E-lib.ch
Elektronische Bibliothek Schweiz
Bibliothèque électronique suisse
Swiss electronic library

e-rara.ch

<Tês kainês Diathêkês apanta>. Novum Jesu Christi Domini nostri Testamentum latine jam olim a veteri interprete, nunc denuo a Theodoro Beza versum : cum ejusdem annotationibus, in quibus ratio ...

Bible. N.T. (grec-latin)
Bèze, Théodore de

Bâle [Genève], 1559

Bibliothèque de Genève

Signatur: Bb 2347

Persistenter Link: http://dx.doi.org/10.3931/e-rara-6123

e-rara.ch
Das Projekt e-rara.ch wird im Rahmen des Innovations- und Kooperationsprojektes „E-lib.ch: Elektronische Bibliothek Schweiz“ durchgeführt. Es wird von der Schweizerischen Universitätskonferenz (SUK) und vom ETH-Rat gefördert.

e-rara.ch is a national collaborative project forming part of the Swiss innovation and cooperation programme E-lib.ch: Swiss Electronic library. It is sponsored by the Swiss University Conference (SUC) and the ETH Board.

www.e-rara.ch

Nutzungsbedingungen
Dieses PDF-Dokument steht für nicht-kommerzielle Zwecke in Lehre und Forschung sowie für die private Nutzung frei zur Verfügung. Es kann als Datei oder Ausdruck zusammen mit diesen Nutzungsbedingungen und den korrekten Herkunftsbezeichnungen weitergegeben werden.

Terms and conditions
This PDF file is freely available for non-commercial use in teaching, research and for private purposes. It may be passed to other persons together with these terms and conditions and the proper indication of origin.

Visual Library

Sumbur parte d'un Dieu X^ti^ n/ Domini, N. J^mus^ sive novum foedus a Th. Bezâ versum adversitatum graeci Sermonis cum quadam annotatione et praefatione, fol. Genevae, Oliva Roberti Stephani, 1556

NOVVM D. N. IESV Christi Testamentum.

A Theodoro Beza versum, ad veritatem Græci sermonis è regione appositi, cum eiusdem annotationibus, in quibus ratio interpretationis redditur.

ADDITI SVNT INDICES TRES, QVORVM PRIMVS res & sententias precipuas noui Testamenti complectitur: secundus res & sententias quæ in annotationibus explicantur: tertius verba & phrases Græcas.

BASILEAE.

Impensis Nicolai Barbirii, & Thomæ Courteau.

M. D. LIX.

14/4701.

THEODORVS BEZA CHRISTIANIS LECTORIBVS SALVTEM ET PACEM A Domino.

QVAM necesse sit in Ecclesia Dei extare emendatam utriusque testamenti Latinam interpretationem, non est quod pluribus conemur ostendere: quum de eo nemo possit dubitare, quin sese pietati ac religioni Christianæ inimicum esse testetur. Dicendum est igitur mihi potius quæ me causa impulerit, ut post aliorum, ac præsertim Erasmi, interpretationes, in hoc argumento uersarer: deinde etiam paucis est explicanda ratio quâ in hoc opere absoluendo sum sequutus. Vtrunq; uerò faciam (ut spero) quàm simplicissimè. Est enim (ut inquit ille) simplex ueritatis oratio. Vulgatę illius editionis, qua iampridem utimur, quis author fuerit, uideo inter doctos homines non constare. Hoc quidem cõstat, præterquàm quòd plurimis locis à librarijs est deprauata, sæpe illam à Græcis discedere, sæpe obscurè multa interpretari, quædam prętermittere, quædam adijcere: ut minimè mirum sit, eruditis hominibus nunquam satisfeciisse, imperitis autem multis magnos errores obieciisse. Eruditos uoco, non eos duntaxat, qui pręcipuè hoc nomine digni sunt, quales sanè perpauci semper extiterunt: sed eos quoque, qui uel mediocrem utriusque linguæ peritiam ad pietatis cognitionem attulerunt. Cæteros autem, quod ad id attinet de quo agimus, nihil moror: quorum tamen duo genera esse uideo. Vnum eorum qui per imperitiam, quòd plæraque errata non modò non intelligunt, sed ne suspicari quidem possunt, idcirco in recepta illa interpretatione acquiescunt: qui tamen proculdubio meliora amplecterentur, si quis illa commonstraret. Alterum eorum, qui peruerso quodam ingenio & ignobili natura pręditi, ita in crassis illis & obscuris tenebris uersantur, ut ueritatis lucem sponte refugiant. Illi commiseratione sanè aliqua digni sunt: isti uerò planè indigni, quorum corruptis & deprauatis iudicijs quis quam commoueatur: quinimò aperti sunt ueritatis hostes. mirus enim est inter mendacium, & ignorantiam, qua isti tantopere delectantur, consensus. Afferunt tamen ipsi aliquid, ne nihil dicere uideantur: sed quod ipsos uel mulierculis deridendos propinet, Maiores nostri (inquiunt) illa interpretatione fuerunt contenti. Cedò uerò, quos maiores appellatis? Nam Augustinum, Ambrosium, Hilarium, ullum denique scriptorem eruditum esse nego, qui non ab illa sæpenumero discesserit. Id si pernegatis, ipsorum libros uobis iudices fero. Ad Hieronymum autem quod attinet, si uetus illa editio tam erat emendata quàm uos esse uultis, cur Damasi Romani episcopi hortatu, idẽ in illa tentauit quod olim Origenes in ueteris testamenti Græca interpretatione? Nã quòd istam de qua agimus, Hieronymo tribuitis, cum summa illius infamia coniunctũ esse res ipsa clamat: quia si ita est, certè necesse est fateamur Hieronymum plurima, eaq; manifesta errata non animaduertisse. Denique quum (ut olim idem conquerebatur) tot penè sint huius editionis exemplaria quot sunt codices, primùm omnium oportuit decidere quænam illa sit cæteris anteponenda. Veritas, certè quanuis uetustior sit mendacio, tamen non perinde ut uinum probatur uetustate: quod istis in mentem uenire debuerat, quibus nihil ferè pręter uinum sapit. Sed agè istos finamus. Quum igitur in illa Vulgata editione (quam tamen ego maxima ex parte amplector, & cæteris omnibus antepono) permulta requirantur: laudandus est profectò eorum labor, qui illã emendare studuerunt. Ex illis autem alii, ut omnem nouitatis suspicionem effugerent, ex collatione antiquissimorum codicum conati sunt quæ luxata uidebanrur restituere: alij, Hieronymi exemplum & pontificum decreta, ipsamq; adeò rationem sequuti ad Græcorum usque fontes recurrerunt. Nam de Nouo testamento hic à nobis quæritur. In utrisque nonnulla probo, quædam reprehendo. Illos in eo laudo, quòd antiquitati tantum honorem habuerint: in eo uitupero, quòd dum à Latinorum codicum uestigiis nunquam uolunt discedere, sæpenumero errata erratis cumularunt. Istorum uerò consilium, eruditionem, diligentiam sicut non possum non uehementer approbare,

bare,ita quædam (quod eorum pace dixerim) in ipſis deſidero. Nam ut in genere de omnibus loquar,quum in ipſis Græcis codicibus maxima ſit interdum uarietas,uidẽ tur omnes uel ſatis multis exemplaribus non fuiſſe inſtructi,uel non ſatis de hac annotanda uarietate ſolliciti,quum cæteris neglectis,ea plerunque annotarint quæ ipſi ꝓbarunt,quum ſingula potius annotare oportuerit,ut ſuum cuique iudicium relinqueretur.id ergo ab illis factum eſſe uehementer cuperem.In ſingulis autem quid requirã, ac præſertim in Eraſmo,qui ſuperiores omnes magno poſt ſe interuallo reliquit,malo ex noſtrarum annotationũ collatione intelligi,quàm ipſe ſigillatim explicare: nequis quod ueritatis ſtudio dictum ſit,uel ab inuidia,uel ab obtrectandi ſtudio profectũ putet:pauca tamen commemorabo quæ ad cõ ſilij noſtri explicationem pertinent. Veterem interpretẽ Eraſmus meritò in eo reprehendit,quòd unum idemq; uocabulum ſæpe diuerſis modis explicet. Atqui in eo ipſo quoties peccat?Leuiculum hoc eſt,dices. Ego uerò aliter cenſeo,in his quidem libris in quibus ſæpe uideas mirifica quædam arcana unius uocabuli tanquam inuolucris tegi: ut quo propius abeſt à Græcis & Hebræis Latina interpretatio,eo mihi quidem magis probanda uideatur:ita tamen ut ſimplicitate illa ſermonis cõtenta, quæ in his Spiritus ſancti oraculis planè Diuina eſt & admirabilis,aſperũ illud & horridum ſcribendi genus uitet. Deinde quàm immeritò multis locis ueterem interpretem reprehendit,tanquàm à Græcis diſſentientẽ?Diſſentiebat,fateor ab ijs exemplaribus quæ ille nactus erat:ſed non uno loco comperimus aliorũ codicũ,& quidem uetuſtiſsimorum,authoritatem eam interpretationem niti q̃ ille reprehendit. Quinetiaã aliquot locis animaduertimus,Veteris interpretis lectionẽ,quanuis cum noſtris Græcis exemplaribus non cõueniat interdũ,tñ multo melius quadrare,nempe q̃ emendatius aliquod exemplar ſequutus eſſe uideatur. Præterea qſ quis ex ueterũ ſcriptis,aut Græcis,aut Latinis iſta emendanda ſuſceperit, niſi admodũ attentè & conſideratè id faciat,omnia certè corruperit potius quàm emendarit. Neque eñ illos exiſtimandũ ẽ,quoties locũ aliquẽ citarent,uel libros inſpexiſſe, uel ſingula uerba numeraſſe.Fuiſſet eñ hoc infiniti penè laboris,nec(ut ego quidẽ arbitror) prorſus neceſſarij:quũ ne ipſi quidẽ Apoſtoli,uel cũ Hebræa ueritate,uel cũ Græca interpretatione ſemp cõſentiãt,ut qui de ſententia potius ipſa q̃ de ſyllabis laborẽt. Itaque ſicut Eraſmi ſtudiũ ac diligentiã in eo magnopere laudo,quòd ueterũ ſcripta tam diligẽter euoluerit:ita cogor,quod ad ipſam locorum collationem attinet, nonnullã in eo maiorem attentionem deſiderare.Sed & illud fateor uidere me nõ poſſe,cur qđ uno loco cõprobauit,alio reijciat:quod alibi mutauit,alibi retineat.quod tñ poterat librariorum culpæ tribui,niſi id eſſet infinitis pene locis commiſſum.Nam quod interdũ in ipſa interpretatione occurrũt quæ in annotationibus nõ probantur,in eo culpa eſt manifeſta typographi,alioqui diligentiſsimi,qui conuerſionem ipſam nõ ſatis diligẽter cũ annotationibus comparandã curauit. Denique ut ſunt uarij hominũ ſenſus, partim eorũ rationib.adductus q̃ hoc noſtro fœlici & erudito ſeculo Theologiã ſanctiſsimè & eruditiſsimè explicarũt,partim ẽt meũ iudiciũ ſequutus,nõnulla mihi animaduertiſſe uideor ab eo ꝑterita,quæ mutãda exiſtimarẽ:nõnulla rurſus mutata, quæ relinquẽda potius fuiſſe uiderẽt. Quid igitur?Nẽpe ut de noſtro tandẽ inſtituto aliquid dicã,ſi is eſſet omniũ,ac præſertim Regũ & Principũ,animus qui eſſe debebat,nihil haberẽt antiquius q̃ ut primo quoq; tẽpore doctiſsimos quoſq; hoĩes undiq; cogerẽt,ex quorũ cõſenſione & authoritate,utriuſq; Teſtamenti interpretatio ſemel ẽdere tur,cuius quoad eius fieri poſſet,ſacra & inuiolata eſſet authoritas.Neque enim ab uno aliquo,quantumuis pio ac docto,tantũ opus rite abſolui poſſe uidetur.Sed plerique Principes aliud habẽt,ſ.qđ agãt:& ea quoque ẽ in pleriſq; doctis alioquin hominib.ambitio,ea φιλαυτία,is pruritus,ut multo malint ab optimis diſcedere,q̃ uideri nihil ipſi dixiſſe aut ſcripſiſſe. Ea quoque typographorũ quorundã auaritia & impietas, in ijs ẽt locis in quibus Euangeliũ publicè docet,ut dũ lucrũ captãt,nihil tã ſit ineptũ, tã ridiculum,tam impium,quod Eccleſiæ Dei non obtrudãt:ſcelerati certè homines, ac planè digni qui communi omnium Principum authoritate ſeuerè coerceantur. Quum igitur tantum abſit ut in eo quod eſt in primis neceſſarium, à pleriſque labore-

tur,ut contrà quiduis cuiuis licere multi contendant:nonnullam certè laudem mereri tur qui in ista seneſcentis mundi corruptione Rempublicam Christianam pro uiriliu uant,suaq; omnia studia in rem istam omnium longè utilissimam ac maximè necessariam conferunt.In ijs autem & si,Dei beneficio,possum nomen ipse meum profiteri,tamen dicam quod res est, nunquam eò progressus essem, ut in hoc argumenti genere quicquam scriberem quod publicè appareret, nisi me optimorum ac doctissimorum hominum authoritas in hanc uelut arenam inuitũ ac reluctantem pertraxisset. Nam, Dei gratia,satis intelligo quàm parum sim instructus earum rerum cognitione quæ ad hoc perficiendum requiruntur: & aliorum exemplo didici quàm facilè in omnium reprehensionem hoc scribendi genus incurrat:in quo scilicet,si quid nõ afferas, cæteros reprehendere:sin uerò ab alijs dicta commemores,actum agere uidearis. Sed quũ me partim Robertus Stephanus noster,homo iuuandæ Ecclesiæ Dei natus,incitaret:partim uerò alij permulti non desinerent tum ut tardum & cunctantem accusare, tum etiam reprehendere,quòd donum Dei in me(ut ipsi dicebant)collatum,am diu sepultum iacere finerem:tandem constitui.illorum iudicia à me diutius contemni non posse, quin pro modestiæ & constantiæ laude in arrogantiæ & pertinaciæ crimen inciderem.Parui igitur illorũ consilijs,præsertim eximii illius serui Dei,ac optimi mei in Christo parentis Iohannis Caluini authoritate adductus,qui quum hæc nostra, pro singulari sua in Ecclesiam Dei pietate,non modò legisset, sed etiam expendisset, spem mihi certam fecit,fore ut si nihil aliud proficerem,saltem exemplo meo,ueluti classico quodam,adhoc suscipiendumac perficiendum opus alios,si qui idonei & uoluntarij simul erunt,excitarem.Studui autem in primis, ut non modò à Græcis, sed etiamà recepta iam olim editione quàm minimum deflecterem.Verborum proprietatem adeò studiosè sum sectatus,ut etiam à synonymis,quoad eius fieri potui,libẽs abstinuerim.Singula Græca uocabula eodem ubiq; modo exprimere sum conatus,nisi quum diuersa fuit significatio:aut peculiaris aliqua ratio incidit:quã & ipsam breuiter annotaui.Hebraismos tũ in singulis dictionib.tũ in sensib. integris plurimos obseruaui, partim doctiss. hominũ cõmentarijspartim quorundã amicorũ & collegarũ meorũ,ac præsertim Antonij Ceuallerij (hominis nõ uulgari doctrina & singulari quodã iudicio præditi)diligẽtia, opera ac eruditione summopere adiutus.In ipsis porrò Hebraismis Latinè expri mẽdis aliquoties malui nõ summã habere Latinitatis rationẽ,quã temerè(ut quidã nu per fecit)quicquam audere.Videtur enim Hebræus ille sermo,præsertim in ijs quæ ad religionis mysteria pertinent,plurima nescio quo modo ἐμφατικώτατα ac Diuinè prorsus exprimere,quæ nullo alio idiomate satis fœliciter possis declarare.Quòd si Græcè loquens Spiritus sanctus ab istiusmodi Hebraismis non abstinuit,& doctissimi quoq; Græcorum interpretes,illos adeò non reiecerunt, ut illis etiam tanquam gemmis quibusdam scripta sua exornarint: non est (opinor) cur hoc meum studium quispiam reprehendat.Deinde quum in illis explicandis non semper conueniat inter doctissimos etiam scriptores,satius esse existimaui,integra omnia interdum relinquere,quàm committere ut allata una interpretatione, alias omnes uiderer reiecisse. Neque tamen nobis religio fuit, in annotationibus illustrare quæ obscurius dicta uidebantur: & quid potissimum sequeremur, paucis indicare. In ipsis autem annotationibus studui ut nihil prorsus appareret ad ostentationem compositum,quum alioquin multæ sese liberius exultandi occasiones offerrent. Itaque uerborum simplici interpretatione contentus,addidi exempla ex profanis authoribus petita, non quoties licuit, sed quoties (meo iudicio) ita necesse fuit. Res ipsas tum demum attigi quum uisa est sententiæ expositio cum ipsa uocabulorum interpretatione coniungenda: in cæteris memini quid in hoc opere mihi esset propositum.Neminem acerbius reprehendi,præter unũ ex ueteribus Origenem:quem quidem,tantum abest ut cum Erasmo ueteribus omnibus anteponam,ut contrà liberè profitear,nullũ mihi magis impurũ scriptorem uideri.Ex recentiorib.uerò nouũ illum interpretẽ(de quo paulo antè dixi)aliquot locis pupugi,q; intolerandã ipsius audaciã arbitrarer.In his aũt omnib.cõcinnandis,cũ Vallæ,

Stapulen

Stapulenſis, Eraſmi annotationibus, etiam ueterum & recentiorum ſcripta diligenter contuli: à quibus ita me adiutũ eſſe libens agnoſco, ut apertè profitear, ſi illa excipias quæ ab ijs ſum mutuatus, reliqua non ita multis paginis poſſe comprehendi. quanquã ne his quidem aut illis ita fui addictus, ut meum iudicium aliquoties nõ ſim ſequutus. Ad hæc omnia acceſsit exemplar ex Stephani noſtri bibliotheca cum uigintiquinque plus minus manu ſcriptis codicibus, & omnibus penè impreſsis diligentiſsimè collatum: quæ res una præ cæteris magnopere me in pleriſque ſubleuauit, quum interdum uiderem, quæ alioqui ſola interpretum coniectura nitebantur, alicuius codicis authoritate confirmata: interdum autem ex ueteris lectionis ueſtigijs aditus ad cognoſcendam ueritatem nobis patefieret: in quo tamen hunc modum tenuimus, ut admonitione contenti, ex ingenio aut ſimplici coniectura ne apicem quidem mutaremus. Habes igitur Chriſtiane lector, omnem conſilij noſtri rationẽ, id eſt quicquid non tam præſtiti, quàm præſtare ſum conatus. eſt enim duntaxat tanquã futuri operis craſſa quædã & inrudis formatio. Tuum erit noſtris conatib. ita fauere, ut eorũ in quibus erraſſe me cognoueris (errata enim in his eſſe permulta ſanè credo) candidè me & amicè admoneas: ſiquid autem rectè à nobis ſcriptum deprehenderis, eius laudem omnem ad eum pertinere memineris, cuius gloriæ ac maieſtati totus hic noſter labor eſt conſecratus,

INDEX GRAECARVM VOCVM ET PHRASIVM, QVAE IN ANNOTATIONIBVS NOVI TESTAMENTI COPIOSE *& generatim explicantur.*

Αγαθοποιῆσαι quid sit 116.4
ἀγαθὸς ἀντὶ τοῦ ἀγαθοποιεῦ 460.7
ἀγαθοὶ qui dicantur pag. 210.15
ἀγαθωσύνη opponitur τῇ πονηρίᾳ 606.14
ἀγαλλιάζειν gestire 396.56
ἀγαπᾷν pro desiderare 717.8
ἄγειν pro ire 14.26
ἀγοραῖα 306.38
ἀγορεύειν quid propriè declarat 155.13
ἀγωνία 259.44
ἀδάπανον 539.18
ᾅδης sepulchrum 348.27
ἀδημονεῖν 97.37.& 662.26
ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν 219.19
ἀδικεῖσθαι 528.7
ἀδικία 239.9
ἀδικία pro perfidia 448.5
ἀδόκιμος 442.28
ἀδυνάτου species τὸ ἀβούλητον 287.9
ἀθετεῖν verbum quid significet 207.30
ἀθετεῖν idem significat quod τὸ ἀκυροῦν 134.9
αἴρειν 12.6.& 317.32
αἴρεσθαι qua significatione à Græcis vsurpetur 226.52
αἵρεσις vocabulum μέσον 357.17
αἴσθησις ἀντὶ τῆς κρίσεως 656.9
αἴτιον noxa 260.4
ἄκαρπος 51.22
ἀκαταστασία 584.5
ἀκέραιοι 38.16
ἀκοινώνητοι ἢ ἀνθάδεις 710.15
ἀκριβῶς penitus, Latinis significat quod intrinsecus 173.3
ἀκρίδες 9.4
ἀκροπηριάζειν quid sit 154.4
ἀκυροῦν 58.6
ἀλαζονεία & ὑπερηφανία quid differāt 442.30
ἀλαλάζειν 551.1
ἀληθείᾳ syncerè 657.18
ἀληθὲς idoneum 302.13
ἀληθὴς μαρτυρία idoneum testimonium 290.31
ἀλία coactus hominum cœtus 341.4
ἁμαρτία & ἁμαρτίαι differunt 637.1
ἁμαρτία & παράπτωμα quid differant 463.15
ἁμαρτίαν nominat Paulus peccatum originis 461
ἀμεταμέλητον 587.10
ἀμαρτωλός 308.24
ἄμετρα 597.13
ἀμφίβληστρον 13.18
ἀμφότερα, etiam de pluribus quàm de duobus dicitur 415.8
ἀνὰ significat æqualem distributionem 749
ἀνὰ ἀντὶ τοῦ χωρὶς καὶ πάλιν 61.14
ἀνὰ idem valet aliquando quod ἄνω 198.3. & 340.2. & 13.128. 11.1.
ἀναβαίνων pro ἀναβαίνοντος positum 109.10
ἀναβλέπειν non significat tantùm visum recuperare, sed attollere oculos: exprimit enim cæci gestum & affectum 139.22
ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν 404.18
ἀνάγνωσις quid sit 569.13
ἀναδεικνύειν pro δεικνύειν 344.24
ἀναδειχθεῖσι pro κεχειροτονημένοις 340.2
ἀνάθεμα & ἀνάθημα 482.3
ἀναθήματα donaria quę templorum ærariis consecrantur 253.5
ἀναθεματίζειν 101.74
ἀναίδεια quid sit 22.8
ἀνακάμπτειν 6.12
ἀνακεῖσθαι propriè de remigibus dicitur 171.14
ἀνακεῖσθαι idem valet quod συγκεῖσθαι 171.14.
ἀνακρίνειν inquirere 637.3
ἀνακρίνεσθαι 354.9
ἀνάμνησις Platonica 398.16
ἀναπεσεῖν 60.33
ἀναπίπτειν 60.33
ἀνασκευάζεσθαι 410.15
ἀνατάττεσθαι idem declarat quod τὸ συντάττεσθαι 172.1
ἀνατίθεσθαι arcanum suum in sinum amici deponere 609.16
ἀνατολὴ ex alto Christus quomodo dicatur 185.78
ἀναχωρεῖν 6.12
ἀναχωρῆσαι 13.12
ἀνέβησαν ex auditę sunt, metaphoricè 374.4
ἀνὴρ quandoque pro marito quandoque pro sexu 552.11
ἀνθρώπινον λέγειν 469.19
ἀνισταίαι duplici respectu dicitur 386.33
ἀνοιχθῆναι καὶ ἀναβλέπειν quomodo conueniant in significatione 137.34
ἀντὶ particulæ significatio 273
ἀντίδικος 17.25
ἀντιμετρηθήσεται pro μετρηθήσεται ponitur 121.14
ἀντιμισθία 585.13
ἀντιμισθία plus est quàm μισθὸς 442.27
ἀντοφθαλμεῖν 361.10. & 427.15
ἄνωθεν denuo 279.5
ἄνωθεν & ἀκριβῶς quomodo cohæreant 173.3
ἄξιος 37.11
ἀπάγεσθαι tria significat 366.19
ἀπάγχεσθαι 343.18
ἀπαλὸς 90.32
ἀπαρτίζειν 78.16
ἀπαρχὴ 491.16
ἀπατᾶν 51.22
ἀπέρχεσθαι pro ὄρχεσθαι 138.11
ἀπέχειν 22.2
ἀπέχει pro ἔχει accipitur 163.42
ἀπηλγηκὼς 459.442.28
ἀπὸ particula quomodo vsurpatur 113.4
ἀπὸ pro ὑπὸ 63.21
ἀποδεκατοῦν verbū quomodo accipiatur 225.42

ἀποδεικνύειν designare & ad munus aliquod deligere 524,9
ἀπόδειξις 517,4
ἀποθνήσκειν ἀντὶ τοῦ ἀπαλλάττεσθαι 676, 20
ἀπόκριμα idem quod κρίμα 568.9
ἀποκρύπτεσθαι pro μὴ φανεραθῆναι ponitur 121,24
ἀπόκρυφον ἐγένετο pro ἀποκρυφθήσεται ponitur 121,22
ἀποκτεῖναι pro ἀπολέσαι vsurpatur 116.4
ἀποκτείνειν 39,28
ἀπολαμβάνειν accipere 472.8
ἀπολύειν ἀντὶ τοῦ ἀφιέναι 3
ἀπολύτρωσις ἐλευθερώσεως καὶ περιποιήσεως 635.14
ἀπορεῖσθαι 568,8
ἀπορία consilii inopia 254,25
ἀποσκευάζεσθαι 410.15
ἀποστέλλειν pro σημαίνειν 876,36
ἀποστερεῖν est fraudare & quid significet 145.19
ἀποστοματίζειν quid declaret 228.83
ἀποσυνάγωγος 308.22
ἀποτολμᾶν 489,20
ἀπρόσκοποι 656,10
ἄρα particula illatiua 73,2
ἀρᾶσθαι idē valet quod εὔχεσθαι 152. 21
ἀργὸν quasi ἄοργον 453.31
ἀργύρια nummi genus 95,15
ἀρέσκεια 668,10
ἄρτιον quid sit 374.10
ἄρρητα intestabilia 603
ἄρτι 42.22
ἀρτίζειν 514
ἄρτιον quid dicatur 110,19
ἄρτιον idem quod τέλειον 78.16
ἄρτιος integer & perfectus 514
ἀρχὴ, ἐπιμέλεια & διακονία quid differant 383,2
ἀρχιερεῖς 5,4
ἀρχόντων & κυρίων nulla mentio in Apostolicis scriptis cum de ecclesiæ politia disseritur 383,2
ἀσέλγεια & ἀσέλγειαι quid sint, 135. 22
ἀσελγεῖν etiā declarat τὸ ἑστιᾶν 392, 20
ἀσθένεια 459,6
ἀσθενεῖν affligi 602.29
ἀσθενῆσαι vilem, abiectum, calamitatibus obnoxium esse 60.21
ἀσπάζεσθαι 21,147
ἄσσον pro ἐγγύτερον 427,13
ἀστὴρ & ἄστρον differunt 254,25
ἄστοργοι 442.31
ἀσυνθέτοι fœdifragi 442,31
ἀσωτία omnis profusio eáq; summa cum turpitudine cōiuncta 650.18
ἀσώτως vnde dariuetur & quid declaret 237.12
ἀτενίζειν 342.10
ἄτιμος quis verè dicatur 127.4
ἀτόπημα de scelere dicitur 420.5
ἄτοπος pro improbo ac scelerato accipitur 420.5
ἀυθάδεια 720.7
ἀυθάδης 720.7
ἀυλὴ quid declaret 223.21
αὔξειν 646.15
ἀυτάρκεια 709.6
ἀυτόματα nomē pro ἀυτομάτως aduerbio ponitur, & quid eo significetur 122.28
ἀυτόπται dicuntur θεαταί 173.2
ἀυτοῦ pro ἑαυτοῦ 126.40
ἀφανίζειν 24.16
ἀφεδρῶν 58.17
ἀφέω pro ἀφῶ ponitur 114.5
ἄφθαρτον amplius aliquid significat quàm ἀθάνατον 441.23
ἀφόβως quid significet 184.74
ἀφορίζεσθαι 54.49
ἀφροσυνὴ idem valet quod μωρία 136.22
ἄφωνον ἀντὶ ἀσήμου καὶ ἀδιαγνώστου 554. 10

B

Βαλεῖν, committere vel ponere 93.27
βάλλειν pro obiicere 136.27
βαπτίζειν quid significet 133.4
βαρύτιμον grauis pretii 94.7
βάσανοι 14.24
βάσεις pedes 351.7
βασιλεύειν 468.12
βασκαίνειν 614.1
βαστάζειν 10.11
βίβλος 1.1
βηθεσθὰ domus effusionis 286. 2
βλασφημία 59.19
βλέπειν minus est quàm ἰδεῖν 50. 14
βλέπειν plus est quàm ὁρᾶν 18.28. & 26
βλέπειν non tantùm ad oculos, sed & ad animam transfertur 139. 15
βλέπειν pro φυλάττειν 157.38
βραβεύειν propriè de agonothetis dicitur 678.15
βραβεύειν pro διακρίνειν 675.18
βραχύ τι aliquantulum 730.7
βρῶμα παρὰ τὸ βρώσκειν 520.2
βρῶσις 24.19

Γ

Γαμβρὸς 8224.
γαμεῖν 83.30
γαμεῖν & γαμεῖσθαι 71.10
γαμεῖν de viro dicitur, γαμεῖσθαι de vxore 535.36
γὰρ particulæ vsus 616
γαστὴρ & κοιλία 71.12
γενεά 42.16
γενεᾶ pro ætate 90.34
γενεᾶς appellatione quid significetur 181.50
γένεσις 1.1
γενᾶσθαι quomodo de Christo vsurpetur 433.3
γέννημα 97.29
γέννησις 1.18
γεννητὸς γυναικός 41.11
γεῦμα 374.10
γεύσασθαι capere cibum 374.10
γεώργιον aruum vel seges 320.9
γυνὴ est nomen ambiguum 155. 23
γίγνεσθαι pro aduenire accipitur 126.2
γίγνεσθαι pro εἶναι accipitur 110.17, 8,1.128.14
γινώσκω æquè latè patet ac αἰσθάνομαι 125.
γινώσκειν pro προσίεσθαι 304.43
γινώσκειν approbare & gratum habere 583.16
γινώσκειν decernere & decreto approbare 481.29
γινώσκειν reipsa sentire ac experiri 664.10
γνήσιος & νόθος opponuntur 569. 8
γνῶναι ἀντὶ τοῦ ὀπιγνῶναι 719.1
γνωρίζειν notum facere 549. 28.
γνωρίζειν quid Græcis significet 128.15
γνῶσις ratio adipiscendæ scientiæ 552.8
γονυπετεῖν 66.14.
γραμματεῖς 5.4

Δ

Δὲ pro γὰρ 472.9
δέησις quid sit 343
δέησις deprecatio 697.1
δεισιδαιμονία in bonā partem quādoque accipitur 399.22, & 421.19
δεξιολάβος 416.23
δέομαι. παρὰ τὸ δέος 342
δέχεσθαι & παραλαμβάνειν differunt 682.13

διλον plus est quàm τὸ συμμιγόμενον 5.4
διὰ significationem auget 402. 28
διὰ causam finalem significans 732
διὰ pro μεταξὺ 713.2
διὰ pro μετὰ vsurpatur 113.1
διαζώσασθαι 338.7
διαθήκη pro συνθήκη 617.15
διακονεῖν quid propriè significet 508.25
διακονία 496.7
διακονίαι 548.4
διακρίνειν 547.31
διακρίνεσθαι 7.22
διάκρισις idem quod διάκρισις 501
διαλογίζεσθαι sæpe pro διαγενεῖσθαι ponitur 114.6
διάνοια 637.3
διαπορεῖσθαι plus quàm διαπορεῖν 294.4
διαπρίεσθαι 359.33
διαφέρειν oppositũ τῷ ὠθεῖσθαι ποιεῖν 385.810
διάταγμα 40.1
διατάσσειν 40.1
διατίθεμαι paciscor vel lego testamento meo 257.29
διατριβαὶ 709.8
διαφέρειν comparatione declarat 25
διαφέρειν pro συμφέρειν 446.18
διαφημίζειν quid significet 113.45
διαφθορὰ sepulchrum 387.34
δίγαμοι qui dicantur 706.9
δίδακτον esse, plus est quàm μαθητὸν 295
διδόντες pro διδοῦμεν 582.12
διεγείρεσθαι 41.24
δίδυμοι 81.9
δίκησις & δίκημα quomodo distinguenda 172.1
δικαιοσύνη beneficentia 594.9
δίκαιος & ὅσιος quid differant 720. 8
δικαῖον pro ὁμολογεῖν, δοξολογεῖν δόξαν δοῦναι 207.29
δικαιοῦσθαι 42.19
δικαιωθῆναι absolui 387.38
δικαίωμα τοῦ θεοῦ pro lege naturæ 442.32
δικαίωμα pro absolutoria sententia 464.61
δικαιώματα 446.26.464.16
δικαίωσις 463
δίκη tria significat 421,15
δίκη vltio 439.4
δίκη pro κατάδικη 421.15
διχοτομεῖν pro ἀφορίζειν 91.51
δόκω.feror, curro 665.14.15.9
δόγματα ritus 639.15
δόγματα traditiones 676.20
δοκεῖν persuasionem cum superbia & insolentia cõiunctam significat 538.&541.12
δοκεῖν & τὸ εἶναι opponuntur 630.3
δοκοῦσι id est ἀδοκιμοῦσι 610.2
δοκιμάζειν 442.28
δοκιμάζεσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ, Deo placere 681.4
δοκιμὴ 459.4
δολίως 450.13
δολοῦντες 578
δόξα 22.2
δοξάζοντες pro δοξαζόντων αὐτῶν 594.13
δοῦλος id est δάκος 432.1
δοῦλος & λατρεὺς synonyma 436.9
δύεσθαι & καταδύεσθαι quæ dicãtur 112.32
δύναμις θεοῦ pro potente Deo 165. 62
δύναμις & ἐξουσία quomodo differant 111.27
δυνάμεις 28.22
δυνάμεις Christi quid sint 127.2
δυνάμενος significat τὸ ἱκανὸν 739.2
δυνάσται qui dicantur 182.52
δυνατὸς Græcis Deum significat 181.49.
δώρημα & χάρισμα differunt 463. 15
δῶμα idem valet quod οἶκος 39.27

E

Eparticula cui rei conueniat 111.24
ἐὰν pro ὅταν seu ἐπειδὰν 322.3.& 810.2
ἐγγίζειν de eo etiã dicitur qui iam præsens adest 500.12
ἐγείρειν 51.25
ἐγκαίνια 310.22
ἐγκρῖναι id est ἐναριθμῆσαι 596.12
εἰ pro ὅτι 423.8.424.23
εἰ in subiectione per an, vel vtrũ, exponitur 657.22
εἰδωλεῖον idolorum templum 536. 10
εἴδωλον 536.4
εἰλικρινία θεοῦ 569.12
εἰλικρινὲς quid sit 573.17
εἰπὲ emphaticum 12.3
εἰπὲ λόγον 308
εἰρὴν pro ἀδυμία 458.1
εἰς pro ἐν 40. 41.54. 52.& 109.9
εἰς & πρὸς quando eodem sensu vsurpentur 10
εἰσδύειν 287.13
εἰσφορὰ collatio 499.7
εἰ δὲ quid si verò 485.22
ἐκ 3.20
ἐκβάλλειν quid significet 110.13
ἐκζαμίζεσθαι 83.30
ἐκδύειν 287.13
ἐκλύεσθαι quid sit 138.3
ἐκπιέζειν 12.7
ἔκστασις 374.10
ἐκτενὲς 423.7
ἔκφοβοι qui dicantur 143.6.
ἐλαύνειν prouehere & quorum hoc sit officium 132.48
ἐλέαιος 277.8
ἐμβατεύειν 675.18
ἐμβεμιᾶσθαι 35.30
ἐμποδίζειν 691.6
ἔμπροσθεν 85.13
ἔμπροσθεν nunquam reperitur in nouo testamento pro temporis aduerbio 272.15. & 282. 28
ἐμφανίζειν 322.21
ἐν pro εἰς accipitur 187.14
ἐν pro inter 61.7.& 736.15
ἐν pro σὺν 64.27
ἐν χερὶ ἔχουσα 2,18
ἔνδειγμα manifestum iudicium 689.5
ἐνδημεῖν 581
ἐνέργημα & ἐνέργεια quid differant 548.6
ἐνεργήματα 548.4
ἐνεργεῖσθαι 471.6
ἐν ἰδίᾳ 342.10
ἐνίσχεσθαι 17.21
ἐνδεικνύειν 689.5
ἔνδειξις iudicium 658.28
ἐν θεῷ cum Deo 281.21
ἐντυγχάνω & ἐν ἐντεύξει inter se opponuntur 351
ἐν ὀλίγῳ pro παραλίγου 425.28
ἐντέλλεσθαι 12.6
ἐντολὴ 12.6
ἐντεταπεινωμένος 79.37
ἐξαπορεῖσθαι 568.8
ἐξαπορεῖσθαι plus est quàm διαπορεῖσθαι 264.4
ἐξαρτίζειν 78.17
ἐξηγεῖσθαι πάλαι quid significet 136. 31
ἐξέρχεσθαι pro ἔρχεσθαι 138.4
ἐξιτήριαι fascinare 367.9
ἐξίστασθαι propriè quid sit 113.21.& 114.12
ἐξομολογοῦμαι 43,2,4
ἐξομολογεῖσθαι spondere 25.6
ἐξορκίζω 100.63
ἐξουσία 270.11
ἐξουσία quid sit 111.27

ἐξουσία, potestas & vis aliquid efficiendi 65.30
ἐπαγγελία non quãuis promissionem significat, sed merè gratuitam 617.14
ἐπαγγελία, id quod promissum est 620.22
ἐπαγγέλλεσθαι 711.21
ἐπαίρειν 342.9
ἐπεὶ, alioquin 490.6
ἐπενδύτης 338.7
ἐπέχειν 661.16
ἐπηρεάζειν 21.44
ἐπὶ, coràm 107.14
ἐπὶ, Hebræorum idiotismo abundat 12.4
ἐπὶ pro instrumenti declaratione 489
ἐπὶ ἀντὶ τῆς διὰ declarat instrumentalem causam 352.16
ἐπιβαίνειν 166.72, & 237.12
ἐπίβλημα 34.16
ἐπιγαμβρεύειν 82.24.
ἐπιγνώσεως propria significatio 719.1.
ἐπιδὴ quid significet 170.1.
ἐπιεικὲς opponitur τῷ ἀκριβοδικαίῳ, aut τῷ βιαίῳ 367.9.
ἐπιζητεῖν 48,39.
ἐπιλαμβάνεσθαι carpere 251.20.
ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam significat opitulari 733.16
ἐπιορκεῖν 19.33
ἐπιούσιον 23.11
ἐπισιτισμὸς 214.12
ἐπισκέπτεσθαι 183.68
ἐπιασᾶσθαι 332.18.
ἐπιστάτης propriè quis dicatur 199.5
ἐπιστομίζειν quid sit 226.53
ἐπισύστασις 602.28
ἐπιτάττειν quid significet 111.27
ἐπὶ τῆς γῆς pro χαμαὶ 39.29
ἐπιφαίνεσθαι quænam dicantur 722.13
ἐπιφανεία 722.13
ἐπιχειρεῖν quid significet 172.1
ἐργάζεσθαι 92.16.285.23.293.27
ἐρυθραίζειν quid sit 142.38
ἔρχεσθαι pro ἰέναι καὶ πορεύεσθαι 430.14
ἐρχόμενος 77.9
ἑστηκέναι oppositum τῷ προϊέναι 371
ἑστηκέναι ponitur pro εἶναι 142.38
ἔσονται pro γενήσονται 70.5
ἐσπλαγχνίσθη 36.36
ἐσχάτως ἔχειν quid sit 125.23
ἐτεροζυγεῖν pro ὁμοζυγεῖν 585.14
εὐαγγελίζεσθαι 41.5
εὐαγγέλιον 1
εὐγένεια ad mores etiã & animum accommodatur 397.11
εὐδοκῶ oblector 604.10
εὐδοκεῖν 11.17
εὐδοκία quid significet 188.14
εὐδοκία ἀγαθωσύνης quid cõplectatur 689.12
εὐθεῖας ποιεῖν 385.10
εὐθύνειν τὴν ὁδὸν purgare viã 274.23
εὐλάβεια quid sit 739.7.189.24
εὐλογεῖν 21.44
εὐλογεῖν idem quod ἁγιάζειν καὶ καθιεροῦν 541.16
εὐλογεῖν τὸ ἐπαινεῖν 510.18
εὐλογεῖν idem valet quod εὐχαριστεῖν
εὐλογητός 567.3
εὐλογητὸς quis dicatur, & quomodo hoc nomẽ à participio εὐλογημένος sit distinguendum 165.61
εὐλογία quid significet 510.18
εὐοδοῦσθαι prosperum iter, item successus prosperos à Deo obtinere 595.2
εὑρίσκειν suo labore aliquid consequi 64.25
εὐροκλύδων 427.14
εὔσημον τὸ πρέπον καὶ προσφερὲς 535.35
εὐσχήμων quis sit 169.43
εὐτραπελία dicacitas 648.4
εὐχαριστεῖν & εὐλογεῖν pro eodẽ 96.26
εὐχὴν ἔχειν voto obnoxiũ esse 411.23.
εὐψυχεῖν & θαῤῥεῖν nihil, aut nõ multum differunt 662.19
εὐψυχία & εὔψυχον 662.19
ἐφάπαξ semel 558.6
ἐφιστάναι verbi significationes 187.9
ἔχω ἀντὶ τοῦ φέρω καὶ ἐλαύνω 60.30
ἔχειν pro δύνασθαι 69.25
ἔχειν pro φυλάττειν 71.12
ἕως ἄρτι 42.12
ἕως οὗ 4.25
ἕως οὗ dum 56.22

Z

ζῆλος & ab eo deriuata 276.17
ζηλοῦσθαι vehemẽter amare 624.18
ζημιοῦν 64.26
ζωννύειν 338.18
ζωννύεσθαι ἀντὶ τοῦ ὁπλίζεσθαι 338.18
ζῶν viuificus 295.52
ζωοποιεῖν plus est quàm τρέφειν 295.51
ζωοποιεῖται viuiscit 562.36
ζωστὴρ 653.14

H

Ἡγεμὼν 101.2.36.28
ἡλικία 25.27
ἡμέρα 8.1
ἡμέρα pro luce 106.1
ἦν 2.18
ἥττημα impotentia 528.7

Θ

Θανατῶ 32.21
θαῤῥεῖν 32.2
θέλειν pro ἐπιθυμεῖν 271.13
θέλειν aliquid amplius significat quàm velle 292.21
θεραπεύειν 14.23. & 212.43
θλίβειν 51.21
θλίβειν proprié quid significet 117.9
θρῆνος 7.18
θρησκεία in vitio ponitur, quãdoque tamen ad verã religionem accommodatur 675.18
θριαμβεύειν 572.14
θύειν 81.4
θυμὸς 69.26.444.8
θυμομαχεῖν 382.20
θυσία 33.13 365.42
θυσίαι Hebræis quid sint 156.33

I

Ἰδέα visus 106.3
ἰδεῖν sentire 349
ἰδιώτης rudis 599.6
ἰδοὺ 3.20
ἱερουργεῖν operari 506.16
ἱκανὸς 10.11.197.22
ἱκανότης 574.4
ἱκανόω 669.12
ἱμάτιον pallium 89.18
ἵνα 324.8
ἰοῦστος 344.23
ὑπηρέται qui vocentur 165.65
ἱστάναι opponitur τῷ κεῖσθαι 208.38
ἱστάναι verbũ declarat τὸ παριστάναι καὶ παρεῖναι 153.25
ἱστορεῖν cognoscendi & intelligendi causâ inspicere 609.17

K

Καταναθεματίζειν 101.74
καθάπερ indicat congruentia 576.18
καθάρματα 524.13
καθαρίζον purgans de qua re dicatur 135.19
καθιστᾶν 398.15
καθὼς 122.33
καὶ particula in sacris scriptoribus varium habet vsum 111.23
καὶ particula vim habet relatiui pronominis 139.22
καὶ particula cõnectit diuersas personas 360.6
καὶ non modo copulam esse, sed interdũ quoque causalem & discretiuã atque illatiuã particulam

lam 277.13
καὶ ἐπεξηγητικός. 311.33
καὶ redundat sæpe, præsertim post τις & ὅ,τι 560.27
καὶ particula exprimitur per aduerbium temporis 133,1.& 33,7,& 254,25
καὶ pro ἀλλὰ 280.11
καὶ pro ἢ 48,37
καὶ pro ὅτε positum 168,25
καὶ pro οὐδὲ
καὶ pro οὖν ponitur 142.5
καὶ pro τότε 189,21.188,15
καίειν 16,15
καιρὸς & χρόνος quid differant 341.7
καιρὸς συνεσταλμένος 533.29
κακοήθεια 442.29
κακοῦν 389,2
κακοψυχία 662,19
καλεῖσθαι ἀντὶ τοῦ εἶναι 810,1
καλὸν, id est, συμφέρον 530,1
καλὸν pro ἄμεινον 68
καλὸς καὶ ἀγαθὸς 210,15
καλὼν 597,13.& 598
καπηλεύειν 573,17
καρτερεῖν 342.14
κᾆτα & καθ' εἷς 162.19
κατὰ aliquando pro nota causali ponitur 111.27
κατὰ distributiuum 345,4
κατὰ sæpe idē valet quod in vel per 3,20
κατὰ pro εἰς 277,6
καταβιβάζεσθαι 43,23
κατ' ἐμὲ 438.15
κατακυριεύειν 404,16
καταλύειν recipere se in diuersorium 214.12
κατάνυξις 490.8
καταπρηνίζεσθαι 343.18
καταρᾶσθαι 21.44
κατεργεῖν propriè quid declaret 232,7,453,34
καταριθμεῖσθαι 343,17
καταρτίζειν quid sit 485,22,& 78,16
καταρτίζειν dicitur de quantitate discreta 514
κατὰ σάρκα hominum more 570.17
καταφρονεῖν quid sit 154.4
κατέχειν 210,15
κατηχεῖσθαι pro διδάσκεσθαι 630,6
κατοικεῖν 346,5
κατοικεῖν & παροικεῖν quid differant 8,2,3
κατορθώματα 417,2
κατοχὴ 471,6
κάτοχοι εἰ θεοφορούμενοι καὶ ἐνθουσιῶντες 401,5
καῦμα 49.6
καυματίζεσθαι 49.6
καυτηριάζειν 70,4
καυχᾶσθαι 459,2
κεκλημένος & κλητὸς quid differant 432.1
κέλευσμα 686.16
κενοφωνία 710,20
κεράμιον Amphora vel vas fictile aut testaceum 13
κέρμα à κείρειν 278.15
κήρυγμα præconium, pro euangelii prædicatione 718.17
κλαυθμὸς 7.18
κηρύσσων plerunque absolutè ponitur 8,1
κληρονομεῖν 15.5
κληρονομεῖν accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι 147.17
κλῆρος idem quod μερὶς 344.25
κλῆρον διδόναι 344.25
κληροῦσθαι 635
κλητὸς 432,1
κλισία 214,14
κοιλία & γαστὴρ 71,12
κοιμᾶσθαι obdormiscere, pro reponi in sepulchro 685,13
κοινὸν 58,11
κοινωνία quid significet 885,7
κοινωνία pro charitate & liberalitate 350,42
κοινωνία ἰδιωμάτων non est reprobanda 408,28,& 336,13
κοινωνικοὶ 710,15
κοίτην ἔχειν 484.10
κολυμβῆθρα 286.2
κομᾶν 545.3
κομψῶς ἔχειν 286,52
κονία 86,27
κοπιᾷν plus est quàm πονεῖν 44,28
κοσμοκράτορες 653,10
κράσπεδα 84.5
κρατεῖν 35,25,352,11,143,10
κράτιστος vnde deducatur 173,3
κράτος & κρατεῖν Græcis quomodo vsurpentur 133,3
κρείττων quis dicetur 173.3
κρίμα est effectū παραπτώματος 463.15
κρίνειν 281
κρίνειν æstimare 501,5
κρίνειν in pretio habere 517.2
κρίνειν pro κατακρίνειν sæpe vsurpatur 119.29
κρίσις quid sit 225,42
κρίσις cōdemnationis causa & materia 281,19
κριτήρια loca in quibus agūtur causæ 527.2
κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς 254
κτήματα 72,21
κτήματα τὰ χωρία 305,45
κυβεία 645,14
κύριαι ἀρχαὶ 572,8
κῦρος 58,6
κυροῦν 572,8

Λ

Λαβεῖν τὸ ἱκανὸν satis accipere 397.9
λαλιά 285.42
λαλιὰ idioma seu lingua 304,43
λατρεὺς idem qui & δοῦλος 12,10
λεγεῶν vocabulum latinum corruptum 18,25,99,53
λειτουργία 383,2
λειτουργὸς 508.27
λικμᾶν 81.44
λίτραν esse vocabulum latinum 315.3
λογία collecta 564,1
λόγια quænam oracula dicantur 365,37
λογίζεσθαι interdum pro ἀριθμεῖσθαι vsurpatur 168.28
λόγος 919.3
λόγος pro indefinita particula 59,23
λόγος pro intelligentia diuinarum rerum 513
λόγος quàm varia significet Paulo 599 6
λόγον ποιεῖσθαι 339,1
λύτρον 75.26
λύτρωσις vera quæ sit 184,68

M

Μαθητεύειν 54.52,& 105,57
μακαρίζειν 623,15
μακαρισμὸς & μακαριότης differunt 623,15
μακροθυμία 69,26.& 444,4
μαλακία 14,23
μᾶλλον potius 39.28.281.19
μᾶλλον pro imò positum 162.30
μανθάνειν docere 706
μαρτυρεῖν quid declaret 197.22
μαρτυρία ἀληθὴς, idoneum testimonium 290.31
μαρτυρούμενος testimonio ornatus 360,3
ματαιότης 479.20
μεθερμηνεύεσθαι 384
μεθύειν non semper in vitio ponitur 277,10
μείζων pro μέγιστος ponitur 145.34
μελετᾷν pro φροντίζειν 534.32
μεμύημαι 667
μέμφεσθαι 133.2
μένειν pro κατοικεῖν 806.6
μενοῦνγε aduersatiuè ponitur 485.20

μεσιρῶν 25.25
μεσοτοιχον intergerinus paries 639. 14ª
μὴ pro διὰ 391.37
μὴ præpositio interdum ponitur pro ὅτι 140.31
μεταμέλεσθαι 8.2
μετάνοια conuerſio 715.25
μετανοεῖν & μετάνοια 8.2
μετεωρίζεσθαι quid ſit 229.29
μετοικεσία 1.11
μετεωροπαδεῖν 739.2.597.13
μηδὲν loco aduerbii poſitum 355,17
μήποτε particula dubitantis 91,9, 106,1
μικρὸν aduerbialiter 317.35
μίλιον eſt Latinum vocabulũ corruptum 20.41
μοναστηρία 442.31
μοιχεία 18.27
μοναὶ 32.2
μορφὴ pro habitu & veſtitu corporis 265
μυστήριον 634.9
μυστήριον 578.10

N

ΝΑζωραῖος dicitur Ieſus nomine gentili 111.24
νοεῖν idem quod συνίεναι 59.17.& 134.139.17
νοήματα machinationes 572.11
νοσφίζεσθαι 356.2
νοσῶν inſaniens 709.4
νοσφισμοὶ quid ſint 135.22
νυστάζειν 91.5

Ξ

ΞΕνδεῖα 287.13
Ξέστης Romana vox Latinis ſextarius 134.4
ξύλον numella 395,24

O

Ο articulus ἀόριστον, interdum rationẽ rei formalem indicat 376.35
ὀδηγεῖν 58.14
ὀδυρμὸς 7.18
οἰκήμα carcer 381.7
οἰκία 127.4
οἰκονομεῖν quid ſit 238.2
οἰκονόμος curator 511.23
ὁμιλεῖν 254.14
ὁμοιώματος & σχήματος nomine qualis ſimilitudo ſignificetur 660.7
ὁμολογεῖν 28.23. & 55.7
ὁμολογεῖν paribꝰ verbis loqui 255.6
ὀπίσω particula pro ἔμπαλιν poſita 141.32
ὅπλα pro inſtrumentis 468.13
ὀρθοτομεῖν 714.15
ὁρθρίζειν 255.38
ὀρεΐζειν 434.4
ὁρκίζειν quid ſit 123.7
ὅσα 27.12
ὅσιος quid ſignificet 349
ὅσιος & δίκαιος quid differãt 720.8
ὅσιον 387.34
ὅσον & ἥλικον inter ſe permutãtur 117.8
ὅτι, εἰδικῶς 569.14
ὅτι particula interdum pro διατὶ accipitur 143,10
ὅτι ſæpe abundat 12
ὅτι interrogatiuum 67,24
ὅτι interrogationis vice fungitur 28.22
οὐ γὴ, non profectò 366.37
οὐδὲ particula ſignificat ne quidem 123.3
οὐ μὴ nequaquam 50.14
οὐ μόνον δὲ, neque id ſolum 591.19
οὐκ ἔστι pro οὐκ ἔξεστι 546.20
οὖν pro ἀλλὰ vel δὲ 45.12
οὕτω id eſt οὐκ ἀδιάφορως 158,7
οὗτος demonſtratiuũ poſitum pro relatiuo 376.36
ὀφείλειν 86.16
ὀφθαλμοδουλεῖαι 653.6
ὀφλόντες 86.16
ὀφλεῖν 291,9
ὀφέλειον peculiariter de piſcibus dicitur 338,9
ὀψὲ pro ἐν ἐσχάτοις 106.1
ὄψον 337,5
ὀψώνιον 538,7
ὁσὰν pro ὅς ὅστις 483,5

Π

ΠΑθήματα quæ dicantur, & quàm latè hoc nomẽ pateat 471.5
παθητὸς 424.23
πάλιν 98,42,335,10
παιδουργία quid ſignificet 251,23
παρὰ cognationem & coniunctionem declarat 295,46
παρὰ plerunque ponitur in vitio 610,4
παραβαίνειν 344,25
παρεληλύθειν loqui quid ſit 135.1
παραβουλεύεσθαι, perperam conſulere 663,30
παραγγέλλειν 37.5
παραγγέλλειν quid ſperaret 684,2
παραδιατριβαὶ 709,5
παραδειγματίζειν 3
παραδιδόναι ἀπὸ τοῦ παραδιδόναι 88,10. 37.4
παράδοσις 57,3.& 692,15
παραθήσομαι depono vel commendo 263,46
παρακαλεῖν idem valet atq; τὸ παραινεῖν 193,18
παράκλητος aduocatus 572,8
παρακολουθεῖν 716,10
παρακούειν 68,17
παρακύπτειν quid ſignificet 246,12
παραλαβεῖν 3,20
παραλαμβάνειν 12.5
παραλαμβάνειν & δέχεσθαι multum differunt 682,13
παραπίπτειν 24.14
παραπορεύεσθαι pro συμπορεύεσθαι ponitur 145.30
παράπτωμα & ἁμαρτία differunt 463.15
παρασῆσαι verbum quid ſignificet 189,22
παραυτίκα, 579,17
παρέδωκε pro παρεξέδωκε 344,25
παρέδωκε τὸ πνεῦμα 334,30
παρελθεῖν 97,39
πάρεσις id eſt ἄφεσις 452,10
παρεῖναι condonare 452,10
παρεισάγειν 340,3
παρεικεῖν differt à καταικεῖν 265,18
παρεμία pro παροικία 390,6
παῤῥησία euidentia 575,12
παῤῥησία paſsiuè acceptum 297,4
παρουσία à πάρειναι 88,3
πᾶς totum quiddam & integrum declarat 513,3
πᾶς non ſemper vniuerſaliter ſed quandoque indefinitè accipitur 14.23
πάσχα aliquando pro agno mactato in die feſto accipitur, aliquãdo pro ipſo die feſto 161.12
πάσχειν non ſolùm affligi, ſed aliquando quæuis perferre ſignificat 717.15
ὁ πατὴρ vocandi caſu 44,26
πατριὰ familia & gens quæ vnum communem patrẽfamiliàs habet 642.15
πάθειν 608.10
πέλαγος dicitur quod Latini altũ vocant 67,6
πέμπειν vſurpatur nullo caſu addito 7.16
πεποίθησις quid ſit 172,1
πεποιθὼς ἔσομαι fretus ero 733,13
πεντάδαρματα 524,13
περιουσία quod quum ſuperſit reconditur 722.14
περιχὼ locus 369,32
περιπατεῖν ambulare idem valet quo-

quod viuere 134.5
περιπείρειν infigere & perforare 709.10
περισσὸν quãdoque in vitio ponitur 447.1
περιττὸν quam vim habeat 158.44
περιφρονεῖν pro καταφρονεῖν despicere & aliquando pro circunspicere 722.15
περίψημα ramẽtũ siue scobs 524.13
περπερεύειν pro ἀλαζονεύειν 551.4
περπερεία ὁ καλλωπισμός 551.4
πιθανολογία 672.4
πίμπρασθαι intumescere 430.6
πιστικὴ 160.3
πίστις ὀνόματος 352.16
πίστιν παρέχειν fidem facere 400.31
πλανᾶν seducere 88.4
πλάνος 106.63
πλεονεκτεῖν circumuenire, occupare, expilare 785.6
πλεονεκτεῖν μεταβατικῶς 572.11
πλεονεξία quid sit 593.3.227.15
πλὴν pro ἐὰν μὴ & pro μόνον 612.16
πληροφορεῖν 717.5
πληροφορεῖσθαι & πληροφορεῖν quid declarent 172.1
πληροφορίαν Paulus quid vocet 172.2.172.1
πλησμονὴ 677
πλοῖον 314.23
πλουσίως largè 678.15
πλουτεῖν pro εὐπορεῖν 513
πλοῦτος translatitiè vsurpatur à Paulo 444.4
πνεῦμα afflatus virtutis Dei 490.8
πνεῦμα addito articulo nõ semper spiritum sanctũ significat 279.8
πνεῦμα pro impulsu & afflatu accipitur 197.33
πνεῦμα ventus 279.8
ποιεῖν pro διατρίβειν 402.3
ποῖον propriè de qualitate quærit 72.18
πόλις non vrbem tantùm sed hominum cœtum significat 197.26
πολιτεύεσθαι 414.1
πολὺ & ὀλίγον interdum de continua quantitate dicuntur 239.10
πονηρία, πονηρίαι & πονηρὸν Græcis quid significent 131.22
πονηρία opponitur τῇ ἀγαθωσύνῃ 506.14
πορεύεσθαι pro ἔρχεσθαι 138.4.11
πορθεῖν 608.13
πορνεία pro adulterio 19.32
πρασιαὶ quid sint 131.35
πρεσβυτέριον 412.5
πρεσβύτεροι 57.2
προσβυτέρων nomẽ non tam ætatem quàm dignitatẽ significat 63.21
πρηνὴς γενόμενος 343.18
προαιρεῖν præoptare 593.7
προβάλλειν pro ἐκφύειν seu βλαστεῖν 254.30
προβιβάζεσθαι 55.8
προγεύστης 277.8
προγινώσκειν 489.1
προδιδόναι, ante dare 494.33
προθέντης 277.8
προθέσει pro προαιρέσει 716.10
πρόθυμον 438.15
προορίζειν, προετοιμάζειν & προχειρίζεσθαι sunt synonyma 633.5
προκόψουσιν, proficient 716.13
προμερίμναν quid sit 158.11
προμνήστρια 598.1
προτότοκος quis dicatur 189.23
πρός pro κατὰ vel διὰ 71.8
προσάββατον quod fuerit olĩ 169.42
προσανατίθεσθαι 609.16 & 611
προσεδρεύειν 538.13
προσευχὴ quid sit 34.24
προσεύχεσθαι & εὔχεσθαι differũt 21.44
προσέχειν 21.1
πρόσκαιρος 51.21
προσκαρτερῶν quid significet 499.6 117.9
πρόσκομμα & σκάνδαλον quî differant 503.13
προσορμίζεσθαι idem est quod ἐλλιμενίζειν 132.53
προσόψημα 337.5
προστάτης 590.2
προσφάγιον 337.5
προσωποληψία 658.9
προσωποληψίας appellatione quid intelligatur 155.14
πρόσωπον 582.12
πρόσωπον non nisi de homine dicitur 61.3
προφητεύειν quid sit 195.65
προφητεύεσθαι 58.7
προχειρίζεσθαι 353.20
πρῶτον non requirit vt aliquę distributionis partes sequãtur 436.8
πρῶτον μὲν γὰρ, principiò enim 545.18
πτωχὸς & πένης differunt 590.9
πτωχοὶ 15.3.& 72.21
πτύσας καὶ ἀποπτύων quis dicatur 137.33
πυγμὴ à πυγμὴ dicitur & quid significet 133.43
πώρωσις 646.17
πώρωσις obduratio 493.25
πώρωσις & πήρωσις quomodo differant 116.5 & 132.52
πῶς interrogatiuum cum admiratione 62.11.

P

ῥαβδίζειν, virgis cædere 601.25
ῥαυδοῦχοι qui vocentur 165.65
ῥαδιουργία 384.10
ῥακὰ 17.22
ῥάκος 34.16
ῥαπίζειν qui dicantur 165.& 20.39
ῥῆμα idem vt quod Hebræis res noua 188.15
ῥῦμι 22.2
ῥύσις quid sit 125.25

Σ

σαββάτων nomine septimana intelligitur 106
σαββάτων μία primus dies hebdomadis 263.1.407.7
σαίνειν, de canibus propriè dicitur 683.3
σαλπίζειν 22.2
σαφῶς loqui quid sit 141.32
σεμνότης 666.8
σημεῖον sacramentum 456.11
σημεῖον insigne aliquod Domini factum siue quo consoletur siue etiam quo puniat. 556.22
σήμερον καὶ αὔριον quid sit 233.32
σινιάσαι ventilare 258.31
σιτίζειν 81.4
σκάνδαλον, & πρόσκομμα differunt 503.13
σκυνὴ 31.20
σκιρτᾶν quid sit 203.23
σκόλοψ surculus 603.7
σκύβαλα 66.4
σκυθρωπὸς tetrico vultu 265.17
σκύλλεσθαι 36.36
σκώληξ 382.23
σπεῖρα 103.27
σπένδειν libare 661.17
σπένδεσθαι fœdus sancire 661.7
σπερμολογεῖν quid sit, & qui dicantur σπερμόλογοι 398.18
σπουδὴ solicitudo 591.17
σουδάρια, ἢ σιμικίνθια 404.12
σοφία & φρόνησις quid differãt 515.17
στέγειν pro ὑπομένειν 938.12
στελλόμενος vitans 591.20
στενοχωρεῖσθαι 585.12
στέργειν plus est quàm φιλεῖν 497.10
στέφανος corona, i. decus meũ 665.1
στηρίζειν 240.26
στίλβειν amplius aliquid significat quàm λάμπειν 142.3
στόμαχος 708.23
στοργαὶ φυσικαὶ 442.31
στράτευμα agmen 261.11
στρατηγοὶ qui templi custodiæ præerant 255.4
στρατοπεδάρχῃ præfecto prætorio 431.16

συζεύγνυμι 530.6
συζυγῶντα vtuntur 283.9
συζητεῖν 111.27.138.411. & 143.10
συζητητὴς 515.20
συζυγὸς eiusdem consilii socius 666.3
συλαγωγεῖν 973.8
συμβιβάζοντες pro συμβάλλοντες 394.10
συμμειδιᾶν 538.13
συμποσιαρχὸς 277.8
σύμφυτα 466.5
συμφωνεῖν 73.2
συνάγειν 323.5
συναγωγαὶ Iudæorum, συνέδρια gentium 38.17
συναποθανεῖν 586.3
συναυλιζόμενος 341.4
συνειδὸς 721.15
συνεῖδεν 2.18
συνεργεῖν semper est ἀμεταβατον 480.28
συνεργοὶ administri 520.9
συνδοκεῖν 443
συνεχειν constringere 582.14
συνθεῖν 416.15
συνιεῖσιν pro συνιᾶσιν 596.12
συντηρεῖσθε propositiones suppeditat 721.15
σύστοιχα quæ sint 626
σφαλίζειν 293.27
σφυρὰ malleoli in pedibus 351.7
σχεῖν 80
σχήματος & ὁμοιώματος nomine qualis similitudo significetur 660.7
σχίσμα seu διχοστασία quid sit 513.10
σωζειν 321.4
σωτηρ conseruator 705.10
σωτὴρ 719.3
σωφρων 720.9
σωφρονεῖν quid dicatur 124.15
σωφρονισμὸς animi sanitas 712.9
σωφρονῶν opponitur τῷ μανίᾳ 425.25.

T

Ταμεῖον 22.6
ταπεινὸν 67.4
ταπείνωσις i. humilitas, quid sit 181.48
ταπεινοὶ qui dicantur 182.52
τέκνων appellatione etiam filiæ intelliguntur 82.24
τελεῖν quid proprie significet 446.27
τελεῖν absolutum significat desinere 40.1
τελεῖσθαι accipitur pro τελειῶ 233.32
τελειὸν 806.4
τελειῶν consecrare 732.10
τελείωσις 332.10
τελευτὴ 6.15
τέλος 499.7
τέλος pro mercede 665.19
τελωνῶν quid significet, & vnde componatur 140.25
τὶ particulæ interroganti articulus sæpe additur etiam quum nullum est ἀντεγώτημα 480.26
τὸ pro τοῦτο 144.23
τολμᾶν sustinere 506.8
τὸ λοιπὸν de cætero, posthac 631.17
τραχηλίζειν medium secare, siue per spinam dorsi findere 738.13
τρώγοντες pro ἐδίοντες 90.38

Y

Τὸς dicitur quicquid integrũ est & sine vitio 721
ὕδρια dicuntur Aquales 277.6
ὑδροποτὴς abstemius 708.23
ὕπαγε pro ἄπελθε ponitur 141.32
ὑπακούειν & κηρύσσειν mutuò se respiciunt 435.5
ὑπαξεις mouentia bona 350.45
ὑπερ pro περὶ 568.8. & 603.5
ὑπερβαίνειν superborum est & ambitiosorum 685.6
ὑπερβάλλειν 643
ὑπερῆμαι 40.37
ὑπερῶον cœnaculum 342.13
ὑπὲρ plus est quàm χαθεύδειν 210.23
ὑπερῆχθαι 397.7
ὑπερῆφανοι quid sint 128.29
ὑπόδικος 460.19
ὑπόκρισις idem est quod παιδαγρία & πολυτροπία 155.15
ὑποπέδιον 19.35
ὑποσχεῖσθαι & ὑποχεῖσθαι, de pollicitatione dicuntur 411.23
ὑστεροπάλιν 539.27
ὑστερεῖσθαι 451.23
ὕστερον idem quod μετὰ ταῦτα 11.2
ὑψοῦν 317.32
ὑψοῦσθαι 317.14

Φ

Φαγεῖν 134.4
φαντασία i. ostentatio 421.23
φάσκειν profiteri 441
φελόνη quid sit 717.13
φέρειν & ἄγειν sæpe permutãtur 65.1
φέρειν idẽ quod αἴρεσθαι & ὑποφύειν 485.22
φέρεσθαι est cũ impetu venire 345.2
φθείρειν 586.2
φοβεῖσθαι ad ὁσίαν & πιότητα pertinet 441.23
φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu, quo is qui inferior est superiorem colit 652.33
φόβος κυρίου terror Domini, pro terribili iudicio 528.11
φόρος capitatio 499.7
φρεάζειν 52.36
φρένες præcordia 555.20
φρενεῖν 495
φρενεῖν pro φρενιτίζειν 666.9
φρενεῖν animum ad aliquid adiicere & de re quapiam seriò cogitare 502.6
φρενεῖν pro iudicio animi quod quispiam de alio vel de se concepit 523.6
φρόνησις & σοφία quid differãt 515.17
φυγὴ 2
φυλακτήρια 84.5
φύραμα 491.16
φῶς est color ignis 65.2
φῶς lux pro vita 424.23
φωτὸς appellatione etiam ignis intelligitur 164.54
φωτίζειν in lucem producere 712.10

X

Χάσμα 400
χαρακτὴρ ἴσculpta forma 726.3
χαρίζεσθαι gratificari 207
χάρις & μισθὸς quo differant 203.26
χάρισμα & δώρημα differunt 463.15
χαρίσματα 548.4
χάσμα ἀφ' ὃ τὸ χαίνειν 240.26
χειροτονίζειν vnde ortum 390.23
χιτώνιον 338.7
χλιδάζειν 347.13
χοϊκὸς id est πήλινος 563.47
χρείαν ἔχειν quid significet 115.24
χρηματίζεσθαι 6.12
χρηματίσαι id est ὀνομάζεσθαι 380.26
χρηστὸς vocabulum quot modis interpretari possit 204.35
χρόνος & καιρὸς quid differãt 341.7
χρόνου τῦ λοιπῦ 631.17

Ψ

Ψεύδεσθαι trãsitiuum quomodo explicandum 609
ψεῦδος pro ψευδὴς 810
ψηλαφήσειαν 399.27
ψῆφον καταφέρειν 423.10
ψυχὴ pro cadauere 348.27
ψωμίζειν 551.3

Ω

Ὥρα 35.22
ὥρα pro tempore vsurpatur 151.11
ὡς non similitudinẽ sed veram congruentiam declarans 573.17
ὡς, particula indefinitè ponitur pro ὅπως 122.27
ὡς particula pro πείπου vel χαδὸν 124.13
ὡς & ὅπως aduerbia tẽporis 507,2.

FINIS.

Sanctum IESV Christi Euangelium ſe-

CVNDVM MATTHAEVM.

Εὐαγγέλιον κατὰ Ματθαῖον.

A Euangelium, εὐαγγέλιον. Ita Græci bonum & fœlicem nuncium uocant, Hebræi בשורה. Græcam autem uocem retinui, quia mihi religio eſt diſcedere à uerbis Eccleſiæ Dei familiaribus. Sed ſciendum eſt, hoc uocabulum quum Græcis ſignificet quemuis bonum & optatum nuncium, non tantùm translatum eſſe ad eam notandam doctrinam quæ nobis ſalutem annunciat per Chriſtum partam: ſed etiam propriè & peculiariter quatuor illis libris inſcriptum, quibus Chriſti exhibiti & manifeſtati hiſtoria continetur. Secundum Matthæum, κατὰ Ματθαῖον, id eſt, ut ſcriptum & traditum eſt à Matthæo. Nuper quidam conuertit, Authore Matthæo: quod mihi duriuſculũ uidetur. Magis enim, ut opinor, propriè loquetur qui Deum huius Euangelij authorem uocabit, ſcriptorẽ Matthæum.

ΚΕΦ. α.

ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως ἰησοῦ χριστοῦ, υἱοῦ δαβὶδ, υἱοῦ ἀβραάμ. 1

Αβραὰμ ἐγέννησε τὸν ἰσαάκ. ἰσαὰκ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰακώβ. ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰούδαν, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ. 2

Ἰούδας δὲ ἐγέννησε τὸν φαρὲς καὶ τὸν ζαρὰ ἐκ τῆς θάμαρ. φαρὲς δὲ ἐγέννησε τὸν ἑσρώμ. ἑσρὼμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀράμ. 3

Ἀρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀμιναδάβ. ἀμιναδὰβ δὲ ἐγέννησε τὸν ναασσών. ναασσὼν δὲ ἐγέννησε τὸν σαλμών. 4

B Σαλμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν βοὸζ ἐκ τῆς ῥαχάβ. βοὸζ δὲ ἐγέννησε τὸν ὼβὴδ ἐκ τῆς ῥούθ. ὼβὴδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεσσαί. 5

Ἰεσσαὶ δὲ ἐγέννησε τὸν δαβὶδ τὸν βασιλέα. δαβὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς ἐγέννησε τὸν σολομῶντα ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου. 6

Σολομὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ῥοβοάμ. ῥοβοὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀβιά. ἀβιὰ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀσά. 7

Ασὰ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσαφάτ. ἰωσαφὰτ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωρὰμ. ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ὀζίαν. 8

Ὀζίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωάθαμ. ἰωάθαμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἄχαζ. ἄχαζ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐζεκίαν. 9

Ἐζεκίας δὲ ἐγέννησε τὸν μανασσῆ. μανασσῆς δὲ ἐγέννησε τὸν ἀμὼν. ἀμὼν δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσίαν. 10

Ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεχονίαν καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος. 11

NOVA EX GRÆCO TRALATIO. CAP. I.

LIber generationis IESV Chriſti, filij Dauid, filij Abraham. 1 *Quòd Ieſus ſit Meßias ille promiſſus ſaluator Patribus.* Luc.3.c.24

Abraham genuit Iſaac. Iſaac autem genuit Iacob. Iacob autem genuit Iudam, & fratres eius. 2 Gen.21.a.3.25.d.24.29.d.35

Iudas autem genuit Phares & Zaram è Thamar. Phares autem genuit Eſrom. Eſrom autem genuit Aram. 3 Gen.38.g.27 1.Paral.2.a.5 Ruth 4.d.18

Aram autem genuit Aminadab'. Aminadab autem genuit Naaſſon. Naaſſon autem genuit Salmon. 4

Salmon autem genuit Booz è Rachab. Booz autem genuit Obed è Ruth. Obed autem genuit Ieſſe. 5

Ieſſe autem genuit Dauid regem. Dauid autem rex genuit Solomonem, ex ea quæ *fuerat uxor* Vriæ. 6 1.Reg.16.a.1.& 17.b.12 2.Reg.12.f.24

Solomon autem genuit Roboam. Roboam autem genuit Abia. Abía autem genuit Aſa. 7 3.Reg.11.g.43 1.Paral.3.b.10

Aſa autem genuit Ioſaphat. Ioſaphat autẽ genuit Ioram. Ioram autem genuit Hoziam. 8

Hozías autem genuit Ioatham. Ioatham autem genuit Achaz. Achaz autẽ genuit Ezeciã. 9

Ezecías autem genuit Manaſſe. Manaſſes autem genuit Amon. Amon autẽ genuit Ioſiã. 10 2.Reg.20.d.21. & 21.d.18. 1.Paral.3.b.31.

Ioſías autũ genuit Iacim. Iacim autũ genuit Iechoniã & fratres eius in deportatione Babylonica. 11 4.Reg.23.g.34. & 24.a.1. 1.Paral.36.a.4.

ANNOTATIONES, IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Liber, βίβλος, id eſt recenſio, Hebræorum idiotiſmo, ut Geneſ.5.a.1, סֵפֶר תּוֹלְדוֹת. Subauditur autem, Hic eſt, uel aliquid eiuſmodi: ut ſit hic titulus non totius hiſtoriæ, ſed ſequentis genealogiæ. nam etiam hoc totum, βίβλος γενέσεως, nihil aliud quàm genealogiam declarat. Cicero eodem modo libellum nominum dixit. Generationis, γενέσεως, id eſt, maiorum ex quibus ortus eſt Chriſtus. Vocabulum autẽ Generationis retinui, partim quòd Chriſtianorum aures illi ſint aſſuetæ, partim etiam quòd optimè uideatur Chriſti ἐνσάρκωσιν exprimere. Filij Dauid, υἱοῦ δαβίδ. Fateor apud Hebræos filiorum appellatione, ſicut etiam apud Latinos poetas Nepotum uocabulo, poſteros omnes intelligi: quæ res fecit, ut nonnulli tum hoc, tum alijs locis maluerint dicere, Dauide prognatum. Sed ego illud malui: quia (niſi fallor) ſi quis diligenter expẽdat promiſsionum formulam, ad quas reſpexit Matthæus, intelliget Dominum diſertè polliceri Abrahamo & Dauidi, fore ut non tam ex ipſorum poſteritate, quàm ex illis ipſis, beatum illud ſemen exoriretur. Neq; temerè factum eſt, ut Chriſtus peculiariter uocetur filius, Abrahami & Dauidis: quaſi ex illis qui interceſſerunt, non tam fuerit oriundus, quàm uerus & proximus illorum filius, promiſſionis & fidei uirtute. Filij Abraham, υἱοῦ ἀβραάμ. Quamuis hæc poſsint de Dauide exponi, qui fuerit ex Abrahami genere: malo tamen utrumque ad Chriſtum referre, ut idem & filius Dauidis & filius Abrahami dicatur.

C

6 Ex ea quæ *fuerat uxor* Vriæ, ἐκ τῆς τοῦ οὐρίου. Vulgata, Ex ea quæ fuit Vriæ: quod rectè emendauit Eraſmus, ut eclipſi Græcis familiari non modò ſubaudiatur γυναικὸς, ſed & participium aoriſti ſecundi γενομένης addatur: ne uideatur Solomon natus ex adulterio. 11 Genuit Iacim. Iacim autem genuit Iechoniam. ἐγέννησε τὸν ἰακείμ. ἰακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεχονίαν. Sic ex uetuſto codice reſtituit Robertus Stephanus: de cuius diligentia & religione in ſacris libris excudendis, apud omnes doctos & pios homines conſtare puto. Sed & ea quæ paulopòſt ſequitur genealogiæ diſtributio in tres τεσσαρακαιδεκάδας, ita legendum eſſe conuincit. In deportatione Babylonica, ἐπὶ τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος. Vulgata, In tranſmigratione Babylonis. Eraſmus, In exilio Babylonico: & paulo pòſt, uerſu 16. De-

a migra-

migratione Babylonica: perinde acsi φυγὴ & μετοικισία idem ualerent. quod minimè puto. Videtur enim φυγὴ prop- A
riè eorum esse qui exilij causa solum uertunt. μετοικῶν autem dicuntur (sicut Budæus annotat) non tantùm qui se-
des spontè mutant, sed etiam qui deportantur. quod posterius significare uoluit Euangelista. Aristoteles ἐπανορθω-
σῶν β, de Cleomene Alexandrino loquens, à quo sunt Canobitæ deportati, αὐτὸς, inquit, μετῳκισμένους. Vnde Metœci
dicti, de quibus agitur in l. certa. C. de Iure fisci, lib. x. Sic apud Hebræos differre uidentur גרלה, id est μετοικισία,
& גרד, id est φυγὴ.

Post uerò deportationem Babylonicam, Ie- 12 Μετὰ δὲ τὴν μετοικεσίαν βαβυλῶνος ἰεχονίας
chonias genuit Salathiel. Salathiel autem ge- ἐγέννησε τὸν σαλαθιήλ. σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν
nuit Zorobabel. ζοροβάβελ.

Zorobabel autem genuit Abiud. Abiud aũt 13 Ζοροβάβελ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀβιούδ. ἀβιοὺδ δὲ ἐγέννη-
genuit Eliacim. Eliacim autem genuit Azor. σε τὸν ἐλιακείμ. ἐλιακεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἀζώρ.

Azor autem genuit Sadoc. Sadoc autem ge- 14 Ἀζὼρ δὲ ἐγέννησε τὸν σαδώκ. σαδὼκ δὲ ἐγέννησε
nuit Achin. Achin autem genuit Eliud. τὸν ἀχείμ. ἀχεὶμ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλιούδ.

Eliud autem genuit Eleazar. Eleazar autem 15 Ἐλιοὺδ δὲ ἐγέννησε τὸν ἐλεάζαρ. ἐλεάζαρ δὲ ἐγέν-
genuit Mattham. Matthã autem genuit Iacob. νησε τὸν ματθάν. ματθὰν δὲ ἐγέννησε τὸν ἰακώβ.

Iacob aũt genuit Ioseph maritum Mariæ, ex 16 Ἰακὼβ δὲ ἐγέννησε τὸν ἰωσὴφ τὸν ἄνδρα μαρίας,
qua genitus est IESVS ille qui dicitur Christus. ἐξ ἧς ἐγεννήθη ἰησοῦς, ὁ λεγόμενος χριστός.

Vniuersę igitur progenies ab Abrahã usq; ad 17 Πᾶσαι οὖν αἱ γενεαὶ ἀπὸ ἀβραὰμ ἕως δαβὶδ,
Dauid, pgenies quatuordecim: & à Dauid usq; γενεαὶ δεκατέσσαρες. καὶ ἀπὸ δαβὶδ ἕως τῆς μετοι- B
ad deportationẽ Babylonicam, progenies qua- κεσίας βαβυλῶνος, γενεαὶ δεκατέσσαρες. καὶ ἀπὸ
tuordecim: & à deportatione Babylonica usq; τῆς μετοικεσίας βαβυλῶνος ἕως τοῦ χριστοῦ, γενεαὶ
ad Christum, progenies quatuordecim. δεκατέσσαρες.

Christi natiuitas. Luc. 1. c. 17.

IESV uerò Christi natiuitas ita fuit. Enimue- 18 Τοῦ δὲ ἰησοῦ χριστοῦ ἡ γένεσις οὕτως ἦν. μνηστευ-
ro quũ mater eius Maria desponsa esset Ioseph, θείσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ μαρίας τῷ ἰωσὴφ, πρὶν
priusquam ipsi conuenissent, inuẽta est uterum ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, εὑρέθη ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἐκ πνεύ-
ferre è Spiritu sancto. ματος ἁγίου.

Porrò Ioseph uir eius, quum esset iustus, & 19 Ἰωσὴφ δὲ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς δίκαιος ὢν, καὶ μὴ θέ-

16 Genitus est, ἐγεννήθη. Vulgata, natus: quod idem ualet. Idem enim Lucas 2. b. 11. de Christo loquens, τέτοχθη ὑμῖν σωτὴρ, inquit: quum cap. 1. uersu 57. de Elisabetha dixisset, ἐγέννησεν υἱὸν. Sed & apud latinos Genitus & Natus per-
mutantur. Prætuli tamen hoc quidem loco Erasmi uersionem, ne unum uerbum pluribus modis, nulla necessi-
tate coactus, interpretarer: quod uitare constituì, quoad eius fieri poterit. Capite quidem secundo, quo dilucidior
sensus, uertemus Natum, quia expressa natalis loci illic fiet mentio: & forma loquendi fortasis esset durior, si
illic ponerem Genitus. Qui dicitur, ὁ λεγόμενος. Vulgata, qui uocatur, id est ὁ καλούμενος. Christus, χριστὸς. Hebrai-
cè משיח, id est unctus: est enim uerè rex, sacerdos, & propheta. Latini Græcam uocem integram seruare malue-
runt, quàm unctum aut delibutum uocare. 17 Vniuersæ igitur progenies, πᾶσαι οὖν αἱ γενεαί. Hoc demum
est quod Hebræi uocant תולדות, passiuè quidem acceptum pro ijs qui gignuntur. Generationis autem no-
men uel generis hoc loco mihi uidetur perobscurum: quamuis animaduerterim Herodotum in Clio, πίμπτον
γίνος dixisse, quum de abnepotis filio ageret. Certè Vulgatus ipse interpres progeniem conuertit, Lucæ 1. c. 50.
18 Natiuitas, ἡ γένεσις. Vulgata, generatio. quod huic quidem loco non uidetur conuenire, quum generandi
uerbum uix (ut opinor) possit ad partum accommodari, sed ad conceptum tantùm pertineat. Latius ergo patet C
Gignere. sed quum uerbali nomine careat, coacti sumus synonymum quærere: quod & ipsum alibi quàm apud
Vlpianum non memini legere. Natiuitatem tamen maluimus dicere quàm ortum, ne quis cum Serueto illo impio
existimet, Filium Dei tum demum extitisse quoad hypostasin à patre distinctum, quum ex Virgine natus esset.
Quamuis constet, hoc loco de humana Christi natura institutam esse narrationem. Ita fuit, οὕτως ἦν. Verbum ἦν
positum est in aoristo secundo, sicut infrà 2. c. 15. & 11. d. 44. & Marci 11. d. 32. Quamuis etiam non negem poni pro
ὄφει: sed huic loco magis uidetur præteritum conuenire. Erasmus conuertit, sic habet: id est, οὕτως ἦν. Terent. Adelph.
Nam ita est homo. Enimuerò quum mater eius Maria esset desponsa Ioseph, Μνηστευθέσης γὰρ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρίας
τῷ ἰωσὴφ: id est, sponsione promissa. Neq; enim adhuc in eandem domum conuenerant, quod existimat Chrysosto-
mus. Constat certè, τὸ μνηστεύεσθαι & γαμεῖν apud Græcos sicut apud Hebræos ארש, & illud quod ipsi per periphrasim
dicunt לקחאשה, non minus inter se differre, quàm apud Latinos sponsalia à nuptijs. quod uel hic unus Terentij
uersus indicat: Placuit: desponsi: nuptijs hic dictus est dies. Et hanc quoque Iudæis consuetudinem fuisse, ut inter
sponsalia & nuptias tempus aliquod intercederet, constare potest ex Deuteronomij capite 21. c. 12. Porrò particu-
lam γὰρ ab alijs omissam, sum interpetatus per Enimuero: quia scilicet hoc loco non est causalis, sed expletiua, qua-
lis hæc esse uidetur apud Latinos. Priusquam ipsi cõuenissent, πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς: id est, priusquam domum du-
xisset: siue, ante nuptias. Erasmus, Priusquam congressi fuissent: eos nimirum sequutus qui hoc exponunt de ma-
riti cum uxore congressu: quasi iam antea Maria fuerit Iosephi uxor, à qua tamen abstinuerit, nimirum ex uirgini-
tatis uoto. Qua in re existimo plerosq; ueteres planè hallucinari: & tamen hoc uidetur unus penè Gerson animad-
uertisse, quem immeritò flagellat Erasmus hoc nomine infrà Luc. 1. f. 59. Vterum ferre, ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Vulgata, in
utero habens. Erasmus, grauida, id est ἐγκύος. Ad uerbum, in uentre habens. quod dicendi genus propriũ est Græ-
cis medicis, præsertim Hippocrati: cuius loco apposui, quod proximè usum est accedere. E Spiritu sancto, ἐκ
πνεύματος ἁγίου. Vulgata, de Spiritu sancto. Quamuis autem De pro E, interdum ponatur, tamen hoc loco minimè
necesse fuit hanc enallagen accersere: quod annotauit Erasmus. Cæterùm ista narrantur προλαπτικῶς, id est per an-
ticipationem: quamuis aliter censet Theophylactus. Nam alioquin minimè oportuisset Iosephum in somnis ad-
moneri eius rei, quam satis antea intelligeret. 19 Quum esset, ὢν. Erasmus, quia erat. Ad uerbum, existens.
Vulgatus interpres & Latinè loquutus est, & Græcorum participium eleganter expressit.

Tradu-

A λως αὐτὴν παραδειγματίσαι, ἐβουλήθη λαθρᾳ ἀπολῦσαι αὐτήν.

nollet eam traducere, uoluit clàm dimittere eam. Deut.24.a.1.

Ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμηθέντος, ἰδοὺ ἄγγε- 20
λος κυρίου κατ' ὄναρ ἐφάνη αὐτῷ, λέγων· Ἰωσὴφ
υἱὸς Δαβίδ, μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ τὴν
γυναῖκά σου. τὸ γὰρ ἐν αὐτῇ γεννηθὲν, ἐκ πνεύ-
ματός ἐστιν ἁγίου.

Hæc autem ipso cogitante, ecce angelus Do mini in somnijs apparuit ei, dicens: Ioseph fili Dauid, ne timueris accipere Mariam *pro* uxore tua. nam quod in ea genitum est, ex Spiritu sancto est.

Τέξεται δὲ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ 21
Ἰησοῦν. αὐτὸς γὰρ σώσει τὸν λαὸν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἁ-
μαρτιῶν αὐτῶν.

Pariet autem filium, & uocabis nomen eius IESVM. Ipse enim seruabit populum suum à peccatis ipsius.

Traducere, παραδειγματίσαι: id est, probrum inferre, & crimine ipsius diuulgato, ipsam afficere ignominia. Erasmus, infamare. Nam παραδειγματίζειν (ni fallor) semper legitur in uitio positum: idemq; ualet quod, φανερὸν ἀδικεῖσθαι, ut loquitur Plutarchus in Problematibus Græcorum, agens de pœna adulterij. id est, spectandum omnibus proponere, ad ignominiam scilicet, quod Augustinus Epistola 59. uertit exemplare: orta eius uerbi significatione ab earum gentium consuetudine, quę certorum criminum reos, sicut adulteras mulieres in Creta insula, & captiuos hostium duces Romæ, ignominiæ causa, per mediam urbem spectandos & deridendos traducere solebant. Inde igitur puto factum, ut traducere apud Latinos, & παραδειγματίζειν apud Græcos, ad omne publicæ infamiæ genus sit translatum. Sic enim usurpat Plutarchus libro περὶ πολυπραγμοσύνης, ubi de Archilocho loquitur: & ita etiam ad Hebræos 6.b.6. exponendum puto. Sic Demosthenes quoque κατὰ τιμοκράτους dixit, παράδειγμα ποιῆσαι τοῦτον, id est, facere ut iste sit alijs exemplo. Vltimum tamen supplicium hoc certè loco credo intelligi non oportere. Nam si grauidam esse Mariam Iosephus existimabat ex adultero, sicut censet Augustinus Epistola 54. ad Macedonium,
B obsecro quæ hæc fuit mariti probitas, adulterium uxoris dissimulare, & totum Israelem iræ Dei obnoxium reddere? Erat enim huic scilicet publico crimini capitalis pœna constituta, & diserte iubebatur Israel hoc malum tollere è medio sui: Deuteron. 22.c.21. Sin autem Mariæ sanctimonia faciebat, ut nihil certi posset Iosephus constituere, cur non differebat nuptias? uel (ut erat homo probus) aliud quoduis consilium non capiebat, potius quàm ad extremum remedium ueniret? Itaque Iosephus (ut arbitror) si adulterij ream fuisset suspicatus, hoc crimen non fuit dissimulaturus. Verùm etiamsi temporis interuallum tantum interceſisset, ut suspicari posset, post desponsionem fuisse ab alio grauidatam: tamen quum sciret fieri quoq; posse, ut ante desponsionem grauida esset facta, maluit nimirum (ut boni uiri solent) omnia in meliorem partem accipere, & proinde grauidam iudicare ἀπὸ πνεύματος potius quàm ἀπὸ μοιχείας, quo modo loquitur Iustinus Martyr in Dialogo cum Tryphone habito. Id autem si cõtigisset, id est, si ante sponsalia rem habuisset cum alio, Mariam ducere uxorem eum oportebat (sicut canit Moses) ex parentum consensu, à quo uitium fuisset ipsi oblatum ante desponsionem: quod tamen sine Mariæ dedecore fieri non potuisset, si de illius fraude conquestus fuisset Ioseph. Itaque noluit (ut erat uir insigni probitate) uel uxorem alienam retinere, uel iniuriam suam summo iure persequi cum Mariæ dedecore: sed clàm potius & causa nulla exposita, sponsione & fide data, illam absoluere ac liberare. Dimittere eam, ἀπολῦσαι αὐτήν. Erasmus, ab ea diuertere. Docet Modestinus iurisconsultus, Diuortium inter uirum & uxorem fieri, Repudium uerò sponsæ remitti. Erat autem hoc tempore Maria desponsa tantùm, non nupta. proprium ergo fuit repudiandi uocabulum, sed malui Vulgatam uersionem retinere: quamuis potius respondeat τῷ ἀφίναι, quòd appareat Euangelistas, atque etiam Paulum in re durissima quæsiuisse mollissimum aliquod uocabulum, ideoq; libentius dicere solitos ἀπολύειν, uel ἀφίναι, quàm μνηστεύεσθαι, uel ἐκβάλλειν, quæ propria quidem sunt, sed duriora.

20 Cogitante, ἐνθυμηθέντος. Erasmus, Quum in animo uersaret: eodem sensu, sed periphrasi (ni fallor) non adeò necessaria. Poterat autem etiam hoc conuerti, Quum cogitasset, seruata aoristi significatione. Ecce, ἰδοὺ. Hebræis הנה, qua particula singulis penè uersibus utuntur. Interdum tamen ipsius uis est, ut lectorem præparet ad aliquid insigne & mirificum audiendum. In somnijs, κατ' ὄναρ: id est, nocturna uisione. Nam κατὰ sæpe idem ualet quod In, uel Per. Vulgata & Erasm. in somnis, maluerunt interpretari, quasi scriptum sit ἐνύπνιον. Atqui ὄνειρος & ὄναρ siue ὄνειρ inter se differunt, non minus quàm somnus à somnio. quod indicat hic Homeri uersiculus Iliad. β,
C Δῶκε μοι ἀντάξιον ὄνειρ' ὀνείρῳ. Ne timueris, μὴ φοβηθῇς. Vulgata, noli timere: quo modo ubique ferè conuertere solet prohibendi particulam. Erasmus, ne metuas. Hæc autem indicant, timore Dei adductum Iosephum cogitasse de sponsa repudianda, nempe (ut antè dixi) quòd alij uiro obnoxiam arbitraretur. Accipere, παραλαβεῖν, traditam scilicet tibi à parentibus uel cognatis. Nam seruari hic debet uis præpositionis παρὰ, quam satis probat uniuersa Demosthenis oratio περὶ τοῦ ἀπείρου, in qua disputatur de his duob. uocabulis, λαμβάνειν & ἀπολαμβάνειν. Erasmus eorũ sequutus opinionem, qui uirginitatis uotum hîc somniant, conuertit adiũgere: perinde ac si scriptũ esset προσλαβεῖν: atq; interpretatur, adiungere in consuetudinẽ uitæ. Iam enim, inquit, acceperat, sed diuortium meditabatur. quam interpretationẽ neq; ueram, neq; ueri similem esse opinor. Pro uxore tua, τὴν γυναῖκά σου. Ad uerbũ, uxorem tuam. Nos autẽ, quia hoc dicendi genus nonnulli sua interpretatione reddiderunt ambiguũ, perspicuitati studuimus. Fal luntur enim qui hæc uerba sic accipiunt, quasi iam antè uxor esset, sed ab ea abstineret: quum hoc dicendi genere nihil sit frequentius tum Græcis, tum Latinis. ut παραλαμβάνειν γυναῖκα, planè hoc sit quod Hebræi קחת אשה, Latini dicunt accipere uxorem, id est ducere in matrimonium: sicut Aristoteles Ethic. 3. dixit, παραλαμβάνειν συμβούλους, adhibere consiliarios, id est in consilium. Mariam autem nondum duxerat Ioseph, sed tantùm desponderat. Genitũ est, γεννηθὲν. Hic propriè accipitur τὸ γεννᾶσθαι, quum suprà positum sit αὐτὴ ἐν γαστρὶ ἔχουσα. Ex Spiritu sancto, ἐκ πνεύματός ἐστιν ἁγίου. Vulgata, de Spiritu sancto. Eras. à Spiritu sancto. & sanè constat, sæpe has præpositiones permutari: malui tamen ἐκ præpositionem retinere. quanquam siquis ueretur, ne hæc interpretatio fanaticis illis fauere uideatur qui corpus Christi spirituale faciunt, tanquam ἐκ materiam declaret, illis licebit uti præpositione ἀ. 21 Seruabit, σώσει, id est liberabit. Neq; uideo cur aliter fuerit uertendum. Vulgata & Erasmus, saluum faciet, periphrasi (ut opinor) minimè necessaria. Apparet autem uel ex hoc loco, quem Ἰησοῦν Græci, Iesum Latini uocãt, Hebraicè dici ישוע à ישע, quod declarat τὸ σώζειν: ut planè inepta sint Ofiandri & quorundam in hunc locum commenta. Ipsius, αὐτοῦ. Ad uerbum, eorum. Quòd si conuertas suis, amphibolia erit. numeri autem mutatio ex Hebræorum idiomate nata est, qui in nominibus collectiuis, eiusmodi dicendi genera frequenter usurpant.

(Porrò totũ hoc factũ est, ut impleretur quod dictum est à Domino per Prophetã dicentem:

Esaiæ 7.c.14. Ecce uirgo quædam uterum feret, & pariet filium, & uocabis nomẽ eius Emmanuel: quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus.)

Experrectus autem Ioseph à somno, fecit ut iniunxerat ei angelus Domini, & accepit uxorem suam.

Et non cognouit eam, usquequo peperisset filium illum suum primogenitum: uocauitque nomen eius IESVM.

22 Τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν ὑπὸ τοῦ κυρίου, διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· A

23 Ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ θεός.

24 Διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἐποίησεν ὡς προσέταξεν αὐτῷ ὁ ἄγγελος κυρίου, καὶ παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

25 Καὶ οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ ΙΗΣΟΥΝ.

CAP. II.

Magi primitiæ gentium Christum adorant. Luc.2.2.6.

QVum ergo natus esset Iesus in *ea* Bethleem, *quæ est* Iudææ, in diebus Herodis regis, ecce Magi ab Oriente aduenerunt Hierosolyma,

Dicentes: Vbi est ille rex Iudæorum, qui na-

ΚΕΦ. Β.

1 Τοῦ δὲ Ἰησοῦ γεννηθέντος ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας, ἐν ἡμέραις Ἡρῴδου τοῦ βασιλέως, ἰδοὺ μάγοι ἀπ' ἀνατολῶν παρεγένοντο εἰς Ἰερουσόλυμα,

2 Λέγοντες· Ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰου-

22 Impleretur, πληρωθῇ. Vulgata, adimpleretur. Erasmus, perficeretur: id est, τελειωθῇ. quia hoc dicendi genus (inquit) Latinis auribus est ignotum, nisi quum sentimus addi, quod deerat rei consummandæ. Atqui Cicero multis locis usurpat implere pro præstare. quo sensu uidetur hîc usu. patum. Neque uerò hoc annotassem, nisi B uoluissem semel esse dictum, quod sæpissimè fuisset nobis repetendum. Per prophetam, διὰ τοῦ προφήτου. Nonnulla exemplaria nomen habent Esaiæ expressum. 23 Virgo quædam, ἡ παρθένος. Huius particulæ apud Latinos ea uis est, quæ articuli Græci hoc loco. ה quoque litera non frustra est addita in Hebræo, nimirum ut insignis quædam Virgo significetur, ab æterno scilicet selecta. Et uocabis, καὶ καλέσουσι. Scio in plerisque exemplaribus legi, καὶ ἐκαλέσεν: id est, & uocabunt. uel, & uocabitur: quam etiam lectionem sequitur Iustinus Martyr in Dialogo πρὸς τρύφωνα. Sed quum annotarit Stephanus noster, nonnulla antiqua exemplaria cum Hebræo consentire, & hęc apostrophe prophetæ Spiritu Dei correpti, & Virginem post tot secula nascituram, quasi præsentem alloquentis, magnam uim habere uideatur: sequutus sum in hac re iudicium meum, nulla (ut opinor) sensus iniuria. Quod est, si interpreteris, ὅ ἐστι, μεθερμηνευόμενον. Vulgatus, Quod est interpretatum. Eras. Quod si quis interpretetur, sonat. Illud est ambiguum, hoc à Græcis recedit. 24 Experrectus autem Ioseph, διεγερθεὶς δὲ ὁ Ἰωσὴφ. Erasmus, Excitatus autem Ioseph: sed hoc quidem loco plus est τὸ διεγήγερθαι, quàm excitari. Vulgata, Exurgens autem Ioseph: id est, ἀναστὰς δὲ Ἰωσήφ. Iniunxerat, προσέταξεν. Præterita perfecta & aoristi sæpe cum plusquamperfectis confunduntur à Græcis. Vulgata, præcepit. quo uno uocabulo in hac re ferè uti solet. Nos autem quum diuersis uocabulis utantur Sacri scriptores, conabimur cuique Græco Latinum aliquod opponere. 25 Vsquequo, ἕως ὅ. Notandum est, aduersus Heluidianos, ἕως, interdum ita referri ad tempus præcedens, ut de sequenti non affirmetur contrarium: quod satis indicant uel postrema uerba huius Euangelij, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμὶ πάσας τὰς ἡμέρας ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος: id est, Ecce uobiscum sum usque ad consummationem seculi. Ex quibus uerbis colligere non possis, Christum non esse nobiscum futurum post consummationem seculi. Filium illum suum, τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, Filium suum. Nobis autem non uidetur Græcus articulus ociosus: ita tamen, ut uis eius sit ἀναφορικὴ, non διακριτικὴ: id est, ut de eo agi significetur, cuius antè facta est ab angelo mentio: non autem, ut filius hic ab alijs Mariæ filijs distinguatur. quos ego quidem nullos fuisse credo. Assentior enim ijs qui de Maria uirgine, ut selectissimo organo, sanctissimè sentiunt. Vocauitque nomen eius Iesum, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν: id est, (ut ferè C dicunt Græci) ἐκάλεσεν αὐτὸν Ἰησοῦν τοὔνομα. Latini, Vocauit eum Iesum nomine.

IN CAPVT II.

1 Ergo, δὲ. Erasmus, autem. Sed (ut existimo) hæc particula hoc loco non est discretiua (ut uocant) sed potius, συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, id est, copulatiua sententiæ (ut grammaticorum more loquar) sicut sæpe apud Latinos Ergo & Igitur. Natus esset, γεννηθέντος. Cur ita uertere hoc loco maluerim, uide superioris capitis uersum 16. In *ea* Bethleem, *quæ est* Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Sic loquuntur Hebræi, ut Iudicum 19.d.18. dicitur Bethleem Iuda: id est Bethleem, quæ est in tribu Iuda. quod addi solet ad alterius differentiam, quæ est in tribu Zabulon, id est in Galilæa inferiore. Vulgatus uertit, in Bethleem Iudææ. Erasmus ut Hebraismum molliret. addidit [ciuitate] appellatiuum. Sed hoc quoque non satis exprimit differentiam illam: itaque aliquid amplius suppleui. Præpositionem quoque hîc & alijs locis seruaui, quam tamen Latini urbium nominibus uel nunquam, uel certè rarò præponunt, quia scilicet obliquorum terminatio casum indicat. Ego uerò inflexione uocem mutare nolui, quam Græcè scribens Euangelista retinuit. Quare necessariò usurpanda fuit præpositio tum hoc loco, tum plurimis alijs. Iudæa autem hîc intelligitur regio: sic propriè dicta à tribu Iuda, sub qua etiam tribus Beniamin comprehenditur. distinguiturque à Samaria, Peræa, Trachonitide, & utraque Galilæa. In diebus, ἐν ἡμέραις. Erasmus, temporibus, Hebraismo explicato: quem tamen libens retinui, quia neque est obscurus, neque sua emphasi caret. Magi, μάγοι. Persicum uocabulum, apud Persas honestum. ita enim suos sacerdotes, aut, ut alij uolunt, philosophos uocabant. Apud Græcos autem, & tandem apud Latinos quoque, magorum nomen nonnisi in uitio poni cœpit. Cęterùm magorũ gentem Herodotus nón in Perside, sed in Media collocat, lib. 1 & 3. ut istos quoque, sicut & Chaldæos, appareat non ex artis, sed ex gentis uocabulo fuisse nominatos. Aduenerunt, παρεγένοντο. Vulg. uenerunt. Eras. accesserunt. Ego uerti, aduenerunt, propter sequentem casum: alioqui enim ad uerbum conuertissem, affuerunt. 2 Dicentes, λέγοντες. Solent ferè Hebræi historias quæ narrantur, inductis ipsis personis explicare: Latini cõtrà plerunque obliquis narrationib. quas uocant, utuntur, quo modo etiam quidã nuper totam hanc periodum conuertit. Me uerò istius simplicitatis quã Spiritus sanctus amplexus est, nunquã pudebit. Nã certè hæc narratio plus habet energiæ, quàm si obliquè aliena dicta referrentur, eo quòd non tam narrari res quàm geri uideatur. Vbi est ille rex Iudęorũ,

qui natus

A qui natus est? ποῦ ἐστιν ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. Vulgata, Vbi est, qui natus est rex Iudæorum? Erasmus, Vbi est ille qui natus est rex Iudæorum? Ego uocabulorum collocationem mutaui, ut sensus esset dilucidior: nam alioqui uiderentur magi aliud quærere, nempe, ubi sit ille qui minimè natus est priuatus, sed rex Iudæorum ab ipsis incunabulis. qui sensus non conuenit. Eadem traiectione usus est Lucas 19. f. 38.

δαίων; εἴδομεν γὰρ αὐτοῦ τὸν ἀστέρα ἐν τῇ ἀνατολῇ, καὶ ἤλθομεν προσκυνῆσαι αὐτῷ.

tus est? uidimus enim eius stellam in Oriente, & uenimus ut adoremus eum.

3 Ἀκούσας δὲ Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς ἐταράχθη, καὶ πᾶσα Ἱεροσόλυμα μετ' αὐτοῦ.

Auditis autem his Herodes rex turbatus est, & tota Hierosolyma cum eo.

4 Καὶ συναγαγὼν πάντας τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, ἐπυνθάνετο παρ' αὐτῶν, ποῦ ὁ Χριστὸς γεννᾶται.

Et conuocatis omnibus principibus sacerdotum, & scribis populi, percontatus est ab eis, ubi Christus nasceretur.

5 Οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. οὕτω γὰρ γέγραπται διὰ τοῦ προφήτου·

At illi dixerunt ei: In ea Bethleem, quæ est Iudææ. sic enim scriptum est per prophetam:

6 Καὶ σὺ Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα. ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ.

Et tu Bethleem terra Iuda, nequaquam minima es inter duces Iuda: ex te enim exibit dux, qui pascet populum illum meum Israel. Mich. 5. a. 2. Ioan. 7. f. 41.

7 Τότε Ἡρῴδης λαθρᾳ καλέσας τοὺς μάγους, ἠκρίβωσε παρ' αὐτῶν τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος.

Tum Herodes clàm uocatis magis, exquisiuit ab illis quo tempore stella apparuisset.

3 Tota Hierosolyma, πᾶσα Ἱεροσόλυμα. Erasmus, tota Hierosolymorum urbs: offensus mutatione declinationis, quia Hierosolyma paulo antè plurali numero usurpat euãgelista. Sed hoc ego nihil moror. nam Cicero etiam ipse pro Flacco, utroque genere usus est in hac urbe appellanda. Quòd autem Egesippus uocatam esse putat Hie-
B rosolymam, quasi ἱερὸν σολύμων, & Eusebius, quasi, ἱερὸν σολομῶντος, hoc certè arguit magnam Hebraicæ linguæ imperitiam. unde etiam factum puto, ut librarij huic nomini aspirationem præposuerint. 4 Principibus sacerdotum, ἀρχιερεῦσι. Erasmus, pontificibus: id est, primarijs sacerdotibus, quales erant posteri Aaronis, in uiginti quatuor classes distributi, ut apparet ex 2. Paralip. 24. a. 1. ubi etiam uocantur principes sanctuarij: & 2. Paralip. 36. c. 17. diserte principes sacerdotum dicuntur. Theophyl. in cap. 14. Marci, ita uocatos esse uult, qui aliquando pontifices maximi fuissent, sicut Romæ dicebantur Prætorij, Quæstorij, Consulares. Nam eo tempore uenale factum erat summum sacerdotium, ita ut iam perpetuum non esset. Sed hoc commentitium esse, ex ijs apparet quæ paulo antè attulimus. Cæterùm pontificis nomen uni pontifici maximo seruabimus. Scribis, γραμματεῦσι. Sic uocant Hebræi Legis interpretes, à uerbo סִפַּר, quod narrare etiam & exponere significat. Apparet autem à Græcis sic dictos, quòd sicut scribæ publicarum tabularum custodes erant, sic penes istos, tãquam sequestres, libri Legis essent uelut depositi, cuius scilicet interpretatio ipsis erat commissa. ideoq; adiunxit Euangelista, τοῦ λαοῦ, populi: id est, publicis Legis interpretibus. Nos igitur uocabulum longa iam consuetudine à sacris scriptoribus usurpatum, sanè libenter retinuimus. Nam quòd nonnulli Scribarum appellatione intelligunt Lictores comprehendi, & eos omnes quibus exequendæ iudicum sententiæ munus incumbit, id ne in uetere quidem Testamento perpetuum est,
C sicut constat ex 2. Reg. 22. a. 3. de Saphan (qui librum Legis inuentum, non ut quilibet ex ordine scribarum, sed ut primarius doctor interpretatus est) atque adeò ex multis locis Ezræ & Nehemiæ. In nouo autem Testamento legisperitos & doctores hoc nomine significari, facilè, ut spero, mihi concedet, quisquis hos locos diligenter expenderit, Matthæi 7. d. 29. item 7. b. 10. item 23. a. 2. Marci 12. c. 28. Lucæ 7. e. 30. item 11. f. 46. item 1. Corinth. 1. c. 20. 5 In ea Bethleem, quæ est Iudææ, ἐν Βηθλεὲμ τῆς Ἰουδαίας. Vulgata, Iudæ. uidetur enim legisse ἰούδα, pro τῆς Ἰουδαίας. 6 Terra Iuda, γῆ Ἰούδα: id est, quæ in Iudæa sita es, quæ pars es tribus regionis Iuda. Nam mihi quidem durum uidetur, γῆ pro urbe, quo modo tamen Euripides in Hecuba usurpauit. Alia exemplaria habent τῆς Ἰουδαίας, Iudææ: quod planius est. In Michæa legitur Bethleem Ephratha: est enim hoc alterum urbis cognomentum, quo ab altera discernitur. Nequaquam minima es, οὐδαμῶς ἐλαχίστη εἶ. Hanc lectionem sequitur etiam Iustinus, quum tamen in Hebræo legatur צָעִיר, & in Græca editione ὀλιγοστὸς εἶ, ut quod Michæas 5. a. 1. in Hebræo negat, uideatur hîc affirmari. In quo nodo explicando quum multi laborent, mihi placet in primis cuiusdam sanè eruditi sententia. Is igitur docet, in posteriore membro apud prophetam subaudiri aduersatiuam particulam: quod uidetur sensus ipse postulare, & alibi etiam reperias, ut Psalm. 119. 141 & 157. Sic itaque totus ille locus legendus est: Et tu Bethleem Ephratha, paruula es inter chiliadas Iuda: ex te *tamen* egredietur mihi qui sit dominator in Israele. Quòd si cum istis hæc nostra compares, eandem prorsus sententiam reperias. etsi enim uidetur illic Bethleem ciuitas minima uocari, quòd minimè scilicet ampla & frequens esset: hic uerò non minima dici, id est non ignobilis: ut in huius uocabuli explicatione aliqua discrepantia esse uideatur. tamen hæc ita sunt coniuncta, ut facilè appareat prophetam significare uoluisse hoc oppidulum quamuis exiguum, Messiæ tamen exortu nobilissimum ac celeberrimum fore. quod paulo apertius declarat Græca hæc interpretatio. Inter duces, ἐν τοῖς ἡγεμόσιν. Vulgata, in principibus. In Hebræo legitur בְּאַלְפֵי, hoc est in chiliadibus, seu potius inter chiliarchas. distributus enim erat populus Israeliticus in chiliadas, sicut apparet ex cap. Exod. 18. d. 25. & Gedeonis oratione, Iudicum 6. b. 15. Dux, ἡγούμενος, participium loco nominis: id est, ἡγεμὼν, quod Hebræis est usitatissimum. Pascet, ποιμανεῖ. Vulgata, reget. quod respondet, τῷ οὐδένειν. Erasmus, Gubernaturus est: id est, κυβερνήσει. Ego elegantem sanè metaphoram seruaui. Sic solet Homerus reges ποιμένας λαῶν uocare. Populum illum meum Israel, τὸν λαόν μου τὸν Ἰσραήλ. Articulum expressi, cuius emphasis hoc loco non fuit negligenda, quum bis repetatur à Domino, ut suam in illum unum populum beneuolentiam singularem declaret. 7 Vocatis, καλέσας. Erasmus, accersitis: id est, μεταπεμψάμενος. Exquisiuit, ἠκρίβωσε. Vulgata, diligenter didicit. Erasmus, accuratè perquisiuit. Ego uno uerbo malui interpretari quàm per periphrasin, minimè, ut opinor, necessariam. Vocabulum autem Græcum significat in genere, summa & exquisita diligentia aliquid facere. Quo tempore stella apparuisset, τὸν χρόνον τοῦ φαινομένου ἀστέρος. Vulgata, tempus stellæ quæ apparuit eis. Ad uerbum, tempus apparentis stellæ. Erasmus (quem sequor) mihi uidetur hunc helleniſmum optimè expressisse: est enim positum φαινομένου pro φαίνοντος: nisi malimus tempus pro ætate accipere.

Et ipsis in Bethleem missis, dixit: Profecti il- 8
luc, penitus exquirite de puerulo. postquā au-
tem inueneritis, renunciate mihi, ut & ego ue-
niam, & adorem eum.

Ipsi uerò audito rege profecti sunt. & ecce 9
stella quā uiderāt in Oriēte, præibat eis, donec
progressa staret supra *locum in* quo erat puerulus.

Visa autem stella, gauisi sunt gaudio magno 10
ualde.

Et ingressi domum, inuenerunt puerulum 11
cum Maria matre eius: & procidentes a-
dorauerunt eum: apertis que thesauris suis,
obtulerunt ei munera, aurum, & thus, &
myrrham.

Et diuinitùs admoniti in somnijs, ne reuerte- 12
rentur ad Herodem, per aliam uiam recesserunt
in regionem suam.

Quum autem ipsi recessissent, ecce angelus 13
Domini apparet in somnijs Ioseph, dicens: Sur-
ge, & accipe puerulum & matrem eius, & fuge
in Aegyptum: & esto illic usque dum dixero ti-
bi. futururum est enim ut Herodes quærat pue-
rulum *causa* perdendi eum.

Fugit Ioseph cū Iesu & matre in Ægyptum.

Ille uerò experrectus, accepit puerulum & 14
matrem eius nocte, & secessit in Aegyptum.

Et fuit illic usq; ad obitum Herodis: ut imple- 15

Καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς Βηθλεέμ, εἶπε· πορευ- A
θέντες, ἀκριβῶς ἐξετάσατε περὶ τοῦ παιδίου· ἐπὰν
δὲ εὕρητε, ἀπαγγείλατέ μοι, ὅπως κἀγὼ ἐλθὼν
προσκυνήσω αὐτῷ.

Οἱ δὲ ἀκούσαντες τοῦ βασιλέως, ἐπορεύθησαν. καὶ
ἰδοὺ ὁ ἀστὴρ, ὃν εἶδον ἐν τῇ ἀνατολῇ, προῆγεν αὐ-
τοὺς, ἕως ἐλθὼν ἔστη ἐπάνω οὗ ἦν τὸ παιδίον.

Ἰδόντες δὲ τὸν ἀστέρα, ἐχάρησαν χαρὰν μεγά-
λην σφόδρα.

Καὶ ἐλθόντες εἰς τὴν οἰκίαν, εὗρον τὸ παιδίον
μετὰ Μαρίας τῆς μητρὸς αὐτοῦ· καὶ πεσόντες προ-
σεκύνησαν αὐτῷ· καὶ ἀνοίξαντες τοὺς θησαυροὺς αὐ-
τῶν, προσήνεγκαν αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίβα-
νον, καὶ σμύρναν.

Καὶ χρηματισθέντες κατ' ὄναρ, μὴ ἀνακάμ-
ψαι πρὸς Ἡρῴδην, διὰ ἄλλης ὁδοῦ ἀνεχώρησαν εἰς
τὴν χώραν αὐτῶν.

Ἀναχωρησάντων δὲ αὐτῶν, ἰδοὺ ἄγγελος κυ- B
ρίου φαίνεται κατ' ὄναρ τῷ Ἰωσήφ, λέγων· ἐγ-
ερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐ-
τοῦ, καὶ φεῦγε εἰς Αἴγυπτον, καὶ ἴσθι ἐκεῖ, ἕως ἂν
εἴπω σοί· μέλλει γὰρ Ἡρῴδης ζητεῖν τὸ παιδίον, τοῦ
ἀπολέσαι αὐτό.

Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέ-
ρα αὐτοῦ νυκτὸς, καὶ ἀνεχώρησεν εἰς Αἴγυπτον.

Καὶ ἦν ἐκεῖ ἕως τῆς τελευτῆς Ἡρῴδου· ἵνα πληρω

8 Et ipsis in Bethleem missis, καὶ πέμψας αὐτοὺς εἰς βηθλεέμ. Erasmus expunxit pronomen, & uertit πέμψας, iussis ire: id est, κελεύσας ἰέναι. Ego uerò potius existimo, Regem illis à se dimissis blandè & benignè iter commonstrasse.

Penitus exquirite, ἀκριβῶς ἐξετάσατε. Vulgata, interrogate diligēter: neutro duorum uocabulorum satis expresso. Erasmus, accuratè: id est, ἐπιμελῶς. De puerulo, περὶ τοῦ παιδίου. Vulgata & Erasmus, de puero. Idem tamen infrà cap. 18. d. 2. uertit puellum. Postquam autem, ἐπὰν δέ. Vulgata, & quum: id est, καὶ ὅταν. Erasmus, ubi autem: id est, ἐπεὶ δέ.

9 Præibat, προῆγεν. Vulgata, antecedebat. Erasmus, præcedebat. quod & ipsum Latinis significat ita præcedere, ut sis dux uiæ. Sed illud propius abest à Græco. Subauditur autē reciprocum pronomen, sicut accidit in coniugatione, quam Hebræi Hithpahel uocant. Virg. lib. 8. Haud secus Aeneas se matutinus agebat. Supra *locum in* quo, ἐπάνω οὗ. Vulgata, supra ubi. Suppleuit Græcorum eclipsin Erasmus, quem sequuti sumus. Est autem hæc integra locutio, ἐπάνω τοῦ τόπου, ἐφ' οὗ. atq; inde factum est, ut οὗ degenerarit in aduerbium loci. 11 Inuenerunt, εὗρον. In omnibus uetustis exemplaribus scriptum erat εἶδον, uiderunt. Procidētes, πεσόντες. Erasmus, prostrati. Ad uerbū, quum cecidissent. Significatur autem adorantium gestus. Sic Latinè, Accidere alicui dicitur, qui prostratus alicui supplicat. Et thus, καὶ λίβανον. Vulgata, thus, omissa particula καὶ. 12 Diuinitùs admoniti, χρηματισθέντες. Vulgata, responso accepto: non satis propriè, quia percontantibus demum responsum datur. Erasmus, oraculo admoniti. Ego uerò etsi religionem nullam statuo in uocabulis, tamen Oraculum libens refugio ueluti idolorum superstitione contaminatum. Dicitur autem χρηματίζεσθαι is, quem Deus colloquio suo dignatur, etiamsi nihil tale quærat uel expectet. Itaque hunc locum interpretatur Iustinus Martyr, Dialogo περὶ τριάδος, διατ' ἀποκάλυψιν νοηθέντες: id est, per arcanam declarationem iussi. Ne reuerterentur, μὴ ἀνακάμψαι. Vulgata, ne redirent: id est, μὴ ἐπανελθεῖν. Verbum autem ἀνακάμπτειν propriè significat in contrariam partem flectere: sed hoc loco idem ualet quod ἀναστρέφειν. Sic etiam Diodorus libro Bibliotheces, τὸν δὲ πεμφθέντα ναύαρχον ἀνάπαλιν ὡς καχεκτάνοντα: id est, Præfectus augustalis qui missus fuerat, uersus Carthaginem cursum reflexit. Recessērunt, ἀνεχώρησαν: id est, redierunt. Vulgata & Erasmus, reuersi sunt. Sed quærenti mihi quod uerbum Latinum huic Græco ueluti eregionè opponerem, hoc unum occurrit, quod etiam Vulgatus interpres sequenti uersiculo usurpauit, & quo usus est Salustius in bello Iugurthino. Sed & reliqua ex hoc eodem uerbo composita, pari ratione sumus interpretati, quæ suo deinceps loco à nobis explicabuntur: ut, ἀποχωρεῖν abscedere, συγχωρεῖν concedere, & similia. 12 Apparet, φαίνεται. Vulgata, apparuit. Conuenit tempus præsens narrationibus etiam rerum præteritarum. Surge & accipe, ἐγερθεὶς παράλαβε. Erasmus, Surge & assume. Idem hic ualet simplex ἐγερθὲς, quod superiore capite uersiculo 24. cōpositum διεγερθέντα. Erasmus conuertit hoc loco, Surge. Et paulo pôst, Excitatus. Vulgata, surgens. eodem quidem sensu: quamuis excitandi uerbum minus quiddam interdum uideatur significare, quàm ἐγείρεσθαι. Sed ut hoc concedam, magis optarem ut neq; diuersa uocabula uno modo, neq; unum idemq; uerbum (quoad eius fieri potest) diuersis modis exponerentur, quum præsertim ipse in uetere interprete tam sæpè id reprehendat. *Causa* perdendi eum, τοῦ ἀπολέσαι αὐτό. Vulgata & Erasmus, ad perdendum eum. subauditur τὸ ἔνεκα, quod ferè uertere soleo, causa, quia Latini (quod sciā) non habent aduerbium eius significationis. Sextum Stephani exemplar scriptum habebat ἀπεκτεῖναι: quam lectionem si sequaris, optimè uertes ex Cicerone pro Sextio, ad necem. 14 Secesit, ἀνεχώρησεν. Præpositio ἀνὰ hîc idē ualet quod χωρὶς: paulo antè uerò in eodem uerbo idem quod πάλιν. 15 Et fuit, καὶ ἦν. Vulg. Et erat. Vide caput primum uersiculo 18. Obitum, τελευτῆς. Ita uocant Græci mortem metonymicè, quòd (ut inquit Demosthenes) sit πέρας τοῦ βίου ἑκάστῳ. alioqui τελευτὴ extremum significat cuiuscunq; rei, adeò quidem ut τελευτὰ θανάτου, interdum mortē ipsam apud Hom. declaret. Latini ratione parum dissimili obitum uocant, sumpta metaphora ab ijs qui iter faciunt. τελευτῶν igitur ubicunq; interpretabimur obitū, & θάνατον mortem.

16 Quòd

A θῦ λεγόντος· ἐξ Αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου.

Τότε Ἡρῴδης ἰδὼν ὅτι ἐνεπαίχθη ὑπὸ τῶν μάγων, ἐθυμώθη λίαν· καὶ ἀποστείλας ἀνεῖλε πάντας τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ, καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ὁρίοις αὐτῆς, ἀπὸ διετοῦς, καὶ κατωτέρω, κατὰ τὸν χρόνον ὃν ἠκρίβωσε παρὰ τῶν μάγων.

Τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, λέγοντος,

Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, θρήνου καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολύς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί.

Τελευτήσαντος δὲ τοῦ Ἡρῴδου, ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου κατ' ὄναρ φαίνεται τῷ Ἰωσὴφ ἐν Αἰγύπτῳ,

Λέγων· ἐγερθεὶς παράλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ πορεύου εἰς γῆν Ἰσραήλ. τεθνήκασι γὰρ οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν τοῦ παιδίου.

Ὁ δὲ ἐγερθεὶς παρέλαβε τὸ παιδίον καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ, καὶ ἦλθεν εἰς γῆν Ἰσραήλ.

B Ἀκούσας δὲ ὅτι Ἀρχέλαος βασιλεύει τῆς Ἰουδαίας ἀντὶ Ἡρῴδου τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ἐφοβήθη ἐκεῖ ἀπελθεῖν· χρηματισθεὶς δὲ κατ' ὄναρ, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τῆς Γαλιλαίας.

retur quod dictum est à Dño per Prophetã, dicentem: Ex Aegypto uocaui Filium meum. Osee 11.2.1.

16 Tum Herodes, quũ uidisset quòd illusus esset à Magis, excanduit ualde: ac missis *carnificibus* sustulit omnes pueros qui erant in Bethleem, & in omnibus finibus eius, à bimulis & inferioribus, secundum tempus quod exquisierat ex Magis. *Herodes pueros occidit.*

17 Tunc perfectum est quod dictum est à Domino per Hieremiam prophetam, dicentem:

18 Vox in Rhama audita est, lamentatio, fletus & eiulatus multus, Rachel plorans filios suos: & noluit consolationẽ admittere *de eo* q̃ nõ sint. Hier. 31.c.15.

19 Quum autem obijsset Herodes, ecce angelus Dñi in somnijs apparet Ioseph in Aegypto,

20 Dicens: Surge, & accipe puerulum & matrẽ eius, & proficiscere in terram Israel: mortui sunt enim qui quærebant animam puerulí.

21 At ille experrectus accepit puerulum & matrem illius, & uenit in terram Israel.

22 Quum uerò audisset, quòd Archelaus regnaret in Iudæa pro Herode patre eius, timuit illuc abire: sed diuinitùs admonitus in somnijs, secessit in partes Galilææ.

16 Quòd illusus esset, ὅτι ἐνεπαίχθη. Vulg. quoniã illusus esset. Sępe eñ usurpat has particulas, Quoniã & Quia: quæ in hoc dicendi genere sunt barbaræ, atq; etiam perobscuræ multis. Eras. uertit, sibi illusum fuisse, per infinitũ modũ. atq; ideo coactus est addere pronomẽ Sibi: quod redũdat. Excãduit, ἐθυμώθη. Vulg. iratus est: id est, ὠργίσθη. Eras. indignatus est. Cicero θυμὸν excandescentiã interpretatur, quẽ sequuti sumus. Missis *carnificibus*, ἀποστείλας. Vulg. mittẽs. Verbũ absolutũ posuit Matthæus secundũ phrasin Hebraicam, Psal. 57.a.4. ישלח. Mittet è cœlo, & liberabit me. Atq; etiam apud Gręcos usurpatur uerbũ πέμπειν, nullo addito casu, sicut bis legere memini apud Herodotum in Thalia. Eras. autẽ ut eclipsin suppleret, uertit, missis satellitibus. At ego, missis carnificibus: quod mihi melius uisum est conuenire scelerís atrocitati. in quo Erasmum etiã ipsum sequor, qui ita loqui maluit infrà 14. b.10. Nuper quidã hũc locũ his uerbis est interpretatus, misit interfectum: quàm rectè, iudicent alij: mihi quidem aliud esse uidetur per alium interficere, quàm mittere qui interficiat. Sustulit. ἀνεῖλε. Vulg. occidit. id est, ἀφάνισεν. Eras. interfecit: id est, διεχρήσατο, uel διεφθάρκατο. Vide infrà 10.28. Eius, αὐτοῦ: scilicet, Bethleem. neq; hic ullã amphiboliam uideo, quæ nos cogat ad repetendum antecedẽs, sicut fecit Eras. A' bimulis & inferioribus, ἀπὸ διετοῦς καὶ κατωτέρω. Vetus interpres, à bimatu & infrà. Nã etiam in quibusdam exemplaribus legitur κάτω, & eũ legisse apparet, ἀπὸ δίτους: id est, ἀπὸ διετοῦς. Sed potius legendum esse, ἀπὸ διετοῦς, pręterquam quòd omniũ exemplarium cõsensus probat, Hebræorum etiã idioma confirmat, qui opinor hoc loco dicerent בן שנתים ולמטה à filio duorum annorũ, & infrà: seruata etiam enallage numeri singularis pro plurali. Erasmus, Quotquot essent bimuli & minores: quæ interpretatio longius recedit à Græcis. Secundũ tempus, κατὰ τὸν χρόνον. Hoc non uideo cur minus sit Latinè dictum, quàm Ciceronis illud, Secundũ naturam. Erasmus autẽ nõ hoc tantum loco, sed etiam alijs plurimis mutauit Secundũ in Iuxta: quod tamẽ posterius nusquam legi apud idoneos authores. 17 Quod dictũ
C est à Domino per Ieremiã dicentem, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ κυρίου διὰ Ἱερεμίου λέγοντος. In codicibus impressis legitur, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Ἱερεμίου τοῦ προφήτου λέγοντος. Sed probatur hæc lectio: quam sequutus sum, manuscripti exemplaris authoritate: & ita solere ita loqui Matthæum, superiora ostendũt. Certè magna uis est horum uerborum, ex quibus intelligimus, non ipsos prophetas, sed Dominum ore prophetarum loqui. 18 Lamentatio, θρῆνος. Hoc uocabulum prætermisit Vulgata: neq; etiam legit Iustinus dialogo, πρὸς τρύφωνα. Fletus, κλαυθμὸς. Vulgata, ploratus. Mihi autem uidetur Flere Latinorum, κλαίειν Græcorum deriuatum: quamuis diphthongo non scribatur. Eiulatus, ὀλοφυρμὸς. Vulgata, ululatus. Eras. ploratus. Ego malui eiulatum conuertere, quàm fletũ uel ululatum: quorum illud nõ satis magnam uim habet, hoc potius declarat τὸν ὀλοφυρμόν. Consolationem admittere, παρακληθῆναι. Vulg. cõsolari, quòd passiuè nõ dicitur à Latinis. Itaq; rectè fecit Erasmus, qui periphrasin quærierit. Cæterùm παράκαλῶ interdum etiam precari, interdum hortari declarat. Quare uarijs etiam modis fuit alibi uertendum. De eo quòd non sint, ὅτι οὐκ εἰσί: id est, quòd sublati sint, & perempti, siue quòd defierint esse inter homines: more loquendi sacris scriptoribus ualde familiari, ut Psal. 39.b.14. Addidi autem hæc uerba *de eo*, ut locum alioqui satis obscurum illustrarem. Nam quod Vulg. interpretatur, quia non sint, uidetur obscurius dictum. Eras. propterea quòd non sint: quod uidetur sensum diuersum ostendere. Neq; enim existimo Euangelistam exponere causam, quamobrem non admiserit consolationẽ, sed narrare potius de qua re noluerit consolatione ulla permulceri. 19 Quum autem obijsset, τελευτήσαντος δέ. Vulgata & Erasmus, Defuncto autẽ. uide suprà uersu 15. obire uerò pro mori absolutè & à Plauto & à Plinio usurpatur, quod planè respondet Græco uerbo τελευτᾶν. 20 Proficiscere, πορεύου. Vulg. & Eras. uade: id est, βάδιζε. Mortui sunt, τεθνήκασι. Vulg. & Eras. defuncti sunt, quo modo paulo antè uerterãt τὸ τελευτᾶν. Animã, τὴν ψυχὴν: id est uitam, Hebræorum idiotismo, à quo nec Græci (præsertim Poetæ) abhorrent, nec Latini. differentiam enim illam animi & animæ, subtilioribus relinquimus. 22 Patre eius, πατρὸς αὐτοῦ. Fuit Archelaus Herodis Magni filius, ex Marthaca Samaritana, regni successor relictus à patre: sed postea ab Augusto factus Iudææ Ethnarcha, quum aliquandiu Regis nomine fuisset abusus, ac tandem in exilium pulsus,

Et quũ eò ueniſſet, habitauit in urbe quæ dicitur Nazareth: ut impleretur quod dictum eſt per Prophetas, nẽpe ꝙ Nazarenus uocãdus eſſet.

23 Καὶ ἐλθὼν, κατῴκησεν εἰς πόλιν λεγομένην A
ναζαρέτ, ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τῶν προφη-
τῶν, ὅτι ναζωραῖος κληθήσεται.

CAP. III.

Marc.1.a.4. Luc.3.a.3. TEMPORIBVS autem illis affuit Ioannes Baptiſta, prædicans in deſerto Iudææ,

Dicẽsq́, Reſipiſcite: appropinquat enim regnum cœlorum.

Eſa.40.a.3. Marc.1.a.3. Luc.3.a.4. Ioan.1.c.23. Nam hic eſt ille de quo dictum eſt per Eſaiã prophetam, dicentem: Vox clamantis in deſerto, parate uiam Dñi, rectas facite ſemitas eius.

ΚΕΦΑΛ. γ'.

1 ΕΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις παραγίνεται Ἰω-
άννης ὁ βαπτιστὴς, κηρύσσων ἐν τῇ ἐρήμῳ τῆς
Ἰουδαίας,

2 Καὶ λέγων, μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασι-
λεία τῶν οὐρανῶν.

3 Οὗτος γάρ ἐστιν ὁ ῥηθεὶς διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου
λέγοντος· φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε
τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

23 Et quũ *eò* ueniſſet, *καὶ ἐλθών*. Hæc genera dicendi ſumpta ſunt ab Hebræis, quib. ſunt iſti pleonaſmi frequẽtes: ueluti quum dicunt, Et ſurgens abijt, Et reſpondit dicens: & ſimilia multa, quæ infinitis locis occurrunt, neq; tamen putauimus immutanda. Habitauit, *κατῴκησεν*: id eſt, ſibi domicilium delegit, in quo non commoraretur ad nos habitare & commorari. Sic enim Cicero: Natura, inquit, domicilium nobis non habitandi, ſed commorandi dedit. Quamobrem etiam Petrus uitam noſtram, *παροικίαν* uocat eleganter, 1. Petri 1.c.17. Quanquam fateor hanc differentiam non eſſe perpetuã. Illic autem domicilium fixiſſe Ioſephum, uel ex eo liquet, quòd propterea Chriſtus uocatus eſt Nazarenus. In urbe, *ἐς πόλιν*. Frequẽter *ἐς* pro *ἐν* ponitur, ut Marc.2.a.1. *ὅτι ἐς οἶκόν ἐστι*, pro *ἐν οἴκῳ*, & alibi ſæpe: itaque ſatis fuerit ſemel annotaſſe. Sic apud Hebræos אל pro ב deſeruiente ponitur, ut Gen.49.c.29. אל חמערה. *Nempe* quòd Nazarenus uocãdus eſſet, *ὅτι Ναζωραῖος κληθήσεται*. Vulg. & Eraſ. Nazaræus uocabitur. Nã B
uerba, referentis nõ tam ipſa Prophetarum uerba quàm ſententiã: idcirco addidi particulam Nempe, ut mollirẽ gentile & nomen ſectæ: quamuis eorum ſententiã non penitus improbem, qui Euangeliſtã putant ad eos quoq; reſpexiſſe, qui Nazaræi ex uoto dicebantur: modò hæc eorum ſententia dextrè intelligatur. Nam commentitiam illã epiſtolam Lentuli cuiuſdam Proconſulis, in qua deſcribitur Chriſti forma & habitus qualis erat Nazaræorũ, nemo ſani iudicij homo eſt, opinor, qui non perſpiciat ab homine Romano neq; ſcriptam, neq; conuerſam fuiſſe, ſed ab indocto quopiam confictam: ſicut infinita alia eiuſmodi, quæ nobis hodie lucri cauſa à typographis, partim interpolata, partim ita ut ſunt ineptiſsima, ueteris alicuius ſcriptoris nomine proponuntur.

IN CAPVT III.

1 Temporibus autẽ illis, *ἐν δὲ ταῖς ἡμέραις ἐκείναις*. Admonuimus iam antea, dierũ appellatione apud Hebræos tẽpus ſignificari: quod nõ pigebit nos aliquãdo imitari. hoc tamen loco putauimus mutandũ, propterea quòd inter eas hiſtorias quę præceſſerunt, ea de quibus hîc agitur, ſatis longum temporis interuallũ interceſſit. Affuit, *παραγίνεται*. Vulg. uenit. id eſt, *ἔρχεται*. Eraſ. accedit: id eſt, *προσέρχεται*. Suprà hoc idẽ uerbũ aliter ſum interpretatus, quia ſcilicet adiunctus erat caſus. Mea autem uerſio propius ad Græcũ, ni fallor, uocabulũ accedit. Nam *γίνεσθαι* pro *εἶναι* accipi, notius eſt quàm ut ſit probandum. Deinde præſens tempus quãuis narrationib. accommodatũ, mutaui in præteritũ, quod uidetur melius cũ ſequentibus & præcedentibus, hoc quidẽ loco, cohærere, quum hoc facilè patiatur Hebraicæ linguæ ratio. Cõtrà uerò paulo pòſt præteritũ interpretabimur per præſens. Prædicans, *κηρύσσων*, ſcilicet, *βάπτισμα μετανοίας*: id eſt, Baptiſmum reſipiſcẽtię, quod addidit Marcus. quãuis cõcio quæ ſequitur ad hoc etiam participiũ referri poſsit. Frequẽter tamẽ hoc uocabulũ abſolutè ponitur, & ſubaudiri debet aliquid ad inſtitutum ſermonẽ accommodatũ. Reſipiſcite, *μετανοεῖτε*. Vulg. pœnitentiam agite. Eraſ. quoq; eodẽ modo, ſed addidit, Vitæ prioris. quã interpretationẽ multas ob cauſas repudio: ſed ob eã potiſsimùm, quòd multi imperiti occaſionem hinc arripuerint falſarum opinionũ de ſatisfactione, quibus hodie agitatur Eccleſia. Cæterũ *μετανοεῖν*, quũ C
eſt uerbum abſolutũ, propriè ſignificat poſt factũ ſapere, & de errore admiſſo ita dolere ut corrigas. quod (ut opinor) Latinis propriè ſignificat reſipiſcere. Itaq; nunquã ponitur niſi in bono: ut meo quidem iudicio Auſonius in illo ſuo Epigrãmate omnibus noto *μετεμέλεσεν* potius quàm *μετάνοιαν* dicturus fuerit, ſi uerſus pentametri ratio permiſiſſet. Semper enim *μετανόια* cohæret *ἡ σωφρονισμὸς*, ſicut hæc duo rectè coniunguntur à Plutarcho in dialogo, *πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα*. *μεταμέλεσθαι* uerò declarat poſt rẽ aliquam factã ſolicitũ eſſe & anxiũ, quod Latini dicunt pœnitere: atq; etiam uſurpari poteſt in uitio. Neq; enim propriè complectitur uitæ & cõſilij mutationẽ in melius, quod tamen nõnulli tradunt: ſed ſimpliciter ſolicitudinem quandã, *καὶ ἀνασχίσεως*, id eſt diſplicentiam exprimit, quæ facit ut rem factã, ſeu bona ſeu mala ſit, infectam eſſe uelimus, etiam quũ non eſt nouo cõſilio locus relictus. Itaq; Matthęus de Iuda proditore loquẽs, *μεταμεληθεὶς*, inquit, *ἀπέστρεψε*, non *μετανοηθεὶς*: triſtitiam ſignificãs à qua eſt abſorptus. Sic etiam apud Paulum, 2. Cor. 7. b. 8. *μεταμέλεσθαι* declarat dolorẽ capere ex eo quod factũ erat: & Rom. 11.d.29. dona Dei dicuntur *ἀμεταμέλητα*: id eſt, eiuſmodi ut nõ poſsint ipſi diſplicere, quum ſemel placuerũt: quod Hebræis declarat uocabulum נחם, quum *μετανοεῖν* potius ſignificetur uerbo שרב: unde תשובה, id eſt conuerſio. Quamobrem etiam Petrus Act. 3.c.19. quum *μετανόσατε* dixiſſet, ſtatim ſubiungit, *καὶ ἐπιστρέψατε*, ut illud explicaret. Idem facit Paulus Act. 26.e.20. Ergo, *μετανοεῖν* & *μετάνοιαν*, ubiq; interpretabimur reſipiſcere & reſipiſcẽtiam (ita enim hîc nobis loqui liceat) *μεταμέλεσθαι* uerò, pœnitere. Appropinquat, *ἤγγικε*. Præteritũ pro præſenti, ex Hebręorum more, apud quos omnia penè tempora permutantur: ſicut etiam apud Latinos nonnulla, ut odi, memini, cœpi: & apud Græcos *οἶδα*, *μέμνημαι*, cum ſimilibus, præſentis ſignificationem habent. Regnum cœlorum, *ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν*: id eſt, regnum cœleſte. Reſpicit autem hoc dicendi genus prędictiones de Meſsia, & ipſius regno, quod ab ipſo etiam uulgo, cœleſte uocabatur, quia Meſsiam à Deo expectabat: quamuis quale hoc regnũ futurum eſſet, non intelligeret. 3 Rectas facite, *εὐθείας ποιεῖτε*: id eſt, planas & æquabiles facite, quod uulgò dicimus *aplanir, addreſſer & unir*: ſicut fieri ſolet principibus ſolenni comitatu in urbem ingreſſuris. *εὐθὺς* enim non tantum planum & æquabile ſeparatim ſignificat, ſed utrumq; ſimul: itaq; à Cicerone ferè ſemper coniunguntur.

A Αὐτὸς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶχε τὸ ἔνδυμα αὐτοῦ ἀπὸ τριχῶν καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφῦν αὐτοῦ. ἡ δὲ τροφὴ αὐτοῦ ἦν ἀκρίδες, καὶ μέλι ἄγριον. 4

Ipse uerò Ioannes habebat índumentum ſuũ è pílis camelorum, & zonam pelliceam circum lumbos ſuos. porrò alimentum eius, erant locuſtæ, & mel ſylueſtre. *Victus Ioannis. Mar. 1.a.6.*

Τότε ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν Ἱεροσόλυμα, καὶ πᾶσα ἡ Ἰουδαία, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. 5

Tunc exiuit ad eum Hieroſolyma & tota Iudæa, totaq; regio circumiacens Iordani. *Marc.1.a.5. Luc.3.b.7.*

Καὶ ἐβαπτίζοντο ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν. 6

Et baptizabantur ín Iordane ab eo, confitentes peccata ſua. *Baptizat. Confeßio peccatorum.*

Ἰδὼν δὲ πολλοὺς τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων ἐρχομένους ἐπὶ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς· γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς; 7

Quum uidiſſet autem multos ex Phariſęis & Sadducæis, uenientes ad baptiſmum ſuũ, dixit eis: Progenies uiperarum, quis uobis præmonſtrauit ut fugeretis à futura ira? *Pharisæi. Infrà 13.d.34.*

Ποιήσατε οὖν καρποὺς ἀξίους τῆς μετανοίας· 8

Ferte igitur fructũ dignũ ijs qui reſipuerint. *Fructus pœnitẽtiæ.*

Καὶ μὴ δόξητε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· πατέρα ἔχομεν τὸν Ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύναται ὁ Θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ Ἀβραάμ. 9

Et ne putetis, *uobis* dicendum apud uoſipſos: Patrem habemus Abraham. dico enim uobis, quòd poſsit Deus etiam ex lapidibus iſtis ſuſcitare líberos Abraham. *Ioan.8.c.39. Act.13.d.26. Filij Abrahæ.*

Ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται. 10

B Iam uerò & ſecuris ad radícem arborum poſita eſt. omnis igitur arbor non ferens fructũ bonum, excidítur, & ín ignem abíjcitur. *Securis. Infrà 7.c.19. Fructus.*

4 Locuſtę, ἀκρίδες. Laborãt plurimi in huius nominis explicatione. Nos ueterem interpretẽ ſequi nõ dubitauimus. Nã ſolitos fuiſſe in oriẽte nõnullos locuſtis ueſci, ex Plinio & alijs liquet: & à Moſe numerantur locuſtæ, ubi ciborũ diſcrimen explicat, ut quidem oẽs Hebræũ uocabulũ ארבה interpretantur. Sed & in Græcia ἀκρίδας, quæcũq; ſit tandẽ huius nominis ſignificatio, fuiſſe inter uiliores cibos numeratas, conſtat ex Ariſtophane in Ἀχαρνεῦσι. Deniq; certum eſt, ſignificari hoc nomine uictum homini, ut in montibus degenti, maximè parabilem. Annotat Epiphanius κατὰ Ἐβιωναίων, nõnullos Iudæos deprauatè pro ἀκρίδας legiſſe ἐγκρίδας: quod nomẽ declarat bellaria ex melle. 5 Exiuit, ἐξεπορεύετο. Eraſ. egreſſa eſt, id eſt: ἐξῆλθε. nã πορεύεσθαι, ἰέναι, ἔρχεσθαι, βαίνειν, ſæpè cõfunduntur. Totaq; regio circũiacẽs Iordani, καὶ πᾶσα ἡ περίχωρος τοῦ Ἰορδάνου. Vulg. & tota regio circũ Iordanẽ. Eraſ. totaq; regio undiq; finitima Iordani. Nõnulla exẽplaria addũt ποταμοῦ, fluuio. ſubauditur autẽ in Græco γῆ terra, & uſurpatur cõtinens pro cõtento. περίχωρος enim idẽ ualet quod περικειμένη, id eſt circuniacẽs: quo uocabulo utitur T. Liuius. 7 Multos ex Phariſæis, πολλοὺς τῶν φαρισαίων. Vulg. multos Phariſæorum. Græca eſt conſtructio, ut etiam notat Eraſmus: quam ſequutus Plinius alicubi dixit, Degeneres canũ, & nigras lanarũ. Progenies, γεννήματα. illud eſt quod uernaculo ſermone, inuidioſo uocabulo dicimus, *engeance*. Præmonſtrauit, ὑπέδειξεν. Vulg. demonſtrauit: ut uideatur legiſſe ἐπέδειξεν. Eraſ. ſubmonſtrauit: nouo uocabulo, id eſt (ut ipſe exponit) clanculũ indicauit: quod mihi quidem uidetur penitus alienũ ab hoc loco. Nã potius ὑπὸ idem hìc ualere puto quod πρὸ: ſicut in ὑφηγεῖσθαι, ὑποφαίνειν, ὑποφαίνειν, ὑποφύειν. ſic etiam uidetur uſurpari Act. 9.c.16. ubi Eraſmus cum Vetere interprete, ὑποδείξω uertit Oſtendam. Futura, τῆς μελλούσης. Ita etiam in antiquiſſ. codice Latino ſcriptum ſe reperiſſe teſtatur Eraſmus: qui tamen dicere maluit uentura, quaſi ſcriptum ſit, μελλούσης ἐλθεῖν. 8 Ferte fructum, ποιήσατε καρπόν. Vulgata, ad uerbum, Facite fructũ. Eraſ. Facite fructus: ſiue, Proferte, ut uitetur amphibolia. Lego autẽ καρπὸν numero ſingulari, conſentientibus cum Vulgata interpretatione uetuſtiſsimis exemplaribus. Dignum reſipiſcentia, ἄξιον τῆς μετανοίας: id
C eſt, qui uos oſtendat uerè reſipuiſſe. Vulgatus, dignum pœnitentiæ. Eraſ. qui deceant pœnitentiam: id eſt, πρέποντα τῇ μετανοίᾳ. Cæterùm cur pœnitentiæ nomen mutarim, paulo antè dixi. Iudas certè infœlix quũ ſe ſuſpenderet, fructum edidit: ex quo omnes intelligerent, ſeriò illum pœnituiſſe, reſipuiſſe uerò nequaquam. Itaq; non temerè eſt, quòd reſipiſcentiam à pœnitentia uoluerimus diſtingui. 9 Et ne putetis *uobis* dicendum, καὶ μὴ δόξητε λέγειν· id eſt, ne putetis cauſam eſſe cur de Abrahamo ſuperbiatis. Vulg. Et ne uelitis dicere. Eraſ. Ne hac mente ſitis, ut dicatis. Cæterùm, τὸ δοκεῖν, neq; hìc ſimpliciter ſignificat uideri, quod uulgò dicimus *ſembler*: neq; putare aut exiſtimare, ſicut Luc. 12.e. 40.g.51. item 13.a.2. ſed aliquid ſibi per arrogantiam & animi elationem perſuadere, uel ſibi de aliquo placere: ſicut etiam accipitur Philip. 3.a.4. & Marci 10.f.42. Itaq; addidi pronomen Vobis, & λέγειν conuerti Dicendum, paulo liberius quàm ſoleo, ut aliquo modo hoc dicendi genus ſaltem adumbrarem: quod quidem uernaculo ſermone ſatis cõmodè exprimimus, quum dicimus, *ne penſez pas, ou ne cuidez pas dire*. Apud uoſipſos, ἐν ἑαυτοῖς: id eſt, ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ut interpretatur Marcus cap. 2.a.8. ἑαυτοῖς enim hoc loco eſt ſecundæ perſonæ: & ἐν præpoſitionem in hoc genere dicendi Latini interpretantur Apud. Poſſemus tamen conuertere, Inter uos, id eſt, ἐν ὑμῖν, ut loquitur infrà cap. 20.d.26. & alibi ſæpe: quia præpoſitio ἐν idem quoq; ualet apud Græcos quod Inter apud Latinos: ut infrà cap. 11.b.11. ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, id eſt inter genitos ex mulieribus. Sed prior illa expoſitio mihi magis arridet. Vulg. & Eraſ. ſæpe conuertunt, Intra uos: quod non modò non eſt Latinum (ut opinor) ſed etiam obſcurum. Etiam ex lapidibus, καὶ τῶν λίθων. Coniunctionem καὶ magnam hoc loco uim habere, & non incommodè à nobis expreſſam eſſe, nemo (ut opinor) dubitabit. Eam autem addidimus, uetuſti exemplaris quarti fidẽ ſequuti, & Theophylacti Romæ excuſi. Suſcitare liberos, ἐγεῖραι τέκνα. Vulg. ſuſcitare filios. Eraſ. facere ut ſurgant filij. Ego cauſam non uideo, cur utàr periphraſi, quum ἐγεῖραι propriè ſit tranſitiuum: deinde τέκνων, id eſt prolis nomen, ſeu liberorum, latius quàm filiorum patet. quod ſemel annotatum uolui, quum idem infinitis penè locis occurrat. 10 Iam uerò, &c. ἤδη δὲ καὶ. Apparet Veterem interpretem, & ipſum etiam Eraſmum in annotationibus legiſſe γὰρ: quod etſi malè non conuenit, tamen nullius exemplaris uetuſti authoritate legimus confirmatũ.

Abijcitur, βάλλεται. Eraſmus & Vulgata, mittitur. quæ ſignificatio etiam huic uerbo conuenit: ſed tum præcipuè, quum de telis agitur, quæ ob eam etiam cauſam miſsilia dicuntur. Itaque uerbum delegi, quod maiorem rei inutilis contemptum declarat: compoſito tamẽ uſus pro ſimplici, ſicut in Hebrçorum ſcriptis facere neceſſe eſt. Infrà Eraſmus, cap. 5. uerſiculo 13. conuertit βληθῆναι, ut proijciatur.

11 Ego

Aqua. Marc.1.b.8. Luc.3.c.19. Spiritus sanctus. Ioan.1. d.26. Act.1.a.5.& 2. a.1.& 11. c.16 & 19.a.4. Ventilabrum. Palea. Marc.1.b.8. Luc.3.d.22.

Ego quidem baptizo uos aqua, in resipiscentiã: ille uerò qui post me uenit, ualidior me est, cuius non sum dignus qui soleas portem: ipse uos baptizabit Spiritu sancto & igni.

Cuius uentilabrum in manu ipsius, & permundabit aream suam: & coget triticum suum in horreum, paleam autem exuret igni inextinguibili.

11 Ἐγὼ μὲν βαπτίζω ὑμᾶς ἐν ὕδατι, εἰς μετάνοιαν. A
ὁ δὲ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἰσχυρότερός μου ἐστίν, οὗ
οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς
ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί.
12 οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ
τὴν ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς
τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀ-
σβέστῳ.

11 Ego quidem baptizo, ἐγὼ μὲν βαπτίζω: uel (si uetustum quoddam exemplar sequaris, in quo scriptum est, μὲν οὖν) Ego igitur baptizo. Quãuis autem hoc meo quantulocunq; labore sic omnes iuuare cupiam, ut à me nullus offendatur, & ab inani λογομαχίᾳ tam certè abhorream quàm qui maximè: tamen hoc loco nõ possum dissimulare quorundam audaciam, quę utinam intra uerba consisteret. Isti igitur Baptizandi uerbum, quod quidem si uocabulũ ipsum spectes, respondet Hebræo טבל, potius q̃ רחץ olim in nouo mysterio usurpatum sacris Scriptorib. totq; seculis postea omnium Ecclesiarũ tacito cõsensu huic uni sacramẽto cõsecratum, adeò ut in uulgaria etiam idiomata omniũ penè gentiũ transierit: audẽt tamẽ temerè immutare, ut modò lauandi, modò abluẽdi uocabulo utantur. Delicati certè homines, qui neq; perpetua tot seculorũ authoritate cõmouẽtur, neq; quotidiana uulgi consuetudine in loquẽdo adduci possunt, ut theologis licere putẽt quod cæteris artium magistris & professoribus oẽs cõcedunt: hoc est, ut quę longo usu & optima fide possederint, tanquam sua retineãt. Neq; est cur aliquot ueterum scriptorũ authoritatem prætexãt: ueluti quòd Cyprianus Tingentes dixit pro Baptizantes, & Tertullianus quodã loco Christũ sequestrẽ pro mediatore uocat. Nam quod illis ueterib. quasi nouũ erat, nobis uetus est: & iam tum ea ipsa uocabula quę nunc usurpãmus, fuisse Ecclesiæ magis familiaria, & proinde illis magis placuisse, id cõuincit, quòd admodum raro deprehẽduntur aliter loquuti. At isti ex hac nouitate gloriolã captãt. Verùm B
quid agas cum istis malis geniis, qui pro angelis nobis fabricãt Genios, & quibus religio est Christũ mediatorem appellare? Nam de Trinitatis uerbo minimè (ut opinor) dubitant quin sit expungendum, qui sese in Deum credere, erubescunt profiteri. Sed age confidentibus istis hominibus suam confidentiã relinquamus, de quibus (ut spero) copiosius aliquãdo à nobis dicetur. Aqua, ἐν ὕδατι. Vulg. in aqua. Præpositio addita est, ut annotat Erasmus, ex Hebrçorum idiotismo, apud quos scilicet ב præpositio, causarum omne genus declarat. Itaq; Lucas, qui minus uidetur Hebraissare quàm reliqui tres Euangelistæ, præpositionẽ omisit cap.3.d.16. Hoc autem annotaui, ne quis in hac particula uim aliquam subesse putaret: quod ij uidentur sibi persuasisse, qui pueros non putant ritè baptizatos, nisi prorsus immergantur. In resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν: id est, ut resipiscatis. Externum enim baptismi signum eos admonebat de corrigenda uita: & ita quidem admonebat, ut insitionem in Christi uẽturi corpus, quo uetus homo moritur, & nouus nascitur, uerè & efficaciter in ijs repræsentaret, qui Ioanni crederent. Vulgata, in pœnitẽtiam. Erasmus maluit cõuertere, ad pœnitentiam. Illud constat, εἰς & πρὸς, id est, In & Ad, in hoc dicẽdi genere, eodem sensu usurpari. Aristot. Eth.2. οὐ γὰρ μικρὸν εἰς τὰς πράξεις οὐ πρὸς τυχὸν καλῶς χαίρειν. Itẽ lib.10. δοκεῖ δ' ἡδὺ πρὸς τὸν τοῦ ἵππου ἀρετὸν μέγιστον εἶναι, τὸ χαίρειν εἰς αὐτό. Ex quibus exemplis apparet, rem eandem utraq; prçpositione explicatam. Sic etiam Latini sæpissimè utuntur prçpositione AD: ut quum dicunt aliquid conferre ad uitam beatè transigẽdam, & multa similia. Terẽtius uerò dixit, piscículos emere in cœnam: & Quintilianus, uti re aliqua in argumentum. Sed uidetur interdum præpositione AD uel instrumentum, uel causa efficiẽs potius quàm finis significari. Itaq; pro ratione eorum de quibus agitur, considerandum est utra interpretatio magis conueniat. Sicut infrà cap.12.d.41. εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ, nolim conuertere In prædicationẽ, sed Ad prçdicationem. Neq; uerò hæc annotassem, nisi frequentissimè occurreret hæc loquẽdi formula: adeò quidẽ, ut Erasmus ipse, Lucæ 3.a.3. & Act.2.f.38. εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν conuerterit, In remissionẽ peccatorum. Qui uenit, ὁ ἐρχόμενος. Vulg. & Eras. qui uẽturus est. Sed (ni fallor) Ioannes de re prçsenti loquitur: neq; uenturũ notat, sed eum qui iam sit in uia, atq; adeò proximus: quem etiam paulo pòst digito commonstrauit. Validior, ἰσχυρότερος. Vulg. & Eras. fortior. Rectè quidem, sed tamen quia pro ἰσχύειν ferè dicere soleo Valere, idcirco etiam ἰσχυρὸν Validum potius quàm Fortem sum interpretatus. Dignus, ἱκανός. Eras. idoneus. Atqui (ni fallor) non hic agitur quàm sit aptus aut accommodatus ad hoc officium præstandum, sed C
quàm dignus sit qui cum Christo comparetur. Alioquin ἱκανὸς sufficientem significat, quo modo etiam Gallis dicuntur sufficientes, quorum non modò uires corporis aut uirtutes animi sufficiant rei alicui prçstandç, sed etiam qui digni sunt quibus aliquid committatur. Hebræi ad eundem modũ utuntur uoce ראויים. Latinis tamẽ haud satis scio an Sufficiens hac significatione usurpetur: itaque conuerti tanquam ἄξιος scriptum esset, Veterem interpretem sequutus tum hoc loco, tũ etiam infrà 8.a.8. & 1.Cor.15.a.9. Alibi uerò, ut Coloss.1.b.12. & 2.Corinth.3.a.5. idoneum dicere malui. Sic etiam Herodianus, ἱκανώτατος ἦν πάντων αὐθρώπων πρὸς πειθεσθαι τὸν σύνεσιν. Omnium hominum erat aptissimus ad simulandum beneuolentiam. Soleas, τὰ ὑποδήματα. Sic Græci uocant quę Latini soleas, quibus plantæ pedis duntaxat obteguntur. Videtur autem prouerbiale esse hoc dicẽdi genus, ortum (ut opinor) à consuetudine Iudçorum, qui aduenientium hospitum pedes lauare consueuerant (regione nimirum calidiore, quod ex uarijs locis intelligimus) atque etiam sanctiorem aliquem locum ingressuri, calceos ponere. Itaque Mosem & alios aliquot iubet Dominus, cum illis colloquuturus, calceos exuere: accommodans sese (ut opinor) ad eius gentis ritum & consuetudinem. Hodie quoque Turcis hunc morem esse ferunt, ut domos ingressuri, calceos exuant: sicut olim facere consueuerant, qui erant accubituri. Portem, βαστάσω. βαστάζειν hoc loco simpliciter idẽ ualet quod φέρειν, quum propriè de magnis oneribus dicatur, sicut Latinis Baiulare. Spiritu sancto, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Rursus abundat prçpositio (sicut infrà, cap.12.c.28. ἐν πνεύματι θεοῦ, id est per Spiritum Dei) quę ex Hebrçorum idiomate addita est. Adiungunt enim isti prçpositionem casui instrumenti, item proprijs nominibus locorum alia ratione quàm uel Grçci uel Latini. 12 Cuius uentilabrum in manu ipsius, οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id est, Qui manu gestat uentilabrum. Additum enim relatiuum sequente antecedente, satis indicat Hebræam esse phrasim. quod magis etiam apparet ex hac lectione quam sequitur Iustinus Martyr πρὸς τρύφωνα, οὗ τὸ πτύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Id est, ad uerbum, Cuius uentilabrum suum in manu eius. Permundabit, διακαθαριεῖ, siue ut Vulgata, perpurgabit: id est, omnino purgabit. nã hæc est uis præpositionis διὰ. Erasmus, repurgabit. Exuret, κατακαύσει. Vulgata, uret. Erasmus rectè addidit præpositionem, quę declarat fore ut penitus exurantur, ita ut nihil supersit.

13 Aduenit,

A Τότε παραγίνεται ὁ ἰησοῦς ἀπὸ τῆς γαλιλαίας ἐπὶ τὸν ἰορδάνην πρὸς τὸν ἰωάννην, τοῦ βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ.

13 Tunc aduenit Iesus à Galilæa ad Iordanem ad Iohannem, ut baptizaretur ab eo. *Christus baptizatur. Marc.1.b.8. Luc.3.d.21.*

Ὁ δὲ ἰωάννης διεκώλυεν αὐτόν, λέγων· ἐγὼ χρείαν ἔχω ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με;

14 At Iohãnes obnixè phibebat eũ, dicẽs: Ego necesse habeo à te baptizari, & tu uenis ad me?

Ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπε πρὸς αὐτόν· ἄφες ἄρτι· οὕτω γὰρ πρέπον ἐστὶν ἡμῖν πληρῶσαι πᾶσαν δικαιοσύνην. τότε ἀφίησιν αὐτόν.

15 Respondens autem Iesus, dixit ad eum: Omitte nunc: sic enim decet nos implere omnem iustitiam. Tunc omittit eum.

Καὶ βαπτισθεὶς ὁ ἰησοῦς, εὐθὺς ἀνέβη ἀπὸ τοῦ ὕδατος· καὶ ἰδοὺ ἠνεῴχθησαν αὐτῷ οἱ οὐρανοί, καὶ εἶδε τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν, καὶ ἐρχόμενον ἐπ' αὐτόν.

16 Et baptizatus Iesus, ascendit statim ab aqua: & ecce aperti sunt ei cœli, & uidit Spiritũ Dei descendentem quasi columbam, & uenientem super ipsum.

Καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῶν οὐρανῶν, λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

17 Et ecce uox è cœlis, dicens: Hic est Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco. *Filius dilectus Christus. 2.Pet.1.d.17. Coloss.1.c.13.*

ΚΕΦΑΛ. δ'.

Τότε ὁ ἰησοῦς ἀνήχθη εἰς τὴν ἔρημον ὑπὸ τοῦ πνεύματος, πειρασθῆναι ὑπὸ τοῦ διαβόλου.

CAP. IIII.

1 TVnc Iesus subductus fuit in desertum à Spiritu, ut tentaretur à diabolo. *Tentatur Christus. Marc.1.b.12. Luc.4.a.1.*

Καὶ νηστεύσας ἡμέρας τεσσαράκοντα καὶ νύκτας τεσσαράκοντα, ὕστερον ἐπείνασε.

2 Et quum ieiunasset dies quadraginta ac noctes quadraginta, postea esuriit.

13 Aduenit, παραγίνεται. Vulg. uenit. Eras. accedit. Vide suprà 2.a.1. 14 Obnixè prohibebat, διεκώλυεν. Vulgata & Eras. prohibebat. Addidi aduerbium, ad uim præpositionis διὰ exprimendam: quę certè non debuit prætermitti. Necesse habeo, χρείαν ἔχω. Vulg. debeo, id est ὀφείλω. Eras. mihi opus est: qua interpretatione minus quidpiam quàm illa significari, declarat illud Ciceronis ad Lentulum: Legem Curiatam Consuli ferre opus esse, non necesse esse. Vide infrà 6.b.8. Et tu uenis ad me, καὶ σὺ ἔρχῃ πρός με. Vide Marc.4.b.13. 15 Respondẽs: ἀποκριθεὶς. Ex hoc uerbo & oratione Christi perspicuũ est, Ioannem & oratione & manu conatũ fuisse Christi propositum impedire: singulari tamen utrinque modestiæ exemplo. Omitte, ἄφες. Vulgata, sine. Et paulo pòst, ἀφίησιν, dimisit. Ego Erasmi uersionem prætuli, quia melius respondet Græco uerbo: quod tamẽ etiam interdũ coactus sum interpretari Permittere, remittere, emittere, & relinquere: ut sunt interdum uariæ unius & eiusdem uocabuli significationes. Nunc, ἄρτι. Vulg. modò. Idem hic ualet ἄρτι, quod εἰς τὸ παρόν, id est in præsens: alioqui significat, πρὸ ὀλίγου, & tempus præteritũ notat. Vide infrà 26.c.29. Implere, πληρῶσαι. Eras. ut compleamus: quasi subaudiatur ὥστε. Ego uerò puto cum illo πρέπον ἐστὶ esse iungendum, ita ut Vulgata fecit. 16 Statim, εὐθὺς. Eras. protinus. Vulg. confestim. Ego in his aduerbijs quamuis synonymis, delectum seruandum putaui. Ei, αὐτῷ. Ioanni scilicet. nouam enim periodum incipio ab his uerbis, καὶ ἰδού. Quamuis etiam ad Christum hoc pronomen referri possit, uel authore Marco. Nam existimo, non modò utriq; uisum esse hoc signum, sed ipsi quoq; circunstanti turbæ. quod sequens Patris cœlestis oratio satis declarat: idq; Lucas etiam cap.3.e.21.22. diserte narrat. Quasi, ὡσεὶ. Vulgata, sicut. Erasmus, tanquam. Mihi uidetur illud proximè ad Græcum accedere. 17 E` cœlis, ἐκ τῶν οὐρανῶν. Vulgata, & Eras. de cœlis. Sed certè nulla fuit causa cur præpositionem mutarent. Filius ille meus dilectus, ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός. Vide infrà 17.a.5. In quo acquiesco, ἐν ᾧ εὐδόκησα. Vulg. In quo mihi complacui. Eras. In quo mihi bene complacitum est. In hoc uerbo explicando quàm uariè multi se torserint, tum ex doctissimis Budæi commentarijs, tum ex Erasmi annotationibus intelligi potest. Ego paucis dicam quod sentio. δοκῶν idem ualet quod sentire & existimare: à quo deductũ est εὐδοκῶν. quod interdũ casum habet adiunctum, atq; idem ualet quod approbare. Iam uerò quia quę approbamus, illis quoq; fauemus: inde factum, ut etiam significet, bene erga aliquem esse affectum. Rursus quia propensio ista animi ex eo nascitur quòd res aliqua planè nobis satisfacit (necesse enim est, ut
C iudicium præat animi assensioni) idcirco idem quoq; ualet quod conquiescere, siue acquiescere in re quapiam, id est ἀναπαύεσθαι καὶ ἡσυχάζειν: sicut hoc loco accipitur. Significat enim Pater, Christum eum unum esse, quem quũ intuetur, omnem in nos indignationem conceptam deponat. Itaque unus est μεσίτης & pacificator Christus. quod optimè intelligi potest, si locus iste comparetur cũ Exod.28.f.36. ubi summus sacerdos iubetur apparere in conspectu Domini, laminam præferens in uertice, in qua sculptum esset, SANCTVS DOMINI: ut (inquit) Dominus placetur ipsis. Nam fuisse summum illum pontificem, Christi æterni nostri pontificis typum, in Epistola ad Hebræos copiosè declaratur. Rectè igitur dicit Christus, Ioan.15.a.5. Sine me non potestis uenire ad patrem. Cęterùm à uerbo εὐδοκῶ oritur uerbale εὐδοκία, frequenter in nouo Testamento repetitum: cuius significationes ad thema sunt exigendæ, atque ad id de quo agitur, accommodandæ. Quòd autem præteritum conuerterimus per præsens, nemo (ut opinor) mirabitur, qui uel Psalmorum lectioni assueuerit. Sed & hoc modo Græcos interdum loqui, uel illud Demosthenis περὶ στεφάνου ostendit: εἰκὸς δεῖσθαι τοὺς πρεσβύτους τῶν τότε δικαστῶν, ὑπὲρ ἐμοῦ. id est, Maiores nostros existimo istas curias ædificasse.

IN CAPVT IIII.

1 Subductus fuit, ἀνήχθη. Præpositio ἀνὰ idem hìc ualet quod ἄνω, id est sursum, sicut Budæus existimat. quod si uerum est, habita fuit ratio situs deserti, ut sunt ferè, montes deserti & inculti: quo modo etiam accipitur idem uerbum Luc.4.a.5. Nihil tamen impedit, quo minus ἀνὰ pro χωρὶς uel ἀπὸ accipiatur, ut uertas, Abductus fuit id est ἀπήχθη: uel seductus, id est seorsum ductus: sicut usurpauit Cicero Attico libro 5. Quum hęc disseruissem, inquit, seducit me Scaptius. A` Spiritu, ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Si libeat ἀνωφορικὸν articuli seruare, uertere licebit, Ab eo Spiritu: ut de eodem illo Spiritu hìc agi constet, cuius paulo antè mentio facta fuerat, id est de Spiritu sancto: quod etiam animaduertit Erasmus in annotationibus: quamuis non mutarit uersionem: quod neque ego ausus sum.

2 Dies, ἡμέρας. Vulgata, diebus. Annotant Grammatici, tempus continuum ferè quarto casu poni: cuius etiam hoc loco aliquod est pondus. Postea, ὕστερον. Erasmus, tandem. Ego puto ὕστερον hoc loco idem ualere quod μετὰ ταῦτα, alioqui ponitur plerunque in comparatione.

Quum

Et quum ueniſſet ad eum tentator, dixit: Si Fi-
lius es Dei, dic ut iſti lapides, panes fiant.

Scripturis conuincit diabolũ. Deut.8.a.3.

At ille reſpondens dixit, Scriptum eſt, Non
ſolo pane uiuet homo, ſed omni uerbo exeunte
per eos Dei.

Tunc transfert eum diabolus in Sanctam ur-
bem, & ſtatuit eum ſuper pinnaculum templi.

Dicitq; ei: Si Filius es Dei, iace teipſum deor-
Pſal.90.c.12. ſum. nam ſcriptum eſt, Quòd angelis ſuis man-
dabit de te: itaque in manus tollent te, nequan-
do offendas ad lapidem pedem tuum.

Tentare Deum. Deut.6.c.16.

Dixit ei Ieſus: Rurſum ſcriptum eſt, Non ten-
tabis Dominum Deum tuum.

Rurſum transfert eum diabolus in montem
ſublimẽ ualde, & indicat ei omnia regna mun-
di, & gloriam eorum.

Dicitq; ei: Hæc omnia tibi dabo, ſi procidẽs
adoraueris me.

Adorare. Deut.6.c.13. & 10.d.20.

Tũc dicit ei Ieſus, Abi ſatana: ſcriptum eſt e-
nim, Dominum Deum tuum adorabis, & ei ſo-
li ſeruies.

Angeli.

Tunc omittit eum diabolus: & ecce angeli
accedebant, & miniſtrabant ei.

3 Καὶ προσελθὼν αὐτῷ ὁ πειράζων, εἶπεν, εἰ υἱὸς A
εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπὲ ἵνα οἱ λίθοι οὗτοι ἄρτοι γένωνται.

4 Ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε· γέγραπται, οὐκ ἐπ' ἄρτῳ
μόνῳ ζήσεται ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι
ἐκπορευομένῳ διὰ στόματος θεοῦ.

5 Τότε παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς τὴν ἁγίαν
πόλιν, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ,

6 καὶ λέγει αὐτῷ· εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλε σεαυτὸν
κάτω. γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ
ἐντελεῖται περὶ σοῦ, καὶ ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήπο-
τε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

7 Ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· πάλιν γέγραπται, οὐκ ἐκπει-
ράσεις κύριον τὸν θεόν σου.

8 Πάλιν παραλαμβάνει αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς
ὄρος ὑψηλὸν λίαν, καὶ δείκνυσιν αὐτῷ πάσας τὰς
βασιλείας τοῦ κόσμου, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν,

9 καὶ λέγει αὐτῷ· ταῦτα πάντα σοι δώσω, ἐὰν
πεσὼν προσκυνήσῃς μοι.

10 Τότε λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὕπαγε σατανᾶ. γέ-
γραπται γάρ, κύριον τὸν θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ B
αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

11 Τότε ἀφίησιν αὐτὸν ὁ διάβολος. καὶ ἰδοὺ ἄγγε-
λοι προσῆλθον, καὶ διηκόνουν αὐτῷ.

3 Quum ueniſſet ad eũ, προσελθὼν αὐτῷ. Vetus interpres, accedẽs: qui etiam pronomen αὐτῷ, ei, cõiunxit cũ uer bo ἄπει. Eraſ. quũ acceſsiſſet. Ego uti malui adeundi uocabulo, quoties licuit: uel (ut hoc loco, & alijs plurimis) diſ-ſoluere compoſitionẽ, quãdo ſcilicet caſus adiungitur: interdũ quoq; adeundi uocabulo uſi ſumus. Tentator, ὁ πειράζων. Tẽtare hoc loco ponitur in uitio, pro, ſollicitare ad malũ: quũ interdum ſignificet explorare, ut 2. Cor. 13. b.5. Dic, εἰπέ. Eraſ. iube, id eſt, κέλευσον. Atqui quũ Deus quidpiam dicit, etiã imperat: quò etiã reſpexit ſatan. Itaq; (ni fallor) emphaſis huius uocabuli ſeruãda fuit. Hebræis quoq; uerbũ אמר quod reſpondet τῷ εἶπεν, utrumq; ſignifi cat, nempe & dicere & iubere. 4 Pane, ἐπ' ἄρτῳ. Vulg. ad uerbũ, in pane. ſicut paulo pòſt ἐπὶ ῥήματι, in uerbo, pro Verbo: abundat enim τὸ ἐπὶ Hebræorum idiotiſmo, & reſpondet præpoſitioni אל uel ב, ſicut etiam ſuprà annotaui-mus in præpoſitione ἐπὶ. Viuet, ζήσεται. Eraſmus ſuo more prætulit periphraſim, uicturus eſt. Cõſtat Hebræorum more poſitũ eſſe hoc loco pro præſenti futurũ, cuius ea uis eſt ut ſignificet aliquid amplius: quaſi dicas, uiuere ſo-let. Exeunte, ἐκπορευομένῳ. Vulg. quod procedit. Eraſ. quod egreditur. Ego cauſam nõ uideo cur repudietur parti cipium. Per διά. Hebræa ſimpliciter habẽt על כל מוצא פי יהוה de omni exitu oris Dei. Id eſt, omni eo quod e-greſſum fuerit ex ore Dei. ſiue, quod Deus cõſtituerit & decreuerit. Itaq; apparet, Grẽcos ſententiã, nõ uerba inter-pretatos. 5 Transfert, παραλαμβάνει. παραλαμβάνειν hoc loco declarat acceptũ transferre, ut paulo pòſt uerſu 8. Itaq; Lucas cap. 4. eandẽ hiſtoriã narrãs, maluit uti uerbo ἀνάγειν. Eſt aũt hic idiotiſmus Hebrẽorũ, apud quos ſæpe poſito uno uerbo intelligitur cõſequens, ut dicemus Mar. 8.b.11. Luc. 3.b.7 & 21 g.38. 6 Iace teipſum, βάλε σεαυτόν. Vulg. mitte te. de qua interpretatione ſuprà diximus, cap. 3.c.10. Eraſ. præcipita te: audacius fortaſſe, quãuis ſenſum expreſſerit, niſi cũ uerbo coniungas particulã κάτω, deorſum. Quòd, ὅτι. Prætermittitur hæc particula ab Eraſmo. Nã & ſæpe abundat. Sed uidetur hîc citari ab Euãgeliſta integer uerſiculus Hebraicus, qui incipit à par-ticula כי, qua ſcilicet redditur ratio eorũ quæ præcedũt. Mandabit, ἐντελεῖται. ἐντέλλεσθαι mãdare, & ἐντολὰς mãda-ta, ubiq; cõuertemus, nõ autẽ Prẽcipere & præcepta: ut nobis cõſtemus, quũ prẽſertim Græci iuriſconſulti manda-tũ uocent ἐντολήν. Itaq;, καὶ. Euangeliſta nõ recenſet ſingula Dauidis uerba: prẽtermiſit enim membrũ unũ, & par-ticulã καὶ addidit, quã ego ut illatiuam interpretor: quia ſic etiã explicatur ו Hebræorum, & dura alioqui uidetur tranſitio. In manus tollent te, ἐπὶ χερῶν ἀροῦσί σε, id eſt, manib. geſtabũt te. Nam ἐπὶ præpoſitio, id eſt על, quã Era-ſmus omiſit, minimè redundat: & τὸ ἆραι hîc nõ declarat iacentẽ ſubleuare, ſed aliquid in manib. ferre & geſtare: duc-ta ſignificationis origine ab ijs qui onus aliquod geſtaturi, attollũt illud in humeros: quamobrem etiã, In ma nus malui interpretari, q̃ In manibus. Nequando, μήποτε. Vulg. ne fortè: atqui nullus hîc fortunæ locus: & hanc interpretationẽ plurimis locis rectè emẽdauit Eraſ. Offendas, προσκόψῃς. Sic Vulg. interpretatio, quã miror hoc quidẽ in loco ab Eraſmo repudiatã, quã in Luca cap. 4. retinuerit. Nã præterquam quòd exprimit oẽs particulas, eſt etiã Latina oratio: quũ Quintilianus dixerit ex Cicerone, offendere ad fornicẽ: & Columella, cornu ad ſtipitẽ offendere. Eraſmus, Impingas. 7 Rurſum, πάλιν. Annotat Eraſmus, referri poſſe ad uerbũ ἔφη, uel ad γέγρα-πται. & illo quidẽ modo ſignificare iterationẽ, iſto contrarietatẽ, id eſt ediuerſo uel cõtrà, nempe ut Chriſtus Scri-pturæ locos comparet. Mihi utroq; modo uidetur iterationẽ ſignificare poſſe. Tẽtabis, ἐκπειράσεις. Puto pro ſim plici accipiẽdum: ſed quum τὸ πειράζειν ſimplex paulo antè idẽ ualeat quod ſollicitare ad malũ, hîc ſignificat explo-rare & experiri: quo poſteriore Latino uerbo nõ malè exprimitur τὸ ἐκπειράζειν. Sic igitur Dñs dicitur tentare, id eſt explorare & probare animos noſtros. Futurũ autem Indicatiui pro Imperatiuo poſitũ eſt, Hebræorũ more: quaſi dictũ eſſet, Ne tentes. Prohibitiones enim Hebræi per futurũ concipiunt, ſicut ex Decalogo apparet. 8 In-dicat, δείκνυσιν. Videtur Latinũ hoc Indicare, à Græco ἐνδείκνυσθαι ſumptũ: itaq; mihi magis placet quàm Monſtrare, uel cõmonſtrare. 10 Abi, ὕπαγε. Octo uetuſti codices additũ habebãt ὀπίσω μου, poſt me. quod uidetur ex alijs locis additũ. Vide Mar. 8.d.33. Seruies, λατρεύσεις. Eraſ. coles. λατρεύω dicitur, qui & δουλεύει, ut teſtatur Euſtathius ex Ariſtophane grammatico in Iliad. 9. & Odyſſ. ξ. Itaq; Paulus quum dixiſſet Roman. 1.b.9. λατρεύω, eadem epiſtola 16.c.18. uſurpauit τὸ δουλεύειν, ut diſtinctio illa duliæ, latriæ, & hyperduliæ non modò inepta ſit, ſed etiam falſa.

Traditus

A ἀκέσας ὁ ἰησοῦς, ὅτι ἰωάνης παρεδόθη, ἀνεχώρησεν εἰς τὴν γαλιλαίαν.

12 Quum audisset autē Iesus, quòd Ioannes traditus esset, recessit in Galilæam. *Christus prædicat pœnitētiam, & se aduenisse.* Marc.1.b.14. Luc.4.c.14. Ioan.4.f.43.

καὶ καταλιπὼν τὴν ναζαρὲθ, ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς καπερναοὺμ τὴν παραθαλασσίαν, ἐν ὁρίοις ζαβουλὼν καὶ νεφθαλείμ·

13 Et relicta Nazareth, uenit, & habitauit in Capernaum *urbe* maritima, in finibus Zabulon & Nephthali.

ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ ἠσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος·

14 Vt impleretur quod dictum est per Esaiam prophetam, dicentem:

γῆ ζαβουλὼν καὶ γῆ νεφθαλείμ, ὁδὸν θαλάσσης, πέραν τοῦ ἰορδάνου γαλιλαία τῶν ἐθνῶν·

15 Terra Zabulon & terra Nephthali *ad* uiã maris trans Iordanem, Galilæa Gentium: Esaiæ 9.a.1.

ὁ λαὸς ὁ καθήμενος ἐν σκότει, εἶδε φῶς μέγα· καὶ τοῖς καθημένοις ἐν χώρᾳ καὶ σκιᾷ θανάτου, φῶς ἀνέτειλεν αὐτοῖς.

16 Populus positus in tenebris, uidit lucem magnã: & positis in regione & umbra mortis, lux exorta est.

ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ ἰησοῦς κηρύσσειν, καὶ λέγειν· μετανοεῖτε, ἤγγικε γὰρ ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

17 Ex eo tempore cœpit Iesus prædicare, & dicere: Resipiscite: appropinquat enim regnum cœlorum. Marc.1.b.15.

περιπατῶν δὲ ὁ ἰησοῦς παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, εἶδε δύο ἀδελφούς, σίμωνα τὸν λεγόμενον πέτρον, καὶ ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον εἰς τὴν θάλασσαν (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς.)

18 Ambulans autem Iesus ad mare Galilææ, uidit duos fratres, Simonem qui dicitur Petrus, & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare: (nam erant piscatores.) *Petri & Andreæ, Iacobi & Ioānis uocatio.* Marc.1.b.16.

B 12 Traditus esset, παρεδόθη: id est, in carcerem cõiectus esset. Subaudiendum enim est, εἰς φυλακήν. Recessit, ἀνεχώρησεν: id est, rediit, ἐπανῆλθεν: uel ut Lucæ 2.f.39. ὑπέστρεψεν. Suprà etiam cap.2.b.12. dicuntur Magi ἀναχωρῆσαι, id est ἐπαναχωρῆσαι: ut ἀνὰ idem hîc ualeat quod πάλιν. Alij cõuertunt, Secessit: quod occasionem præbuit hoc loco præcipiendi de persequutionis fuga. Sed si secedere uolebat Christus, ut Herodis tyrannidem uitaret, cur iret in Galilæam, quę erat in ditione Herodis Antipæ, ac nõ potius maneret uel in Iudęa, quę iam erat redacta in prouincias? Itaq; uideri potest Christus persequutionis metu non secessisse in Galilæam, unde profectus erat ut baptizaretur à Ioanne: sed contrà ad confirmandos Galilæos statim accurrisse, nihil ueritus Herodis accensam rabiem. Itaque Marcus simpliciter dixit cap.1.b.14. ἦλθεν, & Ioannes ἀπῆλθεν, cap.4.f.43. Neq; tamen nego Christum suo tempore persequutionem uitasse, ut scribit Matthæus cap.11.b.15. hoc eodem uerbo utens. Sed hæc ego alijs relinquo accuratius cõsideranda. 13 Vrbe maritima, τὴν παραθαλασσίαν. Hic sciendum est, articulum non esse additum, ut distinguatur hęc urbs ab alia eiusdem nominis, sed duntaxat ad ipsius urbis sitũ exprimendum. 15 Ad uiam maris, ὁδὸν θαλάσσης. Vulg. uia maris: sexto casu, ut opinor. Erasmus, iuxta uiam maris: id est, uergens ad mare, Galilææ scilicet, quod idem dicitur Tiberiadis, & Genesareth. subauditur autem κατὰ uel πρὸς, ut annotat Theophylactus: quę eclipsis sanè dura est, Hebręis tamen satis familiaris. Sed apparet, locum Esaiæ non esse integrum citatũ ab Euangelista. Significatur ergo his uerbis ἡ παραλία, id est ea portio Galilęę quę est ad lacum Tiberiadis, in qua sitæ sunt Capernaum, Bethsaida, Corasim, urbes Christi prędicatione celeberrimę. Trans Iordanem, πέραν τοῦ ἰορδάνου. Illud tamen constat, habita Iudææ ratione, Galilæam utramq; esse cis Iordanem. Quare locus iste est perobscurus, quem tamen his uerbis puto illustrari posse. Sciẽdum, uocabulum Hebręum עבר latus significare, adeò ut aduerbialiter sumptum, non minus declaret citerius litus quàm ulterius, sicut in Deuteronomio frequenter dicitur de Mose, qui Iordanem nunquam traiecit. Quare uideri potest hoc loco, non tam designari Perę̨a, id est trãs Iordanem sita regio, quàm ora & litus quod Iordanis alluit. Quòd si quis urgere uelit proprietatem Græci uocabuli πέραν, id est trans, dicam quod etiam planius erit: uicinas & continuas quatuor regiones hîc designari, nempe tribum Zabulon, tribum Nephthali, oram lacus ulteriorẽ: id est, Perę̨am regionem, in qua Corazin & Genezareth (quas regiones frequenter Christus inuisit) denique etiam Galilæam gentium, superiorem uocatam: quę etsi aliqua ex parte comprehendat tribum Nephthali, tamen ad tribum Aser potissimum pertinet, quę maritima erat, & Tyri finibus uicina, quò etiam peruenit Christus, ut narratur infrà cap. 15.c.21. Atque hoc modo ter repetendum erit uocabulum γῆ terra: & copulatiuę, per asyndeton omissę, supplendę fuerint. perinde ac si ita integrè scriptum esset, γῆ ζαβουλὼν, γῆ νεφθαλείμ, καὶ ἡ παρὰ ὁδὸν τῆς θαλάσσης πέραν ἰορδάνου, καὶ γαλιλαία τῶν ἐθνῶν. Gentium, ἐθνῶν. Hoc nomen retinuimus, familiare scilicet sacris scriptoribus, quo uocabant Iudęi cæteros populos in Dei fœdere nõ comprehẽsos. Sic autem dicta est Galilęa superior, non solùm quòd Tyrijs & Sidonijs esset finitima, sed etiam propter uiginti illas urbes à Solomone datas Tyriorum regi: sicut refertur 1.Reg.9.b.11. Intellige igitur Galilęam & partes uicinas. Iam enim antea prædicarat in Iudæa & Samaria anno penè uno. 16 Positus, ὁ καθήμενος: id est, qui uersabatur. Vulgata, qui ambulabat. ita enim habent Hebręa. Positis, καθημένοις. Vulg. sedentibus. Erasmus, qui sedebant. Nam hoc quoq; significat Gręcum uocabulum: sed ex Hebręorum idiomate, hîc ponitur pro habitare & incolere: qua significatione non memini legere uerbum Sedere, quum Latini sedem domicilium uocent.

Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου. Hebraismus, id est umbrosa siue tenebricosa morte. Quanquam hîc צלמות unicum uocabulum est ex duobus conflatum, ut rectè annotat Erasmus. 17 Ex eo tempore, ἀπὸ τότε. Vulgata, Exinde. ad uerbũ, ex tunc: id est, ut loquuntur Hebręi מעת Appropinquat, ἤγγικε. Eras. instat: id est, ἐνίστηκε. 18 Mare, θάλασσαν. Hebraismus, pro lacu. Qui dicitur, τὸν λεγόμενον. Vulg. qui uocatur: id est, τὸν καλούμενον. Erasmus, qui uocabatur. Atqui nondum eo tempore uocabatur Petrus: sed hæc per prolepsim scripsit Euãgelista. Iacentes, βάλλοντας. Vulgata, mittentes. Illud autem, ut magis proprium, sum amplexus: siquidem iactus retis Latinè quoq; dicitur, sicut Grecè ὁ βόλος. Rete, ἀμφίβληστρον. Sic dictum ab ἀμφὶ & βάλλειν, quòd quũ iacitur, in orbem complectatur ingens aquę spacium. Est autem (opinor) retis species, quę Gallis dicitur *Vn espreuier*. ἀπὸ γὰ στενοῦ (inquit Ruffus lib.2 de Appellationibus partium corporis humani) εἰς τὸ πλάτος εὐδιαχύτου, καὶ πεπλάνηται: id est, ex angusto in latum expanditur & incuruatur in formam dimidiati oui. Nec illud est (meo iudicio) quod Latini Verriculum appellant. Itaq; Vallę interpretationem non recipio. Cęterùm huius uocis propriam appellationem apud Latinos non reperio: quare generis nomen retinui.

Et dicit eis: Venite post me, & faciam uos piscatores hominum.

19 καὶ λέγει αὐτοῖς· δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω A ὑμᾶς ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

At illi, omissis statim retibus, secuuti sunt eum.

20 οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Tunc progressus illinc, uidit alios duos fratres, Iacobū filium Zebedęi, & Ioannē fratrem eius, in nauigio cum Zebedęo patre suo, sarciētes retia sua: & uocauit eos.

21 καὶ προβὰς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄλλους δύο ἀδελφούς, Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ἐν τῷ πλοίῳ, μετὰ Ζεβεδαίου τοῦ πατρὸς αὐτῶν, καταρτίζοντας τὰ δίκτυα αὐτῶν· καὶ ἐκάλεσεν αὐτούς.

At illi statim, omisso nauigio & patre suo, sequuti sunt eum.

22 οἱ δὲ εὐθέως ἀφέντες τὸ πλοῖον, καὶ τὸν πατέρα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Prædicat Galilæis Euangeliū, & sanat infirmos.

Et circumiuit totam Galilæam Iesus, docens in synagogis ipsorum, ac prædicans Euangeliū regni, & sanans quemuis morbum, & quemuis languorem in populo.

23 καὶ περιῆγεν ὅλην τὴν Γαλιλαίαν ὁ Ἰησοῦς, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

Tunc peruenit fama eius in totam Syriam: & obtulerunt ei omnes malè affectos, uarijs morbis ac uexationibus detentos, & dæmoniacos, & lunaticos, & paralyticos: sanauitque eos.

24 καὶ ἀπῆλθεν ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εἰς ὅλην τὴν Συρίαν, καὶ προσήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, ποικίλαις νόσοις καὶ βασάνοις συνεχομένους, καὶ δαιμονιζομένους, καὶ σεληνιαζομένους, καὶ παραλυτικούς, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς. B

Et secuuta est eum turba multa à Galilęa ac Decapoli & Hierosolymis & Iudæa, & *regionibus* trans Iordanem *sitis*.

25 καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοὶ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ Δεκαπόλεως, καὶ Ἱεροσολύμων, καὶ Ἰουδαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

CAP. V.

ΚΕΦΑΛ. ε.

QVum uidisset autem turbam, ascendit in montem: & quum ipse consedisset, adierunt eum discipuli eius.

1 Ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος, καὶ καθισαντος αὐτοῦ, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Tunc aperto ore suo docebat eos, dicens:

2 καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς λέ-

19 Venite, δεῦτε. Propriè tamen est aduerbium hortantis, sicut Hebraicum לבר. 20 Omissis, ἀφέντες. Vulgata & Erasmus, relictis: quo modo nos etiam aliquoties, tamen non nisi coacti, ut unum idemq; uerbū Græcum diuersis Latinis exprimeremus. Statim, εὐθέως. Vulgata, continuò, συνεχῶς. Erasmus, illico: id est, παραυτίκα.

21 Sarcientes, καταρτίζοντας. Vulgata, reficientes: ad uerbum, redintegrantes. Nam ἄρτιον dicitur, quod integrum est. Sed de hoc uerbo plura nono capite, uersu 22. Epistolæ ad Romanos. 23 Circumiuit, περιῆγεν. Ad uerbum, circumegit. sed ἄγειν pro ire accipitur, ut alibi annotatum est: & circumagere à Latinis (ni fallor) non nisi pro circumducere accipitur. Synagogis, συναγωγαῖς: id est, cœtibus & conuentibus sacris. Collegij nomen latius patet: & quum hoc nomen Iudæorum Ecclesijs factum sit peculiare, putaui omnino esse retinēdum. Ipsorum, αὐτῶν: Galilæorum scilicet. quod tamen non præcesserit. Regni, τῆς βασιλείας: id est, annuncians fœlicem illum nuncium regni cœlestis. Quòd ergo Euangelium regium conuerterunt nonnulli, obscurum est, atque etiam (ut dicam quod sentio) parum appositum. Sanans, θεραπεύων. Admonet Erasmus eruditè, τὸ θεραπεύειν impropriè hîc usurpari, quum apud medicos significet propriè pharmacis, manu, aut uictus ratione sanare, quod mederi dicūt.

Quemuis, πᾶσαν. Sic etiam interpretatur infrà Erasmus 10. a. 1. Est enim hæc particula hoc loco non uniuersalis simpliciter, sed indefinita, ut idem rectè notat. Quòd si animauertisset nuper quidam impudentissimus circulator, non adeò imperitè interpretatus esset illud, Deus uult omnes homines saluos fieri, & similes locos, quibus abutitur ad euertendam Prædestinationis doctrinam. Languorem, μαλακίαν. Propriè apud medicos ignauiam stomachi significat μαλακία, quam aliter uocant κίτλωσιν. sed pro ijs morbis hîc accipitur, quibus correpti, etsi nō decumbunt, tamen languent & contabescunt. 24 Peruenit, ἀπῆλθεν. Vulgata ad uerbum, abijt: id est, יצא ut Psal. 19. b. 5. Erasmus, dimanauit. quod respondet potius τῷ διαλέγῳ, quo utitur Plato in Epist. in ea significatione.

Fama, ἀκοὴ. Vulgata, opinio: id est, δόξα. Ad uerbum, auditio: quod uocabulum Cæsar & Cicero usurpant pro fama & rumore, sicut Hebræi suum שמע. Nos tamen illud, ut magis peruulgatum, prætulimus. Obtulerunt, προσήνεγκαν. Erasmus, adduxerunt: id est, προσῆγεν. Affectos, ἔχοντας. Vulgata ad uerbum, habentes: quod rectè mutauit Erasmus. nam Malè habere simpliciter positum pro Aegrotum esse, Latinum esse negant. Galli seruato helenismo, dicunt *auoir mal*. Vexationibus, βασάνοις. Vulgata, tormentis: id est, τριβολαῖς, ut Attici uocant. Erasmus torminibus conuertit, ut uitaret amphiboliam. quæ tamen etiam in Græco locum habet, sed facilè uocabulo præcedente tollitur. Deinde Torminum appellatione certus tantùm morbus continetur, quum βάσανος uocet Euangelista ęquos omnes morbos, qui ægrotum acerrimis doloribus excruciant, quasi tormentis & equuleo imposi-

tos. Detentos, συνεχομένους. Vulgata, comprehensos: id est, ἐπιλημβανομένους. Erasmus, constrictos: id est, συνεσταλμένους. Certè τὸ ἔχεσθαι hic idem ualet quod teneri, & ueluti haberi à morbo. Dęmoniacos, δαιμονιζομένους. Quidam nuper uertit furiosos: uocabulo certè nimium generali, & periculosa etiam uersione. Nec enim desunt quibus dęmoniū siue diabolus nihil aliud est quàm μανία. 25 Et *regionibus* trans Iordanem *sitis*, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata ad uerbum, & de trans Iordanem. quę loquutio est præcisa. Itaque rectè fecit Erasmus, qui suppleuerit aliquot uocabula, ne uideretur καὶ accipi pro etiam: quasi dicantur ex his regionibus sequuti Iesum, etiam trans Iordanem.

IN CAPVT V.

1 Turbam, ὄχλους. Turbas in plurali non memini legere alia significatione quàm pro tumultu. Itaque ubiq; utemur numero singulari. 2 Aperto, ἀνοίξας. Hebraicum dicendi genus, cuius tamen aliquam emphasim nonnulli esse uolunt.

A μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. 3 Beati pauperes ſpiritu: quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum. *Pauperes ſpiritu.* Luc.6.c.20.

μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. 4 Beati qui lugent: quoniam ipſi conſolationẽ accipient. *Lugentes.* Eſa.61.a.2.3. Luc.6.c.21.

μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. 5 Beati mites: quoniã ipſi hæreditatis iure terram poſsidebunt. *Mites.* Pſal.38.c.11.

μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται. 6 Beati qui eſuriunt & ſitiunt iuſtitiam: quoniam ipſi ſaturabuntur. *Eſurientes.* Eſa.65.b.9.

μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. 7 Beati miſericordes: quoniam ipſi miſericordiam conſequentur. *Miſericordes.*

μακάριοι οἱ καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, ὅτι αὐτοὶ τὸν θεὸν ὄψονται. 8 Beati mundo corde: quoniam ipſi Deum uidebunt. *Mundi corde.* Pſal.24.a.4.

μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ θεοῦ κληθήσονται. 9 Beati pacifici: quoniam ij filij Dei uocabuntur. *Pacifici.*

μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. 10 Beati qui perſequutionem patiuntur iuſtitię cauſa: quoniam ipſorum eſt regnum cœlorum. *Afflictis propter Chriſtum, merces.* 1.Pet.3.d.14. 1.Pet.4.d.14.

μακάριοί ἐστε ὅταν ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς, καὶ διώξωσι, καὶ εἴπωσι πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι, ἕνεκεν ἐμοῦ. 11 Beati eritis quum conuiciati fuerint uobis, & uos perſequuti fuerint, & dixerint quiduis mali aduerſus uos mentientes, mea cauſa.

χαίρετε καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφήτας τοὺς πρὸ ὑμῶν. 12 Gaudete & exultate, quoniã merces ueſtra multa eſt in cœlis: ita enim perſequuti fuerunt prophetas qui *fuerunt* ante uos.

ὑμεῖς ἐστε τὸ ἅλας τῆς γῆς. ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἁλισθήσεται; εἰς οὐδὲν ἰσχύει ἔτι, εἰ μὴ βληθῆναι ἔξω, καὶ καταπατεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. 13 Vos eſtis ſal terræ. quòd ſi ſal inſatuatus fuerit, quo ſalietur? ad nihil ualet amplius, niſi ut abijciatur foràs, & conculcetur à quibuſuis. *Sal & lux mundi, Apoſtoli.* Marc.9.g.50. Luc.14.g.34.

ὑμεῖς ἐστε τὸ φῶς τοῦ κόσμου. οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη. 14 Vos eſtis lux mundi. non poteſt urbs occultari ſupra montem poſita. *Ciuitas.*

3 Pauperes, *οἱ πτωχοί.* Nonnulli mendicos interpretãtur, quos Hebræi אביונים appellant: ea enim eſt propria uocabuli Græci declaratio. de qua copioſius dicemus infrà 19.c.21. Eſt autem huius expoſitionis duplex ratio. Ita enim ſignificatur ſumma inopia, & præterea publica eius profeſsio abſq; pudore ullo. quod utrumq; Deus à nobis requirit, in ijs præſertim conſequendis de quib. hîc agitur. Alij, propterea quòd Euãgeliſta addidit *τῷ πνεύματι*, id eſt ſpiritu, pauperẽ interpretari malunt, quẽ Hebræi uocãt רכא, id eſt, animi anguſtia quaſi cõtritũ & cõtuſum: ut uideantur hęc petita ex Pſal.34.d.19. item Pſal.51.d.19. quò etiã pertinet locus Eſa.57.c.15. quã interpretationem maximè probo: ſed hactenus tamẽ, ut inopia & egeſtas ſola hîc à Dño ſignificetur: ita enim melius apparebit antitheſis. Nã ea quæ egeſtatẽ cõſequuntur, id eſt luctũ & mœrorẽ & animi ſummiſsionẽ, deniq; ſummũ eius leuandę deſideriũ (de ea aũt paupertate loquitur, quæ nos à regno Dei excluderet, niſi Chriſtus ſuas opes nobiſcũ cõmuni caret) ipſe diſertè poſtea cõmemorat ſequentib. uerſiculis. Eſt ergo huius loci hæc ſentẽtia: Nihil eſſe cur illi ſe infœlices eſſe putent, qui reuera ſentiũt in animo ſe eſſe omnis iuſtitiæ inopes, quũ iſte ſuæ inopię ſenſus ſit primus gradus, quo ad ſummas opes, id eſt in regnum cœlorum aſcenditur. 5 Hereditatis iure poſsid. *κληρονομήσουσιν.* Ad uerbũ, hęreditabũt. Eraſ. hæreditatẽ terræ accipiẽt. Vulg. poſsidebunt: id eſt, *κτήσονται.* Sed ius poſſeſsionis prętermittendũ nõ fuit. nã ſi hæreditatis iure cœlum poſsidemus (idcirco aũt hæredes ſumus, quia in Chriſto gratis adoptati per fidem) ubi merita quæ nonnulli iactant? Simpliciter tamen interdum *κληρονομεῖν* pro *κτᾶσθαι* accipitur.

C 9 Vocabũtur, *κληθήσονται*: id eſt, erunt. Significat enim Hebræis uerbum uocãdi קרא ſic acceptũ, aliquid eiuſmodi eſſe, ut idcirco ab omnib. celebretur. 11 Cõuiciati fuerint uobis, *ὀνειδίσωσιν ὑμᾶς.* Vulg. maledixerint uobis homines. Atqui maledicere cuipiã, idẽ ualet quod imprecari. in hac autẽ ſignificatione Latini dicũt potius maledicere de aliquo: ſicut Gallis noſtris aliud eſt *meſdire*, quàm *maudire*. Deinde Græci ſcriptũ habẽt *ὀνειδίσωσιν*, non *κακολογήσωσι*, aut *καταῤῥῶνται*. Cęterũ addidit Vetus interpres rectũ, qui deeſſe uidebatur, ad explendã conſtructionẽ: ſed is in pleriſq; linguis ſuppleri ſolet. Sic enim Cicero 1. Off. Deſerẽdi (inquit) officij plures ſolẽt eſſe cauſę. Nã aut inimicitias ſuſcipere nolũt: aut ſuis ſtudijs ſic impediũtur, ut ąs tutari debeãt, deſertos eſſe patiãtur. Eraſ. uertit, pbra iecerint in uos. q; ſi periphraſis mihi placuiſſet, dicere maluiſſẽ, probris affecerint uos, nulla addita prępoſitione. Vos perſequuti fuer. *διώξωσιν. διώκειν*, id eſt pſequi, forẽſe uerbũ eſt: q̃ eas potiſsimũ iniurias hîc puto ſignificari, quib. uiri innocẽtes afficiuntur, quũ ex tyrannorũ edictis ad iudicũ tribunalia pertrahuntur: id eſt, ad publicã iniuriã, quę authoritate magiſtratus armatur. ſicut primũ illud *ὀνειδίσωσιν*, ad cõuicia priuatorũ hominũ refero: poſtremũ autẽ *εἴπωσιν*, ad teſtiũ & iudicũ iniquitatẽ pertinere. quarũ omniũ iniuriarũ manifeſtiſsima exempla nobis hodie ſuppeditãt ij qui ueritatẽ Dei in nobis perſequuntur. Quiduis mali, *πᾶν πονηρὸν ῥῆμα.* Vulg. omne malũ. neq; enim legit *ῥῆμα*, quod etiam non reperitur apud Chryſoſtomũ lib.3. *περὶ ἱερωσύνης.* Eraſ. omne malũ uerbũ. Nos uerò ſuprà oſtẽdimus, *πᾶν* indefinitè accipi 4.d.23. Itaq; ſic cõuertimus. *ῥῆμα* uerò reſpondet דבר Hebræorum, quod & ipſum pro indefinita particula uſurpatur, ut à nobis ſine ulla ſenſus iniuria potuerit prętermitti. Mea cauſa, *ἕνεκεν ἐμοῦ.* Secundũ exemplar ſcriptũ habebat, *ἕνεκεν δικαιοσύνης*, iuſtitiæ cauſa. 13 Infatuatus fuer. *μωρανθῇ.* Vulg. euanuerit: ut *μωραίνεσθαι*, idẽ ſit quod Gallicè dicimus *euenter*. Quo, *ἐν τίνι*: id eſt, per quod. Vulg. ad uerbũ, in quo. In pro Per. Hebręorũ idiotiſmo, de q̃ alibi dixi. Salietˀ *ἁλισθήσεται*: id eſt, qd tandẽ ſupererit, q̃ uti poſsis ad ſaliendũ? uel, ſal ipſe infatuatus, q̃ tandẽ ſalietˀ? Amplius, *ἔτι.* Vulg. & Eraſ. ultrà: id eſt, *περαιτέρω.* A` quibuſuis, *ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων.* Vulg. & Eraſ. ad uerbũ, ab hominib. ſicut uernaculo ſermone dicimus, *des gens*. 14 Vrbs, *πόλις.* Eraſ. oppidũ. Ego ubiq; urbẽ cõuerti, ſicut Vallæ placet: quòd ciuitatis nomẽ latius pateat. Occultari, *κρυβῆναι.* Vulg. & Eraſ. abſcondi: quod potius reſpõdet *τῷ ἀποκρυβῆναι δύνασθαι.* Poſita, *κειμένη.* Eraſ. ſitum. Rectè quidẽ: ſed hîc nolui copiam affectare.

Lucerna. Marc.4.c.21. Luc. 8.c. 16. & 11.c.33.

Neq; accendunt lucernã, & ponunt eam sub-
ter modium: sed in candelabrum, & splẽdet om
nibus qui sunt in domo.

15 οὐδὲ καίουσι λύχνον, καὶ τιθέασιν αὐτὸν ὑπὸ τὸν A
μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, καὶ λάμπει πᾶσι
τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ.

Opera bona. 1.Pet.2.c.12.

Ita splendeat lux uestra coram hominibus, ut
uideant uestra bona opera, glorificentq; Patrẽ
uestrum qui est in cœlis.

16 οὕτω λαμψάτω τὸ φῶς ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀν-
θρώπων, ὅπως ἴδωσιν ὑμῶν τὰ καλὰ ἔργα, καὶ δο-
ξάσωσι τὸν πατέρα ὑμῶν τὸν ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Legem adimplet Christus.

Ne existimetis quòd uenerim, ut dissoluam
Legem, aut prophetas: non ueni ut dissoluam,
sed ut impleam.

17 μὴ νομίσητε, ὅτι ἦλθον καταλῦσαι τὸν νόμον, ἢ
τοὺς προφήτας· οὐκ ἦλθον καταλῦσαι, ἀλλὰ πλη-
ρῶσαι.

Luc.17.d.20.

Amen quippe dico uobis, usque dum præte-
rierit cœlum & terra, iota unum, aut unus apex
nequaquam præterierit ex Lege, usq; dum om-
nia facta fuerint.

18 ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἕως ἂν παρέλθῃ ὁ οὐρα-
νὸς καὶ ἡ γῆ, ἰῶτα ἓν, ἢ μία κεραία οὐ μὴ πα-
ρέλθῃ ἀπὸ τοῦ νόμου, ἕως ἂν πάντα γένη-
ται.

Mandatorum Dei impleuo. Iacob.2.b.10.

Quisquis igitur soluerit unum ex mandatis
hisce minimis, & docuerit ita homines, mini-
mus uocabitur in regno cœlorum: quisquis au-
tem fecerit & docuerit, iste magnus uocabitur
in regno cœlorum.

19 ὃς ἐὰν οὖν λύσῃ μίαν τῶν ἐντολῶν τούτων τῶν ἐλα
χίστων, καὶ διδάξῃ οὕτως τοὺς ἀνθρώπους, ἐλάχιστος
κληθήσεται ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν· ὃς δ' ἂν
ποιήσῃ καὶ διδάξῃ, οὗτος μέγας κληθήσεται ἐν
τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Luc.11.f.39.

Dico enim uobis, quòd nisi abundauerit ue-
stra iustitia plus quàm Scribarũ & Pharisæorũ,
nequaquam ingrediemini in regnum cœlorũ.

20 λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι ἐὰν μὴ περισσεύσῃ ἡ δικαιο
σύνη ὑμῶν πλεῖον τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, B
οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.

15 Accendunt, καίουσι. Impersonaliter, ut admonuimus suprà uersu 11. Cæterùm Græcis hoc uerbum non tam accendere, quàm urere significat: sed apparet hîc habere significationem Hebraicam coniugationis quam uocant hiphil מדליקים. Nam qui accendit, facit urere: sicut apud eosdem Græcos καῦσαι interdum neutrum est, interdum uerò μεταβατικὸν, ut infrà 11.a.7. Apertius Lucas, qui pro καίουσιν, scripsit ἅπτουσιν. Sic enim Aristophanes in Nebulis, ἅπτει πᾶς λύχνον. Lucernam, λύχνον. Ita uocatur uel instrumentum ipsum, puta lampas, cui oleum aut aliud quidpiam imponitur quod accendatur: uel idipsum quod ardet, puta fax, aut candela. In candelabrum, ἐπὶ λυχνίαν. uel, supra candelabrum. instrumentum scilicet eminenti loco positum, cui imponebatur aut infigebatur lucerna. Homerus Odyss. σ λαμπτῆρας uocat, ni fallor. Et splendet, καὶ λάμπει. Vulgata, ut luceat. Erasmus, & lucet. Mihi uidetur uerbum lucere, respondere τῷ φίγγεσθαι, uel τῷ φαίνειν. 16 Glorificentq;, καὶ δοξάσωσι: id est, gloriam Dei prædicent: pro quo Basilius dicit, δοξολογῶν. Glorificandi autem uocabulum, usitatum & familiare sacris Scriptoribus, interdum significat glorioſè Dei maiestatem & laudes prædicare: interdum uerò gloriam & splendorem alicui afferre. quæ posterior significatio non uidetur propriè conuenire hominibus, quibus satis est Dei gloriam profiteri, potius quàm ut amplificent. 18 Amen, ἀμὴν: id est, uerè & certò. Hebræorum autem uocabulum ab אמונה deriuatum, quod ueritatem significat, quum non modò Græci omnes noui Testamenti scriptores retinuerint, sed uulgata quoque linguarum idiomata, nimium certè est delicatus qui ausus est expungere. Quintum autem exemplar bis scriptum habebat ἀμὴν. Vsque dum præterierit, ἕως ἂν παρέλθῃ. Verbum Hebræum יחלוף, cui Græcum παρέλθῃ ex aduerso respondet, significat sic aliquid præterire, ut etiam mutetur: quo modo usurpatur Psalmo 102. c.27. Nequaquam, οὐ μὴ. Duplex est negatio in Græco: sed quæ magis neget quàm simplex, contrà quàm apud Latinos. Nos uerò ita uertimus, ut à simplici negatione distingueremus: quod idem fecimus in ὁλοκαῦτα. Ex, ἀπὸ. Vulgata, ἀ. ἐκ & ἀπὸ sæpe apud Græcos permutantur, ueluti quum dicimus, εἰκὼν ἀπὸ ξύλου: id est, imago è ligno. de quo diximus suprà 3.a.4. 19 Soluerit, λύσῃ: id est, transgressus fuerit. Nam etsi paria nõ sunt peccata, tamen nullum est tam leue peccatum, quod nos nõ expellat ex regno Dei, nisi per Christum condonetur. Hic itaque sensus est: Quicunque uiolauerit uel minimum præceptum Legis, & sic docuerit homines, id est suo exemplo hominibus præierit, is minimus siue nullus erit in regno cœlorum: hoc est, in Ecclesia non censebitur coram Deo. Is autem qui præstiterit Legem, & docuerit, excellentissimus habebitur in regno Dei. Mentionem autem facit doctrinæ in utroque membro: quia discipulos alloquitur futuros Euangelij doctores. Sic igitur plerique interpretantur. Quidam uerò illud, καὶ διδάξῃ οὕτω τοὺς ἀνθρώπους, conuertit, Licet ita doceat homines: perinde ac si scriptum sit, καίτοι, uel, καίπερ, (cuius enallages exemplum habes infrà 15.a.5. & Lucæ 18.b.7.) & οὕτω non referatur ad λύσῃ præcedens: sed contrariam sententiam exprimat, propter aduersatiuam præcedentem, idemque ualeat atque κατὰ τὰς ἐντολάς. ut sit huius loci hæc sententia: Qui contra uel minimum horum præceptorum fecerit, licet ita doceat homines, id est etiamsi doceat homines ex præscripto horum mandatorum facere, quę ipse contemnit, minimus uocabitur in regno cœlorum. Quæ interpretatio cum eo conuenit quod Christus ait infrà cap.23.a.3. Quæ dixerint uobis ut seruetis, seruate & facite: secundum autem opera eorum ne faciatis. Et certè planior erit antithesis, si dicamus opponi inter se duo doctorum genera: unum, eorum qui docent quidem uerbum Dei in Ecclesia, sed ipsi interim nihil minus præstant quàm quod ab alijs requirunt: alterum, eorum qui quod docent, reipsa præstant. Illos igitur dicit Dominus, etiamsi alioquin fuerint doctissimi, tamen minimos esse in Ecclesia Dei. Vnum, μίαν. Latini dicerent, uel unum, ad exprimendam emphasim: & Græci quoque κἂν μίαν, quo modo loquitur Marcus 6.g.56. Hisce minimis, τούτων τῶν ἐλαχίστων. Articulus additus designat certum præceptorum genus, quę Pharisæi & Scribæ nõ admodum magnifacerent: quod etiam ostendunt eę quę sequuntur expositiones in secundam Tabulam. Itaque ad exprimendam uim articuli, libens conuertissem, Quæ minima sunt: nisi existimarem Christum ironicῶς ex aliorum sensu loqui. Ita, οὕτως. Vulgata & Eras. fic. quod cur mutarem, hæc una causa fuit, quòd illud mihi uisum est ad Græcum uocabulum propius accedere: sicut etiam ob eandem causam οὕτως plerumq; conuerti Iste, potius quàm Hic. Vocabitur, κληθήσεται: id est, erit. Hebraismus hoc uno uerticulo bis usurpatus, de quo diximus suprà uersu 9. 20 Ingrediemini, εἰσέλθητε. Vulgata, intrabitis. Erasmus,

A tis. Erasmus, posſitis ingredi. Ego malui per futurum interpretari. Nam familiare hoc eſt Euangeliſtis, præcedente duplici illa negatione, uſurpare futurum exactum coniunctiui pro futuro indicatiui. εἰσελθεῖν autem uerto ubiq; Introire, uel Ingredi, potius quàm Intrare, ut Græci uocabuli tanquam ueſtigijs inſiſtam.

ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ φονεύσεις· ὃς δ' ἂν φονεύσῃ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει.

21 Audiſtis quòd dictum ſit antiquis, Non occides: quiſquis autẽ occiderit, tenebitur iudicio.

Occidere quid. Exod. 20. c. 13. Deut. 5. b. 17.

ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ὀργιζόμενος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ εἰκῇ, ἔνοχος ἔσται τῇ κρίσει. ὃς δ' ἂν εἴπῃ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ῥακά, ἔνοχος ἔσται τῷ συνεδρίῳ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ μωρέ, ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

22 Ego uerò dico uobis, quòd omnis qui iraſcitur fratri ſuo temerè, tenebitur iudicio: quicunque uerò dixerit fratri ſuo racha, tenebitur conſeſſu: quiſquis autẽ dixerit, fatue, tenebitur gehenna ignis.

ἐὰν οὖν προσφέρῃς τὸ δῶρόν σου ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον, κἀκεῖ μνησθῇς ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἔχει τι κατὰ σοῦ,

23 Igitur ſi attuleris munus tuum ad altare, & illic memineris quòd frater tuus habet aliquid contra te:

Reconciliatio ſacrificijs præfertur.

ἄφες ἐκεῖ τὸ δῶρόν σου ἔμπροσθεν τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ ὕπαγε, πρῶτον διαλλάγηθι τῷ ἀδελφῷ σου, καὶ τότε ἐλθὼν πρόσφερε τὸ δῶρόν σου.

24 Omitte illic munus tuum coram altari, & abí: primùm reconcilieris fratri tuo, & tum ueniens offer munus tuum.

ἴσθι εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου ταχύ, ἕως ὅτου εἶ μετ' αὐτοῦ ἐν τῇ ὁδῷ, μήποτέ σε παραδῷ ὁ ἀντίδικος τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτής σε παραδῷ τῷ ὑπηρέτῃ

25 Eſto amicus aduerſario tuo citò, dum es in uia cum eo: nequando te tradat aduerſarius iudici, & iudex te tradat miniſtro, & in

Luc. 12. g. 58.

B 21 Tenebitur, ἔνοχος ἔσται. Eraſmus, obnoxium, Vulgata reum, conuertit: quorum neutrum uidetur ſatis conuenire. obnoxius enim eſſe poteſt etiam is qui non eſt in culpa: ſicut obnoxij ſunt ſancti homines multis iniurijs. Et Rei Latinis dicuntur (ut ait Cicero) omnes de quorum re diſceptatur. ἔνοχος δεῖ uerò ſignificat teneri: id eſt, κρίνεσθαι καὶ ἁλίσκεσθαι. ſicut quum dicimus aliquem furti teneri, aut ſacrilegij. Idem ualet ergo, ἔνοχος ἔσται, quod ἐνέχεσθαι: id eſt, (ut Latini Iuriſconſulti loquuntur) damnas eſto. à quo tamen abſtinui, ne uiderer nouitatem affectare. Hìc certè uidetur Chriſtus non modò actionem dare aduerſus homicidam, ſed iubere ut ad iudicium trahatur: non tam ut de ipſius iure diſceptetur, quàm ut damnetur. 22 Iudicio, κρίσει. In quo ſcilicet de minimis cauſis cognoſcitur. Id autem erat in quo Triumuiri ſedebant. συνέδριον autem, de quo poſtea agitur, illud erat in quo XXIII iudices de cauſis maioribus cognoſcebant. Poſtremo loco de ſummis cauſis cognoſcebat Senatus Iudicum LXXI, quod hìc comparatur diuino iudicio. Et hæc quidem ex Hebræorum commentarijs Fagius in 16. cap. Deuteronomij: deinde etiam alij quidam in hunc locum obſeruarunt. quorum diligentiam utinã plurimi imitentur. Racha, ῥακά. Vocabulum hoc retinere uolui, Matthæum ipſum, uel certè Græcum eius interpretem ſequutus, qui peregrinam hãc uocem maluit uſurpare, quàm Græcam aliam ſubſtituere. Admonuit me uerò Emanuel Tremellius, uir ſuæ (id eſt Hebrææ) linguæ peritiſsimus, in Talmud ſæpè legi ריבא, pro quo Syri dicunt ריקא, & ſignificare hominem cerebro uacuum, quem etiam uernacula lingua *follem*, ab inanitate uocamus, Græcè fortaſsis χαυνὸν rectè uoces. Nam ריק unde deductum illud eſt, ſignificat uacuum & inane. hoc ipſum poſtea reperi à quibuſdam annotatum. Quidam nuper balatronem eſt interpretatus: quàm rectè, ipſe uiderit. Matthæi interpretatio Hebraica, recens à Ioanne Tillio in lucem edita, legit רעה: id eſt, malum. quod non probo. Maius enim eſt conuicium uocari malum quàm ſtultum, de quo tamen poſtea agitur tanquam de atrociore iniuria quàm hæc ſit. Conſeſſu, συνεδρίῳ. Vulgata & Eraſmus, concilio. Et certè fateor concilij uocabulum id ualere, ſed illud propius abeſt à Græco.

Gehennæ, εἰς τὴν γέενναν. Vocabulum hoc Hebræum eſt ex duobus compoſitum, & uallem Hinnon declarat, quę etiam תופת, Topheth dicitur, in qua olim Iſraelitæ ſuperſtitionibus uicinarum gentium addicti, filios ſuos diis adolebant, inaudita quadam immanitate. Inde factum, ut acciperetur pro loco cruciandis in æternum reprobis deſtinato, atque adeò pro ipſo ſupplicio & cruciatu, quo afficiuntur cum Satana & angelis ipſius, ſicut Eraſmus

C & alij multi annotarunt. Vide Ierem. 7. g. 31. Ignis, πυρός: id eſt, ardentem: Hebręorum idiotiſmo, qui ſimili ratione carnem peccati, pro carne peccatrice dicunt: & hominem auaritiæ, pro homine auaro. Si tamen gehennam pro ipſo cruciatu accipias, nulla erit enallage. 23 Attuleris, προσφέρῃς. Vulgata, offers. Eraſmus, obtuleris. Et fateor προσφέρειν hoc etiam ſignificare: ſed hìc uidetur minus quiddam ualere. uult enim priuſquam offeratur munus, ut reconciliatio fiat. niſi fortè quis emphaticè malit accipere, ac ſi dictum eſſet, In ipſo oblationis actu, ut loquuntur. Memineris, μνησθῇς. Vulgata & Eraſmus, recordatus fueris: quod reſpondet, τῷ ἀνα μιμνήσκειν.

23 Coram, ἔμπροσθεν. Vulgata, ante: id eſt, ἐναντίον. Primùm, πρῶτον. Hanc particulam alij coniungunt cum ὕπαγε, alij cum διαλλάγηθι: quod poſterius uidetur melius conuenire. 25 Eſto amicus, ἴσθι εὐνοῶν. Eraſmus, Habeto beneuolentiam. Ad uerbum. Eſto beneuolus: id eſt, redi in gratiam, & fac ut ſis amicus. Nec enim monet tantùm, ut bene uelimus aduerſario: ſed ut cum eo tranſigamus. quod fiet, ſi præcidamus omnem inimicitiarum cauſam. Vulgata uertit, Eſto conſentiens. Et indicat Auguſtinus (ſicut annotat Eraſmus) nonnullos uertiſſe, Eſto concors. Ex quibus conijcio, ueterem interpretem legiſſe σωνεῦν. facilis enim fuit lapſus ὀ in ου: atque adeò hæc lectio fortaſsis eſt uerior, quum Veteris interpretis authoritate nitatur, & ſenſum habeat (ni fallor) pleniorem. Vnũ tantùm obſtat quòd σωνεῦν apud idoneos authores (ut ſemel atque iterum initio Alcibiadis poſterioris apud Platonem) reperiatur pro Secum cogitare aliquid: id eſt, ἐννοεῖν, potius quàm pro ὁμονοεῖν: id eſt, conſentire. quamuis hanc quoque ſignificationem facilè admittat particula σὺν, ex qua componitur. Aduerſario, τῷ ἀντιδίκῳ. Ad uerbum, contrà litigatori. Neque enim ἀντίδικος tam latè patet Græcis quàm Latinis Aduerſarius, niſi quum eſt uerbum forenſe, quia tunc idem ualet atque Pars aduerſa, ut uulgus loquitur. Dum, ἕως ὅτου. Alibi uerti Vſquequo: quod huic loco non conuenit. hic enim idem ualet quod Interim dum. in quo genere dicendi etiam uſurpatur ἕως ſimplex, ſine ulla adiectione, ut Marci 6. f. 45. Nequando, μήποτε. Vulgata, ne fortè: quod rectè mutatum eſt ab Eraſmo plurimis locis, ut annotauimus ſuprà 4. a. 6 Miniſtro, ὑπηρέτῃ: id eſt, lictori uel appari-

tori. ὑπηρέται tamen in genere dicuntur, qui ſubſeruiunt: qui etiam διάκονοι uocantur, ut infrà 20. d. 16. Itaque A
utrumq; Græcum uno Latino exprimere ſolemus, niſi quum de Diaconis Eccleſiaſticis fit mentio. hos enim ma-
luimus ex conſuetudine Diaconos Græco nomine uocare.

cuſtodiam conijciaris.

Amen dico tibi, nequaquã exibis illinc, uſq; 26 dum reddideris ultimum quadrantem.

Adulterium. Exod.20.c.14. Audiſtis quòd dictum fuerit antiquis, Non 27 mœchaberis.

Ego uerò dico uobis, quòd omnis qui aſpicit 28 mulierem ad concupiſcendum eam, iam adulterauit eam in corde ſuo.

Oculi eruitio. Infrà 18.a.8. Marc.9.g.47. Si uerò oculus tuus dexter facit ut tu of- 29 fendas, erue eum, & abijce abs te. confert enim tibi, ut pereat unum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.

Manus abſciſſio. Et ſi dextera tua manus facit ut tu offendas, 30 excinde eam, & abijce abs te. confert enim tibi, ut pereat unum ex membris tuis, ac non totum corpus tuum conijciatur in gehennam.

Vxor. Deut.24.a.1. Infrà 19.a.7. Marc.10.a.4. Luc.16.d.18. 1.Cor.7.b.10. Dictum eſt autem, Quiſquis dimiſerit uxo- 31 rem ſuam, det illi libellum abſceſſionis.

καὶ εἰς φυλακὴν βληθήσῃ.

ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀπο- 26
δῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.

ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐ μοιχεύ- 27
σεις.

ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ βλέπων γυναῖ- 28
κα πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτῆς, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐ-
τὴν ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ.

εἰ δὲ ὁ ὀφθαλμός σου ὁ δεξιὸς σκανδαλίζει σε, 29
ἔξελε αὐτὸν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι, ἵνα
ἀπόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου
βληθῇ εἰς γέενναν.

καὶ εἰ ἡ δεξιά σου χεὶρ σκανδαλίζει σε, ἔκκοψον 30
αὐτὴν, καὶ βάλε ἀπὸ σοῦ· συμφέρει γάρ σοι, ἵνα ἀ-
πόληται ἓν τῶν μελῶν σου, καὶ μὴ ὅλον τὸ σῶμά σου B
βληθῇ εἰς γέενναν.

ἐρρέθη δέ, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐ- 31
τοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον.

Cuſtodiam, φυλακήν. Græci honeſto uocabulo ſic Carcerem uocant: quam etiam ob eam cauſam εἵρκτμα dicebant Athenienſes, id eſt domicilium, authore Plutarcho, in Solone. Idem eodem loco teſtatur, Præſidia ciuitatum, φυλακὰς, plurali numero dici cœpiſſe. Sed & Latinis cuſtodia uocatur carcer. Cic. ad Quintum fratrem, libro 1. Hominem comprehendere, & in cuſtodiam tradere. Conijciaris, βληθήσῃ. Ad uerbum, iaciaris. Vulgata, mittaris: quod paulo leuius uidetur. In ſecundo manuſcripto exemplari legitur, βληθῇς, eodem ſenſu. 26 Reddideris, ἀπόδῳς. Eraſmus, perſolueris: id eſt, ἀποτίνῃς. Vltimum, ἔσχατον. Vulgata, nouiſsimum: id eſt, ὑστάτον. Eraſmus, extremum: quo propriè τὸ ἔσχατον declaratur. Græci ἔσχατον dicunt, à σχῶ: id eſt, à continendo & cohibendo, id ſcilicet in quo neceſſe eſt ut conſiſtamus: ſicut Latinè illud dicitur ultimum, ultra quod pergere non liceat. Quadrantem, κοδράντην. Latina uox Græcè declinata, ut multæ aliæ paſsim apud Euangeliſtas. cuiuſmodi iſta ſunt à nobis ſemel collecta, ueluti ἀσσάριον, δηνάριον, κεντυρίων, κῆνσος, κουστωδία, λιγιὼν, λέντιον, λιβερτῖνος, μίλιον, μάκελλον, μεμβράνα, μόδιος, ξιστὸς, σικάριος, σουδάριον, σπεκουλάτωρ, ταβέρνα, φόρον, τίτλος, φραγελλόω, φραγέλλιον, λίτρα, πραιτώριον, κολώνια, ἰοῦστος, σεμικίνθια, ῥίδα: id eſt, Aſſarius, Denarius, Centurio, Cenſus, Cuſtodia, Legio, Linteum, Libertinus, Miliare, Macellum, Membrana, Modius, Sextarius, Sicarius, Sudarium, Speculator, Taberna, Forum, Titulus, Flagellare, Flagellum, Libra, Prætorium, Colonia, Iuſtus, Semicinctia, Rheda. Sed ut ad rem redeam, Ad ultimum quadrantem ſoluere, prouerbialiter dicitur is, quicum ſummo iure agitur. Quòd autem quidam hîc annotauit, id eſſe quod Latini dicunt, Ad denarium ſoluere: id ipſe quidem putauit, quod ignoſco: quum & docti uiri in loco Ciceronis quem citat ex Oratione pro Quintio, decepti fuerint. ſed alium eſſe ſenſum, intelligent ſani lectores ex alijs locis. quod etiam Hotomanus in ſuis annotationibus non omiſit. 27 Non mœchaberis, οὐ μοιχεύσεις: uel, ne mœcheris: ſed tamen C
ſub una ſpecie ſcortationis, ea'que grauiſsima, πορνείαν quoque complectitur: ſicut contrà μοιχεία, interdum αὐτὶ πορνείας accipitur. 28 Qui aſpicit, ὁ βλέπων. Vulgata, qui uiderit. Atqui τὸ βλέπειν, plus eſt quàm ἰδεῖν, quamuis interdum confundantur: ſicut apud Latinos plus eſt uidere quàm aſpicere. Vide infrà 6.a.4. Adulterauit, ἐμοίχευσεν. Vulgata, mœchatus eſt. Eraſmus, adulterium commiſit. Adulterandi uerbo utitur Suetonius, quod etiam Eraſmus annotauit: qui tamen periphraſi uti maluit: quę res coegit eum addere particulam Cum. Cæterùm adulterare hîc accipio generaliter pro corrumpere & ſtuprare. Itaque, γυναῖκα, non conuerti uxorem, cum Eraſmo: ſed mulierem. Malui enim ſequi Veterem interpretem, quia non additur τινὸς, uel ἀδελφοῦ. 29 Facit ut tu offendas, σκανδαλίζει σε. Vulgata, ſcandalizat te. Eraſmus, tibi eſt obſtaculo: id eſt, ἐμποδίζει. Idem paulo pòſt, obſtiterit tibi. Cæterùm ea faciunt ut offendamus, quæ impediunt quo minus inoffenſo curſu pergamus in Lege Domini. Peccata enim ſunt ueluti ſaxa ad quę impingimus. Idcirco autem conuerti per periphraſim, quia non tam oculus ipſe eſt nobis offendiculo, quàm id quod per eum cernimus: in quo conſtituendam putaui differentiam, ut σκανδαλίζειν hîc accipiatur forma Hebrææ coniugationis hiphil. Confert, συμφέρει. Vulgata & Eraſmus, expedit. illud certè Græco uocabulo reſpondet. Ac non, καὶ μὴ. Vulgata, quàm. quod rectè mutauit hoc uerſiculo, & item proximo, Eraſmus. 30 Excinde, ἔκκοψον. Vulgata, abſcinde. Eraſmus, amputa. Ego malui proprietatem Græci uocabuli ſeruare, quũ etiam & Vetus ipſe interpres, & Eraſmus ſuprà ſic conuerterint, cap. 3. b. 10. Conijciatur, βληθῇ. Secundum exemplar habebat, ἀπίλθῃ: id eſt, abeat. 31 Quiſquis, ὅτι ὃς. Abundat ὅτι. quod conſtat ex imperatiuo ſequente, λύτω. Dimiſerit, ἀπολύσῃ. Eraſmus, repudiauerit. ἀπολύειν propriè ſignificat abſoluere, ſicut Latini Abſoluere creditorem dicunt. ſed malui uti uocabulo clariore: quamuis dimittere reſpondeat potius τῷ ἀφίναι: quo uerbo utitur Paulus 2. Corinth. 7. c. 11. Vide ſuprà 1. c. 19. Libellum abſceſsionis, ἀποστάσιον: quaſi dicas abſceſsionale. Nam ἀφιστάνω inter cætera ſignificat ſeorſum ſtare, uel ponere: id eſt, abſcedere, uel ſeparare.

A ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυ- 32 Ego uerò dico uobis, quòd quí dímiſerit u-
ναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν xorem ſuam, extra rationem ſcortationis, facit
μοιχᾶσθαι· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολελυμένην γαμήσῃ, ut ipſa mœchetur: & quí dímiſſam duxerit,
μοιχᾶται. mœchatur.

πάλιν ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη τοῖς ἀρχαίοις, οὐκ 33 Rurſum audiſtis, quòd dictum fuerit anti- Non iurandũ.
ἐπιορκήσεις, ἀποδώσεις δὲ τῷ κυρίῳ τοὺς ὅρ- quis: Non peierabis, ſed reddes Domino iura- Exod.20.a.7.
κους σου. menta tua. Leuit.19.c.12.
Deut.5.b.11.

ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ὀμόσαι ὅλως, μήτε ἐν τῷ 34 Ego uerò dico uobis, ne iuretís omnino, ne-
οὐρανῷ, ὅτι θρόνος ἐστὶ τοῦ θεοῦ· que per cœlum, quía thronus Dei eſt:

μήτε ἐν τῇ γῇ, ὅτι ὑποπόδιόν ἐστι τῶν ποδῶν 35 Neque per terram, quía ſcabellum eſt pe-
αὐτοῦ· μήτε εἰς Ἱεροσόλυμα, ὅτι πόλις ἐστὶ τοῦ dum eíus: neq; per Hieroſolyma, quía urbs eſt
μεγάλου βασιλέως. Magní regís.

μήτε ἐν τῇ κεφαλῇ σου ὀμόσῃς, ὅτι οὐ δύνασαι 36 Neq; per caput tuum iurabis, quía non potes
μίαν τρίχα λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι. unum capíllum album aut nígrum facere.

ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, ναί, ναί· οὒ, οὔ. 37 Eſto autem ſermo ueſter, Etiã, etiam: nõ, nõ: Iac.5.c.12.

31 Extra rationem, παρεκτὸς λόγου. Vulgata, excepta cauſa. Eraſmus, niſi cauſa: id eſt, ἐκ μὴ ἕνεκα. Extra hic eſt in exceptione poſitum, ſicut apud Terentium in Phormione: Neque cognatus, extra unam aniculam, quiſquam ei aderat. in quo genere uſurpant Græci plerunque πάρεξ cum accentu in penultima. Verti autem λόγου rationem, non cauſam, id eſt αἰτίαν. Scortationis, πορνείας. Eraſmus, ſtupri. Vulgata, fornicationis. Hic autem poni certum eſt πορνείαν pro adulterio. Quamuis etiam πορνεύεσθαι, id eſt ſcortari, dicatur de uxore, quæ palàm omnibus proſtat,
B uno & altero adultero non contenta: quomodo uſurpauit Dion libro quinquageſimooctauo, de Meſſalinæ & Silij nuptijs loquens. 33 Rurſum, πάλιν. In uno exemplari uetuſto ſcriptum offendimus πάλαι: id eſt, præterea uel cæterùm. Peierabis, ἐπιορκήσεις: id eſt, uiolabis iuſiurandum. Significat enim ἐπιορκεῖν aliquid facere ſupra iuſiurandum, & illud tranſgredi. Latinis quoque (ut inquit Cicero Offic. tertio) Peierare, non eſt falſum iurare: ſed quod ex animi tui ſententia iuraris, id non facere, periurium eſt. Cuius rei lectorem admonere placuit: quia quæ ſequuntur, alioquin non uidẽtur cohærere. Reddes, ἀποδώσεις. Eraſmus, perſolues: id eſt, ἀποτίσεις.

Iuramenta tua, ὅρκους σου. Eraſmus partim ut uitaret uocem inſolentem, partim ut ſenſum clarius exprimeret, maluit per periphraſim interpretari, Ea quæ iurauueris. Nos maluimus hoc quidem loco Vulgatam ſequi, quàm à Græcis longius diſcedere. Cicero de Legibus: Cautè uota reddunto. 34 Ne iuretis, μὴ ὀμόσαι. Vulgata, non iurare. τὸ ὀμόσαι poſitum eſt pro ὀμόσαι, imperandi modo: niſi illud λέγω ὑμῖν interpreteris, iubeo uos, ſicut etiam paulo pòſt uerſu 39. Cæterùm etſi neque mei eſt propoſiti commentaria ſcribere, neque libens quenquam reprehendo, in hoc præſertim ſcribendi genere, in quo non dubito quin ipſe in uarias reprehenſiones incurram: tamen monendum eſſe putaui lectorem, ut quædam ab Eraſmo ſcripta in hunc locum de iureiurando, & ſuperiorem de litigando, cum ſummo iudicio legat. Nam etſi malo omnia in meliorem partem accipere, quoad eius fieri poteſt, & eius laboribus tam faueo quàm qui maximè: tamen diſſimulare non poſſum, pleraque ſic ab eo explicari in his capitibus, ut uideri poſsit uel ab opinione Anabaptiſtarum, uel à fanaticorum illorum diſtinctione, qui hæc omnia ad ſolos quoſdam perfectos pertinere credunt, non prorſus diſſentire. Per cœlum, ἐν τῷ οὐρανῷ. Ad uerbum, in cœlo: quæ phraſis ſæpe repetitur infrà cap. 23.b.16. Eſt autem nata ex Hebræorum idiomate, apud quos ב litera ſæpe ponitur pro Iurantis aduerbio, ut Geneſ. 22. c. 16. & Ioſue 2.b.12. Cæterùm fuit hæc iuriſiurandi formula etiam profanis gentibus familiaris, ut liquet ex illo Virgilij loco, Per ſidera iuro. Thronus, θρόνος: id eſt, ſolium, ſiue ſedes regia. Græcum uocabulum libẽs tetinui, quod Gallico etiam idiomate uſurpatur. 35 Scabellum, ὑποπόδιον. Eraſmus, ſubſellium: fortaſsis non ſatis rectè. ὑποπόδιον enim Græcis dicitur non illud quo ſedemus, ſiue ſedes ſit, ſiue ſubſellium, ſed quod ſedentis pedibus eſt ſubiectum: & à Latinis Scamnum à ſcandendo, itemq; ſcabellum forma diminutionis dicitur, quo ſcilicet in ſedem altiorem aſcenditur. Ouidius: Et caua ſub
C tenerum ſcamna dediſſe pedem. 36 Per caput, ἐν τῇ κεφαλῇ. Sic Iulus apud Virgilium: Per caput hoc iuro.

Album aut nigrum, λευκὴν ἢ μέλαιναν. Octauum exemplar tollit particulam ἤ. ut ſit hic ſenſus: Non poſſe homines capillum qui ſit albus, nigrum reddere: itaque non uideri capitis ſui dominos. 37 Eſto autem, ἔστω δέ. Vel, Sit autem. Eraſmus, Erit autem, ἔσται δέ. Etiam, etiam: ναὶ, ναί. Vulgata & Eraſmus, Eſt, eſt. idem tamen infrà 21. b.16. ναὶ interpretatur quidni? id eſt, πάνυ γε ὦ ἑταῖρε. & uertit ut ego hic feci, 2. Corinth. 1.d.17. Quòd autem exiſtimat conduplicationem hanc ad eundem non pertinere, ſed priorem particulam eſſe interrogantis, poſteriorem reſpondentis, nullius (quod ſciam) exemplaris authoritate confirmatur. Ita enim ſcribendum fuiſſet, ναί; ναί. ὄ; ὄ. quod nuſquam legi. Idem rurſus aliam affert interpretationem, quaſi nimirum iubeat Dominus, ut ſi ſermo noſter affirmat, uerè affirmet: ſin negat, uerè neget. Sed ea quæ ſtatim ſubijciuntur, indicant hic agi de ipſa affirmandi & negandi formula, non autem de ipſius affirmationis & negationis ueritate. Quomodo enim hæc cohæreãt, non uideo, Verè affirmetis, quæ affirmatis: & uerè negetis, quæ negatis. quod autem ſupra hæc redundat, à malo proficiſcitur. Non deſunt igitur qui putent geminatam utramq; particulam emphaſeos cauſa, quaſi Dominus propterea quòd ferè iuramus ut nobis credatur, iubeat ut gemina potius affirmatione & negatione utamur, quàm Dei nomen temerè uſurpemus. Sed hanc quoq; expoſitionem refellit omnium codicum conſenſus. Legimus enim ubiq; ναὶ, ναὶ: ὄ, ὄ, interpoſita diſtinctione. Itaq; exiſtimo in his uerbis, ἔστω δὲ ὁ λόγος ὑμῶν, Eſto autem ſermo ueſter, prolepſin eſſe, qua diuiditur λόγος in duas ſpecies, affirmantem ſcilicet & negantem: id eſt, in ναὶ, & ὄ. Sic enim uſurpari has particulas, liquet ex 2. Corinth. 1.d.17. ubi ſermonem ſuum teſtatur Apoſtolus non fuiſſe ναὶ, & ὄ: id eſt, uarium & inconſtantem, ut rem eandem modò affirmaret, modò negaret: ſicut paraſitus ille apud Terentium loquitur, Negat quis? nego: ait? aio: Item ex eiuſdem capitis uerſu 30, ubi traditur omnes promiſsiones Dei eſſe in Chriſto Etiam, & amen: id eſt, ueras & firmas per Chriſtum declarari. Quare hæc Chriſti uerba perinde accipio, ac ſi ita ſcriptum eſſet, ἔστω δὲ ὑμῶν ὁ λόγος, ὁ μὲν ναὶ, (id eſt, καταφατικὸς) ναὶ τὸ δὲ ὄ (id eſt ἀποφατικὸς) ὄ. hoc eſt, ueſter ſermo ſit affirmans quidẽ, etiã: negans uerò, nõ. Nam ſimplici & nudę affirmationi aut negationi, quod ita adijcitur ut redũdet, à ma-

lo proficiſcitur. Idq; prorſus reſpondet totidem ferè Iacobi uerbis 5.c.12. ubi ſic ſcribit, ἤτω ὑμῶν τὸ ναὶ, ναί· καὶ τὸ οὒ, οὔ. A
quæ uerba ſimili ratione interpretor de non iurando, non autem de affirmationis aut negationis ueritate: quum totum illum locum Iacobus ex hoc Chriſti ſermone ſit mutuatus.

quod autem ſupra hæc redundat, à malo eſt. τὸ δὲ περισσὸν τούτων, ἐκ τοῦ πονηροῦ ἐστιν.

Exod.21.c.24 Leuit.24.d.20 Deut.19.d.21. Luc.6.d.29. Rom.12.d.17. 1.Cor.6.b.7.

38 Audiſtis quòd dictum fuerit, Oculum pro oculo, & dentem pro dente:
ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη, ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος·

39 Ego uerò dico uobis, ne reſiſtatis malo: ſed quiſquis te ceciderit in dexteram tuam maxillam, obuerte ei & alteram.
ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν, μὴ ἀντιστῆναι τῷ πονηρῷ. ἀλλ' ὅστις σε ῥαπίσει εἰς τὴν δεξιάν σου σιαγόνα, στρέψον αὐτῷ καὶ τὴν ἄλλην·

40 Et ei qui uult tecum iudicio contendere, ac tunicam tuam capere, dimitte & pallium.
καὶ τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι, καὶ τὸν χιτῶνά σου λαβεῖν, ἄφες αὐτῷ καὶ τὸ ἱμάτιον.

41 Et quiſquis angariauerit *ad* miliare unum, abi cum eo duo.
καὶ ὅστις σε ἀγγαρεύσει μίλιον ἕν, ὕπαγε μετ' αὐτοῦ δύο.

Deut.15.b.8.

42 Petenti abs te dato: & uolẽtem mutuari abs te, ne auerſeris.
τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ τὸν θέλοντα ἀπὸ σοῦ δανείσασθαι, μὴ ἀποστραφῇς.

Quod autem ſupra hæc redundat, τὸ δὲ περισσὸν τούτων. Vulgata, Quod autem his abundantius eſt. Eraſmus, Quod ultra hæc adiungitur. Ego ſic coactus ſum interpretari, ut quæ ſit hoc loco uis τοῦ περισσοῦ exprimerem: quo ſcilicet uocabulo non tam hic ſignificatur abundantia, quàm ſuperflua redundantia. quod uidentur illi non conſideraſſe, qui ex his Chriſti uerbis cenſent penitus interdictum eſſe iuſiurandum: quum tamen id unum iuriſiurandi genus reprehendat Chriſtus, quod quum alioquin fiat per nomen Dei, tamen redundat: id eſt quod ſimplici affirmationi uel negationi additur, quum minimè ſit neceſſarium. Nam & ipſe Dominus, & Prophetæ, & Apoſtoli quoties neceſſe eſt, iurant: atque adeò in Dei cultu numeratur quoque iuſiurandum. A malo, ἐκ τοῦ πονηροῦ. B
ἐκ pro ἀπὸ: id eſt, à conſcientia mala, ſiue à Diabolo. Significat enim πονηρὸς aliquid amplius quàm κακὸς, nempe eum qui ſit in omni ſcelere exercitatus: quamuis hæc differentia non ſemper obſeruetur. 38 Oculum, ὀφθαλμὸν. ſub. erue. hæc eſt lex talionis, de qua uide apud A. Gellium Phauorini diſputationem. 39 Malo, τῷ πονηρῷ. Hoc nonnulli exponunt tertio caſu: id eſt, ne reſiſtite improbis & ſceleſtis hominibus. Alij, ut Chryſoſtomus, ſexto: hoc eſt, ne iniuriam penſate iniuria, ſed uincite improbos patientia: ſicut monet Petrus, Ne malum pro malo reddamus: 1.Pet. 3. b. 9. Articulum autem, certum eſt interdum etiam indefinitè poni, ut fruſtra de eo laborarit Eraſmus. Quiſquis, ὅστις. Vulgata, ſi quis: id eſt, εἴ τις. quod quidem mollius etiam cohæret cum iis quæ ſubiiciuntur. Te ceciderit, σε ῥαπίσει. Vulgata, te percuſſerit: id eſt, σε κατάξῃ. Eraſmus, impegerit alapam. uidetur tamen Græcum uocabulum fidelius expreſsiſſe uetus interpres. nam ῥαπίζειν is demum dicitur Græcis, qui contumeliæ cauſa, uirga aut fuſte, aut etiam crepida alium cædit. Nam ῥαπὶς & uirgam & crepidam ſignificat, ſicut Omphale ſandalio caput Herculis uerberabat. Plutarch. in Themiſt. τοὺς ἐν τοῖς ἀγῶσι προεξαναστάντας ῥαπίζουσι: id eſt, qui in certaminibus intempeſtiuè ſurgunt, cæduntur. Et paulo pòſt id explicans, ἀναστάντα, inquit, τῷ βακτηρίῳ ὡς πατάξοντος: hoc eſt, quum baculum attolleret ueluti percuſſurus. Quòd autem dextræ ſit potius mentio quàm ſiniſtræ, quum in ſiniſtram potius feratur impetus ferientis, id quoque non puto eſſe negligendum. Duplex enim eſt iniuria, quum ad illam accedit contemptus. Quos autem contemnimus, eos ferè ſolemus auerſo ictu cædere, nimirum in ſiniſtrum latus, iubentes à nobis faceſſere, quaſi etiam indignos quos uerberemus.

Obuerte, στρέψον. Ad uerbum, uerte. Vulgata, præbe: id eſt, πάρεχε. In uno codice ſcriptum erat τρίψον, eodem manente ſenſu. Alteram, τὴν ἄλλην. Apud Græcos differentia illa inter ἄλλος & ἕτερος non obſeruatur tam diligenter quàm inter Alius & Alter apud Latinos. Neque Hæbræi diſtinguunt, quum pro utroque unicam uocem אשר uſurpent. 40 Ei qui uult tecum iudicio contendere, τῷ θέλοντί σοι κριθῆναι: id eſt, ἀμφισβητῆσαι, καὶ δικάζεσθαι. ut σοὶ, αὐτῇ, πρός σε accipiatur. Ariſtides, κρίνομαι πρὸς ἑαυτόν: id eſt, cum illo contendo iudicio. In hoc tamen genere dicendi κρίνειν potius dicunt Græci, & iungunt cum quarto caſu. Itaque conſiderandum, num etiam C
paſsiuè uerti poſsit σοι: id eſt, σὺ σοῦ: hoc eſt, uolenti à te in iudicium uocare, ſiue occaſionem quærenti tecum litigandi in iudicio: ut ſi quis tibi eripiat quod tuum eſt. Multi enim has occaſiones captant maioris inferendæ iniuriæ. Eraſmus, ei qui te uelit in ius trahere: id eſt, τῷ θέλοντί σε κρίνειν. Capere, λαβεῖν. Vulgata & Eraſmus, tollere: id eſt, ἀφαιρεῖσθαι. Dimitte, ἄφες. Cicero pro Balbo: Sui quemq; iuris & retinendi & dimittendi eſſe dominum. Eraſmus, permitte. 41 Angariauerit, ἀγγαρεύσει. Eraſmus, adegerit te. Duabus de cauſis hoc uerbum retinui: primùm quia Latinum nullum habeo, quod ſatis uim illius exprimat: deinde quia Vlpianus etiam Iuriſconſultus illud non repudiauit libro quadrageſimo Pandectarum de priuilegijs Veteranorum. Angari autem (ut notant Eraſmus & Budæus) Perſis dicebantur, quos hodie Poſtas uocamus. Sed hoc intereſt, quòd hodie certis ſpacijs collocati ſunt, qui principum ſtipendijs aluntur, ut equos habeant ad curſum paratos: Perſarum uerò curſoribus (ſicut etiam hodie Turcarum) fas erat cuiuſuis equos, uel naues, aut ipſos etiam homines rapere ad curſum. unde factum ut angariare accipiatur pro cogere ad currendum, uel ad ferendum aliquid: ſicut infrà cap.27.d.32. refertur de Cyrenæo illo quem adegerunt Iudæi ad baiulandũ crucem. Proponitur ergo à Chriſto ſeruitutis genus penè intolerabile, quod peculiari etiam uocabulo declarandum fuit. Ad miliare unum, μίλιον ἕν. Addidi præpoſitionem, ut conſtructionem lenirem alioquin aſperiorem. μίλιον autem Latinum eſt uocabulũ corruptum, quum Græci potius ſtadijs ſoleant metiri locorum interualla. Duo, δύο. Vulgata, (ut eſt in quibuſdam exemplaribus) & alia duo: id eſt, ἕτερα δύο, ſcilicet μίλια. Puto autem Veterem interpretem, propterea quòd conuerterat μίλιον mille paſſus, addidiſſe ALIA de ſuo, ne ambigua eſſet oratio. Ita conficientur miliaria tria, quũ hic fiat duorum duntaxat mentio. quamuis ſi ſententiam ipſam ſpectemus, hæc diſcrepantia nullius ſit momenti.

42 Volentem, θέλοντα. Eraſmus, cupientem. Velle reſpondet τῷ βούλεσθαι: ſed ſi qua eſt inter βούλεσθαι & θέλειν differentia, fateor me non habere uocabulum Latinum quo hæc poſsim diſtinguere: niſi Cupiendi uocabulum uſurpes, quoties ſcilicet hoc ponitur pro ἐπιθυμῶ, uel ἐπιθυμῶν: ut infrà 12.c.38. & Marci 6. d 25: qua tamen ſignificatione neceſſe non fuit hoc loco accipere.

43 Diliges,

A ἠκούσατε ὅτι ἐρρέθη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου, καὶ μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου. 43 Audistis quòd dictum sit: Diliges proximũ tuum, & odio habebis inimicum tuum. *Inimici diligendi, & quare. Leuit.19.d.18. Orandum pro persequentibus. Luc.6.d.27. Luc.23.c.34. Act.7.g.60.*

ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων ὑμᾶς· 44 Ego uerò dico uobis: Diligite inimicos uestros, benedicite ijs qui deuouent uos, benefacite ijs qui oderunt uos, & orate pro ijs qui uos infestant, & persequuntur uos:

ὅπως γένησθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς, καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους. 45 Vt sitis filij Patris uestri qui est in cœlis. nam facit ut sol suus exoriatur super malos ac bonos, & pluit super iustos & iniustos. *1.Cor.4.c.13. Luc.6.e.32.*

ἐὰν γὰρ ἀγαπήσητε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, τίνα μισθὸν ἔχετε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; 46 Nam si dilexeritis eos qui diligũt uos, quam mercedem habebitis? nõne & publicani idem faciunt?

καὶ ἐὰν ἀσπάσησθε τοὺς ἀδελφοὺς ὑμῶν μόνον, τί περισσὸν ποιεῖτε; οὐχὶ καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; 47 Et si complexi fueritis fratres uestros solùm, quid amplius facitis? nónne & publicani ita faciunt?

ἔσεσθε οὖν ὑμεῖς τέλειοι, ὡς ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τέλειός ἐστι. 48 Estote igitur uos perfecti, ut Pater uester qui est in cœlis, perfectus est. *Perfectio.*

ΚΕΦ. ς'.

B Προσέχετε τὴν ἐλεημοσύνην ὑμῶν μὴ ποιεῖν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, πρὸς τὸ θεα- 1

CAP. VI.

ATtendite ne eleemosynam uestram facia-
tis coram hominibus ad hoc ut spectemi-

43 Diliges, ἀγαπήσεις. Futurum pro Imperatiuo: sicut paulo pòst μισήσεις, oderis. Nonnulli conuerterunt, amato: quia scilicet amare amplius quiddam significare uidetur quàm diligere, ex Ciceronis quodam loco.

44 Benedicite, εὐλογεῖτε. Hebraica phrasis, pro Bene precemini, uel Beneficio afficite. Alioquin εὐλογεῖν idem ualet quod ἐπαινεῖν, laudare: quæ significatio huic loco minimè conuenit. neque enim mendacij præceptor est Spiritus sanctus. Totum autem hoc membrum, εὐλογεῖν τοὺς καταρωμένους ὑμᾶς, non est in Vulgata editione. Vide infrà cap.25.c.34.& 26.c.26. Iis qui deuouent, καταρωμένους. Vel, ijs qui imprecantur. hoc enim propriè declarat τὸ καταρᾶσθαι. ex quo Chryses ab Homero dicitur ἀρητὴς, id est precator, seu sacerdos. Iis qui oderunt, τοὺς μισοῦντας. Vel, ut in uetustis omnibus exemplaribus scriptum reperimus, τοῖς μισοῦσιν. Orate, προσεύχεσθε. Videtur Græca præpositio significationem augere: nam εὔχεσθαι, optare uel uouere significat: & προσεύχεσθαι, aliquid optare ab aliquo. Nos ubique uertimus orare, & παρακαλεῖν precari. Nostram opinionem uidetur etiam Augustinus confirmare Epistola quinquagesimanona, quæ Paulino inscripta est. Qui uos infestant, τῶν ἐπηρεαζόντων. Vulgata, calumniantibus: permutato uocabulorum ordine, quasi prius sit facta mentio τῶν διωκόντων, quàm τῶν ἐπηρεαζόντων. Erasmus, qui lædunt: id est, βλαπτόντων. Nos conati sumus uim huius uocabuli exprimere. Nam ἐπηρεάζειν propriè militare uerbum est, ab ἐπὶ & ἄρης deductum: unde ἐπήρεια, quasi ἐπάρεια, id est martius & hostilis insultus. Cui significationi bene conuenit τὸ διώκειν, quod sequitur. Significat enim Euangelij hostes cum impetu irruere in gregem Domini: & eo non contentos, quòd placidæ oues non resistant, fugientes etiam persequi. Pronomen autem ὑμᾶς sicut bis ponitur ab Euangelista, ita etiam bis sumus interpretati: quia in eius repetitione uidetur esse magna emphasis, quam uetus interpres & Erasmus neglexerunt. 45 Sitis, γένησθε. γίνεσθαι interdum idem ualere quod εἶναι, uel illud Homericum epitheton ostendit, quo uocat θεὸς αἰὲν γενέτας: id est (ut alibi dicit) αἰὲν ἐόντας: id est, semper existentes. Nam, ὅτι. Vel, quia. Vulgata uertit, qui: uidetur enim legisse, ὅς τις: & fortasis rectius quàm ὅτι. melius enim uidetur cohærere. Facit ut exoriatur, ἀνατέλλει. Hæc est forma coniugationis Hebræorum quam uocant hiphil, quam non satis uidetur exprimere Erasmus, quum interpretatur exoriri finit. Plus est enim facere
C quidpiam, quàm finere fieri. Et pluit, καὶ βρέχει. Ad uerbum, & rigat, scilicet pluuia. Erasmus, pluuiam mittit: eadem scilicet forma qua modò diximus accipi τὸ ἀνατέλλειν. 46 Habebitis? ἔχετε. Videtur ἔχετε pro ἕξετε hic usurpari, & alibi quoque, ut infrà 6.a.1.& 25.c.25. & 27.g.65. nam etiam in uno exemplari scriptum erat ἕξετε. 47 Complexi fueritis, ἀσπάσησθε. Vulgata, salutaueritis. ἀσπάζεσθαι salutare quidem significat, sed osculo & cõplexu: ut rectè annotauit Erasmus. Hic autem hoc uno officio cætera etiam comprehendit: alioqui contenti fuissemus Vulgata uersione, quam frequenter in Epistolis Pauli sequuti sumus. Fratres, τοὺς ἀδελφούς. In omnibus uetustis legebatur, τοὺς φίλους, amicos. Amplius, περισσὸν. Idem hic ualet περισσὸν quod πλέον: & subauditur, quàm alij. Sic etiam infrà 17.e.23. Et publicani ita faciũt? καὶ οἱ τελῶναι οὕτω ποιοῦσιν; Vulg. Ethnici. Ita etiam in secundo & quarto exemplari scriptum offendimus, καὶ οἱ ἐθνικοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσιν; Et Ethnici (id est exteræ & profanæ gentes) idem faciunt? 48 Estote, ἔσεσθε. Erasmus ad uerbum, eritis: qui scilicet existimauit hanc Christi concionem ad solos quosdam perfectos pertinere. Quidam nuper Erasmum sequutus est, sed aliam ob causam: quam tum demum indicabo, quum pepererit monstrum quod iamdiu parturit.

IN CAPVT VI.

1 Attendite, προσέχετε. Possemus etiam uertere, Adhibete animum. Nam προσέχειν, adhibere significat: & subaudiri uidetur, τὸν νοῦν: quod etiam sæpe exprimitur. Iungitur & tertio casui apud Græcos: ut ante particulam μὴ quæ sequitur, uideatur subaudiendus articulus τῷ. Eleemosynam, ἐλεημοσύνην. Ita uocant Sacri scriptores quicquid officij præstatur miseris & inopibus, quod Hebræi חסד uocant. In manuscripto uerò uno exemplari legebatur δικαιοσύνην, id est iustitiam. quod etiam legit & interpretatus est uetus interpres. Sed sciendum iustitiæ nomine apud Hebræos etiam beneficentiam intelligi: immò etiam pro eleemosyna specialiter uideri accipi Danielis capite quarto e. 24. Itaque Græci interpretes, Deuteronomij uigesimoquarto, c. 13. pro Iustitia uerterunt ἐλεημοσύνην. Ad hoc ut spectemini, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Nisi ita uertas, non exprimitur particula πρός. Cicero quarto, ad Atticum: Ad quid laboramus res Romanas? Erasmus, quo spectemini. Vulgata, ut uideamini: quæ loquutio est ambigua, ut ex Augustino annotat Erasmus. Deinde θεᾶσθαι plus est quàm ὁρᾶσθαι: sicut apud Latinos plus est Spectari quàm Videri.

Sin minus,

ni ab eis: sin minus, mercedem non habebitis apud Patrem uestrum qui est in cœlis.

Eleemosyna. Rom.12.b.8

Quum igitur facis eleemosynam, ne buccinandum cures coram te, ut hypocritæ faciunt in synagogis & in plateis, ut existimentur ab hominibus. amen dico uobis, referunt mercedem suam.

Quum uerò tu facis eleemosynam, ne nouerit sinistra tua quid faciat dextera tua:

Vt sit tua eleemosyna in occulto: & Pater tuus qui aspicit in occulto, ipse reddet tibi in propatulo.

Oratio.

Et quum oras, ne sis ut hypocrita: nam illi amant in conuentibus & in angulis platearum stantes orare, ut appareant hominibus. amen dico uobis, quòd referunt mercedem suam.

Tu uerò quum oras, introito in conclaue tuum: & clauso ostio tuo, ora Patrem tuum qui est in occulto: & Pater tuus qui aspicit

θλῶσι αὐτοῖς. εἰ δὲ μήγε, μισθὸν οὐκ ἔχετε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν τῷ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. A

2 ὅταν οὖν ποιῇς ἐλεημοσύνην, μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, ὥσπερ οἱ ὑποκριταὶ ποιοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς ῥύμαις, ὅπως δοξασθῶσιν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

3 σὺ δὲ ποιοῦντος ἐλεημοσύνην, μὴ γνώτω ἡ ἀριστερά σου τί ποιεῖ ἡ δεξιά σου.

4 ὅπως ᾖ σου ἡ ἐλεημοσύνη ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων ἐν τῷ κρυπτῷ, αὐτὸς ἀποδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

5 καὶ ὅταν προσεύχῃ, οὐκ ἔσῃ ὥσπερ οἱ ὑποκριταί, ὅτι φιλοῦσιν ἐν ταῖς συναγωγαῖς καὶ ἐν ταῖς γωνίαις τῶν πλατειῶν ἑστῶτες προσεύχεσθαι, ὅπως ἂν φανῶσι τοῖς ἀνθρώποις. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀπέχουσι τὸν μισθὸν αὐτῶν.

6 σὺ δὲ ὅταν προσεύχῃ, εἴσελθε εἰς τὸ ταμιεῖόν σου, καὶ κλείσας τὴν θύραν σου, πρόσευξαι τῷ πατρί σου τῷ ἐν τῷ κρυπτῷ· καὶ ὁ πατήρ σου ὁ βλέπων B

Sin minus, εἰ δὲ μήγε. Vulgata & Erasmus, alioquin: id est, ἄλλως. Mercedem, μισθόν. Mercedis nomen in Sacris scripturis accipitur pro constituto quidem præmio, sed eo tamen gratuito: ut frustrà Scholastici mutuã meriti & mercedis relationem somnient. 2 Ne buccinandum cures, μὴ σαλπίσῃς. σαλπίζειν illud est omnino quod Latini buccinare dicunt. hic autem accipitur tanquam in Hebræa coniugatione hiphil תקע. Itaque non satis rectè Vulgata, Noli tuba canere. Erasmus, Ne tubis canatur: mutato actiuo in passiuum. Vt, ὥσπερ. Vulgata, sicut: id est, καθάπερ. Erasmus, quemadmodum: id est, ὡς ἔφην. Etsi autem hæc sunt leuicula, non tamen putauimus negligenda: ut ijs sit responsum, qui nonnulla eiusmodi mirari possent à nobis mutata. Hypocritæ, ὑποκριταὶ: id est, simulatores. hoc uocabulum Theologi retinuerunt. Dicitur autem de histrionibus personam aliquam sustinentibus in fabula: conuenitq; (ut annotat Erasmus) cum eo quod dixerat paulo antè, Vt spectemini, tanquam in theatro scilicet, quod & ipsum tibicinibus perstrepebat: ut tota hæc actio planè histrionica uideri posset, in qua seriò nihil ageretur. Synagogis, συναγωγαῖς. Vocabulum Græcum retinuimus, ut suprà 4.d.23. quum scilicet agitur de conuentu, seu loco ipso in quem conuenire solebant Iudæi ad scripturam tractandam: quo modo hic quoque accipi uidetur: sicut per Plateas intelligitur forum, quod ciuilibus negotijs & commercijs est accommodatum. Celebriores igitur omnes urbium locos captabant ij de quibus hic agitur: sicut histriones quærere solent πανηγύρεις, uel lucri uel ostentationis causa. Plateis, ῥύμαις. Sic malui interpretari quàm Vicis: tum ad uitandam amphiboliam, tum etiam quia non quoslibet uicos, sed plateas & fora uerisimile est istos quærere. quæ potissimum significatio uidetur conuenire Græco uocabulo ῥύμη, quum deducatur à ῥύω, id est ἐρύω: ut eum in urbe locum significet, in quem omnes certatim confluunt. Vt existimentur, ὅπως δοξασθῶσιν. Vulgata, ut honorificentur. nam δοξάζεσθαι idem hic ualet quod τιμᾶσθαι. δόξα autem opinionem significat & existimationem & gloriam. Itaque Erasmus interpretatus est, glorificẽtur: quo modo etiam nos, quoties quidem agitur de Dei laude & gloria. hic autem quum de hominum existimatione agatur, aliud uocabulum usurpauimus. Referunt, ἀπέχουσιν: id est, ἀποφέρουσιν. nempe glorioſam illam prædicationem, quæ ab hominibus proficiscitur. Vulgata, receperunt. Erasmus, habent. ἀπέχειν abstinere significat. hic autem idem ualet quod ἀπολαμβάνειν: id est, ex re aliqua percipere. Plutarchus in Solone, de scortatoribus loquens, quorum filios Solon constituit ad alendum patrem non cogi: ὁ γὰρ ἐν γάμῳ παρανοῶν τὸ λαχεῖν, ὃ τίκτων ἕνεκα ἡδονῆς ὄζειν, ἀλλ' ὑβρίσθαι ἀγόμενος γυναῖκα, τὴν τι μισθὸν ἀπέχει, καὶ παῤῥησίαν αὑτῷ πρὸς τὸ τεκνοῦσθαι καὶ ἀπολείπειν, οἷς αὐτὸ τὸ γενέσθαι πεπόνηκεν ἔνδικος: id est, Qui enim honestatem illam ac decus nuptiarum despexit, declarat sese non liberorum, sed uoluptatis gratia mulieris consuetudinem quæsiuisse: itaque mercedem suam refert, neque sibi ius ullum reliquum facit eos conueniendi, qui ex eo concubitu nati sunt: ut qui effecerit, ut ne nasci quidem sine infamia & dedecore potuerint. Sic etiam apud Lucam τὸ ἀπολαμβάνειν significat ex mutuo lucrum spectare. & apud Aristotelem libro οἰκονομικῶν β, ἀποχωρεῖσθαι, ab alio discedere. 3 Quum uerò tu facis, σοῦ δὲ ποιοῦντος. Vulgata ad uerbum, Te autem faciente: quod paulo obscurius uidebatur. Erasmus, Cæterùm quum præstabis. 4 Qui aspicit, ὁ βλέπων. Ad uerbum, qui uidet. quo modo Vulgata & Erasmus. Atqui βλέπειν dicitur quasi βάλλειν ὄψιν: id est, adijcere oculos. quod plus est quàm uidere. Vide suprà quinto, e.28.

Ipse, αὐτός. Abundat relatiuum Hebraico more: uel additum est (ut annotauit Erasmus) ut personam Patris distinguat ab eo in quem confertur beneficium. Deerat tamen in uetustis exemplaribus 4.6.8. In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc desunt apud ueterem interpretem: leguntur tamen in uetustis codicibus, & addenda uidentur ad explendam antitheſin. 5 Quum oras, ὅταν προσεύχῃ. Vulg. Quum oratis ὅταν προσεύχεσθε. Eras. Quum oraueris, ὅταν προσεύξῃ. Nam ὅτι hoc loco uidetur Erasmus rectè nouam periodum inchoasse, ut sensus esset aptior. Vulgatus autem interpres habet Qui, ut legisse uideatur ὃ pro ὅτι. Amant, φιλοῦσιν. Erasmus, solent: id est, ἀνέβασιν. Ego uerò etsi hunc sensum esse non nego. & φιλεῖν sæpe accipi pro solere, tamen Vulgatã interpretationem probo, quia Græcis respondet: & hoc dicendi genus uideo & ab Horatio, & à Plinio, & à Cornelio Tacito usurpatum: sic etiã uulgò Galli, *qui aiment a prier*. Angulis, γωνίαις: id est, ubi desinunt uiæ in angulos. ibi enim sunt biuia aut triuia, in quibus ferè habentur hominum conuentus. quod addendum putaui, ne quis angulum pro loco abdito interpretetur. Appareant, ὦσι φανῶσι. Vulgata, ut uideantur. Eras. quo conspicui sint: id est, ἐμφανεῖς γένωνται. 6 Conclaue, ταμιεῖον. Vulgata, cubiculum. Latius patet Græcis ταμιεῖον. Significat enim generaliter locum secretiorem in quo recondimus aliquid. Hic autem conuenire uidetur Conclauis uocabulũ: alioqui penarium, uel cellã dixissem, si age-

A si ageretur de rebus ad familiæ uictum pertinentibus, sicut Luc. 12. c. 24. & infrà 24. c. 26. τὰ ταμεῖα uertit Eraſmus cum uetere interprete, penetralia.

ἐν τῷ κρυπτῷ, ἀπόδώσει σοι ἐν τῷ φανερῷ.

in occulto, reddet tibi in propatulo.

προσευχόμενοι δὲ μὴ βαττολογήσητε, ὥσπερ οἱ ἐθνικοί. δοκοῦσι γὰρ ὅτι ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν εἰσακουσθήσονται.

7 Orantes autem ne ſitis loquaces ut Ethnici: putant enim, quòd loquacitate illa ſua exaudientur.

μὴ οὖν ὁμοιωθῆτε αὐτοῖς· οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν, ὧν χρείαν ἔχετε, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν.

8 Ne igitur ipſis aſsimilemini: nouit enim Pater ueſter quibus opus habeatis, antequam uos petatis ab eo.

Οὕτως οὖν προσεύχεσθε ὑμεῖς· πάτερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά σου.

9 Vos igitur ita orate: Pater noſter qui es in cœlis, ſanctificetur nomen tuum. Luc. 11. a. 2.

ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου. γενηθήτω τὸ θέλημά σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ γῆς.

10 Veniat regnum tuum. Fiat uolũtas tua, ſicut in cœlo, etiam in terra.

τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δὸς ἡμῖν σήμερον.

11 Panem noſtrum quotidianum da nobis hodie.

καὶ ἄφες ἡμῖν τὰ ὀφειλήματα ἡμῶν, ὡς καὶ ἡμεῖς ἀφίεμεν τοῖς ὀφειλέταις ἡμῶν.

12 Et remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitoribus noſtris.

καὶ μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ B δύναμις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

13 Et ne nos inducas in tentationem, ſed libera nos à malo. Quia tuum eſt regnum, & potẽtia, & gloria in ſecula. Amen.

In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Iterum hæc deſunt in Vulgata. 7 Ne ſitis loquaces, μὴ βαττολογήσητε. Vulgata, Nolite multum loqui. Eraſmus, Ne ſitis multiloqui: id eſt, πολύλογοι. quo idem declaratur. Longæ tamen preces hic non damnantur, ſed quæ uanæ ſunt, inanes, & ſuperſtitioſæ. Longa enim non eſt oratio, in qua nihil redundat: contrà uerò breuis eſſe non poteſt, quæ non proficiſcitur ex animo pio & fideli. Loquacitate illa ſua, ἐν τῇ πολυλογίᾳ αὐτῶν. Vulgata ad uerbum, in multiloquio ſuo. 8 Ipſis, αὐτοῖς. Eraſmus, iſtorum: id eſt, τούτοις. Aſsimilemini, ὁμοιωθῆτε: id eſt, ſimiles fiatis. Videtur enim mihi hoc uerbum, quod etiam non reiecit Eraſmus infrà cap. 7. c. 21. optimè reſpondere uerbo Græco. Cicero quoque Aſsimilandus dixit. Quibus opus habeatis, ὧν χρείαν ἔχετε. Vulgata, Quid opus ſit uobis. Eraſmus, Quibus rebus opus ſit uobis: addito pronomine, quod non eſt in Græco. Illius autem loquendi formulæ, à qua uideo nonnullos abhorrere, authorem habemus Columellam: eamq; libentur uſurpamus quoties licet, propterea quòd à Græco ſermone minimum deflectit. Interdum uerò pro Opus habere, diximus Neceſſe habere, ut ſuprà capite 3. b. 14. Antequam uos petatis ab eo, πρὸ τοῦ ὑμᾶς αἰτῆσαι αὐτόν. In quodam exemplari manuſcripto legimus, πρὸ τοῦ ὑμᾶς ἀνοῖξαι τὸ στόμα: id eſt, antequam uos aperueritis os. 9 Orate, προσεύχεσθε. Vulgata, orabitis: id eſt, προσεύξεσθε. Sanctificetur, ἁγιασθήτω: id eſt, ſanctè colatur. Eſt autem hoc uocabulum Theologis peculiare, reſpondens Hebræo יתקדש, cuius uariæ ſunt ſignificationes, quas ſuis locis explicabimus. 10 Etiam, καὶ. Apud Eraſmum redundat particula Sic. quamuis non ineptè addi poſsit, quod reſpondeat alteri membro. 11 Panem quotidianum, ἄρτον τὸν ἐπιούσιον. Mihi religio fuit quicquam immutare in hac precationis formula, in Eccleſia Dei tanto iam tẽpore uſurpata: dicam tamen quod ſentio, ubi alias interpretationes attulero. Nonnulli nuper Superſubſtantialem uerterunt: quòd uideatur hoc uocabulum formatum ab ἐπὶ & οὐσία: & (ſicut annotat Eraſmus, in hunc locũ) in precatione tam cœleſti Chriſtus, de eo pane non loquatur, quem à ſuis parentibus accipiunt etiam gentes. Sed certum eſt, Chriſtum hoc orationis compendio comprehendiſſe, quicquid eſt à Deo flagitandum. Et quod addit Lucas, τὸ καθ' ἡμέραν, id eſt in ſingulos dies: declarat de terreno & corruptibili cibo hic agi, cuius quærendi ſollicitudinem, non curam, Chriſtus conatur tot uerbis nobis eximere. Alij interpretantur Craſtinum: ut deducatur ab ὑστεραία, quod etiam Hebræi cuiuſdam Euangelij authoritate confirmat Hieronymus, à quo Eraſmus non diſſentit. Sed hoc (ni fallor) manifeſtè pugnat cum Chriſti doctrina, qui nos uetat ſollicitos eſſe de craſtino: niſi quis ita interpretetur, quaſi petatur uictus qui uſque in craſtinum diem ſufficiat. Sed nimium ſubtile eſſe uidetur, Panem craſtinum interpretari, quanto uſque in diem poſterum ſit opus. Puto igitur nouum eſſe uocabulum, qualia à Sacris ſcriptoribus multa ſunt conficta. idq; deduco ab ἐπὶ & οὐσία, ſicut à πρόσοδος ijdem formarũt προόδιος. ut eum demum panem (id eſt uictum, Hebræorum more) ſignificari intelligas, qui noſtris uiribus ſuſtentandis ſufficiat: id eſt (ut Græci interpretantur) ἐπὶ τοῦ ἡμῶν οὐσίαν καὶ τροφὴν ὑπαρκοῦντα, minimè ſcilicet delicatum, ſed frugalem: ut uictum & ueſtitum habentes, contenti ſimus. Panis enim appellatione cætera omnia tolerandæ huic noſtræ uitæ neceſſaria comprehenduntur. Huic interpretationi adſtipulatur uetus uerſio. nam quod uulgatum eſt & uſitatum, id quotidianum dicimus. Quia tamẽ quotidianum ſic quoq; poteſt accipi, quaſi cibus in unum tãtùm diem petatur: huic autem interpretationi id obſtat, quòd in hoc orationis compendio Lucas non contentus ὑστεραίου dixiſſe, etiam addit, τὸ καθ' ἡμέραν: idcirco fortaſsis præſtiterit, Panem cibarium interpretari uocabulo Latinis uſitato in hac quoque ſignificatione: uel per periphraſim, Panem ſuſtentandis nobis idoneum. Verùm tanti apud me non fuit hæc amphibolia, ut quicquam innouandum putauerim, quo offendi poſſent infirmiores. 12 Remitte, ἄφες. Vulgata, dimitte. quo modo ipſe quoque Cicero quinta Verrina dixit, Dimittere de ſumma. Sed illud prætuli non modò quia magis uſitatum, ſed etiam quia uetus ipſe interpres alijs pleriſq; locis ita eſt interpretatus. Debita, ὀφειλήματα: id eſt, peccata. Vide infrà capite 23. b. 16. 13 Inducas, εἰσενέγκῃς: id eſt, εἰσάγῃς. Nam φέρειν & ἄγειν ſæpe permutantur. Inducit autem Dominus in tentationem eos quos Satanæ arbitrio permittit, aut in quos potius Satanam ipſum inducit, ut cor eorum impleat, ſicut loquitur Petrus Act. quinto, a. 3. Eſt enim uis præpoſitionis εἰς diligenter conſideranda. Quia tuum, ὅτι σοῦ. Tota hæc coronis non legitur in Vulgata editione, neque adſcripta erat in ſecundo uetere exemplari. Eſt autem huius loci hæc ſententia, Patrem noſtrum cœleſtem eum demum eſſe, cui ſummæ & infinitæ maieſtatis, poteſtatis ac gloriæ laus ſit tribuenda. In ſecula, εἰς τοὺς αἰῶνας: id eſt, in perpetuum.

tuum. Sic enim loqui solent Hebræi לעולם: apud quos tamen interdum hoc dicendi genus non perpetuum, sed longum temporis spacium declarat. A

Condonandum fratri. Eccl. 28.2. Marc.11.c.25.

14 Nam si remiseritis hominibus offensas ipsorum, remittet & uobis Pater uester ille cœlestis:

15 Sin autem non remiseritis hominibus ipsorum offensas, ne Pater quidem uester remittet uobis offensas uestras.

Ieiunium.

16 Quum autem ieiunatis, ne sitis ut hypocritæ tetrici: obscurant enim facies suas, ut appareant hominibus ieiunare. amen dico uobis, referunt mercedem suam.

17 Tu uerò quum ieiunas, unge caput tuum, & faciem tuam laua:

18 Vt ne appareas hominibus ieiunare, sed Patri tuo qui est in occulto: & Pater tuus qui aspicit in occulto, reddet tibi in propatulo.

Thesauri. Luc.12.d.33. 1.Tim.6.d.19.

19 Ne thesaurizetis in terra, ubi tinea & erosio corrumpit, & ubi fures perfodiunt ac furantur.

Pauperibus subueniendum.

20 Sed thesaurizate uobis thesauros in cœlo, ubi neq; tinea neq; erosio corrũpit, & ubi fures non perfodiunt, neq; furantur. B

21 Nam ubi est thesaurus uester, illic erit & cor uestrum.

Luc.11.c.42.

22 Lucerna corporis est oculus: si igitur oculus tuus simplex fuerit, totum corpus tuum lucidum erit.

14 Hominibus, ἀνθρώποις: id est, æqualibus uestris. Iubet enim, ut homines esse meminerimus, & planè nostri similes eos à quibus offendimur: quibuscum deinde Pater ille cœlestis confertur. Itaq; si simpliciter conuertamus Alijs, erit quidem sermo ornatior, sed perierit hęc emphasis. Offensas, τὰ παραπτώματα. Sic conuerti potius quàm errata, id est ἁμαρτήματα, ut uim Græci uocabuli exprimerem. Significat enim παραπίπτειν aliquid amplius quàm πταίειν, ut declarat Apostolus Rom.11.b.11. id est, ita impingere & offendere ad aliquid, ut concidas: quod (nisi fallor) Latini Offensam appellant: apud quos etiam translatitiè accipitur, pro eo quo animum alicuius offendimus. Vulgatus interpres, quum hìc uertat priore loco Peccata, paulo pòst uertit Delicta: id est, παραπτώματα. Erasmus, errata. & cap.18.d.35. delicta. Pater uester ille cœlestis, πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. Post οὐράνιος, id est cœlestis, uetus interpres addit, Delicta uestra: & eadem uerba omittit sequenti uersiculo: ut facilè appareat ex sequente uersu in hũc esse translata. Est autem geminati articuli magna uis, præsertim si Patris appellatio diligenter consideretur. grauius enim peccatur in Patrem, quàm in alium quemuis. Deinde quis hic Pater est? is nimirum qui nos non genuit, sed creauit, quiq; in cœlis dominatur: & ab hoc petemus ueniam, quam fratri nostro negabimus? 16 Quum autem ieiunatis, ὅταν νηστεύητε. Erasmus, Porrò quum ieiunaueritis: id est, ὅταν νηστεύσητε. Tetrici, σκυθρωποί. Vulgata, tristes: non satis rectè. hìc enim non agitur de animi tristitia, sed de uultu ad tristitiam compositio, sicut ipsa Græci uocabuli notatio declarat. Obscurãt, ἀφανίζουσι: id est, colorem natiuum faciei uitiant & corrumpunt, ut appareant macra & pallida facie. Nam φαίνω & φαεινὸν splendidum uocatur. Alioqui τὸ ἀφανίζειν, idem ualet quod delere quidpiam, & tollere è medio, ita ut nusquam appareat: quamobrem etiam Vulgata uertit, exterminant, id est διαφθείρουσι: sed parum appositè. Appareant ieiunare, φανῶσι νηστεύοντες. Vulgata ad uerbum, appareant ieiunantes: id est, ut omnes intelligant ipsos ieiunare: nam certè ieiunabant. Quòd autem attinet ad uerbum Appareant, fica animaduertimus usurpari à Cicerone 2. de Finibus: Membra nobis ita data sunt (inquit) ut ad quandam rationem uiuendi data esse appareant. Minimè igitur necesse fuit quicquam mutare. Erasm. Quo perspicuum sit hominibus ipsos ieiunare. 18 In propatulo, ἐν τῷ φανερῷ. Hæc deerant hoc loco in omnibus uetustis codicibus, neque leguntur in Vulgata. 19 In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. Idem ualere ἐπὶ τῆς γῆς, quod ἐν τῇ γῇ, id est in terra, ostendit antithesis, ἐν τῷ οὐρανῷ, id est in cœlo. Eorum igitur auaritiam notat, qui pecuniam solent non modò recondere, sed etiam defodere. Vbi tinea & erosio corrumpit, ὅπου σὴς καὶ βρῶσις ἀφανίζει. Vulgata, Vbi ærugo & tinea demolitur. Erasmus, Vbi ærugo & tinea corrumpit. Primùm demiror, cur hæc duo uocabula σὴς καὶ βρῶσις, fuerint permutata: neque enim dubium est, quin σὴς tineam declaret, etymologia (ni fallor) Hebræa à סס, quæ uox Hebræis tineam declarat, ut Esaiæ quinquagesimoprimo, c 8. Ærugo igitur respondet τῇ βρώσει, quæ tamen posteriore loco hìc ponitur. Deinde pro ærugine ubique lego ἰὼς, ut Iacob. quinto, a.3. βρῶσιν nusquam. Quare existimo hoc uocabulum latius patère, quo scilicet intelligantur omnia quæ solent ea depasci quæ in terra sunt defossa, siue sint tineæ, siue quidpiam aliud. Quamobrem idem Iacobus uestimenta uocat σητόβρωτα, quòd à tineis uorentur. Itaque generaliter erosionem uertimus, quum βρῶσις etiam pro cibo accipiatur, quasi deuorationem dicas. Cyprianus (ut Erasmus notat) uertit alicubi Comestura: quod uerbum apud Catonem quoque repetitur. Cæterùm ἀφανίζει, hoc loco sum interpretatus corrumpit, ex Luca, qui in hac eadem re utitur uerbo διαφθείρει, quum paulo antè sim interpretatus ἀφανίζουσι, obscurant, etymologiam uerbi sequutus. Perfodiunt, διορύσσουσιν. Vulgata, effodiunt: id est, διορύττουσιν. quod emendauit Erasmus. 21 Vbi est, ἔστιν ἐκεῖ. Erasmus, fuerit: id est, ἔσται ἐκεῖ.

23 Malus

A ἐὰν δὲ ὁ ὀφθαλμός σου πονηρὸς ᾖ, ὅλον τὸ σῶμά 23
σου σκοτεινὸν ἔσται. εἰ οὖν τὸ φῶς τὸ ἐν σοί, σκότος
ἐστίν, τὸ σκότος πόσον;

οὐδεὶς δύναται δυσὶ κυρίοις δουλεύειν. ἢ γὰρ 24
τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀν-
θέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει. οὐ δύνασθε
θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ.

διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυ- 25
χῇ ὑμῶν, τί φάγητε, καὶ τί πίητε· μηδὲ τῷ
σώματι ὑμῶν, τί ἐνδύσησθε. οὐχὶ ἡ ψυχὴ πλεῖ-
όν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύμα-
τος;

ἐμβλέψατε εἰς τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, ὅτι οὐ σπεί- 26
ρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οὐδὲ συνάγουσιν εἰς ἀποθήκας,
καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος τρέφει αὐτά. οὐχ ὑ-
μεῖς μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν;

τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι 27
ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

καὶ περὶ ἐνδύματος τί μεριμνᾶτε; καταμά- 28
θετε τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, πῶς αὐξάνει· οὐ κοπιᾷ,
οὐδὲ νήθει.

B λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐδὲ σολομὼν ἐν πάσῃ τῇ δό- 29
ξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν τούτων.

Quòd si oculus tuus malus fuerit, totum cor pus tuum tenebrosum erit. Ergo si lumẽ quod est in te, tenebræ sunt, ipsæ tenebræ quantæ? Oculus.

Nemo potest duobus dominis seruire: aut enim unũ habebit odio, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum contemnet. non potestis Deo seruire, & mammonæ. Luc.16.c.13. Deus & diuitiæ.

Propterea dico uobis, ne sitis sollicíti de anima uestra quid edatis, aut quid bibatis: neque de corpore uestro, quo induamini. non ne anima plus est quàm alimentum, & corpus quàm indumentum? Sollicitudo de uictu & uestitu tollenda. Psal.54.d.23. Luc.12.c.22. Philip.4.a.6. 1.Timot.6.b.8. 1.Pet.5.c.7.

Inspicite in uolucres cœli: nam non serunt, neque metunt, neque cogunt in horrea, & pater uester cœlestis alit illa. non ne uos multo præstatis eis? Volatilia.

Quis autem ex uobis sollicitè cogitando, potest apponere ad staturã suam cubitũ unum?

Ac de indumento quid sollicíti estis? perdiscite, quomodo lilia agri crescant: non fatigantur, neque nent. Lilia.

Sed dico uobis, ϕ ne Solomon quidẽ in uniuersa gloria sua sic amictus fuit ut unũ ex istis.

23 Malus, πονηρὸς, uel sceleratus. Ex Hebræorum idiotismo malus oculus de quauis deprauata & uitiosa cupiditate dicitur. Videtur autem hic locus sumptus ex Deut. capite 15.b.9. cum quo etiam comparari potest quod infrà scriptum est 20.b.5. ut planè existimem, simplicem hic oculum uocari liberalem & propensum ad beneficentiam: cui opponatur malignus, id est illiberalis, & aliorum inopiam despiciens, atque adeò qui alterius etiam liberalitate offendatur. Adhuc enim hic agitur de liberalitate Christiana. 24 Vnum, τὸν ἕνα. Erasmus, hunc. id est, τὸν μέν: quia (inquit) alioquin bis uidebitur res eadem inculcari. Atqui nõ est nouũ, bis idem dicere in communi sermone. Atq; utinam toties hoc dictum esset, ut possemus non obliuisci. Aut uni adhærebit, ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται. Vetus interpres, Aut unum sustinebit: ut uideatur legisse, ἢ ἕνα ἀνέξεται. Mammonæ, μαμμωνᾷ. id est, delicijs & auaritiæ. Vox est Syriaca, significans quæcunque ad rem pecuniariam pertinent. 25 De anima uestra, τῇ ψυχῇ ὑμῶν. id est, de uita uestra toleranda, sicut apparet ex ijs quæ cohærent. Aut quid bibatis, διὰ τί πίητε. Erasmus, quid bibituri sitis. Hanc particulam reperi in omnibus exemplaribus Græcis, quæ quidem mihi uidere contigit, quamuis superuacuam esse censet Erasmus: quasi nomine cibi, etiam potus intelligatur: quam synecdochem, etiamsi uera sit, tamen uereor ut plerisque possit facilè persuadere, ut quidem nunc sunt homines crapulæ dediti. Plus, πλεῖον. Eras. pluris. Quàm alimentum, τῆς τροφῆς. Vulgata, esca, id est βρώματος, quo uerbo non uidetur potus comprehendi, nisi σιτικῶς. Erasmus, quàm cibus, id est, σίτου: rectè quidem, sed σιτικῶς. 26 Inspicite, ἐμβλέψατε. Vulgata, respicite. id est, ἀναβλέψατε. Erasmus, uertite oculos, ὀφθαλμοὺς ἐπίστρεψατε. In uolucres, εἰς τὰ πετεινά. Vulgata & Erasmus, uolatilia. quod nusquam legi absque addito appellatiuo. Cœli, οὐρανοῦ: id est aereas, siue in aere uersantes. Nam cœlum pro aere usurpare, omnibus penè linguis usitatum est. Appellatiuorum autem genitiuis utuntur Hebræi adiectiuorum loco, ut omnes norunt. Cogunt, συνάγουσιν. Vulg. congregant, id est, συναθροίζουσιν. Erasmus, conuehunt, id est συνάγουσιν. Cicero in hac significatione sæpe etiam utitur uerbo Conducendi, quod respondet τῷ συνάγειν. Præstatis eis? μᾶλλον διαφέρετε αὐτῶν; Vulgata, magis pluris estis illis? Erasmus, longè præcellitis illa? Verbum διαφέρειν comparationem declarat: significat enim præstare, & excellere, id est πρόσκεισθαι. Illud autem μᾶλλον Græci coniungunt etiam comparatiuis, maioris emphasis causa. cuius constructionis exempla passim occurrunt: sicut apud Plautum aliquoties particula Magis adiungitur comparatiuis. Nos igitur ut aliquo modo experiremur hunc pleonasmum, perinde uertimus ac si scriptum esset, πολὺ διαφέρετε. 27 Sollicitè cogitando, μεριμνῶν. Vulg. cogitans. plus est μεριμνᾶν, id est sollicitum esse, quàm cogitare, ut notat Erasmus. cuius opinionem confirmat Ciceronis illud Tusc. 4. Sollicitudo, est ægritudo cum cogitatione. Itaque μεριμνᾶν deriuant Grammatici παρὰ τὸ μερίζειν τὸν νοῦν, quòd sollicitudo animum (ut inquit Virgilius) rapiat in partes uarias. Neque uerò hæc addidissem, nisi ex propria huius uerbi ui & significatione pendêret tota explicatio huius doctrinæ, qua nonnulli ocioſi uentres ad mendicitatem suam propugnandam abutuntur: quum Christus non uetet, imò uerò iubeat, nos labore uictum quærere, & curare rem domesticam: sed sollicitudinem prohibeat, & anxietatem animi, cui semper coniuncta est diffidentia. Apponere, προσθεῖναι, id est addere, ut uertit Erasmus: uel addijcere, ut interpretatur Vulgata. Horatius, Et illi quos tibi dempserit, apponet annos. Staturam, ἡλικίαν: uel, si mauis quantitatem, id est ποσότητα. Nam ἡλικίας nomine, hoc quidem loco nõ significatur ætas, sed ipsa corporis (ut ita dicã) quãtitas, ac magnitudo, formato nomine ab ἥλιξ, id est quãtus. Sic etiam accipi uidetur semel apud Plutarchum libro περὶ παίδων ἀγωγῆς, ubi τὸν παῖδας ait ἡλικίαν λαβεῖν, id est αὐξάνεσθαι. 28 Perdiscite, καταμάθετε. Erasmus, cognoscite, id est γινώσκετε. Vulgata, considerate, θεωρήσατε. uel καταννόησατε, siue σκέψασθε. Agri, ἀγροῦ. Hebraismus, pro agrestia, uel agrorum. id est, quæ passim in agris occurrunt. Non fatigantur, οὐ κοπιᾷ. Vulg. & Erasm. non laborant. id est, οὐ πονᾷ, uel ἐργάζεται. Hebraicum quoque uerbum עמל hæc omnia declarat. 29 In, ἐν. Sic loquuntur Hebræi, & interdum Græci: Latini uerò ferè particulam Cum usurpant. uide infrà capite 11. c. 21. Amictus fuit, περιεβάλετο. Vulgata, coopertus, σκεπασθήσεται, nimium generaliter: quamuis id sequatur paulo pòst Erasmus. Sed illud Latinum Græco prorsus respondet.

C 30 Herbam

Fœnum. Quòd si herbam agri quæ hodie exístit, & cras in clíbanũ mittitur, Deus ita circunuestit: non ne uos multo magis: ô parum fideles?

30 εἰ δὲ τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ σήμερον ὄντα, καὶ αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ θεὸς οὕτως ἀμφιέννυσιν, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι; A

Ne sitis igitur sollicíti, dicẽtes: Quid edemus, aut quid bibemus, aut quo amiciemur?

31 μὴ οὖν μεριμνήσητε, λέγοντες· τί φάγωμεν, ἢ τί πίωμεν, ἢ τί περιβαλώμεθα;

(Nã omnia ísta gentes requírunt:) nouit enim Pater uester cœléstis, quòd indígeatis his omnibus.

32 πάντα γὰρ ταῦτα τὰ ἔθνη ἐπιζητεῖ. οἶδε γὰρ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος, ὅτι χρῄζετε τούτων ἁπάντων.

Regnum Dei, & eius iustícia. Sed quæríte primò regnum Dei, & iustítiam eíus, & ísta omnia adjícientur uobis.

33 ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

Ne sitis igitur sollícití de crastino: nam crastínus *dies* sollícitus erit de *rebus* suis: sufficit diei afflictio sua.

34 μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. ἀρκετὸν τῇ ἡμέρᾳ ἡ κακία αὐτῆς.

CAP. VII.

ΚΕΦ. Ζ.

Non iudicandũ de proximo. Luc.6.c.37. Rom.2.a.1. 1.Cor.4.a.5. Marc.4.c.25. Luc.6.f.38. NE iudicetis, ut ne iudicemini. 1
Quo enim iudício iudicátis, iudicabímini: & qua mensura metímini, uicíssim metientur uobis *alij*. 2

Μὴ κρίνετε, ἵνα μὴ κριθῆτε.
ἐν ᾧ γὰρ κρίματι κρίνετε, κριθήσεσθε· καὶ ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

Quid autem aspícis festucam quæ est in oculo fratris tui, trabem autem quę est in oculo tuo non animaduertis? 3

τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ ἐν τῷ σῷ ὀφθαλμῷ δοκὸν οὐ κατανοεῖς; B

Luc.6.f.42. Aut quomodo dícis fratri tuo, Sine eíjciam 4

30 Herbã, χόρτον. Vulgata, fœnum. Erasmus, gramen. Ego uerò herbam potius conuerti, quæ de segetibus etiam dicitur: fœnum uerò & gramen (ni fallor) non item. de segetibus aũt hic agit, ut opinor. Quæ hodie exístit, σήμερον ὄντα. Erasm. quod hodie quum sit. Sic Demosth. νῦν τοιαῦτα· ὄντων καὶ ὄντων: id est, uiuis & superstitib. Athenięsib. id est quod uulgò dicimus, Esse in natura. Non ne uos multo magis, οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑμᾶς. Vulg. quanto magis uos: id est πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς. Eras. longius à Græco recedens. An non multo magis uobis id faciet?
O parum fideles? ὀλιγόπιστοι? Vulg. modicæ fidei. non satis exprimens τὸ ὀλίγον. Erasm. parum fidentes. & alibi, exigua fiducia præditos interpretatur. Ego, quum πιστὸς ubique uertam fideles, eandem rationem sum sequutus in conuertendis compositis. Sed hoc obseruandum est, in Sacris literis plerunque πίστις dici fiduciam: à qua denominantur πιστοὶ, non tam qui fidem datam seruent, quàm qui fidem habeant Dei promissis, de quo copiosius alibi dicemus. 32 Requirunt, ἐπιζητοῦ. Erasmus, exquirunt: id est, ἐξετάζει. Vide infrà 12.c.39. 33 Adjícientur, προστεθήσεται. Paulo antè usi sumus apponendi uerbo, quod Græco respondet: sed hic fuisset obscurius. 34 De crastino, εἰς τὴν αὔριον: id est, περὶ τῆς αὔριον, ut etiam legit Clemens in Pædagogo. Vulgata & Erasm. ad uerbũ, in crastinum. Sed hoc dicendi genere significatur uel differri aliquid in diem sequentem, ut Act. 4.a.3. uel, rei continuatio ad certum usque tempus. Homer. Odyss. ξ. μοῦνα τετιημένῳ εἰς ἠῶθεν. Sed neutrum hic significari puto, ac potius Hebræorum phrasim esse: apud quos reperio ב interdum significare propter. cuius exemplum habes huic nostro prorsus simile, Prouer. 27.a.1. Sollicitus erit de *rebus* suis, μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς. Vulg. sollicitus erit sibiipsi: id est, μεριμνήσει ἑαυτῇ. sicut in Victoriano codice scriptum reperimus. Erasm. Curam habebit sui ipsius: id est, φροντίσει ἑαυτῆς. Afflictio s. ἡ κακία αὐτῆς. Vulg. malitia sua. Ponitur autem κακία pro κάκωσις, ut annotat ex ueteribus Erasmus: sicut etiam (ut opinor) Virgilius laborem improbum uocauit: alioquin hoc uocabulum uitiositatem declarat, interprete Cicerone.

IN CAP. VII.

1 Ne iudicetis, μὴ κρίνετε. Vulgata, Nolite iudicare: quo modo ferè solet explicare particulam μὴ, sequente imperandi modo, quem etiam mutat in infinitum: idq; dicendi genus imposuit Augustino, qui ex hac uoce, Nolite, quæ tamen in Græco non est, arripit ansam philosophandi de libero arbitrio, libro de Gratia & Libero arbitrio, cap. 2. quod uidit & annotauit superiore capite Erasmus. Vt ne iudicemini, ἵνα μὴ κριθῆτε. Vulg. & non iudicabimini, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. Erasmus omisit particulam Vt. Pro eo autem quod in Vulgata additur, Nolite condemnare, & non condemnabimini: quod etiam arbitratur Erasmus ex margine in contextum irrepsisse, in octauo exemplari manu scripto legimus, μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ καταδικασθῆτε, quod expressum est à Vulgata. C
2 Quo enim, ἐν ᾧ γάρ. Vulg. in quo enim. Erasmus rectè expunxit particulam ἐν, quam Latini in hoc quidem dicendi genere non exprimunt. Sic Demosthenes περὶ στεφάνου, ἐν δυοῖν ὀβολοῖν ἐκρίθησαν. id est ad uerbum, In duobus obolis spectassent. Iudicabimini, κριθήσεσθε. Erasmus, Iudicabitur de uobis. Illud enim reijcit, quia Latinè existimat iudicatum non dici eum de quo iudicatum est. Atqui Liuius participio sic utitur, quum inquit: Eximendo de medio ciues uestros, prohibendo iudicatos addictosq; duci. Vicissim metientur *alij*, ἀντιμετρηθήσεται. Vulg. ad uerbũ, remetietur, impersonaliter. Erasm. ea metientur uobis alij. Mihi uerò uidetur, Remetiri plerunq; idem ualere, quod iterũ metiri. hic autem addita particula ἀντὶ, aliquid amplius declarat, fore scilicet ut mensura mensurã exæquet. Idq; etiã optimè respõdet Hebræorũ prouerbio, quod apud illos circunfertur, מדה כנגד מדה, id est mẽsura pro mẽsura. pro quo Latini dicũt par pari referre: id est, ἴσον ἴσῳ ἀποφέρειν. 3 Aspicis, βλέπεις. Vulg. & Eras. uides. Sed præterquã quòd βλέπειν plus est (ut antè dixi) quàm ἰδεῖν, sensus etiam uidetur postulare, ut illo uerbo utamur. Nec enim damnatur qui uel fratris, uel suos errores uidet & intelligit, sed qui in alienos intuetur studio reprehendendi, suos autem dissimulat: quod studium, uerbo Aspiciendi potius quàm Videndi declaratur.
4 Quomodo, πῶς, id est qua fronte: sicut uulgo etiam dicimus *Comment*. Est enim admirantis potius, quàm simpliciter interrogantis. quo modo etiam accipi puto Luc. 1.d.34. Dicis, ἐρεῖς. ab ἐρῶ. Eraſm. dices, ab ἐρῶ. Sed illud βλέπεις, quod præcesserit, indicat (ni fallor) conuertendum potius esse tempore præsenti. Sine, ἄφες. Ad uerbum,

A καρφὸν ἀπὸ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου· καὶ ἰδοὺ ἡ δοκὸς ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου.

festucam ex oculo tuo: & ecce trabes in oculo tuo?

ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ καρφὸς ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

Hypocrita, eíjce primùm trabem íllam ex oculo tuo, & tum díſpicies ut eíjcias feſtucam ex oculo fratris tui.

μὴ δῶτε τὸ ἅγιον τοῖς κυσί, μηδὲ βάλητε τοὺς μαργαρίτας ὑμῶν ἔμπροσθεν τῶν χοίρων· μήποτε καταπατήσωσιν αὐτοὺς τοῖς ποσὶν αὐτῶν, καὶ στραφέντες ῥήξωσιν ὑμᾶς.

Ne detis *quod* ſanctum *eſt* canibus: nec abiecerítis margaritas ueſtras coram porcis: nequando conculcent eas pedibus ſuis, & uerſi lacerent uos.

αἰτεῖτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

Petite, & dabitur uobis: quærite, & inuenietis: pulſate, & aperietur uobis. Infrà 21.b.22. Marc.11.c.24. Luc.11.b.9. Ioan.14.b.13. & 16.c.14. Iacob.1.a.6.

πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν, λαμβάνει· καὶ ὁ ζητῶν, εὑρίσκει· καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

Omnis enim qui petit, accípit: & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur.

ἢ τίς ἐστιν ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ;

Nam quis ex uobis eſt homo, à quo ſi filius eius petierit panem, num lapidem dabit ei?

καὶ ἐὰν ἰχθὺν αἰτήσῃ, μὴ ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

Et ſi piſcem petierit, num ſerpentem dabit ei?

εἰ οὖν ὑμεῖς, πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε δόματα ἀγαθὰ διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, δώσει ἀγαθὰ τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

Si uos igitur, quum ſitis mali, noſtis dona bona dare liberis ueſtris, quanto magis Pater ueſter qui eſt in cœlis, dabit bona petentibus ab ipſo?

B πάντα οὖν ὅσα ἂν θέλητε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, οὕτω καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς· οὗτος γάρ ἐστιν ὁ νόμος, καὶ οἱ προφῆται.

Omnia igitur quæ uolueritis ut faciãt uobis homines, ita & uos facite eis. iſta enim eſt Lex & Prophetæ. Luc.6.c.31. Tob.4.c.16.

εἰσέλθετε διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πλατεῖα ἡ πύλη, καὶ εὐρύχωρος ἡ ὁδὸς ἡ ἀπάγουσα εἰς τὴν ἀπώλειαν, καὶ πολλοί εἰσιν οἱ εἰσερχόμενοι δι' αὐτῆς.

Introite per anguſtam portam: quoniam lata eſt porta & ſpacioſa uia quæ abducit in exitium, multíq; ſunt qui introeunt per eam. Via lata & ampla. Luc.13.c.24.

ὅτι στενὴ ἡ πύλη, καὶ τεθλιμμένη ἡ ὁδὸς ἡ ἀ- Quia anguſta eſt porta, & ſtricta uia quæ ab-

bum, dimitte: uel, omitte. Interdum autem neceſſe eſt ut idiomati aliquid demus. Abundat uocabulum Frater in Vulgata, ut annotauit Eraſmus. Certè in nullis exemplaribus reperimus: uidetur tamen optimè blanditias illas hypocritarum declarare. Eíjciam, ἐκβάλω. Eraſ. eximam. quod melius reſpondet τῷ ἐξελῶ. Idem ſequenti uerſiculo eíjcere interpretatur. Trabs uel trabes, ἡ δοκὸς. Vulg. trabs eſt. Sed regi puto hanc particulam ab aduerbio, ἰδοὺ: id eſt, ecce. Itaque abundat uerbum ſubſtantiuum apud Veterem interpretem, quod tamen uult ſuppleri Eraſmus ex Gaza. Poſcit autem ratio antitheſis, ut καρφὸς hic ſignificet feſtucam potius quàm paleam. 5 Trabem illam, τὴν δοκόν. Vulgata & Eraſmus articulum non expreſſerunt, qui tamen uidetur hoc loco habere uim ἀναφορᾶς, id eſt, relationis. Díſpicies ut eíjcias, διαβλέψεις ἐκβαλεῖν. Vulgata, uidebis eíjcere. Ad uerbum, díſpicies eíjcere. Verſionem quam ſum ſequutus, probauit etiam Eraſmus in annotationibus: quamuis in eius uerſione legatur perſpicies, quod reſpõdet quoq; eidem uerbo, διαβλέπειν, ſed diuerſo ſenſu. 6 Quod ſanctum eſt, τὸ ἅγιον. Sic rectè Eraſ. uertit, ut offenderet Sanctum eſſe neutri generis, quod apud Græcos ex articulo cognoſcitur. Vulgata, ſanctum. In ueteſtis exemplaribus 4. & 9. legebatur in plurali, τὰ ἅγια, id eſt ſancta. Pedibus ſuis, ἐν τοῖς ποσίν. Ad uerbum, in pedibus ſuis: id eſt, inter pedes ſuos. niſi ἐν accipias pro Per, Hebræorũ more. quod utrunque notat Eraſmus. Verſi, στραφέντες. Id quum uideatur quibuſdam ad canes pertinere, ideo addunt pronomen *illi*. Poteſt tamen utrunque ad canes ſimul & porcos referri. Lacerent, ῥήξωσι. Vulgata, dirumpant, impropriè: quamuis, τὸ ῥηγνύειν etiam rumpere declaret. 9 Nam quis, ἢ τίς, uel, nunquis. Eraſm. An quiſquam. ἢ particula, uel interrogandi uim, uel ratiocinandi hoc quidem loco commodè habere poteſt. Quòd autem Vulgata conuertit, Aut quis: certè non conuenit, quum hic non ſit locus diſiunctiuæ. Idem etiam factum infrà, cap. 12. c. 29. Ex uobis homo, ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος. Eraſm. ueſtrûm homo: eodem ſenſu. Quòd aũt additur appellatiuum Homo, id non modò (ut opinor) factum eſt ex Hebræorum idiotiſmo, ſicut alibi frequenter, ut infrà 12.a.11. Sed fortaſsis etiam aliquam uim habet, ut apparet ex concluſione. argumentatur enim à comparatis. A' quo ſi filius eius petierit panem, ὃν ἐὰν αἰτήσῃ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ἄρτον. Vulgata, ad uerbum, Quem ſi filius ſuus petierit panem: Græca conſtructione ſeruata. quam imitatus Virgilius, dixit: Pacem te poſcimus omnes. pro, A'te. Eraſmus, Qui ſi filius eius petierit panem: teſtatus ſe à Græcis paulùm deflexiſſe. Num lapidem dabit ei? μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; Vulg. Nunquid lapidem porriget ei? id eſt, μή τι λίθον παρίξει αὐτῷ. Eraſm. lapidem daturus ſit illi? Repetitio particulæ interrogantis, & eclipſis nominatiui ante uerbum ἐπιδώσει, conſtructionem faciunt paulo duriorem. quo dicendi genere rurſus utitur infrà 12.a.11. & 2.Cor.12.f.17. Itaque Eraſmus paulo antè uertit relatiuũ nominandi caſu, & μὴ interrogationis aduerbium ſuſtulit. Ego quum ſenſum uiderem minimè obſcurum eſſe, nihil uolui mutare. Verbum autem ἐπιδίδωμι, hoc quidem loco idem ualet quod ſimplex διδόναι, ut rectè interpretatus eſt Eraſmus: qui tamen ſequenti uerſiculo uti maluit uerbo porrigendi, Veterem interpretem ſequutus. 11 Petentibus ab ipſo? τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν; Eraſmus ſenſum conuertit, non uerba: Si poſtuletis ab ipſo? id eſt, ἐὰν αἰτῆτε αὐτόν; 12 Quæ, ὅσα. Ad uerbum, quot. ſed apud Atticos hæ particulæ ſubijciuntur uice articuli poſtpoſitiui, quem Græci uocant. 13 Qui introeunt, οἱ εἰσερχόμενοι. Vetuſta exemplaria 6.8.12. habent, οἱ ὀρχούμενοι, qui incedunt, uel gradiuntur. 14 Quia anguſta eſt, ὅτι στενὴ: ſubauditur ἐστὶ, eſt. Vetus interpres, Quàm anguſta. Itaque exiſtimat Eraſmus eum legiſſe. ὡς στενὴ, in quo non dubium eſt quin fallatur. Si quidem in uetuſtis codicibus legimus τί στενὴ, idq; Theophylactus Romanus ita interpretatur, quaſi particula τί ſit admirantis: & ita ſcriptum eſſet, βαβαὶ πόση ἐστὶ στενὴ, id eſt, Papæ, quàm eſt anguſta. Apparet igitur, Veterem quoque interpretem hanc lectionem &

interpretationem sequutũ esse. Nos tamen quia in codicibus impressis legimus ἐπὶ, nihil mutandum putauimus. A

ducit in uitam : & pauci sunt qui inueniant eam.

πάγουσα εἰς τὴν ζωὴν, καὶ ὀλίγοι εἰσὶν οἱ εὑρίσκοντες αὐτήν.

Falsi prædicatores.

Cauete uerò uobis à pseudoprophetis, qui ueniunt ad uos cum indumentis ouium: sed intrinsecus sunt lupi rapaces.

15 προσέχετε δὲ ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἵτινες ἔρχονται πρὸς ὑμᾶς ἐν ἐνδύμασι προβάτων, ἔσωθεν δέ εἰσι λύκοι ἅρπαγες.

Luc.6.g.43.44.

A fructibus eorum agnoscetis eos . nunquid colligunt à spinis uuam, aut à tribulis ficus?

16 ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς. μήτι συλλέγουσιν ἀπὸ ἀκανθῶν σταφυλήν, ἢ ἀπὸ τριβόλων σῦκα;

Arbor & fructus.

Ita omnis arbor bona fructus bonos fert: putris autem arbor fructus malos fert.

12 οὕτω πᾶν δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖ· τὸ δὲ σαπρὸν δένδρον καρποὺς πονηροὺς ποιεῖ.

Non potest arbor bona fructus malos ferre: neque arbor putris fructus bonos ferre.

18 οὐ δύναται δένδρον ἀγαθὸν καρποὺς πονηροὺς ποιεῖν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν καρποὺς καλοὺς ποιεῖν.

Suprà 3.b.10.

Omnis arbor quę non fert fructum bonum, excidítur, & in ignem conijcitur.

19 πᾶν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

Nempe igitur ex fructibus ipsorum agnoscetis eos.

20 ἄρα γε ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν ἐπιγνώσεσθε αὐτούς.

Rom.2.b.13. Iacob.1.d.22.

Non omnis qui dicit mihi, Domine Domine, introibit in regnum cœlorum: sed qui facit uoluntatem Patris mei qui in cœlis est.

21 οὐ πᾶς ὁ λέγων μοι, κύριε κύριε, εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Multi dicent mihi in illo die: Domine Domine, non ne *per* nomen tuum prophetauimus, & *per* nomen tuum dæmonia eiecimus, & per nomen tuum multas uirtutes fecimus? B

22 πολλοὶ ἐροῦσί μοι ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· κύριε, κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνόματι προεφητεύσαμεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δαιμόνια ἐξεβάλομεν, καὶ τῷ σῷ ὀνόματι δυνάμεις πολλὰς ἐποιήσαμεν;

Luc.13.c.26.27. Psal.6.b.9.

Ac tum profitebor eis: Nunquam noui uos. abscedite à me qui operamini iniquitatem.

23 καὶ τότε ὁμολογήσω αὐτοῖς, ὅτι οὐδέποτε ἔγνων ὑμᾶς. ἀπόχωρεῖτε ἀπ' ἐμοῦ οἱ ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν.

Luc.6.g.47.

Omnis igitur qui audit ex me sermones istos, & facit eos, assimilabo illum uiro prudenti, qui

24 πᾶς οὖν ὅστις ἀκούει μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ ποιεῖ αὐτούς, ὁμοιώσω αὐτὸν ἀνδρὶ φρονίμῳ, ὅστις ᾠκοδόμησεν

In uitam, εἰς τὴν ζωήν. Erasmus, & Vulgata, ad uitam. Virg. Quò te uia ducit? in urbem? 15 Cauete, προσέχετε. Vulg. Attendite. quo modo nos etiam aliquoties : sed hoc loco sequuti sumus Erasmi uersionem, quæ uisa est melius conuenire. Cum indumentis, ἐν ἐνδύμασι. Vulg. in uestimentis. Eras. in uestitu: id est, ἐνδύσει. Particulam autem ἐν in Latini in hoc dicendi genere ferè interpretantur per Cum, de quo dicemus infrà cap.11. c.21. & Act.1. b.10. Ouium, προβάτων. Translatitiè uocat oues, mansuetos & fraudis nescios homines, quales isti se esse toto habitu simulant. 17 Putris, σαπρὸν. Vulg. mala: id est, κακὸν. 18 Neque arbor, οὐδὲ δένδρον. Octauum uetus exemplar habebat, οὐδὲ πάλιν δένδρον: id est, neque rursus, uel neque contrà arbor. 19 Omnis arbor, πᾶν δένδρον. Sextũ uetus exẽplar interpositã habebat particulã, οὖν igitur. 20 Nempe igitur, ἄρα γε. Vulg. & Eras. igitur. Mihi uerò uidetur hæc particula idem ualere quod ἄρα οὖν: & præter illationem etiam habere uim confirmandi.

21 Qui facit, ὁ ποιῶν. Sic rectè Vulgata. Erasmus, qui fecerit: id est, ὁ ποιήσας. 22 Non ne, οὐ. Particula ne, quũ propriè sit negans indefinita, interdum tamen interrogantis uice fungitur: quod ex sola pronunciatione intelligitur, idq; quum affirmare uolumus id de quo quæritur, ut hoc loco. Apud Hæbræos autem huiusmodi interrogationes affirmationem augent. *Per* nomen tuum, τῷ σῷ ὀνόματι. Plerunque additur ἐν ex Hebræo in hoc dicendi genere: quod idcirco Vulgata expresit, quamuis in Græco sit prætermissum. Rectè autem Erasmus addidit præpositionem Per, quæ signum est causæ. Nã si uertas ad uerbum, nomine tuo, intelliges, ὀνόματί σου: id est, uice tua. Significat autem Nomen hoc loco celebrem illam Dei uirtutem, quam testatur quisquis Deum appellat. Virtutes, δυνάμεις. Ad uerbum, potestates. quo nomine ex Hebræorum idiotismo, qui גבוּרוֹת dicunt, à consequenti intelliguntur quæcunque facta illam Dei infinitam potestatem testantur, quæ ἐνεργήματα δυνάμεων uocat Paulus, 1. Cor. 12.b.10. nisi quòd uidetur ad certam speciem restringere, quia à dono sanationum & alijs distinguit. Accipiũtur igitur δυνάμεις, pro cœlestis δυνάμεως (id est uirtutis, & potestatis) effectis. qua significatione etiam accipitur apud Iustinum. Apologetico posteriore, ubi agit de Simone mago: sed addit, μαγικαῖς. Fecimus, ἐποιήσαμεν: Erasmus, præstitimus? Atqui præstare uirtutes, non magis Latinè dicitur, quàm facere. Commodius dici poterat, edidimus: sed quando semel fuit Hebraisandum, omnia integra seruaui. Erasmus interpretatur infrà capite 13. g.58. ἐπίσωσεν, edidit. 23. Profitebor, ὁμολογήσω: id est, palàm dicam. Vulgata & Erasmus, confitebor. Et certè ὁμολογεῖν propriè significat confiteri: sed huic loco uisa est mihi aptior illa significatio, quum alioquin confitendi uocabulum retinere soleamus. Vide infrà cap.10.d.22. Qui operamini iniquitatem, ἐργαζόμενοι τὴν ἀνομίαν: id est, omnibus sceleribus & flagitijs addicti homines, Hebraico idiotismo, פֹּעֲלֵי אָוֶן: quem libenter sanè retinuimus, quòd uideatur quædam eius esse emphasis. nam ἐργάζεσθαι dicuntur, qui aliqua ex re quæstum quotidie faciunt: quo modo etiam Latini utuntur uerbo Facere. dicunt enim, Medicinam facere, Argentariam facere, & similia. Dicuntur ergo operari iniquitatem, & à Christo reijciuntur, non qui uno & altero scelere sunt contaminati, sed qui hanc uelut artem faciunt, ut sceleste agendo uitã tolerent, & Dei nomine abuntantur ad quæstũ, quo cupiditatib. suis satisfaciant. de quib. agit Paulus in 1. Tim. 6. b. 5. Videturq; hic locus ex Psal. 6. desumptus. Quidã maleficos interpretãtur, id est ἀκατασκεύους: cuius uocabuli ueritus sum ne quibusdã nimis angusta uideretur significatio. Ex uetustis exẽplarib. 6. & 8. habebant additũ πάντες, omnes: quod etiã reperitur apud Veterẽ interpretẽ. 24 Assimilabo, ὁμοιώσω. i. comparabo. Vulg. assimilabitur: id est, ὁμοιωθήσεται. quo modo etiã scriptũ erat in quarto ueteri exẽplari. Prudenti, φρονίμῳ. Vulgata, sapienti, σοφῷ. Interdũ tamen φρονεῖν, uertemus Sapere, interdum Cogitare.

25 Pluuia,

μησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πέτραν.

καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἔπεσε· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

καὶ πᾶς ὁ ἀκούων μου τοὺς λόγους τούτους, καὶ μὴ ποιῶν αὐτούς, ὁμοιωθήσεται ἀνδρὶ μωρῷ, ὅστις ᾠκοδόμησε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐπὶ τὴν ἄμμον·

καὶ κατέβη ἡ βροχὴ, καὶ ἦλθον οἱ ποταμοὶ, καὶ ἔπνευσαν οἱ ἄνεμοι, καὶ προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ ἔπεσε, καὶ ἦν ἡ πτῶσις αὐτῆς μεγάλη.

καὶ ἐγένετο ὅτε συνετέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, ἐξεπλήσσοντο οἱ ὄχλοι ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.

ædificauit domum ſuam ſuper petram.

25 Tunc deſcendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & inciderunt domui illi: & non cecidit. fundata enim fuerat ſuper petram.

26 Et omnis qui audit ex me ſermones hos, & non facit eos, aſsimilabitur uiro fatuo, qui ædifi cauit domum ſuam ſuper arenam.

27 Tunc deſcendit pluuia, & uenerunt flumina, & flauerunt uenti, & impegerunt domui illi: & cecidit, & fuit caſus eius magnus.

28 Et factum eſt quum finiſſet Ieſus ſermones iſtos, percellebatur turba ſuper doctrina ipſius. Mar. 1.b. 12. Luc. 4.c. 32.

29 Docebat enim eos ut habens authoritatem, & non ut Scribæ.

ΚΕΦ. ιʹ. CAP. VIII.

Καταβαίνοντι δὲ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί.

1 QVum deſcendiſſet autem de monte, ſequuta eſt eum turba multa.

καὶ ἰδοὺ λεπρὸς ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων· κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

B καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς, λέγων· θέλω, καθαρίσθητι. καὶ εὐθέως ἐκαθαρίσθη αὐτοῦ ἡ λέπρα.

2 Et ecce leproſus ueniens adorauit eum, dicens: Domine, ſi uelis, potes me purgare. Marc. 1.d. 40. Luc. 5. c. 12.

3 Extenſaq; manu tetigit eum Ieſus, dicens: Volo, purgator. Statim igitur purgata fuit eius lepra.

Καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὅρα μηδενὶ εἴπῃς· ἀλλ' ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε τὸ δῶρον ὃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

4 Tunc dicit ei Ieſus: Vide ut nulli dicas: ſed abi, indica teipſum ſacerdoti, & offer donũ illud quod iniunxit Moſes, in teſtimonium ipſis. Leuit. 14. a. 4.

εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ εἰς Καπερναούμ, προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, παρακαλῶν αὐτὸν,

5 Ingreſſum autem Ieſum in Capernaum, adijt Centurio, precans eum, Centurionis fides. Luc. 7. a. 1.

καὶ λέγων· κύριε, ὁ παῖς μου βέβληται ἐν τῇ οἰκίᾳ παραλυτικὸς, δεινῶς βασανιζόμενος.

6 Et dicens: Domine, puer meus proiectus eſt domi paralyticus, uehementer uexatus.

25 Pluuia, βροχὴ, à βρέχειν: id eſt, à rigando. Eraſmus, imber: id eſt, ὄμβος, aut potius ὑμβρεῖν. Inciderunt domui, προσέπεσον τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Eraſmus, irruerunt in domum: id eſt, ἐφόρμησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν. Liuius, Quum fuga trepidum, ac pauore incidentem portis. Cecidit, ἔπεσε. Eraſmus, eſt proſtrata. & paulo pòſt, deiecta eſt: id eſt, κατεβάλετο. 27 Impegerunt domui illi, προσέκοψαν τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, irruerunt, ut ſuprà: quum hic diuerſo uerbo utatur Euangeliſta. Caſus, πτῶσις. Horatius, Grauiore caſu decidunt turres. Vulgata & Eraſmus, ruina. 28 Et factum eſt, καὶ ἐγένετο. Hebraicum dicendi genus, ויהי. Ideo addere ſolet Eraſmus particulam Vt: ſed malo retinere Hebraiſmum, quo uix quicquam occurrit frequentius. Finiſſet, συντέλεσεν. Vulgata, conſummaſſet: quo etiam alicubi uti cogimur, ut Ioannis cap. 19. e. 30. Idem autem hic ualet σωντελεῖν, quod ſimplex τελεῖν, cuius alioqui multiplex eſt ſignificatio. Percellebatur, ἐξεπλήσσοντο, uel obſtupeſcebat. Vulg. admirabantur: id eſt, ἐθαύμαζον. quod quidem minus aliquid ſignificat, quàm ἐκπλήττεσθαι. Ad uerbum, excutie bantur. nam qui obſtupeſcunt, illis ueluti ualido aliquo ictu mens excutitur. 29 Docebat, ὡς ἐδίδασκεν. Vulgata, ad uerbum, Erat docens. Periphraſis Hebræa, Græcis etiam familiaris: cuius tamẽ interdum ea uis eſt, ut morã ſignificet, & perſeuerantiam in aliqua re facienda: quamobrem etiam alicubi retinuimus. Authoritatem, ἐξουσίαν. Vulgata, poteſtatem: id eſt, δύναμιν. quod rectè annotauit Eraſmus. quãquã ſæpe pro poteſtate accipitur, ut infrà cap. 8. b. 9. Ipſe igitur uertit Authoritatem, id eſt αὐθεντίαν. quam interpretationem hoc loco & alibi ſæpe ſequuti ſumus. Nam licentiæ uocabulum, quamuis Græco uocabulo ἐξουσίας opponatur, tamen repudio, quia plerũque in uitio ponitur, & poteſtatem ſignificat ab alio acceptam, quæ ſcilicet non conuenit αὐτοκράτορι, id eſt illi cui merum eſt imperium, qualem hic ſeſe præſtabat Chriſtus, in doctrina cœleſti promulganda ſe planè Deum oſtendens, à quo Lex ipſa eſſet perlata, quique pro ſuo iure de uita & morte diſſereret.

C

IN CAP. VIII.

3 Purgator, καθαρίσθητι. Vulgata rectè ad uerbum, mundare: uel, munderis. ſed uitanda fuit amphibolia, quæ quidem in Græco nulla eſt. Eraſ. mundus eſto: quod potius exprimit neutrum abſolutũ, quum καθαρίζεσθαι ſit paſſiuum. 4 Vt nulli dicas, μηδενὶ εἴπῃς. Eraſmus, ne cui: id eſt, μή τινι. Donum illud, τὸ δῶρον. De certo munere loquitur. Itaque articulum ab alijs omiſſum expreſsimus. Iniunxit, προσέταξεν. Vulg. præcepit. Eraſmus, iuſsit: id eſt, ἐκέλευσεν. Vide ſuprà cap. 1. d. 24. 5 Ingreſſum autem Ieſum, εἰσελθόντι δὲ τῷ Ἰησοῦ. Vulgata, Quum autem introiſſet: neque additur nomen Ieſu, cuius etiã loco Vetuſta omnia habebant, αὐτῷ ipſo. Eraſ. Porrò quum ingreſſus fuiſſet Ieſus. Nos uerbum εἰσέρχεσθαι, quum idem ualeat quod εἰσιέναι, modò introire, modò ingredi, ſumus interpretati: quanquam hoc poſtremum potius reſpondet τῷ ἐμβαίνειν. Cæterùm uti uoluimus quarto caſu potius quàm ſexto, uel periphraſi, propterea quòd tertius hic caſus minimè ponitur abſolutè, ſed refertur ad uerbum proximum προσῆλθεν: cui addditur relatiuum αὐτῷ, redundans ex idiotiſmo Hebræo. quo etiam Ionicam dialecton uti, alibi admonuimus. Precans, παρακαλῶν. Vulgata, rogans: id eſt, δεόμενος. Eraſ. obſecrans: id eſt, πεῖσαι δεόμενος. Alij, ſupplicans: id eſt, ἱκετεύων. 6 Puer, ὁ παῖς: Vel filius, uel ſeruus. Nam hiſtoria quæ apud Lucam narratur cap. 7. a. 2. etſi multis in rebus eſt iſti ſimilima, tamen, ut nonnulli indicant, ex multis circunſtantijs diuerſa eſt: ut hic fortaſſe non de ſeruo, ſed de filio agatur. Vtcunque ſit, pueri etiam à Latinis ſerui dicuntur, ſicut apud Hebræos נער

& puerum & miniſtrum declarat. Proiectus eſt, βέβλητα: in lecto ſcilicet, quaſi cadauer, ſicuti ſunt paralytici. Sic Verg. Sternitur & toto proiectus corpore, terræ. Vulg. iacet: id eſt, κεῖται. Eraſ. decũbit: id eſt, διάκειται. Vehemẽter uex. δεινῶς βασανιζόμενος. Vulg. & malè torquetur: id eſt, δεινῶς στρεβλοῦται. Eraſ. grauiter diſcruciatur: id eſt, βαρέως αὐτεῖται. Nos δεινὸν interpretamur uehementẽ, & δεινότατα uehementiã. Itaq; etiam δεινῶς uehementer. quod etiã tribuimus aduerbijs σφόδρα & λίαν, quando uerbis adiunguntur: neque enim Græcorum copiam aſſequi poſſumus.

Tunc dicit ei Ieſus: Ego quum uenero, ſanabo eum.

7 καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἐγὼ ἐλθὼν θεραπεύσω αὐτόν.

Et reſpondens Centurio, dixit: Domine, non ſum dignus ut meum ſub tectũ ingrediaris: ſed ſolũ effare ſermonem, & ſanabitur puer meus.

8 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἑκατόνταρχος ἔφη· κύριε, οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς· ἀλλὰ μόνον εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

Nam & ego ſum homo ſub poteſtate *conſtitutus*, & habeo ſub me milites: & dico huic, Proficiſcere, & proficiſcitur: & alteri, Veni, & uenit: & ſeruo meo, Fac hoc, & facit.

9 καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας· καὶ λέγω τούτῳ, πορεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται· καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

Hæc autem quum audiſſet Ieſus, miratus eſt, & ait ſequentibus: Amẽ dico uobis, ne in Iſrael quidem tantam fidem inueni.

10 ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασε, καὶ εἶπε τοῖς ἀκολουθοῦσιν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

Gentium uocatio.

Dico autem uobis, quòd multi ab Oriente & Occidente uenient, & diſcumbent cum Abraham & Iſaac & Iacob in regno cœlorum.

11 λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ ἀπ' ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν ἥξουσι, καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν.

Iudæorum reiectio. Infrà 22. b. 13.

Filij uerò regni eijcientur in tenebras exteriores. illic erit fletus, & ſtridor dentium.

12 οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Et dixit Ieſus Centurioni: Abi, & ut credidiſti, fiat tibi. Sanatusq; eſt puer eius in eo ipſo momento.

13 καὶ εἶπεν ὁ Ἰησοῦς τῷ ἑκατοντάρχῃ· ὕπαγε, καὶ ὡς ἐπίστευσας, γενηθήτω σοι. καὶ ἰάθη ὁ παῖς αὐτοῦ ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ.

Socrus Petri ſanatur. Mar. 2. c. 29. Luc. 4. f. 38.

Et quum ueniſſet Ieſus domum Petri, uidit ſocrum eius in lecto proiectam, & febricitantẽ.

14 Καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν Πέτρου, εἶδε τὴν πενθερὰν αὐτοῦ βεβλημένην καὶ πυρέσσουσαν.

Tetigitq; manũ eius, & reliquit eam febris: & ſurrexit, ac miniſtrauit eis.

15 καὶ ἥψατο τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετός. καὶ ἠγέρθη, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

Mare. 1. c. 32. Luc. 4. 8. 40.

Quum autem ſerum *diei* eſſet, obtulerunt ei

ὀψίας δὲ γενομένης, προσήνεγκαν αὐτῷ δαι-

7 Sanabo, θεραπεύσω. Vulgata, curabo. Eraſmus, medebor: qui tamen hanc uerſionẽ meritò reiecit ſuprà cap. 4. d. 23. Certè hic ponitur pro ἰᾶσθαι, quo uocabolo poſtea utitur. 8 Dignus, ἱκανὸς. Eraſmus, idoneus. Vide ſuprà cap. 3. c. 11. Vt meum, &c. ἵνα μου ὑπὸ τὴν στέγην εἰσέλθῃς. Vulg. ut intres ſub tectũ meũ. Eraſ. ut tectũ meũ ſubeas: qui tamen Lucæ 7. a. 6. ſequitur Veterem interpretem. Rectè quidem uterque. ſed ego ad uerbũ conuerti, ſeruata etiã traiectione, quæ nonnihil habet uenuſtatis. Effare ſer. εἰπὲ λόγῳ. Octo exẽplaria uetuſta ſic etiam infrà cap. 12. c. 22. ſcriptum habebant, εἰπὲ λόγῳ, dic uerbo: quam etiã lectionẽ ſequutus eſt Vetus interpres. Atque hoc modo εἰπὲ, id eſt dic, accipietur Hebraico more, pro iube. λόγῳ uerò ſignificat loquutione & uerbis. perinde ac ſi diceret, Tantùm loquere: nã tãtùm opus eſt ut uerbo iubeas. Alioquin λόγος nõ uerbũ, ſed ſermonẽ & orationẽ declarat. Mihi uerò ſermonem ideo uertere placuit, quia profani quoq; ſcriptores uerbum hoc ſacris oraculis attribuunt, uel eo exprimunt diuinam authoritatẽ. Cicero pro Domo ſua, Effari uerbũ ſolenne dixit, quum uim conſecrationis notare uellet. hic aũt (ut iam dixi) de ſummo Chriſti imperio agitur, cui ſatis eſt dixiſſe. 9 Sub poteſtate *conſtitutus*, ὑπὸ ἐξουσίαν. Eraſmus, alterius poteſtati ſubditus. Ego Vulgatam prætuli, non modò quia propius accedit ad Græca, ſed etiã quia participium τεταγμένος, id eſt conſtitutus, ſuppleuit ex Luca. Sed tamen rectius fortaſſe legeris, ἐπ' ἐξουσίαν, pro quo uulgo dicimus, *en authorité ou en eſtat*. cuius coniecturæ duplicem affero rationẽ. Neque enim ſimpliciter dixit Centurio, ἐγὼ γάρ, ſed καὶ γὰρ ἐγώ. ut ſit hoc argumentum integrum: Non opus eſt, Domine, ut tu ipſe uenias: neq; enim dignus ſum cuius tectum ſubeas. Impera duntaxat, & ſanabitur puer meus. Nam ego quoque, qui tamen, ſi tecũ conferar, uix umbrã habeo alicuius imperij: quia tamen ſum præditus aliqua poteſtate, & ſeruos habeo quibus mandẽ quod libuerit, poſſum mãdata mea per alios exequi. Deinde quod adijcit, Et habeo mihi ſubiectos milites: uidetur illi demum conuenire, qui ſeſe dixerit aliqua præditum authoritate. Nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. 11 Diſcumbent, ἀνακλιθήσονται. Translatio ſumpta eſt à conuiuijs, quibus ſæpe ſolet comparari uitæ æternæ fœlicitas. Nam ἀνακλίνεσθαι pro κατακλίνεσθαι hic ponitur. Latini recumbendi quidẽ uerbo utuntur, quod Vetus interpres uſurpauit, ſimili etiam ſignificatione, ſed rarò. 12 Filij uerò regni, οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας: id eſt, quibus regnum quaſi hæreditario quodam iure uidebatur deſtinatum, ut infrà cap. 9. b. 15. Filij thalami dicuntur, qui ſunt ad nuptias inuitati. & Ioan. 17. c. 12. filius perditionis, homo exitio deuotus, ex Hebræorum idiotiſmo, qui haud ſatis ſcio an totidem Latinis uerbis exprimi poſsit. Certum quidem eſt, hoc nomine ornari Iſraelitas, quia iure adoptionis diuinæ ſacerdotium regale erant, & regnum ſacerdotale. Imò Deus Iſraelẽ filium ſuum uocat, & quidem primogenitum. Itaque non ſatis conſideratè Hebraiſmum hunc quidam Romana ciuitate donare tentauit: quia aliud eſt, eſſe regium filium, quàm ex eorum numero ad quos regnum pertinet. Deinde quicunque filij ſunt regis, minimè ſuccedunt in regnum. Exteriores, τὸ ἐξώτερον: id eſt, quæ extra ſunt: ut intelligas extra regnum nullam eſſe lucem. 13 In eo ipſo momento, ἐν τῇ ὥρᾳ ἐκείνῃ. Vulgata, ex illa hora. Eraſ. in hora illa. Vide infrà cap. 9. c. 22. Poſt hæc teſtatur Eraſmus, cui adſtipulantur ueteres codices, ſe additum repetiſſe, καὶ ὑποστρέψας ὁ ἑκατόνταρχος εἰς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, εὗρε τὸν παῖδα αὐτοῦ ὑγιαίνοντα: id eſt, & reuerſus Centurio domum ſuam eo ipſo momento, inuenit puerum ſuum ualentem. 16 Quum autem ſerum *diei* eſſet, ὀψίας δὲ γενομένης. Vulgata, Veſpere autem facto: id eſt, ὑποφώσκοντος δὲ γενομένου. Eraſmus, Quum autem appetiſſet ueſpera. Liuius: Ca-

A uius: Castrorũ oppugnatione: quia ſerum erat dici, abſtinuere. Obtulerunt, προσένεγκαν. Eraſmus, adduxerunt: id eſt, προσῆγεν. Sermone, λόγῳ. Vulgata & Eraſmus, uerbo: id eſt, ῥήματι. Vide ſuprà uerſu 8.

μονιζομένους πολλούς· καὶ ἐξέβαλε τὰ πνεύματα λόγῳ, καὶ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας ἐθεράπευσεν.

dæmoniacos multos: & eiecit ſpiritus ſermone, omnesq; malè affectos ſanauit.

ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος· αὐτὸς τὰς ἀσθενείας ἡμῶν ἔλαβε, καὶ τὰς νόσους ἐβάστασεν.

17 Vt impleretur quod dictum eſt per Eſaiam prophetam, dicentem: Ipſe infirmitates noſtras accepit, & morbos portauit. Eſa. 53. b. 4 1. Pet. 2. d. 24

ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς πολλοὺς ὄχλους περὶ αὐτὸν, ἐκέλευσεν ἀπελθεῖν εἰς τὸ πέραν.

18 Quum uidiſſet autem Ieſus turbam multam circum ſeſe, iuſsit ut abirent in ulteriorem ripam. Luc. 9. g. 57

καὶ προσελθὼν εἷς γραμματεὺς, εἶπεν αὐτῷ· διδάσκαλε, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἐὰν ἀπέρχῃ.

19 Et quum acceſsiſſet quidam Scriba, dixit ei: Magiſter, ſequar te quócunq; abieris. Scriba Chriſtum ſequitur.

καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχουσι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

20 Tunc dicit eis Ieſus: Vulpes luſtra habent, & uolucres cœli nidos: filius autem hominis non habet ubi caput reclinet. Chriſti paupertas.

ἕτερος δὲ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶπεν αὐτῷ· κύριε, ἐπίτρεψόν μοι πρῶτον ἀπελθεῖν, καὶ θάψαι τὸν πατέρα μου.

21 Alius autem ex diſcipulis eius dixit ei: Domine, permitte mihi primùm abire, & ſepelire patrem meum.

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· ἀκολούθει μοι, καὶ ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς.

22 Ieſus autem dixit ei: Sequere me, & ſine ut mortui ſepeliant mortuos ſuos. Vocatio.

καὶ ἐμβάντι αὐτῷ εἰς τὸ πλοῖον, ἠκολούθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

23 Et quum ipſe eſſet ingreſſus nauigium, ſequuti ſunt eum diſcipuli eius. Mar. 4. d. 31 Luc. 8. d. 22

B καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο ἐν τῇ θαλάσσῃ, ὥστε τὸ πλοῖον καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν κυμάτων· αὐτὸς δὲ ἐκάθευδε.

24 Et ecce motus magnus factus eſt in mari, adeò ut nauis operiretur à fluctibus: ipſe uerò dormiebat. Motus in mari.

καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἤγειραν αὐτὸν λέγοντες· κύριε, σῶσον ἡμᾶς, ἀπολλύμεθα.

25 Et accedentes diſcipuli excitauerunt eum, dicentes: Domine ſerua nos, perimus.

καὶ λέγει αὐτοῖς· τί δειλοί ἐστε, ὀλιγόπιστοι; τότε ἐγερθεὶς ἐπετίμησε τοῖς ἀνέμοις καὶ τῇ θαλάσσῃ, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη.

26 Et dicit eis: Quid timidi eſtis, ô parum fideles? Tũc excitatus, obiurgauit uentos & mare: & facta eſt tranquillitas magna.

οἱ δὲ ἄνθρωποι ἐθαύμασαν, λέγοντες· ποταπός ἐστιν 27 Homines uerò mirati ſunt, dicentes: Qualis

18 In ulteriorem *ripam*, εἰς τὸ πέραν. Vulg. transfretum: id eſt, πέραν θαλάσσης, uel περᾶν. Erat enim Capernaum ſita ad lacũ Tiberiadis. Vulgata addidit, diſcipulos ſuos, quę uerba in nullis Gręcis codicibus reperiuntur, quamuis uideantur neceſſaria: nam alioqui uideri poſſet hoc mandatum de trajiciendo lacu ad turbam pertinere. In multis tamen ſcriptis uetuſtis codicibus Vulgatæ non leguntur. 19 Quidam Scriba, εἷς γραμματεύς. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, unus Scriba. quo genere dicendi utimur etiam in uernaculo noſtro ſermone. 20 Luſtra, φωλεούς. Vulgata & Eraſmus, foueas: id eſt, ὀρύγματα, uel διορύγας. Ego luſtra interpretor, ſeruata eiuſdem etymologiæ ratione, ſi Grammaticis credimus. Nidos, κατασκηνώσεις. Propriè umbracula. Nam σκηνὴ à σκιᾷ deriuatur: declaratq; propriè tabernaculum ex frondibus & ramis contextum. Virgil. 1. Aeneidos: tum ſyluis ſcena coruſcis, Deſuper, &c. quo modo etiam nidi ab auibus conſtruuntur. Filius autem hominis, ὁ Μὴ γὰρ τοῦ ἀνθρώπου. Quòd nonnulli putant ſic uocatum Chriſtum, quòd filius eſſet unius tantum hominis, id eſt Mariæ, cæteri uerò filij potius hominum, eo refellitur quòd ſic Ezechielem ſæpe uocat Spiritus Dei: ut alios taceam. Rurſus quòd nonnulli uolunt humanam naturam Chriſti ſic indicari, etſi id uerũ eſt, tamen mihi quoq; uidetur pleriſq; locis non uſq; adeò magnum pondus habere. Aſſentior igitur illis, qui Hebraicam phraſim eſſe uolunt pro homine, ſicut Homerus ſæpe, υἱὸς ἀχαιῶν, filios Achiuorum uocat Achiuos. Sic enim omnino accipitur capite 49. Ieremiæ, & alijs locis plurimis: quamuis Vetus interpres ferè uertat plurali numero, filij hominum. Sed hoc addo, propterea quòd familiare eſt Hebræis, ut de ſe loquantur in tertia perſona, ideo accipi loco pronominis primæ perſonæ: in Nouo quidem Teſtamento, in quo non memini quenquam, præter unum Chriſtum, filium hominis uocatum, idq; tum demum, quum ipſe de ſe loquitur. 21 Primùm abire, πρῶτον ἀπελθεῖν. Vetuſtum quoddam exmplar hoc uocabulum, πρῶτον, non habebat, & uidetur expungi poſſe. 22 Suos, τοὺς ἑαυτῶν. Leuiculum eſt quòd admonet Eraſmus, uertendum fuiſſe, ſuos ipſorum, quia ἑαυτῶν additur. Conſtat enim loco ſimplicium pronominum ſæpe reciproca à Græcis uſurpari: ut paulo antè, ὑφ' ἡμαυτὸν, pro, ὑπ' ἐμοί, & alijs infinitis locis. Sed hoc potius obſeruandum erat, mortuos priore loco dici eos, quorum omnes ſenſus peccatum & diabolus conſopiuit, ſicut copioſius deſcribit Paulus Epheſ. 2. a. 1. 23 Quum ipſe eſſet, &c. ἐμβάντι αὐτῷ εἰς πλοῖον. Vulgata, aſcendente eo in naiculam: id eſt, τὸ πλοιάριον. Eraſ. quum eſſet ingreſſus nauim: id eſt, πλοῖον ναῦν. Eſt autem πλοῖον, quodcunque nauis genus, ἀπὸ τοῦ πλεῖν, quod nauigare ſignificat in genere. πλοιάριον uerò Lentulus dicit nauigiolum, lib. 12. Epiſtol. Gallis, une flette. 25 Excitauerunt, ἤγειραν. Hoc uerbum quum eſt trãſitiuum, conuerto Suſcitare, ut ſuprà cap. 3. b. 9. quũ ſcilicet agitur de ipſa creatione: quæ quidẽ Deo tribuitur hoc nomine in Sacris literis, ut intelligamus non magis eſſe Deo difficile, facere ut ſint ea quæ non ſunt, quàm nobis dormientẽ hominem excitare. quo poſteriore uocabulo utor, ubi de ſomno diſſeritur: ut hoc loco. Quoties autem abſolutè uel paſsiuè accipitur, interpretari ſoleo Surgere, uel expergefieri, uel excitari. ut ſuprà cap. 1. d. 24. & 2. c. 13. 26 Obiurgauit, ἐπετίμησε. Vulgata, imperauit: id eſt, ἐπέταξε. Eraſ. increpauit: quod potius reſpondet τῷ ἐπιπλήξαι. Interdũ autẽ accipitur pro, Additis minis præcipere, ut infrà cap. 12. b. 16. ſicut apud Latinos accipitur interminari. Eſt autẽ hęc phraſis Hebraica, ut apparet ex Pſal. 106. b. 9. & Naum 1. a. 4. Et uideẽ uti hoc uerbo Spiritus ſanctus, ubi de inhibẽda maris tempeſtate agitur, q̃ uis ui obijci & opponi uideat. qua etiã ratione de Satana dicit, Increpet te Dominus, Zac. 3. a. 2.

C

est iste, quòd uenti quoq; & mare auscultant ei?

Et quum ipse uenisset ad ulteriorẽ ripam, in regionem Gergesenorum, occurrerunt ei duo dæmoniaci, è monumentis exeuntes, sęui ualde: adeò ut nõ ualeret quisquã præterire per uiã illã.

Dæmoniaci sanantur. Marc.5.a.1. Luc.8.d.26.

Et ecce clamarũt, dicẽtes: Quid nobis tecũ, Iesu fili Dei? ueniſti huc uexatũ nos ante tẽpus?

Erat autem longè ab eis grex porcorum multorum pascens.

Dæmones uerò precabantur eum, dicentes: Si eijcis nos, permitte nobis abire in gregem porcorum illorum.

Et ait eis, Abite. Illi uerò egressi, abierunt in illum gregem porcorum: & ecce ruit totus ille grex porcorum è præcipitio in mare, & mortui sunt in aquis.

Dæmones in porcos abeunt.

Pastores autem fugerunt: & quum abijssent in urbem, renunciauerunt omnia, & quæ dęmoniacis facta essent.

Et ecce tota urbs exiuit in occursum Iesu: quumq; uidissent eum, precabantur ut digrederetur à finibus ipsorum.

CAP. IX.

TVnc ingressus nauigium, traiecit, & uenit in suam urbem.

Paralyticus sanatur. Mar.2.a.3 Luc.5.c.24.

Et ecce obtulerũt ei paralyticũ in lecto proiectũ: quumq; uidisset Iesus fidem eorũ, dixit paralytico: Cõfide, fili: remissa sunt tibi peccata tua.

Et ecce quidam è Scribis dicebant apud se, Iste blasphemat.

ὅτος, ὅτι ⸀ὴ οἱ ἄνεμοι ⸀ὴ ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; A

καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ πέραν, εἰς τὴν χώραν τῶν γεργεσηνῶν, ὑπήντησαν αὐτῷ δύο δαιμονιζόμενοι, ἐκ τῶν μνημείων ἐξερχόμενοι, χαλεποὶ λίαν, ὥστε μὴ ἰσχύειν τινὰ παρελθεῖν διὰ τῆς ὁδοῦ ἐκείνης.

Καὶ ἰδοὺ ἔκραξαν, λέγοντες· τί ἡμῖν ⸀ὴ σοί, ⸀ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ; ἦλθες ὧδε πρὸ καιροῦ βασανίσαι ἡμᾶς;

ἦν δὲ μακρὰν ἀπ' αὐτῶν ἀγέλη χοίρων πολλῶν βοσκομένη.

οἱ δὲ δαίμονες παρεκάλουν αὐτὸν, λέγοντες· εἰ ἐκβάλλεις ἡμᾶς, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων.

καὶ εἶπεν αὐτοῖς, ὑπάγετε. οἱ δὲ ἐξελθόντες, ἀπῆλθον εἰς τὴν ἀγέλην τῶν χοίρων. καὶ ἰδοὺ ὥρμησε πᾶσα ἡ ἀγέλη τῶν χοίρων κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἀπέθανον ἐν τοῖς ὕδασιν.

οἱ δὲ βόσκοντες ἔφυγον· ⸀ὴ ἀπελθόντες εἰς τὴν πόλιν, ἀπήγγειλαν πάντα, ⸀ὴ τὰ τῶν δαιμονιζομένων.

καὶ ἰδοὺ πᾶσα ἡ πόλις ἐξῆλθεν εἰς συνάντησιν τῷ ἰησοῦ· καὶ ἰδόντες αὐτὸν, παρεκάλεσαν ὅπως μεταβῇ ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν. B

ΚΕΦΑΛ. Θ'.

Καὶ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, διεπόρασε, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

Paralyticus sanatur. Mar.2.a.3 Luc.5.c.24.

⸀ὴ ἰδοὺ προσέφερον αὐτῷ παραλυτικὸν ἐπὶ κλίνης βεβλημένον. καὶ ἰδὼν ὁ ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπε τῷ παραλυτικῷ· θάρσει τέκνον, ἀφίενταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

καὶ ἰδού τινες τῶν γραμματέων εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτος βλασφημεῖ. C

---

27 Qualis, ποταπός. Annotat Eras. hãc particulã ita interrogare, ut habeat admirationis emphasim, q̃d non est perpetuũ: distingui tamẽ debet à ποδαπὸς cuias. Quòd, ὅτι. Vel ut Vul. & Eras. qa. Cic. 10 Phil. Cur nunq̃ tã frequẽs Senatus fuit, quòd unus aliquis sentẽtiã tuã secutus sit? quo tamẽ loco nõnulli legũt, V T. Galli sic loquunt, quum dicũt, *quel hõme est ceci, que les uens & la mer luy obeissent.* Sed particulã Quia nusquã memini legere hoc modo usurpatã. Auscultãt, ὑπακούουσιν. Eras. & Vul. obediũt: id est, πείθονται. Certè illa trãslatio in Latino sermone nõ est durior q̃ in Græco 28 Sæui, χαλεποὶ id est, ὠμοί. Nam, ut rectè annotat Eras. hoc uocabulum multa declarat. Valde, λίαν: id est, πάνυ. Vulg. nimis: id est, ἄγαν. Eras. supra modũ: id est, ὑπερμέτρως. 29 Clamarunt, ἐκραξαν. Eras. uociferabãtur: id est, ἀνεβόων. Quid nobis tecũ? τί ἡμῖν ⸀ὴ σοί; Eras. Quid rei nobis tecum? & rectè quidẽ. Nam subauditur πρᾶγμα: quum sic loquatur Demosthenes πρὸς τιφάνη, διεμνήμησε μηδὲν ἄνευ σοῦ ⸀ὴ φιλίππῳ πρᾶγμα. Sed præcisè etiam interdum sic loquũtur Latini. ut Cic. Quid huic enim Fabio? Idẽ, Cum Vatinij legionibus quid erat Antonio? Vulg. ad uerbum, Quid nobis & tibi? quẽ Hebraismum alioqui obscuriorem meritò studuit Eras. illustrare. 30 Longè, μακρὰν. Vulg. non lõgè: repugnante quidẽ fide omnium Græcorũ exẽplarium, quæ nobis uidere contigit: sed tamen rectius (ni fallor) quàm si negationẽ non addas. 31 Eijcis, ἐκβάλλεις. Vulg. addit hinc: id est, ἐντεῦθεν. Permitte nobis abire, ἐπίτρεψον ἡμῖν ἀπελθεῖν. Vul. legit, mitte nos, id est, πέμψον ἡμᾶς. Porcorum illorũ, τῶν χοίρων. Puto articulũ hic poni Δεικτικῶς, & gregẽ illum quasi in conspectu fuisse: quod exprimendum putaui. 32 Ruit, ὥρμησε. Vul. impetu abijt: non necessaria periphrasi. Eras. ferebatur, id est, ἐφέρετο. E præcipitio. κατὰ τοῦ κρημνοῦ. Vulg. & Eras. per præceps: nec id quidẽ Latinè (ut opinor) nec satis appositè. Ponitur enim κατὰ pro ἀπὸ, ut in illo Homeri Odyss. ζ. κατὰ πέτρης ἅλλεσθαι, de saxo desilire. Mortui sunt, ἀπέθανον. Erasmus, perierunt: id est, ἀπώλοντο. 33 Pastores, οἱ βοσκόντες: Eras. qui pascebant. Vide infrà cap. 19. a. 4. Quũ abijssent, ἀπελθόντες. Vulg. uenientes: id est, ἐλθόντες. Eras. digressi: id est, μεταβάντες. Omnia, πάντα. Vul. omnia hæc: id est, πάντα ταῦτα. quod etiam uidetur cum his quæ sequuntur melius conuenire. Quæ dæmoniacis facta essent, τὰ τῶν δαιμονιζομένων. uel ut Eras. quæ dæmoniacis accidissent. Sic enim rectè Hellenismus (alioquin obscurus) illustrat. Vul. De his qui dæmonia habuerãt: id est, περὶ τῶν δαιμονιζομένων. Simili dicendi genere etiã utitur infrà cap. 21. b. 21. 34 Digrederetur, μεταβῇ. Vulg. tranfiret: id est, διαβαίνῃ. Eras. decederet: id est, ἀποχωρήσῃ. & infrà cap. 12. a. 9. progressus: id est, προελθὼν.

IN CAP. IX.

1 Ingressus, ἐμβάς. Vulgata, ascendens: id est, ἀναβαίνων: & addit Iesus, ἰησοῦς. 2 Obtulerunt, προσέφερον. Eras. adduxerunt. quæ interpretatio neq; Græco uocabulo respondet, neq; huic loco conuenit. Neq; enim ducebatur, sed ferebatur paralyticus, & quidem in lecto decumbens, ut narratur Mar. 2. a. 1. Quumq; uidisset, ⸀ὴ ἰδὼν: id est, quum ex manifesto signo cognouisset. Sic in hoc eodẽ cap. uersu 4. ἰδὼν τὰς ἐνθυμήσεις. & Exod. 20. c. 18. Omnis populus uidebat uoces. Confide, θάρσει. Eras. Bono animo esto. Cic. in hac significatione dicere solet, confidere animo. θαρρεῖν autẽ idem etiã ualere quod apud Latinos Confidere, uel illud Herodiani confirmat lib. 4. ἐθάρρει δὲ αὐτῷ διὰ πάντων αὐτὸν ἀγαθὸν: Confidebat autem ei, utpote iampridem sui studioso. Remissa sunt, ἀφίενται. Vul. & Erasmus, remittuntur, ἀφίενται. est autem in tempore perfecto emphasis minimè negligenda. 3 Blasphemat, βλασφημεῖ: id est, impiè loquitur. Nam hac significatione usurpatur à sacris scriptoribus, quum apud Græcos diserti ores idẽ ualeat quod συκοφαντῶν, id est calumniari, uel maledicere, siue alterius famam maledictis lædere.

A καὶ ἰδὼν ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν· ἵνα τί ὑμεῖς ἐνθυμεῖσθε πονηρὰ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν; 4 Et quũ uidísset Iesus cogitationes eorũ, dixit: Vt quid cogitatis mala in cordibus uestris?

τί γάρ ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει; 5 Vtrum enim est facilius, dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula? *Remissio peccatorum.*

ἵνα δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας (τότε λέγει τῷ παραλυτικῷ) ἐγερθεὶς ἆρόν σου τὸν κλίνην, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου· 6 Vt autem sciatis, quòd authoritatem habeat filius hominis in terra remittendi peccata (tunc dicit paralytico) Surge, tolle tuum lectum, & abi domum tuam.

καὶ ἐγερθεὶς, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. 7 Tunc *ille* surrexit, abiítq; domum suam.

ἰδόντες δὲ οἱ ὄχλοι, ἐθαύμασαν, καὶ ἐδόξασαν τὸν θεὸν, τὸν δόντα ἐξουσίαν τοιαύτην τοῖς ἀνθρώποις. 8 Turba uerò quũ uidísset, mirata est: & glorificauit deũ, q dedísset talẽ authoritatẽ hominib.

καὶ παράγων ὁ Ἰησοῦς ἐκεῖθεν, εἶδεν ἄνθρωπον καθήμενον ἐπὶ τελωνίου, Ματθαῖον λεγόμενον· καὶ λέγει αὐτῷ, Ἀκολούθει μοι. καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ. 9 Et quũ prętergrederetur Iesus illinc, uidit quendã sedẽtẽ ad teloniũ, qui Matthæus dicebatur: dicitq; ei, Sequere me. Atq; is surgẽs secutus est eũ. *Matthæus uocatur.* Mar.2.b.14 Luc.5.f.27.

καὶ ἐγένετο αὐτοῦ ἀνακειμένου ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ ἰδοὺ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ ἐλθόντες συνανέκειντο τῷ Ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. 10 Et factum est, quum ipse accumberet domi illius, ecce multi publicani & peccatores q uenerãt, simul accubuerunt cũ Iesu & discipulis eius. *Peccatores.*

καὶ ἰδόντες οἱ Φαρισαῖοι, εἶπον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, Διατί μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει ὁ διδάσκαλος ὑμῶν; 11 Quumq; id uidíssent Pharisæi, dixerunt discipulis eius: Quare cum publicanis & peccatoribus edit magister uester?

B ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀκούσας, εἶπεν αὐτοῖς, Οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. 12 Iesus autem quum *hoc* audísset, dixit eis: Qui ualẽt, non habẽt opus medico, sed malè affecti. *Valentes & iusti.*

πορευθέντες δὲ μάθετε τί ἐστιν· Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν. οὐ γὰρ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλ' ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν. 13 Sed profecti díscite quid sit: Misericordiam uolo, & non sacrificiũ. non enim ueni ut uocarẽ iustos, sed peccatores ad resipiscentiam. *Misericordia.* Osee 6.c.7 Infrà 12.a.7 *Peccatores.* 2. Tim.1.c.15 *Ieiunia.* Marc.2.c.18. Luc.5.f.33.

τότε προσέρχονται αὐτῷ οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου, λέγοντες· Διατί ἡμεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι νηστεύομεν πολλά, οἱ δὲ μαθηταί σου οὐ νηστεύουσι; 14 Tunc adeunt eum discípuli Ioannis, dicentes: Quare nos & Pharisæi ieiunamus frequenter, discípuli uerò tui non ieiunant?

καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· Μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος πενθεῖν, ἐφ' ὅσον μετ' αὐτῶν ἐστιν ὁ νυμφίος; ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι, ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμφίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν. 15 Et dixit eis Iesus: Num possunt filij thalami lugere, quandiu cum eis est sponsus? Venient autem dies quum tolletur ab eis sponsus, & tũc ieiunabunt.

4 Quũ uidísset, ἰδών. Chrysost. legit, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, quũ sciret Iesus. Vt quid, ἵνατί. Præcisum dicendi genus, pro Quamobrẽ, uel quorsum. Eras. quare. Cicero Attic. lib. 7. Depugna, inquit, potius, quàm seruias: ut quid? si uictus eris, proscribare. 5 Vtrũ eñ est, τί γάρ ἐστιν, p, πότερον γάρ ἐστι. Vul. ad uerbũ, quid est? quod in Latino pręsertim sermone nouũ est. Deinde etiã omisit cõiunctionẽ. 7 Tunc *ille* surrexit, καὶ ἐγερθείς. Pro καὶ uertimus, tũc, quia (ut sæpe nobis dicendũ erit) nã Hebræorũ ita etiã accipitur: & uisa est mihi hæc significatio huic loco melius cõuenire. Eras. autẽ rectè fecit quòd relatiuũ addiderit, ut tolleret amphiboliã. 8 Mirata est, ἐθαύμασαν, Vul. timuerũt: id est, ἐφοβήθησαν, ut existimat Eras. Sed etiãsi ita scriptũ esset Græcè, potius dicendũ fuerat, expauerũt. Exẽplar secundũ habebat ἐφοβήθησαν: q̃d potius uidetẽ legisse Vetus interpres. 9 Quũ prætergrederetur, παράγων ἄγειν. hic poniturpro ἐκβάλλειν: ut in illo Terẽtij, Quò te agis? Eras. pręteriens, παρών. Sed uidetur hic poni παράγειν p μεταβαίνειν, siue πορεύεσθαι, sicut paulo pòst, uers. 27. id est digredi, uel pgredi: q̃d ostẽdit particula ἐκεῖθεν, ita tamẽ, ut in ipso itine
C re id esse factũ intelligamus: alioquin idẽ ualet q̃d παροδεύειν & παρέρχεσθαι, ut infrà cap. 20. d. 30. Sedentẽ, καθήμενον. Sic Vetus interpres. Eras. autẽ maluit uertere desidentẽ, id est ociosum sedentem. quod nõ probo. Nam & iudices ἐν δημείοις eadem ratione dicas desidere, non sedere. Deinde uix unquam est ociosum hoc hominum genus.

Ad telonium, ἐπὶ τὸ τελώνιον: id est, ad publicanorum mensam, quò scilicet tributa referebantur. Memini porrò me apud Chrysostomum legere Telonium pro scrinio. Qui Matthæus dicebatur, ματθαῖον λεγόμενον. Vulgata, Matthæum nomine: id est, ματθαῖον τοὔνομα. 10 Domi, ἐν τῇ οἰκίᾳ, Matthæi scilicet, sicut liquet ex Luca. Quamobrem etiam Eraſmus addidit relatiuum Illius. Ecce, καὶ ἰδού. Particula καὶ omnino abundat hoc loco, ut meritò sit prætermissa à Vulgato interprete. Sic etiam infrà cap. 28. b. 9 apud Lucam autem sæpissimè. cuius pleonasmi simile prorsus exemplum habemus Gen. 12. a. 1. 11 Edit, ἐσθίει. Vulgata, manducat. Eraſmus, sumit cibum. Vetustum exemplar decimum quartum addit, καὶ πίνει, & bibit. 13 Sed profecti, πορευθέντες δέ. Vulgata, Euntes autẽ: quod non satis exprimit uim particulæ δέ, hoc quidem loco. Eraſmus, Quin potius ite: id est, μᾶλλον δὲ πορευθέντες, sicut scribit Euangelista noster infrà cap. 10. a. 6. Misericordiam, ἔλεον. Hoc ipsum est quod ἐλεημοσύνην suprà uocauit, cap. 6. a. 1. ubi diximus quàm latè pateat hoc uocabulum. Sacrificium, θυσίαν. Causa, ut opinor, non fuit cur hac interpretatione offenderetur Valla. Nã etsi thus Latinũ uocabulũ à θύω deriuatur, minimè tamen inde efficitur, θύειν & θυσίαν de suffitib. tantũ dici: quũ etiam θύειν mactare & occidere significet. Deindè nihil prohibet, quo minus θυσία interdũ ipsum sacrificiũ, interdũ uerò uictimã declaret. Cæterùm si quis cũ his Christi uerbis cõponat ea de quibus disputat Plato in extremo Alcibiade posteriore, mirabitur tantã in homine (alioquin profano) pietatem. Ad resipiscentiam, εἰς μετάνοιαν. Vetus interpres hęc non interpretatur. & certè decerãt in uetustis duobus exemplaribus. 14 Frequenter, πολλά: id est, πολλάκις, Græcorum more: apud quos (ut etiam apud Hebræos, atque adeò apud poetas Latinos) adiectiua degenerant in aduerbia. Virgilius sexto Aeneidos: Aeternùm latrans exangues terreat umbras. Eraſmus, plerunque: id est, τὰ πολλά, uel ὡς τὰ πολλά. 15 Filij thalami, οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος. Vulgata, filij sponsi. Eraſmus filios thalami interpretatur, ut ego in Marco & Luca. Nam (ut ipse rectè notat)

Pannus. Nullus autem immittit panniculũ im pexum in ueſtimentum uetus: illud enim ipſius ſupplementum tollit *aliquid* de ueſtimento, & peior fiſſura fit.

16 οὐδεὶς δὲ ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου, καὶ χεῖρον σχίσμα γίνεται. A

Vinum nouum. Neque inijciunt uinum nouum in utres ueteres: ſin minus, rumpuntur utres, & uinum effunditur, & utres pereunt: ſed inijciunt uinum nouum in utres recentes, & utrique conſeruantur.

17 οὐδὲ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε ῥήγνυνται οἱ ἀσκοί, καὶ ὁ οἶνος ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται, ἀλλὰ βάλλουσιν οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινούς, καὶ ἀμφότερα συντηροῦνται.

Principis filia ſuſcitatur Mar. 5. b. 22 Luc. 8. f. 41

Hæc eo loquente ipſis, ecce quidam princeps quum ueniſſet, adorauit eum, dicens: Filia mea modò defuncta eſt: ſed ueni, & impone manum tuam ſuper eam, ac uiuet.

18 ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος αὐτοῖς, ἰδοὺ ἄρχων ἐλθὼν προσεκύνει αὐτῷ, λέγων, ὅτι ἡ θυγάτηρ μου ἄρτι ἐτελεύτησεν· ἀλλὰ ἐλθὼν ἐπίθες τὴν χεῖρά σου ἐπ' αὐτὴν, καὶ ζήσεται.

Tunc ſurgens Ieſus, ſequutus eſt eum, & diſcipuli eius.

19 καὶ ἐγερθεὶς ὁ Ἰησοῦς ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ

Mulier à fluxu ſanguinis ſanatur. (Et ecce mulier ſanguinis profluuio laborãs à duodecim annis, accedens à tergo, tetigit fimbriam ueſtimenti illius.

20 (καὶ ἰδοὺ γυνὴ αἱμορροοῦσα δώδεκα ἔτη, προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ.

rectè notat) νυμφῶν & appellatione non ſignificatur ſponſus, ſed thalamus. Sed quæri poteſt, an prorſus conueniat, quòd filios thalami interpretatur ſpõſi domeſticos & proximos. nam Hebræi filios appellant uiros quoſcunque: ut filij thalami uideantur dici qui ſunt inuitati ad nuptias, quicunq; tandem illi ſint: ſicut dicunt Hebræi filetur, ἀπαφθῇ. Legitur in uetere codice ἀφθῇ, eodem ſenſu. Vulgata, auferetur: id eſt, ἀφαιρεθῇ. 16 Immittit ἐπιβάλ B
λει. Sic rectè Vulgata & Eraſmus. Budæus tamen maluit interpretari Adſuit, uel addit: cui non poſſum aſſentiri. Neq; enim ἐπὶ hoc loco nota eſt adiectionis ad iuſtam menſuram, ſed ſupplementum potius declarat eius cui deerat aliquid. Deniq; τὸ ἐπιβάλλειν hoc loco idem ualet quod ἐμβάλλειν. quamobrem mallem apud Marcum interpretari ἐπιῤῥάπτει inſuit, quàm aſſuit. Panniculum, ἐπίβλημα ῥάκους. Vulgata, commiſſuram panni. Eraſmus, aſſumentum panni. Budæus, additamentum panniculi. Exiſtimat enim ſignificare προσθήκην, id eſt additamentum & auctarium. quod mihi quidem non placet: niſi auctarium uoces, quod rei alicui ſarciendæ adhibetur: ſic enim Euangeliſta ipſe poſtea expoſuit, quum πλήρωμα uocauit. neque uerò aſſumentum melius conuenit, quod primere, niſi potius commiſsionem ipſam & futurã declararet, quàm illud quod inſuitur, quodq; hoc loco dicitur ἐπίβλημα. Nos (ut notat etiam Eraſmus) uulgò peciam uocamus. Ergo nullam ex his interpretationibus recipio: quod tamen cum tam eruditorum hominum pace dictum eſſe uelim. Nunc uidendum cur duo uocabula Græca uno Latino expreſſerim. ἐπίβλημα dixi uocari hoc loco illud ipſum quod inſuitur: ῥάκους autem quum uestem detritam & laceram declaret, hic tamen eſt potius materiæ uocabulum, & pannum ſignificat. quod ſatis intelligi poteſt ex epitheto illi adiuncto: ut idem omnino ualeat ἐπίβλημα ῥάκους atque ῥάκος ἐπιβαλλόμενον, id eſt, pannus qui inſuitur. Nos uulgò diceremus, *une piece de drap*, quod etiam unico uocabulo ῥάκους ſignificari potuit. Sed delectantur hac conſtructione Græci: ut ſi Latinè dicas, urbem Romæ pro Roma, aut uitam ruſtici uiuere, pro ruſticè uiuere. Quum autem panniculus Latinis idipſum quod inſuitur, & eius præterea materiam declaret, utrunque illud Græcum putaui hoc uno Latino non ineptè exprimi poſſe. Impexum, ἀγνάφου. Vulgata & Eraſmus, rude. Budæus, impolitum interpretatur, eodem ſenſu. In ueſtimentum, ἐπὶ ἱματίῳ. Suprà cap. 5. f. 40. ἱμάτιον, ſumus interpretati pallium: hic autem & alijs plurimis locis pro omni ueſtimenti genere accipi uidetur. Illud enim ipſius ſupplemen. &c. αἴρει γὰρ τὸ πλήρωμα αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ἱματίου. Vulgata, Tollit enim plenitudinem eius à ueſtimento. Eraſmus, Aufert enim ſupplementum illius à ueſtimento. Budęus, Aufert enim illud ſupplementum eius à ueſte. Hi omnes uidentur exiſtimaſſe, τὸ πλήρωμα poſitum quarto caſu, & coniungi cum uerbo αἴρει. Certè ita ſenſiſſe Veterem interpretem, apparet ex eo quod uertit plenitudinem, & Eraſmum quoque ex ipſius annota- C
tionibus. Offenſus enim (inquit) diſsimilitudine noui panni, poſtea detrahit, & deformior fit ruptura. Atqui τὸ πλήρωμα (quo uocabulo idem illud ſignificatur, quod paulo antea uocauit ἐπίβλημα, illud ſcilicet quod ad implendam & ſarciendam fiſſuram immittitur) ponitur potius recto caſu: diciturq; Detrahere aliquid de ueſte detrita, quàm ipſum ſit nouum: quo modo poſtea Vinum nouum dicitur ueteres utres frangere. Supplementum autem eius uocat, à quo ſcilicet immiſſum eſt. Hoc enim melius uidetur conuenire, quàm ſi ad pallium referas. præterea articulum expreſsi, & addidi caſum uerbo, ut ambiguitatem illam conſtructionis uitarem, à qua illos dixi fuiſſe deceptos. Fiſſura, σχίσμα. Eraſmus, ruptura: id eſt, ῥῆγμα. Vulgata, ſciſſura: id eſt, τμῆσις. 17 Inijciunt, βάλλουσιν. Eraſmus & Vulgata, mittunt. Recentes, καινοὺς. Vulgata & Eraſmus, nouos. Ego diuerſum uocabulum quæſiui, propterea quòd (ut annotauit Eraſmus) Euangeliſta utitur duplici uocabulo νέος & καινὸς: quorum illud eorum eſt qui ætatem ſentiunt, hoc opponitur ueteſtati: ut νέος potius iuuenem ſignificet quàm nouum. quod tamen diſcrimen non ſemper obſeruatur. Vtrique, ἀμφότερα. Omnia ueteſta exemplaria habent, ἀμφότεροι. 18 Quidam princeps, ἄρχων. Sic uulgò legunt, ut ſubaudiatur particula τὶς. quam tamen particulam reperimus expreſſam in ueteſtis exemplaribus, ſexto, octauo, decimoquarto. Vulgata, princeps unus: ut legiſſe uideatur εἷς. quod etiam ſcriptum erat in exemplaribus, primo, tertio, quinto, duodecimo. de quo dicendi genere diximus ſuprà 8. c. 19. ne quis putet unum à pluribus diſtingui. Modò, ἄρτι: uel, nuper. quanquam illud maiorem emphaſim habet. Cicero ſexto in Verrem: Quid dico nuperrimò uerò modò, ac planè paulò antè uidimus. 20 Sanguinis profluuio laborans? αἱμορροοῦσα. Quod uno uerbo Græci dicunt, pluribus neceſſario explicuimus. Vul. Quę ſanguinis fluxũ patiebatur: id eſt, αἱμορραγίαν πάσχουσα. Eraſmus maluit interpretari, Quæ ſanguinis profluuio laborauerat: impropriè, ni fallor: nondũ enim laborare deſierat. A duodecim annis, δώδεκα ἔτη. Sicut Luc. 8. f. 43. ἀπὶ ἐτῶν δώδεκα. Ad uerbũ, duodecim annos. Sed poſcit Latinæ linguę ratio prępoſitionẽ,

ſi cum

A si cum ἁιμορῥοῦσα iungas, sequutus Vulgatam lectionem. Nam secundus codex distinctionem habebat post ἁιμορῥοῦσα: & deinde additum habebat, δώδεκα ἔτη ἔχουσα ἐν τῇ ἀσθενείᾳ. id est ad uerbum, Duodecim annos habens in ea infirmitate: sicut dixit Virgilius, Vna cum gente tot annos Bella gero.

ἔλεγε γὰρ ἐν ἑαυτῇ· ἐὰν μόνον ἅψωμαι τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, σωθήσομαι. 21 Dicebat enim apud se: Si solum tetigero uestimentum eius, seruabor.

ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιστραφεὶς, καὶ ἰδὼν αὐτὴν, εἶπε· θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. καὶ ἐσώθη ἡ γυνὴ ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.) 22 Iesus uerò conuersus, & intuitus eam, dixit: Confide, filia: fides tua te seruauit. Et seruata est mulier ex momento illo.)

καὶ ἐλθὼν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ἄρχοντος, καὶ ἰδὼν τοὺς αὐλητὰς καὶ τὸν ὄχλον θορυβούμενον, 23 Et quum uenisset Iesus domum principis, uidisset q; tibicines & turbam tumultuantem, *Tibicines.*

λέγει αὐτοῖς· ἀναχωρεῖτε· οὐ γὰρ ἀπέθανε τὸ κοράσιον, ἀλλὰ καθεύδει· καὶ κατεγέλων αὐτοῦ. 24 Dicit eis, Recedite: non enim mortua est adolescentula, sed dormit. Et deridebant eum. *Dormire.*

ὅτε δὲ ἐξεβλήθη ὁ ὄχλος, εἰσελθὼν ἐκράτησε τῆς χειρὸς αὐτῆς, καὶ ἠγέρθη τὸ κοράσιον. 25 Quum autem fuisset eiecta turba, ingressus prehendit manū eius: & surrexit adolescentula.

καὶ ἐξῆλθεν ἡ φήμη αὕτη εἰς ὅλην τὴν γῆν ἐκείνην. 26 Et exijt hæc fama in totam terram illam.

Καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τῷ Ἰησοῦ, ἠκολούθησαν αὐτῷ δύο τυφλοὶ, κράζοντες, καὶ λέγοντες· ἐλέησον ἡμᾶς, υἱὲ Δαβίδ. 27 Quumq; prætergrederetur illinc Iesus, sequuti sunt eum duo cæci, clamantes & dicentes: Miserere nostri fili Dauid.

ἐλθόντι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, προσῆλθον αὐτῷ οἱ τυφλοὶ· καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· πιστεύετε ὅτι δύναμαι τοῦτο ποιῆσαι; λέγουσιν αὐτῷ, ναὶ κύριε. 28 Quum autem uenisset domum, adierūt eum cæci illi. & dicit eis Iesus: Creditis quòd hoc possim facere? Dicunt ei, Etiam Domine. *Cæci duo fide in Christum sanantur.*

B τότε ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, λέγων· κατὰ τὴν πίστιν ὑμῶν γενηθήτω ὑμῖν. 29 Tunc tetigit oculos eorum, dicens: Secundum fidem uestram fiat uobis.

καὶ ἀνεῴχθησαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί, καὶ ἐνεβριμήσατο αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων· ὁρᾶτε μηδεὶς γινωσκέτω. 30 Et aperti sunt oculi eorum: & grauiter interminatus est eis Iesus, dicens: Videte nemo sciat.

οἱ δὲ ἐξελθόντες, διεφήμισαν αὐτὸν ἐν ὅλῃ τῇ γῇ ἐκείνῃ. 31 At illi egressi, diuulgarunt eum in tota terra illa.

αὐτῶν δὲ ἐξερχομένων, ἰδοὺ προσήνεγκαν αὐτῷ ἄνθρωπον κωφὸν δαιμονιζόμενον. 32 Illis autem egredientibus, ecce obtulerunt ei hominem mutum dæmoniacum. *Mutus & dæmoniacus sanatur.*

καὶ ἐκβληθέντος τοῦ δαιμονίου, ἐλάλησεν ὁ κωφός. καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι, λέγοντες, ὅτι οὐδέποτε ἐφάνη οὕτως ἐν τῷ Ἰσραήλ. 33 Et is eiecto dæmonio, loquutus est mutus: & mirata est turba, dicens: Nunquam apparuit tale quidpiam in Israel.

οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἔλεγον· ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. 34 Pharisæi uerò dicebant: Per principem dæmoniorum eijcit dæmonia. *Blasphemia.* Luc. 21. b. 24. Infrà. 12. b. 24 Mar. 3. a. 22 Luc. 13. c. 17.

21 Momento, ὥρας. Vetus interpres ad uerbum, hora. Erasmus, tempore: id est χρόνου. Mihi uerò uidetur momentum melius huic loco conuenire, quum hic significetur ille temporis articulus, quo hæc dicta sunt. Respondet autem Chaldaico uocabulo אתפני, quod usurpatur apud Danielem 4. f. 30. & significat ipsum temporis momentum quo aliquid existit, & esse conspicitur: à uerbo נפי, id est respexit. 25 Prehendit, κρατήσει. Vulgata & Erasmus, tenuit id est, ἔκρατεν. Infrà tamen cap. 12. a. 11. Erasmus uertit, apprehendit. Rursus cap. 13. a. 3. ἐκράτησας interpretatur: ceperat. Vocabulum autem ipsum propriè significat, ui adhibita aliquid capere, aut retinere: ueluti quum trahimus reluctantem iniecta manu: sicut etiam Erasmus interpretatus est infrà. cap. 18. c. 28. Quamobrem etiam uincere declarat: Poeta, νόμῳ μὲν πάντα κρατοῦσι: id est πάντα κρατοῦσι ὡς νόμου, omnia uincuntur lege: κρατοῦσιν γὰρ τοσοῦτον ἔστι τοῦ κρατεῖν. C Hic autem & alijs locis multis idem ualet quod ἅπτεσθαι, id est prehendere, uel tangere. Marci autem 7. a. 3. & 4. pro retinere, & studiosè quidpiam obseruare accipitur. Post hæc uerba Prehendit manum eius, Vulgata addit, Et dixit, Puella surge. καὶ εἶπε, κοράσιον ἐγείρου. quæ tamen in nullis codicibus Græcis legimus. Sunt autem petita ex Lucæ 8. g. 54. 26 Hæc, αὕτη. In secūdo exemplari scriptum erat, αὐτῆ eius: id est, de eo. Vide suprà cap. 4. d. 24. 27 Quumq; prætergrederetur illinc Iesus, καὶ παράγοντι ἐκεῖθεν τοῦ Ἰησοῦ. Vulgata, Et transeunte inde Iesu: id est, διελθόντι. Erasmus, Et quum discederet illinc Iesus: id est, ἀποχωροῦντι. Vide suprà cap. 9. a. 9. 28 Domum, εἰς τὴν οἰκίαν. Dicitur Iesus domum uenisse, eam nimirum, in qua consueuerat habitare, quum in ea urbe sibi domicilium delegisset. Nam quum ita loquimur, ea demū significatur domus, quam is incolit qui uenisse dicitur: nisi quidpiam addideris, quo distinguatur. Cæci illi, οἱ τυφλοί. Illi scilicet qui paulo antè ipsi occurrerant. Itaq; articulus non fuit omittendus. 29 Secundum, κατὰ. Erasmus, iuxta: quod magis etiam est insolens apud Latinos, quàm illud. 30 Aperti sunt, ἀνεῴχθησαν. Quartum exemplar addit, παραχρῆμα, id est illico. Et grauiter interminatus est, καὶ ἐνεβριμήσατο. Addidi aduerbium Grauiter, ad uim uocabuli exprimendam. Nam ἐμβριμᾶσθαι significat, addita increpatione & cum fremitu aliquid edicere: ut plusculum aliquid declaret quàm ἐπιτιμᾶν, quo utitur infrà cap. 12. b. 16. Nemo, μηδείς. Vulgata & Erasmus, nequis: id est, μήτις. quod nō potest conuenire, quum sequatur imperandi modus. 31 Egressi, ἐξελθόντες, egressi, scilicet domo. Vulgata, exeuntes. Erasmus, quum abijssent: id est, ἀπελθόντες. Diuulgarunt, διεφήμισαν. Ad uerbum, diffamarunt: sicut etiam uertit uetus interpres. Sed præterquam quòd hoc uerbum raro à Latinis usurpatur, etiam in uitio ponitur pro διαβάλλειν & ἀτιμάζειν. Pro eo autem quod sequitur, αὐτὸν eum, Erasmus uertit, famam illius 33 Tale quidpiam, ὅτως. Vulgata & Erasmus ad uerbum, sic. Ponitur autem ὅτως pro ἰδοὺ τοῦτο, sicut infrà Mar. 2. b. 12. & omnino hoc est quod Hebræi dicunt בזאת. 35 In populo, ἐν τῷ λαῷ, Hæc non legit uetus interpres, neq; etiā in uetustis exēplarib. 10 & 12. reperimus: sed addita hęc erant in octauo codice, καὶ πολλοὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ. & multi secuti sunt eū.

Mar. 6. c. 6
Luc. 13. c.22
Euangelium.
Infirmi.

Et circumibat Iesus urbes omnes ac uicos, 35 docens in synagogis eorum, & prædicans Euangelium regni, & sanans omnem morbum & omnem languorem in populo.

Mar. 6. c. 3

Quum uidisset autem turbam, misericor- 36 dia commotus est super eis, quòd essent dissipati & dissecti quasi oues nõ habẽtes pastorẽ.

Messis.
Operarij.

Tunc dicit discipulis suis: Ipsa quidem mes- 37 sis multa, operarij autem pauci.

Luc. 10. a.2
Iohan. 4. c.36

Rogate igitur Dominum messis, ut emittat 38 operarios in messem suam.

CAP. X.

Apostolis datur gratia sanitatũ.

TVnc aduocatis duodecim discipulis suis, 1 dedit eis authoritatem *aduersus* spiritus impuros, ut eijcerent eos, & sanarent omnẽ morbum & omnem languorem.

Marc. 3 b.15
Luc. 9. a.1

Apostoli qui.

Porrò duodecim Apostolorum nomina 2 sunt hæc: Primus, Simon, qui dicitur Petrus, & Andreas frater eius: Iacobus filius Zebedæi, & Ioannes frater eius:

Philippus, & Bartholomæus: Thomas & 3 Matthæus, ille publicanus: Iacobus *filius* Alphei: & Lebbæus, cognominatus Thaddæus:

Simon Cananites, & Iudas Iscariotes, qui 4

A καὶ περιῆγεν ὁ ἰησοῦς τὰς πόλεις πάσας, καὶ τὰς κώμας, διδάσκων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, καὶ κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας, καὶ θεραπεύων πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν ἐν τῷ λαῷ.

ἰδὼν δὲ τοὺς ὄχλους, ἐσπλαγχνίσθη περὶ αὐτῶν, ὅτι ἦσαν ἐκλελυμένοι καὶ ἐρριμμένοι ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα.

τότε λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι.

δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛ. ί.

B καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν πνευμάτων ἀκαθάρτων, ὥστε ἐκβάλλειν αὐτά, καὶ θεραπεύειν πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν.

τῶν δὲ δώδεκα ἀποστόλων τὰ ὀνόματά ἐστι ταῦτα· πρῶτος, σίμων ὁ λεγόμενος πέτρος, καὶ ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ, ἰάκωβος ὁ τοῦ ζεβεδαίου, καὶ ἰωάννης ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ·

φίλιππος, καὶ βαρθολομαῖος· θωμᾶς, καὶ ματθαῖος ὁ τελώνης· ἰάκωβος ὁ τοῦ ἀλφαίου, καὶ λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος·

σίμων ὁ χαναναίτης, καὶ ἰούδας ἰσκαριώτης, ὁ

36 Misericordia commotus est, ἐσπλαγχνίσθη. Vulgata, misertus est. Erasmus, affectu misericordiæ tactus est. Indicat hoc uerbum, quo Græci interpretes expresserunt Hebræum uerbum רחם, summam & uehementem commiserationem ex intimis uisceribus profectam, qualis est illius qui apud Virgilium lib. 10. Ingemuit miserãs grauiter, dextramq; tetendit. quod ut exprimerem, circumloquutionem adhibui ex Cicer. Tuscul. 4. Nemo (inquit) parricidæ supplicio misericordia commouetur. Super eis, περὶ αὐτῶν, id est eorum causa, sicuti Marci 14 c. 23. τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυννόμενον, id est, ὑπὲρ πολλῶν. Similem constructionem habemus Psal. 103. c.17. Vulgata, eis. Erasmus, erga illos. Dissipati, ἐκλελυμένοι. Ad uerbum, exoluti. quia quę soluta sunt & deiuncta, eadem quoque sunt dissipata: alioquin hoc uocabulum idem ualet quod uerbum simplex Soluere: ueluti quum uires exolutas dicimus, & æs alienum exoluere. Vulgata uertit, uexati, id est ἐσκυλμένοι: quod etiam scriptum erat in uetustis codicibus, primo, secundo, tertio, quarto, quinto, sexto: item apud Chrysostomum, Hieronymum, Hilarium, Theophylactum, sicut Erasmus obseruauit. Sed hoc notandum uidetur, σκύλλεσθαι propriè non de quauis molestia dici, sed de fatigatione & lassitudine ex uia: quod facilè (ut spero) mihi concedent, quicunq; usum huius uerbi obseruarunt. Itaq; commiseratur hic turbam Iesus, quòd de uia plerique essent defessi: deinde, quòd nemo ex illis quos oportebat huic uni rei intentos esse, curam salutis eorum gereret, adeò ut huc & illuc errarent tãquam oues pastore destitutæ. Et dissecti, καὶ ἐρριμμένοι, id est palantes: quod dixit Plutarchus in libello De uirtutibus mulierum σπορὰν ἀλώβητον. 38 Emittat, ἐκβάλῃ. ut infrà, cap. 12. c. 35. Vulgata, mittat. Erasmus, extrudat. Ad uerbum, eijciat. Intelligimus igitur, uel celeriter mittendos in opus Dei, uel etiam inuitos & cunctantes extrudendos, sicut ille rectè notat. Sumus enim omnes in istis rebus tardissimi.

IN CAPVT X.

1 Tunc aduocatis, καὶ προσκαλεσάμενος. Vulgata, conuocatis, id est συγκαλέσας. Erasmus, accersitis, id est μετα- C πεμψάμενος. Aduersus spiritus, κατὰ πνευμάτων. Vel, in spiritus. Ita scriptum erat in quarto & octauo exemplari. Sic etiam Theophylacti codex Romæ impressus: ut omnino idem sit κατὰ πνευμάτων, cum eo quod dicit Lucas, ἐπὶ δαιμόνια. Nonnulli codices non habent κατὰ: sed omnino uidetur uel addendum, uel supplendum. Similis autem eclipseos exemplum habes infrà cap. 12. c. 31. 2 Apostolorum, ἀποστόλων. Vulg. (ut quædam exemplaria habẽt) discipulorum, id est μαθητῶν. Nos Græcum uocabulum, ut alia multa Ecclesiæ Christi familiaria, libenter retinuimus. Latinè possis legatos uocare. ἀπόστολος autem simili etymologia Hebræis שליח uocatur, Abd. a. 1. Primus, πρῶτος. quid si hoc uocabulum ab aliquo additum est, qui Petri primatum uellet stabilire? nihil enim sequitur quod cohæreat. Sed tamen hoc idem obseruauimus alibi usurpatum simili ratione, ut dicemus Mar. 3. b. 16. Sed & reperimus ita scriptũ in omnibus exẽplarib. & Theophylacto Romano, qui disertè admonet, primos idcirco recensèri Petrum & Andream, quòd essent πρωτόκλητοι. In hoc autẽ ordine nihil mysterij latêre, uel illud declarat, quòd Marci 3. & Luc. 6. idem prorsus ordo non obseruatur: & hoc etiam loco in Vetere translatione Philippus & Bartholomæus, Iacobo & Ioanni præponuntur. Sed & quòd apud Paulum ipsum Galat. 2. b. 9. Iacobus Petro præponitur: ut planè sint ridiculi, qui uolunt hoc argumento Antichristi tyrannidem confirmare.

3 Ille publicanus, ὁ τελώνης. Erasmus, qui fuerat publicanus. Articulus uim quoq; hic habet, quæ non fuit negligenda. Sed tamen non putaui supplendum, ὁ γενόμενος, cum Erasmo: quum satis intelligatur, publicanum esse desijsse, ex quo factus est Christi Apostolus. Cognominatus, ὁ ἐπικληθείς. Vulg. præterquam in Complutensi editione, non legit totum illud, λεββαῖος ὁ ἐπικληθείς, quod tamen omnes Græci codices habent. 4 Cananites, χανανίτης. Vulgata & Erasmus, Cananæus, id est χαναναῖος, quo modo etiam scriptum erat in uetustis codicibus, secundo & octauo. Existimant nonnulli potius legendum χανανίτης Cannites, uel χαννεῖος, Cannæus: & rectè eos sentire. uel illud declarat, quòd Lucas 6. c. 15. & Act. 1. b. 13. ζηλωτὴν uocat. zelum enim Hebraicè & Syriacè declarat קנא. Itaq; ut rectè obseruat quidam Hebraicæ linguæ peritus, nomen Chananæorum, quod crebrò occurrit in Sacris libris, hoc quoq; loco librarijs parum doctis uidetur impositum esse.

& prodidit

A καὶ παρέδωκεν αὐτόν.

τούτους τοὺς δώδεκα ἀπέστειλεν ὁ Ἰησοῦς, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων· εἰς ὁδὸν ἐθνῶν μὴ ἀπέλθητε, καὶ εἰς πόλιν Σαμαρειτῶν μὴ εἰσέλθητε. 5

πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου Ἰσραήλ. 6

πορευόμενοι δὲ κηρύσσετε, λέγοντες, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. 7

ἀσθενοῦντας θεραπεύετε, λεπροὺς καθαρίζετε, νεκροὺς ἐγείρετε, δαιμόνια ἐκβάλλετε· δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε. 8

μὴ κτήσησθε χρυσὸν, μηδὲ ἄργυρον, μηδὲ χαλκὸν εἰς τὰς ζώνας ὑμῶν. 9

μὴ πήραν εἰς ὁδὸν, μηδὲ δύο χιτῶνας, μηδὲ ὑποδήματα, μηδὲ ῥάβδον. ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τῆς τροφῆς αὐτοῦ ἐστιν. 10

εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν ἢ κώμην εἰσέλθητε, ἐξετάσατε τίς ἐν αὐτῇ ἄξιός ἐστι· κἀκεῖ μείνατε, ἕως ἂν ἐξέλθητε. 11

B εἰσερχόμενοι δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, ἀσπάσασθε αὐτήν. 12

καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἡ οἰκία ἀξία, ἐλθέτω ἡ εἰρήνη ὑμῶν ἐπ' αὐτήν· ἐὰν δὲ μὴ ᾖ ἀξία, ἡ εἰρήνη ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐπιστραφήτω. 13

καὶ ὃς ἐὰν μὴ δέξηται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσῃ τοὺς λόγους ὑμῶν, ἐξερχόμενοι ἔξω τῆς οἰκίας, ἢ τῆς πόλεως ἐκείνης, ἐκτινάξατε τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν ὑμῶν. 14

& prodidit eum.

Hos duodecim misit Iesus, & addidit eis mãdata, dicens: In uiam Gentiũ ne abieritis, & in urbem Samaritanorum ne ingrediamini: *Mittuntur ad prædicandum Euangelium.*

Sed proficiscamini potius ad oues perditas domus Israel. *Gentes. Israelitæ.* Act.13.g.46.

Profecti autem prædicate, dicentes: Appropinquauit regnum cœlorum. Luc.10.b.9.& 11

Inualidos sanate, leprosos mundate, mortuos excitate, dęmonia eijcite: dono accepistis, dono date.

Ne comparetis aurum, neq; argentum, neq; æs in zonis uestris: *Aurum. Argentum.* Marc.6.b.8. Luc.9.a.3. & 22.d.36.

Neq; peram ad iter, neq; binas tunicas, neq; soleas, neq; uirgam: nam dignus est operarius alimento suo. *Apostoli ingressi domum.*

In quamcunq; uerò urbem aut uicum intro ieritis, exquirite quis in ea sit dignus: atque illic manete usq; dum exeatis. Luc.10.b.8. 1.Timoth.5.c.18. Luc.10.b.7.

Introeuntes autem in domum, salutate eam.

Et si quidem fuerit domus digna, ueniat pax uestra super eam: sin autem non fuerit digna, pax uestra ad uos reuertatur. *Pax.*

Et quicunq; non receperit uos, neq; audierit sermones uestros, exeuntes domo aut urbe illa, excutite puluerem pedum uestrorum. *In reijcientes Euangelium.* Marc.6.b.11. Luc.9.a.5.8. *Puluueris excussio.* Act.13.g.51.& 18.b.6.

Prodidit, παρέδωκε. Vulgata, tradidit: quę propria etiam est huius uocabuli significatio, sed hoc loco & alibi sępe accipitur ἀντὶ τοῦ προδῶναι. 5 Additis mandatis eis, dicens, παραγγείλας αὐτοῖς, λέγων: id est, additis mandatis in hæc uerba. Vulgata, præcipiens eis. Erasmus, quibus præceperat. Nos ferè παραγγέλλειν interpretabimur denũciare: sed hic studuimus perspicuitati. In uiã Gentiũ, εἰς ὁδὸν ἐθνῶν: id est, uia quæ ducit ad exteras & profanas Gentes. Ierem.2.d.18. Nam alioquin uias Gentium uocant prophetæ, profanos & impios illarum mores: ut Ieremiæ 10.a.3.

Vrbem, πόλιν. Vulgata, ciuitates, nulla sensus iniuria. Ponitur enim πόλις infinitè. neq; de metropoli uidetur posse intelligi, quum articulus non addatur. 8 Dono, δωρεάν. Terent. Eunuch. Hanc tibi dono do. Vulgata, gratis. Erasmus, gratuitò. 9 Ne comparetis, μὴ κτήσησθε. Vulgata, Nolite possidere: quod certè nimium latè patet. Neq; enim hic interdicitur harum rerum possessio, ut nonnulli, Apostolorum peruersi imitatores, fingunt: sed de hac una profectione agitur, ad quam uult Dominus apostolos accingi absq; ullis sarcinis, atq; adeò absq; uiatico: non modò ut nullis impedimentis retardentur, sed etiam ut hac prouidentiæ diuinæ quasi degustatione ad futuram illam functionem Apostolicam præparentur. Ideo quærit ex illis domum reuersis Dominus, ecquid illis in uia defuerit, Luc. 22.d.35 C Aes, χαλκὸν. Aenei erant asses & quadrantes. Vulgata, pecuniam: nimium generali uocabulo. In zonis, εἰς τὰς ζώνας. Erasmus, in crumenis: id est, ἐν βαλαντίοις. 10 Ad iter, εἰς ὁδὸν: id est, cuiusmodi gestare solent qui aliquò proficiscuntur, nisi sint pecunia instructi. Vulgata, in uia, deest ἐν ὁδῷ. Virgam, ῥάβδον. In uetustis codicibus 1.2.3.4.5.7.8.9.11.12 scriptum reperimus plurali numero ῥάβδους, & apud Lucam quoq; quara tione fortasis uterq; cum Marco potest conciliari, apud quẽ conceditur apostolis gestare ῥάβδον: sed additur, μόνον, quæ particula etiam pro μίαν accipi potest. Plurium igitur uirgarum hic mentio fit, sicut & plurium uestium.

Alimento, τῆς τροφῆς. Vulgata & Erasmus, cibo: id est, σίτου. Decimumquartum exemplar scriptũ habebat, τῆς μισθοῦ, id est mercede: quo modo etiam legimus Lucæ 10.b.7 & 1.Timoth.5.c.18. Cæterùm mirifica hæc est demonstratio, quam utinam pleriq; satis intelligerent, Dignus est operarius mercede sua: ergo nobis nõ deerit, nititur enim Dei iustitia, quæ fallere nõ potest. Tanti est uocatione sua defungi. Sed meminerimus, hãc mercedem (quod ad Deum attinet) esse gratuitam, & ab æternæ etiam uitæ dono distinguendam. 11 Dignus, ἄξιος. Erasmus in Annotationibus putat, ἄξιον idoneum significare hoc loco. Ego uerò existimo propriè accipi, & ad ministerij Ecclesiastici dignitatẽ hæc pertinere, quæ paucis quidem uerbis, sed egregiè describitur Heb.11.g.38. Sed dignus hic demum habetur, qui se indignum esse confitetur, sicut paulo antè Centurio, cap.8.a.8. 12 Salutate, ἀσπάσασθε. Suprà cap.5.g.47. uertimus complecti, quod hic fuisset durius: quanquam hoc etiã utrumq; ferat sententia huius loci. Domum enim uocat, eos qui in una domo uersantur. Eam, αὐτήν. Ex uetustis Stephani exemplarib. primum, secundum, tertium, sextum, decimumquartum, hæc addita habebant, λέγοντες, εἰρήνη ἐν τῷ οἴκῳ τούτῳ: id est, dicentes, Pax *sit* in hac domo. quod etiam legit Vetus interpres. addit enim, Dicentes, Pax huic domui. Item Theophylacti codex Romanus, quem Erasmus non uidit. Cæterùm hæc salutationis formula ad Hebræorum morẽ pertinet, qui Pacis nomine fausta & prospera omnia intelligunt. 13 Veniat, ἐλθέτω. Aut, ut in quarto exemplari scriptum erat, ἐπελθέτω, id est introeat. 14 Et quicunq; non, καὶ ὅτι ἐὰν μή. Sextum quoddam exemplar habuit scriptũ in plurali, καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσι, Et quicunq; non receperint uos, neq; audierint: eodẽ manente sensu.

Domo, τῆς οἰκίας. Vulgata addit, foràs, id est ἔξω: quod in uno uetere exemplari scriptum erat. Vestrorum, ὑμῶν. Decimumquartum exemplar addit, ἐπ' αὐτῇ, id est, κατ' αὐτῆς. ut apud Homer. Iliad.β τόσσοι ὧδε τρώεσσι μαχήσαμένοισι ἀντίοι ἦμεν πεδίοιο ἕκαστοι.

Amen dico uobis, tolerabilius erit terræ Sodomorum & Gomorrhæorum in die iudicij, quàm urbi illi.

Prudens. Simplex. Afflict io. Luc.10.a.3.

Ecce ego mitto uos ut oues in medio luporum: estote igitur prudentes ut serpentes, & innocentes ut columbæ.

Cauete autem ab hominibus: tradent enim uos in consessus, & in synagogis suis flagellabunt uos.

Sed & ad Præsides ac reges ducemini mea causa, in testimonium ipsis & Gentibus.

Loqui. Marc.13.b.11. Luc.12.b.11.

Sed quũ tradiderint uos, ne sitis solliciti quo modo aut quid loquamini: dabitur enim uobis in illo momento quid loquamini.

Spiritus sanctus.

Non enim uos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris uestri, qui loquitur in uobis.

Frater in fratrẽ.

Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & insurgent liberi in parentes, & morte multandos curabunt eos.

Perseuerantia. Marc.13.b.13. Luc.21.d.19.

Et eritis exosi omnibus propter nomẽ meũ: uerùm qui sustinuerit usq; in finẽ, iste seruabit.

Quum autem persequentur uos in ea urbe, fugite in aliam. amen enim dico uobis, nequaquam obieritis urbes Israelis, quin uenerit Filius hominis.

Fuga.

Discipulus. Magister. Luc. 6.f. 48. Ioan.13.b.16. & 15.c.20.

Non est discipulus supra magistrũ, neq; seruus supra dominum suum.

Sufficit discipulo, ut sit sicut magister ipsius, & ut seruus sit sicut dominus ipsius: si ipsum patremfamiliâs Beelzebul uocauerunt, quanto magis domesticos eius?

Paterfamiliâs. Infrà 12.b.24.

15 Amen, ἀμήν. Octauus & decimusquartus codex addunt γάρ, enim. 16 Innocentes, ἀκέραιοι: id est, qui ne iniuriam quidem ulciscamini, nedum inferatis: translatione Græci uocabuli fortasis sumpta à placidis animalibus, quæ natura nullis cornibus armauit ad depellendam iniuriam: aut quæ certè etiamsi armata sint, tamen illis non utuntur ad inuadendos homines. Vulgata, simplices: id est, ἁπλοῖ. qui opponuntur hypocritis. Cicero: Innocens dicitur, non qui leuiter nocet, sed qui nihil nocet. 17 Hominibus, ἀνθρώπων. Erasmus addidit pronomen Illis, ut exprimeret articuli uim: quam ego quidem hic non agnosco. quamuis concedam, astutos innocentibus opponi. Videtur ergo potius additus articulus, ut discipuli intelligerent quàm periculosam uiam ingrederentur, in qua potius ab ipsis hominibus, quàm à feris timendum esset. Nam præcipuè in religionis causa, uerisimum est illud prouerbium: Homo homini lupus. Synagogis, συναγωγαῖς. Erasmus, conciliabulis: quòd non putet loqui Christum de solis Iudæorum conuentibus. quia fortasis ex sequentibus colligebat, hæc monita pertinere ad uniuersalem apostolorum uocationem: quod etiamsi concesserò, tamen respondeo, συνέδρια Gentium esse, συναγωγὰς Iudæorum. Nec uerò absurdum est, quamuis longius postea sermonem suum Christus extendat, incipere à persequutionibus magis propinquis, & quæ iam instabant.

18 Sed & ad Præsides, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δέ. Vulgata, Et ad Præsides: non expressa particula δέ. Erasmus, Quin & ad Principes. ἡγεμόνας autem hic uocat Præsides prouinciarum, sicut accipitur infrà capite uigesimoseptimo, & in Actis apostolorum: quum alioquin hoc uocabulo duces significentur. 19 Sed quum, ὅταν δέ. Vulgata, quum autem: quæ interpretatio non satis declarat uim particulæ δέ pro ἀλλὰ positæ. 20 In uobis, ἐν ὑμῖν: id est, per uos, uel intra uos. 21 Morte multandos curabunt, θανατώσουσιν. Vulgata & Erasmus, morte afficient. Est hoc uocabulum plerunque forense: hic autem accipitur ueluti in coniugatione hiphil. quod declarat præcedens illud, εἰς θάνατον: tamen illo etiam modo accipi posse, non nego. Nam iurè dici potest interficere, qui interficiendum curat. 23 In ea urbe, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ: in ea scilicet quam ingressi fueritis. Vulgata & Erasmus, in ciuitate hac, uel ista. Exemplar unum habebat, διώκωσιν ἐν τῇδε πόλει ταύτῃ: id est, uos abegerint ex ea urbe. In aliam, εἰς τὴν ἄλλην. Exemplar octauum additum habebat, κἂν ἐν ταύτῃ ἐκδιώξωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν: id est, quòd si ex ea urbe uos exegerint, fugite in aliam. Exemplar uerò secundum, ἐὰν δὲ ἐν τῇ ἄλλῃ διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς τὴν ἑτέραν: si uerò in alia uos persequuti fuerint, fugite in aliam. Verbum autem διώκειν modò conuertimus Persequi, modò abigere & exigere, propter additam uariã constructionem. Obieritis, τελέσητε. Vulgata, consummabitis. Erasmus, perambulaueritis. Ad uerbum, finieritis. Exemplar quartum, πληρώσητε, impleueritis: quo modo etiam loquitur Paulus Rom.15.d.19. Sed uerbum latinum quo usus sum uidetur satis commodè Græcũ explicare: quia utroq; modo accipitur, nempe pro peragere & circuire. Quin, ἵνα καὶ. Videtur hæc accipi pro πρὶν ἤ: alioqui significant usquedum: quo modo cõuertere solemus. 25 Et ut seruus sit, καὶ ὁ δοῦλος. Dicendum potius fuerat, καὶ τῷ δούλῳ, & seruo: ut ista cum superioribus cohærerent. & ita legit uetus interpres. Beelzebul, βεελζεβούλ. Vulgata, Beelzebub. Nam etiam secundum exemplar legit βεελζεβὰβ: & scribendum esse ℓ, non λ, apparet ex 2. Reg.1.a.2. Fuit autem Accaronitarum idolum, quod commodè possis dominum muscarũ appellare. Vocauerunt, ἐκάλεσαν. Secundus codex scriptum habebat ἐκάλουν, uocant.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται γῇ Σοδόμων καὶ Γομόρρων ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. A

ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς πρόβατα ἐν μέσῳ λύκων· γίνεσθε οὖν φρόνιμοι ὡς οἱ ὄφεις, καὶ ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί.

πρόσεχετε δὲ ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων· παραδώσουσιν γὰρ ὑμᾶς εἰς συνέδρια, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν μαστιγώσουσιν ὑμᾶς.

καὶ ἐπὶ ἡγεμόνας δὲ καὶ βασιλεῖς ἀχθήσεσθε ἕνεκεν ἐμοῦ, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς καὶ τοῖς ἔθνεσιν.

ὅταν δὲ παραδιδῶσιν ὑμᾶς, μὴ μεριμνήσητε πῶς ἢ τί λαλήσητε· δοθήσεται γὰρ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τί λαλήσετε.

οὐ γὰρ ὑμεῖς ἐστε οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τοῦ πατρὸς ὑμῶν, τὸ λαλοῦν ἐν ὑμῖν.

παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον. καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς.

καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. B

ὅταν δὲ διώκωσιν ὑμᾶς ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, φεύγετε εἰς τὴν ἄλλην. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ τελέσητε τὰς πόλεις τοῦ Ἰσραὴλ, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον, οὐδὲ δοῦλος ὑπὲρ τὸν κύριον αὐτοῦ.

ἀρκετὸν τῷ μαθητῇ, ἵνα γένηται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ, καὶ ὁ δοῦλος ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ. εἰ τὸν οἰκοδεσπότην, Βεελζεβοὺλ ἐκάλεσαν, πόσῳ μᾶλλον τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ;

C

26 Quod

A μὴ οὖν φοβηθῆτε αὐτούς. οὐδὲν γάρ ἐστι κεκαλυμ- 26
μένον, ὃ οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτόν, ὃ οὐ γνωσθήσεται.

ὃ λέγω ὑμῖν ἐν τῇ σκοτίᾳ, εἴπατε ἐν τῷ φω- 27
τί· καὶ ὃ εἰς τὸ οὖς ἀκούετε, κηρύξατε ἐπὶ τῶν δω-
μάτων.

καὶ μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶ 28
μα, τὴν δὲ ψυχὴν μὴ δυναμένων ἀποκτεῖναι. φοβηθῆτε δὲ μᾶλλον τὸν δυνάμενον καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα ἀπολέσαι ἐν γεέννῃ.

οὐχὶ δύο στρουθία ἀσσαρίου πωλεῖται, καὶ ἓν ἐξ 29
αὐτῶν οὐ πεσεῖται ἐπὶ τὴν γῆν ἄνευ τοῦ πατρὸς ὑμῶν.

ὑμῶν δὲ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς πᾶσαι ἠ- 30
ριθμημέναι εἰσί.

μὴ οὖν φοβηθῆτε, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε 31
ὑμεῖς.

πᾶς οὖν ὅστις ὁμολογήσει ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν 32
ἀνθρώπων, ὁμολογήσω κἀγὼ ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν
B τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

ὅστις δ' ἂν ἀρνήσηταί με ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώ 33
πων, ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτὸν ἔμπροσθεν τοῦ πα-
τρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

μὴ νομίσητε ὅτι ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην ἐπὶ 34
τὴν γῆν· οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μά-
χαιραν.

Ne igitur timueritis eos: nihil enim est opertum, quod nõ sit reuelandum: & nihil occultũ, quod non sit uenturum in noticiam. Marc.4.c.20. Luc.8.c.17.& 12.a.2.

Quod dico uobis in tenebris, dicite in luce: & quod in aurem auditis, prædicate supra domos.

Et ne timueritis *uobis* ab his qui trucidant corpus, animam autem non possunt trucidare: sed timete potius eum qui potest & animam & corpus perdere in gehenna. *Timor.*

Nónne duo passerculi assario ueneunt: & unus ex eis non cadet humi sine Patre uestro? *Passeres duo.* *Prouidentia Dei.*

Vestri uerò etiam capilli capitis omnes numerati sunt. *Capilli.* 2.Reg.14.c.11. Act.27.f.34.

Ne igitur timueritis: multis passerculis præstatis uos.

Omnis igitur qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego cum coram Patre meo qui est in cœlis. *Confiteri Christum.* Marc.8.d.38. Luc.9.c.26. & 12.b.8. 2.Timoth.2.b.12

Quisquis autem negauerit me coram hominibus, negabo eũ & ego coram Patre meo qui est in cœlis.

Ne existimetis quòd uenerim ut mitterem pacem in terram: non ueni ut mitterem pacem, sed gladium. *Pax.* *Gladius.* Luc.12.f.51.

26 Quod non sit uenturum in noticiam, ὃ οὐ γνωσθήσεται. Vulgata, quod non sciatur. Erasmus, quin futurũ sit, ut sciatur: id est, ὃ οὐ μέλλει γνωσθήσεσθαι. 27 Supra domos, ἐπὶ τῶν δωμάτων: id est, ex ipsis etiam supremis ædibus populo circunstanti aut prætereunti. Erant enim olim (quemadmodum etiam hodie in illis regionibus) ita fabricata ædium summa, ut in illis ambulare & uersari possent: sicut liquet ex Deuteronomij uigesimosecundo b. 8. & Act. decimo b. 9. Vulgata, super tecta. Erasmus, in tectis. Neuter (ut opinor) satis commodè. Nam quantum possum intelligere, δῶμα idem omnino ualet quod οἶκος: aut ea certè pars domus intra quam habitatur. Sed ἐπὶ particula quum idem hic ualeat quod super (qua tamen significatione plerunque tertio casui iungitur) indicat de qua parte ædium agatur. Erasmus autem ex Hieronymo arbitratus est ἐπὶ significare in, & δῶμα supremã partem ædium, quam Græci uocant στέγην, uel ὑπερῷον: quod quidẽ debuit idonei alicuius scriptoris authoritate confirmare. 28 Qui trucidãt, τῶν ἀποκτεινόντων. Vertimus ἀποκτείνειν trucidare, quòd melius uocabulũ non haberemus (est enim trucidare maius quidpiam quàm occidere. Virgilius secundo Aeneid. Fit uia ui, rumpunt aditus, primosq; trucidant) φονεύειν uerò occidere, & φόνον cædem, διαχειρίζεσθαι interficere, ἀναιρεῖν tollere: ut cuique Græco suum Latinum opponamus. Potius, μᾶλλον. Erasmus, magis: & fateor quidem hanc esse propriam huius uocabuli declarationem, sicut etiam suprà conuertimus capite sexto d. 30. & 7. b. 11. sed hoc quidem loco non est dubium quin aliud declaret. Neque enim monet Christus, ut hunc magis quàm illos timeamus: sed ut hunc unum potius timeamus, quàm illos. C 29 Assario, ἀσσαρίου. quod uocabulum Romanum est, cuius mentionem facit Varro libro de Analogia primo. Fuit autem assarius, dimidia pars asis, non libralis illius ueteris, sed semuncialis: quem testatur percussum lege Papyria Plinius libro tricesimotertio, capite tertio: adeò, ut assarius tantum fuerit quarta unciæ pars. quod primus, ut existimo, docuit Georgius Agricola libro de Externis ponderibus secundo, homo in hoc argumenti genere fœlicissimè uersatus. Vulgata, asse: quam sequitur Basilienſis. Erasmus uertit, minuto asse: referens ad precij uilitatem, ut uim exprimeret diminutiui. Humi, ἐπὶ τὴν γῆν: id est, χαμαί. Ad uerbum, ad terram. quod usurpauit etiam Virgilius libro quinto Aeneidos —grauiterq; ad terrã pondere uasto Concidit. Et libro duodecimo, —incidit ictus Ingens ad terram duplicato poplite Turnus. Vulgata, super terrã. Erasmus, in terram. Aliquando uerò, ἐπὶ τῆς γῆς & ἐν τῇ ἐρανῇ opponuntur, ut suprà capite sexto c. 19. Tunc igitur non humi, sed in terra interpretamur. Chrysostomus (ut annotat Erasmus) uidetur legisse, εἰς παγίδα, in laqueum Sine, ἄνευ: id est, non interueniente decreto & uoluntate. alioqui uideretur significari, Patrem cœlestem simul cum passerculis cadere, ut quidem solet hæc particula plerunque usurpari. Illo modo usurpatur apud Demosthenẽ περὶ στεφάνου· καὶ ταῦτα συνετάχθη τῇ ναυάρχῳ αὐτοῦ τοῦ δήμου ἀθλιώτατα, Et hæc quidem à classis præfecto comparata sunt sine populo Athenienſi: id est, non adhibita authoritate & consensu populi Athenienſis. Vestros, ὑμῶν. Addit exemplar nonum, τοῦ ἐν οὐρανοῖς: id est, qui est in cœlis. 31 Multis passerculis præstatis uos, πολλῶν στρουθίων διαφέρετε ὑμεῖς. Vulgata, Multis passeribus meliores estis uos. Erasmus, Vos pluris estis quàm multi passerculi. Idem tamen suprà capite 6. c. 26. uti maluit uerbo præcellendi: quum illic Vetus interpres uertisset διαφέρετε, pluris estis. 32 Me, ἐν ἐμοί. Ad uerbum, in me: & sic paulo pòst, ἐν αὐτῷ, in eo, pro αὐτὸν, id est eum. quæ constructio est Hebraica, cuius exemplum habes Nehem. 9.a.2. Hic enim ב respondet præpositioni ἐν. & Confiteri accipitur pro palàm & publicè agnoscere & profiteri: quæ oris confessio fidem semper consequitur: hoc est nimirum quod uernacula lingua dicimus, *aduouer publiquement & recognoiſtre*. Vnde factũ, ut confessiones uocet Ecclesia, quas edunt Christiani suæ religionis professiones: sicut etim sacrificia ὁμολογιτικὰ in Lege תודות dicebãtur. Coniunctæ sunt enim istæ publicæ professiones cum eius laude, quem nos agnoscere profitemur.

Diſſidia. Mich.7.b.6.

Nam ueni ut diſſidere faciam hominem ad- 35
uerſus patrem ſuum, & filiam aduerſus matrem
ſuam, & nurum aduerſus ſocrum ſuam:

Et inimici hominis *erunt ij qui ſunt* domeſtici 36
ipſius.

Amor parentũ. Luc.14.c.26.

Qui amat patrem aut matrem ſupra me, non 37
eſt me dignus: & qui amat filium aut filiam ſu-
pra me, non eſt me dignus.

Crux. Infrà 16.d.24. Luc.9.c.23.& 14.f.27.

Et qui non accipit crucem ſuam, ac ſequitur 38
me à tergo, non eſt me dignus.

Perdere animũ. Infrà 16.d.25. Marc.8.d.35. Luc.9.c.24. Ioan.12.d.25.

Qui inuenerit animam ſuam, perdet eam: & 39
qui perdiderit animam ſuam mea cauſa, inue-
niet eam.

Recipere Euangeliſtã, ſiue Apoſtolum, aut Prophetam. Luc.10.c.16. Ioan.3.c.20.

Qui recipit uos, me recipit: & qui me recipit, 40
recipit eum qui miſit me.

Qui recipit Prophetam in nomine Prophe- 41
tæ, mercedem Prophetæ accipiet: & qui reci-
pit iuſtum in nomine iuſti, mercedem iuſti ac-
cipiet.

Marc.9.f.41.

Et quicunque potum dederit uni ex his par- 42
uis, poculum frigidæ ſolum nomine diſcipuli:
amen dico uobis, non perdiderit mercedem
ſuam.

CAP. XI.

Prædicat Chriſtus.

ET factum eſt, quum deſiiſſet Ieſus præci- 1
pere duodecim diſcipulis ſuis, digreſſus
eſt illinc docendi cauſa, & prædicandi in urbi-
bus eorum.

Ioannes mittit diſcipulos ad Chriſtum. Luc.7.c.18.

Ioannes autem quum audiſſet in uinculis o- 2
pera Chriſti, miſsis duobus ex diſcipulis ſuis,
Dixit ei: Tu es ille qui uenturus erat, an alte- 3
rum expectabimus?

35 Diſsidere faciam, διχάσαι. Vulgata, ſeparare, διαστάσαι. Rectè Eraſmus, quem ſequuti ſumus, uocabuli Græci uim expreſsit. Nurum, νύμφην. Eraſmus, ſponſam. Sed hic opponitur ſocrui. 37 Qui amat, ὁ φιλῶν. Eraſmus, Qui amauerit, ὁ φιλήσας. Supra me, ὑπὲρ ἐμέ. Vulgata, plus quàm me: id eſt, πλέον ἐμοῦ. Horatius Car. 3. —tres *cyathos* prohibet ſupra Rixarum metuens tangere Gratia. 38 Me à tergo, ὀπίσω μου. Ad uerbum, retro [uel poſt] me, ut ſuprà cap.3.c.11. Quod certè notandum eſt, ut qui Deum colunt cultu à ſe excogitato, intelligant ſeſe non ſequi Chriſtum, ſed illi præire uelle. Itaque ὀπίσω ſum interpretatus A tergo: quia quum non ſatis fecerit Euangeliſtæ uerbum ἀκολουθῶν, ſed addendum aliquid præterea iudicarit, hoc quoque putauimus neceſſariò exprimendum, quod à uetere interprete & ab Eraſmo fuit neglectum. Multi enim ſe Chriſtum ſequi dicunt, quum illi ſoli ſequantur qui à tergo ſequuntur: id eſt, qui illum uerbo ſuo præeuntem poſſunt oſtendere. 39 Qui inuenerit, ὁ εὑρών. Vulgata, Qui inuenit. Per conceſsionem autem Animam inuenire (id eſt, uitam ſuam ſeruare) dicitur, qui ut præſenti huic uitæ conſulat, Chriſtum negat. Vide infrà 16.d.25. 41 In nomine, εἰς ὄνομα. Ad uerbum, in nomen, εἰς pro ὡς poſito: id eſt, tanquaã Prophetam, & eo quòd eſt Propheta, ſicut explicatur Marci 9.f.41. Debemus enim Chriſtum colere in ipſius ſeruis: alioqui nihil præſtamus, quod profanæ quoque gentes cumulatè non præſtent. 42 Paruis, μικρῶν. Vulgata, minimis (ſicut etiam legit Hilarius, ut annotauit Eraſmus) id eſt ἐλαχίστων, quod ſcriptum inuenimus in exemplari ſecundo. Solum, μόνον. Vulgata & Eraſmus, tantum Ego uerò malui ut nomem interpretari. Deerat in quinto exemplari.

IN CAP. XI.

1 Quum deſiiſſet, ὅτι ἐτέλεσεν τελῶν abſolutum, Latini uno uerbo Definere dicunt: ſicut Græci πέρας ποιεῖν. Vulgata, quum conſummaſſet: quòd reſpondet τῷ συντελέσαι, & tranſitiuum eſt. Eraſmus πληροφορικῶς, quum finẽ feciſſet. Præcipere, διατάσσειν. Vulgata ad uerbũ, præcipiens. Eraſmus, mandandi, ἐντελλόμενος. Porrò διατάσσειν edicere declarat, unde διατάξεις & διατάγματα dicuntur principũ edicta, ut Hebr.11.e.23. Sed haud ſatis ſcio an Edicere abſolutè accipiatur: itaque ſynonymo uſi ſumus. 2 In uinculis, ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ. Eraſmus, in carcere. Vocabulum Græcum, ut notat Eraſmus, à uinculis dictum eſt. Quum igitur Latinis uinculorum appellatione tam compedes quàm carcer ipſe ſignificetur, à uetere interprete nolui diſcedere. Opera, τὰ ἔργα. Eraſmus, facta: id eſt, τὰ πεπραγμένα. qui etiam hoc nomine ueterem interpretem reprehendit. Atqui ſi potius putauit Facta dicendum, cur toties in Epiſtolis Pauli operum nomen retinuit, & de operibus hodie potius quàm de factis diſputatur? 3 Ille qui uenturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata, qui uenturus es, neglecto articulo. Eraſmus per præſens, ille qui uenturus eſt. Græcum participium eſt anceps ad utrũq; tempus: ſicut apud Latinos Venturus poteſt eum omnibus temporibus uerbi ſubſtantiui coniungi. Viſum eſt autem mihi, imperfectum optimè omnium conuenire. Expectabimus, προσδοκῶμεν: Ad uerbum, expectamus: quo modo Vulgata & Eraſmus. Mihi uidetur præſens pro futuro poſitum, ſicut ἔχει pro ἕξει ſuprà cap.5.g.46.

4 Videtis,

A ἦλθον γὰρ διχάσαι ἄνθρωπον κατὰ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, καὶ θυγατέρα κατὰ τῆς μητρὸς αὐτῆς, καὶ νύμφην κατὰ τῆς πενθερᾶς αὐτῆς.

καὶ ἐχθροὶ τοῦ ἀνθρώπου, οἱ οἰκιακοὶ αὐτοῦ.

ὁ φιλῶν πατέρα ἢ μητέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος· καὶ ὁ φιλῶν υἱὸν ἢ θυγατέρα ὑπὲρ ἐμέ, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

καὶ ὃς οὐ λαμβάνει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, οὐκ ἔστι μου ἄξιος.

ὁ εὑρὼν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ ὁ ἀπολέσας τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκέν μου, εὑρήσει αὐτήν.

ὁ δεχόμενος ὑμᾶς, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὁ ἐμὲ δεχόμενος, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με.

ὁ δεχόμενος προφήτην εἰς ὄνομα προφήτου, μισθὸν προφήτου λήψεται· καὶ ὁ δεχόμενος δίκαιον εἰς ὄνομα δικαίου, μισθὸν δικαίου λήψεται.

καὶ ὃς ἐὰν ποτίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων ποτήριον ψυχροῦ μόνον, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ. B

ΚΕΦ. ια΄.

Καὶ ἐγένετο, ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς διατάσσων τοῖς δώδεκα μαθηταῖς αὐτοῦ, μετέβη ἐκεῖθεν, τοῦ διδάσκειν καὶ κηρύσσειν ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῶν.

ὁ δὲ Ἰωάννης ἀκούσας ἐν τῷ δεσμωτηρίῳ τὰ ἔργα τοῦ Χριστοῦ, πέμψας δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ· σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἕτερον προσδοκῶμεν;

C

A καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέν 4 Et respondens Iesus, dixit eis: Profecti renun
τες ἀπαγγείλατε ἰωάννῃ ἃ ἀκούετε καὶ βλέπετε. tiate Ioanni ea quæ auditis & uidetis.

τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, καὶ χωλοὶ περιπατοῦσι, λε 5 Cæci uisum recipiunt, & claudi ambulant, le
προὶ καθαρίζονται, καὶ κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγεί prosi mundantur, & surdi audiunt, mortui exci
ρονται, καὶ πτωχοὶ εὐαγγελίζονται. tantur, & pauperes euangelizantur.

καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ 6 Et beatus est, qui non fuerit offensus in
ἐν ἐμοί. me.

τούτων δὲ πορευομένων, ἤρξατο ὁ ἰησοῦς λέγειν 7 Illis autem abeuntibus, cœpit Iesus dicere *Testimonium Christi de Ioanne.*
τοῖς ὄχλοις περὶ ἰωάννου· τί ἐξήλθετε εἰς τὴν ἔρη turbæ de Ioanne: Quid existis in desertum
μον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμε ut spectaretis? arundinem quæ agitatur à
νον; uento?

ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς 8 Sed quid existis ut uideretis? hominem mol
ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ τὰ μαλακὰ libus uestimentis amictum? ecce qui mollia fe
φοροῦντες, ἐν τοῖς οἴκοις τῶν βασιλέων εἰσίν. runt, in domibus Regum sunt.

ἀλλὰ τί ἐξήλθετε ἰδεῖν; προφήτην; ναί, λέγω 9 Sed quid existis ut uideretis? Prophetam? e
ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου. tiam dico uobis, & amplius quàm Prophetam.

οὗτός γάρ ἐστι περὶ οὗ γέγραπται· ἰδοὺ ἐγὼ ἀπο 10 Iste est enim de quo scriptum est: Ecce ego *Malac. 3. a. 1.*
στέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου ὃς κατα mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui
σκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου. præparabit uiam tuam coram te.

B ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἐγήγερται ἐν γεννη 11 Amen dico uobis, non surrexit inter eos qui
τοῖς γυναικῶν, μείζων ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ· ὁ δὲ gignuntur è mulieribus, quisquam maior Io
μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, μείζων anne Baptista: sed qui est minimus in regno
αὐτοῦ ἐστιν. cœlorum, maior eo est.

4 Videtis, βλέπετε: id est, ὁρᾶτε. Vulgata, quæ audistis & uidistis. Sed de re præsenti loqui uidetur, & in eo conueniunt omnia exemplaria. 5 Visum recipiunt, ἀναβλέπουσι. Vulgata, uident, non expressa præpositione ἀνά. Euangelizantur, εὐαγγελίζονται: id est, pauperibus annunciatur Euangelium. Cæterùm euangelium, euangelizare & euangelizari, uocabula Græca tanquam in Latina Ecclesia iampridem usurpata libenter retinuimus. & τὸ εὐαγγελίζεσθαι, quod quidã hoc loco interpretant actiuè, ego malo passiuè accipere. Hæc enim pertinẽt ad illum Esaiæ locum ex capite 61. a. 1. Ad euangelizandum pauperibus misit me: cuius fit mentio apud Lucam capite 4. c. 18. Legimus tamen apud Esaiam עניים: id est mansuetis, & ijs qui hominibus superbis & elatis opponuntur, non עניים, quos solent Græci interpretes πένητας & πτωχοὺς interpretari. Sed tenue est hoc discrimen, si rem ipsam spectemus. 6 Qui non fuerit offensus in me, ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί: id est, qui ex me non quęsierit offendiculi occasionem. Vulgata, qui non fuerit scandalizatus in me. Erasmus, qui nõ fuerit offensus per me. quod sic accipi posset, quasi dicat Christus, eos fore beatos quos ipse nõ lęserit. qui sensus non cõuenit. Sic autem ut uerti, loquitur etiam Cicero sæpe, ut libro secundo de Inuen. Si quo in uitio eius offenderemur. Et ad Quint. frat. Aut in Fonteio defendendo animos bonorum offenderent. Infrà cap. 13. g. 57. Erasmus uertit, offendebantur super eo, ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. Et capite 26. d. 31. Offendiculum patiemini mea causa, σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοί: qui tamen uariam istam & multiplicem interpretandi rationem sæpe, idq; meritò, reprehendit. 7 Illis autem abeuntibus, τούτων δὲ πορευομένων. Erasmus, euntibus autem illis. πορευομένων existimo hic poni pro ἀπιόντων.
C Vt spectaretis, θεάσασθαι. Vulgata & Erasmus, ut uideretis? Vide suprà capite 6. a. 1. Quæ agitatur, σαλευόμενον. Significat uocabulum Græcum undarum more huc & illuc impelli: quod poeta dicit, Vndantem & fluctuantẽ, uim Græci uocabuli exprimẽs: Galli uerò, *qui flotte*. Heliodorus Aeth. hist. lib. 3. τῆς ψυχῆς ἀμφοτέρωθεν ὑφ' ὑδατος τοῦ πάθους σαλευούσης: id est, animo utriusq; ex humido affectu fluctuante. Latini quoque dicunt segetes fluctuare, quum uento agitantur. Vulgata, agitatam. 8 Sed, ἀλλά. Sic uernaculo sermone dicimus, *Mais qu'estes uous allez uoir?* Interrogat enim ἀλλὰ hoc loco. Erasmus, Age: & paulo pòst, At. Vestimentis, ἱματίοις. Aut uestibus, sicut interpretatur Erasmus. Accipitur enim generali significatione hoc loco, ut suprà cap. 9. b. 16. Vulgata prætermisit. Qui ferunt, οἱ φοροῦντες, uel gestant. Vulgata, qui mollibus uestiuntur, οἱ μαλακοῖς ἠμφιεσμένοι. 9 Amplius, περισσότερον. Erasmus, excellentiorem. Ego malui sic conuertere, siue ut nomen, siue ut aduerbium accipias. Ad uerbum τὸ περισσὸν dicitur, quod superat & abundat, interdum in laude, ut hic: interdum in uitio, ut suprà capite 5. f. 37. 10 Nunciũ meum, ἄγγελόν μου. Vulgata, angelũ meum: quod rectè mutauit Erasmus, quum de homine loquatur. Præparabit, κατασκευάσει. Hæc nimirum petita sunt à regum & principum consuetudine, quorum aduentus multo antè tempore solet nunciari, ut ipsis maiore cum pompa occurratur. 11 Surrexit, ἐγήγερται. Hebraicè קם: id est (ut Erasmus interpretatur) exortus est. Inter eos qui gignuntur è mulieribus, ἐν γεννητοῖς γυναικῶν. Vulgata ad uerbũ, inter natos mulierũ. Erasmus, inter eos qui nascunt è mulieribus. Ego uerò puto hic poni τοὺς γεννητοὺς in propria significatione, nẽpe ut hoc ad uirũ referatur, qui prolẽ gignit ex uxore: quo modo non potest dici Christus γεννητὸς γυναικὸς, quũ conceptus sit ex Spiritu sancto. Hebræis tamen uerbũ ילד tam de patre quàm de matre dicitur: quamobrẽ Iob, capite 15. b. 14. & 25 b. 4. natus uel generatus ex muliere, homi nẽ declarat. Infrà quoq; Lucæ 1. b. 13. de Elisabetha dicit angelus Zachariæ, γεννήσει υἱόν σοι. Ex quo liquet, τὸ γεννᾶν etiam de matre dici. Sed quomodocunque accipias, constat intelligi hæc Christi uerba de his qui consueto naturæ ordine gignuntur, ex semine uiri scilicet: quod in Christum non cadit, quamuis natum ex muliere. Quod autem Erasmus annotat sibi uideri, γεννητοῖς neutrum esse, mihi ne probabile quidem uidetur. Nam quid tandem secundum naturam parere potest mulier præter hominem? Sed, δέ. Vulgata, autem, non satis commodè expressa particula δέ. Erasmus, attamen: id est, μενοῦνγε. Minimus, μικρότερος. Vulgata & Erasmus ad uerbũ, minor. Sed interdum solent Græci συγκριτικὰ usurpare ἀντὶ τῶν ὑπερθετικῶν, & contrà quoque hæc pro illis usurpare: quam enal-

lagen etiam in noſtro ſermone uernaculo uſurpamus. Sic enim hoc exprimas, *le plus petit ou le moindre*: quod dicendi genus frequenter etiam deinceps occurret. Quod autem ſubijcitur, ὁ δὲ τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν, apud Theophylactũ coniungitur cum μείζων ἐστίν, quaſi hæc de ſeipſo Chriſtus dicat: qui quum reipſa ſit maximus atq; adeò princeps regni Dei, tamen opinione hominum ſit minimus. Sed in alijs omnibus codicibus adſcripta erat diſtinctio poſt οὐρανῶν, ut pleniſsima illa lux quæ à Chriſti prædicatione mundo affulſit, cum ea ueluti ſcintilla conferatur, quæ ad Ioannem uſq; emicuerat. Idq; uidentur ea quæ conſequuntur, optimè declarare. A

Luc.16.d.16. Porrò à diebus Ioannis Baptiſtæ uſq; nunc regno cœlorum uis affertur, & uiolenti rapiũt illud.

12 ἀπὸ δὲ τῶν ἡμερῶν Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἕως ἄρτι, ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιασταὶ ἁρπάζουσιν αὐτήν.

Lex & Prophetæ. Nam omnes Prophetæ & ipſa lex uſq; ad Ioannem prophetauerunt.

13 πάντες γὰρ οἱ προφῆται καὶ ὁ νόμος, ἕως Ἰωάννου προεφήτευσαν.

Elias. Mal.4.b.5. Et ſi uultis recipere, ipſe eſt Elías ille qui uenturus erat.

14 καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτός ἐστιν Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.

Qui habet aures ad audiendum, audiat.

15 ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Luc.7.e.31. Sed cui aſsimilabo generationem hanc? Similis eſt puerulis qui ſedẽt in foris, & acclamãt ſodalibus ſuis,

16 τίνι δὲ ὁμοιώσω τὴν γενεὰν ταύτην; ὁμοία ἐστὶ παιδαρίοις ἐν ἀγοραῖς καθημένοις, καὶ προσφωνοῦσι τοῖς ἑταίροις αὐτῶν,

Ac dícunt: Tíbia cecinímus uobis, & nõ ſaltaſtis: lamẽtati ſumus uobis, & non planxíſtis.

17 καὶ λέγουσιν· ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκόψασθε.

Chriſtus & Ioannes. Venit enim Ioannes nec edens nec bíbens, & aíunt: Dæmonium habet.

18 ἦλθε γὰρ Ἰωάννης μήτε ἐσθίων, μήτε πίνων, καὶ λέγουσι, δαιμόνιον ἔχει.

Venit Filíus hominis edens ac bíbens, & dicunt: Ecce homo edax & uíni potor, publicanis amicus ac peccatoribus. Sed iuſtificata eſt

19 ἦλθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγουσιν· ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν. καὶ ἐδικαιώθη ἡ σο- B

12 A' diebus, ἀπὸ τῶν ἡμερῶν. Hebraiſmus: id eſt, à tempore quo Ioannes Baptiſta prædicare cœpit. Sed hunc quoq; Hebraiſmũ libenter retinuimus, quo ſcilicet optimè exprimitur quàm fragilis & caduca ſit mortalium uita.

Vſq; nunc, ἕως ἄρτι: id eſt, ad hũc uſq; diẽ. quo modo uertit Eraſmus. At ego nõ uideo cur minus liceat dicere uſq; nunc, quàm uſque ſub, uſq; adhuc, uſq; ante: quorũ exempla frequenter occurrunt. Sic ἄρτι ſuprà cap.3.d.15, pro τωὐ positũ eſſe diximus, ut idem ualeat ἕως ἄρτι, atque ἕως νῦν: id eſt (ut loquuntur Hebræi) עד עתה. Vis affertur, theſaurus, quem uideri poterat antea occultaſſe, ſicut explicatur Rom. 16.d.25.26. Vulgata & Eraſmus, uim patitur: quod mihi uiſum eſt obſcurius. Rapiunt, ἁρπάζουσιν: id eſt, arripiũt, uel diripiunt, ut teſtatur Eraſmus ſe legiſſe in aureo codice. metaphora ſumpta à caſtris aut ab arce quapiam, quæ irrumpentibus hoſtibus diripitur.

13 Prophetauerunt, προεφήτευσαν. Futura tantùm uaticinati ſunt, quæ nunc præſentia clarè & perſpicuè cernuntur. Cęterùm hoc quoq; uocabulum tanquã Chriſtianorum auribus familiariſsimũ, non inuiti uſurpauimus.

14 Qui uenturus erat, ὁ μέλλων ἔρχεσθαι: id eſt (ut ſuprà dixerat uno uerbo) ὁ ἐρχόμενος. Hæc autem participia (ut rectè obſeruat Eraſmus) ad imperfectum etiam pertinent. Itaq; non rectè uertit Vulgata, qui uenturus eſt.

16 Generationem hanc, γενεὰν ταύτην: id eſt, hoc hominum genus, tam præfractũ ſcilicet & contumax? Nationis itaq; nomen plerunque latius patet. quamuis quũ familiarem huic genti peruicaciam exprobret, nationẽ hoc quoq; loco non inepte poſsis interpretari. Sed uocabulum Hebræum דור, quod (ut ego quidem exiſtimo) huic opponitur, ætatem propriè declarat: & deducitur non à generando, ſed potius ab incolendo & habitando. Itaque C
ſignificat hominum uniuerſitatem, quæ eodem tempore in orbe terrarum degit. Quamobrem etiam Aetatẽ conuertimus infrà cap.24.c.34. Sodalibus, τοῖς ἑταίροις. Vulgata, coæqualibus: id eſt, ἡμιλίξι. 17 Lamentati ſumus, ἐθρηνήσαμεν: id eſt, lugubres cantiones cecinimus. Vulgata, lamẽtauimus. Eraſmus, lugubria cecinimus: quod Græcis ſignificat θρηνῳδεῖν. Cuius uerbi uis optimè exprimitur Hiſtoriæ Aethiopicæ Heliodori lib. 5. his uerbis: ἤθροιτο γυναικὸς λαθραῖόν τι καὶ γοερὸν, οἷον ἀκροιῶτις ἀνδρὸς ὠλοὸν ἢ νυκτὶ μυρομένης. ὑπῆτο τὸ ἀναμάτιον ὑπὸ τῷ Ἀρλίου χειραγωγούμενον καὶ ὀδυρμοῖ. Et paulo pòſt, καὶ τελέως ἐκτυπάμβαιν ἐτε θρηνῶσαν. 18 Ioannes, Ἰωάννης. Sextum exemplar addit, πρὸς ὑμᾶς, ad uos. 19 Edax, φάγος. Vulgata, uorax: id eſt βόρος. Eraſmus, comedonem. Sed hoc comedonis uocabulum præterquam quòd eſt obſoletũ, etiam pluſculum aliquid declarat, eum ſcilicet qui bona & facultates ſuas abliguriat. Itaq; Eraſmus ipſe infrà Lucæ 7. e. 34. edacem interpretatur, non comedonem. Iuſtificata eſt, ἐδικαιώθη. Hoc uocabulum Theologis admodum familiare: quamuis non eadem ſemper ſignificatione accipiatur, tamen libens amplector. Cæterùm quod paulo ante hæc eadem uerba reperimus ſcriptum Lucæ cap. 7.e.29. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας, καὶ οἱ τελῶναι ἐδικαίωσαν τὸν θεὸν: id eſt, Et omnis populus qui audierat, & publicani iuſtificarunt Deum: id (ni fallor) optimè hunc locum explicat. Ait enim Lucas, publicanos & turbam iuſtificaſſe Deum: id eſt, agnouiſſe Dei ſapientiam & bonitatem in Chriſto & Ioanne elucentem: ut meritò poſtea Chriſtus Phariſæis exprobrans peruicaciam, dixerit iuſtificatam eſſe Sapientiam à filijs ſuis: id eſt, eos demum qui uerè filij ſapientiæ eſſent, id eſt ſapiẽtes (ex Hebræo idiotiſmo, de quo ſæpe iam diximus) Dei ſapientiam agnoſcere in eo, quem Phariſæi contemnerẽt. Iuſtificatur igitur Sapientia à filijs ſuis, quũ Euangelium Chriſti recipitur. eaq; interpretatio optimè cohæret cum præcedentibus, præſertim ſi Lucas cum Matthæo coniungatur. quod etiam planius fiet, ſi καὶ uerteris Sed, ut nos fecimus. Nam illud ו Hebręorũ, cui reſpondet καὶ Gręcorum, hanc etiã ſignificationem admittit, ut manifeſtè appareat Act.10.d.28. Quidam conuertit, eſtq; ſuis aliena ſapientia, cui non aſſentior. Nam ut δικαιοῦσθαι fatear à Paulo etiam accipi pro ἐλευθεροῦσθαι, id eſt liberari, Rom.6.b.7. tamen nemo non uidet aliud eſſe liberari quàm alienum fieri, & hunc ſenſum parum conuenire. Neq; uerò (ut ipſe putat) cogimur in hanc ſententiam deſcendere, quia ſcripum eſt ἀπὸ non ὑπὸ. Solent enim hæ particulæ permutari, ut apparet infrà, cap.16.c.21. Item Marci 8.d.31. Lucæ 9.c.22. & 17.e.25. Sed & in ueteribus ſynodis Græcè ſcriptis paſsim repetitur hæc formula, ἀπὸ πάσης συνόδου ἀλήθη.

Suis,

A φίας ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς.

τότε ἤρξατο ὀνειδίζειν τὰς πόλεις ἐν αἷς ἐγένοντο αἱ πλεῖσται δυνάμεις αὐτοῦ, ὅτι οὐ μετενόησαν·

οὐαί σοι χοραζίν, οὐαί σοι βηθσαϊδά· ὅτι εἰ ἐν τύρῳ καὶ σιδῶνι ἐγένοντο αἱ δυνάμεις, αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ μετενόησαν.

πλὴν λέγω ὑμῖν, τύρῳ & σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ ὑμῖν.

καὶ σὺ καπερναοὺμ, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ, ὅτι εἰ ἐν σοδόμοις ἐγένοντο αἱ δυνάμεις, αἱ γενόμεναι ἐν σοί, ἔμειναν ἂν μέχρι τῆς σήμερον.

πλὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι γῇ σοδόμων ἀνεκτότερον ἔσται ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ σοί.

ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς εἶπεν· ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν & συνετῶν, B καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις.

Sapientia à filijs suis.

Tunc cœpit *ita* exprobrare urbibus, in quibus factæ fuerant plurimę uirtutes ipsius, quòd non resipuissent:

Væ tibi Chorazin, uæ tibi Bethsaidan: nam si in Tyro & Sidone factæ fuissent uirtutes quę factæ sunt in uobis, olim cum sacco & cinere *sedentes* resipuissent.

Quinetiam dico uobis: Tyro & Sidoni tolerabilius erit in die iudicij, quàm uobis.

Et tu Capernauum, quæ es usq; ad cœlũ sublata, usq; ad inferos deprimêris. nam si in Sodomis factæ fuissent uirutes quæ factæ sunt in te, mansissent usq; ad hodiernum diem.

Quinetiam dico uobis: Terræ Sodomorum tolerabilius erit in die iudicij, quàm tibi.

In illo tempore respondens Iesus, dixit: Confiteor tibi Pater, domine cœli & terræ, quòd absconderis hæc à sapientibus & intelligentibus, & reuelaris ea infantibus.

Exprobrat Christus ciuitatib. infidelibus. Luc. 10. c 13.

Corozain.

Bethsaida.

Capharnaum.

Sodoma.

Paruulis cognitum Euangelii. Luc. 10. d. 21.

Suis, αὐτῆς. nempe τῆ σοφίᾳ. Valla eius: refert enim ad γινιαὺ: sed perperam, ni fallor.

20 Cœpit, ἤρξατο. Tertium exemplar addit, ἰησοῦς. Iesus. Exprobrare, ὀνειδίζειν. Suprà idem uerbum interpretati sumus conuiciari: quę interpretatio huic loco non conuenit. Factæ fuerant, ἐγένοντο. Vulgata, factæ sunt. 21 Chorazin, χοραζίν. In secundo exemplari legebatur χωραζὶν, sicut Vetus interpres conuertit. Bethsaidan, βηθσαϊδά. In quarto, sexto, & duodecimo exemplari scriptum erat βηθσαϊδά: quod Vetus interpres legit. In uobis, ἐν ὑμῖν: id est apud uos, uel intra uos. Cum sacco & cinere *sedentes*, ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ. Particulam ἐν exprimo per σὺν, id est cum, & suppleo ex Lucæ 10. c. 13. participium καθήμενοι sedentes: quod etiam hoc loco adscriptum erat in sexto exemplari. Illa autem enallage In pro Cum, etsi nata uidetur ex Hæbræorum idiotismo, cuius exemplum habes prorsus simile Nehem. decimo a. 1. tamen (ut alibi ostendimus) occurrit etiam interdum apud Græcos disertiores. Cæterùm fuisse ueterum quoque hanc consuetudinem, etiam inter profanas gentes, ut in graui luctu sese puluere & cinere aspergerent, uel ex Homeri uersiculis liquet Iliad. 2. quibus Achillem lugentem non tam describit, quàm depingit eruditissimus poeta. Vide Act. primo b. 10.

22 Quinetiam, πλὴν. Hebraicè אך Vulgata, Veruntamen. Erasmus, Attamen. Fateor enim hanc particulam absolutè positam plerunque idem ualere quod ὅμως, sicut accipitur Lucæ decimo b. 11. d. 20. & 22. c. 22. & alibi aliquoties. Sed interdum quoque poni uidetur pro Sed, id est, אבל, ut Lucæ sexto d. 24. & 12. d. 31. & 23. d. 28. Hic autem usurpatur in ea specie correctionis, qua utimur quum superiora quidem minimè reprehẽdimus ut falsa, sed tamen amplificamus. Sic etiam omnino accipitur אך, Psalm. uigesimotertio b. 6. pro ἀλλὰ καὶ, & paulo pòst uersu uigesimoquarto, & infrà capite uigesimosexto f. 64. Nonnullis uerò placet illatiuam esse, pro eo quod Galli dicunt *pourtant*, Itali uerò *però*: quo modo commodissimè exponi posse uidetur Lucæ sexto e. 35. Tolerabilius, ἀνεκτότερον. τὸ ἀνέχεσθαι inter cætera tolerare significat, idq; (ni fallor) propria significatione. Vulgata, remissius, quasi ἀνέχεσθαι, uel ἀνέχειν, idem ualeant quod ἀνίεναι.

C 23 Capernaum, καπερναοὺμ. In secundo exemplari scriptum erat καφαρναοὺμ, ut infrà quoque cap. 17. d. 24.

Quæ es usque, ἕως. In secundo exemplari legimus, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ; ἕως ἅδου καταβήσῃ: id est, Num usq; in cœlum extolleris? usq; in infernum descendes: sicut legit & interpretatus est Vetus interpres. Deprimêris, καταβιβασθήσῃ. Vulgata, descendes: legit enim καταβήσῃ. Porrò uerbum καταβιβάζεσθαι significat ab alio deijci & prosterni. Opponitur enim τῷ ἀναβιβάζειν, quod significat in equum attollere. Itaque malui uertere deprimêris, quod fecit Erasmus infrà Lucæ decimo c. 15. quo loco Vetus interpres legisse uidetur καταβυθήσῃ. Interpretatur enim demergêris. Mansissent, ἔμειναν ἄν. Vulgata, fortè mansissent. Sed ἄν particula non semper est ἀοριστική, ut rectè annotat Valla, ex aliorum locorum collatione. Hodiernum diem, τῆς σήμερον. Vulgata, usque in hanc diem: id est, μέχρι ταύτης τῆς ἡμέρας. 24 Tibi, σοί. In secundo exemplari legimus, ὑμῖν: id est, uobis. 25 Respondens, ἀποκριθεὶς. Quia uidetur hoc obscurius, quum non fuerit interrogatus Iesus, ut dicatur respondisse: quamuis sæpe ex Hebraico idoimate, uel abundet hoc participium, uel pro Verba facere accipiatur: tamen cognoscenda uidetur historia ex Lucæ 10. c. 17. Contigerunt enim hæc post septuaginta discipulos reuersos, quos uerisimile est cum Iesu uarios sermones habuisse. Inter loquendum igitur quum Iesus ex discipulorum sermone intellexisset, plebem auidè excepisse uerbum Dei, quod à Principibus & Pharisæis partim contemnebatur, partim etiam oppugnabatur: tandem in hæc uerba erupit, Confiteor tibi, ἐξομολογοῦμαί σοι: id est agnosco coram te. Vel, gratias ago, ut rectè explicat Erasmus. Nam apud Hebræos sic etiam accipitur uerbum ידה in coniugatione hiphil. Est autem apostrophe ad Patrem, quum antea Christus septuaginta illos discipulos alloqueretur. Itaq; nõ tacet Lucas hæc dixisse Christum spiritu exultantem & animi impetu correptum, quòd gloriã Patris uideret mundo patefieri. quod non annotassem (uidetur enim à nostro proposito alienum) nisi hoc quoq; pertineret ad explicationem uerbi ἀποκριθεὶς quod præcesit. Intelligentibus, συνετῶν, à συνίημι, ut rectè obseruauit Valla. Vulgata, prudentibus: id est φρονίμοις. Dicuntur autem ista per concessionem. Infantibus, νηπίοις. νήπιος Græcis dicitur à νὴ & ἔπος, sicut Latinis infans ab in & fari: quod postea ad animũ transfertur. Vulgata & Erasmus, paruulis. Videtur autem Christus translatitiè alludere ad illud Dauidis, Psal. 8. a. 3. Ex ore infantium & lactantium perfeciſti laudem tuam.

Etiam pater, quia ita placuit tibi.

Ioan.3.d.36. & 6.c.46. Omnia mihi tradita sunt à Patre meo: & nemo nouit Filium, nisi Pater: neque patrem quisquam nouit, nisi Filius, & cuicunque uoluerit Filius reuelare.

Inuitat ad se Christus. Venite ad me omnes qui fatigati estis & onerati, & ego faciam ut uos requiescatis.

Iugum Christi. Ierem.6.d.16. Tollite iugum meum super uos, & discite à me, quòd mitis sim & humilis corde: & inuenietis requiem animabus uestris.

1.Ioan.5.a.3. Iugum enim meum facile est, & onus meum leue est.

CAP. XII.

Discipuli spicas uellunt. Marc.2.d.23. Luc.6.a.1. IN illo tempore ibat Iesus sabbatho per sata: discipuli uerò ipsius esuriebant, cœperuntq; uellere spicas, & edere.

Deut.23.d.25. Pharisæi autem quum eos uidissent, dixerunt ei: Ecce, discipuli tui faciunt quod non licet facere in sabbatho.

1.Reg.21.b.6. Ipse uerò dixit eis: Non legistis quid fecerit Dauid, quum esuriret ipse, & ij qui erant cũ eo:

Exod.29.c.33. Quomodo introierit domum Dei, & panes propositionis ederit, quibus uesci nõ erat ipsis licitum, neq; ijs qui cum eo erant, nisi Sacerdotibus solis?

26 ναὶ ὁ πατὴρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. A

27 πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ πατρός μου. καὶ οὐδεὶς ἐπιγινώσκει τὸν υἱὸν, εἰ μὴ ὁ πατήρ· οὐδὲ τὸν πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι.

28 δεῦτε πρός με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κἀγὼ ἀναπαύσω ὑμᾶς.

29 ἄρατε τὸν ζυγόν μου ἐφ' ὑμᾶς, καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ· καὶ εὑρήσετε ἀνάπαυσιν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν.

30 ὁ γὰρ ζυγός μου χρηστὸς, καὶ τὸ φορτίον μου ἐλαφρόν ἐστιν.

ΚΕΦ ιβ'

1 ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἐπορεύθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς σάββασι διὰ τῶν σπορίμων· οἱ δὲ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπείνασαν, καὶ ἤρξαντο τίλλειν στάχυας, καὶ ἐσθίειν.

2 οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἰδόντες, εἶπον αὐτῷ· ἴδε οἱ μαθηταί σου ποιοῦσιν ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν σαββάτῳ.

3 ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἀνέγνωτε τί ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ· B

4 πῶς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγον, οὓς οὐκ ἐξὸν ἦν αὐτῷ φαγεῖν, οὐδὲ τοῖς μετ' αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι μόνοις;

26 Etiam, ναί. Particula est qua testatur Christus se Patris factum approbare. Pater, ὁ πατήρ. Pater uocandi casu, ut ὁ υἱός μου, Marci decimoquinto. c. 34. quo modo etiam à Paulo usurpatur Roman. octauo c. 15. & Galat. quarto a. 6. sic infrà, 27. d. 29. & 40. Fortassis autem hic est Hebræorum idiotissimus, qui suo illo π utuntur, partim pro nominatiuo articulo, partim pro uocandi aduerbio. Sed & Atticos ita loqui obseruauimus: sic enim Aristoph. in Ranis, ὁ πάτερ ἀκολάθει δεῦρο. Idem in Concionantibus, φέρε σύ τ' αὐάφερον ὦ πάτερ. Quia ita placuit tibi, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Particulam ὅτι, quam expunxit Erasmus, non puto abundare. Addit enim Christus causam, cur Patris factum probet, eam scilicet quæ apud Christianos omnes plurimũ ualere debet: id est patris cœlestis uoluntatem. Cæterùm εὐδοκία id declarat quod Gallicè uocamus *bon plaisir*: & ἐγένετο εὐδοκία, periphrasis est uerbi εὐδόκησεν, de quo diximus suprà 3. d. 17. Deinde alius est Hebraismus in ἔμπροσθέν σου, coram te, pro quo etiã dicunt. In oculis tuis, pro Apud te, uel simplicis pronominis loco, sicut sumus interpretati. 27 Nouit, ἐπιγινώσκει. Alibi usi sumus agnoscendi uocabulo pro ἐπιγινώσκειν: sed hìc uidetur poni compositum pro simplici, sicut apparet ex uerbo illi opposito nempe ἀποκαλύψαι. 28 Qui fatigati estis, οἱ κοπιῶντες. Vulg. & Eras. qui laborati. Vide suprà, cap. 6. d. 28. Certè plus est κοπιᾶν quàm πονεῖν, si propriam utriusq; significationem spectemus: sicut etiam apud Latinos plusculum declarat fatigatum esse quàm laborare, quamuis interdum ista permutentur. C

29 Humilis corde, ταπεινὸς τῇ καρδίᾳ: id est, ταπεινόφρων, ut interdum Græci uno uocabulo declarãt. Facile, χρηστὸς: id est quod facilè ferri, & quo facilè uti possimus, παρὰ τὸ χρῆσθαι. Illud autem de quo tam multis differit Erasmus in hunc locum, nimirum qua ratione dicatur iugum Christi leue, planè explicatur 1. Ioh. 5. a. 2. & 3. Mandata eius (inquit) grauia non sunt. quia omne quod genitum est ex Deo, uincit mundum: & hæc est uictoria quæ uincit mundum, fides nostra. Quisquis uerò existimat, ideo leue esse Christi iugum, quòd Dei duntaxat amorem & proximi requirat, ille profectò ignorat quod sit Legis & Euangelij discrimen: neq; intelligit quid illud sit quod ait Paulus Rom. 8. a. 2. Legem Spiritus uitæ in Christo Iesu nos liberare à lege peccati & mortis.

IN CAP. XII.

1 In illo tempore, ἐν ἐκείνῳ τῷ καιρῷ: siue per id tempus. Hæc autem uerba significant hanc historiam non narrari ex temporis serie, quod constat ex Luca & Marco. Ibat, ἐπορεύθη: id est, ἐβάδιζεν. Sic enim hoc loco accipitur hoc uerbum, & aoristus pro imperfecto positus uidetur. Vulgata, abijt, ἀπῆλθεν. Nonnulli uertunt per pluscquã per fectum Iuerat: sed non satis commodè, ni fallor. Sabbatho, τοῖς σάββασι. Erasmus interpretatur, sabbathis: & ueterem etiam interpretem reprehendit. Atqui plurale pro singulari positum esse, satis indicant sequentia. Neque est quòd de hebdomada intelligas. Nam de septimo sabbathi die hic agi, & eo quidem solenni, Lucas ostendit. neque hoc murmur Iudæorum alio die exoriri potuisset: siquidem non uiolassent Legem discipuli. Nam quod Erasmus ait singulos septimanæ dies fuisse Sabbatha appellatos (quod etiã asserit Theophylactus infrà, cap. 28.) etiamsi uerum esse concederem, præsenti loco quadrare non potest. Sata, σπορίμων. Erasmus, segetes. Illud propius abest à Græco. 2 Quum eos uidissent, ἰδόντες. Secundum & octauum exemplar addunt αὐτούς, id est eos. Licet, ἔξεστι. Vetus interpres addit, αὐτοῖς eis: quod tamen uidetur expungendum. Est enim generale sabbathi mandatum. In Sabbatho, ἐν σαββάτῳ. In quarto exemplari legitur ἐν σάββασι, eodem tamen sensu: quæ lectio satis indicat superiore loco esse numeri enallagen. 4 Propositionis, προθέσεως. Hebræi panes facierum uocant, quòd coram Domino appositi, tota hebdomada manerent in aurea mensa huic cultui consecrata: sicut edixit Dominus Leuit. 24. a. 6. Græci interpretes interdum etiam ἐνωπίους, interdum πρόσωπα ἄρτους sunt interpretati. Quidam Latinè appositios non ineptè uocauit. Maluimus tamen appellationem uulgò usurpatam retinere.

5 Sabba-

A ἢ οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῷ νόμῳ, ὅτι τοῖς σάββασιν οἱ ἱερεῖς ἐν τῷ ἱερῷ τὸ σάββατον βεβηλοῦσι, καὶ ἀναίτιοί εἰσι;

Aut non legistis in Lege, quòd sabbathis Sacerdotes in templo sabbathum prophanant, & sunt insontes? Leuit.8.f.31 & 14.b.9. Num.28.b.9.

λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι τοῦ ἱεροῦ μείζων ὧδε ἐστί. 6

Dico autem uobis, quòd templo maior est hoc in loco.

εἰ δὲ ἐγνώκειτε τί ἐστιν, Ἔλεον θέλω, καὶ οὐ θυσίαν, οὐκ ἂν κατεδικάσατε τοὺς ἀναιτίους. 7

Si uerò nosset is quid sit, Misericordiã uolo, & non sacrificiũ: nõ condemnassetis insontes. Misericordia. Sacrificium. Osee 6.c.7.

κύριος γάρ ἐστι τοῦ σαββάτου ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. 8

Nam Dominus est etiam sabbathi Filius hominis. Sabbathum.

Καὶ μεταβὰς ἐκεῖθεν, ἦλθεν εἰς τὴν συναγωγὴν αὐτῶν. 9

Et digressus illinc, uenit in synagogam eorum. Marc.13.a.1. Luc.6.a.6.

καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπος ἦν, τὴν χεῖρα ἔχων ξηράν. καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες, εἰ ἔξεστι τοῖς σάββασι θεραπεύειν; ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ. 10

Et ecce quidam illic erat, manum habens aridam: & interrogarunt eum, dicentes, Licet ne sabbathis sanare? ut accusarent eum. Arida manus sanatur in sabbatho.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· τίς ἔσται ἐξ ὑμῶν ἄνθρωπος, ὃς ἕξει πρόβατον ἕν, καὶ ἐὰν ἐμπέσῃ τοῦτο τοῖς σάββασιν εἰς βόθυνον, οὐχὶ κρατήσει αὐτὸ, καὶ ἐγερεῖ; 11

Ipse uerò dixit eis: Quis erit ex uobis homo qui habeat ouem unã, & si ea inciderit sabbatho in foueam, non apprehendat eam, & erigat? Ouis.

πόσῳ οὖν διαφέρει ἄνθρωπος προβάτου; ὥστε ἔξεστι τοῖς σάββασι καλῶς ποιεῖν. 12

Quanto uerò præstat homo ouí? itaq; licet sabbathis benefacere. Sabbathis bene faciendum.

B τότε λέγει τῷ ἀνθρώπῳ· ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου· καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπεκατεστάθη ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. 13

Tunc dicit homini illi, Extende manum tuam. Et is extendit: & restituta est sana, ut altera.

οἱ δὲ φαρισαῖοι συμβούλιον ἔλαβον κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσιν. 14

Pharisæi uerò egressi, cęperunt consilium ad uersus eum, ut eum perderent.

ὁ δὲ Ἰησοῦς γνοὺς, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν· καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς πάντας. 15

Iesus autem quum id nosset, secessit illinc: sequutáque est eum turba multa, sanauitq; eos omnes. Sanat infirmos Christus.

καὶ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μὴ φανερὸν αὐτὸν ποιήσωσιν. 16

Et interminatus est eis, ne se facerent manifestum.

ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ Ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος, 17

Vt compleretur quod dictum erat per Esaiam prophetam, dicentem:

ἰδοὺ ὁ παῖς μου, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μου, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μου. θήσω τὸ πνεῦμά 18

Ecce seruus meus, quem elegi: dilectus meus, in quo acquieuit anima mea. ponam Spi- Esa.42.a.7.

5 Sabbathis, σάββασι. Nulla hic est numeri enallage, quia de singulis sabbathis hoc intelligitur. Prophanãt, βεβηλοῦσι. Vulgata, uiolant: quod latius patet, neq; etiam conuenit. Insontes? ἀναίτιοι: Vulgata ad uerbum, sine crimine: & paulo pòst, innocentes. Erasmus, crimine uacant? qui tamen paulo pòst uertit, Insontes. 6 Maior, μείζων. Pleraq; uetera exemplaria & Theophylactus quoq; legũt, μεῖζον: id est, maius quidpiam. Subauditur enim τί.

C Hoc in loco, ὧδε. Vulgata, hic: quod Græco uerbo respondet: sed meritò mutatum est ab Erasmo, ut amphibolia uitaretur, quæ non est in Græco sermone. 7 Non, οὐκ. Vulgata, nunquam: id est, οὐδέποτε. Erasmus, nequaquam. Particula ἂν facit, ut finitus modus pro optatiuo accipiatur: neq; quicquã addit significationi uel negãtis particulæ, uel sequentis uerbi. 8 Etiam sabbathi, καὶ τοῦ σαββάτου. Deerat καὶ particula in ueteribus exemplaribus: neq; exprimitur à ueteri interprete. Videtur tamen emphasim habere minimè negligendam. 10 Erat, ἦν. Vetusti codices secundus, sextus, octauus, decimusquartus, additum habebant ἐκεῖ, illic. Vetus interpres uidetur neutrum legisse. Interrogarunt, ἐπερώτησαν. Vulgata & Erasmus, interrogabant: id est, ἐπηρώτων. Licétne, εἰ ἔξεστι. Vulgata ad uerbum, Si licet. Sed εἰ apud Græcos sæpe pro μῶν ponitur: quod imitantur aliquando Latini, sed in subiectione tantum. Terent. Visam si domi est. Sanare, θεραπεύειν: Vulgata & Erasmus, curare. Vide suprà, capite quarto d.23. 12 Quanto uerò, πόσῳ οὖν. particulã οὖν non memini alibi legere in assumptione argumẽti positã pro ἀλλὰ, uel δέ. Apparet tamẽ omnino ita esse accipiendam hoc loco, quũ statim subijciatur argumenti conclusio. Itaque, ὥστε. Erasmus, igitur: id est, οὖν. Illud autem Latinum Græco ὥστε prorsus respondet. Benefacere, καλῶς ποιεῖν. Erasmus, beneficio afficere: id est, εὐεργετεῖν, uel ἀγαθοεργεῖν. 13 Homini illi, τῷ ἀνθρώπῳ. Additum habebant duo exemplaria ξηραμμένῳ ὄντι τὴν χεῖρα, arefactam manum habenti. quod tamen satis intelligitur prępposito articulo, quem expressimus. 14 Cæperunt, ἔλαβον. Vulgata, fecerunt. Legimus etiam in octauo exemplari ἐποίησαν: id est, consilium indixerunt: sicut dicunt Græci ἐκκλησίαν ποιεῖν. Sic etiam Marci tertio a.6. συμβούλιον ἐποίουν. Vt, ὅπως. Vel quomodo: id est, πῶς, indefinitè acceptum. Sic Demosthenes, σκοπᾶτε ὅπως τοὺς λόγους ἐρῶσι. 16 Interminatus est, ἐπετίμησεν: id est, additis minis uetuit. Vulgata, præcepit. ad uerbum, increpauit. Vide suprà capite octauo c.26. Terent. Interminatus sum ne faceres. 18 Seruus meus, ὁ παῖς μου. Nonnulli filium conuertunt. Alij puerum, ambigua uoce: nam apud Græcos ὁ παῖς uocabulum est ambiguum, & apud Hebræos נער. Alij & puerum & filium interpretantur. Sic enim citat Cyprianus libello aduersus Iudæos, ut Erasmus obseruauit. Sed Cyprianum constat hunc locum ita citasse, ut de uerbis ipsis Prophetæ non fuerit sollicitus: quod etiam Euangelistæ plerunque faciunt, sicut uel ex hoc loco apparet. Certè apud Hæbræos עבד semper pro seruo, nunquam (quod sciam) pro filio ponitur: quamuis aliud sentiat Erasmus, qui etiam existimat filij uocabulum melius Christo conuenire. Nam, inquit, non defuerunt apud Græcos qui Serui uocabulũ uererẽtur tribuere Filio Dei, quorũ est Chrysostomus. Atqui ita loquitur ipse Paulus Philip.2.a.7.

quum

quum dicit filiũ Dei ſeſe exinaniuiſſe, forma ſerui accepta. Neq; uerò à ſerui nomine abhorruit Latinus interpres, quoties in alijs Prophetæ eiuſdem locis Chriſtus *παῖς* uocatur. Et hoc quoq; uidet ad immenſam ipſius bonitatem magnopere pertinere. Denique non patitur Hebrææ linguæ ratio (quantũ intelligo) ut filiũ uertamus. A

ritum meum ſuper eum, & iudicium Gentibus annunciabit.

μα ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ.

Non litigabit, neq; clamabit, neque audiet 19 quiſquam in plateis uocem eius.

οὐκ ἐρίσει, οὐδὲ κραυγάσει, οὐδὲ ἀκούσει τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

Arundinem quaſſatam non confringet, & li- 20 num fumigans non extinguet, uſq; dum efferat ad uictoriam iudicium:

κάλαμον σεσειρασμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ σβέσει, ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκον τὴν κρίσιν.

Gentium ſpes, Chriſtus.

Et in eius nomine Gentes ſperabunt. 21

ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσι.

Dæmoniacus ſanatur. Luc.11.b.14.

Tunc oblatus eſt ei dæmoniacus cæcus & 22 mutus: & ſanauit eum, adeò ut qui cæcus ac mutus fuerat, & loqueretur & uideret.

τότε προσηνέχθη αὐτῷ δαιμονιζόμενος τυφλὸς καὶ κωφός· καὶ ἐθεράπευσεν αὐτὸν, ὥστε τὸν τυφλὸν καὶ κωφὸν καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν.

Et perculſa eſt omnis turba, dicebatq;: Nun- 23 quid iſte eſt filius ille Dauid?

καὶ ἐξίσαντο πάντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἔλεγον· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Δαβίδ;

Blaſphemia. Supra 9.d.34. Marc.3.c.22. Luc.11.c.17.

Phariſæi uerò quum *hæc* audiſſent, dicebant: 24 Iſte nõ eijcit dæmonia, niſi per Beelzebul principem dæmoniorum.

οἱ δὲ Φαρισαῖοι ἀκούσαντες, εἶπον· οὗτος οὐκ ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια, εἰ μὴ ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων.

Regnũ diuiſum.

Ieſus autem quum ſciret cogitationes eorũ, 25 dixit eis: Omne regnum partitum aduerſus ſeſe, uaſtatur: & omnis urbs aut domus partita aduerſus ſeipſam, non ſtabit. B

εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς τὰς ἐνθυμήσεις αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς· πᾶσα βασιλεία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, ἐρημοῦται· καὶ πᾶσα πόλις ἢ οἰκία μερισθεῖσα καθ' ἑαυτῆς, οὐ σταθήσεται.

Sed ſi Satanas Satanã eijcit, aduerſus ſeipſum 26 partitus eſt: quomodo ergo ſtabit regnũ eius?

καὶ εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν ἐκβάλλει, ἐφ' ἑαυτὸν ἐμερίσθη· πῶς οὖν σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ;

Et ſi ego per Beelzebul eijcio dæmonia, filij 27 ueſtri per quem eijciunt? propterea ipſi erunt ueſtri iudices.

καὶ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί.

Spiritus Dei. Regnum Dei.

Sin autem per ſpiritum Dei ego eijcio dæmo- 28 nia: nempe peruenit ad uos regnum Dei.

εἰ δὲ ἐγὼ ἐν πνεύματι θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.

Iudicium Gentibus annunciabit, *κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ*. Iudicij appellatione certè compoſitum ſtatum intelligit: quia ſcilicet à Chriſto uera religio erat inter Gentes promulganda, eiectis ſuperſtitionibus: quod ubicunque fit, ibi regnare dicitur Dominus, & iudicare: id eſt, præeſſe & moderari.

19 Litigabit, *ἐρίσει*. Ita etiam *ἐριεῖ* litem interpretamur. Vulgata & Eraſmus, contendet: eodem ſenſu.

20 Quaſſatam, *σεσειραμένον*. Virgil. primo Aeneid. Quaſſatam uentis liceat ſubducere claſſem. Quaſſatum autem Latinis eſt, quod uernaculo ſermone dicimus *froiſſé, ou eſcaché*. Eraſmus, comminutam: id eſt contritam, quæ propria eſt uerbi *σειστριμμένον* ſignificatio. Sed impropriè accipi pro quaſſatam, indicat uerbum ſequens. Nam quî fieri poteſt, ut quod iam comminutum eſt & contritum, confringas? Itaque Grammatici Hebræi ex hoc Prophetæ loco differentiam eſſe oſtendunt inter רצץ & שבר, quòd illud non declaret penitus conterere & comminuere. Efferat, *ἐκβάλῃ*. Vt infrà uerſiculo 35. pro *ἐκφέρει καὶ προφέρει*: id eſt, pronunciet & ferat iudicium ac ſententiam, qua ſe uictorem declaret omnium inimicorum ſuorum. Tunc enim rebellium colla confringet non iam clemens & humilis, ſed ſeuerus iudex, & maieſtate plenus. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, eijciat. In Hebræo pro *εἰς νῖκος* legitur לאמת: id eſt, *εἰς ἀλήθειαν*. Sed (ut antè dixi) Euangeliſta ſententiam ſpectat, ſingula uerba non numerat. Iuſtinus quoq; in dialogo cum Tryphone, duas affert huius loci interpretationes, quarum neutra cum hac conſentit in uerbis. 22 Oblatus eſt, *προσηνέχθη*. Eraſmus, adductus eſt: id eſt *προσήχθη*. Vide Marc.7.d.32. Qui cæcus ac mutus *fuerat*, *τὸν τυφλὸν καὶ κωφόν*. ſubauditur *ὄντα* in aoriſto. Vetus interpres hæc non legit. 23 Perculſa eſt, *ἐξίσαντο*: id eſt, *ἐξεπλάγησαν*. Latinum uocabulum nullum habeo, quo uno poſſit Græcum illud *ἐξίστασθαι* ſatis exprimi. Significat autem præ admiratione apud ſe non eſſe, & de ſtatu mentis deijci. Vide Marci 2.b.12. Nunquid, *μήτι*. Eraſmus, Num: quæ particula ita quærit, ut ſubintelligatur negatio. Itaque non uidetur huic loco ſatis conuenire. Plaut. Nunquid redeat, incertum. Filius ille, *ὁ υἱός*. In Complutenſi editione legitur, *ὁ χριστὸς ὁ υἱός*: id eſt, Chriſtus ille filius. 24 Per Beelzebul, *ἐν τῷ βεελζεβούλ*. Vulgata, ad uerbum, in Beelzebub. Eraſmus, præſidio Beelzebub. Vide ſuprà 9.d.34. 25 Quum ſciret, *εἰδώς*. In ſecundo exemplari ſcriptum erat *εἶδεν*, quum uidiſſet. Partitum, *μεμερισθεῖσα*. Vulgata & Eraſmus, diuiſum: id eſt, *διαμεμερισμένον*. Neutrum fortaſſe ſatis conuenit. Nam diuiſum eſſe aut partitum, idem hic ualet ac diſſidens. Nos illud ſequuti ſumus, quod ad Græcum propius accedit, quum etiam pars Latinis factionem declaret. Vaſtatur, *ἐρημοῦται*. Eraſmus, deſolatur: quod eſt translatitium, & *μονωθῆναι* ſignificat: unde *μεμονωμένη* dicitur uidua, quæ ſola relicta eſt, 1.Timoth.5.a.5. 26 Sed ſi, *καὶ εἰ*. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, Et ſi. Ego uerò omnino puto *καὶ* pro *ἀλλὰ* poſitum. cuius particulæ uſus eſt in aſſumptione argumentorum. 27 Eijciunt, *ἐκβάλλουσι*: In quarto & decimoquarto exemplari ſcriptum erat, *ἐμβαλοῦσι*: eijcient? Ipſi erunt ueſtri iudices, *αὐτοὶ ὑμῶν ἔσονται κριταί*. Eraſmus, ipſi iudicabunt de uobis: id eſt, *αὐτοὶ κρινοῦσιν ὑμᾶς*. Familiaris autem eſt hæc loquendi formula Sacris ſcriptoribus, qua dicitur aliquis eum iudicare, cuius uitia ſuæ uirtutis exemplo, etiam tacens coarguit: quo modo accipiendum eſt quod paulo pòſt de regina Auſtri cõmemoratur. 28 Sin autem, *εἰ δὲ*. Ita loquuntur Latini, quũ alterum Si præceſſit: & hoc dicendi genus melius reſpondet Græcis quàm illud, Quod ſi, quo utitur Eraſmus. Nempe *ἄρα*. Vulgata, igitur. Eraſmus, ergo: id eſt, *ὄρα*.

C

A ἢ πῶς δύναταί τις εἰσελθεῖν εἰς τὴν οἰκίαν 29
τοῦ ἰσχυροῦ, καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ διαρπάσαι, ἐὰν
μὴ πρῶτον δήσῃ τὸν ἰσχυρόν, καὶ τότε τὴν οἰκί-
αν αὐτοῦ διαρπάσει.

ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνά- 30
γων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει.

διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πᾶσα ἁμαρτία καὶ βλα 31
σφημία ἀφεθήσεται τοῖς ἀνθρώποις· ἡ δὲ τοῦ
πνεύματος βλασφημία οὐκ ἀφεθήσεται τοῖς ἀν
θρώποις.

καὶ ὃς ἂν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώ- 32
που, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν εἴπῃ κατὰ τοῦ
πνεύματος τοῦ ἁγίου, οὐκ ἀφεθήσεται αὐτῷ οὔτε
ἐν τούτῳ τῷ αἰῶνι, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.

ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον καλὸν, καὶ τὸν καρπὸν 33
αὐτοῦ καλόν· ἢ ποιήσατε τὸ δένδρον σαπρὸν, καὶ
τὸν καρπὸν αὐτοῦ σαπρόν· ἐκ γὰρ τοῦ καρποῦ τὸ
δένδρον γινώσκεται.

γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς δύνασθε ἀγαθὰ 34
B λαλεῖν, πονηροὶ ὄντες; ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύμα-
τος τῆς καρδίας τὸ στόμα λαλεῖ.

Nam quomodo poteſt aliquis ingredi domum ualidi *alicuius*, & uaſa eius diripere: niſi primò uinxerit ualidum illum, & tunc domum illius diripiet?

Qui non eſt mecum, aduerſum me eſt: & qui non cogit mecum, ſpargit.

Propterea dico uobis, omne peccatum & blaſphemia remittetur hominibus: blaſphemia uerò Spiritus *ſancti* non remittetur hominibus.

Peccatum.
Blaſphemia.
Marc.3.d.28.
Luc.12.b.10.
1.Ioh.5.d.13.

Et quiſquis loquutus fuerit aduerſus Filium hominis, remittetur ei: quiſquis autem fuerit loquutus aduerſus Spiritum ſanctũ, non remittetur ei neq; in hoc ſeculo, neq; in futuro.

Aut facite arborem bonam, & fructum eius bonum: aut facite arborem putrem, & fructum eius putrem. nam è fructu arbor cognoſcitur.

Arbor bona aut mala.

Progenies uiperarum, quomodo poſsitis bona loqui, quum ſitis mali? nam ex abundantia cordis os loquitur.

Viperæ.
Luc.6.g.45.

29 Nam, ἢ. Vulgata, aut: quod non conuenit huic loco. Eraſmus, alioqui: id eſt, ἄλλως. Particulam autem ἢ interdum poni ἀστειολογικῶς, Budæus prolatis exemplis oſtendit. Sed hoc ego adijcio, in eò duntaxat argumenti genere uſurpari quod ab abſurdo ducitur, quantum quidem ego potui obſeruare. Validi *alicuius*, τοῦ ἰσχυροῦ. Vulgata, fortis: de quo diximus ſuprà, capite tertio c.11. Validum quoque omnes, τὸν ἰσχυρὸν infrà interpretantur capite decimoquarto d.30. Eraſmus, potentis: id eſt δυνατοῦ: quod ad copias & facultates potius refertur. Cæterùm articulus ſignificationem habet, quam Grammatici uocant ἀόριστον, id eſt infinitam. Itaq; adieci particulam, *alicuius*. Vaſa, σκεύη: id eſt, res & ſupellectilem omnem, ſiue inſtrumentum: quo modo etiam uaſorum uocabulum à Latinis accipi uidetur, quum dicunt, Colligere uaſa: id eſt, res ſuas. Fluxit autem hoc dicendi genus ab Hebræis, apud quos כלי quoduis inſtrumentum, atq; adeò ſupellectilem totam declarat. ut Ezechielis duodecimo a.4. Validum illum, τὸν ἰσχυρὸν. Vulgata & Eraſmus articulum prætermittunt, cuius uis eſt hoc loco αὐταρκεστικήν. 31 Blaſphemia, βλασφημία. Eraſmus, conuicium. Quidam, maledictum. Vocabulum Græcum quid ualeat, & cur ſeruare illud maluerimus, antè diximus cap.9.a.3 Spiritus *ſancti*, τοῦ πνεύματος: id eſt, qua afficitur Spiritus ſanctus. Addidi enim epitheton ex doctrina Didymi: non quòd perpetua ſit, ſed quia ut plurimum uera deprehenditur, & maximè quia locus hic ita poſtulabat. Clarior tamen fuiſſet oratio, ſi addidiſſet præpoſitionem κατὰ, & adiectiuum ἁγίου: ſicut paulo pòſt. Similem eclipſin habes ſuprà cap.10.a.1.

32 Loquutus fuerit, εἴπῃ λόγον. Vide ſuprà, capite octauo a.8. In hoc, ἐν τούτῳ. Ex uetuſtis exemplaribus, primo, ſecundo, quinto, ſexto, ſeptimo, octauo, nono, undecimo, duodecimo & quartodecimo, ſcriptum habent, ἐν τῷ νυῦ αἰῶνι: id eſt, in præſenti ſeculo. Neq; in futuro, ὅτι ἐν τῷ μέλλοντι: id eſt, neque in uita, neque poſt mortem.

C Notum enim eſt cuiuis Chriſtiano, duplicis uitæ, ſiue duplicis ſeculi mentionem fieri in Sacris literis: quorum unum ab eo die incipit quo naſcimur, & huius uitæ ſpacio terminatur: alterum uerò ab eo die quo morimur initium capit, eſtq; infinitum. Cæterùm quia peccatorum remiſsio, quam quiſpiam in ipſo mortis articulo conſequitur, propriè reſpicit futurum ſeculum, ideo (opinor) dicit Chriſtus fore, ut blaſphemia in Spiritum ſanctum neque in hac uita conſtitutis, neque etiam morientibus (id eſt nunquam) remittatur: quum alioquin multa peccata in hac uita remittantur, ut 2. Samuelis 12.d.13. & rurſus multorum abſolutio in extremum uitæ momentum differatur. Præterea quamuis nulla peccata poſt mortem propriè remittantur, ſed uel in uita, uel in ipſa morte: tamen quia huius remiſsionis plenum fructum non percipient fideles, niſi ab extremo illo die iudicij futuri, uidetur quodammodo ipſa peccatorum remiſsio in illum diem differri, ac uiciſsim declaratio eorum quæ non fuerint remiſſa. neque nouum eſt hoc loquendi genus, quum ferè ſemper ſoleat Spiritus ſanctus, quoties agitur uel de ſalute noſtra, uel de exitio diaboli & reproborũ, nos in extremũ illum diem perinde reijcere, ac ſi interim neq; Dei gloria fruerentur electorum animæ, neque cruciatum ullum ſentirent reprobi. quod utrumq; quum falſum ſit, apparet & remiſsionẽ & cõdemnationẽ in futurũ ſeculum reijci, propterea quòd eo die Dñs planè ſua iudicia reuelabit & exequetur. Sic ergo loquitur Paulus Rom. ſecundo a.5. & 1. Corinth. 1.a.8. & 5.a.5. & 2. Corin. 5.b.10. & 2. Timoth. 4.b.8. & 1. Pet. 1.a.5. & alibi ſæpe. Itaque futurum ſeculum, uel à die mortis ſingulorum, uel à die iudicij ſupremi, uel ab utroque potius, diuerſa tamen ratione, eſt inchoandum. 33 Facite, ποιήσατε: id eſt, ponite uel ſtatuite, in ueſtris ſcilicet de me ſermonibus. Argumentatur enim Ieſus (ut mihi quidem uidetur) ab effectu ad cauſam. Calumniabantur ipſius miracula Phariſæi: reſpondet Ieſus, fuiſſe in primis de homine (id eſt de ſe) iudicandum, ut ſicut ex arbore fructum, ſic ex homine ipſo facta æſtimarent. At illi contrà, quum nihil haberent quod in Chriſti moribus poſſent arguere (erat enim eius uita penitus inculpata) tamẽ mirifica illa ipſius facta carpebant tanquam diabolica. 34 Poſsitis, δύνασθε. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, poteſtis. Sed res ipſa apertè oſtendit, indicatiuum pro optatiuo poſitum eſſe. Sic Ariſtoteles: ἄλλην πώποτε ἴσην ἰχνύτο τεῦξεν, ὁ τὲ μεζὼ ἄδος ἰσχὺν ἑτέρου ἔσσυ, τλῶ δὲ διάνοιαν ἄλλα. pro, ὃ ὧν ἴχοι. Gregorius de Baptiſmate: ἄλλην τῷ θεῷ μίγα ἐμὺ κεἰ πώποτε δίδωσιν. pro, δοίη ὧν. quæ exempla obſeruauit Budæus ille, Græcæ linguæ doctiſsimus. Cordis, τῆς καρδίας. Hoc quidem deerat in pleriſq; uetuſtis exemplaribus, ſed omnino tamen uidetur addendum. Significatur enim, ex corde, tanquam locupletiſsimo penu, depromi quæcunq; homines dicunt aut faciunt.

35 Effert

Verba bona aut mala.

Bonus homo è bono thesauro cordis effert bona: & malus homo ex malo thesauro effert mala.

35 ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας ἐκβάλλει τὰ ἀγαθά· καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ ἐκβάλλει πονηρά.

Sed dico uobis, quòd quodcunque uerbum otiosum loquuti fuerint homines, de eo reddent rationem in die iudicij.

36 λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι πᾶν ῥῆμα ἀργὸν, ὃ ἐὰν λαλήσωσιν οἱ ἄνθρωποι, ἀποδώσουσιν περὶ αὐτοῦ λόγον ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως.

Ex sermonibus enim tuis iustificaberis, & ex sermonibus tuis condemnaberis.

37 ἐκ γὰρ τῶν λόγων σου δικαιωθήσῃ, καὶ ἐκ τῶν λόγων σου καταδικασθήσῃ.

Signa quærunt Iudæi. Infrà 16.a.2. Luc.11.c.29. 1.Cor.1.c.22.

Tunc respondērūt quidam è Scribis ac Pharisæis, dicētes: Magister, cupimus ex te signum uidere.

38 τότε ἀπεκρίθησάν τινες τῶν γραμματέων καὶ φαρισαίων, λέγοντες· διδάσκαλε, θέλομεν ἀπὸ σοῦ σημεῖον ἰδεῖν.

Ipse uerò respondens, dixit eis: Natio mala & adultera signum requirit: sed signum non dabitur ei, nisi signum illud Ionæ prophetæ.

39 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς· γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου.

Resurrectionis signum Ionas. Ionæ 2.a.1.

Sicut enim fuit Ionas in uentre ceti tres dies & tres noctes: ita erit Filius hominis in corde terræ tres dies & tres noctes.

40 ὥσπερ γὰρ ἦν Ἰωνᾶς ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, οὕτως ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ καρδίᾳ τῆς γῆς τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας.

Niniuitæ. Ionæ 3.b.5.

Viri Niniuitæ resurgent in iudicio cum natione hac, & condemnabunt eam: quòd ipsi resipuerint ad prædicationem Ionæ, & ecce plus quàm Ionas *est* in hoc loco.

41 ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὴν, ὅτι μετενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ. καὶ ἰδοὺ πλεῖον Ἰωνᾶ ὧδε.

Regina Saba. 3.Reg.10.a.1. 2.Paral.9.a.1.

Regina austri surget in iudicio cum natione hac, & condemnabit eam: quòd uenerit à terminis terræ, ut audiret sapientiam Solomonis, & ecce plus quàm Solomon *est* in hoc loco.

42 βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτὴν· ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς, ἀκοῦσαι τὴν σοφίαν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶντος ὧδε.

Porrò quum impurus spiritus exierit ab homine, perambulat per arida loca, quærens re-

43 ὅταν δὲ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζη-

35 Effert, ἐκβάλλει. uel profert: id est, ἐκπέμπει, uel προφέρει, sicut suprà admonuimus, uersu 21. 36 Otiosum, ἀργὸν. In quartodecimo exemplari pro ἀργὸν scriptū erat πονηρὸν, id est malum. Rursus in quodam alio codice neutrū scriptum erat. De eo, περὶ αὐτοῦ. Erasmus particulam περὶ iunxit cum præcedentibus, eodem tamen sensu seruato.

37 Sermonibus, λόγων. Erasmus, dictis: id est, ῥημάτων. Vulgata, uerbis: id est, ῥήμασι. Iustificaberis, δικαιωθήσῃ: id est, absoluēris. Opponitur enim τῷ καταδικάζεσθαι. Itaq; inepti sunt, qui ex hoc loco & similibus conātur operum iustitiam, id est qualitatem, qua in nobis coram Deo iusti simus, stabilire. Et ex, καὶ ἐκ. In secundo exemplari scriptum erat, ἢ ἐκ, uel ex, fortasis rectius. Quanquam in hoc dicendi genere καὶ pro ἢ interdum accipitur. Aristoteles, ἢ ἀρετὴ μετὰ λύπης καὶ ἀδυνᾶτ. Sic etiam accipi uidetur Rom.4.c.13. 38 Responderunt, ἀπεκρίθησαν. Erasmus, interrogarunt: id est, ἐπερώτησαν. Cupimus, θέλομεν. Vulgata & Erasmus, uolumus: & sic ferè ubiq; interpretamur τὸ θέλειν, nisi quū uidetur aliquid amplius significare, ut hoc loco. Vide suprà cap.5.g.42. & Marci 6.d.25.

39 Natio, γενεά. Vulgata & Erasmus, generatio. Ego illud malui usurpare quod planum est: & uocabulū Græcum optimè exprimit hoc quidem loco. nam γενεὰ etiam alia interdum declarat, nēpe & progeniem & ętatem, ut alibi obseruauimus. Quinetiam Erasmus ipse nationem interpretatus est, infrà Lucæ 11.d.29. Mala, πονηρά. Erasmus, praua. Ego uerò malui semper eodem modo: quāuis fortasis rectius uerterimus, sceleratam. Requirit, ἐπιζητᾶ. Vulgata & Erasmus, quærit. Sed aliqua est emphasis præpositionis ἐπὶ, adeò ut etiam pro desiderare, & summo studio aliquid efflagitare ἐπιζητεῖν à Græcis, & requirere à Latinis usurpetur. Sed signum, καὶ σημεῖον. Iterum καὶ pro ἀλλὰ. 40 Tres dies, τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Erasmus, tribus diebus. Sed miror cur constructionem mutarint, quum præsertim Grāmatici omnes testentur, tempus continuum (cuius hic est magna emphasis) quarto casu declarari. In corde, ἐν τῇ καρδίᾳ. Hebraicè בלב, id est intrà. Nam apud Hebræos cor pro medio accipitur, & ad res etiam inanimas transfertur, ut Exod.15.a.8. quod in uernaculo sermone imitamur, ut quum dicimus, *le cœur du bois, le cœur de la pomme.* Rursus autem medium pro intimo usurpatur omnibus linguis. 41 Viri Niniuitæ, ἄνδρες νινευῖται. Illud ἄνδρες addere ferè solent Græci, Latini prætermittunt. Hebræi quoq; addunt, sed primitiuis, non deriuatiuis. dicunt enim, Viri Nineuæ, sicut Viri Ierusalem. Hoc autem annotaui, quia nonnullos uideo parum appositè arrepta occasione ex hac particula, quibusdam locis de humanæ uitæ conditione differere.

Resurgēt, ἀναστήσονται. Vel surgent, ut pro simplici accipiatur, atq; referatur ad iudiciorū consuetudinem. Vide Rom.2.d.27. 42 Austri, νότου: id est, Meridiei. Ea uerò 1.Reg.10. Regina Sabæ uocatur, quā nonnulli uolunt fuisse Meroes insulæ metropolin, ex Iosephi authoritate, qui hanc reginam ipsi quoq; Aegypto præfuisse tradit. At ego Iosepho nō possum in eo assentiri, quum nihil impediat quo minus hęc potius accipiamus de Sabęorum regione, apud omnes authores celebri: cuius etiam situm, si diligenter metiamur, comperiemus esse aut eiusdem, aut certè non multum diuersæ à Iudæa longitudinis: hoc est, sub eodem ferè meridiano cum Iudæa (æquales enim locorum longitudines definiunt Geographi, quum loca ipsa sub uno & eodem meridiano sita sunt) adeò ut Sabæorum regionis situs, habita ratione Iudææ, prorsus meridionalis sit. Terminis, περάτων: id est, extremis. Cicero: Quum nullum tot calamitatibus & ærumnis terminum inueniremus. Vulgata & Erasmus, finibus: id est, ὅρων, uel τελῶν. Indicant autem & ista, hanc reginam è Sabæa potius quàm Meroe aduenisse. Sita enim est Sabæa, & Saba eius metropolis, in extremo Arabiæ fœlicis litore, non procul ab ipsis sinus Arabici faucibus. 43. Arida, ἀνύδρων. Ad uerbum, inaquosa. Nam alioqui τὸ ξηρὸν solemus aridum interpretari.

A τοιῶ αὐαπαυσιν, καὶ οὐχ εὑρίσκει.

τότε λέγει· ὑποστρέψω εἰς τὸν οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλ- 44 · Tunc dicit: Reuertar domum meam, unde
θον. καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει σχολάζοντα, σεσαρωμένον, exiui. Et quum uenit, inuenit *eam* uacantem, uer
καὶ κεκοσμημένον. sam, & ornatam.

τότε πορεύεται, καὶ παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ 45 Tunc proficiſcitur, & accipit ſecum ſeptem 2.Pet.2.d.20.
ἑπτὰ ἕτερα πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰ- alios ſpiritus peiores quàm ſit ipſe, & ingreſſi Heb.6.a.4.& 10.
σελθόντα κατοικεῖ ἐκεῖ, καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀν- inhabitant illic: fitq; ultima cõditio hominis il- c.26.
θρώπου ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. οὕτως ἔσται καὶ τῇ lius deterior priore. Sic erit & nationi huic
γενεᾷ ταύτῃ τῇ πονηρᾷ. malæ.

ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος τοῖς ὄχλοις, ἰδοὺ ἡ μή- 46 Quum autem ipſe adhuc loqueretur turbæ, *Chriſtum uult*
τηρ καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ εἱστήκεισαν ἔξω, ζητοῦν- ecce mater & fratres eius ſtabant foris, quæren- *mater alloqui.*
τες αὐτῷ λαλῆσαι. tes ei loqui. Marc.3.d.31. Luc.8.c.20.

εἶπε δέ τις αὐτῷ· ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελ- 47 Dixit autem ei quidam: Ecce mater tua & fra
φοί σου ἔξω ἑστήκασι, ζητοῦντές σοι λαλῆσαι. tres tui foris ſtant, quærentes tibi loqui.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπε τῷ εἰπόντι αὐτῷ· τίς ὅστιν 48 Ipſe uerò reſpondens dixit illi qui *hoc* ei dixe-
ἡ μήτηρ μου, καὶ τίνες εἰσὶν οἱ ἀδελφοί μου; rat: Quæ eſt mater mea, & qui ſunt fratres mei?

καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπὶ τοὺς μαθητὰς αὐ- 49 Et extenſa manu ſua in diſcipulos ſuos, dixit:
τοῦ, εἶπεν· ἰδοὺ ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀδελφοί μου. Ecce mater mea & fratres mei.

ὅστις γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου 50 Quiſquis enim fecerit uoluntatẽ Patris mei *Frater.*
τοῦ ἐν οὐρανοῖς, αὐτός μου ἀδελφός, καὶ ἀδελφὴ, *Soror.*
καὶ μήτηρ ἐστίν. qui eſt in cœlis, ipſe meus frater, & ſoror, & mater eſt.

B ΚΕΦ. ιγ'. CAP. XIII.

ΕΝ δὲ τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ τῆς 1 IN die uerò illo egreſſus Ieſus è domo, ſedit iu- *Parabola ſemi-*
οἰκίας, ἐκάθητο παρὰ τὴν θάλασσαν. xta mare. *nantis.*
Marc.4.a.1.

καὶ συνήχθησαν πρὸς αὐτὸν ὄχλοι πολλοί, ὥστε 2 Et coacta eſt ad eum turba multa, *adeò* ut ip- Luc.8.a.5.
αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον ἐμβάντα καθῆσθαι, καὶ πᾶς ὁ ſe in nauigium ingreſſus ſederet: uniuerſa au-
ὄχλος ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν εἱστήκει. tem turba ſupra litus ſtabat.

καὶ ἐλάλησεν αὐτοῖς πολλὰ ἐν παραβολαῖς, λέ- 3 Et loquutus eſt eis multa per parabolas, di-
γων· ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων. cẽs: Ecce *quidã* qui ſeminabat, exijt ad ſeminãdũ.

καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτόν, ἃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν 4 Et in ſeminando, alia quidẽ ceciderũt iuxta
ὁδόν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ, καὶ κατέφαγεν αὐτά. uiã: & uenerunt uolucres, ac deuorauerunt ea.

ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰ πετρώδη, ὅπου οὐκ εἶ- 5 Alia uerò ceciderunt in petroſa, ubi non ha-
χεν γῆν πολλὴν, καὶ εὐθέως ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ bebant terram multã: & ſtatim exorta ſunt, pro
ἔχειν βάθος γῆς. pterea q̃ non habebant profunditatem terræ:

ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος, ἐκαυματίσθη· καὶ διὰ τὸ 6 Sole autem exorto torrefacta ſunt: & pro-
μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη. pterea quòd non habebant radicem, aruerunt.

44 Verſam, *σεσαρωμένον*, à Verrendo, non à Vertendo: quo participio idonei authores utuntur. Vulgata, ſcopis mundatam. Eraſmus, ſcopis purgatam. 45 Accipit ſecum, *παραλαμβάνει μεθ' ἑαυτοῦ*. Eraſmus, adiungit ſibi: id eſt, *προσάγει ἑαυτῷ*. Peiores, *πονηρότερα*. Ita uertimus, ne à nobis diſsidere uideamur. Alioqui enim ſuprà admonuimus, *πονηρὸν* amplius aliquid ſignificare quàm *κακὸν*: ut mihi minimè diſpliceat Eraſmi uerſio, qui interpretatur ſceleratiores. Vulgata, nequiores: quod propriè libidinoſiorem declarat. Quàm ſit ipſe, *ἑαυτοῦ*. Vulgata &
C Eraſmus, ſe. Ego ſtudui uitare amphiboliam, quę non eſt in Græco ſermone. Ingreſsi, *εἰσελθόντα*. Eraſmus, ingreſſus, *εἰσελθὸν*. quo modo teſtatur ſe legiſſe in quodam exemplari. Vltima conditio, *τὰ ἔσχατα*. Vulgata, nouiſsima hominis illius. Eraſmus, poſtrema illius hominis. Mihi uerò uiſum eſt hoc dicendi genus perobſcurum. Itaq; contra meam conſuetudinem, à Græcis aliquantulum deflexi. 47 Tibi loqui, *σοὶ λαλῆσαι*. In ſexto exemplari ſcriptum erat, *σὲ ἰδεῖν*, uidere te. 48 Illi qui *hoc* ei dixerat, *τῷ εἰπόντι αὐτῷ*. Eraſmus, qui ſibi renunciauerat: quod reſpondet uerbo, *ἀπαγγέλλειν*. Vulgata, dicenti ſibi. Et qui, *καὶ τίνες*. Eraſmus, aut qui: id eſt, *ἢ τίνες*. 50 Ipſe, *αὐτὸς*, uel *οὗτος* iſte, ut ſe legiſſe teſtatur Eraſmus in annotationibus.

IN CAP. XIII.

2 Supra litus, *ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν*. Vulgata & Eraſmus, in litore: id eſt, *ἐν τῷ αἰγιαλῷ*. 3 Loquutus eſt, *ἐλάλησεν*. Eraſmus, dicebat: id eſt, *ἔλεγεν*. Per parabolas, *ἐν παραβολαῖς*, id eſt, per comparationes & ſimilitudines. Vocabulum autem Græcum ſeruaui, ipſi etiam uulgo ſatis iam familiare. *Quidam* qui ſeminabat, *ὁ σπείρων*. Vulgata, qui ſeminat. Ad uerbum, ſeminans. Sciendum eſt autem, articulum hoc loco, cui reſpõdet apud Hebræos litera ה præfixa uerbis & participijs, eſſe *ἀόριστον*, id eſt indefinitum: quaſi dixiſſet *σπείρων τις*: id eſt, quidam qui ſementem faciebat. 4 In ſeminando, *ἐν τῷ σπείρειν*. Terent. In agendo partem oſtendent. Vulgata, dum ſeminat. Eraſmus, quũ ſeminaret. 5 In petroſa, *εἰς τὰ πετρώδη*. Eraſmus, in loca ſaxoſa. Illud propius abeſt à Græco, & frequenter etiam apud Plinium occurrit. 6 Sole autem exorto, *ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος*. Eraſmus per periphraſim, Quũ autem exortus eſſet ſol. Torrefacta ſunt, *ἐκαυματίσθη*. Eraſmus, exuſta ſunt: Veterem etiam interpretem, cui potius ſubſcribo, reprehendens. Atqui ſi exuſta erant, cur adderet exaruiſſe? Adde quòd, *τὸ καῦμα* ardorem & æſtum declarat, à quo deducitur *καυματίζεσθαι* id eſt, ardore hauriri, æſtuare, & æſtu nimio torreri. Vertimus autem torrefacta ſunt, potius quàm æſtuarunt: quòd æſtus propriè de calore humido, eoq; ſuffocãte, aut præfocante potius dicatur: hoc eſt de eo qui udo cœlo ſudorem nimium exprimendo, noſtra corpora penitus reſoluit. Vernacula lingua dici-

mus, *une chaleur ſoubs nue & eſtouffee.* Quanquã etiam æſtus de ardore Solis dicatur: ſed uocabuli propriam ſignificationem obſeruandam putaui. Et propterea quòd non, καὶ διὰ τὶ μή. Sic etiam Eraſmus ſuperiore uerſiculo. A

Alia uerò ceciderunt in ſpinas: & aſcenderunt ſpinæ, & ſuffocauerunt ea.

Alia uerò ceciderunt in terram bonam: & dederunt fructum, aliud quidem centena, aliud uerò ſexagena, aliud uerò tricena.

Qui habet aures ad audiendum, audiat.

Tunc accedentes diſcipuli, dixerunt ei: Quare per parabolas loqueris eis?

Quare in parabolis Chriſtus locutus.

Ipſe uerò reſpondens, dixit eis: Quia uobis datum eſt noſſe myſteria regni cœlorum, illis autem non eſt datum.

Infrà 25. c. 29

Quiſquis enim habet, dabitur ei, & reddetur abundantior: quiſquis autem non habet, etiàm quod habet tolletur ab eo.

Propterea per parabolas loquor eis: quia uidentes non uident, & audientes non audiunt, nec intelligunt.

Eſa. 6. c. 9 Marc. 4. b. 12 Luc. 8. b. 10 Ioan. 12. f. 40 Act. 18. f. 26 Rom. 11. 2, 8

Itaq; completur in ipſis prophetia Eſaiæ, quę dicit: Auditu audietis, & non intelligetis: & uidentes uidebitis, & non cernetis.

Pinguefactum eſt enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis ſuis conniuerunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & conuertantur, & ſanem eos.

Veſtri uerò beati ſunt oculi, quia cernunt: & aures ueſtræ, quia audiunt.

7 ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν αἱ ἄκανθαι, καὶ ἀπέπνιξαν αὐτά.

8 ἄλλα δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου καρπὸν, ὃ μὲν ἑκατὸν, ὃ δὲ ἑξήκοντα, ὃ δὲ τριάκοντα.

9 ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

10 καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ, εἶπον αὐτῷ· διὰ τί ἐν παραβολαῖς λαλεῖς αὐτοῖς;

11 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς· ὅτι ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται.

12 ὅστις γὰρ ἔχει, δοθήσεται αὐτῷ, καὶ περισσευθήσεται· ὅστις δὲ οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

13 διὰ τοῦτο ἐν παραβολαῖς αὐτοῖς λαλῶ, ὅτι βλέποντες οὐ βλέπουσι, καὶ ἀκούοντες οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ συνιοῦσι.

14 καὶ ἀναπληροῦται ἐπ' αὐτοῖς ἡ προφητεία Ἡσαΐου, ἡ λέγουσα· ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συνῆτε· καὶ βλέποντες βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε. B

15 ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

16 ὑμῶν δὲ μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ, ὅτι βλέπουσι· καὶ τὰ ὦτα ὑμῶν, ὅτι ἀκούει.

7 Alia uerò, ἄλλα δέ. Eraſ. alia rurſus: id eſt, ἄλλα πάλιν. Aſcenderunt, ἀνέβησαν: id eſt, excreuerunt. Plinius hac ſignificatione uti ſolet Aſſurgendi uocabulo. 8 Centena, ἑκατόν. Vulgata, centeſimum: id eſt, ἑκατοστόν. Eraſmus, centuplum: id eſt, ἑκατονταπλάσιον, ut loquitur Theophraſtus. Ad uerbum, centum, ut ſubaudias grana: quæ ratio in cæteris quoque ſeruanda eſt. 11 Quia, ὅτι. Eraſmus omiſit hanc particulam tanquam redundantem, ut ſæpe aliàs πλεονάζει. Mihi autem uidetur cauſæ uim habere hoc loco, & cum ſuperiore interrogatione cohærere. Itaque puto rectè expreſſam eſſe à Vetere interprete. Myſteria, μυστήρια: id eſt, arcana. Hic quoque uocabulum Græcum ſeruaui, ſed quo frequenter Cicero etiam ipſe utitur. Illis autem non eſt datum, ἐκείνοις δὲ οὐ δέδοται. In 6. & 12. exemplari ſcriptum erat, ἐκείνοις δὲ ἐν παραβολαῖς, illis uerò per parabolas. 12 Reddetur abundantior, περισσευθήσεται. Sic rectè Eraſmus, ut oſtenderet non ſignificari ſimplicem abundantiam, ſed incrementum. Neque enim ſtatim abundat, cuius facultates auctæ ſunt. 13 Quia, ὅτι. In ſexto exemplari ſcriptum erat ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ ἀκούωσι, μὴ δὲ συνιῶσι. Καὶ τότε πληρωθήσεται αὐτοῖς: id eſt, ut uidentes (nã hic accipitur βλέπειν pro ὁρᾶν) non uideant, & audientes non audiant, neque intelligant. Tunc igitur implebitur eis. 14 In ipſis, ἐπ' αὐτοῖς. In nonnullis ueſtris codicibus deeſt ἀῤῥ, ſicut annotat Eraſmus. Auditu, ἀκοῇ. Sic rectius conuertit Vetus interpres quàm Eraſmus, qui Aurib. interpretatur, quaſi ſcriptũ ſit ἀκοαῖς: & apud Eſaiam nõ אזנים, ſed שמוע. Eſt aũt hæc Hebraica phraſis, audiendo audire, & uidendo uidere, omnib. (ut exiſtimo) ſatis nota. Audietis, ἀκούσετε. In quarto exẽplari & nono ſcriptum erat, ἀκούσητε καὶ βλέψητε: id eſt, audiatis & uideatis: quod melius quadrat cum Hebræis. Quanquam hæc etiam futura indicatiui poſſumus per imperandi modum uertere, hoc modo: Auditu audite, & ne intelligatis: & uidentes uidete, & ne cernatis. Eſt enim familiariſsima Hebræis enallage futuri indicatiui, pro imperandi modo. Quod autem attinet ad οὐ μὴ, quamuis plerunq; ſint hæ particulæ negantes, ſicut annotat Eraſmus, & Budęus quoq; in cõmentarijs linguæ Græcæ: tamen interdum etiam ἀπαγορευτικῶς ponuntur. Euripides, οὐ μή σε ῥῶ, nequaquam dixeris. Ariſtoph. πλοῦτ. οὐ μὴ σκώψῃς, μηδὲ ποιήσῃς ἅπερ οἱ τρυγοδάμονες ὅτε: id eſt, Nequaquam irriſeris, neq; feceris quæ feculenti iſti dij ſolent. Sic etiam commodius accipi poſſe uidetur Galat. 5. c. 16. Non cernetis, οὐ μὴ ἴδητε. Vulgata, non uidebitis. Eraſ. rectè mihi uidetur diſtinxiſſe, τὸ ἰδεῖν à βλέπειν. Nam hoc quidem loco, τὸ βλέπειν uidetur ſimpliciter accipi pro eo quod Latini dicunt Videre, quod lõgè minus eſt quàm ἰδεῖν: id eſt, perſpicere & cernere. Hoc enim eſt potius animi, quàm oculorum: ſicut plus eſt intelligere quàm audire. Sed tã cõmodo & apto uocabulo nõ poteſt notari hæc differẽtia in auriũ ſenſu. Nã συνίναι, ſemper eſt mẽtis, quũ utrunq; illud de oculis propriè dicatur. Fateor tamẽ hãc differẽtiã perpetuã nõ eſſe. Siquidẽ etiã duobus uerſiculis ſequentib. ἀκούειν dici uidetur nõ de ſimplici auditione, ſed de eo quod quum audieris, intelligas: cõtrà τὸ βλέπειν, uerſiculo 16. pro Cernere: uerſiculo autem 17. ἰδεῖν & βλέπειν, de externa uiſione dicuntur ſine ullo diſcrimine. Hæc aũt annotaui, partim nequis temerè putet quicquã mutatum: partim quòd iſta uerborũ notatione uidetur hic locus nõnihil illuſtrari.

15 Pinguefactum eſt, ἐπαχύνθη. Vulgata & Eraſmus, incraſſatũ eſt: quod nõ memini legere apud idoneos authores. Oculis ſuis cõniuerunt, τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν ἐκάμμυσαν. Occludẽdi uocabulũ, quo utũtur Vetus interpres & Eraſ. nimiũ latè patet: quũ καμμύειν, pro καταμύειν, Græcis propriè de oculis dicatur, ſicut apud Latinos conniuere. Cõuertãtur, ἐπιστρέψωσι. Iam antè admonuimus שוב, id eſt, conuerti, idem ualere quod μετανοεῖν, id eſt, reſipiſcere.

19 Quoties

A ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ 17 Amẽ enim dico uobis, quòd multi Prophetæ & Iusti desiderauerunt uidere quę uidetis, & nõ uiderũt: & audire quæ auditis, & nõ audierunt. *Prophetæ & Iusti.* Luc. 10. d. 24

δίκαιοι ἐπεθύμησαν ἰδεῖν ἃ βλέπετε, καὶ οὐκ εἶδαν· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

ὑμεῖς οὖν ἀκούσατε τὴν παραβολὴν τοῦ σπείροντος. 18 Vos igitur audite parabolã eius qui seminat. *Expositio parabolæ seminãtis.* Marc. 4. b. 25 Luc. 8. b. 11.

παντὸς ἀκούοντος τὸν λόγον τῆς βασιλείας, καὶ 19 Quoties quispiam audit sermonẽ de regno illo, & non intelligit, uenit ille Malus, & rapit id quod seminatum est in corde ipsius: iste est qui iuxta uiam semen excepit.

μὴ συνιέντος, ἔρχεται ὁ πονηρὸς, καὶ ἁρπάζει τὸ ἐσπαρμένον ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ὁ παρὰ τὴν ὁδὸν σπαρείς.

ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπαρείς, οὗτός ἐστιν, ὁ τὸν λόγον 20 At qui in petrosa sẽmẽ excepit, iste est qui sermonem audit, ac statim cũ gaudio accipit eum:

ἀκούων, καὶ εὐθὺς μετὰ χαρᾶς λαμβάνων αὐτόν·

οὐκ ἔχει δὲ ῥίζαν ἐν ἑαυτῷ, ἀλλὰ πρόσκαιρός 21 Non habet autem radicem in sese, sed temporarius est: ortaq; oppressione uel persequutione propter sermonem, statim offenditur.

ἐστι· γενομένης δὲ θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθὺς σκανδαλίζεται.

ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας σπαρείς, οὗτός ἐστιν ὁ τὸν 22 Qui uerò in spinas semen excepit: iste est qui sermonem audit, sed sollicitudo seculi huius, & seductio diuitiarum suffocat sermonem, & infructuosus fit. *Sollicitudo. Diuitiæ.*

λόγον ἀκούων· καὶ ἡ μέριμνα τοῦ αἰῶνος τούτου καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου συμπνίγει τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται.

ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρείς, οὗτός 23 Qui uerò in terram bonam excepit semen: iste est qui sermonem audit & intelligit, qui scilicet fructum fert: & edit alius quidem centena, alius sexagena, alius uerò tricena.

ἐστιν ὁ τὸν λόγον ἀκούων καὶ συνιείς, ὃς δὴ καρποφορεῖ, καὶ ποιεῖ, ὁ μὲν ἑκατόν, ὁ δὲ ἑξήκοντα, ὁ δὲ τριάκοντα.

B ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων· ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ σπείροντι καλὸν σπέρμα ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ. 24 Aliam parabolam proposuit eis, dicens: Assimilatum est regnum cœlorum homini seminanti bonum semen in agro suo. *Parabola zizaniorum.*

19 Quoties quispiam audit, παντὸς ἀκούοντος. Vulgata, Omnis qui audit: id est, πᾶς ὁ ἀκούων. Erasmus, Quum quiuis audit. Ad uerbum, omni audiente. Sed constat huiusmodi casus absolutos in particulam Quum resolui solere. Hic autem particula uniuersalis addita participio, exprimenda fuit. Itaq; pro Quum dixi Quoties. Verbo autem præposui particularem Quispiam, quia scilicet τὸ καθόλου, existimo referri ad tempus: orationem autẽ ipsam, quòd ad personam quidem attinet, potius indefinitam esse quàm uniuersalem. Neq; enim, παντὸς ἀκούοντος, declarat Omnibus audientibus, sed Quoties aliquis audit. Sermonem de regno illo, τὸν λόγον τῆς βασιλείας. Vulgata, uerba regni. Erasmus ad uerbum, sermonem regni: quod mihi usum est obscurum. Dicimus enim Latinè, Sermonem de re aliqua fieri, non alicuius rei: & rursus, Sermo eius dicitur à quo, non de quo habetur. Itaq; haud satis scio quò respexerit ille qui nuper Sermonem regium conuertit. Nam etsi hæc est consuetudo Hebræi sermonis, ut genitiuos appellatiuorum pro adiectiuis usurpet: hoc tamen perpetuum non est, quum sæpe appellatiua uim suam conseruent. Deinde prætermittendus non fuit articulus, quo ostenditur de certo regno hic agi, nempe cœlesti & æterno: quam tamen emphasim non putauimus ubique obseruandam. Ille Malus, ὁ πονηρὸς. Erasmus rectè articulum expressit: & haud scio, an in Dominica oratione addendus fuerit. Nos tamen illic noluimus quicquam mutare, ne quis offenderetur. Rapit, ἁρπάζει. In sexto exemplari legitur, αἴρει tollit. Semen excepit, σπαρείς. Ad uerbum, seminatus. Nam homo seminatus hic dicitur eadem ratione, qua satum agrum uocamus qui semẽ excepit, ut rectè obseruat Erasmus. 21 Temporarius, πρόσκαιρος. Vulg. temporalis: quod etiam uocabulũ pro eo quod ad tempus durat, à Quintiliano usurpatur lib. 6. cap. 20. Illud autem apud utrũq; Plinium frequenter occurrit. Deinde quum uulgò in scholis opponantur temporalia spiritualibus, putaui etiam istis consulendum. Orta, γενομένης. Vulg. facta: quod nõ cõuenit, etiamsi γίνεσθαι sæpe uertamus, Factum est. Eras. Porrò quum inciderit: id est, ἐμπεσόντος. Oppressione, θλίψεως. Vulg. tribulatione: id est τρίβους, potius quàm θλίψεως. Eras. afflictione. Sed afflictus magis propriè dicitur, ὁ λεπτολογούμενος. Affligere enim significat prosternere, & ad terram dare ita ut elidas, quod C Græci dicunt προσκόπτειν καὶ προσρηγνύειν. τὸ θλίβειν autem significat τὸ πιέζειν, & tam arctè aliquid stringere ut opprimas. Vnde Græcis θλιβίαι (quæ eunuchorum species est Paulo Aeginetæ lib. 6. cap. 68.) dicuntur quibus non execti, sed attriti sunt testes. Iaque afflictionis nomen exprimit quidem rem ipsam, sed non ita uidetur Græco uocabulo respondere. Vel, ὑ. In quinto exemplari scriptum erat καὶ, &. 22 Sed, δὲ. Vulgata & Erasmus, &. Respondet autem particula καὶ Hebræorum literæ ו, quæ interdum etiam ponitur pro אבל, id est sed, ut Genes. 42. b. 10. & usus etiam erat Euangelista in superiore membro particula δὲ: & ita Vetus ipse interpres conuertit 1. Ioan. 2. c. 20. Sed de hac enallage sæpe iam dictum est à nobis. Sollicitudo, μέριμνα. Sic etiam, μεριμνᾶν suprà uertimus sollicitum esse. Vulgata & Erasmus, cura: id est, φροντίς. Seductio, ἀπάτη. Ἀπατᾶν significat extra uiam ducere, & facere ut aliquis à uia aberret, ut annotauit Erasmus: sed Latinum uerbum non addidit: id autem est seducere, eadem prosus translationis ratione. Vetus interpres, fallacia. Erasmus, deceptio. Sermonem, τὸν λόγον. Quartum exemplar addit, τοῦτον hunc. Infructuosus, ἄκαρπος. Vulgata, sine fructu, impropriè: potest enim aliquid sine fructu esse, quod tamen non sit infructuosum. Exemplo nobis est salix, quam Homerus appellat ἀκτιτάκαρπον, quasi frugiperdam dicas: neque tamen propterea infructuosa est. Erasmus, infrugifer: quod uocabulum non memini legere apud idoneos authores: quanquam frugifer dicatur Lucano lib. 1. Quantis frugifero quercus sublimis in agro. 23 Qui scilicet, ὃς δή. Miror placuisse Erasmo ut relatiuũ referretur ad λόγον, quum appareat Christum non de uno aliquo homine, sed de uno hominum genere loqui, cuius postea uarias species enumerat. Nam (ut ait Paulus 1. Corinth. 12. a. 4.) uaria sunt dona. Fructum fert, καρποφορεῖ. Hoc exprimunt Græci uno uerbo, pro quo barbari dicunt Fructificare. Tricena, τριάκοντα. In 5. & 6. exemplari repetitur, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω: id est, qui habet aures ad audiendum, audiat. 24 Seminanti, σπείροντι. Vulgata, qui seminauit: id est, σπείραντι, quod etiam scriptum erat in exemplaribus 3. & 14. & uidetur melius cohærere cum his quæ proximè consequuntur.

Quum autẽ dormirent homines, uenit eius inimicus, & seminauit zizania inter triticum: abijtq;.

Quum uerò germinasset herba, & fructum tulisset, tunc apparuerunt & zizania.

Accedentes autem serui patrisfamiliâs, dixerunt ei: Domine, nonne bonum semen seminasti in tuo agro? unde ergo habet zizania?

Ille uerò dixit eis: Inimicus homo hoc fecit. Serui autem dixerunt ei: Vis igitur abeamus, & colligamus ea?

At ille dixit: Non, nequando dum colligitis zizania, eradicetis simul cum eis triticum.

Sinite simul crescere utraque usque ad messem: & in tempore messis dicam messoribus, Colligite primùm zizania, & ligate ea in fasciculos, ad exurendum ea: triticum uerò cogite in horreum meum.

Granum sinapis. Marc. 4. d. 30 Luc. 13. d. 18

Aliam parobolam proposuit eis, dicens: Simile est regnum cœlorum grano sinapis, quod acceptum quispiam seminauit in agro suo:

Quod minimum quidem est omnium seminum: quum autem excreuerit, maximum est olerum: & fit arbor, adeò ut ueniant uolucres cœli, & nidulentur in ramis ipsius.

Fermenti parobola. Luc. 13. c. 20

Aliam parabolam loquutus est eis, dicens: Simile est regnum cœlorum fermento, quod acceptum mulier condidit in farinæ satis tribus, usq; quo fermentaretur tota.

In parabolis quare loquutus Iesus. Mar. 4. d. 33 Psal. 73. a. 8

Hæc omnia loquutus est Iesus per parabolas ad turbã: & absq; parobola nihil loquutus est eis:

Vt compleretur quod dictũ fuit per Prophetam dicentem, Aperiam in parabolis os meum: eructabo occultata à iactis fundamentis mundi.

Exponitur parobola zizaniorũ.

Tunc dimissa turba, uenit domum Iesus, & adierunt eum discipuli eius, dicentes: Edissere nobis parabolam zizaniorum agri illius.

Ipse uerò respondens, dixit eis: Qui seminat bonum semen, est Filius hominis.

25 γὼ δὲ τῶ καθεύδειν αὐτὸν ἀνθρώπους, ἦλθεν αὐτοῦ ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἐπέσπειρε ζιζάνια ἀνὰ μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν. A

26 ὅτε δὲ ἐβλάστησεν ὁ χόρτος, καὶ καρπὸν ἐποίησε, τότε ἐφάνη καὶ τὰ ζιζάνια.

27 προσελθόντες δὲ οἱ δοῦλοι τοῦ οἰκοδεσπότου, εἶπον αὐτῷ· κύριε, οὐχὶ καλὸν σπέρμα ἔσπειρας ἐν τῷ σῷ ἀγρῷ; πόθεν οὖν ἔχει τὰ ζιζάνια;

28 ὁ δὲ ἔφη αὐτοῖς, ἐχθρὸς ἄνθρωπος τοῦτο ἐποίησεν. οἱ δὲ δοῦλοι εἶπον αὐτῷ, θέλεις οὖν ἀπελθόντες συλλέξωμεν αὐτά;

29 ὁ δὲ ἔφη, οὔ· μήποτε συλλέγοντες τὰ ζιζάνια, ἐκριζώσητε ἅμα αὐτοῖς τὸν σῖτον.

30 ἄφετε συναυξάνεσθαι ἀμφότερα μέχρι τοῦ θερισμοῦ· καὶ ἐν τῷ καιρῷ τοῦ θερισμοῦ ἐρῶ τοῖς θερισταῖς, συλλέξατε πρῶτον τὰ ζιζάνια, καὶ δήσατε αὐτὰ εἰς δέσμας, πρὸς τὸ κατακαῦσαι αὐτά· τὸν δὲ σῖτον συναγάγετε εἰς τὴν ἀποθήκην μου.

31 ἄλλην παραβολὴν παρέθηκεν αὐτοῖς, λέγων· ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔσπειρεν ἐν τῷ ἀγρῷ αὐτοῦ. B

31 ὃ μικρότερόν μέν ἐστι πάντων τῶν σπερμάτων, ὅταν δὲ αὐξηθῇ, μεῖζον τῶν λαχάνων ἐστὶ, καὶ γίνεται δένδρον, ὥστε ἐλθεῖν τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατασκηνοῦν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ.

33 ἄλλην παραβολὴν ἐλάλησεν αὐτοῖς· ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον.

34 Ταῦτα πάντα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς ἐν παραβολαῖς τοῖς ὄχλοις, καὶ χωρὶς παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς.

35 ὅπως πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος· ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, ἐρεύξομαι κεκρυμμένα ἀπὸ καταβολῆς κόσμου.

36 τότε ἀφεὶς τοὺς ὄχλους, ἦλθεν εἰς τὴν οἰκίαν ὁ Ἰησοῦς, καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες· φράσον ἡμῖν τὴν παραβολὴν τῶν ζιζανίων τοῦ ἀγροῦ.

37 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· ὁ σπείρων τὸ καλὸν σπέρμα, ἐστὶν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.

25 Inter, αἀνὰ μέσον. Vulgata, in medio. Ad uerbum, per medium. Sic Gallicè dicimus *parmi*. Hebræi בתוך. C

27 Seminasti, ἔσπειρας. Eras. seminaueras: id est, ἐσπάρκεις. Sed frequentissimè aoristi pro plusquàmperfectis accipiuntur, ut infrà 6. a. 5. 29 Triticum, τὸν σῖτον. non interposita copula. Vulg. & Eras. & triticum, καὶ τὸν σῖτον, quod in uetustis exemplaribus non legitur. 30 Simul crescere, συναυξάνεσθαι. Grœcis unum uocabulum est, quasi dicas Coaugeri. Ad exurendum, πρὸς τὸ κατακαῦσαι. Vulgata & Erasmus, ad comburendum. Vide suprà 3. c. 12.

31 Olerum, τῶν λαχάνων. Erasmus, inter olera. In uetustis exemplaribus 1. 3. 4. additur πάντων omnium, sicut etiam legit Vetus interpres. Veniant, ἐλθεῖν. In Complutensi editione legitur, καταλθεῖν: id est, descendant. Et nidulentur, καὶ κατασκηνοῦν. Vulgata, & habitent. Erasmus rectè conuertit. Nidos enim suprà uocauit κατασκηνώσεις. 2. c. 20. quasi tabernacula uel umbracula dicas: qua etiam ratione à Græcis diuersorioribus καλιαὶ dicuntur, quòd sint ex bacillis & festucis compacti. 33 Loquutus est eis, ἐλάλησεν αὐτοῖς. Octauum exemplar addit λέγων dicens, cuius authoritatẽ sumus sequuti. Cõdidit, ἐνέκρυψεν. Vetusta omnia exẽplaria scriptũ habebant ἔκρυψεν, eodẽ sensu. Vulg. abscõdit. Eras. abscondidit. Ego uerò quũ τὸ κρύπτειν, interpretari soleã occultare, hic malui cõdendi uocabulo uti. Id enim occcultare uel absconere dicimur, quod eo cõsilio seponimus, ut ubi sit, ab alijs non intelligatur. Satis tribus, σάτα τρία: id est, epha unũ, siue modios quatuor & semis. Nã סאה apud Iudæos mẽsura fuit rerũ aridarũ sesquismodiũ capiens, quã ter continebat epha. Sed existimo nõnullos intẽpestiuè in hac mensura philosophari. Tota, ὅλον. Vulgata & Erasmus, totum. At ego repetendum puto ἄλευρον. 34 Absq;, χωρίς. Vulg & Eras. sine, ἄνευ. 35 Aperiam in parabolis, ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς. Hebræum dicendi genus, pro Loquar parabolas, in quo tamen nonnulli emphasim esse tradunt. A iactis fundamentis, ἀπὸ καταβολῆς. Vulgata & Erasmus, à constitutione. καταβάλλειν significat in inferiorem locum iacere, sicut fieri solet in ædificiorum fundamẽtis. Vnde καταβολὴ, fundamentũ. Verùm quia hoc loco nõ res ipsa, sed tẽpus rei gestæ significatur, malui uti uerborum ambitu aliquo, quẽ etiam probat Erasmus in annotationibus. 36 Edissere, φράσον: id est, declara & explica: quo posteriore uocabulo utitur hic Erasmus, quum infrà 15. b. 15. Veterem interpretem sequi maluerit. Est igitur φράζειν hoc loco diuersum à λέγειν, uel λαλεῖν, unde φράσις Græcis dicitur, qui Latinis stylus: permutantur hæc tamen interdum, ut φράζειν & λαλεῖν idem

A λὰν idem ualeant. Itaque Cicero Theophrasti nomen in Oratore interpretans, eum dicit Diuinitate loquendi nomen inuenisse. Agri illius, τοῦ ἀγροῦ: id est, quæ in illo agro sata fuisse dixisti. Est enim articuli uis hoc loco ἀναφορικὴ. suprà uerò 6.c.28.& 30.aliter accipitur ἀγρὸν, non addito articulo, nempe adiectiui loco.

ὁ δὲ ἀγρός, ἐστιν ὁ κόσμος· τὸ δὲ καλὸν σπέρμα, 38
οὗτοί εἰσιν οἱ υἱοὶ τῆς βασιλείας· τὰ δὲ ζιζάνια, εἰσὶν οἱ
υἱοὶ τοῦ πονηροῦ.

Ager autem, est mundus. Bonum uerò semen, isti sunt filij regni: zizania uerò, sunt filij illius Mali.

ὁ δὲ ἐχθρὸς ὁ σπείρας αὐτὰ, ἐστὶν ὁ διάβολος. ὁ δὲ 39
θερισμὸς, συντέλεια τοῦ αἰῶνός ἐστιν· οἱ δὲ θερισταὶ, ἄγγελοί εἰσιν.

Inimicus autem qui seminauit ea, est diabolus. Messis uerò, consummatio seculi est. Messores autem, Angeli sunt.

Apoc.14.c.15. Ioel.3.c.15.

ὥσπερ οὖν συλλέγεται τὰ ζιζάνια, καὶ πυρὶ κατα- 40
καίεται· οὕτως ἔσται ἐν τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος τούτου.

Sicut ergo colliguntur zizania, & igni exuruntur: ita erit in consummatione seculi huius.

ἀποστελεῖ ὁ υἱὸς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, 41
καὶ συλλέξουσιν ἐκ τῆς βασιλείας αὐτοῦ πάντα τὰ
σκάνδαλα, καὶ τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν.

Mittet Filius hominis Angelos suos, & ij colligent è regno eius omnia scandala, & eos qui faciunt iniquitatem:

καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὸν κάμινον τοῦ πυρὸς, 41
ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Proijcientq; eos in caminum ignis: illic erit fletus, stridorq; dentium.

Sapien.3.b.7. Daniel.12.b.3

Τότε οἱ δίκαιοι ἐκλάμψουσιν ὡς ὁ ἥλιος, ἐν τῇ βα- 43
σιλείᾳ τοῦ πατρὸς αὐτῶν. ὁ ἔχων ὦτα ἀκουέτω, ἀκουέτω.

Tunc iusti effulgebunt ut sol, in regno Patris sui. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν θη- 44
σαυρῷ κεκρυμμένῳ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὃν εὑρὼν ἄν-
θρωπος ἔκρυψε, καὶ ἀπὸ χαρᾶς αὐτοῦ ὑπάγει·
καὶ πάντα ὅσα ἔχει, πωλεῖ, καὶ ἀγοράζει τὸν
ἀγρὸν ἐκεῖνον.

Thesaurus absconsus in agro.

Rursum simile est regnum cœlorum thesauro occultato in agro: quem inuentũ homo occultauit, & præ gaudio quod accipit ex eo, subducit sese: & omnia quæ habet, uendit, emitq; illum.

πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώ- 45
πῳ ἐμπόρῳ, ζητοῦντι καλοὺς μαργαρίτας.

Margarita.

Rursum simile est regnum cœlorum cuipiã negociatori, quærenti pulchras margaritas.

ὃς εὑρὼν ἕνα πολύτιμον μαργαρίτην, ἀπελ- 46
θὼν πέπρακε πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἠγόρασεν
αὐτόν.

Qui inuenta quapiam magni precij margarita, abiens uenundedit omnia quæ habebat, & emit eam.

πάλιν ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, σα- 47
γήνῃ βληθείσῃ εἰς τὴν θάλασσαν, καὶ ἐκ παντὸς
γένους συναγαγούσῃ·

Sagenæ missæ in mare parabola exponitur.

Rursum simile est regnum cœlorum sagenæ iactæ in mare, & quæ ex omni rerum genere cogit:

ἣν, ὅτε ἐπληρώθη, ἀναβιβάσαντες ἐπὶ τὸν αἰ- 48
γιαλόν, καθίσαντες συνέλεξαν τὰ καλὰ εἰς ἀγ-
γεῖα, τὰ δὲ σαπρὰ ἔξω ἔβαλον.

Quam, quum impleta fuisset, subduxerunt in litus: & sedentes collegerunt quæ bona sunt, in uasa: putria uerò foràs abiecerunt.

38 Regni, τῆς βασιλείας. Vide suprà 8.b.12. Illius Mali, τοῦ πονηροῦ. Vulgata, Nequam. Erasmus rectè expressit articulum, non modò quia de diabolo agitur, qui κατ' ἐξοχὴν dicitur ὁ πονηρὸς, sed etiam ut distinguatur casus.

39 Qui seminauit, ὁ σπείρας. Erasmus, qui seminat, ὁ σπείρων. 41 Qui faciunt iniquitatem, τοὺς ποιοῦντας τὴν ἀνομίαν. De hoc dicendi genere uide suprà 7.d.23. 42 In caminum ignis, εἰς τὸν κάμινον πυρός: id est, in fornacem ardentem, ex Hæbræorum idiomate, ut Psal.21.c.10. 43 Patris sui, τοῦ πατρὸς αὐτῶν. In 14. exemplari, pro τοῦ πατρὸς αὐτῶν, scriptũ erat τῶν οὐρανῶν, cœlorũ. 44 Præ, ἀπό. In hoc dicendi genere libentius Græci utuntur præpositione ὑπὸ: quanquã ita etiam interdũ loquitur Thucydides ille ἀτεχνότατος. Gaudio quod accipit ex eo, τῆς χαρᾶς αὐτοῦ: id est, de eo thesauro reperto. nisi malimus ad ipsum inuentorẽ referre, & uti reciproco. Vulgata ad uerbũ, gaudio illius. quod quia perobscurũ est, circuitione usi sumus. Eras. quod habet super eo. Subducit sese, ὑπάγει: id est, clàm discedit. Nã ὑπάγειν, id uidetur declarare hoc loco, & amplius aliquid significare quàm ἀπέρχεσθαι, id est abire; quo modo sæpe sumus interpretati. 46 Qui inuẽta, ὃς εὑρών. Vulg. Inuẽta aũt: id est, εὑρὼν δὲ. quod scriptum inuenimus in duob. uetustis codicibus. Magni precij, πολύτιμον. Hoc Græci uno uerbo exprimunt. Vulg. & Eras. precioſa: id est, τίμιον. Ouidius, Exerces precioſa odia & cõstãtia magno. Habebat, εἶχε. Eras. posidebat: id est, ἐκτᾶτο. 47 Sagenæ, σαγήνῃ. Hoc uocabulo utitur Manilius lib.5. Est aũt sagena, retis genus, à quo uernaculũ uocabulũ *seinne* deductũ uideri possit. Eras. uerriculo: quo nomine Valla, neq; id rectè admodũ (meo iudicio) interpretatur ἀμφίβληστρον, ut suprà 4.c.19. monuimus ex Ruffi medici descriptione lib.2. quo loco de partib. oculorũ agit. Nã tunica oculi, quæ Græcis medicis ἀμφιβληστροειδὴς, à figura τοῦ ἀμφιβλήστρου, appellatur, omnino refert illud retis genus quod nostri dicunt *un eſpreuier*: Latini uerò (ni fallor) Fundã. Virg. lib.1. Georg. Atq; alius funda latũ iam uerberat amnẽ Alta petens, pelagoq; alius trahit humida lina. Quo loco Seruius fundã interpretatur βόλον: Romani quoq; Iaculum: atq; adeò nostri piscatores, quod superius diximus appellari *l'eſpreuier*, id est ἀμφίβληστρον, uocitãt *un let*, utraq; lingua uim & etymõ Græci uocabuli retinẽte. Fundã uerò dictã uolunt eo loco Grãmatici, q. desuper in amnem fundatur. & mox cũ præda in sublime referatur: quo modo etiã Gallico sermone dicimus, *l'Eſpreuier fond den hault* (nimirũ de aue loquẽtes) quũ toto impetu è sublimi deorsum fertur, & corruere in prædã uidetur: unde appellationem quoq; lingua nostra uernacula habuit genus illud retis qd' ἀμφίβληστρον Græci dicũt. Cęterùm in superiorib. Virgilij uerſiculis, Humida lina, omnes interpretãtur Verriculũ, id est (ut nõnulli uolũt) σαύκαγρον. Quę qdẽ eo lubẽtius hoc loco annotauimus, quòd plerosq; huiusmodi uocabulorũ proprietates magnopere obseruãdas, parũ intellexisse uideã. Et quæ ex omni *rerũ* genere cogit, ἣν ἐκ παντὸς γένους συναγαγούσῃ: id est, q̃ colligit res uarias. Neq; enim hoc de piscib. tantùm intelligo, etsi aliter sentire uidetur Eras. quũ uocabulũ σαπρὰ uiuis piscib. parũ cõueniat: neq; si ita esset, uideatur Euãgelista usurpaturus fuisse neutrũ genus. 48 Putria uerò, τὰ δὲ σαπρὰ: id est, qualia multa è maris fundo unà cũ piscib. eruũtur, ueluti muscus, alga, & cætera eiusmodi. Vulg. malos aũt: referẽs ad pisces. Eras. quæ uerò mala.

 49 Exibunt,

Ita erit in consummatione seculi: exibunt angeli, & separabunt malos de medio iustorum:

Proijcientq; eos in caminum ignis: illic erit fletus & stridor dentium.

Dicit eis Iesus: Intellexistis hæc omnia? Dicunt ei, Etiam Domine.

Doctus in regno cælorum. Ipse uerò dixit eis: Propterea omnis Scriba doctus in regno cœlorum, similis est cuipiam patrifamilias, qui effert è thesauro suo noua & uetera.

Christus non suscipitur à Nazaræis. Marc.6.a.1 Luc.4.c.16 Et factum est, quum finisset Iesus parabolas istas, soluit illinc.

Et quum uenisset in patriam suã, docuit eos in synagoga eorum, *adeò* ut ipsi percellerentur, ac dicerent, Vnde huic sapiẽtia ista & uirtutes? Ioan.6.c.42 Non ne iste est ille fabri filius? non ne mater eius dicitur Maria: & fratres eius, Iacobus, & Ioses, & Simon, & Iudas? Et sorores eius non ne omnes apud nos sunt? unde igitur isti hæc omnia?

Marc.6.a.4 Luc.4.d.24 Ioan.4.f.44 Et offendebantur in eo. Iesus autem dixit eis: Nõ est propheta inhonoratus, nisi in patria sua & domo sua.

Et non fecit illic uirtutes multas propter incredulitatem illorum.

CAP. XIIII.

Herodis indicium de Iesu. Marc.6.b.14 Luc.9.a.7 IN illo tempore audiuit Herodes tetrarcha famam de Iesu.

Et dixit pueris suis: Iste est Ioannes ille Baptista: ipse surrexit à mortuis, & propterea uirtutes agunt in eo.

Ioannes quare uinctus. Marc.6.c.17 Luc.3.d.19 Nam Herodes prehenderat Ioannem, & uinxerat eum: posueratq; in custodia propter Herodiadem uxorem Philippi fratris sui.

Dicebat enim ei Ioannnes, Non licet tibi habere eam.

Iofrà 21.c.26 Et quum uellet eum occidere, timebat turbã: nam enm ut prophetam habebant.

49 ὅτως ἔσται ϛὴ τῇ συντελείᾳ τοῦ αἰῶνος, ἐξελεύσονται οἱ ἄγγελοι, καὶ ἀφοριοῦσι τοὺς πονηροὺς ἐκ μέσου τῶν δικαίων· A

50 καὶ βαλοῦσιν αὐτοὺς εἰς τὸν κάμινον τοῦ πυρός, ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

51 λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· συνήκατε ταῦτα πάντα; λέγουσιν αὐτῷ, ναὶ κύριε.

52 ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· διὰ τοῦτο πᾶς γραμματεὺς μαθητευθεὶς εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, ὁμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐκβάλλει ἐκ τοῦ θησαυροῦ αὐτοῦ καινὰ καὶ παλαιά.

53 καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ ἰησοῦς τὰς παραβολὰς ταύτας, μετῆρεν ἐκεῖθεν.

54 καὶ ἐλθὼν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν, ὥστε ἐκπλήττεσθαι αὐτοὺς, καὶ λέγειν, πόθεν τούτῳ ἡ σοφία αὕτη, καὶ αἱ δυνάμεις;

55 οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τοῦ τέκτονος υἱός; οὐχὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ λέγεται μαριὰμ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἰάκωβος, καὶ ἰωσῆς, καὶ σίμων, καὶ ἰούδας;

56 καὶ αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ οὐχὶ πᾶσαι πρὸς ἡμᾶς εἰσι; πόθεν οὖν τούτῳ ταῦτα πάντα; B

57 καὶ ἐσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ. ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

58 καὶ οὐκ ἐποίησεν ἐκεῖ δυνάμεις πολλὰς, διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν.

ΚΕΦ. ιδ'.

1 ΕΝ ἐκείνῳ τῷ καιρῷ ἤκουσεν ἡρῴδης ὁ τετραρχης τὴν ἀκοὴν ἰησοῦ.

2 καὶ εἶπε τοῖς παισὶν αὐτοῦ· οὗτός ἐστιν ἰωάννης ὁ βαπτιστής· αὐτὸς ἠγέρθη ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ διὰ τοῦτο αἱ δυνάμεις ἐνεργοῦσιν ἐν αὐτῷ.

3 ὁ γὰρ ἡρῴδης κρατήσας τὸν ἰωάννην, ἔδησεν αὐτὸν, καὶ ἔθετο ἐν φυλακῇ, διὰ ἡρωδιάδα τὴν γυναῖκα φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ.

4 ἔλεγε γὰρ αὐτῷ ὁ ἰωάννης, οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν αὐτήν.

5 καὶ θέλων αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἐφοβήθη τὸν ὄχλον, ὅτι ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

49 Exibunt, ἐξελεύσονται exibunt, scilicet missi à Domino. Eraſ. uenient, id est, ἐλεύσονται. Separabunt, ἀφοριοῦσι. C Eraſ. segregabũt. quo uerbo etiã Vetus interpres utitur. Ego uerò illud potius sum amplexus, quia Græcũ uocabulũ eã demũ segregationẽ declarat, quæ certo scopo destinata est: ut hoc loco dicãtur impij ἀφορίζεσθαι, morti scilicet secũdæ. Hoc aũt uidetur Latino uocabulo Separari utcunq; exprimi, cuius ea uis esse uidetur, ut significet sepositũ aliquid ad certũ finẽ cõparare. 52 Doctus, μαθητευθείς. Participium, nõ nomẽ, à uerbo μαθητεύειν, id est διδάσκειν, quo utitur infrà 28.d.19. quod tamẽ etiã neutra significatione accipitur pro Discipulũ esse, ut infrà 27.g.57. In regno, τῶν βασιλείαν. Eraſ. ad regnũ. Ego malo ὡς pro ὢν positũ esse, quæ permutatio etiã apud idoneos authores locum habet. Sic enim Sophocles in Aiace, ἐμοὶ μὲν ἀρκεῖ τοῦτον ὡς δίμοιρ' μόνον, pro ὢν δίμοιρ. Regnũ aũt cœlorũ uocat, uel Ecclesiã in qua regnat Deus, uel doctrinã ipsam quæ in Ecclesia regnat, per metonymiã. 53 Parabolas, παραβολὰς. Eraſ. sermones: id est, λόγους. Soluit, μετῆρεν. Vulg. trãstulit. Ad uerbũ, trãstulit, subaudito reciproco, sed pro simplici ἄρειν ac accipitur: dicitur q; propriè nõ de itinere terrestri, sed de nauigatione. Apparet aũt ex Lucæ 8.c.22. Iesum post hũc habitũ sermonẽ cõscendisse nauim, neq; statim in patriã uenisse. Itaq; perinde conuertimus ac si scriptũ esset ἦλθεν. 54 Adeò ut ipsi percellerentur, ὥστε ἐκπλήττεσθαι. Vide suprà 7.d.28. Sapientia, ἡ σοφία. Secundũ exẽplar legit, πᾶσα ἄδολος. Vulg. sine honore. Eraſm. expers honoris. 58 Fecit, ἐποίησεν. Eraſmus, edidit, ἀπέδοξεν. Vide suprà 7.c.22.

IN CAP. XIIII.

2 Pueris, παισὶν, id est seruis, uel famulis, ut Eraſ. cõuertit. Nã de huius posteritate nihil traditur. Iste, οὗτος. In secũdo codice scriptũ erat, μήτι οὗτος: id est, nũquid iste? Baptista, ὁ βαπτιστής. Veteres duo codices additũ habebant, ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα, id est quẽ ego decollaui. Agunt, ἐνεργοῦσιν. Vide Marci 6.b.14. 3 Philippi, φιλίππου. Deerat hoc nomẽ in uno uetere exemplari: neq; etiã adscribitur in plurimis uetustis codicib. Luc.3.d.19. Sed scriptũ reperimus summo omniũ exẽplariũ cõsensu Marc. 6.c.17. Iosephus uerò nõ Philippi uxorẽ fuisse tradit, sed Herodis secundi, qui pater fuit ἀμισπάτρου, huius Herodis cognomẽto Antipæ. 5 Timebat, ἐφοβήθη. In duobus uetustis codicibus scriptũ erat, ἐφοβάτο, quod sum sequutus. Turbã, ὄχλον. Eã turbã intelligit quæ Ioannẽ assectabatur. Eraſ. multitudinẽ: id est, τὸ πλῆθος. Vulg. populũ: id est, τὸν δῆμον, uel λαὸν. Nam ὅτι, uel quia, Eraſmus, propterea quòd, id est διότι.

A γενεσίων δὲ ἀγομένων τοῦ Ἡρῴδου, ὠρχήσατο ἡ θυγάτηρ τῆς Ἡρωδιάδος ἐν τῷ μέσῳ, καὶ ἤρεσε τῷ Ἡρῴδῃ·
διὸ μεθ' ὅρκου ὡμολόγησεν, αὐτῇ δοθῆναι ὃ ἐὰν αἰτήσηται.
ἡ δὲ προβιβασθεῖσα ὑπὸ τῆς μητρὸς αὐτῆς, δός μοι, φησίν, ὧδε ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ βαπτιστοῦ.
καὶ ἐλυπήθη ὁ βασιλεύς· διὰ δὲ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, ἐκέλευσε δοθῆναι·
καὶ πέμψας ἀπεκεφάλισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.
καὶ ἠνέχθη ἡ κεφαλὴ αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἐδόθη τῷ κορασίῳ, καὶ ἤνεγκε τῇ μητρὶ αὐτῆς.
καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦραν τὸ σῶμα, καὶ ἔθαψαν αὐτό· καὶ ἐλθόντες ἀπήγγειλαν τῷ Ἰησοῦ.
καὶ ἀκούσας ὁ Ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν ἐκεῖθεν ἐν πλοίῳ εἰς ἔρημον τόπον κατ' ἰδίαν. καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι, ἠκολούθησαν αὐτῷ πεζῇ ἀπὸ τῶν πόλεων.
καὶ ἐξελθὼν ὁ Ἰησοῦς, εἶδε πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, καὶ ἐθεράπευσε τοὺς ἀρρώστους αὐτῶν.
B ὀψίας δὲ γενομένης, προσῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες· ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἡ ὥρα ἤδη παρῆλθεν· ἀπόλυσον τοὺς ὄχλους, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς βρώματα.
ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς, οὐ χρείαν ἔχουσιν ἀπελθεῖν· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν.
οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ· οὐκ ἔχομεν ὧδε εἰ μὴ πέντε ἄρτους, καὶ δύο ἰχθύας.
ὁ δὲ εἶπε, φέρετέ μοι αὐτοὺς ὧδε.
καὶ κελεύσας τοὺς ὄχλους ἀνακλιθῆναι ἐπὶ τοῦ χόρτου, καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησε· καὶ κλάσας ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς τοὺς ἄρτους, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ὄχλοις.

6 Quum aũt agerentur natalitia Herodis, salta uit filia Herodiadis in medio: & placuit Herodi.
7 Vnde cum iureiurando spopondit se daturũ ei quicquid petijsset.
8 Illa uerò producta à matre sua, Da mihi (inquit) hic in patina caput Ioannis Baptistæ.
9 Et tristis factus est Rex: sed propter iusiurandum, & eos qui simul accumbebant, iussit dari.
10 Et misso carnifice decollauit Ioãnẽ in custodia.
11 Et allatum est caput eius in patina, datumq; est puellæ: & ipsa obtulit matri suæ.
12 Tunc accesserunt discipuli eius, & sustulerũt corpus, idq; sepelierunt: & euntes renunciauerunt Iesu.
13 Quũ aũt hoc audisset Iesus, secessit illinc in nauigio in desertum locũ priuatim: & quum audisset turba, sequuta est eum pedib. ab urbibus.
14 Et egressus Iesus, uidit multam turbam: & misericordia commotus est erga eos, sanauitq; ex ipsis, qui erant inualidi.
15 Quum autem serum diei esset, adierunt eum discipuli ipsius, dicentes: Desertus est locus, & tempus iam præterijt: dimitte turbam ut abeat in uicos, & emant sibi escas.
16 Iesus autem dixit eis: Non habent necesse abire: date eis uos quo uescantur.
17 Ipsi uerò dicunt ei: Non habemus hic nisi quinq; panes & duos pisces.
18 Ipse autem dixit, Afferte mihi eos huc.
19 Et iussa turba discumbere super herbas, & acceptis quinq; illis panibus ac duobus piscibus, suspiciens in cœlũ, benedixit: & quum fregisset, dedit discipulis panes: discipuli uerò turbæ.

Caput amputatur Ioanni Baptistæ.

Sepelitur Ioannes.

Iesus in desertũ. Marc. 6. d. 58. Luc. 9. b. 10

Mar. 6. c. 35 Luc. 9. b. 12. Ioan. 6. a. 5.

Quinque panib. & duobus piscibus saturantur 5000.

Gratiarũ actio.

6 Quum aũt agerentur natalitia, γενεσίων δὲ ἀγομένων. Sic Valla rectè conuertit. Vulg. die aũt natalis. Eras. quũ aũt celebraretur natalis. In medio, ἐν τῷ μέσῳ: id est, palàm & spectãtib. omnib. sicut etiã Latini, Ponere in medio, & Proferre in mediũ dicunt. 7 Spopondit, ὡμολόγησεν. Propriè usurpatur in mutua stipulatione hoc uerbũ, significatq; factã stipulationẽ respõso suo ratã habere: ut quũ unus quærit, Spondes? alter respõdet, Spõdeo. posterior iste dicitur ὁμολογῶν, id est assentiri, & cõfessione sua sese ad id præstandũ obligare. Vnde factũ, ut pro ὑπισχνεῖσθαι generaliter accipiatur, sicut etiã apud Latinos spõdere usurpari cœpit. Sed quorsum hoc? nempe ut intelligatur qua C ratione ὁμολογῶ toties uerterimus cõfiteri, hic uerò spondere. Petijsset, αἰτήσηται. Vulg. addit, ab eo. 8 Producta, προβιβασθεῖσα: id est, inducta prius & persuasa. Plinius lib. 9. cap. 5. Nulla sponsione ad hoc productus. Id aũt uerbũ omnino Græco respondet: neq; me deterret ipsius homonymia, quum Græci uocãbuli προβιβάζεσθαι non minus sit uaria significatio. Vulgata, præmonita. Eras mus, prius instructa. 9 Tristis factus est, ἐλυπήθη. Eras. indoluit: id est, ἐπόνεσε. fortasse quia nõ placebat cõtristandi uerbũ, quo usus est Vetus interpres, quod licet asperũ sit, apud idoneos tamen authores inuenitur. Mihi nulla fuisset religio uertere, Contristatus est: in eius tamen locum subieci, quod paulo mitius uisum est. Sed, δὲ. Vulgata, autem. Sed particula δὲ est hoc loco discretiua. Eras mus attamẽ: id est, μενοῦνε. 10 Et misso carnifice, καὶ πέμψας. Vide suprà 2. c. 16. Addidit Marcus accusatiuũ quem suppleuimus. Eras mus, missis carnificibus. Decollauit, ἀπεκεφάλισε. Eras mus, amputauit caput: id est, ἀπέτεμε τὴν κεφαλήν.

12 Corpus, σῶμα. Octauum exemplar legit πτῶμα, id est cadauer, sicut etiam loquitur Marcus 6. d. 29. Præterea in quibusdam codicibus additur relatiuum αὐτοῦ. 13 Priuatim, κατ' ἰδίαν. Vulgata & Eras mus, seorsim: id est, χωρίς. 14 Ex ipsis qui erant inualidi, τοὺς ἀῤῥώστους αὐτῶν, id est ægroti. Nam illo uerbo ita etiam utuntur Liuius & Plinius. Vulgata, languidos eorum: id est, πεφιτοὺς. Eras mus, ex illis qui malè ualebant. 16 Non habent necesse, οὐ χρείαν ἔχουσιν. Alibi conuertimus, χρείαν ἔχειν, opus habere, opus esse, & indigere. sed necesse fuit interdum uariæ constructionis habere rationem. Eras mus, non est illis necesse, οὐκ ἔστιν αὐτοῖς ἀναγκαῖον. 17 Ipsi uerò dicunt ei, οἱ δὲ λέγουσιν αὐτῷ. Vulgata, responderunt ei, ἀπεκρίναντο αὐτῷ. 19 Herbas, χόρτου, uel gramina. Vulgata, fœnum, quod (ut ego quidem existimo) non nisi de herbis resectis dicitur. In qua etiam significatione accipi uidetur 1. Corinth. 3. c. 12. Et acceptis, καὶ λαβών. Particula καὶ non erat in uetustis codicibus, neque reperitur in Vulgata uersione. Quinq; illis panib. ac duob. illis pis. τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας. Vulgata & Eras mus articulum negligunt, qui tamen prætermitti non debuit. Suspiciens, ἀναβλέψας. Aoristus pro præsenti ἀναβλέπων. Significatur enim precantis gestus. Cæterùm τὸ ἀναβλέπειν, alibi interpretati sumus usum recipere. Sed hoc loco ἀνὰ idem ualet quod ἄνω sursum. Vulgata, aspiciens, id est, βλέπων. Eras mus, sublatis oculis: id est, ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμούς, ut infrà loquitur Matthæus 17. b. 8. Benedixit, εὐλόγησε: id est bene precatus est, & gratias egit Deo Patri: quod annotaui, ne quis rudior benedictionis appellatione intelligat crucis signum in aerem sparsum, aut consecrationem magicam.

Et comederunt omnes, & saturati sunt. sustu leruntq; quod superfuerat fragmẽtorum, duodecim cophinos plenos.

Qui autẽ ederant, fuere uiri quasi quinquies mille, absq; mulieribus ac puerulis.

Et statim coegit Iesus discipulos suos inscendere in nauigium, & præire sibi in ripam ulteriorem, dum dimitteret turbam.

Orat in monte Christus. Marc. 6.f.46 Ioan. 6.b.16.

Dimissa igitur turba, ascendit in montem priuatim, ad orandum. quum autem serum diei esset, solus erat illic.

Apostoli iactati fluctibus.

Nauigium uerò iam in medio maris erat, uexatũ à fluctibus: nam uentus erat contrarius.

Quarta autem noctis uigilia abijt ad eos Iesus, ambulans super mare.

Et eo uiso super mare ambulante, discipuli turbati sunt, dicentes: Spectrum est. & præ metu clamarunt.

Fides.

Sed statim loquutus est eis Iesus, dicens: Cõfidite: ego sum, ne timeatis.

Respondens autem ei Petrus, dixit: Domine, si tu es, iube me ad te uenire super aquas.

Petrus infidelis periclitatur in mari.

Ipse uerò dixit: Veni. Et quum descendisset è nauigio Petrus, ambulauit super aquas ut ueniret ad Iesum.

Videns autem uentum ualidum, timuit: & quum cœpisset demergi, clamauit dicens: Domine, serua me.

Statim uerò Iesus, extenta manu, apprehendit eũ, dicitq; ei: O parũ fidelis, quid dubitasti?

Et quum ipsi essent ingressi nauigium, quieuit uentus.

20 καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν, καὶ ἦραν τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, δώδεκα κοφίνους πλήρεις. A

21 οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν ἄνδρες ὡσεὶ πεντακισχίλιοι, χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

22 Καὶ εὐθέως ἠνάγκασεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν αὐτὸν εἰς τὸ πέραν, ἕως οὗ ἀπολύσῃ τοὺς ὄχλους.

23 καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος κατ' ἰδίαν προσεύξασθαι. ὀψίας δὲ γενομένης, μόνος ἦν ἐκεῖ.

24 τὸ δὲ πλοῖον ἤδη μέσον τῆς θαλάσσης ἦν, βασανιζόμενον ὑπὸ τῶν κυμάτων· ἦν γὰρ ἐναντίος ὁ ἄνεμος.

25 τετάρτῃ δὲ φυλακῇ τῆς νυκτὸς ἀπῆλθε πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης.

26 καὶ ἰδόντες αὐτὸν οἱ μαθηταὶ ἐπὶ τὴν θάλασσαν περιπατοῦντα, ἐταράχθησαν, λέγοντες, ὅτι φάντασμά ἐστι. καὶ ἀπὸ τοῦ φόβου ἔκραξαν.

27 εὐθέως δὲ ἐλάλησεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγων· θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

28 ἀποκριθεὶς δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος, εἶπε· κύριε, εἰ σὺ εἶ, κέλευσόν με πρός σε ἐλθεῖν ἐπὶ τὰ ὕδατα. B

29 ὁ δὲ εἶπεν, ἐλθέ. καὶ καταβὰς ἀπὸ τοῦ πλοίου ὁ Πέτρος, περιεπάτησεν ἐπὶ τὰ ὕδατα, ἐλθεῖν πρὸς τὸν Ἰησοῦν.

30 Βλέπων δὲ τὸν ἄνεμον ἰσχυρόν, ἐφοβήθη· καὶ ἀρξάμενος καταπονεῖσθαι, ἔκραξε, λέγων· κύριε σῶσόν με.

31 εὐθέως δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ· ὀλιγόπιστε, εἰς τί ἐδίστασας;

32 καὶ ἐμβάντων αὐτῶν εἰς τὸ πλοῖον, ἐκόπασεν ὁ ἄνεμος.

20 Quod superfuerat, τὸ περισσεῦον. Hoc est omnino quod uernaculo sermone dicimus, *Le pardessus*. Vulgata, reliquias: id est, λείψανα. Fragmentorum, τῶν κλασμάτων. Vetus interpres post περισσεῦον distinguit, & hæc connectit cum πλήρεις, molliore certè iunctura. Vertit enim, duodecim cophinos fragmentorum plenos. Erasmus post τῶν κλασμάτων distinguit, sicut & plerique codices: & interpretatur de fragmentis, id est, ἀπὸ κλασμάτων: quum nusquam legatur addita præpositio. Quinetiam sequenti cap. 15. d. 37. quod hoc loco usurpauit, ipse repudiat. Coqui tradit Lucam non cophinos, sed σπυρίδας, id est, sportulas uocare: quum σπυρίδων mentio fiat à Matthæo & Marco duntaxat. idq; in altero miraculo quod proximo capite commemoratur. & Marci 8. b. 19. Est autem Cophinus, mensuræ genus utrasque res metiens, nimirum & aridas & liquidas, Iulio Polluce teste. Et quòd ad liquidas quidem attinet, idem tradit tres choas, id est (ut Latini loquuntur) congios tres cepisse. Rerum autem aridarum quàm capax fuerit, non memini legere. 21 Qui autem ederant, fuere, οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν. Vulg. Manducantium autem fuit numerus: id est, τῶν δὲ ἐσθιόντων ἀριθμὸς ἦν. Quasi, ὡσεὶ: id est, ferè. Sic enim usurpatur etiam à Cicerone & Terentio. Vetus interpres non legit, aut certè prætermisit. Erasmus, fermè: id est, σχεδόν. Vide Marc. 5. b. 13. C

Absq;, χωρὶς. Vulgata, exceptis. Erasmus, præter: id est, παρά. Et puerulis, καὶ παιδίων. Erasmus in annotationibus legit παίδων, & pueros interpretatur. 22 Coegit, ἠνάγκασεν. Vulgata & Erasmus, compulit. Nam probabile est Euangelistam hoc uocabulum usurpasse, ut ostenderet discipulos inuitos à Domini latere discessisse. Inscendere, ἐμβῆναι, uel ingredi. Erasmus, ut conscenderent: id est, ἀναβαίνειν. Præire sibi, προάγειν αὐτόν. Vulgata & Erasm. præcedendi uerbo utuntur. Vide suprà 2. b. 9. In quibusdam codicibus deest αὐτόν. Rursus in alijs legitur πρὸ αὐτοῦ, sed mendosè. Dum, ἕως οὗ. Vulgata & Erasmus, donec, non minus impropriè quàm si ego (ita ut soleo) hic quoque conuertissem Vsquequo. Neque enim hic declaratur finis temporis alicuius, sed medium potius interuallũ, quemadmodum apud Hebræos עד pro עד usurpatur. Sicut suprà 5. d. 25. positum est, ἕως ὅτου, & ab utroque interprete rectè conuersum. Item Ioan. 12. e. 35. ubi iterum perperam uerterunt Donec. 25 Vigilia, φυλακή. Propriè custodia. Nemo autem (opinor) ignorat ueteres in quatuor uigilias diuisisse noctes, quibus scilicet excubiæ agebantur, quas eadem ratione Græci φυλακὰς uocant. 27 Timeatis, φοβεῖσθε. Erasmus, terreamini. Et paulo pòst, ἐφοβήθη, territus est: quum tamen non sit passiuæ significationis. 29 Vt ueniret, ἐλθεῖν. Subauditur ὥστε. Erasmus, ut iret: id est, ἴοιτο. 30 Videns, βλέπων: id est, animaduertens: translatione à corpore ad animum. 31 Quid, εἰς τί, uel quorsum. Ad uerbum, ad quid: quod uernaculo sermone dicimus, *Aquoy faire*. Vulgata, quare: id est, διὰ τί. Erasmus, cur. Cic. Attico, Ad quid laboramus res Romanas? Quem locum suspicor corruptum. Dubitasti? ἐδίστασας; Sicut Latinè dubius dicitur qui ex duabus uijs non satis nouit utram sequatur: sic à Græcis dicuntur διστάζειν, quorum animus nunc huc, nunc illuc rapitur. Itaque mihi non displicuit hoc loco Vetus interpres, quum alioqui dubitandi uocabulum etiam respondeat τῷ ἀμφιβάλλειν.

A οἱ δὲ ἐν τῷ πλοίῳ, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐ 33 Qui autem erant in nauigio, uenientes adorauerunt eum, dicentes: Verè Dei filius es.
τῷ, λέγοντες· ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς εἶ.

καὶ διαπεράσαντες ἦλθον εἰς τὴν γῆν γεννη- 34 Et quum traiecissent, uenerunt in terrā Gen Marc.6.g.54.
σαρίτ. nezaret.

καὶ ἐπιγνόντες αὐτὸν οἱ ἄνδρες τοῦ τόπου ἐκείνου, 35 Et quum agnouissent eum uiri loci illius, miserūt in totam circumiacētem regionem illam:
ἀπέστειλαν εἰς ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην. καὶ προ & obtulerunt illi omnes malè affectos.
σήνεγκαν αὐτῷ πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας.

καὶ παρεκάλουν αὐτὸν, ἵνα μόνον ἅψωνται 36 Et precabantur eum, ut solùm tangeret fim- Fimbria uestimenti.
τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ· καὶ ὅσοι ἥψαν briam pallij ipsius: & quotquot tetigerunt, ser-
το, διεσώθησαν. uati sunt.

ΚΕΦ. ιε'. CAP. XV.

ΤΟτε προσέρχονται τῷ Ἰησοῦ οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων 1 TVnc accedunt ad Iesum Hierosolymitani Quòd manus nō lauent, reprehenduntur Apostoli. Mar.7.a.1
γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι, λέγοντες· quidam Scribæ & Pharisæi, dicentes:

διατί οἱ μαθηταί σου παραβαίνουσι τὴν παρά- 2 Quare discipuli tui transgrediuntur traditionem Seniorum? non enim lauant manus suas,
δοσιν τῶν πρεσβυτέρων; οὐ γὰρ νίπτονται τὰς χεῖ quum edunt panem.
ρας αὐτῶν, ὅταν ἄρτον ἐσθίωσιν.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· διατὶ καὶ ὑμεῖς πα 3 At ille respondens, dixit eis: Quare & uos Mandata & doctrinæ hominū.
ραβαίνετε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, διὰ τὴν παράδο transgredimini mandatū Dei per traditionem
σιν ὑμῶν; uestram?

ὁ γὰρ θεὸς ἐνετείλατο, λέγων, τίμα τὸν πατέρα 4 Nam Deus mandauit dicens, Honora patrē Exod.20.b.12. & 21.c.17. Deut.5.b.16 Ephes.6.a.2 Exod.21.c.17 Leuit.20.b.9 Prouerb.20.c.20
B σου καὶ τὴν μητέρα· καὶ, ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ tuum & matrem. Et, Qui maledixerit patri aut
μητέρα, θανάτῳ τελευτάτω. matri, morte moriatur.

ὑμεῖς δὲ λέγετε, ὃς ἂν εἴπῃ τῷ πατρὶ, ἢ 5 Vos autē dicitis, Quicunq; dixerit patri aut
τῇ μητρὶ, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ ὠφεληθῇς, καὶ matri, Dono quodcunque à me *erit*, iuuaberis:
οὐ μὴ τιμήσῃ τὸν πατέρα αὐτοῦ, ἢ τὴν μητέ etiamsi nequaquam honorauerit patrem suum
ρα αὐτοῦ. aut matrem suam, *insons erit*.

34 Gennesaret, γεννησαρίτ. In primo & secundo exemplari legebatur γεννησαρὰ, Gennesara. In tertio, γεννησαρίθ Gēnesareth. Vulgata legit γενεσαρ, Genesar: & Iosue 11.a.2. pro eo quod Hebræi habēt כנרות, Chaldæus paraphrastes habet גנושר. Erasmus autem γεννησαρίθ, Genesareth. 35 Miserunt, ἀπέστειλαν. Erasmus, miserant nuncios, ut plena esset constructio. Sed illam eclipsin idonei authores imitantur: ut Terentius eunucho, Misit porrò orare ut ad se ueniam. Et Cicero ad Atticum, Itaq; obuiam illi misimus Athenas. Circumiacentem regionem, περίχωρον. Vulgata, regionem: id est, χώραν. Erasmus, undique finitimam regionem: id est, πάντοθεν ὁμόρον. Affectos, ἔχοντας. Erasmus sequutus Vulgatam, habentes: quod tamen rectè idem mutauit suprà 4.d.24. 36 Vt solùm, ἵνα μόνον. Vulgata, ut uel, ἵνα κἂν, quod non legitur hoc loco, sed Marc.6.g.56. Pallij, ἱματίου: id est, summæ uestis: id quod ad emphasin facit, ut rectè notat Erasmus. Vulgata, uestimenti. Seruati sunt, διεσώθησαν, pro ἐσώθησαν. Vulgata & Erasmus, salui facti sunt.

IN CAP. XV.

1 Hierosolymitani quidam scribæ, οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων γραμματεῖς. Erasmus, qui ab Hierosolymis *uenerant* Scribæ. Sed articulus οἱ (ut ego quidem existimo) potius pertinet ad γραμματεῖς, quàm ad participium aliquod subauditū. Eum autem expressi per syncategorema particulare, perinde ac si scriptum sit τινὲς, sicut legitur apud Marcū cap. 7.a.1. Nam (ut ait Magentinus in Aristotelem de Interpretatione) articulus singularis idem pollet quod uniuersalis determinatio, quam uocant: pluralis non item. 2 Seniorum? πρεσβυτέρων; id est: maiorum, ut Erasmus rectè interpretatus est, Mar.7.a.3. Aut certè hoc nomine intelligit eos ex doctorū ordine qui maximi erant natu, & maximæ authoritatis, quos solebant uocare patres, ut infrà dicemus 23.a.9. Neque enim hoc loco Seniorum appellatione puto intelligi Senatores, de quibus alibi diximus. Edunt panem, ἄρτον ἐσθίωσιν: id est, cibum capiūt, ex Hæbræorum idiotismo qui passim occurrit. 3 Per traditionem, διὰ τὴν παράδοσιν: id est, taditione. Erasmus, propter. Et certè hac significatione plerunque hæc prępositio secundo casui iungitur: hic tamen potius significari uidetur causa per quam aliquid fit. Traditionis autem uocabulum doctrinam Pharisæorum declarat, quæ ore tradebatur. Institutum Latinè dicas, aut constitutionem, ut censet Erasmus, qui etiam ita interpretatur Marci 7.a.4. Eiusdem autem capitis uersiculo quinto, ritum traditum exponit: nono uerò & decimo, constitutionem. Ego uerò retinui uocabulum quod Græco respondet, & à Gellio etiam usurpatur lib.3.cap.11. 4 Honora, τίμα. Honoris appellatione intelligitur omne genus officij, aut potius pietatis filiorum erga parentes, sicut rectè & piè annotauit Erasmus. Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω. Vide Marc.cap.7.b.10. 5 Dono quodcunque à me *erit*, iuuaberis, δῶρον ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς. Vulgata, Munus quodcunque *est* ex me, tibi proderit. Erasmus, Quicquid doni à me *profecturum erat*, id in tuum uertitur commodum Idem autem apud Marcum, Donum quodcunq; ex me, in tuum cedet commodum. Itaq; Vetus interpres cum posteriore nostra interpetatione omnino consentit. Tantùm in eo differimus, quòd uerbū ὠφεληθῇς, quum passiuum sit, altero Latino passiuo sum interpretatus: ideoq; δῶρον, quod quarto casu ponitur apud Græcos, constructione Atticis familiari, uerti per sextum casum, dono. Sensus autem hic est: Quicquid templo donauero, cedet in rem tuam. perinde enim est ac si tibi dedero: quia (ut nostri Pharisæi loquuntur) tibi meritorium erit. Nam hac specie religionis illi ad se transferebant omnia: quasi qui templo donasset, filij officium impleuisset. Erasmi autem interpretationem non sequor multas ob causas. Primùm, quia nimium procul recedit à Græcis: deinde, quia nouum uerbum adscisci, id'que per præteritum imperfectum explicat, nulla coactus necessitate. Quinetiam coniunctiuum interpretatur per præsens indicatiui, quū potius per futurū uertendū sit, nisi propriam significationem seruare malis. Postremò uidetur illud

illud, δῶρον post articulum collocare, perinde ac si scriptum esset, ὃ ἐὰν δῶρον ἐξ ἐμοῦ. Quod autem in annotationibus dicit, sibi uideri potius legendum esse, ὠφεληθῇς, ut sit iuuaris (sunt enim hæc ipsius uerba) planè non intelligo. Ergo Veteris interpretis potius sententiam sequor. supplet enim duntaxat uerbum substantiuum eclipsi omnibus linguis familiari. Quid si autem ita uertas? Donum est, quo à me iuuari possis, ut sit hic sensus: Donum, id est, id quod templo Domini largior (quod Corban uocat Marcus 7.b.11.) illud demum est quo à me iuuari potes. neq; enim meliore ratione te iuuare possim, quàm si in templum Dei fuero liberalis. Vel, donum est & templo consecratum id omne quo à me potueras iuuari: id est, illud omne quo poteras à me iuuari, consecraui templo. quam postremam interpretationem affert Theophylactus. Vtranuis autem sequaris, coniungenda erit particula ἐὰν potentialis cum uerbo ὠφεληθῇς. neque ullius uocabuli significationem detorseris. Etiamsi nequaquam honorauerit, καὶ οὐ μὴ τιμήσῃ. Vulgata, & non honorificabit. Erasmus, & non honorabit. Ego uerò existimo, καὶ pro ἀλλ' positum: cuius enallages aliud exemplum habes suprà 5.c.19. Quòd autem idem admonet, si per tertiam personam interpreteris, ita ut fecit, legendum esse τιμήσει, id mihi quidem non facilè persuaserit. Solet enim præcedente, ὃ μή, subiunctiuus pro futuro indicatiui etiam apud idoneos authores usurpari. τιμήσῃ uerò (nam ita legitur in omnibus uetustis codicibus, & plerisque etiam impressis) non est secunda persona futuri à uerbo τιμῶμαι, sicut ille uidetur existimasse, quum sit eius uerbi prorsus diuersa significatio, sed tertia potius aoristi prioris coniunctiui à uerbo τιμῶ, quam diximus pro futuro indicatiui solere usurpari. Sed (ut mihi quidem uidetur) planior erit sententia, si coniunctiui significatione seruata, hoc membrum tanquam altera pars traditionis, cum superiore coniungatur, & hic demum expleatur constructio, sicut fecimus. Suppleuimus autem quod usum est accõmodatissimum, nempe *insons erit*: id est, οὐκ αἴτιος ἔσται. Sic enim scriptum est suprà 12. a. 5. & respondet Hebræorum formulæ נקי, cuius exempla passim occurrunt, ut Gen. 24. a. 8. & Exod. 21. d. 19. cui opponitur, ἔνοχός ἐστι.

Et irritum fecistis mandatum Dei per traditionem uestram.

Hypocritæ, bene de uobis prophetauit Esaias, dicens:

Esa.29.d.13 Appropinquat mihi populus hic ore suo, & labijs me honorat, cor autem eorum procul abest à me.

Frustrà uerò me colunt, docentes doctrinas, quæ sunt mandata hominum.

Marc.7.c.17 Et aduocata turba, dixit eis: Audite & intelligite.

Non quod ingreditur in os, polluit hominem: sed quod egreditur ex ore, hoc polluit hominem.

Tunc accedentes discipuli eius, dixerunt ei: Scis quòd Pharisæi audito sermone isto offensi fuerunt?

Scandalum. Ipse uerò respõdẽs, dixit: Omnis plãtatio quã nõ plãtauit Pater ille meus cœlestis, eradicabit.

Plantatio quæ eradicatur. Sinite eos: duces sunt cæci cæcorum. porrò si cæcus cæco præierit, ambo in foueam cadent.

Cæci cæcos ducentes. Luc.6.f.39 Mat.7.b.17 Respodens autem Petrus, dixit ei: Edisserе

6 καὶ ἠκυρώσατε τὸν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ διὰ τὴν παράδοσιν ὑμῶν.

7 ὑποκριταί, καλῶς προεφήτευσε περὶ ὑμῶν Ἡσαΐας λέγων·

8 ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος τῷ στόματι αὐτῶν, καὶ τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

9 μάτην δὲ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

10 καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον, εἶπεν αὐτοῖς· ἀκούετε καὶ συνίετε.

11 οὐ τὸ εἰσερχόμενον εἰς τὸ στόμα, κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον· ἀλλὰ τὸ ἐκπορευόμενον ἐκ τοῦ στόματος, τοῦτο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

12 τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπον αὐτῷ· οἶδας ὅτι οἱ φαρισαῖοι ἀκούσαντες τὸν λόγον, ἐσκανδαλίσθησαν;

13 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε, πᾶσα φυτεία, ἣν οὐκ ἐφύτευσεν ὁ πατήρ μου ὁ οὐράνιος, ἐκριζωθήσεται.

14 ἄφετε αὐτούς· ὁδηγοί εἰσι τυφλοὶ τυφλῶν. τυφλὸς δὲ τυφλὸν ἐὰν ὁδηγῇ, ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται.

15 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος εἶπεν αὐτῷ· φράσον ἡμῖν

6 Irritum feciſtis, ἠκυρώσατε. Deriuatur hoc uerbum à κῦρος, quo plena authoritas ac imperium declaratur. Itadetrahunt aut adiungunt, quocunque obtentu id faciant, tamen non minus esse nocentes, quàm si Deum ipsum conarentur è suo solio detrahere. quod ut melius intelligeretur, placuit indicare huius uerbi etymon. 7 Benе, λαλῶν. Erasmus, rectè: id est, ὀρθῶς. Prophetauit, προεφήτευσε. Eras. prædixit. Alij, uaticinatus est, sicut etiam Eras. uertit Marc.7.a.6. Ego neq; uolui, neq; (ut opinor) debui uocabulum tam familiare Christianorum auribus immutare. Quòd si mihi nouitas placeret (ut quibusdam, qui utinam uerbis tenus Scripturam profanarent) malem uti prædicendi uerbo, quod Græco uocabulo prorsus respondet. Nam uaticinari opponitur potius τῷ μανθάνειν. 8 Appropinquat, ἐγγίζει. Apparet Veterem interpretem legisse, ὁ λαὸς οὗτος τοῖς χείλεσί μου τιμᾷ, populus iste labijs me honorat. Erasmus autem existimat studiosum aliquem suppleuisse cætera ex editione Græcorum. Sed tamen magno consensu omnia uetusta exemplaria cum nostris Græcis consentiebant. 9 Frustra, μάτην. Vulgata, sine causa, ἀναιτίως. Quæ sunt mandata, ἐντάλματα. Hæc dicuntur per appositionem, ut rectè obseruat Erasmus. Simile exemplum habes Rom. 8.g.23. Quia tamen id obscurius erat, addidi *quæ sunt*, ad locum illustrandum. 11 Non quod, οὐ τί. Hebræa transpositio particulæ negantis, quæ etiam non caret lepore in Latino sermone: & à Græcis quoque sæpe usurpatur. Polluit, κοινοῖ. Κοινὸν ex Hebræorum idiotismo dicitur quod Latini uocant profanum: quasi commune dicas, id est, cuius est usus uulgaris & omnium communis: uel quod promiscuo omnium usu ueluti inquinatũ est ac contaminatum, sicut exponitur Act.10.b.14. à quo deriuatur uerbum κοινῶ, pro quo nonnulli Communicandi uerbo utuntur, ut Vetus interpres Marc.7.b.15. sed quos nolim imitari Vulgata uertit, coinquinare. Erasmus in annotationibus, impurum reddere. Itaq; quod in ipsius uersione legitur Impurat, Typographorũ incuriã arguit. Idem apud Marcũ uertit inquinare. 14 Cæco præierit, τυφλὸν ὁδηγῇ. ὁδηγῶν, significat ducem esse itineris. Itaque præeundi uocabulo sum usus, ut proximè accederem ad uocabulum Græcum quo modo etiam antè expressi, τὸ προάγειν synonymum. Vulgata, ducatum præstet. Erasmus, dux fuerit. Foueam, βόθυνον. In secundo exemplari legimus βόθρον, eodem sensu.

16 Sine

A μὴν τῶν παραβολὴν ταύτην.
ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν· ἀκμὴν καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε;
οὔπω νοεῖτε, ὅτι πᾶν τὸ εἰσπορευόμενον εἰς τὸ στόμα, εἰς τὴν κοιλίαν χωρεῖ, καὶ εἰς ἀφεδρῶνα ἐκβάλλεται;
τὰ δὲ ἐκπορευόμενα ἐκ τοῦ στόματος, ἐκ τῆς καρδίας ἐξέρχεται, κἀκεῖνα κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
ἐκ γὰρ τῆς καρδίας ἐξέρχονται διαλογισμοὶ πονηροί, φόνοι, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, κλοπαί, ψευδομαρτυρίαι, βλασφημίαι.
ταῦτά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον. τὸ δὲ ἀνίπτοις χερσὶ φαγεῖν, οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.
καὶ ἐξελθὼν ἐκεῖθεν ὁ ἰησοῦς, ἀνεχώρησεν εἰς τὰ μέρη τύρου καὶ σιδῶνος.
καὶ ἰδοὺ γυνὴ χαναναία ἀπὸ τῶν ὁρίων ἐκείνων ἐξελθοῦσα, ἔκραύγασεν αὐτῷ, λέγουσα· ἐλέησόν με κύριε, υἱὲ δαβίδ, ἡ θυγάτηρ μου κακῶς δαιμονίζεται.
ὁ δὲ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῇ λόγον. καὶ προσελθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἠρώτων αὐτόν, λέγοντες, ἀπόλυσον αὐτήν, ὅτι κράζει ὄπισθεν ἡμῶν.
B ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· οὐκ ἀπεστάλην εἰ μὴ εἰς τὰ πρόβατα τὰ ἀπολωλότα οἴκου ἰσραήλ.
ἡ δὲ ἐλθοῦσα προσεκύνει αὐτῷ, λέγουσα· κύριε βοήθει μοι.
ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν, οὐκ ἔστι καλὸν λαβεῖν τὸν

nobis parabolam iſtam.
16 Ieſus autem dixit: Adhuc & uos ſine intelligentia eſtis?
17 Nondum intelligitis ꝙ omne quod ingreditur in os, in uentrem cedit, & in latrinã eijcitur?
18 Quæ aũt proficiſcuntur ex ore, ex ipſo corde egrediuntur, & illa polluunt hominem. *Impurum reddentia hominẽ.*
19 Nam ex corde egrediuntur cogitationes malæ, cædes, adulteria, ſcortationes, furta, falſa teſtimonia, obtrectationes. *Cor. Gen. 6.a.5.& 8.d.21.*
20 Hæc ſunt quæ polluunt hominẽ: illotis aũtem manibus ueſci, non polluit hominem.
21 Et egreſſus illinc Ieſus, receſsit in partes Tyri & Sidonis. *Marc. 7.c.24*
22 Et ecce, mulier Chananæa à finib. illis egreſſa, clamauit, dicens ei: Miſerere mei Domine fili Dauid, filia mea malè à dæmonio uexatur. *Chananæa filia ſanatur.*
23 Ille uerò non reſpondit ei quicquam. Tunc accedentes diſcipuli eius, rogarunt eum, dicentes: Dimitte eam, nam clamat poſt nos.
24 Ipſe uerò reſpondens, dixit: Non ſum miſſus niſi ad oues perditas domus Iſrael. *Chriſtus miſſus Iudæis. Suprà 10.a.6*
25 Illa autem uenit, & adorauit eũ, dicens: Domine, ſuccurre mihi.
26 Ipſe uerò reſpondens, dixit: Nõ eſt bonũ, ca-

16 Sine intelligẽtia eſtis? ἀσύνετοί ἐστε: Vulgata, ſine intellectu eſtis? Et apud Marcum, imprudentes eſtis? Eraſ. intelligẽtia caretis? 17 Intelligitis, νοεῖτε. Idem eſt hoc loco τὸ νοεῖν, quod σωφρονεῖν. Alio quin Cogitare ſignificat & animo uerſare. Vide infrà 24.b.15. Cedit, χωρεῖ. Vulgata, uadit, βαδίζει. Eraſ. abit, ἄπεισι. Latrinam, ἀφεδρῶνα, à ſeorſum ſedendo, ſicut Latinis uocatur Latrina à lauãdo, ſeu latendo. Vulg. & Eraſ. ſeceſſum: quod non memini legere hac ſignificatione apud idoneos authores. Græci ἀφεδρὸν, quaſi diuerticulũ ferè uocant. 19 Cogitationes, διαλογισμοί. Hoc modo etiã interpretamur τὰς ἐνθυμήσεις, quòd melius uocabulũ nõ habeamus. Poteſt tamẽ διαλογισμὸς quibuſdã locis cõuerti Ratiocinatio, item Diſceptatio: quod tamẽ poſtremũ reſpondet τῇ διαιτήσει. Cædes, φόνοι. Vulgata, homicidia: id eſt, ἀνδροφονίαι. Indicat Eraſ. ſcriptũ eſſe in nonnullis codicibus, φθόνοι, inuidiç. Scortationes, πορνεῖαι. Vulgata ſuo more, fornicationes. Eraſmus, ſtupra: quo uocabulo magis uidetur ſignificari uis mulieri illata. Obtrectationes, βλασφημίαι: id eſt, ſermones quibus aliena fama læditur. Nã hæc uocabuli Græci uis eſt, πρὸς τὸ τιμῶ φέμιον βλάπτειν: id eſt, à lædenda fama & exiſtimatione. Itaq; Demoſthenes & alij paſsim uſurpant pro Calumnia, ut ſuprà annotauimus, cap. 9.a.3. Nos in rebus ſacris, & ad Deum pertinentib. uocabulũ Græcum retinuimus. Hic aũt Chriſtus uidetur ea duntaxat recenſere quæ ad mutua hominũ inter ſe diſsidia ſpectant: itaq; Obtrectationes ſumus interpretati. Vulgata, blaſphemiæ. Eraſ. conuicia: id eſt, λοιδορίαι, uel ὀνείδη. 21 Partes, τὰ μέρη: id eſt, regiones uicinas Tyro & Sidoni. Partes autem pro regione ipſe etiam Cicero uſurpauit ad Atticum lib. 3. Sine te (inquit) non eſſe nobis illas partes tenendas, propter Antonium. 22 Mulier, γυνὴ. In Cõplutenſi editione additur τὶς quædam. Chananæa, χαναναία, Hebraicè כנענית, non autem מגריית à Cana maiore oppido tribus Aſer: quod tamen in hoc tractu ſitum eſt, ut apparet ex Ioſue 19.c.28. Vt autẽ ita ſentiam, uel hæc ratio me impellit, quòd χαναναίας ubique per χ ſcribi inuenio: quæ ſcribendi ratio non uidetur locũ habere poſſe in altero uocabulo quod incipit à כ. Clamauit, dicens ei, ἐκραύγασεν αὐτῷ λέγουσα. Eraſ. clamauit ad eum, dicens. Ego uerò puto à Vetere interprete pronomen αὐτῷ rectè coniunctum cum participio λέγουσα. In ſecũdo exẽplari ſcriptum erat, ἐκραξεν ἐπίσω αὐτοῦ: id eſt, clamauit poſt eũ. quod indicat Ieſum ſeſe ab illa auertiſſe, aut ipſam præ pudore nõ auſam in ipſius conſpectũ uenire. Malè, ἐλεῶν. Eraſ. miſerè: id eſt, ἐλέησον. A` dæmonio uexatur, δαιμονίζεται. Hoc dicunt Græci uno uerbo. Eraſ à dæmonio agitatur. Quidam, furiata: quã uerſionem non probo, nequis morbũ naturalẽ faciat ex malo quod præter naturã eſt. Itaq; malui craſsius & apertius loqui. 23 Quicquam, λόγον. Ad uerbum, ſermonem. Sed uidetur hic ex Hebræorum idiotiſmo (de quo alibi diximus ſæpe) λόγος poni pro indefinita particula, ſicut in illo dicendi genere ἀπᾶν λόγον, pro Loqui. Sic etiã infrà 22.d.46. Rogarunt, ἠρώτων: id eſt, ἐδέοντο. Nam ſicut apud Latinos Rogandi uerbum ambiguum eſt, ita etiam τὸ ἐρωτᾶν, apud Græcos, ut Luc. 7.a.3.& 2. Theſſ. 2.a.1.& infrà 16.a.1. τὸ ἐρωτᾶν, eadem ſignificatione accipitur. Dimitte, ἀπόλυσον. De hoc aliquoties diximus. Eraſmus, Amitte: quod Latinum quidem eſt, ſed ambiguum. Quamobrem etiam idem paulo pòſt, uerſu ſcilicet 32. uertit ἀπολῦσαι, Dimittere. 24 Ad, ἀπὸ τοῦ πρὸς. Domus Iſrael, οἴκου ἰσραήλ: id eſt, gentis Iſraeliticæ. Habebant enim omnes tribus cõmunẽ patrẽ Iſraelẽ. quod nõ puto de ulla alia gẽte dici poſſe. Nã impropriè Virgil. 1. Aeneid. Romanos Aſſaraci domũ uocauit, ſi Seruij interpretationem ſequamur: Quum domus Aſſaraci Phthiã, clarasq; Mycenas Seruitio premet. 25 Succurre, βοήθει. Græcum uerbum (ut obſeruat Eraſmus) ſignificat ad uocem alicuius accurrere auxilij ferendi cauſa. Itaq; Latino illo uocabulo propriè exprimitur. Vulgata, adiuua: id eſt, ἐπικούρησον. 26 Bonum, καλὸν. Eraſmus, honeſtum: quod plerunq; pertinet ad decorum, quod Græci τὸ πρέπον uocant. Nam honeſtum pro uirtute apud Græcos dicitur τὸ καλὸν, adiuncto articulo: fateor tamen honeſtos etiã dici qui boni ſunt, & uirtute præditi. Sed quum hic agatur de eo quod iuſtũ & fas eſt, & opponitur potius τῷ ἀδίκῳ quàm τῷ ἀπρεπεῖ, malui Veterem interpretem ſequi. In ſecundo exemplari ſcriptum erat, οὐκ ἔξεστι, non licet.

27 Etenim

Canes. pere panem liberorum, & obijcere catellis.

Ipſa autem dixit, Etiam: Domine, etenim catelli edunt de micis quæ cadunt à menſa dominorum ſuorum.

Fides. Tunc reſpõdens Ieſus, dixit ei: O mulier, magna *eſt* fides tua: fiat tibi ut uis. Et ſanata fuit filia eius ab eo momento.

Mar.7.d.31. Et digreſſus illinc Ieſus, uenit iuxta mare Galilææ: & quum aſcendiſſet in montem, ſedit illic.

Sanantur infirmi. Tunc adijt eum turba multa, habens ſecum claudos, cæcos, mutos, mancos, & alios multos: & abiecerunt eos ad pedes Ieſu, & ſanauit eos:

Eſa.35.b.5 Adeò ut turba mirata ſit, quum uideret mutos loquentes, mancos ſanos, claudos ambulantes, cæcos uidentes: & glorificarunt Deum Iſrael.

4000. hominũ ſatiantur. Marc.8.a.1 Ieſus autem aduocatis diſcipulis ſuis, dixit: Commoueor miſericordia ſuper turba: quia iam triduum permanent apud me, & nõ habent quo ueſcantur: & dimittere eos ieiunos nolo, ne deficiant in uia.

Tunc dicunt ei diſcipuli eius: Vnde nobis in deſerto tot panes, ut ſaturemus turbam tantam?

Dicit igitur eis Ieſus: Quot panes habetis? Illi aũt dixerunt: Septem, & paucos piſciculos.

Tunc iuſſit turbæ ut diſcumberet humi.

27 Etenim, καὶ γάρ. Vulgata, nam & id eſt (ut in tertio exemplari ſcriptum erat) καὶ γὰ ἀεί. Vide Marc.7.c.28.

30 Habens, ἔχοντες. Eraſmus, ducentes. Nam id etiam (inquit) ſignificat ἄγω. Atqui nuſquam reperi ab alio annotatam hanc ſignificationem. Obſeruant quidem Grammatici uſurpari ἀντὶ τοῦ φέρω, ut in illo Homeri Iliad.α. τόμα μετ' ἔπεσιν ἠμὲ χρῄσει. Item pro ἰλαύνω, id eſt ago. Sed hæ omnes ſignificationes ad uerbum HABEO referri commodè poſſunt, atque etiam debent. Alioqui licebit hoc modo infinitas uerborum ſignificationes fingere: quod uideo libenter facere eos omnes qui Græca lexica ſcripſerunt, non ſine temporis iactura, & maximo ſtudioſorum incõmodo: quum hoc modo Græca lingua non doceatur, ſed fœdiſsimè corrumpatur. de quo aliàs (ut ſpero) copioſius à nobis dicetur. Mancos, λυλλοὺς. Vulgata, debiles, ἀδυνάτους. Eraſmus, mutilos. At ego exiſtimo mancos hic uocari, non quibus manus aliqua eſſet truncata (ſicut propriè dicuntur infrà 18.a.8.) ſed quorum membra debilitata eſſent, ut paralyſi, & alijs id genus morbis: aut etiam naturæ uitio. Id autem partim conijcio ex eo quod poſtea illis opponit τοὺς ὑγιᾶς, id eſt ſanos: partim quòd nuſquam legitur Chriſtus aut pedes, aut manus, aut alia membra cuiquam largitus: quod tamen illi difficile non fuit. Etſi autem mancus propriè is dicitur qui manu caret, tamen ad cætera etiam membra id interdum transfertur, ut πυρὸν ſignificet. Præterea pro eo quoque uſurpatur, qui membra habet debilitata: perinde enim eſt ac ſi illis careret. Sic Cicero pro Rabirio perduell. reo: Mãcus, inquit, & membris omnibus captus, & debilis. qua ſignificatione (ni fallor) accipitur hoc loco. 31 Vt turba, ὥστε τοὺς ὄχλους. In ſecundo exemplari additur, πάντας: id eſt, tota. Mancos ſanos, λυλλοὺς ὑγιᾶς. Hieronymus hæc uerba non legit, & Eraſ. ſuppoſititia eſſe arbitratur: reperiuntur tamen in omnib. uetuſtis exemplaribus. Sed in uno uetere codice pro λωφοὺς λαλοῦντας, legimus λωφοὺς ἀκούοντας, ἀλάλους λαλοῦντας: id eſt, ſurdos audientes, mutos loquẽtes. Glorificarunt, ἐδόξασαν: id eſt, magnificè extulerunt & collaudarunt. Vulgata, magnificarunt: id eſt, ἐμεγάλυνον: cuius ſignificatio aut eadẽ eſt, aut nõ multùm diuerſa. Vide ſuprà 5.b.16. 32 Permanent apud me, προσμένουσί μοι. id eſt, à meo latere non diſcedunt: quod alio uocabulo dicunt Græci, προσπαρεῖν. Nã hæc uis eſt præpoſitionis πρός. Vulgata & Eraſmus, perſeuerant: id eſt, διατελοῦσι, uel διαπαρτεροῦσι. Apud Marcum autem 8.a.2. Vetus interpres uertit, ſuſtinent: id eſt, ὑπομένουσι. Eraſmus, manent. Ne, μήποτε. Aliàs uertimus, nequando, Sed particula ποτὲ, hoc loco περίεργον. Deficiant, ἐκλυθῶσιν, id eſt λιποψυχῶσι, uel ἐκπάμωσι: ad uerbum, exoluantur. Vide Marc. 8.a.3.

33 Vnde nobis, πόθεν ἡμῖν. Vulgata, Vnde ergo nobis: id eſt, πόθεν οὖν ἡμῖν, ſicut ſcriptum legimus in ſecundo exemplari. Tot, τοσοῦτοι. Hoc uocabulo propriè ſignificatur diſcreta quantitas. Vulgata, tantos, id eſt, τηλικοῦτου. quod declarat quantitatem continuam. Interdum tamen Tantus etiam de diſcreta dicitur, pro Tam multus. Itaque eodem uerſiculo turbam tantam interpretati ſumus. Eraſmus, tam multi. Saturemus, χορτάσαι. Hoc propriè dicitur de armentis. Nam χόρτον, Græci uocant Gramen aut pabulum: ſic Gallico idiotiſmo *repaiſtre & repas*, honeſtè etiã tribuitur hominibus. 35 Vt diſcũberet, ἀνακλιθῆναι. Græcis (inquit Eraſ.) ἀνακλιθῆναι, ſignificat humi cõſidere, nõ in lectis. ſed hoc quidẽ fateor me nuſquã legiſſe. Docet Athenæus lib.1. ἀνακλίνεσθαι, quũ de animo dicitur, idem ualere qđ ἀθυμεῖν, id eſt animo cõcidere, ut Budæus ex Cicerone interpretatur: quũ uerò de corporis habitu, dici de remigib. qui quũ impellũt remos, dicũtur à Græcis πρανοῦσθαι, quòd corpore propẽdeant in caput: quũ remos adducunt, ἀνακλίνεσθαι, quòd corpus reſupinent. Inde ſuſpicor factũ, ut accipiatur pro ἀνακλινιδίου, & ἀναπεσεῖν, id eſt, accumbere, uel recumbere, uel in lectis, uel humi ad cibum capiendum. quod ſatis declaratur eo quod Lucas de ultimo illo Paſchæ conuiuio loquens, ἀνέπεσεν, inquit: Matthæus autem, ἀνέκειτο: eadem prorſus ſignificatione.

A καὶ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους, καὶ τοὺς ἰχθύας, 36
εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, οἱ δὲ μαθηταὶ τῷ ὄχλῳ.

καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν· καὶ ἦραν 37
τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων, ἑπτὰ σπυρίδας πλήρεις.

οἱ δὲ ἐσθίοντες ἦσαν τετρακισχίλιοι ἄνδρες, 38
χωρὶς γυναικῶν καὶ παιδίων.

καὶ ἀπολύσας τοὺς ὄχλους, ἐνέβη εἰς τὸ πλοῖον, 39
καὶ ἦλθεν εἰς τὰ ὅρια Μαγδαλά.

Et acceptis ſeptem illis panibus ac piſcibus, quum gratias egiſſet, fregit, deditq; diſcipulis ſuis: diſcipuli uerò turbæ. *Gratiarum actio.*

Comederuntq; omnes, & ſaturati ſunt: & ſuſtulerunt quod ſupererat fragmẽtorum, ſeptem ſportas plenas.

Erãt autem qui comederant, quater mille uiri, abſq; mulieribus & puerulis.

Tunc dimiſſa turba, inſcendit in nauigium: uenitq; in fines Magdala.

ΚΕΦΑΛ. ις'. CAP. XVI.

Καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι καὶ Σαδδουκαῖοι, πειράζοντες ἐπηρώτησαν αὐτὸν, σημεῖον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτοῖς. 1

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· ὀψίας γινομένης 2
λέγετε, εὐδία· πυρράζει γὰρ ὁ οὐρανός.

καὶ πρωΐ, σήμερον χειμών· πυρράζει γὰρ στυγνάζων ὁ οὐρανός. ὑποκριταί, τὸ μὲν πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ γινώσκετε διακρίνειν, τὰ δὲ σημεῖα τῶν καιρῶν οὐ δύνασθε; 3

γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ· καὶ 4
σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ προφήτου. καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς, ἀπῆλθε.

καὶ ἐλθόντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸ πέραν, 5
ἐπελάθοντο ἄρτους λαβεῖν.

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· ὁρᾶτε καὶ προσέχετε 6
ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν Φαρισαίων καὶ Σαδδουκαίων.

οἱ δὲ διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς, λέγοντες, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβομεν. 7

γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· τί διαλογίζεσθε ἐν ἑαυτοῖς ὀλιγόπιστοι, ὅτι ἄρτους οὐκ ἐλάβετε; 8

Et quum acceſsiſſent Phariſæi & Sadducæi, tentantes, rogarunt eum, ut ſignum è cœlo oſtenderet ſibi. *Signũ de cœlo.* Mar. 8. b. 11 Luc. 12. g. 54 Suprà 12. c. 39

Ipſe uerò reſpondens, dixit eis: Quando ſerũ eſt diei, dicitis, Serenitas: rubet enim cœlum.

Et manè, Hodie tempeſtas: rubet enim cœlum triſte. Hypocritæ, faciem quidem cœli noſtis diſcernere, ſigna uerò temporum non poteſtis?

Natio mala & adultera ſignum requirit: ſed ſignum non dabitur ei, niſi ſignum illud Ionæ prophetæ. Et relictis ipſis abijt. Suprà 12. c. 54 Ionæ 2. a. 1

Et quũ ueniſſent diſcipuli eius in ulteriorem ripam, obliti ſunt ſumere panes. Mar. 8. b. 14 Luc. 12. a. 1

Ieſus autem dixit eis: Videte & cauete à fermento Phariſæorum & Sadducæorum. *Fermentum Phariſæorum.*

Ipſi uerò diſceptabant inter ſe, dicentes: Panes non ſumpſimus.

Id aũt quũ noſſet Ieſus, dixit eis: Quid diſceptatis inter uos, ô parũ fideles, q̃ panes nõ ſumpſiſtis?

36 Turbæ, τῷ ὄχλῳ. Vulgata, dederunt populo: ideſt, ἔδωκαν τῷ λαῷ. 37 Quod ſupererat fragmentorum, τὸ περισσεῦον τῶν κλασμάτων. Vide ſuprà cap. 14. c. 20. 38 Abſq; χωρίς. Vulgata, extra, ἐξω. Eraſmus, præter id. id eſt, παρά: de quo etiam ſuprà diximus cap. 14. c. 21. 39 Fines, ὅρια. Eraſmus alicubi dicit ſe ſcriptum reperiſſe, ὄρη, id eſt montes. Magdala, μαγδαλά. Vulgata, Magedan. Secundum autem exemplar, μαγαδάν, Magadan. In his autem locorum nominibus fateor me plerunq; non habere quod potiſsimum ſequar.

IN CAP. XVI.

1 Et quum acceſsiſſent, καὶ προσελθόντες. Eraſmus, Et aggreſsi, καὶ ἐπιθέντες. Vetus autem interpres legit, καὶ προσῆλθον αὐτῷ: & participium πειράζοντες cum his coniungit, addita καὶ coniunctione. Sic enim uertit: Et acceſſerunt ad eum Phariſæi & Sadducæi tentantes, & rogauerunt: καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ φαρισαῖοι καὶ σαδδουκαῖοι πειράζοντες, καὶ ἐπηρώτησαν. quo modo etiam uidetur mollior uerborum conſtructio. Tentantes, πειράζοντες: id eſt, ut experirentur ecquid hoc poſſet præſtare quod petebant: ſed malo animo ad id petendum ipſos inſtigante, nempe quòd
C ſperarent ſe reperturos aliquid in eo, unde iuſtæ reprehenſionis occaſionem arriperent: uel impellente ipſos diffidentia, aut curioſitate importuna: quibus omnibus dicitur Deus tentari, id eſt ad iracundiam prouocari, quaſi cum eo uelint homines certare. Alioquin dicitur etiam Dominus ſuos tentare, id eſt explorare: & Diabolus tentare, id eſt ad malum ſollicitare. 3 Faciem quidem, τὸ μὲν πρόσωπον. Hebraicè, פנים. Quòd ſi uerterimus Vultum, non erit fortaſſe dictum illepidius quàm illud Maronis 5. Aeneid. Me'ne ſatis placidi uultum fluctusq; quietos Ignorare iubes? Nam ratio carminis ferre poteſt Faciem, quum tamen poeta diſſertiſsimus maluerit Vultum, quem etiam transferre ad bruta animantia idem non dubitat, Induerat Circe in uultus ac terga ferarum. Adeò quidem, ut uaniſsimum eſſe ſomnium appareat, quòd nuper quidam uoluerit, uultum de faciei tãtum parte dici, quæ oculos, frontem & ſupercilia complectitur, neq; de cæteris quoq; rebus dici poſſe. Vul. faciem ergo, τὸ μὲν οὖν πρόσωπον. Eraſ. prætermiſit μὲν. Cæterùm Facies, Hebræorũ more, dicitur externa ſpecies, & quaſi uultus rerum omniũ: quo modo etiã Latinè loqui licere, Gell. oſtendit lib. 13. cap. 28. Sed tamen (ni fallor) τὸ πρόσωπον, nõ niſi de homine dictũ inuenias apud Græcos diſertiores: quo modo etiam Plinius faciem, tantùm hominis eſſe dicit, pro uultu: cætera enim os aut roſtrũ habere dicuntur. Diſcernere, διακρίνειν: uel, ut alij uertunt, dijudicare. Sed illud uidetur Græco uocabulo prorſus reſpondere. Non poteſtis? οὐ δύνασθε. In octauo exemplari ſcriptũ erat, οὐ δοκιμάζετε; non probatis? In quarto, quinto, ſeptimo, nono, οὐ συνίετε; non intelligitis? 4 Signum illud, τὸ σημεῖον. De certo quodã & celebri facto loquitur. Ifaq; articulũ ab alijs omiſſum, exprimendũ putaui. Abijt, ἀπῆλθε. Traieciſſe lacũ cum diſcipulis declarat apertè Marcus cap. 8. b. 13. quod notandũ fuit, ut intelligatur quomodo ſequẽs uerſiculus cum iſto cohęreat. 7 Diſceptabant inter ſe, διελογίζοντο ἐν ἑαυτοῖς. ἐν pro inter, non pro intra, ſeu apud. Nam uerìſi mile eſt de ea re inter ſe eſſe colloquutos. Vul. cogitabant inter ſe. Eraſ. reputabãt intra ſeſe. 8 Id autẽ quum noſſet, γνοὺς δέ. Indicãt hæc uerba Ieſum hãc illorũ diſceptationẽ non cognouiſſe ex alijs: ſed (quæ uis diuinitatis ipſius erat) per ſe cognouiſſe, qua de re illi inter ſe contenderent. Non dubiũ eſt enim, quin alij in alios culpã rejicerẽt. Sũpſiſtis? ἐλάβετε; In ſecundo exemplari ſcriptũ erat, ἔχετε; id eſt, habetis? ſicut etiã uertit Vetus interpres.

Supra.4.b.17 Ioan.6.2.9

Nondum intelligitis, neq; meminiſtis quin- 9 οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ μνημονεύετε τοὺς πέντε A
que illos panes, *hominum* quinquies mille, & quot ἄρτους τῶν πεντακισχιλίων, καὶ πόσους κοφίνους
cophinos acceperitis?

Supra 15. d. 34

Neq; ſeptem illos panes quater mille *hominum*, 10 οὐδὲ τοὺς ἑπτὰ ἄρτους τῶν τετρακισχιλίων καὶ
& quot ſportas acceperitis?

πόσας σπυρίδας ἐλάβετε;

Quomodo non intelligitis, quòd non de pa- 11 πῶς οὐ νοεῖτε, ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν,
ne dixi uobis, ut caueretis à fermento Phariſæo- προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων καὶ
rum & Sadducæorum?

σαδδουκαίων.

Fermẽtum pro doctrina.

Tunc intellexerunt, quòd non dixiſſet, ut ca- 12 τότε συνῆκαν, ὅτι οὐκ εἶπε προσέχειν ἀπὸ τῆς
uerent à fermento panis: ſed à doctrina Phari- ζύμης τοῦ ἄρτου, ἀλλ' ἀπὸ τῆς διδαχῆς τῶν φαρι-
ſæorum & Sadducæorum.

σαίων καὶ σαδδουκαίων.

Opinio populi de Chriſto. Mar. 8. c. 27 Luc. 9. c. 18

Quum uenisſet autem Ieſus in partes *eius* Cæ- 13 ἐλθὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὰ μέρη Καισαρείας τῆς
ſareæ *quæ dicitur* Philippi, interrogauit diſcipulos φιλίππου, ἠρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων·
ſuos, dicens: Quem me dicunt homines eſſe? *an* τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τοῦ
Filium illum hominis?

ἀνθρώπου;

Illi uerò dixerunt: Alij quidem Ioannem Ba- 14 οἱ δὲ εἶπον· οἱ μὲν Ἰωάννην τὸν βαπτιστήν,
ptiſtam, alij uerò Eliam, alij uerò Ieremiam, aut ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἕτεροι δὲ Ἰερεμίαν, ἢ ἕνα τῶν
unum ex prophetis.

προφητῶν.

Dicit eis: Vos autem quem me dicitis eſſe? 15 λέγει αὐτοῖς· ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι;

Chriſtus filius Dei. Ioan. 6. g. 69 Fides à Deo.

Reſpondens uerò Simon Petrus, dixit: Tu es 16 ἀποκριθεὶς δὲ Σίμων Πέτρος, εἶπε· σὺ εἶ ὁ
Chriſtus ille filius Dei uiuentis.

Χριστός, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος.

Tunc reſpondens Ieſus, dixit ei: Beatus es 17 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ· μακάριος B
Simon barIona: quia caro & ſanguis non reue-

εἶ Σίμων Βὰρ Ἰωνᾶ, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα οὐκ ἀπεκά-

9 Meminiſtis, μνημονεύετε. Vulgata, recordamini: id eſt, ἀναμιμνήσκεσθε. Eraſ. memoria tenetis: id eſt, διὰ μνήμης ἔχετε. *Hominum* quinquies mille, πέντε πεντακισχιλίων: id eſt, quibus paui quinq; hominum millia. quod genus dicendi à uulgi conſuetudine petitum eſt, ſicut pleraq; alia. Vulgata, quia id obſcurius uidebatur, uertit: In quinq; millia hominum. Eraſ. longiore circuitu, quũ homines eſſent quinquies mille: quaſi τῶν πεντακισχιλίων, ponatur abſolutè. 11 Quomodo non intelligitis, πῶς οὐ νοεῖτε. πῶς hoc loco non declarat ſimplicẽ interrogationem, ſed cum admiratione coniunctam. Vul. Quare non intelligitis? id eſt, διὰ τί. Eraſ. elegantius: Quî fit ut non intelligatis? Ego craſsius malui, quum prẽſertim particula Quomodo, apud ipſum etiã Ciceronẽ, admirationem declaret. Sic enim ſcribit lib. de Amicitia: Quomodo (ut alia omittã) mortem filij tulit? De pane, περὶ ἄρτου. Ex uetuſtis codicibus 4 & 8. legit, περὶ ἄρτων, de panibus. Dixi uobis, εἶπον ὑμῖν. Eraſ. addidit pronomen illud, ut melius cohæreret ſequentia. Sic enim interpretatur, me non de pane dixiſſe uobis illud? quod ſatis per ſe intelligi puto. Vt caueretis à fermento, προσέχειν ἀπὸ τῆς ζύμης. Ex uetuſtis codicibus 3. 4. & 5. legunt: ὅτι οὐ περὶ ἄρτου εἶπον ὑμῖν προσέχειν. προσέχετε δέ: id eſt, quòd non de pane dixi uobis ut caueretis. cauete uerò, uel, ſed cauete: ita ut repetas εἶπον, & ſit hic ſenſus, quòd non de pane dixi uobis ut caueretis, ſed potius dixi uobis, cauete à fermento. 12 Dixiſſet ut caueret, εἶπε προσέχειν. Vul. dixerit cauẽdum: id eſt, προσεκτέον, uel potius φυλακτέον. Eraſ. iuſsiſſet cauere: id eſt, ἐκέλευσε προσέχειν. Nam alibi admonuimus, Dicere pro Iubere ſæpe uſurpari in Hebræo ſermone. 13 Eius Cæſareę *quæ dicitur* Philippi, Καισαρείας τῆς φιλίππου. Supplendũ fuit aliquid ad articulum illũ exprimẽdum, quo ſcilicet diſtinguitur hæc Cæſarea ad radicẽ Libani ædificata à tetrarcha Philippo, ut Tiberio gratificaretur, ab ea quã Herodes Magnus condidit Octauij Auguſti memoriæ. Me, με. In multis exẽplarib. Veteris uerſionis nõ reperitur hoc pronomen: & certè ſi ſuſtuleris, mollius cũ iſtis cõnectentur uerba illa, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, Filiũ hominis. Nam ſi per appoſitionẽ explices, me Filiũ hominis, frigidum id erit. Quorſum enim eſſet adiunctũ? Deinde collocatio ipſa uerborũ ſatis indicat appoſitionẽ non eſſe. Itaq; uel με pronomẽ, uel hoc totum, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, uidebitur redundare, quũ Chriſtus de ſe loquatur ut de tertio quopiã, ſic ut ſolet, quoties filiũ hominis ſe uocat: adeò qdẽ ut excepto hoc uno loco nuſquã (ni fallor) reperias additum pronomẽ. Quare ſuſpicor, quum aliquis ad marginẽ hoc pronomẽ annotaſſet, ut hæc uerba, τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, explicaret, poſtea irrepſiſſe in cõtextũ. Certè cõſtat Hieronymũ ex eius cõmentarijs in hunc locum, hoc pronomẽ nõ legiſſe. Sed cõtrà teſtatur Eraſ. ſe in nõnullis Græcis codicib. duntaxat reperiſſe ſcriptum, Quẽ me dicunt eſſe? ut uideri poſsit aliquos ſuũ iudicium ſequutos, quod ad marginẽ erat annotatum, maluiſſe amplecti: quaſi ſcilicet diuerſa lectio illic eſſet annotata. Neq; uerò id fuit factu difficile, quũ hæc formula loquendi de ſeipſo, quaſi de tertio aliquo, ſit à cõſuetudine Latini & Græci ſermonis aliena: pleriq; autẽ ex ueteribus etiã eruditiſsimis ſacrarum literarum interpretib. Hebrǫrum idioma nõ modò non tenuerint, ſed etiã contẽpſerint. quæ res fecit, ut pleriſq; locis miſerabiliter ſanè cæcutierint. Quia tamẽ apud Epiphanium in Anchorato, & in omnib. ueterib. manu ſcriptis & impreſsis legimus, τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι, τὸν υἱὸν τῆς ἀνθρώπης: abſit, ut quicquã detrahamus. Imò uerò omnia inter ſe pulchrè cohǫrebũt, ſi poſt εἶναι nõ ſimplicẽ diſtinctionẽ ſcribas, ſed accentum interrogantẽ. Nam ea certè diſtinctio, quãuis reperiatur in manuſcriptis & impreſsis omnib. exẽplaribus, aut tollenda eſt, ni fallor: aut pro interrogationis nota poſita eſt, quæ apud Græcos ita ſignat, ut diſtinctioni tantũ imponatur punctum hoc modo: quod facilè à librarijs plerunq; indoctis negligi potuit. Sic igitur interpretor, Quẽ me dicunt homines eſſe? *an* Filium illum hominis? id eſt, an uenturum illũ & tam diu expectatũ hominem? id eſt Meſsiã? expreſſo articulo. Addidi autẽ A N particulã interrogantem, tum ut hic locus poſthac corrumpi tam facilè nõ poſsit: tũ etiã, quia ut nõ addas, tamẽ neceſſe eſt ut ſubaudias. Eandẽ eclipſim uſurpat etiã Euãgeliſta in duplici interrogatione infrà 18. c. 21. planè cõfirmãs (ni fallor) noſtrã de diſtinctione hic permutata cõiecturã. Deniq; τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, pro Meſsia poſitũ, ſeruata ui articuli, reperies Luc. 17. c. 26. 17 Bar Iona, βὰρ Ἰωνᾶ. Quũ Græcè ſcribẽs Euãgeliſta, uocabula peregrina uſurparit, nos quoq; retinuimus. Annotat Hieron. corruptũ locũ uideri, & legendũ, βὰρ Ἰωαννᾶ, ſicut etiã legitur apud Veterẽ interpretem in quibuſdam codicibus minus emendatis, & in uetuſtis aliquibus exemplaribus Græcis Ioan. 1. f. 42. & 21. c. 17. Caro & ſanguis, σὰρξ καὶ αἷμα. Carnis appellatione He-

A latione Hebræis sæpe homines dicuntur, ut humana imbecillitas significetur, sicut Psal. 78. d. 39. quod & ipsum de equis dicitur Esa. 31. b. 3. Sed in Nouo testamento aliquoties caro & sanguis totam humanam naturam σωικῶς significant, eamq; interdum ita ut est corrupta & infirma: sicut hoc loco & 1. Cor. 15. f. 50. uel nulla corruptionis habita ratione, simpliciter qualis est in sese, spirituali scilicet & excellentiori naturæ oppositа, ut Galat. 1. c. 16. & Ephes. 6. b. 12. & Heb. 2. b. 14. & alibi sæpe, quum de altera Christi natura disseritur.

λυψέι σοι, ἀλλ' ὁ πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

lauit tibi, sed Pater meus qui est in cœlis.

ἐγὼ δέ σοι λέγω, ὅτι σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ 18
ταύτῃ τῇ πέτρᾳ οἰκοδομήσω μου τὴν ἐκκλησίαν,
καὶ πύλαι ᾅδου οὐ κατισχύσουσιν αὐτῆς.

Sed & ego tibi dico, quòd tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo meam Ecclesiam: & portæ inferorum non uincent eam,

Petra. Ioan. 1. f. 42

καὶ δώσω σοι τὰς κλεῖς τῆς βασιλείας τῶν οὐρα- 19
νῶν· καὶ ὃ ἐὰν δήσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται δεδεμένον
ἐν τοῖς οὐρανοῖς. καὶ ὃ ἐὰν λύσῃς ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται
λελυμένον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Et tibi dabo claues regni cœlorum: & quicquid ligaueris in terra, erit ligatum in cœlis: & quicquid solueris in terra, erit solutum in cœlis.

Claues, Ligare. Soluere. Ioan. 20. e. 21

τότε διεστείλατο τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα μη- 20
δενὶ ε�ίπωσιν, ὅτι αὐτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ χριστός.

Tunc imperauit discipulis suis ut nemini dicerent, quòd ipse esset Iesus ille Christus.

ἀπὸ τότε ἤρξατο ὁ Ἰησοῦς δεικνύειν τοῖς μαθη- 21
ταῖς αὐτοῦ, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἀπελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυ-
μα, καὶ πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ
ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι,
καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι.

Ex eo tempore cœpit Iesus indicare discipulis suis, quòd oporteret ipsum abire Hierosolymam, & multa pati à Senioribus & principibus Sacerdotum, & Scribis, & occidi, & tertio die suscitari.

Apostolis prædicit Christus mortem suam.

καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος, ἤρ- 22
B ξατο αὐτῷ ἐπιτιμᾶν αὐτῷ, λέγων· ἵλεώς σοι κύριε, οὐ μὴ
ἔσται σοι τοῦτο.

Et quum prehendisset eum Petrus, cœpit eum obiurgare, dicens: Propitius tibi sis Domine, nequaquam erit tibi hoc.

18 Sed & ego, ἐγὼ δέ. Vulgata, Et ego: omissa particula δέ, quæ in uno quoq; uetere codice deerat. Erasmus, At ego uicissim: id est, ἐγὼ ἐν μέρει. Tu es Petrus, & super hanc petram, σὺ εἶ Πέτρος, καὶ ἐπὶ ταύτῃ πέτρᾳ. Dominus Syriacè loquens, nulla usus est agnominatione, sed utrobique dixit Cepha: quemadmodum & uernaculum nomen Pierre, tam de proprio quàm de appellatiuo dicitur. In Græco quoque sermone πέτρος & πέτρα non re, sed terminatione tantum differunt. Sed uidetur Matthæus (aut si quis fuit eius interpres) hoc terminationis discrimine uoluisse Petrum, qui pars est ædificij, ab ipsa petra cui inititur ædificium, id est à Christo ipso distinguere: ipsumq; adeò Petrum à fidei professione, quæ toti Ecclesiæ est communis. quod ueteres etiam apertè testantur: ut planè sit ridiculus Antichristus, quum ex hoc loco tyrannidem suam conatur stabilire. Ecclesiam, ἐκκλησίαν. ἐκκλησία uocabulo significari ciuium conuentum, siue cœtum, nemo est qui ignoret: quo modo etiam accipitur Act. 19. f. 32 & 39. Hebræi, עֵדָה, & קָהָל uocant. Sed postea communis loquendi consuetudo fecit, ut pro eorum cœtu accipiatur, qui Christum profitentur: sicut Synagoga de Iudæis propriè & peculiariter dici cœpit. Interdum uerò pro Senatu ecclesiastico usurpatur: ut infrà 18. c. 18. qui alibi uocatur à Paulo πρεσβυτέριον, 1. Tim. 4. d. 14. Nos igitur receptum uocabulum mutare noluimus, quum nostra ætate nonnulli sint, qui ciuitatis & Reipublicæ nominibus uti malint: sed quos ego ne in eo quidem imitari uelim. Portæ inferorum, πύλαι ᾅδου. De aduersarijs Dei & Ecclesiæ perinde loquitur Dominus ac de regno munito: quod interdum ἐχθρὸν, interdum ἄλλο pari ratione uocat, cuius regni princeps est Diabolus. Itaq; portarũ appellatione urbes & consilio & propugnaculis munitas intelligimus: id est, quicquid uel consilio, uel uiribus potest Satan tenebrarum princeps, id denique quod Hebræi uocant מִבְצָרוֹת, & Paulus, ὀχυρώματα, 2. Corinth. 10. a. 4. Vincent eam, ἰσχύσουσιν αὐτῆς. Vulgata, prævalebunt aduersus eam. Erasmus, ualebunt aduersus illam: id est, ἰσχύσουσι κατ' αὐτῆς. Atqui certum est ualere aliquid Satanam aduersus Ecclesiam, à quo sæpe grauissimè premitur: sed hactenus tamen, ut nunquam opprimatur. Quare quum neque (ut existimo) Vulgata uersio satis sit Latina, neque Erasmica satis expressa, quærendum fuit aliud uocabulum. Iam uerò quum nullum in promptu haberem, quod Græco & Hebræo יִרְבֶּה
C posset opponi, usus sum synonymo, quo res eadem significatur. Nam alioqui τὸ νικᾶν, illud est propriè quod Latini dicunt Vincere. 19 Claues, τὰς κλεῖδας. Hac metaphorica loquutione significatur œconomi potestas (sicut apparet Esa. 22. f. 22.) qua funguntur omnes ministri in Ecclesia Dei, ut apparet infrà 18. c. 18. Ministerium enim Euangelicum rectè dici potest clauis regni cœlorum, quum Euangelium sit uirtus Dei in salutem omni credẽti: & uicissim odor mortis in mortem omni non credenti. Ostendat igitur Antichristus hanc clauem, & nos illi credemus. Cæterùm quum posceret metaphoræ analogia, ut Matthæus uteretur aperiendi & claudendi uocabulis, sicut fecit Esaias, & post Esaiam Ioannes, Apocal. 3. b. 7. maluit Spiritus sanctus ligandi & soluendi uerba usurpare: nempe ut intelligamus quàm misera sit conditio eorum quibus cœlum clauditur, id est, quorum retinentur peccata (sicut Ioannes interpretatur infrà 20. c. 21.) qui scilicet quum nolint oblatum Christum fide amplecti, manent obstricti peccatorum uinculis: contrà uerò, quàm beati sint illi quibus apertum est cœlum, qui scilicet à filio Dei liberati sunt, ut sint ipsius cohæredes, quia Euangelio crediderunt. Quorsum autem hæc ad indulgentiarum fumos, & totam illam Antichristi tyrannidem? 20 Vt nemini, ἵνα μηδενί. Erasmus, ne cui: id est, μήτινι. Iesus ille Christus, ἰησοῦς ὁ χριστός. in aliquot exẽplaribus, & nominatim in 5. 7 & 8. non legebatur ἰησοῦς: & sanè uidetur abundare, ut annotat Erasmus. 21 A' ἀπὸ. ἀπὸ pro ὑπὸ iterum hic positum est. de qua enallage suprà diximus 11. c. 19. Senioribus, πρεσβυτέρων. Hebraicè, זְקֵנִים, ut Deut. 21. a. 2. Est autem nomen non tam ætatis quàm dignitatis: & eos designat, penes quos erant iudicia, quæ Hebræi Græco uocabulo uocant Sanhedrin: id est, συνέδρια, ut ij planè sint πρεσβύτεροι, quos Latini eadẽ ratione Senatores uocant. de quibus copiosius dicemus Act. 4. a. 5. Sic apud Homerũ aliquoties dicuntur γέροντες, ijdem qui ἀριστῆες, ut Iliad. β. Suscitari, ἐγερθῆναι. Vulg. resurgere, ἀναστῆναι. Erasm. resuscitari: id est, iterũ suscitari. 22 Quũ prehẽdisset, προσλαβόμενος, id est, manu prehẽsum seduxisset, ut solẽt familiarius aliquid dicturi. Erasm. abduxisset: id est, ἀπαγαγὼν, qui tamẽ in annotationib. & Mar. 8. d. 33. affert eã interpretationẽ, quam sum secutus. Vul. assumens: id est, προσλαμβάνων. Propitius tibi sis, ἵλεώς σοι. Sic rectè Erasm. Latinè dicas, respice te. Vul. absit, id est, μὴ γένοιτο.

Abnegatio sui & crux.

At ille conuersus, dixit Petro: Abscede à me satana, scandalo es mihi: nam non sapis quæ *sunt* Dei, sed quæ *sunt* hominum.

Supra 10.d. 38 Mar. 8. d. 34 Luc. 9. c. 23. & 14. f. 27

Tunc Iesus dixit discipulis suis: Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum, et tollat crucem suam, ac sequatur me.

Perdere animã. Supra 10. d. 39 Mar. 8. d. 35 Luc. 9 c. 24 & 17 g. 33 Ioan. 12. d. 25 Mar. 8. d. 36 Luc. 9. c. 25

Quisquis enim uoluerit animam suam seruare, perdet eam: quisquis autẽ perdiderit animam suam mea causa, inueniet eam.

Christus iudex. Psal. 61. d. 12 Rom. 2. a. 6 Mat. 9. a. 1 Luc. 9. c. 17

Quid enim iuuatur homo, si totum mundum lucratus fuerit, anima uerò sua multetur? aut quã dabit homo compensationem animæ suæ?

Futurum est enim, ut filius hominis ueniat in gloria Patris sui cum angelis suis: & tunc reddet unicuique secundum facta ipsius.

Amẽ dico uobis, sunt quidã ex his qui hic stãt, qui nequaquã gustabũt mortẽ, usquedũ uiderint Filium hominis uenientem in regnum suum.

23 ὁ δὲ στραφεὶς εἶπε τῷ Πέτρῳ· ὕπαγε ὀπίσω μου Σατανᾶ, σκάνδαλόν μού εἶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. A

24 τότε ὁ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι.

25 ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκέν μου, εὑρήσει αὐτήν.

26 τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος, ἐὰν τὸν κόσμον ὅλον κερδήσῃ, τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

27 μέλλει γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεσθαι ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, μετὰ τῶν ἀγγέλων αὐτοῦ· καὶ τότε ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὴν πρᾶξιν αὐτοῦ.

28 ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ.

23 Abscede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, uade post me. Erasmi abi post me. Vide Marc. 8. d. 33. Satana, σατανᾶ. Per antonomasiam propriè uocatur Satã: id est aduersarius ab Hebræis, à uerbo שטן, qui à Græcis dicitur διάβολος: id est, calumniator. & ὁ πειράζων, id est tentator. Apoc 12. b 9. & 10. Sed hoc nomen ης etiam accõmodatur, qui Dei uoluntati aduersantur, uel obstinata malitia, ut Iudas, Ioan. 6. g. 70. uel leuitate quadam aut arrogantia ut hoc loco Petrus, cui hactenus successisse Antichristum libens concesserò, utcunq; clamitet se errare non posse, & à nemine iudicandum. 25 Animam suam seruare, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, id est uitam: ut plerique exponunt. sed eam interpretationem uidentur multa absurda consequi. Nam si de præsenti uita accipias, qua corpus cum anima coniunctum est, certè qui eam conseruat, non amittit: neq; rursus qui eam amittit, conseruat. Deinde hoc uitæ genus nemini in perpetuum perit: omnes enim resurgemus. De æterna autem uita prius membrum intelligi nullo modo potest: in posteriore uerò relatiuum αὐτὴν cum antecedente prorsus cohæret. Ergo alterum necesse est, nempe ut uel animam propria significatione accipiamus pro altera hominis parte, quam is dicitur amittere, qui eam reddit æternæ morti obnoxiam, præpostera cupiditate ipsius in hac uita retinendæ: is uerò contrà conseruare, qui illi non parcit, ut eam postea cum æternæ uitæ fœnore recipiat. Vel potius ut in toto hoc sermone intelligamus animæ appellatione totum hominem comprehendi, synecdoche Hebræis familiari. Et certè hæc est (ni fallor) huius loci germana interpretatio quam etiam uidetur aperte Lucas confirmare cap. 9. c 25. quum hæc Matthæi & Marci uerba, τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ, id est sua ipsius anima multetur, interpretatur, ἑαυτὸν ζημιωθείς: id est, si seipso multetur. Bellissimè ergo cohærebunt omnia hoc modo: Si quis seipsum uoluerit seruare (loquitur enim Euangelista ex communi hominum opinione eorum quos alloquitur, qui scilicet salutem suam existimant huius uitæ spatijs terminari) is seipsum perdet. hæc enim præpostera cupiditas in æternum exitium ipsum præcipitabit. Contrà uerò, qui Christi & Euangelij causa seipsum perdiderit (ita enim rursus loquitur Euangelista ex eorũ sensu, qui omniũ hominum stultissimos & miserrimos eos esse opinantur, qui uitam malint profundere, quàm Christum abnegare) is quum uideatur perijsse, seipsum tandem aliquando recuperabit: quippe qui hoc modo seipsum seruauerit, alioquin perituru. Inueniet eam, εὑρήσει αὐτήν: id est reperiet eam, aut potius seipsum lucrifecerit: ut qui sibi alioquin morituro, æternam uitam parauerit. sicut Lucas ipse exponit cap 17. g. 33. Nam εὑρίσκειν, apud Græcos etiã declarat labore suo aliquid consequi. ut exponit Vipianus in orationem Demosthenis, κατὰ τιμοκράτους. & Inuenire à Latinis usurpatur, pro parare sibi & acquirere: teste Donato in Terentij Eunuchum. Erit igitur uehemẽtior antithesis, si dixerimus illos, qui ut sibi consulant, Christum abnegant, non modò lucrum non facere quod captant: sed etiam eius rei quam seruatam esse uolunt (id est sui ipsius) iacturam facere, quod damnum est omnium maximum: istos uerò contrà, qui pro Christo mori non dubitant, non modò nullum detrimentum pati, sed seipsos potius lucrifacere, quo lucro nullum maius possit homini contingere. 26 Quid enim iuuatur homo, τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος. Vulgata & Erasmus, Quid prodest homini, τί συμφέρει ἀνθρώπῳ; In octauo codice legimus, ὠφελεθήσεται: id est, iuuabitur. Anima uerò sua multetur? τὴν δὲ ψυχὴν αὐτοῦ ζημιωθῇ; id est, seipsum perdat, ut Lucas interpretatur. Vulgata, ζημιοῦσθαι, uertit detrimentum pati. Eras. iacturam facere. Ego uerò non uideo cur periphrasis quærenda fuerit, quum de iudicio Dei hic agatur: quemadmodum proximus uersiculus declarat. & ζημιοῦν apud Græcos sit uocabulum forense, sicut multare apud Latinos. Compensationem animæ suæ, ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ: id est, quo seipsum redimat: quod uernaculo sermone dicas, qu'est ce que l'homme bailleroit en eschange de sa personne? Vulgata ad uerbum, commutationem pro anima suã? quæ interpretatio mihi uisa est obscurior. Eras. cuius permutatione redimat animam suam: perspicua periphrasi, sed non prorsus necessaria. Itaq; in annotationibus Marci Veterem interpretationẽ amplectitur. 27 In gloria, ἐν δόξῃ: id est, cum gloria ἐν pro σὺν posita, ut alibi sæpe. Vide suprà 6. d. 29. Angelis, ἀγγέλων. In secundo exemplari additur, ἁγίων: id est sanctis. Secundum facta, κατὰ τὴν πρᾶξιν. Erasmus, iuxta facta. Vulgata, secundum opera: id est, κατὰ τὰ ἔργα, sicut etiam legimus in secundo exemplari. 28 Amen, ἀμὴν. In decimoquarto codice additum erat γάρ, enim. Ex his qui hic stant, τῶν ὧδε ἑστηκότων. Vulgata, de hic stantibus. Erasmus, hic stantes: id est ὧδε ἑστῶτες, quod scriptum inuenimus in duobus uetustis codicibus. Gustabunt mortem, γεύσωνται θανάτου: id est, morientur. sicut Heb. 2. c 9. In regnum suum, ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ. ἐν existimo pro εἰς positum esse. Cæteri ad uerbum interpretantur, in regno suo. Ex ueteribus codicibus nonus legit, ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ: id est, in gloriam suam. quibus uerbis illa optimè explicantur de Christi ascensione, & ijs quæ postea consequuta sunt: de quibus magnificè scribit Paulus Ephes. 4. b. 10. & 1. Cor. 15. c. 23. & Dominus ipse infrà 28. d. 18.

IN CA-

A ΚΕΦΑΛ. ιζ'.

ΚΑΙ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ ἰησοῦς τὸν πέτρον, καὶ ἰάκωβον, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν.

καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν, καὶ ἔλαμψε τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, τὰ δὲ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο λευκὰ ὡς τὸ φῶς.

καὶ ἰδοὺ ὤφθησαν αὐτοῖς μωσῆς καὶ ἠλίας, μετ' αὐτοῦ συλλαλοῦντες.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ πέτρος, εἶπε τῷ ἰησοῦ· κύριε, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι. εἰ θέλεις, ποιήσωμεν ὧδε τρεῖς σκηνάς, σοὶ μίαν, καὶ μωσῆ μίαν, καὶ μίαν ἠλίᾳ.

ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ νεφέλη φωτεινὴ ἐπεσκίασεν αὐτούς. καὶ ἰδοὺ φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα, αὐτοῦ ἀκούετε.

καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ ἐφοβήθησαν σφόδρα.

καὶ προσελθὼν ὁ ἰησοῦς, ἥψατο αὐτῶν, καὶ εἶπεν· ἐγέρθητε, καὶ μὴ φοβεῖσθε.

B ἐπάραντες δὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν, οὐδένα εἶδον, εἰ μὴ τὸν ἰησοῦν μόνον.

καταβαινόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, ἐνετείλατο αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, λέγων· μηδενὶ εἴπητε τὸ ὅραμα, ἕως οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.

καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες· τί οὖν οἱ γραμματεῖς λέγουσιν, ὅτι ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;

ὁ δὲ ἰησοῦς ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς· ἠλίας μὲν ἔρχεται πρῶτον, καὶ ἀποκαταστήσει πάντα.

λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ἠλίας ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν, ἀλλ' ἐποίησαν ἐν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει πάσχειν ὑπ' αὐτῶν.

CAP. XVII.

ET sexto pòst die accepit Iesus Petrum ac Iacobum & Ioannem fratrem eius, & subducit eos priuatim in montem sublimem. *Transfiguratio Christi.* Marc.9.a.2 Luc.9.d.27

Transformatus que est coram eis, & splenduit facies eius ut sol: uestimenta autem eius facta sunt alba ut lux.

Et ecce uisi sunt eis Moses & Elias, cum eo colloquentes.

Respondens autem Petrus, dixit Iesu: Domine, bonum est nos hic esse: si uis, faciamus hic tria tabernacula, tibi unum, & Mosi unum, & Eliæ unum.

Adhuc eo loquente, ecce nubes lucida inumbrauit eos: & ecce uox è nube dicens: Hic est Filius ille meus dilectus, in quo acquiesco: ipsum audite. *Christus dilectus audiendus.* Suprà 3.d.17 2.Pet.2.d.17

Et quum hæc audissent discipuli, ceciderunt in faciem suam, & timuerunt uehementer.

Tunc accedens Iesus, tetigit eos, dixitq; Surgite, & ne timeatis.

Sublatis autem oculis suis, neminem uidebāt, nisi Iesum solum.

Et quum descenderent de monte, mandauit eis Iesus, dicens: Nemini dixeritis uisionem, usquequò Filius hominis à mortuis resurgat.

Tunc interrogauerunt eum discipuli sui, dicentes: Quid igitur Scribæ dicunt quòd Eliam oportet uenire primùm? *De Elia uēturo, id est, Ioanne Baptista.* Malac. 4.b.5 Suprà 11.b.14 Mar. 9.b.11

Iesus autem respondens, dixit eis: Elias quidē ueniet primùm, & restituet omnia.

Sed dico uobis, quòd Elias iam uenit, & non agnouerunt eum, sed fecerunt in eo quæcunque uoluerunt: ita futurum est, ut & Filius hominis patiatur ab eis.

IN CAP. XVII.

1 Sexto pòst die, μεθ' ἡμέρας ἓξ. Vulgata & Erasmus, post sex dies. Vide Mar. 9.a.1. Subducit, ἀναφέρει: id est, ἀνάγει, quod etiam legitur in exemplari secundo. Nam φέρειν & ἄγειν sæpe permutantur: ut infrà hoc eodem capite, uersu 17. & suprà 4.a.1. 2 Alba, λευκά. Candidum quod usurpat Erasmus, potius significat splendidum & fulgens: id est, τὸ λαμπρόν: atq; adeò propriè de igne dici solet, ut author est Aristoteles sectione octaua Problematum. quamuis id postea de albo colore dici quoque cœpit, omnium scilicet splendidissimum. Lux, τὸ φῶς. In secundo exemC plari legitur, ὁ χιών, nix, quod sequutus est Vetus interpres. Aristoteles porrò libro primo De coloribus, φῶς, colorem ignis esse scribit his uerbis, τὸ δὲ φῶς ὅτι πυρός ἐστι χρῶμα, δῆλον ἐκ τοῦ μαδιμίαν ἄλλως ἢ ταύτῃ ἴσχειν διορισθῆναι χρόαν, &c. Id est, Quòd aũt lumẽ, aut lux, sit color ignis, perspicuũ ex eo est, quoniã nullũ alium præter hunc, habere colorẽ reperitur, &c. φῶς autẽ lucẽ uertimus, quanquã non dubitẽ apud philosophos differentiam lucis & luminis obseruari: quæ tamen apud reliquos scriptores ferè negligi solet. 3 Visi sunt, ὤφθησαν. Vul. apparuerũt: id est, ἐφάνησαν. Eras. cõspecti sunt. Colloquẽtes, συλλαλοῦντες. Eras. admonet in annotationib. potius uerti debuisse Confabulantes: à quo tamen uerbo quidam meritò refugiunt, quum neque respondeat Græco uerbo συλλαλῶ, neque Scripturæ maiestati conueniat, neque etiam tritum sit apud Latinos scriptores. 4 Respondens, ἀποκριθείς. Hebraismus, de quo alibi diximus. nam propriè respondent qui sunt rogati. Lucida, φωτεινή. In quarto codice scriptũerat φωτὸς, lucis, Hebraico idiotismo. Filius ille meus, ὁ υἱός μου. Articulum expressi, cuius uidetur hic esse emphasis maxima, non tam ut distingãtur à filijs alijs (quum sit unigenitus) quàm ad dignitatis commendationem. Nos enim nõ natura, sed adoptione sumus filij: qua ratione etiã Christus ipse dicitur primogenitus inter multos fratres, quia licet unicus sit proprio iure, princeps tamẽ est inter multos, quatenus adoptionis fons est ac caput. 6 Ceciderunt in faciem suam, ἔπεσον ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν. Phrasis Hebræa, נפלו על-פניהם: id est, proni adorarunt. Timuerunt, ἐφοβήθησαν. Erasmus suo more, territi sunt, per passiuum: quum tamen actiuæ sit significationis, φοβεῖσθαι. 8 Sublatis autem, ἐπάραντες δὲ. Vulgata, Leuantes. Erasmus per periphrasim minimè necessariam, Vbi uerò sustulissent. Hoc interdum unico uerbo ἀναβλέπειν declarat: ut suprà 14. b. 19. 9 Nemini, μηδενὶ. Eras. ne cui, μὴ τίνι, ut suprà 16.c.20. 12 Quòd Elias iam uenit, ὅτι ἠλίας ἤδη ἦλθε. Erasmus maluit per modum infinitum interpretari, Eliam iam uenisse: quod tamen cum sequentibus parum conuenit. Et non agnouerunt eum, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτόν. In nono exemplari scriptum erat, καὶ οὐκ ἐπίστευσαν αὐτῷ, & non crediderunt ei. In eo, ἐν αὐτῷ: id est, ei. Nam etiam in uetustis duobus codicibus deerat præpositio ἐν.

Tunc intellexerunt discipuli, quòd de Ioanne Baptista dixisset ipsis.

13 τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ, ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς. A

Et quum ipsi uenissent ad turbã, adijt eum quidam accidens ei ad genua,

14 καὶ ἐλθόντων αὐτῶν πρὸς τὸν ὄχλον, προσῆλθεν αὐτῷ ἄνθρωπος, γονυπετῶν αὐτῷ,

Dicens q̃: Domine, miserere filij mei, quoniam lunaticus est, & malè afficitur: nam sæpe cadit in ignem, & sæpe in aquam.

15 καὶ λέγων· κύριε ἐλέησόν μου τὸν υἱόν, ὅτι σεληνιάζεται, καὶ κακῶς πάσχει· πολλάκις γὰρ πίπτει εἰς τὸ πῦρ, καὶ πολλάκις εἰς τὸ ὕδωρ.

Lunaticus sanatur. Marc. 9. c. 14 Luc. 9. c. 37

Et obtuli eum discipulis tuis, nec potuerũt eum sanare.

16 καὶ προσήνεγκα αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς σου, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν αὐτὸν θεραπεῦσαι.

Infidelitas Apostolorum reprehenditur.

Respondẽs autem Iesus, dixit: O natio infidelis & peruersa, quousque tandem ero uobiscum? quousq̃ tandem tolerabo uos? adducite mihi eum huc.

17 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν· ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι μεθ' ὑμῶν; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετέ μοι αὐτὸν ὧδε.

Et obiurgauit illud Iesus, exijt' que ab eo dæmonium, & sanatus est puer ex illo momẽto.

18 καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ τὸ δαιμόνιον, καὶ ἐθεραπεύθη ὁ παῖς ἀπὸ τῆς ὥρας ἐκείνης.

Tunc adeuntes discipuli Iesum priuatim, dixerunt: Quare nos nõ potuimus eijcere illud?

19 τότε προσελθόντες οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, κατ' ἰδίαν εἶπον· διατί ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

Fidei uirtus. Luc. 17. b. 6

Iesus autem dixit eis: Propter infidelitatem uestram. amen quippe dico uobis, si habeatis fidem quantulum est granum sinapis, dicetis mõti huic: Demigra hinc illuc, & demigrabit, & nihil impossibile erit uobis.

20 ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐρεῖτε τῷ ὄρει τούτῳ, μετάβηθι ἐντεῦθεν ἐκεῖ· καὶ μεταβήσεται, καὶ οὐδὲν ἀδυνατήσει ὑμῖν. B

Oratio & ieiunium.

Hoc uerò genus non egreditur, nisi per orationem & ieiunium.

21 τοῦτο δὲ τὸ γένος οὐκ ἐκπορεύεται, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

Passionem suam prædicit. Infrà 20. b. 17 Marc. 9. c. 31 Luc. 9. f. 44

Versantibus autem ipsis in Galilea, dixit eis Iesus: Futurum est, ut Filius hominis tradatur in manus hominum:

22 ἀναστρεφομένων δὲ αὐτῶν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· μέλλει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

Et trucidabunt eum, sed tertio die suscitabitur. Et tristes facti sunt uehementer.

23 καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθήσεται. καὶ ἐλυπήθησαν σφόδρα.

14 Quidam, ἄνθρωπος. In 5 & 6. exemplaribus additur τὶς, id est, homo quidam: quod expressit Eras. Accidens ei ad genua, γονυπετῶν αὐτῷ. Vul. prouolutus ante eum: id est, λυόμενος αὐτὸν & ἐναντίον αὐτοῦ. Erasmus, flectẽs genua illi. Atqui γονυπετῶν (ut ipse Erasmus obseruauit in annotationibus) amplius aliquid significat, eum nimirum supplicantium gestum quẽ depingit elegantissimè Homerus Iliad. α. in extremo, ubi Thetidem describit Ioui supplicantẽ. 15 Lunaticus est, σεληνιάζεται. Lunatici uocantur qui certis lunæ tẽporibus comitiali morbo, lycanthropia, cynãthropia, & qui ea melãcholia morbo laborãt, quæ Græcis medicis θηριώδης, id est fera & immanis dicit, aut alio furoris genere agitãtur: de quib. Poeta in hũc modũ: Quàm multos etiã furijs hinc sępe uidemus Vexari, sortemq̃ animo indignamur acerbã. Quorum etiã meminit Iurisc̃õsultus Paulus in l. Bouem. Tit. de Aedilitio edicto. Cæterùm hoc ita accipiendum est hoc quidẽ loco, ut ad morbum naturalẽ sciamus diabolicum quoq̃ furorẽ accessisse, sicut indicant ea quæ paulo pòst cõmemorãtur. Sunt autem hæc distinguenda, ne in eorum errorẽ incidamus, qui profanè ridere solent quęcunq̃ de dæmoniacis Sacræ literæ testantur, quasi hęc omnia scilicet ad naturales morbos pertineãt: quũ suprà 4. d. 24. Matthęus apertè lunaticos à dęmoniacis distinguat, & profana illa opinio infinitis Scripturę locis possit cõuinci. Malè afficitur, κακῶς πάσχει. In unico codice legimus, κακῶς ἔχει. Vul. ad uerbũ, malè patitur. Eras. miserè affligitur, ἀθλίως θλίβεται. 16 Obtuli, προσήνεγκα. In ueterib. codicib. 9. & 14. legit προσέλεγκαν, id est, obtulerũt, pro oblatus est. de quo dicẽdi genere alibi diximus. 17 Peruersa, διεστραμμένη. Sic Cicero Roscij oculos peruersissimos fuisse dicit: id est, διεστραμμένῳ ὄψει. Eras. distorta. Quousq̃ tandẽ, ἕως πότε. Sic rectè Erasmus, quum Vetus interpres neglexerit particulam πότε. quæ interdũ quidem abundat, sed hic habet suam emphasim. Quum autem bis repetatur, Erasmum miror posteriore loco prætermisisse: quum præsertim ista repetitio pondus addat sententiæ. Tolerabo, ἀνέξομαι; uel ad uerbum, sustinebo. Vulgata & Erasmus, patiar. Sed aliquid amplius uidetur significare ἀνέχεσθαι quàm πάσχειν. Multi enim etiam inuiti & repugnantes, multa patiuntur. ἀνέχεσθαι autem dicuntur translatitiè, qui uolentes onus subeunt, & sub eo perdurant. 18 Obiurgauit illud, ἐπετίμησεν αὐτῷ, Dæmonium scilicet. Nam hoc exprimit disertè Lucas infrà 6. c. 4. 2. ut neq̃ ambigere debuerit Hieronymus: neq̃ rectè Theophylactus ad puerum retulerit. Ideo contra nostram consuetudinem, αὐτὸ conuertimus illud, ut amphiboliam uitaremus. 20 Quantulum est granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Vulgata & Erasmus ad uerbum, sicut granum sinapis: quod quum mihi uideretur obscurum & ambiguum in Latino sermone, coacti sumus à uerbis Græcis aliquantulum deflectere, ut planius loqueremur. Demigra, μετάβηθι, uel Abi. Nam digrediendi uocabulum, quo solemus uti transferendo hoc uerbo, nullum hic locum habet.

21 Egreditur, ἐκπορεύεται. Vulgata, ejicitur: id est, ἐκβάλλεται. 22 Versantibus, ἀναστρεφομένων, uel fortassis reuertentibus: quæ significatio huius uocabuli etiam usitata est, & non malè conuenit huic loco. Nam inde digressus, redijt Capernaum per Galilæam, ut constat ex Marci 9. c. 30. Hanc autem posteriorem interpretationem si sequaris, ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, pro εἰς τὴν Γαλιλαίαν positum erit, & ita scriptum inuenimus in uno uetere codice. Hominum, ἀνθρώπων. In 9. exemplari additur, ἁμαρτωλῶν, id est peccatorum: quo uocabulo Gentes intelligũtur à fœdere Dei alienç. Auget enim hęc quoq̃ circũstantia sceleris atrocitatẽ. 23 Suscitabitur, ἐγερθήσεται. Vul. & Eras. resurget: id est, ἀναστήσεται. Tristes facti sunt, ἐλυπήθησαν. Vul. contristati sunt. Eras. mœrore affecti sunt: qui tamẽ uerterat ἐλυπήθη, indoluit, suprà 14. a. 9.

A ἐλθόντων δὲ αὐτῶν εἰς καπερναοὺμ, προσῆλθον 24 Quum autem ipsi uenissent in Capernaum, *Tributum soluit Christus.*
οἱ τὰ δίδραχμα λαμβάνοντες τῷ πέτρῳ, καὶ εἶπον· uenerũt ad Petrũ qui didrachma accipiũt, dixe
ὁ διδάσκαλος ὑμῶν οὐ τελεῖ τὰ δίδραχμα; runtq; : Magister uester nõ soluit didrachma?
λέγει, ναί. καὶ ὅτε εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, προέ- 25 Dicit, Etiam. Et quum ingressus fuisset do-
φθασεν αὐτὸν ὁ ἰησοῦς, λέγων· τί σοι δοκεῖ σίμων, οἱ βα mum, prœuenit eum Iesus, dicens: Quid tibi ui-
σιλεῖς τῆς γῆς ἀπὸ τίνων λαμβάνουσι τέλη, ἢ κῆνσον; detur Simon? Reges terræ à quibus accipiunt
ἀπὸ τῶν υἱῶν αὐτῶν, ἢ ἀπὸ τῶν ἀλλοτρίων; tributa aut censum? à filijs suis, an ab alienis? *Filij.*
λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος, ἀπὸ τ ἀλλοτρίων. ἔφη αὐ 26 Dicit illi Petrus: Ab alienis. Ait ei Iesus: Nẽ
τῷ ὁ ἰησοῦς, ἄραγε ἐλεύθεροί εἰσιν οἱ υἱοί. pe igitur liberi sunt filij.
ἵνα δὲ μὴ σκανδαλίσωμεν αὐτούς, πορεύθεὶς εἰς τ 27 Sed ne offendamus eos, profectus ad mare,
θάλασσαν, βάλε ἄγκιστρον, καὶ τ ἀναβάντα πρῶτον mitte hamum: & eum piscem qui ascenderit
ἰχθὺν ἆρον· καὶ ἀνοίξας τὸ στόμα αὐτ, εὑρήσεις στατῆρα. primus, tolle: & aperto ore eius, inuenies sta-
ἐκεῖνον λαβὼν, δὸς αὐτοῖς ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ. terem: acceptum illum da eis pro me & te.

ΚΕΦ. ιη'. CAP. XVIII.

ΕΝ ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ ἰη- 1 IN illo tempore adierunt Iesum discipuli, di-
σοῦ λέγοντες· τίς ἄρα μείζων ἐστὶν ἐν τῇ βασι centes: Quis nam maximus est in regno *Maximus in regno cœlorum.*
λείᾳ τῶν οὐρανῶν; cœlorum? Marc. 9. c. 33
καὶ προσκαλεσάμενος ὁ ἰησοῦς παιδίον, ἔστησεν 2 Et quum aduocasset puerulum Iesus, statuit Luc. 9. f. 46
αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν. eum in medio eorum.
καὶ εἶπεν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ στραφῆτε, καὶ 3 Et dixit: Amen dico uobis, nisi conuersi fue
γένησθε ὡς τὰ παιδία, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν ritis, & fiatis ut pueruli, nequaquam ingredie- *Paruuli.*
B βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. mini in regnum cœlorum. Infrà 19.b.14
1.Cor.14.d.20
ὅστις οὖν ταπεινώσει ἑαυτὸν ὡς τὸ παιδίον 4 Quisquis igitur demiserit seipsum sicut est
τοῦτο, οὗτός ἐστιν ὁ μείζων ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐ puerulus iste, is est maximus ille in regno cœ- *Humilitas.*
ρανῶν. lorum.
καὶ ὃς ἐὰν δέξηται παιδίον τοιοῦτον ἐν ὀνό 5 Et quisquis exceperit unum puerulũ talem
ματί μου, ἐμὲ δέχεται. in nomine meo, me excipit. *Suscipere puellum.*
ὃς δ' ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων τῶν 6 Quisquis autem offenderit unum ex paruis *Scandalizare.*
πιστευόντων εἰς ἐμέ, συμφέρει αὐτῷ, ἵνα κρεμασθῇ istis qui in me credunt, præstiterit ei ut suspen- Marc. 9. f. 42
μύλος ὀνικὸς ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατα datur mola asinaria in collum eius, ac demerga Luc. 17. a. 1
πονηθῇ ἐν τῷ πελάγει τῆς θαλάσσης. tur in profundo maris.
οὐαὶ τῷ κόσμῳ ἀπὸ τ σκανδάλων. ἀνάγκη γάρ 7 Væ mundo à scandalis. necesse est enim ut *Scandala.*
ἐστιν ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα. πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ueniant scandala: ueruntamen uæ homini illi
ἐκείνῳ, δι' οὗ τὸ σκάνδαλον ἔρχεται. per quem scandalum uenit.
εἰ δὲ ἡ χείρ σου ἢ ποὺς σου σκανδαλίζει σε, 8 Si uerò manus tua uel pes tuus facit ut tu
ἔκκοψον αὐτὰ, καὶ βαλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοί ἐ offendas, excinde ea, & abijce abs te: bonum *De manu & pede abscindendo.*
στιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλὸν ἢ κυλλὸν, est tibi ad uitam ingredi claudum aut mãcum Suprà 5. c. 30
Marc. 9. f. 43

24 Non, οὐ. particula hic non negat, sed interrogat: ut alibi sæpe. Erasmus, num. quo aduerbio ferè utimur, quum negatum esse uolumus id de quo quærimus. Itaq; NON uidetur huic loco optimè conuenire. Soluit, τελεῖ: id est, soluere solet. Didrachma, τὸ δίδραχμα: Hoc est scilicet sicli Sanctuarij dimidium, quod Israelitæ pendebãt olim ex Lege scripta, Exod. 30. b. 13. Romani uerò postea exegerunt, Iudæa in prouinciam redacta. 26 Nẽpe, igitur, ἄραγε. Vul. & Eras. ergo. Vide suprà 7. c. 20. 27 Ascenderit, ἀναβάντα, ad hamum scilicet. Eras. prodierit. quod respondet, τῷ πρώτῳ, uel ἐξάναι. Staterẽ, στατῆρα. Is igitur numus erat tetradrachmus: sicut etiam ueteres testã tur: ita tamen, ut à statêre aureo distinguatur, quorum alij unciales, id est octo drachmarũ, alij didrachmi fuerunt. Pro, ἀντὶ, id est ὑπέρ. Nam propriè ἀντὶ τινος significat loco aut uice alicuius. Vide Marc. 10. f. 45.

IN CAPVT XVIII.

1 Quisnam, τίς ἄρα. Vul. Quisputas. Eras. Quis: omissa particula expletiua, quam tamen Latini uidentur expri mere, approbante etiam Erasmo infrà 24. d 45. 2 Puerulum, παιδίον. Vulg. paruulum: quod non tam est ætatis quàm staturę. Itaq; meritò reprehenditur. Eras. puellũ. 3 Conuersi fueritis, στραφῆτε. Phrasi Hebræa dictum est pro resipueritis, ut alibi docuimus. 4 Demiserit, ταπεινώσῃ. Vulgata ad uerbũ, humiliauerit. Nã ταπεινὸν Gram matici dictum uolunt quasi ἐδάφους: sicut humilis Latinis ab humo dicitur. Sed humiliãdi uerbum apud idoneos autores nõ legi. Demissum autẽ eundẽ esse cum humili, uel illud Cicer. indicat ex 5. Tuscul. Non est ausus, inquit, clatè & amplè loqui, quũ humiliter demisseq; sentiret. 6 Paruis, τῶν μικρῶν. Vul. & Eras. pusillis. Prœstiterit ei, συμφέρει αὐτῷ. Ad uerbũ, confert ei. Sed hoc uidetur cõparatè accipiendũ, sicut fecimus, mutato etiã tẽpore. Sic etiã paulo pòst uidetur λαλὴν usurpari pro ἄμεινον. Vul. & Eras. expedit. Vide suprà 5. c. 29. Asinaria, ὀνικὸς, id est grãdis: ut opponatur trusatili, sicut annotat Hilarius. Nõnulli de mola inferiore intelligunt, quæ ὄνος uocatur, & crasior esse solet, quum superiori substernatur. In uno manuscripto exemplari scriptum inuenimus λίθος μυλικὸς, lapis mo laris. In, ἐπὶ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant ἐπὶ: in uno tamen legimus περὶ, circa. Latini in hoc dicendi genere ferè utuntur præpositione de, uel ex. Cicero tamen in Verrem quinta cuiusdam meminit in oleastro suspensi. Profundo, πελάγει: id est, τῷ βάθει. πέλαγος enim dicitur, quod Latini altum uocant. postea uerò pelagus pro ipso mari cœptum est usurpari: & ita interpretatus essem, nisi adderetur τῆς θαλάσσης, maris.

8 Facit ut tu offendas, σκανδαλίζῃ σε. Vide suprà quinto, c. 29 & 30. Ea, αὐτὰ. Vulgata, eum: id est, αὐτὸν.

potius quàm duas manus uel duos pedes habentem conijci in ignem æternum.

ἢ δύο χεῖρας ἢ δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς A
9 τὸ πῦρ τὸ αἰώνιον.

Oculi erutio. Et si oculus tuus facit, ut tu offendas, erue eum, & abijce abs te: bonum est tibi unoculum ingredi in uitam *potius*, quàm duos oculos habentem conijci in gehennam ignis.

καὶ εἰ ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζει σε, ἔξελε αὐτὸν, καὶ βαλε ἀπὸ σοῦ. καλόν σοί ἐστι μονόφθαλμον εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός.

Pueri. Angeli. Isa. 35. b. 8 Videte, ne contemnatis unum ex paruis istis: 10 dico enim uobis, quòd angeli eorum in cœlis per omne *tempus* uident faciem Patris mei, qui in cœlis est.

ὁρᾶτε μὴ καταφρονήσητε ἑνὸς τῶν μικρῶν τούτων. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οἱ ἄγγελοι αὐτῶν ἐν οὐρανοῖς διὰ παντὸς βλέπουσι τὸ πρόσωπον τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς.

Christus salus. Luc. 19. b. 10 Venit enim Filius hominis, ut seruet quod perierat. 11

ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου σῶσαι τὸ ἀπολωλός.

Luc. 15. a. 4 Quid uobis uidetur? si fuerint alicui homini centum oues, & errauerit una ex eis, nonne relictis illis nonagintanouem, profectus in montes, quærit eam quæ errauerat? 12

τί ὑμῖν δοκεῖ; ἐὰν γένηταί τινι ἀνθρώπῳ ἑκατὸν πρόβατα, καὶ πλανηθῇ ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐχὶ ἀφεὶς τὰ ἐνενηκονταεννέα ἐπὶ τὰ ὄρη, πορευθεὶς ζητεῖ τὸ πλανώμενον;

Et si fiat ut inueniat eam, amen dico uobis, gaudet super eam magis, quàm super illis nonagintanouem quæ non errauerunt. 13

καὶ ἐὰν γένηται εὑρεῖν αὐτό, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι χαίρει ἐπ' αὐτῷ μᾶλλον, ἢ ἐπὶ τοῖς ἐνενηκονταεννέα τοῖς μὴ πεπλανημένοις.

Ita non est uoluntas coram Patre uestro qui in cœlis est, ut pereat unus ex paruis istis. 14

οὕτως οὐκ ἔστι θέλημα ἔμπροσθεν τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν οὐρανοῖς, ἵνα ἀπόληται εἷς τῶν μικρῶν τούτων.

Correptio. Leuit. 19. d. 17 Eccles. 19. b. 13 Luc. 17. a. 3 Iacob. 5. d. 18 Deut. 19. b. 5 Ioan. 18. b. 17 2. Cor. 13. a. 1 Heb. 10. c. 28 1. Corinth. 5. c. 9 2. Thes. 3. d. 14 Si uerò peccauerit in te frater tuus, abi, & argue eum inter te & ipsum solum: si te audierit, lucratus es fratrem tuum. 15 B

ἐὰν δὲ ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ ὁ ἀδελφός σου, ὕπαγε, καὶ ἔλεγξον αὐτὸν μεταξὺ σοῦ καὶ αὐτοῦ μόνου. ἐάν σου ἀκούσῃ, ἐκέρδησας τὸν ἀδελφόν σου·

Sin uerò te non audierit, accipe tecũ adhuc unũ aut duos: ut in ore duorum aut trium testium stet omne uerbum. 16

ἐὰν δὲ μὴ ἀκούσῃ, παράλαβε μετὰ σοῦ ἔτι ἕνα ἢ δύο, ἵνα ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων ἢ τριῶν σταθῇ πᾶν ῥῆμα.

Quòd si neglexerit audire eos, dic Ecclesiæ: 17 quòd si Ecclesiam audire neglexerit, sit tibi uelut quiuis Ethnicus, & quiuis Publicanus.

ἐὰν δὲ παρακούσῃ αὐτῶν, εἰπὲ τῇ ἐκκλησίᾳ· ἐὰν δὲ καὶ τῆς ἐκκλησίας παρακούσῃ, ἔστω σοὶ ὥσπερ ὁ ἐθνικὸς καὶ ὁ τελώνης.

Potius quàm, ἤ. Aut ἢ malèν positum est pro ἤμεινον, aut subauditur μᾶλλον, sicut apud Homerum in illo uersiculo: βέλτερ' ἐγὼ λαὸν σόον ἔμμεναι, ἢ ἀπολέσθαι. lib. Iliad. α. Et in illo impio senario, θέλω τύχης σαλαγμὸν ἢ φρενῶν πάθος. Sic quoque apud Hebræos ferè subauditur particula יותר ante מן, ut Psal. 118. b. 8 & 9. item Prouerb. 3. b. 13. In, εἰς. Vulgata & Erasmus, ad: id est, πρός. Nam etiam permutantur sæpe istæ præpositiones, sicut apud Hebræos ב, pro אל.

9 Vnoculum, μονόφθαλμον. Vulgata, unum oculum habentem. Erasmus, luscum: rectè quidem sensu expresso. Nam luscus Latinis dicitur qui altero captus est oculo, non is quem Galli uulgò uocant *un louſche*: Latini, strabonem, Græco etiam uocabulo. Nos tamen unoculum dicere uoluimus, ut Græcam compositionem imitaremur.

10 Per omne *tempus*, διὰ παντὸς. Subauditur χρόνου, quod ego expressi. Neque uideo cur minus Latinè dicatur, Per omne tempus, quàm ad omne tempus. Vulgata & Erasmus, semper: id est, ἀεί. 11 Venit enim, ἦλθε γάρ. Tota hæc periodus in nonnullis Græcis codicibus non reperitur. 12 Homini, ἀνθρώπῳ. Vetus interpres uel non legit uel prætermisit, sed nulla sensus iniuria: quamuis nisi exprimas, subaudiri necesse sit, ut uis cõparationis intelligatur à minori ad maius. Profectus in montes, ἐπὶ τὰ ὄρη πορευθείς. Erasmus Veterem interpretem sequutus uertit, in montibus, & uadit. Coniungit enim ὠδὶ τὰ ὄρη cum præcedentibus: quo modo etiam legit Theophylactus, per montes cœlum intelligens. Sed hoc dicendi genus non ita est usitatum, & in plerisque antiquis exemplaribus hæc ita distincta sunt, ut ἐπὶ τὰ ὄρη coniungatur cum participio πορευθείς: quod melius conuenit. 14 Vnus, εἷς. Ita scriptum reperimus in ueteribus codicibus. Erasmus autem mauult legere ἓν, ut subaudiatur πρᾶγμα.

C

15 In ore, ὠδὶ στόματος. Hebraicè, פי-על: id est, sermone ac testimonio. Sic enim accipitur interdum Oris uocabulum pro sermone & loquutione: ut Num. 3. c. 16. Stet, σταθῇ, id est, ratum firmumq; habeatur: quod Hebræis explicatur uerbo יקום. Verbum, ῥῆμα. Hebraicè דבר, id est negotium de quo agitur. 17 Neglexerit audire, παρακούσῃ: id est, non sit audire dignatus, aut se audire dissimularit. Nam hoc significat παρακούειν, sicut παροράν dicuntur, qui non dignantur aspicere, uel fingunt se non uidere. Vulgata & Erasmus, non audierit: id est, μὴ ἀκούσῃ. Ecclesiæ, ἐκκλησίᾳ. Quidã nuper conuertit Reipublicę, huc fortasse respiciens, quòd in Iudicũ consortium etiã Leuitæ & Sacerdotes olim in Rep. Israelitica legebãtur, aut quia existimauit de negotijs forensibus hic agi: quod etiãsi illi concederẽ, minimè tamen ipsius interpretationẽ approbarẽ, quũ Reip. uocabulum pro ipso Senatus aut populi cõuentu usurpari nõ soleat: ut quid illud sit, dicere Reip. uix à quoquã intelligi posse uideatur. Sed de animi offensionibus hic agi & Senatu ecclesiastico (cuius iurisdictio à politici magistratus functione, in Ecclesia prçsertim Christiana, apertissimè distinguitur) uel ex eo constat, quod de ligando & soluendo postea commemoratur. Neque enim Christus politicas leges præscribit. Hæc autẽ potestas ac iurisdictio penes synagogam erat, sicut liquet Ioan. 9. d. 22. item 12. f. 42. Item 16. a. 2. ut apud Iudæos idem fuisse uideatur pœnę genus, ἀποσυνάγωγον γίγνεσθαι, atq; apud Christianos excommunicari. Porrò de Ecclesiæ uocabulo diximus suprà 16. c. 18. Quiuis ethnicus, ἐθνικὸς: id est, profanus & alienus à religione. Non solent Sacri scriptores, ἔθνη & ἐθνικοὺς Grçcè uocare eos qui Hebraicè גוים dicuntur, id est, qui erant alieni à Rep. Israelis, & fœdere promissionis non comprehendebantur: ut ait Paul. Ephes. 2. c. 12. Latini theologi postea (quorũ authoritatẽ libẽs sequor) Ethnicos Græco nomine appellarũt. Articulũ autẽ conati etiã sumus exprimere, qui hoc quidẽ loco est ἀόριστος. Itaq; interpretati sumus particula indefinita, Quiuis.

18 In cœlo

A ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅσα ἐὰν δήσητε ἐπὶ τῆς γῆς, 18 Amen dico uobis, quæcunque ligaueritis in terra, erunt ligata in cœlo: & quæcunq; ſolueritis in terra, erunt ſoluta in cœlo. *Excommunicatio.*

ἔσται δεδεμένα ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅσα ἐὰν λύσητε ἐπὶ τῆς γῆς, ἔσται λελυμένα ἐν τῷ οὐρανῷ.

πάλιν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν δύο ὑμῶν συμφωνήσωσιν ἐπὶ τῆς γῆς περὶ παντὸς πράγματος οὗ ἐὰν αἰτήσωνται γενήσεται αὐτοῖς παρὰ τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς. 19 Rurſum dico uobis, quòd ſi duo ex uobis conſenſerint in terra de omni re quamcunque petierint, fiet eis à Patre meo qui in cœlis eſt. *Orantes reſipiſcendi gratiam fratri.*

οὗ γάρ εἰσι δύο ἢ τρεῖς συνηγμένοι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα, ἐκεῖ εἰμὶ ἐν μέσῳ αὐτῶν. 20 Vbi enim ſunt duo uel tres coacti in nomine meo, illic ſum in medio eorum

τότε προσελθὼν αὐτῷ ὁ Πέτρος, εἶπε· κύριε, ποσάκις ἁμαρτήσει εἰς ἐμὲ ὁ ἀδελφός μου, καὶ ἀφήσω αὐτῷ; ἕως ἑπτάκις; 21 Tunc audiens eum Petrus, dixit: Domine quoties peccabit in me frater meus, & remittam ei? an uſque ſepties? *Fratri reſipiſcenti ſemper parcendum.* Luc. 17.3.4

λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· οὐ λέγω σοι, ἕως ἑπτάκις, ἀλλ' ἕως ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. 22 Dicit ei Ieſus: Non dico tibi uſque ſepties, ſed uſque ad ſeptuagies ſeptem.

διὰ τοῦτο ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὃς ἠθέλησε συνᾶραι λόγον μετὰ τῶν δούλων αὐτοῦ. 23 Propterea aſsimilatum eſt regnum cœlorum cuidam regi, qui uoluit conferre rationem cum ſeruis ſuis.

ἀρξαμένου δὲ αὐτοῦ συναίρειν, προσηνέχθη αὐτῷ εἷς ὀφειλέτης μυρίων ταλάντων. 24 Et quum cœpiſſet conferre, oblatus eſt ei quidam debitor decies mille talentorum.

μὴ ἔχοντος δὲ αὐτοῦ ἀποδοῦναι, ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ πραθῆναι καὶ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ τὰ τέκνα, καὶ πάντα ὅσα εἶχε, καὶ ἀποδοθῆναι. 25 Quum autem is nõ poſſet reddere, iuſsit eum dominus eius uenundari, & uxorem eius, & liberos, & omnia quæ habebat, & reddi *debitum.*

B πεσὼν οὖν ὁ δοῦλος προσεκύνει αὐτῷ, λέγων· κύριε, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ καὶ πάντα σοι ἀποδώσω. 26 Procidẽs ergo ſeruus ille, adorabat eũ dicens: Domine differ irã erga me, & omnia tibi reddã.

σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου, ἀπέλυσεν αὐτὸν, καὶ τὸ δάνειον ἀφῆκεν αὐτῷ. 27 Commotus autem miſericordia dominus ſerui illius, dimiſit eum, & mutuum remiſit ei.

ἐξελθὼν δὲ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, εὗρεν ἕνα τῶν συνδούλων αὐτοῦ ὃς ὤφειλεν αὐτῷ ἑκατὸν δηνάρια, καὶ κρατήσας αὐτὸν ἔπνιγε, λέγων· ἀπόδος μοι εἴ, τι ὀφείλεις. 28 Egreſſus uerò ſeruus ille, inuenit unum ex conſeruis ſuis, qui debebat ipſi cẽtum denarios: & prehenſum eum ſuffocabat, dicens: Redde quod debes.

πεσὼν οὖν ὁ σύνδουλος αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, παρεκάλει αὐτὸν, λέγων· μακροθύμησον ἐπ' ἐμοὶ, καὶ πάντα ἀποδώσω σοι. 29 Procidẽs ergo conſeruus eius ad pedes eius, precabatur eum, dicens: Differ iram erga me, & omnia reddam tibi.

13 In cœlo, ἐν τῷ οὐρανῷ. Quod hoc loco philoſophatur Origenes in hoc genere dicendi, quum paulo antè Chriſtus Petrum alloquens, 16. c.19. dixerit plurali numero, ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ſi quidem hæc ſunt Origenis, non modò inepta ſunt, ſed etiam Hebrçorum linguę ſummam arguunt imperitiam. Appellant enim Hebrçi cœlos plurali numero שמים, & in uno uetere exemplari diſertè ſcriptum inuenimus, ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Res ipſa deniq; oſtendit iſtas ſpeculationes prorſus uanas eſſe & inanes. 19 Rurſum, πάλιν. In antiquis omnibus cõdicibus additum erat ἀμὴν, amen. Conſenſerint, συμφωνέσωσιν. Translatio eſt à corpore ad animum. Nam de uoce & cantu propriè id dicitur. 21 An uſq;, ἕως: uel ut Eraſmus, Num uſque. Vide ſuprà 16. b.13. 22 Septuagies ſeptem, ἑβδομηκοντάκις ἑπτά. ſcilicet peccata: id eſt 490. poſuit enim ingentem numerum pro infinito. Vetus interpres, ſeptuagies ſepties, quem ſequitur Eraſmus: qui tamen in annotationibus obſeruat eam interpretationem quam poſui. 25 Non poſſet reddere, μὴ ἔχοντος ἀποδοῦναι. ἔχειν pro δύνασθαι, id eſt habere pro poſſe, frequenter ponitur. Itaq; hæc interpretatio ſimpliciſsima eſt. Vulg. non haberet unde redderet. Eraſmus etiam longius à Græcis recedẽs, Non eſſet ſoluendo, quod Grçcis ſignificat, ἐχεγγύου εἶναι ἀποδοῦναι. Reddi *debitum*, ἀποδοθῆναι. Subaudi, τὸ ὀφειλόμενον, ut loquitur infrà d.30. Eraſmus, fieri ſolutionem: ſenſu rectè expreſſo. 26 Ergo, οὖν. Vulgata &
C Eraſmus, autem: id eſt, δὲ. Seruus il. ὁ δοῦλος. In uetuſtis codicibus, 2.4.8. additur ἐκεῖνος, ille. quo modo etiam legit Vetus interpres: quãuis appoſitus articulus ſatis declaret ἀναφορὰν. Adorabat, προσεκύνει. Admonet Eraſmus ſe in nonnullis exemplaribus legiſſe παρεκάλει, id eſt, precabatur. pro quo Vetus interpres, orabat: niſi corrupta ſint exemplaria. Differ iram erga me, μακροθύμησον ἐπ' ἐμοί. θυμὸς hoc loco iram ſignificat, & quidem præcipitem, quam Galenus propriè ἐξυδυμίαν appellat: iræ acerbitatem & præcipitationem dicere poſſumus: quod Cicero excandeſcentiam commodiſsimè interpretari uidetur: animum autem Horatius in illo uerſiculo, Ira furor breuis eſt, animum rege. unde & animoſi Grçcis dicuntur θυμώδεις, uel θυμεώδεις, atq; adeò θυμικοί. Eſt autem Galeno non parua differentia inter ἐξυδύμους καὶ θυμώδεις: quo modo etiam apud Latinos non tantum inter iræ præcipitis, ſed etiam inter acerbæ uehementisq; iracundiæ homines & animoſos differentia maxima eſt. Irã igitur qui differre & cohibere poſſunt, dicũtur μακρόθυμοι: quos nonnulli longanimes uocant, uocabulo parum Latino. & μακροθυμία idẽ penè eſt quod πραότης, lenitas & clementia: quę tamen à lentitudine, aut animi deſponſione & demiſsione (quam Græci quoq; ἀθυμίαν uocãt) diſtinguitur. Neceſſariò autem periphraſim quæſiui, ſed quæ uocabuli etymon oſtenderet. Vul. patientiam habe. Eraſ. eſto patiens. non ſatis propriè, ni fallor. 27 Dimiſit, ἀπέλυσεν. Eraſ. abſoluit. Atqui (ni fallor) abſoluere dicitur debitor, qui ſoluit quod debet: nõ creditor, qui debitũ condonat. Mutuũ. Δάνειον. Vul. debitum: id eſt, ὀφείλημα. Eraſ. æs alienũ. Mutuum autẽ impropriè hic dicitur, quod ſeruus ex facultatibus heri interuertit. 28 Suffocabat, ἔπνιγε. Eraſmus longo uſus circuitu, obtorto collo trahebat: ſenſu tamen fideliter expreſſo. Quod, ὅ, τι. In omnib. uetuſtis legitur, ἄττι, ſiquid: ſed perperam, ni fallor. 29 Ad pedes eius, εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ. Hęc omiſſa ſunt à Vetere interprete & ab Eraſmo, quum tamen in omnibus uetuſtis codicibus Grçcis reperiantur. Omnia, πάντα. Hoc deerat in ueteribus codicibus, 1.4.7.9.12.14.

30 Abiens,

Ille uerò noluit: ſed abiens, cõiecit eum in car- 30
cerem, uſquequo redderet debitum.

Quũ aũt uidiſſent conſerui eius quę facta fue- 31
rant, triſtes facti ſunt uehementer: & quum ue-
niſſent, plana fecerunt domino ſuo omnia quæ
facta fuerant.

Tunc quum aduocaſſet eum dominus ſuus, 32
dicit ei: Serue male, totum debitum illud remiſi
tibi, quia precatus es me.

Non´ne oportuit & te miſereri conſerui tui, 33
ut & ego tui miſertus ſum?

Tunc iratus dominus eius, tradidit eum 34
tortoribus, uſquequò redderet totum quod de-
bebatur ſibi.

Ita & Pater meus cœleſtis faciet uobis, niſi re- 35
miſeritis ſuo quiſq; fratri ex cordibus ueſtris of-
fenſas eorum.

ὁ δὲ οὐκ ἤθελεν, ἀλλὰ ἀπελθὼν ἔβαλεν αὐτὸν A
εἰς φυλακὴν, ἕως οὗ ἀποδῷ τὸ ὀφειλόμενον.

ἰδόντες δὲ οἱ σύνδουλοι αὐτοῦ τὰ γενόμενα, ἐλυπήθησαν σφόδρα, καὶ ἐλθόντες διεσάφησαν τῷ κυρίῳ αὑτῶν πάντα τὰ γενόμενα.

τότε προσκαλεσάμενος αὐτὸν ὁ κύριος αὐτοῦ, λέγει αὐτῷ· δοῦλε πονηρὲ, πᾶσαν τὴν ὀφειλὴν ἐκείνην ἀφῆκά σοι, ἐπεὶ παρεκάλεσάς με.

οὐκ ἔδει καί σε ἐλεῆσαι τὸν σύνδουλόν σου, ὡς κἀγώ σε ἠλέησα;

καὶ ὀργισθεὶς ὁ κύριος αὐτοῦ, παρέδωκεν αὐτὸν τοῖς βασανισταῖς, ἕως οὗ ἀποδῷ πᾶν τὸ ὀφειλόμενον αὐτῷ.

οὕτω καὶ ὁ πατήρ μου ὁ ἐπουράνιος ποιήσει ὑμῖν, ἐὰν μὴ ἀφῆτε ἕκαστος τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ὑμῶν τὰ παραπτώματα αὐτῶν.

CAP. XIX.

Mar. 10. a. 1

ET factum eſt, quum finiſſet Ieſus ſermones 1
iſtos, ſoluit à Galilęa, & uenit in fines Iudęę,
traiecto Iordane.

Sanantur infirmi.

Et ſequuta eſt eum turba multa, ſanauit´que 2
eos illic.

Vxor ob ſolam fornicationem dimittenda.

Tunc adierunt eum Phariſæi, tentantes eum, 3
& dicentes ei: Licet´ ne homini dimittere uxorẽ
ſuam quauis ex cauſa?

Gen. 1. d. 24

Ille uerò reſpondens, ait eis: Non legiſtis 4
quòd opifex ab initio, maſculum & fœminam
fecit eos?

Gen. 2. d. 24
1. Corin. 6. d. 16
Epheſ. 5. g. 31

Et dixit: Propterea relinquet homo patrem 5
& matrem, & adglutinabitur uxori ſuæ: & qui
duo *erant*, fient caro una.

ΚΕΦΑΛ. ιθ.

ΚΑΙ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς τοὺς λόγους τούτους, μετῆρεν ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἦλθεν B
εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, πέραν τοῦ Ἰορδάνου.

καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ ὄχλοι πολλοί, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτοὺς ἐκεῖ.

καὶ προσῆλθον αὐτῷ οἱ φαρισαῖοι, πειράζοντες αὐτὸν, καὶ λέγοντες αὐτῷ, εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολῦσαι τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν;

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ ἀνέγνωτε, ὅτι ὁ ποιήσας ἀπ' ἀρχῆς, ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς;

καὶ εἶπεν· ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν.

30 Abiens, ἀπελθών. Vel abundat hoc participium ex uulgata loquendi conſuetudine, ſicut pleraque alia: uel ſimplicè motum declarat. Neque enim exiſtimandum eſt, creditorem ab illius latere diſceſsiſſe, ſed potius illũ per uim rapuiſſe in carcerem. Itaque rectius fortaſsis uerterimus Pergens, quàm abiens. 31 Quæ facta fuerant, τὰ γενόμενα. In 3. 6. 8. 9. codicibus legitur γινόμενα, quæ fiebant: quo modo uertit Eraſmus & Vetus interpres. Plana fecerunt, διεσάφησαν. Vulgata, narrarunt: id eſt, διηγήσαντο. Eraſmus, aperuerunt: id eſt, ἀνέῳξαν.

33 Non´ ne oportuit, οὐκ ἔδει. In ſecundo exemplari additur οὖν, ergo. 35 Offenſas eorum, τὰ παραπτώματα αὐτῶν. Hoc non legit Vetus interpres, neq; Hieronymus: ſed niſi addas, abſolutè ponetur uerbum ἀφίναι: quod uix alibi reperias. Præterea in omnibus Græcis codicibus hæc ſcripta inuenimus.

IN CAP. XIX.

1 Finiſſet, τελέσῃ. Vulgata & Eraſmus, conſummaſſet: quod melius reſpondet compoſito συντελέω. Interdum tamen etiam conſummandi uocabulo utimur, præſertim in paſsiuo, ut amphiboliam uitemus. Soluit, μετῆρεν. Vulgata, migrauit. Eraſmus, demigrauit: id eſt, μετῴκησεν. Vide ſuprà cap. 13. g. 53. Traiecto Iordane, πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, trans Iordanem. Sed illo modo malui conuertere, ne exiſtimaret lector Iordanem interiectum eſſe inter Iudæam & Galilæam. Deſcribitur enim hoc loco non ſitus Iudææ, ſed iter quo Dominus contendit in Iudæam, nimirum per eam regionem quę Peræa dicitur, ut apertius explicat Marcus, qui addit, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, quum poſſet Chriſtus per Samariam non traiecto lacu in Iudæam peruenire. 3 Dimittere, ἀπολῦσαι. De hoc uerbo diximus ſuprà cap. 1. c. 19. Eraſmus, diuortium facere: periphraſi minimè (ut opinor) neceſſaria. Quauis ex cauſa, κατὰ πᾶσαν αἰτίαν: uel, in quouis crimine? Nam αἰτία & cauſam & crimen declarat. In quinto exemplari legitur ἁμαρτίαν, peccato. 4 Non, οὐκ: id eſt, annon: de quo diximus ſuprà capite decimoſexto, b. 13. Opifex, ὁ ποιήσας. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, qui fecit: quod perobſcurũ eſt, niſi addideris ἄνθρωπον: id eſt, hominem. Placuit igitur potius ex Hebræo idiotiſmo accipere pro participio abſoluto, id eſt, תברא uel, תעשה, ut loquuntur Hebræi. Græci diſertiores dicerent, ὁ δημιουργήσ. Latinè autem uerbali nomine hoc explicandum eſt. Sic etiam ſuprà octauo, d. 33. appellatione τῶν βοσκόντων, intelliguntur paſtores. 5 Relinquet, καταλείψει. Vulgata, dimittet: quod reſpondet, τῷ ἀφίναι. Eraſmus, deſeret. quod durius eſt, & melius uidetur reſpõdere, τῷ ἐγκαταλείπειν. Adglutinabitur, προσκολληθήσεται. Vulgata, adhærebit, κολληθήσεται. Eraſmus, quem hic ſequor, optimè expreſsit Græcum uocabulum, quo ſignificatur arctiſsima coniunctio uiri & uxoris, quaſi glutine coniunctorum. Qui duo *erant*, fient caro una, ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. Vul. & Eraſ. ad uerbũ, erunt duo in carne una, uel in carnẽ unã. Ego putaui primùm explicãdã eſſe uim articuli οἱ, quo ſignificatur conditio coniugũ ante matrimoniũ: quod cõmodiſsimè exprimeremus totidẽ uerbis uernacula noſtra lingua, *les deux ſeront une perſonne*. Latinè uerò nõ itẽ. Deinde illuſtrãdus eſt omnino hic Hebraiſmus, quo uix quicquã dici poteſt obſcurius in Latino ſermone. Itaq; ſciẽdũ eſt uerbũ ἔσονται, erunt, accipi pro γενήσονται, id eſt fiẽt: ut in illis

A ut in illis dicendi formulis, Esto mihi in protectorem, Eris nobis in caput. Præterea præpositio à Latinis exprimi non solet in hoc dicendi genere, nisi quum dicimus, esse pro amico. id est amici loco: quod Hebræi dicerent, Esse in amicum. qui sensus huic loco non conuenit. Deniq; una caro nihil aliud declarat, quàm unum hominem, siue unum corpus: ut explicatur 1. Cor. 7. b. 16. quem hebraismum retinuimus, quia non est tam obscurus, quin facilè intelligi possit: quum frequentissimè soleat in Sacris scriptoribus occurrere. Hic ergo sensus est: Qui antè duo erant homines, incipiunt quasi unus homo esse. quod ipse postea explicat.

ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ σὰρξ μία· ὃ οὖν ὁ θεὸς 6
συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

Itaque non amplius sunt duo, sed una caro. quod ergo Deus coniunxit, homo ne seiungat.

λέγουσιν αὐτῷ· τί οὖν Μωσῆς ἐνετείλατο 7
δοῦναι βιβλίον ἀποστασίου, καὶ ἀπολῦσαι αὐτήν;

Dicunt ei: Cur ergo Moses mandauit dare libellum abscessionis, ac dimittere eam? *Libellus repudij.* Deut. 24. a. 1

λέγει αὐτοῖς· ὅτι Μωσῆς πρὸς τὴν σκληροκαρ- 8
δίαν ὑμῶν ἐπέτρεψεν ὑμῖν ἀπολῦσαι τὰς γυναῖκας ὑμῶν, ἀπ' ἀρχῆς δὲ οὐ γέγονεν οὕτω.

Dicit eis: Moses pro duritia cordis uestri permisit uobis dimittere uxores uestras: cæterùm à principio non fuit ita.

λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα 9
αὐτοῦ, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται· καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

Dico autem uobis, quòd quicunq; dimiserit uxorem suam, nisi ob scortationem, & aliam duxerit, mœchatur: & qui dimissam duxerit, mœchatur. *Suprà 5. c. 32. Mar. 10. b. 11. Luc. 16. d. 18. 1. Cor. 7. b. 11.*

λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· εἰ οὕτως 10
ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ ἀνθρώπου μετὰ τῆς γυναικός, οὐ συμφέρει γαμῆσαι.

Dicunt ei discipuli eius: Si ita est causa hominis cum uxore, non confert contrahere matrimonium.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· οὐ πάντες χωροῦσι τὸν λό- 11
B γον τοῦτον, ἀλλ' οἷς δέδοται.

Ipse uerò dixit eis: Non omnes capiunt hunc sermonem, sed quibus datum est.

εἰσὶ γὰρ εὐνοῦχοι, οἵτινες ἐκ κοιλίας μητρὸς ἐ- 12
γεννήθησαν οὕτω· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνουχίσθησαν ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· καὶ εἰσὶν εὐνοῦχοι, οἵτινες εὐνούχισαν ἑαυτοὺς, διὰ τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν· ὁ δυνάμενος χωρεῖν, χωρείτω.

Sunt enim eunuchi, qui ex matris utero nati sunt ita: & sunt eunuchi qui castrati sunt ab hominibus: & sunt eunuchi qui seipsos castrauerunt propter regnum cœlorum. qui potest capere, capiat. *Eunuchi.*

τότε προσηνέχθη αὐτῷ παιδία, ἵνα τὰς χεῖ- 13
ρας ἐπθῇ αὐτοῖς, καὶ προσεύξηται· οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

Tunc oblati sunt ei pueruli, ut manus eis imponeret, & oraret: discipuli autem obiurgarunt eos. *Manuum impositio cum oratione.* Mar. 10. b. 13. Luc. 18. c. 15. Suprà 18. a. 3. *Paruuli.*

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν· ἄφετε τὰ παιδία, καὶ μὴ 14
κωλύετε αὐτὰ ἐλθεῖν πρός με· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν.

Iesus uerò ait: Sinite puerulos, & ne prohibeatis eos ad me uenire: taliũ est enim regnum cœlorum.

6 Coniunxit, συνέζευξεν. uel coniugauit. Vnde coniuges dicti, & coniugium: quod uocabulum Græco penitus respondet, seruata etiam translatione à iugo. Erasmus, copulauit. Seiungat χωριζέτω. Vulgata & Erasmus, separet. quod uocabulum melius exprimit τὸ ἀφορίζειν, ut alibi diximus. Neq; tamen ignoro, seiungere opponi τῷ ἀποζευγνύειν, quo uerbo utitur Euripides de hac eadem re, id est, de matrimonij dissolutione loquens. Sed quum necessariò quærendũ esset synonymum, illud præ cæteris delegi quod cum superiore συζευγνύειν pugnat ex diametro.

8 Pro duritia cordis uestri, πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν. πρὸς hoc loco accipitur uel pro διὰ, ut apud Plutarchum, πρὸς ἀρετὴν, id est, habita uirtutis ratione & pro meritis: uel pro διὰ, ut apud Aristoph. πρὸς ταῦτα, pro διὰ ταῦτα, id est idcirco: quæ utraque significatio conuenit Latinæ præpositioni Pro. Dicunt enim Latini, Pro amore mutuo. id est amoris mutui causa: & Pro loco uel tempore, id est quod ineptè dicitur, pro loci & temporis qualitate. Vulgata & Erasmus ad uerbum, ad duritiam cordis uestri.

C 10 Ita est, οὕτως ἐστίν: pro, talis est. Terentius Phorm. Ita ingenium eius fuit. Contrahere matrimonium, γαμῆσαι. Græcis, γαμεῖν, propriè de marito dicitur, ficut γαμᾶσθαι, de uxore: quo modo etiam Latinis uir uxorem ducere dicitur, mulier uerò nubere. Sed hoc loco agi uidetur de matrimonio in genere. Vide infrà cap. 22. c. 30. 11 Capiunt: χωροῦσι, id est, recipiunt, & admittunt: sicut translatitiè quo angustum locum dicimus non posse res multas capere. Vnde χωρίον locus dicitur: alioqui quum neutrum est τὸ χωρῶν, aliud declarat, ut suprà 15. b. 17. Significat ergo Christus hanc doctrinam in ijs locum non habere, quibus hoc non datum est: quia scilicet non omnium communis, aut in cuiusuis arbitrio posita uirtus est continentia, sed rarum donum Spiritus sancti. Erasmus per periphrasim, sunt capaces. 12 Ex utero, ἐκ κοιλίας. Propriè & ad uerbum, è uentre. Certè nemini dubium esse potest, quin de utero loquatur, ut catachresis ista in omnibus linguis locum habet: sed quia paulo durior erat Latinis, ut ferè fit poetica, sequutus sum Veterem interpretem & Erasmum. Κοιλία porrò & γαστὴρ, non modò apud medicos, uerum etiam apud reliquos omnes ferè scriptores, nunc pro uentriculo, nunc pro uentre propriè dicto, nunc pro utero accipitur. Castrati sunt, εὐνουχίσθησαν. Vulgata & Erasmus, eunuchi facti sunt: qui tamen paulo pòst interpretantur, εὐνουχίσαι, castrare. εὐνοῦχοι autem Græcis medicis (quod etiam Institutiones Græcæ libro primo de Adoptionibus testantur) generis nomen est, quod in spadones, thlibias, & castratos diuiditur. εὐνοῦχος porrò (ut Phauorinus docet) dictus est, ἀπὸ τοῦ τὴν εὐνὴν ἔχειν, hoc est ab eo quòd lectum reginarum (quod satis notum est, uel etiam ex octauo capite Actorum) ac uirginum custodiant. ἔχειν enim Græcis non rarò idem est quod φυλάττειν. Alijs uerò placet Eunuchum dici, παρὰ τὸ οὐ νεῦρα ἔχειν, ἢ ἀπολλάχθαι τῶν ἀφροδισίων· εἰ γὰρ ἀρχαῖοι τὰ ἀφροδίσια εὐνὰς ἐκάλουν. Quæ ratio mihi probabilior uidetur. Cæterùm spadones Græcis quoque ὑποσπαδίαι dicuntur. de quibus Galenus libro decimoquinto De usu partium corporis humani. Quam quidem Galeni sententiam confirmat Cælius libro Lection. antiq. decimooctauo, capite decimo: adeò ut Iurisconsultus ff de uerb. sign. l. spadonum. minus rectè spadonis appellationem uniuersalem esse tradiderit.

Et quum

Et quum impoſuiſſet eis manus, profectus 15 καὶ ἐπιθεὶς αὐτοῖς τὰς χεῖρας, ἐπορεύθη ἐκ A
eſt illinc. κεῖθεν.

Mar. 10: b. 17 Luc. 18. d. 18
Et ecce, quidam accedens, dixit ei: Magiſter 16 καὶ ἰδοὺ εἷς προσελθὼν, εἶπεν αὐτῷ· διδάσκαλε
bone, quid boni faciam ut habeã uitã æternam? ἀγαθὲ, τί ἀγαθὸν ποιήσω, ἵνα ἔχω ζωὴν αἰώνιον;
Ipſe uerò dixit ei: Cur me dicis bonum? nul- 17 ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀ-
Bonus Deus. lus eſt bonus, niſi unus, *nempe* Deus. Si uis autem γαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ θεός. εἰ δὲ θέλεις εἰσελθεῖν εἰς τὴν
Mandata ſeruanda. ad uitam ingredi, ſerua mandata. ζωὴν, τήρησον τὰς ἐντολάς.
Exod. 20. c. 13
Dicit ei, Quæ? Ieſus autem dixit: Non occi- 18 λέγει αὐτῷ, ποίας; ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε· τὸ,
des, Non mœchaberis, Non furaberis, Non di οὐ φονεύσεις, οὐ μοιχεύσεις, οὐ κλέψεις, ὁ ψευ-
ces falſum teſtimonium. δομαρτυρήσεις,
Honora patrem & matrem. Et, Diliges pro- 19 τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα. καὶ, ἀγα-
ximum tuum ut teipſum. πήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σαυτόν.
Dicit ei adoleſcens: Omnia hæc cuſtodiui à 20 λέγει αὐτῷ ὁ νεανίσκος· πάντα ταῦτα ἐφυ-
iuuentute mea: quo amplius deficior? λαξάμην ἐκ νεότητός μου· τί ἔτι ὑστερῶ;
Perfectus. Ait ei Ieſus: Si uis perfectus eſſe, abi, uende 21 ἔφη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· εἰ θέλεις τέλειος εἶναι, ὕπαγε,
Vendere poſſeſſiones. quæ ſunt tibi, & da pauperibus, & habebis the- πώλησόν σου τὰ ὑπάρχοντα, καὶ δὸς πτωχοῖς, καὶ ἕ-
Theſaurus. ſaurum in cœlo: & ueni, ſequere me. ξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο, ἀκολούθει μοι.
Quum audiſſet autẽ adoleſcẽs eũ ſermonem, 22 ἀκούσας δὲ ὁ νεανίσκος τὸν λόγον, ἀπῆλθε λυ-
abijt triſtis factus: habebat enim bona multa. πούμενος· ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.
Ieſus autem dixit diſcipulis ſuis: Amen dico 23 ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· ἀμὴν λέ-
Diues. uobis, quòd diues difficilè introibit in regnum γω ὑμῖν, ὅτι δυσκόλως πλούσιος εἰσελεύσεται B
cœlorum. εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν.
Rurſum uerò dico uobis: Facilius eſt camelũ 24 πάλιν δὲ λέγω ὑμῖν, εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον

17 Dicis, λέγεις. In ſecundo & octauo exemplaribus ita leguntur ſequentia, τί με ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός; εἰ δὲ θέλεις. id eſt: Quid me interrogas de bono? unus eſt bonus. Si uis autem. quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres, interpoſito tantum Dei nomine. ſic enim uertit, Vnus eſt bonus, Deus: pro quo mallem dicere, Vnus Deus bonus eſt: uel addere particulam Nempe, ſicut fecit Eraſmus, ad illuſtrandam ſententiam. 18 Quæ? ποίας, id eſt, τίνας; Nam τὸ ποῖον, propriè de qualitate quærit. Sic in uernaculo ſermone utimur interrogantibus particulis, *quels, & deſquels*, etiam quum de ſubſtantia quærimus. τὸ, articulum hunc præponere ſolent Græci ijs quæ τὸ ποιὸν, & (ut Grammatici Latini loquuntur) materialiter accipiuntur. Nos prætermittere maluimus, quàm nõ ſatis commodè interpretari, quum Latini articulis careant. Non occides, οὐ φονεύσεις: id eſt, Ne occidas. quæ ratio in cæteris præceptis locum habet. Vetus interpres & Eraſmus uerterunt per periphraſim, Non facies homicidium: fortaſsis ut anſam calumniandi Manichæis præciderent, qui animalium etiam quorumuis cædem arbitrabantur hoc præcepto inhiberi. Non mœchaberis, οὐ μοιχεύσεις. De hoc alibi diximus. Non furaberis, οὐ κλέψεις. Vulgata & Eraſmus periphraſi minimè neceſſaria, Non facies furtum. 19 Matrem, μητέρα. In primo uetere exemplari erat additum pronomen, σου, id eſt tuam. Et, καὶ. Vetus interpres hanc particulam non legit. Origenes totũ hoc ſuppoſititiũ eſſe arbitratur, καὶ ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σαυτόν. primùm, quòd apud Marcum & Lucam nĩ hil addatur eiuſmodi. Deinde, quòd res eadem iteretur. Poſtremò, quia quum (ut teſtatur Apoſtolus Rom. 13. c. 9.) his uerbis tota Lex contineatur, non conuenit ut dicatur adhuc aliquid ei deeſſe qui hæc omnia præſtiterit. Reſpõdeo, ſi hoc præſcriptum ſequamur, ut quę in eadem hiſtoria explicanda apud omnes Euangeliſtas non reperiuntur, ea ut adulterina repudiemus, fore ut bonam Euangeliorum partem deleamus. cuius rei exemplum nobis ſuppeditat uel illud, quòd Lucas ſolus de altero latronum commemorat, adeò quidem ut etiam à Matthæo diſſentire uideatur, niſi cõmoda afferatur interpretatio. Deinde hæc iterationis ſpecies facilè excuſari poteſt, non modò ſi καὶ dixerimus poni in epexegeſi, ut in illo Virgilij, Iudicium Paridis, ſpretæq; iniuria formæ: ſed etiam ſi rem ipſam ſpectemus. Loquitur enim ἐμφατικώτερον, qui diligere iubet, quàm qui uetat damno afficere. Præterea C
quamuis in loquendo & ſcribendo frequentius ſoleat præponi totum quidpiam, quod deinde in ſuas partes ſecetur: interdum tamen contrarius ordo inſtituitur, quum nulla ratio prohibeat quo minus id rectè fiat, ut 1. Cor. 10. g. 32. Quòd autẽ ad poſtremam rationẽ attinet, ea ſatis indicat Origenẽ non uidiſſe quid hic ageretur. Neq; enim iuuenis iſte uerè reſpondit ſeſe præcepta illa omnia impleuiſſe: neq; ſua reſponſione hoc illi concedit Dominus. ſed quum longiſsimè abeſſet ab eo, quod ſeſe exiſtimabat conſequutum, hunc morbum in ipſius animo latentem detexit Dominus, propoſito illi ſummæ charitatis exemplo, ex quo is demum intelligeret quàm temerè reſponderat. Sed hic quoq; hallucinatum eſſe Origenem, nemo mirabitur, qui ipſius in Epiſtolam ad Romanos cõmenta legerit, quibus præcipuũ religionis noſtræ caput uir ille fœdiſsimè profanauit. 20 Quo amplius deficior? τί ἔτι ὑστερῶ; ὑστερῶν, reſtare ſignificat, & tardius uenire. Inde factum, ut etiã pro defici accipiatur, neutri abſoluti ſignificatione. Vulgata & Eraſmus, Quid adhuc mihi deeſt? 21 Quæ ſunt tibi, σοῦ τὰ ὑπάρχοντα: id eſt, bona tua & facultates. Vulgata & Eraſmus, quæ habes, ἃ ἔχεις. Pauperibus, πτωχοῖς. πτωχοὶ propriè dicuntur mendici: πένητες autẽ pauperes, id eſt qui honeſtam inopiam tolerant: quo modo diſtinxit pauperiem à mendicitate Martialis hoc uerſiculo: Non eſt pauperies, Neſtor, habere nihil. Itaq; nonnulli ſuprà 5. a. 3. & Lucæ 4. c. 8. & 6. c. 20. πτωχοὺς malunt cõuertere mendicos quàm pauperes. Sed hæc differentia non eſt perpetua. Videtur autẽ pauperes hic uocare qui à Salomone dicũtur דלים, Prouerb. 22. b. 9. ſcilicet quos inopia totos exedit: qui alia ratione אביונים dicuntur, Latinè mendici 22 Habebat enim, ἦν γὰρ ἔχων. Vul. & Eraſ. ad uerbum, erat enim habẽs: quẽ Hebraiſmũ minimè neceſſe fuit hoc loco retinere. Bona, κτήματα. Vul. & Eraſ. ad ad uerbũ, poſſeſsiones: ſed (ni fallor) apud Latinos non tã latè patet hoc uocabulũ, quàm quæ Græci κτήματα uocant. Illis enim poſſeſsio tãtùm fundos declarat, quũ κτημάτων appellatione intelligatur quicquid ab aliquo poſsidetur. 24 Facilius, εὐκοπώτερον: id eſt, ῥᾴων. Nã Græcorum copiam aſſequi non poſſumus. Itaq; ſæpius, quàm uelimus, uti cogimur ſynonymis. Ad uerbum, leuioris eſt laboris. Camelum, κάμηλον, Quidam hoc uocabulo anchorarium funem intelligunt, & κάμιλον hac ſignificatione

A ficatione ſcribunt. Ego uerò illis aſſentior, qui Camelum pro animali accipiunt, tãtiſper dum illi opinionem ſuam idonei ſcriptoris alicuius authoritate confirmarint.

λον διὰ τρυπήματος ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν.

per foramen acus tranſire, quàm diuitem in regnum Dei introire.

ἀκούσαντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐξεπλήσσοντο σφόδρα, λέγοντες, τίς ἄρα δύναται σωθῆναι; 25

Auditis autẽ his diſcipuli eius perculſi ſunt ualde, dicentes: Quis ergo poteſt ſeruari?

ἐμβλέψας δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· παρὰ ἀνθρώποις τοῦτο ἀδύνατόν ἐστιν, παρὰ δὲ θεῷ πάντα δυνατά ἐστι. 26

Intuitus autem Ieſus, dixit eis: Apud homines hoc impoſsibile eſt, apud Deum autem omnia poſsibilia ſunt.

Salus à Deo.

τότε ἀποκριθεὶς ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ· ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι· τί ἄρα ἔσται ἡμῖν; 27

Tunc reſpondens Petrus, dixit ei: Ecce, nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te: quid ergo erit nobis?

Relinquere omnia, & Chriſtũ ſequi.

ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὑμεῖς οἱ ἀκολουθήσαντές μοι ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, ὅταν καθίσῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ θρόνου δόξης αὐτοῦ, καθίσεσθε καὶ ὑμεῖς ἐπὶ δώδεκα θρόνους, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ ἰσραήλ. 28

Ieſus autem dixit eis: Amen dico uobis, quòd uos qui ſequuti eſtis me, in regeneratione quũ ſederit Filius hominis in throno gloriæ ſuæ, ſedebitis & uos ſuper thronos duodecim, iudicantes duodecim tribus Iſrael.

Marc. 10. d. 21. Luc. 18. c. 28.

Luc. 22. c. 30.

καὶ πᾶς ὃς ἀφῆκεν οἰκίας, ἢ ἀδελφοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, ἑκατονταπλασίονα λήψεται, καὶ ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσει. 29

Et omnis qui reliquerit domos, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut liberos, aut agros, cauſa nominis mei: centuplicia accipiet, & uitam æternam hæreditatis iure poſsidebit.

B

πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι, ἔσχατοι· καὶ ἔσχατοι, πρῶτοι. 31

Multi autem primi, erunt ultimi: & ultimi, primi.

Marc. 10. f. 31. Luc. 13. f. 30.

ΚΕΦ. κ'.

CAP XX.

ΟΜοία γάρ ἐστιν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ, ὅστις ἐξῆλθεν ἅμα πρωῒ μισθώσασθαι ἐργάτας εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. 1

SImile enim eſt regnum cœlorum cuidam patrifamiliâs, qui exiit cum prima luce ad conducendos operarios in uineam ſuam.

Operarij conducuntur in uineam.

συμφωνήσας δὲ μετὰ τῶν ἐργατῶν ἐκ δηναρίου τὴν ἡμέραν, ἀπέστειλεν αὐτοὺς εἰς τὸν ἀμπελῶνα αὐτοῦ. 2

Pactus autem cum operarijs denario in diem, miſit eos in uineam ſuam.

καὶ ἐξελθὼν περὶ τὴν τρίτην ὥραν, εἶδεν ἄλλους ἑστῶτας ἐν τῇ ἀγορᾷ ἀργούς, 3

Et egreſſus circa horam tertiam, uidit alios ſtantes in foro ocioſos:

κἀκείνοις εἶπεν· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμ- 4

Et illis dixit, Abite & uos in uineã: & quod-

Introire, εἰσελθεῖν. Vulgata, intrare. de quo alibi diximus. Eraſmus, ingredi: quo modo etiam nos plerunq; Sed hic ſtuduimus ſeruare paronomaſiam τὸ εἰσελθεῖν & ἐξελθεῖν. Vtroq; tamen loco legitur ἐξελθεῖν in uetuſtis codicibus 5.7.8.12.14. 25 Perculſi ſunt, ἐξεπλήσσοντο. Virgilius 9. Aeneid. Obſtupuit magno laudum perculſus amore Euryalus. Vulgata, mirabantur: id eſt, ἐθαύμαζον. Eraſmus, expauerunt: id eſt, ἐθάμβησαν. Vide ſuprà 7.d.28. Ergo, ἄρα. ἄρα hoc loco non tantùm eſt particula interrogans, ſed etiam illatiua, ut Grammatici loquuntur. Itaque rectè conuerſa eſt quaſi ſcriptum eſſet οὖν. quãuis Eraſmus in annotationib. malit interpretari, quiſnam. 27 Ecce, C ἰδού. In ſexto exemplari legitur, ἰδοὺ κύριε: id eſt, ecce Domine. 28 In regeneratione, ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ. Hæc ita diſtincta ſunt in ueteribus codicibus 3.4.5.7.12. ut ad ſententiam ſequentem pertineant: quo modo etiam ferè legi ſolet: in alijs autem ſic, ut cum præcedentibus cohæreant. ſi prior illa lectio magis arridet, παλιγγενεσία pro eo die ſumitur quo incipient electi nouam illam uitam uiuere, quum ſcilicet corpore & animo fruentur hæreditate illa cœleſti. Throno, θρόνου. Vulgata & Eraſmus, ſede: id eſt, καθέδρας. Thronus autem auguſtius aliquid ſignificare uidetur, regni ſcilicet ſoliũ. Gloriæ, δόξης. Hebraiſmus, id eſt glorioſo & maieſtatis pleno. 29 Domos, οἰκίας. In ſecundo & ſeptimo codice legitur οἰκίαν, id eſt domum. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα. Vulgata & Eraſmus, centuplum. Vide Marci 10.b.30. Hæreditatis iure poſsidebit, κληρονομήσει. Vide ſuprà 5.a.5.

IN CAPVT XX.

1 Enim, γάρ. Hanc particulam omiſit uetus interpres. Cuidam patrifamiliâs, ἀνθρώπῳ οἰκοδεσπότῃ. Abundat, ἀνθρώπῳ, uel pro τινὶ ponitur ex Hebræi ſermonis conſuetudine. Sic etiam Herodotus in Thalia dixit, ἀνὴρ ἁλιεύς: Homerus, βουληφόρον ἄνδρα. Et Salluſtius, mulier ancilla: pro, ancilla quædam. Cum prima luce, ἅμα πρωΐ. Sic loqui ſolet Cicero. Nam hoc eſt quod ait Demoſthenes, ἅμα τῇ ἡμέρᾳ. Ad uerbum, cum mane. Vulgata, primo mane. Eraſmus, diluculo: id eſt, ἑῳθινῷ. 2 Pactus, συμφωνήσας. Vulgata & Eraſmus, Conuentione facta. συμφωνεῖν (ut iam antè diximus) 18. c. 19. uocabulum eſt muſicorum proprium, quum ex diuerſis uocibus unum efficiunt concentum. Inde factum, ut pro conſentire accipiatur, & in contractibus faciendis communi conſenſu aliquid paciſci: quo modo etiam Eraſmus infrà interpretatur uerſu 13. Denario, ἐκ δηναρίου. Vulgata ad uerbum, ex denario. Sed (ut annotat Eraſmus) Latini non exprimunt præpoſitionem. In diem, τὴν ἡμέραν. Subauditur κατὰ diſtributiua particula: ſed cuius non uidetur propria ſignificatio hic uſurpari, quum de uno tantùm die agatur, cui tota uita hominis confertur. Sic Ouidius, In{q;} diem alipedum ius & moderamen equorum. Itaque non malè conuertit uetus interpres, Diurno, ſi ſenſum ſpectes. Eraſmus autem non item, qui interpretatur, In ſingulos dies. 3 Egreſſus, ἐξελθών. Quum ter repetatur hoc uerbum in hac ſimilitudine, eodem ſemper modo conuertere malui, quàm modò per participium Egreſſus, modò per uerbum Exijt, ſicut uideo feciſſe Veterem interpretem, quem ſequitur Eraſmus.

cunque iuſtum fuerit, dabo uobis.

Illi autem abierunt. Rurſum egreſſus circa 5
ſextam & nonam horam, fecit itidem.

Circa horam autem undecimam egreſſus, in- 6
uenit alios ſtantes ocioſos, ac dicit eis: Cur hic
ſtatis totum diem ocioſi?

Dicunt ei: Quia nemo nos cõduxit. Dicit eis: 7
Abite & uos in uineam: & quicquid fuerit iu-
ſtum, accipietis.

Quum autem ſerum diei eſſet, dicit domi- 8
nus uineæ procuratori ſuo: Voca operarios, &
redde eis mercedem, incipiens ab ultimis uſque
ad primos.

Et quum ueniſſent qui circa undecimã horã 9
conducti fuerant, acceperunt ſinguli denarium.

Venientes autẽ & primi, exiſtimarunt quòd 10
plus eſſent accepturi: ſed acceperunt ipſi quoq;
ſinguli denarium.

Et quum accepiſſent, murmurabant aduer- 11
ſus patremfamiliâs,

Dicentes: Iſti ultimi unam horam *opus* fece- 12
runt, & eos æquales nobis feciſti, qui portaui-
mus pondus diei, & æſtum.

Ipſe uerò reſpondens, dixit uni ex ipſis: Ami- 13
ce, non facio tibi iniuriam, nónne denario pa-
ctus es mecum?

Tolle quod tuum eſt, & abi: uolo autem huic 14
ultimo dare ut & tibi.

An non licet mihi quod uolo, facere in meis? 15
an oculus tuus malus eſt, quòd ego bonus ſim?

Oculus nequã. Supra 19.d.13. Marc.10.e.31. Luc.13.f.40. Infrà 22.b.14.

Sic ultimi, erunt primi: & primi, ultimi. multi 16
enim ſunt uocati, pauci uerò electi.

Et aſcendens Ieſus Ieroſolyma, aſſumpſit 17
duodecim diſcipulos ſuos priuatim in uia, &
dixit eis:

Paſſionem ſuã prædicit apoſtolis Chriſtus. Marc.10.e.32. Luc.18.e.31.

Ecce aſcendimus Hieroſolyma, & Filius ho- 18
minis tradetur principibus ſacerdotum ac ſcri-
bis, & condemnabunt eum morte:

πελῶνα, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, δώσω ὑμῖν. A

οἱ δὲ ἀπῆλθον. πάλιν δὲ ἐξελθὼν περὶ ἕκτην καὶ
ἐννάτην ὥραν, ἐποίησεν ὡσαύτως.

περὶ δὲ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν ἐξελθὼν, εὗρεν
ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς, καὶ λέγει αὐτοῖς· τί ὧδε
ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί;

λέγουσιν αὐτῷ· ὅτι οὐδεὶς ἡμᾶς ἐμισθώσατο. λέ-
γει αὐτοῖς· ὑπάγετε καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν ἀμπελῶνα,
καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε.

ὀψίας δὲ γενομένης, λέγει ὁ κύριος τοῦ ἀμπε-
λῶνος τῷ ἐπιτρόπῳ αὐτοῦ· κάλεσον τοὺς ἐργά-
τας, καὶ ἀπόδος αὐτοῖς τὸν μισθόν, ἀρξάμενος ἀπὸ
τῶν ὑστάτων ἕως τῶν πρώτων.

καὶ ἐλθόντες οἱ περὶ τὴν ἑνδεκάτην ὥραν, ἔλα-
βον ἀνὰ δηνάριον.

ἐλθόντες δὲ οἱ πρῶτοι, ἐνόμισαν ὅτι πλείο-
να λήψονται· καὶ ἔλαβον καὶ αὐτοὶ ἀνὰ δηνάριον.

λαβόντες δὲ ἐγόγγυζον κατὰ τοῦ οἰκοδε-
σπότου,

λέγοντες, ὅτι οὗτοι οἱ ἔσχατοι μίαν ὥραν ἐποίη- B
σαν, καὶ ἴσους ἡμῖν αὐτοὺς ἐποίησας, τοῖς βαστάσασι
τὸ βάρος τῆς ἡμέρας, καὶ τὸν καύσωνα.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν ἑνὶ αὐτῶν· ἑταῖρε,
οὐκ ἀδικῶ σε· οὐχὶ δηναρίου συνεφώνησάς
μοι;

ἆρον τὸ σὸν, καὶ ὕπαγε. θέλω δὲ τούτῳ τῷ ἐ-
σχάτῳ δοῦναι ὡς καί σοι.

ἢ οὐκ ἔξεστί μοι ποιῆσαι ὃ θέλω ἐν τοῖς ἐμοῖς; εἰ
ὁ ὀφθαλμός σου πονηρός ἐστιν, ὅτι ἐγὼ ἀγαθός εἰμι;
οὕτως ἔσονται οἱ ἔσχατοι, πρῶτοι· καὶ οἱ πρῶτοι, ἔ-
σχατοι. πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί.

καὶ ἀναβαίνων ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἰεροσόλυμα, παρέλα-
βε τοὺς δώδεκα μαθητὰς κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ
εἶπεν αὐτοῖς·

ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἰεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ
ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ γραμ-
ματεῦσι· καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ.

5 Itidem, ὡσαύτως. Vulgata & Eraſmus, ſimiliter: id eſt, ὁμοίως. 7 Vineam, ἀμπελῶνα. In exemplari 3.& C
14. additum erat μου, id eſt meam. Quæ autem ſequuntur, καὶ ὃ ἐὰν ᾖ δίκαιον, λήψεσθε: id eſt, & quicquid fuerit iuſtum, accipietis: neque apud ueterem interpretem reperitur, neque legitur apud Hieronymum, ut obſeruat Eraſmus. ſcriptum tamen erat in omnibus uetuſtis codicibus quibus uſus eſt Stephanus noſter. 9 Horam, ὥραν. Subauditur ἦλθον, uenerant in uineam: uel ἐμισθώσαντο, id eſt conducti fuerant: quod etiam malo, ne uideantur fuiſſe in mora. Acceperunt ſinguli denarium, ἔλαβον ἀνὰ δηνάριον. ἀνὰ hoc loco ſignificat æqualem diſtributionem, quo modo etiam uſurpatur hodie à medicis in medicamentorum compoſitionibus. Vulgata, ſingulos denarios.

12 *Opus* fecerunt, ἐποίησαν. Hebraicè עבר. Subauditur autem ἔργον, ut ſit periphraſis, pro ἐργάσαντο. Sic uulgò dicimus, *qui ont faict une heure*. Vulgata ad uerbum, fecerunt. Eraſmus, fuerunt in opere. Eſt autem illa eclipſis ab Hebræis orta, qui in uerbo includunt uerbale nomen, ut Pſalm. 13.b.4. Ne dormiam mortis, ſcilicet dormitionem.

Æſtum, καύσωνα. In ſeptimo & duodecimo exemplaribus ſcriptum eſt hoc uocabulum cum nota interrogationis aut indignationis potius, καύσωνα; æſtum? Solet autem particula καὶ uel ἄντα in eiuſmodi dicendi genere peculiari quadam ſignificatione uſurpari. Sic Virgilius — & quiſquam numen Iunonis adoret Prætereà?

13 Amice, ἑταῖρε. Propriè hoc uocabulo ſodalis intelligitur. Neque uerò quiſquis ſodalis eſt, amicus eſt: nos tamen alios ſequuti, amicum interpretati ſumus, quòd hoc ferè uocabulo ſoleamus ignotos etiam compellare. Sic in uernaculo ſermone quempiam ignotũ compellantes, uocamus interdum *compaignon*, Græcam phraſim imitati.

Pactus es mecum? συνεφώνησάς μοι; In ſexto codice legitur, συνεφώνησά σοι; pactus ſum tecum? 15 In meis? ἐν τοῖς ἐμοῖς; Si uitare uelis amphiboliam, adde appellatiuum cum Eraſmo, In *rebus* meis? id eſt, de meo: ſicut Auguſtinus interpretatur Sermone 59. de Verbis Domini, ut obſeruat Eraſmus. Vetus autem interpres hæc non legit.

Malus, πονηρός. Sic loquuntur Hebræi, עין רעה oculus malus: id eſt, an inuides iſtis benignitatem meam? Elucent enim huiuſmodi affectus potiſsimùm in oculis. Suprà autem 6.c.23. oculus malus pro libidinoſo animo accipi uidetur, & ſimplex pro caſto & pudico: quamobrem etiam diſceſsi à uetere interprete, qui oculum nequã conuertit.

17 Priuatim in uia, &c. κατ' ἰδίαν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ἄντα. In octauo exemplari legitur κατ' ἰδίαν, καὶ ἐν τῇ ὁδῷ ἄντα: id eſt, priuatim, & in uia dixit.

19 Sed

A καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσιν εἰς τὸ ἐμπαῖξαι, καὶ μαστιγῶσαι, καὶ σταυρῶσαι· καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. 19 Tradentq; eum Gentibus, ad hoc ut illudant, & flagellent, & crucifigant: sed tertia die resurget. Ioan.18.f.32.

τότε προσῆλθεν αὐτῷ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου, μετὰ τῶν υἱῶν αὐτῆς, προσκυνοῦσα καὶ αἰτοῦσά τι παʼ αὐτοῦ. 20 Tunc uenit ad eum mater filiorum Zebedæi cum filijs suis, adorans & petens aliquid ab eo. Zebedæi filij. Marc.10.c.35.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ, τί θέλεις; λέγει αὐτῷ· εἰπὲ ἵνα καθίσωσιν οὗτοι οἱ δύο υἱοί μου, εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου, ἐν τῇ βασιλείᾳ σου. 21 Ipse uerò dixit ei, Quid uis? Ait ei: Dic ut sedeant isti duo filij mei, unus à dextra tua, & alter à sinistra, in regno tuo.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν· οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν; καὶ τὸ βάπτισμα, ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; λέγουσιν αὐτῷ, δυνάμεθα. 22 Respõdens autem Iesus, dixit: Nescitis quid petatis: potestis bibere poculum quod ego bibiturus sum: & baptismate quo ego baptizor, baptizari? Dicunt ei, Possumus. Calix.

καὶ λέγει αὐτοῖς· τὸ μὲν ποτήριόν μου πίεσθε, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε· τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μου, οὐκ ἔστιν ἐμὸν δοῦναι, ἀλλʼ οἷς ἡτοίμασται ὑπὸ τοῦ πατρός μου. 23 Tunc dicit eis: Poculum quidem meum bibetis, & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini: sedere autem à dextra mea & sinistra mea, non est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est à Patre meo.

καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα, ἠγανάκτησαν περὶ 24 Et quum *hæc* audissent *alij* decem, indignati Marc.10.g.41. Luc.21.c.25.

B τῶν δύο ἀδελφῶν. sunt de duobus fratribus.

ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, εἶπεν· οἴδατε ὅτι οἱ ἄρχοντες τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν. 25 Iesus autem quum eos aduocasset, ait: Scitis quòd principes Gẽtium dominantur in eas: & qui magni sunt, licentia utuntur in eas:

οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλʼ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν μέγας γενέσθαι, ἔστω ὑμῶν διάκονος· 26 Verùm nõ ita erit inter uos: sed quicunq; uoluerit inter uos magnus fieri, sit uester minister:

καὶ ὃς ἐὰν θέλῃ ἐν ὑμῖν εἶναι πρῶτος, ἔστω ὑμῶν δοῦλος· 27 Et quicunq; uoluerit inter uos primus esse, sit uester seruus.

ὥσπερ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν. 28 Sicut Filius hominis non uenit ut sibi ministraretur, sed ut ministraret, & daret animã suã redemptionis precium pro multis. Minister noster Christus, & Redemptor. Phil.2.a.7.

19 Sed tertia die, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Vide suprà 13.c.22. 21 A' dextra tua, ἐκ δεξιῶν σου. Vel (ut Vul. & Eras.) ad dexteram tuam. Ad uerbũ, ex dextris tuis. 22 Quod ego bibiturus sum, ὃ ἐγὼ μέλλω πίνειν, καὶ τὸ βάπτισμα, &c. In exemplaribus 4.5.14. legitur ὃ ἐγὼ πίνω· ἢ τὸ βάπτισμα, &c. quod ego bibo: aut baptismate. In secũdo aũt exẽplari, itẽq; in octauo, hæc omnia, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; & baptismate quo ego baptizor, baptizari? neq; in hoc uersiculo, neq; in proximo habentur: & suspicantur nonnulli addita ex Marco, quum apud ueterem interpretem non legantur. Sunt autem quasi prouerbialia hæc dicendi genera, quibus fidelium conditio explicatur. Nam primùm omnium metonymicè poculum pro eo accipitur quod poculo continetur. Deinde poculi appellatione intelligitur apud Hebræos modus uel pœnæ, quæ peccatis nostris infligitur, ut Psal.11.b.6. & infrà cap.26. f.39. ubi Dominus personam nostram sustinet: uel afflictionis, quæ ad nos probandos & confirmandos immittitur à Deo, ut hoc loco: uel lætitiæ, qua cumulantur fideles, ut Psal.23.a.5. Significat deniq; cuiusque sortem & con-

C ditionem, ut Psal.16.a.5. Porrò Erasmus ueterem interpretem meritò in eo reprehendit, quòd ποτήριον uertat calicem: id est, κύλικα. quod tamen ipse non emendauit infrà 26.d.39. 23 Dare, δοῦναι. In codicibus secundo, tertio, quarto legitur, τὸ δοῦναι, id est hoc dare, Hebraica repetitione relatiui. Vetus interpres addit pronomen ὑμῖν, uobis: quam lectionem si sequamur, nihil supplendum erit in proximo membro. *Dabitur* quibus, εἰς. Erasmus, ijs cõtinget quibus. Sed uocabulum contigentiæ libens refugio, quoties præsertim de ijs agitur in quibus decretũ Dei æternum nobis proponitur considerandum. Verbum aũt δοθήσεται, quod in Græco suppletur, Latinè expressi. 24 *Alij* decem, οἱ δέκα. Addidi particulam Alij, ut uim articuli Græci exprimerem, & amphiboliam sermonis uitarem. 25 Dominantur in eas, κατακυριεύουσιν αὐτῶν. Cicero de Senectute: Ita enim senectus honesta est, si ad extremum spiritum dominatur in suos. Ita igitur uolui exprimere uim præpositionis κατὰ, tum in hoc uerbo, tum in eo quod sequitur proximè, resoluta compositione. quod etiam placet Erasmo in annotationibus. Vulgata, dominantur eorum: duplici errore, quum repetẽdus sit genitiuus Gentium, & hoc uerbum apud Latinos tertio casui iungatur. Sed hoc quoq; obseruandum est (quod Erasmus non præterijt) hoc uocabulo, & eo quod proximè cõsequitur, non quãuis dominationem significari, sed cum imperiosa quadam acerbitate cõiunctam: quam prohibet Paulus Eph. 6.b.9. Sic accipitur Act.19.c.16. & 1. Pet. 5.a.3. Nam alioquin fideles uerbi Dei ministri authoritate funguntur minimè omnium contemnẽda, quam paucis explicat Paulus 2. Corinth.10.a.4. & deinceps. Ideo etiam interpretatus sum, κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν, licẽtia utuntur aduersus eas, quum alioquin soleamus ἐξουσίαν interpretari authoritatem. Videtur enim licentia plerunq; poni in uitio, & tyrannicam illam uocem optimè declarat, Si liber, licet. Potestas autem respondet τῇ δυνάμει. Et Potestatem exercere, quo utuntur uetus interpres & Erasmus, non memini legere apud idoneos authores. 26 Verùm non ita, οὐχ οὕτω δέ. Particulam δὲ neq; uetus interpres legit, neque Erasmus. Sit, ἔστω. In uetustis codicibus 1.2.3.7.12.14. legitur ἔσται, erit. Redemptionis precium, λύτρον. Vulgata, redemptionem. Verùm (ut obseruat Erasmus) τὸ λύτρον ipsam redemptionem non declarat, sed eius precium, id est quicquid datur ad eos redimendos qui captiui tenentur. Homerus ἄποινα uocat. Pro multis, ἀντὶ πολλῶν. Vide Marci 10.g.45.

Marc.10.g.46. Luc.18.g.35. Tunc egredientibus ipsis ab Iericho, sequuta est eum turba multa.

29 κὴ ἐκπορευομένων αὐτῶν ἀπὸ Ἰεριχὼ, ἠκολούθησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς. A

Cæci duo. Et ecce duo cæci sedentes iuxta uiam, quum audissent quòd Iesus præteriret, clamauerunt, dicentes: Miserere nostri Domine fili Dauid.

30 κὴ ἰδοὺ δύο τυφλοὶ καθήμενοι παρὰ τὴν ὁδὸν, ἀκούσαντες ὅτι Ἰησοῦς παράγει, ἔκραξαν, λέγοντες· ἐλέησον ἡμᾶς κύριε υἱὸς Δαβίδ.

Turba autem obiurgauit eos ut silerẽt: illi uerò magis clamabant, dicentes: Miserere nostri Domine fili Dauid.

31 ὁ δὲ ὄχλος ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα σιωπήσωσιν. οἱ δὲ μεῖζον ἔκραζον, λέγοντες· ἐλέησον ἡμᾶς κύριε υἱὸς Δαβίδ.

Et quum restitisset Iesus, uocauit eos, & ait, Quid uultis faciam uobis?

32 καὶ στὰς ὁ Ἰησοῦς, ἐφώνησεν αὐτοὺς, καὶ εἶπε· τί θέλετε ποιήσω ὑμῖν;

Dicunt ei: Domine, ut aperiantur oculi nostri.

33 λέγουσιν αὐτῷ, κύριε, ἵνα ἀνοιχθῶσιν ὑμῶν οἱ ὀφθαλμοί.

Misericordia autem commotus Iesus, tetigit oculos eorum: & statim uisum receperunt oculi eorum, & secuti sunt eum.

34 σπλαγχνισθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, ἥψατο τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν· καὶ εὐθέως ἀνέβλεψαν αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

CAP. XXI. ΚΕΦ. κα'.

Christus asinæ insidens ingreditur Ierusalẽ. Marc.11.a.1. Luc.19.d.29. ET quum appropinquassent Hierosolymis, & uenissent in Bethphage ad montem Olearum, tunc Iesus misit duos discipulos,

1 Καὶ ὅτε ἤγγισαν εἰς Ἱεροσόλυμα, κὴ ἦλθον εἰς Βηθφαγὴ, πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, τότε ὁ Ἰησοῦς ἀπέστειλε δύο μαθητὰς,

Dicens eis: Proficiscamini in uicum qui contra uos est, & statim inuenietis asinam ligatam, & pullum cum ea: soluite, & adducite mihi.

2 λέγων αὐτοῖς· πορεύεσθε εἰς τὴν κώμην τὴν ἀπέναντι ὑμῶν, καὶ εὐθέως εὑρήσετε ὄνον δεδεμένην, κὴ πῶλον μετ' αὐτῆς· λύσαντες ἀγάγετέ μοι. B

Et si quis uobis aliquid dixerit, dicite quòd Dñs his opus habet: statim enim mittet eos.

3 καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ τι, ἐρεῖτε ὅτι ὁ κύριος αὐτῶν χρείαν ἔχει· εὐθέως δὲ ἀποστελεῖ αὐτούς.

Hoc autem totum factum est, ut impleretur quod dictum est per Prophetam dicentem:

4 τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῇ τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου λέγοντος·

Esa.1.b.11. Zach.2.b.9. Ioan.12.b.14. Dicite filiæ Sion, Ecce Rex tuus uenit tibi mansuetus, & insidens asinæ ac pullo filio subiugis asinæ.

5 εἴπατε τῇ θυγατρὶ σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρχεταί σοι πραΰς, καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον, καὶ πῶλον υἱὸν ὑποζυγίου.

29 Egredientibus, ἐκπορευομένων. In sexto exemplari legitur in numero singulari, ἐκπορευομένου αὐτοῦ: id est, egrediẽte ipso. 30 Præteriret, παράγει. Vel prætergrederetur, ut suprà 9.a.9. Sic autem uerto, ut melius exprimatur præpositio παρά. Vulgata & Erasmus, transiret: id est, διέρχεται. Domine, κύριε. Hoc uocabulum in omnibus Græcis codicibus collocatum est post ἡμᾶς. apud ueterem autem interpretem & Erasmum inchoat hoc membrum. 32 Quum restitisset, στάς. Ad uerbum, quum stetisset: quum tamen στὰς hoc loco non opponatur sedenti aut iacenti, sed ambulanti. Vocauit, ἐφώνησεν. Voce scilicet, non per alium. Hoc enim potius significat τὸ λαλεῖν, uel potius τὸ μεταπέμπεσθαι. 34 Oculi eorum, αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοί. Hæc non erant in ueustis codicibus secundo & octauo, neq; etiam reperiuntur apud ueterem interpretem. Vulgata, uiderunt: id est, ἐβλεψαν.

IN CAPVT XXI.

1 Bethphage, βηθφαγὴ. Antiqua omnia legunt βηθσφαγὴ, id est Bethspltage. Hebræa enim hæc omnia uariè sunt à Græcis corrupta. Olearum, ἐλαιῶν. Vulgata, Oliueti. id est ἐλαιῶνος, sicut etiam uocatur Act.1.b.12. 2 Contra, ἀπέναντι: id est, eregione. Sicut apud Virgilium 1. Aen. Carthago dicitur sita Italiam contra. Sic ab Hebræis quoque usurpatur נגד. 3 Aliquid dixerit, εἴπῃ τι. In secundo exemplari scriptum legimus, εἴπῃ τί τινάς; dixerit, Quid facitis? Statim enim mittet, εὐθέως ἀποστελεῖ. Vulgata & Erasmus coniunctionem ἢ interpretantur Et: non ineptè, modò copulam accipias loco particulæ causalis: quod alibi frequenter occurrit, ut infrà cap.23.b.12. sed ego perspicuitati studui, ne quẽ ambiguitas falleret. Porrò ueteres codices & Theophylactus scriptum habent ἀπέστειλε mittit: eodem (ut existimo) sensu, sed mutato tempore futuro in præsens, ut melius significetur illum nullam moram esse interpositurum. Nam ad Iesum & discipulos non placet referre, quum paulo antè dixerit fuisse missos, sed ad dominũ asinæ potius, qui auditis discipulis, statim esset illis traditurus asinã cum pullo. 5 Filiæ Sion, τῇ θυγατρὶ σιών, id est ciuitati Sion. Nam familiare est Hebreis filiarum nomen urbibus ipsis accõmodare: cuius phrasis exempla plurima uel unus Threnorum liber suppeditabit. Insidens asinæ, ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὄνον. Propius ad Græcum participium accederet, conscensa asina: sed quia sub spectaculo exigui temporis propheta longiorem regni Christi statum descripsit, libenter retinui præsens tempus, quod melius continuum actum (ut loquuntur) exprimit. Nonnulli propterea quòd hoc loco additur fœmininus articulus, non de asina, sed de asino hoc dictũ intelligunt, ut illud τῷ πώλῳ & pullum, per epexegesin dicatur: quia Christus disertè ab alijs Euangelistis memoratur super pullum sedisse. Et fateor nomen עיר quo utitur Zacharias 9.b.9. quamuis toti speciei tribuatur, tamen magis propriè de mare intelligi: quum alterum habeant uocabulum Hebræi quo asina significatur, & quo etiam utitur propheta in posteriore membro. Sed non temerè est quòd Matthæus tum asinæ tum pulli disertè facit mentionẽ. Iam uerò quum in tota hac historia distinguantur ὄνος & πῶλος, necesse non fuit fœmininũ articulum exprimere. Quòd igitur dicere uidetur propheta Christum super asinam & pullum sedisse, nemo non uidet quomodo sit intelligendum. Nam quia pullo, quem conscendit Dominus, adiuncta erat asina, pulli scilicet comes, ideo dicitur & matre & pullo uectus fuisse, communi loquendi consuetudine. nam etiam uernacula nostra lingua dicitur āliquis ire tribus aut quatuor equis, si totidem habeat comites. Filio subiugis asinæ, υἱῷ ὑποζυγίου. Subiugalis nomen apud Latinos legere non memini: subiuges autem equas memorat Plinius, sed adiectiuè: ideo expressi appellatiuum. Filij uerò uocabulum etiam usurpat Columella de onagris loquens libro 6. cap. 37.

7 Pallia

A πορευθέντες δὲ οἱ μαθηταὶ, καὶ ποιήσαντες 6
καθὼς προσέταξεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς,

ἤγαγον τὴν ὄνον καὶ τὸν πῶλον, καὶ ἐπέθη- 7
καν ἐπάνω αὐτῶν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐπεκάθισεν
ἐπάνω αὐτῶν.

ὁ δὲ πλεῖστος ὄχλος ἔστρωσαν ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια 8
ἐν τῇ ὁδῷ· ἄλλοι δὲ ἔκοπτον κλάδους ἀπὸ τῶν δένδρων,
καὶ ἐστρώννυον ἐν τῇ ὁδῷ.

οἱ δὲ ὄχλοι οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες 9
ἔκραζον, λέγοντες, ὡσαννὰ τῷ υἱῷ Δαβίδ, Εὐλο-
γημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου, ὡσαννὰ ἐν
τοῖς ὑψίστοις.

καὶ εἰσελθόντος αὐτοῦ εἰς ἱεροσόλυμα, ἐσείσθη 10
πᾶσα ἡ πόλις, λέγουσα, τίς ἐστιν οὗτος;

οἱ δὲ ὄχλοι ἔλεγον, οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ προφήτης 11
ὁ ἀπὸ ναζαρὲτ τῆς γαλιλαίας.

καὶ εἰσῆλθεν ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐξέ- 12
βαλε πάντας τοὺς πωλοῦντας καὶ ἀγοράζοντας ἐν τῷ
ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολλυβιστῶν κατέστρεψε,
B καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς περιστεράς.

καὶ λέγει αὐτοῖς, γέγραπται, ὁ οἶκός μου, οἶκος 13
προσευχῆς κληθήσεται. ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε
σπήλαιον λῃστῶν.

καὶ προσῆλθον αὐτῷ τυφλοὶ καὶ χωλοὶ ἐν τῷ ἱε- 14
ρῷ, καὶ ἐθεράπευσεν αὐτούς.

ἰδόντες δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς τὰ 15
θαυμάσια ἃ ἐποίησε, καὶ τοὺς παῖδας κράζοντας
ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ λέγοντας, ὡσαννὰ τῷ υἱῷ
Δαβίδ, ἠγανάκτησαν.

Profecti ſunt autem diſcipuli, feceruntq; ſicut iniunxerat eis Ieſus.

Et adduxerunt aſinam & pullum, & impoſuerunt ſuper eos pallia ſua, & collocarunt *ipſum* ſuper ea.

Plurima autem turba ſtrauerunt pallia ſua in uia: alij uerò cædebant ramos ab arboribus, & ſternebant in uia.

Porrò turba quæ præibat & quæ ſequebatur, clamabat dicens: Hoſanna Filio Dauid: benedictus qui uenit in nomine Domini: Hoſanna ô *qui es* in cœlis altiſsimis.

Et quum ipſe introiſſet Hieroſolyma, commota eſt uniuerſa urbs, dicens: Quis eſt iſte? Matt.11.b.11. Luc.19.g.45. Ioan.2.c.13.

Turba autem dicebat: Iſte eſt Ieſus ille propheta à Nazareth Galilææ.

Et introiuit Ieſus in templum Dei, & eiecit omnes uendentes & ementes in templo: menſasq; numulariorum, & cathedras uendentium columbas ſubuertit. *Vendentes in templo.* Deut 4.c.25.

Et dicit eis: Scriptũ eſt, Domus mea, domus orationis uocabitur: at uos feciſtis eam ſpeluncam latronum. *Orationis domus.* Eſa.56.c.7. Ierem.7.b.11.

Tunc uenerunt ad eum cæci & claudi in templo: & ſanauit eos. Marc.11.c.17. Luc.19.g.46.

Quum uidiſſent autem principes Sacerdotũ & Scribæ mirabilia quæ fecerat, & pueros clamantes in templo, & dicentes, Hoſanna Filio Dauid, indignati ſunt. *Pueri proſperum Chriſto optantes.*

7 Pallia, τὰ ἱμάτια: id eſt, ueſtem exteriorem. Vulgata, ueſtimenta: quod latius patet, ut alibi diximus. Hic autem uidetur de pallijs tantùm agi: an enim nudi Chriſtum ſequerentur? Collocarunt, ἐπεκάθισαν. Quædam exemplaria legunt, ἐπεκάθισεν, inſedit. Rurſus tertium & decimumquartum ἐκάθισεν, ſedit. Super ea, ἐπάνω αὐτῶν. Frobenius excudit ἐπάνω αὐτοῦ ſuper eam, aſinam ſcilicet. Sed ex alijs Euangeliſtis liquet Dominum uectum fuiſſe non aſina, ſed pullo. Lego igitur αὐτῶν plurali numero, & ad ueſtimenta refero, quibus ſtratis inſedit: uel ad aſinam & pullum, ut conſentiat Matthæus cum Zacharia. Quomodo autem intelligendum ſit, Dominum utroq; uectum fuiſſe, quum reliqui Euangeliſtæ pulli tantùm meminerint, paulo antè diximus. Vetus interpres uertit, deſuper. Itaque uidetur tantùm legiſſe ἐπάνω, nullo expreſſo relatiuo. 9 Quæ præibat, προάγοντες. In ſecundo codice additur, αὐτῷ: id eſt, ei. Hoſanna, ὡσαννὰ. Vel Hoſanna, ut in quibuſdam exemplaribus legimus. Nam Hebraicè ſcriberetur הושיעא, uocabulo ex duobus corruptis & per ſyncopen contractis compoſito: quum potius dicendũ fuerit הושיעה־נא, id eſt ſerua, uel opitulare quæſo. Fuit autem hæc ſolennis formula acclamationis, ideoq; He-
C braicè expreſſa ab Euangeliſtis: qua utebantur Iudæi in feſto Tabernaculorum, quum ramos geſtarent ex Domini mandato, Leuitic.23.g.40. qua de re multa nugatur Plutarchus συμποσιακῶν λ. κιφ. ι. qui rurſus in Theſei uita ſimile quiddam refert de Athenienſium feſto, quod ὠσχοφόρια, à geſtandis ramis, uocabant: ſi modò ſacra cum profanis licet comparare. In illo igitur feſto quum hanc uocem identidem multi ingeminarent, tandem eò uentum eſt, ut ipſos etiam ſalicum & cæterarum deinceps arborum ramos Hoſanna uocitarent: ſicut quidam noſtri ſeculi uir doctus & diligens obſeruauit ex Rabbinorum libris. Itaque exiſtimat hac ſignificatione hic eſſe accipiendũ, perinde ac ſi geſtiens turba declararet ſeſe hos ramos Filio Dauidis ferre, eumq; Deum ac Meſsiam agnoſcere. Nam alioquin (inquit) ſi Hoſanna ſignificat Salua quæſo, quid erit Salua quæſo Filio Dauid? Videtur enim potius dicendum fuiſſe υἱῷ Δαβὶδ, Fili Dauid, uel υἱῷ Δαβὶδ Filium Dauid. At ego malo, propriam uerborũ declarationẽ ſequutus, interpretari, Opitulare quæſo. Neq; enim facilè mihi perſuaſerim Chriſtum illo tempore pro Deo habitum, ne ab iis quidem qui eum haberent pro Meſsia. Deinde quæ proximè ſequuntur, ſatis oſtendunt hæc omnia ex Pſalmo 118. eſſet petita, & huiuſmodi acclamationibus plebem proſperum ſucceſſum ſuo Meſsiæ à Domino petijſſe. Neq; eſt cur iſta conſtructio nos moretur, quum ſæpe etiam reperiatur uerbum הושיע abſolutè poſitum pro opitulari & ſalutẽ afferre: ſicut liquet ex multis locis, ipſoq; adeò uerſiculo Pſalmi 118, ex quo hæc eſſe petita diximus. Quinetiam prorſus ſimilis conſtructionis exemplum habemus Pſalmo 86.c.16. Benedictus, εὐλογημένος. Hebraiſmus, id eſt laudandus & extollendus: ſiue, bene ſit ei qui uenit in nomine Domini: quem ſcilicet Dominus Regem nobis dedit. Qui uenit, ὁ ἐρχόμενος. Vel, is qui uenturus erat. Nam (ut alibi annotauimus) hoc uerbum etiam tempore præſenti uidetur futurum aliquid ſignificare, quum de eo dicatur qui adhuc eſt in uia. Et hæc uerba fortaſsis reſpiciunt prophetarũ prædictiones de Meſsia. O *qui es* in cœlis altiſsimis, ὁ τοῖς ὑψίστοις. Hebraiſmus. Quia uerò obſcurum erat alioquin hoc dicendi genus, ideo putaui aliquid ſupplendum quo illuſtraretur. ſuppleui autem quod maximè uiſum eſt accommodatum, quum præſertim ſimilis eclipſis exemplum reperiſſem Pſalmo 148.a.1.& 7. Quòd ſi magis placebit altera ſententia quam explicuimus, conuertes, Hoſanna *ei qui eſt* in altiſsimis.

12 Eiecit, ἐξέβαλε. Vetus interpres & Eraſmus, eijciebat: id eſt, ἐξέβαλλε. Subuertit, κατέστρεψε. Κατὰ idem hic uaelet quod κάτω. Vulgata & Eraſ. euertit. 13 Vocabitur, κληθήσεται: id eſt, erit: de quo Hebraiſmo ſæpe diximus.

Et dixerunt ei, Audis quid isti dicant? Ie- 16 καὶ εἶπον αὐτῷ, ἀκούεις τί οὗτοι λέγουσιν; ὁ δὲ A
sus autem dicit eis, Etiam: nunquam legi- ἸΗΣΟΥΣ λέγει αὐτοῖς, ναί. οὐδέποτε ἀνέγνωτε, ὅτι
Psal.8.a.3. stis, Ex ore infantium & lactentium perfeciſti ἐκ στόματος νηπίων καὶ θηλαζόντων κατηρτίσω
laudem? αἶνον;

Et relictis ipsis, exijt extra urbem in Betha- 17 καὶ καταλιπὼν αὐτοὺς, ἐξῆλθεν ἔξω τῆς πόλεως,
niam, & diuersatus est illic. εἰς Βηθανίαν, καὶ ηὐλίσθη ἐκεῖ.

Manè autem rediens in urbem, esurijt. 18 πρωΐας δὲ ἐπανάγων εἰς τὴν πόλιν, ἐπείνασε·

Ficus arefacta. Et quum uidisset ficum quandam in uia, ue- 19 καὶ ἰδὼν συκῆν μίαν ἐπὶ τῆς ὁδοῦ, ἦλθεν ἐπ' αὐ-
Marc.11.b.13. nit ad eam, & nihil inuenit in ea, nisi folia solùm: τὴν, καὶ οὐδὲν εὗρεν ἐν αὐτῇ εἰ μὴ φύλλα μόνον. καὶ
tunc dicit ei, Ne amplius ex te fructus nascatur λέγει αὐτῇ· μηκέτι ἐκ σοῦ καρπὸς γένηται εἰς τὸν
in seculum. Et arefacta est illico ficus. αἰῶνα. καὶ ἐξηράνθη παραχρῆμα ἡ συκῆ.

Quum igitur hoc uidissent discipuli, mirati 20 καὶ ἰδόντες οἱ μαθηταὶ, ἐθαύμασαν, λέγοντες·
sunt, dicentes: Quomodo illico exaruit ficus? πῶς παραχρῆμα ἐξηράνθη ἡ συκῆ;

Respondens autem Iesus, ait eis: Amen dico 21 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἸΗΣΟΥΣ, εἶπεν αὐτοῖς· ἀμὴν λέ-
uobis, si habueritis fidem, & non disceptaueri- γω ὑμῖν, ἐὰν ἔχητε πίστιν, καὶ μὴ διακριθῆτε, οὐ
tis, non solùm hoc *quod factum est* ficui, facietis, ue- μόνον τὸ τῆς συκῆς ποιήσετε, ἀλλὰ καὶ τῷ ὄρει
rumetiã si monti isti dixeritis, Tollitor, & proij- τούτῳ εἴπητε, ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλ-
citor in mare, fiet. λασσαν, γενήσεται.

Fides in oratione. Et omnia quæ petieritis in oratione creden- 22 καὶ πάντα ὅσα ἂν αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ
Marc.11.d.27. tes, accipietis. πιστεύοντες, λήψεσθε.
Luc.10.a.1.

Interrogatur Christus de potentia sua. Et quum ipse ueniſſet in templum, principes 23 καὶ ἐλθόντι αὐτῷ εἰς τὸ ἱερὸν, προσῆλθον αὐ- B
sacerdotum & seniores populi eum docentem τῷ διδάσκοντι οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι
adierunt, dicentes: Qua authoritate facis ista? τοῦ λαοῦ, λέγοντες· ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποι-
& quis tibi dedit istam authoritatem? εῖς; καὶ τίς σοι ἔδωκε τὴν ἐξουσίαν ταύτην;

Respondens autem Iesus, dixit eis: Interroga 24 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἸΗΣΟΥΣ, εἶπεν αὐτοῖς· ἐρωτήσω ὑ-
bo uos & ego rem quandam: quã si dixeritis mi- μᾶς κἀγὼ λόγον ἕνα, ὃν ἐὰν εἴπητέ μοι, κἀγὼ ὑ-
hi, & ego uobis dicã qua authoritate faciã ista: μῖν ἐρῶ ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Baptismus Ioannis. Baptismus Ioannis unde erat? è cœlo, an ex 25 τὸ βάπτισμα ἰωάννου πόθεν ἦν, ἐξ οὐρανοῦ, ἢ ἐξ
hominibus? At illi ratiocinabãtur apud se dicẽ- ἀνθρώπων; οἱ δὲ διελογίζοντο παρ' ἑαυτοῖς, λέγον-

16 Etiam, ναί. Vulgata, Vtiq; Eraſmus, Quid'ni: id est, πῶς γὰρ οὔ. Vide suprà 5.f.37. Perfeciſti, κατηρτίσω: id est, ἐτελείωσας. Nam τὸ ἄρτιον idem hic ualet quod τέλειον: id est, quod omnibus suis partibus constat, ita ut nihil neque desit, neque superſit: sumpta nimirum metaphora à numero quem τέλειον appellant Geometræ, qui scilicet τοῖς ἴσοις τοῦ μήκους ἴσος ἐστίν. Nam ἄρτιος ἀριθμὸς numerus par dicitur, is nempe qui in duas tantum æquales partes diuidi potest. ἄρτιος autem ἀνάλογον, pro τελείῳ usurpatur 2. Timoth. 3. d. 17. Vnde καταρτίζειν, ἀπαρτίζειν, ἐξαρτίζειν, quæ frequenter occurrunt, interdum pro τελειοῦν, id est perfectum & integrum reddere: interdum pro ἁρμόζειν & ἑτοιμάζειν, id est, aptare & præparare, ut 2. Tim. 3. d. 16. Rom. 9. c. 22. & alibi. Cæterùm quod in Hebræo legitur תְּהִלָּה, ab hac interpretatione non dissentit. Nam quæ sunt perfecta, etiam sunt firmissima. Sed & Oris uocabulum pro uoce & testimonio accipitur, ut suprà 18. b. 16. 17 Extra, ἔξω. Eraſ. è: id est, ἐκ. Diuersatus est, ηὐλίσθη. Ad uerbum, stabulatus est. Vulg. mansit: id est, ἔμεινεν. 19 Ficũ, συκῆν. arborẽ scilicet. Itaq; Vulgata & Eraſmus per periphrasin interpretãtur arborẽ fici. à qua tamẽ periphrasi hoc eodẽ uersiculo discesserunt: neq; certè necessaria erat, quũ amphibolia omnis postea tollatur. Ne amplius, μηκέτι. Vulg. Nunquã: id est, μήποτε. Eraſ. Ne posthac: id est: μὴ ὡς ἐκεῖνο. Illico, παραχρῆμα. Vulg. & Eraſ. cõtinuò: quod uidetur respõdere τῷ ἅμα aduerbio. Illud autẽ quod usurpo, opponitur τῷ παραυτίκα τῇ παραχρῆμα. 21 Disceptaueritis, διακριθῆτε: id est, hęsitaueritis, sicut uertit Vulgata, & eã sequutus Eraſmus, sensu magis quàm uerbo expresso. Nam qui hæsitat, alternantibus sententijs secum ipse quasi litigat & disceptat, ut annotat doctiſsimus Budæus in Commentarijs. Sic etiam accipitur Rom. 4. d. 20. & Act. 10. c. 20. Denique διακρίνεσθαι est quod uernaculo sermone dicimus *faire difficulte*. Hoc *quod factum est* ficui, τὸ τῆς συκῆς. Vulgata, de ficulnea. Ad uerbum, illud ficus: de quo dicendi genere suprà 8. c. 33. diximus aliquid. Eraſmus, quod accidit ficui. Proijcitor, βλήθητι. Sic Eraſmus in annotationibus. Vulgata, iacta te: paſsiuo per actiuum expresso, sicut etiam antea uertit ἄρθητι, Tolle pro tollitor. 23 Quum ipse ueniſſet, ἐλθόντι αὐτῷ. In secundo & octauo codicibus scriptum erat, ἐλθόντος αὐτοῦ, eodem sensu. Eum adierunt, προσῆλθον αὐτῷ. Hoc ordine hæc uerba colloco, principes sacerdotum & scribæ eum docentem adierunt: idq; propter amphibologiã quæ in græco sermone est. nam alioqui uideri posset principes quarto casu dici. Qua authoritate, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ. Vulgata, Qua poteſtate: id est, ποίᾳ δυνάμει. hic autem (ut Eraſmus rectè obseruat) non uires, sed ius & authoritas significatur. Ad uerbum, In quali licentia: sed particula In satis exprimitur sexto casu: ποίᾳ autem ponitur pro τίνι, ut est à nobis annotatum suprà 19. b. 18.

24 Rem quandam, λόγον ἕνα. Ad uerbum, sermonem unum. Sed Hebræis, (ut iam antè monuimus) דבר rem omnem in genere significat, atq; adeò pro particula indefinita usurpatur: pro quo Græci theologi interdum λόγον, interdum ῥῆμα usurpant. ἕνα autem, id est unum pro τινὰ poni, sæpe iam est à nobis annotatum. Hoc igitur omnino illud est quod uernaculo sermone dicimus, *Ie uous demanderay un mot*. 25 E` cœlo, ἐξ οὐρανοῦ: id est, à Deo. Ita enim melius apparet antitheſis: & cœlum pro Deo Syriacè usurpari, quidam Hebraicæ linguæ peritus obseruat: quod tamen ad imperium referas, ut sursum homines mentem attollant quum de Deo agitur. Ratiocinabantur, διελογίζοντο: id est, rationes conferebant in utranq; partem, ut constat ex sequente dilemmate. Itaq; sic conuertere malui quàm Cogitabant, cum uetere interprete, quem sequitur Eraſmus. Suprà tamen idem uerbum διαλογίζεσθαι conuerti Disceptare: id est, διακρίνεσθαι, ubi de mutua colloquutione agitur, quam Latini Dialogum uocant.

Apud se, πρὸς ἑαυτούς. Vulgata, inter se: id est, ἐν ἑαυτοῖς.

29 Quum

Α τες, ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ οὐρανοῦ· ἐρεῖ ὑμῖν, διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ;

ἐὰν δὲ εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων, φοβούμεθα τὸν 26 ὄχλον. πάντες γὰρ ἔχουσι τὸν Ἰωάννην ὡς προφήτην.

καὶ ἀποκριθέντες τῷ Ἰησοῦ, εἶπον, οὐκ οἴδαμεν. 27 ἔφη αὐτοῖς καὶ αὐτὸς, οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν, ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ; ἄνθρωπος εἶχε τέκνα δύο· καὶ 28 προσελθὼν τῷ πρώτῳ εἶπε, τέκνον ὕπαγε, σήμερον ἐργάζου ἐν τῷ ἀμπελῶνί μου.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν, οὐ θέλω. ὕστερον δὲ με- 29 ταμεληθεὶς, ἀπῆλθε.

καὶ προσελθὼν τῷ δευτέρῳ, εἶπεν ὡσαύτως· ὁ δὲ 30 ἀποκριθεὶς, εἶπεν, ἐγὼ κύριε. καὶ οὐκ ἀπῆλθε.

τίς ἐκ τῶν δύο ἐποίησε τὸ θέλημα τοῦ πατρός; 31 λέγουσιν αὐτῷ, ὁ πρῶτος. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οἱ τελῶναι καὶ αἱ πόρναι προάγουσιν ὑμᾶς εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.

Β ἦλθε γὰρ πρὸς ὑμᾶς Ἰωάννης ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, καὶ οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ. οἱ δὲ τελῶναι καὶ 32 αἱ πόρναι ἐπίστευσαν αὐτῷ. ὑμεῖς δὲ ἰδόντες οὐ μετεμελήθητε ὕστερον, τοῦ πιστεῦσαι αὐτῷ.

ἄλλην παραβολὴν ἀκούσατε· ἄνθρωπός τις ἦν 33 οἰκοδεσπότης, ὅστις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ φραγμὸν αὐτῷ περιέθηκε, καὶ ὤρυξεν ἐν αὐτῷ ληνὸν, καὶ ᾠκοδόμησε πύργον, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησεν.

ὅτε δὲ ἤγγισεν ὁ καιρὸς τῶν καρπῶν, ἀπέστειλε 34 τοὺς δούλους αὐτοῦ πρὸς τοὺς γεωργοὺς, λαβεῖν τοὺς καρποὺς αὐτοῦ.

καὶ λαβόντες οἱ γεωργοὶ τοὺς δούλους αὐτοῦ, 35 ὃν μὲν ἔδειραν, ὃν δὲ ἀπέκτειναν, ὃν δὲ ἐλιθοβόλησαν.

πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους πλείονας τῶν 36 πρώτων, καὶ ἐποίησαν αὐτοῖς ὡσαύτως.

ὕστερον δὲ ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, 37 λέγων, ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

οἱ δὲ γεωργοὶ ἰδόντες τὸν υἱὸν, εἶπον ἐν ἑαυτοῖς. 38

tes, Si dixerimus, E cœlo: dicet nobis, Quare ergo non credidistis ei?

Sin autem dixerimus, Ex hominibus: timemus turbam. omnes enim habent Ioannem ut prophetam. Supra 14.2.5.

Et respondentes Iesu, dixerunt, Nescimus. Ait eis & ipse, Nec ego dicam uobis qua authoritate faciam ista.

Quid autem uobis uidetur? Quidam habebat duos filios: & accedēs ad priorem, dixit, Fili, abi, hodie operare in uinea mea. Qui uoluntatem Dei faciant.

Ille uerò respondens, ait, Nolo. Sed postea quum resipuisset, abijt.

Et accedēs *ille* ad secundū, dixit itidem. Is uerò respondens, ait, Ego *abeo* domine. Et non abijt.

Vter è duobus fecit uoluntatem patris? Dicunt ei, Prior. Dicit eis Iesus: Amen dico uobis quòd Publicani & meretrices præeunt uobis in regnum Dei. Publicani. Meretrices.

Venit enim ad uos Ioannes uia iustitię, & nō credidistis ei: Publicani uerò & meretrices crediderunt ei. uos autem quum uidisseris, non resipuistis postea, ut crederetis ei. Iudæi infideles.

Aliam parabolam audite, Fuit quidam paterfamiliâs qui plantauit uineam, & sepem circumposuit ei, foditq; in ea torcular, & ædificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregre profectus est. Vinea Dei, Iudæi, qui tamen Christum occiderunt. Esa.5.a.1.b.5. Ierem.2.d.21. Marc.12 a.1. Luc.20.b.9.

Quum autem tempus fructuum appropinquasset, misit seruos suos ad agricolas, ut acciperent fructus ipsius. Agricolæ.

Agricolæ uerò captis seruis eius, alium quidem cecíderunt, alium uerò trucidarunt, alium autem lapidarunt.

Rursum misit alios seruos plures prioribus: & fecerunt eis itidem.

Postremò autem misit ad eos filium suum, dicens: Reuerebuntur Filium meum.

Agricolæ uerò uiso Filio, dixerunt inter se: Filius occisus ab agricolis.

C 29 Quum resipuisset, μεταμεληθείς. Vulg. & Erasmus per periphrasim, pœnitentia motus. Hic aũt & paulo pòst μεταμέλεσθαι pro μετανοεῖν ponitur: de quo suprà diximus 3.a.2. Hoc est quod dicimus uernaculo sermone *se ranisser*.

30 Et accedens, καὶ προσελθών. Vulgata & Erasmus, Accedens autem, προσελθὼν δὲ: quod etiam in uno uetere codice legimus. Ad secundum, τῷ δευτέρῳ. Vulgata & Erasmus, ad alterum, τῷ ἑτέρῳ: quo modo scriptum erat in tribus uetustis codicibus. Ego *abeo*, ἐγώ. Subauditur πορεύομαι, quod expressi. Origenes legit ναὶ κύριε, Etiam Domine: & quædam exemplaria, ἐγὼ ὑπάγω. 31 Voluntatem, θέλημα. Erasmus βούλημα, quod uoluit. 32 Via iustitiæ, ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης. Erasmus eodem sensu, per uiam iustitię: id est, uita & moribus integer, in quo nihil reprehendi posset. Nam ad commune populi iudicium hoc refertur ex Hebręorum idiotismo, apud quos דרך pro uita & moribus accipitur. Sed & ἐν ὁδῷ possumus accipere pro εἰς ὁδόν, ut sit hæc sententia, Ioannem uenisse qui eos in uiam iustitiæ induceret. Prior tamen sensus magis est genuinus, rationem uiuendi quam tenuit Ioannes, fuisse omnium iudicio rectam, & omni siniſtra nota exemptam. 33 Elocauit, ἐξέδοτο. Cicero 5. in Verrem, Xenon ad se pertinere negabat, elocatum esse fundum dicebat. Vulgata & Erasmus, locauit: nulla quidem sensus iniuria. sed ostendere uolui nullam esse causam cur simplex pro composito usurpemus. 37 Postremò, ὕστερον. Vulgata & Erasmus, Nouissimè. Reuerebuntur, ἐντραπήσονται: id est, αἰδεσθήσονται. orta significatione ex eo quòd ij quos pudet, soleant faciem ab ijs auertere quorum aspectum non sustinent. Nonnulli addunt particulam fortasse, uel (ut ipsi loquuntur) fortè: quia apud Lucam etiam diserte additur ἴσως. Alioqui enim (inquiunt) uideretur Deus ignorare quid sit futurum, quum Filium suum Iudæi non sint reuereriti. Vnde postea curiosæ quæstiones ortæ sunt de prouidentia, de quibus multa Erasmus hoc loco. Ego in nullis Græcis codicibus reperi particulam ἴσως, uel τάχα additum hoc loco: & quod ad quæstiones illas attinet, puto inanes esse argutias. Loquitur enim hic Deus in persona patrisfamiliâs, hominum more affirmans quod est uerisimile futurum: sicut pœnitere quoque Deus dicitur, quum tamen consilium non mutet. 38 Inter se, ἐν ἑαυτοῖς. Vulgata, intra se, id est apud se. Nostram interpretationem Erasmus in annotationibus affert, & sequentia etiam confirmant. Nam alioqui ἐν ἑαυτοῖς utroquę modo uerti potest, ut diximus suprà 3.b.9.

Infrà 26.a.3. & 27.a.1. Ioan.11.g.53. Iſte eſt hæres,uenite, trucidemus eum, & obtineamus hæreditatem eius.

Tunc captum eum eiecerunt extra uineam, & trucidarunt.

Quum igitur uenerit Dominus uineæ, quid faciet agricolis illis?

Aiũt ei, Malos ipſos malè perdet: & uineam ſuam elocabit alijs agricolis, qui reddent ei fructum temporibus ſuis.

Lapis angularis, Iudæi reiecti & aſſumptæ Gentes. Pſal.118.c.22. Act.4.b.11. Rom.9.g.33. 1.Pet.2.b.7. Dicit eis Ieſus: Nunquam legiſtis in Scripturis, Quem lapidem reprobarunt ædificantes, iſte factus eſt caput anguli. A' Domino factum eſt iſtud, & eſt mirabile in oculis noſtris?

Propterea dico uobis, quòd tolletur à uobis regnum Dei, & dabitur genti quæ ferat fructus eius.

Eſa.8.c.14. Et qui ceciderit ſuper lapidẽ iſtũ, conquaſſabitur: ſuper quem uerò ceciderit, diſsipabit eũ.

Et quum audiſſent principes ſacerdotum ac Phariſæi parabolas eius, cognouerunt quòd de ſe diceret.

Et quærentes eum prehendere, timuerunt turbam, quoniam ut prophetam eum habebat.

οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος, δεῦτε, ἀποκτείνωμεν A
αὐτὸν, καὶ κατάσχωμεν τὴν κληρονομίαν αὐτοῦ.
39 καὶ λαβόντες αὐτὸν, ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, καὶ ἀπέκτειναν.
40 ὅταν οὖν ἔλθῃ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσει τοῖς γεωργοῖς ἐκείνοις;
41 λέγουσιν αὐτῷ, κακοὺς κακῶς ἀπολέσει αὐτούς, καὶ τὸν ἀμπελῶνα ἐκδώσεται ἄλλοις γεωργοῖς, οἵτινες ἀποδώσουσιν αὐτῷ τοὺς καρποὺς ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν.
42 λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· οὐδέποτε ἀνέγνωτε ἐν ταῖς γραφαῖς, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν;
43 διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, ὅτι ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς.
44 καὶ ὁ πεσὼν ἐπὶ τὸν λίθον τοῦτον, συνθλασθήσεται, ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.
45 καὶ ἀκούσαντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι τὰς παραβολὰς αὐτοῦ, ἔγνωσαν ὅτι περὶ B
αὐτῶν λέγει.
46 καὶ ζητοῦντες αὐτὸν κρατῆσαι, ἐφοβήθησαν τοὺς ὄχλους, ἐπεὶ εἰς ὡς προφήτην αὐτὸν εἶχον.

Naptiarum parabola. Luc.14.d.16. Apocal.19.b.9.

TVnc reſpondẽs Ieſus, rurſum loquutus eſt eis per parabolas, dicens:

Aſsimilatum eſt regnum cœlorum cuidam regi qui fecit nuptias filio ſuo.

ΚΕΦ. κβ'.

ΚΑΙ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς, λέγων·

ὡμοιώθη ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν ἀνθρώπῳ βασιλεῖ, ὅστις ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

Obtineamus, κατάσχωμεν, σχὴν idem hic ualet quod κρατῶν: id eſt, ui occupatum aliquid retinere, quod etiam κατέχειν dicitur. Vulgata, habebimus: id eſt, ἕξομεν. Eraſmus, occupemus: id eſt, καταλάβωμεν. 39 Extra, ἔξω. Eraſmus iterum uertit, ex: id eſt, ἐκ. 41 Malos, κακοὺς. Eraſmus, Mali quum ſint, κακοὺς ὄντας. 42 Quem lapidem, λίθον ὅν. Mutaui collocationem uerborum, quia Latini ab hoc dicendi genere abhorrent. Nam illud Virgilij, Vrbem quam ſtatuo, ueſtra eſt, planè eſt poeticum. Aedificantes, οἱ οἰκοδομοῦντες, id eſt architecti, ſicut ſuprà 19.a.4. ponitur ὁ ποιήσας, pro ὁ κτίσας, uel ὁ δημιουργὸς, ex Hebræorum conſuetudine. Cæterùm familiaris eſt iſta trãſlatio Sacris ſcriptoribus, ac præſertim Paulo, quoties agitur de Eccleſia, id eſt de cœleſti Ieruſalem. Iſte factus eſt caput anguli, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, hic factus eſt in caput anguli: quod dicendi genus Hebraicum eſt, pro, cœpit eſſe caput anguli. Nam idem hic accidit uerbo γίγνεσθαι cum eo quod anno tauimus in uerbo ἔτυπτον ſuprà cap. 19. a.5. Caput autem anguli dicitur lapis in angulo præcipuus, qui totius ædificij iuncturam ſuſtinet, id eſt (ut loquitur Apoſtolus) ἀκρογωνιαῖος. Factum eſt iſtud, ἐγένετο αὕτη. Tres ſunt omnino huius relatiui interpretationes, quantum intelligere poſſum. Nam alij cenſent enallagen eſſe Hebræam fœminini relatiui pro neutro quo Hebræi carent: & perinde interpretantur ac ſi τοῦτο ſcriptum eſſet, quod referatur ad complexum orationis: ut ſit hic ſenſus, Lapis reiectus ab architectis, cœpit eſſe caput anguli, quæ res facta eſt à Domino, & cum ſumma admiratione à nobis ſpectatur. Hæc eſt, inquam, quorundam interpretatio, quę mihi ſimpliciſsima uidetur. Pleriſq; tamen ex Græcis & Latinis interpretib. inter quos pauci omnino fuerunt Hebrææ linguæ periti, uel ad caput, uel ad angulum referunt. Nam utrunq; & κεφαλὴ caput, & γωνία, id eſt angulus, Græcis fœmininum eſt cum relatiuo conueniens. Hanc poſtremam ſentẽtiam ſi ſequamur, uertendũ erit, A' Domino factus eſt iſte, ſiliceret angulus: quo modo explicat Theophylactus, & poſtea θαυμαστὸ mirabilis. Si autem referas ad κεφαλὴν, id eſt cationis complexum, ſed ad caput duntaxat. Sed (quod ueterum pace dixerim) utraq; hęc interpretatio mihi uidetur incommoda, neq; aliunde profecta quàm ex Hebraicæ linguæ ignoratione. 43 Quæ ferat fructus eius, ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, faciẽti fructus eius. Nos uerò, quia de re iam præſenti non loquitur, in participio conuertendo uſi ſumus periphraſi, & noſtro more, ferre fructum maluimus dicere, quàm fructum facere. Cæterùm fructus regni Dei ferre dicuntur qui tota ſua uita ſe regni cœleſtis ciues eſſe comprobãt, & fructus illos edunt, non carnis, ſed Spiritus, de quibus agit Apoſtolus Galat.5.d.22. Eſt enim hæc metaphora & ſacris & profanis ualde familiaris. 44 Conquaſſabitur, συνθλασθήσεται. Hoc modo & uetus interpres & Eraſmus cõuerterunt apud Lucam, cap.20.c.18. Hic uerò uti maluerunt Confringendi uerbo. Diſsipabit, λικμήσει. Vulg. & Eraſm. conteret. Ad uerbum, uentilabit: id eſt, ita comminuet ut minutæ partes in auras diſpergantur. Intelligitur enim ex conſequenti antecedens. Cic. in Piſonem, Statuam deturbare, affligere, comminuere, diſsipare. 45 Ac Phariſæi, καὶ οἱ Φαρισαῖοι. In quarto exemplari ſcriptum erat, καὶ οἱ γραμματεῖς, & Scribæ.

IN CAPVT XXII.

1 Reſpondens, ἀποκριθεὶς. Aut impropriè accipitur hoc uerbũ ficut apud Hebræos ſæpe ענה, aut (quod uerſimilius eſt) uarij hinc & inde agitati ſunt ſermones, quũ ita cœpit loqui Dominus. Loquutus eſt, εἶπεν: id eſt, ἐλάλησεν. Hoc enim commodius eſt propter ſequens participium λέγων. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, dixit.

3 Vocatos

A καὶ ἀπέστειλε τοὺς δούλους αὐτοῦ, καλέσαι τοὺς 3
κεκλημένους εἰς τοὺς γάμους· καὶ οὐκ ἤθελον ἐλθεῖν.
πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους δούλους, λέγων· εἴπατε τοῖς κεκλημένοις, ἰδοὺ τὸ ἄριστόν μου ἡτοίμασα, 4
οἱ ταῦροί μου καὶ τὰ σιτιστὰ τεθυμμένα, καὶ πάντα ἕτοιμα· δεῦτε εἰς τοὺς γάμους.
οἱ δὲ ἀμελήσαντες ἀπῆλθον, ὁ μὲν εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν, ὁ δὲ εἰς τὴν ἐμπορίαν αὐτοῦ. 5
οἱ δὲ λοιποὶ κρατήσαντες τοὺς δούλους αὐτοῦ, ὕβρισαν, καὶ ἀπέκτειναν. 6
ἀκούσας δὲ ὁ βασιλεὺς, ὠργίσθη· καὶ πέμψας τὰ στρατεύματα αὐτοῦ, ἀπώλεσε τοὺς φονεῖς ἐκείνους, καὶ τὴν πόλιν αὐτῶν ἐνέπρησε. 7
τότε λέγει τοῖς δούλοις αὐτοῦ· ὁ μὲν γάμος ἕτοιμός ἐστιν, οἱ δὲ κεκλημένοι οὐκ ἦσαν ἄξιοι. 8
πορεύεσθε οὖν ἐπὶ τὰς διεξόδους τῶν ὁδῶν, καὶ 9
ὅσους ἂν εὕρητε, καλέσατε εἰς τοὺς γάμους.
καὶ ἐξελθόντες οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι εἰς τὰς ὁδοὺς, 10
συνήγαγον πάντας οὓς εὗρον, πονηρούς τε καὶ
B ἀγαθούς· καὶ ἐπλήσθη ὁ γάμος ἀνακειμένων.
εἰσελθὼν δὲ ὁ βασιλεὺς θεάσασθαι τοὺς ἀνακειμένους, εἶδεν ἐκεῖ ἄνθρωπον οὐκ ἐνδεδυμένον ἔνδυμα γάμου, 11
καὶ λέγει αὐτῷ· ἑταῖρε, πῶς εἰσῆλθες ὧδε μὴ ἔχων ἔνδυμα γάμου; ὁ δὲ ἐφιμώθη. 12
τότε εἶπεν ὁ βασιλεὺς τοῖς διακόνοις· δήσαντες αὐτοῦ πόδας καὶ χεῖρας, ἄρατε αὐτὸν, καὶ ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων. 13
πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί, ὀλίγοι δὲ ἐκλεκτοί. 14
τότε πορευθέντες οἱ Φαρισαῖοι, συμβούλιον 15
ἔλαβον, ὅπως αὐτὸν παγιδεύσωσιν ἐν λόγῳ.
καὶ ἀποστέλλουσιν αὐτῷ τοὺς μαθητὰς αὐτῶν μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν, λέγοντες· διδάσκαλε, οἴδαμεν 16

Et misit seruos suos ut uocarent uocatos ad nuptias: sed noluerunt uenire.

Rursus misit alios seruos, dicens: Dicite uocatis, Ecce prandium meum paraui, tauri mei & altilia mactata sunt, & omnia parata: uenite ad nuptias.

Illi aũt quũ nõ curassent, abierunt, alius quidẽ in agrum suum, alius uerò ad negotiationẽ suã.

Reliqui uerò prehensos seruos eius contumelijs affecerunt, & trucidarunt.

Rex autem quum *hoc* audisset, iratus est: & missis exercitibus suis, perdidit homicidas illos, & urbem eorum incendit.

Tunc dicit seruis suis: Nuptiæ quidem paratæ sunt: sed qui uocati erant, non erant digni.

Proficiscamini ergo ad compita uiarum: & quotcunq; inueneritis, uocate ad nuptias. *Gentium uocatio.*

Et egressi serui illi in uias, coegerunt omnes quos inuenerunt, malos pariter ac bonos: & impletæ sunt nuptiæ accumbentibus.

Ingressus autem Rex ut spectaret accumbẽtes, uidit illic hominem nõ indutum indumento nuptiali. *Vestis nuptialis, fides.*

Tũc dicit ei, Amice, qũo huc introisti, nõ habẽs indumẽtũ nuptiale? At illi os occlusum est.

Tunc dicit Rex ministris: Ligatis pedibus & manibus eius, tollite eum, & conijcite in tenebras exteriores: illic erit fletus & stridor dentium. *Suprà 8. b. 12. & 13. f. 42. Infrà 25. c. 30.*

Multi enim sunt uocati, pauci uerò electi. *Marc. 12 b. 13. Luc. 20. d. 26.*

Tunc profecti Pharisæi, consilium cęperunt ut illaquearent eum in sermone.

Itaque mittunt ad eum discipulos suos cum Herodianis, dicentes: Præceptor, scimus quòd *Tentatur Christus à Pharisæis, de censu Cæsaris.*

3 Vocatos, κεκλημένους. Vulg. & Eras. inuitatos. Atqui in Græco idem est uerbũ ingeminatum: & uocandi quoq; uerbũ in hoc argumento Theologis est peculiare, ad res scilicet spirituales trãslatũ. Sed & apud Hebræos קרואים pro inuitatis conuiuis accipitur, ut 1. Sam. 9. b. 13. Noluerunt, οὐκ ἤθελον. Vulg. & Eras. nolebãt. 4 Misit, ἀπέστειλεν. In octauo exẽplari legitur ἀπεστάλκει, id est mittit. Altilia, τὰ σιτιστὰ. à σιτίζειν, quod declarat cibare & alere, sicut annotat Eras. Vnde etiã apud Irenæũ legitur Saginata. Mactata, τεθυμμένα. Hoc uerbũ θύειν quũ de sacrificijs propriè dicatur, postea ad alias etiã epulas tractũ est. Sed hoc quoq; certũ est, profanos ipsos principes olim solennia
C conuiuia fuisse à sacrificijs auspicatos. 5 In agrũ suũ, εἰς τὸν ἴδιον ἀγρόν. Vel, rus suũ. Vulg. uillã: quod Erasmus improbat in annotationibus. 7 Rex, ὁ βασιλεύς. In codicibus uetustis additur ἐκεῖνος, ille. 9 Cõpita, διεξόδους. Vulg. & Eras. ad uerbũ, exitus: quod mihi uisum est obscurius. Cõpita aũt Latini uocãt laxiora spacia, in quę uici, atque adeò ambulacra & uię in hortis plures exeunt, id est definũt. Virg. Errabã riguis per quadra & cõpita in hortis. Quãobrem etiã διέξοδοι hic uocantur, quũ propriè dicantur ἄμφοδα. Alij interpretantur uicos urbis frequẽtes, quos uernaculo sermone uocamus, *les rues passantes*, id est quib. plerisq; prætereũt. 10 Illi, ἐκεῖνοι. Vulg. eius: id est αὐτοῦ, quod etiã reprehendit Erasmus in annotationib. Nuptiæ, γάμος. In octauo exẽplari legitur νυμφών, id est thalamus quod melius conuenit. Accũbentibus, ἀνακειμένων, id est conuiuis. 12 Illi os occlusum est, ἐφιμώθη. Ad uerbũ, capistratus est: id est, prorsus obmutuit, quasi capistro aut fræno iniecto. Vulg & Eras obmutuit: id est, ἐνεφρώθη: Sed hoc eodem capite uersu 34. Vetus interpres conuertit ἐφίμωσεν, silentium imposuit. Erasmus, os obthurauit. Certè interdum pro σιωπᾶν accipitur translatitiè, etiam mari accommodatum, ut infrà Marci 4. d. 39. 13 Ministris, διακόνοις, id est, ijs qui conuiuis ministrabant: alioqui potius dixisset τοῖς ὑπηρέταις, ut suprà 5. d. 25. Tollite eum, ἄρατε αὐτόν. Hæc non legit uetus interpres: reperimus tamen in omnibus uetustis codicibus, atque etiam apud Theophylactum Romanum. 15 Vt, ἵνατι. Vel, quomodo. Potest enim uel coniunctio esse τελική, uel pro infinito subiuncto accipi, ut Linacer uocat. Illaquearent, παγιδεύσωσιν. Vulgata, caperent: id est, ἀθετήσωσιν, ut loquitur Lucas 20. d. 20. 16 Herodianis, Ἡρῳδιανῶν. Qui nam Herodiani uocentur à Matthæo & Marco, non satis constat. Quidam ita uocatos esse arbitrantur quosdam ex Iudæis qui Herodem haberent pro Messia, quòd alienigenarum primus apud Iudæos regnarit. quod quum de Herode Magno Antipatri filio sit intelligendum, qui iampridem obierat, quum hæc agerentur, ipsi etiam Iudæorum genti maximè fuerat inuisus, non uideo qua ratione hæc opinio probabilis uideri possit. Alij igitur existimant, Herodianos appellari eos qui censerent tributa Cæsari soluenda, quibus scilicet colligendis rex Herodes Antipatri filius ab Augusto esset constitutus. At ego fateor me nusquam hoc legisse: quamuis facilè concedam Herodem ueluti precariò regnum possedisse: idq; ὡδὶ φέρως τεταγμένως, ut ait Appianus ἐμφυλίων 1. Sed ut hoc concedam, quorsum tamen ista

nunc

nunc factio commemoraretur, mortuo iampridem Herode, & Iudæa in prouinciã redacta: Itaq; ſiquis hic eſt coniecturæ locus, exiſtimo Herodianorum nomine eos intelligi, qui Romanorum odio, ſed religionis tamen obtentu, quaſi nefas eſſet populum Dei profanis Romanis ſubijci (ſicut Iudas ille Gaulonites docuerat) partes Herodis Antipæ ſequerentur. Neque enim dubito, quin Antipas, quòd magnam ſibi à Romanis fieri iniuriam exiſtimaret, paterno erepto regno, Iudæos ſibi clàm ſtuduerit conciliare: ita tamen, ut religionis ſtudio ambitionem prætexeret. Hoc eſt igitur Herodis fermentum, cuius fit mentio Marci 8.b.15. quamobrem etiam uulpes dicitur, Luc. 13.f.32. Quinetiam eam fuiſſe ſuſpicor cauſam ſimultatis quam cum præſide Pilato exercebat, Luc. 23.b.12. ut non prorſus fuerit uana Agrippæ delatio, quaſi patruus Romanis parum fidum ſe præſtaret: quæ tandẽ cauſa Caium impulit, ut iſtum Herodem proditionis damnatum iuberet Lugdunum deportari.

uerax ſis, & uiam Dei in ueritate doceas, neque cures quenquam: non enim reſpicis in perſonã hominum.

μὴν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ διδάσκεις, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός. οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων·

Dic ergo nobis quid tibi uidetur, licet cẽſum dare Cæſari, an non?

17 εἰπὲ οὖν ἡμῖν, τί σοι δοκεῖ, ἔξεστι δοῦναι κῆνσον καίσαρι, ἢ οὔ;

Cognita autem Ieſus malitia eorũ, ait: Quid me tentatis hypocritæ?

18 γνοὺς δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν πονηρίαν αὐτῶν, εἶπε· τί με πειράζετε ὑποκριταί;

Indicate mihi numiſma cenſus. Ipſi uerò obtulerunt ei denarium.

19 ἐπιδείξατέ μοι τὸ νόμισμα τοῦ κήνσου. οἱ δὲ προσήνεγκαν αὐτῷ δηνάριον.

Tunc dicit eis: Cuius eſt imago iſta & inſcriptio?

20 καὶ λέγει αὐτοῖς, τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη; καὶ ἡ ἐπιγραφή;

Dicunt ei, Cæſaris. Tunc dicit eis: Reddite ergo quæ ſunt Cæſaris, Cęſari: & quę ſunt Dei, Deo.

Rom.13.b.7.

21 λέγουσι αὐτῷ, καίσαρος. τότε λέγει αὐτοῖς, ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. B

Quũ igitur hoc audiſſent, mirati ſunt: & omiſſo eo abierunt.

22 καὶ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν, καὶ ἀφέντες αὐτὸν ἀπῆλθον.

De reſurrectione Chriſtũ interrogant Sadducæi.

In illo die adierunt eum Sadducæi, qui dicunt non eſſe reſurrectionem: & interrogauerunt eum,

23 ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθον αὐτῷ σαδδουκαῖοι, οἱ λέγοντες μὴ εἶναι ἀνάστασιν, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν,

Marc.12.b.19. Luc.20.d.27. Act.23.b.6. Deut.25.a.5.

Dicentes: Magiſter, Moſes dixit: Si quis mortuus fuerit non habens filios, eius frater affinitatis iure ducet uxorem eius, & ſuſcitabit ſemen fratri ſuo.

24 λέγοντες· διδάσκαλε, μωσῆς εἶπεν, ἐάν τις ἀποθάνῃ μὴ ἔχων τέκνα, ἵνα γαμβρεύσει ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἀναστήσει σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Fuerunt autem apud nos ſeptem fratres: & primus uxore ducta, obijt: & quum non haberet ſemen, reliquit uxorem ſuam fratri ſuo.

25 ἦσαν δὲ παρ' ἡμῖν ἑπτὰ ἀδελφοί, καὶ ὁ πρῶτος γαμήσας ἐτελεύτησε· καὶ μὴ ἔχων σπέρμα, ἀφῆκε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ.

Similiter etiam ſecundus & tertius uſque ad ſeptem.

26 ὁμοίως καὶ ὁ δεύτερος, καὶ ὁ τρίτος, ἕως τῶν ἑπτά.

Poſt omnes autem mortua eſt & mulier.

27 ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή.

In reſurrectione ergo cuius è ſeptẽ erit uxor?

28 ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος τῶν ἑπτὰ ἔσται γυνή;

In ueritate, ἐν ἀληθείᾳ, id eſt uerè & ſincerè: quod apud Demoſthenem declarat ἐπ' ἀληθείας, apud Hebræos באמת.

17 Cenſum, λῆσιν. Vocabulum eſt Latinum, quo ſignificatur facultatum æſtimatio: pro cuius ratione in proC uinciis uectigalibus pecunia, aut aliud quidpiam ſoluebatur. Hic autem uidetur ipſum tributum hoc nomine declarari, ut ſuprà 17.a.25. 20 Dicit eis, λέγει αὐτοῖς. In octauo exẽplari additur ἰησοῦς, Ieſus. 21 Reddite, ἀπόδοτε. Admonet Eraſmus hoc conuerti etiã poſſe præſenti tẽpore, redditis: ut intelligamus Chriſtũ arrepta occaſione notaſſe illorum uitã. quaſi diceret, Redditis Cęſari quod illius habet imaginẽ, & illud reddite Deo quod Dei habet inſcriptionem atq; imaginem, nempe animam. Sed fateor me non uidere quomodo hæc interpretatio cum regulis Grãmaticæ cohæreat. Omnino enim ſcribẽdum fuiſſet, ἀποδίδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, ἀπόδοτε δὲ καὶ τὰ θεοῦ τῷ θεῷ.

24 Filios, τέκνα. Ad uerbum, liberos. τέκνων autem appellatione conſtat etiam filias intelligi. Sed hîc agi de maſcula tantũ prole, colligi uidetur ex ratione condendę Legis. Nã ſi quis filias duntaxat reliquerit, perinde eſt, quod ad familiæ quidẽ nomen attinet, ac ſi orbus deceſsiſſet: quũ nomẽ ad poſteros per filias tranſire nõ poſsit. Præterea Deut. 25.b.7. non fit mẽtio ſeminis, id eſt poſteritatis in genere (quod Eraſmus tamen arbitratus eſt) ſed filij & nominis. Cæterùm quũ uetus interpres conuerterit filium, & Eraſmus quoq;, ut quidẽ extat impreſſa eius uerſio: ego plurali numero uerti filios, Græca ſuquutus: quod tamen ita intelligendũ eſt, ut ſciamus hic agi de ſpecie, non de numero, quũ ſatis eſſet uel filium reliquiſſe, ut idẽ Eraſmus rectè obſeruauit. Affinitatis iure du. ἐπιγαμβρεύσει. Vulg. & Eraſ. ut ducat. Hoc uocabulum puto reſpondere Hebræo יבם, quod nõ dicitur de quauis uxore, ſed de ea demum quæ ex hac Lege ducitur, quia ſcilicet cognata eſt, id eſt affinitate coniuncta: ut magis ſpeciale quiddã uideatur hoc quidem ſignificare τὸ ἐπιγαμβρεύειν, quàm τὸ κηδεύειν, quo poſteriore uerbo utitur Euripides in Hecuba, pro eo quod Latini dicunt affinitatem cum aliquo contrahere, & ſibi affinem aſciſcere, Hebræi uerò חתן. Itaq; adhibenda fuit periphraſis, ut uis huius uerbi explicaretur. Nam etiam γαμβρὸς Gręcis non modò generum, ſed affinẽ in genere ſignificat, atq; adeò uxoris interdum fratrẽ, ut apud Sophoclem in Tyranno. Semen, σπέρμα. Hebraicè זרע: quo nomine ſignificatur in genere poſteritas. Sed quum in Hebræo fiat mentio non ſeminis, ſed nominis, uidetur σπέρμα de maſcula tantum prole hoc loco accipiendum. 26 Etiam ſecun. καὶ ὁ δεύτερος. Particulam καὶ omiſerunt Vulgata & Eraſmus. Vſque ad ſeptẽ, ἕως τῶν ἑπτά. Vulg. & Eraſ. uſq; ad ſeptimum: id eſt, ἕως τοῦ ἑβδόμου.

27 Poſt omnes autem, ὕστερον δὲ πάντων. Vulgata & Eraſmus, nouiſsimè omnium: id eſt, ἐσχάτη πάντων.

A πάντες γὰρ ἔσχον αὐτήν.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· πλανᾶσθε, 29
μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ.

ἐν γὰρ τῇ ἀναστάσει οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε ἐκγαμί- 30
ζονται, ἀλλ' ὡς ἄγγελοι τοῦ θεοῦ ἐν οὐρανῷ εἰσι.

περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως τῶν νεκρῶν οὐκ ἀνέγνωτε 31
τὸ ῥηθὲν ὑμῖν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, λέγοντος·

ἐγώ εἰμι ὁ θεὸς ἀβραάμ, καὶ ὁ θεὸς ἰσαάκ, καὶ 32
ὁ θεὸς ἰακώβ. οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς, θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ
ζώντων.

καὶ ἀκούσαντες οἱ ὄχλοι, ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ 33
διδαχῇ αὐτοῦ.

οἱ δὲ φαρισαῖοι ἀκούσαντες, ὅτι ἐφίμωσε τοὺς 34
σαδδουκαίους, συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτό.

καὶ ἐπηρώτησέν εἷς ἐξ αὐτῶν νομικὸς, πειράζων 35
αὐτὸν, καὶ λέγων·

διδάσκαλε, ποία ἐντολὴ μεγάλη ἐν τῷ νόμῳ; 36
ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· ἀγαπήσεις κύριον τὸν 37
θεόν σου ἐν ὅλῃ τῇ καρδίᾳ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ψυχῇ
B σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου.

αὕτη ἐστὶν πρώτη καὶ μεγάλη ἐντολή. 38

δευτέρα δὲ ὁμοία αὐτῇ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον 39
σου ὡς σεαυτόν.

ἐν ταύταις ταῖς δυσὶν ἐντολαῖς ὅλος ὁ νόμος 40
κρέμαται καὶ οἱ προφῆται.

συνηγμένων δὲ τῶν φαρισαίων, ἐπηρώτησεν 41
αὐτοὺς ὁ ἰησοῦς,

λέγων· τί ὑμῖν δοκεῖ περὶ τοῦ χριστοῦ; τίνος 42
υἱός ἐστι; λέγουσιν αὐτῷ, τοῦ δαβίδ.

λέγει αὐτοῖς, πῶς οὖν δαβὶδ ἐν πνεύματι κύ- 43
ριον αὐτὸν καλεῖ, λέγων·

εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δε- 44
ξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν
ποδῶν σου;

εἰ οὖν δαβὶδ καλεῖ αὐτὸν κύριον, πῶς υἱὸς αὐ- 45
τοῦ ἐστι;

καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο αὐτῷ ἀποκριθῆναι λόγον, 46

omnes enim habuerunt eam.

Respondens autem Iesus, ait eis: Erratis, nescientes Scripturas, neq; potestatem Dei.

In resurrectione enim neq; uxores ducũt, neq; nuptum dantur: sed sunt ut angeli Dei in cœlo.

De resurrectione uerò mortuorum non legistis quod uobis dictum est à Deo, dicente:

Ego sum Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob? Deus non est Deus mortuorum, sed uiuentium. Exo.3.b.6. *Deus uiuentium.*

Et quum hoc audisset turba, perculsa est ob doctrinam eius.

Pharisæi autem quũ audissent, quòd occlusisset os Sadducæis, coacti sunt in unum. Marc.12.c.18.

Tunc interrogauit *eum* quidam ex ipsis Legis interpres, tentans eum, & dicens:

Magister, quod est mãdatũ magnũ in Lege? *Mandatum maximum.*

Iesus autem dixit ei: Diliges Dominum Deũ tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua. *Dilectio Dei.* Deut.6.a.c. Luc.10.c.27.

Istud est primum & magnum mandatum.

Secũdum autem simile est huic: Diliges proximum tuum ut teipsum. *Dilectio proximi.* Leuit.19.d.18.

Ab istis duobus mandatis tota Lex & Prophetæ pendent. Marc.12.d.31.

Coactis autem Pharisæis, interrogauit eos Iesus, Marc.12.d.35. Luc.20.g.41.

Dicens: Quid uobis uidetur de Christo? cuius filius est? Dicunt ei, Dauid. *Interrogat Iesus Pharisæos de Messia.*

Dicit eis, Quomodo ergo Dauid in Spiritu uocat eum Dominum, dicens: Psalm.109.a.1.

Dixit Dominus Domino meo, sede à dextra mea, usque dum ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum?

Si ergo Dauid uocat eum Dominum, quomodo filius eius est?

Et nemo poterat ei respondere quicquam:

30 Vxores ducunt, γαμοῦσιν. Eras. matrimonium contrahent: quod tam mulieri quàm uiro conuenit. Vulgata, nubent: quod est mulierum tantum. Atqui γαμῶ de uiris dicitur, sicut γαμίσκομαι de mulieribus. ut superius monuimus.
C Itaq; neutram interpretationem sum sequutus. Differentia tamen illa inter γαμῶ & γαμίσκω perpetua non est: quũ uelit Paulus mulieres uiduas γαμῆσαι, id est nubere. 1.Tim.5.c.14. & 1.Cor.7.f.34. mulier dicitur γαμίσασα pro γαμηθῆσα. Sed hoc tamen loco & plerisq; alijs uidetur obseruanda. Nuptum dantur, ἐκγαμίζονται. Dicuntur ἐκγαμίζεσθαι, quas parentes ἐκγαμίζουσιν, id est nuptum tradunt & collocant. 1.Cor.7.g.38. Vulgata, nubentur: quod barbarum est. Erasmus, elocãtur: id est, ἐκδίδονται. 34 Occlusisset os, ἐφίμωσε. Vide suprà 12. In unum, ἐπὶ τὸ αὐτό. Ad uerbũ, in idem: id est, simul & eodem loco. 35 Legis interpres, νομικὸς: id est, γραμματεὺς Scriba, ut diserte dicit Marcus 12.c.28. Hebræi מורה uocant. Vnde & תורה, sicut Græcis νομικὸς & νόμος sunt παρώνυμα. 37 Ex, ἐν. Ad uerbum in: quod miror in hoc primo membro fuisse mutatum, in duobus sequentibus seruatum à uetere interprete & Erasmo. Et ex tota cogitatione tua, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου. In Hebræo legimus, & totis uiribus tuis. Apud Marcum autem fit mentio ἰσχύος & διανοίας. Quatuor enim partiũ meminerunt, nempe καρδίας, ψυχῆς, διανοίας, καὶ ἰσχύος, quum in Hebræo Deut.6.a.5. tres tantum commemorentur, nempe לבב נפש מאד: id est, καρδίας, ψυχῆς, & ἰσχύος, siue δυνάμεως. Cur igitur ἰσχὺς hic prætermittatur, & διάνοια addant Marcus & Lucas, affirmare non possum. Habeo quidem coniecturas cur hic aliquid prætermissum, aliquid rursus additum suspicer: sed quum in omnibus uetustis codicibus ita legatur, nolui quicquam immutare. 40 Ab istis pendent, ἐν ταύταις κρέμανται. Vetus & Erasmus ad uerbum, in his: sic enim apud Hebræos construitur uerbum תלה, ut 2.Sam.18.b.10. תלוי באלה: sed in hac præsertim significatione Latini ita non loquuntur. Fortasis autem hæc respiciunt ad טושבית quæ appendi iusserat Dominus ut legis μνημόσυνα. de quibus paulo pòst dicemus. 42 Cuius filius est? τίνος ἐστὶν υἱός; id est, ex cuius gente & familia ortus est? Ex Hebræorũ idiomate, qui posteros omnes uocant filios. 43 In spiritu, ἐν πνεύματι. Non modò significat Spiritu Dei impulsum, qui mentiri non potest, sed prophetico instinctu prædixisse quę nondum patebant. 44 Ponam, θῶ: id est, faciam ut sint. Hebraicum dicendi genus, de quo alibi diximus. Sic quoque Eurip. in Hecuba, ἐγώ σε θήσω τῶν ἀεὶ πολεμίων φίλον. Scabellum, ὑποπόδιον. In exemplari secundo & octauo scriptum erat ὑπὸπόδιον, id est sub. Vide suprà 5.f.35. 45 Vocat, καλεῖ. In uetustis codicibus 2.3.5.14. repetitur, ἐν πνεύματι: id est, Spiritus prophetici impulsu. 46 Quicquam, λόγον. Vide suprà 15.c.23.

IN CA-

neque ausus fuit quisquam ab illo die eum amplius interrogare.

CAP. XXIII.

Scribæ & pharisæi, docẽtes populum Legem Moysi, quales. 2. Esdr. 8. a. 4.

1 TVnc Iesus loquutus est turbæ & discipulis suis,

2 Dicens: In cathedra Mosis sedent scribæ & Pharisæi:

3 Omnia ergo quæ dixerint uobis ut seruetis, seruate & facite: secundum uerò opera eorum ne faciatis. dicunt enim, & non faciunt.

Onera grauia. Luc. 11. f. 46. Act. 15. b. 10.

4 Ligant enim onera grauia, difficiliaq; portatu, & imponunt in humeros hominum: digito autem suo nolunt ea mouere.

Phylacteria. Fimbriæ. Num. 15. d. 38. Deut. 6. b. 8. & 22. b. 12. Marc. 12. d. 38. Luc. 11. f. 43. & 20. g. 46.

5 Omnia uerò opera sua faciunt ad hoc, ut spectentur ab hominibus: dilatant enim phylacteria sua, & producũt fimbrias palliorum suorum.

6 Amantq; primos accubitus in cœnis, & primos consessus in conuentibus:

Salutationes. Rabbi. Iac. 3. a. 1.

7 Et in foris salutationes, & uocari ab hominibus, Rabbi, Rabbi.

Fratres.

8 Vos autem ne uocemini Rabbi: unus est enim doctor uester, *nempe* Christus: omnes autem uos, fratres estis.

ὀδὲ ἐτόλμησέ τις ἀπ' ἐκείνης τῆς ἡμέρας ἐπερωτῆσαι αὐτὸν οὐκέτι. A

ΚΕΦ. κγ'.

1 Τοτε ὁ ἰησοῦς ἐλάλησε τοῖς ὄχλοις καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ,

2 λέγων· ἐπὶ τῆς μωσέως καθέδρας ἐκάθισαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι·

3 πάντα οὖν ὅσα ἂν εἴπωσιν ὑμῖν τηρεῖν, τηρεῖτε καὶ ποιεῖτε, κατὰ δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν μὴ ποιεῖτε· λέγουσι γὰρ, καὶ οὐ ποιοῦσι.

4 δεσμεύουσι δὲ φορτία βαρέα καὶ δυσβάστακτα, καὶ ἐπιτιθέασιν ἐπὶ τοὺς ὤμους τῶν ἀνθρώπων, τῷ δὲ δακτύλῳ αὐτῶν οὐ θέλουσι κινῆσαι αὐτά.

5 πάντα δὲ τὰ ἔργα αὐτῶν ποιοῦσι πρὸς τὸ θεαθῆναι τοῖς ἀνθρώποις· πλατύνουσι γὰρ τὰ φυλακτήρια αὐτῶν, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα τῶν ἱματίων αὐτῶν.

6 φιλοῦσί τε τὴν πρωτοκλισίαν ἐν τοῖς δείπνοις, καὶ τὰς πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς·

7 καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ καλεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων ῥαββί, ῥαββί.

8 ὑμεῖς δὲ μὴ κληθῆτε ῥαββί· εἷς γάρ ἐστιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ χριστός· πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε. B

IN CAPVT XXIII.

2 Sedent, καθίσαν. Vulgata ad uerbum, sederunt. Sed usurpatur aoristus sæpe pro præsenti, ut suprà 3. d. 17. & alibi sæpe. 3 Vt seruetis, τηρεῖν. Vetus interpres hoc non legit: deerat quoque in uno uetere exemplari. Ligant enim, δεσμεύουσι γάρ. In eodem exemplari scriptũ reperimus, δεσμεύουσι δέ: id est, ligant uerò. 5 Ad hoc ut spectentur, πρὸς τὸ θεαθῆναι. Vulgata, ut uideantur: id est, ἵνα θεωθῶσιν. Terent. Argentum dabitur ei ad nuptias. Dilatant enim, πλατύνουσι δέ: id est, faciunt quàm amplissima: quòd nimirum in his rebus quasi summam pietatis collocarent: in quo errore etiam nostro hoc tempore Iudæi uersantur. Cæterùm particulam δέ tanquam causalem sum interpretatus. nam commodius sic accipi, res ipsa ostendit, & γάρ in secundo exemplari scriptum legimus. Phylacteria, φυλακτήρια. Id significant quod apud Mosen Exod. 13. c. 16. & Deut. 6. b. 8. טוטפות *totaphoth*. Rabbini Chaldaicè uocant תפילין *thephilin*. His igitur uocabulis uocantur non limbi, siue fasciæ quibus prætexerentur uestes, sicut existimauit Epiphanius: sed potius laminæ, aut membranulæ quædam, quas hodie etiamnum Iudæi corio inclusas partim fronti alligant, partim brachio, inscriptis quatuor quas uocant פרשיות: id est, lectionibus sacris. Eas autem Græci nouo nomine nouę rei quæsito, uocarunt φυλακτήρια, à conseruando: quod nos quidem immutare noluimus. Erat enim hic ritus (quem postea Iudæi suis superstitionibus contaminarunt) à Domino constitutus, ut esset ueluti μνημόσυνον Legis & beneficiorum quæ Dominus in ipsos contulerat. De his qui uolet plura cognoscere, & quæ sit in his rebus Iudæorum cæcitas, legat Fagij hominis diligentissimi & doctissimi annotationes in caput Exodi 13. De his quoq; fit mentio in quodam Antiocheni concilij canone, quo istæ superstitiones inhibentur. Et producunt fimbrias, καὶ μεγαλύνουσι τὰ κράσπεδα: id est, faciunt quàm longissimas. uel, ut alij interpretari malunt, magnificè iactant & efferunt quasi certum pietatis argumentum, quod etiamnum hodie illi arbitrantur. Sic enim accipitur uerbum μεγαλύνεσθαι: apud Euripidem in Bacchis: & Magnificare, apud Varronem & Plinium. Illam tamen interpretationẽ magis probo, quòd cum superiore uerbo πλατύνειν melius consentiat. Cæterùm κράσπεδον appellatione intelliguntur contorti quasi cincinni filorum quæ ab extrema uestiũ ora pendebant: & ציצת uocantur. Num. 15. d. 38. cap. uerò Deut. 22. b. 12. גדלים *gedilim*. quamuis non desint qui inter ista discrimen aliquod constituant: eratq; hæc uestium forma à Deo constituta Israelitis, quæ tamen apud profanas etiam gentes usurpabantur. Similem enim uestẽ tribuit Nestori Homerus Iliad. κ. 6 Primos consessus, πρωτοκαθεδρίας. Quasi præsidentiam dicas, ut rectè explicat Erasmus: qui tamen maluit interpretari per modum infinitum, primo sedere loco. Vulgata, primas cathedras. Conuentibus, συναγωγαῖς: id est, quando coguntur conuentus & concilia. neq; enim hic designari puto locum ipsum, alioqui retinuissem uocabulũ synagogæ. Vide suprà 6. a. 2. 7 Rabbi, ῥαββί, ῥαββί. רב eminentem declarat, & eum qui multorũ sit instar. Erat ergo ualde fastuosus hic titulus. quod etiam intelligitur ex repetitione, qua nimirum isti ualde capiebantur: sicuti bodie qui pharisæis & scribis successerunt, nulla re magis afficiũtur, quàm quũ salutantur Domini magistri nostri. Cæterùm scribunt nonnulli titulum רב ijs fuisse attributum qui in Babylonicis academijs magisterium consequebantur: רבי autem ijs qui in regione Israel per impositionẽ manuũ Sapientes essent declarati: titulũ uerò רבנין peculiarẽ fuisse sapiẽtib. domus Dauid. 8 Ne uocemini, μὴ κληθῆτε: id est, ne ambiatis hunc honorem. Neq; enim uetat Christus ne suum honorem exhibeamus magistratui aut magistris, sed ambitionem damnat, ut declarat Augustinus Sermone de uerbis Domini, ex Matth. 11. quod annotauit Erasmus. Doctor, καθηγητής. In duobus codicibus regiæ bibliothecæ legimus διδάσκαλος, eodem sensu: & fortasse rectius, ne postea uideatur eadem inculcare: quamuis aut nullum, aut certè exiguum sit in re ipsa discrimen. Videtur autem Dominus respicere quod scriptum est Esaię 54. c. 13. & Ierem. 31. f. 34. *Nempe* Christus: ὁ χριστὸς. Hoc neglexit uetus interpres: quod tamen scriptum erat in omnibus uetustis Stephani codicibus, si duos tantum excipias. Erasmus autem rectè addidit particulam Nempe, ad illustrandam sententiam, sicut etiam suprà 19. c. 17. Omnes autem uos, fratres estis, πάντες δὲ ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε. Totum hoc deerat in quinto exemplari in hoc quidem uersiculo: sed additur sequenti, cui etiam uidetur melius conuenire.

C

9 Vestrum

A καὶ πατέρα μὴ καλέσητε ὑμῶν ἐπὶ τῆς γῆς· 9 Et patrem ueſtrum neminem uocetis in terra: unus eſt enim Pater ueſter, qui in cœlis eſt. *Pater. Malach.1.b.6.*

εἷς γάρ ἐστιν ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

μηδὲ κληθῆτε καθηγηταί· εἷς γάρ ὑμῶν ἐστιν ὁ 10 Nec uocemini doctores: unus enim ueſter eſt doctor, *nempe* Chriſtus. *Magiſter.*

καθηγητὴς ὁ χριστός.

ὁ δὲ μείζων ὑμῶν, ἔσται ὑμῶν διάκονος. 11 Sed q̃ maximus eſt ueſtrũ, ſit miniſter ueſter. *Miniſter. Luc.54.c.11.& 18.c.14.*

ὅστις δὲ ὑψώσει ἑαυτόν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὅστις 12 Qui enim ſeſe extollet, demittetur: & qui ſeſe demiſerit, extolletur.

ταπεινώσει ἑαυτόν, ὑψωθήσεται.

οὐαὶ δὲ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, 13 Væ autem uobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia clauditis regnum cœlorũ coram hominibus: uos enim non introitis, nec introeuntes ſinitis introire. *Claudere regnũ cœlorum. Luc.11.g.52.*

ὅτι κλείετε τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὑμεῖς γὰρ οὐκ εἰσέρχεσθε, οὐδὲ τοὺς εἰσερχομένους ἀφίετε εἰσελθεῖν.

οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, 14 Væ uobis Scribę & Phariſęi hypocritæ, quia *penitus* comeditis domos uiduarum, etiam prætextu longarum orationum: propter hoc auferetis grauius iudicium. *Comedentes domos uiduarum. Marc.12.c.40. Luc.20.g.47.*

ὅτι κατεσθίετε τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι, διὰ τοῦτο λήψεσθε περισσότερον κρίμα.

οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, 15 Væ uobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia circumitis mare & aridam, ut faciatis

ὅτι περιάγετε τὴν θάλασσαν καὶ τὴν ξηρὰν, ποιῆσαι

9 Veſtrum neminem uocetis, *μὴ καλέσητε ὑμῶν*. Vulgata & Eraſmus, nolite uocare uobis. legerunt enim *ὑμῖν*. Sed in omnibus manuſcriptis codicibus, & Complutenſi editione, atque adeò Theophylacto Romano, legimus *ὑμῶν*: excepto uno uetuſto exemplari, in quo neutrum legebatur. Hæc autem reſpiciũt Iudęorum conſuetudinem:
B apud quos nõ modò אבות, id eſt, patres, ſed etiam אבותינו, id eſt, patres noſtri, ſalutabantur Rabbini qui proue ctioris erant ætatis. Itaque quãuis inter *πατέρα ὑμῶν*, ſit aliquid interiectum, tamen non puto *ὑμῶν* pro *ὑμῖν* poſitũ, ſed pro *ὑμέτερον*: neque referendum ad *καλέσητε*, ſed ad *πατέρα*. Particulam autem *μὴ* conuerti, quaſi ſcriptum ſit *μηδένα*, ut perſpicuitati ſtuderem. Qui in cœlis eſt, *ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*. In quinto exemplari hæc uerba, *πάντες ὑμεῖς ἀδελφοί ἐστε*, id eſt, uos autem omnes, fratres eſtis: ex ſuperiore uerſiculo in hunc erant translata: & ſanè uidẽtur iſti melius conuenire, quàm ſuperiori. 10 Doctores, *καθηγηταί*. Hebraicè מוריים uel למוריים: de quibus agitur 2. Paral.17.b.9. Græci à prȩeundo *καθηγητὰς* uocãt, qui & *διδάσκαλοι* dicuntur, à docendo. Apparet autem huiuſmodi titulos perlibenter fuiſſe à Scribis uſurpatos. Neque enim temerè eſt, quod Paulus inter cætera hoc quoque illis obiȩcit, quòd ſe confiderent *ὁδηγοὺς εἶναι τυφλῶν*, id eſt, cęcorum duces, Rom.2.c.19. quò etiam uidetur Dominus reſpexiſſe ſuprà 15.b.14. & hoc eodem capite, uerſiculo 16. 11 Sed qui max. *ὁ δὲ μείζων*. Particulam δὲ prȩtermittũt Vetus interpres & Eraſmus: quæ tamen eſt neceſſaria, & additur in omnibus exemplaribus. Eam autem conuertimus tanquam *ἀντὶ*, ut melius intelligatur, quæ ſit uis ipſius hoc loco. De enallage comparatiui pro ſuperlatiuo alibi diximus. Sit, *ἔσται*. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, erit. Conſtat autem, futura pro imperatiuis ſępiſsimè ab Hebrȩis uſurpari: quam enallagen niſi ſerues, certè obſcurior erit hic locus. Adde, quòd etiã in manuſcripto uno exemplari ſcriptum erat *ἔστω*, ut ſuprà quoque 20.d.26.& 27. 12 Qui enim, *ὅστις δὲ*. Vulg.& Eraſ. Qui autem. Ego uerò exiſtimo δὲ pro γὰρ hic uſurpari. ut ſuprà 21.a.3.& alibi ſępe: quę permutatio apud idoneos etiam authores inuenitur, ſicut docet Budęus in Comment. Extollet, *ὑψώσει*: uel (ut uertit Vulgata & Eraſmus) exaltabit. Ad uerbum, ſublimabit: quo uocabulo utitur Ennius. Demittetur, *ταπεινωθήσεται*. Vulgata & Eraſmus, ad uerbum, humiliabitur. Vide ſuprà 18.a.4. 13 Cœlorum, *τῶν οὐρανῶν*. In quinto codice ſcriptum erat, *τοῦ θεοῦ*, Dei. Coram hom. *ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων*. Huius particulæ uaria eſt ſignificatio, ut etiam oſtendit in Elenchis Ariſtoteles. Itaque nonnulli pro temporis aduerbio accipiunt: ut ſignificetur, iſtos qui uideri uolebant cæteris aditum in cœlum patefacere, non modò id non facere, ſed etiã multo antè prȩcludere cœlorum fores. Ego uerò malo opponere *τῷ ἔμπροσθεν*, ut fores coram hominibus claudere dicantur, qui alioquin ingreſſuris coràm & in os ianuam occludunt:
C quod uernaculo ſermone dicimus, *fermer l'huis au uiſage*. Intreountes, *εἰσερχομένους*: id eſt, iam habentes pedem in limine. Eraſmus ut planius loqueretur, uertit, aduenientes: id eſt, *προσερχομένους*. 14 Penitus comeditis, *κατεσθίετε*. Quę uis ſit prȩpoſitionis *κατὰ* in his uerbis, ſuprà expoſuimus 16.c.18. Eã igitur ut exprimeremus, putauimus particulam Penitus adiungendam. Etiã prætextu, &c. *καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι*. Ad uerbum, etiam prȩtextu longum precando. Vetus interpres, orationes longas orantes: ut planè uideatur, expuncta *καὶ* particula, legiſſe *μακρῷ* tertio caſu, & *προφάσιν* interpretari *προσευχὴν*: id eſt, orationem: quum id potius declaret quod illi obtendebant auaritię ſuæ. Opponitur enim *τῇ ἀληθείᾳ* etiam apud Paulum, Philip.1.c.18. Deinde negligenda non fuit cõiunctio *καὶ*. Duplex enim notatur iſtorum improbitas: una, quòd facultates uiduarum uorarent: altera, quòd tantum ſcelus pietatis ſtudio tegerẽt. Eraſmus autem *καὶ* interpretatur idq; id eſt, *καὶ τοῦτο*. Sed hoc quoq; placuit annotare, in pleriſq; Veteris editionis exemplaribus non hoc tantùm loco, ſed etiam uerſiculo ſuperiore & aliquot ſequentibus, nempe 23.25.27.29. ſcriptum inueniri Qui pro Quia: id eſt *ὅτι*, non *ὅτι*. Hanc autem lectionem ſi ſequaris, certè mollior erit uerborum conſtructio, hoc prȩſertim loco, quem totum ſic licebit interpretari, Vę uobis Scribę & Phariſæi hypocritæ, qui penitus comeditis domos uiduarum, quiq; in ſpeciem (uel, ad obtentum) longis orationibus utimini. Sic enim paulo pòſt, uerſu ſcilicet 16. dicitur, *οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοὶ οἱ λέγοντες*. Auferetis grauius iu. *λήψεσθε περισσότερον κρίμα*: id eſt (ut uertit Eraſmus) grauius puniemini. Vulgata, ad uerbum, accipietis amplius iudicium. Sed hoc genus dicendi fateor me nuſquam legiſſe. Nam accipere iudicium, apud Latinos aliud ſignificat. Deflexi tamen à Grȩcis, quàm minimum fieri potuit. 15 Aridam, *τὴν ξηράν*. Ita dicitur Hebræis ea terrę portio, ex qua Deus noſtri cauſa aquas repulit: cuius beneficij recordatio fecit, ut hoc nomen non inuitus retinerem. Sed & Phanias in epigrammate, *ὡς ἰχθύας, τμήματα*, Epigram. Græcorum *ξηρὸν*, aut *ξηρὸν*, ita uſurpat in hoc uerſiculo, *Ἀκτῖνα καλαμοῦτα ποτὶ ξηρὸν ἵλαθ' ἁπὸ πίτρας*. dixit autem *ξηρὸν* pro *ξηρὸν* poeticè: quod etiam Latinè uerti poteſt Siccum. Virgilius: Poſtquam exhauſta palus, terræq; ardore dehiſcunt, Exilit in ſiccum. Et alio in loco: Donec roſtra tenent ſiccum, & ſedere carinæ Omnes innocuæ.

Proselytus. unum proselytum. & quum fuerit factus, facitis eum filiũ gehennæ duplo magis quàm uos ſitis.

Iurare per templum. Væ uobis duces cęci, qui dicitis, Quiſquis iurauerit per templum, nihil eſt: quicunq; autem iurauerit per aurum templi, debet.

Stulti & cæci, utrum enim maius eſt aurum, an templum, quod ſanctificat aurum?

Et quiſquis iurauerit per altare, nihil eſt: quicunq; autem iurauerit per donum quod eſt ſuper ipſum, debet.

Stulti ac cæci, utrum enim maius eſt, donum, an altare quod ſanctificat donum?

Qui ergo iurauerit per altare, iurat per ipſum, & per omnia quæ ſuper illud ſunt.

3.Reg 8.b.13. 2.Par.6.a.2. Et qui iurauerit per templũ, iurat per ipſum & per eum qui habitat in ipſo.

Et qui iurauerit per cœlum, iurat per thronũ Dei, & per eum qui ſedet ſuper ipſum.

Decimare mentham. Luc.11.f.42. *Iudicium.* *Miſericordia.* Væ uobis Scribæ & Phariſæi hypocritæ, quia decimatis mentham & anethum & cuminum: & omittitis quæ grauiora ſunt Legis, iudicium & miſericordiam ac fidem. hæc oportuit facere, & illa non omittere.

Duces cæci, qui excolatis culicem: camelum autem deglutitis.

Fides. *Mundantes calices.* Luc.11.c.39. Væ uobis Scribæ & Phariſæi hypocritę, quia purgatis exteriorem poculi patinæq; partem, intus autem plena ſunt rapina & intemperãtia.

Phariſæe cæce, purga primùm quod eſt intra poculum & patinam, ut id quoque quod extra eſt, purum fiat.

Sepulchra dealbata. Væ uobis Scribę & Phariſæi hypocritę, quia aſsimiles eſtis ſepulchris dealbatis, quæ extrà quidem apparẽt ſpecioſa: intus uerò plena ſunt

ἕνα προσήλυτον· καὶ ὅταν γένηται, ποιεῖτε αὐτὸν A
υἱὸν γεέννης διπλότερον ὑμῶν.

16 οὐαὶ ὑμῖν ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ λέγοντες, ὃς ἂν ὀ-
μόσῃ ἐν τῷ ναῷ, οὐδέν ἐστιν· ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ
χρυσῷ τοῦ ναοῦ, ὀφείλει.

17 μωροὶ καὶ τυφλοί, τίς γὰρ μείζων ἐστίν, ὁ χρυσὸς,
ἢ ὁ ναὸς ὁ ἁγιάζων τὸν χρυσόν;

18 καὶ ὃς ἐὰν ὀμόσῃ ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, οὐδέν ἐστιν·
ὃς δ' ἂν ὀμόσῃ ἐν τῷ δώρῳ τῷ ἐπάνω αὐτοῦ, ὀ-
φείλει.

19 μωροὶ καὶ τυφλοί, τί γὰρ μεῖζον, τὸ δῶρον, ἢ τὸ
θυσιαστήριον τὸ ἁγιάζον τὸ δῶρον;

20 ὁ οὖν ὀμόσας ἐν τῷ θυσιαστηρίῳ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ,
καὶ ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ.

21 καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ ναῷ, ὀμνύει ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τῷ
κατοικοῦντι αὐτόν.

22 καὶ ὁ ὀμόσας ἐν τῷ οὐρανῷ, ὀμνύει ἐν τῷ θρόνῳ τοῦ
θεοῦ, καὶ ἐν τῷ καθημένῳ ἐπάνω αὐτοῦ.

23 οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί,
ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον, καὶ τὸ ἄνηθον, καὶ τὸ
κύμινον· καὶ ἀφήκατε τὰ βαρύτερα τοῦ νόμου, τὴν B
κρίσιν, καὶ τὸ ἔλεον, καὶ τὴν πίστιν. ταῦτα ἔδει ποιῆ-
σαι, κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

24 ὁδηγοὶ τυφλοί, οἱ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, τὴν
δὲ κάμηλον καταπίνοντες.

25 οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί,
ὅτι καθαρίζετε τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ παρο-
ψίδος, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν ἐξ ἁρπαγῆς καὶ ἀκρασίας.

26 φαρισαῖε τυφλὲ, καθάρισον πρῶτον τὸ ἐντὸς τοῦ
ποτηρίου καὶ τῆς παροψίδος, ἵνα γένηται καὶ τὸ ἐκ-
τὸς αὐτῶν καθαρόν.

27 οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί,
ὅτι παρομοιάζετε τάφοις κεκονιαμένοις, οἵτινες
ἔξωθεν μὲν φαίνονται ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμουσιν

Proſelytũ, προσήλυτον. Ita à Græcis uocabãtur qui patria relicta ſuperſtitione, Iudaiſmũ erãt amplexi, quaſi aduẽtitios dicas: quod uocabulũ Theologis etiã Latinis ſatis familiare, retinendũ putauimus. Hebræi quoq; ſuũ illud גר quo omnis aduena ſignificatur, ad iſtos propriè transferũt. Filium gehẽnæ, υἱὸν γεέννης: id eſt, exitio & interitu dignũ: de quo diximus ſuprà 5.c.22.& 8.b.12. Duplo magis, διπλότερον. Ad uerbũ, dupliciorem. Columella lib.1. cap.8. ſic utitur abſoluto: Duplicia, inquit, ferramẽta, quàm ſeruorũ numerus exigit: id eſt, duplo plura. 16 Per, ἐν. Ad uerbũ, in: qui Hebraiſmus eſt à nobis annotatus ſuprà 5.f.34. Debet, ὀφείλει: id eſt, obnoxius eſt multę: quod Latini dicũt multam cõmittere: ſicut à Græcis ij quib. impoſita eſt multa, dicuntur οἱ ἐφεθέντες, uel ἀφεθησόμενοι, abſolutè. C Sed hęc pręſtat ad Syriacam dialecton referre, qua uſus eſt Dñs. Syriacè autẽ, qui peccat dicitur חייב, id eſt, debitor: & peccatũ חובא, id eſt, debitum, ut apparet ex Chaldaica paraphraſi Gen.50.c.17.& Pſal.1.a.1. Vnde ortũ illud dicẽdi genus, Et remitte nobis debita noſtra, ſicut & nos remittimus debitorib. noſtris. 17 Quod ſanct. ἁγιάζων: id eſt, facit ut aurũ pro re ſancta habeatur: diuinis ſcilicet uſib. conſecratũ. Hæc autẽ una eſt ex ſignificationib. uerbi Hebræi קדש, quod Græci uertũt ἁγιάζειν, & Latini quoq; Theologi ſanctificare. 19 Stulti ac, μωροὶ καί. Hæc deerant hoc loco in exemplarib. 2.& 8. neq; etiã reperiuntur apud ueterẽ interpretem. 23 Omittitis, ἀφήκατε. Vel (ut Vulg.& Eraſ.) reliquiſtis. Apparet tamẽ ex præcedẽte uerbo ἀποδεκατοῦτε, præteritum loco præſentis poſitũ eſſe. Fidẽ, τὴν πίστιν: id eſt, dictorũ & cõuentorum cõſtantiã ac ueritatẽ, ut definit Cicero. quod explicandũ putaui, ad uitandã homonymiam. Nã ſolet alioquin accipi pro fiducia quę in Chriſtũ recumbit. Hîc autẽ uidetur Chriſtus agere duntaxat de mutuis hominũ inter ſe officijs. 25 Patinæ, παροψίδος. Vulg. paropſidis: quo uocabulo utũtur etiã Latini poetæ. Sed paropſis uidetur hîc generalius accipi. Itaq; etiã in uetuſtis exẽplaribus 3.& 14. legitur, ἐν πίνακι. Quare de paropſidis uſu & forma nullus eſt hîc (ut opinor) diſſerendi locus. Vide (ſi libet) Athenæũ initio libri noni, & Eraſmum in hunc locum. Plena ſunt, γέμουσιν. Plena ſunt: ſcilicet pocula & patinæ. Nam alioqui dicẽdum fuerat præpoſito articulo, τὰ ἔνδον, interiora uerò, ſicut loquitur Lucas 11.f.39. aut certè pro γέμουσιν, ſcribendũ erat γέμει. Rapina, ἁρπαγῆς. In antiquis exemplarib. 5.6.7.14. legimus, ἁρπαγῆς cõiunctè, & (ni fallor) rectius. Reſpondet autẽ hoc uocabulũ Hebræo חמס, quo omne ſceleris genus ſignificatur ad interuertẽdas res alienas comparatũ. itaq; latius patet quàm Græcum aut Latinum. Intemperantia, ἀκρασίας. In uetuſtis codicibus 1.4.5.6.7.9.12. ſcriptũ erat ἀδικίας, iniuſtitia. Vulg. legit hîc quoq;, ἀκαθαρσίας: id eſt, immundicia, ut infrà 27. Cæterũ rapinę & intemperãtiæ nomine dapes intelligit ex alienis interuerſis facultatib. ad luxũ cõparatas. 27 Aſſimiles eſtis, παρομοιάζετε. Addit aliquid ſignificationi præpoſitio παρὰ, quã nõ putaui negligendã. Vulg.& Eraſ. ſimiles eſtis. Id Græci uno uerbo exprimunt: Latini aſsimilare quidem dicunt, ſed actiuè. Dealbatis, κεκονιαμένοις: id eſt, opere tectorio inductis: à κονία, quod calcem & tectorium opus declarat, ut explicat doctiſsimus Budæus.

Immundicia,

A ὀστέων νεκρῶν, καὶ πάσης ἀκαθαρσίας.
28 οὕτω καὶ ὑμεῖς ἔξωθεν μὲν φαίνεσθε τοῖς ἀνθρώποις δίκαιοι, ἔσωθεν δέ μεστί ἐστε ὑποκρίσεως καὶ ἀνομίας.
29 Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι οἰκοδομεῖτε τοὺς τάφους τῶν προφητῶν, καὶ κοσμεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν δικαίων,
30 καὶ λέγετε· εἰ ἦμεν ἐν ταῖς ἡμέραις τῶν πατέρων ἡμῶν, οὐκ ἂν ἦμεν κοινωνοὶ αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τῶν προφητῶν.
31 ὥστε μαρτυρεῖτε ἑαυτοῖς, ὅτι υἱοί ἐστε τῶν φονευσάντων τοὺς προφήτας.
32 καὶ ὑμεῖς πληρώσατε τὸ μέτρον τῶν πατέρων ὑμῶν.
33 ὄφεις, γεννήματα ἐχιδνῶν, πῶς φύγητε ἀπὸ τῆς κρίσεως τῆς γεέννης;
34 διὰ τοῦτο ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω πρὸς ὑμᾶς προφήτας, καὶ σοφοὺς, καὶ γραμματεῖς· καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε καὶ σταυρώσετε, καὶ ἐξ αὐτῶν μαστιγώσετε ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν, καὶ διώξετε ἀπὸ πόλεως εἰς πόλιν·
B 35 ὅπως ἔλθῃ ἐφ' ὑμᾶς πᾶν αἷμα δίκαιον, ἐκχυνόμενον ἐπὶ τῆς γῆς, ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἅβελ τοῦ δικαίου, ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου υἱοῦ Βαραχίου, οὗ ἐφονεύσατε μεταξὺ τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ θυσιαστηρίου.
36 ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἥξει ταῦτα πάντα ἐπὶ τὴν γενεὰν ταύτην.
37 Ἱερουσαλὴμ Ἱερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυναγαγεῖν τὰ τέκνα σου τρόπον ὃν ἐπισυνάγει ὄρνις τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;
38 ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος.
39 λέγω γὰρ ὑμῖν, οὐ μή με ἴδητε ἀπ' ἄρτι, ἕως ἂν εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου.

ΚΕΦΑΛ. κδ'

1 Καὶ ἐξελθὼν ὁ ἰησοῦς, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ· καὶ προσῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπιδεῖξαι αὐτῷ τὰς οἰκοδομὰς τοῦ ἱεροῦ.
C 2 ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· οὐ βλέπετε πάντα ταῦτα; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀφεθῇ ὧδε λίθος ἐπὶ λίθον ὃς οὐ μὴ καταλυθήσεται.

ædificare sepulchra Prophetarum.

Serpentes. Viperæ.

Prophetæ occisi à Iudæis.

2.Par.24.f.22.

Gallina. Luc.13.g.34. 4.Esd.1.c.30.

Destructio Templi. Marc.13.a.1. Luc.21.a.5. Luc.19.g.44.

Immunditia, ἀκαθαρσίας. Vulg. & Eras. spurcitia: quod potius respondet τῇ ὑποκρίσει. 28 Hypocrisi, ὑποκρίσεως: id est, simulatione: sed Græcum uocabulũ usitatũ retinere maluimus. 30 In sanguine, ἐν τῷ αἵματι: id est, cæde, ut infrà annotauimus. 32 Vos quoq; implete, καὶ ὑμεῖς πληρώσατε. Hebræum prouerbiũ est. cuius hic est sensus: Pergite uos quoq; imitari maiores uestros, ut tandem uestra improbitas ad summum gradum perueniat. 33 Quomodo, πῶς. In uno uetere codice scriptũ erat πῆ: id est, quo. 34 Ex ipsis nõnullos, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινὰς: id est, nõnullos: quod expressimus etiam in hoc mẽbro. Vide infrà cap. 27. a. 9. 35 Vt ueniat, ἵνα ἔλθῃ. Hebrçũ dicendi genus, quod imitantur quodãmodo Latini Iurisconsulti, quũ dicũt, Noxã caput sequi. Est autẽ hæc huius loci sententia, Vt rei & obnoxij sitis: uel, ut in uestrũ caput redundet sanguis iustus, id est, iustorũ & innocentũ hominũ cædes. Occidistis, ἐφονεύσατε. In 12. exemplari legitur ἐφόνευσαν, occiderũt. 37 Ad te, πρὸς αὐτόν. In 2. exemplari scriptũ erat πρός σε, eodẽ sensu. Gallina, ὄρνις. Hoc tamen uocabulum generaliter auem declarat plerunq;. Nam gallina propriè dicitur ἀλεκτορὶς, præsertim apud Poetas. 39 Ab hoc tempore, ἀπ' ἄρτι. Hebraismus מעתה ex nunc. Vulgata ad uerbum, amodò. Vide infrà 26. c. 29.

IN CAPVT XXIIII.

1 A' templo ibat, ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ. Octauũ exemplar legit, ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ ἐπορεύετο: quæ lectio melius conuenit. Itaq; eam sum sequutus cum uetere interprete. Accesserunt, προσῆλθον. Apud Theophylactum additur pronomen αὐτῷ. 2 Iesus autem dixit eis, ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς. In uetustis codicibus 2. & 8. scriptum erat, ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ: id est, ipse uerò respondẽs, dixit eis. Eam lectionẽ sequitur Vetus interpres: quem hoc loco immeritò flagellat Erasmus, quum idem ipse suprà annotarit uerbum Respondendi ab Hebræis sæpe impropriè accipi, & habitum inter eos sermonem constet, antequã hæc diceret Iesus. Nónne, οὐ. Hanc particulam neq; legit Vetus interpres, neque ex uetustis codicibus 2. 4. 5. 6. 8. Dissoluatur, καταλυθήσεται. In ædificio coniuncti lapides & coagmentati,

mentari, dicuntur dissolui. Sic loquitur Cicero de Senec. Opus ipsa suum eadem quę coagmentauit, natura dissol A
uit. Vulgata & Erasmus, destruatur: id est, ἀποσυναθήσεται.

Sedente autem eo in monte Olearum, adie- 3 καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, προ-
runt eum discipuli priuatim, dicētes: Dic nobis, σῆλθον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ κατ' ἰδίαν, λέγοντες. εἰ-
quando hæc erunt? & quod signum aduentus πὲ ἡμῖν, πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον τῆς
tui & consummationis seculi?
παρουσίας, καὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος;

De aduĕtu Christi. Ephes. 5. b. 6. Coloss. 2. c. 18. Et respondēs Iesus, dixit eis: Videte ne quis 4 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· βλέπετε
uos seducat. μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

Multi enim uenient in nomine meo, dicen- 5 πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέ-
tes: Ego sum Christus: multosq; seducent. γοντες, ἐγώ εἰμι ὁ χριστός. καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

Futurum est autem ut audiatis bella, & rumo- 6 μελλήσετε δὲ ἀκούειν πολέμους, καὶ ἀκοὰς πο-
res bellorū: uidete ne turbemini: oportet enim λέμων· ὁρᾶτε μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ πάντα γενέσθαι,
omnia fieri, sed nondum est finis. ἀλλ' οὔπω ἐστὶ τὸ τέλος.

Surget enim gens in gentem, & regnū in re- 7 ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία
gnum: & erūt pestilentiæ, & fames, & terræ mo ἐπὶ βασιλείαν. καὶ ἔσονται λιμοὶ, καὶ λοιμοὶ, καὶ
tus singulis locis. σεισμοὶ κατὰ τόπους.

Hæc autem omnia principium sunt dolorum. 8 πάντα δὲ ταῦτα ἀρχὴ ὠδίνων.

Suprà 10. b. 17. Luc. 21. c. 12. Ioan. 15. c. 20. & 16. a. 2. Tunc tradent uos in oppressionem, & truci- 9 τότε παραδώσουσιν ὑμᾶς εἰς θλῖψιν, καὶ ἀ-
dabunt uos: & odio habebimini ab omnibus ποκτενοῦσιν ὑμᾶς· καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάν-
gentibus propter nomen meum. των τῶν ἐθνῶν διὰ τὸ ὄνομά μου.

Et tunc offendentur multi: & alius aliū pro- 10 καὶ τότε σκανδαλισθήσονται πολλοὶ, καὶ ἀλ- B
dent, & odio habebunt alius alium. λήλους παραδώσουσι, καὶ μισήσουσιν ἀλλήλους,

Et multi pseudoprophetæ surgent, ac sedu- 11 καὶ πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐγερθήσονται, καὶ
cent multos. πλανήσουσι πολλούς.

Iniquitas. Charitas. Et quoniam multiplicata erit iniquitas, refri- 12 καὶ διὰ τὸ πληθυνθῆναι τὴν ἀνομίαν, ψυγήσε-
gescet charitas multorum. ται ἡ ἀγάπη τῶν πολλῶν.

Perseuerantia. Qui autem sustinuerit in finē, iste seruabitur. 13 ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται.

Euangelij prædicatio. Et prædicabitur istud Euangelium regni in 14 καὶ κηρυχθήσεται τοῦτο τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασι-
uniuersa in terra, in testimonium omnibus gen λείας ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ, εἰς μαρτύριον πᾶσι τοῖς
tibus: & tunc ueniet finis. ἔθνεσι· καὶ τότε ἥξει τὸ τέλος.

Destructio Iudæorum. Marc. 13. b. 14. Luc. 21. d. 20. Dan. 9. d. 27. Cum ergo uideritis abominādam uastatio- 15 ὅταν οὖν ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως,
nem quæ dicta est à Daniele propheta, stantem τὸ ῥηθὲν διὰ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὸς ἐν τόπῳ
in loco sancto, (qui legit, animaduertat) ἁγίῳ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω)

Tunc qui in Iudæa fuerint, fugiant in montes. 15 τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν ἐπὶ τὰ ὄρη.

Qui supra domum, non descendat ut tollat 16 ὁ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβαινέτω ἆραί τι
quicquam è domo sua. ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ.

3 Priuatim, κατ' ἰδίαν. Vulg. & Eras. secretò: id est, ἀποκρύφως. Aduĕtus, παρουσίας. à παρεῖναι: id est, adesse, pro aduenire, sicut etiā infrà accipitur 27. Nam propriè nō aduentum, sed præsentiam declarat. Cęterùm in quibusdā uetustis exemplarib. hæc omnia sine interrogatione leguntur. 4 Seducat, πλανήσῃ. πλανᾶν, hìc accipitur forma cōiugationis Hebrææ hiphil: nam propriè neutrū est. ideo uerti oportuit perinde ac si scriptū esset, ἀπατήσῃ. Home. Iliad. β. ἐὶ μὶ μίγα πλάσσας: id est, ἀπατῶσι. 6 Rumores, ἀκοάς. Vulg. opiniones: id est, δόξας. Nos suprà 4. d. 24. ἀκοὴν, famam cōuertimus. Sed quia plurali numero utendū erat, synonymū quę fiuimus. Omnia, πάντα. In 9. exemplari additur τοῦτο, hæc. Est, ἐστί. Annotat Eras. sese alicubi legisse ἔσται, erit: quam lectionē maximè probo. 7 Singulis locis, κατὰ τόπους: id est, passim. Nam κατὰ, hoc loco distributiuū est. Vulg. per loca: præpositione non satis expressa Eras. uarijs locis. 9 Gentibus, ἐθνῶν. In uno codice nō additur hoc uocabulum, quo sublato uidetur plenior esse sentētia. 10 Prodent, παραδώσουσι. Vulgata & Erasmus ad uerbū, tradent. Sed τὸ παραδιδόναι, existimo positum ἀντὶ τοῦ παραδιδόναι, sicut etiam infrà cap. 26. b. 16. Sic etiam Hebręis בתן non modò tradere, sed etiam prodere significat, ut Ierem. 38. c. 19. Odio habebunt, μισήσουσιν. Hoc quoq; cōmodius Græci uno uocabulo exprimunt, quàm Latini. Alius alium, ἀλλήλους. Hoc Græci uno uocabulo exprimūt. Erasmus addit, inuicem: quòd abundat, & magis respondet, τῷ ἀλλήλ. 12 Multiplicata erit, πληθυνθῆναι. Vulg. & Eras. abundabit, περισσεύσαι. 13 Qui sustinuerit, ὁ ὑπομείνας. Vulg. & Eras. qui perseuerauerit: id est, ὁ διαπαρτερήσας. Vide suprà 15. d. 32. In finem, εἰς τέλος. Erasmus, ad finem usq;, ἄχρι τέλους. 14 In uniuersa terra, ἐν ὅλῃ τῇ οἰκουμένῃ. Ad uerbum, in uniuersa habitabili. Vulgata, in uniuerso orbe: id est, ἐν ὅλῳ τῷ κύκλῳ τῆς γῆς. Finis, τὸ τέλος. Vulg. & Eras. consummatio: id est, συντέλεια.

15 Abominandam uastationem, βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως. Ad uerbū, abominationem desolationis: qui Hebraismus est obscurior. Sic etiam infrà Apocalypseos cap. 17. a. 1. legimus, κρίμα τῆς πόρνης: id est, damnationem meretricis illius, pro, damnandam illam meretricem. Stantem, ἑστὼς: id est, existentem siue quę erit. Animaduertat, νοείτω: uel, secum consideret. Vulgata & Erasmus, intelligat: quæ interpretatio non satis uidetur conuenire huic loco, quamuis interdum pro συνίημι usurpetur, ut suprà cap. 15. b. 17. & 16. b. 11. Marci autem 8. b. 17. alterum ab altero apertè uidetur distingui. 17 Supra domum, ἐπὶ τῶ δώματος: id est, in in superiore ædiū parte. Vulgata & Erasmus, in tecto. Vide suprà 10. c. 27. Vt tollat quicquam è domo sua, ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. In uetustis exemplaribus legitur, ἆραι τὰ ἐκ τῆς οἰκίας· quo modo etiam legit Theophylactus & Valla, id est, ad tollēda ea quę sunt è domo sua: nempe res suas quas domi habet.

A καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, μὴ ἐπιστρεψάτω ὀπίσω ἆραι τὰ ἱμάτια αὐτοῦ. 18 Et qui in agro, non reuertatur retrò ut tollat ueſtimenta ſua.

οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· 19 Væ autem uentrém ferẽtibus & lactantibus in illis diebus.

προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος, μηδὲ ἐν σαββάτῳ. 20 Orate autem ut non fiat fuga ueſtra hyeme, neq; in ſabbatho:

ἔσται γὰρ τότε θλῖψις μεγάλη, οἵα οὐ γέγονεν ἀπ' ἀρχῆς κόσμου, ἕως τοῦ νῦν, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. 21 Erit em̃ tũc oppreſsio magna, qualis non fuit à principio mundi ad hoc uſq; tempus, neq; fiet.

καὶ εἰ μὴ ἐκολοβώθησαν αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ. ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς κολοβωθήσονται αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι. 22 Et niſi decurtati fuiſſent dies illi, nulla caro ſeruaretur: ſed propter electos decurtabuntur dies illi.

τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, ἰδοὺ ὧδε ὁ χριστός, ἢ ὧδε· μὴ πιστεύσητε. 23 Tunc ſi quis uobis dixerit, Ecce hîc Chriſtus, aut hîc: ne credatis.

ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα μεγάλα καὶ τέρατα, ὥστε πλανῆσαι, εἰ δυνατόν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. 24 Surgent enim pſeudochriſti & pſeudoprophetę, & edẽt ſigna magna & prodigia: ita ut ſeducant, ſi fieri poſsit, etiam electos.

ἰδοὺ προεῖρηκα ὑμῖν. 25 Ecce prædixi uobis.

ἐὰν οὖν εἴπωσιν ὑμῖν, ἰδοὺ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἐστίν, μὴ ἐξέλθητε· ἰδοὺ ἐν τοῖς ταμείοις, μὴ πιστεύσητε. 26 Si ergo dixerint uobis, Ecce in deſerto eſt: ne egrediamini. Ecce in cõclauibus: ne credatis.

ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἐξέρχεται ἀπὸ ἀνατολῶν, B καὶ φαίνεται ἕως δυσμῶν, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. 27 Sicut enim fulgur exit ab Oriẽte, & apparet uſque in Occidentem: ita erit & aduentus Filij hominis.

ὅπου γὰρ ἐὰν ᾖ τὸ πτῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί. 28 Vbicunq; enim fuerit cadauer, illic cogentur aquilæ.

εὐθέως δὲ μετὰ τὴν θλῖψιν τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, καὶ οἱ ἀστέρες πεσοῦνται ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται. 29 Statim autem poſt oppreſsionem dierum illorum, ſol obſcurabitur, & luna non dabit lumẽ ſuum, & ſtellæ cadent è cœlo, & poteſtates cœlorum agitabunt. *Signa conſummationis ſeculi.* Marc.13.c.25. Luc.12.c.25. Eſa.13.b.20. Ezech.32.b.7. Ioel.2.g.31. & 3.c.15. Apoc.1.b.7.

καὶ τότε φανήσεται τὸ σημεῖον τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ τότε κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ, μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς. 30 Et tunc apparebit ſignum Filij hominis in cœlo: & tunc plangent omnes tribus terræ, & uidebunt Filium hominis uenientem in nubibus cœli cum poteſtate & gloria multa.

18 Retrò, ὀπίσω. Vel, rurſus: ſicut dixit Virgilius, Rurſus & incipiant in corpora uelle reuerti. Hanc particulã tamen Vulg. & Eraſmus neglexerũt. Veſtimenta, τὰ ἱμάτια. Veſtimentũ hoc loco generaliter accipitur, cuius latè patet ſignificatio, ut teſtantur Iuriſconſulti. Cęterùm in uetuſtis exemplarib. primo, ſecundo, tertio, octauo, legitur in ſingulari, τὸ ἱμάτιον: id eſt, pallium, nimirum quod fugienti in primis neceſſarium eſt aduerſus aeris iniuriã. Idẽ ergo de cæteris eiuſmodi rebus ſtatuendum: & ſignificatur ſumma trepidatio & neceſsitas fugæ. Quare malim ſuprà legere cũ uetuſtis codicibus, ἆραι τὰ ἐν τῇ οἰκίᾳ. Hîc autẽ potius, ἱμάτιον, propriè acceptũ pro pallio, quàm ἱμάτια, generali ſignificatione. 20 In ſabbatho, ἐν σαββάτῳ. In exemplarib. 3.6.7.9.19. omiſſa eſt præpoſitio. In 4.5.8.14. legitur, σαββάτοις ſecundo caſu, ſicut paulo antè, χειμῶνος. 21 Neq; fiet, οὐδ' οὐ μὴ γένηται. Triplex negatio eſt adhibita (ut annotat Eraſmus) emphaſeos cauſa, quũ Latinis contrà uel duplex negatio affirmet. Cenſet autẽ idẽ C in annotationibus, uerti poſſe, Neq; fiat: ut ſit abominantis. Atqui ſi hoc recipiamus, potius ſcribendũ fuerit, οὐ μὴ γένοιτο. ex infinitis autẽ exemplis apparet Coniunctiui præſens in hac cõſtructione pro futuro Indicatiui uſurpari ab Euãgeliſta. 22 Nulla caro ſeruaretur, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ: id eſt, nullus prorſus euaderet, totaq; gens funditus interiret. Duplex Hebraiſmus Latinis ignotus, Nõ omnis pro Nulla, & Caro pro homine: ex quibus illum mutauimus ut obſcuriorẽ, hunc ut ſatis uſitatum retinuimus. 23 Aut hîc, ἢ ὧδε. In ſecundo codice legitur, ἢ ἐκεῖ, aut illic: idq; melius. 24 Et edent ſigna, καὶ δώσουσι σημεῖα. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, Et dabunt ſigna. Idem autẽ ualet δίδωμι quod ἀποδείκνυμι: id eſt, palàm aliquid deſignare inſigne, quod omnibus ſpectandum proponatur. Sic enim uſurpant Hebræi uerbum נתן interdum, ut Neem. 9. b. 10. Seducant, πλανῆσαι. In ſecundo exemplari ſcriptum erat, πλανηθῶσι: id eſt, ut ſeducantur, uel (ut conuertit Vetus interpres) in errorem inducantur. 28 Cadauer, τὸ πτῶμα. Vulgata, corpus: id eſt, τὸ σῶμα. qua occaſione arrepta, nonnulli Eccleſiam quam falsò uocant, pro Chriſto ipſo ſubſtituũt: quod quidem facilè refelli poteſt, etiamſi legamus, τὸ σῶμα. Sed certè omnes codices quos mihi uidere contigit, ſcriptum habebant, τὸ πτῶμα. Ita etiam habet Theophylactus Romanus & Theodoritus, περὶ προνοίας, λόγῳ 1. Aquilæ, οἱ ἀετοί. Vulgata, & aquilæ: redundante copulatiua. 29 Poteſtates cœlorum, αἱ δυνάμεις τῶν οὐρανῶν. Aut (ut alij uertunt) uirtutes: modò intelligas non, ἀρετὰς, ſed δυνάμεις, ſcriptum eſſe. Cæterùm exiſtimo ex Hebræorum idiotiſmo (de quo etiam ſuprà diximus uerſiculo 15) Poteſtates cœlorum pro ipſis cœlis potentibus dici. Nolui tamen temerè quicquam immutare. Agitabunt, σαλευθήσονται: uel, uacillabunt, inſtar fluctuantis nauis in mari. Vulgata & Eraſmus, commouebuntur: quod non tantam habet emphaſim: reſpondet enim τῷ συγκινεῖσθαι. 30 In cœlo, ἐν τῷ οὐρανῷ. In codice ſecundo legitur, τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, qui eſt in cœlis Plangent, κόψονται. Ouidius, Plangere nuda meis conabar pectora palmis. Inde factum, ut pro lugere accipiatur neutri abſoluti ſignificatione. In nubibus, ἐπὶ τῶν νεφελῶν: uel, ſupra nubes, id eſt nubibus inſidentem: quo modo etiam ſublatus eſt in cœlum, & pulcherrimè deſcribitur à Dauide Pſalmo 104. Eſt autem totus hic locus translatus ex Danielis ſeptimo.

Act.1.b.11.

Cauendum ab ijs qui ſe falsò Chriſtos dicunt. Marc.13.c.21. Luc.17.c.23. Luc.17.g.37.

Angeli. 1.Cor.15.g.52. 1.Theſſ.4.d.16.

Et is mittet Angelos ſuos cum tubæ uoce magna, & cogent electos eius à quatuor uentis, à cœlorum extremo ad eorum extremum.

31 καὶ ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ μετὰ σάλπιγγος φωνῆς μεγάλης, καὶ ἐπισυνάξουσι τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν.

Ficus.

A' ficu autem diſcite parabolam: quum iam ramus eius tener fit, & folia germinat, noſtis q propè ſit æſtas.

32 Ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς γένηται ἁπαλός, καὶ τὰ φύλλα ἐκφύῃ, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος.

Ita & uos, quum uideritis hęc omnia, agnoſcite quòd propè ſit in foribus *regnum* Dei.

33 οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε πάντα ταῦτα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

Amen dico uobis, nequaquā prętereriet ætas hæc, uſquedum omnia iſta facta ſint.

34 ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, ἕως ἂν πάντα ταῦτα γένηται.

Marc.13.d.32.

Cœlum & terra prætèribunt: ſermones autē mei nequaquam prætèribunt.

35 ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

De die autem illo & hora nemo ſcit, ne Angeli quidem cœlorum, niſi Pater ille meus ſolus.

36 Περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι τῶν οὐρανῶν, εἰ μὴ ὁ πατήρ μου μόνος.

Tempora Noe.

Sed ſicut *erant* dies Noe, ita erit & aduentus Filij hominis.

37 Ὥσπερ δὲ αἱ ἡμέραι τοῦ Νῶε, οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc.17.f.28. Gen.7.b.5. 1.Pet.3.d.20.

Sicut enim erant in diebus *qui præceſſerunt* diluuium, edentes & bibentes, uxores ducentes, & nuptum dantes, uſque ad *eum* diem quo ingreſſus eſt Noe in arcam:

38 ὡσπερ γὰρ ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις ταῖς πρὸ τοῦ κατακλυσμοῦ τρώγοντες καὶ πίνοντες, γαμοῦντες καὶ ἐκγαμίζοντες, ἄχρις ἧς ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν,

Diluuium.

Et non cognouerunt, uſque dum ueniſſet diluuium, & ſuſtuliſſet omnes: ita erit & aduentus Filij hominis.

39 καὶ οὐκ ἔγνωσαν, ἕως ἦλθεν ὁ κατακλυσμὸς, καὶ ἦρεν ἅπαντας· οὕτως ἔσται καὶ ἡ παρουσία τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

Luc.11.g.35. 1.Theſſ.4.d.17.

Tunc duo erunt in agro: unus accipitur, & alter relinquitur.

40 τότε δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραλαμβάνεται, καὶ ὁ εἷς ἀφίεται.

Duæ molentes in piſtrino: una accipitur, & altera relinquitur.

41 δύο ἀλήθουσαι ἐν τῷ μύλωνι· μία παραλαμβάνεται, καὶ μία ἀφίεται.

Vigilandum. Marc.13.d.35.

Vigilate ergo: quia neſcitis qua hora Dominus ueſter uenturus ſit.

42 Γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κύριος ὑμῶν ἔρχεται.

Fur in nocte. Luc.12.e.39. 2.Theſſ.5.a.2. Apoc.16.c.15.

Illud autem ſcitote, quòd ſi ſciſſet paterfamilias, qua uigilia fur uenturus erat, uigilaſſet, & non ſiuiſſet perfodi domum ſuam.

43 ἐκεῖνο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης ποίᾳ φυλακῇ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν εἴασε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Propterea & uos eſtote parati: quia qua hora non putatis, Filius hominis uenturus eſt.

44 διὰ τοῦτο καὶ ὑμεῖς γίνεσθε ἕτοιμοι, ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Seruus fidelis. Luc.12.c.2.

Quis igitur eſt fidelis ſeruus & prudens, quē

45 τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς δοῦλος καὶ φρόνιμος, ὃν κα-

31 Voce, *φωνῆς*. In codicibus uetuſtis primo, ſecundo, quarto, quinto, ſcriptum erat, *μετὰ σάλπιγγος καὶ φωνῆς μεγάλης*, cum tuba & uoce magna: quo modo conuertit Vetus interpres. A' cœlorum extremo ad eorum extremū, *ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν ἕως ἄκρων αὐτῶν*: id eſt, ab uno extremo ad alterum. ſiue, à toto terrarū orbe qui cœlo tegitur. Vulg. & Eraſmus obſcurè, à ſummis cœlorum uſq; ad terminos eorum. quam interpretationem meritò Valla reprehēdit. Hoc dicendi genus etiam reperies Deut. 4.e.32. & 28.g.64. 32 Ficu, *συκῆς*. Vulgata, arbore fici: quo modo etiam ſuprà 21.b.19. quia ficus Latinis eſt anceps. Sed hanc ambiguitatem tollunt ea quæ ſequuntur. Parabolam, *παραβολήν*. Eraſmus, ſimilitudinem: nequis (ait) ſomniet ficum parabolas dicere. Certè hæc amphibolia nimiū eſt abſurda: quam tamen qui putauerit fugiendam, inuertat compoſitionem uerborum hoc modo, Diſcite parabolam à ficu. Tener, *ἁπαλός*: uel potius læuis. Hoc etiam refero ad corticem & librum, cuius læuor indicat ſuccum illum uitalem è radice ad librum euaſiſſe: quod uernaculo ſermone dicimus, *quand la ſeue eſt montée*. Eraſmus ad gēmam refert, eodem manente ſenſu. Germinat, *ἐκφύῃ*: uel, edit. Accipitur autem illud etiam tranſitiuè: quum apud Pliniū lib.7. cap.6. dicatur fœtus capillum germinare: metaphora ab arboribus ſumpta. Vulgata, nata. Eraſmus, enata: id eſt, *ἐκφύεται*: uel, *ἐκφύεται*. Ego uerò malo actiuè accipere. 33 In foribus *regnum Dei*, *ἐπὶ θύραις*. Quod deeſſe uidebatur explanādæ conſtructioni, ſuppleuimus ex Luca 21.f.31. 34 Amen, *ἀμήν*. In quibuſdā exemplaribus additur *δέ*, autem. Aetas, *γενεά*. Vulgata ad uerbum, generatio. Sed *γενεὰ* (ut obſeruat Eraſmus) pro eo hìc uſurpatur quod Latini Aetatem aut ſeculum uocant: uelut quum dicitur Neſtor, *τριῶν γενεῶν*, tres ætates uixiſſe. Vide ſuprà 11.b.16. 36 Et hora, *καὶ τῆς ὥρας*. In quinto codice ſcriptum erat, *ἢ τῆς ὥρας*: uel hora. Pater ille meus, *ὁ πατήρ μου*. In codicibus 3.4.5.8.9. deerat *μου*, neque etiam legitur apud Veterem interpretem. 38 Edentes, *τρώγοντες*: id eſt, *ἐσθίοντες*, quum illud propriè de brutis dici uelint Grammatici, ut etiam uideatur magna eſſe huius uerbi emphaſis, quo ſignificatur homines brutorum inſtar fore uentri deditos. Nam alioqui edere & bibere per ſe non eſt uitium. 40 Accipitur, *παραλαμβάνεται*. Vulgata in futuro, aſſumetur: id eſt, *παραληφθήσεται*. Et paulo pòſt, relinquetur: id eſt, *ἀφεθήσεται*: ut ſcribitur apud Lucam 17.g.34. 41 Piſtrino, *μύλωνι*. In tertio, quarto, ſexto codicibus legitur *μύλῃ*, eodem ſenſu. Vulgata & Eraſmus, mola: id eſt, *μύλῃ*. Relinquitur, *ἀφίεται*. Secundus codex addit, *δύο ἐπὶ κλίνης μιᾶς· εἷς παραλαμβάνεται, καὶ εἷς ἀφίεται*, Duo erunt in lecto uno, unus accipitur, & alter relinquitur. 43 Qua uigilia, *ποίᾳ φυλακῇ*. Ad uerbum, qua cuſtodia. Vide ſuprà 14.c.25. Vulgata & Eraſmus, qua hora, *ποίᾳ ὥρᾳ*. 44 Non putatis, *οὐ δοκεῖτε*, Vulgata, neſcitis, *οὐκ οἴδατε*. Vide ſuprà 3.b.9. 45 Quis igitur, *τίς ἄρα*.

Vulgata,

A Vulg. quiſputas. Eraſ. quiſnã. Ego uerò exiſtimo particulã ἄρα, ita adhiberi in huiuſmodi interrogatione, ut ſuperioris ſermonis naſcentem concluſionem declaret, ut infrà 19.a.1. alioquin nõ uideo quomodo hæc cohæreant.

τέτηκεν ὁ κύριος αὐτοῦ ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ δοῦναι αὐτοῖς τὴν τροφὴν ἐν καιρῷ;

constituit dominus ſuper famulitium ſuum, ut det illis alimentum in tempore?

μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος 46
αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

Beatus ſeruus ille, quem, quum uenerit dominus eius, inuenerit ita facientem.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν 47
αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

Amen dico uobis, ſuper omnia bona ſua conſtituet eum.

ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ 48
αὐτοῦ, χρονίζει ὁ κύριός μου ἐλθεῖν·

Quòd ſi dixerit ſeruus ille malus in corde ſuo, Tardat dominus meus uenire: *Malus ſeruus.*

καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς συνδούλους, ἐσθίειν δὲ 49
καὶ πίνειν μετὰ τῶν μεθυόντων,

Cœperitq; uerberare conſeruos, quinetiam edere & bibere cum ebrijs:

ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προ- 50
σδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει,

Veniet dominus ſeruí illíus in die quo non expectat, & hora qua non nouit:

καὶ διχοτομήσει αὐτὸν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ με- 51
τὰ τῶν ὑποκριτῶν θήσει· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ
βρυγμὸς τῶν ὀδόντων.

Et ſeparabit eum, partem´que eius ponet cum hypocritis: illic erit fletus & ſtridor dentium. *Hypocritæ. Supra 13.f.42. Infrà 25.c.30.*

ΚΕΦΑΛ. κε.

CAP. XXV.

Τότε ὁμοιωθήσεται ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν δέκα 1
παρθένοις, αἵτινες λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας αὐτῶν, ἐξῆλθον εἰς ἀπάντησιν τοῦ νυμφίου.

Tunc aſsimilabitur regnũ cœlorum decem uirginibus, quæ ſumptis lampadibus ſuis, exierunt in occurſum ſponſi. *Virgines expectantes ſponſum.*

πέντε δὲ ἦσαν ἐξ αὐτῶν φρόνιμοι, καὶ αἱ πέντε 2
μωραί.

Quinq; autẽ ex eis erant prudentes, & quinque fatuæ.

αἵτινες μωραὶ λαβοῦσαι τὰς λαμπάδας ἑαυ- 3
τῶν, οὐκ ἔλαβον μεθ' ἑαυτῶν ἔλαιον·

Quæ erant fatuæ, acceptis lampadibus ſuis, non ceperant oleum ſecum:

αἱ δὲ φρόνιμοι ἔλαβον ἔλαιον ἐν τοῖς ἀγγείοις 4
αὐτῶν, μετὰ τῶν λαμπάδων αὐτῶν.

Prudentes uerò ceperant oleum in uaſis ſuis unà cum ſuis lampadibus.

χρονίζοντος δὲ τοῦ νυμφίου, ἐνύσταξαν πᾶσαι, 5
καὶ ἐκάθευδον.

Tardante uerò ſponſo, nictarunt omnes, ac dormierunt.

μέσης δὲ νυκτὸς κραυγὴ γέγονεν, ἰδοὺ ὁ νυμφίος 6
ἔρχεται, ἐξέρχεσθε εἰς ἀπάντησιν αὐτοῦ.

Media autem nocte clamor factus eſt: Ecce ſponſus uenit, exite in occurſum eius.

τότε ἠγέρθησαν πᾶσαι αἱ παρθένοι ἐκεῖναι, καὶ 7
ἐκόσμησαν τὰς λαμπάδας αὐτῶν.

Tunc ſurrexerunt omnes uirgines illæ, & ornarunt lampades ſuas.

αἱ δὲ μωραὶ ταῖς φρονίμοις εἶπον· δότε ἡμῖν ἐκ 8
τοῦ ἐλαίου ὑμῶν, ὅτι αἱ λαμπάδες ἡμῶν σβέννυνται.

Fatuæ autem prudentibus dixerunt: Date nobis ex oleo ueſtro: quia lampades noſtræ extinguuntur.

ἀπεκρίθησαν δὲ αἱ φρόνιμοι, λέγουσαι· μήποτε 9
οὐκ ἀρκέσει ἡμῖν καὶ ὑμῖν. πορεύεσθε δὲ μᾶλλον πρὸς τοὺς πωλοῦντας, καὶ ἀγοράσατε ἑαυτοῖς.

Reſponderunt uerò prudentes illæ, dicentes: *Veremur* ne non ſufficiat nobis & uobis: proficiſcamini uerò potius ad eos qui uendunt, & emite uobiſipſis.

Famulitiũ, θεραπείας. In 8. legitur, εἰκετίας, eodẽ ſenſu. Vulg. familiã, nimiũ generali nomine. 48 Tardat, χρονίζει. Tardare quum plerunq; ſit tranſitiuũ, uſurpatur abſolutè ab ipſo etiã Cicerone ad Brutũ, Tardare (inquit) & cõmorari te melius eſſet. Sic etiã cõuertit Eraſ. infrà 25.a.5. qui tamẽ hoc loco interpretatus eſt cũctatur: id eſt, ἐνῶ. Vulg. morã facit. 49 Cõſeruos, συνδούλους. 6.8.9.14. addũt αὐτοῦ ſuos, ut uertit Vetus interpres. Quinetiã edere, ἐδίειν δέ. Sic puto uertendã hãc particulã hoc loco: ponitur enim pro ἔτι, in quo dicendi genere diſertiores Græci dixiſſent, καὶ ἐδίειν δέ. Eraſ. in annotationib. legit, ἐδίειν τε. In exẽplarib. autẽ 2.6.8.14. & Theophylacto ſcriptũ eſt, ἐδίει ἢ καὶ πίνει, edat autẽ & bibat: quo modo legit Vetus interpres. 51 Separabit eũ, διχοτομήσει αὐτόν. Vulg. diuidet. Eraſ. diſſecabit. Et certè hęc eſt propria huius uocabuli ſignificatio, unde luna διχότομος dicitur, quũ dimidiata lucet. Sed quod proximè ſequitur, ſatis declarat (opinor) διχοτομῶν hoc loco uſurpari pro ἀφορίζων. Significatur eñ fore ut Dñs eũ ſeruũ non habeat in reliquorũ numero, ſed ſeparatum ita tractet ut dignus eſt. Hom. Iliad. α, τώγ' ὀβριμοεργὸν βουλεύσαντι διϊτμηγον: id eſt, διιχωρίσαντα: quũ propriè, διατμήγειν declaret, τὸ διχοτομῶν: id eſt, διαπόρθειν καὶ διαιρεῖν. Alij putant grauiſsimũ ſuppliciũ hoc uocabulo declarari: cuius exemplũ habemus 1. Sam. 15.g.33. & Dan. 3.d.29. Partẽq; eius ponet cũ hypocritis, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ὑποκριτῶν ἔσται. Hebraiſmus, id eſt, eadẽ cõditio eius erit quę hypocritarũ: ſiue ita tractabit ut tractari ſolẽt hypocritę à Deo. Sic Iob 20.d.29. Hęc pars eſt hominis impij. Et Apoc. 21. c.8. Videñ aũt Hebrei hoc dicẽdi genus cũ proximè precedẽte, à diuiſionib. hereditatũ, ſicut & pleraq; alia, ſumpſiſſe.

IN CAPVT XXV.

1 Sponſi, τοῦ νυμφίου. Vulgata addit, & ſponſæ, καὶ τῆ νύμφης. 5 Nictarunt, ἐνύσταξαν: uel, dormitarunt, ut Vulgata & Eraſmus, ſenſu rectè expreſſo. Nam τὸ νυστάζειν, eſt proprie oculis ſomno grauatis conniuere: tamen quum ſequatur ἐκάθευδον, proprium uerbum Latinum uſurpare malui. 7 Ornarunt, ἐκόσμησαν. Eraſmus, apparauerunt: id eſt, κατεσκεύασαν. 9 *Veremur*, ne non ſufficiat, μήποτε οὐκ ἀρκέσῃ: uel (ut legitur in codicibus 3.6.7.12.) μήποτε μὴ οὐκ ἀρκέσῃ. Eſt autem, μήποτε, particula non tam percontantis quàm addubitantis, ut obſeruat

doctiſsimus ille Budęus, prolatis exemplis. Ego uerò præterea puto eclipticum eſſe dicendi gen us, & ſupplendũ aliquid pro ratione eius de quo agitur, ſicut fecimus hoc loco. Vulgata, Ne fortè non ſufficiat. Eraſ. Nequaquã, ne non ſufficiat: quę interpretatio nõ ſatis uidetur huius formulæ naturam & indolem exprimere. Cæterùm in uno codice pro πορεύθητε ἤ μᾶλλον, ſcriptum erat, πορεύθητε μᾶλλον: quam lectionem ſi ſequamur, nulla erit eclipſis. Ita enim licebit omnia connectere, Ne non ſufficiat nobis & uobis, proficiſcamini potius, &c. A

Quum autem irent emptum, uenit ſponſus: & quæ paratæ erant, introierunt cum eo ad nuptias, clauſaq; eſt ianua. 10 ἀπερχομένων δὲ αὐτῶν ἀγοράσαι, ἦλθεν ὁ νυμφίος, καὶ αἱ ἕτοιμοι εἰσῆλθον μετ' αὐτοῦ εἰς τοὺς γάμους, καὶ ἐκλείσθη ἡ θύρα.

Poſtea uerò ueniunt & reliquæ uirgines, dicentes: Domine domine, aperi nobis. 11 ὕστερον δὲ ἔρχονται καὶ αἱ λοιπαὶ παρθένοι, λέγουσαι· κύριε κύριε ἄνοιξον ἡμῖν.

Ipſe uerò reſpondens, ait: Amen dico uobis, non noui uos. 12 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς.

Vigilandum. Supra 24.d.43. Marc.13.d.23. Vígilate itaq; quia neſcitis diem, neq; horam in qua Filius hominis ueniet. 13 γρηγορεῖτε οὖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἡμέραν, οὐδὲ τὴν ὥραν ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Homo peregrè proficiſcẽs, ſeruos talenta tradit. Luc.19.b.11. Enimuero *regnum* Dei *ita eſt*, ut *quum* quiſpiã peregrè proficiſcens, uocauit ſeruos ſuos, & tradidit eis bona ſua. 14 ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος ἀποδημῶν ἐκάλεσε τοὺς ἰδίους δούλους, καὶ παρέδωκεν αὐτοῖς τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ·

Et huic quidẽ dedit quinq; talenta, alíj autem duo, alíj uerò unũ: unicuiq; ſecundum ipſius facultatẽ: & peregrè profectus eſt ſtatim. 15 καὶ ᾧ μὲν ἔδωκε πέντε τάλαντα, ᾧ δὲ δύο, ᾧ δὲ ἕν, ἑκάστῳ κατὰ τὴν ἰδίαν δύναμιν· καὶ ἀπεδήμησεν εὐθέως.

Profectus autem qui quinque talenta acceperat, negotiatus eſt ex íjs: & fecit altera quinq; talenta. 16 πορευθεὶς δὲ ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, εἠργάσατο ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐποίησεν ἄλλα πέντε τάλαντα. B

Itidem & qui duo acceperat, lucratus eſt & ipſe altera duo. 17 ὡσαύτως δὲ ὁ τὰ δύο, ἐκέρδησε κἀγὼ ἄλλα δύο.

Qui autem unum acceperat, abiens fodit in terram, & abſcondit pecuniam domini ſui. 1 ὁ δὲ τὸ ἓν λαβὼν, ἀπελθὼν ὤρυξεν ἐν τῇ γῇ, καὶ ἀπέκρυψε τὸ ἀργύριον τοῦ κυρίου αὐτοῦ.

Poſt multũ uerò tempus uenit dominus ſeruorum illorum, & confert rationem cum eis. 19 μετὰ δὲ χρόνον πολὺν ἔρχεται ὁ κύριος τῶν δούλων ἐκείνων, καὶ συναίρει μετ' αὐτῶν λόγον.

Tunc accedens is qui quinq; talenta acceperat, attulit altera quinq; talenta, dicens: Domine, quinque talenta tradidiſti mihi, ecce altera quinq; talenta lucratus ſum ex eis. 20 καὶ προσελθὼν ὁ τὰ πέντε τάλαντα λαβὼν, προσήνεγκεν ἄλλα πέντε τάλαντα, λέγων· κύριε, πέντε τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλλα πέντε τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

Dixit autẽ ei dñs eius: Bene *habet*, ſerue bone & fidelis, ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: ingredere in gaudiũ domini tui. 21 ἔφη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ· εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω· εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου.

Accedens autem & qui duo talenta acceperat, ait: Domine, duo talenta tradidiſti mihi: ecce alía duo lucratus ſum ſupra ea. 22 προσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὰ δύο τάλαντα λαβὼν, εἶπε· κύριε, δύο τάλαντά μοι παρέδωκας, ἴδε ἄλλα δύο τάλαντα ἐκέρδησα ἐπ' αὐτοῖς.

Aít ei dominus eius: Bene *habet* ſerue bone & fidelis, ſuper pauca fuiſti fidelis, ſuper multa te conſtituam: ingredere in gaudiũ domini tui. 24 ἔφη αὐτῷ ὁ κύριος αὐτοῦ· εὖ δοῦλε ἀγαθὲ καὶ πιστὲ, ἐπὶ ὀλίγα ἦς πιστός, ἐπὶ πολλῶν σε καταστήσω, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν τοῦ κυρίου σου. C

13 In qua Filius hominis ueniet, ἐν ᾗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται. Hęc non legit Vetus interpres, neq; reperimus in uetuſtis codicib. 2. 3. 8. 14 Enimuerò *regnum* Dei *ita eſt* ut *quum* quiſpiã, ὥσπερ γὰρ ἄνθρωπος. Vulg. & Eraſ. ad uerbũ. Sicut emẽ homo. Ego uerò puto γὰρ explanatiuã potius eſſe q̃ cauſalẽ particulã: ſicut etiã uſurpatur initio narrationis ſuprà 1. c. 18. Omnino emẽ conſtat ex Luc. 19. b. 11. hunc ſermonẽ cum ſuperiore non eſſe connectendum. Deinde quũ nulla ſequat ἀπόδοσις, apparet aliqd ſupplendũ fuiſſe: in quo quidẽ ſumus iudiciũ noſtrũ ſequuti. 15 Ipſius facultatẽ, τὴν ἰδίαν δύναμιν. Vulg. uirtutẽ: quod non cõuenit huic loco. Facultatẽ enim hîc appellat prudentiã & peritiam in negotiando. ἰδίαν autem, quod alíj interpretãtur propriã, malui pro relatiuo αὐτοῦ accipere, uitato etiã reciproco propter amphiboliã. 16 Negotiatus eſt, ἠργάσατο. Propriè, ἐργάζεσθαι, in hoc genere dicitur nõ quiſquis negotiatur, ſed is demũ qui lucrum facit, ſicut etiam accipitur infrà Luc. 19. c. 16. Hîc ergo generaliter accipitur pro πραγματεύεσθαι. Plinius Medicos dicit animas negotiari, eadẽ ſignificatione. Ariſt. οἰκονομικῶν β, τὸ δυνατὸν μέρος παρ' ἑκάστου ἑλκεῖ, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐπιλείπειν ὀργάζεσθαι. Vulgata ad uerbũ, operatus eſt: quod uerbũ Latini hac ſignificatione (quod ſciã) nunquam uſurpant. Ex íjs, ἐν αὐτοῖς. Vulgata ad uerbũ, in his. Eraſ. per ea. Fecit, ἐποίησεν. Cic. 4. in Verrem, Quibuſnam, inquit, rebus in ea prouincia maximã uno anno pecuniam facere poſſet. Eraſ. confecit. In ſecũdo autẽ & octauo exemplari ſcriptũ erat, ἐκέρδησεν, lucratus eſt, ſicut cõuertit Vetus interpres. 18 Abiens, ἀπελθὼν. Deerat in codicib. ſecundo & quarto. 20 Ex eis, ἐπ' αὐτοῖς: uel, per ea. ut rectè uertit Eraſ. Nam in quibuſdam etiam codicibus ſcriptũ erat, ἐν αὐτοῖς. Itaq; nolui ἐπὶ interpretari pro παρὰ: id eſt, præter. Vetus autem interpres hæc non legit: quia ſcilicet non ἐκέρδησα, ſed ἐπεκέρδησα ſcriptum habebat, id eſt, ſuperlucratus ſum, ut ipſe conuertit.

21 Bene *habet*, εὖ: id eſt, καλῶς ἔχει. Nam ſubauditur uerbum quod expreſsimus declarationis cauſa. Vulgata, euge: id eſt, εὖγε, quod nuſquam reperi ſcriptum in Græcis codicibus. Ingredere in gaudiũ, εἴσελθε εἰς τὴν χαρὰν. Hebræum dicendi genus. quaſi diceret, Adeſdum, ut fructum percipias benignitatis meæ, ut re ipſa ſentias quàm gratum ſit mihi officium tuum. ſimile dicendi genus habes Pſal. 69. d. 28.

26 Cunctator,

πϱοσελθὼν δὲ καὶ ὁ τὸ ἓν τάλαντον εἰληφὼς 24
A εἶπε· κύϱιε, ἔγνων σε ὅτι σκληϱὸς εἶ ἄνθϱωπος,
θϱίζων ὅπου οὐκ ἔσπειϱας, καὶ συνάγων ὅθεν οὐ
διεσκόϱπισας·
καὶ φοβηθεὶς ἀπελθὼν ἔκϱυψα τὸ τάλαντόν 25
σου ἐν τῇ γῇ. ἴδε ἔχεις τὸ σόν.
ἀποκϱιθεὶς δὲ ὁ κύϱιος αὐτοῦ, εἶπεν αὐτῷ· πον- 26
ηϱὲ δοῦλε καὶ ὀκνηϱέ, ᾔδεις ὅτι θϱίζω ὅπου οὐκ
ἔσπειϱα, καὶ συνάγω, ὅθεν οὐ διεσκόϱπισα·
ἔδει οὖν σε βαλεῖν τὸ ἀϱγύϱιόν μου τοῖς τϱαπεζίταις, 27
καὶ ἐλθὼν ἐγὼ ἐκομισάμην ἂν τὸ ἐμὸν σὺν τόκῳ.
ἄϱατε οὖν ἀπ' αὐτοῦ τὸ τάλαντον, καὶ δότε τῷ 28
ἔχοντι τὰ δέκα τάλαντα.
τῷ γὰϱ ἔχοντι παντὶ δοθήσεται, καὶ πεϱισσευ- 29
θήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀϱθή-
σεται ἀπ' αὐτοῦ.
καὶ τὸν ἀχϱεῖον δοῦλον ἐκβάλετε εἰς τὸ σκότος τὸ 30
ἐξώτεϱον· ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βϱυγμὸς τῶν ὀ-
δόντων.
ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθϱώπου ἐν τῇ δόξῃ αὐ- 31
B τοῦ, καὶ πάντες οἱ ἅγιοι ἄγγελοι μετ' αὐτοῦ, τότε
καθίσει ἐπὶ θϱόνου δόξης αὐτοῦ.
καὶ συναχθήσεται ἔμπϱοσθεν αὐτοῦ πάντα τὰ ἔ- 32
θνη, καὶ ἀφοϱιεῖ αὐτοὺς ἀπ' ἀλλήλων, ὡς ὁ ποι-
μὴν ἀφοϱίζει τὰ πϱόβατα ἀπὸ τῶν ἐϱίφων.
καὶ στήσει τὰ μὲν πϱόβατα ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τὰ 33
δὲ ἐϱίφια ἐξ ἀϱιστεϱῶν.
τότε ἐϱεῖ ὁ βασιλεὺς τοῖς ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ· δεῦτε 34
οἱ εὐλογημένοι τοῦ πατϱός μου, κληϱονομήσατε τὴν ἡ-
τοιμασμένην ὑμῖν βασιλείαν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου·
ἐπείνασα γὰϱ, καὶ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· ἐδίψησα, 35
καὶ ἐποτίσατέ με· ξένος ἤμην, καὶ συνηγάγετέ με·
γυμνός, καὶ πεϱιεβάλετέ με· ἠσθένησα, καὶ ἐπεσκέ- 36
ψασθέ με· ἐν φυλακῇ ἤμην, καὶ ἤλθετε πϱός με.
τότε ἀποκϱιθήσονται αὐτῷ οἱ δίκαιοι, λέγοντες· 37
κύϱιε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, καὶ ἐθϱέψαμεν;
ἢ διψῶντα, καὶ ἐποτίσαμεν;
πότε δέ σε εἴδομεν ξένον, καὶ συνηγάγομεν; ἢ γυ- 38
μνόν, καὶ πεϱιεβάλομεν;
πότε δέ σε εἴδομεν ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ ἤλ- 39
C θομεν πϱός σε;
καὶ ἀποκϱιθεὶς ὁ βασιλεὺς, ϱῥηθήσεται αὐτοῖς· ἀμὴν λέ- 40
γω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων τῶν ἀδελφῶν
μου τῶν ἐλαχίστων, ἐμοὶ ἐποιήσατε.
τότε ϱῥηθήσεται καὶ τοῖς ἐξ ἀϱιστεϱῶν· πο- 41
ϱεύεσθε ἀπ' ἐμοῦ οἱ κατηϱαμένοι, εἰς τὸ πῦϱ τὸ αἰώνιον, τὸ ἡτοι-
μασμένον τῷ διαβόλῳ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ.

Seruus nequã.

Accedens autem & qui unum talentum acce perat, ait: Domine, noueram te quòd homo du rus sis, metens ubi non seminasti, & *inde* cogens ubi non dispersisti.

Itaq; timens abij, abscondíq; talentum tuum in terra: ecce habes quod tuum est.

Respondens autẽ dominus eius, dixit ei: Ser ue male & cunctator, sciebas quòd metam ubi non seminaui, & *inde* cogam ubi non dispersi:

Oportuit ergo te cõmittere pecuniã meã mẽ sarijs, & ueniẽs ego recepissem meũ cũ fœnore.

Tollite ergo ab eo talentum, & date ei qui ha bet decem talenta.

Suprà 13.b.12. Marc.4.c.25. Luc.8.c.18.&19. d.26. Suprà 8.b.12.& 22.b.13.

Omni enim habenti dabitur, & reddetur a bundantior: quí uerò non habet, etiam quod ha bet, tolletur ab eo.

Extremum iudi cium quale.

Et inutilem seruum eíjcite in tenebras exteriores: illic erit fletus & strídor den tium.

Quum autem uenerit Filius hominis in glo ria sua, & omnes sancti Angeli cum eo, tunc se debit super thronum gloriæ suę.

Et cogentur coram eo omnes gentes, & sepa rabít eos alteros ab alteris, ut pastor separat o ues ab hœdis:

Oues. Hœdi.

Et statuet oues quidem à dextra sua, hœdos autem à sinistra.

Benedicti.

Tunc dicet Rex his qui à dextra sua *erunt*: Ve nite benedicti Patris mei, possidete regnum pa ratum uobis à iactis fundamentis mundi.

Bla.58.b.7. Bzech.18.b.7. Eccle.7.d.39.

Esuriui enim, & dedistis mihi *quo* uescerer: sitiui, & dedistis mihi potũ: hospes eram, & collegistis me:

Opera miseri curdiæ.

Nudus, & amiciuistis me: inualidus fui, & uí sitastis me: in custodía eram, & uenistis ad me.

Tunc respondebunt ei iusti, dicentes: Domi ne, quando te uidimus esurientem, & aluimus? aut sitientem, & dedimus tibi potum?

Quando autem te uidimus hospitem, & col legimus te? aut nudum, & amiciuimus?

Aut quando te uidimus inualidum aut in cu stodia, & uenimus ad te?

Et respondens Rex, dicet eis: Amen dico uo bis, quatenus fecistis uni existis fratribus meis minimis, mihi fecistis.

Maledicti.

Tunc dicet & ijs qui à sinistra *erunt*: Abite à me maledicti in ignem æternũ, qui paratus est dia bolo & angelis eius.

Psal.6.c.9. Suprà 7.c.23. Luc.13.f.27.

26 Cunctator, ὀκνηϱός. Vulg. & Eras. piger: id est, ϱᾴθυμος. 27 Cõmittere, βαλεῖν, uel ponere: sicut Alphius ille fœnerator apud Flaccũ in Epodo, quærit Calẽdis ponere. Pecuniã, ἀϱγύϱιον: id est, ϱήματα. Nã latiore significatio ne hic accipitur, sicut uulgò dicimus, *de l'argent*, pro omni pecunia: quo modo etiã Hebræi מטח dicũt. 29 Quod habet, ὃ ἔχει. In uetustis, codicib. 1.4.8.9.14. scriptũ erat ὃ δοκεῖ ἔχειν, quod uidetur habere. Ab eo, ἀπ' αὐτ. Hæc reduñ dant Hebræorũ more. 31 In gloria, ἐν τῇ δόξῃ: id est, cũ gloria, μετὰ δόξης, sicut loquitur noster Euangelista suprà 16.c.27.& 24.c.30. Respõdet igitur particula ἐν illi ב Hebræorũ, cuius multiplex est significatio: quũ etiã idẽ ualeat quod CVM, ut Exod.15.c.19. dicit Pharao ingressus in curru suo & equitib. suis. Vide infrà, Act.1.b.10. 34 Benedicti, εὐλογημένοι: id est, beati & felices, ąs Pater meus suis beneficijs cumulauit. Vide suprà 5.g.44. Dicuntur eñ homines Deo benedicere, quũ eius laudes prædicãt: contrà uerò Deus benedicere hominib. quũ illos beat. A' iactis fundamẽtis, ἀπὸ καταβολῆς. Vulg. à cõstitutione: id est, ἀπὸ καταστάσεως. Eras. ab exordio: id est, ἀπ' ἀϱχῆς. Vide suprà 13.c.35. 36. Inualidus fui, ἠσθένησα: id est, ἠῤῥώστησα. Sic Plin. lib. 8. ca. 51. suẽ ęgrotantẽ uocat inualidã. In hac etiã significatione inualidũ usurpat Virgil. lib. 5. Aeneid. Et quicquid tecũ inualidũ, metuẽsq; pericli. Vulg. & Eras. infirmus: quod nusquã legi pro ægroto positũ. 37 Aluimus? ἐθϱέψαμεν; Vel, nutriuimus? Vulg. & Eras. pauimus? id est, ἐψώμισεν; 41 Qui paratus est, τὸ ἡτοιμασμένον. In 2. exẽplari scriptũ erat, ὃ ἡτοίμασεν ὁ πατήϱ μου, quẽ parauit Pater meus.

Esuriui enim, & non dedistis mihi quo uescerer: sitiui, & non dedistis mihi potum:

Hospes eram, & non collegistis me: nudus, & non amiciuistis me: inualidus & in custodia eram, & non uisitastis me.

Tunc respondebunt ei & ipsi, dicētes: Domine, quando te uidimus esurientem, aut sitientē, aut hospitem, aut nudum, aut inualidum, aut in custodia, & non ministrauimus tibi?

Tunc respondebit eis, dicens: Amē dico uobis, quatenus non fecistis uni ex istis minimis, nec mihi fecistis.

Dan.12.2. Ioan.5.c.29. Et ibunt isti in supplicium æternum: iusti uerò in uitam æternam.

42 ἐπείνασα γὰρ, καὶ οὐκ ἐδώκατέ μοι φαγεῖν· Α
ἐδίψησα, καὶ οὐκ ἐποτίσατέ με.

43 ξένος ἤμην, καὶ οὐ συνηγάγετέ με· γυμνός, καὶ
οὐ περιεβάλετέ με· ἀσθενὴς, καὶ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ
ἐπεσκέψασθέ με.

44 τότε ἀποκριθήσονται αὐτῷ καὶ αὐτοὶ, λέγοντες·
κύριε, πότε σε εἴδομεν πεινῶντα, ἢ διψῶντα, ἢ ξένον ἢ γυμνὸν, ἢ ἀσθενῆ, ἢ ἐν φυλακῇ, καὶ οὐ διηκονήσαμέν σοι;

45 τότε ἀποκριθήσεται αὐτοῖς, λέγων· ἀμὴν, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐφ' ὅσον οὐκ ἐποιήσατε ἑνὶ τούτων
τῶν ἐλαχίστων, οὐδὲ ἐμοὶ ἐποιήσατε.

46 καὶ ἀπελεύσονται οὗτοι εἰς κόλασιν αἰώνιον, οἱ
δὲ δίκαιοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

CAP. XXVI.

Mors Christi. Marc.14.a.1. Luc.22.a.1. ET factum est quum finisset Iesus sermones istos omnes, dixit discipulis suis:

Scitis quòd intra duos dies Pascha fit, & Filius hominis traditur ut crucifigatur.

Consilium sacerdotum contra Christum. Ioan.11.f.47. Tunc coacti sunt principes Sacerdotum & Scribæ & Seniores populi in aulam Pontificis, qui dicebatur Caiapha:

Et consultarunt ut Iesum dolo prehenderēt, & trucidarent.

Dicebant autem: Non in festo, ut ne tumultus fiat in populo.

Christo pedes ungūtur à muliere. Marc.14.a.3. Ioan.11.a.2. Quum autem Iesus esset in Bethania in domo Simonis leprosi,

Venerat ad eum mulier, habens alabastrum unguenti grauis precij, & effuderat super caput ipsius accumbentis.

Videntes autē discipuli eius, indignati sunt, dicentes: Ad quid perditio hæc?

Potuit enim istud unguentum uenūdari magno, & dari pauperibus.

Quum autem hoc cognouisset Iesus, ait eis: Quid laborem affertis mulieri? opus enim bonum operata est erga me.

ΚΕΦΑΛ. κϛ'.

1 Καὶ ἐγένετο ὅτε ἐτέλεσεν ὁ Ἰησοῦς πάντας
τοὺς λόγους τούτους, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ·

2 οἴδατε ὅτι μετὰ δύο ἡμέρας τὸ πάσχα γίνεται, καὶ
ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς τὸ σταυρωθῆναι.

3 τότε συνήχθησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ Β
ἀρχιερέως τοῦ λεγομένου Καϊάφα,

4 καὶ συνεβουλεύσαντο ἵνα τὸν Ἰησοῦν κρατήσωσι δόλῳ, καὶ ἀποκτείνωσιν.

5 ἔλεγον δέ· μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, ἵνα μὴ θόρυβος γένηται ἐν τῷ λαῷ.

6 τοῦ δὲ Ἰησοῦ γενομένου ἐν Βηθανίᾳ, ἐν οἰκίᾳ Σίμωνος τοῦ λεπροῦ,

7 προσῆλθεν αὐτῷ γυνὴ ἀλάβαστρον μύρου ἔχουσα βαρυτίμου, καὶ κατέχεεν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ
ἀνακειμένου.

8 ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἠγανάκτησαν, λέγοντες· εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη;

9 ἠδύνατο γὰρ τοῦτο τὸ μύρον πραθῆναι πολλοῦ, καὶ δοθῆναι πτωχοῖς.

10 γνοὺς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· τί κόπους παρέχετε τῇ γυναικί; ἔργον γὰρ καλὸν εἰργάσατο εἰς
ἐμέ.

IN CAPVT XXVI.

1 Intrà duos dies, μετὰ δύο ἡμέρας. Vulg. & Eras. post biduum. Vide Marc. 8. d. 31. Fit, γίνεται. Vulgata in futuro, fiet: id est, γενήσεται. Et paulo pòst, tradetur pro traditur, ut obseruat Erasmus. Apparet tamen enallagen esse temporis ex uulgata loquendi consuetudine petitam, qua dicitur id fieri, quod mox omnino futurum est. 3 Et Scribæ, καὶ οἱ γραμματεῖς. Hęc deerant in uetustis codicibus, neq; etiam reperiuntur apud ueterem interpretem. In aulam, εἰς τὴν αὐλήν. Vulgata & Erasmus, in atrium. Illud mihi magis placet, quum à Græcis sit acceptū. 4 Consultarunt, συνεβουλεύσαντο. Vulgata, Consilium fecerunt: id est, συμβούλιον ἐποίησαν. Erasmus quoq; per periphrasin, cōsilium inierunt. 7 Venerat ad eum, προσῆλθεν αὐτῷ. Apparet ex Ioanne 12. a. 2. hæc gesta esse, antequam Christus ingrederetur Hierosolyma. Nam certè circunstantiarum uarietas tanta non est, ut diuersam hanc historiam ab illa possimus constituere cum Osiandrò. Sed cum Euangelista accederet ad narrationem proditionis, distulit in hunc locum historiam eius facti, unde Iudas occasionem arripuit prodendi Dominum. Ideo conuertimus, πρεσῆλθεν & κατέχεεν, per pluſquamperfectū: cuius enallages multa passim exempla occurrunt, ut Genes. 12. a. 1. & suprà 25. a. & 4. & hoc eodem capite uersu 48. Alabastrū unguenti, ἀλάβαστρον μύρου. Alabastra dicta sunt uascula unguentaria, quòd alabastritem lapidem ueteres plerunq; excauarent ad eos usus: quoniam optimè seruare unguenta incorrupta traditur, ut refert Plinius libro 13. cap. 2. & rursus libro 35. cap. 8. Aliam etymologiam planè (ut existimo) ridiculam affert Erasmus, quamuis ex Suida repetitam: sed hæc ad nostrum scopum non pertinent. Herodotus quoque in Thalia, inter munera quæ Cambyses per legatos ad regem Aethiopum misit, recensет, μύρου ἀλάβαστρον. Grauis precij, βαρυτίμου. Sic loquitur Sallustius: Cœpit (inquit) graue precium per omnem prouinciam fructibus esse. Nam olim (ut rectè hoc loco annotat Erasmus) æs appendebatur, non numerabatur: ex qua consuetudine orta sunt multa dicendi genera. Idem tamen maluit cum Vetere interprete precioſum interpretari: id est, τίμιον. In uetustis codicibus 2. 4. 6. scriptum erat πολυτίμου, magni precij, ut suprà 13. f. 46. 10 Laborem affertis, κόπους παρέχετε: uel, estis labori: id est, molesti estis, ut uerterunt Vulgata & Erasmus, sensu expresso. Ad uerbum, laborem prębetis, siue (ut loquitur Liuius) curam. Laborem enim appellat animi molestiam.

C

11 Habebitis,

A πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

11 Nam ſemper pauperes habebitis uobiſcum: me uerò non ſemper habebitis. *Pauperes. Deut.15.b.11.*

βαλοῦσα γὰρ αὕτη τὸ μύρον τοῦτο ἐπὶ τοῦ σώματός μου πρὸς τὸ ἐνταφιάσαί με ἐποίησεν.

12 Quòd enim hæc unguentum hoc iniecit ſuper corpus meum, ad ſepeliendum me *hoc* fecit.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ, λαληθήσεται καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

13 Amen dico uobis, ubicunque prædicatũ fuerit hoc Euãgelium in toto mundo, etiam quod hęc fecit, dicetur in monimentum ipſius.

τότε πορευθεὶς εἷς τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Ἰούδας Ἰσκαριώτης, πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς,

14 Tunc profectus unus ex duodecim, qui dicebatur Iudas Iſcariotes, ad principes Sacerdotũ, *Iudas uendit Chriſtum. Marc.14.b.10. Luc.22.a.4.*

εἶπε· τί θέλετέ μοι δοῦναι, κἀγὼ ὑμῖν παραδώσω αὐτόν; οἱ δὲ ἔστησαν αὐτῷ τριάκοντα ἀργύρια.

Ait eis: Quid uultis mihi dare, & ego uobis tradam eum? Ipſi uerò conſtituerunt ei triginta argenteos *numos*.

καὶ ἀπὸ τότε ἐζήτει εὐκαιρίαν ἵνα αὐτὸν παραδῷ.

16 Et ex eo tempore quęrebat opportunitatem, ut eum proderet. *Mittuntur apoſtoli ut parent paſcha. Marc.14.b.12 Luc.22.a.7.*

τῇ δὲ πρώτῃ τῶν ἀζύμων προσῆλθον οἱ μαθηταὶ τῷ Ἰησοῦ, λέγοντες αὐτῷ· ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμέν σοι φαγεῖν τὸ πάσχα;

17 Primo autem *die* Azymorum uenerunt diſcipuli ad Ieſum, dicentes ei: Vbi uis paremus tibi ad ueſcendum paſcha?

11 Habebitis, ἔχετε. Vulg. & Eraſ. ad uerbũ, habetis: ſed prſens pro futuro uidetur poſitum, ſicut etiam ſuprà 5.g.46. & 6.a.1. Semper, πάντοτε. Hæc particula & de loco & de tempore dicitur: quæ poſtrema ſignificatio cõuenit. Commodè autem altero Latino aduerbio (quod ſciam) exprimi nõ poteſt. Itaq; ſoleo uertere perinde acſi ſcriptũ eſſet, ἀεί. 12 Quòd enim hæc iniecit, βαλοῦσα γὰρ αὕτη. Vulg. mittens eñ hæc: quæ interpretatio obſcura eſt, neq; Græcis reſpõdet. Itaq; Eraſmi uerſionẽ ſum ſequutus, quòd malui dicere, iniecit, quàm miſit. Ponitur eñ βάλλειν pro ἐκχέειν, quod injiciẽdi uocabulo uidetur melius exprimi. Hoc fecit, ἐποίησεν. Subauditur τοῦτο, eclipſi ad explẽdam ſententiã prorſus neceſſaria. 13 Dicetur, λαληθήσεται: id eſt, λιχθήσεται. Eraſ. narrabitur. Monimentũ, μνεμόσυνον. Vulg. memoriã: id eſt, μνήμιον, ut etiã annotauit Eraſ. In quarto autẽ exẽplari ſcriptũ erat μαρτύριον: id eſt, teſtimoniũ. 15 Argẽteos *numos*, ἀργύρια. Ita legitur in omnib. Grẽcis codicibus: & nõ dubiũ eſt, quin ἀργύρια uocet, quæ Hebræi כספים: ſiue denarios Romanos intelligas, ſiue ſiclos Hebræos, ſiue tetradrachma Attica. Ioſephus autẽ libro Antiquitatũ ſecũdo, ἀργυροῦν meminit, nõ ἀργύριον: idq; rectius fortaſis, ut aliquid ſubaudias. Sed & Symmachus & Aquila apud Zachariã, ἀργυροῦς ſcribunt, nõ ἀργύρια. Ioachimus autẽ Camerarius uir eruditiſſimus (quẽ, ſicut debeo, honoris cauſa nomino) in libello quẽ inſcripſit De Grẽcorũ ac Latinorũ numiſmatis, ſe didiciſſe ſcribit de Græcorũ cõmentarijs ſingula ἀργύρια ualuiſſe minã Atticam: quod ego quidẽ optarẽ idonei alicuius ſcriptoris authoritate confirmatũ. Solet enim Ioſephus ἀργυροῦν appellatione ſiclos intelligere, ut liquet ex libro 9. cap. 2. ſi conferantur quæ illic cõmemorat de fame, quæ in Samaria erat, cum capite 6. ſecundi Regum, eoſq; τετραδράχμους, ut ipſe diſertè dicit lib. Antiq. 3. cap. 9. quam rationẽ ſi ſequamur, minã Atticam drachmarũ centum, id eſt, recẽtiorem, æſtimabimus argẽteis uigintiquinq; Itaq; neceſſe eſſet, ἀργύρια & ἀργυροῦς, diſtinguere: quod uellẽ à Camerario copioſius explicatũ. 16 Proderet, παραδῷ. Vulg. & Eraſ. traderet. Mihi in tota hac hiſtoria uidetur τὸ παραδιδόναι poſitum ἀντὶ τοῦ προδοῦναι. In ſecundo exemplari additur, αὐτοῖς eis. 17 Primo autem *die*, τῇ δὲ πρώτῃ. Subauditur, ἡμέρᾳ. nondum tamen aduenerat decimuſquintus dies, qui primus eſt azymorum: ſed qui à ueſpera eius in quo hæc geſta ſunt, nimirũ decimiquarti, initium capiebat Azymorũ feſtum: Romanorũ autẽ more ueſpera præcedenti diei cõiungitur, nõ ſequẽti: ideo decimuſquartus dies uocatur primus Azymorum. Cõſtat autẽ hoc loco Chriſtũ obſeruaſſe Legem, quam pleriq; tranſgreſſi ſunt traditionis cauſa, ſicut alibi dicemus: quod Græci interpretes multi non uiderunt, & quidẽ inter cæteros Nicephorus ille, cuius nugę nuper editæ ſunt ineptiarum, atque adeò impietatis plenæ, magno quidem eorum dedecore: qui poſt exortam Euãgelij lucem iſta excudunt, ut (ſi fieri poſſit) tenebris iterum obſcuretur ueritas. Vt autem tota hęc hiſtoria melius intelligatur, & quid quo die ſit geſtum, placuit hoc diagramma ſubnectere, quo res omnis perſpicuè repręſentatur.

C

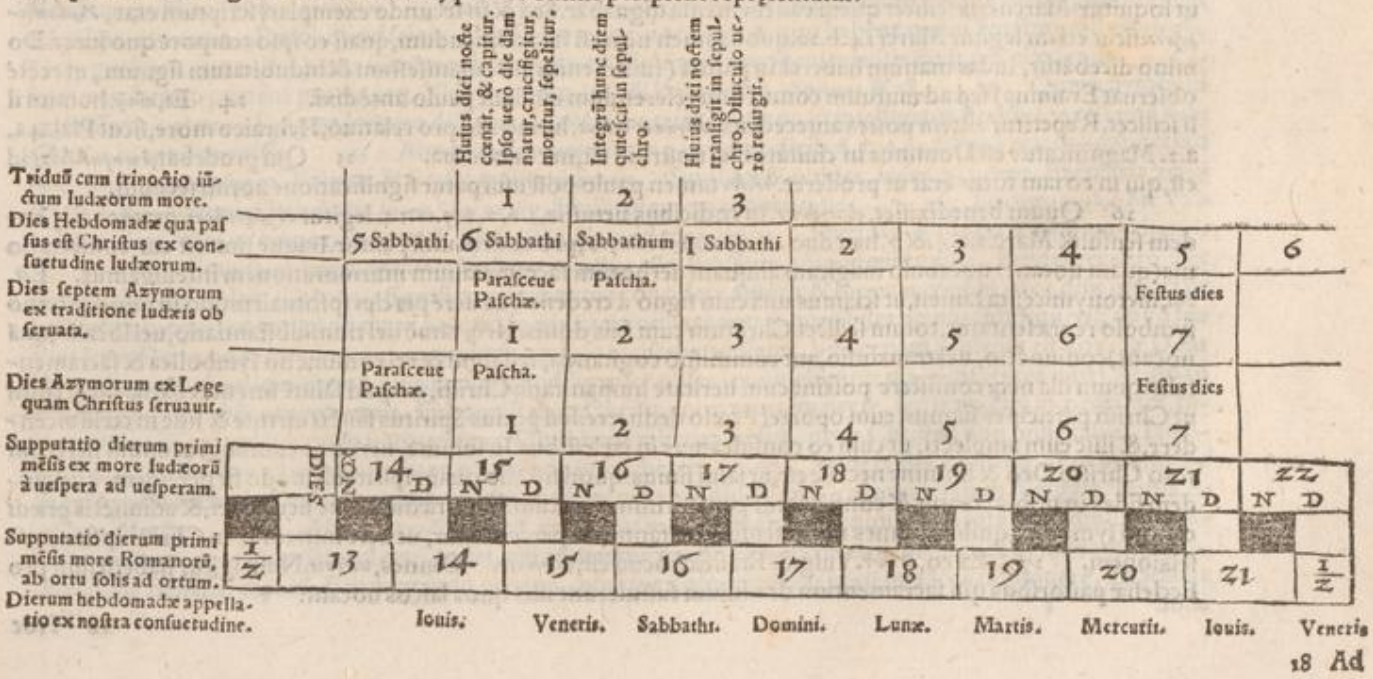

Ipſe uerò ait: Abite in urbem ad quendam, & dicite ei: Magiſter dicit, tempus meum propè eſt, apud te faciam Paſcha cum diſcipulis meis.

18 ὁ δὲ ἔφη· ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν πρὸς τὸν δεῖνα, καὶ εἴπατε αὐτῷ· ὁ διδάσκαλος λέγει, ὁ καιρός μου ἐγγύς ἐστιν, πρός σε ποιῶ τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου.

Et fecerunt diſcipuli ſicut iniunxerat eis Ieſus, & parauerunt paſcha.

19 καὶ ἐποίησαν οἱ μαθηταὶ ὡς συνέταξεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Marc.14.b.18. Luc.22.b.14. Ioan.13.c.21. *Paſcha comedit Chriſtus.*

Quum autem ſerum diei eſſet, recubuit cum duodecim.

20 ὀψίας δὲ γενομένης, ἀνέκειτο μετὰ τῶν δώδεκα.

Et edentibus ipſis, dixit: Amen dico uobis, quòd unus ueſtrûm me prodet.

21 καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν εἶπεν· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.

Tunc triſtes facti uehementer, cœperunt ſinguli eorum dicere ei: Num ego ſum, Domine?

22 καὶ λυπούμενοι σφόδρα, ἤρξαντο λέγειν αὐτῷ ἕνας ἕκαστος αὐτῶν, μήτι ἐγώ εἰμι, κύριε;

Ipſe uerò reſpondens, ait: Qui intingit mecũ manum in catino, iſte me proditurus eſt.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ὁ ἐμβάψας μετ' ἐμοῦ τὴν χεῖρα ἐν τῷ τρυβλίῳ τοῦτός με παραδώσει.

Filius quidem hominis abit, ſicut ſcriptum eſt de eo: uæ autem homini illi per quem Filius hominis proditur: bonum erat ei, ſi natus non fuiſſet homo ille.

23 ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ· οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

Reſpondens autẽ Iudas qui prodebat eum, dixit: Nunquid ego ſum, Rabbi? Dicit ei: Tu dixiſti.

24 ἀποκριθεὶς δὲ Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτόν, εἶπε· μήτι ἐγώ εἰμι, ῥαββί; λέγει αὐτῷ, σὺ εἶπας.

1.Cor.11.c.24. Edentibus autem eis, accepit Ieſus panem: & quum benedixiſſet, fregit, deditque diſcipulis, & ait: Accipite, comedite: hoc eſt corpus meum.

25 ἐσθιόντων δὲ αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς τὸν ἄρτον, καὶ εὐλογήσας, ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς, καὶ εἶπε· λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

Et accepto poculo, ac gratijs actis, dedit eis, dicens: Bibite ex eo omnes.

26 καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, καὶ εὐχαριστήσας, ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων· πίετε ἐξ αὐτοῦ πάντες.

18 Ad quendam, πρὸς τὸν δεῖνα. Rectè cõuerſum eſt, ὁ δεῖνα quidã, quũ certus homo intelligatur, is nimirũ qui Ioãnis apoſtoli ædes cõduxerat: quas ille ſcilicet paulo antè emerat, permutatis cũ Caipha pontifice amplis facultatibus, quas in Galilæa poſſederat. Hæc ineptus ille Nicephorus de Ioanne, homine ſcilicet locuplete, ut qui poſt Chriſti mortẽ in Galilęam redierit ad piſcationẽ. Faciam, ποιῶ. Alij, facio. Ego malo præſens poſitũ eſſe pro futuro, ſicut paulo antè dixi uerſiculo 11. 19 Iniunxerat, συνέταξεν: id eſt, ἐνέταξεν. Vulg. & Eraſ. cõſtituit: id eſt, ἔταξεν, ut paulo antè, uerſu ſcilicet 15. In uetuſtis codicib. ſexto & nono, legitur περιέταξεν, eodẽ ſenſu. Eſt autẽ poſitus aoriſtus pro pluſquam perfecto. 20 Recubuit, ἀνέκειτο: uel, accubuit. Etſi diſertis uerbis nõ iubentur Iſraelitæ ſtare in edendo agno, tamẽ quia ex præſcripto Legis Moſaicæ tum calceati erãt, tum etiã baculum geſtabãt tanquam feſtinabundi, & ad iter accincti: probabilis coniectura eſt, eos tum nõ recubuiſſe, aut accubuiſſe menſę: quũ ex more patrio ſumpturi cibum, calceos exuerant, ut ſuprà monuimus. Quum ergo nõ dubium ſit, quin oẽs ueteris Legis ceremonias diligẽter obſeruarit Dominus, ut omnem pro nobis iuſtitiam impleret: exiſtimandum eſt, ἀνέκειτο hoc loco dici de cœna quę paracto ſolenni ritu Paſchatis adornata eſt. Cum duodecim, μετὰ τῶν δώδεκα. In octauo codice additum erat μαθητῶν, diſcipulis. Vetus interpres etiam addit pronomen Suis. 21 Amen, ἀμὴν. In ſexto codice ſcriptum erat, ἀμὴν ἀμὴν, amen amen. 23 Qui intingit, ὁ ἐμβάψας. Eraſmus ad uerbum, Qui intinxit. Ego tamẽ malo cõuertere per præſens, ut ſit qui intingit idem atq; Qui intingere cõſueuit. Sic enim uulgò loqui ſolent: & attingere uidetur quod ait Dauid Pſal. 41.b.10. Qui comedebat panem mecum: id eſt, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ, ut loquitur Marcus: is ſcilicet quem eadem menſa dignabar. Sed & in ſecundo exemplari ſcriptum erat, ὁ ἐμβαπτόμενος: ſicut etiam legitur Marci 14.b.20. quod tamen non eſt ita accipiendum, quaſi eo ipſo tempore quo hæc à Domino dicebãtur, Iudas manum haberet in patina (fuiſſet enim hoc manifeſtum & indubitatum ſignum, ut rectè obſeruat Eraſmus) ſed ad mutuum conuictum referendum eſt, ſicut paulo antè dixi. 24 Ei, αὐτῷ. homini illi ſcilicet. Repetitur autem poſtea antecedens ἄνθρωπος ἐκεῖνος, homo ille, pro relatiuo, Hebraico more, ſicut Pſal. 48.a.2. Magnificatus eſt Dominus in ciuitate Dei noſtri: id eſt, in ciuitate ſua. 25 Qui prodebat, ὁ παραδιδούς: id eſt, qui in eo iam totus erat ut proderet. ἐδίδου tamen paulo pòſt uſurpatur ſignificatione aoriſti ſecundi.

26 Quum benedixiſſet, εὐλογήσας. In codicibus uetuſtis, 3.6.7.8.9.11.14. legitur εὐχαριστήσας, gratijs actis, eodem ſenſu: & Marc. 8.a.6. & 7. hæc duo εὐχαριστῶν καὶ εὐλογῶν, pro eodem uſurpantur. Itaque non eſt cur conſecrationis (quam uocant) uocabulo magicam aliquam uerborum ſacramẽtalium murmurationem intelligamus. Eſt, τροπικῶς, metonymicè: ita tamen, ut ſciamus unà cum ſigno à credentibus uerè percipi ſpirituali modo id quod externo ſymbolo repræſentatur, totum ſcilicet Chriſtum cum ſuis donis. Neq; tamẽ uel tranſſubſtantiatio, uel localis (quã uocant) coniunctio, uel transfuſio, aut commiſtio cogitanda, ſed ſigni & rei coniunctio ſymbolica & ſacramentalis: quum illa neq; conſiſtere poſsint cum ueritate humanitatis Chriſti, neq; ad ſalutẽ ſint neceſſaria. Neq; enim ut Chriſti participes fiamus, eum oportet è cœlo deducere: ſed potius Spiritus ſancti uirtute & fide in cœlũ aſcendere, & illic eum amplecti, ut cum eo confideamus in cœleſtibus. In ſumma, uerè nos coniungi & unum fieri cum toto Chriſto Deo & homine neceſſe eſt, ut ſalui ſimus: quod nõ alio quàm ſpirituali modo fit per fidem, quę quidem fides in nobis creatur & confirmatur per Spiritum ſanctum: idq; prædicatione uerbi Dei, & adiunctis prædicationi ſymbolis, quibus omnes noſtri ſenſus excitantur & percelluntur, ut uerè mittamur in Chriſti ipſius poſſeſsionem. 27 Ex eo, ἐξ αὐτοῦ. Vulg. & Eraſ. ex hoc: id eſt, ἐκ τούτου. Omnes, πάντες. Num igitur habẽdi ſunt pro Eccleſiæ paſtoribus qui ſacramentum dimidium ſuſtulerunt illis quos laicos uocant?

28 Hoc

A τοῦτο γάρ ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυνόμενον εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν. 28

λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπ' ἄρτι ἐκ τούτου τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω μεθ' ὑμῶν καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου. 29

καὶ ὑμνήσαντες, ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. 30

τότε λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· πάντες ὑμεῖς σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ. γέγραπται γάρ· πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα τῆς ποίμνης. 31

μετὰ δὲ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν γαλιλαίαν. 32

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ πέτρος, εἶπεν αὐτῷ· εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται ἐν σοί, ἐγὼ οὐδέποτε σκανδαλισθήσομαι. 33

ἔφη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ἐν ταύτῃ τῇ 34
B νυκτί, πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρίς ἀπαρνήσῃ με.

λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος· κἂν δέῃ με συν σοὶ ἀποθανεῖν, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. ὁμοίως καὶ πάντες οἱ μαθηταὶ εἶπον. 35

τότε ἔρχεται μετ' αὐτῶν ὁ ἰησοῦς εἰς χωρίον λεγόμενον γεθσημανῆ, καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς· καθίσατε αὐτοῦ, ἕως οὗ ἀπελθὼν προσεύξωμαι ἐκεῖ. 36

καὶ παραλαβὼν τὸν πέτρον καὶ τοὺς δύο υἱοὺς ζεβεδαίου, ἤρξατο λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν. 37

τότε λέγει αὐτοῖς· περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως θανάτου. μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε μετ' ἐμοῦ. 38

καὶ προελθὼν μικρόν, ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον 39
αὐτοῦ προσευχόμενος, καὶ λέγων· πάτερ μου, εἰ

Hoc est enim sanguis meus, *qui est* Noui testamenti, qui pro multis effunditur in remissionem peccatorum.

Dico autem uobis, non bibam ab hoc tempore ex hoc fructu uitis usq; in diem illum quũ ipsum bibam uobiscum nouum in regno Patris mei. *Remissio peccatorum.*

Et cum hymnum cecinissent, exierũt in montem Olearum.

Tunc dicit eis Iesus: Omnes uos offendemini in me in nocte ista. scriptum est enim: Percutiam pastorem, & dispergentur oues gregis. *Apostoli scandalizati.* Marc.14.c.27. Ioan.16.d.30. & 18.b.8. Zach.13.c.7.

Postquam autem surrexero, præibo uobis in Galilæam. Marc.14.c.28. & 16.b.7.

Respondens uerò Petrus, ait ei: Etiamsi omnes offendantur in te, ego nunquam offendar.

Ait ei Iesus: Amen dico tibi, quòd in ista nocte antequã gallus cantet, ter me abnegabis. *Petri negatio.* Ioan.13.d.38.

Ait ei Petrus: Etiamsi oportuerit me mori tecum, non te abnegabo. Similiter & omnes discipuli dixerunt.

Tunc uenit Iesus cum eis in locum qui dicitur Gethsemane: & dicit discipulis, Sedete hic, usquequò abiens, orauero illic. Marc.14.d.32. Luc.22.d.39.

Et assumpto Petro & duobus filijs Zebedei, cœpit tristis fieri, & grauissimè angi.

Tũc ait eis Iesus: Valde tristis est anima mea usq; ad mortẽ: manete hic, & uigilate mecum: *Tristis Christus.*

Et progressus paululũ, procidit in faciẽ suam orans ac dicens: Pater mi, si possibile est, abeat *Oratio Christi.*

28 Hoc, τοῦτο. Vulgata & Erasmus, hic: referentes scilicet ad αἷμα, id est sanguinem. Atqui constat ex Luca, 22. c.20. referendum esse ad ποτήριον, id est poculum, metonymicè: tamen ita, ut continens pro cõtento accipiatur, uulgata & trita omnibus linguis consuetudine loquendi. Clamitabunt autẽ (sat scio) nonnulli sacrilegam esse meam audaciam. Sed clament atque etiam crepent, si libet: ita loquitur Lucas, ut ambigi non possit quin Christus poculum indicarit quum hæc diceret: ut uelint nolint, tropum agnoscere cogantur in pronomine demonstratiuo.

C Testamenti, διαθήκης, uel fœderis. Prior interpretatio morituro conuenit, & epistolæ ad Hebræos authoritate confirmatur. Rursus in fœderibus faciendis adhiberi solitas fuisse & uini libationes & sanguinis fusionẽ, non modò sacræ, sed etiam profanæ historiæ testantur. Pro, περὶ: id est, ὑπέρ. Vide suprà 9.e.36. Effunditur, ἐκχυνόμενον, id est, effundetur. Loquitur enim de re mox futura tanquam iam præsenti. 29 Ab hoc tempore, ἀπ' ἄρτι: id est, ἀπὸ τοῦ νῦν. Nam ἄρτι idem etiam ualet quod νῦν, ut suprà diximus cap.3.d.15. Vulgata barbarè, amodo. Erasmus, posthac: id est, μετὰ τοῦτο. Fructu, γενήματος. Ἀπὸ γενᾶσθαι, id est gignendo dicitur γέννημα, quod etiam stirpibus conuenit. Latini, quod sciam, aliud commune uocabulum non habent quàm fructum: id est καρπόν. Nam genimen quo utitur uetus interpres, barbarum est. Columella progeniem uitis dixit, sed alio sensu. Bibam, πίνω. Iterum præsens pro futuro. Vide suprà 5.g.46. & hoc eodem capite 11. & 18. 30 Quum hymnum cecinissent, ὑμνήσαντες. Vulgata, hymno dicto: quod rectè mutauit Erasmus, ut intelligatur Apostolos etiã unà cum Christo hymnũ cecinisse. 35 Abnegabo, ἀπαρνήσομαι. In uetustis codicib.6.9.12.14. scriptũ erat in subiunctiuo ἀπαρνήσωμαι, abnegauero. Vulgata & Eras. negabo, ἀρνήσομαι. Similiter & omnes, ὁμοίως καὶ πάντες. Exẽplaria uetusta 1.5.6.9.14. scriptum habebant, ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες, Similiter autem etiam omnes. 36 Locum, χωρίον. Sic Valla, & quidem rectè, ut opinor. Vulgata & Erasmus, uillam: id est, ἀγροικίαν. Dicit, λέγει. Vulgata & Erasmus, dixit, εἶπε. 37 Grauissimè angi, ἀδημονεῖν. Vulgata, mœstus esse. Erasmus, affici mœstitudine. Prudenter uerò hæc sunt intelligenda. Nam τὸ ἀδημονεῖν significat præ mœrore concidere animo, & inopem consilij esse: quæ omnia sic in Christo fuerunt, ut tamen ab omni peccato fuerit immunis: has autem horribiles pœnas substinuerit, quòd sentiret iram Dei in nos accensam, quorum peccata in ipso ulciscebatur Pater. Vnde etiam profecta est uox illa, Deus Deus meus, cur dereliquisti me? Alioqui nisi hoc diligenter obserues, uidebuntur multi martyres ipso Christo cõstantiores: quod absit ut cogitemus. Exhorruit ergo Christus non mortem per se, sed iram Dei in peccatum, cuius pondus illi erat nostra causa sustinendum. Quid uerò miseris illis fiet, quos Christus non subleuabit? Iam igitur incipit Christus ad inferos descendere, ut suos inde liberet. 38 Valde tristis, περίλυπος. Præpositio περὶ auget significationem. Declarat enim animum undique mœrore obsessum & circumuallatum. Vulgata, Tristis. Erasmus, Mœsta. 39 Abeat, παρελθάτω: id est, prætereat me, & intactum relinquat. Vulgata & Erasmus ad uerbum, transeat: quod fortasis tolerari posset, nisi adderetur præpositio. Nam eodem dicendi genere apud Senecam lib. de Benef.2. cap.28. dicitur grando pessimi cuiusque agros transire: id est intactos relinquere. Et Statius

lib.2. Thebaid. Nil transit amanteis: id est, nil præterit. Hoc idem exprimunt Hebræi uerbo עבר, duplici tamẽ, eaq; contraria significatione. Nam aliquando idem ualet quod accedere & capiti incumbere, ut Thren. cap. 4. d. 21. Etiã (inquit Propheta) super te transibit calix: id est, etiam ad te perueniet ira & furor Domini. Aliquando uerò contrà idem ualet quod prætermittere & intactum relinquere, ut hoc loco: & insalutatum prærerire, ut Gen. 18. a. 3. Ne trãseas (inquit Abraham) à seruo tuo: id est, ne me insalutatum prætereas. Sic apud Græcos accipitur, τὸ παρελθεῖν, ut in iitis Anacreontis uersiculis sanè perlepidis, οἱ πλοῦτος ἄγει χρυσοῦ τὸ ξῆν παρῆγε δυνατοῖς, Εκαρτέρουν φυλάττων ἵν' αὖ δανᾶν ἐπέλθῃ, λάβῃ τι κἀπαρέλθῃ. A

me poculum istud: ueruntamen nõ ut ego uolo, sed ut tu.

Dormientes discipuli. Vigilia. Oratio. Spiritus. Caro.

Tunc uenit ad discipulos, & reperit eos dormientes: & dicit Petro, Itáne non ualuistis unã horam uigilare mecum? Vigilate & orate, ut ne introeatis in tentationem: spiritus quidem promptus, sed caro infirma est.

Rursum secundò abijt, & orauit, dicens: Pater mi, si non potest hoc poculum abire à me, quin bibam ipsum, fiat uoluntas tua.

Et reperit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati.

Et relictis eis, rursum abijt: & orauit tertiò, eundem sermonem dicens.

Tunc uenit ad discipulos suos, & dicit eis: Dormite quod superest, & requiescite: ecce appropinquauit hora, & Filius hominis traditur in manus peccatorum.

Surgite, eamus: ecce appropinquauit qui me prodit.

Iudas osculo Christũ prodit. Marc. 14. c. 43. Luc. 22. c. 47. Ioan. 18. a. 3.

Et adhuc eo loquente, ecce Iudas, unus ex duodecim, uenit, & cum eo turba multa cum gladijs & fustibus, à principibus Sacerdotum & Senioribus populi.

Osculum.

Is uerò qui prodebat eum, dederat eis signũ, dicens: Quemcunq; oscultatus fuero, ipse est, prehendite eum.

Itaq; statim cum uenisset ad Iesum, dixit: Aue Rabbi. & deosculatus est eum.

At Iesus dixit ei, Amice, ad quid ad es? Tunc

σπωτήριον, ἀλλὰ τοῦτο παρελθέτω ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον τοῦτο. πλὴν οὐχ ὡς ἐγὼ θέλω, ἀλλ' ὡς σύ.

καὶ ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας. καὶ λέγει τῷ Πέτρῳ, Οὕτως οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ;

γρηγορεῖτε, καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ σὰρξ ἀσθενής.

πάλιν ἐκ δευτέρου ἀπελθὼν, προσηύξατο λέγων· πάτερ μου, εἰ οὐ δύναται τοῦτο τὸ ποτήριον παρελθεῖν ἀπ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ αὐτὸ πίω, γενηθήτω τὸ θέλημά σου.

καὶ ἐλθὼν εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας, ἦσαν γὰρ αὐτῶν οἱ ὀφθαλμοὶ βεβαρημένοι.

καὶ ἀφεὶς αὐτοὺς, ἀπελθὼν πάλιν, προσηύξατο τὸ ἐκ τρίτου, τὸν αὐτὸν λόγον εἰπών. B

τότε ἔρχεται πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς· καθεύδετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἰδοὺ ἤγγικεν ἡ ὥρα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἁμαρτωλῶν.

ἐγείρεσθε, ἄγωμεν. ἰδοὺ ἤγγικεν ὁ παραδιδούς με.

καὶ ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ Ἰούδας εἷς τῶν δώδεκα ἦλθε, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, ἀπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ.

ὁ δὲ παραδιδοὺς αὐτὸν, ἔδωκεν αὐτοῖς σημεῖον, λέγων· ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι· κρατήσατε αὐτόν.

καὶ εὐθέως προσελθὼν τῷ Ἰησοῦ, εἶπε· χαῖρε ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· ἑταῖρε, ἐφ' ᾧ πάρει; τότε

Poculum, ποτήριον. Vulgata & Erasmus, calix. Quum autem paulo antè Erasmus Veterem interpretem flagellarit, quòd Græcum uocabulum τριβόλιον, alio Græco uocabulo conuerterit, & suprà etiam 20. c. 22. diserte hanc uersionem emendarit, miror eum hoc loco idem non fecisse. Quòd si profanis pictoribus hic quoque credendum est, hæc omnia scilicet ad execrandum illud non Christi, sed Antichristi sacrificium pertinẽt. Nam quia calicis hic fit mentio, inepti pictores totam hanc actionem ita pingunt, ut Christus procidens, Missam illam execrandam obire uideatur: nec istos pudet imperitorum uulgus tam impijs & tam crassis erroribus in superstitionis tenebris retinere. Poculi autem appellatione ex Hebræorum idiotismo significatur ira Dei, & supplicium pro pcecatis nostris. Vide suprà 22. c. 22. 40 Itáne, οὕτως. Vulgata, Sic. Erasmus, Adeò. Veteres codices 3. 6. 7. 12. 14. sic distinguũt, οὕτως; οὐκ ἰσχύσατε μίαν ὥραν γρηγορῆσαι μετ' ἐμοῦ; id est, itáne? non potuistis unam horam uigilare mecum? Quæ repetitio interrogationis, aut expostulationis potius, magnam uidetur emphasin habere. Vnam horam, μίαν ὥραν. Vulgata & Erasmus, una hora. Ego malui uertere quarto casu, quo scilicet tempus continuum declaratur. 42 Rursum secundo, πάλιν ἐκ δευτέρου. Erasmus, Rursus altera uice. Ego existimo πάλιν hic significare conuersionem in contrariam partem, non iterationem: quo modo πάλιν & ἀνάπαλιν ἀναλογίᾳ sumitur apud Geometras. Propriè autem Rursum idem ualere quod Retro, & Prorsum etiam idem quod Ante, Latini Grammatici notant. Quòd si utrumque iterationem significare malumus, sic etiam Latinè Plautus dixit, rursum denuò. Quin, ἐὰν μή. Vulgata & Erasmus, nisi. Vide Marcum, cap. 10. c. 30. 43 Reperit eos rursum, εὑρίσκει αὐτοὺς πάλιν. In codicibus quinto & octauo sic legebatur, καὶ ἐλθὼν πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας: id est, Et quum rursum uenisset, inuenit eos dormientes: sicut conuertit Vetus interpres. 45 Quod superest, τὸ λοιπόν. Vel, de cætero. Vulgata & Eras. iam ἤδη. Peccatorũ, ἁμαρτωλῶν. In nono codice præponitur ἀνθρώπων, hominũ. 47 Α ἀπὸ. Vulgata & Erasmus addunt participium Missi, ἀπεσταλμένοι: quod facilè subauditur. 48 Prehendite, κρατήσατε, uel retinete, ita ut elabi ne si uelit quidem, possit. Nam uocabulo Græco significatur uis aliqua afferri. 49 Aue, χαῖρε. Ad uerbum, Gaude. Latini Salue aut Aue dicunt. Fuit autem hic ritus Iudæis familiaris, cuius sæpe fit mentio apud Paulum in extremis epistolis. 50 Ad quid, ἐφ' ᾧ, quorsum: id est ἐπὶ τί, ut suprà dixit, uersu 8. Nonnulla exemplaria obseruat Erasmus scriptum habuisse ἐφ' ὁ, & nouè usurpatum esse articulum postpositiuũ, pro τίνι, uel τί: quum tamen sic etiam apud Thucydidem usurpetur. Fateor tamen ἐφ' ᾧ plerunq; indefinitè poni, pro ὅτῳ, uel idem ualere quod In quo, uel quoad: id est ἐφ' ὅσον. C

51 Exer-

A προσελθόντες ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ὡὶ τὸν ἰησοῦν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν.

καὶ ἰδοὺ εἷς τῶν μετὰ ἰησοῦ, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, 51 ἀπέσπασε τὴν μάχαιραν αὐτοῦ· καὶ πατάξας τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

τότε λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἀπόστρεψόν σου τὴν 52 μάχαιραν εἰς τὸν τόπον αὐτῆς. πάντες γὰρ οἱ λαβόντες μάχαιραν, ἐν μαχαίρᾳ ἀπολοῦνται.

ἢ δοκεῖς, ὅτι δύναμαι ἄρτι παρακαλέσαι τὸν 53 πατέρα μου, καὶ παραστήσει μοι πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας ἀγγέλων;

πῶς οὖν πληρωθῶσιν αἱ γραφαὶ, ὅτι οὕτω δεῖ 54 γενέσθαι;

ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ εἶπεν ὁ ἰησοῦς τοῖς ὄχλοις· ὡς 55 ὡὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με. καθ' ἡμέραν πρὸς ὑμᾶς ἐκαθεζόμην διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με.

τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γρα- 56 φαὶ τῶν προφητῶν· τότε οἱ μαθηταὶ πάντες ἀφέντες αὐτὸν, ἔφυγον.

οἱ δὲ κρατήσαντες τὸν ἰησοῦν, ἀπήγαγον πρὸς 57 καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, ὅπου οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι συνήχθησαν.

ὁ δὲ πέτρος ἠκολούθει αὐτῷ ἀπὸ μακρόθεν, ἕως 58 τῆς αὐλῆς τοῦ ἀρχιερέως. καὶ εἰσελθὼν ἔσω, ἐκάθητο μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, ἰδεῖν τὸ τέλος.

οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ τὸ συνέ- 59 δριον ὅλον ἐζήτουν ψευδομαρτυρίαν κατὰ τοῦ ἰησοῦ, ὅπως αὐτὸν θανατώσωσι,

καὶ οὐχ εὗρον· καὶ πολλῶν ψευδομαρτύρων προ- 60 σελθόντων, οὐχ εὗρον. ὕστερον δὲ προσελθόντες δύο ψευδομάρτυρες,

εἶπον· οὗτος ἔφη, δύναμαι καταλῦσαι τὸν ναὸν 61 τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν οἰκοδομῆσαι αὐτόν.

accesserunt, & manus iniecerunt in Iesum, & prehenderunt eum.

Et ecce unus ex his qui *erant* cum Iesu, extensa manu exeruit gladium suum: & percusso seruo Pontificis, abstulit auriculam eius. *Auricula seruo pontificis amputata.*

Tunc ait ei Iesus: Conuerte gladium tuum in locum suum. omnes enim qui acceperint gladium, gladio peribunt. *Gladio perituri.* Gen.9.b.6. Apo.13.c.10.

An putas quòd non possim nunc precari Patrem meum, qui præstet mihi plures quàm duodecim legiones Angelorum?

Quomodo ergo impletæ fuerint Scripturæ, *quæ dicunt* quòd sic oportet fieri? *Scripturæ implendæ.* Esa.53.c.10.

In illa hora dixit Iesus turbæ: Vt in latronem existis cum gladijs & fustibus, ut comprehenderetis me. quotidie apud uos sedebam docens in templo, & non me prehendistis.

Hoc autem totum factum est, ut impleantur scripturæ Prophetarum. Tunc discipuli omnes relicto eo, fugerunt. Thren.4.d.22. Supra 20.d.31.

Illi uerò prehensum Iesum adduxerũt ad Caiapham pontificem, ubi Scribę & Seniores congregati erant. *Ad Caipham ducitur.* Marc.14.f.53. Luc.22.f.54. Ioan.18.c.14.

Petrus autem sequebatur eum procul usque ad aulam pontificis: & ingressus intrò, sedebat cum ministris, ut uideret finem. *Petrus sequitur.*

Principes autem Sacerdotum & Seniores & totus consessus quærebant falsum testimoniũ contra Iesum, ut eum morte multarent: Marc.14.f.55.

Et non inuenerunt: etiam quum multi falsi testes accessissent, non inuenerunt. Postremò uerò aduenientes duo falsi testes, *Falsi testes.*

Dixerunt: Iste dixit, Possum dissoluere templum Dei, & in triduo ædificare ipsum. Ioan.2.c.19.

51 Exeruit, ἀπέσπασε. Ad uerbum, euulsit. Vulgata & Erasmus, exemit. Abstulit, ἀφεῖλεν. Cicero ad Q. Fratrem lib.3. Auriculam fortasse mordicus abstulisset. Vulgata & Erasmus, amputauit: id est, ἀπέκοψεν.

C 52 Qui acceperint, οἱ λαβόντες: id est, qui usurparint. Ita enim accipitur interdum apud Hebræos uerbũ נשא: quod respondet τῷ λαμβάνειν, ut Exod.20.b.7. & Psal.50.c.16. Sic uernaculo nostro sermone, *mettre la main à l'epée*: id est, manum ensi apponere, significat gladium exerere feriendi causa. Peribunt, ἀπολοῦνται. In uetustis codicibus 1.5.6.9.14. legitur ἀποθανοῦνται, morientur. 53 Qui præstet mihi, καὶ παραστήσει μοι. Vulgata & Erasmus ad uerbum, & exhibebit mihi: quamuis Exhibere potius respondeat τῷ παρίχειν. Cæterùm animaduerti, Hebræos in huiusmodi transitionibus personarum sæpe usurpare copulatiuam coniunctionem, contra Græcorum & Latinorum consuetudinem qui simplici prouocabulo potius utuntur, ut ex hoc loco apparet. Legiones, λεγεῶνας. Vocabulum Latinum corruptum, de quo alibi diximus. 54 Quomodo ergo, πῶς οὖν. Præcisa est loquutio. neq; enim cum superiore uersu uidentur ista posse connecti. Respondet igitur tacitæ obiectioni, cur subsidium à Patre non petat in extremo periculo: & ita quidem respondet, ut interrogare uideatur: quod schema Rhetores uocant ἐπιρώτησιν. Impletæ fuerint, πληρωθῶσιν. In secundo exemplari legitur πληρωθήσονται, implebuntur. Quod sic, ὅτι οὕτω. Subaudiendum uidetur participium λέγουσαι: quod expressimus, ut particula ὅτι accipiatur ἀδικῶς, sicut annotat Erasmus. 55. In, ἐπὶ: id est, aduersum. Vulgata & Erasmus, ad: id est, πρός. Vt comprehenderetis me, συλλαβεῖν με. In uetustis omnibus exemplaribus scriptum erat συλλαβεῖν με, adscripta scilicet nota interrogationis, uel potius expostulationis. 58 Procul, ἀπὸ μακρόθεν, uel eminus. Vulgata ad uerbũ, à longè. Abundat ἀπὸ, quod etiam non erat in uetustis codicibus 4.5.8. Sic tamen reperias apud Homerum, ἀπ' οὐρανόθεν. 59 Morte mulctarent, θανατώσωσι. Vulgata & Erasmus, morti traderent. Vide suprà 10. c.21. In uno codice scriptum erat ἀπολέσωσι, perderent. 60 Inuenerunt, εὗρον. In quinto exemplari legitur εὕρισκον, inueniebant, quo modo Vulgata & Erasmus. Etiam quum multi, καὶ πολλῶν. In uno uetere exemplari non repetitur, οὐχ εὗρον in hoc membro, neq; ante πολλῶν adscribitur καὶ: quam lectionem sequutus est uetus interpres. mihi tamen non uidetur ociosa repetitio.

Postremò uerò, ὕστερον δὲ: id est, ὕστατα δέ. Assentior enim Erasmo, qui comparatiuũ pro superlatiuo positum putat. 61 Dissoluere, καταλῦσαι: id est, destruere. Sunt enim lapides cęmento quasi uinculis deuincti. In triduo, διὰ τριῶν ἡμερῶν. Sic uulgò Galli, *en trois iours*. ut sit διὰ positum pro ἐν. Plinius lib.9. cap.51. Cæterę fœminę in triduo excludunt. Vetus interpres, post triduum: id est, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. quo modo etiam accipitur Marci 2. a.1. & Galat.2.a.1. Idem infrà Marci 14.f.58. interpretatur, per tres dies: & Erasmus, tribus diebus. Ædificare, οἰκοδομῆσαι. Vulgata reædificare: id est, ἀνοικοδομῆσαι, quia scilicet mentio facta est destructionis.

Et surgens Pontifex, ait ei: Nihil respondes? quid *illud est quod* isti aduersum te testificantur?

Iesus autem silebat. Et respondens Pontifex, ait ei: Adiuro te per Deum uiuentem, ut dicas nobis, si tu es Christus ille Filius Dei.

Adiurare.

Dicit ei: Iesus Tu dixisti. quinetiam dico uobis, ab hoc tempore uidebitis Filium hominis sedentem à dextra potestatis Dei, & uenientem in nubibus cœli.

Iesus fatetur se esse Christum. Supra 16.d.27. Rom.14.b.10. 1. Thes.4.b.14.

Tunc Pontifex dirupit uestimenta sua, dicens: Blasphemauit: quid amplius egemus testibus? ecce nunc audistis blasphemiam eius.

Quid uobis uidetur? Ipsi uerò respõdentes, dixerunt: Obnoxius est morti.

Tunc inspuerunt in faciem eius, & colaphos ei inflixerunt, alij autem bacillis eum ceciderũt,

Conspuitur, & alapis cæditur. Esa.50.c.6.

Dicentes: Vaticinare nobis Christe, quis sit qui te ferijt.

Petrus autem sedebat extrà in aula: & accessit ad eum una ancillula, dicens: Et tu cum Iesu Galilæo eras.

Petrus negat Christum. Matt.14.g.66. Luc.22.f.55. Ioan.18.c.29.

Ipse uerò negauit coram omnibus, dicens: Nescio quid dicas.

Quum autem ipse egrederetur in uestibulum, uidit eum alia *ancilla*: & ait his qui erant illic: Et iste erat cum Iesu Nazareno.

Tunc rursus negauit cum iureiurando, Non noui hominem.

Paulo pòst autem accesserunt qui astabant, & dixerunt Petro: Verè & tu ex ipsis es: nam & locutio tua te manifestum facit.

62 καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς, εἶπεν αὐτῷ· οὐδὲν ἀπο- A
κρίνῃ; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν;

63 ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα. καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἀρχιερεὺς, εἶπεν αὐτῷ· ἐξορκίζω σε κατὰ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος, ἵνα ἡμῖν εἴπῃς, εἰ σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

64 λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· σὺ εἶπας. πλὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχόμενον ἐπὶ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

65 τότε ὁ ἀρχιερεὺς διέρρηξε τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, λέγων, ὅτι ἐβλασφήμησε· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων; ἴδε νῦν ἠκούσατε τὴν βλασφημίαν αὐτοῦ.

66 τί ὑμῖν δοκεῖ; οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον· ἔνοχος θανάτου ἐστί.

67 τότε ἐνέπτυσαν εἰς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ ἐκολάφισαν αὐτόν. οἱ δὲ ἐρράπισαν,

68 λέγοντες· προφήτευσον ἡμῖν χριστέ, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε.

69 ὁ δὲ Πέτρος ἔξω ἐκάθητο ἐν τῇ αὐλῇ, καὶ προσῆλθεν αὐτῷ μία παιδίσκη, λέγουσα· καὶ σὺ ἦσθα B
μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Γαλιλαίου.

70 ὁ δὲ ἠρνήσατο ἔμπροσθεν πάντων, λέγων· οὐκ οἶδα τί λέγεις.

71 ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν εἰς τὸν πυλῶνα, εἶδεν αὐτὸν ἄλλη, καὶ λέγει τοῖς ἐκεῖ· καὶ οὗτος ἦν μετὰ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου.

72 καὶ πάλιν ἠρνήσατο μετ' ὅρκου, ὅτι οὐκ οἶδα τὸν ἄνθρωπον.

73 μετὰ μικρὸν δὲ προσελθόντες οἱ ἑστῶτες, εἶπον τῷ Πέτρῳ· ἀληθῶς καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ· καὶ γὰρ ἡ λαλιά σου δῆλόν σε ποιεῖ.

62 Quid *illud est quod*, τί. Vulgata, ad ea quæ: id est, πρὸς ἃ, nulla adscripta distinctione post ἀποκρίνῃ: quum tamen in omnibus codicibus, quos mihi uidere licuit, ista dirimantur duplici interrogatione hoc loco: & apud Marcum quoq; Erasmus ad uerbum, quid. nos uerò aliquid addendum putauimus, ut magis perspicua sit sententia. Aduersum te testificantur? σοῦ καταμαρτυροῦσιν. Erasmus, testimonium dicunt aduersum te? Videtur enim particulam τί accepisse pro aduerbio: ut sit hic sensus, Qui fit ut isti aduersum te testimonium dicant? 63 Adiuro, ἐξορκίζω: id est, interposito iureiurando, & Dei authoritate præcipio: ut scilicet intelligas te coram Deo consistere, & uelut à Deo ipso rogari. Græcis tamen scriptoribus hoc uerbum significat iureiurando aliquid solenniter confirmare, sicut etiam Latinis adiurare. Apud Theologos autem accipitur pro eo quod uulgò dicunt Coniurare. Vnde C
in primis illis Ecclesiæ incunabulis exorcistæ dicti, qui miraculorum dono pollentes, inuocato Christi nomine, diabolos eijciebant. Si tu, εἰ σύ. Terẽtius, Visam si domi est. Dei, τοῦ θεοῦ. exemplar quartum addit, τοῦ ζῶντος, uiuentis, ex formula loquendi Patribus usitata. 64 Quinetiam, πλὴν. Vulgata & Erasmus, ueruntamen. Vide suprà 11.c.22. Ab hoc tempore, ἀπ' ἄρτι deinceps. siue, post hac. Idem enim hic ualet quod μετέπειτα: distinguitq; hæc particula priorem Christi aduentum à posteriore quẽ expectamus. Vulg. & Eras, amodo. A' dextra potestatis Dei, ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως. Nomẽ Dei suppleuimus ex Luca. Idem autẽ ualet A' dextra potestatis Dei, atq; A' dextra potentis Dei: & Deus hic nobis instar principis alicuius proponitur. Nam qui assident à dextera principis, ij sunt principi longè charissimi, atq; adeò ueluti principis collegæ, q; honoratiore loco sedeãt. Vulg. & Eras. à dextris uirtutis. In nubibus, ἐπὶ τῶν νεφελῶν. Vide suprà 24.c.30. 65 Dirupit, διέρρηξε. Hanc consuetudinẽ omnibus ferè priscis gentibus in luctu solennem fuisse, ex multis Homeri locis cõstat: maximè uerò ex illo Iliad.χ. in quo Priamus Hectorem deflet: quod etiam Virgilius imitatus est 5. Aeneid. his uersiculis: Tum pater Aeneas humeris abscindere uestẽ, Auxilioq; uocare deos, &c. Atq; adeò illud idem Persis cõmune fuisse ostẽdit. Herodotus in Thalia, Cambysq; mortem describens. Sed & Iudæi id facere tenebant, si ab Israelita quopiã audissent blasphemiã in Deum: idq; ex traditione quæ scripta extat in Talmud, uolumine de magistratibus, Tit. de quadruplici morte.

66 Obnoxius est morti, ἔνοχος θανάτου ἐστί. Cic. ad Q. fratrem lib. 2. Vt qui nõ discessissent, ea pœna quæ est de ui, tenerentur: id est, obnoxij essent pœnæ. Vulg. & Eras. Reus est mortis. Vide suprà 5.c.21. 67 Bacillis cecid. ἐῤῥάπισαν. Vide Marc.14.g.65. 70 Coram omnibus, ἔμπροσθεν πάντων. In uetustis codicibus, sexto, septimo, & duodecimo, additur αὐτῶν, ipsis. 71 Quum autem ipse egrederetur, ἐξελθόντα δὲ αὐτὸν. Deest pronomẽ αὐτὸν, in octauo codice: & certè quum postea addatur, abundaret secundo loco, nisi uertas tanquam absolutè positum, sicut fecit uetus interpres: quem in eo quoq; sequuti sumus, quod ἐξελθόντα sum interpretatus præsenti tempore. Existimo enim hæc contigisse non iam egresso Petro, sed in ipso egressu. His qui erant illic, τοῖς ἐκεῖ. Exemplaria 5.7.9. legunt, λέγει αὐτοῖς, ἐκεῖ καὶ οὗτος: dicit eis, illic & iste. 72 Non noui, οὐκ οἶδα. In secundo exemplari scriptum erat, idq; (ni fallor) rectius, λέγων, οὐκ οἶδα, dicens, Non noui. 73 Paulo pòst, μετὰ μικρὸν: id est, μετ' ὀλίγον. Vulgata & Erasmus, post pusillum. Qui astabant, οἱ ἑστῶτες: id est, οἱ παριστῶντες, ut loquitur Marcus. Vulgata & Erasmus ad uerbum, qui stabant.

A τότε ἤρξατο καταναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν· ὅτι οὐκ 74
οἶδα τὸν ἄνθρωπον. καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησε.
καὶ ἐμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος τοῦ Ἰησοῦ, 75
εἰρηκότος αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρίς
ἀπαρνήσῃ με. καὶ ἐξελθὼν ἔξω, ἔκλαυσε πικρῶς.

ΚΕΦ. κζ.

Πρωΐας δὲ γενομένης, συμβούλιον ἔλαβον 1
πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τοῦ
λαοῦ κατὰ τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε θανατῶσαι αὐτόν.
καὶ δήσαντες αὐτὸν, ἀπήγαγον, καὶ παρέδωκαν 2
αὐτὸν Ποντίῳ Πιλάτῳ τῷ ἡγεμόνι.
τότε ἰδὼν Ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, ὅτι κατε- 3
κρίθη, μεταμεληθεὶς, ἀπέστρεψε τὰ τριάκοντα ἀρ-
γύρια τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις,
λέγων· ἥμαρτον, παραδοὺς αἷμα ἀθῷον. οἱ δὲ εἶ- 4
πον, τί πρὸς ἡμᾶς; σὺ ὄψει.
καὶ ῥίψας τὰ ἀργύρια ἐν τῷ ναῷ, ἀνεχώρησε, 5
καὶ ἀπελθὼν ἀπήγξατο.
οἱ δὲ ἀρχιερεῖς λαβόντες τὰ ἀργύρια, εἶπον· 6
B οὐκ ἔξεστι βαλεῖν αὐτὰ εἰς τὸν κορβανᾶν, ἐπεὶ τι-
μὴ αἵματός ἐστι.
συμβούλιον δὲ λαβόντες, ἠγόρασαν ἐξ αὐτῶν 7
τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως εἰς ταφὴν τοῖς ξένοις.
διὸ ἐκλήθη ὁ ἀγρὸς ἐκεῖνος, ἀγρὸς αἵματος, ἕως 8
τῆς σήμερον.
τότε ἐπληρώθη τὸ ῥηθὲν διὰ Ἱερεμίου τοῦ προ- 9
φήτου, λέγοντος· καὶ ἔλαβον τὰ τριάκοντα ἀργύ-
ρια, τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ
υἱῶν Ἰσραήλ.

Tunc cœpit seipsum deuouere, *dicens*: Non noui hominem. Et statim gallus cantauit.

Tunc meminit Petrus uerborum Iesu, qui dixerat ei: Prius quàm gallus cantet, ter me abnegabis. Et egressus extrà, fleuit amarè.

CAP. XXVII.

MAnè autem quum esset, consiliũ ceperũt omnes principes Sacerdotũ & Seniores populi aduersus Iesum, ut eum morte multarẽt. *Pilato uinctus Christus traditur.* Marc.15.a.1. Luc.22.g.66. Ioan.17.c.20.

Et ligatum eum abduxerunt, ac tradiderunt eum Pontio Pilato præsidi.

Tunc uidẽs Iudas qui eum prodiderat, quòd damnatus esset, pœnitens, retulit triginta argẽteos *numos* principib. Sacerdotum & Seniorib.

Dicens: Peccaui prodito sanguine innoxio. At illi dixerunt, Quid ad nos? tu uideris.

Et proiectis *numis* argenteis in templum, secessit: & abiens, strangulauit *se*se. *Iudas suspendit seipsum.* Act.1.c.18.

Principes autem Sacerdotum acceptis *numis* argenteis, dixerũt: Non licet eos mittere in corbanam: quia precium sanguinis est.

Consilio autem capto, emerũt ex eis agrum illum figuli, in sepulturam hospitum.

Quapropter uocatus est ager ille, Ager sanguinis usq; in hodiernum diem. Act.1.c.19.

(Tunc impletum est quod dictum est per Ieremiam prophetam dicentem: Et acceperunt triginta argenteos, precium æstimati, qui æstimatus fuit à filijs Israel. Zach.11.c.13.

74 Seipsum deuouere, καταναθεματίζειν. Ita exprimo uim præpositionis κατὰ, quasi scriptum sit κατ' ἑαυτὸ, ἀνάθεμα Græci Theologi uocant quod Hebræi חרם. Vnde ἀναθεματίζειν: id est, extremis diris & execrationibus deuouere. Vulgata, detestari. Erasmus, execrari. Non noui, ὅτι οὐκ οἶδα. Vulgata, quia non nouisset. Erasmus, quòd non nosset: quasi scriptum sit, ὅτι οὐκ ἔγνω. Ego uerò potius existimo particulam ὅτι abundare, & subaudiendum participium, dicens, ex Hebræorum idiotismo, de quo dicemus Marc.10.c.33.

IN CAP. XXVII.

1 Manè autem quum esset, πρωΐας δὲ γενομένης. Ad uerbum, Matutino autem facto tempore. Nam subauditur ὥρας. Latini plerũque simpliciter dicunt manè. Vulgata & Erasmus, Mane autem facto. Ceperunt, ἔλαβον. Vulgata & Erasmus, inierunt. In secundo exemplari legitur ἐποίησαν, fecerunt. 2 Præsidi, ἡγεμόνι. Sic uocant Latini eum qui prouinciæ præest: Græci autem plerique scriptores ἐπιτρόπῳ & ἄρχοντι: nam ἡγεμὼν propriè ducem significat.

3 Prodiderat, παραδιδοὺς, significatione præteriti plusquamperfecti. In secundo codice legitur παραδοὺς, & quidem rectius. Vulgata, tradidit. Retulit, ἀπέστρεψε, ab Hebræo השיב, id est restituit. Sic in quibusdam Galliæ partibus uulgò dicunt *retourner l'argent*, pro eo quod rectius dicitur, *rendre l'argent*. 4 Innoxio, ἀθῷον. Vulgata, iustum: id est, δίκαιον, sicut in octauo codice scriptum erat, eodem sensu. Est autem Hebraismus, quo significat Iudas innocentem hominem à se proditum ad cædem. 5 Secessit, ἀνεχώρησεν: id est, abijt ex hominum conspectu. Nam secretum aliquem locum quæsiuisse non dubium est, torquente ipsum conscientia, & adigente ad suspendium. Vulgata & Erasmus, recessit. Strangulauit *se*se, ἀπήγξατο. Vide Act.1.c.18. 6 Corbanam, κορβανᾶν: id est, templi ærarium. Vocabulum est Syriacum: quod quum Euangelistæ Græcè scribentes noluerint mutare, ego quoq; retinui. Sanguinis, αἵματος: id est, uitæ aut cædis. Tanti enim æstimant uitam filij Dei religiosi isti homines, nostris Pharisæis planè similes, quibus religio est iudicijs capitalibus interesse, quum interim pios omnibus modis persequantur ad necem, & alijs tradant iugulandos, quos suis præiudicijs damnarunt.

7 Agrum illum figuli, τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως. Quũ articulus & quidem duplex à Græcis addatur, putaui hoc nõ temerè esse factum, sed Euangelistã tanquam de certo agro loqui, quẽ scilicet designasset propheta Zacharias 11. c.13. cuius oracului postea recitat. Itaq; articuli uim expressi. Hospitum, τοῖς ξένοις. Ad uerbum, hospitibus: id est peregrinis & exteris: ueluti Romanis & alijs, quibus etiam mortuis cõiungi, religio erat Iudæis. 9 Ieremiam, Ἱερεμίου. Sic habent constanter omnes codices, & hic nodus uetustissimos quosque interpretes torsit: quia scilicet testimoniũ ex Zacharia sumptum est, non ex Ieremia, ut planè uideatur esse ἁμάρτημα μνημονικὸν, ut cẽset Augustinus libo de Consensu Euangelistarũ tertio, cap.7. Itemq; Eusebius ἀποδείξεως lib.10. Quòd si quis hunc errorẽ malit uel librarijs tribuere, uel alicuius imperitiæ, qui Ieremiæ nomẽ adscripserit, cum Euangelista: ut alibi sæpe, ita etiam hoc loco tantum scripsisset, διὰ τοῦ προφήτου: necesse tamen est, ut fateamur iam olim hunc errorem in Sacros codices irrepsisse. Alias multas rationes affert Erasmus ex ueteribus scriptoribus collectas. Sed hæc non sunt huius loci. Et acceperunt, καὶ ἔλαβον. Quia hoc Zachariæ oraculum parum uidetur conuenire cum Hebraica ueritate: quamuis non sit instituti nostri commentarios scribere, tamen libuit ad huius loci explicationem, ueluti symbolum conferre. In primis ergo illud tenendum est, ita plerunque citari solere Vetus testamentũ à Sacris Noui testamẽti scriptoribus, ut sensum respexerint, & Prophetiæ potius impletionem, quàm oraculi ipsius uerba

recenſuerint. Id autem nemini mirum aut temerarium uidebitur, qui ſibi perſuaſerit quod res ipſa conuincit, eun- A
dem Spiritum ore Euangeliſtarum loquutum eſſe, qui aperuerit os Prophetarum. Deinde Prophetarum munus fuiſſe, quid futurum eſſet, prædicere: Euangeliſtarum uerò quid ſit factum narrare. Itaq; quum Spiritus Dei illorũ Oracula in nouo Teſtamento non exſcribat, ſed interpretetur, minimè certè debuit itidem enumerandis uocabulis aſtringi. Deinde & hoc notandum eſt, uerſionem illam Græcam Prophetarum quæ extat ſub nomine Septuaginta interpretum, uel ſuppoſititiam eſſe (quod partim ex Ioſepho, partim ex infinitis, & ijs quidem craſsiſsimis erroribus licet intelligere) uel certè aliam & plerũq; diuerſam ab ea qua utuntur noui Teſtamẽti ſcriptores: quod uel ex hoc loco licet intelligere: quem tamen conſtat uarijs modis fuiſſe conuerſum. Nam ut cætera omittam de quibus copioſè agit Euſebius libro ἀποδείξεως χ, Septuaginta interpretes, & Symmachus pro eo quod Euangeliſta mentionem facit ἀγαμίνι, uerterunt χωνευτηρίῳ: id eſt fornacem, in qua ſcilicet aurum & argentũ exploratur. Aquila uerò re conſentiens cum noſtro Euangeliſta, πλαστῷ interpretatur. Sed nunc agè ad rem accedamus. Zacharias ſic habet ad uerbum, Et appenderunt mercedem meam triginta argenteos. & dixit Dominus ad me, Proijce illud ad figulum honeſtum precium quo æſtimatus ſum ab eis. Accepi igitur triginta argenteos, & proieci eos in domo Domini ad figulum. Nunc cum illis conferamus Euangeliſtæ uerba quæ ſic habent, Et acceperunt triginta argenteos precium illius æſtimati quem filij Iſrael æſtimarunt, & dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus. Hæc autem ſi quis conferat, intelliget Euangeliſtam non tam uaticinium ipſum Prophetæ repetere, quàm eius impletionẽ narrare: quamuis uideatur in ipſius Prophetæ perſona loqui. Itaq; Zacharias de ſeipſo loquens, utitur prima perſona, Accepi & proieci. Euangeliſta uerò contrà, narrans ſcilicet quod ab alijs eſt factum, tertijs perſonis utitur, ἔλαβον & ἔδωκαν. Deinde narrat Zacharias quid ipſe fecerit Domini iuſſu, Iudam ſcilicet proditorem adumbrans: Euangeliſta uerò, neq; de Zacharia propheta, neq; de Iuda loquitur, ſed narrat quid fecerint Iudæi: eos ſcilicet accepiſſe triginta illos argenteos à Iuda proiectos in domum Domini, & ex ijs agrum emiſſe à figulo quodam. Explicat igitur quomodo impletum fuerit illud quod à Propheta dictum eſt, Proieci eos ad figulum: id eſt, quos futurum erat ut darent figulo. Ex quo etiam apparet יוצר, *ioſer* accipi à Propheta propria ſignificatione: & eos falli qui Kimhi authoritatem ſequuti, putant in eo uocabulo mutatum eſſe א in י, ut ſignificet eum qui præ- B
erat templi ærario: id eſt, Seniores & Sacerdotes quibus reſtituti fuerunt triginta argentei. Neq; enim melior interpres quærendus quàm Euangeliſta qui diſertè facit figuli mentionem: ita ut hæc uerba Prophetę, Ad figulum, Gallicè uerti debeant, *pour un potier*, potius quàm *au potier*. Cæterùm hæc uerba Prophetæ, Honeſtum precium quo æſtimatus ſum ab eis, Euangeliſta his uerbis expoſuit, Precium illius æſtimati quem filij Iſrael æſtimarunt. mutatq; primam perſonam in tertiam: quia inducit Propheta Deum ipſum loquentẽ. Euangeliſta uerò ipſe in perſona ſua loquitur. Deinde paſsiuum dicendi genus in actiuum tranſtert. Poſtremò explicat emphaſin relatiui Eis, quo utitur Prophęta ad rei indignitatẽ amplificandã. Significatur enim Dominus triginta tantum argẽteis æſtimatus: idq; ab ijs ipſis quos Dominus pro populo peculiari cõplexus erat. Et hæc quidem hactenus de huius loci explicatione. Cæterùm quod ad uerborum interpretationẽ attinet, hæc uerba, ὃν ἐτιμήσαντο ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, interpretatur Eraſmus quæm æſtimatum emerunt [Phariſæi ſcilicet] à filijs Iſrael: id eſt, à Iuda Iſraelita. Vulgata, quem appreciauerunt à filijs Iſrael. At ego puto commodius ſic uerti poſſe, quem æſtimarunt qui ſunt ex filijs Iſrael: id eſt, qui æſtimatus fuit à filijs Iſrael: perinde ac ſi dixiſſet τινὸς, uel τῶν ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ. Nam ita conueniunt Græca cum Hebræis. Deinde τιμᾶσθαι, pro emere rem æſtimatam, nuſquam legi. Præterea præpoſitio Latinorum A' in illo dicendi genere quod uſurpat Eraſmus, ferè reſpondet τῷ παρά. Vix enim dicere licet, ἀγοράζεσθαι ἀπό τινος, ſed potius, παρά τινος. Itaq; mihi uidetur ſubaudiendus articulus οἱ, uel τινες ante ἀπὸ, ut hæc uerba ἀπὸ υἱῶν Ἰσραὴλ, ordine conſtructionis præponantur uerbo ἐτιμήσαντο, non ſubſequantur: ἀπό autem idem ualet quod ὑπό, ut infrà 21. in quo dicendi genere etiam hæc eclipſis eſt bis uſurpata ſuprà 23 d. 34. καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενεῖτε, καὶ ἐξ αὐτῶν σταυρώσετε. pro τινας ὑπ' αὐτῶν: id eſt, occidetis ex ipſis, & crucifigetis ex ipſis, pro nõnullos ex ipſis. Sed & multo apertius in recto caſu eadem omnino eclipſis apparet Act. 21. c. 16. Sic enim Lucas, συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας, pro τινὲς τῶν μαθητῶν: id eſt, quidam diſcipulorũ: quod uernacula lingua dicimus, *il uint des diſciples*, eadem prorſus eclipſi. Et hæc quidem præter inſtitutum fortaſsis: maxima tamen ex parte (ni fallor) neceſſaria ad confirmandam interpretationem noſtram. C

Et dederunt eos in agrum figuli, ſicut conſtituit mihi Dominus.) 10 καὶ ἔδωκαν αὐτὰ εἰς τὸν ἀγρὸν τοῦ κεραμέως, καθὰ συνέταξέ μοι κύριος.

Pilato fatetur ſe eſſe Regem Chriſtum. Ieſus autem ſtetit coram Præſide, & interrogauit eum Præſes, dicens: Tú ne es Rex ille Iudęorum? Dixit autem ei Ieſus, Tu dicis. 11 ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔστη ἔμπροσθεν τοῦ ἡγεμόνος· καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ ἡγεμών, λέγων· σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; ὁ δὲ Ἰησοῦς ἔφη αὐτῷ, σὺ λέγεις.

Marc. 15. 2. 3. Et cum ipſe accuſaretur à principibus Sacerdotum & Senioribus, nihil reſpondit. 12 καὶ ἐν τῷ κατηγορεῖσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀρχιερέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, οὐδὲν ἀπεκρίνατο.

Tunc dicit ei Pilatus: Non audis quàm multa aduerſum te teſtificentur? 13 τότε λέγει αὐτῷ ὁ Πιλάτος, οὐκ ἀκούεις πόσα σου καταμαρτυροῦσι;

Et non reſpondit ei ad ullum uerbum: ita ut miraretur Præſes ualde. 14 καὶ οὐκ ἀπεκρίθη αὐτῷ πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ὥστε θαυμάζειν τὸν ἡγεμόνα λίαν.

Marc. 15. 2. 6. Luc. 23. 17. In feſto autem conſueuerat Præſes turbæ dimittere unum captiuum quem uoluiſſent. 15 κατὰ δὲ ἑορτὴν εἰώθει ὁ ἡγεμὼν ἀπολύειν ἕνα τῷ ὄχλῳ δέσμιον, ὃν ἤθελον.

Habebant uerò tunc captiuũ inſignem, qui dicebatur Barabbas. 16 εἶχον δὲ τότε δέσμιον ἐπίσημον, λεγόμενον Βαραββᾶν.

Ipſis igitur coactis, dixit eis Pilatus, Vtrum uultis dimittã uobis? Barabbam, an Ieſum qui dicitur Chriſtus? 17 συνηγμένων οὖν αὐτῶν, εἶπεν αὐτοῖς ὁ Πιλάτος· τίνα θέλετε ἀπολύσω ὑμῖν; Βαραββᾶν, ἢ Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον χριστόν;

11 Túne es Rex ille, σὺ εἶ ὁ βασιλεύς. Ad uerbũ, Tu es ille Rex. Sed à diuuãda eſt interrogatio pronunciatione: ideo addidi particulam, ut hic locus corrumpi facilè non poſsit. Vim quoq; articuli ſeruaui, ſicut Eraſmo placuit in annotationibus. 15 Captiuum, δέσμιον: id eſt, αἰχμάλωτον. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, uinctum. Sed δέσμιος nomen eſt, non participium 16 Habebant, εἶχον. Vulgata & Eraſmus, habebat, εἶχεν.

A ᾔδει γὰρ ὅτι διὰ φθόνον παρέδωκαν αὐτόν. 18
καθημένου δὲ αὐτοῦ ἐπὶ τοῦ βήματος, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν ἡ γυνὴ αὐτοῦ, λέγουσα· μηδὲν σοὶ καὶ τῷ δικαίῳ ἐκείνῳ· πολλὰ γὰρ ἔπαθον σήμερον κατ' ὄναρ δι' αὐτόν. 19
οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔπεισαν τοὺς ὄχλους, ἵνα αἰτήσωνται τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν ἀπολέσωσιν. 20
ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἡγεμὼν, εἶπεν αὐτοῖς· τίνα θέλετε ἀπὸ τῶν δύο ἀπολύσω ὑμῖν; οἱ δὲ εἶπον, Βαραββᾶν. 21
λέγει αὐτοῖς ὁ Πιλάτος· τί οὖν ποιήσω Ἰησοῦν τὸν λεγόμενον Χριστόν; λέγουσιν αὐτῷ πάντες, σταυρωθήτω. 22
ὁ δὲ ἡγεμὼν ἔφη· τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισσῶς ἔκραζον, λέγοντες, σταυρωθήτω. 23
ἰδὼν δὲ ὁ Πιλάτος ὅτι οὐδὲν ὠφελεῖ, ἀλλὰ μᾶλλον θόρυβος γίνεται, λαβὼν ὕδωρ ἀπενίψατο τὰς χεῖρας ἀπέναντι τοῦ ὄχλου, λέγων· ἀθῷός εἰμι ἀπὸ B τοῦ αἵματος τοῦ δικαίου τούτου. ὑμεῖς ὄψεσθε. 24
καὶ ἀποκριθεὶς πᾶς ὁ λαὸς, εἶπε· τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐφ' ἡμᾶς καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ἡμῶν. 25
τότε ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν, τὸν δὲ Ἰησοῦν φραγελλώσας, παρέδωκεν ἵνα σταυρωθῇ. 26
τότε οἱ στρατιῶται τοῦ ἡγεμόνος παραλαβόντες τὸν Ἰησοῦν εἰς τὸ πραιτώριον, συνήγαγον ἐπ' αὐτὸν ὅλην τὴν σπεῖραν. 27
καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, περιέθηκαν αὐτῷ 28
χλαμύδα κοκκίνην.
καὶ πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν, ἐπέθηκαν ἐπὶ 29
τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ, καὶ κάλαμον ἐπὶ τὴν δεξιὰν αὐτοῦ. καὶ γονυπετήσαντες ἔμπροσθεν αὐτοῦ ἐνέπαι-

Sciebat enim quòd per inuidiã tradidissent eũ.
Sedente autem eo pro tribunali, misit ad eum uxor eius, dicens: Nihil tibi rei sit cum iusto illo: multa enim passa sum hodie in somnijs propter eum. *Vxor Pilati.*
Principes autem Sacerdotum & Seniores persuaserunt turbæ ut peteret Barabban, Iesum uerò perderet. *Barabbam petunt Iudæi sibi dimitti.* Marc.15.a.11. Luc.23.c.18. Ioan.18.g.40. Act.3.c.14.
Respondens autem Præses, ait eis: Vtrum uultis uobis è duobus illis dimittam? Ipsi uerò dixerunt, Barabban.
Dixit eis Pilatus: Quid igitur faciam Iesu qui dicitur Christus? Dicunt ei omnes: Crucifigatur.
Præses aũt ait: Enimuero quid mali fecit? At illi amplius clamabant, dicentes: Crucifigatur.
Videns autem Pilatus quòd nihil *hoc* iuuaret, sed magis tumultus fieret, accepta aqua, abluit manus coram turba, dicens: Innoxius ego sum à sanguine huius iusti: uos uideritis. *Pilatus lauat manus tanquam innocens.*
Et respondens uniuersus populus, dixit: Sanguis eius super nos & super filios nostros.
Tunc dimisit eis Barabban: Iesum autẽ quũ flagellasset, tradidit ut crucifigeretur.
Tunc milites Præsidis quum accepissent Iesum in prætorium, coegerunt apud eum uniuersam cohortem. Marc.15.b.16. Ioan.19.a.1.
Et quum exuissent eum, circumposuerunt ei chlamydem coccinam:
Et coronam è spinis plexam imposuerunt super caput eius, & arundinem in dextram eius: & genu summisso ante eum illudebant *Coronatur spinis Christus, illuditur & conspuitur.*

21 E' duobus illis, ἀπὸ τῶν δύο. Particula ἀπὸ manifestè hic ponitur pro ἐκ, sicut suprà hoc eodem capite uersu nono. Sic etiam Appianus, ἐμφυλίων α. Μέτελλόν τε καὶ τοὺς ἄλλους ὅσοι ὄντες ἀπὸ τῆς βουλῆς τῷ Σύλλᾳ συνῆσαν, ἐψηφίσατο ἀνὰ πολλοὺς: id est, Metellum & alios è Senatu quotquot cum Sylla erant, hostes iudicauit. 22 Iesu, Ἰησοῦ. Ad uerbum, Iesum, quarto casu. Est autem Hellenismus. Vulgata, de Iesu. 23 Amplius, περισσῶς. Vulgata, magis: id est, μᾶλλον. Vide suprà 5.g.47. 24 Hoc iuuaret, ὠφελεῖ: id est, prodesset: ad eum scilicet liberandum. Sic
C Cicero primo de Finibus, Eruditio ad beatam uitam iuuat. Vulgata & Erasmus, proficeret: id est, πρόοδον ποιεῖ, uel προκόπτει, quasi subaudiatur αὐτὸν ipse. Ego uerò nusquam legi, τὸ ὠφελεῖν, ita usurpatum. Itaque rectum qui in Græco suppletur expressi, ut constructionem uerbi ostenderem. Abluit manus, ἀπενίψατο τὰς χεῖρας. Similis quædam cæremonia instituitur Deut.21.b.6. ad quam tamen non fit mihi uerisimile Pilatum respexisse. Triclinius uerò Sophoclis interpres uersiculum illum ex Aiace explicans, ἀλλὰ ἐμοί πρός τι λουτρὰ, &c. ita scribit, ὡδὲ λέγει τοῖς παλαιοῖς, ὅτι τὰ φαυλα ἀνθρώπου, ἢ ἄλλας σφαγὰς ἱκετεύων, ὕδατι ἀπονίπτειν τὰς χεῖρας ἐκ καθαρσίου τοῦ μιάσματος: id est, Veteribus mos erat in hominum cæde alijsue mactationibus, aqua abluere manus expiationis causa. Vnde illud Virgilij 2. Æneid. Me bello è tanto digressum & cæde recenti Attrectare nefas, donec me flumine uiuo Abluero. Coram turba, ἀπέναντι τοῦ ὄχλου. ἀπέναντι, hoc loco accipio pro ἔμπροσθεν. Vulgata & Erasmus, coram populo: ist est, ἔμπροσθεν τοῦ λαοῦ.
A' sanguine, ἀπὸ τοῦ αἵματος: id est cæde, ex Hebræorum consuetudine: quod tamen dicendi genus etiam apud Euripidem in Hecuba reperitur. 25 Sanguis eius, τὸ αἷμα αὐτοῦ. Hebraismus non ita facilis ad explicandum, nisi longo circuitu. Est enim hic sensus, Si quid peccabitur in eo occidẽdo, nos & posteritas nostra pœnas luamus. 26 Quum flagellasset, φραγελλώσας. Quod scribit in hunc locum Erasmus, Christum à Pilato uirgis cęsum, quòd damnatos ante ultimum supplicium uirgis cædere ex more esset Romano: id (ni fallor) huic loco non conuenit, quum nec damnatus adhuc esset à Pilato Christus, nec etiam alia ratione fuerit flagellatus, quàm ut occasionem quæreret Christum liberandi, si Iudæorum crudelitati aliqua ex parte satisfeciisset: ut ex Ioanne constat, qui in his narrandis ordinem historiæ seruauit multo diligentius quàm cæteri Euangelistæ. Nam quæ hîc commemorantur à Matthæo, quum damnationem præcesserint, per hysterologiam sunt explicanda. 27 Cohortem, σπεῖραν. Spira contortum funem declarat ex multiplicibus funiculis ita circumuolutis, ut in se non recurrant. Inde factum ut pro militum multitudine accipiatur hoc loco, & apud Ennium, ut Festus testatur. Sed & apud Appianum, ἐμφυλίων α. Sic etiam Hebræis idem uocabulum חבל *hebel* funẽ propriè declarat, translatitiè uerò pro caterua & cœtu accipitur: ut primo Samu.10.a.5. 28 Circumposuerunt, περιέθηκαν. Ita loquitur quia superinijcitur chlamys & circumuoluitur, carens nimirum manicis. Vulgata & Erasmus, circundederunt.
29 Plexam, πλέξαντες: id est, contextam uel concinnatam. Apparet igitur milites per ludibrium regiam quandam speciem Christo affinxisse. Ante, ἔμπροσθεν. Vertere solemus ἔμπροσθεν coram, sed hic aliquid amplius uidetur significari.

ei, dicentes: Aue rex Iudæorum.

Et quum inspuissent in eum, ceperunt arun- 30
dinem, & uerberabant caput eius.

Et quum illusissent ei, exuerunt eum chlamy 31
de, induerunt{que} eum uestimentis suis: & abdu-
xerunt eum ut crucifigerent.

Simon Cyrenæus. Marc.15.b.22. Luc.23.d.26.
Exeuntes autem inuenerunt quendam Cy- 32
renæum, nomine Simonem: hunc angariauer-
runt ut tolleret crucem eius.

Marc.15.b.22. Luc.23.c.32. Ioan.19.c.16. *Crucifigitur.*
Et quum uenissent in locum qui dicitur Gol 33
gotha, quod est Caluariæ locus,

Dederunt ei acetum bibendum cum felle mi 34
stum: & quum gustasset, noluit bibere.

Mat.15.b.124.
Postquam autem crucifixerunt eum, diuer- 35
tiuerunt uestimenta eius, sortem mittentes: ut

Psal.22.c.9.
impleretur quod dictū est à propheta, Diuer-
tiuerunt sibi uestimenta mea, & super uestimē-
tum meum iecerunt sortem.

Et sedentes seruabant eum illic. 36

Et imposuerunt super caput eius crimen i- 37
psius scriptum: ISTE EST IESVS REX
ILLE IVDAEORVM.

Latrones crucifixi cum Iesu.
Tunc crucifiguntur cum eo duo latrones: u- 38
nus à dextra, & alter à sinistra.

Blasphemiæ in Christum. Ioan.2.c.19.
Prætereuntes autem conuiciabantur ei, mo- 39
uentes capita sua,

Et dicentes: Tu ille qui dissoluis templum, 40
& in triduo ædificas, serua temetipsum: si filius
Dei es, descende à cruce.

Similiter autem & principes Sacerdotum il- 41
ludentes cum Scribis & senioribus, dicebant:

Alios seruauit, seipsum non potest seruare: si 42
rex Israel est, descendat nunc à cruce, & crede-
mus ei.

Psal.22.b.9. Sap.1.d.28.
Confidit in Deo, liberet eum nūc, si uult eum: 43
dixit enim, Filius Dei sum.

Idipsum autem & latrones qui crucifixi erāt 44
cum eo, exprobrabant ei.

Tenebræ.
A' sexta autem hora tenebræ factæ sunt su- 45
per uniuersam terram, usq; ad horam nonam.

Circa uerò horā nonā exclamauit Iesus uoce 46

ζον αὐτῷ, λέγοντες, χαῖρε ὁ βασιλεὺς τ Ἰουδαίων. A

καὶ ἐμπτύσαντες εἰς αὐτὸν, ἔλαβον τ κάλα-
μον, καὶ ἔτυπτον εἰς τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν
χλαμύδα, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια αὐτ·
καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι.

ἐξερχόμενοι δὲ εὗρον ἄνθρωπον Κυρηναῖον ὀ-
νόματι Σίμωνα· τοῦτον ἠγγάρευσαν ἵνα ἄρῃ τὸν
σταυρὸν αὐτ.

καὶ ἐλθόντες εἰς τόπον λεγόμενον Γολγοθᾶ, ὅς
ἐστι λεγόμενος κρανίου τόπος,

ἔδωκαν αὐτῷ πιεῖν ὄξος μετὰ χολῆς μεμιγ-
μένον· καὶ γευσάμενος, οὐκ ἤθελε πιεῖν.

σταυρώσαντες δὲ αὐτὸν, διεμερίσαντο τὰ ἱ-
μάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον· ἵνα πληρωθῇ
τὸ ῥηθὲν διὰ τοῦ προφήτου· διεμερίσαντο τὰ ἱμά-
τιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον
κλῆρον.

καὶ καθήμενοι ἐτήρουν αὐτὸν ἐκεῖ.

καὶ ἐπέθηκαν ἐπάνω τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ τὴν αἰ- B
τίαν αὐτοῦ γεγραμμένην, ὅτι οὗτός ἐστιν Ἰησοῦς ὁ βασι-
λεὺς τ Ἰουδαίων.

τότε σταυροῦνται σὺν αὐτῷ δύο λῃσαὶ, εἷς ἐκ
δεξιῶν καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων.

οἱ δὲ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτὸν, κι-
νοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν,

καὶ λέγοντες· ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν
ἡμέραις οἰκοδομῶν, σῶσον σεαυτόν. εἰ υἱὸς εἶ τ
θεοῦ, κατάβηθι ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες μετὰ τ
γραμματέων καὶ πρεσβυτέρων, ἔλεγον·

ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι. εἰ βα-
σιλεὺς Ἰσραὴλ ἐστὶ, καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ,
καὶ πιστεύσομεν αὐτῷ.

πέποιθεν ἐπὶ τ θεὸν, ῥυσάσθω νῦν αὐτὸν, εἰ θέ-
λει αὐτόν. εἶπε γάρ, ὅτι θεοῦ εἰμι υἱός.

τὸ δ' αὐτὸ καὶ οἱ λῃσαὶ οἱ συσταυρωθέντες αὐ C
τῷ, ὠνείδιζον αὐτῷ.

ἀπὸ δὲ ἕκτης ὥρας σκότος ἐγένετο ἐπὶ πᾶσαν
τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐνάτης.

περὶ δὲ τὴν ἐνάτην ὥραν ἀνεβόησεν Ἰησοῦς

Rex, ὁ βασιλεὺς: pro, ὦ βασιλεῦ. Vide suprà 11. d. 26. 30 Verberabant, ἔτυπτον. Vulgata & Erasmus, percutiebant, ἐπάταξον. Caput, εἰς τὴν κεφαλὴν. Ad uerbum, in caput: quo modo etiā Gallicè loquentes dicimus, *en la teste*. Latini omittunt præpositionem. 32 Angariauerunt, ἐγγάρευσαν. Vide suprà 5. f. 41. 33 Golgotha, γολγοθᾶ. Ita reperimus scriptum in omnibus codicibus, perperam tamen pro γολγολθᾶ, altero λ detracto. Quod est, ὅς ἐστι λεγόμενος. Ad uerbum, qui est dictus. In tertio codice legitur, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον: id est, quod est, si interpreteris. ficut suprà 1. d. 23. 34. Acetum, ὄξος. In secundo exemplari legitur οἶνον, id est uinum: ficut etiam conuertit Vetus interpres. Sed illa lectio melius quadrat naticinio Dauidis. 35 Dispertiuerunt, διεμερίσαντο. Vulgata & Erasmus, Diuiserunt: quod respondet τῷ διαμερίζεσθαι. Vt impleretur, ἵνα πληρωθῇ. Totum hoc membrum cum Prophetæ testimonio in nullis uetustis codicibus reperimus. 37 Crimen, αἰτίαν. Vulgata & Erasmus, causam: quod etiam declarat Græcis αἰτία, sed illa tamen significatio uidetur huic loco melius conuenire. Vide suprà 19.a.3. 40 Qui dissoluis, ὁ καταλύων. In secundo codice additur οὐαὶ, quod rectè Vulgata conuertit Vah. Est enim χαδαστικόν. Ponitur autem ὁ καταλύων quasi in uocandi casu, ut paulo antè annotauimus, 23.b.14. 41 Similiter autem, ὁμοίως δέ. Vulgata & Erasmus omiserunt particulam δέ. Et Senioribus, καὶ πρεσβυτέρων. In uetustis omnibus addebatur, καὶ Φαρισαίων, & Pharisæis. 42 Seruare, σῶσαι. Addita erat nota interrogationis aut ridiculæ potius percontationis in uetustis codicibus 3. 4. 7. 9. 12. 14. Ei, αὐτῷ. Vetusta exemplaria pleraque scriptum habebant, ἐπ' αὐτῷ. Quoddam etiam, ἐπ' αὐτὸν, ut non uideantur usqueadeò inter se differre, Credere Deo, & credere in Deum. Hoc enim discrimen potius statuerem inter credere Deo, & credere Deum. 44 Idipsum autem, τὸ δ' αὐτὸ. Integrum hunc uersiculum non reperimus in uno uetere codice: sed sublatum puto à quopiā, qui hæc pugnare censuerit cum ijs quæ tradit Lucas de altero latronum. Quem nodum, si Dominus dederit, illic explicabimus. 46 Exclamauit, ἀνεβόησεν. ἀνὰ uim addit uerbo quæ non fuit negligenda. Vulgata & Erasmus, clamauit.

Lama,

A φωνῇ μεγάλῃ, λέγων, ηλὶ ηλὶ λαμὰ ζαβαχθανί, τοῦτ' ἔστι, θεέ μου θεέ μου, ἱνατί με ἐγκατέλιπες;

magna dicens: Eli, Eli lama ſabachthani? hoc eſt, Deus meus, Deus meus, cur deſeruiſti me? Oratio Chriſti in cruce. Pſal. 22.a.2.

47 τινὲς δὲ τῶν ἐκεῖ ἑστώτων ἀκούσαντες, ἔλεγον ὅτι Ἠλίαν φωνεῖ οὗτος.

Quidam autem ex iis qui illic ſtabant, quum hoc audiſſent, dicebant: Eliam uocat iſte.

48 καὶ εὐθέως δραμὼν εἷς ἐξ αὐτῶν, καὶ λαβὼν σπόγγον, πλήσας τε ὄξους, καὶ περιθεὶς καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτόν.

Et ſtatim currens unus ex eis, quum acceptã ſpongiam impleſſet aceto, & circumpoſuiſſet calamo, dabat ei ut biberet. Acetum. Pſal. 69.c.22.

49 οἱ δὲ λοιποὶ ἔλεγον· ἄφες, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας σώσων αὐτόν.

Reliqui uerò dicebant: Sine uideamus an ueniat Elias ſeruaturus eum.

50 ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν κράξας φωνῇ μεγάλῃ, ἀφῆκε τὸ πνεῦμα. Moritur. 2. Par. 3. d. 14.

51 καὶ ἰδοὺ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο, ἀπὸ ἄνωθεν ἕως κάτω· καὶ ἡ γῆ ἐσείσθη, καὶ αἱ πέτραι ἐσχίσθησαν,

Et ecce aulæum templi fiſſum eſt in duo, à ſummo uſq; ad imum: & terra mota eſt, & petræ fiſſę ſunt, Velum templi. Petræ ſciſſæ.

52 καὶ τὰ μνημεῖα ἀνεῴχθησαν, καὶ πολλὰ σώματα τῶν κεκοιμημένων ἁγίων ἠγέρθη, Reſurrectio.

Et monumẽta aperta ſunt: & multa corpora ſanctorum qui dormierant, ſurrexerunt:

53 καὶ ἐξελθόντες ἐκ τῶν μνημείων μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτοῦ, εἰσῆλθον εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, καὶ ἐνεφανίσθησαν πολλοῖς.

Qui egreſſi è monumentis poſt reſurrectionem eius, introierunt in Sanctam urbem, & apparuerunt multis.

B 54 ὁ δὲ ἑκατόνταρχος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ, τηροῦντες τὸν Ἰησοῦν, ἰδόντες τὸν σεισμὸν καὶ τὰ γινόμενα, ἐφοβήθησαν σφόδρα, λέγοντες· ἀληθῶς θεοῦ υἱὸς ἦν οὗτος.

Centurio uerò, & qui cum eo erant ſeruantes Ieſum, uiſo terræmotu & his quæ facta fuerant, timuerunt uehementer, dicentes: Verè filius Dei erat iſte.

55 Ἦσαν δὲ ἐκεῖ γυναῖκες πολλαὶ, ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, αἵτινες ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, διακονοῦσαι αὐτῷ. Mulieres quæ Chriſto miniſtrauerant.

Erant autem illic mulieres multę procul ſpectantes, quæ ſequutę fuerãt Ieſum à Galilæa miniſtrantes ei:

56 ἐν αἷς ἦν Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ ἡ μήτηρ τῶν υἱῶν Ζεβεδαίου.

Inter quas erat Maria Magdalene & Maria Iacobi, & Ioſe mater, & mater filiorũ Zebedæi.

57 Ὀψίας δὲ γενομένης, ἦλθεν ἄνθρωπος πλούσιος ἀπὸ Ἀριμαθαίας, τοὔνομα Ἰωσήφ, ὃς καὶ αὐτὸς ἐμαθητεύθη τῷ Ἰησοῦ. Ioſeph ſepelit Chriſtum. Marc. 15. d. 42. Luc. 23. g. 50. Ioan. 19. d. 38.

Quum autem ſerum diei eſſet, uenit homo diues ab Arimathęa nomine Ioſeph, qui & ipſe diſcipulus fuerat Ieſu.

58 οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ ἠτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. τότε ὁ Πιλάτος ἐκέλευσεν ἀποδοθῆναι τὸ σῶμα.

Iſte adiit Pilatum, ac petiit corpus Ieſu: tunc Pilatus iuſsit reddi corpus.

59 καὶ λαβὼν τὸ σῶμα ὁ Ἰωσὴφ, ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι καθαρᾷ,

Et quum Ioſeph accepiſſet corpus, inuoluit ipſum ſindone munda:

60 καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν τῷ καινῷ αὐτοῦ μνημείῳ, ὃ ἐλατόμησεν ἐν τῇ πέτρᾳ· καὶ προσκυλίσας λίθον μέγαν τῇ θύρᾳ τοῦ μνημείου, ἀπῆλθεν. C

Poſuitq; ipſum in monumento ſuo nouo quod exciderat in petra: & aduoluto ſaxo magno ad oſtium monumenti, abiit.

61 Ἦν δὲ ἐκεῖ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ ἡ ἄλλη Μα- Erat autem illic Maria Magdalene & altera

Lama, λαμὰ. In exemplaribus 4.6.14. λιμμά. In 1.2.3.5.7.8.9. λιμά. In octauo λειμά. quæ uariatio nata eſt partim ex ignoratione linguæ Hebraicæ, partim ex diuerſa apud ipſos Hebræos uocalium pronunciatione. Deſeruiſti, ἐγκατέλιπες. In hac tãta calamitate, ſcilicet. Nam plus eſt (ut notat Eraſmus) ἐγκατέλιπες, quàm κατέλιπες, ſicut deſerere plus uidetur eſſe quàm derelinquere: quo poſteriore uſus eſt uetus interpres. 48 Et circumpoſuiſſet, καὶ περιθεὶς: id eſt, ὑπέθηκε impoſuiſſet: extremo ſcilicet calamo. Calamum autem potius quàm arundinem interpretor hoc loco, non modò quia uſitatum eſt Latinis uocabulum: ſed etiam quia fortaſsis hyſſopi culmum declarat, ſicut uidetur apparere ex Ioannis 19.e.28. ut illic quaſi arboreſcere hyſſopum oporteat, ſicut & ſinapi. Hoc tamen affirmare non auſim, quum primo Samuelis quarto d. 33. uideatur tanquam inter herbas humilima, cedris arborum proceriſsimis opponi. 49 Seruaturus, σώσων. Vulgata, liberans: id eſt, σώζων, aut potius ἐλευθερῶν. Eraſmus, liberaturus: id eſt, ἐλευθερώσων, uel ῥυσόμενος. Cæterùm in uetuſtis codicibus, quarto & octauo poſt σώσων αὐτὸν, additum erat, ἄλλος δὲ λαβὼν λόγχην ἔνυξεν αὐτοῦ τὴν πλευράν, καὶ ἐξῆλθεν ὕδωρ καὶ αἷμα: id eſt, alius autem accepta lancea, confodit ipſius latus, & exijt aqua & ſanguis, quæ opinor ex Ioanne annotata, poſtea librariorum culpa in contextum irrepſiſſe: idq; alieno loco, quum hæc ſint Chriſti mortem conſequuta, ut ex Ioanne apparet.

51 Aulæum, τὸ καταπέτασμα. Aulçum illud ſcilicet quo ſuſpenſo dirimebantur Sancta ſanctorum à Sancto.

Fiſſum eſt, ἐσχίσθη. Vulgata & Eraſmus, ſciſſum eſt, id eſt ἐρράγη. In duo, εἰς δύο. Vulgata & Eraſmus, in duas partes, εἰς δύο μέρη. 53 Qui egreſſi, καὶ ἐξελθόντες. Eraſmus ad uerbum, Et egreſsi. Vide ſuprà 26.e.53. Introierunt, εἰσῆλθον. Vulgata & Eraſmus, uenerunt, ἦλθον. Apparuerunt, ἐνεφάνισθησαν. In ſecundo legitur, ἐνεφάνησαν, eodem ſenſu. 54 Seruantes, τηροῦντες. Vulgata & Eraſmus, cuſtodientes, φυλάσσοντες. 55 Mulieres, γυναῖκες. In uetuſtis codicibus ſexto & octauo ſcriptum erat, καὶ γυναῖκες, etiam mulieres.

57 Diſcipulus fuerat, ἐμαθήτευσε. Vulgata & Eraſmus, diſcipulus erat: id eſt, ἐμαθήτευε. Eſt autem hoc uerbum interdum etiam tranſituum pro docere, ut infrà 28.d.19. à quo paſsiuum deducitur μαθητεύθητι, quod uſurpauit ſuprà 13.g.52.

Mittit Apostolos ad prædicandum.

Et accedens Iesus, loquutus est eis, dicens: Data est mihi omnis authoritas in cœlo & in terra.

Marc.16.c.15.

Profecti ergo docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris & Filij & Spiritusſancti:

Docentes eos seruare omnia quæ mandaui uobis: & ecce ego uobiscum sum omnibus diebus usque ad consummationem seculi.

18 καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς, ἐλάλησεν αὐτοῖς, λέγων· ἐδόθη μοι πᾶσα ἐξουσία ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς. A

19 πορευθέντες οὖν μαθητεύσατε πάντα τὰ ἔθνη, βαπτίζοντες αὐτοὺς εἰς τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς καὶ τοῦ υἱοῦ καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος,

20 διδάσκοντες αὐτοὺς τηρεῖν πάντα ὅσα ἐνετειλάμην ὑμῖν· καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι πάσας τὰς ἡμέρας, ἕως τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. ἀμήν.

19 Ergo, οὖν. Deerat in omnibus uetustis codicibus. 20 Omnibus diebus, πάσας τὰς ἡμέρας: id est, in omne tempus. Alloquitur enim Ecclesiam. Quum autem idem ipse Dominus paulo antè dixerit, Me uerò non semper habebitis: apparet distinguendum esse præsentiæ & absentiæ modum.

Sanctum IESV Christi Euangelium secundum Marcum.

Εὐαγγέλιον κατὰ Μάρκον.

CAPVT I.

ΚΕΦ. α.

Malac.3.a.1.

Esa.40.a.3. Ioan.1.c.15. Luc.3.a.4.

Principium Euangelij Iesu Christi filij Dei.

Vt scriptũ est in Prophetis, Ecce ego mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui parabit uiã tuam coram te.

Matth.3.a.4.

Vox clamantis in deserto, Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.

Baptizabat Ioannes in deserto, & prædica-

ΑΡΧΗ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ Χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ. B

1 ὡς γέγραπται ἐν τοῖς προφήταις, ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

2 φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

3 ἐγένετο Ἰωάννης βαπτίζων ἐν τῇ ἐρήμῳ καὶ κη-

IN CAP. I.

2 In prophetis, ἐν τοῖς προφήταις. Ita scriptum reperimus in omnibus codicibus uetustis, præter secundum & octauũ, in quibus legimus ὡς γέγραπται τῷ προφήτῃ: id est, in Esaia propheta: quo modo interpretatus est hunc locũ Vetus interpres, & citat quoque Hieronymus ad Pammachium De optimo genere interpretandi: unde nata illa quæstio, cur geminum uaticinium adducens Euangelista, unum scilicet ex Malachia, alterum ex Iesaia, hunc tamen unum nominet. in quo nodo explicando ne fruſtra laboremus, præstat plurali numero legere, ἐν τοῖς προφήταις, quum tot ueterum codicum, ac ipsius etiam Theophylacti authoritas consentiat. Illud quidem constat, appellatione Prophetarum intelligi ipsorum libros: quod tamen dicendi genus præcipuè usurpatur, quum ex minoribus Prophetis aliquod testimonium petitur, etiamsi unus tantum ex illis citetur, ut Act.7.c.42. nempe quod hic duodecim essent in unum uolumen compositi, ut docent Hebræorũ interpretes. Mitto, ἀποστέλλω. Loquitur Malachias tanquam de re iam præsenti, ut solent etiam alij Prophetæ: nimirum de re futura tam certi, quàm si eam oculis cernerent. In Græca tamẽ editione legitur, ἐξαποστελῶ, mittam. Deinde hanc temporis enallagen annotauimus alibi tri tam esse. Nuncium meum, τὸν ἄγγελόν μου. Vulgata, angelum: sed hoc quidem loco de homine agitur, ut rectè an notat Erasmus: qui tamen certum aliquem nuncium designari putat articulo, quum omnes alioqui Prophetæ uenturum Christum nunciarint. Sed responderi potest, hanc potius emphasin esse in his uerbis πρὸ προσώπου σου: id est, ante faciem tuam: quibus indicatur hic agi de eo demum nuncio, qui Messiã non eminus positum (ut alij) sed præsentem commonstraret. Ante faciem tuam, πρὸ προσώπου σου. In Hebræis & Græca editione legitur meã: & hoc loco non ponitur, sed post uerba sequentia, ubi legimus, ἔμπροσθέν σου, ante te: quibus uerbis Hebraismus ille explicatur. Sumpta enim est metaphora à Regum cõsuetudine, qui suos solent habere anteambulones. Viam tuã, τὴν ὁδόν σου. In Hebræo non additur pronomen, & pro κατασκευάσει in Græca editione legitur ἐπισκέψεται: id est, inspiciet, non satis rectè, quum in Hebræo non legatur רמגה *upanah* in Chal: sed רמגה *upinnah* in Pihel, quod idem uerbũ in Iesaia uerterunt ἑτοιμάσατε. 4 Baptizabat, ἐγένετο βαπτίζων. Verbum ἐγένετο, nonnulli ad ἀρχὴ referunt, ut testimonia Prophetarum parenthesi includantur: sed primũ uersiculum ego malo tituli loco positum esse: quod & Erasmo placet. Sic enim uetustissimi quique scriptores Hebræi præsertim, & ex græcis quoq; Herodotus, Thucydides & Ephorus libros historiarum inchoant. Cæterùm existimat Valla, uerbum ἐγένετο à sequentibus esse separandum, ut sit hæc sententia, quendam Ioannem extitisse qui in deserto baptizaret. Nam (inquit) incipiendum fuit à nuncupatione uiri potius quàm ab eius actione, tanquam de eius nomine fuisset iam facta mentio: ut apud Ioannem, Fuit homo missus à Deo cui nomen erat Ioannes. Nec dicitur, Fuit homo missus: sed Fuit homo. deinde, Missus à Deo: id est, qui missus fuit à Deo. At ego existimo, si hoc uerũ esset, addendũ fuisse post ἐγένετο, uel τις uel ἄνθρωπος. Quòd autem Marcus à Ioannis prædicatione perinde exorditur, ac si mentionem eius aliquam antea fecisset, id commune habet cum Matthæo. Erat enim Ioannis nomen celebrius quàm ut esset exordium altius petendum. Sed hanc tamen partem egregiè persequutus est Lucas. Erasmus igitur rectè coniunxit uerbum ἐγένετο cum participio βαπτίζων: periphrasi Græcis etiam familiari pro ἐβάπτιζεν: id est, erat baptizans, pro baptizabat: sicut dixit Plautus in Curcul. sunt bibentes, pro bibunt. Vetus interpres maluit cum ἐν ἐρήμῳ connectere. ut sit hæc sententia, Fuisse: id est, uersatum esse, Ioannem in deserto, ubi baptizaret & prædicaret. Sed repugnat uerborũ series. Dicendum enim fuisset, ἐγένετο Ἰωάννης ἐν ἐρήμῳ βαπτίζων, ut paulo post, nempe uersiculo 13.

In remis-

A κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

ptiſmum reſipiſcentiæ in remiſsionem peccatorum.

καὶ ἐξεπορεύετο πρὸς αὐτὸν πᾶσα ἡ Ἰουδαία χώρα, καὶ οἱ Ἱεροσολυμῖται. καὶ ἐβαπτίζοντο πάντες ἐν τῷ Ἰορδάνῃ ποταμῷ ὑπ' αὐτοῦ, ἐξομολογούμενοι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

5 Et exiuit ad eum tota Iudææ regio ac Ieroſolymitæ: & baptizabantur omnes ab eo in Iordane flumine, confitentes peccata ſua. Matth.3.a.5 Confeſsio.

ἦν δὲ Ἰωάννης ἐνδεδυμένος τρίχας καμήλου, καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφῦν αὐτοῦ, καὶ ἐσθίων ἀκρίδας καὶ μέλι ἄγριον.

6 Induebatur autem Ioannes pilis camelorum, & zona pellicea circa lumbos ſuos: & edebat locuſtas ac mel ſylueſtre. Veſtitus & uictus Ioannis. Leuit.11.c.22

καὶ ἐκήρυσσε, λέγων· ἔρχεται ὁ ἰσχυρότερός μου ὀπίσω μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς κύψας λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ.

7 Et prædicabat, dicens: Venit poſt me is qui ualidior eſt me, cuius non ſum dignus qui incuruatus ſoluam corrigiam ſolearum. Matth.3.c.12 Luc.3.c.16 Ioan.1.d.27

ἐγὼ μὲν ἐβάπτισα ὑμᾶς ἐν ὕδατι, αὐτὸς δὲ βαπτίσει ὑμᾶς ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

8 Ego quidem baptizaui uos aqua: ipſe uerò baptizabit uos Spiritu ſancto. Act.1.a.5.& 2.a.4 & 11.c.16. & 19.a. a.4

καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρὲτ τῆς Γαλιλαίας, καὶ ἐβαπτίσθη εἰς τὸν Ἰορδάνην ὑπὸ Ἰωάννου εἰς τὸν Ἰορδάνην.

9 Et factum eſt in diebus illis, uenit Ieſus à Nazareth urbe Galilææ, & baptizatus eſt in Iordane à Ioanne. Baptizatur Ieſus. Matth.3.d.14 Luc.3.d.22 Ioan.1.c.33

καὶ εὐθὺς ἀναβαίνων ἀπὸ τοῦ ὕδατος, εἶδε σχιζομένους τοὺς οὐρανοὺς, καὶ τὸ πνεῦμα ὡσεὶ περιστερὰν καταβαῖνον ἐπ' αὐτόν.

10 Qui quum ſtatim aſcenderet ex aqua, uidit findi cœlos, & Spiritum quaſi columbam deſcendere ſuper eum.

In remiſsionem, εἰς ἄφεσιν. In hic præparationem ſignificat, non effectum, inquit Eraſmus. At ego (quod uetero-
B rum pace dixerim) non puto reſipiſcentiam poſſe à remiſsione peccatorum ſeparari, de quo alibi dicemus, ſi Dominus dederit. Quòd autem Eraſmus ſubiungit, Ioannem prius baptizaſſe, deinde prædicaſſe baptiſmum, eiuſmodi eſt ut ne refutatione quidem uideatur indigere. Quid enim? quum diceret Ioannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cœlorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò uerò niſi prius docuiſſet, in quē finē baptizaret, quis tandem ad eius baptiſmum acceſsiſſet? Certè quum ſacramenta ſint σφραγίδες, neceſſe eſt ut præeat doctrina quam obſignent. Neque eſt cur Anabaptiſtæ hæc arripiant aduerſus pædobaptiſmum, quum hic negocium Ioanni fuerit cum adultis: neque etiam quum infantes baptizantur, uerbum à ſigno ſeparetur in Eccleſia Dei. 5 Omnes, πάντες. In octauo codice non ſcribitur πάντες hoc loco, ſed poſt ἐβαπτίζοντο, in membro præcedenti, & fortaſſe rectius. 7 Venit, ἔρχεται. Tam in præſenti quàm futuro accipi hoc poteſt, ut alibi diximus: ſed præſentis ſignificatio magis conuenit: ut Chriſtum intelligas iam eſſe in uia, & Veniſſe pro Adeſſe poſitum.

Qui ualid. eſt me, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expreſsit Eraſmus, à Vetere interprete prætermiſſum. Dignus, ἱκανὸς, ut ſuprà, Matth.8.a.8. Eraſ. idoneus: id eſt, ἱκανὸς ἵνα. Incuruatus, κύψας. Vulg. & Eraſ. procumbens: id eſt, προσκυνῶν. Nam fortaſsis uoluit Euangeliſta peculiarem geſtum deſignare maieſtati Chriſti conuenientem. Deerat tamen hoc participiū in uno uetere codice. 8 Quidem, μέν. Hanc particulam à Vetere interprete intē peſtiuè prætermiſſam in antitheſi, rectè Eraſmus reſtituit: quanquam animaduertimus illam in uno uetere exemplari non adſcribi. Baptizaui, ἐβάπτισα. In ſecundo codice, ſicut apud Matthæum & Lucam, hic quoq; legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc eſſe dicta à Ioāne, ut totam baptiſmi uim doceret à Chriſto manare, qui interius baptizat: id eſt, ut rē ipſam à ſigno diſtingueret. Aqua, ὑμᾶς ὕδατι. De pleonaſmo præpoſitionis ἐν, alibi diximus: qui quidē notādus eſt hoc loco, ne quis prorſus imperitus, in aqua pro intra aquā accipiat: cuiuſmodi ineptijs pleni ſunt Sophiſtarū libri. 9 Vrbe Galilęæ, Γαλιλαίας, Suppleui quod deerat cōſtructioni. Eſt aūt hoc additum non diſcriminis alicuius cauſa, ſicut in urbe Cana factum eſt, Ioan.2.a.1. ſed ad ſitum urbis exprimendū. Hoc uerò pertinet non modò ad fidem faciendam hiſtoriæ, ſed etiam ad intelligendum cur Ieſus diceretur Nazarenus & Galilęus per contumeliam, ut eum uocabat Iulianus ille apoſtata Iudæos ſequutus, quorum ſit metnio Ioan.7. g.52. In Iordane, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν ſæpe iam diximus. Demoſth. περὶ στεφ. τοσούτῳ ἁμάνων πολίτης γίγνοτ' ἂν αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις: id eſt, tanto in his rebus quæ dico præſtantior ciuis fui. 10 Qui
C quum ſtatim aſcenderet, καὶ εὐθὺς ἀναβαίνων. Vulgata ad uerbum, Et ſtatim aſcendens. Eraſmus, Et ſtatim quum aſcenderet. Exiſtimauit enim, ἀναβαίνων, pro ἀναβαίνοντι poſitum, ad Ieſum poſſe referri: uerbum autem εἶδε, ad Ioannem: quum ipſa ratio conſtructionis declaret participium eſſe cum uerbo coniungendum, ut utrunque ad eandem perſonam pertineat. Ego ut perſpicuitati ſtuderem, à Græcis contra meam conſuetudinem aliquātulum deflexi. Nam uidetur quidem mollior uerborum ſyntaxis, ſi de Ieſu hæc omnia accipias: quum præſertim uox illa cœleſtis ad eum dirigatur, ut quidem hic refertur à Marco. Sed quum ipſius potiſsimùm Ioānis cauſa ſit editum hoc ſignum, ut apparet Ioan.1.c.33. & 34. quam etiam ob cauſam Matthæum opinor hæc ita deſcribere, ut Pater è cœlo Ioannem & circunſtantes potius quàm Filium ipſum uideatur compellare: non dubito quin relatiuum quod ſubauditur, ad Ioannem pertineat, qui hæc dicatur uidiſſe. Id igitur ut melius intelligeretur, primùm omnium in ſuperiore uerſiculo mutaui uerborum collocationem, nulla prorſus ſenſus iniuria: idcirco tantùm ut propius abeſſet quod eſt, ἀπὸ ναζαρὲτ repetēdum. Deinde in locum copulatiuæ καὶ ſubſtitui prouocabulum, de quo diximus ſuprà. Quòd autem Eraſmus ſubiungit, Ioannem prius baptizaſſe, deinde prædicaſſe baptiſmum, eiuſmodi eſt ut ne refutatione quidem uideatur indigere. Quid enim? quum diceret Ioannes, Pœnitentiam agite, appropinquat enim regnum cœlorum: non docebat quos erat baptizaturus? Imò uerò niſi prius docuiſſet, in quē finē baptizaret, quis tandem ad eius baptiſmum acceſsiſſet? Certè quum ſacramenta ſint σφραγίδες, neceſſe eſt ut præeat doctrina quam obſignent. Neque eſt cur Anabaptiſtæ hæc arripiant aduerſus pædobaptiſmum, quum hic negocium Ioanni fuerit cum adultis: neque etiam quum infantes baptizantur, uerbum à ſigno ſeparetur in Eccleſia Dei. 5 Omnes, πάντες. In octauo codice non ſcribitur πάντες hoc loco, ſed poſt ἐβαπτίζοντο, in membro præcedenti, & fortaſſe rectius. 7 Venit, ἔρχεται. Tam in præſenti quàm futuro accipi hoc poteſt, ut alibi diximus: ſed præſentis ſignificatio magis conuenit: ut Chriſtum intelligas iam eſſe in uia, & Veniſſe pro Adeſſe poſitum.

Qui ualid. eſt me, ὁ ἰσχυρότερός μου. Rectè articulum expreſsit Eraſmus, à Vetere interprete prætermiſſum. Dignus, ἱκανὸς, ut ſuprà, Matth.8.a.8. Eraſ. idoneus: id eſt, ἱκανὸς ἵνα. Incuruatus, κύψας. Vulg. & Eraſ. procumbens: id eſt, προσκυνῶν. Nam fortaſsis uoluit Euangeliſta peculiarem geſtum deſignare maieſtati Chriſti conuenientem. Deerat tamen hoc participiū in uno uetere codice. 8 Quidem, μέν. Hanc particulam à Vetere interprete intē peſtiuè prætermiſſam in antitheſi, rectè Eraſmus reſtituit: quanquam animaduertimus illam in uno uetere exemplari non adſcribi. Baptizaui, ἐβάπτισα. In ſecundo codice, ſicut apud Matthæum & Lucam, hic quoq; legitur βαπτίζω: quod indicat in media actione hæc eſſe dicta à Ioāne, ut totam baptiſmi uim doceret à Chriſto manare, qui interius baptizat: id eſt, ut rē ipſam à ſigno diſtingueret. Aqua, ὑμᾶς ὕδατι. De pleonaſmo præpoſitionis ἐν, alibi diximus: qui quidē notādus eſt hoc loco, ne quis prorſus imperitus, in aqua pro intra aquā accipiat: cuiuſmodi ineptijs pleni ſunt Sophiſtarū libri. 9 Vrbe Galilęæ, Γαλιλαίας, Suppleui quod deerat cōſtructioni. Eſt aūt hoc additum non diſcriminis alicuius cauſa, ſicut in urbe Cana factum eſt, Ioan.2.a.1. ſed ad ſitum urbis exprimendū. Hoc uerò pertinet non modò ad fidem faciendam hiſtoriæ, ſed etiam ad intelligendum cur Ieſus diceretur Nazarenus & Galilęus per contumeliam, ut eum uocabat Iulianus ille apoſtata Iudæos ſequutus, quorum ſit metnio Ioan.7. g.52. In Iordane, εἰς τὸν Ἰορδάνην. De hac enallage εἰς pro ἐν ſæpe iam diximus. Demoſth. περὶ στεφ. τοσούτῳ ἁμάνων πολίτης γίγνοτ' ἂν αὐτὰ ταῦτα ἃ λέγω, pro ἐν αὐτοῖς τούτοις: id eſt, tanto in his rebus quæ dico præſtantior ciuis fui. 10 Qui

fortaſsis quartum caſum ideo uſurpauit, quòd ſignificetur motus ad locum. Cæterùm quod apud Veterem interpretem additur, & manentem, καὶ μένον, additum uidetur ex Ioanne 1.c.33. A

Et uox facta eſt à cœlis: Tu es filius ille meus dilectus, in quo acquieſco.

11 καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῶν οὐρανῶν· σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα.

Statimq; Spiritus eum eiecit in deſertum.

12 καὶ εὐθὺς τὸ πνεῦμα αὐτὸν ἐκβάλλει εἰς τὴν ἔρημον.

Chriſtus tentatur. Matth.4.a.1 Luc.4.a.1

Et fuit illic in deſerto dies quadraginta, tentante eum Satana: eratq; cum feris, & Angeli miniſtrabant ei.

13 καὶ ἦν ἐκεῖ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἡμέρας τεσσαράκοντα, πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ· καὶ ἦν μετὰ τῶν θηρίων, καὶ οἱ ἄγγελοι διηκόνουν αὐτῷ.

Angeli.

Poſtquam autem traditus eſſet Ioannes, uenit Ieſus in Galilæam, prædicans Euangelium regni Dei.

Matth.4.b.12 Luc.4.d.14 Ioan.4.f.43

14 μετὰ δὲ τὸ παραδοθῆναι τὸν Ἰωάννην, ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν Γαλιλαίαν, κηρύσσων τὸ εὐαγγέλιον τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ.

Prædicat Chriſtus.

Et dicens, Impletum eſt tempus, & appropinquat regnum Dei: reſipiſcite, & credite Euangelio.

15 καὶ λέγων, ὅτι πεπλήρωται ὁ καιρὸς, καὶ ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ· μετανοεῖτε, καὶ πιστεύετε ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

Ambulans autem ad mare Galilææ, uidit Simonem & Andream fratrem eius, iacientes rete in mare (erant enim piſcatores)

16 περιπατῶν δὲ παρὰ τὴν θάλασσαν τῆς Γαλιλαίας, εἶδε Σίμωνα καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, βάλλοντας ἀμφίβληστρον ἐν τῇ θαλάσσῃ (ἦσαν γὰρ ἁλιεῖς)

Simon & Andreas uocantur. Matth.4.c.18 Luc.5.a.2 Piſcatores hominum.

Et dixit eis Ieſus: Venite poſt me, & faciam ut ſitis piſcatores hominum.

17 καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· δεῦτε ὀπίσω μου, καὶ ποιήσω ὑμᾶς γενέσθαι ἁλιεῖς ἀνθρώπων.

Et ipſi ſtatim omiſsis retibus ſuis, ſequuti ſunt eum. B

18 καὶ εὐθέως ἀφέντες τὰ δίκτυα αὐτῶν, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Tunc progreſſus illinc paululum, uidit Iacobum filium Zebedæi, & Ioannem fratrem eius, & ipſos in nauigio ſarcientes retia.

19 καὶ προβὰς ἐκεῖθεν ὀλίγον, εἶδεν Ἰάκωβον τὸν τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτοὺς ἐν τῷ πλοίῳ καταρτίζοντας τὰ δίκτυα.

Iacobus & Ioannes.

Statimq; uocauit eos: & ipſi relicto patre ſuo

20 καὶ εὐθέως ἐκάλεσεν αὐτούς. καὶ ἀφέντες τὸν

11 In quo, ἐν ᾧ. Vul. in te, ἐν σοὶ: quæ lectio uidetur melius conuenire, ut uitetur mutatio perſonæ, quantumuis apud Hebræos frequens. Certè ita ſcriptum erat in uetuſtis Roberti exemplaribus 3.4. & 8. Cur autem εὐδόκησα uertimus, acquieſco, diximus Matth.3.d.17. 12 Spiritus, τὸ πνεῦμα. In ſecundo exemplari additur ἅγιον ſanctus, quod uocabulum magnam lucem affert huic loco. Nam ne illud quidem quod additur apud Matthæum, ſubductum fuiſſe à Spiritu ut tentaretur à Diabolo, ſatis uidetur omnem amphiboliam tollere, quum apud Hebræos ſæpe antecedens relatiui loco repetatur, ut Pſal.48.a.1. nec regula illa Didymi ſit perpetua, quæ tradit πνεύματι & appellatione Spiritum ſanctum intelligi, quoties illi præponitur articulus, ut liquet ex Ioan.3.a.8. & alijs locis. Eiecit, ἐκβάλλει. Vulgata & Eraſmus conuertunt, expellit. Vallæ autem uiſa eſt hæc expoſitio paulo durior. Et certè conſtat, τὸ ἐκβάλλειν, interdum idem ualere atque τὸ ἐξάγειν καὶ ἐκπέμπειν, ut Matth.12.c.35. Ioann.10.a.4. Sed uidetur hic notari hoc uerbo repentina quædam mutatio, quum Chriſtus quia adhuc inter homines tanquam plebeius & priuatus uixerat, quaſi noua quadam perſona induitur, & cœleſti planè ratione non modò proximæ luctæ præparatur, ſed etiam toti ſuo muneri inauguratur. Non eſt igitur exiſtimandum, fuiſſe illum quaſi inuitum & reluctantem extruſum, ſed diuinæ potius uirtutis in ipſo corporaliter habitantis motu & impulſu ad tempus ex hominum conſpectu abreptum: idq; noſtra cauſa, ut nobis ſanctificatus, carnem & Diabolum ſuperaret. 13 Fuit, ἦν. Vulgata & Eraſmus, erat. Mihi uerò uidetur huic loco melius conuenire ſignificatio aoriſti poſterioris. In deſerto, ἐν τῇ ἐρήμῳ. Hæc addere non fuit neceſſe, quum præcedat relatiuum ἐκεῖ. Itaque comperimus uetuſtos codices hic uariare, quum in uno hæc deeſſent, quemadmodum etiam in editione Vulgata: in altero uerò ἐκεῖ non eſſet adſcriptum. C Dies quad. τεσσαράκοντα ἡμέρας. Addit Vulgata, & quadraginta noctibus, καὶ τεσσαράκοντα νύκτας: quod in uno etiam uetere exemplari ſcriptum legimus. Tentante, πειραζόμενος. Hoc participium ita conuertendum fuit, tum quòd à Latinis raro uſurpetur præſentis temporis paſsiuum participium: tum uerò quia uerbum ὦ non ſic cohæret cum πειρασμῷ, ut pro præterito imperfecto ἐπειράσθη ponatur, ut ſuprà uerſu 6. imò uerò ſignificatur, in eo deſerto tentatum fuiſſe Chriſtum in quo quadraginta dies & quadraginta noctes ſit uerſatus. Feris, θηρίων. θηρίον apud Græcos non minus latè patet quàm Beſtia apud Latinos: ſed pro feris beſtijs hic accipitur, quæ in deſertis illis uerſantur. Itaque Eraſmi uerſionem ſum ſequutus. 14 Poſtquam traditus eſſet, μετὰ τὸ παραδοθῆναι. in cuſtodiam ſcilicet, ut diximus ſuprà Matth.4.b.12. Vſurpari autem hoc uocabulum ſæpe cum eclipſi, quæ pro ratione eius de quo agitur ſupplenda ſit, uel illud exemplum docet Demoſthenis, κατὰ Νικίας, πρυτανεύσαντα παραδοῦναι τὰς ὑδροποσίας: id eſt, poſtulaui ut ancillas traderet, nimirum ad quæſtionem habendam. 15 Euangelio, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ. ἐν præpoſitio hoc loco abundat, niſi malimus exiſtimare ἐν pro εἰς poſitum eſſe: ſicut credere Deo, & credere in Deum dicunt Theologi. 16 Ambulans, περιπατῶν. In ſecundo & tertio exemplari legitur παράγων, id eſt, præteriens: quod ſequitur Vetus interpres. 17 Venite poſt me, δεῦτε ὀπίσω μου: id eſt, ἀκολουθεῖτέ μοι, Sequamini me, ut cõuertit Eraſm. Vt ſitis, γενέσθαι, γίνεσθαι, accipio pro εἶναι: id eſt eſſe, potius quàm pro fieri, uel effici. Sic Homerus Deos uocat ἀκαμάτους: id eſt, ſemper exiſtentes. Ita uerò cõſtruitur uerbũ ποιῶ apud Græcos: quum Latini per ſubiũctiuũ hoc efferant cum V T τελικῷ. Dicunt enim, facià ut ſitis. Galli phraſim Græcam ſequuntur, ie uous feray eſtre. Sic Demoſthenes, περὶ στεφ. τοῦτο τὸ ψήφισμα τὸν τότε τῇ πόλει πόρισάντα λύσιν τῶν πολέμων ἐποίησεν: id eſt, hoc plebiſcitum fecit ut periculum quod ciuitatem circunſteterat, præteriret. 19 Sarcientes, καταρτίζοντας. Ad uerbum, redintegrantes. Nam ἄρτιον dicitur quod perfectum eſt & integrum: quum alioquin ex multis partibus conſtet: unde etiam factum, ut pro coagmentare & componere accipiatur, Rom.9.e.22. & pro complere, & omnibus ſuis numeris abſolutum reddere, ut nihil deſit aut redundet: ut Luc.7.f.40. Vulgata, componentes. Eraſmus, reconcinnabant. 20 Abierunt poſt eum, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, ſequuti ſunt eum, ἠκολούθησαν αὐτῷ: quod etiam

A etiam ſcriptum erat in ſecundo exemplari.

πατέρα αὐτῶν Ζεβεδαῖον ἐν τῷ πλοίῳ μετὰ τῶν μισθωτῶν, ἀπῆλθον ὀπίσω αὐτοῦ.

Zebedæo in nauigio cum mercenarijs, abierunt poſt eum.

καὶ εἰσπορεύονται εἰς Καπερναούμ· καὶ εὐθέως τοῖς σάββασιν εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκε.

21 Et ingrediuntur Capernaum: ſtatimq; ſabbato ingreſſus in ſynagogam, docebat.

Docet Chriſtus in ſynagogis. Matth. 4.b.23 Luc.4.c.31

καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· ἦν γὰρ διδάσκων αὐτοὺς ὡς ἐξουσίαν ἔχων, καὶ οὐχ ὡς οἱ γραμματεῖς.

22 Et percellebantur ſuper doctrina eius: docebat enim eos ut authoritatem habens, & non ut Scribæ.

Matth.7.d.28 Luc.4.c.32

καὶ ἦν ἐν τῇ συναγωγῇ αὐτῶν ἄνθρωπος ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ, καὶ ἀνέκραξε,

23 Erat autem in ſynagoga eorum homo in quo erat ſpiritus impurus: qui exclamauit,

Dæmoniacus ſanatur. Luc.4.c.32

λέγων· ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ.

24 Dicens, Ah, quid nobis tecum Ieſu Nazarene? ueniſti ut perderes nos? noui te quis ſis, *nimirum* Sanctus ille Dei.

καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων· φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ.

25 Et obiurgauit eum Ieſus, dicens: Obmutesce, & exi ab eo.

καὶ σπαράξαν αὐτὸν τὸ πνεῦμα τὸ ἀκάθαρτον, καὶ κράξαν φωνῇ μεγάλῃ, ἐξῆλθεν ἐξ αὐτοῦ.

26 Tunc quum diſcerpſiſſet eum ſpiritus impurus, & clamaſſet uoce magna, exijt ab eo.

καὶ ἐθαμβήθησαν πάντες, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτοὺς, λέγοντας, τί ἐστι τοῦτο; τίς ἡ διδαχὴ ἡ καινὴ αὕτη, ὅτι κατ' ἐξουσίαν καὶ τοῖς πνεύμασι τοῖς ἀκαθάρτοις ἐπιτάσσει, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

27 Et expauerunt omnes *ita*, ut mutuò quærerent inter ſe, dicentes: Quid eſt hoc? quæ doctrina noua hæc, quòd per poteſtatem etiã ſpiritibus impuris imperat, & auſcultant ei?

Doctrina noua.

B

ἐξῆλθε δὲ ἡ ἀκοὴ αὐτοῦ εὐθὺς εἰς ὅλην τὴν περίχωρον τῆς Γαλιλαίας.

28 Venit autẽ fama eius ſtatim in totam regionem circumiacentem Galilææ.

καὶ εὐθέως ἐκ τῆς συναγωγῆς ἐξελθόντες, ἦλθον εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος καὶ Ἀνδρέου, μετὰ Ἰακώβου καὶ Ἰωάννου.

29 Et ſtatim è ſynagoga egreſſi, uenerunt in domum Simonis & Andreæ cum Iacobo & Ioanne.

Socrus Petri ſanatur à febre. Matth.8.b.14 Luc.4.f.32

21 Et ingrediuntur, καὶ εἰσπορεύονται. In quinto exemplari ſcriptum erat, καὶ εἰσπορεύεται, Tunc ingreditur. Et pauſo pòſt pro εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν ἐδίδασκεν, legimus ἐδίδασκεν εἰς τὴν συναγωγὴν, docebat in ſynagoga, abſq; participio εἰσελθών. Item in proximo uerſiculo poſt ἐξεπλήσσοντο, additum erat πάντες, omnes. Sabbato, τοῖς σάββασιν. Vulgata & Eraſmus, ſabbatis. Sed ſatis apparet, pluralem numerum poſitum pro ſingulari, ut diximus Matth. 12. a. 1. & Act. 16. c. 13. quæ permutatio uidetur in Latino ſermone obſcurior. 23 In quo erat ſpiritus imp. ἐν πνεύματι ἀκαθάρτῳ. Simili genere dicendi utentes Græci, dicunt, ἐν λοιμάσιν εἶναι: & Latini, in culpa eſſe. Sed tamen nimis obſcura eſſet interpretatio, ſi uertas ad uerbum, In ſpiritu immundo, cum Vetere interprete: ſicut uulgò dicimus, eſtre en fiebure, pro eo quod Latini dicunt, febre teneri. Ideo Eraſmus maluit interpretari, obnoxius ſpiritui: ſenſu quidem expreſſo, ſed ita ut diſcedat à Græcis, à quibus ſtuduimus propius abeſſe. Ita etiam infrà loquitur cap. 5. a. 2. Cæterùm quòd initio huius uerſiculi καὶ interpretati ſumus Autem, nemo (opinor) reprehendet qui uarium huius particulæ uſum in Sacris ſcriptoribus obſeruarit. Itaque in hoc eodem uerſiculo eiuſdem particulę loco ſubſtituimus prouocabulum, ut melius cohæreret oratio, ſicut ſuprà uerſu 10. 24 Ah, ἔα, uel Hem. quæ particulę cõueniunt exclamanti partim dolore, partim rei nouitate. Ad uerbum, ſine, παῦε τί ἡμῖν. ſed multa uerba in aduerbia degenerant, ut ἄγε, ἄπαγε, & pleraq; eiuſmodi. Vetus interpres aut non legit, aut prætermiſit. Valla legit ἔα. Nazarene Ναζαρηνέ; Alibi ναζωραῖος dicitur Ieſus nomine gentili, à Nazareth Galilææ ciuitate & patria Mariæ, in quam ſe recepe-

C rat Ioſeph: unde factum, ut (ſicut prædictum erat) Nazarenus ſit Chriſtus uocatus, Matth. 2. d. 13. Conſideranda eſt igitur fraus Satanæ, qui quum illum ſciret eſſe natum in Bethleem, ut Prophetæ prædixerant de Meſsia, & Sanctũ illum Domini eſſe fateatur, populi tamen errorem fouet, ne Chriſtum, quem ſciebant omnes in Bethleem naſcitu rum ex familia Dauid (Matth. 2. a. 5.) pro Meſsia haberent: neq; Satanam fefellit hæc expectatio, ut apparet Ioan. 7. f. 42. Noui te quis ſis, οἶδά σε τίς εἶ. Helleniſmus pro, noui quis tu ſis. Sic Terentius in And. Obſerua filiũ quid agat. In octauo codice legitur οἶδα μέν, ſcimus. Nimirum Sanctus ille Dei, ὁ ἅγιος. Particula nimirum rectè addita eſt ab Eraſmo ad leniendam tranſitionem. Simile dicendi genus extat Matth. 19. cap. 17. Alludit autem Satan ad nomen illud quod Pontificis maximi tiaræ inſcriptum erat, ut ſcriptum eſt Exod. 28. f. 36. 26 Quum diſcerpſiſſet, σπαράξαν. Vide infrà cap. 9. c. 20. 27 Ita ut mutuò quærerent inter ſe, ὥστε συζητεῖν πρὸς αὐτούς. Conquirendi uerbum, quo uſus eſt poſt Veterem interpretem Eraſmus, Latinis ſignificat diligenter aliquid inueſtigare. συζητεῖν autem hoc loco eſt hominum attonitorum, qui mutuò ſeſe rogitant & interpellant. Sed in συζητήσει utraq; pars interdum idem quærit, interdum quod alius oppugnat, alter tuetur: unde factum, ut συζητεῖν interdum uertamus altercari. Quòd, ὅτι. Sic etiam hæc particula accipitur infrà cap. 4. d. 41. & 6. a. 2. Cicero quoque intio oranis pro Roſcio Amer. penè ſic loquitur: Credo (inquit) ego uos mirari, quid ſit quòd ego potiſsimum ſurrexerim. Per poteſtatem, κατ' ἐξουσίαν: Cicero 6. in Verr. Nõ per præſtigia, ſed palàm per poteſtatẽ uno imperio oſtiatim totum oppidum compilarit: id eſt, pro ſuo iure & authoritate, ſeu pro imperio, ut loquitur Terentius. alioquin ἐξουσίαν ſolemus interpretari authoritatem, & δύναμιν poteſtatem. Vetus interpres uertit, in poteſtate: id eſt (ut ſæpe alibi ſcriptum reperitur) ἐν ἐξουσίᾳ. Nam κατὰ hoc loco eſt nota cauſalis, uelut etiam quum dicunt Græci κατὰ τύχην: id eſt (ut uernaculo ſermone loquuntur) *par fortune*. Eraſmus, cum authoritate: id eſt, μετ' ἐξουσίας, ut Act. 26. c. 12: Imperat, ἐπιτάσσει. Alibi ἐπιτάττειν uertimus iniungere, ſed hic quæſiuimus ſynonymum, quia abſolutè ponitur. Auſcultant, ὑπακούουσιν. Vulgata & Eraſmus, obediunt: id eſt, πείθονται. 28 Circumiacentem Gal. περίχωρον τῆς Γαλιλαίας. Vulg. regionem Galilææ: id eſt, χώραν τῆς Γαλιλαίας. quum tamen ſubaudiatur γῆν ante περίχωρον: & ita dicatur fama Ieſu non modò per totam Galilæam, ſed etiam in uicinas regiones ſparſa.

Socrus autem Simonis decumbebat febricitans: & ſtatim dicunt ei de illa. 30 ἡ δὲ πενθερὰ σίμωνος κατέκειτο πυρέσσουσα· καὶ εὐθέως λέγουσιν αὐτῷ περὶ αὐτῆς. A

Tunc accedens, erexit eam prehenſa manu eius: & reliquit eam febris ſtatim, & ipſa miniſtrauit eis. 31 καὶ προσελθὼν ἤγειρεν αὐτὴν, κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς· καὶ ἀφῆκεν αὐτὴν ὁ πυρετὸς εὐθέως, καὶ διηκόνει αὐτοῖς.

Sanat Chriſtus infirmos. Quum autem ſerum *diei* eſſet, occidente ſole adducebãt ad eum omnes malè affectos & dæmoniacos: 32 ὀψίας δὲ γενομένης, ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος, ἔφερον πρὸς αὐτὸν πάντας τοὺς κακῶς ἔχοντας, καὶ τοὺς δαιμονιζομένους·

Ciuitasq; tota coacta erat ad oſtium. 33 καὶ ἡ πόλις ὅλη ἐπισυνηγμένη ἦν πρὸς τὴν θύραν.

Dæmonibus cognitus Chriſtus. Et ſanauit multos malè affectos uariis morbis: & dæmonia multa eiecit: neq; ſinebat loqui dæmonia quòd ipſum noſſent. 34 καὶ ἐθεράπευσε πολλοὺς κακῶς ἔχοντας ποικίλαις νόσοις· καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλε, καὶ οὐκ ἤφιε λαλεῖν τὰ δαιμόνια, ὅτι ἤδεισαν αὐτόν.

Orat Chriſtum. Et mane ualde multa nocte quum ſurrexiſſet, exĳt, & abĳt in deſertũ locum, & illic orabat. 35 καὶ πρωῒ ἔννυχον λίαν ἀναστὰς ἐξῆλθε, καὶ ἀπῆλθεν εἰς ἔρημον τόπον, κἀκεῖ προσηύχετο.

Et proſequuti ſunt eum Simon, & qui cum ipſo erant: 36 καὶ κατεδίωξαν αὐτὸν ὁ σίμων καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ·

Qui quum inueniſſent eum, dicunt ei: Omnes te quærunt. 37 καὶ εὑρόντες αὐτὸν, λέγουσιν αὐτῷ, ὅτι πάντες ζητοῦσί σε.

Tunc dicit eis: Eamus in contigua oppidula, ut & illic prędicem: in hoc enim egreſſus ſum. 38 καὶ λέγει αὐτοῖς· ἄγωμεν εἰς τὰς ἐχομένας κωμοπόλεις, ἵνα κἀκεῖ κηρύξω· εἰς τοῦτο γὰρ ἐξελήλυθα.

Prædicat. Et prædicabat in ſynagogis eorũ in tota Galilæa: & dæmonia eĳciebat. 39 καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, εἰς ὅλην τὴν γαλιλαίαν, καὶ τὰ δαιμόνια ἐκβάλλων. B

Leproſus ſanatur. Matth. 2. a. 2 Luc. 5. e. 12 Venitq; ad eum leproſus precans eum, eiq; ad genua accidens, ac dicens ei: Si uelis, potes me purgare. 40 καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτὸν λεπρὸς, παρακαλῶν αὐτὸν, καὶ γονυπετῶν αὐτὸν, καὶ λέγων αὐτῷ, ὅτι ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

Ieſus autem miſericordia commotus, extenſa manu, tetigit eum, & dicit ei: Volo, purgator. 41 ὁ δὲ ἰησοῦς σπλαγχνισθεὶς, ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτῷ· θέλω, καθαρίσθητι.

Et quum *hæc* ipſe dixiſſet, ſtatim abĳt ab illo 42 καὶ εἰπόντος αὐτοῦ, εὐθέως ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ

31 Et *ipſa* miniſtrauit, καὶ διηκόνει. Vulgata & Eraſmus, & miniſtrabat. Ego putaui relatiuum exprimendum, non tantum ut uitetur omnis ambiguitas (eſſet enim nimium abſurda ſententia, ſi ad febrim referas) ſed ut melius cohæreret oratio: quamobrem etiã διηκόνει ſum interpretatus ac ſi ſcriptum eſſet διηκόνησε. 32 Occidente ſole, ὀψὲ δὲ ἐγένετο ὅτε ἔδυ ὁ ἥλιος. Ad uerbum, quum occideret ſol. Sed noluimus repetere particulam Quum. Dicuntur autem δύνειν & καταδύνειν quæ aquam ſubeunt: ut appareat hoc dicendi genus profectum ex uulgi opinione, qui ſolẽ mergi putabat Oceano: ſicut ex alio nõ minus inepto errore, in uernaculo noſtro ſermone dicimus ſolẽ, quũ occidit, ire cubitum, & occidentem ſolem appellamus cubantem. Vulgata & Eraſmus, quum occidiſſet: ſignificatione aoriſti poſterioris: quum optimus Marci interpres Lucas 4. g. 40. utatur participio præſenti δύνοντος. quanquam, quod ad rem ipſam attinet, aut nullum, aut paruum eſt diſcrimen. Significatur enim in genere, extremum diem, ipſumq; adeò crepuſculum ſanandis ægrotis fuiſſe conſumptum. 33 Tota, ὅλη. Vulgata, omnis: id eſt, πᾶσα. quod rectè mutauit Eraſmus, ne omnes ciuitates concurriſſe intelligas. Interdum tamen τὸ πᾶν, etiam in diſcreta quantitate uſurpari conſtat, ut infrà cap. 2. b. 13. 34 Eiecit, ἐξέβαλε. Vulgata & Eraſmus, eijciebat: id eſt, ἐξέβαλλε. Sed illud melius conuenit, quia mollius cum ſuperiore uerbo cohæret. Sinebat, ἤφιε. Ita habent omnia exemplaria, quum potius dici ſoleat ἀφίει. puto igitur aoriſtum ſecundum eſſe ab ἧκω τὸ ἵημι. Sic infrà capite 11. b. 16. C

Quòd ipſum noſſent, ὅτι ἤδεισαν αὐτόν. Potes hæc ita explicare, ut dicas non paſſum eos proloqui quòd agnoſcerent Ieſum, uel non paſſum omnino loqui. idq; propterea quòd Chriſtum ſciebant eſſe Meſsiam. Nam codices 5. 6. 8. 9. addunt χριστὸν εἶναι. ſicut ſcribit Lucas, 4. g. 41. Cauſa autem huius interdicti eſt. ne (ut inquit Eraſmus) id ante tempus effutirent. Ego uerò aliam potius rationem eſſe puto, quòd ſcilicet diaboli munus non ſit prædicare Euangelium. Quamobrem etiam Paulus Pythonis teſtimonium ægrè fert, Act. 16. d. 18. 35 Mane ualde multa nocte, πρωῒ ἔννυχον λίαν. Vulgata, diluculo ualde: prætermiſſo aduerbio ἔννυχον, uel ἔννυχα, ut legebatur in uetuſtis codicibus 6. 8. 12. quo ſignificatur tempus adhuc ueluti intra noctem latens. Nos uerò quum hoc exprimere altero uocabulo Latino non poſſemus, neceſſariò receſsimus à Græcis. Eraſmus pro λίαν uertit adhuc, id eſt ἔτι, aut certè hoc addidit de ſuo. 36 Et proſequuti ſunt, καὶ κατεδίωξαν. Et proſequuti ſunt: ſcilicet uelut fugientem, ut ſæpe ſolebat ad precandum ſolitudinem captare. Vulgata & Eraſmus legerunt κατεδίωξεν, ſingulari numero, ſicut in duob. uetuſtis codicibus ſcriptum legimus. 38 Contigua, τὰς ἐχομένας: id eſt (ut uertit Vulgata & Eraſmus) proxima: παρὰ τὸ ἔχεσθαι, quod hærere & quaſi affixum eſſe ſignificat. Oppidula, κωμοπόλεις. Ita uocat compoſito nomine, quæ neque merentur duntaxat uici nomen, neque etiam dici poſſunt urbes, quòd non ſint mœnibus cinctæ: ideoq; uſi ſumus diminutiuo quo utcunq; id explicaretur. Nam pagi nomen latius patere exiſtimo. Hebræi פרזים, Galli *bourgades* appellant. Erat autem ſcriptum in ſecundo exemplari, εἰς τὰς ἐγγὺς κώμας καὶ εἰς τὰς πόλεις: id eſt, in propinquos uicos & ciuitates: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres. In hoc, εἰς τοῦτο. Vulgata, ad hoc. Nam poſitum eſt, εἰς ἀντὶ τοῦ περὶ: id eſt, IN pro AD. Sic Columel. lib. 7. cap. 8. Sub umbra, inquit, cratibus in hoc factis: id eſt, ad eũ uſum. Egreſſus ſum, ἐξελήλυθα. Tertius codex legit ἐλήλυθα, id eſt ueni: & ita conuertit Vetus interpres. 40 Si uelis, ὅτι ἐὰν θέλῃς. Ad uerbum, Quòd ſi uelis. Particula ὅτι (ut alibi infinitis locis) abũdat. Sed eius loco ſcriptum erat in octauo exemplari, κύριε. Domine. 42 Quum *hæc* ipſe dix. εἰπόντος αὐτοῦ. Hæc deerant in uetuſtis duobus exemplaribus, nempe ſecundo & octauo.

43 Ablegauit.

A ἡ λέπρα, καὶ ἐκαθαρίσθη.

καὶ ἐμβριμησάμενος αὐτῷ, εὐθέως ἐξέβαλεν 43
αὐτόν.

καὶ λέγει αὐτῷ· ὅρα μηδενὶ μηδὲν εἴπῃς, ἀλλ' 44
ὕπαγε, σεαυτὸν δεῖξον τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε
περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου ἃ προσέταξε Μωσῆς, εἰς
μαρτύριον αὐτοῖς.

ὁ δὲ ἐξελθὼν, ἤρξατο κηρύσσειν πολλὰ, καὶ διὰ 45
φημίζειν τὸν λόγον, ὥστε μηκέτι αὐτὸν δύνασθαι φα
νερῶς εἰς πόλιν εἰσελθεῖν· ἀλλ' ἔξω ἐν ἐρήμοις τό
ποις ἦν, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν πανταχόθεν.

ΚΕΦ. β'.

ΚΑὶ πάλιν εἰσῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ δι' ἡμε- 1
ρῶν, καὶ ἠκούσθη ὅτι εἰς οἶκόν ἐστι.

καὶ εὐθέως συνήχθησαν πολλοί, ὥστε μηκέτι χω 2
ρεῖν μηδὲ τὰ πρὸς τὴν θύραν· καὶ ἐλάλει αὐτοῖς
τὸν λόγον.

καὶ ἔρχονται πρὸς αὐτὸν, παραλυτικὸν φέρον- 3
τες αἰρόμενον ὑπὸ τεσσάρων·

καὶ μὴ δυνάμενοι προσεγγίσαι αὐτῷ διὰ τὸν 4
B ὄχλον, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην ὅπου ἦν, καὶ ἐξορύ
ξαντες χαλῶσι τὸν κράββατον, ἐφ' ᾧ ὁ παραλυτι-
κὸς κατέκειτο.

lepra, & purgatus fuit.

Et interminatus ei Iesus, statim ablegauit eum:

Dicitq; ei: Vide *ut* nemini quicquam dicas: sed abi, indica teipsum Sacerdoti, & offer pro purgatione tui quæ iniunxit Moses, & in testimonium ipsis. Leuit.14.a.4

Ille uerò egressus, cœpit prædicare multa, & rem diuulgare, *ita* ut iam non posset Iesus manifestè introire in ciuitatem: sed foris in desertis locis erat, & ueniebant ad eum undique. Luc.5.d.18

CAP. II.

ET rursus intrauit Capernaum interiectis *aliquot* diebus, & auditũ est quòd domi esset. 1 Matth.9.a.1

Statimq; coacti sunt multi, *adeò* ut iam nõ caperent *eos* ne ea quidem *loca* quæ *erant* ad ostiũ: & loquebatur eis sermonem. 2

Tunc ueniunt ad eum ferentes paralyticum quí à quatuor portabatur. 3 *Paralyticus sanatur.*

Et quum non possent appropinquare ei propter turbam, detexerunt tectum ubi erat, eoq; perfosso *funibus* demittunt grabbatum in quo paralyticus iacebat. 4

43 Ablegauit, ἐξέβαλεν. Proprie eiiciendi uerbum quo usus est Vetus interpres, non quadrat: & tamen uidetur aliquid amplius significare Euangelista, quàm declaret uerbum emittere, quod usurpat Erasmus, quia additur interminatio. placuit igitur quod medium erat. 44 Vt nemini, μηδενὶ. Subauditur particula ἵνα, quam expressi. Quòd autem negationes duas adscriptas habemus, Atticismus est alienus à Latino idiomate, ubi duæ negationes magis negant. Tamen in exemplaribus primo & secundo μηδὲν non erat adscriptum. Sacerdoti, τῷ ἱερεῖ. Vulgata, principi Sacerdotum: id est, ἀρχιερεῖ. Nec uideo cur ita conuerterit Vetus interpres, nisi fortasis quia additur articulus. Sed liquet ex Leuit.13.a.2. non modò penes ipsum summum Pontificem, sed etiam penes omnes ex Aaronis posteritate Sacerdotes fuisse iudicium de lepra. Itaq; articulus hoc loco non ponitur διακριτικῶς, sed potius (ut ex Magẽtino Budæus obseruauit) ἰσοδυναμεῖ τῷ περὶ διαγνώσεως τῆς λεπρᾶς: ueluti si de tota hominis specie loquẽs dicas, ὁ ἄνθρωπος. Pro, περὶ: id est, ὑπὲρ, ut annotauimus Matth.9.d.36. & 26.c.28. 45 Rem, τὸν λόγον. Ad uerbum, sermonem. Sed Hebraismus est, de quo iam sæpe diximus. Diuulgare, διαφημίζειν. Vulgata, diffamare. Sed hoc uerbum à Latinis semper in uitio ponitur. Non posset, μὴ δυνάσθαι. Intellige tantam turbam fuisse, ut periculum sæpe incurrerit ne elideretur: & paratam idcirco nauiculam habere ipsum oportuerit, ut explicatur infrà cap.3.b.9.

Iesus, αὐτόν. Ad uerbum, ipse. Sed quum hoc ita Græcè scriptum sit, ut dubitare possis an ad purgatũ leprosum, an uerò ad Iesum pertineat, rectè Erasmus (quem sequuti sumus) pro relatiuo ipsum antecedens posuit.

IN CAP. II.

1 Interiectis *aliquot* dieb. δι' ἡμερῶν. Sic Lucas Act.24.e.17. δι' ἐτῶν δὲ πλειόνων, plurib. aũt annis interiectis. Vulg. post dies. Eras. post aliquot dies: id est, μετ' ἡμέρας, quo modo etiã loquitur Marcus noster infrà cap.9.a.2, & 14.f.58. sed addito dierũ numero. Paulus quoq; hoc dicendi genus, id est præpositionẽ διὰ pro μετὰ usurpat Galat.2. a.1. & Matthæus 26.f.61. sed expresso certo numero. Certè nusquam memini legere δι' ἡμερῶν, apud Græcos scriptores absolutè positum, quum alioquin dicant διὰ πολλοῦ: id est, multo interiecto tempore: & in ueteribus Latinis codicibus duobus testatur Erasmus se legisse scriptum, post dies octo. quamuis eam lectionem ipse non probet. Ego uerò hoc dicendi genus puto ex Hebræorum idiomate profectum, qui ita solent dicere indefinitè מקץ ימים, ut Gen.4.a.3. Ita enim exponi à Græcis מקץ ostendemus infrà cap.8.d.31. Addidimus autem particulam indefinitam ex Erasmo, & præpositionẽ διὰ uertimus per participium Interiectis: quòd eius significatio ita uideatur hoc loco melius expressa, quàm si uertas Post, id est μετὰ: quamuis quod ad sensum attinet, etiamsi ita interpreteris, sententiam nihil immutes. Domi, εἰς οἶκον. Ad uerbum, in domo: id est, ἐν οἴκῳ, ut etiam legit octauum exemplar. Intelligit autem domum eam in qua commorari solebat. nam eam urbem sibi delegerat, relicta Nazareth, ut scribitur Matth.4.d.13. 2 Ne ea quidem, μηδὲ τά. Vulgata, neque. Erasmus, nec illa. Sed particula μηδὲ in hoc dicendi genere id declarat quod Latinè, ne quidem. Loca quæ *erant* ad ostium: τὰ πρὸς τὴν θύραν. Vulgata, ad ianuam, omisso articulo τά. Sensus planus est, nempe nec domum ipsam, nec uestibulum capere potuisse multitudinem quæ ad eum audiendum conuenerat. Sermonem, τὸν λόγον. Euangelij sermonem intelligit. Nam ideo addit articulum. neque enim mihi pleonasmus esse uidetur. 4 Appropinquare, προσεγγίσαι. In octauo codice scriptum erat προσενέγκαι: id est, offerre: scilicet in ipsius conspectum, ut explicat Lucas 5.d.19. ita etiam conuertit Vetus interpres.

Propter turbam, διὰ τὸν ὄχλον. Vulgata & Erasmus, præ turba: id est, ἀπὸ uel ὑπὸ τοῦ ὄχλου. Sic enim usurpata est particula ἀπὸ, Matth.28.a.4. & Lucæ 22.e.45. Detexerunt tectum, ἀπεστέγασαν τὴν στέγην. Ita expressit Erasmus in annotationibus paronomasiam: quæ non apparet, si cum Vetere interprete conuertas, nudauerunt tectum: id est, ἐγύμνωσαν τὴν στέγην. Vbi, ὅπου: id est, in quo, ut apertius ostẽdit Lucas. Ita enim erant ædes cõstructę (ficut alibi docuimus) ut superior pars esset plana. Ea igitur perfossa, demiserunt paralyticum in inferiorem locum in quo Iesus concionabatur, quòd perrumpere alioqui in ipsius conspectum non posset. Erasmus, ὅπου ἦν interpretatur his

quatuor uocabulis, ædium in quibus erat: quum minimè fuerit necesse sententiam per se satis planam illustrare. Sæpius enim solent hæc aduerbia ita usurpari, quàm ut exempla requirantur. A

Eoq; perfosso, καὶ ἐξορύξαντες. Vulgata, & patefacentes: id est, καὶ ἀνοίξαντες. Erasmus, perfossoq; tecto. Funibus demittunt, χαλῶσι. Vulgata. submiserunt. Erasmus rectè usus est periphrasi, ut uim Græci uocabuli exprimeret. Est autem præsens pro præterito: quæ enallage narrationibus conuenit, & Marco est familiaris. Grabbatum, τὸν κράββατον. Ita uocant Lati ni propriè lectos uiliores in quibus meridiari solebant ueteres, non autem uel accumbere ad mensam, uel nocte quiescere. Latini à Græcis hoc uocabulum mutuati sunt, sed correcta antepenultima & penultima producta, ut in illo Martialis: Sed si nec focus est, nudi nec sponda grabati. Nam etiam in quibusdam Græcis exemplaribus scriptum erat κράβαττον, in alijs rursus λράλλατον.

Remittit peccata Christus.

Quum autem uidisset Iesus fidem eorum, dicit paralytico: Fili, remissa sunt tibi peccata tua.

5 ἰδὼν δὲ ὁ ἰησοῦς τὴν πίστιν αὐτῶν, λέγει τῷ παραλυτικῷ· τέκνον, ἀφίωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

Erant autem illic quidam de Scribis sedẽtes, & ratiocinantes in cordibus suis:

6 ἦσαν δέ τινες τῶν γραμματέων ἐκεῖ καθήμενοι, καὶ διαλογιζόμενοι ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

Iob 14.2.4 Psa.43.d.15

Quid iste ita loquitur blasphemias? quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

7 τί οὗτος οὕτω λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός;

Et quum statim agnouisset Iesus spiritu suo quòd ita cogitarent apud se, dixit eis: Quid ista ratiocinamini in cordibus uestris?

8 καὶ εὐθέως ἐπιγνοὺς ὁ ἰησοῦς τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ὅτι οὕτω διαλογίζονται ἐν ἑαυτοῖς, εἶπεν αὐτοῖς· τί ταῦτα διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Vtrum est facilius, dicere paralytico, Remissa sunt tibi peccata: an dicere: Surge, & tolle grabbatum tuum, & ambula?

9 τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν τῷ παραλυτικῷ, ἀφίωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι· ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι, καὶ ἆρόν σου τὸν κράββατον, καὶ περιπάτει;

Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet authoritatem remittendi peccata in terra (ait paralytico)

10 ἵνα δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀφιέναι ἐπὶ τῆς γῆς ἁμαρτίας (λέγει τῷ παραλυτικῷ) B

Tibi dico, surge, ac tolle grabbatum tuum, & abi domum tuam.

11 σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου.

Tunc ille statim surrexit: sublatoq; grabbato, egressus est coram omnibus, adeò ut percellerentur omnes, & glorificarent Deum, dicentes: Nunquam tale quicquam uidimus.

12 καὶ ἠγέρθη εὐθέως, καὶ ἄρας τὸν κράββατον, ἐξῆλθεν ἔναντίον πάντων· ὥστε ἐξίστασθαι πάντας, καὶ δοξάζειν τὸν θεόν, λέγοντας, ὅτι οὐδέποτε οὕτως εἴδομεν.

Matth.9.a.9 Luc.5.c.27

Et egressus est rursus ad mare: totaq; turba ueniebat ad eum, ac docebat eos.

13 καὶ ἐξῆλθε πάλιν παρὰ τὴν θάλασσαν, καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ ἐδίδασκεν αὐτούς.

Matthæi uocatio.

Et quum prætergrederetur, uidit Leuin Alphæi *filium* sedentem ad telonium, dicitq; ei: Sequere me. Et is surgens sequutus est eum.

14 καὶ παράγων εἶδε λευὶν τὸν τοῦ ἁλφαίου καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον· καὶ λέγει αὐτῷ, ἀκολούθει μοι. καὶ ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

Et factum est, quum ipse accumberet in domo illius, multi etiam Publicani & peccatores simul discumbebant cum Iesu & discipulis eius: erant enim multi, & sequuti fuerant eum.

15 καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτὸν ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ, καὶ πολλοὶ τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ συνανέκειντο τῷ ἰησοῦ καὶ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ. ἦσαν γὰρ πολλοί, καὶ ἠκολούθησαν αὐτῷ.

5 Remissa sunt, ἀφίωνται: id est, ἀφῆνται, ut post Herodianum interpretatur Budæus in commentarijs. Sed & accipi potest, pro remissa sunto, uel remittuntur: tertia scilicet persona plurali coniunctiui pro ἀφῶνται: quem modum Diomedes Mandatiuum uocat, ut ἀφίν pro ἀφῇ dicitur πλησιασμῷ τοῦ ι. Iliad. π. sicut disertè in eum locũ scribit Eustathius: & ἀφίω, pro ἀφῶ, ut idem scribit Odyss. τ. Itaque nulla causa erat cur Erasmus ab eo se deceptum quereretur, qui quærenti responderat conuerti posse, remittuntur. Vulgata, remittuntur: id est, ἀφίενται, sicut in Aldino exemplari Herodoti in Euterpe legimus κείονται, non κεῖνται. 6 Ratiocinantes, διαλογιζόμενοι. Vulgata & Erasmus cogitantes: id est, διανοούμενοι. Neque ignoro διαλογίζεσθαι sæpe pro διανοεῖσθαι poni, ut alibi diximus: sed tamen quũ proprium uerbum haberem, nolui synonymũ quærere. Est autem διαλογίζεσθαι idem omnino quod ratiocinari: id est, rationes secum uel cum aliquo subducere: unde factum ut pro cogitare & animo uersare accipiatur. Nam qui secum aliquid in utramque partem uersat, duplicem quodammodo personam sustinet. Vide Matth. 21. c. 25. C

12 Percellerentur, ἐξίστασθαι. Vel obstupescerent. Vulgata, mirarentur, θαυμάζειν. Erasmus, stupescerent: id est, præ admiratione apud se non essent. Nam ἐξίστασθαι Græcis, & percellere Latinis declarat Loco dimouere & euertere. ut in illo Ciceronis pro Milone: Martem communem adde, qui sæpe spoliantem iam & exultantem euertit & percutit. Idem Pro domo sua: Desinant homines ijsdem machinis sperare me restitutum posse labefactari, quibus stantem perculerunt. Sic etiam uertere solemus τὸ ἐκπλήττεσθαι, quia Græcorum copiam assequi non possumus. Tale quicquam, οὕτως. Vide Matth. 9. d. 33. 14 Leuin, λευεὶν. Hoc fuisse alterum ipsius nomen, quum ipse sese Matthæum etiam uocet suprà 9. a. 9. disertè dicit Lucas 5. c. 27. Itaque Caninius non rectè uidetur existimasse Matthæum fuisse Leuitam. Basilienses editio habet λευεὶ, sed λευὶν scriptum reperimus in omnibus uetustis codicibus.

15 Quum ipse accum. ἐν τῷ κατακεῖσθαι αὐτόν. Ad uerbum, in discumbere ipsum. Vbi IN pro INTER ponitur. Latini autem in hoc dicendi genere nomen aut pronomen ab anteriore parte non usurpant. Dicunt enim Inter discumbendum, inter prandendum, absolutè: à posteriore uerò interdũ, ut Liuius, Inter spoliandum corpus hostis, ueruto percussus. Itaque necessariò mutanda fuit phrasis Græca. Sequuti fuerant, ἠκολούθησαν. Vulgata, sequebantur: id est, ἠκολούθουν: quo modo etiam scriptum inuenimus in octauo exemplari.

A καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι ἰδόντες αὐ 16 Quumq; Scribæ ac Phariſæi uidiſſent eum
τὸν ἐσθίοντα μετὰ τῶν τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν, edentem cum Publicanis & peccatoribus, di-
ἔλεγον τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· τί ὅτι μετὰ τῶν τελω- xerunt diſcipulis eius: Quid eſt quòd cum Pu-
νῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίει καὶ πίνει; blicanis & peccatoribus edit ac bibit?

καὶ ἀκούσας ὁ ἰησοῦς, λέγει αὐτοῖς, οὐ χρείαν ἔ- 17 Et quum *hoc* audiſſet Ieſus, dicit eis: Qui ua-
χουσιν οἱ ἰσχύοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες. lent, non opus habent medico, ſed qui malè af-
οὐκ ἦλθον καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς fecti ſunt. non ueni ut uocarem iuſtos, ſed pec- *Iuſti.*
μετάνοιαν. catores ad reſipiſcentiam. *Peccatores.* 1.Tim.1.c.13

καὶ ἦσαν οἱ μαθηταὶ ἰωάννου καὶ οἱ τῶν φαρισαί- 18 Et diſcipuli Ioannis ac Phariſæorum ieiuna- *Ieiunaturos & afflictiones paſſuros Apoſtolos poſt aſcẽſionem ſuam prædicit Chriſtus.*
ων νηστεύοντες· καὶ ἔρχονται, καὶ λέγουσιν αὐτῷ· διὰ bant: ueniuntq;, & dicunt ei: Quare diſcipuli
τί οἱ μαθηταὶ ἰωάννου καὶ οἱ τῶν φαρισαίων νηστεύ- Ioannis & Phariſæorum ieiunant: tui autem di
ουσιν, οἱ δὲ σοὶ μαθηταὶ οὐ νηστεύουσι; ſcipuli non ieiunant?

καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· μὴ δύνανται οἱ υἱοὶ 19 Tunc ait eis Ieſus: Num poſſunt filij thalami *Sponſus.* Matth.9.b.14 Luc.5.f.33
τοῦ νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, νη- quo *tempore* cum ipſis eſt Sponſus, ieiunare? quã
στεύειν; ὅσον χρόνον μεθ' ἑαυτῶν ἔχουσι τὸν νυμφίον, diu habent ſecum Sponſum, non poſſunt ieiu-
οὐ δύνανται νηστεύειν. nare.

ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι, ὅταν ἀπῇρται ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμ- 20 Venient autem dies quum tolletur ab eis
φίος, καὶ τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Sponſus, & tunc ieiunabunt in illis diebus.

καὶ οὐδεὶς ἐπίβλημα ῥάκους ἀγνάφου ἐπιῤ- 21 Sed nemo panniculum impexum inſuit in ue- *Pannus impolitus.*
ῥάπτει ἐπὶ ἱματίῳ παλαιῷ· εἰ δὲ μή, αἴρει τὸ πλή- ſtimentum uetus: ſin minus, illud ipſius ſupple
B ρωμα αὐτοῦ τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ, καὶ χεῖρον σχί- mentum nouum detrahit de ueteri, & peior fit
σμα γίνεται. fiſſura.

Καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· 22 Et nemo inijcit uinum nouum in utres uete- *Vinum nouum.*
εἰ δὲ μή, ῥήσσει ὁ οἶνος ὁ νέος τοὺς ἀσκούς, καὶ ὁ οἶνος res: ſin minus, diſrumpit uinum nouum utres,
ἐκχεῖται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται· ἀλλὰ οἶνον νέον & uinum effunditur, & utres pereunt: ſed uinũ
εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον. nouum in utres nouos inijciendum eſt.

καὶ ἐγένετο παραπορεύεσθαι αὐτὸν ἐν τοῖς σάβ- 23 Factum eſt autem ut ipſe præteriret ſabba- *Sabbatho euellunt diſcipuli ſpicas.* Matth.12.a.1 Luc.6.a.1.
βασι διὰ τῶν σπορίμων, καὶ ἤρξαντο οἱ μαθηταὶ αὐ- tho per ſata, & cœperunt diſcipuli eius iter fa-
τοῦ ὁδὸν ποιεῖν τίλλοντες τοὺς στάχυας. ciendo uellere ſpicas.

καὶ οἱ φαρισαῖοι ἔλεγον αὐτῷ· ἴδε τί ποιοῦσιν 24 Tunc Phariſæi dixerunt ei: Ecce, cur faciunt
ἐν τοῖς σάββασιν, ὃ οὐκ ἔξεστι; ſabbatho quod non licet?

καὶ αὐτὸς ἔλεγεν αὐτοῖς· οὐδέποτε ἀνέγνωτε τί 25 Et ipſe dixit eis: Nunquam legiſtis quid fe- *Dauid.* 1.Reg.21.b.6
ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε χρείαν ἔσχε, καὶ ἐπείνασεν αὐ cerit Dauid, quum egeret, & eſuriret ipſe &
τὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ; qui cum eo *erant*?

16 Quid eſt quòd, τί ὅτι. Vulgata, Quare: id eſt, διατί: ſicut etiam legebatur in ſecundo codice. Edit ac bibit? ἐσθίει καὶ πίνει: In octauo exemplari additur, ὁ διδάσκαλος ὑμῶν: magiſter ueſter? quod etiam conuertit Vetus interpres, ut in quibuſdam ipſius interpretis exemplaribus impreſsis legitur. 17 Qui ualent, οἱ ἰσχύοντες: id eſt, Qui ſunt integris uiribus. Vulgata, ſani: id eſt, ὑγιαίνοντες. Eraſmus, qui bene ualent. Ad reſipiſcentiam, εἰς μετάνοιαν. Eraſmus, ad pœnitentiam. de quo alibi diximus. hæc autem non legit Vetus interpres, neque ex uetuſtis exem-
C plaribus 2. & 8. 18 Ac Phariſæorum, καὶ οἱ τῶν φαρισαίων, ſcilicet diſcipuli. In quibuſdam codicibus legitur, καὶ οἱ φαρισαῖοι & Phariſæi, eodem ſenſu. Nam Phariſæorum diſcipuli & ipſi Phariſæi erant. Quod autem putat Eraſmus hæc etiam conuerti ſic poſſe, Et qui ſunt ex Phariſæis: id eſt, ex factione Phariſaica: ſenſum quidem eundem habet, ſed non ſatis conuenit. Dixiſſet enim Euangeliſta, οἱ ἐκ τῶν φαρισαίων, ſicuti ſæpe in Actis loquitur Lucas, & apud Paulum reperias τινὲς ἐκ περιτομῆς. 19 Quo *tempore*, ἐν ᾧ. Subaudi χρόνῳ: quæ eclipſis eſt Græcis in hoc dicendi genere familiaris. Eraſmus, in quo: ut repetatur νυμφῶνος: id eſt, thalamo. Sed illa interpretatio uidetur melius conuenire cum ijs quæ proximè conſequuntur. Subijcitur enim ὅσον χρόνον: id eſt, quanto tempore, ſiue quandiu. Itaque idem Eraſmus Luc.5.f.33. ἐν ᾧ interpretatur Dum, pro Interim dum. 21 Sed nemo, καὶ οὐδείς. καὶ deerat in exemplaribus 4.5.6.8.9. Inſuit, ἐπιῤῥάπτει. Vulg. & Eraſmus, aſſuit: quod neque memini legere apud idoneos authores, neque ſenſum huius loci declarat, ut copioſius oſtendimus Matth.9.b.16. unde petenda ſunt quæ ad hunc uerſiculum pertinent. 22 Vinum iniic. eſt, τὸν οἶνον βλητέον. Græcis τὸν οἶνον: id eſt, uinum ponitur quarto caſu. Dicunt enim, γραπτέον μοι ἐπιστολήν: id eſt, ſcribendum eſt mihi epiſtolã: quod dicendi genus imitatus Virgilius dixit, pacẽ Troiano à Rege petendum. Et Cicero, Iterandum eadem iſta mihi. Sed hæc ſunt admodum rara. 23 Vt ipſe præteriret, παραπορεύεσθαι αὐτὸν. In ſecundo exemplari legitur (quo modo etiam uertit Vulgata) πάλιν αὐτὸν ἐν τοῖς σάββασι διαπορεύεσθαι αὐτόν: id eſt, ut rurſus ipſe ſabbatho iret, uel iter faceret. Nã περαύεσθαι pro ἰέναι hic accipitur, ſicut & Matth. 12.a.1. Alij legunt, ἐν τῷ παραπορεύεσθαι αὐτὸν: id eſt, quum ipſe præteriret. Iter faciendo, ὁδὸν ποιεῖν. Vel ὁδοποιεῖν unico uerbo, ut legit Theophylactus. Videtur autem permutata uerborum collocatio. Nam planior erit oratio, ſi dicas, iter faciendo uellere ſpicas: quàm ſi ad uerbum interpreteris, iter facere uellendo ſpicas. Itaque illo modo maluì conuertere. Vulgata, progredi: id eſt, προβαίνειν. Eraſmus, inter uiam: id eſt, ἐν τῇ ὁδῷ, uel παρὰ τὴν ὁδόν. 24 Faciunt, ποιοῦσιν. In ſecundo codice additur οἱ μαθηταί σου, diſcipuli tui: quod tamen addere non erat neceſſariũ, quum præſentes eos commonſtrarent Phariſæi. 25 Quum egeret, ὅτι χρείαν ἴσχε. χρείαν ἔχειν, ferè interpretamur opus habere, ex Columellæ authoritate. Hic autem ſynonymum quæſiuimus neceſſariò, quia abſolutè ponitur.

Panes propositionis.

Quomodo ingressus sit in domum Dei sub Abiathar pontifice, & panes propositionis ederit, quibus non licet edere nisi Sacerdotibus, & dederit etiam ijs qui secum erant?

Exod.29.e.33 Leuit.8.f.31.& 24.b.9

Dixit etiam eis: Sabbathum propter hominem factum est, non homo propter sabbathum.

Sabbathum.

Itaque Filius hominis est Dominus etiam sabbathi.

CAP. III.

Arida manus sanatur.

Matth.12.a.9 Luc.6.a.6

ET introiuit rursus in synagogam: eratq; illic homo arefactam habens manum:

Et obseruabant eum an sabbathis sanaturus esset eum, ut accusarent ipsum.

Tunc ait homini habēti manum arefactam, Surge in medium.

Et dicit eis: Licet sabbathis benefacere, an malefacere? hominem seruare, an trucidare? Ipsi uerò silebant.

Ira.

Et quum circumspexisset eos cum ira, condolescens quòd occalluisset cor eorum, dicit homini: Extende manum tuam. Et is extendit: restitutaq; est manus eius sana ut altera.

Consilium contra Christum.

Tunc egressi Pharisæi, statim cum Herodianis consilium inierunt aduersus eum, ut eum perderent.

Sed Iesus cum discipulis suis secessit ad mare: & magna multitudo à Galilæa sequuta est eum, & à Iudæa,

Et ab Hierosolymis, & ab Idumæa, & *regione* trans Iordanem. & qui circa Tyrum ac Sidonē habitabant, magna multitudine, quum audissent quanta faceret, uenerunt ad eum.

26 ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ ἐπὶ Ἀβιαθαρ τοῦ ἀρχιερέως, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔφαγεν, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ τοῖς ἱερεῦσι, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ οὖσι; A

27 καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, τὸ σάββατον διὰ τὸν ἄνθρωπον ἐγένετο, καὶ οὐχ ὁ ἄνθρωπος διὰ τὸ σάββατον·

28 ὥστε κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τοῦ σαββάτου. ΚΕΦ. γ'.

1 ΚΑὶ εἰσῆλθε πάλιν εἰς τὴν συναγωγήν, καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος ἐξηραμμένην ἔχων τὴν χεῖρα.

2 καὶ παρετήρουν αὐτὸν, εἰ τοῖς σάββασι θεραπεύσει αὐτὸν, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

3 καὶ λέγει τῷ ἀνθρώπῳ τῷ ἐξηραμμένην ἔχοντι τὴν χεῖρα, ἔγειραι εἰς τὸ μέσον.

4 καὶ λέγει αὐτοῖς· ἔξεστι τοῖς σάββασιν ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀποκτεῖναι; οἱ δὲ ἐσιώπων.

5 καὶ περιβλεψάμενος αὐτοὺς μετ' ὀργῆς, συλλυπούμενος ἐπὶ τῇ πωρώσει τῆς καρδίας αὐτῶν, λέγει τῷ ἀνθρώπῳ· ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. καὶ ἐξέτεινε, καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. B

6 καὶ ἐξελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, εὐθέως μετὰ τῶν Ἡρῳδιανῶν συμβούλιον ἐποίουν κατ' αὐτοῦ, ὅπως αὐτὸν ἀπολέσωσι.

7 καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀνεχώρησε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς τὴν θάλασσαν. καὶ πολὺ πλῆθος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἠκολούθησεν αὐτῷ, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας,

8 καὶ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, καὶ ἀπὸ τῆς Ἰδουμαίας, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου· καὶ οἱ περὶ Τύρον καὶ Σιδῶνα, πλῆθος πολὺ, ἀκούσαντες ὅσα ἐποίει, ἦλθον πρὸς αὐτόν.

26 Sub Abiathar pontifice, ἐπὶ Ἀβιάθαρ τοῦ ἀρχιερέως. Ita scriptum inuenimus in omnibus codicibus, quum 1. Samu.21.a.1. Pontifex uocetur Achimelech pater ipsius Abiathar. Sed præterquam quòd apparet ex 1. Paralip. 24.a.2. & 3. duos fuisse Pōtifices qui uicissim fungerentur Sacerdotio: siquis hunc locum Paralipomenon, & præterea, 2. Sam.8.d.17. contulerit cum 2. Sam.15.f.29.g.35. & 1. Reg.2.e.26.27. comperiet & patrem & filium binomios fuisse, quum uterque modò Achimelech, modò Abiathar dicatur.

IN CAP. III.

4 Benefacere, ἀγαθοποιῆσαι: id est, beneficio afficere: qua significatione rarò usurpatur uerbum illud apud Latinos: tametsi ab eo dicūtur benefici homines, & benefacta, & beneficia. Paulus 1. Tim.6.b.18. eadē significatiōe utitur uerbo ἀγαθεργεῖν. In 5. codice legitur τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν: id est, quid sabbathis licet? ut triplex sit interrogatio in hoc uersiculo. Hominem seruare, an trucidare? ψυχὴν σῶσαι ἢ ἀποκτεῖναι; Vetus interpres suo more uertit σῶσαι saluam facere, & ἀποκτεῖναι perdere: id est, ἀπολέσαι, ut etiam scriptum erat in duobus exemplaribus. Cæterùm Animæ uocabulum uel pro uita accipi potest, uel Hebraica synecdoche, pro homine. Illo modo si accipias, durior erit loquutio, trucidare uitam. Itaque Animæ uocabulum non repetes ἀπὸ λοιποῦ, sed τὸ ἀποκτεῖναι oppones his duobus cōiunctis, ψυχὴν σῶσαι. Sin autem pro homine accipias, plana erit sententia: quo modo etiam maluimus interpretari. C

5 Condolescens, συλλυπούμενος. Est (ni fallor) peculiaris quædam uis hoc loco præpositionis σὺν: neque idem ualet συλλυπούμενος, quod simplex participium λυπούμενος, sicut apud Latinos condolere & condolescere accipiuntur: sed significatur Dominus minimè iratus hominum more, in quibus ira nihil aliud est quàm uindicandæ iniuriæ summa appetitio: ideo cum maleuolentia semper coniuncta est & cum dolore quidem, sed quem ex iniuria nobis facta concipimus, non autem ex eius uel improbitate, uel imprudentia à quo lædimur. At contrà Dominus ita iratus erat ipsorum malitiæ, ut simul eum caperet commiseratio aduersariorum, & nihil prætermitteret quo illos reuocaret ad officium, tantum aberat ut ulciscendi rabie ferretur. Quòd occalluisset cor eorum, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν. Vulgata & Erasmus, super cæcitate cordis eorum. Atqui πώρωσιν, aliud esse quàm πήρωσιν, constat uel ex capite Ioannis 12.f.40. Declarat enim πῶρος callum & duritiem in articulis, unde oritur πωροῦσθαι, id est callum obducere, & πώρωσις: quod postremum quum altero uocabulo Latino non possem interpretari, usus sum periphrasis subsidio. Videtur autem Vetus interpres non πωρώσει, sed πηρώσει legisse, aut hæc duo confudisse, cùm hoc in loco, tum alijs plurimis. Quidā nuper uertit torporem, quasi tarditas, & sopor hic accusetur in Iudæis: sicut in Apostolis, ac nō potius summa cōtumacia & obduratus animus. 6 Consilium inie. συμβούλιον ἐποίουν. Vulg. ad uerbū, cōsiliū faciebāt: quod genus dicēdi nō est Latinū. 7 Magna multitudo, πολὺ πλῆθος. Ad uerbū, multa multitudo. Vulg. multa turba: id est, πολὺς ὄχλος: quod etiā scriptū offēdimus in secūdo exēplari. Et à Iudæa, καὶ ἀπὸ Ἰουδαίας. Hęc non legit Vetus interpres, aut prætermisit. Et certè Hierosolyma, cuius statim fit mentio, in ea regione sita est quæ Iudææ nomine peculiariter intelligitur: ut illud uideri possit irrepsisse, nisi per epexegesin explices. Reperitur tamen ita scriptum in omnibus codicibus etiam uetustis, atque adeò apud Theophylactū. 8 Et *regione* trans Iordanē, καὶ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata & Erasmus, & trans Iordanem: quod dicendi genus certè obscurum est, quum repetenda sit præpositio ἀπὸ, ut (si uitare uolueris amphiboliam) dicendum fuerit, & à trans Iordanem. Nos igitur sup-

A tur ſuppleuimus aliquid, ſtudentes perſpicuitati, perinde ac ſi ſcriptum eſſet, καὶ ἀπὸ τῆς πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Intelligit autem regionem quæ à Ioſepho Peræa dicitur. Et qui circa Tyrum, &c. καὶ οἱ περὶ τύρον καὶ σιδῶνα. Hæc ita diſtinguenda ſunt ut pertineant ad uerbum ἦλθον, quod ſequitur, ſicut ſuperiora cohærent cum uerbo ἀκηκόεισαν, quod in pleriſque codicibus impreſsis non eſt obſeruatum: neq; etiam ab Eraſmo, qui idcirco coactus eſt repetere paulo pòſt prouocabulum Qui. Vertit enim ἀκούσαντες, qui quum audiſſent: perinde ac ſi ſcriptum eſſet οἱ ἀκούσαντες.

Magna multitudine, πολὺ πλῆθος, Vulgata & Eraſmus, multitudo magna, per appoſitionem. Ego per ſextum caſum malui, ut ſubaudiatur præpoſitio κατά. Quanta, ὅσα: id eſt, quàm immenſa & quàm mirifica. Nam ὅσον & ὅλον ſæpe permutãtur, & uerior eſt ſenſus ſi ad qualitatem potius quàm ad multitudinem referas. Vulgata & Eraſmus, quæ, id eſt ἅ. Nam ſæpe accipitur ὅσα loco prouocabuli, præſertim apud Atticos: ſed ita, ut plerunque præcedat τὰ πάντα, uel aliquid eiuſmodi. Mallem igitur interpretari uel quanta (ſicut fecimus) uel quæcunque. Sic etiam accipitur infrà cap. 5. b. 18.

καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα πλοιάριον προσκαρτερῇ αὐτῷ, διὰ τὸν ὄχλον, ἵνα μὴ θλίβωσιν αὐτόν.

9 Ipſe autem dixit diſcipulis ſuis, ut nauigiolum ſibi ſemper adeſſet propter turbam, ne ſe opprimerent.

πολλοὺς γὰρ ἐθεράπευσεν, ὥστε ἐπιπίπτειν αὐτῷ, ἵνα αὐτοῦ ἅψωνται, ὅσοι εἶχον μάστιγας.

10 Multos enim ſanauerat, ita ut incidерẽt in eũ ut ipſum tangerẽt quotquot habebãt flagella.

Tactu Chriſti ſanantur infirmi.

καὶ τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα ὅταν αὐτὸν ἐθεώρει, προσέπιπτεν αὐτῷ, καὶ ἔκραζε, λέγοντα, ὅτι σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

11 Et ſpiritus impuri quum ipſum ſpectaſſent, accidebant ei *ad pedes*, & clamabãt dicentes, Tu es filius ille Dei.

Dæmones.

καὶ πολλὰ ἐπετίμα αὐτοῖς, ἵνα μὴ αὐτὸν φανερὸν ποιήσωσι.

12 Ipſe uerò multum obiurgabat eos, ne ſe manifeſtum facerent.

B καὶ ἀναβαίνει εἰς τὸ ὄρος, καὶ προσκαλεῖται οὓς ἤθελεν αὐτός. καὶ ἀπῆλθον πρὸς αὐτόν.

13 Tunc aſcendit in montem, & aduocat ad ſe quos uoluit ipſe: & uenerunt ad eum.

Mittit Apoſtolos ad prædicandum.
Infrà 6. a. 7
Matth. 10. a. 1
Luc. 9. a. 1

καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, καὶ ἵνα ἀποστέλλῃ αὐτοὺς κηρύσσειν,

14 Et conſtituit duodecim, ut eſſent ſecum, utq; mitteret eos ut prædicarent,

καὶ ἔχειν ἐξουσίαν θεραπεύειν τὰς νόσους, καὶ ἐκβάλλειν τὰ δαιμόνια.

15 Haberentq; poteſtatem ſanandi morbos, eijciendiq; dæmonia.

9 Vt ſemper adeſſet, ἵνα προσκαρτερῇ. Vulgata & Eraſmus, deſeruiret: quod non reſpondet Græco uocabulo. Significat enim προσκαρτερεῖν, in re aliqua, aut apud aliquẽ perſeuerare, ita ut ſemper præſtò ſis, ideoq; de pediſſequis dicitur: neque tamen hinc conſequitur idem ualere quod deſeruire. Budæus Græcæ linguæ doctiſsimus uertit, ut aſsidua comes eſſet. Alibi uerò etiãm pro perdurare accipitur, ut Act. 1. c. 14. Opprimerent, θλίβωσιν. Vulgata, cõprimerent. Eraſmus, premerent: quod (inquit) Latinius eſt & accommodatius ad Græcum ſermonem. Atqui neque θλίβειν ſimpliciter ſignificat premere, ſed ita premere ut opprimas, ut diximus Matth. 13. c. 21. neque recuſabat premi Chriſtus. Nã quòd infrà cap. 5. c. 24. & 31. & alijs aliquot locis, συνθλίβειν dicitur Chriſtus & ἀποθλίβεσθαι, quũ tamen eliſus non fuerit: apparet per hyperbolen dictum eſſe, propterea quòd tam grauiter premebatur, ut penè opprimeretur. 10 Inciderent, ἐπιπίπτειν. Sic loquitur Cicero pro Plancio: Non illum accuſo (inquit) qui eſt in ſumma ſacra uia quum ad Fabium fornicem impellor, ſed eum qui in meipſum incurrit & incidit. Vulgata & Eraſmus, irruerent: id eſt, ἐφορμᾶν. Sed diſtingui debet τὸ ἐπιπίπτειν ab ἐντυγχάνειν. Habebant flagella, ἔχειν μάστιγας: id eſt, morbis tanquam flagellis à Deo corripiebantur. Sic etiam infrà 5. c. 29. Vulg. habebant plagas. Eraſ. affligebantur. Ego malui retinere Flagelli uocabulum. Nam in hoc loquendi genere magna quędam emphaſis eſſe uidetur: ex quo ſcilicet intelligimus quæ uera ſit morborum origo, & quo conſilio à Deo immittantur: qua de re agit Apoſtolus 1. Corinth. 11. g. 30. & Hebr. 12. b. 6. eodem etiam uocabulo uſurpato. Itaque nouum hoc dicendi genus malui retinere, quàm Latinorum conſuetudini ſeruiendo, non tam piè loqui. 11 Spiritus, πνεύματα. In ijs ſcilicet quos inuaſerant. Accidebant ei *ad pedes*, προσέπιπτεν αὐτῷ. Addidi πρὸς τοὺς πόδας, ad pedes, ut planior & magis
C Latina eſſet oratio: quum ſic etiam loquatur infrà cap. 7. c. 25. Vulg. & Eraſ. procidebant ei. 12 Multum, πολλά. Vulgata, & Eraſmus, uehementer: id eſt, σφόδρα. Obiurgabat, ἐπετίμα. Vulgata, comminabatur. Eraſmus, interminabatur, id eſt ἀπείλει, quia (inquit) melius huic loco conuenit. Malo tamen hoc loco exiſtimare ἵνα eſſe τελικὸν, id eſt, finem declarare, potius quàm interminationis formulam. Vide Matth. 12. b. 16. Item infrà cap. 8. c. 30.

13 Tunc aſcendit, καὶ ἀναβαίνει. Ita placuit conuertere coniunctionem καὶ, ut melius cohæreret oratio. Nam penè infinitum eſſe huius particulæ uſum quæ reſpondet literæ Hebræorum ו uocabulis præpoſitæ, iam ſæpe diximus. Venerunt, ἀπῆλθον. Compoſitum pro ſimplici poſitum, ut Luc. 23. e. 33. 14 Et conſtituit duod. &c. καὶ ἐποίησε δώδεκα, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ. Eraſmus Veterem interpretem ſequutus, quum putaret eſſe traiectionem particulæ ἵνα, interpretatur, fecitq; ut duodecim ſecum eſſent. Ego uerò malo exiſtimare ex uulgi conſuetudine petitum eſſe hoc genus loquendi, fecit duodecim: id eſt, elegit ac deſignauit duodecim diſcipulos qui ſecum familiariter uerſarentur (ut explicat Lucas 6. b. 13. Ioan. 6. g. 70. & Act. 1. a. 2) quod ſatis indicat particulæ ἵνα repetitio: & quidem copulatiua interiecta, quæ indicat uerbum ἐποίησε repetendum eſſe ἀπὸ ἑαυτοῦ. Senſus autem nullus erit, ſi in hoc quoque membro ut in ſuperiore, particulam ἵνα per traiectionẽ explices. Accipitur ergo τὸ ποιεῖν pro διαθεῖναι, ut Ioan. 6. b. 15. quod ut melius intelligeretur, maluimus interpretari Conſtituit, quàm Fecit: quum alioquin, quoad eius fieri poteſt, non ſoleamus à Græcis diſcedere. Teſtatur autem Eraſmus poſt ἀπόλιτα ſe legiſſe in nõnullis exẽplaribus, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασεν, quos etiam Apoſtolos uocauit: quæ uerba ſi adijcias, noſtram interpretationem ualde confirmabunt: quamuis uideri poſsint adiecta ex Lucæ 6. b. 13 15 Haberentq;, καὶ ἔχειν. Tranſitio erit durior propter mutatum modum, ſi ſubaudias ὥστε: quod fecit Eraſmus, qui interpretatur, Vtq; haberent, quum antè uerterit κηρύσσειν ad prædicandum: ut hic quoque debuerit potius interpretari, καὶ ἔχειν, Et ad habendum. Nam quod exiſtimat cum ſuperioribus poſſe cohærere, quaſi ſcriptum ſit ἔχειν pro ἵνα ἔχωσι, eiuſmodi eſt ut ne refutatione quidem indigere uideatur. Neceſſe eſt ergo repetere, ἀπὸ ἑαυτοῦ uerbum ἀποστέλλῃ, & ita potius conuertere, Eosq; mitteret, ut prædicarent & poteſtatem haberent. Vulgata, Et dedit: ut legiſſe uideatur, καὶ ἔδωκεν.

16 Primum

Primum Simonem (& impoſuit Simoni nomen Petrum)

Et Iacobum filium Zebedæi, & Ioannem fratrem Iacobi (& impoſuit eis nomina Boanerges, quod eſt filij tonitrui)

Et Andreã, & Philippum, & Bartholomæũ, & Matthæum, & Thomã, & Iacobum Alphæi filium, & Thaddęum, & Simonẽ Cananiten,

Et Iudam Iſcarioten, qui & prodidit eum: uenerunt; domum.

Conuenit autem rurſum turba, adeò ut ipſi ne edere quidem panem poſſent.

Et quũ hoc audiſſent ipſius propinqui, uenerũt ut prehẽderẽt eũ: dicebãt enim ꝙ apud ſe nõ eſſet.

Blaſphemia. Matth. 9. d. 34. & 12. b. 24 Luc. 11. b. 14 Satanas.

Et ſcribæ qui ab Hieroſolymis deſcẽderant, dicebant quòd Beelzebul haberet, & quòd per principem dæmoniorum eijceret dæmonia.

Tunc quum eos aduocaſſet, dixit eis per parabolas: Quomodo poteſt Satanas Satanã eijcere?

16 καὶ ἐπέθηκε τῷ σίμωνι ὄνομα πέτρον. A

17 καὶ ἰάκωβον τὸν τοῦ ζεβεδαίου, καὶ ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν τοῦ ἰακώβου, καὶ ἐπέθηκεν αὐτοῖς ὀνόματα βοανηργές, ὅ ἐστιν, υἱοὶ βροντῆς·

18 καὶ ἀνδρέαν, καὶ φίλιππον, καὶ βαρθολομαῖον, καὶ ματθαῖον, καὶ θωμαῦ, καὶ ἰάκωβον τὸν τοῦ ἀλφαίου, καὶ θαδδαῖον, καὶ σίμωνα τὸν καναναίτην,

19 καὶ ἰούδαν ἰσκαριώτην, ὃς καὶ παρέδωκεν αὐτόν.

20 καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον· καὶ συνέρχεται πάλιν ὄχλος, ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν.

21 καὶ ἀκόσαντες οἱ παρ' αὐτοῦ, ἐξῆλθον κρατῆσαι αὐτόν. ἔλεγον γάρ, ὅτι ἐξέστη.

22 καὶ οἱ γραμματεῖς οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων καταβάντες, ἔλεγον, ὅτι Βεελζεβοὺλ ἔχει, καὶ ὅτι ἐν τῷ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια.

23 καὶ προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, ἐν παραβολαῖς ἔλεγεν αὐτοῖς· πῶς δύναται σατανᾶς σατανᾶν ἐκβάλλειν;

B

16 Primum Simonem, πρῶτον σίμωνα. Hæc uerba teſtatur Eraſmus in nonnullis Græcis codicibus extare, neq; tamen ea admittit, ſed ex Matthæo deſumpta arbitratur. Ego uerò non dubito quin hæc ſit germana lectio. Nam præterquam quòd ita loquitur Matthæus & Lucas, niſi ita legas, uerſiculus proximus incipiens à particula καὶ, cũ duobus ſequentibus, nullum prorſus uerbum habebit cum quo connecti poſſit. Neque eſt quòd quiſquam miretur poſt πρῶτον non ſequi δεύτερον, τρίτον, & ſimiles particulas, quum ſæpe occurrat eiuſmodi dicendi genus, ut Matth. 10. a. 2. Act. 16. e. 20. Rom. 1. a. 8. & 3. a. 2. Deinde quòd pro ἐπέθηκεν αὐτῷ, ſcriptum eſt ἐπέθηκεν σίμωνι, natum eſt ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos ſæpe repetitur antecedens loco relatiui, ut Pſal. 48. a. 1. 17 Boanerges, βοανηργές. Ita ſcriptum erat hoc nomen in omnibus codicibus, pro בני-רגש, ut facilè appareat expungendum eſſe ε. Sed uix ullum peregrinum uocabulum inuenias Græcis literis incorruptè ſcriptum. 18 Thaddęum, θαδδαῖον. In ſecundo codice legitur λεββαῖον Lebbæum, cui ſcilicet cognomen fuit Thaddæus, qui idem & Iudas (ut ex Luca apparet) dictus eſt, ut trinomius fuerit. Itaque Iudas proditor, ut ab eo diſtinguatur, ubique dicitur ἰσκαριώτης.

Cananiten, καναναίτην. Vide Matth. 10. a. 4. 19 Venerunt; domum, καὶ ἔρχονται εἰς οἶκον. Quum hæc ſoleant cum ſequente uerſiculo connecti, nos contrà ſuperioribus adiunximus. Omnino enim uidetur hæc eſſe ſententia, duodecim illos, quum eſſent à Domino ſelecti ex reliqua diſcipulorum turba, ut poſthac cum eo uerſarẽtur, domum cum eo reuertiſſe: quod antè facere non ſolebant, quum ipſos Dominus in ſuum contubernium nondum adſciuiſſet. Cohæret igitur uerbum ἔρχονται cum εἰσέρχεται, quod repetendum eſt à uerſiculo 14. Nam illa, ἵνα ὦσι μετ' αὐτοῦ, & quæ conſequuntur uſque ad πρῶτον, conſtruenda ſunt ἀνακολουθῶς, ut loquuntur Grammatici: neque nos offendere debet temporis mutatio, Hebræis, ac Marco præſertim, familiaris: quamobrem etiam prius ἔρχονται, ſum interpretatus Venerunt, ne quem offenderet hæc enallage Latinis non ita frequens. 20 Adeò ut ipſi ne edere, &c. ὥστε μὴ δύνασθαι αὐτοὺς μήτε ἄρτον φαγεῖν. Eſt hic frequens Hebraiſmus φαγεῖν, id eſt ueſci, ſicut infrà explicatur cap. 6. d. 31.

21 Ipſius propinqui, οἱ παρ' αὐτοῦ. Ad uerbum, qui ab eo erant, quo modo uernaculo ſermone dicimus, *ceux qui luy eſtoyent quelque coſe*: id eſt, ipſius gentiles & agnati, qui quàm parum æqui fuerint Chriſto, liquet ex Ioann. 7. a. 3. 4. 5. In hoc tamen dicendi genere Græci ferè utuntur præpoſitione πρός, & cognatos τοὺς πρὸς τινος, uel τοὺς πρὸς αἵματος appellant. Nonnulli de ijs hoc accipiunt qui quum domi apud ipſum eſſent, exierunt, ut furentem turbam compeſcerent. Nam relatiuum αὐτὸν & ὅτι ἐξέστη, ad turbam referunt, non ad Ieſum. Sed ut taceam quæ de cognatorum Chriſti incredulitate ac maleuolentia narrat Ioannes, certè ea quæ in hoc extremo capite narrãtur de ijſdem Chriſtum accerſentibus, quos ipſe contempſit, uidentur indicare de ipſius cognatis hæc quoque eſſe accipienda: quos tamen facilè concedo non omnes in hoc ſcelus conſpiraſſe, quum paulo pòſt inter eos etiam Maria ipſius mater recenſeatur: de qua abſit ut tale quicquam cogitem. Deinde etiam uerbum κρατῆσαι, quo uis quædam ſignificatur, impedit quo minus illis aſſentiar. Quis enim ſtudeat furentem multitudinem ui coercere? quod etiam ſi concederem, tamen non erat eo tempore tantus diſcipulorum zelus, ut hoc ipſis uel in mentem ueniret. Vulgata, *ei qui apud eum erant* interpretatur Sui: quod uocabulum nimium latè patet. Eraſmus, qui ad eum *attinebant*: quum potius dicendum fuiſſe uideatur, qui eum ſanguine attingebant. Conuenit igitur hæc Iudæorũ cõſuetudo cum lege XII. tab. qua cauetur ut qui furioſi ſunt & mente capti, ad agnatos & gentiles deducantur. Quòd autem attinet ad uerbum ἐξίστημι, uel pro ſimplici accipiendum eſt (quo modo etiam ſumus interprati tum hoc loco, tum etiam infrà cap. 8. b. 11. & 11. b. 11) uel certè ad Nazareth referendum eſt, totamq; eam regionem, quæcunq; tandem ea fuerit, ex qua iſti eo conſilio ſunt profecti, ut Ieſum quaſi inſanum abducerent, cogerentq; domi ſe continere: ueriti fortaſſis Herodem & Phariſæos, ipſosq; adeò Romanos, ſi quis hac occaſione tumultus oriretur. Nam etiam non deerant qui Chriſtum uellent Regem creare, ut docetur Ioan. 6. b. 18. Quòd apud ſe non eſſet, ὅτι ἐξέστη. Vel, ex poteſtate exiſſet. Sic enim Cicero 3. Tuſcul. ut Budæus obſeruauit, Exiſſe, inquit, ex poteſtate qui dicuntur, idcirco dicuntur, quia non ſunt in poteſtate mentis, cui regimen totius animi à natura tributum eſt. Conatus ſum tamen hunc eundem ſenſum ita explicare, ut à Græco uocabulo propius abeſſem, quum ἐξίστασθαι ad uerbum declaret extra ſe eſſe. Suprà 2. b. 12. alibi ſæpe idem hoc uerbum conuertimus, percellere & percelli: quando ſcilicet idem ualet quod ἐκπλήττεσθαι. Vulgata & Eraſmus, in furorem uerſus eſt: id eſt, μαίνεται: uel potius, ἀπ μανίαν ἐτράπη.

24 Neq;

καὶ ἐὰν βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται 24 Neque si regnum aduersus seſe partitum fue- Regnum diui-
σταθῆναι ἡ βασιλεία ἐκείνη· rit, poteſt ſtare regnum illud. ſum.

καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ, οὐ δύναται 25 Neque domus ſi contra ſemetipſam partita
σταθῆναι ἡ οἰκία ἐκείνη. fuerit, poteſt ſtare domus illa.

καὶ εἰ ὁ σατανᾶς ἀνέστη ἐφ' ἑαυτὸν, καὶ μεμέρι- 26 Sic ſi Satanas inſurrexit aduerſus ſemetipſum,
σται, οὐ δύναται σταθῆναι, ἀλλὰ τέλος ἔχει. ac partitus eſt, non poteſt ſtare, ſed finē habet.

οὐ δύναται δέ τις τὰ σκεύη τοῦ ἰσχυροῦ, εἰσελθὼν εἰς 27 Non poteſt quiſquam uaſa ualidi alicuius in-
τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, διαρπάσαι, ἐὰν μὴ πρῶτον τὸν ἰσχυ- greſſus in domū eius, diripere, niſi primò uali-
ρὸν δήσῃ· καὶ τότε τὴν οἰκίαν αὐτοῦ διαρπάσει. dū illum uinxerit, & tunc domum eius diripiet.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πάντα ἀφεθήσεται τὰ ἁ- 28 Amen dico uobis, omnia remittentur pecca- Matth. 12c. 38
μαρτήματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, καὶ βλασφη- ta filijs hominum, & blaſphemiæ quibuſcunq; Luc. 12. b. 10
μίαι ὅσας ἂν βλασφημήσωσιν. blaſphemarint: 1. Ioan. 5. d. 16

ὃς δ' ἂν βλασφημήσῃ εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, 29 Sed quicunq; blaſphemarit in Spiritum ſan- Blaſphemia in
οὐκ ἔχει ἄφεσιν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀλλ' ἔνοχός ἐστιν αἰω- ctum, non habet remiſsionem in æternum, ſed Spiritū ſanctū.
νίου κρίσεως. tenetur æterno iudicio.

ὅτι ἔλεγον, πνεῦμα ἀκάθαρτον ἔχει. 30 Dicebant enim, Spiritum impurum habet.

ἔρχονται οὖν οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ 31 Veniunt igitur fratres & mater eius: & foris Matth. 12. d. 46
ἔξω ἑστῶτες, ἀπέστειλαν πρὸς αὐτὸν, φωνοῦντες αὐτόν. ſtantes, miſerunt ad eum, uocantes eum. Luc. 8. c. 19

καὶ ἐκάθητο ὄχλος περὶ αὐτόν. εἶπον δὲ αὐτῷ, 32 Sedebat autem turba circa eum: illi uerò di-
ἰδοὺ ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἔξω ζητοῦ- xerunt ei: Ecce mater tua & fratres tui foris que-
B σί σε. runt te.

καὶ ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων· τίς ἐστιν ἡ μήτηρ 33 Tunc reſpondit eis, dicens: Quæ eſt mater
μου, ἢ οἱ ἀδελφοί μου; mea, aut fratres mei?

καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐ- 34 Et quum circumſpexiſſet in circuitu circum
τὸν καθημένους, λέγει· ἴδε ἡ μήτηρ μου, καὶ οἱ ἀ- ſe diſcipulos ſedentes, ait: Ecce mater mea &
δελφοί μου. fratres mei.

ὃς γὰρ ἂν ποιήσῃ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, οὗτος ἀ- 35 Quicunq; enim fecerit uoluntatem Dei, iſte Mater, ſoror, et
δελφός μου καὶ ἀδελφὴ μού ἐστι καὶ μήτηρ ἐστί. frater meus, & ſoror mea, & mater eſt. frater Chriſti.

ΚΕΦ. Δ'. CAP. IIII.

Καὶ πάλιν ἤρξατο διδάσκειν παρὰ τὴν θάλασ- 1 ET rurſus cœpit docere iuxta mare: & coa- Matth. 13. a. 1
σαν, καὶ συνήχθη πρὸς αὐτὸν ὄχλος πολύς, ὥστε cta eſt ad eum turba multa, adeò ut ipſe na- Luc. 8. a. 4
αὐτὸν ἐμβάντα εἰς τὸ πλοῖον, καθῆσθαι ἐν τῇ θαλάσσῃ. uigium ingreſſus, ſederet in mari: tota autem
καὶ πᾶς ὁ ὄχλος πρὸς τὴν θάλασσαν ἦσαν ἐπὶ τῆς γῆς. turba iuxta mare in terra erat.

24 Neq; ſi regnum, καὶ ἐὰν βασιλεία. Vulgata & Eraſmus, Et ſi regnum. Ego uerò quum uiderem particulam καὶ neq; in hoc uerſiculo, neq; in proximo ſatis cohærere poſſe, & duas iſtas ſimilitudines probandæ ſuperiori negationi adhibitas, putaui καὶ cum οὐ, quod proximè conſequitur, prorſus coniungendum: ut ſit καὶ οὐ pro οὐδὲ poſitū.

26 Sic ſi Satanas, καὶ εἰ ὁ σατανᾶς. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, Et ſi Satanas: ſed nemo non uidet, ne hoc quidem loco ſatis commodè poſſe copulatiuam uſurpari, quum declaret ſimilitudinis accommodationem. Sciendū eſt igitur Hebraicam eſſe enallagen ו pro כן, quæ ſæpiſsimè in Prouerbiorū libro uſurpatur, ut 25. d. 25. & 26. b. 9. & 27. c. 15. niſi malimus ſubaudire ἔστως, ut Matth. 6. b. 10. 27 Diripiet, διαρπάσει. In Stephani codicibus 1. 3. 5. 7. 12. ſcri
C ptum erat διαρπάσῃ, quod ſanè melius cohæret cum præcedentibus. Nam alioquin præciſum erit dicendi genus, & tunc diripiet, pro, quod ſi fecerit, tum demum diripiet. 28 Filijs hominum, τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. Hebraiſmus: id eſt hominibus, ut Homerus υἷας ἀχαιῶν, Achiuos uocat. 29 Iudicio, κρίσεως: id eſt, κατακρίσεως, condemnatione, ut ſæpe alibi κρίνειν pro κατακρίνειν. In ſecundo codice legitur ἁμαρτίας: id eſt peccato: quam lectionem ſequutus Vetus interpres, interpretatur Delicti. Vocare autem uidetur æternum delictum, quod nunquam deletur.

30 Dicebant enim, ἔλεγον γάρ. Verba ſunt Euangeliſtæ cauſam afferentis cur Ieſus mentionem feciſſet peccati in Spiritum ſanctum. Itaq; præciſum eſt hoc dicendi genus, quo etiam utitur Marcus noſter infrà cap. 5. a. 8. 31 Ve niunt igitur, ἔρχονται οὖν. Vulgata & Eraſmus legerunt, καὶ ἔρχονται, Et ueniunt. Eſt autem hoc loco particula οὖν epanalepſeos nota. Redit enim Marcus ad hiſtoriam quam narrare cœperat uerſu 21. de ipſius propinquis. Fratres & mater eius, οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, mater eius & fratres: quem etiam ordinem ſeruat editio Græca Baſilienſis. Nos tamen in ueteribus omnibus, atq; adeò in Complutenſi editione, item apud Theophylactum fratres inuenimus priores appellatos hoc quidem loco, ſicut paulo pòſt contrà, priore loco mater nominatur. Neq; uerò huius rei mentionem feciſſem, niſi ſuſpicarer ueterem lectionem ſuperſtitione quorundā inuerſam, qui magnam putant iniuriam matri Domini fieri, niſi nomen ipſius cæteris præponatur. Illud autem omnib. notum eſſe credo, fratrum & ſororum appellatione paſsim apud Hebræos omnes qui eiuſdem ſint cognationis intelligi. Vocantes, φωνοῦντες: id eſt, accerſentes. Eraſmus, qui euocarent: id eſt φωνήσοντες. 32 Illi uerò dixerunt ei, εἶπον δὲ αὐτῷ. Vulg. & Eraſ. & dicunt, καὶ λέγουσιν. quod in uno tantùm codice ſcriptum inuenimus. Itaq; alterū ſumus amplexi. Neq; enim hæc dicta ſunt à circunſtante turba, ſed ab ijs quos miſerant propinqui ut eū accerſerent.

Et fratres tui, καὶ οἱ ἀδελφοί σου. In uetuſtis exēplarib. 1. 5. 6. 7. 12. additū erat, καὶ αἱ ἀδελφαί σου, & ſorores tuæ. 33 Aut fratres mei? ἢ οἱ ἀδελφοί μου; Vulg. & Eraſ. legunt, καὶ οἱ ἀδελφοί μου; & fratres mei? 34 Et quū circunſpexiſſet in circuitu, &c. καὶ περιβλεψάμενος κύκλῳ τοὺς περὶ αὐτὸν καθημένους, Vulgata legit, τοὺς κύκλῳ αὐτοῦ καθημένους: id eſt, eos qui in circuitu ipſius ſedebant. Eraſmus autem, τοὺς κύκλῳ περὶ αὐτὸν μαθητὰς καθημένους: id eſt, in circuitu circum ſe diſcipulos ſedentes. Sed quamcunq; harum lectionum ſequaris, eadem manebit ſententia.

Et docebat eos per parabolas multa, dicebatq; eis in doctrina sua.

Audite, Ecce *quidam* qui seminabat, exijt ad seminandum:

Parabola seminantis. Et factum est in seminando, aliud quidem cecidit iuxta uiam: ueneruntq; uolucres cœli, & deuorauerunt illud.

Aliud uerò cecidit in petrosa, ubi non habebat terram multam: & statim exortum est, propterea quòd non habebat profunditatem terræ.

Sole autem exorto, torrefactum est: & propterea quòd non habebat radicem, aruit.

Et aliud cecidit in spinas: & assurrexerunt spinæ, ac suffocauerunt illud, & fructum non dedit.

Et aliud cecidit in terram bonam, dedítq; fructum assurgentem atque crescentem: & tulit unum triginta, & aliud sexaginta, & aliud centũ.

Tunc dixit eis: Qui habet aures ad audiendum audiat.

Quum autem esset solus, rogauerunt eum hi qui circum illum erant cum duodecim, de parabola.

Donum Dei, cognitio Euangely. Parabolæ. Et dixit eis: Vobis datum est nosse mysteriũ regni Dei: ijs autem qui foris sunt, per parabolas omnia ista fiunt.

Esa.6.c.9 Matth.13.b.14 Luc.8.b.10 Ioan.12.f.40 Act.28.f.26 Rom.11.a.8 Vt uidentes uideant, & non cernant: & audientes audiant, & non intelligant: nequando conuertantur, & remittantur eis peccata.

Et dicit eis: Nescitis parabolam istã? & quomodo omnes parabolas cognoscetis?

Expositio parabolæ seminãtis. Seminator ille, sermonem seminat.

Isti autem sunt qui iuxta uiam *semen excipiunt*, quibus *scilicet* seminatur sermo: & quum audierint, statim uenit Satanas, et tollit sermonem seminatum in cordibus eorum.

2 καὶ ἐδίδασκεν αὐτοὺς ἐν παραβολαῖς πολλὰ, καὶ A
ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ.

3 ἀκούετε· ἰδοὺ ἐξῆλθεν ὁ σπείρων τοῦ σπεῖ-
ραι.

4 καὶ ἐγένετο ἐν τῷ σπείρειν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ
τὴν ὁδὸν, καὶ ἦλθε τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
κατέφαγεν αὐτό.

5 ἄλλο δὲ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ πετρῶδες, ὅπου οὐκ εἶχε
γῆν πολλὴν, καὶ ἐξανέτειλε, διὰ τὸ μὴ ἔ-
χειν βάθος γῆς.

6 ἡλίου δὲ ἀνατείλαντος, ἐκαυματίσθη· καὶ διὰ
τὸ μὴ ἔχειν ῥίζαν, ἐξηράνθη.

7 καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὰς ἀκάνθας, καὶ ἀνέβησαν
αἱ ἄκανθαι, καὶ συνέπνιξαν αὐτὸ, καὶ καρπὸν οὐκ
ἔδωκε.

8 καὶ ἄλλο ἔπεσεν εἰς τὴν γῆν τὴν καλὴν, καὶ ἐδίδου
καρπὸν ἀναβαίνοντα καὶ αὐξανόμενα, καὶ ἔφερεν ἓν
τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν.

9 καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀ-
κουέτω.

10 ὅτε δὲ ἐγένετο κατὰ μόνας, ἠρώτησαν αὐ-
τὸν οἱ περὶ αὐτὸν σὺν τοῖς δώδεκα τὴν παραβο- B
λήν.

11 καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὸ μυστή-
ριον τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ· ἐκείνοις δὲ τοῖς ἔξω ἐν
παραβολαῖς τὰ πάντα γίνεται.

12 ἵνα βλέποντες βλέπωσι, καὶ μὴ ἴδωσι· καὶ ἀκού-
οντες ἀκούωσι, καὶ μὴ συνιῶσι, μήποτε ἐπιστρέψωσι,
καὶ ἀφεθῇ αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα.

13 καὶ λέγει αὐτοῖς, οὐκ οἴδατε τὴν παραβολὴν τα-
ύτην; καὶ πῶς πάσας τὰς παραβολὰς γνώσεσθε;

14 ὁ σπείρων, τὸν λόγον σπείρει.

15 οὗτοι δέ εἰσιν οἱ παρὰ τὴν ὁδὸν, ὅπου σπείρε-
ται ὁ λόγος, καὶ ὅταν ἀκούσωσιν, εὐθέως ἔρχεται ὁ
σατανᾶς, καὶ αἴρει τὸν λόγον τὸν ἐσπαρμένον ἐν
ταῖς καρδίαις αὐτῶν.

IN CAP. IIII.

2 In doctrina sua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ. Puto hic commodius accipi posse διδαχὴν, pro actione uerbi διδάσκειν, ut perinde sit ac si dixisset Marcus, ἐν τῷ διδάσκειν, quum ipse eos doceret, quum alioquin διδαχὴ appellatione intelligi soleat idipsum quod docetur. 5 Petrosa, τὸ πετρῶδες: id est, τὰ πετρώδη, ut infrà uersu 16. 8 Vnum, ἓν. Quũ ter repetatur hæc particula, malui secũdo & tertio loco interpretari Aliud, quàm Vnũ, quum hic nõ agatur de trib. granis, sed de triplici fructus differentia: quomodo etiam uertit paulo post Erasmus uersiculo 20. Subauditur autem σπόρμα: id est, semen siue potius seminis granum. Cæterùm omnia uetusta exemplaria legunt ἐν tenui spiritu tum hic, tum etiam paulo pòst uersiculo 20. ut ἐν præpositio pro distributiua ἀνὰ, uel κατὰ posita sit: id est, ad uerbum, per triginta, & per sexaginta, & per centum. pro tricena, sexagena, & centena. 10 Solus, καταμόνας. Ad uerbum, solitariè. est enim aduerbium, sed commodius uertitur per nomen. Vulgata, singularis. Qui circum illum erant, οἱ περὶ αὐτὸν, Vel (ut Vulgata) qui cum eo erant. Codex Erasmi scriptum habuit, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, eodem (ni fallor) sensu. Nam eleganter etiam Græci τοὺς περὶ τίνα appellant eos qui sunt cuipiam dediti & addicti, ita ut eum sectentur, sintq; ipsius uelut factionis. Aesch. κατὰ Κτησ. φέροντας μὲν τῷ δήμῳ ἐλπίδας ὑγιοῦς, Δημοσθένει δὲ ἀργύριον καὶ τοῖς περὶ αὐτὸν: id est, populo quidem uanum spem afferentes, Demosthenis autem & eius sectatoribus, pecuniam. Sic etiã (ut citat Budæus) Plutarchus in Demetrio, τοὺς περὶ φαληρέα uocat eos qui Phalerei partes sequebãtur. Igitur hoc loco minimè significantur externi aliqui homines qui Christo adessent (turbam enim amandarat) sed hi demũ qui solebant eum affectari, & discipuli ipsius erant: quales habuit quidem præter selectos illos duodecim, etiam alios multos. Isti igitur eum uel domum, uel in desertum sequuti, quæsierunt de parabola. 11 Iis qui foris sunt, τοῖς ἔξω: id est, exteris. Sicut autem Ecclesia siue domus Dei interdum omnes comprehendit, qui ueram religionem profitentur, etiamsi hypocritæ sint pleriq;: interdum uerò electos duntaxat & uerè credentes: ita etiam Exterorũ appellatione intelliguntur modò quicunq; non accensentur cœtui fidelium, ut 1. Corinth. 5. d. 12. modò uerò ij qui ut in Ecclesia sint, tamen ex uera Ecclesia non sunt, de quibus agitur hoc loco, & Rom. 9. b. 6. 13 Et quomodo, καὶ πῶς: id est, quomodo igitur. Est autem peritum à uulgo hoc dicendi genus, ut suprà diximus Matth. 3. c. 14. Sic Homerus Iliad. α. καὶ νῦν ἐν Δαναοῖσι διεπρήσσων ἀγορεύεις. 15 Et quum. καὶ ὅταν. Parum uidentur hæc cohærere cum præcedentibus, ac potius legendum οἱ ὅταν: id est, qui quum. Nam ita etiam loquitur paulo pòst, reliquas similitudinis partes explicans. Sed & ita loqui solere Hebræos, annotauimus in Matthæo, & suprà quoque 1. a. 10. Nam relatiui loco usurpant copulam suppresso relatiuo. In secundo uerò exemplari, pro ἵνα σπείρηται, ubi seminatur, legitur, ὅς

A tur, εἰς σπάρηται: id est, quibus seminatur. quã lectionem germanam esse credo. Itaq; totum hũc locum sic interpretor: Hi sunt autem qui secus uiam *semen excipiunt*, quibus *scilicet* seminatur uerbum, qui quum audierint. Quod autem annotat Erasmus, ὅτοι positum esse pro οἱ, fateor me non intelligere: neq; item cur ὅτοι uerterit Alij: id est, ἄλλοι. Sed idem rectè hic suppleuit participium σπειρόμενοι, quod in alijs uersiculis exprimitur.

καὶ οὗτοί εἰσιν ὁμοίως οἱ ἐπὶ τὰ πετρώδη σπειρόμενοι, οἵτινες ὅταν ἀκούσωσι τὸν λόγον, εὐθέως μετὰ χαρᾶς λαμβάνουσιν αὐτόν, 16

Et isti sunt similiter qui in petrosa semen excipiunt: qui *scilicet* quum audierint sermonem, statim cum gaudio accipiunt eum:

καὶ οὐκ ἔχουσι ῥίζαν ἐν ἑαυτοῖς, ἀλλὰ πρόσκαιροί εἰσιν· εἶτα γενομένης θλίψεως ἢ διωγμοῦ διὰ τὸν λόγον, εὐθέως σκανδαλίζονται. 17

Et non habent radicem in se, sed temporarij sunt: deinde orta oppressione aut persequutione propter sermonem, statim offenduntur.

καὶ οὗτοί εἰσιν οἱ εἰς τὰς ἀκάνθας σπειρόμενοι, οἵτινες εἰσιν, οἱ τὸν λόγον ἀκούοντες, 18

Et isti sunt qui in spinas semen excipiunt: isti *inquam* sunt qui sermonem audiunt, Spinæ.

καὶ αἱ μέριμναι τοῦ αἰῶνος τούτου, καὶ ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, καὶ αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι εἰσπορευόμεναι συμπνίγουσι τὸν λόγον, καὶ ἄκαρπος γίνεται. 19

Sed solicitudines seculi huius, ac seductio diuitiarum, & cupiditates quæ in cæteris *rebus* inuersantur, introeuntes, suffocant sermonem: ac redditur infructuosus. Diuitiæ. 1. Timot. 6. d. 17. Concupiscentiæ.

καὶ ἐκεῖνοί εἰσιν οἱ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλὴν σπαρέντες, οἵτινες ἀκούσασι τὸν λόγον, καὶ παραδέχονται, καὶ καρποφοροῦσιν, ἓν τριάκοντα, καὶ ἓν ἑξήκοντα, καὶ ἓν ἑκατόν. 20

Et isti sunt qui in terram bonam semen exceperunt: qui *scilicet* audiunt sermonem, & accipiunt: & fructum ferunt, *ita ut* aliud *granum* afferat triginta, aliud sexaginta, aliud centum.

B καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, μήτι ὁ λύχνος ἔρχεται, ἵνα ὑπὸ τὸν μόδιον τεθῇ, ἢ ὑπὸ τὴν κλίνην; οὐχ ἵνα ἐπὶ τὴν λυχνίαν ἐπιτεθῇ; 21

Dixit etiã eis: Num lucerna uenit, ut subter modium ponatur, aut subter lectum? nónne ut in candelabrum ponatur? Lucerna. Matth. 5. b. 15. Luc. 8. c. 16. & 11. e. 33.

οὐ γάρ ἐστί τι κρυπτὸν, ὃ ἐὰν μὴ φανερωθῇ· οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. 22

Non est enim quicquam occultũ, quod non manifestandum sit: uel *quod* abscondatur, sed *oportet* ut in apertum ueniat. Marc. 10. c. 26. Luc. 8. c. 17. & 12. a. 2.

εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. 23

Si quis habet aures ad audiendum, audiat.

καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· Βλέπετε τί ἀκούετε. ἐν ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν, καὶ προστεθήσεται 24

Et dixit eis: Videte quid audiatis: qua mensura metimini, alij uobis metientur, & adijcietur Matth. 7. a. 2. Luc. 6. f. 38.

18 Et isti sunt, καὶ ἄλλοι εἰσιν. Vulgata & Erasmus, Et alij sunt, καὶ ἄλλοι εἰσὶν. quod etiam scriptũ erat in octauo exemplari. Sed superioribus uersiculis 15. & 16. & paulo pòst etiam 20. Erasmus eandem interpretãdi rationem sequutus est, perinde ac si scriptum esset, οἱ μὲν & οἱ δέ. Cæterùm quòd bis repetitur ὅτοί εἰσιν, uel excusandum est per epanalepsin, uel potius alterum redundat. Nam si tollas, planior erit sententia. neq; etiam bis scriptum id erat in uetustis codicibus 4. 5. 7. & 9. 21 Venit, ἔρχεται: id est, affertur. In secũdo codice scriptum erat ἅπτεται, id est accenditur, ut uertit Erasmus: quum tamen in Basiliensi editione legatur καίεται, id est ardet. 22 Non manifestandum sit, ἐὰν μὴ φανερωθῇ, Vel, non manifestetur: modò intelligas esse modum potentialem. Ponitur enim ἐὰν pro ἐάν. Quod autem Erasmus in annotationibus legit, ἀ μὴ ἵνα φανερωθῇ, neq; in uetustis codicibus reperimus, neque uidetur conuenire. Vel *quod* abscondatur, sed *oportet* ut in apertum ueniat, ἀλλ' ἐγένετο ἀπόκρυφον, ἀλλ' ἵνα εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Quamuis plana sit huius loci sententia, præsertim si conferatur cum capite Lucæ 8. c. 17. tamen quo modo cohæreat uerborum constructio, non facilè iudicari potest. Est enim eclipsis in hac oratione, quam nonnulli uel neglexerunt, uel non animaduerterunt, nonnulli parum commodè uidentur expleuisse. Vulgata igitur ita uertit,

C Nec factum est occultum, sed ut in palàm ueniat. Erasmus hoc modo, Neque fuit secretum, sed ut in propatulum ueniat. Sic autem supplet in annotationibus, Neque factum est occultum *ut maneat occultum*, sed ut in apertum ueniat. Atqui nemo est qui non uideat aliquid præterea deesse quod à parte anteriore coniungatur cum illo, Factum est. Deinde si ita libeat pro arbitrio supplere integras sententias, non uideo quid non tandem nobis corrumpere liceat. Quidam nimis audacter (ut pleraque alia) sic interpretatus est, Neque quicquam tam arcanè fit, quod non palàm futurum sit: id est, ἀλλά τι γένηται ἕτερα ἀπόκρυφον, ἢ ἵνα μὴ αὐτὸ εἰς φανερὸν ἔλθῃ. Ego uerò hanc licentiam nolui imitari. Primùm igitur particulam μηδὲ interpretati sumus Vel, ut melius cohæreret oratio. Nam sæpe iam admonui, plures negantes particulas à Græcis negandæ uni rei adhiberi, contrà quàm Latini soleant. Deinde relatiuum ἃ repetij ἀπὸ λοιπῶ. Est enim (ut opinor) hæc eclipsis minimè coacta, aut à uulgata loquendi consuetudine remota: & mutationẽ temporis facilè excusat Hebraismus. Illud autem, γένηται ἀπόκρυφον, quum potuissemus ad uerbum interpretari, factum uel redditum sit absc͠ditum: malui uertere per uerbum cuius est periphrasis, perinde ac si scriptum esset ἀποκρυφθέντα. Bis enim idem dicit Euangelista noster, quum μὴ φανερωθῶσι, id est non manifestari, idem ualeat atque ἀποκρυπτισθῆναι, id est abscondi. Postremò supplendum fuit aliquid necessariò, cui subiungatur ἵνα. Id igitur suppleuimus quod maximè uisum est esse accommodatum, nempe δεῖ oportet: cuius eclipsis exemplum habes infrà capite 9. b. 12. & 14. e. 49. Item 1. Iohannis 2. c. 19. & quidem eodem prorsus dicendi genere.

24 Videte quid audiatis, βλέπετε τί ἀκούετε: id est, attendite diligẽter istis quæ uobis dicuntur. Pars ista huius uersiculi cum sequente toto, non uno modo legitur in exemplaribus Græcis. Sic enim in nonnullis scriptum est, βλέπετε τί ἀκούετε, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. ὃς ἔχει γάρ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει ἀφθήσεται ἀπ' αὐτοῦ. ᾧ μέτρῳ μετρεῖτε, μετρηθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν. id est, Videte quid audiatis, etiam adijcietur uobis qui auditis. Nam qui habet, ei dabitur: & qui non habet, etiã quod habet, tolletur ab eo. qua mensura metimini, alij metientur uobis qui auditis, & adijcietur uobis. Theophylactus Romanus, & omnia uetusta Stephani exemplaria consentiebãt in lectione quam sequuti sumus: ut mirer Erasmum in Theophylacto diuersam lectionẽ annotasse. Tantùm in codicibus 5. & 9. pro μετρηθήσεται legebatur ἀντιμετρηθήσεται, sicut apud Matthæum, id est uicissim alij metientur: & in secundo codice deerant ista, καὶ προστεθήσεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν, quæ etiam uetus interpres non legit.

tur uobis qui auditis.

Matth.13.b.12. & 25.c.29. Luc.8.c.18. & 19.d.26. Sementis iacta in terram.

Qui enim habet, dabitur illi: & qui non habet, etiam quod habet, tolletur ab eo.

Et dicebat: Ita est regnum Dei, ut si homo iaciat semen in terram,

Et dormiat & exurgat nocte ac die: & semen germinet, & assurgat quomodo ipse nescit.

Spõte enim terra fructũ fert, primùm herbã, deinde spicam, deinde plenũ frumentũ in spica.

Quum autem prodiderit *sese* fructus, statim mittit falcem: quoniam adest messis.

Matth.13.d.31. Luc.13.d.19.

Dicebat etiam: Cui *rei* assimilabimus regnum Dei? aut qua collatione conferemus illud?

Granum sinapis.

Velut grano sinapis: quod quum seminatum fuerit in terra, minimum est omnium seminum quæ sunt in terra:

Sed quum seminatum fuerit, assurgit, & fit maximum omnium olerum: facitq; ramos magnos, *ita* ut possint sub umbra eius uolucres cœli nidulari.

Matth.13.e.34.

Et talibus multis parabolis loquebatur eis sermonem, prout poterant audire.

Absq; parabola uerò non loquebatur eis: priuatim autem discipulis suis dissoluebat omnia.

Ventis imperat Christus. Matth.8.c.23. Luc.8.c.22.

Ait autem eis in die illo quum serum *diei* esset, Transeamus in ulteriorem *ripam*.

Tunc dimissa turba, assumunt eum ut erat in nauigiolo: sed & alia nauigiola erant cum eo.

σεται ὑμῖν τοῖς ἀκούουσιν. A

25 ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς οὐκ ἔχει, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

26 καὶ ἔλεγεν· τως ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ὡς ἐὰν ἄνθρωπος βάλῃ τὸν σπόρον ἐπὶ τῆς γῆς,

27 καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν, καὶ ὁ σπόρος βλαστάνῃ καὶ μηκύνηται ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός.

28 αὐτομάτη γὰρ ἡ γῆ καρποφορεῖ πρῶτον χόρτον, εἶτα στάχυν, εἶτα πλήρη σῖτον ἐν τῷ στάχυϊ.

29 ὅταν δὲ παραδῷ ὁ καρπός, εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον, ὅτι παρέστηκεν ὁ θερισμός.

30 καὶ ἔλεγε· τίνι ὁμοιώσωμεν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἢ ἐν ποίᾳ παραβολῇ παραβάλωμεν αὐτήν;

31 ὡς κόκκῳ σινάπεως, ὃς ὅταν σπαρῇ ἐπὶ τῆς γῆς, μικρότερον πάντων τῶν σπερμάτων ὄντων τῶν ἐπὶ τῆς γῆς·

32 καὶ ὅταν σπαρῇ, ἀναβαίνει, καὶ γίνεται πάντων τῶν λαχάνων μείζων, καὶ ποιεῖ κλάδους μεγάλους, ὥστε δύνασθαι ὑπὸ τὴν σκιὰν αὐτοῦ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνοῦν.

33 καὶ τοιαύταις παραβολαῖς πολλαῖς ἐλάλει αὐτοῖς τὸν λόγον, καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν· B

34 χωρὶς δὲ παραβολῆς οὐκ ἐλάλει αὐτοῖς· κατ' ἰδίαν δὲ τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ἐπέλυε πάντα.

35 καὶ λέγει αὐτοῖς ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὀψίας γενομένης, διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν.

36 καὶ ἀφέντες τὸν ὄχλον, παραλαμβάνουσιν αὐτὸν ὡς ἦν ἐν τῷ πλοίῳ. καὶ ἄλλα δὲ πλοιάρια ἦν μετ' αὐτοῦ.

26 Ita ut, ὅτως ὡς. Sic Plautus, Vt uoles esse me, ita ero. Vulgata & Erasmus, Sic quemadmodum: id est, ὅτως ὅταν σπόρον, sicut scribitur Act.1.b.11. 27 Et dormiat, ac exurgat nocte & die: καὶ καθεύδῃ, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν. Id est, semente facta, transigat securus noctes & dies, minimè scilicet dubitans quin semen germinet. Est autem prouerbiale illud dicendi genus Hebræis, cuius exemplum habemus Psalmo 3.a.6. Nam quòd Erasmus existimat referri illud, καὶ ἐγείρηται, ad semen, non potest conuenire propter copulam interiectam: dicendum enim fuerat, καὶ ἐγείρηται νύκτα καὶ ἡμέραν ὁ σπέρμα, &c. Deinde illud ἐγείρεσθαι certum est opponi τῷ καθεύδειν: ut sit simile quiddã ei quod dicunt Hebræi Exire & introire, pro Versari in loco aliquo, & officium suum facere. de quo dicemus Act. 1.d.21.

Assurgat, μηκύνηται: id est, crescat & adolescat. Ad uerbum, prolongetur. Vulgata, increscat, προέξηται. Erasmus, surgat in altum. rectè quidem, quum sic loquatur Columella: sed uno uerbo satis id potuit declarari. Quomodo ipse nescit, ὡς οὐκ οἶδεν αὐτός. Ex his uerbis intelligimus, ministrorum officium esse, agrum studiosè excolere, cætera Domino commendare, qui pro bona sua uoluntate dabit successum. Debent igitur agriculturæ tantùm culpam præstare: atque ut fructus non respondeat animi uoto, non est quòd uana ægritudine seipsos macerent, si quidem officio suo sint defuncti. Vis enim illa qua semen in ijs qui filij Dei sunt, adolescit, sicut ab uno sancto Spiritu promanat, ita etiam est hominibus tam occulta, ut non nisi ex fructu possit apparere. Itaque accipitur ὡς indefinitè pro ὅπως. Possimus tamen etiam pro ἕως accipiendo, ad incrementi mensuram referre, & interpretari, quatenus ipse nescit, sensu penè eodem. Vulgata & Erasmus, dum nescit ille. Nam hac quoque significatione accipitur ἕως, ut Matth.26.d.36. nempe pro, Interim dum. Sed utraque illa interpretatio mihi uberior uidetur, & magis congruẽs cum proximo uersiculo. Annotat Erasmus αὐτὸς etiam ad σπέρμα, id est ad semen, referri posse, quòd exurgat ui naturæ, quum ipsum hoc nesciat. Sed quorsum hoc cuiquam in mentem ueniat? 28 Sponte, αὐτομάτη. Nomen pro aduerbio αὐτομάτως, quo significatur aliquid fieri ui quadam seipsam mouente. Vulgata & Erasmus, Vltro: id est, αὐτοφύως: quod de solo dici uix potest, quum prius coli & seri oporteat. 29 Prodiderit *sese*, παραδῷ. Forma huius uerbi ut μεταβάλλειν, ἀναφέρειν, ἀσκεῖν, & aliorum aliquot, respondet coniugationi Hebræorum Hithpael: quod ut melius intelligeretur, malui exprimere reciprocum, quàm per passiuum interpretari. Vulgata, produxerit: id est, προάγῃ, uel προφέρῃ, & quidem absolutè: quod nusquam memini legere, nisi pro ὁ καρπὸς, legas τὸν καρπόν. Erasmus, productus fuerit. 30 Cui *rei*, τίνι. In codicibus sexto & octauo scriptum erat πῶς, Quomodo. Vulgata & Erasmus, Cui. Nos uertimus, Cui *rei*, ut neutrum esse intelligatur. Conferemus, παραβάλωμεν. In quibusdam codicibus notat Erasmus, legi ὁμοιώσωμεν, id est componemus, eodem sensu. Sed pro ὁμοιώσωμεν & παραβάλωμεν rectius scriptum legimus in nonnullis exemplaribus, ὁμοιώσομεν & παραβαλοῦμεν. 31 Velut grano, ὡς κόκκῳ. Vulgata & Erasmus, Sicut granum: id est, ὡς κόκκον. In codicibus 1. 2. 5. 6. 7. & 8. scriptum erat, ὡς κόκκου, quarto casu. Sed neutra lectio cum superioribus satis cohæret, nisi multa subaudias. 33 Prout, καθώς. Hoc est quod barbarè dicunt, secundum quod. Latini dicere solent Prout, uel Vt. Cicero: Pro se quisque, ut in quo erat authoritatis plurimum, ad populum loquebatur. Vide Act.2.a.4. 34 Dissoluebat, ἐπέλυε: id est, explicabat tanquam ænigmatum nodos. Vulgata, edisserebat: id est, ἐξεγεῖτο, ut Matth.13.e.36. Erasmus, exponebat: id est, ἐξετίθετο.

35 In ulteriorem *ripam*, εἰς τὸ πέραν. Vulgata, contrà: id est, εἰς τὸ ἀπέναντι, uel εἰς τὴν ἀπέναντι. 36 Assumunt, παραλαμβάνουσιν: id est, in altum prouehere incipiunt. Superiorem enim sermonem habuerat ex naui. Est igitur hæc quoque formula sermonis petita è medio.

A καὶ γίνεται λαῖλαψ ἀνέμου μεγάλη· τὰ δὲ 37 Tunc oritur turbo uenti magnus, fluctúſque
κύματα ἐπέβαλλεν εἰς τὸ πλοῖον, ὥστε ἤδη inijciebant ſe in nauigium, ita ut ipſum iam im-
γεμίζεσθαι. pleretur.

καὶ ἦν αὐτὸς ἐπὶ τῇ πρύμνῃ, ἐπὶ τὸ προσκε- 38 Et erat ipſe in puppi ſuper ceruical dor- Dormit Chri-
φάλαιον καθεύδων· καὶ διεγείρουσιν αὐτὸν, καὶ miens: tunc expergefaciunt eum, dicuntq; ſtus ſuper cer-
λέγουσιν αὐτῷ· διδάσκαλε, οὐ μέλει σοι ὅτι ἀ- ei: Magiſter, non eſt tibi curæ quòd peri- uical.
πολλύμεθα; mus?

ὁ δὲ διεγερθεὶς ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ, καὶ εἶπε 39 Experrectus igitur obiurgauit uentum, di-
τῇ θαλάσσῃ· σιώπα, πεφίμωσο. καὶ ἐκόπασεν ὁ xítq; mari: Síle, obmutesce. Tum quieuit uẽtus:
ἄνεμος, καὶ ἐγένετο γαλήνη μεγάλη. factaq; eſt tranquillitas magna.

καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ 40 Ait autem eis: Quid ita timidi eſtis? quomo- Fides.
ἔχετε πίστιν; do fidem non habetis?

καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν, καὶ ἔλεγον πρὸς 41 Et timuerunt timore magno, dicebãtq; alius
ἀλλήλους· τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ ὁ ἄνεμος καὶ ad alium: Quis nam iſte eſt, quòd etiam uentus
ἡ θάλασσα ὑπακούουσιν αὐτῷ; & mare auſcultant ei?

ΚΕΦ. ε'. CAP. V.

ΚΑΙ ἦλθον εἰς τὸ πέραν τῆς θαλάσσης, εἰς τὴν 1 ET uenerunt in ulteriorem ripam maris, in rẽ- Dæmoniacus
χώραν τῶν Γαδαρηνῶν. gionem Gadarenorum. ſanatatur.

καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἀπὴν- 2 Egreſſóque ei è nauigio, ſtatim occurrit è Matth.8.d.28. Luc.8.d.26.
B τησεν αὐτῷ ἐκ τῶν μνημείων ἄνθρωπος ἐν πνεύ- monumentis homo in quo erat ſpiritus im-
ματι ἀκαθάρτῳ, purus,

ὃς τὴν κατοίκησιν εἶχεν ἐν τοῖς μνήμασι· καὶ οὐ- 3 Qui domicilium habebat in monumẽtis, &
δὲ ἁλύσει οὐδεὶς ἠδύνατο αὐτὸν δῆσαι, ne catenis quidẽ quiſquã poterat eum uincire:

διὰ τὸ αὐτὸν πολλάκις πέδαις καὶ ἁλύσεσι 4 Propterea quòd ipſe ſæpe pedicis & catenis
δεδέσθαι, καὶ διεσπάσθαι ὑπ' αὐτοῦ τὰς ἁλύ- uinctus fuerat, ſed diſcerptæ fuerant ab eo cate-
σεις, καὶ τὰς πέδας συντετρίφθαι, καὶ οὐδεὶς αὐ- næ, & pedicæ contritæ, neq; quiſquam ualue-
τὸν ἴσχυε δαμάσαι. rat eum domare.

καὶ διὰ παντὸς νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐν τοῖς ὄ- 5 Et per omne *tempus* die ac nocte in montibus
ρεσι καὶ ἐν τοῖς μνήμασιν ἦν κράζων καὶ κατα- & in monumentis erat clamans, & concidens
κόπτων ἑαυτὸν λίθοις. ſeipſum lapidibus.

ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ μακρόθεν, ἔδραμε, καὶ 6 Quum uidiſſet autem Ieſum eminus, cucur- Dæmon agno-
προσεκύνησεν αὐτῷ. rit, & adorauit eum: ſcens Chriſtum.

καὶ κράξας φωνῇ μεγάλῃ, εἶπε· τί ἐμοὶ καὶ 7 Et clamans uoce magna, dixit: Quid mihi te-
σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; ὁρκίζω σε τὸν θεόν, cum, Ieſu fili Dei altiſsimi? adiuro te *per* Deum
μή με βασανίσῃς. ne me uexes.

(ἔλεγε γὰρ αὐτῷ· ἔξελθε τὸ πνεῦμα τὸ ἀκά- 8 (Dicebat enim ei: Exi ſpíritus ímpure ex iſto
θαρτον ἐκ τοῦ ἀνθρώπου.) homo.)

37 Turbo, λαίλαψ. Vulgata & Eraſmus, procella: id eſt, θύελλα. Impleretur, γεμίζεσθαι: id eſt, πληροῦσθαι. In ſexto có-
dice ſcriptum erat βυθίζεσθαι: id eſt, in profundum iret, ſiue mergeretur. 40 Quid ita timidi eſtis? quomodo
C fidem non habetis? τί δειλοί ἐστε οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; Hæc ego quidem ita lego, ut obiurgantis ſint potius quàm inter
rogantis: ſed ita, ut admirationem habeãt connexam. Cæterùm in uetuſtis codicibus 5. & 8. ſcriptum ſic erat, τί δειλοί
ἐστε; ἔπω ἔχετε πίστιν; id eſt, Quid timidi eſtis? nondum habetis fidem? quo modo etiam conuertit Vulgata. Valla di-
ſtinctè legit hoc modo, τί δειλοί ἐστε; οὕτω; πῶς οὐκ ἔχετε πίστιν; id eſt, Quid timidi eſtis? ita ne? quomodo non habetis fidẽ?
41 Alius ad alium, πρὸς ἀλλήλους. Vulgata, ad alterutrum: idq; barbarè. ut Valla obſeruauit. Eraſmus, inter ſeſe: id
eſt, πρὸς ἑαυτούς. Quòd, ὅτι. Vulgata, quia. Eraſmus, quoniam. Vide ſuprà 1. c. 27.

IN CAPVT V.

1 Venerunt, ἦλθον. In octauo & nono codicibus legitur ἤλθεν, uenit. Gadarenorum, Γαδαρηνῶν. In octauo &
nono exemplaribus legitur Γεργεσηνῶν, Gergeſenorum: in ſecundo uerò γερασηνῶν, Geraſenorum: ſicut etiam uertit
Vetus interpres. Quibus nominibus una regio ſignificatur in tribu Manaſſe ſita trans Iordanem, ut liquet ex Lu-
ca 6. d. 26. Eam uocat Strabo Gadarida, lib. 16. 2 Egreſſoq; ei, καὶ ἐξελθόντι αὐτῷ. Ex uetuſtis codicibus ſextus
& octauus ſcriptum habebant, καὶ ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ, Et egreſſo eo: ſecundus uerò, καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν, Et egreſsis ipſis.
Vtrumuis autem ſequaris, non abundabit αὐτῷ, quod ſequitur. In quo erat ſpiritus, ἐν πνεύματι. Vide ſuprà 1. c. 23.
ubi diximus ideo dici In ſpiritu, quòd eum ſpiritus quaſi incluſum teneret ac deuinctum. 3 Et ne catenis
quidem, οὐδὲ ἔτι ἁλύσεσιν. Vulg. & Eraſ. & neq; catenis: quum in hoc dicendi genere οὐδὲ non ſignificet neq;, ſed ne qui-
dem. In octauo codice additur ἐκέτι, amplius. 4 Diſcerptæ fuerant, διεσπᾶσθαι. Vel diſtractæ. Sic enim Cicero:
Conueniunt, inquit, bonorum emptores ad reliquias uitæ lacerandas ac diſtrahendas. Vulg. dirupiſſet. quod re-
ſpondet τῷ διαῤῥηγνύναι. Ab eo, ὑπ' αὐτοῦ. In quodã manuſcripto exemplari ſcriptum erat, ἀπ' αὐτοῦ: quod confirmat
has duas particulas interdum permutari, ſicut annotauimus ſuprà Matt. 11. c. 19. Valuerat, ἴσχυσι. Vulg. poterat: id
eſt, ἠδύνατο. Eraſmus, ualuiſſet. legit enim, ἴσχυσι. 5 Erat, ἦν. Id eſt, uerſabatur. Neque enim ponitur ἦν κράζων,
pro ἔκραζε: id eſt, erat clamans, pro clamabat. Nam etiam in uetuſtis codicibus poſt ἦν addita erat diſtinctio.
7 Adiuro te *per* Deum, ὁρκίζω σε τὸν θεόν: id eſt, confirma mihi interpoſito per Dei nomen iureiurãdo, fore ut nõ
me uexes. Nam ὁρκίζειν ſignificat iuſiurandũ ab aliquo exigere, ut tibi caueas. Inde factum, ut etiam acciperetur pro
imperare aliquid, Diuini numinis authoritate interpoſita, ut accipitur Act. 19. c. 13. & 1. Theſſ. 5. d. 27.

Tunc interrogauit eum: Quod tibi nomen est? Et ipse respondit, dicens: Legio mihi nomen est: quia multi sumus:

Legio.

Et multum precabatur eum, ne ipsos mitteret extra illam regionem.

Erat autem illic ad montes grex porcorum magnus pascens.

Et precati sunt eum omnes dæmones, dicentes: Mitte nos in porcos, ut in eos introeamus:

Et permisit eis statim Iesus. Et egressi spiritus impuri, introierunt in porcos: & ruit ille grex è præcipitio in mare (erant autem quasi bis mille) & suffocati sunt in mari.

Dæmonia in porcos intrant.

Qui uerò pascebãt porcos, fugerunt, & renũciauerunt in ciuitatẽ & in agros: tunc *illi* egressi sũt ut uiderẽt quid illud esset quod factũ fuerat.

Veniúntque ad Iesum, & spectant eum qui fuerat demoniacus, sedentem, ac uestitum, & sanæ mentis, eum *inquam* qui habuerat legionem: & timuerunt.

Et qui *id* uiderant, narrauerunt eis quomodo *id* factum esset dæmoniaco, & de porcis.

Tunc *illi* cœperunt eum precari ut abiret à finibus ipsorum.

Et ipso ingresso in nauigium, precabatur eũ ille qui fuerat dæmoniacus, ut esset cum ipso.

Annunciare misericordiã Dei.

Iesus autem non permisit ei, sed dixit ei: Abi domum tuam ad tuos, & renuncia eis quãta tibi Dominus fecerit, & *quantopere* misertus sit tui.

9 καὶ ἐπηρώτα αὐτόν· τί σοι ὄνομα; καὶ ἀπεκρίθη, λέγων· λεγεὼν ὄνομά μοι, ὅτι πολλοί ἐσμεν. A

10 Καὶ παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, ἵνα μὴ αὐτοὺς ἀποστείλῃ ἔξω τῆς χώρας.

11 Ἦν δὲ ἐκεῖ πρὸς τῷ ὄρει ἀγέλη χοίρων μεγάλη βοσκομένη.

12 καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν πάντες οἱ δαίμονες, λέγοντες· πέμψον ἡμᾶς εἰς τοὺς χοίρους, ἵνα εἰς αὐτοὺς εἰσέλθωμεν.

13 καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς εὐθέως ὁ Ἰησοῦς. καὶ ἐξελθόντα τὰ πνεύματα τὰ ἀκάθαρτα, εἰσῆλθον εἰς τοὺς χοίρους. Καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν θάλασσαν· ἦσαν δὲ ὡς δισχίλιοι, καὶ ἐπνίγοντο ἐν τῇ θαλάσσῃ.

14 οἱ δὲ βόσκοντες τοὺς χοίρους, ἔφυγον, καὶ ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν, καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς. καὶ ἦλθον ἰδεῖν τί ἐστι τὸ γεγονός.

15 καὶ ἔρχονται πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ θεωροῦσι τὸν δαιμονιζόμενον καθήμενον καὶ ἱματισμένον, καὶ σωφρονοῦντα τὸν ἐσχηκότα τὴν λεγιῶνα· καὶ ἐφοβήθησαν. B

16 καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες, πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονιζομένῳ, καὶ περὶ τῶν χοίρων.

17 Καὶ ἤρξαντο παρακαλεῖν αὐτὸν ἀπελθεῖν ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

18 Καὶ ἐμβαίνοντος αὐτοῦ εἰς τὸ πλοῖον, παρεκάλει αὐτὸν ὁ δαιμονισθείς, ἵνα ᾖ μετ' αὐτοῦ.

19 ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκ ἀφῆκεν αὐτὸν, ἀλλὰ λέγει αὐτῷ· ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου πρὸς τοὺς σούς, καὶ ἀπάγγειλον αὐτοῖς ὅσα σοι ὁ κύριος ἐποίησε, καὶ ἐλεήσε σε.

10 Precabatur, *παρεκάλει*. Is scilicet eum precabatur, qui legatione fungebatur etiam pro cæteris. quod notandum est propter relatiuum *αὐτοὺς*, quod proximè sequitur. Ipsos, *αὐτοὺς*. Vulgata & Erasmus, se: quam uersionem ut obscuram reieci. Mitteret, *ἀποστείλῃ*. Vulgata, expelleret: id est, *ἐκβάλῃ*. 11 Ad montes, *πρὸς τὰ ὄρη*. Ad, pro Apud. Cicero: Ad Marcum Leccam habitare. In uetustis codicibus legitur, *πρὸς τῷ ὄρει*: id est, ad montem. Est autem tota hæc regio maxima ex parte aspera, intercursantibus montibus Galaad. Pascens, *βοσκομένη*. In octauo codice scriptum erat, *βοσκομένων*, pascentium. 12 Precati sunt, *παρεκάλεσαν*. In tertio exemplari legitur *παρεκάλουν*, precabantur, sicut etiam uertit Vulgata & Erasmus. Omnes, *πάντες*. Deerat hæc particula in tribus codicibus, tertio, octauo, nono, & apud ueterem interpretem. 13 In mare, *εἰς τὴν θάλασσαν*. Existimat Zieglerus in descriptione Palæstinæ (quod mihi uerisimile uidetur) hic non intelligi lacum Genesareth, siue Tiberiadis, quem Iordanis influit, sed eius regionis stagnum quoddam infame. de quo sic Strabo lib. 16. *ἔστι δὲ καὶ ἐν τῇ γαδαρίδι ὕδωρ μεγέθους λεμνάδιον, ὃ τὰ γουσάμενα κλόνη τρίχας, καὶ ὀπλὰς, καὶ λίφατα ἀπεβάλλει*: id est, Est etiam in Gadaride regione stagnum aquæ pes C simæ, qua deguftata, pecora pilos, ungulas, & cornua amittunt. Quasi bis mille, *ὡς δισχίλιοι*. Vel, ut Vulgata uertit, ad duo millia. quamuis in hoc dicendi genere haud satis scio an supplenda sit potius particula Vsque, & certus numerus significetur. Ponitur autem *ὡς*, pro *ὡρίπην*, uel *σχοίνον*, quæ enallage in nostro uulgato sermone locum habet: diceremus enim, *il y en auoit comme deux mille, c'est a dire, enuiron deux mille.* Sic eadem particula usurpatur Luc. 8. f. 42. & Act. 1. c. 15. Ita etiam Cicero de sole loquens, Acad. 4. Mihi quasi pedalis uidetur: id est, *ἐμοιγε φαίνεται ὡς πεδιαῖος*· quo tamen in loco fortasis accipitur pro similitudinis aduerbio. 15 Sanæ mentis, *σωφρονοῦντα*. Participiũ Græcum hac periphrasi optimè exprimitur. Nam *σωφρονεῖν* dicitur *παρὰ τὸ σῶα καὶ ὑγιῆ φρονεῖν*. Eum qui habuerat leg. *τὸν ἐσχηκότα τὴν λεγιῶνα*. Hæc deerant in secundo codice, neq; etiam expressa sunt à Vetere interprete, quum tamen non sint frustra apposita. conferunt enim multum ad emphasim miraculi, ut prudenter notat Erasmus. Nam isto (opinor) coniungenda sunt cum *καὶ σωφρονοῦντα*: id est, & sanæ mẽtis. sicut in superiore membro, is qui dæmoniacus fuerat: id est, miserrimè uexatus, adeò ut immanissimæ beluæ similior esset, quàm hominis, opponitur homini quieto & composito. Neq; tamen duo homines inter se comparantur, sed eiusdem hominis dispares, atque adeò prorsus contrarij habitus. Quanquam fortasis hęc possunt non ineptè accipi per epexegesin, uel epanalepsin. Nam similes loquendi formulæ sæpe apud hunc nostrum occurrunt, ut infrà cap. 12. d. 44. 16 Et qui uiderant, narrauerunt eis, *καὶ διηγήσαντο αὐτοῖς οἱ ἰδόντες*. Vulgata & Erasmus, Et narrauerunt illis, qui uiderant: qui ordo in Græcis etiam seruatur, sed absq; amphibolia: quam ut in Latino sermone uitaremus, collocationẽ uerborum necessariò mutauimus. In quibusdam exemplaribus scriptum erat, *διηγήσαντό γε*, &c. id est, qui autem uiderant, narrarunt eis. Quomodo *id* factum, &c. *πῶς ἐγένετο τῷ δαιμονισθέντι*. Vulgata, qualiter factum esset. Erasmus, qualiter accidisset ei qui dæmonium habuerat. Nos relatiuum suppleuimus, & *δαιμονισθέντι* (ut aliàs sæpe) uertere maluimus dæmoniacum, quàm longiore uti periphrasi. 19 Quanta, *ὅσα*. Vide suprà 3. b. 8. Et *quantopere*, &c. *καὶ ἠλέησέ σε*. Ad uerbum, & misertus sit tui: quod certè parum uideretur cohærere cum præcedentibus, ut etiam an-

notat

A notat Erasmus. Putaui igitur repetendam esse ἀπὸ λειτῶ particulam ἵσα: sed ita, ut cum priore loco sit nomen, hic degeneret in aduerbium: aut certè subaudiatur λαστά. Apparet enim Marcum fuisse breuitatis amantem, quæ res fecit ut omnium Euangelistarum meritò uideri possit difficilimus.

κὴ ἀπῆλθε, κὴ ἤρξατο κηρύσσειν ἐν τῇ δεκαπόλει, ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· κὴ πάντες ἐθαύμαζον. 20

Abijt' que, & cœpit prædicare in Decapoli quanta sibi fecisset Iesus: & omnes mirabantur.

κὰι διαπεράσαντος τοῦ ἰησοῦ ἐν τῷ πλοίῳ πάλιν εἰς τὸ πέραν, συνήχθη ὄχλος πολὺς ἐπ' αὐτόν, κὰι ἦν παρὰ τὴν θάλασσαν. 21

Et quum Iesus rursum traiecisset nauigio in ulteriorem *ripam*, coacta est turba multa ad eum, eratq; ad mare.

κὰι ἰδοὺ ἔρχεται εἷς τῶν ἀρχισυναγώγων, ὀνόματι ἰάειρος, κὰι ἰδὼν αὐτόν, πίπτει πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ. 22

Et ecce uenit quidam principum synagogæ, nomine Iairus: & quum uidisset eum, accidit ad pedes eius:

Iairi filia sanatur. Matth. 9. c. 18. Luc. 8. f. 41.

κὰι παρεκάλει αὐτὸν πολλὰ, λέγων, ὅτι τὸ θυγάτριόν μου ἐσχάτως ἔχει, ἵνα ἐλθὼν ἐπιθῇς αὐτῇ τὰς χεῖρας, ὅπως σωθῇ κὰι ζήσεται. 23

Et multum precabatur eum, dicens: Quia filiola mea in extremum adducta est, *rogo* ut uenias, & imponas ei manus ut seruetur, & uiuet.

κὰι ἀπῆλθε μετ' αὐτοῦ· κὴ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολὺς, κὰι συνέθλιβον αὐτόν. 24

Abijt igitur cum eo: & sequebatur eum turba multa, & comprimebant eum.

κὰι γυνή τις οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἐπὶ δώδεκα, 25

Tunc mulier quædam quæ erat in fluxione sanguinis *ab* annis duodecim,

Mulier à profluuio sanguine sanatur. Medici.

κὰι πολλὰ παθοῦσα ὑπὸ πολλῶν ἰατρῶν, κὰι δαπανήσασα τὰ παρ' ἑαυτῆς πάντα, κὰι μηδὲν ὠφεληθεῖσα, ἀλλὰ μᾶλλον εἰς τὸ χεῖρον ἐλθοῦσα, 26

Fueratq; multa perpessa à multis medicis, & insumpserat omnia sua, & nihil adiuta fuerat, sed potius in deterius uenerat:

B

ἀκούσασα περὶ τοῦ ἰησοῦ, ἐλθοῦσα ἐν τῷ ὄχλῳ ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ ἱματίου αὐτοῦ. 27

Quum audisset de Iesu, uenit in turba à tergo, & tetigit uestimentum eius.

ἔλεγε γὰρ. ὅτι ἐὰν κἂν τῶν ἱματίων αὐτοῦ ἅψωμαι, σωθήσομαι. 28

Dicebat enim: Si uel uestimenta eius tetigero, seruabor.

κὰι εὐθέως ἐξηράνθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς, κὰι ἔγνω τῷ σώματι, ὅτι ἴαται ἀπὸ τῆς μάστιγος. 29

Et statim aruit fons sanguinis eius: & sensit corpore quòd sanata esset ab eo flagello.

κὰι εὐθέως ὁ ἰησοῦς ἐπιγνοὺς ἐν ἑαυτῷ τὴν ἐξ αὐτοῦ δύναμιν ἐξελθοῦσαν, ἐπιστραφεὶς ἐν τῷ ὄχλῳ, ἔλεγε, τίς μου ἥψατο τῶν ἱματίων; 30

Statim autem Iesus quum agnouisset apud se uirtutem quæ ex se exierat, conuersus in turba, dixit: Quis tetigit uestimenta mea?

κὰι ἔλεγον αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ· βλέπεις τὸν ὄχλον συνθλίβοντά σε, κὴ λέγεις, τίς μου ἥψατο; 31

Et dixerunt ei discipuli ipsius: Vides turbam te opprimentem, & dicis: Quis me tetigit?

κὰι περιεβλέπετο ἰδεῖν τὴν τοῦτο ποιήσασαν. 32

Et circumspiciebat ut uideret eam quæ hoc fecerat.

ἡ δὲ γυνὴ φοβηθεῖσα κὰι τρέμουσα, εἰδυῖα ὃ γέγονεν ἐπ' αὐτῇ, ἦλθε, κὰι προσέπεσεν αὐτῷ, κὰι εἶπεν αὐτῷ πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν. 33

Mulier uerò timens & tremens, quum sciret quod factum fuerat in se se: uenit, & accidit ei *ad pedes*, dixitq; ei omnem ueritatem.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ· θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, 34

Ille autem dixit ei: Filia, fides tua te seruauit:

Fides.

21 Ad mare, παρὰ τὴν θάλασσαν. Erasmus & Vulgata, circa mare: id est, πρός. 23 Quia filiola mea, ὅτι τὸ θυγάτριόν μου. In Græcis (inquit Erasmus) non est ὅτι: quod tamè erat omittendũ, si fuisset. Atqui nos ipsa in etiam Frobeniana editione reperimus: neq; hoc quidem loco putamus redundare, propter sequentẽ eclipsin. In extremum adducta est, ἐσχάτως ἔχει. Ad uerbũ, extremè habet. Sic enim loquuntur Græci, Vulgata & Erasmus, in extremis est: quod dicendi genus nusquã memini apud idoneos authores legere. Rogo ut uenias, ἵνα ἐλθὼν. In secundo exẽplari legitur, ἐλθὲ ἵνα ἐλθὼν, ueni, ut quũ ueneris, imponas ei manus. quã lectionẽ si cum uetere interprete sequamur, nulla eclipsi opus erit, quæ alioquin est prorsus necessaria, sed tamen non ita frequens: ut planè mirer ab Erasmo non fuisse annotatam. Nam solent quidem Attici non prorsus dissimili eclipsi uti, sed cum particula ἵνως.

C

Viuet, ζήσεται. Vulgata, uiuat: id est, ζήσῃ: quod etiam scriptum erat in secundo codice: sed præstat legere ζήσεται, ne fit ταυτολογία, Marci breuitati parum conueniens. Deniq; ex Matth. 9. c. 18. apparet hanc esse germanam lectionem. 25 Quæ erat, οὖσα. Erasmus, quę fuerat. Ego ueterem interpretationẽ restitui, quia de eo tempore hæc narrãtur quo nondum eo morbo laborare desierat. In fluxione, ἐν ῥύσει. Sic Cic. 3. & 4. Tusc. sanos opponit ijs qui sunt in morbo: id est, qui morbo aliquo tenentur. ῥύσιν autẽ uerti fluxionẽ, Pliniũ sequutus lib. 20. cap. 14. Erasmus, obnoxia profluuio sanguinis: quæ interpretatio præterquã quòd à Græcis discedit, etiã uidetur non satis indicare perpetuum fuisse morbũ, & significationi uerborũ multũ detrahit. Ab annis duodecim, ἀπὸ δώδεκα. Vide Matt. 9. c. 18. 29 Sensit, ἔγνω. Ad uerbum, cognouit: sed illud magis proprium est hoc loco. Verbũ autem γινώσκω non minus latè patet quàm αἰσθάνομαι. Ab eo flagello, ἀπὸ τῆς μάστιγος. Sic rectè conuertit Erasmus expresso articulo. Quid autem flagelli appellatione intelligatur, suprà diximus cap. 3. b. 10. Vulgata, à plaga: id est, ἀπὸ τῆς πληγῆς. Complutensis editio addit αὐτῆς, suæ. 30 Apud se, ἐν ἑαυτῷ. Erasmus, in semetipso. quod obscurum est, & (ni fallor) parum Latinum. Quæ ex se exierat, τὴν ἐξ αὐτοῦ ἐξελθοῦσαν. Erasmus, ex se prodijsse: non expresso articulo, ut planè mirer ab eo reprehensum esse hoc loco ueterẽ interpretem. 31 Opprimentẽ, συνθλίβοντα. Vide suprà cap. 3. b. 9. 33 Accidit ei *ad pedes*, προσέπεσεν αὐτῷ. Vulgata, procidit ante eum, ἔμπροσθεν ἐμπροσθεν αὐτοῦ. Erasmus, accidit ei. Vide suprà 3. b. 11. Omnem ueritatem, πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν: id est, rem totam ita ut gesta erat: quo modo etiam uulgò dicimus, *toute la uerite*. Erasmus testatur se legisse, πᾶσαν τὴν αἰτίαν αὐτῆς, totam causam suam: & in nonnullis etiam exemplaribus additum fuisse ἐμπροσθεν πάντων, coram omnibus.

abi in pace, & esto sana à flagello tuo.

Adhuc eo loquente ueniunt *quidam* à principe synagogæ, dicētes: Filia tua mortua est: quid amplius uexas magistrum?

Iesus autem statim ut audijt hunc sermonem qui dicebatur, dicit principi synagogæ: Ne metuas, solummodo crede.

Fides. Neque permisit ut quisquam se consequeretur nisi Petrus & Iacobus, & Ioannes frater Iacobi.

Tunc uenit in domum principis synagogæ, & tumultum spectat, flentes & eiulantes multùm.

Dormire. Et ingressus dicit eis: Quid tumultuamini & fletis? puella non est mortua, sed dormit.

Et deridebant eum: ipse uerò eiectis omnibus, accipit patrem & matrem puellæ, & eos qui secum erant, & ingreditur ubi puella erat iacens.

Prehensaq; manu puellę, dicit ei, Talitha cumi, quod est, si interpreteris, Puella (tibi dico) surge.

Et statim surrexit puella, & ambulabat: erat enim annorum duodecim. & perculsi sunt perculsione magna.

Et imperauit eis multùm, ne ullus id cognosceret: dixitq; ut daretur illi quo uesceretur.

ὕπαγε εἰς εἰρήνην· καὶ ἴσθι ὑγιὴς ἀπὸ τῆς μάστιγός σου. A

35 ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχονται ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγοντες· ὅτι ἡ θυγάτηρ σου ἀπέθανε, τί ἔτι σκύλλεις τὸν διδάσκαλον;

36 ὁ δὲ Ἰησοῦς εὐθέως ἀκούσας τὸν λόγον λαλούμενον, λέγει τῷ ἀρχισυναγώγῳ· μὴ φοβοῦ, μόνον πίστευε.

37 καὶ οὐκ ἀφῆκεν οὐδένα αὐτῷ συνακολουθῆσαι, εἰ μὴ Πέτρον καὶ Ἰάκωβον, καὶ Ἰωάννην τὸν ἀδελφὸν Ἰακώβου.

38 καὶ ἔρχεται εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχισυναγώγου, καὶ θεωρεῖ θόρυβον, κλαίοντας καὶ ἀλαλάζοντας πολλά.

39 καὶ εἰσελθὼν λέγει αὐτοῖς· τί θορυβεῖσθε καὶ κλαίετε; τὸ παιδίον οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει.

40 καὶ κατεγέλων αὐτοῦ· ὁ δὲ ἐκβαλὼν ἅπαντας, παραλαμβάνει τὸν πατέρα τοῦ παιδίου, καὶ τὴν μητέρα, καὶ οὓς μετ' αὐτοῦ, καὶ εἰσπορεύεται ὅπου ἦν τὸ παιδίον ἀνακείμενον.

41 καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς τοῦ παιδίου, λέγει αὐτῇ· ταλιθὰ κοῦμι, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, τὸ κοράσιον (σοὶ λέγω) ἔγειραι. B

42 καὶ εὐθέως ἀνέστη τὸ κοράσιον, καὶ περιεπάτει· ἦν γὰρ ἐτῶν δώδεκα. καὶ ἐξέστησαν ἐκστάσει μεγάλῃ.

43 Καὶ διεστείλατο αὐτοῖς πολλὰ, ἵνα μηδεὶς γνῷ τοῦτο, καὶ εἶπε δοθῆναι αὐτῇ φαγεῖν.

CAP. VI.

Prædicans Christus in patria sua non suscipitur. Matth. 13. g. 54. Luc. 4. c. 16.

ET egressus est illinc, uenitq; in patriā suam: & sequuti sunt eum discipuli sui.

Quumq; aduenisset sabbathum, cœpit in synagoga docere: multiq; audientes percellebātur, dicentes: Vnde huic ista? & quæ est hæc sapientia quæ data est ei, quòd etiam uirtutes tales per manus eius fiunt?

ΚΕΦ. ς'.

1 Καὶ ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ ἦλθεν εἰς τὴν πατρίδα αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθοῦσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

2 καὶ γενομένου σαββάτου, ἤρξατο ἐν τῇ συναγωγῇ διδάσκειν. καὶ πολλοὶ ἀκούοντες, ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες· πόθεν τούτῳ ταῦτα; καὶ τίς ἡ σοφία ἡ δοθεῖσα αὐτῷ, ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται;

34 In pace, εἰς εἰρήνην, pro ἐν εἰρήνῃ: quo modo etiam scriptum erat in uetusto quodam exemplari: id est, σὺν εἰρήνῃ, cum pace. Sicut Hebræi dicunt לבי לשלום, 1. Samuelis 1. c. 17. pro eo quod Latini dicunt, quod tibi bene uertat.

35 A' principe synagogæ, ἀπὸ τοῦ ἀρχισυναγώγου: id est, ab ædibus principis synagogæ. nā Iairus ipse cum Iesu erat. Quod dicendi genus non satis intellectum, obiecit nonnullis errorē qui pro Ab archisynagogo, legunt Ad archisynagogum, ut eruditè admonet Erasmus: cui tamen in eo non assentior, quòd præcisum hunc sermonem esse putat. quum ad uerbum sic loquatur Terentius in Hecyra, Sed quid Bacchidē à nostro affine exeuntem uideo? id est, ab affinis domo. Idem Phorm. Quæ hæc est anus exanimata, à fratre quæ egressa est meo? id est, à domo fratris, ut Donatus explicat. C

40 Eos qui secum erant, τοὺς μετ' αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus, qui erant cum illo: scilicet cū patre. Ego uerò hoc dictum accipio de tribus discipulis. quos certè minimè introduxerat ut postea eijceret: positū est igitur αὐτοῦ, pro ἑαυτοῦ. Εὐ, ubi, ἔκει. Vulgata ad uerbū, ubi: quod Latinis durius est, nisi exprimas antecedens ἐκεῖ εὐ. Itaq; Erasmum sum in eo sequutus. Erat iacens, ἦν ἀνακείμενον: id est, iacebat. compositum pro simplici. Nam alioqui significat recumbere & discumbere, ut alibi diximus: & κείμενον scriptū erat in uetustis exemplarib. duob.

41 Ei, αὐτῇ. In uetusto quodam codice legimus, αὐτῷ, idq; (ni fallor) rectius: certè magis accommodatè ad regulas Grammatices, quum præcesserit παιδίον. quāuis sic etiā interdum loqui soleant Attici. ut Thucyd. ὁ νόσος πρῶτον ἤρξατο γενέσθαι τοῖς ἀνθρώποις, λεγόμενον μὲν πρότερον πολλαχόσι γεγενῆσθαι. quasi in priore mēbro pro νόσος præcedat νόσημα.

43 Multùm, πολλά. Vulgata & Erasmus, uehementer: id est, λίαν, uel σφόδρα.

IN CAPVT VI.

2 Quumq; aduenisset, καὶ γενομένου. Vulgata ad uerbum, Et facto sabbatho. Sed γίγνεσθαι accipitur hoc loco pro aduenire, ut in illa dicendi formula quę sępe occurrit, ἐνιαυτὸς γενομένου. quāuis etiā accipi cōmodè possit γενομένου, pro ὄντος, & γενομένου, pro ὄντος, uel παρόντος: id est, quū adesset, ut interpretatur Erasmus. Mihi tamen uidetur altera significatio, hoc quidem loco magis propria, quū ita accipiatur τὸ γίγνεσθαι, Ioan. 6. b. 20. 21. Sic etiam Herodotus in Clio (exemplo tamen non prorsus simili) ἐπάτι ἦ ὁ κῦρος πορευόμενος ἐπὶ τὸν Βαβυλῶνα, ἐγίνετο ἐπὶ γιούδῃ ποταμῷ: id est, quum Cyrus Babylonem contendens, ad Gyndem fluuium peruenisset. Sic etiam non absimili dicēdi genere legimus Exo. 10. d. 13. חברסר חיה. id est, manè fuit. Percellebantur, ἐξεπλήσσοντο: id est, obstupefiebant. In secundo codice & apud Veterem interpretē additur, ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id est, super doctrina eius. Ista? ταῦτα; Vulgata addit, omnia? πάντα.

Hæc sapientia, ἡ σοφία. Vulgata & Erasmus, prætermittunt articulum, qui tamen mihi uidetur omnino fuisse exprimendus, quum ponatur δεικτικῶς ἴσως. Quòd etiam uirtutes tales per manus eius fiunt? ὅτι καὶ δυνάμεις τοιαῦται διὰ τῶν χειρῶν

A τῶν χειρῶν αὐτοῦ γίνονται: Vulgata uertit, Et uirtutes tales quæ per manus eius efficiuntur: ut ſubaudiatur τίνες εἰσὶ, perinde ac ſi tertia hæc ſit interrogatio, atq; ita ſcriptum, καὶ δυνάμεις τοιαῦται αἱ διὰ τῶν χειρῶν αὐτοῦ γινόμεναι: quod etiam ſcriptum erat in uno uetere exemplari, quanquam melius fortaſſe conueniet hæc lectio, ſi pro τοιαῦται, legas ταῦται, id eſt iſtæ. Eraſmus autem ita legit ut nos, ſublata tantùm particula ὅτι, quæ tamen omnino uidetur neceſſaria. Complectitur enim hoc membrum rationem ſuperioris admirationis. neque poſt αὐτῷ, proximè præcedens ſcribenda eſt interrogationis nota, ſed ſimplex diſtinctio, ſicut etiam ſcriptum habent omnia tum uetera manuſcripta, tum impreſſa exemplaria quæ uidimus. alioqui non uideo quo modo cum præcedentibus iſta cohærere poſsint. Ergo ut redeam ad noſtram interpretationem, ὅτι particula hoc loco accipitur ſicut etiam ſuprà capite primo c.27. & quarto d.41. δυνάμεις autem hic uocantur mirifica illa Chriſti facta, quæ diuinam ipſius uirtutem ac poteſtatem declarabant: ſicut admonuimus Matthæi capite 27.c.22. Supereſt ut admoneam, in uetuſtis exemplaribus tertio & ſeptimo legi ἵνα καὶ: id eſt, ut etiam. & γίνονται: id eſt, fiant, quæ propius accedunt ad Latinam loquendi rationem. Poſita enim erit coniunctio ἵνα, pro ὅτι.

3 οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ τέκτων, ὁ υἱὸς μαρίας, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου καὶ ἰωσῆ καὶ ἰούδα καὶ σίμωνος; καὶ οὐκ εἰσὶν αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ ὧδε πρὸς ἡμᾶς; καὶ ὠσκανδαλίζοντο ἐν αὐτῷ.

Nónne iſte eſt faber ille qui filius eſt Mariæ, frater Iacobi & Ioſe & Iudæ & Simonis? nónne & ſorores eius hic ſunt apud nos? Et offendebantur in ipſo.

Fabri filius & Mariæ. Scandalizari.

4 ἔλεγε δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· ὅτι οὐκ ἔστι προφήτης ἄτιμος, εἰ μὴ ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς συγγενέσι, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Dicebat aũt eis Ieſus: Non eſt Propheta inhonoratus, niſi in patria ſua, & inter cognatos, & in domo ſua.

Propheta. Ioan.4.f.44.

5 καὶ οὐκ ἠδύνατο ἐκεῖ ἐδεμίαν δύναμιν ποιῆσαι, εἰ μὴ ὀλίγοις ἀρρώστοις ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας, ἐθεράπευσε.

Neque potuit illic uirtutem ullam facere: niſi quòd quum paucis inualidis impoſuiſſet manus, ſanauit eos.

B

6 καὶ ἐθαύμαζε διὰ τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν. καὶ περιῆγε τὰς κώμας κύκλῳ διδάσκων.

Mirabaturq; propter incredulitatem eorum: & circuibat uicos in orbem, docens.

Incredulitas Nazarænorum. Matth.9.d.35. Luc.13.c.22.

7 καὶ προσκαλεῖται τοὺς δώδεκα, καὶ ἤρξατο αὐτοὺς ἀποστέλλειν δύο δύο, καὶ ἐδίδου αὐτοῖς ἐξουσίαν τῶν πνευμάτων τῶν ἀκαθάρτων.

Et conuocauit duodecim illos, cœpitq; eos mittere binos, deditq; eis authoritatem in ſpiritus impuros.

Mittuntur Apoſtoli. Suprà 3.b.14. Matth.10.a.1. Luc.9.a.1.

8 καὶ παρήγγειλεν αὐτοῖς, ἵνα μηδὲν αἴρωσιν εἰς ὁδόν, εἰ μὴ ῥάβδον μόνον· μὴ πήραν, μὴ ἄρτον, μὴ εἰς τὴν ζώνην χαλκόν·

Et denunciauit eis, ut nihil tollerent ad iter, niſi uirgam tantùm: non peram, non panem, nõ in zona æs:

Virga.

3 Faber ille qui filius eſt, ὁ τέκτων ὁ υἱὸς. Eraſmus, legit in nonnullis codicibus, ὁ τοῦ τέκτονος υἱὸς καὶ μαρίας, filius ille fabri illius & Mariæ. Sed omnia uetuſta Stephani exemplaria in priore lectione conſentiebant, quam fortaſſe mutauit aliquis, exiſtimans hanc artem Chriſti maieſtati parum conuenire. Sed ut præteream uetuſtorum codicum conſenſum, Iuſtinus antiquiſsimus ſcriptor, diſertè teſtatur fabrum fuiſſe lignarium, & aratra ac iuga cæteraq; eiuſmodi fabricaſſe. Ioſe, ἰωσῆ. Vulgata, Ioſeph. Nonnulla Græca exemplaria ἰώσητος, Ioſetis. Sorores eius, αἱ ἀδελφαὶ αὐτοῦ. In quinto exemplari additur, πᾶσαι, omnes. More autem Iudæorum agnati & cognati, fratres & ſorores dicebantur. Apud nos, πρὸς ὑμᾶς: id eſt, παρ' ὑμῖν, ſicut Ioan.1.a.1. πρὸς τὸν θεὸν, apud Deum, & 1.Corinth.16.b.6. Vulgata & Eraſmus, nobiſcum: id eſt, μεθ' ὑμῶν. 4 Inhonoratus, ἄτιμος. Vel expers honoris, ſicut ἄλογος expers rationis. Videtur tamen hoc loco eum ſignificare, cui tantum abeſt ut iuſtus honos tribuatur, ut etiam afficiatur contumelia. Vulgata uertit, ſine honore: & Eraſmus, contemptus: id eſt, καταφρονητός. Inter cognatos, ἐν τοῖς συγγενέσι. Ad uerbum, in cognatis, ut In poſitum ſit pro Inter. Vetus interpres, in cognatione ſua: id eſt, ἐν τῇ συγγενείᾳ αὐτοῦ, permutato etiam ordine, qui reſtituendus uidetur, quum ita ut C nos uertimus habeant omnia tum manuſcripta, tum impreſſa exemplaria, & in hac etiam enumeratione uideatur Euangeliſta ordinem ſequi à natura inſtitutum, quem pulchrè deſcribit Ariſtoteles initio primi libri De republica. Itaque οἰκίαν non conuerti familiam, ſed domum, ne bis idem inculcare uideatur. Puto enim domum hoc loco minus latè patêre quàm συγγένειαν, id eſt, gentem ac familiam totam: quum alioquin ſæpe his omnibus uocabulis idem declaretur. 5 Neque potuit, καὶ οὐκ ἠδύνατο: id eſt, Noluit. Sic contrà ſcribit Corinthus, περὶ διαλυτῶν, ἀτοπώτερον καὶ τὸ ὅλως αὐτὴ τοῦ δύνασθαι, ὡς ὁ πλάστης, τὰς χεῖρας ἐδέσμησεν. Itaque Hieronymus dialogo aduerſus Pelagianos ſecundo, hunc locum manifeſtè torquet, quum ex eo colligit à comparatis, humanæ naturæ imbecillitatem in regeneratis. Sed tamen notandum eſt hoc dicendi genus, quo ſignificatur homines incredulos & ingratos quaſi Deo manus uincire, ne ipſis opem ferat. Niſi quòd, ὡς μὴ. Subaudiri uidetur neceſſariò particula ὅτι, quam rectè expreſsit Eraſmus. Simile dicendi genus extat apud Lucam 7.b.9. Sic quoque Homerus Iliad. σ'. ἀλλὰ καὶ αὐτὸς ἴσ' ἵστημ' ἐνὶ φρεσὶν ἠμετέρῃσι. Et Cicero ad Quintum fratrem: Non prætermittam ne illud quidem, M. Furium Flaccum Mercuriales de collegio eiecerint. Sanauit eos, ἐθεράπευσε. Relatiuum ſuppleui: quam eclipſin ut uitaret uetus interpres, conuertit, paucos infirmos impoſitis manibus curauit: perinde ac ſi ſcriptum ſit, ὀλίγους ἀρρώστους ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας ἐθεράπευσε· quo modo etiam legi poteſt eadem manente ſententia. Sed quum nulla ratio me cogeret à Græcis diſcedere, malui uertere κατὰ πόλας.

6 In orbem, κύκλῳ. Vel, ut Vulgata, in circuitu. Eraſmus, undique circumiacentes: id eſt, τὰς ἐν κύκλῳ πάντοθεν λεμβείας. Ego uerò malui, ἐν κύκλῳ referre ad uerbum περιῆγε, quum articulum non habeat adiunctum, quàm ad κώμας. 7 Duodecim illos, τοὺς δώδεκα. In quinto codice additum erat, μαθητὰς αὐτοῦ, diſcipulos ſuos. Expreſsimus autem articulum, ut planior eſſet ſententia. Binos, δύο δύο. Ad uerbum, duos duos. Nam Hebræi diſtributiuis carent. Vide infrà uerſu trigeſimonono. In ſpiritus, τῶν πνευμάτων. Vulgata ad uerbum, ſpirituum. Sed omnino uidetur ſubaudienda propoſitio κατὰ, ut diximus Matthæi 10.a.1. & 12.c.31.

8 Vt nihil, ἵνα μηδὲν. Vt Vulgata & Eraſmus, ne quid: id eſt, μήτε. Ad iter, εἰς ὁδόν. Vulgata, in uia, ἐν ὁδῷ. Vide Matthæi 10.a.10.

Act.12.b.8. Et *ut* calcearentur ſandalijs: & ne induerẽtur 9 binis tunicis.

Et dicebat eis: Vbicunq; introieritis in domũ, 10 illic manete uſq; dum exeatis illinc.

Pulueris excuſſio. Et quicunq; non receperint uos, neq; audierint uos, egreſsi illinc, excutite puluerem qui eſt 11
Matth.10.b.14. Luc.9.a.5. Act.13.g.51. & 18.b.6. ſub pedibus ueſtris, in teſtimonium illis. amen dico uobis, tolerabilius erit Sodomis aut Gomorrhis in die iudicij, quàm urbi illi.

Pœnitentia. Itaq; *illi* egreſsi p̃dicabãt ut reſipiſcerẽt *homines*. 12

Oleum. Et dæmonia multa eijciebant, ungebantq; oleo multos inualidos, & ſanabant *eos*. 13
Iac.5.c.14.

Iudicium Herodis de Chriſto. Et audiuit rex Herodes (celebre enim factũ 14
Matth.14.a.1. Luc.9.a.7. erat nomen eius) dixitq; Ioannes ille qui baptizabat, ſurrexit à mortuis, & propterea uirtutes agunt in eo.

Alij dicebant: Elias eſt. Alij uerò dicebant, 15
Luc.3.d.19. Propheta eſt, uel unus ex prophetis illis.

Quum igitur *hæc* audiſſet Herodes, ait: Iſte 16
eſt Ioannes quem ego decollaui: ipſe ſur-

ἀλλ' ὑποδεδεμένους σανδάλια· καὶ μὴ ἐνδύ- A
σασθε δύο χιτῶνας.

καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς. ὅπου ἐὰν εἰσέλθητε εἰς οἰκίαν, ἐκεῖ μένετε ἕως ἂν ἐξέλθητε ἐκεῖθεν.

καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, μηδὲ ἀκούσωσιν ὑμῶν, ἐκπορευόμενοι ἐκεῖθεν, ἐκτινάξατε τὸν χοῦν τὸν ὑποκάτω τῶν ποδῶν ὑμῶν, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀνεκτότερον ἔσται Σοδόμοις καὶ Γομόρροις ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ.

καὶ ἐξελθόντες ἐκήρυσσον ἵνα μετανοήσωσι·

καὶ δαιμόνια πολλὰ ἐξέβαλλον, καὶ ἤλειφον ἐλαίῳ πολλοὺς ἀῤῥώστους, καὶ ἐθεράπευον.

καὶ ἤκουσεν ὁ βασιλεὺς Ἡρῴδης (φανερὸν γὰρ ἐγένετο τὸ ὄνομα αὐτοῦ) καὶ ἔλεγεν, ὅτι Ἰωάννης ὁ βαπτίζων ἐκ νεκρῶν ἠγέρθη, καὶ διὰ τοῦτο ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ.

ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι Ἠλίας ἐστίν. ἄλλοι δὲ ἔλεγον, ὅτι προφήτης ἐστὶν, ὡς εἷς τῶν προφητῶν.

ἀκούσας δὲ Ἡρῴδης, εἶπεν, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτος ἠγέρ- B

9 Calcearentur, ὑποδεδεμένους. Ad uerbũ, calceatos eſſe. Nã ſubauditur ἔναι, ut ſit periphraſis pro ὑποδεδέσθαι: unde dicta ſunt, ὑποδήματα, quaſi ſubligacula dicas, quòd ſolerent loris & uinculis accõmodari. de quib. Virg. lib. 8. Et Tyrrhena pedũ circundat uincula plantis. Quod autẽ uidetur Marcus à Matthæo diſſentire, facilè explicari poteſt. Neq; enim ſimpliciter prohibet Dominus apoſtolis apud Matthæũ ne ſint calceati, nõ magis quàm ut ſint ueſtiti, ſed nõ uult ullis ſarcinis onerari, inter quas numerat perã, ueſtes, calceos, uirgas, & cętera eiuſmodi, ut in Matthęo diximus. Sandalijs, σανδάλια. Vocabulum Gręcũ, quod Terentius ipſe uſurpauit, nos quoq; poſt alios interpretes non inuiti retinuimus. Teſtantur autẽ Græci authores ita uocari muliebre calceamentũ. Sed tum ex hoc loco, tum etiã ex Act. 12. b. 8. apparet Euangeliſtas inter ὑποδήματα & σανδάλια, nullũ poſuiſſe diſcrimen, ut rectè obſeruauit Eraſmus. Et ne induerentur, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι. In codicib. uetuſtis ſexto & octauo legebatur eodem ſenſu, ἐνδεδύσθαι, id eſt indutos eſſe. Nonnulli uerò legunt, καὶ μὴ ἐνδύσασθαι, & ne induamini: quod durius uidetur. Quanquã apud Hebræos frequentes ſunt eiuſmodi perſonarũ mutationes. 10 Vbicunq;, ἐὰν: id eſt, quocũq; loco conſtiteritis. Ponitur enim τὸ εἰσέρχεσθαι ἐς οἰκίαν, pro καταλύειν, id eſt diuertere, & hoſpitium ſibi deligere: quum alioquin, εἰς οἰκίαν, uideatur redundare. Simile dicendi genus occurrit infrà cap. 7. c. 24. Illinc, ἐκεῖθεν: id eſt, ex eo loco. Vetat enim hoſpitium mutare in iſta ueluti peruolitatione. Nonnulli referunt non ad ἐκεῖ, ſed ad οἰκίαν, ſenſu prorſus inepto.

11 Et quicunq;, καὶ ὅσοι. Antapodoton ex uulgi ſermone petitũ. Nam ſi ita loquaris, Quicunq; non crediderit, condemnabitur: tum demum plena & iuſta eſt oratio. Sic Virgilius: Quicquid erit, ſuperanda omnis fortuna ferẽdo eſt. Amen, ἀμὴν. Hæc periodus in omnib. exemplarib. Græcis legitur, exceptis tantùm ſecundo & octauo. In Vulgata tamen uerſione prætermittitur: certè totidem uerbis in Matthæo ſcripta eſt. 12 Itaque *illi* egreſsi, καὶ ἐξελθόντες. Vulgata ad uerbum, Et exeuntes. Eraſmus. Et egreſsi. Ego uerò exiſtimo, καὶ hoc loco & alijs multis pro ὃν uſurpari: quã enallagen ſæpe iam diximus inde ortam eſſe, quòd ו Hebręorũ uarias habeat ſignificationes.

13 Vngebantq;, καὶ ἤλειφον. Fuit igitur oleum ſymbolum mirificæ iſtius uirtutis, non autẽ medicamentum quo morbos curarent. Iam uerò quum temporaria hæc dona iampridẽ ceſſarint, quorſum hæc ceremonia retineatur?

14 Herodes, Ἡρῴδης. Sextum exemplar habebat, πλὴν ἀκοὴν ἐκεῖ: id eſt auditionem, ſiue rumorem qui de Ieſu ferebatur: quod niſi addas, non modò manca fuerit conſtructio, ſed etiã hęc pertinere uidebuntur ad prodigia illa per Apoſtolos edita, quorum proximè meminit: quum potius ad Chriſtum ipſum pertineant, ut declarant ſequentia. C

Celebre, φανερόν. Eraſmus, innotuerat: id eſt, ἐγνωρίσθη. Vulgata, manifeſtum. quo modo etiam ſolemus interpretari, ſed hic habenda fuit Latinæ linguæ ratio. Factum erat, ἐγένετο. Vel, erat: quũ γίγνεσθαι & εἶναι ſæpe permutẽtur.

Ille qui baptizabat, ὁ βαπτίζων. In quarto codice legitur eodem ſenſu, ὁ βαπτιστὴς, baptiſta: id eſt, baptizator. Solent enim (ut ſæpe diximus) Hebręi participia uſurpare loco nominũ quæ Verbalia uocamus: & uetus interpres ita legit.

Virtutes agunt in eo, ἐνεργοῦσιν αἱ δυνάμεις ἐν αὐτῷ. Sic Eraſmus uertit, in eo tantùm diſſentiens à uetere interprete, quòd maluit agendi uerbo uti, quàm operandi. Vocat autem Marcus, δυνάμεις, hoc loco, non (ut paulo antè) facta illa Chriſti mirifica & uim omnem humanam ſuperantia. ſed ipſam potius uim & facultatem illa efficiendi. Quòd ſi pro factis ipſis accipere libeat, uidetur etiam hic locus commodè ſic poſſe paſsiuo uerbo explicari, Efficiuntur iſtę uirtutes ab eo. Nam uerbum ἐνεργοῦσιν, pro ἐνεργοῦνται, accipi paſsiua ſignificatione poteſt, ut ἀσπᾶν, pro ἀσπάζεσθαι: apud Xenophontem: & πάντες ἀποκεχαρικότας, pro ἀποκεχαρμένους, apud Herodotum: ἐν αὐτῷ uerò, pro ὑπ' αὐτοῦ uel ἀπ', αὐτοῦ intelligi poteſt, quum ב apud Hebræos (cui reſpondet præpoſitio Græca ἐν) omne cauſarum genus declaret.

15 Vel unus ex prophetis illis, ἢ ὡς εἷς τῶν προφητῶν. Hic locus uarias recipit interpretationes. Sic enim Vulgata, quaſi unus ex prophetis omiſſa particula ἤ, quæ etiã in ſex uetuſtis exẽplaribus non legitur. ut ſit hic ſenſus, quoſdam habuiſſe Ieſum pro propheta, eoq; minimè uulgari: ſed qui cum excellẽtiſsimo quouis ueterũ illorũ conferri iure potuerit. Eraſmus autem conuertit, uel tanquam unus ex prophetis. ut ſit hæc ſentẽtia: Alios dixiſſe Eliã eſſe, alios prophetam in genere, alios neq; pro Ioanne, neq; pro Elia habuiſſe: ſed admiratos ipſius facta, cunctabũdos pronunciaſſe ipſum uideri poſſe aliquẽ ex ueterib. illis prophetis qui reſurrexiſſet. Vt autem dicã quod ſentio, ego malo ὡς pro ὅτι poſitũ eſſe & ita quidem, ut ſit παρέλκον, ſicut τὸ ὅτι, in ſuperiorib. tribus membris. diſiunctiuã autem exiſtimo eſſe neceſſariã, ut quadruplex fuerit opinio: una Herodis, qui exiſtimabat Ioannẽ eſſe: altera, eorum qui pro Elia habebãt: tertia, eorũ qui prophetam eſſe arbitrabãtur: quarta demum eorum qui unũ ex ueterib. illis prophetis, quicũq; tandem is eſſet. 16 Iſte eſt Ioannes quem ego decollaui, ὅτι ὃν ἐγὼ ἀπεκεφάλισα Ἰωάννην, οὗτός ἐστιν.

Ad uer-

A Ad uerbum, quem ego decollaui Ioannem, iſte eſt: Græca conſtructione, ſicut dixit Quintilianus, Ne quos porrexerim cibos, uenena fiant. Vetus interpres, Quem ego decollaui Ioannem, hic à mortuis reſurrexit. Nam non legit ὃτός ἐστιν, & pro αὐτὸς ἠγέρθη, legit ὅτι ἠγέρθη, ſicut etiam in uno uetuſto exemplari ſcriptum erat. Eraſmus, Cui ego pręcidi caput, Ioānes iſte eſt: id eſt, ᾧ ἐγὼ ἀπέτεμον τὴν κεφαλὴν, ὅτός ἐστιν. Cæterùm illud ἀκούσας ὁ, interpretatus ſum, Quum igitur audiſſet, potius quàm, Quum audiſſet autem, cum Eraſmo: uel, Quo audito, cum uetere interprete: quia exiſtimo hęc eſſe dicta per epanalepſin. Apparet enim Euāgeliſtam, ex his Herodis uerbis, deſcribendæ mortis Ioannis occaſionem quæſiuiſſe.

θη ἐκ νεκρῶν.

17 αὐτὸς γὰρ ὁ Ἡρῴδης ἀποστείλας ἐκράτησε τὸν Ἰωάννην, καὶ ἔδησεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ, διὰ Ἡρῳδιάδα τὴν γυναῖκα Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, ὅτι αὐτὴν ἐγάμησεν.

18 ἔλεγε γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρῴδῃ, ὅτι οὐκ ἔξεστί σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.

19 ἡ δὲ Ἡρῳδιὰς ἐνεῖχεν αὐτῷ, καὶ ἤθελεν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, καὶ οὐκ ἠδύνατο.

20 ὁ γὰρ Ἡρῴδης ἐφοβεῖτο τὸν Ἰωάννην, εἰδὼς αὐτὸν ἄνδρα δίκαιον καὶ ἅγιον, καὶ συνετήρει αὐτόν, καὶ ἀκούσας αὐτοῦ, πολλὰ ἐποίει, καὶ ἡδέως αὐτοῦ ἤκουε.

B 21 καὶ γενομένης ἡμέρας εὐκαίρου, ὅτε Ἡρῴδης τοῖς γενεσίοις αὐτοῦ δεῖπνον ἐποίει τοῖς μεγιστᾶσιν αὐτοῦ καὶ τοῖς χιλιάρχοις καὶ τοῖς πρώτοις τῆς Γαλιλαίας,

22 καὶ εἰσελθούσης τῆς θυγατρὸς αὐτῆς τῆς Ἡρῳδιάδος, καὶ ὀρχησαμένης, καὶ ἀρεσάσης τῷ Ἡρῴδῃ καὶ τοῖς συνανακειμένοις, εἶπεν ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ· αἴτησόν με ὃ ἐὰν θέλῃς, καὶ δώσω σοί.

23 καὶ ὤμοσεν αὐτῇ, ὅτι ὅ ἐάν με αἰτήσῃς, δώσω σοι, ἕως ἡμίσους τῆς βασιλείας μου.

24 ἡ δὲ ἐξελθοῦσα εἶπε τῇ μητρὶ αὐτῆς· τί αἰτήσωμαι; ἡ δὲ εἶπε, τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτίσου.

25 καὶ εἰσελθοῦσα εὐθέως μετὰ σπουδῆς πρὸς τὸν βασιλέα, ᾐτήσατο λέγουσα· θέλω ἵνα μοι δῷς ἐξ αὐτίκα ἐπὶ πίνακι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ Βαπτίστου.

rexit à mortuis.

Ipſe enim Herodes miſsis ſatellitibus prehẽderat Ioannem, & uinxerat eum in carcere, propter Herodíadem uxorem Philippi fratris ſui, quia duxerat eam uxorem.

Dicebat enim Iohannes Herodi: Non licet tibi habere uxorem fratris tui. *Ioannes quare coniectus in carcerem. Leuit. 18. b. 16.*

Herodías autem imminebat ei, cupiebatq; trucídare eum, nec poterat. *Herodias.*

Herodes enim metuebat Ioannem, ſciens eũ eſſe uirum iuſtum ac ſanctũ, & obſeruabat eum: auditóq; eo multa faciebat, & cum uoluptate eum audiebat. *Herodes metuit Ioannem.*

Quum igitur dies opportunus adeſſet, quo tempore Herodes in natalitijs ſuis cœnam faciebat proceribus ſuis, ac chiliarchis, & primis Galilææ:

Et introiſſet filia ipſius Herodíadis, ac ſaltaſſet, placuiſſetq; Herodi ac ſimul diſcũbentibus, Rex ait puellæ: Pete à me quodcunq; uolueris, & dabo tibi. *Saltare.*

Iurauitq; ei: Quodcunq; à me petieris, dabo tibi, uſq; ad dimidium regni mei.

At illa egreſſa, dixit matri ſuæ: Quid petam? Illa uerò dixit, Caput Ioannis Baptiſtæ.

Itaq; ingreſſa ſtatim ſtudioſè ad Regem, petiuit dicens: Cupio ut iam nunc des mihi in patina caput Iohannis Baptiſtæ. *Caput Ioannis amputatum datur ſaltatrici.*

17 Ipſe enim Herodes, αὐτὸς γὰρ Ἡρῴδης. In quodam exemplari ſcriptum erat, ἐγὼ Ἡρῴδης, Herodes enim: idq; fortaſsis rectius. 19 Imminebat ei, ἐνεῖχεν αὐτῷ. Vulgata & Eraſmus, inſidiabatur illi: id eſt, ἐπιβουλεύοντο αὐτῷ. Ego uerò nuſquam memini legere ἐνέχειν pro inſidiari. Interpretatur Heſychius ἐφεδρεύειν: ſed aliquid etiam amplius uidetur ſignificare, nempe ſummã offenſionem, quæ facit ut omnes captemus occaſiones quibus cuipiam noceamus: quod Latini translaticiè declarant uerbo imminere. Itaq; melius (opinor) explicat Euſtathius Odyſſ. τ. ἐπικεῖσθαι τινὶ ἔχειν, ut hic noſter loquitur infrà 11. d. 25. & Ioannes Apoc. 2. a. 4. d. 14. g. 20. ſed addito caſu. Galli (ut opinor) hoc exC primunt, quum dicunt, *en auoir à quelcun.* 20 Auditóq; eo, ἀκούσας αὐτοῦ. In ſeptimo codice legitur, ἀκούσας αὐτοῦ, & eum audiens. Multa faciebat, πολλὰ ἐποίει. In octauo codice legitur, πολλὰ ἀπόρει: id eſt, multùm hæſitabat: ut, qui animo eſſet ancipiti & dubio, ut planè neſciret quò ſe uerteret. Hæc enim eſt uis uerbi Dei, ut conſcientias excitet, neq; ſinat reprobos torpere, quin ſaltem exagitent eos anxiæ cogitationes, donec in barathrum deſperationis præcipitentur. prior tamen lectio magis eſt recepta. Cum uoluptate, ἡδέως. Vulgata & Eraſmus, libenter: id eſt, ἀσμένως. Mirum eſt, tyrannum libenter audiſſe ſententiam Domini in ſe latam. Sed ea eſt, uis ueritatis, ut qui illam peſsimè oderunt, tamen reuereantur: & non dubium eſt quin aliquos bonos motus habuerit Herodes, ſed cadebat ſemen in ſaxoſa loca, itaq; radices non egit. 21 Proceribus, τοῖς μεγιστᾶσιν. Vulgata, principibus. Eraſmus, primatibus: quod non memini apud idoneos authores legere. Nonnulli, magnates uocant, uocabulo (ut ego equidem exiſtimo) parum Latino. Apparet autem in Oriente megiſtanas appellatos qui à Latinis proceres uocantur, quaſi maximates dicas. Itaq; non modò Suetonius, de Perſarum rege loquens, Græcum uocabulum retinuit (ut obſeruauit Eraſmus) ſed etiam Cornelius Tacitus de Armenijs agens. Primis, τοῖς πρώτοις. Sic quoq; uetus interpres conuertit. Eraſmus autem primoribus dicere maluit: quum illud uocabulum hac ſignificatione magis Latinum ſit, & Græco optimè reſpondeat. 22 Filia ipſius Herodiadis, τῆς θυγατρὸς τῆς Ἡρῳδιάδος. In octauo exemplari ſcriptum erat αὐτοῦ: quam lectionẽ ſi ſequaris, conuertes hoc modo, filia eius [ſcilicet Herodis] Herodias. Sed apparet ex Matthæo Herodiadẽ eſſe matris ipſius nomen, quam etiam teſtãtur omnes ueteres non ex Herode Antipa, ſed ex marito Philippo hanc filiam ſuſtuliſſe. Eius autem filiæ nomen Euangeliſtæ quidem non exprimunt, ſed Ioſephus Salomen uocat: in eo diſſentiens à noſtris, id eſt à ueritate, quòd Herodiadem dicit non Philippo, ſed Herodi ſecundo nuptam fuiſſe, quum eam Herodes iſte cognominatus Antipas abduceret à marito. 25 Studioſe, μετὰ σπουδῆς, ſiue cupidè. Ad uerbum, cum ſtudio. σπουδὴ Græcis ſtudium, id eſt (ut Cicero interpretatur) aſsidua & uehemens ad aliquam rem magna cum uoluntate applicatio. Vulgata, ſtatim: id eſt, αὐτίκα. Eraſmus, confeſtim. Cupio, θέλω. Vulgata & Eraſmus, Volo: quod Latinis uidetur imperioſum. Vide ſuprà Matthæi 5. g. 42. & infrà capite 10. c. 35. ubi hunc Hebraiſmum annotauimus. Iam nunc, ἐξ αὐτῆς. Ad uerbum, ex hac, ſcilicet hora, ſubauditur enim ὥρας. Vulgata & Eraſmus, protinus: quod aduerbium eſt uariæ ſignificationis,

nis, ideoq; à nobis repudiatum. Deerant autem hæc duo uocabula in uetustis exemplaribus secundo & quarto, & A
sanè raro occurrunt. Vsurpantur tamen etiam à Paulo Philip. 2. c. 23.

Rex autem ualde tristis factus, propter iusiurandum, eosq; qui simul accumbebant, noluit eam reijcere.

26 καὶ περίλυπος γενόμενος ὁ βασιλεὺς, διὰ τοὺς ὅρκους καὶ τοὺς συνανακειμένους, οὐκ ἠθέλησεν αὐτὴν ἀθετῆσαι.

Et statim rex misso speculatore, iniunxit ut afferretur caput eius: ille uerò abijt, ac decollauit eum in carcere:

27 καὶ εὐθέως ἀποστείλας ὁ βασιλεὺς σπεκουλάτορα, ἐπέταξεν ἐνεχθῆναι τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ. ὁ δὲ ἀπελθὼν ἀπεκεφάλισεν αὐτὸν ἐν τῇ φυλακῇ·

Attulitq; caput eius in patina, & dedit illud puellæ, & puella dedit illud matri suæ.

28 καὶ ἤνεγκε τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ ἐπὶ πίνακι, καὶ ἔδωκεν αὐτὴν τῷ κοράσιῳ, καὶ τὸ κοράσιον ἔδωκεν αὐτὴν τῇ μητρὶ αὐτῆς.

Sepelitur Iohannes.

Quūq; hoc audissent discipuli eius, uenerunt, & sustulerunt cadauer eius, posueruntq; ipsum in monumento.

29 καὶ ἀκούσαντες οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἦλθον, καὶ ἦραν τὸ πτῶμα αὐτοῦ, καὶ ἔθηκαν αὐτὸ ἐν τῷ μνημείῳ.

Apostoli reuersi à prædicatione. Luc. 9. b. 10.

Tunc coguntur apostoli ad Iesum, & annunciauerunt ei omnia, & quæ egerant, & quæ docuerant.

30 καὶ συνάγονται οἱ ἀπόστολοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀπήγγειλαν αὐτῷ πάντα ὅσα ἐποίησαν, καὶ ὅσα ἐδίδαξαν.

Et ait eis: Venite uos ipsi priuatim in desertũ locum, & requiescite paululum. Erant enim qui uenirent & abirent multi: & ne ad uescendum quidem opportunum tempus habebant.

31 καὶ εἶπεν αὐτοῖς· δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν εἰς ἔρημον τόπον, καὶ ἀναπαύεσθε ὀλίγον. ἦσαν γὰρ οἱ ἐρχόμενοι καὶ οἱ ὑπάγοντες πολλοί, καὶ οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρουν. B

Matth. 14. b. 13. Luc. 9. b. 10.

Abierunt igitur in desertum locum nauigio seorsim.

32 καὶ ἀπῆλθον εἰς ἔρημον τόπον τῷ πλοίῳ κατ' ἰδίαν.

Sed uidit eos abeuntes turba, & agnouerunt eum multi: & pedibus ex omnibus ciuitatibus concurrerunt illuc, præueneruntq; eos, & conuenerunt ad eum.

33 καὶ εἶδον αὐτοὺς ὑπάγοντες οἱ ὄχλοι, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτὸν πολλοί, καὶ πεζῇ ἀπὸ πασῶν τῶν πόλεων συνέδραμον ἐκεῖ, καὶ προῆλθον αὐτούς, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν.

Docet turbas in deserto. Matth. 9. d. 36. & 14. b. 14. Luc. 9. b. 11.

Tunc egressus uidit turbam multam Iesus, & misericordia commotus est super eis: quia erant ut oues non habentes pastorem: & cœpit eos docere multa.

34 καὶ ἐξελθὼν εἶδεν ὁ Ἰησοῦς πολὺν ὄχλον, καὶ ἐσπλαγχνίσθη ἐπ' αὐτοῖς, ὅτι ἦσαν ὡς πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα. καὶ ἤρξατο διδάσκειν αὐτοὺς πολλά.

Matth. 14. b. 15.

Quum autem iam multus dies esset, adierũt 35 καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης, προσελθόν-

26 Valde tristis factus, περίλυπος γενόμενος. Vulgata, contristatus est: id est, λυπηθείς. Erasmus, dolore affectus. Neuter satis expressit uim præpositionis περί. de qua diximus suprà Matth. 26. d. 38. Propter, διά. Hoc refertur ad sequens uerbum ἀθετῆσαι, non autem ad præcedentia: & post ὁ βασιλεύς, in secundo exemplari additum erat, ὡς ἤκουσε, ut audiuit. Reijcere, ἀθετῆσαι. Vulgata, contristare: id est, λυπεῖν. Hoc uocabulum propriè rei inanimatæ tribuitur: & opponitur τῷ τιθέναι, id est ponere & statuere. Nam ἀθετεῖν νόμον, declarat legem irritam facere, & quasi deponere. Inde factum, ut pro ἐνπλήρωσαι & καταφρονεῖν acciperetur: id est, reijcere & contemnere. 27 Et statim, καὶ εὐθέως. In secundo codice legitur, ἀλλ' εὐθέως. Sed statim. Vetus quoq; interpres legit ἀλλὰ: sed prætermisit, ὁ βασιλεύς, tanquã minimè necessarium. Speculatore, σπεκουλάτωρα. Vox Latina corrupta, e in i mutato, sicut pleraq; alia passim reperiuntur, de quibus diximus Matth. 5. d. 26. ut λιγιὼν, in quo uocabulo eadem fit uocalium permutatio. Erant autem C
speculatores, principum satellites, sic dicti à gerendis spiculis: quorum mentionem facit Cornelius Tacitus. Vnde Spiculatoria caliga apud Suetonium in Caligula, sicut Bayfius rectè emendauit. Iniunxit, ἐπέταξεν. Vulgata & Erasmus, iussit: id est, ἐκέλευσεν: quo modo etiam in nonnullis impressis codicibus legitur, eodem sensu. Vt afferretur, ἐνεχθῆναι. Erasmus, inferri: quòd accumberet scilicet, quasi iusserit Herodes caput mensæ inferri, tanquam ferculum aliquod: quod factum esse, ne suspicari quidem possumus ex ijs quæ hoc loco referuntur. Vetus autem interpres pro ἐνεχθῆναι legit ἐν δίσκῳ, uel πίνακι, in disco: quum id hoc loco non reperiatur in Græcis codicibus.

29 Cadauer, πτῶμα. Vulgata, corpus: id est, σῶμα, sicut apud Matthæum scribitur 14. b. 12. nullo quidem discrimine, si Grãmaticis credimus, qui σῶμα propriè dici uolunt τὸ ἄψυχόν. Sed nimirũ hoc ferre non possunt aures quorundam, ne cadauera uideantur adorare. 30 Tunc coguntur, καὶ συνάγονται. Vulgata, & conuenientes: καὶ συνερχόμενοι. 31 Venite uos ipsi priuatim, δεῦτε ὑμεῖς αὐτοὶ κατ' ἰδίαν. In secundo codice legitur, δεῦτε ὑπάγωμεν, Venite eamus. Vulgata omisit, ὑμεῖς αὐτοί. Erasmus interpretatur, uos soli: hoc est, dimissis cæteris. Positum enim est (inquit) αὐτοὶ pro soli, quemadmodum καθ' ἑαυτὸν esse dicitur, qui solus est absque arbitris. Et ne ad uescendum, &c. καὶ οὐδὲ φαγεῖν εὐκαίρουν. Vulgata, & nec spacium manducandi habebant: quum in hoc genere dicendi μηδὲ idem ualeat quod nequidem: & εὐκαιρεῖν aliquid amplius significet quàm spacium habere uel uacare. quo posteriore utitur Erasmus. In secundo autem codice legebatur, οὐδὲ φαγεῖν εὐκάρως εἶχον: id est, & ne uesci quidem opportunè poterant. 32 Abierunt igitur, καὶ ἀπῆλθον. Erasmus legit ἀπῆλθε, abijt, singulari numero. 33 Turba, εἱ ὄχλοι. Hoc non legit uetus interpres, neque etiam in ueteribus codicibus reperimus. Agnouerunt eum, ἐπέγνωσαν αὐτόν. In tertio, sexto, octauo & nono exemplaribus scriptum erat αὐτὸς, eos: quod uidetur legisse uetus interpres, quia noluit repetere tanquam superuacuum. Pedibus, πεζῇ. Vulgata, pedestres: id est, πεζοὶ, sicut etiam legimus in uetustis duobus exemplaribus. Erasmus, pedestri itinere, ut subaudias ὁδῷ. Vide Matth. 14. b. 13. Et conuenerunt ad eum, καὶ συνῆλθον πρὸς αὐτόν. In secũdo codice, pro πρὸς αὐτὸν, scriptum erat αὐτᾶ, id est eo. Vetus autem interpres totũ hoc membrũ non legit. Complutenses uerò pro συνῆλθον impresserũt ἦλθον, uenerunt. 35 Quum autẽ iam multus dies esset, καὶ ἤδη ὥρας πολλῆς γενομένης. Vulgata ad uerbũ, Et quũ iam hora multa fieret: quæ uersio

est obscu-

A est obscura & parùm Latina. Dicunt enim Latini multum diem, non multam horam. Cicero Attico: Multus sermo ad multum diem. Item Cæsar: Multo die cognouit à suis montem teneri. Itaq; miror Erasmum sic maluisse interpretari, Et quum iam multum diei præteriisset: id est, καὶ ἤδη πολλῆς ὥρας, uel ἡμέρας, διεληλύθοτος.

τες αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοσιν, ὅτι ἔρημός ἐστιν ὁ τόπος, καὶ ἤδη ὥρα πολλή·

ἀπόλυσον αὐτούς, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς καὶ κώμας, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν, οὐκ ἔχουσιν.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. καὶ λέγουσιν αὐτῷ· ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν δηναρίων διακοσίων ἄρτους, καὶ δώσωμεν αὐτοῖς φαγεῖν;

ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς· πόσους ἄρτους ἔχετε; ὑπάγετε καὶ ἴδετε. καὶ γνόντες, λέγουσι· πέντε, καὶ δύο ἰχθύας.

καὶ ἐπέταξεν αὐτοῖς ἀνακλῖναι πάντας συμπόσια συμπόσια ἐπὶ τῷ χλωρῷ χόρτῳ.

καὶ ἀνέπεσον πρασιαὶ πρασιαί, ἀνὰ ἑκατὸν καὶ ἀνὰ πεντήκοντα.

καὶ λαβὼν τοὺς πέντε ἄρτους καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανόν, εὐλόγησε, καὶ κατέκλασε τοὺς ἄρτους, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παραθῶσιν αὐτοῖς· καὶ τοὺς δύο ἰχθύας ἐμέρισε πᾶσι.

καὶ ἔφαγον πάντες, καὶ ἐχορτάσθησαν.

eum discipuli eius, dicentes: Desertus est locus, & iam multus dies est:

Panibus quinq; & duobus piscibus saturãtur 5000 homines.

36 Dimitte eos, ut quum abierint in circumiacẽtes agros ac uicos, emant sibi panes: nam quo uescantur non habent.

37 At ille respondens, ait eis: Date uos ipsis quo uescantur. Tunc dicunt ei: *Num ut* profecti emamus ducentis denarijs panes, & demus eis quo uescantur?

Matth. 14. b. 17. Luc. 9. b. 13. Ioan. 6. a. 9.

38 At ille dicit eis: Quot panes habetis? abite & uidete. Et quum cognouissent, dicũt: Quinque, & duos pisces.

39 Tunc iniunxit eis ut discũbere facerent omnes, sigillatim per cõuiuia super uiridi gramine.

40 Discubuerũt igitur sigillatim per areolas *partim* centeni, & *partim* quinquageni.

41 Et acceptis quinque illis panibus, ac duobus illis piscibus, suspiciens in cœlum, benedixit, ac fregit panes: deditq; discipulis suis, ut apponerent illis: & duos pisces partitus est omnibus.

B *Gratiarũ actio.*

42 Comederuntq; omnes, & saturati sunt.

Iam multus dies est, ἤδη ὥρα πολλή. Vulgata, hora præterijt: id est, ὥρα παρῆλθεν. ut loquitur Matth. 14. b. 15. Erasmus, multum temporis effluxit: quæ Græcis non respondent. Quoddam exemplar pro ἤδη scriptum habebat articulum fœmininum ἡ. 36 Circumiacentes agros, τοὺς κύκλῳ ἀγροὺς. κύκλῳ hic uidetur quodammodo degenerare in aduerbium, paulo aliter tamen quàm suprà hoc eodem capite uersu 6, ubi uertimus, in orbem, quia scilicet articulum non habebat adiunctum, ut illic annotaui. hic autem uidetur ecliptica esse oratio, quam sic explere possis, τοὺς ἐν κύκλῳ παμένους: id est, περιχώρους. Vulgata uertit, proximas: id est, τοὺς ἐγγίστα, quod etiam scriptum erat in secundo exemplari. ἀγροὺς uerò cõuerti agros potius quàm uillas: id est, ἀγροικίας. de quo diximus aliquid Matt. 22. a. 5.

Emant sibi panes: nam quo uescantur non habent, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς ἄρτους· τί γὰρ φάγωσιν ἔχουσιν. τί positum uidetur pro ὅτι. Vetus interpres, emant sibi cibos quos manducent. Nam etiam in octauo codice scriptum erat, ἀγοράσωσιν ἑαυτοῖς τί φάγωσιν. *Num ut* profecti emamus, ἀπελθόντες ἀγοράσωμεν. Quamuis in nonnullis codicibus hæc periodus legatur absq; nota interrogante, tamen quum hæc à discipulis dicantur non inter sese deliberantibus, sed alloquẽtibus Dominũ, existimo cum interrogationis aut admirationis potius nota legi oportere. Est enim interrogatio, sed cũ admiratione, atq; adeò cum ironia quadam cõiuncta: quo dicendi genere utimur etiam quũ indignãtes aliquid negamus nos facturos, ut supplere necesse sit quippiam, sicut hoc loco fecimus. Quòd si ἀγοράσωμεν legas, & paulo pòst δώσωμεν sicut etiam in duobus uetustis codicibus scriptũ erat, subaudienda tãtùm erit particula interrogans quæ sæpe prætermittitur, adiuuante pronunciationem accentu: & ita conuertemus, Num abeũtes ememus panes ducentis denarijs, & dabimus eis ad uescendum? quæ lectio mihi quidem simplicissima uidetur.

C 39 Vt discumbere facerent, ἀνακλῖναι. Hoc uerbum quum proprie neutrum sit, hic degenerat in formam coniugationis hiphil. In editione uerò Basiliensi legitur ἀναπαθῶσαι passiua significatione. quasi dicas, reclinari. Sigillatim per conuiuia, συμπόσια συμπόσια. Vulgata, secundum contubernia. Erasmus, distributis conuiuijs. Neuter satis commodè, ni fallor. Hebræi, pro distributiuis, quibus carent, uti solent uocabulis geminatis, ueluti si binos intelligant, dicant δύο δύο, ut suprà 6. a. 7. id est ut uernaculo sermone dicimus, *deux a deux*. Græci uerò adhibent in eum usum præpositionem κατά. Itaq; conuerti perinde ac si scriptũ esset κατὰ συμπόσια, & paulo pòst πρασιαὶ πρασιαί, id est κατὰ πρασιὰς· συμπόσια autem, id est conuiuia uocat, quę uulgò uocamus *tables*: id est, numerum hominum quantum potest una mensa capere. Necesse enim fuit tantam multitudinem in uarias tanquam turmas conuiuarũ distribui. Hoc uidit Erasmus, sed obscurè admodum explicauit. Super, ἐπὶ. Erasmus, in. Sed illa certè interpretatio melius conuenit, & propria est huic præpositioni, quoties tertio casui iungitur. Itaque Vulgatam uersionem retinui.

40 Sigillatim per areolas, πρασιαὶ πρασιαί. Vel uno uocabulo, areolatim. Dicuntur enim πρασιαὶ hortorũ areolæ. Distributis igitur turmis conuiuarum super uiridi gramine, uideri poterant prata in totidem ueluti areolas distincta. Vulgata, per partes: id est, κατὰ μέρη. Erasmus, diuisi in uiridaria: id est, μετὰ λειμώνων. *Partim* centeni, & *partim* quinquageni, ἀνὰ ἑκατὸν, καὶ ἀνὰ πεντήκοντα. De ἀνὰ præpositione diximus Matt. 20. a. 9. Vulgata, per cẽtenos & quinquagenos. Erasmus, centeni & quinquageni: quæ utraq; uersio sic posset intelligi, quasi singulæ conuiuarũ cateruæ centum quinquaginta conuiuas fuerint complexæ. Itaq; ut eam amphiboliam uitarem, quæ non est in Græco sermone, addidi particulam partim. Quamuis autem in ea re parum esse momẽti quibusdam uideri possit, nemini tamen hæc diligentia displicere debet. 41 Benedixit, εὐλόγησε: id est, gratias egit Deo patri, & nomen eius inuocauit: etiamsi ex Luca τὸν ἄρτον commodè repeti potest ἀπὸ τοῦ λουτροῦ, ut dicemus Luc. 9. b. 16. Hoc autem placuit admonere, quia multi uerbum benedicendi, quoties occurrit, nimis cupidè sine iudicio arripiunt, ut trãsferant in alienũ sensum: præsertim superstitiosi, qui pro suo more imaginantur signum crucis in aerẽ sparsum: quod quidem non minus hic est absurdum, quàm si quis eum dicat istis panibus egisse gratias. Nam εὐλογῶ hoc loco idem ualere quod εὐχαριστῶ, nemo dubitabit qui hunc uersiculum compararit cum capitis octaui uersiculo sexto.

44 Qui

Et sustulerunt fragmentorum duodecim co- 43 καὶ ἦραν κλασμάτων δώδεκα κοφίνους πλήρεις, A
phinos plenos: & de piscibus.

Erāt autem qui comederant quasi quinquies 44 ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες τοὺς ἄρτους, ὡσεὶ πεντακισχίλιοι ἄνδρες.
mille uiri.

Et statim coegit discipulos suos inscendere 45 καὶ εὐθέως ἠνάγκασε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἐμβῆναι εἰς τὸ πλοῖον, καὶ προάγειν εἰς τὸ πέραν πρὸς
nauigium, & præire Bethsaidam, in ulteriorem Βηθσαϊδάν, ἕως αὐτὸς ἀπολύσῃ τὸν ὄχλον.
ripam, dum ipse dimitteret turbam.

Et quum amandasset eos, abijt in montem 46 καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, ἀπῆλθεν εἰς τὸ ὄρος
ad orandum. προσεύξασθαι.

Apostolis con- Quum autem serum *diei* adesset, erat nauigiũ 47 καὶ ὀψίας γενομένης, ἦν τὸ πλοῖον ἐν μέσῳ τῆς θα-
trarius uentus in medio mari, & ipse solus in terra. λάσσης, καὶ αὐτὸς μόνος ἐπὶ τῆς γῆς.
in mari.
Matth.14.c.23. Vidítque eos uexatos in prouehendo (e- 48 καὶ εἶδεν αὐτοὺς βασανιζομένους ἐν τῷ ἐλαύ-
Ioan.6.b.16. rat enim uentus contrarius eis) & circa νειν. (ἦν γὰρ ὁ ἄνεμος ἐναντίος αὐτοῖς.) καὶ περὶ
quartam uigiliam noctis uenit ad eos, am- τετάρτην φυλακὴν τῆς νυκτὸς ἔρχεται πρὸς
bulans super mare: uolebátque præterire αὐτοὺς, περιπατῶν ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἤθελε παρελθεῖν αὐτούς.

Phantasma. Illi uerò uiso eo ambulante super mare, puta- 49 οἱ δὲ ἰδόντες αὐτὸν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θα-
uerunt spectrum esse: & exclamauerunt. λάσσης, ἔδοξαν φάντασμα εἶναι, καὶ ἀνέκραξαν.

Omnes enim uidebant eum, & turbati sunt. 50 πάντες γὰρ αὐτὸν εἶδον, καὶ ἐταράχθησαν.
Fides. sed statim loquutus est cum eis, dixitq; eis: Cõ- καὶ εὐθέως ἐλάλησε μετ' αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς· B
fidite, ego sum, ne timeatis. θαρσεῖτε, ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

Tunc ascendit ad eos in nauigium, quieuitq; 51 καὶ ἀνέβη πρὸς αὐτοὺς εἰς τὸ πλοῖον, καὶ ἐκόπα-
uentus: & ualde ex abundanti apud sese percel- σεν ὁ ἄνεμος. καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ ἐν ἑαυτοῖς ἐξίσαντο καὶ ἐθαύμαζον.
lebantur, & mirabantur.

Non enim intellexerant *quod factum fuerat* in il- 52 οὐ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. ἦν γὰρ ἡ καρ-
lis panibus: nam cor eorum occalluerat. δία αὐτῶν πεπωρωμένη.

Sanantur in- Et quum traiecissent, uenerunt in terram Ge- 53 Καὶ διαπεράσαντες ἦλθον ἐπὶ τὴν γῆν Γεν-
firmi tactu ue- nezareth, & appulerunt. νησαρὲτ, καὶ προσωρμίσθησαν.
stimẽti Christi.
Matth.14. d.34. Tunc ipsis egressis è nauigio, statim agni- 54 Καὶ ἐξελθόντων αὐτῶν ἐκ τοῦ πλοίου, εὐθέως ἐπι-
to eo, γνόντες αὐτὸν,

44 Qui comederant, οἱ φαγόντες. Complutensis addit, τοὺς ἄρτους, panes illos. Quasi, ὡσεὶ, id est ferè. Terentius: Quasi ad talenta decem coegi. Vetus interpres hanc particulam non legit, neque etiam uetusti codices adscriptam habebant. 46 Et quum amandasset eos, καὶ ἀποταξάμενος αὐτοῖς: uel, Et quum ualedixisset eis. Nam hoc idem uerbum etiam significat ualedicere: id est, ijs à quibus discedimus, uel qui à nobis discedũt, beneprecari: quo modo usurpatur Luc.9.g.61. Act.18.e.21. & 2.Corinth.2.d.13. Vulgata & Erasmus, quum dimisissẽt: id est, ἀποτάσασθαι, uel potius ἀποστιμψάμενος. Eos, αὐτοῖς. Discipulos scilicet. Nam quamuis ad turbam etiam referri posse uideatur, tamen uerisimile est de discipulis intelligendum, quos iusserat traijcere: quum subducere se potius à turba soleat, quàm palàm illi ualedicere. 48 In prouehendo, ἐν τῷ ἐλαύνειν, subaudi τὸ πλοῖον, nauigio. Est enim τὸ ἐλαύνειν nautarum, qui remis prouehunt nauem: & non nisi metaphoricè ad equites & aurigas transfertur. Verbo autem Prouehendi utitur etiam absolutè Plinius libro 21. cap. 13. In Hispania, inquit, mulis prouehunt. simili de causa loquens de nauibus, quibus imposita aluearia prouehuntur. Vulgata & Erasmus, in remigando: id est, ἐν τῷ ἐρέσσειν, C
uel κωπηλατεῖν. Et circa quartam uigiliam, καὶ περὶ τετάρτην φυλακὴν, Erasmus pro καὶ uertit, at, quod non uidetur huic loco satis conuenire. Certè in uetusto quodam exemplari, initio huius uersiculi, pro καὶ ἤλθεν scriptum erat, καὶ ἰδὼν, neque hoc loco repetita erat copula: quæ lectio non est repudianda. 51 Et ualde ex abundanti, καὶ λίαν ἐκ περισσοῦ. Vulgata, & plus magis: id est, καὶ μᾶλλον μᾶλλον. quod est barbarè & obscurè dictum. Erasmus, & uehementer supra modum: id est, καὶ σφόδρα ὑπερμέτρως. Cæterùm λίαν idem ualet quod παύν: ἐκ περισσοῦ uerò, Quintilianum authorem sequuti, uertimus ex abundanti, pro quo etiam uulgò dicimus *d'abondant*: id est, multo magis, uel multo amplius. quasi dicat Euangelista, tantum abfuisse ut quum cognouissent spectrum non esse, desierint obstupescere, ut etiam multo magis quàm antea sint perculsi, quum uiderent uentos ac mare ipsius imperio acquieuisse. Et mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. Hæc deerant in uetusto uno codice: & sanè uideri possunt adiectitia. quod etiam suspicatus est Erasmus. 52 Non enim intellexerant *quod factum fuerat* in illis panibus: ἐπὶ γὰρ συνῆκαν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. id est, miraculum illud quinq; panum uel non perceperant, uel non satis considerauerant, adeò ut ista Christi uirtus illis non minus esset noua, quàm si miraculo illi recẽs facto non interfuissent. Vulgata & Erasmus, Non enim intellexerant de panibus: id est, περὶ τῶν ἄρτων. Ego malui aliquid supplere. Nã alioqui noua est ista constructio uerbi συνίναι. Itaque sic uidentur etiam Græca explenda, ἐπὶ γὰρ συνῆκαν τὸ πραχθὲν ἐπὶ τοῖς ἄρτοις. Quòd si non placet hæc ecclipsis, accipies τὸ συνίναι αὐτὶ τοῦ προσέχειν τὸν νοῦν, & ita cõuertes, Non enim animum aduerterant ad panes illos: id est, ad miraculum illud quinque panum. Nam occalluerat, ἦν γὰρ πεπωρωμένη. Vulgata & Erasmus, erat enim obcæcatum: id est, ἦν γὰρ πεπηρωμένη. Suprà autem cap.3.a.5. docui πώρωσιν aliud esse quam πήρωσιν. Idem ergo declarat πεπῶσθαι quod σκληρύνεσθαι, unde συλληπτορία. Cæterùm in tribus uetustis codicibus pro ἦν γὰρ, scriptum erat, ἀλλ' ἦν πεπωρωμένη, id est, sed occalluerat. 53 Appulerunt, προσωρμίσθησαν. Vulgata, applicuerunt: quod uerbum latius patet quàm προσορμίζεσθαι: id est, ἐλλιμενίζειν. Quamobrem etiam Erasmus uertit, applicuerunt in portum. Ego uerò malui uerbo appellendi uti, quod & ipsum propriè dicitur, quum ex pelago aut freto quis πρὸς ἤπειρον, id est ad litus accesserit, ut ait idoneus author Donatus.

55 Quum

περιδραμόντες ὅλην τὴν περίχωρον ἐκείνην, ἤρξαντο ἐπὶ τοῖς κραββάτοις τοὺς κακῶς ἔχοντας περιφέρειν, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστι.

καὶ ὅπου ἂν εἰσεπορεύετο εἰς κώμας, ἢ πόλεις, ἢ ἀγροὺς, ἐν ταῖς ἀγοραῖς ἐτίθουν τοὺς ἀσθενοῦντας, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα κἂν τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ ἅψωνται· καὶ ὅσοι ἂν ἥπτοντο αὐτοῦ, ἐσώζοντο.

Quum percurrissent totam circumiacentẽ regionem illã, cœperũt in grabbatis malè affectos circumferre, ubi audiebant quòd esset illic.

56 Et quócũq; introisset in uicos, aut urbes, aut agros, in foris ponebãt eos qui inualidi erãt: & precabãtur eum, ut uel fimbriam uestimenti eius tangerent: & quotquot tangebant eum, seruabãtur.

ΚΕΦΑΛ. Ζ'.

Καὶ συνάγονται πρὸς αὐτὸν οἱ φαρισαῖοι, καί τινες τῶν γραμματέων ἐλθόντες ἀπ' Ἱεροσολύμων.

καὶ ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσί, τοῦτ' ἔστιν ἀνίπτοις, ἐσθίοντας ἄρτους, ἐμέμψαντο.

οἱ γὰρ φαρισαῖοι καὶ πάντες οἱ Ἰουδαῖοι, ἐὰν μὴ πυγμῇ νίψωνται τὰς χεῖρας, οὐκ ἐσθίουσι, κρατοῦντες τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων.

καὶ ἀπ' ἀγορᾶς, ἐὰν μὴ βαπτίσωνται, οὐκ

CAP. VII.

Manibus illotis comedentes Apostoli reprehenduntur. Matth.15.a.2

TVnc coguntur ad eum Pharisæi, & quídam ex scribis, qui uenerant Hierosolymis.

2 Et quum uidissent quosdam ex discipulis eius pollutis manibus (id est illotis) edere panes, questi sunt.

3 Nam Pharisæi & omnes Iudæi, nisi certatim lauerint manus, non edunt, tenentes traditionem maiorum.

Doctrina hominum de lotionibus.

4 Et â foro *uenientes*, nisi loti fuerint, non

55 Quum percurrissent, περιδραμόντες. In nono codice additum erat, εἰς ἄνδρας τοῦ τόπου: id est eius loci homines. quod apud Matthæum etiam habetur: & sanè si addatur, mollior erit iunctura duorum participiorum, ἀπηγγέλησαν & περιδραμόντες: alioqui cogemur supplere cõiunctionẽ, quam expressit etiã Eras. nisi potius περιέδραμον legas: id est, percurrerunt: sicut in uno uetusto codice scriptum erat. & paulo pòst, καὶ ἤρξαντο, addita scilicet copula Vbi audiebant quòd esset illic, ὅπου ἤκουον ὅτι ἐκεῖ ἐστί. Eraſmus, quum audissent eum illic esse. Putauit enim ὅπου esse aduerbium temporis, sicut apud Latinos interdum, ubi pro postquam accipitur: quasi hoc fit ad eos referendum, qui quum Iesum agnouissent, statim cæteris nunciarint illum adesse. illi uerò quum hæc audissent, ægrotos ad eum adduxerint. Sed τὸ περιφέρειν, ostendit istos huc & illuc discursasse, eò nimirum ubi Iesum esse intelligebant, qui regionẽ illam peragrabat. Deinde quod paucis dixerat Marcus, sequenti uersiculo pluribus explicatur: ut minimè dubium sit, quin Vetus interpretatio retinenda sit. Nam aduerbium ἐκεῖ ex idiotismo Hebræorum redundat, & in uno etiam uetusto exemplari scriptum non erat. 56 In foris, ἐν ταῖς ἀγοραῖς. Vul. in plateis: id est, ἐν πλατείαις, sicut in secundo exemplari legitur. Quanquam (ut annotat Eraſmus) paruum in eo sit discrimen, quum platea, uia latior, pro foro esse possit. Tãgebant eum, ἅπτοντο αὐτοῦ, uel, tangebant eam, scilicet fimbriam. potest enim uel ad ἱμάτιον referri, uel ad ipsum Christum. Nam de ea quæ uestimentum illius tetigerat, dicit Dominus: Quis me tetigit?

IN CAPVT VII.

1 Tunc coguntur, καὶ συνάγονται. Vul. & Eras. Et conueniunt: id est, καὶ συνέρχονται. quum plerunq; τὸ συνάγεσθαι uertant congregari. Particulam autẽ καὶ expressi (ut alibi sæpe) per aduerbium tẽporis. Nam præterquã quòd ea significatio melius uidetur cõuenire, Matt. quoq; cap.15.a.1. scriptum habet, τότε προσέρχονται. 2 Pollutis, κοιναῖς. Vul. & Eras. ad uerbum, cõmunibus: id est (ut ipse explicat) illotis. Neq; tamẽ nostra interpretatio falsa est. Nam idcirco Pharisæi illotis manibus cibum capi nolebãt, quòd illas cõmuni rerum attrectatione pollui existimarẽt. Vide Matth.15.b.11. Edere panes, ἐσθίοντας ἄρτους. Apud Græcos sæpe participia pro infinitis uerborũ modis ponuntur. Edere autẽ panẽ, Hebræorũ idiotismo, idem ualet quod cibum capere, ut alibi diximus. Questi sunt, ἐμέμψαντο. Vul. uituperauerunt. Eras. incusabant, siue accusarunt. quas omnes significationes admittit uerbũ Græcum μέμφεσθαι: quia scilicet eos de quibus cõquerimur, uituperare, accusare, reprehẽdere solemus. Ego eã significationem sum amplexus, quæ huius uerbi propria est, ni fallor: præsertim quoties absolutè ponit, quã etiã Eras. annotauit.

3 Certatim, πυγμῇ. Quasi pugillatim dicas, ut translatione à pugilibus sumpta, summũ lauãdi studium ac uelu ti certamẽ significet, quod uernaculo sermone dicimus, *qui mieulx à mieulx*. Ergo sicut à στυγὸς tertius casus, στυγῇ aduerbialiter accipitur: sic etiã πυγμῇ deriuari puto à πυγμὴ, quod nõ modò decurtatã cubiti mensurã, sed ipsam quoq; pugilationẽ, id est pugilũ certamen declarat. Vul. & Eras. uerterunt, crebrò: ut meritò suspicet Eraſmus ueterem interpretẽ legisse non πυγμῇ, sed πυκνῇ. Verùm præterquã quòd hæc lectio nullius ueteris codicis authoritate fulcit, & hoc aduerbium nõ minus est inusitatũ quàm πυγμῇ (potius enim dicimus πυκνὰ, uel πυκνῶς) uereor ut ipsa etiam sententia aliã interpretationẽ postulet. Alioqui existimandũ erit Pharisæos quoties cibũ caperent, crebrò & repetitis uicibus manus abluisse, quũ uerisimile sit potius, quoties ad mẽsam accederẽt, una fuisse ablutione cõtentos. Theophyl. autẽ interpretatur ἄχρι τοῦ ἀγκῶνος, id est ad cubitũ usq;, quasi cubitaliter dicas. Sed πυγμὴ neq; πῆχυ declarat, id est cubitũ, nisi pro mensura, eaq; decurtata accipias: quãuis aliter scribat Eras. neq; ἀγκῶνα, id est ipsam lacerti iuncturã, ubi os exterius eminet, quod nõnulli uolũt ab Hippocrate ὠλένιον uocari. Deinde huius ritus ac consuetudinis nulla (quod sciã) apud alios scriptores fit mentio, ut hęc Theophylacti interpretatio ne uerisimilis quidẽ mihi uideatur. Ea uerò expositio quam attuli, quãuis nullius authoritate nitatur, mihi simpliciſsima est uisa: quòd si quis meliorem attulerit, ego de mea libenter sum decessurus. Tenentes, κρατοῦντες: id studioſè ac pro uiribus obseruantes, quod etiam obtinendi uerbo significatur. ut in illo Terentij, Antiquum obtines. Est autem quædam emphasis τὸ κρατεῖν, hoc loco. quam optimè uidetur Cicero his uerbis explicare pro Flacco: O morẽ, inquit, præclarũ, disciplinãq; quã à maiorib. accepimus, si quidẽ teneremus: sed nescio quo pacto iam de manibus elabit. Declarat enim hoc uerbo uis quędã, quæ à Gręcis κράτος uocatur. Ideo interdũ significat ui capere, quod uno uerbo dicimus prehẽdere: interdũ uerò coercere: interdũ etiã totis uiribus retinere, ut hoc loco. 4 A foro *uenientes*, ἀπ' ἀγορᾶς. In 2. exẽplari additũ reperimus, ἐὰν ἀπέλθωσι, quod in quibusdã Veteris editionis exẽplaribus est expressum. Loti fuerint, βαπτίσωνται. Vul. baptizentur. quod meritò mutauit Eras. quũ de solẽni illa ablutione non agatur, cui (ut antè dixi) lõga iã cõsuerudine Gẽtium omniũ dicata & cõsecrata est Baptismi appellatio. Plus aũt est βαπτίζεσθαι q̃ χερνίπτεσθαι, quod illud uideat de corpore uniuerso, istud de manib. dũtaxat intelligendũ. Neq; uerò τὸ βαπτίζειν significat lauare, nisi à consequenti. Nã propriè declarat tingẽdi causa immergere. Ideo etiã trãslatitiè accipitur pro μεθύσκεσθαι apud Plat. in symp. Sicut Latinis q ebrius est, madidus interdũ uocat: cui opponit siccus, id est sobrius.

m Non edunt

non edunt: & alia multa sunt quæ acceperunt tenenda, nempe lotiones poculorum, & sextariorum, & æramentorum, & lectorum.

Deinde interrogant eum Pharisæi & scribæ: 5 Quare discipuli tui non ambulant secundum traditionem Seniorum, sed illotis manibus edũt panem?

Hypocritæ. Esa. 29. d. 13

Ille uerò respondens, dixit eis: Enimuerò bene prophetauit Esaias de uobis hypocritis, ut scriptum est: Populus iste labijs me honorat, cor autem eorum procul abest à me.

Præcepta hominum præceptis Dei præferẽtes Iudæi.

Frustrà uerò me colunt, docentes doctrinas, 7 quæ sunt mandata hominum.

Nam omisso mandato Dei, tenetis traditionem hominum, lotiones sextariorum & poculorum: aliaque assimilia eiusmodi facitis multa.

Dicebat etiam eis: Sanè bene irritũ facitis man 9 datum Dei, ut traditionem uestram seruetis.

Parentes. Exod. 20. b. 12 Deut. 5. b. 16 Ephes. 6. a 2 Exod. 21. c. 17 Leuit. 20. b. 9 Prou. 20. a. 20

Moses enim dixit, Honora patrem tuum & 10 matrem tuam: &, Qui maledixerit patri uel matri, morte moriatur,

ἐδίουσι· καὶ ἄλλα πολλὰ ἐστὶν ἃ παρέλαβον κρατεῖν, βαπτισμοὺς ποτηρίων καὶ ξεστῶν, καὶ χαλκίων, καὶ κλινῶν. A

ἐπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς· διατί οἱ μαθηταί σου οὐ περιπατοῦσι κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν πρεσβυτέρων, ἀλλὰ κοιναῖς χερσὶν ἐσθίουσι τὸν ἄρτον;

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· ὅτι καλῶς προεφήτευσεν Ἡσαΐας περὶ ὑμῶν τῶν ὑποκριτῶν, ὡς γέγραπται· οὗτος ὁ λαὸς τοῖς χείλεσί με τιμᾷ, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ.

μάτην δέ σέβονταί με, διδάσκοντες διδασκαλίας, ἐντάλματα ἀνθρώπων.

ἀφέντες γὰρ τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, κρατεῖτε τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, βαπτισμοὺς ξεστῶν καὶ ποτηρίων· καὶ ἄλλα παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, καλῶς ἀθετεῖτε τὴν ἐντολὴν τοῦ θεοῦ, ἵνα τὴν παράδοσιν ὑμῶν τηρήσητε.

μωσῆς γὰρ εἶπε, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου· καί, ὁ κακολογῶν πατέρα ἢ μητέρα, B θανάτῳ τελευτάτω.

Non edunt, οὐκ ἐσθίουσι. Vulgata superiore uersiculo uertit, non mãducant: hoc autem loco, nõ comedũt. Erasmus qui hanc Veteris interpretis inconstantiam reprehendit, priore loco interpretatur, capiunt cibum: posteriore, non comedunt. Ego uerò iam antè admonui, pro φαγεῖν, nos uesci dicere, pro ἐσθίειν, edere: nisi quum Latinę linguę ratio nos cogit ista permutare. Acceperũt tenenda, παρέλαβον κρατεῖν. Quid propriè declaret, τὸ παραλαμβάνειν, admonet hoc loco Erasmus, & nos exposuimus Matth. 1. d. 20. Vulgata, Quæ tradita sunt illis seruare. Erasmus, Quę susceperunt seruanda. ex cuius annotationibus apparet nonnullos codices non κρατεῖν, sed τηρεῖν scriptum habere, eodem tamen sensu seruato. Ab hac autẽ consuetudine de qua hic agitur, Pharisęi peculiari epitheto uocãtur βαπτισταί, à Iustino in dialogo πρὸς τρύφωνα. Et sextariorum, καὶ ξεστῶν. Vulgata & Erasmus, urceorum. ξέστης, Romanam esse uocem corruptã uel ex Galeno constare potest, qui lib. 1. De compositione medicamentorum secundum genera sic ait, de Andromacho iuniore loquens, λιτά τοι δραχμαίοιν αὖ τις ἴσως ἐν ῥώμῃ διακρίβων, κοτύλαις ἰητρῶν ὀνόμασι κατύλας. ἐπιχώριον γὰ ταῦτα ὀνόματα, τέτταρας, καὶ τὸν ξέστου, καὶ τὸ δι' ὀγγίας. Idem, παρὰ μὲν τοῖς Αθηναίοις οὕτι τὸ μέτρον ὧν, εὕτι τόνομα τοῦτο. νυνὶ δὲ ἀφ' οὗ ῥωμαῖοι ἐκράτησαν, τὸ μὲν ὄνομα τοῦ ξέστου παρὰ πᾶσιν ἴσον. τῇ δὲ ἀλλοίᾳ διαλέκτῳ χρωμένοις ἕτερον. κοτὸ δὲ τὸ μέτρον ἐστὶν ἴσον τῷ ῥωμαϊκῷ. ξέστης igitur qui Latinis sextarius, partim mensurã declarat duarum heminarum apud Romanos capacem, ut docet harum rerum peritissimus Georgius Agricola: partim etiam uas eius mensuræ capax, cuius appellatione hoc loco cætera tum maiora, tum minora quotidianis usibus destinata comprehenduntur, ex quibus scilicet uinum aut aqua fundebatur: sicut ποτηρίων nomine existimo comprehendi uasa ex quibus potatur. Itaque mirari subit Erasmum maluisse ξυστῶν deriuare à neutro ξυστὰ, & lignea uasa intelligere, sic appellata, inquit, quòd torno poliantur, aut quòd sculpturis ornata sint: quæ ipsius interpretatio lõgiore refutatione non indiget. Nam si à uerbo ξύειν deriuare placet, unde λιθόξεστοι lapidicidæ uocantur: mallem de hydrijs intelligere quæ ex more Iudæorum lapideæ erant, de quibus agit Ioannes capite 2. a. 6. 5 Non ambulant, οὐ περιπατοῦσιν: id est, non instituunt uitam, ex Hebræorum idiotismo, apud quos ambulare idem ualet quod uiuere: & uia dicitur uitæ genus, quod aliquis tanquam uiam sequatur: quò pertinet ille Posidij, siue (ut alij uolunt) Cratetis uersiculus, ποίλον τὸν βιότοιο τάμαι ἀτραπόν. Traditionem, παράδοσιν. Erasmus, ritum traditum. qui paulo antè uerterat Institutum. & hoc eodem capite uersibus 9 & 10. cõstitutionem. Vide Matth. 15. a. 3. Illotis, ἀνίπτοις. Vul. cõmunibus, communibus, quod in uetusto quodã exemplari 2. scriptum erat: de quo etiã diximus paulo antè. 6 Abest, ἀπέχει, uel, distat: id est, ἔστιν. quo modo etiã scriptum legimus in uno uetere codice. 8 Assimilia eiusmodi, παρόμοια τοιαῦτα. Vul. & Eras. similia his: id est, παρόμοια, uel ut quidã excuderunt, προσόμοια τούτοις: quod positremũ in nullis codicibus reperimus. quanquã si ἰσοῦτα legas, uidetur alterũ abundare. Sed tamẽ ita legunt omnes & interpretantur paulo pòst uersiculo 13.

9 Sanè bene, καλῶς. Vul. & Eras. bene. Nos autẽ particulã sanè addidimus, ut ironia melius intelligeretur. Sic enim loquitur Terentius in Adel. ut annotat Donatus. & Aristophanes quoq; ironicè dicere solet, πάνυ καλῶς: & in uno codice manuscripto, ut paulo antè uersu 6. ita hic quoq; legimus, ὅτι καλῶς. Quæ particula uidetur non abundare, sed respõdere causali cõiunctioni Hebræorum כי, quæ sæpe ponitur cõfirmationis causa, prępositа hac particula ה, ut 2. Sam. 23. c. 19. quo modo interdum Græci quoq; usurpant: ut in illo Platonis in Apologia, ὅμως τοῦτό ἐστ' ἤδη κακῶν ἔντων, eorum quæ certò scio esse mala. itaque commodè etiam conuertere licuit, ut suprà uersu 6. Enimuero bene. Cæterùm nonnulli post καλῶς subijciunt distinctionem, ut subaudiendum sit aliquid: quasi dicat Dominus, Rectè sanè facitis. Sed hoc non satis probo. Nam nõ satis rectè cohęreret sequens uerbum, nisi prętерea subaudias particulam aliquam. Itaq; cõiungo cum ἀθετεῖτε, sicut legitur in ueteribus omnibus codicibus. Rursus nonnulli hæc interpretantur ex idiomate Gallico, à quo Latini prorsus abhorrent. Sic enim Galli, uous reiectez bien: id est, uos bene reijcitis, pro, at uos: uel, uos uerò reijcitis. Irritum facitis, ἀθετεῖτε. Erasmus, reijcitis, adstipulante Cypriano. Ego uerò existimo τὸ ἀθετεῖν idem hic significare quod τὸ ἀνυφεῖν infrà uersu 3. & Matth. 15. a. 6. itaque eodem modo Vetus interpres utrumq; conuertit, quem sequuti sumus. Vide suprà cap. 6. d. 26. 10 Morte moriatur, θανάτῳ τελευτάτω: id est absque ulla spe ueniæ impetrandæ morte multetur. Est enim hæc emphasis Hebraica, quam tamen melius exprimas ad uerbum, si dicas, θανάτῳ θανατούτω: id est, מות ימות seruata paronomasia.

11 Corban,

A ὑμεῖς δὲ λέγετε· ἐὰν εἴπῃ ἄνθρωπος τῷ πατρὶ, ἢ τῇ μητρὶ κορβᾶν (ὅ ἐστι, δῶρον) ὃ ἐὰν ἐξ ἐμοῦ, ὠφεληθῇς.

11 Vos autem dicitis: Si dixerit quispiam patri uel matri, Corban (id est dono) quodcunq; ex me erit, iuuaberis: *insons erit.*

καὶ οὐκέτι ἀφίετε αὐτὸν οὐδὲν ποιῆσαι τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ἢ τῇ μητρὶ αὐτοῦ·

12 Et non permittitis amplius eum quicquam *boni* facere patri suo, aut matri suæ:

ἀκυροῦντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ τῇ παραδόσει ὑμῶν, ἣν παρεδώκατε· καὶ παρόμοια τοιαῦτα πολλὰ ποιεῖτε.

13 Irritum facientes sermonem Dei traditione uestra quam tradidistis: & assimilia huiusmodi multa facitis.

καὶ προσκαλεσάμενος πάντα τὸν ὄχλον, ἔλεγεν αὐτοῖς· ἀκούετέ μου πάντες, καὶ συνίετε.

14 Et aduocata tota turba, dixit eis: Audite me omnes, & intelligite:

οὐδέν ἐστιν ἔξωθεν τοῦ ἀνθρώπου, εἰσπορευόμενον εἰς αὐτόν, ὃ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι· ἀλλὰ τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ, ἐκεῖνά ἐστι τὰ κοινοῦντα τὸν ἄνθρωπον.

15 Nihil est extra hominem introiens in eum, quod possit eum polluere: sed quæ exeunt ab eo, illa sunt quæ polluunt hominem. *Coinquinantia hominem.* Matt.15 b. 10

εἴ τις ἔχει ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

Si quis habet aures ad audiendum, audiat.

Ὅτε εἰσῆλθεν εἰς οἶκον ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τῆς παραβολῆς.

17 Et quum introisset in domum à turba, interrogarunt eum discipuli eius de parabola.

καὶ λέγει αὐτοῖς· οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; οὐ νοεῖτε ὅτι πᾶν τὸ ἔξωθεν εἰσπορευόμενον εἰς τὸν ἄνθρωπον, οὐ δύναται αὐτὸν κοινῶσαι.

18 Tunc dicit eis: Ita´ne & uos sine intelligentia *Imprudens.* estis? non intelligitis quòd omne quod extrinsecus introit in hominem, non potest eũ polluere?

ὅτι οὐκ εἰσπορεύεται αὐτοῦ εἰς τὴν καρδίαν, ἀλλ'

B εἰς τὴν κοιλίαν, καὶ εἰς τὸν ἀφεδρῶνα ἐκπορεύεται, καθαρίζον πάντα τὰ βρώματα;

19 Nam non introit in cor ipsius, sed in uentrem: & in secessum exit, purgans omnes escas.

ἔλεγε δέ, ὅτι τὸ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενον, ἐκεῖνο κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

20 Dicebat autẽ, quod ab homine exit, illud polluere hominem.

ἔσωθεν γὰρ ἐκ τῆς καρδίας τῶν ἀνθρώπων οἱ διαλογισμοὶ οἱ κακοὶ ἐκπορεύονται, μοιχεῖαι, πορνεῖαι, φόνοι,

21 Intus enim ex corde hominum malæ cogitationes exeunt, adulteria, scortationes, cædes, Gen.6.2.5 & 8.d.21

κλοπαί, πλεονεξίαι, πονηρίαι, δόλος, ἀσέλγεια, ὀφθαλμὸς πονηρός, βλασφημία, ὑπερηφανία, ἀφροσύνη.

22 Furta, auaritię, scelera, dolus, proteruia, oculus malus, obtrectatio, superbia, amentia.

πάντα ταῦτα τὰ πονηρὰ ἔσωθεν ἐκπορεύεται, καὶ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον.

23 Omnia hæc scelera intus exeunt, & polluunt hominem.

11 Corban, κορβᾶν. Vide Matth.15.a.5. 12 Permittitis, ἀφίετε. Vulg. dimittitis. Erasmus, finitis. Vide Matth. 3.d.15. Quicquam *boni* facere, μηδὲν ποιῆσαι. Negans particula uniuersalis necessariò conuersa est in particularem affirmantem, de quo sæpe iam diximus. Cæterum Vulgata & Erasmus ad uerbum interpretantur ποιῆσαι, facere: quod in hac significatione nusquam memini legere apud idoneos authores. Itaq; aliquid supplẽdum putaui, Terentij authoritate fretus, qui ita scripsit in Heaut. Faciam tibi boni aliquid pro ista re, ac libens. 14 Tota, πάντα. Vulgata, iterum: id est, πάλιν: sicut etiam in duobus uetustis codicibus legimus. Omnes, πάντες. Deerat hoc uocabulum in duobus uetustis codicibus, secundo & octauo. Videtur tamen magna esse eius emphasis, præsertim si superiore uersiculo legamus πάντα. 15 Polluere, κοινῶσαι. Vulgata, coinquinare. Erasmus, inquinare. Idem apud Matthæum conuertit, impurum reddere. Vide Matth. 15.b.11. Quæ exeunt ab eo, τὰ ἐκπορευόμενα ἀπ' αὐτοῦ. Vulg. & Erasmus, quæ de homine procedunt: id est, τὰ ἐκ τοῦ ἀνθρώπου ἐκπορευόμενα. quo modo etiã in uno manuscripto codice legitur. Sed uidetur procedendi uocabulum respondere τῷ προερχομένῳ. Nos igitur τὰ ἐκπορευόμενα uertimus, quæ exeunt: ut antithesis & paronomasia intelligatur, τῶν ἐκπορευομένων: id est, eorum quę introeunt. Et ita etiam ijdem interpretes uerterunt paulo pòst, id est uersiculo 20. 17 Introisset, εἰσῆλθεν. Vnus ex uetustis codicibus scriptum habebat, ἐσῆλθον: id est, introissent. A' turba, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Erasmus, semotus à turba. Significat enim ἀπὸ, uel (ut alij scribunt) ἄπο absentiam & separationẽ, ut in illo Homerico, ἀλλ' ἐμὲ μὲν ἐπὶ νηὸς ἐΐσης. & paulo pòst uersu 33. Simpliciter tamen ita accipi potest hoc loco ut motum à loco significet: itaq; nihil putauimus supplendũ. De parabola, περὶ τῆς παραβολῆς. Vul. parabolam: id est, παραβολὴν, sicut etiam uetus codex unus scriptum habebat.

18 Ita´ne & uos sine intelligentia estis? οὕτω καὶ ὑμεῖς ἀσύνετοί ἐστε; Eras. adeò & uos: qui tamen in annotationib. eam uersionem præfert, quam nos sequuti sumus. Vide Matth.15.b.16. Non, οὐ. Erasmus, nondum. legit enim οὔπω. 19 Purgans, καθαρίζον. Eras. legit expurgans, ἐκκαθαρίζον, eodem sensu. Dicitur enim in quod ad latrinã eijcitur, expurgare omnes cibos, quia est cibi fæx & purgamentũ: ut uideri etiã possit actiuũ pro passiuo usurpatũ. Nam certè purgamentũ potius dici uidetur, quòd expurget, q̃ quod expurget. 20 Polluere, ὅτι κοινοῖ. Ad uerbum, quod inquinat. Sed odiosa fuisset repetitio particulæ quòd. dicendum enim fuisset, quòd illud quod exit ex homine, polluit hominem. Ob eam igitur causam Vetus interpres uertit in plurali, ea quę exeunt. Erasmus autem prętermissa particula ὅτι, ex obliqua oratione rectam fecit. 21 Intus, ἔσωθεν: id est, ex corde: ut mox explicatur. Sic autem hæc particula sæpe usurpatur Plauto, ut motum ex loco declaret. Veluti in Cistellaria, Dic me orare ut aliquis intus prodeat. Vulgata, ab intus. Erasmus, ab interioribus: & paulo pòst, ab internis. Quidam alius, interne: quæ omnia nescio an idonei authoris testimonio possint comprobari. 22 Scelera, πονηρίαι. πονηρὸν propriè uocant Græci (ut alibi diximus) hominem ad malè agendum exercitatum. Itaque πονηρία inueteratam malitiam declarat omnium scelerum matrem. Vulgata, nequitiæ: quo uocabulo libidinosæ illecebræ, & inertiæ significantur. Erasmus, fraudes: id est, τοῦ φιλεῖν. Proteruia, ἀσέλγεια, uel, nequitia. Quòd si plurali numero legas ἀσέλγειαι, sicut scriptum erat in ueteribus codicibus 1.4 & 9. malim conuertere flagitia, quàm impudicitiæ, cum Vetere interprete, id est, ἀκολασίαι, uel ἀκράτειαι. Oculus malus, ὀφθαλμὸς πονηρὸς. Hebraismus, pro inuidia. Vide Matth. 20. b. 15. Obtrectatio,

ctatio, βλασφημία. Vide Matth. decimoquinto, c. 19. Amentia, ἀφροσύνη. Vulgata & Eraſmus, ſtultitia: id eſt, μωρία. A

Chananæa orat pro dæmoniaca filia.

Et illinc ſurgens, abijt in confinia Tyri ac Si- 24 κἀκεῖθεν ἀναστὰς, ἀπῆλθεν εἰς τὰ μεθόρια τύ-
donis: & ingreſſus domum, neminem uoluit ſci- ρου καὶ σιδῶνος. καὶ εἰσελθὼν εἰς τινὰ οἰκίαν, οὐδένα
re, ſed non potuit latêre. Matth. 15. c. 21 ἤθελε γνῶναι· καὶ οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν.

Quum enim de eo audiſſet mulier, cuius fi- 25 ἀκούσασα γὰρ γυνὴ περὶ αὐτοῦ, ἧς εἶχε τὸ θυ-
liola habebat ſpiritum impurum, uenit, & acci- γάτριον αὐτῆς πνεῦμα ἀκάθαρτον, ἐλθοῦσα προ-
dit ad pedes eius: σέπεσε πρὸς τοὺς πόδας αὐτοῦ·

(Erat autem mulier Græca, Syrophœniſſa ge- 26 (ἦν δὲ ἡ γυνὴ ἑλληνὶς, συροφοίνισσα τῷ γέ-
nere) & rogabat eum, ut dæmonium eijceret ex νει) καὶ ἠρώτα αὐτὸν, ἵνα τὸ δαιμόνιον ἐκβάλῃ
filia ſua. ἐκ τῆς θυγατρὸς αὐτῆς.

Ieſus autem dixit ei: Sine prius ſaturari libe- 27 ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῇ· ἄφες πρῶτον χορτα-
Panis filiorum. Canes. ros. non eſt enim bonum capere panem libero- σθῆναι τὰ τέκνα. οὐ γάρ καλόν ἐστι λαβεῖν τὸν ἄρ-
rum, & objicere catellis. τον τῶν τέκνων, καὶ βαλεῖν τοῖς κυναρίοις.

Ipſa uerò reſpõdit, & dicit ei: Etiam Domine. 28 ἡ δὲ ἀπεκρίθη, καὶ λέγει αὐτῷ· ναὶ κύριε. καὶ
etenim catelli edunt ſub menſa de micis libe- γὰρ τὰ κυνάρια ὑποκάτω τῆς τραπέζης ἐσθίει
rorum. ἀπὸ τῶν ψιχίων τῶν παιδίων.

Tunc ait ei: Propter iſtum ſermonem abi: exijt 29 καὶ εἶπεν αὐτῇ· διὰ τοῦτον τὸν λόγον ὕπαγε·
dæmonium ex filia tua. ἐξελήλυθε τὸ δαιμόνιον ἐκ τῆς θυγατρός σου.

Quum autem *illa* abijſſet domum ſuam, inue- 30 καὶ ἀπελθοῦσα εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, εὗρε τὸ δαι-
nit dæmonium exiſſe, & filiam proiectam ſuper μόνιον ἐξεληλυθός, καὶ τὴν θυγατέρα βεβλημέ-
lectum. νην ἐπὶ τῆς κλίνης. B

Tũc regreſſus è finib. Tyri ac Sidonis, uenit ad 31 καὶ πάλιν ἐξελθὼν ἐκ τῶν ὁρίων τύρου καὶ σιδῶνος,

24 Surgẽs, ἀναστὰς: id eſt, ꝓfectus, προελθὼν, ex Hebrçorũ idiotiſmo. In cõfinia, εἰς τὰ μεθόρια. Vul. in fines: id eſt, εἰς τὰ ὅρια. quo modo legebatur in 8. codice. nam ſic etiã paulo pòſt loquitur uerſu 31. & pro μεθόρια Matthçus dicit μέρη. Intelligit igitur extremos Palæſtinæ fines quibus à Tyro & Sidone, id eſt à Phœnicia, dirimitur. quod quidem annotare placuit, ne quis exiſtimet Dominum in eam regionem ueniſſe quæ inter Tyrum & Sidonem intercedit, quod opinatur Eraſmus. Neq; enim Palæſtinæ fines unquam eſt egreſſus, ut ad profanas gentes proficiſceretur. Ac Sidonis, καὶ σιδῶνος. Hæc deerant in uno uetere exemplari: ſed ab aliquo deleta eſſe opinor, qui non intellexerit quid μεθορίων appellatione hoc loco intelligatur. Ingreſſus domum, εἰσελθὼν εἰς οἰκίαν: id eſt, quum in hoſpitium aliquod diuertiſſet, quicunq; tandem eius hoſpes fuit. Neq; enim hic habitabat, ſed in Capernaum potius. Itaque quum quidam excuderint εἰς τὴν οἰκίαν, expungendum putauimus articulum, ne quis τὸ ἐρχεσθαι εἰς οἰκίαν opponat τῷ ἀπελθεῖν. ſicut accipitur Matth. 9. d. 28. quum hic potius declaret τὸ ἀπελθεῖν, ut etiam annotauimus ſuprà 6. b. 10. Sed καὶ Vulgata & Eraſmus, nec: id eſt, οὐδέ. Vide Matth. 13. c. 22. 25 Quum enim audiſſet, ἀκούσασα γὰρ. Vulgata & Eraſmus, Mulier enim ſtatim ut audiuit: id eſt, οὐδὲ γὰρ ἀκούσασα γυνὴ, quo modo ſcriptum erat in octauo codice, niſi quòd pro γὰρ legebatur ἀλλὰ, uerùm. Cuius filiola ha. ἧς εἶχε τὸ θυγάτριον αὐτῆς. Ad uerbum, cuius habebat filiola ipſius. Abundat hæc particula αὐτῆς, Hebræorũ more, neq; etiam additur in Complutenſi editione. 26 Erat autem, ἦν δέ. Vulgata & Eraſmus, erat enim: id eſt ἦν γὰρ: quod non conuenit. Eraſmus quoq; in annotationibus legit, ἦν δέ. Græca ἑλλὰς. Vulgata, Gẽtilis: id eſt, religione profana, ἐθνικὴ. Nam qua ratione poſſet Græca dici quæ ex Syrophœnice erat? Notum autem eſt ex Paulo, omnes Gentes profanas & diuerſæ à Moſaica religionis, eo tempore à Iudæis generali Græcorum nomine fuiſſe comprehenſas. Syrophœniſſa, συροφοίνισσα. Syrophœnice regiuncula fuit, cui teſtatur non modò Tertullianus lib. in Marcionem 3. (ut Eraſmus annotat) ſed etiam Iuſtinus dialogo cum Thryphone habito, attributam fuiſſe Damaſcum. Matthæus hanc eandem ex uetuſto totius illius tractus nomine, uel ex Iudæorum more, Chananæam uocat. Cæterùm in ueteribus codicibus duobus ſcriptum erat, συροφοινικισσα, eodem ſenſu. Rurſus in ſeptem alijs exemplaribus & Complutenſi editione legitur, συραφοινισσα, duobus diſtinctis uocabulis, quorum altero uidetur totum quiddam ſignificari, altero uerò pars illius. Latè C
enim patet Syriæ nomen, adeò ut ipſam etiam Babyloniam & Meſopotamiam complectatur, ut ſcribit Plinius libro quinto, capite duodecimo. Itaque miror, cur hanc lectionem mendoſam eſſe ſcripſerit in hunc locum Eraſmus. Nam quòd regionem Phœnicem arbitratur fuiſſe Iudęorum, id oportuerat idonei alicuius ſcriptoris authoritate confirmari. Theophylactus autem legit duntaxat, ἑλλὰς τῷ γένει. 27 Objicere, βάλλειν. Vulgata, mittere: quam interpretationem nemo non uidet parum conuenire. Eraſmus, proijcere: quod & ipſum, quamuis ſit tolerabilius, tamen non ſatis quadrat. Itaq; rectius uidetur idem conuertiſſe, obijcere, Matth. 15. c. 26. Catellis, κυναρίοις. Vulgata canibus. Eraſmus autem rectè expreſsit diminutiuum, quo uſus uidetur Dominus, ut maiore cum contemptu loqui uideretur. 28 Etenim, καὶ γὰρ. Vulgata, nam &. Eraſmus, nam quoq;. utraque interpretatio (ni fallor) parum eſt commoda. Confirmat enim his uerbis mulier quod Chriſtus dixerat, quaſi id non impediat quo minus illi cõcedatur quod petit. Ita ſe res habet, inquit illa, ut tu dicis. Nã ſatis eſſe debet catellis, ſi uel micas excipiant. micas igitur peto, non filiorum panem. Liberorum, παιδίων. Vulgata, puerorum. Eraſmus, filiorum, quia (inquit) præceſsit τέκνων. Atqui hæc cauſa eſt cur neutram illarum interpretationum ſequar, quòd nimium anguſta uideatur. 31 Regreſſus, πάλιν ἐξελθὼν. Vetus interpres, iterum exiens. Eraſmus, rurſum egreſſus. Neuter (ut opinor) ſenſum expreſsit. Eum enim ſemel egreſſum eſſe oportet, qui rurſum egreditur. Sciendum eſt igitur, πάλιν hoc loco non ſignificare iterationẽ, ſed idẽ ualere quòd εἰς τὸπίσω, ut πάλιν ἐξελθὼν declaret ex illis finibus egreſſum, ut eò reuerteretur, unde initiò digreſſus erat. Quũ enim ad extremos Iſraelitarũ fines peruenisſet, progredi ampius non poterat, niſi uellet externis etiã Gentibus annũciare Euãgelium. Itaq; ſignificatur eũ protinus ad oues perditas Iſraelis redijſſe. Erat enim (ut ait Paulus) circũciſionis miniſter. E' finibus Tyri ac Sidonis, uenit ad mare, ἐν τῶν ὁρίων τύρου καὶ σιδῶνος ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν. Vul. è finibus Tyri uenit per Sidonẽ ad mare: id eſt, ἐκ τῶν ὁρίων τύρου ἦλθε διὰ σιδῶνος, quo modo ſcriptũ erat in codicibus 2 & 8. Sed depraua tã hanc eſſe lectionem, ex eo primùm conſtat, quòd Chriſtũ nuſquã legimus Iſraelitarũ fines egreſſum. Nam quorſum id faceret? Tyrũ enim & Sidonẽ profanæ

A profanę Gentes incolebant. Deinde quum Sidon à Galilęa ſit remotior quàm Tyrus, Septentrionem uerſus, quî dici poteſt per Sidonem in Galilęam reuertiſſe?

ἦλθε πρὸς τὴν θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, ἀνὰ μέσον τῶν ὁρίων δεκαπόλεως.

mare Galilææ, per medios fines Decapolis.

32 καὶ φέρουσιν αὐτῷ κωφὸν μογιλάλον, καὶ παρακαλοῦσιν αὐτὸν ἵνα ἐπιθῇ αὐτῷ τὴν χεῖρα.

32 Et offerunt ei ſurdum difficulter loquẽtem: precanturq; eum ut imponat ei manum. *Surdus mutus ſanatur.*

33 καὶ ἀπολαβόμενος αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ὄχλου κατ' ἰδίαν, ἔβαλε τοὺς δακτύλους αὐτοῦ εἰς τὰ ὦτα αὐτοῦ, καὶ πτύσας, ἥψατο τῆς γλώσσης αὐτοῦ.

33 Et quum accepiſſet eum è turba priuatim, miſit digitos ſuos in auriculas eius: & quum ſpuiſſet, tetigit linguam eius.

34 καὶ ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, ἐστέναξε, καὶ λέγει αὐτῷ· ἐφφαθά, ὅ ἐστι διανοίχθητι.

34 Ac ſuſpiciẽs in cœlum, ingemuit, dicit'que ei: Ephphatha, quod eſt, Adaperitor.

35 καὶ ἠνεῴχθησαν αὐτοῦ αἱ ἀκοαί, καὶ ἐλύθη ὁ δεσμὸς τῆς γλώσσης αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει ὀρθῶς.

35 Et ſtatim adapertę ſunt eius aures, & ſolutũ eſt uinculum linguę eius, & loquebatur rectè.

36 καὶ διεστείλατο αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ εἴπωσιν. ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο, μᾶλλον περισσότερον ἐκήρυσσον.

36 Et imperauit eis, ut nulli dicerent: ſed quantumcunq; ipſe eis imperaſſet, multo amplius prædicabant.

37 καὶ ὑπερπερισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες, καλῶς πάντα πεποίηκε· καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν, καὶ τοὺς ἀλάλους λαλεῖν.

37 Et ſupra modum percellebantur, dicentes: Bene omnia fecit: facit ut & ſurdi audiant, & muti loquantur.

ΚΕΦΑΛ. η'.

CAP. VIII.

B ΕΝ ἐκείναις ταῖς ἡμέραις πάλιν πολλοῦ ὄχλου ὄντος, καὶ μὴ ἐχόντων τί φάγωσι, προσκαλεσάμενος ὁ Ἰησοῦς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγει αὐτοῖς·

1 IN diebus illis, quum multa omnino turba eſſet, nec haberẽt quo ueſcerentur: aduocauit Ieſus diſcipulos ſuos, dicit'que eis: *Panibus ſeptem ſatiãtur 4000 hominum.* Matth. 15. d. 32

2 σπλαγχνίζομαι ἐπὶ τὸν ὄχλον, ὅτι ἤδη ἡμέρας τρεῖς προσμένουσί μοι, καὶ οὐκ ἔχουσι τί φάγωσι.

2 Miſericordia cõmoueor erga turbã: quia iã triduũ manẽt apud me, nec habẽt quo ueſcãt:

Decapolis, Regiuncula eſt à numero decẽ urbium ſic uocata, quas (inquit Plinius lib. 5. capite 18) intercurſant & cingunt tetrarchiæ: ut per medios eius regionis fines Chriſtum reuertiſſe, minimè ſit mirandum.

32 Offerunt. Vulgata & Eraſmus, adducunt. Et certè conſtat φέρειν & ἄγειν ſæpe permutari, ut infrà 9. c. 17. Sed ſeruãda eſt propria uerborum ſignificatio quoad eius fieri poteſt. Malo igitur ſimplex φέρειν pro cõpoſito προσφέρειν poſitum eſſe, quo plerunq; uti ſolet Matth. 8. b. 16. item 9. a. 2. item 12. b. 22. Difficulter loquentẽ, μογιλάλον. Vul. & mutum, καὶ ἄλαλον: & uidetur pro hac interpretatione facere, quod dicit turba ultimo huius capitis uerſ. Sed uidendũ eſt num de balbo potius, quàm de muto loquatur. Primùm, quia hæc eſt propria huius uocabuli ſignificatio. Deinde, quia ſi de muto hic ageretur, hoc addi nihil erat neceſſe, quũ qui natura ſurdus eſt, idem etiã mutus eſſe intelligatur. Præterea paulo pòſt non dicit ſimpliciter Euãgeliſta eum loqui cœpiſſe, ſed rectè loqui. ex quo probabilis ſaltẽ coniectura elicitur, eum etiã antea potuiſſe loqui, ſed admodum impeditè. Quòd autem turba mẽtionẽ facit τῶν ἀλάλων, idcirco fit, quia cõmuni loquẽdi uſu. qui difficulter loquitur, abſolutè dicit loqui non poſſe: uel q. præter hũc balbũ alios prorſus mutos ſanaſſet Dominus, ſicut Matthęus indicat, cap. 15. c. 30. Nam alioquin de uno loquẽtes, ſingularẽ numerum uſurpaſſent. 33 Quum accepiſſet, ἀπολαβόμενος: id eſt, ab illorum manibus acceptũ abduxiſſet. Vul. apprehendens. Eraſ. quum apprehẽdiſſet: id eſt ἀπιλαβόμενος, quo modo etiã legitur in Cõplutenſi editione. Sed mihi quidẽ illud magis placet. E turba, ἀπὸ τοῦ ὄχλου. Vide ſuprà uerſu 17. Quum ſpuiſſet, πτύσας. Vul. exſpuens: id eſt, ἐκπτύων, quod eſt auerſantis & abominantis. Eraſ. per periphraſim, ſputo emiſſo. 34 Adaperitor, διανοίχθητι. Quidã in hunc locum annotauit ex Syriaci ſermonis idiomate ἀνοῖξαι χεῖλος, idẽ ualere quod Græcum uocabulum ἀναβλέπειν, id eſt uiſum recipere: & eum à Syris uocari apertum, quem Græci βλέποντα, dicunt: id eſt, qui uiſum habet oculorum. Id ego quidẽ illi concedo, & eius diligentiã laudo. Sed quorſum hoc, quum de ſurdo, ac non de cæco hic agatur? 36 Sed quantumcunq; ipſe eis imperaſſet, ὅσον δὲ αὐτὸς αὐτοῖς διεστέλλετο. Vul. quanto autem eis præcipiebat. Eraſ. ſed quo magis ipſe eis præceperat. Exiſtimarunt igitur ὅσον hic poni comparatiuè, quod non poſſum probare. Omnino enim dicẽdum fuiſſet ὅσῳ, & cõparatiuum aliquod adiungendum. Deinde etiam ſubiungendum fuiſſet, τοσούτῳ, ut appareret eſſe ἀπόλυτον, cuius exẽpla profert Hermogenes De inuentione, tomo 4. cap. περὶ περιόδου. Supereſt ergo, ut aduerbium eſſe dicamus indefinitè poſitum, uel certè nomen: ut ita conuertas, Sed quicquid ipſe eis inhibuiſſet, multo amplius prædicabãt. ſicut in illo Horatij, Quicquid delirãt reges, plectuntur Achiui. Sic etiam uernaculo noſtro ſermone: *Mais quelque choſe qu'il leur euſt defendu, ils le publioient tant plus.* Multo amplius, μᾶλλον περισσότερον, ſubaudi, quàm ſi ille nõ prohibuiſſet: quæ eclipſis in huiuſmodi generibus dicendi eſt omnibus linguis uſitata. Cęterùm abundat quidem particula μᾶλλον, ſicut in illo Euripidis uerſiculo, ὡς ἡδὺ, θεοὶ δ' ἂν εἴη μᾶλλον εὐτυχέστερος. De quo pleonaſmo diximus Matth. 6. d. 26. Sed tamen quia hoc dicendi genus uidetur aliqua emphaſi nõ carere, nos perinde ſumus interpretati ac ſi ſcriptũ eſſet, πολλῷ περισσοτέρως. Vulgata, tanto magis plus. Eraſmus, hoc potius amplius. Exiſtimauit enim ſupplendum τοσούτῳ, & μᾶλλον, hic poni in correctione. Atqui non præceſsit ὅσῳ: & quoties legitur μᾶλλον pro imò, uel potius, ferè adiungitur alia particula, ut μᾶλλον δὲ, uel μᾶλλον γε. Denicq; hanc interpretationem quiuis (opinor) intelligere poteſt Græcis non reſpondere. 37 Supra modum, ὑπερπερισσῶς: id eſt, ὑπερμέτρως. Ad uerbum ſuperabundanter. Vulgata, eo amplius: id eſt, τοσούτῳ μᾶλλον. Facit ut & ſurdi audiant, καὶ τοὺς κωφοὺς ποιεῖ ἀκούειν. Vul. & ſurdos fecit audire: quam interpretationem reprehendit in annotationibus Eraſmus. Latinis enim facio cum infinito modo id ſignificat quod fingo uel pono: id eſt, ὑποτίθημι.

IN CAPVT VIII.

1 Multa omnino, πάμπολλον. Sic Cicero hanc particulã cum ſuperlatiuo cõiungit interdũ, ut 1. Offic. Miſerrima eſt omnino ambitio honorumq; cõtentio. id eſt, πανάθλιος δὴ σπουδαρχία καὶ φιλοτιμία. Vulgata, iterum multa: id eſt, πάλιν πολλοῦ, ſicut ſcriptum erat in exemplaribus duobus, 2 & 8. Eraſmus, admodum multa: id eſt, πάνυ πολλοῦ.

3 Deficient,

Quòd ſi dimiſero eos ieiunos in domũ ſuã, deficiẽt in uia: qdã eñ ex eis eminus uenerũt. 3 κὴ ἐὰν ἀπολύσω αὐτὸς νήστεις εἰς οἶκον αὐτ, ἐκλυθήσονται γὰρ ἐν τῇ ὁδῷ· τινὲς γὰρ αὐτ μακρόθεν ἥκασι. A

Reſponderunt autẽ ei diſcipuli eius: Vnde iſtos quis poterit hic ſatiare panib. in deſerto? 4 Καὶ ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτ· πόθεν τούτους δυνήσεταί τις ὧδε χορτάσαι ἄρτων ἐπ' ἐρημίας;

Et interrogauit eos: Quot panes habetis? Ipſi uerò dixerunt: Septem. 5 καὶ ἐπηρώτα αὐτούς, πόσους ἔχετε ἄρτους; οἱ δὲ εἶπον, ἑπτά.

Tunc denũciauit turbæ ut diſcumberet humi: & acceptis ſeptem illis panibus, quum gratias egiſſet, fregit, dedítque diſcipulis ſuis ut apponerent: & appoſuerunt turbæ. 6 καὶ παρήγγειλε τῷ ὄχλῳ ἀναπεσεῖν ἐπὶ τῆς γῆς. κὴ λαβὼν τοὺς ἑπτὰ ἄρτους, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἵνα παρατιθῶσι· καὶ παρέθηκαν τῷ ὄχλῳ.

Gratiarũ actio.

Habebant autẽ piſciculos paucos: & quum benedixiſſet, dixit ut hos etiam apponerent. 7 καὶ εἶχον ἰχθύδια ὀλίγα, κὴ εὐλογήσας, εἶπε καὶ ταῦτα παρατεθῆναι καὶ αὐτά.

Comederũt autẽ, & ſaturati ſunt: ac ſuſtulerũt quę ſuperfuerãt fragmẽtorũ, ſeptẽ ſportas. 8 ἔφαγον δὲ, κὴ ἐχορτάσθησαν. κὴ ἦραν περισσεύματα κλασμάτων ἑπτὰ σπυρίδας.

Erant autem qui comederant, quaſi quater mille: dimiſítque eos. 9 (ἦσαν δὲ οἱ φαγόντες ὡς τετρακισχίλιοι.) κὴ ἀπέλυσεν αὐτούς.

Matth. 15. d. 39

Et ſtatim ingreſſus in nauigium cum diſcipulis ſuis, uenit in partes Dalmanutha. 10 κὴ εὐθέως ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἦλθεν εἰς τὰ μέρη δαλμανουθά.

Signa quærunt Iudæi. Matth. 16. a. 1

Et uenerunt Phariſęi, cœperuntq; altercari cum eo, quærentes ab eo ſignum è cœlo, tentantes eum. 11 καὶ ἐξῆλθον οἱ φαρισαῖοι, κὴ ἤρξαντο συζητεῖν αὐτῷ, ζητοῦντες παρ' αὐτοῦ σημεῖον ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, πειράζοντες αὐτόν. B

Tunc cum altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo, dicit: Cur natio hæc ſignum quærit? amen dico uobis, ſi dabitur nationi huic ſignum. 12 καὶ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ, λέγει· τί ἡ γενεὰ αὕτη σημεῖον ἐπιζητεῖ; ἀμὴν λέγω ὑμῖν, εἰ δοθήσεται τῇ γενεᾷ ταύτῃ σημεῖον.

Matth. 16. a. 4

Et ipſis relictis, ingreſſus rurſus nauigium, abíit in ulteriorem *ripam*. 13 καὶ ἀφεὶς αὐτούς, ἐμβὰς πάλιν εἰς τὸ πλοῖον, ἀπῆλθεν εἰς τὸ πέραν.

Matth. 16. a. 5

Fuerant autem obliti ſumere panes, & non niſi unum panem habebãt ſecum in nauigio. 14 κὴ ἐπελάθοντο λαβεῖν ἄρτους, κὴ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον οὐκ εἶχον μεθ' ἑαυτῶν ἐν τῷ πλοίῳ.

3 Deficient, ἐκλυθήσονται. Ad uerbũ, exoluẽtur, quòd in deliquio animi nerui reſoluãtur: alioquin ἐκλύεσθαι etiã diſsipari declarat, ut Matth. 9. d. 36. 4 Vnde, πόθεν. πῶς, Quomodo, uel quo ex loco: quũ ſcilicet in ſolitudine uerſemur. Cęterùm in uno codice additũ erat ὅτι, cuius aliqua uis eſt in interrogatione: ut ita cõuerti poſsit: Nam unde poſsit quiſpiã iſtos ſatiare panibus in deſerto? ut in illo Virgilij: Nã quis te iuuenũ confidẽtiſsime, noſtras Iuſsit adire domos? Panibus, ἄρτων. Panis appellatione apud Hebræos ſæpe iam admonuimus omnẽ cibũ ſigni ficari. Hic tamẽ id ipſum intelligi puto quod panẽ uocamus: ut ſit argumentũ à cõparatis ſumptum. quaſi dicerẽt diſcipuli, ne panes quidem poſſe eo loco ſatis multos inueniri, nedum aliquid obſonij tantę alendæ multitudini.

6 Denũciauit, παρήγγειλε: id eſt, ſignificauit per diſcipulos. Puto enim propria ſignificatione hic uſurpari, quãuis Matthęus utatur uerbo λαλοῦμεν. Nam etiã per alios iubemus. Humi, ἐπὶ τῆς γῆς: id eſt, χαμαί. Vide Matth. 10. c. 19.

7 Quũ benedixiſſet, εὐλογήσας. Vide Matth. 14. b. 19 & 26. c. 26. Vt apponerẽt, παρατιθῶσι. Vul. & Eraſ. apponi: id eſt, παρατιθῶσιν. Nam mẽdoſè legitur in annotationib. Eraſ. παρεθῶσι. 9 Quaſi, ὡς. Vide ſuprà 5. b. 13. 10 Dal manutha, δαλμανουθά. Annotat Eraſmus quendã Græcũ codicẽ habuiſſe μαγδαλὰ, cuius meminit Matthęus, ſiue (ut quidã legunt) Magedã. Auguſtinus autem ſcribit pleroſq; codices habuiſſe Mageda: ſed & in 2. codice pro εἰς τὰ μέρη δαλμανουθά ſcriptum erat, εἰς τὰ ὅρια μαδηγαδά, in fines Madegada. 11 Et uenerunt, κὴ ἐξῆλθον. Vul. & exierunt. Eraſ. & egreſsi ſunt. uterq; ad uerbum. eſt autẽ hoc dicendi genus Hebræis familiare, quo ſignificatur Phariſæos eo conſilio profectos domo, ut eum aggederentur: uel ex antecedente intelligitur cõſequens. Priuſquã enim ad Ieſum ueniãt, neceſſe eſt ut domo egrediãtur. Inde factũ, ut προσέρχεσθαι, ἀπέρχεσθαι & ἐξέρχεσθαι ſæpe ponantur pro ſimplici ἔρχεσθαι. Vide ſuprà 3. c. 21. & infrà 11. b. 11. Altercari cum eo, συζητεῖν αὐτῷ. Vul. cõquirere. Eraſ. diſputare. Vide ſuprà 1. c. 27. 12 Tunc quũ altè ingemuiſſet ſpiritu ſuo, κὴ ἀναστενάξας τῷ πνεύματι αὐτοῦ. Vul. & ingemiſcens ſpiritu. Nam etiã in uno Græco exẽplari deerat αὐτοῦ. Eraſ. & quũ ingemuiſſet ſpiritu ſuo: rectè obſeruata temporis aoriſti ratione. Cæterùm στενάζειν (teſte Aphrodiſæo) à cordis anguſtia dicitur: unde στενάζειν & στυγνάζειν, quod Latini dicunt gemere & ſuſpirare. Particulã autẽ κὴ interpretatus ſum aduerbio tẽporis, ex Hebræorũ idiomate, de quo alibi dictũ eſt. Deinde addidi aduerbiũ, altè, quia præpoſitio ἀνὰ nõ uidetur ocioſa, ſed idẽ ualere quod εἰσω: ut intelligamus Dominũ tãta iſtorum infidelitate uehemẽter offenſum, intus exæſtuaſſe. Quãobrem etiã Euãgeliſta addidit, τῷ πνεύματι αὐτοῦ, ſpiritu ſuo, ut ſciamus ex intimo corde & ipſis animi penetralibus profecta hęc ſuſpiria. O' incredibilẽ & incõprehenſibilẽ filij Dei charitatẽ: qua quouſq; tãdem abutemur? Cur, τί. Tota huius orationis indoles intelligitur ex pronunciatione. Neq; enim hoc loco ſimpliciter interrogat Dominus, ſed potius expoſtulat de tãta peruicacia, & quidẽ ſummo cnm dolore, quòd illos uideret ſibijpſis pernicię accerſere. Si, ἀ. Hæc ſunt per apoſiopeſim dicta: quę figura cõuenit grauiter cõmotis, ſicut pſal. 95. b. 11. Solet autẽ particula ☐א ab Hebræis adhiberi in iureiurando imprecationis loco: quia qui iurat, Deũ ſimul aduocat ultorẽ. Deus quũ per ſeipſum iurat, de fide & gloria ſua permittit iudicium fieri ex uerbis quę affirmat. Chriſtus autẽ ſuã denunciationem hoc loco ita cõfirmat, ac ſi diceret: Patiar haberi mendax ac impoſtor, uel aliquid ſimile. Quum plenã ſententiã cõcipiũt Hebræi, imprecatio ipſa diſertè ponitur, Hęc faciat mihi Dominus: pro quo dicũt profani homines, Emoriar uel diſpereã: quod fidelibus, nedum Chriſto ipſi, parũ conuenit. Cæterùm in 4. codice ſcriptum erat, οὐ δοθήσεται, non dabitur. 14 Et non niſi unũ panẽ habebãt, κὴ εἰ μὴ ἕνα ἄρτον ἐν εἶχον. Sic Vetus interpres, quẽ nos ſequuti ſumus, mutata tantum uerborum collocatione. Eraſ. nec pręter unum panem habebant. Sic autem loquitur, ut nos fecimus, Cicero De amicitia: Sed hoc primùm, inquit, ſentio, non niſi in bonis amicitiam eſſe poſſe.

15 Cauete,

A καὶ διεστέλλετο αὐτοῖς, λέγων· ὁρᾶτε, βλέπετε ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων, καὶ τῆς ζύμης Ἡρῴδου.

καὶ διελογίζοντο, πρὸς ἀλλήλους λέγοντες, ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχομεν.

καὶ γνοὺς ὁ Ἰησοῦς, λέγει αὐτοῖς· τί διαλογίζεσθε, ὅτι ἄρτους οὐκ ἔχετε; οὔπω νοεῖτε, οὐδὲ συνίετε, ἔτι πεπωρωμένην ἔχετε τὴν καρδίαν ὑμῶν;

ὀφθαλμοὺς ἔχοντες οὐ βλέπετε, καὶ ὦτα ἔχοντες οὐκ ἀκούετε, καὶ οὐ μνημονεύετε,

ὅτε τοὺς πέντε ἄρτους ἔκλασα εἰς τοὺς πεντακισχιλίους, πόσους κοφίνους πλήρεις κλασμάτων ἤρατε; λέγουσιν αὐτῷ, δώδεκα.

ὅτε δὲ τοὺς ἑπτὰ εἰς τοὺς τετρακισχιλίους, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων ἤρατε; οἱ δὲ εἶπαν ἑπτά.

καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, πῶς οὐ συνίετε.

καὶ ἔρχεται εἰς Βηθσαϊδάν, καὶ φέρουσιν αὐτῷ τυφλόν, καὶ παρεκάλουν αὐτὸν ἵνα αὐτοῦ ἅψηται.

καὶ ἐπιλαβόμενος τῆς χειρὸς τοῦ τυφλοῦ, ἐξήγαγεν αὐτὸν ἔξω τῆς κώμης. B καὶ πτύσας εἰς τὰ ὄμματα αὐτοῦ, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἐπηρώτα αὐτὸν εἰ τι βλέπει.

καὶ ἀναβλέψας ἔλεγε, βλέπω τοὺς ἀνθρώπους, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας.

εἶτα πάλιν ἐπέθηκε τὰς χεῖρας ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, καὶ ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι, καὶ ἀπεκα-

15 Tunc imperauit eis, dicens: Videte, cauete à fermento Phariſęorũ, & fermento Herodis. *A fermento ſiue doctrina Phariſæorum cauendum. Matth.16. a.6*

16 Et diſceptabant alij aduerſus alios, dicentes: Panes non habemus.

17 Id autem cũ noſſet Ieſus, dicit eis: Quid diſceptatis, quòd panes non habetis? nondum animum aduertitis, nec intelligitis? adhuc callo obductum habetis cor ueſtrum?

18 Oculos habentes non cernitis? & aures habentes non auditis? & non meminiſtis?

19 Quum quinque illos panes fregi in quinquies mille, quot cophinos fragmentis plenos ſuſtuliſtis? Dicunt ei: Duodecim. *homines Ioan. 6. a. 11*

20 Quum autem ſeptem illos in quater mille, quot ſportas plenas fragmẽtorum ſuſtuliſtis? Illi uerò dixerunt: Septem.

21 Tunc dicit eis: Quomodo non intelligitis?

22 Venitq; Bethſaidan: & offerunt ei cæcum, & precantur eum ut ipſum tangeret. *Cæcus ſanatur.*

23 Tunc apprehenſa manu cæci, eduxit eũ extra uicũ: et quũ ſpuiſſet in oculos eius, impoſuiſſetq; ei manus, interrogauit eũ ſiquid uideret.

24 Qui quũ aſpexiſſet, dixit: Video homines, nam cerno inſtar arborum ambulantes.

25 Deinde rurſum impoſuit manus ſuper oculos eius, fecitq; ut *denuò* aſpiceret, & reſtitutus

15 Cauete, βλέπετε: id eſt (ut ait Matth.16.a.6.) προσέχετε. Nã βλέπειν quum de oculis propriè dicatur, hoc loco ad animum trãsfertur. Herodis, Ἡρῴδου. Annotat Eraſ. quoſdã codices pro Ἡρῴδου habere Ἡρωδιανῶν, Herodianorũ, cuius factionis fit mẽtio ſuprà 3.a.6. Nos de iſs diximus, Matth.22.b.16. 16 Alij aduerſus alios, πρὸς ἀλλήλους. Vul. barbarè, ad alterutrũ. Eraſ. inter ſeſe. Ego uerò ſtudui Græci pronominis tanquã ueſtigia ſectari. 17 Id autem quũ noſſet, γνοὺς. Vide Matth. 16.a.8. Animũ aduertitis, νοεῖτε. Vul. cogitatis. Eraſ. uno uerbo, animaduertitis. Sed hoc utrunq; rarò ponitur abſolutè. Cæterùm τὸ νοεῖν interdũ pro συνιέναι accipitur, ut ſuprà cap. 7. b. 18. Hic autẽ quum utrunq; addatur, uideẽ illud minus quidpiã ſignificare. Neq; enim quicquid cõſideramus, ſtatim intelligimus. Reprehẽdit autẽ Dominus diſcipulorũ incogitantiã, qui nõ ſatis attẽtum animũ haberẽt ad ea cõſideranda quæ ab ipſo fiebãt: ex quo cõſequebaẽ ut ea etiã nõ intelligerent. 18 Non meminiſtis? οὐ μνημονεύετε; In nõnullis codicibus, & Romano Theophylacto nõ aſcribit nota interrogationis, ſed cõiungitur hoc uerbũ cum ,pximo uerſiculo, ſicut etiã apud Matth. cap. 16.b.9. Sed Apoſtolorũ reſpõſio, & repetita ſimilis interrogatio uerſ. 20. ſatis oſtẽdit ita diſtinguendũ eſſe hũc locũ, ut nos fecimus, Frobenianã editionẽ ſequuti. 19 Quinq; illos panes, τοὺς πέντε ἄρτους. Vul. & Eraſ. hoc quoq; loco prætermittũt articulũ, quẽ nos in tota illa hiſtoria putamus habere uim ἀναφορᾶς, uel (ut loquũtur Grãmatici) ἀνταῤῥοῆς γνώσεως. Itaq; putauimus exprimẽdum. 20 Quot ſportas plenas fragmẽtorũ, πόσων σπυρίδων πληρώματα κλασμάτων. Ad uerbũ, quot ſportarũ cõplementa fragmentorũ: quod nemo intelligeret. Itaq; Vul. interpretaẽ, quot ſportas fragmentorũ: id eſt, πόσας σπυρίδας κλασμάτων, uel πόσων σπυρίδων κλάσματα. Eraſ. autem conuertit, quot ſportas ex reliquijs fragmentorum. Putat enim πληρώματα idem ualere C quod περισσώματα. quod ego quidem non auſim affirmare. 21 Quomodo non intelligitis? πῶς οὐ συνίετε; Id eſt, q̃ fieri poteſt ut tã aperta tãq; manifeſta nõ intelligatis? Vide Matth. 16. b. 11. Cæterùm Frobeniana editio habet, πῶς οὐ νοεῖτε. Quomodo nõ aduertitis animũ? Sed & in tribus uetuſtis codicib. ſcriptũ erat, οὔπω συνίετε; nõdũ intelligitis? Rurſus in alio q̃dã, πῶς οὔπω συνίετε, quomodo nondũ intelligitis? quæ quidẽ nõ ſunt interrogãtis, ſed admirãtis ſimul & expoſtulãtis. 22 Offerũt, φέρουσιν, uel ut (Vul. & Eraſ.) adducũt. Cęcũ enim adduci oportuit. 24 Qui quũ aſpexiſſet, ἀναβλέψας, uel quũ reſpexiſſet, Eraſ. & recepto uiſu. Ego uerò exiſtimo particulã ἀναβλέψας uim habere relatiui pronominis, uel potius relatiuũ αὐτὸς ſubaudiendũ, ut ita conuertas: Et quum is aſpexiſſet, uel quum autẽ is aſpexiſſet. de quo dicẽdi genere alibi diximus. ἀναβλέπειν uerò nõ declarat uidẽdi facultatẽ amiſſam recuperare, ut alibi ſępe (neq; enim adhuc uiſum receperat, niſi tenuiter admodum, ſicut ex ipſius reſpõſo apparet) ſed exprimit ipſum cæci geſtũ & habitũ: oculos ſcilicet attollẽtis, & explorãtis ecquid oculorum aciẽ recepiſſet. aut idem ualet quod ſimplex βλέπειν, declarãs ſcilicet ipſam uidendi actionẽ. Itaq; exprimẽdum putauimus uerbo aſpicere abſolutè poſito. Sic Plinius: Cãeri, inquit, in obliquũ aſpiciunt. & ita etiã accipitur ἀναβλέπειν infrà 16.a.4. Nam cerno inſtar arborũ ambulantes, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας. Eraſ. quoniã uelut arbores cerno ambulãtes. quod etiã ſic accipi poteſt quaſi participiũ ambulãtes, ad arbores pertineat. Hæc enim oſtẽdunt cæcum iſtum potuiſſe motũ hominum percipere, nõ autẽ formã ipſam diſtinguere: quaſi diceret, uideo corpora rectæ ſtaturæ, ſed quæ mouenẽ, quum arbores ſint immobiles. Ego igitur ut amphiboliã uitarem, quæ nulla eſt in Græco ſermone, ὡς δένδρα, cõuerti, inſtar arborum. Vetus interpres, uideo homines uelut arbores ambulantes. Coniunxit enim hoc membrum cum ſuperiore, & ita legit, βλέπω τοὺς ἀνθρώπους ὡς δένδρα περιπατοῦντας: quam lectionem maximè probo, quum præſertim Complutenſis editionis, atque adeò unius codicis uetuſti authoritate confirmetur.

25 Fecit ut *denuò* aſpiceret, ἐποίησεν αὐτὸν ἀναβλέψαι: id eſt, iterum iuſsit ut reipſa exploraret an perſpicuè iam cerneret. Itaque particulam πάλιν repeto, ἀπὸ λοιποῦ, & ἀναβλέψαι accipio ſicut in uerſiculo ſuperiore. nam etiam in uno uetuſto codice ſcriptum erat βλέψαι, non ἀναβλέψαι. Eraſ. & fecit ut uiſum reciperet. quã interpretatioẽ non probo. nam proximè ſequitur, καὶ ἀπεκατέστη. itaque inanis hic eſſet battologia Marci breuitati minimè conue-

niẽs. Vetus interpres,& cœpit uidere. Legit enim ἠ ἤρξατο ἀναβλέψαι, sicut etiã in 2. codice egimus,quod mallẽ interpretari:& cœpit aſpicere:repetita (ut antè dixi) particula πάλιν,& uerbo ἀναβλέψαι eadẽ ratioen expoſito, ſicut & paulo pòſt accipitur. Cæterùm τὸ πιπᾶν ponitur hoc loco pro authorẽ eſſe cuipiã alicuius rei faciendæ, ut etiã accipitur Act.3.b.12. Sic uernaculo ſermone dicimus,*il le fait regarder*, quæ eſt circumloquutio coniugationis Hiphil. eſt,uiditq; eminus & dilucidè omnes.

τετηθη, ἠ ϕνέβλεψε τηλαυγῶς ἅπαντας.

Tunc Ieſus miſit eum domum ſuam, dicens: Neque in uicum illum ingrediaris, neque dixeris cuiquam in uico.

26 καὶ ἀπέστειλεν αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, λέγων· μηδὲ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.

Et ingreſſus eſt Ieſus ac diſcipuli eius in uicos Cæſareæ *quæ cognominatur* Philippi:& in uia interrogauit diſcipulos ſuos,dicens eis: Quem me dicunt homines eſſe?

27 Καὶ ἐξῆλθεν ὁ Ἰησοῦς, ἠ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὰς κώμας Καισαρείας τῆς Φιλίππου. ἠ ἐν τῇ ὁδῷ ἐπηρώτα τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγων αὐτοῖς· τίνα με λέγουσιν οἱ ἄνθρωποι εἶναι;

Populi opinio de Chriſto. Matth.16. b. 13 Luc.9.c.19

Illi uerò reſponderunt: Ioãnem Baptiſtam: & alij Eliam,alij uerò unum ex prophetis.

28 οἱ δὲ ἀπεκρίθησαν, Ἰωάννην τὸν Βαπτιστήν, καὶ ἄλλοι Ἠλίαν, ἄλλοι δὲ ἕνα τῶν προφητῶν.

Apoſtolorum de Chriſto cõfeſſio.

Tunc ipſe dicit eis: Vos autem quem me dicitis eſſe? Reſpondens uerò Petrus, dicit ei: Tu es ille Chriſtus.

29 ἠ αὐτὸς λέγει αὐτοῖς· ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος, λέγει αὐτῷ· σὺ εἶ ὁ χριστός.

Tũc interminatus eſt ut nulli id dicerẽt de ſe.

30 ἠ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, ἵνα μηδενὶ λέγωσι περὶ αὐτοῦ.

De paſſione ſua præmonet Chriſtus Apoſtolos.

Et cœpit docere eos quòd oporteret Filium hominis multa pati, & reprobari à Senioribus, principibuſq; Sacerdotũ, ac Scribis, & trucidari, & tribus pòſt diebus reſurgere.

31 ἠ ἤρξατο διδάσκειν αὐτούς, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, ἠ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἠ ἀρχιερέων ἠ γραμματέων, ἠ ἀποκτανθῆναι, ἠ μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀναστῆναι. B

Viditq;,καὶ ἐνέβλεψε. In quinq; ueruſtis exẽplaribus & editione Cõplutenſi ſcribitur ἀνέβλεψε:quod Eraſmus interpretatur,ac denuò uidebat,idq; (ni fallor) non ſatis cõmodè. Omnino enim hic ponitur cõpoſitum pro ſimplici ἔβλεψε, ut liquet ex particula διαυγῶς adiuncta. Vul. ita ut uideret, ὥστε ἀναβλέψαι, ſicut habebat ſecundum exemplar. Sed mihi placet in primis Frobeniana editio,quę habet, ἀνέβλεψε: id eſt,peruidit. Initiò enim nõ niſi ex parte aliqua uiſum receperat. Eminus & dilucidè, τηλαυγῶς. Vulgata,clarè. Eraſmus,dilucidè. Nos uerò ſtuduimus Græci aduerbij ſignificationem paulo clarius explicare. Cõponitur enim ex τῆλε,id eſt eminus,& αὐγὴ, quod lucem & ſplendorem declarat. Cæterùm in uno uetere exemplari ſcriptũ erat διαυγῶς: id eſt perſpicuè, ſiue pellucidè. Omnes, ἅπαντας. Vulg.omnia,id eſt πάντα, quod annotatum erat in 2. exemplari. 26 Neq; in uicum illum, μήτι εἰς τὴν κώμην. Omnino fuit exprimendus articulus,ne uideatur generale Chriſti interdictum. Totus autem hic locus ad finem uſq; uerſiculi uariè legitur in Græcis exemplaribus. Nam teſtatur Eraſmus ſe codicem habuiſſe, in quo poſt λέγων ſcriptum eſſet,καὶ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδὲνὶ εἴπῃς, μηδὲ ἐν τῇ κώμῃ: id eſt, ſi in uicum introieris,nemini dixeris,ne in uico quidem. Veterem autẽ interpretem legiſſe apparet,λέγων, ὕπαγε εἰς τὸν οἶκόν σου, ἠ καὶ εἰς τὴν κώμην εἰσέλθῃς, μηδένὶ εἴπῃς. Sic enim conuertit,dicens: Vade in domum tuam: & ſi in uicum introieris,nemini dixeris. Deniq; in uno uetuſto codice deerat totum illud,μηδὲ εἴπῃς τινὶ ἐν τῇ κώμῃ.quem ſi ſequamur,uertẽdum erit, ne ingrediaris quidem in uicum illum. Certè uidetur poſterius hoc membrum abundare, niſi pro ἐν τῇ κώμῃ, legas εἰς τὰς κώμας: quod tamen nuſquam reperi. 28 Vnum,ἕνα. Vul. quaſi unum.id eſt,ὡσεὶ ἕνα 29 Ille Chriſtus,ὁ χριστός. Rectè hic Eraſmus articulum expreſsit,à Vetere interprete prætermiſſum. Additum autem reperimus in uno uetuſto exemplari,ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ,Filius Dei. 30 Interminatus eſt,ἐπετίμησεν. Vide Matth.8.d.26 & 12.b.16.id eſt, adhibitis minis prohibuit. Terent. in And. Interminatus ſum ne id faceres. Paulo pòſt accipitur pro obiurgare, ut alibi ſæpe. Id dicerent,λέγωσιν. Addidi relatiuum pronomen,quod ſæpe alibi prætermittitur: hic autem omnino ſupplẽdum putaui,non modò quia dicere de ſe,pro,loqui de ſe,uidetur obſcurius dictum: ſed etiam quia ex Matthæo apparet cap.16.c.20. & ex Luca 9. c.21. hoc Chriſti interdictum non eſſe generale,ſed ad ea referendum quæ proximè præceſſerunt.

31 Ἀπὸ,id eſt ὑπό. Vide Matth. 11.c.19. In uno tamen codice ſcriptum erat ὑπό. Rurſus autem in alio quodam legimus, ἀπὸ τῶν υἱῶν τῶν ἀνθρώπων τῶν πρεσβυτέρων,à filijs hominum ſenioribus. Tribus pòſt diebus,μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Vulgata & Eraſmus ad uerbum,poſt tres dies: quæ interpretatio non modò eſt obſcura hoc quidẽ loco,ſed etiam (ut exiſtimo) falſa. Itaq; magnas peperit controuerſias inter doctiſsimos uiros,qui hunc locum cum alijs multis conciliare ſtudent,in quibus diſertè dicitur Chriſtus non poſt tres dies,ſed ipſo die tertio reſurrecturus. Dicam igitur & ego quod ſentio, ut eruditiores iudicent. Qui ad ſynecdochen confugiunt, non penitus expediunt nodum: quia nemo Latinè dicet,poſt tres dies fieri,quod fit intra illud tempus. Quid ergo? Certè genus dicẽdi quo uſus eſt Dominus in ſuo ſermone,minimè ambiguum fuiſſe declarat Phariſæorum oratio Matth.27. g.64. petentium à Pilato ut iubeat muniri ſepulchrum in tertium uſq; diem:quia (inquiunt) meminimus impoſtorem illum dixiſſe, quum adhuc uiueret, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἐγείρομαι. Hoc igitur dicendi genus ſi ambiguum fuiſſet, trium dierum mentionem non feciſſent Phariſæi, quibus elapſis ſe nihil metuere teſtantur: quum in id duntaxat ſpacium à Pilato præſidium petunt. Hoc igitur quum uideret Stapulẽſis, homo tam pius quàm eruditus,alia uia aggreſſus eſt hunc nodum explicare. Oſtẽdit enim ex Apollonio grammatico præpoſitionem μετὰ interdum poni pro ἐν apud Græcos,ueluti quum dicunt,μετὰ χεῖρας ἔχειν,pro ἐν χερσί: id eſt,in manibus habere. Sed hoc fateor nõ ſatis conuenire, quum in eiuſmodi exemplis, qualia permulta reperiuntur, nullum temporis interuallum ſignificetur. Eraſmus igitur aliam excogitat rationem,nempe ut triduum ſupputetur à captiuitate Chriſti, non ab occiſione. Sed hanc interpretationẽ ſatis refutat illud quod ex Phariſæorum oratione collegimus. Deinde quũ reſurrectio morti opponatur,cõſtat tempus futuræ reſurrectioni cõſtitutũ, potius ab ipſa morte quàm à captiuitate initium ducere. Quid igitur? Nempe hoc affirmare non dubito,fieri non poſſe ut in hoc dicẽdi genere & ſimilibus,μετὰ reſpõdeat Latinæ præpoſitioni pòſt. Nã primùm omnium (ut in propoſito nobis exẽplo maneamus) qui poſt tres dies futurum aliquid pronunciat,nullũ certum diẽ cõſtituit,non quartum,non quintum,non ſextum,non ſeptimum, non denique ullum alium. Itaque nemo ſic loqui ſolet, neque (ut opinor) creditor ullus eſt, qui mutui ſolutionem uelit hac formula ſtipulari. Deinde id ipſum liquet ex illa Phariſæorum petitione. C

Nam ſi

A Nam ſi, μετὰ τρεῖς ἡμέρας, declarat, Poſt tres dies, quid tandem ineptius fingi poteſt hac oratione: Iube muniri ſepulchrũ in tertium uſq; diẽ, quia iſte poſt tres dies ſeſe dixit reſurrecturum? Nam potius ante tertium diem exactũ nihil illis metuẽdum fuiſſe, aut certè poſt tertium diem maximè fuiſſe cuſtodiendũ ſepulchrũ, ea loquutio declarat. Ex quo efficitur, interpretationem illam ſtare non poſſe. Tandem igitur ut ad noſtram accedamus, dico ב præpoſitum uocabulis apud Hebræos, quũ propriè reſpondeat Grẽcæ præpoſitioni ἐν, & Latinę in, tamẽ interdum idem ualere quod μετὰ, id eſt poſt: idq; interdum, ita ut res nõ poſt tẽpus exactum, ſed intra ipſum geri dicatur, ſicut accipitur Leuit. 12. a. 6. Quinetiam interdum pro μετὰ accipitur, ita ut tempus præteritum excludatur, ut Deut. 4. g. 46. & eiuſdem libri 9. a. 4. & Eſai. 20. a. 1. Itaq; quum in hoc dicendi genere, ἐν τρισὶν ἡμέραις ſit locus ב Hebræorum, nihil mirum eſt, Euangeliſtas ita Græcè ſcribẽtes ut plerunq; hebraiſſent, illud ב modò per ἐν, modò per μετὰ expreſſiſſe: eodem tamen ſenſu. Deniq; ut hæc ratio Hebraici ſermonis non ſatisfaciat, hoc etiã dico, apud ipſos diſertiores Græcos præpoſitionem μετὰ ſæpe pro ἐν & εἰς uſurpari, idq; etiam quum certum aliquod tẽpus nondum præteritum declaratur: ut in illo uerſiculo Homeri, Odyſſ. χ' -μνηστῆρσιν ἀποτίμνω μετὰ δαῖτα: id eſt, ἐν δαιτὶ, ſeu potius μετὰ ξὺν δαιτὸς, aut πρὸς δαῖτα. pro quo Latini dicerent, inter prandendum, aut in prandio: non autem, poſt prandium. Sic Eurip. βάσχαισ' τὰ δ' ἱερὰ νύκτωρ ἢ μεθ' ἡμέραν τελεῖ: id eſt, interdiu. quod & apud Ariſtophanẽ & apud Plutarchum reperias in dialogo, πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, ubi de ranis loquitur. Apparet igitur μετὰ non ſemper declarare cõſequẽs tempus, ſed etiam interiectum, & adhuc uigens. Quãobrem Deut. 31. c. 10. pro eo quod in Hebræo legitur, à fine ſeptẽ annorum, Græcus interpres uertit, μετὰ ἑπτὰ ἔτη, quum tamẽ de anno remiſſionis, id eſt de ipſo anno ſeptimo agatur, ſicut declarant ea quæ proximè conſequuntur, quãuis nonnulli Hebræorum interpretes aliter ſentiant. Videtur enim etiã illud בשנת reſpondere præpoſitioni μετὰ, pro ἐν uſurpatæ, in hoc quidẽ dicendi genere: quod Galli ſic ad uerbum exprimerent, *au bout de ſept ans*. ſeptimum ipſum annũ intelligentes, eumq; uel inchoatum, ſicut accipitur manifeſtè Deut. 15. a. 1. uel penè peractum, ut eo loco quem paulo antè citaui. Grẽci uerò nonnunquã per μετὰ, ut modò oſtendimus: interdum per ἐν, ut infrà 15. c. 29. ἐν τρισὶν ἡμέραις: uel per διὰ, ut Deut. 15. a. 1. & infrà 14. f. 58. & Matth. 26. f. 61. διὰ τριῶν ἡμερῶν: uel per εἰς, præſertim quum de futuro agitur. ut Aeſchines, εἰς ἕκτην ἡμέραν πραχθήσεται. Itaq; (ut ad rem redeam) μετὰ τρεῖς ἡμέρας idem omnino declarat atq; ἐν τρισὶν ἡμέραις: uel διὰ τριῶν ἡμερῶν, uel εἰς τρίτην ἡμέραν: id eſt, ut ipſe Matthæus explicat, 16. c. 21. τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ: id eſt, ut loquuntur Latini, tertio poſt die, uel tribus
B poſt diebus. quã interpretationem germanam eſſe uel illud declarat, quòd ſi eam ſequaris, optimè cohærebit illa Phariſęorum petitio, nempe ut ad diem uſq; tertium muniatur ſepulchrum, eo quòd dixiſſet ille ſeſe tribus poſt diebus reſurrecturum. His enim loquendi formulis tertium ipſum diem à Latinis intelligi, ſatis conſtat ex oppoſitis dicendi generibus: in quibus ſcilicet uſurpatur præpoſitio antè. Veluti quum dicimus præciſè III, IIII, uel V Nonas, Idus, Calendas, & ſic deinceps, quum ſit plena loquutio III, uel IIII, uel V die ante Nonas, Idus, Calendas, ſicut ſemel loquitur Cornelius Tacitus lib. 12. quum, inquam, id dicimus, præpoſitio antè, non excludit diẽ ipſum Nonarũ, Iduum, Calendarũ, ſed ſignificatur dies II. uel III. uel IIII ante Nonas, Idus, Calẽdas. ſic etiã Priſcianus quum ita loquimur, annos x natus, exiſtimat ſubaudiri præpoſitionem antè: quum tamen id de eo dicatur qui decimum ipſum annum agit. Vtramuis igitur harum interpretationum ſequaris, nempe intra tres dies, uel tribus poſt diebus, ſiue tertio poſt die, rectè (ni fallor) expreſſeris illud, μετὰ τρεῖς ἡμέρας. Quamobrem alijs aliquot locis eandem loquutionem ſimiliter conuertimus.

καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει, καὶ προσλαβόμενος αὐτὸν ὁ Πέτρος, ἤρξατο ἐπιτιμᾶν αὐτῷ. 32 Et apertè eum ſermonem loquebatur. Tũc apprehẽdit illũ Petrus, & cœpit eũ obiurgare.

ὁ δὲ ἐπιστραφεὶς, καὶ ἰδὼν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἐπετίμησε τῷ Πέτρῳ, λέγων· ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ, ὅτι οὐ φρονεῖς τὰ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τῶν ἀνθρώπων. 33 Ille uerò conuerſus, & aſpiciens diſcipulos ſuos, obiurgauit Petrum, dicẽs: Abſcede à me ſatana: nam non ſapis quæ Dei ſunt, ſed quę ſunt hominum. Satan. Matth. 16. d. 58 & 16. d. 24 Luc. 9. c. 23 & 27. f. 34

καὶ προσκαλεσάμενος τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς· ὅστις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθείτω μοι. 34 Et quum aduocaſſet turbam cum diſcipulis ſuis, dixit eis: Quicunque uult poſt me uenire, abneget ſemetipſum, & tollat crucem ſuam, ac ſequatur me. Sequi Chriſtum. Crux.

C 32 Et apertè eum ſermonem loquebatur, καὶ παῤῥησίᾳ τὸν λόγον ἐλάλει. Vulgata, & palàm uerbum loquebatur. Atqui ſoli diſcipuli aderant quum hæc diceret. Rectè igitur Eraſmus, quẽ ſequuti ſumus, παῤῥησίᾳ uertit apertè: id eſt, σαφῶς, ſermone ſcilicet minimè obſcuro uel ambiguo: quum propriè ſignificet liberè & intrepidè, ſicut alibi dicemus. Cæterùm quòd Vetus interpres uertit uerbum, & Eraſmus ſermonem, planè obſcurum erat, ex Hebræorum ſcilicet idiomate. Itaque expreſsimus articulum, quo generalis illa ſermonis ſignificatio ad id reſtringitur de quo diſſerebat Dominus. 33 Abſcede à me, ὕπαγε ὀπίσω μου. Vulgata, uade retro me. Videtur enim hæc Chriſti uerba ita accepiſſe, quaſi Petrus non præire, ſed ſequi iubeatur: ſicut diſcipulum decet. Præire autem uelle uidebatur, qui præceptorem reprehendere auderet. Ita etiam ex ſuo illo Origene expoſuit hũc locum Eraſmus annotationibus in 4. Matthæi caput. Aqui ὕπαγε (ut ipſe quoq; rectè annotauit) non ſignificat uade: id eſt, βάδιζε, uel ἴθι, ſed ἄπιθι: id eſt abi, ſiue diſcede. Is autem qui nos ſequitur à tergo, certè non diſcedit à nobis: & Chriſtus tam ita Petri temeritate meritò commotus, non modò iubet Petrum locum mutare, ſed à ſe faceſſere tanquam à Dei regno alienũ: minimè id quidẽ ut hac acerbiſs. obiurgatione diſcipulũ abigeret, ſed ut ille deinceps ſeſe diſciplinę eret modulo ſuo metiri. Itaq; illud ὀπίσω μου, Vetus interpres non rectè conuertit, retro me: quod dicẽdi genus non ſit Latinum quidẽ eſt. nec totũ dicit Eraſmus, quum interpretatur poſt me. neq; enim ὀπίσω idẽ hic ualet quod prope & à tergo, ſicut Matth. 4. c. 19. δεῦτε ὀπίσω μου, uenite poſt me. & 1. Tim. 5. c. 15. ὀπίσω σατανᾶ, ſequutæ Satanam. & 2. Pet. 2. b. 10. τοὺς ὀπίσω σαρκὸς, qui carnis ueſtigia ſequũtur: ſicut deniq; uſurpatur uerſ. proximo: ſed abſceſsionẽ & diſceſsionẽ declarat propter uerbũ ὑπάγειν adiunctũ. Nam qui prorſus diſcedit à nobis, auerſis in cõtrariam partem ueſtigijs abit: ſicut in uernaculo noſtro ſermone, *aller derriere quelqu'un*, aliud declarat quàm *aller arriere de quelqu'un*: quod utrunq; tamẽ à Græcis una particula ὀπίσω exprimi poteſt, p ἴμπαλιν poſita: & quidẽ adiecto caſu, ſicut dixit Herodianus, ἴμπαλιν ἰκωτῶ τρέχειν retrorſum currere. quod uernacula lingua diceremus, *courir en arriere*. unde boues ὀπισθόνομοι, quos Plinius retro paſcentes uocat. Vſus ſum igitur abſcedendi uerbo, quod mihi uidetur illud ὑπάγειν ὀπίσω optimè exprimere, translatitia ſignificatione, ſicut hic accipitur, nimirum pro abire ex alicuius conſpectu,

55 Iſte

Animam perdere. Matth. 10. d. 39 & 16. d. 25 Luc. 9. c. 24 & 17. g. 33 Ioan. 12. d. 25

Nam quiſquis uoluerit animam ſuam ſeruare, perdet eam: quiſquis autem perdiderit animam ſuam cauſa mea & Euangelij, iſte ſeruabit eam.

Quid enim iuuabit hominem, ſi lucratus fuerit mundum totum, & anima ſua multetur?

Aut quam dabit homo compenſationem animæ ſuæ?

Erubeſcere Chriſtum. Matth. 10. d. 33 Luc. 9. c. 26 & 12. b. 8

Nam quicunq; erubuerit me ac meos ſermones in natione hac adultera & peccatrice, Filius etiam hominis erubeſcet eum, quando uenerit cum gloria Patris ſui cum angelis illis ſanctis.

35 ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ τοῦ εὐαγγελίου, οὗτος σώσει αὐτήν. A

36 τί γὰρ ὠφελήσει ἄνθρωπον, ἐὰν κερδήσῃ τὸν κόσμον ὅλον, καὶ ζημιωθῇ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ;

37 ἢ τί δώσει ἄνθρωπος ἀντάλλαγμα τῆς ψυχῆς αὐτοῦ;

38 ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται αὐτόν, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων.

CAP. IX.

ΚΕΦ. Θ'.

Matth. 16. d. 28 Luc. 9. d. 27

ETiam dixit eis: Amen dico uobis, quòd ſunt quidam ex iſtis qui hic adſtant, qui nequaquam guſtabunt mortem, uſq; dum uiderint regnum Dei uenisſe cum poteſtate.

1 Καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσωνται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ἐληλυθυῖαν ἐν δυνάμει.

Et ſexto pòſt die accipit Ieſus Petrum & Iacobum & Ioannem, & ſubducit eos in montem ſublimem priuatim ſolos: & transformatus fuit coram eis.

2 καὶ μεθ' ἡμέρας ἓξ παραλαμβάνει ὁ Ἰησοῦς τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον καὶ τὸν Ἰωάννην, καὶ ἀναφέρει αὐτοὺς εἰς ὄρος ὑψηλὸν κατ' ἰδίαν μόνους· καὶ μετεμορφώθη ἔμπροσθεν αὐτῶν.

Transfiguratio Chriſti. Matth. 17. a. 1 Luc. 9. d. 28.

Et ueſtimenta eius facta ſunt coruſcantia, candida ualde ut nix: qualia non poteſt fullo in terra dealbare.

3 καὶ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἐγένετο στίλβοντα, λευκὰ λίαν ὡς χιών, οἷα γναφεὺς ἐπὶ τῆς γῆς οὐ δύναται λευκᾶναι. B

Et uiſus eſt eis, Elias cum Moſe, qui colloquebantur cum Ieſu.

4 καὶ ὤφθη αὐτοῖς Ἠλίας σὺν Μωσεῖ, καὶ ἦσαν συλλαλοῦντες τῷ Ἰησοῦ.

Tunc reſpõdens Petrus, dicit Ieſu: Rabbi, bonum eſt nos hic eſſe: faciamus igitur tabernacula

6 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Πέτρος, λέγει τῷ Ἰησοῦ· ῥαββεί, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι, καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς

35 Iſte, ὗτος. Deerat hoc loco pronomẽ in uno uetuſto codice, & à Vetere interprete nõ exponitur. Mihi tamẽ uidetur magna eſſe emphaſis huius repetitionis, quã Grammatici epanalepſim uocant. 36 Iuuabit hominem, ὠφελήσει ἄνθρωπον: id eſt, quid profuerit cuipiã. Vſurpat enim Euangeliſta ἄνθρωπον indefinitè pro τινὰ, ſicut alibi ſæpe obſeruauimus. Cęterùm pro ἄνθρωπον Frobenius excudit ἄνθρωπος. Sed nuſquã legi ὠφελῶν, neutropaſsiui forma uſurpatum. Vetus codex unus legit ὠφελᾶ, iuuat. 37 Aut quã dabit, ἢ τί δώσει. In uno uetere exẽplari ſcriptum erat, τί γὰρ δῷ, quam enim dederit: & ſortaſsis rectius. 38 Erubuerit, ἐπαισχυνθῇ. Vulgata, confuſus fuerit, barbarè omnino. Infrà autem Lucæ 9. d. 26. ita conuertit ut nos hoc loco, ſatis rectè, ni fallor: quamuis erubeſcere Græci propriè dicant ἐντρέπεσθαι. Quũ enim hæc erubeſcentia ex pudore oriatur, ex effectu cauſam facilè colligimus. Angelis illis ſanctis, τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων. Repetitio articuli à nobis expreſſa eſt, qua utiſ (ni fallor) Euãgeliſta, ut maie ſtatis illius amplitudinem oculis noſtris ſubijciat, alludens fortaſsis ad celebrem illam Ieſaiæ uiſionem.

IN CAP. IX.

1 Qui hic adſtant, τῶν ὧδε ἑστηκότων: id eſt, τῶν ὧδε παρόντων, qui hic adſunt. Ponitur enim ἑστηκέναι pro εἶναι, ut apud Latinos adſtare dicitur quiſpiam, etiamſi ſedeat. Sic accipitur *Act.* 7. g. 55. & paulo pòſt infrà 11. a. 5. & d. 29. Cum poteſtate, ἐν δυνάμει. Vulgata & Eraſmus, δύναμιν uertunt Virtutem, de quo alibi dicemus. Regnum autem Dei uocat tempus illud quo Deus in Eccleſia ſua patefacto Euangelio, regnum ſuum ueluti inchoaturus erat, quod ſtatim à reſurrectione fieri cœpit, fruſtra ringente & fremente mundo. Antea uerò quum Chriſtus adhuc infimus hominum eſſet, paucis quibuſdam diſcipulis, iſs'que infirmiſsimis eum aſſectantibus, quodammodo ſepulta erat immenſa Regis noſtri poteſtas. C 2 Sexto pòſt die, μεθ' ἡμέρας ἓξ. uel, ſex pòſt diebus. Vulgata & Eraſmus, poſt dies ſex: quo dicendi genere nullum certum tempus ſignificari oſtendimus ſuperiore capite, uerſu 31. Hæc igitur geſta ſunt ſexto die ab eo quo Dominus ſermonẽ præcedentem habuerat, geſta inquã ſunt ſexto ipſo die, & quidem ſub ueſperam. Hoc enim eſt quod ait Lucas, non octauo, ſed ferè octauo pòſt die iſta eueniſſe: quia ſcilicet inclinante iam die ſeptimo geſta ſunt. Numerat enim Lucas eum etiam diem quo ſuperiorem ſermonem Chriſtus habuerat. & præterea tempus obſeruat quo in montem aſcenderunt: imminente ſcilicet iam nocte, quæ octauum diem auſpicabatur, quo tempore Dominus de more in montem conſcendit ut oraret: non tamen ſolus, ut ferè ſolebat, ſed tribus aſſumptis diſcipulis. Id'que uel ex eo liquet, quòd idem Lucas narrat diſcipulorum oculos ſomno fuiſſe grauatos, & poſtero demum die, octauo ſcilicet, è monte deſcendiſſe: in quo nimirum pernoctarant. Scio uerò Chryſoſtomum alia ratione Lucam cum Matthæo & Marco conciliare: quaſi ſcilicet toti ſex iſti dies inter ſermonem habitum & transformationem Domini interceſſerint: quia particulam ὡσεὶ non ad initium octaui diei, ut ego, ſed ad finem refert. Sed in uerſione mea probãda non ero prolixior, quia puto lectoribus eſſe ſatisfactum ſuprà 8. d. 31. 3 Coruſcantia, στίλβοντα. Vulgata & Eraſmus, ſplendentia uel ſplendida: id eſt, λαμπρά. Mihi uerò uidetur uerbum στίλβειν aliquid amplius ſignificare, quàm λάμπειν. Qualia, οἷα, qualia. Eraſmus, quàm, nomine in aduerbium mutato, ut (inquit) uitetur ſermonis abſurditas: quam ego quidem non uideo. In terra, ἐπὶ τῆς γῆς. uel (ut Vulgata & Eraſmus) ſuper terram: id eſt, nullus prorſus fullo. Hoc enim additum eſt ex uulgò uſurpata loquendi conſuetudine, ut omnes ſemel fullones excipiantur. Sic nos quoque uernaculo noſtro ſermone diceremus, *Il n'y a foulon au monde. ou il n'y a foulon ſur la terre.* Dealbare, λευκᾶναι. Vulgata & Eraſmus, candida facere: periphraſi (ut ego quidem exiſtimo) minimè neceſſaria. 5 Faciamus igitur, καὶ ποιήσωμεν. Vel, faciemus igitur, id eſt, καὶ ποιήσομεν, ut in uno uetere codice legimus. Ponitur autẽ καὶ pro εἶτα, ut alibi ſæpe. Eraſ. etiam alicubi

A alicubi legit, θέλεις ποιήσωμεν: id est, uis faciamus. quod optimè quadrat. Sed addenda erit interrogatio.

τρεῖς, σοὶ μίαν, καὶ μωσεῖ μίαν, καὶ ἠλίᾳ μίαν.
οὐ γὰρ ᾔδει τί λαλήσει· ἔκφοβοι γὰρ ἐγένοντο.
καὶ ἐγένετο νεφέλη ἐπισκιάζουσα αὐτοῖς, καὶ ἦλθε φωνὴ ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.
καὶ ἐξάπινα περιβλεψάμενοι, οὐκέτι οὐδένα εἶδον, ἀλλὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον μεθ' ἑαυτῶν.
καταβαινόντων δὲ αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, διεστείλατο αὐτοῖς ἵνα μηδενὶ διηγήσωνται ἃ εἶδον, εἰ μὴ ὅταν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ.
καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν πρὸς ἑαυτούς, συζητοῦντες, τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι.
καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες, ὅτι λέγουσιν οἱ γραμματεῖς, ὅτι ἠλίαν δεῖ ἐλθεῖν πρῶτον;
ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· ἠλίας μὲν ἐλθὼν πρῶτον, ἀποκαθιστᾷ πάντα. καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ παθῇ καὶ ἐξουδενωθῇ.
ἀλλὰ λέγω ὑμῖν, ὅτι καὶ ἠλίας ἐλήλυθε (καὶ ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν) καθὼς γέγραπται ἐπ' αὐτόν.
καὶ ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εἶδεν ὄχλον πολὺν περὶ αὐτοὺς, καὶ γραμματεῖς συζητοῦντας αὐτοῖς.

tria, tibi unum, & Mosi unum, & Eliæ unum.
6 Nō enim sciebat qd loquereť: erāt eī exterriti.
7 Et facta est nubes, quæ inumbrauit eos: uenitq; uox è nube, dicens: Iste est Filius ille meus dilectus, ipsum audite.
8 Et repentè quū circunspexíssent, non amplius uiderunt quenquam, sed solum Iesum *esse* secum. *Audiendus Christus.*
9 Quum uerò descenderent de monte, imperauit eis, ut nulli narrarent quæ uiderant, nisi quum Filius hominis à mortuis resurrexíssel. *Matth. 17. b. 9*
10 Ipsi uerò id continuerūt apud se, mutuò quęrentes quid illud esset, A' mortuuis resurgere.
11 Et interrogarunt eum, dicentes: Cur scribæ dicunt quòd Eliam oportet uenire primùm?
12 Ipse uerò respondens, dixit eis: Elías quidem quum uenerit primùm, restituet omnia: & ut scriptum est de Filio hominis, *oportet* ut multa patiatur, & pro nihilo habeatur. *De Elia & Ioanne Baptista. Malach. 4. b. 3 Bū. 53. a. 4*
13 Sed dico uobis, quod Elias uenit, & fecerūt ei quæcunq; uoluerunt, sicut scriptum est de eo.
14 Et quum uenísset ad discípulos *suos*, uidit turbam multam circum eos, & scribas altercantes cum eis. *Spiritū mutum habens sanatur. Matth. 17. c. 14 Luc. 9. c. 38*

B

Mosi, μωσεῖ. In hoc nomine scribendo, sicut in plerisq; Hebraicis aut Syriacis, mirum in modum uariare comperimus uetera exemplaria. Quædam enim μωσῆ, quædam μωϋσῆ, alia μωσεῖ, alia μωϋσεῖ scriptum habebant.

6 Loqueretur, λαλήσῃ. Vel potius (ut in quatuor exemplaribus legimus) λαλῆσαι. Hoc (inquit Euangelista) dixit Petrus, quòd nescíret quid sibi dicendum esset: quod uernaculo sermone diceremus, *il ne sçauoit qu'il deuoit dire*. Exterriti, ἔκφοβοι: id est, præ metu apud se non erant, ὑπὸ φόβου ἐξίστανται. Id enim ualet præpositio ἐκ. In Cōplutensi editione legitur ἔμφοβοι: id est, metu occupati. Eras. expauefacti: id est, ἐκβαμβεῖς. 10 Ipsi uerò id conti. καὶ κράτησαν τὸν λόγον. Eras. ad uerbum, hoc tenuerunt. Tenere enim risum & linguā dicimus pro cōtinere & coercere. Indicat autē τὸ κρατεῖν (si Græci uocabuli etymologiā spectemus) discípulos non sine ui quadam & labore hoc arcanum tādiu tacuisse. Nam cæteros probabile est ex ijs quæsiuisse ecquid in monte gestum esset, & quos sermones habuisset. Cæterùm τὸν λόγον conuertimus per pronomen id, ne quis hæc referret ad id duntaxat quod dixerat Dominus, quum de tota historia transformationis potius sit intelligendum. Expressimus etiā relatiuum ad molliendam transitionē: & καὶ cōuertimus potius ut continuationis, quàm copulationis particulā. Nam etiam in uno uetere exēplari scriptum erat, εἰ δὲ καὶ τὸν λόγον ἐκράτησαν. Mutuò quęrentes, συζητοῦντες. Vul. conquirentes. Eras. disputantes. Nos pro συζητεῖν dicere solemus, Altercari, quando persōnæ casus illi adiungitur: ut συζητεῖν τινί, uel πρός τινα, sicut suprà annotauimus 1. c. 27. Hic autem maluimus per periphrasim interpretari. Quid illud esset, A' mortuis resurrexíssel: τί ἐστι τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. Vul. quid esset. Quum à mortuis resurrexerit. id est, τί ἐστιν ὅταν ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ. Eras mus, quid esset hoc quod dixerat à mortuis resurgere: longiore scilicet usus circuitu, ut articulū explicaret, à Vetere interprete omissum. Hæc autē quæstio de qua hic disceptatur inter tres illos Christi primarios discípulos, non est simpliciter accipienda, quasi de futura resurrectione dubitarēt. nam etsi erant admodum rudes, tamen non ita erant (opinor) imperiti, ut hominis fœlicitatem huius uitæ spacio terminari putarent. Sed quum nullā corporum resurrectionē præter illam uniuersalem intelligerent, & Pharisaicis opinionibus essent imbuti, de terrestri Messiæ regno & Eliæ aduētu, nō poterant capere quod Christus dixerat de singulari illa & peculiari sua resurrectione tertio die futura. Quamobrē etiam quum Dominus iam esset in cœlum conscensurus, non uerentur ex eo quærere ecquid esset eo tempore regnum Israelis restituturus: quam historiam cōmemorat Lucas Act. 1. a. 6. ut intelligamus quàm necesse fuerit Christi corpoream præsentiam nobis adimi, ut eum non in terra, sed in cœlo quærere discéremus. 11 Cur, ὅτι. Vul. quid ergo, τί οὖν. Eras mus, Quid est quod, τί ὅτι ἐστί, τί. Atqui ὅτι particula interdum pro διατί accipitur, etā indefinitè: sicut paulo pòst uersículo 28 ijdem interpretes rectè expossuerunt. Sic etiam apud Homerū Odyss. τ'. - καὶ ἐξερέεινεν ὕπασσα Ὀδυσῆα ἔστι πάθοι. 12 Restituet, ἀποκαθιστᾷ. Notandum hoc dicendi genus forma quadā concessionis dictum. quasi diceret Dominus: Verum quidē est quod illi dicūt, Eliam scilicet (ut prædixit Malachias) primùm uenturū, qui instauret omnia: sed uobis dico ista iam esse completa. Et ut, καὶ πῶς. Locus hic profectò est obscurus. Nusquam enim legi πῶς pro ὡς, uel ὅπως positum, & tamen necesse est (ni fallor) ut ita accipiatur. Deinde deest uerbum cui subijciatur particula ἵνα: quod quidem nos ex superioris capitis uersu 31. & Luc. 9. c. 22. supplendum putauimus. Cæterùm in uetusto codice 3. scriptum erat, non καὶ πῶς, sed διαὼν: quod maximè probarē, uisi uiderem copulatiuam coniunctionē necessariò hic requiri. Hoc deniq; obseruandum est, ἵνα hoc loco necesse esse τελικὸν, sed ἀδικὸν potius. periphrasis enim est infiniti, sicut in illo Homeri Iliad. α'. ὦ ὀΐλιατ' ἔφῃ· αὐτὸς ἔχεις γέρας. pro ὦ ὀΐλιατ αὐτὸς ἔχειν γέρας. Sequitur enim, αὐτὰρ ἐμ' αὐτῷ ἕδεται ἀνάμυξον. De Filio hominis, ἐπὶ τὸν υἱὸν [τὸ ἀνθρώπου: uel, super Filio hominis. Sic usurpauit hanc particulam Herodotus initio Thaliæ. λῦρον γὰρ ἄνευ τὸν πέμψαντα πρὸς ἄμασιν ὠδῖνα τῇ θυγατρὶ. Cyrum enim eum esse qui ad Amasim super filia legatos miserit. Pro nihilo habeatur, ἐξουδενωθῇ. Vulgata & Erasmus, contemnatur: id est, καταφρονηθῇ, quod uerbum est nimis dilutum. Alludit autem (opinor) ad illum Psalmi 22. uersículum: Vermis sum, & non homo. 14 Ad discípulos, πρὸς τοὺς μαθητὰς. Reliquos discípulos intelligit quos pridie eius diei reliquerat, quum in montem ascenderet cum Petro, Ioanne & Iacobo.

C

Salutatio.

Et ſtatim uniuerſa turba uiſo eo expauit: & ac currentes ſalutauerunt eum.

15 καὶ εὐθέως πᾶς ὁ ὄχλος ἰδὼν αὐτὸν, ἐξεθαμβήθη, καὶ προστρέχοντες ἠσπάζοντο αὐτόν.

Tunc interrogauit Scribas: Quid altercamini inter uos?

16 καὶ ἐπηρώτησε τοὺς γραμματεῖς, τί συζητεῖτε πρὸς αὐτούς;

Et reſpondens unus è turba, dixit: Magiſter, adduxi filium meũ ad te, habentẽ ſpiritũ mutum.

17 καὶ ἀποκριθεὶς εἷς ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπε· διδάσκαλε, ἤνεγκα τὸν υἱόν μου πρός σε, ἔχοντα πνεῦμα ἄλαλον.

Quí ubicunque eum corripuerit, lacerat eum, & *ille* ſpumat, ac ſtridit dentibus ſuis, & arefcit: & dixi diſcipulis tuis ut eíjcerent, ſed non ualuerunt.

18 καὶ ὅπου ἂν αὐτὸν καταλάβῃ, ῥήσσει αὐτόν, καὶ ἀφρίζει, καὶ τρίζει τοὺς ὀδόντας αὐτοῦ, καὶ ξηραίνεται. καὶ εἶπα τοῖς μαθηταῖς σου, ἵνα αὐτὸ ἐκβάλωσι, καὶ οὐκ ἴσχυσαν.

Corripit patrẽ dæmoniaci incredulum Chriſtus.

Ipſe uerò reſpondens ei, dicit: O natio infidelis, quouſq; tandem apud uos ero? quouſq; tandem tolerabo uos? adducite eum ad me.

19 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ, λέγει· ὦ γενεὰ ἄπιστος, ἕως πότε πρὸς ὑμᾶς ἔσομαι; ἕως πότε ἀνέξομαι ὑμῶν; φέρετε αὐτὸν πρός με.

Tunc ipſum adduxerũt ad eũ: quum autem *ipſe* eum uidiſſet, continuò ſpiritus diſcerpſit eum, & *is* quum cecidiſſet in terram, uoluebatur ſpumãs.

20 καὶ ἤνεγκαν αὐτὸν πρὸς αὐτόν· καὶ ἰδὼν αὐτὸν, εὐθέως τὸ πνεῦμα ἐσπάραξεν αὐτόν. καὶ πεσὼν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκυλίετο ἀφρίζων.

Tũc interrogauit patrẽ eius: Quantũ tẽporis eſt quòd hoc accidit ei? Ipſe uerò ait: Ab infante.

21 καὶ ἐπηρώτησε τὸν πατέρα αὐτοῦ, πόσος χρόνος ἐστὶν, ὡς τοῦτο γέγονεν αὐτῷ; ὁ δὲ εἶπε, παιδιόθεν.

Et ſæpe eum in ignem abiecit & in aquas, ut perderet eum: ſed ſi quid potes, ſuccurre nobis, miſericordia commotus erga nos.

22 καὶ πολλάκις αὐτὸν καὶ εἰς πῦρ ἔβαλε, καὶ εἰς ὕδατα, ἵνα ἀπολέσῃ αὐτόν. ἀλλ' εἴ τι δύνασαι, βοήθησον ἡμῖν, σπλαγχνισθεὶς ἐφ' ἡμᾶς.

Fides.

Ieſus autem dixit ei: Si potes hoc credere, omnia fieri poſſunt credenti.

23 ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· τὸ εἰ δύνασαι, πίστευσον· πάντα δυνατὰ τῷ πιστεύοντι.

Et quum ſtatim clamaſſet pater pueri cum lachrymis, dixit: Credo, Domine: ſuccurre infidelitati meæ.

24 καὶ εὐθέως κράξας ὁ πατὴρ τοῦ παιδίου, μετὰ δακρύων ἔλεγε, πιστεύω κύριε, βοήθει μου τῇ ἀπιστίᾳ.

Quũ uidiſſet aũt Ieſus quòd turba ſimul accurreret, obiurgauit ſpiritũ illũ impurum, dicẽs ei: Tu ſpiritus mute & ſurde, ego tibi iniungo, exi ex eo, & ne amplius ingrediaris in eum.

25 ἰδὼν δὲ Ἰησοῦς ὅτι ἐπισυντρέχει ὁ ὄχλος, ἐπετίμησε τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, λέγων αὐτῷ· τὸ πνεῦμα τὸ ἄλαλον καὶ κωφὸν, ἐγὼ ἐπιτάσσω, ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ, καὶ μηκέτι εἰσέλθῃς εἰς αὐτόν.

16 Inter uos? πρὸς αὐτούς: Frobeniana editio habet, πρὸς αὐτοὺς: aduerſus eos, nimirũ aduerſus diſcipulos meos. quam lectionem magis probo. 18 Vbicunque, ὅπου ἄν. Eraſmus, quandocunq;. Sed hoc quidem loco rectè mihi uidetur Vetus interpres propriam huius aduerbij ſignificationem amplexus: melius enim ex circunſtantia loci, quàm tẽporis, declaratur huius periculi magnitudo. Lacerat, ῥήσσει. Vulgata, allidit: id eſt, ῥάσσει, ſiue προσράσσει, quod etiam optimè conuenit. Eſt autem hæc laceratio ad internum dolorem uiſcerum referenda, quòd ſpiritu illum inuadente (ſicut in colico dolore accidit) non aliter afficeretur, quàm ſi re uera ſentiret uiſcera diſcerpi. Cicero uerò ad Atticũ ſcribens, etiã ad animi dolorem trãſtulit, quum ſeſe diceret mœrore ſuo lacerari 19 Quouſq; tandem, ἕως πότε. Vulgata, quandiu. Eraſmus, quouſq;. uide Matth. 17.c.17. 20 Quum autem *ipſe* eum uidiſſet, καὶ ἰδὼν αὐτὸν. Eraſmus, & uiſo illo. Ego propter amphiboliam addidi relatiuum. Sgnificatur enim, ſimul atq; Ieſus puerum in conſpectum ſuum adductum aſpexiſſet, ſpiritum cœpiſſe pro ſuo more ſæuire, ſicut Græca manifeſtè oſtendunt: quia ἰδὼν eſt maſculinum, πνεῦμα neutrum. Latina nõ item, niſi relatiuum expreſſeris: quod quidem etiam ad eum referri poteſt, qui à dæmonio erat obſeſſus, ſed eodem manente ſenſu. Diſcerpſit, ἐσπάραξεν, ſeu uellicauit, ſed cum ſenſu grauiſsimo. Idem enim hoc loco ualet σπαράττειν quod ῥήσσειν, de quo diximus paulo antè. niſi de totius corporis conuulſione intelligere malis, quam Græci σπάραγμα uocãt. Vul. conturbauit: id eſt, ἐτάραξεν. Nam hæc quoq; ſignificatio τῷ σπαράττεσθαι tribuitur ab Heſychio: & in uno uetere codice ſcriptũ erat συνεσπάραξεν. 21 Quòd, ὡς. Plinius: Tertius hic dies eſt quòd audiui. Vulgata, ex quo, ἐξ οὗ, ſicut etiam in octauo excẽplari ſcriptum erat. Ab infante, παιδιόθεν. Vulgata, ab infantia, ſeruato quidem ſenſu: ſed non ſine mutatione, quæ minimè fuit neceſſaria. Sic enim loquitur Columella li.1.capite octauo: Eligendus, inquit, ruſticis operibus ab infantia duratus. Eraſmus, à puero: id eſt, παιδίθεν. quam interpretationem non probo. Conſtat enim ex Matthæo adhuc puerũ fuiſſe iſtum de quo hic agitur, & diſcrimen ætatis eſt inter παιδίον & παῖδα, quãuis non obſeruetur uerſu 24. 22 Succurre, βοήθησον. Vulgata, adiuua. Eraſmus, ſubueni. Vide Matth.cap.15.c.25. 23 Si potes hoc credere, τὸ εἰ δύνασαι πιστεῦσαι. Vulgata prætermiſit articulum, qui tamen maximo conſenſu in omnibus exemplaribus reperitur, & quidem cum uerbo πιστεῦσαι coniunctus: ut eorum ſententiam probare non poſsim qui cum ſuperiore uerbo εἶπεν connectunt. Poſitum eſt igitur τὸ pro τοῦτο, & hæc Chriſti uerba cum illius petitione optimè cohærẽt. Quum enim dixiſſet ille, Si potes, ſuccurre nobis: reſpondet uiciſsim Dominus: Si tu hoc potes credere, quòd ni mirum tibi poſsim ſuccurrere, nihil eſt quod à me non impetres. Fieri poſſunt, δυνατὰ. Vugata & Eraſmus, poſſibilia. Ego uerò ſtudui amphiboliã uitare. Neq; enim Chriſtus (ut opinor) ſignificat eum, qui fide ſit præditus omnia poſſe, quod tamen uerum eſt: ſed potius, nihil eſſe quod ipſe non poſsit ac uelit eius cauſa, qui ipſius uerbis fidem habuerit. 24. Pueri, παιδίου: id eſt, παιδός. Nam παιδίον (teſte Hippocrate) de primo uitæ ſeptennio dicitur: παῖς autem de ſecundo. Hunc uerò iam puerum extitiſſe declarat patris reſponſio, uerſ.19. & diſertè etiam παῖς uocatur, non παιδίον apud Matth. & Luc. 25 Quòd ſimul accurreret, ὅτι ἐπισυντρέχει. Vul. Cõcurrendi uocabulo utitur, quod reſpõdet τῷ συντρέχειν. Rectè autẽ Eraſ. ut emphaſim præpoſitionis ἐπὶ exprimeret, cõpoſitionem reſoluit. Tu ſpiritus, τὸ πνεῦμα. In Græco nõ eſt pronomẽ, ſed *id* addidi, ut uim articuli minimè ocioſi exprimerem. Spiritũ autẽ mutum & ſurdũ ab effectu uocat.

26 Et quum

A καὶ κράξαν, καὶ πολλὰ σπαράξαν αὐτὸν, ἐξῆλθε. Καὶ ἐγένετο ὡσεὶ νεκρὸς, ὥστε πολλοὺς λέγειν ὅτι ἀπέθανεν.

26 Et quum clamasset spiritus, multumq; discerpsisset eũ, exiuit: & *ille* factus est quasi mortuus, adeò ut multi dicerent, quòd mortuus esset.

ὁ δὲ Ἰησοῦς κρατήσας αὐτοῦ τῆς χειρὸς, ἤγειρεν αὐτὸν, καὶ ἀνέστη.

27 Iesus uerò prehensa manu eius, erexit eum: & *ille* surrexit.

καὶ εἰσελθόντα αὐτὸν εἰς οἶκον, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἠδυνήθημεν ἐκβαλεῖν αὐτό;

28 Quumq; ipse esset ingressus domum, discipuli eius interrogarunt eum priuatim, Cur nos nõ potuimus eijcere illum?

καὶ εἶπεν αὐτοῖς· Τοῦτο τὸ γένος ἐν οὐδενὶ δύναται ἐξελθεῖν, εἰ μὴ ἐν προσευχῇ καὶ νηστείᾳ.

29 Et ait eis: Hoc genus nulla re potest exire, nisi oratione & ieiunio. *Oratio cum ieiunio.*

καὶ ἐκεῖθεν ἐξελθόντες, παρεπορεύοντο διὰ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οὐκ ἤθελεν ἵνα τις γνῷ.

30 Et illinc egressi, unà iter faciebant per Galilæam: nec uolebat ut quisquam *id* cognosceret.

ἐδίδασκε γὰρ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτόν· καὶ ἀποκτανθεὶς, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται.

31 Docebat enim discipulos suos, & dicebat eis: Filius hominis tradetur in manus hominũ, qui trucidabunt eum: sed trucidatus, tertio die resurget. *Præmonet Christus Apostolos passionis suæ.* Matth.17.d.22. Luc.9.c.22.

οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα, καὶ ἐφοβοῦντο αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

32 Ipsi uerò ignorabant hoc dictum, & timebãt eum interrogare.

Καὶ ἦλθεν εἰς Καπερναούμ· καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος, ἐπηρώτα αὐτούς, τί ἐν τῇ ὁδῷ πρὸς ἑαυτοὺς διελογίζεσθε;

33 Venit igitur Capernaum: & quum uenisset domum, interrogauit eos: Quid in uia inter uos disceptabatis? *Quis maior inter Apostolos.* Matth.18.a.1. Luc.9.f.45.

οἱ δὲ ἐσιώπων· πρὸς ἀλλήλους γὰρ διελέχθησαν ἐν τῇ ὁδῷ, τίς μείζων.

34 Ipsi uerò siluerunt: nam alij aduersus alios disceptarant in uia, quis *esset* maior.

Καὶ καθίσας ἐφώνησε τοὺς δώδεκα, καὶ λέγει αὐτοῖς· Εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος, καὶ πάντων διάκονος.

35 Et quũ considisset, uocauit duodecim, & dicit eis: Si quis uult primus esse, erit omniũ ultimus, & omnium minister.

καὶ λαβὼν παιδίον, ἔστησεν αὐτὸ ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτὸ, εἶπεν αὐτοῖς·

36 Et quum accepisset puerulum, statuit eum in medio eorum: & quum accepisset eum in ulnas, ait eis:

Ὃς ἐὰν ἓν τῶν τοιούτων παιδίων δέξηται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με.

37 Quisquis unũ ex talibus puerulis exceperit nomine meo, me excipit: & quicunq; me excipit, non me excipit, sed eum qui misit me. *Puerum complectitur Christus.*

29 Nulla re, ἐν οὐδενὶ: id est, nulla ratione & uia. Abundat enim ἐν addita casui instrumenti ex Hebrçorum idiotismo. Vulgata, in nullo: quæ interpretatio est nimium obscura. Oratione, ἐν προσευχῇ. Erasmus, per deprecationem. Vide Act.1.c.14. 30 Vnà iter faciebant, παρεπορεύοντο: id est, adiunctis sibi discipulis suis, iter fecit per Galilçam. Vulgata, prçtergrediebantur. Erasmus, iter fecerunt. Idem autẽ existimat ex præpositione παρὰ intelligendum illos clàm, aut celeriter, & uelut obiter feciisse iter per Galilæam, ita ut nec aperirent se usquam, nec commorarentur. & uideri poterant (inquit ille) declinasse Galilæam in discessu, nisi obstaret prçpositio διὰ. At ego quamuis confitear παρὰ, præpositionem in quibusdam uerbis hanc uim habere, tamen nusquam legi, παραπερεύεσθαι, in ea significatione positum, sed pro συμπερεύεσθαι: id est, unà & quasi ad latus incedere, uel pro adambulare, id est, ambulando proximè iter facere, sicut accipitur infrà 11.c.20. Quũ autẽ Cæsarea Philippi uenirent Capernaum, omnino
C fuit ipsis obeunda Galilæa, nisi Iordane traiecto, maluissent regionem admodum incultam peragrare. Celerẽ uerò & ueluti clandestinam fuisse hanc profectionem, ex his quæ sequuntur satis intelligi potest: sed ita, ut aliquandiu tamen illic sint uersati, quum Matthæus cap.17.d.22. utatur uerbo ἀναστρέφεσθαι. 31 Tradetur, παραδίδοται. Iterum de re mox futura loquens, præsenti utitur pro futuro, ut sæpe alibi. Hominum, ἀνθρώπων. In quarto exẽplari additum erat, ἁμαρτωλῶν, peccatorum. 32 Hoc dictum, τὸ ῥῆμα. Vulgata, uerbum: quæ interpretatio est perobscura. Erasmus, quod dixerat, ὁ εἶπεν. 33 Et quum uenissent domum, καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος. Erasmus, Et quum uenisset in domum, siue in ædes, inquit, non utiq; suas. Atqui cuiuscunq; essent ædes istç, eas sibi pro domicilio delegerat Dominus, sicut intelligimus ex Matthæo 4.b.13. Itaq; nũc dicitur, ἐν τῇ οἰκίᾳ γενόμενος: id est, ad uerbum, factus domi: Capernaum scilicet reuersus, in qua urbe domicilij sui sedem posuerat: ut quum ea abesset, domo abesse uideretur. De uerbo γίγνεσθαι uide suprà 6.a.2. 34 Quis *esset* maior, τίς μείζων. Vulgata, quis eorũ maior esset: id est, τίς μείζων γίνεται αὐτῶν, sicut in secundo exemplari erat annotatum. Ponitur autẽ, μείζων, maior pro μέγιστος, maximus. 35 Erit, ἔστω. In quarto exemplari scriptum erat ἔστω, esto: & mihi quidem uidetur uberior sensus, si hanc lectionem sequaris: nisi malis futurum indicatiui pro imperandi modo positum esse ex Hebræorum idiomate. nolui tamen temerè quicquam mutare. Idem admissum est infrà 10.f.43. 36 Accepisset eum in ulnas, ἐναγκαλισάμενος. Erasmus rectè pluribus uerbis Grçci uocabuli uim expressit. Sic enim etiam Lucas explicat capite 2.d.18. Vulgata, amplexus: id est, συμπλεξάμενος. Nos quidem in hoc scribendo uocabulo comperimus Grça exemplaria tum hoc loco, tum etiam proximo capite, non consentire: sed hunc esse germanam lectionem non dubito. 37 Nomine meo, τῷ ὀνόματί μου: id est, mea causa, quòd mihi honorem hanc habeat. Paulo pòst autem aliter accipitur. Non me excipit, sed eum qui misit me, οὐκ ἐμὲ δέχεται, ἀλλὰ τὸν ἀποστείλαντά με. Erasmus testatur nonnullos Grçcos codices scriptum habuisse, οὐκ ἐμὲ δέχεται μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀποστείλαντά με: id est, non me solùm recipit, sed etiam eum qui me misit. in quo dicendi genere particula μόνον, interdum subauditur, ut Rom.4.b.9. Sed recepta lectio mihi magis probatur, nec enim hìc negatio (ut ab illo eruditè obseruatum est) illud remouet,

ſed corrigit potius. quaſi dicas, non tam me recipit, quàm eũ qui miſit me. Sic etiã accipitur Ioan. 5. c. 30. & 6. d. 37. A

Ejiciens dæmonia in nomine Chriſti. Luc. 9. f. 49.

Reſpondit autem ei Iohannes, dicens: Magiſter, uidimus quendam qui per nomen tuum eijciebat dæmonia, qui non ſequitur nos: & prohibuimus eum, quia non ſequitur nos. 38

ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ Ἰωάννης, λέγων· διδάσκαλε, εἴδομέν τινα τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα δαιμόνια, ὃς οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν· καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν.

1. Cor. 12. a. 3.

Ieſus autem ait: Ne prohibeatis eum: nullus enim eſt qui faciat uirtutem per nomen meum, & poſsit citò maledicere mihi. 39

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπε· μὴ κωλύετε αὐτόν. οὐδεὶς γάρ ἐστιν ὃς ποιήσει δύναμιν ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, καὶ δυνήσεται ταχὺ κακολογῆσαί με.

Qui enim non eſt contra nos, pro nobis eſt. 40

ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν ἐστιν.

Aquam in nomine Chriſti dare. Matth. 10. d. 42.

Quiſquis enim potũ dederit uobis poculum aquæ nomine meo, q̃ ſitis Chriſti: amẽ dico uobis, nequaquam perdiderit mercedem ſuam. 41

ὃς γὰρ ἂν ποτίσῃ ὑμᾶς ποτήριον ὕδατος ἐν τῷ ὀνόματί μου, ὅτι Χριστοῦ ἐστέ, ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ μὴ ἀπολέσῃ τὸν μισθὸν αὐτοῦ.

Scandalizare credentem. Matth. 18. a. 6. Luc. 17. a. 1.

Et quiſquis offenderit unum ex paruis iſtis qui credunt in me, bonum eſſet ei potius ſi circumponeretur ſaxum molare circa collum eius, & proijceretur in mare. 42

καὶ ὃς ἂν σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τῶν πιστευόντων εἰς ἐμέ, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον, εἰ περίκειται λίθος μυλικὸς περὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ βέβληται εἰς τὴν θάλασσαν.

Manus & pedis abſciſsio. Matth. 5. c. 29. & 18. a. 8.

Si uerò manus tua facit ut tu offendas, abſcinde eam: bonum eſt tibi ad uitam ingredi mancũ *potius*, quàm duas manus habentem abire in gehennam, in ignem inextinguibilem: 43

καὶ ἐὰν σκανδαλίζῃ σε ἡ χείρ σου, ἀπόκοψον αὐτήν· καλόν σοί ἐστιν κυλλὸν εἰς τὴν ζωὴν εἰσελθεῖν, ἢ τὰς δύο χεῖρας ἔχοντα ἀπελθεῖν εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον, B

Vermis. Eſa. 66. g. 24.

Vbi uermis eorum non obit, & ignis non extinguitur. 44

ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Et ſi pes tuus facit ut tu offendas, abſcinde eum: bonum eſt tibi ingredi in uitam claudum *potius*, quàm duos pedes habentem proijci in gehennam, in ignem inextinguibilem: 45

καὶ ἐὰν ὁ πούς σου σκανδαλίζῃ σε, ἀπόκοψον αὐτόν. καλόν σοί ἐστιν εἰσελθεῖν εἰς τὴν ζωὴν χωλόν, ἢ τοὺς δύο πόδας ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν, εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεστον,

Vbi uermis eorum non obit, & ignis non extinguitur. 46

ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Oculi erutio.

Et ſi oculus tuus facit ut tu offendas, erue eũ: bonum eſt tibi introire in regnum Dei unoculum, *potius* quàm duos oculos habentem proijci in gehennam ignis: 47

καὶ ἐὰν ὁ ὀφθαλμός σου σκανδαλίζῃ σε, ἔκβαλε αὐτόν. καλόν σοί ἐστιν μονόφθαλμον εἰσελθεῖν εἰς τὴν Βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ἢ δύο ὀφθαλμοὺς ἔχοντα βληθῆναι εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρός,

Vbi uermis eorum non obit, & ignis non extinguitur. 48

ὅπου ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτᾷ, καὶ τὸ πῦρ οὐ σβέννυται.

Leuit. 2. c. 23.

Nam omnis *homo* igne ſalietur: & omnis obla tio ſale ſalietur. 49

πᾶς γὰρ πυρὶ ἁλισθήσεται, καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται.

Sal. Matth. 5. b. 13. Luc. 14. g. 34.

Bonus eſt ſal: ſi uerò ſal inſulſus fuerit, per quid ipſum condietis? habete in uobiſipſis ſalẽ, & pacem habete alij inter alios. 50

καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας ἄναλον γένηται, ἐν τίνι αὐτὸ ἀρτύσετε; ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς ἅλας, καὶ C

Pax.

εἰρηνεύετε ἐν ἀλλήλοις.

38 Vidimus, ἴδαμεν. In uno uetere exemplari ſcriptũ erat, οἴδαμεν, nouimus. Per nomen tuum, τῷ ὀνόματί σου. Eraſmus ad uerbum, nomine tuo: quę interpretatio uiſa eſt mihi obſcurior hoc loco. Neque enim hic dicendi genere idem hîc ſignificatur quod paulo antè. itaque aliter ſumus interpretati, quum præſertim in duobus uetuſtis codicibus addatur præpoſitio ἐν: quam certum eſt ex Hebręorum idiomate idem ualere quod διὰ, uel cum accuſatiuo, quum ſcilicet ſignificatur cauſa propter quam fit aliquid, ut in uerſiculo ſuperiore: uel cum genitiuo, ſicut hoc loco, & quoties agitur de cauſa per quam fit quidpiam: ut illic quidem, ἐν τῷ ὀνόματι, ponatur pro διὰ τὸ ὄνομα, hîc uerò pro διὰ τοῦ ὀνόματος. quod diſcrimen Eraſmus paulo pòſt animaduertit. Quia non ſequitur nos, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ ἡμῖν. Hæc non legit Vetus interpres, neque etiam in ſecundo codice reperimus. 39 Faciat, ποιήσῃ. Latinis, fateor, non eſt uſitatum hoc dicendi genus, ſed Theologis quoque ſuæ quædam formulæ relinquendæ ſunt. De hoc autem diximus, Matth. 7. c. 22. 40 Contra nos, pro nobis, καθ' ἡμῶν, ὑπὲρ ἡμῶν. Vulgata, contra uos, pro uobis, καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν, ſicut legitur in plurimis tum manuſcriptis, tum etiam excuſis exemplaribus. Sed altera illa lectio mihi quidem magis probatur. 41 Quòd ſitis Chriſti, ὅτι χριστοῦ ἐστέ. Hæc uerba explicãt quid apud Matthæum ſignificet, εἰς ὄνομα μαθητοῦ, 10. d. 42. 42 Bonum eſſet ei potius, καλόν ἐστιν αὐτῷ μᾶλλον. Eraſmus, melius foret ei: id eſt, ἄμεινον ἂν ἦν αὐτῷ. Coniunxit enim particulam μᾶλλον cum abſoluto καλόν, ut ſit periphraſis τὸ ἄμεινον. Sed hæc traiectio ſanè dura eſt, nec (ut ego quidem arbitror) neceſſaria. 43 Si uerò, καὶ ἐὰν. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, Et ſi. Sed nemo non uidet idem ualere, καὶ ἐὰν & ἐὰν δέ, quo utitur Matthæus. Hæc cauſa cur καὶ ſæpe interpretati ſumus Autem & Verò, quando ſententias potius quàm uerba connectit.

50 Bonus eſt ſal, καλὸν τὸ ἅλας· Eraſmus, Bona res eſt ſal: eodem manente ſenſu. Idem tamen ita uertit ut nos fecimus, Lucæ 14. f. 34.

IN

A ΚΕΦΑΛ. ί.

Κἀκεῖθεν ἀναστὰς ἔρχεται εἰς τὰ ὅρια τῆς Ἰουδαίας, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. καὶ συμπορεύονται πάλιν ὄχλοι πρὸς αὐτόν, καὶ ὡς εἰώθει, πάλιν ἐδίδασκεν αὐτούς.

καὶ προσελθόντες οἱ Φαρισαῖοι, ἐπηρώτησαν αὐτὸν, εἰ ἔξεστιν ἀνδρὶ γυναῖκα ἀπολῦσαι, πειράζοντες αὐτόν.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· τί ὑμῖν ἐνετείλατο Μωσῆς;

οἱ δὲ εἶπαν· Μωσῆς ἐπέτρεψε βιβλίον ἀποστασίου γράψαι, καὶ ἀπολῦσαι.

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· πρὸς τὴν σκληροκαρδίαν ὑμῶν ἔγραψεν ὑμῖν τὴν ἐντολὴν ταύτην.

ἀπὸ δὲ ἀρχῆς κτίσεως ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτοὺς ὁ θεός.

ἕνεκεν τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πατέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθήσεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ.

B καὶ ἔσονται οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν. ὥστε οὐκέτι εἰσὶ δύο, ἀλλὰ μία σάρξ.

ὃ οὖν ὁ θεὸς συνέζευξεν, ἄνθρωπος μὴ χωριζέτω.

καὶ ἐν τῇ οἰκίᾳ πάλιν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ τούτου ἐπηρώτησαν αὐτόν.

καὶ λέγει αὐτοῖς· ὃς ἐὰν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμήσῃ ἄλλην, μοιχᾶται ἐπ' αὐτήν.

καὶ ἐὰν γυνὴ ἀπολύσῃ τὸν ἄνδρα αὐτῆς, καὶ γαμηθῇ ἄλλῳ, μοιχᾶται.

καὶ προσέφερον αὐτῷ παιδία, ἵνα ἅψηται αὐτῶν. οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπετίμων τοῖς προσφέρουσιν.

ἰδὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς, ἠγανάκτησε, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά. τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

καὶ ἐναγκαλισάμενος αὐτά, τιθεὶς τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτά, εὐλόγει αὐτά.

C καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδόν, προσδραμὼν εἷς, καὶ γονυπετήσας αὐτὸν, ἐπηρώτα αὐτόν· διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσω ἵνα ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ θεός.

CAP. X.

ET illinc quum surrexisset, uenit in fines Iudææ per *regionem quæ est* trans Iordanem: & conuenit rursum turba ad eum: & ut consueuerat, rursum docebat eos. Vxor *ob solam fornicationem* dimittenda. Matth.19.a.1.

Tunc accedentes Pharisæi, interrogarunt eum an liceret uiro uxorem dimittere: tentantes eum.

Ipse uerò respondens, ait eis: Quid uobis mãdauit Moses?

Ipsi autem dixerunt, Moses permisit libellũ abscessionis scribere, ac dimittere *uxorem*. *Libellus repudij.* Deut.24.a.1.

Tunc respondens Iesus, dixit eis: Propter duritia cordis uestri scripsit uobis mandatum istud.

A' principio uerò creationis, masculum & fœminam fecit eos Deus. Gen.1.d.27. Matth.19.a.4.

Propter hoc deseret homo patrem suum & matrem, & agglutinabitur uxori suæ: Gen.2.d.24. 2.Cor.6.d.16. Ephes.5.g.31.

Et qui duo *fuerant*, fient caro una: itaque non sunt amplius duo, sed una caro.

Quod ergo Deus cõiunxit, homo ne seiungat. 1.Cor.7.b.10.

Et in domo rursum discipuli eius eadem de re interrogauerunt eum.

Et dicit eis: Quicunq; dimiserit uxorem suã, & duxerit aliam, mœchatur aduersus eam. Matth.5.e.32. & 19.b.9. Marc.10.b.11. Luc.16.d.18.

Et si mulier dimiserit uirum suum, & nupserit alteri, mœchatur. 1.Cor.7.b.10.

Tunc obtulerũt ei puerulos, ut tangeret eos: discipuli uerò obiurgabant eos qui offerebant. *Paruuli Christo offeruntur.* Matth.19.b.13. Luc.18.c.15.

Quum autem *id* uidisset Iesus, indignatus est, & dixit eis: Sinite puerulos uenire ad me, & ne prohibeatis eos: talium enim est regnum Dei. *Regnum Dei, paruulorum.*

Amen dico uobis, quicunq; non acceperit regnum Dei ut puerulus, nequaquam in id ingredietur.

Et quum cepisset eos in ulnas, impositis manibus super eos, benedixit eis. *Impositio manuum.*

Et egrediente eo *ut se daret* in uiam, quidam quum accurrisset & accidisset ei ad genua, interrogauit eum: Magister bone, quid faciam ut uitam æternam possideam? *Vita æterna quo modo possideatur.* Matth.19.b.16. Luc.18.d.18.

Iesus autem dixit ei, Cur me dicis bonũ? nullus bonus, nisi unus, *nempe* Deus. *Bonus Deus.*

IN CAPVT X.

1 Quum surrexisset, ἀναστὰς: id est, profectus, seu digressus, ex Hebræorum dialecto: apud quos Sedere idem ualet quod Habitare, & manere aliquo in loco: & Surgere, idem quod abire siue proficisci. Per *regionem quæ est* trans Iordanem, διὰ τοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου. Vulgata, trans Iordanem, sensu nõ expresso. neque enim hic describitur situs Iudææ, sed iter quo Dominus in Iudæam uenit: traiecto scilicet Iordane per regionem quę Peræa dicitur, quũ per Samariam posset rectà ex Galilæa illuc contendere. Vide Matth.19.a.1. 17 Et egrediente eo *ut se daret* in uiam, καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ εἰς ὁδὸν. Vulgata, Et quum egressus esset in uiam. Videtur enim uiam accepisse pro uico. ut Egredi in uiam, idem ualeat atque foràs exire, & domo progredi in publicum. At ego significari puto hæc esse gesta, quũ domo egressus ad iter se compararet, atq; adeò iter ipsum iniret. Scribit enim Matthæus, postquam pueris beneprecatus esset, eum illinc esse profectum, capite 19.b.15. Quidam quum accurrisset, προσδραμὼν εἷς. In tertio exemplari scriptum erat, ἰδοὺ τις πλούσιος προσδραμὼν, ecce quidam diues quum accurrisset. In Complutensi uerò editione pro εἷς scriptum erat τὶς, de quo diximus Matth.8.c.19. Et accidisset ei ad genua, καὶ γονυπετήσας αὐτὸν. In quodam exemplari scriptum reperimus αὐτῷ: & fortasse rectius. Vide Matthæum 17.b.14. Sextus codex pro αὐτὸν habet ἔμπροσθεν αὐτοῦ, coram eo, ut legit Vetus interpres. Possideam? κληρονομήσω: Vulgata, percipiam? De huius uerbi propria significatione diximus Matthęi 5.a.5. Hic autem translatitiè accipitur ἀντὶ τοῦ κτᾶσθαι, sicut in uernaculo nostro sermone omne genus prædiorum & possessionum solemus hæreditates uocare.

Exod.20.c.13. Mandata noſti, Ne mœcheris, Ne occidas, Ne furereris, Ne falſum teſtimonium dicas, Ne damno afficias *quenquam*, Honora patrẽ tuũ & matrẽ.

Ille uerò reſpondens, dixit ei: Magiſter, hæc omnia cuſtodiui à iuuentute mea.

Diligere. Vendere omnia. Ieſus autem intuitus eum, dilexit eum, & dixit ei: Vno deficeris: abi, quæcunque habes uende, & da pauperibus, & habebis theſaurum in cœlo: & ueni, ſequere me, ſublata *in humeros* cruce.

Ille uerò mœſtus factus propter hunc ſermonem, abijt triſtis: habebat enim bona multa.

Diuites. Et quum circunſpexiſſet Ieſus, dicit diſcipulis ſuis: Quàm difficile qui opes habẽt, in regnũ Dei introibunt.

Diſcipuli uerò expauerunt ad hos ſermones ipſius. Ieſus autem rurſum reſpondens, dicit eis:

Confidentes in pecunijs. Filij, quàm difficile eſt eos qui cõfidunt opibus, in regnum Dei ingredi.

Facilius eſt camelum per foramen acus tranſire, quàm diuitem in regnum Dei ingredi.

Illi uerò amplius percellebantur, dicentes apud ſe: Et quis poteſt ſeruari?

Vita æterna, Dei donum. Intuitus autem eos Ieſus, dicit: Apud homines *hoc eſt* impoſsibile, ſed nõ apud Deum: nam omnia poſsibilia ſunt apud Deum.

Relinquentes omnia propter Euangelium. Matt.19.d.27. Luc.18.c.28. Tunc cœpit Petrus dicere ei: Ecce nos reliquimus omnia, & ſequuti ſumus te.

Reſpondens autem Ieſus, ait: Amen dico dico uobis, nullus eſt qui reliquerit domum, aut fratres, aut ſorores, aut patrem, aut matrem, aut uxorem, aut liberos, aut agros mea cauſa & Euangelij,

τὰς ἐντολὰς οἶδας, μὴ μοιχεύσῃς, μὴ φονεύ- A
σῃς, μὴ κλέψῃς, μὴ ψευδομαρτυρήσῃς, μὴ ἀπο-
στερήσῃς, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ· διδάσκαλε, ταῦτα
πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐμβλέψας αὐτῷ, ἠγάπησεν αὐτὸν,
καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἓν σοι ὑστερεῖ· ὕπαγε, ὅσα ἔχεις πώ-
λησον, καὶ δὸς τοῖς πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυ-
ρὸν ἐν οὐρανῷ· καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι, ἄρας τὸν
σταυρόν.

ὁ δὲ συνάσχας ἐπὶ τῷ λόγῳ, ἀπῆλθε λυπούμενος·
ἦν γὰρ ἔχων κτήματα πολλά.

καὶ περιβλεψάμενος ὁ Ἰησοῦς, λέγει τοῖς μαθη-
ταῖς αὐτοῦ· πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες
εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελεύσονται.

οἱ δὲ μαθηταὶ ἐθαμβοῦντο ἐπὶ τοῖς λόγοις αὐτοῦ.
ὁ δὲ Ἰησοῦς πάλιν ἀποκριθεὶς, λέγει αὐτοῖς· τέκνα,
πῶς δύσκολόν ἐστι τοὺς πεποιθότας ἐπὶ τοῖς χρή-
μασιν, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν.

εὐκοπώτερόν ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς τρα-
χείας διελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ B
εἰσελθεῖν.

οἱ δὲ περισσῶς ἐξεπλήσσοντο, λέγοντες πρὸς
ἑαυτούς· καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

ἐμβλέψας δὲ αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, λέγει· παρὰ ἀνθρώ-
ποις ἀδύνατον, ἀλλ' οὐ παρὰ τῷ θεῷ. πάντα γὰρ
δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ.

καὶ ἤρξατο ὁ Πέτρος λέγειν αὐτῷ· ἰδοὺ ἡμεῖς
ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήκαμέν σοι.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν· ἀμὴν λέ-
γω ὑμῖν, οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ ἀδελ-
φοὺς, ἢ ἀδελφὰς, ἢ πατέρα, ἢ μητέρα, ἢ
γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἢ ἀγροὺς, ἕνεκεν ἐμοῦ καὶ
τοῦ εὐαγγελίου,

19 Ne dæmno afficias *quenquam*, μὴ ἀποστερήσῃς. Vulg. Ne fraudem feceris. & alibi ſæpe, ἀποστερεῖν, fraudare. Atqui fraudare propriè is dicitur, qui per fraudẽ interuertit aliena. Verbũ autẽ, ἀποστερεῖν, latius patet apud Græcos: ſignificat enim quempiã re ſua priuare, ſiue eam retineas, ſiue fraude aut ui eripias. Itaq; generali uocabulo cõuertimus, damno afficere, Eraſ. interpretationẽ ſequuti, 1. Cor. 6. b. 8. ſed addito quarto caſu. Cæterùm uidetur hoc mandatum compendio quodam ſuperiora omnia complecti. Deerat tamen in uno manuſcripto codice, & fortaſsis redundat. 20 Iuuentute mea, νεότητός μου. In tertio codice additur, τί ἔτι ὑστερῶ; quod adhuc deficior? 21 Sublata *in humeros* cruce, ἄρας τὸν σταυρόν. Hæc non legit Vetus interpres. Addidit autem Eraſ. in humeros, ut amphiboliam uitaret. Sextus codex poſt, σταυρὸν addit σου tua: & in hoc uerſiculo poſt ὑστερῶ, additũ reperio in duobus codicibus, ἃ θέλεις τέλειος εἶναι, ſi uis eſſe perfectus. 22 Mœſtus factus, συνάσας: id eſt, λυπούμενος, ſicut loquitur Matthæus cap. 19. d. 22. Eraſ. moleſtia affectus: id eſt, χαλεπαινόμενος. Atqui moleſtiã à triſtitia differre puto, ſicut cauſa ab affectu diuerſa eſt: adeò quidẽ, ut moleſtia ſæpe iram potius q̃ triſtitiã gignat. Propter hunc ſermonẽ, ἐπὶ τῷ λόγῳ. Vulg. in uerbo: quæ interpretatio & barbara eſt & obſcura, ut taceã Verbũ potius declarare τὸ ῥῆμα, quàm τὸν λόγον. Eraſ. propter ſermonẽ, rectè quidẽ expreſſa præpoſitione (ponitur enim ἐπὶ pro διὰ, ſicut iterum uerſu 24.) ſed non ſatis rectè omiſſo articulo. 23 Opes, χρήματα. Vulg. & Eraſ. pecunias. Sed pecuniæ appellatione, etiã quũ latiſſimè patet, bona non niſi mouẽtia appellantur: ut propriè id declaret quod uernaculo ſermone dicimus *cheuance*. Græcũ autẽ uocabulũ (ut ait Ariſtoteles Ethicorũ 4) ea omnia cõplectitur, ὅσων ἡ ἀξία νομίσματι μετρεῖται: id eſt, quorum preciũ numis æſtimatur. Sic enim appellantur, παρὰ τὸ χρήσιμα εἶναι, ut docet Budæus ex Xenophonius Oeconomico. 24 Eos qui confidunt, τοὺς πεποιθότας. Vulg. confidentes. Sed rectè monet Eraſ. ex Cicerone, confidentẽ apud Latinos participiũ nõ eſſe, ſed nomẽ, & aliud declarare. Itaq; quærenda fuit periphraſis. 25 Tranſire, διελθεῖν. Eraſ. ingredi, εἰσελθεῖν, ſicut in pleriſq; codicibus legitur. Sed & Complutẽſis editio poſt σωθῆναι, addit γὰρ enim: & iſta quę ſequuntur ad finem uſq; uerſiculi, nempe, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν, animaduertimus in duobus uetuſtis codicibus deeſſe. Nã etiã ut non addas, ſubaudiuntur ex præcedenti uerſiculo. 26 Et quis poteſt: καὶ τίς δύναται. Cõiunctio ΒΤ hoc loco & alijs ſimilibus, non eſt copulatiua, ſed illatiua potius: ſed cum interrogatione ſemper, ut ſuprà Matth. 3. d. 14. Sic Virg. Aeneid. 1. Et quiſquã numen Iunonis adoret Præterea? In quo tamen genere dicendi Græci ferè uſurpant particulam ἄτα, ut Ariſtophanes in Pluto, ὦ μιαρώτατε πάντων ἀνθρώπων ἄτα, ἢ τὴν ἰσότητα πλεῖστον ὤν; Sceleſtiſsime uirorum omnium, & tu filebas Plutus quum ſis? 29 Aut uxorem, ἢ γυναῖκα. Hęc ſuſpicatur Eraſmus ex Matthæo & Luca perperam à quopiam addita, propterea quòd mox quũ repetuntur res relictæ, nulla fit uxorum mentio. reperimus tamen in omnibus exemplaribus.

30 Quin,

A ἐὰν μὴ λάβῃ ἑκατονταπλασίονα νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, οἰκίας, καὶ ἀδελφοὺς, καὶ ἀδελφὰς, καὶ μητέρας, καὶ τέκνα, καὶ ἀγροὺς, μετὰ διωγμῶν, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον. 30

πολλοὶ δὲ ἔσονται πρῶτοι ἔσχατοι, καὶ οἱ ἔσχατοι πρῶτοι. 31

ἦσαν δὲ ἐν τῇ ὁδῷ ἀναβαίνοντες εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ἦν προάγων αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐθαμβοῦντο, καὶ ἀκολουθοῦντες ἐφοβοῦντο. καὶ παραλαβὼν πάλιν τοὺς δώδεκα, ἤρξατο αὐτοῖς λέγειν τὰ μέλλοντα αὐτῷ συμβαίνειν, 32

ὅτι ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς Ἱεροσόλυμα, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδοθήσεται τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς γραμματεῦσι, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὸν θανάτῳ, καὶ παραδώσουσιν αὐτὸν τοῖς ἔθνεσι, 33

καὶ ἐμπαίξουσιν αὐτῷ καὶ μαστιγώσουσιν αὐτὸν, καὶ ἐμπτύσουσιν αὐτῷ, καὶ ἀποκτενοῦσιν αὐτὸν, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. 34

καὶ προσπορεύονται αὐτῷ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης οἱ υἱοὶ Ζεβεδαίου, λέγοντες· διδάσκαλε, θέλομεν B ἵνα ὃ ἐὰν αἰτήσωμεν, ποιήσῃς ἡμῖν. 35

ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· τί θέλετε ποιῆσαί με ὑμῖν; 36

οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· δὸς ἡμῖν ἵνα εἷς ἐκ δεξιῶν σου, καὶ εἷς ἐξ εὐωνύμων σου καθίσωμεν ἐν τῇ δόξῃ σου. 37

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· οὐκ οἴδατε τί αἰτεῖσθε. δύνασθε πιεῖν τὸ ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; 38

οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, δυνάμεθα. ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· τὸ μὲν ποτήριον ὃ ἐγὼ πίνω, πίεσθε· καὶ τὸ βάπτισμα ὃ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθήσεσθε. 39

τὸ δὲ καθίσαι ἐκ δεξιῶν μου καὶ ἐξ εὐωνύμων μού ἐστιν οὐκ ἐμόν δοῦναι, ἀλλ' οἷς ἡτοίμασται. 40

καὶ ἀκούσαντες οἱ δέκα, ἤρξαντο ἀγανακτεῖν περὶ 41

Quin accipiat centuplicia nunc in tempore hoc, domus, & fratres, & sorores, & matres, & liberos, & agros, cum persequutionibus, ac in seculo uenturo uitam æternam. *Persequutio. Mortem suam prænunciat discipulis Christus. Matth.19.d.30. Luc.13.f.30. Matth.20.b.17. Luc.18.f.31.*

Multi autem primi, erunt ultimi: & ultimi, primi.

Erant autem in uia ascendentes Hierosolyma: & præibat eis Iesus, & expauescebant, ac sequentes timebant. tunc assumptis rursum duodecim, cœpit eis dicere quæ sibi erant euentura,

Dicens: Ecce ascendimus Hierosolyma, & Filius hominis tradetur principibus Sacerdotum & Scribis: & condemnabunt eum morte, tradentq; eum Gentibus.

Et illæ illudent ei, & flagellabũt eum, & inspuent in eum, & trucidabũt eum: sed tertia die resurget.

Tunc accedunt ad eum Iacobus & Ioannes filij Zebedæi, dicentes: Magister cupimus ut quicquid petierimus, facias nobis. *Zebedæi filij petũt sedere à dextris Christi. Matth.20.c.20.*

Ipse uerò dixit eis: Quid me uultis facere uobis?

Illi autem dixerunt ei: Da nobis ut unus à dextra tua, & alter à sinistra tua sedeamus in gloria tua.

Iesus autem dixit eis: Nescitis quid petatis: potestis bibere poculum quod ego bibo, & baptismo quo ego baptizor, baptizari? *Calix. Baptismus.*

Ipsi uerò dixerunt ei: Possumus. Iesus autem ait eis, Poculũ quidẽ quod ego bibo, bibetis: & baptismate quo ego baptizor, baptizabimini:

Sed sedere à dextra mea, & à sinistra mea, nõ est meum dare, sed *dabitur* quibus paratum est.

Et quum hæc audissent *alij* decem, cœperunt

30 Quin, ἐὰν μὴ. Vulgata, Qui non: id est, ὃς οὐ μὴ, sicut scribitur Luc.18.f.30. Omnia tamẽ exemplaria constanter etiam ita scriptum habebant hoc loco. Quinetiam ita positum est suprà Matth.26.d.42. & apud Homerũ Iliad. β', in his uersiculis, οὐ γὰρ πανσυδίῃ μετίσταται οὐδ' ἐθέλουσι, Εἰ μὴ νὺξ ἐλθοῦσα διακρινίει μέσσον ἀνδρῶν. Videtur autem id esse quod Hebræi dicunt רלא ut Amos 3.a.4. Centuplicia, ἑκατονταπλασίονα: id est, centies tantundem, nempe quo ad uerum usum & commoda huius etiam uitę attinet, si modò illa non ex copijs & cupiditate nostra, sed ex Dei nostri uoluntate, quæ una est certissima bonorum regula, metiamur, adeò ut fideles in media etiam egestate huius promissionis euentum sentiant. Itaq; perridiculus erat Iulianus ille Apostata, quum hunc locum exagitans, quæreret num centũ etiam uxores habituri essent Christiani. Certè fidelẽ esse Dñm in suis promissis, ego ipse quum hæc scriberem, re ipsa experiebar. At eñ, dices, multi boni uiri qui Euangelij causa solũ uerterũt, in summa inopia uictitant. Quid igitur, an mendax Dominus? Minimè uerò. nam hęc ipsa promittit, μετὰ διωγμῶν, cum persequutionibus, & nouit quid expediat. Itaq; discamus abundare & pati: ut quum probati fuerimus, uerum illum thesaurũ possideamus. Sed hæc παρίργως. Nunc in tempore hoc, νῦν ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ. Hæc uerba in Theophylacti Romani codice cum sequentibus connectuntur, adscripta distinctione post ἑκατονταπλασίονα: ut primùm sit in genere proposita promissio centuplicis compensationis, quę deinde duas diuersorum bonorum species complectatur, nimirum prȩsentis huius uitæ commoda, cum persequutionibus tamen coniuncta, & perpetuam ȩternæ uitæ hȩreditatem. Itaq; hanc distinctionem probo. Et matres, καὶ μητέρας. In tribus uetustis codicibus tertio, quinto & & sexto scriptum erat, καὶ πατέρα καὶ μητέρα, & patrem & matrem. Neque certè uerisimile est Christum in hac promissione id quod uel præcipuum erat, prętermisisse. Ego uerò legendum puto, καὶ πατέρας καὶ μητέρας plurali numero, ut omnia centuplicia promittantur: & Theophylactum ita legisse apparet ex ipsius interpretatione.

33 Dicens, Ecce, ὅτι ἰδοὺ: id est, הנה כי, ut loquuntur interdum Hebræi etiam in initijs. Amos 4.a.3. ubi etiam uidetur eadem usurpari transitio ab oratione recta ad obliquam, subaudito לאמרו, quod hîc expressimus. Vide infrà 11.d.31. & 14.g.70. 35 Cupimus, θέλομεν. Ad uerbum, uolumus, id est, optamus. Est enim rogandi, non imperandi significatione positum. Cic. Eum honorem deos tibi fortunare uolo. Sic autem solent Grȩci conuertere uerbum Hebræum חפץ, per θέλειν, uel βούλεσθαι, ut Malach. 3.a.1. 38 Et baptismo, καὶ τὸ βάπτισμα. Vulgata, aut baptismo, ἢ τὸ βάπτισμα, quod scriptum erat in octauo exemplari. Quid autem significetur hoc dicendi genere, diximus in Matthæo. 40 Et à sinistra, καὶ ἐξ εὐωνύμων. Hîc iterum Vulgata pro καὶ legit ἢ, & ita etiam habebat octauum exemplar, sed perperam, ni fallor.

indignari de Iacobo & Ioanne.

Luc.22.c.25. Ieſus autem quum aduocaſſet eos, dicit eis: Scitis quòd quibus placet imperare Gentibus, dominantur in eas: & qui magni ſunt inter eas, licentia in eas utuntur.

Miniſter. Verùm nõ ita erit inter uos: ſed quicunq; uoluerit fieri magnus inter uos, ſit miniſter ueſter:

Et quicunque uoluerit ex uobis fieri primus, ſit omnium ſeruus.

Redemptor Chriſtus. Nam & Filius hominis non uenit ut *ſibi* miniſtraretur, ſed ut miniſtraret, ac daret animam ſuam redemptionis precium pro multis.

Cæcus uiſum recipit. Matt.29.d.29. Luc.18.i.35. Tunc ueniunt Hiericho: eoq; egrediente ab Hiericho, ac diſcipulis eius, & turba multa, filius Timæi Bartimæus cæcus ſedebat iuxta uiã mendicãs.

Et quum audiſſet quòd *is* eſſet Ieſus ille Nazarenus, cœpit clamare & dicere: Fili Dauid Ieſu miſerere mei.

Et obiurgabant eum multi ut ſileret: ille uerò multo magis clamabat: Fili Dauid, miſerere mei.

Fides. Tunc Ieſus quum reſtitiſſet, iuſsit eum uocari. uocant igitur cæcum, dicentes ei: Cõfide, ſurge: uocat te.

Ipſe uerò abiecto pallio ſuo quum ſurrexiſſet, uenit ad Ieſum.

Et reſpondens, dicit ei Ieſus: Quid uis faciam tibi? Cæcus autem ait ei: Rabboni, ut uiſum recipiam.

Fides ſaluat. Ieſus autem dixit ei: Abi, fides tua te ſeruauit. Statim igitur recepit uiſum, & ſequebatur Ieſum in uia.

καὶ ἰακώβου καὶ ἰωάννου. A

42 ὁ δὲ ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς, λέγει αὐτοῖς· οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν, κατακυριεύουσιν αὐτῶν, καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν.

43 οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν· ἀλλ' ὃς ἐὰν θέλῃ γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται διάκονος ὑμῶν.

44 καὶ ὃς ἂν θέλῃ ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος.

45 καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν.

46 καὶ ἔρχονται εἰς ἰεριχώ. καὶ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἀπὸ ἰεριχὼ, καὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ ὄχλου ἱκανοῦ, ὁ υἱὸς τιμαίου βαρτίμαιος ὁ τυφλὸς ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν προσαιτῶν.

47 καὶ ἀκούσας ὅτι ἰησοῦς ὁ ναζωραῖός ἐστιν, ἤρξατο κράζειν καὶ λέγειν· ὁ υἱὸς δαβὶδ ἰησοῦ, ἐλέησόν με.

48 καὶ ἐπετίμων αὐτῷ πολλοὶ, ἵνα σιωπήσῃ. ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν· υἱὲ δαβὶδ, ἐλέησόν με. B

49 καὶ στὰς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτὸν φωνηθῆναι. καὶ φωνοῦσι τὸν τυφλὸν, λέγοντες αὐτῷ· θάρσει, ἔγειραι, φωνεῖ σε.

50 ὁ δὲ ἀποβαλὼν τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν ἰησοῦν.

51 καὶ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· τί θέλεις ποιήσω σοι; ὁ δὲ τυφλὸς εἶπεν αὐτῷ· ῥαββονὶ, ἵνα ἀναβλέψω.

52 ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ· ὕπαγε, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει τῷ ἰησοῦ ἐν τῇ ὁδῷ.

CAP. XI. ΚΕΦΑΛ. ια.

Ingreditur Chriſtus Ieruſalem. Matth.21.a.1. Luc.19.a.29. ET quum appropinquarent Hieroſolymis Bethphage & Bethaniæ ad montem Oliarum, mittit duos è diſcipulis ſuis,

1 Καὶ ὅτε ἐγγίζουσιν εἰς ἱερουσαλὴμ, εἰς βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

42 Quibus placet, *οἱ δοκοῦντες*: uel, quib. cõſtitutum eſt ac decretũ. Illud enim (ut opinor) ſignificat, *τὸ δοκοῦν* hoc loco, ſicut dixi Matth.3.b.9. & Philip.3.a.4. niſi poſteriorẽ interpretationẽ ſequi malimus. Sic emẽ Xenophon lib. *ἀναβασεως* ſecundo, *οἷς ἂν ταῦτα ἀρέσκοι, κάλαμον φέρειν ἑλίκα*: id eſt, quib. hæc placeret, iis conſtitutũ eſt ut arundinẽ geſtarent. Scimus autẽ nullos imperioſius aut crudelius dominari, quàm ij faciãt qui imperio delectantur, uel quib. ſemel decretũ eſt imperiũ nõ amittere. Vulg. & Eraſ. qui uidẽtur: quam interpretationẽ nõ poſſum probare. Neq; emẽ hîc agitur de iis qui uidẽtur ſibi Reges aut Imperatores: quũ tales reipſa nõ ſint: ſed de iis qui uerè dominantur in alios, & quorũ poteſtas nõ eſt imaginaria. 43 Erit, *ἔστω*. In 5. codice ſcriptũ erat, *ἔστω* eſto, idq; rectius, ni fallor: ſicut etiã legitur apud Matth.20.d.26. & paulo antè annotauimus 9.e.35. 45 Pro multis, *ἀντὶ πολλῶν*: id eſt, multorũ uice. Subijt enim uicẽ noſtram, & peccata noſtra portauit: uel pro multis, id eſt, multorum cauſa, ut *ἀντὶ* pro *ὑπὲρ*, uel *ἵνικα* ponatur: ueluti quũ dicimus, *ἀντ' ὧν*, id eſt *ὧν ἵνικα*, quo modo etiã accipitur Matth.17.d.27.

47 Fili, *ὁ υἱὸς*. Rectus pro uocãdi caſu, ſicut alibi annotauimus. Scriptũ erat tamen hoc etiã loco in duobus uetuſtis codicibus *υἱὲ*, & nomen *ἰησοῦ*, in uno deerat. Sed & in alio quodam hęc quæ ſequẽti uerſu legimus, nõ habentur, *ὁ δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ δαβὶδ ἐλέησόν με*, ille uerò multo magis clamabat, Fili Dauid miſerere mei. 49 Quum reſtitiſſet, *στὰς*. Vulg. & Eraſmus Standi uocabulo utuntur. Ego uti illo malui, ut melius intelligatur opponi *τῷ προσῆναι*, non *τῷ πάλιν*. Iuſsit, *εἶπε*. Ad uerbum, dixit: ex Hebrçorũ idiotiſmo, de quo diximus Matth.4.a.3. In duobus autẽ codicibus ſcriptũ legimus, *εἶπεν, φωνήσατε αὐτὸν*, dixit, Vocate eum. 50 Quum ſurrexiſſet, *ἀναστὰς*. In 2. codice ſcriptũ erat, *ἀναπηδήσας* exiliẽs, ut Vetus interpres cõuertit. 51 Rabboni, *ῥαββονὶ*. Legitur alicubi, *ῥαββουνὶ* perperam, quãuis hoc diſcrimẽ non ſit poſitũ in re ipſa, ſed in pronunciatione, quã ego uideo inter ipſos Iudæos eſſe multiplicẽ. Annotat autẽ Caninius Rabbon Syriacè dici nõ quemuis dñm, ſed *κυριώτερα*, & ſoli Deo propriè tribui: quod ſi uerũ eſt, certè hic cæcus multo apertius Chriſti diuinitatẽ aſſeruit, quàm quiſquã alius ante ipſius reſurrectionẽ. Nã quod idẽ Caninius tradit, Chriſtũ ante mortẽ à nemine fuiſſe uocatũ Rabboni, ex hoc loco refelli poteſt. Itaq; mihi fit ueriſimile differẽtiam illã inter Rabbi & Rabboni inanẽ eſſe. Neq; enim Deus ſimpliciter uocatur Rabboni, ſed cũ adiectione שלשלם. Et Ioannes non aliter quàm *διδάσκαλον* interpretatur 20.d.16.

IN CAPVT IX.

1 Bethphage, *εἰς βηθφαγὴ*. Hîc quoq; produnt Græci ſcriptores Hebraicæ linguæ imperitiam. Nam in omnibus

A bus uetustis codicibus,atq; adeò apud Theophylactum perperam scriptum reperimus,βηθσφαγῆ. Vetus autem interpres hæc non legit.Sed idē rectè,(ut opinor) ἀπὸ βηθανίαν Bethaniç interpretatur. Puto enim utrobiq; esse circūloquutionem tertij casus,ut significentur hæc gesta quum Dominus non procul abesset his tribus locis,nimirum Hierosolymis,Bethphage,& Bethania.Erasmus autē, ἀπὸ ἱερουσαλὴμ conuertit Hierosolymis:in alijs duobus præpositionem ἀπὸ seruauit,ἀντὶ τῶν πρὸς,eodem quidem sensu.Sed non uideo cur in eodem dicendi genere diuersam constructionem usurpandam putarit.

καὶ λέγει αὐτοῖς· ὑπάγετε εἰς τὴν κώμην τὴν κατέναντι ὑμῶν· καὶ εὐθέως εἰσπορευόμενοι εἰς αὐτὴν, εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς ἀνθρώπων κεκάθικε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε. 2

Et dicit eis:Abite in uicum qui cōtra uos est: & statim *ut* ingrediemini in eum,inuenietis pullum ligatum,supra quem nullus hominū sedit: soluite eum,& adducite.

καὶ ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, τί ποιεῖτε τοῦτο; εἴπατε, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει· καὶ εὐθέως αὐτὸν ἀποστελεῖ ὧδε. 3

Et si quis uobis dixerit:Cur facitis hoc? dícite quòd Dominus eo opus habet: & statim eū mittet huc.

ἀπῆλθον δὲ, καὶ εὗρον τὸν πῶλον δεδεμένον πρὸς τὴν θύραν ἔξω ἐπὶ τοῦ ἀμφόδου, καὶ λύουσιν αὐτόν. 4

Abierunt autem,& inuenerunt pullum ligatum ad ianuam foris in biuio:& soluunt eum.

καί τινες τῶν ἐκεῖ ἑστηκότων ἔλεγον αὐτοῖς· τί ποιεῖτε λύοντες τὸν πῶλον; 5

Tunc quidam eorum qui illic adstabant, dixerunt eis:Quid facitis qui soluitis pullum?

οἱ δὲ εἶπον αὐτοῖς καθὼς ἐνετείλατο ὁ Ἰησοῦς. καὶ ἀφῆκαν αὐτούς. 6

Ipsi uerò dixerunt eis sicut mandarat Iesus:& *illi* dimiserunt eos.

καὶ ἤγαγον τὸν πῶλον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐπέβαλον αὐτῷ τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ ἐκάθισεν ἐπ' αὐτῷ. 7

Adduxerunt igitur pullum ad Iesum,& iniecerunt ei uestimenta sua,sedítq; super eum. Ioan.12.b.14.

πολλοὶ δὲ τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἔστρωσαν εἰς τὴν ὁδόν· ἄλλοι δὲ στιβάδας ἔκοπτον ἐκ τῶν δένδρων, καὶ ἐστρώννυον εἰς τὴν ὁδόν. 8

Multi uerò uestimēta sua strauerunt in uiam: alíj autem frondes cædebant ex arboribus, & sternebant in uiam.

καὶ οἱ προάγοντες καὶ οἱ ἀκολουθοῦντες ἔκραζον, λέγοντες· ὡσαννά· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου· 9

Et qui præibant, quíq; sequebantur, clamabant,dicentes:Hosanna, benedictus qui uenit in nomine Domini.

εὐλογημένη ἡ ἐρχομένη βασιλεία ἐν ὀνόματι κυρίου, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβίδ· ὡσαννὰ ἐν τοῖς ὑψίστοις. 10

Benedictum quod uenit regnum in nomine Domini patris nostri Dauid: hosanna *ô qui es* in cœlis altissimis.

καὶ εἰσῆλθεν εἰς Ἱερουσαλὴμ ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἰς τὸ ἱερόν· καὶ περιβλεψάμενος πάντα, ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας, ἐξῆλθεν εἰς Βηθανίαν μετὰ τῶν δώδεκα. 11

Et ingressus est Hierosolymam Dominus, & in templum:quumq; circunspexisset omnia, & uespera iam hora esset, uenit Bethaniam cū duodecim. *Christus in templo.* Matth.21.d.10. Luc.19.g.45.

2 Vicum,κώμην.In tertio exemplari legimus,πόλιν urbem:& uideo nōnullis placuisse hæc intelligere de ipsa Hierusalem:quorum tamen sententiam non probo. Multi quoq; imperiti homines multa hîc garriūt de eo quod addidit Dominus,κατέναντι ὑμῶν,qui contra uos est:quùm κατέναντι idem ualeat quod eregione & ex aduerso. Statim *ut* ingrediemini, εὐθέως εἰσπορευόμενοι.Ita sum interpretatus,ut ostenderem particulam εὐθέως, coniungendam cū participio,εἰσπορευόμενοι:quod alioquin uidebitur redundare:qui pleonasmus est Hebrçis familiaris,sed tamen(ut arbitror)nō necessarius hoc ioco.Vulg.& Eras.statim ingredientes:aut sensu aliquantulum diuerso,aut loquutio
C ne (ni fallor)parum Latina. Nullus hominū,οὐδεὶς ἀνθρώπων:id est,nullus prorsus. Abundat enim alioquin genitiuus ἀνθρώπων,ueluti quum Latini Nemo homo dicunt,& Nusquam gentiū.Vetus interpres, nemo adhuc homi- num.Legit enim οὔπω οὐδεὶς ἀνθρώπων,sicut in tertio & octauo exemplarib.scriptum inuenimus.mallem tamen conuertere,nondum quisquam hominū:uel,nondum ullus homo. 3 Hoc τοῦτο: Vulg.quid facitis? τί ποιεῖτε: expunctа hac particula. 5 Qui soluitis,λύοντες.Sic loquūtur Latini per periphrasin participij.Vulg. Eras.soluentes. 7 Super eum,ἐπ' αὐτῷ:id est,super pullum. Frobenius excudit ἐπ' αὐτὸν, eodem manente sensu. Theophylacti codex Romanus habet ἐπ' αὐτῶν,super ea,scilicet uestimenta,sicut in Matthęo diximus.Annotat prçterea Erasmus quosdam codices habere ἐπ' αὐτοῖν,ut ad Asinam referatur,quod(inquit)cum Matthæo consentit.Sed nos illic eam lectionem deprauatam esse ostendimus,quum Lucas & Ioannes solius pulli mentionem faciant, quo uectus fuerit Dominus. 8 Ex arboribus,ἐκ τῶν δένδρων. In uno exemplari scriptum erat,ἐκ τῶν ἀγρῶν, ex agris. Nam etiam nonnullis placet στοιβὰς, herbę seu fruticis genus esse quo solebant tori infarciri: quos idcirco στοιβάδας, uel στιβάδας,uocabant.Malo tamen ueterem lectionem sequi,ut Marcus cum Matthęo prorsus consentiat.

10 In nomine Domini,ἐν ὀνόματι κυρίου.Hæc uerba in hoc quidem uersiculo deerant in uno uetusto exemplari, & fortasis ab aliquo sunt expuncta, qui hos titulos Dauidi tribui existimauit, quum potius ad participiū ἐρχομένη pertineant, sicut ostendit distinctio in codicibus emendatis adscripta post κυρίου. nisi existimare malimus genitiuū πατρὸς regi à κυρίου,ut sit hic sensus:Benedictum regnum quod uenit in nomine eius qui Dominus est patris nostri Dauid.Solet enim sçpe Dauid in Psalmis, Messiam uocare Dominum, ut Christus ipse paulo pòst explicat cap.12.d.36. 11 Et uespera,&c.ὀψίας ἤδη οὔσης τῆς ὥρας.Erasmus, ὥρας rectè annotat pro tempore usurpari,& tempus uespertinum interpretatur. Ego uerò cum Vetere interprete Græcam loquutionem integram seruaui, quòd Latinos etiam uideam ab ista enallage non abhorrere. Plinius libro 19. His horæ rigandi, matutina & uespera. ὀψίας uerò conuerti perinde ac si scriptum esset ὀψιγάς, quia serotinum apud Latinos non uespertinum, sed tardum declarat. Venit, ἐξῆλθεν. Vulgata, exijt. Erasmus, egressus est. Vide suprà 3.c.21.& 8.b.11.

Matth.21.b.19.

Et postero die quum exissent Bethania, e- 12 καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξελθόντων αὐτῶν ἀπὸ Βηθα- A
surijt. νίας, ἐπείνασε·

Maledicitur ficus infructuosa.

Quumq; uidisset ficum eminus habentem fo- 13 καὶ ἰδὼν συκῆν μακρόθεν, ἔχουσαν φύλλα, ἦλ-
lia, uenit *uisurus* númnam inueniret aliquid in ea: θεν, εἰ ἄρα εὑρήσει τι ἐν αὐτῇ. καὶ ἐλθὼν ἐπ' αὐτῇ,
& quum uenisset ad eam, nihil inuenit nisi fo- οὐδὲν εὗρεν εἰ μὴ φύλλα· οὐ γὰρ ἦν καιρὸς σύ-
lia: non enim erat tempus ficuum. κων.

Tũc respondens Iesus, dixit ficui: Ne amplius 14 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῇ· μηκέτι ἐκ σοῦ
ex te in seculum quisquam fructum edat. Et *hoc* εἰς τὸν αἰῶνα μηδεὶς καρπὸν φάγοι. καὶ ἤκουον οἱ
audierunt discipuli eius: μαθηταὶ αὐτοῦ,

Ejiciuntur uendentes & ementes.

Veniunt igitur Hierosolymam. & ingres- 15 καὶ ἔρχονται εἰς Ἱεροσόλυμα. καὶ εἰσελθὼν ὁ Ἰησοῦς
sus Iesus in templum, cœpit eijcere eos qui uen- εἰς τὸ ἱερόν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς πωλοῦντας Ⓒ
debant & emebant in templo, & mensas nu- ἀγοράζοντας ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ τὰς τραπέζας τῶν κολ-
mulariorum, & cathedras uendentium colum- λυβιστῶν, καὶ τὰς καθέδρας τῶν πωλούντων τὰς πε-
bas subuertit. ριστερὰς κατέστρεψε·

Nec sinebat ut quisq; deportaret uas p tẽplũ. 16 Ⓒ οὐκ ἤφιεν ἵνα τις διενέγκῃ σκεῦος διὰ τοῦ ἱεροῦ.

Domus orationis. Esa.56.c.7. Ierem.7.b.11.

Et docebat, dicẽs eis: Nõne scriptũ est q̃ do- 17 καὶ ἐδίδασκε, λέγων αὐτοῖς· Οὐ γέγραπται, ὅτι ὁ οἶ-
mus mea, domus orationis uocabitur omnibus κός μου, οἶκος προσευχῆς κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνε-
Gentibus? uos aũt fecistis eã, speluncã latronũ. σιν; ὑμεῖς δὲ ἐποιήσατε αὐτὸν σπήλαιον λῃστῶν.

Et *hoc* audierunt Scribæ, principesq; Sacer- 18 καὶ ἤκουσαν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, καὶ
dotum, & quærebant quomodo eum perde- ἐζήτουν πῶς αὐτὸν ἀπολέσωσιν· ἐφοβοῦντο γὰρ αὐ-
rent: timebant enim eum, quia tota turba per- τὸν, ὅτι πᾶς ὁ ὄχλος ἐξεπλήσσετο ἐπὶ τῇ διδαχῇ B
cellebatur super doctrina ipsius. αὐτοῦ.

Ficus arida. Matth.21.b.19.

Sed quum serum *diei* aduenisset, egressus est 19 καὶ ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, ἐξεπορεύετο ἔξω τῆς πόλεως·
Iesus ex urbe,

Et mane adambulãtes uiderunt ficum aruis- 20 καὶ πρωὶ παραπορευόμενοι, εἶδον τὴν συκῆν
se radicitus. ἐξηραμμένην ἐκ ῥιζῶν.

Tunc recordatus Petrus, dicit ei: Rabbi, ec- 21 καὶ ἀναμνησθεὶς ὁ Πέτρος, λέγει αὐτῷ· ῥαββί,
ce ficus illa cui imprecatus es, aruit. ἴδε ἡ συκῆ ἣν κατηράσω ἐξήρανται.

Fides Dei.

Et respondẽs Iesus, dicit eis: Habete fidẽ Dei. 22 καὶ ἀποκριθεὶς Ἰησοῦς λέγει αὐτοῖς· ἔχετε πίστιν θεοῦ.

Amẽ eñ dico uobis q̃ quicunq; dixerit mon- 23 ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν, ὅτι ὃς ἂν εἴπῃ τῷ ὄρει τού-
ti huic, Tollitor & proijcitor in mare: & non di- τῳ, ἄρθητι, καὶ βλήθητι εἰς τὴν θάλασσαν· Ⓒ μὴ
sceptauerit in corde suo, sed crediderit quòd διακριθῇ ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ πιστεύσῃ ὅτι ἃ
fient quæ dicit, erit ei quicquid dixerit. λέγει γίνεται, ἔσται αὐτῷ ὃ ἐὰν εἴπῃ.

In oratione fides. Matth.7.a.7. Luc.11.b.9.

Propterea dico uobis, quæcunque orantes 24 διὰ τοῦτο λέγω ὑμῖν, πάντα ὅσα ἂν προσευχόμε-
petitis, credite quòd accipietis, & erunt uo- νοι αἰτεῖσθε, πιστεύετε ὅτι λαμβάνετε, καὶ ἔσται
bis. ὑμῖν.

12 Et postero die, καὶ τῇ ἐπαύριον: id est (ut loquuntur Hebræi) in crastino. Nã diserti ores Græci dicunt, τῇ ὑστεραίᾳ, uel τῇ ἑπομένῃ. Vulg. alia die: quod dicendi genus idem interpres exponit modò Altera die, ut Matth. 27. g. 62. id est Secunda, ut etiam loquitur Liuius: modò In crastinum, ut Ioan. 1. f. 43. modò Sequẽti die, ut Act. 10. d. 23. modò Postero die, ut nos hîc fecimus. Ita enim loquuntur Latini. 13 Númnam inueniret, εἰ ἄρα εὑρήσει. De ἀ in subiectione posito, & ἄρα, alibi diximus. Subauditur autem participiũ Visurus: ut in illo Virgilij, -equidem per littora C
certos Dimittam, & Libyæ lustrare extrema iubebo, Si quibus ciectus syluis aut montib. errat. Sic etiã Homerus Iliad. ά. ἀλλ' αὐτὴ πρὸς Ὄλυμπον ἀγαύνιεσον, εἴπως πίθηται. Expressimus igitur quod subaudiebatur. 14 Respondens, ἀποκριθείς. Hîc manifestè apparet Hebraismus, de quo alibi diximus. Quis enim dicatur ficui respondere?

15 Veniunt, ἔρχονται. Octauum exemplar habebat additum πάλιν, rursum. 16 Nec sinebat, οὐκ ἤφιεν. Ita reperi scriptũ in omnib. codicib. Necesse est aũt ut ab aoristo posteriore uerbi ἀφίημι deducatur, addito præpositionis augmẽto, sicut in ἔπεγμαι ab ἐπέγω, ὑπεκβαίνω ab ἀπεκβαίνομαι, & quibusdã alijs uerbis, quę tamẽ pauca sunt. Sic etiam suprà 1. c. 34. 17 Vocabitur, κληθήσεται: id est, erit: de quo Hebraismo alibi diximus. 18 Timebant enim eum, ἐφοβοῦντο γὰρ αὐτὸν. Ita scriptum erat in omnib. uetustis codicib. uno excepto, qui non habebat αὐτὸν, & sanè uidetur abundare. 20 Ad ambulantes, παραπορευόμενοι: id est, iuxta ipsam ficũ iter faciẽtes. Erat enim in uia, ut dicit Matthæus. Itaq; παρὰ idem ualet quod agud Latinos præpositio A D, id est, Iuxta, in cõpositione. Vulg. quum transirent: id est, διερχόμενοι. Eras. prætereuntes. Vide suprà 9. e. 30. 21 Imprecatus es, κατηράσω. Vulg. maledixisti: quod respondet τῷ κακολογεῖν. Eras. execratus es. Nos (ut opinor) magis propriè uertimus imprecari. Nam ἀρᾶσθαι, idem ualet quod εὔχεσθαι, precari: & tam in uitio quàm in laude usurpatur. Itaq; apud Homerũ Iliad. ά, Chryses promiscuè dicitur, αὐτὸς & ἱερεύς. 22 Habete fidẽ Dei, ἔχετε πίστιν θεοῦ. In 12. exemplari scripta erat interrogatio post θεοῦ. Sed pręstat indefinitè legere. quod liquet ex uersiculo 24. in quo explicatur hæc sententia: ex quo etiam apparet, fidẽ Dei pasiuè dici, quæ Deo habetur. Eras. Confidite Deo: id est, θαῤῥεῖτε τῷ θεῷ, sensu tamẽ rectè expresso. 23 Amen enim dico uo. ἀμὴν γὰρ λέγω ὑμῖν. Vulgata & Erasmus non legerunt particulam γὰρ, aut putarũt redundare. 24 Accipietis, λαμβάνετε. Ad uerbum, accipitis. Sed de hac temporum enallage sæpe iam diximus, cuius tamen aliqua uidetur esse emphasis. Loquitur enim de re certò futura, tanquam iam esset præsens. Sed & in uno uetusto codice scriptum erat Prophetarum more, ἐλάβετε, quod etiam est ἐμφατικώτερον. In secundo tamen exemplari legimus λήψεσθε, quemadmodum scribitur Matth. 21. b. 22.

25 Et quum

A καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι, ἀφίετε εἴ τι 25
ἔχετε κατά τινος, ἵνα καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν τοῖς
οὐρανοῖς ἀφῇ ὑμῖν τὰ παραπτώματα ὑμῶν.
εἰ δὲ ὑμεῖς οὐκ ἀφίετε, οὐδὲ ὁ πατὴρ ὑμῶν ὁ ἐν 26
τοῖς οὐρανοῖς ἀφήσει τὰ παραπτώματα ὑμῶν.
καὶ ἔρχονται πάλιν εἰς Ἱεροσόλυμα· καὶ ἐν τῷ ἱερῷ 27
περιπατοῦντος αὐτοῦ, ἔρχονται πρὸς αὐτὸν οἱ ἀρχιε-
ρεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς καὶ πρεσβύτεροι,
καὶ λέγουσιν αὐτῷ· ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, 28
καὶ τίς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἔδωκεν, ἵνα ταῦ-
τα ποιῇς;
ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· ἐπερωτήσω 29
ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον, καὶ ἀποκρίθητέ μοι· καὶ ἐρῶ
ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.
τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώ- 30
πων, ἀποκρίθητέ μοι.
καὶ ἐλογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες· ἐὰν εἴ- 31
πωμεν· ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε
αὐτῷ;
ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων, ἐφοβοῦντο 32
B τὸν λαόν. ἅπαντες γὰρ εἶχον τὸν Ἰωάννην ὅτι ὄντως
προφήτης ἦν.
καὶ ἀποκριθέντες λέγουσι τῷ Ἰησοῦ· οὐκ οἴδαμεν. 33
καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς λέγει αὐτοῖς· οὐδὲ ἐγὼ λέγω
ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

ΚΕΦΑΛ. ιβ'.

ΚΑΙ ἤρξατο αὐτοῖς ἐν παραβολαῖς λέγειν· ἀμ- 1
πελῶνα ἐφύτευσεν ἄνθρωπος, καὶ περιέθηκε
φραγμόν, καὶ ὤρυξεν ὑπολήνιον, καὶ ᾠκοδόμησε πύρ
γον, καὶ ἐξέδετο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε.
καὶ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς τῷ καιρῷ δοῦ- 2
λον, ἵνα παρὰ τῶν γεωργῶν λάβῃ ἀπὸ τοῦ καρποῦ
τοῦ ἀμπελῶνος.

Et quum adstiteritis orantes, remittite si quid habetis aduersus aliquem: ut & Pater ille uester qui in cœlis est, remittat uobis offensas uestras. *Remittenda peccata fratri. Matth. 6. b. 14.*

Nam si uos non remiseritis, nec Pater ille uester qui in cœlis est, remittet offensas uestras.

Tunc ueniunt rursus Hierosolyma: & quum ipse ambularet in templo, ueniunt ad eum principes Sacerdotum, & Scribæ, & Seniores, *Tentatur Christus à Pharisæis. Matth. 21. b. 14. Luc. 29. a. 1.*

Et dicunt ei: Qua authoritate ista facis? & quis tibi dedit authoritatem istam, ut ista facias?

Iesus autem respondens, ait eis: Interrogabo uos & ego rem quandam: igitur respondete mihi, & dicam uobis qua authoritate hęc faciam.

Baptismus Ioannis è cœlo erat, an ex hominibus? respondete mihi. *Baptismus Ioannis.*

Ratiocinabantur autem inter se, dicentes: Si dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

Sed si dicamus, Ex hominibus: timemus populum. omnes enim sentiebant de Ioanne quòd uerè Propheta fuisset.

Tunc respondentes, dicũt Iesu, Nescimus. Et Iesus respondens, dicit eis: Nec ego dicam uobis qua authoritate hæc faciam.

CAP. XII.

ET cœpit eis per parabolas dicere: Vineam plantauit quidam, & circumposuit sepem, & fodit lacũ, & ędificauit turrim, & elocauit eam agricolis: ac peregrè profectus est. *Vinea locata agricolis Iudæis, qui Christum occiderunt. Matth. 21. c. 33. Luc. 20. b. 9. Esa 5. a. 1. Ierem. 2. d. 21.*

Misit que seruum ad agricolas in tempore, ut ab agricolis acciperet de fructu uineæ.

25 Et quũ adstiteritis orantes, καὶ ὅταν στήκητε προσευχόμενοι: id est, quũ apparueritis cõrã altari Dñi preces uestras fundentes. Vulg. & Eras. τὸ ἱστάναι, interpretantur stare. & ex hoc etiam loco colligit Eras. Israelitas stãtes precari solitos: quũ potius uerisimile sit, si nõ semper, at certè plerunq; solenni ritu, flexis genib. orasse, ut apparet ex Dan. 6. b. 10. adeò quidẽ, ut Flectere genua pro toto Dei cultu interdũ accipiatur, ut 1. Reg. 19. d. 18. Mich. 6. b. 6. & alibi sæpe. Itaq; τὸ ἱστάναι declarat τὸ παριστάναι καὶ παρεῖναι: id est, sistere se in conspectum & adesse, siue stes, siue sedeas: cuius significationis exempla passim occurrunt, ut Exod. 33. b. 10. & 2. Parap. 34. f. 31. Esa. 3. b. 12 & alibi. Vide suprà 9. a. 1.

26 Nam si, εἰ δέ. Vulg. & Eras. Quòd si. Sed præstat, δὲ pro γὰρ accipere, ut in illo Homeri Iliad. ω', apud quẽ etiam
C frequẽs est ista enallage, Μὴ σύγ' αὖσυδὴν ἰμεῖο λελάκοιεν ποσὶ μίλαι Τρῳοὶ φιλοπτολέμοισιν, ἀτιμότερον δέ μι θέσθε. Annotat autẽ Eras. in plerisq; Græcis codicib. totũ hunc uersiculũ nõ addi, & à Theoph. etiã nõ legi. Nos tamẽ in plerisq; uetustis exẽplarib. reperimus, atq; adeò in Theophylacto Romano. 28 Et quis tibi, καὶ τίς σοι. In uno codice scriptũ erat, ὅ τίς σοι, aut quis tibi. In alijs autẽ duob. totũ hoc membrũ nõ additur. 32 Sed si dicamus, ἀλλ' ἐὰν εἴπωμεν. Veteres omnes codices & Complutensis editio nõ habẽt ἐὰν: & post ἀνθρώπων, adscribũt interrogationẽ, ut sit deliberantium & adhuc incertorũ hominũ oratio. Sed mihi magis arridet recepta lectio, quam etiã sequitur Theophylactus. Apparet autẽ ab ijs corruptã fuisse qui offensi sunt subita ista transitione orationis rectę ad obliquam. Potius eñ dicendũ uidebatur (ut etiã cõuertimus) φοβούμεθα, ut scribitur apud Matthæum 21. c. 26. quàm ἐφοβοῦντο. Sed huiusmodi trãsitiones Hebræis sunt familiares, quarũ alia exẽpla habemus Luc. 5. c. 14. & 7. a. 4. & 5. itẽ Act. 15. b. 5. quãuis Lucas multo minus hebraisset quàm Marcus. Vide suprà 10. e. 33. Sentiebãt de Ioãne, ἔχον τὸν Ἰωάννην: id est, ἔχον περὶ τοῦ Ἰωάννου. Sic enim potius loquũtur Græci. Vulg. & Eras. habebãt Ioãnem: quæ interpretatio nõ satis uidetur cõuenire cũ ijs quæ sequũtur. Fuisset, ἦν. Vulg. esset. quod rectè emẽdauit Eras. quũ hæc sint gesta post Ioãnis mortem.

IN CAPVT XII.

1 Per parabolas, ἐν παραβολαῖς. Parabola dicitur passim in Euãgelio nõ tam cõparatio, aut collatio, quales adhiberi à plerisq; scriptorib. solent ad ea illustranda quæ alioquin uideri possent obscurius dicta, q̃ allegoria & ęnigma: q̃ nõ facilè ab omnib. intelligatur. Hebræi משל & חידה uocãt. Si quis aũt roget cur ἐν παραβολαῖς, dixerit Marcus potius quàm ἐν παραβολῇ, quũ unam tantùm parabolã hìc recenseat: respondeo, quãuis unã duntaxat commemoret, multas tamẽ fuisse à Dño propositas, quæ copiosè à Matthæo referuntur. Deinde etiã existimo, his uerbis nõ tam multitudinẽ parabolarum significari, quàm genus ipsum orationis quo Christus usus est ob eam causam quã ipse explicat Matth. 13. e. 35. ut ἐν παραβολαῖς, idẽ ualeat quod παραβολόλλω, ut loquitur Nonnus: id est, διὰ παντὸς παραβάλλω.

Dicere, λέγων. Quędam exemplaria habent λαλῶν loqui, ut conuerterunt Vulgata & Erasmus: quam lectionem si sequaris, addendum erit participium, λέγων dicẽs, eclipsi Hebręis familiari, de qua diximus aliquid suprà 10. e. 33.

2 In tempore, τῷ καιρῷ. Vulgata, quam ego sequutus sum, huius interpretationis authorem habet Terentiũ, qui sic loquitur in Andria. Erasmus, quum opportunum esset: id est, ἐπὶ τὸν δυνατόν.

3 Inanem,

Illi uerò captum eum cæciderunt,ac remiſe-
runt inanem.

Et rurſum miſit ad eos aliũ ſeruum:& illi lapi
dato caput uulnerarunt,& remiſerunt dedeco-
ratum.

Et rurſum alium miſit,& illum trucidarunt:
multosq; alios,hos quidem cædẽtes,illos uerò
trucidantes.

Quum ergo unũ adhuc haberet filium ſuum
dilectum,miſit etiam eum ad illos ultimum,di-
cens:Reuerebuntur filium meum.

Illi uerò agricolæ dixerũt inter ſe:Iſte eſt hæ
res,uenite,trucidemus eum,& noſtra erit hære
ditas.

Et captum eum trucidarunt, & eiecerunt ex
tra uineam.

Quid ergo faciet dominus uineæ? Ve-
niet, & perdet agricolas, & dabit uineam a-
liis.

Lapis reprobatus à Iudæis, Chriſtus. Pſal.118.c.22. Eſa.28.d.18. Matth.21.d.42. Act.4.b.11. Rom.9.g.33. 1.Pet.2.a.8.

Ne hãc quidem Scripturam legiſtis? Quem
lapidem reprobauerunt ædificantes, iſte factus
eſt caput anguli:

A Domino factum eſt iſtud,& eſt mirabile
in oculis noſtris?

Studebãt igitur eum prehendere, ſed timue
runt turbam:norant enim quòd aduerſus ipſos
illam parabolam dixiſſet: itaq; omiſſo eo abie-
runt.

οἱ δὲ λαβόντες αὐτὸν ἔδειραν, καὶ ἀπέστειλαν κενόν. A

καὶ πάλιν ἀπέστειλε πρὸς αὐτοὺς ἄλλον δοῦλον· κἀκεῖνον λιθοβολήσαντες ἐκεφαλαίωσαν, καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον.

καὶ πάλιν ἄλλον ἀπέστειλε, κἀκεῖνον ἀπέκτειναν· καὶ πολλοὺς ἄλλους, τοὺς μὲν δέροντες, τοὺς δὲ ἀποκτείνοντες.

ἔτι οὖν ἕνα υἱὸν ἔχων ἀγαπητὸν αὐτοῦ, ἀπέστειλε καὶ αὐτὸν πρὸς αὐτοὺς ἔσχατον, λέγων, ὅτι ἐντραπήσονται τὸν υἱόν μου.

ἐκεῖνοι δὲ οἱ γεωργοὶ εἶπον πρὸς ἑαυτούς, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτόν, καὶ ἡμῶν ἔσται ἡ κληρονομία.

καὶ λαβόντες αὐτὸν, ἀπέκτειναν, καὶ ἐξέβαλον ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος.

τί οὖν ποιήσει ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος; ἐλεύσεται, καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις.

οὐδὲ τὴν γραφὴν ταύτην ἀνέγνωτε; λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας· B

παρὰ κυρίου ἐγένετο αὕτη, καὶ ἔστι θαυμαστὴ ἐν ὀφθαλμοῖς ἡμῶν.

καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον. ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε. καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον.

3 Inanem, κενόν: uel, uacuum, ut rectè conuertit Eraſmus. Sed quia cęteris ferè locis Inanem interpretantur, eandem ubique rationem ſeruare maluimus. 4 Lapidato, λιθοβολήσαντες. Hanc eſſe ſignificationẽ propriam uerbi Lapidare, Quintilianus innuit lib.8.cap.2.nempe pro Lapides in aliquem conĳcere. Sed ſciẽdum eſt, βάλλειν, de eo dici propriè apud Gręcos,qui non modò ictu petit,ſed etiam collimat. Vetus interpres hoc non legit, & animaduertimus etiam in duobus uetuſtis codicibus deeſſe. Caput uulnerarunt, ἐκεφαλαίωσαν, Eraſmus,comminuerunt caput:quod non ſine hyperbole intelligi poteſt. Maluimus ergo paucis mutatis Vulgatam editionem retinere,quum præſertim Lucas in hac eadem parabola utatur uerbo τραυματίζειν. Mentionem autem facit uulnerum capitis,quaſi grauiſsimorum. Sed noua eſt hæc ſignificatio uerbi κεφαλαῦν, ut hoc planè ſit quod Græci dicũt, ἅπαξ λεγόμενον. Itaque Theophylactus, ἐκεφαλαίωσαν interpretatur, σωρηδὸν καὶ ἐκεχυμένως τῷ ὕβρει: id eſt, omni contumeliq genere quaſi in ſummam quandam redacto affecerunt, omnemq; iniuriam in eo ueluti conſumpſerunt. Sed uereor ne non ſatis commoda ſit expoſitio, quum quod de contumelia dicit, ad id potius pertineat quod ſequitur. Quid ſi uerò pro ἀκροτηριάζειν accipiatur, ut intelligãtur naſum uel aures ignominiæ cauſa præciduiſſe, ſicuti barbari ſępe legatos ad ſe miſſos huiuſmodi ignominia affecerunt? Sed de his liberum cuiuis iudicium eſto. Dedecoratum, ἠτιμωμένον. Verbum ἀτιμάζειν, cui ἰσοδυναμεῖ τὸ ἀτιμοῦν, uideo tot modis partim à Vetere interprete, partim ab Eraſmo conuerti, contumelia afficere, id eſt ὑβρίζειν, ignominia afficere: quod mihi non diſplicet: contemptui habere, id eſt καταφρονεῖν: inhonorare, dehoneſtare, exhonorare: quę non memini legere apud idoneos authores, quamuis inhonoratum Latinè dicamus eum cui honos non eſt habitus. Theophylacti codex ſcriptum habet ἠτιμωμένον, deprauata lectione, ſi Euſtathio credimus, qui τὸ ἀτιμᾶν, teſtatur uerbum eſſe Homericum. Vetus autem interpres pro καὶ ἀπέστειλαν ἠτιμωμένον, legit καὶ ἠτίμωσαν, & ignominia affecerunt, ſicut in octauo codice ſcriptum reperimus. 7 Agricolę, οἱ γεωργοὶ. Sextum exemplar hæc addita habebat, διασάμενοι αὐτὸν ἤρξαντο πρὸς αὐτοὺς: id eſt, quum uidiſſent eum uenientem ad ſe. 8 Et captum eum, καὶ λαβόντες αὐτὸν. Vulgata, Et apprehendentes eum, καὶ κρατοῦντες αὐτὸν. Eraſmus, Et arreptum eum, καὶ ἁρπάσαντες αὐτὸν. 9 Agricolas, τοὺς γεωργούς. In ſexto codice additur τούτους, iſtos. 11 Iſtud, αὕτη: id eſt, res iſta. Eſt enim Hebraiſmus manifeſtus, de quo diximus Matth.21.d.42. Errant igitur qui uel ad κεφαλὴν, uel ad γωνίαν referunt: ac multo etiam magis qui legit, factuſeſt iſte, ut ad lapidem & Chriſtum referatur. 12 Studebant, ἐζήτουν: id eſt, affectabant, & mirificè cupiebant. Id enim declarat apud Latinos uerbum Studere cum quarto caſu cõiunctum, cuius uice hîc ponitur infinitus modus. Ad uerbum, quęrebant, ſicut etiam ſumus in Matthæo non ſatis propriè interpretati. Reſpondet ergo, τὸ ζητεῖν hac ſignificatione uerbo בִּיקֵשׁ. Enim, γάρ. Non pertinet hæc ratio ad proximum uerbum, ἐφοβήθησαν, ſed ad ἐζήτουν: & rurſus, καὶ ἀφέντες, pertinet ad ἐφοβήθησαν, quod eſt remotius: quę ſynchyſis ut melius intelligatur, & quamobrẽ καὶ primo & tertio loco conuerterimus ut συλλογιστικὸν, ſecundo uerò ut διακριτικὸν: ita diſponendum puto hunc uerſiculum, docendi gratia, alioquin nõnihil obſcurum, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν κρατῆσαι· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν εἶπε, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν ὄχλον· καὶ ἀφέντες αὐτὸν, ἀπῆλθον: id eſt, Studebant igitur eum prehendere. norant enim quòd aduerſus ipſos parabolam illam dixiſſet, ſed timuerunt turbam: itaq; omiſſo eo abierunt. Aduerſus ipſos, πρὸς αὐτοὺς. Sic rectius conuertit Eraſmus, quàm Vetus interpres, ad eos. Declarat enim πρὸς hoc loco ἐναντίωσιν, ut in illo Chryſoſtomi, περὶ προσωχῆς, ἀναλυσάμενοι τὰς πρὸς τὸν θεὸν ἁμαρτίας.

13 Captarent,

καὶ ἀποστέλλουσι πρὸς αὐτόν τινας τῶν φαρισαίων 13
καὶ τῶν ἡρῳδιανῶν, ἵνα αὐτὸν ἀγρεύσωσι λόγῳ.

οἱ δὲ ἐλθόντες λέγουσιν αὐτῷ· διδάσκαλε, οἴδαμεν ὅτι ἀληθὴς εἶ, καὶ οὐ μέλει σοι περὶ οὐδενός· οὐ γὰρ βλέπεις εἰς πρόσωπον ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσκεις· ἔξεστι κῆνσον Καίσαρι δοῦναι, ἢ οὔ; δῶμεν, ἢ μὴ δῶμεν; 14

ὁ δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὴν ὑπόκρισιν, εἶπεν αὐτοῖς· τί με πειράζετε; φέρετέ μοι δηνάριον, ἵνα ἴδω. 15

οἱ δὲ ἤνεγκαν· καὶ λέγει αὐτοῖς· τίνος ἡ εἰκὼν αὕτη καὶ ἡ ἐπιγραφή; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, καίσαρος. 16

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· ἀπόδοτε τὰ καίσαρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. καὶ ἐθαύμασαν ἐπ' αὐτῷ. 17

καὶ ἔρχονται σαδδουκαῖοι πρὸς αὐτόν, οἵτινες λέγουσιν ἀνάστασιν μὴ εἶναι, καὶ ἐπηρώτησαν αὐτόν, λέγοντες· 18

διδάσκαλε, μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, ὅτι ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ, καὶ καταλίπῃ γυναῖκα, καὶ τέκνα μὴ ἀφῇ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ. 19

ἑπτὰ ἀδελφοὶ ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος ἔλαβε γυναῖκα, καὶ ἀποθνήσκων οὐκ ἀφῆκε σπέρμα. 20

καὶ ὁ δεύτερος ἔλαβεν αὐτήν, καὶ ἀπέθανε, καὶ οὐδὲ αὐτὸς ἀφῆκε σπέρμα· καὶ ὁ τρίτος ὡσαύτως. 21

καὶ ἔλαβον αὐτὴν οἱ ἑπτά, καὶ οὐκ ἀφῆκαν σπέρμα· ἔσχατον πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή. 22

A

B

C

13 Ac mittunt ad eum quosdam è Pharisæis & Herodianis, ut eum captarent sermone. *De tributo Cæsari reddendo. Matth.22.b.15. Luc.20.d.20.*

Illi uerò quum uenissent, dicunt ei: Magister, scimus quòd uerax sis, & neque cures quenquam: non enim respicis in personam hominum, sed in ueritate uiam Dei doces: licet censum Cæsari dare, an non? demus an non demus?

15 Ipse uerò quum sciret eorum hypocrisin, dixit eis: Quid me tentatis? afferte mihi denarium ut uideam.

16 Illi uerò attulerunt: tunc dicit eis: Cuius est est imago ista & inscriptio? Illi uerò dixerunt ei, Cæsaris.

17 Et respondens Iesus, dixit eis: Reddite quæ sunt Cæsaris, Cęsari: & quæ Dei sunt, Deo. Et admirati sunt super eo. *Rom.13.b.7.*

18 Tunc ueniunt ad eum Sadducæi, qui dicunt non esse resurrectionem: interrogauerunt q̃ eũ, dicentes: *De resurrectione. Matt.22.c.25. Luc.22.c.27.*

19 Magister, Moses scripsit nobis, si cuius frater mortuus sit, ac reliquerit uxorem, & filios non reliquerit: ut accipiat frater eius uxorem eius, & exuscitet semen fratri suo. *Deut.25.a.5.*

20 Septem ergo fratres fuerunt: ac primus accepit uxorem, & moriens, non reliquit semen.

21 Et secundus accepit eã, ac mortuus est, & neq; ipse quidem reliquit semen: & tertius itidem.

22 Et acceperunt eam septẽ illi, neq; reliquerunt semen: ultima omnium mortua est & mulier.

13 Captarent, ἀγρεύσωσι: uel, caperent. Nam ἀγρεύειν, quod propriè declarat uenari, etiam de eo dicitur, qui prędam cepit quam uenabatur. Sic Isidorus in Epigrammat. ἀγρεύθεις Ἀΐγυφίῳ: id est, ὑπὸ Ἀΐγυφίου: ut ab alijs est annotatum. Secundum exemplar scriptum habebat eodem sensu, παγιδεύσωσι, illaquearent. Sermone, λόγῳ. Vulgata, uerbo: id est, ῥήματι, ut alibi dictum est. Potest autem hoc referri uel ad eorum orationem qui Christo insidiabantur, uel ad Christi responsionem qua illi sperabant fore, ut sese in laqueos indueret, uel ad utroq;. 14 In personam, εἰς πρόσωπον. Vulgata, in faciem. Nam hoc propriè declarat πρόσωπον, seu uera sit, seu ficta: nisi mauis Os aut uultum interpretari. Sed & hoc nomine significantur qualitates tum animi, tum corporis, tum etiam rerum externarum, quæ à Rhetoribus uocantur personæ attributa, seu uera sint illa, seu ficta & ad tempus quęsita, ut in theatris fieri solet. Errant igitur, & quidem periculoso errore, qui ubi mẽtio fit προσωποληψίας, agi putant de ipsis (ut uulgò loquimur) personis, id est, ipsis hominibus: & hoc testimonio eludunt quæcunque de æterna prædestinatione non minus sanctè quàm uerè traduntur. Errant & illi qui quum alioquin Personæ appellatione rectè intelligant significari qualitates illas de quibus diximus, tamen non animaduertunt non damnari personarum omnium discrimina: quod fieri non potest, quin summa rerum omnium ἀταξία inuehatur, sed eam demum προσωποληψίαν reprehendi quæ tenebras offundit ueritati. Sed hæc fortasse παρέργως: quæ tamen placuit semel annotare, ut quæ uis sit horum uocabulorum intelligatur. Viam Dei, τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ. Hebraicè דרך יהוה: quo dicendi genere interdum significatur uia qua ad Deum peruenitur, id est, sancti mores & cum Lege Dei consentientes, ut hoc loco & alibi sæpe: interdum uerò ipsa Dei facta & gesta, ut Psalmo 18.c.31. plurali præsertim numero. Licet, ἔξεστι. In secundo & sexto codicib. ante ἔξεστι legimus, ἆρα σὺν ἡμῖν, dic ergo nobis: quod fortasse irrepsit ex Matthæo. Annon? οὐ δῶμεν; Totum hoc, οὐ δῶμεν: deest in Vulgata. Simpliciter enim conuertit, Licet dare tributum Cęsari, an non dabimus? Sed iteratam interrogationem in omnibus codicibus, & apud Theophylactum quoque inuenimus. Ponitur autem δῶμεν potentiali modo: quasi dicas, Debemus dare, an non debemus dare? quod rectè Erasmus obseruauit. 15 Hypocrisin, ὑπόκρισιν. Vulgata, uersutiam: id est, πανουργίαν: uel potius, πολυτροπίαν. 19 Reliquerit, καταλίπῃ. Vulgata, dimiserit: quę interpretatio melius conuenit Diuortio. Ita enim conuertere solet τὸ ἀπολύειν. Sed usus est Vetus interpres Dimittendi uerbo propter sequens uerbum ἀφῇ, quod ipsum exponere cogimur Reliquerit. neque enim possumus Græcorum copiam assequi. Filios, τέκνα. Erasmus, liberos: quam interpretationem cur non probem, dixi Matth.22.c.24. Sed in uno uetere exemplari scriptum inuenimus τέκνον, & apud Matthæum quoque constanter legitur in Vulgata editione Filium, singulari numero: quam lectionem maximè probo. Satis enim erat uel unum filium reliquisse, ut absolueretur frater à suscitandi fraterni seminis lege. 20 Septem ergo, ἑπτὰ οὖν. Erasmus non legit particulam οὖν, quę tamen uidetur requiri, ut narrationis exordiũ declaret. Addidimus Igitur, partim ex Veteris interpretis authoritate, partim quia in uno uetusto codice scriptam inuenimus. 21 Et neque ipse, &c. καὶ οὐδὲ αὐτὸς, &c. In uno exemplari legimus, μὴ καταλιπὼν σπέρμα, non relicto semine. 22 Mulier, γυνή. Erasmus, uxor. Est enim ambiguum nomen γυναικός. Sed illam interpretationem melius conuenire liquet ex conclusione quęstionis.

23 Quum

In resurrectione ergo quum resurrexerint, cuius eorum erit uxor? nam septē habuerunt eam uxorem.

23 ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, ὅταν ἀναστῶσι, τίνος αὐτῶν ἔσται γυνή; οἱ γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. A

Tunc respondens Iesus, ait eis: Nónne propterea erratis, quòd nescíatis Scripturas, neque potestatem Dei?

24 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· διὰ τοῦτο πλανᾶσθε, μὴ εἰδότες τὰς γραφὰς, μηδὲ τὴν δύναμιν τοῦ θεοῦ;

Quū enim à mortuis resurrexerint, neq; uxores ducunt, neq; nuptum dantur, sed sunt ut Angeli qui in cœlis *sunt*.

25 ὅταν γὰρ ἐκ νεκρῶν ἀναστῶσιν, οὔτε γαμοῦσιν, οὔτε γαμίσκονται, ἀλλ' εἰσὶν ὡς ἄγγελοι οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

De mortuis uerò quòd suscitandi sint, non legistis in libro Mosis, quomodo in rubo locutus sit ei Deus, dicens: Ego *sum* Deus Abraham, & Deus Isaac, & Deus Iacob?

Exod.3.b.6. Matth.22.c.32.

26 περὶ δὲ τῶν νεκρῶν, ὅτι ἐγείρονται, οὐκ ἀνέγνωτε ἐν τῇ βίβλῳ μωσέως, ὡς ἡ βάτος εἶπεν αὐτῷ ὁ θεὸς, λέγων· ἐγὼ ὁ θεὸς ἀβραὰμ, καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ, καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ.

Non est Deus mortuorum, sed Deus uiuentium: uos ergo multum erratis.

27 οὐκ ἔστιν ὁ θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ θεὸς ζώντων. ὑμεῖς οὖν πολὺ πλανᾶσθε.

Et quum accessisset quidā è Scribis qui audierat eos disputantes, & sciebat quòd bene respondísset eis, interrogauit eum quod esset primum omnium mandatum.

Primum præceptum. Matth.22.d.35.

28 καὶ προσελθὼν εἷς τῶν γραμματέων, ἀκούσας αὐτῶν συζητούντων, εἰδὼς ὅτι καλῶς αὐτοῖς ἀπεκρίθη, ἐπηρώτησεν αὐτὸν· ποία ἐστὶ πρώτη πασῶν ἐντολή;

Iesus autem respondit ei, Primū omnium mandatorū *est*, Audi Israel, Dominus Deus noster, Dominus unus est:

Deut.6.a.4.

29 ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίθη αὐτῷ· ὅτι πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, ἄκουε ἰσραήλ, κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν, κύριος εἷς ἐστι. B

Dilectio Dei.

Díliges ígitur Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex tota cogitatione tua, & ex totis uiribus tuis. hoc est primum mandatum.

30 καὶ ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου. αὕτη πρώτη ἐντολή.

Dilectio proximi. Leuit.19.d.18. Matth.22.d.39. Rom.13.c.9. Gal.5.c.14. Iacob.2.b.8.

Et secundum símile hoc est, Díliges proximum tuum ut teipsum, maius ístis aliud mandatum non est.

31 καὶ δευτέρα ὁμοία, αὕτη· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. μείζων τούτων ἄλλη ἐντολὴ οὐκ ἔστι.

Tūc dixit ei Scríba ílle: Bene, Magíster, in ueritate dixísti, quòd unus sit Deus, & nō sit alius præter eum.

32 καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ γραμματεύς· καλῶς διδάσκαλε ἐπ' ἀληθείας εἶπας, ὅτι εἷς ἐστι θεὸς, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ·

Dilectio Dei & proximi præponitur sacrificijs.

Et díligere eū ex toto corde, & ex tota intelligentia, & ex tota anima, & ex totis uiribus: ac díligere proximum ut seipsum, plus sit quàm omnia holocautomata & sacrificia.

33 καὶ τὸ ἀγαπᾶν αὐτὸν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς συνέσεως, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸ ἀγαπᾶν τὸν πλησίον ὡς ἑαυτόν, πλεῖόν ἐστι πάντων τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ τῶν θυσιῶν.

Tum Iesus quum uidísset eum cordatè respondísse, ait ei: Non longè es à regno Dei. Et nemo amplius audebat eum interrogare.

34 καὶ ὁ ἰησοῦς ἰδὼν αὐτὸν ὅτι νουνεχῶς ἀπεκρίθη, εἶπεν αὐτῷ· οὐ μακρὰν εἶ ἀπὸ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. καὶ οὐδεὶς οὐκέτι ἐτόλμα αὐτὸν ἐπερωτῆσαι.

Christus filius Dauid. Matth.22.d.42. Luc.20.g.41.

Et respondens Iesus, dicebat, docens in templo: Quomodo dícunt Scribæ, quòd Christus filius sit Dauíd?

35 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἰησοῦς ἔλεγε, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· πῶς λέγουσιν οἱ γραμματεῖς, ὅτι ὁ χριστὸς, υἱός ἐστι δαβίδ; C

23 Quum resurrexerint, ὅταν ἀναστῶσι, Hoc deerat in codicib.2. & 8.& potest expungi, nulla sensus iniuria. 24 Nónne propterea, οὐ διὰ τοῦτο. Sic solent Hebræi per interrogationem enunciare quod maximè nolunt haberi pro uero. Deest tamen in Theophylacto particula οὐ, & interrogationis nota. Quòd nescíatis, μὴ εἰδότες. Vulgata ad uerbum, non scientes. Sed quia præcesserat διὰ τοῦτο, necesse fuit aliquantulum à uerbis deflectere: quum ne hic quidem Græci loqui soleāt. 26 Quomodo, ὡς: uel πῶς, ut in uno codice legimus. Est autē per traiectionē construendum hoc membrum, ut post αὐτῷ subijciatur, ἐπὶ τῆς βάτου. Similis traiectionis exemplum occurrit Rom. 12.a.3. 30 Diliges igitur, καὶ ἀγαπήσεις. Vulg.& Eras. Et diliges. Sed apparet καὶ positā esse pro οὖν: quæ enallage etiam apud Græcos disertiores reperitur. Demost. ὑπὲρ στεφ. ὁ γὰρ γραψάμενος διώνδας τὸ πιμπλεῖν μέρος τῶν ψήφων ἐκέλευε, καὶ μετὰ λίγε ταῦτα τὰ ψηφίσματα. Sic quoq; paulo pòst accipitur uersu 37. Cogitatione, τῆς διανοίας: id est, συνέσεως, ut Scriba responso suo explicat. Vide Matth.22.d.37. 31 Hoc est, αὕτη. Subaudi, ἐστίν. Vulg. illi: id est, αὐτῇ, quo modo scriptū erat in codicib. uetustis 5.& 7. 33 Plus sit, πλεῖόν ἐστι. Vulg. maius est, μεῖζόν ἐστι. In octauo aūt codice legimus περισσότερον, amplius. Holocautomata & sacrificia, τῶν ὁλοκαυτωμάτων καὶ θυσιῶν. Holocautomata uel holocausta interpretantur Græci id sacrificiorum genus in quo tota uictima Deo adolebatur, ut ipsa uerbi notatio declarat. Hebræi עולות uocant. θυσίας autē appellāt ea sacrificia quæ ab Hebræis dicuntur זבחים: in quibus scilicet pars aliqua Sacerdotib. & cōuiuio decidebatur, ut rectè notat Hieronymus in caput Esaiæ 56. Comprehenditur uerò his duobus sacrificiorum generibus uniuersus ille cæremonialis cultus, in quo nonnulli hypocritæ summam pietatis collocabant. 34 Amplius, οὐκέτι. Abundat negatio, ut alibi diximus. Vulgata, iam, ἤδη. Erasmus, post illa, μετὰ ταῦτα. 35 Respondens, ἀποκριθεὶς: id est, uerba faciens, ut alibi docuimus. Seruari tamen potest propria huius uerbi

A uerbi ſignificatio. Nam ſcribit Matthæus, fuiſſe in templo coactos Phariſæos, quum hæc diceret Chriſtus. Eſt autem ueriſimile multum utrinq; habitum ſermonem, cuius concluſionem duntaxat ſcripſerint Euangeliſtæ.

36 αὐτὸς γὰρ Δαβὶδ εἶπεν ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ· εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Nam ipſe Dauid dixit per Spiritū ſanctum: Dixit Dominus Domino meo: Sede à dextra mea, uſq; dum poſuero inimicos tuos ſcabellū pedum tuorum. Pſal.109.a.1.

37 αὐτὸς οὖν Δαβὶδ λέγει αὐτὸν κύριον, καὶ πόθεν υἱὸς αὐτοῦ ἐστι; καὶ ὁ πολὺς ὄχλος ἤκουεν αὐτοῦ ἡδέως.

Ipſe ergo Dauid dicit eum Dominum: unde igitur filius eius eſt? Et pleraq; turba audiebat eum cum uoluptate.

38 καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ· βλέπετε ἀπὸ τῶν γραμματέων, τῶν θελόντων ἐν στολαῖς περιπατεῖν, καὶ ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς,

Ipſe autem dicebat eis in doctrina ſua: Cauete à Scribis, qui uolūt ſtolati ambulare, & *amant* ſalutationes in foris. A' Phariſæis cauendum. Matth.23.a.6. Luc.11.f.43. & 20.g.45.

39 καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις.

Primosq; conſeſſus in conuentibus, & primos accubitus in cœnis.

40 οἱ κατεσθίοντες τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. οὗτοι λήψονται περισσότερον κρῖμα.

Qui penitus comedunt domos uiduarum, & ad obtentum utuntur longis orationibus: iſti auferent grauius iudicium. Domus uiduarum. Matth.23.b.54. Luc.20.g.47.

41 καὶ καθίσας ὁ Ἰησοῦς κατέναντι τοῦ γαζοφυλακίου, ἐθεώρει πῶς ὁ ὄχλος βάλλει χαλκὸν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον. καὶ πολλοὶ πλούσιοι ἔβαλλον πολλά.

Et quū ſediſſet leſus contra gazophylacium, ſpectabat quomodo turba mitteret æs in gazophylacium: multi igitur diuites mittebāt multa. Luc.21.a.1.

B 42 καὶ ἐλθοῦσα μία χήρα πτωχὴ, ἔβαλε λεπτὰ δύο, ὅ ἐστι κοδράντης.

Et quum ueniſſet quædam uidua pauper, miſit minuta duo, quod eſt quadrans. *Vidua quadrantem mittens in gazophylacū.*

36 Per Spiritum ſanctum, ἐν τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ. Vel, in Spiritu ſancto. Eſt enim quædam in hoc dicendi genere energia: quo ſcilicet ſignificatur non tam Dauidem loquutum fuiſſe, quàm Spiritum Dei, qui quodammodo Dauidem ipſum poſſederit. Dicitur inquā, neſcio quomodo, ἐμφατικώτερον Dauid in Spiritu loquutus, quàm Spiritus in Dauide. Ne quis tamē hoc arbitretur ſubtilius conſideratum, quum Matth. uigeſimo ſecundo d. 43. in Spiritu conuerterimus, hic interpretati ſumus, per Spiritum. 38 In doctrina ſua, ἐν τῇ διδαχῇ αὐτοῦ: id eſt, inter docendum, ἐν τῷ διδάσκειν. Vide ſuprà capite 4.a.2. Cauete, βλέπετε: id eſt, φυλάττεσθε: ut infrà cap.13.b.9. Sic apud Latinos quoq; Videre pro Cauere accipitur, ſed diuerſa conſtructione ab ea quæ hic uſurpatur. Cicero 4. Academic. Sapientis hanc cenſet Arceſilas uim eſſe maximam, cauere ne capiatur, ne fallatur uidere.

Qui uolunt, τῶν θελόντων: id eſt, τῶν φιλούντων, ut loquitur Matthæus 23.a.4. qui amant, ideoq; ſummo ſtudio expetunt & ambiunt. Reſpondet enim τὸ θέλειν, uerbo חפץ, ut diximus ſuprà 10. c. 35. quo ſignificatur uoluntas cum ſumma cupiditate coniuncta, ut Geneſ. 34. c. 19. Cæterùm hoc quoq; notandum eſt, articulum hic poni ἀντιδιαστολικῶς, ſicut Rom. 1. b. 18. perinde enim eſt ac ſi dixiſſet Marcus, θέλουσι γάρ, uolunt enim. Stolati, ἐν στολαῖς: id eſt, ἐν ἁλμυρίδι. Idem autem ualet ſtola quod ueſtis in genere: quamuis poſtea de muliebri ueſte ad talos uſq; demiſſa dici cœpit, ut rectè obſeruat Bayfius. Hic tamen uidetur exterior illa ueſtis fimbriata ſignificari, cuius fit mentio Deut. 22. b. 12. Vulgata ad uerbum, in ſtolis, ſicut alibi annotauimus Suetonium ſcripſiſſe, Caligulam modò in crepidis uel cothurnis, modò in ſpiculatoria caliga proceſsiſſe in publicum: id eſt, crepidatum uel caligatum. Et *amant* ſalutationes, καὶ ἀσπασμούς. Quia dura erat tranſitio à uerbo ad nomen, Eraſmus rectè addidit uerbum ex Luca petitum. 39 Primosq; conſeſſus, καὶ πρωτοκαθεδρίας. Vulgata, Et in primis cathedris ſedere: nomine ſcilicet in uerbum conuerſo. Eraſmus, Primasq; ſellas: quum tamen accipiendum ſit Græcum uocabulum non de ſellis ipſis,

C ſed de ſeſsione. Primos accubitus, πρωτοκλισίας. Hîc rectè reprehendit Eraſmus Veterem interpretem, quòd ut ſibi conſtaret, non potius uerterit, primi accumbere, nomine per uerbum expreſſo. Sed quod hîc repreliendit, ipſe ſuprà admiſit Matth. 23. a. 6. & quidem mutata Vetere editione. 40 Qui penitus comedunt, οἱ κατεσθίοντες. Cur ita conuerterimus, τὸ κατεσθίειν, diximus Matth. 23. b. 14. Cęterùm bellè quidem conueniunt Latina, quia ſcilicet uerſu 30. conuertimus τῶν θελόντων, qui uolunt. In Græcis uerò manifeſtum eſt ſolœcum, quum potius dicēdum fuerit, τῶν κατεσθιόντων καὶ προσευχομένων, uel οἱ κατεσθίουσι καὶ προσεύχονται, ut loquitur Lucas 20. g. 47. Nam ὅτι quod ſequitur, non minus pertinere exiſtimo ad uerſiculum 38 & 39. quàm ad hunc 40. Similia uerò dicendi genera etiam apud diſertiores ſcriptores reperiuntur. ut Homerus Iliad. ά, quum exorſus eſſet hanc comparationem à recto caſu, Τρῶες δ' ὥς τ' οἶτε πεπυκάμμενοι αἰθομένοιο, ſubiecit hanc ἀπόδοσιν à uerſo caſu, ὧν τρώων ἀλαλητὸς ἀϋτὴ τρατὸν οὐρανὸν ἐρύκει. Idem Iliad. β', φημὶ γὰρ οὐ μὲν κατανεύσαι ἀπρεμέα κρονίωνα Ἀτράπιον δεδιέναι ἀναίσιμα σήματα φαίνων, pro ἀτράπετον καὶ φαίνοντα: ubi Euſtathius ſimilia nonnulla in Euripide & Sophocle obſeruat. Sed & Paulus 1. Tim. 4. a. 2. & 3. uidetur pro rectis genitiuos ter uſurpare. Et ad obtentum, καὶ προφάσει. Vide Matth. 23. b. 14. 41 Contrà, κατέναντι: id eſt, exaduerſo, ut uertit Eraſmus. Accipitur autem interdum pro ἐμπροσθεν: id eſt, coram & in oculis, ut ferè loquuntur Hebræi, ut Rom. 4. c. 17. Aes, χαλκὸν: id eſt, pecuniam ex quocunq; metallo, nempe ex Romanorum conſuetudine, apud quos initio fuit æs ſignatum, ut docet Plinius lib. 34. cap. 1. Terent. Ancillam ære emptam ſuo. Nam ſi chalcos intelligeret, qui ſingulis ſeptennis λεπτοῖς, id eſt minutis æſtimantur, potius ſcripſiſſet, χαλκοῦς quàm χαλκόν.

42 Quadrans, κοδράντης. Hunc locum citat doctiſsimus Budæus lib. de aſſe quinto, ſed non explicat. Eſt autem hęc ſupputatio prorſus contraria omnium ſcriptorum iudicio & authoritati, ut non prorſus uana ſit ſuſpicio, uel corruptum eſſe numerum τῶν λεπτῶν: uel potius hoc totum ὅ ἐστι κοδράντης, quum perperam ab aliquo annotatū eſſet, poſtea in contextum, culpa librariorum, irrepſiſſe: de quo tamē nihil temerè affirmo. Illud quidem conſtat, drachmā, quę proximè ad denarium Romanum accedit, communi omnium doctorum calculo & ſine ulla (quod ſciam) controuerſia, ſex obolis æſtimari: obolum aūt ſex chalcis, chalcū aūt ſeptem λεπτοῖς, quę nos quoq; conuertimus Minuta: ex quo efficitur, ſi drachmam pro denario accipiamus, in quo ſunt quadrantes quadraginta, ſingulos quadrantes ualere minuta ſex, & duodecim præterea minuta explendæ toti ſummæ ſupereſſe. Sed hæc non ſunt huius loci.

Tunc *ille* quum aduocasset discipulos suos, 43
dicit eis: Amen dico uobis, uidua hæc pauper plus misit, quàm omnes qui miserunt in gazophylacium.

Nam omnes ex eo quod ipsis supererat, misse- 44
runt: hæc uerò è penuria sua omnia quæ habebat misit, totum *inquam* uictum suum.

CAP. XIII.

Destructio Ierusalẽ prædicitur. Mat.24.a.1. Luc.21.a.5.

ET quum egrederetur è templo, dicit ei quidam è discipulis eius: Magister, uide quales lapides, & qualia *ista sint* ædificia. 1

Tunc Iesus respondens, ait ei: Vides ista ma- 2
Luc.19.g.43. gna ædificia? non relinquetur lapis super lapidem qui non dissoluatur.

Et quum sederet in monte Olearum contra 3
templum, interrogarunt eum priuatim Petrus & Iacobus & Ioannes & Andreas,

Dic nobis, quãdo hęc erũt? & quod signũ erit 4
quando futurum est ut omnia consummentur?

Signa præcedentia aduentum Christi. Ephes.5.b.6. 2.Thes.2.a.3.

Iesus autem respõdens eis, cœpit dicere, Vi- 5
dete ne quis uos seducat.

Multi enim uenient in nomine meo, dicen- 6
tes: Ego sum *Christus*, multosq; seducent.

Dicẽtes se Christum esse & saluatorem.

Quum autẽ audieritis bella & rumores bel- 7
lorum, ne turbemini: oportet enim *ista* fieri, at nondum *erit* finis.

Surget enim gens in gentem, & regnum 8
in regnum: erúntque terræmotus singulis locis, & erunt fames ac turbæ: principia dolorum ista.

Persecutiones propter Euangelium.

Sed cauete uos uobis: tradent enim uos in 9
consessus, & in synagogas, cædemini, & coram Præsidibus ac Regibus sistemini mea causa, in testimonium ipsis.

Euangelium prædicandum omnibus gentibus. Matth.10.b.19. Luc.12.b.11. & 21.c.14.

Et apud omnes gentes oportet primùm prę- 10
dicari Euangelium.

Quum autẽ traditos duxerint uos, ne antè 11

καὶ προσκαλεσάμενος τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ λέ- A
γει αὐτοῖς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα αὕτη ἡ πτω
χὴ πλεῖον πάντων βέβληκε τῶν βαλόντων εἰς τὸ
γαζοφυλάκιον.

πάντες γὰρ ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβα
λον· αὕτη δὲ ἐκ τῆς ὑστερήσεως αὐτῆς πάντα ὅσα εἶ-
χεν, ἔβαλεν, ὅλον τὸν βίον αὐτῆς.

ΚΕΦ ιγ.

ΚΑΙ ἐκπορευομένου αὐτοῦ ἐκ τοῦ ἱεροῦ, λέγει αὐ- 1
τῷ εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ· διδάσκαλε, ἴδε ποταποὶ λίθοι, καὶ ποταπαὶ οἰκοδομαί.

καὶ ὁ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ· βλέπεις ταύ- 2
τας τὰς μεγάλας οἰκοδομάς; οὐ μὴ ἀφεθῇ λίθος
ὧδε λίθος, ὃς οὐ μὴ καταλυθῇ.

καὶ καθημένου αὐτοῦ εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν κα- 3
τέναντι τοῦ ἱεροῦ, ἐπηρώτων αὐτὸν κατ' ἰδίαν οἵ τε
πρῶτοι καὶ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας,

εἰπὲ ἡμῖν πότε ταῦτα ἔσται, καὶ τί τὸ σημεῖον 4
ὅταν μέλῃ πάντα ταῦτα συντελεῖσθαι;

ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀποκριθεὶς αὐτοῖς, ἤρξατο λέγειν· B
βλέπετε μή τις ὑμᾶς πλανήσῃ.

πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγον 6
τες, ὅτι ἐγώ εἰμι· καὶ πολλοὺς πλανήσουσι.

ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκοὰς πολέ- 7
μων, μὴ θροεῖσθε· δεῖ γὰρ γενέσθαι· ἀλλ' οὔπω τὸ
τέλος.

ἐγερθήσεται γὰρ ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία 8
ἐπὶ βασιλείαν· καὶ ἔσονται σεισμοὶ κατὰ τόπους,
καὶ ἔσονται λιμοὶ καὶ ταραχαί· ἀρχαὶ ὠδίνων
ταῦτα.

βλέπετε δὲ ὑμεῖς ἑαυτούς· παραδώσουσι γὰρ ὑ- 9
μᾶς εἰς συνέδρια, καὶ εἰς συναγωγὰς δαρήσεσθε,
καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων καὶ βασιλέων σταθήσεσθε ἕνεκεν
ἐμοῦ εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

καὶ εἰς πάντα τὰ ἔθνη δεῖ πρῶτον κηρυχθῆναι 10
τὸ εὐαγγέλιον.

ὅταν δὲ ἀγάγωσιν ὑμᾶς παραδιδόντες, μὴ προ- C

44 Ex eo quod ipsis supererat, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. Vulgata, ex eo quod abundabat illis: quum potius decendum fuerit, ex eo quo ipsi redundabant. Hæc enim est uis τοῦ περισσοῦ, de qua diximus Matth. 5.f.37. rectè ab Erasmo expressa hoc loco. Legimus autem in sexto Stephani codice, ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodẽ quidem sensu, sed tamen rectius fortasis, quum postea legatur ἐκ τῆς ὑστερήσεως, non autem ἐκ τοῦ ὑστερήσαντος.

IN CAP. XIII.

2 Vides, βλέπεις: id est ὁρᾷς, cernis. Nonnulli (ut testatur Erasmus) legunt βλέπεις. Sic enim respondet Dominus quasi ab uno prouocatus communi cæterorum nomine. Non relinquetur, οὐ μὴ ἀφεθῇ. In codicibus uetustis sexto & octauo additur ὧδε hic, quod & apud Matthæum legitur. 6 Ego sum *Christus*, ὅτι ἐγώ εἰμι. Præcisa est oratio, quam rectè ex Matthæo uidetur expleuisse Erasmus. Nam quod idem obseruat hæc ita posse accipi, quasi dicat, multi uenturi sunt, dicentes se eum esse qui ego sum, eundem prorsus scriptum habet, sed mihi non placet, propter longiorem circuitum, & duriorem eclipsin. 7 Ista fieri, γενέσθαι. In nono codice additur ταῦτα: quod exprimendum putauimus. Nondum, οὔπω: id est, οὐκ εὐθέως, non statim, ut explicat Lucas 21.a.9.

9 Cauete uobis, βλέπετε ἑαυτούς: id est, φυλάττεσθε ἑαυτούς, ut diximus suprà 12.d.38. Vulgata, Videte uosmetipsos: & barbarè & obscurè. Sed hoc notandum est, quum φυλάττεσθαί τινα Græcis ferè declaret Cauere ab aliquo: hîc contrà accipi βλέπειν: id est, φυλάττεσθαι ἑαυτούς, pro cauere sibi ipsis. Apud Lucã ὁρᾶν & φυλάττεσθαι unà cõiunguntur, Luc.12.b.15.

Et in synagogas, καὶ εἰς συναγωγάς. Pleraque exemplaria post συναγωγάς distinctionem adscribunt, quæ etiam sequuti sumus. Nonnulla tamen cum uerbo δαρήσεσθε coniungunt. Sed & in sexto codice scriptũ erat, καὶ ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν δαρήσεσθε, & in synagogis ipsorum cædemini: quæ lectio prorsus consentit cum Matthæo 10.c.17.

Et coram Præsidibus, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων. In duobus codicibus legitur, καὶ ἐπὶ ἡγεμόνων ἢ, sed & coram Præsidibus. Ponitur autem ἐπὶ, pro Coram uel Ante, ut etiam accipitur 1.Tim. 6.c.13. Sistemini, σταθήσεσθε. Vulgata, stabitis, στήσεσθε. Erasmus, ducemini, ἀχθήσεσθε. quo modo legit Theophylactus in commentarijs. Sed hanc lectionem si sequamur, positum uidebitur ἐπὶ ἡγεμόνων, pro ἐπὶ ἡγεμόνας, id est ad Reges, ut loquitur Matthæus. 10 Apud omnes gentes, εἰς πάντα τὰ ἔθνη. Sic Demosthenes πρὸ σοῦ, καὶ παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς, & progressus dixi apud uos. Vulgata, in omnes gentes. quam interpretationẽ si sequamur, uertemus κηρυχθῆναι, promulgari. 11 Ne antè sitis soliciti, μὴ προμεριμνᾶτε. Ita rectè explicat Erasmus in annotationibus, Nam præcogitandi uocabulum, quod

Vetus

A Vetus interpres usurpat, neque Erasmus repudiat, non memini apud idoneos authores legere. Deinde non prohibetur cogitatio, sed solicitudo illa & anxietas quæ à diffidentia proficiscitur, ut diximus Matth. sexto d. 27.

μεριμνᾶτε τί λαλήσητε, μηδὲ μελετᾶτε· ἀλλ' ὃ ἐὰν δοθῇ ὑμῖν ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, τοῦτο λαλεῖτε. οὐ γάρ ἐστε ὑμεῖς οἱ λαλοῦντες, ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.

sitis soliciti quid dicturi sitis, neq; meditemini: sed quicquid datum fuerit uobis in illo momento, hoc loquamini: non enim estis uos qui loquimini, sed Spiritus ille sanctus. *Spiritus sanctus.*

παραδώσει δὲ ἀδελφὸς ἀδελφὸν εἰς θάνατον, καὶ πατὴρ τέκνον, καὶ ἐπαναστήσονται τέκνα ἐπὶ γονεῖς, καὶ θανατώσουσιν αὐτούς. 12

Tradet autem frater fratrem in mortem, & pater filium: & insurgent liberi aduersus parentes, ac morte multandos curabunt eos.

καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. ὁ δὲ ὑπομείνας εἰς τέλος, οὗτος σωθήσεται. 13

Et eritis exosi omnib. ppter nomẽ meũ: sed qui perseuerauerit usq; in finem, iste seruabitur.

ὅταν δὲ ἴδητε τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, τὸ ῥηθὲν ὑπὸ Δανιὴλ τοῦ προφήτου, ἑστὼς ὅπου οὐ δεῖ, (ὁ ἀναγινώσκων νοείτω,) τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· 14

Quum autem uideritis abominandam uastationem quæ dicta est à Daniele propheta, existentem ubi non oportet (qui legit, animaduertat) tunc qui *fuerint* in Iudæa, fugiant in montes:

ὁ δὲ ἐπὶ τοῦ δώματος, μὴ καταβάτω εἰς τὴν οἰκίαν, μηδὲ εἰσελθέτω ἆραί τι ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. 15

Qui uerò *fuerit* supra domum, ne descendat in domum, nec ingrediatur ut quicquam tollat è domo sua. *Destructio Ierusalem.* Matth. 24. b. 15. Dan. 9. g. 25. Luc. 21. d. 20.

καὶ ὁ εἰς τὸν ἀγρὸν ὤν, μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω, ἆραι τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ. 16

Et qui fuerit in agro, ne reuertatur retrò ad tollendum pallium suum.

οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις, καὶ ταῖς θηλαζούσαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. 17

Væ autem uentrem ferentibus & lactantib. in illis diebus.

προσεύχεσθε δὲ ἵνα μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος. 18

Orate uerò ne fiat fuga uestra hyeme:

ἔσονται γὰρ αἱ ἡμέραι ἐκεῖναι θλῖψις, οἵα οὐ γέγονε τοιαύτη ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως ἧς ἔκτισεν ὁ θεὸς, ἕως τοῦ νῦν, καὶ οὐ μὴ γένηται. 19

Erunt enim dies illi *talis* oppressio, qualis nõ fuit à principio rerum conditarum quas condidit Deus, usq; ad hoc tempus, nec fiet.

καὶ εἰ μὴ κύριος ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας, οὐκ ἂν ἐσώθη πᾶσα σάρξ· ἀλλὰ διὰ τοὺς ἐκλεκτοὺς οὓς ἐξελέξατο, ἐκολόβωσε τὰς ἡμέρας. 20

Et nisi Dominus decurtasset dies illos, nulla caro seruaretur: sed propter electos quos elegit, decurtauit dies illos.

καὶ τότε ἐάν τις ὑμῖν εἴπῃ, ἰδοὺ ὧδε ὁ Χριστός, ἢ ἰδοὺ ἐκεῖ, μὴ πιστεύητε. 21

Ac tum si quis uobis dixerit, Ecce hîc Christus, uel ecce illic: ne credatis. *Falsorũ prophetarũ miracula ad seducendos electos.* Matt. 24. b. 23. Luc. 21. b. 8.

ἐγερθήσονται γὰρ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοπροφῆται, καὶ δώσουσι σημεῖα καὶ τέρατα, πρὸς τὸ ἀποπλανᾶν, εἰ δυνατὸν, καὶ τοὺς ἐκλεκτούς. 22

Surgent enim pseudochristi & pseudoprophetæ: & edent signa ac prodigia ad seducendum, si fieri possit, etiam electos.

ὑμεῖς δὲ βλέπετε· ἰδοὺ προεῖρηκα ὑμῖν πάντα. 23

Vos autẽ cauete: ecce, prædixi uobis omnia.

ἀλλ' ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις, μετὰ τὴν θλῖψιν ἐκείνην, ὁ ἥλιος σκοτισθήσεται, καὶ ἡ σελήνη οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, 24

Cęterùm in illis diebus post oppressionem illam sol obscurabitur, & luna non dabit splendorem suum. *Ezech. 32. b. 7. Esa. 13. b. 10. Ioel 2. b. 10. g. 31. & 3. c. 15.*

καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔσονται ἐκπίπτοντες, καὶ αἱ δυνάμεις αἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς σαλευθήσονται. 25

Et stellæ cœli excident, & potestates quæ in cœlis *sunt*, agitabuntur.

καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον ἐν νεφέλαις μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης. 26

Et tunc uidebunt Filium hominis uenientẽ in nubibus cum potestate multa & gloria. *Aduentus Christi in iudicium.*

Neque meditemini, *μηδὲ μελετᾶτε.* Hoc ego refero ad artificiosa illa Oratorum præcepta, qui exercendis suis discipulis scribunt quas *μελέτας* uocãt. Vult ergo Christus suos quantumuis indoctos & rudes, *in* cœlum respicere, ut Dei fide & causæ bonitate freti, aliunde quàm ab humana eloquentia præsidiũ expectent. Cęterùm in nono codice scriptum erat *προμελετᾶτε*, præmeditemini: quod melius uidetur conuenire, quum præcesserit *προμεριμνᾶτε*.

14 Quæ dicta est, &c. *τὸ ῥηθὲν*, &c. Hoc membrum deest apud ueterem interpretem, neq; scriptum erat in codicibus secundo & octauo. Existentem, *ἑστὼς*. Vel, stantẽ. Videtur tamen illa interpretatio commodior. Est autem huius loci hæc sententia, fore ut profanæ gentes ciuitatem Dei ipsumq; templum non modò contaminent ac polluant suo ingressu, sed etiam funditus euertant. Cæterùm uetusta exemplaria omnia legunt *ἑστὼς*, præter nonum & Complutense, quę sequi maluimus: & quoddam aliud, in quo scriptum erat *ἑστηκὸς*. Vbi non oportet, *ἔστιν ὁ λόγ*. In uno exemplari legimus, *ἐν τόπῳ ἁγίῳ*, in loco sancto. 16 Retro, *εἰς τὰ ὀπίσω*. Erasmus, ad ea quę reliquit à tergo: id est, *εἰς τὰ ἐπιδυσῶν καταλαφθέντα*. Atqui sæpe apud Græcos aduerbia pluraliter efferuntur: & *εἰς τὰ ὀπίσω*, idem declarat quod *ἐπίσω* simplex. 18 Ne fiat fuga uestra hyeme, *μὴ γένηται ἡ φυγὴ ὑμῶν χειμῶνος*. In octauo codice scriptum erat, *μὴ χειμῶνος τοῦτο γένηται, ἢ σαββάτῳ*, ne hyeme fiant ista, uel sabbatho. Vulgata expungit *τοῦτο* & *ἢ σαββάτῳ*. 19 Erunt enim, *ἔσονται γάρ*. Hebræum dicendi genus, cuius magna est emphasis: ita enim significatur fore ut toto illo tẽpore calamitas calamitatẽ excipiat, perinde acsi tempus ipsum nihil aliud esset quàm ipsissima (ut ita dicam) miseria. Sic Amos 5. e. 20. dicit diem Domini fore tenebras, nõ lucẽ. Sic à Latinis interdũ sceleratissimus aliquis homo dicitur scelus. Legit aũt uetus interpres, *θλίψεις τοιαῦται*, &c. quæ consequuntur plurali numero: quo modo etiã scripta hæc erant in secũdo exẽplari. Rerum conditarũ, *κτίσεως*. Vulgata ad uerbum, creaturæ: quod uocabulum Latinum esse negant. Significat autem *κτίσις* interdum conditionem ac creationem mundi, ut suprà 10. a. 6. interdum res creatas, ut hoc loco, & Rom. 8. d. 21. interdum homines, ut infrà cap. 16. b. 15.

Et tunc ipſe mittet Angelos ſuos, & coget electos ſuos à quatuor uentis, ab extremo terræ uſq; ad extremum cœli. 27

A ficu uerò diſcite parabolam, Quum ramus eius iã tener fit, & germinat folia, noſtis quòd propè ſit æſtas: 28

Ita & uos quum hæc uideritis fieri, agnoſcite quòd propè ſit in foribus *regnum* Dei. 29

Amen dico uobis, nequaquam præterierit ætas hæc, uſq; dum omnia hæc facta fuerint. 30

Verbum Dei. Cœlum & terra præteribunt: ſermones autem mei nequaquam præteribunt: 31

Sed de die illo ac hora nemo ſcit, ne Angeli quidem qui in cœlo ſunt, nec ipſe Filius, niſi ſolus Pater. 32

Vigilandum. Orandum. Mat.24.d.15. Cauete, uigilate & orate: neſcitis enim quando tempus ſit. 33

Nam Filius hominis ita eſt ut quiſpiam qui peregrè agens relicta domo ſua, dataq; ſeruis ſuis poteſtate, ac ſuo cuiq; opere, ianitori mandauit ut uigilaret: 34

Quatuor noctis uigiliæ. Vigilate igitur (neſcitis enim quando Dominus domus ueniet, ſerò, an medio noctis, an in gallicinio, an mane.) 35

Ne quũ uenerit repentè, inueniat uos dormientes. 36

Quæ autẽ dico uobis, omnib. dico, Vigilate. 37

CAP. XIIII.

Cõſilium Sacerdotum in Chriſtum. Matth.26.a.1. Luc.22.a.1. ERat autem Paſcha, & Azyma duobus pòſt diebus, & quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum dolo prehenſum occiderent: 1

Dicebant autem: Non in feſto, ne tumultus ſit populi. 2

Caput Chriſti ungitur à muliere. Matt.26 a. 6. Ioan.12.a.2. Et quum eſſet Bethaniæ in domo Simonis leproſi, accumbente eo uenit mulier habens alabaſtrum unguenti nardi ſpicatæ multi precij: & comminuto alabaſtro, effudit ei in caput. 3

καὶ τότε ἀποστελεῖ τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ, καὶ ἐπισυνάξει τοὺς ἐκλεκτοὺς αὐτοῦ ἐκ τῶν τεσσάρων ἀνέμων, ἀπ' ἄκρου γῆς ἕως ἄκρου οὐρανοῦ. A

ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς μάθετε τὴν παραβολήν· ὅταν ἤδη ὁ κλάδος αὐτῆς ἁπαλὸς γένηται, καὶ ἐκφύῃ τὰ φύλλα, γινώσκετε ὅτι ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν.

οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ταῦτα ἴδητε γινόμενα, γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἐπὶ θύραις.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕτη, μέχρις οὗ πάντα ταῦτα γένηται.

ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου οὐ μὴ παρέλθωσι.

περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης καὶ τῆς ὥρας οὐδεὶς οἶδεν, οὐδὲ οἱ ἄγγελοι οἱ ἐν οὐρανῷ, οὐδὲ ὁ υἱός, εἰ μὴ ὁ πατήρ.

βλέπετε, ἀγρυπνεῖτε καὶ προσεύχεσθε· οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ καιρός ἐστιν.

ὡς ἄνθρωπος ἀπὸδημος ἀφεὶς τὴν οἰκίαν αὐτοῦ, καὶ δοὺς τοῖς δούλοις αὐτοῦ τὴν ἐξουσίαν, καὶ ἑκάστῳ τὸ ἔργον αὐτοῦ, καὶ τῷ θυρωρῷ ἐνετείλατο ἵνα γρηγορῇ. B

γρηγορεῖτε οὖν (οὐκ οἴδατε γὰρ πότε ὁ κύριος τῆς οἰκίας ἔρχεται, ὀψὲ, ἢ μεσονυκτίου, ἢ ἀλεκτοροφωνίας, ἢ πρωΐ·)

μὴ ἐλθὼν ἐξαίφνης, εὕρῃ ὑμᾶς καθεύδοντας.

ἃ δὲ ὑμῖν λέγω, πᾶσι λέγω, γρηγορεῖτε.

ΚΕΦ. νδ'.

ΗΝ δὲ τὸ πάσχα καὶ τὰ ἄζυμα μετὰ δύο ἡμέρας. καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς, πῶς αὐτὸν ἐν δόλῳ κρατήσαντες, ἀποκτείνωσιν.

ἔλεγον δὲ· μὴ ἐν τῇ ἑορτῇ, μήποτε θόρυβος ἔσται τοῦ λαοῦ.

καὶ ὄντος αὐτοῦ ἐν Βηθανίᾳ, ἐν τῇ οἰκίᾳ σίμωνος τοῦ λεπροῦ, κατακειμένου αὐτοῦ, ἦλθε γυνὴ ἔχουσα ἀλάβαστρον μύρου, νάρδου πιστικῆς πολυτελοῦς. συντρίψασα τὸ ἀλάβαστρον, κατέχεεν αὐτοῦ τῆς κεφαλῆς. C

27 Et coget, καὶ ἐπισυνάξει. In octauo codice ſcriptum erat, καὶ ἐπισυνάξουσι: id eſt, qui cogant. de qua formula loquendi diximus ſuprà 1.a.10. 32 Ac hora, καὶ τῆς ὥρας. Nos etiam alibi ſæpe Momentum uertimus, eodem ſenſu. Rectè quoq; Eraſmus interpretatur, ac tempore: id eſt, καὶ τοῦ καιροῦ. quo uocabulo utitur Euangeliſta paulo pòſt. Cæterùm in uetuſtis codicibus 3.5.6.8.9.12. ſcriptum erat ἢ ὥρας, uel hora, ut Vetus etiam interpres conuertit: ut facilè appareat non eſſe cur ſubtiliter hic inter diem & horam diſtingamus, quum utroq; hoc uocabulo intelligatur in genere punctum illud temporis à Deo conſtitutum ſecundo Chriſti aduentui. Hoc autem placuit anno tare propter fanaticos quoſdam, qui iam inde à multis ſeculis ſe torſerunt, ut futuri iudicij tempus ex Scripturis elicerent: quibus ſi obijcias hæc Chriſti uerba, reſpondere ſolent, incertum quidem eſſe diem & horam, tempus autem & annum minimè. Quaſi uerò ratio illa, propter quam noluit Deus ut hoc tempus cuiquam eſſet cognitũ (nempe ut de re ipſa certi, cuius euentum ignoramus, perpetuò in excubijs ageremus) minus ualeat In tempore & anno, quàm In die & hora. Sed furentes iſtos uates partim præterita ſecula conuincunt, partim etiam futura redarguent. Pijs autem omnibus hæc Chriſti doctrina ſufficiet, ut eius aduentum religioſè expectent, in Dei uerò arcana curioſè non inquirant. 34 Vt quiſpiam, ὡς ἄνθρωπος. Nemo eſt qui non uideat particulam cauſalem deeſſe: deinde multa explendæ non modò ſententiæ, ſed etiam conſtructioni deeſſe, quæ ab alijs interpretibus omiſſa ſuppleuimus. Quia igitur paulo antè facta erat mentio Filij hominis uenientis in nubibus, quem etiam paulo pòſt uocat τὴν κύριον τῆς οἰκίας: ideo in ſupplenda ἀποδήμου Filium hominis exprimendum putauimus. Eclipſin uerò non diſsimilem annotauimus Matth.25.a.14. Poteſtate, τῆς ἐξουσίας. Annotat Eraſmus ſe alicubi legiſſe τῆς ὑπαρξεως, id eſt, bona & facultates ſuas. quod fortaſsis melius cõuenit. Ianitori, τῷ θυρωρῷ. Particulam καὶ abũdare, oſtendit ratio Græcæ conſtructionis. Itaq; expungendam putauimus. Vide Matth.28.b.9.

IN CAP. XIIII.

3 Spicatæ, πιστικῆς. Ita conſtanter legunt omnes Græci codices quos uidere nobis contigit. Valla Theophylactum ſequutus, πιστικὸν dici putat quaſi ἄδολον: id eſt, ſincerã & germanam, nomine à πίστις deriuato. Nam, ut docet Plinius, miris modis adulterabatur, quum uariæ ſint nardi ſpecies, & nouem etiam numerentur herbæ quæ nardum imitentur. Sed adiectiuum πιστικὸς à πίστις deductum nuſquam legi, in ea quidem ſignificatione. Itaque in eorum potius ſententiam inclino qui Latinam uocem eſſe cenſent, corruptè (ut alia multa uocabula) Græca terminatione

A minatione inflexam, non modò mutata una uocali, sed etiam interueniente metathesi. Laudatur enim maximè in unguentis (ut tradit Plinius) ea Indicę nardi species quæ in aristas assurgit: quam ideo etiam Galenus ναρδόσταχυν, & officinæ nardispicam uocant.

ἦσαν δέ τινες ἀγανακτοῦντες πρὸς ἑαυτούς, καὶ λέγοντες· εἰς τί ἡ ἀπώλεια αὕτη τοῦ μύρου γέγονεν;

Erant autem quidam qui indignarentur apud sese, ac dicerent: Ad quid perditio hæc unguenti facta est?

ἠδύνατο γὰρ τοῦτο πραθῆναι ἐπάνω τριακοσίων δηναρίων, καὶ δοθῆναι τοῖς πτωχοῖς. καὶ ἐνεβριμῶντο αὐτῇ.

Nam poterat hoc uendi amplius quàm trecentis denarijs, ac dari pauperibus. Et fremebant in eam.

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν· ἄφετε αὐτήν. τί αὐτῇ κόπους παρέχετε; καλὸν ἔργον εἰργάσατο εἰς ἐμέ.

Iesus autem ait: Omittite eam: quid ei laborē affertis? bonum opus operata est erga me. *Bonum opus.*

πάντοτε γὰρ τοὺς πτωχοὺς ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, καὶ ὅταν θέλητε, δύνασθε αὐτοὺς εὖ ποιῆσαι· ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

Sēper enim pauperes habebitis uobiscū: & quandocunq; uoluerit is, potestis illis benefacere: me uerò non semper habebitis. *Pauperes.*

ὃ ἔσχεν αὕτη, ἐποίησε. προέλαβε μυρῆσαί μου τὸ σῶμα εἰς τὸν ἐνταφιασμόν.

Quod potuit hæc, fecit: ocupauit enim ungere meum corpus ad sepulturam.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅπου ἐὰν κηρυχθῇ τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο εἰς ὅλον τὸν κόσμον, καὶ ὃ ἐποίησεν αὕτη, λαληθήσεται εἰς μνημόσυνον αὐτῆς.

Amen dico uobis, ubicunq; prędicatum fuerit Euangelium hoc in toto mundo, etiam hoc quod fecit hęc, dicetur in memoriam ipsius.

B καὶ ὁ Ἰούδας ὁ Ἰσκαριώτης, εἷς τῶν δώδεκα, ἀπῆλθε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς, ἵνα παραδῷ αὐτὸν αὐτοῖς.

Tunc Iudas Iscariotes, unus è duodecim, uenit ad principes sacerdotum, ut proderet eum ipsis. *Iudas prodit Christum.* Matth. 26. b. 14. Luc. 22. a. 4.

οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἐχάρησαν, καὶ ἐπηγγείλαντο αὐτῷ ἀργύριον δοῦναι. καὶ ἐζήτει πῶς εὐκαίρως αὐτὸν παραδῷ.

Illi uerò quū hoc audissent, gauisi sunt: & pollicitī sunt ei pecuniam se daturos. Quærebat igitur quomodo opportunè eum proderet.

τῇ πρώτῃ ἡμέρᾳ τῶν ἀζύμων, ὅτε τὸ πάσχα ἔθυον, λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ποῦ θέλεις ἀπελθόντες ἑτοιμάσωμεν ἵνα φάγῃς τὸ πάσχα;

Ac primo die Azymorum, quando pascha sacrificabant, dicunt ei discipuli sui: Vbi uis ut profecti paremus ut edas pascha? *Paschæ præparatio.* Matth. 26. b. 17. Luc. 22. a. 7.

καὶ ἀποστέλλει δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ λέγει αὐτοῖς· ὑπάγετε εἰς τὴν πόλιν, καὶ ἀπαντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ,

Tunc mittit duos è discipulis suis, & dicit eis: Abite in ciuitatem: & occurret uobis quidam amphoram aquæ baiulans: sequimini eum.

καὶ ὅπου ἐὰν εἰσέλθῃ, εἴπατε τῷ οἰκοδεσπότῃ, ὅτι ὁ διδάσκαλος λέγει, ποῦ ἐστι τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

Et quôcunq; introierit, dicite patrifamiliâs: Magister dicit, Vbi est diuersorium ubi pascha cum discipulis meis edam?

κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνώγεον μέγα ἐστρωμένον, ἕτοιμον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε ἡμῖν.

Tunc ipse uobis indicabit cœnaculum magnum, stratum, paratum: illic parate nobis.

C 5 Amplius, ἐπάνω. Ad uerbum, suprà. Sic Horatius: Paulatim mercaris agrum fortasse trecentis, Aut etiam supra numorum millibus emptum. Fremebant in eam, ἐνεβριμῶντο αὐτῇ. Sic rectè Vetus interpres, diuisa uerbi compositione. Apparet enim Latinum uerbum Fremere à Græco βρίμω seu βρεμάω aut βρεμάομαι deduci. Alibi frequenter ἐμβριμᾶσθαι uertimus Interminari, quoties scilicet pro ἐπιτιμᾶν, uel ἀπειλεῖν accipitur. Hîc autem murmur & fremitus indignantium significatur, potius quàm interminatio. 8 Occupauit, προέλαβε: id est, προέφθασε. Vulgata & Erasmus, præuenit. Liuius: Occupat Tullius in agrum Sabinum transire. Quod dicendi genus mihi uisum est proximè ad hoc Græcum accedere. 12 Quando, ὅτε: id est, quo die, nimirum ad uesperam, quæ initium erat diei decimiquinti, sicut pluribus ostendimus, Matth. 26. b. 17. Erasmus, Quum pascha immolarent: quam interpretationem ut ambiguam reieci. Videtur enim significari, hæc gesta esse inter conuiuium ipsum Paschæ. Pascha, τὸ πάσχα. id est, agnum illum, cuius mactatio in festo Paschæ certis ritibus fiebat. Neque enim hîc accipitur pro ipso die festo Paschæ: sed manifesta est metonymia, sacramentis peculiaris, qua rei ipsius nomen signo tribuitur. Simili ratione Christus etiam ipse à Paulo Pascha nostrum uocatur, 1. Corinth. 5. c. 7. Sacrificabant, ἔθυον: id est, sacrificare solebant. ut infrà cap. 15. a. 6. dimittebat, pro dimittere solebat. Marcus enim nullam habet rationem Iudaicæ traditionis, sed respicit partim Dei constitutionem, partim quòd frequentius fieri à Iudæis etiam ipsis solebat. Neque enim erat traditionis locus, nisi quum primus Azymorum dies, id est decimusquintus primi mensis, incidisset in προσάββατον, sicut hoc ipso anno contigisse liquet ex pasionis historia.

13 Amphoram, κεράμιον. Ita Græci uocant amphoras, quòd ferè fictiles essent, ut apparet ex hoc Horatij uersiculo, —amphora cœpit Institui currente rota, cur urceus exit? Vulgata, lagenē: quæ tamen Lucę 22. a. 10. amphoram rectè conuertit. Erasmus, hydriam. Idem apud Lucam uas testaceum, τερεφραγικὸς interpretatur. Videtur enim etiam in genere pro fictili uase usurpari. Sed præstat seruare significationem magis usitatam, ut κεράμιον & κεραμεῖον distinguantur, propter sequens uerbum βαστάζων, quod propriè de grauibus oneribus dici opinor. 15 Cœnaculum, ἀνώγεον. Græca uox declarat contignationem ædium superiorem, cuicunq; tandem usui sit destinata, ut ex Varrone & Vitruuio liquet. Quia uerò moris erat in ea domus parte cœnare, ideo cœnaculū dici cœpit. quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse triclinium, id est Græcum uocabulum, altero Græco interpretari.

Paratum, ἕτοιμον. Hoc deerat in septimo Stephani exemplari, & sanè uidetur initio additum ad codicis marginem, quo explicaretur illud ἐστρωμένον quod præcesit. Nam etiam apud Lucam non additur.

Abierunt igitur discipuli eius, uenerunq; in 16
ciuitatem, & inuenerunt *omnia* sicut dixerat eis:
& parauerunt pascha.

Et quum serũ *diei* adesset, uenit cũ duodecim. 17

De Iuda proditore. Matth. 26.b.20. Luc.22.b.14. Ioan.13.c.21.

Quumq; accumberent ederentq;, ait Iesus: 18
Amen dico, uobis unus ex uobis prodet me,
qui edit mecum.

Ipsi uerò cœperunt esse tristes, ac dicere ei si- 19
gillatim: Nunquid ego? Et alius, Nũquid ego?

Ipse aũt respõdens dixit eis: Vnus ex duode- 20
cim qui *manum* intingit mecũ in catinũ, *me prodet.*

Filius quidem hominis abit, sicut scriptum 21
est de eo: sed uę homini illi per quem Filius ho-
minis proditur. bonum erat ei, si natus non fuis-
set homo ille.

Paschæ mandatio. Matth. 26.b.26. 1.Cor.11.c.24.

Et edentibus ipsis, quum accepisset Iesus pa- 22
nẽ, & benedixisset, fregit: dedítq; eis, & ait: Ac-
cípite, edite: hoc est corpus meum.

Et accepto poculo, quum gratias egisset, de- 23
dit eis: & bíberunt ex eo omnes.

Sanguis. Nouum testamentum.

Et ait eis: Hoc est sanguis meus *qui est* Noui 24
illíus testamenti, qui pro multis effunditur.

Amen dico uobis, non bibã amplius de fru- 25
ctu uitis, usq; ad diem illum quũ ipsum bibam
nouum in regno Dei.

Gratiarum actio.

Et quum hymnũ cecinissent, exierũt in mon 26
tem Oliuarum.

Sandalizati Apostoli. Ioan.16.d.32. Zach.13.c.7.

Tunc dicit eis Iesus: Omnes offendemini in 27
me nocte ista. nam scriptum est, Percutiam pa-
storem, & dispergentur oues.

Infrà 16.b.7.

Sed postquam surrexero, præibo uobis in 28
Galilæam.

Petrus autem dixit ei: Etiamsi omnes offen- 29
dantur, at non ego.

Tunc dicit ei Iesus: Amen dico tibi, hodie in 30
nocte ista, prius quàm bis gallus cecinerit, ter
abnegabis me.

At ille multo amplius dicebat: Si me oportu- 31
erit commori tibi, haudquaquam te abnegabo.
Itidem autem etiam omnes dicebant.

καὶ ἐξῆλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ καὶ ἦλθον εἰς τὴν A
πόλιν, καὶ εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

καὶ ὀψίας γενομένης ἔρχεται μετὰ τῶν δώδεκα.

καὶ ἀνακειμένων αὐτῶν, καὶ ἐσθιόντων, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με, ὁ ἐσθίων μετ' ἐμοῦ.

οἱ δὲ ἤρξαντο λυπεῖσθαι, καὶ λέγειν αὐτῷ εἷς καθ' εἷς, μήτι ἐγώ; καὶ ἄλλος, μήτι ἐγώ;

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· εἷς ἐκ τῶν δώδεκα ὁ ἐμβαπτόμενος μετ' ἐμοῦ εἰς τὸ τρυβλίον.

ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάγει, καθὼς γέγραπται περὶ αὐτοῦ. οὐαὶ δὲ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ, δι' οὗ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου παραδίδοται. καλὸν ἦν αὐτῷ, εἰ οὐκ ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος.

καὶ ἐσθιόντων αὐτῶν, λαβὼν ὁ Ἰησοῦς ἄρτον, εὐλογήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, καὶ εἶπε· λάβετε, φάγετε· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου.

καὶ λαβὼν τὸ ποτήριον, εὐχαριστήσας ἔδωκεν αὐτοῖς. καὶ ἔπιον ἐξ αὐτοῦ πάντες. B

καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τοῦτό ἐστι τὸ αἷμά μου τὸ τῆς καινῆς διαθήκης τὸ περὶ πολλῶν ἐκχυννόμενον.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ πίω ἐκ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, ὅταν αὐτὸ πίνω καινὸν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.

καὶ ὑμνήσαντες, ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν.

καὶ λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ὅτι πάντες σκανδαλισθήσεσθε ἐν ἐμοὶ ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ· ὅτι γέγραπται, πατάξω τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.

ἀλλὰ μετὰ τὸ ἐγερθῆναί με, προάξω ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν.

ὁ δὲ Πέτρος ἔφη αὐτῷ· εἰ καὶ πάντες σκανδαλισθήσονται, ἀλλ' οὐκ ἐγώ.

καὶ λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι σὺ σήμερον ἐν τῇ νυκτὶ ταύτῃ, πρὶν ἢ δὶς ἀλέκτορα φωνῆσαι, τρὶς ἀπαρνήσῃ με. C

ὁ δὲ ἐκ περισσοῦ ἔλεγε μᾶλλον, ἐάν με δέῃ συναποθανεῖν σοι, οὐ μή σε ἀπαρνήσομαι. ὡσαύτως δὲ καὶ πάντες ἔλεγον.

16 Abierunt, ἐξῆλθον. Erasmus ad uerbum, Exierunt. Sed apparet positum esse ἐξῆλθον pro ἀπῆλθον, quo utitur Lucas, minus scilicet Hebraissans quàm hic noster. Inuenerunt *omnia*, εὗρον. Addidimus quod explendę constructioni deesse uidebatur. In secundo autem codice scriptum erat ἐποίησαν, fecerunt, fortasis ex Matthæo.

19 Sigillatim, εἷς καθ' εἷς. Ita scriptum ubiq; legimus, uno exemplari excepto, in quo scriptum erat καθεῖς. Ego uerò existimo scribendum esse καθεῖς, sicut legitur Ioan. 8.a.9. uel, si distinguere libet uocabula, κᾆθ' εἷς. Est enim κᾆτα ex καὶ ἔπειτα contractum, ut εἷς κᾆθ' εἷς ad uerbum declaret unum & deinde unum: quod uernaculo sermone dicimus, *un a un, ou l'un apres l'autre.* Vetus interpres in Ioanne conuertit, Vnum post unum. Et alius, Nunquid ego? καὶ ἄλλος, μήτι ἐγώ. Hæc deerant in duobus codicibus, & sanè uidentur redundare. 20 Qui *manum* intingit, ὁ ἐμβαπτόμενος: id est, qui mecum uesci consueuit, ut exposuimus Matthæi 26.b.23. Suppleuimus autẽ ex Matthęo, quæ omnino requiruntur, ut plena fit sententia. 21 Homo ille, ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος: id est, αὐτὸς ipse. Est enim Hebraica repetitio antecedentis pro relatiuo, de qua sæpe iam diximus. 27 Oues, τὰ πρόβατα. In nono codice additur, τῆς ποίμνης, gregis. 29 Offendantur, σκανδαλισθήσονται. Complutensis editio additum habet ἐν σοι, in te. 30 Hodie, σήμερον. In duobus exemplaribus legimus σὺ σήμερον, tu hodie: cuius pronominis uidetur non contemnenda emphasis. Nam ideo etiã non contentus dixisse σήμερον, addit τῇ νυκτὶ ταύτῃ. 31 Multo amplius, ἐκ περισσοῦ μᾶλλον. Ad uerbum, magis ex abundanti. Vulgata non legit μᾶλλον, aut reiecit tanquam παρίλημον. Nam certè redundat: sed ita tamen, ut ista conduplicatio magis exprimat uehemẽtem Petri asseuerationẽ, sicut Erasmus rectè obseruat. Nos igitur, ut hanc emphasin ostenderemus, conuertimus Multo amplius, acsi scriptum esset πολὺ μᾶλλον, uel πολὺ περισσότερον. Erasmus autem distinguit post ἴδιον, & μᾶλλον annectit ijs quæ consequuntur, ideoq; interpretatur, Imò si me oportuerit, &c. Sed præterquam quòd hæc aliter distincta in omnib. codicibus reperiuntur, uix etiã (opinor) reperias μᾶλλον pro Imò uel potius positum alicuius membri initio, nisi addatur particula δέ, sicut in Matthæo annotauimus.

A ϗ ὄρχονται εἰς χωρίον, ὃ τὸ ὄνομα Γεθσημανῆ. 32
καὶ λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· καθίσατε ὧδε, ἕως
προσεύξωμαι.

καὶ παραλαμβάνει τὸν Πέτρον καὶ τὸν Ἰάκωβον 33
καὶ Ἰωάννην μεθ' ἑαυτοῦ, καὶ ἤρξατο ἐκθαμβεῖσθαι
καὶ ἀδημονεῖν.

καὶ λέγει αὐτοῖς· περίλυπός ἐστιν ἡ ψυχή μου ἕως 34
θανάτου. μείνατε ὧδε, καὶ γρηγορεῖτε.

καὶ προελθὼν μικρόν, ἔπιπτεν ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ 35
προσηύχετο, ἵνα εἰ δυνατόν ἐστι, παρέλθῃ ἀπ' αὐτοῦ
ἡ ὥρα.

καὶ ἔλεγεν· Ἀββᾶ ὁ πατήρ, πάντα δυνατά σοι· 36
παρένεγκε τὸ ποτήριον ἀπ' ἐμοῦ τοῦτο. ἀλλ' οὐ τί ἐ-
γὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ.

καὶ ἔρχεται, καὶ εὑρίσκει αὐτοὺς καθεύδοντας, καὶ 37
λέγει τῷ Πέτρῳ· Σίμων, καθεύδεις; οὐκ ἴσχυσας μί-
αν ὥραν γρηγορῆσαι;

γρηγορεῖτε καὶ προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε 38
εἰς πειρασμόν. τὸ μὲν πνεῦμα πρόθυμον, ἡ δὲ
B σὰρξ ἀσθενής.

καὶ πάλιν ἀπελθὼν προσηύξατο, τὸν αὐτὸν λό- 39
γον εἰπών.

καὶ ὑποστρέψας εὗρεν αὐτοὺς πάλιν καθεύδοντας 40
(ἦσαν γὰρ οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν βεβαρημένοι)
καὶ οὐκ ἤδεισαν τί αὐτῷ ἀποκριθῶσι.

καὶ ἔρχεται τὸ τρίτον, καὶ λέγει αὐτοῖς· καθεύ- 41
δετε τὸ λοιπὸν, καὶ ἀναπαύεσθε· ἀπέχει, ἦλθεν ἡ
ὥρα· ἰδοὺ παραδίδοται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὰς
χεῖρας τῶν ἁμαρτωλῶν.

ἐγείρεσθε, ἄγωμεν· ἰδοὺ ὁ παραδιδούς με ἤγγικε. 42
καὶ εὐθέως, ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, παραγίνεται 43
Ἰούδας εἷς ὢν τῶν δώδεκα, καὶ μετ' αὐτοῦ ὄχλος πολὺς
μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων, παρὰ τῶν ἀρχιερέων καὶ
τῶν γραμματέων καὶ τῶν πρεσβυτέρων.

δεδώκει δὲ ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν σύσσημον αὐτοῖς, 44
λέγων· ὃν ἂν φιλήσω, αὐτός ἐστι κρατήσατε αὐτόν,
καὶ ἀπαγάγετε ἀσφαλῶς.

C καὶ ἐλθὼν, εὐθέως προσελθὼν αὐτῷ, λέγει· ῥαββὶ 45
ῥαββί. καὶ κατεφίλησεν αὐτόν.

Veniunt igitur in locũ, cuius nomen *est* Gethsemane: tunc dicit discipulis suis: Sedete hîc, usque dum orauero. *Christus in horto.* Matth. 26. d. 30. Luc. 22. d. 39.

Et accipit Petrum & Iacobum & Ioannem secum, cœpitque expauescere & grauissimè angi.

Et dicit eis: Valde tristis est anima mea usq; ad mortem: manete hîc, & uigilate.

Progressúsque parum, procidit in terram: & orauit, ut si possibile esset, abiret à se hora illa.

Dixitq; Abba, *id est*, Pater, omnia possibilia sunt tibi: transfer à me istud poculum. uerùm non quid ego uelim, sed quid tu. *Oratio Christi.*

Tunc uenit, & inuenit eos dormientes, dicitq; Petro: Simon, dormis? non ualuisti unam horam uigilare?

Vigilate & orate, ne introeatis in tentationem. spiritus quidem promptus *est*, caro autem infirma. *Vigilare. Orare. Spiritus. Caro.*

Et quum rursum abijsset, orauit, & eundem dixit sermonem.

Et reuersus, inuenit eos rursum dormientes: erant enim oculi eorum grauati, neq; sciebant quid ei responderent.

Et uenit tertiò, dicitq; eis: Dormite quod superest, & requiescite. sufficit, uenit hora, ecce traditur Filius hominis in manus peccatorum.

Surgite, eamus. ecce, qui prodit me, appropinquauit.

Et statim, adhuc eo loquente, adest Iudas qui erat unus è duodecim, & cum eo turba multa cum gladijs & fustibus à principibus Sacerdotum, & Scribis, & Senioribus. *Osculo Iudas Christum tradit Iudæis.* Matth. 26. c. 47. Luc. 22. c. 47. Ioan. 18. a. 3.

Dederat autẽ is qui prodebat eum, commune signum eis, dicens: Quemcunque osculatus fuero, is est: cõprehendite eũ, & abducite tutò.

Quũ igitur uenisset, statim accedit ad eũ, dicitq; ei: Rabbi, rabbi: ac deosculatus est eum.

34 Et dicit eis, καὶ λέγει αὐτοῖς. In quatuor exemplaribus hęc coniunguntur præcedentibus: & pro λέγει scribitur λέγειν, dicere. Vigilate, γρηγορεῖτε. Complutensis liber addit μετ' ἐμοῦ, mecum. 36 Non quid ego, &c. ἀλλ' οὐ τί ἐγὼ θέλω, ἀλλὰ τί σύ. Hunc locum uarijs modis deprauatum inuenimus in plerisque codicibus scriptis. Omnino enim plenior esset sententia, si pro τί legeremus ὅ, τι, uel ὡς, quod testatur Erasmus se in quibusdam exemplaribus legisse. ut subaudiatur γενηθήτω, quod à Matthæo & Luca exprimitur. Sententiam uerò quamuis imperfectam, idcir co non expleuimus, quòd hæc apostopesis non uideatur sua emphasi carere, in oratione tam ardenti.

40 Et reuersus, καὶ ὑποστρέψας. In octauo codice scriptum erat, καὶ πάλιν ἐλθὼν, & quum denuò uenisset. πάλιν autem quod antè καθεύδοντας hîc positum est, erat expunctum. Vulgata, Et reuersus denuò inuenit eos dormientes, καὶ ὑποστρέψας, πάλιν εὗρεν αὐτοὺς καθεύδοντας. 41 Sufficit, ἀπέχει. Ita legimus in omnibus Græcis codicibus. Erasmus tamen obseruat in quibusdam addi τὸ τέλος. quam lectionem si sequaris, duobus modis licebit interpretari, nempe ut compositum ἀπέχει pro ἔχει accipias, & subaudiatur aliquid, hoc modo: Habent finem, ea scilicet quę de me scripta sunt, & quæ paulo antè uobis prædixi. Instat enim illorũ exitus. Nam ipse Christus diserte Lucæ 21. d. 37. dicit τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει. qui locus uidetur hanc interpretationem confirmare. sin minus, licebit etiam conuertere ἀπέχει τὸ τέλος, pro ἄπεστι τὸ τέλος, abest finis: id est, solus iam finis supereſt, eorum scilicet quæ de me prædicta sunt. Quod si simpliciter legamus ἀπέχει, sicut ubiq; scriptum legimus, fateor me non habere quod hic affirmem. Nam ἀπέχει nusquam legi pro ἱκανόν ἐστι, satis est: uel ἀρκετὸν, id est sufficit, ut Euangelistæ ferè loquunt. Quid si igitur corruptè scriptum est ἀπέχει pro ἀπέχειν? Sed nihil tamen uolui mutare ex coniectura. Traditur, παραδίδοται. Vulgata, tradetur: quam interpretationem non probo. Est enim omnino seruanda præsentis temporis significatio hoc loco. 43 Adest, παραγίνεται: id est, πάρεστι. Videtur enim, si ita accipias τὸ παραγίνεται, uberior esse sensus. Iudas, ἰούδας. In tertio codice & Vulgata editione additur ἰσκαριώτης, Iscariotes. 44 Tutò, ἀσφαλῶς: id est, ita diligenter & tanto cum præsidio, ut elabi non possit: adeò sibi metuit mala conscientia, quam illis postea Christus exprobrat uersu 48. Vulgata, cautè: id est, φυλακτικῶς, uel ἀσφαλῶς. 45 Rabbi, ῥαββί. In secundo & nono exemplaribus semel tantùm scriptum hoc inuenimus, in cęteris repetitum.

Illi uerò iniecerũt in eum manus ſuas: & prehenderunt eum. 46

Auricula amputatur Malcho.

Quidam autem aſtantium extracto gladio 47
ferijt ſeruum Pontificis, & abſtulit eius auriculam.

Et reſpõdens Ieſus, dixit eis: Vt in latronem 48
exiſtis cum gladijs ac fuſtibus ad comprehendendum me?

Quotidie eram apud uos in templo docens, 49
& non comprehendiſtis me. Sed *iſta fiunt* ut impleantur Scripturæ.

Fugiunt Apoſtoli.

Tunc relicto eo, omnes fugerunt. 50

Quidam autem adoleſcentulus ſequebatur 51
eum, circumamictus ſindone ſuper nudum *corpus*: & prehenderunt eum adoleſcentuli.

Ipſe uerò derelicta ſindone, nudus effugit ab 52
illis.

Chriſtus coram Caipha. Matth. 26. f. 57. Luc. 22. f. 54. Ioan. 18. c. 24.

Tunc abduxerunt Ieſum ad Pontificem: & 53
conuenerunt cum eo omnes principes Sacerdotum, & ſeniores, ac Scribæ.

Petrus autem eminus ſequutus eſt eum uſq; 54
intrò in aulam Pontificis, & erat cõſidens cum miniſtris, & calefaciens *ſeſe* ad ad ignem.

Matt. 26. f. 59.

Principes autem Sacerdotum & totus con- 55
ſeſſus quærebant aduerſus Ieſum teſtimonium, ut morte multarent eum: nec inueniebant.

Falſum teſtimoniũ in Chriſtũ.

Nam multi falſum teſtimonium dicebant ad 56
uerſus eũ, ſed nõ erãt paria ipſorum teſtimonia.

Tunc quidam quũ aſſurrexiſſent, falſum te- 57
ſtimonium tulerunt aduerſus eum, dicentes:

Ioan. 2. c. 19.

Nos audiuimus eum dicẽtem, Ego diſſoluã 58
templum hoc quod eſt manibus factum, & in triduo aliud ſine manibus factum ædificabo.

Sed neſic quidem par erat teſtimoniũ eorũ. 59

Tum Pontifex quũ aſſurrexiſſet in mediũ, in 60
terrogauit Ieſum, dicens: Non reſpondes quicquã? qd *illud eſt quod* iſti aduerſum te teſtificantur?

46 οἱ δὲ ἐπέβαλον ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ ἐκράτησαν αὐτόν. A

47 εἷς δέ τις τῶν παρεστηκότων σπασάμενος τὴν μάχαιραν, ἔπαισε τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον.

48 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξήλθετε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων συλλαβεῖν με;

49 καθ' ἡμέραν ἤμην πρὸς ὑμᾶς ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, καὶ οὐκ ἐκρατήσατέ με. ἀλλ' ἵνα πληρωθῶσιν αἱ γραφαί.

50 καὶ ἀφέντες αὐτὸν, πάντες ἔφυγον.

51 καὶ εἷς τις νεανίσκος ἠκολούθει αὐτῷ, περιβεβλημένος σινδόνα ἐπὶ γυμνοῦ· καὶ κρατοῦσιν αὐτὸν οἱ νεανίσκοι.

52 ὁ δὲ καταλιπὼν τὴν σινδόνα, γυμνὸς ἔφυγεν ἀπ' αὐτῶν.

53 καὶ ἀπήγαγον τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν ἀρχιερέα. καὶ συνέρχονται αὐτῷ πάντες οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ γραμματεῖς. B

54 καὶ ὁ Πέτρος ἀπὸ μακρόθεν ἠκολούθησεν αὐτῷ ἕως ἔσω εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἦν συνκαθήμενος μετὰ τῶν ὑπηρετῶν, καὶ θερμαινόμενος πρὸς τὸ φῶς.

55 οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ ὅλον τὸ συνέδριον ἐζήτουν κατὰ τοῦ Ἰησοῦ μαρτυρίαν, εἰς τὸ θανατῶσαι αὐτόν· καὶ οὐχ εὕρισκον.

56 πολλοὶ γὰρ ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, καὶ ἴσαι αἱ μαρτυρίαι οὐκ ἦσαν.

57 καί τινες ἀναστάντες ἐψευδομαρτύρουν κατ' αὐτοῦ, λέγοντες,

58 ὅτι ἡμεῖς ἠκούσαμεν αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι ἐγὼ καταλύσω τὸν ναὸν τοῦτον τὸν χειροποίητον, καὶ διὰ τριῶν ἡμερῶν ἄλλον ἀχειροποίητον οἰκοδομήσω.

59 καὶ οὐδὲ οὕτως ἴση ἦν ἡ μαρτυρία αὐτῶν.

60 καὶ ἀναστὰς ὁ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ μέσον, ἐπηρώτησε τὸν Ἰησοῦν, λέγων· οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; τί οὗτοί σου καταμαρτυροῦσιν; C

47 Quidam autem, τίς δέ τις. In hoc genere dicendi uel τις redundat: uel quum addatur ſecundus caſus, traiectioni locus eſt, acſi ſcriptum eſſet, τίς ἦν τῶν παριστηκότων: id eſt, quidam uerò qui unus erat ex circũſtantibus. Sed poſtponitur τις, quia eſt encliticum. Vulgata, Vnus autem quidam. Eraſmus, Vnus autem quiſpiam. Cicero dicere ſolet, Vnus aliquis: ſed tum demum, quum incerta eſt perſona. Hic autem certus & notus homo deſignatur. Neque enim quis hic eſſet ignorabat Marcus, præſertim ſi uerum eſt quod magno conſenſu tradunt ueteres, eum ſcilicet ex ipſo Petro hoc Euangelium excepiſſe. quod tamen nolim affirmare. 49 Sed *iſta fiunt* ut, ἀλλ' ἵνα. Eraſmus rectè ſuppleuit ex Matth. 26. f. 56. quod explendæ conſtructioni deerat. Vide ſuprà 4. c. 22.

50 Omnes, πάντες. omnes ſcilicet diſcipuli, ut exprimit Matthæus, & Vetus etiam interpres: ne de illis agere Marcus uideatur, quos Ieſus ſuperiore oratione compellarat. 51 Super nudum *corpus*, ἐπὶ γυμνοῦ. Sic uernaculo ſermone dicimus, *Sur le nud*. Latinos uerò non exiſtimo ita loqui. Addidimus ergo aliquid, quamuis non ſumma hic à nobis habeatur Latinitatis ratio. De ſindone uerò uide infrà 15. d. 46. 54 Ad ignem, πρὸς τὸ φῶς: id eſt, πρὸς τὸ πῦρ. Nam φωτὸς appellatione etiam ignem intelligi teſtatur Heſychius, à conſequenti ſcilicet. Vulgata hoc prętermiſit. Eraſmus interpretatur, ad lumem, refertq; ad participium συγκαθήμενος. Siquidem, inquit, lumen illum prodidit. Sed nimium eſt inſolens hæc traiectio. 56 Sed non erant, καὶ οὐκ ἴσαι. Vulgata, & non erant. Eraſmus, nec erant. Sed ſi καὶ pro ἀλλὰ accipias, ut alibi ſæpe, plenior erit ſententia. Paria, ἴσαι: id eſt, cohærentia, ſiue (ut non malè ſenſum expreſsit Vetus interpres) conuenientia. quod rectè explicat Eraſmus in annotationibus. Idem tamen conuertit, ſatis idonea: id eſt *inanè*, nempe propter uerſiculum 59. Sed τὸ ἴσον nuſquam legi hac ſignificatione uſurpatum. 59 Par, ἴση. Vidẽtur tamen hæc ita fuiſſe paulo antè commemorata, quaſi prorſus conueniret inter teſtes. Itaq; Eraſmus iterum ἴσαι conuertit, ſatis idonea. Legit enim iſta plurali numero, contra ueteſtorum omnium codicum fidem. Sed ſi Euangeliſtas inter ſe comparemus, apparebit cur iſtorum teſtimonium Marcus impar fuiſſe ſcribat. Nam ſcribit Matthæus iſtos eſſe teſtatos ſe ex Chriſto audiuiſſe quòd poſſet templum deſtruere, & aliud ædificare: Marcus uerò, quòd deſtructurus eſſet templum, & intra triduum inſtauraturus: quæ plurimum inter ſe differunt. Poterat enim illud pro inani duntaxat iactantia accipi. Iam uerò quũ duos teſtes fuiſſe diſertè dicat Matthęus, neceſſe eſt (opinor) ut fateamur imparia fuiſſe ipſorum teſtimonia.

A ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐσιώπα, καὶ οὐδὲν ἀπεκρίνατο. πάλιν ὁ ἀρ- 61 Ipse uerò silebat, & nihil respondit. Rursum Pontifex interrogauit eum, & dicit ei: Tu ne ille Christus filius Benedicti? Tacet Christus.

χιερεὺς ἐπηρώτα αὐτὸν, καὶ λέγει αὐτῷ· σὺ εἶ ὁ χρι-
στὸς ὁ υἱὸς τοῦ εὐλογητοῦ;

ὁ δὲ Ἰησοῦς εἶπεν, ἐγώ εἰμι· καὶ ὄψεσθε τὸν υἱὸν τοῦ ἀν- 62 Iesus autem dixit: Ego sum: & uidebitis Filium hominis sedentem à dextra potestatis Dei, & uenientem cum nubibus cœli. Se Christum siue Messiam esse fatetur. Matth.24.c.30.

θρώπου καθήμενον ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως, καὶ ἐρχό-
μενον μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ.

ὁ δὲ ἀρχιερεὺς διαῤῥήξας τοὺς χιτῶνας αὐτοῦ, 63 Pontifex uerò diruptis uestibus suis dixit: Quid adhuc opus habemus testibus?

λέγει· τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτύρων;

ἠκούσατε τῆς βλασφημίας. τί ὑμῖν φαίνεται; 64 Audistis blasphemiam: quid uobis uidetur? Illi uerò omnes contra eum iudicarunt, ipsum teneri morte.

οἱ δὲ πάντες κατέκριναν αὐτὸν εἶναι ἔνοχον θα-
νάτου.

καὶ ἤρξαντό τινες ἐμπτύειν αὐτῷ, καὶ περικαλύ- 65 Et cœperunt quidam conspuere in eum: & obtegere faciem eius, & colaphos ei infligere, ac dicere ei, Vaticinare. ministri autem, bacillorum ictibus eum cædebant. Conspuitur & cæditur Christus.

πτειν τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ κολαφίζειν αὐτόν, καὶ
λέγειν αὐτῷ, προφήτευσον. καὶ οἱ ὑπηρέται ῥαπί-
σμασιν αὐτὸν ἔβαλλον.

καὶ ὄντος τοῦ Πέτρου ἐν τῇ αὐλῇ κάτω, ἔρχεται 66 Et quum esset Petrus in aula inferius, uenit una ex ancillis Pontificis. Petrus negat Christum. Matth.26.g.69. Luc.22.f.55. Ioan.18.c.25.

μία τῶν παιδίσκων τοῦ ἀρχιερέως,

καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον θερμαινόμενον, ἐμ- 67 Quúmque uidisset Petrum calfacientẽ se, inspiciens in eum dicit: Et tu cum Nazareno Iesu eras.

βλέψασα αὐτῷ, λέγει· καὶ σὺ μετὰ τοῦ Ναζαρηνοῦ
B Ἰησοῦ ἦσθα.

ὁ δὲ ἠρνήσατο λέγων· οὐκ οἶδα οὐδὲ ἐπίσταμαι τί 68 Ipse uerò negauit, dicẽs: Non noui, neq; scio quid tu dicas. Et exiuit extrà in uestibulum: & gallus cantauit.

σὺ λέγεις. καὶ ἐξῆλθεν ἔξω εἰς τὸ προαύλιον, καὶ ἀ-
λέκτωρ ἐφώνησε.

καὶ ἡ παιδίσκη ἰδοῦσα αὐτὸν πάλιν, ἤρξατο λέ- 69 Tunc ancilla quum rursus uidisset eum, cœpit dicere ijs qui astabant, Iste est ex ipsis. Matth.27.g.71. Luc.22.f.g.58. Ioan.18.c.25.

γειν τοῖς παρεστηκόσιν, ὅτι οὗτος ἐξ αὐτῶν ἐστιν.

61 Benedicti, τοῦ εὐλογητοῦ: id est Dei, qui scilicet omni laude dignus est. Hoc autem est Dei nomen, quod sæpe in Hebræorum commentarijs reperias ברוך הוא, quum alioquin soleat Dei nomẽ diserte exprimi. Estq; εὐλογητὸς nomen à participio εὐλογημένος distinguendum, quod discrimen non uideo qui satis commodè possimus Latinè exprimere, nisi synonyma uel periphrasin quæras. Sed maluimus tritum apud Theologos uocabulum usurpare. Cæterùm in nono codice pro εὐλογητοῦ, scriptum erat τοῦ θεοῦ ζῶντος: id est, Dei illius uiuentis. 62 Potestatis Dei, τῆς δυνάμεως. Per antonomasiam intelligitur potestas Dei: id est, potens ille Deus. Itaq; articulus τῆς ponitur αὐτονομαστικῶς: quem quũ exprimere nõ possemus, suppleuimus Dei nomen ex Lucæ 22.g.69. Videtur autem Marcus ab Hebræorum consuetudine mutuatus hanc Dei appellationem. Sic enim eorum magistri Deum interdum uocant הגבורה Haggebura, ut obseruat Caninius. 64 Audistis, ἠκούσατε. In sexto codice additur πάντες, omnino. Rursus in quodam alio post βλασφημίας adscripta erat nota interrogationis. Contra eum iudicarũt, κατέκριναν. Vulgata & Erasmus, condemnarunt: quod non satis cohæret cum ijs quæ consequũtur. Ideò dissoluimus compositionem. 65 Vaticinare, προφήτευσον. Vulgata, Prophetiza. cuius uocabuli formã repudio. Itaq; προφητεύειν uertere soleo Prophetare, quod & ipsum fateor Latinum non esse. Sed profanos uates placuit à sacris ita distinguere, ut alibi dixi. Hìc tamẽ ut amphiboliam uerbi & nominis uitarem, malui interpretari Vaticinare quàm Propheta, quum uaticinandi uerbum potius respondeat τῷ μαντεύεσθαι. Erasmus, Diuina: quæ etiam interpretatio est
C ambigua. Cæterùm in sexto codice additur, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε, quis sit qui te ferijt. ex Matthæo fortasis. Bacillorum ictibus eum cædebant, ῥαπίσμασιν αὐτὸν ἔβαλλον. Ostendimus ex Plutarcho, Matth. 5. f. 39. eos dici ῥαπίζειν qui fuste aut uirga quempiam feriunt: ut illis non possim assentiri qui de ijs hoc dici putant qui alapã (ut loquuntur) infligunt, nisi fortasis alicubi καταχρηστικῶς ita usurpetur. Videtur autem hic locus nostram interpretationem optimè confirmare. Nam ὑπηρέται uocat præsidis apparitores, qui in prouincijs ῥαπίδας, siue ῥάβδους, id est (ut idẽ Plutarchus in Romulo diserte explicat) bacillos gestabant. unde etiam ῥαβδοῦχοι uocantur Act. 16. g. 35. Meritò igitur de istis loquens Marcus hoc uerbo utitur, quod nos quoq; ob eam causam uertimus per periphrasin, bacillorum ictibus cædere. Nam τὸ βάλλειν pro παίειν accipitur etiam quando cominus infligitur uulnus, ut ex his Homeri uersiculis apparet Iliad. ι. τὸν μὲν φυλάδας δουρικλυτὸς ἐγγύθεν ἐλθὼν βεβλήκει περάσας διὰ ἰσίου ἐξὺ δουρί. 66 Inferius, κάτω. Vulgat. deorsum, prorsus inepè. Notandum tamen est, hìc non agi de contignatione inferiore, quasi Christus in superiore causam dixerit. Nam si id ita esset, nõ satis esset (opinor) probabile quod narrat Lucas 22.g.61. Christũ scilicet post tertiã abnegationẽ respexisse Petrũ: nisi Petrum dicamus post secundã abnegationẽ quę in ipso uestibulo contigit, sese in eum ipsum locum recepisse, ubi Christi causa agebatur. quod mihi idcirco non uidetur uerisimile, quòd simulatq; se deprehensum agnouit, se recepit in uestibulum: cogitans scilicet de fuga, si amplius urgeretur. Describitur ergo ipsius aulæ situs, habita totius ædificij ratione. uel fortasis aliquot duntaxat gradibus supra aulam eminebat locus in quo sedebat Pontifex cum suis. 68 In uestibulum, εἰς τὸ προαύλιον. Vestibulum uocat locum portæ proximum, & ipsi aulę oppositum, qui tamẽ intra ædes ipsas esset. Ideò enim hoc addidit Marcus, ut explicaret aduerbium ἔξω, ne quis Petrum existimaret domo exijsse: quod demum fecit post tertiam abnegationem. 69 Rursus, πάλιν. Hæc particula coniungitur ab Erasmo cum uerbo ἤρξατο, contrà omnium codicum fidem. Videtur autem, ut hæc ita distingueret, eo adductus, quòd diserte testetur Matthæus 26. g. 71. alteram hanc ancillam fuisse. Sed si quis Euangelistas inter se conferat, reperiet Petrum fuisse à pluribus agnitũ, suggerentibus ancillis. quamobrem etiam apud Lucam ubi agitur de secunda abnegatione, fit mentio serui, non ancillæ.

Ex ipsis, ἐξ αὐτῶν. Sic solent interdum Hæbræi subijcere relatiua earum rerum, quarum nulla antè facta est mentio. Sed tamen opinor hæc indicare, aliquem habitum esse de Christo & ipsius discipulis sermonem inter seruos & ancillas, priusquam deprehenderetur Petrus.

Ipſe uerò rurſum negauit. Et rurſus paulo pòſt 70
quí adſtabant, dixerunt Petro: Verè es ex ipſis:
etenim Galilæus es, & loquutio tua ſimilis eſt.

Ipſe autem cœpit execrari & iurare, *dicens:* 71
Non noui hominem iſtum quem dicitis.

Matth.27.g.67. Ioan.13.d.38.

Tunc ſecundò gallus cantauit, recordatusq; 72
eſt Petrus uerborum quæ dixerat ei Ieſus: Priùs
quàm gallus cantarit bis, abnegabis me ter. & ani-
mum adijciens, fleuit.

CAP. XV.

Chriſtus coram Pilato. Matth.27.a.1. Luc.22.g.66.

ET ſtatim diluculo conſilio ínito, ſummí Sa- 1
cerdotes cum Senioribus & Scribis ac to-
to conſeſſu, uinctum Ieſu abduxerunt, tradide-
runtq; Pilato.

Chriſtus Rex Iudæorum.

Tunc interrogauit eum Pilatus: Túne es ille 2
Rex Iudæorum? Ipſe uerò reſpondens, dixit ei,
Tu dicis.

Et multũ accuſabãt eũ príncipes Sacerdotũ. 3

Tacet Chriſtus. Matth.27.b.12. Luc.23.a.3. Ioan.18.f.33.

Pilatus autem rurſus interrogauit eum dicẽs: 4
Non reſpondes quicquã? ecce quàm multa ad-
uerſus te teſtificantur.

Ieſus autem etiamnum níhil reſpondit, *adeò* 5
ut miraretur Pilatus.

In feſto autem dimittebat eis unum captiuũ, 6
quem cunq; poſtulaſſent.

Barabbas.

Erat autem quídam qui dicebatur Barabbas, 7
uinctus cum ſeditionis ſocijs, qui cædem per ſe
ditionem fecerant.

Et quum exclamaſſet turba, cœpit petere *ut* 8
faceret ſicut ſemper fecerat ipſis.

Pilatus Chriſtũ tradit Iudæis crucifigendum. Inuidia.

Pilatus autem reſpondit eis, dicens: Vultis 9
dimittam uobis Regem illum Iudæorum?

Nouerat enim quòd per inuidiam tradidiſ- 10
ſent eum Príncipes Sacerdotum.

Príncipes uerò Sacerdotũ concitauerunt tur 11
bam ut potius Barabbam ipſis dimitteret.

Pilatus autem reſpondens, rurſum dicit eis: 12

ὁ δὲ πάλιν ἠρνεῖτο. καὶ μετὰ μικρὸν πάλιν οἱ A
παρεστῶτες ἔλεγον τῷ Πέτρῳ· ἀληθῶς ἐξ αὐτῶν εἶ·
καὶ γὰρ Γαλιλαῖος εἶ, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει.

ὁ δὲ ἤρξατο ἀναθεματίζειν καὶ ὀμνύειν, ὅτι οὐκ
οἶδα τὸν ἄνθρωπον τοῦτον, ὃν λέγετε.

καὶ ἐκ δευτέρου ἀλέκτωρ ἐφώνησε. καὶ ἀνε-
μνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ ῥήματος ὃ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰη-
σοῦς, ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι δίς, ἀπαρνήσῃ
με τρίς. καὶ ἐπιβαλὼν ἔκλαιε.

ΚΕΦ ιέ.

ΚΑὶ εὐθέως ἐπὶ τὸ πρωὶ συμβούλιον ποιήσαν- 1
τες οἱ ἀρχιερεῖς μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ
γραμματέων, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον, δήσαντες τὸν
Ἰησοῦν, ἀπήνεγκαν, καὶ παρέδωκαν τῷ Πιλάτῳ.

καὶ ἐπηρώτησεν αὐτὸν ὁ Πιλάτος· σὺ εἶ ὁ 2
βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς, εἶπεν αὐτῷ,
σὺ λέγεις.

καὶ κατηγόρουν αὐτοῦ οἱ ἀρχιερεῖς πολλά. 3

ὁ δὲ Πιλάτος πάλιν ἐπηρώτησεν αὐτὸν, 4
λέγων· οὐκ ἀποκρίνῃ οὐδέν; ἴδε πόσα σου κατα- B
μαρτυροῦσιν.

ὁ δὲ Ἰησοῦς οὐκέτι οὐδὲν ἀπεκρίθη, ὥστε θαυμάζειν 5
τὸν Πιλάτον.

κατὰ δὲ ἑορτὴν ἀπέλυεν αὐτοῖς ἕνα δέσμιον 6
ὃν παρῃτοῦντο.

ἦν δὲ ὁ λεγόμενος Βαραββᾶς μετὰ τῶν συστα- 7
σιωτῶν δεδεμένος, οἵτινες ἐν τῇ στάσει φόνον πεποι-
ήκεισαν.

καὶ ἀναβοήσας ὁ ὄχλος ἤρξατο αἰτεῖσθαι, καθὼς 8
ἀεὶ ἐποίει αὐτοῖς.

ὁ δὲ Πιλάτος ἀπεκρίθη αὐτοῖς, λέγων· θέλετε 9
ἀπολύσω ὑμῖν τὸν Βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

ἐγίνωσκε γὰρ, ὅτι διὰ φθόνον παραδεδώκεισαν 10
αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς.

οἱ δὲ ἀρχιερεῖς ἀνέσεισαν τὸν ὄχλον, ἵνα μᾶλλον 11
τὸν Βαραββᾶν ἀπολύσῃ αὐτοῖς.

ὁ δὲ Πιλάτος ἀποκριθεὶς, πάλιν εἶπεν αὐτοῖς· C

70 Et locutio tua ſimilis eſt, καὶ ἡ λαλιά σου ὁμοιάζει. Hoc non legit uetus interpres, neq; reperimus in octauo codice. 71 *Dicens*, Non noui, ἵνα οὐκ οἶδα. Vel eſt mutatio perſonæ Hebræis familiaris: uel ſubaudiendum eſt participium, quod expreſsi. Vide ſuprà cap.10.e.33. 72 Tunc ſecũdò, καὶ ἐκ δευτέρου. Vulgata, Et ſtatim. καὶ εὐθὺς. quo modo ſcriptũ erat in octauo codice. Eraſ. Et iterũ, καὶ πάλιν. Animũ adijciens, fleuit, ἐπιβαλὼν ἔκλαιε. ἐπιβάλλω, inter alia declarat animũ ad rem aliquam adijcere, ut oſtendit prolatis exemplis Budęus. quam ſignificationẽ, ut maximè appoſitam ſelegi, ac ſi dicas in uernaculo noſtro ſermone, *s'eſtant aduiſe.* Nam paulo antè dixit Marcus Petrũ ſecundo galli clamore uelut ex altiſsimo ſomno expergefactũ, cœpiſſe uerborũ Chriſti recordari. Nunc ergo addit, ipſum cũ huic cogitationi incubuiſſet, & ſui ſceleris magnitudinẽ perpẽdiſſet, lacrymas fudiſſe. Vulgata, cœpit flere. Eraſmus in annotationib. prorupit in fletum. Nam (inquit) τὸ ἐπιβαλλόμενον, inter alias ſignificationes interdum etiam declarat aggredi ſiue impetum ſumere ad aliquid agendũ. Sed (quod eius pace dixerim) ſi hoc ſignificare uoluiſſet Marcus, omnino ſcripſiſſet ἐπέβαλε τῷ κλαύσειν. Deinde ſi ita accipias, non ſignificabitur Petrum eſſe lachrymatum, ſed conatum eſſe lachrymari. Poſtremò non deſunt qui ἐπιβαλὼν interpretentur Opertus, quaſi ſcilicet præ pudore Petrus caput inuoluerit, ut ij facere ſolent quos uehementer pudet, aut qui ſe mœrori & triſtitiæ dediderunt. Sed ἐπιβάλλειν non memini legere ita uſurpatum.

IN CAP. XV.

3 Multum, πολλά. Vulgata & Eraſ. de multis: id eſt, περὶ πολλῶν. niſi malis ſubaudire κατά. Addit Complutẽſis editio, αὐτὸς δὲ οὐδὲν ἀπεκρίνατο, ipſe uerò nihil reſpondit. idq; uidetur optimè conuenire cum ijs quæ ſubijciuntur.

6 Dimittebat, ἀπέλυεν. Vel, abſoluebat: id eſt, abſoluere & liberare ſolebat, ut planius explicat Matthęus. Simile dicendi genus annotauimus ſuprà capite 14.b.12. 7 Seditionis ſocijs, συστασιωτῶν, Ad uerbum, conſeditioſis. Itaq; nec uetus interpres qui cõuertit, ſeditioſis: nec Eraſmus qui interpretatur, ſeditionis authoribus, Græcũ uocabulum expreſſerunt. Cædem fecerant, φόνον πεποιήκεισαν. Vulgata, fecerat homicidium. Eraſ. cædem patrauerat. Videtur enim uterq; legiſſe ὃς τὴν πεποίηκε: quamuis repugnet Frobenij editio. Cæterùm in uetuſtis codicibus ſcriptum conſtanter reperimus πεποιήκεισαν, pro πεπεποίηκεσαν, uno excepto in quo legebat πεποιήκασι. 8 Quum exclamaſſet, ἀναβοήσας. Vulgata, quum aſcendiſſet: id eſt, ἀναβάς. Nam ἀναβαίνειν, quod annotat Eraſmus, nuſquam memini legere. Vt *faceret*, ſicut καθὼς. Ecclipſin ex uulgi ſermone petitam rectè Eraſmus ſuppleuit, quum Vetus interpres neglexiſſet.

18 Salutare

A τί οὖν θέλετε ποιήσω ὃν λέγετε βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;
Quid ergo uultis faciam ei quem dicitis Regẽ Iudæorum?

οἱ δὲ πάλιν ἔκραξαν, σταύρωσον αὐτόν. 13
Ipsi uerò rursum clamauerũt, Crucifige eum.

ὁ δὲ Πιλᾶτος ἔλεγεν αὐτοῖς, τί γὰρ κακὸν ἐποίησεν; οἱ δὲ περισσοτέρως ἔκραξαν, σταύρωσον αὐτόν. 14
Pilatus autem dicebat eis, Enimuero quid mali fecit? Illi autem amplius clamauerunt, Crucifige eum.

ὁ δὲ Πιλᾶτος βουλόμενος τῷ ὄχλῳ τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι, ἀπέλυσεν αὐτοῖς τὸν Βαραββᾶν· καὶ παρέδωκε τὸν Ἰησοῦν φραγελλώσας, ἵνα σταυρωθῇ. 15
Pilatus uerò uolens turbæ satisfacere, dimisit ei Barabbam: & Iesum flagellatum tradidit ut crucifigeretur.

οἱ δὲ στρατιῶται ἀπήγαγον αὐτὸν ἔσω τῆς αὐλῆς, ὅ ἐστι πραιτώριον, καὶ συγκαλοῦσιν ὅλην τὴν σπεῖραν· 16
Milites autem abduxerunt eum intra aulam, id est prætorium, & conuocant totam cohortem.

καὶ ἐνδύουσιν αὐτὸν πορφύραν, καὶ περιτιθέασιν αὐτῷ πλέξαντες ἀκάνθινον στέφανον. 17
Et induunt eum purpura, & circumponunt ei plexam coronam spineam. *Coronatur spinis Christus.*

καὶ ἤρξαντο ἀσπάζεσθαι αὐτόν, χαῖρε βασιλεῦ τῶν Ἰουδαίων. 18
Cœperuntq; salutare eum, *dicentes*, Aue rex Iudæorum.

καὶ ἔτυπτον αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν καλάμῳ, καὶ ἐνέπτυον αὐτῷ, καὶ θέντες τὰ γόνατα, προσεκύνουν αὐτῷ. 19
Et uerberabant illius caput calamo, & inspuebant in eum, ac summissis genibus adorabãt illum. *Conspuitur, & irridetur.*

B καὶ ὅτε ἐνέπαιξαν αὐτῷ, ἐξέδυσαν αὐτὸν τὴν πορφύραν, καὶ ἐνέδυσαν αὐτὸν τὰ ἱμάτια τὰ ἴδια. καὶ ἐξάγουσιν αὐτόν, ἵνα σταυρώσωσιν αὐτόν. 20
Et quum illusissent ei, exuerunt eum purpupa, & induerunt eum uestibus proprijs: educuntq; eum ut crucifigerent eum.

καὶ ἀγγαρεύουσι παράγοντά τινα σίμωνα Κυρηναῖον, ἐρχόμενον ἀπ' ἀγροῦ, τὸν πατέρα Ἀλεξάνδρου καὶ Ῥούφου, ἵνα ἄρῃ τὸν σταυρὸν αὐτοῦ. 20.
Et angariant prætereuntem quendam Simonem Cyrenęũ, (qui ueniebat rure, patrem Alexandri & Rufi) ut tolleret crucem eius. *Simon Cyrenæus.* Matth. 27. d. 32. Luc. 23. d. 26.

καὶ φέρουσιν αὐτὸν ἐπὶ Γολγοθᾶ τόπον, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, Κρανίου τόπος. 21
Ducuntq; eum in Golgotha locum: quod est, si interpreteris, Caluariæ locus. Matth. 27. d. 3. Luc. 23. d. 33. Ioan. 19. c. 17.

καὶ ἐδίδουν αὐτῷ πιεῖν ἐσμυρνισμένον οἶνον· ὁ δὲ οὐκ ἔλαβε. 22
Et dederunt ei bibendum myrrhatum uinũ: ipse uerò non sumpsit.

καὶ σταυρώσαντες αὐτόν, διεμερίζοντο τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, βάλλοντες κλῆρον ἐπ' αὐτά, τίς τί ἄρῃ. 23
Quumq; crucifixissent eum, dispertiuerunt uestimenta eius proiecta sorte super ea, quis quid tolleret. *Crucifigitur Christus.* Matth. 27. d. 35. Luc. 23. d. 33. Ioan. 19. d. 23.

ἦν δὲ ὥρα τρίτη, 24
Erat autem hora tertia,

18 Salutare eum, *dicentes*, ἀσπάζεσθαι αὐτὸν, Eclipsin huius participij suprà annotauimus cap. 10. e. 33. & 14. g. 71. Complutensis aũt editio addit καὶ λέγειν, & dicere. 21 Et Rufi, καὶ Ῥούφου. In quibusdam codicib. legit Erasmus τοῦ Ῥούφου: id est, qui filius erat Rufi: ut Rufus iste scilicet auus fuerit Alexandri, pater autem Simonis. Nam hoc ita ille explicat: quod non uideo quî possit conuenire, nisi perperam illic impressum est τῷ Ῥούφῳ, pro τὸν Ῥοῦφον. Cæterùm notos & celebres in Ecclesia Dei istos fuisse oportet, quorum nuda nomina Marcus exposuerit. Mentio quidem fit
C Alexandri Act. 19. f. 33. & Rufi, Rom. 16. b. 13. Sed incertum est an hi sint quorum hic fit mentio: neq; de eo magnopere solicitos esse oportet. 22 Golgotha, γολγοθᾶ. Nonnulla exemplaria scriptum habebant γολγοθὰν: Græca scilicet inflexione, apud quos hæc nomina mirũ in modũ sunt corrupta, propter Hebræę & Syriacæ linguę imperitiã.

25 Hora tertia, ὥρα τρίτη. Ita scriptum inuenimus summo cõsensu in omnibus codicibus tum manuscriptis, tum impressis: & ex ueteribus (ut Augustino & Hieronymo) apparet iampridem eam lectionẽ fuisse receptã, quãuis in speciem non uideatur cõsentire cum eo quod scribitur Ioan. 19. c. 24. circiter horam sextam fuisse cõdemnatum à Pilato Christum. Laborat igitur Augustinus libro de consensu Euangelistarum tertio cap. 13, in eo explicando nodo: sed (quod tanti uiri pace dictum esse uelim) non satis appositè, ut eius opinionẽ minimè necesse fit commemorare. Duplici autem ratione soluitur. Primùm enim ex consueto loquẽdi modo hora tertia esse dicitur, quũ tertium signum datum est: & tertiam horam uocamus illud potius spacium quod inter tertiam & quartam intercedit, quàm quod inter secundam & tertiam: quum tamẽ hæc uerè pro hora tertia sit habenda. Deinde & hoc notandum est, ueteres quamuis in duodecim uncias singulos dies diuiderent: id est, totum illud spacium quo inter ortum solis & occasum intercipitur: tamen interdum has uncias in quatuor quadrantes solitos diuidere, sicut & noctem pariter secabant. Sed noctis quadrantes uocabant φυλακὰς: id est, custodias, quod nulla probatione indiget: diei uerò quadrantes sumebant eius horæ nomen à qua exordiebantur. Hac ergo ratione primus quadrãs, primæ horæ nomine interdum intelligebatur, secundus tertiæ, tertius sextæ, quartus nonæ, ut minimè pugnet quod dicit Marcus horam fuisse tertiam quum crucifigeretur Christus, cum eo quod scribit Ioannes, damnatum fuisse circiter horam sextam. Imò uerò ita explicat Ioannes quod obscurius dixerat Marcus, quum hora tertia complectatur horas quartam, quintam, sextam, uel potius (ut uulgum loqui diximus) tertiam, quartam, quintam, quam consequitur sexta, quæ propriè septima est. Ita uerò solitos fuisse ueteres diem distinguere, apparet ex parabola quæ scribitur Matth. 20. a. 1. ubi dies in istos quadrantes secatur, ex recepta nimirum consuetudine. Altera solutio uiolentior est, nempe si à librarijs corruptus locus dicatur. Nam quum à Græcis designentur numeri per notas: & hac nota ϛ pingatur hora tertia, hoc autem signo ϛ hora sexta, lubricus fuit utrinque lapsus. Hæc opinio est Hieronymi Psalmo 77. sicut Eras. obseruauit. Quod si libet existimare deprauatã esse numeri notam, quod ad me quidem attinet, malim existimare apud Ioannẽ potius reponẽdum esse ὥρα τρίτη, quàm apud Marcum ὥρα ἕκτη. Nam si hora erat penè sexta quum damnatus est Christus, quî potuit tam breui spacio abduci,

crucifigi

crucifigi cum latronibus, ita ocioſè derideri à prætereuntibus? Neceſſe eſt enim ut his omnibus uix dimidium horæ tribuamus, quum à ſexta ad nonam tenebræ terram inuoluerint. Ergo uerisimile eſt, quum primo diluculo ad Pilatum ductus fuerit Chriſtus, tres penè horas in ipſius cauſæ cognitione conſumptas, quum hora penè tertia damnatus fuerit: deinde hora tertia crucifixum, ad horam uſq; ſextam fuiſſe omnium ludibrijs expoſitum, ſicut copioſè explicant Euangeliſtæ: & hora demum nona poſt trium horarum tenebras mortuum: quod autem diei ſuperfuit, fuiſſe ſepulturæ datum. Sed liberum hic cuiuis iudicium eſto. A

quando crucifixerunt eum.

Eratq; inſcriptio criminis ipſius inſcripta his uerbis, *iſte eſt* REX *ille* IVDAEORVM.

Latrones. Et cum eo crucifigunt duos latrones: unum à dextra, & alterum ab eius ſiniſtra.

Eſa.53.d.12. Et impleta eſt Scriptura quę dicit, Et cum iniquis numeratus eſt.

Conuicia in Chriſtum. Ioan.2.c.19. Et qui præteribant, conuiciabantur ei, mouentes capita ſua, ac dicentes Vah *tu* qui diſſoluis templum, & in triduo ædificas:

Serua teipſum, & deſcende à cruce.

Similiter autem & principes Sacerdotum illudentes dicebant alij ad alios cum Scribis: Alios ſeruauit, ſeipſum ſeruare non poteſt.

Chriſtus ille Rex Iſrael deſcendat nunc à cruce, ut uideamus, & credamus. Et qui crucifixi erant cum eo, probris afficiebant eum.

Tenebræ. Quū uerò aduenisſet hora ſexta, tenebræ factę ſunt ſuper totā terrā uſq; ad horam nonam.

Et hora nona clamauit Ieſus uoce magna dicēs: Eloi, Eloi, lamma ſabachthani? quod eſt, ſi quis interpretetur, Deus meus, Deus meus, cur me deſeruiſti?

Pſal.21.a.2. Mat.27.c.46.

καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

16 καὶ ἦν ἡ ἐπιγραφὴ τῆς αἰτίας αὐτοῦ ἐπιγεγραμμένη, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

17 καὶ σὺν αὐτῷ σταυροῦσι δύο λῃστάς, ἕνα ἐκ δεξιῶν, καὶ ἕνα ἐξ εὐωνύμων αὐτοῦ.

28 καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα, καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη.

29 καὶ οἱ παραπορευόμενοι ἐβλασφήμουν αὐτόν, κινοῦντες τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ λέγοντες· οὐὰ ὁ καταλύων τὸν ναὸν, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις οἰκοδομῶν.

30 σῶσον σεαυτόν, καὶ κατάβα ἀπὸ τοῦ σταυροῦ.

31 ὁμοίως δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ἐμπαίζοντες, πρὸς ἀλλήλους μετὰ τῶν γραμματέων ἔλεγον· ἄλλους ἔσωσεν, ἑαυτὸν οὐ δύναται σῶσαι.

32 ὁ χριστὸς ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραὴλ καταβάτω νῦν ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμεν. καὶ οἱ συνεσταυρωμένοι αὐτῷ ὠνείδιζον αὐτόν.

33 γενομένης δὲ ὥρας ἕκτης, σκότος ἐγένετο ἐφ' ὅλην τὴν γῆν ἕως ὥρας ἐνάτης.

34 καὶ τῇ ὥρᾳ τῇ ἐνάτῃ ἐβόησεν ὁ Ἰησοῦς φωνῇ μεγάλῃ, λέγων· ἐλωΐ, ἐλωΐ λαμμᾶ σαβαχθανί; ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, ὁ θεός μου ὁ θεός μου, εἰς τί με ἐγκατέλιπες;

Quando crucifixerūt, καὶ ἐσταύρωσαν. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, & crucifixerunt: ſed καὶ pro ὅτι poſitum eſſe, apparet ex Hebræorū idiotiſmo: apud quos ר interdum ponit pro אשר, ut docent Grammatici. 28 Cum iniquis numeratus eſt, μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. ἀνόμους uocat τοὺς παρανόμους: id eſt, legis prævaricatores, quaſi exleges, aut extra legis orbitam ambulantes, quos Hebræi dicunt מרשעים. Nos uerò Iniquos interpretamur, ut quā pauciſſima uocabula immutemus: quum alioquin Latini uix ſoleant ita loqui, niſi adiuncto ſubſtantiuo, ut uocant. Cæterùm de uerbo λογίζεσθαι, quod Vetus interpres uertit, reputare, Eraſmus deputare: uel ipſum uocabulū τῆς λογιστικῆς, quæ ſpecies eſt Arithmetices, indicat interdum pro ἀριθμᾶσθαι uſurpari: quam ſignificationem hic ſeruandam fuiſſe, non id modò declarat quod reſpondet uerbo מנה quo utitur Eſaias cap. 53. d. 12. ex quo petitum eſt hoc teſtimonium: ſed etiam hiſtoria ipſa (ni fallor) oſtendit. Dicitur enim Chriſtus non modò habitus fuiſſe pro impio & peccatore, qualis etiamnum habetur hodie à Iudæis, ſed unà cum latronibus numeratus: quia ſcilicet quum publicè inter duos latrones pēderet, pro tertio latrone propter pœnæ ſimilitudinem numerabatur. Denique plus eſt inter ipſos latrones coràm conſpici & numerari, quàm haberi pro latrone. Supereſt ut ex Vigilij antiqui & eruditi ſcriptoris libris aduerſus Eutychen annotemus hunc locum ab Eutychianis fuiſſe impudētiſsimè deprauatum, quum ad ſtabiliendum ſuum errorē de unica Chriſti natura, pro μετὰ ἀνόμων legerent μετὰ νεκρῶν, cum mortuis: ut inde colligerent non fuiſſe uerè mortuum, ſed pro mortuo habitum. 29 Vah, οὐά. Eraſmus, Væ: id eſt, οὐαὶ: cuius particulę uſus eſt potius in maledicendo quàm irridendo. Tu qui diſſoluis, ὁ καταλύων. Hieronymus, qui deſtruit, ut Eraſmus obſeruat. Sed ſequens uerbum σῶσον ſatis indicat accipienda hæc eſſe uocandi caſu: quod ut melius intelligeretur, pronomen Tu expreſsimus. Similem loquendi formam annotauimus Matth. 23. b. 14.

30 Et deſcende, καὶ κατάβα. Atticus imperatiuus pro καταβάθι, ut ἀνάγα pro ἀνάγηθι. Vulgata, deſcēdens: id eſt, καταβάς: ſicut etiam legimus in octauo codice. 31 Illudentes, ἐμπαίζοντες. Illudentes ſcilicet Chriſto. Eſt enim poſt hoc participium adſcribenda diſtinctio, ut πρὸς ἀλλήλους connectatur cum ἔλεγον, ſicut rectè legitur in Theophylacto: alioquin pro ἐμπαίζοντες, potius dicendum erat συμπαίζοντες, ut ſignificet ipſos unà inter ſe luſiſſe. Itaq; ne poſt hac poſſet hic locus corrumpi, citauimus uerborū traiectionem. Seruare, σῶσαι. In uetuſtis codicib. adſcripta erat interrogationis nota, quæ quidem magnum addit pondus ironiæ, uel ſarcaſmo potius. 32 Credamus, πιστεύσωμεν. In ſexto codice additur, αὐτῷ, ei. 33 Totam, ὅλην. Apud Matthæum legitur πᾶσαν. Quęritur autē à multis, an de Iudæa duntaxat, an uerò potius de uniuerſo orbe terrarum hæc ſint accipienda: quod poſterius amplectitur Tertullianus Apologet. cap. 21. hoc ſolis deliquium uocans mundi caſum, quem Romani in ſuis archiuis habeant. Sed ego ijs potius aſſentior qui de Ieruſalem & tota uicina regione hoc dictum accipiunt. Nam familiare eſt Sacris ſcriptoribus, terræ appellatione, etiamſi nihil adijciatur, intelligere terram Chanaan: & γῆν pro χώραν: id eſt terram, pro regione reperimus alibi uſurpatam: ut Matth. 9. c. 26. & Luc. 4. d. 25. πᾶσαν τὴν γῆν legimus, pro πᾶσαν τὴν χώραν, ut ego quidem exiſtimo. Confert hoc autem ad prodigij nouitatem, ſi intellexerimus non modò in nouilunio accidiſſe hanc ſolis eclipſin, ſed etiam reliquum orbem illuſtrante ſole: atq; adeò in ipſo meridie hunc unum angulum in quo tantum facinus patrabatur, in denſiſsimis tenebris delituiſſe. Nam quod de Dionyſio illo refertur quem Areopagitam uocant, apud me non minus fide caret, quàm multæ aliæ fabulæ quæ eiuſdem authoris nomen præferunt: & ſi uniuerſale fuiſſet hoc prodigium, eſſet proculdubio omnium ſcriptorum monimentis celebratum. B C

35 Adſtan-

A καί τινες τῶν παρεστηκότων ἀκούσαντες, ἔλεγον, 35
ἴδε Ἠλίαν φωνεῖ.

δραμὼν δέ εἷς, καὶ γεμίσας σπόγγον ὄξους, 36
περιθείς τε καλάμῳ, ἐπότιζεν αὐτὸν, λέγων·
ἄφετε, ἴδωμεν εἰ ἔρχεται Ἠλίας καθελεῖν αὐ-
τόν.

ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀφεὶς φωνὴν μεγάλην, ἐξέπνευσε. 37

καὶ τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη εἰς δύο ἀ- 38
πὸ ἄνωθεν ἕως κάτω.

ἰδὼν δὲ ὁ κεντυρίων ὁ παρεστηκὼς ἐξ ἐναντίας 39
αὐτοῦ, ὅτι οὕτω κράξας ἐξέπνευσεν, εἶπεν· ἀληθῶς
ὁ ἄνθρωπος οὗτος, υἱὸς ἦν θεοῦ.

ἦσαν δὲ καὶ γυναῖκες ἀπὸ μακρόθεν θεωροῦσαι, ἐν 40
αἷς ἦν καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ, καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰα-
κώβου τοῦ μικροῦ καὶ Ἰωσῆ μήτηρ, καὶ Σαλώμη,

αἳ καὶ ὅτε ἦν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ, ἠκολούθουν αὐτῷ, 41
καὶ διηκόνουν αὐτῷ, καὶ ἄλλαι πολλαὶ, αἱ συναναβᾶσαι αὐτῷ εἰς Ἱεροσόλυμα.

καὶ ἤδη ὀψίας γενομένης, (ἐπεὶ ἦν παρασκευὴ, 42
B ὅ ἐστι προσάββατον.)

ἦλθεν Ἰωσὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, εὐσχήμων βου- 43
λευτὴς, ὃς καὶ αὐτὸς ἦν προσδεχόμενος τὴν βασιλείαν
τοῦ θεοῦ, τολμήσας εἰσῆλθε πρὸς Πιλάτον, καὶ ᾐτή-
σατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ.

ὁ δὲ Πιλᾶτος ἐθαύμασεν, εἰ ἤδη τέθνηκε· καὶ 44
προσκαλεσάμενος τὸν κεντυρίωνα, ἐπηρώτησεν
αὐτὸν, εἰ πάλαι ἀπέθανε.

καὶ γνοὺς ἀπὸ τοῦ κεντυρίωνος, ἐδωρήσατο τὸ 45
σῶμα τῷ Ἰωσήφ.

καὶ ἀγοράσας σινδόνα, καὶ καθελὼν αὐτὸν, ἐ- 46
νείλησε τῇ σινδόνι, καὶ κατέθηκεν αὐτὸν ἐν μνημείῳ,
ὃ ἦν λελατομημένον ἐκ πέτρας, καὶ προσκύλισε
λίθον ἐπὶ τὴν θύραν τοῦ μνημείου.

ἦν δὲ Μαρία ἡ Μαγδαληνὴ καὶ Μαρία Ἰωσῆ θεω- 47
ροῦσαι ποῦ τίθεται.

ΚΕΦ. ιϛ'.

ΚΑΙ διαγενομένου τοῦ Σαββάτου, Μαρία ἡ Μαγ- 1
δαληνὴ καὶ Μαρία ἡ τοῦ Ἰακώβου καὶ Σαλώ-
μη ἠγόρασαν ἀρώματα, ἵνα ἐλθοῦσαι ἀλείψωσιν
C αὐτόν.

καὶ λίαν πρωῒ τῆς μιᾶς Σαββάτων ἔρχονται ἐπὶ τὸ 2
μνημεῖον, ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου.

Et quidam aſtantium quum audiſſent, dicebant: Ecce, Eliam uocat.

Aceto potatur. Pſal. 69. c. 22.

Cucurrit autem quidam, & impleta ſpongia aceto, & circumpoſita calamo, dedit ei potum, dicens: Sinite, uideamus an ueniat Elias ad deponendum eum.

Ieſus autem emiſſa uoce magna expirauit.

Et aulæum templi fiſſum eſt in duo, à ſummo uſq; ad imum.

Centurionis fides.

Quum uidiſſet autem Centurio qui aſtabat ipſi ex aduerſo, quòd ita emiſſo clamore expiraſſet, dixit: Verè homo iſte filius erat Dei.

Mulieres quæ Chriſto miniſtrauerant uictum. Luc. 8. a. 1.

Erant autem & mulieres eminus ſpectantes: inter quas erat Maria Magdalene, & Maria Iacobi paruí, & Ioſe mater, & Salome.

Quæ etiã quũ eſſet in Galilæa, ſequutæ fuerant eum, & miniſtrauerant ei: aliæ que multæ quæ ſimul aſcenderant cum eo Hieroſolyma.

Matth. 27. g. 57. Luc. 23. g. 50. Ioan. 19. g. 38. Ioſeph ſepelit Chriſtum.

Quum autem ſerum *diei* iam eſſet (quoniam erat paraſceue, hoc eſt anteſabbathum.)

Veniens Ioſeph *ortus* ex Arimathæa, honeſtus Senator, qui & ipſe expectabat regnum Dei: fidenti animo introijt ad Pilatum, & petijt corpus Ieſu.

Pilatus autẽ miratus eſt ſi iam mortuus eſſet: & aduocato Centurione, interrogauit eum an iamdudum mortuus fuiſſet.

Et re cognita ex Cẽturione, donauit corpus ipſi Ioſeph.

Is autem emit ſindonem, & depoſitum eum inuoluit ſindone: depoſuitq; in monumento quod erat excíſum è petra: & aduoluit ſaxum ad oſtium monumenti.

Maria Magdalene uerò, & Maria Ioſe *mater*, ſpectabant ubí poneretur.

CAP. XVI.

Mulieres accedunt ad ſepulchrum. Luc. 24. a. 1. Ioan. 20. a. 1.

ET quum tranſiſſet ſabbathum, Maria Magdalene, & Maria Iacobi *mater*, & Salome, emerunt aromata, ut uenientes, ungerent eum.

Itaq; ualde mane primo die hebdomadæ ueniunt ad monumentum, exorto ſole:

35 Adſtantium, τῶν παρεστηκότων: id eſt, τῶν παρόντων præſentium, de quo alibi diximus. Aderat autem Cẽturio cũ ſuis, ne quis ſcilicet pendentib. opem aliquã afferret, ut intelligere licet ex Matt. 27. d. 36. & f. 54. 42 Anteſabbathũ, προσάββατον: id eſt, dies quæ ſabbathũ antegreditur. Latina Eccleſia Vigiliã olim uocabat. Eſt aũt nouum hoc uocabulũ in re ſcilicet noua, ſed nõ infœliciter (ut opinor) à uetere interprete confictũ. Eraſmus, quę præcedit ſabbathũ: quæ interpretatio nõ ſatis uidetur explicare quid ſit παρασκευὴ: ſed potius ita acccipi poteſt, quaſi aliqua eſſet paraſceue quæ nõ præcederet ſabbathũ, à qua diſtingueretur iſta, cuius hic fit mentio. 43 Veniens, ἐλθὼν. Ità legimus ex octauo codice. Nã ſi legas ἦλθεν (ut in omnib. alijs exemplarib. legitur) omnino addenda erit particula καὶ ante τολμήσας. Honeſtus, εὐσχήμων: id eſt, plenus grauitatis & authoritatis. Vulgata, nobilis: id eſt, εὐγενὴς. Fidenti animo, τολμήσας. Ad uerbũ, audens. Vulg. audacter. Eraſ. ſumpta audacia. Ego audaciæ nomẽ repudiaui, quia in uitio ponitur. Idẽ autẽ ualet hoc loco τολμήσας, quod θαῤῥῶν, uel πιστεύσας. Et certè mira fuit iſtius hominis fiducia. Nam corpus Ieſu poſtulare non poterat quin ſeſe non modò Iudæis omnib. ſed ipſi etiã Pilato palàm opponeret: & tamen eo tẽpore uidebatur actum eſſe de Chriſto. Itaq; miror noſtro ſeculo aliquos inueniri poſſe tam impudentes, ut ſuæ diffidentiç auſint Ioſeph & Nicodemi exempla prætexere. Hunc enim illi in ſepultura Ieſu comitem adiungit Ioannes. 44 Si, εἰ. Sic Terentius: Mirabar, hoc ſi ſic abiret. Adhuc enim dubitabat Pilatus. Itaque non ponitur ἔτι pro ἤδη, ut rectè obſeruauit Eraſmus. Iamdudum, πάλαι. Vulgata, iam: id eſt, ἤδη, quod etiam teſtatur Eraſmus ſcriptum eſſe in nonnullis exemplaribus. 46 Sindonem, σινδόνα: id eſt, ὀθόνιον linteum, ut intelligimus ex Ioan. 19. g. 40. Significatur autem hoc uocabulo materia, linum ſcilicet Aegyptiacum: non autem ueſtis genus ex eo lino confectæ, ſicut ſuprà uſurpatum eſt cap. 14. e. 51.

IN CAPVT XVI.

2 Exorto, ἀνατείλαντος. Quomodo hæc inter ſe conſentiant, iampridem à multis quæritur. Nam ſi orto demũ

sole, uenerunt ad sepulchrum, cur dixit λίαν πρωὶ: & Lucas etiam, ἔτι βαθέως: id est, profundo diluculo: & rursum Ioannes, σκοτίας ἔτι οὔσης: hoc est, quum adhuc tenebræ essent? Ad hoc igitur responderi solet, summo quidem mane profectas esse, sed ad sepulchrum non ita mane peruenisse. Atqui Euangelistæ, ac præsertim Ioannes, omnino uidentur indicare illud ipsum momentum quo peruenerũt ad sepulchrum. Deinde oportuisset procul ab urbe distitum esse monumentum, si quum ante lucem exissent, non nisi post ortum solis eò peruenerunt. Nam quod rursus excipiunt nonnulli, mulieres militum metu in itinere substitisse usq; dum diluxisset, sola cõiectura nititur. Ego igitur, quod ad me attinet, deprauatum esse hunc locum existimo. Germanæ autẽ lectionis uestigia adhuc supererant in tertio codice, in quo scriptum erat, ἔτι ἀνατέλλοντος: quo modo etiam citatur hic locus ab Eusebio libro ἀποδείξ. ι. κεφ. ϛ. pro quo uetus interpres habet, orto iam sole, quasi ἔτι, pro ἤδη, positum sit, sequente scilicet aoristo. Videbat enim cõmodè uerti nõ posse, orto adhuc sole. At ego suspicor omissam particulam ἤδη, quum scripsisset Marcus σκότους ἀνατέλλοντος ἤδη: id est, nondum orto sole: ita scilicet explicans quod dixerat λίαν πρωὶ, ex quo etiam optimè intelligitur, cur scripserit Matthæus τῇ ἐπιφωσκούσῃ, & Lucas ὄρθρου βαθέως, & Ioannes σκοτίας ἔτι οὔσης, ut omnes inter se optimè consentiãt. Neque uerò hic duntaxat omissa est negans particula ἤ, sed etiam suprà Matth. 8. d. 30. si quis eum locum diligenter consideret. Quod si cui placet integram ueterem lectionem seruare, interpretari licebit, adhuc oriente sole, quasi scriptum sit ἀνατέλλοντος: ut intelligamus mulieres sub primam auroram ueniss̃e. Nam certè nisi iam illuxisset, non potuissent eminus animaduertere reuolutum esse lapidem. Cæterùm in tanta uarietate placuit nihil prorsus mutare, ut suum cuiq; iudicium liberum maneat.

Dicebantq; inter sese: Quis reuoluet nobis lapidem ab ostio monumenti? 3

(Et quum respexissent, uident lapidem esse 4
reuolutum) nam erat magnus ualde.

Angelus mulieres alloquitur. Et ingressæ in monumentum, uiderunt ado- 5
Matth. 28. a. 1. Ioan. 20. c. 12. lescentulum sedẽtem ad dextram, amictum stola candida: & expauerunt.

Ipse uerò dicit eis: Ne expauescatis: Iesum illũ 6
quæritis Nazarenũ, qui fuit crucifixus: suscitatus est, non est hic, ecce locus ubi posuerãt eum.

Sed abite, dicite discipulis eius & Petro, quòd 7
Matth. 26. c. 32. Suprà 14. c. 28. ille præit uobis in Galilæam: illic eum uidebitis, sicut dixit uobis.

Tunc abeuntes citò, fugerunt à monumento: habebat enim eas tremor & stupor, neq; cui- 8
quam quicquam dicebant: timebant enim.

Christus apparet Mariæ Magdalenæ. Quum autem resurrexisset Iesus, mane primo 9
Ioan. 20. d. 26. Luc. 8. a. 2. die hebdomadæ apparuit primùm Mariæ Magdalenæ, ex qua eiecerat septem dæmonia.

Illa profecta renunciauit ijs qui cum ipso fue- 10
rant, lugentibus ac flentibus.

Infidelitas. Et illi quum audissent quòd uiueret, ac spe- 11
ctatus esset ab ea, non crediderunt.

Euntibus in Emmaunta apparet. Postea autẽ duobus ex ipsis ambulantibus, 12
Luc. 24. b. 13 apparuit alia forma, quum rus proficiscerentur.

Et illi abierunt, ac renunciauerunt reliquis: 13
qui nè illis quidem crediderunt.

καὶ ἔλεγον πρὸς ἑαυτάς· τίς ἀποκυλίσει ἡμῖν τὸν λίθον ἐκ τῆς θύρας τοῦ μνημείου;

(καὶ ἀναβλέψασαι, θεωροῦσιν ὅτι ἀποκεκύλισται ὁ λίθος.) ἦν γὰρ μέγας σφόδρα.

καὶ εἰσελθοῦσαι εἰς τὸ μνημεῖον, εἶδον νεανίσκον καθήμενον ἐν τοῖς δεξιοῖς, περιβεβλημένον στολὴν λευκὴν· καὶ ἐξεθαμβήθησαν.

ὁ δὲ λέγει αὐταῖς· μὴ ἐκθαμβεῖσθε. Ἰησοῦν ζητεῖτε τὸν Ναζαρηνὸν τὸν ἐσταυρωμένον; ἠγέρθη, οὐκ ἔστιν ὧδε. ἴδε ὁ τόπος, ὅπου ἔθηκαν αὐτόν.

ἀλλ' ὑπάγετε, εἴπατε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, καὶ τῷ Πέτρῳ, ὅτι προάγει ὑμᾶς εἰς τὴν Γαλιλαίαν· ἐκεῖ αὐτὸν ὄψεσθε, καθὼς εἶπεν ὑμῖν.

καὶ ἐξελθοῦσαι ταχὺ, ἔφυγον ἀπὸ τοῦ μνημείου. εἶχε δὲ αὐτὰς τρόμος καὶ ἔκστασις, καὶ οὐδενὶ οὐδὲν εἶπον· ἐφοβοῦντο γάρ.

ἀναστὰς δὲ πρωῒ πρώτῃ σαββάτου ἐφάνη πρῶτον Μαρίᾳ τῇ Μαγδαληνῇ, ἀφ' ἧς ἐκβεβλήκει ἑπτὰ δαιμόνια.

ἐκείνη πορευθεῖσα ἀπήγγειλε τοῖς μετ' αὐτοῦ γενομένοις, πενθοῦσι καὶ κλαίουσι·

κἀκεῖνοι ἀκούσαντες ὅτι ζῇ, καὶ ἐθεάθη ὑπ' αὐτῆς, ἠπίστησαν.

μετὰ δὲ ταῦτα δυσὶν ἐξ αὐτῶν περιπατοῦσιν ἐφανερώθη ἐν ἑτέρᾳ μορφῇ, πορευομένοις εἰς ἀγρόν.

κἀκεῖνοι ἀπελθόντες, ἀπήγγειλαν τοῖς λοιποῖς· οὐδὲ ἐκείνοις ἐπίστευσαν.

4 Quum respexissent, ἀναβλέψασαι: id est, ἐπιβλέψασαι: quum sepulchrum uersus conuertissent oculos. Vide suprà 8. c. 24. 6 Qui fuit crucifixus, τὸν ἐσταυρωμένον. Vulgata, crucifixum. Erasmus autem rectè usus est periphrasi: ut significetur agi de re prǽterita. Nam apud Latinos hæc participia etiam paulo aliter usurpantur. Erat autem adscripta interrogationis nota in duobus codicibus. Sed præstat (ni fallor) indefinitè legere, ut melius appareat Angelũ uaticinari quod illi in animo habebant. Vnus tamen Deus est καρδιογνώστης. Sed hoc potuerat Angelus ex manifestis etiam signis colligere: & legationis suæ rationem proculdubio ex eo intellexerat à quo fuerat huic muneri destinatus. 8 Citò, ταχύ. Hoc deerat in uetustis codicibus. 9 Quum autem resurrexisset, ἀναστὰς δέ. In Complutensi editione additur, ὁ Ἰησοῦς Iesus. Admonet autem Theophylactus adscribendam esse distinctionem, qua significetur πρωΐ, ad sequentia pertinere, quod ante eum obseruarat Hieronymus in epistola ad Hedibiã, quæstione tertia, ut Erasmus in annotationibus docet. Causam uerò huic distinctioni quærendæ præbuit, quòd alioquin uideatur Marcus contraria cæteris Euangelistis narrare. Nam Matthæus (inquit Hieronymus) scribit, Vespere sabbathi illucescente in unam sabbathi Dominum surrexisse. Marcus autem, manè resurrectionem eius factam esse commemorat. Hunc igitur nodum ut soluat, recurrit ad illam distinctionem, de qua antè dixi, Aut (inquit) Marci testimonium non recipimus quod in raris fertur Euangelijs: omnibus penè Græciæ libris hoc capitulum in fine non habentibus. Hæc Hieronymus. Ego uerò in hoc capite nihil animaduerto quod cum cæterorum Euangelistarum narratione pugnet, uel diuersi authoris stilum arguat: & testor in omnibus uetustis codicibus quæ nobis uidere contigit, hoc caput inueniri. Reperimus tamen in octauo codice quædam interiecta. Nam post ἐφοβοῦντο γάρ, hæc addita erant eadem manu in ipso contextu, πάντα δὲ τὰ παρηγγελμένα τοῖς περὶ τὸν Πέτρον συντόμως ἐξήγγειλαν. μετὰ δὲ ταῦτα καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἀπὸ ἀνατολῆς καὶ ἄχρι δύσεως ἐξαπέστειλε δι' αὐτῶν τὸ ἱερὸν καὶ ἄφθαρτον κήρυγμα τῆς αἰωνίου σωτηρίας: id est, Omnia autem quæ ipsis fuerãt imperata, celeriter Petro & ipsius comitibus renunciarunt. Postea uerò etiam Iesus ipse ab Oriente

A ab Oriente ad Occidentem per eos ſacrum illum & incorruptum æternæ ſalutis nuncium promulgauit. Sed quis hæc non animaduertat à diuerſo prorſus authore profecta? Certè mihi mirari ſubit eorum audaciã, quos non puduit ſacra profanis tam temerè permiſcere. Quòd autem ad illam quæſtionem attinet, non eſt quòd in ea ſoluẽda multũ laboremus. Nata enim eſt ex falſa uerborum Matthæi interpretatione, de qua ſuo loco diximus: quã etiam ſi admitterem, tamen nuſquam reperio Matthæum, aut alium quempiam Euangeliſtam ſcripſiſſe, ueſpere ne ſabbathi, an uerò circa diluculum primi diei hebdomadæ, quẽ nunc Dominicũ uocamus, Chriſtus reſurrexerit: probabilius eſt ex ijs quæ narrantur Matth. 28. a. 1. 3. 4. diluculo reſurrexiſſe, atq; adeò circa auroram, ut diſertè ſcribit Euſebius eo loco quem paulo antè citaui, receptam nimirum à Græcis opinionem commemorans.

ὕστερον ἀνακειμένοις αὐτοῖς τοῖς ἕνδεκα ἐφανερώθη, καὶ ὠνείδισε τὴν ἀπιστίαν αὐτῶν, καὶ σκληροκαρδίαν, ὅτι τοῖς θεασαμένοις αὐτὸν ἐγηγερμένον, οὐκ ἐπίστευσαν.

14 Poſtremò unà ſedentibus ipſis undecim apparuit, & exprobrauit eis incredulitatẽ eorum, & cordis duritiem: quòd ijs qui ipſum uiderant ſuſcitatum, non crediderant. *Apoſtoli incredduli.* Luc. 24. c. 36. Ioan. 20. c. 19.

καὶ εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες εἰς τὸν κόσμον ἅπαντα, κηρύξατε τὸ εὐαγγέλιον πάσῃ τῇ κτίσει.

15 Et dixit eis: Profecti in mundum uniuerſum, prædicate Euangelium omni creaturæ. Matth. 28. d. 19.

ὁ πιστεύσας καὶ βαπτισθείς, σωθήσεται· ὁ δὲ ἀπιστήσας, κατακριθήσεται.

16 Qui crediderit, & baptizatus fuerit, ſeruabitur: qui uerò non crediderit, condemnabitur. *Fides. Baptiſmus.* Ioan. 12. g. 48.

σημεῖα δὲ τοῖς πιστεύσασι, ταῦτα παρακολουθήσει· ἐν τῷ ὀνόματί μου δαιμόνια ἐκβαλοῦσι, γλώσσαις λαλήσουσι καιναῖς,

17 Signa autem eos qui crediderint, hæc ſubſequentur: Per nomen meum dæmonia eijcient, linguis loquentur nouis: *Miracula.* Act. 16. d. 18. Act. 2. a. 4. & 10. g. 46. Act. 28. a. 5.

ὄφεις ἀροῦσι· κἂν θανάσιμόν τι πίωσιν, οὐ μὴ αὐτοὺς βλάψει· ἐπὶ ἀρρώστους χεῖρας ἐπιθήσουσι, καὶ καλῶς ἕξουσι.

18 Serpentes tollent, & ſi quid lethale biberint, nequaquam nocebit eis: ſuper inualidos manus imponent, & bene habebunt. Act. 28. b. 3.

ὁ μὲν οὖν κύριος, μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, ἀνελήφθη εἰς τὸν οὐρανόν, καὶ ἐκάθισεν ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ.

19 Dominus igitur poſtquam loquutus fuiſſet eis, ſurſum aſſumptus eſt in cœlum, & ſedit à dextra Dei. *Aſſumptio Chriſti.* Luc. 24. g. 51.

14 Poſtremò, ὕστερον. Vulgata, Nouiſsimè. Eraſmus, Poſtea. μετ' ἔπειτα. Ita enim alium nodum ſoluit, quem nectit Auguſtinus libro de conſenſu Euangeliſtarũ 3. cap. 25. Nam exiſtimat hæc euenisſe antequam appareret Chriſtus ad mare Tiberiadis, ſicut refert Ioannes: ideoq; quærit qua ratione dici poſsit hæc apparitio poſtrema. Reſpondeo, Marcum ſummo iudicio, ut breuitati ſtuderet, declarationem reſurrectionis Domini in tres ueluti partes diſtribuiſſe. Primùm enim narrat quomodo mulieribus apparuerit: quod quidem non ſemel factum fuiſſe, ex alijs Euangeliſtis intelligitur. Marcus uerò hæc omnia in unum uelut corpus coniungit. Deinde exponit quomodo eodem die fuerit duobus illis conſpectus, qui rus ibant. In poſtrema demum parte commemorat, quomodo diſcipulis apparuerit: incipiens ſcilicet à prima illa apparitione quæ facta eſt in eo ipſo die quo reſurrexit, quam aliæ poſtea multæ conſequutæ ſunt. Sed eas omnes rurſus in unam uelut hiſtoriam cõtrahit: ideoq; poſtremam hãc apparitionem uocat, quæ ſcilicet ab ipſo die reſurrectionis ad aſcenſionem uſq; porrigitur, ut liquet ex uerſiculo 19. Eandem prorſus rationem ſequitur Lucas poſtremo capite, in quo ita cõnectit primam illam apparitionẽ cum poſtrema, ut niſi quis hoc quod dixi, cõſideret, ſit exiſtimaturus Dominum eo ipſo die quo primùm apparuit diſcipulis, id eſt quo reſurrexerat, in cœlum aſcẽdiſſe, quum dies XL intercedãt, ut ipſe refert Act. 1. Vnà ſedẽtibus, ἀνακειμένοις: id eſt, quum unà domi eſſent. Vulgata & Eraſmus, de accubitu interpretãtur, & ita adhuc cõuertimus, τὸ ἀνακλίνεσθαι, quamuis (ut docet Athenæus) hoc uerbum propriè de remigibus dicatur, quoties adducẽdo remo corpus in trãſtra reſupinãt. Hic autem nõ agi de accubitu, quaſi ſcilicet ipſis cœnantibus interuenerit Dominus, ſatis uidetur declarare temporis circunſtantia quam explicat Lucas. Nam duo illi quibus in uia apparuit Dominus,

C quum iam appeteret ueſpera, domum ingreſsi ſunt, ubi tempus aliquod incipiendæ cœnæ datum eſt. inde, agnito Domino, ſtatim reuertũtur Hieroſolymam, ut iſta diſcipulis nunciarent. Iam uerò quum Emmaus, unde regreſsi ſunt, ſexaginta ſtadijs ab urbe diſtaret, ut diſertè dicit Lucas, certè ut maximè etiam properarint, non niſi ualde profunda iam nocte potuerunt ad diſcipulos peruenire: in quod tempus uix fieri poteſt ut diſcipuli cœnam reiecerint, ut maximè ſit probabile Chriſtum ipſis lugentibus & precantibus, potius quàm cœnantibus interueniſſe. Itaque exiſtimo ἀνακειμένοις, optimè hoc loco explicari poſſe συνκρισομένοις, uel συνεγκειμένοις: quibus uerbis utũtur Lucas & Ioannes eandem hiſtoriam narrantes. Ponitur enim κεῖσθαι pro σῶ interdum, ſicut in iſto Homeri uerſiculo, Iliad. ά. χρυσίῳ κεῖσθαι σὺν ἀρήϊφιν. Vt τὸ ἀνακλίνεσθαι, idem ualeat quòd συνκλίνεσθαι, quod etiam declarat ſimul & unà eſſe, ut in illo Sophoclis· βαλοῦσι χ' ὑμᾶς τρεῖς ἐμοῖ συνκεκλήσονται. Non credidiſſent, οὐκ ἐπίστευσαν. Hic obſeruat Eraſmus ex Hieronymi dialogo ſecũdo aduerſus Pelagianos, in quibuſdam Marci exemplaribus, & maximè in Græcis codicibus hæc ſcripta fuiſſe, Et illi ſatisfaciebant, dicentes: Seculum iſtud iniquitatis & incredulitatis ſubſtantia eſt, quæ non ſinit per immundos ſpiritus ueram Dei apprehendi uirtutem: idcirco iam nunc reuela iuſtitiam tuam. Sed quàm parum hæc conueniant Apoſtolorum perſonæ, & quàm impudenter Marco tribuantur, non eſt (opinor) cur pluribus oſtendere conemur. 15 Omni creaturæ, πάσῃ τῇ κτίσει. Suprà 13. c. 19. annotauimus uarium uſum huius uocabuli in his libris. Hic quidem accipitur pro homine: ſed tamen ſi conuerterimus, omni homini, uel omnibus hominibus, magis quidem Latinum id erit: uerùm non expreſſerimus emphaſin, quæ in hoc dicendi genere latet. Nam uocabulo κτίσις, ſimul indicatur loquentis dignitas: perinde ac ſi diceret Dominus, ſibi iam decretum eſſe, ſicut omnium hominum conditor eſt, ita etiam per uniuerſum orbem terrarum promulgare gratuitæ remiſſionis nuncium: quum antea unam duntaxat gentem Iudæorum hoc beneficio eſſet dignatus, quaſi non etiam reliquas gentes condidiſſet. Denique ſignificatur hoc dicendi genere (quod explicat Petrus Act. 10. e. 14. & 35. & quod Galat. 3. d. 28. dicit Paulus) in Euangelio non eſſe Iudæum neque Græcum, non ſeruum neque liberum, non maſculum aut fœminam. Præterea declaratur his uerbis Apoſtolicam functionem non unius aut alterius Eccleſiæ anguſtijs terminari, ſed totius orbis terrarum finibus comprehendi: neque tamen hoc munus fuit aut uni Petro demandatum, aut in Eccleſia Dei perpetuum. 17 Nouis, καιναῖς. Nouas linguas appellat, non recenter

fabricatas,sed peregrinas,& quas nunquam antea nossent, qui singulari Spiritus munere repentè euadebant earum periti. Planius ergo loquitur Lucas Act.2.a.4. quum ἱτέραις, id est alias & diuersas uocat. A

Cooperator Deus. Miraculorum usus. Heb.2.a.4.

Illi uerò egressi,prædicauerunt ubiq;, Domino unà operante, & sermonem confirmãte per signa subsequentia. 20 ἐκεῖνοι ὁ ἐξελθόντες ἐκήρυξαν πανταχοῦ, τοῦ κυρίου συνεργοῦντος, καὶ τὸν λόγον βεβαιοῦντος διὰ τῶν ἐπακολουθούντων σημείων. ἀμήν.

20 Subsequentia, ἐπακολουθούντων. Subsequentia scilicet eorum doctrinam, quæ istis tanquam sigillis obsignabatur. Neq; enim hæc ad subsequẽte maliquem librum referri possunt. Ex significatione uerò huius uocabuli obseruandum est, oportere cum signis semper coniungere doctrinam: & ita quidem, ut huic priores partes tribuamus: cui scilicet confirmandę illa adhibeantur, ut si falsa est doctrina, idem quoq; de signis & prodigijs ipsis statuamus, quemadmodum docet Dominus Deut.13.a.1.

Sanctum IESV Christi Euangelium secundum Lucam.

Εὐαγγέλιον κατὰ Λουκᾶν.

CAP. I.

QVandoquidẽ multi aggressi sunt componere narrationem earum rerum quarum plena fides nobis facta est,

ΚΕΦ. ά.

1 Ἐπειδήπερ πολλοὶ ἐπεχείρησαν ἀνατάξασθαι διήγησιν περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων, B

IN CAPVT I.

1 Quandoquidem, ἐπειδήπερ. Vulgata, Quoniam quidem. Erasmus, Quoniam. Neutram interpretationem reprehendo: quamuis hæ omnes particulæ à Latinis ferè subijci soleant in oratione. Quia tamen ἐπειδὴ non uidetur propriè causam significare, sed occasionem potius, idcirco aliud uocabulum quæsiui. Aggressi sunt, ἐπεχείρησαν. Vulgata, conati sunt. Significat autem τὸ ἐπιχειρεῖν, (ut rectè obseruat Erasmus) aliquid in manus sumere: quod Latini, ratione non prorsus dissimili, Aggrediendi uocabulo declarant: translatione scilicet non à manibus, sed à pedibus sumpta. quæ significatio diligenter est annotanda, nempe ut istos qui scribẽdi occasionem nostro Euangelistæ præbuerunt, sciamus minimè id prɛstitisse quod erant aggressi. Nam alioquin quid aliud Lucas testaretur, quàm se uelle actum (quod aiunt) agere? Ergo nec Matthæus, nec Marcus ante Lucam scripserunt: de quibus proculdubio magis honorificè esset loquutus. & qui nobis putidas quasdam nugas sub Nicodemi, Nazaræorũ, Thomæ, Aegyptiorũ, Proteuangelij titulis obtrudunt, uiderint quàm bene de Ecclesia Dei mereantur. Cõponere, ἀνατάξασθαι. Vulg. ordinare. Eras. cõtexere, & digerere: quæ ut translatitia repudiaui. Budæus, adstruere: quod nusquam memini legere ea significatione usurpatũ, quæ possit huic loco accõmodari. Ego uerò existimo ἀνὰ pro συνὰ poni, ut diximus Marci 16.c.14. & ἀνατάττεσθαι idẽ declarare atq; τὸ συντάττεσθαι, id est cõponere, siue cõscribere & cõficere. Narrationẽ, διήγησιν. Distinguere oportet, authore Aphthonio, διήγησιν & διήγημα, ut totũ & partẽ. Itaq; διηγήσεως appellatione Lucas intelligit libros ipsos de Christi dictis ac factis conscriptos, quemadmodũ ipse explicat Act.1 a.1. ut ἀνατάττεσθαι διήγησιν, nihil aliud declaret quàm historiã conscribere. Earũ rerum quarũ plena fides nobis facta est, περὶ τῶν πεπληροφορημένων ἐν ἡμῖν πραγμάτων. Ad uerbũ de rebus quæ inter nos fuerũt prorsus certificatæ, uel certioratæ. neq; enim possum Græcũ uocabulũ πληροφορῆσθαι, altero Latino explicare. Vulgata, quæ in nobis cõpletæ sunt rerũ. quæ interpretatio Græcis non respondet. Neq; enim τὸ πληροφορῶ declarat τὸ πληροῦ id est implere, sed plenè certiorare, ut sæpe loquitur Vlpianus Iurisconsultus: unde πληροφορῆσθαι, quum ad personã refertur, significat certiorem ab aliquo fieri, ita ut de re quapiam nulla sit amplius dubitatio. sin autẽ ad res ipsas accommodetur, πεπληροφορημένα πράγματα, dicuntur quæ certis testimonijs ita sunt comprobata, ut de ijs ambigi non possit, nisi C quis uelit apertam ueritatem inficiari. Inde factum, ut Paulus πληροφορίαν uocet partim quidem testimonium illud Spiritus sancti, per quẽ in corda electorum effunditur dilectio, qua nos Deus dilexit, quum peccatores essemus: partim uerò illius testimonij efficaciam in nobis, cuius ui scilicet certò scimus fore, ut nihil nos possit separare à dilectione illa qua nos Deus in Christo dilexit ab æterno. cui πληροφορίᾳ coniuncta est πεποίθησις illa quæ facit ut in medijs afflictionibus gloriãtes, cum fiducia clamemus, Abba Pater. Sunt autem hi proprij & peculiares in electis effectus fidei, à qua fideles appellamur. Itaque qui hanc doctrinam oppugnãt, sciant sese ipsi Christo & toti Christianæ religioni bellum indixisse. Ergo Vetus interpres, quamuis alioqui uideatur summa religione sacros libros interpretatus, tamen quæ significatio sit horum uocabulorum, non uidetur cognouisse, nedum ut uim illorum intellexerit. Erasmus autem paucis quidem expossuit uerborum germanam significationem: sed (quod mirũ est tanto uiro in tam fœlici seculo contingere potuisse) fidei πληροφορίαν, aut non intellexit, aut certè dissimulauit. Fidem enim dici putauit assensionem qua Christi historiæ assentimur: quum quoties de ea fide differitur qua Christũ apprehendimus, & quæ filijs Dei propria & peculiaris est, certam persuasionem declaret gratuitæ & æternę electionis nostræ in Christo, quæ per Spiritum sanctum in nobis agentem, quotidie magis ac magis obsignatur. Idq; ita esse, liquet ex libello de Præparatione ad mortem, in quo præcipuam illam pacis ac consolationis nostræ basin nõ modò non fulsit, sed etiam pro uiribus conuellit. quod ego quidem nullo hominis odio, sed commiseratione potius annotaui: ut qui plus æquo sunt illius scriptis addicti, meliorem sibi, in his quidem rebus, præceptorem quærendum esse intelligant. Sed ad rem redeo. Erasmus igitur conuertit hunc locum his uerbis, earum quæ inter nos certissimæ fidei sunt rerũ: id est, (ut ipse in annotationibus explicat) quæ sunt indubitatis argumẽtis persuasæ. Budęus autem interpretatur, De rebus inter nos exploratis. Atqui (ni fallor) Lucas huc nõ respexit, neq; dicere uoluit fidem adhibitam esse Apostolorum testimonio, sed de ijs rebus se scripturum esse, quarũ plena fides antè sit facta, & quidẽ ab oculatis testibus. Neq; enim hic quæritur sit'ne creditum Apostolorum testimonio, an'non: sed quàm certo testimonio possint ea confirmari, de quibus ipse dicturus est, quum sint alioquin incredibilia.

a Prouꝫ

A καθὼς παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται 2
καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου.

ἔδοξε κἀμοὶ παρηκολουθηκότι ἄνωθεν πᾶ- 3
σιν ἀκριβῶς, καθεξῆς σοι γράψαι, κράτιστε Θεόφιλε,

ἵνα ἐπιγνῷς περὶ ὧν κατηχήθης λόγων τὴν 4

Prout tradiderũt nobis ꝟ qui à principio ſpectatores & miniſtri fuerunt ſermonis:

Viſum eſt etiam mihi, omnia altè *repetita* pénitus conſequuto, ordine *de ijs* ad te ſcribere, præſtantiſsime Theophile:

Vt agnoſcas earum rerum ueritatem quibus

2 Prout tradiderunt, καθὼς παρέδοσαν. Ex hoc loco apparet, Lucam ea ſcripſiſſe quæ auditione acceperat, non tam à Paulo (ut ueterum nonnulli tradunt) quàm ab Apoſtolis, qui cum Chriſto iam inde ab initio erant uerſati. Deinde hoc quoque uidetur eorum ineptias refellere, qui Lucam ſcribunt unum fuiſſe ex ſeptuaginta duobus diſcipulis, cui cum Cleopa apparuerit Dominus. Hæc autem ſomnia nobis peperit quorũdam προσωπολη ψία, qua iampridem uſus eſt Satanas, ut (ſi fieri poſſet) ſacris ſcriptoribus omnem fidem adimeret. Et fuit hoc fortaſsis, patrũ memoria, commiſeratione potius quàm inſectatione dignum, quum denſiſsimæ tenebræ omnem lucis conſpectum hominibus eripuiſſent: nunc uerò in tam manifeſta luce ueritatis, quid non illi merentur, quos non pudet Eccleſię Dei iſta ſomnia obtrudere, quibus ipſa Euangelij ueritas in dubium reuocatur? Spectatores, αὐτόπται, id eſt, διὰ παντὸς. Sic enim ſatis commodè mihi uidetur conuerti poſſe Græcum illud uocabulum, quo ſignificatur qui ſuis oculis aliquid uidit: quem Plautus oculatum teſtem feſtiuè uocat, & teſti aurito opponit. Neque enim quiſquam alienis oculis dicitur quidpiam contemplari. Vulgata, qui ipſi uiderunt. Eraſ. qui oculis ſuis uiderant. Huc autem pertinet, quod ſcribitur 1. Ioan. 1. a. 1. & 3. Miniſtri, ὑπηρέται. Ita uocat Apoſtolos honeſto uocabulo, qui ſcilicet Chriſto affuerunt, publica Euangelij prædicatione occupato: ita tamẽ, ut ipſe potius illis miniſtrarit, quamuis illorum magiſter eſſet ac Dominus, ut teſtatur infrà 22. c. 27. Sermonis, τοῦ λόγου. Sicui placet de Filio Dei intelligere, non reclamo: quia alioquin Lucas non meminerit eius de quo ſcribere conſtituit, ſed in genere dixerit ſe ſcripturum eſſe de rebus quibuſdam quas ab idoneis teſtibus acceperit: quod exordium obſcurum ac fortaſſe uitioſum uideri poſ
B ſet. Eraſmus interpretatur, eorum quæ narrabant: ut ſignificet ſe hæc didiciſſe ex ijs qui rebus ipſis non modò interfuerint, ſed etiam pars eorum magna fuerint, ut loquitur Aeneas ille Virgilianus. Et certè fateor apud Hebræos דבר, interdum id declarare, ſicut ſæpe annotauimus. Quanquam autem uidetur uberior fore ſententia, ſi hæc de Chriſto ipſo accipiamus, ſicut Epiphanius aduerſus Marcellianos diſertè interpretatur: quid, ſi tamen appellatione τοῦ λόγου, non tam res à Chriſto geſtas, quàm ipſam Euangelij prædicationem intelligas, cuius miniſtri fuerunt Apoſtoli poſt mortem Domini? Bellè certè quadrat hæc expoſitio. Quod uerò ad primam illam rationẽ, de qua antè dixi, attinet, oportuiſſe ſcilicet Lucam ſaltem in proœmio attingere cuius hiſtoriã ſcribere inſtituiſſet, nihil mirum ſi Lucas de re nota apud ſuum Theophilum uerba faciens, in eius explicatione minus fuerit ſolicitus. Si quis obijciat, nomen αὐτόπται ad doctrinam non quadrare: reſponſio in promptu eſt, non opus eſſe duo hæc coniungere: quia quum dixiſſet ſpectatores fuiſſe τῶν πραγμάτων, addidit etiam λόγου miniſtros. Etiam apparet τοῦ λόγου, non modò ad ὑπηρέται, ſed etiam ad αὐτόπται pertinere. Non poſſunt autem Apoſtoli dici Euangelicę prædicationis ſpectatores & miniſtri, niſi diuerſa & temporis & perſonarum ratione, ut hæc expoſitio cum illa ſuperiore Eraſmi prorſus uideatur coniungenda. 3 Omnia, πᾶσιν. Hoc nonnulli ad Apoſtolos referunt, quos aſſectatus fuerit Lucas, ut rem totam ex ipſis cognoſceret. Sed præſtat ad ea referre de quibus ſe ſcripturum profitetur. Altè *repetita*, ἄνωθεν. Sic à Latinis dicuntur proœmia altè repetita, quæ à primis initijs & ipſa uſque origine ducuntur. Vulgata & Eraſmus, ab initio: id eſt, ἀπ' ἀρχῆς. Alij, denuò: quæ interpretatio non conuenit cum participio παρηκολουθηκότι. Budæus interpretatur, pridem: id eſt, πάλαι. Sed res ipſa oſtendit quomodo hoc aduerbium ſit accipiendum hoc loco, quum Lucas multo altius quàm cæteri Euangeliſtæ hanc hiſtoriam ſit exorſus. Addidi autem participium Repetita, partim ut planior eſſet ſententia, partim ut mollius cohærerent duo aduerbia ἄνωθεν & ἀκριβῶς. Penitus, ἀκριβῶς. Græcum hoc uocabulum (ut etymologia oſtendit) illi Latino prorſus reſpondet. Penitus enim Latinis idem declarat atque Intrinſecus, & ad intima uſq; ut apud Virgilium Aeneidos 3, — & penitus cauſas tentare latentes. ἀκριβῶς autem à Græcis dicitur παρὰ τὸ ἐκ ἄκρου βαίνειν, id eſt, quòd ab imo ad ſupremum aſcendatur: quod eſt exquiſitæ & perfectæ diligẽtiæ. Vulgata, exactè: quæ interpretatio eſt planè barbara. Eraſmus, exacta diligẽtia: quæ-
C ſita ſcilicet periphraſi propter aduerbium κάνωθεν proximè præcedens. Quidam, accuratè: id eſt, ἐπιμελῶς. Alij, diligenter: id eſt, φιλοπόνως. Conſequuto, παρηκολουθηκότι, id eſt καταμαθόντι καὶ πεπυσμένῳ, quum perdidicerim & intellexerim: ut rectè (mea quidem ſententia) explicat Budæus in Commentarijs. Nam uerum quidem eſt quod Eraſmus tradit, τὸ παρακολουθῶν propriè ſignificare aliquem aſſectari, ut Græci loquũtur, τὸ παρὰ πόδας ἀκολουθῶν καὶ συμπαρεμπορεύεσθαι: & de rebus etiam ipſis dici, quas qui ita conſectetur ut nihil prætermittat, dicatur παρακολουθῆσαι. Sed Lucam opinor aliquid amplius ſignificare, ſe nimirum ita hæc eſſe conſectatum, ut etiam perdidicerit. Nam alioquin non omnia conſequimur quæ conſectamur aut perueſtigamus: ut accipiendum eſt illud Ciceronis 2. Verr. Habeo autem certam uiam atque rationem qua omnes illorum conatus inueſtigare & conſequi poſsim. Itaq; non puto ſatis exprimi Lucæ ſententiam ab ijs qui uel Conſectandi uel perueſtigandi uocabulo uti maluerunt: quum alioquin τὸ παρακολουθῶν multis locis optimè poſsimus eo etiam modo interpretari: & Perueſtigare potius reſpõdeat τῷ ἀνιχνεύειν, quo utitur Lycophron initio Alexandræ. Vide 2. Timoth. 3. c. 10. Ordine, καθεξῆς, id eſt diſtinctè & diſtributè, ut ij ſolent qui ad ſcribendam hiſtoriam aliquod iudicium afferunt. quam laudem Ambroſius meritò tribuit Lucæ. Vulgata, ex ordine. Eraſmus, deinceps. Græcum autem aduerbium propriè declarat Cohærenter, παρὰ τὸ ἑξῆσθαι. Præſtantiſsime, κράτιστε. Vulgata & Eraſmus, optime: id eſt, ἄριστε. Annotat tamen Eraſmus diuerſas interpretationes. Poteſt enim κράτιστος deduci uel à κράτος, quod robur & imperium declarat: uel à κρατεῖν, id eſt uincere, ſiue compotem eſſe, quaſi plurimum pollentem aut potentiſsimum dicas: uel à κράτιλλον, quod etiam potentiorem & potiorem ſignificat: quam poſtremam expoſitionem ut ſimpliciſsimam ſelegi. Conuenit autem hoc epitheton uiris principibus, & qui magna ſunt authoritate. Itaque tribuitur Felici Act. 23. f. 26. & Feſto, Act. 26. f. 25. utrique Iudææ præſidi. Fuit igitur hic Theophilus, cui Lucas utrunque ſuum librum inſcribit, inſignis quiſpiam princeps, quales paucos ſemper habuit Eccleſia Dei. Adiunctũ enim epitheton omnino uidetur oſtẽdere propriũ alicuius nomen eſſe: neque inde efficitur, uni duntaxat homini Lucam, aut potius Spiritum ſanctum, iſta ſcripſiſſe. 4 Agnoſcas, ἐπιγνῷς. Vulgata, cognoſcas, id eſt γνῷς. quod rectè emendauit Eraſmus, Theophylacti authoritatem ſequutus, qui hoc uerbum ita expoſuit, ut ſignificet eius rei, quam utcunq; ſemel cognoueris, maiorem deintegro cognitionem capere. Earum rerum ueritatem, quibus fuiſti informatus, περὶ ὧν κατηχήθης λόγων ἀσφάλειαν ἐπίγνοις

uocat(Hebrçorum more)idipſum de quo dicturus eſt. κατηχῆν uerò apud Lucam & Paulũ ſignificat religionis rudimenta docere,ut magiſtri ſolent in ludo,uoce nimirum potius quàm ſcriptis.unde κατηχούμενοι in uetere Eccleſia uocati. Vt autem melius intelligeretur de prima illa inſtitutione hic agi, quæ uiuam præceptoris uocem requirit, malui informatum dicere,quàm edoctum uel eruditum.Sic enim uideo etiam in re diſsimili ſemel uſurpatũ, Act. 21.d.21.ubi κατηχῆσαν omnino id declarat quod uernaculo ſermone dicimus,*ils ont eſté informez*.Cicero uerò de prima illa inſtitutione loquens:Nam ut primùm,inquit,ex pueris exceſsit Archias,atq; ab his artibus quib.ætas puerilis ad humanitatem informari ſolet,ſe ad ſcribendi ſtudium contulit.Porphyrius quoq; initio ἐμψυχικῶν ſectumẽtum, παιδικὴν κατήχησιν uocat. quod annotare placuit propter eos qui apud profanos ſcriptores negãt hoc uocabulum inueniri.Cæterùm ἀσφάλειαν non conuerti Certitudinem,cum Eraſmo(nam hoc uocabulum apud idoneos authores non legi)ſed ueritatem,id eſt ἀλήθειαν, cum uetere interprete.Neq; enim hic quæritur(opinor)quàm firma, ſed quàm uera ſit Euangelij doctrina:quæ duo ut ſeparari uix poſsint,diſtingui tamen debent. A

fuiſti informatus.

Zacharias. 3.Paral.24.a.1. Eliſabeth.

5 FVit in diebus Herodis illius regis Iudææ ſacerdos quidam nomine Zacharias, ex uice Abia, uxor uerò ipſius erat ex filiabus Aaron, & nomen eius Eliſabet.

6 Erant autem iuſti ambo coram Deo,incedẽtes in omnibus mandatis, & conſtitutis Domini inculpatè.

5 Ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Ἡρῴδου τοῦ βασιλέως τῆς Ἰουδαίας, ἱερεύς τις ὀνόματι Ζαχαρίας, ἐξ ἐφημερίας Ἀβιά· καὶ ἡ γυνὴ αὐτῷ ἐκ τῶν θυγατέρων Ἀαρών, καὶ τὸ ὄνομα αὐτῆς Ἐλισάβετ.

6 ἦσαν δὲ δίκαιοι ἀμφότεροι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, πορευόμενοι ἐν πάσαις ταῖς ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι τοῦ κυρίου ἄμεμπτοι.

5 In diebus,ἐν ταῖς ἡμέραις.Id eſt temporibus:pro quo diſertiores Græci dicerẽt ἐπὶ ἡρῴδου. Illum autem Hebraiſmum libens retineo : quo nimirum optimè exprimitur quàm breuis & caduca ſit bonorum etiam regum poteſtas,nedum ut ſit perpetua quorundam tyrannis. Illius Regis,τοῦ βασιλέως. Articulum expreſsi, cuius uis eſt hoc loco διακριτικὴ.Voluit enim(ni fallor)Lucas Herodem illum Magnum Iudææ Regem ab Herode Galilææ Tetrarchia diſtinguere. Ex uice, ἐξ ἐφημερίας. Quod Hebræi uocant מחלקות & משמרת & משרת: id Græci interpretes non modò διαίρεσιν, ἀφορισμὸν, & κλῆρον, id eſt diſtributionem ſiue claſſem,munus & ſortem conuertunt, ſed etiã ἐφημερίαν:idcirco nimirum,quòd ſorte diſtributis ſacerdotibus ex poſteritate Aaron(ut ſcribitur 1.Paral.24.a.1.)ſingulæ familiæ certis dierũ uicibus Sacerdotij munus obibant. Ex filiabus,ἐκ θυγατέρων:id eſt,ex poſteritate.quod Hebræorum idioma alibi expoſuimus. Minimè autem mirandum eſt Eliſabeth cognatam fuiſſe Mariç,quç ex tribu Dauidis erat.Lex enim illa qua cauetur ut filiæ nubant uiris ex ſua tribu(ſicut ſcriptum eſt Num.36.b.8.)quum huc ſpectaret,ne tribuum diſtributiones confunderentur,non impediebat quominus cæteræ tribus cum Leuitica affinitatem inirent, quia Leuitis nulla propriè aſsignata fuerat portio. 6 Coram, ἐνώπιον. Hebraicè בעני יהוה,id eſt in oculis & conſpectu Domini. Vulgata, ante:id eſt, ἐναντίον. Eſt autem hic Hebraiſmus diligenter obſeruandus,& planè dignus qui omnibus linguis uſurpetur. Ita enim optimè diſtinguitur uera illa & germana pietas à falſa & adulterina,ut eos demum ſciamus bonos uiros eſſe,qui non ex opinione aut longa conſuetudine,ſed ex uerbo Dei uitam inſtituunt:deinde qui quales uideri uolunt,tales re ipſa exiſtunt in intimo animi receſſu,quouſq; penetrare uni Deo licet.Hæc inquam eſt huius Hebraiſmi emphaſis.Qui uerò ex hoc loco & ſimilibus conãtur iuſtitiam illam operum ſtabilire, quorum meritis ſalus noſtra uel in ſolidum, uel ex aliqua parte nitatur, illi ſe & indoctos & blaſphemos eſſe ſciant. Incedentes,πορευόμενοι, id eſt uiuentes. Sic enim accipitur hoc loco πορεύεσθαι & in epiſtolis Petri & Iudæ ſæpe: quum reliqui potius utantur uerbo περιπατεῖν, pro quo dicunt Hebræi חלך. Eraſmus,uerſantes:id eſt, ἀναστρεφόμενοι. Nos hunc quoq; Hebraiſmum ſeruauimus:ex quo ſcilicet perſpicuè intelligitur,mandata Dei quaſi inſtar uiæ eſſe probis & integris hominibus,intra quorum fines ſeſe contineant:ut neque ad dextram,neque ad ſiniſtram deflectant,donec perueniant ad metam. In omnibus mandatis & conſtitutis, ἐν πάσαις ἐντολαῖς καὶ δικαιώμασι. Sæpe in Sacris literis ubi agitur de Lege Dei, tria hæc uocabula coniunguntur עדות חוקים משפטים:quç Græci interpretes conuertunt ἐντολὰς, δικαιώματα, κρίματα. Videtur autem mihi eorum opinio probabilis, qui quoties iſta coniunguntur, τὰς ἐντολὰς exponunt eam Legis partẽ quam Moralem uocant: in qua ſcilicet præcipitur quid Deo,quid proximo debeamus:δικαιώματα uerò ſacros ritus totamq; adeò ceremonialem Legem : κρίματα denique eam partem quæ ad forenſes controuerſias pertinet, quam Iudicialem appellant. Cauſa autem manifeſta eſt cur Lucas non ſolùm mentionem fecerit τῶν ἐντολῶν, ſed etiam τῶν δικαιωμάτων : quia nimirum Zacharias unus erat ex ſacerdotum principibus.item cur tertiam ſpeciem Legis præterierit:quia ſcilicet iudicia penes Romanos erant, niſi quum de cauſis religionis agebatur. Cæterùm τὰ δικαιώματα propriè apud Græcos declarant quæcunq; profert aliquis, ut ius ſuum tueatur.ut apud Thucydidem libro primo, δικαιώματα μὲν οὖν τάδε πρὸς ὑμᾶς ἔχομεν ἱκανὰ κατὰ τοὺς τῶν Ἑλλήνων νόμους. Demoſthenes περὶ στεφ.uocat τὰ δίκαια,& Terentius in Phormione Iuſta interpretatur. Sed Græci Bibliorum interpretes hoc uocabulum poſtea ad totam Legem Dei, ac præſertim ad ſacros ritus tranſtulerunt: ita nimirum maximè commendata lege quòd certa ſit omnis uirtutis ac præſertim pietatis regula. Itaque uulgò ſolent ad uerbum conuertere Iuſtificationes : quam interpretationem idcirco tantùm reieci,ut hanc quoque occaſionem calumniandæ iuſtificationis ex fide præciderem : quum alioquin τὸ δικαιοῦν iuſtificare, & τὸν δικαίωσιν iuſtificationem interpretari malim, quàm noua uocabula quærere cum infirmorum offenſione.Quidam conuertit Inſtituta:ſed hoc uocabulo uidetur ſignificari conſuetudo non perſcripta, quæ ſcilicet uſu potius quàm legislatoris authoritate inualuit: ut apparet ex illo Ciceronis loco in Piſonem: Qui eius ciuitatis,in qua in principum numero uultis eſſe,nõ leges,non inſtituta,non mores, non iura noritis. Hic uerò agitur de ritibus ſacrorum à Deo acceptis, & à Moſe promulgatis ac perſcriptis, ut ipſa Hebraici uocabuli notatio declarat.Itaque uidetur paulo melius hoc exprimi,ſi Conſtituta uoces, quo nomine utitur Cicero in ea ſignificatione,libro ad Atticum ſecundo. Inculpatè,ἀμέμπτως,id eſt ἀμύμονες,ut loquitur Homerus:eiuſmodi ſcilicet quos nemo iure poſſet culpare,quum ſint(ut Eraſmus conuertit)irreprehenſibiles,id eſt ἀνεπιλήπτους, ut loquitur Paulus 1. Timoth. 3.a.2. Nomen autem conuerti per aduerbium,ut amphiboliam uitarem.Vulgata, ſine querela,id eſt de quibus nemo unquam queſtus fuerat:quam laudem Eraſmus maiorem eſſe putat,quàm ſiquis innoxius dicatur: id eſt,ἀνάλυτοι.At ego contrà,quum non ſit æſtimanda probitas ex uulgi iudicio,qui ferè optimos quoſq; perſequitur,magis laudabilem eius uitam eſſe puto qui nihil admiſerit iuſta reprehenſione dignum,& millies tamen ſit accuſatus, B C

A cusatus, quàm qui flagitiosè uixerit, & nullum inuenerit reprehensorem. Itaque ἄμεμπτον dici puto, nõ qui improbis etiã ipsis satisfecerit, sed qui uerè fuerit (ut inquit ille) Integer uitæ, scelerisq; purus. qualis præcipuè fuit Christus Dominus noster, toties ab improbis uexatus. Sed hic obseruandum est quod Paulus scribit, Rom. 4.a. 2. Si Abraham ex operibus iustificatus est, habet quod glorietur, sed non apud Deum. Item 1. Corinth. 4. a 4. Nullius mihi sum conscius, sed non in hoc iustificatus sum. Quum enim quæritur de ea iusticia quæ nos facit Christi cohæredes, tota eius laus Christo in solidum tribuenda est: qui quidem nobis per fidem gratuitò imputatur, ut stet illud Dauidis firmum, Non iustificabitur in conspectu tuo ullus uiuens: & illud Pauli Galat. 2.d.21. Si ex Lege est iusticia, frustra nimirum Christus mortuus est. Denique hoc loco & similibus alijs sciamus iustitiæ ipsius fructus & testimonia, non causam describi.

καὶ ἦν αὐτοῖς τέκνον, καθότι ἦν ἐλισάβετ στεῖρα, καὶ ἀμφότεροι προβεβηκότες ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν ἦσαν. 7

Nec erat ipsis proles, eo quòd esset Elisabeth sterilis, & ambo prouecti iam essent ætate.

ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἱερατεύειν αὐτὸν ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτοῦ, ἔναντι τοῦ θεοῦ. 8

Factum est autem, quum is sacerdotio fungeretur in ordine uicis suæ ante Deum,

κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας, ἔλαχε τοῦ θυμιάσαι, εἰσελθὼν εἰς τὸν ναὸν τοῦ κυρίου 9

Secundum morem functionis sacerdotalis sortitus est *munus* suffimenti faciendi, postquam ingressus esset in templum Domini.

καὶ πᾶν τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ ἦν προσευχόμενον ἔξω τῇ ὥρᾳ τοῦ θυμιάματος. 10

Et omnis multitudo populi erat foris orans tempore suffitus. Leuit. 16.d.17. Exo. 30.a.7.

ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος κυρίου, ἑστὼς ἐκ δεξιῶν 11
τοῦ θυσιαστηρίου τοῦ θυμιάματος.

Visus autem est ei Angelus Domini, stans à dextra altaris suffitus.

B καὶ ἐταράχθη Ζαχαρίας ἰδὼν, καὶ φόβος ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτόν. 12

Et Zacharias turbatus est eo uiso, ac timor incidit super eum. *Zachariæ promittitur filius Ioannes.*

εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἄγγελος· μὴ φοβοῦ, Ζαχαρία· διότι εἰσηκούσθη ἡ δέησίς σου, καὶ ἡ γυνή σου ἐλισάβετ γεννήσει υἱόν σοι, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰωάννην. 13

Dixit autẽ ad eum Angelus: Ne timeas, Zacharia: quoniam exaudita est deprecatio tua: uxorq; tua Elisabeth gignet tibi filium, & uocabis nomen eius Ioannem.

καὶ ἔσται χαρά σοι καὶ ἀγαλλίασις, καὶ πολλοὶ ἐπὶ τῇ γεννήσει αὐτοῦ χαρήσονται. 14

Et erit gaudio tibi & exultationi, multiq; super eius natiuitate gaudebunt.

ἔσται γὰρ μέγας ἐνώπιον τοῦ κυρίου, καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ, καὶ πνεύματος ἁγίου πλησθήσεται ἔτι ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ. 15

Erit enim magnus coram Domino, & uinum siceraq; non bibet: & Spiritu sancto implebitur etiam ab utero matris suæ: *Ioannes qualis futurus.*

καὶ πολλοὺς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐπιστρέψει ἐπὶ κύριον τὸν θεὸν αὐτῶν. 16

Multosq; filiorum Israel conuertet ad Dominum Deum ipsorum. Malach. 4.b.5. Matth. 11.b.14.

9 Sortitus est, ἔλαχε. Vulgata, sorte exijt. Erasmus, sorte illi obuenit. Ego non uideo cur quærenda fuerit periphrasis, quum apud Latinos Sortiri, quemadmodum apud Græcos λαγχάνειν, non modò significet sortem proijcere, sed etiam sortitione aliquid cõsequi. Liuius libro quarto belli Maced. Illa tacita suberat cura, ne nouus COS. Græciam prouinciam sortiretur. *Munus* suffimenti faciendi, τοῦ θυμιάσαι. Vulgata, ut incensum poneret. Solet enim pro suffimento incensum dicere. Erasmus, ut odores incenderet. Ego eam interpretationem sum sequutus, quæ propius abest à Græcis. Docent enim Grammatici, quando τὸ λαγχάνειν coniungitur secundo casui, subaudiendum esse μέρος uel ἔργον, quod nos expressimus: ideoq; in sequente participio conuertendo usi sumus periphrasi. In templum, εἰς τὸν ναὸν. Hic manifestè distinguit Atrium à Templo, quod in Sanctum & in Sanctum sanctorum diuidebatur. Dicitur enim populus foris fuisse: extra Sanctum scilicet, in quo erat ara suffimenti collocata, quum populo nõ liceret Atrij fines egredi. Atrium autem ipsum uocatur ἱερὸν Matth. 21.a.12. & in Actis Apostolorum sæpe.

C 14 Gaudio, χαρά. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, gaudium. Sed puto nomen Ioannis repetendum ἀπὸ κοινοῦ, ut locus sit appositioni & Hebræis & Græcis familiari, quam Latini exprimunt tertio casu. 15 Coram Domino, ἐνώπιον τοῦ κυρίου. Hebraismus, quo significatur singularis quædam præstantia, ut Genes. 10.b.9. dicitur Nembrod גבור צידה לפני יהוה, id est robustissimus uenator coram Domino. Sicera, σίκερα. Vocabulum Hebræum retinuimus quo significatur, ut inquit Basilius κατὰ μεθύοντων, ὧν τὸ ἀνωμάλημα μέθῃ ὑπεύθυνόν ἐστι, à שכר quod declarat inebriare, ut rectè obseruat Erasmus. Inde fortasis Galli potionem illam quam conficiunt ex pomis, uocant *du Sidre*. Sed quod quidam (ut etymologiam Hebræam adumbraret) temetum cõuertit, mihi non placet. Sicera enim manifestè hoc loco distinguitur à uino, ut Leuit. 10.b.9. Temetum autem antiquum fuisse nomẽ quo significabatur uinum, declarat Plin. lib. 14. cap. 13. Etiam, ἔτι. Vulgata, adhuc: quæ interpretatio non conuenit. nisi pro ἐκ κοιλίας ex utero, legas ἐν κοιλίᾳ in utero. Fortasis enim respicit quod postea refertur uersu 41. Sed omnes codices constanter scriptũ habebant, ἐκ κοιλίας. Eras. iam inde ab utero: ut uideatur ἔτι accepisse pro ἤδη, quam enallagen admitterẽ, si idonei authoris testimonio esset confirmata. Nihi aũt uidetur ἔτι hoc loco esse particula αὐξήσεως, quæ respõdet Hebrẽo aduerbio גם, sicut usurpatur Psalm. 14.a.3. aut certè accipi pro prẽterea, ita ut cohæreat cum uerbo πλησθήσεται, quasi scriptum fit καὶ ἔτι πλησθήσεται πνεύματος ἁγίου ἐκ κοιλίας, & prætera implebitur Spiritu sancto ab utero.

17 Conuertet, ἐπιστρέψει, id est faciet ut multi resipiscentes se conuertant ad Deum à quo desciuerant. Nam (ut alibi ostendimus) Resipiscentia uocatur ab Hebrẽis cõuersio: quod in uernaculo nostro sermone retinuimus. Quidam uertit, reconciliabit: qui quamobrem à Grẽcis discesserit, nescio. Nam si proprium uocabulum quẽrebat, non uideo quem potuerit meliorem Latinitatis authorem sequi Cicerone, qui sic loquitur lib. de Natura deorum primo: Quo facilius (inquit) animos imperitorũ ad deorum cultum à uitæ prauitate cõuerterent. Deinde impropriè loqui existimo, qui Ioannem dicat Israelitas Deo reconciliasse. Hoc enim unius Christi est, quãuis Deus in ore ministrorum Euangelij posuerit reconciliationis sermonem: neq; usquam (ut opinor) ita loquitur Spiritus sanctus.

Nam ipſe præcedet in conſpectu eius, cum ſpiritu & uirtute Eliæ, ut conuertat corda patrum in filios, & contumaces ad prudentiam iuſtorum: ut paret Domino populum inſtructum.

17 καὶ αὐτὸς προελεύσεται ἐνώπιον αὐτοῦ, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου, ἐπιστρέψαι καρδίας πατέρων ἐπὶ τέκνα, καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων, ἑτοιμάσαι κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον.

Incredulus Zacharias, mutus efficitur.

Tunc dixit Zacharias ad Angelum: Quo *argumento* iſtud noſcam? ego enim ſum ſenex, & uxor mea prouecta eſt ætate.

18 καὶ εἶπε ζαχαρίας πρὸς τὸν ἄγγελον· κατὰ τί γνώσομαι τοῦτο; ἐγὼ γάρ εἰμι πρεσβύτης, καὶ ἡ γυνή μου προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῆς.

Gabriel.

Et reſpondens angelus, dixit ei: Ego ſum Gabriel qui aſto in conſpectu Dei: miſſuſq; ſum ut loquar ad te, & hæc tibi læta nunciem.

19 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῷ· ἐγώ εἰμι Γαβριὴλ ὁ παρεστηκὼς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ· καὶ ἀπεστάλην λαλῆσαι πρός σε, καὶ εὐαγγελίσασθαί σοι ταῦτα.

Et ecce ſilebis, nec loqui poteris *ad eum* uſque diem quo hæc fiant: propterea quòd non credidiſti ſermonibus meis, qui implebuntur in tempore ſuo.

20 καὶ ἰδοὺ ἔσῃ σιωπῶν, καὶ μὴ δυνάμενος λαλῆσαι ἄχρι ἧς ἡμέρας γένηται ταῦτα, ἀνθ' ὧν οὐκ ἐπίστευσας τοῖς λόγοις μου, οἵτινες πληρωθήσονται εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν.

17 In conſpectu eius, ἐνώπιον αὐτοῦ: id eſt, ita ut ſolent qui reges & principes antegrediuntur. Solent enim habere qui antecedant: quos ubi conſpexeris, ſtatim intelligas Regem non procul abeſſe. Loquitur ergo ἐμφατικώτερον quàm ſi dixiſſet, Antecedet eum, ut nuper quidã interpretatus eſt, ne hebraiſſare uideretur. Nam omnes Prophetæ anteceſſerunt Chriſtum. Sed unus Ioannes quaſi apparitoris uice fuit, ut annotauimus Marc. 1. a. 2. Cum ſpiritu & uirtute Eliæ, ἐν πνεύματι καὶ δυνάμει Ἠλίου. De enallage præpoſitionis ἐν pro σύν alibi diximus. Spiritum autem per metonymiam uſitatum eſt Sacris ſcriptoribus uſurpare pro gratuitis donis quæ in nobis efficit Spiritus ſanctus. Additur δυνάμει ad ſignificandam illorum donorum præſtantiam, quæ in Ioanne non minora aut maiora etiam fuerunt quàm in Elia: quem tamen unum cum Ioanne confert, non modò habita perſonarum ratione, ſed etiam eorum temporum in quæ uterque incidit, & eius rationis uitæ quam uterque fuit ſequutus. Vt conuertat, ἐπιστρέψαι. In editione Græca ueteris Teſtamenti legimus ἀποκαταστήσει, id eſt in priorem ſtatum reſtituet, eodem ſenſu. Placuit tamen hoc annotare, ut ſciamus illam editionem qua utimur, diuerſam eſſe ab ea qua uſi ſunt Apoſtoli: ut facilè intelliget qui utranq; compararit. Cæterùm quia quod hic dicitur de Ioannis munere, cum eo uidetur prorſus pugnare quod Chriſtus de ſe dicit infrà 12. g. 51. & 53. ſciendum eſt hic agi de uero & proprio Euangelij fine: illic autem Chriſtum diſſerere de prædicationis Euangelicæ euentu, quæ longè maximam mundi partem offendit. Sed hoc tribui Euangelio non poteſt, niſi κατὰ συμβίβασιν, quum ſit doctrina ueræ concordiæ ac pacis, ſicut Angeli è cœlo teſtati ſunt. Significat igitur Propheta, fore ut Iohannes ille Chriſti apparitor uehementiſsima ſua oratione homines compellat ad reſipiſcentiam, ut concordibus animis Euangelij nuncium accipiant: quum antea nec patribus cum filijs, nec filijs cum patribus conueniret: eſſentq; & illi paternæ charitatis, & iſti ſuæ in parentes pietatis immemores. Commemorauit enim Propheta eas inimicitias, ex quibus maximam in humana ſocietate perturbationem oriri neceſſe eſt, ut cæteræ quoque συνυπακουόντως intelligãtur. Contumaces, ἀπειθεῖς. Vulgata, incredulos, id eſt ἀπίστους, quemadmodum ἀπιστῶν & ἀπειθῶν ſæpe confundit. Sunt autem (fateor) hæc uitia coniuncta, ſed tamen diſtinguenda, hoc præſertim loco, ubi agitur de filiorum erga patres officio: ut nemo nõ uideat, de filiorum contumacia potius quàm de diffidentia loqui prophetam. Eraſmus, inobedientes conuertit: quod uocabulum non legi apud idoneos authores. Ad uerbum, imparentes, quod reperias apud Feſtum. Sed malui uſurpare ſynonymon, quàm obſoletam uocem uſurpare. Nam inobſequentes apud unum Senecam reperio, immorigeros nuſquam. Ad prudentiã iuſtorum, ἐν φρονήσει δικαίων. Nonnulli interpretantur, prudentia iuſtorum: id eſt, non ui, ut homines inconſiderati faciunt: ſed prudenti & ſobria oratione, ut boni uiri ſolent. Sed hanc interpretationem non admitto: primùm quia nihil tale legitur in Malachia, unde petitus eſt hic locus: deinde quia hoc membrum ita uidetur explicandum, ut ſuperiori reſpondeat. Malo igitur ἐν pro εἰς poſitum eſſe, ut infrà 23. f. 42. ſicut in hunc locum obſeruat Eraſmus, & nos ſæpe iam annotauimus. Idem autem ualet εἰς quod ἐπὶ in ſuperiore membro, id eſt πρὸς, ſicut Latinè In, pro Erga uel Aduerſus, poni ſolet. Pulchrè igitur Angelus ita citat uaticinium prophetæ, ut ſimul explicet. Nam pro eo quòd ſcripſit Malachias, Erga patres, dixit Angelus, Ad prudentiã iuſtorum: attingens nimirum duas illas res quibus adduci poſſunt filij ad reuerendos patres: nempe ſi & prudentes & bonos uiros eſſe cognouerint, quales ſcilicet illos efficiet Ioannis prædicatio, ut uiciſsim his artibus ſibi filios adiungant: nempe ut quum Dominus paulò pòſt uenerit, paratos habeat auditorum animos. Neq; enim locus eſſe poteſt Euangelio, ubi nec patres nec filij officium faciunt: id eſt, ubi pacis ac concordiæ Spiritus non regnat. Ideo etiam Angelus hanc appendicem adiunxit, quę apud prophetam non extat, ut huius coniunctionis ſcopus ac finis intelligeretur. Quidam autem ἐν φρονήσει interpretatur, ad frugalitatem, id eſt εἰς σωφροσύνην: quàm rectè, ipſe uiderit. Ad me quidem quod attinet, φρόνησιν αὐτὶ τῆ σωφροσύνης nuſquam legi: neq; de frugalitate hic agi puto. Inſtructum, κατεσκευασμένον. Vulgata, plebem perfectam, id eſt λαὸν κατηρτισμένον, quod neque uſquam legimus, neq; putamus conuenire. Quamuis enim baptiſmus Ioannis non fuerit nudum (ut quidam uolunt) reſipiſcentiæ ſymbolum, ſed annexam habuerit peccatorum remiſsionem in ſanguine Chriſti iamiam uenturi: tamen cõſtat ipſius miniſteriũ, ſi cum Chriſti prædicatione cõferatur, quaſi rudem fuiſſe doctrinæ Euangelicæ informationem, ut populum perfeciſſe dici non poſsit, ſed uias tantùm Domino uenienti præparaſſe. 18 Quo *argumento*, κατὰ τί: id eſt, τίνι, uel ἐν τίνι, ut ſæpe apud Paulum διὰ τί χάριν, pro χάριτι. Vulgata, Vnde, id eſt πόθεν, ſenſu rectè expreſſo. Prouecta eſt ætate, προβεβηκυῖα ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτῶν. Vulgata ad uerbum, Proceſsit in diebus ſuis, ut ſuprà quoq; uerſu 7. quẽ Hebraiſmum non putaui neceſſariò retinendum. 19 Qui aſto, ὁ παρεστηκὼς: id eſt, qui appareo Domino, ut Latini loquũtur. Eraſmus, qui aſtiti. Sed non uideo cur mutãda fuerit uetus interpretatio. Vtitur enim præterito perfecto, reſpiciens illud ſcilicet quod facere conſueuerat: & ubicunq; ſunt Angeli, ſunt in Dei conſpectu, parati ſcilicet ad capeſſenda eius imperia. Sic enim Hebræi de regum & principum miniſtris loqui ſolent, quemadmodum à Latinis uocantur apparitores, quòd in magiſtratus conſpectu ſemper appareant.

21 Erat

A καὶ ἦν ὁ λαὸς προσδοκῶν τὸν ζαχαρίαν· καὶ ἐθαύμαζον ἐν τῷ χρονίζειν αὐτὸν ἐν τῷ ναῷ. 21 Erat autem populus expectans Zachariã, & mirabantur quòd is tardaret in templo.

ἐξελθὼν δὲ οὐκ ἠδύνατο λαλῆσαι αὐτοῖς. καὶ ἐπέγνωσαν, ὅτι ὀπτασίαν ἑώρακεν ἐν τῷ ναῷ. καὶ αὐτὸς ἦν διανεύων αὐτοῖς, καὶ διέμενε κωφός. 22 Egressus uerò ille non poterat loqui ipsis: & agnouerunt quòd uisionem uidisset in templo. Nam ipse innuebat eis: permansitq; mutus.

καὶ ἐγένετο ὡς ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τῆς λειτουργίας αὐτοῦ, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. 23 Et factũ est, ut impleti sunt dies officij ipsius, abijt domum suam.

μετὰ δὲ ταύτας τὰς ἡμέρας συνέλαβεν ἐλισάβετ ἡ γυνὴ αὐτοῦ, καὶ περιέκρυβεν ἑαυτὴν μῆνας πέντε, λέγουσα· 24 Post eos autem dies concepit Elisabeth uxor eius: & occultabat se mensibus quinque, dicens: *Concipit Elisabeth sterilis.*

ὅτι οὕτω μοι πεποίηκεν ὁ κύριος ἐν ἡμέραις αἷς ἐπεῖδεν ἀφελεῖν τὸ ὄνειδός μου ἐν ἀνθρώποις. 25 Nempe ita mihi fecit Dominus in diebus quibus *me* respexit, ut auferret probrũ illud meum inter homines.

ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριὴλ ἀπὸ τοῦ θεοῦ εἰς πόλιν τῆς γαλιλαίας, ᾗ ὄνομα ναζαρέτ, 26 In mense autem sexto missus est Angelus Gabriel à Deo in urbem Galilææ, cui nomen Nazareth, *Angelus, salutata Maria, annũciat Christi natiuitatem.*

πρὸς παρθένον μεμνηστευμένην ἀνδρὶ, ᾧ ὄνομα ἰωσὴφ, ἐξ οἴκου δαβίδ· καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου, μαριάμ. 27 Ad uirginem desponsam uiro cui nomen erat Ioseph, ex domo Dauid: nomen autem uirginis, Maria.

B καὶ εἰσελθὼν ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτὴν, εἶπε· χαῖρε κεχαριτωμένη. ὁ κύριος μετά σου, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξίν. 28 Ingressus igitur Angelus ad eam, dixit: Aue gratis dilecta, Dominus tecum *est*: benedicta tu inter mulieres.

ἡ δὲ ἰδοῦσα διεταράχθη ἐπὶ τῷ λόγῳ αὐτοῦ, καὶ διελογίζετο ποταπὸς εἴη ὁ ἀσπασμὸς οὗτος. 29 Illa uerò quum *eum* uidisset, perturbata est super sermone eius: & cogitabat qualis esset salutatio ista.

21 Erat autem, καὶ ἦν. De uario usu literæ ו apud Hebræos, non attinet repetere quæ toties iam diximus. Verbum autem ἦν, quamuis uideatur πλήρεσφατικὸν positum, ut sit ἦν περισσεύων, pro περισσεύων, tamẽ seruaui, quòd uideatur longiorem quandam moram significare: quasi dicas, manebat uel perseuerabat expectans: sicut etiam accipitur suprà uersu 10. 27 Desponsam, μεμνηστευμένην, id est sponsione promissam. neque enim adhuc Ioseph eam duxerat domum. Ideoq; quum cogitaret de ipsa repudianda, iussus est ab Angelo eam accipere, id est ducere uxorem, ut in Matthæo exposuimus. Quod autem Erasmus hic tradit, μνηστεύεσθαι Græcis propriè declarare sponsam proco tradere, eiusmodi est, ut ne refutatione quidem indigeat. Ex domo, ἐξ οἴκου. Erasmus annotat, Chrysostomum homilia in Matthæum secunda addere, καὶ πατριᾶς, id est & familia: sicut etiam additur infrà 2. a. 5. Eadem addita nos quoq; reperimus in uno uetere codice: & certè quum Christus disertè dicatur filius Dauid, disertè addendum fuisse uidetur nomen τῆς πατριᾶς, ut intelligeretur ex ipsis Dauidis posteris natus. Nam domus appellatio etiam eos cõprehendit qui uel cognatione attingebãt familiã Dauidis, uel ex ipsius fratribus erãt oriundi. Quod autem de Iosepho dicitur, de Maria quoq; intelligendum est. alioquin Christus nõ posset dici ex lumbis Dauidis prodijsse. 28 Aue, χαῖρε: id est, Gaude. Nam Auere (ut ait Festus) etiam significat gaudere. Est autem hoc omnibus gentibus familiare, ut in primo congressu soleant occurrentibus bene precari. Gratis dilecta, κεχαριτωμένη. Hebraicè חנונה, quod participium Lucas nouo Græco uocabulo expresit. id est, quam Deus, prò sua gratuita bonitate, gratam & acceptam habuit. Ad uerbum, gratificata: participio scilicet passiuo deducto à uerbo χαριτῶ. quo utitur Paulus Ephes. 1. b. 6. Et hoc quidem quum animaduerterit Erasmus, miror cur gratiosam sit interpre-
C tatus: id est, κεχαριτωμένη. Etsi enim hoc epitheto exprimitur propensus Dei fauor, tamen negligitur quod præcipuũ erat, ex quo scilicet intelligi possit huius fauoris causam in sola Dei gratuita beneuolentia, atque adeò in eo ipso Christo residere, cuius mater erat futura. Vulgata conuertit, gratia plena: quæ interpretatio non respondet Græcis, & multis occasionem præbuit multa parum appositè in hunc locum scribendi. Quidam uerò nuper interpretatus est Acceptam, sed ne hoc quidem satis ostendit quæ sit huius gratię origo. Mallem igitur conuertere, gratiam consequutam, quum præsertim Angelus paulo pòst uelut hoc participium explicans, ipsam dicat χάριν εὑρηκέναι. Sed participium passiuum altero passiuo malui interpretari: & quia nostris propriè laboribus aut certè conatibus dicimur aliquid consequi, ideo quæsiui uocabula quibus omnem falsæ interpretationis ansam præciderẽ. Tecum *est*, μετά σου. Expresi uerbum ἔστι, quod deerat, ne quis suppleat ἴσω, id est sit. Videtur enim Angelus narrare potius & gratulari beneficium præsens, quàm futurum precari. Nihil tamen prohibet quo minus hoc etiam modo interpretemur. Scriptum est enim: Qui iustificatus est, iustificetur adhuc: & ipsis sanctis Paulus gratiã ac pacem, ipsamq; adeò Dei potentiam ubiq; solet optare. Benedicta, εὐλογημένη. Benedicta scilicet à Deo: id est, fœlix & beata effecta præ cæteris mulieribus. Itaque non uidetur satis conuenire Erasmi opinio, qui Laudatam interpretatur, & de qua omnes bene loquantur: quod & ipsum uerum esse, non inficior. quis enim ultrò non fateatur Mariam infinitis partibus omnium mulierum præstantiam superare? sed tamen si huc respexisset Angelus, εὐλογητὴ uocasset potius quàm εὐλογημένη. 29 Quum *eum* uidisset, ἰδοῦσα. Deerat hoc participiũ in octauo codice. In quibusdã autem ueteris editionis exemplaribus legitur, quũ audisset: id est ἀκούσασα, sublata nimirum meliore interpretatione à quopiam qui ita legendum putarit, ut ista quæ sequuntur melius cohærerent. Sed facilè intelligi potest Mariã, conspecto Angelo (in quo proculdubio maiestas aliqua cœlestis apparebat) deinde etiam audita mirifica ista salutatione, utraque re tam insolenti fuisse non mediocriter commotã. Nam quòd nonnulli existimant uel assuetam fuisse uirginem his uisionibus, uel tam blandam salutationem suspectam habuisse, mihi non probatur. Qualis, ποταπὸς, id est quò tandem spectaret, & quæ esset huius salutationis sententia, Vel cuias, id est unde profecta. Voluit enim probare spiritum.

Tunc ait Angelus ei: Ne timeas Maria: es enim in gratia apud Deum.

Esa.7.c.14. Infrà 2.c.21. Matth.1.d.21. Nam ecce cõcipies in utero, & paries filium: ac uocabis nomen eius Iesum.

Hic erit magnus, & Filius Altissimi uocabitur, dabitq; ei Dominus Deus sedem Dauid patris ipsius:

Dan.7.c.14.g.27 Mich.4.b.7. Regnabitq; super domum Iacob in æternũ, & regni eius non erit finis.

Dixit autem Maria ad Angelum: Quomodo erit istud, quandoquidem uirum non sum cognitura?

30 καὶ εἶπεν ὁ ἄγγελος αὐτῇ· μὴ φοβοῦ Μαριάμ, εὗρες γὰρ χάριν παρὰ τῷ θεῷ· A

31 καὶ ἰδοὺ συλλήψῃ ἐν γαστρί, καὶ τέξῃ υἱόν, καὶ καλέσεις τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἰησοῦν.

32 οὗτος ἔσται μέγας, καὶ υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, καὶ δώσει αὐτῷ κύριος ὁ θεὸς τὸν θρόνον Δαβὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.

33 καὶ βασιλεύσει ἐπὶ τὸν οἶκον Ἰακὼβ εἰς τοὺς αἰῶνας, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ οὐκ ἔσται τέλος.

34 εἶπε δὲ Μαριὰμ πρὸς τὸν ἄγγελον· πῶς ἔσται τοῦτο, ἐπεὶ ἄνδρα οὐ γινώσκω;

30 Es enim in gratia, εὗρες γὰρ χάριν. Vulgata & Erasmus, ad uerbũ, Inuenisti [uel, nacta es] enim gratiam. Hebraicè autem מָצָא חֵן: id est, inuenisse gratiam dicitur qui est in gratia cum aliquo. neque hic quicquam ualet quod de meritis quidam nugantur. Nam nec Græcis quidem, τὸ εὑρίσκειν, semper dicitur de eo quod labore tuo uel collatis beneficijs fueris adeptus, quemadmodum explicatur ab Vlpiano grammatico, & usurpatur Rom.4.a.1. sed interdum etiam de eo quod tibi nihil tale quærenti uel speranti obtigerit, nedum ut studueris promereri. Sic Gregorius de Saule loquens Israelis Rege designato præter omnem spem & expectationem, ὅς, φησὶ, τὰς ἔσχατας τῆς πατρίδος ἐπεζητῶν, βασιλέως εὕρατο. Neque tamen casum aut fortunam ullam hic agnosco, sed hoc potius constituo quod ait Paulus, nos esse dilectos à Domino, quum peccatores essemus, ut quisquis gloriatur, in Domino glorietur.

31 Nam ecce, καὶ ἰδού. Hebraicè הִנֵּה, de quo alibi diximus. Videtur autem καὶ, pro γὰρ, hoc quoq; loco usurpari. In nonnullis tamen codicibus impressis deest. In utero, ἐν γαστρί. Hebræus pleonasmus. 32 Altissimi, τοῦ ὑψίστου. B Hebraicè. Nam inter cætera nomina quæ Deo tribuuntur, apud Hebræos etiam dicitur עֶלְיוֹן: id est, summus uel supremus. Vocabitur, κληθήσεται. Filius Dei scilicet uocabitur, quia re uera Filius Dei est ab æterno unigenitus: suo tamen tempore manifestatus in carne. Non est ergo quod יִקְרָא, simpliciter ita accipiamus pro יִהְיֶה, cum impio illo Serueto qui Samosateni errorem renouauit: sed potius manifestationem æterni Filij Dei sciamus hoc uocabulo declarari. 34 Quomodo, πῶς. Quidam admirationem Mariæ obstupefactæ rei nouitate, nec prorsus assentientis Angelo: quidam uerò simplicem quæstionem esse uolunt, cupientis scilicet amplius erudiri. Ego utranq; opinionem coniungo: ita tamen, ut hanc admirationem non à diffidẽtia profectam, sed ex eo potius ortam esse credam, quòd quum uerbis Angeli credidisset, ipsa rei magnitudo cogeret sciscitari, qua tandem ratione id fieri posset. Vt autem ita credam, eò etiam adducor, quòd duntaxat de modo conceptionis quærit. ex quo intelligitur non fuisse hoc unum quæsituram, nisi cæteris credidisset, quæ magis etiam erant incredibilia: imò uerò idcirco percontatam esse quomodo hunc posset concipere, quòd intellexisset atq; credidisset, fore ut Filiũ Dei æternum illum Regem ac Messiam pareret. alioquin cur miraretur Virgo desponsa se concepturam ac parituram?

Erit, ἔσται. Vulgata, fiet, γενήσεται, eodem sensu. In tribus autem codicibus additum erat pronomen μοι mihi: quod nisi exprimatur, necessariò fuerit subaudiendum. Virum, ἄνδρα. Viri nomen hoc loco sexum declarat. neq; (ut arbitror) maritum Iosephum significat. Dixisset enim potius, τὸν ἄνδρα, aut τὸν ἄνδρα μου, addito etiam pronomine.

Non sum cognitura? ὃ γινώσκω: Quia hoc uerbum paulo aliter conuerti quàm uulgò soleãt, & difficilis est hic locus, uisum est paulo copiosius meam sententiã explicare: quam tamen Ecclesiæ authoritati libens subijcio. Quidã igitur, etiam ex ueteribus, afferri putant à Maria rationem, cur penè incredibilis uideretur Angeli narratio, ut sit hæc sententia: Tu quidem dicis fore ut concipiam ac pariam: quod fieri non potest, nisi cum Iosepho congrediar, cui scilicet sum desponsa. Atqui adhuc ab eo abstinui, & porrò consilium est abstinere. Quomodo tandem igitur credibile est fore quod dicis? Hanc autem interpretationẽ multis de causis non possum amplecti. Vnde enim probabitur Mariam eo tempore fuisse uiro traditam, quum dũtaxat dicatur μεμνηστευμένη, & diserte iubeatur Ioseph⁹ lõgo pòst tempore, quum iam scilicet intumuisset uterus, illam παραλαμβάνειν: Item unde hoc seruandæ uirginitatis C propositum in muliere, quod omni exemplo & testimonio caret? Deinde quum intelligeret Maria cur sit institutum matrimonium, & innupta manens, multo liberius ac tutius posset uirginitatem seruare, cur matrimonij nomine abuteretur? Quòd si post desponsionem demum de ea re cogitarat, nónne tamen mutuum uiri consensum interuenire oportuit? Consensisse autem Iosephum, aut ullam eius rei mentionem inter eos factam unde tandem colligemus? nimirum ex Proteuangelio (quod uocant) libro certè impurissimo, & planè eiusmodi ut inter Christianos sine flagitio ne nominari quidẽ possit, quum à Matthæo & Luca, id est à ueritate apertè dissentiat. Posiremò ut etiam ita esse demus, cur non potius ex Angeli sermone colligit Maria mutandum esse hoc consilium? cur non potius miratur, quî fieri possit ut ex infimæ sortis hominibus talis tãtus⁹q; puer nascatur? Quidam igitur paulo aliter explicant. Volunt enim simplicem esse interrogationem. perinde ac si dixisset Maria: Assentior quidem tibi. Sed dic obsecro, quis sit eius rei modus futurus. Nam nunc quidem integra sum à uiro, utpote quæ nulli mortalium adhuc nupserim. Num igitur erit mihi cum Iosepho sponso meo consuescendum, aut alia quapiam ratione fiet quod dicis? nam certè quæ narras, uix possim à mortali quopiam sperare. Videtur autẽ hæc expositio satis simplex & apposita. sed repugnat omnium codicum consensus, in quibus scilicet scriptam interrogationis notam reperio, non post ἔσται, ut certè debuit, si ita interpretari placet, sed post γινώσκω. Fuisset autem ita potius distinguẽdus & conuertendus hic locus, Quomodo erit istud? nam uirum nõ cognosco: id est, nondum nupsi, & adhuc integra sunt omnia. Præterea particula ἐπεὶ quum ἀντιστοιχικῶς ponitur, plerunq; declarat connexum esse sermonẽ (ut in coniuncto syllogismo) cui nullum locum relinquit ista interpretatio. Id autem liquebit, si non à conclusione (ut fecit Maria) sed ab antecedente exordiaris, naturalem ordinem sequutus, hoc modo scilicet: Quum uirum non cognoscam, quomodo fiet istud? Quam orationem non possis illo modo explicare. Itaque non desunt qui tertiam expositionem afferant, quasi scilicet Maria μεμνηστευμένη, id est desponsa dicta sit, κατὰ πρόληψιν, cuiusmodi multa etiam in communi sermone interdum dici solent. Mariam igitur aiunt ad istam conceptus & partus mentionem meritò fuisse attonitam, quum de matrimonio nondum cogitasset. Verùm probabile non est Mariã, accepto hoc nuncio,

fœdus

A fœdus matrimonij fuisse inituram. Neque enim id facere poterat, quin & marito suo imponeret, & matrimonio abuteretur: quin denique sese in maximum discrimen adduceret. à quibus sceleribus non dubito quin sanctissima & castissima uirgo longissimè abfuerit. Quid igitur? Mihi quidem de his rebus diu multumq; cogitanti simpliciſsima & maximè consentanea uisa est interpretatio, quàm sum sequutus. Venerat autem illa milti iam pridem in mentem, sed nunc demum in ea acquieui, quum eam reperissem in optimi mei parentis & præstantissimi theologi D. Ioannis Caluini commentarijs annotatam. Conabor autem (quod alibi sæpe facere studui) paulo fusius explicare quæ ille, suo more, breuiter ac præcisè tradidit. Maria quum in prophetarum lectione ualde esset exercitata (id enim uel ille nobilis ipsius hymnus satis superq; ostendit) Messiam nimirum eo ipso tempore expectabat qui redempturus esset Israelem: & ut concedam perobscurum adhuc fuisse tum ipsius personæ Christi, rum etiam futuri regni mysterium, tamen animo conceperat, Messiam fore extra omnium hominum sortem, cui nimirum tam multa passim in prophetis tribuantur quæ humanæ naturæ non conueniant. Sed & in ipso uulgo sparsa erant eiusmodi multa de Messia, ueluti quod refertur Iohannis septimo d. 27. fore scilicet ut quum ille ueniret, nemo sciret unde uenisset, aut quibus ortus esset parentibus. Maria igitur præter hæc omnia, quum esset ex stirpe Dauid, & disertè audisset ex angelo, se illam esse quam Deus singulari & omnibus seculis inaudito gratiæ exemplo delegisset, ex qua Filius ille Altissimi & Rex æternus nasceretur, rectè statim colligit ex angeli sermone, hic agi de mirifica aliqua concipiendi ratione. Hoc igitur assumens, ex Spiritus sancti & fidei uirtute, & nihilominus tamen tanti mysterij magnitudine perculsa, percontatur his uerbis, quî tandem hoc fieri possit. Quandoquidem (inquit) uirum non sum cognitura: id est, Quandoquidem in eo quod polliceris, nullus locus est uulgari & consuetæ matrimonij coniunctioni, age qua tandem ratione fiet quod narras? Hac igitur expositione non uideo quid dici possit accommodatius. Latini uerò in hoc dicendi genere utuntur participiali nomine in rus, quo rectè obseruant Grammatici non innui tempus, sed qualitatem uel animi uoluntatem. Ea uerò solet per Debeo, uel uolo, uel possum (sicut in potentiali modo) explicari: ut in illo Fabij exemplo, Detinet atq; obruit ingenia melius alijs uacatura: commodissimè hoc participiale nomen exposueris, Quę possent aut deberent uacare. Itaq; pro
B γινώσκω dixi, sum cognitura: quod etiam si libuerit futuri significatione accipere, nouum uideri nõ debet. Est enim hæc enallage futuri pro præsenti sæpe iam à nobis annotata. Sic Virgilius, Progeniẽ sed enim Troiano à sanguine duci Audierat, pro, ducendã esse. Et Aristoph. τί ἀρῶ; pro τί ἀράσω; quid sum facturus? atq; adeò ne longius abeamus, sic in proximo uersiculo τὸ γεννώμενον, non declarat quod nascitur, sed quod nascetur: id est, (ut uernaculo sermone dicimus) *ce qui doibt naistre*. & simili prorsus exemplo, Ioan. 7. d. 27. ὁ δὲ Χριστὸς γινώσκει, non rectè transfertur, nemo scit, quum potius dicendum fuerit, nemo cognituru est, id est (ut Galli uulgo loquuntur) *nul ne pourra cognoistre*. Superest, ut annotemus ex Hebræorum idiomate ידע, id est cognoscere, honestè dici de mariti cum uxore, & uicissim uxoris cum marito cõsuetudine. Itaq; intempestiuè philosophatur in hoc uerbo Epiphanius in Antidicomarianitas, quod tamen rectè exposuit in libro quem inscripsit ἀγκυρωτόν.

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος, εἶπεν αὐτῇ· πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπί σε, καὶ δύναμις ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον

Et respondens Angelus dixit ei: Spiritus sanctus superueniet in te, & uirtus Altissimi inumbrabit te. Propterea id etiã quod nascetur ex te

35 Superueniet, ἐπελεύσεται. Hoc uocabulo aptissimè significatur fore ut Spiritus sancti uirtus quasi patris generantis uices suppleat. Sed in eo summum est discrimen, quòd homines corrupti, ex sua substantia filios gignunt in corruptis mulieribus: in hoc autem mysterio quod humana ratione comprehendi non potest, Spiritus sanctus à Patre & Filio unigenito procedens, carnem non gignit ex sese, sed creat ex selectæ uirginis substantia, cui deinde animam indit, utranq; ipse sua ui sanctificans: cui deinde (eodem tamen momento) æternus ille Dei Patris Filius Deus in unam eandemq; personam coniungitur: ita scilicet ut nec Deus in hominem, nec homo in Deum mutetur: nec rursus duo Christi constituantur, quorum unus sit Dei, alter uerò Mariæ Filius: sed unus sit Filius Dei in carne manifestatus, & unus inter Deum & homines mediator. Quidam autem, ἐπελεύσεται, uertit Inuadet: quod uerbum mihi non probatur hoc loco. Solet enim plerunque in uitio usurpari, neque satis uidetur exprimere discrimen illud inter ἐπέρχεσθαι & ἐπέρχεσθαι, quod rectè obseruat his uerbis Epiphanius aduersus Theodotianos, ὁ γαβριὴλ ἅπαξ, φησὶ, πνεῦμα ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σοι, ἐπεὶ τί ἂν ἔδει λέγεσθαι ἐν σαρκὶ παραγενόμενα, ἀλλὰ πνεῦμα ἅγιον ἐν σαρκὶ
C παραγενέσθαι: id est, Si Gabriel (inquit) dixisset, Spiritus sanctus ueniet in te, non iam liceret existimare Filium in carne uenisse, sed Spiritum sanctum. hæc Epiphanius. Ex quo apparet, quanta fuerit impuri illius Serueti audacia, qui libro de Trinitate primo, quum hunc locum citaret, pro Spiritu sancto substituit, τὸν λόγον, quasi λόγος, hoc loco dicatur, ἅγιον πνεῦμα, ac non potius utriusq; hypostases sint distinctæ. in quo etiam errore fuit ille cuius extant commentarij in Matthæum in quinquagintaquatuor Homilias distributi, & falsò inscripti Chrysostomo, ut Erasmus sua in eum librum præfatione rectè obseruauit. Propterea *id* etiam quod nascetur, διὸ καὶ τὸ γεννώμενον: uel, quod gignetur. Potest enim τὸ γεννᾶσθαι, uel ad conceptum, uel ad partum accommodari. Particulam autem καὶ annotarunt ueteres non pertinere ad uerbum καλεῖται, sed ad τὸ γεννώμενον: qua de re libet eiusdem Epiphanij uerba subijcere cum ijs cohærentia quæ modò citauimus. Gabriel (inquit) ἓν ἅπαξ μόνον, διὸ τὸ γεννώμενον, ἀλλὰ διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἵνα δείξῃ αὐτοῦ θεῖον λόγον τὸν ἐν μήτρᾳ γεννώμενον κατὰ τὸν ἰδιον ἑαυτοῦ ἀνακεφαλαίωσιν: id est, nõ dixit solum, Propterea quod gignetur: sed, Propterea etiã quod gignetur, ut ostenderet Deum uerbum qui est ex alto, etiã in utero genitũ quum homo fieret. Hæc Epiphanius, ostendens hac particula designari utriusq; naturæ in una Filij Dei persona coniunctionem. quæ emphasis ut melius intelligeretur, uolui exprimere antecedens. Ex te, ἐκ σοῦ. Ita scriptum inuenimus in nonnullis ueteris editionis codicibus, item in libro Complutensi, sed & plurimis locis apud Epiphanium. Athanasius deniq; in epistola quadam ad Epictetum Corinthiorum episcopum, ita legendum esse, his uerbis ostendit: ὁ γαβριὴλ, φησὶν, ἀσφαλῶς συνεγνώκειτο τῇ μαρίᾳ, λέγων ἐκ σοῦ, τὸ γεννώμενον ἐν σοὶ, ἵνα μὴ ἐξωθεν εἰσαγόμενον αὐτῇ σῶμα νομισθέν· ἀλλ' ἐκ σοῦ, ἵνα φύσει τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς εἶναι πιστευθέν: id est, Gabriel, inquit, planè ac certò nunciũ exposuit Mariæ, quum non simpliciter diceret, Quod gignetur in te, ne quis existimaret corpus in ipsam foris introductum: sed, Ex te, nempe ut natura fore ex ipsa crederemus quod gigneretur. Hæc Athanasius aduersus Dimæritas, qui corpus Christi censebant esse ipsius diuinitati coessentiale: quorum errorem postea sequuti sunt Eutychiani & Monothelitæ: & nostro seculo Schuenfeldius, & impius ille Seruetus. Minimè igitur dubitaui hæc uerba restituere ex Græcis & Latinis pleriſq; codicibus, aut temerè, aut malitiosè expuncta, nec dubito quin idem facturus fuerit Erasmus, si Athanasij locum illum obseruasset,

Sanctum,

Filius Dei. sanctum, uocabitur filius Dei.

Atq; ecce Elisabeth cognata tua, & ipsa concepit filium in senectute sua: & hic mensis est sextus ipsi quæ uocabatur sterilis:

Quia apud Deum non erit impossibile ullum uerbum.

Dixit autem Maria: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum uerbum tuum. Et abijt ab ea Angelus.

Maria uisitat Elisabeth. Quum autem surrexisset Maria per eos dies, profecta est in montanam *regionem* cum festinatione, in urbem Iuda.

Et ingressa est in domum Zachariæ, ac salutauit Elisabet.

Salutatio. Et factum est ut audiuit Elisabet salutationẽ Mariæ, salijt fœtus in utero eius, & repleta est Spiritu sancto Elisabeth.

Exclamauitq; uoce magna, & dixit: Benedicta tu inter mulieres, quia benedictus fructus uentris tui.

Et unde hoc mihi, ut ueniat mater Domini mei ad me?

Ecce enim ut peruenit uox salutationis tuæ ad aures meas, salijt cum exultatione infans in utero meo.

ἅγιον, κληθήσεται υἱὸς θεοῦ. A

καὶ ἰδοὺ ἐλισάβετ ἡ συγγενίς σου, καὶ αὐτὴ συνείληφυῖα υἱὸν ἐν γήρᾳ αὐτῆς· καὶ οὗτος μὴν ἕκτος ἐστὶν αὐτῇ τῇ καλουμένῃ στείρᾳ.

ὅτι οὐκ ἀδυνατήσει παρὰ τοῦ θεοῦ πᾶν ῥῆμα.

εἶπε δὲ μαριάμ· ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου, γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. καὶ ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτῆς ὁ ἄγγελος.

ἀναστᾶσα δὲ μαριὰμ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐπορεύθη εἰς τὴν ὀρεινὴν μετὰ σπουδῆς, εἰς πόλιν ἰούδα,

καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον ζαχαρίου, καὶ ἠσπάσατο τὴν ἐλισάβετ.

καὶ ἐγένετο ὡς ἤκουσεν ἡ ἐλισάβετ τὸν ἀσπασμὸν τῆς μαρίας, ἐσκίρτησε τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ αὐτῆς· καὶ ἐπλήσθη πνεύματος ἁγίου ἡ ἐλισάβετ,

καὶ ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ, καὶ εἶπεν, εὐλογημένη σὺ ἐν γυναιξί, καὶ εὐλογημένος ὁ καρπὸς τῆς κοιλίας σου,

καὶ πόθεν μοι τοῦτο, ἵνα ἔλθῃ ἡ μήτηρ τοῦ κυρίου μου πρός με; B

ἰδοὺ γὰρ ὡς ἐγένετο ἡ φωνὴ τοῦ ἀσπασμοῦ σου εἰς τὰ ὦτά μου, ἐσκίρτησεν ἐν ἀγαλλιάσει τὸ βρέφος ἐν τῇ κοιλίᾳ μου.

Sanctum, ἅγιον: id est, quum purum sit, & ab omni peccato prorsus immune, templum deinq; Dei in ipso corporaliter habitantis. Nam (ut rectè dicit Augustinus) eum oportuit sine peccato concipi & nasci, qui uenit ut mundi tolleret peccatum. Vocabitur, κληθήσεται. Hic quoq; (quemadmodum suprà uersu 32.) Vocandi uerbo manifestatio intelligi debet potius quàm essentiæ principium, ut rectè in Seruetum doctissimus Caluinus obseruauit. Neq; enim qui ex Maria natus est, duntaxat homo est, sed Deus in carne manifestatus. Quamobrem rectè constituit Ecclesia aduersus Nestorium, ut Maria θεοτόκος diceretur. Vide 1. Ioan. 3. a. 1. 36 Et hic mensis, καὶ οὗτος μήν. Hebraicè: id est, sextum iam mensem agit à cõceptu. Dicit autem uocatam fuisse sterilem, quòd nimirum sterilem adhuc fuisse inter omnes constaret, & ætate iam esset prouectiore. 37 Vllum, πᾶν. Vulgata & Erasmus, omne. Solent enim Hebræi quoties enũciatio generaliter negat, pro nullo dicere לא-כל, collocata tamen ante uerbũ negante particula. Sed apud Græcos & Latinos, Non omne declarat orationem specialem & indefinitam potius quàm generalem negationem. Itaq; uix possis hunc Hebraismum retinere sine sensus iniuria. Vllum uerbũ, πᾶν ῥῆμα: id est, quicquid Deus semel futurum dixerit: uel res ulla, ut quidam sunt non malè interpretati. Sed illam tamen interpretationem prætuli, quòd melius uideatur conuenire Gabrielis nuncio, & Mariæ ipsius responsioni.

38 Ecce ancilla Domini, ἰδοὺ ἡ δούλη κυρίου. Petitum est hoc dicendi genus ex consuetudine Hebræorum, qui de se perinde ac tertio quopiã loquentes, dicere solent, Ecce seruus Domini mei. Sed hic loquitur Maria ex animo, quũ plerique in ore potius id habeant quàm in pectore. 39 In montanam *regionem*, εἰς τὴν ὀρεινήν. Vulgata & Erasmus, in montana. Intelligit autem mõtes Iuda expositos ad Meridiem Hierosolymorum, ut paulo pòst declarabimus. C In urbẽ Iuda, εἰς πόλιν ἰούδα. In nullis codicibus inuenimus adscriptum ciuitatis nomen. In uno tamen exemplari scriptum erat, εἰς πόλιν δαβίδ, quasi scilicet appellatione ciuitatis Iuda significetur ipsa Hierosalem Iudææ metropolis, quæ & ciuitas Dauid dicitur propter arcem Mello in ea conditam, ut scribitur 2. Samu. 5. b. 9. Sed hoc planè repudio. Cogitanti uerò mihi cur Euãgelista non adscripserit ciuitatis nomen, uenit fortasis in mentem id quod res est. Scribitur enim Iosue cap. 21. b. 9. in sorte Leuitarum, filijs Aaronis data fuisse nouem oppida de tribu Iuda & Simeon, inter quæ primo loco nominatur Ciriath-arba, quæ & Hebron dicitur, & diserte etiam adijcitur sitam fuisse in monte Iuda, quemadmodum copiosius refertur eiusdem libri cap. 14. Quũ igitur Zacharias ex familia Aaronis esset, & una hæc urbs sacerdotũ cõmemoretur in montibus Iuda nõ fuit necesse ut Euãgelista de Zachariæ domicilio loquens, eius urbis nomen diserte exprimeret, quum nemo esset quin ubi mẽtio fieret sacerdotũ & ciuitatis Iuda, satis intelligeret Hebronem intelligi. 41 Fœtus, βρέφος: id est, ἔμβρυον. Nam propriè dicitur βρέφος de partu recens edito. Hęc interdũ apud alios etiam authores permutãtur. Aphrodisæus, ἐν μήτρᾳ διπλασιασμὸν βρέφος παραμένει. Dioscorides, τοῦτο καὶ τὰ βρέφη ἐκτιτρώσκει. Phocylides autem utrunq; coniunxit in hoc uersiculo, μή τι γυνὴ φθείρῃ βρέφος ἔμβρυον ἐνδοθι γαστρός, ut est ab alijs annotatum. Sed fortasis usus est Lucas nomine βρέφους, potius quàm ἐμβρύου, ut hunc motum inusitatum fuisse ostenderet, & puero iam nato magis conuenientem quàm adhuc intra uterum delitescenti. Nam alioquin minimè nouum est fœtus in utero subsilire. Sed tamen hunc motum à Spiritu sancto profectum esse, satis etiam per se testatur Elizabethæ oratio de Christi conceptu uaticinantis, cui non interfuerat, & quem aliunde cognoscere non potuerat.

42 Quia benedictus, καὶ εὐλογημένος. Benedictus dicitur Christus humanæ naturæ ratione: id est, quatenus unctus est, accepto Spiritu supra omnem mensuram, ut primogenitus sit inter multos fratres. Particulam autem καὶ tanquam causalem conuerti, Theophylactum sequutus, qui ita interpretatur, & prolatis exemplis hanc enallagen cõfirmat. de qua alibi diximus. Videtur autem uberior sensus, si ita accipiamus, ut scilicet intelligatur benedictionem Mariæ ab eo manare quem in utero gestabat. 44 Peruenit, ἐγένετο. Vulgata & Erasmus ad uerbum, facta est. Vide Marc. 9. c. 33. & Ioan. 6. b. 19. & 21.

43 Quæ

A καὶ μακαρία ἡ πιστεύσασα, ὅτι ἔσται τελείωσις 45
τοῖς λελαλημένοις αὐτῇ παρὰ κυρίου.

καὶ εἶπε Μαριάμ· μεγαλύνει ἡ ψυχή μου τὸν 46
κύριον,

καὶ ἠγαλλίασε τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ σω- 47
τῆρί μου,

ὅτι ἐπέβλεψεν ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δού- 48
λης αὐτοῦ. ἰδοὺ γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσί με πᾶ-
σαι αἱ γενεαί.

ὅτι ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα ὁ δυνατός, καὶ ἅγιον 49
τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

καὶ τὸ ἔλεος αὐτοῦ εἰς γενεὰς γενεῶν τοῖς φοβου- 50
μένοις αὐτόν.

Et beata quæ credidit: quoniam perficientur ea quæ dicta sunt ei à Domino.

Tunc ait Maria: Magnificat anima mea Dominum:

Et exultat spiritus meus super Deo seruatore meo. *Canticum Mariæ, quo Christum promissum uenisse canit.*

Quia respexit humilem ancillam suam: ecce enim ex hoc *tempore* beatam me dicent omnes ætates.

Quia magnificè mecum egit potens ille, cuius sanctum *est* nomen.

Et cuius misericordia in omnes ætates *parata est* timentibus ipsum.

45 Quæ credidit, ὁ πιστεύσασα. In quibusdam Vulgatæ editionis codicibus legitur, quæ credidisti: & paulò post, fient tibi: quasi scriptum sit σοὶ pro αὐτῇ. Sunt autem frequentes apud Hebræos istæ personarum mutationes.

Quoniam, ὅτι. Vel, quòd, ut post πιστεύσασα non adscribatur distinctio, & ὅτι non αὐτιλογικῶς, sed ἁπλῶς accipiatur, sicut explicat Theophylactus. A Domino, παρὰ κυρίου: id est quod barbarè uulgò dicunt, ex parte Dei. Distingui enim debet παρὰ ab ὑπὸ. quanquam, quod ad rem ipsam attinet, nullum est discrimen. Dicitur enim Deus ipse facere, quod ipsius ministri faciunt eius mandato. 46 Magnificat, μεγαλύνει, id est, altè & magnificè prædicat, quod Hebræi declarant uerbo גידל. Vide Matth. 23. a. 5. 47 Exultat, ἠγαλλίασε. Vulgata & Erasmus
B ad uerbum, exultauit. Sed manifesta est temporis enallage, nisi καὶ iterum malis pro γὰρ, id est, Et pro Enim accipere. Nam oportuit præire intelligentiam Spiritus de tanto beneficio exultantis, unde postea natum gaudium quo totus est animus perfusus, ut lingua in apertas Dei laudes erũperet. Super Deo, ἐπὶ τῷ θεῷ. Vulgata & Erasmus, in Deo, quasi ἐπὶ pro ἐν ponatur. Ego malo ἐπὶ declarare causam, ipsamq; adeò gaudij materiam. Seruatore, σωτῆρι. Vulgata, salutari: id est σωτηρίῳ, ut scriptum erat in octauo codice, eodem sensu. 48 Quia respexit, ὅτι ἐπέβλεψεν. Respicere pro diligere & gratuito fauore complecti, etiam à Latinis usurpatur. Solent enim homines, si cuius ipsos capit commiseratio, in eum intueri: si quem autem aspernantur, ab eo auertere oculos. Itaq; eosdem etiã habitus Deo tribuunt, eo tropo qui dicitur ἀνθρωποπάθεια. Humilem ancillam suam, ἐπὶ τὴν ταπείνωσιν τῆς δούλης αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus ad uerbum, ad humilitatẽ ancillæ suæ. Sed humilitas ancillæ pro humili ancilla ponitur, ex Hebræorũ idiotismo: de quo diximus Matth. 24. b. 15. Significat autem ταπείνωσις humilitatem, id est uilem & abiectam conditionem, qualis est nimirũ uilium seruulorum. Itaq; inepti sunt qui modestiã cæterasq; Mariæ uirtutes hoc loco prædicãt: quasi ταπείνωσις illud sit quod Græci ταπεινοφροσύνην uocant, Galli uerò uernaculo sermone *humilité*: quasi deniq; Maria ulla sua merita, ac non potius infinitã Dei misericordiam collaudet, ut rectè obseruat Erasmus in hunc locum. Profert autem Theophylacti uerba: quæ iterum libuit exscribere, ut præposteri isti Mariæ cultores intelligant, si quid illis mentis ac cordis supereſt, sanis hominibus nũquam placuisse ista quæ ipsi tam pertinaciter tuentur. Sic igitur ille, ὁ παρθὶν & φυσὶ, πλειότερον πληροφορηθεῖσα, δεξιολογεῖται τὴν θεὸν, ἐπαίνῳ ἐπιγράφουσα τὸ δῶρον, οὐχ ἑαυτῇ. ἐπεῖν & γὰ, φησὶν, ἐπέβλεψεν ἐπ' ἐμὶ τὴν ταπεινὴν, ὅτι ἐγὼ πρὸς ἐκεῖνον ἀνέβλεψα· ἐκεῖνός μι ἐλέησεν, οὐκ ἐγὼ αὐτὸν ἐζήτησα· καὶ ἀπὸ τοῦ νῦν μακαριοῦσίμι πᾶσαι αἱ γενεαί, οὐ μόνον ἐλισάβετ, ἀλλὰ καὶ αἱ τῶν πιστευσάντων γενεαί. διατί δὲ μακαριοῦσιν; ἆρα διὰ τὴν ἐμὴν ἀρετήν; οὐχί· ἀλλ' ὅτι ἐποίησέ μετ' ἐμοῦ μεγαλεῖα ὁ θεός: id est, Virgo plenius edocta glorificat Deum, illi miraculum adscribens, nõ sibi. Ille enim, inquit, respexit ad me humilem, non ego illum suspexi: ille mei misertus est, non ego illum quæsiui: & ex hoc tempore beatam me dicent omnes generationes. non sola uerò Elisabeth, sed & omnes credentium gene-
C rationes. Sed quam ob causam beatam me dicent? non propter meam uirtutem? Non, sed quia mihi magnifica fecit Deus. Hactenus Theophylactus, & quidem Romæ excusus annis abhinc tredecim. Aetates, γενεαί. Hebraicè דורות ut diximus Matth. 11. b. 16. Quidam Nationes interpretantur: quasi dicat Maria, fore ut uniuersus orbis terrarum hoc Dei beneficium celebret. Sed illud malo. 49 Magnificè mecum egit, ἐποίησέ μοι μεγαλεῖα. Totum hoc dicendi genus Hebræis est familiare. Sic enim dicunt עשה גדולות: id est, sublimia patrauit: pro, præstantiam & magnificentiam suam insigni aliquo facinore declarauit. Deflexi autem aliquantulum à uerbis ipsis, tum in hoc Mariæ cantico, tum etiam in altero Zachariæ, ut obscuriores Hebraismos illustrarem. Potens ille, ὁ δυνατὸς. Articulus hoc loco præstantiam declarat. & ὁ δυνατὸς Deum Græcis significat, sicut האל Hebræis: pro quo tamen Græci interpretes τὴν ἰσχὺν plerunq; dicunt. Annotandus præterea Hebraismus, quo repetitur antecedens loco relatiui. Videbatur enim potius dicendum αὐτὸς uel ἐκεῖνος: id est, ipse uel ille. Cuius nomen, καὶ ὄνομα αὐτοῦ. Hebr. ושמו. Vulgata & Erasmus ad uerbum, & nomen eius. Apparet autem Hebraismum esse à Græcorum & Latinorum idiomate alienum, nempe quòd soleant Hebræi sua quæ uocant affixa nominibus subijcere.

50 In omnes ætates, εἰς γενεὰς γενεῶν. Vel, in omnem posteritatem. In quibusdam codicibus legitur eodem sensu, εἰς γενεὰν καὶ γενεάν. Significatur autem γενεᾶς appellatione id quod Hebræi דור, uel עד uel עולם uocant, Græci etiam αἰῶνα, Latini Aeuum, uel seculum, uel ætatem: ut intelligamus promissiones Dei complecti perennia ac perpetua bona: denique nunquam excidere uerbum Dei, quemadmodum loquitur Paulus: ut hoc tantum, illud sit quod Hebræi dicunt לדור דורים, aut לעולם עולמים. Vel hoc uocabulo declarantur nepotes, cæteriq; deinceps posteri: ut sit hæc sententia, tantam esse Dei misericordiam, ut non solos credentes, sed etiam eorum posteros faciat bonorum suorũ participes, in mille usque progenies, quemadmodum ipse testatur Exod. 20. b. 6. Quòd si hãc interpretationẽ sequamur cum Vetere interprete, qui uertit, à progenie in progenies, id est, ἀπὸ γενεᾶς εἰς γενεάν, & cum Erasmo, qui ad uerbum interpretatus est, in progeniem & progeniem: tum demum εἰς γενεὰς γενεῶν idem declarabit atque לבני בנים: id est, in filios filiorum. Respicit autem Maria, atq; adeò totidem uerbis repetit quod scriptum est Psal. 103. c. 17. ubi utriusque interpretationis exemplum extat. Timentibus, φοβουμένοις: id est, religiosè ac reuerenter ipsum colentibus. Nam apud Hebræos יראה totum Dei cultum declarat. uerbum autem suppleui quod explendæ constructioni deerat.

Esa.51.b.9. Psal.33.b.10. Esa.29.c.15. Forte facinus fecit brachio suo: dissipauit superbos cogitatione cordis ipsorum.

Detraxit potētes è thronis, & extulit humiles.

1.Reg.2.a.6. Psal.34.b.11. Esa.30.d.18. & 41.b.8. & 54.b.5. Famelicos impleuit bonis, & diuites ablegauit inanes.

Suscepit Israel puerum suum, ut memor esset misericordiæ,

Iere.31.a.3.d.20. Gen.17.c.19. & 22.c.15. Psal.132.b.11. (Sicut locutus est ad Patres nostros, *nimirum* Abrahamum, & semen eius) in æternum.

Mansit autem Maria cum illa quasi menses tres, & *deinde* reuertit domum suam.

51 ἐποίησε κράτος ἐν βραχίονι αὐτοῦ· διεσκόρπισεν ὑπερηφάνους διανοίᾳ καρδίας αὐτῶν. A

52 καθεῖλε δυνάστας ἀπὸ θρόνων, καὶ ὕψωσε ταπεινούς.

53 πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, καὶ πλουτοῦντας ἐξαπέστειλε κενούς.

54 ἀντελάβετο Ἰσραὴλ παιδὸς αὐτοῦ, μνησθῆναι ἐλέους,

55 (καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν, τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ) εἰς τὸν αἰῶνα.

56 ἔμεινε δὲ Μαριὰμ σὺν αὐτῇ ὡσεὶ μῆνας τρεῖς, καὶ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

51 Forte facinus fecit, ἐποίησε κράτος. Sic apud Hebræos עשה חיל ut Psal.118.c.16. Vulgata, Fecit potentiam: Erasmus, Præstitit robur: uterque nimium obscurè, quum eiusmodi enallage uix habeat locum in Latino sermone. Videtur autem ab hoc dicendi genere nō multum dissidere Homericum illud Iliad.β'. — πρὶν καὶ δίος ἀχιλλεὺς τινάμενος δόρυ φῶτας ὑπόσχοιτο, ἰὼν κρατὺν ἐπ' αὐτούς. Brachio suo, ἐν βραχίονι αὐτοῦ. Pleonasmus hic est maximæ energiæ, & Hebræis familiaris, apud quos etiam זרוע accipitur pro robore. Dissipauit, διεσκόρπισεν: id est פזר, translatione sumpta à turbine, qui paleas abreptas huc & illuc spargit: quæ similitudo frequenter occurrit in Prophetis, & optimè declarat fore ut superborum consilia à uentis (quod aiunt) auferantur: id est, tanquam res inanissimæ, pereant, ut scribitur Esa. capite uigesimonono. quod quidem caput uidetur Maria hoc suo cantico quasi cōmentarijs quibusdam illustrare. uel תפרץ: id est, ita comminuit, ut frustra hinc & inde dissilierint: quæ interpretatio uidetur respondere illiquod paulo antè dixerat, ἐποίησε κράτος. Id autem Latini etiam Dispergendi uerbo declarant, ut apud Terentium, An tibi mauis cerebrum dispergi? Itaq; non reprehendo Veterem interpretem, quod ad sententiam B attinet. sed tamen hoc uocabulum repudiaui ut ambiguum. Quid si uerò διασκέδασεν idem ualeat atque apud Hebræos חתר? Video enim in sententia prorsus simili hoc uocabulum frequenter usurpari, ut Psal.33.b.10. & 2. Sam. 15.d.34. & Iob 5.b.12. Quocunq; autem modo accipias, uidetur Dissipandi uocabulum optimè conuenire.

Cogitatione, διανοίᾳ. Accommodari hoc potest diuerso sensu ad uerbum διασκέδασεν, ut significetur à Domino dissipari superbos, idq; ijs ipsis consilijs & artibus, quibus conantur alios euertere (comprehendit enim eos Dominus in astutia sua, & malum consilium (ut aiunt) ipsi consultori pessimū esse solet) aut dissipari superbos cum suis consilijs, aut denique propter praua eorum consilia. Vel coniungi potest cum nomine ὑπερηφάνους: ut sit hæc sententia, eos à Domino dissipari qui sibi in consilijs suis placent. Mihi uerò satis fuit Græca simpliciter conuertisse, ut nulli expositioni præiudicium afferrem. 52 Potentes, δυνάστας. Græco uocabulo utitur ipse Cicero Philippica undecima, & Seneca in Thyeste, choro Actus tertij, Anxius sceptrum tenet, & mouentes Cuncta dynastas: metuitq; casus Mobiles rerum, &c. adeò ut appareat in Oriente ita uocatos qui principes quidem essent: sed Regibus & Tetrarchis inferiores, ijdem fortasse atq; illi quos Persæ Satrapas uocabant. Nos tamen hîc noluimus nimium esse curiosi, quum satis constet ex antithesi, quosuis hîc significari qui opibus aut genere sint insignes: id est, ὀγκωτὰς potius quàm ἔνδοξους. E thronis, ἀπὸ ἑδρῶν, uel è solijs. Videtur enim his nominibus augustius aliquid significari, quàm sedis appellatione declaretur: quo uocabulo Vetus interpres & Erasmus uti maluerunt.

Humiles, ταπεινούς: id est, uilis & abiectæ conditionis homines. quod placuit rursus obseruare, ne quis inter ταπεινοὺς & ταπεινόφρονας nullum discrimen cōstituat: quamuis hoc quidem loco ταπεινοὶ dicantur qui non modò inter homines sunt infimi, sed etiam coram Deo nihil prorsus sibi tribuunt: qui deniq; uerè pauperes sunt spiritu.

53 Famelicos, πεινῶντας. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, Esurientes: quibus opponuntur πλουτοῦντες. Sed apparet participia loco nominum, quæ uerbalia uocant, esse posita, Hæbræorum more. Deinde uerò ostendit antitheſis non uocari famelicos, id est רעבים eos qui simpliciter esuriant. (possunt enim esurire etiam qui ditissimi sunt) C sed eos qui ad extremam inopiam redacti sunt, quos Hebræi אביונים uocant ab אוה quod concupiscere & desiderare declarat. Est igitur uehementior antitheſis quàm si πένητας opposuisset πλουσίους. Conueniunt autem hęc Mariæ uerba cum ijs quæ ab Hanna referuntur, 1. Sam. 2. a. 6. Ablegauit, ἐξαπέστειλε. Vulg. & Eras. dimisit: id est, ἀφῆκε, uel ἀπέλυσεν. Vtēdum autem fuit uocabulo duriore, quale est Ablegare à se, & amandare. 54 Suscepit, ἀντελάβετο: id est, porrecta manu sustinuit cadentem, uel prostratum erexit & fulciuit: quod Hebræi declarant uerbo תמך, utiturq; eo Iesaias 41.b.10. quem locum uidetur Maria cantico suo accommodare. Vulgata & Erasmus, Suscepit: id est, ab alijs desertum susceperit tuendum ac defendendum. aut, pro filio uel seruo agnouit & asseruit ab alijs oppressum. quod potius respondet τῷ προσλαμβάνειν. Puerum suum, παιδὸς αὐτοῦ, id est seruum suum: quanquam etiam uocatur filius, & quidem primogenitus, Exod. 4. c. 22. Sed uidetur Maria (ut modò dixi) ista repetere ex Iesa. 41.b.8. & 9. ubi disertè dicitur Israel à Domino עבדי: id est, seruus meus. Simpliciter tamen Græca cōuerti, ut suum cuiq; iudiciū integrum maneat. 55 Loquutus est, ἐλάλησε, id est, pollicitus est. Sic enim etiā accipitur apud Hebræos אמר. Nimirum Abrahamum, τῷ Ἀβραάμ. Rectè annotat Erasmus Lucam uariasse constructionem uerbi ἐλάλησε. quod ut planius esset, adiecit particulam Nimirū, & Abrahamo Latina terminatione conuertit. Sed hęc mutatio syntaxeos uix locū habet in Græco sermone, nisi fortè apud Poetas. Itaq; malo referre ad uariā constructionē uerbi, nec uideo cur hoc fuerit Latinè loquenti retinendum. Et semē e. καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ Hebr. וזרעי: id est posteritatē eius, ut alibi diximus. Intelligit autē Isaacum, Iacobum, Dauidē, quibus nominatim Dominus renouauit promissionē factā Abrahamo, nisi aliter placeat explicare, ut statim dicam. In æternum, εἰς τὸν αἰῶνα. In quibusdam codicibus legitur ἕως αἰῶνος, in æternum usq;. Cæterùm in uetustis exemplaribus, atq; adeò in Theophylacto Romano ista sic distinguunt, ut hęc omnia καθὼς ἐλάλησε πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, includant parē thesi, & εἰς τὸν αἰῶνα connectatur cū superiore uersiculo. Ego uerò quāuis nihil immutarim cōtra tot exemplariū consensum, tamē uix tolerabilē esse puto hanc parēthesim. Neq; enim uideo cur nō potius Lucas hæc annexuisset ipsi uersiculo superiori. Fortasis igitur hæc est sententia: Dominū misertum esse Israelis extremo hoc tēpore, ut ostenderet se memorē esse misericordię, quemadmodum pollicitus est maiorib. uidelicet misericordia usurū tum erga Abrahamū, tum erga ipsius posteros: idq; non ad certum usq; gradum posteritatis, sed in infinitum usq;.

58 Magnificè

A τῇ ἐλισάβετ ἐπλήσθη ὁ χρόνος τοῦ τεκεῖν αὐτ- 57 Elisabethæ uerò impletum est tempus pariendi: & peperit filium.
τὸν, καὶ ἐγέννησεν υἱόν.
καὶ ἤκουσαν οἱ περίοικοι καὶ οἱ συγγενεῖς αὐτῆς, 58 Et audierunt accolæ & cognati eius, quòd Supra b.14.
ὅτι ἐμεγάλυνε κύριος τὸ ἔλεος αὐτοῦ μετ' αὐτῆς, magnificè Dominus misericordia sua usus esset
καὶ συνέχαιρον αὐτῇ. erga illam: & gratulabantur ei.
καὶ ἐγένετο, ἐν τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἦλθον περιτε- 59 Et factum est, in die octauo uenerunt ut circumciderent puerulum, & uocabant eum ex nomine patris sui Zachariam.
μεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκάλουν αὐτὸ ἐπὶ τῷ ὀνόματι
τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, ζαχαρίαν.
καὶ ἀποκριθεῖσα ἡ μήτηρ αὐτοῦ, εἶπεν· οὐχί, ἀλλὰ 60 Sed respondens mater eius, ait: Nequaquã,
κληθήσεται ἰωάννης. sed uocabitur Ioannes.
καὶ εἶπον πρὸς αὐτὴν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ἐν τῇ συγ- 61 Et dixerunt ad eam: Nemo est in cognatione tua qui uocetur isto nomine.
γενείᾳ σου, ὃς καλεῖται τῷ ὀνόματι τούτῳ.
ἐνένευον δὲ τῷ πατρὶ αὐτοῦ, τὸ τί ἂν θέλοι κα- 62 Innuebãt autem patri eius, quid uellet uocari eum.
λεῖσθαι αὐτόν.
καὶ αἰτήσας πινακίδιον, ἔγραψε, λέγων, ἰω- 63 Isq; postulatis tabellis scripsit, dicens: Ioannes est nomen eius. Et mirati sunt omnes. Supra b.13.
άννης ἐστὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ· καὶ ἐθαύμασαν πάντες.
ἀνεῴχθη δὲ τὸ στόμα αὐτοῦ παραχρῆμα, καὶ ἡ 64 Apertum est autem os eius illico, & lingua eius: & loquebatur, benedicens Deo.
γλῶσσα αὐτοῦ, καὶ ἐλάλει, εὐλογῶν τὸν θεόν.
καὶ ἐγένετο φόβος ἐπὶ πάντας τοὺς περιοι- 65 Ortus est igitur timor super omnes accolas
B κοῦντας αὐτούς· καὶ ἐν ὅλῃ τῇ ὀρεινῇ τῆς ἰουδαίας διε- eorum: & in tota montana regione Iudææ diulgata sunt omnia uerba ista.
λαλεῖτο πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα.
καὶ ἔθεντο πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐν τῇ καρ- 66 Et omnes qui audierunt, reposuerunt ea in
δίᾳ αὐτῶν, λέγοντες· τί ἄρα τὸ παιδίον τοῦτο ἔσται; corde suo, dicentes: Quidnam puerulus hic erit? Manus autem Domini erat cum eo.
καὶ χεὶρ κυρίου ἦν μετ' αὐτοῦ.
καὶ ζαχαρίας ὁ πατὴρ αὐτοῦ ἐπλήσθη πνεύ- 67 Et Zacharias pater eius repletus est Spiritu
ματος ἁγίου, καὶ προεφήτευσε, λέγων· sancto: prophetauitq;, dicens:
εὐλογητὸς κύριος ὁ θεὸς τοῦ ἰσραὴλ· ὅτι ἐπε- 68 Benedictus Dominus Deus Israel, quòd in- *Canticum Zachariæ, in quo Christum promissum uenisse nunciat.* Infrà 2.d.30. Matth. 1.d.22.

58 Magnificè misericordia sua usus esset, ἐμεγάλυνε τὸ ἔλεος αὐτοῦ. Vulgata, Magnificauit misericordiam suam: id est, (ut loquuntur Hebræi) הגדיל חסדו: sicut scriptum est Genes. 19.d.19. 62 Innuebant, ἐνίνευον: id est, signis & nutibus petebant. quod loquendi genus ortum est ex uulgi consuetudine, ut alia multa. ueluti quod paulo antè usurpauit, quum diceret uenisse ut circumciderent puerum, pro, uenisse ut circuncisioni pueri interessent.

Quid, τὸ τί: id est, quo nomine. Abundat autem articulus pleonasmo Atticis familiari, ut in illo Aristoph. exemplo quod citat Budæus ἀπὸ δὴ τοῦ ἰμοὶ. Συκηστὶ τὸ τί; 63 Dicens, λέγων, id est in hæc uerba: uel est pleonasmus, quem alibi diximus Hebræis esse familiarem, apud quos scilicet infinitis locis abundat לאמור. 64 Apertum est, ἀνεῴχθη: id est, restitutus est illi usus uocis quem amiserat. Videtur enim quodammodo illius os occlusum qui loqui non possit, qua ratione dicuntur etiam cæcorum oculi, & surdorum aures aperiri, ut scribitur Esa. 35.a.5.

Lingua eius, ἡ γλῶσσα αὐτοῦ. In editione Complutensi additur διεῤῥάγη, quo uerbo significatur soluta fuisse linguæ uincula, ut iam posset articulatè & distinctè loqui. Sed uidetur repeti posse uerbum ἀνεῴχθη, id est פתח, quod apud Hebræos etiam significat solui ac liberari è uinculis, ut Iob 12.b.14. 65 Ortus est, ἐγένετο. Vulgata, factus est. Erasmus peruasit, id est διῆλθε. Infrà uerò Act. 5.a.5. ita uertit, ut nos hoc loco. Accolas, τοὺς περικοίκους τὰς. Sic Cicero Ennenses, Siciliæ populum, uocat Cereris accolas, quòd apud eos Ceres diceretur habitare. Vulgata & Erasmus, uicinos interpretantur, id est γείτονας. cuius uocabuli uisa est nimis angusta significatio. Dicunt enim hoc loco Periœci, id est accolæ, omnes illi qui totum illum regionis tractum incolebant, ut declarat sequens membrum positum scilicet κατ' ἐπεξήγησιν. Alioquin apud Geographos multo latius patet Periœcorum appellatio, qua intelguntur omnes ij qui sub eodem parallelo habitant. Diuulgata sunt, διελαλοῦντο: id est ad uerbum, sermonibus omnium celebrata sunt. pro quo dixit Matth. 28.c.15. διεφημίσθησαν. Positus enim hic est παραπετικὸς αὐτὶ ἀορίστου.

Omnia uerba ista, πάντα ῥήματα ταῦτα: id est, quicquid hic dictum aut factum fuerat. 66 Reposuerunt, ἔθεντο. Hebr. שמו: id est, diligenter & attentè considerarunt, & uelut infixerunt animo. Sic apud Homerum sæpe, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσι. pro quo Virgilius, Sensibus hæc imis, res est non parua, reponas. Et alibi, —memori quæ condita mente teneto. Item, —manet alta mente repostum Iudicium Paridis. Manus autem Domini, &c. καὶ χεὶρ κυρίου, &c. Heb. יד יהוה היתה עליו præsens Dei fauor & singularis quædam uirtus in eo apparebat, sicut Ezechielis primo a.3. appellatione Manus Dei intelligit Spiritus prophetiæ. Non dissimili ratione Pindarus Olymp. 10. dixit, θεοῦ σὺν παλάμᾳ: id est, τῇ τοῦ θεοῦ δυνάμει καὶ βοηθείᾳ. Cæterùm Vulg. cõuertitet enim: id est, manus, ἡ χείρ, quod etiã scriptum erat in octauo codice, & uidetur non malè conuenire. 68 Benedictus, εὐλογητὸς. Subauditur ἐστω. Perinde enim est ac si dixisset, ἐπαινείσθω, uel δοξασθήτω: id est, & laudetur ac prædicetur. Vel εὐλογητὸς, declarat omni gloria & laude dignum, ut incipiat Zacharias ab epiphonemate. Nos autem libenter retinuimus hoc etiam loco Benedicendi uocabulum, tanquam Theologis familiare: cuius significationem alibi exposuimus. Quòd inuiserit, ὅτι ἐπεσκέψατο. Hebraicè פקד: id est, quòd se memorem esse declarauerit populi sui: adeò quidẽ ut ipse è cœlo descenderit, ut præsens eos inuiseret, & infinito precio redimeret. Ita enim loquitur Dominus Exod. 3.c.8. quem locum uidetur respexisse Zacharias: simul tamen designans Deum re ipsa iam præstitisse quod olim adumbrarat, id est, è cœlis uerè descendisse, ut uerũ Israelem à captiuitate diaboli, peccati & mortis, sanguine suo redemptum sibi acquireret. Itaq; propriã significationem uerbi פקד retinendam putaui, quo scilicet ipsa Filij Dei in carne manifestatio & præsentia disertè exprimuntur. Quidam nuper admodum frigidè & ambiguè totũ hunc locũ est interpretatus, quum diceret, Deum procurasse populi sui liberationem. Nam, ut emphasin uerbi ἐπεσκέψατο prẽteream, de

qua modò dixi, uel Christi beneficium quantum in nos extet, non satis intelligit, uel nimium parcè illud prædicat, qui ex Iesu: id est uno & solo nostræ salutis authore, facit salutis nostræ procuratorem. Denique nimium ieiunè Deum laudat qui ab eo dicit id esse procuratũ aut etiã administratũ, quod ipse solus ultrò & inchoauit & perfecit. A

uiserit & redemerit populum suum: σκέψετο καὶ ἐποίησε λύτρωσιν τῷ λαῷ αὐτοῦ.

Psal.132.c.17. Et erexerit cornu salutis nobis in Domo Da- 69 uid pueri sui: καὶ ἤγειρε κέρας σωτηρίας ἡμῖν ἐν τῷ οἴκῳ Δαβὶδ τοῦ παιδὸς αὐτοῦ.

Psal.132.c.18. Iere.23.a.6. & 30.b.10. Sicut loquutus est per os sanctorum qui à se- 70 culo fuerunt, Prophetarum suorum. καθὼς ἐλάλησε διὰ στόματος τῶν ἁγίων τῶν ἀπ' αἰῶνος προφητῶν αὐτοῦ,

Fore ut nos seruaret ex inimicis nostris, & de ma 71 nu omnium qui oderunt nos. σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν ἡμῶν καὶ ἐκ χειρὸς πάντων τῶν μισούντων ἡμᾶς.

Vt uteretur misericordia erga patres nostros, 72 ac memor esset Testamenti sui sancti: ποιῆσαι ἔλεος μετὰ τῶν πατέρων ἡμῶν, καὶ μνησθῆναι διαθήκης ἁγίας αὐτοῦ.

Gen.22.c.16. Ierc.31.f.33. Heb.6.c.13.d.17. Et iurisiurandi quod iurauit Abrahamo patri 73 nostro: *nimirum se* daturum nobis, ὅρκον ὃν ὤμοσε πρὸς Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν, τοῦ δοῦναι ἡμῖν,

Vt sine metu, è manu inimicorum nostrorũ 74 liberati, seruiremus ipsi, ἀφόβως ἐκ χειρὸς τῶν ἐχθρῶν ἡμῶν ῥυσθέντας, λατρεύειν αὐτῷ.

1.Pet.1.c.15. Cum sanctitate & iustitia corã ipso, cunctos 75 ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ ἐνώπιον αὐτοῦ,

Redemerit, ἐποίησε λύτρωσιν. Hebr. עשה פדות. Est autem periphrasis quam uno uerbo maluimus explicare, ut constructio melius cohæreret. Sed hoc obseruandum est, quum multæ sint liberationis species, eam demum significari λυτρώσεως nomine, quæ nec ui (ut olim contigit, quum Dominus populum eriperet Pharaoni) nec quum bona hostium gratia (ut quum populus Babylone reuerteretur) sed iusto persoluto precio impetratur. Ideo toties repetit Apostolus nos sanguine Christi redemptos, ingenti scilicet illo precio quod olim adumbrabatur uictimarum cruore, ut de salute nostra dubitare sit nefas. Hoc itaq; uidetur quidam nuper non satis considerasse, quum λύτρωσιν interpretaretur liberationem. 69 Erexerit cornu salutis, ἤγειρε κέρας σωτηρίας. Hebraicè קרן ישועה חרים Est autem totum hoc dicendi genus translatitium, quo significatur, quum planè collapsæ uiderentur uires Israelis, ac in primis actum esse uideretur de magnificis illis promissis Dauidi factis super regno ipsius æterno, Dominum excitasse Christum illum suum: sicut scriptum est Amos cap. nono, qui inuicto suo robore, tanquam cornu quodam prostratis aduersarijs, Israelis æternum illud regnum assereret. Est autem Hebræis familiare קרן, id est, cornu pro ui & robore usurpare, translatione sumpta ab animalibus cornupetis, ut 2. Sam. 22. a. 3. & quidem adiecto uerbo חרים quod respondet τῷ ἠγάρεν, quum agitur de amissæ potestatis aut uirium instauratione, ut 1. Samuelis secundo b. 10. & nominatim etiam ubi agitur de Messia, ut Psal. 132. d. 17. 70 Loquutus est, ἐλάλησε. Hebr. אמר: id est, diserte promisit, ut suprà diximus uersu 55. A seculo, ἀπ' αἰῶνος. Hebr. מעולם id est, à condito mundo, ut Psal. 119. 52. & Act. 3. d. 21. Interdum uerò idem declarat ἀπ' αἰῶνος, quod ab æterno, ut Psalm. 92. a. 2. & alibi sæpe. 71 Fore ut nos seruaret ex inimicis, σωτηρίαν ἐξ ἐχθρῶν. Vulgata ad uerbum, salutem ex inimicis. Refertur autem σωτηρίαν ad uerbum ἐλάλησε, quemadmodum & sequentes uersiculi duo. Sed quia durior uideri posset ista traiectio, rectè fecit Erasmus qui quæsita periphrasi studuerit illam emollire. Sed in ipsa periphrasi ab eo dissentio. Interpretatur enim, Fore ut seruaremur ab inimicis: cuius interpretationis amphiboliam nemo non uidet. Malui igitur uti uerbo ἐκβρυκτικῷ, & seruare præpositionem ἐξ, quum sic scripserit Virgilius, Seruatum ex undis Strophadum me littora primùm Accipiunt. 72 Vt uteretur misericordia, ποιῆσαι ἔλεος. Vulgata ad uerbum, ad faciendam misericordiam. Sic Hebr. לעשות חסד quod esset in Latino sermone obscurius.

Memor esset, μνησθῆναι: id est, re ipsa declararet se memorem esse: quomodo etiam accipitur hoc uerbum suprà uersu 54 Testamenti, διαθήκης, uel potius, pacti & fœderis, id est ברית: quamuis Testamenti uocabulum sua emphasi non caret, ut docet epistola ad Hebræos. Itaque nolui quicquã mutare. C 73 Et iurisiurandi quod iurauit, ὅρκου οὗ, &c. Apud Theophylactum legitur ὅρκου οὔ, & rectius (opinor) uitata scilicet mutatione cõstructionis. Nam etiamsi legas quarto casu ὅρκον, non uidetur tamen subaudienda præpositio κατὰ (quæ eclipsis in hoc dicendi genere est prorsus inusitata) sed erit potius mutatio constructionis Hebraica. Hebræis enim uerbum זכר iungitur & genitiuo casui, absque articulo scilicet, & accusatiuo, ut Græcis μίμνημαι, & Latinis memini: apud quos tamen uix reperias diuersas ei usdem uerbi in eadem periodo constructiones, nisi uarietur etiam significatio. Ponitur ergo ὅρκου uel ὅρκον in appositione, quod aiunt: ut scilicet explicetur uocabulum διαθήκης præcedens. Ideo addidimus coniunctionem Et, ut intelligatur epexegesis. Se daturum nobis, τοῦ δοῦναι ἡμῖν. Hebraicè לתת לנו. Erasmus, ut daret nobis: ut uideatur etiam τὸ μνησθῆναι retulisse ad uerbum ἐλάλησε, quod non possum probare. Apparet enim potius explicari his uerbis iusiurandum ipsum, id est, quid illud sit quod Deus iureiurando promiserat Patribus. Ideo hæc accipio ἀδικῶς potius quàm τελικῶς. Nam etsi uidetur articulus τοῦ indicare subintelligendum esse ἕνεκα (quæ particula finem declarat) tamen hoc ego nihil moror. Puto enim Hebraismum esse, & articulum τοῦ respondere seruili literæ ל, quæ non minus acicpitur ἀδικῶς, quàm τελικῶς. Itaq; Deut. 4. c. 21. quod Hebraicè legimus לבלתי עברי & לבלתיברוא, Græci uerterũt ἵνα μὴ διαβῶ & ἵνα μὴ διαπλεύσω, pro ὅτι μὴ διαβήσομαι & ὅτι μὴ διαπλεύσομαι. Itaq; τοῦ δοῦναι perinde conuerti acsi scriptum esset δώσειν, uel ὅτι ἐμελλε δοῦναι, Veterem interpretem sequutus: à quo tamen in ea re dissentio, quòd hæc uideatur præcedentibus coniunxisse, ut nunc quidem ista imperitè in templis cantantur, quum potius pertineant ad sequentia. 74 Sine metu, ἀφόβως. Hebraicè לבטח: id est, (ut loquitur Paulus Ephes. 4. c. 12.) ἐν πεποιθήσει. Neq; enim φόβον hîc uocat religiosum illum timorem qui alio uocabulo dicitur εὐλάβεια, & præcipua pars est pietatis: sed futuri mali ægritudinem, quam Latini metum uocant. Ea uerò pugnat ex diametro cum fiducia illa filiorum Dei, qui fide iustificati pacem habent, ut loquitur Paulus Rom. 5. a. 1. Hæc igitur ut distinguerem, ἀφόβως potius conuerti, absq; metu, quàm sine timore, cum Vetere interprete & Erasmo. Cæterùm Theophylactus hoc aduerbium coniungit cum participio ῥυσθέντας, & interpretatur ἀκινδύνως: id est, sine ullo nostro periculo. Christus enim, inquit, quiescentibus nobis crucifixus est. Sed uberior erit sensus & minus coacta interpretatio, si ad λατρεύειν potius retulerimus. 75 Coram ipso, ἐνώπιον αὐτοῦ, Hebraicè בעיניו quam ipse Deus animorum scrutator approbet ut minimè simulatam, ut diximus suprà uersu 6.

Vitæ

A πάλας τὰς ἡμέρας τ ζωῆς ἡμῶν.

dies uitæ noſtræ.

καὶ σὺ παιδίον προφήτης ὑψίστου κληθήσῃ· προπορεύσῃ γὰρ πρὸ προσώπου κυρίου, ἑτοιμάσαι ὁδοὺς αὐτοῦ· 76

Tu uerò puerule, Propheta Altiſsimi uocaberis: præibis enim ante faciem Domini, ut pares uias eius:

Ioannis officiũ, docere populum Chriſtũ uenijſſe in remiſſionẽ peccatorum.

τοῦ δοῦναι γνῶσιν σωτηρίας τῷ λαῷ αὐτοῦ ἐν ἀφέσει ἁμαρτιῶν αὐτῶν, 77

Et ut des ſcientiam ſalutis populo ipſius per remiſſionem peccatorum eius.

διὰ σπλάγχνα ἐλέους θεοῦ ἡμῶν, ἐν οἷς ἐπισκέψατο ἡμᾶς ἀνατολὴ ἐξ ὕψους, 78

Propter uiſcera miſericordiæ Dei noſtri, quibus inuiſit nos Germen ex alto:

Malac. 4.a.2. Supra b.17. Zach.3.d.9. & 4.c.12.

ἐπιφᾶναι τοῖς ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου καθημένοις, τοῦ κατευθῦναι τοὺς πόδας ἡμῶν εἰς ὁδὸν εἰρήνης. 79

Vt appareat ijs qui in tenebris & umbra mortis poſiti ſunt, ad dirigendos pedes noſtros in uiam pacis.

τὸ δὲ παιδίον ηὔξανεν καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι· καὶ ἦν ἐν ταῖς ἐρήμοις ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ πρὸς τὸν Ἰσραήλ. 80

Ipſe autem puerulus creſcebat & corroborabatur Spiritu: fuitq; in deſertis ad eum uſq; diẽ quo ſe oſtenderat apud Iſraelem.

Vitæ noſtræ, τῆς ζωῆς ἡμῶν. In codicibus ſecundo & octauo deerat τῆς ζωῆς: neq; etiam Vulgata conuertit.

76 Tu uerò, καὶ σὺ, καὶ omnino uidetur accipi pro ὴ hoc loco, ut alibi ſæpe. Ita enim melius notatur apoſtrophe. In octauo autem codice ſcriptum legimus, καὶ σὺ ὴ, Sed & tu. Puerule, παιδίον. Vulgata & Eraſmus, puer. Videtur autem aliqua eſſe emphaſis diminutiui, hoc ſaltem loco minimè negligenda. perinde ac ſi diceret Zacharias: Tu uerò puerule qui nunc tantillus es, tamen in hoc Chriſti regno ueluti primas tenebis. Eris enim Altiſsimi prænuncius, & uiã ad ſalutem cęteris præmunies. Altiſsimi, ὑψίστου. Hebraicè אֵל עֶלְיוֹן id eſt Dei, ut diximus ſu-
B prà uerſu 35. Vocaberis, κληθήσῃ: id eſt, eris, & quidem publico teſtimonio. Vide Matth.5.a.9. 77 Et ut des, τοῦ δοῦναι. Iterum putaui particulã Et adijciendam, ut intelligatur epexegeſis. Explicat enim quomodo Iohannes præparaturus ſit uiam Domino, nimirum quòd annunciaturus eſſet ſalutem in ſanguine agni illius, quem etiam erat commonſtraturus digito. Dare autem cognitionẽ, ex Hebræorum idiomate, id eſt לתת בדעת, hoc loco dicitur qui alijs aditum patefacit ad rem quampiã cognoſcendam. Nam quum idem dicitur de Deo, longè maiorẽ habet emphaſin, ut Dan.1.c.17. Per remiſsionem, ἐν ἀφέσει. Hebraicè בסליחת עוניות. Nam alioquin admodum raro additur præpoſitio huic caſui, quum cauſam declarat inſtrumentalem aut quaſi inſtrumentalem. Eſt autem remiſsio peccatorũ, modus ipſe per quẽ Deus Pater nos in Filio ſeruat, ut docet Paulus Rom. 4. a.7. ex illo Dauidis uerſu, Beati quorum remiſſæ ſunt iniquitates. Vulg. in remiſsionẽ: id eſt, εἰς ἄφεσιν. Nam ſæpe permutãtur ἐν & εἰς. ſed præſtat accipere ἐν ἀφέσει pro διὰ ἀφέσεως. 78 Propter uiſcera miſericordię, διὰ σπλάγχνα ἐλέους. Hebraicè ברחמי חסדו: id eſt, propter intimã & in ipſis uiſceribus hærentem miſericordiam. Alij putant hoc dicendi genere declarari eum amorem quo ſolent matres complecti ſua uiſcera: id eſt. ſuos natos. quæ interpretatio ſenſum eundem gignit atq; ſuperior. Sed uidetur hîc adumbrare Zacharias Chriſti ἀναφώνησιν, qui ex ipſo patris ſinu ad nos miſſus eſt. Eſt igitur magna uis huius Hebraiſmi: quem idcirco libenter retinuimus. & ſuprà etiã attigimus. quum explicaremus uerbum σπλαγχνίζεσθαι, quod reſpondet Hebræorum uerbo רחם. Cæterùm Vulgata & Eraſmus conuerterunt, Per uiſcera: id eſt, διὰ σπλάγχνα: quanquam, quod ad ſententiam attinet, exiguum eſt in iſtis diſcrimen, niſi quum ſubtilius diſtinguendæ ſunt cauſæ ſalutis noſtræ. Quibus, ἐν οἷς: id eſt, per quæ uiſcera, & qua miſericordia impellente. Vulgata ad uerbum, in quibus, nimium obſcurè. Abundat autem iterum prępoſitio ἐν ex Hebręorum idiomatę, quod paulo antè expoſuimus. Germen, ἀνατολὴ. Hebraicè צמח. uocatur enim hoc nomine Meſsias ipſo etiam teſte Chaldæo paraphraſte, Ierem.23.a.5. Zach.3.c.8. & 6.c.12. quibus locis Græci interpretes cõuerterunt ἀνατολὴν, impropriè quidem, ut exiſtimo. Nam ἀνατολὴ quum de ſole dicitur, uel ipſum ſolis exortum, uel eam cœli partem
C declarat unde ſol exoritur: quum autem plantis & cæteris huiuſmodi rebus, aut etiam ipſorum hominum ortui translatitiè tribuitur (ut Hebr.7.c.14. dicitur Dominus ἀνατετάλκεναι ἐκ Ἰούδα, nihil aliud declarat quàm earum rerum exortum. In illis autem locis Ieremiæ & Zachariæ, & hîc quoq; idipſum quod exoritur, uocatur צמח Græci (quod ſciam) ἀνατολὴν nuſquam, ſed βλαστὸν, uel βλάστημα uocant. Homerus autem ἔρνος ſæpe appellat, ut Latini Stirpem. Neq; uerò dubito quin eò reſpexerit alter hic Zacharias in hoc ſuo cantico, & Filij Dei manifeſtationem in carne, & diuinum ipſius conceptus & ortus arcanum his uerbis indicarit. Addit enim, ἐξ ὕψους: id eſt, ex alto. pro quo Hebræi dicunt מִמָּעַל è cœlo ſcilicet, ut ſit anthiteſis cæterarum uelut plantarum, quæ omnes è terra germinant, hæc autẽ è cœlo, unde panis ille uiuus in partes inferiores terræ deſcendit. Vulgata & Eraſmus Orientẽ interpretantur, quos deinde alij multi ſequuti ſunt: idcirco nimirum, quia paulo pòſt fit tenebrarũ & lucis mentio. Sed nihil obſtat quo minus dicamus Zachariam, quum ad diuerſas prophetias reſpiceret, diuerſas etiam translationes coniunxiſſe. Certè non uideo quomodo uel Hebraicum illud צמח quod Græcos oſtendi impropriè conuertere ἀνατολὴν, uel Græcum ipſum uocabulum ἀνατολὴ, uel Oriens Latinum, poſsis aut pro ſole, aut pro luce accipere, niſi ualde coacta interpretatione: quod & ſemel tantũ fortaſſe apud Poetam reperias: ſic enim Aeneid. 5. Et me, inquit ſæuus equis oriens afflauit anhelis. Cæterùm in uno codice Argentoratẽſis editionis ſcriptũ legi ἀνατολῆ tertio caſu. ut ſit hęc ſententia, Dominũ nos reſpexiſſe ſuo exortu ex alto: qui ſenſus bene quidem cõuenit, ſed repugnat ſummus reliquorũ exemplarium etiã manuſcriptorũ conſenſus: & manifeſta eſt alluſio huius loci ad uaticinia illa Ieremiæ & Zachariæ quę paulo antè citaui, in quibus Meſsias dicitur ἀνατολὴ recto caſu. & quaſi proprio nomine.

79 Vt appareat, ἐπιφᾶναι. Hic germen illud è cœlo exoriens confertur cum ſole, quemadmodum ſæpe Sol iuſtitiæ & Lux ipſa in utroq; Teſtamento dicitur. Alioquin etiam in genere apud Hebræos, Tenebrarum appellatione calamitas intelligitur, ac uicißim Lucis nomine liberatio, & quæ illam conſequitur fœlicitas. Vmbra mortis, σκιᾷ θανάτου: id eſt, umbroſa & tenebricoſa morte. Vide Matth.4.c.16. In uiam pacis, εἰς ὁδὸν εἰρήνης: id eſt, in eam uiam quæ ad ueram fœlicitatem ducit. Nam Hebræi Pacis appellatione eum ſtatũ intelligunt inquo aliquis meritò acquieſcat. Etſi autem multi multos ſibi & diuerſos fines proponant, tamen res ipſa oſtendit, eos demum rectam uiam ingredi, qui Chriſtum ducem ſequuti, ad alteram illam uitam contendunt. 80 Ad eum uſque diem quo ſe oſtenderet, ἕως ἡμέρας ἀναδείξεως αὐτοῦ. Vulgata ad uerbum, uſq; ad diem oſtenſionis ſuæ. Ego ut perſpicuitati ſtuderem, à Græcis aliquantulum deflexi, nulla ſenſus iniuria.

CAP. II.

Censetur uniuersus orbis à Cæsare Augusto.

FActum est autem, in diebus illis uenit edictum à Cæsare Augusto, ut describeretur tota terra.

(Hæc descriptio prima facta est Præside Syriæ Cyrenio.)

Ibant igitur omnes ut describerẽtur, in suam quisq; urbem.

Ascendit autem & Ioseph à Galilæa, ex urbe Nazareth, in Iudæam, in urbem Dauid quæ

ΚΕΦ. β'. A

1 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, ἐξῆλθε δόγμα παρὰ καίσαρος αὐγούστου, ἀπογράφεσθαι πᾶσαν τὴν οἰκουμένην.

2 αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου.

3 καὶ ἐπορεύοντο πάντες ἀπογράφεσθαι ἕκαστος εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν.

4 ἀνέβη δὲ καὶ Ἰωσὴφ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ἐκ πόλεως Ναζαρὲτ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν εἰς πόλιν Δαβίδ,

IN CAP. II.

1 Venit, ἐξῆλθε. Vulgata & Erasmus ad uerbum, exijt. Vide Marc. 8. b. 11. Vt describeretur, ἀπογράφεσθαι, id est, ut descriptis omnium ciuitatum capitibus, intelligeretur quæ cuiusque regionis, urbis, familiæ, domus facultates essent. Ideoq; uertit Erasmus, ut censeretur, rectè quidem: sed tamen hoc potius respondet τῷ τιμᾶσθαι: & Latini etiam Describendi uocabulo utuntur eadem significatione qua Græci τῷ ἀπογράφεσθαι. Tota terra, πᾶσαν τὴν οἰκουμένην. Ad uerbum, tota habitabilis, ita ut subaudias γῆν terra. Sed hoc dictum est κατ' ἐξοχήν, quum significetur ea duntaxat terræ portio quæ Romanis parebat. Regnabat autem in Iudæa Herodes, sed precario, & ὡδὶ φέρειν τεταγμένως, ut testatur Appianus. 2 Prima, πρώτη. Hoc uocabulum alij coniungunt cum ἀπογραφῇ, ut intelligamus primam hanc fuisse descriptionem Iudææ: alij cum ἐγένετο, ut significetur duas fuisse factas à Cyrenio descriptiones, quarum prior hic commemoretur, ea scilicet cuius nulla fit mentio à Iosepho, qui posteriorem duntaxat commemorat ab eodem Cyrenio factam, quum pulso Archelao, Iudæa in prouinciam redigeretur. Notandum tamen est, Lucã non scripsisse ἐπὶ κυρηνίου, quanuis Vetus interpres conuerterit, à Cyrino: sed simpliciter κυρηνίου ἡγεμονεύοντος, id est, quum præsidem Syriæ ageret Cyrenius: ut uideri possit explicare potius quãdo sit facta hæc descriptio, quàm à quo sit facta. Cyrenio, κυρηνίου. Ita legitur in omnibus exemplaribus quæ uidi, atq; adeò in Iustino & Iosepho Græco, quem apparet Erasmum nunquam uidisse. Sed Dionis libro 54. legimus κυρίνιον, & in Latino Coss. catalogo, P. Sultitium Quirinum: ut mihi quidem emendatissimè uideatur scriptum esse κυρείνιον in Romano Theophylacto. Is autem est Quirinus de quo multa Corn. Tacitus libro tertio. Sed aliunde maior oboritur difficultas, de qua etiam mihi putaui aliquid dicendum. Apparet enim ex Iosepho non Cyrenium, sed Quintilium Varum, qui postea cæsus est ab Arminio in Germania, ultimis Herodis annis fuisse Syriæ præsidem, & quidem Saturnino successorem datum, ne quis existimet inter Saturninum & Varum posse locum aliquem Cyrenio concedi. Deinde idem Iosephus meminit quidem descriptionis factæ à Cyrenio, sed quæ prorsus sit diuersa. nam hæc nostra descriptio uniuersalis est, illa uerò Cyrenij ad Iudæam duntaxat pertinet: hæc uiuẽte Herode, illa minimùm nouem annis interiectis, pulso in exilium Archelao, fuit instituta: ut planè cùm in pleriſq; alijs, tum uerò in hoc quoq; infantiam suam prodiderit Nicephorus ille, cuius magnum uolumẽ nugarum & mendaciorum plenum nuper quidam edidit. Quid igitur? Nempe quod ad posteriorem nodum attinet, facilè solui potest, si dicamus duas diuersas descriptiones fuisse à Cirenio factas. Sed hîc nos inuoluet prior ille nodus, quum tempore nascẽtis Christi (si Iosephum sequamur) non Cyrenius, sed Varus, uel certè Saturninus Syriæ præfuerit. Iosephum autem in re tam celebri & ex actis publicis cognita, mirum est potuisse tam turpiter hallucinari. Præterea uix (opinor) hoc ferre potest imperij Romani consuetudo, ut unus eidem pacatæ prouinciæ bis præfuerit. Necesse est tamen, ut Euangelistæ sua constet authoritas. Itaq; superest ut uel in Syriæ præsidibus enumerandis errauerit Iosephus, uel potius ut quemadmodum ipse libro Antiquitatum 16. Volumnium adiungit Saturnino quasi collegam in Syriæ administratione (quem tamen libro primo de bello Iudaico procuratorem Cæsaris fuisse dicit) sic etiam existimemus, huius descriptionis tempore Varum quidem fuisse Syriæ præsidem, sed ei adiunctum fuisse Cyrenium: qui cum in Herodis regno non posset dici Iudææ præses, neq; tamen simplici procuratoris Cæsaris titulo uideretur satis honestari, Syriæ etiam præses diceretur. Quid si uerò potius totum hoc αὕτη ἡ ἀπογραφὴ πρώτη ἐγένετο ἡγεμονεύοντος τῆς Συρίας Κυρηνίου, quum ab aliquo esset annotatum qui Cyrenij descriptionem cum ista confuderit, postea ex margine in contextum irrepsit? Nam certè deest particula quæpiam qua uersiculus iste cum superiore connectatur, & simile quiddam factũ uidetur Marc. 12. d. 42. ut suo loco annotauimus, & fortasis etiam infrà Act. 8. e. 26. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere. Absit autem ut uel apicem unum immutem, nedum quicquam detraham. Quod autem ad hanc orbis descriptionem attinet, libuit etiam quædam παρέργως subijcere, à nemine (quod sciam) animaduersa. Scribit Dion lib. 56. quum Augustus alendis exercitibus, quibus imperium Romanum continebatur, uicesimam instituisset, & id tributum omnes ægerrimè ferrent, adeò ut quiduis potius passuri uiderentur, cõstituisse tributum ex agris & ædibus colligere. Statim igitur inquit, μηδὲν εἰπὼν, μήθ' ὅσου, μήθ' ὅπως αὐτὸ δώσουσιν ἑκάστοις ἄλλους ἄλλη τάττει τῶν ἰδιωτῶν ἢ τὰ τῶν πόλεων κτήματα ἀπογραψομένους: id est, quum non dixisset, uel quantum, uel quemadmodum illud daretur, alios aliò misit qui priuatorum hominum ipsarumq; ciuitatum bona describerẽt. Possent igitur hæc Dionis uerba uideri ad hanc orbis descriptionem pertinere, cuius mentionem facit Lucas, nisi repugnaret temporis series. Id enim ipse refert in annum imperij Augusti penultimum: quum scilicet Christus annum iam ageret decimumquartum. Itaq; si quis hîc est coniecturç locus, existimarim Augustum pro suo iure, quũ Romani imperij breuiarium conficeret, huiusmodi descriptionem instituisse: non ut noua tributa exigeret, sed ut totius imperij facultates, copias, uires, ac prouentus quotidianos intelligeret. quamobrẽ etiam nullus est eo tempore in Iudæa excitatus tumultus, sicut postea factum est, quum Archelao pulso, & Iudæa à Cyrenio in prouinciam redacta, tributa à Romanis exigerentur. Neq; enim alia ratione confici potuit hoc breuiarium, de quo post Suetoniũ sic scribit Dion eodem libro: Ab augusti morte, inquit, prolata sunt quatuor ipsius uolumina, quorum tertium, τάττει τὰ στρατιωτῶν καὶ τὰ τῶν στρατάρχων, τοῦτο ἀναλημμάτων τὰ δημοσίων, τέτταρα δὲ τῶν ἐν τοῖς ἐνοικήσεσι χρημάτων, καὶ ἕτερα ἄλλα τοιαῦτα τρία ἐς τὸν ἡγεμονίκον φέροντα λόγον, ἄχι: id est, complectebat quæ ad milites, quæq; ad reditus sumptusq; publicos pertinebant, item quanta pecuniæ summa in fiscis esset, & quæcunq; ciusmodi ad imperium spectabant. Sed de his hactenus. 4 Ascendit, ἀνέβη. Hebraicè עלה, id est profectus est. Sunt tamen qui putent haberi rationem situs Hierosolymorum.

5 Desponsa,

A ἦλθε λαληθῆναι Βηθλεέμ, διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐξ οἴκου καὶ πατριᾶς Δαβίδ·

ἀπογράψασθαι σὺν Μαριὰμ τῇ μεμνηστευμένῃ αὐτῷ γυναικί, οὔσῃ ἐγκύῳ.

ἐγένετο δὲ ἐν τῷ εἶναι αὐτοὺς ἐκεῖ, ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ τεκεῖν αὐτήν·

καὶ ἔτεκε τὸν υἱὸν αὐτῆς τὸν πρωτότοκον, καὶ ἐσπαργάνωσεν αὐτὸν, καὶ ἀνέκλινεν αὐτὸν ἐν τῇ φάτνῃ, διότι οὐκ ἦν αὐτοῖς τόπος ἐν τῷ καταλύματι.

καὶ ποιμένες ἦσαν ἐν τῇ χώρᾳ τῇ αὐτῇ ἀγραυλοῦντες, καὶ φυλάσσοντες φυλακὰς τῆς νυκτὸς ἐπὶ τὸ ποίμνιον αὐτῶν.

καὶ ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη αὐτοῖς, καὶ δόξα κυρίου περιέλαμψεν αὐτούς, καὶ ἐφοβήθησαν φόβον μέγαν.

καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἄγγελος· μὴ φοβεῖσθε· ἰδοὺ γὰρ εὐαγγελίζομαι ὑμῖν χαρὰν μεγάλην, ἥτις ἔσται παντὶ τῷ λαῷ,

ὅτι ἐτέχθη ὑμῖν σήμερον σωτὴρ, ὅς ἐστι Χριστὸς B κύριος, ἐν πόλει Δαβίδ·

καὶ τοῦτο ὑμῖν τὸ σημεῖον· εὑρήσετε βρέφος ἐσπαργανωμένον, κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

καὶ ἐξαίφνης ἐγένετο σὺν τῷ ἀγγέλῳ πλῆθος στρατιᾶς οὐρανίου, αἰνούντων τὸν θεὸν, καὶ λεγόντων·

δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκία.

uocatur Bethleem, propterea quòd esset ex domo & familia Dauid: Ioan.7.f.42.

Vt describeretur cum Maria desponsa sibi uxore, quæ erat prægnans.

Factum est autem quum essent illic, completi sunt dies quibus ipsa páreret.

Peperit igitur filium suum primogenitũ, ac fascijs eum inuoluit, reclinauitq; eum in præsepi: eo quòd non erat eis locus in diuersorio. Nascitur Christus.

Erant autem pastores in regione eadem excubantes, & agentes uigilias noctis super gregem suum. Vigilantibus pastoribus nunciatur Christus natus.

Et ecce Angelus Domini superuenit ipsis, & gloria Domini circunfulsit eos: & timuerunt timore magno.

Tunc dixit eis Angelus: Ne timeatis: ecce enim euangelizo uobis gaudium magnũ, quod erit toti populo:

Quòd *scilicet* natus est uobis hodie Seruator, qui est Christus Dominus in ciuitate Dauid: Saluator.

Hoc autem uobis signum erit, Inuenietis infantem fascijs inuolutum, iacentem in præsepi.

Et derepentè affuit cum Angelo multitudo exercituum cœlestium, laudantium Deum, & dicentium,

Gloria in *cœlis* altissimis Deo, ac in terra pax, in homines beneuolentia. Angelorum canticum.

5 Desponsa, μεμνηστευμένῃ. Differre τὸ μνηστεύεσθαι & τὸ γαμεῖν non minus quàm Sponsalia à nuptijs, alibi diximus. Cur igitur, dices, μεμνηστευμένη uocatur Maria quum iam nupsisset? nam probabile est ante profectionem apparuisse Iosepho Angelum à quo iussus est eam ducere. Respondeo, fieri posse ut in ipsa profectione Ioseplus eam deprehenderit esse grauidam, & admonitus sit ab Angelo: uel etiamsi nupsisset, tamen Lucam maluisse desponsam uocare quàm nuptam, propterea quòd Ioseph non secus abstineret ab ea, quàm si nondum eam duxisset. Possunt autem hæc coniungi uel cum ἀπογράψασθαι, uel cum αὐτῷ. 8 Excubantes, ἀγραυλοῦντες. Sic apud Hesiodum in Theogonia ποιμένες ἄγραυλοι cognominantur, ὡς ἀγροῖς αὐλιζόμενοι, ut hic explicat Theophylactus. quod Latini simili ratione declarant Excubandi uerbo, quasi extrà cubare dicas, id est foris atque adeò sub dio pernoctare. Idē etiam aliter interpretatur ἀγραυλοῦντας τοὺς ἀγροτικὴν αὐλιοῦντας, quasi scilicet rusticis cātibus noctē transegerint pastores: quā interpretationem planè repudio. Vulgata & Erasmus, uigilantes: id est, γρηγοροῦντες. Agentes uigilias, φυλάσσοντες φυλακάς. Ad uerbum, custodientes custodias, quam paranomasiam ut explicaret Erasmus, conuertit excubantes excubias. Noctis, τῆς νυκτός. Hebræus est pleonasmus: neque enim ullæ sunt diei uigiliæ. Erasmus, nocte: id est, νυκτὶ, non addito articulo. 9 Superuenit, ἐπέστη: id est, repentè uenit, quū nihil minus expectarēt. Nam inter omnes uerbi ἐφίστημι significationes hæc mihi uisa est huic loco maximè accōmodata. Sic aūt Latini Superueniēdi uerbo utuntur: ut Horatius, Grata superueniet quæ non sperabitur hora. Vulgata, stetit iuxta illos: & Erasmus, adstitit: id est, παρέστη. Idem tamen in annotationibus explicat, imminuit ex alto: quia nimirū cœlitus apparuit Angelus, & ἐπὶ etiam declarat Super uel Suprà. Gloria, δόξα. Vulg. claritas, nempe ut amphibolia uitaretur, quia interdum apud Hebræos כבוד יהוה, pro ipso glorioso Deo accipitur, ut Exod. 16. c. 10. & alibi sæpe. 11 Quòd *scilicet* natus est, ὅτι ἐτέχθη. Vulgata Erasmus, Quia natus est, quasi ὅτι accipiatur αἰτιολογικῶς. At ego malo διδακῶς interpretari, ut sit hæc sententia: Annuncio uobis hodie magnum gaudium, nempe uobis hodie natum esse Messiam. 13 Affuit, ἐγένετο: id est, παρεγένετο. Vulgata & Erasmus, facta est: quæ interpretatio non conuenit huic loco.

Exercituum cœlestium, στρατιᾶς οὐρανίου. Ita uocantur ab Hebræis copiæ Angelorum, quibus circunsepta est Dei, tanquā potentissimi cuiusdam monarchæ, maiestas. Vulgata & Erasmus, militiæ cœlestis. Ego uerò militiam pro exercitu nusquam legi. Deinde, ut melius conuenirent sequentia, singularem numerum per pluralem conuerti.

14. Gloria, δόξα. Subauditur ἔστω, uel ἔστω, id est esto, uel est, sensu aliquantulum diuerso propter sequens membrum. Nam si Esto subaudias, aut uidebuntur Angeli non tam annunciare factam pacem, quàm futuram precari: aut καὶ pro γὰρ accipias necesse est: quo modo etiā Theophylactus explicat. ut sit hęc sententia: Gloria sit Deo, quòd pax in terris sit hominibus concessa. Quòd si utrobiq; subaudiamus ἔστω, Angeli uidebuntur & Deo ipsi magnam ipsius gloriæ amplificationem, & hominibus singulare Dei beneficium gratulari. In *cœlis* altissimis, ἐν ὑψίστοις. Hebraicè במרומים, de quo aliquid diximus Matth. 21. a. 9. Non desunt etiam qui conuertant, Gloria Deo qui est in cœlis, quasi scriptum sit τῷ ἐν ὑψίστοις. Sed interpretatio quam sequuti sumus, uidetur melius conuenire sequenti antithesi. Nam alioquin simili ratione non dicēdum esset, pax hominibus in terra, sed pax hominibus qui sunt in terra. In homines, ἐν ἀνθρώποις, uel inter homines. Sed malo ἐν pro εἰς accipere: quam enallagen sæpe iam annotauimus. Alioquin si ἐν ἀνθρώποις conuertamus, In hominibus, aut coniungenda hęc erunt cum membro superiori, ut εὐδοκία seorsim legatur: aut certè abundabit præpositio ἐν, ut alibi sæpe: nisi pro εὐδοκία legamus εὐδοκίας, eo sensu quem paulo pòst explicabimus. Annotat etiam Erasmus, hanc prępositionem in nonnullis Gręcis codicibus non addi, & in plerisq; ueteris editionis codicibus deesse cōstat. Beneuolentia, εὐδοκία. Hanc particulā omnia Græca

C

exemplaria quæ uidimus, atq; adeò Theophylactus & Eusebius libro ἀποδείξεως δ', & Epiphanius λογὰ ἰβιωνάων, & Chrysostomus tomo quinto, homil. 56. quæ est De monachorum uita, & in epistolam ad Colossenses connectũt cum ἐν τοῖς ἀνθρώποις, ita ut tria sint huius gratulationis membra. alij seorsim legunt, ut post ἐν τοῖς ἀνθρώποις adscripta distinctione, εὐδοκία per appositionem connectatur cum εἰρήνη. Significat autem εὐδοκία idipsum quod Hebræi רצון, Latini beneuolentiam, id est propensam animi uoluntatem uocant: diciturq; tum de gratuito & infinito illo Dei amore in electos, quos ipse prior ante tempora æterna in Filio dilexit, ut Ephes. 1. a. 5. & b. 9. pro quo Vetus interpres solet Beneplacitum dicere: tum uerò de mutua hominum inter se amicitia, qua fit ut alij aliorum commodis studeant, ut Rom. 10. a. 1. atq; adeò de ea charitate qua homines ipsum Deum diligunt, ut Philip. 1. b. 15. quam postremam notionem Erasmus uidetur non animaduertisse. Sed idem rectè eos reprehendit qui putarunt hîc agi de hominum εὐδοκίᾳ, quum potius gratulentur angeli hominibus gratuitam Dei cum ipsis reconciliationem. Rectè igitur Chrysostomus ad Colossenses εὐδοκίαν interpretatur καταλλαγὴν: quamuis hæc ab illa differat ut consequens à causa. Non malè etiam Theophylactus ἀναπαύσεως, modò intelligamus Deum non in ipsis hominibus, sed in uno filio acquiescere: in quo scilicet dilectos suos ἠγάπησεν. Occasionem autem falsæ interpretationi præbuit non tam diuersa lectio, quàm ignoratio idiotismi Hebræorum. Apparet enim Origenem homilia in Lucam 13. itémque Chrysostomum plurimis locis, ut Homilia in Matth. 36. item in Sermone De ascensione Domini, item Homilia De natiuitate Domini, Veterem denique interpretem pro εὐδοκία legisse εὐδοκίας. Hebræos autem nemo est qui nesciat solere adiectiuorum loco uti genitiuis appellatiuorum. Sic filij promissionis, electionis, uasa iræ, uasa misericordiæ, uasa electionis Hebraicè dicuntur ij, quibus Deus destinauit promissiones, quos elegit, in quos iram uel misericordiam decreuit exercere, quorum opera in rebus magnis uti constituit. Ita igitur quemadmodum & doctè & commodè (meo iudicio) primus in hunc locum Erasmus annotauit, uocantur οἱ ἄνθρωποι εὐδοκίας, id est ad uerbum, homines beneplaciti, uel (ut Vetus interpres conuertit) homines bonæ uoluntatis, quos Hebraicè dicas אנשי רצון id est, quos Deus ex gratuito suo proposito diligit & complectitur in Filio, sicut Daniel dicitur איש חמודות, id est uir desideriorum, pro uiro multis modis desiderato. Hunc igitur Hebraismum ueteres (quod cum eorum pace ac uenia dictum esse uelim) quum non considerarent, uariè corruperunt. Nam alij, ut Origenes (de quo quid sentirem, in præfatione dixi) εὐδοκίας coniungunt cum εἰρήνη, traiectione prosus uiolenta: Chrysostomus in sermone De natiuitate Domini, manifestè ad bonam hominum uoluntatem retulit. Veteres Latini ita etiã sunt interpretati, & eum errorem recentiores Sophistæ auxerunt. Ad me uerò quod attinet, quamuis (ut antè dixi) in omnibus exẽplaribus legerim εὐδοκία, & ita sim interpretatus: tamen Origenis, Chrysostomi, Veteris interpretis authoritatem, ipsam denique rationem sequutus, malim legere εὐδοκίας, & totam hanc orationem in duo tantum membra partiri, hoc modo, Δόξα ἐν ὑψίστοις θεῷ, καὶ ἐπὶ γῆς εἰρήνη, ἐν ἀνθρώποις εὐδοκίας: id est, Gloria in cœlis altissimis Deo, & in terra pax, in hominibus dilectis uel complacitis. Neq; enim hæc pax ad omnes pertinet, sed ad eos demum quos Deus gratia sua dignatur. Certè hoc modo plana erit omnium membrorum antithesis, & nihil prorsus hiulcum aut detortum apparebit. Contrà uerò si legas εὐδοκία, durissima erit appositio: &, si tria membra constituas, ut nos quoq; fecimus, aliorum authoritatem potius quàm nostrum iudicium sequuti, deerit copula in tertio membro, quæ tamen est in secundo expressa: ut hanc eclipsim necesse sit ex Hebræorum idiotismo suppleri. cuius exemplum prorsus simile annotaui Thren. 3. b. 11. Nam aliquantulum diuersa est illa qua utitur Apostolus, in bimembri scilicet oratione, 1. Timoth. 4. a. 3.

Et factum est ut discesserunt ab eis angeli in cœlum, tum pastores illi dixerũt alij ad alios, Eamus sanè Bethlehem usq;, & uideamus factũ istud quod Dominus notum fecit nobis.

15 καὶ ἐγένετο ὡς ἀπῆλθον ἀπ' αὐτῶν εἰς τὸν οὐρανὸν οἱ ἄγγελοι, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες εἶπον πρὸς ἀλλήλους· διέλθωμεν δὴ ἕως Βηθλεέμ, καὶ ἴδωμεν τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, ὃ ὁ κύριος ἐγνώρισεν ἡμῖν.

Venerunt igitur festinantes, & inuenerunt Mariam & Ioseph, & infantem iacentem in præsepi.

16 καὶ ἦλθον σπεύσαντες, καὶ ἀνεῦρον τήν τε Μαριὰμ καὶ τὸν Ἰωσὴφ, καὶ τὸ βρέφος κείμενον ἐν τῇ φάτνῃ.

Quum uidissent autem, diuulgauerunt

17 ἰδόντες δὲ διεγνώρισαν περὶ τοῦ ῥήματος τοῦ

15 Tum pastores illi, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ ποιμένες. Duplex hîc est hebraismus. Primùm enim ponitur καὶ pro τότε, in subiectione, ut apud Hebræos ויר pro אז, nisi malimus καὶ abundare: de quo pleonasmo diximus Matth. uigesimooctauo b. 9. Deinde appositio est speciei ad genus, pro quo dicunt Hebræi אנשים חרוצים: quod dicendi genus imitantur quidem interdum Græci & Latini, ut alibi obseruauimus, sed rarò. Itaq; ueterẽ interpretem sequutus, prætermisi οἱ ἄνθρωποι tanquam redundans. Erasmus autem ad uerbum conuertit, & homines pastores, neglecto articulo, quem putaui potius exprimendum. Eamus, διέλθωμεν. Hebraicè נעברה. Vulgata & Erasmus ad uerbum, transeamus. Sed apparet compositum pro simplici accipiendum esse, quamuis aliquoties apud Terentium uerbum Transeo simili significatione usurpetur. Sed apud Græcos disertiores διέρχεσθαι nusquam legi pro ἰέναι καὶ προσέρχεσθαι. Sanè, δή. Vulgata hanc particulam ut abundantẽ prætermisit. Erasmus conuertit, iam: id est, ἤδη uel νῦν. Sed Latinos constat non aliter usurpare aduerbium Sanè, præsertim in concessione Factum istud, τὸ ῥῆμα τοῦτο τὸ γεγονὸς, Hebraicè חדבר חדת אשר היה. Vulgata, hoc uerbum quod factum est. Erasmus, hoc quod audiuimus accidisse. Putauit enim ῥῆμα, id est (ut Hebræi loquuntur) דבר dici rem nouam quæ rumore diuulgetur, quod ut interdum uerum sit (sicut apud Latinos nonnunquam rumor pro eo dicitur quod ipso rumore spargitur) tamen non est perpetuum. Imò uerò hoc uocabulum non minus latè patet apud Hebræos, quàm πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos: & ita hoc loco usurpari credo, quum præsertim addatur participium γεγονός. Possumus tamen pro ipso Angelorum nuncio accipere, & interpretari, Istud de quo *nobis* facta sunt uerba: ut sequentia per epexegesin explicentur. Ideo etiam in uno codice expunctum erat participium γεγονὸς, quasi redundans.

Notum fecit, ἐγνώρισεν. Hebraicè הודיע. Nam propriè apud Græcos γνωρίζειν significat τὸ γνῶσιν uel ἰδίᾳ γνῶσιν. Interdum tamen accipitur, ut hoc loco, pro eo quod Ouidius uno uerbo dixit, notificare: ut apud Athenæum dicitur Rex Persarum præmia proposuisse τοῖς τὰς ἡδονὰς αὐτῷ γνωρίσουσι. Vulgata, ostẽdit: id est, ἔδειξεν. Erasmus aperuit: id est, ἤνοιξεν. 17 Diuulgauerunt, διεγνώρισαν: id est, διεφήμισαν, ut Marc. 1. d. 45. Vulgata cognouerunt, pro quo Erasmus in annotationibus substituit pernouerunt: ut significetur, pastores tum demum pernosse quod antè audierant ex angelis. Sed prior expositio mihi uidetur multo simplicior.

Id, περὶ

A λαληθέντος αὐτοῖς περὶ τοῦ παιδίου τούτου.

id quod dictum fuerat ipsis de puerulo illo.

καὶ πάντες οἱ ἀκούσαντες ἐθαύμασαν περὶ 18
τῶν λαληθέντων ὑπὸ τῶν ποιμένων πρὸς αὐτούς.

Et omnes qui audierunt, mirati sunt ea quæ dicta erant à pastoribus ad ipsos.

ἡ δὲ μαρία πάντα συνετήρει τὰ ῥήματα 19
ταῦτα, συμβάλλουσα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς.

Maria uerò ista omnia conseruabat, conferens ea in corde suo.

καὶ ἐπέστρεψαν οἱ ποιμένες, δοξάζοντες καὶ αἰ- 20
νοῦντες τὸν θεὸν ὑπὲρ πᾶσιν οἷς ἤκουσαν καὶ εἶδον,
καθὼς ἐλαλήθη πρὸς αὐτούς.

Et reuersi sunt pastores, glorificantes ac laudantes Deum super omnibus quæ audierant & uiderant, sicut dictum fuerat ipsis.

καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ τοῦ περιτε- 21
μεῖν τὸ παιδίον, καὶ ἐκλήθη τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἰησοῦς,
τὸ κληθὲν ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου πρὸ τοῦ συλληφθῆναι
αὐτὸν ἐν τῇ κοιλίᾳ.

Et quum aduenissent dies octauus ut circumciderent puerulum, tunc uocatum est nomen eius Iesus, quod uocatum fuerat ab Angelo priusquam ille in utero conciperetur.

Circunciditur Iesus.
Gen.17.b.18. Leuit.12.a.3. Suprà 1.c.31. Matth.1.d.21. Ioan.7.c.22.

καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ 22
αὐτῆς, κατὰ τὸν νόμον μωσέως, ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς
ἱεροσόλυμα, παραστῆσαι τῷ κυρίῳ,

Et quũ impleti fuissent dies purgationis Mariæ secundum legem Mosis, adduxerunt eum Hierosolymam, ut sisterent eum Domino.

Puerperæ Mariæ purgatio. Leuit.12.b.6.

(καθὼς γέγραπται ἐν νόμῳ κυρίου, ὅτι πᾶν ἄρ- 23
σεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ κυρίῳ κληθή-
σεται.)

(Sicut scriptum est in lege Domini, Omnis masculus primogenitus, sanctus Domino erit.)

Exod.13.a.2. Nume.8.c.6.

καὶ τοῦ δοῦναι θυσίαν, κατὰ τὸ εἰρημένον ἐν νόμῳ 24
B κυρίου, ζεῦγος τρυγόνων, ἢ δύο νεοσσοὺς περι-
στερῶν.

Et ut darent oblationem, secundum id quod dictum est in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum.

Leuit.12.b.16.

καὶ ἰδοὺ ἦν ἄνθρωπος ἐν ἱερουσαλὴμ, ᾧ ὄνομα 25
συμεών, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος καὶ εὐλα-
βὴς, προσδεχόμενος παράκλησιν τοῦ ἰσραήλ· καὶ
πνεῦμα ἅγιον ἦν ἐπ' αὐτόν,

Et ecce quidam erat in Ierusalem, cui nomen Simeon: eratq; homo iste iustus ac religiosus, expectans consolationẽ Israel: & Spiritus sanctus erat super eum.

καὶ ἦν αὐτῷ κεχρηματισμένον ὑπὸ τοῦ πνεύ- 26
ματος τοῦ ἁγίου, μὴ ἰδεῖν θάνατον, πρὶν ἢ ἴδῃ τὸν
χριστὸν κυρίου.

Fueratq; ipsi diuinitùs nunciatum à Spiritu sancto, ipsum non uisurum mortem, priusquam uidisset Christum illum Domini.

καὶ ἦλθεν ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὸ ἱερόν. καὶ 27
ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν τοὺς γονεῖς τὸ παιδίον ἰησοῦν,

Is igitur uenit impulsore Spiritu in templum. & quum inducerent puerum Iesum

Id, περὶ τοῦ ῥήματος. Hebraicè על הדבר pro את הדבר, ut Thren. 2. d. 14. Vulgata & Erasmus, de uerbo. Sic in proximo uersiculo ἐθαύμασαν περὶ τῶν λαληθέντων pro ἐθαύμασαν τὰ λαληθέντα: in quo dicendi genere alij Euangelistæ ferè usurpant præpositionem ὑπέρ. 19 Conferens ea, συμβάλλουσα. Vel redundat hoc participium, uel supplendum est relatiuum quod expressimus. ut in illo Virgilij, —clypeoq; sinistram Insertabã aptans. 21 Et quũ aduenissent dies octauus, καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτὼ. Vulgata & Erasmus, Et postquam consummati sunt dies octo. Vide Act.2.a.1. Tunc uocatum est, καὶ ἐκλήθη. Iterum καὶ pro τότε, nisi malimus abundare. Vide suprà, uersu 15.

22 Mariæ, αὐτῆς. Vulgata, eius, Mariæ uidelicet. Oportuit enim impleri Legem, quamuis Maria Christi partu potius esset sanctificata. expressimus autem ipsum antecedens, ut uitaremus ambiguitatem. In plerisque
C codicibus legitur αὐτῶν, & ita etiam legit Origenes, quem sequitur Erasmus. Sed non uideo quì conueniat, quum Lex purificationis ad solam matrem pertineat. Itaque ueterem editionem sequi malui, cui Complutensis editio adstipulatur. Vt sisterent, παραστῆσαι. Vel ut commendarent, inquit Erasmus. Ego uerò nusquam legi hoc uerbum in ea significatione. Et tamen si hoc concederem, apparet τὸ παραστῆσαι respondere uerbo תעביר quo utitur Moses Exod.13.b.11. quod ad uerbum declarat transire facere: id est, sistere in conspectũ. 23 Primogenitus, διανοῖγον μήτραν. Hebraicè פטר רחם: id est, πρωτότοκον. Neque enim simpliciter declarat eum qui nascitur (ut putauit Erasmus) sed eum demum qui primus nascitur. Itaq; hunc Hebraismum ut obscuriorem non retinui. Erit, κληθήσεται. Vel ad uerbum, uocabitur. Ponitur autem futurum indicatiui pro imperatiuo. esto. Sed utrumque hunc Hebraismum sæpe iam exposuimus. 24 Oblationem, θυσίαν. Hebraicè מבחח, id est προσφορὰν, nisi sacrificium malimus uocare Nam alioquin plurali numero dicendum erat, hostias. Quod dictum est, τὸ εἰρημένον: id est, quod est mandatum. Ponitur enim אמר pro צוה, ut alibi annotauimus. In quinto exẽplari legebatur τὸ γεγραμμένον, quod scriptum est. 25 Religiosus, εὐλαβὴς. Vulgata barbarè, timoratus. Significat autem εὐλάβειαν non quemuis timorem, sed cum reuerentia potius quàm cum animi trepidatione coniunctum. Latini (ni fallor) religionem uocant propriè. qua de re copiosius dicemus Hebr.11.b.7. Erasmus conuertit Pius, id est εὐσεβὴς: quo modo scriptum legimus in duobus codicibus uetustis. Super eum, ἐπ' αὐτόν. Hebraicè עליו: quo genere dicendi declaratur, uim illam Spiritus sancti cœlitùs illabi. Appellatione autem Spiritus familiare est Sacris scriptoribus per Metonymiam ipsa Spiritus sancti dona significare. Itaq; noluimus à uerbis usitatis discedere. 26 Diuinitus nunciatum κεχρηματισμένον. Vide Matth.2.b.12. Non uisurum mortem, μὴ ἰδεῖν θάνατον, id est mortem sensurum. Hebræa periphrasis, לבלתי ראות חמות pro בלא ימות, ut Psal.89.g.49. Latini non dissimili forma loquendi, Somnũ uidere dicunt pro Dormire. Christũ illum Domini, τὸν χριστὸν κυρίου. Hebraicè חמשיח ישרת. Est autem hæc appellatio omnibus Regibus communis apud Hebræos: qua nimirum significatur quod air Solomon Prouerb.8.b.15. Reges à Domino accipere imperium, ut ipse quoq; Homerus multis locis testatur. Sed Messiæ, id est, Christi & Regis nomen peculiari ratione conuenit Iesu Seruatori. Ideo expressimus articulum.

27 Impulsore Spiritu, ἐν τῷ πνεύματι. Erasmus, per Spiritum. Vulgata ad uerbum, in Spiritu, id est בדרח: quẽ Hebraismum retinuimus Matth.22.d.43. Hìc uerò propter amphiboliam explicuimus, ne quis scilicet arbitretur ista non re uera, sed per spiritalem aliquam uisionem euenisse.

Parentes,

parentes, ut faceret ſecundum conſuetudinem Legis, pro eo:

Simeon ſuſcipit Chriſtum. Canticum Simeonis.

Tunc ipſe accepit eum in ulnas ſuas, & bene dixit Deo, ac dixit:

Nunc dimittis ſeruum tuum Domine, ſecundum uerbum tuum, in pace:

Quia uiderunt oculi mei ſalutem tuam,

Quam paraſti in oculis omnium populorũ.

Lumen reuelandum Gentibus, & gloriam populi tui Iſrael.

Pater autem & mater eius mirabantur ſuper iis quæ dicebantur de eo.

Ruina & reſurrectio, Chriſtus. Eſa.8.c.14. Rom.9.g.32. 1.Petri 2.b.8.

Et benedixit eis Simeon, dixítque ad Mariam matrẽ eius: Ecce poſitus eſt iſte in caſum & reſurrectionem multorum in Iſrael: & in ſignum cui contradicatur.

(Quin & tuam ipſius animam traijciet gladius) ut reuelentur ex multis cordibus cogitationes.

καὶ ποιῆσαι αὐτὸς κατὰ τὸ εἰθισμένον τοῦ νόμου περὶ αὐτοῦ, A

28 καὶ αὐτὸς ἐδέξατο αὐτὸ εἰς τὰς ἀγκάλας αὐτοῦ, καὶ εὐλόγησε τὸν θεόν, καὶ εἶπε·

29 νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, ἐν εἰρήνῃ·

30 ὅτι εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου τὸ σωτήριόν σου,

31 ὃ ἡτοίμασας κατὰ πρόσωπον πάντων τῶν λαῶν.

32 φῶς εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, καὶ δόξαν λαοῦ σου Ἰσραήλ.

33 καὶ ἦν Ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ θαυμάζοντες ἐπὶ τοῖς λαλουμένοις περὶ αὐτοῦ.

34 καὶ εὐλόγησεν αὐτοὺς Συμεών, καὶ εἶπε πρὸς Μαριὰμ τὴν μητέρα αὐτοῦ· ἰδοὺ οὗτος κεῖται εἰς πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν πολλῶν ἐν τῷ Ἰσραήλ, καὶ εἰς σημεῖον ἀντιλεγόμενον.

35 (καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς τὴν ψυχὴν διελεύσεται ῥομφαία,) ὅπως ἂν ἀποκαλυφθῶσιν ἐκ πολλῶν καρδιῶν διαλογισμοί.

B Parentes, οἱ γονεῖς. Ita ſcriptum inuenimus in omnibus codicibus, hoc loco, & paulo pòſt uerſu 41. ſed non dubium eſt quin Euangeliſta ſpectet uulgi opinionẽ potius quàm quod res erat. Nam (ut poſtea cõmemorat) habebatur Ioſephus pro Chriſti patre. Et paulo pòſt, uerſu 33. & 48. ita appellatur: quum tamen (ut pulchrè dicit Nazianzenus) Chriſtus quatenus Deus eſt, ἀμήτωρ exiſtat, quatenus homo ἀπάτωρ: & rurſus, Quia unus eſt, unũ tantũ patrem & unam matrẽ habeat: ſed illum quidem Deũ, hanc aũt hominem, quia in ipſo diuerſæ diſtinctæq; naturæ coaluerunt. Itaq; nõ eſt cur Hebionitæ aut alij hæretici ex hoc loco & alijs ſimilibus cõcludant Ieſum fuiſſe Ioſephi filiũ. In Vulgata editione addit relatiũ eius, αὐτοῦ. 28 Tunc ipſe, καὶ αὐτὸς. Vulg. & ipſe. Eraſ. ipſe quoq; quaſi ſcilicet alij quoq; ſint Chriſtũ complexi. Vide ſuprà, uerſu 15. 29 Dimittis, ἀπολύεις: id eſt, decedendi poteſtatẽ facis: ex hac uita ſcilicet, ut patrib. meis adiungar: id eſt, ut ad te redeam. Nam Dominus eum ad æternã pacem properantem uelut è medio curſu reuocarat. Sanctos aũt emorientes Deus à ſe non ablegat, ſed ad ſe potius reuocat, ſicut princeps quiſpiam qui legatis facit copiam ex prouincia reuertendi. Vel τὸ ἀπολύειν reſpondet uerbo חגרת, quod etiã ſignificat ſtatuere & collocare. ut ſit hæc ſententia: Nunc demũ Domine ſeruum tuum in uera pace ac trãquillitate cõſtituis, ut qui præſens oculis ſuis conſpexerit tuum Meſsiam: id eſt, illum ipſum à quo uno fœlicitas omnis eſt expectanda. Seruum tuũ, τὸν δοῦλόν σου. Hebr. עבדך: id eſt, me qui ſum ſeruus tuus. Secundum uerbũ tuum, κατὰ τὸ ῥῆμά σου, Hebr. כאמרתך: id eſt, quemadmodũ mihi pollicitus es. Reſpicit enim illud quod diuinitus intellexerat, ut paulo antè narrauit Lucas. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Hebraicè בשלום: id eſt fœliciter & beatè, ut alibi expoſuimus. 30 Viderũt oculi mei, εἶδον οἱ ὀφθαλμοί μου. Hebr. ראו עיני. Eſt aũt huius pleonaſmi magna emphaſis, ut quũ Latinè dicimus, His ego oculis uidi, ut uideri poſsit Pleonaſmus nõ eſſe. Nam animo quoq; & opinione dicimur aliquid uidere. Hîc autẽ de corporeo Chriſti conſpectu ſibi gratulatur Simeon: quem tamen antea fide iam erat uerè complexus, ut Abrahamus dicitur diẽ Domini uidiſſe. Apud Homerũ autẽ Vlyſſes Circen alloquens, ut uerũ conſpectũ à falſo & imaginario diſtingueret, λῦσον, inquit, ἵνα ὀφθαλμοῖσιν ἴδω ἠδ' ὑπαπαντα. C

Salutẽ tuam, σωτήριόν σου. Hebr. ישועתך ut Pſal. 50. d. 23. id eſt eum quẽ ſeruãdis electis tuis deſtinaſti: unde etiam factum ut uocetur Ieſus. quod nomẽ Simeon adumbrat. Vulg. & Eraſ. ſalutare tuũ. Sed ijdem rectius Epheſ. 6. c. 17 ſalutẽ interpretantur. Nam abſurdior eſt amphibolia, quàm ut illi uitandę neceſſe ſit ignotũ uocabulum quærere.

31 In oculis, κατὰ πρόσωπον. Hebr. לעיני: id eſt (ut alicubi dixit Virgilius) Ante ora. Sic Homer. Odyſſ. κ'. πρὸ ὀφθαλμῶν ἑτάρους· τοὶ δ' ἐν ὀφθαλμοῖσιν ἴδοντο. Vulg. ad uerbũ, ante faciẽ: id eſt, tanquã ſignũ aliquod edito loco poſitũ, quò cõuertant omniũ oculi. Alioquin κατὰ πρόσωπον accipit pro eo quod barbari dicunt, ſecundũ apparẽtiam, ut 2. Cor. 10. a. 1.

32 Reuelandũ Gentib. εἰς ἀποκάλυψιν ἐθνῶν, Chald. לאיתגלאה לגוים: id eſt lucẽ quę Gentibus manifeſtetur & illuceſcat. Alludit enim ad Pſal. 98. a. 2. & Eſa. 9. a. 2. & 42. a. 6, & 49. b. 6. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, ad ucuelationem Gentium. quæ interpretatio nimium eſt obſcura. 34 Poſitus eſt, κεῖται. Hebraicè נצב: id eſt, pro ſcopo eſt conſtitutus & deſtinatus à Deo, cui ſic placet gloriæ ſuæ conſulere. Sed tamen inter reproborum caſum & Dei conſiliũ interuenit ipſorum corruptio & ſpontanea infidelitas: quæ res facit ut totam exitij ſui culpam meritò ſuſtineant, quũ Deus non aliter exequatur ſuum conſiliũ quàm ipſorũ ſcelera iuſtè uindicãdo. Caſum & reſurrectionem, πτῶσιν καὶ ἀνάστασιν. In caſum ſcilicet reproborũ ſua ipſorum culpa pereuntiũ, & in reſurrectionẽ electorum quibus datur ut credãt. quod multo antè prædixit Eſaias 8. c. 14. & 15. Nam uocabulũ πολλῶν ſigillatim eſt applicãdum, non cõiunctim. Sed operçpreciũ eſt hoc loco conſiderare ſacrilegã eius audaciã, qui utrunq; Teſtamẽtum nuper ita cõuertit, ut ſuo arbitrio quiduis non modò detraxerit aut addiderit, ſed etiã mutarit. Is igit quia inter cęteros errores hunc etiã tuetur, qui homini liberũ arbitriũ concedit, à cuius uolũtate pẽdeat diuini cõſilij cõſtantia: id eſt, qui cauſarũ ordinẽ prorſus inuertit. uidebat aũt uerbum κεῖσθαι nõ poſſe ſine uiolenta interpretatione ad ſolum euẽtum referri, ſed potius æternã Dei deſtinationẽ declarare, idcirco in locũ unius copulatiuę cõiunctionis, duas diſiunctiuas ſubſtituit, & totũ hunc locũ ita interpretatur: Scito hunc multorum uel caſui, uel reſurrectioni in Iſraelitis deſtinatũ eſſe. Hoc eſt ſcilicet diuinæ prouidentiæ religioſè patrocinari. In ſignum, εἰς σημεῖον. Hebraicè למטרא ut Thren. 3. b. 12. Significat igitur Chriſtum ueluti ſcopum fore, quem omnes certatim figere contendant. Sed paulo pòſt diſcedit à translatione, quam alicubi quamuis in re diſsimili, eleganter tamen expreſsit Antipater in Anacreontis Epitaphio. 35 Traijciet, διελεύσεται. Vul. pertranſibit. quã interpretationẽ non reijcerẽ, niſi (ut rectè obſeruat Eraſ.) inde arripuiſſet occaſionẽ Auguſtinus parum aptę expoſitionis, quaſi ſcilicet ſignificare uoluerit Simeon fore ut hic dolor non inſideret animo Mariæ, ſed pertranſiret duntaxat.

Atqui

A Atqui Græcè non ſcriptum eſt παρελθόντα, ſed ἀπελθόντα. Itaq; Eraſmus, ut hoc incommodum uitaret, maluit Pene trandi uocabulum uſurpare. Sed ne hæc quidem interpretatio Græco uerbo reſpondet. Nam ferrũ quidem quod traijcit, idem etiam penetrat: ſed non contrà quodcunq; penetrat, illud etiam dici poteſt traijceere.

καὶ ἦν ἄννα προφῆτις θυγάτηρ φανουὴλ ἐκ φυλῆς ἀσήρ· αὕτη προβεβηκυῖα ἐν ἡμέραις πολλαῖς, ζήσασα ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἑπτὰ ἀπὸ τῆς παρθενίας αὐτῆς, 36

Erat etiã *quædam* Anna prophetiſſa, filia Phanuel, ex tribu Aſer: hæc proceſſerat in multam ætatem, & uixerat cum uiro annis ſeptem à uirginitate ſua. *Anna prophetiſſa.*

καὶ αὕτη χήρα ὡς ἐτῶν ὀγδοηκοντατεσσάρων, ἥ οὐκ ἀφίστατο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, νηστείαις καὶ δεήσεσι λατρεύουσα νύκτα καὶ ἡμέραν. 37

Et *quum eſſet* uidua quaſi annorum octoginta quatuor, non abſcedebat à templo, ieiunijs ac deprecationibus ſeruiens Deo noctem ac diem.

καὶ αὕτη αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἐπιστᾶσα, ἀνθωμολογεῖτο τῷ κυρίῳ, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι τοῖς προσδεχομένοις λύτρωσιν ἐν ἱερουσαλήμ. 38

Hęc igitur eo ipſo momẽto quũ ſuperueniſſet, uiciſsim confitebatur Dño, & loquebatur de eo omnib. qui expectabãt redemptionẽ in Ieruſalem.

καὶ ὡς ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ κατὰ τὸν νόμον κυρίου, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν γαλιλαίαν, εἰς τὴν πόλιν αὐτῶν ναζαρέτ. 39

At *illi* ut perfecerunt omnia ſecundum Legẽ Domini, reuerſi ſunt in Galilæam, in urbẽ ſuam Nazareth.

Τὸ δὲ παιδίον ηὐξάνετο καὶ ἐκραταιοῦτο πνεύματι, πληρούμενον σοφίας, καὶ χάρις θεοῦ ἦν ἐπ' αὐτό. 40

Puerulus autem creſcebat, & roborabatur Spiritu, implebaturq; ſapientia: & gratia Dei erat ſuper ipſum. *Puer Chriſtus.*

B καὶ ἐπορεύοντο οἱ γονεῖς αὐτοῦ κατ' ἔτος εἰς ἱερουσαλὴμ τῇ ἑορτῇ τοῦ πάσχα. 41

Ibant uerò parentes eius quotannis Hieroſolymam feſto Paſchæ. *Deut.16.a.1.*

καὶ ὅτε ἐγένετο ἐτῶν δώδεκα, ἀναβάντων αὐτῶν κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἑορτῆς, 42

Et quũ factus eſſet annorũ duodecim, aſcenderunt ipſi Hieroſolymã ſecundum ritum feſti:

καὶ τελειωσάντων τὰς ἡμέρας, ἐν τῷ ὑποστρέφειν αὐτούς, ὑπέμεινεν ἰησοῦς ὁ παῖς ἐν ἱερουσαλήμ· καὶ οὐκ ἔγνω ἰωσὴφ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ. 43

Peractiſq; eius diebus, quum reuerterentur illi, remanſit puer Ieſus in Ieruſalem: neque *id* cognouerunt Ioſeph & mater eius.

νομίσαντες δὲ αὐτὸν ἐν τῇ συνοδίᾳ εἶναι, ἦλθον ἡμέρας ὁδόν, καὶ ἀνεζήτουν αὐτὸν ἐν τοῖς συγγενέσι καὶ ἐν τοῖς γνωστοῖς· 44

Exiſtimantes autem eum eſſe in comitatu, ierunt uiam *unius* diei: ac requirebãt eum inter cognatos & inter notos.

καὶ μὴ εὑρόντες αὐτόν, ὑπέστρεψαν εἰς ἱερουσαλὴμ, ζητοῦντες αὐτόν. 45

Et quum non inueniſſent eum, reuerſi ſunt in Ieruſalem, quærentes eum.

C Καὶ ἐγένετο, μεθ' ἡμέρας τρεῖς εὗρον αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καθεζόμενον ἐν μέσῳ τῶν διδασκάλων, καὶ ἀκούοντα αὐτῶν, καὶ ἐπερωτῶντα αὐτούς. 46

Et factum eſt, triduo pòſt inuenerunt eum in templo ſedentem in medio doctorum, & audientem eos, ac interrogantem eos. *Ieſus cum doctoribus diſputat.*

ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες αὐτοῦ, ἐπὶ τῇ συνέσει καὶ ταῖς ἀποκρίσεσιν αὐτοῦ. 47

Percellebantur autem omnes qui eum audiebant, ſuper intelligentia & reſponſis eius.

καὶ ἰδόντες αὐτὸν, ἐξεπλάγησαν. καὶ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ αὐτοῦ εἶπε· τέκνον, τί ἐποίησας ἡμῖν οὕτως; ἰδοὺ ὁ πατήρ σου κἀγὼ ὀδυνώμενοι ἐζητοῦμέν σε. 48

Et uiſo eo attoniti ſunt: & dixit mater eius ad eũ: Fili, cur ita feciſti nobis? ecce, pater tuus & ego cruciati quærebamus te.

καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς, τί ὅτι ἐζητεῖτέ με; οὐκ ᾔδειτε ὅτι ἐν τοῖς τοῦ πατρός μου δεῖ εἶναί με; 49

Tunc ait ad eos: Quid eſt quòd quærebatis me? *an* neſciebatis quòd in ijs quæ Patris mei ſunt, oportet me eſſe?

καὶ αὐτοὶ οὐ συνῆκαν τὸ ῥῆμα ὃ ἐλάλησεν αὐτοῖς. 50

Sed ipſi non intellexerũt uerba quæ loquutus eſt ipſis.

καὶ κατέβη μετ' αὐτῶν, καὶ ἦλθεν εἰς ναζαρέτ. καὶ ἦν ὑποτασσόμενος αὐτοῖς. καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ διετήρει πάντα τὰ ῥήματα ταῦτα ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς. 51

Deſcendit autẽ cum eis, uenitq; Nazareth: eratq; ſubiectus eis. & mater eius conſeruabat omnia hæc in corde ſuo.

37 Et *quum eſſet* uidua, καὶ αὕτη χήρα. Vulg. & Eraſ. Et hæc uidua. Apparet Hebraicã eſſe repetitionẽ in αὕτη & ἥ, quã noluimus imitari, ne non ſatis cohæreret oratio. Sed duplicis relatiui loco expreſsimus participiũ ὄσα, quod in Græco ſermone ſubauditur. Quaſi, ὡς. Vulg. uſq; ad: id eſt, ἕως, quod ſcriptũ erat in codicibus uetuſtis 8. & 14. Deprecationibus, λιτάσεσι. Sic rectè Eraſ. ut annotabimus Act. 1. c. 14. Vulgata, obſecrationibus: quũ Græcis Obſecrare ſignificet τὸ πιστεύειν, ut idem Eraſ. in hunc locum annotauit. Seruiens Deo, λατρεύουσα. Quid ſit λατρεύειν, diximus Matth. 4. b. 10. Addidimus autem tertium caſum, ut amphiboliam uitaremus. 38 Eo ipſo momẽto, αὐτῇ τῇ ὥρᾳ. Vide Matth. 9. c. 22. Viciſsim confitebatur, ἀνθωμολογεῖτο. Vulgata, confitebatur: id eſt, ὡμολογεῖτο. Sed (ut rectè obſeruat Eraſmus) non erat negligẽda particula ἀντὶ, qua ſignificatur Annã quaſi ſuccinuiſſe Simeoni in prædicando Meſsiç aduentu. Hunc enim intelligimus appellatione κυρίου. Nam ſi poſt αὐτοῦ ſubaudias παιδίου, antecedens uidebitur longius petitum. In Ieruſalem, ἐν ἱερουσαλήμ. In uno codice ſcriptũ legimus ἐν τῷ ἰσραὴλ, in Iſrael. Sed & in nonnullis exemplaribus Latinis ſimpliciter legitur, redemptionem Iſrael. 40 Implebaturq;, πληρούμενον. Vulgata, plenus, πλήρης. Eraſmus autẽ rectè expreſsit uim participij, quo ſignificatur diuinç naturç infinita illa uis pro ætatis progreſſu ſeſe in homine Chriſto exeruiſſe. 44 Ierunt, ἦλθον. Vulgata & Eraſ. uenerunt. Apparet autẽ ἔρχεσθαι poſitum eſſe pro ἴεναι: id eſt, iter facere. 48 Cruciati, ὀδυνώμενοι. Vulgata & Eraſmus, dolentes, λυπούμενοι. Sed τὸ ὀδυνᾶσθαι uidetur ἐμφατικώτερον. 51 Et ſta-

Iesus autem proficiebat sapientia, & statura, ac gratia apud Deum & homines.

52 καὶ ἰησοῦς προέκοπτε σοφίᾳ καὶ ἡλικίᾳ καὶ χάριτι παρὰ θεῷ καὶ ἀνθρώποις. A

CAP. III.

1 ANno autem decimoquinto imperij Tiberij Cæsaris, Pontio Pilato præside Iudææ, tetrarcha Galilææ Herode, Philippo autem fratre eius tetrarcha Ituræ & Trachonitidis regionis, & Lysania Abilenes tetrarcha,

ΚΕΦ γ'.

1 ΕΝ ἔτει δὲ πεντεκαιδεκάτῳ τῆς ἡγεμονίας τιβερίου καίσαρος, ἡγεμονεύοντος ποντίου πιλάτου τῆς ἰουδαίας, καὶ τετραρχοῦντος τῆς γαλιλαίας ἡρώδου, φιλίππου δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ τετραρχοῦντος τῆς ἰτουραίας καὶ τραχωνίτιδος χώρας, καὶ λυσανίου τῆς ἀβιληνῆς τετραρχοῦντος,

Ioannes hortatur ad resipiscentiam, docens Christum uenisse.

Sub Pontificibus Anna & Caiapha, factum est uerbum Domini ad Ioannem Zachariæ filium, in deserto.

2 ἐπ' ἀρχιερέων ἄννα καὶ καιάφα, ἐγένετο ῥῆμα θεοῦ ἐπὶ ἰωάννην τὸν τοῦ ζαχαρίου υἱὸν ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Venit igitur in omnem regionem circumiacentem Iordani, prædicans Baptismum resipiscentiæ in remissionem peccatorum:

Act. 4. a. 6. Matth. 3. a. 2. Marc. 1. a. 4. Esa. 40. a. 3. Ioan. 1. c. 23.

3 καὶ ἦλθεν εἰς πᾶσαν τὴν περίχωρον τοῦ ἰορδάνου, κηρύσσων βάπτισμα μετανοίας εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν,

Vt scriptum est in libro sermonũ Esaiæ prophetæ, dicentis: Vox clamãtis in deserto, Parate uiam Domini, rectas facite semitas eius.

4 ὡς γέγραπται ἐν βίβλῳ λόγων ἡσαΐου τοῦ προφήτου, λέγοντος· φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἑτοιμάσατε τὴν ὁδὸν κυρίου, εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους αὐτοῦ.

Omnis uallis implebitur, & omnis mons & collis deprimetur: & quę curua sunt, fient *uia* recta, & asperæ uiæ *fient* planæ.

5 πᾶσα φάραγξ πληρωθήσετε, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται. καὶ ἔσται τὰ σκολιὰ εἰς εὐθεῖαν, καὶ αἱ τραχεῖαι εἰς ὁδοὺς λείας. B

Salus Dei.

Videbitq́ omnis caro salutem Dei.

6 καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ.

Viperæ. Matth. 3. b. 7.

Dicebat igitur turbę uenienti ut baptizaretur ab ipso: Progenies uiperarum, quis pręmonstrauit uobis ut fugeretis à futura ira?

7 ἔλεγεν οὖν τοῖς ἐκπορευομένοις ὄχλοις βαπτισθῆναι ὑπ' αὐτοῦ· γεννήματα ἐχιδνῶν, τίς ὑπέδειξεν ὑμῖν φυγεῖν ἀπὸ τῆς μελλούσης ὀργῆς;

Opera resipiscentium. Abrahæ filij à Deo.

Ferte igit̃ fructus dignos ijs qui resipuerint, & ne cœperitis dicere apud uosipsos: Patrẽ habemus Abrahã. dico em̃ uobis ꝙ possit Deus etiã ex lapidibus istis suscitare liberos Abraham.

8 ποιήσατε οὖν καρπὸς ἀξίους τῆς μετανοίας, καὶ μὴ ἄρξησθε λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· πατέρα ἔχομεν τὸν ἀβραάμ. λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι δύναται ὁ θεὸς ἐκ τῶν λίθων τούτων ἐγεῖραι τέκνα τῷ ἀβραάμ.

Securis.

Iam uerò & securis ad radicem arborũ posita est: omnis ergo arbor non ferens fructum bonum, exciditur, & in ignem abijcitur.

9 ἤδη δὲ καὶ ἡ ἀξίνη πρὸς τὴν ῥίζαν τῶν δένδρων κεῖται. πᾶν οὖν δένδρον μὴ ποιοῦν καρπὸν καλὸν, ἐκκόπτεται, καὶ εἰς πῦρ βάλλεται.

Tunc interrogauit eum turba, dicens: Quid igitur faciemus?

10 καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν οἱ ὄχλοι, λέγοντες· τί οὖν ποιήσομεν;

52 Et statura, καὶ ἡλικίᾳ. Hæc deerant in uno uetere exemplari. Puto autem ab aliquo fuisse expuncta, qui ἡλικίαν pro ætate accepit. Satis enim intelligitur ætas illius augeri qui pergit uiuere. Malè igitur Vetus interpres & Erasmus ἡλικίαν hoc loco ætatem interpretantur, quum accipiatur pro ipsa corporis statura, ut diximus Matth. 6. d. 27. Idem error admissus est infrà Ephes. 4. c. 13. Cæterùm in secundo exemplari primo loco scriptum erat ἐν τῇ ἡλικίᾳ, deinde σοφίᾳ καὶ χάριτι. qui ordo melius uidetur conuenire. C

IN CAP. III.

1 Decimoquinto, πεντεκαιδεκάτῳ. Ita reperitur scriptum summo consensu in omnibus exemplaribus: quod placuit annotare, ut intelligamus non conuenire Epiphanij supputationem, qui quatuor Herodis magni postremos annos Christi uitæ tribuit. Nam si uerum est, Archelaum Herodis successorem nouem annis partim Regem, partim Tetrarcham Iudæę fuisse, cui deinde tres præsides usque ad annum Tiberij primum successerint, ut intelligimus ex Iosepho: necesse est dicamus, cui annus tricesimus in annum decimumquintum Tiberij incidit, ultimo anno Herodis & natum esse, & in Aegyptum deportatum, unde redierit quum iam Archelaus in patris regnum successisset. Imperij, ἡγεμονείας. Apparet Lucam minimè fuisse solicitum de Tiberij imperio à Pilati præfectura distinguendo. Itaque nemo mirari debet quòd contra meum morem idem uocabulum in eodem uersiculo diuersis modis sim interpretatus. Sed & Græcos reliquos authores, qui Cæsarum uitas scripserunt, uideo sibi non constare. Nam pro imperio interdum ἡγεμονείαν, interdum ἀρχὴν, modò αὐτοκράτορα ἀρχὴν, modò αὐταρξίαν dicunt. Præsides autem prouinciarum ferè uocant ἐπάρχους uel ἐπιστάτας, nonnunquã etiam ἡγεμόνας. 2 Ad Ioannem, ἐπὶ ἰωάννην, id est, πρὸς ἰωάννην, ut Hebræi usurpant על pro אל. 5 Fient, ἔσται, Hebr יהיו: id est, γενήσεται fient, ut diximus Matth. 19. a. 5. ubi tres Hebraismos exposuimus qui hoc quoq; loco usurpantur. Ponitur enim Esse pro Fieri, & additur præpositio contra Græcæ & Latinæ linguæ consuetudinem: Caro denique pro homine accipitur.

6 Salutem Dei, σωτήριον θεοῦ: id est, Messiam, salutis unicum organum à Deo non uni duntaxat genti Iudæorum, sed toti mundo exhibitum. Vulgata & Erasmus, salutare Dei: de quo diximus suprà uersu trigesimo.

7 Venienti, ἐκπορευομένοις: id est, quæ domo profecta, ad eum uenerat: ut diximus Marci 8. b. 11. Nam familiare est Hebræis, posito uno uerbo alterũ consequens intelligere, quum Græci & Latini potius soleant ex consequenti sumere antecedens. ut Prouerb. 25. c. 22. גחלים אתה חותה על ראשו: id est, carbones tu accipies super caput eius: id est, accipies & pones. 8 Ne cœperitis dicere, μὴ ἄρξησθε λέγειν. In secundo codice scriptum erat, μὴ δόξητε λέγειν, sicut apud Matthæum legimus: id est, ne putetis uobis dicendum. 10 Quid igitur faciemus? τί οὖν ποιήσομεν; In eodem exemplari additur ἵνα σωθῶμεν; ut seruemur?

11 Impertiat,

A ἀποκριθεὶς δὲ λέγει αὐτοῖς· ὁ ἔχων δύο χιτῶνας, μεταδότω τῷ μὴ ἔχοντι. καὶ ὁ ἔχων βρώματα, ὁμοίως ποιείτω.

11 Respõdens autem dixit eis: Qui habet duas tunicas, impertiat non habenti: & qui habet escas, similiter faciat. *Tunica. Escæ. Iacob 2.c.15 1.Ioan.3.c.17*

ἦλθον δὲ καὶ τελῶναι βαπτισθῆναι, καὶ εἶπον πρὸς αὐτόν· διδάσκαλε, τί ποιήσομεν;

12 Venerunt autem & Publicani ut baptizarentur: & dixerunt ad eũ: Magister quid faciemus? *Publicani.*

ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, μηδὲν πλέον παρὰ τὸ διατεταγμένον ὑμῖν πράσσετε.

13 Ipse uerò dixit ad eos: Nihil amplius quàm quod constitutum est uobis, exigite.

ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν καὶ στρατευόμενοι, λέγοντες· καὶ ἡμεῖς τί ποιήσομεν; καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· μηδένα διασείσητε, μηδὲ συκοφαντήσητε, καὶ ἀρκεῖσθε τοῖς ὀψωνίοις ὑμῶν.

14 Interrogarunt autem eum etiam milites, dicentes: Et nos quid faciemus? Et ait eis: Neminem concutite, neq; calumniemini: & contenti estote stipendijs uestris. *Milites.*

προσδοκῶντος δὲ τοῦ λαοῦ, καὶ διαλογιζομένων πάντων ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν περὶ τοῦ ἰωάννου, μήποτε αὐτὸς εἴη ὁ χριστός,

15 Expectante autem populo, & cogitantibus omnibus in cordibus suis de Ioanne, númnam ipse esset Christus ille: *Testimonium Ioannis de Christo.*

ἀπεκρίνατο ὁ ἰωάννης ἅπασι, λέγων· ἐγὼ μὲν ὕδατι βαπτίζω ὑμᾶς, ἔρχεται δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς λῦσαι τὸν ἱμάντα τῶν ὑποδημάτων αὐτοῦ, αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρί·

16 Respondit Ioannes, dicens uniuersis: Ego quidem aqua baptizo uos: sed uenit qui ualidior me est, cuius non sum dignus qui soluam corrigiam solearum: ipse uos baptizabit Spiritu sancto & igni. *Matth.3.c.11 Marc.1.a.8 Ioan.1.d.26 Act.1.a.5.& 8.a.4 & 11.b.16.& 19. a.4 Baptizare Spiritu sancto.*

οὗ τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν B ἅλωνα αὐτοῦ, καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσβέστῳ.

17 Cuius uentilabrum in manu ipsius, & permũdabit areã suã: & coget triticum in horreũ suũ, paleam autem exuret igni inextinguibili. *Matth.3.c.12. Palea.*

πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἕτερα παρακαλῶν εὐηγγελίζετο τὸν λαόν.

18 Multa igitur etiam alia admonens, euangelizabat populo.

ὁ δὲ ἡρῴδης ὁ τετράρχης ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ περὶ Ἡρῳδιάδος τῆς γυναικὸς Φιλίππου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ, καὶ περὶ πάντων ὧν ἐποίησε πονηρῶν ὁ ἡρῴδης,

19 Herodes autem tetrarcha quum argueretur ab eo de Herodíade uxore Philippi fratris eius, deq; omnibus sceleribus quæ ipse fecerat, *matth.14.a.3 marc.6.c.17*

προσέθηκε καὶ τοῦτο ἐπὶ πᾶσι, καὶ κατέκλεισε τὸν Ἰωάννην ἐν τῇ φυλακῇ.

20 Adiecit & hoc super omnia, quòd inclusit Ioannem in carcerem. *Herodes incarcerat Ioannem.*

ἐγένετο δὲ ἐν τῷ βαπτισθῆναι ἅπαντα τὸν λαόν, καὶ Ἰησοῦ βαπτισθέντος, καὶ προσευχομένου, ἀνεῳχθῆναι τὸν οὐρανὸν·

21 Factum est autem quum baptizaretur omnis populus, & Iesus baptizatus esset & oraret, ut apertum sit cœlum: *Baptizatur Christus. matth.3.d.23 marc.1.a.9 Ioan.1.c.32*

καὶ καταβῆναι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον σωματικῷ εἴδει ὡσεὶ περιστερὰν ἐπ' αὐτόν, καὶ φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ γενέσθαι, λέγουσαν· σὺ εἶ ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν σοὶ εὐδόκησα.

22 Ac descẽderit Spiritus sanctus corporea specie quasi columba, super ipsum: & uox de cœlo facta sit, dicens: Tu es filius ille meus dilectus, in te acquiesco.

καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος ὤν, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς Ἰωσὴφ τοῦ Ἡλί,

23 Ipse autem Iesus incipiebat esse quasi annorum triginta, filius (ut existimabatur) Ioseph, qui fuit *filius* Heli, *Catalogus maiorum Christi.*

C 11 Impertiat, μεταδότω. Vulg. det: id est, δότω, sensu aliquantulũ diuerso. 13 Exigite, πράσσετε. Vulg. faciatis: quę est altera uerbi πράττειν significatio. Sed illam melius conuenire, uel illud ostendit quòd paulo pòst cap.13.g.58. πράκτορες uocantur qui multas exigunt: ut obseruat Erasmus, & probat Budæus in Commentarijs. 14 Milites, στρατευόμενοι: id est, στρατιῶται. Nam alibi admonuimus, Hebræos uti participijs loco nominum, quæ uerbalia Grammatici uocant. Stipendijs uestris, ὀψωνίοις ὑμῶν. Quid obsonij appellatione intelligatur, omnes norunt. Hic autem pro stipendio militari accipi puto, quia non modò pecunia, sed etiam cibaria militibus dabantur: id est, τροφὴ καὶ γάζα siue ἄδεια, ut uocat Dion. unde etiam dictus est Sextarius castrensis, duarum urnarum capax, sicut docet harum rerum peritissimus Georgius Agricola. 18 Admonens, παρακαλῶν. παρακαλεῖν interdum etiam precari, interdum consolari declarat. Hoc autem loco idem ualet atque τὸ παραινεῖν. Rectè igitur Vulgata & Erasmus conuerterunt, exhortans: sed seruiendum fuit Latinæ constructioni. 19 Ipse, ὁ ἡρῴδης. Hebrça repetitio antecedentis loco relatiui, de qua alibi dictum est à nobis. 20 Quòd inclusit, καὶ κατέκλεισεν. Vulgata & Erasmus, & inclusit: ita ut uideantur ista non satis cohærere. Puto igitur καὶ pro ὅτι usurpari hoc loco, ut interdum apud Hebræos ויר pro ושר, uel אשר. 23 Ipse autem Iesus, &c. καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς. Hic locus paulo aliter citatur ab Epiphanio κατὰ ἰδιωτάων, & bis κατὰ τῶν αὐτῶν. Legit enim, ἦν δὲ Ἰησοῦς ἀρχόμενος ὢν ἐτῶν τριάκοντα, ὢν υἱὸς, ὡς ἐνομίζετο, τοῦ Ἰωσήφ. id est, Iesus autẽ incipiebat esse quasi triginta annorum, filius existens (ut existimabatur) Ioseph. Hanc autem lectionem maximè probo, quia si ὤν cõiungas cum ἀρχόμενος, ut scriptum sit ἦν ἀρχόμενος ὤν, durior erit hæc loquendi formula, pro ἦρξατο εἶναι, uel ἦν. Eadem tamen est sententia, utramuis lectionem sequamur. Qui fuit *filius* Heli, τοῦ Ἡλί. De hac eclipsi alibi. Non desunt qui γαμβροῦ malint subaudire, quod mihi non placet. Videtur enim eadem potius ratione eclipsis supplenda in Iosepho atque in alijs qui sequuntur. neque etiam nouum aut à ratione alienum est, ut generi uocentur socerorum filij, quum nurus suas Noemi filias uocet. Deinde sunt aliæ etiam rationes quibus Matthæus & Lucas in hac genealogia concilientur, quæ ex alijs peti possunt. Nũc uerò satisfeciſse uidebor officio meo, si diuersas duntaxat lectiones annotaro: quæ quidem alicuius sunt momenti. Nam comperio in his scribendis nominibus infinitam esse codicum uarietatem, partim propter summam Hebrææ linguæ imperitiam in plerisque non modò

librarijs,ſed etiam interpretibus alioquin pijs & eruditis: partim etiam quia puncta uocalia non omnes Hebræi eodem modo pronunciant. A

Qui fuit Mathat, qui fuit Leui, qui fuit Mel- 24 τοῦ ματθὰτ, τοῦ λεύι, τοῦ μελχί, τοῦ ἰαννὰ, τοῦ
chi, qui fuit Ianna, qui fuit Ioſeph, ἰωσήφ,

Qui fuit Matthathiæ, qui fuit Amos, qui fuit 25 τοῦ ματταθίου, τοῦ ἀμώς, τοῦ ναούμ, τοῦ ἐσλί, τοῦ
Naum, qui fuit Esli, qui fuit Nagge, ναγγαὶ,

Qui fuit Maath, qui fuit Matthathiæ, qui fuit 26 τοῦ μαάθ, τοῦ ματταθίου, τοῦ σεμεί, τοῦ ἰωσήφ,
Semei, qui fuit Ioſeph, qui fuit Iuda, τοῦ ἰούδα,

Qui fuit Ioanna, qui fuit Rheſa, qui fuit Zo- 27 τοῦ ἰωαννᾶ, τοῦ ῥησὰ, τοῦ ζοροβαβὲλ, τοῦ Σα-
robabel, qui fuit Salathiel, qui fuit Neri, λαθιὴλ, τοῦ νηρί,

Qui fuit Melchi, qui fuit Addi, qui fuit Co- 28 τοῦ μελχί, τοῦ ἀδδί, τοῦ Κωσὰμ, τοῦ ἐλμω-
ſam, qui fuit Elmodam, qui fuit Er, δὰμ, τοῦ ἤρ,

Qui fuit Ioſe, qui fuit Eliezer, qui fuit Iorim, 29 τοῦ ἰωσὴ, τοῦ ἐλιέζερ, τοῦ ἰωρεὶμ, τοῦ ματθὰτ,
qui fuit Mattha, qui fuit Leui, τοῦ λεύι,

Qui fuit Simeō, qui fuit Iuda, qui fuit Ioſeph, 30 τοῦ συμεὼμ, τοῦ ἰούδα, τοῦ ἰωσὴφ, τοῦ ἰωνὰμ, τοῦ
qui fuit Ionam, qui fuit Eliacim, ἐλιακεὶμ,

Qui fuit Melea, qui fuit Menam, qui fuit Mat- 31 τοῦ μελεᾶ, τοῦ μαϊνὰμ, τοῦ ματταθὰ, τοῦ ναθὰμ,
thatha, qui fuit Nathan, qui fuit Dauid, τοῦ Δαβίδ,

Qui fuit Ieſſe, qui fuit Obed, qui fuit Booz, 32 τοῦ ἰεσσαὶ, τοῦ ὠβὴδ, τοῦ βοὸζ, τοῦ σαλμὼν, τοῦ
qui fuit Salomon, qui fuit Naaſſon, ναασσὼν,

Qui fuit Aminadab, qui fuit Aram, qui fuit 33 τοῦ ἀμιναδὰβ, τοῦ ἀρνὶ, τοῦ ἑσρὼμ, τοῦ φα- B
Eſron, qui fuit Phares, qui fuit Iudæ, ρὲς, τοῦ ἰούδα,

Qui fuit Iacob, qui fuit Iſaac, qui fuit Abra- 34 τοῦ ἰακὼβ, τοῦ ἰσαὰκ, τοῦ ἀβραὰμ, τοῦ θαρὰ,
hæ, qui fuit Tharæ, qui fuit Nachor, τοῦ ναχὼρ,

Qui fuit Saruch, qui fuit Ragau, qui fuit Pha 35 τοῦ σαρούχ, τοῦ ῥαγαῦ, τοῦ φαλὲκ, τοῦ ἑβὲρ, τοῦ
leg, qui fuit Heber, qui fuit Sale, σαλὰ,

Qui fuit Arphaxad, qui fuit Sē, qui fuit Noe, 36 τοῦ καϊνὰμ, τοῦ ἀρφαξὰδ, τοῦ σὴμ, τοῦ νῶε,
qui fuit Lamech. τοῦ λάμεχ,

Qui fuit Mathuſala, qui fuit Henoch, qui fuit 37 τοῦ μαθουσάλα, τοῦ ἐνὼχ, τοῦ ἰαρὲδ, τοῦ μαλε-
Iared, qui fuit Mahalaleel, qui fuit Cainan, λεὴλ, τοῦ καϊνὰμ,

Qui fuit Henos, qui fuit Seth, qui fuit Adam, 38 τοῦ ἐνὼς, τοῦ σὴθ, τοῦ ἀδὰμ, τοῦ θεοῦ.
qui fuit Dei.

CAP. IIII.

ΚΕΦ. δ.

Chriſtus tentatur in deſerto. Matth. 4.a.1 Marc.1.b.12

IEſus autem plenus Spiritu ſancto, reuertit à Iordane, & actus eſt ab *eodem* Spiritu in deſertum,

1 Ἰησοῦς δὲ πνεύματος ἁγίου πλήρης ὑπέστρεψεν ἀπὸ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ ἤγετο ἐν τῷ πνεύματι εἰς τὴν ἔρημον,

Dies quadraginta tentãte *eum* diabolo. neq; comedit quicquam per illos dies: ſed ijs exactis poſtea eſurijt.

2 ἡμέρας τεσσαράκοντα πειραζόμενος ὑπὸ τοῦ διαβόλου. καὶ οὐκ ἔφαγεν οὐδὲν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις· καὶ συντελεσθεισῶν αὐτῶν, ὕστερον ἐπείνασε.

Tunc dixit ei diabolus: Si filius es Dei, dic lapidi huic ut fiat panis.

καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος, εἰ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, εἰπὲ τῷ λίθῳ τούτῳ, ἵνα γένηται ἄρτος. C

24 Qui fuit Ianna, τοῦ ἰαννὰ. In uno codice inter Ianna & Ioſeph adſcriptum erat τοῦ ἰλιήσφ, τοῦ φαρὲς, qui fuit Elie zer, qui fuit Phares. Deinde inter Ioſeph & Mattathiam, interiectum eſt, τοῦ ἰωρὶμ, τοῦ ἰούδα, qui fuit Iorim, qui fuit Iuda. 25 Qui fuit Matthathiæ, τοῦ ματταθίου. In eodem exemplari inter Matthathiã & Amos legitur τοῦ ματταθὰ, τοῦ ἰακὼβ, qui fuit Mattath, qui fuit Iacob. Deinde inter Amos & Naum interijcitur τοῦ λευῒ, τοῦ ἰσαὰκ, qui fuit Leui, qui fuit Iſaac. Præterea inter Naum & Esli adſcribitur, τοῦ συμεὼν, τοῦ ἀβραὰμ, qui fuit Simeõ, qui fuit Abraham. Poſtremò inter Esli & Nagge interpoſitum erat, τοῦ ἰούδα, τοῦ ῥαφὰ, qui fuit Iuda, qui fuit Thara. 28 Qui fuit Elmodam, τοῦ ἰλμωδὰμ. In uno exemplari legimus ἰλμαδὰδ. 29 Qui fuit Ieſe, τοῦ ἰωσὲ. Alibi ſcriptum erat ἰησοῦ, Ieſo: alibi ἰησοῦ, Ieſu. 36 Qui fuit Arphaxad, ἀρφαξὰδ. Ante hoc nomen legitur τοῦ καϊνὰν, quod non dubitauimus expungere, ſequuti authoritatem Moſis Gen.11.b.12. 38 Qui fuit Dei, τοῦ θεοῦ. Scilicet Filius, non quòd ab eo uel ex eo ſit genitus, ſed quia ab eo factus. Nam hac quoq; ratione Deus interdum ſeſe patrem uocat, ut Deut.32.a.6.c.28.& 29.

IN CAP. IIII.

1 Ab *eodem* Spiritu, ἐν τῷ πνεύματι. A' ſpiritu ſancto ſcilicet, cuius mentio facta eſt in ſuperiore mẽbro. Nam articulus uim habet ἀναφορᾶς: aut etiam repetitur antecedens pro relatiuo, Hebræorum more. Vulgata, in ſpiritu, id eſt ברוח. Solent enim Hebræi, ut ſæpe iam diximus, cauſarum omne genus interdum exprimere præfixa litera ב, quæ pro uaria cauſæ ratione explicanda eſt. Hic autem nemo non uidet ἐν τῷ πνεύματι, idem declarare atq; ὑπὸ τοῦ πνεύματος. Eraſmus, per ſpiritum: id eſt, διὰ τοῦ πνεύματος: quæ expoſitio non ſatis conuenit, & uidetur etiam ambigua. Poſſet enim ita accipi quaſi non re uera, ſed κατ' ἐπίνοιαν, id eſt imaginariè, fuerit actus in deſertum, ut etiam annotauimus ſuprà cap.2.d.26. 2 Dies quadraginta, τεσσαράκοντα ἡμέρας. Vetus interpres hæc coniungit cum uerbo ἤγετο, contra fidem omnium exemplarium quæ uidimus. Ita tamen diſtinguit Euſebius ἀποδειξ.γ.λιφ.β. & mihi quoque non diplicet hæc diſtinctio, ſi modò ex Marco ſuppleas quod hic deeſſe uidetur perficiendæ ſententiæ, hoc modo ſcilicet: Et actus eſt ab eodem Spiritu in deſertum, *fuitq; illic* dies quadraginta, tentante eum diabolo.

Tentante

A Tentante *eum* dia. *πειραζόμενον ὑπὸ τοῦ διαβόλου*. Vulgata & Eraſmus, & tentabatur à diabolo. Nam ut annotauimus Marci 1.b.13. raro à Latinis uſurpatur paſsiuum participium præſentis temporis: qua de re adhuc inter Grammaticos certatur. Sic igitur nos quoque conuertimus apud Marcum. Sed mihi poſtea in mentem uenit, multo commodius hoc exprimi poſſe, paſsiuo in actiuum mutato, ut hic fecimus, & paulo pòſt uerſu 15.

καὶ ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν, λέγων· γέγραπται, ὅτι οὐκ ἐπ' ἄρτῳ μόνῳ ζήσεται ὁ ἄνθρωπος, ἀλλ' ἐπὶ παντὶ ῥήματι θεοῦ.

4 Et reſpondit ei Ieſus, dicens: Scriptum eſt: Quòd non pane ſolo uiuet homo, ſed omni uerbo Dei. *Vita in uerbo Dei.* Deut.8.a.3 Matth.4.a.4

καὶ ἀναγαγὼν αὐτὸν ὁ διάβολος εἰς ὄρος ὑψηλὸν, ἔδειξεν αὐτῷ πάσας τὰς βασιλείας τῆς οἰκουμένης ἐν στιγμῇ χρόνου.

5 Tunc quũ ſubduxiſſet eum diabolus in montem ſublimem, indicauit ei omnia regna terræ in puncto temporis.

καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ διάβολος· Σοὶ δώσω τὴν ἐξουσίαν ταύτην ἅπασαν, καὶ τὴν δόξαν αὐτῶν. ὅτι ἐμοὶ παραδέδοται, καὶ ᾧ ἐὰν θέλω, δίδωμι αὐτήν.

6 Et aít ei diabolus: Tibi dabo poteſtatem hanc uniuerſam, & gloriam illorum *regnorum*. nam mihi tradita eſt, & cuicunque uoluero, do eam.

σὺ οὖν ἐὰν προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου, ἔσται σου πᾶσα.

7 Itaque ſi tu adoraueris me, erunt tua omnia. *Adorare.*

καὶ ἀποκριθεὶς αὐτῷ εἶπεν ὁ ἰησοῦς, ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ· γέγραπται γάρ, προσκυνήσεις κύριον τὸν θεόν σου, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις.

8 Reſpondens autem Ieſus dixit ei: Abſcede à me, Satana. ſcriptum eſt enim: Adorabis Dominum Deum tuum, & ei ſoli ſeruies. *Seruiendũ Deo.* Deut.6.c.16.& 10.d.20

καὶ ἤγαγεν αὐτὸν εἰς ἰερουσαλὴμ, καὶ ἔστησεν αὐτὸν ἐπὶ τὸ πτερύγιον τοῦ ἱεροῦ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· εἰ ὁ υἱὸς εἶ τοῦ θεοῦ, βάλε σεαυτὸν ἐντεῦθεν κάτω·

9 Tum duxit eum in Ieruſalem, ſtatuitq; eum ſuper pinnaculum templi: & dixit ei: Si filius Dei es, iace teipſum hinc deorſum.

B γέγραπται γάρ, ὅτι τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ἐντελεῖται περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαι σε.

10 Scriptum eſt enim, quòd Angelis ſuis mandabit de te, ut cuſtodiant te. Pſal.91.c.12

καὶ ὅτι ἐπὶ χειρῶν ἀροῦσί σε, μήποτε προσκόψῃς πρὸς λίθον τὸν πόδα σου.

11 Et quòd in manus tollent te, nequando offendas ad lapidem pedem tuum.

καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· ὅτι ἐρρέθη, οὐκ ἐκπειράσεις κύριον τὸν θεόν σου.

12 Sed reſpondens Ieſus, ait ei: Dictum eſt, Nõ tentabis Dominum Deum tuum. Deut.6.c.16

καὶ συντελέσας πάντα πειρασμὸν ὁ διάβολος, ἀπέστη ἀπ' αὐτοῦ ἄχρι καιροῦ.

13 Et finita omni tentatione, diabolus abſceſsit ab eo ad tempus.

καὶ ὑπέστρεψεν ὁ ἰησοῦς ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύ- 14
ματος εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ φήμη ἐξῆλθε καθ' ὅλης τῆς περιχώρου περὶ αὐτοῦ.

Reuerſus eſt autem Ieſus cum uirtute Spiritus in Galilæam: & fama de eo peruenit in totam circumiacentem regionem.

4 Et reſpõdit ei, *πρὸς αὐτόν*. Heb. ויאמר אליו, pro ויען לו uel ריען לו: quã cõſtructionẽ Latini & Græci quoq; reſpuũt, niſi quum de re agitur. Dicimur enim reſpondere ad aliquid, non ad aliquem. Nã illud Plinij, Quũ ad eos reſpõdiſſem, fortaſsis eſt *ἀπαξ λεγόμενον*. Sed & apud unum Lucã reperias hãc cõſtructionẽ uerbi *ἀποκρίνεσθαι*, eamq; non ita frequenter, nimirum infrà cap.6.a.3.& 14.a.5.& Act.25.d.16. Quòd non, *ὅτι οὐκ*. Particulam *ὅτι* ab Eraſmo prætermiſſam non puto redundare, ſed potius *ἀδιακρίτως* poni, atque adeò repeti ex ipſo Moſe, Deut.8.a.4. Pane, *ἐπ' ἄρτῳ*. Heb. על לחם pro quo Vetus interpres ad uerbum, in pane. Sed Latinos conſtat in hoc dicendi genere omittere præpoſitionem. 5 In puncto temporis, *ἐν στιγμῇ χρόνου*. Hebræi רגע: id eſt, in momento temporis, ut uertit Vetus interpres, diuerſa tamen translatione, nimirum à ponderibus ſumpta. Momentum enim puto id eſſe quòd Græci *ῥοπὴν* uocant. Sed uereor ut in hoc dicẽdi genere explicando nõ rectè ſentiat Eraſmus, ſumptã eſſe metaphorã à puncto Mathematico. Neq; enim uulgò Geometræ ſuum punctum uocant *στιγμὴν*, ſed *σημεῖον*, ut
C uideatur potius orta translatio à ſcribis & librarijs, apud quos *στιγμὴ* in pingendis literarum notis uidetur eſſe id cuius apud Geometras *σημεῖον* in lineis animo concipiendis idea quædam eſt. 6 Poteſtatem, *ἐξουσίαν*. Poteſtatem uocat Satanas metonymicè (ut opinor) nõ tam ius ipſum monarchiæ, quàm ipſas regiones orbis terrarum: quo modo Romanum imperium dicitur tota ditio Romano Imperatori ſubiecta. Nam alioquin dicendum erat, dabo tibi poteſtatem in hæc omnia. Illorum *regnorum*, *αὐτῶν*. Subauditur *βασιλειῶν*. quæ eclipſis in Latino aut Græco ſermone nullum locum habet, quia non ſatis cohæret cum proximo eiuſdem periodi membro. Tradita eſt, *παραδέδοται*. Tradita eſt ſcilicet hæc poteſtas & gloria. Verè hactenus Satan qui princeps eſt huius mũdi. Sed quod ſubijcit, falſum eſt. Neq; enim pleno iure princeps eſt mundi, ſed precario duntaxat, & quidem definita poteſtate. Vulgata & Eraſmus, tradita ſunt: quæ interpretatio non reſpondet Græcis, niſi pro *αὐτῶν* ſcribas *αὐτὰ*, ut etiam legit Vetus interpres. 7 Si tu adoraueris me, *ἐὰν σὺ προσκυνήσῃς ἐνώπιόν μου*. Vulgata ad uerbum, ſi adoraueris corã me. Eraſmus, ſi adoraueris *prouolutus* coram me. Ego malui *ἐνώπιόν μου* accipere pro ſimplici pronomine, ut ſæpe apud Hebræos לפני ponitur ſimplicis affixi loco. Sed notanda eſt traiectio pronominis *σὺ*, quam miror ſeruatam fuiſſe ab interpretibus, quum in Latino ſermone diuerſam requirat conſtructionem. Referretur enim ad uerbum poſterius, ut omnino dicendum fuerit, Tu igitur, ſi adoraueris me, omnia poſsidebis. In uno codice additum erat *πεσὼν* procidens. Omnia, *πάντα*. Ita loquitur Satan, quia totius mundi regna illi oſtentabat ex montis uertice: quod tamen non ita accipio, quaſi uel ſit ullus mons tam ſublimis, ut ex eo deſpici poſsit uniuerſus mundus, uel imaginariè hæc facta ſint, ut putat Theophylactus: ſed quòd ex editiſsimo monte Satan ſubiecta regione ampliſsima, ſitum regionum per ſingulas mundi partes Chriſto commonſtraret. Sed pro *πάντα*, in omnibus uetuſtis codicibus legimus *πᾶσα*, quod uidetur melius cohærere cum ſuperiore uerſiculo, ut conuertas *ἔσται σοῦ πᾶσα*, tota tua erit, ſcilicet gloria illa quam dixi mihi eſſe traditam. 8 Abſcede à me, Satana, *ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ*. Vide Marci 8.d.33. Cæterùm neq; in uulgata editione, neque in ueteribus codicibus, ſecundo, ſeptimo & octauo, hæc leguntur. In reliquis autem exemplaribus & apud Theophylactum reperiuntur. Enim, *γάρ*. Hæc particula deerat in

codicibus quorum paulo antè memini. Seruies, λατρεύσεις. Eraſmus, coles. Vide Matth. 4. b. 10.

Nam ipſe docebat in ſynagogis eorum, omnibus ipſum glorificantibus.

Matth. 13. g. 54 Marc. 6. a. 1 Ioan. 4. f. 43

Venit igitur in Nazareth, ubi fuerat nutritus: intrauitq; ſecundum conſuetudinem ſuam die ſabbathi in ſynagogam: & ſurrexit ut legeret.

Tunc traditus eſt ei liber Eſaiæ prophetæ: quumq; explicuiſſet librum, inuenit locum in quo ſcriptum erat,

Eſa. 61. a. 1

Spiritus Domini ſuper me, propterea quòd unxit me: ut euãgelizem pauperibus, miſit me, ut ſanem contritos corde, ut prędicem captiuis dimiſsionem, & cæcis uiſus recuperationem, ut confractos emittam in libertatem:

Vt prædicem annum Domini acceptum.

Et complicatũ librum quum reddidiſſet miniſtro, ſedit, & omniũ in ſynagoga oculi erant intenti in eum.

Cœpit autem dicere ad eos: Hodie impleta eſt hæc Scriptura audientibus uobis.

Nazarai ſcandalizantur in Chriſto.

Et omnes teſtimonium ſuum ei dabant, ac mirabantur ſuper ſermonibus *plenis* gratia, qui procedebant ex ore ipſius, dicebantq;: Non ne iſte eſt filius Ioſeph?

15 καὶ αὐτὸς ἐδίδασκεν ἐν ταῖς συναγωγαῖς αὐτῶν, δοξαζόμενος ὑπὸ πάντων. A

16 καὶ ἦλθεν εἰς Ναζαρέτ, οὗ ἦν τεθραμμένος, καὶ εἰσῆλθε κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ ἀνέστη ἀναγνῶναι.

17 καὶ ἐπεδόθη αὐτῷ βιβλίον Ἡσαΐου τοῦ προφήτου. καὶ ἀναπτύξας τὸ βιβλίον, εὗρε τὸν τόπον, οὗ ἦν γεγραμμένον,

18 πνεῦμα Κυρίου ἐπ' ἐμέ, οὗ ἕνεκεν ἔχρισέ με· εὐαγγελίζεσθαι πτωχοῖς ἀπέσταλκέ με, ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν, κηρύξαι αἰχμαλώτοις ἄφεσιν, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει,

19 κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτόν.

20 καὶ πτύξας τὸ βιβλίον, ἀποδοὺς τῷ ὑπηρέτῃ, ἐκάθισε. καὶ πάντων ἐν τῇ συναγωγῇ οἱ ὀφθαλμοὶ ἦσαν ἀτενίζοντες αὐτῷ.

21 ἤρξατο δὲ λέγειν πρὸς αὐτούς, ὅτι σήμερον πεπλήρωται ἡ γραφὴ αὕτη ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. B

22 καὶ πάντες ἐμαρτύρουν αὐτῷ, καὶ ἐθαύμαζον ἐπὶ τοῖς λόγοις τῆς χάριτος, τοῖς ἐκπορευομένοις ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ ἔλεγον, Οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς Ἰωσήφ;

16 Sabbathi, τῶν σαββάτων. Eraſmus, ſabbathorum. Sed rectius conuertit Vetus interpres. Eſt enim enallage, de qua diximus Matth. 12. a. 1. niſi poſt τῶν σαββάτων adſcribatur diſtinctio, ut hæc cohæreant cum participio εἰωθὸς, quẽadmodum in Theophylacto Romano diſtinguuntur. 17 Quumq; explicuiſſet, καὶ ἀναπτύξας. In ſecundo codice legimus, καὶ ἀνοίξας, & quum aperuiſſet. Eſt autem utrunq; hoc participium referendum ad eius temporis morẽ, quo libri non ita erant diſtinctis folijs compacti ut nunc ſunt, ſed terete baculo circumuoluti: cuius extrema uocabant umbilicos, ſeu quòd umbilici formam præferrent, ſeu quòd circumuoluto libro inſtar cuiuſdam umbilici in medio ſita apparerent. 18 Pauperibus, πτωχοῖς. Sic uerterunt Græci, quũ in Hebræo nõ legatur עניים ſed עניים. Verùm quod ad ſenſum attinet, nihil intereſt. nam hic agitur de ſpirituali paupertate: id eſt, περὶ ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος. Superbis autem reſiſtit Deus, quales ferè ſunt qui opibus abundant. Dimiſsionem, ἄφεσιν. Vulgata & Eraſ. remiſsionẽ, quod nõ uidetur cõuenire. Nã remittuntur debita, dimittũtur captiui. Viſus recuperationẽ, ἀνάβλεψιν. Vulgata, uiſum: quũ ἀνάβλεψις potius declaret redditũ uiſum, quaſi reuidentiam dicas, ut Eraſmus obſeruat in annotationibus. De hoc autem membro quid mihi uideatur, ſtatim dicam. Vt confractos emittam in liber. ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει. Putauit Eraſmus hoc membrum abundare: & certè neceſſe eſt ut uel redundet, uel quod proximè præceſsit: id eſt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. quod facilè intelliget quiſquis Hebræa cum Græcis contulerit. Certè Ambroſius hoc poſterius non legit, quantum ex eius interpretatione colligi poteſt. Euſebius quoq; quum in libris ἀποδείξεως hoc teſtimonium citet quinquies aut ſexies, nuſquam tamen hæc addidit, niſi uno tantum loco. Ego uerò non dubito quin hic factum ſit quod alibi ſæpe, ut quum ad marginem editionis Septuaginta (quam uocant) uel annotata eſſet diuerſa aliqua eiuſdem loci interpretatio, Aquilæ puta, aut Symmachi, aut Theodotionis, uel non diſsimilis ſententiæ teſtimonium adſcriptum, librarij deinde hæc omnia promiſcuè in ipſo contextu deſcripſerint. Sic igitur habent Hebræa לאסורים פקח-קוח pro quibus Septuaginta interpretes uerterũt, καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν. Acceperunt enim פקח-קוח pro uno uocabulo, ſicut etiam Kimhi interpretatur: & quia de oculorũ apertione propriè dicitur, idcirco אסורים putarunt translatitiè ſignificare עורים, id eſt cæcos, ut conſtaret antitheſis, quia ſcilicet qui uincti tenentur in carceris tenebris, non multo maiorem habent uſum lucis quàm qui oculis ſunt orbati, ut declaratur Eſaiæ 42. b. 7. Hanc igitur interpretationem quum quiſpiam uel non intelligeret, uel putaret Hebræis non reſpondere, annotauit alium locum quo putauit iſtum poſſe illuſtrari: petitum ſcilicet ex eiuſdem Prophetæ cap. 58. b. 6. ubi in Hebræo legitur רשלח רצוצים חפשים, in Græcis autem ἀπόστειλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει: quæ deinde in contextum irrepſerunt, mutato tantùm uerbo ἀπόστειλαι in ἀποστεῖλαι, quod alioquin non cohæreret conſtructio. Sed quiſquis hunc locum primus annotauit ad marginem, res ſanè diſsimillimas inter ſe comparauit: ut nulla poſsit ſubeſſe ſuſpicio duo eiuſdem Prophetæ teſtimonia coniungi. Poterat autem quiſquis ille fuit, alium locum prorſus ſimilẽ conferre ex cap. 42. b. 7. ubi pro eo quod in Hebræis legitur לפקוח עיניים עורות לחוציא מבית כלא אסיר Græci habẽt ἀνοῖξαι τυφλῶν ὀφθαλμοὺς, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν δεδεμένους: id eſt, ut aperias oculos cæcorum, & educas ex uinculis uinctos. qui locus hunc optimè explicat, quum in utroque agatur de Chriſti officio. Hæc igitur mea ſententia eſt. Sed mihi tamen religio fuit uel minimum apicem detrahere. 19 Acceptum, δεκτὸν. In Hebræo legitur רצון, id eſt εὐδοκίας, ut ſcribit ſuprà cap. 2. b. 14. Addit autem Vulgata editio, & diem retributionis: id eſt, καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως. quæ uerba in Hebræis quidem habentur, ſed in multis Græcis codicibus reperiuntur hoc loco adſcripta. 20 Intenti, ἀτενίζοντες. Vulgata, intendentes. Eraſmus, defixi. Vide Act. 1. b. 10.

21 Audientibus uobis, ἐν τοῖς ὠσὶν ὑμῶν. Heb. באזניכם: id eſt (ut Vetus interpres & Eraſmus ad uerbum interpretantur) in auribus neſtris. Sic interdum reperias בעיניכם: id eſt, in oculis neſtris, pro, uidentibus uobis. Sed hoc dicendi genus Latini quoque uſurpant, illud repudiant. 22 Teſtimonium ſcilicet ei dabant, ἐμαρτύρουν αὐτῷ: id eſt, approbabant communi conſenſu ac uoce quæ ipſe differebat. Nam τὸ μαρτυρῶν hoc loco & alijs multis nõ declarat

A declarat ſimpliciter teſtari de aliquo, ut ſolent teſtes à Iudice rogati: ſed publica profeſsione quidpiam ita teſtari, ut non modò aſſentiaris, ſed etiam laudes ac comprobes. Itaq; mihi quidem uidetur reſpondere uerbo Hæbræo ירה pro quo ſæpe Sacri ſcriptores uſurpant uerbum ὁμολογεῖν, unde תודה, id eſt, μαρτυρία καὶ ὁμολογία, ut 1. Tim. 6. c. 12. & 13. Sic apud Xenophontem lib. ἀπομνημ. α. διὰ γὼ μαρτυρῶ τούτοις: id eſt, ego quoque teſtimonio meo hæc approbo.

Ac mirabantur, καὶ ἐθαύμαζον. In ſexto codice additum erat, οἱ ὄχλοι, turbæ. Hinc autem licet duo colligere, quæ ſi fuiſſent conſeruata, non tam facilè quibuſdam licuiſſet tyrannidem ſuã conſtituere: nempe iſti collationi Scripturarum non ſolos doctores, ſed ipſam quoq; plebem interfuiſſe, & uernaculum ſermonem in hac actione fuiſſe uſurpatum, ut quiuis omnia intelligere, quiuis etiam rogare ac reſpondere poſſet, ritè tamen & certo ordine conſtituto, ut liquet ex Act. 13. c. 15. quem optimum ac planè neceſſarium Eccleſiæ morem quum Satan iam cœpiſſet Pauli ætate deprauare, reſtituit fidelis Apoſtolus, 1. Corinth. 14. e. 16. & deinceps. Super ſermonibus *plenis* gra. ὧν τοῖς λόγοις ἡ χάρις. Vulgata perobſcurè, in uerbis gratiæ. Neque enim gratia hoc loco (id eſt, ut Hebræi loquuntur, חן) declarat gratuitam reconciliationem, ſed uim illam planè diuinã quæ in Chriſti uerbis toto; habitu inerat, ut qui illum audiebant, niſi qui planè erant ἀναίδητοι, non poſſent non illum amare, ſuſpicere, complecti: quod etiam apparuit in illis militibus quorum fit mentio Ioan. 7. g. 46. ut prædictum erat Pſal. 45. a. 3. Eraſmus, ſuper gratia ſermonum, ut ſit hypallage, integro tamen ſenſu.

23 καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· πάντως ῥηθήσεταί μοι τὴν παραβολὴν ταύτην, ἰατρέ, θεράπευσον σεαυτόν. ὅσα ἠκούσαμεν γενόμενα ἐν τῇ Καπερναούμ, ποίησον καὶ ὧδε ἐν τῇ πατρίδι σου.

Tunc ait ad eos: Omnino dicetis mihi hoc prouerbium: Medice, cura teipſum: quæcunq; audiuimus facta fuiſſe in Capernaum, fac & hic in patria tua.

24 εἶπε δὲ ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς προφήτης δεκτός ἐστιν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ.

Aït autem: Amen dico uobis, nemo Prophe ta acceptus eſt in patria ſua. *Propheta.* Ioan. 4. f. 44

25 ἐπ' ἀληθείας δὲ λέγω ὑμῖν, πολλαὶ χῆραι ἦσαν ἐν ταῖς ἡμέραις Ἠλίου ἐν τῷ Ἰσραὴλ, ὅτε ἐκλείσθη ὁ οὐρανὸς ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ὡς ἐγένετο λιμὸς μέγας ἐπὶ πᾶσαν τὴν γῆν,

Sed in ueritate dico uobis, multæ uiduæ erãt in diebus Eliæ in Iſrael, quando clauſum eſt cœlum ad tres annos & menſes ſex, adeò ut orta ſit fames magna per omnem terram: *Ad uiduam miſſus Elias.* 1. Reg. 17. b. 9 Iac. 5. d. 27

26 καὶ πρὸς οὐδεμίαν αὐτῶν ἐπέμφθη Ἠλίας, εἰ μὴ εἰς Σάρεπτα τῆς Σιδῶνος, πρὸς γυναῖκα χήραν.

Sed ad nullam illarum miſſus eſt Elias, niſi in Sarephtha *urbem* Sidoniæ, ad mulierem uiduã.

27 καὶ πολλοὶ λεπροὶ ἦσαν ἐπὶ Ἐλισαίου τοῦ προφήτου ἐν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ οὐδεὶς αὐτῶν ἐκαθαρίσθη, εἰ μὴ Νεεμὰν ὁ Σύρος.

Et multi leproſi erant in Iſrael ſub Eliſæo propheta: ſed nemo eorum purgatus eſt, niſi Naaman Syrus. *Leproſus Naaman.* 2. Reg. 5. d. 14

28 καὶ ἐπλήσθησαν πάντες θυμοῦ ἐν τῇ συναγωγῇ, ἀκούοντες ταῦτα.

Tum repleti ſunt omnes excandeſcentia in ſynagoga, hæc audientes.

29 καὶ ἀναστάντες ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἤγαγον αὐτὸν ἕως τῆς ὀφρύος τοῦ ὄρους, ἐφ' οὗ ἡ πόλις αὐτῶν ᾠκοδόμητο, εἰς τὸ κατακρημνίσαι αὐτόν.

Et quum ſurrexiſſent, eiecerunt eum extra urbem, & duxerunt eum uſque ad ſupercilium montis (ſuper quem urbs ipſorum erat ædificata) ut præcipitarent eum.

30 αὐτὸς δὲ διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, ἐπορεύετο.

Ipſe autem quum tranſiſſet per medium ipſorum, profectus eſt:

31 καὶ κατῆλθεν εἰς Καπερναοὺμ πόλιν τῆς Γαλιλαίας· καὶ ἦν διδάσκων αὐτοὺς ἐν τοῖς σάββασι.

Et deſcendit in Capernaum urbem Galilææ, ibiq; docebat eos ſabbathis. *Docet Chriſtus ſabbathis.* matth. 4. b. 13 Marc. 1. c. 21 Matth. 7. d. 29 Marc. 1. c. 22

32 καὶ ἐξεπλήσσοντο ἐπὶ τῇ διδαχῇ αὐτοῦ, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ ἦν ὁ λόγος αὐτοῦ.

Et percellebantur ſuper doctrina eius: nam cum authoritate erat ſermo ipſius.

C 33 καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ ἦν ἄνθρωπος ἔχων πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, καὶ ἀνέκραξε φωνῇ μεγάλῃ

Erat autem in ſynagoga quidam habens ſpiritum dæmoniacum impurum: qui exclamauit uoce magna, *Dæmoniacus ſanatur.* Marc. 1. c. 23

23 Hoc prouerbium, τὸν παραβολὸν ταύτην. Heb. זה המשל. Vulgata & Eraſmus, hanc ſimilitudinem. Nos uerò alibi Græcum uocabulum ſeruauimus, quum ſcilicet allegorica quædam narratio inſtituitur. hic autem nemo nõ uidet παραβολὴν dici quod Latini Prouerbium uocant, quia nimirũ in pleriſq; prouerbijs, cuiuſmodi hoc eſt, locus eſt ſimilitudini & allegoriæ: quam rationẽ ſequuti ſunt Donatus ac Diomedes in Paræmia definienda. 25 In ueritate, ἐπ' ἀληθείας. Sic loquitur etiam Quintilianus. de qua re diximus, Matth. 22. b. 16. Adeò ut orta ſit, ὡς ἐγένετο. Vulgata & Eraſmus, quum facta eſſet, ut ὡς pro ὅτι, uel ἐπὶ accipiatur. Sed præſtat (opinor) accipere pro ὅτι, quod à Græcis ἀποφατικὸν uocatur, & interdum etiam cum indicatiuo iungitur: quamuis frequentius conſtruatur cum in finitiuo. 26 Sidoniæ, τῆς Σιδῶνος: uel, Sidoniorum. Eſt enim Metonymia. uel ſubauditur χώρας, uel πόλεως, quo nomine apud Græcos non urbs modò ſignificatur, ſed hominum cœtus, quorum unum eſt corpus, etiamſi per uarios pagos habitent. Eraſmus, Sidonis: id eſt, ad Sidona ſpectantem, ſiue quæ erat in Sidoniorum agro & ditione: eodem quidem ſenſu, ſed dicendi genere parum uſitato. Mulierem uiduam, γυναῖκα χήραν. Heb. אשה אלמנה de quo pleonaſmo diximus ſuprà cap. 2. b. 15. 28 Excandeſcentia, θυμοῦ. Vulg. & Eraſ. ira: id eſt, ὀργῆς. 29 Quũ ſurrexiſſent, ἀναστάντες: id eſt, dimiſſo conuentu, egreſsi ex ſynagoga. Eraſmus, inſurrexerunt, id eſt ἐπαναστάντες.

32 Cum authoritate, ἐν ἐξουσίᾳ. Vulgata ad uerbum, in poteſtate. Sæpe autem annotauimus ἐν pro σὺν poni. & nomen ἐξουσίας expoſuimus, Matth. 7. d. 29. & Marc. 1. c. 27. 33 Spiritum dæmoniacum impurum, πνεῦμα δαιμονίου ἀκαθάρτου, dæmonium immundum, ſenſu rectè expreſſo. Vulgata & Eraſmus ad uerbũ, habens ſpiritũ dæmonij impuri. quæ interpretatio tolerabilis eſt, ſi πνεῦμα pro impulſu & afflatu accipias, quo modo ſæpe accipi conſtat in utroque Teſtamento, ut quum dicitur Daniel habuiſſe Spiritum Deorum ſanctorum, Dan. 4. a. 5. 6. c. 15. & 5. c. 11. d. 14. Sed malo Hæbræã eſſe geminationem: ut ſi ſpiritum diabolicum pro diabolo ipſo dicas. Sic enim reperias

סיטיין lutum cœni, pro luto cœnoso: id est, cœno profundissimo, Psal. 40.a.3. & ארבות עפר terra pulueris, pro puluere terrestri, id est humo, Dan. 12.a.2. Idem dicendi genus reperio Apoc. 16.c.14. alibi uerò nusquam in Nouo testamento. Qui exclamauit, καὶ ἀνέκραξε. De hoc dicendi genere diximus, Marc. 1.a.10. Malo autem relatiuum referre ad spiritum illum quàm ad hominem ipsum, quòd homo fuerit duntaxat dæmonij organum. A

Dicens, Ah, quid nobis tecum Iesu Nazarene? uenisti ut perderes nos? noui te quis sis, nimirum Sanctus ille Dei.

34 λέγων, ἔα, τί ἡμῖν καὶ σοὶ Ἰησοῦ Ναζαρηνέ; ἦλθες ἀπολέσαι ἡμᾶς; οἶδά σε τίς εἶ, ὁ ἅγιος τοῦ θεοῦ.

Et obiurgauit illum Iesus, dicens: Obmutesce, & exi ab eo. Tunc dæmonium abiecto illo in medium, exijt ab eo, nihilq; ei nocuit.

35 καὶ ἐπετίμησεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, λέγων· φιμώθητι, καὶ ἔξελθε ἐξ αὐτοῦ. καὶ ῥίψαν αὐτὸ τὸ δαιμόνιον εἰς τὸ μέσον, ἐξῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ, μηδὲν βλάψαν αὐτόν.

Et factus est pauor super omnes: & colloquebantur alij ad alios, dicentes: Quid hoc rei est, quòd cum authoritate ac potestate imperat immundis spiritibus, & exeunt?

36 καὶ ἐγένετο θάμβος ἐπὶ πάντας, καὶ συνελάλουν πρὸς ἀλλήλους, λέγοντες· τίς ὁ λόγος οὗτος, ὅτι ἐν ἐξουσίᾳ καὶ δυνάμει ἐπιτάσσει τοῖς ἀκαθάρτοις πνεύμασι, καὶ ἐξέρχονται;

Et peruenit rumor de eo in omnem locum circumiacentis regionis.

37 καὶ ἐξεπορεύετο ἦχος περὶ αὐτοῦ εἰς πάντα τόπον τῆς περιχώρου.

Socrus Petri sanatur à febre. Matth. 8.b.14 Marc. 1.c.29

Quum surrexisset autem Iesus è synagoga, introiuit in domum Simonis: socrus uerò Simonis detinebatur febri magna: & rogauerunt eũ pro illa.

38 ἀναστὰς δὲ ἀπὸ τῆς συναγωγῆς, εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν Σίμωνος. ἡ πενθερὰ δὲ τοῦ Σίμωνος ἦν συνεχομένη πυρετῷ μεγάλῳ, καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν περὶ αὐτῆς.

Tum ipse astans supra eã, obiurgauit febrim: & febris eam dimisit. Illa uerò quum illico surrexisset, ministrauit eis. B

39 καὶ ἐπιστὰς ἐπάνω αὐτῆς, ἐπετίμησε τῷ πυρετῷ, καὶ ἀφῆκεν αὐτήν. παραχρῆμα δὲ ἀναστᾶσα διηκόνει αὐτοῖς.

Sanantur infirmi.

Occidente autem sole, omnes qui habebant infirmos morbis uarijs, ducebant ipsos ad eum: ille uerò unicuiq; ipsorum impositis manibus, sanauit eos.

40 Δύοντος δὲ τοῦ ἡλίου, πάντες ὅσοι εἶχον ἀσθενοῦντας νόσοις ποικίλαις, ἤγαγον αὐτοὺς πρὸς αὐτόν. ὁ δὲ ἑνὶ ἑκάστῳ αὐτῶν τὰς χεῖρας ἐπιθεὶς, ἐθεράπευσεν αὐτούς.

Dæmones confitentur Christũ. Marc. 1.d.35

Exibant autem & dæmonia à multis, clamantia ac dicẽtia: Tu es Christus ille filius Dei. Sed ipse obiurgans, nõ sinebat ea loqui, quòd scirent ipsum esse Christum.

41 ἐξήρχετο δὲ καὶ δαιμόνια ἀπὸ πολλῶν, κράζοντα καὶ λέγοντα, ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. καὶ ἐπιτιμῶν οὐκ εἴα αὐτὰ λαλεῖν, ὅτι ᾔδεισαν τὸν χριστὸν αὐτὸν εἶναι.

Orto autem die egressus, profectus est in desertum locum: & turba quærebat eum, uenerunt q; usq; ad ipsum: & detinebant eum ne discederet ab eis.

42 γενομένης δὲ ἡμέρας, ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἔρημον τόπον· καὶ οἱ ὄχλοι ἐζήτουν αὐτὸν, καὶ ἦλθον ἕως αὐτοῦ, καὶ κατεῖχον αὐτὸν τοῦ μὴ πορεύεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

Ille uerò dixit ad eos: Certè etiam alijs urbibus oportet me euangelizare regnum Dei: nã in hoc missus sum.

43 ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, ὅτι καὶ ταῖς ἑτέραις πόλεσιν εὐαγγελίσασθαί με δεῖ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ· ὅτι εἰς τοῦτο ἀπέσταλμαι. (λαίας.

Et prædicabat in synagogis Galilææ.

44 καὶ ἦν κηρύσσων ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῆς Γαλιλ-

CAP. V. ΚΕΦ. ε'.

Christus docet de naui. Matth. 4.c.18 Marc. 1.b.16

FActum est autem quũ turba immineret ei, audiendi uerbi Dei causa, ipse stabat iuxta stagnum Genezareth.

1 Ἐγένετο δὲ ἐν τῷ τὸν ὄχλον ἐπικεῖσθαι αὐτῷ τοῦ ἀκούειν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ αὐτὸς ἦν ἑστὼς παρὰ τὴν λίμνην Γεννησαρέτ. C

Vidit q; duo nauigia quæ erant apud stagnũ: piscatores uerò quum descendissent ex ijs, abluebant retia.

2 καὶ εἶδε δύο πλοῖα ἑστῶτα παρὰ τὴν λίμνην· οἱ δὲ ἁλιεῖς ἀποβάντες ἀπ' αὐτῶν, ἀπέπλυναν τὰ δίκτυα.

Ingressus autem in unum istorum nauigiorum, quod erat Simonis, rogauit eum ut à terra proueheret paululum, quumq; consedisset, docebat è nauigio turbam.

3 ἐμβὰς δὲ εἰς ἓν τῶν πλοίων, ὃ ἦν τοῦ Σίμωνος, ἠρώτησεν αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς ἐπαναγαγεῖν ὀλίγον· καθίσας ἐδίδασκεν ἐκ τοῦ πλοίου τοὺς ὄχλους.

Vt cessauit autem loqui, dixit ad Simonem: Prouehito in altum, & demittite retia uestra ad capturam.

4 ὡς δὲ ἐπαύσατο λαλῶν, εἶπε πρὸς τὸν Σίμωνα· ἐπανάγαγε εἰς τὸ βάθος, καὶ χαλάσατε τὰ δίκτυα ὑμῶν εἰς ἄγραν.

36 Quid hoc rei est, τίς ὁ λόγος οὗτος. Vulgata, Quod est hoc uerbum. Erasmus, Quis sermo hic est. Mihi uerò uidetur planior interpretatio quam sumus sequuti: quamuis possit hoc etiam referri ad ipsum Christi sermonẽ, ut interpretatur Theophylactus.

IN CAP. V.

1 Quum immineret, ἐν τῷ ἐπικεῖσθαι: id est, quũ quasi in illũ incũberet præ uisendi & audiẽdi studio: quæ res fecit ut cogeretur è naui docere. Hoc enim declarat τὸ ἐπικεῖσθαι hoc loco: quũ alioquin etiã accipiatur pro instare, ut infrà cap. 23.c.23. Vulg. quũ irruerẽt, id est, ἐν τῷ ἐφεστάναι. 3 Proueheret, ἐπαναγαγεῖν, id est ἀναπλεῦσαι, cui opponitur τὸ διαπλεῦσαι quo utitur paulo pòst, id est τὸ διαπλεῦσαι. Neq; enim ἀνὰ iterationem declarat in hoc uerbo, ut putauit Vetus interpres, qui uertit, reducere, sed idem ualet atq; εἰς. Erasm. abduceret, ἀπάγειν. 4 Demittite, χαλάσατε. Vulgata & Erasmus,

& Erasmus, laxate. quod nullo modo respondet Græco uocabulo, de quo diximus Marc. 1. a. 4.

A καὶ ἀποκριθεὶς ὁ σίμων, εἶπεν αὐτῷ· ἐπιστάτα, δι' ὅλης τῆς νυκτὸς κοπιάσαντες, οὐδὲν ἐλάβομεν· ἐπὶ δὲ τῷ ῥήματί σου χαλάσω τὸ δίκτυον.

καὶ τοῦτο ποιήσαντες, συνέκλεισαν ἰχθύων πλῆθος πολύ. διερρήγνυτο δὲ τὸ δίκτυον αὐτῶν.

καὶ κατένευσαν τοῖς μετόχοις τοῖς ἐν τῷ ἑτέρῳ πλοίῳ, τοῦ ἐλθόντας συλλαβέσθαι αὐτοῖς. καὶ ἦλθον, καὶ ἔπλησαν ἀμφότερα τὰ πλοῖα, ὥστε βυθίζεσθαι αὐτά.

ἰδὼν δὲ σίμων πέτρος, προσέπεσε τοῖς γόνασιν τοῦ ἰησοῦ, λέγων· ἔξελθε ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι ἀνὴρ ἁμαρτωλός εἰμι κύριε.

θάμβος γὰρ περιέσχεν αὐτὸν καὶ πάντας τοὺς σὺν αὐτῷ, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ τῶν ἰχθύων ἣν συνέλαβον·

ὁμοίως δὲ καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην, υἱοὺς ζεβεδαίου, οἵ ἦσαν κοινωνοὶ τῷ σίμωνι. καὶ εἶπε πρὸς τὸν σίμωνα ὁ ἰησοῦς· μὴ φοβοῦ, ἀπὸ τοῦ νῦν ἀνθρώ-

B πους ἔσῃ ζωγρῶν.

καὶ καταγαγόντες τὰ πλοῖα ἐπὶ τὴν γῆν, ἀφέντες ἅπαντα, ἠκολούθησαν αὐτῷ.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν μιᾷ τῶν πόλεων, καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ πλήρης λέπρας, καὶ ἰδὼν τὸν ἰησοῦν, πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, ἐδεήθη αὐτοῦ, λέγων· κύριε, ἐὰν θέλῃς, δύνασαί με καθαρίσαι.

καὶ ἐκτείνας τὴν χεῖρα, ἥψατο αὐτοῦ, εἰπών· θέλω, καθαρίσθητι. καὶ εὐθέως ἡ λέπρα ἀπῆλθεν ἀπ' αὐτοῦ.

καὶ αὐτὸς παρήγγειλεν αὐτῷ, μηδενὶ εἰπεῖν· ἀλλὰ ἀπελθὼν δεῖξον σεαυτὸν τῷ ἱερεῖ, καὶ προσένεγκε περὶ τοῦ καθαρισμοῦ σου, καθὼς προσέταξε μωσῆς, εἰς μαρτύριον αὐτοῖς.

διηρχετο δὲ μᾶλλον ὁ λόγος περὶ αὐτοῦ, καὶ συνήρχοντο ὄχλοι πολλοὶ ἀκούειν, καὶ θεραπεύεσθαι ὑπ' αὐτοῦ ἀπὸ τῶν ἀσθενειῶν αὐτῶν.

αὐτὸς δὲ ἦν ὑποχωρῶν ἐν ταῖς ἐρήμοις, καὶ προσευχόμενος.

καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἦν διδάσκων. καὶ ἦσαν καθήμενοι φαρισαῖοι καὶ νομοδιδάσκαλοι, οἳ ἦσαν ἐληλυθότες ἐκ πάσης κώμης τῆς

C γαλιλαίας καὶ ἰουδαίας καὶ ἱερουσαλήμ, καὶ δύναμις κυρίου ἦν εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς.

5 Tum respõdens Simon ait ei: Magister quũ per totam noctem fuerimus fatigati, nihil cepimus: tamen ex tuo iussu demittam rete. *Piscatores Petrus cum sociis Iacobo & Ioanne uocantur.*

6 Et quum hoc fecissent, concluserunt piscium multitudinem magnam. dirumpebatur autem rete eorum: *Piscium multitudo.*

7 Et annuerunt sociis qui *erant* in altero nauigio, ut uenirent, & opitularẽtur sibi. Venerunt igitur, & impleuerunt ambas naues, *ita* ut mergerentur.

8 Quum autem *hæc* uidisset Simon Petrus, accidit ad genua Iesu, dicens: Exi à me, nam homo peccator sum, Domine.

9 Pauor enim circũdederat eum & omnes qui cum eo *erant*, super captura piscium quam comprehenderant:

10 Similiter autem & Iacobum & Ioannem filios Zebedæi, qui erant socij Simoni. Tunc ait ad Simonem Iesus: Ne timeas: ab hoc *tempore* homines uiuos capies.

11 *Illi* autem quum subduxissent in terram nauigia, relictis omnibus sequuti sunt eum.

12 Et factum est, quum esset in quadam ciuitate, tum ecce *affuit* quidam plenus lepra: ac uiso Iesu, procidens in faciem, rogauit eũ, dicens: Domine, si uelis, potes me purgare. *Leprosus sanatur.* Matth. 8. a. 2 Marc. 1. d. 40

13 Iesus autem extensa manu tetigit eum, dicens: Volo, purgator. Et statim lepra abijt ab eo.

14 Ipse uerò denunciauit ei ut nulli *hoc* diceret: sed: uade, *inquit*, indica teipsum Sacerdoti, & offer pro purgatione tui, sicut iniunxit Moses, in testimonium ipsis. Leuit. 14. a. 4

15 Dimanabant autẽ *eo* magis sermones de eo: & conueniebat turba multa ut audirent, & sanarentur ab eo ab infirmitatibus suis.

16 Ipse autem secedens erat in desertis, & orabat. *In deserto erat Christus.*

17 Et factum est quodam die, quum ipse doceret, essentq; Pharisæi sedentes ac Legis doctores, qui uenerant ex omnibus uicis Galilææ & Iudææ & ex Hierusalem: & potestas Domini adesset *ei* ad sanandum eos.

5 Magister, ἐπιστάτα. ἐπιστάτης propriè declarat eum qui rei cuipiam sit præfectus, quem uocant Hebræi נצִיב, uel נשִיא. Sed & in eadem significatione interdum ponitur רב, ficut Dan. 2. g. 48. ut minimè dubitem ἐπιστάτην à Luca dici quem cæteri Euangelistæ Hebraico nomine seruato רבי appellant. Quum fuerimus fatigati, κοπιάσαντες. Vulgata & Erasmus, laborãtes. Vide Matth. 6. d. 28. Ex tuo iussu, ἐπὶ τῷ ῥήματί σου. Heb. ברברך iuxta uerbum tuũ, pro quo Vulgata ad uerbum, in uerbo tuo, id est (ut uernaculo sermone exprimimus) *à uostre parole*. Ponitur autẽ ἐπὶ pro κατὰ, ut apud Platonem in Epist. legimus ἐπὶ νῷ pro κατὰ νοῦν: id est, ex animi sententia: & ῥῆμα pro mandato ponitur, sicut Dicere pro Iubere, ut alibi annotauimus. 7 Et opitularentur, συλλαβέσθαι: id est, ut unà secum manus admouerent reti, quod simili translatione dicunt Græci συναίρεσθαι. Vulgata & Erasmus Adiuuandi uocabulo utuntur, quod respondet τῷ ἐπικρῦσαι. Vt mergerentur, ὥστε βυθίζεσθαι. In secũdo codice additum erat καί τι, pro quo in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur, penè. 9 Circundederat, περιέσχεν. Heb. סבב, uel אפף, id est undique occuparat, & conclusum tenebat, sicut Tacitus dixit Induere pauores. Super captura, ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ. Capturam hoc loco uocat ipsos pisces captos, ut ostendit relatiuum proximum. Nam alioqui dicendum erat οὓς non ἣν. Sic Latini iactum retis interdum appellant quicquid piscium uno retis iactu capitur.

17 Quodam die, ἐν μιᾷ ἡμερῶν, Heb. באחד הימים pro quo Vetus interpres ad uerbum, in una dierum: id est, ut uulgò loquimur *un iour*. Ponitur autem ἴδιος pro τὶς, ut etiam αὐτὸς & αὐθρωπος, sicut sæpe annotauimus.

Quum ipse, καὶ αὐτὸς. καὶ pro τότε ex Hebræorum idiotismo interdum usurpari, sæpe iam diximus: hic autem ponit uidetur ויהי pro באשר, id est pro ὅτε, ut respondeat initio uersiculi decimioctaui, sicut Exod. 2. d. 21. & alibi sæpe. Ad sanandum eos, εἰς τὸ ἰᾶσθαι αὐτούς. In uno codice pro αὐτοὺς legimus αὐτὸν, quam puto germanam esse

lectionem, ut αὐτὴν referat Iesum, & à parte anteriore construatur: sitq; hic sensus, uirtutem Domini ad sanandum (id est χρῖσμα ἰαμάτων, ut loquitur Apostolus 1. Corinth. 12. a. 8) sese eo tempore exeruisse in Christo. alioquin pronomen αὐτὸς referendum est ad eos quorum facta est mentio, uersu 15. A

Paralyticus sanatur. Matth. 9. a. 2 Marc. 2. a. 3

Tunc ecce *affuerunt* quidam ferentes in lecto hominem qui erat paralyticus: & quærebant eũ inferre, & ponere in ipsius conspectu.

18 καὶ ἰδοὺ ἄνδρες φέροντες ἐπὶ κλίνης ἄνθρωπον, ὃς ἦν παραλελυμένος, καὶ ἐζήτουν αὐτὸν εἰσενεγκεῖν, καὶ θεῖναι ἐνώπιον αὐτοῦ.

Et quum non inuenissent qua parte eum inferrent propter turbam, ascenderunt supra domum, ac per tegulas demiserunt eum cum lectulo in medium ante Iesum.

19 καὶ μὴ εὑρόντες ποίας εἰσενέγκωσιν αὐτὸν, διὰ τὸν ὄχλον, ἀναβάντες ἐπὶ τὸ δῶμα, διὰ τῶν κεράμων καθῆκαν αὐτὸν σὺν τῷ κλινιδίῳ εἰς τὸ μέσον ἔμπροσθεν τοῦ Ἰησοῦ.

Fides.

Qui uisa fide eorum, ait ei: Homo, remissa sunt tibi peccata tua.

20 καὶ ἰδὼν τὴν πίστιν αὐτῶν, εἶπεν αὐτῷ· ἄνθρωπε, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου.

Remissio peccatorum.

Tunc cœperunt ratiocinari Scribæ & Pharisæi, dicentes: Quis est iste qui loquitur blasphemias? Quis potest remittere peccata, nisi solus Deus?

21 καὶ ἤρξαντο διαλογίζεσθαι οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, λέγοντες· τίς ἐστιν οὗτος, ὃς λαλεῖ βλασφημίας; τίς δύναται ἀφιέναι ἁμαρτίας, εἰ μὴ μόνος ὁ θεός;

Iesus autem, agnitis ipsorum ratiocinationibus, respondens dixit ad eos: Quid ratiocinamini in cordibus uestris?

22 ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπιγνοὺς τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς· τί διαλογίζεσθε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Vtrum est facilius dicere, Remissa sunt tibi peccata: an dicere, Surge & ambula?

23 τί ἐστιν εὐκοπώτερον, εἰπεῖν, ἀφέωνταί σοι αἱ ἁμαρτίαι σου· ἢ εἰπεῖν, ἔγειραι καὶ περιπάτει; B

Christus peccata remittit.

Vt autem sciatis quòd Filius hominis habet authoritatem in terra remittendi peccata (ait paralytico) Tibi dico, surge: & sublato lectulo tuo, proficiscere in domum tuam.

24 ἵνα δὲ εἰδῆτε, ὅτι ἐξουσίαν ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς ἀφιέναι ἁμαρτίας (εἶπε τῷ παραλελυμένῳ) σοὶ λέγω, ἔγειραι, καὶ ἆρας τὸ κλινίδιόν σου, πορεύου εἰς τὸν οἶκόν σου.

Is autem illico quũ surrexisset in conspectu eorum, sublato eo in quo iacuerat, abijt in domum suam, glorificans Deum.

25 καὶ παραχρῆμα ἀναστὰς ἐνώπιον αὐτῶν, ἆρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, ἀπῆλθεν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, δοξάζων τὸν θεόν.

Et stupor cepit omnes, & glorificabant Deum: ac repleti sunt timore, dicentes: Certè uidimus inopinata hodie.

26 καὶ ἔκστασις ἔλαβεν ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεόν, καὶ ἐπλήσθησαν φόβου, λέγοντες, ὅτι εἴδομεν παράδοξα σήμερον.

Vocatio. Matth. 9. a. 9 Marc. 2. b. 14.

Post hæc autem exijt, ac uidit publicanum nomine Leui, sedentem ad telonium, & ait ei: Sequere me.

27 καὶ μετὰ ταῦτα ἐξῆλθε, καὶ ἐθεάσατο τελώνην ὀνόματι Λευὶν, καθήμενον ἐπὶ τὸ τελώνιον, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἀκολούθει μοι.

Atque is relictis omnibus, surgens sequutus est eum.

28 καὶ καταλιπὼν ἅπαντα, ἀναστὰς ἠκολούθησεν αὐτῷ.

Et fecit ei Leui epulum magnum in domo sua: eratq; turba multa publicanorum, & aliorum qui cum ipsis accumbebant.

29 καὶ ἐποίησε δοχὴν μεγάλην ὁ Λευὶς αὐτῷ ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ. καὶ ἦν ὄχλος τελωνῶν πολὺς, καὶ ἄλλων οἳ ἦσαν μετ' αὐτῶν κατακείμενοι.

Qui autem ex eis erant Scribæ ac Pharisæi, murmurabant aduersus discipulos eius, dicentes: Quare cum publicanis & peccatoribus editis & bibitis? C

30 καὶ ἐγόγγυζον οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, λέγοντες· διατί μετὰ τελωνῶν καὶ ἁμαρτωλῶν ἐσθίετε καὶ πίνετε;

Sani.

Et respondens Iesus, dixit ad eos: Non opus habent qui sani sunt, medico: sed qui malè affecti sunt.

31 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς αὐτούς· οὐ χρείαν ἔχουσιν οἱ ὑγιαίνοντες ἰατροῦ, ἀλλ' οἱ κακῶς ἔχοντες.

Iusti. Peccatores. 2. Tim. 1. c. 15

Non ueni ut uocarem iustos, sed peccatores ad resipiscentiam.

32 οὐκ ἐλήλυθα καλέσαι δικαίους, ἀλλὰ ἁμαρτωλοὺς εἰς μετάνοιαν.

Matth. 9. b. 14 Marc. 2. c. 18

Ipsi uerò dixerunt ad eum: Quare discipuli Ioannis ieiunant crebrò, & deprecationes faciunt, similiter & Pharisæorum: tui uerò edunt & bibunt?

33 οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν· διατί οἱ μαθηταὶ Ἰωάννου νηστεύουσι πυκνὰ, καὶ δεήσεις ποιοῦνται, ὁμοίως καὶ οἱ τῶν φαρισαίων, οἱ δὲ σοὶ ἐσθίουσι καὶ πίνουσιν;

Ipse autem dixit ad eos: Nũ potestis facere ut

34 ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς· μὴ δύνασθε τοὺς υἱοὺς τοῦ

18 Tum ecce *affuerunt*, καὶ ἰδοὺ. Suppleuimus constructionem hoc loco, ut paulo antè. 22 In cordibus ue. ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν: In quibusdam Veteris editionis codicibus additur, mala: & in secundo Græco exemplari πονηραῖς. 26 Inopinata, παράδοξα. Sic Quintilianus, τὸ παράδοξον interpretatur lib. 9. Vulgata, mirabilia, θαυμαστά. Erasmus, incredibilia, ἀπίθανα. 29 Epulum, δοχὴν, id est ad uerbum, acceptionem, quòd passim in eo omnes accipiãtur. Annotat autem Erasmus ex libro Athenæi λαμπρόν. splendidum epulum δοχὴν appellari. 30 Qui autem ex eis erant Scri. οἱ δὲ γραμματεῖς αὐτῶν. Erasmus non legit αὐτῶν, sed reperitur apud Veterem interpretem, & in uetustis codicibus. Est autem hoc pronomen connectendum cum οἱ, non autem cum γραμματεῖς. 33 Deprecationes, δεήσεις. Vide Act. 1. c. 14.

A νυμφῶνος, ἐν ᾧ ὁ νυμφίος μετ' αὐτῶν ἐστι, ποιῆσαι νηστεύειν;

ἐλεύσονται δὲ ἡμέραι καὶ ὅταν ἀπαρθῇ ἀπ' αὐτῶν ὁ νυμ 35 φίος, τότε νηστεύσουσιν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις.

ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν πρὸς αὐτούς, ὅτι οὐδεὶς ἐπίβλημα ἱματίου καινοῦ ἐπιβάλλει ἐπὶ ἱμάτιον παλαιόν· εἰ δὲ μήγε, καὶ τὸ καινὸν σχίζει, καὶ τῷ παλαιῷ οὐ συμφωνεῖ ἐπίβλημα τὸ ἀπὸ τοῦ καινοῦ.

καὶ οὐδεὶς βάλλει οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς παλαιούς· εἰ δὲ μήγε, ῥήξει ὁ νέος οἶνος τοὺς ἀσκούς, καὶ αὐτὸς ἐκχυθήσεται, καὶ οἱ ἀσκοὶ ἀπολοῦνται.

ἀλλὰ οἶνον νέον εἰς ἀσκοὺς καινοὺς βλητέον, καὶ ἀμφότεροι συντηροῦνται.

καὶ οὐδεὶς πιὼν παλαιὸν θέλει νέον· λέγει γάρ, ὁ παλαιὸς χρηστός ἐστιν.

ΚΕΦ. ς'.

Ἐγένετο δὲ ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ διαπορεύεσθαι αὐτὸν διὰ τῶν σπορίμων· καὶ ἔτιλλον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τοὺς στάχυας, καὶ ἤσθιον, ψώ B χοντες ταῖς χερσί.

τινὲς δὲ τῶν φαρισαίων εἶπον αὐτοῖς· τί ποιεῖτε ὃ οὐκ ἔξεστι ποιεῖν ἐν τοῖς σάββασι;

καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτοὺς, εἶπεν ὁ Ἰησοῦς· οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε, ὃ ἐποίησε Δαβὶδ, ὅτε ἐπείνασεν αὐτὸς καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ ὄντες,

ὡς εἰσῆλθεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἄρτους τῆς προθέσεως ἔλαβε, καὶ ἔφαγε, καὶ ἔδωκε καὶ τοῖς μετ' αὐτοῦ, οὓς οὐκ ἔξεστι φαγεῖν εἰ μὴ μόνους τοὺς ἱερεῖς;

καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι κύριός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ σαββάτου.

ἐγένετο δὲ καὶ ἐν ἑτέρῳ σαββάτῳ εἰσελθεῖν αὐτὸν εἰς τὴν συναγωγὴν, καὶ διδάσκειν· καὶ ἦν ἐκεῖ ἄνθρωπος, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ ἡ δεξιὰ ἦν ξηρά.

παρετήρουν δὲ αὐτὸν οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, εἰ ἐν τῷ σαββάτῳ θεραπεύσει, ἵνα εὕρωσι κατηγορίαν αὐτοῦ.

αὐτὸς δὲ ᾔδει τοὺς διαλογισμοὺς αὐτῶν, καὶ εἶπε τῷ C ἀνθρώπῳ τῷ ξηρὰν ἔχοντι τὴν χεῖρα, ἔγειραι, καὶ στῆθι εἰς τὸ μέσον. ὁ δὲ ἀναστὰς ἔστη.

εἶπεν δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτούς· ἐπερωτήσω ὑμᾶς, τί ἔξεστι τοῖς σάββασιν, ἀγαθοποιῆσαι, ἢ κακοποιῆσαι; ψυχὴν σῶσαι, ἢ ἀπολέσαι;

filij thalami, quo *tempore* cum ipsis est Sponsus, *Ieiunia & afflictiones Apostolorum post ascẽsionem.*
ieiunent?

Venient autem dies quum tolletur ab eis *Sponsus.*
Sponsus, tunc ieiunabunt in illis diebus.

Dicebat autem & parabolam ad eos: Nemo *Commissura.*
panniculum noui uestimenti immittit in uestimentum uetus: sin minus, & illud nouum findit *uetus*, & ueteri non consentit panniculus *sum ptus* ex nouo.

Et nemo inijcit uinum nouum in utres uete- res: sin minus, rumpet uinum nouũ utres, & ipsum effundetur, & utres peribunt.

Sed uinum mustum in utres nouos inijcien- *Vinum nouum.*
dum est: & utrique conseruantur.

Et nemo qui biberit uetus, statim uult nouũ: dicit enim, Vetus utilius est.

CAP. VI.

FActum est autem ut ipse in sabbatho secun- *Sabbatho discipuli uellunt spicas.*
doprimo transiret per sata: ac uellebant discipuli eius spicas, edebantq́, confricantes manibus. *Matth.12.a.1 Marc.2.d.23.*

Quidam autem Pharisæorum dixerunt eis: Cur facitis quod non licet facere in sabbathis?

Tunc respondens Iesus dixit ad eos: Ne hoc *Dauid.*
quidem legistis quod fecit Dauid, quum esuriisset ipse & qui cum eo erant: *1.Reg.21.b.6*

Quomodo introierit in domum Dei, & pa- *Exod.19.e.33 Leuit.8.f.32. & 24.b.9*
nes propositionis sumpserit, ederitq́, ac dederit etiam ijs qui secum *erant*: quos *panes* non licet edere nisi solis Sacerdotibus?

Et dicebat eis: Filius hominis dominus est etiam sabbathi.

Factum est autem & in alio sabbatho, ut ipse *Arida manus sanatur.*
ingrederetur in synagogam, ac doceret. Erat au- *Matth.12.a.5 Marc.3.a.1*
tem ibi quidam, cuius manus dextera erat arida.

Obseruabant autem eum Scribę ac Pharisęi, an in sabbatho sanaturus esset: ut inuenirent accusationem *aduersus* eum.

Ipse uerò sciebat ratiocinationes eorum: & *Cogitationes nouit Christus.*
ait homini qui habebat manum aridam: Surge, & sta in medio. Ille uerò surgens, stetit.

Ait igitur ad eos Iesus: Interrogabo uos quid *Sabbathis benefaciendum.*
dam: Licet sabbathis benefacere, an malefacere: hominem seruare, an perdere?

35 Quum tolletur, καὶ ὅταν ἀπαρθῇ. In secundo codice deerat καὶ: & sanè uel redundat, uel est transposita hæc particula, quum potius debeat construi cum τότε, sicut apud alios Euangelistas.

IN CAP. VI.

1 Secundoprimo, δευτεροπρώτῳ. Duæ erant Sabbathorum species. Vna eorum quæ septimo quoque die recurrebant: altera eorum quibus ex peculiari Dei mandato feriandum erat, solennibus scilicet festis. Iam uerò in festo plurium dierum, ut Paschæ & tabernaculorum, duo erant sabbatha, primus scilicet eius festi dies, & ultimus, eadẽ pariq́ prorsus cæremonia, ut diserte cauet Dominus Leuit. 23. Commodè igitur Lucas posterius illud Sabbathũ, id est, ultimum diem Azymorum (id enim intelligitur ex eo quòd fit mentio spicarum, ut rectè notat Epiph. διὰ τὸν αὐτόθεν) uocat sabbathum secundoprimum, quasi alterum primum dicas. Sed hæc aliaq́ multa licebit ex uarijs commentarijs petere. Volui tamen paucis indicare quam sententiam maximè probarem. 5 Etiam sabbathi, τῇ τοῦ σαββάτου. In secũdo exẽplari addita hæc reperimus, τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ θεασάμενός τινα ἐργαζόμενον τῷ σαββάτῳ, εἶπεν αὐτῷ, ἄνθρωπε, εἰ μὲν οἶδας τί ποιεῖς, μακάριος εἶ· εἰ δὲ μὴ οἶδας, ἐπικατάρατος καὶ παραβάτης εἶ τοῦ νόμου: id est, Eodẽ die quũ quendã cõspexisset operantẽ sabbatho, dixit ei, Heus tu, si quidẽ ipse nosti quid agas, beatus es: sin aũt nõ nosti, execrabilis es & Legis trãsgressor. Sed hæc in Ecclesia nõ legũtur, neq; mihi quidẽ uidẽtur sapere maiestatẽ Euãgelicã. 6 Cuius manus, καὶ ἡ χεὶρ αὐτοῦ. Hebraismus, de quo diximus suprà cap.1.e.49. 7 Accusationẽ *aduersus* eum, κατηγορίαν αὐτοῦ. Vulgata & Erasmus unde accusarẽt eũ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, sensu tamẽ rectè expresso. Addidimus aũt præpositionẽ Aduersus, id est κατὰ, quę hic necessariò subauditur, ut suprà Matth.10.a.1. quinetiã additur apud Theophylactũ, item in editiõe Frobeniana, & uetustis codicib.3.5.&8. 9 Interrogabo uos quiddã, ἐπερωτήσω ὑμᾶς τι. Triplex esse potest huius

huius loci distinctio. Nam aut coniungitur τί cum ἐπερωτήσω, quam lectionem, ut simplicissimam, sequuti sumus: aut sequentibus adiungitur, idq; duplici ratione. Nam Theophylactus, post τί adscribit distinctionem, ut ita conuertas, Interrogabo uos: quid? licet sabbathis benefacere, an malefacere? In plerisq; autem codicibus τί connectitur cum sequentib. sine distinctione, & pro πότερον accipitur, hoc modo scilicet, Interrogabo uos, ecquid licet, &c. Est autem illud ἐπερωτήσω ὑμᾶς, dicendi genus, à quo nos quoq; in uernaculo nostro sermone sæpe auspicamur interrogantem orationem. Sic enim totum hunc locum explicaremus, *Ie uous demande, Est il loisible*, &c. Vetus interpres pro ἐπερωτήσω legit ἐπερωτῶ interrogo: & pro τί uidetur scriptum habuisse εἰ, id est Si, pro An. quam lectionem in octauo exemplari reperimus. Benefacere, ἀγαθοποιῆσαι. Benefacere legendum est cõiunctim, uno uocabulo, sicut etiam malefacere, quod respondet τῷ ἀγαποιῆσαι. quod notandum est, ne quis putet Christum simpliciter quærere, num quid boni facere liceat sabbatho. Id enim erat extra controuersiam: & qui precationi aut concioni aut lectioni uacat, dicitur in genere rem bonam facere. Sed percontatur Christus, ecquid liceat sabbatho charitatis officia proximo præstare. Vide Marc. 3. a. 4. A

Et quum eos omnes circunspexisset, ait homini: Extẽde manum tuam. Ille autem ita fecit: & restituta est manus eius sana sicut altera.

10 καὶ περιβλεψάμενος πάντας αὐτοὺς, εἶπε τῷ ἀνθρώπῳ· ἔκτεινον τὴν χεῖρά σου. ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. καὶ ἀπεκατεστάθη ἡ χεὶρ αὐτοῦ ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη.

Ipsi autem repleti sunt amentia: & colloquebantur alij ad alios, quidnam facerent Iesu.

11 αὐτοὶ δὲ ἐπλήσθησαν ἀνοίας, καὶ διελάλουν πρὸς ἀλλήλους, τί ἂν ποιήσειαν τῷ Ἰησοῦ.

Factum est autem in illis diebus, abijt in mõtem ad orandum, & pernoctauit *illic*, orans Deum.

12 Ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, ἐξῆλθεν εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ θεοῦ.

Infrà 9.a.1 Matth.10.a.1 Marc.3.b.13. & 6.a.7.

Et quum dies ortus esset, aduocauit discipulos suos: & quum ex ipsis elegisset duodecim, quos & Apostolos nominauit:

13 καὶ ὅτε ἐγένετο ἡμέρα, προσεφώνησε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· καὶ ἐκλεξάμενος ἀπ' αὐτῶν δώδεκα, οὓς καὶ ἀποστόλους ὠνόμασε. B

(Simonem, quem & nominauit Petrum, & Andream fratrem eius: Iacobum & Ioannem, Philippum & Bartholomæum:

14 (Σίμωνα, ὃν καὶ ὠνόμασε Πέτρον, καὶ Ἀνδρέαν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, Ἰάκωβον καὶ Ἰωάννην, Φίλιππον καὶ Βαρθολομαῖον,

Matthæum & Thomam: & Iacobum Alphæi filium, & Simonem qui uocatur Zelotes:

15 Ματθαῖον καὶ Θωμᾶν, Ἰάκωβον τὸν Ἀλφαίου, καὶ Σίμωνα τὸν καλούμενον Ζηλωτὴν,

Iudã Iacobi *fratrem*, & Iudam Iscariotem, qui etiam fuit proditor)

16 Ἰούδαν Ἰακώβου, καὶ Ἰούδαν Ἰσκαριώτην, ὃς καὶ ἐγένετο προδότης.)

Tum descendit cum eis, stetitq; in loco campestri: turbaq; discipulorum eius, & multitudo magna plebis ex omni Iudæa & Ierusalem & à maritima *regione* Tyri & Sidonis, qui uenerant ut audirent eum, & sanarentur à morbis suis:

17 καὶ καταβὰς μετ' αὐτῶν, ἔστη ἐπὶ τόπου πεδινοῦ, καὶ ὄχλος μαθητῶν αὐτοῦ, καὶ πλῆθος πολὺ τοῦ λαοῦ ἀπὸ πάσης τῆς Ἰουδαίας καὶ Ἱερουσαλὴμ, καὶ παραλίου Τύρου καὶ Σιδῶνος, οἳ ἦλθον ἀκοῦσαι αὐτοῦ, καὶ ἰαθῆναι ἀπὸ τῶν νόσων αὐτῶν,

Et qui molestia afficiebantur à spiritibus immundis: & sanabantur.

18 καὶ οἱ ὀχλούμενοι ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, καὶ ἐθεραπεύοντο,

Et omnis turba quærebat eum tangere: quia uirtus ab eo exibat, & sanabat omnes.

19 καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἐζήτει ἅπτεσθαι αὐτοῦ· ὅτι δύναμις παρ' αὐτοῦ ἐξήρχετο, καὶ ἰᾶτο πάντας.

Matth.5.a.2 Ipse uerò sublatis oculis suis in discipulos, docebat: Beati pauperes: quia uestrum est regnũ Dei.

20 Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, ἔλεγε· μακάριοι οἱ πτωχοί, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. C

Esa.65.c.13. Esa.61.a.3. & c.7 Beati qui esuritis nunc: quia saturabimini. Beati qui fletis nunc: quia ridebitis.

21 μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν, ὅτι χορτασθήσεσθε· μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν, ὅτι γελάσετε.

10 Ille autem ita fecit, ὁ δὲ ἐποίησεν οὕτω. Vulgata, Et extendit, καὶ ἐξέτεινεν, ut legitur apud Matthæum & Marcum, & hic quoque in secundo codice scriptum erat. Erasmus, Ille autem fecit, prætermissa particula οὕτω, quam adiecit Stephanus noster ex editione Complutensi, cum qua consentiebant quinque alij codices uetusti. Sana sicut altera, ὑγιὴς ὡς ἡ ἄλλη. Totum hoc deerat in secundo codice, neque reperitur in Vulgata editione. 12 Et pernoctauit *illic*, orans Deum, καὶ ἦν διανυκτερεύων ἐν τῇ προσευχῇ τοῦ θεοῦ. Vulg. & Erasmus ad uerbum, & erat pernoctans in oratione [uel, deprecatione] Dei. Ego uerò malui aliquantulum à Græcis deflectere, ut planius loquerer. 13 Et quum elegisset, καὶ ἐκλεξάμενος. Vulg. & Erasm. & elegit. At ego existimo hunc uersiculum decimumtertium cum decimoseptimo coniungendum esse, ita ut tres interiecti includantur parenthesi. Simile hyperbaton est Marci 3. c. 19. 17 Maritima *regione* Tyri, ἡ παραλίου τόπου. Vetus interpres, & maritima Tyri, quum explere debuerit constructionem. Sed Erasmi explicationem non probo, qui existimat hanc esse sententiam: uenisse scilicet nonnullos à maritima parte Tyri & Sidonis, hoc est, ab extrema parte quæ spectat ad mare: aut à maritima parte Iudææ, nempe Tyro & Sidone. Ego uerò puto Tyrum & Sidonem uocari non ipsas urbes, sed ipsis uicinam regionem, & totum illum maris tractum qui Sirophœnicia dicitur. Itaque genitiuos seruaui Tyri & Sidonis, quum ipse conuerterit, maritima Tyro & Sidone. Neque enim uideo cur addendum fuerit ἡ παραλίου, nisi per appositionem id explices, sicut ipse fecit. Verùm hæc appositio non satis uidetur cohærere. 18 Qui molestia afficiebantur, οἱ ἐνοχλούμενοι, id est molestabantur. quo uerbo utitur Modestinus Iurisconsul. si modò is Latinè scripsit. Vulgata & Erasm. qui uexabantur: id est, οἱ βασανιζόμενοι, eodem tamen sensu. Videtur enim hic esse liptote in uerbo ἐνοχλεῖσθαι, quo unus Lucas utitur, & quidem duobus tantùm locis, hic scilicet & Act. 5. c. 16. Sed sciendum est καὶ ἐθ pertinere ad uerbum ἔστησεν (quod repetendum est per syllepsin à uersiculi superioris initio) non autem ad uerbum ὄχλου.

22 Separa-

A μακάριοί ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς, καὶ ὀνειδίσωσι, καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν, ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου.

22 Beati eritis quum uos oderint homines, & ſe parauerint uos, & conuiciati fuerint uobis, & nomen ueſtrum ut malum eiecerint, propter Filium hominis.

Afflicti propter Chriſtum. Matth.5.a.3

χάρητε γὰρ ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, καὶ σκιρτήσατε· ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τῷ οὐρανῷ. κατὰ τὰ αὐτὰ γὰρ ἐποίουν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

23 Gaudete in illo die, & geſtite: ecce enim, merces ueſtra multa eſt in cœlis: nam itidem faciebant Prophetis patres eorum.

Merces.

πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις, ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν.

24 Sed uæ uobis diuitibus: nam retuliſtis conſolationem ueſtram.

Diuites. Amos 6.a.1 Eccl.31.a.8

οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι, ὅτι πεινάσετε. οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πενθήσετε καὶ κλαύσετε.

25 Væ uobis qui impleti eſtis: nã eſurietis. Væ uobis qui ridetis nũc: nam lugebitis & flebitis.

Saturati. *Ridentes.* Eſa.65.c.13

οὐαὶ ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ τὰ αὐτὰ γὰρ ἐποίουν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν.

26 Væ uobis quum bene uobis dixerint omnes homines: nam itidem faciebant pſeudoprophetis patres eorum.

Benedicere.

ἀλλ' ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν, ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς.

27 Sed uobis dico qui auditis: Diligite inimicos ueſtros: benefacite iſs qui uos oderunt.

Diligendi inimici. Matth.5.g.44

εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς.

28 Benedicite iſs qui deuouent uos: & orate pro iſs qui infeſtant uos.

τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα, πάρεχε καὶ τὴν ἄλλην. καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντός σου τὸ ἱμάτιον, καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσῃς.

29 Ei qui tibi uerberauerit maxillam, præbe & alteram: & ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam noli prohibere.

Percuſſa maxilla. Marc.5.f.39 1.Cor.6.b.7

τῷ αἰτοῦντί σε δίδου· καὶ ἀπὸ τοῦ αἴροντος τὰ σὰ, μὴ ἀπαίτει.

30 Cuiuis autem petenti abs te, da: & ab eo qui tollit res tuas, ne repetas.

καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως.

31 Et prout uultis ut faciant uobis homines, uos etiam facite eis ſimiliter.

Matth.7.c.12 Iob 4.c.16

καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι.

32 Nam ſi diligitis eos qui uos diligunt, quæ uobis erit gratia? nã & peccatores diligunt eos à quibus diliguntur.

Matth.5.g.46

καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιοῦντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι.

33 Et ſi benefeceritis iſs qui uobis benefaciunt, quæ uobis erit gratia? nam & peccatores idem faciunt.

Matth.5.g.42. Deut.15.b.8

καὶ ἐὰν δανείσητε, παρ' ὧν ἐλπίζετε λαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν, ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα.

34 Et ſi mutuũ dederitis iis à quibus ſperatis uos recepturos, quę gratia erit uobis? nã & peccatores peccatorib. dant mutuũ, ut recipiant paria.

22 Separauerint, ἀφορίσωσιν: id eſt, ἀποσυναγώγους ποιήσωσιν, ex ſynagoga eiecerint, ut explicat Ioan. 16. a. 2. Sed & paulo pòſt Lucas ipſe exponit quæ ſit iſta ſeparatio, quum ſcilicet nomen alicuius expungitur è populo Dei: ſicut apud Latinos dicebantur capitis diminutionem pati, quibus ius ciuitatis adimebatur. Eſt autem hæc pœna omninm maximè formidabilis in Eccleſia Dei: ſed ita demum, ſi homines fuerint Dei inſtrumenta, id eſt ſi ex uerbo Dei quiſpiam legitimo ueræ Eccleſiæ iudicio damnetur. alioquin multo præſtat ex impiorũ conſortio eijci, quàm inter eos numerari, ut etiam explicat Dauid Pſal.1.a.1.& 2. 23 Geſtite, σκιρτήσατε. Dicuntur laſciuientes pecudes σκιρτᾶν, quod Hebræis ſignificat רקד ut Pſal.114.a.4. Latinis uerò geſtire, translatitiè de iis dicitur qui præ nimia lætitia non poſſunt ſe continere, quin uarios geſtus edãt, hinc & inde ſubſilientes. Vulg.& Eraſm. exultate, eodem quidem ſenſu, ſed tamen uerbo ſynonymo, quod potius reſpondet τῷ ἀγαλλιᾶσθαι. Itidem, κατὰ ταῦτα: id eſt, ὡσαύτως. Vulg.& Eraſ. ad uerbum, ſecundum hoc. Exiſtimo autem ταῦτα pro τὰ αὐτὰ poſitũ, ſicut in uno codice ſcriptum legimus infrà uerſu 26. 24 Sed, πλὴν. Vulg.& Eraſ. Veruntamen. Vide Matth.11.c.22. Retuliſtis, ἀπέχετε: id eſt, quicquid boni unquam uobis poteſt accidere, hoc totũ iam à ueſtris opibus eſtis conſequuti. Iraque nõ eſt quod aliam felicitatem ſperetis. Vide Matth.6.a.2. ubi huius uocabuli uim declarauimus. Vulg.& Eraſm. habetis: id eſt, ἔχετε. 25 Qui impleti eſtis, οἱ ἐμπεπλησμένοι. Virg. Implentur ueteris Bacchi, pinguisq; ferinæ. Vulg.& Eraſ. qui ſaturati eſtis, οἱ κεχορτασμένοι, eodem tamen ſenſu. Sed in Theophylacti codice Romano additur νῦν nunc, ſicut in ſuperioribus uerſiculis. 26 Omnes, πάντες. Hæc particula deerat in uetuſtis codicibus omnibus. 32 Quæ uobis erit gratia? ποία ὑμῖν χάρις ἔσται; id eſt, quid eſt in hoc ueſtro opere quod Deo gratum eſſe poſſit? uel, quid gratiæ poſitis à Deo conſequi hoc ueſtro facto? Videtur enim hæc ita explicare Matthæus, quum inquit, τίνα μισθὸν ἔχετε; quam mercedem referetis? ex quibus etiam uerbis apparet nonnullos fruſtra ſomniare mutuam inter meritum & mercedem relationem, quum idipſum à Luca χάρις dicatur, quod μισθὸς à Matthæo. Poſſumus tamen aliter etiam explicare, nempe ſi χάριν ad homines ipſos retulerimus, ut ſit hæc ſententia, Quę uobis eſt gratia? id eſt, quæ eſt ueſtra in ea re liberalitas ac beneficentia? Nã qui eũ diligit à quo uicißim diligitur, nõ poteſt dici quippiã largiri, ſed reddere potius quod debet: adeò, ut niſi id faciat, nõ poſſit uir bonus uideri. Poſtremò qui eũ demũ diligit à quo ſe diligi putat, is profectò uidetur nõ tã amicũ quàm ſeipſum diligere. itaq; nõ alijs, ſed ſibijpſi gratificatur. Sed uidetur mihi prima interpretatio maximè conuenire: quamobrẽ etiã ἔχει uerti per futurũ, ſicut apud Matthæũ ἔχετε interpretatus ſum habebitis, id eſt ἕξετε: quia de beneficiorũ mercede diſſerit Chriſtus ex hypotheſi. quaſi diceret: Si in amando ſpectatis ueſtra cõmoda, quærite ea cõmoda quæ uerè cõmoda ſunt. diligite igitur inimicos ueſtros. Nã ita oſtendetis uos ea cõmoda expectare quæ nõ ab hominibus, ſed à Deo proficiſcuntur, quũ homines propter Deũ diligatis. alioquin ſi amicos duntaxat diligatis, nõ à Deo, ſed ab ipſis amicis paria expectate, ut profani homines ſolent. Eſt aũt inſignis hic locus, in quo apertè oſtẽditur diſcrimẽ præceptorũ Euãgelij ac philoſophiæ: quũ alioquin etiã Plato de diligẽdis inimicis præcipiat.

35 Inde

Itaque diligite inimicos uestros, & benefacite, & mutuũ date, nihil inde sperãtes: & erit merces uestra multa, ac filij eritis illius Altissimi: nã ipse benignus est erga ingratos ac sceleratos.

Matth.5.g.45

Estote ergo misericordes, sicut & Pater uester misericors est.

Ne iudicetis, & non iudicabimini: ne condemnetis, & non condemnabimini: absoluite, & absoluemini.

Matth.7.a.1

Date, & dabitur uobis. mensuram bonam, pressam, agitatam, & superfluentem dabunt in sinum uestrum: eadem enim mensura qua metimini, uicissim metientur uobis *alij*.

matth.7.a.2 Marc.4.c.24

Dicebat autem eis parabolam: Nunquid potest cæcus cæco præire? non ne ambo in foueã cadent?

Matth.15.b.14

Non est discipulus supra magistrum suum: sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit ut magister.

matth.10.c.24 Ioan.13.b.16 & 15.c.10

Quid autem aspicis festucam quæ *est* in oculo fratris tui: trabem autem quæ in oculo proprio est, non animaduertis?

th.7.2.

Aut quomodo potes dicere fratri tuo: Frater, sine eijciam festucam quæ in oculo tuo est: quum ipse trabẽ quæ est in oculo tuo, non aspicias? Hypocrita, eijce primùm trabem illam ex oculo tuo: & tum dispicies ut eijcias festucam quæ est in oculo fratris tui.

Nõ est enim arbor bona quæ ferat fructũ malũ: neque arbor putris quæ ferat fructum bonũ.

Arbor ex fructu nota. Matth.7.b.17

35 πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καὶ ἀγαθοποιεῖτε, καὶ δανείζετε, μηδὲν ἀπελπίζοντες· καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολύς, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ ὑψίστου· ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστιν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς. A

36 γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί.

37 καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε. μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε.

38 δίδοτε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν. μέτρον καλὸν πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν.

39 Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς· μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφότεροι εἰς βόθυνον πεσοῦνται;

40 οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ, κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ.

41 τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς; B

42 ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; ὑποκριτά, ἔκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου.

43 οὐ γάρ ἐστι δένδρον καλὸν, ποιοῦν καρπὸν σαπρόν· οὐδὲ πάλιν δένδρον σαπρὸν, ποιοῦν καρπὸν καλόν.

35 Inde sperantes, ἀπελπίζοντες. Fateor me nusquam alibi legisse ἀπελπίζειν in hac significatione, quum propriè declaret τὸ ἀπογινώσκειν, id est desperare. Et certè uideri possit Dominus hoc loco considerare quid plerunq; soleat homines deterrere, ne fratri inopi pecuniam credant: quia nimirũ ne pereat quod inopi creditur: ideoq; nobis istũ metũ uelle extorquere, & nos huc adducere, ut quoties proximũ in nomine Dei iuuerimus, nunquã illa cogitatio nostros animos subeat, frustra id esse à nobis factũ: quum Deus ipse quasi uadem & sponsorem se interponat, fore ut multo etiam cum fœnore, quicquid crediderimus, recipiamus. Hanc aũt interpretationẽ si sequamur, pro inde sperantes, dicendum erit, desperantes. Sed tamen nolui ex recepta interpretatione quicquam mutare, quum & ipsa cõmodũ sensum habeat, & in multis uerbis similem uim esse appareat præpositionis ἀπὸ, ut in ἀπέχειν & ἀπελαμβάνειν, id est ab alio accipere, & ἀπογράφειν, ab alio describere, & alijs plurimis. Benignus, χρηστὸς. Hoc uocabulum tribus omnino modis interpretamur. Nam quum de re dicitur, aliquãdo id declarat quo facilè quis uti possit, ut Matth.11.d.30. Christus testatur iugum suũ esse χρηστὸν, id est facile: quo scilicet facilè & minima aut nulla potius cũ molestia utamur. interdum uerò declarat τὸ χρήσιμον, id est utile & usui nostro maximè accommodatum: quæ significatio ut non multum sit à superiore diuersa, tamen diuerso uocabulo exprimitur à Latinis, ut suprà 5.g.39. οἶνος χρηστὸς παλαιός, id est uinum uetus dicitur χρηστότερος, utilius & magis salubre. Postremò quum personis accommodatur χρηστὸς, eum declarat qui facilem sui usum alijs præbet, quem Latini Benignum ac beneficum appellant hoc loco, & Rom.2.a.4. & Ephes.4.g.32. unde χρηστότης toties ab Apostolo laudata, quam nos Benignitatem ac facilitatem interpretamur. 38 Pressam, πεπιεσμένον. Vulg. & Erasm. confertam: à consequenti scilicet. Nam epitheta hæc omnia petita sunt ab eorum consuetudine qui res aridas, ut frumentum uel legumina, uel aliquid eiusmodi, liberaliter metiuntur. Solent enim idipsum quod admetiuntur, comprimere, deinde medium quatere, postremò etiam cumulare, adeò ut supra iustam mẽsurã aliquid redundet. In sinũ uestrum, εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν. Heb. אלחיקם. quæ loquutio Hebræis est familiaris, ut Psal.79.d.12. 39 Parabolam, παραβολὴν. Apud Theophylactum reperio περὶ παραβολῶν, etiam parabolam, quem admodum legit Vetus interpres. 40 Sed quisquis *erit* perfectus *discipulus*, erit ut magister. κατηρτισμένος δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ: id est, tum demum se existimet discipulus ad summũ doctrinæ gradũ peruenisse, quum præceptori suo par euaserit. Ita enim explicari uidetur hæc sententia Matth.10.c.25. quod tamen melius intelligetur, si permutetur constructio, hoc modo: Quisquis aũt est ut magister, is est perfectus discipulus. Sic etiam suprà 6.d.29. scriptum uidetur, Ab eo qui tollit tibi pallium, etiam tunicam noli prohibere: id est, eum qui tollit tibi pallium, noli à tunica prohibere. ut in illo Ouidij: In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora. quod etiam Grammatici per hypallagen explicant. Itaque, ut ad rem redeam, Vetus interpres sententiam rectè expressit, quum hunc locum ita interpretaretur, Perfectus autem omnis erit, si sit sicut magister eius. Eras. autem ἔσται uidetur accipere pro ἔστω, id est sit, Theophylactum sequutus. Putat enim his Domini uerbis prohiberi discipulo, ne usurpet sibi quæ præceptor non usurpauerit: nam ita perfectum fore, si per omnia suũ præceptorem imitetur. Rursus non incommodè possis ἔσται cum κατηρτισμένος connectere, & Conformem, id est σύμμορφον, nempe ad eãdem ueluti formã ac speciem cõpositũ, interpretari, ut cõueniat hæc sententia eum eo quod scribitur Rom.8.f.29. Nã etiã Epiphanius, κατὰ Ἐβιωναίων ita legit, & explicat hunc locũ, ὅτι ἵστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ. ἵστω δὲ κατηρτισμένος κατὰ πάντα ὁ μαθητὴς ὡς ὁ διδάσκαλος. τοῦτ' ἔστιν ἕτοιμος εἰς διωγμὸν καὶ κακοπάθειαν, περὶ πάντ' ἔστι καὶ ἕτα φρόνιμον. Alibi tamen uidetur prima interpretatio simplicissima, ut ex Matthæo Lucas explicetur.

C

48 Fodit

A ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώ- 44 Vnaquæque enim arbor ex fructu proprio cognoscitur. Neque enim è spinis colligunt ficus, neq; è rubo uindemiant uuam. Matth.12.c.33 Matth.7.c.16

σκεται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάτου τρυγῶσι σταφυλήν.

ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς 45 Bonus homo ex bono thesauro cordis sui profert bonum: & malus homo ex malo thesauro cordis sui profert malum. ex abundantia enim cordis loquitur os eius. *Cor ex operibus notum.*

καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν· ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ.

τί δέ με καλεῖτε, Κύριε κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε 46 Quid autem uocatis me, Domine, Domine: & non facitis quæ dico? *Facientes uoluntatem Dei.* Matth.7.c.12 Rom.2.b.13 Iac.1.d.22

ἃ λέγω.

πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρός με, καὶ ἀκούων μου τοὺς λόγους, 47 Quisquis uenit ad me, & audit sermones meos, & facit eos: indicabo uobis cui similis sit.

καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὅμοιος.

ὅμοιός ἐστιν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς 48 Similis est homini ædificanti domum, qui fodit & excauauit, posuitque fundamentum super petram. inundatione autem facta, illisum est flumen domui illi, sed non potuit eam quatere: fundata enim erat super petram.

ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε, καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν· πλημμύρας δὲ γενομένης, προσέρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτὴν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν.

ὁ δὲ ἀκούσας, καὶ μὴ ποιήσας, ὅμοιός ἐστιν ἀν- 49 Qui autem audiuit & non fecit, similis est homini, qui ædificauit domum suam super terram absq; fundamento: cui illisum est flumen: itaque statim cecidit, & facta est ruina domus illius magna.

B θρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου, ᾗ προσέρηξεν ὁ ποταμός, καὶ εὐθέως ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.

CAP. VII.

ΚΕΦΑΛ. ζ.

ΕΠΕΙ δὲ ἐπλήρωσε πάντα τὰ ῥήματα αὐτοῦ εἰς 1 QVum autem finisset omnia uerba sua, audiente populo, ingressus est Capernaum. *Centurionis seruus sanatur.* Matth.8.a.5

τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ, εἰσῆλθεν εἰς Καπερναούμ.

ἑκατοντάρχου δέ τινος δοῦλος κακῶς ἔ- 2 Centurionis autem cuiusdam seruus malè affectus moribundus erat: qui erat ipsi pretiosus.

χων, ἤμελλε τελευτᾶν, ὃς ἦν αὐτῷ ἔντιμος.

ἀκούσας δὲ περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπέστειλε πρὸς αὐτὸν 3 Is uerò quum audisset de Iesu, misit ad eum Seniores Iudæorum, rogans eum ut ueniret, & seruaret seruum suum.

πρεσβυτέρους τῶν Ἰουδαίων, ἐρωτῶν αὐτὸν, ὅπως ἐλθὼν διασώσῃ τὸν δοῦλον αὐτοῦ.

οἱ δὲ παραγενόμενοι πρὸς τὸν Ἰησοῦν, παρε- 4 Isti autem quum uenissent ad Iesum, precati sunt eum studiosè, dicentes dignum esse cui hoc præberet.

κάλουν αὐτὸν σπουδαίως, λέγοντες, ὅτι ἄξιός ἐστιν ᾧ παρέξει τοῦτο·

ἀγαπᾷ γὰρ τὸ ἔθνος ἡμῶν, καὶ τὴν συναγω- 5 Diligit enim, aiebant, gentem nostram, & synagogam ipse ædificauit nobis.

γὴν αὐτὸς ᾠκοδόμησεν ἡμῖν.

ὁ δὲ Ἰησοῦς ἐπορεύετο σὺν αὐτοῖς. ἤδη δὲ αὐ- 6 Iesus ergo proficiscebatur cum eis. Sed quũ iam non longè abesset à domo, misit ad eum Centurio ille amicos, dicens ei: Domine, ne uexeris: non enim sum dignus, ut sub tectum meũ ingrediaris. *Fides Centurionis.*

τοῦ δὲ μακρὰν ἀπέχοντος ἀπὸ τῆς οἰκίας, ἔπεμ-

C ψε πρὸς αὐτὸν ὁ ἑκατόνταρχος φίλους, λέγων αὐτῷ· κύριε, μὴ σκύλλου· οὐ γὰρ εἰμὶ ἱκανὸς, ἵνα ὑπὸ τὴν στέγην μου εἰσέλθῃς.

48 Fodit & excauauit, ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε. Crescit oratio. plus enim est excauare, quàm fodere. Vulgata & Eras. fodit in altũ: id est, ἔσκαψεν εἰς βάθος, sensu tamẽ rectè expresso. Quatere, σαλεῦσαι. Paulo antè & alibi etiã aliquoties idem uerbum conuertimus, agitare: hic autem quia amplius quiddam significat, nimirum agitando subuertere, aliud uocabulum quæsiuimus. Vulgata & Erasmus, mouere: id est, κινῆσαι.

IN CAPVT VII.

1 Finisset, ἐπλήρωσε: id est, ἐτέλεσε. Vul. ad uerbum, impleuisset: quam interpretationem, ut ambiguam, reieci. Audiente populo, εἰς τὰς ἀκοὰς τοῦ λαοῦ. Vide suprà 4.d.21. 2 Seruus, δοῦλος. Hinc colligit Eras. apud Matthæum cap. 5. παιδὸς appellatione non filium, sed seruum necessariò intelligi. sed non desunt qui negent quod assumit Erasmus, eandem scilicet historiam à Mathæo & Luca commemorari. quibus tamen non assentior. Moribundus erat, ἤμελλε τελευτᾶν. Vulgata ad uerbum, erat moriturus. Ego uerò malui moribundum dicere. Eras. agebat animam. sensu quidem eleganter expresso, sed recedens à uerbis Lucæ. Pretiosus, ἔντιμος: id est, quem plurimi faciebat. Ponitur enim ἔντιμος pro τίμιος. cui opponitur εὐτελὴς: id est uilis, & parui precij. Eras. charũ mauult interpretari: quia, inquit, pretiosus de re dicitur, de homine non item, nisi translaticiè. atqui cõstat mancipia in bonis numerari. 4 Dignum esse, ἐστὶν ἄξιός ἐστιν. Sensum infiniti conuertimus per ipsum infinitum, ut melius intelligatur obliquã esse orationẽ: quod neq; Vetus interpres, neq; Eras. ipse uidentur considerasse, ut qui conuerterint παρίξει, præstes, quasi scriptum sit παρίξῃ, in secunda futuri à παρίχομαι. Nam mihi nõ fit uerisimile Lucã Atticorum more scripsisse, παρίξει pro παρίξῃ. 5 Diligit enim, αἰεβάτ, ἀγαπᾷ γάρ. Trãsitio est duriuscula ab obliqua oratione ad rectã. cuius exemplum extat prorsus simile suprà 5.c.14. Eam igitur ut emollirẽ, addidi uerbũ Aiebant, sicut illo loco Eras. rectè suppleuit uerbum, Inquit. 6 Iesus ergo, ἰησοῦς δέ. Hoc loco δὲ pro οὖν accipi cõmodè (ni fallor) potest, sicut rursus in sequẽti mẽbro uidetur pro ἀλλὰ usurpari. Ira enim melius cohæret tota oratio. Dicẽs ei, λέγων αὐτῷ: id est, qui ei suo nomine hæc dicerẽt. Solent enim Hebræi, ut alibi etiã annotauimus, dialogis potius q̃ obliquis sermonib. res gestas explicare. Est autẽ hæc cõsuetudo notanda hoc loco, ut Matthæus cũ Luca cõcilietur in huius historiæ narratione.

Ideo ne meipsum q̄dē ſum dignū arbitratus q 7 διὸ οὐδὲ ἐμαυτὸν ἠξίωσα πρός σε ἐλθεῖν. ἀλλὰ A
uenirē ad te: ſed dic uerbo, et ſanabit puer meus. εἰπὲ λόγῳ, καὶ ἰαθήσεται ὁ παῖς μου.

Etenim ego homo ſum ſub poteſtate cōſtitu 8 καὶ γὰρ ἐγὼ ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν τασσόμε
tus, habens ſub me milites: & dico huic, Profici- νος, ἔχων ὑπ' ἐμαυτὸν στρατιώτας. καὶ λέγω τούτῳ, πο
ſcere, & proficiſcitur: & alteri, Veni, ac uenit: ρεύθητι, καὶ πορεύεται· καὶ ἄλλῳ, ἔρχου, καὶ ἔρχεται·
& ſeruo meo, Fac hoc, ac facit. καὶ τῷ δούλῳ μου, ποίησον τοῦτο, καὶ ποιεῖ.

Auditis autem his, Ieſus miratus eſt eum: & 9 ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ Ἰησοῦς, ἐθαύμασεν αὐτόν·
conuerſus ſequenti ſe turbæ dixit: Dico uobis, καὶ στραφεὶς τῷ ἀκολουθοῦντι αὐτῷ ὄχλῳ εἶπε· λέγω
quòd ne in Iſrael quidem tantam fidem inueni. ὑμῖν, οὐδὲ ἐν τῷ Ἰσραὴλ τοσαύτην πίστιν εὗρον.

Et domum reuerſi qui miſſi fuerant, inuene- 10 καὶ ὑποστρέψαντες οἱ πεμφθέντες εἰς τὸν οἶ-
runt ſeruum, qui inualidus fuerat, ſanum. κον, εὗρον τὸν ἀσθενοῦντα δοῦλον ὑγιαίνοντα.

Filium uiduæ ſuſcitatur in Naim. Et factum eſt *die* ſequenti, proficiſcebatur in 11 καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἑξῆς, ἐπορεύετο εἰς πόλιν κα-
ciuitatem quæ uocatur Naim: & proficiſcebantur cum eo diſcipuli eius multi, turbaq; multa. λουμένην Ναΐν, καὶ συνεπορεύοντο αὐτῷ οἱ μα-
θηταὶ αὐτοῦ ἱκανοὶ, καὶ ὄχλος πολύς.

Vt autem appropinquauit portæ ciuitatis, 12 ὡς δὲ ἤγγισε τῇ πύλῃ τῆς πόλεως, καὶ ἰδοὺ ἐ-
tum ecce defunctus efferebatur, *qui* unigenitus ξεκομίζετο τεθνηκὼς υἱὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐ-
erat matri ſuæ, & ipſi *quidem* uiduæ: turbaq; ciuita τοῦ, καὶ αὐτὴ ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ.
tis multa erat cum ea.

Miſericordia. Ipſam autem quum uidiſſet Dominus, miſe- 13 καὶ ἰδὼν αὐτὴν ὁ Κύριος, ἐσπλαγχνίσθη ἐπ'
ricordia cōmotus eſt ſuper ea, & ait ei: Ne fleas. αὐτῇ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, μὴ κλαῖε.

Et quum acceſſiſſet, tetigit loculum (ij uerò 14 καὶ προσελθὼν ἥψατο τῆς σοροῦ· οἱ δὲ βαστάζον- B
qui portabant, reſtiterunt) & ait: Adoleſcentu τες ἔστησαν. καὶ εἶπε, νεανίσκε, σοὶ λέγω, ἐγέρ-
le, tibi dico, ſurge. θητι.

Tunc reſedit qui fuerat mortuus, & cœpit lo 15 καὶ ἀνεκάθισεν ὁ νεκρὸς, καὶ ἤρξατο λαλεῖν.
qui: & *ille* dedit eum matri ſuæ. καὶ ἔδωκεν αὐτὸν τῇ μητρὶ αὐτοῦ.

Cæpit autem omnes timor: & glorificabant 16 ἔλαβε δὲ φόβος ἅπαντας, καὶ ἐδόξαζον τὸν
Propheta. Deum, dicentes: Certè propheta magnus ſur- θεὸν, λέγοντες· ὅτι προφήτης μέγας ἠγέρθη
rexit inter nos, & certè Deus reſpexit popu- ἐν ἡμῖν, καὶ ὅτι ἐπεσκέψατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν
lum ſuum. αὐτοῦ.

Peruenitq; iſte de eo ſermo in uniuerſam Iu- 17 καὶ ἐξῆλθεν ὁ λόγος οὗτος ἐν ὅλῃ τῇ Ἰουδαίᾳ
dæam, & in omnem regionem circumiacētem. περὶ αὐτοῦ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ.

Ioannes mittit diſcipulos ſuos ad Chriſtum. Matth. 11. a. 2 Et renunciarunt Ioanni diſcipuli ipſius de 18 καὶ ἀπήγγειλαν Ἰωάννῃ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ περὶ
his omnibus. qui conuocatos duos quoſdam è πάντων τούτων. καὶ προσκαλεσάμενος δύο τι
diſcipulis ſuis νας τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ὁ Ἰωάννης,

Miſit ad Ieſum, dicens: Tu es ille qui uentu- 19 ἔπεμψε πρὸς τὸν Ἰησοῦν, λέγων· σὺ εἶ ὁ ἐρχό-
rus erat, an alium expectabimus? μενος, ἢ ἄλλον προσδοκῶμεν;

Quum igitur uenissent ad eum uiri illi, di- 20 παραγενόμενοι δὲ πρὸς αὐτὸν οἱ ἄνδρες εἶ-
xerunt: Ioannes Baptiſta miſit nos ad te, di- πον· Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς ἀπέσταλκεν ἡμᾶς πρός
cens: Tu es ille qui uenturus erat, an alium ex- σε, λέγων· σὺ εἶ ὁ ἐρχόμενος, ἢ ἄλλον προσδο-
pectabimus? κῶμεν;

Eadem autem hora multos ſanauit à morbis 21 ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ ἐθεράπευσε πολλοὺς ἀπὸ νόσων C

7 Dic uerbo, *εἰπὲ λόγῳ*: id eſt, ſolo dūtaxat uerbo iube ut ita fiat. Nam dicere pro iubere accipi ſæpe, iam annotauimus. Vide Matth. 8. a. 8. 11 *Die* ſequēti, *ἐν τῇ ἑξῆς*. Subauditur *ἡμέρᾳ*: ut quum dicimus, *τῇ ὑστεραίᾳ*. In quibuſdam autē codicibus, atq; adeò apud Theophylactum legitur, *ἐν τῷ ἑξῆς*, ſubaudi *ἀκεφῷ*, ut initio ſequentis capitis, id eſt poſtea, uel deinceps: ut expoſuit Eraſ. cum Vetere interprete. Multi, *ἱκανοὶ*. Deerat in octauo exēplari, neq; eſt in editione Vulgata. 12 *Qui* unigenitus *erat*, *μονογενὴς*. Vul. & Eraſ. unicus: id eſt, *μόνος*. Expoſui autem participium *ὤν*, quod in Græco ſermone cōmodè ſubauditur, ut melius cohæreāt ſequentia. Et ipſi *quidem* uiduæ, *καὶ αὐτὴ χήρα*. Huius loci triplicē lectionē inuenio in manuſcriptis codicibus. Quidā enim habent, *καὶ αὕτη ἦν χήρα, καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς σὺν αὐτῇ*, id eſt: ut cōuerterunt Vetus interpres & Eraſ. Et hęc uidua erat, & turba ciuitatis multacū ea. Sed hāc lectionem ſi ſequamur, nemo non uidet duram eſſe repetitionē uerbi *ἦν* in ultimo membro, quū illud *καὶ ὄχλος* nō ſit cōiungendū cum *καὶ αὕτη*, ſed cū *καὶ ἰδὼν ἐσπλαγχνίσθη*. Itaq; nōnulli codices habēt *ἦν* poſteriore loco, nō aūt prior e: id eſt poſt *ἱκανὸς*, nō autē poſt *αὕτη*: & pro *καὶ αὕτη χήρα*, legūt *αὐτὴ χήρα*, quā lectionē multo tolerabiliorē puto. Sed utriq; antepono eam quā ſum ſequutus in nōnullis exēplaribus repertam, hāc ſcilicet, *ὑὸς μονογενὴς τῇ μητρὶ αὐτῆς καὶ αὐτὴ χήρα καὶ ὄχλος τῆς πόλεως ἱκανὸς ἦν σὺν αὐτῇ*. 16 Surrexit, *ἠγέρθη*. Id eſt, exortus eſt: ut diximus Matthæi 11. b. 11. Certè, *ὅτι*. Sæpe quidē redundat hæc particula, ſed interdū tamen ſua ui non caret, ut hoc loco non uideā ociosa, quū præſertim bis repetat. 18 Qui, *καὶ ὁ Ἰωάννης*. Vul. & Eraſ. ad uerbū, & Ioannes. Eſt aūt Hebraea repetitio antecedētis ,ρ relatiuo, quę repetitio ut uitari poſſet, inuenta eſſe, pnomina teſtatur Apollonius. 20 Viri illi, *οἱ ἄνδρες*. Vul. & Eraſ. prætermittunt articulum, cuius uis eſt *ἀναφορικὴ* hoc loco. Sed tamen hæc deeſſe, comperimus in uno uetuſto codice, nulla ſenſus iniuria. 21 Eadem autem hora, *ἐν αὐτῇ δὲ τῇ ὥρᾳ*: id eſt, eo ipſo tempore quo ad Ieſum uenerunt. Neque enim *ὥρα* hic accipitur pro duodecima diei parte, quam etiam ob cauſam alibi conuertimus momentum. Sed & in uno exemplari ſcriptum legimus, *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*, in illo die.

Grtifi-

A μασίγων καὶ πνευμάτων πονηρῶν, καὶ τυφλοῖς πολλοῖς ἐχαρίσατο τὸ βλέπειν.

ac flagellis & ſpiritibus malis: & cæcis multis uiſum gratificatus eſt.

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες ἀπαγγείλατε Ἰωάννῃ ἃ εἴδετε καὶ ἠκούσατε· ὅτι τυφλοὶ ἀναβλέπουσι, χωλοὶ περιπατοῦσι, λεπροὶ καθαρίζονται, κωφοὶ ἀκούουσι, νεκροὶ ἐγείρονται, πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.

22 Et reſpondens Ieſus, dixit eis: Profecti renunciate Iohanni quæ uidiſtis & audiſtis: quòd cæci uiſum recipiunt, claudi ambulant, leproſi purgantur, ſurdi audiunt, mortui ſurgunt, pauperes euangelizantur.

Pauperes.

καὶ μακάριός ἐστιν ὃς ἐὰν μὴ σκανδαλισθῇ ἐν ἐμοί.

Beatus.

23 Et beatus eſt quicunq; non fuerit offenſus in me.

ἀπελθόντων δὲ τῶν ἀγγέλων Ἰωάννου, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς ὄχλους περὶ Ἰωάννου· τί ἐξήλθατε εἰς τὴν ἔρημον θεάσασθαι; κάλαμον ὑπὸ ἀνέμου σαλευόμενον;

Teſtimonium Chriſti de Ioanne.

24 Et quum abiſſent nuncij Ioannis, cœpit de Ioanne dicere ad turbam: Quid ueniſtis in deſertum ut ſpectaretis? arundinem quæ uento agitetur?

ἀλλὰ τί ἐξήλθατε ἰδεῖν; ἄνθρωπον ἐν μαλακοῖς ἱματίοις ἠμφιεσμένον; ἰδοὺ οἱ ἐν ἱματισμῷ ἐνδόξῳ καὶ τρυφῇ ὑπάρχοντες, ἐν τοῖς βασιλείοις εἰσίν.

25 Sed quid exiſtis ut uideretis, hominem mollibus ueſtimentis amictum? ecce, qui ſunt ueſtitu honorifico & in delicijs, ſunt in palatijs regum.

ἀλλὰ τί ἐξήλθατε ἰδεῖν; προφήτην; ναὶ λέγω ὑμῖν, καὶ περισσότερον προφήτου.

26 Sed quid exiſtis ut uideretis? Prophetam? etiam dico uobis, et maiorem quàm prophetam.

οὗτός ἐστι περὶ οὗ γέγραπται· ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου.

Malach. 3. a. 1

B 27 Iſte eſt de quo ſcriptum eſt: Ecce mitto nuncium meum ante faciem tuam, qui præparabit uiam tuam coram te.

λέγω γὰρ ὑμῖν, μείζων ἐν γεννητοῖς γυναικῶν προφήτης Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ ἐστίν· ὁ δὲ μικρότερος ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, μείζων αὐτοῦ ἐστι.

28 Nam, dico uobis, inter eos qui gignuntur è mulieribus, nemo eſt maior propheta Ioanne Baptiſta: ſed qui minimus eſt in regno Dei, maior eſt eo.

καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἀκούσας, καὶ οἱ τελῶναι, ἐδικαίωσαν τὸν θεόν, βαπτισθέντες τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Iuſtificare Deum.

29 Tunc omnis populus his auditis, & publicani iuſtificarunt Deum, qui baptizati fuerant baptiſmo Ioannis.

οἱ δὲ φαρισαῖοι καὶ οἱ νομικοὶ τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ ἠθέτησαν εἰς ἑαυτούς, μὴ βαπτισθέντες ὑπ' αὐτοῦ.

30 Phariſæi autem & legiſperiti conſilium Dei reiecerunt aduerſus ſemetipſos, qui non fuerant baptizati ab illo.

εἶπε δὲ ὁ κύριος· τίνι οὖν ὁμοιώσω τοὺς ἀνθρώπους τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ τίνι εἰσὶν ὅμοιοι;

Matth. 11. b. 16

31 Ait autē Dominus: Cui ergo aſsimilabo homines nationis iſtius? & cui ſimiles ſunt?

Gratificatus eſt, ἐχαρίσατο. Vul. & Eraſ. donauit, ἐλευθέρωσε, eodem quidem ſenſu. Sed quū gratificandi uerbum ita uſurpetur frequenter ab ipſo Cicerone, ut prorſus reſpondeat uerbo χαρίζεσθαι tum ſignificatione, tum etiā conſtructione, nulla eſt ratio cur ſynonymum quæramus. Itaq; deinceps interpretabimur hoc modo, præſertim in Pauli epiſtolis. 22 Reſpōdens Ieſus, ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς. Theophylactus hoc loco nō habet ὁ Ἰησοῦς, & certè uidetur potius ſuperiori uerſiculo conuenire. 24 In deſertū, εἰς τὴν ἔρημον. Annotat Eraſ. in nōnullis Latinis exemplaribus, poſt hæc uerba ſubijci notā interrogationis, ut θεάσασθαι coniungatur ſequentibus: quæ diſtinctio mihi non diſplicet. 25 Honorifico, ἐν δόξῃ: id eſt, quo utuntur uiri nobiles, & ſuis opibus illuſtres. Eraſ. ſplendido, λαμπρῷ. Vul. precioſo: id eſt, τιμίῳ: quāuis, quod ad ſenſum attinet, nullū ſit in his diſcrimē. 26 Maiorē quàm prophetā, περισσότερον προφήτου. In uetuſtis exemplaribus 3.5.8. & apud Theophylactū non additur περισσότερον, neq; etiā apud Matth. 29 Iuſtificarunt, ἐδικαίωσαν: id eſt, Deū ut iuſtū, bonū ac fidelē, & miſericordē laudarunt. Nam apud Hebræos ſæpe צדקה fidem, benignitatē ac miſericordiā declarat: adeò ut Septuaginta illi, quos uulgò uocāt, interpretes, interdum ἐλεημοσύνην interpretentur. Itaq; τὸ δικαιοῦν hoc loco penè idem declarat atq; ὁμολογεῖν, δοξολογεῖν, δόξαν δοῦναι, quæ uerba alibi frequenter occurrunt: niſi fortaſsis malimus dici Deum ab ijs iuſtificari, id eſt iuſtum declarari, qui fide amplexi ipſius promiſsiones, cæteris hominibus præbent luculentum iuſticiæ ac bonitatis diuinæ ſpecimen. Eos enim gratis iuſtificat Dominus in Chriſti ſanguine, ut iuſticiā ſuam declaret Rom. 3. d. 15. Vide Matth. 11. c. 19. 30 Reiecerunt, ἠθέτησαν. Sic accipitur uerbum ἀθετεῖν Gal. 2. d. 21. Quidam conuertit reſciderunt: & fateor τὸ ἀθετεῖν interdum hoc declarare, ut diximus Marci 6. d. 26. Sed alibi teſtatur Paulus uerbum Domini nō poſſe excidere, & abſit ut de Deo minus diuinè ſentiamus, quām de ſuo Ioue Homerus, quū ſic eum loquentē inducit, —οὐ γὰρ ἐμὸν παλινάγρετον οὐδ' ἀπατηλόν, Οὐδ' ἀτελεύτητόν γ' ἔπος, ὅττι ἐκ γε μυθησάμενος τελέεται ἔργον. Itaq; quamuis ſoli homines in culpa ſint, quoties nullū beneficentiæ Dei locum relinquunt, tamen cōſilium Dei reſcindi poſſe nego. Aduerſus ſemetipſos, εἰς ἑαυτούς: id eſt, ſuo maximo damno. Neq; enim Deum, ſed ſeipſos lædunt qui Dei gratiam aſpernantur. Poteſt tamen etiam accipi εἰς pro ἐν, ut εἰς ἑαυτούς ſignificet, apud ſe: quia ſcilicet iſti non audebant palàm Ioannis doctrinam aſpernari, quòd populū metuerent, ut traditur Matth. 21. c. 26. Poſtremò quidam conuertit, εἰς ἑαυτούς, quantum in ſe fuit: quod genus dicendi nuſquam memini legere, & haud ſatis ſcio an reperiatur niſi præpoſito articulo. Poterat tamen uideri hoc modo conuertiſſe, ut leniret præcedentem interpretationem uerbi ἠθέτησαν, niſi omnes noſſent ita eum ſentire de quibuſdam Dei conſilijs, ut eorum euentum uelit in hominis eſſe arbitrio ac poteſtate. Actum enim erat de Dei iuſticia, niſi eius patrocinium bonus uir iſte ſuſcepiſſet.

C 31 Ait aūt Dominus, εἶπε δὲ ὁ κύριος. Hęc uerba deerant in omnibus uetuſtis codicib. quę tamē prorſus uidētur requiri, niſi duos uerſiculos, proximè præcedētes includamus parēthesi, aut ſuo more Lucas ab oratione obliqua trāſeat ad rectā, ut ſuprà uerſu 5.

Similes sunt pueruli sedentibus in foro, & qui acclamant alij ad alios, ac dicunt: Cecinimus uobis tibijs, & non saltastis: lamentati sumus uobis, & non fleuistis.

32 ὅμοιοί εἰσι παιδίοις τοῖς ἐν ἀγορᾷ καθημένοις, A καὶ προσφωνοῦσιν ἀλλήλοις, καὶ λέγουσιν· ηὐλήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ὠρχήσασθε· ἐθρηνήσαμεν ὑμῖν, καὶ οὐκ ἐκλαύσατε.

Ioannes non bibit uinum.

Venit enim Ioannes Baptista, neque edens panem, neque bibens uinum: & dicitis, Dæmonium habet.

33 ἐλήλυθε γὰρ Ἰωάννης ὁ βαπτιστὴς μήτε ἄρτον ἐσθίων, μήτε οἶνον πίνων, καὶ λέγετε, δαιμόνιον ἔχει.

Christus bibit.

Venit filius hominis edens ac bibens, & dicitis: Ecce homo edax, & uini potor, amicus publicanorum ac peccatorum.

34 ἐλήλυθεν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐσθίων καὶ πίνων, καὶ λέγετε· ἰδοὺ ἄνθρωπος φάγος καὶ οἰνοπότης, τελωνῶν φίλος καὶ ἁμαρτωλῶν.

Sed iustificata est sapientia à filijs suis omnibus.

35 καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ πάντων τῶν τέκνων αὐτῆς.

Christus manducat cum Simone Pharisæo.

Rogauit autem eum quidam è Pharisæis, ut ueseeretur cum ipso: itaque ingressus domum Pharisæi, accubuit.

36 ἠρώτα δέ τις αὐτὸν τῶν Φαρισαίων, ἵνα φάγῃ μετ' αὐτοῦ. καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸν οἶκον τοῦ Φαρισαίου, ἀνεκλίθη.

Peccatrix rigat pedes Iesu.

Et ecce, mulier quæ fuerat in urbe peccatrix, quum cognouisset quòd accubuisset in domo Pharisæi, allato alabastro unguenti,

37 καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἐν τῇ πόλει, ἥτις ἦν ἁμαρτωλός, ὡς ἔγνω ὅτι ἀνάκειται ἐν τῇ οἰκίᾳ τοῦ Φαρισαίου, κομίσασα ἀλάβαστρον μύρου,

Marc. 15. d. 40 Ioan. 20. c. 11

Et stans ad pedes eius retrò, flens cœpit lachrymis rigare pedes eius, & capillis capitis sui extergebat: & deosculabatur pedes eius, & unguento ungebat.

38 καὶ στᾶσα παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὀπίσω κλαίουσα, ἤρξατο βρέχειν τοὺς πόδας αὐτοῦ τοῖς δάκρυσι, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμασσε, καὶ κατεφίλει τοὺς πόδας αὐτοῦ, καὶ ἤλειφε τῷ μύρῳ. B

Quum autem id uidisset Pharisæus, qui uocauerat eum, ait apud se, dicens: Hic si esset propheta, nosset quę & qualis sit ea mulier quæ tangit ipsum: nam est peccatrix.

39 ἰδὼν δὲ ὁ Φαρισαῖος ὁ καλέσας αὐτὸν, εἶπεν ἐν ἑαυτῷ, λέγων· οὗτος εἰ ἦν προφήτης, ἐγίνωσκεν ἂν τίς καὶ ποταπὴ ἡ γυνὴ ἥτις ἅπτεται αὐτοῦ, ὅτι ἁμαρτωλός ἐστι.

Tunc respondens Iesus dixit ad eum: Simon, habeo quiddam quod tibi dicam. At ille ait: Magister, dic.

40 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς αὐτόν· Σίμων, ἔχω σοί τι εἰπεῖν. ὁ δέ φησι, διδάσκαλε, εἰπέ.

Debitores duo.

Duo debitores, *inquit Iesus*, erant cuidam creditori: unus debebat denarios quingentos, alter uerò quinquaginta.

41 Δύο χρεοφειλέται ἦσαν δανειστῇ τινι· ὁ εἷς ὤφειλε δηναρίια πεντακόσια, ὁ δὲ ἕτερος πεντήκοντα.

Quũ autẽ illi non essent soluẽdo, gratificatus est utrisq;. Horũ igitur dicuter eũ plus diliget?

42 μὴ ἐχόντων ἀποδοῦναι, ἀμφοτέροις ἐχαρίσατο. τίς οὖν αὐτῶν, εἰπὲ, πλεῖον αὐτὸν ἀγαπήσει;

Respondens uerò Simon dixit: Existimo quòd is cui plus gratificatus est. At ille dixit ei: Rectè iudicasti.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Σίμων εἶπεν· ὑπολαμβάνω ὅτι ᾧ τὸ πλεῖον ἐχαρίσατο. ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ, ὀρθῶς ἔκρινας.

Lauare pedes.

Et conuersus ad mulierem, dixit Simoni: Vides hanc mulierem? ingressus sum in domum tuam, aquam pedibus meis non dedisti: hæc autem lachrymis rigauit pedes meos, & capillis capitis sui extersit.

44 καὶ στραφεὶς πρὸς τὴν γυναῖκα, τῷ Σίμωνι ἔφη· Βλέπεις ταύτην τὴν γυναῖκα; εἰσῆλθόν σου εἰς τὴν οἰκίαν, ὕδωρ μοι ἐπὶ τοὺς πόδας οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ τοῖς δάκρυσι ἔβρεξέ μου τοὺς πόδας, καὶ ταῖς θριξὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς ἐξέμαξε. C

Osculum

Osculum mihi nõ dedisti: hæc autem, ex quo intraui, non intermisit deosculari pedes meos.

45 φίλημά μοι οὐκ ἔδωκας· αὕτη δὲ ἀφ' ἧς εἰσῆλθον, οὐ διέλιπε καταφιλοῦσά μου τοὺς πόδας.

Oleo ungere caput.

Oleo caput meum non unxisti: hæc autem unguento unxit pedes meos.

46 ἐλαίῳ τὴν κεφαλήν μου οὐκ ἤλειψας, αὕτη δὲ μύρῳ ἤλειψέ μου τοὺς πόδας.

Dilectio. Remissio peccatorum.

Cuius rei gratia, dico tibi *quòd* remissa sunt peccata eius multa, nam dilexit multum. cui autem paululum remittitur, paululum diligit.

47 οὗ χάριν, λέγω σοι, ἀφέωνται αἱ ἁμαρτίαι αὐτῆς αἱ πολλαί, ὅτι ἠγάπησε πολύ. ᾧ δὲ ὀλίγον ἀφίεται, ὀλίγον ἀγαπᾷ.

35 Omnibus, πάντων. Deerat in secundo codice, & in Vulgata editione. Vide Matth. 11. c. 19. 37 Quum cognouisset, ἐπιγνοῦσα, id est, γνοῦσα. Nam alioquin τὸ ἐπιγνῶναι interpretamur Agnoscere. 38 Et stans, καὶ στᾶσα, id est existens ac manens ad pedes. Nam τὸ ἱστάναι non opponitur τῷ καθῆσθαι hoc loco, sed nihil aliud decarat quàm παρεῖναι, sicut etiam accipitur Act. 7. g. 56. & alibi sæpe. Itaq; nõ assentior Erasmo, qui ex hoc loco colligit, thorum tam altè fuisse extructum, ut stans attigerit accumbentis pedes. 39 Dicens, λέγων. Hebræus pleonasmus uerbi לאמר. Sic infrà 20. a. 2. 47 Dico tibi *quòd* remissa sunt, &c. λέγω σοι, ἀφέωνται. Particulam ὅτι expressi, quę deesse uidebatur hoc loco, & adscripta etiam erat in uno uetusto codice. Sic etiã paulo antè uersu 9. & Marc. 6. a. 5. Nam dilexit, ὅτι ἠγάπησε. Vul. & Eras. quoniã dilexit. Ego uerò malui illo modo interpretari, ut faciliius intelligatur, in his uerbis nõ ostẽdi causam remissionis peccatorũ, sed id potius quod cõsequitur peccatorũ remissionẽ, & ex cõsequente colligi antecedẽs. Deus enim prior nos dilexit, quũ adhuc peccatores essemus. Itaq; qui hoc loco abuntur ad euertendã gratuitã ex sola fide iustificationẽ, non modò summã impudentiã, sed etiã infantiam suam patefaciunt.

IN CA-

A εἶπε δὲ αὐτῇ· ἀφέωνταί σου αἱ ἁμαρτίαι. 49 Dixit aũt ad eam: Remissa sunt tibi peccata.
καὶ ἤρξαντο οἱ συνανακείμενοι λέγειν ἐν ἑαυτοῖς· τίς οὗτός ἐστιν, ὃς καὶ ἁμαρτίας ἀφίησιν; 49 Et cœperũt qui simul accũbebãt, dícere inter se: Quis est hic, qui etiam peccata remittit?
εἶπε δὲ πρὸς τὴν γυναῖκα, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην. 50 Dixit autem ad mulierem: Fides tua te seruauit: uade in pace. *Fides.*

ΚΕΦΑΛ. ϑ'.

CAP. VIII.

Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ καθεξῆς, καὶ αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, κηρύσσων καὶ εὐαγγελιζόμενος τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ δώδεκα σὺν αὐτῷ, 1 ET factum est deínceps, ipse iter faciebat per singulas urbes & uícos, prædicans & euangelizans regnum Dei: & duodecím illi *erant* cum eo. *Docet Christus regnum Dei.*

καὶ γυναῖκές τινες, αἳ ἦσαν τεθεραπευμέναι ἀπὸ πνευμάτων πονηρῶν καὶ ἀσθενειῶν, Μαρία ἡ καλουμένη Μαγδαληνή, ἀφ' ἧς δαιμόνια ἑπτὰ ἐξεληλύθει, 2 Ac quædam mulieres quas sanauerat à spíritibus malís & infirmitatibus, María quæ uocabatur Magdalene, ẽ qua septem dæmonia exierant, *Mulieres ministrantes Christo de facultatibus suis.* Marc.16.b.9

καὶ Ἰωάννα γυνὴ Χουζᾶ ἐπιτρόπου Ἡρῴδου, καὶ Σουσάννα, καὶ ἕτεραι πολλαί, αἵτινες διηκόνουν αὐτοῖς ἀπὸ τῶν ὑπαρχόντων αὐταῖς. 3 Et Iohanna uxor Chuzæ procuratorís Herodís, & Susanna, & aliæ multæ quæ minístrabant ei de facultatibus suís.

συνιόντος δὲ ὄχλου πολλοῦ, καὶ τῶν κατὰ πόλιν ἐπιπορευομένων πρὸς αὐτόν, εἶπε διὰ παραβολῆς· 4 Quum autem multa turba conueníret, & qui ín singulis urbíbus erant, proficíscerentur ad eum, díxit per parabolam:

B ἐξῆλθεν ὁ σπείρων, τοῦ σπεῖραι τὸν σπόρον αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σπείρειν αὐτὸν, ὃ μὲν ἔπεσε παρὰ τὴν ὁδόν, καὶ κατεπατήθη, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατέφαγεν αὐτό. 5 Quídam quí seminabat, exíjt ad seminandum semen suum: & ín seminando alíud cecídit íuxta uíam, & conculcatum est, & uolucres cœlí deuorarunt íllud. *Parabola seminantis.* Matth. 13. a.3 Marc.4.a.1

καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν πέτραν, καὶ φυὲν ἐξηράνθη, διὰ τὸ μὴ ἔχειν ἰκμάδα. 6 Et alíud cecídit súper petram, & enatũ aruít, quía non habebat humorem.

καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐν μέσῳ τῶν ἀκανθῶν, καὶ συμφυεῖσαι αἱ ἄκανθαι ἀπέπνιξαν αὐτό. 7 Et alíud cecídit ínter spínas: & símul enatæ spínæ suffocauerunt íllud.

καὶ ἕτερον ἔπεσεν ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἀγαθήν, καὶ φυὲν ἐποίησε καρπὸν ἑκατονταπλασίονα. ταῦτα λέγων, ἐφώνει· ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. 8 Et alíud cecídit ín terram bonam: & quum enatum essẽt, tulít fructum centuplum. Hæc dícens clamabat: Quí habet aures ad audiendũ, audíat.

ἐπηρώτων δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες· τίς εἴη ἡ παραβολὴ αὕτη; 9 Interrogabant autem eum díscípulí eís, dícentes quæ essẽt ísta parabola.

ὁ δὲ εἶπεν· ὑμῖν δέδοται γνῶναι τὰ μυστήρια τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, τοῖς δὲ λοιποῖς ἐν παραβολαῖς, ἵνα βλέποντες μὴ βλέπωσι, καὶ ἀκούοντες μὴ συνιῶσιν. 10 Ipse uerò díxit *eis*: Vobís datum est nosse mysteria regní Dei: relíquis autẽ per parabolas, ut uidentes non uídeant, & audiẽtes nõ intelligãt. *Apostolis data cognitio Euangelij.* Esa.6.c.9 Matth.13.b.14 Marc. 4.b.12. Ioan. 12.f.40 Act.28.f. 26 Rom.11.2.8 Matth.13.b.18 Marc.4.b.15

ἔστι δὲ αὕτη ἡ παραβολή· ὁ σπόρος ἐστὶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. 11 Est autem hæc parabola: Semen, est sermo Dei.

C οἱ δὲ παρὰ τὴν ὁδόν, εἰσὶν οἱ ἀκούοντες, εἶτα ἔρχεται ὁ διάβολος, καὶ αἴρει τὸν λόγον ἀπὸ τῆς καρδίας αὐτῶν, ἵνα μὴ πιστεύσαντες σωθῶσιν. 12 Quí auem íuxta uiã, íj sunt quí audíunt: deínde uenit díabolus, & tollit sermonẽ è corde eorum, ne quum crediderint, seruentur.

οἱ δὲ ἐπὶ τῆς πέτρας, οἵτινες ὅταν ἀκούσωσι, μετὰ χαρᾶς δέχονται τὸν λόγον· καὶ οὗτοι ῥίζαν οὐκ ἔχουσιν, οἱ πρὸς καιρὸν πιστεύουσι, καὶ ἐν καιρῷ πειρασμοῦ ἀφίστανται. 13 Quí uerò súper petram, íj sunt quí quum audíerint, cum gaudío excípiunt sermonem: sed ísti radíces non habent: quí ad tempus credũt, & ín tempore tentatiónis absístunt. *Tentatio.*

τὸ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας πεσόν, οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκού-

IN CAPVT VIII.

2 Quas sanauerat, ἃς ἦσαν τεθεραπευμέναι. Passiuum expresimus per actiuum, ut amphiboliam uitaremus.
3 Ei, αὐτῷ. Ex uetustis codicibus quartus, 7. 9. 12. 14. legunt αὐτοῖς, eis, id est Christo & eius discipulis.
4 Proficiscerentur, ἐπιπορευομένων. Vulgata & Erasmus, properarent, σπεύδόντων 9 Dicentes, λέγοντες. Hoc participiũ neq; in ueteribus codicibus 2 & 8. neq; in Vulgata editione reperitur: & certè uidetur non posse cõuenire, nisi pro ἂν legas ὅτι, ut sit recta oratio. 14 Profecti, πορευόμενοι. Id est, quum audito uerbo, redeunt domũ ad agendas res suas. Est enim per traiectionem explicandum hoc participium: quæ figura apud Lucam singulis penè uersiculis occurrit. Itaq; (quod tanti uiri pace dixerim) non erat, opinor, cur Erasmus in hoc explicando nimium se torqueret quasi sit passiuum participium à uerbo πορεύω, quod, inquit, haud scio an significet copiam affero, ut significetur, copia diuitiarum obrui. Atqui non modò τὸ πορεύειν ita nunquam, quod sciam, accipitur, sed ne πορεύω quidem aut περίσσευω usquam memini legere pro abundare, uel copiam afferre: sed ἐπιφέρω potius aut ἐπιχέω, quod miror ipsi non uenisse in mentem. Sed & altera expositio nihilo est magis accommodata, quasi πορευόμενοι, dictum sit pro ἐμπορευόμενοι, ut ad negociatores pertineat. Quidam conuertit, eò ueniunt, id est, eò rediguntur, quasi πορευόμενοι ad progressum temporis referatur: quam etiam expositionem affert Erasmus.

Solicitudo. Diuitiæ. Voluptates.

runt: sed profecti, à solicitudinibus & diuitijs ac uoluptatibus uitę suffocantur, nec fructum perferunt.

σαντες, καὶ ὑπὸ μεριμνῶν καὶ πλούτου καὶ ἡδονῶν τοῦ βίου πορευόμενοι συμπνίγονται, καὶ οὐ τελεσφοροῦσι. A

Quod autem in bonam terram *cecidit*, ij sunt qui in corde honesto ac bono auditũ sermonẽ retinent, & fructum afferunt per patientiam.

τὸ δὲ ἐν τῇ καλῇ γῇ, οὗτοί εἰσιν οἵτινες ἐν καρδίᾳ καλῇ καὶ ἀγαθῇ ἀκούσαντες τὸν λόγον, κατέχουσι καὶ καρποφοροῦσιν ἐν ὑπομονῇ.

Lucerna. Infrà 12. c. 33 Matth. 5. b. 15 Marci 4. c. 22

Nemo uerò quũ lucernam accẽderit, operit eã uase, aut subter lectũ ponit: sed in candelabrũ ponit, ut qui ingrediuntur, uideant lumen.

οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, καλύπτει αὐτὸ σκεύει, ἢ ὑποκάτω κλίνης τίθησιν· ἀλλ' ἐπὶ λυχνίας ἐπιτίθησιν, ἵνα οἱ εἰσπορευόμενοι βλέπωσι τὸ φῶς.

Infrà 12. a. 2 Matth. 10. c. 26 Marc. 4. c. 22

Non est enim *quicquam* occultum quod non manifestum sit futurum: nec absc5ditum, quod non sit cognoscendũ, & in apertum uenturum.

οὐ γάρ ἐστι κρυπτὸν, ὃ οὐ φανερὸν γενήσεται· οὐδὲ ἀπόκρυφον, ὃ οὐ γνωσθήσεται, καὶ εἰς φανερὸν ἔλθῃ.

Matth. 13. b. 12 & 23. c. 29 Marc. 4. c. 25 Infrà 19. d. 26

Vidéte ergo quomodo audiatis: quisquis enim habet, dabitur ei: & quicunq; non habet, etiam quod uidetur habere, tolletur ab eo.

βλέπετε οὖν πῶς ἀκούετε. ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, δοθήσεται αὐτῷ· καὶ ὃς ἂν μὴ ἔχῃ, καὶ ὃ δοκεῖ ἔχειν, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

Mater & fratres Christi. Matth. 12. d. 46 Marc. 3. d. 32

Venerunt autem ad eum mater & fratres eius, & non poterant conuenire eum propter turbam.

παρεγένοντο δὲ πρὸς αὐτὸν ἡ μήτηρ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἠδύναντο συντυχεῖν αὐτῷ διὰ τὸν ὄχλον.

Et nunciatum est ei, dicentibus *nonnullis*: Mater tua & fratres tui stant foris, cupientes te uidere.

καὶ ἀπηγγέλη αὐτῷ, λεγόντων· ἡ μήτηρ σου καὶ οἱ ἀδελφοί σου ἑστήκασιν ἔξω, ἰδεῖν σε θέλοντες. B

Ipse uerò respõdens, dixit ad eos: Mater mea, & fratres mei, isti sunt qui sermonem Dei audiunt, ac faciunt eum.

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς, μήτηρ μου καὶ ἀδελφοί μου οὗτοί εἰσιν, οἱ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ ἀκούοντες, καὶ ποιοῦντες αὐτόν.

Christus uentis imperat. Matth. 8. c. 23 Marc. 4. d. 16

Factum est autem quodam die, ipse ingressus est in nauigium, ac discipuli eius, & ait ad eos: Trãseamus in ulteriorem ripam stagni. Ac prouecti sunt.

καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν, καὶ αὐτὸς ἐνέβη εἰς πλοῖον, καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· διέλθωμεν εἰς τὸ πέραν τῆς λίμνης, καὶ ἀνήχθησαν.

Nauigantibus autem ipsis sopitus est: & descendit turbo uenti in stagnum, & complebantur, ac periclitabantur.

πλεόντων δὲ αὐτῶν ἀφύπνωσε, καὶ κατέβη λαῖλαψ ἀνέμου εἰς τὴν λίμνην, καὶ συνεπληροῦντο, καὶ ἐκινδύνευον.

Accedentes autem, expergefecerunt eum, dicentes: Præceptor, præceptor, perimus. Ipse

προσελθόντες δὲ διήγειραν αὐτόν, λέγοντες· ἐπιστάτα ἐπιστάτα, ἀπολλύμεθα. ὁ δὲ ἐγερθεὶς

Fructum perferunt, τελεσφοροῦσι. Sic Columella lib. 3. cap. 10. uidetur Græcum hoc uocabulum eleganti periphrasi explicare. Putò autem deriuari nõ à τέλος, ut existimat Eras. sed à τέλειος & φέρω, ut declaret fructum perfectum & absolutum ferre: id est, usq; eò ut maturescat. 15 Honesto ac bono, καλῇ καὶ ἀγαθῇ. Vulgata, bono & optimo. quam interpretationem rectè quidem emendauit Erasmus, sed fortasis non tam fœliciter exposuit. Putat enim Hebraicã esse cõduplicationẽ pro egregiè bono, nempe sicut Ier. 24. a. 3. תאנים טובות מאד טובות ficus bonas bonas uocat Propheta, ficus ualde bonas. At ego puto merè Græcũ esse hoc dicẽdi genus, & quidẽ ex ipsis Philosophiæ adytis petitum. quamuis id etiam uulgus in ore haberet. Quia enim alia sunt externa, fortunæ scilicet (ut uocant) & corporis, alia uerò animi bona, hominem utriusq; Græci ornatum καλὸν καὶ ἀγαθὸν uocant, quamuis τὸ καλὸν interdum latius pateat. Huic autem loco ita est accommodandum hoc dicendi genus, ut intelligamus postremum hoc hominum genus comparari primùm cum ijs, qui quum externam quandam speciem fructus præ se ferant initio, tamen ad bonam frugem non perueniunt, de quibus etiam uernaculum extat prouerbium, inutilem esse pulchritudinem absq; bonitate: deinde cum ijs qui nullum prorsus fructum ferunt. Isti igitur è contrario dicuntur καλοὶ καὶ ἀγαθοί, id est, qui non modò uideri, sed etiam reipsa boni esse studeant: ut καλοὶ ad externam uitam, ἀγαθοὶ ad fidem, spẽ, charitatem, cæterasq; animi uirtutes referatur. Retinent, κατέχουσιν. Notãda uis est huius uocabuli, quo significatur, non sine magno certamine posse istud bonum semen asseruari, luctante scilicet carne ac diabolo aduersus Spiritum Dei, nouum illum hospitem & capitalem ipsorum inimicum. Ideo etiam addit ἐν ὑπομονῇ, quia nimirum sancti patiendo uincunt. Sed & in uno uetusto codice adscriptum erat πολλῇ, multa. C

18 Videtur, δοκεῖ: uidetur, scilicet aut sibi aut alijs, ut rectè notat Erasmus, uel potius & sibi & alijs. Nam hoc hominum genere nihil est superbius, si quis uideat quod intus celat, aut magis comparatum ad fallendos homines. Vul. putat se habere: quæ interpretatio unum tantum sensum admittit. 19 Conuenire, συντυχεῖν: id est, συνέρχεσθαι, quomodo etiam accipitur interdum τὸ συνεῖναι. Vul. adire, προσιέναι. 20 Dicentibus nõnullis, λεγόντων. Deest hoc participium in octauo codice & in Vulgata editione: in tertio autem & quinto exemplaribus additur αὐτῶν, quod relatiuum scilicet ad turbas refertur. Sed raro certè reperias simile dicendi genus, cuius tamen apud Plutarchum in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρονιμώτερα, hoc exemplum reperio, ubi miram cuiusdam canis historiam cõmemorat. παρὼν γὰρ ὁ λύκων μίμῳ πλοκὴν ἔχοντι δραματικὴν καὶ πολυπρόσωπον, ἄλλοτε τι μιμήσεις ἀπιθάνου τοῖς ὑπηρεμοῦσιν πράγμασι καὶ πάθεσι προσφέρων, καὶ φαρμάκου μεμιγμένου ἐν αὐτῷ πίοντα, τὸν αὐτὸν ἀδίξατο. & paulò pòst, ἐπειτα θαυμασάντων, ἐξανιστὰς ἐβάλλετο πρὸς ὃν ἦλθε. 22 Prouecti sunt, ἀνήχθησαν. Vide suprà 5. a. 3. Vul. ascenderunt, ἀνέβησαν. Erasmus, soluerunt: id est, ἀπῆραν. 23 Sopitus est, ἀφύπνωσε. Vulgata & Erasmus, obdormiuit, ἐκάθευδε, eodẽ sensu: quãquam fortasis Lucas magis propriè loquutus est quàm Matthæus & Marcus. Testantur enim Grammatici τὸ ὑπνοῦν amplius quiddam significare quàm τὸ καθεύδειν; & profundissimum fuisse hunc soporem, declarat geminata illa inclamatio discipulorum in ipso excitando.

A ἐπετίμησε τῷ ἀνέμῳ καὶ τῷ κλύδωνι τοῦ ὕδατος· καὶ ἐπαύσαντο, καὶ ἐγένετο γαλήνη.

uerò experrectus obiurgauit uētū ac fluctuatiō nē aquæ: & ceſſauerūt, factaq; eſt tranquillitas.

25 εἶπε δὲ αὐτοῖς· ποῦ ἡ πίστις ὑμῶν; φοβηθέντες δὲ ἐθαύμασαν, λέγοντες πρὸς ἀλλήλους· τίς ἄρα οὗτός ἐστιν, ὅτι καὶ τοῖς ἀνέμοις ἐπιτάσσει, καὶ τῷ ὕδατι, καὶ ὑπακούουσιν αὐτῷ;

25 Dixit autem eis: Vbi eſt fides ueſtra? Timentes autē mirati ſunt, dicentes alij ad alios: Quiſnam iſte eſt, quòd uentis quoq; & aquæ imperat, & auſcultant ei?

26 καὶ κατέπλευσαν εἰς τὴν χώραν τῶν Γαδαρηνῶν, ἥτις ἐστὶν ἀντιπέραν τῆς Γαλιλαίας.

26 Tunc nauigauerunt in regionem Gadarenorum, quæ eſt in oppoſita ripa Galilææ.

27 ἐξελθόντι δὲ αὐτῷ ἐπὶ τὴν γῆν, ὑπήντησεν ἀνήρ τις ἐκ τῆς πόλεως, ὃς εἶχε δαιμόνια ἐκ χρόνων ἱκανῶν, καὶ ἱμάτιον οὐκ ἐνεδιδύσκετο, καὶ ἐν οἰκίᾳ οὐκ ἔμενεν, ἀλλ' ἐν τοῖς μνήμασιν.

27 Et ipſi egreſſo in terram, occurrit ex ea urbe uir quidam, qui habebat dæmonia à temporibus multis, & ueſtimento non induebatur, neq; in domo manebat, ſed in monumentis.

Dæmoniacus ſanatur.
Matth. 8. d. 8
Marc. 5. a. 4

28 ἰδὼν δὲ τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἀνακράξας, προσέπεσεν αὐτῷ, καὶ φωνῇ μεγάλῃ εἶπε· τί ἐμοὶ καὶ σοί, Ἰησοῦ υἱὲ τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου; δέομαί σου, μή με βασανίσῃς.

28 Is ergo quū uidiſſet Ieſum, & exclamaſſet, accidit ei *ad pedes*, ac uoce magna dixit: Quid mihi tecū Ieſu fili Dei altiſſimi? obſecro te ne me uexes.

29 παρήγγελλε γὰρ τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, ἐξελθεῖν ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου. πολλοῖς γὰρ χρόνοις συνηρπάκει αὐτόν, καὶ ἐδεσμεῖτο ἁλύσεσι καὶ πέδαις φυλασσόμενος, καὶ διαῤῥήσσων τὰ δεσμὰ, ἠλαύνετο ὑπὸ τοῦ δαιμονίου εἰς τὰς ἐρήμους.

29 (Denunciabat enim ſpiritui impuro ut exiret ab eo homine. nam *à* multo tempore corripuerat eum. itaq; uinctus *ille* catenis & pedicis cuſtodiebatur: ſed diruptis uinculis agitabatur à dæmonio in deſerta)

30 ἐπηρώτησε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων· τί σοί ἐστιν ὄνομα; ὁ δὲ εἶπε, Λεγεών. ὅτι δαιμόνια πολλὰ εἰσῆλθεν εἰς αὐτόν.

30 Interrogauit autem eum Ieſus, dicens: Quod tibi nomen eſt? Ipſe uerò dixit, Legio. Nam dæmonia multa ingreſſa erant in eum.

31 καὶ παρεκάλει αὐτὸν, ἵνα μὴ ἐπιτάξῃ αὐτοῖς εἰς τὴν ἄβυσσον ἀπελθεῖν.

31 Et precabantur eum ne imperaret ipſis ut abirent in abyſſum.

32 ἦν δὲ ἐκεῖ ἀγέλη χοίρων ἱκανῶν βοσκομένων ἐν τῷ ὄρει. καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν, ἵνα ἐπιτρέψῃ αὐτοῖς εἰς ἐκείνους εἰσελθεῖν. καὶ ἐπέτρεψεν αὐτοῖς.

32 Erat autem ibi grex porcorū multorū paſcentiū in monte: & precabātur eum *dæmonia*, ut permitteret ipſis in illos ingredi: & permiſit eis.

33 ἐξελθόντα δὲ τὰ δαιμόνια ἀπὸ τοῦ ἀνθρώπου, εἰσῆλθεν εἰς τοὺς χοίρους, καὶ ὥρμησεν ἡ ἀγέλη κατὰ τοῦ κρημνοῦ εἰς τὴν λίμνην, καὶ ἀπεπνίγη.

33 Egreſſa autē dæmonia ab eo homine, ingreſſa ſunt in porcos: quorum grex ruit è præcipitio in ſtagnum, & ſuffocatus eſt.

34 ἰδόντες δὲ οἱ βόσκοντες τὸ γεγονὸς ἔφυγον· καὶ ἀπελθόντες ἀπήγγειλαν εἰς τὴν πόλιν, καὶ εἰς τοὺς ἀγρούς.

34 Quum autē paſtores uidiſſent quod factum fuerat, fugerunt: & profecti renunciarunt in urbem & in agros.

35 ἐξῆλθον δὲ ἰδεῖν τὸ γεγονὸς. καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰησοῦν, καὶ εὗρον καθήμενον τὸν ἄνθρωπον, ἀφ' οὗ τὰ δαιμόνια ἐξεληλύθει, ἱματισμένον καὶ σωφρονοῦντα, παρὰ τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ. καὶ ἐφοβήθησαν.

35 Exierunt igitur ut uiderent quod factum erat: uenerunt'que ad Ieſum, & inuenerunt ſedentem hominem illum à quo dæmonia exierant, ueſtitum, ac ſanæ mentis, ad pedes Ieſu: & timuerunt.

36 ἀπήγγειλαν δὲ αὐτοῖς καὶ οἱ ἰδόντες, πῶς ἐσώθη ὁ δαιμονισθείς.

C 36 Renunciauerūt autē ipſis ij qui uiderāt, quomodo ſeruatus fuiſſet is q fuerat dæmoniacus.

37 καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν ἅπαν τὸ πλῆθος τῆς περιχώρου τῶν Γαδαρηνῶν, ἀπελθεῖν ἀπ' αὐτῶν, ὅτι φόβῳ μεγάλῳ συνείχοντο. αὐτὸς δὲ ἐμβὰς εἰς τὸ πλοῖον, ὑπέστρεψεν.

37 Tuncrogauerunt eum omnis multitudo circumiacentis regionis Gadarenorum, ut diſcederet ab ipſis, quia magno timore tenebantur: ipſe autem ingreſſus nauigium reuerſus eſt.

Geraſeni Chriſtum reiciunt.

38 ἐδέετο δὲ αὐτοῦ ὁ ἀνὴρ, ἀφ' οὗ ἐξεληλύθει τὰ δαιμόνια, εἶναι σὺν αὐτῷ. ἀπέλυσε δὲ αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, λέγων,

38 Eſt autem eum deprecatus uir ille à quo dæmonia exierāt, ut cum eo eſſet: ſed dimiſit eum Ieſus dicens:

39 ὑπόστρεφε εἰς τὸν οἶκόν σου, καὶ διήγησαι ὅσα ἐποίησέ

39 Reuertere domum tuam, & narra quāta tibi

Beneficia Dei narranda.

27 Dæmonia, δαιμόνια. Ita legitur in omnibus codicibus. 29 Nam *à* multo tēpore, πολλοῖς γὰρ χρόνοις, id eſt, iampridem. Videtur autē hæc interpretatio melius cōuenire cū eo quod paulo antè dixerat, ἐκ χρόνων ἱκανῶν. Eraſ. frequenter, id eſt πολλάκις: quā etiā interpretationē non improbo. Itaq; uinctus *ille*, καὶ ἐδεσμεῖτο. Vul. & uinciebatur. Ego uerò ſtudui uitare amphiboliā quæ ex Hebræo idiomate naſcitur. Agitabatur, ἠλαύνετο: id eſt, cū impetu impellebatur, ut eques calcaribus equū agitat. Sic enim loquitur Plautus in Aſin. Vul. & Eraſ. agebatur, ἤγετο. quod uerbū nimis eſt dilutū hoc loco. 31 In abyſſum, εἰς τὴν ἄβυσσον. Græcū uocabulū retinuimus, quod in noſtrum etiā, id eſt Gallicū idioma tranſit. Significat autē immenſæ profunditatis uoraginē, id eſt eum ipſum locū quem idē Lucas infrà 6. e. 23, ἅδλω uocat, in quo ſcilicet dæmones cōſtricti tenētur caliginis tenebris, 2. Pet. 2. a. 4. quod ne profani quidē ſcriptores ignorarunt. Sed id quoq; uidendū eſt, ut admodū ſobriè philoſophemur, ne pro ueritate aniles fabulas ſubſtituamus, quales multas Gregorius in ſuis Dialogis cōmemorat. 38 Eſt autē deprecatus, ἐδέετο δέ. Eraſ. rogauerat enim: id eſt, ἐδέετο γάρ. Nam etiam ita impreſſit Frobenius. 39 Quanta, ὅσα, uel, quæcunq; Poſſumus enim uel ad multitudinem, uel ad qualitatē referre. Eraſ. illud maluit, ego poſterius delegi.

fecerit Deus. Abiit igitur prædicans per totam urbem quanta ipsi fecisset Iesus.

σει ὁ θεός. καὶ ἀπῆλθε, καθ' ὅλην τὴν πόλιν κηρύσσων ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς. A

Factum est autem quum reuertisset Iesus, excepit eum turba: nam omnes expectabant eum.

40 ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ὑποστρέψαι τὸν ἰησοῦν, ἀπεδέξατο αὐτὸν ὁ ὄχλος. ἦσαν γὰρ πάντες προσδοκῶντες αὐτόν.

Iairi filia sanatur. Matth. 9. c. 18 Marc. 5. c. 22

Tunc ecce uenit quidam, cui nomen Iairus, & ipse princeps synagogę erat: quumq; accidisset ad pedes Iesu, precabatur eum, ut ingrederetur in domum suam.

41 καὶ ἰδοὺ ἦλθεν ἀνὴρ, ᾧ ὄνομα ἰάειρος, καὶ αὐτὸς ἄρχων τῆς συναγωγῆς ὑπῆρχε, καὶ πεσὼν παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, παρεκάλει αὐτὸν εἰσελθεῖν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Quoniam unigenita filia erat ei quasi annorum duodecim, & hæc moriebatur. (inter eundum uerò turba coarctabat eum:

42 ὅτι θυγάτηρ μονογενὴς ἦν αὐτῷ ὡς ἐτῶν δώδεκα, καὶ αὕτη ἀπέθνησκεν. (ἐν δὲ τῷ ὑπάγειν αὐτὸν, οἱ ὄχλοι συνέπνιγον αὐτόν.

Mulier à fluxu sanguinis sanatur.

Et mulier quæ erat in fluxione sanguinis ab annis duodecim, & in medicos impenderat totum uictum, nec ab ullo ualuerat curari.

43 καὶ γυνὴ οὖσα ἐν ῥύσει αἵματος ἀπὸ ἐτῶν δώδεκα, ἥτις εἰς ἰατροὺς προσαναλώσασα ὅλον τὸν βίον, οὐκ ἴσχυσεν ὑπ' οὐδενὸς θεραπευθῆναι,

Quũ accessisset à tergo, tetigit fimbriã uesti mẽti eius: & illico cõstitit fluxio sanguinis eius.

44 προσελθοῦσα ὄπισθεν, ἥψατο τοῦ κρασπέδου τοῦ ἱματίου αὐτοῦ, καὶ παραχρῆμα ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.

Tũc ait Iesus: Quis est qui me tetigit? Negantibus autem omnibus, dixit Petrus, & qui cum eo erant: Magister, turba te constringunt & opprimunt, & dicis: Quis est qui me tetigit?

45 καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς· τίς ὁ ἁψάμενός μου; ἀρνουμένων δὲ πάντων, εἶπεν ὁ πέτρος καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ· ἐπιστάτα, οἱ ὄχλοι συνέχουσί σε, καὶ ἀποθλίβουσι, καὶ λέγεις, τίς ὁ ἁψάμενός μου;

Iesus autem ait: Tetigit me aliquis. nam ego cognoui uirtutem à me exisse.

B 46 ὁ δὲ ἰησοῦς εἶπεν· ἥψατό μου τις· ἐγὼ γὰρ ἔγνων δύναμιν ἐξελθοῦσαν ἀπ' ἐμοῦ.

Quum autem uidisset mulier illa quòd non latuisset, tremens uenit, & accidens ei *ad pedes*, renunciauit ei coram toto populo ob quã causam tetigisset eum, & ut sanata fuisset illico.

47 ἰδοῦσα δὲ ἡ γυνὴ, ὅτι οὐκ ἔλαθε, τρέμουσα ἦλθε, καὶ προσπεσοῦσα αὐτῷ, δι' ἣν αἰτίαν ἥψατο αὐτοῦ, ἀπήγγειλεν αὐτῷ ἐνώπιον παντὸς τοῦ λαοῦ, καὶ ὡς ἰάθη παραχρῆμα.

Fides saluat.

Ipse uerò dixit ei: Confide filia, fides tua te seruauit: uade cum pace)

48 ὁ δὲ εἶπεν αὐτῇ· θάρσει θύγατερ, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, πορεύου εἰς εἰρήνην.

Adhuc eo loquente, uenit quidam à principe synagogæ, dicens ei: Mortua est filia tua: ne uexes Magistrum.

49 ἔτι αὐτοῦ λαλοῦντος, ἔρχεταί τις παρὰ τοῦ ἀρχισυναγώγου, λέγων αὐτῷ, ὅτι τέθνηκεν ἡ θυγάτηρ σου, μὴ σκύλλε τὸν διδάσκαλον.

Fidem requirit Christus.

Iesus autem hoc audito, respondit ei: Ne timeas, crede solummodo, & seruabitur.

50 ὁ δὲ ἰησοῦς ἀκούσας, ἀπεκρίθη αὐτῷ, λέγων· μὴ φοβοῦ· μόνον πίστευε, καὶ σωθήσεται.

Ingressus uerò in domum, non permisit ingredi quenquam, nisi Petrum & Iacobum & Ioannem, & patrem ac matrem puellæ.

51 εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν οἰκίαν, οὐκ ἀφῆκεν εἰσελθεῖν σύνα, εἰ μὴ πέτρον καὶ ἰάκωβον καὶ ἰωάννην, καὶ τὸν πατέρα τῆς παιδὸς, καὶ τὴν μητέρα.

Fletus in mortuis.

Flebant autẽ omnes, & plangebant eam: ipse uerò dixit: Ne fleatis, nõ est mortua, sed dormit.

52 ἔκλαιον δὲ πάντες, καὶ ἐκόπτοντο αὐτήν. ὁ δὲ εἶπε, μὴ κλαίετε· οὐκ ἀπέθανεν, ἀλλὰ καθεύδει. C

Dormire.

Et deridebant eũ, scientes quòd mortua esset.

53 καὶ κατεγέλων αὐτοῦ, εἰδότες ὅτι ἀπέθανεν.

Ipse autẽ eiectis foras omnibus, & prehensa manu eius, clamauit, dicens: Puella, surge.

54 αὐτὸς δὲ ἐκβαλὼν ἔξω πάντας, καὶ κρατήσας τῆς χειρὸς αὐτῆς, ἐφώνησε, λέγων· ἡ παῖς ἐγείρου.

Per totam urbem, *κατ' ὅλην τὴν πόλιν*. Vrbem Gadarorum proculdubio intelligit, ex qua hunc fuisse dixit suprà uers. 27. Quod autẽ narrat Marcus istũ in Decapoli prædicasse, non pugnat cũ eo quod Lucas hoc loco cõmemorat, quum Plin. lib. 5. cap. 18. inter Decapolitanę regionis oppida numeret etiã Gadara. fuit igitẽ Decapolis partim cis Iordanẽ, partim trãs Iordanẽ sita. 40 Quũ reuertisset, *ἐν τῷ ὑποστρέψαι*, id est, *μετὰ τὸ ὑποστρέψαι*. Vide Act. 2. a. 1. 43 Totum uictũ, *ὅλον τὸν βίον*: id est, id omne ex quo antè uictitabat. Nam apud idoneos etiã authores *βίος* pro *οὐσία* ponitur. Sed si Eusebio credimus, non fuit ista tam inops quin superfuerit unde statuã æneam sibi & Christo poneret Cæsareæ Philippi: unde nõnulli non minus futile quàm ineptũ argumentũ colligũt cõstituendæ suę idolomaniæ. Curari, *θεραπεύεσθαι*. alibi *τὸ θεραπεύειν* uertere solemus sanare: sed hoc loco propriè accipitur, quum agatur de remedijs quibus ad curandos morbos utuntur medici. Vide Matth. 4. d. 23. 46 Cognoui, *ἔγνων*: id est sensi, & percepi. Vul. & Eras. noui: id est, *οἶδα*. 50 Respondit ei, *ἀπεκρίθη αὐτῷ*, id est, principi synagogæ, non autẽ ipsius seruo: quod quia ambiguum est, Vul. & Eras maluerunt exprimere antecedẽs. 54 Eiectis foras omnibus, *ἐκβαλὼν ἔξω πάντας*. Vetus interpres hæc non legit: reperimus tamen in omnibus uetustis codicibus, si 2. & 8. excipias, quorum mirificus est cum Vul. editione consensus. Eras. ex Marco addita suspicatur. Nam, inquit, iam antè testatus est Lucas Iesum non passum esse quenquã eò ingredi ubi funus erat puellæ, præter patrẽ & matrem & tres discipulos. Verùm (quod Erasmi pace dixerim) ut hoc concedam, non tamẽ consequi uidetur, hæc addi non debuisse. Refertur enim illud ad eã turbã quæ cũ Iesu aduenerat. Quid igitur illis fiet quos plurimos domi reperit flẽtes ac eiulãtes, ut diserte scribit Marcus? Hi sunt scilicet à quibus deridebatur, & quos idcirco domo eiecit. Hoc quũ non consideraret Eras. aliũ hic nodum nectit, quomodo scilicet possit turba dici eiecta quã nõ passus sit ingredi. Sed, inquit, fieri potuit, ut in uestibulo cõstiterit turba, funus in interioribus ædib. positum fuerit. At ego existimo alios nõ esse passum ingredi, alios uerò intus repertos domo eiecisse: ut planè id sit quod aiunt, nodum in scirpo quærere.

A καὶ ἐπέστρεψε τὸ πνεῦμα αὐτοῦ, καὶ ἀνέστη παρα- 55 Tunc reuersus est spiritus eius, ac resurrexit il
χρῆμα. καὶ διέταξεν αὐτῇ δοθῆναι φαγεῖν. lico: & ipse iniunxit ut ei daretur cibus.
καὶ ἐξέστησαν οἱ γονεῖς αὐτῆς. ὁ δὲ παρήγγειλεν 56 Et perculsi sunt parẽtes eius: ipse uerò denun
αὐτοῖς μηδενὶ εἰπεῖν τὸ γεγονός. ciauit eis, ut nulli dicerent quod factum erat.

ΚΕΦΑΛ. Θ'. CAP. IX.

Συγκαλεσάμενος δὲ τοὺς δώδεκα μαθη- 1 COnuocatis autem Iesus duodecim discipu- *Apostolos mittit ad prædicandum Christus.*
τὰς αὐτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δύναμιν καὶ ἐξου- lis suis, dedit eis potestatem & authori- Matth. 10. a. 1
σίαν ἐπὶ πάντα τὰ δαιμόνια, καὶ νόσους θε- tatem in omnia dæmonia & morbos sa- Marc. 3. b. 13
ραπεύειν. nandi. & 6. a. 7

καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς κηρύσσειν τὴν βασιλείαν 2 Misitq; eos, ut prædicarent regnum Dei, & Matth. 10. a. 7
τοῦ θεοῦ, καὶ ἰᾶσθαι τοὺς ἀδυνατοῦντας. sanarent inualidos.

καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· μηδὲν αἴρετε εἰς τὴν ὁδόν, 3 Et ait ad eos: Nihil tollite ad iter, neque uir- Matth. 10. a. 9
μήτε ῥάβδον, μήτε πήραν, μήτε ἄρτον, μήτε ἀρ- gas, neq; peram, neq; panẽ, neq; pecuniam, ne- Marc. 6. b. 8
γύριον, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας ἔχειν. que binas tunicas habete.

καὶ εἰς ἣν ἂν οἰκίαν εἰσέλθητε, ἐκεῖ μένετε, καὶ 4 Et in quamcunque domum intraueritis, illic
ἐκεῖθεν ἐξέρχεσθε. manete, & illinc exite.

καὶ ὅσοι ἂν μὴ δέξωνται ὑμᾶς, ἐξερχόμενοι ἀπὸ 5 Et quicunque non receperint uos, exeuntes *Puluis pedum.*
τῆς πόλεως ἐκείνης, καὶ τὸν κονιορτὸν ἀπὸ τῶν πο- ex urbe illa, etiam puluerẽ à pedibus uestris ex- Infrà 10. b. 11
δῶν ὑμῶν ἀποτινάξατε εἰς μαρτύριον ἐπ' αὐτούς. cutite in testimonium aduersus eos. Matth. 10. b. 14
Marc. 6. b. 11
Act. 13. g. 51

ἐξερχόμενοι δὲ διήρχοντο κατὰ τὰς κώμας, εὐ- 6 Exeuntes igitur obibãt singulos uicos, euan-
B αγγελιζόμενοι καὶ θεραπεύοντες πανταχοῦ. gelizantes & sanantes ubique.

ἤκουσε δὲ Ἡρῴδης ὁ τετραρχης τὰ γινό- 7 Audiuit autem Herodes tetrarcha omnia *Populi de Christo opinio.*
μενα ὑπ' αὐτοῦ πάντα, καὶ διηπόρει, quę fiebant ab eo: & hæsitabat, propterea quòd Matth. 14. a. 1
διὰ τὸ λέγεσθαι ὑπό τινων, ὅτι Ἰωάννης ἐγή- dicebatur à quibusdam quòd Ioannes surrexis- Marc. 6. b. 14
γερται ἐκ νεκρῶν. set à mortuis:

ὑπό τινων δέ, ὅτι Ἠλίας ἐφάνη· ἄλ- 8 A quibusdam uerò, quòd Elias apparuisset:
λων δέ, ὅτι προφήτης εἷς τῶν ἀρχαίων ἀνέ- ab alijs autem, quòd propheta quispiam ex an-
στη. tiquis resurrexisset.

καὶ εἶπεν ὁ Ἡρῴδης· Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφά- 9 Tunc ait Herodes: Ioannem ego decollaui:
λισα, τίς δέ ἐστιν οὗτος, περὶ οὗ ἐγὼ ἀκούω τοιαῦ- quis est autem iste, de quo ego talia audio? Et
τα; καὶ ἐζήτει ἰδεῖν αὐτόν. quærebat uidere eum.

καὶ ὑποστρέψαντες οἱ ἀπόστολοι, διηγήσαντο 10 Reuersi autem Apostoli narrauerunt illi *Satiãtur 5000 uirorum quinq; panibus.*
αὐτῷ ὅσα ἐποίησαν. καὶ παραλαβὼν αὐτούς, quæcunque fecerant. Tunc ipsis assumptis, se- Matth. 14. b. 13
ὑπεχώρησε κατ' ἰδίαν εἰς τόπον ἔρημον πόλε- cessit priuatim in locum desertum urbis quę uo- Marci 6. c. 35
ως καλουμένης Βηθσαϊδά. catur Bethsaida.

οἱ δὲ ὄχλοι γνόντες, ἠκολούθησαν αὐτῷ· 11 Sed quum hoc cognouisset turba, sequuta est

IN CAPVT IX.

1 Duodecim discipulis suis, τοὺς δώδεκα μαθητὰς αὐτοῦ. In octauo codice legimus, τοὺς δώδεκα ἀποστόλους, id est duodecim Apostolis, sensu nihil uariato. Placuit tamen annotare, ne quis temerè Veterem interpretem reprehendat. Theophylactus autem simpliciter legit, τοὺς δώδεκα. 2 Et sanarent, καὶ ἰᾶσθαι. Hic libuit quasi παρέργως subijcere quę Theophylactus sanctè ac piè in hũc locum annotauit, his uerbis: Ἀπὸ τὴν τῶν θαυμασίων ἐπιχειρισμένος, τῇ ἑαυτοῦ σο-
C φίᾳ καὶ διακωμῳδεῖ αὐτά. τὸ γὰρ ῥήγνυμα διὰ δακμάτων βιβλιοῦται, ἤτοι δακμάζα διὰ τοῦ ῥηγνύμα[τος]. πολλοὶ γὰρ πολλάκις δακμάζα ἐποίησαν ἀπὸ δαιμόνων, ἀλλ' ὅπως ἀπὸ αὐτῶν τὸ ῥήγνυμα ὑγιὲς. διὸ οὐδὲ τὰ δακμάζα αὐτῶν ἀπὸ θεοῦ. Hæc considerent qui miracula separant à uerbo. 3 Virgas, ῥάβδους. Sic scriptum inuenimus in omnibus uetustis exemplaribus, præter octauum, quod cum Vetere editione legit ῥάβδον, id est uirgam. Vide Matth. 10. b. 10. Binas tunicas, ἀνὰ δύο χιτῶνας. Particula ἀνὰ distributionem declarat hoc loco, deerat autem in octauo codice. Habete, ἔχειν, id est ἔχητε, enallage Græcis familiari: quamuis sanè dura sit, quum præcedat αἴρητε, & μένητε subsequatur. Itaq; in octauo codice scriptum erat ἔχητε. in alio uerò simpliciter scriptũ erat, μήτε ἀνὰ δύο χιτῶνας, ita scilicet ut αἴρητε repetat ἀπὸ τοῦ ἐντεῦθεν. 4 Et illinc exite, κἀκεῖθεν ἐξέρχεσθε. In nono codice scriptũ erat, καὶ ἐκεῖθεν μὴ ἐξέρχεσθε. & ne illinc exeatis: quod in nonnullis etiam Veteris editionis exemplaribus legitur, & à Valla & Erasmo reprehenditur. Mihi uerò, etiamsi negationem addideris, uidetur eadem manere sententia. Nam in summa prohibet Dominus ne hospitium mutent. iubet igitur ut ex ciuitate aliqua discessuri, illinc exeant quò primùm diuerterint: aut uetat ne quum aliquò semel ingressi fuerint, inde exeant ad alium scilicet quærendum hospitem. 6 Obibant, διήρχοντο. & Erasmus, circumibant, id est, περιῄεσαν. Cæterùm τὸ διέρχεσθαι alibi uertimus transire, hic interpretari maluimus obire, quòd paulo melius uideatur conuenire hæc significatio. Singulos uicos, κατὰ κώμας. Vul. & Eras. per castella. Ego exprimendam putaui particulam distributiuam. 7 Hęsitabat, διηπόρει. Hęsitãdi uerbum uidetur potius respondere τῷ ἀπορεῖσθαι. sed tamen satis commodè exprimit τὸ διαπορᾶν, quum de ijs dicatur qui ita perplexi & impediti quasi in luto tenentur, ut exitum nõ inueniant, quod Græcis declarat πόρου ἀφίσιον. Huius rei uerum exemplum qui requirit, consideret quid moliti sint aduersarij ueritatis nostra memoria, & quàm uaria subinde cõsilia frustrà captẽt.

10 Vrbis quæ uocatur Bethsaida, πόλιν καλουμένου βηθσαϊδά. Vulgata, qui est Bethsaidę, τὴν βηθσαϊδά. In nõnullis codicibus legimus βηθσαϊδάν. Cæterùm dicitur desertum esse eius ciuitatis, à qua cognominabatur: quòd scilicet aut in eius agro esset, aut occurreret ijs qui Tiberiade proficiscebantur in eam urbẽ. Quomodo autẽ accipienda sit dictio κατ' ἰδίαν apud alios Euãgelistas in huius historiæ narratione, & qua ratione Matthęus & Marcus cũ Ioãne concilientur, dicemus Ioan. 6.

11 Illuc

eum: ipſe autem excepit eos, & loquebatur eis de regno Dei: & eos qui ſanatione opus habebant, ſanabat.

Matth.14.b.16 Marc.6.e.35 Ioan. 6.a 5

Dies autem cœperat inclinare: & accedentes duodecim, dixerunt ei: Dimitte turbam, ut abeuntes in circumiacentes uicos & agros, illuc diuertant, & inueniant cibaria: nam hic in loco deſerto ſumus.

Ait autem ad eos: Vos date ipſis quo ueſcantur. Ipſi uerò dixerunt: Non ſunt nobis pluſquàm quinq; panes & duo piſces, niſi nos profecti emamus toti huic populo eſcas.

Aderant enim quaſi uiri quinquies mille. Ait autẽ ad diſcipulos ſuos: Facite ut ipſi diſcũbant in ſingulo quoq; diſcubitu quinquageni.

Ipſi igitur ita fecerũt, & diſcubuerũt *illi* omnes.

Ipſe uerò acceptis quinque illis panibus & duobus piſcibus, ſuſpiciens in cœlum, benedixit eis, & fregit, deditq; diſcipulis, ut apponerent turbæ.

Comederũt igitur omnes *illi*, & ſaturati ſunt: & ſublatum eſt quod ſuperfuit ipſis fragmentorum, cophini duodecim.

Vulgi opinio de Chriſto. Matth. 16. b.31 Marc.8.c.27

Et factum eſt, quum ipſe ſolus eſſet orans, erant cum eo diſcipuli, interrogauitq; eos, dicens, Quem me dicit eſſe turba?

καὶ δεξάμενος αὐτοὺς, ἐλάλει αὐτοῖς περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς χρείαν ἔχοντας θεραπείας ἰᾶτο. A

ἡ δὲ ἡμέρα ἤρξατο κλίνειν. προσελθόντες δὲ οἱ δώδεκα, εἶπον αὐτῷ· ἀπόλυσον τὸν ὄχλον, ἵνα ἀπελθόντες εἰς τὰς κύκλῳ κώμας, καὶ τοὺς ἀγροὺς καταλύσωσι, καὶ εὑρωσιν ἐπισιτισμόν, ὅτι ὧδε ἐν ἐρήμῳ τόπῳ ἐσμέν.

εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς· δότε αὐτοῖς ὑμεῖς φαγεῖν. οἱ δὲ εἶπον· οὐκ εἰσὶν ἡμῖν πλεῖον ἢ ὡσεὶ ἄρτοι, καὶ δύο ἰχθύες, εἰ μήτι πορευθέντες ἡμεῖς ἀγοράσωμεν εἰς πάντα τὸν λαὸν τοῦτον βρώματα.

ἦσαν γὰρ ὡσεὶ ἄνδρες πεντακισχίλιοι. εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, κατακλίνατε αὐτοὺς κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα.

καὶ ἐποίησαν οὕτω, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες.

λαβὼν δὲ τοὺς πέντε ἄρτους, καὶ τοὺς δύο ἰχθύας, ἀναβλέψας εἰς τὸν οὐρανὸν, εὐλόγησεν αὐτοὺς, καὶ κατέκλασε, καὶ ἐδίδου τοῖς μαθηταῖς παραθεῖναι τῷ ὄχλῳ.

καὶ ἔφαγον, καὶ ἐχορτάσθησαν πάντες, καὶ ἤρθη τὸ περισσεῦσαν αὐτοῖς κλασμάτων, κόφινοι δώδεκα. B

καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν προσευχόμενον κατὰ μόνας, συνῆσαν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ, καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς, λέγων· τίνα με λέγουσιν οἱ ὄχλοι εἶναι;

12 *Illuc* diuertant, διαταλύσωσιν. Alibi τὸ καταλύειν conuertimus diſſoluere, quæ eſt propria huius uerbi declaratio. Translatitiè autem accipitur pro recipere ſe in diuerſoriũ: ſed de ijs tamen propriè dicitur qui curru iter conficiunt, quia nimirum equos ſoluunt quum ad diuerſorium uentum eſt. qua ſignificatione uidetur Martialis uti interiungendi uocabulo. Apud Latinos autem, qui in hoſpitium aut potius tabernã concedunt, dicuntur diuertere, quòd de uia deflectant: & hoſpitia ipſa, diuerſoria uocantur ſimili ratione. Cibaria, ἐπισιτισμόν. Vulgata & Eraſmus, eſcas, βρώματα. Eſt autem ὠνησιτισμὸς proprie, ut exiſtimo, militare uocabulum, & id declarat quod Latini frumentationem dicunt. 13 Plus, πλεῖον. Eraſ. plures: id eſt, πλείους. quum in Frobenij editione legatur πλέον. Cic. Opiniones quum tam uariæ ſint, alterum fieri poteſt, ut earũ nulla: alterum certè non poteſt, ut plus una uera ſit. Terent. Ancillas ſecum adduxit plus decem. Niſi, εἰ μήτι. Sic ſæpe in eclipſi adhibẽtur eiuſmodi particulæ ex cõmuni uſu loquendo. Poteſt autem hoc modo expleri ſententia: Non ſunt nobis plus quàm quinq; panes & duo piſces. Itaq; non poſſumus eis dare quo ueſcantur, niſi fortè profecti, &c. Sed hoc præterea notandum eſt, hanc formulam loquẽdi ferè uſurpari quoties abſurdum quippiã aut ἀδιάφορον ſequi ſignificatur. ideo ſubijcitur, ἦσαν γάρ, aderant enim: quibus uerbis Lucas cauſam affert cur hoc diſcipuli tam abſurdum iudicarint. Toti huic populo, τὸν παντα τὸν λαὸν τοῦτον, Hebr. לכל חעם חזה: id eſt, qui toti huic populo ſufficiat. Vulg. & Eraſ. ad uerbum, in omnẽ hunc populum. qua ſignificatione interdum etiam uſurpatur præpoſitio In apud Latinos: ſed ita ferè, ut rei potius quàm perſonæ declarandæ adhibeatur: ut apud Terent. reperias, Emptos piſciculos in cœnam ſeni. Quidã nuper conuertit, ad omnem hunc populum: cuius loquutionis exemplum nuſquam reperi. Sed hæc fortaſsis παρήγαγε. 14 Aderant enim, ἦσαν γάρ. Vul. & Eraſ. Erant autẽ, ἦσαν δέ, contra omnium codicũ fidem. In ſingulo quoq; diſcubitu quinquageni, κλισίας ἀνὰ πεντήκοντα. Κλισίας uocat Lucas, quæ συμπόσια uocantur Marci 6. e. 39. ubi expoſuimus hanc loquendi formulam. 15 Diſcubuerunt *illi* omnes, καὶ ἀνέκλιναν ἅπαντες. Sic ſcriptum inuenio in Veteris editionis pleriſq; exemplaribus: quam lectionẽ magis probo, quàm ſi ἀνέπεσαν legas: & interpreteris, fecerunt omnes diſcũbere. quãuis eiuſmodi repetitiones ſint Hebræis familiares. 16 Benedixit eis, εὐλόγησεν αὐτοὺς. In 2. codice legimus προσηύξατο καὶ ἐκάτικλασε, precatus eſt, & fregit. Apud Ioan. uerò in huius hiſtorię narratione 6.b.11. ſcriptum eſt, καὶ εὐχαριστήσας ἔδωκε. & gratijs actis, dedit. Itaq; non dubiũ eſt quin εὐλογεῖν hoc loco ſignificet τὸ εὐχαριστεῖν, id eſt, gratias agere. Quia tamẽ additur relatiuũ αὐτοὺς, & nimis abſurdum fuerit cogitare Chriſtum egiſſe panibus gratias, aut precatũ eſſe panes ac piſces, emollienda eſt hæc interpretatio. Dicitur ergo panibus benedixiſſe, id eſt de his panibus ac piſcibus gratias egiſſe Deo Patri, & ſimul eum precatus ut tãtilla panum ac piſciũ copia tantã multitudinem paſceret: deniq; ut totum hoc cõuiuium ad Dei gloriã referretur. Sic de Samuele dicitur Sam. 9. b.13. יברך חובח: id eſt, benedicere ſolet ſacrificio. & Paulus 1. Tim. 4. b. 5. cibus dicitur ſanctificari uerbo & oratione, ſiue gratiarũ actione. Vtrumq; enim ibi coniũgit Apoſtolus, ut hic quoq; coniungendum eſt. Nam partim pro cibo præſtito aguntur Deo gratiæ: partim autem petitur ut purè & ſobriè eo uti liceat, ut reliquã uitam in Dei cultu conſumamus. inde factum, ut Chriſtiani dicãtur benedicere menſæ, & conſecrare mẽſam: quũ tamen hæc benedictio non ad ipſos cibos, ſed ad Deũ potius & conuiuas pertineat. in poculo uerò benedictionis, cui benedicimus, ut ſcribitur 1. Corinth. 10. d. 16. ut ipſum benedicendi uerbũ poſsit eodem modo explicari, tamen prorſus diuerſus eſt benedictionis finis, ut ſuo loco explicabimus. Deditq;, καὶ ἐδίδου. Vul. & Eraſ. & diſtribuit, καὶ μετεδίδου. 18 Solus, κατὰ μόνας, id eſt ſeorſim à turba: niſi malimus exponere ἐν τῷ εἶναι, quũ fuiſſet, ut ſuprà 8. f. 40. ἐν τῷ ὑποστρέψαι, quũ reuertiſſet: aut fortaſsis quũ ſolus oraret, interuenerũt diſcipuli. Diſcipuli, οἱ μαθηταὶ. Vul. & Eraſ. & diſcipuli, καὶ οἱ μαθηταὶ, quum ne in Frobeniana quidẽ editione addatur καὶ. cui certè nullus hic locus eſt. Nam ita ſignificaretur alios præterea affuiſſe: quod ſi uerũ eſt, quî dici poſsit Chriſtus fuiſſe κατὰ μόνας: 23 Quotidie,

A οἱ δὲ ἀποκριθέντες εἶπον, Ἰωάννην τὸν βαπτιστὴν· ἄλλοι δὲ Ἠλίαν, ἄλλοι δὲ ὅτι προφήτης τις τῶν ἀρχαίων ἀνέστη. 19 Ipsi autem respõderunt & dixerunt, Ioānem Baptistam: alij autē Eliam: alij uerò, quòd propheta quispiam ex antiquis resurrexit. *Confessio Apostolorum.*

εἶπε δὲ αὐτοῖς· ὑμεῖς δὲ τίνα με λέγετε εἶναι; ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος, εἶπε· τὸν χριστὸν τοῦ θεοῦ. 20 Dixit autem eis: Vos uerò quem me esse dicitis? Respondens autem Simon Petrus, dixit: Christum illum Dei.

ὁ δὲ ἐπιτιμήσας αὐτοῖς, παρήγγειλε μηδενὶ εἰπεῖν τοῦτο, 21 Ipse uerò interminatus eis, denunciauit ut nulli hoc dicerent,

εἰπών, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ἀρχιερέων καὶ γραμματέων, καὶ ἀποκτανθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐγερθῆναι. 22 Dicens: Oportet filium hominis multa pati, & reprobari à Senioribus & principibus Sacerdotum & Scribis, & occidi, & tertia die susciatari. Matth. 17. d. 22 Marc. 8. c. 31

εἶπε δὲ πρὸς πάντας· εἴ τις θέλει ὀπίσω μου ἐλθεῖν, ἀπαρνησάσθω ἑαυτὸν, καὶ ἀράτω τὸν σταυρὸν αὐτοῦ καθ' ἡμέραν, καὶ ἀκολουθείτω μοι. 23 Dicebat autem ad omnes: Si quis uult post me uenire, abneget semetipsum, & tollat crucē suam quotidie, & sequatur me. *Abnegare seipsum.* *Crux.* Infrà 14. f. 27

ὃς γὰρ ἂν θέλῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει αὐτήν· ὃς δ' ἂν ἀπολέσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἕνεκεν ἐμοῦ, οὗτος σώσει αὐτήν. 24 Quisquis enim uoluerit animam suam seruare, perdet illā: quisquis uerò perdiderit animam suam causa mea, iste seruabit eam. Matth. 10. d. 38 & 16. d. 24 Marc. 8. d. 35

τί γὰρ ὠφελεῖται ἄνθρωπος κερδήσας τὸν κόσμον ὅλον, ἑαυτὸν δὲ ἀπολέσας, ἢ ζημιωθείς; 25 Quid enim iuuat hominē, si lucretur uniuersum mūdū, se aūt ipsum perdat, aut *seipso* multet? *Perdere animā.* Infrà 17. g. 33 Matth. 10. d. 39 & 16. d. 25 Marc. 8. d. 35

B ὃς γὰρ ἂν ἐπαισχυνθῇ με, καὶ τοὺς ἐμοὺς λόγους, τοῦτον ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐπαισχυνθήσεται, ὅταν ἔλθῃ ἐν τῇ δόξῃ αὐτοῦ καὶ τοῦ πατρὸς καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων. 26 Nam qui erubuerit me ac meos sermones, eū Filius hominis erubescet quando uenerit cū gloria sua & Patris, sanctorumq; angelorum. Matth. 10. d. 33 Marc. 8. d. 38 Luc. 12. b. 9 1. Tim. 2. b. 12 *Erubescere Christum.* Infrà 12. b. 9 Matth. 16. d. 26 Marc. 9. d. 36

λέγω δὲ ὑμῖν ἀληθῶς, εἰσί τινες τῶν ὧδε ἑστηκότων, οἵτινες οὐ μὴ γεύσονται θανάτου, ἕως ἂν ἴδωσι τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. 27 Dico autem uobis uerè, sunt quidam ex ijs qui hic adstant, qui nequaquam gustabūt mortem, usquedum uiderint regnum Dei. Matth. 16. d. 28 Marc. 9. a. 1

ἐγένετο δὲ μετὰ τοὺς λόγους τούτους ὡσεὶ ἡμέραι ὀκτώ, καὶ παραλαβὼν τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, ἀνέβη εἰς τὸ ὄρος προσεύξασθαι. 28 Factum est autem, post hæc uerba quasi dies octo *interceſſerant*, quum assumptis Petro & Ioanne & Iacobo, ascendit in montem, ut oraret. Matth. 27. a. 2 Marc. 9. a. 2

καὶ ἐγένετο ἐν τῷ προσεύχεσθαι αὐτὸν, τὸ εἶδος τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἕτερον, καὶ ὁ ἱματισμὸς αὐτοῦ λευκὸς ἐξαστράπτων. 29 Et facta est inter orandum species uultus eius alia, & uestitus eius albus *ac* emicans. *Transfiguratio Christi.*

καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο συνελάλουν αὐτῷ, οἵτινες ἦσαν Μωσῆς καὶ Ἠλίας, 30 Et ecce duo uiri colloquebantur cum eo, qui erant Moses & Elias.

οἳ ὀφθέντες ἐν δόξῃ, ἔλεγον τὴν ἔξοδον αὐτοῦ ἣν ἤμελλε πληροῦν ἐν Ἰερουσαλήμ. 31 Qui uisi cum gloria, dicebāt ipsius exitū, quo futurum erat, ut defungeretur in Hierusalem.

ὁ δὲ Πέτρος καὶ οἱ σὺν αὐτῷ ἦσαν βεβαρημένοι ὕπνῳ. διαγρηγορήσαντες δὲ εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ τοὺς δύο ἄνδρας τοὺς συνεστῶτας αὐτῷ. 32 Petrus uerò & qui cum ipso erant, grauati erant somno: quum autem euigilassent, uiderūt gloriā eius, & duos illos uiros qui stabāt cū eo.

C καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαχωρίζεσθαι αὐτοὺς ἀπ' αὐτοῦ, εἶπεν ὁ Πέτρος πρὸς τὸν Ἰησοῦν· ἐπιστάτα, καλόν ἐστιν ἡμᾶς ὧδε εἶναι· καὶ ποιήσωμεν σκηνὰς τρεῖς, μίαν σοὶ, καὶ Μωσεῖ μίαν, καὶ μίαν Ἠλίᾳ, μὴ εἰδὼς ὃ λέγει. 33 Et factum est, quū illi discessissent ab eo, ait Petrus ad Iesum: Magister, bonum est nos hic esse: faciamus igitur tria tabernacula, unū tibi, & unum Mosi, & unum Eliæ: nesciens quid diceret.

23 Quotidie, καθ' ἡμέραν. Hoc neq; apud alios Euangelistas additur, neq; legitur in Complutensi editione & uetustis codicibus 4. 6. 9. 12. 14. neq; explicatur à Theophylacto. Est tamen magna horum uerborum emphasis, quibus scilicet significatur, fore ut sicut dies diem consequitur, ita crux crucem excipiat. 25 Si lucretur, κερδήσας: id est, ἐὰν κερδήσῃ, ut Matthæus & Marcus loquuntur. Sic enim resoluendum est interdum participium apud Græcos, ut in illo Homeri uersiculo Iliad. ί. ἴσον μοῖρα μένοντι: id est, ἐὰν τις μένῃ. Subijcitur enim, καὶ εἰ μάλα τίς περ ἀμείνων 26 Erubuerit, ἐπαισχυνθῇ. Optarim, inquit in hūc locū Eras. Latinū esse quod posuit Vetus interpres. At qui sic Cic. in Salust. Non erubuit ora uestra. & Virg. Aeneid. 2. — Sed iura fidēq; Supplicis erubuit. Nunquid igit hoc Latinū non est? 28 Dies octo *interceſſerant*, ἡμέραι ὀκτώ. Eras. diebus octo, ἡμέραις ὀκτώ. Ego malui constructionem explere. Quomodo uerò cum Matthæo & Marco conciliandus sit Lucas, diximus Mar. 9. a. 2. 31 Exitum, τὴν ἔξοδον. Vulgata & Erasmus, excessum. rectè quidem & eleganter, sed ambiguè. Itaq; nonnulli hac ambiguitate decepti, quòd Græca ignorarent, perinde sunt interpretati, ac si ὑπαρσιν declararet: nonnulli rursus, tanquam excellentiam ac præstantiam, id est ἐξοχὴν aut ὑπεροχὴν significet. Accipitur autem Exitus pro morte apud idoneos etiam authores, ut annotat Valla. Quo futurum erat, ut defungeretur, ἣν ἤμελλε πληροῦν. Vulgata & Erasmus ad uerbum, quem cōpleturus erat. Ego malui synonymum quærere, quo tamen optimè declaratur uerbi Græci emphasis. Fuit enim mors illa omnium acerbissima instar muneris imposita Christo, quo ipse non minus promptè quàm fideliter est defunctus, ita ut omnes Mediatoris partes impleuerit. 32 Quum euigilassent, διαγρηγορήσαντες. Vulgata & Erasmus, experrecti, διαγρηγορότες.

Hæc autem ipso loquẽte, facta est nubes quę inumbrauit eos: timuerunt autem dum ingrederentur in nubem.

34 ταῦτα δὲ αὐτοῦ λέγοντος, ἐγένετο νεφέλη, καὶ ἐπεσκίαζεν αὐτούς. ἐφοβήθησαν δὲ ἐν τῷ εἰσελθεῖν εἰς τὴν νεφέλην. A

Audiẽdus Christus.

Et uox facta est è nube, dicens: Iste est filius ille meus dilectus: ipsum audite.

35 καὶ φωνὴ ἐγένετο ἐκ τῆς νεφέλης, λέγουσα· οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, αὐτοῦ ἀκούετε.

Et quum facta fuisset illa uox, inuentus est Iesus solus: ipsi autem siluerunt, & nulli dixerunt per id tempus quicquam eorum quæ uiderant.

36 καὶ ἐν τῷ γενέσθαι τὴν φωνήν, εὑρέθη ὁ Ἰησοῦς μόνος· καὶ αὐτοὶ ἐσίγησαν, καὶ οὐδενὶ ἀπήγγειλαν ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις οὐδὲν ὧν ἑωράκασιν.

Lunaticus sanatur.
Matth. 17. b. 14
Marc. 9. c. 17

Factum est autem sequenti die, quum ipsi descendissent de monte, occurrit ei turba multa.

37 Ἐγένετο δὲ ἐν τῇ ἑξῆς ἡμέρᾳ, κατελθόντων αὐτῶν ἀπὸ τοῦ ὄρους, συνήντησεν αὐτῷ ὄχλος πολύς.

Et ecce, quidam è turba exclamauit, dicens: Magister, deprecor te, respice ad filium meum: nam unigenitus est mihi:

38 καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ἀπὸ τοῦ ὄχλου ἀνεβόησε, λέγων· διδάσκαλε, δέομαί σου ἐπίβλεψον ἐπὶ τὸν υἱόν μου, ὅτι μονογενής ἐστί μοι.

Et ecce, spiritus capit eum, & erepentè clamat, & discerpit eum cum spuma, & uix discedit ab eo, conterens eum.

39 καὶ ἰδοὺ πνεῦμα λαμβάνει αὐτόν, καὶ ἐξαίφνης κράζει, καὶ σπαράσσει αὐτὸν μετὰ ἀφροῦ, καὶ μόγις ἀποχωρεῖ ἀπ' αὐτοῦ συντρίβον αὐτόν.

Et deprecatus sum discipulos tuos ut eiicerẽt ipsum: sed non potuerunt.

40 καὶ ἐδεήθην τῶν μαθητῶν σου, ἵνα ἐκβάλωσιν αὐτό, καὶ οὐκ ἠδυνήθησαν.

Infidelitas Apostolorum.

Respondens autem Iesus, ait: O natio infidelis & peruersa, usquequò tandem ero apud uos, ac tolerabo uos? Adduc filium tuum huc.

41 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· ὦ γενεὰ ἄπιστος καὶ διεστραμμένη, ἕως πότε ἔσομαι πρὸς ὑμᾶς, καὶ ἀνέξομαι ὑμῶν; προσάγαγε ὧδε τὸν υἱόν σου. B

Quum adhuc autem accederet, lacerauit eum dæmonium, & discerpsit. obiurgauit autem Iesus spiritum impurũ, & sanauit puerum: & reddidit eum patri suo.

42 ἔτι δὲ προσερχομένου αὐτοῦ ἔρρηξεν αὐτὸν τὸ δαιμόνιον, καὶ συνεσπάραξεν. ἐπετίμησε δὲ ὁ Ἰησοῦς τῷ πνεύματι τῷ ἀκαθάρτῳ, καὶ ἰάσατο τὸν παῖδα, καὶ ἀπέδωκεν αὐτὸν τῷ πατρὶ αὐτοῦ.

Percellebantur autem omnes super magnifica uirtute Dei. omnibus uerò mirantibus super omnibus quæ faciebat, dixit ad discipulos suos:

43 ἐξεπλήσσοντο δὲ πάντες ἐπὶ τῇ μεγαλειότητι τοῦ θεοῦ. πάντων δὲ θαυμαζόντων ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ·

De morte sua prædicit Apostolos Christus.
Matth. 17. d. 22
Marc. 9. c. 35

Reponite uos in aures uestras sermones istos: futurum est enim, ut Filius hominis tradatur in manus hominum.

44 θέσθε ὑμεῖς εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν τοὺς λόγους τούτους. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου μέλλει παραδίδοσθαι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων.

Ipsi uerò ignorabant dictum istud, eratq; occultum ipsis, ut non sentirent illud: & timebant eum interrogare de hoc dicto.

45 οἱ δὲ ἠγνόουν τὸ ῥῆμα τοῦτο, καὶ ἦν παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν, ἵνα μὴ αἴσθωνται αὐτό· καὶ ἐφοβοῦντο ἐρωτῆσαι αὐτὸν περὶ τοῦ ῥήματος τούτου.

De primatu contentio Apostolorum.
Matth. 18. a. 1
Marc. 9. c. 33

Ingressa est autem ratiocinatio in eos, quis eorum maximus esset.

46 Εἰσῆλθε δὲ διαλογισμὸς ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς ἂν εἴη μείζων αὐτῶν.

Iesus autem ratiocinatione uisa cordis ipsorũ, accepit puerulum, statuitq; eum iuxta se.

47 ὁ δὲ Ἰησοῦς ἰδὼν τὸν διαλογισμὸν τοῦ καρδίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενος παιδίου, ἔστησεν αὐτὸ παρ' ἑαυτῷ.

Pueri.

Et ait eis: Quicunq; exceperit puerulum hũc nomine meo, me excipit: & quicũq; me exceperit, excipit eum qui me misit. nam qui minimus est inter uos, iste erit magnus.

48 καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ὃς ἐὰν δέξηται τοῦτο τὸ παιδίον ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐμὲ δέχεται· καὶ ὃς ἐὰν ἐμὲ δέξηται, δέχεται τὸν ἀποστείλαντά με. ὁ γὰρ μικρότερος γὰρ πᾶσιν ὑμῖν ὑπάρχων, οὗτος ἔσται μέγας. C

Ejiciens dæmonia in nomine Christi.
Marc. 9. f. 38

Respondẽs aũt Ioānes, ait: Magister, uidimus quendam sub nomine tuo eiicientẽ dęmonia, & prohibuimus eũ: quia te non sequitur nobiscum.

49 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰωάννης εἶπεν· ἐπιστάτα, εἴδομέν τινα ἐπὶ τῷ ὀνόματί σου ἐκβάλλοντα τὰ δαιμόνια, καὶ ἐκωλύσαμεν αὐτόν, ὅτι οὐκ ἀκολουθεῖ μεθ' ἡμῶν.

36 Per id tẽpus, ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις. Vul. & Eras. ad uerbum, in diebus illis. Hunc autẽ Hebraismum quum alibi sæpe retinuerimus, hic mutauimus, quod diserte dicat Marcus, discipulos nõ aliquot diebus duntaxat tacuisse, sed usquequò Christus resurrexisset. 39 Conterens, συντρίβον. Vul. & Eras. dilanians, διασπαράσσον. in nonnullis codicibus legit Eras. συντρίβοντες: id est, atterẽte seu cõterente. Nam ut in morbo etiã comitiali accidit, solent isti in membrorum cõuulsione caput cæteraq; mẽbra terrę illidere, ita ut sese totos atterant. 42 Lacerauit, ἔρρηξεν. Vul. elisit: id est, ἔρριψεν, ut existimat Eras. uel potius ἐξέβαλεν. 43 Magnifica uirtute, μεγαλειότητι. Vul. magnitudine, μεγέθει. Eras. magnificẽtia, μεγαλοπρεπείᾳ. Ego periphrasim usurpaui necessariò. Nam ut solent mirifica illa Christi facta uocari μεγαλεῖα, ita uirtus illa cœlestis istorũ operum effectrix, μεγαλειότης dicitur. 44 In aures uestras, εἰς τὰ ὦτα ὑμῶν: id est, attendite diligenter, & semel audita conseruate. Vul. in cordibus uestris, εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, pro quo dicere solet Homerus: -σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλευ σῇσιν. & Virgilius: - memori quæ condita mente teneto. 45 Occultum ipsis, παρακεκαλυμμένον ἀπ' αὐτῶν. Sic usurpatur apud Hebræos, נכחד, ut Psal. 68. a. 6. quũ Latini potius tertio casu utantur. Vul. & erat uelatum ante eos: ut legisse uideatur, ἐμπροσθεν αὐτῶν. Erasmus, absconditum ab illis: quæ interpretatio etiã ambigua est. 47 Visa, ἰδὼν. Quod oculorum est, ad animum trãsfertur: quemadmodum etiam paulo antè positum est, αἰσθάνωνται pro συνιῶσι, id est, sentire pro intelligere. in nõnullis autem codicib. legitur εἰδὼς, quum sciret. 48 Erit, ἔσται. Vul. legit ἐστὶν, est: in præsenti. quam lectionem magis sinceram esse puto. Sed & pro τοῦτο τὸ παιδίον, hunc puerulum, fortasis legendum est τοιοῦτο παιδίον, huiusmodi puerulum.

50 Tunc

A καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, μὴ κωλύετε· ὃς γὰρ 50
οὐκ ἔστι καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν ἐστιν.

ἐγένετο δὲ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς 51
ἀναλήψεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς τὸ πρόσωπον αὐτοῦ
ἐστήριξε τοῦ πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ,

καὶ ἀπέστειλεν ἀγγέλους πρὸ προσώπου αὐτοῦ. καὶ 52
πορευθέντες εἰσῆλθον εἰς κώμην Σαμαρειτῶν, ὥστε
ἑτοιμάσαι αὐτῷ.

καὶ οὐκ ἐδέξαντο αὐτόν, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν 53
πορευόμενον εἰς Ἱερουσαλήμ.

ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ Ἰάκωβος καὶ Ἰωάν- 54
νης, εἶπον· κύριε, θέλεις εἴπωμεν πῦρ καταβῆναι
ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἀναλῶσαι αὐτούς, ὡς καὶ Ἠλίας
ἐποίησε;

στραφεὶς δὲ ἐπετίμησεν αὐτοῖς, καὶ εἶπεν, οὐκ οἴ- 55
δατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς·

ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώ- 56
πων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι. καὶ ἐπορεύθησαν εἰς
ἑτέραν κώμην.

ἐγένετο δὲ πορευομένων αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ, εἶπέ 57
B τις πρὸς αὐτόν, ἀκολουθήσω σοι ὅπου ἂν ἀπέρ-
χῃ, κύριε.

καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· αἱ ἀλώπεκες φωλεοὺς ἔχου- 58
σι, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατασκηνώσεις· ὁ δὲ
υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἔχει ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνῃ.

εἶπε δὲ πρὸς ἕτερον, ἀκολούθει μοι. ὁ δὲ εἶπε, κύ- 59
ριε, ἐπίτρεψόν μοι ἀπελθόντι πρῶτον θάψαι τὸν
πατέρα μου.

Tunc ait ad eum Iesus: Ne prohibeatis *illum*: qui enim non est aduersum nos, pro nobis est.

Factum est autem, quum aduenissēt tempus quo sursum reciperetur, tum ipse sese obfirmauit ut proficisceretur in Ierusalem.

Misitq; nuncios ante faciem suam: qui profecti ingressi sunt in uicum Samaritanorum, ut parrarent ei *hospitium*. *Samaritani nolunt Christum suscipere.* 4.Reg.8.b.10. & 12.

Sed *illi* non receperunt eum, quòd habitum præferret proficiscentis in Ierusalem.

Quum autem *hoc* uidissent discipuli eius Iacobus & Ioannes, dixerunt: Domine, uis dicamus ut ignis descendat è cœlo, & consumat eos, ut etiam Elias fecit? *Vindicta.*

Sed conuersus Iesus obiurgauit eos, dicens: Nescitis cuius spiritus uos sitis.

Filius enim hominis non uenit ut perderet animas hominum, sed ut seruaret. Abierunt igitur in alium uicum. *Christus saluator.* Matth.8.c.19.

Factum est autem, proficiscētibus ipsis, in uia dixit quidam ad eum: Sequar te quocunq; ieris, Domine. *Sequens Christum ob diuitias.*

Dixit autem ei Iesus: Vulpes lustra habent, & uolucres cœli, nidos: Filius autē hominis non habet ubi caput reclinet.

Ait autem ad alium *quendam*, Sequere me. Ille uerò dixit: Domine, permitte mihi ut prius abeam ac sepelíam patrem meum. *Sequens Christum Euangelista omnia reliquat.* Matth.8.c.21.

50 Ne prohibeatis *illum*, μὴ κωλύετε. In duobus exemplaribus statim subijcitur, ὁ γὰρ ἔστι καθ' ὑμῶν, non est enim contra uos. Deinde subijcitur, ὃς γὰρ οὐκ ἔστι. 51 Quum adueniſſet, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι. Vulg. & Eras. ad uerbū, dum compleretur. Vide Act.2.a.1. Tēpus quo sursum reciperetur, τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ, Vulg. & Eras. dies assumptionis eius. Sed (ut rectè obseruauit idem Erasmus Act.1.a.2.) Assumi potius respondet τῷ παραλαμβάνεσθαι, cui tamen in eo non assentior, quòd in ἀνάληψις putet prępositionem ἀνὰ declarare τὸ πάλιν, id est rursum: quum potius ascensum in superiorem locum significet. quod ut exprimerem, coactus sum periphrasin quærere, & à Græcis aliquantulum deflectere. Cæterùm quia apud Græcos ἀναλαμβάνειν τὸν παῖδα, opponitur τῷ ἀποκηρύττειν, sicut apud Latinos Agnitio liberorum contraria est abdicationi: existimat doctissimus Budęus, ἀνάληψιν hoc loco significare id tempus quo Christus antea uelut à Patre abdicatus, ab eodē est agnitus, & in paternam domū receptus. Sed hoc mihi quidem subtile nimiū uidetur. Sese obfirmauit, τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἐστήριξε. Heb. חבין מגיד, ut Ezech.4.a.3. Nam חעז מגיד non lego nisi in uitio positum, ut Prouerb.21.d.29. Significatur autem hoc genere dicendi, Christum certo iam proposito moriendi sese dedisse in uiam, & depositio omni mortis terrore iter ingressum. Nam qui aliquò proficiscitur, eò conuertat uultum necesse est: sed uerbo חבין aliquid etiam amplius significatur quàm ut simpliciter dicatur uultum suū direxisse Ierusalem uersus. Quia uerò obscurior uisa est interpretatio, si dicamus ad uerbum, Obfirmauit faciem suam, perinde conuerti ac si scriptum esset, ἐστήριξεν ἰκανῶς, quum alioquin apud Hebræos sæpe hæc periphrasis usurpetur simplicis affixi loco. ut uersiculo sequenti, Ante faciem suam, nihil aliud declarat quàm Ante se. In summa, hæc est sententia, Christum, quum ipsius hora uenisset, sese obfirmato animo ad ineundum iter comparasse. 52 In uicum, εἰς κώμην. In quibusdam codicibus legitur, εἰς πόλιν, in urbem: quam lectionem sequutus est Vetus interpres. Sed illam præfero: quia postea sequitur, εἰς ἑτέραν κώμην in alium uicum. Non fit igitur hoc loco mentio ipsius Samariæ metropolis, quam Euangelista non uocasset κώμην, quum iam esset magnificè constructa ab Herode Antipatri filio, qui Sebasten illam ab Augusto cognominauit: sed potius uicus aliquis obscurus eius regionis significatur. Vt pararent ei *hospitium*, ἑτοιμάσαι αὐτῷ. Sic apud Hebræos usurpari solēt uerba ἱκανοποιῶ: & ita ponitur τὸ παρασκευάζειν Act.10.b.10. 53 Quòd habitum prę ferret proficiscentis, ὅτι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ἦν πορευόμενον, Ad uerbum, quia facies eius erat uadens. Sed (inquit Erasmus) sicut oculi loqui dicuntur qui innuunt quod dictum uelis, ita facies ire dicitur quæ prę se ferat iter aliquò destinatum esse. Ego uerò per πρόσωπον, intelligo totum habitum. ex quo facilè perspicere potuerunt Samaritani, Christum cum suis Iudæum esse, & Hierosolyma ad diem festum Paschæ proficisci. Norunt autem omnes quæ fuerit Samaritanorum hæresis de templo Hierosolymitano, quę paucis explicatur Ioan.4.c.20. 54 Dicamus, εἴπωμεν: id est, iubeamus: quē Hebraismū sæpe iam exposuimus. Vt etiā Elias fecit? ὡς καὶ Ἠλίας ἐποίησεν; Hæc desunt in octauo codice & in Vulgata editione, minimè tamen uidētur expungenda, quū insignem doctrinam contineāt peruersę quorundam καρδίας. Reperiuntur etiā & explicantur apud Theophylactum. 55 Cuius spiritus sitis, οἵου πνεύματός ἐστε. Spiritū uocat, Hebræorū more, animi motū, qui partim ab interiore, partim ab externa aliqua ui proficiscitur, puta uel à Spiritu sancto, uel à spiritu malo. Inde factū, ut dona Dei uocētur Spiritus: & ecōtrario quoq; uitia hoc etiā nomine appellentur, ut spiritus auaritiæ, superbiæ, furoris, & eiusmodi multa quæ passim occurrunt. 56 Animas hominū, ψυχὰς ἀνθρώπων. Heb. נפש שרת האדם: id est, homines ipsos, aut hominū uitā. Cōperimus aūt hęc omnia, καὶ εἶπεν, οὐκ οἴδατε οἵου πνεύματός ἐστε ὑμεῖς. ὁ γὰρ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου οὐκ ἦλθε ψυχὰς ἀνθρώπων ἀπολέσαι, ἀλλὰ σῶσαι, deesse in quinq; uetustis codicibus. Rursum in quibusdam annotat Eras. nō addi ἀνθρώπων, quod etiam omittitur in Vetere editione.

Dixit autem ei Iesus: Sine ut mortui sepeliãt mortuos suos: tu uerò profectus annuncia regnum Dei.

60 εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἑαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ ἀπελθὼν διάγγελλε τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. A

Tunc ait etiam alius: Sequar te Domine: sed permitte mihi prius ut dicã uale iis qui sunt domi meæ.

61 εἶπε δὲ καὶ ἕτερος· ἀκολουθήσω σοι κύριε. πρῶτον δὲ ἐπίτρεψόν μοι ἀποτάξασθαι τοῖς εἰς τὸν οἶκόν μου.

Manus ad aratrum. Respicere retro.

Ait autem ad eum Iesus: Nemo qui manu sua admota aratro, respexerit ad ea quæ à tergo sunt, aptus est regno Dei.

62 εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ ἰησοῦς· οὐδεὶς ἐπιβαλὼν τὴν χεῖρα αὐτοῦ ἐπ' ἄροτρον, καὶ βλέπων εἰς τὰ ὀπίσω, εὔθετός ἐστιν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.

CAP. X.

ΚΕΦΑΛ. ι.

Discipuli 70.

POst hæc autem designauit Dominus etiam alios septuaginta, misitq; eos binos ante faciem suã in omnem urbem & locum quò futurum erat ut ipse ueniret.

1 Μετὰ δὲ ταῦτα ἀνέδειξεν ὁ κύριος καὶ ἑτέρους ἑβδομήκοντα, καὶ ἀπέστειλεν αὐτοὺς ἀνὰ δύο πρὸ προσώπου αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν πόλιν καὶ τόπον, οὗ ἤμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι.

Messis. Operarij. Matt. 9. d. 37.

Dicebat ergo eis: Messis quidem multa, sed operarij pauci: deprecamini ergo dominũ messis, ut emittat operarios in messem suam.

2 ἔλεγεν οὖν πρὸς αὐτούς· ὁ μὲν θερισμὸς πολύς, οἱ δὲ ἐργάται ὀλίγοι. δεήθητε οὖν τοῦ κυρίου τοῦ θερισμοῦ, ὅπως ἐκβάλλῃ ἐργάτας εἰς τὸν θερισμὸν αὐτοῦ.

Agni. Lupi. Matth. 10. b. 16.

Abite: ecce, ego mitto uos sicut agnos in medium luporum.

3 ὑπάγετε· ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω ὑμᾶς ὡς ἄρνας ἐν μέσῳ λύκων.

Saccus. Salutatio. 4. Reg. 4. c. 29.

Ne portetis saccum, neque peram, neque calceamenta: & neminem per uiam salutaueritis.

4 μὴ βαστάζετε βαλλάντιον, μὴ πήραν, μηδὲ ὑποδήματα· καὶ μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε. B

Pax domui. Matth. 10. b. 12. Marc. 6. b. 19.

In quamcunq; domũ ingrediamini, primùm dicite: Pax huic domui.

5 εἰς ἣν δ' ἂν οἰκίαν εἰσέρχησθε, πρῶτον λέγετε, εἰρήνη τῷ οἴκῳ τούτῳ.

Et si illic fuerit quispiam filius pacis, requiescet super eum pax uestra: sin minus, ad uos reuertetur.

6 καὶ ἐὰν μὲν ᾖ ἐκεῖ υἱὸς εἰρήνης, ἐπαναπαήσεται ἐπ' αὐτὸν ἡ εἰρήνη ὑμῶν· εἰ δὲ μήγε, ἐφ' ὑμᾶς ἀνακάμψει.

Operarius dignus cibo. Deut. 24. c. 14. Matth. 10. b. 10. 1. Tim. 5. c. 18.

In ea aũt ipsa domo manete, edẽtes & bibẽtes quæ ab ipsis *apposita fuerint*: dignus eñ est operarius mercede sua. Ne trãseatis è domo in domũ.

7 ἐν αὐτῇ δὲ τῇ οἰκίᾳ μένετε, ἐσθίοντες καὶ πίνοντες τὰ παρ' αὐτῶν· ἄξιος γὰρ ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ ἐστιν. μὴ μεταβαίνετε ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν.

62 Aptus, εὔθετος. Ad uerbum, bene dispositus, ut uernaculo etiam sermone loquimur.

IN CAPVT X.

1 Septuaginta, ἑβδομήκοντα. In uetere editione legimus septuaginta duos, casúne an errore nescio, quum uetustissimi quique interpretes 70 tantùm recenseant, ut copiosius ostendit Erasmus in hunc locũ. Sed in uno codice additum reperimus, μαθητὰς discipulos: quo fit ut suspicer in Vetere editione, quum scriptum esset $\overline{\text{dlos}}$, ut sæpe librarij indocti ista compendia quæsierunt, postea nonnullos ex $\overline{\text{dlos}}$, duos feciſſe. qui deinde uersiculum 17 corruperunt, quum ex huius capitis initio uellent emendare. Verùm in eodem illo codice scriptum erat ἑβδομήκοντα δύο. ut planè nihil certi habeam quod constituam, nisi quòd prçstat (opinor) septuaginta legere, quũ cætera exemplaria in ea lectione consentiant. Nam quod ueteres huc afferunt de duodecim fontibus & 70 palmis, nihil habet solidi: neque uerò res ista tanti est momenti, ut de ea contendere oporteat. 6 Quispiam filius pacis, υἱὸς εἰρήνης. Videtur non fuisse hoc loco prætermittendus articulus, cuius quidem uis est κόσμος, quum ferè soleat, uel ἀναφορικῶς, uel κατ' ἐξοχὴν poni. Filius autem pacis Hebraico more uocatur qui non abhorret à doctrina pacis & Euãgelij, siue quem Dominus constituit ad ueræ pacis cognitionem uocare. C 7 In ea autem ipsa domo, ἐν αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ. Vulgata & Erasmus, in eadem autem domo, ἐν τῇ αὐτῇ τῇ οἰκίᾳ. quę interpretatio etiam ambigua est. Possunt enim hęc ita accipi, quasi omnes iubeantur eundem habere hospitem, uel quasi prohibeantur hospitium mutare: quod paulo pòst subijcitur: adeò ut si ita interpreteris, uix possit hęc battologia excusari. Erit autem plana sententia, si à Græcis non discesseris. Nam nemo erit qui non intelligat prçcipi discipulis, ne de quærendo commodo hospite laborent, uti faciunt scilicet qui uel in aliquo loco constituerunt diutius commorari, uel delicias ac uoluptates, commoda denique sua captant. Iubet igitur econtrario Christus ut discipuli in quamcunque domum fuerint ingressi, id est, quæcunque domus illis uenientibus patuerit, eam ipsam pro hospitio deligant. Neq; enim hîc instituitur solennis quædam prædicatio Euangelij, qualis fuit à discipulis usurpata, quum iam Ecclesias constituerent: sed mittuntur isti tanquam Christi apparitores, qui eum significarent aduentare Hierosolymam, & uerum ac ultimum Iubileum promulgarent, nempe ut Christus supremarum suarum concionum, & passionis itẽ ac resurrectionis plurimos testes haberet. Nam quod ad me attinet, ego hęc existimo gesta esse in ultima Christi profectione, quia superiore cap. uersu 51. addidit Lucas, ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὰς ἡμέρας τῆς ἀναλήψεως αὐτοῦ: id est, quũ aduenisset tempus quo futurum erat ut sursum reciperetur. Manete, μένετε: id est, hospitiũ uobis deligite, quod Grçci dicunt καταλύειν. Neque enim τὸ μένειν, hîc propriè accipitur pro ישב, id est habitare, & sedes ponere, aut diutius hçrere: sed pro חלין, id est diuertere & in hospitio tantisper morari, dum quieueris, ut cœptum iter persequaris. Vnde mansionis uocabulum pro Hospitio & diuersorio usurpatum à Suetonio & Plinio, pro quo Hebrçi dicunt מלון. Quæ ab ipsis *apposita fuerint*, τὰ παρ' αὐτῶν. Subaudi, παρατιθέμενα. quod participium exprimitur sequenti uersiculo. Vulgata, quæ apud illos sunt: id est, τὰ παρ' αὐτοῖς, ut Erasmus rectè annotauit: quamuis quod ad sententiam attinet, minimum interfit. E' domo in domum, ἐξ οἰκίας εἰς οἰκίαν. Hic demum uetantur hospitium mutare, ob eam causam quam paulo antè dixi: & bellè quidem hoc quadrat Mendicantium, quos uocãt, fratrũ aut uentrũ potius instituto, quos tamen non pudet profiteri se Apostolicã uitã agere, & hostiatim uictum mendicare soleãt.

A καὶ εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ δέχωνται ὑμᾶς, ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν. 8 Sed & in quãcunq; urbem ingreſsi fueritis, & exceperint uos, edite quę apponũtur uobis: Matth.10.b.11.

θεραπεύετε τοὺς ἐν αὐτῇ ἀσθενεῖς· καὶ λέγετε αὐτοῖς, ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. 9 Et ſanate inualidos qui in ea fuerint, ac dicite eis: Appropinquauit ad uos regnum Dei.

εἰς ἣν δ' ἂν πόλιν εἰσέρχησθε, καὶ μὴ δέχωνται ὑμᾶς, ἐξελθόντες εἰς τὰς πλατείας αὐτῆς, εἴπατε, 10 In quamcunque autem urbem ingreſsi fueritis, & nõ exceperint uos, egreſsi in plateas eius, dicite: *Ciuitatem ingreſsi diſcipuli.*

καὶ τὸν κονιορτὸν τὸν κολληθέντα ἡμῖν ἐκ τῆς πόλεως ὑμῶν, ἀπομασσόμεθα ὑμῖν. πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ. 11 Etiam puluerem qui adhæſit nobis ex urbe ueſtra, abſtergimus in uos: tamen hoc ſcitote, quòd appropinquauit ad uos regnum Dei. *Puluis.* *Supra 9.a.5. Act.13.g.51. & 18.b.6.*

λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι Σοδόμοις ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀνεκτότερον ἔσται, ἢ τῇ πόλει ἐκείνῃ. 12 Dico autem uobis, quòd Sodomis in die illo tolerabilius erit quàm illi urbi. *Sodomæ.*

οὐαί σοι χωραζίν, οὐαί σοι Βηθσαϊδά, ὅτι εἰ ἐν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἐγενοντο αἱ δυνάμεις αἱ γενόμεναι ἐν ὑμῖν, πάλαι ἂν ἐν σάκκῳ καὶ σποδῷ καθήμεναι μετενόησαν. 13 Væ tibi Chorazin, uæ tibi Beth-ſaida. nam ſi in Tyro & Sidone factæ fuiſſent uirtutes quæ factæ ſunt in uobis, olim cum ſacco & cinere ſedentes reſipuiſſent. *Chorozaim, Tyrus, Sidon.* *Matth.11.c.21.*

πλὴν Τύρῳ καὶ Σιδῶνι ἀνεκτότερον ἔσται ἐν τῇ κρίσει, ἢ ὑμῖν. 14 Ideo Tyro & Sidoni remiſsius erit in iudicio, quàm uobis.

καὶ σὺ Καπερναούμ, μὴ ἕως τοῦ οὐρανοῦ ὑψωθήσῃ, ἕως ᾅδου καταβιβασθήσῃ. 15 Et tu Capernaum, quę uſq; ad cœlum ſublata es, uſq; ad inferos deprimêris. *Capharnaum.*

B ὁ ἀκούων ὑμῶν, ἐμοῦ ἀκούει. καὶ ὁ ἀθετῶν ὑμᾶς, ἐμὲ ἀθετεῖ· ὁ δὲ ἐμὲ ἀθετῶν, ἀθετεῖ τὸν ἀποστείλαντά με. 16 Qui uos audit, me audit: & qui uos reijcit, me reijcit. qui autem me reijcit, reijcit eum qui miſit me. *Audiendi apoſtoli.* *Matth.10.d.40. Ioan.13.c.20.*

ὑπέστρεψαν δὲ οἱ ἑβδομήκοντα μετὰ χαρᾶς, λέγοντες· κύριε, καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσεται ἡμῖν ἐν τῷ ὀνόματί σου. 17 Reuerſi ſunt autem ſeptuaginta cum gaudio, dicẽtes: Domine, etiam dæmonia ſubijciuntur nobis per nomen tuum.

εἶπε δὲ αὐτοῖς· ἐθεώρουν τὸν σατανᾶν ὡς ἀστραπὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεσόντα. 18 Ipſe autem dixit eis: Spectaui ſatanam ut fulgur de cœlo cadere. *Satan ſubiectus Apoſtolis.*

ἰδοὺ δέδωκα ὑμῖν τὴν ἐξουσίαν τοῦ πατεῖν ἐπάνω ὄφεων καὶ σκορπίων, καὶ ἐπὶ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ ἐχθροῦ, καὶ οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ. 19 Ecce do uobis poteſtatem calcandi ſerpentes & ſcorpiones, & ſuper omnem poteſtatem inimici: & nihil uos lædet.

πλὴν ἐν τούτῳ μὴ χαίρετε, ὅτι τὰ πνεύματα ὑμῖν ὑποτάσσεται· χαίρετε δὲ μᾶλλον, ὅτι τὰ ὀνόματα ὑμῶν ἐγγέγραπται ἐν τοῖς οὐρανοῖς. 20 Sed de eo ne gaudeatis, quòd ſpiritus uobis ſubijciantur: gaudete uerò potius, quòd nomina ueſtra ſcripta ſint in cœlis. *Gaudere.* *Nomina ſcripta in cœlis.*

ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἠγαλλιάσατο τῷ πνεύματι ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν· ἐξομολογοῦμαί σοι πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας ταῦτα ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ νηπίοις. ναὶ ὁ πατήρ, ὅτι οὕτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. 21 Eo ipſo momento exultauit Ieſus ſpiritu, & dixit: Confiteor tibi Pater, domine cœli & terræ, quòd abſconderis hæc à ſapientibus & intelligentibus, & reuelaris ea infantibus: etiam Pater, quia ita placuit tibi. *Prudentes.* *Paruuli.*

C πάντα παρεδόθη μοι ὑπὸ τοῦ πατρός μου· καὶ οὐδεὶς γινώσκει τίς ἐστιν ὁ υἱὸς εἰ μὴ ὁ πατήρ· καὶ τίς ἐστιν ὁ πατήρ, εἰ μὴ ὁ υἱὸς, καὶ ᾧ ἐὰν βούληται ὁ υἱὸς ἀποκαλύψαι. 22 Omnia mihi tradita ſunt à Patre meo: & nemo nouit quis ſit Filius, niſi Pater: & quis ſit Pater, niſi Filius, & cuicunque uoluerit Filius reuelare.

8 Sed & in quãcunq;, καὶ εἰς ἣν δ' ἂν. Vulg. & Eraſ. Et in quãcunq;, καὶ ἐὰν εἰς ἣν ἂν, quũ in emẽdatioribus exẽplaribus adda tur particula ἐὰν, & ita ferè loqui ſoleãt diſertiores Græci. Ne quis uerò exiſtimet hoc uerſiculo repeti quod ſuperiore dictũ fuerat, ac proinde inanem eſſe battologiã, conſideranda eſt ratio ſuperiori uerſiculo adiuncta. Quũ enim dixiſſet Dñs, Edite & bibite quæ ab hoſpitibus appoſita fuerint: addit rationẽ, Quia, inquit, dignus eſt operarius mercede ſua. Perinde eſt igitur ac ſi dixiſſet, poſſe ipſos bona cõſcientia ueſci hoſpitis bonis, etiamſi nõ haberẽt unde ſoluerẽt (mittebat enim eos ab omnib. rebus imparatos) quũ ali etiam mercenarij ſoleãt. Hîc aũt alius eſt finis ipſi propoſitus. Vult eñ ut cõtenti ſint nõ modò quouis hoſpitio quod ipſis patuerit, ſed etiam quouis appoſito cibo, nempe ne ſeipſos quærant, eorũ exemplo quorũ Deus uẽter eſt. 9 Ad uos, ἐφ' ὑμᾶς. Vulg. & Eraſ. in uos. Sed cõſtat ἐπὶ uſurpari, ἀντὶ τοῦ πρὸς, ut ſuprà etiã annotauimus 3.a.2. Vtuntur aũt hac enallage nõ modò Hebræi, ſed etiã diſertiores Græci. Sic eñ Hom. Iliad. κ. ἰὼν δ' ὑπὲρ Νίσσρα δίεμ' ἄμυ. 14 Ideo, πλὴν. Vulg. & Eraſ. Veruntamẽ. Vide Matth. 11.c.22. 16 Reijcit, ἀθετᾶ. Vide Marci 6.d.26. 18 Spectaui, ἐθεώρουν: uel, Spectabã. Sed mihi quidem uiderur prius aliquãto melius cõuenire: quum præſertim ſingulis penè uerſiculis occurrat hęc enallage. Annotat Eraſ. ſe in quibuſdã codicib. legiſſe, Videbãt: tertia ſcilicet perſona pluralis numeri. quã interpretationem planè repudio. 19 Nihil uos lædet, οὐδὲν ὑμᾶς οὐ μὴ ἀδικήσῃ: uel (ut Vulg. & Eraſ.) nihil uobis nocebit. Ponitur enim τὸ ἀδικεῖν ἀντὶ τοῦ βλάπτειν, quũ alioquin dicatur ἀδικεῖν, quiſquis etiã aliquid præter iuſtum & æquũ facere conatur: & omnium iniurijs nulli ſint æquè expoſiti, atq; in quibus hoc unum eſt curæ, ut Deum religioſè colant. adeò præpoſtera eſt hominum φιλαυτία. 21 Spiritu, τῷ πνεύματι: id eſt, animo. Quamuis enim in tribus uetuſtis codicibus adda

tur, τῷ ἁγίῳ, id est sancto, ut in nonnullis etiam uetustis codicibus Latinis legitur: tamen hāc esse germanam lectionem puto, nec magis commodè hæc posse exponi de spiritu sancto, quàm quod dicitur Ioan. 13. c. 21. turbatus fuisse spiritu: qui locus optimè explicatur Matth. 26. d. 38. Quod autem existimat Eras. de Spiritu sancto hæc intelligi, quia adiunctus est articulus, non satis firma ratione nititur, ut alibi ostendimus. Ita placuit tibi, ὅτως ἐγένετο εὐδοκία ἔμπροσθέν σου. Vide Matth. 11. d. 27. Cęterùm in uetustis codicib. additur, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς εἶπε, & conuersus ad discipulos dixit: quę uerba non legit Vetus interpres, & sanè puto redundare, quamuis aliter sentiat Valla. A

Beatus. Matth. 13. b. 16.

Tunc conuersus ad discipulos, seorsim dixit: Beati oculi qui uident quæ uos uidetis. 23 καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, κατ' ἰδίαν εἶπε· μακάριοι οἱ ὀφθαλμοὶ οἱ βλέποντα ἃ βλέπετε.

Dico enim uobis, quòd multi Prophetæ & Reges cupierunt uidere quæ uos uidetis, & nō uiderunt: & audire quæ auditis, & nō audierūt. 24 λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι πολλοὶ προφῆται καὶ βασιλεῖς ἠθέλησαν ἰδεῖν ἃ ὑμεῖς βλέπετε, & οὐκ εἶδον· καὶ ἀκοῦσαι ἃ ἀκούετε, καὶ οὐκ ἤκουσαν.

Vita æterna quomodo possideatur. Matth. 22. d. 35. Marc. 12. c. 28.

Tum ecce, quidam Legis interpres surrexit, tentans eum, & dicens: Magister, quid faciendo, uitam æternam possidebo? 25 καὶ ἰδού νομικός τις ἀνέστη, ἐκπειράζων αὐτὸν, καὶ λέγων· διδάσκαλε, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

At ille dixit ad eum: In Lege quid scriptum est? quomodo legis? 26 ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν· ἐν τῷ νόμῳ τί γέγραπται; πῶς ἀναγινώσκεις;

Dilectio Dei. Deut. 6. 2. 1.

Ille uerò respondens dixit: Díliges Dominū Deum tuū ex toto corde tuo, & ex tota anima tua, & ex totis uiribus tuis, & ex tota cogitatione tua: & proximum tuum ut teipsum. 27 ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπεν· ἀγαπήσεις κύριον τὸν θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ψυχῆς σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν.

Leuit. 19. d. 18.

Tū ipse dixit ei: Rectè rndisti: hoc fac, & uiues. 28 εἶπε δὲ αὐτῷ, ὀρθῶς ἀπεκρίθης. τοῦτο ποίει, καὶ ζήσῃ.

Iustificare seipsum. Proximus quis.

Ille autem uolens iustificare seipsum, dixit ad Iesum: Et quis est meus proximus? 29 ὁ δὲ θέλων δικαιοῦν ἑαυτὸν, εἶπε πρὸς τὸν Ἰησοῦν· καὶ τίς ἐστί μου πλησίον; B

Excipiens autem Iesus dixit: Homo quidam descendebat ab Ierusalem in Iericho, & incidit in latrones, qui expoliato eo & plagis impositis, abierunt, seminece relicto. 30 ὑπολαβὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν· ἄνθρωπός τις κατέβαινεν ἀπὸ Ἰερουσαλὴμ εἰς Ἰεριχὼ, καὶ λῃσταῖς περιέπεσεν, οἳ καὶ ἐκδύσαντες αὐτὸν, καὶ πληγὰς ἐπιθέντες ἀπῆλθον, ἀφέντες ἡμιθανῆ τυγχάνοντα.

Fortè autē Sacerdos quidā descendit per eandem uiam: qui uiso eo, ex aduerso prætерijt. 31 κατὰ συγκυρίαν δὲ ἱερεύς τις κατέβαινεν ἐν τῇ ὁδῷ ἐκείνῃ, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἀντιπαρῆλθεν.

Similiter & Leuita, quum uenisset ad eum locum, & illum uidisset, prætерijt ex aduerso. 32 ὁμοίως δὲ καὶ Λευίτης γενόμενον κατὰ τὸν τόπον, ἐλθὼν καὶ ἰδὼν ἀντιπαρῆλθεν.

Samaritanus aūt quidam iter faciens, uenit ad eum, & uiso eo, misericordia commotus est. 33 Σαμαρείτης δέ τις ὁδεύων, ἦλθε κατ' αὐτὸν, καὶ ἰδὼν αὐτὸν, ἐσπλαγχνίσθη·

Et accedens obligauit uulnera eius, infundens oleum ac uinum: & ipsum impositum in suum iumentum, duxit in hospitium, & eius curam egit. 34 καὶ προσελθὼν κατέδησε τὰ τραύματα αὐτοῦ, ἐπιχέων ἔλαιον καὶ οἶνον. ἐπιβιβάσας δὲ αὐτὸν ἐπὶ τὸ ἴδιον κτῆνος, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον, καὶ ἐπεμελήθη αὐτοῦ·

Postero autē die abiens, depromptos duos denarios dedit hospiti, & ait ei: Curā ipsius age: & quodcunq; præterea insumpseris, ego quum 35 καὶ ἐπὶ τὴν αὔριον ἐξελθὼν, ἐκβαλὼν δύο δηνάρια, ἔδωκε τῷ πανδοχεῖ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἐπιμελήθητι αὐτοῦ, καὶ ὅ, τι ἂν προσδαπανήσῃς, ἐγὼ ἐν τῷ C

23 Seorsim, κατ' ἰδίαν. Hoc deest in Vulgata editione. uidetur autē additum, nō modò quia peculiariter pertinet ad discipulos quod dicturus est, sed etiam ne uideatur totum illud redundare, καὶ στραφεὶς πρὸς τοὺς μαθητὰς, quū eadem addantur uersu 21. 29 Iustificare seipsum, δικαιοῦν ἑαυτόν: id est, seipsum à iustitia commendare, siue sese ut iustum approbare. Sic dicitur è Iacobo Abraham non modò ex fide, sed etiam ex operibus iustificatus: quam homonymiam qui nō animaduerterunt, conati sunt gratuitā ex fide iustificationē eiusmodi testimonijs euertere.

30 Excipiens, ὑπολαβὼν: id est (ut loquitur Plato in Euthydemo) ἐκλιξάμενος, pro quo in uernaculo nostro sermone diceremus, *prenant la parolle*. Sic Virgilius lib. Aeneid. 9. utitur excipiendi uerbo absolutè posito, ut annotauit Valla, prolato etiam Xenophontis exemplo. Idem igitur declarat, τὸ ὑπολαμβάνειν hoc loco, atque τὸ ἀπαμάσθαι apud Homerum. quamobrem Eraſmus conuertit, respondens, id est ἀποκριθεὶς: quū alioquin etiam significet Existimare, ut sæpe sumus interpretati, & Sursum rapi, ut Act. 1. b. 9. siue Suscipere: quam postremam notionem sequutus hoc loco Vetus interpres, quum conuertisset ὑπολαβὼν suscipiens, sciolus quispiam mutauit in Suspiciens, quasi hęc Christus dixerit sublatis in cœlum oculis. Plagis impositis, πληγὰς ἐπιθέντες. Sic Latinè conuertit Vetus interpres, quum hoc dicēdi genere utatur Cic. pro Sestio, & alibi sæpe, ut minimè necesse fuerit à Græcis deflectere.

31 Fortè, κατὰ συγκυρίαν: id est, κατὰ συμβεβηκὸς, pro quo uulgò dicimus ad uerbum, *par rencontre*. quod tamen ita est accipiendum, ut sciamus hominum quidem consilium ac deliberationem, non autem prouidentiam Dei excludi, quę ita moderatur rebus omnibus, ut casui ac fortunæ nullus prorsus locus relinquatur. Ex aduerso præterijt, ἀντιπαρῆλθεν. Vulg. & Eras. pręterijt: id est, παρῆλθεν. Sed non erat (opinor) negligenda particula ἀντὶ, qua scilicet significatur, istum non modò non accessisse, sed etiam deflexisse de uia, nempe quòd ei esset religio, uel illum contingere, ne cadaueris contactu pollueretur. 32 Quum uenisset ad eum locum, γενόμενος κατὰ τὸν τόπον. Vulg. quum esset secus locum. Eras. quū iret iuxta locū. Vide Marci 6. a. 2. & Ioan. 6. b. 20. ubi τὸ γίγνεσθαι ponitur pro παραγίγνεσθαι. Itaque uidetur participium ἐλθὼν, quod in plerisq; codicib. additur, redundare, neq; etiam conuersum est à Vulgato interprete. 33 Ad eum, κατ' αὐτὸν: id est, eò loci ubi ille iacebat: aliud enim est κατ' αὐτὸν, quàm πρὸς αὐτὸν. Ideo Vetus interpres conuertit, secus eum.

40 Superueniens,

A ἐπανορθώσεταί με, ἀποδώσω σοι.

πίς οὖν τούτων τ τριῶν δοκεῖ σοι πλησίον γε- 36
γονέναι τοῦ ἐμπεσόντος εἰς τοὺς λῃστάς;

ὁ δὲ εἶπεν· ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ. εἶπεν 37
οὖν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, πορεύου, καὶ σὺ ποίει ὁμοίως.

ἐγένετο δὲ ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτοὺς, καὶ αὐτὸς 38
εἰσῆλθεν εἰς κώμην τινά. γυνὴ δέ τις ὀνόματι μάρ-
θα ὑπεδέξατο αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς.

καὶ τῇδε ἦν ἀδελφὴ καλουμένη μαρία, ἣ καὶ πα- 39
ρακαθίσασα παρὰ τοὺς πόδας τοῦ ἰησοῦ, ἤκουε τὸν
λόγον αὐτοῦ.

ἡ δὲ μάρθα περιεσπᾶτο περὶ πολλὴν διακο- 40
νίαν. ἐπισᾶσα δὲ εἶπε· κύριε, οὐ μέλει σοι, ὅτι ἡ ἀδελ-
φή μου μόνην με κατέλιπε διακονεῖν; εἰπὲ οὖν αὐ-
τῇ, ἵνα μοι συναντιλάβηται.

ἀποκριθεὶς δὲ εἶπεν αὐτῇ ὁ ἰησοῦς· μάρθα μάρθα, 41
μεριμνᾷς, καὶ τυρβάζῃ περὶ πολλά.

ἑνὸς δέ ἐστι χρεία. μαρία δὲ τὴν ἀγαθὴν μερίδα 42
ἐξελέξατο, ἥτις οὐκ ἀφαιρεθήσεται ἀπ' αὐτῆς.

rediero, reddam tibi.

Quis igitur horum trium uidetur tibi proxi- 36
mus fuisse illi qui incidit in latrones?

Ille autem dixit: Is qui usus est misericordia er- 37 *Misericordia.*
ga eũ. Ait igitur ei Iesus: Abi, & tu fac similiter.

Factum est uerò inter eundum, ipse ingressus 38 *Christus suscipi-*
est in quendam uicum: mulier autem quædam *tur à Martha.*
Martha nomine excepit eum in domum suam.

Et huic erat soror quæ uocabatur Maria, quæ 39
etiam assidens ad pedes Iesu, audiebat sermonẽ
ipsius.

Martha autem distrahebatur circa frequens 40 *Maria soror*
ministerium. superueniens igitur ait: Domine, *Marthæ audit*
nõ est tibi curæ ꝙ soror mea reliquit me, ut sola *uerbum Dei.*
ministrẽ? dic ergo ei ut mihi uicissim opituletur.

Respondens autem dixit ei Iesus: Martha, 41
Martha, solicita es, & turbaris circa multa.

Atqui unius rei opus est. Maria uerò bonam 42
partem elegit, quæ non auferetur ab ea.

CAP. XI.

B Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ εἶναι αὐτὸν ἐν τόπῳ τινὶ προ- 1
σευχόμενον, ὡς ἐπαύσατο, εἶπέ τις τ μαθη-
τῶν αὐτοῦ πρὸς αὐτὸν· κύριε, δίδαξον ἡμᾶς προσεύχε-
σθαι, καθὼς καὶ ἰωάννης ἐδίδαξε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ.

εἶπε δὲ αὐτοῖς· ὅταν προσεύχησθε, λέγετε, πά- 2
τερ ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἁγιασθήτω τὸ ὄνομά
σου, ἐλθέτω ἡ βασιλεία σου, γενηθήτω τὸ θέλημά
σου, ὡς ἐν οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τ γῆς.

τὸν ἄρτον ἡμῶν τὸν ἐπιούσιον δίδου ἡμῖν τὸ 3
καθ' ἡμέραν,

καὶ ἄφες ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, καὶ γὰρ αὐ- 4
τοὶ ἀφίεμεν παντὶ ὀφείλοντι ἡμῖν. καὶ μὴ εἰσενέγ-
κῃς ἡμᾶς εἰς πειρασμόν, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τοῦ
πονηροῦ.

καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· τίς ἐξ ὑμῶν ἕξει φίλον, καὶ 5
πορεύσεται πρὸς αὐτὸν μεσονυκτίου, καὶ εἴπῃ αὐτῷ,
φίλε χρῆσόν μοι τρεῖς ἄρτους,

ἐπειδὴ φίλος μου παρεγένετο ἐξ ὁδοῦ πρός 6
με, καὶ οὐκ ἔχω ὃ παραθήσω αὐτῷ·

κἀκεῖνος ἔσωθεν ἀποκριθεὶς εἴπῃ, μή μοι κόπους 7
C παρέχε· ἤδη ἡ θύρα κέκλεισται, καὶ τὰ παιδία μου
μετ' ἐμοῦ εἰς τὴν κοίτην εἰσίν· οὐ δύναμαι ἀναστὰς
δοῦναί σοι.

Docet Christus *apostolos orare.*

ET factum est quum ipse oraret quodam in 1
loco, ut cessauit, dixit quidam ex discipulis
eius ad eum: Domine, doce nos orare, sicut &
Ioannes docuit discipulos suos.

Dixit autem eis: Quum oratis, dicite: Pater 2 *Matth.6.b.4.*
noster qui es in cœlis, Sanctificetur nomen tuũ.
Veniat regnum tuum. Fiat uoluntas tua, quem-
admodum in cœlo, *sic* etiam in terra.

Panem nostrum quotidianum da nobis in 3
diem.

Et remitte nobis peccata nostra: etenim ipsi 4
remittimus omnibus qui debent nobis. Et ne
nos inducas in tentationem, sed libera nos à
malo.

Dixit etiam ad eos: Quis uestrûm habebit a- 5 *Perseuerandum*
micum, & proficiscetur ad eum media nocte, & *in oratione.*
dicit ei: Amice, da mihi mutuò tres panes:

Quoniam amicus meus uenit de uia ad me, 6
& non habeo quod apponam ei.

Et ille intus respondens dicat: Ne mihi mole 7
stiam exhibeas: iam ostium clausum est, & pue-
ruli mei mecum sunt in cubili: non possum sur-
gere & dare tibi.

40 Superueniens, ἐπισᾶσα. Vide Marci 2.b.9. ut uicissim mihi opituletur, ἵνα μοι συναντιλάβηται: uel, ut unà me-
cum manus admoueat *operi.* Est enim metaphora ab oneribus sumpta quæ utrinq; admotis manibus subleuan-
tur. Vulgata & Erasmus, ut me adiuueti: d est, ἵνα μοι ἐπικουρήσῃ.

IN CAPVT XI.

2 Noster qui es in cœlis, ἡμῶν ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. Hæc non legit hoc loco Vetus interpres. 3 In diem, τὸ καθ' ἡμέραν: id est, quanto in hunc diem opus est: nempe ut apud Quintilianum, declamatione 13. feræ ac uolucres dicũ-
tur præsentis modò cibi memores, in diem uiuere: ad quorum exemplum nos reuocat Christus, non ut honestam
curam tuendę huius uitæ nobis eximat, sed potius solicitudinem illam & ægritudinem animi cum diffidentia cõ-
iunctam, qua se pleriq; conficiunt. Hanc igitur interpretationem si sequamur, idem declarabit τὸ καθ' ἡμέραν, atq; a-
pud Matthæum σήμερον, sed illud tamen multo est expressius: quamobrem nolui cum Vetere interprete cõuertere,
hodie. Possumus tamen, τὸ καθ' ἡμέραν etiam exponere in singulos dies, id est quotidie, ut legitur in Veteris editio-
nis quibusdam codicibus, & in Erasmi uersione. Sed quum Dominus nos uetet de crastino esse solicitos, hanc ex-
positionem non probo. Multo minus autem probo quod idem Erasmus affert in annotationibus, nimirum hic
peti crastinum panem. Nam, inquit, qui uesperi orat pro uictu postridiano, quid aliud petit quàm uictum quoti-
dianũ? Rectè sanè, quasi uespere duntaxat sit huic orationi locus. 4 Etenim ipsi, καὶ γὰρ αὐτοὶ, uel, καὶ γὰρ καὶ αὐτοὶ:
id est, etenim & ipsi, ut in uno uetusto codice scriptũ legimus. Vulgata & Erasmus, siquidẽ & ipsi: ut sit, ἐπεὶ καὶ αὐτοὶ.
Sed libera nos à malo, ἀλλὰ ῥῦσαι ἡμᾶς ἀπὸ τ πονηροῦ. Hanc quoque particulam non legit Vetus interpres.
5 Da mihi mutuò, χρῆσόν μοι. Vulgata, commoda mihi, impropriè, quia hic affertur exemplum earum rerum
quæ usu consumuntur, quãuis Plautus semel atq; iterum ita loquutus reperiatur: & χρῆσαι Græcis tam de commo-

dato quàm de mutuo dicatur. Meritò igitur eam interpretationem reprehendit Valla. cuius ueſtigia ſequutus eſt Eraſmus. Quidam uertit, mutua: quod uerbum non nemini legere apud idoneos authores. A

Dico uobis, etiamſi nō dederit ei ſurgens, eo q̄ amicus eius ſit: ac certè propter importunitatē eius ſurget, ac dabit ei quotquot habet opus.

Matth. 7.2.7. & 21.c.22. Marc.11.c.24. Ioan. 14. b.13. & 16.ſc 23. Iacob.1.a.10. Matth.7. b.7. Matth.9. d.32. & 12.b.22. Marc.3.c.20.

Et ego dico uobis: Petite, & dabitur uobis: querite, & inuenietis: pulſate, & aperietur uobis.

Omnis enim qui petit, accipit: & qui quærit, inuenit: & pulſanti aperietur.

Num quis autem ex uobis pater, ſi filius *ab eo* petierit panem, lapidē dabit ei? Aut ſi piſcem, num pro piſce ſerpentem dabit illi?

Spiritus bonus datur petentibus.

Aut ſi petierit ouum, num dabit ei ſcorpium? Si uos igitur quum ſitis mali, noſtis bona dona dare liberis ueſtris: quanto magis Pater ueſter cœleſtis dabit Spiritum ſanctum iſs qui ab eo petierint?

Dæmoniū eiſcitur.

Tum eiecit dæmonium quod erat mutum: factum eſt autem, egreſſo dæmonio, loquutus eſt mutus: & mirata eſt turba.

Blaſphemia. Matth.9.d.24.

Quidā uerò ex eis dixerunt: Per Beelzebul principem dæmoniorum eiicit dæmonia.

Et alij tentantes, ſignum è cœlo quærebant ab eo.

Matth.12.b.25. Marci 3.c.44.

Ipſe autem quum ſciret cogitationes eorum, dixit eis: Omne regnū partitum aduerſus ſeſe, uaſtatur: & domus aduerſus ſeſe *partita*, cadit.

Digitus Dei.

Quòd ſi etiam Satanas aduerſus ſeipſum partitus eſt, quomodo ſtabit regnū eius? Nam dicitis, per Beelzebul eiicere me dęmonia.

Quòd ſi ego per Beelzebul eiicio dæmonia: filij ueſtri per quem eiiciunt? propterea ipſi erunt ueſtri iudices.

Sin autem digito Dei eiicio dæmonia: nempe peruenit ad uos regnum Dei.

Quū ualidus quiſpiā armatus cuſtodit aulam

λέγω ὑμῖν, εἰ καὶ οὐ δώσει αὐτῷ ἀναστὰς, διὰ τὸ εἶναι αὐτοῦ φίλον, διά γε τὴν ἀναίδειαν αὐτοῦ ἐγερθεὶς δώσει αὐτῷ ὅσων χρῄζει.

λἀγὼ ὑμῖν λέγω, αἰτεῖτε, & δοθήσεται ὑμῖν. ζητεῖτε, καὶ εὑρήσετε· κρούετε, καὶ ἀνοιγήσεται ὑμῖν.

πᾶς γὰρ ὁ αἰτῶν λαμβάνει, καὶ ὁ ζητῶν εὑρίσκει, καὶ τῷ κρούοντι ἀνοιγήσεται.

τίνα δὲ ὑμῶν τὸν πατέρα αἰτήσει ὁ υἱὸς ἄρτον, μὴ λίθον ἐπιδώσει αὐτῷ; ἢ καὶ ἰχθῦν, μὴ ἀντὶ ἰχθύος ὄφιν ἐπιδώσει αὐτῷ;

ἢ καὶ ἐὰν αἰτήσῃ ᾠόν, μὴ ἐπιδώσει αὐτῷ σκορπίον.

εἰ οὖν ὑμεῖς πονηροὶ ὑπάρχοντες, οἴδατε ἀγαθὰ δόματα διδόναι τοῖς τέκνοις ὑμῶν, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὁ ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν;

καὶ ἦν ἐκβάλλων δαιμόνιον, καὶ αὐτὸ ἦν κωφόν. ἐγένετο δὲ, τοῦ δαιμονίου ἐξελθόντος, ἐλάλησεν ὁ κωφός· καὶ ἐθαύμασαν οἱ ὄχλοι.

τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον· ἐν Βεελζεβοὺλ ἄρχοντι τῶν δαιμονίων ἐκβάλλει τὰ δαιμόνια. B

ἕτεροι δὲ πειράζοντες, σημεῖον παρ' αὐτοῦ ἐζήτουν ἐξ οὐρανοῦ.

αὐτὸς δὲ εἰδὼς αὐτῶν τὰ διανοήματα, εἶπεν αὐτοῖς· πᾶσα βασιλεία ἐφ' ἑαυτὴν διαμερισθεῖσα, ἐρημοῦται, καὶ οἶκος ἐπὶ οἶκον πίπτει.

εἰ δὲ καὶ ὁ σατανᾶς ἐφ' ἑαυτὸν διεμερίσθη, πῶς σταθήσεται ἡ βασιλεία αὐτοῦ; ὅτι λέγετε, ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλειν με τὰ δαιμόνια.

εἰ δὲ ἐγὼ ἐν Βεελζεβοὺλ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, οἱ υἱοὶ ὑμῶν ἐν τίνι ἐκβάλλουσι; διὰ τοῦτο κριταὶ ὑμῶν αὐτοί ἔσονται.

εἰ δὲ ἐν δακτύλῳ θεοῦ ἐκβάλλω τὰ δαιμόνια, ἄρα ἔφθασεν ἐφ' ὑμᾶς ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.

ὅταν ὁ ἰσχυρὸς καθωπλισμένος φυλάσσῃ τὴν

8 At certè propter importunitatē, διὰγε τὴν ἀναίδειαν. Particulā γε cōuerterunt Vetus interp. & Eraſ. Tamē: id eſt, μέντοι: quū potius ſignificet Quidē certè, uel At certè. Rurſus quòd ἀναίδειαν exponūt Improbitatē, mihi nō probatur. Improbitas eīm declarat potius πονηρίαν uel κακίαν: neq; puto ad rē pertinere q̄ Virgilius laborē improbum uocauit. Significat autē in genere ἀναίδειαν, impudētiam: ſed quia de certa ſpecie impudētiæ hīc agitur, eorū ſcilicet qui nullo reſponſo poſſunt abigi, quominus moleſtè urgeāt: ideo importunitatē uertimus: quanq̄, ſi ſpectemus quod hac ſimilitudine Chriſtus adumbrauit, hęc importunitas & quaſi impudentia in Deo aſsiduè & ſingulis momentis die ac nocte rogādo, uitiū nō eſt: imò uerò in pijs hominib. maximè cōmendatur. 11 Num quis aūt, &c. τίνα δὲ. In quibuſdā codicib. legitur, τίς δὲ ὑμῶν. Sed quomodocūq; legas, nō uitaris ἀνακόλουθον, cuius ſimile exemplū habemus Exod. 3°. a. 1. Itaq; ut planior eſſet oratio, nō uertimus κατὰ μέλος, ſed paulū deflexim⁹: ita tamē (ni fallor) ut minus procul diſceſſerimus q̄ alij interpretes, quos nobis uidere cōtigit. Videtur uerò hoc fuiſſe uulgatū prouerbiū, cui reſpondet Plautinū illud quod Eraſ. obſeruat, Altera manu fert lapidē, panem oſtētat altera. Illi autem quod proximè ſequitur, reſpondet Græcorū illud, ἀντὶ ψῶρας σκόρπιον: id eſt, pro perca ſcorpiū: quod idē Eraſm. in Chiliadibus cōmemorat. 13 Cœleſtis, ὁ ἐξ οὐρανοῦ. Malui receptę interpretationi aſſentiri q̄ quicq̄ mutare. Sed mihi tamē nō prorſus propriè uidetur Deus Pater dici, ὁ ἐξ οὐρανοῦ, quū potius dicatur, ὁ ἐν τῷ οὐρανῷ. Puto igitur expuncto articulo ita potius legendū, πόσῳ μᾶλλον ὁ πατὴρ ὑμῶν (additur eīm pronomē in ſexto codice & in Vulg. editione) ἐξ οὐρανοῦ δώσει πνεῦμα ἅγιον τοῖς αἰτοῦσιν αὐτόν: id eſt, quāto magis Pater ille ueſter dabit è cœlo Spiritū ſanctū iſs qui ab eo petierint? Nihil tamē ſum auſus mutare ex cōiectura. Sanctū, ἅγιον. In Vulg. editione legitur bonū, id eſt ἀγαθὸν. Contrà uerò in omnib. Græcis codicib. legimus ἅγιον, exceptis 6. & 8. quę cum Vulg. editione cōſentiebāt. 17 Aduerſus ſeſe, ἐφ' ἑαυτήν. Valla potius conuertendū putat in ſeipſo, uel ſuprà ſeipſum: ſed meritò reprehēditur ab Eraſmo. Ponitur eīm ὡδὶ pro κατὰ, ut in ἐπὶ χάρτου pro κατὰ χάρτου, & ἐπὶ δὰ ὧδε Θῆβας, quæ eſt Aeſchyli Tragœdia, pro ἐπὶ δὰ κατὰ Θηβῶν, ut recte emēdat Euſtathius, quū uulgò legāt, ἐπὶ δὰ ἑπτὰ Θῆβας. Et domus aduerſus ſeſe *partita*, cadit, ἡ οἶκος ὡδὶ οἶκον πίπτει. Vulg. & Eraſ. & domus ſuper domū cadit. At ego puto poſt ἑπτὰ οἶκον, repetendū eſſe per ſyllepſin participiū μεριζόμενος, quod & ſententia ipſa oſtēdit, & ex Matthæi ac Marci collatione liquet. Nam Matthæus quū de regno diuiſo mentionē feciſſet, ſubijcit, καὶ πᾶσα πόλις μεριζόμενον καθ' ἑαυτήν. Marcus autē, καὶ ἐὰν οἰκία ἐφ' ἑαυτὴν μερισθῇ. Sed & Theoph. hūc locum explicans, repetit participium: Siue, inquit, de familia, ſiue de ipſius ædificij ſtructura hoc accipias. Dixit autē Lucas ὡδὶ οἶκον, p ἐφ' ἑαυτήν, Hebraica repetitione antecedētis pro relatiuo. 20 Digito Dei, ἐν δακτύλῳ θεοῦ. Heb. באצבע אלהים, ut Exod. 8. b. 17. id eſt, uirtute ac poteſtate diuina. Eſt autē Patris ac Filij uirtus, Spiritus ſanctus. Ideo apud Matthæum legimus pro digito Dei, Spiritum Dei. 21 Aulam, τὴν αὐλήν: id eſt, regiam ſuam. Vulg. & Eraſ. atriū.

Id enim

Id enim propriè declarat αὐλὴ, locum scilicet apertũ & uacuũ ante ipsas ædes expositũ, quem Galli uulgò Cortem
A uocant. Inde factum ut pro regũ ac principũ palatijs acciperetur, sicut notat Athenæus: quę significatio melius cõ
uenit huic loco. In pace, ἐν εἰρήνῃ. Heb. בשלום: id est, tranquillè ac beatè suis bonis perfruitur.

ἑαυτοῦ αὐλίῳ, ἐν εἰρήνῃ ὄντα τὰ ὑπαρχοντα αὐτοῦ. suam, in pace sunt ea quæ ipse habet.

ἐπὰν δὲ ὁ ἰσχυρότερος αὐτοῦ ἐπελθὼν νικήσῃ 22 Postquam uerò quispiam ualidior eo aggres-
αὐτὸν, τὴν πανοπλίαν αὐτοῦ αἴρει, ἐφ' ᾗ ἐπεποίθει, sus uicerit eum, totam armaturam eius aufert, in
καὶ τὰ σκύλα αὐτοῦ διαδίδωσιν. qua confidebat, & spolia eius distribuit.

ὁ μὴ ὢν μετ' ἐμοῦ, κατ' ἐμοῦ ἐστι· καὶ ὁ μὴ συνά- 23 Qui non est mecum, contra me est: & qui nõ
γων μετ' ἐμοῦ, σκορπίζει. mecum, dispergit.

ὅταν τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα ἐξέλθῃ ἀπὸ τοῦ ἀν- 24 Quum impurus spiritus exierit à quopiã hó Matth.12.d.43.
θρώπου, διέρχεται δι' ἀνύδρων τόπων, ζητοῦν ἀνά homine, ambulat per arida loca, quærẽs requiẽ:
παυσιν· καὶ μὴ εὑρίσκων, λέγει. ὑποστρέψω εἰς τὸν & quum non inueniat, dicit: Reuertar in do-
οἶκόν μου, ὅθεν ἐξῆλθον. mum meam unde exiui.

καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σεσαρωμένον καὶ κεκοσμημένον. 25 Veniẽs igitur, inuenit eam uersam & ornatã.

τότε πορεύεται καὶ παραλαμβάνει ἑπτὰ ἕτερα 26 Tũc proficiscitur, & accipit septem alios spi- Heb.6.a.4.
πνεύματα πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ εἰσελθόντα κα- ritus peiores quàm sit ipse: qui ingressi habitãt 1.Pet.2.d.20.
τοικεῖ ἐκεῖ. καὶ γίνεται τὰ ἔσχατα τοῦ ἀνθρώπου illic, fitq; ultima cõditio hominis illius deterior
ἐκείνου χείρονα τῶν πρώτων. priore.

ἐγένετο δὲ ἐν τῷ λέγειν αὐτὸν ταῦτα, ἐπάρασά 27 Factum est autem quum hæc diceret, extollẽs Beati.
τις γυνὴ φωνὴν ἐκ τοῦ ὄχλου, εἶπεν αὐτῷ· μακαρία uocem quædã mulier è turba, & dixit ei: Beatus
B ἡ κοιλία ἡ βαστάσασά σε, καὶ μαστοὶ οὓς ἐθήλασας. uenter qui te portauit, & hubera quæ suxisti.

αὐτὸς δὲ εἶπε· μενοῦνγε μακάριοι οἱ ἀκούοντες 28 Ipse autem dixit: Imo uerò beati qui audiunt
τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ φυλάσσοντες αὐτόν. sermonem Dei, & custodiunt eum.

τοῦ δὲ ὄχλου ἐπαθροιζομένων, ἤρξατο λέγειν· ἡ 29 Quum autem turba cõgregaretur apud eum, Signa petunt Iudæi.
γενεὰ αὕτη πονηρά ἐστι· σημεῖον ἐπιζητεῖ, καὶ ση- cœpit dicere: Natio hæc scelerata est: signum re- Matth.12.c.38.
μεῖον οὐ δοθήσεται αὐτῇ, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ τοῦ quirit: sed signum nõ dabitur ei, nisi signum il- Ionæ 2.a.1.
προφήτου. lud Ionæ prophetę.

καθὼς γὰρ ἐγένετο Ἰωνᾶς σημεῖον τοῖς Νινευίταις, 30 Nam sicut fuit Ionas signum Niniuitis: ita e-
οὕτως ἔσται καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου τῇ γενεᾷ ταύτῃ. rit & Filius hominis nationi isti.

Βασίλισσα νότου ἐγερθήσεται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῶν 31 Regina Austri surget in iudicio cum uiris na- Regina Saba.
ἀνδρῶν τῆς γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινεῖ αὐτούς· tionis huius, & cõdemnabit eos: quòd uenerit 3.Regio.a.1.
ὅτι ἦλθεν ἐκ τῶν περάτων τῆς γῆς, ἀκοῦσαι τὴν Σοφί- à terminis terræ, ut audiret sapientiam Solomo- 2.Para.9.a.1.
αν Σολομῶντος· καὶ ἰδοὺ πλεῖον Σολομῶντος ὧδε. nis: & ecce plus quàm Solomon est hoc in loco.

ἄνδρες Νινευῖται ἀναστήσονται ἐν τῇ κρίσει μετὰ τῆς 32 Viri Niniuitæ surgent in iudicio cum natio- Niniuitæ.
γενεᾶς ταύτης, καὶ κατακρινοῦσιν αὐτὴν, ὅτι με- ne hac, & condemnabunt eam: quòd ad prædi- Ionæ 3.b.5.
τενόησαν εἰς τὸ κήρυγμα Ἰωνᾶ· καὶ ἰδοὺ πλεῖον Ἰωνᾶ cationem Ionæ resipuerint: & ecce plus quàm
ὧδε. Ionas est hoc in loco.

οὐδεὶς δὲ λύχνον ἅψας, εἰς κρυπτὸν τίθησιν, οὐδὲ 33 Nullus uerò lucernam accẽsam in occulto po- Lucerna.
ὑπὸ τὸν μόδιον, ἀλλ' ἐπὶ τὴν λυχνίαν, ἵνα οἱ εἰ- nit, neq; subter modium: sed in candelabrum, Suprà 8.b.16.
σπορευόμενοι τὸ φέγγος βλέπωσιν. ut qui ingrediuntur, splendorem uideant. Matth.5.b.15. Marc.4.c.21.

C ὁ λύχνος τοῦ σώματός ἐστιν ὁ ὀφθαλμός. ὅταν 34 Lucerna corporis est oculus. quũ igitur ocu- Oculus simplex.
οὖν ὁ ὀφθαλμός σου ἁπλοῦς ᾖ, καὶ ὅλον τὸ σῶμά σου lus tuus fuerit simplex, totum quoque corpus Matth.6.c.22.
φωτεινὸν ἔστιν· ἐπὰν δὲ πονηρὸς ᾖ, καὶ τὸ σῶμά σου tuum lucidum erit: quum uerò malus fuerit, e-
σκοτεινόν. tiam corpus tuum tenebrosum erit.

σκόπει οὖν μὴ τὸ φῶς τὸ ἐν σοὶ, σκότος 35 Considera ergo num lumen quod in te est,
ἐστίν. tenebræ sint.

εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὅλον φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι μέ- 36 Si ergo corpus tuum totum lucidum *fuerit*, nõ
ρος σκοτεινόν, ἔσται φωτεινὸν ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύ- habens aliquam partem tenebrosam: *sic* erit luci
χνος τῇ ἀστραπῇ φωτίζῃ σε. dum totũ, ut quum lucerna fulgore illuminat te.

ἐν δὲ τῷ λαλῆσαι, ἠρώτα αὐτὸν Φαρισαῖός τις, 36 Inter loquẽdum aũt, rogauit eũ quidam Phari- *Christus illotus manducat cum Pharisæo.*
ὅπως ἀριστήσῃ παρ' αὐτῷ. εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν. sęus ut prãderet apud se. ingressus igit accubuit.

ὁ δὲ Φαρισαῖος ἰδὼν, ἐθαύμασεν, ὅτι οὐ πρῶτον 37 Pharisæus aũt quũ *hoc* uidisset, admiratus est
ἐβαπτίσθη πρὸ τοῦ ἀρίστου. quòd non prius ablutus fuisset ante prandium.

22 Aggressus, ἐπελθὼν, uel (ut Vetus interpres conuertit) superueniens, id est ex inopinato ueniens, ut apud Hom. Odyss. ὁ. τὸ μὲν ἀφ' ἑστὸς ἐπελθὼν. Sed illud est, ἐμφατικώτερον. 29 Scelerata est, πονηρά ἐστι Cur πονηρὸν interdum malimus scleratum quàm malum dicere, alibi exposuimus. Cęterùm apud Veterem interpretem & in codicibus Græcis sexto & octauo reperitur γενεὰ natio. 31 In occulto, εἰς κρυπτὸν. Sic loquitur Cæsar. Vulgata & Erasmus, in abscondito, quod nusquam legi. In omnibus autem codicibus uetustis legimus εἰς κρυπτὸν, & fortasse magis accommodatè. Cryptas enim & cryptoporticus uocabant olim abditos & cõcameratos locos, quos uulgò dicimus caueas. Splendorẽ, τὸ φέγγος: uel, τὸ φῶς lumẽ, ut legerũt & interpretati sunt alij, eodẽ sensu. 35 Num sint, μὴ ὦσιν. Vulg. ne sint, μὴ ᾖ: quẽ errorẽ quũ Valla animaduerterit, miror nõ correctũ ab Eras. 38 Quũ *hoc* uidisset, admiratus est, ἰδὼν, ἐθαύμασεν. In 2. exẽplari scriptũ legimus, ἤρξατο διακρινόμενος ἐν ἑαυτῷ λέγων, quã lectionẽ sequutus Vet. interp.

conuertit, cœpit intra se reputans dicere, quum τὸ διαπρίνεσθαι alibi interpretetur hęsitare, ut Marc.11.c.23. Quòd non prius, &c. ὅτι ὁ πρῶτον ἐβαπτίσθη. Vulg. quòd nõ baptizatus esset, prętermissa particula πρῶτον, quę uideri etiam potest redundare. Sed τὸ βαπτίσθαι idem hic declarat atq; τὸ λούσασθαι καὶ χερνίψασθαι, ut diximus Marc.7.a.4. A

Dixit autem Dñs ad eũ: Vos quidẽ Pharisæi exteriorem poculi patinæq; partẽ purgatis: sed pars interior, plena est rapina uestra & scelere.

39 εἶπε δὲ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν· νῦν ὑμεῖς οἱ Φαρισαῖοι τὸ ἔξωθεν τοῦ ποτηρίου καὶ τοῦ πίνακος καθαρίζετε, τὸ δὲ ἔσωθεν ὑμῶν γέμει ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας.

Rapina. Iniquitas.

Amentes, nónne qui fecit quod foris est, etiã id quod intus est fecit?

40 ἄφρονες, οὐχ ὁ ποιήσας τὸ ἔξωθεν, καὶ τὸ ἔσωθεν ἐποίησε;

Matth.23.c.25.

Date igitur ea quæ intus sunt, *in* eleemosynã: & ecce, omnia munda erunt uobis.

41 πλὴν τὰ ἐνόντα δότε ἐλεημοσύνην, καὶ ἰδοὺ πάντα καθαρὰ ὑμῖν ἔσται.

39 Vos quidẽ, νῦν ὑμεῖς. Vulg. & Eras. Nũc uos. Verùm particula νῦν hoc loco nõ uidetur esse tẽporis aduerbiũ, sed potius cõiunctio expletiua, nisi malimus interpretari, At uos, uel Vos uerò. Sic eẽ sępe solet à Demosthene usurpari in assumptionib. argumẽtorũ. Pars interior, τὸ ἔσωθεν. Vulg. quod intus est uestrũ. Eras. Vallã sequutus, quod intus est uestri. Neutra uerò harũ interpretationũ mihi satis perspicua uidetur, etiamsi ὑμῶν coniungendũ esset cũ ἔσωθεν. Sed si quis cõtulerit cũ hoc loco ea quę scribuntur Matth.23.c.26. comperiet (opinor) ὑμῶν potius pertinere ad ἁρπαγῆς καὶ πονηρίας, per traiectionẽ, quæ huic nostro Euangelistę est familiarissima. Matthæus eẽ apertè dicit patinas & pocula referta esse ipsorũ rapinis: id quidẽ ad institutũ sermonẽ multo accõmodatius. Agitur eẽ de puro ciborũ usu, contra Pharisęorũ sentẽtiã, qui putabãt mundatis patinis omnia esse munda. Quasi uerò (inquit Dñs) nõ sit potius habẽda ratio eius quod intra patinã est, quàm ipsius patinæ. Atqui dapes istæ quas apponitis, quãuis uobis mundæ uideãtur, quia scilicet patinas mundastis, & ex earũ sunt genere quarũ usus in Lege cõceditur: tamẽ alia ratione sunt immundæ, quia scilicet per rapinã & scelus bona uestra cõparastis. Scelere, πονηρίας. Vulg. iniquitate: id est, ἀδικίας. Theoph. inuidia interpretatur. Est eẽ hoc uitiũ semper cũ mala mẽte & malo animo cõiunctum. 41 Date igitur, πλὴν δότε: uel, Quin potius, ut rapinę & scelerі quę impediebãt quo minus purè uesci possent, opponatur beneficẽtia, qua futurũ sit ut sanctificetur quod intra patinã est, etiamsi ablutæ nõ fuerint patinæ. Est eẽ uarius ac multiplex usus istius particulę, ut diximus Matth.11.c.22. Vulg. & Eras. Veruntamẽ date: ut sit hæc sentẽtia, Impurè quidẽ uescimini, ut nũc facitis, & hallucinamini magnopere. Sed tamẽ remediũ huic malo afferri potest: puta si ex uestris istis facultatib. per fraudem partis dederitis eleemosynam, nimirum (ut nonnulli tradunt) pro peccatorum satisfactione. Atqui nõ hìc agitur (opinor) quo precio possint pro rapinis & fraudib. satisfacere (una enim nostra satisfactio est Christus) sed peruersa eorũ opinio reprehẽditur de legitimo ac puro ciborũ usu. Itaq; hãc expositionẽ planè repudio. Quod autẽ attinet ad uerbũ δότε, affert alterã etiam interpretationẽ Eras. puta si significet Datis, indicandi modo. ut sit hic sensus: Quod quũ ita sit, id est, quũ intus abundetis rapina & scelere, Dñs autẽ animi potius quàm patinarũ purificationem requirat, tamẽ ita estis stulti, ut uos existimetis liberari ab omni rapina, si paululũ ex ea cõtuleritis in pauperes. Sed uæ uobis, &c. Nã alioquin (inquit idẽ Eras.) duriusculè cohæret hęc adhortatio cũ ijs quę præcedunt ac sequuntur. Quî eẽ cõuenit ut quos modò fecerit tã sceleros, subitò, data eleemosyna, uelit undiquaq; mundos uideri? Hæc ille. Atqui nõ uidẽtur hęc pati posse Grãmaticorum regulę, ut δότε pro δίδοτε accipiatur, neq; mihi facilè persuaserim usquã extare similis enallages exẽplũ. Deinde hęc uerba, Et ecce omnia mun. da sunt uobis, ironicè essent explicanda: quod fieri uix potest, quin coacta sit interpretatio. Neq; uerò duriusculè cohęret hæc adhortatio, quũ nihil magis sit consentaneũ quàm explicato morbo adhibere remediũ: quod quidẽ quale sit, uõ uidetur Eras. (quod cum bona ipsius uenia dictũ esse uelim) satis attẽte cõsideràsse. Ea quę intus sunt, τὰ ἐνόντα: id est, τὰ ἐντὸς τοῦ ποτηρίου καὶ παροψίδος: id est, quæ sunt intra patinam ac poculũ. Ita enim loquitur Matthęus, tanquã Lucę interpres, quãuis diuersa sit loci circunstantia, quo hæc eadẽ apud eum dicit Dñs: & si ita exponas, plana erit antithesis in proposita hypothesi. Quamuis enim hinc elicièda sit generalis doctrina aduersus eos oẽs qui externo duntaxat cultu, eoq; plerunq; cõmentitio, pietatẽ metiuntur (ut nostri etiã Pharisæi hodie docẽt) tamẽ nisi in argumẽto proposito maneas, coacta fuerit uerborũ interpretatio. Quæstio est igitur quis purè uescatur. Existimãt Pharisęi duo hìc requiri, nempe ut cibus cæremoniali Lege interdictus nõ apponatur, deinde ut manus ac patinæ diligẽter purificẽtur. Christus cõtrà uult, ut bonis artibus quæsitæ sint dapes quę apponuntur: deinde, ut quẽadmodũ in sacris oblationib. primitię Deo decerpebantur, quę oẽs fructus totũq; conuiuium sanctificabãt: ita pro eo q; ex pauperũ bonis securè epulabãtur suis, nimirũ externis purificationib. freti, partẽ potius eorũ quę apponũtur, in primis, pauperib. decidãt. Ita eẽ fore ut purè uescantur. hęc igitur interpretatio mihi uisa est simplicissima, & maximè ad id de q̃ agitur, accõmodata. Supereſt ut alias etiã ꝓferamus. Vetus interp. cõuertit, quod supereſt, id est τὸ λοιπὸν, seu potius τὸ περισσεῦον. Vidit eẽ (opinor) germanã huius loci sentẽtiã, & conatus est illustrare qđ obscurius dictũ uidebat. itaq; qđ generaliter dictũ erat, ad partẽ restrinxit. Nã certũ est Dñm nõ iubere, ut quicquid appositũ est, largiamur pauperib. sed potiusut qđ à Deo accepimus, cũ pauperib. cõmunicemus, siue id fiat cõuiuij initio (qđ maioris est charitatis signũ) siue à cõuiuio (ut ferè solẽt) ciborũ reliquias pauperib. distribuamus. ad quã cõsuetudinẽ Vet. interp. (ut opinor) respexit, q̃uis aliter interpretetur Eras. Ergo qđ ad rẽ ipsam attinet, cũ eo cõsentio. Sed malui uocabulũ q̃ usus est Euãgelista, cõseruare, nõ modò quia mihi religio est quicq̃ hìc audere, sed etiam quia manifestè opponũtur τὰ ἐνόντα, id est ea quę intus sunt, τοῖς ἔξωθεν, id est externis. quę antithesis alioquin perierit. Theoph. τὰ ἐνόντα, interpretatur τὰ ὑπάρχοντα ὑμῖν: id est, quę uobis adsunt, siue facultates uestras. Sed hæc interpretatio prætereq̃ ꝓ illã antithesin tollit, de qua modò dixi, nimiũ etiã est generalis, & aberrat à proposita hypothesi. Quod aũt idẽ existimat Christũ maluisse dicere, τὰ ἐνόντα, quàm τὰ ἔντα, ut Pharisęorum auaritiã notaret, quia nimirũ diuitiæ insunt, atq; adeò insident auari hominis animo, id mihi quidẽ subtilius uidetur quàm ut admitti possit. Affert Eras. tres alias interpretationes. quarũ una est, ut subaudita prępositione κατὰ interpreteris τὰ ἐνόντα, iuxta ea quę suppetunt uobis, id est pro facultatũ ratione: altera, ut τὰ ἐνόντα uocet ea quę sunt in nostra potestate: tertia, ut τὰ ἐνόντα positũ sit absolutè, pro τὰ ἐνὸν, ut intelligas, quę facta sunt, fieri infecta nõ posse. illud restare, quod sit in eorũ potestate, ut rapinas pensent eleemosynis. Has autem oẽs interpretationes eadem ratione reijcio qua superiorem Theophylacti. Deinde quo ad primã illarum attinet, requiro etiam similis ec lipsis exemplum. Nam illud, τὸ κατ' ἐμέ, τό γε μοι ἔπαθλον, τοὐμὸν μέρος, & similia, certè aliquantulum sunt diuersa. Secundam autem si addmittas, quæram cur hoc sit additum. neque enim causa ulla est cur suspicari possimus, Dominum iubere ut de alieno simus liberales. Postremò haud satis scio an τὰ ἐνόντα usquàm reperias absolutè positum: & tota etiam hæc expositio (ut opinor) sensum habet cum uera Christi religione parum consentientem.

B

C

Neque

A Neque enim existimandum est eum facere quod Deo gratum esse possit, qui ex malè quæsitis partem sibi seruet, partem pauperibus, aut Deo etiam ipsi decidat, nedum ut hac ratione pro peccatis satisfaciat. Hinc illæ querelę toties apud Prophetas repetitæ aduersus eos qui externo cultu putabant se Dei fauorem mereri, quēcunq; animum ad hæc sacra attulissent, quum, ut rectè scribitur Ecclesiastici 34.d.24. qui è bonis pauperum sacrificat, similis sit eius qui mactat filium coram patre. In eleemosynam, ἐλεημοσύνῃ: id est, per beneficium & liberalitatem, si magis elegãter loqui placet. Sed nolui à Græcis recedere longius. Cohæret autem ἐλεημοσύνῃ cum τὰ ἐνόντα per appositionem, non modò Hebræis, sed etiam Gręcis familiarem. Sic Isocrat. ad Demonicum, ἀπέχεσθαι δὲ τῶν ἀλλοτρίων, τιμᾶσθαι μὲν τῶν πρὸς ὑμᾶς φίλων, σεμνὸν δ' εἶναι τῶν πρὸς ἱππάρχους συνηθῶν. Sic etiam Plautus in Trinumo: Est ager (inquit) sub urbe nobis, eum dabo dotem sorori. Erunt, ἔσται: id est ἴσται, ut etiam scriptum erat in sexto exemplari. Eadem enallage occurrit Matth. 28.d.20.

ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀποδεκατοῦτε 42 τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πήγανον καὶ πᾶν λάχανον, καὶ παρέρχεσθε τὴν κρίσιν καὶ τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ. ταῦτα δὲ ἔδει ποιῆσαι κἀκεῖνα μὴ ἀφιέναι.

Sed uę uobis Pharisæis: nam decimatis mentham & rutam, & quoduis olus, sed præteritis iudicium & charitatem Dei. Hæc autem oportuit facere, & illa non omittere.

Decimare rutæ. Iudicium. Charitas.

οὐαὶ ὑμῖν τοῖς φαρισαίοις, ὅτι ἀγαπᾶτε τὴν πρωτοκαθεδρίαν ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ τοὺς ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς. 43

Væ uobis Pharisæis, qui dilígitis primum consessum in conuentibus, & salutationes in foris.

Infrà 20.g.46. Matth.23.a.6. Marc.12.d.38. Salutationes.

οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, ὅτι ἐστὲ ὡς τὰ μνημεῖα τὰ ἄδηλα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οἱ περιπατοῦντες ἐπάνω οὐκ οἴδασιν. 44

Væ uobis Scribæ & Pharisæi hypocritæ: nã estis ut monumenta quæ non apparẽt, quę nesciunt ij qui super ea ambulant.

Matth.23.c.27.

ἀποκριθεὶς δέ τις τῶν νομικῶν, λέγει αὐτῷ· διδάσκαλε, ταῦτα λέγων καὶ ὑμᾶς ὑβρίζεις. 45

Respondens autem quidam ex Legis interpretibus, ait ei: Magister, quum hæc dicis, etiam nos afficis iniuria.

Legisperitus.

ὁ δὲ εἶπε· καὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς οὐαί, ὅτι φορτίζετε τοὺς ἀνθρώπους φορτία δυσβάστακτα, καὶ αὐτοὶ ἑνὶ τῶν δακτύλων ὑμῶν οὐ προσψαύετε τοῖς φορτίοις. 46

Ipse autem ait: Væ uobis quoque Legis interpretibus: nam oneratis homines oneribus difficilibus portatu, sed ipsi uno ex dígitis uestris non attingitis onera.

Onera populi. Matth.23.a.4. Act.15.b.10.

οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι οἰκοδομεῖτε τὰ μνημεῖα τῶν προφητῶν, οἱ δὲ πατέρες ὑμῶν ἀπέκτειναν αὐτούς. 47

Væ uobis: nam ædificatis monumenta Prophetarum, patres autem uestri trucídarunt eos.

ἄρα μαρτυρεῖτε, καὶ συνευδοκεῖτε τοῖς ἔργοις τῶν πατέρων ὑμῶν· ὅτι αὐτοὶ μὲν ἀπέκτειναν αὐτούς, ὑμεῖς δὲ οἰκοδομεῖτε αὐτῶν τὰ μνημεῖα. 48

Nempe testimonio uestro comprobatis facta patrũ uestrorum: quoniã illí quidẽ eos trucídarunt, uos autem ædificatis eorũ monumẽta.

διὰ τοῦτο καὶ ἡ σοφία τοῦ θεοῦ εἶπεν· ἀποστελῶ εἰς αὐτοὺς προφήτας καὶ ἀποστόλους, καὶ ἐξ αὐτῶν ἀποκτενοῦσιν καὶ ἐκδιώξουσιν· 49

Propterea etiam Sapientia Dei dixit: Mittam ad eos Prophetas & Apostolos, & ex ipsis *quosdam* trucidabunt, & *quosdam* expellent:

Sapientia Dei.

42 Sed uæ uobis, ἀλλ' οὐαὶ ὑμῖν. Optimè hęc cohærent cũ superiorib. ut minimè dubium sit, quin ἀλλὰ sic conuerti oporteat. Quũ enim mentionẽ fecisset beneficentiæ, futurum erat ut hìc Pharisæi suas decimas obijcerent. Ostẽdit igitur Dñs quantum absint à uera liberalitate, quãtumuis externam illius speciẽ præ se ferant. Huc pertinet quod ait Paulus 1.Cor.13.a.3. Nam, ὅτι. In plerisq; Vulgatę editionis codicib. non legitur Quia, sed Qui, tũ hoc uersiculo, tũ etiam alijs sequẽtibus: quã lectionẽ germanã esse puto, & ab ijs deprauatã, qui, quũ scriptũ esset, ut uides in isto margine, & hoc literarum compendiũ ignorarẽt, pro οἱ legerunt ὅτι. Neq; uerò mirũ hoc cuiquã uidebitur, qui manuscripta exẽplaria cum impressis cõtulerit, in quib. permulta similia errata tam sæpe occurrũt, ut nemini dubium esse possit ex uno loco infinitos alios postea fuisse deprauatos, & ex uno aliquo exẽplari errorẽ in alia plurima emanasse. Nihil tamẽ uolui mutare, cõtra uetustorũ codicũ fidem. Decimatis, ἀποδεκατοῦτε: id est, decimã partẽ deciditis nimirũ ex Dei Lege persoluendam, quemadmodũ Latinis dicebatur legio decimari, quũ decimus quisq; ad suppliciũ legebatur ex militari disciplina. Alij cõtrà ad auaritiam Pharisęorũ hoc referunt, qui ex quibusuis colligerẽt decimas. Et certè hoc etiam sensu accipitur uerbũ ἀποδεκατοῦν Heb.7.a.5. Sed priorẽ interpretationẽ potius recipio. Et quoduis olus, καὶ πᾶν λάχανον: uel, quoduis olus: id est, omne genus olerũ, ut rectè explicat August. in Enchiridio ad Laurẽtium, cap.99. simili ratione docẽs exponi oportere quod ait Apostolus 1.Timoth.2.a.4. Deũ uelle oẽs homines saluos fieri. Iudicium, κρίσιν. Hebraicè משפט, id est quod iustũ & æquũ est. Complectitur enim hoc uocabulũ alteram illã partem Iuris gẽtium, QVOD TIBI FIERI NOLIS, ALTERI NE FACIAS. Charitas autẽ Dei ad primam tabulam spectat, quæ quidẽ pręcipua est, adeò ut illa ab hac diuelli nullo modo possit. Erasmus autem iudicium facit duplex. Vnum hominũ, quando scilicet ex cultu externo metimur pietatem: alterum Dei, quum ex animi affectu pietas ęstimatur. Duplicem item charitatem, unam hominum, quum leuiculo beneficio afficitur proximus: alteram Dei, quum in his succurritur homini, quæ ad æternam illius salutem pertinent. Sed hęc (ut opinor) ad hunc locum nõ spectant. Nam neq; iudicium hìc accipitur pro animi opinione, aut sententia: neq; uocabulũ θεοῦ, est repetendum, ἀπὸ τοῦ κοινοῦ: neq; charitas Dei aliud hìc declarat quàm eum amorẽ quem Deo debemus. Hęc autem oportuit, ταῦτα δὲ ἔδει. Ita interpretatur Vulgata editio, & particulam δὲ additã reperimus in codicibus uetustis, sexto & octauo. Erasmus, imò oportuit, μᾶλλον δὲ ἔδει. 48 Testimonio ue. comp. μαρτυρεῖτε καὶ συνευδοκεῖτε. Vulgata, testificamini quòd consentitis: id est, μαρτυρεῖτε ὅτι συνευδοκεῖτε. Vide suprà 4.d.22. 49 Ex ipsis *quosdam*, ἐξ αὐτῶν. Subauditur τινὰς, in Græco, quod Latinè expressimus, ut Matthęi 23.d.24. & 27.b.9. & Act. 21.c.16. Expellent, ἐκδιώξουσιν: id est, ita infectabuntur, ut tandem iniurijs suis expellant. Vulgata & Erasmus, persequẽtur: id est, διώξουσιν. Ita enim etiam excudit Frobenius. Sed uetusti codices legũt ἐκδιώξουσιν: quod quidem est multo ἐμφατικώτερον.

50 Requiratur

Vt à natione iſta requiratur ſanguis omnium Prophetarum, effuſus à iactis fundamẽtis mundi.

50 ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα πάντων τῶν προφητῶν, τὸ A
ἐκχυνόμενον ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης,

Gen.4.b.8. 2.Paral.24.f.21.

A' ſanguine Abel uſq; ad ſanguinem Zachariæ, qui perijt inter altare & ædem: etiam dico uobis, requiretur ab hac natione.

51 ἀπὸ τοῦ αἵματος Ἅβελ ἕως τοῦ αἵματος Ζαχαρίου τοῦ
ἀπολομένου μεταξὺ τοῦ θυσιαστηρίου καὶ τοῦ οἴκου. ναὶ λέγω ὑμῖν, ἐκζητηθήσεται ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

Clauis ſcientiæ.

Væ uobis Legis interpretibus: nam ſuſtuliſtis clauem cognitionis: ipſi non introiſtis, & eos qui introibant prohibuiſtis.

52 οὐαὶ ὑμῖν τοῖς νομικοῖς, ὅτι ἤρατε τὴν κλεῖδα τῆς
γνώσεως· αὐτοὶ οὐκ εἰσήλθετε, καὶ τοὺς εἰσερχομένους ἐκωλύσατε.

Quũ autẽ hæc ad eos diceret, cœperunt Scribę & Phariſæi uehementer ipſi imminere, & eũ allicere ad loquendum de multis:

53 λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς, ἤρξαντο
οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι δεινῶς ἐνέχειν, καὶ ἀποστοματίζειν αὐτὸν περὶ πλειόνων,

Inſidiantes ei, & cupidè uenantes aliquid ex ore eius, ut accuſarent eum.

54 ἐνεδρεύοντες αὐτόν, καὶ ζητοῦντες θηρεῦσαί
τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ, ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ.

CAP. XII.

ΚΕΦΑΛ. ιβ'.

Fermentũ Phariſæorum. Matth.16.a.5. Marc.8.b.14.

INterea quum coacta eſſet permulta turbæ multitudo, adeò ut alij alios conculcarent, cœpit dicere ad diſcipulos ſuos: In primis cauete uobiſipſis à fermento Phariſæorum, quod eſt hypocriſis.

1 Ἐν οἷς ἐπισυναχθεισῶν τῶν μυριάδων τοῦ
ὄχλου, ὥστε καταπατεῖν ἀλλήλους, ἤρξατο λέγειν πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· πρῶτον προσέχετε ἑαυτοῖς ἀπὸ τῆς ζύμης τῶν φαρισαίων, ἥτις ἐστὶν ὑπόκρισις.

Matth.10.e.26. Marc.4.c.22.

Nihil enim opertum eſt, quod non ſit reue-

2 οὐδὲν δὲ συγκεκαλυμμένον ἐστίν, ὃ οὐκ B

50 Requiratur ſan. ἵνα ἐκζητηθῇ τὸ αἷμα. Heb. דרם כל־חנביאים יידש: id eſt, ut ratio à uobis repoſcatur atque adeò pœnæ exigantur fuſi ſanguinis Prophetarum. Cæterùm illud, ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης, id eſt à natione iſta, quum in Græcis ponatur in extremo uerſiculo, collocauimus potius in principio, ut ſtuderemus perſpicuitati, ne quis ſcilicet connectat cum principio ἐκχυνόμενον. Nam potius cohærere cum ἐκζητηθῇ, apparet ex fine proximi uerſiculi. Effuſus, τὸ ἐκχυνόμενον. Eraſm. qui effunditur. Atqui rectius (ni fallor) Vetus interpres animaduertit præſens pro præterito, aut potius pro futuro exacto uſurpatum. 52 Suſtuliſtis, ἤρατε: id eſt, ἀπεκρύψατε καὶ ἐφανίσατε, abſcondiſtis & ſuſtuliſtis è medio, ut nuſquam compareant. Sic enim rectè (meo quidem iudicio) interpretatur Theophylactus. Nam quod Eraſmus exiſtimat potius ſignificari Scribas tuliſſe, id eſt, in ſe recepiſſe, & geſtandas ſuſcepiſſe claues cognitionis, quia nimirum ſibi ſolis cognitionem Legis & docendi munus arrogabant: quamuis bene cõueniat, tamen non poſſum probare. Neq; enim uerbum ἄρειν, ſed αἴρειν, potius hac ſignificatione ſolet à Græcis uſurpari. 53 Quum autem, &c. λέγοντος δὲ αὐτοῦ ταῦτα πρὸς αὐτούς. In octauo codice ſcriptum erat, καὶ ἐκβάλοντες αὐτόν, & eo illinc egreſſo. Imminere, ἐνέχειν. Vulgata & Eraſmus, inſiſtere. Vide Marc. 6.c.19. In Complutenſi editione & quinto codice legimus, σφίγγειν, id eſt urgere & quaſi comprimere. Et eum allicere ad loquen. καὶ ἀποστοματίζειν αὐτόν. Sic legitur in omnibus uetuſtis codicibus. ſi duo tantùm excipias, in quibus ſcriptũ erat, ἀποστομίζειν, eadem (ut opinor) manente ſententia. Sed utrouis modo legas, rectè (ut opinor) Eraſmus in eo reprehendit Veterem interpretem, quòd ἀποστοματίζειν uerterit, os opprimere, quum id potius declaret, τὸ ἐπιστομίζειν, quo utitur Apoſtolus Tit.1.c.11. neq; ulla ratione uideatur hæc expoſitio poſſe conuenire. Nam qui ex cuiuſpiam ore aliquid aucupatur unde creet illi periculum, potius eum conatur ad loquendum prouocare, quàm os ipſi occludere. Theoph. aliam præterea interpretationem affert, nempe ut ἀποστοματίζειν, declaret ἀπὸ τῶν ῥημάτων ἁρπάζειν: id eſt, ut uernaculo noſtro ſermone optimè explicamus, *prendre par le bec*. Sed neq; hoc uerbum uſquam reperio uſurpatum ea ſignificatione: neque hæc expoſitio admitti poteſt, quin fateamur Lucam ualde impropriè loquutum, ut qui dicat Scribas cœpiſſe ipſum ἀποστοματίζειν, id eſt (ſi hanc interpretationem recipiamus) in ſermone illaqueare, quum potius di- C
cendum fuerit ipſos id eſſe conatos, quod tamen nunquam uel minima ex parte obtinuerunt. Quid igitur? Eraſmus in hunc locum multa annotat eruditè: ſed quid potiſsimum ſequatur, non oſtendit. Ego uerò ingenuè dicã quod ſentio, ἀποστοματίζειν reperio apud Athenæum pro memoriter aliquid referre, cuius exemplum profert Eraſmus: apud Platonem autem in Euthydemo, accipitur ἀμεταβάτως, diciturq; de Grammaticis qui pueris ore ſuo uerba præfantur, ut ſubſequantur illi, aut dictata excipiant: unde Horatius, Occidit miſeros Crambe repetita magiſtros. Loquẽs ſcilicet περὶ τῶν ἀποστοματιζομένων: id eſt de ijs quę præceptor uiua uoce ſolet diſcentibus inculcare. quo uerbo utitur etiam in ea ſignificatione Ariſtoteles Elẽch. cap.3. Poſtremò apud Plutarchum in Theſeo uſurpatur μεταβατικῶς pro eo quod Latini dicũt Recitare & ore ſuo pronunciare, ſed cum quadam energia: ut furentes uates finguntur ſuos uerſus cum impetu repentè profundere. Loquitur enim de quadam Sibyllę prædictione. Hæc autem omnia quum inter ſe comparo, uenio in eam opinionẽ, ut hoc loco putẽ ἀποστοματίζειν accipi forma Hebrææ coniugationis Hiphil, ſicut paſsim alia multa obſeruauimus: & eo ſignificari quod ſequenti uerſiculo declaratur, nempe conatos fuiſſe Phariſæos, multis ac uarijs propoſitis quæſtionib. uaria ab ipſius ore reſponſa elicere: quòd fore ſperarẽt, ut aliquid aut nimiũ liberè, aut ambiguè, aut deniq; non ſatis conſideratè effutiret, unde arriperent calumniandi occaſionem. Itaq; conuerti, ἀποστοματίζειν αὐτὸν, eum allicere ad dicendum, uel loquendũ, ut Græci uocabuli uim aliquatenus ſaltem adumbrarẽ. Eraſ. interpretatur, captioſè eũ interrogare: quæ interpretatio ferè eandem habet ſententiã, ſed à Græci uerbi genuina explicatione paulo longius diſcedit: ut ſequẽs uerſiculus oſtendit. Nam ut paucis dicam, ἀποστοματίζειν αὐτὸν, nihil aliud declarat quàm θηρεύειν τι ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ: id eſt, uenari quippiam ab ipſius ore.

IN CAPVT XII.

1 Interea, ἐν οἷς. Hoc eſt omnino quod uernaculo ſermone dicimus, *en ces entrefaictes*. Vulgata & Eraſ. autẽ: id eſt, ἐν. Quum coacta eſſet, ἐπισυναχθεισῶν. Vulgata, circunſtantibus, περιστασῶν. Eraſmus, quum conueniſſet, συναθροισθεισῶν. Permulta multitudo, μυριάδων. Sic rectè Valla. Poſitus eſt enim definitus numerus pro infinito. Vulgata, multis. quod eſt nimis dilutum.

5 Propterea,

A ἀποκαλυφθήσεται· καὶ λαληθήσεται.

landum: neque absconditum, quod non uenturum sit in notitiam.

αὐθ' ὧν ὅσα ἐν τῇ σκοτίᾳ εἴπατε, ἐν τῷ φωτὶ ἀκουσθήσεται· καὶ ὃ πρὸς τὸ οὖς ἐλαλήσατε ἐν τοῖς ταμείοις, κηρυχθήσεται ἐπὶ τῶν δωμάτων. 3

Propterea quæ in tenebris dixistis, in luce audientur: & quod in aurem loquuti estis in cõclauibus, prædicabitur supra domos.

λέγω δὲ ὑμῖν τοῖς φίλοις μου· μὴ φοβηθῆτε ἀπὸ τῶν ἀποκτεινόντων τὸ σῶμα, καὶ μετὰ ταῦτα μὴ ἐχόντων περισσότερόν τι ποιῆσαι. 4

Dico autem uobis amicis meis: Ne timete uobis ab ijs qui trucidant corpus, & postea non habent quod amplius faciant.

Amici. Matth.10.c.28.

ὑποδείξω δὲ ὑμῖν, τίνα φοβηθῆτε. φοβήθητε τὸν μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι, ἐξουσίαν ἔχοντα ἐμβαλεῖν εἰς τὴν γέενναν. ναὶ λέγω ὑμῖν, τοῦτον φοβήθητε. 5

Præmõstrabo aũt uobis quẽ timeatis: timete eũ qui, postquã trucidarit, habet authoritatem inijciẽdi in gehẽnã: etiã dico uobis, hũc timete.

Quis timendus.

οὐχὶ πέντε στρουθία πωλεῖται ἀσσαρίων δύο, καὶ ἓν ἐξ αὐτῶν οὐκ ἔστιν ἐπιλελησμένον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ; 6

Non ne quinque passerculi ueneunt assarijs duobus, & unus ex illis non est in obliuione coram Deo?

Passeres Deo curæ. Matth.10.c.29.

ἀλλὰ καὶ αἱ τρίχες τῆς κεφαλῆς ὑμῶν πᾶσαι ἠρίθμηνται. μὴ οὖν φοβεῖσθε· πολλῶν στρουθίων διαφέρετε. 7

Quinetiam capilli capitis uestri omnes numerati sunt. ne igitur timeatis: multis passerculis præstatis.

λέγω δὲ ὑμῖν· πᾶς ὃς ἂν ὁμολογήσῃ ἐν ἐμοὶ ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, καὶ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁμολογήσει ἐν αὐτῷ ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ. 8

Dico autem uobis: Omnis qui confessus fuerit me coram hominibus, & Filius hominis confitebitur eum coram Angelis Dei:

Confiteri Christum. Suprà 9.d.26. Matth.10.c.32. 2.Tim.2.b.12.

B ὁ δὲ ἀρνησάμενός με ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρνηθήσεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ. 9

Qui autem negauerit me coram hominibus, abnegabitur coram Angelis Dei.

καὶ πᾶς ὃς ἐρεῖ λόγον εἰς τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· τῷ δὲ εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα βλασφημήσαντι, οὐκ ἀφεθήσεται. 10

Et quisquis dicet quippiam in Filium hominis, ei remittetur: ei uerò qui in Spiritum sanctũ blasphemauerit, non remittetur.

Blasphemia.

ὅταν δὲ προσφέρωσιν ὑμᾶς ἐπὶ τὰς συναγωγὰς καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας, μὴ μεριμνᾶτε πῶς ἢ τί ἀπολογήσησθε, ἢ τί εἴπητε· 11

Quum autem adduxerint uos ad synagogas, & ad magistratus, ac potestates, ne solliciti sitis quomodo aut quid respõdeatis, aut qd dicatis:

Afflictiones. Matth.10.c.19. Marc.13.b.12.

τὸ γὰρ ἅγιον πνεῦμα διδάξει ὑμᾶς ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ἃ δεῖ εἰπεῖν. 12

Spiritus enim sanctus docebit uos in eo ipso momento, quid oporteat uos dicere.

εἶπε δέ τις αὐτῷ ἐκ τοῦ ὄχλου· διδάσκαλε, εἰπὲ τῷ ἀδελφῷ μου μερίσασθαι μετ' ἐμοῦ τὴν κληρονομίαν. 13

Dixit autem ei quidam è turba: Magister, dic fratri meo ut partiatur mecum hæreditatem.

Hæreditas diuidenda.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· ἄνθρωπε, τίς με κατέστησε δίκαστὴν ἢ μεριστὴν ἐφ' ὑμᾶς; 14

Ipse uerò dixit ei: Heus tu, quis me constituit iudicem aut partitorem super uos?

βλέπετε καὶ φυλάσσεσθε ἀπὸ πάσης πλεονεξίας· ὅτι οὐκ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἐστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. 15

Dixit igitur ad eos: Videte, & cauete ab auaritia: neq; enim quum *bona* cuipiam redundant, uita ipsi constat ex bonis suis.

Auaritia.

C 3 Proppterea, διὸ ὅσα. Vulgata & Erasmus, Quoniam: quasi sit ratio superioris dicti, quũ potius sit consequutio quę inde colligitur. 4 Timete, φοβεῖσθαι. Vulgata & Erasmus, terreamini: sensu non multùm diuerso, sed tamen non satis rectè: quum τὸ φοβεῖσθαι, nunquam (quod sciam) passiuè accipiatur. 5 Prœmonstrabo, ὑποδείξω. De impendentibus periculis monet: quia scilicet improuisa (quod aiunt) uehementius feriunt. Itaque nõ est ociosa præpositio, quam tamen neglexerunt Vetus interpres & Erasmus. Vide Matth.3.b.7 6 Assarijs, ἀσσαρίων. Vulgata, dipondio, id est, assibus duobus. Erasmus, minutis assibus. Neuter uidetur intellexisse quid sit assarius, de quo diximus Matth.10.c.29. 8 Me, ἐν ἐμοί: id est me, ut paulo pòst ἐν αὐτῷ, declarat αὐτ μ eum, ut ex Matthæo liquet. Itaque quæ in hunc locum cõmentatur Theophylactus, ut nihil asperius dicam, certè ad rem non pertinent. 14 Heus tu, ἄνθρωπε. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, Homo. 15 Auaritia, τῆς πλεονεξίας. Vulgata, omni auaritia, id est, πάσης πλεονεξίας, ut in secundo codice scriptum erat. Significat autem πλεονεξία immo dicam acquirendi cupiditatem etiam cum aliorum detrimento. Itaq; latius patet quàm φιλαργυρία. Neque enim quũ, &c. ἡ γὰρ ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ ἡ ζωὴ αὐτοῦ ἔστιν ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτοῦ. Quidã codices ἔστιν proximè coniungunt cũ negante particula: & rectius, ut opinor. Nam alioquin omnino uideri posset membrum alterum deesse, in quo scilicet declaretur qua in re uita sit posita, quæ in bonis sita non est. Præterea quædam exemplariã legũt, ἡ ζωὴ αὐτῷ, pro ἡ ζωὴ αὐτοῦ: quædam etiam ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ. eadem tamẽ manente sententia. Quia uerò ita collocata sunt uocabula in hoc membro, ut magna fit huius loci obscuritas: sententias aliorum paucis explicabimus, & nostram quoq; confirmabimus, ne quis nouitate offendatur. Quidam igitur τινὶ construunt cum ἔστιν, quorum sententiam si sequamur, necesse est (opinor) dicamus relatiuum αὐτοῦ, quod sequitur post ζωὴ, abundare ex Hebrœorum idiotismo. Quidam cõiungunt cum περισσεύειν, sed ita, ut sit neutrius generis, neque de persona, sed de re dicatur, ut περισσεύειν τινὶ, significet re quapiam abundare: quorum sententiam multis de causis repudio. Coniungo tamen τινὶ cum περισσεύειν, ita ut pronomen αὐτῷ non redundet, & ἐν τῷ περισσεύειν τινὶ, idẽ declaret atq; ἐν τῷ περισσεύειν τινὰ: id est, quum quispiã abundat. Puto enim περισσεύειν, uel impersonaliter poni, ut in illo Philostrati in Heroicis, περίεστι σοφίαι αὐτῷ: id est, abundat sapientia: uel, si hoc cuipiam uidetur durius, subaudiendum esse cognatum casum, puta κτήματα, uel ὑπάρχοντα, quod etiam expressimus, ut planior esset hic locus. Quod igitur nonnulli putant Christum significare, nullius

nullius uitam in eo positam esse quod ipsi redundat ex facultatibus suis, mihi non probatur. Nam hoc modo damnaretur tantùm redundãtia, & quidẽ duntaxat tanquam inutilis ad tolerandam uitam: quod non cõuenit cum proxima parabola, neq; respondet huius sermonis grauitati. Deinde, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, connectendum esset cũ ἐν τῷ περισσεύειν, per traiectionem: quæ mihi quidem uidetur nimium uiolenta. Non desunt igitur qui putent hîc damnari auarorum ingenium, qui plerunq; inter medias opes esuriũt, quo nomine iubeat Christus ut auaritiam detestemur. Sed præterquam quòd ne hoc quidem cohæret cum sequente similitudine, uidetur etiam detorta expositio, si hæc uerba, Non est ipsi uita ex facultatibus suis, interpreteris, Non fruitur bonis suis. Theophylactus autem totum hoc, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, in commentario non attingit: & illud, ζωὴ ὅστιν, exponit de uitæ prorogatione: quia (inquit) ἡ σωματότητα τὸ τῆς ζωῆς μέτρον τῇ περισσείᾳ: id est, uitæ modus non producitur unà cũ facultat um incremento: quę interpretatio quamuis uideatur non malè congruere cum adiuncto exemplo, tamen mihi non satisfacit. Existimo enim illud, ἐκ τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ, nõ redundare, sed potius ostẽdere aliquid amplius significari. Est igitur (ut arbitror) germana hæc sententia: Christus ut suos ab ista immodica opum cupiditate deterreat, euertit illud ipsum quo nituntur eiusmodi hominum consilia. Iam uerò nemo est (opinor) tam amens, ut uitam diuturniorem ab opibus expectet. Ergo non huc spectant Christi uerba. Quorsum igitur? nempe solent homines uitæ suę præsidia in opibus collocare, adeò ut quo quisque ditior est, eo minus omnia pericula atq; adeò ipsam mortẽ reformidet. Hinc illa diuitum arrogantia & supinitas, quasi Deum ipsum in cistis & horreis inclusum habeant in potestate. Contrà uerò ostendit Dominus, ut quispiam sit locupletissimus, adeò ut omni opum genere redundet, tamen quod uiuit, hoc minimè debere acceptum ferre opibus suis, quum ipsius uitam ne temporis quidem momento possint ullæ bonorum copiæ conseruare. Vnus enim Deus qui uitam dedit, eam quoque quandiu libuit, & fouere & extinguere pro suo iure potest. Quorsum igitur quisquam à diuitijs pendeat, ut ij solent qui de ijs accumulandis tantopere sunt solliciti? Hanc autem esse germanam sententiam, uel ex consequenti exemplo satis opinor liquere. A

Ecclesi.11.c.19.

Dixit autem parabolam ad eos in hęc uerba, Hominis cuiusdam diuitis exuberarat regio.

16 εἶπε δὲ παραβολὴν πρὸς αὐτοὺς, λέγων· ἀνθρώπου τινὸς πλουσίου εὐφόρησεν ἡ χώρα,

B

Itaq; cogitabat apud se, dicens: Quid faciam, quòd non habeam ubi cogam fructus meos?

17 καὶ διελογίζετο ἐν ἑαυτῷ, λέγων· τί ποιήσω; ὅτι οὐκ ἔχω ποῦ συνάξω τοὺς καρπούς μου.

Et dixit: Hoc faciam, destruam horrea mea, & maiora ædificabo: & illic cogam omnes fructus meos, & bona mea.

18 καὶ εἶπε τοῦτο ποιήσω, καθελῶ μου τὰς ἀποθήκας, καὶ μείζονας οἰκοδομήσω, καὶ συνάξω ἐκεῖ πάντα τὰ γενήματά μου, καὶ τὰ ἀγαθά μου.

Et dicam animæ mæ: Anima habes multa bona reposita in annos multos: requiesce, comede, bibe, oblectare.

19 καὶ ἐρῶ τῇ ψυχῇ μου· ψυχή, ἔχεις πολλὰ ἀγαθὰ κείμενα εἰς ἔτη πολλά, ἀναπαύου, φάγε, πίε, εὐφραίνου.

Dixit autem ei Deus: O' demẽs hac nocte animam tuam repetunt abs te: quæ uerò parasti, cuius erunt?

20 εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ θεός· ἄφρον, ταύτῃ τῇ νυκτὶ τὴν ψυχήν σου ἀπαιτοῦσιν ἀπὸ σοῦ. ἃ δὲ ἡτοίμασας, τίνι ἔσται;

Ita est q thesaurizat sibi, nec est in Deo dives.

21 οὕτως ὁ θησαυρίζων ἑαυτῷ, καὶ μὴ εἰς θεὸν πλουτῶν.

Diues in Deo. Solicitudo de uictu & uestitu deponenda. Matth.6.c.15. 1.Pet.5.b.7. Psal.54.d.26.

Dixit autem ad discipulos suos: Propterea dico uobis, ne solliciti sitis de anima uestra, quid edatis: neq; de corpore, quo induamini.

22 εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· διὰ τοῦτο ὑμῖν λέγω, μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ ὑμῶν, τί φάγητε· μηδὲ τῷ σώματι, τί ἐνδύσησθε.

Anima plus est, quàm alimentum: & corpus, quàm indumentum.

23 ἡ ψυχὴ πλεῖόν ἐστι τῆς τροφῆς, καὶ τὸ σῶμα τοῦ ἐνδύματος.

Corui.

Considerate quòd corui non seminant, neq; metunt: quibus non est cella neque horreum, & tamen Deus pascit illos: quãto magis uos prę statis uolucribus?

24 κατανοήσατε τοὺς κόρακας, ὅτι οὐ σπείρουσιν, οὐδὲ θερίζουσιν, οἷς οὐκ ἔστι ταμεῖον, οὐδὲ ἀποθήκη, καὶ ὁ θεὸς τρέφει αὐτούς· πόσῳ μᾶλλον ὑμεῖς διαφέρετε τῶν πετεινῶν;

C

Quis autem ex uobis solicitè cogitando potest apponere ad staturam suam cubitũ unum?

25 τίς δὲ ἐξ ὑμῶν μεριμνῶν δύναται προσθεῖναι ἐπὶ τὴν ἡλικίαν αὐτοῦ πῆχυν ἕνα;

16 Exuberarat, εὐφόρησεν. Vulgata & Erasmus per periphrasin, uberes fructus attulit. Regio, ἡ χώρα. Vulgata & Erasmus, ager: id est, χωρίον. Videtur autem emphasis esse in hoc uerbo, quam etiam annotat Theophylactus, quasi scilicet iste non fundum quempiam, sed totam aliquam regionem possederit, ut ij solent qui domum domo, agrum agro coniungunt, de quibus Esaias 5.b.8. 19 Oblectare, εὐφραίνου. Vulg. epulare. quod non satis latè patet. Eras. gaude, χαῖρε. Est autem hæc suiipsius compellatio Hebręis familiaris. Sic etiam apud Homerum Vlysses seipsum adhortatur his uerbis, τέτλαθι δὴ κραδίη. 21 Sibi, ἑαυτῷ: id est, sese respiciens, aut seipso fretus. In uno codice legimus, ἐν ἑαυτῷ. ex quo intelligitur quomodo dicatur aliquis πλούσιος εἰς θεὸν, quando scilicet omnia præsidia in uno Deo collocat: ut εἰς θεὸν, idem declaret atq; ἐν θεῷ, cui opponitur ἐν ἑαυτῷ. In Deo, εἰς θεὸν: uel, apud Deum. Iubet enim nos Deus thesaurizare in cœlis: qua de re Apostolus 1.Tim.6.d.17.18.19. Vulg. in Deum. Eras. erga Deum. Vtranq; interpretationem repudio, ne quis ex ea occasionem arripiat statuendi operum merita, quamuis bonis operibus gratuitam mercedẽ constitutã esse non negem. Sequor enim quod scribitur Psal.16.a.2.& Rom.11.d.35. Cæterùm in uetustis codicib.3.4.6.7.9. post πλουτῶν, id est diues est, subijcitur, ταῦτα λέγων ἐφώνει, ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω, Hæc dicens, clamabat: Qui habet aures ad audiendum, audiat. 24 Quòd corui, κόρακας ὅτι. Constructio hęc Græca est, ut apparet ex sequenti relatiuo. Sic Terentius in And. Obserues filium quid agat. Cella, ταμεῖον: uel, cellarium, ut uertit Vetus interpres. Sed illud est magis usitatum. Eras. penuariũ, quod uocabulum non memini legere. Alibi, ταμεῖον, uertimus conclaue, in re scilicet nõ prorsus simili. Et tamen Deus, καὶ ὁ θεὸς. Eclipsin particulę aduersatiuæ non dissimilem obseruauimus Matth.2.a.6.

A εἰ οὖν ὅτε ἐλάχιστον δύνασθε, τί περὶ τῶν λοι- 26
πῶν μεριμνᾶτε;

καταμάθετε τὰ κρίνα, πῶς αὐξάνει, οὐ 27
κοπιᾷ, οὐδὲ νήθει. λέγω δὲ ὑμῖν, οὐδὲ σολο-
μὼν ἐν πάσῃ τῇ δόξῃ αὐτοῦ περιεβάλετο ὡς ἓν
τούτων.

εἰ δὲ τὸν χόρτον τὸν σήμερον ὄντα, καὶ 28
αὔριον εἰς κλίβανον βαλλόμενον, ὁ θεὸς οὕτως ἀμ-
φιέννυσι, πόσῳ μᾶλλον ὑμᾶς, ὀλιγόπιστοι;

καὶ ὑμεῖς μὴ ζητεῖτε τί φάγητε, ἢ τί πίητε, καὶ 29
μὴ μετεωρίζεσθε.

ταῦτα γὰρ πάντα τὰ ἔθνη τοῦ κόσμου ἐπιζητεῖ. 30
ὑμῶν δὲ ὁ πατὴρ οἶδεν, ὅτι χρῄζετε τούτων.

πλὴν ζητεῖτε τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, καὶ ταῦ- 31
τα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν.

μὴ φοβοῦ, τὸ μικρὸν ποίμνιον· ὅτι ηὐδόκησεν ὁ 32
πατὴρ ὑμῶν δοῦναι ὑμῖν τὴν βασιλείαν.

πωλήσατε τὰ ὑπάρχοντα ὑμῶν, καὶ δότε 33
ἐλεημοσύνην. ποιήσατε ἑαυτοῖς βαλάντια μὴ
B παλαιούμενα, θησαυρὸν ἀνέκλειπτον ἐν τοῖς
οὐρανοῖς, ὅπου κλέπτης οὐκ ἐγγίζει, οὐδὲ σὴς δια-
φθείρει.

ὅπου γάρ ἐστιν ὁ θησαυρὸς ὑμῶν, ἐκεῖ καὶ ἡ καρ- 34
δία ὑμῶν ἔσται.

ἔστωσαν ὑμῶν αἱ ὀσφύες περιεζωσμέναι, καὶ 35
οἱ λύχνοι καιόμενοι,

καὶ ὑμεῖς ὅμοιοι ἀνθρώποις προσδεχομένοις τὸν 36
κύριον ἑαυτῶν, πότε ἀναλύσει ἐκ τῶν γάμων, ἵνα ἐλ-
θόντος καὶ κρούσαντος, εὐθέως ἀνοίξωσιν αὐτῷ.

μακάριοι οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι, οὓς ἐλθὼν ὁ κύριος 37
εὑρήσει γρηγοροῦντας. ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι περι-
ζώσεται, καὶ ἀνακλινεῖ αὐτοὺς, καὶ παρελθὼν
διακονήσει αὐτοῖς.

Si ergo ne id quidem quod minimum est po
testis, quid de cæteris soliciti estis?

Considerate quomodo lilia crescunt: non fa- Lilia.
tigantur, neq; nent: dico autem uobis, quòd ne
Solomon quidem in omni gloria sua amictus
fuit ut unum ex istis.

Quòd si herbã quæ hodie est in agro, & cras
in clibanũ mittitur, Deus ita circunuestit: quan-
to magis uos ô parum fideles?

Vos igitur quærere nolite quid esuri sitis, aut
quid bibituri: & ne animi pendeatis.

Hæc enim omnia gentes mundi requirunt: Gentes mundi.
Pater autem uester nouit quòd istis indigeatis.

Quin potius quærite regnum Dei, & hæc o- Regnum Dei.
mnia adijcientur uobis. Iustitia.

Ne timeas tu parue grex: nam complacitum Vita æterna.
est Patri uestro dare uobis regnum.

Vendite bona uestra, & date in eleemosy- Eleemosyna.
nam. Parate uobis marsupia quæ non uetera- Thesaurus.
scunt, thesaurum in cœlis, qui nunquam possit Matth.6.c.20.
deficere, quò fur non appropinquat, & ubi tinea
non corrumpit.

Vbi enim thesaurus uester est, illic & cor ue-
strum erit.

Sint lumbi uestri præcincti, & uestræ lucernæ Lumbi.
accensæ: Lucernæ.
1.Pet.1.c.13.

Et uos similes hominibus expectãtibus quã- Expectantibus
do dominus suus reuertetur à nuptijs: ut quum dominum simi-
uenerit, ac pulsauerit, confestim aperiant ei. les.

Beati serui illi, quos, quum uenerit dominus, Vigilare.
inuenerit uigilantes. amen dico uobis, quòd
præcinget se, & faciet eos discumbere, & pro-
diens ministrabit eis.

29 Ne animi pendeatis, μὴ μετεωρίζεσθε. Quidam τὸ μετεωρίζεσθαι interpretantur in sublime tolli, nempe ut ex astrorum cursu in futurum sibi consulãt homines: quam interpretationem miror potuisse ab Erasmo approbari. Quidam de diuitum arrogantia explicant, ut idem declaret atq; altum sapere. Quidam ad instabilem illam hominum cupiditatem referunt, qui semper inhiant altioribus. Suum cuique liberum iudicium esto. Ad me uerò quod attinet, quia μετέωρος Græcis non eum modò declarat qui positus est in sublimi, ut Socrates ille apud Aristophanem ἀεροβατῶν καὶ τὸν ἥλιον περιφρονῶν, sed etiam à consequenti significat τὸν ταλαντευόμενον καὶ ἀβεβαίως ἔχοντα, id est eum cuius
C animus uelut in aere suspensus, modò huc, modò illuc inclinat: ideo existimo τὸ μετεωρίζεσθαι, accipi pro eo quod Latini dicunt Animi pendère, & dubio ac suspenso animo esse: quod ijs eueniat necesse est, qui de præsente uita soliciti, in humana duntaxat præsidia respiciunt. 30 Indigeatis, χρῄζετε. Clemens Alexandrinus in Pædagogo hæc omnia explicat περὶ τῆς τῶν περιττῶν ἐπιθυμίας, id est de cupiditate qua appetimus quæ minimè sunt necessaria, delicias scilicet ac uoluptates. & in eam sententiã superiore uersiculo Christũ dixisse putat, μὴ μετεωρίζεσθε. Nam (inquit) μετεωρίζει ἀπὸ τῆς ἀληθείας ἀλαζονείαν καὶ τρυφὴν ποιεῖ. Atqui uel hoc uocabulum χρῄζειν & ταῦτα πάντα, quod sequitur in proximo uersiculo, indicant hanc Christi doctrinam longius porrigi. Reprehẽdit enim Dominus eos omnes qui præsenti uitæ ita sunt addicti, ut beatam illam ac sempiternam uitam uel prorsus obliuiscantur, uel illi certè postponant. Item qui huius uitæ necessaria præsidia uel in alijs hominibus, uel in sua diligentia ac industria collocant. ex quo fit ut plerique anxij & irrequieti, ne huius quidem uitæ commodis fruantur, quorum omnium uitiorum radix est diffidẽtia. Eam igitur his uerbis Christus conatur suis eximere, non ut officio suo desint, sed ut in primis quærãt quod præcipuum esse debet, & ita laborent ut impiam illam animi ægritudinem uitent, omnes denique cogitationes in Patrem cœlestem reijciant, ut monet 1.Pet.5.b.7. 31 Quin potius, πλήν. Vulgata, Veruntamen. Vide suprà cap.11.f.41. & Matth.11.c.22. Omnia, πάντα. Deerat hæc particula in tribus uetustis codicibus: sed mihi tamen uidetur minimè ociosa. 33 In eleemosynam, ἐλεημοσύνην. Vide suprà 11.f.41.

36 Reuertetur, ἀναλύσει: id est, ἀναστρέψεται, trãslatione à nautis sumpta: qua ratione qui discedit, dicitur soluere.

37 Prodiens, παρελθών. Vulgata & Erasmus, transiens: quæ significatio non uidetur conuenire huic loco, nisi eò referas, quòd qui ministrant conuiuis, eos subinde oporteat locum mutare. Sed præstat (ni fallor) illo modo interpretari, ut idem declaret atque παρών, ut etiam accipitur infrà cap.17.b.7. ubi tamen agitur non de ministro, sed de eo qui ad mensam accumbit. Abundant autem huiusmodi participia, ex Hebræorum idiotismo, ut in illis dicẽdi formulis, Respondens dixit, surgens abijt, profectus uenit, & similibus. Sic tamen loquuntur etiam disertiores Græci, quum significare uolunt repentè & præter expectationem aliquem prodijsse in publicum. Aesch. ἐὰν σιωπῶσι πάνυ παρελθὼν τὴν καλλίαν ὑπερῳκύησε. Demosth. ἡφάνιζε τοίνυν ὅτου ἐν ἀνάγκῃ τῇ ἡμετέρᾳ ἐγὼ, καὶ παρελθὼν εἶπεν ἃ ὑμᾶς, &c. quę emphasis fortasse non est hoc loco negligenda.

Et si uenerit in secunda uigilia, & si in tertia uigilia uenerit, atq; ita inuenerit: beati sunt serui illi. 38 καὶ ἐὰν ἔλθῃ ἐν τῇ δευτέρᾳ φυλακῇ, καὶ ἐν τῇ τρίτῃ φυλακῇ ἔλθῃ, καὶ εὕρῃ οὕτω, μακάριοί εἰσιν οἱ δοῦλοι ἐκεῖνοι. A

Fur in nocte. Matth. 24. d. 43. Apoc. 16, c. 15.

Hoc autem scitote, quòd si sciisset paterfamilias qua hora fur uenturus erat, uigilasset, nec permisisset perfodi domum suam. 39 τοῦτο δὲ γινώσκετε, ὅτι εἰ ᾔδει ὁ οἰκοδεσπότης, ποίᾳ ὥρᾳ ὁ κλέπτης ἔρχεται, ἐγρηγόρησεν ἄν, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκε διορυγῆναι τὸν οἶκον αὐτοῦ.

Et uos igitur estote parati: quia qua hora nõ putatis, filius hominis uenit. 40 καὶ ὑμεῖς οὖν γίνεσθε ἕτοιμοι· ὅτι ᾗ ὥρᾳ οὐ δοκεῖτε, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔρχεται.

Ait autem ei Petrus: Domine, ad nos dicis istam parabolam, an etiam ad omnes? 41 εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ Πέτρος· κύριε, πρὸς ἡμᾶς τὴν παραβολὴν ταύτην λέγεις, ἢ καὶ πρὸς πάντας;

Dispensator fidelis.

Dixit autem Dominus: Quis nam est fidelis dispensator ac prudens, quem constituet dominus super famulitium suum, ut in tempore det demensum? 42 εἶπε δὲ ὁ κύριος· τίς ἄρα ἐστὶν ὁ πιστὸς οἰκονόμος καὶ φρόνιμος, ὃν καταστήσει ὁ κύριος ἐπὶ τῆς θεραπείας αὐτοῦ, τοῦ διδόναι ἐν καιρῷ τὸ σιτομέτριον;

Beatus ille seruus, quem quum uenerit dominus, inuenerit ita facientem. 43 μακάριος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ὃν ἐλθὼν ὁ κύριος αὐτοῦ εὑρήσει ποιοῦντα οὕτως.

Verè dico uobis, quòd super omnia sua constituet eum. 44 ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐπὶ πᾶσι τοῖς ὑπάρχουσιν αὐτοῦ καταστήσει αὐτόν.

Seruus malus.

Quòd si dixerit seruus ille in corde suo: Tardat dominus meus uenire: cœperitque uerberare seruos & ancillas, & edere biberéque & inebriari: 45 ἐὰν δὲ εἴπῃ ὁ δοῦλος ἐκεῖνος ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ· χρονίζει ὁ κύριός μου ἔρχεσθαι, καὶ ἄρξηται τύπτειν τοὺς παῖδας καὶ τὰς παιδίσκας, ἐσθίειν τε καὶ πίνειν καὶ μεθύσκεσθαι· B

Veniet dominus serui illius die quo non expectat, & hora qua nõ nouit: & separabit eum, partemq; eius cum infidis ponet. 46 ἥξει ὁ κύριος τοῦ δούλου ἐκείνου ἐν ἡμέρᾳ ᾗ οὐ προσδοκᾷ, καὶ ἐν ὥρᾳ ᾗ οὐ γινώσκει, καὶ διχοτομήσει αὐτόν, καὶ τὸ μέρος αὐτοῦ μετὰ τῶν ἀπίστων θήσει.

Seruus cognoscens uoluntatem domini.

Ille autem seruus qui nouit uoluntatem domini sui, nec se comparauit, nec fecit ex uoluntate eius, cædetur multis plagis. 47 ἐκεῖνος δὲ ὁ δοῦλος, ὁ γνοὺς τὸ θέλημα τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, καὶ μὴ ἑτοιμάσας, μηδὲ ποιήσας πρὸς τὸ θέλημα αὐτοῦ, δαρήσεται πολλάς.

Qui autem non nouit, & fecit digna plagis, cædetur *plagis* paucis. Cuicunq; uerò multum datum est, multum quæretur ab eo: & apud quem deposuerunt multum, amplius petent ab eo. 48 ὁ δὲ μὴ γνούς, ποιήσας δὲ ἄξια πληγῶν, δαρήσεται ὀλίγας. παντὶ δὲ ᾧ ἐδόθη πολύ, πολὺ ζητηθήσεται παρ' αὐτοῦ· καὶ ᾧ παρέθεντο πολύ, περισσότερον αἰτήσουσιν αὐτόν.

Ignis.

Ignem ueni missurus in terram, & quid uolo, si iam accensus est? 49 πῦρ ἦλθον βαλεῖν εἰς τὴν γῆν, καὶ τί θέλω, εἰ ἤδη ἀνήφθη;

Baptisma. Passio Christi.

Sed baptismo oportet me baptizari, & quomodo coarctor usquequo *hoc* perficiatur. 50 βάπτισμα δὲ ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ πῶς συνέχομαι ἕως ὅτου τελεσθῇ;

Putatis quòd pacem aduenerim daturus in 51 δοκεῖτε ὅτι εἰρήνην παρεγενόμην δοῦναι ἐν

39 Si sciisset, *εἰ ᾔδει*. Vulgata, si sciret. & paulo pòst, uigilaret, & fineret, pro uigilasset, & fiuisset, ut rectè emendat Erasmus. Agitur enim de eo cuius domus iam sit perfossa. 42 Est, *ἐστὶν*. In uno exemplari scriptum erat, *ἔσται* erit. Demensum? *σιτομέτριον*: Serui, inquit Donatus in Phormionem, quaternos modios frumenti accipiebant in mensem. & id demensum dicebatur. Vulgata, mensuram frumenti. Erasmus, demensum cibum, ut loquitur Plautus in Sticho. 49 Amplius, *περισσότερον*. Amplius scilicet quàm ab eo cui non tam multa commissa sunt: non autem, amplius quàm sit ipsi commissum. Theophylactus autem hoc discrimen constituit in uerbis *δοθέναι* & *παρατεθέναι*. Illud enim accipit de miraculorum donis, hoc uerò de uerbi ministerio. Legit autem, *ᾧ ὡς παρακατέθεντο*: idq;, ut opinor, rectius. Nam præterquam quòd pro commendare alicui & fidei committere, potius dicunt Græci *παρακατατίθεναι*, Paulus etiam donum Spiritus sancti eleganter uocat, 1. Timoth. 6. d. 20. & 2. Tim. 1. d. 14. Sic tamen usurpauit uerbum *παρατιθέναι* noster Lucas infrà 25. f. 46. & in Actis Apostol. aliquoties.

49 Si iam accensus est? *εἰ ἤδη ἀνήφθη*: Ita legitur in omnibus uetustis codicibus quos uidimus, & apud Theophylactum: quem tamen miror, *τί θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη*; interpretari, *πόσον θέλω εἰ ἤδη ἀνήφθη*: Neque enim uideo quomodo hæc cohæreãt, nisi potius legas *ἀναφθῇ*, ut *εἰ* pro *ἵνα* ως accipiatur, quemadmodum apud Homerum sæpe: & interpreteris, quantopere uelim ut iam accendatur? Sed ne hoc quidem mihi satis placet. Vulgata, nisi ut accendatur. Videtur enim legisse, *καὶ τί θέλω εἰ μὴ ἀνῆφθαι*: uel potius, *καὶ τί θέλω ἢ ἤδη ἀνῆφθαι*: id est, & quid *aliud* uelim quàm iam esse accensum? ut rectè conijcit Erasmus. 50 Oportet me baptizari, *ἔχω βαπτισθῆναι*. Vulgata & Erasmus, habeo baptizari: quo dicendi genere utitur Suetonius. itaq; non repudio, sed malui planius loqui. Cæterùm in hoc uersiculo comperi Epiphanium plurimùm uariare ab omnibus codicibus quos mihi contigit inspicere. Sic enim ille *κατὰ ἀρειομανιτῶν* hunc locum citat, *ποτήριον ἔχω πιεῖν, καὶ τί σπεύδω ἕως οὗ πίω αὐτό; καὶ βάπτισμα ἔχω βαπτισθῆναι, καὶ τί θέλω εἰ ἤδη ἐβαπτίσθην*; id est poculum habeo bibendum, & quid festino donec ipsum bibero? & baptismo oportet me baptizari, & quid uolo si iam sum baptizatus? Sed existimo uel hunc locum esse in græco Epiphanio deprauatũ: uel doctissimum hominem, quum hæc scriberet, memoria sua confisum, & de sententia potius ipsa quàm de uerbis solicitum, ipsa exemplaria non consuluisse. Est enim hoc ueteribus omnibus familiare, ut in præfatione admonuimus: adeò ut eum oporteat summo iudicio præditum esse qui uelit exemplaria nostra ex ipsorum scriptis emendare. Quomodo, *πῶς*: id est, *πόσον*, quantopere: neq; est interrogantis, sed exclamantis.

A τῆ γῆ; οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἢ διαμερισμόν.

ἔσονται γὰρ ἀπὸ τοῦ νῦν πέντε ἐν οἴκῳ ἑνὶ 52
διαμεμερισμένοι, τρεῖς ἐπὶ δυσί, καὶ δύο ἐπὶ
τρισί.

διαμερισθήσεται πατὴρ ἐφ' υἱῷ, καὶ υἱὸς ἐπὶ 53
πατρί· μήτηρ ἐπὶ θυγατρί, καὶ θυγάτηρ ἐπὶ μητρί.
πενθερὰ ἐπὶ τὴν νύμφην αὐτῆς, καὶ νύμφη ἐπὶ τὴν
πενθερὰν αὐτῆς.

ἔλεγε δὲ καὶ τοῖς ὄχλοις· ὅταν ἴδητε τὴν νεφέ- 54
λην ἀνατέλλουσαν ἀπὸ δυσμῶν, εὐθέως λέγετε,
ὄμβρος ἔρχεται· καὶ γίνεται οὕτω.

καὶ ὅταν νότον πνέοντα, λέγετε, ὅτι καύσων 55
ἔσται· καὶ γίνεται.

ὑποκριτά, τὸ πρόσωπον τῆς γῆς καὶ τοῦ οὐρανοῦ 56
οἴδατε δοκιμάζειν, τὸν δὲ καιρὸν τοῦτον πῶς οὐ
δοκιμάζετε;

τί δὲ καὶ ἀφ' ἑαυτῶν οὐ κρίνετε τὸ δίκαιον; 57

ὡς γὰρ ὑπάγεις μετὰ τοῦ ἀντιδίκου σου ἐπ' ἄρ- 58
B χοντα, ἐν τῇ ὁδῷ δὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ'
αὐτοῦ, μήποτε κατασύρῃ σε πρὸς τὸν κριτήν, καὶ ὁ
κριτής σε παραδῷ τῷ πράκτορι, καὶ ὁ πράκτωρ
σε βάλῃ εἰς φυλακήν.

λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν καὶ τὸ ἔσχα- 59
τον λεπτὸν ἀποδῷς.

ΚΕΦ. ιγ'.

ΠΑρῆσαν δέ τινες ἐν αὐτῷ καιρῷ, ἀπαγγέλ- 1
λοντες αὐτῷ περὶ τῶν Γαλιλαίων, ὧν τὸ αἷ-
μα Πιλάτος ἔμιξε μετὰ τῶν θυσιῶν αὐτῶν.

καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτοῖς· δοκεῖτε ὅτι 2
οἱ Γαλιλαῖοι οὗτοι ἁμαρτωλοὶ παρὰ πάντας τοὺς
Γαλιλαίους ἐγένοντο, ὅτι τοιαῦτα πεπόνθασιν;

οὐχί, λέγω ὑμῖν, ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάν- 3
τες ὡσαύτως ἀπολεῖσθε.

ἢ ἐκεῖνοι οἱ δέκα καὶ ὀκτὼ, ἐφ' οὓς ἔπεσεν ὁ πύρ- 4
γος ἐν τῷ Σιλωὰμ, καὶ ἀπέκτεινεν αὐτούς, δοκεῖτε
ὅτι οὗτοι ὀφειλέται ἐγένοντο παρὰ πάντας ἀνθρώ-
πους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Ἰερουσαλήμ.

C οὐχί, λέγω ὑμῖν· ἀλλ' ἐὰν μὴ μετανοῆτε, πάντες 5
ὁμοίως ἀπολεῖσθε.

ἔλεγε δὲ ταύτην τὴν παραβολήν· συκῆν εἶχέ 6

terra? non, dico uobis, imò diſsidium. *Diſsidia ob uerbum Euangelij.*

Erunt enim ex hoc *tempore* quinque in domo una diſsidentes, tres aduerſus duos, & duo aduerſus tres.

Diſsidebit pater aduerſus filium, & filius aduerſus patrem: mater aduerſus filiam, & filia aduerſus matrem: ſocrus aduerſus nurum ſuam, & nurus aduerſus ſocrum ſuam.

Dicebat autem etiam ad turbam: Quum uideritis nubem orientem ab Occaſu, ſtatim dicitis, Imber uenit: & ita fit. *Tempus Chriſti.* Matth. 16. a. 2.

Et quum Auſtrum flantem, dicitis quòd æſtus erit: & fit *æſtus*.

Hypocritæ, faciem cœli & terræ noſtis probare: hoc autem tempus quî fit ut non probetis?

Cur autẽ & per uos ipſos non iudicatis quod iuſtum eſt?

Enimuerò dum abis cum aduerſario tuo ad magiſtratum, in uia da operam ut libereris ab eo: ne pertrahat te ad iudicem, & iudex tradat te exactori, & exactor conijciat te in cuſtodiam. *Aduerſarius in uia.* Matth. 5. d. 25.

Dico tibi, non exibis inde, uſquequò ultimũ etiam minutum reddideris.

CAP. XIII.

AFfuerunt aũt eo ipſo tempore quidã nunciantes ei de Galileis, quorum ſanguinem Pilatus miſcuerat cum ſacrificijs ipſorum. *Crudelitas Pilati narratur.*

Et reſpondens Ieſus dixit eis: Putatis quòd hi Galilæi præ omnibus Galilæis peccatores fuerint, quia talia paſsi ſunt? *Chriſtus ad pœnitentiam & conuerſionem hortatur.*

Non, dico uobis: imò niſi reſipiſcatis, omnes itidem peribitis.

Aut illi decem & octo, ſupra quos cecidit turris in Siloam, & occidit eos: putatis quòd debitores fuerint præ omnibus hominibus qui inhabitant in Ieruſalem.

Non, dico uobis, imò niſi reſipiſcatis, omnes itidem peribitis.

Dixit autem hanc parabolam: Ficum habe- *Ficus ſucciſa, quòd non ferat fructum.*

51 Diſsidium, διαμερισμόν. Vulgata & Eraſmus, ſeparationem: rectè quidem, niſi mauis diſparationem dicere. Nam diſpertitionem non dicimus. ſed Separare oppono τῷ ἀφεῖναι, ob eam cauſam quam alibi expoſuimus. alioquin Diſsidere reſpondet τῷ διϊστάναι. 52 Aduerſus duos, ἐπὶ δυσί. Vulgata, in duos: quæ interpretatio eſt obſcura propter præcedens participium διαμεμερισμένοι, quod uertit, diuiſi. Ponitur autem tertius caſus pro quarto, ut in illo Homeri neſiculo Iliados γ', εἰ περί τ' ἀλλήλοισι φέρειν πολὺ λαμπρὸν ἄρωμεν: pro, ἢ περ ἀλλήλοις, id eſt, ἢ κατ' ἀλλήλων. Sic Lucas paulo pòſt, ἐπὶ τὴν νύμφην & ἐπὶ τὴν πενθεράν. 57 Iudicatis, κρίνετε. In ſexto codice legitur διακρίνετε, diſcernitis. 58 Pertrahat, κατασύρῃ. Ambroſius legit, condemnet: id eſt, reum peragat: ut planè uideatur pro κατασύρῃ, legiſſe κατακρίνῃ, ut Eraſmus conijcit. Exactori, πράκτορι. Vide ſupra cap. 3. c. 13. 59 Minutum, λεπτόν. Vide Marc. 12. d. 42. Qui autem ex hoc loco ſtatuunt purgatorium, ſaltem legant Theophylacti commentaria Romæ ipſius Pontificis auſpicijs excuſa.

IN CAPVT XIII.

9 Præ omnibus Galilæis, παρὰ πάντας τοὺς Γαλιλαίους. In hoc dicendi genere, quod etiam paulo pòſt repetitur, neceſſariò ſubauditur ἄλλους uel λοιποὺς, ut ſit plena loquutio, præ reliquis [uel, alijs] omnibus Galilæis. Sic Plinius de obeliſcis loquens, Omnibus (inquit) quæ in mari uiſa ſunt mirabiliorem. pro, omnibus aliis. 4 In Siloàm, ἐν τῷ Σιλωάμ. Subauditur τόπῳ, uel ποταμῷ, propter adiũctum articulum. Fuit enim Siloam riuulus unde aquæductus in urbem ferebatur, cuius meminit Ioannes 9. b. 7. & Eſaias 8. b. 6. ubi Hebraicè uocatur שלח. Itaque hoc nomen nihil pertinet ad urbem שלח, quam Græci uocant Σιλὼμ, iam olim uaſtatam. ut liquet ex Ieremiæ 7. cap. Exiſtimandum eſt potius ad ipſam piſcinam fuiſſe extructam turrim quampiam, aut ipſius aquæductus caſtellum, quod repentè proſtratum aliquot homines occiderit, ſub hoc tempus quo Chriſtus hunc habuit ſermonem. Debitores, ὀφειλέται: id eſt, ἁμαρτωλοὶ peccatores. Vide Matth. 23. b. 16.

bat quidam plantatã in uinea ſua: & uenit quærens fructum in ea, neq; inuenit.

Dixit autem ad uinitorẽ: Ecce, anni tres ſunt, 7
ex quo uenio quęrens fructũ in ficu hac, & non inuenio: excinde eam: quorſum etiam terram inertem reddit?

Ille uerò reſpondens dixit ei: Domine, dimit 8
tam eam etiam hoc anno, uſquequò fodero circum eam, & miſero ſtercus:

Et ſi quidem tulerit fructum, *dimittes*: ſin mi- 9
nus, in futurum excindes eam.

Docebat autem in quadam ſynagoga ſab- 10
batho.

Mulier inclinata ſanatur in ſabbatho.

Et ecce, mulier adfuit, habens ſpiritum infir- 11
mitatis *ab* annis decem & octo: eratq; incuruata, nec prorſus *ſeſe* poterat recuruare.

Ipſam autẽ quum uidiſſet Ieſus, aduocauit, & 12
ait ei: Mulier, abſoluta es ab infirmitate tua.

Et impoſuit ei manus: & illicò ſurrecta eſt, & 13
glorificabat Deum.

Sabbatho licet benefacere.

Reſpondens autem princeps ſynagogæ, in- 14
dignans quòd ſabbatho ſanaſſet Ieſus, dixit turbæ: Sex dies ſunt quibus oportet operari: his ergo *diebus* uenite, & ſanemini, & non die ſabbathi.

Adaquare aſinum in ſabbatho.

Reſpondit ergo ei Dominus, & dixit: Hypo 15
crita, unuſquiſq; ueſtrũ ſabbatho nónne ſoluit bouem ſuũ aut aſinã à præſepi, & ducit aquatũ?

Satan alligans homines.

Hanc autem filiam Abrahæ, quam ligarat ſa- 16
tánas ecce decem & octo annos, non oportuit à uinculo iſto ſolui die ſabbathi?

Et quum hæc diceret, pudore afficiebantur 17
omnes qui ſe opponebant ei: ſed tota turba gaudebat ſuper omnibus glorioſis rebus quæ fiebant ab eo.

ἓλις γὰρ ἀμπελῶνι αὐτοῦ πεφυτευμένῃ, καὶ ἦλθε καρπὸν ζητῶν ἐν αὐτῇ, καὶ οὐχ εὗρεν. A

εἶπε δὲ πρὸς τὸν ἀμπελουργόν· ἰδοὺ τρία ἔτη ἔρχομαι ζητῶν καρπὸν ἐν τῇ συκῇ ταύτῃ, καὶ οὐχ εὑρίσκω· ἔκκοψον αὐτήν· ἵνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ;

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς λέγει αὐτῷ· κύριε, ἄφες αὐτὴν καὶ τοῦτο τὸ ἔτος, ἕως ὅτου σκάψω περὶ αὐτήν, καὶ βάλω κοπρίαν.

κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν· εἰ δὲ μήγε, εἰς τὸ μέλλον ἐκκόψεις αὐτήν.

Ἦν δὲ διδάσκων ἐν μιᾷ τῶν συναγωγῶν ἐν τοῖς σάββασι·

Καὶ ἰδοὺ γυνὴ ἦν πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας ἔτη δέκα καὶ ὀκτώ, καὶ ἦν συγκύπτουσα, καὶ μὴ δυαμένη ἀνακύψαι εἰς τὸ παντελές.

ἰδὼν δὲ αὐτὴν ὁ Ἰησοῦς, προσεφώνησε, καὶ εἶπεν αὐτῇ· γύναι, ἀπολέλυσαι τῆς ἀσθενείας σου.

καὶ ἐπέθηκεν αὐτῇ τὰς χεῖρας· καὶ παραχρῆμα ἀνωρθώθη, καὶ ἐδόξαζε τὸν θεόν.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος, ἀγανακτῶν B
ὅτι τῷ σαββάτῳ ἐθεράπευσεν ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγε τῷ ὄχλῳ· ἓξ ἡμέραι εἰσὶν, ἐν αἷς δεῖ ἐργάζεσθαι· ἐν ταύταις οὖν ἐρχόμενοι θεραπεύεσθε, καὶ μὴ τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων.

ἀπεκρίθη δὲ αὐτῷ ὁ κύριος, καὶ εἶπεν· ὑποκριτά, ἕκαστος ὑμῶν τῷ σαββάτῳ οὐ λύει τὸν βοῦν αὐτοῦ, ἢ τὸν ὄνον ἀπὸ τῆς φάτνης, καὶ ἀπαγαγὼν ποτίζει;

ταύτην δὲ θυγατέρα Ἀβραὰμ οὖσαν, ἣν ἔδησεν ὁ Σατανᾶς ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη, οὐκ ἔδει λυθῆναι ἀπὸ τοῦ δεσμοῦ τούτου τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων;

καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ, κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ. καὶ πᾶς ὁ ὄχλος ἔχαιρεν ἐπὶ πᾶσι τοῖς ἐνδόξοις τοῖς γινομένοις ὑπ' αὐτοῦ.

7 Ex quo, ἀφ' οὗ. Hoc diſertè additum erat in octauo codice: quod alioquin ſubaudiendum eſt, niſi malimus ſic loquutum Lucam, ut ſcripſit Virgilius lib. Aeneidos 1. — una cum gente tot annos Bella gero. Venio, ἔρχομαι, id eſt ueni, uel uenire ſoleo. Similem loquendi formulam obſeruauimus Matth. 26. b. 23. Quorſum etiam terram, &c. ἵνατί καὶ τὴν γῆν καταργεῖ. Vulgata, utquid etiam terram occupat? Eraſmus, ad quid uel terram occupat? id eſt, onerat, ſed inutili onere. hoc eſt enim (inquit) propriè καταργεῖν. at ego fateor me nuſquam legiſſe καταργεῖν, pro inutiliter onerare uel occupare. Hoc quidem conſtat, τὸ ἀργὸν ſignificare quod eſt ignauum & iners, ac nullis prorſus uiribus: unde τὸ καταργεῖν ſæpe apud Paulum occurrit, pro euneruare, & caſſum ac irritum reddere: deinde etiam metaphoricè τὸ καταργεῖσθαι pro liberari. Exiſtimo igitur hic dici ficum τὴν γῆν καταργεῖν, quæ præterquam quòd erat infructuoſa, eam etiam terræ partem quam occupabat, ſterilem reddebat: quæ alioquin uitibus cõſita, non fuiſſet inutilis. Cæterùm in quarto exemplari ſcriptum legimus, ἵνα μὴ καὶ τὴν γῆν καταργῇ: id eſt, ut ne terram etiam inertem reddat. 9 Et ſi quidem tulerit fructum, *dimittes*, κἂν μὲν ποιήσῃ καρπόν. Hoc, inquit doctiſsimus Budæus, mutilatum uidetur ijs qui Græcè neſciunt. Eſt enim ſchema Græcũ quod anantapodoton dicitur, Atticæ linguæ proprium, oratio ſcilicet uno membro defecta. Hæc Budæus, quæ prolatis etiam ex Ariſtophane & Cicerone exẽplis confirmat, annotationibus prioribus in Pandectas. Me uerò non piguit explere quod deerat, ut perſpicuitati ſtuderem. 11 Adfuit, ἦν: id eſt, ὑπῆρχεν. Sic enim malò accipere, quàm coniungere cum participio ἔχουσα. Habẽs ſpiritum infirmitatis, πνεῦμα ἔχουσα ἀσθενείας, id eſt morbo à Satana inflicto laborãs, ut explicatur poſtea uerſu 16. Sic ſpiritus auaritiæ, dicitur ſpiritus ad auaritiã impellens. & ſimilia multa paſsim occurrunt, de quibus alibi diximus.

Incuruata, συγκύπτουσα: id eſt, διακεκυπτοῦσα. Vulgata, inclinata: huius uocabuli ui non ſatis expreſſa. Eraſmus, contracta: quod rectè quidem explicat in Annotationibus, ſed tamen non ſatis conuenit. Contractus enim eſſe poteſt qui minimè ſit deorſum incuruus, imò uerò qui ſit etiam reſupinatus. Huic opponitur τὸ ἀνακύψαι, id eſt recuruare. Nam recuruus aduerſatur incuruo, ſicut apud Græcos ἀνακεκυφὼς τῷ συγκεκυφότι. Abſoluta es, ἀπολέλυσαι. Vulg. dimiſſa es. Eraſ. liberata es. Vterq; Græci uocabuli propriam ſignificationem neglexit, quam tamen ſeruare oportuerat. Tenebatur enim ſatanæ quaſi uinculis conſtricta, ut ne attollere quidem caput totis octodecim annis potuerit, ſicut Dominus ipſe poſtea loquitur. Vtitur ergo uerbo ἀπολύειν compoſito pro ſimplici, ſicut à Latinis etiam interdum Abſoluere pro Soluere uſurpatur. 13 Surrecta eſt, ἀνωρθώθη, uel ſubrecta. Nam utroq; hoc participio utuntur idonei authores. Vulgata & Eraſmus, erecta eſt. Erigimus autem iacentia, ſurrigimus quæ deorſum pendent. 15 Hypocrita, ὑποκριτά. Complutenſis editio cum ueteribus codicibus 5. 7. 12, 14. legunt ὑποκριταὶ hypocritæ; ut omnes ſcilicet doctores appellet, quum ſequatur ἕκαστος ὑμῶν, unuſquiſq; ueſtrũm.

A ἔλεγε δέ· τίνι ὁμοία ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, καὶ τίνι ὁμοιώσω αὐτήν; 18 Dixit autem Iesus: Cui simile est regnum Dei? & cui rei assimilabo illud? Matth.13.d.31. Marc.4.c.31.

ὁμοία ἐστὶ κόκκῳ σινάπεως, ὃν λαβὼν ἄνθρωπος ἔβαλεν εἰς κῆπον ἑαυτοῦ, καὶ ηὔξησε, καὶ ἐγένετο εἰς δένδρον μέγα, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ κατεσκήνωσεν ἐν τοῖς κλάδοις αὐτοῦ. 19 Simile est grano sinapis, quod acceptum homo misit in hortum suum: & creuit, & euasit in arborem magnã, & uolucres cœli nidulati sunt in ramis eius. Granum sinapis.

καὶ πάλιν εἶπε· τίνι ὁμοιώσω τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ; 20 Et rursum dixit: Cui rei assimilabo regnum Dei? Matth.13 c.33.

ὁμοία ἐστὶ ζύμῃ, ἣν λαβοῦσα γυνὴ ἐνέκρυψεν εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, ἕως οὗ ἐζυμώθη ὅλον. 21 Simile est fermento, quod acceptum mulier condidit in farinæ satis tribus, usquequò fermentaretur tota. Fermentum.

καὶ διεπορεύετο κατὰ πόλεις καὶ κώμας διδάσκων, καὶ πορείαν ποιούμενος εἰς Ἱερουσαλήμ. 22 Transibat igitur per singulas urbes & uicos, docens, & iter faciens Hierosolymam. Matth.9.d.35. Marc.6.a.6.

εἶπε δέ τις αὐτῷ· κύριε, εἰ ὀλίγοι οἱ σῳζόμενοι; ὁ δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς· 23 Ait autem ei quidã: Domine num pauci sunt qui seruentur? Ipse uerò dixit ad eos: An pauci saluandi.

ἀγωνίζεσθε εἰσελθεῖν διὰ τῆς στενῆς πύλης· ὅτι πολλοί, λέγω ὑμῖν, ζητήσουσιν εἰσελθεῖν, καὶ οὐκ ἰσχύσουσιν. 24 Contendite intrare per angustam portam: quia multi, dico uobis, quærent intrare, & non ualebunt. Angusta porta. Matth.7.b.13.

ἀφ' οὗ ἂν ἐγερθῇ ὁ οἰκοδεσπότης, καὶ ἀποκλείσῃ τὴν θύραν, καὶ ἄρξησθε ἔξω ἑστάναι, καὶ κρούειν τὴν θύραν, λέγοντες· κύριε, κύριε, ἄνοιξον ἡμῖν, καὶ ἀποκριθεὶς ἐρεῖ ὑμῖν· οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ. 25 Postquã surrexerit paterfamiliãs, & clauserit ostium, & cœperitis foris stare, & pulsare ostiũ, dicentes: Domine, Domine, aperi nobis: qui respondens dicet uobis: Nescio unde uos sitis. Clausum ostiũ.

τότε ἄρξεσθε λέγειν· ἐφάγομεν ἐνώπιόν σου, καὶ ἐπίομεν, καὶ ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν ἐδίδαξας. 26 Tunc incipietis dicere: Edimus coram te, & bibimus, & in plateis nostris docuisti.

καὶ ἐρεῖ· λέγω ὑμῖν, οὐκ οἶδα ὑμᾶς πόθεν ἐστέ· ἀποστητε ἀπ' ἐμοῦ πάντες οἱ ἐργάται τῆς ἀδικίας. 27 Et dicet: Dico uobis, nescio unde uos sitis: abscedite à me omnes qui operamini iniquitatẽ. Matth 7.c.23. & 25.d 41. Psal.6.c.13.

ἐκεῖ ἔσται ὁ κλαυθμὸς καὶ ὁ βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, ὅταν ὄψησθε Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ καὶ πάντας τοὺς προφήτας ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ, ὑμᾶς δὲ ἐκβαλλομένους ἔξω. 28 Illic erit fletus & stridor dentium: quum uideritis Abraham & Isaac & Iacob, & omnes Prophetas in regno Dei, uos autem expelli foras. Regnum Dei.

καὶ ἥξουσιν ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν, καὶ ἀπὸ βορρᾶ καὶ νότου, καὶ ἀνακλιθήσονται ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. 29 Tunc uenient *multi* ab Oriente, & Occidente, & Borea, & Austro: & discumbent in regno Dei.

καὶ ἰδοὺ εἰσὶν ἔσχατοι οἳ ἔσονται πρῶτοι, καὶ εἰσὶ πρῶτοι οἳ ἔσονται ἔσχατοι. 30 Et ecce sunt ultimi, qui erunt primi: & sunt primi, qui erunt ultimi. Matth.19.d.30. & 20.b.16. Marc.10.d.31.

ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ προσῆλθόν τινες φαρισαῖοι, λέγοντες αὐτῷ· ἔξελθε, καὶ πορεύου ἐντεῦθεν, ὅτι Ἡρῴδης θέλει σε ἀποκτεῖναι. 31 Eo ipso die accesserunt quidam Pharisæorũ, dicentes ei: Exi, & abi hinc: nam Herodes uult te trucidare.

καὶ εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες εἴπατε τῇ ἀλώπεκι ταύτῃ, ἰδοὺ ἐκβάλλω δαιμόνια, καὶ ἰάσεις ἀποτελῶ σήμερον καὶ αὔριον, καὶ τῇ τρίτῃ τελειοῦμαι. 32 Tunc ait eis: Profecti dicite uulpi illi: Ecce ejiciam dæmonia, & sanationes peragam hodie & cras, & tertia die consummabor. Herodem uocat Christus uulpẽ.

25 Postquam, ἀφ' οὗ, uel, Ex quo. Cohærent enim hæc cum præcedente uerbo, & causa affertur cur uolentibus ingredi non patebit aditus, quia scilicet serò uenient occlusis iam foribus. Vulgata & Erasmus, Postquam autem: quasi noua inchoetur periodus. 32 Eijciam, ἐκβάλλω. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, eijcio. Mihi uerò uidetur esse enallage præsentis pro futuro, quæ tamen sua emphasi nõ non caret. Ita enim declarat se iam esse in ipso opere, neque uel Pharisæorum inuidia, qui obiecto Herodis metu uolebant eum abigere, nec Herodis conatibus & ullis consilijs posse impediri, quo minus quod semel est exorsus, ad finem perducat. Itaq; ueterem etiam interpretationem non planè repudio. Sanationes peragam, ἰάσεις ἀποτελῶ. Vulgata & Erasmus, sanitates perficio: quasi ἴασις & ὑγεία idem declarent. Hodie & cras, σήμερον καὶ αὔριον. Prouerbialiter dici hoc uidetur pro, exiguo temporis spacio, ut interpretatur Theophylactus. Contigerunt enim hæc omnia in ultima Christi profectione, ut ego quidem arbitror. Nam quod ad historiæ seriem attinet, Lucam censeo quasi pro regula nobis esse proponendum, ad quam deinde Matthæi & Marci scripta accommodentur: quum ipse diserte testetur in proœmio, se in historia ordine digerenda plurimum operæ posuisse. Sed hæc παρέργως. Potest tamen hoc dicendi genus etiam accipi sensu prorsus diuerso, quasi dicat sese quicquid aduersarij moliantur, nihilominus tamen & hodie & cras, id est & in præsenti, & in posterum, quandiu scilicet libuerit, suo munere functurum. Postremò notandum, hoc ita dici quasi nuncij in ipsius Christi persona loquãtur, qui mos est Hebræis familiaris. Sed ferè proponi solet aliquid ex quo id possit intelligi, ut apud Prophetas כה אמר יהוה, id est, hæc dicit Dominus, & in Ioãnis Apocalypsi, τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ἔσχατος, hæc dicit primus & nouissimus. deinde inducitur Deus ipse loquens. Itaq; tale quidpiam hoc loco supplendum uidetur. Consummabor, τελειοῦμαι. Iterum præsens pro futuro ponitur, ut etiam annotat Erasmus: cui tamẽ in eo non assentior, quòd τελειοῦμαι putat actiuè posse accipi pro τελειῶ: id est, finiam [siue, absoluam] opus meum. Nam etsi hæc sententia bene conuenit, tamen τελειοῦμαι non memini legere actiuè positum: & ut ita usurpari posse concedam, absolutè tamen poni nõ potuit. Hoc quidem certum est, Christi mortem intra triduum futuram,

id est iam proximam & instantem hic designari, quæ ultima fuit peregrinationis Christi clausula, quum à resurrectione induerit immortalitatẽ. Sed malui Consummandi, quàm Finiendi uocabulo uti: quia Finiri propriè dicuntur ea quæ impositio fine amplius non extant, ut Finiri uita, dolor, morbus dicitur. Mors autem Christi neq; Christo ipsi, neq; ipsius officio finem propriè imposuit, sed Christum potius consummauit, adeò quidem ut eadem hac oblatione suos dicatur consummasse, idq; in perpetuum, quũ sit etiam æternus sacerdos. Quinetiam fortasis usus est Dominus uerbo כלח quod sacrificijs quoque conuenit. & Græcis Theologis dicuntur τελειῶσθαι, qui in mortem Christi baptizantur. & peculiariter τελειωμένοι absolutè uocantur qui pro Christo sanguinem fuderunt. quæ significatio an huc pertineat, & an hac ratione fideles dicantur in Christo τετελειωμένοι, iudicium penes Ecclesiam esto. A

33 Veruntamen oportet me hodie & cras & perendie iter facere, quia non contingit ut propheta pereat extra Ierusalem.

33 πλὴν δεῖ με σήμερον καὶ αὔριον καὶ τῇ ἐχομένῃ πορεύεσθαι, ὅτι οὐκ ἐνδέχεται προφήτην ἀπολέσθαι ἔξω Ἰερουσαλήμ.

Ierusalem destructio ob contemptum Christum. Matth. 23. d. 37.

34 Ierusalem, Ierusalem, quæ trucidas prophetas, & lapidas eos qui ad te missi sunt, quoties uolui cogere liberos tuos, quemadmodum gallina pulliciem suam sub alas, & noluistis?

34 Ἰερουσαλὴμ Ἰερουσαλήμ, ἡ ἀποκτείνουσα τοὺς προφήτας, καὶ λιθοβολοῦσα τοὺς ἀπεσταλμένους πρὸς αὐτήν, ποσάκις ἠθέλησα ἐπισυνάξαι τὰ τέκνα σου, ὃν τρόπον ὄρνις τὴν ἑαυτῆς νοσσιὰν ὑπὸ τὰς πτέρυγας, καὶ οὐκ ἠθελήσατε;

35 Ecce relinquitur uobis domus uestra deserta. Amen autem dico uobis, quòd non uidebitis me, usquedum uenerit *tempus* quum dicatis: Benedictus qui uenit in nomine Domini.

35 ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν ἔρημος. ἀμὴν δὲ λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐ μή με ἴδητε, ἕως ἂν ἥξῃ, ὅτε εἴπητε, εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου.

CAP. XIIII.

ΚΕΦ. ιδ'.

1 ET factum est, quum ipse uenisset domũ cuiusdam ex principibus Phariseorum sabbatho ad capiendum cibum, ipsi obseruabãt eum.

1 Καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς οἶκόν τινος τῶν ἀρχόντων τῶν φαρισαίων, σαββάτῳ φαγεῖν ἄρτον, καὶ αὐτοὶ ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτόν. B

Hydropicus sanatur.

2 Et ecce, quidam hydropicus erat coram eo.

2 καὶ ἰδοὺ ἄνθρωπός τις ἦν ὑδρωπικὸς ἔμπροσθεν αὐτοῦ.

Sabbatho licet benefacere.

3 Tum respondens Iesus ait ad Legis interpretes, & Pharisæos, dicens: Licétne sanare sabbatho?

3 καὶ ἀποκριθεὶς ὁ Ἰησοῦς, εἶπε πρὸς τοὺς νομικοὺς καὶ φαρισαίους, λέγων· εἰ ἔξεστι τῷ σαββάτῳ θεραπεύειν;

4 Ipsi uerò tacuerunt. Tum ipse apprehensum eum sanauit, ac dimisit.

4 οἱ δὲ ἡσύχασαν. καὶ ἐπιλαβόμενος ἰάσατο αὐτόν, καὶ ἀπέλυσε.

5 Et respondens eis dixit: Quis uestrûm, si ipsius asinus aut bos in puteum incidat, nõ statim retrahet eum die sabbathi?

5 καὶ ἀποκριθεὶς πρὸς αὐτούς, εἶπε· τίνος ὑμῶν ὄνος ἢ βοῦς εἰς φρέαρ ἐμπεσεῖται, καὶ οὐκ ἀνασπάσει αὐτὸν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ σαββάτου;

6 Et non poterant ad hæc contrà respondere ipsi.

6 καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἀνταποκριθῆναι αὐτῷ πρὸς ταῦτα.

In nuptijs quo loco accumbendum.

7 Dixit autem parabolam ad eos qui uocati fuerant, attẽdens quomodo primos accubitus eligerent, dicens ad eos:

7 ἔλεγε δὲ πρὸς τοὺς κεκλημένους παραβολήν, ἐπέχων πῶς τὰς πρωτοκλισίας ἐξελέγοντο, λέγων πρὸς αὐτούς·

8 Quum uocatus fueris ab aliquo ad nuptias, ne accumbas in primo loco: nequando honoratior te sit uocatus ab eo,

8 ὅταν κληθῇς ὑπό τινος εἰς γάμους, μὴ κατακλιθῇς εἰς τὴν πρωτοκλισίαν, μήποτε ἐντιμότερός σου ᾖ κεκλημένος ὑπ' αὐτοῦ. C

9 Et ueniens is qui te & illum uocauit, dicat tibi: Da huic locum: & tunc incipias cum pudore ultimum locum obtinere.

9 καὶ ἐλθὼν ὁ σὲ καὶ αὐτὸν καλέσας, ἐρεῖ σοι· δὸς τούτῳ τόπον· καὶ τότε ἄρξῃ μετ' αἰσχύνης τὸν ἔσχατον τόπον κατέχειν.

Prou. 25. a. 7.

10 Sed quum uocatus fueris, uade sessum in ultimum locum, ut quum uenerit qui te uocauit, dicat tibi: Amice, ascende superius: tunc erit

10 ἀλλ' ὅταν κληθῇς, πορευθεὶς ἀνάπεσον εἰς τὸν ἔσχατον τόπον, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ὁ κεκληκώς σε, εἴπῃ σοι· φίλε, προσανάβηθι ἀνώτερον· τότε ἔσται

33 Veruntamen, πλήν. Hæc nonnulli cum superioribus coniungunt, quasi iubeat Christus hæc quoq; Herodi nunciari. Sed malo distinguere, ut sit hic sensus: Quamuis quod mihi dicitis Herodem minari, non possit me impedire quo minus fortiter pergam in eo quod cœpi, tamen nõ est quòd metuatis ne hic maneam. Discedam sanè, & quum aliquandiu oberraro, ipsam Hierosolymam breui perueniam, ubi re ipsa declarabitis quo studio me admoneatis ut mihi ab Herode caueam. Non contingit, οὐκ ἐνδέχεται. Vulgata, non capit: sicut apud Græcos ἐγχωρεῖ accipitur pro ἔξεστι, licet. Erasmus, fieri non potest, ἀδύνατόν ἐστι. Docent autem Dialectici & Physici quomodo inter se differãt, τὸ μὴ ἐνδεχόμενον καὶ τὸ ἀδύνατον. 34 Pulliciem, πτίον νοσσιάν. Sic loquitur Columella plurimis locis, proprij in his rebus sermonis obseruantissimus. Vulg. & Erasmidum: id est, παλιάν. Sic tamen Virgil. lib. 4. — ipsasq; uolantes Ore ferunt, dulcẽ nidis immitibus escam. In duobus aũt codicibus legimus τὰ ἑαυτῆς νοσσία, pullos suos.

IN CAPVT XIIII.

3 Dicens, λέγων. Pleonasmus est huius participij, de quo sæpe iam diximus. 5 Quis uestrûm, τίνος ὑμῶν. Permutata est constructio uerborum in hac periodo, ex Hebræorum idiotismo, quem exposuimus suprà 11. b. 11. Ideo maluimus à Græcis aliquantulum deflectere, quàm uerbum reddere pro uerbo. 7 Attendens, ἐπέχων: id est, προσέχων, quomodo etiam accipi τὸ ἐπέχειν obseruat Eustathius in Homerum Odyss. τ'.

A σοι λόξα γνώπου τῶ σωυανακειμλύων σοί.

tibi gloria coram ijs qui tecum diſcumbunt.

11 ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· καὶ ὁ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Nam omnis qui ſe extollit, deprimetur: & qui ſe demiſerit, extolletur. Infra 18.c.14. Matth.23.a.12.

12 Ἔλεγε δὲ καὶ τῶ κεκληκότι αὐτὸν, ὅταν ποιῆς ἄριστον ἢ δεῖπνον, μὴ φώνει τοὺς φίλους σου, μηδὲ τοὺς ἀδελφούς σου, μηδὲ τοὺς συγγενεῖς σου, μηδὲ γείτονας πλουσίους, μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γένηταί σοι ἀνταπόδομα·

Dicebat autẽ etiam ei qui ſe uocauerat: Quũ facis prandium aut cœnam, noli uocare amicos tuos, neq; fratres tuos, neq; cognatos tuos, neq; uicinos diuites: nequando & ipſi te uiciſsim uocent, ac retribuatur tibi *beneficium*. Pauperes ad cœnã inuitandi. Tob.4.b.7. Prou.3.b.9.

13 ἀλλ' ὅταν ποιῆς δοχὴν, κάλει πτωχοὺς, ἀναπήρους, χωλοὺς, τυφλούς·

Sed quum facis epulum, uoca pauperes, mãcos, claudos, cæcos:

14 καὶ μακάριος ἔσῃ, ὅτι οὐκ ἔχουσιν ἀνταποδοῦναί σοι· ἀνταποδοθήσεται γάρ σοι ἐν τῇ ἀναστάσει τῶν δικαίων.

Et beatus eris, quia non poſſunt *gratiam* retribuere tibi. retribuetur enim tibi in reſurrectione iuſtorum.

15 Ἀκούσας δέ τις τῶν συνανακειμένων ταῦτα, εἶπεν αὐτῷ· μακάριος ὃς φάγεται ἄρτον ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ.

Hæc autem quum audiſſet quidam ex ijs qui ſimul accumbebant, dixit ei: Beatus qui comedit panem in regno Dei. Imitati ad cœnam & fidem in Chriſtum Iudæi renuunt uenire.

16 ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· ἄνθρωπός τις ἐποίησε δεῖπνον μέγα, καὶ ἐκάλεσε πολλούς.

Ipſe autem dixit ei: Homo quidam fecit cœnam magnam, & uocauit multos: Matth.22.a.2. Apoc.19.b.9.

17 καὶ ἀπέστειλε τὸν δοῦλον αὐτοῦ τῇ ὥρᾳ τοῦ δείπνου, εἰπεῖν τοῖς κεκλημένοις· ἔρχεσθε, ὅτι ἤδη ἕτοιμά ἐστι πάντα.

Miſitq; ſeruum ſuum hora cœnæ, ut diceret uocatis: Venite, quia iam parata ſunt omnia.

18 καὶ ἤρξαντο ἀπὸ μιᾶς πάντες παραιτεῖσθαι. ὁ πρῶτος εἶπεν αὐτῷ· ἀγρὸν ἠγόρασα, καὶ ἔχω ἀνάγκην ἐξελθεῖν, καὶ ἰδεῖν αὐτόν, ἐρωτῶ σε, ἔχε με παῃτημένον.

Sed omnes cœperunt una *ſententia* recuſare. Primus dixit ei: Agrum emi, neceſſe habeo exire, & uidere eum: rogo te, habe me excuſatum.

19 καὶ ἕτερος εἶπε· ζεύγη βοῶν ἠγόρασα πέντε, καὶ πορεύομαι δοκιμάσαι αὐτά· ἐρωτῶ σε, ἔχε με παῃτημένον.

Et alter dixit: Iuga boum emi quinque, & proficiſcor ad probandum ea: rogo te, habe me excuſatum.

20 καὶ ἕτερος εἶπε· γυναῖκα ἔγημα, καὶ διὰ τοῦτο οὐ δύναμαι ἐλθεῖν.

Et alius dixit: Vxorẽ duxi, & propterea non poſſum uenire.

21 καὶ παραγενόμενος ὁ δοῦλος ἐκεῖνος, ἀπήγγειλε τῷ κυρίῳ αὐτοῦ ταῦτα· τότε ὀργισθεὶς ὁ οἰκοδεσπότης, εἶπε τῷ δούλῳ αὐτοῦ· ἔξελθε ταχέως εἰς τὰς πλατείας καὶ ῥύμας τῆς πόλεως, καὶ τοὺς πτωχοὺς καὶ ἀναπήρους καὶ χωλοὺς καὶ τυφλοὺς εἰσάγαγε ὧδε.

Quum igitur ſeruus ab ijs uenìſſet, renunciauit hæc domino ſuo. Tunc iratus paterfamiliâs dixit ſeruo ſuo: Abi citò in plateas & uicos ciuitatis: & pauperes ac mancos, claudosq; & cęcos huc introducito.

22 καὶ εἶπεν ὁ δοῦλος· κύριε, γέγονεν ὡς ἐπέταξας, καὶ ἔτι τόπος ἐστί.

Et ait ſeruus: Domine, factum eſt ut iniunxiſti, & adhuc locus eſt.

23 καὶ εἶπεν ὁ κύριος πρὸς τὸν δοῦλον· ἔξελθε εἰς τὰς ὁδοὺς καὶ φραγμούς, καὶ ἀνάγκασον εἰσελθεῖν, ἵνα γεμισθῇ ὁ οἶκός μου.

Tunc ait dominus ſeruo: Abi in uias & ſepes, & coge ingredi, ut impleatur domus mea. Gentes cõpulſæ accedunt ad fidem Chriſti.

24 λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων τῶν κεκλημένων γεύσεταί μου τοῦ δείπνου.

Dico enim uobis quòd nemo uirorũ illorum qui uocati fuerant, guſtabit cœnam meam.

25 Συνεπορεύοντο δὲ αὐτῷ ὄχλοι πολλοί. καὶ στραφεὶς εἶπε πρὸς αὐτούς·

Ibat autem turba multa cum eo: & conuerſus dixit ad eos:

26 εἴ τις ἔρχεται πρός με, καὶ οὐ μισεῖ τὸν πατέρα ἑαυτοῦ, καὶ τὴν μητέρα καὶ τὴν γυναῖκα καὶ τὰ τέκνα, καὶ τοὺς ἀδελφοὺς καὶ τὰς ἀδελφάς, ἔτι δὲ καὶ τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, οὐ δύναταί μου μαθητὴς εἶναι.

Si quis uenit ad me, nec odit patrem ſuum ac matrem, & uxorem & liberos, & fratres & ſorores, amplius autem etiam animam ſuam, nõ poteſt meus eſſe diſcipulus. Odio habere parentes propter Chriſtum. Suprà 9.c.23. Matth.10.d.37. 16.d.24.

27 καὶ ὅστις οὐ βαστάζει τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἔρχεται ὀπίσω μου, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

Et quiſquis non portat crucem ſuam, & uenit poſt me, non poteſt meus eſſe diſcipulus. Crux. Matth.10.d.38. & 16.d.24. Marc.8.d.24.

28 τίς γὰρ ἐξ ὑμῶν, θέλων πύργον οἰκοδομῆσαι, οὐχὶ πρῶτον καθίσας ψηφίζει τὴν δαπάνην, εἰ ἔχει τὰ πρὸς ἀπαρτισμόν,

Quis enim ex uobis, qui uelit turrim ædificare, non prius ſedẽs computat ſumptus, an habeat quæ ad perfectionem *operis* requiruntur: Turrim ædificaturus.

18 Vna *ſententia*, ἀπὸ μιᾶς: id eſt, ἐξ ἑνὸς συνθέματος, inquit Theophylactus, quaſi ex cõpacto & conſtituto. pro quo dicimus uernaculo noſtro ſermone, *d'un accord*, expreſſa etiam præpoſitione ἀπό. Quamuis enim iſti aliquantulum diuerſas cauſas afferant, tamen in eo conueniunt omnes, quòd ſua negotia prærexunt ne ad cœnam adſint. Poteſt autem commodiſsimè ſuppleri γνώμης, aut βουλῆς, id eſt ſententia uel conſilio, ſicut in illo Homeri uerſiculo Iliad. β'. ἀλλ' ἴομεν· ἴομεν μίαν βουλεύσομεθα. Itaque is qui nuper ἀπὸ μιᾶς conuertit, ad unum, non uidetur ſenſum aſſequutus, neque uetus interpres qui ſimul interpretatur: id eſt, ἅμα.

Ne, postquam posuerit fundamentum, nec ualuerit perficere, omnes qui spectarint, incipiant illudere ei,

Dicentes: Homo iste cœpit ædificare, nec ualuit perficere *ædificium*.

Congressus Rex cum hoste.

Aut quis rex proficiscens ut committat prælium aduersus alterum Regem, non sedens prius consultat an possit cum decem millibus occurrere ei qui cum uiginti millibus uenit contra se?

Sin minus, quum adhuc ille procul est, legatione missa, rogat ea quæ ad pacem *pertinent*.

Renunciare omnibus quæ possidemus.

Sic ergo quisquis uestrûm non uale dicit omnibus bonis suis, non potest meus esse discipulus.

Sal. Matth. 5. b. 13. Marc. 9. g. 50.

Bonus est sal: si uerò sal infatuatus fuerit, quo condietur?

Nec in terram, nec in sterquilinium appositus est: foras abijciunt eum. Qui habet aures ad audiendum, audiat.

29 ἵνα μήποτε θέντος αὐτοῦ θεμέλιον, καὶ μὴ ἰσχύοντος ἐκτελέσαι, πάντες οἱ θεωροῦντες ἄρξωνται ἐμπαίζειν αὐτῷ,

30 λέγοντες· ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος ἤρξατο οἰκοδομεῖν, καὶ οὐκ ἴσχυσεν ἐκτελέσαι.

31 ἢ τίς βασιλεὺς πορευόμενος συμβαλεῖν ἑτέρῳ βασιλεῖ εἰς πόλεμον, οὐχὶ καθίσας πρῶτον βουλεύεται, εἰ δυνατός ἐστιν ἐν δέκα χιλιάσιν ἀπαντῆσαι τῷ μετὰ εἴκοσι χιλιάδων ἐρχομένῳ ἐπ' αὐτόν;

32 εἰ δὲ μήγε, ἔτι αὐτοῦ πόρρω ὄντος, πρεσβείαν ἀποστείλας ἐρωτᾷ τὰ πρὸς εἰρήνην.

33 οὕτως οὖν πᾶς ἐξ ὑμῶν, ὃς οὐκ ἀποτάσσεται πᾶσι τοῖς ἑαυτοῦ ὑπάρχουσιν, οὐ δύναταί μου εἶναι μαθητής.

34 Καλὸν τὸ ἅλας· ἐὰν δὲ τὸ ἅλας μωρανθῇ, ἐν τίνι ἀρτυθήσεται;

35 οὔτε εἰς γῆν, οὔτε εἰς κοπρίαν εὔθετόν ἐστιν. ἔξω βάλλουσιν αὐτό. ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω.

CAP. XV.

Peccatores audiunt Christum.

Accedebant autem ad eum omnes publicani & peccatores, ut audirent eum.

Et murmurabant Pharisæi ac Scribæ, dicentes: Iste peccatores recipit, ac uescitur cum eis.

Ipse uerò loquutus est ad eos parabolã hanc, dicens:

Ouis perdita. Matth. 18. b. 12.

Quis ex uobis homo qui habeat centum oues, & perdiderit unam ex illis: non relinquit illas nonagintanouem in deserto, & proficiscitur usq; dum eam quę perijt, inueniat?

Et inuentam, imponit in humeros suos gaudens:

Veniensq; domum, conuocat amicos & uicinos, dicens eis: Congratulemini mihi: nam inueni ouem meam quæ perierat.

Gaudium in cœlo ob peccatorẽ conuersum.

Dico uobis quòd ita gaudium erit in cœlo super uno peccatore resipiscente *magis* quàm super nonagintanouem iustis, qui non opus habent resipiscentia.

Drachma perdita.

Aut mulier quæ habeat drachmas decem, si perdiderit drachmam unam, non accendit lucernam, & uerrit domum, quæritq; accuratè usquequò inueniat?

Et quum inuenerit, conuocat amicas ac uicinas, dicens: Congratulemini mihi: nam inueni drachmam quam perdideram.

Angeli.

Ita, dico uobis, gaudium erit coram Angelis Dei super uno peccatore resipiscente.

De filio qui consumptis omnibus bonis reuertitur ad partẽ.

Ait autem: Quidam habebat duos filios:

ΚΕΦ. ιε.

1 Ἦσαν δὲ ἐγγίζοντες αὐτῷ πάντες οἱ τελῶναι καὶ οἱ ἁμαρτωλοὶ, ἀκούειν αὐτοῦ.

2 καὶ διεγόγγυζον οἵ τε Φαρισαῖοι καὶ οἱ γραμματεῖς, λέγοντες· ὅτι οὗτος ἁμαρτωλοὺς προσδέχεται, καὶ συνεσθίει αὐτοῖς.

3 εἶπε δὲ πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην, λέγων·

4 τίς ἄνθρωπος ἐξ ὑμῶν, ἔχων ἑκατὸν πρόβατα, καὶ ἀπολέσας ἓν ἐξ αὐτῶν, οὐ καταλείπει τὰ ἐνενηκονταεννέα ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ πορεύεται ἐπὶ τὸ ἀπολωλός, ἕως εὕρῃ αὐτό;

5 καὶ εὑρὼν ἐπιτίθησιν ἐπὶ τοὺς ὤμους ἑαυτοῦ χαίρων,

6 καὶ ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, συγκαλεῖ τοὺς φίλους καὶ τοὺς γείτονας, λέγων αὐτοῖς· συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὸ πρόβατόν μου τὸ ἀπολωλός.

7 λέγω ὑμῖν, ὅτι οὕτως χαρὰ ἔσται ἐν τῷ οὐρανῷ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι, ἢ ἐπὶ ἐνενηκονταεννέα δικαίοις, οἵτινες οὐ χρείαν ἔχουσι μετανοίας.

8 ἢ τίς γυνὴ δραχμὰς ἔχουσα δέκα, ἐὰν ἀπολέσῃ δραχμὴν μίαν, οὐχὶ ἅπτει λύχνον, καὶ σαροῖ τὴν οἰκίαν, καὶ ζητεῖ ἐπιμελῶς, ἕως οὗ εὕρῃ;

9 καὶ εὑροῦσα συγκαλεῖται τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, λέγουσα· συγχάρητέ μοι, ὅτι εὗρον τὴν δραχμὴν ἣν ἀπώλεσα.

10 οὕτω, λέγω ὑμῖν, χαρὰ γίνεται ἐνώπιον τῶν ἀγγέλων τοῦ θεοῦ ἐπὶ ἑνὶ ἁμαρτωλῷ μετανοοῦντι.

11 Εἶπε δέ, ἄνθρωπός τις εἶχε δύο υἱούς·

31 Consultat, βουλεύεται: consultat, scilicet adhibitis etiam alijs in consilium, quum de Rege hic agatur ac suscipienda expeditione. Vulgata & Erasmus, cogitat: id est, λογίζεται, uel ἐνθυμᾶται. 35 Appositus, εὔθετον. id est, aptus & accommodatus, ut Varro agrum dixit appositum ad uitem: & Cicero, dies ad agendum appositos. Vulgata & Erasmus, utilis: id est, χρήσιμον.

IN CAPVT XV.

7 *Magis* quàm, מ. Sic apud Hebræos interdum omittitur particula מִן, sicut apud Græcos μᾶλλον, de quo alibi diximus. 8 Verrit, σαρεῖ. In uetustissimis codicibus Vulgatæ editionis (ut post Vallam Erasmus annotauit) perperam scriptum est Euertit pro Euerrit: qui error Gregorio pontifici Romano & alijs Græcæ linguæ imperitis occasionem præbuit multa in hunc locum parum appositè comminiscendi.

12 Partem

A καὶ εἶπεν ὁ νεώτερος αὐτῶν τῷ πατρί· πάτερ, δός μοι τὸ ἐπιβάλλον μέρος τῆς οὐσίας. καὶ διεῖλεν αὐτοῖς τὸν βίον. 12

Quorũ iunior dixit patri: Pater, da mihi partem substantiæ *mihi* contingentem. *Ille* igitur diuisit facultates.

καὶ μετ' οὐ πολλὰς ἡμέρας συναγαγὼν ἅπαντα ὁ νεώτερος υἱὸς, ἀπεδήμησεν εἰς χώραν μακρὰν, καὶ ἐκεῖ διεσκόρπισε τὴν οὐσίαν αὐτοῦ ζῶν ἀσώτως. 13

Post dies aũt non multos, quum omnia coegisset iunior ille filius, peregrè profectus est in regionem longinquam: & illic dissipauit substantiam suam, uiuendo effusè. *Gentium figura.*

δαπανήσαντος δὲ αὐτοῦ πάντα, ἐγένετο λιμὸς ἰσχυρὸς κατὰ τὴν χώραν ἐκείνην, καὶ αὐτὸς ἤρξατο ὑστερεῖσθαι. 14

Omnibus uerò ab ipso consumptis, facta est fames ualida in regione illa, & ipse cœpit *re*ctu deficí.

καὶ πορευθεὶς ἐκολλήθη ἑνὶ τῶν πολιτῶν τῆς χώρας ἐκείνης· καὶ ἐπέμψεν αὐτὸν εἰς τοὺς ἀγροὺς αὐτοῦ βόσκειν χοίρους. 15

Abijt igitur & adhæsit uni ex ciuibus regionis illius: qui misit eum in agros suos ut pasceret porcos.

καὶ ἐπεθύμει γεμίσαι τὴν κοιλίαν αὐτοῦ ἀπὸ τῶν κερατίων ὧν ἤσθιον οἱ χοῖροι· καὶ οὐδεὶς ἐδίδου αὐτῷ. 16

Et cupiebat implere uentrem suum siliquis quibus porci uescebantur: neque quisquam illi dabat.

εἰς ἑαυτὸν δὲ ἐλθὼν, εἶπε· πόσοι μίσθιοι τοῦ πατρός μου περισσεύονται ἄρτων, ἐγὼ δὲ λιμῷ ἀπόλλυμαι; 17

Quum autem ad se redijsset, dixit: Quot mercenarij patris mei abundant panibus, ego uerò fame pereo? *Pœnitentia & conuersio.*

B ἀναστὰς πορεύσομαι πρὸς τὸν πατέρα μου, καὶ ἐρῶ αὐτῷ· πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου. 18

Surgens proficiscar ad patrem meum, & dicam ei: Pater, peccaui in cœlum & coram te:

καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου· ποίησόν με ὡς ἕνα τῶν μισθίων σου. 19

Neq; amplius sum dignus uocari filius tuus: fac me ut unum ex mercenarijs tuis.

καὶ ἀναστὰς ἦλθε πρὸς τὸν πατέρα ἑαυτοῦ. ἔτι δὲ αὐτοῦ μακρὰν ἀπέχοντος, εἶδεν αὐτὸν ὁ πατὴρ αὐτοῦ, καὶ ἐσπλαγχνίσθη, καὶ δραμὼν ἐπέπεσεν ἐπὶ τὸν τράχηλον αὐτοῦ, καὶ κατεφίλησεν αὐτόν. 20

Surgẽs igitur uenit ad patrem suum. Quum autem adhuc longè abesset, uidit eum pater ipsius, ac misericordia motus est: & accurrẽs incidit in collum eius, & deosculatus est eum. *Misericordia Dei inexplicabilis erga peccatores conuersos.*

εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ υἱὸς· πάτερ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ ἐνώπιόν σου, καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἄξιος κληθῆναι υἱός σου. 21

Dixit autem ei filius: Pater, peccaui in cœlũ & coram te, neque amplius sum dignus uocari filius tuus.

εἶπε δὲ ὁ πατὴρ πρὸς τοὺς δούλους αὐτοῦ· ἐξενέγκατε τὴν στολὴν τὴν πρώτην, καὶ ἐνδύσατε αὐτὸν, καὶ δότε δακτύλιον εἰς τὴν χεῖρα αὐτοῦ, καὶ ὑποδήματα εἰς τοὺς πόδας· 22

Dixit uerò pater ad seruos suos: Proferte stolam illam præcipuam, & induite eum, & date annulum in manum eius, & soleas in pedes:

καὶ φέρετε τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν θύσατε, καὶ φαγόντες εὐφρανθῶμεν· 23

Et adductum uitulum illum saginatum mactate, & uescentes lætemur:

ὅτι οὗτος ὁ υἱός μου νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη. καὶ ἤρξαντο εὐφραίνεσθαι. 24

Quia filius iste meus mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est. Cœperunt igitur lætarí.

C ἦν δὲ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ πρεσβύτερος ἐν ἀγρῷ· καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγισε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν. 25

Erat autem filius eius senior in agro, qui ut ueniens appropinquauit domui, audiuit concentum & choros. *Iudæorum figura.*

καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα τῶν παίδων αὐτοῦ, ἐπυνθάνετο τί εἴη ταῦτα. 26

Et uocatum unum ex pueris, percontatus est quid istud esset.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· ὅτι ὁ ἀδελφός σου ἥκει, καὶ ἔθυσεν ὁ πατήρ σου τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν, ὅτι ὑγιαίνοντα αὐτὸν ἀπέλαβεν. 27

Is uerò dixit ei: Frater tuus uenit, & mactauit pater tuus uitulum illum saginatum, quòd ualentem illum receperit.

12 Partem contingẽtem, τὸ ἐπιβάλλον μέρος. Sic loquitur Caius Iurisconsultus in l. domino. D. de Senatusc. Syleiano. Alioquin conuertere etiam licuit, quæ ad me pertinet: id est, τὸ καθῆκον μέρος, uel, quæ mihi debetur. Nam sic quoq; accipitur τὸ ἐπιβάλλον. sed illa interpretatio prorsus respondet Græco uocabulo. Erasmus, quæ ad me redit.

Facultates, τὸν βίον. βίος, ut alibi diximus, tum uitam, tum illud ipsum declarat quo uitam tuemur. Ideo conuertimus interdum Vitam, interdum Victum, nonnunquam Substantiam post Quintilianum, ut facturi eramus hoc loco: nisi in eodem hoc uersiculo occurreret οὐσία. 13 Effusè, ἀσώτως. Deriuant Grammatici ἄσωτον ab α & σώζειν, ut eum declaret qui nihil sibi seruat: quem Latini effusum uel profusum simili ratione uocant. Vulg. & Eras. luxuriosè: id est, ἀσωτευομένως. 18 Peccaui in cœlũ, ἥμαρτον εἰς τὸν οὐρανὸν: id est, peccaui in Deum. Sic enim potius Hebræi dicunt חטאתי ליהוה, adeò quidem ut in utriusq; Testamenti contextu non putem reperiri huius loquutionis aliud exemplum. Puto autem hanc formulam ex eo ortam, quòd Rabinorum sermone interdum cœlorum appellatione Deus ipse in cœlis habitans intelligitur, ut annotauimus Matth. 21. c. 25. 26 Vnum ex pueris, ἕνα τῶν παίδων. Frobenij codex addit αὐτοῦ, id est sui, quod uidetur expungendum. Apud Theophylactum autem legitur, ἕνα τῶν παίδων αὐτοῦ: ac mihi quidem dubium non est, quin ἀὐτοῦ culpa librarij ex margine in contextum irrepserit.

29 Transí-

Indignatus est autem *ille*, nec uoluit introire: pater ergo ipsius egressus, precatus est eum.

Ipse uerò respõdens dixit patri: Ecce, tot annos seruio tibi, nec unquam mandatum tuum transgressus sum, nec unquam dedisti mihi hœdum, ut cum amicis meis lætarer.

Sed quum filius iste tuus, qui deuorauit facultates tuas cum meretricibus, uenit, mactasti ei uitulum illum saginatum.

Ipse uerò dixit ei: Fili, tu semper mecum es, & omnia mea tua sunt:

Lætari autem & gaudere oportebat, quòd frater tuus hic mortuus erat, & reuixit: perierat, & inuentus est.

CAP. XVI.

De dispensatore delato ad dominum.

DIxit autem & ad discipulos suos: Homo quidam erat diues, qui habebat dispensatorem: qui delatus est apud eum ut qui dissiparet bona ipsius.

Vocauit eum igitur, & ait ei: Quid hoc audio de te? redde rationem dispensationis tuæ: non enim poteris amplius esse dispensator.

Dixit autem apud se dispensator: Quid faciã, quòd dominus meus aufert à me dispensationem? fodere non ualeo, mendicare pudet.

Noui quid faciam, ut quum amotus fuero à dispensatione, recipiant me *aliqui* in domos suas.

Conuocatis itaque singulis debitoribus domini sui, dixit primo: Quantum debes domino meo?

Is autem ait: Centum batos olei. Tum ille dixit ei: Accipe tabulas tuas, & sede citò, & scribe quinquaginta.

Deinde alij dixit: Tu uerò quantum debes? Is autem ait, Centũ coros tritici. Tum ipse dixit ei: Accipe tabulas tuas, & scribe octoginta.

Et laudauit dominus dispensatorem iniquũ,

ὠργίσθη δὲ, καὶ οὐκ ἤθελεν εἰσελθεῖν. ὁ οὖν πατὴρ αὐτοῦ ἐξελθὼν, παρεκάλει αὐτόν. A

ὁ δὲ ἀποκριθεὶς εἶπε τῷ πατρί· ἰδοὺ τοσαῦτα ἔτη δουλεύω σοι, καὶ οὐδέποτε ἐντολήν σου παρῆλθον, καὶ ἐμοὶ οὐδέποτε ἔδωκας ἔριφον, ἵνα μετὰ τῶν φίλων μου εὐφρανθῶ.

ὅτε δὲ ὁ υἱός σου οὗτος, ὁ κατα φαγών σου τὸν βίον μετὰ πορνῶν, ἦλθεν, ἔθυσας αὐτῷ τὸν μόσχον τὸν σιτευτόν.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· τέκνον, σὺ πάντοτε μετ' ἐμοῦ εἶ, καὶ πάντα τὰ ἐμὰ, σά ἐστιν.

εὐφρανθῆναι δὲ καὶ χαρῆναι ἔδει, ὅτι ὁ ἀδελφός σου οὗτος νεκρὸς ἦν, καὶ ἀνέζησε· καὶ ἀπολωλὼς ἦν, καὶ εὑρέθη.

ΚΕΦ. ις'.

ΕΛεγε δὲ καὶ πρὸς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ· ἄνθρωπός τις ἦν πλούσιος, ὃς εἶχεν οἰκονόμον, καὶ οὗτος διεβλήθη αὐτῷ ὡς διασκορπίζων τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ.

καὶ φωνήσας αὐτὸν, εἶπεν αὐτῷ· τί τοῦτο ἀκούω περὶ σοῦ; ἀπόδος τὸν λόγον τῆς οἰκονομίας σου. οὐ δυνήσῃ ἔτι οἰκονομεῖν. B

εἶπε δὲ ἐν ἑαυτῷ ὁ οἰκονόμος· τί ποιήσω, ὅτι ὁ κύριός μου ἀφαιρεῖται τὴν οἰκονομίαν ἀπ' ἐμοῦ; σκάπτειν οὐκ ἰσχύω, ἐπαιτεῖν αἰσχύνομαι.

ἔγνων τί ποιήσω, ἵνα ὅταν μετασταθῶ τῆς οἰκονομίας, δέξωνταί με εἰς τοὺς οἴκους αὐτῶν.

καὶ προσκαλεσάμενος ἕνα ἕκαστον τῶν χρεωφειλετῶν τοῦ κυρίου ἑαυτοῦ, ἔλεγε τῷ πρώτῳ· πόσον ὀφείλεις τῷ κυρίῳ μου;

ὁ δὲ εἶπεν· ἑκατὸν βάτους ἐλαίου. καὶ εἶπεν αὐτῷ· δέξαι σου τὸ γράμμα, καὶ καθίσας ταχέως γράψον πεντήκοντα.

ἐπειτα ἑτέρῳ εἶπε· σὺ δὲ πόσον ὀφείλεις; ὁ δὲ εἶπεν· ἑκατὸν κόρους σίτου. καὶ λέγει αὐτῷ· δέξαι σου τὸ γράμμα καὶ γράψον ὀγδοήκοντα.

καὶ ἐπῄνεσεν ὁ κύριος τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, ὅτι

29 Transgressus sum, παρῆλθον: id est, ὑπερεῖδον, uel præterij, id est contempsi: quia quæ aspernamur, solemus ne aspecta quidem præterire. Theophylactus legit παρεῖδον, despexi. 30 Facultates tuas, σὸν τὸν βίον. Vulgata, substantiam suam: id est, τὸν αὐτοῦ βίον. Sed illud est ἐμφατικώτερον, & Græci omnes codices in eo consentiunt. C

IN CAPVT XVI.

1 Non poteris, οὐ δυνήσῃ, id est, tibi non fiet à me potestas. Nam alioquin dispensator esse poterat, si hoc dominus ipsi concessisset. Esse dispensator, οἰκονομεῖν. Vulgata, uillicare. quod haud satis scio an aliud declaret quàm rusticari. certè non tam latè patet quàm τὸ οἰκονομεῖν, quod significat rem domesticam curare. Erasmus, dispensare. quod quidem non legi absolutè positum. 6 Batos, βάτους. Vulgata, cados: & rectè quidem. Nam, ut apertè probat doctissimus Georgius Agricola, apud Hebræos בת mensura fuit rerum liquidarum, prorsus respondens Atticæ amphoræ, quæ Græcè non modò μετρητὴς, sed etiam κάδος & χοεύς dicitur. quod neq; Epiphanius, neque Hieronymus cognouit. Sed & in uetustis duobus codicibus, secundo & octauo, scriptum erat κάδους. Immeritò igitur Erasmus, hoc quidem loco, Veterem interpretem reprehendit. Tabulas, γράμμα. Sic uocant Latini obligationis instrumentum, ut uel ex eo liquet quòd ipsi tabulas nouas appellant. Vulgata, cautionem, quo uocabulo sic utitur etiam Seneca. 7 Coros, κόρους. Apud Hebræos, ut hoc quoque παρέργως dicamus, כור, pro quo Græci interpretes & ipse quoque Iosephus κόρον dicunt, mensura fuit rerum aridarum, quæ decem Atticos medimnos capiebat, ut testatur idem Iosephus libro Antiquitatum 15. cap. 12. Locus igitur quem ex eodem citat Erasmus ex libri tertij ultimo capite, in quo uidetur Corus æstimari medimnis Atticis quadraginta uno, omnino deprauatus est uel in numeri nota, uel in eo quod pro ἀττικοὺς, scribendum est ἰταλικοὺς, ut rectè obseruat Georgius Agricola, homo (meo quidem iudicio) omnium qui de his rebus ad hunc diem scripserunt, diligentissimus. 8 Iniquũ, τὸν ἀδικίας. Heb. עולה, id est iniquitatis, ut uertit Vulgata. Sed fortassis hic dispensator sic uocatur, non quòd ex domini incõmodis sua quæreret cõmoda, sed quòd malus antea fuisset dispensator, id est nõ bene administrasset hoc munus, ut qui bona patris familiâs dilapidasset. Videtur enim hæc interpretatio magis accõmodata, ne uideatur paterfamiliâs dispensatoris iniquum factum laudare, quum potius prudentiam approbet, qui sibi uoluerit in futurum prospicere. Oporteret autem inter homines ualde humanũ ac liberalem esse patremfamiliâs qui eiusmodi œconomum laudaret. Spectandum est igitur illud quod hac similitudine adumbratur, ne putemus probari eum qui sit ex alieno liberalis. esset enim hic potius habendus pro fure. Sed Deum repræsentat hic paterfamiliâs, qui

A liâs, qui prodigos bonorum ſuorum diſpenſatores laudat potius quàm parcos & auaros. Prodigos autem appello, qui quarum rerum uelut œconomi ſunt à Deo conſtituti, eas cum pauperibus libenter ac benignè communicant. Hanc igitur interpretationem ſi amplectamur, præſtiterit τὴν ἀδικίας interpretari malum quàm iniquũ, ut malus œconomus is ſit omnino quem uulgò uocamus, *un mauuais meſnager.*

φρονίμως ἐποίησεν. ὅτι οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου φρονιμώτεροι ὑπὲρ τοὺς υἱοὺς τοῦ φωτὸς εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν εἰσι.

quòd prudenter feciſſet: quamobrem filij huius ſeculi prudentiores ſunt filijs lucis in ſuo genere.

λέγω ὑμῖν λέγω, ποιήσατε ἑαυτοῖς φίλους ἐκ τοῦ μαμωνᾶ τῆς ἀδικίας, ἵνα ὅταν ἐκλίπητε, δέξωνται ὑμᾶς εἰς τὰς αἰωνίους σκηνάς. 9

Et ego uobis dico: Facite uobis amicos ex mamona iniquo: ut quum defeceritis, recipiant uos in æterna tabernacula. *Amici de mamona iniquitatis.*

ὁ πιστὸς ἐν ἐλαχίστῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι· καὶ ὁ ἐν ἐλαχίστῳ ἄδικος, καὶ ἐν πολλῷ ἄδικός ἐστιν. 10

Qui fidelis eſt in pauciſsimis, etiam in multis fidelis eſt: & qui in pauciſsimis iniquus eſt, etiã in multis iniquus eſt. *Fidelis in diſpẽſandis diuitijs.*

εἰ οὖν ἐν τῷ ἀδίκῳ μαμωνᾷ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ἀληθινὸν τίς ὑμῖν πιστεύσει; 11

Si ergo in iniquo mamona fideles nõ fuiſtis: uerum *mamona* quis credet uobis?

καὶ εἰ ἐν τῷ ἀλλοτρίῳ πιστοὶ οὐκ ἐγένεσθε, τὸ ὑμέτερον τίς ὑμῖν δώσει; 12

Et ſi in alieno fideles non fuiſtis, quod ueſtrũ eſt, quis dabit uobis?

οὐδεὶς οἰκέτης δύσὶ κυρίοις δουλεύειν· ἢ γὰρ τὸν ἕνα μισήσει, καὶ τὸν ἕτερον ἀγαπήσει· ἢ ἑνὸς ἀνθέξεται, καὶ τοῦ ἑτέρου καταφρονήσει· οὐ δύνασθε θεῷ δουλεύειν καὶ μαμωνᾷ. 13

Nullus ſeruus poteſt duobus dominis ſeruire: aut enim unum odio habebit, & alterum diliget: aut uni adhærebit, & alterum contemnet. non poteſtis Deo ſeruire, & mamonæ. *Duobus dominis ſeruire.* Matth. 6. c. 24.

ἤκουον δὲ ταῦτα πάντα καὶ οἱ φαρισαῖοι, φιλάργυροι ὑπάρχοντες, καὶ ἐξεμυκτήριζον αὐτόν. 14

Audiebant autem hęc omnia etiam Phariſęi qui erant auari, & ſannis excipiebant eum.

καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ὑμεῖς ἐστε οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων· ὁ δὲ θεὸς γινώσκει τὰς καρδίας ὑμῶν. ὅτι τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, βδέλυγμα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἐστιν. 15

Tũ cait eis: Vos eſtis qui iuſtificatis uoſipſos coram hominibus: Deus autem nouit corda ueſtra: quia quod apud homines eſt ſublime, abominandum eſt coram Deo. *Iuſtificare ſe coram hominibus.*

ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται ἕως Ἰωάννου. ἀπὸ τότε ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ εὐαγγελίζεται, καὶ πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται. 16

Lex & Prophetæ uſq; ad Ioannem: ab eo tẽpore regnum Dei annunciatur, & quiuis in illud perrumpit. *Lex & prophetæ.* matth. 11. b. 12.

εὐκοπώτερον δέ ἐστιν τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν παρελθεῖν, ἢ τοῦ νόμου μίαν κεραίαν πεσεῖν. 17

Facilius eſt autem cœlum & terram præterire, quàm Legis unum apicem cadere. *Lex.* matth. 5. c. 18.

πᾶς ὁ ἀπολύων τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ γαμῶν 18

Quiſquis dimittit uxorem ſuam, & alterã du- *Vxor* matth. 5. e. 32. & 19. b. 9. 1. Cor. 7. b. 11.

Quamobrem, *ὅτι.* Vulgata & Eraſmus, quia. Mihi autem uidetur in ijs quæ ſequuntur, collatio eſſe ſimilitudinis, ita ut à comparatis argumentetur. Filij huius ſeculi, *οἱ υἱοὶ τοῦ αἰῶνος τούτου.* Sic apud Rabinos בני העולם הזה, id eſt homines præſenti uitæ addicti, quos uocat Apoſtolus *σαρκικοὺς*, & opponit *πνευματικοῖς*, qui hoc loco dicuntur Filij lucis, id eſt בני אורה, quos ſcilicet Dominus ſui ſpiritus luce illuſtrauit. In ſuo genere, *εἰς τὴν γενεὰν τὴν ἑαυτῶν*, *γενεὰ* alicubi nationem, generationem, progeniem expoſuimus. eſt enim multiplex huius uocabuli declaratio. Sed mihi quidem uidetur hic accipi pro certo genere ac ſpecie hominum, & *εἰς* pro *ἐν* uſurpari. Virgilius, Parce pio generi. Idem, Quod genus hoc hominũ. Vulgata, in generatione ſua. Eraſmus, in natione ſua. Nam Cicero quoq; in hac ſignificatione nationem candidatorum & nationem optimatium dicit. Sed illud planius eſt & magis tritũ.

C 9 Iniquo, *τῆς ἀδικίας.* id eſt רעה, uel ארך, quibus uocabulis quum ſignificetur etiam afflictio, quæ Latinis quoque malum dicitur, conſiderandum relinquo num *ἡ ἀδικία* id declaret hoc loco, ex Hebræorum idiotiſmo: ut dicatur *μαμωνὰς τῆς ἀδικίας*, ab effectu, quem deſignauit Horatius quum ſolicitas opes uocaret: niſi malimus ornatas eſſe diuitias hoc epitheto: uel quòd, ut uerè ſcripſit Ouidius, ſint malorum irritamenta: uel quòd, ut uulgato prouerbio iactatur, ferè quiſquis eſt diues, aut ſit iniquus, aut iniqui hæres. Sed ſuperior expoſitio uidetur paulo melius conuenire huic loco: quia hæc omnia ſunt dicta in eos qui quum uerum diuitiarum uſum hunc eſſe neſciant, ut ſimus in pauperes munifici ac liberales, ex ſuis bonis nihil præter curam ac dolorem percipiunt. Quid ſi uerò *τὸν μαμωνὰν τῆς ἀδικίας*, interpretemur ממון שוא, id eſt falſas aut mendaces opes? Nam paulo pòſt *ἄδικον μαμωνᾶν* opponit *τῷ ἀληθινῷ*: ut hæc expoſitio quam nuper quidam attulit, mihi certè uideatur ſimpliciſsima. Nolui tamen quicquam audere quod cæteris interpretationibus nullum locum relinqueret. Hoc quidem conſtat, Mamonam iniquitatis intelligi non poſſe diuitias fraude aut ſcelere partas, quum ex infinitis locis conſtet Deo non placere liberalitatem, quæ ex puro fonte non proficiſcatur. Magis eſſet probabilis opinio Theophylacti, qui ſic exiſtimat uocari facultates, quibus uel per auaritiam, uel per luxum antè abuſus fuerat œconomus.

10 In pauciſsimis, *ἐν ἐλαχίστῳ.* Quia *τὸ ἐλάχιστον* hic opponitur *τῷ πολλῷ*, ideò non ſum interpretatus in minimo. Fuiſſet enim ſubijciendum *ἐν μεγάλῳ*, id eſt in magnis. Neq; tamen ignoro & *πολὺ* & *ὀλίγον*, interdum de continua etiam quantitate dici. Sed puto hic ſignificari illud ipſum quod Dominus declarauit ſimilitudine talentorũ, Matt. 25. b. 23. & c. 29. ubi ijſdem penè uerbis utitur. 11 Verum *mamona*, *τὸ ἀληθινὸν μαμωνᾶ*, quod puto eſſe indeclinabile, repetij *ἀπὸ τοῦ ἐλαττοῦ*. Omnino enim id poſtulare uidetur antitheſis, ut ueræ opes, cœleſtes ſcilicet ac diuinę, fluxis ac caducis opponantur. In proximo uerſiculo ſimilis eſt antitheſis. Nam quæ profani homines bona fortunæ & externa uocant, Chriſtus appellat aliena, noſtræ ſcilicet fidei commiſſa: eaq; opponit ijs, quæ qui ſunt conſequuti, uerè poſſunt ſua dicere, quia pars hæc optima nunquam ab ijs aufertur qui eam elegerunt.

14. Sannis excipiebant, *ἐξεμυκτήριζον.* Vulgata, deridebant, *διεσυρίζων.* Eraſmus in annotationibus, ſubſannabant. quod non memini legere.

19 Quidam

cit, mœchatur: & qui dimiſſam à uiro ducit, mœchatur.

Diues in inferno.

Quidam uerò erat diues, & induebatur purpura & byſſo, & genio indulgebat quotidie ſplendidè.

Erat uerò quidã mẽdicus nomine Lazarus, qui proiectus erat ad ueſtibulũ eius ulceroſus:

Cupiensq; ſaturari micis quæ cadebant à mẽſa diuitis: ſed & canes ueniebant ac lingebant ulcera eius.

Factum eſt autem ut moreretur mendicus, & aſportaretur ab Angelis in ſinum Abrahæ. mortuus eſt uerò & diues ille, ac ſepultus eſt.

Et apud inferos ſublatis oculis ſuis, quum eſſet in cruciatibus, uidet Abraham eminus, & Lazarum in ſinu eius:

Tum ipſe clamans dixit: Pater Abraham, miſerere mei, & mitte Lazarum ut mergat extremum digiti ſui in aquam, ac refrigeret linguam meam: quia crucior in iſta flamma.

Dixit autem Abraham: Fili memento quòd receperis bona tua in uita tua, & Lazarus ſimiliter mala: nunc autem hic ſolatio fruitur, tu uerò cruciaris.

Et ſuper hæc omnia, inter nos & uos hiatus ingens conſtitutus eſt: ut ij qui uolunt hinc tranſire ad uos, non poſsint, neque iſtinc huc tranſire.

Dixit autem ille: Rogo ergo te pater ut eum mittas domum patris mei.

Habeo enim, quinque fratres, ut teſtificetur illis, ne & ipſi ueniant in hunc locum cruciatus.

Moyſes & prophetæ audiẽdi.

Dicit ei Abraham: Habent Moſen ac Prophetas, audiant eos.

Ille uerò dixit: Non, pater Abrahã: ſed ſi quis ex mortuis ierit ad eos, reſipiſcent.

Mortui.

Abraham autem ait ei: Si Moſen & Prophetas non audiunt, neque ſi quis ex mortuis ſuſcitatus, credent.

CAP. XVII.

Scandala. Matth. 18. a. 7. Marc. 9. f. 42.

AIt autem ad diſcipulos: Fieri non poteſt quin ueniant ſcãdala, ſed uæ illi per quem ueniunt.

Expedit illi, ſi mola aſinaria circumponatur

ἐτέραν, μοιχεύει· καὶ πᾶς ὁ ἀπολελυμένην ἀπὸ ἀνδρὸς γαμῶν, μοιχεύει. A

19 ἄνθρωπος δέ τις ἦν πλούσιος, καὶ ἐνεδιδύσκετο πορφύραν καὶ βύσσον, εὐφραινόμενος καθ' ἡμέραν λαμπρῶς.

20 πτωχὸς δέ τις ἦν ὀνόματι Λάζαρος, ὃς ἐβέβλητο πρὸς τὸν πυλῶνα αὐτοῦ εἱλκωμένος·

21 καὶ ἐπιθυμῶν χορτασθῆναι ἀπὸ τῶν πιπτόντων ἀπὸ τῆς τραπέζης τοῦ πλουσίου· ἀλλὰ καὶ οἱ κύνες ἐρχόμενοι ἀπέλειχον τὰ ἕλκη αὐτοῦ.

22 ἐγένετο δὲ ἀποθανεῖν τὸν πτωχόν, καὶ ἀπενεχθῆναι αὐτὸν ὑπὸ τῶν ἀγγέλων εἰς τὸν κόλπον τοῦ Ἀβραάμ. ἀπέθανε δὲ καὶ ὁ πλούσιος, καὶ ἐτάφη.

23 καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ, ὑπάρχων ἐν βασάνοις, ὁρᾷ τὸν Ἀβραὰμ ἀπὸ μακρόθεν, καὶ Λάζαρον ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ·

24 καὶ αὐτὸς φωνήσας εἶπε· πάτερ Ἀβραὰμ ἐλέησόν με, καὶ πέμψον Λάζαρον, ἵνα βάψῃ τὸ ἄκρον τοῦ δακτύλου αὐτοῦ ὕδατος, καὶ καταψύξῃ τὴν γλῶσσάν μου, ὅτι ὀδυνῶμαι ἐν τῇ φλογὶ ταύτῃ.

25 εἶπε δὲ Ἀβραάμ· τέκνον, μνήσθητι ὅτι ἀπέλαβες σὺ τὰ ἀγαθά σου ἐν τῇ ζωῇ σου, καὶ Λάζαρος ὁμοίως τὰ κακά· νῦν δὲ ὧδε παρακαλεῖται, σὺ δὲ ὀδυνᾶσαι. B

26 καὶ ἐπὶ πᾶσι τούτοις, μεταξὺ ἡμῶν καὶ ὑμῶν χάσμα μέγα ἐστήρικται, ὅπως οἱ θέλοντες διαβῆναι ἔνθεν πρὸς ὑμᾶς, μὴ δύωνται, μηδὲ οἱ ἐκεῖθεν πρὸς ἡμᾶς διαπερῶσιν.

27 εἶπε δέ· ἐρωτῶ οὖν σε πάτερ, ἵνα πέμψῃς αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου·

28 ἔχω γὰρ πέντε ἀδελφούς, ὅπως διαμαρτύρηται αὐτοῖς, ἵνα μὴ καὶ αὐτοὶ ἔλθωσιν εἰς τὸν τόπον τοῦτον τῆς βασάνου.

29 λέγει αὐτῷ Ἀβραάμ· ἔχουσι Μωσέα καὶ τοὺς προφήτας, ἀκουσάτωσαν αὐτῶν.

30 ὁ δὲ εἶπεν· οὐχί, πάτερ Ἀβραάμ, ἀλλ' ἐάν τις ἀπὸ νεκρῶν πορευθῇ πρὸς αὐτούς, μετανοήσουσιν.

31 εἶπε δὲ αὐτῷ· εἰ Μωσέως καὶ τῶν προφητῶν οὐκ ἀκούουσιν, οὐδὲ ἐάν τις ἐκ νεκρῶν ἀναστῇ, πεισθήσονται. C

ΚΕΦ. ιζ'.

1 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς, ἀνένδεκτόν ἐστι τοῦ μὴ ἐλθεῖν τὰ σκάνδαλα, οὐαὶ δὲ δι' οὗ ἔρχεται.

2 λυσιτελεῖ αὐτῷ, εἰ μύλος ὀνικὸς περίκειται περὶ

19 Quidam uerò, ἄνθρωπός τις. In ſecũdo exemplari legitur, εἶπε δὲ καὶ ἑτέραν παραβολὴν, ἄνθρωπός τις ἦν. Dixit autem aliam etiam parabolam, Quidam erat, &c. 23 Et apud inferos, καὶ ἐν τῷ ᾅδῃ. Vulgata omiſit præpoſitionem καὶ: qui error in cauſa fuit cur ex ueteribus nonnulli parum appoſitè diſputarint de ſepultura diuitis in inferno.

26 Super hęc omnia, ἐπὶ πᾶσι τούτοις: id eſt, πρὸς τούτοις, præter hæc, uel ad hæc. Vulgata, in ijs omnibus: quod Eraſmus iure correxit. Hiatus, χάσμα, id eſt uaſta uorago, παρὰ τὸ χάσκειν. Sic Virgilius, —quæ nunc ſatis ima dehiſcat Terra mihi. Vulgata chaos, librariorum errore, ut Budæus exiſtimat. Conſtitutus eſt, ἐστήρικται. Vulgata & Eraſmus, firmatus eſt: quod non ſatis conuenit huic loco, quum agatur de re minimè firma ac ſolida, ſed uacua potius ac inani, quæ tamen dicitur ἐστηρίχθαι, id eſt firmo & conſtãti Dei robore ſtabilita, ut diffluere non poſsit. Fortaſsis uſus eſt Dominus uerbo רקע, quod quum propriè ſignificet expandere, Græci interpretes uertere ſolent στερεοῦν, quod parum differt à στηρίζειν. unde רקיע ipſi στερέωμα, id eſt firmamentum, appellant. niſi malimus στηρίζειν opponere Hebræorum uerbo כון, quod & ipſum commodè interpretari poſſumus, conſtituere & collocare: unde מכון, id eſt ſedes firma ac ſtabilis.

IN CAPVT XVII.

1 Fieri non poteſt, ἀνένδεκτόν ἐστι, id eſt aliter non poteſt contingere, ſiue, neceſſe eſt, ut loquitur Matth. 18. a. 7. Cæterùm in tribus exemplaribus poſt μαθητὰς, id eſt diſcipulos, additur αὐτοῦ, id eſt ſuos. Item deerat articulus τοῦ in uno exemplari.

8 Quantu-

A ἦν προσκλαυ αὐτὸν καὶ ἐρριπται εἰς τὴν θάλασσαν, ἢ ἵνα σκανδαλίσῃ ἕνα τῶν μικρῶν τούτων.

circa collum eius, & proiectus fuerit in mare, potius quàm ut offendat unum ex paruis istis.

προσέχετε ἑαυτοῖς· ἐὰν ὁ ἀδελφός σου, ἐπιτίμησον αὐτῷ· καὶ ἐὰν μετανοήσῃ, ἄφες αὐτῷ.

3 Cauete uobis: Si peccauerit in te frater tuus, obiurga eum: & si resipuerit, remitte ei. *Peccanti in nos fratri remittendum.*

καὶ ἐὰν ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ, καὶ ἑπτάκις τῆς ἡμέρας ἐπιστρέψῃ ἐπί σε, λέγων, μετανοῶ, ἀφήσεις αὐτῷ.

4 Et, si septies in die peccauerit in te, & septies in die conuersus fuerit ad te, dicens: Resipui, remitte ei. *Matth.18.c.21*

καὶ εἶπαν οἱ ἀπόστολοι τῷ Κυρίῳ, πρόσθες ἡμῖν πίστιν.

5 Tunc dixerunt Apostoli Domino: Adijce nobis fidem. *Fides.*

εἶπε δὲ ὁ Κύριος· εἰ ἔχετε πίστιν ὡς κόκκον σινάπεως, ἐλέγετε ἂν τῇ συκαμίνῳ ταύτῃ, ἐκριζώθητι, καὶ φυτεύθητι ἐν τῇ θαλάσσῃ· καὶ ὑπήκουσεν ἂν ὑμῖν.

6 Dixit autem Dominus: Si haberetis fidem quantulum *est* granum sinapis, diceretis huic sycamino: Eradicator & plantator in mari: & obediret uobis. *Matth.16.c.20*

τίς δὲ ἐξ ὑμῶν δοῦλον ἔχων ἀροτριῶντα ἢ ποιμαίνοντα, ὃς εἰσελθόντι ἐκ τοῦ ἀγροῦ ἐρεῖ εὐθέως, παρελθὼν ἀνάπεσαι·

7 Quis autem uestrûm habet seruum arantem aut pascentem, qui regresso ab agro, dicat statim: Prodi, & accumbe:

ἀλλ' οὐχὶ ἐρεῖ αὐτῷ, ἑτοίμασον τί δειπνήσω, καὶ περιζωσάμενος διακόνει μοι, ἕως φάγω καὶ πίω, καὶ μετὰ ταῦτα φάγεσαι καὶ πίεσαι σύ;

8 Ac non potius dicit ei: Para quod cœnem, & præcinctus ministra mihi, usquedum edero ac bibero: & post hæc edito & bibito tu?

μὴ χάριν ἔχει τῷ δούλῳ ἐκείνῳ, ὅτι ἐποίησε τὰ διαταχθέντα αὐτῷ; οὐ δοκῶ.

B 9 Num gratiam habet seruo illi quia fecit quæ ei iuncta fuerant? non puto.

οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ποιήσητε πάντα τὰ διαταχθέντα ὑμῖν, λέγετε, ὅτι δοῦλοι ἀχρεῖοί ἐσμεν· ὃ ὀφείλομεν ποιῆσαι, πεποιήκαμεν.

10 Ita & uos quum feceritis omnia quæ iniuncta sunt uobis, dicite: Serui inutiles sumus: quod debuimus facere, fecimus. *Serui inutiles sumus.*

καὶ ἐγένετο ἐν τῷ πορεύεσθαι αὐτὸν εἰς Ἰερουσαλήμ, καὶ αὐτὸς διήρχετο διὰ μέσου Σαμαρείας καὶ Γαλιλαίας.

11 Et factum est inter eundum Hierosolymã, ipse transibat per mediam Samariam & Galilæam.

καὶ εἰσερχομένου αὐτοῦ εἴς τινα κώμην, ἀπήντησαν αὐτῷ δέκα λεπροὶ ἄνδρες, οἳ ἔστησαν πόρρωθεν.

12 Et quum ingrederetur in quendam uicum, occurrerunt ei decem uiri leprosi, qui steterunt procul. *Leprosi decem sanantur.*

καὶ αὐτοὶ ἦραν φωνὴν, λέγοντες, Ἰησοῦ ἐπιστάτα, ἐλέησον ἡμᾶς.

13 Et extulerunt uocem, dicentes: Iesu magister miserere nostri.

καὶ ἰδὼν εἶπεν αὐτοῖς· πορευθέντες ἐπιδείξατε ἑαυτοὺς τοῖς ἱερεῦσι. καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὑπάγειν αὐτοὺς, ἐκαθαρίσθησαν.

14 Qui quum *eos* uidisset, dixit eis: Profecti indicate uos Sacerdotibus. Et factum est ut inter eundum purgati sint. *Leuit.14.a.2*

εἷς δὲ ἐξ αὐτῶν ἰδὼν ὅτι ἰάθη, ὑπέστρεψε μετὰ φωνῆς μεγάλης δοξάζων τὸν θεόν.

15 Vnus aũt ex ipsis ut uidit quòd sanatus esset, reuertit glorificans Deum uoce magna: *Samaritanus sanatus gratias agit Deo.*

καὶ ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον παρὰ τοὺς πόδας αὐτοῦ, εὐχαριστῶν αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἦν Σαμαρείτης.

16 Et procidit in faciem ad pedes eius, gratias agens ei: eratq; hic Samaritanus.

C ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· οὐχὶ οἱ δέκα ἐκαθαρίσθησαν; οἱ δὲ ἐννέα ποῦ;

17 Respondens autem Iesus dixit: Non ne decem illi purgati sunt? nouem autem illi ubi?

οὐχ εὑρέθησαν ὑποστρέψαντες δοῦναι δόξαν τῷ θεῷ, εἰ μὴ ὁ ἀλλογενὴς οὗτος.

18 Non sunt reperti qui redierint ut darent gloriam Deo, nisi alienigena iste.

καὶ εἶπεν αὐτῷ, ἀναστὰς πορεύου· ἡ πίστις σου σέσωκέ σε.

19 Et ait ei: Surge, proficiscere, fides tua te seruauit. *Fides.*

6 Quantulum *est* granum sinapis, ὡς κόκκον σινάπεως. Cur à Græcis aliquantulũ deflexerimus, diximus Matth. 17.c.20. Miror autem potuisse cuiquam in mentem uenire quod in hunc locum Erasmus scripsit, cuius alioquin eruditioni ac diligentiæ plurimùm faueo. Nescio, inquit, an interpres usurparit κόκκον neutro genere. Nec enim esset sensus (mea sententia) absurdus, coccum uelut habere fidem, quod in speciem humile & abiectum, non antè prodit uigorem suum quàm attritu prouocatum. Sic alibi uocat nos ad exemplum passerculorum ac liliorũ. Hæc ille. Atqui κόκκον nusquam memini legere neutro genere. Deinde quis non uidet granum sinapis pro re minima, prouerbiali figura, usurpari? Perinde enim est acsi diceret Dominus, Si uel tãtillum fidei nobis inesset quantulum est granum sinapis. Ergo quod de sinapis natura hic traditur, planè est ἀπροσδιόνυσον. Sycamino, τῇ συκαμίνῳ, uel (ut alij uolunt) Sycomoro. Dioscorides enim cap. 144. lib. 1. sycomorum nonnullis eundem esse scribit quæ & Sycaminus dicitur. nihilominus tamen Sycaminum morũ interpretatur: quæ etiam Galeni sententia est libro secundo de Alimentis, capite de Sycaminis. Atque adeò paulo pòst singulari capite de Sycomoris disputat, quas inter ficũ arborem & morum medias collocat. indeq; nomen ipsis arbitratur esse positum: non autem (ut Dioscorides scribit) διὰ τὸ ἄτονον τῆς γεύσεως: id est, propter inefficacem gustum: quasi fatuam ficum dixeris. Eandem ipsam arborem (quam & ueluti non admodum frequentem, Galenus in Alexandria se uidisse scribit) dictionibus inuersis Celsus Morosycon appellat. Quare quum certò apud Galenum scriptorem tum doctissimum tum diligentissimum constet sycaminum diuersam esse à sycomoro, Erasmi sententiam non recipio; ut qui perperam sycaminum

obseruasse uideatur eandem esse quam συκομωραίαν infrà 19.a.4.appellat Lucas. Propius enim uero est, quum di- A
uersis nominibus utatur Euãgelista, diuersas quoque arbores notari: & Sycaminum quidem morum significare (quam etiam opinionem sequutus est Vetus interpres) Sycomorum uerò uel συκομωραίαν, eam quæ inter ficum & morum media est, quocunque tandem à Latinis nomine appelletur: quanquam Plinio ficus Aegyptia sit. Sed hæc fortasis non sunt huius loci.

Regnũ Dei quãdo uenturum.

Interrogatus autem à Pharisæis quando uen- 20 ἐπερωτηθεὶς δὲ ὑπὸ τῶν φαρισαίων, πότε ἔρχε-
turum esset regnum Dei: respondit eis, & dixit: τται ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἀπεκρίθη αὐτοῖς, καὶ εἶπεν·
Non ueniet regnum Dei ita ut obseruari possit. οὐκ ἔρχεται ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ μετὰ παρατηρήσεως.

Regnum Dei intra nos.

Neque dicent: Ecce hic, aut, ecce illic: ecce e- 21 οὐδὲ ἐροῦσιν, ἰδοὺ ὧδε, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· ἰδοὺ γὰρ ἡ βα-
nim regnum Dei intus habetis. σιλεία τοῦ θεοῦ ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν.

Dixit autem ad discipulos: Veniet tempus 22 Εἶπε δὲ πρὸς τοὺς μαθητάς· ἐλεύσονται ἡμέραι,
quũ desiderabitis uidere unum ex diebus Filij ὅτε ἐπιθυμήσετε μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀν-
hominis: nec uidebitis. θρώπου ἰδεῖν, καὶ οὐκ ὄψεσθε.

Falsi Christi. Matth.24.b.23 Mar.c.13.c.21

Et dicent uobis: Ecce hic, aut, ecce illic: sed ne 23 καὶ ἐροῦσιν ὑμῖν· ἰδοὺ ὧδε, ἢ, ἰδοὺ ἐκεῖ· μὴ ἀπέλ-
abeatis, neque prosequamini. θητε, μηδὲ διώξητε.

Dies Christi.

Nam sicut fulgur coruscans, è regione quæ 24 ὥσπερ γὰρ ἡ ἀστραπὴ ἡ ἀστράπτουσα ἐκ θατέρου
sub cœlo est, in alteram quæ sub cœlo est, splẽdet: ὑπ' οὐρανὸν εἰς τὸν ὑπ' οὐρανὸν λάμπει, οὕτως ἔσται καὶ ὁ
ita erit & Filius hominis in die suo. υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ ἡμέρᾳ αὐτοῦ.

Sed prius oportet eum multa pati, & repro- 25 πρῶτον δὲ δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποκι
bari à natione ista. μασθῆναι ἀπὸ τῆς γενεᾶς ταύτης.

Noe. Gene.7.b.5 Matth.24.d.38 1.Pet.3.d.20

Et sicut factũ est in diebus Noe, ita erit & in 26 καὶ καθὼς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ Νῶε, οὕ-
diebus Filij hominis. τως ἔσται καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. B

Edebant, bibebant, uxores ducebant, & da- 27 ἤσθιον, ἔπινον, ἐγάμουν, ἐξεγαμίζοντο, ἄχρις ἧς
bãtur nuptũ, ad eũ usq; diem quo introijt Noe ἡμέρας εἰσῆλθε Νῶε εἰς τὴν κιβωτὸν, καὶ ἦλθεν ὁ κα-
in arcam: uenitq; diluuium, ac perdidit omnes. Diluuium. τακλυσμὸς, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

20 Ita ut obseruari possit, μετὰ παρατηρήσεως: id est, cum externo quopiam maiestatis splendore, ex quo possit agnosci. Alioquin ex manifestis etiam multis signis potuit intelligi, Christum esse Messiam illum cuius regnum tandiu fuerat expetitum. Sed de ijs signis & notis hoc accipiendum est quas Pharisæi animo conceperant, qui scilicet terrenum quoddam regnum Messiæ expectabant: in quo errore Iudæi etiamnum hodie uersantur. Theophylactus mauult ad tempus referre, quod obseruari non possit: quia, inquit, regno Dei non est aliquod tempus constitutum, sed semper est præsens ei qui uelit credere, & uiuere ut fidelem decet. Nonnulli demũ παρατήρησιν putant uocari παραδόσεις: id est traditiones, in quibus illi summam pietatem ponebant: quasi Christus neget regnum Dei in istis externis rebus positum esse, sed potius in animo per fidem purgato. Ex his autem interpretationibus primam maximè probo, quòd simplicissima uideatur, & quæstioni propositæ in primis accommodata. Itaque non placuit ad uerbum interpretari μετὰ παρατηρήσεως cum obseruatione, ne nimis obscurè loquerer. 21 Intus habetis, ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν. Heb. בקרבכם: id est, ad uerbum ἐν μέσῳ ὑμῶν, in medio uestri. quod nihil aliud declarat quàm ἐν ὑμῖν, ut ferè semper conuerterunt Græci in Vetere testamento. pro παρ' ὑμῖν, id est apud uos, ut loquuntur Latini: nisi quòd particulæ ἐντὸς hæc uidetur esse emphasis, ut significetur Messiam ita apud eos esse, ut minimè lateat, sed in medio uersetur, omnium conspectui expositus, ut loquitur Ioannes 1.d.27. uel fortasis ita declaratur, eos nõ modò propinquum, sed intus etiam, id est domi suæ, Messiam habere: ut nisi peruersa illa opinio de terreno illius regno ipsis offunderet tenebras, non potuerint ipsum non agnoscere. Deniq; testatur eos ut absentem quærere quẽ domi præsentem reijcerent: & fontem eius erroris aperit, sicut etiam testatur Ioannes 1. b. 11. Christum uenisse in sua, & à suis non agnitum. Ideò malui ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν interpretari, intus habetis, quàm apud uos, aut in uobis, aut inter uos est. Sunt qui malint ad uerbum exponere, intra uos est, quasi significetur regnum Christi spirituale esse, C
non autem terrenum, ut Pharisæi imaginabantur: quæ sententia ut uera sit, fortasis tamen non est huic loco satis accommodata, tribus de causis. Primùm enim uidetur mihi uiolenta hæc expositio, Regnum Dei intra uos est: id est, positum est in ijs quæ ad animum pertinent, non autem in externo illo splendore. Cuperem igitur aliquod exemplum proferri, non quo sententia hæc cõfirmaretur (de cuius ueritate non dubito) sed ex quo intelligeretur, hoc dicendi genus ita esse explicandum. Deinde nõ dicit simpliciter, ἐντός ἐστιν, intus est, uel ἐν τοῖς ἐντὸς ἐστιν, est in ijs quæ intus sunt, uel ἐντὸς ἀνθρώπου ἐστὶν, intra hominem est, sed ἐντὸς ὑμῶν ἐστιν, intra uos est. Omnino autem habẽda est ratio eorum quos alloquitur, nimirum Pharisæorum, à quibus certè non est uerisimile Christum sumere uoluisse hypothesin in regni sui natura explicanda. Postremò non hic agitur (opinor) de regno Christi in Ecclesia, sed de ipsius aduentu in mundum. Itaq; Christi responsum huc quoque accommodandum est: ex quo tamen postea rectè colligi potest generalis doctrina, quum eadem sit conditio membrorum & capitis. 22 Vnum ex diebus Filij hominis, μίαν τῶν ἡμερῶν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. Cur unum ex diebus malim interpretari quàm unum dierum, alibi exposuimus. Loquitur autem de priore Christi aduentu in mundum, & tempus fore dicit quo discipuli ipsum absentem magna cum animi tristitia frustra requirant. Nam quid non perpessos fuisse probabile est, ab ea nocte qua captus fuit, ad eum usq; diem quo sese rediuiuum ipsis exhibuit, imò uerò usq; dum à Spiritu sancto confirmarentur? In proximo autem uersiculo diem Filij hominis, appellat diem posterioris aduentus Domini, quem ait fulguris instar tum repentinũ, tum etiam clarissimũ fore: ita ut nullus sit angulus terræ tã remotus, quò non is fulgor perueniat. Itaq; nõ esse audiẽdos eos qui uel hic uel illic Christũ dixerint latitare: sicut hodie loquũtur qui Christũ è cœlo eliciunt. Sed tamẽ hũc posteriorẽ aduẽtũ possumus à promulgato inter Gẽtes Euãgelio auspicari. Tum enim cogi cœpit Ecclesia in uniuerso orbe terrarũ: quã idcirco catholicã uocamus. Ex eo inquã cœpit Christus inter suos regnare: nec prius pugnare aduersus hostes desinet, quàm subactis tãdẽ damnatisq; omnib. impijs, Deus sit omnia in omnibus. 23 Aut, ecce illic: ἢ ἰδὸ ἐκεῖ. Vetus interpres legit ἢ ἰδὸ ἐκεῖ & ecce illic: eadẽ quidẽ manente sẽtẽtia. sed tamẽ placuit hoc annotare, quòd alibi uideantur interdũ permutatæ hç particulæ obscuritatẽ nonnullã afferre, ut Ro.4.c.13. sicut etiã annotauimus Matth.12.c.37. Cæterum in duobus exemplarib. post ἐκεῖ additũ reperimus ὁ χριστὸς, Christus.

A ὁμοίως καὶ ὡς ἐγένετο ἐν ταῖς ἡμέραις Λὼτ· ἤ- 28 Similiter etiam ut accidit in diebus Lot: edebant, bibebant, emebant, uendebant, plantabant, ædificabant: Genes.19.c.24

ἤ ᾗ ἡμέρᾳ ἐξῆλθε Λὼτ ἀπὸ Σολόμων, ἔβρεξεν πῦρ 29 Quo autem die exiit Lot è Sodomis, pluit igni & sulphure de cœlo, & omnes perdidit: Lot.

καὶ θεῖον ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ ἀπώλεσεν ἅπαντας.

κατὰ ταῦτα ἔσται ᾗ ἡμέρᾳ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου 30 Secundum hæc erit dies quo Filius hominis reuelabitur.

ἀποκαλύπτεται.

ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, ὃς ἔσται ἐπὶ τοῦ δώματος, 31 In illo die si quis fuerit supra domum, & uasa καὶ τὰ σκεύη αὐτοῦ ἐν τῇ οἰκίᾳ, μὴ καταβάτω ἆραι αὐτά· καὶ ὁ ἐν τῷ ἀγρῷ, ὁμοίως μὴ ἐπιστρεψάτω εἰς τὰ ὀπίσω.

eius in domo, ne descendat ad tollendum ea: & qui in agro, similiter non reuertatur ad ea quæ retro reliquerit.

μνημονεύετε τῆς γυναικὸς Λώτ. 32 Memineritis uxoris Lot. Vxor ipsius Lot. Genes.19.c.26

ὃς ἐὰν ζητήσῃ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ σῶσαι, ἀπολέσει 33 Quicunque quæsierit animam suam seruare, perdet eam: & quicunque perdiderit eam, uitam ei parabit. Supra 9.c.24. & 16.d.25 Matth. 10.d.39 Marc.8.d.35 Ioan.12.d.25

αὐτήν· καὶ ὃς ἐὰν ἀπολέσῃ αὐτὴν, ζωογονήσει αὐτήν.

λέγω ὑμῖν, ταύτῃ τῇ νυκτὶ ἔσονται δύο ἐπὶ κλίνης 34 Dico uobis, illa nocte erũt duo in lecto uno: μιᾶς· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται. unus accipietur, & alter relinquetur. Matth.24.d.41

δύο ἔσονται ἀλήθουσαι ἐπὶ τὸ αὐτό· μία παραλη- 35 Duę erunt molentes simul: una accipietur, & φθήσεται, καὶ ἡ ἑτέρα ἀφεθήσεται. altera relinquetur.

δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ· ὁ εἷς παραληφθήσεται, καὶ 36 Duo erunt in agro: unus accipietur, & alter B ὁ ἕτερος ἀφεθήσεται. relinquetur.

καὶ ἀποκριθέντες λέγουσιν αὐτῷ· ποῦ κύριε; ὁ 37 Tunc respondentes dicunt ei: Vbi Domine? δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ὅπου τὸ σῶμα, ἐκεῖ συναχθήσονται οἱ ἀετοί. Ipse uerò dixit eis: Vbi corpus, illuc cogentur & aquilæ. Matth. 24.c.28

ΚΕΦ. ιη'. CAP. XVIII.

Ἔλεγε δὲ καὶ παραβολὴν αὐτοῖς, πρὸς τὸ 1 Dixit autem eis etiam parabolam, huc spectãtem, quòd oportoret ipsos semper orare, nec segnescere, Orandum semper. Eccl.18.c.22 Rom.12.b.12 1.Thess.5.c.17

δεῖν πάντοτε προσεύχεσθαι, καὶ μὴ ἐκκακεῖν,

λέγων· κριτής τις ἦν ἔν τινι πόλει, τὸν θεὸν μὴ 2 Dicens: Iudex quidã erat in quadam urbe qui Deum non timebat, nec quenquã reuerebatur. φοβούμενος, καὶ ἄνθρωπον μὴ ἐντρεπόμενος.

χήρα δὲ ἦν ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ, καὶ ἤρχετο πρὸς 3 Erat autem in illa urbe quædam uidua, quæ uenit ad eum, dicens: Vindica me de aduersario meo. αὐτὸν, λέγουσα· ἐκδίκησόν με ἀπὸ τοῦ ἀντιδίκου μου.

καὶ οὐκ ἤθελησεν ἐπὶ χρόνον. μετὰ δὲ ταῦτα εἶπεν 4 Ille autem noluit ad *multum* tempus. Post hæc ἐν ἑαυτῷ· εἰ καὶ τὸν θεὸν οὐ φοβοῦμαι, καὶ ἄνθρωπον οὐκ ἐντρέπομαι, uerò dixit apud se: Etsi Deum non timeo, nec quenquam reuereor:

διά γε τὸ παρέχειν μοι κόπον τὴν χήραν ταύτην, 5 Tamen quia molestiam mihi exhibet uidua ista, uindicabo eam, ne ad extremum ueniẽdo, ἐκδικήσω αὐτήν, ἵνα μὴ εἰς τέλος ἐρχομένη ὑπωπιάζῃ με. obtundat me.

C εἶπε δὲ ὁ κύριος· ἀκούσατε τί ὁ κριτὴς τῆς ἀδικίας λέγει. 6 Ait autem Dominus: Audite quid iudex ille iniquus dicat.

36 Duo erunt in agro, δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ, Hunc uersiculum omisit Erasmus tanquam ex Matthæo adiectum: reperimus tamen in editione Complutensi & uetustis codicibus, 2.3.6.7. 37 Corpus, σῶμα. In uno exemplari, & apud Theophylactũ scriptum est πτῶμα, id est cadauer: sicut etiam in nonnullis codicibus testatur se legisse Eras. uideturq; hæc lectio magis accommodata similitudini à carniuoris auibus sumptæ. Vide Matthæum 24. c. 28.

IN CAP. XVIII.

1 Huc *spectantem*, quòd oportoret, πρὸς τὸ δεῖν. Sic rectè Erasmus, ut Hellenismum explicaret. Vulgata, quoniã oportoret, ὅτι δεῖ. Segnescere, ἐκκακεῖν: uel, afflictionibus & malis cedere. Nam ἐκκὸς proprie dicitur de segni & meticuloso, qui pedem referat in certamine, παρὰ τὸ χάζειν, ut annotat Eustathius. Vulg. deficere. id est ἐκλιπεῖν. Eras. defatigari, id est ἐκκάμνειν. 2 Quenquam, ἄνθρωπον. Vel, homines. ut sit enallage numeri. Sed ἄνθρωπον sæpe pro particula τινὰ positum, iam antea obseruauimus. Puto igitur id esse quod uernaculo nostro sermone dicimus *Il ne craignoit homme, ou, Il ne craignoit personne*. Sed & hoc placet παρήγγνε annotare (ne quis miretur, impium & iniquissimum iudicem cum Deo cõparari) hoc loco paria inter se non conferri, sed minus cum maiore: quasi dicat Dominus. Si etiam ab iniquissimis iudicibus per importunitatẽ ius obtinetur, quanto magis piorum assiduæ preces apud Deum ualebunt? 4 Ad *multum* tempus, ἐπὶ χρόνον. Eras. aliquandiu. quam interpretationem non prorsus repudio. Sed tamen quia χρόνος interdum de longo temporis spacio dicitur, & ea significatio melius repræsentat eam μακροθυμίαν cuius postea fit mentio, Veterem interpretem sum sequutus. Nam etiam apud Homerum Odyss. ξ. reperio ἐπὶ χρόνον ita usurpatum, ut non paruum temporis spacium declaret. 5 Obtundat me, ὑπωπιάζῃ με. Sic (ni fallor) quidam nuper multo rectius hunc locum interpretatus est, quàm Vetus interpres aut Erasmus, qui uerterunt, sugillet, id est uituperet ac deroget, ut Erasmus explicat. Quorsum enim hoc afferat qui nec Deum timet, nec homines reuereatur? imo uerò ὑπωπιάζειν proprie dicuntur pugiles, quum pugnis aut cæstibus antagonistã

obtundunt. unde ὑπωπιάζειν dicuntur uulnera ex contusione accepta, præsertim in facie (ut grammatici tradunt) liuida scilicet ex collecto ad cutim sanguine. Inde factum, ut accipiatur pro domare & quasi ualidis ictibus subijcere reluctantem, ut accipitur 1. Cor. 9. d. 27. ubi Paulus comparationem à pugilibus sumptam prosequitur. Hic uerò de ea molestia dicitur quam sustinet quispiam, cuius aures ab importuno aliquo flagitatore quasi uerberantur: sicut apud Latinos simili prorsus translatione usurpatur uerbum Obtundere, quod & ipsum propriè de pugilibus dici ostendit illud Plauti in Amphitryone: Fateor, nã sum obtusus pugnis pessimè. In quibusda igitur exemplarib. nõ uidetur rectè legi ὑποπιάσῃ, siue, ut scriptũ est in Romano Theophylacto, ὑποπίσῃ: id est, opprimat aut affligat. A

Vindicta electorum Dei.

Deus autem non uindicabit electos suos, uociferantes ad se die ac nocte, etiamsi iram differat super ipsis?

7 ὁ δὲ θεὸς τὴν μὴ ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν τῶν ἐκλεκτῶν αὐτοῦ, τῶν βοώντων πρὸς αὐτὸν ἡμέρας καὶ νυκτός, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς;

Fides.

Dico uobis quòd uindicabit eos citò. Veruntamen Filius hominis quum uenerit, num reperturus est fidem in terra?

8 λέγω ὑμῖν, ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν ἐν τάχει. πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἆρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς;

Confidentes in sua iustitia.

Dixit autem etiam ad quosdam, apud se persuasos quòd essent iusti, & qui pro nihilo habebant reliquos, parabolam istam:

9 Εἶπε δὲ καὶ πρός τινας τοὺς πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς, ὅτι εἰσὶ δίκαιοι, καὶ ἐξουθενοῦντας τοὺς λοιποὺς, τὴν παραβολὴν ταύτην·

Duo homines ascenderant in templum ut orarent: unus Pharisęus, & alter publicanus.

10 ἄνθρωποι δύο ἀνέβησαν εἰς τὸ ἱερὸν προσεύξασθαι, ὁ εἷς φαρισαῖος, καὶ ὁ ἕτερος τελώνης.

Pharisæi oratio.

Pharisæus stans hæc apud se orabat: Deus, gratias ago tibi quòd non sim ut reliqui homines, rapaces, iniusti, mœchi: uel etiam ut iste Publicanus:

11 ὁ φαρισαῖος σταθεὶς, πρὸς ἑαυτὸν ταῦτα προσηύχετο· ὁ θεός, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι οὐκ εἰμὶ ὥσπερ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, ἅρπαγες, ἄδικοι, μοιχοί, ἢ καὶ ὡς οὗτος ὁ τελώνης. B

Ieiuno bis in hebdomade, decimo omnia quæ possideo.

12 νηστεύω δὶς τοῦ σαββάτου, ἀποδεκατῶ πάντα ὅσα κτῶμαι.

Publicanus autem eminus stans, nolebat uel oculos in cœlum attollere: sed percutiebat pectus suum, dicens: Deus, propitius esto mihi peccatori.

13 ὁ δὲ τελώνης μακρόθεν ἑστὼς, οὐκ ἤθελεν οὐδὲ τοὺς ὀφθαλμοὺς εἰς τὸν οὐρανὸν ἐπᾶραι, ἀλλ' ἔτυπτεν εἰς τὸ στῆθος αὐτοῦ, λέγων· ὁ θεός ἱλάσθητί μοι τῷ ἁμαρτωλῷ.

Oratio Publicani.

Humilitas.

Dico uobis, descendit iste iustificatus domũ suam potius quàm ille. quia quicunq; se extollit, deprimetur: & qui se deprimit, extolletur.

14 λέγω ὑμῖν, κατέβη οὗτος δεδικαιωμένος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, ἢ ἐκεῖνος. ὅτι πᾶς ὁ ὑψῶν ἑαυτὸν, ταπεινωθήσεται· ὁ δὲ ταπεινῶν ἑαυτὸν, ὑψωθήσεται.

Suprà 14. c. 11 Matth. 23. a. 12

Puerorum est regnum cœlorum.

Matth. 19. b. 13 Marc. 10. b. 13

Afferebant autem ad eum *à nonnullis* etiam infantes, ut eos tangeret: quũ autem *hoc* uidissent discipuli, obiurgarunt illos.

15 Προσέφερον δὲ αὐτῷ καὶ τὰ βρέφη, ἵνα αὐτῶν ἅπτηται. ἰδόντες δὲ οἱ μαθηταὶ, ἐπετίμησαν αὐτοῖς.

7 Etiamsi iram differat super ipsis, καὶ μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς: id est, quantumuis tardus uideatur in ulciscendis ipsarum iniurijs. Omnino enim accipitur καὶ pro διὰ siue διότι, ut rectè explicat Theophylactus: quam etiam enallagen annotauimus Matth. 5. c. 19. & 15. a. 6. Chrysostomus tamen in oratione posteriore περὶ προσευχῆς legit, καὶ μακροθυμεῖ ἐπ' αὐτοῖς: id est, & iram differet super ipsis: quam lectionem sequutus Vetus interpres conuertit, Et patiẽtiam habebit super illis? quasi neget Dominus se iram dilaturum, ut suos ulciscatur, quia nimirum sequitur, eum uindicaturum suos ἐν τάχει: quod alioquin pugnare uidetur cum illa μακροθυμίᾳ. At ego non possum hanc sententiam amplecti, quum & uniuersa Scriptura & sanctorum innumerabiles historiæ testentur, à Domino interdum diu differri supplicium in impios & Ecclesiæ aduersarios constitutum: unde illæ Dauidis & Prophetarũ querelæ, & uox illa Martyrum quæ commemoratur Apoc. 6. c. 10. Sic enim placet Domino suos exercere, & patientiam etiam erga uasa ad interitum compacta commendare: ut loquitur Apostolus Rom. 9. c. 22. alioquin quorsum iuberet Dominus ut in precando simus uelut importuni, si statim ad uindicandos suos prorueret? Quomodo autem intelligendum sit illud ἐν τάχει tum in proximo uersiculo, tum uerò alijs multis Scripturæ locis, indicatur 1. Pet. 3. b. 8. & 2. 9. nisi malimus interpretari repentè aut subitò: uel ad iræ Dei acerbitatem referre: quæ quidem tanta futura est, ut simulatq; momentum illud aduenerit perdendis impijs constitutum, statim eos penitus absumat: ut canit Dauid Psal. 37. b. 10. & 73. c. 19. & 20. 8 Dico uobis quòd uindicabit eos, λέγω ὑμῖν ὅτι ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν αὐτῶν. In Cõplutensi codice & manuscripto exemplari duodecimo legitur καὶ λέγω, Etiam dico. Rursus annotat Erasmus, in quodam codice extremam partem superioris uersiculi cum isto connecti, hoc modo, καὶ λέγω, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτοῖς ποιήσει τὴν ἐκδίκησιν: id est, Erasmo interprete, Etiam dico, longanimis super illis faciet uindictam. Sed receptam lectionẽ amplecti malo. 12 In hebdomade, τοῦ σαββάτου. Vulg. & Eras. Sabbatho: quæ interpretatio neq; satis plana est, neq; huic loco cõuenit. Vide Matth. 28. a. 1. 14 Potius quàm ille, ἢ ἐκεῖνος. De Eclipsi particulæ μᾶλλον alibi diximus. Sed quod Hieronymus aduersus Pelagianos uertit, plus quàm ille, & Augustinus epistola 86. magis q̃ ille: mihi qui dẽ nõ placet. Stat enim illud Dauidis, Non iustificabitur in cõspectu tuo ullus uiuens. Itẽ illud, Cor contritũ Deus non abijcies: ex quibus efficitur, non fuisse ambobus istis communem iusticiam. Cæterùm in codicibus manuscriptis 2. & 8. scriptum erat παρ' ἐκεῖνον, eadem manente sententia. Sic enim Heb. 9. f. 23. ponitur παρὰ ταύτας pro ἢ ταύτας. Itaq; non assentior Erasmo qui παρ' ἐκεῖνον conuertit, præ illo. Vetus autem interpres uidetur potius legisse παρ' ἐκείνου, ut qui interpretatus sit, ab illo, sententia prorsus inepta, quamuis eum conetur Eras. excusare, prolato Gellij exẽplo. Sed quod pleriq; Græci codices scriptũ habent ἢ γὰ ἐκεῖνον, sanè nõ intelligo, & hunc locum suspicor uariè fuisse deprauatũ, quòd insignẽ doctrinã cõtineat aduersus operũ fiduciã. Nã hoc illud est quod facit ut mundus Euãgelio tã pertinaciter resistat, quia nimirũ arguitur de peccato. 15 Obiurgarunt illos, ἐπετίμησαν αὐτοῖς: id est, eos à quibus afferebantur τὰ βρέφη, ut explicatur Marc. 10. b. 15. teneri scilicet & adhuc ab ubi eribus pendentes pueruli. Est enim aduersus hostes Pædobaptismi seruanda propria significatio uerbi προσφέρειν & nominis βρέφη, ut liquet ex eo quòd C

eo quòd Dominus dicitur eos ἐναγκαλίζεσθαι, id est in ulnas seu gremium recepisse, Marc.10.b.16. deinde ex ijs quæ scribuntur infrà uers.17.& explicantur 1.Pet.2.a.2.

ὁ δὲ ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτὰ, εἶπεν· ἄφετε τὰ παιδία ἔρχεσθαι πρός με, καὶ μὴ κωλύετε αὐτά· τῶν γὰρ τοιούτων ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.

16 Iesus uerò quum puerulos aduocasset, dixit: Sinite puerulos uenire ad me, ne prohibeatis eos: talium est enim regnum Dei.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὃς ἐὰν μὴ δέξηται τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ ὡς παιδίον, οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτήν.

17 Amen dico uobis, quicunque non acceperit regnum Dei tanquam puerulus, nequaquam introibit in illud.

καὶ ἐπηρώτησέ τις αὐτὸν ἄρχων, λέγων· διδάσκαλε ἀγαθέ, τί ποιήσας ζωὴν αἰώνιον κληρονομήσω;

18 Tunc interrogauit eum quidam princeps, dicens: Magister bone, quid faciendo, uitam æternam possidebo?

εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· τί με λέγεις ἀγαθόν; οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς ὁ θεός.

19 Dixit autem ei Iesus: Cur me dicis bonum? nemo bonus, nisi unus, *nempe* Deus.

Vita æterna à quibus possidetur.

τὰς ἐντολὰς οἶδας, μὴ μοιχεύσῃς, μὴ φονεύσῃς, μὴ κλέψῃς, μὴ ψευδομαρτυρήσῃς· τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα σου.

20 Mandata nosti: Ne mœcheris: Ne occidas: Ne furaris: Ne falsum testimoniũ dicas: Honora patrem tuum & matrem tuam.

Matth.19.b.16
Marc.10.b.17
Exod.20.c.13

ὁ δὲ εἶπε· ταῦτα πάντα ἐφυλαξάμην ἐκ νεότητός μου.

21 Ille autem dixit: Hæc omnia custodiui à iuuentute mea.

ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ· ἔτι ἕν σοι λείπει· πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον, καὶ διάδος πτωχοῖς, καὶ ἕξεις θησαυρὸν ἐν οὐρανῷ, καὶ δεῦρο ἀκολούθει μοι.

22 Iesus uerò his auditis ait ei: Adhuc unum tibi deest: omnia quæ habes, uende, & distribue pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo, & ueni, sequere me.

Vendere omnia & dare pauperibus.

ὁ δὲ ἀκούσας ταῦτα, περίλυπος ἐγένετο· ἦν γὰρ πλούσιος σφόδρα.

23 At ille his auditis, ualde tristis factus est: nam diues erat ualde.

ἰδὼν δὲ αὐτὸν ὁ ἰησοῦς περίλυπον γενόμενον, εἶπε· πῶς δυσκόλως οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες, εἰσελεύσονται εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ·

24 Quum autem uidisset Iesus eũ ualde tristem factum, dixit: Quàm difficile qui pecunias habent in regnum Dei introibunt.

Diues.

εὐκοπώτερον γάρ ἐστι κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ῥαφίδος εἰσελθεῖν, ἢ πλούσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν.

25 Facilius est enim camelum per foramen acus introire, quàm diuitẽ introire in regnum Dei.

εἶπον δὲ οἱ ἀκούσαντες· καὶ τίς δύναται σωθῆναι;

26 Qui uerò hoc audierant, dixerunt: Et quis potest saluus fieri?

ὁ δὲ εἶπε· τὰ ἀδύνατα παρὰ ἀνθρώποις, δυνατά ἐστι παρὰ τῷ θεῷ.

27 Ipse autem dixit: Quæ impossibilia sũt apud homines, possibilia sunt apud Deum.

Salus à Deo.

εἶπε δὲ ὁ πέτρος· ἰδοὺ ἡμεῖς ἀφήκαμεν πάντα, καὶ ἠκολουθήσαμέν σοι.

28 Ait aũt Petrus: Ecce, nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.

Sequentes Christum relictis omnibus.
Matth.19.d.27
Marc.10.e.28

ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐδείς ἐστιν ὃς ἀφῆκεν οἰκίαν, ἢ γονεῖς, ἢ ἀδελφούς, ἢ γυναῖκα, ἢ τέκνα, ἕνεκεν τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ,

27 Ipse uerò dixit eis: Amen dico uobis, nemo est qui relquerit domum, aut parentes, aut fratres, aut uxorẽ, aut liberos, regni Dei causa,

ὃς οὐ μὴ ἀπολάβῃ πολλαπλασίονα ἐν τῷ καιρῷ τούτῳ, καὶ ἐν τῷ αἰῶνι τῷ ἐρχομένῳ ζωὴν αἰώνιον.

28 Qui non recepturus sit multiplicia in hoc tẽpore, & in seculo uenturo uitam æternam.

παραλαβὼν δὲ τοὺς δώδεκα, εἶπε πρὸς αὐτούς· ἰδοὺ ἀναβαίνομεν εἰς ἱεροσόλυμα, καὶ τελεσθήσεται πάντα τὰ γεγραμμένα διὰ τῶν προφητῶν τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου.

31 Assumptis autem Iesus duodecim, ait eis: Ecce ascendimus Ierosolymam, & perficientur Filio hominis omnia quæ scripta sunt per Prophetas.

Mortem suam prædicit Christus Apostolis.
Matth.20.b.17
Marc.10.e.32

παραδοθήσεται γὰρ τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐμπαιχθήσεται, καὶ ὑβρισθήσεται, καὶ ἐμπτυσθήσεται,

32 Tradetur enim Gentibus, & illudetur, & contumelijs afficietur, & conspuetur.

καὶ μαστιγώσαντες ἀποκτενοῦσιν αὐτόν, καὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ ἀναστήσεται.

33 Et postquam flagellauerint, trucidabunt eũ: sed die tertia resurget.

16 Quũ puerulos aduocasset, προσκαλεσάμενος αὐτά. Fateor relatiuũ αὐτὰ ad puerulos referri: quod ut melius intelligeretur, expressi ipsum antecedens. Sed ex eo non conficitur, Dominũ cõpellasse ipsos puerulos, ac proinde eos iam fuisse natu grãdiores: imò ex uulgata loquẽdi cõsuetudine dicitur puerulũ ad se uocare qui nutricẽ accersit quæ infantẽ ipsum afferat. Itaq; sic est hoc accipiendũ, ut sciamus eos à quibus afferebantur pueruli, quos discipuli abigebant, iussos fuisse à Domino propius accedere, unà cũ infantib. quos gestabant. 19 Cur me dicis bonũ? &c. τί με λέγεις ἀγαθόν; &c. Marcionẽ qui unius Lucæ Euãgeliũ admittebat, sed plurimis locis diminutũ & corruptũ, testatur Epiphanius hunc locũ sic deprauasse, μή με λέγε ἀγαθὸν· οὐδεὶς ἀγαθὸς εἰμὴ εἷς, ὁ θεὸς ὁ πατήρ: id est, Ne me dicas bonũ: unus bonus est, *nempe* Deus pater. Deinde in proximo uerficulo pro εἷς ἐστι nostri, substituerat εἶδε noui.

31 Filio hominis, τῷ υἱῷ τοῦ ἀνθρώπου. Vetus interpres habet, de Filio hominis. Putauit enim deesse præpositionẽ, & τῷ υἱῷ cõstrui oportere cũ participio γεγραμμένα, quũ potius pertineant ad uerbũ τελεσθήσεται. Est enim in Græco cõ textu traiectio Lucæ familiaris, quam in Latina interpretatione mutauimus. 31 Cõtumelijs afficietur, ὑβρισθήσεται. Vulg. flagellabitur, id est μαστιγώσεται. Dicitur aũt ὕβρις omnis maior improbitas ac flagitium per impotentiam

 perpetratum.

perpetratum. Itaque non tantùm ad id pertinet quòd flagellatus est Dominus, sed etiam quòd colaphis & bacillo cæsus est. imo uerò seorsum meminit flagellationis in proximo uersiculo. A

Ipsi uerò nihil horum intellexerunt: erantq; 34 καὶ αὐτοὶ ἐδὲν τούτων συῆκαν, καὶ ἦν τὸ ῥῆμα τοῦτο κεκρυμμένον ἀπ' αὐτῶν, καὶ οὐκ ἐγίνωσκον τὰ λεγόμενα.
ista uerba abscondita ipsis, nec cognouerunt quæ dicebantur.

Cæcus uisum recipit. Matth. 20. d. 29 Marc. 10. d. 46

Factum est autem dum ipse appropinquaret 35 ἐγένετο δὲ ἐν τῷ ἐγγίζειν αὐτὸν εἰς Ἰεριχὼ, τυφλός τις ἐκάθητο παρὰ τὴν ὁδὸν πτωχεύων·
Iericho, cæcus quidã sedebat iuxta uiã, mẽdicãs.

Quum igitur is audisset turbam prætereuntẽ, 36 ἀκούσας δὲ ὄχλου διαπορευομένου, ἐπυνθάνετο τί εἴη τοῦτο.
interrogabat quid hoc esset.

Renunciarunt autem ei quòd Iesus Nazare- 37 ἀπήγγειλαν δὲ αὐτῷ, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος παρέρχεται.
nus transiret.

Tunc uociferatus est, dicens: Iesu fili Dauid, 38 καὶ ἐβόησε, λέγων· Ἰησοῦ υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.
miserere mei.

Et qui præibant, obiurgabant eum ut sileret: 39 καὶ οἱ προάγοντες ἐπετίμων αὐτῷ, ἵνα σιωπήσῃ. αὐτὸς δὲ πολλῷ μᾶλλον ἔκραζεν, υἱὲ Δαβίδ, ἐλέησόν με.
ipse uerò multo magis clamabat: Fili Dauid, miserere mei.

Iesus aũt quum restitisset, iussit eũ adduci ad 40 σταθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, ἐκέλευσεν αὐτὸν ἀχθῆναι πρὸς αὐτόν. ἐγγίσαντος δὲ αὐτοῦ, ἐπηρώτησεν αὐτὸν,
se, & quum is appropinquasset, interrogauit eũ,

Dicens: Quid tibi uis faciam? Ille uerò dixit: 41 λέγων· τί σοι θέλεις ποιήσω; ὁ δὲ εἶπε, κύριε, ἵνα ἀναβλέψω.
Domine, ut uisum recipiam.

Fides.

Et Iesus dixit ei: Recipito uisum: fides tua te 42 καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτῷ, ἀνάβλεψον, ἡ πίστις σου σέσωκέ σε. B
seruauit.

Illico igitur uisum recepit, ac sequebatur eũ, 43 καὶ παραχρῆμα ἀνέβλεψε, καὶ ἠκολούθει αὐτῷ, δοξάζων τὸν θεόν. καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἰδὼν, ἔδωκεν αἶνον τῷ θεῷ.
glorificans Deum: & totus populus quum hoc uidisset, dedit laudem Deo.

Laus Deo.

CAP. XIX. ΚΕΦ. ιθ.

Cũ Zacchæo publicano manet Christus.

IEsus autem ingressus transibat per Iericho. 1 Καὶ εἰσελθὼν διήρχετο τὴν Ἰεριχώ.
Et ecce quidam qui uocabatur Zacchæus, 2 καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι καλούμενος Ζακχαῖος, καὶ αὐτὸς ἦν ἀρχιτελώνης, καὶ οὗτος ἦν πλούσιος.
qui princeps erat Publicanorum, & diues:

Quærebatq; uidere quis esset Iesus, nec po- 3 καὶ ἐζήτει ἰδεῖν τὸν Ἰησοῦν, τίς ἐστι, καὶ οὐκ ἠδύνατο ἀπὸ τοῦ ὄχλου, ὅτι τῇ ἡλικίᾳ μικρὸς ἦν.
terat præ turba, quòd statura paruus esset.

Præcurrens igitur ascendit in sycomorum, ut 4 καὶ προδραμὼν ἔμπροσθεν, ἀνέβη ἐπὶ συκομωραίαν, ἵνα ἴδῃ αὐτόν· ὅτι διὰ ἐκείνης ἤμελλε διέρχεσθαι.
uideret eum: nam futurum erat ut illac transiret.

Vt autem uenit ad eum locum, suspiciens Ie- 5 καὶ ὡς ἦλθεν ἐπὶ τὸν τόπον, ἀναβλέψας ὁ Ἰησοῦς εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε πρὸς αὐτόν· Ζακχαῖε, σπεύσας κατάβηθι· σήμερον γὰρ ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μεῖναι.
sus, uidit eum, dixitq; ad eum: Zacchæe, festinans descende: hodie enim domi tuæ oportet me manere.

Tum is festinans descendit, & excepit eum 6 καὶ σπεύσας κατέβη, καὶ ὑπεδέξατο αὐτὸν χαίρων. C
gaudens.

Resipiscentia siue pœnitentia Zacchæi.

Quumq; uiderent omnes, murmurabant, 7 καὶ ἰδόντες ἅπαντες, διεγόγγυζον, λέγοντες, ὅτι παρὰ ἁμαρτωλῷ ἀνδρὶ εἰσῆλθε καταλῦσαι.
dicentes quòd ingressus esset, apud hominem peccatorem diuersaturus.

Adstans autem Zacchæus dixit ad Domi- 8 σταθεὶς δὲ Ζακχαῖος εἶπε πρὸς τὸν κύριον· ἰδοὺ τὰ ἡμίσιά μου τῶν ὑπαρχόντων μου, κύριε, δίδωμι τοῖς πτωχοῖς· καὶ εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα, ἀποδίδωμι τετραπλοῦν.
num: Ecce, dimidium bonorum meorum, Domine, do pauperibus: & siquid cuipiam per calumniam eripui, reddo quadruplum.

34 Ipsis, ἀπ' αὐτῶν. Heb. מהם ab ipsis: id est, ita ut quasi ab ipsorum conspectu essent remota: quod postea ad animum transfertur. Expunximus autem præpositionem, ut uitaremus amphiboliam.

IN CAP. XIX.

1 Iesus autem ingressus, καὶ εἰσελθὼν. Suppleuimus Iesu nomen, ut magis perspicua esset oratio. Deinde in proximo uersiculo pro καὶ αὐτὸς & καὶ οὕτω usurpauimus simplex prouocabulum, ut Latinorum consuetudini seruiremus. 4 Præcurrens, προδραμὼν, ἔμπροσθεν. In Complutensi editione & manuscripto codice octauo legimus, καὶ προσδραμὼν ἔμπροσθεν & quum antè accurrisset: quam lectionem magis amplector. nam alioquin abundabit aduerbium ἔμπροσθεν. Sycomorum, συκομωραίαν. De hoc arboris genere diximus nonnulla cap. 17. & multa commemorat in hunc locum Erasmus, quæ ex eo petere licebit. Sed hoc placuit annotare, in hoc nomine scribendo miram esse uetustorum codicum uarietatem. Nam præter συκομωραίαν legimus etiam συκομορέαν & συκομωρέαν & συκομεραίαν. Illac, διὰ ἐκείνης. Sic rectè Eras. Nã subauditur ὁδοῦ: quæ ellipsis in Græcis scriptoribus frequenter occurrit, nisi malis repetere συκομωραίαν. Vulg. inde, id est ἐκεῖθεν, quod non uidetur posse conuenire. 8 Si quid cuipiã per calumniam eripui, εἴ τινός τι ἐσυκοφάντησα. Sic placuit explicare Græcum uocabulum συκοφαντεῖν: cuius propria significatio uidetur optimè conuenire personæ principis publicanorum. Istis enim ferè mos est, suis latrocinijs præte-

xere

A xere reip. commoda, & hoc obtentu ita impudenter prædari, ut ſi quis ſeſe illorum rapacitati opponat, iniuriam ſibi ac reip. fieri clamitent. Vulg. & Eraſm. ſi quid aliquem defraudaui: quæ interpretatio mihi uidetur nimium eſſe generalis, neque ſatis expreſſè declarare iſtorum hominum ſummam in latrocinando impudentiam.

Salus. Filius Abrahæ.

εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς, ὅτι σήμερον σωτηρία τῷ οἴκῳ τούτῳ ἐγένετο, καθότι καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν. 9 Dixit uerò Ieſus ad eum: Hodie ſalus domui huic contigit, eo quòd ipſe quoque es filius Abraham.

ἦλθε γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ζητῆσαι καὶ σῶσαι τὸ ἀπολωλός. 10 Venit enim Filius hominis ut quærat & ſeruet quod perierat. Matth.18.b.11

Homo profectus ad accipiendum ſibi regnum.

ἀκουόντων δὲ αὐτῶν ταῦτα, προσθεὶς εἶπε παραβολήν, διὰ τὸ ἐγγὺς αὐτὸν εἶναι Ἰερουσαλήμ, καὶ δοκεῖν αὐτοὺς ὅτι παραχρῆμα μέλλει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἀναφαίνεσθαι. 11 Hæc autem ipſis audientibus, pergens, dixit parabolam, eo quòd eſſet prope Ieruſalem, & quòd putarent fore ut illico regnum Dei appareret.

εἶπεν οὖν· ἄνθρωπός τις εὐγενὴς ἐπορεύθη εἰς χώραν μακρὰν, λαβεῖν ἑαυτῷ βασιλείαν, καὶ ὑποστρέψαι. 12 Dixit ergo: Homo quidā genere clarus profectus eſt in regionem longinquam ut accipiret ſibi regnum, ac reuerteretur. Matth.25.a.14

Minæ ſeruis datæ.

καλέσας δὲ δέκα δούλους ἑαυτοῦ, ἔδωκεν αὐτοῖς δέκα μνᾶς, καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· πραγματεύσασθε ἕως ἔρχομαι. 13 Vocatis autem decem ſeruis ſuis, dedit eis decem minas, & ait ad eos: Negociemini donec ueniam.

οἱ δὲ πολῖται αὐτοῦ ἐμίσουν αὐτόν, καὶ ἀπέστειλαν πρεσβείαν ὀπίσω αὐτοῦ, λέγοντες· οὐ θέλομεν τοῦτον βασιλεῦσαι ἐφ' ἡμᾶς. 14 Ciues autem eius oderant eum, miſeruntq; legationē poſt eum, dicentes: Nolumus hunc regnare in nos.

B καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ἐπανελθεῖν αὐτὸν λαβόντα τὴν βασιλείαν, καὶ εἶπε φωνηθῆναι αὐτῷ τοὺς δούλους τούτους, οἷς ἔδωκε τὸ ἀργύριον, ἵνα γνῷ τίς τί διεπραγματεύσατο. 15 Et factum eſt quum redijſſet, accepto regno, tum iuſsit uocari illos ſeruos ad ſe, quibus dederat pecuniam: ut cognoſceret quis quid negociatus eſſet.

παρεγένετο δὲ ὁ πρῶτος, λέγων· κύριε, ἡ μνᾶ σου δέκα μνᾶς προσηργάσατο. 16 Affuit autem primus, dicens: Domine, mina tua decem minas lucrifecit.

καὶ εἶπεν αὐτῷ· εὖ ἀγαθὲ δοῦλε· ὅτι ἐν ἐλαχίστῳ πιστὸς ἐγένου, ἴσθι ἐξουσίαν ἔχων ἐπάνω δέκα πόλεων. 17 Ille autem ait ei: Bene habet bone ſerue: quia in minimo fuiſti fidelis, habeto poteſtatem ſuper decem urbes.

καὶ ἦλθεν ὁ δεύτερος, λέγων, κύριε, ἡ μνᾶ σου ἐποίησε πέντε μνᾶς. 18 Et alter uenit, dicens: Domine, mina tua fecit quinque minas.

9 Eo quòd, *καθότι*. uel quatenus pro Quandoquidem, ut apud Quintilianum lib. 4. Sed quatenus, inquit, ſorte quadam peruenimus ad difficilius narrationum genus, iam de ijs loquamur. Itaque τὸ *καθότι* hoc loco cauſalis eſt particula, ponituŕq; pro *διότι*: ſicut Rom.8.a.3. ἐν ᾧ idem declarat atq; *διό*, ut ſuo loco dicemus. Ipſe quoq; eſt filius Abraham, *καὶ αὐτὸς υἱὸς Ἀβραάμ ἐστιν*. Filium eſſe Abrahæ nihil aliud declarat quàm gratis electum eſſe: ut Rom.9.b.8. & ueſtigijs fidei Abrahæ inſiſtere, ut Rom.4.b.12. & opera Abrahæ facere, ut Io.8.e.39. ex quib. demū rectè colligitur certa futuræ ſalutis expectatio, ut Rom.8.f.29. Quòd autem ex antecedente particulari Dominus nectit uniuerſalem concluſionem, id eſt, quòd ex Zacchæi fide colligit totius familiæ ſalutem, æſtimandum eſt ex ratione fœderis quod cum ipſo Abrahamo ita ſancitum eſt, ut eius etiam familiam comprehenderet. id enim ex fœderis teſſera liquet, quæ cum tota Abraham familia fuit communicata: ita tamen ut Domino interim maneat libera eligendi uel reprobandi facultas. Itaque frigida eſt ratio quam Eraſmus affert, domū uocari filiā Abrahæ,

C quòd talis eſſe ſolet familia, qualis eſt paterfamilias: & abſurdum quoque puto quod exiſtimant nonnulli, appellatione Domus ſignificari Zacchæum. Quòd autem Eraſ. hunc locum ſic interpretatur, eo quòd & ipſa filia ſit Abrahæ, ea demum ratione nititur, quòd pro confeſſo aſſumpſerit pronomen *αὐτὸς* referri ad *οἶκος*, quod uocabulū apud Græcos maſculinum eſt, quum Latinis domus fœmineo genere dicatur: quamobrem etiam pro *υἱὸς*, id eſt filius, conuertit filia, id eſt *θυγάτηρ*. Eadem quoq; ratio coegit Theophylactum & alios (opinor) ut per domum intelligerent Zacchæum ipſum, quia durè de familia dicatur, ipſam eſſe filiū Abrahæ. Verùm quod ad Eraſmum attinet, licet confitear, hoc loco domum accipi pro familia, tamen eius interpretationem non recipio, quia *υἱὸς* non poteſt filiā ſignificare: quamuis filiorum appellatione obſeruent Iuriſc. etiam filias comprehendi: neq; (ut arbitror) uſquam hoc dicendi genus uſurpatur. Deinde cur non potius Lucas uteretur uocabulo *οἰκίας* & *θυγατρός*: Puto igitur *αὐτὸς* non referri ad *οἶκον*, ſed pro *σὺ* poſitum eſſe, ſicut etiam conuertimus, perinde nimirum ac ſi ſcriptum eſſet *καθότι καὶ σὺ υἱὸς Ἀβραάμ ἐσσι*. Excuſatur autem hæc enallage duplici ratione. Sic enim alloquitur Dominus Zacchæum, ut rationē habeat circūſtantiū. Itaq; quū initio Zacchæū ipſum alloqueretur, poſtea ad illos ſe conuertit: quā tamē perſonæ mutationē conati ſumus emollire, quòd nō ita frequenter ſoleat à Græcis aut Latinis uſurpari, niſi quum à recta oratione ad obliquā tranſitur, aut contrà. Sic tamē uidetur Iſocrates in Nicoclis perſona loquutus, his uerbis: *ἵν' ὑπάρχῃ σοι τοιοῦτόν ἐστιν ὑμῶν ὁ βασιλεύς, ὃν οὐ μόνον διὰ τοῦτο προσῆκεν, ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς τοὺς, δικαίως ἂν ἡμῖν μέγιστον τιμῆσαι ὑμᾶς τοῦτον ἀξιοῦντας*, ubi fit tranſitus in eadem orationis ſpecie à tertia perſona ad primā, contrà quàm hoc loco à prima ad tertiā. Deinde ne quis de hac enallage amplius dubitet, ſimile prorſus exēplū reperitur Pſal. 22.f.26. ubi ponitur יראיך pro יראיר. Et Eſaiæ 6.b.10. uſurpatur ורפאתי לו pro ורפאלו 11 Pergens, *προσθείς*. Vulg. & Eraſ. ad uerbū, adijciens. Sed apparet hoc dicēdi genus eſſe ab Hebræis petitū, qui ſic uſurpare ſolent uerbū יסף quod reſpōdet *τῷ προστίθημι*. Sed apud unū Lucā reperio hunc Hebraiſmū, & quidē tribus præterea locis uſurpatū, nēpe infrà 20.b.11. & 12. & Act.12.a.3. alibi in Nouo quidē teſtamēto, nuſquā. 16 Lucrifecit, *προσεργάσατο*. Ad uerbū, adoperata eſt. Nos uocabulū quæſiuimus illi Græco proximum. Nā Græcis eleganter dicitur pecunia *ἐργαζομένη* uel *τοκάζεσθαι* quæ fœnori data eſt: & contrà *ἀργὸν*, id eſt ocioſa, quæ domi aſſeruatur. Vulg. & Eraſ. acquiſiuit, *προσεκέρδησε*.

Ille uerò & iſti dixit: Tu quoque præſis quinque urbibus.

Mina recondita à ſeruo nequam.

Et alius uenit, dicens: Domine, ecce mina tua quam habui ſepoſitam in ſudario:

Timui enim te, quòd homo auſterus ſis: tollis quod non poſuiſti, & metis quod nõ ſeminaſti.

Tum *ille* dixit ei: Ex ore tuo te iudicabo, ſerue male: ſciebas quòd ego homo auſterus ſim, tollens quod nõ poſui, & metẽs quod nõ ſeminaui:

Quare igitur non dediſti pecuniam meam ad menſam, & ego ueniens, cum uſuris exegiſſem illam?

Et aſtantibus dixit: Tollite ab eo minam, & date ei qui decem minas habet.

Illi uerò dixerũt ei: Domine, habet decẽ minas.

At ille: Nam, *inquit*, dico uobis quòd omni habenti dabitur: ab eo autem qui non habet, etiã quod habet, tolletur.

Inimici Chriſti interficiuntur.

Quinetiam inimicos meos illos qui noluerunt me regnare in ſe, adducite huc, & mactate coram me.

Et his dictis, præibat aſcendens Ieroſolymam.

Ieſus ingreditur Ieruſalem.

Et factum eſt quum appropinquaſſet Bethphage & Bethaniæ, ad mõtem qui uocatur Olearum, miſit duos ex diſcipulis ſuis,

Dicens: Abite in uicum qui contra uos eſt, in quem introeũtes, inuenietis pullum alligatum, ſupra quem nemo unquam hominum ſedit: ſolutum eum adducite.

Et ſi quis uos interrogauerit, Quare ſoluitis? ſic dicetis ei: Quia Dominus eo opus habet.

Profecti autem qui miſſi erant, inuenerunt ſicut dixerat eis.

Soluentibus autem ipſis pullum, dixerunt domini eius ad eos: Quare ſoluitis pullum?

Ipſi uerò dixerũt: Quia Dñs eo habet opus.

Matth. 21.a.7 Ioan. 12.b.14

Duxerunt igitur eum ad Ieſum: & iniectis ueſtimentis ſuis ſuper pullum, impoſuerunt Ieſum.

Eunte autem eo, ſubſternebant ueſtimenta ſua in uia.

Et quum appropinquaret iam ad deſcenſum montis Olearum, cœpit omnis multitudo diſcipulorum gaudentium laudare Deum uoce magna, de omnibus quas uiderant uirtutibus:

Pax.

Dicẽdo: Benedictus Rex ille qui uenit in nomine Domini: pax in cœlo, & gloria in *locis* altiſſimis.

19 εἶπε δὲ καὶ τούτῳ· καὶ σὺ γίνου ἐπάνω πέντε πόλεων. A

20 καὶ ἕτερος ἦλθε, λέγων· κύριε, ἰδοὺ ἡ μνᾶ σου, ἣν εἶχον ἀποκειμένην ἐν σουδαρίῳ·

21 ἐφοβούμην γάρ σε, ὅτι ἄνθρωπος αὐστηρὸς εἶ· αἴρεις ὃ οὐκ ἔθηκας, καὶ θερίζεις ὃ οὐκ ἔσπειρας.

22 λέγει δὲ αὐτῷ, ἐκ τοῦ στόματός σου κρινῶ σε, πονηρὲ δοῦλε. ἤδεις ὅτι ἐγὼ ἄνθρωπος αὐστηρός εἰμι, αἴρων ὃ οὐκ ἔθηκα, καὶ θερίζων ὃ οὐκ ἔσπειρα·

23 καὶ διατί οὐκ ἔδωκας τὸ ἀργύριόν μου ἐπὶ τράπεζαν, καὶ ἐγὼ ἐλθὼν σὺν τόκῳ αὐτὸ ἔπραξα ἄν;

24 καὶ τοῖς παρεστῶσιν εἶπεν· ἄρατε ἀπ' αὐτοῦ τὴν μνᾶν, καὶ δότε τῷ τὰς δέκα μνᾶς ἔχοντι.

25 καὶ εἶπον αὐτῷ· κύριε, ἔχει δέκα μνᾶς.

26 λέγω γάρ ὑμῖν, ὅτι παντὶ τῷ ἔχοντι δοθήσεται· ἀπὸ δὲ τοῦ μὴ ἔχοντος, καὶ ὃ ἔχει, ἀρθήσεται ἀπ' αὐτοῦ.

27 πλὴν τοὺς ἐχθρούς μου ἐκείνους, τοὺς μὴ θελήσαντάς με βασιλεῦσαι ἐπ' αὐτούς, ἀγάγετε ὧδε, καὶ κατασφάξατε ἔμπροσθέν μου. B

28 καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπορεύετο ἔμπροσθεν ἀναβαίνων εἰς Ἱεροσόλυμα.

29 καὶ ἐγένετο ὡς ἤγγισεν εἰς Βηθφαγὴ καὶ Βηθανίαν, πρὸς τὸ ὄρος τὸ καλούμενον ἐλαιῶν, ἀπέστειλε δύο τῶν μαθητῶν αὐτοῦ,

30 εἰπών· ὑπάγετε εἰς τὴν κατέναντι κώμην, ἐν ᾗ εἰσπορευόμενοι εὑρήσετε πῶλον δεδεμένον, ἐφ' ὃν οὐδεὶς πώποτε ἀνθρώπων ἐκάθισε· λύσαντες αὐτὸν ἀγάγετε.

31 καὶ ἐάν τις ὑμᾶς ἐρωτᾷ, διατί λύετε, οὕτως ἐρεῖτε αὐτῷ, ὅτι ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

32 ἀπελθόντες δὲ οἱ ἀπεσταλμένοι, εὗρον καθὼς εἶπεν αὐτοῖς.

33 λυόντων δὲ αὐτῶν τὸν πῶλον, εἶπον οἱ κύριοι αὐτοῦ πρὸς αὐτούς· τί λύετε τὸν πῶλον;

34 οἱ δὲ εἶπον· ὁ κύριος αὐτοῦ χρείαν ἔχει.

35 καὶ ἤγαγον αὐτὸν πρὸς τὸν Ἰησοῦν· καὶ ἐπιῤῥίψαντες ἑαυτῶν τὰ ἱμάτια ἐπὶ τὸν πῶλον, ἐπεβίβασαν τὸν Ἰησοῦν.

36 πορευομένου δὲ αὐτοῦ, ὑπεστρώννυον τὰ ἱμάτια αὐτῶν ἐν τῇ ὁδῷ. C

37 ἐγγίζοντος δὲ αὐτοῦ ἤδη πρὸς τῇ καταβάσει τοῦ ὄρους τῶν ἐλαιῶν, ἤρξαντο ἅπαν τὸ πλῆθος τῶν μαθητῶν χαίροντες, αἰνεῖν τὸν θεὸν φωνῇ μεγάλῃ περὶ πασῶν ὧν εἶδον δυνάμεων,

38 λέγοντες· εὐλογημένος ὁ ἐρχόμενος βασιλεὺς ἐν ὀνόματι κυρίου· εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, καὶ δόξα ἐν ὑψίστοις.

23 Ad menſam, ἐπὶ τὴν τράπεζαν, id eſt τοῖς τραπεζίταις menſarijs, ut legitur in Complutenſi editione. 26 At *ille*. Nam, *inquit*, dico uobis, λέγω γὰρ ὑμῖν. Neceſſariò fuit adiiciendum aliquid ut cohæreret hic uerſiculus cum ſuperiori. Sic autem uſurpaui particulam Nam, ut apud Virgilium poſitam inuenio, Aen. 8. Nam quis te iuuenum confidentiſſime noſtras Iuſſit adire domos? Quum nihil præceſſerit expreſſum cuius ratio afferatur: ſed ſubaudiendum eſt aliquid ad id de quo agitur accommodatum. 27 Quinetiam, πλήν. Vide Matth. 11.c.22. 28 Præibat, προεπορεύετο ἔμπροσθεν. Sic quoque Vetus interpres hoc accipit, ut ſit periphraſis uerbi προεπορεύετο: quam expoſitionẽ maximè amplector. Nam hoc arguit ſingularem animi magnitudinem in Chriſto, ita alacriter ad mortem pergente (quamuis iam cum terrore mortis & iudicio Dei luctaretur) ut etiam timentibus diſcipulis præiret, ſicut diſertè refertur Marci 4.c.32. Eraſmus, ibat pergens. Nam Græcis interdũ εἰς τὸ ἔμπροσθεν πορεύεσθαι, accipitur ἀντὶ τοῦ προπέμπειν: id eſt promouere & pergere. Sed illa interpretatio mihi quidem plenior & uberior uidetur.

A καὶ τινες τῶν φαρισαίων ἀπὸ τοῦ ὄχλου εἶπον πρὸς αὐ- 39 Tum quidam Pharisæorum è turba dixerunt
τὸν· διδάσκαλε, ἐπιτίμησον τοῖς μαθηταῖς σου. ad eum: Magister obiurga discipulos tuos.

καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς· λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν 40 Et ipse respõdens dixit eis: Dico uobis quòd
οὗτοι σιωπήσωσιν, οἱ λίθοι κεκράξονται. si hi siluerint, mox lapides clamabunt.

Lapides.

καὶ ὡς ἤγγισεν, ἰδὼν τὴν πόλιν, ἔκλαυσεν 41 Et ut appropinquauit, uisa urbe, fleuit super
ἐπ' αὐτῇ, ipsa,

λέγων, ὅτι εἰ ἔγνως καὶ σὺ, καί γε ἐν τῇ ἡμέρᾳ 42 Dicens: O si uel tu nosses uel hoc saltem tuo
σου ταύτῃ, τὰ πρὸς εἰρήνην σοι· νῦν δὲ ἐκρύβη ἀπὸ die, quæ ad pacem tuam *pertinent*: sed *ea* nunc ab-
ὀφθαλμῶν σου. scondita sunt oculis tuis.

Flens Christus prædicit destructionẽ Ierusalẽ.
Infrà 21.a.6
Matth.24.a.1
Marc.13.a.1

ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι ἐπί σε, καὶ παρεμβαλοῦσιν οἱ 43 Nam ueniet tempus in te *constitutum*, quo cir-
ἐχθροί σου χάρακά σοι, καὶ περικυκλώσουσί σε, καὶ cunijcient tibi inimici tui uallum, & circuncin-
συνέξουσί σε πάντοθεν, gent te, & coarctabunt te undiq;

καὶ ἐδαφιοῦσί σε, καὶ τὰ τέκνα σου ἐν σοί, καὶ οὐκ 44 Teq; solo æquabunt, & filios tuos intra te:
ἀφήσουσιν ἐν σοὶ λίθον ἐπὶ λίθῳ, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔγνως neque relinquent in te lapidem super lapidem:
τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου. propterea quòd non noueris tempus illud uisi-
tationis tuæ.

Visitationis tempus.

καὶ εἰσελθὼν εἰς τὸ ἱερὸν, ἤρξατο ἐκβάλλειν τοὺς 45 Et ingressus in templum, cœpit eijcere eos
πωλοῦντας ἐν αὐτῷ, καὶ ἀγοράζοντας, qui uendebant in illo & emebant,

λέγων αὐτοῖς· γέγραπται, ὁ οἶκός μου, οἶκος προ- 46 Dicens eis: Scriptum est, Domus mea, do-
σευχῆς ὅστιν. ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον mus orationis est: uos autem fecistis eam, spe-
B λῃστῶν. luncam latronum.

Vendentes ejciũtur de templo.
Matth. 21.b.12
Marc.11.b.11
Esa.56.c.7
Ierem.7.b.11
Matth.21.b.13
Marc.11.c.17

καὶ ἦν διδάσκων τὸ καθ' ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ. 47 Et docebat quotidie in templo. Principes au-
οἱ δὲ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐζήτουν αὐτὸν tem Sacerdotum & Scribæ quærebant eũ per-
ἀπολέσαι, καὶ οἱ πρῶτοι τοῦ λαοῦ, dere, & primores plebis:

40 Mox clamabunt, *κεκράξονται*. Sic Erasmus, ut emphasin exprimat temporis paulo pòst futuri. Legebatur tamen in octauo codice *κράξουσιν*, id est clamabunt. 42 O si nosses, *εἰ καὶ ἔγνως*. Sic rectè hunc locum interpretatus est doctissimus Budæus prioribus in Pandectas annotationibus. Est enim oratio defectiua, hominis scilicet partim commiserantis instantem urbis cladem, partim inauditam perfidiam ac cõtumaciam ipsi exprobrantis: quod ut melius intelligeretur, addidimus particulam exclamandi. Hanc igitur germanam esse huius loci sententiam, non dubito. Quidam tamen interpretantur, Vtinam nosses: & fateor nonnunquam coniunctionem *εἰ* sic explicari, sed ita ut uel optandi modo uel subiunctiuo coniungatur, aut certè sequatur *ἄν* particula *ἀφωνητικὴ*. Vel tu, *καὶ σύ*. Vulg. & Eras. & tu. Ego uerò non uideo quis hic locus esse possit copulatiuæ coniunctioni. Neque enim (opinor) deplorat Dominus quòd Iernsalem quoq; non accepisset Euangelium, quod aliæ urbes accepissent: sed hoc potius deflet, quòd ne ipsa quidem liberatorem agnosceret, sibi quasi propriè præ cæteris urbibus ac peculiariter destinatum: unde futurum denunciat, ut multo acerbiores det pœnas contempti Messiæ, quàm urbes reliquæ: nisi quòd uidetur non dissimilia interminatus Chorazin, Bethsaidæ, & Capernaum, in quibus oppidis plerunque fuerat minimo cum fructu uersatus. Ponitur ergo particula *καὶ* sicut apud Latinos Vel pro Saltem. Vel saltem, *καὶ γε*: id est, si post tot Prophetas interfectos & me quoq; prophetarum dominum toties repulsum, nunc saltem hac extrema profectione, aliquam tuijpsius rationem haberes. Ergo hic quoq; particula *καὶ* accipienda est ut paulo antè: quod etiam liquet ex particula *γε* adiuncta. Vulg. & tu. Erasmus quoq; similiter interpretatur, sed in annotationibus uehementer fallitur, nisi ego potius fallor. Putauit enim uerbum *ἔγνως* absolutè poni, & in posteriore membro supplendum uerbum, cui subijciantur à tergo *τὰ πρὸς εἰρήνην σοι*: ut sit hæc sententia, Si aliqua intelligentia tu quoq; prædita esses, saltem hoc tuo die curares quæ ad pacem tuam pertinent. Alij uerò nonnulli, sed recentiores, post *ἔγνως* subaudiunt aliquid, nempe imminentia tibi mala: & in posteriore membro itidem aliud uerbum subaudiunt. Sed hæc nullius (quod sciam) interpretis idonei authoritate nituntur: & totam huius orationis emphasin eneruant: deinde si ita libeat uerba foris accersere, quem locum non liceat hæreticis deprauare? Origenem autem annotat Erasmus non legere *καίγε*, quarum tamen particularum maximum esse pondus rectè obseruat. Hoc tuo die, *ἐν τῇ ἡμέρᾳ σου ταύτῃ*. Dies huius urbis dicitur Hebræorum more, tempus illud quo Dominus singulari beneficio eam dignatus erat, nisi non iam eminus uocantem, sed præsentem Deum ipsa contempsisset. Quæ ad pacem tuam *pertinent*, *τὰ πρὸς εἰρήνην σου*. (Heb. שאלו שלום ut Psal. 122.6) id est, in quibus posita est tota tua fœlicitas. Nam extra Christum non est salus: ex quo efficitur, nullos sibi peius consulere quàm qui oblatum Christum nolunt in se regnare. Quòd igitur Gregorius Pacis nomine intelligit huius mundi delicias, & alij quoq; aliter interpretantur, ne refutatione quidem indiget. Sunt autem hæc (ut modò dixi) cum uerbo *ἔγνως*, quod in hac oratione unicum est, coniungenda, ut non ineptè possis totam hanc orationem sic explere: O si uel tu uel hoc saltem tuo die eum agnosceres, à quo uno tota pax & salus tua dependet, quàm fœlix esses ac beata. Sed longè uehementiorem orationem efficit posterioris membri apodosis. 43 Nam ueniet tempus, *ὅτι ἥξουσιν ἡμέραι*. Theophylactus hæc ita connectit cum superioris uersiculi fine, ut *ὅτι* ponatur *ἀντὶ τοῦ*, in explanatione scilicet, hoc modo: Sed *ea* nunc sunt oculis tuis tecta, quòd scilicet tempus imminet, quo tui hostes, &c. Possemus etiam (ni fallor) *ὅτι* accipere pro *διότι*, ita ut sit conclusio ex superioribus nascens, & sic conuertas: Sed *ea* nunc tecta sunt oculis tuis. Quamobrem ueniet tempus quo, &c. Sed præstat (ni fallor) pro causali coniunctione accipere, ut sit altera apodosis in fine uersiculi superioris, cuius maximam esse energiam diximus. Sic igitur possit expleri sententia: Sed *hæc* tibi iam sunt ignota. Itaq; peribis. Nam ueniet tempus, &c. 44 Tempus illud uisitationis tuæ, *τὸν καιρὸν τῆς ἐπισκοπῆς σου*: id est, hoc temporis punctum quo Deus ipse te inuisit. Puto enim habendam esse rationem propriæ significationis *τῆς ἐπισκοπῆς*, ut annotauimus suprà 1.f.68. Nam alioquin Hebræis פקידה, pro quo Græci reddunt *ἐπισκοπὴ*, multo latius patet.

47 Quotidie, *τὸ καθ' ἡμέραν*, uel, interdiu. Nam uespere solebat se extra urbẽ recipere, ut apparet ex Matthæo & Marco.

Nec inueniebant quid facerent: totus enim populus pendebat ab ipso, quum audiret eum.

48 καὶ οὐχ εὕρισκον τὸ τί ποιήσωσιν· ὁ λαὸς γὰρ ἅπας ἐξεκρέματο αὐτοῦ ἀκούων. A

CAP. XX.

ΚΕΦ. κ'.

De potestate interrogant Christum Pharisæi. Matth. 21.c.23 Marc.11.d.27

ET factum est, quodam dierum illorum, docente ipso populum in templo, & euangelizante, superuenerunt principes Sacerdotum & Scribæ, cum Senioribus,

1 Καὶ ἐγένετο ἐν μιᾷ τῶν ἡμερῶν ἐκείνων, διδάσκοντος αὐτοῦ τὸν λαὸν ἐν τῷ ἱερῷ, καὶ εὐαγγελιζομένου, ἐπέστησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς σὺν τοῖς πρεσβυτέροις,

Et dixerunt ad eum: Dic nobis qua authoritate ista facias, aut quis sit qui dedit tibi istam authoritatem.

2 καὶ εἶπον πρὸς αὐτὸν, λέγοντες· εἰπὲ ἡμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιεῖς, ἢ τίς ἐστιν ὁ δούς σοι τὴν ἐξουσίαν ταύτην.

Respõdens aũt Iesus dixit ad eos: Interrogabo uos & ego rem quandã: dicite igitur mihi:

3 ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε πρὸς αὐτούς, ἐρωτήσω ὑμᾶς κἀγὼ ἕνα λόγον, καὶ εἴπατέ μοι·

Baptismus Ioannis.

Baptismus Ioannis è cœlo erat, an ex hominibus?

4 τὸ βάπτισμα Ἰωάννου ἐξ οὐρανοῦ ἦν, ἢ ἐξ ἀνθρώπων;

At illi ratiocinabantur, apud se, dicentes: Si dixerimus, E cœlo: dicet, Quare ergo non credidistis ei?

5 οἱ δὲ συνελογίσαντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες, ὅτι ἐὰν εἴπωμεν, ἐξ οὐρανοῦ, ἐρεῖ, διατί οὖν οὐκ ἐπιστεύσατε αὐτῷ.

Sin autem dixerimus, Ex hominibus: plebs uniuersa lapidabit nos. persuasa enim est, Ioannem prophetam esse.

6 ἐὰν δὲ εἴπωμεν, ἐξ ἀνθρώπων, πᾶς ὁ λαὸς καταλιθάσει ἡμᾶς· πεπεισμένοι γάρ εἰσιν Ἰωάννην προφήτην εἶναι.

Responderunt igitur se nescire unde esset.

7 καὶ ἀπεκρίθησαν, μὴ εἰδέναι πόθεν. B

Tum Iesus dixit eis: Neq; ego dicam uobis qua autoritate hæc faciam.

8 καὶ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν αὐτοῖς· οὐδὲ ἐγὼ λέγω ὑμῖν ἐν ποίᾳ ἐξουσίᾳ ταῦτα ποιῶ.

Vinea locata agricolis. Esa.5.a.1 Iere.2.d.31 Matth.21.d.33 Marc.12.a.1

Cœpit autem dicere ad plebem parabolam hanc: Homo quidam plantauit uineam, & elocauit eam agricolis: & peregrè fuit multũ tempus.

9 Ἤρξατο δὲ πρὸς τὸν λαὸν λέγειν τὴν παραβολὴν ταύτην· Ἄνθρωπός τις ἐφύτευσεν ἀμπελῶνα, καὶ ἐξέδοτο αὐτὸν γεωργοῖς, καὶ ἀπεδήμησε χρόνους ἱκανούς.

Et in tempore misit ad illos agricolas seruum, ut de fructu uineæ darent ipsi: qui cæsum remiserunt inanem.

10 καὶ καιρῷ ἀπέστειλε πρὸς τοὺς γεωργοὺς δοῦλον, ἵνα ἀπὸ τοῦ καρποῦ τοῦ ἀμπελῶνος δῶσιν αὐτῷ. οἱ δὲ γεωργοὶ δείραντες αὐτὸν, ἐξαπέστειλαν κενόν.

Ille uerò perrexit alterum seruum mittere: at ipsi hunc quoq; cæsum & dedecoratum remiserunt inanem.

11 καὶ προσέθετο πέμψαι ἕτερον δοῦλον. οἱ δὲ κἀκεῖνον δείραντες καὶ ἀτιμάσαντες, ἐξαπέστειλαν κενόν.

Et perrexit mittere tertium: at illi & istũ uulneratum eiecerunt.

12 καὶ προσέθετο τρίτον πέμψαι. οἱ δὲ καὶ τοῦτον τραυματίσαντες ἐξέβαλον.

Filius hæres Christus occiditur.

Dixit igitur dominus uineæ: Quid faciam? mittam filium illum meum dilectum: forsitan quum hunc uiderint, reuerebuntur.

13 εἶπε δὲ ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος, τί ποιήσω; πέμψω τὸν υἱόν μου τὸν ἀγαπητόν· ἴσως τοῦτον ἐντραπήσονται.

Viso autem eo, agricolæ colloquuti sunt inter se, dicentes: Iste est hæres: uenite, trucidemus eum, ut nostra fiat hæreditas.

14 ἰδόντες δὲ αὐτὸν οἱ γεωργοὶ, διελογίζοντο πρὸς ἑαυτοὺς, λέγοντες· οὗτός ἐστιν ὁ κληρονόμος· δεῦτε ἀποκτείνωμεν αὐτὸν, ἵνα ἡμῶν γένηται ἡ κληρονομία. C

Et eiectum eum extra uineam, trucidarunt. Quid ergo faciet eis dominus uineæ?

15 καὶ ἐκβαλόντες αὐτὸν ἔξω τοῦ ἀμπελῶνος, ἀπέκτειναν. τί οὖν ποιήσει αὐτοῖς ὁ κύριος τοῦ ἀμπελῶνος.

Veniet & perdet agricolas istos, & dabit uineam alijs. Hoc autem quum audissent, dixerũt: Absit.

16 ἐλεύσεται καὶ ἀπολέσει τοὺς γεωργοὺς τούτους, καὶ δώσει τὸν ἀμπελῶνα ἄλλοις. ἀκούσαντες δὲ εἶπον, μὴ γένοιτο.

Lapis Christus reprobatus à Iudæis. Psal.117.c.22 Esa.28.d.16 Act.4.b.11 Rom.9.g.33 1.Pet.2.a.8

Ille uerò intuitus eos, ait: Quid illud est ergo quod scriptum est: Quem lapidem reprobauerunt ædificantes, is factus est caput anguli?

17 ὁ δὲ ἐμβλέψας αὐτοῖς εἶπε· τί οὖν ἐστὶ τὸ γεγραμμένον τοῦτο, λίθον ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας;

Omnis qui ceciderit super illum lapidem, cõquassabitur: super quem autem ceciderit, dissipabit eum.

18 πᾶς ὁ πεσὼν ἐπ' ἐκεῖνον τὸν λίθον, συνθλασθήσεται· ἐφ' ὃν δ' ἂν πέσῃ, λικμήσει αὐτόν.

Sacerdotes quærunt Christum occidere.

Tum quæsierunt principes Sacerdotum & Scribæ iniicere in eum manus eo ipso momento: sed timuerunt plebem: cognouerunt enim quòd ad ipsos dixisset similitudinem hanc.

19 καὶ ἐζήτησαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς ἐπιβαλεῖν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, καὶ ἐφοβήθησαν τὸν λαόν· ἔγνωσαν γὰρ ὅτι πρὸς αὐτοὺς τὴν παραβολὴν ταύτην εἶπε.

IN CAP. XX.

1 Superuenerunt, ἐπέστησαν. Vulg. conuenerunt, συνέστησαν. Erasmus in annotationibus, adorti sunt, id est ἐπέθεντο. Vide supra 2.b.9.

A καὶ παρατηρήσαντες ἀπέστειλαν ἐγκαθέτους ὑ- 20 Itaq; obseruantes *eum*, miserunt insidiatores,
ποκρινομένους ἑαυτοὺς δικαίους εἶναι, ἵνα ἐπιλάβων- qui se iustos esse simularent: ut carperent eius
ται αὐτοῦ λόγου, εἰς τὸ παραδοῦναι αὐτὸν τῇ ἀρχῇ sermonem, tradituri eum imperio & potestati
καὶ τῇ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος. Præsidis.

καὶ ἐπηρώτησαν αὐτὸν, λέγοντες· διδάσκαλε, οἴδαμεν 21 Qui interrogauerunt eum, dicentes: Magi- *Tributum Cæsari reddendum.* Matth.22.b.16 Marc.12.b.13
ὀρθῶς λέγεις καὶ διδάσκεις, καὶ οὐ λαμβάνεις ster, scimus quòd rectè dicis ac doces, nec acci-
πρόσωπον, ἀλλ' ἐπ' ἀληθείας τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ διδάσ pis personam, sed uiam Dei in ueritate doces:
ἔξεστιν ἡμῖν καῖσαρι φόρους δοῦναι, ἢ οὔ; (σκεις. 22 Licet nobis censum dare Cęsari, an non?
κατανοήσας δὲ αὐτῶν τὴν πανουργίαν, εἶπε πρὸς 23 Animaduersa autem eorum calliditate, dixit
αὐτούς, τί με πειράζετε; ad eos: Quid me tentatis?
ἐπιδείξατέ μοι δηνάριον, τίνος ἔχει εἰ- 24 Ostendite mihi denarium: cuius habet ima-
κόνα καὶ ἐπιγραφήν; ἀποκριθέντες δὲ εἶπον, καί- ginem & inscriptionem? Respondentes autem
σαρος. dixerunt, Cæsaris.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἀπόδοτε οὖν τὰ καίσα- 25 Tunc ait eis: Reddite igitur quæ *sunt* Cæsaris, Rom.13.b.7
ρος καίσαρι, καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ. Cæsari: & quæ *sunt* Dei, Deo.

καὶ οὐκ ἴσχυσαν ἐπιλαβέσθαι αὐτοῦ ῥήματος ἐ- 26 Itaque non ualuerunt uerba eius carpere an-
νώπιον τοῦ λαοῦ. καὶ θαυμάσαντες ἐπὶ τῇ ἀποκρί- te populum: & mirati super responso eius, si-
σει αὐτοῦ, ἐσίγησαν. luerunt.

προσελθόντες δέ τινες τῶν σαδδουκαίων, οἱ 27 Accedentes autem quidam Sadducæorum *De resurrectione Christum interrogant Sadducæi.* Matth.22.c.23 Marc.12.b.18 Deut.25.a.5
B ἀντιλέγοντες ἀνάστασιν μὴ εἶναι, ἐπηρώτησαν αὐ- (qui negant esse resurrectionem) interrogaue-
τόν, runt eum,

λέγοντες· διδάσκαλε, Μωσῆς ἔγραψεν ἡμῖν, 28 Dicentes: Magister, Moses scripsit nobis: Si
ἐάν τινος ἀδελφὸς ἀποθάνῃ ἔχων γυναῖκα, καὶ οὗ- cuius frater mortuus fuerit, habens uxorem, &
τος ἄτεκνος ἀποθάνῃ, ἵνα λάβῃ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ quidem sine liberis mortuus fuerit: ut accipiat
τὴν γυναῖκα, καὶ ἐξαναστήσῃ σπέρμα τῷ ἀδελ- frater eius uxorem illam, & exsuscitet semen
φῷ αὐτοῦ. fratri suo.

ἑπτὰ οὖν ἀδελφοὶ ἦσαν, καὶ ὁ πρῶτος λαβὼν 29 Septem ergo fratres fuerunt, quorum primus
γυναῖκα, ἀπέθανεν ἄτεκνος· accepta uxore, mortuus est sine liberis.

καὶ ἔλαβεν ὁ δεύτερος τὴν γυναῖκα, καὶ οὗτος 30 Accepit igitur eam secundus, *qui* & ipse mor-
ἀπέθανεν ἄτεκνος· tuus est sine liberis.

C καὶ ὁ τρίτος ἔλαβεν αὐτήν, ὡσαύτως δὲ καὶ οἱ ἑ- 31 Deinde tertius accepit eam: itidem autem &
πτὰ οὐ κατέλιπον τέκνα, καὶ ἀπέθανον· illi septē: nec reliquerūt liberos, & mortui sunt.

ὕστερον δὲ πάντων ἀπέθανε καὶ ἡ γυνή. 32 Post omnes autem mortua est & mulier.

ἐν τῇ οὖν ἀναστάσει, τίνος αὐτῶν γίνεται γυνή; οἱ 33 In resurrectione ergo, cuius eorum erit uxor?
γὰρ ἑπτὰ ἔσχον αὐτὴν γυναῖκα. nam septem habuerunt eam uxorem.

καὶ ἀποκριθεὶς εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· οἱ υἱοὶ τοῦ 34 Tum respondens ait eis Iesus: Filij huius æui
αἰῶνος τούτου γαμοῦσι καὶ ἐκγαμίσκονται. ducunt uxores, & nuptum dantur.

οἱ δὲ καταξιωθέντες τοῦ αἰῶνος ἐκείνου τυχεῖν 35 Qui uerò digni habiti fuerint qui æuum il-
καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν, οὔτε γαμοῦσιν, lud consequantur, & resurrectionē ex mortuis,
οὔτε ἐκγαμίσκονται· neq; ducunt uxores, neq; nuptum dantur.

οὔτε γὰρ ἀποθανεῖν ἔτι δύνανται, ἰσάγγελοι 36 Neq; enim mori possunt amplius. æquales *Resurgunt mortui.*
γάρ εἰσι· καὶ υἱοί εἰσι τοῦ θεοῦ, τῆς ἀναστάσεως υἱοὶ enim Angelis sunt: & filij sunt Dei, quum sint
ὄντες. filij resurrectionis.

20 Itaque obseruantes *eum*, καὶ παρατηρήσαντες, id est captantes. Ponitur enim τὸ παρατηρεῖν hoc loco in uitio, nisi libeat subaudire τὸν λαιρὸν, & seruata aoristi significatione, interpretari. Et obseruato tēpore opportuno. Vt carperent eius sermonem, ἵνα ἐπιλάβωνται αὐτοῦ λόγου: id est, ut aliquid ex ipsius sermone arriperent, & hac occasione calumniā ei struerent. Sic enim hoc loco explicandum est τὸ ἐπιλαμβάνεσθαι. Vulg. & Eras. ut caperent cū in sermone: pro quo dicere maluissem, ut interciperent eum. Legerunt autem λόγῳ: & nos in quibusdam codicibus legimus λόγου & λόγοις. Sed magis est usitata constructio quam sumus sequuti, & confirmatur etiam simili exemplo paulo pòst, uersu 26. Imperio & potestati Præsidis, τῇ ἀρχῇ καὶ ἐξουσίᾳ τοῦ ἡγεμόνος: id est, Præsidi, penes quem erat imperium ac potestas. Sic τῷ βασιλεῖ dicimus Cæsaream maiestatem pro ipso Cæsare dicimus. 23 Animaduersa, διανοήσας. Vulg. Cōsiderans. id est ἐννοῆσαι, uel σκοπήσας. Eras. Intellecta, id est συνιείς. Calliditate, πανουργίαν. Vulg. dolo, non satis expresse. Significat enim πανουργία quandam ad malè agendum solertiam, longo scilicet usu & tractandis rebus omnibus quæsitam: sicut Latinis callidus dicitur à callendo, uel ab eo quòd usu artis callum duxerit. Eras. uersutia, id est πολυτροπία. Nam Cicero πολύτροπον uersutum interpretatur. 26 Carpere, ἐπιλαβέσθαι, id est reprehendere. Sic Plato in Gorgia, ἐμοῦ δὲ λέγοντος, τῶν λόγων ἐπιλαβοῦ. 28 Sine liberis mortuus fuerit, ἄτεκνος ἀποθάνῃ. Omnia quæ uidi exemplaria ita scriptum habent. Vetus tamen interpres habet, Sine liberis fuerit, ἄτεκνος ᾖ, & quidem rectius, ut opinor. 34 Filij huius æui, οἱ υἱοὶ αἰῶνος τούτου. Hebraismus est quem suprà exposuimus 16.b.8. qui tamen hoc loco paulo aliter accipitur. Nam illic uocantur Filij huius seculi qui præsenti uitæ sunt addicti, & Filijs lucis opponuntur. Hic uerò dicuntur hoc nomine quicunque in hoc mundo adhuc uersantur. alio quin uideretur matrimonium ad Filios Dei non pertinere, ut impius ille Cyricius Papa docuit, contra tot manifesta scripturæ testimonia, ac pręsertim contra id quod scribitur Heb. 13.a. 4. 36 Filij resurrectionis, υἱοὶ τῆς ἀναστάσεως: id est homines resurrectionis participes. Est enim Hebraismus, quem sæpe iam exposuimus. Sicut autem

autem uerè dicuntur uicturi qui æterna illa fœlicitate perfruentur: ita nerè censentur resurgere qui in uitam æternam resurgunt: quum alioquin, si resurrectionem in genere & per se consideremus, ex plurimis alijs scripturæ testimonijs constet etiam impios resurrecturos ut æternum exitium subeant: quod quidem non uita, sed mors dicitur: quia uita tam infœlix, proprie dici uita non debet. A

Exod.3.b.6

Quòd uerò resurgant mortui, etiam Moses indicauit apud rubum, quum dicit Dominum, Deum Abraham, & Deũ Isaac, & Deum Iacob.

37 ὅτι δὲ ἐγείρονται οἱ νεκροί, καὶ Μωσῆς ἐμήνυσεν ἐπὶ τῆς βάτου, ὡς λέγει Κύριον τὸν θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν θεὸν Ἰσαάκ, καὶ τὸν θεὸν Ἰακώβ.

Deus autem non est mortuorum, sed uiuorum: omnes enim uiuunt ei.

38 θεὸς δὲ οὐκ ἔστι νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων· πάντες γὰρ αὐτῷ ζῶσιν.

Respondentes autem quidam ex Scribis, dixerunt: Magister, bene dixisti.

39 ἀποκριθέντες δέ τινες τῶν γραμματέων, εἶπον· διδάσκαλε, καλῶς εἶπας.

Et amplius nõ audebãt eũ ququã interrogare.

40 οὐκέτι δὲ ἐτόλμων αὐτὸν ἐπερωτᾶν οὐδέν.

Christus filius Dauid. Matth.22.d.44 Marc.12.d.35 Psal.109.a.1

Dixit autem ad eos: Quomodo dicunt Christum filium esse Dauid:

41 εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς· πῶς λέγουσι τὸν χριστὸν υἱὸν Δαβὶδ εἶναι.

Et ipse Dauid dicit in libro Psalmorũ: Dixit Dominus Domino meo: Sede à dextris meis,

42 καὶ αὐτὸς Δαβὶδ λέγει ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, εἶπεν ὁ Κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου,

Vsquedum posuero inimicos tuos scabellũ pedum tuorum.

43 ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου.

Dauid ergo Dominum eum uocat, & quomodo filius eius est:

44 Δαβὶδ οὖν κύριον αὐτὸν καλεῖ, καὶ πῶς υἱὸς αὐτοῦ ἐστιν;

Audiente uerò toto populo, dixit discipulis suis:

45 ἀκούοντος δὲ παντὸς τοῦ λαοῦ, εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, B

Scribæ quales. Supra 11.f.43 Matth. 23.a.6 Marc.12.d.38

Cauete à Scribis, qui uolunt ambulare stolati, & amant salutationes in foris, ac primos consessus in conuentibus, & primos discubitus in cœnis.

46 πρόσεχετε ἀπὸ τῶν γραμματέων τῶν θελόντων περιπατεῖν ἐν στολαῖς, καὶ φιλοῦντων ἀσπασμοὺς ἐν ταῖς ἀγοραῖς, καὶ πρωτοκαθεδρίας ἐν ταῖς συναγωγαῖς, καὶ πρωτοκλισίας ἐν τοῖς δείπνοις·

Qui penitus comedunt domos uiduarũ, & in speciem orationibus longis utuntur, isti auferent grauius iudicium.

47 οἱ κατεσθίουσι τὰς οἰκίας τῶν χηρῶν, καὶ προφάσει μακρὰ προσεύχονται. οὗτοι λήψονται περισσότερον κρίμα.

CAP. XXI.

ΚΕΦ. κα'.

Vidue supra uires liberalitas. Marc.12.d.42

QVum autem aspexisset, uidit diuites mittentes munera sua in gazophylacium.

1 Ἀναβλέψας δὲ εἶδε τοὺς βάλλοντας τὰ δῶρα αὐτῶν εἰς τὸ γαζοφυλάκιον πλουσίους·

Vidit autem & quandam uiduam paupercu lam mittentem illuc minuta duo.

2 εἶδε δέ τινα χήραν πενιχρὰν βάλλουσαν ἐκεῖ λεπτὰ δύο·

Et dixit: Verè dico uobis, uidua hæc pauper plus quàm omnes misit.

3 καὶ εἶπεν· ἀληθῶς λέγω ὑμῖν, ὅτι ἡ χήρα ἡ πτωχὴ αὕτη πλεῖον πάντων ἔβαλεν·

Nam omnes hi ex eo quod ipsis supereſt, miserunt quod donarent Deo: hæc autem ex penuria sua totum uictum quem habebat, misit.

4 ἅπαντες γὰρ οὗτοι ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς ἔβαλον εἰς τὰ δῶρα τοῦ θεοῦ, αὕτη δὲ ἐκ τοῦ ὑστερήματος αὐτῆς πάντα τὸν βίον ὃν εἶχεν ἔβαλε.

38 Ei, αὐτῷ id est, quod ad ipsum attinet, cui omnia futura sunt præsentia. Itaq; nisi futurum esset ut Abraham, Isaac, & Iacob resurgerent, Deus non se uocaret eorum Deum. Quòd si quis obijciat, Deum non dicere se illorum Deum fore, sed esse: ex quo consequeretur, aut iam illos resurrexisse, aut hæc non pertinere ad corporum resurrectionẽ, sed ad animi uitam: sic respondet huic obiectioni Christus, ut dicat, Deo iam uiuere qui suo tempore sunt resurrecturi, ideoq; Deum de re certò futura non aliter quàm de re præsenti loqui. Quamuis enim animi immortalitas nec debeat nec possit à corporis resurrectione in hoc argumento separari, tamen ijs assentior qui hæc dicta accipiunt de corporum resurrectione potius quàm de animi immortalitate, de qua quæsitum non erat. Ostẽdit autem particula γάρ ita tractandum esse hoc membrum, ut sit ad tacitam obiectionem respõsio. Nam alioquin potius dicendum fuerat πάντες ἐσῦν, id est omnes igitur, quàm πάντες γὰρ, omnes enim. 41 Dicunt, λέγουσι. In duobus codicibus additur τινὲς, quidam. Sed fortasis tertia persona posita est secundo loco, ut diximus suprà 19. b.9. nisi malimus hæc non tam ad Scribas quàm de Scribis dicta, ad quos tamen dicitur oratio dirigi, propterea quòd ipsi præsentes aderant quum Christus hunc sermonem haberet. 47 In speciem orationibus longis utuntur, προφάσει μακρὰ προσευχόμενοι. Vulg. simulantes lõgam orationem, sensu rectè expresso: neq; enim legendum opinor μακρὰ, sed μακρὰ, ut in Matthæo & Marco, accedente etiam duorum codicum fide. C

IN CAP. XXI.

1 Quum autem aspex. ἀναβλέψας: id est βλέψας, uel ἐπιβλέψας, ut exposuimus Marc. 8.c.24. Vulg. respiciens. quod quidem declarat flexis in tergum oculis aspicere. Eras. sublatis oculis, quasi gazophylaciũ in edito loco esset. aut quòd antea suos intuitus, oculos sustulerit in eos qui longius aberant. 4 Ex eo quod ipsis supereſt, ἐκ τοῦ περισσεύοντος αὐτοῖς. In secundo codice scriptum erat ἐκ τοῦ περισσεύματος αὐτῶν, eodem quidem sensu, sed fortasis accommodatius, quia sequitur ἐκ τοῦ ὑστερήματος. Quod donarent Deo: εἰς τὰ δῶρα τοῦ θεοῦ. Heb. לחת ליחוה, ita ut ל causam finalem declaret, & commodè etiam explicare possis, ad dandum Deo, τοῦ δοῦναι τῷ θεῷ. Nam dona Dei passiuè hic dicuntur quæ Deo consecrantur, ut fides Dei, quæ Deo habetur. & apud Hebræos uerbalia interdum pro infinitis uerborum ponuntur, suntq; per gerundi modum explicanda, ut Esai. 7.a.1. עלה רצין מלך ארם ופקח בן רמליהו מלך ישראל למלחמה עליה pro לחת לחם. Sed & εἰς τὰ δῶρα positũ est fortasis pro ἐν τοῖς δώροις: id est, inter dona,

A Aut Lucas τὰ δῶρα uocat ipsum templi ærarium seu gazophylacium, id est arculam ab Hebræis dictam אוצר, cuius fit mentio 2.Reg.12.10. idq; Chaldæorum idiomate, qui simili ratione hoc ærarium uocabant Corbanã, ut Matth. 27.a.6. quum קרבן propriè declaret τὸ δῶρον, id est donum. Vulgata & Erasmus in munera Dei: quæ interpretatio nimium est obscura.

καὶ τινων λεγόντων περὶ τ ἱερ, ὅτι λίθοις καλοῖς καὶ ἀναθήμασι κεκόσμηται, εἶπε· 5

Et quibusdam dicentibus de tẽplo quòd pulchris lapidibus ac donarijs ornatum esset, dixit: Suprà 19.g.34. Matth.24.a.1. Marc.13.a.1.

ταῦτα ἃ θεωρεῖτε, ἐλεύσονται ἡμέραι, ἐν αἷς οὐκ ἀφεθήσεται λίθος ἐπὶ λίθῳ, ὃς οὐ καταλυθήσεται. 6

Hęccine spectatis? uenient dies quibus non relinquetur lapis super lapidem qui non dissoluatur.

ἐπηρώτησαν δὲ αὐτόν, λέγοντες· διδάσκαλε, πότε οὖν ταῦτα ἔσται; καὶ τί τὸ σημεῖον, ὅταν μέλλῃ ταῦτα γίνεσθαι; 7

Interrogauerunt autem eum, dicentes: Magister, quando igitur hæc erũt? & quod signum quando futurum est ut ista fiant? *Signa præcedẽtia consummationem seculi.*

ὁ δὲ εἶπε, Βλέπετε μὴ πλανηθῆτε· πολλοὶ γὰρ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, λέγοντες, ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ὁ καιρὸς ἤγγικε· μὴ οὖν πορευθῆτε ὀπίσω αὐτῶν. 8

Ipse uerò dixit, Videte ne seducamini: multi enim uenient in nomine meo, dicentes, Ego sum Christus: & tempus illud appropinquat: ne igitur eatis post eos. *Seductores & falsi Christi.*

ὅταν δὲ ἀκούσητε πολέμους καὶ ἀκαταστασίας, μὴ πτοηθῆτε· δεῖ γὰρ ταῦτα γενέσθαι πρῶτον, ἀλλ' οὐκ εὐθέως τὸ τέλος. 9

Quum uerò audieritis bella & seditiones, ne terreamini: oportet enim ista primùm fieri, sed non statim finis erit.

B τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, ἐγερθήσεται ἔθνος ἐπὶ ἔθνος, καὶ βασιλεία ἐπὶ βασιλείαν· 10

Tunc dixit eis: Surget gens in gentem, & regnum in regnum:

σεισμοί τε μεγάλοι κατὰ τόπους, καὶ λιμοὶ καὶ λοιμοὶ ἔσονται· φόβητρά τε καὶ σημεῖα ἀπ' οὐρανοῦ μεγάλα ἔσται. 11

Et terræ motus magni erunt singulis locis, & fames, ac pestilentiæ terriculamentaq; & signa è cœlo magna erunt. Matth.24.a.8. Marc.13.b.9.

πρὸ δὲ τούτων πάντων ἐπιβαλοῦσιν ἐφ' ὑμᾶς τὰς χεῖρας αὐτῶν, καὶ διώξουσι, παραδιδόντες εἰς συναγωγὰς καὶ φυλακάς, ἀγομένους ἐπὶ βασιλεῖς καὶ ἡγεμόνας ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου. 12

Sed ante hæc omnia iniĳcient uobis manus suas, & uos persequẽtur, tradentes in synagogas & carceres, adductos ad Reges ac Præsides, nominis mei causa. *Afflictiones propter Christum.*

ἀποβήσεται δὲ ὑμῖν εἰς μαρτύριον. 13

Hæc autem cedent uobis testimonio.

θέτε οὖν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν μὴ προμελετᾶν ἀπολογηθῆναι· 14

Habete igitur fixum in cordibus uestris, non esse præmeditandam defensionem: Suprà 12.b.12. Matth.10.b.19. Marc.13.b.11.

ἐγὼ γὰρ δώσω ὑμῖν στόμα καὶ σοφίαν, ᾗ οὐ δυνήσονται ἀντειπεῖν, οὐδὲ ἀντιστῆναι πάντες οἱ ἀντικείμενοι ὑμῖν. 15

Ego enim dabo uobis os & sapientiam, cui non poterunt contradicere neq; resistere omnes qui se opponent uobis.

παραδοθήσεσθε δὲ καὶ ὑπὸ γονέων καὶ ἀδελφῶν καὶ συγγενῶν καὶ φίλων, καὶ θανατώσουσιν ἐξ ὑμῶν· 16

Trademini autem etiam à parentibus & fratribus & cognatis & amicis, & morte multabunt *quosdam* ex uobis:

C καὶ ἔσεσθε μισούμενοι ὑπὸ πάντων διὰ τὸ ὄνομά μου. 17

Et eritis exosi omnibus propter nomen meum.

καὶ θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς ὑμῶν οὐ μὴ ἀπόληται. 18

Sed pilus capitis uestri non peribit. Matth.10.c.30.

ἐν τῇ ὑπομονῇ ὑμῶν κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. 19

Per patientiam uestram possidete animas uestras: *Patientia.*

5 Donarijs, ἀναθήμασι. Græci ἀναθήματα uocant donaria quæ templorum ærarijs consecrantur, παρὰ τὸ ἀνατιθέναι, id est (ut nonnulli explicant) quòd eiusmodi dona soleant ex reliquis bonis excepta cõsecrari: uel, ut quosdam malle uideo, quòd soleant de parietibus aut columnis templi suspendi. Hebræi hæc eadem (opinor) תרומות uocãt, à רום quod & ipsum declarat sursum attollere: ita scilicet ut solebat solẽni ritu sacerdos oblationes quas manu gestabat, quasi coram Dei conspectu attollere. Sed ἀνάθημα diuersæ significationis uocabulum, quamuis ab eodẽ uerbo ἀνατιθέναι deriuetur, id declarat quod Hebræi חרם appellant, de quo dicemus Rom. 9.a.3. quod discrimen rectè obseruauit Budæus, neglexit autem Erasmus quum in hunc locum scriberet. 6 Hæccine spectatis? ταῦτα ἃ θεωρεῖτε; Ad uerbũ, hęccine *sunt* ea quæ spectatis? uel, hæc'ne quæ spectatis, scilicet miramini? Quamuis enim in Græcis codicibus non addatur interrogatio, quę etiã apud Hebræos sæpe omittitur, tamẽ non dubitaui eam apponere ex Matthæo & Marco. Eras. Ex his quæ uidetis: quæ interpretatio non uideo quomodo cohæreat. 8 In nomine meo, ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου. Id est, nomẽ meum usurpãtes, ut ipse paulo pòst explicat. Nam alioqui dicuntur in nomine Christi uenire pseudoprophetæ qui se fingunt à Christo missos. 12 Adductos, ἀγομένους. Vulg. & Erasmus trahentes, quasi scriptũ sit ἄγοντες: quam lectionem si sequaris, subaudiẽda erit copulatiua καὶ, qua cõnectantur duo hæc participia. 13 Hæc autem cedent, ἀποβήσεται: id est, is aũt erit istarum rerum exitus, ut coram Deo & hominibus testata sit uestrorum hostiũ perfidia & crudelitas, ac uestra uicissim constantia. Vulg. & Eras. Continget autẽ: id est, συμβήσεται δέ. Nos uerò cur Contingentiæ uocabulum fugiamus, alibi exposuimus. 14 Habete igitur fixum, θέσθε οὖν. Sic Erasmus rectè expresit hoc dicẽdi genus ipsis etiã Græcis disertiorib. familiare. hoc enim est quod sæpe apud Homerũ occurrit, σὺ δ' ἐνὶ φρεσὶ βάλλεο σῇσιν, pro quo Virg. —memori quę condita mẽte teneto. 19 Possidete animas uestras, κτήσασθε τὰς ψυχὰς ὑμῶν. Id est, quantumuis multa uos undiq; mala circunstent, fruamini nihilominus uirtute uestra, hæc omnia fortiter sustinendo. Nam ut mundus & Satan aduersus Ec-

clesiam coniurarint,& extrema quæq; experiantur,non potest tamen ipsius pacem ac tranquillitatem perturbare, A
quum ex ipsis doloribus arripiat lætitię & exultationis argumentũ,ut scribitur Rom.5.a.1.2. & 3.Hãc igitur exposi
tionẽ si sequamur.Possidere animã nihil aliud declarąbit quàm uita fœlice ac beata perfruì.Nõnulli uerò perinde
hoc explicant,acsi significet,In hac uita uersari, sensu non multum diuerso à superiore.alij accipiunt pro uitã suam
& animum regere:quo modo iubet Paulus ut quisq; uas suum possideat cum honore,1.Thess.4.a.4.id est, quisq;
corpus suum ab omni labe purum conseruet. Alij demum κτᾶσθαι τὰς ψυχὰς putant idem declarare atq; saluti suæ cõ-
sulere:&, sicut hic noster Lucas alibi scribit,seipsum lucrifacere.Nam, ut scribunt Matthæus & Marcus,qui perse-
uerauerit ad finem usque,seruabitur. Quamuis autem istæ interpretationes parum uarient:tamen quia nonnihil
differunt,integrum Hebraismum seruare maluimus,quàm cuiusquam opinioni præiudicium afferre.

Matth.24.b.15. Marc.13.b.14. Dan.9.g.17.
20 Quum autem uideritis Ierusalem circuncin-
gi ab exercitibus,tunc agnoscite quòd appro-
pinquarit uastatio eius.

21 Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant in montes:
& qui in medio eius, excedant: & qui in agris,
non ingrediantur in eam.

22 Nam dies ultionis hi sunt, ut impleantur om
nia quæ scripta sunt.

23 Væ autem uentrem ferentibus & lactanti-
bus in illis diebus: erit enim necessitas magna
in hac regione,& ira in populo isto.

24 Et cadent acie gladij, & captiui ducentur
in omnes Gentes: & Ierusalem calcabitur à
Gentibus, donec impleantur tempora Gen-
tium.

Extremum iudicium. Esa.13.b.10. Ezech.32.b.7 Matth. 24. c.29. Marc.13.c.24.
25 Tunc erunt signa in sole & luna & astris: &
in terra angustia Gentium in consilij inopia,re-
sonante mari & salo,

26 Exanimatis hominibus præ timore & expe-
ctatione *malorum* inuadẽtium orbem terrarum.
nam potestates cœlorum agitabuntur.

27 Et tunc uidebunt Filium hominis uenientẽ
in nube cum potestate & gloria multa.

Redemptio. Rom.8.d.23.
28 Quum autem hæc fieri incipient,suspicite &
attollite capita uestra, quoniam appropinquat
redemptio uestra.

29 Dixit etiam eis *hanc* parabolam, Videte ficũ
& omnes arbores.

Æstatis signa.
30 Quum iam emiserint *folia*, uos *eas* cernẽtes,ex
uobisipsis agnoscitis quòd iam propè sit æstas.

31 Ita & uos quum uideritis hęc fieri, agnoscite
Regnum Dei. quòd propè sit regnum Dei.

32 Amen dico uobis, nequaquam præterierit
ætas hæc,usquequò hæc omnia facta fuerint.

ὅταν δὲ ἴδητε κυκλουμένην ὑπὸ στρατοπέδων
τὴν Ἰερουσαλὴμ, τότε γνῶτε ὅτι ἤγγικεν ἡ ἐρήμωσις αὐτῆς.

τότε οἱ ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, φευγέτωσαν εἰς τὰ ὄρη· καὶ
οἱ ἐν μέσῳ αὐτῆς, ἐκχωρείτωσαν· καὶ οἱ ἐν ταῖς χώ-
ραις, μὴ εἰσερχέσθωσαν εἰς αὐτήν.

ὅτι ἡμέραι ἐκδικήσεως αὗταί εἰσι, τοῦ πλησθῆ-
ναι πάντα τὰ γεγραμμένα.

οὐαὶ δὲ ταῖς ἐν γαστρὶ ἐχούσαις καὶ ταῖς θηλαζού-
σαις ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις· ἔσται γὰρ ἀνάγκη με- B
γάλη ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὀργὴ τῷ λαῷ τούτῳ.

καὶ πεσοῦνται στόματι μαχαίρας, καὶ αἰχμα-
λωτισθήσονται εἰς πάντα τὰ ἔθνη· καὶ Ἰερουσαλὴμ
ἔσται πατουμένη ὑπὸ ἐθνῶν, ἄχρι πληρωθῶσι καιροὶ ἐθνῶν.

καὶ ἔσται σημεῖα ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις, καὶ
ἐπὶ τῆς γῆς συνοχὴ ἐθνῶν ἐν ἀπορίᾳ, ἠχούσης θαλάσ-
σης, καὶ σάλου,

ἀποψυχόντων ἀνθρώπων ἀπὸ φόβου καὶ προσδο-
κίας τῶν ἐπερχομένων τῇ οἰκουμένῃ. αἱ γὰρ δυνά-
μεις τῶν οὐρανῶν σαλευθήσονται.

καὶ τότε ὄψονται τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον
ἐν νεφέλῃ μετὰ δυνάμεως καὶ δόξης πολλῆς.

ἀρχομένων δὲ τούτων γίνεσθαι, ἀνακύψατε καὶ
ἐπάρατε τὰς κεφαλὰς ὑμῶν, διότι ἐγγίζει ἡ ἀπο-
λύτρωσις ὑμῶν.

καὶ εἶπε παραβολὴν αὐτοῖς· ἴδετε τὴν συκῆν
καὶ πάντα τὰ δένδρα,

ὅταν προβάλωσιν ἤδη, βλέποντες ἀφ' ἑ-
αυτῶν γινώσκετε, ὅτι ἤδη ἐγγὺς τὸ θέρος ἐστίν. C

οὕτω καὶ ὑμεῖς, ὅταν ἴδητε ταῦτα γινόμενα,
γινώσκετε ὅτι ἐγγύς ἐστιν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ.

ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι οὐμὴ παρέλθῃ ἡ γενεὰ αὕ-
τη, ἕως ἂν πάντα γένηται.

21 In agris,ἐν ταῖς χώραις. Vulgata & Erasmus,in regionibus:quæ interpretatio nimiũ est obscura.uidetur e-
nim Lucas hoc nomine intelligere hoc quidem loco uillas,oppidula,prædia, ex quibus ferè solent sese belli tem-
pore in munitiorem locum recipere. 23 In hac regione,ἐπὶ τῆς γῆς. Vulgata & Erasmus,super terram,non
satis dilucidè,hoc quidem loco. Ira, ὀργή. Iram uocat, Hebrçorum more,eas calamitates quæ ab irato Deo im
mittuntur,alioquin ἐν τῷ λαῷ τούτῳ conuertissem,in hunc populum. 24 Acie, στόματι. Vulgata ad uerbum,ore.
Nam Hebræi gladiorum aciem uocant אבחה,& Grçci quoq; στόμα,quòd ea parte quasi mordeat,uel sanguinẽ hau-
riat:unde etiam gladius anceps dicitur à Græcis δίστομος & ἀμφίστομος. Gentium, ἐθνῶν. In secundo exemplari
deerat hoc uocabulum. 25 Tunc erunt, καὶ ἔσται: id est, postquam exacta fuerint tempora Gentium saluti &
Iudęorum ultioni constituta:qua de re copiosè Paulus Rom.11. c.25. Est autẽ notanda hæc particula, ut intelliga-
mus qua ratione Christus ab excidio Hierosolymitano transeat ad futuri illius uniuersalis ac supremi iudicij nar-
rationem.Ideo particulam καὶ oportuit hoc loco,si usquam aliàs, per temporis aduerbium explicari. Et astris,
καὶ ἄστροις. Vulgata & Erasmus,& stellis. Atqui constat ἀστέρα & ἄστρον inter se differre,ut partem & totum : quamuis
quod ad sensum attinet huius loci, nullius sit momenti hoc discrimen. In consilij inopia, ἐν ἀπορίᾳ. Vulgata,
prę confusione.Erasmus,per desperationem.neuter satis proprié:neq; etiam uideo qua ratione Vetus interpres &
Erasmus potuerint hæc connectere cum participio ἠχούσης. 30 Emiserint *folia*, προβάλωσι. Lucas τὸ προβάλλειν
hoc loco absolutè pro ἐκφύειν seu βλαστᾶν usurpat. Itaq; Erasmus, ut constructionem expleret, suppleuit gemmas,
quas Græci ὀφθαλμοὺς uocant. Vetus interpres ad fructum retulit,& ἀφ' ἑαυτῶν cõiunxit cum προβάλωσι,neq; legit par-
ticipium βλαστάνοντες,contra omnium codicum fidem. Quidam conuertit,pullularint,quod planè est ἔκνυσιν. Ego uerò
quod constructioni deerat,suppleui ex Matthæo & Marco. 32 Hæc omnia, πάντα. Addidimus ταῦτα ex Mat-
thæo,quamuis in nullis uetustis codicibus scriptum inuenerimus.

A ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ παρελεύσονται, οἱ δὲ λόγοι μου 33
οὐ μὴ παρέλθωσι.

προσέχετε δὲ ἑαυτοῖς, μήποτε βαρηθῶσιν ὑ- 34
μῶν αἱ καρδίαι ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ καὶ μερί-
μναις βιωτικαῖς, καὶ αἰφνίδιος ἐφ' ὑμᾶς ὥσπερ ἡ
ἡμέρα ἐκείνη.

ὡς παγὶς γὰρ ἐπελεύσεται ἐπὶ πάντας τοὺς κα- 35
θημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς.

ἀγρυπνεῖτε οὖν ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, ἵνα 36
καταξιωθῆτε ἐκφυγεῖν ταῦτα πάντα τὰ μέλ-
λοντα γίνεσθαι, καὶ σταθῆναι ἔμπροσθεν τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀν-
θρώπου.

ἦν δὲ τὰς ἡμέρας ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων, τὰς 37
δὲ νύκτας ἐξερχόμενος ηὐλίζετο εἰς τὸ ὄρος τὸ καλ-
λούμενον ἐλαιῶν.

καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε πρὸς αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ 38
ἀκούειν αὐτοῦ.

ΚΕΦ. κβ'.

Ἤγγιζε δὲ ἡ ἑορτὴ τῶν ἀζύμων, ἡ λεγομένη πά- 1
B σχα.

καὶ ἐζήτουν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς 2
τὸ, πῶς ἀνέλωσιν αὐτόν. ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν
λαόν.

εἰσῆλθε δὲ σατανᾶς εἰς Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμε- 3
νον Ἰσκαριώτην, ὄντα ἐκ τοῦ ἀριθμοῦ τῶν δώδεκα.

καὶ ἀπελθὼν συνελάλησε τοῖς ἀρχιερεῦσι 4
καὶ τοῖς στρατηγοῖς τὸ, πῶς αὐτὸν παραδῷ αὐ-
τοῖς.

καὶ ἐχάρησαν, καὶ συνέθεντο αὐτῷ ἀργύριον 5
δοῦναι.

καὶ ἐξωμολόγησε, καὶ ἐζήτει εὐκαιρίαν τοῦ παρα- 6
δοῦναι αὐτὸν αὐτοῖς ἄτερ ὄχλου.

ἦλθε δὲ ἡ ἡμέρα τῶν ἀζύμων, ἐν ᾗ ἔδει θύεσθαι 7
τὸ πάσχα.

Cœlum & terra præteribunt, uerba autem mea nequaquam præteribunt.

Attendite autem uobis ipsis nequando grauentur corda uestra crapula & ebrietate, & curis huius uitæ: & repentè uobis superueniat dies ille. *Crapula. Ebrietas. Curæ.*

Nam ut laqueus, inuadet in omnes qui habitant in superficie totius terræ.

Excubate igitur, omni tempore deprecantes ut digni habeamini qui effugiatis ista omnia quæ futura sunt, & consistatis coram Filio hominis. *Oratio.*

Docebat autē interdiu in templo: noctu uerò exiens diuersabatur in monte qui uocatur Olearum. *Docet Christus in templo.*

Et omnis populus diluculo ueniebat ad eū, ut in templo audiret eum.

CAP. XXII.

APpropinquabat autem festum Azymorum, quod dicitur Pascha: *Azymorū dies Pascha. Matth.26.a.1. Marc.14.a.1.*

Et quærebant principes Sacerdotum & Scribæ quomodo eum tollerent è medio: timebant enim plebem.

Introijt autem Satanas in Iudam cognominatum Iscariotem, è numero duodecim. *Iudas uendit Christum. Matth.26.c.14. Marc.14.b.10.*

Qui abiēs colloquutus est cum principibus Sacerdotum ac præfectis *templo*, quēadmodum illum traderet eis.

Qui gauisi sunt: ac pacti sunt se daturos ei pecuniam.

Et ipse spopondit: quærebatq; opportunitatem ut traderet eum ipsis sine turba.

Venit autem dies azymorum, in qua oportebat mactari Pascha. *Pascha parant Apostoli. Matth.26.b.17. Marc.14.b.13.*

35 Qui habitant in superficie terræ, τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς: id est in omnes homines, ubicunq; tandem fuerint. Ponitur enim uerbum καθῆσθαι pro sedes ponere, sicut ab Hebræis usurpatur ישב ut diximus Matth.
C 4.c.16, & πρόσωπον τῆς γῆς: id est quod Hebræi פני הארץ Latini superficiem terræ uocant. 36 Vt digni habeamini, ἵνα καταξιωθῆτε. Magna est huius uerbi emphasis, ex quo scilicet intelligimus omnia deberi gratuitæ Dei electioni, qui nos prior dilexit. Erasmus igitur non satis expressè uertit, ut liceat uobis, ἵνα ἔξῃ ὑμῖν. In duobus tamen codicibus legimus, ἵνα καταισχύνητε ἐκφυγεῖν, ut ualeatis effugere, nimirum per gratiam Dei quæ uobis aderit.

Consistatis, σταθῆναι: id est, ita appareatis, ut intrepidè possitis uultum & sententiam iudicis sustinere. Hæc enim est filiorum Dei παῤῥησία καὶ πεποίθησις, quam pulchrè describit Paulus Rom.8.f.33.& 34. Consistere igitur & Cadere opponuntur hoc loco: quemadmodum etiam Standi uocabulum à Terentio usurpatur. quod tamen ut ambiguum repudiauí. Sic Psalm.1.b.5. dicit Dauid, quòd impij in iudicio לא יקומו, id est non consistent: pro quo Græcus interpres perperam reddidit, οὐκ ἀναστήσονται. unde postea emanauit eorum error qui impios resurrecturos negarunt. tanti est momenti ueram uocabulorum significationem tenere. 38 Diluculo ueniebat, ὠρθρίζε. Sic solent Septuaginta, quos uocant, interpretes, explicare uerbum Hebræum השכים quasi dicas, diluculari: pro quo in Veteri editione aliquoties legitur barbarum uocabulum Manicare, quod ipsum etiam Augustinum offendit, ut Erasmus in hunc locum obseruauit. Neq; tamen ὀρθρίζειν declarat diluculo uenire, sed diluculo surgere: qua etiam significatione reperio participium ὀρθρεύμενος apud Lucianum in Gallo. Sed (ut sæpe iam annotauimus) ueluti Mar.8.b.11. & suprà 3.b.7. Hebræis est familiare, posito uno uerbo intelligere consequens.

IN CAP. XXII.

4 Ac præfectis *templo*, στρατηγοῖς. Vulg. & Eras. & Magistratibus, quo nomine potius intellexerim τοὺς πρεσβυτέρους. Vocatos autem fuisse στρατηγοὺς eos qui tẽpli custodiæ prærant (cuius fit mentio Matth.27.g.65.) & distinctos fuisse à presbyteris ac principibus Sacerdotũ, liquet ex uersu 52 huius capitis. Quidam Antistites conuertit: quàm rectè, ipse uiderit. 6 Spopondit, ὡμολόγησε. Alibi τὸ ὁμολογεῖσθαι declarat palàm profiteri. hìc autem ad mutuam stipulationem refertur, in qua scilicet unus rogat, Spondes? alter respondet, Spondeo. Nam ὁμολογῶ ad uerbum declarat, paribus uerbis loqui, ut ij solent qui petentibus assentiuntur. Sine turba, ἄτερ ὄχλου: id est, sine tumultu, uel clam turba quę eum solebat assectari. quamobrem etiam id tempus obseruauit, quo solum esse sciebat in horto. 7 Oportebat, ἔδει. Oportebat, scilicet ex Legis prescripto. Sed hoc quoque Dei mandatum Iudæi plerique traditionibus suis uiolabant, ut annotauimus Matth.26.b.17. Vulgata & Erasmus, necesse erat, ἀνάγκη ἦν.

Pascha, τὸ πάσχα: id est, Agnum qui figura erat ipsius Phase: quę metonymia alibi est à nobis annotata.

Et misit Petrum ac Iohannem, dicens: Profecti parate uobis pascha ut uescamur. 8 καὶ ἀπέστειλε τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην, εἰπών· πορευθέντες ἑτοιμάσατε ἡμῖν τὸ πάσχα, ἵνα φάγωμεν. A

Ipsi uerò dixerunt ei: Vbi uis paremus illud? 9 οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· ποῦ θέλεις ἑτοιμάσωμεν;

Ad ille dixit ad eos: Ecce, quum uos introieritis in urbem, occurret uobis quidam aquę amphoram baiulans: sequimini eum in domum in quam ingredietur. 10 ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἰδοὺ εἰσελθόντων ὑμῶν εἰς τὴν πόλιν, συναντήσει ὑμῖν ἄνθρωπος κεράμιον ὕδατος βαστάζων· ἀκολουθήσατε αὐτῷ εἰς τὴν οἰκίαν οὗ εἰσπορεύεται,

Et dicite patrifamiliâs ędium: Dicit tibi Magister, ubi est diuersorium, ubi pascha cum discipulis meis edam? 11 καὶ ἐρεῖτε τῷ οἰκοδεσπότῃ τῆς οἰκίας· λέγει σοὶ ὁ διδάσκαλος, ποῦ ἐστὶ τὸ κατάλυμα, ὅπου τὸ πάσχα μετὰ τῶν μαθητῶν μου φάγω;

Tunc ipse indicabit uobis cœnaculum magnum stratum: illic parate *pascha*. 12 κἀκεῖνος ὑμῖν δείξει ἀνάγαιον μέγα ἐστρωμένον· ἐκεῖ ἑτοιμάσατε.

Profecti autem inuenerunt omnia sicut dixerat eis: & parauerunt pascha. 13 ἀπελθόντες δὲ εὗρον καθὼς εἰρήκει αὐτοῖς, καὶ ἡτοίμασαν τὸ πάσχα.

Pascha comedit Christus. Matth. 26. b. 20. Marc. 14. b. 18. Quum igitur adesset *constitutum* illud tempus, accubuit, ac duodecim Apostoli cum eo. 14 καὶ ὅτε ἐγένετο ἡ ὥρα, ἀνέπεσε, καὶ οἱ δώδεκα ἀπόστολοι σὺν αὐτῷ.

Et ait eis: Desiderio desideraui hoc pascha uescí uobiscum, antequam ego patiar. 15 καὶ εἶπε πρὸς αὐτούς· ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα φαγεῖν μεθ' ὑμῶν, πρὸ τοῦ με παθεῖν.

Dico enim uobis quòd non amplius edam ex eo, usquequò compleatur in regno Dei. 16 λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐκέτι οὐ μὴ φάγω ἐξ αὐτοῦ, ἕως ὅτου πληρωθῇ ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ θεοῦ. B

Calix. Et accepto poculo, quum gratias egisset, dixit: Accipite hoc, & dispertite uobis ipsis. 17 καὶ δεξάμενος ποτήριον, εὐχαριστήσας εἶπε· λάβετε τοῦτο καὶ διαμερίσατε ἑαυτοῖς.

Dico enim uobis quòd non bibam de fructu uitis, usquequo regnum Dei uenerit. 18 λέγω γὰρ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ πίω ἀπὸ τοῦ γενήματος τῆς ἀμπέλου, ἕως οὗ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἔλθῃ.

Panis. Matth. 26. c. 26. Marc. 14. c. 22. 1. Cor. 11. c. 24. Et accepto pane, quum gratias egisset, fregit: ac dedit eis, dicens: Hoc est corpus meum quod pro uobis datur: hoc facite in mei recordationem. 19 καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς, λέγων· τοῦτό ἐστι τὸ σῶμά μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον. τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

Sacramenti institutio. Nouum Testamentum. Itidem etiam *dedit eis* poculum, postquam cœnasset, dicens: Hoc poculum *est* Nouum 20 ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων· τοῦτο τὸ ποτήριον, ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ

14 *Constitutum* illud tempus, ἡ ὥρα. Tot uocabulis libuit πλὴν ὥραν interpretari, ut planius loquerer. Ita enim significatur uespertinũ crepusculum, intra quod oportuit hanc cœnã peragi: quod non satis uidearis exprimere, si cum Vetere interprete cõuertas, Quum facta esset hora: uel cũ Eras. Quum iam esset tempestiuũ. 15 Desiderio desideraui, ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα. Hebr. התאויתי תאוה pro summopere desideraui. Hunc aũt uersiculũ testatur Epiphanius sic fuisse ab Hebionæis deprauatũ, μὴ ἐπιθυμίᾳ ἐπεθύμησα τοῦτο τὸ πάσχα κρέας φαγεῖν μετ' ὑμῶν: id est, Non desidera ui desiderio hoc pascha carne uesci uobiscũ. Patiar, παθεῖν: id est, supplicio mortis afficiar. Libenter autẽ retinui mus hoc uocabulũ, ut Ecclesiæ consuetudini obsequeremur. 20 Postquam cœnasset, μετὰ τὸ δειπνῆσαι. Hic libuit subijcere ex rituũ Iudaicorũ uolumine quod ipsi בר — בל uocãt, cæremoniã cõmunis panis & poculi quę sumũt Iudæi sub finẽ Cœnę agni paschalis. Ea igitur eiusmodi est, Emanuele Tremellio homine doctissimo interprete. Paterfamiliâs initio cõuiuij sumit panem azymum integrũ, quem in duas partes diuidit. quarũ uni sic benedicit, Benedictus es Domine Deus noster, Rex uniuersi, qui educis panẽ è terra: uel sic, Benedictus es Domine Deus noster, Rex uniuersi, in esu panis azymi. Alteram aũt partem recondit sub mappa, ut uidentes pueruli rogent cur panem azymũ abscondamus, & eum differamus comedere: deinde ne, si eum uideant, comedant inter cœnandũ imprudentes: postea peragit cœnã suam quisq; lætus. qua peracta, resumit paterfamiliâs partem illam quam sub mappa absconderat, & ex ea recumbens comedit tantillum quanta est oliua, distribuitq; singulis accũbentibus, in Paschæ memoriam: nec quicquã cibi deinceps ea nocte gustant, ut gustus panis azymi maneat in ore ipsorum. Deinde ad eundem modum discumbens bibit, & recitat gratiarũ actiones, quibus sumpto cibo solent gratias agere Deo. Hæc est igitur illorum cæremonia, ad quam non desunt qui putent Christum respexisse quum sacrosanctam synaxin institueret: quod si uerum est (neq; enim hoc facilè cõcesserim) longè tamen aliter iudicandũ est de sancta & solẽni institutione qua in ipsius Christi possessionẽ mittimur, quãm de externo illo riru & humana traditione. C

Hoc poculum *est*, τοῦτο τὸ ποτήριον. Verbum substantiuum quod hic deest, rectè suppletur ex 1. Cor. 11. c. 25. sed à Vetere interpete non est positum suo loco. Vertit enim, Hic est calix, pro, Hic calix est. Est aũt hoc loco duplex metonymia, quam agnoscere coguntur etiam ij qui in hac formula nõ definunt τὸ ῥητὸν urgere, ut quod semel tuendũ susceperunt, omnibus modis defendant. Primum enim ponitur cõtinens (ut Grammatici loquuntur) pro cõtento, poculum scilicet pro uino quod ipso poculo continetur. Deinde uinum dicitur esse ipsum fœdus, quum sit duntaxat fœderis, aut eius potius quo fœdus sancitur, nimirũ sanguinis Domini symbolum ac tessera: uera quidem illa & minimè inanis, sed tamẽ ab eo distinguenda quod ipsa repręsentat. Non est igitur quòd è cœlo Christum eliciamus, uel Christi corpus immensum & inuisibile cõminiscamur, ut propriam significationẽ uerbi Est cõseruemus. Est autem hæc metonymia nõ modò in Sacris literis frequens, ut est ab eruditissimis hominibus toties inculcatũ, sed etiã ab ipso Homero usurpata. Sic enim ille ubi mentionem facit fœderis inter Græcos & Troianos multis cęremonijs sanciti, libro Iliad. γ', Κήρυκες δ' ἄρα τὼ μὲν ἐπὶ πλησίον ἤιξαν ἰόντε, Ἀρνε δύο, τὼ εἶναι ὑποφρονα κηρὸν ἀρούρης Ἀσπῶ ἰμ αἰγείῳ. In quibus uersiculis nemo nõ uider (liceat enim nobis profana cum Sacris hactenus comparare) agnis & uino, quæ fœderis duntaxat symbola erant, tribui ipsam fœderis appellationẽ, simili prorsus dicendi genere quo hic usus Lucas poculum uocauit Nouum testamẽtum. Nouum illud testamentum, ἡ καινὴ διαθήκη: uel potius fœdus. Nam

mihi

A mihi quidem uidetur hæc interpretatio melius conuenire, ut plenior sit ueteris fœderis & noui collatio: neq; tamẽ ausus sum quicquam hic mutare. Sed putaui exprimendum articulũ, qui additus uidetur ut discipulis ueniret in mentem quod pollicitus, fuerat Dominus iam olim Ierem. 31. f. 31. quam promissionem probabile est in populo Dei celebrem fuisse, quamuis à Scribis & Pharisæis non rectè explicaretur.

αἵματί μου τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον.

illud testamentum per sanguinem meum, qui pro uobis effunditur.

πλὴν ἰδοὺ ἡ χεὶρ παραδιδόντος με, μετ' ἐμοῦ 21
ἐπὶ τῆς τραπέζης.

Veruntamen ecce, manus prodentis me mecum est in mensa.

De Iuda proditore. Matth. 26. b. 21. Marc. 14. b. 19. Ioan. 13. b. 18. Psalm. 40. c. 11.

καὶ ὁ μὲν υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου πορεύεται κατὰ τὸ ὡ- 22
ρισμένον· πλὴν οὐαὶ τῷ ἀνθρώπῳ ἐκείνῳ δι' οὗ
παραδίδοται.

Et filius quidem hominis prout definitum est, uadit: ueruntamen uæ homini illi per quem proditur.

καὶ αὐτοὶ ἤρξαντο συζητεῖν πρὸς ἑαυτοὺς τὸ, 23
τίς ἄρα εἴη ἐξ αὐτῶν, ὁ τοῦτο μέλλων πράσσειν.

Tunc ipsi cœperunt mutuò quærere inter se quisnam esset ex ipsis qui hoc facturus esset.

ἐγένετο δὲ καὶ φιλονεικία ἐν αὐτοῖς, τὸ, τίς αὐ- 24
τῶν δοκεῖ εἶναι μείζων.

Orta est autem etiam cõtentio inter eos, quis eorum uideretur esse maior.

Quis maior inter Apostolos. Matth. 20. d. 25. Marc. 10. f. 42. Matth. 20. d. 25. Marc. 14. f. 42.

ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· οἱ βασιλεῖς τῶν ἐθνῶν κυριεύ- 25
ουσιν αὐτῶν· καὶ οἱ ἐξουσιάζοντες αὐτῶν, εὐεργέται
καλοῦνται.

Ipse uerò dixit eis: Reges gentiũ dominantur eis: & qui potestatem habent in eas, benefici uocantur.

ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως· ἀλλ' ὁ μείζων ἐν ὑμῖν, γενέ- 26
σθω ὡς ὁ νεώτερος· καὶ ὁ ἡγούμενος, ὡς ὁ διακο-
B νῶν.

Vos autem non ita: sed qui maximus est inter uos, sit sicut qui minimus est: & qui princeps est, sicut qui ministrat.

τίς γὰρ μείζων, ὁ ἀνακείμενος, ἢ ὁ διακονῶν; 27
οὐχὶ ὁ ἀνακείμενος; ἐγὼ δὲ εἰμὶ ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς
ὁ διακονῶν.

Nam uter maior est, qui accumbit, an qui ministrat? nónne qui accumbit? At ego in medio uestrûm sum, ut qui ministrat.

Minister Christus.

ὑμεῖς δέ ἐστε οἱ διαμεμενηκότες μετ' ἐμοῦ ἐν 28
τοῖς πειρασμοῖς μου.

Vos porrò ij estis qui permansistis mecum in tentationibus meis.

κἀγὼ διατίθεμαι ὑμῖν, καθὼς διέθετό μοι ὁ 29
πατήρ μου βασιλείαν,

Ego igitur paciscor uobis, prout pactus est mihi Pater meus regnum,

Qui pro uobis effunditur, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον. Quum hæc uerba, si cõstructionem spectemus, necessariò non ad sanguinem, sed ad poculum pertineant, neq; tamen de uino nedum de poculo intelligi possint, aut manifestum est solœcophanes, quũ dicendum fuerit τῷ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνομένῳ, ut legit Basilius in Ethicis, ἐρωτ. aut potius quum hæc essent ad marginem annotata ex Matthæo & Marco, postea in contextum irrepserunt: quod eo quidem facilius est admissum, quòd cum in superiore uersiculo adscriptum esset, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, id est, quod pro uobis datur, simile quippiam uidetur adijciendum fuisse ubi agitur de sanguine. Sed neque hoc additur apud Paulum 1. Cor. undecimo. e. 25. (qui tamen uidetur ex hoc loco descripsisse Cœnæ institutionem) neque causam uideo cur solœcophanes Lucas usurparet. Omnes tamen uetusti nostri codices ita scriptum habebant.

22 Definitum est, τὸ ὡρισμένον. Sic loquitur Spiritus sanctus Act. 4. e. 27. & quidem apertius aliquanto, nomi
nans manum ac consiliũ Dei. Viderint igitur præposteri quidam iustitiæ Dei uindices scilicet ac patroni, qua fron
te, quũ de peccatis hominum agitur, prouidentiã Dei à consilio & decreto separent: nempe, inquiunt, ne Deũ fa-
C ciamus mali authorem. Quid uerò? Christum prodere, deridere, crucifigere scelus non fuit? & tamẽ dicit ipse Chri
stus, dicunt Apostoli id esse à Deo definitũ, id inquam Dei manu & consilio prius, id est ab æterno, fuisse constitu-
tum. sic, inquam, loquitur Deus ipse, cuius authoritatẽ qui sequitur, emendatè sanè loquitur. Ergo, inquies, Deus
fuit huius sceleris author? Absit. Clemens enim & bonus est Deus noster mundum in Christo reconcilians sibi: &
iustus quoq; peccatorũ nostrorum iudex in eo qui factus execratio pro nobis: sceleratus autem est Iudas, qui inno
centissimum hominem prodit ut auaritiæ suæ seruiat: scelerati Iudæi, qui seruatorem suum postulant ad necem: sce
leratus Pilatus, qui repugnãte conscientia insontem damnat. Distingue igitur Dei consilium ac decretum à causis
medijs, id est, ab istorum mala conscientia, & in uno eodemq; facto, Dei iustitiam & bonitatẽ coles, diaboli & ho-
minum iniquitatem & improbitatẽ detestaberis. Hæc non intelligis? Clama igitur cum Apostolo, O altitudo, &c.
& ne temerè reprehendas quod percipere non potes. 25 Benefici uocantur, εὐεργέται καλοῦνται: id est magni-
ficis titulis ornantur. Sic enim mos semper fuit Principes aliquibus cognomentis honestare, quæ postea transie-
runt etiam ad hæredes. Nominatim uerò inter Aegypti Reges numerantur duo Euergetæ. Sed & ab Hebræis Prin
cipes generali nomine גדיבים, id est, munifici & liberales dicuntur per antonomasiam, quò uidetur Lucas respe-
xisse. 26 Qui minimus est, ὁ νεώτερος. Propriè hoc dicitur de ætate, cuius tamen discrimina Dominus non tol
lit, nisi hactenus ut stulta & uana ambitio uitetur. Malo tamẽ νεώτερος accipere in genere pro eo qui minimè est, au-
thoritatis: sicut apud Hebræos interdum usurpatur uocabulum צעיר. 27 In medio uestrûm, ἐν μέσῳ ὑμῶν: id
est, inter uos: pro quo dicunt Hebræi בקרבכם, ut alibi annotauimus. 29 Paciscor, διατίθεμαι. Vel, lego, testa-
mento meo scilicet: quæ interpretatio conuenit morituro, & Græco etiam uocabulo non repugnat: deinde etiam
nititur authoritate Epistolæ ad Hebræos cap. 9. e. 17. Sed tamẽ quia simili ratione non potest dici Pater Filio regnũ
legasse, hoc autem loco significat Christus sese ius illud Filij nobiscum cõmunicare, quod quidem eiusmodi est ut
filius uiuente etiam patre sit ipsius bonorum particeps, præsertim si pater ita cum eo pactus fuerit: ideo ad ius il-
lud pacti referre malo, quo in uitæ æternæ consortium asciti sumus. Itaq; locus ille Epistolæ ad Hebræos fortasis
aliter explicãdus est, ut suo loco dicemus: uel pro allusione potius quàm pro genuina interpretatione accipiẽdus.
Neq; obstat quòd uita æterna toties dicitur hæreditas, & Christi dicimur cohæredes. Nam in genere τὸ κληρονομεῖν ac-
cipitur pro Possidere, & κληρονομία pro eo quod possidemus, sicut apud Hebræos accipitur נחל & נחלה: quibus ta-
men uocabulis uti uidetur Scriptura, ut declaret nos non ullis nostris meritis, sed gratuita adoptione uitam æ-

ternam consequi. Pẽdet aũt hęc adoptio, non â testamẽto, sed à fœdere, seu pacto, quod quidẽ nõ ipsius Patris qui nos adoptauit, & mori nõ potest, sed Filij potius in quo adoptati sumus, morte sancitur. Itaque simili ratione dicimur hæredes Dei, qua cohæredes Christi: quia scilicet filij sumus, ex fœdere tamẽ, non ex testamẽto: alioquin Patrem à quo adoptati sumus, oporteret mori antequam hęreditatem acciperemus. Certè sic ista dicuntur de fœdere cum Abrahamo inito, Act. 3. d. 25. quod uocatur ubiq; ברית. Theophylactus quoq; διατίθεμαι ὑμῖν interpretatur συμφωνῶ πρὸς ὑμᾶς: à quo tamen in eo dissentio, quòd βασιλείαν connectit cum uerbo διέθετο, hoc modo scilicet: Prout igitur Pater mihi pactus est regnum, ita uobiscũ paciscor, ut edatis & bibatis, &c. Ego uerò malo post ὁ πατήρ μου adscribere distinctionem quæ in plerisq; exẽplaribus reperitur, & uersiculum sequentẽ accipere pro huius declaratione. A

A Satana expetiti Apostoli. Matth. 19. d. 28.

Vt edatis & bibatis super mensam meam in regno meo: & sedeatis super thronos, iudicãtes duodecim tribus Israel. 30

ἵνα ἐσθίητε καὶ πίνητε ἐπὶ τῆς τραπέζης μου, ἐν τῇ βασιλείᾳ μου, καὶ καθίσησθε ἐπὶ θρόνων, κρίνοντες τὰς δώδεκα φυλὰς τοῦ Ἰσραήλ.

1. Pet. 5. c. 8.

Ait etiã Dominus: Simon, Simon, ecce Satanas expetiuit uos ut uentilaret sicut triticum: 31

εἶπε δὲ ὁ κύριος· σίμων, σίμων, ἰδοὺ ὁ σατανᾶς ἐξῃτήσατο ὑμᾶς τοῦ σινιάσαι ὡς τὸν σῖτον·

Oratio Christi pro fide Petri.

Sed ego rogaui prote, ne deficiat fides tua: tu igitur aliquando conuersus, confirma fratres tuos. 31

ἐγὼ δὲ ἐδεήθην περὶ σοῦ, ἵνα μὴ ἐκλείπῃ ἡ πίστις σου· καὶ σύ ποτε ἐπιστρέψας, στήριξον τοὺς ἀδελφούς σου.

Ipse uerò dixit ei: Domine tècum paratus sum & in carcerem & ad mortem proficisci. 33

ὁ δὲ εἶπεν αὐτῷ· κύριε, μετὰ σοῦ ἕτοιμός εἰμι καὶ εἰς φυλακὴν καὶ εἰς θάνατον πορεύεσθαι.

Matth. 26. c. 34. Marc. 14. c. 30. Ioan. 13. d. 38.

At ille dixit: Dico tibi Petre, non cantabit hodie gallus, priusquam ter abneges te nosse me. 34

ὁ δὲ εἶπε· λέγω σοι, Πέτρε, οὐ μὴ φωνήσει σήμερον ἀλέκτωρ, πρὶν ἢ τρὶς ἀπαρνήσῃ μὴ εἰδέναι με.

Apostolis nihil defuit. Sacculus. Pera. Matth. 10. a. 9.

Dixit etiam eis: Quando misi uos absq; sacculo & pera & soleis, num quid defuit uobis? Ipsi uerò dixerunt, Nihil. 35

καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ὅτε ἀπέστειλα ὑμᾶς ἄτερ βαλαντίου καὶ πήρας καὶ ὑποδημάτων, μή τινος ὑστερήσατε; οἱ δὲ εἶπον, οὐδενός. B

Gladius. Scripturæ implendæ. Esa. 53. d. 12.

Dixit ergo eis: Sed nunc qui habet sacculum, tollat: similiter & peram: & qui non habet, uendat pallium suum, & emat gladium. 36

εἶπεν οὖν αὐτοῖς· ἀλλὰ νυνὶ ὁ ἔχων βαλλάντιον ἀράτω, ὁμοίως καὶ πήραν· καὶ ὁ μὴ ἔχων, πωλησάτω τὸ ἱμάτιον αὐτοῦ, καὶ ἀγορασάτω μάχαιραν.

Dico enim uobis quòd adhuc oportet in me perfici scriptũ illud, Et cum iniquis numeratus est. Etenim ea quę scripta sunt de me, finẽ habent. 37

λέγω γὰρ ὑμῖν, ἔτι τοῦτο τὸ γεγραμμένον δεῖ τελεσθῆναι ἐν ἐμοί, τὸ, Καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη. καὶ γὰρ τὰ περὶ ἐμοῦ τέλος ἔχει.

At illi dixerunt: Domine, ecce duo gladij hîc. Ipse uerò dixit eis, Satis est. 38

οἱ δὲ εἶπον, Κύριε, ἰδοὺ μάχαιραι ὧδε δύο· ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, Ἱκανόν ἐστι.

Christus in horto. Matth. 26. d. 36. Marc. 14. d. 32. Ioan. 18. a. 1. Matth. 26. d. 41. Marc. 14. d. 38.

Et egressus profectus est ex consuetudine in montem Oliuarum: sequuti sunt autem eum etiam discipuli eius. 39

καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη κατὰ τὸ ἔθος εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν· ἠκολούθησαν δὲ αὐτῷ καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

Quum uerò peruenisset ad eum locũ, dixit eis: Orate ne introeatis in tentationem. 40

γενόμενος δὲ ἐπὶ τόπου, εἶπεν αὐτοῖς· προσεύχεσθε μὴ εἰσελθεῖν εἰς πειρασμόν.

Tum ipse auulsus est ab eis quasi ad iactum lapidis, positisq; genibus orabat, 41

καὶ αὐτὸς ἀπεσπάσθη ἀπ' αὐτῶν ὡσεὶ λίθου βολήν, καὶ θεὶς τὰ γόνατα προσηύχετο, C

Oratio Christi.

Dicens: Pater, si uis, transfer poculum hoc 42

λέγων· πάτερ, εἰ βούλει παρένεγκε τὸ ποτήριον

31 Vt uentilaret, ἐσινιάσαι: id est agitaret & dispergeret, uel etiam excuteret. Vulgata & Erasmus, ut cribraret. Ambrosius lib. 1. de uocatione Gentium, cap. ult. ut cerneret. Sed hîc agitur de illo Satanæ studio quo totus ardet Ecclesię cœtum modis omnibus agitatum ac uexatum dissipare, fidem deniq; nobis excutere. Cribrandi autem & Cernendi significatio tum demum conuenit, ubi de Dei consilijs agitur in Ecclesia sua non perdenda, sed repurganda. Theophylactus interpretatur ταράξαι καὶ βλάψαι, id est, turbare & lædere, quod propius est uerbo σινιάσαι. 36 Tollat, ἀράτω: id est sumat, nimirum ut eius precio gladium redimat, ut omnino apparet ex ijs quæ subijciuntur de pallio: nisi malimus post ὁ μὴ ἔχων subaudire μάχαιραν, quod ex Hebræorũ consuetudine, priore loco omissum, exprimitur in posteriore, uice relatiui. ut sit hic sensus, Et qui non habet gladium, uendat pallium, & gladiũ emat. Hanc interpretationẽ sequutus est Theophylactus, qui ἀράτω interpretatur βαστάσῃ, id est ferat, quasi suos moneat Dominus ea tempora instare, quibus ipsi sibi debeant humanis etiam præsidijs prospicere, quũ antea præsente Domino, sola ipsius prouidentia tuti essent ac securi. Ego uerò neq; hoc prorsus admitto, neq; uideo quid torquere debuerit ueteres in hoc loco explicando, quasi de gladij aut belli iure hîc agatur. Ostendunt omnes circunstãtiæ Christum Apostolis suis denunciare tempus illud instare, quo non, ut antea, quietè secũ essent uersaturi, minantibus potius quàm reipsa pugnantibus aduersarijs, sed in extremum periculum uenturi tum huius uitæ, tum etiam fidei amittendæ. Itaq; totius hic sermo allegoricus est. quasi dicat: Vixistis adhuc in pace, cõmilitones, nunc uerò bellum instat acerrimũ, & cæteris rebus omissis, de unis armis cogitandum. Quænam autem illa sint arma, ipse quum in horto precaretur, & Petrũ gladio ferientem reprehenderet, suo scilicet exemplo docere maluit quàm importunè hoc loco stupidis adhuc & ad res istas nõ satis attentis discipulis explicare. Cæterùm in codicib. uetustis 2. 4. 6. 7. 9. 12. & 14. pro ἀράτω, πωλησάτω, ἀγορασάτω legimus, ἀρῶ, πωλήσω, ἀγοράσω, id est tollet, uendet, emet: quã lectionẽ annotat etiam Erasmus ex Basilio, ita scilicet ut sermo sit prędicentis imminentem afflictionem, non autẽ exhortantis ad parandum commeatum aut armaturam. Ego uerò priorem & magis receptam lectionem potius amplector: quam etiam suspicor deprauatam à quopiam qui non aliter potuerit hunc nodum expedire.

37 Numeratus est, ἐλογίσθη. Vulg. & Eras. deputatus est. Vide Mar. 15. c. 28. 40 Quum peruenisset, γενόμενος. Vide Mar. 6. a. 2. & suprà 10. f. 32.

A ρλον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ, πλὴν μὴ τὸ θέλημά μου, ἀλλὰ τὸ σὸν γινέσθω.

à me: ueruntamen, non mea uoluntas, ſed tua fiat.

43 ὤφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἀπ' οὐρανοῦ, ἐνισχύων αὐτόν.

Viſus eſt autem ei Angelus è cœlo corroborans eum.

44 καὶ γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ, ἐκτενέστερον προσηύχετο. ἐγένετο δὲ ὁ ἱδρὼς αὐτοῦ ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος καταβαίνοντες ἐπὶ τὴν γῆν.

Sed conſtitutus in angore, intentius orabat: & erat ſudor eius quaſi grumi ſanguinis, deſcẽdentes in terram. *Sudat ſanguinẽ Chriſtus.*

45 καὶ ἀναστὰς ἀπὸ τῆς προσευχῆς, ἐλθὼν πρὸς τοὺς μαθητὰς, εὗρεν αὐτοὺς κοιμωμένους ἀπὸ τῆς λύπης.

Et quũ ſurrexiſſet ab oratione, ueniſſetq; ad diſcipulos ſuos, inuenit eos dormientes præ triſtitia.

46 καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τί καθεύδετε; ἀναστάντες προσεύχεσθε, ἵνα μὴ εἰσέλθητε εἰς πειρασμόν.

Et dixit eis: Quid dormitis? ſurgite, & orate ne introeatis in tentationem.

47 ἔτι δὲ αὐτοῦ λαλοῦντος, ἰδοὺ ὄχλος, καὶ ὁ λεγόμενος Ἰούδας, εἷς τῶν δώδεκα, προήρχετο αὐτῶν, καὶ ἤγγισε τῷ Ἰησοῦ, φιλῆσαι αὐτόν.

Adhuc autem eo loquente, ecce turba, & is qui dicebatur Iudas, unus è duodecim, præibat eis, & appropinquauit Ieſu ut oſcularetur eum. *Iudas oſculo Chriſtũ tradit.* Matth. 26. c. 47. Marc. 14. c. 43. Ioan. 18. a. 3.

48 Ἰησοῦς δὲ εἶπεν αὐτῷ· Ἰούδα, φιλήματι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδίδως;

Ieſus autem dixit ei: Iuda, oſculo Filium hominis prodis?

49 ἰδόντες δὲ οἱ περὶ αὐτὸν τὸ ἐσόμενον, εἶπον αὐτῷ· κύριε, εἰ πατάξομεν ἐν μαχαίρᾳ;

Vidẽtes autem ij qui circa ipſum *erant*, quod futurum erat, dixerũt ei: Domine, percutiemus ne gladio?

B

50 καὶ ἐπάταξεν εἷς τις ἐξ αὐτῶν τὸν δοῦλον τοῦ ἀρχιερέως, καὶ ἀφεῖλεν αὐτοῦ τὸ οὖς τὸ δεξιόν.

Et percuſsit quidam ex ipſis ſeruũ principis Sacerdotũ, & abſtulit auriculam eius dextram. *Auriculã Malcho amputatam Chriſtus ſanat.*

51 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς εἶπεν· ἐᾶτε ἕως τούτου. καὶ ἁψάμενος τοῦ ὠτίου αὐτοῦ ἰάσατο αὐτόν.

Reſpondens autem Ieſus dixit, Sinite huc uſq;. Et tacta illius auricula, ſanauit eum.

52 εἶπε δὲ ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς παραγενομένους ἐπ' αὐτὸν ἀρχιερεῖς καὶ στρατηγοὺς τοῦ ἱεροῦ καὶ πρεσβυτέρους, ὡς ἐπὶ λῃστὴν ἐξεληλύθατε μετὰ μαχαιρῶν καὶ ξύλων;

Dixit autem Ieſus ad eos qui uenerant ad ſe, principes Sacerdotum, ac præfectos templo, & Seniores: Vt in latronem exiſtis cum gladijs ac fuſtibus?

53 καθ' ἡμέραν ὄντος μου μεθ' ὑμῶν ἐν τῷ ἱερῷ, οὐκ ἐξετείνατε τὰς χεῖρας ἐπ' ἐμέ· ἀλλ' αὕτη ὑμῶν ἐστὶν ἡ ὥρα, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ σκότους.

Quum quotidie uobiſcũ fuerim in templo, non extẽdiſtis manus in me: ſed hæc eſt hora illa ueſtra, & poteſtas tenebrarum.

54 συλλαβόντες δὲ αὐτὸν ἤγαγον, καὶ εἰσήγαγον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀρχιερέως. ὁ δὲ Πέτρος ἠκολούθει μακρόθεν.

Comprehenſum autem eum duxerũt & introduxerunt in domum Pontificis. Petrus uerò ſequebatur eminus: Matth. 26. f. 57. Marc. 14. f. 53. Ioan. 18. e. 24.

55 ἁψάντων δὲ πῦρ ἐν μέσῳ τῆς αὐλῆς, καὶ συγκαθισάντων αὐτῶν, ἐκάθητο ὁ Πέτρος ἐν μέσῳ αὐτῶν.

Quũ autẽ accendiſſent ignẽ in medio aulæ, atq; unà conſediſſent, ſedit & Petrus inter eos. Matth. 26. g. 69. Marc. 14. g. 66. Ioan. 18. e. 26.

C 56 ἰδοῦσα δὲ αὐτὸν παιδίσκη τις καθήμενον πρὸς τὸ φῶς, καὶ ἀτενίσασα αὐτῷ, εἶπε· καὶ οὗτος σὺν αὐτῷ ἦν.

Quum uerò eum uidiſſet ancilla quædam ſedentem ad ignem, defixis in eum oculis, dixit: Et iſte cum illo erat.

57 ὁ δὲ ἠρνήσατο αὐτόν, λέγων· γύναι, οὐκ οἶδα αὐτόν.

Ipſe autam negauit eum, dicens: Mulier, non noui eum.

58 καὶ μετὰ βραχὺ ἕτερος ἰδὼν αὐτόν, ἔφη· καὶ σὺ ἐξ αὐτῶν εἶ. ὁ δὲ Πέτρος εἶπεν· ἄνθρωπε, οὐκ εἰμί.

Et paulo pòſt alius uidens eum, dixit: Et tu ex ipſis es. Petrus uerò ait: Heus tu, non ſum.

44 Conſtitutus in angore, γενόμενος ἐν ἀγωνίᾳ. Vulgata ad uerbum, & factus eſt in agonia: quę interpretatio nimium eſt obſcura. Significat autem ἀγωνία ſummã Chriſti luctantis anguſtiam. Neq; enim cum mortis duntaxat terroribus luctabatur Chriſtus, ut cæteri homines ſolent, (alioquin uideri poſſent multi martyres ipſo Chriſto cõſtantiores) ſed cum terribili Patris irati iudicio, quo nihil formidabilius cogitari poteſt: quia nimirum peccatorũ noſtrorum onus in ſe receperat. Itaq; in hac Chriſti deiectione conſiſtit noſtrę conſolationis ſumma, tantum abeſt ut propterea quicquam de ipſius maieſtate diminuatur. Nam, ut diuinè prorſus ait Nazianzenus, μὴ διὰ τοῦτο ἀτιμοῖς, ὅτι διὰ σὲ ταπεινός; Id eſt, num propterea honore ſuo ſpoliãdus eſt, quia propter te humilis factus? Intentius, ἐκτενέστερον. Vulg. & Eraſ. prolixius. Ego uerò malo ad ipſam orationis qualitatem referre, tum hoc loco, tum & alibi.

Grumi, θρόμβοι. Vulg. & Eraſmus guttæ: quæ interpretatio nõ ſatis eſt expreſſa. alioqui nolim eos imitari quos non pudet multa comminiſci ut mulierculas non tam ad reſipiſcentiam ac fidem excitent, quàm ad mollem quandam & inanem commiſerationem commoueant: id eſt, ut Iudæos ac Pilatum potius quàm ſua peccata diſcant execrari. Sed uiciſsim digni ſunt magna reprehẽſione qui ne uideantur Chriſto tribuere tam inſigina humanę infirmitatis argumenta, partim iſta extenuant, in quibus tamen poſita eſt noſtræ pacis & cum Deo recõciliationis ſumma: partim etiam eò impudentiæ prouecti ſunt, ut nonnulla tanquam ab hæreticis infarta expunxerint. Siquidem (ut eſt ab Eraſmo annotatum) Hieronymus lib. cõtra Pelagianos ſecundo, & Hilarius lib. de Trinitate decimo, indicant in pleriſq; Græcorum ac Latinorum codicibus non fieri mentionem neq; de ſudore ſanguineo, neq; de Angelo confortante. At ego ſacrilegam eorum audaciam execror qui hæc deleuerunt. Deſcendentes, καταβαίνοντες, Vel deſcendentis, id eſt, καταβαίνοντος, ut in nonnullis codicibus legit Eraſmus.

Et interpoſita quaſi hora una, alius quidam affirmabat dicens: Verè & iſte cũ illo erat: etenim Galilæus eſt.

59 καὶ διαστάσης ὡσεὶ ὥρας μιᾶς, ἄλλος διϊσχυρίζετο λέγων, ἐπ' ἀληθείας καὶ οὗτος μετ' αὐτοῦ ἦν· καὶ γὰρ Γαλιλαῖός ἐστιν. A

Ait autem Petrus: Heus tu neſcio quid dicas. Et illico adhuc ipſo loquente, cantauit gallus.

60 εἶπε δὲ ὁ Πέτρος, Ἄνθρωπε· οὐκ οἶδα ὃ λέγεις. καὶ παραχρῆμα, ἔτι λαλοῦντος αὐτοῦ, ἐφώνησεν ἀλέκτωρ.

Reſpicit Petrũ Chriſtus. Matth.26.c.34. Ioan.13.d.31.

Tum conuerſus Dominus intuitus eſt Petrum: & recordatus eſt Petrus ſermonis Domini, quomodo *ſcilicet* dixerat ipſi: Prius quàm gallus cantarit, ter me negabis.

61 καὶ στραφεὶς ὁ Κύριος ἐνέβλεψε τῷ Πέτρῳ. καὶ ὑπεμνήσθη ὁ Πέτρος τοῦ λόγου τοῦ Κυρίου, ὡς εἶπεν αὐτῷ, ὅτι πρὶν ἀλέκτορα φωνῆσαι, ἀπαρνήσῃ με τρίς.

Flet Petrus. Matth.26.c.34. Marc.14.g.65.

Et egreſſus foras Petrus fleuit amarè.

62 καὶ ἐξελθὼν ἔξω ὁ Πέτρος, ἔκλαυσε πικρῶς.

Illuditur & cæditur Chriſtus.

At ij qui unà tenebant Ieſum, illudebant ei: cædentes *eum.*

63 καὶ οἱ ἄνδρες οἱ συνέχοντες τὸν Ἰησοῦν, ἐνέπαιζον αὐτῷ, δέροντες.

Et quum circuntexiſſent eum, uerberabant faciem eius: & interrogabant eum, dicẽtes: Vaticinare quis ſit qui te ferijt.

64 καὶ περικαλύψαντες αὐτὸν, ἐτυπτον αὐτοῦ τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπηρώτων αὐτὸν, λέγοντες· Προφήτευσον, τίς ἐστιν ὁ παίσας σε;

Et alia multa conuiciantes dicebant in eum.

65 καὶ ἕτερα πολλὰ βλασφημοῦντες ἔλεγον εἰς αὐτόν.

Matth.27.a.1. Marc.15.a.1. Ioan.18.c.28.

Et ut ortus eſt dies, conuenerunt Seniores plebis & principes Sacerdotum & ſcribæ, & adduxerunt eum in conſeſſum ſuum,

66 καὶ ὡς ἐγένετο ἡμέρα, συνήχθη τὸ πρεσβυτέριον τοῦ λαοῦ, ἀρχιερεῖς τε καὶ γραμματεῖς, καὶ ἀνήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον ἑαυτῶν, B

Dicentes: Num tu es ille Chriſtus? dic nobis. Dixit autem eis: Si uobis dixero, nequaquam credetis:

67 λέγοντες, Εἰ σὺ εἶ ὁ Χριστός; εἰπὲ ἡμῖν. Εἶπε δὲ αὐτοῖς· Ἐὰν ὑμῖν εἴπω, οὐ μὴ πιστεύσητε.

Quòd ſi etiam interrogauero, nequaquam reſpondebitis mihi, neq; dimittetis.

68 ἐὰν δὲ καὶ ἐρωτήσω, οὐ μὴ ἀποκριθῆτέ μοι, ἢ ἀπολύσητε.

Chriſtus ſe filiũ Dei fatetur.

Ex hoc tempore erit Filius hominis ſedens à dextra uirtutis Dei.

69 ἀπὸ τοῦ νῦν ἔσται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου καθήμενος ἐκ δεξιῶν τῆς δυνάμεως τοῦ θεοῦ.

Dixerunt autẽ omnes: Tu ergo es filius Dei? Ipſe uerò dixit ad eos: Vos dicitis me eſſe.

70 εἶπον δὲ πάντες· Σὺ οὖν εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ; ὁ δὲ πρὸς αὐτοὺς ἔφη, Ὑμεῖς λέγετε, ὅτι ἐγώ εἰμι.

At illi dixerunt: Quid adhuc egemus teſtimonio? Ipſi enim audiuimus ex ore ipſius.

71 οἱ δὲ εἶπον, Τί ἔτι χρείαν ἔχομεν μαρτυρίας; αὐτοὶ γὰρ ἠκούσαμεν ἀπὸ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

CAP. XXIII.

ΚΕΦ. κγ'.

Accuſatur Chriſtus corã Pilato. Matth.22.b.12. Marc.12.b.17.

Tum ſurgẽs uniuerſa multitudo eorum, duxit eum ad Pilatum.

1 Καὶ ἀναστὰν ἅπαν τὸ πλῆθος αὐτῶν, ἤγαγον αὐτὸν ἐπὶ τὸν Πιλάτον.

Cœperunt autem eum accuſare, dicentes: Hunc comperimus peruertere gentem, ac uetare tributa dare Cæſari, dicentem ſe Chriſtum regem eſſe.

2 ἤρξαντο δὲ κατηγορεῖν αὐτοῦ, λέγοντες· Τοῦτον εὕρομεν διαστρέφοντα τὸ ἔθνος, καὶ κωλύοντα φόρους Καίσαρι δίδοναι, λέγοντα ἑαυτὸν Χριστὸν βασιλέα εἶναι. C

Chriſtus Rex Iudæorum. Matth.27.b.11. Marc.15.a.2. Ioan.18.f.33.

Pilatus autem interrogauit eum, dicẽs: Tũne es ille Rex Iudæorum? Ipſe uerò reſpondens ei, dixit: Tu dicis.

3 Ὁ δὲ Πιλάτος ἐπηρώτησεν αὐτὸν, λέγων· Σὺ εἶ ὁ Βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων; ὁ δὲ ἀποκριθεὶς αὐτῷ ἔφη, Σὺ λέγεις.

Ait uerò Pilatus ad principes Sacerdotum & turbas: Nullam inuenio noxam in hoc homine.

4 Ὁ δὲ Πιλάτος εἶπε πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ τοὺς ὄχλους· Οὐδὲν εὑρίσκω αἴτιον ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ.

At illi inualeſcebant, dicentes: Concitat populum, docens per uniuerſam Iudæam, exorſus à Galilæa hucuſq;

5 οἱ δὲ ἐπίσχυον, λέγοντες· Ὅτι ἀνασείει τὸν λαόν, διδάσκων καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας, ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας ἕως ὧδε.

Pilatus uerò audita Galilæa, interrogauit nũ Galilæus eſſet.

6 Πιλάτος δὲ ἀκούσας Γαλιλαίαν, ἐπηρώτησεν εἰ ὁ ἄνθρωπος Γαλιλαῖός ἐστι.

Chriſtus à Pilato mittitur ad Herodem.

Et quum agnouiſſet quòd ad Herodis poteſtatẽ pertineret, remiſit eum ad Herodem, qui & ipſe Ieroſolymis erat per eos dies.

7 καὶ γνοὺς ὅτι ἐκ τῆς ἐξουσίας Ἡρῴδου ἐστὶν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν πρὸς Ἡρῴδην, ὄντα καὶ αὐτὸν ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν ταύταις ταῖς ἡμέραις.

67 Num tu es, *ἀ σὺ εἶ*: uel, ſi tu es. Nam in uetuſtis codicib. duobus nulla erat adſcripta interrogationis nota.

IN CAP. XXIII.

2 Gentem, *ἔθνος*. In codicibus manuſcriptis 3. 5 & 8. additum erat *ἡμῶν*, noſtram, & ita legit Vetus interpres.

4 Noxam, *αἴτιον*. Vocabulum Cauſæ quo utitur Vetus interpres, nimium latè patet. Differentia autem illa inter noxam & noxiam, quæ hoc loco repetitur ab Eraſmo, infinitis idoneorum ſcriptorũ teſtimonijs refutatur.

5 Inualeſcebant, *ἰσχυον*. Vel, contrà nitebantur. Nam utrunq; poteſt hoc uerbo intelligi.

11 Cum

A ὁ δὲ ἡρῴδης ἰδὼν τὸν ἰησοῦν, ἐχάρη λίαν· ἦν γὰρ 8
θέλων ἐξ ἱκανοῦ ἰδεῖν αὐτὸν διὰ τὸ ἀκούειν πολλὰ
περὶ αὐτοῦ· καὶ ἤλπιζέ τι σημεῖον ἰδεῖν ὑπ' αὐτοῦ γι-
νόμενον.

ἐπηρώτα δὲ αὐτὸν ἐν λόγοις ἱκανοῖς· αὐτὸς δὲ οὐ- 9
δὲν ἀπεκρίνατο αὐτῷ.

εἰστήκεισαν δὲ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ γραμματεῖς εὐ- 10
τόνως κατηγοροῦντες αὐτοῦ.

ἐξουθενήσας δὲ αὐτὸν ὁ ἡρῴδης σὺν τοῖς στρατεύ- 11
μασιν αὐτοῦ, καὶ ἐμπαίξας, περιβαλὼν αὐτὸν ἐσθῆτα
λαμπρὰν, ἀνέπεμψεν αὐτὸν τῷ πιλάτῳ.

ἐγένοντο δὲ φίλοι ὅ, τε πιλάτος καὶ ὁ ἡρῴδης 12
ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ μετ' ἀλλήλων· προϋπῆρχον γὰρ
ἐν ἔχθρᾳ ὄντες πρὸς ἑαυτούς.

πιλάτος δὲ συγκαλεσάμενος τοὺς ἀρχιερεῖς 13
καὶ τοὺς ἄρχοντας καὶ τὸν λαὸν,

εἶπε πρὸς αὐτούς· προσηνέγκατέ μοι τὸν ἄνθρω- 14
πον τοῦτον ὡς ἀποστρέφοντα τὸν λαὸν, καὶ ἰδοὺ ἐγὼ
ἐνώπιον ὑμῶν ἀνακρίνας, οὐδὲν εὗρον ἐν τῷ ἀνθρώ-
B πῳ τούτῳ αἴτιον, ὧν κατηγορεῖτε κατ' αὐτοῦ·

ἀλλ' οὐδὲ ἡρῴδης· ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς 15
αὐτὸν, καὶ ἰδοὺ οὐδὲν ἄξιον θανάτου ἐστὶ πεπρα-
γμένον αὐτῷ.

παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω. 16

ἀνάγκην δὲ εἶχεν ἀπολύειν αὐτοῖς κατὰ ἑορτὴν 17
ἕνα.

ἀνεκραξαν δὲ παμπληθεὶ λέγοντες· αἶρε τοῦτον, 18
ἀπόλυσον δὲ ἡμῖν τὸν Βαραββᾶν.

ὅστις ἦν διὰ στάσιν τινὰ γενομένην ἐν τῇ πόλει 19
καὶ φόνον βεβλημένος εἰς φυλακήν.

πάλιν οὖν ὁ πιλάτος προσεφώνησε, θέλων ἀ- 20
πολῦσαι τὸν ἰησοῦν.

οἱ δὲ ἐπεφώνουν, λέγοντες· σταύρωσον, σταύρω- 21
σον αὐτόν.

ὁ δὲ τρίτον εἶπε πρὸς αὐτούς· τί γὰρ κακὸν ἐποί- 22
ησεν οὗτος; οὐδὲν αἴτιον θανάτου εὗρον ἐν αὐτῷ.
παιδεύσας οὖν αὐτὸν ἀπολύσω.

C οἱ δὲ ἐπέκειντο φωναῖς μεγάλαις, αἰτούμενοι αὐ- 23
τὸν σταυρωθῆναι, καὶ κατίσχυον αἱ φωναὶ αὐτῶν καὶ
τῶν ἀρχιερέων.

ὁ δὲ πιλάτος ἐπέκρινε γενέσθαι τὸ αἴτημα 24
αὐτῶν.

ἀπέλυσε δὲ αὐτοῖς τὸν διὰ στάσιν καὶ φόνον 25
βεβλημένον εἰς τὴν φυλακήν, ὃν ᾐτοῦντο· τὸν
δὲ ἰησοῦν παρέδωκε τῷ θελήματι αὐτῶν.

καὶ ὡς ἀπήγαγον αὐτὸν, ἐπιλαβόμενοι σίμω- 26
νός τινος κυρηναίου ἐρχομένου ἀπ' ἀγροῦ, ἐπέθη-
καν αὐτῷ τὸν σταυρὸν φέρειν ὄπισθεν τοῦ ἰησοῦ.

ἠκολούθει δὲ αὐτῷ πολὺ πλῆθος τοῦ λαοῦ 27
καὶ γυναικῶν, αἳ καὶ ἐκόπτοντο καὶ ἐθρήνουν
αὐτόν.

Herodes autem uiso Iesu, gauisus est ualde: cupiebat enim à multo *tempore* eum uidere: eo quòd audiret multa de eo: & sperabat se signũ aliquod uisurum ab eo fieri. *Herodes uult signa uidere.*

Interrogauit autem eum multis sermonibus: sed ipse nihil ei respondit. *Tacet Christus.*

Stabant autem principes Sacerdotũ & Scribæ ualde constanter accusantes eum.

Herodes autem cum agminibus suis, quum eum pro nihilo habuisset, & illusisset *ei*, amictũueste splendida remisit ad Pilatum.

Et facti sunt amici inter sese Pilatus & Herodes eo ipso die: nam antea inimici erant inter se.

Pilatus uerò conuocatis principibus Sacerdotum & magistratibus ac populo, *Pilatus uult Christum liberare.*

Dixit ad eos: Obtulistis mihi hũc hominem ut qui auertat populum: & ecce, ego coram uobis quæstione habita, nullam noxã inueni in homine isto, ex ijs de quibus accusatis eum: Matth. 27.c.23. Marc.15.b.14. Ioan.18 g.38. & 19.a.4.

Sed ne Herodes quidem: nam remisi uos ad illum: & ecce, nihil dignum morte factum est ab eo.

Castigatum ergo eum dimittam.

Necesse autem habebat dimittere eis in festo unum *quempiam*. *Christum cruci figi, Barabbam uolunt liberari Iudæi.*

Exclamauit aũt simul uniuersa turba, dicens: Tolle hunc, dimitte uerò nobis Barabbam.

Qui erat propter seditionẽ quandã factã in ciuitate & cædem, coniectus in custodiam.

Rursus ergo Pilatus alloquutus est *eos*, uolẽs dimittere Iesum.

Ipsi uerò inclamabant, dicentes: Crucifige, crucifige eum.

Ille autem tertiò dixit ad eos: Quid enim mali fecit hic? nullam noxam capitalem inueni in eo: castigatum ergo eum dimittam.

At illi instabãt uocibus magnis, petentes ut crucifigeretur: & inualescebãt uoces eorum ac principum Sacerdotum:

Tum Pilatus adiudicauit ut fieret quod ipsi petebant.

Dimisit autem ipsis eum qui propter seditionem & cædem coniectus fuerat in custodiam: quem *scilicet* petierant: Iesum uerò tradidit cupiditati eorum. *Christus morti adiudicatur.*

Quum igitur abducerent eum, apprehenso Simone quodam Cyrenæo, qui ueniebat rure, imposuerunt ei crucem ferendam pone Iesum. *Simon Cyrenensis.* Matth.27.d.32. Marc.15.b.21.

Sequebatur autem eum magna multitudo populi ac mulierum: quæ & plangebant & lamentabantur eum. *Mulieres plangentes Christũ.*

11 Cum agminibus suis, σὺν τοῖς στρατεύμασιν αὐτοῦ. Vel copijs. Nam exercituum nomen uidetur nimium militare. στράτευμα uerò translatitiè hic accipitur pro multitudine satellitum & nobilium qui Herodem è Galilæa sequuti erant: sicut apud Latinos agmen, manus, acies, copiæ, simili translatione usurpantur. Nam alioqui Pilatus non sustinuisset Herodem armatum cum suis in Iudæam ingredi. 15 Nam remisi uos ad illum, ἀνέπεμψα γὰρ ὑμᾶς πρὸς αὐτόν. In tribus codicibus, nẽpe 3.5.& 14. scriptum erat ἀνέπεμψε γὰρ αὐτὸν πρὸς ἡμᾶς, remisit enim eum ad nos: quæ lectio mihi uidetur optimè conuenire. Illud enim complectitur ex quo intelligi possit, ne Herodem quidem ullum in eo crimen comperisse. Nam, inquit, eum ad nos remisit: quod facturus alioqui nõ erat, si dignũ esse comperisset in quem animaduerteret.

28 Filiæ

Conuersus autem ad eas Iesus, dixit: Filiæ Ie- 28 σραφεὶς ὴ πρὸς αὐτὰς ὁ ἰησοῦς, εἶπε· θυγατέρες A
rusalē, ne fleatis super me, sed super uobisipsis ἱερουσαλὴμ, μὴ κλαίετε ἐπ' ἐμὲ πλὴν ἐφ' ἑαυτὰς
flete, & super liberis uestris: κλαίετε, κὴ ὑπὲρ τὰ τέκνα ὑμῶν·

Destructio Ie- rusalem. Nam ecce, uenient dies in quibus dicent, Be- 29 ὅτι ἰδοὺ ἔρχονται ἡμέραι, ἐν αἷς ἐροῦσι· μακάριαι
atæ steriles, & uentres qui non genuerunt, & u- αἱ στεῖραι, κὴ κοιλίαι αἳ οὐκ ἐγέννησαν, κὴ μαστοὶ
bera quæ non lactauerunt. οἳ οὐκ ἐθήλασαν.

Esa. 2. d. 19. Osee 10. b. 8. Apoc. 6. d. 16. Tunc incipient dicere montibus, Cadite su- 30 τότε ἄρξονται λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ' ἡ-
per nos: & collibus, Tegite nos. μᾶς· κὴ τοῖς βουνοῖς, καλύψατε ἡμᾶς.

Nam si in humido ligno ista faciunt, in arido 31 ὅτι εἰ ἐν τῷ ὑγρῷ ξύλῳ ταῦτα ποιοῦσιν, ἐν τῷ
quid fiet? ξηρῷ τί γένηται;

Crucifigitur Christus. Ducebantur autem etiam alij duo malefici 32 ἤγοντο δὲ κὴ ἕτεροι δύο κακοῦργοι σὺν αὐτῷ
ut cum eo tollerentur. ἀναιρεθῆναι.

Matth. 27. d. 38. Marc. 15. b. 27. Ioan. 19. c. 18. Quum igitur uenissent in locū qui uocatur 33 κὴ ὅτε ἀπῆλθον ἐπὶ τὸν τόπον τὸν καλούμενον
Caluaria, illic crucifixerunt eum & malefi cos: κρανίον, ἐκεῖ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, κὴ τοὺς κακούργους·
unum à dextra, alterum à sinistra. ὃν μὲν ἐκ δεξιῶν, ὃν δὲ ἐξ ἀριστερῶν.

Oratio Christi. Iesus autem dicebat: Pater, remitte eis, nesci- 34 ὁ δὲ ἰησοῦς ἔλεγε· πάτερ, ἄφες αὐτοῖς· οὐ γὰρ
unt enim quid faciunt. Dispertientes uerò uesti- οἴδασι τί ποιοῦσι· διαμεριζόμενοι δὲ τὰ ἱμάτια αὐτοῦ,
menta eius, miserunt sortem. ἔβαλον κλῆρον.

Et stabat populus spectans: sannis autem 35 κὴ εἱστήκει ὁ λαὸς θεωρῶν, ἐξεμυκτήριζον δὲ
excipiebant eum principes cum eis, dicentes: κὴ οἱ ἄρχοντες σὺν αὐτοῖς, λέγοντες· ἄλλους ἔσω- B
Alios seruauit, seruet seipsum, si hic est ille Chri- σε, σωσάτω ἑαυτὸν, εἰ οὗτός ἐστιν ὁ χριστὸς ὁ τοῦ θεοῦ
stus Dei electus. ἐκλεκτός.

Deridebatur Christus. Illudebant autem etiam ei milites, acceden- 36 ἐνέπαιζον δὲ αὐτῷ κὴ οἱ στρατιῶται προσερχό-
dentes & acetum offerentes ei, μενοι, κὴ ὄξος προσφέροντες αὐτῷ,

Dicentes q; : Si tu es Rex ille Iudæorum, ser- 37 κὴ λέγοντες· εἰ σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων,
ua temetipsum. σῶσον σεαυτόν.

Erat autem etiā inscriptio scripta super eum 38 ἦν δὲ κὴ αἰτία γεγραμμένη ἐπ' αὐτῷ γράμ-
literis Græcis, & Romanis, & Hebraicis: Hic μασιν ἑλληνικοῖς κὴ ῥωμαϊκοῖς κὲ ἑβραϊκοῖς, οὗτός
est Rex ille Iudæorum. ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων.

Latro blasphe- mans Christū. Vnus autem ex maleficis qui erant suspensi, 40 εἷς δὲ τῶν κρεμασθέντων κακούργων ἐβλασφή-
conuiciabatur ei, dicens: Si tu es Christus ille, mei αὐτὸν, λέγων· εἰ σὺ εἶ ὁ χριστὸς, σῶσον σεαυτὸν
serua teipsum & nos. κὴ ἡμᾶς.

Respondens autem alter, obiurgauit eum, di- 41 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ ἕτερος, ἐπετίμα αὐτῷ λέ-
cens: Ne times quidem tu Deum, quòd in eadē γων· οὐδὲ φοβῇ σὺ τὸν θεὸν, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ κρίμα-
damnatione sis? τι εἶ;

Et nos quidem iustè: nā digna factis recipi- 42 κὴ ἡμεῖς μὲν δικαίως· ἄξια γὰρ ὧν ἐπράξαμεν
mus: iste uerò nihil improbum fecit. ἀπολαμβάνομεν· οὗτος δὲ οὐδὲν ἄτοπον ἔπραξε.

Latro fidelis saluatur. Dixitq; ad Iesum: Domine, memento mei 43 κὴ ἔλεγε τῷ ἰησοῦ· μνήσθητί μου κύριε, ὅταν C
quum ueneris in regnum tuum. ἔλθῃς ἐν τῇ βασιλείᾳ σου.

Tum dixit ei Iesus: Amen dico tibi, hodie me- 44 κὴ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· ἀμὴν λέγω σοι, σήμε-
cum eris in paradiso. ρον μετ' ἐμοῦ ἔσῃ ἐν τῷ παραδείσῳ.

Erat autem quasi hora sexta, & tenebræ fa- 45 κὴ ἦν ὡσεὶ ὥρα ἕκτη, κὴ σκότος ἐγένετο ἐφ'
ctæ sunt super totam terram usque ad horam ὅλην τὴν γῆν, ἕως ὥρας ἐνάτης.
nonam.

Moritur Christus. Et obscuratus est sol, & uelum templi fissum 46 κὴ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, κὴ ἐσχίσθη τὸ καταπέ-
est medium. τασμα τοῦ ναοῦ μέσον.

23 Filiæ Ierusalem, θυγατέρες ἱερουσαλὴμ. Hebraicè בנות ירושלם: id est, uos Ierosolymitanæ mulieres.

35 Cum eis, σὺν αὐτοῖς. Hoc deerat in uno exemplari. Dei electus, ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλεκτός. Hebraicè בחיר יהוה, id est, quem Deus præteritis cæteris hominibus hoc fauore complexus est, ut ipsum designarit Messiam. Alioqui solent electi Dei uocari quos Dominus ad uitam æternam ab æterno selegit. 39 Vnus autem, εἷς δὲ. Matthæus alterius latronis præterita historia, utrunque pari scelere inuoluit: quod Augustinus per numeri heterosin excusat. Fuit enim in genere propositum Matthæo narrare, à Christo conuicijs lacerando nullum genus hominum abstinuisse. Sed & uerisimile est alterum ex latronibus saltem silentio suo aliquandiu uisum alteri cōuiciatori consentire, donec scilicet uictus aduersariorum Christi extrema improbitate, qui semimortuum, & non modò ad hæc omnia nihil respōsantem, sed etiam pro ipsis orantem exagitare non desinebant, in præclaram illam & sempiternam memoria dignam confessionem erumperet. 43 Hodie, σήμερον. Quærit Theophylactus qui hoc conueniat cum ijs quæ dicuntur Hebr. 11. g. 40. ueteres scilicet illos sanctos, quorum illic fit mentio, non accepisse promissionem: & ad hunc nodum explicandum multa sanè absurda commemorat, quæ nō attingo, ne à scopo uidear aberrare. Tantùm dico, nimium audaces fuisse qui particulam σήμερον adiecta distinctione coniunxerunt cum uerbo λέγω, quum in omnibus codicib. connectatur cum uerbo ἔσῃ, & in quodam etiam exemplari legatur ὅτι σήμερον. Quomodo uerò locus ille sit explicādus, dicemus suo loco, & item alter ille Petri, cuius fasa interpretatio nobi sge nuit quem uocant Limbum, Vide de Paradiso 2. Cor. 12. b. 4. 46 De-

A καὶ φωνήσας φωνῇ μεγάλῃ ὁ Ἰησοῦς, εἶπε· πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου. καὶ ταῦτα εἰπὼν ἐξέπνευσεν. 46

Quumq; clamasset uoce magna Iesus ait: Pater, in manus tuas depono spiritum meum. Et quum hæc dixisset, expirauit. Psal.30.a.6.

Ἰδὼν δὲ ὁ ἑκατόνταρχος τὸ γενόμενον, ἐδόξασε τὸν θεόν, λέγων· ὄντως ὁ ἄνθρωπος οὗτος δίκαιος ἦν. 47

Quum uidisset autem Centurio quod factũ fuerat, glorificauit Deum, dicens: Verè hic homo iustus erat. Centurio glorificans Deum.

Καὶ πάντες οἱ συμπαραγενόμενοι ὄχλοι ἐπὶ τὴν θεωρίαν ταύτην, θεωροῦντες τὰ γενόμενα, τύπτοντες ἑαυτῶν τὰ στήθη, ὑπέστρεφον. 48

Et omnis turba quæ simul accesserat ad spectaculum istud, spectans quæ facta fuerant, uerberans pectora sua, reuertebatur. Pœnitentia.

Εἱστήκεισαν δὲ πάντες οἱ γνωστοὶ αὐτῷ μακρόθεν, καὶ γυναῖκες αἱ συνακολουθήσασαι αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας, ὁρῶσαι ταῦτα. 49

Stabant autem omnes noti eius eminus, & mulieres quæ unà sequutæ eum erant à Galilæa, uidentes ista.

Καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ ὀνόματι Ἰωσὴφ, βουλευτὴς ὑπάρχων, ἀνὴρ ἀγαθὸς καὶ δίκαιος· 50

Tum ecce uir nomine Ioseph, senator, uir bonus ac iustus:

οὗτος οὐκ ἦν συγκατατεθειμένος τῇ βουλῇ καὶ τῇ πράξει αὐτῶν, ἀπὸ Ἀριμαθαίας πόλεως τῶν Ἰουδαίων, ὃς καὶ προσεδέχετο καὶ αὐτὸς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ· 51

Qui non suffragatus fuerat consilio ac facto eorum, ex Arimathæa ciuitate Iudæorum, qui expectabat & ipse regnum Dei: Sepelitur Christus. Matth.27.g.57. Marc.15.d.34. Ioan.19.g.38.

οὗτος προσελθὼν τῷ Πιλάτῳ, ᾐτήσατο τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ. 52

Hic *inquam* ueniens ad Pilatum, petijt corpus Iesu.

B καὶ καθελὼν αὐτὸ ἐνετύλιξεν αὐτὸ σινδόνι, καὶ ἔθηκεν αὐτὸ ἐν μνήματι λαξευτῷ, οὗ οὐκ ἦν οὐδέπω οὐδεὶς κείμενος. 53

Et detractũ inuoluit sindone, posuitq; illud in monumento quod erat ex lapide excisum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

καὶ ἡμέρα ἦν παρασκευή, καὶ σάββατον ἐπέφωσκε. 54

Porrò dies erat Parasceues, & sabbathi dies succedebat.

κατακολουθήσασαι δὲ καὶ γυναῖκες, αἵτινες ἦσαν συνεληλυθυῖαι αὐτῷ ἐκ τῆς Γαλιλαίας, ἐθεάσαντο τὸ μνημεῖον, καὶ ὡς ἐτέθη τὸ σῶμα αὐτοῦ. 55

Subsequutæ autem etiã mulieres quæ cum eo uenerãt ex Galilæa, spectarunt monumentum, & quomodo positum erat corpus eius. Mulieres.

ὑποστρέψασαι δὲ ἡτοίμασαν ἀρώματα καὶ μύρα· καὶ τὸ μὲν σάββατον ἡσύχασαν κατὰ τὴν ἐντολήν. 56

Reuersę uerò parauerũt aromata & unguenta: ac sabbatho quidem quieuerunt, secundum mandatum.

ΚΕΦ. κδ'.

CAP. XXIIII.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων ὄρθρου βαθέως ἦλθον ἐπὶ τὸ μνῆμα, φέρουσαι ἃ ἡτοίμασαν ἀρώματα, καί τινες σὺν αὐταῖς. 1

PRimo autũ *die* hebdomadis, profundo diluculo, uenerunt ad monumentũ, ferẽtes quę parauerant aromata, & nonnullæ cum ipsis. Mulieres uisitãtes sepulchrũ. Marc 16.a.1. Ioan.2.a.1.

εὗρον δὲ τὸν λίθον ἀποκεκυλισμένον ἀπὸ τοῦ μνημείου, 2

Inuenenerunt autem lapidem reuolutum à monumẽto.

C καὶ εἰσελθοῦσαι οὐχ εὗρον τὸ σῶμα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ. 3

Et ingressæ non inuenerunt corpus Domini Iesu.

46 Depono, παρατίθεμαι. Vel commendo: id est, σωίζομαι. Sed illud magis est proprium, & huius loci sententiæ accommodatius. Erasmus, commendabo. Nam etiam Psalm.31.b.6. unde petita sunt hæc Christi uerba, legitur אפקיד futuro tempore. Sed prẽterquam quòd familiares sunt Hebręis omnium temporum permutationes, res ipsa ostendit significationem præsentis melius conuenire. Deinde in uetustis codicibus duobus & Theophylacto Romano scriptum est παραπίδωμι, & in alijs tribus παραπίθημαι. 51 Expectabat, προσεδέχετο. Vel exceperat, & amplexus fuerat, quæ est propria huius uocabuli significatio. 54 Et sabbathi dies succedebat, καὶ σαββάτου ἐπέφωσκε. Vulgata & Erasmus ad uerbum, & sabbathum illucescebat: quæ interpretatio est perobscura, nisi si quis Osiandrum sequutus, uesperam proximam à qua inchoabãt sabbathum, putet appellatione φωτὸς intelligi. Ego uerò existimo Lucam hæc addidisse ut explicaret nomen Parasceues, & ἀυὴ pro Post accipiendum: quod ita sum interpretatus, ut perspicuitati studerem.

IN CAP. XXIIII.

1 Primo autem *die* hebdomadis, τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulgata, Vna autem sabbati. Erasmus, Vno autẽ Sabbathorum. Nostram interpretationem hoc loco confirmat Theophylacti authoritas. Vide Matth.28.a.1. Profundo diluculo, ὄρθρου βαθέως. Id est (ut inquit Marcus) ualde mane, siue (ut ait Iohannes) quũ adhuc tenebræ essent, id est, quum uix dum inciperet lucescere. Diuiditur enim crepusculum matutinum à Græcis in multas partes. Nam ὄρθριον propriè uocant primum diluculi punctum. unde gallus dicitur ἀλεκτρυὼν, quòd lucem prænũciet primo statim diluculo. Huic succedit τὸ λυκαυγὲς, quum dubia iam lux est, quã excipit aurora. Totũ autem crepusculum matutinũ uocant ἀὴλιον πρωΐαν, & interdum quoq; ὄρθριον: quamobrem Lucas addidit βαθέως, ut primã diluculi partem apertius declararet. Sed & Marcus quũ dixisset πρωΐ (quo uocabulo declaratur non modò crepusculum totum matutinum, sed etiam prima diei pars) addidit λίαν: id est ualde, sicut Hom. Iliad.σ', quum extremam partem crepusculi describens usus esset uocabulo πρωΐ, subiunxit ἀπ' ἠοῖ, ut planius loqueretur. Rectè ergo Ioh. dixit, σκοτίας ἔτι οὔσης, neque ab alijs Euangelistis dissentit, & ista (ni fallor) confirmant nostram coniecturam, de qua diximus Marci decimosexto a.2. Et nonnullæ cum ipsis, καί τινες σὺν αὐταῖς. Hæc deerant in uno uetere exemplari, neque habentur in Vulgata editione.

4 Dum

Et factum est dum consternatę in ea re hæ- 4
sitarent, ecce duo uiri superuenerunt ipsis, indu
ti uestibus fulgurantibus.

Angeli alloquũtur mulieres.

Quum autem expauefactæ essent, & decli- 5
narent faciem in terram, dixerunt ad eas: Quid
inter mortuos quæritis eum qui uiuit?

Suprà 9.c.22. Matth.17.d.23. Marc.9.e.31.

Non est hic, sed surrexit. memẽtote ut loquu 6
tus sit uobis quum adhuc in Galilæa esset,

Dicens: Oportet Filium hominis tradi in ma- 7
nus hominum peccatorum, & crucifigi: & die
tertio resurgere.

Recordatę sunt igitur uerborum illius. 8

Mulieres nunciant Apostolis Christum resurrexisse.

Et reuersæ à monumento, nunciauerunt hæc 9
omnia illis undecim, & reliquis omnibus.

Erat autem Maria Magdalene, & Ioanna, & 10
Maria Iacobi *mater*, & reliquę cum eis *erant*, quæ
hæc dicebant ad Apostolos.

Sed uisa sunt apud eos quasi deliramentum, 11
uerba earum, neq; crediderunt ipsis.

Petrus currit ad sepulchrum.

Petrus autẽ surgens cucurrit ad monumen- 12
tum, & quũ introspexisset, uidet lintea sola illic
iacentia: abijtq;, apud semetipsum mirans hoc
factum.

Et ecce duo ex ijs ibant eo ipso die in uicum 13
distantem stadijs sexaginta ab Ierusalem, cui *ui-*
co nomen *est* Emmaus:

Proficiscẽtibus in Emmaũta apparet Christus. Marc.16.c.12.

Et colloquebantur inter se de ijs omnibus 14
quæ acciderant.

Et factum est dum colloquerentur, & se mu- 15
tuò rogitarent, ipse Iesus appropinquans ibat
unà cum ipsis.

Oculi autem eorum tenebantur ne eum a- 16
gnoscerent.

A

καὶ ἐγένετο ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο ἐπέστησαν αὐταῖς ἐν ἐσθήσεσι ἀστραπτούσαις.

ἐμφόβων δὲ γενομένων αὐτῶν καὶ κλινουσῶν τὸ πρόσωπον εἰς τὴν γῆν, εἶπον πρὸς αὐτάς· τί ζητεῖτε τὸν ζῶντα μετὰ τῶν νεκρῶν;

οὐκ ἔστιν ὧδε, ἀλλ' ἠγέρθη. μνήσθητε ὡς ἐλάλησεν ὑμῖν, ἔτι ὢν ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ,

λέγων, ὅτι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου παραδοθῆναι εἰς χεῖρας ἀνθρώπων ἁμαρτωλῶν, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι.

καὶ ἐμνήσθησαν τῶν ῥημάτων αὐτοῦ.

καὶ ὑποστρέψασαι ἀπὸ τοῦ μνημείου, ἀπήγγειλαν ταῦτα πάντα τοῖς ἕνδεκα, καὶ πᾶσι τοῖς λοιποῖς.

ἦσαν δὲ ἡ Μαγδαληνὴ Μαρία, καὶ Ἰωάννα, καὶ Μαρία Ἰακώβου, καὶ αἱ λοιπαὶ σὺν αὐταῖς, αἱ ἔλεγον πρὸς τοὺς ἀποστόλους ταῦτα·

καὶ ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσεὶ λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν, καὶ ἠπίστουν αὐταῖς.

B

ὁ δὲ Πέτρος ἀναστὰς ἔδραμεν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ παρακύψας βλέπει τὰ ὀθόνια κείμενα μόνα· καὶ ἀπῆλθε, πρὸς ἑαυτὸν θαυμάζων τὸ γεγονός.

καὶ ἰδοὺ δύο ἐξ αὐτῶν ἦσαν πορευόμενοι ἐν αὐτῇ τῇ ἡμέρᾳ εἰς κώμην ἀπέχουσαν σταδίους ἑξήκοντα ἀπὸ Ἰερουσαλήμ, ᾗ ὄνομα Ἐμμαούς·

καὶ αὐτοὶ ὡμίλουν πρὸς ἀλλήλους περὶ πάντων τῶν συμβεβηκότων τούτων.

καὶ ἐγένετο ἐν τῷ ὁμιλεῖν αὐτοὺς, καὶ συζητεῖν καὶ αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἐγγίσας συνεπορεύετο αὐτοῖς·

οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν ἐκρατοῦντο τοῦ μὴ ἐπιγνῶναι αὐτόν.

C

4 Dum consternatę in ea re hæsitarent, ἐν τῷ διαπορεῖσθαι αὐτὰς περὶ τούτου. Vulg. & Eras. dum mente consternatę essent de hoc. De uerbo διαπορῶν diximus suprà 9.a.7. Sed rectè annotat doctissimus Budęus διαπορεῖσθαι plus esse quàm διαπορῶν, sicut rursus ἐξαπορεῖσθαι aliquid amplius declarare uidetur quàm διαπορεῖσθαι, 2. Cor.4.b.8. Ideo addidimus participium Consternatæ. 5 Inter mortuos, μετὰ τῶν νεκρῶν. Vulg. & Erasmus cum mortuis. Sed prę-stat pro μεταξὺ accipere: quamuis in hac significatione ferè iungatur cum tertio casu. Deinde sciendum est, hoc pertinere ad uerbum ζητεῖτε. Abundat enim Lucas uerborum traiectionibus, quæ sæpenumero sententiam reddunt obscuriorem. 6 Mementote, μνήσθητε. Μνήσθητε, inquit Erasmus in hunc locum, anceps est, imperatiui ne sit modi an indicatiui. Id uerò quid sit, & quomodo probabile sit, non uideo. 10 Cum eis, σὺν αὐταῖς. Vulgata & Erasmus, quæ cum eis erant: id est, αἱ σὺν αὐταῖς. 12 Quum introspexisset, παρακύψας. Vetus interpres, procumbens: id est, προσπεσών. Idem Ioan.20.b.5. & c.11. uertit, quum se inclinasset, magis propriè, ni fallor. Alibi, id est Iac.1.c.25. & 1. Pet.1.b.12. uti maluit uerbo Prospiciendi, quod hîc quoq; substituit Erasmus: quum Prospicere aliud prorsus declaret, nimirum eminus conspicere: quod quidem fit diuerso corporis gestu ab eo qui hoc uerbo declaratur. Nam τὸ παρακύπτειν à consequenti significat, prono capite & propenso collo diligentius introspicere, nisi quum παρὰ designat præteritionem ac contemptum. Tunc enim declarat, obiter & quasi prætereundo limis oculis aspicere, ut si præteriens alicuius ædes, caput immittas, & eo uix conspecto, statim discedas: pro quo Latini dicunt, A limine salutare. Est igitur Procumbendi uocabulum nimis generale, Prospiciendi uerò improprium. Neque uerò hæc obseruatio inanis est. Ita enim significatur, Petrum rem totam diligenter esse perscrutatum: quo minus est nobis dubitandum de huius historiæ fide. 14 Colloquebantur, ὡμίλουν. Erasmus confabulabantur. à quo uerbo libens abstineo, ne fabulas narrasse isti uideantur. quamuis non ignorem Fabulari apud Plautum sæpe de omni sermone dici, utpote quod à fando deducatur. Verbum autem ὁμιλεῖν propriè quidem & αὐτοσχεδιάζειν significat unà uersari, sed hîc accipitur pro συλλαλεῖσθαι, quo uerbo utitur Naziãzenus. 16 Tenebãtur, ἐκρατοῦντο: id est, retinebantur & impediebantur, ita scilicet statuente Domino. Ex hoc autem loco apparet quàm inconsideratè faciant qui corpori Domini glorificato ea tribuunt quæ uero corpori non possunt cõuenire: ueluti qui inuisibile, nulla quãtitate, nullo loco circumscriptum imaginantur. Non multo minus errãt qui Christũ existimãt à resurrectione uarios uultus induisse: quia, inquiunt, corpus erat spirituale. Quanto melius Augustinus ad Cosentium, cõrpus animale definit quod propter mortis dissolutionem & corruptionem cæteris animãtibus simile est: spirituale uerò quod iam cum spiritu est immortale? Et paulo pòst: Sicut, inquit, animale corpus non est anima, sed corpus: ita & spirituale corpus non spiritum debemus putare, sed corpus. Quid quod idem in epistola ad Dardanum, ne animę quidem Christi tribuit, nedum corpori, ut duobus simul locis existere potuerit? Quod autẽ ad formæ & characteris mutationem attinet, si ita est ut uultum & staturam mutarit Dominus, quid necesse fuit istorũ

oculos

A oculos teneri? Quod igitur Theophylactus citat ex Marci 16.c.12. Christum duobus istis apparuisse ἐτέρᾳ μορφῇ, ita explicandum est, ut uel μορφὴ pro ipso habitu & uestitu corporis accipiatur. apparuit enim illis tanquam & ipse ad iter accinctus: sicut Mariæ uisus hortulani specie, non antè est ab ea agnitus quàm nominatim eam compellaret: uel fortasis referatur ad eam formam qua ipsis uisus est, non qua ipse esset reuera. Hactenus enim tenebantur ipsorum oculi, non ut nullam in eo formam uiderent, sed ut ueram non perspicerent, unde scilicet agnosci posset: ex quo efficitur, caligantibus eorum oculis diuersæ formæ imaginem fuisse obiectam, quum reuera sicut idem erat corpus, eadem etiam esset eius forma.

17 Εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς· τίνες οἱ λόγοι οὗτοι, οὓς ἀντιβάλλετε πρὸς ἀλλήλους περιπατοῦντες, καὶ ἐστε σκυθρωποί;

Dixit uerò ad eos: Qui sunt hi sermones quos confertis inter uos ambulantes? & quid estis tetrico uultu? *Colloquentibus de se adest Christus.*

18 ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εἷς, ᾧ ὄνομα Κλεόπας, εἶπε πρὸς αὐτόν· σὺ μόνος παροικεῖς Ἰερουσαλὴμ, καὶ οὐκ ἔγνως τὰ γενόμενα ἐν αὐτῇ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις;

Respondēs autem alter, cui nomen Cleopas, dixit ei: Tu solus commoraris in Ierusalem, nec nosti quæ facta sunt in ea per hos dies?

19 Καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ποῖα; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ· τὰ περὶ Ἰησοῦ τοῦ Ναζωραίου, ὃς ἐγένετο ἀνὴρ προφήτης, δυνατὸς ἐν ἔργῳ καὶ λόγῳ ἐναντίον τοῦ θεοῦ καὶ παντὸς τοῦ λαοῦ·

Ipse uerò dixit eis: Quæ? At illi dixerunt ei: De Iesu Nazareno, qui fuit Propheta, potēs operibus & sermonibus ante Deum & totum populum.

20 ὅπως τε παρέδωκαν αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ἄρχοντες ἡμῶν εἰς κρίμα θανάτου, καὶ ἐσταύρωσαν αὐτόν.

Et quomodo eum tradiderunt principes Sacerdotum, & magistratus nostri in condemnationem mortis, & crucifixerunt eum.

21 ἡμεῖς δὲ ἠλπίζομεν ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ μέλλων λυτροῦσθαι τὸν Ἰσραήλ. ἀλλά γε σὺν πᾶσι τούτοις τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει σήμερον, ἀφ' οὗ ταῦτα ἐγένετο.

B Nos autem sperabamus eum esse illum qui redempturus esset Israel: atqui super hæc omnia, tertium hunc diem agit hodie ex quo hæc facta sunt.

22 ἀλλὰ καὶ γυναῖκές τινες ἐξ ἡμῶν ἐξέστησαν ἡμᾶς, γενόμεναι ὄρθριαι ἐπὶ τὸ μνημεῖον·

Sed & mulieres quædam ex nobis perculerūt nos, quæ diluculo affuerūt ad monumentū.

23 καὶ μὴ εὑροῦσαι τὸ σῶμα αὐτοῦ, ἦλθον, λέγουσαι καὶ ὀπτασίαν ἀγγέλων ἑωρακέναι, οἳ λέγουσιν αὐτὸν ζῆν.

Et nō inuento corpore eius, uenerunt, dicentes se etiam uisionem Angelorum uidisse, qui dicunt eum uiuere.

24 καὶ ἀπῆλθόν τινες τῶν σὺν ἡμῖν ἐπὶ τὸ μνημεῖον, καὶ εὗρον οὕτω καθὼς καὶ αἱ γυναῖκες εἶπον, αὐτὸν δὲ οὐκ εἶδον.

Et abierunt quidam eorum qui erant nobiscum, ad monumentum, & ita inuenerunt sicut mulieres dixerant, ipsum uerò non uiderunt.

25 καὶ αὐτὸς εἶπε πρὸς αὐτούς· ὦ ἀνόητοι καὶ βραδεῖς τῇ καρδίᾳ τοῦ πιστεύειν ἐπὶ πᾶσιν οἷς ἐλάλησαν οἱ προφῆται·

Tum ipse dixit ad eos: O' amentes & tardi corde ad credēdum omnibus quæ loquuti sunt Prophetæ: *Infidelitas reprehenditur.*

26 οὐχὶ ταῦτα ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν, καὶ εἰσελθεῖν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ;

Nónne hæc oportuit pati Christum, & introire in gloriam suam?

17 Et *quid* estis tetrico uultu? καὶ τί σκυθρωποί: Addidi particulā quæ omnino ad explendam sententiam requiritur. Sed in uno exemplari scriptum inuenimus, καὶ ἔστησαν σκυθρωποί, quod ego interpretarer, at *illi* cōstiterunt tristes. Nam neq; addita erat interrogationis nota, neq; hæc cum superioribus erant coniuncta: & sanè germanam hanc lectionem esse arbitror, quamuis nihil sim ausus immutare. Quod autem attinet ad σκυθρωποί, rectè quidem Vetus C interpres hoc loco tristes interpretatur: sed quum tristitia propriè sit animi, & de uultus habitu hîc agatur, studui planius loqui, & uocabulum Græcum paulo expressius declarare. Alibi tetricum exposuimus. 18 Cleopas, κλεόπατ. Alterum fuisse hunc nostrum Lucam, quidam ex ueteribus arbitrantur, quorum opinio uidetur refelli ex præfatione Actis apostolorum præposita. Epiphanius autem aduersus Saturnilianos Nathanaelem fuisse tradit. Ita necesse ut repugnantia scribant qui curiosas quęstiones tractant ex coniecturis. Commoraris, παροικεῖς. Differre παροικεῖν à κατοικεῖν, sicut apud Latinos Cōmorari & Habitare, obseruauimus Matth. 2. d. 23. Sed hoc quidem loco nolim eam differentiam subtilius obseruare. Si cui tamen hoc placuerit, ita licebit interpretari, Tu solus aduena *hoc scilicet die festo* in Ierusalē uenisti, qui hæc non noueris? nisi fortè malimus παροικεῖν interpretari accolere, ut ita exponatur, Túne solus accolis Ierusalem, & ista nō nosti? Nā in uno codice legimus, παροικεῖς ἱερουσαλήμ, nō addita præpositione ἐν: & istos uerisimile est suspicatos esse, eum quē nō agnoscebant, quiq; statim à solēni die festo ex urbe profectus esset, ex uicino aliquo pago uenisse ad quē sese reciperet. Vulg. & Eras. Tu solus peregrinus es in Ierusalē: ut παροικεῖν idē declaret atq; τὸ ξενιτεύειν, quo utitur Lucas Act. 2. b. 10. Sed mihi nō satis placet eorum expositio qui addūt particulā Adeò, ut sit hęc sententia, Túne solus es adeò peregrinus & hospes in Ierusalē, ut ista nō cognoueris? Nā trāslatitiè dicitur hospes esse in aliqua ciuitate, qui ignorat quod cęteri illic norint. Sic Cic. pro Milone: An uerò, Iudices, uos soli ignoratis, uos hospites in hac urbe uersamini, uestræ peregrinantur aures, neq; in hoc peruagato ciuitatis sermone uersantur? Sed hoc dicēdi genus nescio quomodo uidetur à cōmuni loquēdi usu remotius q̄ ut Lucas eò respexerit. Deinde ista interpretandi libertas in his quidē libris mihi nō placet, ne tum quidem quū de sententia nihil detrahitur. 21 Atqui, ἀλλά γε. Vulg. & nunc, καὶ νῦν γε. Tertium hunc diem agit, τρίτην ταύτην ἡμέραν ἄγει. Agit scilicet ille quem sperabamus fore Israelis liberatorem. Quamuis eñ duriusculè hoc dicatur de eo quem ipsi adhuc mortuum esse putabāt, tamen multo planior est hic sensus & mollior eclipsis, quàm si cum nonnullis subaudias χρόνος, id est tempus: deinde hac etiam ratione potest hoc excusari, quòd ab eo dicatur qui ambigat num resurrexerit: & in eam quoq; sententiam uideatur nonnihil propendere, ut ex sequentibus appareat. Vulg. & Eras. tertius hic dies est. Atqui hoc non est nodū expedire, sed secare potius. 22 Ex nobis, ἐξ ἡμῶν:

id est, nostri gregis. Itaque uetus interpres, si sensum spectas, eleganter conuertit, Ex nostris: tum hoc loco, tum etiam uersu 24. A

Christus interpretatur Scripturas.

Et exorsus à Mose & omnibus Prophetis, interpretabatur illis in omnibus Scripturis quæ de se *scripta erant.*

27 καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ μωσέως καὶ ἀπὸ πάντων τῶν προφητῶν, διερμήνευεν αὐτοῖς ἐν πάσαις ταῖς γραφαῖς τὰ περὶ ἑαυτοῦ.

Appropinquauerunt autem uico in quē proficiscebantur, & ipse fingebat se longius ire.

28 Καὶ ἤγγισαν εἰς τὴν κώμην οὗ ἐπορεύοντο, καὶ αὐτὸς προσεποιεῖτο πορρώτερον πορεύεσθαι.

Sed *ipsi* adegerunt eū, dicentes: Mane nobiscum: quoniā est circiter uesperam, & inclinatus est dies. Ingressus est igitur ut maneret cum eis.

29 καὶ παρεβιάσαντο αὐτόν, λέγοντες· μεῖνον μεθ' ἡμῶν, ὅτι πρὸς ἑσπέραν ἐστὶ, καὶ κέκλικεν ἡ ἡμέρα. καὶ εἰσῆλθε τοῦ μεῖναι σὺν αὐτοῖς.

Et factum est, quum ipse accubuisset cum eis, sumpto pane, benedixit, & fractum dedit eis.

30 καὶ ἐγένετο ἐν τῷ κατακλιθῆναι αὐτὸν μετ' αὐτῶν, λαβὼν τὸν ἄρτον εὐλόγησε, καὶ κλάσας ἐπεδίδου αὐτοῖς.

Aperti sunt autem oculi eorum, & agnouerunt eum: sed ipse ablatus est extra conspectum ipsorum.

31 αὐτῶν δὲ διηνοίχθησαν οἱ ὀφθαλμοὶ, καὶ ἐπέγνωσαν αὐτόν· καὶ αὐτὸς ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν.

Et dixerunt inter se: Nónne cor nostrum ardebat in nobis, dum loqueretur nobis in uia, & quum aperiret nobis Scripturas?

32 καὶ εἶπον πρὸς ἀλλήλους· οὐχὶ ἡ καρδία ἡμῶν καιομένη ἦν ἐν ἡμῖν, ὡς ἐλάλει ἡμῖν ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς διήνοιγεν ἡμῖν τὰς γραφάς;

Et surgentes eo ipso momento reuersi sunt in Ierusalem, & inuenerunt cōgregatos Vndecim, & eos qui cum illis erant,

33 καὶ ἀναστάντες αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, ὑπέστρεψαν εἰς Ἰερουσαλήμ, καὶ εὗρον συνηθροισμένους τοὺς ἕνδεκα, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς, B

Dicentes: Surrexit Dominus uerè, & apparuit Simoni.

34 λέγοντας· ὅτι ἠγέρθη ὁ κύριος ὄντως, καὶ ὤφθη Σίμωνι.

Tum ipsi narrarunt quæ *gesta erant* in uia: & ut fuisset agnitus ipsis in fractione panis.

35 Καὶ αὐτοὶ ἐξηγοῦντο τὰ ἐν τῇ ὁδῷ, καὶ ὡς ἐγνώσθη αὐτοῖς ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου.

Marci 16. c. 14. Ioan. 20. c. 19.

Hæc autem ipsis loquētibus, stetit Iesus ipse in medio eorum, & dixit eis: Pax uobis.

36 Ταῦτα δὲ αὐτῶν λαλούντων, αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς ἔστη ἐν μέσῳ αὐτῶν, καὶ λέγει αὐτοῖς· εἰρήνη ὑμῖν.

Apostoli nō credunt Christum resurrexisse.

Territi uerò *illi* & expauefacti, putabant *se* spiritum uidere.

37 πτοηθέντες δὲ καὶ ἔμφοβοι γενόμενοι ἐδόκουν πνεῦμα θεωρεῖν.

Tum dixit eis: Quid turbati estis, & quare cogitationes subeunt in corda uestra?

38 καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τί τεταραγμένοι ἐστὲ, καὶ διατὶ διαλογισμοὶ ἀναβαίνουσιν ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν;

Spiritus non habet carnem.

Videte manus meas & pedes meos: nam ego ipse sum: cōtrectate me, & uidete: nam spiritus carnē & ossa nō habet, sicut me uidetis habere.

39 ἴδετε τὰς χεῖράς μου καὶ τοὺς πόδας μου, ὅτι αὐτὸς ἐγώ εἰμι· ψηλαφήσατε με καὶ ἴδετε, ὅτι πνεῦμα σάρκα καὶ ὀστέα οὐκ ἔχει, καθὼς ἐμὲ θεωρεῖτε ἔχοντα.

Et quum hæc dixisset, ostendit eis manus ac pedes.

40 καὶ τοῦτο εἰπὼν ἐπέδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας.

Adhuc autem ipsis non credentibus, præ gaudio, & mirantibus, dixit eis: Habetis hîc edîle quippiam?

41 ἔτι δὲ ἀπιστούντων αὐτῶν ἀπὸ τῆς χαρᾶς, καὶ θαυμαζόντων, εἶπεν αὐτοῖς· ἔχετέ τι βρώσιμον ἐνθάδε;

Tum ipsi obtulerunt ei partem piscis assi, & aliquid ex fauo apiario. C

42 οἱ δὲ ἐπέδωκαν αὐτῷ ἰχθύος ὀπτοῦ μέρος, καὶ ἀπὸ μελισσίου κηρίου.

Quæ ille accepit, & coram ipsis comedit.

43 καὶ λαβὼν ἐνώπιον αὐτῶν ἔφαγεν.

Scripturæ impletæ: quarum intelligentia est à Christo.

Dixitq; ad eos: Hi sunt sermones quos locutus sum ad uos, quū adhuc essem uobiscū: q; scilicet oporteret impleri omnia quæ scripta sunt in lege Mosis, & Prophetis, & Psalmis de me.

44 Εἶπε δὲ αὐτοῖς· οὗτοι οἱ λόγοι οὓς ἐλάλησα πρὸς ὑμᾶς, ἔτι ὢν σὺν ὑμῖν, ὅτι δεῖ πληρωθῆναι πάντα τὰ γεγραμμένα ἐν τῷ νόμῳ μωσέως καὶ προφήταις καὶ ψαλμοῖς περὶ ἐμοῦ.

Tunc aperuit eorum mentem, ut intelligerēt Scripturas.

45 τότε διήνοιξεν αὐτῶν τὸν νοῦν, τοῦ συνιέναι τὰς γραφάς,

Et dixit eis: Ita scriptum est, & ita oportuit Christū pati, & resurgere à mortuis tertio die:

46 καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ὅτι οὕτω γέγραπται, καὶ οὕτως ἔδει παθεῖν τὸν χριστὸν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ,

31 Ablatus est extra conspectum ipsorum, ἄφαντος ἐγένετο ἀπ' αὐτῶν. Vulg. euanuit ab oculis eorum. Sed rectè admonet Eras. Euanescendi uocabulū non satis conuenire, quum hic non de spectro, sed de uero corpore fiat mētio. Quod autem idem interpretatur, subduxit sese ab oculis eorum, non satis uidetur repentinam illam corporis subductionem declarare. Cæterùm ὑποστατικώτερον dixit Lucas ἀπ' αὐτῶν, quàm si dixisset αὐτοῖς, nempe ne quis existimet præsentem quidem Christum cum ipsis manfisse, sed corpore, quod cerni non posset. Itaq; dicere malui, extra ipsorum conspectum, quàm ipsorum conspectui aut oculis ablatum. 32 Ardebat, καιομένη ἦν. In secundo exēplari scriptū erat, κεκαλυμμένη ἦν, obtectum erat. 35 In fractione panis, ἐν τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου: id est, quum panem frangeret: qui mos erat huius gentis, atq; etiamnum hodie seruatur conuiuij initio, adhibita precatione. Erasm. ex fractione panis, quasi ex hoc facto Christus ab illis agnitus dicatur, quum tempus potius declaretur quo Christum agnouerunt. 47 Incipiendo, ἀρξάμενον. Vulg. incipientibus: id est, ἀρξαμένοις, scilicet ὑμῖν uobis. Sed apud

A pud Græcos interdum quartus etiam casus absolutè ponitur: quod omnes norunt. Quòd autem Erasmus existimat ad Christum posse referri, non ob eam tantùm causam repudiandum est quam ipse commemorat, id est quia Christus non cœperit ab Ierusalem, sed Apostoli: uerùm etiam quia κηρυχθῆναι dixit, non κηρύσσειν: & res ipsa clamat Christum hîc agere de Apostolorum munere.

κὴ κηρυχθῆναι ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ μετάνοιαν 47
κὴ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν εἰς πάντα τὰ ἔθνη, ἀρξάμενον ἀπὸ Ἱερουσαλήμ.

Et prædicari in eius nomine resipiscentiam ac remissionem peccatorum apud omnes Gentes, incipiendo ab Ierusalem. Pœnitentia. Remissio peccatorum.

ὑμεῖς δέ ἐστε μάρτυρες τούτων. 48

Vos autem estis testes horum. Testes Apostoli.

κὴ ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός μου ἐφ' ὑμᾶς. ὑμεῖς δὲ καθίσατε ἐν τῇ πόλει Ἱερουσαλήμ, ἕως οὗ ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους. 49

Et ecce, ego mittã promissum Patris mei super uos: uos autem manete in urbe Ierusalem, usquequò induamini uirtute ex alto. Spiritus sanctus. Ioan.15.d.26. Act.1.a.4.

ἐξήγαγε δὲ αὐτοὺς ἔξω, ἕως εἰς Βηθανίαν· κὴ ἐπάρας τὰς χεῖρας αὐτοῦ, εὐλόγησεν αὐτούς. 50

Eduxit autem eos foras usq; Bethaniam: & sublatis manibus suis, benedixit eis. Ascendit Christus in cœlum. Marc.16.d.19. Act.1.b.9.

κὴ ἐγένετο ἐν τῷ εὐλογεῖν αὐτὸν αὐτούς, διέστη ἀπ' αὐτῶν, κὴ ἀνεφέρετο εἰς τὸν οὐρανόν. 51

Et factum est, dum ipse benediceret eis, disiunctus ab eis, sursum ferebatur in cœlum.

κὴ αὐτοὶ προσκυνήσαντες αὐτόν, ὑπέστρεψαν εἰς Ἱερουσαλὴμ μετὰ χαρᾶς μεγάλης· 52

Ipsi autem adorato eo reuersi sunt in Ierusalẽ cum gaudio magno.

κὴ ἦσαν διὰ παντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, αἰνοῦντες κὴ εὐλογοῦντες τὸν θεόν. ἀμήν. 53

Erantq; semper in templo, laudantes & benedicentes Deum. Amen. Laus.

49 Manete, καθίσατε. Vulgata & Erasmus ad uerbum, sedete: id est, moremini, quieti expectate. Sic enim apud
B Hebræos accipitur uerbum ישב, quod huic Græco opponitur, ut alibi obseruauimus. Induamini uirtute ex alto, ἐνδύσησθε δύναμιν ἐξ ὕψους: id est, usquequo Spiritus sanctus è cœlo in uos illabatur. Sic enim loquuntur Hebræi, ut Iud.6.f.34. Nos autem hunc quoque Hebraismum, quia perelegans uidetur, libenter retinuimus. 51 Disiunctus, διέστη. Vulgata & Erasmus, recessit, ἀνεχώρησεν.

Sanctum IESV Christi Euangelium secundum Ioannem.

Εὐαγγέλιον κατὰ Ἰωάννην.

ΚΕΦ. ά.

Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, κὴ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, κὴ θεὸς ἦν ὁ λόγος. 1

CAP. I.

IN principio erat Sermo ille, & Sermo ille erat apud Deum, eratq; ille Sermo Deus.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 In principio, ἐν ἀρχῇ: id est, ἀπ' ἀρχῆς à principio, ut loquitur idem noster Ioannes suæ epistolæ 1.a.1. quod putaui obseruandum, ut appareat non satis appositam esse eorum interpretationem, qui seruata propria significatione præpositionis ἐν, principium interpretantur Patrem in quo erat Sermo. Principij autem appellatione nonC nulli æternitatem ipsam intelligunt: quæ interpretatio mihi uidetur impropria. Malò igitur hoc nomine intellige re temporis initium, quod quidem tum cœpit quum Deo placuit aliquid condere. Est igitur hęc sententia, Sermonem non cœpisse existere, quum Deus initium faceret creandi quicquid conditum est. Nam, inquit Ioannes, iam tum existebat Sermo ille quum res creatæ condi cœperunt. Alioqui dicitur etiam diabolus homicida fuisse ab initio, infrà 8.f.44. id est, quum primus homo esset conditus, siue à primo homine condito, antequam scilicet genus humanum propagaretur. Nam nondum existente homine, quî potuit esse homicida? Hîc autem agitur de primo omnium rerum creatarum exordio, sicut liquet ex ijs quæ consequuntur. Itaque locum illum de diabolo & similes alios frustra citant hæretici, ut hęc Ioannis uerba eludant, quibus æterna Filij hypostasis manifestò confirmatur. Erat, ἦν: id est, ὑφίστατο subsistebat, ut rectè explicant Græci. Est enim proprietas ipsius uerbi εἶναι obseruanda: quod quidem uni Deo propriè conuenit, qui idcirco ab Hebræis יהוה, à Græcis ὁ ὤν dicitur: neq; ideam quandam declarat (ut Samosatenus existimabat, & qui eius errorem renouauit Seruetus) sed quod reuera existit: & habenda etiam in primis ratio pręteriti imperf. quo scilicet significatur Sermonis hypostasis, id est æterna Filij generatio principio caruisse, ut qui iam existeret quum conderetur quicquid conditum est, ut ipse de se testatur infrà 17.a.5.

Sermo ille, ὁ λόγος. Vulgata, Verbum: id est, τὸ ῥῆμα, quod rectè mutauit Erasmus. ueterum etiam fretus authoritate, puta Cypriani, Lactantij, Hilarij, Hieronymi, Ambrosij, Augustini. Sed apud Græcos latè patet λόγος. Nam & orationẽ, & rationẽ, & definitionem, & alia nonnulla declarat. unde factum ut Græci pręsertim theologi quorum uestigia sequuti sunt Latini, uariè hunc locũ fint interpretati, dũ explicare uolunt qua ratione Filius dicatur λόγος: quæ omnia uidetur Nazianzenus his paucis uerbis diligenter & perspicuè explanasse, Concione 2. περὶ υἱοῦ· Δεικτέον δὲ μοι λέγοιτ' ἂν πρὸς τὸν πατέρα ὅπως ἔχει ὁ πρὸς νοῦν λόγος, ὃν μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς οἱ γεγενήσθαι, ἀλλὰ καὶ τὸ σιωπηρὸς καὶ τὸ ὀξαγγελτικὸν· τάχα δ' ἂν οὐδ' ἅπαν τις ὅτι καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὁριζόμενον, ἐπεὶ δὲ καὶ ἔστο λέγεται λόγος. ὁ γὰρ νοητικὸς, φησὶ, τοῦ ὑψηγητικοῦ (τοῦτο γὰρ ἴσως τὸ ἑρμηνικὸν) νοητὸν τοῦ πατρός, καὶ σιώπησις ἀπόδειξις καὶ ῥᾳδία οἱ τοῦ πατρὸς φύσεως ὁ υἱός· γίνωμαι γὰρ ἅπαν τῷ γεγεννηκότι σιωπῶν λόγος: id est, Sermo dicitur, quòd eam rationem habeat cum Patre, quem Sermo cum mente: non solùm quia sit à Patre citra omnẽ per-

 pesionem

peſsionem genitus, ſed etiam quòd Patri ſit cõiunctus, eumq; exprimat. Sed & fortaſsis dicere poſsit aliquis, eandẽ eſſe Filij cũ Patre rationem, quę finitionis cum definito. nam λόγος etiam finitionẽ declarat. Etenim qui mente complexus eſt Filium (id enim eſt pro quo dixit, Qui uidit) is & Patrẽ comprehẽdit, ut iam Filius nõ ſit aliud q̃ breuis ac facilis quędã demonſtratio naturæ Patris. Si quidẽ omnis fœtus eſt ceu tacita quædam expreſsio eius à quo productus eſt. Hæc ille. Baſilius autẽ alias etiam rationes affert Homilia in hunc locũ ſcripta. Sed quãuis de rebus omniũ abſtruſiſsimis loquatur Ioannes, & hęc teſtimonia de Filio Dei uerẽ ac ſapienter dicta agnoſcam, mihi tamen nõ fit ueriſimile tam ſubtiliter illũ uoluiſſe hoc loco diſſerere. Deinde habẽda potius fuit (opinor) ratio idiomatis Hebręi quàm Greci. Quãuis enim Ioannes Græcè ſcripſerit, tamẽ in tradenda theologia ac præſertim in iſtis declarãdis arcanis, neq; à uerbis neq; à loquutionibus receſsit: quę in uerbo Dei & in Synagogis erant ita uſitatæ, ut ipſo etiam uulgo ſi nõ res ipſa, at certè uocabula intelligerẽtur. Iam uerò in editione Chaldaica (quã opinor populari ſermoni maximè fuiſſe accõmodatam) innumeris penè locis pro eo quod in cõtextu ſcribitur יהוה, ſcriptũ inuenimus מימר, ut mihi ueriſimile uideatur Ioannẽ hoc nomẽ ueluti è medio ſumpſiſſe: quo ſcilicet ſoliti fuerint ueteres illi Meſsiam uocare: quaſi eum dicas de quo loquutus eſt, ſiue quẽ pollicitus eſt Dominus. Nam Iudęi de Meſsiæ Diuinitate non prius cœperunt diſputare quàm planè fuerunt excæcati, ut facilè cognoſcet quiſquis ueterum Rabbinorum ſcripta cum recentiorũ commentarijs compararit. Fecit enim implacabile in Chriſtũ odium, & iuſtũ uiciſsim Chriſti in eos iudicium, ut in torquendis Scripturæ locis qui pro Chriſti utraq; natura apertè faciunt, eos nõ pudeat ab ipſis etiam maioribus ſuis apertè diſſentire. Ergo, ut ad rem redeam, ὁ λόγος benedictum illud ſemen declarat, de quo Adæ, Abrahæ, Iſaaco, Iacobo, Dauidi & electis omnibus loquutus eſt Dominus, quaſi Sermonem ſeu promiſſum Dei uoces. niſi malis huc referre, quòd ſit unicus Patris interpres: qua ratione etiã Angelus interdum appellatur, per quẽ ſcilicet Pater ipſe ſemper loquutus, tandẽ extremis temporibus ſeipſum mundo patefecit, ut infrà declaratur uerſu 18. Sed tamen poſtrema hæc notatio uidetur nonnihil impropria, quia λόγος nuſquam alibi (quod ſciam) accipitur pro interprete ſeu pro eo qui loquatur, ſed pro eo potius quod aliquis loquatur. Cæteræ uerò ſignificationes huius uocabuli, quas Græci & Latini theologi tam cupidè arripiunt, Chaldaico uocabulo מימר, non poſſunt ulla probabili ratione conuenire. Sed tamen hęc omnia atq; adeò meipſum libẽs Eccleſiæ ſubijcio. Porrò quod annotãt ueteres Græci, additum eſſe articulũ ut hic Sermo ab alijs diſcernatur (nam alioqui & Legẽ & Prophetas, & omnia Dei mandata Sermonem Dei uocamus) quia uidetur cõmodè & ſuo loco obſeruatum, nullo modo negligendũ cenſuimus, quamuis frequens illa pronominis repetitio nonnullis fortaſſe parũ placebit. Et ſermo ille erat apud Deum, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν. Repetitur antecedens loco relatiui, nõ modò ex idiomate Hebræorum, ſed etiam ut magis perſpicua ſit oratio. Prępoſitio autẽ πρὸς hypoſtaſin Filij ab hypoſtaſi Patris diſtinguit aduerſus Sabellium: ideoq; nõ dixit ἐν τῷ θεῷ, ut rectè obſeruat Baſilius Homilia εἰς τὸ κατὰ ἰουδαίων ἀναγκαῖον, & κατὰ σαβελλιανῶν, quamuis ut τὸ ὁμοούσιον indicet, alibi ſe in Patre eſſe dicat, infrà 10.g.38. quod tamen accipi poteſt de Diuinę in Chriſto potentię manifeſtatione. Nõ deſunt etiam qui prępoſitionem πρὸς exiſtiment ſignificare μίμησίν τινα καὶ ὁμοίωσιν, id eſt aſsimilationẽ quandam, ut πρὸς τὸν θεὸν idem declaret atq; κατὰ θεόν: ueluti quũ ſcribit Philo de Mundo, κατ' εἰκόνα θεοῦ γεγονέναι τὸν ἄνθρωπον: id eſt, ad imaginem & exemplar Dei conditum eſſe hominem: in qua opinione is eſt qui libellum ſcripſit περὶ σωτάξεως, præferentem Baſilij Magni nomen. Eſt enim Filius Patris character & imago prorſus ἀπαράλλακτος: quę interpretatio hypoſtaſes diſtinguit, & eandem ὁμοίωσιν cõfirmat, quum in Deo nihil non ὁμοούσιον cõſideretur. Sed tamen hoc mihi ſubtilius uidetur, quum in plurimis locis hęc prępoſitio ſimpliciter accipiatur pro Apud, ut Mar. 6.a.3. & 9.c.19. Rom. 15.g.30. 1. Cor. 16.a.6. pro quo dixit ipſe Chriſtus παρὰ σοί, de Patre loquens, infrà 17.a.5. Eratq; ille ſermo Deus, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος. In Græco ſermone additus articulus manifeſtè oſtendit τὸν λόγον habere ſubiecti rationẽ, θεὸν uerò prædicati, ut etiam infrà 4.d.24. quod omnino fuit annotandum, quia alioqui ſi inuerſa propoſitione dicas, καὶ ὁ θεὸς ἦν ὁ λόγος, & Deus ille erat Sermo, perſonã Patris & Filij confuderis, quia uis articuli eſt ἀναφορική. Deinde impropriè dicas Deum eſſe ſermonem, quia ὁ θεὸς uel ipſam ὁμοίωσιν declarat, quæ tribus hypoſtaſibus eſt eadẽ: uel certè Patris hypoſtaſin ſignificat, ut in ſuperiore membro. Itaque ut uitaremus periculoſam amphiboliam, quę non eſt in Greco ſermone, naturalem ordinem conſtructionis ſequuti, priore loco ſubiectum, poſterioriore prædicatum collocauimus.

Hic *Sermo* erat in principio apud Deum. 2 οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεόν.

Omnia per eum *Sermonem* facta ſunt, & abſq; eo factum eſt nihil quod factum ſit. 3 πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν.

2 Hic *Sermo*, οὗτος. Expreſsi ipſum antecedens, ne quis τὸν θεὸν repetendũ puter. Nam rectè quidem dicas Deũ ex Deo genitum: Deũ autem apud Deum, impropriè. quia πρὸς declarat hypoſtaſis diſtinctionẽ. Filius autẽ non diſtinguitur à Patre, quatenus Deus eſt, ſed quatenus Filius. Coniunctim tamẽ dicere licebit, Hic Sermo Deus erat apud Deum, ut is rectè notat cuius aliquot extant in noſtrũ hunc Euangeliſtam Homiliæ ſub Origenis nomine. Etſi autẽ ijs aſſentior qui in his uerbis putant epilogum quendam eſſe ſuperiorum ἀξιωμάτων, tamen etiam exiſtimo neceſſe fuiſſe hęc addi, ut intelligeremus illud ἐν ἀρχῇ repetendum eſſe ἀπὸ τοῦ νοητοῦ, in duobus poſterioribus mẽbris, quaſi ſcriptum ſit, ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ἐν ἀρχῇ ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ ἐν ἀρχῇ θεὸς ἦν ὁ λόγος. quæ obſeruatio, & Sabellij & Samoſateni & Arrij, & uetuſtiorum, nempe Hebionis & Cerinthi, hæreſes manifeſtè cõuincit. Annotat Auguſtinus lib. de doctrina Chriſtiana 3. cap. quoſdam poſt πρὸς τὸν θεὸν, adſcripta diſtinctione, ὁ λόγος coniungere cum οὗτος, quaſi ita ſcripſerit Ioannes, In principio erat Sermo, & Sermo erat apud Deum, eratq; Deus. Sermo iſte erat in principio apud Deum. Quę diſtinctio mihi non uidetur peruertere ſententiam, ſi modò ante tertium Erat, repetas ὁ λόγος, ita ut Deus à parte poſteriore conſtruatur, tanquam prædicatum ſcilicet. Nam alioqui de Sermonis Diuinitate teſtimonium impiè corruperis. Apud Deum, πρὸς τὸν θεόν. Quum non contentus Ioannes dixiſſe ἐν ἀρχῇ, hęc etiam addat: neque tamen ueriſimile ſit eum uoluiſſe ταυτολογεῖν, apparet non ſatis ſolidam eſſe Cyrilli ſententiam, qui in principio interpretatur In Patre, qui eſt principium. Nam quę eſſet hęc ſententia, Sermo erat in Patre apud Deum? 3 Per eum *Sermonem*, δι' αὐτοῦ. Iterum expreſsi antecedens, ut planior eſſet oratio. Quod autem Arriani ex hoc loco inæqualitatem Filij arguebant, quaſi διὰ non cauſam efficientem, ſed inſtrumentalem duntaxat declaret, eruditè & eleganter refutatur à Baſilio Magno, libro de Spiritu ſancto cap. 50. ex Scripturę authoritate, quę ἐξ οὗ & δι' οὗ, tum Patri, tum Filio, tum etiam Spiritui ſancto tribuit, ut Rom. 11.d.36. Eph. 4.d.16. Coloſſ. 2.d.19. Infrà 2.a.6. Rom. 5.a.5. & alibi ſæpe. Quomodo autem explicandus ſit hic locus, nemo diuinius poſsit docere quàm Paulus Coloſſ. 1.b.15. & 16. Abſque eo, χωρὶς αὐτοῦ. Is cuius extant Homiliæ ſub Origenis nomine, interpretatur, extra eum (nam χωρὶς etiam declarat ſeorſum ac ſeparatim) & eius expoſitionis cauſam neſcio quam affert.

Quia,

A Quia, inquit, quum Extrà audis, nihil omnino relinquis quod in ipso & per ipsum factum non sit. Hilarius quoq; lib. De Trinit. primo obscurâ quandam affert huius loci interpretationẽ. Ego existimo Ioannem, quum dixisset, Omnia per ipsum cõdita (quibus uerbis, τὸ ὑμέτερον καὶ παντελῶς declarat) nunc iterum hypostasin distinguere, quum Filium adiungit Patri σωφρόνως, ut ipse de se testatur infrà 5.c.17.&19. Nihil quod factum sit, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ ἐστιν: id est, ex ijs quæ facta sunt, nihil factum est absq; eo, siue (ut Epiphanij uerbis utar) πάντα τὰ γεγενημένα, δι' αὐτοῦ γεγόντα. Itaq; obseruatio illa Vallæ distinguentis γέγονεν & γέγονεν, nullius est momenti. Magis etiam sunt importuni qui appellatione Nihili putant peccatum aut malitiam intelligi. Fuit autem hic locus uaria distinctione corruptus, præsertim à Latinis. Coniungunt enim ὁ γέγονεν, quod factum est, cum sequenti uersiculo: quẽ rursus trifariam distinguũt. Alij enim legunt, Quod factum est, in ipso uita erat, id est, quicquid factũ est, subsistit etiam in eo non in sese. quam distinctionẽ sequitur ex Græcis Cyrillus, & Latini ferè omnes. Vel, quicquid factum, iam erat uita in eo, id est, iam in ipso quodammodo uiuebat. quod Augustino non displicet. Alij legũt, Quod factum est in ipso, uita erat: quam lectionem non rectè tribuit Augustino Erasmus in hunc locum scribens, quum disertè eam reprehendat lib. 5. de Genesi ad literam, cap. 13. Non, inquit, ita pronunciare oportet, Quod factum est in illo, uita est. quid enim non in illo factum est? Theophylactus demũ tertiam distinctionem affert cuiusdam ex ueteribus qui legerit, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἕν, ὃ γέγονεν ἐν αὐτῷ: id est, & sine ipso factũ est nihil, quod factum est in ipso: deinde adscripto puncto subnectit, Vita erat, & uita erat lux hominum. Chrysost. uerò omnes has distinctiones reprehendit, aduersus eos disserens qui contendebãt Spiritum sanctũ, quem ipsi inter res creatas enumerabant, intelligi in eo quod dicitur, Quod factum est. & ὃ γέγονεν ostendit ad οὐδὲ ἕν pertinere, ita ut ἐν αὐτῷ sit sequentis uersiculi initium. Nazianzenus quoque idem sentit in Oratione, περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. ut planè mirer quid Erasmo in mentem uenerit, ut eum existimaret cum Cyrillo sentire. Hęc sunt autem ipsius uerba, οὐδὲ ἐκεῖνο φοβηθέντες, τὸ πάντα διὰ τοῦ ὑιοῦ γεγονέναι λέγεσθαι, ὡς ἐνὸς τῶν πάντων ὄντος καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος. πάντα γὰρ ὅσα γέγονεν, ἄρχεται, ἐκ ἀπλῶς ἅπαντα. οὐδὲ γὰρ ὁ ποιητὴς, οὐδ' ὅσα μὴ γέγονεν. Hæc ille, quæ manifestè ostendunt eum coniunxisse ὃ γέγονεν cum οὐδὲ ἕν, tanquam exceptionem, qua res creatę à nõ creatis distinguantur. Epiphanius quoque contra Ariomanitas, & in Anchorato, duobus locis eos disertè reprehendit qui aliter distinguunt, uitiato tamen exemplari Græco, ut res ipsa ostendit. Idem κατὰ λέξιν aperte post ὃ γέγονεν distinguit. Præterea in omnibus manuscriptis codicibus, uno duntaxat excepto, hanc distinctionem inue-
B nimus. Theophylactus quoque pro nobis facit. Itaque non dubitauimus hanc lectionẽ cæteris anteponere, quia planam habet sententiam, & doctissimorum interpretum Græcorum authoritate nititur. Quòd autem affert Erasmus, sibi magis placere lectionem quam hodie uulgò sequitur Latinorum usus (quia apud hunc Euãgelistam ferè semper ex proximo membro sumitur gradus sequẽtis, ut In principio erat uerbum, & uerbum erat apud Deũ, & Deus erat uerbum. Et paulo pòst, In ipso uita erat, & uita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet, & tenebræ eam non comprehenderunt: quasi idcirco etiam legendum sit, Et sine eo factum est nihil: quod factum est, in ipso uita erat) id non est eiusmodi ut magnopere nos debeat mouere.

ὃ γὲγονεν ἐν αὐτῷ ζωὴ ἦν, καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, 4

In ipso uita erat, & uita erat Lux illa hominum. Vita.

καὶ τὸ φῶς ἐν τῇ σκοτίᾳ φαίνει, καὶ ἡ σκοτία αὐτὸ οὐ κατέλαβεν. 5

Et Lux ista in tenebris lucet, sed tenebrę eam non comprehenderunt. Lux.

Ἐγένετο ἄνθρωπος ἀπεσταλμένος παρὰ θεοῦ, ὄνομα αὐτῷ ἰωάννης. 6

Fuit quidam missus à Deo, cui nomen Ioannes. Ioannes testatur Lucem

οὗτος ἦλθεν εἰς μαρτυρίαν, ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτὸς, ἵνα πάντες πιστεύσωσι δι' αὐτοῦ. 7

Is uenit in testimonium, nempe ut testaretur de Luce, ut omnes crederent per ipsum. Christum uenisse Matth. 3. a. 1. Marci 1. a. 2. Luc. 3. a. 2.

4 In ipso, ἐν αὐτῷ: id est, Per ipsum, ipsius scilicet ui & efficacia. Idem enim uitam indidit qui fecit ut existeret. Itaq; præpositio ἐν idem declarat atq; διὰ in superiore membro, & causam uitę effectricem ac conseruatricẽ declarat, ex idiotismo Hebræorũ, quẽ sæpe iam obseruauimus. Itaq; subtilius quàm par sit argutantur qui uitã explicãt in Sermone fuisse antequam res conderentur, Platonicas scilicet ideas reuocãdo: quæ argutię mihi non placent: quãuis non desint rationes quibus possint cõfirmari. At illi impiè de Deo sentiunt qui uitam in eo esse existimãt, quasi ipsius essentia rebus permisceatur: quã etiam blasphemiam nõ puduit impurissimos illos Postellum & Seruetum affirmare. tanti est uoculæ unius obseruatio. Et tamen uel ipse quotidianus sermo potuerat illos erudire.
C nam quũ uitam ac salutem nostram in aliquo homine sitam esse dicimus, quis est cui in mentem ueniat ista naturę permistio, ac non potius de potestate, uirtute, authoritate alicuius hominis cogitet? Itaq; Cyrillus quũ hunc locum rectè explicaret, nõ simpliciter dixit ipsum cunctis cõmistum, uitam eorũ fieri, sed quasi commistum: quam particulam Eras. quum eius sententiam annotaret, certè non debuit prętermittere. Eadẽ ratio est explicandi illius quod ait Paulus Act. 17. f. 28. nos in Deo uiuere, moueri & esse. Vita, ἡ ζωὴ. Additus articulus distinguit id uitę genus de quo dicturus est, uitam scilicet humanã, ab ea quam indefinitè ζωὴν uocarat, cõmunem scilicet omnib. animantibus. Sed hęc distinctio nõ uidetur satis propriè hoc loco exprimi in Latino sermone potuisse. Nam si dicas, uita illa, quum uitæ nomen præcesserit, uidebitur huius pronominis uis esse ἀναφορικὴ potius quàm διακριτική. Potest etiã Sermo dici ἡ ζωὴ: id est uita, ab effectu, quia scilicet is est qui uiuificat. Erat, ἦν. erat scilicet iam tum quum per eum essent facta omnia. alioquin dixisset, ἐστὶν est, uel ἦν in aoristo secundo, id est fuit. Erat, ἦν. Iterũ habenda est ratio prętęriti imperf. quod usurpauit Euangelista potius quàm pręsens aut prętęritũ, ut significaret lucẽ istam homini præluxisse ab ipso statim initio ipsius conditi. Lux illa, τὸ φῶς: id est, uis illa rationis & intelligẽtiæ in hominum animis accensa: nisi rursus malimus uitam illam, id est, Sermonem uiuificantem, ab effectu Lucem uocari, quòd hominẽ rationis luce donarit: quæ interpretatio nititur ueterũ authoritate, & optimè cohæret cum ijs quæ proximè subijciuntur. Siue autem pro huius lucis authore, siue pro ipso lucis munere accipias, adiunctus erit articulus prędicato ad declarandam uel authoris uel muneris pręstantiam. Nam alioqui dicendum erat, ἡ ζωὴ ἦν φῶς αὐθρώπων, sicut dixit, ὁ λόγος ἦν θεός. 5 Et lux ista, καὶ τὸ φῶς: id est, Quę lux. Solent enim Hebręi loco relatiui, sæpe copulatiuam coniunctionem usurpare adiecto aut suppleto antecedente, ut annotauimus Marc. 1. a. 10. & alibi sæpe.

Non comprehenderunt, οὐ κατέλαβεν: id est, percipere & consequi non potuerunt, atq; adeò non agnouerunt, ut ipse paulo pòst explicat, uers. 10. & 11. cuius rei causam affert Paulus Rom. 1. c. 21. 7 Per ipsum, δι' αὐτοῦ. Per ipsum scilicet Ioannem. Nam quum de Christo ipso agitur, usurpari solet particula δι' uel ἐκεῖ uel ἐν pro ἐπὶ, præcedente uerbo πιστεύειν, ut infrà 12. f. 36. Act. 9. g. 42. Rom. 9. f. 33.

Non erat ille Lux illa, sed *missus erat* ut testaretur de illa Luce.

Lux Christus. Hic erat Lux illa uera quæ illuminat omnem hominem uenientem in mundum.

Heb.11.a.4. In mundo erat, & mundus per ipsum factus est, sed mundus eum non agnouit.

Ad suos uenit, & sui eum non acceperunt.

Quotquot autem eum acceperunt, dedit eis hanc dignitatem ut Filij Dei fierent, *nempe* ijs qui credunt in nomen eius:

Filij Dei qui Christo credunt. Fides à Deo.

Qui non ex sanguine, neque ex libidine carnis, neq; ex libidine uiri, sed ex Deo geniti sunt.

8 οὐκ ἦν ἐκεῖνος τὸ φῶς, ἀλλ' ἵνα μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ φωτός. A

9 Ἦν τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν, ὃ φωτίζει πάντα ἄνθρωπον ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον.

10 ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ ὁ κόσμος αὐτὸν οὐκ ἔγνω.

11 εἰς τὰ ἴδια ἦλθε, καὶ οἱ ἴδιοι αὐτὸν οὐ παρέλαβον.

12 ὅσοι δὲ ἔλαβον αὐτόν, ἔδωκεν αὐτοῖς ἐξουσίαν τέκνα θεοῦ γενέσθαι, τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ,

13 οἳ οὐκ ἐξ αἱμάτων, οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκός, οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρός, ἀλλ' ἐκ θεοῦ ἐγεννήθησαν.

8 Lux illa, τὸ φῶς, Lux illa scilicet de qua diximus, id est Christus, qui unus potest nostras tenebras illustrare, ut infrà 8.b.12. Est ergo uis articuli, αὐτοφορικόν. Nam alioqui additur etiam articulus Matth.5. b.14. ubi dicit Dominus Apostolis suis, Vos estis τὸ φῶς: id est, lux mundi. &, luceat τὸ φῶς, id est, lux uestra. Itē infrà 5.f.34. ubi de hoc ipso Ioanne loquens Dominus, Ille, inquit, erat ὁ λύχνος ὁ καιόμενος: id est, lucerna illa ardēs, additis articulis duobus: quod miror non fuisse à Cyrillo annotatum. 9 Lux illa uera, τὸ φῶς τὸ ἀληθινόν: id est, quæ uerè & propriè meretur Lucis nomen, quum natura luceat, non participatione. Cæterùm hæc omnia accipio pro prædicato. Itaque ante uerbum ἦν subaudio ὅτι ἐστί, ut sit hæc integra propositio: Iste, de quo scilicet hic agitur, & qui cum Ioanne comparatur, est Lux illa uera. Vetus interpres ad uerbum, Erat Lux uera, neglectis etiam articulis. Erasmus, Erat Lux illa lux uera: quasi scriptum sit, τὸ φῶς ἦν τὸ ἀληθινόν, scilicet φῶς. quę uerborum traiectio nimis est uiolenta: quamuis sententiam ipsam rectè alioqui expresserit, præsertim in annotationibus. Venientem in mundum, ἐρχόμενον εἰς κόσμον, id est nascentem, ut explicat Christus ipse hoc dicendi genus infrà 18.g.37. Quod autem nonnulli participium ἐρχόμενον putant posse ad τὸ φῶς referri, ut ita conuertas, Hæc est Lux illa uera quę ueniens in mundum illuminat omnem hominem: id inquam nimis est uiolentum, & tractationem huius argumenti, id est manifestationis Christi, confundit. Significatur ergo, nullum hominem nasci huius Lucis expertem. Nam infantes etsi usum rationis non habent, aut certè perexiguum, tamen animo ipso sunt prædíti, qui suapte natura iam tum aptus est ad intelligendum ac ratiocinandum, ut rectè docet Lactantius: quamuis quo minus officium faciat, instrumentorum corporis infirmitas impediat. Apparet enim hoc loco differi de beneficijs toti humanæ genti cōmunibus, ut minimè necesse fuerit nodum hunc nectere, qua ratione dicatur omnem hominem illuminare Christus, quum tam multi in tenebris maneant: quasi scilicet de regenerationis gratia hîc agatur, quæ filijs Dei peculiariter est destinata. 10 Et mundus per ipsum factus est, καὶ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ ἐγένετο: uel, nā mundus. Hoc enim additūest ad explicandum confirmandū illud, In mundo erat. nam, inquit, mundus per ipsum factus est, itaq; tota ipsius dispositio, imò uerò singularum mundi partium consideratio æternam opificis potentiam ac diuinitatem oculis hominum obijciebat, ut scriptum est Psalm.19.a.1. & Rom.1.c.19.& 20. Ideo rursus uerbum ἦν explicandum est per præteritum imperfectum, quo significatur hîc agi de Filij manifestatione quæ cum ipso mundo cœpit, elucente scilicet ipsius gloria ac maiestate in rebus omnibus ab ipso conditis. Alteram uerò, qua scilicet manifestatus est in carne, aggredietur proximo uersiculo. Per ipsum, δι' αὐτοῦ. Per eum scilicet qui est uera illa Lux. Neque enim subaudiendum est γενὸς, quia dura esset loquutio, mundum factum esse per Lucem. quamobrem etiam in hoc uersiculo & duobus sequentibus non usurpauit pronomen αὐτὸ in neutro genere, sed αὐτόν. Itaque initio uersiculi noni non suppleui τοῦτο, sed οὗτος. neque conuerti, Hęc erat Lux illa uera: sed, Hic erat Lux illa uera. Non agnouit, οὐκ ἔγνω. Vulgata & Erasmus, non cognouit. Ego malui usurpare uocabulum Agnoscendi: quia quamuis homines in densis illis tenebris uersantes, quas peccatum inuexit, Deum propriè non cognouerint, tamen hactenus cognouerūt ut suo ipsorum testimonio conuincantur, quòd eum quem cognouerant, ne cognitionis quidem modo agnouerint, id est, coluerint & gloria affecerint, ut declarat Apostolus Rom.1.c.21.& Act.14.c.16.& 17. C

11 Ad suos, εἰς τὰ ἴδια. Siue, Ad populum suum (fuit enim Israel populus Domino peculiaris) uel, Ad terram suam, ut Psal.84.a.1. Terra Israeli à Deo tradita, in qua una uerus Deus coleretur. Terra Dei peculiari nomine dicitur, quum alioqui Domini sit terra uniuersa, & quicunque terram incolunt. Vulg. In propria. Erasmus, In sua. Nam τὰ ἴδια idem declarat atque τὰ ἑαυτοῦ. Sed utraque hæc interpretatio in Latino sermone uidetur perobscura, quū hoc dicēdi genere nihil aliud declaretur quàm quod expressimus, ut etiā accipitur infrà 17.d.31.& Act.21.a.6. pro quo dicunt Hebręi לעברו, uel אל ארצו. Infrà uerò 19.c.27. significat, אל ביתו: id est domū suam, uel אלו, id est ad se. & 1. Thess.4.c.11. πράσσειν τὰ ἴδια, declarat sua negotia curare. Acceperunt, παρέλαβον. De propria significatione uerbi παραλαμβάνειν, diximus Matth.1.d.20. quam hîc puto obseruandam. Ita enim significatur quod ipse Christus alibi explicat, se nimirum à Patre exijsse, à Patre missum, à Patre datum, ut qui credit, non pereat: ex quibus manifestò intelligitur, hęc esse de Christi in carne manifestatione accipienda. Neque obstat quòd mox utitur simplici uerbo ἔλαβον. Est enim hoc ex Hebræorum idiomate explicandum, qui eiusmodi compositis uerbis carent: quamobrem etiam paulo antè uersu 10. positum est ἔγνω pro ἐπέγνω. 12 Hanc dignitatem, ἐξουσίαν: id est, hoc iure & hac dignitate eos dignatus est, ut eos pro filijs adoptaret, sicut & Cyrillus explicat. Nam hoc totum nihil aliud declarat quàm gratiam υἱοθεσίας, quam meritò uocat ἐξουσίαν, id est ἀξίωσιν, quum hac ratione simus Dei hæredes, cohæredes autem Christi. Itaque qui ἐξουσίαν interpretantur, quasi duntaxat significet eligendi potestatem, & hoc loco abutuntur, ut liberum suū arbitriū stabiliant, quod & ipsum dicūt à gratia nō penitus pręstari, sed pręueniri duntaxat & adiuuari, ij nunq̄ intellexerūt quid beneficij per Christū fide cōsequamur, nempe ut nō modò filij Dei esse possimus si uelimus, sed uelimus & simus. Vulg. potestatem filios Dei fieri. Quidā authoritatē cōuertunt. Nos quū alibi sæpe ἐξουσίαν cōuerterimus potestatē & authoritatē, utrunq; tamē hoc loco repudiauimus: quia nō agitur de potestate quā habemus in alios inferiores, sed de eo dignitatis gradu quē obtinemus apud eum qui est supra omnia. Eras. ut liceret filios Dei fieri, Sophistas fortasis sequutus, & suū in primis Origenē, quorū opinionē antea reiecimus. Idē tamē in Paraph. & piè & elegāter totū hūc locū exposuit. 13 Ex sanguine, ἐξ αἱμάτων.

Heb.

A Heb. בשריהם, ut Ezech.6.aliquoties. Malo enim hoc referre ad sanguinẽ quo fœtus in utero alitur ac cõfirmatur, & quo infectus nascitur, quàm uel ad cognationem, uel ad ipsius uiri semen. Neq; uerò hæc sunt indigna quæ hoc loco saltem attingantur, quum ab istis non abhorreant ipsi etiam Prophetæ, ut oculis hominum subijciant miseram & sordidam ipsorum originem. Hic autem nemo non uidet spiritualem illam & sanctam ex gratia in Christo ἀναγέννησιν, cum impuro illo & naturali hominis ortu conferri: de quo quum loqueretur Dauid, Ecce, inquit, in iniquitate sum formatus, & in peccatis cõcepit me mater mea. Cæterùm quod Augustinus de seminis paterni ac materni commistione disserit, quasi idcirco Euangelista sit usus multitudinis numero, medicis relinquo. certè non uidetur hoc suo loco obseruatum, quum sit potius enallage numeri ex Hebraico idiotismo. Ex libidine carnis, ἐκ θελήματος σαρκὸς. θέλημα alibi annotauimus accipi pro ἐπιθυμίᾳ, itaq; quum de cupiditate omnium uehemẽtissima hîc agatur, Voluntatis nomen quo usi sunt Vetus interpres & Erasmus, non dubitaui expungere, tanquam non satis expressum. Quod autem nonnulli Carnis appellatione fœminam intelligunt, nimirum quia subiecit Ioannes, ἀλλ' ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, non uideo cur approbem, quamuis nonnihil eiusmodi afferat etiam Theophylactus. imò uerò Carnis nomine intelligitur crassa illa & impura hominis natura, quæ spiritui opponitur passim, ac præsertim infrà 3.a.6. Nam tota illa Christi cum Nicodemo disputatio huc pertinet.

καὶ ὁ λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν 41 ἡμῖν, (καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ πατρὸς,) πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας.

Et sermo ille Caro factus est, & commoratus est inter nos, (& uidimus gloriam eius, gloriam inquam ut unigeniti egressi à Patre) plenus gratiæ ac ueritatis. Matth.1.c.16. Luc.2.2.7.

ἰωάνης μαρτυρεῖ περὶ αὐτοῦ, καὶ κέκραγε, 15 Ioãnes testatus est de eo, & clamauit, dicẽs: Iste

14 Caro, σὰρξ. Heb. בשר, id est Homo, per synecdochen, ut Esa.40.b.5. & Ioel.2.g.28. Itaq; non minus ineptus quàm impius erat Apollinaris, quũ ex hoc loco urgeret animã hominis nõ fuisse à Christo assumptam: quod si uerũ esset, adhuc hæreret animus noster in ea maledictione cui est obnoxius. Cõmoratus est, ἐσκήνωσεν: id est, παρόκησεν, de quo diximus Matth.2.d.23. Est autẽ uocabulum à tabernaculis scilicet seu tentorijs deductum: ex quo intel-
B ligitur, Christi morã apud nos temporariam fuisse. Nam quod nonnulli ex ueterib. appellatione Tabernaculi, corpus intelligunt (sicut etiam accipitur 2.Pet.1.c.13. & 14.) putantq; ita distingui duas in uno Christo naturas, quum alius sit qui habitat, alius in quo habitatur, mihi quidem nõ placet. Scimus enim Nestoriũ hac arrepta occasione, Christũ in duas hypostases discerpsisse: & uiolẽta est hęc expositio. Primùm, quia σκηνοῦν & σκηνοπηγεῖν, non minus differunt q̃ In tabernaculo cõmorari, & Tabernaculum ipsum cõstruere: quod discrimẽ Eras. in suis Annotationibus cõfundit. Deinde hæc eadẽ expositio cogit nos interpretari, In nobis, id est, in corpore huic nostro simili: quã declarationẽ nemo non uidet (opinor) esse detortam, quãuis ueterum authoritate nitatur. Certè quum Paulus de diuinitate Christi loquitur Coloss.2.b.9. non dicit Diuinitatem cõmoratam esse in ipsius corpore, sed ipsam Deitatem corporaliter, id est ἐνοικεῖν, habitare in Christo. Christi autẽ nomẽ, totum Christũ declarat, qui his uerbis significatur uerè & reipsa Deus esse, non participatione aut nuda sanctificatione, quasi Diuinitas tanquã hospitio usa sit ipsius corpore. Deinde utitur uerbo κατοικεῖν, quo fixum & perenne domiciliũ declaratur: neq; dicit κατέσκηνωσεν, sed κατοικῶ, præsenti tempore utens, quũ Ioannes utatur uerbo σκηνοῦν, quod (ut antè dixi) temporariã cõmorationem, non autẽ habitationẽ declarat: & quidẽ præterito tempore ἐσκήνωσεν, quia desijt ista commoratio Christi inter nos, quum iam in cœlestib. sedeat, ubi nobis quęrendus est per fidẽ. Ergo Pauli locus ille non rectè potest cũ isto conferri. Inter nos, ἐν ὑμῖν. Vulg. in nobis: quam interpretationẽ proximã annotatione refutauimus: & hoc etiam quod subijcitur, Et spectauimus eius gloriã, satis refellit. Hoc quum rectè annotasset Eras. postea à seipso uisus est dissentire, quũ sic interpretatur ἐσκήνωσεν, quasi significet, Habitaculum siue domiciliũ fecit in nobis, ut (inquit) intelligamus eum cœpisse habitare in nobis, nec tamen desijsse. Hoc uerò quid aliud est quàm Christi corpus adhuc in terris collocare, quod tamẽ Petrus testatur fore ut cœli capiãt usq; ad tempora restitutionis omniũ? Neq; tamẽ Christi præsentiam tollimus ex Ecclesia, cum qua se perpetuò futurum dixit: sed ita, ut uirtute Spiritus sancti, præsentię modus definiatur, ne imaginariam Christi in cœlum ascensionem cõstituamus. Egressi à Patre, παρὰ πατρός. Suppleui participium ἐξελθόντος, quo utitur ipse Christus infrà 16.d.27. & 28. item 17.b.8. Licuit etiam interpretari, qui esset à Patre, subaudito participio ὄντος. sic enim & ipse loquitur infrà 7.d.29. Cyrillus tamen, & Valla ac Erasmus eum sequuti, malunt παρὰ πατρὸς, coniungere cũ δόξαν, ut ita conuertas, gloriam ut Vnigeniti à Patre,
C scilicet profectam. Sed hæc traiectio mihi uidetur parum necessaria. Deinde quod idem Eras. post Vallam μονογενοῦς, putat conuerti posse Vnicum, mihi quidem non placet. Nam unicus etiam dici potest qui ex multis fratrib. solus patri supersit. Vnigenitus autem dicitur Christus, Diuinę propriè naturæ respectu, nõ humanæ: nisi quatenus humana natura cum Diuina unita est, ut unus tantùm sit Dei Filius, Deus & homo. Plenus, πλήρης. Sic habebant omnia etiam manuscripta Stephani nostri exemplaria, exceptis duobus, in quibus scriptum erat πλήρη: quæ lectio non uideo quomodo cohærere possit, nisi ad ἐθεασάμεθα referamus, ita ut maior fuerit habita ratio sententię quàm uerborũ, ut in illo Hom. Iliados γ'. Κὰδ ποταμοὶ καὶ γεῖα, καὶ εἰ ὑπόδρηθεν ἁμώνται Ἀνθρώπους τίννυθον, ὅτις κ' ὑπέρηνα ἐείπῃ. Sed malo πλήρης legere, & cõnectere cũ ὁ λόγος, ita ut illud καὶ ἐθεασάμεθα usq; ad πατρὸς includatur parẽthesi. Vetus interpres conuertit, plenum, sed nominandi casu, ut rectè obseruauit Valla, quia ὁ λόγος interpretatur Verbum. Quod autem Erasmus coniectat posse hęc connecti cum sequente uersiculo, quasi his titulis ornetur Ioannes, posset forsasis etiam confirmari etymologia ipsius nominis, quia יוחנן declarat gratiosum. Sed istæ argutiæ frustra captantur, & prętерquam quòd hæc distinctio nullius exemplaris authoritate confirmatur, ea quę sequuntur, satis indicant hæc ornamenta ad Christum pertinere, & ita accipienda, ut ipsa gratiæ & ueritatis οὐσίᾳ unctum fuisse Christum intelligamus. 15 Testatus est, μαρτυρῶ. Vulgata & Erasmus, testatur. Sed existimo temporis esse enallagen Hebræis familiarem, ut infrà 4.d.28. Sed durior est tamen transitus à præsenti ad præteritum. Ideo Cyrilli interpres uertit, Testatur & clamat. Chrysostomi uerò interpres sibi non constat. Quidam annotant usurpatum esse tempus præsens ab Euangelista, ut significetur perennis authoritas huius testimonij: quasi etiamnum hodie hæc testaretur Ioannes. quam emphasin si quis seruatam uoluerit, conuertat hoc modo, Ioannes testatur de eo, qui clamauit, dicens, &c. Iste est, ὅτος ἐστι. Vetus interpres & Erasmus, Hic erat. Ego uerò non uideo quis locus sit prętерito imperfecto in hoc sermone. Certè Cyrilli interpres utitur præsenti in libro de Fide ad Reginas, & hanc enallagen ἦν pro ἐστι doctissimus Budæus annotauit, citans hæc uerba Aphrodis. in primum Topicorum, ubi explicat Aristotelicum illud, τὸ τί ἦν εἶναι, τῷ ἦν, φησὶ, δηλοῦσθαι τὰ ἀμετακινήτως κεῖσθαι

πανυ῀, ἀλλ' αὐτὸ τ῀ ὄντ. συνόδως δὲ ὁ τοιοῦτος ὀρθῶς χρῆται. ὁ γὰρ λέγων τοῦτο ἔλεγεν, ἔσω λέγει τῷ τοῦτ' ὄντι· ἢ ὁ λέγων, τίς ὁ πέμπων ἐστὶν ἢ πόθεν ἥκει ὁ πέμπων, λέγει. A

Ioannis testimoniũ de Christo. Gratia. Colos. 1. c. 19. & 2. b. 9.

est de quo dicebam, Is qui post me uenit, prælatus est mihi, quia præstantior me est.

λέγων, οὗτος ἦν ὃν εἶπον, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν.

16 Et ex plenitudine ipsius omnes sumpsimus, & gratiam pro gratia.

καὶ ἐκ τ῀ πληρώματος αὐτ῀ ἡμεῖς πάντες ἐλάβομεν, καὶ χάριν ἀντὶ χάριτος.

De quo, ὑπὲρ: id est περὶ ὅ, ut ipse explicat infrà uersu 31. Sic Aristophanes, λέγει δ' οὐκ ἄνευ λακεδαίμονα, pro περὶ λακεδαίμονος. Is qui post me uenit, ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος: id est, is ante quem sum missus, uiam scilicet illi paraturus. Quamobrem qui ad Christi natiuitatẽ hęc referunt (in qua opinione uideo esse non tantùm Augustinũ, sed etiam Epiphanium aduersus Ariomanitas: quia scilicet Ioannes sex mensibus maior natu fuit quàm Christus) ij etsi nihil falsum aut impium tradunt, tamen non satis aptè hunc locum explicant. Quorsum enim hoc ad augendam Ioannis authoritatem, quòd aliquot mensibus maior natu esset quàm Christus? Rectius ergo Chrysostomus & Cyrillus ad prædicationis munus referunt. Videbat enim Ioannes quę esset Iudæorum de se opinio, à qua quũ ipsos uellet reuocare, Quid in me obstupescitis? inquit. imo uerò scitote post me uẽturum qui ut tempore posterior, ita reipsa est infinitis partibus prior. Illum igitur crescere oportet, me uerò minui, ut ipse apertè dixit infrà 2. d. 30. Cæterùm addidi particulam Is, ut perspicuitati studerem. Neq; enim Erasmus rectè conuertit, Qui quum me sequeretur, quũ hæc non cohęreant cum ὅτι, sed cum uerbo ἄπεσι. Nam alioqui, ὃς ἐρχόμενος, dicendum fuerat potius quàm ὁ ἐρχόμενος. Deinde quod ad participium ἐρχόμενος attinet, potest quidem etiam conuerti per futurum tempus, ut diximus Matth. 3. c. 11. & ita interpretantur Chrysostomus & Vetus interpres. Hæc enim quę nunc prȩsente Christo recitat Ioannes, proculdubio dixerat antequam Christus ipse Ioanni conspiceretur. Sed tamen illud malui explicare præsenti tempore, ut Ioannem sciamus de eo loqui cuius proximus sit aduentus, atq; adeò qui iam sit in uia.

Prælatus est mihi, ἔμπροσθέν μου γέγονε. Sic Augustinus rectissimè omnium explicat hæc uerba Loquutionum lib. 7. Chrysostomus quoq; ac Cyrillus in eandem sententiam differunt. Est autem ortum hoc dicendi genus ex eo q, illis qui dignitate excellunt, prior locus tribui soleat. Nam ἔμπροσθεν propriè ordinis est seu loci, non temporis: quo modo etiam hîc accipitur. Itaque Epiphanius κατὰ ἀφαιμαγμάτων, non satis aptè hæc explicat de eo præsentiæ modo quo æternus sermo sese mundo conspiciendum prębuit, antequam homo fieret: qua de re dictum est suprà uersu 10. Ineptissimè autem ille Pseudorigenes hęc perinde accipit acsi Ioannes diceret Christũ sibi obiectum ac cognitum fuisse iam pridem, nempe quum Maria inuiseret Elisabetham: quę historia refertur Luc. 1. d. 41. Sed non est negligendum quod Chrysostomus obseruat, Ioannem scilicet, quamuis de re futura loquatur (adhuc enim erat obscura Christi fama quum Ioannes hęc diceret) tamen prȩterito uti, ex Prophetarum consuetudine, quam & ipsam alibi obseruauimus. Vulg. conuertit ad uerbum, ante me factus est, perobscurè profectò & impropriè. Neq; enim usquã dici solet Christus factus esse, quin aliquid adijciatur, ex quo possit intelligi quatenus ei conueniat uerbũ γίγνεσθαι, ut Rom. 1. a. 2. Gal. 4. a. 3. & alibi. Deinde posset imperitus aut malitiosus aliquis urgere participiũ Factus est, ut Ariani quondam Græcũ uerbum ἐγένετο: quasi hîc agatur de Christi ortu, aut quasi hæc perpetua uis sit uerbi γίγνεσθαι, ut naturę alicuius conditę originẽ declarèt. Sic enim isti interpretabantur, ἔμπροσθέν μου ἐγένετο siue γέγονεν (ut scribitur infrà uersu 31) quasi significet πρὸ ἐμοῦ ἐκτίσθη, creatus est prius q̃ ego. At ego istos libenter rogem ut uel unum ex noui Testamenti libris exemplum proferãt in quo ἔμπροσθεν tempus declaret. Deinde si quoties uerbum γίγνεσθαι occurret, ἀρχὰς initium imaginemur: quot unius hominis creationes imaginabimur? Sed hæc petere ex alijs licebit. Quia prȩstantior me est, ὅτι πρῶτός μου ἦν. Vulgata & Erasmus, quia prior me erat. Et certè πρῶτος absolutum pro comparatiuo πρότερος positum esse id ostendit, quòd de duobus est sermo. Nam alioqui principem & primarium declarat, ut Luc. 19. g. 47. Act. 25. a. 2. & alibi sępe: quamobrem etiam nonnulli πρῶτός μου interpretantur, princeps meus: quod mihi quidem durum & insolens uidetur. Sed & illis non assentior qui πρῶτον, id est πρότερον putant Christum uocari temporis ordine, quia scilicet æternus erat Dei Filius: quo modo uideo ueteres hunc locum interpretari. Existimo potius causam afferri cur quum posterior uenerit, sit priori prælatus: Quia, inquit Ioannes, agnosco hoc mereri ipsius prȩstantiam, ut mihi anteponatur. Iterum ergo accipio ἦν pro ἔστι, ut oratio tota melius cohæreat: & πρῶτος non ad tempus, sed ad dignitatem ac præstantiam personæ refero. Quòd si libeat ἦν interpretari, erat, bene etiam quadrabit in sententia. Excellentior enim erat Ioanne Christus, etiam antequam homines eum Ioanni prȩferrent. Nam eius prȩstantia ab hominum fama ac iudicio non pendebat. 16 Et ex plenitudine ipsius, καὶ ἐκ τ῀ πληρώματος αὐτ῀. In duobus codicib. pro καὶ scriptum erat ὅτι, id est nam: quam lectionem sequitur etiam Nonnus. Videntur enim ista cum proximè prȩcedentibus ita posse cohærere, ut uel complectantur alteram rationem cur Christus fuerit Ioãni prælatus, uel declarent qua ratione Christus sit Ioanne præstantior: quod posterius probabilius est. Præstantior me est Christus, inquit Ioannes. nam & ego & omnes alij doctores, quicquid habuimus, ex hoc perẽni fonte hausimus. Sic igitur explicat Theophylactus. At ego ijs potius assentior qui Euangelistę uerba esse uolunt, perinde acsi in superiore uersiculo usus esset obliqua oratione in Baptistæ testimonio commemorando. Est enim familiare Hebræis rectam loquutionem pro obliqua usurpare, & ab illa ad hanc transire, ut infrà uers. 19. & 20. & alibi sæpe. Vt autem ita sentiam, his rationibus adducor: primùm, quia res ipsa indicat, quòd hîc subijcit de Christi plenitudine, Ex qua omnes sumpsimus, multo probabilius & conuenientius connecti cum eo quod sine controuersia dixerat Euangelista: Et habitauit in nobis plenus gratia & ueritate. Deinde quia de ea gratia loquens quę in homines est effusa per Christi prædicationem, Nos omnes, inquit, de plenitudine eius accepimus, & gratiam pro gratia. Atqui ij quos alloquitur Baptista, Christum adhuc ignorabant, & ut Christi officium nonnulli didicissent, tamen perobscura erat hęc cognitio, ut causa non uideatur fuisse satis idonea cur uteretur particula uniuersali, & quidam prȩterito tempore potius quàm præsenti aut futuro. Quòd si malimus ad eos Prophetas & sanctos referre qui Baptistam prȩcesserunt, quamuis uera erit sententia (uidit enim Abraham diem Domini, & gauisus est) tamen paulo longius petita uidebitur, quia totus contextus ostendit hîc agi de Gratię copia in fideles nonnisi post Christi ascensionẽ effusę, & manifestè Moses ac cũ Mose oẽs sancti qui sub Lege uixerunt, comparantur cũ Christo, & ijs qui in temporis plenitudinẽ inciderunt: ut ipse quoq; Christus apertè docet Matth. 11. b. 11. & 11. quę antithesis perierit, si hęc de Baptista & priorib. Prophetis accipias. Postremò quum utatur prȩteritis, ἐλάβομεν, ἐγένετο, ἤρξατο, minus coactè ista accipiuntur dicta ab Euangelista de se & ijs omnibus,

A nibus,qui quum hæc ſcriberet,in Chriſtum crediderant,& ampliſsimis donis ſpiritus ſanéti fuerãt donati: ex quibus certiſsimè apparet Chriſti hominis Diuinitas, cuius teſtimonia hoc loco ab Euangeliſta colliguntur. Huc enim pertinet quod ſcriptum eſt Marci 16.d.17. Lucæ 24.g.49.infrà 7.f.39. Act.1.a.5.& 2.e.33. Et tamen fateor hæc poſſe excuſari ea ratione quam attulimus paulo antè,quum explicaremus illud ἐμπεσὼν μὴ γένηται,quia ſcilicet ſolẽt Prophetę de re futura loqui tanquam de re quæ iam acciderit.Sed nolim ad hanc ſolutionem confugere niſi coactus.Itaque ut tandem abſoluam,ex his effici poſſe credo probabilius hæc accipi non pro Baptiſtæ, ſed pro Euangeliſtæ uerbis.Quamobrem niſi ueritus eſſem aliorum ſententiæ præiudicium afferre,totum hũc locum ſic eſſem interpretatus,Et Sermo ille caro factus eſt, & habitauit inter nos plenus gratia ac ueritate, & ſpectauimus gloriã eius ut unigeniti egreſsi à Patre.Ioannes de eo teſtatus eſt & clamauit,diceus eũ eſſe de quo dixiſſet,illum qui poſt ſe ueniret,ſibi eſſe prælatum,ut qui eſſet præſtantior.Et de ipſius plenitudine nos omnes ſumpſimus. Gratiam pro gratia,χάριν ἀντὶ χάριτος:id eſt (ut quidam uir eruditus explicat) חן על חן, gratiam ſupra gratiam,pro quo elegãter dixeris, gratiam gratia cumulatam, ut ſignificentur Spiritus ſanéti dona pleno cornu per Chriſtum è cœlis in ſuos effuſa.Sed etiamſi concederem,apud Hebræos prępoſitionem על,quæ propriè reſpondet prępoſitioni ὑπὲρ,ut Eſa.29.a.1.& 30.a.2.interdum poni pro תחת.id eſt ἀντὶ,quod ipſum nuſquam inuenio:tamen non conſequitur ἀντὶ poſſe permutari cum ὑπὲρ, niſi quis huius Hebraiſmi exemplum proferat.Ego uerò apud idoneos Græcæ linguæ ſcriptores duplicem tantùm reperio ſignificationem huius particulæ:quarum una eſt propria, quum ſcilicet accipitur pro uice ſeu loco,ut ἀντὶ βρέφους loco pueri,ἀντὶ πολλῶν multorum loco,ἀντὶ βρώσεως,Heb.12.d.16.id eſt ad uerbũ, pro edulio.agitur enim de permutatione:altera translaticia,quum accipitur pro ἀνὰ,id eſt propter:ita tamẽ ut cauſam non finalem,ſed quæ uelut origo eſt,declaret:ueluti quum dicimus ἀνθ' ὅλου & ἀνθ' ὧν, ut Luc.19.g.44. Act.12.d.23.& ἀντὶ τούτου,ut Epheſ.5.g.31.His duas alias adiungo,quas Sacris ſcriptoribus peculiares opinor:unam,quum accipitur pro ὑπὲρ, & commodum ac utilitatem declarat: qua ſignificatione reperio poſitum tribus locis,& quidẽ ſemper perſonæ coniunctum,non rei:nempe Matth.17.d.27.& 20.d.28.Item Marc.10.f.45.alteram quum finẽ deſignat, quo modo reperio duobus duntaxat locis uſurpatum, nempe Corinth.11.c.15. & Heb.12.a.2. Ex his quatuor ſignificationibus (neque enim plures reperio) deligat prudens lector quam uolet.Ad me quidem quod attinet,ego Chryſoſtomo, Cyrillo & Theophylacto aſſentior, qui primam appoſitiſsimam putarũt.Nam præterquã quòd propria eſt & maximè uſitata,ſequens uerſiculus in quo uetus fœdus ac ſacerdotium cum nouo comparantur,ſicut Ierem.31.f.31.32.33.34.& in tota ad Hebrẹos Epiſtola, additus omnino uidetur ad horum uerborum explicationem,ut liquet ex particula cauſali.

B

ὅτι ὁ νόμος διὰ μωσέως ἐδόθη, ἡ χάρις καὶ ἡ 17
ἀλήθεια διὰ ἰησοῦ χριστοῦ ἐγένετο.

Nam Lex per Moſen data eſt, Gratia & Veritas per Ieſum Chriſtum facta eſt. Deus.

θεὸν οὐδεὶς ἑώρακε πώποτε· ὁ μονογενὴς 18
υἱὸς, ὁ ὢν εἰς τὸν κόλπον τοῦ πατρὸς, ἐκεῖνος ἐξη-
γήσατο.

Deum nemo uidit unquam: unigenitus ille Filius qui eſt in ſinu Patris, ille nobis enarrauit. 1.Ioan.4.c.12. 1.Tim.6.d.16.

καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ ἰωάννου, ὅτε ἀπέ- 19
στειλαν οἱ ἰουδαῖοι ἐξ ἰεροσολύμων ἱερεῖς καὶ λευί-
τας, ἵνα ἐρωτήσωσιν αὐτὸν, σὺ τίς εἶ;

Hoc eſt igitur teſtimonium Ioannis, quando miſerunt Iudæi ab Ieroſolymis Sacerdotes & Leuitas, ut interrogarent eum, Tu quis es?

καὶ ὡμολόγησε, καὶ οὐκ ἠρνήσατο· καὶ ὡμολόγησεν, 20
ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός.

Et confeſſus eſt, neque negauit: confeſſus eſt inquam ſe non eſſe Chriſtum illum. Ioannes teſtatur ſe non eſſe Chriſtum.

καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, τί οὖν; ἠλίας εἶ σύ; καὶ 21
λέγει, οὐκ εἰμί. ὁ προφήτης εἶ σύ; καὶ ἀπεκρί-
θη, οὔ.

Tunc interrogauerunt eum, Quid ergo es? Elias tu? Ipſe uerò dixit: Non ſum. Et illi, Es tu Propheta ille? Qui reſpondit, Non.

17 Facta eſt,ἐγένετο. Sic Vetus interpres.Eraſmus,exorta eſt:quod non uidetur ſatis expreſſum.

18 In ſinu,εἰς τὸν κόλπον:id eſt,qui Patri eſt intimus ac coniunctiſsimus, non modò amoris, ſed etiam naturę coniunctione atq; adeò unione. Sic enim nobis loqui liceat,ut id exprimamus cui non poſſunt ſatis idonea uocabula inueniri.Alibi quę chariſsima ſunt,ut liberi & uxores,dicuntur ab Hebrẹis eſſe בחיק,id eſt in ſinu,ut Num. C
11.c.12.Deut.13.b.6.& alibi ſæpe.Sed multo maiorem eſſe horum uerborum emphaſin hoc loco,contextus ipſe declarat.Nam ſi nemo Deum uidit, ne Filius quidem uidit,niſi unum cum Patre Deum eſſe concedas, qui unus ſeipſum uidet,ideoq; unus ſeipſum potuit patefacere. Enarrauit,ἐξηγήσατο: id eſt antea Legis umbris occultatum, & humanæ mentis aciem effugientem detexit, & ſpectandum exhibuit. Nam qui ipſum uidet,uidet & Patrem, à quo ſeparari non poteſt Spiritus ſanctus,cuius gratia & ueritas in Chriſto etiam cæcis illuxit. Eſt igitur notanda emphaſis uerbi ἐξηγεῖσθαι,quod de eo dicitur qui res alioqui latentes & obſcuras planè ac diluciḍè declarat,ut rectè annotat Eraſmus:quãuis hic perſonæ tribuatur.Huc quoq; pertinet quod Sophoclis Græcus interpres obſeruat, θέσπιν propriè de rebus Diuinis & excellentibus,ἐξαλλόμενον de uulgaribus & paſsim obuijs dici.

19 Hoc eſt igitur,καὶ αὕτη ἐστὶν.Sic interpretor,quia exiſtimo Euangeliſtam,quum quędam de ſuo interpoſuiſſet,quibus Chriſti hominis Diuinitatem confirmaret, reuerti ad pleniorem narrationem eius teſtimonij Ioannis Baptiſtæ,quam duntaxat attigerat ſuprà uerſu 15. Quòd ſi quis maluerit totum ſuperiorem ſermonẽ uni Baptiſtæ tribuere,ut hęc hiſtoria nouũ teſtimonium aut potius idem repetitum complectatur, illi licebit interpretari.Hoc etiam eſt teſtimonium,&c. 20 Confeſſus eſt,ὡμολόγησεν: id eſt,palàm & apertè agnouit ac dixit.Vide Matth.10.c.32. Neq; negauit,καὶ οὐκ ἠρνήσατο.Pleonaſmus Hebræus,cuius tamen magna eſt emphaſis,ut Pſal. 40. b.10.11.12.& Eſa.38.a.1.Quinetiam ſtatim repetit,καὶ ὡμολόγησεν,ut eo apertius & Ioannis modeſtiam ſingularem, & ipſius ſimplicem ac planam reſponſionem,tum etiam Iudęorum improbitatem declaret. Se non eſſe Chriſtum illum,ὅτι οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός. Vulg.& Eraſ.ad uerbum,Non ſum ego Chriſtus. Ego uerò etiam in hoc uerſiculo, ſicut in ſuperiore,pro recta oratione ſubſtitui obliquam,ut perſpicuitati ſtuderẽ.Deinde articulum expreſsi,quo ſummum aliquid ſignificatur.Sic apud Virgiliũ,Túne ille Aeneas? & apud Hebrẹos quoq; התשיח. 21 Propheta ille? ὁ προφήτης: Omnino poſcit linguæ Grẹcæ ratio ut de uno & certo quopiã propheta hæc accipiãtur, qui eximatur ex cæterorum turba.De Chriſto tamen ipſos non rogitare, ex duabus cauſis apertè intelligitur. Iam enim ab initio palàm

tio palàm & ſine ambagibus dixerat Ioannes ſe Chriſtum non eſſe: cur igitur de eo iterũ quærerent: deinde quod infrà ſubijciunt uerſu 25. ſi neque Chriſtus ille, neque Elias, neq; es Propheta ille, &c. omnino oſtendit ipſos à Chriſto diſtinguere eum Prophetam de quo percontantur. Itaque Chryſoſtomi, Cyrilli & Theophylacti opinionem amplector, qui Iudæos tradunt in eo errore fuiſſe uerſatos, ut non modò Eliæ illius Thesbitæ παλιγγενεσίαν expectarent, ex loco Malach. 4. b. 5. perperam expoſito: ſed etiam uenturum quendam prophetam ſperarent Moſi ſimilem, huc detorquentes quod Moſes ſcripſit Deut. 18. c. 15. & 18. Atqui hic Moſis locus partim de omnibus Prophetis, partim de ipſo Prophetarum capite, nimirum de Chriſto, eſt accipiẽdus. illud uerò Malachiæ teſtimonium ad Ioannem ipſum pertinebat, ſed alio ſenſu quàm ipſi in animo haberent: ut nihil mirum ſit, Ioannem ipſum negare ſe Eliam eſſe: quod tamen de eo Chriſtus affirmat, Matth. 11. b. 14. A

Dixerunt ergo ei: Quis es? ut reſponſum demus iis qui miſerunt nos: quid dicis de teipſo? 22 εἶπον οὖν αὐτῷ· τίς εἶ, ἵνα ἀπόκρισιν δῶμεν τοῖς πέμψασιν ἡμᾶς; τί λέγεις περὶ σεαυτοῦ;

Eſa. 40. a. 3. Matth. 3. a. 3. Luc. 3. a. 4. Ait, Ego *ſum* uox clamantis in deſerto. Purgate uiam Domini, ſicut dixit Eſaias Propheta. 23 ἔφη, ἐγὼ φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ, εὐθύνατε τὴν ὁδὸν κυρίου, καθὼς εἶπεν Ἡσαΐας ὁ προφήτης.

Porrò qui miſi fuerant, erant ex Phariſæis. 24 καὶ οἱ ἀπεσταλμένοι ἦσαν ἐκ τῶν Φαρισαίων,

Et interrogauerũt eum, ac dixerunt ei: Quid ergo baptizas, ſi tu non es Chriſtus, neq; Elias, neq; Propheta ille? 25 καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν, καὶ εἶπον αὐτῷ· τί οὖν βαπτίζεις, εἰ σὺ οὐκ εἶ ὁ Χριστὸς, οὔτε Ἠλίας, οὔτε ὁ προφήτης;

Matth. 3. c. 11. Marc. 1. a. 7. Luc. 3. c. 16. Act. 1. a. 5. & 11. c. 16. & 19. a. 4. Reſpondit ei Ioannes, dicens: Ego baptizo aqua: ſed in medio ueſtrũm ſtat, quem uos neſcitis: 26 ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰωάννης, λέγων· ἐγὼ βαπτίζω ἐν ὕδατι· μέσος ὑμῶν ἕστηκεν, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, B

Ipſe *is* eſt qui poſt me uenit: qui prælatus eſt mihi: cuius ſolearum ego nõ ſum dignus ut ſoluam corrigiam. 27 αὐτός ἐστιν ὁ ὀπίσω μου ἐρχόμενος, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, οὗ ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἄξιος ἵνα λύσω αὐτοῦ τὸν ἱμάντα τοῦ ὑποδήματος.

Hęc in Bethabara facta ſunt trans Iordanem, ubi Ioannes baptizabat. 28 ταῦτα ἐν Βηθαβαρᾷ ἐγένετο, πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ὅπου ἦν Ἰωάννης βαπτίζων.

Agnus Dei, Chriſtus. Poſtero die uidet Ioannes Ieſum uenientem ad ſe, & ait: Ecce Agnus ille Dei qui tollit peccatum mundi. 29 τῇ ἐπαύριον βλέπει ὁ Ἰωάννης τὸν Ἰησοῦν ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει· ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, ὁ αἴρων τὴν ἁμαρτίαν τοῦ κόσμου.

23 Purgate, εὐθύνατε. Vulgata & Eraſmus, dirigite. Diximus Matth. 3. a. 3. εὐθὺ declarare quod & planum eſt & æquabile. Itaq; non dubito quin εὐθύνειν τὴν ὁδὸν, id ſit hoc loco quod Latinè dicitur, Viam purgare. Nam, inquit Vlpianus, purgare uiam proprie dicitur ad libramentum proprium redigere, ſublato eo quod ſupereſt.

26 In medio ueſtrũm, μέσος ὑμῶν: id eſt, palàm & inter uos, ut alibi expoſuimus. Stat, ἕστηκεν. Vulgata, ſtetit. Itaq; nonnulli hoc referunt ad hiſtoriam quæ refertur Luc. 2. g. 46. ſed parum accommodatè, ni fallor. Loquitur enim de re præſenti. & ἑστηκέναι ſignificationẽ præſentis habere, ex plurimis locis liquidò apparet, ut Luc. 8. c. 20. Act. 1. b. 11. Rom. 5. a. 2. & alibi ſæpe. 28 In Bethabara, ἐν Βηθαβαρᾷ. Vulgata, in Bethania, ἐν Βηθανίᾳ: quo modo etiam ſcriptum erat in omnibus uetuſtis codicibus. Sic etiam legit Cyrillus, & eam lectionem annotat Epiphanius κατὰ τὰ τῶν ἀντιγράφων. Sed magis placet aſſentiri Chryſoſtomo qui hanc lectionem emendat. Conſtat enim Bethaniam Iudææ reſpectu ſitam fuiſſe cis Iordanem ſtadijs ab Ieruſalem quindecim, ut ſcribitur infrà 11. b. 18. Fit quidem mentio loci בֵּיתְבָרָה ad Iordanem Iud. 7. g. 24. Sed à Ioſepho trans Iordanem ponitur regio Batanæa, quæ ad Bethaniæ nomen proximè accedit. In tanta nominum uarietate non habeo quod potiſsimum ſequar. C

29 Videt, βλέπει. Sic legunt emendatiores codices uetuſtę editionis, quos neque Valla uidit, neque Eraſmus: & pro altera die, poſtero die. Eſt autem quędam emphaſis uerbi βλέπει, quaſi non narretur res præterita, ſed præſens potius geratur. Agnus ille, ὁ ἀμνὸς. Articulus adiunctus (ut ex Chryſoſtomo & Theophylacto Eraſmus obſeruauit) emphaſin habet non modò dignitatis, ut à typico agno & cæteris legalibus uictimis diſtinguatur, ſed etiam relationis. Reuocat enim in mentem prophetias Eſaię, & aliorum. Qui tollit, ὁ αἴρων. Videne pro tollit legas tollet. Nam ita ſignificatur hanc uim perpetuam ac natiuam Agno iſti ineſſe: ut ſi dicas elleborum purgare cerebrum, nullum tempus certum declaras, ſed uim potius elleboro inſitam. Hęc Eraſmus Chryſoſtomum ſequutus: rectè ſanè & appoſitè. Cæterùm Tollendi uocabulum ad temporis circunſtantiam accommodo. Quia igitur externo baptiſmate, in quo occupatus erat Ioannes quum hæc diceret, abluuntur corporis ſordes: ita ſignificat uocabulo Agni, ſacrificium, cuius ſanguine deleto chirographo, expiamur: uerbo autem Tollendi, naturalis illius labis ac maculę ablutio deſignatur, quum Chriſto per internum baptiſmum inſitis nobis, uetus homo moritur, & nouus induitur. Illud ergo ad Iuſtificationem, hoc autem ad Sanctificationem pertinet, in quę ueluti membra diſtribuere licet omne Chriſti in nos collatum beneficium. Peccatum, τὴν ἁμαρτίαν. Sic conſtanter ſcriptum habebant omnes noſtri codices uetuſti, quibus aſſentitur Auguſtinus libro aduerſus Fauſtum duodecimo cap. 30. & Theophylactus quoque. Chryſoſtomus tamen uidetur legiſſe ἁμαρτίας, id eſt peccata. Cyrilli aũt interpres ſibi nõ conſtat. Ego uerò non dubito quin legendũ ſit ſingulari numero τὴν ἁμαρτίαν: neq; tamen arbitror articulũ ſignificare προσδιορισμὸν τῆς ὕλης, rationẽ ſcilicet peccati formalem, quaſi ſcriptũ ſit πᾶσαν ἁμαρτίαν, id eſt omnia peccata (ut explicat Theoph.) ſed arbitror potius illam peccatorum omniũ radicẽ, originale ſcilicet peccatũ quod uocant, ac proinde ex cõſequẽti fructus quoq; huius ita declarari. quod quidẽ peccatũ in ijs mortificatur per Chriſti Spiritũ, qui Chriſtũ baptiſmo induerunt, uetere illo homine in ipſis crucifixo, mortuo, ac ſepulto.

qua

A qua de re copiosissim è disserit Apostolus toto capite 6.& 7. epistolæ ad Romanos, utiq; scribens τῇ ἁμαρτίᾳ, numero singulari: quia scilicet non agit de peccatorum remissione, quæ pars est altera iustificationis, sed de inchoata in nobis sanctificatione: quæ ut separari non possint, distingui tamen debent.

οὗτός ἐστιν περὶ οὗ ἐγὼ εἶπον· ὀπίσω μου ἔρχεται ἀνὴρ, ὃς ἔμπροσθέν μου γέγονεν, ὅτι πρῶτός μου ἦν.

Iste est de quo dicebam: Post me uenit, uir qui prælatus est mihi: quia præstantior me est.

Ioannes docebat Christum uenisse.

κἀγὼ οὐκ ἤδειν αὐτόν, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τῷ Ἰσραὴλ, διὰ τοῦτο ἦλθον ἐγὼ ἐν τῷ ὕδατι βαπτίζων.

Et ego non noueram eum: sed ut manifestus fiat Israeli, propterea ueni ego baptizans aqua.

Matth.3.d.16. Marc.1.b.10. Luc.3.d.22.

καὶ ἐμαρτύρησεν Ἰωάννης, λέγων· ὅτι τεθέαμαι τὸ πνεῦμα καταβαῖνον ὡσεὶ περιστερὰν ἐξ οὐρανοῦ, καὶ ἔμεινεν ἐπ' αὐτόν.

Tum *inquam* testatus est Ioannes, dicens: Spectaui Spiritum descendentem quasi columbam de cœlo, *qui* etiam mansit super eum.

Vnde cognouit Ioannes Iesum esse Christum.

κἀγὼ οὐκ ἤδειν αὐτόν, ἀλλ' ὁ πέμψας με βαπτίζειν ἐν ὕδατι, ἐκεῖνός μοι εἶπεν· ἐφ' ὃν ἂν ἴδῃς τὸ πνεῦμα καταβαῖνον, καὶ μένον ἐπ' αὐτόν, οὗτός ἐστιν ὁ βαπτίζων ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

Et ego non noueram eum: sed qui misit me ut baptizarem aqua, ille mihi dixerat: Super quem uideris Spiritum descendentem ac manentem super eum, hic est qui baptizat Spiritu sancto.

κἀγὼ ἑώρακα, καὶ μεμαρτύρηκα, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

Ego igitur uidi, & testor quòd hic est Filius ille Dei.

B τῇ ἐπαύριον πάλιν εἱστήκει ὁ Ἰωάννης καὶ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο·

Postero die iterum stabat Ioannes, & ex discipulis eius duo.

καὶ ἐμβλέψας τῷ Ἰησοῦ περιπατοῦντι, λέγει· ἴδε ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ.

Et intuitus Iesum ambulantem, dicit: Ecce Agnus ille Dei.

Agnus Dei.

καὶ ἤκουσαν αὐτοῦ οἱ δύο μαθηταὶ λαλοῦντος, καὶ ἠκολούθησαν τῷ Ἰησοῦ.

Audierunt autem eum duo discipuli loquentem, & secuti sunt Iesum.

Discipuli Ioannis sequuntur Christum.

στραφεὶς δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ θεασάμενος αὐτοὺς ἀκολουθοῦντας,

Conuersus uerò Iesus, & conspicatus eos sequentes se, dicit eis:

λέγει αὐτοῖς, τί ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον αὐτῷ, ῥαββεί (ὃ λέγεται ἑρμηνευόμενον, διδάσκαλε) ποῦ μένεις;

Quid quæritis? Illi uerò dixerunt ei: Rabbi (quod dicitur, si interpreteris, Magister) ubi moraris?

λέγει αὐτοῖς, ἔρχεσθε, καὶ ὄψεσθε. ἦλθον οὖν καὶ εἶδον ποῦ μένει, καὶ παρ' αὐτῷ ἔμειναν τὴν ἡμέραν ἐκείνην. ὥρα ἦν ὡς δεκάτη.

Dicit eis: Venite & uidete. Venerunt uiderunt́ q; ubi moraretur, & apud eum manserunt die illo: hora enim erat quasi decima.

ἦν Ἀνδρέας ὁ ἀδελφὸς Σίμωνος Πέτρου, εἷς ἐκ τῶν δύο τῶν ἀκουσάντων παρὰ Ἰωάννου, καὶ ἀκολουθησάντων αὐτῷ.

Erat Andreas frater Simonis Petri, unus ex duobus qui audierant *illa* à Ioanne, & secuti fuerant eum.

Andreas.

31 Non noueram eum, οὐκ ἤδειν αὐτόν, non noueram: scilicet de facie. Nam alioquin non poterat ignorare Ioannes Messiam pro foribus esse, quin uocationem suam ignoraret. Sed tamen ad eum diem non fuerat ipsi ulla cum Christo consuetudo, uel ut ipsum posset ex uultu agnoscere, ueluti nec postea uidentur unà fuisse diutius, nempe ita constituente Dei prouidentia, ne res ex composito inter ipsos geri uideretur. Cæterùm quod dicit Ioannes, Nõ noueram eum, ad id tempus referendum est quod præcesit Christi aduentum ad Ioannem, ut ab ipso baptizaretur: qua de re scripserunt alij Euangelistæ. Antea igitur illum non norat, sed quum ille ad baptismum accederet, monitus est à Deo Ioannes, eum qui accedebat, Christum illum esse cui uiam muniret, & adiuncto etiam, de more, externo signo, quo hæc reuelatio confirmaretur. Ioannes igitur etiam ante signum præstitum, ex ea scilicet reuelatione, Christum aduentantem agnouit: ideoq; illum ad baptismum uenientem conspicatus. Imò uerò, inquit, ego sum abs te baptizandus, & tu ad me uenis? quæ uerba sanè cum ijs non pugnant quę Ioannes hoc loco commemorat. 32 Tum *inquam* testatus est, καὶ ἐμαρτύρησεν. Eandem historiam narrari puto. Neque obstat huic expositioni quòd nouum sermonem uideatur inchoare. Nam sæpe apud Euangelistas in media oratione solent eiusmodi uerba interponi, ut Marc.4.a.9. & alijs plurimis locis. Si quis tamen hanc historiã malit à superiore distinguere, is conuertat, Testatus est etiam Ioannes. 34 Et testor, καὶ μεμαρτύρηκα. Hic rursus, quia de re præsenti loquitur Ioannes, præteritum per tempus præsens putaui exprimendum, quanquam hoc etiam potest ad tempus ipsum huius uisionis exprimendum referri. Filius ille, ὁ υἱός. Ne hîc quidem (ut rectè notat Chrysostomus Homilia 17) omittendus fuit articulus, cuius ea uis est, tum ut summũ aliquid declaret, tum ut istum ab ijs distinguat, qui passim à Mose & Prophetis Filij Dei & Filij Excelsi dicuntur: quod & Cyrillus obseruauit.

38 Vbi moratis? ποῦ μένεις; id est, ubi tuum est hospitium, seu quò te recipis? Nam in Nazareth habitabat, itaque eo in loco peregrinus erat, nisi quis existimet ad oppidum Nazareth hæc esse gesta: quòd non arbitror, quum dicatur infrà uersu 43. hinc reuertisse in Galilęam. Vulg. & Eras. ubi habitas? ποῦ κατοικεῖς; Vide Luc.10.b.7.

39 Hora enim erat, ὥρα ἦν ὡς. Vulgata & Erasmus, Hora autem erat. Ego uerò arbitror causam afferri cur totum illum diem apud Iesum manserint, quia nimirum adueſperascebat, quum Christum conuenirent, à quo in diuersorium deducti, non potuerunt eo ipso die ad Ioannem reuerti: qua occasione pro sua prouidentia usus est Deus ad illos diutuis retinendos cum Christo. Quasi, ὡς. Vide Marc.5.b.13.

41 Prior,

Meſsias uenit.

Inuenit hic prior fratrem ſuum Simonem, & dicit ei: Inuenimus Meſsiam illum, quod eſt, ſi interpreteris, Chriſtus.

41 εὑρίσκει οὗτος πρῶτον τὸν ἀδελφὸν τὸν ἴδιον σίμωνα, καὶ λέγει αὐτῷ· εὑρήκαμεν τὸν μεσσίαν, ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, ὁ χριστός. A

Simon. Cephas.

Et adduxit eum ad Ieſum. Intuitus autem eũ Ieſus, dixit: Tu es Simon filius Iona: tu uocaberis Cephas, quod declaratur Lapis.

42 καὶ ἤγαγεν αὐτὸν πρὸς τὸν ἰησοῦν. ἐμβλέψας δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, εἶπε· σὺ εἶ σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ, σὺ κληθήσῃ κηφᾶς, ὃ ἑρμηνεύεται πέτρος.

Philippi uocatio.

Poſtero die uoluit Ieſus abire in Galilæam: inuenit autem Philippum, & dicit ei: Sequere me.

43 τῇ ἐπαύριον ἠθέλησεν ὁ ἰησοῦς ἐξελθεῖν εἰς τὴν γαλιλαίαν, καὶ εὑρίσκει φίλιππον, καὶ λέγει αὐτῷ· ἀκολούθει μοι.

Erat uerò Philippus ex Bethſaida, ciuitate Andreæ & Petri.

44 ἦν δὲ ὁ φίλιππος ἀπὸ βηθσαϊδὰ, ἐκ τῆς πόλεως ἀνδρέου καὶ πέτρου.

Nathanael.
Gen.49.b.10. Deut.18.c.18. Eſa.4.2.& 40. b.10.& 45.b.8. Ierem.23.a.5.& 23.c.14. Ezech.34.f.23.& 37.f.24. Dan.9.f.24.

Inuenit Philippus Nathanaelem, & dicit ei: Inuenimus *illum* de quo ſcripſit Moſes in Lege, & Prophetę, *nempe* Ieſum filium Ioſeph illum Nazarenum.

45 εὑρίσκει φίλιππος τὸν ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ. ὃν ἔγραψε μωσῆς ἐν τῷ νόμῳ, καὶ οἱ προφῆται, εὑρήκαμεν ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ ἰωσὴφ τὸν ἀπὸ ναζαρὲτ.

Tum dixit ei Nathanael: A' Nazareth poteſt aliquid boni eſſe? Dicit ei Philippus, Veni & uide.

46 καὶ εἶπεν αὐτῷ ναθαναὴλ· ἐκ ναζαρὲτ δύναταί τι ἀγαθὸν εἶναι; λέγει αὐτῷ φίλιππος· ἔρχου καὶ ἴδε.

Vidit Ieſus Nathanaelem uenientem ad ſe, & dicit de eo: Ecce uerè Iſraelita, in quo dolus non eſt.

47 εἶδεν ὁ ἰησοῦς τὸν ναθαναὴλ ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, καὶ λέγει περὶ αὐτοῦ· ἴδε ἀληθῶς ἰσραηλίτης, ἐν ᾧ δόλος οὐκ ἔστι. B

Dicit ei Nathanael, Vnde me noſti? Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Priuſquam te Philippus uocaret, quum eſſes ſub ficu, uidebam te.

48 λέγει αὐτῷ ναθαναὴλ· πόθεν με γινώσκεις; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· πρὸ τοῦ σε φίλιππον φωνῆσαι ὄντα ὑπὸ τὴν συκῆν, εἶδόν σε.

Fides Nathanaelis.

Reſpondit Nathanael, & ait ei: Rabbi, tu es ille Filius Dei: tu es ille Rex Iſrael.

49 ἀπεκρίθη ναθαναὴλ, καὶ λέγει αὐτῷ· ῥαββὶ, σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραήλ.

Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Quia dixi tibi, Vidi te ſub ficu, credis? maiora his uidebis.

50 ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὅτι εἶπόν σοι, εἶδόν σε ὑποκάτω τῆς συκῆς, πιστεύεις; μείζω τούτων ὄψει.

Et dicit ei: Amen amen dico uobis, Ab hoc tempore uidebitis cœlum apertum, & Angelos Dei aſcendentes ac deſcendentes ſuper Filium hominis.

51 καὶ λέγει αὐτῷ· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἀπ' ἄρτι ὄψεσθε τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα, καὶ οὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου.

CAP. II.

In nuptijs aquam in uinum conuertit Chriſtus.

POrrò die tertio nuptiæ factæ ſunt in Cana oppido Galilææ: eratq; mater Ieſu ibi.

1 ΚΑὶ τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ γάμος ἐγένετο ἐν κανᾷ τῆς γαλιλαίας, καὶ ἦν ἡ μήτηρ τοῦ ἰησοῦ ἐκεῖ.

Vocatus eſt autem etiam Ieſus ac diſcipuli eius ad nuptias.

2 ἐκλήθη δὲ καὶ ὁ ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ εἰς τὸν γάμον.

Et quum defeciſſet uinum, dicit mater Ieſu ad eum: Vinum non habent.

3 καὶ ὑστερήσαντος οἴνου, λέγει ἡ μήτηρ τοῦ ἰησοῦ πρὸς αὐτόν· οἶνον οὐκ ἔχουσι. C

41 Prior, πρῶτος. Vulg. primùm, id eſt πρῶτον, ut ſcriptũ erat in duobus uetuſtis codicibus & Theophylacto Romano. Chriſtus, ὁ χριστός. Eraſmus, unctus: rectè quidem. Sed nomen illud, quamuis Græcum, tamen magis in omnibus idiomatibus uſitatum, malui retinere. 42 Iona, ἰωνᾶ. In octauo codice ſcriptum erat ἰωάννου. Vide Matth. 16.c.17. Vocaberis κληθήσῃ. Alibi ſæpe, καλεῖσθαι pro εἶναι, id eſt Vocari pro eſſe accipitur. Sed hoc loco ſeruatur propria huius uocabuli notatio, quamuis futurum ſit ut res nomini reſpondeat, & præterea futuri temporis ſignificatio obſeruanda Nam hoc nomen non tam illi nunc imponit, quàm ſe impoſiturum pollicetur. Lapis, πέτρος. Vulgata, Petrus: quę interpretatio propterea non conuenit, quia Petrus Latinis nomen eſt proprium duntaxat, Græcis uerò πέτρος etiam appellatiuum eſt, ut diximus Matth. 16.c.17. 45 *Illum* de quo ſcripſit, ὃν ἔγραψε. Vulgata, quem ſcripſit. Vide ſuprà uerſu 15. Mutauimus autem uerborum collocationem, ut planior eſſet conſtructio. Notanda quoque eſt emphaſis uerbi εὑρήκαμεν, quod à Græcis etiam de lucro inſperato & repentè oblato dicitur: quod ipſi idcirco εὕρημα uocant: quæ ſignificatio uidetur hìc obſeruanda, quamuis Chryſoſtomus dicat εὕρησιν eſſe eius qui quęrat: quod certè non eſt perpetuum. 50 Credis? πιστεύεις; Nonnulli codices indefinitè legunt. ſed in pleriſque inuenimus additam interrogationis notam, quam etiam approbat Chryſoſtomus.

IN CAPVT II.

1 Die tertio, τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ. Die ſcilicet tertio ex quo profectus erat à Ioanne, uel ex quo in Galilæam peruenerat. Exactiorem autem horum dierum ſupputationem ſi quis requirat, conſulat Epiphanium κατὰ τῶν ἀνομοίων.

4 Quid

A λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς· τί ἐμοὶ καὶ σοὶ γύναι; οὔπω 4
ἥκει ἡ ὥρα μου.

λέγει ἡ μήτηρ αὐτοῦ τοῖς διακόνοις· ὅ, τι ἂν λέγῃ 5
ὑμῖν, ποιήσατε.

ἦσαν δὲ ἐκεῖ ὑδρίαι λίθιναι ἓξ κείμεναι, κατὰ τὸν 6
καθαρισμὸν τῶν ἰουδαίων, χωροῦσαι ἀνὰ μετρητὰς
δύο ἢ τρεῖς.

λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· γεμίσατε τὰς ὑδρίας ὕ- 7
δατος. καὶ ἐγέμισαν αὐτὰς ἕως ἄνω.

καὶ λέγει αὐτοῖς· ἀντλήσατε νῦν, καὶ φέρετε 8
τῷ ἀρχιτρικλίνῳ. καὶ ἤνεγκαν.

ὡς δὲ ἐγεύσατο ὁ ἀρχιτρίκλινος τὸ ὕδωρ οἶνον 9
γεγενημένον, καὶ οὐκ ἤδει πόθεν ἐστίν, οἱ δὲ διάκονοι
ἤδεισαν οἱ ἠντληκότες τὸ ὕδωρ, φωνεῖ τὸν νυμ-
φίον ὁ ἀρχιτρίκλινος·

καὶ λέγει αὐτῷ· πᾶς ἄνθρωπος πρῶτον 10
τὸν καλὸν οἶνον τίθησι, καὶ ὅταν μεθυσθῶσι,
τότε τὸν ἐλάσσω· σὺ τετήρηκας τὸν καλὸν οἶ-
νον ἕως ἄρτι.

B ταύτην ἐποίησε τὴν ἀρχὴν τῶν σημείων ὁ ἰησοῦς 11
ἐν κανᾷ τῆς γαλιλαίας, καὶ ἐφανέρωσε τὴν δόξαν
αὐτοῦ, καὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

μετὰ τοῦτο κατέβη εἰς καπερναοὺμ αὐτὸς, καὶ 12
ἡ μήτηρ αὐτοῦ, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ οἱ μαθηταὶ
αὐτοῦ, καὶ ἐκεῖ ἔμειναν οὐ πολλὰς ἡμέρας.

καὶ ἐγγὺς ἦν τὸ πάσχα τῶν ἰουδαίων· καὶ ἀνέβη 13

Dicit ei Iesus: Quid mihi tecum mulier? nondum uenit hora mea.

Dicit eius mater ministris: Quodcunque dixerit uobis, facite.

Erant autem ibi lapideæ hydriæ sex positæ secundum purificationem Iudæorum, capientes singulæ amphoras binas aut ternas.

Dicit eis Iesus: Implete has hydrias aqua. Impleuerunt eas igitur usq; ad summum.

Tunc dicit eis: Haurite nunc, & offerte archi triclino. Obtulerunt igitur.

Vt autem gustauit architriclinus aquã illam quæ facta fuerat uinum (nesciebat autem unde esset: sed ministri sciebãt qui hauserant aquam) uocat sponsum architriclinus:

Et dicit ei: Omnes primo loco bonũ uinum apponunt, & quum *conuiuæ* sitim expleuerint, tunc id quod deterius est: tu seruasti bonum uinum usq; adhuc.

Hoc principium signorum fecit Iesus in Cana *oppido* Galilęę, ut manifestaret gloriam suam: & crediderunt in eum discipuli eius. *Gloria Christi.*

Postea descendit Capernaum ipse, & mater, & fratres & discipuli eius: manseruntq; illic nõ multos dies. *Christus eum matre & discipulis in Caphar naum.*

Nam propè erat Pascha Iudęorum. Ascendit

4 Quid mihi tecum, τί ἐμοὶ καὶ σοί: id est, quid mihi negotij tecum est, ut diximus Matth. 8. d. 29. Vulgata, quid mihi & tibi: quod nonnullos fefellit, ita scilicet lenientes huius responsi asperitatem, quasi diceret Dominus, quid hoc ad nos pertinet quòd uinum non habeant? 6 Hydriæ, ὑδρίαι: id est, Aquales, ut explicat Varro libro quarto de lingua Latina. Retinuimus tamen Græcum uocabulum, quòd Cicero ipse frequenter eo utatur in orationibus in Verrem. Cæterùm ostendit ipsa notatio nominis non uino, sed aquæ destinata fuisse hæc uasa: quod ad fidem historiæ faciendam pertinet, ne quis aut fæces aut uini quippiam intus resedisse suspicetur, quod postea infusæ aquæ uini colorem ac saporem indiderit. Eiusmodi autem uasa in quibus sedentes lauabant, Latinis solia dicebantur. Secundum purificationem, κατὰ τὸν καθαρισμὸν: id est, secundum ritum purificationis. Quòd si malimus conuertere, ad purificationem Iudæorum, id est purificandis Iudæis, κατὰ posita fuerit pro ἀπὸ, quæ enallage frequenter occurrit. De hac autem Iudæorum superstitione, quam postea in Ecclesiam Dei inuehere conatus est Hebion, atq; adeò reipsa in Christianorũ tẽpla intulit Satan, pluribus differitur Marc. 7. a. 3. Amphoras, μετρητὰς: seu metretas, seu cados. Nam utroq; hoc uocabulo utuntur Latini etiam scriptores. Illud tamen malui, ut Latinis magis usitatum. Sed amphoras Atticas accipe, non Romanas, quæ dimidio, id est urna, illas superant. Capiebant aũt singulæ hydriæ ducenas aut trecenas uini libras, pondo singulas unciarum duodecim. nam mensurales libras uix, aut ne uix quidem possis inire. Pondus autem metretæ uini plenæ centum libris æstimat doctissimus ac diligentissimus harum rerum scrutator Georgius Agricola. Ex his igitur intelligimus, Christum suppeditasse magnã uini copiam, nimirum ad libras mille octingentas: quæ res pertinet ad miraculi dignitatem ac magnitudinem. C

8 Architriclino, ἀρχιτρικλίνῳ. Ita uocat eum qui totum conuiuium curabat. Nonnulli cum eo confundunt qui Magister conuiuij dicebatur à Latinis, à Græcis συμποσίαρχος, ut conuertit Gaza libro de Senectute, ubi fit istorum magisteriorum mentio: quorum munus quale fuerit, discere licet ex Plutarchi libro συμποσιακῶν ἀ κεφ. Δ. Fuit hic potius quem Græci ἀλύτην uocabant, ἐπιστάτην τῆς ἄκρας ἀκολασίας, qui & προγεύστης erat, id est prægustator, & προπίνων: id est, cuius officium erat dapes conuiuis apponere: quæ pulchrè explicantur Athenæi libro quarto. in Græcis autem dictionarijs prætermissa sunt, quemadmodum & alia infinita. Is est deniq; qui Gen. 43. d. 16. dicitur אשר על הבית & à nobis simili prorsus ratione *maistre d'hostel.* 10 Omnes, πᾶς ἄνθρωπος. Vulgata & Erasmus ad uerbum, Omnis homo. Sic paulo pòst, τίθησι, ponit: nos uerò, apponunt, ut minus inculta esset oratio. Quum *conuiuæ* sitim expleuerint, ὅταν μεθύσωσι. Vulgata & Erasmus, quum inebriati fuerint. Ego uerò suppleui quod deerat explẽdæ constructioni: deinde mollius uerbum quæsiui. Neque enim apud Hebræos שבר, quod respondet Græco uerbo μεθύειν, semper in uitio ponitur, ut Genes. 9. c. 21. sed interdum declarat liberalem uini usum, qui tamen modum non excedat, ut Genes. 43. g. 34. 11 In Cana, ἐν κανᾷ. Coniungenda hæc sunt cum uerbo ἐποίησε, non autem cum ἀρχὴν τῶν σημείων, id est principium signorum, ne quis cum nõnullis ineptis interpretibus existimet, hoc primum fuisse signum non omnium quæ edidit Iesus, sed eorum dũtaxat quæ edidit in Cana. Quorsum enim hoc? ergo ut amphiboliam uitarem, quæ quidem in Græco sermone nulla est, uerborum collocationem mutaui. Vt manifestaret, καὶ ἐφανέρωσε. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, & manifestauit. Ego malo accipere καὶ pro ἵνα ex Hebræorum idiotismo, Nehem. 13. c. 19. 12 Et fratres, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ. Frequens illa repetitio relatiui Eius respõdet Hebræorum affixis, quæ uocant. Nos uerò sine ulla sensus iniuria expunximus. 13 Nam propè erat, καὶ ἐγγὺς ἦν. Vulgata, Et propè erat. Atqui uberior est sententia, si καὶ accipias pro γὰρ: quam particulam toties iam obseruauimus respondere Hebræorum כי, ideoq; non modò copulatiuam esse, sed interdum quoque causalem, & discretiuam, atque adeò illatiuam, ut in hoc eodem uersiculo.

Vendentes ejiciuntur de templo.

igitur Iesus Ieroſolymam.

Et inuenit in templo eos qui uendebant boues & oues & columbas, & numularios ſedentes.

Factoq; flagello è funiculis, omnes eiecit è tẽplo, & oues & boues, & argentariorum numulos effudit, menſasq; ſubuertit.

Et ijs qui columbas uendebant, dixit: Tollite iſta hinc: ne facite domum Patris mei, domũ negotiationis.

Domus orationis.

Recordati ſunt autẽ eius diſcipuli quod ſcriptum eſſet, Zelus domus tuæ deuorauit me.

Pſal.68.b.10.

Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Quod ſignum oſtendis nobis, quî iſta facias?

Templum ſiue corpus Chriſti ſoluendum à Iudæis.

Reſpõdit Iesus, & dixit eis: Soluite templum hoc, & in tribus diebus erigam illud.

Matth.26.f.61. & 27.c.40. Marc.14.f.58. & 15.c.29.

Dixerunt ergo Iudæi: Quadraginta & ſex annis ædificatum eſt templum iſtud, & tu in tribus diebus eriges illud?

At ille loquebatur de templo corporis ſui.

Quum ergo ſurrexiſſet à mortuis, recordati ſunt diſcipuli eius quòd hoc dixiſſet eis: & crediderunt Scripturæ, & ſermoni quẽ dixerat Iesus.

Credunt Chriſto multi propter miracula.

Quum autem eſſet Ieroſolymis in Paſcha in die feſto, multi crediderunt in nomen eius, ſpectantes ſigna eius quæ edebat.

Ipſe autem Iesus non credebat ſemetipſum eis, eo quòd ipſe noſſet omnes:

Hominem nouit Chriſtus.

Nec opus haberet ut quiſquam teſtaretur de homine: ipſe enim ſciebat quid eſſet in homine.

εἰς ἱεροσόλυμα ὁ ἰησοῦς. A

14 καὶ εὗρεν ἐν τῷ ἱερῷ τοὺς πωλοῦντας βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστερὰς, καὶ τοὺς κερματιστὰς καθημένους.

15 καὶ ποιήσας φραγέλλιον ἐκ σχοινίων, πάντας ἐξέβαλεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, τά τε πρόβατα καὶ τοὺς βόας· καὶ τῶν κολλυβιστῶν ἐξέχεε τὸ κέρμα, καὶ τὰς τραπέζας ἀνέστρεψε·

16 καὶ τοῖς τὰς περιστερὰς πωλοῦσιν εἶπεν· ἄρατε ταῦτα ἐντεῦθεν· μὴ ποιεῖτε τὸν οἶκον τοῦ πατρός μου, οἶκον ἐμπορίου.

17 ἐμνήσθησαν δὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι γεγραμμένον ἐστίν, ὁ ζῆλος τοῦ οἴκου σου καταφάγεταί με.

18 ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον αὐτῷ· τί σημεῖον δεικνύεις ἡμῖν, ὅτι ταῦτα ποιεῖς;

19 ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· λύσατε τὸν ναὸν τοῦτον, καὶ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερῶ αὐτόν.

20 εἶπον οὖν οἱ ἰουδαῖοι· τεσσαρακοντα καὶ ἓξ ἔτεσιν ᾠκοδομήθη ὁ ναὸς οὗτος, καὶ σὺ ἐν τρισὶν ἡμέραις ἐγερεῖς αὐτόν;

21 ἐκεῖνος δὲ ἔλεγε περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ. B

22 ὅτε οὖν ἠγέρθη ἐκ νεκρῶν, ἐμνήσθησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ὅτι τοῦτο ἔλεγεν αὐτοῖς, καὶ ἐπίστευσαν τῇ γραφῇ, καὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἶπεν ὁ ἰησοῦς.

23 ὡς δὲ ἦν ἐν ἱεροσολύμοις ἐν τῷ πάσχα ἐν τῇ ἑορτῇ, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, θεωροῦντες αὐτοῦ τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.

24 αὐτὸς δὲ ὁ ἰησοῦς οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν αὐτοῖς, διὰ τὸ αὐτὸν γινώσκειν πάντας·

25 καὶ ὅτι οὐ χρείαν εἶχεν, ἵνα τις μαρτυρήσῃ περὶ τοῦ ἀνθρώπου· αὐτὸς γὰρ ἐγίνωσκε τί ἦν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ.

15 Argentariorum numulos, τῶν κολλυβιστῶν τὸ κέρμα. Collybiſtas uocat eos qui ex collybo, id eſt pecuniæ permutatione quæſtum faciebant, quos in Matthæo & Marco numularios ſumus interpretati: hic uerò malui dicere argentarios, quia κερματιστὰς ſuperiore uerſiculo conuerti numularios: nempe ne quis idem uocabulum in Græco repeti putet, quamuis nihil interſit quod ad ſententiam attinet. Cæterùm τὸ κέρμα, quod alij æs exponunt, ego numulos interpretari malui, quia à κείρειν deriuatur, quod declarat in minuta fruſta concidere. 17 Zelus, ὁ ζῆλος. Hoc uocabulum & alia ab eo deriuata, ut ζηλῶ & ζηλωτὴς, obſeruauì uarijs ſignificationibus in nouo Teſtamento uſurpari, quas omnes placuit, compendij cauſa, ſemel annotare. Interdum igitur ζῆλος honeſtum illud ac laudabile ſtudium declarat quo accendimur ad alicuius uirtutes imitandas aut etiam ſuperandas, ſine ullo tamen ipſius odio, ut 1. Corint.12.d.31. Item 14.a.1.c.1:.g.39.2. Corint.9.a.2. Galat.4.c.18. Tit.2.d.14. Interdum uerò Inuidiam ac liuorem, ut Act.5.c.17. & 7.b.9. & 13.g.45. & 17.b.5. Rom.13.d.13.1. Corinth.3.a.3. & 13.b.4.2. Cor.12.f.20. Galat.5.d. 20. Iaco.3.c.14. & 4.a.12. Tertiò, accipitur pro ſancta quadam zelotypia, quæ non proficiſcitur à cuiuſquam odio, uerùm ab eorum amore quos non noſtri, ſed ipſorum potius cauſa amamus, ut 2. Cor.11.a.2. Quartò, pro ſuijpſius amore, cui ſancta illa zelotypia prætexitur, ut Gal.4.c.17. Quintò, pro animi æſtu ex indignatione de ijs concepta quę indignè fiunt aduerſus eum quem amamus. puta uel aduerſus homines nobis charos, ut 2. Cor.7.b.7. Coloſſ. 4.c.13. uel aduerſus Deum ipſum. Eſt autem hic zelus duplex. unus nimirum, cum uoluntatis Dei cognitione acuera in eum fide coniunctus, qualis eſt Chriſti zelus de quo hic agitur: item qui commendatur 2. Cor.7.c.11. & Apoc. 3.d.19. alter uerò qui non eſt ſecundum ſcietiam, & cæcus potius impetus ac furor dici debet, ut Rom.10.a.2. Phil. 3.b.6. Act.21.d.20. & 22.a.3. Galat.1.c.14. Hinc demum ſexta ſignificatio orta eſt, quum ζῆλος ad ignis ardorem trãſfertur, Heb.10.e.27. 18 Signum, σημεῖον. Quia Chriſtus hoc facto non modò rem nouam facit, ſed etiam repurgationem templi ac cultus diuini reſtitutionem aggreditur, deinde etiam templum uocarat Patris ſui domum: iſti ſignum quærunt, id eſt miraculum aliquod, ex quo poſsit intelligi uirtus ipſius ac authoritas cœleſtis, quæ ius illi tribueret tum ita loquendi, tum iſta etiam faciendi. Quidam σημεῖον interpretantur argumentum, ut ſit hic ſenſus: Quod nam nobis argumentum affers quo cõprobes tibi iſta licere? Sed prior illa expoſitio eſt uberior, & melius quadrat Chriſti reſponſo. Cęterùm quòd quidam interpretatus eſt, Quod nobis exemplum præbes: quaſi ſcilicet iſti querantur Chriſtum hoc ſuo facto homines ad quamuis licentiam concitare: non modò frigidum eſt, ſed etiam Græcis uocabulis uim affert. Quî, &c. ἵνα, &c. Vel, Cur iſta facias? aut ἵνα pro διὰ τί accipiatur. Vel, Quandoquidem iſta facis? Petitum eſt autem è medio hoc dicẽdi genus, quod alioquin paulo aſperius uidetur. Ideo malui paululũ deflectere, quàm ad uerbũ interpretari ἵνα quòd. Ita tamen conuertimus Matt.8.c.23. Marc.1.c.27. & 6.a.2.

21 De templo corporis ſui, περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος αὐτοῦ: id eſt de corpore ſuo, quod templum uocarat: idq; iure, quũ in eo (ut ait Apoſt. Coloſſ.2.b.9.) omnis plenitudo deitatis corporaliter habitaret. Sed tamen apparet hoc quoque dicendi genus è medio petitum eſſe. 24 Omnes, πάντας. In uno codice ſcriptum erat πάντα, omnia.

IN CA-

A ΚΕΦ. γ'.

Ην δὲ ἄνθρωπος ἐκ τῶν φαρισαίων, νικόδημος 1
ὄνομα αὐτῷ, ἄρχων τῶν ἰουδαίων·
οὗτος ἦλθε πρὸς τὸν ἰησοῦν νυκτὸς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· 2
ῥαββί, οἴδαμεν ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐλήλυθας διδάσκαλος· οὐδεὶς γὰρ ταῦτα τὰ σημεῖα δύναται ποιεῖν, ἃ σὺ ποιεῖς, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ.
ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἀμὴν ἀμὴν 3
λέγω σοι, ἐὰν μή τις γεννηθῇ ἄνωθεν, οὐ δύναται ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.
λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ νικόδημος· πῶς δύναται 4
ἄνθρωπος γεννηθῆναι γέρων ὤν; μὴ δύναται εἰς τὴν κοιλίαν τῆς μητρὸς αὐτοῦ δεύτερον εἰσελθεῖν, καὶ γεννηθῆναι;
ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ἐὰν μή 5
τις γεννηθῇ ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, οὐ δύναται εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.
τὸ γεγεννημένον ἐκ τῆς σαρκὸς σάρξ ἐστι· καὶ τὸ 6
γεγεννημένον ἐκ τοῦ πνεύματος, πνεῦμά ἐστι.
B μὴ θαυμάσῃς ὅτι εἶπόν σοι, δεῖ ὑμᾶς γεννηθῆ- 7
ναι ἄνωθεν.
τὸ πνεῦμα ὅπου θέλει πνεῖ, καὶ τὴν φωνὴν αὐτοῦ 8

CAP. III.

ERat autem quídam ex Phariſæis, cui nomẽ erat Nicodemo, princeps Iudæorum: *Nicodemus noctu accedit ad Chriſtum ut doceatur.*
Hic uenit ad Ieſum nocte, & dixit ei: Rabbi, ſcimus te à Deo ueniſſe magiſtrum: nemo enim poteſt hæc ſigna edere quæ tu edis, niſi Deus ſit cum eo.
Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Amen amen dico tibi, niſi quis fuerit genitus denuò, non poteſt uidere regnum Dei. *Naſci denuò.*
Dicit ad eum Nicodemus: Quomodo poteſt homo gigni qui ſit ſenex? num poteſt in uentrem matris ſuæ ſecundò introire, ac gigni?
Reſpondit Ieſus: Amen amen dico tibi, niſi quis fuerit genitus ex aqua & Spiritu, non poteſt introire in regnum Dei.
Quod genitum eſt ex carne, caro eſt: & quod genitum eſt ex Spiritu, Spiritus eſt. *Naſci ex aqua & Spiritu ſancto.*
Ne mireris quòd dixi tibi: Oportet uos gigni denuò.
Ventus quò uult ſpirat, & ſonum eius audis: *Spiritus.*

IN CAPVT III.

2 Magiſtrum, διδάσκαλον: id eſt, ſcimus te miſſum diuinitus ad nos erudiendos. Verti autem per infinitum mo dum, ut amphiboliam uitarem, ne quis nimirum acciperet Magiſter uocandi caſu. Edere, ποιεῖν. Sic etiam uertit ipſe Eraſmus, ſuprà 2. d. 23. quum alioquin edere opponatur potius uerbo κατεσθίειν. Niſi Deus ſit cum eo, ἐὰν μὴ ᾖ ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ. Ex Hebræorum idiotiſmo dicitur Deus eſſe cum illis in quibus diuina quædam præſtantia elucet, quos ſimili penè ratione Græci uocant θείους καὶ ἀντιθέους: id eſt diuinos & quaſi alteros deos. Quòd ſi Nicodemus Chriſtum bene noſſet, non modò dixiſſet Deum cum ipſo eſſe, quaſi ipſius συμφύλην: ſed Deum eſſe in ipſo, ut loquitur Paulus 2. Cor. 5. d. 19. 3 Fuerit genitus, γεννηθῇ. Vulgata & Eraſmus, natus fuerit. Ego uerò in tota hac hiſtoria malui uti Gignendi quàm Naſcendi uerbo, quia de noua quodãmodo hominis creatione hic agitur. Denuò, ἄνωθεν. Hebraicè שנית. Sic enim Vetus interpres (meo iudicio) rectius intellexit quàm Eraſmus, qui interpretatur è ſupernis, id eſt מבמרומים. Nam etſi Græca uox ἄνωθεν utroq; modo accipi poteſt, tamẽ conſiderandũ fuit, hanc amphiboliam non eſſe in eo ſermone quo uſus eſt Dominus. Reſponſum autem Nicodemi arguit Chriſtum uſum eſſe uocabulo quo nihil aliud quàm iteratio ſignificatur. Itaq; Auguſtinus libro de Peccatorum remiſſ. 20. cap. 27. ita hunc locum citat. Chryſoſtomus quoq; quamuis utranq; interpretationem annotet, tamen non obſcurè indicat ſe illam amplecti quam ſequuti ſumus, à qua miror cur defecerit Theophylactus, alioquin Chryſoſtomo prorſus addictus. maluit Eraſmus Cyrillum & ſuum illum Origenem ſequi. Videre regnum Dei, ἰδεῖν τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ: id eſt, introire in regnum Dei, ut explicatur infrà uerſu 5. Regnum autem Dei non tam uocatur (opinor) ipſe Chriſtus (quamuis ita explicarint nonnulli ex ueteribus) aut ipſa etiam uita æterna ad quam contendimus, quàm Eccleſia in qua Deus regnat. Differit enim Chriſtus, qua ratione ius ciuitatis Dei nanciſcamur: Gratuita, inquit, adoptione per Spiritum ſanctũ, quo regeneramur in ipſo Chriſto fide apprehenſo. 4 Qui ſit C ſenex? γέρων ὤν; Vulgata & Eraſmus, quum ſit ſenex: quæ interpretatio planè eſt ἄνωθεν hoc loco. Neq; enim omnis homo ſenex eſt: quod tamen uidetur affirmare qui ſic loquitur. Sciendum eſt autem, Nicodemũ perinde reſpondere, ac ſi Chriſti uerba ad ſe unũ pertinerent: id eſt, quod in genere Chriſtus dixerat, ad hypotheſin reuocare. Itaque ſic omnino uertendus eſt hic locus. 5 Ex aqua & Spiritu, ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος. Vide infrà 4. b. 10.
6 Caro eſt, σάρξ ἐστι, id eſt carnalis, totus ſcilicet impurus & iræ Dei obnoxius. Neq; enim carnis appellatione in hoc poſteriore loco ſignificatur carnea illa corporis moles, ſed tum animi tum corporis humani natura, peccato & morti addicta. idq; ita eſſe, uel ex eo liquet, quòd Apoſtolus carni tribuit φρόνημα, Rom. 8. b. 7. Caro igitur pro carnali ponitur, ut apud Hebræos ſæpe appellatiua pro adiectiuis uſurpantur, atq; adeò apud Græcos & Latinos, ut quum quiſpiam dicitur κάθαρμα, id eſt ſcelus, pro ſcelerato: & miſeram hominis totius conditionem deſignat, ut Pſal. 56. b 5. & 78. d. 39. Poſcit autem ratio antitheſis, ut uicißim Spiritus nomine poſteriore loco non intelligamus hominis animum, ſed totum hominem ſpiritualem, id eſt Spiritus ſancti gratia Chriſto inſitum, ac proinde in eo renouatum, qui & ipſe Spiritus dicitur, ut natura ipſius perennis, pura ac immortalis ſignificetur: quamuis adhuc ſuperſit lucta carnis, adeò ut unus & idẽ homo fidelis, quãdiu hic uerſatur, & caro & Spiritus diuerſis reſpectibus dici poſsit, ut ſuo exẽplo elegantiſsimè deſcribit Paulus cap. Epiſt. ad Rom. 7. 8 Ventus, τὸ πνεῦμα: id eſt, ἄνεμος. Ariſt. de Mundo, ἄνεμός ἐστι ῥεῦμα ἀέρος πολὺς φερόμενος κατὰ μῆκος ἀφῃρημένος, ὅταν ἅμα καὶ πνεῦμα λίγνται. λίγνται δὲ καὶ ἀνέμων αἱ ἐμπνεόμεναι πνοαὶ ἐν ἐνίοις τόποις καὶ χώραις καὶ διὰ παντὸς διάπυροι ἐμψυχός τι καὶ γόνιμον ἔοικε. Apud Hebræos uerò רוח magis etiam multiplicè habet ſignificationẽ. apud quos ſcilicet etiam pro Spiritu illo Dei omnia uiuificante accipitur, ut & apud Græcos ac Latinos theologos, qui ex Hebrçorum fontibus hauſerunt. Quia igitur Spiritus nomen eſt πολύσημον, & raro etiam à Latinis pro uento accipitur, uentum malui interpretari quàm Spiritum. Nam hac ſignificatione πνεῦμα hoc loco explicandũ eſſe, apertè tradunt ueteres, ut Chryſoſtomus, Cyrillus, Theophylactus, Auguſtinus de quæſtionibus Veteris & noui Teſtamẽti, quæſtione 59. & id quoq; manifeſtè probat quod de ſonitu poſtea commemoratur. Regulam enim Didymi, tradentis τὸ πνεῦμα Spiritum ſanctum declarare propter additum articulum, iam antè oſtendimus non eſſe perpetuam, quum prætermittatur etiam articulus ſuprà uerſu 5. ubi tamen conſtat agi de Spiritu ſancto. Quò uult, ὅπου θέλει: id eſt, libero & uago impetu. Eſt enim translatio ab ijs animãtibus ſumpta, in quibus

propriè dicitur esse uoluntas. Simili figura utitur Paulus Rom 8.d.19.20.21.22. Sonum, φωνὴν: id est, ὄχον, ut Matt. A
24.c.31.item 1.Corinth.14.b.7.& 8.Sic etiam apud Hebræos accipitur קול, ut 2.Reg.6.g.32.Ezech.43.a.2.

sed nescis unde ueniat, & quò uadat. ita est omnis qui genitus est è Spiritu.

ἀκούεις· ἀλλ' οὐκ οἶδας πόθεν ἔρχεται, ἢ ποῦ ὑπάγει. οὕτως ἐστὶ πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ πνεύματος.

Respondit Nicodemus, & dixit ei: Quomodo possunt hæc fieri?

9 ἀπεκρίθη νικόδημος, καὶ εἶπεν αὐτῷ· πῶς δύναται ταῦτα γενέσθαι;

Magister. Respondit Iesus, & dixit ei: Tu es magister ille Israelis, & hæc non nosti?

10 ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· σὺ εἶ ὁ διδάσκαλος τοῦ ἰσραὴλ, καὶ ταῦτα οὐ γινώσκεις;

Amen amẽ dico tibi, quod scimus loquimur, & quod uidimus testamur: sed testimonium nostrum non recipitis.

11 ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτι ὃ οἴδαμεν λαλοῦμεν, καὶ ὃ ἑωράκαμεν, μαρτυροῦμεν, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἡμῶν οὐ λαμβάνετε.

Si terrena dixi uobis, & non creditis: quomodo si dixero uobis cœlestia, credetis?

12 εἰ τὰ ἐπίγεια εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε, πῶς ἐὰν εἴπω ὑμῖν τὰ ἐπουράνια, πιστεύσετε;

Ascendens in cœlum. Nam nullus ascendit in cœlum, nisi qui descendit è cœlo, *nempe* Filius hominis qui est in cœlo.

13 καὶ οὐδεὶς ἀναβέβηκεν εἰς τὸν οὐρανόν, εἰ μὴ ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ.

Serpens in deserto. Num.21.c.9. Sicut autem Moses extulit serpentem in deserto: ita extolli oportet Filium hominis:

14 καὶ καθὼς μωσῆς ὕψωσε τὸν ὄφιν ἐν τῇ ἐρήμῳ, οὕτως ὑψωθῆναι δεῖ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου,

Vita æterna. Vt omnis qui credit in eum, non pereat, sed habeat uitam æternam.

15 ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον.

Dilectio. Fides. 1.Ioan.4.b.9. Ita enim Deus dilexit mundum, ut filium suũ unigenitum dederit: ut omnis qui credit in eũ, non pereat, sed habeat uitam æternam.

16 οὕτω γὰρ ἠγάπησεν ὁ θεὸς τὸν κόσμον, ὥστε τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἔδωκεν, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, μὴ ἀπόληται, ἀλλ' ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον. B

Salus. Fides in Christum. Non enim misit Deus filium suum in mundũ, ut condemnet mundum: sed ut seruetur mundus per eum.

17 οὐ γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ εἰς τὸν κόσμον, ἵνα κρίνῃ τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος δι' αὐτοῦ.

10 Magister ille, ὁ διδάσκαλος. Hoc quoq; loco uidetur articulus suũ pondus habere, quo scilicet significatur Nicodemũ non modò pro doctore, sed etiã pro excellenti doctore haberi ab Israelitis. 11 Sed testimoniũ, καὶ μαρτυρίαν. Vulg.& Eras.& testimoniũ. Sed hic quoq; poni καὶ pro ἀλλὰ, sensus ipse ostendit. Est aũt tacita quædã antithesis in his uerbis diligenter, meo quidem iudicio, obseruanda. Vos, inquit, tractatis ac docetis quæ non intelligitis, & creditur uobis: at ego certa & cognita doceo, & tamen doctrinam meã non admittitis. Non recipitis, οὐ λαμβάνετε: id est, non admittitis. Id enim est pro quo postea dicit, non creditis. Nonnulli interpretantur, non accipitis, uel non capitis, pro, non estis idonei ad intelligendũ. quam amphiboliã ut uitaremus, uertimus potius, recipitis, quàm accipitis. Chrysostomus aũt uidetur legisse, οὐδὲς λαμβάνει: id est, nemo accipit. 12 Non creditis, οὐ πιστεύετε. In uno exẽplari scriptũ erat, οὐκ ἐπιστεύσατε, non credidistis: & paulo pòst pro πιστεύσετε, id est, credetis, in alio quodam inuenimus πιστεύσετε, id est, creditури sitis: eadem tamen manente sententia. 13 Nam nullus, οὐδεὶς: id est, οὐδεὶς γὰρ, ut suprà 2.b.13.& alibi sæpe. Reddit enim causam cur & ipse cœlestia posit suo iure docere, & homines plerique doctrinã cœlestem non admittãt: deinde hanc ipsam doctrinã explicat. Alioquin si cum Vetere interprete & Erasmo conuertas, Et nemo, non facilè possis æstimare quo modo tota hæc oratio cohæreat. *Nempe* Filius hominis, ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Abũdat Ioãnes huiusmodi appositionibus in subiectione positis, ut suprà 1.b.12.& f.45. Quod aũt Christus se è cœlo descendisse dicit, primùm ad diuinã naturam, deinde etiam ad conceptionis modum referendum est, non ad corporis materiã, ut Apollinaris & alij hęretici existimarunt, & qui errorem eorum nostra memoria renouauit Schuenfeldius. Deinde quòd se Filiũ hominis, id est hominem in cœlo esse docet, apertè duas naturas distinguit, & unã hypostasin confirmat. Qui est in cœlo, ὁ ὢν ἐν τῷ οὐρανῷ. Vel, qui erat in cœlo, ut idem ipse Christus loquitur infrà 6.g.62. Certum est tamen, quum Christus quatenus homo est, cœperit existere à conceptu, impropriam esse hanc loquutionem. impropriam dico, si quis naturas sigillatim consideret. Nam alioquin maximè propria est loquutio, ut summa illa duarũ in uno Christo naturarũ cõiunctio significetur. Christus enim adeò unus est, ut quod unius naturę est proprium, interdum toti Christo tribuatur: ut quum dicimus Christum natum, passum, sepultũ, &c. interdum uerò quod unius est, ad alterum transferatur, ut quũ dicitur Dominus gloriæ crucifixus, 1.Cor.2.b.8. quam formulã omnes ueteres theologi uocarũt idiomatum (id est proprietatum) cõmunicationem. Sed hæc fortasis nescio quo modo planius explicarẽtur per synecdochen, quæ quidẽ modò simplex est, modò duplex. Simplex, quum duntaxat in prædicatio tribuitur toti, quod ad partem tantùm propriè spectat, ut si dicas Christũ passum esse pro nobis: altera duplex, quũ & in subiecto pars pro toto ponitur, & in prędicato tribuitur toti, quod unius & quidem alterius partis propriũ est, ut quũ dicitur Dominus gloriæ crucifixus, Deus acquisiuisse Ecclesiã sanguine suo, Filius hominis fuisse in cœlo antequã descẽderet. Nam in ijs totus Christus est subiectum, quãuis una duntaxat ipsius natura nominetur: & in prædicato, toti Christo tribuitur, quod uel hominis uel Dei proprium est, nẽpe ut Spiritus sanctus nos doceat Christi naturas ita distinguere, ut tamen alterã ab altera nõ separemus. Nam nisi idẽ ille Christus qui passus est, Deus est æternus, & uicissim nisi idẽ Deus ille æternus passus est in carne sua, ubi fides nostra? Nã nec seruare potest, nisi Deus sit: nec redimere, nisi sit homo: & neutrũ potest nisi unus & idẽ sit Deus & homo. Itaq;, ut ad rem redeã, tam licet nobis conuertere ὁ ὢν qui erat, quàm qui est. Libuit aũt hæc paucis annotare aduersus eos homines quos nõ pudet nostro hoc seculo nefandos illos errores, iã olim totius Ecclesię tã aperto ac perpetuo cõsensu & tãtis ueterũ omniũ Patrũ laboribus ac uigilijs dãnatos, reuocare.

16 Ita enim, οὕτω γάρ. Existimat Erasmus, ab hoc loco uideri posse Euangelistæ uerba, explanantis sermonẽ quẽ Christus cum Nicodemo habuerat. Sed non uideo quãobrem hoc sit comminiscendũ. Imò uerò Christũ oportuit hæc omnia subijcere, nisi uellet sermonẽ in medio ueluti cursu abrũpere. 17 Vt condemnet, ἵνα κρίνῃ: id est,

A ἵνα κατακρίνῃ, ut diximus alibi. Vulg. ut iudicet: quæ interpretatio planè est repudianda propter amphiboliã. scimus enim, Dominũ iudicaturũ uiuos & mortuos. Hoc igitur Erasmus rectè emendauit. Sed præterea annotandũ fuit, Condemnandi uerbum non significare ipsam actionem, sed quasi ipsius condemnationis materiam ac causam: ueluti si dicas maleficum quempiam à sua improbitate suisq; sceleribus damnari: non aũt à legibus, quæ per se bonæ sunt & sanctæ: neq; à magistratu, qui ciues omnes bonos esse optaret. Sic igitur Christus non condẽnat, id est condẽnationis causa nõ est, nec materia, (quî enim possit mors à uita proficiscí?) sed Christi potius cõtemptus & peccata nostra nos cõdẽnant. Et tamẽ Christus iustus iudex in reprobos sententiã feret. Deniq; condẽnare nihil aliud hoc loco declarat q̃ perdere, ut liquet ex uerbo Seruandi, quod ipsi opponit. Vt seruetur mundus, ἵνα σωθῇ ὁ κόσμος: id est, nõ una Iudæorũ gens, sed quicũq; crediderit in eũ, ut dixit superiore uersiculo. Mundus ergo opponitur uni genti: & ineptè (ne quid acerbius dicã) faciũt qui eiusmodi testimonia citãt ut æternã Dei prædestinationẽ euertãt.

ὁ πιστεύων εἰς αὐτὸν, οὐ κρίνεται· ὁ δὲ μὴ πι- 18
στεύων, ἤδη κέκριται, ὅτι μὴ πεπίστευκεν εἰς τὸ
ὄνομα τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ τοῦ θεοῦ.

Qui credit in eum, non cõdemnatur: qui uerò non credit, iam condemnatus est: quia non credidit in nomen unigeniti filij Dei.

αὕτη δέ ἐστιν ἡ κρίσις, ὅτι τὸ φῶς ἐλήλυθεν εἰς τὸν 19
κόσμον, καὶ ἠγάπησαν οἱ ἄνθρωποι μᾶλλον τὸ σκό-
τος, ἢ τὸ φῶς· ἦν γὰρ πονηρὰ αὐτῶν τὰ ἔργα.

Hæc est aũt cõdemnatio, quòd Lux uenit in mundum, sed dilexerunt homines potius tenebras quàm Lucem: quia sunt eorũ mala opera. *Iudicium. Lux. Tenebræ. Suprà 1.a.4. Opera.*

πᾶς γὰρ ὁ φαῦλα πράσσων, μισεῖ τὸ φῶς, καὶ 20
οὐκ ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, ἵνα μὴ ἐλεγχθῇ τὰ ἔρ-
γα αὐτοῦ.

Omnis enim qui peruersè agit, odit Lucem: nec uenit ad Lucem, ne arguantur opera ipsius.

ὁ δὲ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν, ἔρχεται πρὸς τὸ φῶς, 21
B ἵνα φανερωθῇ αὐτοῦ τὰ ἔργα, ὅτι ἐν θεῷ ἐστιν εἰρ-
γασμένα.

Qui autem sincerè agit, uenit ad Lucem: ut manifesta fiant facta ipsius: quòd secundum Deum sint facta.

Μετὰ ταῦτα ἦλθεν ὁ Ἰησοῦς καὶ οἱ μαθηταὶ αὐ- 22
τοῦ εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν, καὶ ἐκεῖ διέτριβε μετ'
αὐτῶν, καὶ ἐβάπτιζεν.

Postea uenit Iesus & discipuli eius in Iudææ territorium: & illic degebat cum eis, ac baptizabat. *Christus in Iudæa.*

Ἦν δὲ καὶ Ἰωάννης βαπτίζων ἐν Αἰνών, ἐγγὺς τοῦ 23
Σαλείμ, ὅτι ὕδατα πολλὰ ἦν ἐκεῖ, καὶ παρεγί-
νοντο καὶ ἐβαπτίζοντο·

Baptizabat autem & Ioãnes in Aenon prope Salim, quia aquæ multæ erant illic, & ueniebant *homines*, ac baptizabantur. *Ioannes baptizat. Infrà 4.a.1.*

οὔπω γὰρ ἦν βεβλημένος εἰς τὴν φυλακὴν ὁ 24
Ἰωάννης.

Nondum enim coniectus fuerat Ioannes in custodiam.

Ἐγένετο οὖν ζήτησις ἐκ τῶν μαθητῶν Ἰωάννου μετὰ 25
Ἰουδαίου περὶ καθαρισμοῦ.

Orta est igitur quæstio quibusdam ex discipulis Ioannis cum Iudæis de purgatione. *Purificatio.*

καὶ ἦλθον πρὸς τὸν Ἰωάννην, καὶ εἶπον αὐτῷ· 26
ῥαββί, ὃς ἦν μετὰ σοῦ πέραν τοῦ Ἰορδάνου, ᾧ σὺ με-
μαρτύρηκας, ἰδοὺ οὗτος βαπτίζει, καὶ πάντες ἔρ-
χονται πρὸς αὐτόν.

Venerunt autem ad Ioannem, & dixerunt ei: Rabbi, qui erat tecum trans Iordanem, cui tu testimonium dedisti, ecce, is baptizat, & omnes ueniunt ad eum. *Suprà 1.d.17. & c.34.*

19 Condemnatio, ὁ κρίσις: id est, condemnationis causa ac materia, sicut suprà exposuimus ipsum uerbum κρίνειν. Nã quod Oseas de Israelitis dixerat 13.1.9. Perditio tua ex te est, hoc Christus in omnes incredulos pronunciat. Sed qui propterea æternum Dei consilium tollit, perinde facit ac si negaret reprobos Dei uolũtate nasci, quia ab hominibus gignuntur. Potius, μᾶλλον. Vulgata & Erasmus, magis: quæ interpretatio sic posset accipi quasi &
C lucem & tenebras dilexerint homines, sed magis tamen tenebras quàm lucem, quum potius declaret Christus homines contempta luce tenebras esse amplexos. Non dissimilem errorẽ annotauimus Luc. 18.c.14. 20 Opera ipsius, τὰ ἔργα αὐτοῦ. In uno codite additum erat, ὅτι πονηρὰ ἦσαν, quia mala sunt. quod membrum uidetur opponi illi quod in proximo uersiculo additur, ὅτι ἐν θεῷ ἐστιν εἰργασμένα: id est, quòd secundum Deum facta sint. 21 Qui autem sincerè agit, ὁ ποιῶν τὴν ἀλήθειαν. Hebr. עשׂה אמת. Id est (ut ad uerbum conuertit Vetus interpres & Erasmus) qui facit ueritatem. Veritatis autem nomen hoc loco declarat uitam uerè bonam, & omnis fraudis expertem: cui quum opponatur φαῦλον πράσσων, malui interpretari Peruersè, quàm Malè agentem, ut melius appareat antithesis. Hic enim notatur animus sibi malè conscius, nempe qui à recta uia deflectit, & aliud simulat, aliud agit. Secundum Deum, ἐν θεῷ. Heb. את אלהים, id est cum Deo, ut Genes. 6.b.9. Deo scilicet ueluti duce, præeunte, id est σὺν θεῷ, uel κατὰ θεόν. Alij interpretantur, per Deum, quia Deus efficit in nobis uelle & operari: sed illa expositio est simplicior, & usitatæ loquendi formulæ accõmodatior. 22 In Iudææ territoriũ, εἰς τὴν Ἰουδαίαν γῆν. Vulgata, in Iudæam terram. Erasmus, in terram Iudæam. Est enim mollior collocatio, si totum præcedat, pars sequatur. Sed Euã gelistam opinor aliò respexisse. Nam quum ex Iudææ metropoli exiret Iesus, non poterat simpliciter dici exire in Iudæam ideò additur γῆν, quo uocabulo territorium ipsius Ierusalem, adeoq; ipsa regio Iudææ urbi circumiecta declaratur. Maluimus ergo territorium conuertere quàm terram. Sicut autem hoc dicendi genus nouum est, adeò ut putem esse ἅπαξ λεγόμενον, quod aiunt: ita uix (ut opinor) usquam reperias qui annotarit quamobrem sit ab Euãgelista usurpatũ. Quinetiã in uno uetusto codice monasterij Victoriani ad Lutetiæ mœnia, cõperimus simpliciter scriptum esse εἰς τὴν Ἰουδαίαν quam lectionẽ si sequaris, in aliam difficultatem incides multo maiorẽ, quomodo scilicet Christus ex Iudæa in Iudæam dicatur profectus. 25 Igitur, οὖν. Vulgata & Erasmus, autem, rectè quidem, si sensum spectes: sed tamen interdum apud Latinos quoque istæ particulæ quamuis propriè accommodentur significandis conclusionibus, sermonis ingressum declarant, ut infrà 4. a.9. Sic apud Virgilium Egloga 7. Alternis igitur contendere uersibus ambo Cœperunt. Cum Iudæis, μετὰ Ἰουδαίων. In ueteribus omnibus nostris codicibus scriptum erat μετὰ Ἰουδαίου, id est cum Iudæo, scilicet quodam. & ita uidetur legisse Chrysostomus.

26 Testimonium dedisti, μεμαρτύρηκας. Vide Luc. 4.d.12.

Ioannes docet discipulos suos se non esse Christum.

Reſpondit Ioannes,& dixit:Homo non poteſt recipere quicquam, niſi fuerit ei datum è cœlo. 27 ἀπεκρίθη Ἰωάννης, καὶ εἶπεν· οὐ δύναται ἄνθρωπος λαμβάνειν οὐδέν, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. A

Vos ipſi mihi teſtes eſtis quòd dixerim: Nõ ſum ego ille Chriſtus, ſed miſſus ſum *qui apparerem* coram eo. 28 αὐτοὶ ὑμεῖς μοι μαρτυρεῖτε, ὅτι εἶπον· οὐκ εἰμὶ ἐγὼ ὁ χριστός, ἀλλ' ὅτι ἀπεσταλμένος εἰμὶ ἔμπροσθεν ἐκείνου.

Sponſus. Qui habet ſponſam, ſponſus eſt: amicus autem ſponſi, qui ſtat & audit eum, gaudio gaudet propter uocem ſponſi. hoc ergo gaudium meum impletum eſt. 29 ὁ ἔχων τὴν νύμφην, νυμφίος ἐστίν· ὁ δὲ φίλος τοῦ νυμφίου ὁ ἑστηκὼς καὶ ἀκούων αὐτοῦ, χαρᾷ χαίρει διὰ τὴν φωνὴν τοῦ νυμφίου. αὕτη οὖν ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ πεπλήρωται.

Illum oportet creſcere, me uerò minui. 30 ἐκεῖνον δεῖ αὐξάνειν, ἐμὲ δὲ ἐλαττοῦσθαι.

Qui ſupernè uenit, ſupra omnes eſt: qui è terra eſt, terrenus eſt, & terrena loquitur: qui è cœlo uenit, ſupra omnes eſt: 31 ὁ ἄνωθεν ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστίν. ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστι, καὶ ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ· ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐρχόμενος, ἐπάνω πάντων ἐστί,

Et quod uidit & audiuit, hoc teſtatur: ſed teſtimonium eius nemo recipit. 32 καὶ ὃ ἑώρακε καὶ ἤκουσε, τοῦτο μαρτυρεῖ, καὶ τὴν μαρτυρίαν αὐτοῦ οὐδεὶς λαμβάνει.

Rom. 3.2.4. Qui recipit eius teſtimonium, *is* obſignauit quòd Deus uerax ſit. 33 ὁ λαβὼν αὐτοῦ τὴν μαρτυρίαν, ἐσφράγισεν ὅτι ὁ θεὸς ἀληθής ἐστιν·

Nam *is* quẽ miſit Deus, uerba Dei loquitur. non enim *huic* admetitur Deus ſpiritum. 34 ὃν γὰρ ἀπέστειλεν ὁ θεός, τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ λαλεῖ· οὐ γὰρ ἐκ μέτρου δίδωσιν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα.

Matth. 10.b.26. Pater diligit Filium, & omnia dedit in manum eius. 35 ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ τὸν υἱόν, καὶ πάντα δέδωκεν B ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ.

Habac. 2 a.4. 2.Ioan. 5.b.10. Qui credit in Filium, habet uitam æternam: qui uerò non paret Filio, non uidebit uitam, ſed 36 ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱόν, ἔχει ζωὴν αἰώνιον· ὁ δὲ ἀπειθῶν τῷ υἱῷ, οὐκ ὄψεται ζωήν, ἀλλ' ἡ ὀργὴ τοῦ

27 Homo, ἄνθρωπος. Quidam hoc uidentur ad Chriſtum referre, ut pro relatiuo poſitum ſit: quaſi diceret Ioannes, Iſte cui inuidetis non excelleret tantis uirtutibus, niſi id eſſet cœlitùs conſequutus: itaq; Dei ipſius liberalitati inuidetis. Sed ad hanc exprimendam ſententiam omnino dicendum fuerat ὁ ἄνθρωπος. ut Matth. 26. g. 72. & 74. Exiſtimo potius generalem eſſe ſententiam, quę tamen non modò Chriſtum non complectatur, ſed etiam reliquos omnes homines: ut per ſe omnibus uiribus deſtitutos illi opponat: & ſit hæc ſentẽtia, Quid conamini meę conditioni aliquid adijcere? hæc ſors eſt omnium hominum, ut ex ſe ne tantillum quidem poſsint conſequi, ſed quicquid eximium habent, ex Dei liberalitate tribui neceſſe ſit. Quæ ſit autem illius præſtantia, ipſi fatemini uos ex me intellexiſſe, & item quæ ſit muneris mei ratio: illum ſcilicet eſſe Chriſtum illum cui ſum miſſus apparitor. Quid ergo me ſultis cum illo committere? imò æquum eſt ut illius præſtantia paulatim emineat, ego uerò paulatim deficiam. Mihi quidem nihil poſsit ea re iucũdius accidere: uos autem tantum abeſt ut deterream quo minus & ipſi ad eum tranſeatis, ut contrà moneam diligenter, ut ab eo uno tanquam ueræ ſalutis authore toti pendeatis.

Recipere quicquam, λαμβάνειν οὐδέν, uel, quicquã accipere. Sed illo uerbo uti malui, propterea quòd (ut modò dixi) non ſignificat Ioannes quid uelint aut quid conentur homines, ſed quid iſtis conatibus obtinere ac conſequi poſsint. 28 *Qui apparerem* coram eo, ἐμπροσθεν αὐτοῦ. Vulgata & Eraſmus, ante illum: quæ loquutio eſt ambigua. Iam autem admonui, ἐμπροσθεν nunquam reperiri in nouo Teſtamento pro temporis aduerbio. Sed & ſi conuertas, miſſus ſum coram eo: diuerſa erit ſententia. Itaq; neceſſariò fuit ſupplendum, ex quo intelligatur Ioannem miſſum ut quaſi apparitoris officio fungeretur. 29 Gaudio gaudet, χαρᾷ χαίρει. Heb. שמח שמחת, pro eo quod Latinè dicas, mirificam quandam uoluptatem capit ex ipſius ſponſi ſermone. Terent. Nam hunc ſcio mea ſolidè gauiſurum gaudia. Plautus: Bene ei qui hoc gaudio gaudet. Ideo hanc paranomaſiam libenter ſeruauimus. C

31 Supernè, ἄνωθεν. Vulg. & Eraſ. ex ſupernis: quod nuſquam memini legere apud idoneos authores. Qui è terra eſt, ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς: id eſt, qui nihil aliud eſt quàm homo, terrenę ſcilicet fæcis opificiũ. Itaq; ὢν hoc loco originem declarat: ſed paulo pòſt, quum ſubijcitur ἐκ τῆς γῆς ἐστι, non ſignificatur ipſa origo, ſed quę originem ſequuntur incõmoda, nempe corruptio, ignorantia, tarditas, carnis rebellio: & ea quidem eiuſmodi, ut uerè ſentiatur à ſolis regeneratis, qualis erat Ioannes. Itaq; ſecundo loco ἐκ τῆς γῆς ἐστι, rectè conuertit Eraſmus, terrenum eſſe, ut omnis obſcuritas & ταυτολογία uitetur: quam etiam ob cauſam exiſtimo Auguſtinum: alicubi legere, terra eſt, ſicut ſuprà uerſu 6. caro eſſe dicitur qui carnalis eſt. Poſtremò ἐκ τῆς γῆς λαλεῖν, fructum iſtorum incommodorum declarat, nempe ut ab homine, qui propterea quòd è terra eſt, terrenus eſt, nihil niſi terrenum, id eſt abiectum, humile, & quod hominis infirmam ac imbecillam naturam coarguat, poſcit proficiſci. Hæ ſunt laudes quas ſibi tribuit is quo nullus maior extitit inter eos qui è mulieribus gignuntur. Et tamen certum eſt, Deum incluſiſſe magnũ theſaurum in uaſis iſtis fictilibus: uerùm quicquid hoc eſt, ſi cũ illis Chriſti diuitijs conferatur (de quibus hic agitur) perinde eſt ac ſi quis guttulam aquæ cum immenſo mari comparet. 34 Admetitur, ἐκ μέτρου δίδωσιν. Ad uerbum, dat ex menſura: quæ periphraſis illo unico uerbo clarius exprimitur. Vulgata & Eraſmus, dat ad menſuram: id eſt, ἐν μέτρῳ, uel κατὰ μέτρον δίδωσιν. Rectè autem, meo iudicio, Eraſmus ſuppleuit pronomen αὐτῷ ei, ſcilicet Filio quem miſit. quãuis non deſint qui hæc in genere explicent, quaſi dicatur Deus non dare ex mẽſura, id eſt non depromere quaſi ex uaſe ſua dona, quũ ſit ueluti fons inexhauſtus. Sed hæc ad unum Filiũ pertinere, ſatis liquet ex uerſiculo proximo.

35 Dedit in manum eius, δέδωκεν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ: id eſt, arbitrio ac poteſtati eius permiſit, ut ipſe Chriſtus explicat Matth. 28. d. 18. Altera autem interpretatio, quaſi ſignificetur omnia dare Pater per manum Filij, etſi ueriſsima eſt, tamen non uidetur accommodata, uel ob eam cauſam, quòd potius dicendum fuiſſet δίδωσιν quàm δέδωκεν.

36 Non paret, ἀπειθῶν: ſiue, qui non eſt dicto Filij audiens. ut conuertit Cyprianus libro aduerſus Iudæos 2. cap. 26. ſicut Eraſmus obſeruauit, qui tamen maluit conuertere, qui non credit: id eſt, ἀπιστῶν. Non uidebit uitam, οὐκ ὄψεται ζωὴν, Hebraiſmus, pro, uita non fruetur, ut alibi expoſuimus.

Manet,

A θεὸς μένει ἐπ' αὐτόν.

ira Dei manet ſuper eum.

ΚΕΦ. δ'.

CAP. IIII.

Ὡς οὖν ἔγνω ὁ κύριος, ὅτι ἤκουσαν οἱ φαρισαῖοι, ὅτι ἰησοῦς πλείονας μαθητὰς ποιεῖ καὶ βαπτίζει, ἢ ἰωάννης,

1 VT ergo cognouit Dominus audiſſe Phariſæos quòd ipſe plures diſcipulos faceret & baptizaret, quàm Ioannes:

(καίτοιγε ἰησοῦς αὐτὸς οὐκ ἐβάπτιζεν, ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ)

2 (Quanquam Ieſus ipſe non baptizabat, ſed diſcipuli eius:)

ἀφῆκε τὴν ἰουδαίαν, καὶ ἀπῆλθε πάλιν εἰς τὴν γαλιλαίαν.

3 Reliquit Iudæam, & abiit rurſum in Galilæam.

ἔδει δὲ αὐτὸν διέρχεσθαι διὰ τῆς Σαμαρείας.

4 Oportebat autem eum tranſire per Samariã.

ἔρχεται οὖν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας λεγομένην συχάρ, πλησίον τοῦ χωρίου ὃ ἔδωκεν ἰακὼβ ἰωσὴφ τῷ υἱῷ αὐτοῦ.

5 Venit ergo in urbem Samariæ, quæ dicitur Sichar, iuxta prædiũ quod dedit Iacob Ioſepho filio ſuo. Gen.33.d.19. & 48.c.22. Ioſue 24.g.32.

ἦν δὲ ἐκεῖ πηγὴ τοῦ ἰακώβ. ὁ οὖν ἰησοῦς κεκοπιακὼς ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, ἐκαθέζετο οὕτως ἐπὶ τῇ πηγῇ. ὥρα ἦν ὡσεὶ ἕκτη.

6 Erat autem ibi fons Iacob. Ieſus ergo fatigatus ex itinere, ita ſedit ad fontem. hora *enim* erat quaſi ſexta.

ἔρχεται γυνὴ ἐκ τῆς Σαμαρείας ἀντλῆσαι ὕδωρ. λέγει αὐτῇ ὁ ἰησοῦς· δός μοι πεῖν.

7 Venit mulier Samaritana ut hauriret aquam. dicit ei Ieſus: Da mihi potum. Potum laſſus Chriſtus petit à Samaritana.

οἱ γὰρ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπεληλύθεισαν εἰς τὴν

8 Nam diſcipuli eius abierant in urbem ut ci-

B πόλιν, ἵνα τροφὰς ἀγοράσωσι.

bos emerent.

λέγει οὖν αὐτῷ ἡ γυνὴ ἡ Σαμαρῖτις· πῶς σὺ ἰουδαῖος ὢν παρ' ἐμοῦ πεῖν αἰτεῖς, οὔσης γυναικὸς σαμαρίτιδος; οὐ γὰρ συγχρῶνται ἰουδαῖοι Σαμαρίταις.

9 Dicit ergo ei mulier illa Samaritana: Quomodo tu Iudæus quum ſis, potum à me poſcis, quæ ſum mulier Samaritana? nõ enim utuntur Iudæi Samaritanis.

ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ· εἰ ἤδεις τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ, καὶ τίς ἐστιν ὁ λέγων σοι· δός μοι πεῖν· σὺ ἂν ἤτησας αὐτόν, καὶ ἔδωκεν ἄν σοι ὕδωρ ζῶν.

10 Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Si ſcires donũ illud Dei, & quis ſit qui dicit tibi: Da mihi potũ: tu petiſſes ab eo, & dediſſet tibi aquam uiuam. Aqua uiua.

λέγει αὐτῷ ἡ γυνή· κύριε, οὔτε ἄντλημα ἔχεις, καὶ τὸ φρέαρ ἐστὶ βαθύ, πόθεν οὖν ἔχεις τὸ ὕδωρ τὸ ζῶν;

11 Dicit ei mulier: Domine, neque quo hauriás habes, & puteus profundus eſt: unde ergo habes aquam illam uiuam?

μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν ἰακώβ, ὃς ἔδωκεν ἡμῖν τὸ φρέαρ, καὶ αὐτὸς ἐξ αὐτοῦ ἔπιε, καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ, καὶ τὰ θρέμματα αὐτοῦ;

12 Num tu maior es patre noſtro Iacob, qui dedit nobis hunc puteum, ex quo ipſe bibit, & filij eius, ac pecora eius?

ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῇ· πᾶς ὁ πίνων ἐκ τοῦ ὕδατος τούτου, διψήσει πάλιν.

13 Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Omnis qui bibit ex aqua hac, ſitiet rurſus:

ὃς δ' ἂν πίῃ ἐκ τοῦ ὕδατος οὗ ἐγὼ δώσω αὐτῷ, οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα· ἀλλὰ τὸ ὕδωρ ὃ δώσω αὐτῷ, γενήσεται ἐν αὐτῷ πηγὴ ὕδατος ἁλλομένου εἰς ζωὴν αἰώνιον.

14 Quiſquis autem biberit ex aqua illa quam ego dabo ei, non ſitierit in æternum: ſed aqua illa quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ ſalientis in uitam æternam.

C Manet, μένει. Theophylactus legit, μένῃ, id eſt manebit: & ita citat Cyprianus eo loco quem modò citaui. Cyrillus quoq; ita legit, niſi falſus eſt interpres.

IN CAPVT IIII.

1 Quòd ipſe, ὅτι ἰησοῦς. Vulg. & Eraſ. quòd Ieſus. Eſt aũt antecedẽtis repetitio pro relatiuo, ex Hebrçorum idiotiſmo, ut Pſal. 48.a.1. 6 Ita, οὕτως: id eſt, ita ut laſſus erat, uel idcirco quia laſſus erat. Sic enim hæc particula reperitur uſurpata Act. 20.b.11. atq; adeò apud Terentiũ & alios idoneos authores, ut Eraſmus obſeruauit: neq; uideo qua ratione poſsis διακτικῶς aut μιμητικῶς accipere, quũ hæc non dicantur forma dialogi. Hora *enim* erat, ὥρα ἦν. Apparet ex Cyrillo, Chryſoſtomo, & Theophylacti cõmentario, ſcriptum fuiſſe in ipſorum codicibus, ὥρα ἦν ὡς, ut ſuprà 1.f.39. ita ut ὡς pro ὡσὶ accipiatur. Ita enim explicatur ratio cur ad fontem ſederit: Quia, inquit, laſſus erat de uia, & inſtabat meridies, maximus ſcilicet diei æſtus. Non dubitaui igitur cauſalem particulam ſupplere, quum alioquin in narrationibus iſtæ particulæ non ſine quadam etiam gratia omitti ſoleant, à noſtro præſertim Euangeliſta, ut ſuprà 1.d.27. & 30. & f.39.40.41.42. & g.45.47. & in omnibus penè narrationibus. 9 Ergo, οὖν. Vide ſuprà 3.c.25. Sic etiam accipitur infrà uerſ. 28. Vtuntur, συγχρῶνται. Vulg. coutuntur: quod uocabulũ planè eſt barbarũ & obſcurum. Eraſ. cõmercium habent, recedens à Græcis: ubi minimè neceſſe eſt. Nam Vtendi uerbum ſimili proꝛſus ſignificatione uſurpant Latini, ut uel ex illo Ciceronis loco apparet: Sextum, inquit, Alphenum propinquum noſtrum, quo iſte utebatur plurimùm. 10 Donum illud, τὴν δωρεάν. Non dicit indefinitè δωρεὰν donum, neq; plurali numero τὰς δωρεὰς dona. Itaq; additus articulus oſtendit Chriſtum de eximio aliquo dono differere, de ſeipſo ſcilicet quem Pater huic mulierculæ offerebat. & illud τὴν τίς ἐστιν accipiendum eſt pro epexegeſi. Aquã uiuã, ὕδωρ ζῶν. Hic quidem non dubium eſt, quin allegoricè per aquam intelligatur immẽſa illa charitas Dei erga nos in Filio, effuſa in corda noſtra per Spiritum ſanctum in uitam æternam, cuius fit mentio Rom.5.a.5. neque uideo cur aliter ſit explicandum quod ſcriptum eſt ſuprà 3.a.5. Cæterùm aquam uiuam appellat quæ perpetuò ſcaturiat, ita ut quiſquis eam habet, perennẽ in ſe fontem habeat, neq; aliã aquam ſitiat: opponens ſcilicet aquæ ex puteo hauſtæ, quæ in perpetuum uſum non poſsit ſufficere. Deinde ab effectu, quòd illa uitam æternam afferat, hæc uerò caducam hanc uitã ad tẽpus reficiat. Sunt aũt hç metaphoræ Hebræis familiares, ut Ier.2.c.13. Ioel.3.d.18. Zach.13.a.1.

Dicit ei mulier: Domine, da mihi iſtã aquam: ut non ſitiam, neque ueniam huc ad hauriendum.

15 λέγει πρὸς αὐτὸν ἡ γυνή· κύριε, δός μοι τοῦτο τὸ ὕδωρ, ἵνα μὴ διψῶ, μηδὲ ἔρχωμαι ἐνθάδε ἀντλεῖν. A

Dicit ei Ieſus: Vade, uoca uirum tuum, & ueni huc.

16 λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ὕπαγε, φώνησον τὸν ἄνδρα σου, καὶ ἐλθὲ ἐνθάδε.

Reſpõdit mulier, & dixit ei: Nõ habeo uirũ. Dicit ei Ieſus: Bene dixiſti: Non habeo uirum.

17 ἀπεκρίθη ἡ γυνὴ καὶ εἶπεν· οὐκ ἔχω ἄνδρα. λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· καλῶς εἶπας, ὅτι ἄνδρα οὐκ ἔχω.

Quinque enim uiros habuiſti: & nunc quem habes, non eſt tuus uir. hoc uerè dixiſti:

18 πέντε γὰρ ἄνδρας ἔσχες, καὶ νῦν ὃν ἔχεις, οὐκ ἔστι σου ἀνήρ. τοῦτο ἀληθὲς εἴρηκας.

Dicit ei mulier: Domine, uideo quòd Propheta es tu.

19 λέγει αὐτῷ ἡ γυνή· κύριε, θεωρῶ ὅτι προφήτης εἶ σύ.

Deut.12.b.6. Patres noſtri in monte hoc adorauerunt: & uos dicitis quòd Ieroſolymis eſt locus ille ubi oporteat adorare.

20 οἱ πατέρες ἡμῶν ἐν τούτῳ τῷ ὄρει προσεκύνησαν, καὶ ὑμεῖς λέγετε ὅτι ἐν Ἱεροσολύμοις ἔστιν ὁ τόπος, ὅπου δεῖ προσκυνεῖν.

Adoratio uera. Dicit ei Ieſus: Mulier, crede mihi, uenit hora quando neq; in monte hoc, neq; Ieroſolymis adorabitis Patrem.

21 λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· γύναι, πίστευσόν μοι, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ὅτε οὔτε ἐν τῷ ὄρει τούτῳ, οὔτε ἐν Ἱεροσολύμοις προσκυνήσετε τῷ πατρί.

4.Reg.17.f.29. Vos adoratis quod neſcitis: nos adoramus quod ſcimus: quia Salus ex Iudæis eſt.

22 ὑμεῖς προσκυνεῖτε ὃ οὐκ οἴδατε, ἡμεῖς προσκυνοῦμεν ὃ οἴδαμεν· ὅτι ἡ σωτηρία ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐστίν.

Salus ex Iudæis.

Sed uenit hora, & nunc eſt, quando ueri adoratores adorabunt Patrem Spiritu ac ueritate: nam & Pater tales quærit qui adorent ipſum.

23 ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ· καὶ γὰρ ὁ πατὴρ τοιούτους ζητεῖ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτόν. B

2.Cor.3.d.17. Deus eſt Spiritus: itaque qui adorant eum, oportet ut Spiritu ac ueritate *eum* adorent.

24 πνεῦμα ὁ θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν.

Dicit ei mulier: Scio quòd Meſsias uenit, *is* ſcilicet qui dicitur Chriſtus: quum uenerit ille, nobis annunciabit omnia.

25 λέγει αὐτῷ ἡ γυνή· οἶδα ὅτι Μεσσίας ἔρχεται, ὁ λεγόμενος χριστός· ὅταν ἔλθῃ ἐκεῖνος, ἀναγγελεῖ ἡμῖν πάντα.

Ieſus ſe eſſe Meſſiam fatetur Samaritanæ.

Dicit ei Ieſus: Ego *is* ſum qui loquor tibi.

26 λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ἐγώ εἰμι, ὁ λαλῶν σοι.

Interea autẽ uenerunt diſcipuli eius, & mirati ſunt quòd cũ muliere loqueretur: nemo tamẽ dixit: Quid quæris? aut, quid loqueris cum ea?

27 καὶ ἐπὶ τούτῳ ἦλθον οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ἐθαύμασαν, ὅτι μετὰ γυναικὸς ἐλάλει· οὐδεὶς μέντοι εἶπε· τί ζητεῖς; ἢ, τί λαλεῖς μετ' αὐτῆς;

Samaritana nũciat ſuis Chriſtũ uenisse.

Reliquit ergo hydriam ſuam mulier, & abiit in ciuitatem, dixitq; eius loci hominibus:

28 ἀφῆκεν οὖν τὴν ὑδρίαν αὐτῆς ἡ γυνὴ, καὶ ἀπῆλθεν εἰς τὴν πόλιν, καὶ λέγει τοῖς ἀνθρώποις·

Venite, uidete hominẽ qui dixit mihi omnia quæcunq; feci: nunquid iſte eſt Chriſtus ille?

29 δεῦτε, ἴδετε ἄνθρωπον, ὃς εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα· μήτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστός;

Exierunt ergo ex urbe, & uenerunt ad eum.

30 ἐξῆλθον οὖν ἐκ τῆς πόλεως, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτόν.

Interim rogabãt eum diſcipuli, dicẽtes: Rabbi, comede.

31 ἐν δὲ τῷ μεταξὺ ἠρώτων αὐτὸν οἱ μαθηταὶ, λέγοντες· ῥαββί, φάγε. C

Cibus Chriſti. Ille autem dixit eis: Ego cibum habeo quo ueſcar, quem uos neſcitis.

32 ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· ἐγὼ βρῶσιν ἔχω φαγεῖν, ἣν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε.

Dicebant ergo diſcipuli, alij ad alios: Num-

33 ἔλεγον οὖν οἱ μαθηταὶ πρὸς ἀλλήλους· μή τις ἤ-

23 Spiritu ac ueritate, ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Abũdat præpoſitio ἐν Hebrçorũ more, de quo diximus Matt.3.c.11. Spiritum autem opponit mandato quod carnale dicitur Heb.7.c.16. in ſeſe ſcilicet conſideratum, & ſigno à re ipſa ſeiuncto. ac ſimili prorſus ratione ueritati confert non mendacium, ſed Legis cæremonias externas, quę duntaxat adũbrabant quod reipſa præſtat Chriſtus. Itaq; quę de uero & falſo Dei cultu, item de utraq; uita hic differit Theophylactus, ad rem nõ pertinent. 24 Deus eſt Spiritus, πνεῦμα ὁ θεός. Iterũ adiunctus articulus oſtendit, Deum eſſe ſubiectum, Spiritũ uerò prædicatum, quẽadmodum ſuprà 1.a.1. quod ut facilius intelligeretur, ſequuti ſumus naturalem conſtructionis ordinẽ. Cæterùm Spiritus appellatio naturæ diuinæ in uniuerſum tribuitur, ne quis de tertia hypoſtaſi propriè hic agi putet. 27 Interea, ἐπὶ τούτῳ: hoc eſt, omnino. quod ad uerbum dicimus in uernaculo ſermone, *ſur cela, ou ſur ce propos*. Cum muliere, μετὰ γυναικὸς: id eſt, inquit Eraſmus, cum ea quæ nimirũ Samaritana eſſet: quomodo etiam uideo hunc locum à pleriſq; explicari. Sed (ut mihi quidem uidetur) exprimendæ huic ſententiæ dicendũ erat cũ articulo μετὰ τῆς γυναικὸς, ut infrà uerſu 39. & 42. quod etiã annotauimus ſuprà 3.d.27. Deinde cur tantopere offenderentur colloquio Chriſti cũ Samaritana, qui ex ipſa urbe uenirent, ubi ex Samaritanis cibũ emerant? Mirantur ergo potius, ſolum cũ ſola muliere extranea colloqui. Habenda enim eſt ratio tẽporis & loci: quum alioquin non repudiaret Chriſtus etiã mulieres alloqui, utpote quę ſunt illũ Ieruſalẽ ſequutæ, & ipſi miniſtrabant: ſed tamen neq; temerè id fecit, neq; frequenter, neq; alloquutus eſt quaſuis, neq; ubiuis: ſed ita, ut omnis quantũuis ſuſpitioſis hominibus maledicendi occaſio eriperetur. 28 Eius loci hominibus, τοῖς ἀνθρώποις. Hic demum ualet quod in ſuperiorem uerſiculum non ita appoſitè Eraſmus annotarat. Si tamen ſimplici relatiuo uſus eſſet Euãgeliſta, obſcurè eſſet loquutus. Conati autem ſumus articuli αὐτοφυᾶ paulo clarius exponere.

35 Adhuc

A νεγκῃ αὐτῷ φαγεῖν;

λέγει αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· ἐμὸν βρῶμά ἐστιν, ἵνα 34
ποιῶ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ τελειώ-
σω αὐτοῦ τὸ ἔργον.

οὐχ ὑμεῖς λέγετε· ὅτι ἔτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ 35
θερισμὸς ἔρχεται; ἰδοὺ λέγω ὑμῖν, ἐπάρατε τοὺς
ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, καὶ θεάσασθε τὰς χώρας, ὅτι λευ-
καί εἰσι πρὸς θερισμὸν ἤδη.

καὶ ὁ θερίζων, μισθὸν λαμβάνει, καὶ συνάγει 36
καρπὸν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἵνα καὶ ὁ σπείρων ὁμοῦ
χαίρῃ, καὶ ὁ θερίζων.

ἐν γὰρ τούτῳ ὁ λόγος ἐστὶν ὁ ἀληθινός, ὅτι ἄλλος 37
ἐστὶν ὁ σπείρων, καὶ ἄλλος ὁ θερίζων.

ἐγὼ ἀπέστειλα ὑμᾶς θερίζειν ὃ οὐχ ὑμεῖς κεκο- 38
πιάκατε· ἄλλοι κεκοπιάκασι, καὶ ὑμεῖς εἰς τὸν κό-
πον αὐτῶν εἰσεληλύθατε.

ἐκ δὲ τῆς πόλεως ἐκείνης πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς 39
αὐτὸν τῶν Σαμαρειτῶν, διὰ τὸν λόγον τῆς γυναικὸς
μαρτυρούσης, ὅτι εἶπέ μοι πάντα ὅσα ἐποίησα.

B ὡς οὖν ἦλθον πρὸς αὐτὸν οἱ Σαμαρῖται, ἠρώ- 40
των αὐτὸν μεῖναι παρ' αὐτοῖς· καὶ ἔμεινεν ἐκεῖ δύο
ἡμέρας.

καὶ πολλῷ πλείους ἐπίστευσαν διὰ τὸν λόγον 41
αὐτοῦ.

τῇ τε γυναικὶ ἔλεγον· ὅτι οὐκέτι διὰ τὴν σὴν 42
λαλιὰν πιστεύομεν· αὐτοὶ γὰρ ἀκηκόαμεν, καὶ οἴ-
δαμεν, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ σωτὴρ τοῦ κόσμου
ὁ χριστός.

μετὰ δὲ τὰς δύο ἡμέρας ἐξῆλθεν ἐκεῖθεν, καὶ 43
ἀπῆλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν·

αὐτὸς γὰρ ὁ ἰησοῦς ἐμαρτύρησεν, ὅτι προφήτης 44
ἐν τῇ ἰδίᾳ πατρίδι τιμὴν οὐκ ἔχει.

ὅτε οὖν ἦλθεν εἰς τὴν Γαλιλαίαν, ἐδέξαντο αὐ- 45
τὸν οἱ Γαλιλαῖοι, πάντα ἑωρακότες ἃ ἐποίησεν
ἐν Ἱεροσολύμοις ἐν τῇ ἑορτῇ· καὶ αὐτοὶ γὰρ ἦλθον
εἰς τὴν ἑορτήν.

ἦλθεν οὖν ὁ ἰησοῦς πάλιν εἰς τὴν Κανὰ τῆς Γα- 46
λιλαίας, ὅπου ἐποίησε τὸ ὕδωρ οἶνον. καὶ ἦν τις Βα-
σιλικός, οὗ ὁ υἱὸς ἠσθένει ἐν Καπερναούμ.

quis attulit ei quo uescatur?

Dicit eis Iesus: Meus cibus est, ut faciam uo- 34
luntatem eius qui misit me, & perficiam opus
eius.

Nónne uos dicitis: Adhuc quadrimestre spa- 35
cium supereſt, & messis aderit? Ecce, dico uobis,
attollite oculos uestros, & spectate regiones:
nam albæ iam sunt ad messem. *Messis.* Matth.9.d.37. Luc.10.a.2.

Porrò qui metit, mercedem accipit, & cogit 36
fructum in uitam æternam: ut & qui seminat, si-
mul gaudeat, & qui metit. *Regiones albæ ob messem.*

Nam in hoc dictum illud uerum est: Alius est 37
qui seminat, & alius est qui metit.

Ego misi uos ad id metendum in quo uos nō 38
laborastis: alij laborauerunt, & uos in labores
eorum introistis. *Metere. Seminare.*

Ex urbe aūt illa multi crediderunt in eum Sa- 39
maritanorum, propter sermonē mulieris, testā-
tis quod dixisset sibi omnia quæcunq; fecisset. *Samaritani Christo credūt.*

Quum ergo uenissent ad eum Samaritani, 40
rogauerunt eum ut apud se maneret: & mansit
ibi duos dies.

Ac multo plures crediderunt propter sermo- 41
nem ipsius.

Et mulieri dicebant: Non amplius propter 42
tuos sermones credimus: ipsi enim audiuimus
& scimus quòd hic est uerè Seruator ille mundi
Christus. *Saluator.*

Duobus autē pòst diebus exijt inde, & abijt 43
in Galilæam.

Ipse enim Iesus testatus fuerat quòd Prophe- 44
ta in sua patria honorem non haberet. Matth.13.g.58. Marc.6.a.4. Luc.4.d.24.

Quum ergo uenisset in Galilæam, excepe- 45
runt eum Galilæi, quum omnia uidissent quæ
fecerat Ierosolymis in die festo, nam & ipsi ue-
nerant ad diem festum. *Christus à Galilæis susciputur.*

Venit porrò Iesus rursum Cana *oppidum* Gali- 46
lææ ubi fecerat ex aqua uinum. Erat autē in Ca-
pernaum regius quidā, cuius filius ægrotabat. *Filius reguli sanatur.* Suprà 2.a.1.b.11

C 35 Adhuc quadrimestre *spacium* supereſt, ἔτι τετράμηνός ἐστι. Vulg. & Eraſ. ad uerbum, adhuc quatuor mēses sunt. Sic autem loquūtur Hebræi: ex quorū idiotismo hoc petitū est, ut Geneſ. 40.b.12. & c.18. Ionæ 3.b.4. & infrà 7.e.33.
36 Simul gaudeat, ἅμα χαίρῃ. Hoc est (opinor) quod scriptū est Hebr. 11.g.40. 37 Dictū illud, ὁ λόγος: id est, parœmia seu prouerbiū illud, ut ex Chryſostomo diserte explicat Theophylactus. Cic. de Orat. Bona dicta, quæ salsa sint. nam ea, dicta appellantur proprio iam nomine. Verum, ἀληθινός. Vulgò legitur ὁ ἀληθινός. Sed in Theophylacto Romano nullus est additus articulus, & quisquis Græcè uel mediocriter nouit, facilè iudicare potest nullum hic esse locū articulo. 42 Propter tuos sermones, διὰ τὴν σὴν λαλιάν. λαλιὰ hoc loco non uidetur declarare loquacitatē (quæ propria est huius uocabuli significatio) neq; idioma seu loquutionē (ut accipitur Matt. 26.g.73. & Marc. 14.g.70) sed idē prorsus quod λόγος. quo usus est Euāgelista suprà uers. 39. Vetus autem interpres barbarè loquelā interpretatus est. Eraſ. orationē: quod uocabulū ut ambiguū hoc loco repudiaui. 44 Testatus fuerat, ἐμαρτύρησεν. Si ita conuertas, perspicuus erit locus, alioquin ualde obscurus, quiq; ualde torsit pleroſq; interpretes. Erit enim hæc sententia: Profectus est in Galilæā Christus. Nam ibi contēptus fuerat, & inde ueluti extrusus, adeò ut ipse palàm questus esset de illorum perfidia. At ista, dices, quomodo cohærent? optimè profectò. Cepit enim eū ipsorū cōmiseratio, & uoluit eò profectus experiri ecquid pergerent sui Galilęi gratiā oblatam aspernari. Subijcit deinde Euangelista, ipsum non fuisse ab illis spretum ut antea, sed bene acceptum, quòd suis oculis uidissent Hierosolymis ipsius doctrinæ ac pietatis mirifica exempla. Cæterùm ne quis forsan moueatur quòd præterito perfecto tribuamus significationē plusquāperfecti, manifestū similis enallages exemplū suggeret, pximus uersiculus, in quo necesse est ut ἐποίησεν & ἦλθον interpreteris, fecerat & uenerāt: & rursus altero sequēte uersiculo, ἐποίουν, fecerat.
46 In Capernaū, εἰς Καπερναούμ. Hoc ego per traiectionē connecto cum uerbo ἦν, quòd omnino id uideatur postulare proximi uersiculi sententia. Ideò ut traiectionē uitarem, mutaui uerborū collocationē. Regius quidam, τις βασιλικὸς: id est, ex Herodis aulicis, & eorum numero qui plurimum apud eum poterant. Quamuis enim Herodes non Regis, sed Tetrarchę nomen haberet, tamen si nominis ambitionem excipias, Rex erat, ac saltem à uulgo Rex dicebatur, ut apparet Marc. 6.b.14. Vulg. Regulū interpretatur, qui à Græcis nō βασιλικὸς, sed βασιλίσκος dicitur.
47 Vt descen-

Is quum audisset quòd Iesus uenisset à Iudæa in Galilęam, abijt ad eum, & rogauit eum ut descenderet ac sanaret ipsius filium: erat enim moribundus.

47 ὅτος ἀκούσας ὅτι ἰησοῦς ἥκει ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν γαλιλαίαν, ἀπῆλθε πρὸς αὐτὸν, καὶ ἠρώτα αὐτὸν, ἵνα καταβῇ, καὶ ἰάσηται αὐτοῦ τὸν υἱόν· ἤμελλε γὰρ ἀποθνήσκειν. A

Dixit ergo Iesus ad eum: Nisi signa & prodigia uideritis, non credetis.

48 εἶπεν οὖν ὁ ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν· ἐὰν μὴ σημεῖα καὶ τέρατα ἴδητε, οὐ μὴ πιστεύσητε.

Signa petunt Iudæi.

Dicit ad eum regius ille: Domine, descende prius quàm moriatur filius meus.

49 λέγει πρὸς αὐτὸν ὁ βασιλικός· κύριε, κατάβηθι, πρὶν ἀποθανεῖν τὸ παιδίον μου.

Fides.

Dicit ei Iesus: Vade, filius tuus uiuit. Credidit homo sermoni quem dixerat ei Iesus, & profectus est.

50 λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· πορεύου, ὁ υἱός σου ζῇ. καὶ ἐπίστευσεν ὁ ἄνθρωπος τῷ λόγῳ, ᾧ εἶπεν αὐτῷ ἰησοῦς, καὶ ἐπορεύετο.

Iam autem eo descendente, serui occurrerunt ei, & renunciauerunt, dicentes: Filius tuus uiuit.

51 ἤδη δὲ αὐτοῦ καταβαίνοντος, οἱ δοῦλοι αὐτοῦ ἀπήντησαν αὐτῷ, καὶ ἀπήγγειλαν, λέγοντες ὅτι ὁ παῖς σου ζῇ.

Percõtatus est ergo horam ab eis, in qua melius habuisset: & dixerunt ei: Heri *circiter* horam septimam reliquit eum febris.

52 ἐπύθετο οὖν παρ' αὐτῶν τὴν ὥραν, ἐν ᾗ κομψότερον ἔσχε. καὶ εἶπον αὐτῷ, ὅτι χθὲς ὥραν ἑβδόμην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ πυρετός.

Agnouit ergo pater *id factum esse* illa ipsa hora qua dixerat ipsi Iesus, Filius tuus uiuit. & credidit ipse, ac domus eius tota.

53 ἔγνω οὖν ὁ πατὴρ, ὅτι ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ, ἐν ᾗ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι ὁ υἱός σου ζῇ, καὶ ἐπίστευσεν αὐτὸς, καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη.

Hoc rursum secundum signum edidit Iesus, quum uenisset à Iudæa in Galilæam.

54 τοῦτο πάλιν δεύτερον σημεῖον ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς, ἐλθὼν ἐκ τῆς ἰουδαίας εἰς τὴν γαλιλαίαν. B

CAP. V.

ΚΕΦ. ε.

Leuit. 23. a. 2. Deut. 16. a. 1.

POst hæc erat dies festus Iudęorum, & ascẽdit Iesus Ierosolymam.

1 ΜΕτὰ ταῦτα ἦν ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων, καὶ ἀνέβη ὁ ἰησοῦς εἰς ἱεροσόλυμα.

Piscina in Ierusalem.

Est autem Ierosolymis ad *forum* pecuarium, piscina quæ nominatur Hebraicè Bethesda, quinq; porticus habens.

2 ἔστι δὲ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις ἐπὶ τῇ προβατικῇ κολυμβήθρα ἡ ἐπιλεγομένη ἑβραϊστὶ βηθσαϊδὰ, πέντε στοὰς ἔχουσα.

In his iacebat multitudo magna inualidorũ, cæcorum, claudorum, aridorum, expectãtium aquæ motum.

3 ἐν ταύταις κατέκειτο πλῆθος πολὺ τῶν ἀσθενούντων, τυφλῶν, χωλῶν, ξηρῶν, ἐκδεχομένων τὴν τοῦ ὕδατος κίνησιν·

Angelus enim descendebat certo momento in piscinã, & turbabat aquam: itaq; qui primus descendisset post turbationem aquæ, sanus fiebat à quocunq; detineretur morbo.

4 ἄγγελος γὰρ κατὰ καιρὸν κατέβαινεν ἐν τῇ κολυμβήθρᾳ, καὶ ἐτάρασσε τὸ ὕδωρ. ὁ οὖν πρῶτος ἐμβὰς μετὰ τὴν ταραχὴν τοῦ ὕδατος, ὑγιὴς ἐγίνετο, ᾧ δήποτε κατέχετο νοσήματι.

In sabbatho sanat infirmum Christus.

Erat autem quidam illic triceſimumoctauum annum agens in infirmitate.

5 ἦν δέ τις ἄνθρωπος ἐκεῖ τριακοντατοκτὼ ἔτη ἔχων ἐν τῇ ἀσθενείᾳ.

Hunc quum uidisset Iesus decumbentem, & cognouisset quòd iam multum temporis egisset *in infirmitate*, dicit ei: Cupis sanus fieri?

6 τοῦτον ἰδὼν ὁ ἰησοῦς κατακείμενον, καὶ γνοὺς ὅτι πολὺν ἤδη χρόνον ἔχει, λέγει αὐτῷ, θέλεις ὑγιὴς γενέσθαι; C

47 Vt descenderet, ἵνα καταβῇ: id est, ueniret. Sic enim utuntur Hebræi uerbis Ascendere ac Descendere pro situs locorũ ratione. Erat enim moribundus, ἤμελλε γὰρ ἀποθανεῖν. Vide Luc. 7. a. 2. 50 Viuit, ζῇ: id est ualet, ex Hebræorum idiotismo. Huc pertinet quod ait quidam, Non est uiuere, sed ualere uita. 52 Melius habuisset, κομψότερον ἔσχε: id est, ὡδὶ τι βέλτιον. Erit ergo κομψῶς ἔχειν id omnino quod Latini dicunt bellè habere. Sed hoc tamen est ἄπαξ εἰρημένον.

IN CAPVT V.

2 Ad *forum* pecuarium, ὡδὶ τῇ προβατικῇ. Subaudio ἀγορᾷ potius quàm aliud quippiam, si modò ita legendũ est. Nam mihi quidem magis probatur ut legamus cum Theophylacto, ὡδὶ ἢ ἐν τοῖς ἱεροσολύμοις προβατικὴ κολυμβήθρα: quam lectionem apparet habuisse Cyrilli & Chrysostomi exemplaria. Sic igitur conuertendus est (opinor) hic locus, Erat autem Ierosolymis pecuaria piscina, id est ex qua potare & in qua mersari pecudes solebant. quarum magnum numerum Ierosolymis esse oportuit. Neq; enim est quòd κολυμβήθρας uocabulum ad urinatores referamus, non magis quàm ad pisces piscinas, de quibus agit Columella lib. 1. cap. 5. nisi qui fortasis animi causa solebãt illic natare.

Bethesda, βηθσαϊδὰ: id est, domus effusionis, à fundendo (ut aiunt) uictimarum sanguine. unde etiam factum, ut nonnulli προβατικὴν uictimariam fint interpretati. At ego non puto uictimas extra templum fuisse iugulatas, & in piscinam effusum sanguinem. Itaq; malim ab aquarum effusione sic fuisse dictam hanc piscinam, fortasis quòd pluribus tubulis ac canalibus impleretur. Corruptè uerò in Vulgata editione legitur Bethsaida, & in Theophylacto Romano βηθσαϊδά. 4 Angelus enim, ἄγγελος γάρ. In duobus codicibus additum erat κυρίου Domini.

5 Agens in infirmitate, ἔχων ἐν ἀσθενείᾳ. Vulgata ad uerbum, habens in infirmitate. Erasmus, morbo tenebatur, paulo longius recedens à Græcis. Ego spectaui quid usus Latinæ linguæ ferret, tum hoc loco, tum etiam in proximo uersiculo. ἀσθένειαν autem uocauit morbum, ab effectu, quo scilicet ita erat debilitatus, ut consistere non posset. alioquin morbum potius quàm infirmitatem essem interpretatus.

7 Qui

A ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἀσθενῶν· κύριε, ἄνθρωπον οὐκ 7 Respondit ei inualidus ille: Domine, nullum
ἔχω, ἵνα ὅταν ταραχθῇ τὸ ὕδωρ, βάλῃ με εἰς τὴν habeo qui, quum turbata fuerit aqua, mittat me
κολυμβήθραν· ἐν ᾧ δὲ ἔρχομαι ἐγώ, ἄλλος πρὸ in piscinam: sed interim dum ego uenio, alius
ἐμοῦ καταβαίνει. ante me descendit.

λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἔγειραι, ἆρον τὸν κράβ- 8 Dicit ei Iesus: Surge, tolle grabatum tuum, &
βατόν σου, καὶ περιπάτει. ambula.

Καὶ εὐθέως ἐγένετο ὑγιὴς ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἦρε τὸν 9 Et statim sanus factus est homo ille, & sustu-
κράββατον αὐτοῦ, καὶ περιεπάτει. ἦν δὲ σάββατον lit grabatum suũ, & ambulabat. erat autem sab-
ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ. bathum in die illo.

Ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι τῷ τεθεραπευμένῳ· σάβ- 10 Dicebant ergo Iudæi ei qui sanatus fuerat: *Sabbathum.*
βατόν ἐστιν, οὐκ ἔξεστί σοι ἆραι τὸν κράββατον. Sabbathum est, non licet tibi tollere grabatum. *Ierem.17.c.21.*

ἀπεκρίθη αὐτοῖς· ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, ἐκεῖνός μοι 11 Respondit eis: Qui me sanum fecit, is mihi di
εἶπεν· ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει. xit: Tolle grabatum tuum, & ambula.

ἠρώτησαν οὖν αὐτόν· τίς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος ὁ 12 Interrogauerunt ergo eum: Quis ille est qui
εἰπών σοι· ἆρον τὸν κράββατόν σου, καὶ περιπάτει; dixit tibi: Tolle grabatum tuum, & ambula?

ὁ δὲ ἰαθεὶς οὐκ ἤδει τίς ἐστιν. ὁ γὰρ Ἰησοῦς ἐξένευ- 13 Is aut qui sanatus fuerat, nesciebat quis esset:
σεν, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Iesus enim euaserat è turba quæ erat in illo loco.

μετὰ ταῦτα εὑρίσκει αὐτὸν ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ ἱε- 14 Postea inuenit eum Iesus in templo, & dixit *Infirmitas cor-*
ρῷ, καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἴδε ὑγιὴς γέγονας, μηκέτι ἁ- *poris ob pecca-*
B μάρτανε, ἵνα μὴ χεῖρόν τί σοι γένηται. *ta.* ei: Ecce, sanus factus es: ne amplius pecces, ut ne
quid deterius tibi contingat.

ἀπῆλθεν ὁ ἄνθρωπος, καὶ ἀνήγγειλε τοῖς Ἰουδαίοις 15 Abijt ille, & nunciauit Iudæis quòd Iesus
ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ ποιήσας αὐτὸν ὑγιῆ. is esset qui sanum eum reddiderat.

καὶ διὰ τοῦτο ἐδίωκον τὸν Ἰησοῦν οἱ Ἰουδαῖοι, 16 Ac propterea persequebantur Iudæi Iesum,
καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ὅτι ταῦτα ἐποίει & quærebant eum trucidare, quòd ista fecisset
ἐν σαββάτῳ. in sabbatho.

ὁ δὲ Ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς· ὁ πατήρ μου ἕως 17 Iesus autem respondit eis: Pater meus usque *Christus filius*
ἄρτι ἐργάζεται, κἀγὼ ἐργάζομαι. adhuc operatur, & ego operor. *Dei.*

διὰ τοῦτο οὖν μᾶλλον ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι 18 Propterea ergo magis quærebant eum Iu-
ἀποκτεῖναι, ὅτι οὐ μόνον ἔλυε τὸ σάββατον, dæi trucidare, quia non solùm soluisset sabba-
ἀλλὰ καὶ πατέρα ἴδιον ἔλεγε τὸν θεόν, ἴσον ἑ- thum, sed & Patrem suum dixisset Deum, æqua
αυτὸν ποιῶν τῷ θεῷ. lem se faciens Deo.

ἀπεκρίνατο οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ἀμὴν ἀ- 19 Respondit ergo Iesus & dixit eis: Amen a- *Christus omnia*
μὴν λέγω ὑμῖν, οὐ δύναται ὁ υἱὸς ποιεῖν ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδέν. men dico uobis, non potest Filius à semetipso *Patri tribuit.*

7 Qui mittat, ἵνα βάλλῃ. Heb. ושלח pro quo dicunt ferè Græci τὸ βάλλειν, uel πρὸς τὸ βάλλειν. 13 Euaserat, ἐξένευσεν. Hoc uocabulum nusquam in nouo Testamento reperitur nisi hoc uno loco. Significat autem clàm euadere, & se quodammodo surripere è turba: quum propriè dicatur de ijs qui ex undis enatant: fortasis quòd qui clàm nititur ex turba elabi, corpus demissum non aliter uibret, quàm qui ex undis emergat. unde etiam ἐισδύειν dicitur ratione translationis non dissimili, qui ueluti se immergens, in locum aliquem subit & irrepit: cui opponitur τὸ ἐκδύειν. Sed & usitatum est, confertam & in uarias partes uelut exundantem multitudinem commoto mari conferre: unde qui se recipiat, meritò dicatur quasi enatare. Quod autem arbitratur Erasmus, potius deducẽdum esse ἐξένευσεν, à uerbo ξενεύω, quod declarat uelut peregrinum & ignotum fieri, mihi quidẽ non potest probari. Vulgata, declinauit. Nam ἐκνεύειν etiam hoc declarat. unde uiarum diuerticula dicuntur ἐκνεύσεις. Sed utẽdum erat plusquamperfecto, & superior significatio uidetur expressior. E turba quæ erat in illo loco, ὄχλου ὄντος ἐν τῷ τόπῳ. Hęc (ut opinor) præstat cõiungere cum ἐξένευσεν, quàm accipere ut absolutè posita. Nam quod existimat Erasmus fuisse potius dicendum ἦν ὄχλος ὢν τοῦ, non puto magni esse momenti. 18 Suum, ἴδιον: id est, sibi proprium ac peculiarem. Hoc autem illud est quo maximè offendebantur Iudæi, quum alioquin toti Israeli liceret Deum patris nomine compellare, ut Exo. 4. e. 22. Verùm quũ sibi Christus idipsum uẽdicaret, quod Iudęi ad unũ Deum pertinere sciebant, nempe summam ac perpetuam huius mundi administrandi potestatem (id enim significatur Operandi uocabulo, quod Christus & Patri & sibi cõmune esse dixerat) rectè colligũt illi, Christum propria quadam ratione se Filium Dei dicere, cui etiam se parem faceret. Rectè, inquam, illi colligunt: sed quia Christum ex hominis dũ taxat specie metiuntur, & impedit ipsorum prauitas quo minus Dei gloriam in tanto ipsius opere elucentem certant: ideò quod uerè dixit Christus, blasphemiam esse iudicant. 19 Non potest, οὐ δύναται, τὸ μὴ δύνασθαι annotauimus Marc. 6. a. 5. interdum poni pro μὴ θέλειν, id est, Non posse, pro nolle. Nam inter species ἧττον rectè numerat τὸ ἀδύνατον Nazianzenus λογ. β. περὶ υἱ. Sed hoc loco agitur de eo quod omnibus modis ac propriè est ἀδύνατον. Neque tamen hoc arguit ullam in Christo imbecillitatem, siue hæc diuinæ naturæ, siue humanæ tribuas: nisi quis hoc accipiat pro imbecillitatis argumento, quòd Christus nihil aut uelit aut possit quod Pater per ipsum & ipse cum Patre non uelit & possit. A semetipso, ἀφ' ἑαυτοῦ: id est, sine Patris non modò authoritate, sed etiam ui ac potentia effectrice. Nam alioquin uitam etiam habet in seipso, sed quia à Patre accepit: ut infrà uersu 21. & 26. Sic apud Ciceronem de Oratore dicitur à se promere qui ab alijs non sumit. Est autem illa interpretatio notanda. Neq; enim his uerbis reprehenditur uoluntatum in Christo distinctio, sed separatio: neq; simpliciter negat se sua ui & authoritate, atq; adeò pro suo iure operari, sed ex Iudæorum hypothesi, qui ipsum à Patre separabant, & nihil aliud quàm hominem esse putabant. qua de re plura dicemus infrà uersu 22.

Id est,

operari, *id est* nisi uiderit Patrem operantem: quæcunq; enim ille facit, hæc etiam Filius pariter facit.

ἐὰν μή τι βλέπῃ τὸν πατέρα ποιοῦντα· ἃ γὰρ ἂν ἐκεῖνος ποιῇ, ταῦτα καὶ ὁ υἱὸς ὁμοίως ποιεῖ. A

Suscitare & uiuificare mortuos.

Pater enim diligit Filium, & omnia demonstrat ei quæ ipse facit: & maiora his demonstrabit ei opera, ut uos miremini.

20 ὁ γὰρ πατὴρ φιλεῖ τὸν υἱὸν, καὶ πάντα δείκνυσιν αὐτῷ ἃ αὐτὸς ποιεῖ· καὶ μείζονα τούτων δείξει αὐτῷ ἔργα, ἵνα ὑμεῖς θαυμάζητε.

Sicut enim Pater suscitat mortuos & uiuificat, ita & Filius quos uult uiuificat.

21 ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἐγείρει τοὺς νεκροὺς, καὶ ζωοποιεῖ, οὕτω καὶ ὁ υἱὸς οὓς θέλει ζωοποιεῖ.

Iudicium.

Neq; enim Pater iudicat quenquam, sed omne iudicium dedit Filio,

22 οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα, ἀλλὰ τὴν κρίσιν πᾶσαν δέδωκε τῷ υἱῷ.

Id est, nisi uiderit, ἐὰν μή τι βλέπῃ. Vulgata, nisi quod uiderit, ut pro τι uideatur legisse ὅ, τι. Admonet Erasmus, posse etiam expungi particulam τὶ, quæ sæpenumero apud Græcos redundat. Sed τι ποιοῦν pro ἐργάζεσθαι, absolutè positum non temerè reperias. quanquam id potest utcunque excusari idiotismo Hebræorum, de quo diximus Matth. 20. b. 12. Itaque supplendum esset ἐκεῖνο, id est illud, quod scilicet facit Filius. Sed maior hic oritur scrupulus. Ea enim est natura particulæ Nisi, ut, si conditionem ponas quam tollit, simul totum præcedens membrum uel ponatur, si neget: uel tollatur, si affirmet. Nam si dicas, nemo uenit ad me nisi Pater meus traxerit eum, consequitur aliquos uenire si Pater eos traxerit, imò uerò omnes quos traxerit, ut explicat disertè Christus infrà 6. d. 37. & e. 45. Item, si dicas, Mors manet super omnes, nisi Christo crediderint, efficitur, mortem non manere super quenquam qui crediderit. Sic igitur hoc loco, si ita hæc cõuertas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quid [uel, nisi quod] uiderit Patrem facientem, uidebitur consequi, Filium à seipso facere quod uidit Patrem faciẽtem. Sunc autem hæc inter se contraria ex diametro, ut simul consistere non possint. Quid si igitur dicamus particulam Nisi non constituere totum membrum præcedens, sed eius priorem partem duntaxat: ut si argumentationem ita nectas, Filius non potest à seipso quicquam facere, nisi quid prius uiderit Patrem faciẽtem. Ergo Filius facit id quod facientem B
Patrem uiderit, nempe ut illud, A seipso, non repetatur in conclusione contraria. Sed hoc planè durum est. Relinquitur ergo, totum illud, Nisi quid uiderit patrem facientem, non esse partem propositionis alicuius hypotheticæ, sed potius epexegesin & interpretationem eius quod dixerat ἀφ' ἑαυτοῦ, id est à seipso. Itaque ut planior esset sententia, alioquin difficilis & impedita, non dubitaui particulam exegeticam supplere, quum præsertim uidere passim eiusmodi eclipses inueniri, ut infrà uersu 30. & 6. c. 27. & 7. a. 4. Postremò uerò putaui illud quoque annotandũ, οὐδὲν ποιεῖν, nihil aliud declarare quàm οὐκ ἐργάζεσθαι. ex quo etiam apparet τὶ ποιεῖν, idem prorsus significare quod simplex ἐργάζεσθαι. quod opponitur uerbo שבת, id est feriari, unde sabbatum dictum est: de cuius quiete uiolata Christus accusatus sese purgat. Ideò, ut perspicuitati studerem, conuerti οὐδὲν ποιεῖν non operari, & τὶ ποιοῦντα operantem, sicut in nostro uulgato sermone *ne faire rien*, & *ne besongner point* synonyma sunt, item *faire quelque chose*, & *besongner*.

Viderit Patrem operãtem, βλέπῃ τὸν πατέρα τι ποιοῦντα. In hoc sermone duo uerba usurpantur quæ se mutuò respiciunt, Demonstrare & Videre: illud Patri, hoc filio tribuitur: & quidem (ut opinor) humanæ naturæ respectu, quatenus quidem cum diuina hypostaticè coaluit. Nam si simpliciter ad diuinam naturam hæc referas, præterquam quòd subtilissimè hæc erunt explicanda) ut facile apparet ex ijs quæ ueteres Græci, ac præsertim Nazianzenus, in hunc locum aduersus Arrianos disserunt) uidebitur etiam Christus nõ magnam habuisse rationem ruditatis eorum quos alloquitur. Præterea sicut ueteres fatentur, humanæ naturæ respectu Filium dici missum, & Patrẽ illi iudicium dedisse, Filio datam esse cœli & terræ potestatem, & similia: sic etiam opinor propriè dici Patrem Filio demõstrare opera sua, item Filium uidere Patrem operantem, quatenus scilicet Filius homo factus Spiritum accepit sine mensura: quum plenitudo deitatis in ipso habitet corporaliter. Nam Demonstrare idem declarat atq; docere: quo uocabulo utitur infrà 8. d. 28. id est uim ac potestatem, suam denicq; deitatem Filio communicare: & Videre idẽ ualet atq; intelligere ac discere: id est, illam uim recipere. quod idem paulo pòst significatur Audiẽdi uerbo. Ergo, ut paucis omnia complectar, testatur Christus, nihil prorsus à se fieri, cuius authorem non habeat Patrem, à quo impellatur ac regatur omnibus in rebus. & quãuis hæc ita dicat, ut sese Iudæorum captui accommodans, omnia Patri in solidum tribuat, quemadmodum & alijs plurimis locis, seq; ueluti discipulũ in artificis officina eruditum C
proponat: tamen diuinam suam maiestatem fortiter asserit, quum Deum, Patrẽ uocat. quum sese dicit pariter cum eo operari, quũ se uitæ ac mortis æternæ potestatem habere, se mundi gubernatorem constitutũ, suam denicq; gloriã à Patris gloria separari non posse profitetur. Pariter, ὁμοίως: id est, simili ratione, atq; adeò unà & coniunctim. Nam hoc, inquit Nazianzenus, non est accipiendum κατὰ τὸν τῆ γεννομένῳ ὁμοίωσιν, ἀλλὰ κατὰ τὸν τῆ θεσίᾳ ὁμοτιμίαν: id est, quasi res à Patre factas Filius, similes alias faciendo, exprimat: sed quòd in agẽdo par ac coniuncta sit Patris ac Filij uirtus ac dignitas. Hęc ille, sanctè quidem & piè, ne quis Patris ac Filij bina opera inter se conferri putet. sed tamen quia (ut modò dixi) hæc referenda potius opinor ad Filium, non simpliciter quatenus Deus est, sed quatenus homo factus, diuina illa ui, qua totus plenus est, regitur ac impellitur: idcirco existimarim Christũ in superiore illa magistri ac discipuli similitudine permanere. sunt igitur, inquit, Pater ac Filius in una ueluti officina pares ac coniuncti eorundem operũ artifices, adeò ut quicquid facit Pater, hoc non faciat solus, sed Filius etiam unà cum ipso, & pari quidem ratione, ne quis quãuis similia, tamen diuersa Patris ac Filij opera esse putet, aut aliquod discrimen imaginetur inter Patris ac Filij in agendo consilium ac uirtutẽ. Sic igitur filius de se ut homine loquitur, qui apud Patrem omnia uiderit, & ex seipso nihil posit, ut tamen Patri se faciat æqualem, atq; adeò unũ cum Patre, quatenus & ipse homo, Deus est. Itaq; ne quis putaret Patris ac Filij opera non modò distingui, sed etiã separari, ὁμοίως malui conuertere Pariter quàm similiter, uel itidem. 22 Neq; enim Pater iudicat quenquã, οὐδὲ γὰρ ὁ πατὴρ κρίνει οὐδένα. Iudicandi uerbum hoc loco, & paulo pòst uersu 17. & 30. respõdet uerbo שפט, quo scilicet significatur σωτικὸν ἐξουσιῶν, plenum imperium ac summa mundi administrandi potestas, ut planè in duobus uersiculis superioribus uideatur sibi tribuere nomen illud Dei יהוה, in hoc autem uersiculo alludere ad nomen אלהים. Annotat etiam Erasmus, Cyprianum duobus locis ita citare hunc locum, ut eum appareat pro οὐδένα legisse οὐδὲν, id est nihil: quæ lectio sanè aptior uidetur quàm altera. Noluimus tamen quicquã contra omnium codicũ fidem mutare. Denicq; ut semel hęc dicendi genera explicẽtur, quę in speciẽ uideri possent absurda, & apud hũc Euangelistã plurimis locis inculcãtur:

sciendum

A sciendum est, has negantes orationes non simpliciter aliquid negare, sed διατάξει, id est ex eorum hypothesi ad quos dirigitur oratio. Sic negat Christus à Patre administrari hunc mundum, ita scilicet ut Iudæi arbitrabantur, qui Patrem à Filio separabant, quum Pater contrà non nisi per Filium manifestatum in carne, mundum regat. Ergo non simpliciter remouetur Pater à mundi imperio, sed corrigitur in ea re Iudæorum error. sic dicit se non uenisse ut faceret uoluntatem suam, sed uoluntatem Patris, infrà uersu 30. & cap. 6. d. 38. sic dicit hanc doctrinā suam non esse, sed eius à quo erat missus, infrà 7. c. 16. neutrum simpliciter, sed ex eorum sensu qui ipsum à Patre separabant, quum uera una sit Patris & ipsius uoluntas ac doctrina. sic dicit cæcum illum aut parentes eius non peccasse, infrà 9. a. 3. hactenus scilicet ut ab ijs peccatis orta esset eius cæcitas, quū alioquin & ille & parentes eius peccatores essent, quia homines erant, ut explicatur Rom. 5. b. 12. & 1. Ioh. 1. d. 8.

ἵνα πάντες τιμῶσι τὸν υἱὸν, καθὼς τιμῶσι τὸν πατέρα. ὁ μὴ τιμῶν τὸν υἱὸν, οὐ τιμᾷ τὸν πατέρα τὸν πέμψαντα αὐτόν. 23

Vt omnes honorent Filium, sicut honorant Patrem, qui non honorat Filium, non honorat Patrem qui misit ipsum. *Honorificare Christum.*

ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὁ τὸν λόγον μου ἀκούων, καὶ πιστεύων τῷ πέμψαντί με, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ εἰς κρίσιν οὐκ ἔρχεται, ἀλλὰ μεταβέβηκεν ἐκ τοῦ θανάτου εἰς τὴν ζωήν. 24

Amen amen dico uobis, qui sermonē meum audit, & credit ei qui misit me, habet uitam æternam, & in condemnationem non ueniet: sed transiuit à morte in uitam. *Fides. Vita æterna.*

ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐστιν, ὅτε οἱ νεκροὶ ἀκούσουσι τῆς φωνῆς τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ οἱ ἀκούσαντες ζήσονται. 25

Amen amen dico uobis, quòd uenit tempus, & nunc est, quando mortui audiēt uocem Filij Dei: & qui audierint, uiuent. *Mortui.*

ὥσπερ γὰρ ὁ πατὴρ ἔχει ζωὴν ἐν ἑαυτῷ, οὕτως ἔδωκε καὶ τῷ υἱῷ ζωὴν ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. 26

Sicut enm Pater habet uitam in seipso, sic dedit & Filio habere uitam in seipso.

B καὶ ἐξουσίαν ἔδωκεν αὐτῷ καὶ κρίσιν ποιεῖν, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. 27

Et authoritatem dedit ei etiam iudicium faciendi, quatenus Filius hominis est.

μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ὅτι ἔρχεται ὥρα, ἐν ᾗ πάντες οἱ ἐν τοῖς μνημείοις, ἀκούσονται τῆς φωνῆς αὐτοῦ, 28

Ne miremini hoc: nam uenit hora in qua omnes qui in monumentis sunt, audiē uocē eius. *Iudicium Christi.*

24 Condemnationem, κρίσιν: id est, καταάκρισιν, ut annotauimus etiam suprà 3. b. 17. Id autem apparet ex antithesi. Nam Condemnari & habere uitam æternam, contraria sunt. Est autem hęc Hebræorū consuetudo, ut quum uolunt quippiam certissimè affirmare, istas antitheses usurpent, ut suprà 1. c. 20. & 3. b. 15. 16. 17. & d. 36. Transiuit, μεταβέβηκεν. In quibusdā Veteris editionis codicibus perperā legitur, transibit. Vtitur enim præterito perfecto Christus, ut quod nondum nisi spe possidemus, tam certò sciamus futurum ac si iam nobis reipsa datum esset. Sic loquitur Paulus Eph. 2. b. 5. & 6. & alibi sæpe. Itaq; non est quòd grammatici ullam hic somniēt temporis enallagen.

25 Habere in seipso, ἔχειν ἐν ἑαυτῷ. Vide suprà uersu 19. & 22. 27 Authoritatem, ἐξουσίαν: id est, hoc ius & hanc dignitatem, ut etiam exposuimus suprà 1. b. 12. Vulg. & Eras. potestatem: rectè quidem, sed ambiguè. Iudicium faciendi, κρίσιν ποιεῖν: id est, gubernādi & administrādi omnia, adeò ut uitæ ac necis potestatē habeat. Quatenus Filius hominis est, ὅτι υἱὸς ἀνθρώπου ἐστί. Filium hominis nihil aliud quàm humanam naturam in genere declarare, quam Filius assumpsit, ideoq; non esse additum articulum, rectè obseruat Erasmus, consentientibus ueteribus, Chrysostomo, Cyrillo, Augustino, Theophylacto. Sed quod ad distinctionem attinet, Chrysostomus, & qui eius quasi epitomen confecit Theophylactus, obseruant hæc esse coniungenda cum sequēti uersiculo, & post πάντες plenum punctum esse adscribendum: quamuis in Romano codice Theophylacti aliter sit distinctus contextus. ut sit hæc sententia, Quia Filius hominis est, nolite hoc mirari. Id est, ne miremini tantam homini datam esse potestatem. Nam idem homo est etiam Filius Dei. Filium autem Dei esse, apparet ex generali mortuorum resurrectione. Hæc illi in summa, nisi quòd etiam addunt, impium illum Samosatenum hæc coniunxisse cum præcedentibus, quæ ad sequentia pertineant. At ego certè non uideo cur hæc non multo melius cum præcedentibus connectantur: neque Samosatenum puto huius distinctionis authorem fuisse, quamuis falsa declaratione hunc locum
C corruperit. Certè coactam esse Chrysostomi expositionem, & uerborum collocatio & sermonis ipsa series ostendit: & Augustinus eam distinctionem sequitur quam ille Samosateno tribuit: ut planè appareat Latinam Ecclesiam ita semper legisse. Consentiunt ueteres omnes Græci codices quos uidimus. Cyrillus quoque non aliter distinguit: cuius uerba Erasmus in hunc locum, uel non satis attentè legit, uel non bona fidè descripsit. Sic enim ille ad uerbum: Nolite, inquit, mirari, si quum me hominem uideatis, suscitaturum tamen mortuos me pollicear, & in iudicium deducturum miniter. dedit enim mihi uiuificandi uirtutem Pater, dedit iudicandi potestatem. Sed ut lubricam Iudæorum mentem his retinere studuit, sic aliorum quoque curam non paruam habuit. Quapropter causam quare hæc sibi data à Patre dixerit, illico subiecit, dicens: Quia Filius hominis est. Vt intelligamus omnia sibi data fuisse ut homini: qui quum creatura sit, nihil habet à seipso. Hæc Cyrillus. ex quibus nemo non uidet ipsum non modò ista connectere cum præcedentibus, id est cum uerbo δέδωκεν: sed etiam ita explicare illud, μὴ θαυμάζετε τοῦτο, ut ad præcedentia referat. Assentior igitur Cyrillo, Augustino, & uetustis codicibus, atque adeò receptæ lectioni, & à Chrysostomo dissentio in huius loci distinctione. Sed in ipsa explicanda sententia ingenuè profiteor me non uidere cur illorū opinionem sequar. Referunt enim ὅτι ad uerbum δέδωκεν, ita ut causa reddatur quāobrem dicatur Pater iudicandi potestatem dedisse Filio, sitq; ueluti responsio tacitæ obiectioni oppositā, quia scilicet idem Filius Deus, etiam homo est, qui necesse est ut aliunde accipiat quod ex se non habet. At ego non dubito quin potius referendum sit ad illud quod est propinquius. ut sit hic sensus, Patrem dedisse hoc ius Filio, ut quia homo est, etiam iudicet mundum: uel ut etiam quia homo est, iudicet mundum: id est, Filium nō modò quatenus Deus unus est cum Patre (quod mysterium ignorabant Iudęi) esse mundi iudicem, sed hanc potestatem à Patre accepisse, ut etiam iudicet mundum, quatenus est homo: sicut rectè hunc locū exposuit doctissimus interpres. Hanc autem expositionem confirmat particula καὶ addita, quæ alioquin uidebitur redundare. Deinde, ut rectè notat Chrysostomus, si ideo dicatur iudicandi potestatem accepisse, quia homo est, nihil prohibuisset omnes homines iudices esse. Hoc enim absurdum illam expositionem sequi uidit ille, ideoq; aliam distinctionem quæsiuit, de qua diximus: quia scilicet ueram interpretationem non uidit. Postremò Christus, quum hæc diceret, totus in eo erat,

ut se ostenderet hominem quidem esse, sed tamen diuina ac pari cum Patre potestate præditum: ad quem finẽ qui hunc locum non referunt, certè à scopo aberrant. Nam de sua, id est Filij hypostasi æterna, nullam hic mentionem nisi ex consequenti facit Christus, Iudæorum scilicet captui sese accommodans. Ergo germana hæc est huius loci distinctio & interpretatio: quæ ut melius intelligeretur, *ἐτι* conuerti Quatenus, quasi *ἑαυτὸν*, uel *ἑαυτὸν* scriptum sit: à qua interpretatione neq; Augustinus, neque Cyrillus hactenus dissentiunt, quum ille exponat *ἑαυτὸν γὰρ αὐθρωπον ἔφη*, uelut homo est: iste uerò, ut homo est & creatura. A

Matth.25.d.41. Et prodibunt, qui bona fecerunt, in resurrectionem uitæ: qui uerò mala egerunt, in resurrectionem condemnationis.

29 καὶ ἐκπορεύσονται οἱ τὰ ἀγαθὰ ποιήσαντες, εἰς ἀνάστασιν ζωῆς· οἱ δὲ τὰ φαῦλα πράξαντες, εἰς ἀνάστασιν κρίσεως.

Resurrectio uitæ. Voluntas. Non possum ego à meipso facere quicquam: sicut audio, iudico: & iudicium meum iustũ est: quia non quæro uoluntatem meam, sed uoluntatem eius qui misit me, *id est* Patris.

30 οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐδέν. καθὼς ἀκούω, κρίνω· καὶ ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ δικαία ἐστίν· ὅτι οὐ ζητῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός.

Infrà 8.b.14. Si ego testor de meipso, testimonium meum non est idoneum.

31 ἐὰν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἡ μαρτυρία μου οὐκ ἔστιν ἀληθής.

Testimonium Patris de Christo. Alius est qui testatur de me, & scio uerum esse testimonium quod testatur de me.

32 ἄλλος ἔστιν ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμοῦ, καὶ οἶδα ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία ἣν μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ.

Matth.3.d.17. Supra 1.c.27. Vos misistis ad Ioannem, & is testimonium dedit ueritati:

33 ὑμεῖς ἀπεστάλκατε πρὸς Ἰωάννην, καὶ μεμαρτύρηκε τῇ ἀληθείᾳ.

Ego autem ab homine testimonium non capto: sed hæc dico ut uos seruemini.

34 ἐγὼ δὲ οὐ παρὰ ἀνθρώπου τὴν μαρτυρίαν λαμβάνω, ἀλλὰ ταῦτα λέγω, ἵνα ὑμεῖς σωθῆτε.

Lucerna, Ioannes. Ille erat lucerna ardens & lucens: uos autem uoluistis ad tempus exultare in luce eius.

35 ἐκεῖνος ἦν ὁ λύχνος ὁ καιόμενος καὶ φαίνων, ὑμεῖς δὲ ἠθελήσατε ἀγαλλιαθῆναι πρὸς ὥραν ἐν τῷ φωτὶ αὐτοῦ. B

Opera Christi. At ego testimonium habeo maius *testimonio* Ioannis: opera enim quæ dedit mihi Pater ut ea perficerem, ipsa *inquam* opera quæ ego facio, testantur de me quòd Pater miserit me.

36 ἐγὼ δὲ ἔχω τὴν μαρτυρίαν μείζω τοῦ Ἰωάννου· τὰ γὰρ ἔργα ἃ ἔδωκέ μοι ὁ πατήρ, ἵνα τελειώσω αὐτά, αὐτὰ τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ, ὅτι ὁ πατήρ με ἀπέσταλκε.

Matth.3.d.17. & 17.a.5. Deut.4.b.12. Et qui misit me Pater, ipse testatus est de me. Neq; uocem eius unquam audistis, neq; speciẽ eius uidistis,

37 καὶ ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτὸς μεμαρτύρηκε περὶ ἐμοῦ. οὔτε φωνὴν αὐτοῦ ἀκηκόατε πώποτε, οὔτε εἶδος αὐτοῦ ἑωράκατε·

Et sermonẽ eius non habetis in uobis manẽtem: quia quem misit ille, huic uos non creditis. Fides.

38 καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ οὐκ ἔχετε μένοντα ἐν ὑμῖν, ὅτι ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος, τούτῳ ὑμεῖς οὐ πιστεύετε.

Scripturæ. Scrutamini Scripturas: nam uos uidemini uobis in ipsis uitam æternam habere: & illæ sunt quæ testificantur de me:

39 ἐρευνᾶτε τὰς γραφάς, ὅτι ὑμεῖς δοκεῖτε ἐν αὐταῖς ζωὴν αἰώνιον ἔχειν, καὶ ἐκεῖναί εἰσιν αἱ μαρτυροῦσαι περὶ ἐμοῦ·

Nec uultis uenire ad me, ut uitam habeatis.

40 καὶ οὐ θέλετε ἐλθεῖν πρός με, ἵνα ζωὴν ἔχητε.

29 Prodibunt, *ἐκπορεύσονται*, uel. exibunt, è sepulchris scilicet. Vulgata, procedẽt: id est, *προελεύσονται*. Rectè autem annotat Erasmus, post *ἐκπορεύσονται* addendam esse hypodiastolen, ut intelligamus non solùm bonos prodituros, sed omnes qui in monumentis fuerint: deinde subnectantur duæ partes, una bonorum, altera malorum. In resurrectione uitæ, *εἰς ἀνάστασιν ζωῆς*: id est, eam resurrectionem quam perennis uita consequatur: quasi uitalem dicas, ex Hebræorum idiotismo, qui adiectiuorum loco utuntur genitiuis appellatiuorũ, ut sæpe iam diximus. Huic opponitur resurrectio condemnationis, id est damnatoria. 30 Non possum ego à meipso facere, *οὐ δύναμαι ἐγὼ ποιεῖν ἀπ' ἐμαυτοῦ*. Vide suprà uersu 19. & 22. Sicut audio, *καθὼς ἀκούω*: id est, ut Deus mihi suggerit, intra me scilicet habitans. Vide suprà uersu 19, in hæc uerba: Viderit Patrem operantem. Iudico, *κρίνω*. Vide suprà uersu 22. Id est Patris, *πατρός*. Deerat in duobus codicibus. Præstat autem, ni fallor, exegeticam particulam supplere, quàm coniungere cum *τοῦ πέμψαντος*. Similem epexegesin exposuimus suprà uersu 19. in hæc uerba: Nisi uiderit. 31 Testor, *μαρτυρῶ*. Eras. uertit, si testimonium perhiberem. & paulo pòst, *οὐκ ἔστιν*, non esset. Atqui *μεμαρτύρηκε* ista dicuntur à Christo, quasi sibijpsi hæc opponat in aduersariorum persona: neq; immeritò, quum hæc eadem postea disertè fuerint ipsi ab illis obiecta, ut scribitur infrà 8. b. 13. Malui igitur præsens tempus seruare, ut ista *μέμνησαι* clarius appareat. C

Non est idoneum, *οὐκ ἔστιν ἀληθής*. Vulg. & Eras. *ἀληθὴς* interpretantur, uerum, fortasis non satis appositè: quia hic, ut opinor, uerum non opponitur falso, ut in proximo uersiculo. Fieri enim potest ut quod aliquis de se testatur, uerum sit: & rursus quod quispiam in aliquem testatur, sit falsum, & tamen illud non erit idoneum: hoc uerò contrà ratum habebitur, nisi quis firmam exceptionem afferat. Verum igitur hoc loco dicitur quod Hebræi uocãt אמת, id est fidele, dignum scilicet cui fides habeatur, & planè ualidum ac firmum. Latini idoneum uocant. Erat tamen, fateor, Christi testimonium idoneum, etiamsi solus ipse testis esset, sed habuit Christus eorum rationem quos allo quebatur, adeò ut hoc etiam ipsis largiatur, ne sibi credant, nisi alios idoneos authores ac testes laudarit. Quomodo autem hoc consentiat cum eo quod scribitur infrà 8.b.14. suo loco dicemus. 33 Testimonium dedit. *μεμαρτύρηκε*. Diuersa constructio diuersam significationem arguit, de qua diximus Luc. 4. d. 22. 36 Maius *testimonio* Ioannis, *μείζω τοῦ Ἰωάννου*. Vulgata, maius Ioanne. quod meritò emendauit Erasmus: neq; enim testimoniũ Patris cum Ioanne ipso comparatur, sed testimoniũ Patris cum testimonio Ioannis. Itaq; deest articulus. Plena enim loquutio erat *μείζω τοῦ τοῦ Ἰωάννου*, ut infrà 6. d. 32. quæ eclipsis non obseruata, multis locis pleroſque interpretes fefellit, ut Rom. 8. a. 2. & Iac. 2. d. 26. Ipsa *inquam* opera, *αὐτὰ τὰ ἔργα*, Gaudet Ioannes huiusmodi epanalepsi, cuius exemplum habes suprà 1. c. 20, & d. 28, & g. 45.

A δόξαν παρὰ ἀνθρώπων οὐ λαμβάνω· 41 Gloriam ab hominibus non capto.
ἀλλ' ἔγνωκα ὑμᾶς, ὅτι τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ 42 Sed noui quòd uos charitatem Dei non ha- Dilectio Dei.
οὐκ ἔχετε ἐν ἑαυτοῖς. beatis in uobis.
ἐγὼ ἐλήλυθα ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, καὶ 43 Ego ueni nomine Patris mei, nec recipitis me:
οὐ λαμβάνετέ με· ἐὰν ἄλλος ἔλθῃ ἐν τῷ ὀνόματι si alius uenerit nomine suo, illum recipietis.
τῷ ἰδίῳ, ἐκεῖνον λήψεσθε.
πῶς δύνασθε ὑμεῖς πιστεῦσαι, δόξαν παρὰ 44 Quomodo uos potestis credere, quum glo- Fides.
ἀλλήλων λαμβάνοντες, καὶ τὴν δόξαν τὴν παρὰ riam alij ab alijs captetis, & gloriam quæ à solo Gloria ab homi nibus.
τοῦ μόνου θεοῦ οὐ ζητεῖτε; Deo proficiscitur, non quæratis? Infrà 12.f.43.
μὴ δοκεῖτε ὅτι ἐγὼ κατηγορήσω ὑμῶν πρὸς τὸν 45 Ne putetis quòd ego accusaturus sim uos a-
πατέρα· ἔστιν ὁ κατηγορῶν ὑμῶν μωσῆς, εἰς ὃν ὑ- pud Patrem: est qui accuset uos, Moses, in quo
μεῖς ἠλπίκατε. uos speratis.
εἰ γὰρ ἐπιστεύετε μωσῆ, ἐπιστεύετε ἂν ἐμοί· περὶ 46 Si enim credidissetis Mosi, credidissetis mi- Moyses accusa-
ἐμοῦ γὰρ ἐκεῖνος ἔγραψεν. hi: de me enim ille scripsit. tor Iudæorum.
εἰ δὲ τοῖς ἐκείνου γράμμασιν οὐ πιστεύετε, πῶς 47 Si autem illius scriptis non creditis, quomo- Gen.3.c.15.
τοῖς ἐμοῖς ῥήμασι πιστεύσετε; do uerbis meis credetis? & 22.d.28.
& 49.b.10.
Deut.18.c.15.

ΚΕΦ. ϛ'. CAP. VI.

Μετὰ ταῦτα ἀπῆλθεν ὁ ἰησοῦς πέραν τῆς 1 POst hæc abijt Iesus trãs mare Galilęę, quod Quinq; panibus
θαλάσσης τῆς γαλιλαίας τῆς τιβεριάδος, est Tiberiadis: & duobus pisci
B καὶ ἠκολούθει αὐτῷ ὄχλος πολύς, ὅτι ἐθεώρουν αὐτοῦ 2 Et sequebatur eũ turba multa, quia uidebant bus saturantur
τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει ἐπὶ τῶν ἀσθενούντων. eius signa quæ edebat in ijs qui inualidi erant. 5000.
ἀνῆλθε δὲ εἰς τὸ ὄρος ὁ ἰησοῦς, καὶ ἐκεῖ ἐκάθητο 3 Subijt autem in montem Iesus, & ibi sedit cũ
μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ. discipulis suis.
ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα ἡ ἑορτὴ τῶν ἰουδαίων. 4 Propè autem erat Pascha festum Iudæorum. Leu.23.a.5.
ἐπάρας οὖν ὁ ἰησοῦς τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ θεασά- 5 Quum ergo sustulisset oculos Iesus, & uidis- Deut.16.a.1.
μενος ὅτι πολὺς ὄχλος ἔρχεται πρὸς αὐτὸν, λέγει set quòd multa turba ueniret ad se, dicit ad Phi- Matth.14.b.16.
πρὸς τὸν φίλιππον· πόθεν ἀγοράσωμεν ἄρτους, ἵνα lippum: Vnde ememus panes ut isti uescantur? Marc.6.c.38.
φάγωσιν οὗτοι; Luc.9.b.13.
(τοῦτο δὲ ἔλεγε πειράζων αὐτόν. αὐτὸς γὰρ 6 (Hoc autem dicebat, tentans eum: ipse enim
ἤδει τί ἔμελλε ποιεῖν.) sciebat quid esset facturus.)
ἀπεκρίθη αὐτῷ φίλιππος· διακοσίων δηναρίων 7 Respondit ei Philippus: Ducentorum dena-
ἄρτοι οὐκ ἀρκοῦσιν αὐτοῖς, ἵνα ἕκαστος αὐτῶν riorum panes non sufficiunt eis, ut singuli eorũ
βραχύ τι λάβῃ. pusillum quippiam accipiant.
λέγει αὐτῷ εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἀνδρέας ὁ 8 Dicit ei unus ex discipulis ipsius, *nempe* An-
ἀδελφὸς σίμωνος πέτρου· dreas frater Simonis Petri,
ἔστι παιδάριον ἓν ὧδε, ὃ ἔχει πέντε ἄρτους 9 Est puerulus quidam hic, qui habet quinque
κριθίνους, καὶ δύο ὀψάρια· ἀλλὰ ταῦτα τί ἐστιν εἰς panes hordeaceos & duos piscículos: sed hæc
τοσούτους; quid sunt inter tam multos?
C εἶπε δὲ ὁ ἰησοῦς· ποιήσατε τοὺς ἀνθρώπους 10 Dixit autem Iesus: Facite ut isti discum-

42 Noui quòd uos non habeatis, γινώσκω ὑμᾶς ἐτε ἐκ ἔχετε. Hunc hellenismum alibi obseruauimus. Sic Terentius in Andria: Obserues filium quid agat. Sed nihil uetat planius loqui. 44 Captetis, λαμβάνοντες. Vulg. & Eras, qui accipitis. Ego Captandi uocabulo uti malo, ubi de studio & conatu agitur. Itaque sic etiam sum interpretatus suprà uersu 34. & 41. 45 Ne putetis, &c. μὴ δοκεῖτε. Hoc quoq; dicendi genus è medio petitum est, & diuersum quippiam declarat quàm uerba ipsa præ se ferant. Neq; enim negatio prorsus id remouet quod dicitur, sed corrigit: quasi diceret Christus ipsos nullum habituros acriorem accusatorẽ Mosen, cuius patrocinio confidebant: quẽadmodum si quis hodie obijciat hostib. Euangelij id quod res est, nullos ipsis fore magis infestos in iudicio quàm Mariam uirginem & totum fidelium cœtum: quibus tamen unis confidunt: neq; tamen hoc impedit quo minus & Christus & conscientia reprobos omnes accusent. Simile dicendi genus extat Marc. 9.e.37.

IN CAPVT VI.

1 Trans mare, πέραν τῆς θαλάσσης. Si quis diligenter reliquos Euangelistas cum hoc nostro comparet, nẽpe Matt. 14.b.13.c.22.d.34. Marc. 6.e.32. & 23.f.45.g.53. Luc. 9.b.10. comperiet in hac historia particulam πέραν non declarare aduersum litus, quò peruenìri non posset nisi traiecto lacu, sed has omnes regiones, nempe Tiberiadem, Desertum, Bethsaida, Capernaum, cis lacum sitas fuisse, Galilææ respectu. Vsus est tamẽ Euangelista aduerbio πέραν, & mentionem facit traiectionis: quia propter amplos sinus nauigatio quasi cõpendium itineris erat. deinde quia ex uno sinus anfractu in alium traiectio fiebat. ut in hunc locum scripsit doctissimus interpres. Galilææ quod est Tiberiadis, τῆς γαλιλαίας τῆς τιβεριάδος. In uno codice scriptum inuenimus duntaxat τῆς τιβεριάδος, id est Tiberiadis, ita ut τῆς articulus non referat θάλασσαν. 9 Piscículos, ὀψάριον. Sic pisces uocat παρὰ τὸ ἕπτειν, id est ab assando, quos scilicet moris erat assare, ac fortasis etiam assatos diuendere: quales sunt quos in Heluetia uocant *Albœch*: idq; ita esse liquet ex ijs quæ infrà capite 20. scribuntur. Errant igitur qui hoc nomen deriuant παρὰ τὸ ὀψέ, hoc est serò, uel quòd uesperi tantum ijs uescerentur, uel quòd serò tãdem uoluptatis gratia in usum uenerint. Sic nimirum solent multi in confingendis etymologijs ludere. alioquin ὀψάριον pro condimento atq; adeò pro opsonio ac omni cibo qui pani adijcitur, usurpari solet, ut apud Athenæum lib. 8.

bant. Erat autem gramen multum in eo loco. discubuerũt ergo uiri numero quasi quinquies mille.

Accepit autem panes illos Iesus, & actis gratijs, distribuit discipulis, discipuli uerò discumbentibus: similiter etiam ex piscibus illis quãtum uolebant.

Vt autem expleti sunt, dixit Iesus discipulis suis: Cogite quæ superfuerunt fragmenta, ne quid pereat.

Miracula quid faciant.

Coegerunt ergo, & impleuerunt duodecim cophinos fragmẽtis ex quinq; illis panibus hordeaceis, quæ superfuerant ijs qui comederant.

Illi ergo quum uidissent signum quod Iesus ediderat, dicebant: Hic est uerè Propheta ille qui uenturus erat in mundum.

Iesus ergo quum nosset futurum ut uenirent ac raperent ipsum, ut facerent ipsum Regem, secessit rursus in montem ipse solus.

Vt autem serum *diei* factũ est, descenderunt discipuli eius ad mare.

Discipuli uento agitati in mari. Matth.14.c.25. Marc.6.f.47.

Et ingressi nauigium, ibant trans mare, uersus Capernaum. iam autem tenebræ erant, nec uenerat ad eos Iesus.

Et mare, uento magno flante, insurgebat.

Quum remigassent ergo quasi stadia uiginti quinque aut triginta, uident Iesum ambulantem super mare, & appropinquantem nauí: ac timuerunt.

Timor.

Ille uerò dixit eis: Ego sum, ne timete.

Cupidè ergo receperũt eum in nauigium: & statim nauigium affuit ad regionẽ in quã ibant.

Regem constituere uolunt Iudæi Christum.

Postero die turba quæ stabat trans mare, ut uidit quòd nauigiolum aliud non esset illic, nisi unum illud in quod ingressi fuerant discipuli eius, & quòd non introisset cum discipulis suis Iesus in nauigio, sed soli discipuli eius abijssent:

Alia uerò nauigiola à Tiberiade uenerant prope locum ubi comederant panem, postea quam gratias egisset Dominus.

ἀναπεσεῖν. ἦν δὲ χόρτος πολὺς ⸀τῷ τόπῳ. A
ἀνέπεσον οὖν οἱ ἄνδρες τὸν ἀριθμὸν ὡσεὶ πεντακισχίλιοι.

11 ἔλαβε δὲ τοὺς ἄρτους ὁ Ἰησοῦς, καὶ εὐχαριστήσας διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις· ὁμοίως καὶ ἐκ τῶν ὀψαρίων ὅσον ἤθελον.

12 ὡς δὲ ἐνεπλήσθησαν, λέγει τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ· συναγάγετε τὰ περισσεύσαντα κλάσματα, ἵνα μή τι ἀπόληται.

13 συνήγαγον οὖν, καὶ ἐγέμισαν δώδεκα κοφίνους κλασμάτων ἐκ τῶν πέντε ἄρτων τῶν κριθίνων, ἃ ἐπερίσσευσαν τοῖς βεβρωκόσιν.

14 οἱ οὖν ἄνθρωποι ἰδόντες ὃ ἐποίησε σημεῖον ὁ Ἰησοῦς, ἔλεγον· ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης ὁ ἐρχόμενος εἰς τὸν κόσμον.

15 Ἰησοῦς οὖν γνοὺς ὅτι μέλλουσιν ἔρχεσθαι, καὶ ἁρπάζειν αὐτόν, ἵνα ποιήσωσιν αὐτὸν βασιλέα, ἀνεχώρησε πάλιν εἰς τὸ ὄρος αὐτὸς μόνος.

16 ὡς δὲ ὀψία ἐγένετο, κατέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἐπὶ τὴν θάλασσαν. B

17 καὶ ἐμβάντες εἰς τὸ πλοῖον, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. καὶ σκοτία ἤδη ἐγεγόνει, καὶ οὐκ ἐληλύθει πρὸς αὐτοὺς ὁ Ἰησοῦς.

18 ἥ τε θάλασσα ἀνέμου μεγάλου πνέοντος διηγείρετο.

19 ἐληλακότες οὖν ὡς σταδίους εἰκοσιπέντε, ἢ τριάκοντα, θεωροῦσι τὸν Ἰησοῦν περιπατοῦντα ἐπὶ τῆς θαλάσσης, καὶ ἐγγὺς τοῦ πλοίου γινόμενον, καὶ ἐφοβήθησαν.

20 ὁ δὲ λέγει αὐτοῖς· ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε.

21 ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον, καὶ εὐθέως ἐγένετο τὸ πλοῖον ἐπὶ τῆς γῆς, εἰς ἣν ὑπῆγον.

22 Τῇ ἐπαύριον ὁ ὄχλος ὁ ἑστηκὼς πέραν τῆς θαλάσσης, εἶδον ὅτι πλοιάριον ἄλλο οὐκ ἦν ἐκεῖ, εἰ μὴ ἓν ἐκεῖνο, εἰς ὃ ἐνέβησαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ ὅτι οὐ συνεισῆλθε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸ πλοιάριον, ἀλλὰ μόνοι οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ ἀπῆλθον.

23 ἄλλα δὲ ἦλθε πλοιάρια ἐκ Τιβεριάδος, ἐγγὺς τοῦ τόπου, ὅπου ἔφαγον τὸν ἄρτον, εὐχαριστήσαντος τοῦ κυρίου. C

11 Distribuit discipulis, discipuli uerò discumbentibus, διέδωκε τοῖς μαθηταῖς, οἱ δὲ μαθηταὶ τοῖς ἀνακειμένοις. Vulgata, distribuit discumbẽtibus: id est, διέδωκε τοῖς ἀνακειμένοις, contra omnium nostrorum codicum fidem: quibus etiam accedit Cyrilli ac Theophylacti authoritas. Quantum uolebant, ὅσον ἤθελον. In quibusdam impressis exemplaribus legitur, ὅσον ἤθελεν, quantum uolebat, ipse scilicet Iesus. 12 Ne quid pereat, ἵνα μή τι ἀπόληται. Vulgata, Ne pereant, quasi scilicet particula τι redundet. 14 Qui uenturus erat, ὁ ἐρχόμενος. Vulgata & Erasmus, qui uẽturus est. atqui si iam uenerat, impropriè dicitur esse uẽturus. 17 Ibant trans mare, uersus Capernaũ, ἤρχοντο πέραν τῆς θαλάσσης εἰς Καπερναούμ. Vulg. & Eras. conuertunt ἦρχοντο uenerunt. Atqui nondum eò uenerant, sed uiam tantùm erãt ingressi. itaq; debuit seruari propria significatio præteriti imperfecti, ut uir sanctæ memoriæ M. Bucerus in hunc locum annotauit. Deinde πέραν τῆς θαλάσσης Erasmus nimium expressè conuertit, traiecto mari, quũ (ut antè docui) non traiectus sit lacus, sed sinus duntaxat. Postremò εἰς Καπερναούμ declarat demum quò contenderent. Nam quod scribitur Marc. 6.f. 45. iussos fuisse præire Bethsaida, ideò dictum est quòd Bethsaida in uia occurrebat proficiscẽtibus Capernaũ: & fortasis Christus dixerat se illuc ad eos uenturũ. Ideò malui interpretari, uersus Capernaum quàm in Capernaũ, cum Vetere interprete & Erasmo. 21 Cupidè ergo receperunt eum, ἤθελον οὖν λαβεῖν αὐτόν. Vulg & Eras. Voluerunt ergo recipere eum. Atqui ex Matth. 14. d. 32. & 33. item Marci 6. g. 51. omnino apparet eum esse ingressum nauim, & sedata tempestate, ab ijs adoratum qui unà uehebantur. Ergo illa interpretatio non uidetur conuenire, quę scilicet uidetur innuere ipsos quidẽ paratos fuisse illũ excipere, sed nauim statim appulisse: quod non conuenit cum aliorum Euangelistarum narratione. Puto igitur uerbum ἤθελον, opponi illi quod antè dixerat, eos fuisse perterritos: ex quo scilicet intelligitur ipsos fuisse eum auersatos. nunc igitur agnita eius uoce, & mutatis animis, eum quẽ fugiebant, cupidè accipiunt in nauim. Nam τὸ θέλειν alibi sæpe obseruauimus aliquid amplius interdum significare quàm Velle. Sic igitur hũc locũ in uernaculo nostro sermone interpretarer, *ils furent trescontents de le receuoir dans le basteau.* 23 Prope locum, ἐγγὺς τοῦ τόπου. Series ipsa historiæ ostendit, opinor, uerbum ἄλλα, cum

A ἰδὼν, cum his esse connectendũ, ut significetur naues postridie, traiecto sinu, Tiberiade uenisse prope desertũ Bethsaida, ubi editum fuerat illud signum. Ideo non dubitaui collocationem uerborum mutare, ut planior esset oratio.

ὅτε οὖν εἶδεν ὁ ὄχλος, ὅτι Ἰησοῦς οὐκ ἔστιν ἐκεῖ, οὐδὲ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, ἐνέβησαν αὐτοὶ εἰς τὰ πλοῖα, καὶ ἦλθον εἰς Καπερναοὺμ, ζητοῦντες τὸν Ἰησοῦν.

Quũ ergo uidisset turba quòd Iesus non esset illic, neq; discipuli eius, ingressi sunt & ipsi in naues, & uenerunt Capernaũ, quærentes Iesum.

καὶ εὑρόντες αὐτὸν πέραν τῆς θαλάσσης, εἶπον αὐτῷ· ῥαββί, πότε ὧδε γέγονας;

Et eo inuento trans mare, dixerunt ei: Rabbi, quando huc affuisti?

Vt saturentur quærunt Christum.

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ζητεῖτέ με οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα, ἀλλ' ὅτι ἐφάγετε ἐκ τῶν ἄρτων, καὶ ἐχορτάσθητε.

Respondit eis Iesus, & dixit: Amen amen dico uobis, quæritis me, non quia uidistis signa, sed quia comedistis panes illos, & saturati estis.

ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν τὴν ἀπολλυμένην, ἀλλὰ τὴν βρῶσιν τὴν μένουσαν εἰς ζωὴν αἰώνιον, ἣν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑμῖν δώσει. τοῦτον γὰρ ὁ πατὴρ ἐσφράγισεν ὁ θεός.

Operemini non cibo qui perit, sed cibo illi qui permanet in uitam æternã, quem Filius hominis dabit uobis: hunc enim Pater consignauit, *id est* Deus.

Operari cibum.

Suprà 1.d.32. Matth.3.d.17. & 17.2.3.

Opus Dei, fides in Christum.

1.Ioan.3.d.23.

εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν· τί ποιῶμεν, ἵνα ἐργαζώμεθα τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ;

Dixerunt ergo ad eum: Quid faciemus ut operemur opera Dei?

ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· τοῦτό ἐστι τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, ἵνα πιστεύητε εἰς ὃν ἀπέστειλεν ἐκεῖνος.

Respondit Iesus & dixit eis: Hoc est opus Dei, ut credatis in eum quem misit ille.

Miracula petunt.

εἶπον οὖν αὐτῷ· τί οὖν ποιεῖς σημεῖον, ἵνα ἴδωμεν καὶ πιστεύσωμέν σοι; τί ἐργάζῃ;

Dixerunt ergo ei: Quod ergo tu edis signũ, ut uideamus & credamus tibi? quid operaris?

Manna.
Exod.16.c.14. Num.11.b.7. Psal.77.c.24. Sap.16.c.20.

οἱ πατέρες ἡμῶν τὸ μάννα ἔφαγον ἐν τῇ ἐρήμῳ, καθώς ἐστι γεγραμμένον, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν.

Patres nostri comederunt manna in deserto, sicut scriptum est: Panem cœlestem dedit eis ut uescerentur.

εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐ Μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ,

Dixit ergo eis Iesus: Amen amen dico uobis, non dedit uobis Moses panem illum cœlestem:

27 Operemini non cibo, &c. ἐργάζεσθε μὴ τὴν βρῶσιν. Vulg. & Eras. operemini, non cibum, &c. quod planè barbarum est. Respondet autem hoc loco τὸ ἐργάζεσθαι uerbo Hebræo עבד, quod significat operam suam ac cultum impendere. Quem, ὃν: uel, quam, ut ad ζωὴν referatur. Consignauit, ἐσφράγισεν: id est, quem indita uirtute sua, quasi impresso sigillo, tum à cæteris hominibus distinxit, ut in eo tanquã antitypo Deus pater appareat: tum etiã (quod Christo proprium est) huic muneri inaugurauit, Deo scilicet homines recõciliandi in uitam æternã. Hanc expositionẽ uideo Cyrillo & alijs multis eruditis interpretibus probari: quã etiã cõfirmat similis huius uerbi usus, quod ad priorem quidem partem attinet, 2.Corinth.1.d.22. & Eph.1.c.13. Nam hic quoq; Christus sese ad Iudæorum captum accommodãs, omnia ad Patrem refert, nulla sui propriè facta mentione, quatenus Deus est, propriè inquã: nam ex consequenti diuinitatem quoq; suam asserit, quæ à Patre separari non potest. Chrysostomus & Theophylactus hoc referre malunt ad testimonia quibus Pater tum Christum ipsum pro Filio se habere ostẽdit, tum etiam ipsius munus confirmauit. Opera enim Christi, in quibus diuina illa uirtus clarè eminebat, aperta erãt testimonia, quibus tanquã appositο sigillo, Pater Filiũ approbabat. Simili ratione usurpatũ est uerbum σφραγίσεν suprà 5.d.33.

Id est Deus, ὁ θεός. Vide suprà 5.d.19. in hæc uerba, Nisi uiderit, & e.30. 28 Opera Dei: ἔργα τοῦ θεοῦ: Heb. pro operibus diuinis: id est quæ Deus exigit à nobis, siue quæ Deo sint grata. Nã quia operandi mentio facta erat, & uitæ æternæ, ideo isti (ut homines solent) statim cogitant uitam æternam ab implendæ Legis conditione pendêre. Nesciunt enim quę sit Dei iusticia, dum suã uolunt stabilire: neq; Christum habent pro mediatore, sed pro insigni aliC quo legislatore aut legis interprete. Itaq; Christus eos ad fidem & ad mediatoris officiũ, id est gratuitam reconciliationẽ reuocat, de qua Paulus Rom.3.c.20. & 21. Nam quòd in proximo uersiculo fidẽ uocat opus Dei, ego quidem non accipio passiuè pro opere quod Deus operetur in nobis, (quãuis uera ac pia sit hæc doctrina, quia fides donum Dei est, ut ait Apostolus 1.Thess.3.a.2. & Eph.2.b.8) sed potius per μίμησιν explicandum puto. Est enim hoc quoq; dicendi genus petitũ è medio, ut si quis ad medicum accedẽs, ab eo peteret quanta accepta pecunia uelit sibi remediũ afferre, & medicus his uerbis respondeat: Omnis pecunia quàm à te peto, hęc est, ut mihi confidas, & tibi persuadeas me nihil aliud quàm salutem tuam quærere. Si medicus inquã ita respõdeat, quis ex hoc responso eliciat pecuniam esse istam confidentiã quam medicus ab ægroto flagitat, ut sanis consilijs obsequatur? Sunt igitur planè ridiculi (ut alios paralogismos omittã) qui ex hoc loco eliciunt fidem esse opus, & nos per opera iustificari.

31 Panem cœlestẽ, ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Vulg. & Eras. E cœlo: quasi nimirum hoc pertineat ad uerbũ ἐδωκεν, ut sit hæc cõstructio, Panẽ ipsis dedit è cœlo. Inde orta quæstio, quomodo Christus neget in proximo uersiculo panẽ à Mose datũ è cœlo. Atqui Psalmo 78.c.24. unde petitum est hoc testimoniũ, Manna non dicitur datum è cœlo, sed uocatur דגן שמים: id est, frumentum cœlorũ seu cœleste. Ergo non agitur de loco unde datum si Manna, quod tamen è cœlo & nubibus pluisse constat: sed quæritur an hic panis uerè sit cœlestis. Hoc negat Christus. & se unum potius dicit uerè cœlestẽ panem esse, ut qui in cœlestẽ, id est sempiternam ac uerè beatã uitã pascat. Mannã tamen fateor, quatenus Christũ adumbrabat, rectè à Paulo spiritualẽ escam dici. Sed hic rursus loquitur Christus ex eorum hypothesi quibus cũ disserit: qua de re copiosè suprà diximus 5.d.22. Est igitur, meo quidem iudicio, duplex in proximo uersiculo instituta collatio. una Mosis, qui suos Israelitas pauerit Mãna, cum cœlesti Patre qui suis & ipse panem cœlestem miserit. altera ipsius Manna cum Christo. Moses homo erat, Pater Christi Deus est. Itaq; ne Manna quidem dedit nobis Moses, sed Pater cuius fuit minister Moses: Manna non propriè descẽdit è cœlo, sed ex nubibus: Christus aũt uerè descendit è cœlo, nempe è sinu Patris: Manna hanc duntaxat uitam sustinebat, eamq; ad tẽpus, Christus suos in uitã æternã pascit. 32 Panem illum cœlestẽ, τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. Rectè annotat Erasmus additum articulũ quo hic panis, nempe Christus, à Manna distinguitur. Sed fuit etiã hoc notandum, ante ἐκ τοῦ οὐρανοῦ subaudiendũ esse articulum, quasi scriptum sit, τὸν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, id est, τὸν ἐρχόμενον: siue τὸν ὄντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, hoc est cœlestem,

siue qui est è cœlo, ne quis putet coniungendum cum uerbo δίδωκεν. Similis eclipsis exemplum habes suprà 5.f.36. Rom.8.a.2.& Iac.2.d.26. Est autẽ transposita particula ὲ, ut etiam infrà uersu 37. alioquin deerit ἀνάδοσις: dicendum enim fuerat, Non Moses dedit uobis panẽ illum cœlestem, id est Manna, sed Pater meus, qui idem nunc uobis panem uerè cœlestem præbet. Christus autem non ita loquitur, neq; hoc loco instituit eos reprehendere, quòd Mosi tribuerent, quod ad unum Deũ pertinebat: sed ostendit potius uerum illius signi usum, quod ipsi in medium protulerant. Manna enim symbolũ erat Christi, ut docet Apostolus. Itaq; Christus tanto erat excellentior quàm Manna, quanto res ipsa signo præstat. At illi nihil aliud quàm uentrem spectabant. A

sed pater meus dat uobis panem illum uerè cœlestem.

ἀλλ' ὁ πατήρ μου δίδωσιν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ τὸν ἀληθινόν.

Panis uerus, Christus.

Panis enim ille Dei, is est qui de cœlo descẽdit, & dat uitam mundo. 33

ὁ γὰρ ἄρτος τοῦ θεοῦ ἐστιν ὁ καταβαίνων ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ ζωὴν διδοὺς τῷ κόσμῳ.

Venire ad Christum.

Dixerunt ergo ad eũ: Domine, da nobis semper panem istum. 34

εἶπον οὖν πρὸς αὐτόν· κύριε, πάντοτε δὸς ἡμῖν τὸν ἄρτον τοῦτον.

Dixit autem eis Iesus: Ego sum panis ille uitæ: qui uenit ad me, nequaquam esuriet: & qui credit in me, non sitiet unquam. 35

εἶπεν δὲ αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. ὁ ἐρχόμενος πρός με, οὐ μὴ πεινάσῃ· καὶ ὁ πιστεύων εἰς ἐμε, οὐ μὴ διψήσῃ πώποτε.

Credere in Christum. Eccl.24.c.29.

Sed dixi uobis quòd etiam uidistis me, nec creditis. 36

ἀλλ' εἶπον ὑμῖν, ὅτι καὶ ἑωράκατέ με, καὶ οὐ πιστεύετε.

Quicquid dat mihi Pater, ad me ueniet: & eũ qui uenit ad me, non eijcio foras: 37

πᾶν ὃ δίδωσί μοι ὁ πατήρ, πρὸς ἐμὲ ἥξει· καὶ τὸν ἐρχόμενον πρός με, οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω·

Quia descendi è cœlo, ut faciam non uoluntatem meam, sed uoluntatem eius qui misit me. 38

ὅτι καταβέβηκα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, οὐχ ἵνα ποιῶ τὸ θέλημα τὸ ἐμὸν, ἀλλὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με. B

Fides à Deo. Voluntas Dei.

Hæc est autem uoluntas eius qui misit me, id est Patris, ut quicquid mihi dederit, nõ perdam ex eo, sed suscitem illud in ultimo illo die. 39

τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με πατρός, ἵνα πᾶν ὃ δέδωκέ μοι, μὴ ἀπολέσω ἐξ αὐτοῦ, ἀλλὰ ἀναστήσω αὐτὸ ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Hæc est autem uoluntas eius qui misit me, ut omnis qui uidet Filium, & credit in eum, habeat uitam æternam: ego uerò suscitabo eum in ultimo illo die. 40

τοῦτο δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, ἵνα πᾶς ὁ θεωρῶν τὸν υἱὸν, καὶ πιστεύων εἰς αὐτὸν, ἔχῃ ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἀναστήσω αὐτὸν ἐγὼ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Vita.

Murmurabant ergo Iudæi de eo, quia dixerat: Ego sum panis ille qui è cœlo descendi. 41

ἐγόγγυζον οὖν οἱ ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι εἶπεν· ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ καταβὰς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ.

Scandalizãtur in Christo. Matth.13.g.55.

Et dicebãt: Nónne hic est Iesus, filius Ioseph, cuius nos nouimus patrem & matrem? quomodo ergo dicit iste: E cœlo descendi? 42

καὶ ἔλεγον· οὐχ οὗτός ἐστιν ἰησοῦς ὁ υἱὸς ἰωσὴφ, οὗ ἡμεῖς οἴδαμεν τὸν πατέρα καὶ τὴν μητέρα; πῶς οὖν λέγει οὗτος, ὅτι ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβέβηκα;

Respõdit ergo Iesus, & dixit eis: Nolite murmurare inter uos. 43

ἀπεκρίθη οὖν ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· μὴ γογγύζετε μετ' ἀλλήλων.

Fides in Christum, à Patre est. Esa.54.c.13 Ierem.31.f.33.

Nemo potest uenire ad me, nisi Pater qui misit me, traxerit eum: egò uerò suscitabo eum in ultimo illo die. 44

οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ὁ πατὴρ ὁ πέμψας με, ἑλκύσῃ αὐτὸν, κἀγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Est scriptum in prophetis: Et erunt 45

ἔστι γεγραμμένον ἐν τοῖς προφήταις, καὶ ἔσονται C

35 Vitæ, τῆς ζωῆς: id est, uiuificum, seu uitalem, ex Hebræorum idiotismo toties iam à nobis annotato.

38 Non uoluntatem meam, ὁ τὸ θέλημα τὸ ἐμόν. Quomodo hoc sit intelligendum, exposuimus suprà 5.d.22. Annotat etiam Nazianzenus concione περὶ υἱοῦ secunda, in huiusmodi dicendi generibus sæpe nihil poni, sed negari duntaxat omnia, ueluti, si dicas Christum non esse traditum in mortem propter sua peccata, sed propter nostra: nõ tamen ponis ullum in Christo fuisse peccatum. Item quum dicit Paulus Tit.3.a.5. nos non esse seruatos ex operib. iustis quæ nos fecerimus, sed ex Dei misericordia, non ponit ulla in nobis iusta opera, quibus nostra salus tanquã causa nitatur: quod exẽplum citat Nazianzenus eo loco. Sic igitur negat Christus se uenisse ut uoluntatem suam faceret, id est propriam quandam uoluntatem à Patris uoluntate separatam, quam certè nullam habuit. Nam quæcunque in ipso fuit uoluntas, seu diuina seu humana, distincta quidem fuit in sese à Patris uoluntate: at non separata, sicut Iudæi imaginabantur: ut qui Christum non intelligerent esse ex Spiritu sancto conceptum, ideoq; ab omni peccati labe purum. Cæterùm in hoc uersiculo transposita est negans particula, ut etiam suprà uersu 32. Erasmus quoque τὸ θέλημά μου elegantius uertit, quod ego uolo. Idem tamen ab hac simplicitate loquendi non abhorruit Matthæi 7.c.21.& 12.d.49. 40 Qui uidet, ὁ θεωρῶν. Annotat Lactantius ex Trismegisto, θεωρίαν propriè dici diuinarum rerum contemplationem: quæ significatio haud scio an conueniat. Sed notandum est ex hoc loco, duplicem esse cognitionem Christi: unam uniuersalem, qua etiam præditi diaboli dicuntur credere, Iac. 2.d.19. alteram fidelium propriam, qua sibi applicant promissiones generales. Ideo quum dixisset Ioannes ὁ θεωρῶν, addit καὶ πιστεύων. 42 Non'ne hic est Iesus, οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ ἰησοῦς. In Vulgata editione omittitur nomen Iesus, quod tamen non uidetur sua carere emphasi. Ita enim indicant illi se eum optimè nosse, atq; adeò de ipso nomine, ut falli non possint. Cyrillus quoque & Chrysostomus ita legunt: quamuis hanc rationem non afferant.

45 In prophetis, ἐν προφήταις. Ita scriptum habebant omnes nostri codices, quamuis ex uno Esaia sit petitus hic locus. Sed facilis est hic nodus ad explicandum. Notum est enim Hebræos diuidere Vetus testamentum in tres ordines, uidelicet in תורה legem, נביאים prophetas, & כתובים scripta, siue hagiographa. Hic igitur citatur secunda sectio illa Veteris testamenti, cuius pars est Esaias.

Omnes

A πάντες διδακτοὶ θεοῦ. πᾶς οὖν ὁ ἀκούσας παρὰ τοῦ πατρός, καὶ μαθὼν, ἔρχεται πρός με.

οὐχ ὅτι τὸν πατέρα τις ἑώρακεν, εἰ μὴ ὁ ὢν παρὰ 46 τοῦ θεοῦ, οὗτος ἑώρακε τὸν πατέρα.

ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, ἔχει 47 ζωὴν αἰώνιον.

ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος τῆς ζωῆς. 48

οἱ πατέρες ὑμῶν ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, 49 καὶ ἀπέθανον.

οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβαίνων, 50 ἵνα τις ἐξ αὐτοῦ φάγῃ, καὶ μὴ ἀποθάνῃ.

ἐγώ εἰμι ὁ ἄρτος ὁ ζῶν, ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς. 51 ἐάν τις φάγῃ ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ ὁ ἄρτος δὲ ὃν ἐγὼ δώσω, ἡ σάρξ μού ἐστιν, ἣν ἐγὼ δώσω ὑπὲρ τῆς τοῦ κόσμου ζωῆς.

ἐμάχοντο οὖν πρὸς ἀλλήλους οἱ Ἰουδαῖοι, λέγοντες· πῶς δύναται οὗτος ἡμῖν δοῦναι τὴν σάρκα φαγεῖν;

εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑ- 53
B μῖν, ἐὰν μὴ φάγητε τὴν σάρκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, καὶ πίητε αὐτοῦ τὸ αἷμα, οὐκ ἔχετε ζωὴν ἐν ἑαυτοῖς.

omnes docti à Deo. Quisquis ergo audiuit à Patre & didicit, uenit ad me. Doceri à Deo.

Non quòd Patrem uiderit quisquam, nisi is qui est à Deo, hic uidit Patrem. Matth.11.d.27.

Amen dico uobis, qui credit in me, habet uitam æternam. Fides. Vita.

Ego sum panis ille uitæ. Panis uitæ.

Patres uestri comederunt Manna in deserto, & mortui sunt: Exod.16.c.15.

Hic est panis ille qui è cœlo descendit, ut qui eo uescatur, non moriatur. Caro Christi.

Ego sum panis uiuificus qui è cœlo descẽdit: si quis ederit ex hoc pane, uiuet in æternum: panis autem quem ego dabo, caro mea est, quam ego dabo pro mundi uita.

Pugnabant ergo Iudæi alij aduersus alios, dicentes: Quomodo potest hic nobis carnẽ *suam* dare ut uescamur?

Dixit ergo eis Iesus: Amen amẽ dico uobis, nisi ederitis carnem Filij hominis, & biberitis eius sanguinem, non habetis uitam in uobis.

Omnes, πάντες. Omnes scilicet filij Ecclesiæ, ut disertè additur Esaiæ 54. c.13. id est ordinati ad uitam, Act.13.g.48. Nam ne omnes quidem audiunt, si de singulis accipias, nedum ut omnes accipiant credendi (ut uulgò dicunt sophistæ) posibilitatem. Qui ergo abutuntur hoc testimonio, ut tollant discrimen inter uasa honoris & uasa contumeliæ destinata, aut nimium imprudenter, aut admodum impudenter faciunt. Docti à Deo, διδακτοὶ τοῦ θεοῦ. Plus est διδακτὸν esse quàm μαθητόν. multi enim discipuli discedunt, quia non didicerunt, ut infrà uersu 66. Is demũ autem est διδάκτης, qui trahitur: cui scilicet datum est & audire & discere, id est per fidem uenire ad Filium, à quo nunquam ejcitur foras. Vulgata, docibiles Dei, barbarè & nimium obscurè. 46 Non quòd, οὐχ ὅτι. Hæc oratio planè uidetur mutila, qualia multa in communi ac populari sermone dicuntur. Est autem plena hæc sententia, Omnes qui audierunt à Patre & didicerunt, ueniunt ad me. Neq; tamen existimandum est quenquam Patrem uidisse, à quo scilicet audiat ac discat. Nam nemo uidit Patrem nisi unus Filius. Itaq; Pater non nisi per eum ipsum nos docet ad quem nos uocat. Qui est à Deo, ὁ ὢν παρὰ τοῦ θεοῦ. Quum hic agat de cognitione Dei, quam ait propriam esse Filio, non dubium est quin ex communi hominum sorte se eximat. Ideo scripsit noster Euangelista, Filium qui in sinu Patris est, nobis enarrare Patrem. Itaque παρὰ τοῦ θεοῦ aliquid amplius declarare puto quàm simplicem missionem à Deo. ut infrà 7.d.29. Nam παρὰ ueluti cognationem & coniunctionem declarat, ut Marc.3. c.21. Quid enim Patri cõiunctius quàm filius? Sensim igitur Christus istos reuocat à contemptibili hominis specie ad contemplationem diuinæ naturæ cum homine coniunctæ: cuius tamen plenitudinem non in se ipso, sed in Patre ipsis proponit, ad illorum captum suam orationem accommodans. 47 Qui credit in me, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ. Hic nescio quid uenerit in mentem Erasmo, ut contra suum morem uerteret, qui confidit mihi. Certè confidentia ea est quam πληροφορίαν uocat Paulus, & à fide non minus distinguenda est quàm effecta distinguuntur ab efficientibus causis. 50 Hic est, οὗτός ἐστιν. Δογικῶς: hæc sunt accipienda. Nam quum hoc dicit, seipsum commonstrat, ut etiam infrà uersu 58. 51 Viuificus, ὁ ζῶν: id est, qui uitam dat mundo ut suprà expositum est, uersu 34. Itaque malui Viuificum interpretari quàm uiuum, aut Viuentem: quia ut aliquis uiuat, non tamen necessariò intelligitur
C hãc uitam alijs impartiri: qui uerò uiuificus est, idem etiam uiuat necesse est. Nam plus est ζωοποιεῖν quàm τρέφειν. Suprà tamen 4.b.10. ὕδωρ ζῶν aquam uiuam conuerti, ut seruaretur antithesis aquæ ex puteo haustæ. Ex hoc pane, ἐκ τούτου τοῦ ἄρτου. Hilarium annotat Erasmus libro de Trinitate 10. ita hunc locum citare, ut legisse uideatur ἐκ τοῦ ἄρτου μου, ex pane meo. Quod autem idem Erasmus panis appellatione doctrinam intelligit, in eo non possum illi assentiri, quum Christus ipse apertissimè declaret seipsum potius esse illum panem de quo hic agitur. imò uerò ne fructus quidem ipsos, quos ex Christo percipimus, puto panẽ dici. Quãuis enim non alium Christũ agnoscam quàm eum qui uerbo Dei docetur: neq; aliunde petam sapientiã, iusticiã, sanctificationem, redemptionẽ, quàm à Christo: tamen Christũ ipsum & à doctrina & à symbolis atque adeò à suis donis ac beneficijs distinguo. Agi aũt hic de ipsa Christi substantia, cuius nos oporteat per fidem fieri participes, apertius esse puto quàm ut quisquã inficietur qui hanc cõcionem attentè legerit. 53 Non habetis, οὐκ ἔχετε. Quidã conuertunt, habebitis, ut Matth.26.a.11. Sed mihi quidẽ uidetur maxima esse emphasis temporis præsentis. Nam si futurum usurpasset, uideri poterat Christus nõ dare uitã, sed duntaxat conseruare: quasi dixisset, uitã deinceps nõ habituros, id est amissuros. At quũ dicit eos uitam non habere in se, id est eos non uiuere, qui Filiũ hominis non possideant: intelligimus Christũ esse uitæ authorem: siquidem eius præsentiam uita comitatur: & ubi nõ est, ibi mors regnat. Non est ergo temporis catachresis, ut Erasmus existimauit. Cæterùm in uno codice uetusto mirum quiddam deprehendimus. nam post ἐν αὐτῷ, qui est finis uersiculi 56. adscripta hæc erant, καθὼς ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν τῷ πατρί. ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ λάβητε τὸ σῶμα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἔστιν ζωὴ ἐν αὐτῷ: id est, sicut in me Pater est, ita & ego in Patre. Amen amẽ dico uobis, nisi acceperitis corpus Filij hominis ut panem uitæ, non habetis uitam in ipso. Hæc ego sicut temerè non expunxerim, ac præsertim priorem partem, quæ totidem uerbis alibi repetitur: ita nõ facilè admiserim, quum in uno illo exemplari sint à nobis reperta. Certè alterã partem suppositam esse suspicor, quia simile nihil alibi inuenio. Neq; enim usquam fit mentio sumendi corporis, præterito sanguine: & exemplar illud unde hæc desumpsimus, fuerat in Italia collatum, ubi facilè fuit aliquid subijcere in Boëmorum, id est Euangelij, odium.

Manducare carnem Christi, & bibere eius sanguinem. 1.Cor.11.f.27.

Qui edit carnem meam, & bibit meum sanguinem, habet uitam æternam: & ego suscitabo eum in ultimo illo die.

Caro enim mea uerè est cibus, & sanguis meus uerè est potus

Qui edit meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in ipso.

Sicut misit me Viuens ille pater, & ego uiuo per Patrem: ita & qui ederit me, uiuet ipse quoque per me.

Hic est panis ille qui de cœlo descẽdit: nõ sicut comederunt patres uestri manna, & mortui sunt: qui ederit hunc panem, uiuet in æternum.

Hæc dixit in synagoga docens, in Capernaum.

Multi ergo ex discipulis eius his auditis dixerunt: Durus est hic sermo: quis potest eum audire?

Scandalum. Sciens autem Iesus apud se quòd murmurarent de hoc discipuli ipsius, dixit eis: Hoc uos offendit?

Supra 3.b.13. Quid igitur si spectaretis Filium hominis ascẽdentem eò ubi erat prius?

Spiritus Caro. Fides. Spiritus est qui uiuificat, caro non prodest quicquam. uerba quæ ego loquor uobis, spiritus sunt, & uita sunt.

Sed sunt quidam ex uobis qui non credunt. Nouerat enim à principio Iesus qui essent ij

54 ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἔχει ζωὴν αἰώνιον, καὶ ἐγὼ ἀναστήσω αὐτὸν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ. A

55 ἡ γὰρ σάρξ μου ἀληθῶς ἐστι βρῶσις, καὶ τὸ αἷμά μου ἀληθῶς ἐστι πόσις.

56 ὁ τρώγων μου τὴν σάρκα, καὶ πίνων μου τὸ αἷμα, ἐν ἐμοὶ μένει, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

57 καθὼς ἀπέστειλέ με ὁ ζῶν πατὴρ, κἀγὼ ζῶ διὰ τὸν πατέρα· καὶ ὁ τρώγων με, κἀκεῖνος ζήσεται δι' ἐμέ.

58 οὗτός ἐστιν ὁ ἄρτος ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβάς, οὐ καθὼς ἔφαγον οἱ πατέρες ὑμῶν τὸ μάννα, καὶ ἀπέθανον· ὁ τρώγων τοῦτον τὸν ἄρτον, ζήσεται εἰς τὸν αἰῶνα.

59 ταῦτα εἶπεν ἐν συναγωγῇ διδάσκων ἐν Καπερναούμ.

60 πολλοὶ οὖν ἀκούσαντες ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, εἶπον· σκληρός ἐστιν οὗτος ὁ λόγος, τίς δύναται αὐτοῦ ἀκούειν;

61 εἰδὼς δὲ ὁ Ἰησοῦς ἐν ἑαυτῷ, ὅτι γογγύζουσι περὶ τούτου οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, εἶπεν αὐτοῖς· τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; B

62 ἐὰν οὖν θεωρῆτε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἀναβαίνοντα ὅπου ἦν τὸ πρότερον.

63 τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ ζωοποιοῦν, ἡ σὰρξ οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν. τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λελάλημα ὑμῖν, πνεῦμά ἐστι, καὶ ζωή ἐστιν.

64 ἀλλ' εἰσὶν ἐξ ὑμῶν τινες, οἳ οὐ πιστεύουσιν. ᾔδει γὰρ ἐξ ἀρχῆς ὁ Ἰησοῦς, τίνες εἰσὶν

57 Viuens ille Pater, ὁ ζῶν πατήρ. Articulũ neglexit Vetus interpres, & Erasmus quoq; minimè tamen ociosum hoc loco. Quum enim ostendere uellet Christus, unde manaret uita illa perennis, quam suis impertitur, auditores suo more relegat ad Patrem, à quo significat se, quatenus scilicet homo est missus à Patre, uim istam uiuificam accepisse. Ergo primo loco distinguendus fuit Pater à cæteris patribus: quod quidẽ factum est addito Viuentis epitheto, quod propriè uni Deo æterno & immutabili conuenit. Pendet autem hæc distinctio ab articulo. Et ego uiuo, κἀγὼ ζῶ. Particula כן, id est ita, in accommodatione cõparationis sæpe deest apud Hebræos, ut alibi annotauimus. Eam igitur nonnulli hoc loco supplentes, conuerterunt, ita & ego uiuo. Atqui si hæc esset altera pars collationis, dicendũ fuerat potius, Sicut uiuit Pater qui me misit, ita & ego uiuo: quemadmodũ etiam quidã nuper ausus est interpretari. Ego uerò id facere nõ ausim. sequor igitur Cyrillum, qui alteram partem collationis differt in proximum mẽbrum, ut sit hæc sentẽtia: Miramini quòd carni meæ ac sanguini, id est, mihi qui homo sum, uim istã uiuificãdi tribuam, adeò ut extra me uita nulla sit? missus sum à Patre, qui fons est uitæ, atq; adeò uita ipsa, neq; alia est uita mea quàm Patris. quid mirum est igitur, si quẽadmodum Pater meus uita est, & me uiuificat, ita & ego eadem ui polleã erga eos in quibus habito? Neq; enim duntaxat sum profectus à Patre, sed ab eo sum missus: cui tandem rei? nempe uiuificandis alijs, sicut ille me uiuificauit. Per patrem, διὰ τὸν πατέρα· Vulg. & Eras. propter Patrẽ. C Sed & Cyrillus diserte annotat, significari æternã duntaxat Filij generationem, ut διὰ τὸν πατέρα non declaret, quia uitam à Patre recipiat, sed propterea quòd naturaliter ex Viuente Patre sit genitus. Sic enim uir iste non minus doctus quàm pius diuinitatis Christi assertor, respondendum putauit illis qui aburentes hoc testimonio, Christum Deum faciebant Patre minorem. At ego (quod ueterum pace dixerim) in ea sum opinione, ut Christum credam de se ut homine loqui: quod tota cõcionis series ostendit, & crebra illa carnis ac sanguinis repetitio. Deinde ratio an tithesis poscit ut διὰ τὸν πατέρα, non aliter interpreteris, quàm δι' ἐμέ, quod proximè sequitur. Sed & res ipsa clamat, huc pertinere totam hanc concionem, non ut sciamus nos propter Christum uiuere, sed ut cognoscamus nos per Christum uiuere: id est, ab uno Christo uitam æternam haurire, si fide ipsum amplectamur. Itaq; non dubito quin διὰ τὸν πατέρα positum sit pro διὰ τὸ πατέρα, ut δι' ἐμὲ pro δι' ἐμέ. Nam, ut obiter hunc locum explicem, alioqui satis difficilem, Christus significat se, quamuis homo esset, tamen uiuificam carnem habere, non ex ipsa carnis natura per se, sed quia caro illa sua per Patrem uiuebat: id est, uim illam uiuificam à Patre hauriebat, à quo missa erat, ex eius scilicet Spiritu concepta, & in seruandis fidelibus destinata. At enim dices, Ista carnis Christi uiuificatio à natura diuina oriebatur ipsi unita, non autem simpliciter à Patris persona, sed κατά τι, quatenus scilicet Filius, unus Deus est cum Patre ac Spiritu sancto. Fateor quidem ita esse. sed (ut sæpe iam repetij) Christus, quamuis diuinam suam naturam simpliciter non declaret, Iudæorum scilicet ruditati hoc condonans, omniaq; Patri referat accepta, reipsa tamen se Deum pronũciat, quum Deum Patrem uocat, quum se è cœlo descendisse, se uitã quam à Patre acceperit, ita habere in semetipso dicit, ut ille in semetipso habet: id est, minimè extrinsecam, aut κατὰ συμβεβηκὸς, sed ita aduentitiam, quod ad carnem attinet, ut naturaliter tamen intus sit, & suapte ui sit efficax. quod uno uerbo absoluit Paulus, quum diceret plenitudinem deitatis in Christo corporaliter habitare. Hæc autem qui cognouerit, facilè intelliget quid illud sit quod inquit paulo pòst, Carnem non prodesse quicquam, sed Spiritũ eum esse qui uiuificet: & quàm parum appositè nonnulli eum locum sint interpretati. Spiritus enim uim illam declarat à Deo manantem: quæ facit ut caro Christi, quæ alioqui per se nihil esset quàm caro, & in se & in nobis sit uiuifica.

64 Qui

A οἱ μὴ πιστεύοντες, καὶ τίς ἐστιν ὁ παραδώσων αὐτόν.

καὶ ἔλεγε· διὰ τοῦτο εἴρηκα ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς δύναται ἐλθεῖν πρός με, ἐὰν μὴ ᾖ δεδομένον αὐτῷ ἐκ τοῦ πατρός μου.

ἐκ τούτου πολλοὶ ἀπῆλθον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ οὐκέτι μετ' αὐτοῦ περιεπάτουν.

εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς τοῖς δώδεκα· μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε ὑπάγειν;

ἀπεκρίθη οὖν αὐτῷ Σίμων Πέτρος· κύριε, πρὸς τίνα ἀπελευσόμεθα; ῥήματα ζωῆς αἰωνίου ἔχεις·

καὶ ἡμεῖς πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν, ὅτι σὺ εἶ ὁ Χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος.

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· οὐκ ἐγὼ ὑμᾶς τοὺς δώδεκα ἐξελεξάμην, καὶ ἐξ ὑμῶν εἷς διάβολός ἐστιν;

ἔλεγε δὲ τὸν Ἰούδαν Σίμωνος Ἰσκαριώτην· οὗτος γὰρ ἤμελλεν αὐτὸν παραδιδόναι, εἷς ὢν ἐκ τῶν δώδεκα.

ΚΕΦ. ζ.

B Καὶ περιεπάτει ὁ Ἰησοῦς μετὰ ταῦτα ἐν τῇ Γαλιλαίᾳ· οὐ γὰρ ἤθελεν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ περιπατεῖν, ὅτι ἐζήτουν αὐτὸν οἱ Ἰουδαῖοι ἀποκτεῖναι.

ἦν δὲ ἐγγὺς ἡ ἑορτὴ τῶν Ἰουδαίων ἡ σκηνοπηγία.

εἶπον οὖν πρὸς αὐτὸν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, μετάβηθι ἐντεῦθεν, καὶ ὕπαγε εἰς τὴν Ἰουδαίαν, ἵνα καὶ οἱ μαθηταί σου θεωρήσωσι τὰ ἔργα σου, ἃ ποιεῖς·

οὐδεὶς γάρ τι ἐν κρυπτῷ ποιεῖ, καὶ ζητεῖ αὐτὸς ἐν παῤῥησίᾳ εἶναι. εἰ ταῦτα ποιεῖς, φανέρωσον σεαυτὸν τῷ κόσμῳ.

οὐδὲ γὰρ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ ἐπίστευον εἰς αὐτόν.

λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, ὁ καιρός ὁ ἐμὸς οὔπω πάρεστιν· ὁ δὲ καιρὸς ὁ ὑμέτερος πάντοτέ ἐστιν ἕτοιμος.

οὐ δύναται ὁ κόσμος μισεῖν ὑμᾶς· ἐμὲ δὲ μισεῖ, ὅτι ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ αὐτοῦ, ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρά ἐστιν.

ὑμεῖς ἀνάβητε εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην· ἐγὼ οὐ-C πω ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην, ὅτι ὁ καιρὸς ὁ ἐμὸς οὔπω πεπλήρωται.

qui non credebant, & quis proditurus esset ipsum.

Et dicebat: Propterea dixi uobis quòd nemo potest uenire ad me, nisi fuerit ei datum à Patre meo.

Ex eo multi discipulorum eius pedem retulerunt: nec amplius cum eo uersabantur.

Discipuli scandalizati, recedunt à Christo.

Dixit ergo Iesus duodecim illis: Num & uos uultis abire?

Verba uitæ.

Respondit ergo ei Simon Petrus: Domine, ad quem ibimus? uerba uitæ æternæ habes:

Confessio Apostolorum. Matth. 16. c. 16.

Et nos credimus & cognouimus quòd tu es Christus, ille filius Dei uiuentis.

Diabolus Iudas.

Respondit eis Iesus: Nónne ego uos duodecim elegi, sed unus ex uobis est diabolus?

Loquebatur autem de Iuda Simonis filio Iscariota: futurũ enim erat ut hic proderet eũ, quum esset unus ex illis duodecim.

CAP. VII.

Iesus fugit Iudæos homicidas.

VErsabatur autẽ Iesus post hæc in Galilæa: non enim uolebat in Iudæa uersari, quia quærebant eum Iudæi interficere.

Scenopegia. Leuit. 23. f. 34.

Propè autem erat festum Iudæorum Scenopegia.

Dixerunt igitur ad eum fratres eius: Digredere hinc, & uade in Iudæam, ut & discipuli tui uideant opera tua quæ facis.

Nemo enim in occulto facit aliquid, & quærit ipse celebris esse. si hæc facis, manifesta teipsum mundo.

Affines Christi infideles.

Nam ne fratres quidẽ eius credebãt in eum.

Dicit ergo eis Iesus: Tempus meum nõdum adest: tempus autem uestrum semper est paratum.

Christus quare odio habitus.

Non potest mundus odisse uos: me autem odit, quia ego testor de eo quòd opera eius mala sint.

Vos ascendite ad festum hoc: ego nondum ascendo ad hoc festum: quia meum tempus nõdum impletum est.

64 Qui non credebãt, οἱ μὴ πιστεύοντες. In uno codice scriptum erat εἰ πιστεύοντες, qui credebant, & ita legit Cyrilli interpres, & Chrysostomi quoq;. 66 Pedem retulerunt, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω. Vulgata ad uerbum, abierunt retro. Erasmus, desciuerũt, eo relicto. Ego studui non tam procul recedere à Græcis, quin ipsam formulam transferrem, aut certè saltem exprimerem. Nam quod hic philosophatur Chrysostomus, allegoricum est, nec satis (ut opinor) accommodatum. 67 Duodecim illis, τοῖς δώδεκα. Hic omnino uidetur fuisse exprimendus articulus, quia istos duodecim opponit reliquis, tanquam selectos. Sic etiam infrà uersu 71. 70 Non ne ego, οὐκ ἐγώ: id est, Ego certè. Solent enim Hebræi in huiusmodi affirmationibus adhibere interrogationem.

IN CAPVT VII.

1 Versabatur, περιεπάτει: id est, ἀνεστρέφετο. Sic etiam accipitur suprà 6. g. 66. & in hoc eodem uersiculo. Non enim uolebat, οὐκ ἤθελεν. Sic habebant omnes nostri codices. Apparet tamen Chrysostomum legisse οὐκ ἐβούλετο, uel οὐκ εἶχεν ἐξουσίαν, id est, non poterat, sicut rectè obseruauit Erasmus. Sic quoq; uidetur legisse Augustinus. De Cyrillo nihil certi possum ex ipsius interpretatione colligere. sed utcunq; sit, eadem manet sententia. Nam idcirco non poterat, quia nolebat: ut diximus Marc. 6. a. 5. quam speciem ἀδυνασίας Nazianzenus ἀβουλησίαν appellat. 2 Scenopegia, σκηνοπηγία. Sic dicitur à Græcis hoc festum à figendis tabernaculis, ab Hebræis חג הסכות, quòd sub tabernaculis totos septem dies agerent, ex Domini mandato, Leuit. cap. 23. Itaq; miserabilis est eorum insciția qui Scenophagia legunt & interpretantur. Cæterùm qui de hac re uolet multas nugas audire, legat Plutarchum libro συμποσιακῶν δ. κιφ. ί. 4 Celebris, ἐν παῤῥησίᾳ. Ad uerbum, cum celebritate. Nam παῤῥησία quum propriè declaret publicam ac ingenuam loquendi libertatem, passiuè hic uidetur accipi: ut is dicatur esse ἐν παῤῥησίᾳ, qui publicè omnium sermonibus celebratur. Sed & aliter licebit interpretari, ἄνευ τοῦ ἐν παῤῥησίᾳ, haberi pro eo qui liberè & ingenuè dicat quod res est. quod de Christo profitentur ipsi eius aduersarij, Matth. 22. b. 16. Vulg. in palàm, quia scilicet παῤῥησίᾳ interdũ aduerbialiter accipitur pro φανερῶς, ut Marc. 8. d. 32. & infrà uersu 13. 8 Ego nondum ascendo, ἐγὼ οὔπω ἀναβαίνω. In uno codice deerat totum hoc membrum, ἐγὼ οὖν οὐκ ἀναβαίνω εἰς τὴν ἑορτὴν ταύτην: in quibusdam uerò non

uerò non legitur ταῦτα. Ego hanc uarietatẽ lectionũ inde ortam ſuſpicor, quòd in nonnullis codicib. ſcriptũ erat, A
ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non aſcẽdo. quam lectionẽ ſequitur etiam Cyrillus. Theophylactus uidetur neſcio quid diuerſum legiſſe. Nam in ipſius Romano exẽplari uitioſè ſcriptũ eſſe puto ὅτι. Quia igitur Chriſtus paulo pòſt ad feſtũ profectus eſt, multi in hoc explicando nodo ſe torſerunt. Cyrillus ita hæc conciliat, ut Ieſum dicat nõ aſcendiſſe ut feſtum ageret, ſed ut Iudæos moneret. Alij expunxerunt ταῦτα, quaſi ita impoſuerit cognatis, non deſignato feſto ad quod ſe non uenturum diceret. Nonnulli etiam totum hoc membrum ut adulterinum reiecerunt. Ego uerò, ut meum quoq; ſymbolum conferam, niſi in pleriſq;, id eſt in quindecim uetuſtis Stephani noſtri codicibus ſcriptum reperiſſem ὅτι, quam lectionem diſertè etiam approbat Chryſoſtomus, ſanè legendum cenſerem, ἐγὼ οὐκ ἀναβαίνω, ego non aſcendo. & ita quidem ut ſeruetur propria præſentis ſignificatio. Nam qui dicit, Nondum aſcendo, occaſionẽ præbet auditori quærendi, quando igitur ſit aſcenſurus. quod non uidẽtur fuiſſe prætermiſſuri iſti qui Chriſto tantopere inſtabant. Qui uerò dicit, Non aſcendo, non planè negat ſe aſcenſurum, ſed ſignificat ſibi nondũ eſſe conſtitutum an ſit aſcenſurus nec ne. quæ interpretatio nullum locum relinquit inconſtantiæ aut ſimulationi, nedum mendacio: à quibus uitijs ſcimus Chriſtum longiſsimè abfuiſſe. Cæterùm qui nam hic uocentur Chriſti fratres, uideo inter ueteres nõ conſtare. Alij enim fratres Chriſti hos fuiſſe uolunt ἐκ πατρὸς, Ioſephi ſcilicet ex alia uxore filios: quod in primis tradit Epiphanius: alij uerò duntaxat cognatos intelligunt, ex Hebræorum idiotiſmo omnibus noto. quorum opinionẽ potius amplector, ut qui uideã ueteres in illis tradẽdis inter ſe non conſentire.

Hæc aũt quum dixiſſet eis, manſit in Galilæa. 9 ταῦτα εἰπὼν αὐτοῖς, ἔμεινεν ἐν τῇ γαλιλαίᾳ.

Vt autem aſcenderunt fratres eius, tunc & ipſe aſcendit ad feſtum, non manifeſtè, ſed uelut in occulto. 10 ὡς δὲ ἀνέβησαν οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ, τότε καὶ αὐτὸς ἀνέβη εἰς τὴν ἑορτὴν, οὐ φανερῶς, ἀλλ' ὡς ἐν κρυπτῷ.

Iudæi ergo quærebant eum in feſto, & dicebant: Vbi eſt ille? 11 οἱ οὖν ἰουδαῖοι ἐζήτουν αὐτὸν ἐν τῇ ἑορτῇ, καὶ ἔλεγον, ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος;

Iudicium populi de Chriſto. Et murmur multum erat in turba de eo: alij quidem dicebant: Vir bonus eſt: alij autem dicebant: Non, ſed ſeducit turbam. 12 καὶ γογγυσμὸς πολὺς περὶ αὐτοῦ ἦν ἐν τοῖς ὄχλοις· οἱ μὲν ἔλεγον· ὅτι ἀγαθός ἐστιν· ἄλλοι ἔλεγον· οὔ, ἀλλὰ πλανᾷ τὸν ὄχλον. B

Nullus tamen palàm loquebatur de eo, propter metum Iudæorum. 13 οὐδεὶς μέντοι παῤῥησίᾳ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ, διὰ τὸν φόβον τῶν ἰουδαίων.

Chriſtus docet. Feſto autem die iam dimidio, aſcendit Ieſus in templum, ac docebat. 14 ἤδη δὲ τῆς ἑορτῆς μεσούσης ἀνέβη ὁ ἰησοῦς εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκε.

Et mirabantur Iudæi, dicentes: Quomodo iſte literas nouit, quum non didicerit? 15 καὶ ἐθαύμαζον οἱ ἰουδαῖοι, λέγοντες· πῶς οὗτος γράμματα οἶδε, μὴ μεμαθηκώς;

Chriſtus Patri omnia tribuit. Reſpondit eis Ieſus & dixit: Mea doctrina non eſt mea, ſed eius qui miſit me. 16 ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν· ἡ ἐμὴ διδαχὴ οὐκ ἔστιν ἐμὴ, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με.

Si quis uoluerit uoluntatem eius facere, cognoſcet de doctrina, utrum ex Deo ſit, an ego à meipſo loquar. 17 ἐάν τις θέλῃ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιεῖν, γνώσεται περὶ τῆς διδαχῆς, πότερον ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν, ἢ ἐγὼ ἀπ' ἐμαυτοῦ λαλῶ.

Qui à ſemetipſo loquitur, gloriam propriam quærit: qui autem quærit gloriam eius qui miſit ipſum, hic uerax eſt, & iniuſtitia in eo non eſt. 18 ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ λαλῶν, τὴν δόξαν τὴν ἰδίαν ζητεῖ. ὁ δὲ ζητῶν τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος αὐτὸν, οὗτος ἀληθής ἐστι, καὶ ἀδικία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν.

Exod.24.a.3. Supra 5.c.18. Nónne Moſes dedit uobis Legem, & tamen nemo ex uobis factis præſtat Legem? quid me quæritis trucidare? 19 οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν νόμον, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ποιεῖ τὸν νόμον; τί με ζητεῖτε ἀποκτεῖναι;

Blaſphemia. Reſpõdit turba, & dixit: Dæmonium habes: quis te quærit trucidare? 20 ἀπεκρίθη ὁ ὄχλος, καὶ εἶπε· δαιμόνιον ἔχεις· τίς σε ζητεῖ ἀποκτεῖναι; C

Reſpondit Ieſus, & dixit eis: Vnum opus feci, & omnes miramini. 21 ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ἓν ἔργον ἐποίησα, καὶ πάντες θαυμάζετε.

In ſabbatho licet bene operari. Leuit.12.a.3. Gen.17.b.10. Attamen Moſes dedit uobis Circunciſionẽ (non quòd ex Moſe ſit, ſed *quia* ex Patribus,) & ſabbatho circunciditis homínem. 22 διὰ τοῦτο μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὴν περιτομὴν, (οὐχ ὅτι ἐκ τοῦ μωσέως ἐστὶν, ἀλλ' ἐκ τῶν πατέρων,) καὶ ἐν σαββάτῳ περιτέμνετε ἄνθρωπον.

13 Palàm, παῤῥησίᾳ, uel, liberè, ex quo intelligimus Iudæorum principes nihil magis optaſſe quàm ſepeliri eius famam. Hi ſunt enim quos uocat Iudæos, opponens ſcilicet Galilæis, & rudi uulgo qui ad feſtum conuenerat.

16 Non eſt mea, οὐκ ἔστιν ἐμὴ: id eſt, mihi non eſt laboribus quæſita & ex doctorum diſciplina, ſed data mihi diuinitus à Patre. quam uulgò ſcientiam infuſam uocant: quod Platoni præbuit occaſionem comminiſcendæ illius ἀνακαμψέως: tantopere à nonnullis Platonicis potius quàm Chriſtianis celebratę. Loquitur ergo Chriſtus non ſimpliciter, ſed ex Iudæorum hypotheſi, ut diximus ſuprà 5.d.22.

19 Factis præſtat, ποιεῖ. Vulgata ad uerbum, facit. Sed Eraſmus rectè quæſiuit periphraſin. Nam facere etiam dicitur Legem, qui Legem imponit, non tamen apud Hebræos.

22 Attamen, διὰ τοῦτο. Vel, Atqui. Vulgata & Eraſmus, Propterea. Itaq; hic locus multos exercuit, dum quęrunt cuius rei afferatur ratio: neq; ſanè adhuc inueni qui meo iudicio ſatis idoneam interpretationem afferret illius lectionis. Nam Chryſoſtomus non attingit. alij quoq; multi tranſiliunt. Cyrillus obſcurè refert ad id quod ſequitur, Circunciſionẽ non eſſe ex Moſe, ſed ex Patribus, quum hoc ſit extra cauſæ ſtatum, & dicti tantùm correctio. Non deſunt qui legant διὰ τὸ, repugnante prorſus Græca conſtructione. alij etiam aliud afferũt. Mihi uerò in primis placet perturbatã eſſe diſtinctionẽ, & διὰ τοῦτο eſſe ſuperiori uerſiculo adiungendũ, ut legamus μὴ θαυμάζετε ὅτι ἐμαυτὸν ὅλον ἐποίησα διὰ τοῦτο: id eſt, & oẽs de eo [uel, propterea] admiramini: deinde ſequatur, μωσῆς ἔδωκεν, Moſes dedit, &c.

Hæc

A Hæc coniectura pridem mihi in mentem uenerat, quum ecce in Theophylacto Romano diſertè ita ſcriptum & diſtinctum hunc locum inuenio: quæ res in ea cõiectura magnopere me confirmauit, quum præſertim ſimilis conſtructio uerbi θαυμάζειν occurrat Marc. 6. a. 6. Nihil tamen uolui in recepta lectione mutare, quum alia ratione poſſit etiam perſpicuus ſenſus elici, nempe ſi διὰ τοῦτο accipiamus non tanquam illatiuam particulam quam uocant (id eſt quæ ex præcedentibus aliquid colligi oſtendat) ſed pro aduerſatiua, Atqui, Attamen, uel Sed tamen, ſicut nos conuertimus. Nam conſtat inchoari argumentum quo ſuperiora conuellantur. Eſt autem hæc ſignificatio petenda ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos לכן, quum propriè ſignificet διὰ τοῦτο, ſeu διό uel διότι, id eſt Ideo, uel Idcirco: interdum tamen accipitur pro Atqui & Attamen, ut Geneſ. 4. c. 15. & Oſee 2. c. 14. ubi quum Dominus adulteræ uxoris ſcelera commemoraſſet, & multa eſſet illi comminatus, ſtatim ſubijcit, Attamen ego blanditijs allicià eam. qui locus uidetur non ſatis fideliter adhuc fuiſſe expreſſus.

εἰ περιτομὴν λαμβάνει ἄνθρωπος ἐν σαββάτῳ, ἵνα μὴ λυθῇ ὁ νόμος Μωσέως, ἐμοὶ χολᾶτε, ὅτι ὅλον ἄνθρωπον ὑγιῆ ἐποίησα ἐν σαββάτῳ; 23 Si circunciſionem accipit homo ſabbatho, ut non ſoluatur Lex Moſis, mihi indignamini quòd totum hominem ſanũ fecerim ſabbatho?

μὴ κρίνετε κατ' ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε. 24 Ne iudicetis ſecundum ſpeciem, ſed iuſto iudicio iudicate. Iudicare. Deut. 1. c. 18.

ἔλεγον οὖν τινες ἐκ τῶν Ἱεροσολυμιτῶν, οὐχ οὗτός ἐστιν, ὃν ζητοῦσιν ἀποκτεῖναι; 25 Dicebant ergo quidam ex Ieroſolymitanis, Nónne hic eſt quem quærunt trucidare?

καὶ ἴδε παρρησίᾳ λαλεῖ, καὶ οὐδὲν αὐτῷ λέγουσιν· μήποτε ἀληθῶς ἔγνωσαν οἱ ἄρχοντες, ὅτι οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ χριστός; 26 At ecce palàm loquitur, & nihil ei dicunt: nũquerè cognouerunt principes quòd hic uerè eſt Chriſtus ille?

ἀλλὰ τοῦτον οἴδαμεν πόθεν ἐστίν· ὁ δὲ χριστὸς ὅταν ἔρχηται, οὐδεὶς γινώσκει πόθεν ἐστίν. 27 Sed nouimus unde hic ſit: quum autem uenerit Chriſtus, nemo cogniturus eſt unde ſit.

ἔκραξεν οὖν ἐν τῷ ἱερῷ διδάσκων ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγων· κἀμὲ οἴδατε, καὶ οἴδατε πόθεν εἰμί. καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἔστιν ἀληθινὸς ὁ πέμψας με, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε. 28 Clamabat ergo Ieſus in templo, docens ac dicens: Et me noſtis, & unde ſim noſtis, & à meipſo non ueni, ſed eſt uerax qui miſit me, quem uos non noſtis.

ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν, ὅτι παρ' αὐτοῦ εἰμι, κἀκεῖνός με ἀπέστειλεν. 29 Ego uerò noui eum, quia ab ipſo ſum, & ille me miſit.

ἐζήτουν οὖν αὐτὸν πιάσαι· καὶ οὐδεὶς ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ. 30 Quærebant ergo eum prehendere: ſed nemo iniecit in eum manum, quia nondum uenerat hora eius. Hora.

πολλοὶ δὲ ἐκ τοῦ ὄχλου ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, καὶ ἔλεγον· ὅτι ὁ χριστὸς ὅταν ἔλθῃ, μήτι πλείονα σημεῖα τούτων ποιήσει, ὧν οὗτος ἐποίησεν; 31 Ex turba autem multi crediderunt in eum, & dicebant: Chriſtus, quũ uenerit, num ſigna plura edet iſs quæ hic edidit? Credunt multi de turba.

ἤκουσαν οἱ Φαρισαῖοι τοῦ ὄχλου γογγύζοντος περὶ αὐτοῦ ταῦτα, καὶ ἀπέστειλαν οἱ Φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς ὑπηρέτας, ἵνα πιάσωσιν αὐτόν. 32 Audierunt Phariſæi turbam hæc murmurantem de eo, & miſerunt Phariſæi ac principes ſacerdotum miniſtros ut prehenderent eum. Sacerdotes iubent Chriſtum comprehendi.

εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἔτι μικρὸν χρόνον μεθ' ὑμῶν εἰμι, καὶ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με. 33 Dixit ergo eis Ieſus: Adhuc pauliſper ero uobiſcum, deinde abibo ad eum qui me miſit. Infrà 13. d. 33.

ζητήσετέ με καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν. 34 Quæretis me, nec inuenietis: & ubi ego ero, eò uos non poteritis uenire.

C εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς ἑαυτούς· ποῦ οὗτος 35 Dixerũt ergo Iudæi inter ſeſe: Quò futurum

23 Lex Moſis, ὁ νόμος Μωσέως: id eſt, ſi Lex Circunciſionis à Moſe data tanti ſit apud uos, ut non dubitetis etiam ſabbatho circuncidere hominem, num meritò apud uos reprehendor, quòd hominem totum ſanarim ſabbatho? Vera igitur & germana eſt hæc diſtinctio, quam etiam ſequutum eſſe Epiphanium apparet ex iſs quæ ſcripſit κατὰ ἰδιωτῶν, non procul à fine. Cyrillus tamen exiſtimat iſta aliter collocanda, hoc modo ſcilicet: Si Circunciſionem accipit homo ſabbatho, mihi indignamini quòd totum hominem ſanum fecerim ſabbatho, ut non ſoluatur Lex Moſis? quæ diſtinctio poſtea coegit illum neſcio quid cõminiſci de curatione uulneris Circunciſionis, quæ opponatur hominis curationi. Sed quorſum hæc? Fefellit aũt illum hoc unum, quòd putauit Legem Moſis uocari Legẽ ſabbathi, quum agatur de Lege Circunciſionis. quæ quomodo & quatenus dicatur Lex Moſis, ſuperiore uerſiculo expoſuit. 24 Secundum ſpeciem, κατ' ὄψιν: id eſt, ex eo quod præ me fero. Videor enim nihil aliud eſſe quàm Galilæus, uilis & contempti fabri filius: ſed ſpectate attentius rem ipſam, & ex fructibus arborem æſtimate. ὄψις igitur uocat idipſum quod ſæpe πρόσωπον alibi dicitur: unde προσωποληψία, quæ iuſto iudicio opponitur, ut diximus Marc. 12. b. 14. Vulgata & Eraſmus, aſpectum interpretantur. Sed hoc eſt potius quòd Latini ſimili prorſus ratione ſpeciem uocant. 27 Cognituri eſt, γινώσκει. Vulg. & Eraſ ſcit: quum manifeſta ſit temporis enallage, de qua diximus Luc. 1. d. 14. 29 Ego uerò noui eum, ἐγὼ δέ οἶδα αὐτόν. In quibuſdam Vulgatæ editionis codicibus excuſis ſic legitur hic uerſiculus, Ego ſcio eum: ſi dixero quia neſcio eum, ero ſimilis uobis, mendax. Id eſt, ἐγὼ οἶδα αὐτὸν, καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτὸν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῖν, ψεύστης. Sed hæc omnia ex margine irrepſerunt in contextum, nec in ſcriptis codicibus Latinis leguntur, ſuntq; petita ex cap. 8. g. 54. ut Eraſmus rectè annotauit. Ab ipſo ſum, παρ' αὐτοῦ εἰμι. Hic manifeſtè diſtinguitur, à Patre eſſe, & à Patre miſſum eſſe: quod annotauimus ſuprà 6. e. 45. niſi placet hoc poſterius accipere pro illius epexegeſi. 30 Prehendere, πιάσαι. Hoc uocabulo uti ſolet Ioannes pro eo quod reliqui Euangeliſtæ uſurpant τὸ κρατεῖν. Dicitur autem propriè de iſs quos fugientes arripimus, ut & Prehendere apud Latinos, manu ſcilicet iniecta. 33 Ero, εἰμί. Sic ὑπάγω pro ὑπάξω, & iterum εἰμὶ pro ἔσομαι, & δύνασθαι pro δυνήσομαι.

35 Vt, ἵνα.

est ut iste proficiscatur, ut nos non inueniamus eum? num ad dispersos Græcos iturus est, & do
Gentes. cturus Gentes?

Quis est hic sermo quem dixit: Quæretis me, 36
& non inuenietis: & ubi ego ero, eò uos non po
teritis uenire?

Leu.23.f.36. In ultimo autem die illo magno festi stetit Ie- 37
sus, & clamabat, dicens: Si quis sitit, ueniat ad
me, & bibat.

Fides. Qui credit in me, sicut dixit Scriptura, flumi- 38
Deut.18.c.15. na aquæ uiuæ fluent ex uentre eius.

Spiritus sanctus. (Hoc aũt dixit de Spiritu quẽ accepturi erãt 39
credentes in ipsum: nondum enim erat Spiritus
Ioel.2.g.28. sanctus, quia Iesus nondum erat glorificatus.)
Act.2.c.17. Multi ergo è turba quum audissent hunc ser- 40
monem, dicebant: Verè hic est Propheta ille.

Dissensio in turba ob Christum. Alij dicebant: Hic est Christus ille. Quidam 41
autem dicebant: Enimuero num è Galilæa ue-
niet Christus?

Mich.5.a.2. Nónne Scriptura dicit quòd ex semine Da- 42
Matth.2.a.5. uid, & ex uico Bethlehem ubi erat Dauid, ue-
niet Christus?

Dissidium ergo factũ est in turba propter eũ. 43
Quidam autem ex ipsis uolebant eum pre- 44
hendere, sed nemo iniecit in eum manus.

Ministri sacerdotum conuersi ad Christum. Venerunt ergo ministri ad pontifices & Pha 45
risæos, qui dixerunt eis: Quare non adduxistis
eum?

Respõderunt ministri: Nunquam ita loquu- 46
tus est homo ut hic homo.

Respõderunt ergo eis Pharisæi: Num & uos 47
seducti estis?

Pharisæorum supercilium. Num quis ex principibus credidit in eum, aut 48
ex Pharisæis?

Sed turba hæc quæ non nouit Legem, exe- 49
crabilis est.

Nicodemus. Supra 3.a.2. Dicit Nicodemus ad eos, is qui uenerat ad 50
eum nocte, qui unus erat ex illis:

Nũ Lex nostra condẽnat quempiã, nisi prius 51
Deut.17.b.8. 29.d.15. audierit ab ipso, & cognouerit quid faciat?

Responderunt & dixerunt ei: Num & tu Ga 52
lilæus es? scrutare, & uide quòd à Galilæa Pro-
pheta non surrexit.

Et profectus est unusquisq; in domum suam. 53

μέλλει πορεύεσθαι, ὅτι ἡμεῖς οὐχ εὑρήσομεν αὐτόν; A
μὴ εἰς τὴν διασπορὰν τῶν ἑλλήνων μέλλει πορεύε-
σθαι, καὶ διδάσκειν τοὺς ἕλληνας;

τίς ἐστιν οὗτος ὁ λόγος, ὃν εἶπε· ζητήσετέ με,
καὶ οὐχ εὑρήσετε· καὶ ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνα
σθε ἐλθεῖν;

ἐν δὲ τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ τῇ μεγάλῃ τῆς ἑορτῆς, εἱστή- 37
κει ὁ ἰησοῦς, καὶ ἔκραξε λέγων· ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέ-
σθω πρός με, καὶ πινέτω.

ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποτα- 38
μοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος.

(τοῦτο δὲ εἶπε περὶ τοῦ πνεύματος, οὗ ἔμελλον 39
λαμβάνειν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν· οὔπω γὰρ ἦν
πνεῦμα ἅγιον, ὅτι ὁ ἰησοῦς οὐδέπω ἐδοξάσθη.)

πολλοὶ οὖν ἐκ τοῦ ὄχλου ἀκούσαντες τὸν λόγον, 40
ἔλεγον· οὗτός ἐστιν ἀληθῶς ὁ προφήτης.

ἄλλοι ἔλεγον· οὗτός ἐστιν ὁ χριστός. ἄλλοι δὲ ἔλε- 41
γον· μὴ γὰρ ἐκ τῆς γαλιλαίας ὁ χριστὸς ἔρχεται.

οὐχὶ ἡ γραφὴ εἶπεν, ὅτι ἐκ τοῦ σπέρματος δα- 42 B
βὶδ, καὶ ἀπὸ βηθλεὲμ τῆς κώμης ὅπου ἦν δαβὶδ, ὁ
χριστὸς ἔρχεται;

σχίσμα οὖν ἐγένετο ἐν τῷ ὄχλῳ δι' αὐτόν. 43
τινὲς δὲ ἤθελον ἐξ αὐτῶν πιάσαι αὐτόν· ἀλλ' οὐδεὶς
ἐπέβαλεν ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας.

ἦλθον οὖν οἱ ὑπηρέται πρὸς τοὺς ἀρχιερεῖς καὶ 45
φαρισαίους· καὶ εἶπον αὐτοῖς ἐκεῖνοι, διατί οὐκ ἠ-
γάγετε αὐτόν;

ἀπεκρίθησαν οἱ ὑπηρέται, οὐδέποτε οὕτως ἐλά- 46
λησεν ἄνθρωπος, ὡς οὗτος ὁ ἄνθρωπος.

ἀπεκρίθησαν οὖν αὐτοῖς οἱ φαρισαῖοι, μὴ καὶ 47
ὑμεῖς πεπλάνησθε;

μή τις ἐκ τῶν ἀρχόντων ἐπίστευσεν εἰς αὐτόν, ἢ 48
ἐκ τῶν φαρισαίων;

ἀλλ' ὁ ὄχλος οὗτος ὁ μὴ γινώσκων τὸν νόμον, 49
ἐπικατάρατοί εἰσι.

λέγει νικόδημος πρὸς αὐτούς, ὁ ἐλθὼν νυκτὸς 50
πρὸς αὐτὸν, εἷς ὢν ἐξ αὐτῶν·

μὴ ὁ νόμος ἡμῶν κρίνει τὸν ἄνθρωπον, ἐὰν μὴ 51 C
ἀκούσῃ πρῶτ' αὐτοῦ παρ' ἑαυτοῦ, καὶ γνῷ τί ποιεῖ;

ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ· μὴ καὶ σὺ ἐκ τῆς 52
γαλιλαίας εἶ; ἐρεύνησον καὶ ἴδε, ὅτι προφήτης ἐκ τῆς
γαλιλαίας οὐκ ἐγήγερται.

καὶ ἐπορεύθη ἕκαστος εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ. 53

35 Vt, ὅτι. Heb. כי, ut 2. Sam. 7. c. 12. quæ formula petita est è medio. Vide Matth. 8. c. 27. & suprà 2. d. 18. Ad dispersos Græcos, εἰς τὴν διασπορὰν τῶν ἑλλήνων. Vulgata & Erasmus, in dispersionem Gentium, seruato Hebraismo, qui frequentissimè occurrit apud Prophetas. Græcorum autem nomine alij ipsas profanas Gentes hinc & inde sparsas uolunt significari: alij Iudæos per orbem terrarum dispersos. 38 Sicut dicit Scriptura, καθὼς εἶπεν ἡ γραφή. Hæc nonnulli præcedentibus coniungunt, ut Chrysost. & Theophylact. alij sequentibus: quos potius sequor. puto enim nullum locum proprium hic citari, sed quæcunq; in Prophetis toties repetuntur de donis Spiritus sancti instar aquæ effundendis, huc pertinere. 39 Nondum erat Spiritus sanctus, οὔπω ἦν πνεῦμα ἅγιον. Quid Spiritum sanctum uocet, ipse eodem uersiculo exposuit, nempe uisibilia illa dona quę initio nascentis Ecclesiæ excellenter uiguerunt, ut prędictũ erat Ioel. 2. & μυστικῶς intelliguntur Spiritus sancti appellatione, cuius scilicet sunt effecta in nobis, ut docet Apostolus 1. Corinth. cap. 12. penè integro. Act. 19. a. 2. & deinceps, & plurimis alijs locis. Quidam pro ἅγιον, id est sanctus, substituerunt datus, ueriti nimirum ne hic locus pro ijs faceret qui Spiritum sanctum numerant inter res creatas: quasi uerò de ipsa Spiritus essentia hic agatur. 40 Propheta ille, ὁ προφήτης. Ne hoc quidem loco potest ociosus esse articulus. & planè ostendit hic locus Iudæos insignem aliquẽ Prophetam expectasse diuersum à Messia, sicut diximus suprà 1. c. 21. 51 Audierit ab ipso, ἀκούσῃ παρ' αὐτοῦ. Hæc quoq; formula loquendi perita est è medio. Neque enim Lex ipsa, sed Iudex cognoscit. ideo Nonnus suppleuit ἀκουσθέντος.

Quid faciat? τί ποιεῖ; siue, quid patrauerit? is scilicet qui defertur. 53 Et profectus est, καὶ ἐπορεύθη. Versiculus iste & quæ ab eo intercedunt usq; ad πάλιν οὖν ὁ ἰησοῦς, id est, ad uersum sequentis capitis duodecimum, neq; apud Chrysosto-

A Chrysostomum, neq; apud Theophylactum extant. Eusebius quoque in extremo libro tertio Historiç Ecclesiasticæ apertè dicit, à quodam Papia hanc historiam de muliere adultera scriptam fuisse, quæ habeatur in Euangelio quod dicitur secundũ Hebræos. sed & Nonnus eam prætermittit. Testatur denique Hieronymus dialogo aduersus Pelagianos secundo, in nonnullis codicibus non fuisse descriptam. Ex uetustis Stephani nostri codicibus septemdecim unus duntaxat illam nõ habebat: in reliquis scripta quidẽ erat, sed ita, ut mira esset lectionis uarietas, quam placuit bona fide suis locis annotare. Ad me quidem quod attinet, nõ dissimulo mihi meritò suspectũ esse quod ueteres illi reiecerint. Deinde quòd narrat Iesum solum fuisse relictũ cum muliere in tẽplo, nescio quàm sit probabile: & quod scribit, Iesum digito scripsisse in terra, nouũ mihi & insolens uidetur, nec possum cõijcere quomodo possit satis commodè explicari. Tanta denique lectionis uarietas facit ut de totius historiæ fide dubitem.

ΚΕΦ. ή.

Ἰησοῦς δὲ ἐπορεύθη εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν. 1

ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο εἰς τὸ ἱερόν, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ἤρχετο πρὸς αὐτόν, καὶ καθίσας ἐδίδασκεν αὐτούς. 2

ἄγουσι δὲ οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι πρὸς αὐτὸν γυναῖκα ἐπὶ μοιχείᾳ κατειλημμένην, καὶ στήσαντες αὐτὴν ἐν μέσῳ, 3

λέγουσιν αὐτῷ· διδάσκαλε, αὕτη ἡ γυνὴ κατείληπται ἐπαυτοφώρῳ μοιχευομένη· 4

ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι· σὺ οὖν τί λέγεις; 5

τοῦτο δὲ ἔλεγον πειράζοντες αὐτόν, ἵνα ἔχωσι κατηγορεῖν αὐτοῦ. ὁ δὲ Ἰησοῦς κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν. 6

ὡς δὲ ἐπέμενον ἐρωτῶντες αὐτόν, ἀνακύψας εἶπε πρὸς αὐτούς· ὁ ἀναμάρτητος ὑμῶν, πρῶτος τὸν λίθον ἐπ' αὐτῇ βαλέτω. 7

καὶ πάλιν κάτω κύψας, ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν. 8

οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἐν ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι ἐξήρχοντο εἷς καθεῖς, ἀρξάμενοι ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων ἕως τῶν ἐσχάτων· καὶ κατελείφθη μόνος ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἡ γυνὴ ἐν μέσῳ οὖσα. 9

ἀνακύψας δὲ ὁ Ἰησοῦς, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικός, εἶπεν αὐτῇ· ἡ γυνή, ποῦ εἰσιν ἐκεῖνοι οἱ κατήγοροί σου; οὐδείς σε κατέκρινεν; 10

ἡ δὲ εἶπεν· οὐδείς, κύριε. εἶπε δὲ αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς, οὐδὲ ἐγώ σε κατακρίνω. πορεύου, καὶ μηκέτι ἁμάρτανε. 11

πάλιν οὖν ὁ Ἰησοῦς αὐτοῖς ἐλάλησε, λέγων· ἐγώ εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου. ὁ ἀκολουθῶν ἐμοί, οὐ μὴ περιπατήσει ἐν τῇ σκοτίᾳ, ἀλλ' ἕξει τὸ φῶς τῆς ζωῆς. 12

CAP. VIII.

IEsus autem profectus est in montem.

Et diluculo rursus adfuit in templo, & totus populus uenit ad eum, & sedens docebat eos. *Docet Christus populum in templo.*

Adducunt autem ad eum Scribæ & Pharisęi mulierem in adulterio deprehensam: & quum statuissent eam in medio, *Mulieri in adulterio deprehensæ condonantur peccata.*

Dicunt ei: Magister, hæc mulier deprehensa est in ipso facto adultera.

In Lege autem Moses mandauit nobis ut huiusmodi lapidarentur. tu ergo quid dicis? *Leuit. 20. b. 10.*

Hoc autem dicebant tentantes eum, ut possent accusare eum. Iesus autem inclinans se deorsum, digito scribebat in terra.

Quum autem perseuerarent eũ interrogare, erexit se, ac dixit eis: Qui uestrûm immunis est à peccato, primus in illam lapidem iaciat. *Deut. 17. b. 7.*

Et rursũ se inclinãs deorsum scribebat in terra.

Auditis autem his redarguente ipsos conscientia singulatim alius post aliũ exibãt, initio facto à senioribus, usq; ad ultimos: & relictus est solus Iesus, ac mulier in medio stans.

Quum autem erexisset se Iesus, & neminẽ uideret præter mulierem, dixit ei: Mulier, ubi sunt illi tui accusatores? nemo te condemnauit?

Ipsa uerò dixit: Nemo, Domine. Dixit autẽ ei Iesus: Nec ego te condemno. uade, & ne amplius pecces.

C Rursum ergo Iesus loquutus est eis, dicens: Ego sum lux illa mundi: qui sequitur me, non ambulabit in tenebris, sed habebit lumen uitæ. *Lux Christus.* *Suprà 1. a. 5.* *Infrà 9. a. 5.*

IN CAP. VIII.

2 Diluculo autem rursus adfuit, ὄρθρου δὲ πάλιν παρεγένετο. In duobus codicibus additur βαθέος, profundo: & pro παρεγένετο legitur ἦλθεν, uenit. Totus populus, πᾶς ὁ λαός. In uno codice scriptũ erat πᾶς ὁ ὄχλος, tota turba. Ad eum, πρὸς αὐτόν. Hoc deerat in duobus exemplaribus. 3 Ad eum, πρὸς αὐτόν. Iterum hoc deerat in duobus codicibus. 4 Dicunt ei, λέγουσιν αὐτῷ. Vnus codex addit, πειράζοντες tentantes. Hæc mulier, αὕτη ἡ γυνὴ. Quinq; exemplaria scriptum habebant, ταύτην εὕρομεν ἐπ' αὐτοφώρῳ μοιχευομένην. Hanc deprehendimus adulteram in ipso facto: & aliud quoddam non habebat μοιχευομένην. 5 In Lege autem Moses mandauit nobis, ἐν δὲ τῷ νόμῳ ἡμῖν Μωσῆς ἐνετείλατο. Duo codices scriptum habebãt, καὶ ἐν τῷ νόμῳ ἡμῶν, & in Lege nostra. Rursus in quinq; aliis deerat ἡμῖν. Lapidarentur, λιθοβολεῖσθαι. In quinq; codicibus legimus λιθάζεσθαι. In aliis quinque λιθάζεσθαι.

Quid dicis? τί λέγεις; Tres codices addunt περὶ αὐτῆς; de ea? 6 Accusare eum, κατηγορεῖν αὐτοῦ. Quinque exemplaria habebant κατηγορίαν κατ' αὐτοῦ, accusationem aduersus eum. In terra, εἰς τὴν γῆν. In quinque codicibus additur μὴ προσποιούμενος: id est, dissimulans. 7 Erexit se, ac dixit eis, ἀνακύψας εἶπεν πρὸς αὐτούς. In uno codice legitur ἀναβλέψας εἶπεν αὐτοῖς, suspiciens dixit eis. Primus, πρῶτος. Duo codices habent πρῶτον, primum.

9 Redarguente ipsos conscientia, ὑπὸ τῆς συνειδήσεως ἐλεγχόμενοι. Hoc deerat in editione Basiliẽsi, cuius etiã alias uarias lectiones neglexi, ut διατακύψας pro κάτω κύψας, & κατέγραφεν pro ἔγραφεν. Vsq; ad ultimos; ἕως τῶν ἐσχάτων. Deerat hoc quoque in duobus codicibus & in editione Basiliensi. 10 Et neminem uideret præter mulierẽ, dixit ei, Mulier, καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς, εἶπεν αὐτῇ, ὦ γύναι. In duobus exemplaribus scriptũ erat, εἶδεν αὐτὸν, καὶ εἶπε, γύναι: id est, uidit eam, & dixit, Mulier. Mulier, ὦ γύναι. Deerat in quatuor exemplaribus. Illi, ἐκεῖνοι. Deerat in quatuor exemplaribus. 11 Ne amplius, μηκέτι. Sex codices legunt, ἀπὸ τοῦ νῦν μηκέτι, ab hoc tempore ne amplius.

C 13 Idoneum,

Testimonium. Dixerunt ergo ei Pharisæi: Tu de teipso testaris, testimonium tuum non est idoneum.

Suprà.5.c.31. Respondit Iesus, & dixit eis: Etiamsi ego testor de meipso, idoneum est testimoniũ meum: quia scio unde uenerim, & quò uadam: uos autem nescitis unde uenerim, & quò uadam.

Iudicare. Vos secundum carnem iudicatis, ego non iudico quenquam.

Quòd si etiam iudicem ego, iudicium meum uerum est: quia solus non sum, sed ego & qui misit me Pater.

Deut.17.2.6. & 19.c.15. Matth.18.c.16. 2.Cor.13.2.1. Hebr.10.c.28. Sed & in Lege uestra scriptum est, quòd duorum hominum testimonium idoneum est.

Ego is sum qui testor de meipso, & testatur de me qui misit me Pater.

Dicebant ergo ei: Vbi est tuus ille Pater? Respõdit Iesus: Neq; me nostis, neq; Patrem meũ: si me nossetis, & Patrem meum nossetis.

Hora. Hæc uerba loquutus est Iesus in gazophylacio, docens in templo: & nemo prehendit eum, quia nondum uenerat hora eius.

Dixit ergo iterũ eis Iesus: Ego uado, & quæretis me, & in peccato uestro moriemini. quò ego uado, uos non potestis uenire.

Dicebant ergo Iudæi: Nunquid trucidabit seipsum, qui dicat, Quò ego uado, uos non potestis uenire?

Christus Deus. Tunc dixit eis: Vos ex inferis estis, ego ex supernis sum: uos ex mundo hoc estis, ego non sum ex hoc mundo.

Mundus. Fides. Dixi ergo uobis quòd moriemini in peccatis uestris. Nam nisi credideritis quòd ego is sum, moriemini in peccatis uestris.

13 εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ φαρισαῖοι· σὺ περὶ σεαυτοῦ μαρτυρεῖς· ἡ μαρτυρία σου οὐκ ἔστιν ἀληθής. A

14 ἀπεκρίθη ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· κἂν ἐγὼ μαρτυρῶ περὶ ἐμαυτοῦ, ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία μου· ὅτι οἶδα πόθεν ἦλθον, καὶ ποῦ ὑπάγω· ὑμεῖς δὲ οὐκ οἴδατε πόθεν ἔρχομαι, καὶ ποῦ ὑπάγω.

15 ὑμεῖς κατὰ τὴν σάρκα κρίνετε, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα.

16 καὶ ἐὰν κρίνω δὲ ἐγὼ, ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ ἀληθής ἐστιν· ὅτι μόνος οὐκ εἰμί, ἀλλ' ἐγὼ, καὶ ὁ πέμψας με πατήρ.

17 καὶ ἐν τῷ νόμῳ δὲ τῷ ὑμετέρῳ γέγραπται, ὅτι δύο ἀνθρώπων ἡ μαρτυρία ἀληθής ἐστιν.

18 ἐγώ εἰμι ὁ μαρτυρῶν περὶ ἐμαυτοῦ, καὶ μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ ὁ πέμψας με πατήρ.

19 ἔλεγον οὖν αὐτῷ· ποῦ ἐστιν ὁ πατήρ σου; ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, ὅτε οὔτε ἐμὲ οἴδατε, οὔτε τὸν πατέρα μου· εἰ ἐμὲ ἤδειτε, καὶ τὸν πατέρα μου ἂν ἤδειτε.

20 ταῦτα τὰ ῥήματα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, διδάσκων ἐν τῷ ἱερῷ· καὶ οὐδεὶς B ἐπίασεν αὐτόν, ὅτι οὔπω ἐληλύθει ἡ ὥρα αὐτοῦ.

21 εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· ἐγὼ ὑπάγω, καὶ ζητήσετέ με, καὶ ἐν τῇ ἁμαρτίᾳ ὑμῶν ἀποθανεῖσθε· ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν.

22 ἔλεγον οὖν οἱ ἰουδαῖοι· μή τι ἀποκτενεῖ ἑαυτόν, ὅτι λέγει, ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν;

23 καὶ ἔλεγεν αὐτοῖς· ὑμεῖς ἐκ τῶν κάτω ἐστέ, ἐγὼ ἐκ τῶν ἄνω εἰμί· ὑμεῖς ἐκ τοῦ κόσμου τούτου ἐστέ, ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου.

24 εἶπον οὖν ὑμῖν, ὅτι ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν· ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀποθανεῖσθε ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν.

13 Idoneum, ἀληθής. Vulg. & Eras. uerum. Atqui hęc cõsequutio nimiũ esset inepta, Tu testaris de teipso, ergo falsum est quod testaris. Accipitur ergo ἀληθὴς pro eo quod Hebræi אמתן uel נכון, ut diximus suprà 5.c.31.

14 Etiamsi, κἂν. Ergo quod ante negarat 5.c.31. accipiendũ est per μίμησιν & concessionẽ. Causam uerò quam addit cur suum testimoniũ sit idoneũ, non puto eo tantùm niti quòd supra communẽ hominum sortem ipse emineret, etiã quatenus homo est: sed hic puto Christũ altius cõscendere, quàm in superiore concione, quæ de eadem re habita fuit cap. 5. Videtur enim hìc apertè diuinitatẽ suam asserere, humanitati coniunctam, quando ipse sese considerat duplici ac distincto respectu, nempe & ut testẽ cui Patrem cõiungit, ut iam duo sint testes: & ut eum de quo dicat testimoniũ, tum à seipso ut teste, tum etiã à Patre. Perinde est igitur ac si diceret, Solus hic uobis uideor, ideoq; testimoniũ meũ non admittitis, quũ præsertim uidear de meipso testari. atqui tres sumus. Nam ego ueluti duplex sum, Deus scilicet & homo, & tamen unus. Itaq; mihi Deo licet de me homine testari. sic unũ testẽ habetis. Accedit demum Patris testimoniũ. ergo duo adsunt de me idonei testes. Quòd si secundum Legẽ tenemini duorũ hominum testimonium admittere, quanto magis Patris ac Filij, qui nõ sunt homines, sed unus Deus? At enim, dices, ubi est illud testimoniũ? nempe pro testimonio erat hoc ipsum opus quod reprehendebãt Pharisæi, in quo & Patris & Filij Diuina uirtus palàm elucebat. Huic igitur probationi hoc fundamentũ substernit, quòd à Patre uenerit: id est, quòd ita sit homo, ut sit etiam Deus: quod illi ignorabãt. Nam iudicabant secundum carnem: id est, nihil amplius in eo agnoscebãt, quàm quod cernebant oculis, ideoq; damnabãt tanquã blasphemũ & impium. Sic enim accipitur hoc loco uerbum Iudicandi. 15 Ego non iudico quenquã, ἐγὼ οὐ κρίνω οὐδένα. Pseudocyrillus putat ἀπὸ τ. κενοῦ repetendum κατὰ σάρκα, secundum carnem. Plerique uerò laborant in hoc explicando, quomodo Christus neminem iudicet. Atqui plana est doctissimi interpretis expositio. Perinde enim est ac si Christus diceret, Vos de me sententiã fertis, & quidem planè iniquam, quia ex specie externa iudicatis. atqui nũc ego uos simpliciter do ceo, neminẽ uestrũm condemno. & tamen si id facere libeat, sanè pro meo iure faciã, & longè certiore iudicio. Hęc autem extra causæ statũ dicuntur. sed ratio quæ subijcitur, tum ad causam ipsam testimonij, tum ad digressionem pertinet. Neq; enim (inquit) solus sum quẽ cernitis, sed mecũ est Pater ille meus qui uerè iudex est mundi. Quum autem me dico, eum etiam cõprehendo quem uos non cernitis, quia secundum carnem iudicatis. 17 Sed &, καὶ δὲ: id est, ἀλλὰ καί. Vulg. prętermittit particulam δὲ, quæ tamen est necessaria. Ostendit enim applicandam esse rationem superiorẽ nõ modò præcedenti digressioni de iudicio quod ipse in eos non exerceret, sed etiam in primis ipsi causæ de qua agitur, id est confirmãdo suo testimonio quod illi oppugnabãt. 18 Ego is sum, ἐγώ εἰμι. Hic apertè distinguitur diuinitas ab humanitate. Nam alioqui duo testes nõ essent, quum reus inter testes non numeretur: & tamen ne duo Filij constituantur, Ego (inquit) is sum qui testor de meipso. Id uerò facit ut ipse de seipso

C

posit

A posſit meritò teſtari, quia non tantum homo eſt (ut aduerſarij temerè atque adeò impiè iudicabant) ſed homo Deus, & Deus homo.

ἔλεγον οὖν αὐτῷ· σὺ τίς εἶ; καὶ εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λαλῶ ὑμῖν.

25 Dixerũt ergo ei: Tu quis es? Tum dixit eis Ieſus: Id quod à principio dico uobis.

πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν· ἀλλ' ὁ πέμψας με, ἀληθής ἐστιν· κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ' αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον.

26 Multa habeo quæ de uobis loquar ac iudicem: ſed qui me miſit, uerax eſt: & ego quæ audiui ab eo, hæc loquor in mundo.

οὐκ ἔγνωσαν, ὅτι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν.

Non cognouerunt autem quòd de Patre eis loqueretur. *Deus Pater Chriſti.*

εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ὅταν ὑψώσητε τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, τότε γνώσεσθε ὅτι ἐγώ εἰμι, καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ ποιῶ οὐδέν· ἀλλὰ καθὼς ἐδίδαξέ

28 Dixit ergo eis Ieſus: Quum exaltaueritis Filium hominis, tunc agnoſcetis quòd ego *is* ſum, & quòd ex meipſo nihil facio, ſed ſicut docuit *Crucifigendus Chriſtus.*

25 Id quod à principio dico uobis, τὴν ἀρχὴν ὅ, τι καὶ λέγω ὑμῖν. Hanc expoſitionẽ etiam affert Stapulenſis. Sed quia hic locus infinitis penè modis fuit expoſitus, & uera eius explicatio à ſignificatione uerborũ pendet, primùm explicabo cum bona lectoris uenia diuerſas interpretationes: deinde paucis dicã quomodo putẽ eſſe intelligendũ. Auguſtinus ergo (ut Eraſ. obſeruauit) τὴν ἀρχὴν putat nomẽ eſſe: & quia uidet parũ conuenire quartũ caſum interrogationis formulæ, ſic conatur hoc excuſare, ut dicat illud, Tu quis es, perinde ualere ac ſi dixiſſent Iudæi, Quem te eſſe dicis, aut quem te eſſe credemus? Et quaſi ſic interrogaſſent, Chriſtũ reſpondiſſe, quarto caſu, Principium: id eſt, Quæritis quid debeatis credere? credite me eſſe principiũ. Deinde particulã ὅτι pro cauſali interpretat, hoc modo, Quia & loquor uobis, id eſt, quia humilis propter uos factus, ad iſta uerba deſcendo, Nam ſi principium ſicuti eſt maneret apud Patrem, & nõ acciperet formã ſerui, & homo loqueretur hominib. quomodo ei crederẽt, quũ in-
B firma corda intelligibile uerbũ ſine uoce ſenſibili audire nõ poſſint? Ergo credite, inquit, me eſſe principiũ: quod ut credatis, non ſolum ſum, ſed & loquor uobis. Hæc ille, quæ ſanè ſunt magis detorta, quàm ut refutatione indigeant. Ambroſius (ut idem Eraſ. annotat) in eadem eſt ſententia, niſi quòd pro Quia legit Qui, id eſt ὃς uel ὅστις, repugnante omnium codicum fide. Is cuius Commentariorũ in Ioannẽ libros quatuor Clichtoueus ille ſophiſta ſub Cyrilli nomine edidit, eandem prorſus interpretationẽ affert atq; Ambroſius. Reliqui omnes eruditi quos mihi contigit inſpicere, τὴν ἀρχὴν accipiunt pro aduerbio (ut omnino poſcit linguæ Græcæ ratio) ſed diuerſo ſenſu: Alij enim explicãt, Principio, id eſt primo loco, id uobis ſcilicet reſpõdeo, me eum eſſe qui uobiſcũ loquar. Verùm hęc expoſitio & coacta eſt, & frigidam ſententiã habet: deniq; etiam Græcis codicib. repugnat, in quibus legitur ὅτι, nõ ὅ. Alij ſic exponunt, Principio id ſum quod etiã dico uobis: id eſt, nõ ſtatim uobis indignis explico quicquid ſum, ſed hoc primùm dico, dum ſcilicet aptiores eritis reliquis audiendis, me miſſum eſſe à Patre, & pręconem uitę. Sed hæc quoq; expoſitio (ne quid aliud dicam) longius eſt petita. Quid Chryſoſtomus & Theophylactus ſenſerint, difficile eſt explicare, quia ſingulis uerbis nõ inſiſtunt, & obſcurè ſanè hæc connectunt. uidentur autẽ in ſumma ſic interpretari, Quæritis quis ſim? indigni eſtis quibus id dicã, ſed digni quos grauiter arguã, ac quidẽ in primis quòd uobis ſim loquutus, quo beneficio oſtenditis uos eſſe indignos. Atqui hæc etiam expoſitio non uideo quomodo cum uerbis ipſis cohęreat. Eraſ. præter omnes iſtas interpretationes, exiſtimat poſſe etiã hæc cõnecti cum eo quod dixerat, In peccatis ueſtris moriemini: ut ſit hic ſenſus, in peccatis ueſtris moriemini, primùm ob id ipſum quòd hæc loquar uobis. Deinde pro eo quòd ſubiici oportuit ſecundam & tertiã aliquam rationẽ, addit in genere, Multa habeo de uobis dicere. Sed quorſum iſta interrogatione ſpreta, tam obſcurè loquatur Dominus? Quidã deniq; ex recentioribus exponit, Prorſus id quod loquor uobiſcum: id eſt, planè illud ipſum uerbũ ſum quod loquor uobiſcum. quia Chriſtus eſt uerbũ Patris: & quia ſe uerbũ eſſe teſtatur, uult in uerbo cognoſci. Hęc uerò interpretatio multo planior eſt quàm cæteræ omnes ſuperiores, neque ullum uerbum detorquet. Nam apud Græcos conſtat
C τὴν ἀρχὴν interdum declarare πάντως τὴν ἀλήθειαν. Sed mihi tamen uidetur nimis arguta, ſi eos ſpectemus quos alloquebatur Dominus, quorũ etiam ruditati omnib. modis ſeſe accommodat. Deinde cur non potius dixiſſet ὃς καὶ λαλῶ, uel ὁ καὶ λαλῶν ὑμῖν, id eſt, qui loquor uobis? quũ præſertim ὁ λόγος apud Græcos maſculino genere efferatur? Supereſt una Nonni expoſitio (neq; enim omnes libuit cõmemorare) quã ultimo loco adſcripſi, quòd eam cæteris anteponam. Quęſierunt (inquit) Iudæi, Τίς σὺ εἶναι; καὶ Χριστὸς εἰσιάγει, ὁ, τι περ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς εὐαγέσιον, ἔχων νόημα διδάξειν καὶ λαλιάν· ἀλλ' ὅτοι ἐπάτυμοι ὄτε μι γενέθλην αὐδέρμιν πρόπαροι. Hi ſunt illius uerſiculi, quos eo libentius adſcripſi, quòd uulgò legantur corruptiſſimi, & uideam à pleriſq; non fuiſſe cõmodè explicatos. Apparet autẽ ex illis τὴν ἀρχὴν nihil aliud declarare quàm ἐξ ἀρχῆς, idq; per traiectionẽ conſtruendum eſſe cum uerbo λαλῶ, deinde ὅ, τι ſcribendum eſſe, ita ut nõ ſit coniunctio, ſed prouocabulum. Poſtremò repetendũ eſſe ἀπὸ τῆς πρώτης uerbum ἐμί, ut in ſumma intelligamus, Chriſtum quærentibus Iudæis quis eſſet, reſpondere ſe id eſſe quod ab initio ipſis dixiſſet: id eſt, quod iampridẽ toties & tot modis illis inculcarat. Quid enim aliud tot concionibus conatus eſt illis exponere quàm & quis eſſet, & unde eſſet, & cur in hunc mundum ueniſſet? Cur autem hanc expoſitionem præ cæteris amplecterer, plurimis rationibus ſum adductus. Nam quod ad rem ipſam attinet, plana eſt ſententia, neq; ſubtilis, neq; detorta, ſed ad quæſtionem maximè accommodata. Deinde uerò in uerborũ explicatione ſeruatur genuina ac propria explicatio. Nam quod ad traiectionem attinet, infinita penè ſimilia exẽpla occurrunt, quæ paſſim annotauimus, ut Rom. 12. a. 3. & apud Lucam ſæpe, & infrà uerſu 44. ὅ, τι uerò non ὅτι ſcribendum eſſe, docet maxima pars ſuperiorum interpretationum, & ita etiã legitur in Theophylacto Romano. Poſtremò hæc eſt natura reſponſionũ, ut in ijs repetatur uerbum poſitum in quæſtione: ut hoc loco planè ſit germana repetitio uerbi ſubſtantiui quod fuerat in quæſtione uſurpatum. Quod autem attinet ad particulam καὶ, quamuis ea poſſit non incõmodè accipi pro Etiam: tamẽ malui tanquam redundantem præterire. Eſt enim hic pleonaſmus in Græco ſermone non modò uſitatus, ſed etiam elegans, idq; in eodem prorſus dicendi genere & eodem ſequente uerbo, ut apud Syneſium, ἵν' εἰδῶμεν ὅ, τι καὶ λέγει, ut ſciamus quid ille dicat. Sic apud Grægoriũ ſæpe, τί χρὴ καὶ λέγειν; Deinde utitur præſenti tempore λαλῶ Euangeliſta, non ſine emphaſi. quaſi diceret, Ego id ſum quod ab initio dixi uobis, & nunc etiam dico, nimirum Lux, Vita, Veritas, &c. 27 Quòd de Patre eis loqueretur, ὅ τι τὸν πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν. Vulgata, quia Patrẽ eis dicebat Deum, id eſt, ὅτι πατέρα αὐτοῖς ἔλεγεν τὸν θεόν. quo modo ſcriptũ inuenimus in uno codice, ſi duo tantum uocabula excipias. nam pro αὐτοῖς ἔλεγεν ſcriptũ erat αὐτῶ λέγει. Ego uerò pro his interpretarer, quòd de Deo Patre ipſis loqueretur, uel, quòd Deum, Patrem ſuum diceret. Non diſſimili ſignificatu uſurpatum eſt uerbum λέγειν ſuprà 6. g. 71.

me Pater, hæc loquor.

Nam qui me misit, mecum est: non reliquit 29
me solum Pater, quia ego quæ placita sunt ei, facio semper.

Credunt Iudæi aliquot. Hæc illo loquente, multi crediderũt in eum. 30

Dicebat ergo Iesus ad eos qui crediderant 31
ipsi, Iudæos: Si uos manseritis in sermone meo, uerè discipuli mei eritis.

Veritas liberat. Et cognoscetis Veritatem, & Veritas uos 32
uindicabit.

Responderunt ei: Semen Abrahæ sumus, ne 33
que cuiquã seruiuimus unquam: quomodo tu dicis nos uindicandos?

Serum pecati. Rom. 6. d. 20. 2. Pet. 2. d. 19. Respõdit eis Iesus: Amen amen dico uobis, 34
omnis qui committit peccatum, seruus est peccati.

Filius. Seruus autem non manet in domo in æter- 35
num: filius manet in æternum.

Si ergo uos Filius uindicarit, uerè liberi e- 36
ritis.

Abrahæ filij. Scio quòd semen Abrahæ estis: sed quæritis 37
me trucidare: quia sermo meus non habet locũ in uobis.

Ego loquor quod uidi apud Patrẽ meum: & 38
uos facitis quod uidistis apud patrem uestrum.

Responderunt & dixerunt ei: Pater noster 39
Abraham est. Dicit ei Iesus: Si filij Abrahę essetis, opera Abrahæ faceretis.

Nunc autem quæritis me interficere, homi- 40
nem qui Veritatem uobis loquutus sum, quam audiui à Deo: hoc Abraham non fecit.

Fornicatio. Vos facitis opera patris uestri. Dixerunt ita- 41
que ei, Nos ex scortatione non sumus nati: unũ patrem habemus, *nempe* Deum.

Pater Iudæorũ Deus. Dixit ergo eis Iesus: Si Deus pater uester es- 42
set, diligeretis me: ego enim à Deo profectus sum & ueni: neque enim à meipso ueni, sed ille me misit.

Quare loquutionem istam meam non perci- 43
pitis? quia non potestis audire sermonẽ meum.

με ὁ πατήρ μου, ταῦτα λαλῶ.

καὶ ὁ πέμψας με, μετ' ἐμοῦ ἐστιν. οὐκ ἀφῆκέ με μόνον ὁ πατήρ, ὅτι ἐγὼ τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ ποιῶ πάντοτε. (αὐτόν.

ταῦτα αὐτοῦ λαλοῦντος, πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν. ἔλεγεν οὖν ὁ Ἰησοῦς πρὸς τοὺς πεπιστευκότας αὐτῷ Ἰουδαίους· ἐὰν ὑμεῖς μείνητε ἐν τῷ λόγῳ τῷ ἐμῷ, ἀληθῶς μαθηταί μου ἐστέ,

καὶ γνώσεσθε τὴν ἀλήθειαν, καὶ ἡ ἀλήθεια ἐλευθερώσει ὑμᾶς.

ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, σπέρμα Ἀβραάμ ἐσμεν, καὶ οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν πώποτε· πῶς σὺ λέγεις, ὅτι ἐλεύθεροι γενήσεσθε;

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, δοῦλός ἐστι τῆς ἁμαρτίας.

ὁ δὲ δοῦλος οὐ μένει ἐν τῇ οἰκίᾳ εἰς τὸν αἰῶνα· ὁ υἱὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

ἐὰν οὖν ὁ υἱὸς ὑμᾶς ἐλευθερώσῃ, ὄντως ἐλεύθεροι ἔσεσθε.

οἶδα ὅτι σπέρμα Ἀβραάμ ἐστε, ἀλλὰ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ὅτι ὁ λόγος ὁ ἐμὸς οὐ χωρεῖ ἐν ὑμῖν.

ἐγὼ ὃ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρί μου, λαλῶ. καὶ ὑμεῖς οὖν ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν ποιεῖτε.

ἀπεκρίθησαν καὶ εἶπον αὐτῷ· ὁ πατὴρ ἡμῶν Ἀβραάμ ἐστι. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· εἰ τέκνα τοῦ Ἀβραάμ ἐστε, τὰ ἔργα τοῦ Ἀβραὰμ ἐποιεῖτε ἄν.

νῦν δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον ὃς τὴν ἀλήθειαν ὑμῖν λελάληκα, ἣν ἤκουσα παρὰ τοῦ θεοῦ. τοῦτο Ἀβραὰμ οὐκ ἐποίησεν.

ὑμεῖς ποιεῖτε τὰ ἔργα τοῦ πατρὸς ὑμῶν. εἶπον οὖν αὐτῷ, ἡμεῖς ἐκ πορνείας οὐ γεγεννήμεθα· ἕνα πατέρα ἔχομεν τὸν θεόν.

εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· εἰ ὁ θεὸς πατὴρ ὑμῶν ἦν, ἠγαπᾶτε ἂν ἐμέ· ἐγὼ γὰρ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον, καὶ ἥκω, οὐδὲ γὰρ ἀπ' ἐμαυτοῦ ἐλήλυθα, ἀλλ' ἐκεῖνός με ἀπέστειλε.

διατί τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν οὐ γινώσκετε; ὅτι οὐ δύασθε ἀκούειν τὸν λόγον τὸν ἐμόν.

32 Vindicabit, ἐλευθερώσει. Vulgata, liberabit: Erasmus, liberos faciet: quæ nimirum latè patent, neq; proximæ obiectioni uidentur locum relinquere. Manumittendi autem uocabulum non quadrat, quia dominus is est qui seruum manumittit. In hac autem specie, peccatum, cuius serui eramus, non dicitur nos manumittere, sed Veritas, ab ipsius seruitute in libertatem nos uindicare. 38 Quod uidistis apud patrem uestrum, ὃ ἑωράκατε παρὰ τῷ πατρὶ ὑμῶν. In tribus codicibus scriptum erat, ἃ ἠκούσατε παρὰ τοῦ πατρὸς ὑμῶν, quæ audiuistis à Patre uestro. Sic legit etiam Chrysostomus: eodem tamẽ sensu: quum & ipse Christus de se loquens, Audiendi uocabulum usurparit suprà 5. f. 30. & infrà uersu 4. ne quis Videre & Audire putet inter se opponi. Loquitur autẽ ἀνθρωποπαθῶς, quia nulla pud nos exempla in utranq; partem plus ualent quàm domestica. 39 Essetis, ἐστε, id est, ἦτε, & paulo pòst etiam pro ἐποιεῖτε ἄν, faceretis, legit ποιεῖτε, facite, contra fidem uetustorum codicum. 40 Nunc autem, νῦν δέ. Particula Nunc non est temporis aduerbium hoc loco, sed coniunctio quæ assumptionibus solet adhiberi, nõ modò à Græcis, sed etiam à Latinis, ut Valla obseruauit libro Elegantiarum 2. cap. 51. 41 Ex scortatione, ἐκ πορνείας. Vulg. ex fornicatione. Erasmus, è stupro. Vide Matth. 15. b. 19. Nempe Deum, τὸν θεόν. Vide Matth. 19. c. 17. 43 Loquutionem, τὴν λαλιάν, id est, idioma, seu etiam linguã. Est enim hæc expositio magis expressa, quàm si accipias pro eo quod uerbis ipsis significatur, ut suprà 4. f. 42. Nam perinde est ac si diceret Dominus: Quî fit ut quod dico, non magis intelligatis, quàm si ignota ac peregrina lingua uobiscum loquerer? Non percipitis? διὰ τί οὐ γινώσκετε; Vulg. non cognoscitis: rectè quidem, sed tamen obscurè. Eras. agnoscitis, impropriè. Agnoscimus enim quæ aliquando cognouimus. nisi pro προσιέσθαι, id est, admittere, accipias. Est autem ita proferenda hæc sententia, ut sciamus non tam esse interrogationem quàm increpationem cum admiratione coniunctam. Quia non potestis, ὅτι οὐ δύασθε. Vel, ut non positis, si quidem libeat legere uno contextu, & interrogationem reijcere in finem huius membri: quod etiam magis probo. Nam sic quoq; accipitur ὅτι particula, ut annotauimus suprà 2. c. 18. Nihil tamen mutare uolui contra fidem exemplariũ. Est aũt illud quoque obseruandum, quamuis simus prorsus inepti ad Deũ audiendum, nisi ipse pro sua bonitate nobis nouas aures tribuat, nosq; adeò totos quasi deintegro fingat: tamen τὸ οὐ δύασθε

A Λώσαθαι hoc loco non propriè huc pertinere, ſed declarare potius ſummam Iudæorum peruicaciam, adeò ut ne aures quidem Chriſto audiendo uellent accommodare.

ὑμεῖς ἐκ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, καὶ τὰς ἐπιθυμίας τοῦ πατρὸς ὑμῶν θέλετ ποιεῖν. ἐκεῖνος ἀνθρωποκτόνος ἦν ἀπ' ἀρχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀληθείᾳ οὐκ ἔστηκεν, ὅτι οὐκ ἔστιν ἀλήθεια ἐν αὐτῷ. ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ· ὅτι ψεύστης ἐστὶ καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. 44

Vos ex patre diabolo eſtis, & deſideria patris ueſtri uultis facere. ille fuit homicida à principio, & in ueritate non perſtitit: nam non eſt ueritas in eo. quotieſcunque loquitur mendacium, ex ſeſe loquitur, quia mendax eſt, & mendacij pater. Diabolus pater 1.Ioan.3.b.8. Mendacium.

ἐγὼ δὲ ὅτι τὴν ἀλήθειαν λέγω, οὐ πιστεύετέ μοι. 45

Vos aũt, quia ego ueritatem dico, non creditis mihi.

τίς ἐξ ὑμῶν ἐλέγχει με περὶ ἁμαρτίας; εἰ ἀλήθειαν λέγω, διατί ὑμεῖς οὐ πιστεύετέ μοι; 46

Quis ex uobis arguit me de peccato? ſi ueritatem dico, quare uos non creditis mihi? 1.Ioan.4.a.6.

ὁ ὢν ἐκ τοῦ θεοῦ, τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ ἀκούει. διὰ τοῦτο ὑμεῖς οὐκ ἀκούετε, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἐστέ. 47

Qui ex Deo eſt, uerba Dei audit: propterea uos non auditis, quia ex Deo non eſtis. Verbum Dei audire.

ἀπεκρίθησαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ εἶπον αὐτῷ· οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς, ὅτι Σαμαρείτης εἶ σὺ, καὶ δαιμόνιον ἔχεις; 48

Reſponderunt ergo Iudæi, & dixerunt ei: Nónne bene dicimus nos quòd Samaritanus es tu, & dæmonium habes?

ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· ἐγὼ δαιμόνιον οὐκ ἔχω, ἀλλὰ τιμῶ τὸν πατέρα μου, καὶ ὑμεῖς ἀτιμάζετέ με. 49

Reſpondit Ieſus: Ego dæmonium non habeo, ſed honoro Patrem meum, & uos ignominia afficitis me. Blaſphemia in Chriſtum.

B

44 Fuit, ἦν. Vulgata & Eraſmus, erat, impropriè. Neq; enim ſemper fuit homicida, quum homo ſemper non fuerit, ſed ſtatim ab initio, conditi ſcilicet mundi, & creati hominis, quem ſcilicet uix dum creatum ſuo mendacio præcipitauit in mortem. A principio, ἀπ' ἀρχῆς. Quotieſcunq; fit principij mentio, ſignificationem illius ad id de quo agitur, accommodare neceſſe eſt. Quum ergo hic agatur de homicidio, cuius arguitur reus Satan ab initio, certè neceſſe eſt ut (quod etiam facit Nonnus) ad ipſius mundi atq; adeò hominis initiũ referas, nõ autem ad Satanę ipſius initium, niſi quatenus cœpit eſſe homicida: nedum ut hinc cõſtituas, ab æterno diabolum extitiſſe, aut illud teſtimoniũ de Filij Dei æternitate eludas, de quo dictũ eſt ſuprà 1.a.1. Neq; enim hîc ſimpliciter dicitur diabolus fuiſſe ab initio, ut quum dicitur Sermo ab initio fuiſſe, id eſt, extitiſſe, & quidem per præteritũ imperfectũ, ut ſciamus eius hypoſtaſin antiquiorẽ omnium rerũ creatione, id eſt, æternã eſſe. nihil, inquã, eiuſmodi hic dicitur de diabolo, ſed de qualitate ipſius agitur. quã dicitur iam inde ab initio creati mundi induiſſe, quum ſcilicet factus eſt homicida. Auguſtinus, quem etam Pſeudocyrillus citat, ad initiũ peccati refert: uerè id quidem, ſi rem ipſiã ſpectes (ſiquidem quũ Satan per peccatum hominem interemerit, hinc demũ cœpit eſſe homicida, quum peccatũ ingreſſum eſt in mundum) ſed tamen ſubtilius. Malo igitur paulo craſsius hæc interpretari de ipſius humanæ gentis exordijs. neq; rurſus ſubtilliter hęc refero ad illud primum momentũ quo creatus eſt homo, ſed principiũ hoc etiã extendo ad tẽpus creationi mundi ac ipſius hominis uicinum, quo ſcilicet homo eſt à diabolo occiſus. In ueritate, ἐν τῇ ἀληθείᾳ. Hebr. באמת quo uocabulo ſignificatur uel fidelitas quam non ſeruauit diabolus ſuo opifici: uel quod opponitur mendacio, ad quod ſcilicet defecit Satan. aut potius quod ipſe primus excogitauit. Sed & fortaſſis, In ueritate: id eſt pro quo ſcribit Iob 2.a.3. בתמתו: ut Veritatis uocabulo ſignificet integritas illa naturæ in qua conditus Angelus ille cum ſuis, poſtea non ſeruauit originẽ ſuam, ut ſcribitur Iudæ a. 6. Non perſtitit, οὐκ ἔστηκεν, id eſt, non permanſit, nec conſtanter perſeuerauit. quod apud Hæbræos ſignificatur etiam uerbo עמד, ut Pſal. 19.c.10. quod alioqui reſpõdet uerbo ἱστάνω. cuius quum ſit multiplex ſignificatio, nõnulli hunc locũ peruertere conati ſunt uaria interpretatione. quanquã fortaſsis nõ minus rectè cõueniat huic loco uerbũ אמן, ut Pſal. 78.d.37. ſi connecti poſsit cum eo quod ſequitur. Sed gemanã eſſe hanc expoſitionẽ, liquet ex eo quod ſcribit 2. Pet.2.a.4. & Iudæ a.6. Vulg. & Eraſ. non ſtetit: rectè quidem, quum uerbum Standi ſic etiam apud Latinos accipiatur, ut alibi diximus: ſed ſtuduimus omnẽ amphiboliam uitare. Nam non eſt, ὅτι οὐκ ἔστιν. Vulgata & Eraſmus, quia. Atqui hæc uerba non oſtendunt cauſam cur diabolus in ueritate non perſtiterit, ſed conſequutionẽ, ex qua rectè collegit Dominus, argumentatus ſcilicet à cõſequenti, illum à ſua origine defeciſſe. Simile exemplũ occurrit Luc.7.g.47.

C

Ex ſeſe, ἐκ τῶν ἰδίων, id eſt, ἀφ' ἑαυτοῦ, quo ſcilicet unius inſtinctu, & ex ſuo propriè ingenio, uel quod uerè ſuum ac ſibi proprium eſt. Et mendacij pater, καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ. Non ſimpliciter dicitur πατὴρ, ſed addito articulo ὁ πατήρ: non ut ab alijs patribus diſtinguatur (ſolus enim diabolus mendaciũ genuit) ſed ut ſi qua eſt in uitijs excellẽtia ac præſtantia, hæc omnis illi in ſolidum tribuatur. Sic Dido apud Virg. Túne ille Aeneas? Hanc autem emphaſim nõ poſsis ſine aliqua ſpecie amphiboliæ explicare hoc loco. Sed & pro relatiuo αὐτοῦ ſubſtituimus antecedens, ut magis perſpicua eſſet oratio. Nam hoc quoq; uidetur Nonnum fefelliſſe, quũ hæc ita interpretaretur, ψεύστης αὐτὸς ἐφ' ψευδήμονι ἐγγενητῷ. Epiphanius κατὰ αἱρέσεων & κατὰ Καϊανῶν aliter legit hunc locum, hoc modo ſcilicet, ὑμεῖς ἐκ τοῦ πατρὸς τοῦ διαβόλου ἐστέ, ὅτι ψεύστης ἐστίν. & paulo poſt, ὅταν λαλῇ τὸ ψεῦδος, ἐκ τῶν ἰδίων λαλεῖ, ὅτι καὶ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύδης ἐστίν. καὶ γὰρ ὁ πατὴρ αὐτοῦ ψεύδης ἐστιν: id eſt, Vos ex patre diabolo eſtis, quia mendax eſt. quum loquitur mendaciũ, ex ſuo loquitur, quia pater eius eſt mendax. nam & pater ipſius mendax eſt. Sed totus hic locus in Græco exemplari mẽdoſè legitur: neque minus incommoda eſt interpretatio quam affert in hunc locũ, quaſi ſcilicet diabolus hoc loco ſit Iudas, cuius pater ſit Cain, & rurſus Caini pater ſit Satan, imitatione ſcilicet non propagatione, ut illi hæretici tradebant. Ad me quidem quod attinet, receptam lectionem exiſtimo ueram eſſe ac germanam, ſed ſuſpicor ab aliquibus hæreticis addito articulo ſcriptum eſſe ὁ πατής. Nam certè planior erit ſenſus, ſi πατὴρ legamus ſine articulo.

45 Vos autem, quia ego, ἐγὼ δὲ ὅτι. Manifeſta hic eſt traiectio, qualem ſuprà notauimus uerſu 25. Suppleuimus autem pronomen Vos, ut melius appareat collatio iſta indolis patris & filiorum. Nonnus autem uidetur ita hæc acepiſſe, ut ὅτι ponatur ἀδικῶς. ut ſit hæc ſententia, Vos autem non creditis mihi, quòd uobis ueritatem dicam. Sic enim interpretatur, ὑμῖν αὐτὸς ἐλπίζω, καὶ ὃ πιστεύετε μάθῃ. 47 Propterea, διὰ τοῦτο. Videtur permutatum argumentum, ac potius dicendum fuiſſe, propterea ex Deo non eſtis. Nam non auditis.

Ego autem non quæro gloriam meã: est qui quærat,& iudicet. 50 ἐγὼ δὲ οὐ ζητῶ τὴν δόξαν μου· ἔστιν ὁ ζητῶν καὶ κρίνων. A

Seruare sermonem Dei. Mors. Abraham. Prophetæ.

Amen amen dico uobis, si quis sermonem meũ seruauerit, mortẽ non uidebit in æternum. 51 ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐάν τις τὸν λόγον τὸν ἐμὸν τηρήσῃ, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα.

Dixerunt ergo ei Iudæi: Nũc cognouimus quòd dæmoniũ habes. Abrahã mortuus est, & Prophetæ: & tu dicis, Si quis sermonẽ meũ seruauerit, non gustabit mortem in æternum? 52 εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι· νῦν ἐγνώκαμεν ὅτι δαιμόνιον ἔχεις· Ἀβραὰμ ἀπέθανε, καὶ οἱ προφῆται, καὶ σὺ λέγεις, ἐάν τις τὸν λόγον μου τηρήσῃ, οὐ μὴ γεύσηται θανάτου εἰς τὸν αἰῶνα;

Num tu maior es patre illo nostro Abraham, qui mortuus est? & Prophetæ mortui sunt. quẽ tu teipsum facis? 53 μὴ σὺ μείζων εἶ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ, ὅστις ἀπέθανε; καὶ οἱ προφῆται ἀπέθανον. τίνα σεαυτὸν σὺ ποιεῖς;

Respõdit Iesus: Si ego glorifico meipsum, gloria mea nihil est: Pater ille meus, is est qui glorificat me, quem uos dicitis Deum uestrum esse: 54 ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· ἐὰν ἐγὼ δοξάζω ἐμαυτόν, ἡ δόξα μου οὐδέν ἐστιν· ὁ πατήρ μου ὁ δοξάζων με, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι θεὸς ὑμῶν ἐστι,

Neque nostis eum: ego autẽ noui eum: & si dixero, quòd non nouerim eum, ero similis uestri, *id est* mendax: sed noui eum: & sermonẽ eius seruo. 55 καὶ οὐκ ἐγνώκατε αὐτόν, ἐγὼ δὲ οἶδα αὐτόν· καὶ ἐὰν εἴπω ὅτι οὐκ οἶδα αὐτόν, ἔσομαι ὅμοιος ὑμῶν, ψεύστης. ἀλλ' οἶδα αὐτόν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ.

Abraham uidit diem Christi.

Abraham pater uester gestiuit ut uideret diẽ istum meum: & uidit, ac gauisus est. 56 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ὑμῶν ἠγαλλιάσατο, ἵνα ἴδῃ τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. καὶ εἶδε, καὶ ἐχάρη. B

Dixerunt ergo Iudæi ad eum: Quinquaginta annos nondum habes, & Abraham uidisti? 57 εἶπον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι πρὸς αὐτόν· πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις, καὶ Ἀβραὰμ ἑώρακας;

Dixit eis Iesus: Amen amen dico uobis, priusquam Abraham fieret, ego sum. 58 εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι.

Sustulerunt ergo lapides ut iacerent in eum: Iesus autem occultauit se, & exiuit è templo. 60 ἦραν οὖν λίθους, ἵνα βάλωσιν ἐπ' αὐτόν. Ἰησοῦς δὲ ἐκρύβη, καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ.

50 Et iudicet, καὶ κρίνων: id est, qui contemptum mei, aut sui potius uindicet. Quidam conuertit, & cũ ratione: qui quam rationem habuerit, non uideo. 51 Mortem nõ uidebit, θάνατον οὐ μὴ θεωρήσῃ: id est, non morietur, siue, mortem non sentiet. ut Psalm 89.g.49 & Luc.2.d.26. Fideles enim in ipsa morte uident uitã. Nam huic oppositа loquutio est, Vitam uidere, quam exposuimus suprà 3.d.36. Sic in proximo sensu idem dicit, sumpta translatione à diuerso sensu, nempe à gustatu. 52 In æternũ? εἰς αἰῶνα: Additur interrogationis nota in emendatis codicibus: quæ tamen ita accipienda sunt, ut sciamus potius indignantiũ esse quàm interrogantiũ. 56 Gestiuit, ἠγαλλιάσατο. Vulg. & Eras. exultauit. quo modo consueuimus interpretari. Sed quia hîc significatur potius summum desiderium rei nondum præsentis, sed tamen futuræ, idcirco illud uerbum prætulimus. exultamus enim de re præsenti. Diem istum meum, τὴν ἡμέραν τὴν ἐμήν. Placet hoc dicendi genus nostro penè uni Euangelistæ: quod sanè est elegans: & interdum uidetur ἐμφατικώτερον, quàm si simplex pronomẽ usurpetur. Cæterùm ex Hebræorum idiotismo יום פלוני, id est, dies alicuius, nihil aliud declarat quàm spaciũ quo uixerit aliquis, aut insigne quippiã ipsi uel facere uel ferre contigerit. quæ res notior est quàm ut testimonio egeat. Dies ergo Domini nihil aliud declarat quàm ipsius aduentum in carnem. Vidit enim eum eminus Abraham, fidei scilicet oculis, ut declaratur Heb.11.c.13. C

57 Quinquag.an.nõdum habes, πεντήκοντα ἔτη οὔπω ἔχεις. Chrysostomus legit, Quadraginta: ad quam ætatem (inquit) accedebat. Nam agebat annum circiter 34. Sed & Erasm. quo minus eam lectionem amplectatur, eo uno deterretur, quòd in omnibus exemplaribus, atq; adeò apud Nonnum & Theophylactum, legitur τεσσεράκοντα. Certè quum Græci soleant numeros suarum literarũ notis declarare, facilis fuit lapsus literæ μ in ν: qua ratione norũt omnes eruditi plurimos tum Græcos tum Latinos scriptores ita esse deprauatos, ut uix aut ne uix, quidẽ restitui possе uideantur. Sed tamen, quod ad hunc locum attinet, probabile est, Iudæos quinquaginta annorũ mentionem fecisse, uti facere solent qui aduersario gratificantur, & plus etiã concedunt quàm ausit flagitare. 58 Priusquã Abraham fieret, πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι. Erasmus, antequam Abrahã nasceretur. Ego uerò, quamuis nõ existimẽ Christum hic propriè agere de se, quatenus Deus est, sed quatenus est uisus ab Abrahamo, unus scilicet Dei & hominũ mediator, homo Iesus Christus (nam alioqui non uideretur appositè disserere) tamẽ quia ut mediator cõsiderari nõ potest, nisi uerè sit Emmanuel: & hac etiam ratione dicitur Agnus à cõstitutione mundi occisus, imò uerò Christus fuisse heri & hodie, putaui seruandam esse antithesin. Iraq; γένεσθαι malui conuertere Fieri quàm Nasci: ut opponatur τῷ ἄνωθεν, quod illic demum propriè tribuitur, qui solus uerè existit. 59 E templo, ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Post hæc uerba subijcitur in uetustis exemplaribus, διελθὼν διὰ μέσου αὐτῶν, καὶ παρῆγεν οὕτως, id est, transiens per medium eorum, & sic præterijt: quæ etiam legit & interpretatur Nonnus. Ego uerò assentior Erasmo, qui priorem partem putat ex Luc.4.e.30. irrepsisse in contextũ culpa librariorum, qui in margine descripta inuenerunt: deinde ut hæc cum proximo capite cohærerent, additum fuisse καὶ παρῆγεν οὕτως. Vt autem ita credam, adducor non modò ea ratione quam ille affert, quia scilicet nec Chrysostomus. nec Augustinus istius appendicis meminerunt: sed etiam quòd uideantur ista parum probabiliter cohærere. Nam si eripuit se eorum oculis, quomodo per medium eorum transijt? nisi fortè aut illos excæcauit ad tempus, aut factus est diuina sua uirtute ἀόρατος: quod Theophylactus & Pseudocyrillus commenti sunt, ut hunc nodum explicarent. quorum neutrum est probabile. Alibi quidem, fateor, dicitur per medios hostes elapsus, sed nulla ibi occultationis mentio: imò Dominus eo tempore neq; oculos eorum excæcauit, neque euanuit ex oculis, sed diuinam suam uirtutem in eo ostendit, quòd eorum manus ad homicidium paratas ita continuit, ut palàm per mediam ipsorum turbam saluus euaderet.

IN

A ΚΕΦ. θ'

Καὶ παράγων εἶδεν ἄνθρωπον τυφλὸν ἐκ γενετῆς. 1

καὶ ἠρώτησαν αὐτὸν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, λέγοντες· ῥαββί, τίς ἥμαρτεν, οὗτος, ἢ οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἵνα τυφλὸς γεννηθῇ; 2

ἀπεκρίθη Ἰησοῦς· οὔτε οὗτος ἥμαρτεν, οὔτε οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ἀλλ' ἵνα φανερωθῇ τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ ἐν αὐτῷ. 3

ἐμὲ δεῖ ἐργάζεσθαι τὰ ἔργα τοῦ πέμψαντός με, ἕως ἡμέρα ἐστίν· ἔρχεται νὺξ, ὅτε οὐδεὶς δύναται ἐργάζεσθαι. 4

ὅταν ἐν τῷ κόσμῳ ὦ, φῶς εἰμι τοῦ κόσμου. 5

ταῦτα εἰπὼν, ἔπτυσε χαμαὶ, καὶ ἐποίησε πηλὸν ἐκ τοῦ πτύσματος, καὶ ἐπέχρισε τὸν πηλὸν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, 6

καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὕπαγε, νίψαι εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεσταλμένος. ἀπῆλθεν οὖν, καὶ ἐνίψατο, καὶ ἦλθε βλέπων. 7

B οἱ οὖν γείτονες καὶ οἱ θεωροῦντες αὐτὸν τὸ πρότερον, ὅτι τυφλὸς ἦν, ἔλεγον· οὐχ οὗτός ἐστιν ὁ καθήμενος καὶ προσαίτης; 8

ἄλλοι ἔλεγον, ὅτι οὗτός ἐστιν. ἄλλοι δέ, ὅτι ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. ἐκεῖνος ἔλεγεν, ὅτι ἐγώ εἰμι. 9

ἔλεγον οὖν αὐτῷ, πῶς ἀνεῴχθησάν σου οἱ ὀφθαλμοί; 10

ἀπεκρίθη ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν· ἄνθρωπος λεγόμενος Ἰησοῦς, πηλὸν ἐποίησε, καὶ ἐπέχρισέ μου τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ εἶπέ μοι, ὕπαγε εἰς τὴν κολυμβήθραν τοῦ Σιλωάμ, καὶ νίψαι. ἀπελθὼν δὲ καὶ νιψάμενος, ἀνέβλεψα. 11

εἶπον οὖν αὐτῷ· ποῦ ἐστιν ἐκεῖνος; λέγει, οὐκ οἶδα. 12

ἄγουσιν αὐτὸν πρὸς τοὺς φαρισαίους τόν ποτε τυφλόν.

ἦν δὲ σάββατον, ὅτε τὸν πηλὸν ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἀνέῳξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς. 15

πάλιν οὖν ἠρώτων αὐτὸν καὶ οἱ φαρισαῖοι, πῶς C ἀνέβλεψεν. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς· πηλὸν ἐπέθηκεν ἐπὶ τοὺς ὀφθαλμούς μου, καὶ ἐνιψάμην, καὶ βλέπω. 16

ἔλεγον οὖν ἐκ τῶν φαρισαίων τινές· οὗτος ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἔστι παρὰ τοῦ θεοῦ, ὅτι τὸ σάββατον οὐ τηρεῖ. ἄλλοι ἔλεγον· πῶς δύναται ἄνθρωπος ἁμαρτωλὸς τοιαῦτα σημεῖα ποιεῖν; καὶ σχίσμα ἦν ἐν αὐτοῖς. 17

λέγουσι τῷ τυφλῷ πάλιν· σὺ τί λέγεις περὶ αὐτοῦ, ὅτι ἠνέῳξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς; ὁ δὲ εἶπεν, ὅτι προφήτης ἐστίν. 18

οὐκ ἐπίστευσαν οὖν οἱ Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ, ὅτι τυφλὸς ἦν, καὶ ἀνέβλεψεν, ἕως ὅτου ἐφώνησαν τοὺς γονεῖς αὐτοῦ τοῦ ἀναβλέψαντος. 19

CAP. IX.

PRæteriens autem uidit hominem cæcum à natiuitate: 1 *Cæco nato reſtituitur uiſus.*

Et interrogauerunt eum diſcipuli eius, dicentes: Rabbi, quis peccauit, hic, an parentes eius, ut cæcus naſceretur? 2

Reſpondit Ieſus: Neq; iſte peccauit, neq; parentes eius: ſed *cæcus natus eſt* ut opera Dei manifeſta fiant in eo. 3

Me oportet operari opera eius qui miſit me, donec dies eſt: uenit nox quum nemo poteſt operari. 4 *Cæcus ad gloriam Dei. Operari.* Suprà 1.a.9. & 8.b.12. Infrà 12.c.35. & 8.46.

Quandiu fuero in mundo, Lux ſum mundi. 5

Hoc quum dixiſſet, ſpuit humi, & fecit lutum ex ſputo, & illeuit lutum ſuper oculos cæci, 6

Dixitq; ei: Vade, laua in piſcina Siloã, quod eſt, ſi interpreteris, miſſus. Abijt ergo, & lauit, redijtq; uidens. 7

Vicini ergo, qui & uiderant eum prius quòd ipſe cæcus eſſet, dicebant: Nónne hic eſt qui ſedebat & mendicabat? 8

Alij dicebant, Hic eſt: alij uerò, Similis eſt ei. Ille *autem* dicebat, Ego *is* ſum. 9

Dixerunt ergo ei: Quomodo aperti ſunt tibi oculi? 10

Reſpondit ille, & dixit: Quidam qui dicitur Ieſus, lutum fecit, & inunxit oculos meos, & dixit mihi: Vade ad piſcinã Siloam, & laua. Vt autem abij ac laui, uiſum recepi. 11

Dixerunt ergo ei: Vbi eſt ille? Ait, Neſcio. 12

Adducunt eum ad Phariſæos, eum *inquam* qui olim cæcus fuerat. *Cæcus interrogatur à Phariſæis.*

Erat autem ſabbathum, quum lutum faceret Ieſus, & aperiret oculos eius. 15

Rurſus ergo interrogarũt eum etiã Phariſæi, quomodo uiſũ recepiſſet. Ille aũt dixit eis: Lutũ impoſuit ſuper oculos meos, & laui, & uideo. 16

Dicebant ergo ex Phariſæis quidam: Homo iſte non eſt à Deo. nam ſabbathum non ſeruat. alij dicebant, Quomodo poteſt homo peccator talia ſigna edere? Et diſſidium erat inter eos. 17 *Sabbathum. Peccator.*

Dicunt cæco rurſus: Tu quid dicis de illo, quòd aperuerit oculos tuos? Ille autem dixit: Propheta eſt. 18

Non crediderunt ergo Iudæi de eo quòd cæcus fuiſſet, & uiſum recepiſſet, uſquequo uocarũt eius parentes, eius *inquã* qui uiſum receperat. 19 *Increduli Phariſæi.*

IN CAP. IX.

3 Neq; iſte peccauit, ὅτι οὔτε οὗτος ἥμαρτεν. Diſputat Chriſtus ex diſcipulorũ hypotheſi, ut annotauimus ſuprà 5.d.22. Sed *cæcus natus eſt*, ut ἀλλ' ἵνα. Aliquid ſæpe ante has particulas ſubaudiendũ eſt, ut ſenſus expleat, ut diximus Mat. 9. c.12. & 14.e.49. Nam qui tradũt ἵνα pro Aũ poſitũ eſſe, id eſt, Vt pro Oportet, nodum potius ſecãt quàm expediunt. Suppleuimus ergo ex Nonno quod uiſum eſt maximè accommodatum. 8 Cæcus, τυφλὸς. Vulgata, mendicus, id eſt προσαίτης. quam lectionem in uno tantum exemplari inuenimus. ea uerò ſi cui placuerit, ita cõuertat, ut ὅτι non ſit ἀλλὰ, ſed cauſale. Quòd ſi pro ὅτι legas ὅτι, id eſt Quum, planior etiam erit ſententia: ſed ex coniectura nihil placet mutare. 9 Similis eſt ei, ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Vulgata, Nequaquam, ſed ſimilis eſt ei: id eſt, ut in uno codice ſcriptum erat, οὐχὶ, ἀλλ' ὅμοιος αὐτῷ ἐστιν. Ille *autem*, ἐκεῖνος δέ. In uno exemplari legimus ἐκεῖνος γάρ, quo modo ſumus interpretati. 16 Talia, τοιαῦτα. Vulg. & Eraſ. hæc: id eſt ταῦτα.

Et interrogauerunt eos, dicẽtes: Hiccine est filius ille uester, quem uos dicitis cæcum natum esse? quomodo ergo nunc uidet?

19 καὶ ἠρώτησαν αὐτοὺς, λέγοντες· ἔστος ὅν ὁ υἱὸς ὑμῶν, ὃν ὑμεῖς λέγετε ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη; πῶς οὖν ἄρτι βλέπει;

Respondérunt eis parentes eius, & dixerũt: Scimus quòd hic est filius ille noster, & quòd cęcus natus est:

20 ἀπεκρίθησαν αὐτοῖς οἱ γονεῖς αὐτοῦ, καὶ εἶπον· οἴδαμεν ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς ἡμῶν, καὶ ὅτι τυφλὸς ἐγεννήθη·

Parentes cæci rident excõmunicationes Phariſæorum.

Quomodo aũt nũc uideat, neſcimus: aut quis eius aperuerit oculos, nos neſcimus: ipſe ætatẽ habet, ipſum interrogate, ipſe de ſe loquetur.

21 πῶς δὲ νῦν βλέπει, οὐκ οἴδαμεν, ἢ τίς ἤνοιξεν αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς, ἡμεῖς οὐκ οἴδαμεν. αὐτὸν ἡλικίαν ἔχει, αὐτοῦ ἐρωτήσατε· αὐτὸς περὶ αὑτοῦ λαλήσει.

Excommunicãtur qui Chriſto credunt.

Hæc dixerunt parentes eius, quòd timerent Iudæos: iam enim conſtituerant Iudęi, ut ſi quis eum confiteretur eſſe Chriſtum, ſynagoga moueretur.

22 ταῦτα εἶπον οἱ γονεῖς αὐτοῦ, ὅτι ἐφοβοῦντο τοὺς Ἰουδαίους. ἤδη γὰρ συνετέθειντο οἱ Ἰουδαῖοι, ἵνα ἐάν τις αὐτὸν ὁμολογήσῃ Χριστόν, ἀποσυνάγωγος γένηται.

Propterea parentes eius dixerant, Aetatem habet, ipſum interrogate.

23 διὰ τοῦτο οἱ γονεῖς αὐτοῦ εἶπον, ὅτι ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε.

Secundò ergo uocarũt hominem qui fuerat cæcus, & dixerunt ei: Da gloriam Deo. nos ſcimus quòd hic homo peccator eſt.

24 Ἐφώνησαν οὖν ἐκ δευτέρου τὸν ἄνθρωπον, ὃς ἦν τυφλός, καὶ εἶπον αὐτῷ· δὸς δόξαν τῷ Θεῷ· ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι ὁ ἄνθρωπος οὗτος ἁμαρτωλός ἐστιν.

Reſpondit ergo ille, & dixit: An peccator ſit, neſcio: unum ſcio, quòd cæcus quum fuerim, nunc uideam.

25 ἀπεκρίθη οὖν ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν· εἰ ἁμαρτωλός ἐστιν, οὐκ οἶδα· ἓν οἶδα, ὅτι τυφλὸς ὢν, ἄρτι βλέπω.

Dixerunt autem ei iterum: Quid fecit tibi? quomodo aperuit oculos tuos?

26 εἶπον δὲ αὐτῷ πάλιν, τί ἐποίησέ σοι; πῶς ἤνοιξέ σου τοὺς ὀφθαλμούς;

Reſpondit eis: Dixi uobis iam, nec audiſtis: cur iterum uultis audire? num & uos uultis diſcipuli eius fieri?

27 ἀπεκρίθη αὐτοῖς· εἶπον ὑμῖν ἤδη, καὶ οὐκ ἠκούσατε· τί πάλιν θέλετε ἀκούειν; μὴ καὶ ὑμεῖς θέλετε αὐτοῦ μαθηταὶ γενέσθαι;

Moyſi diſcipuli.

Conuiciati ſunt ergo ei, & dixerunt: Tu diſcipulus illius eſto: nos autem Moſis diſcipuli ſumus.

28 ἐλοιδόρησαν οὖν αὐτὸν καὶ εἶπον· σὺ εἶ μαθητὴς ἐκείνου, ἡμεῖς δὲ τοῦ Μωσέως ἐσμὲν μαθηταί.

Nos ſcimus quòd Moſi loquutus eſt Deus: hic autem unde ſit, neſcimus.

29 ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι Μωσῇ λελάληκεν ὁ Θεός, τοῦτον δὲ οὐκ οἴδαμεν πόθεν ἐστίν.

Reſpondit eis ille, & dixit eis: Enimuero in hoc mirum eſt quòd uos neſciatis unde ſit, & tamen aperuit meos oculos.

30 ἀπεκρίθη ὁ ἄνθρωπος, καὶ εἶπεν αὐτοῖς· ἐν γὰρ τούτῳ θαυμαστόν ἐστιν, ὅτι ὑμεῖς οὐκ οἴδατε πόθεν ἐστίν, καὶ ἀνέῳξέ μου τοὺς ὀφθαλμούς.

Peccatores.

Scimus autem quòd peccatores Deus non audit: ſed ſi quis Dei cultor eſt, & uoluntatem eius facit, hunc audit.

31 οἴδαμεν δὲ, ὅτι ἁμαρτωλῶν ὁ Θεὸς οὐκ ἀκούει, ἀλλ' ἐάν τις θεοσεβὴς ᾖ, καὶ τὸ θέλημα αὐτοῦ ποιῇ, τοῦτο ἀκούει.

Ab *omni* æuo nõ eſt auditum quòd quis aperuerit oculos cæci nati.

32 ἐκ τοῦ αἰῶνος οὐκ ἠκούσθη, ὅτι ἤνοιξέ τις ὀφθαλμοὺς τυφλοῦ γεγεννημένου.

Niſi eſſet hic à Deo, nõ poſſet facere quicquã.

33 εἰ μὴ ἦν οὗτος παρὰ Θεοῦ, οὐκ ἠδύνατο ποιεῖν οὐδέν.

Superbia Phariſaica.

Reſponderunt & dixerunt ei: Tu in peccatis natus es totus, & tu doces nos? Et eiecerunt eum foras.

34 ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπον αὐτῷ· ἐν ἁμαρτίαις σὺ ἐγεννήθης ὅλος, καὶ σὺ διδάσκεις ἡμᾶς; καὶ ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω.

Cæcus à Chriſto doctus, credit in ipſum.

Audiuit Ieſus quòd eiecíſſent eum foras: quumq; inueniſſet eum, dixit ei: Tũne credis in filium Dei?

35 Ἤκουσεν ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἐξέβαλον αὐτὸν ἔξω, καὶ εὑρὼν αὐτὸν εἶπεν αὐτῷ, σὺ πιστεύεις εἰς τὸν υἱὸν τοῦ Θεοῦ;

19 Filius ille ueſter, ὁ υἱὸς ὑμῶν. Additur articulus, ut certum ac bene notum hominem deſignari ſciant. 22 Conſtituerant, συνετέθειντο. Vulg. & Eraſ. conſpirarãt. rectè quidem. ſed tamẽ Coniurare reſpondet τῷ συμπνεῖν. Synagoga moueretur, ἀποσυνάγωγος γένηται. Vulg. extra Synagogã fieret, nimium obſcurè. Eraſ. è ſynagoga eiiceretur, ambiguè. Poteſt enim eiici è cœtu aut quopiã loco, cui tamen ius redeundi nõ adimitur. Placuit igitur mihi illã Latinorũ ſolennẽ ac magis perſpicuã formulam potius imitari, apud quos dicebatur Senatu moueri, cui dignitas Senatoria, Cenſoris authoritate, abrogabatur, quem Græci, diuerſa ratione, ἀποδιδοκιμασμένον & ἀκυρωθέντα dicebant. 24 Da gloriam Deo, Δὸς δόξαν τῷ Θεῷ. Apparet ex Ioſ. 7. c. 19. & 1. Sam. 6. a. 5. hanc fuiſſe ſolennem quandã formulã, qua adigebatur aliquis ad culpam coram Deo agnoſcendam. Perinde aũt id erat ac ſi reo dictum eſſet, Cogita te coram Deo eſſe, qui rem totã nouit: reuerere igitur ipſius maieſtatem, & hunc illi honorem habe, ut palàm fateri rem totã malis, quàm coram eo mentiri. Peccator, ἁμαρτωλὸς. Hebr. חוטא, homo ſcilicet impius, & qui peccandi uelut artem factitat, quem Græci poetæ ſimili ratione κακῶν ῥαπτῆρα uocant. 29 Vnde ſit, πόθεν ἐστίν. Hoc quoq; dicendi genus è medio petitum eſt, & aliud declarat quàm uerba ipſa ſonent. neq; enim de patria, familia, nomine ambigebant, ſed de ipſius munere & authoritate dicunt ſibi non conſtare: uideri tamẽ à Deo non eſſe, quia ſabbathum uiolaret. 30 Enimuero, γάρ. Vide Matth. 1. c. 18. Et *tamen*, καὶ. Similem ecliſin paticulæ aduerſatiuæ annotauimus Matth. 2. a. 6.

A ἀπεκρίθη ἐκεῖνος, καὶ εἶπε· τίς ἐστι κύριε, ἵνα πι- 36
στεύσω εἰς αὐτόν;

εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· καὶ ἑώρακας αὐτόν, καὶ ὁ λα- 37
λῶν μετὰ σοῦ, ἐκεῖνός ἐστιν.

ὁ δὲ ἔφη· πιστεύω κύριε· καὶ προεκύνησεν αὐτῷ. 38

καὶ εἶπεν ὁ ἰησοῦς· εἰς κρίμα ἐγὼ εἰς τὸν κόσμον 39
τοῦτον ἦλθον, ἵνα οἱ μὴ βλέποντες βλέπωσι, καὶ οἱ
βλέποντες τυφλοὶ γένωνται.

καὶ ἤκουσαν ἐκ τῶν φαρισαίων ταῦτα οἱ ὄντες 40
μετ' αὐτοῦ, καὶ εἶπον αὐτῷ· μὴ καὶ ἡμεῖς τυφλοί
ἐσμεν;

εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· εἰ τυφλοὶ ἦτε, οὐκ ἂν εἴχε- 41
τε ἁμαρτίαν· νῦν δὲ λέγετε, ὅτι βλέπομεν· ἡ οὖν
ἁμαρτία ὑμῶν μένει.

ΚΕΦ. ί.

ΑΜΗΝ ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ μὴ εἰσερχόμενος 1
διὰ τῆς θύρας εἰς τὴν αὐλὴν τῶν προβάτων,
ἀλλὰ ἀναβαίνων ἀλλαχόθεν, ἐκεῖνος κλέπτης ἐστὶ
καὶ λῃστής·

B ὁ δὲ εἰσερχόμενος διὰ τῆς θύρας, ποιμήν ἐστι τῶν 2
προβάτων.

τούτῳ ὁ θυρωρὸς ἀνοίγει, καὶ τὰ πρόβατα τῆς φω- 3
νῆς αὐτοῦ ἀκούει, καὶ τὰ ἴδια πρόβατα καλεῖ κατ' ὄ-
νομα, καὶ ἐξάγει αὐτά.

καὶ ὅταν τὰ ἴδια πρόβατα ἐκβάλῃ, ἔμπροσθεν 4
αὐτῶν πορεύεται, καὶ τὰ πρόβατα αὐτῷ ἀκολουθεῖ,
ὅτι οἴδασι τὴν φωνὴν αὐτοῦ.

ἀλλοτρίῳ δὲ οὐ μὴ ἀκολουθήσωσιν, ἀλλὰ φεύξον- 5
ται ἀπ' αὐτοῦ, ὅτι οὐκ οἴδασι τῶν ἀλλοτρίων τὴν
φωνήν.

ταύτην τὴν παροιμίαν εἶπεν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· 6
ἐκεῖνοι δὲ οὐκ ἔγνωσαν, τίνα ἦν ἃ ἐλάλει αὐτοῖς.

εἶπεν οὖν πάλιν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· ἀμὴν ἀμὴν λέ- 7
γω ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι ἡ θύρα τῶν προβάτων.

πάντες ὅσοι πρὸ ἐμοῦ ἦλθον, κλέπται εἰσὶ καὶ λῃ- 8
C στὰι· ἀλλ' οὐκ ἤκουσαν αὐτῶν τὰ πρόβατα.

Respõdit ille, & dixit: Quis est Domine, ut credam in eum?

Dixit autem ei Iesus: Et uidisti eum, & qui loquitur tecum, ipse est.

At ille ait: Credo, Domine. Et adorauit eum. *Adorare.*

Et dixit Iesus: Ad iudicium *exercendum* ego in hunc mũdum ueni: ut qui non uident, uideant: & qui uident, cæci fiant. *Iudicium Christi.* *Suprà 3.b.17.* *Infrà 12.g.47.* *Cæci.*

Audierunt autem hæc quídam ex Pharisæis, qui cum ipso erant, & dixerunt ei: Num & nos cæci sumus?

Dixit eis Iesus: Si cæci essetis, non haberetis peccatum, nũc uerò dicitis, Videmus: itaq; peccatum uestrum manet.

CAP. X.

AMen amen dico uobis, qui non ingreditur per hostium in caulam ouium, sed ascendit aliunde, ille fur est & latro. *Ostium.* *Ouile.* *Latro.*

Qui autem ingreditur per ostium, pastor est, ouium. *Pastor.*

Huic ianitor aperit, & oues uocem eius audiunt, & suas oues uocat nominatim, & educit eas.

Quúmque suas oues emiserit, ante eas uadit, & oues eum sequuntur: quia norunt uocem eius.

Alienum autem nequaquam sequentur, sed fugient ab eo: quia non norunt uocem alienorum.

Hanc parabolam dixit eis Iesus, illi autem non cognouerunt quæ essent ea quæ loquebatur eis.

Dixit ergo eis rursus Iesus: Amen amen dico uobis, ego sum ostium ouium. *Ostium.*

Omnes quotquot ante me uenerunt, fures sunt & latrones: sed non audierunt eos oues. *Latrones.*

39 Ad iudicium *exercendum*, εἰς κρίσιν: id est, cum summo imperio & authoritate, ut statuant quod iustum & æquum est. Nam iudicium simpliciter hîc accipi pro condemnatione non potest, sed pro eo iure potius quod princeps aliquis habet hoc uel illud constituendi: ut ipse suprà exposuit 5. c. 27. & 30. qua de re pulchra narrat Dauid Psalm. 2. b. 7. & Psalm. 50. a. 1. Sed mihi tamen uidetur, hoc quidem loco, Iudicij uocabulum præterea etiam complecti iustum illius potestatis usum. Existimo enim Dominum iniqua eorum sententia offensum, qui hũc tanquã prophanum ac blasphemũ ex fideliũ albo expunxerant, eum cõsolari, & suam iurisdictionẽ cum illorum tyrannide cõparare. quasi diceret: Isti pro arbitrio suo sibi arrogãt populi Dei administrationẽ, quasi soli omnia uideãt, & sint lumen uersantiũ in tenebris, ut Rom. 2. c. 18. at ego ueni ut istos reprimã. Mea est iurisdictio, quam ego longè alia ratione exercebo quàm isti soleant. nam quos isti pro cæcis habent, illos ego luce donabo: istos autem superbos & arrogantes, qui se solos putant acutissimè cernere, illos, inquã, ego tractabo ut æquum est, quũ illos in densissimas ignorantiæ tenebras demergam, ut prædictum est ab Esaia, toto capite 29. Qui uident, τοὺς βλέποντας. In cæcorum ac uidentiũ nominib. ironica est μίμησις: loquitur enim ex Pharisæorum opinione, qui reliquos in tenebris uersari, se solos omnia uidere sibi persuaserant: quos graphicè prorsus describit Paulus Rom. 2. c. 17. 18. 19. 20. & 21. Nec uerò huius iusti Dei iudicij exempla longius quàm ab hoc nostro seculo petere necesse est. Prodeãt omnes Pharisæorũ nostri temporis academiæ, habet, Dei beneficio, Ecclesia illa cæca & hæretica quam uocant, septennes pueros, qui teste uniuerso mundo, possint illos non ad pudorem quidem (quem iampridem nullum habent) sed ad insaniam adigere.

IN CAP. X.

6 Hanc parabolam, ταύτην τὴν παροιμίαν. Quod à cæteris Euangelistis dicitur παραβολὴ, ab uno Iohanne ubique dicitur παροιμία, quum alioqui Paræmia diuersum quiddam declaret, ut alibi diximus. Sic nimirum uoluit Ioannes exprimere quod Hebræi משל uocãt. 8 Ante me, πρὸ ἐμοῦ. Hoc deerat in septem exẽplaribus: & pro εἰσὶ, sunt, in uno scriptum erat ἦσαν, erant. Quamuis autem uniuersale sit hoc pronunciatum, est tamẽ accommodandum ad id de quo agitur. Christus dicit se esse ostiũ, quo dicto alios omnes excludit. Itaq; fures ac latrones uocat eos omnes scilicet qui ostij nomen sibi uindicarunt. Atqui nullus unquam ex sanctis, nec Moses, nec Prophetæ se dixerunt esse ostium, sed Christum potius pro ostio indicarũt ouibus. Ergo ad eos non partinet hoc Christi dictũ.

9 Ingredietur

Ego sum ostium: per me si quis introierit, ser- 9 ἐγώ εἰμι ἡ θύρα· δι' ἐμοῦ ἐάν τις εἰσέλθῃ, σωθήσεται, καὶ εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται, καὶ νομὴν εὑρήσει. A
uabitur: & ingredietur & egredietur, & pascua inueniet.

Fur non uenit nisi ut furetur, & mactet ac 10 ὁ κλέπτης οὐκ ἔρχεται, εἰ μὴ ἵνα κλέψῃ, καὶ θύσῃ, καὶ ἀπολέσῃ· ἐγὼ ἦλθον, ἵνα ζωὴν ἔχωσι, καὶ περισσὸν ἔχωσιν.
Vita. perdat *oues*: ego ueni ut uitam habeant & abundent.

Pastor. Esa.40.c.11. Ezech.34.f.23. Ego sum pastor ille bonus: bonus pastor ani- 11 ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθησιν ὑπὲρ τῶν προβάτων.
mam suam dat pro ouibus.

Mercenarius. Mercenarius autem, & qui non est pastor, 12 ὁ μισθωτὸς, ὢν οὐκ ὢν ποιμὴν, οὗ οὐκ εἰσὶ τὰ πρόβατα ἴδια, θεωρεῖ τὸν λύκον ἐρχόμενον, καὶ ἀφίησι τὰ πρόβατα, καὶ φεύγει, καὶ ὁ λύκος ἁρπάζει αὐτὰ, καὶ σκορπίζει τὰ πρόβατα·
cuius non sunt oues propriæ, uidens lupum uenientem, deserit oues, fugitq; : lupus autem rapit ac dispergit oues.

Mercenarius autem fugit, quia mercenarius 13 ὁ δὲ μισθωτὸς φεύγει, ὅτι μισθωτός ἐστι, καὶ οὐ μέλει αὐτῷ περὶ τῶν προβάτων.
est, & non est illi cura ouium.

Ego sum pastor ille bonus, & agnosco oues 14 ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς, καὶ γινώσκω τὰ ἐμὰ, καὶ γινώσκομαί ὑπὸ τῶν ἐμῶν.
meas, & agnoscor à meis.

Sicut nouit me pater, ita & ego noui Patrem: 15 καθὼς γινώσκει με ὁ πατὴρ, κἀγὼ γινώσκω τὸν πατέρα· καὶ τὴν ψυχήν μου τίθημι ὑπὲρ τῶν προβάτων.
& animam meam pono pro ouibus.

Gentes Christo credituræ. Ezec.37.f.22. Alias etiam oues habeo, quæ non sunt ex 16 καὶ ἄλλα πρόβατα ἔχω, ἃ οὐκ ἔστιν ἐκ τῆς αὐλῆς ταύτης· κἀκεῖνά με δεῖ ἀγαγεῖν, καὶ τῆς φωνῆς μου ἀκούσουσι, καὶ γενήσεται μία ποίμνη, εἷς ποιμήν. B
hac caula: illas quoq; oportet me adducere. nã uocem meam audient, fietq; unum ouile & unus *erit* pastor.

Christus sponte se tradit pro ouibus. Esa.53.b.7. Act.4.d.28. Propterea me Pater diligit, quia ego pono 17 διὰ τοῦτό με ὁ πατὴρ ἀγαπᾷ, ὅτι ἐγὼ τίθημι τὴν ψυχήν μου, ἵνα πάλιν λάβω αὐτήν.
animam meam ut rursus sumam eam.

Nemo tollit eam à me, sed ego pono eam à 18 οὐδεὶς αἴρει αὐτὴν ἀπ' ἐμοῦ, ἀλλ' ἐγὼ τίθημι αὐτὴν ἀπ' ἐμαυτοῦ. ἐξουσίαν ἔχω θεῖναι αὐτήν, καὶ ἐξουσίαν ἔχω πάλιν λαβεῖν αὐτήν. ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔλαβον παρὰ τοῦ πατρός μου.
meipso: potestatem habeo ponendi eam, & potestatem habeo rursus sumendi eam. hoc mandatum accepi à patre meo.

Dissensio propter Christum. Dissidium igitur rursum factum est inter Iu- 19 σχίσμα οὖν πάλιν ἐγένετο ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, διὰ τοὺς λόγους τούτους.
dæos, propter sermones hos.

Dicebant autem multi ex ipsis: Dæmonium 20 ἔλεγον δὲ πολλοὶ ἐξ αὐτῶν· δαιμόνιον ἔχει, καὶ μαίνεται, τί αὐτοῦ ἀκούετε;
habet & insanit, quid eum auditis?

Alij dicebant: Hæc uerba non sunt dæmo- 21 ἄλλοι ἔλεγον· ταῦτα τὰ ῥήματα οὐκ ἔστι δαιμονιζομένου. μὴ δαιμόνιον δύναται τυφλῶν ὀφθαλμοὺς ἀνοῖξαι;
nium habentis. num dæmonium potest cæcorum oculos aperire?

1. Mach.4.f.59. Facta sunt autem Encænia Hierosolymis, & 22 ἐγένετο δὲ τὰ ἐγκαίνια ἐν τοῖς Ἱεροσολύμοις, καὶ χειμὼν ἦν. C
hyems erat.

9 Ingredietur & egredietur, εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται. Hebraicè יבוא ויצא, id est, securus uita perfruetur. Ita enim hoc quasi prouerbiũ accipitur apud Hebræos, ut Deuter. uigesimooctauo a. 6. Psalm. 121. 8. Sicut Gallicè dicimus, *aller & uenir*. Hic tamen uidetur peculiaris esse allusio, quia scilicet oues ad pascua educuntur quotidie, & inde rursus in caulas redeunt. Vide Act. 1. d. 21. 10 Et abundent, καὶ περισσὸν ἔχωσιν. Vulgata & Erasmus, & abundantius habeant: quasi uidelicet aliquid antè habuerint quàm ad eas ueniret pastor. 13 Non est illi cura, οὐ μέλει αὐτῷ. Vulg. non pertinet ad eum: barbarè & ambiguè. 15 Nouit, γινώσκει: id est, diligit, approbat, gratum sibi ac coniunctissimũ habet. Sic apud Hebræos accipitur uerbum ידע, ut Psal. 1. b. 6. & 37. d. 18. Matth. 7. d. 23. Itaq; ad hunc locum non pertinet disputatio illa subtilis potius quàm solida, quomodo Pater æternam suam sapientiam noscat. Nolui tamen quicquam mutatare, ne aliorum sententijs præiudicium afferrem. 16 Et unus pastor, εἷς ποιμήν. Sic apud Hæbræos sæpe etiam inter duo incisa deest copula, apud Græcos autem & Latinos admodum rarò. Nam tria minimũ incisa plerunque requiruntur, ut locus sit asyndeto. Similem eclipsin annotauimus semel apud Lucam, & 1. Timoth. 4. a. 3. 17 Propterea, διὰ τοῦτο. Notandus est hic locus aduersus eos qui διὰ τοῦ χριστοῦ, & διὰ τὸν χριστὸν subtili quadam ratione distinguunt, ut Christi meritum eneruent. Christus certè, quatenus homo est, sua obedientia ac perfecta iusticia promeritus est uitam ac benedictionem quæ Legi est annexa, non suæ carni duntaxat, sed nobis etiam omnibus, qui hac iusticia per fidem nobis imputata iusti constituimur, ut unà cum ipso regnemus: sicut explicat Paulus Rom. 5. d. 19. & Philipp. 2. a. 7. 8. & 9. Pono, τίθημι. Vel, ponam. Sed tamen præsens tempus seruare malui, quia Christus, ex quo natus est, quodãmodo cœpit uitam suam pro nobis ponere, ita ut tota ipsius uita nihil aliud sit quàm iugis quædam mors quam pro peccatis nostris subijt. Itaque iam tum moriebatur quum hæc diceret. 21 Num dæmonium, μὴ δαιμόνιον. In uno codice legimus μὴ δαιμόνιον ἔχων, num qui dæmonium habet. 22 Encænia, τὰ ἐγκαίνια. Sacer (ut quidam scribit) apud Iudæos hic dies erat ob memoriam instaurati templi, post diutinam in Perside captiuitatem. Imò uerò non unius diei, sed octo dierum hoc festum erat, nec institutum in memoriam reditus ex Babylonia, quæ & ipsa distincta est à Perside, sed à Iuda Machabæo, quum pulso Antiochi præsidio templum ac cultum Dei instaurasset. Sic enim de his scribitur 1. Mach. 4. g. 59. καὶ ἔστησαν ἰσόλυτα καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ καὶ πᾶσα ἐκκλησία Ἰσραὴλ, ἵνα ἄγωνται οἱ ἡμέραι ἐγκαινισμοῦ τοῦ θυσιαστηρίου ἐν τοῖς καιροῖς αὐτῶν, ἐνιαυτὸν ἐνιαυτόν, ἡμέρας ὀκτὼ, ἀπὸ εἰκάδος καὶ πέμπτης καὶ εἰκάδος τοῦ μηνὸς Χασελεῦ, μετ' εὐφροσύνης καὶ χαρᾶς. id est: Constituit Iudas & fratres eius totaq; Israelis concio, ut dies renouationis altaris suis tẽporibus agitarentur singulis

A singulis annis, scilicet octo dies à XV die mensis Chasleu, magno cum gaudio ac lætitia. Hæc ille, ex quibus etiam apparet, ἐγκαίνια non satis expressè ab ijs conuerti, qui dedicationem interpretantur: etsi eam opinionem Nonnus amplectitur, ad Solomonem authorem hoc referens: quum potius oportuerit Renoualia conuertere, ut quidam nuper fecit, si quidem nouum uocabulum fingere necesse esset. Hinc etiam liquet, cur addat Ioannes hyemem fuisse, quum mensis כסלו maxima ex parte Decembri nostro respondeat.

καὶ περιεπάτει ὁ ἰησοῦς ἐν τῷ ἱερῷ, ἐν τῇ στοᾷ τοῦ Σολομῶντος. 23

Et ambulabat Iesus in templo in porticu Solomonis:

ἐκύκλωσαν οὖν αὐτὸν οἱ ἰουδαῖοι, καὶ ἔλεγον αὐτῷ· ἕως πότε τὴν ψυχὴν ἡμῶν αἴρεις; εἰ σὺ εἶ ὁ χριστός, εἰπὲ ἡμῖν παῤῥησίᾳ. 24

Circundederunt ergo eum Iudæi, & dixerũt ei: Quousq; animam nostram suspendis? si tu es Christus ille, dic nobis apertè. *Interrogatur Iesus an sit Christus.*

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· εἶπον ὑμῖν, καὶ οὐ πιστεύετε. τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ πατρός μου, ταῦτα μαρτυρεῖ περὶ ἐμοῦ. 25

Respondit eis Iesus: Dixi uobis, nec creditis: opera quę ego facio in nomine Patris mei, hæc testantur de me. *Iudæi quare nõ credunt.*

ἀλλ' ὑμεῖς οὐ πιστεύετε· οὐ γάρ ἐστε ἐκ τῶν προβάτων τῶν ἐμῶν, καθὼς εἶπον ὑμῖν. 26

Sed uos non creditis. non enim estis ex ouibus meis, sicut dixi uobis.

τὰ πρόβατα τὰ ἐμὰ τῆς φωνῆς μου ἀκούει, κἀγὼ γινώσκω αὐτά, καὶ ἀκολουθοῦσί μοι, 27

Oues meæ uocem meam audiunt, & ego cognosco eas, & sequuntur me: *Oues Christi.*

κἀγὼ ζωὴν αἰώνιον δίδωμι αὐτοῖς· καὶ οὐ μὴ ἀπόλωνται εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ οὐχ ἁρπάσει τις αὐτὰ ἐκ τῆς χειρός μου. 28

Et ego uitam æternam do eis, nec peribunt in æternum, neque rapiet eas quisquam è manu mea.

B ὁ πατήρ μου, ὃς δέδωκέ μοι, μείζων πάντων ἐστί, καὶ οὐδεὶς δύναται ἁρπάζειν ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ πατρός μου. 29

Pater meus qui *eas* dedit mihi, maior omnibus est: neq; quisquam potest eas rapere è manu Patris mei.

ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἓν ἐσμεν. 30

Ego & Pater unum sumus.

ἐβάστασαν οὖν πάλιν λίθους οἱ ἰουδαῖοι, ἵνα λιθάσωσιν αὐτόν. 31

Sustulerunt ergo rursum lapides Iudæi, ut lapidarent eum.

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· πολλὰ καλὰ ἔργα ἔδειξα ὑμῖν ἐκ τοῦ πατρός μου· διὰ ποῖον αὐτῶν ἔργον λιθάζετέ με; 32

Respondit eis Iesus: Multa bona opera demonstraui uobis ex Patre meo: propter quod eorum operum me lapidatis? *Opera Christi ostendebant eũ esse Deum. Lapidare.*

ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ ἰουδαῖοι, λέγοντες· περὶ καλοῦ ἔργου οὐ λιθάζομέν σε, ἀλλὰ περὶ βλασφημίας, καὶ ὅτι σὺ ἄνθρωπος ὢν, ποιεῖς σεαυτὸν θεόν. 33

Responderunt ei Iudęi, dicẽtes: Ob bonũ opus nõ lapidamus te, sed ob blasphemiã: id est, quia tu, homo quum sis, facis teipsum Deum.

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· οὐκ ἔστι γεγραμμένον ἐν τῷ νόμῳ ὑμῶν, ἐγὼ εἶπα, θεοί ἐστε; 34

Respondit eis Iesus: Nónne scriptũ est in Lege uestra, Ego dixi, Dij estis? *Psal. 81. b. 6.*

εἰ ἐκείνους εἶπε θεούς, πρὸς οὓς ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐγένετο, καὶ οὐ δύναται λυθῆναι ἡ γραφή, 35

Si illos dixit deos, ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui Scriptura: *Dij qui.*

ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, καὶ ἀπέστειλεν εἰς τὸν κόσμον, ὑμεῖς λέγετε, ὅτι βλασφημεῖς, ὅτι εἶπον, υἱός τοῦ θεοῦ εἰμι; 36

C Me quem Pater sanctificauit & misit in mundum, uos dicitis blasphemare, quia dixi, Filius Dei sum?

24 Suspendis? αἴρεις: id est, anxiam ac suspensam tenes. Non desunt tamẽ qui αἴρειν accipiant pro tollere è medio ac perdere, uèluti Latini dicũt, Quid me enecas? Apertè, παῤῥησίᾳ. Vulg. palàm. Ego malo ad ipsum loquendi genus referre, ut etiã infrà accipitur. 11. b. 14. Neq; enim poscunt ut publicè duntaxat respondeat, sed ut apertè & sermone minimè ambiguo dicat an sit promissus ille Messias. Idem annotauimus Mar. 8. d. 32. 26 Non enim estis, ὅτι οὐκ ἐστέ. In quibusdam codicibus legitur, ὅτι οὐκ ἦτε, quia non estis. Sed utcunq; legas, sciendum est causam afferri cur nõ credant, non aũt consequutionem, ut suprà 8. f. 44. quum colligitur, diabolum non perstitisse in ueritate, ex eo quòd ueritas in eo non sit. Item Lucæ 7. g. 47. ubi ex magna dilectione colligitur remissio multorum peccatorũ, Quia, inquit, cui pauciora peccata remissa sunt, is minus diligit. In illis igitur exemplis res ipsa ostendit ὅτι notare consequens, ex quo antecedens colligitur. Hic uerò ex cõtrario declarat antecedens, ex quo intelligitur consequens. Prius enim oues nos esse oportet, id est ouili Dei destinatos, quàm Pastoris uocem audiamus: prius nos diligi quàm diligamus: prius trahi, audire ac dicere, quàm ad eum ueniamus. Isti igitur non audiunt, idcirco quia non sunt ex ouib. quanquam rectè etiã hoc ex illo colligas, quia ouem esse, & suo tẽpore audire, ita sunt inter se coniuncta, ut distingui quidem possint, separari non possint. Sicut dixi uobis, καθὼς εἶπον ὑμῖν. Hæc à nonnullis connectuntur cum sequenti uersiculo. Eras. putat à quopiam addita. Ego uerò non puto redundare, quum præsertim in omnibus nostris codicibus summo consensu legantur. 29 Pater meus, ὁ πατήρ μου. Augustinus & Pseudocyrillus legunt, ὁ πατήρ μου ὁ δεδωκώς μοι, μεῖζον πάντων ἐστί. Quod mihi dedit Pater meus, maius est omnibus: idq; Augustinus quidem de Ecclesia interpretatur, quæ omnem uim aduersariorũ superat: Pseudocyrillus uerò de diuina Christi uirtute, cui frustra se opponat Satan cum suis. Ego eam lectionem sum sequutus quam in omnib. exemplaribus reperi, & Nonnus etiam expressit. 33 Id est, περὶ. Sic cõuerti, ut ostenderem περὶ hoc loco nõ prorsùs copulam esse, sed potius per epexegesin explicandam: quamuis sic etiã loquuntur Latini, ut Virg. Iudicium Paridis, spretæq; iniuria formæ. Theophylactus Romanus omittit, & similes eclipses multas iam annotauimus suprà 5. c. 19. Solui, λυθῆναι. Id est, uiolari, aut irrita fieri, ut Matth. 5. c. 17. & 19. aut destrui, ut suprà 7. d. 23.

36 Me quem Pater, ὃν ὁ πατὴρ. Supplendum fuisse pronomen primæ personæ, liquet ex eo quod dixt βλασφημεῖς potius quàm βλασφημεῖ. Sed & orationem rectam mutauimus in obliquam, ut personæ mutationẽ uitaremus, qua de re diximus suprà 1. c. 20.

38 In

Si non facio opera Patris mei, nolite credere 37
mihi.

Sin uerò facio, etiamsi mihi non credatis, o- 38
peribus credite: ut cognoscatis & credatis quòd
Pater in me est, & ego in eo.

Rursus ergo quærebant eum prehendere: 93
sed exiuit è manu eorum.

Abijtq; rursus trans Iordanem, in eum lo- 40
cum ubi fuerat Ioannes baptizans primùm:
mansitq; illic.

Multi autem ueniebant ad eum, ac dicebant: 41
Ioannes quidem signũ edidit nullũ: omnia au-
tem quæcunq; ipse dixit de hoc, uera erant.

Credunt multi. Et crediderunt multi illic in eum. 42

CAP. XI.

Lazarus ægrotans. AEgrotabat autem quidam nomine La- 1
zarus, à Bethania, *id est* ex uico Mariæ &
Marthæ sororis ipsius.

Maria soror Marthæ. (Maria autem ea est quæ unxit Dominũ un 2
guento, & extersit pedes eius capillis suis: cu-
ius frater Lazarus ægrotabat.)

Miserunt ergo sorores eius ad eum, dicentes: 3
Domine, ecce, is quem amas, ægrotat.

Infirmitas ad gloriam Dei. Id autem quum audisset Iesus, dixit: Morbus 4
iste non est mortifer, sed *immissus* pro gloria Dei,
ut glorificetur filius Dei per eum.

Diligebat autem Iesus Martham, & sororẽ 5
eius, & Lazarum.

Vt ergo audiuit quòd ægrotaret, tum quidẽ 6
mansit duos dies in eo loco ubi erat.

Deinde post hoc dicit discipulis: Eamus in 7
Iudæam rursus.

Dicunt ei discipuli: Rabbi, modò quærebãt 8
te Iudæi lapidare, & rursum abis illuc?

Horæ diei duodecim. Respondit Iesus: Nónne duodecim sunt horę 9
diei? si quis ambulauerit interdiu, non offendit:
quia lucem huius mundi uidet.

Si quis autem ambulauerit nocte, offendit: 10
quia lux non est in eo.

Hæc ait: & post hæc dicit eis, Lazarus ami- 11
cus noster dormit: sed proficiscor ut à somno
excitem eum.

Dixerunt ergo discipuli eius: Domine, si dor 12
mit, seruabitur.

Dixerat autem Iesus de morte eius: illi uerò 13
putauerũt quòd de dormitione somni diceret.

Tunc ergo Iesus dixit eis apertè: Lazarus 14
mortuus est.

εἰ δὲ ποιῶ τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, μὴ πιστεύη- A
τέ μοι·

εἰ δὲ ποιῶ, κἂν ἐμοὶ μὴ πιστεύητε, τοῖς ἔργοις
πιστεύσατε, ἵνα γνῶτε καὶ πιστεύσητε, ὅτι ἐν ἐμοὶ ὁ
πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ.

ἐζήτουν οὖν πάλιν αὐτὸν πιάσαι· καὶ ἐξῆλθεν
ἐκ τῆς χειρὸς αὐτῶν.

καὶ ἀπῆλθε πάλιν πέραν τοῦ Ἰορδάνου, εἰς τὸν
τόπον ὅπου ἦν Ἰωάννης τὸ πρῶτον βαπτίζων, καὶ
ἔμεινεν ἐκεῖ.

καὶ πολλοὶ ἦλθον πρὸς αὐτὸν, καὶ ἔλεγον· ὅτι Ἰω-
άννης μὲν σημεῖον ἐποίησεν οὐδέν· πάντα δὲ ὅσα εἶ-
πεν Ἰωάννης περὶ τούτου, ἀληθῆ ἦν.

καὶ ἐπίστευσαν πολλοὶ ἐκεῖ εἰς αὐτόν.

ΚΕΦ. ια'.

ΗΝ δέ τις ἀσθενῶν Λάζαρος ἀπὸ Βηθανίας, B
ἐκ τῆς κώμης Μαρίας καὶ Μάρθας τῆς ἀδελ-
φῆς αὐτῆς.

(ἦν δὲ Μαρία ἡ ἀλείψασα τὸν κύριον μύρῳ, καὶ
ἐκμάξασα τοὺς πόδας αὐτοῦ ταῖς θριξὶν αὐτῆς, οὗ ὁ
ἀδελφὸς Λάζαρος ἠσθένει.)

ἀπέστειλαν οὖν αἱ ἀδελφαὶ πρὸς αὐτὸν, λέγουσαι·
κύριε, ἴδε ὃν φιλεῖς, ἀσθενεῖ.

ἀκούσας δὲ ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν· αὕτη ἡ ἀσθένεια οὐκ ἔστι
πρὸς θάνατον, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς δόξης τοῦ θεοῦ· ἵνα δο-
ξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ δι' αὐτῆς.

ἠγάπα δὲ ὁ Ἰησοῦς τὴν Μάρθαν, καὶ τὴν ἀδελ-
φὴν αὐτῆς, καὶ τὸν Λάζαρον.

ὡς οὖν ἤκουσεν ὅτι ἀσθενεῖ, τότε μὲν ἔμεινεν ἐν
ᾧ ἦν τόπῳ δύο ἡμέρας.

ἔπειτα μετὰ τοῦτο λέγει τοῖς μαθηταῖς, ἄγω-
μεν εἰς τὴν Ἰουδαίαν πάλιν.

λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ· ῥαββί, νῦν ἐζήτουν
σε λιθάσαι οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ πάλιν ὑπάγεις ἐκεῖ;

ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, οὐχὶ δώδεκά εἰσιν ὧραι τῆς ἡμέ-
ρας; ἐάν τις περιπατῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ, οὐ προσκόπτει,
ὅτι τὸ φῶς τοῦ κόσμου τούτου βλέπει.

ἐὰν δέ τις περιπατῇ ἐν τῇ νυκτί, προσκόπτει,
ὅτι τὸ φῶς οὐκ ἔστιν ἐν αὐτῷ.

ταῦτα εἶπε, καὶ μετὰ τοῦτο λέγει αὐτοῖς, Λάζα-
ρος ὁ φίλος ἡμῶν κεκοίμηται, ἀλλὰ πορεύομαι, ἵνα
ἐξυπνίσω αὐτόν.

εἶπον οὖν οἱ μαθηταὶ αὐτῷ· κύριε, εἰ κεκοίμη-
ται, σωθήσεται.

εἰρήκει δὲ ὁ Ἰησοῦς περὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἐκεῖνοι δὲ
ἔδοξαν, ὅτι περὶ τῆς κοιμήσεως τοῦ ὕπνου λέγει.

τότε οὖν εἶπεν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς παρρησίᾳ· Λάζα-
ρος ἀπέθανε.

38 In eo, ἐν αὐτῷ. In eo scilicet Patre. Nam sic etiam legit Vulgata. & in uno exemplari scriptum erat, ἐν τῷ πατρί. 41 Ipse dixit, εἶπεν Ἰωάννης. Hebræa repetitio antecedentis pro relatiuo, quam studuimus uitare propter amphiboliam. Nam in uno exemplari deesse animaduertimus: & relatiua interdum, ubi etiã necessaria uidentur, solet Ioannes negligere, ut suprà uersu 29.

IN CAP. XI.

1 Id *est* è uico, ἐκ τῆς κώμης. Similem epexegesin uide suprà 5.c.19.& 10.f.33. Ea est quæ unxit, οὗ ἡ ἀλείψασα. οὗ pro ᾧ interdum usurpari, annotauimus suprà 1.d.30. quæ significatio mihi uisa est melius hîc conuenire. Sed & notandum est, quæ de unctione referuntur, dici κατὰ πρόληψιν. neq; enim adhuc id factũ erat. Ideo seruauimus propriam aoristi significationem, qui alioqui ferè poni solet pro præterito pluscquãperfecto. 4 Mortifer, πρὸς θάνατον. Hebr. לְמָוֶת. id est, idcirco immissus ut Lazarum perimat: pro quo Vulg. & Eras. ad uerbum uerterunt, ad mortem. Nam πρὸς finem declarat, alioqui dicendum fuerat ἵνα [uel, μέχρι] θανάτου, id est, עַד מָוֶת, ut Esa. 38.a.1.

Filius Dei, ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ. In nonnullis Latinis codicib. legitur, Filius hominis, id est, υἱὸς ἀνθρώπου. & ita etiã Nonnus.

14 Apertè, παρρησίᾳ. Vide suprà 10.d.24.

17 Agentem,

A καὶ χαίρω δι ὑμᾶς, (ἵνα πιστεύσητε) ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ· ἀλλ' ἄγωμεν πρὸς αὐτόν.

16 εἶπεν οὖν Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, τοῖς συμμαθηταῖς· ἄγωμεν καὶ ἡμεῖς, ἵνα ἀποθάνωμεν μετ' αὐτοῦ.

17 ἐλθὼν οὖν ὁ Ἰησοῦς, εὗρεν αὐτὸν τέσσαρας ἡμέρας ἤδη ἔχοντα ἐν τῷ μνημείῳ.

18 (ἦν δὲ ἡ Βηθανία ἐγγὺς τῶν Ἱεροσολύμων ὡς ἀπὸ σταδίων δεκαπέντε)

19 καὶ πολλοὶ ἐκ τῶν Ἰουδαίων ἐληλύθεισαν πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, ἵνα παραμυθήσωνται αὐτὰς περὶ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτῶν.

20 ἡ οὖν Μάρθα, ὡς ἤκουσεν ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔρχεται, ὑπήντησεν αὐτῷ· Μαρία δὲ ἐν τῷ οἴκῳ ἐκαθέζετο.

21 εἶπεν οὖν ἡ Μάρθα πρὸς τὸν Ἰησοῦν· κύριε, εἰ ἦς ὧδε, ὁ ἀδελφός μου οὐκ ἂν ἐτεθνήκει.

22 ἀλλὰ καὶ νῦν οἶδα, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσῃ τὸν Θεὸν, δώσει σοι ὁ Θεός.

23 λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ἀναστήσεται ὁ ἀδελφός σου.

24 λέγει αὐτῷ Μάρθα, οἶδα ὅτι ἀναστήσεται ἐν τῇ ἀνα-
B στάσει, ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

25 εἶπεν αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· ἐγώ εἰμι ἡ ἀνάστασις καὶ ἡ ζωή· ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, κἂν ἀποθάνῃ, ζήσεται·

26 καὶ πᾶς ὁ ζῶν, καὶ πιστεύων εἰς ἐμὲ, οὐ μὴ ἀποθάνῃ εἰς τὸν αἰῶνα. πιστεύεις τοῦτο;

27 λέγει αὐτῷ· ναὶ κύριε· ἐγὼ πεπίστευκα, ὅτι σὺ εἶ ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ εἰς τὸν κόσμον ἐρχόμενος.

28 καὶ τοῦτο εἰποῦσα ἀπῆλθε, καὶ ἐφώνησε Μαρίαν τὴν ἀδελφὴν αὐτῆς λάθρᾳ, εἰποῦσα· ὁ διδάσκαλος πάρεστι, καὶ φωνεῖ σε.

29 ἐκείνη ὡς ἤκουσεν, ἐγείρεται ταχὺ, καὶ ἔρχεται πρὸς αὐτόν.

30 οὔπω δὲ ἐληλύθει ὁ Ἰησοῦς εἰς τὴν κώμην, ἀλλ' ἦν ἐν τῷ τόπῳ, ὅπου ὑπήντησεν αὐτῷ ἡ Μάρθα.

31 οἱ οὖν Ἰουδαῖοι οἱ ὄντες μετ' αὐτῆς ἐν τῇ οἰκίᾳ, καὶ παραμυθούμενοι αὐτήν, ἰδόντες τὴν Μαρίαν, ὅτι ταχέως ἀνέστη καὶ ἐξῆλθεν, ἠκολούθησαν αὐτῇ, λέγοντες, ὅτι ὑπάγει εἰς τὸ μνημεῖον, ἵνα κλαύσῃ ἐκεῖ.
C

32 ἡ οὖν Μαρία ὡς ἦλθεν ὅπου ἦν Ἰησοῦς, ἰδοῦσα αὐτὸν, ἔπεσεν εἰς τοὺς πόδας αὐτοῦ, λέγουσα αὐτῷ· κύριε, εἰ ἦς ὧδε, οὐκ ἂν ἀπέθανέ μου ὁ ἀδελφός.

33 Ἰησοῦς οὖν ὡς εἶδεν αὐτὴν κλαίουσαν, καὶ τοὺς συνελθόντας αὐτῇ Ἰουδαίους κλαίοντας, ἐνεβριμήσατο τῷ πνεύματι, καὶ ἐτάραξεν ἑαυτὸν,

34 καὶ εἶπε· ποῦ τεθείκατε αὐτόν; λέγουσιν αὐτῷ, κύριε, ἔρχου καὶ ἴδε.

35 ἐδάκρυσεν ὁ Ἰησοῦς.

36 ἔλεγον οὖν οἱ Ἰουδαῖοι· ἴδε πῶς ἐφίλει αὐτόν.

15 Et gaudeo propter uos (ut credatis) quòd nō fuerim illic. sed eamus ad eum.

16 Dixit ergo Thomas, qui dicitur Didymus, condiscipulis: Eamus & nos, ut moriamur cum eo. *Thomas.*

17 Venit ergo Iesus, & inuenit eū quartum iam diem in monumento agentem.

18 (Erat autem Bethania prope Ierosolymam ferè stadijs quindecim:)

19 Multiq; ex Iudæis uenerant ad Martham & Mariam, ut consolarentur eas de fratre suo.

20 Martha ergo ut audiuit quòd Iesus ueniret, occurrit ei: Maria uerò domi sedebat.

21 Dixit ergo Martha ad Iesum: Domine, si fuisses hîc, frater meus non fuisset mortuus: *Marthæ querimonia apud Christum.*

22 Sed & nunc scio quòd quæcunque petieris à Deo, dabit tibi.

23 Dicit ei Iesus: Resurget frater tuus.

24 Dicit ei Martha: Scio quòd resurget in resurrectione in ultimo illo die. *Resurrectio.* Suprà 5.c.29. Luc.14.c.14.

25 Dixit ei Iesus: Ego sum resurrectio & uita: qui credit in me, etiam si mortuus fuerit, uiuet: *Vita.* *Fides.* Suprà 6.d.35.

26 Et omnis qui uiuit, & credit in me, non morietur in æternum. credis hoc?

27 Ait illi: Etiam Domine: ego credo quòd tu es Christus ille Filius Dei, qui in mundum uenturus erat. *Fides & confessio Marthæ.*

28 Et quū hęc dixisset, abijt, & clàm uocauit Mariam sororem suam, dicens: Magister adest, & uocat te. *Maria currit ad Christum.*

29 Illa ut audiuit, surgit citò, & uenit ad eum.

30 Nondum autem uenerat Iesus in uicum: sed erat in eo loco ubi occurrerat ei Martha.

31 Iudæi ergo qui erant cum ea in domo, & consolabantur eam, quum uidissent q Maria citò surrexisset, & exisset, sequuti sunt eam, dicentes: Abijt ad monumentum, ut fleat illic.

32 Maria ergo quum uenisset eò ubi erat Iesus, uiso eo, accidit ad pedes eius, dicens ei: Domine, si fuisses hîc, non esset mortuus frater meus. *Mariæ querimonia.*

33 Iesus ergo ut uidit eam flentem, & Iudæos qui unà uenerant cum ea, flentes, infremuit spiritu, & turbauit seipsum.

34 Et dixit, Vbi posuistis eum? Dicunt ei: Domine, ueni & uide.

35 Lachrymatus est Iesus. *Christus lachrymatur.*

36 Dixerunt ergo Iudæi: Ecce quomodo amabat eum.

17 Agentem, ἔχοντα. Vulgata & Erasmus, habentem: quo modo dixit Quintilianus lib.6.cap.4. triginta annos habere, pro, tricesimum annum agere, ut suprà etiam conuertimus 8.g.57. Sed tamen nonnihil aspera nobis uisa est hęc formula, quamuis ne hęc quidem, qua usi sumus, nobis satisfaciat. 19 Ad Martham & Mariam, πρὸς τὰς περὶ Μάρθαν καὶ Μαρίαν, Ad uerbum, ad eas quæ erant circa Martham & Mariam. Sed Græca est periphrasis admodum elegans, quam rectè expressit Vetus interpres, immeritò à Valla reprehensus. Interdum tamen hæc periphrasis simpliciter accipienda est, ut Act.13.b.13. 20 Veniret, ἔρχεται, Erasmus, uenisset, impropriè: nam adhuc erat in uia.

Supra 9.a.6. Quidam autem ex ipsis dixerunt: Non potérat hic qui aperuit oculos cæci, facere ut & iste non moreretur?

37 τινὲς δὲ ἐξ αὐτῶν εἶπον· οὐκ ἠδύνατο οὗτος ὁ ἀνοίξας τοὺς ὀφθαλμοὺς τοῦ τυφλοῦ, ποιῆσαι ἵνα καὶ οὗτος μὴ ἀποθάνῃ; A

Iesus ergo rursum fremēs in semetipso, uenit ad monumentum. erat autem spelunca, & lapis impositus erat ei.

38 Ἰησοῦς οὖν πάλιν ἐμβριμώμενος ἐν ἑαυτῷ, ἔρχεται εἰς τὸ μνημεῖον. ἦν δὲ σπήλαιον, καὶ λίθος ἐπέκειτο ἐπ' αὐτῷ.

Suscitatur Lazarus. Ait Iesus: Tollite lapidem. Dicit ei Martha, soror eius qui mortuus fuerat: Domine, iam olet: quatuor enim dierum est.

39 λέγει ὁ Ἰησοῦς· ἄρατε τὸν λίθον. λέγει αὐτῷ ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος Μάρθα· κύριε, ἤδη ὄζει· τεταρταῖος γάρ ἐστι.

Fides. Gloria Dei. Dicit ei Iesus: Nónne dixi tibi quòd si credideris, uidebis gloriam Dei?

40 λέγει αὐτῇ ὁ Ἰησοῦς· οὐκ εἶπόν σοι, ὅτι ἐὰν πιστεύσῃς, ὄψει τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ;

Sustulerūt ergo lapidem *à loco* ubi mortuus ille fuerat positus. Iesus autē attollens sursum oculos, dixit: Pater gratias ago tibi ꝙ me audieris.

41 ἦραν οὖν τὸν λίθον, οὗ ἦν ὁ τεθνηκὼς κείμενος. ὁ δὲ Ἰησοῦς ἦρε τοὺς ὀφθαλμοὺς ἄνω, καὶ εἶπε· πάτερ, εὐχαριστῶ σοι, ὅτι ἤκουσάς μου·

Oratio Christi. Fides. Ego autem sciebam quòd semper me audis: sed propter turbam circunstantē *hoc* dixi: ut credant quòd tu me miseris.

42 ἐγὼ δὲ ἤδειν, ὅτι πάντοτέ μου ἀκούεις, ἀλλὰ διὰ τὸν ὄχλον τὸν περιεστῶτα εἶπον, ἵνα πιστεύσωσιν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

Et quum hæc dixisset, clamauit uoce magna: Lazare, adesdum foras.

43 καὶ ταῦτα εἰπὼν, φωνῇ μεγάλῃ ἐκραύγασε· λάζαρε, δεῦρο ἔξω.

Tum qui fuerat mortuus, prodijt, manus & pedes uinctus fascijs. facies autem eius sudario erat obuincta. dicit eis Iesus: Soluite eum, & sinite abire.

44 καὶ ἐξῆλθεν ὁ τεθνηκὼς δεδεμένος τοὺς πόδας καὶ τὰς χεῖρας κειρίαις, καὶ ἡ ὄψις αὐτοῦ σουδαρίῳ περιεδέδετο. λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς· λύσατε αὐτὸν, καὶ ἄφετε ὑπάγειν. B

Iudæi quidam credūt Christo. Multi ergo ex Iudæis qui uenerant ad Mariam, & spectauerant quæ fecerat Iesus, credidérunt in eum.

45 πολλοὶ οὖν ἐκ τῶν Ἰουδαίων οἱ ἐλθόντες πρὸς τὴν Μαρίαν, καὶ θεασάμενοι ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς, ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν.

Quidam autem ex ipsis abierūt ad Pharisæos, & dixerunt eis, quæ fecisset Iesus.

46 τινὲς δὲ αὐτῶν ἀπῆλθον πρὸς τοὺς Φαρισαίους, καὶ εἶπον αὐτοῖς ἃ ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς.

Concilium Phariſæorum cōtra Christum. Coegerunt ergo Pontifices & Pharisæi concilium, ac dicebant: Quid faciemus? nam hic homo multa signa edit.

47 συνήγαγον οὖν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ Φαρισαῖοι συνέδριον, καὶ ἔλεγον· τί ποιοῦμεν; ὅτι οὗτος ὁ ἄνθρωπος πολλὰ σημεῖα ποιεῖ·

Romani. Si ita sinamus eum, omnes credent ei: uenientq; Romani, & delebunt tum locum nostrum, tum gentem.

48 ἐὰν ἀφῶμεν αὐτὸν οὕτω, πάντες πιστεύσουσιν εἰς αὐτόν· καὶ ἐλεύσονται οἱ Ῥωμαῖοι, καὶ ἀροῦσιν ἡμῶν καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος.

Caiaphas prophetat Christū moriendum. Infrà 8.c.14. Vnus autem ex ipsis Caiaphas, Pontifex anni illius, dixit eis: Vos nescitis quicquam,

49 εἷς δέ τις ἐξ αὐτῶν Καϊάφας, ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, εἶπεν αὐτοῖς· ὑμεῖς οὐκ οἴδατε οὐδέν,

Nec cogitatis quòd confert nobis ut unus homo moriatur pro populo, ac tota gens non pereat.

50 οὐδὲ διαλογίζεσθε, ὅτι συμφέρει ἡμῖν, ἵνα εἷς ἄνθρωπος ἀποθάνῃ ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται.

Hoc autem à semetipso non dixit: sed quum esset Pontifex anni illius, prophetauit fore ut Iesus moreretur pro ea gente: C

51 τοῦτο δὲ ἀφ' ἑαυτοῦ οὐκ εἶπεν· ἀλλὰ ἀρχιερεὺς ὢν τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου, προεφήτευσεν, ὅτι ἔμελλεν ὁ Ἰησοῦς ἀποθνήσκειν ὑπὲρ τοῦ ἔθνους.

Iudæorum & Gentium salus. Et non tantùm pro ea gente, sed ut etiam filios Dei dispersos cogeret in unum.

52 καὶ οὐχ ὑπὲρ τοῦ ἔθνους μόνον, ἀλλ' ἵνα καὶ τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ τὰ διεσκορπισμένα συναγάγῃ εἰς ἕν.

Ab illo ergo die consultabant unà, ut trucidarent eum.

53 ἀπ' ἐκείνης οὖν τῆς ἡμέρας συνεβουλεύσαντο, ἵνα ἀποκτείνωσιν αὐτόν.

Iesus fugit Iudæos. Iesus ergo iam non palàm uersabatur inter Iudæos: sed abijt illinc in regionem quæ est prope desertum, in urbe quæ dicitur Ephraim, & illic commorabatur cum discipulis suis.

Ephrem.

54 Ἰησοῦς οὖν οὐκέτι παῤῥησίᾳ περιεπάτει ἐν τοῖς Ἰουδαίοις, ἀλλὰ ἀπῆλθεν ἐκεῖθεν εἰς τὴν χώραν, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου, εἰς Ἐφραὶμ λεγομένην πόλιν, κἀκεῖ διέτριβε μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

Sanctificare se. Propè autem erat Pascha Iudæorum: & ascenderunt multi Ierosolymam ex illa regione ante Pascha, ut purificarent se.

55 ἦν δὲ ἐγγὺς τὸ πάσχα τῶν Ἰουδαίων· καὶ ἀνέβησαν πολλοὶ εἰς Ἱεροσόλυμα ἐκ τῆς χώρας πρὸ τοῦ πάσχα, ἵνα ἁγνίσωσιν ἑαυτούς.

43 Delebunt, ἀροῦσι. Vulg. & Eras. ad uerbum, tollent: quæ interpretatio mihi quidem uisa est nimium obscura. 52 Pro ea gente, ὑπὲρ τοῦ ἔθνους. Hoc quidem loco uidetur exprimenda uis articuli, ut certam gentem cū reliquarum gentium hominib. conferri intelligamus. Idcirco enim istos uocat Dispersos, quòd non ut Iudæi, in una regione coacti essent, sed ab Oriente ad Occidentem hinc & inde colligendi. 54 Quæ est prope desertum, ἐγγὺς τῆς ἐρήμου: id est, πλὴν ἐγγὺς ἐρήμου. Deest enim articulus: de qua eclipsi diximus suprà 5.f.36. Cæterùm pro Ἐφραὶμ in uno codice legitur Ephren, & apud Nonnum quoque.

A ἐζήτουν οὖν τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐλεγον μετ' ἀλλήλων 56
οἱ τῶν ἱερῶν ἑστηκότες· τί δοκεῖ ὑμῖν, ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ
εἰς τὴν ἑορτήν;

δεδώκεισαν δὲ καὶ οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ φαρι- 57
σαῖοι ἐντολήν, ἵνα ἐάν τις γνῷ ποῦ ἐστι, μηνύσῃ, ὅπως
πιάσωσιν αὐτόν.

ΚΕΦΑΛ. ιβ'.

Ὁ οὖν Ἰησοῦς πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα ἦλθεν 1
εἰς Βηθανίαν, ὅπου ἦν Λάζαρος ὁ τεθνηκώς,
ὃν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν.

ἐποίησαν οὖν αὐτῷ δεῖπνον ἐκεῖ, καὶ ἡ Μάρθα 2
διηκόνει. ὁ δὲ Λάζαρος εἷς ἦν τῶν συνανακειμένων
αὐτῷ.

ἡ οὖν Μαρία λαβοῦσα λίτραν μύρου νάρδου πιστικῆς 3
πολυτίμου, ἤλειψε τοὺς πόδας τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐξέμαξε
ταῖς θριξὶν αὐτῆς τοὺς πόδας αὐτοῦ· ἡ δὲ οἰκία
ἐπληρώθη ἐκ τῆς ὀσμῆς τοῦ μύρου.

λέγει οὖν εἷς ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, Ἰούδας 4
Σίμωνος Ἰσκαριώτης, ὁ μέλλων αὐτὸν παραδιδόναι,

B διατί τοῦτο τὸ μύρον οὐκ ἐπράθη τριακοσίων 5
δηναρίων, καὶ ἐδόθη πτωχοῖς;

εἶπε δὲ τοῦτο, οὐχ ὅτι περὶ τῶν πτωχῶν ἔμελεν αὐ 6
τῷ, ἀλλ' ὅτι κλέπτης ἦν, καὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχε, καὶ
τὰ βαλλόμενα ἐβάσταζεν.

εἶπεν οὖν ὁ Ἰησοῦς· ἄφες αὐτήν· εἰς τὴν ἡμέραν 7
τοῦ ἐνταφιασμοῦ μου τετήρηκεν αὐτό.

τοὺς πτωχοὺς γὰρ πάντοτε ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν, 8
ἐμὲ δὲ οὐ πάντοτε ἔχετε.

ἔγνω οὖν ὄχλος πολὺς ἐκ τῶν Ἰουδαίων, ὅτι 9
ἐκεῖ ἐστι· καὶ ἦλθον οὐ διὰ τὸν Ἰησοῦν μόνον, ἀλλ'
ἵνα καὶ τὸν Λάζαρον ἴδωσιν, ὃν ἤγειρεν ἐκ νε-
κρῶν.

ἐβουλεύσαντο δὲ οἱ ἀρχιερεῖς, ἵνα καὶ τὸν Λάζα- 11
ρον ἀποκτείνωσιν·

ὅτι πολλοὶ δι' αὐτὸν ὑπῆγον τῶν Ἰουδαίων, καὶ 12
ἐπίστευον εἰς τὸν Ἰησοῦν.

τῇ ἐπαύριον ὄχλος πολὺς ὁ ἐλθὼν εἰς τὴν ἑορ- 13
τήν, ἀκούσαντες ὅτι ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς εἰς Ἱεροσόλυ-
μα,

C ἔλαβον τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, καὶ ἐξῆλθον εἰς ὑπαν 14
τησιν αὐτῷ, καὶ ἔκραζον· ὡσαννά, εὐλογημένος ὁ ἐρ-
χόμενος ἐν ὀνόματι κυρίου ὁ βασιλεὺς τοῦ Ἰσραήλ.

εὑρὼν δὲ ὁ Ἰησοῦς ὀνάριον, ἐκάθισεν ἐπ' αὐτό, 15
καθώς ἐστι γεγραμμένον,

μὴ φοβοῦ θυγάτηρ Σιών, ἰδοὺ ὁ βασιλεύς σου ἔρ- 16
χεται καθήμενος ἐπὶ πῶλον ὄνου.

Quærebant ergo Iesum, & loquebantur alij cum alijs in templo stãtes: Quid uidetur uobis, *num* quòd non ueniet ad festum?

Dederant autem Pontifices & Pharisæi mandatũ, ut si quis nosset ubi esset, indicaret, ut prehenderent eum. *Sacerdotes iubent Christum comprehendi.*

CAP. XII.

IEsus ergo sexto die ante Pascha uenit Bethaniam, ubi Lazarus fuerat mortuus, quem suscitarat ex mortuis. *Christus cœnat apud Marthã cum Lazaro.* Matth.26.a.6. Marc.14.a.3.

Fecerunt igitur ei cœnam illic, & Martha ministrabat: Lazarus uerò unus erat ex ijs qui simul accumbebant cum eo.

Maria ergo accepta libra unguenti nardi spicatæ multi precij, unxit pedes Iesu, & extersit pedes eius capillis suis: domus autem impleta est odore unguenti. *Maria soror Marthæ ungit pedes Iesu.*

Dixit ergo quidam ex discipulis eius, *nempe* Iudas Simonis *filius* Iscariotes, qui erat eum proditurus:

Quare hoc unguentum non uenijt trecentis denarijs, & datum est pauperibus? *Iudæ auaritia*

Dixit autem hoc, non q̃ pauperum ipsi cura esset, sed quia fur erat, ac marsupium habebat, & ea quæ *intrò* mittebantur, portabat. *Infrà 13.c.29.*

Dixit ergo Iesus: Sine eam, in diem sepulturæ meæ seruauit istud.

Pauperes enim semper habetis uobiscũ, me uerò non semper habebitis.

Cognouit ergo turba multa ex Iudæis quòd illic esset: & uenerunt non propter Iesum tantũ, sed etiam ut Lazarum uiderent, quem suscitauerat à mortuis.

Consultarunt autem principes Sacerdotum ut & Lazarum trucidarent. *Lazarum occidere consultant Iudæi.*

Quia multi ex Iudæis propter eum abibant, & credebant in Iesum.

Postero die turba multa quę uenerat ad festum, quum audissent quòd ueniret Iesus Ierosolymam: *Iesu asinæ insidens, ingreditur Ierusalem.* Matth. 21. a. 8. Marc.11.a.7. Luc.19.c.35.

Acceperunt ramos palmarum, & egressi sunt obuiam ei, & clamabant: Hosanna, Benedictus qui uenit in nomine Domini, Rex ille Israel.

Nactus autem Iesus asellum, sedit super eum, sicut scriptum est, Zachar.9.b.9.

Ne timeas filia Sion: ecce, Rex ille tuus uenit, sedens super pullum asinæ.

56 *Num* quòd non ueniet, ὅτι οὐ μὴ ἔλθῃ: id est, ὅτι οὐ μὴ ἐλεύσεται. Deliberant enim de re adhuc incerta, quum festũ quidem instaret, sed nondum tamen aduenisset. Itaq; ut planior esset sententia, suppleui particulam interrogantẽ. Nam Erasmus mihi quidem non uidetur sensum assequutus, quum interpretaretur, quòd non uenerit.

IN CAPVT XII.

1 Sexto die ante Pascha, πρὸ ἓξ ἡμερῶν τοῦ πάσχα. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, ante sex dies Paschæ. quod nemo facilè intelligat. 3 Spicatæ, πιστικῆς. Vide Marc.14.a.3. Cæterùm pro eo quod λίτρα Ioannes scripsit, miror Nonnum τρία μίτρα interpretari: neq; sanè unquam potui istius interpretationis rationem inire. λίτρα uerò uocabulum esse Latinum, apertè declarat Galenus libro primo De compositione medicamentorum secundũ genera. Sunt, inquit, ἐπιχώρια ταῦτα ὀνόματα τό, τε λίτρα καὶ τὸ ἔξεσις καὶ τὸ ἔγκαυσις, de Romanis loquẽs. Neq; obstat quod ex Polluce citat Erasmus. Neq; enim alios quàm Siculos Poetas, aut qui Siculos imitati sunt, citat Pollux: quos ut alia multa, sic etiam hoc uocabulum à uicinis hausisse, uel hoc indicat, quòd nulli alij Græci authores id usurparent, Latini autem non aliter loqui soleant. Sed hæc παρέργως. 7 Seruauit, τετήρηκεν. Vulgata, ut seruet, ἵνα τηρήσῃ, sicut in uno codice scriptum inuenimus. Ita etiam legit Nonnus.

 16 Fecissent,

Hæc autem non cognouerunt discipuli ei- 16 ταῦτα ἢ οὐκ ἔγνωσαν οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ τὸ πρῶ A
us primùm: sed quum glorificatus esset Iesus, τον, ἀλλ' ὅτε ἐδοξάσθη ὁ ἰησοῦς, τότε ἐμνήσθησαν
tunc meminerũt quòd hæc essent scripta de eo, ὅτι ταῦτα ἦν ἐπ' αὐτῷ γεγραμμένα, καὶ ταῦτα
& quòd hæc fecissent ei. ἐποίησαν αὐτῷ.

Credẽtes ob Lazarum suscitatum. Testabatur autem turba quæ erat cum eo, ꝙ 17 ἐμαρτύρει οὖν ὁ ὄχλος ὁ ἦν μετ' αὐτοῦ, ὅτε
Lazarum uocasset è monumento, & suscitasset τὸν λάζαρον ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ ἤγειρεν
eum à mortuis. αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

Propterea etiam obuiam uenit ei turba: quia 18 διὰ τοῦτο καὶ ὑπήντησεν αὐτῷ ὁ ὄχλος· ὅτι
audierat eum edidisse hoc signum. ἤκουσε τοῦτο αὐτὸν πεποιηκέναι τὸ σημεῖον.

Pharisæi ergo dixerunt inter se: Videtis 19 οἱ οὖν φαρισαῖοι εἶπον πρὸς ἑαυτούς· θεωρεῖ-
quòd nihil proficitis? ecce, turba post eum τε ὅτι οὐκ ὠφελεῖτε οὐδέν; ἴδε ὁ κόσμος ὀπίσω αὐ-
abijt. τοῦ ἀπῆλθεν.

Gentiles uolunt Christum uidere. Erant autem quidam Græci ex ijs qui ascen- 20 ἦσαν δέ τινες Ἕλληνες ἐκ τῶν ἀναβαινόντων,
dere solent ut adorent in festo: ἵνα προσκυνήσωσιν ἐν τῇ ἑορτῇ·

Isti ergo uenerunt ad Philippum qui erat à 21 οὗτοι οὖν προσῆλθον Φιλίππῳ τῷ ἀπὸ βηθσαϊ-
Bethsaida Galilææ, & rogarunt eum, dicentes: δὰ τῆς γαλιλαίας, καὶ ἠρώτων αὐτὸν, λέγοντες·
Domine, cupimus Iesum uidere. κύριε, θέλομεν τὸν ἰησοῦν ἰδεῖν.

Venit Philippus, & dicit Andreæ: Andreas 22 ἔρχεται Φίλιππος, καὶ λέγει τῷ ἀνδρέᾳ, καὶ πάλιν ἀνδρέας καὶ Φίλιππος λέγουσι τῷ ἰησοῦ.
rursum & Philippus dicunt Iesu.

Iesus autem respondit eis, dicens: Venit tem- 23 ὁ δὲ ἰησοῦς ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, λέγων· ἐλήλυθεν
pus quo glorificetur Filius hominis. ἡ ὥρα, ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. B

Granum frumenti. Amen amen dico uobis, nisi granum frumen- 24 ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ἐὰν μὴ ὁ κόκκος
ti lapsum in terram, mortuum fuerit, ipsum so- τοῦ σίτου πεσὼν εἰς τὴν γῆν, ἀποθάνῃ, αὐτὸς μό-
lum manet: si uerò mortuum fuerit, multum fru νος μένει· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ, πολὺν καρπὸν φέ-
ctum affert. ρει.

Amare uel odio habere animam suam. Matth. 10. d. 39. & 16. d. 25. Marc. 8. d. 35. Luc. 9. c. 24. & 17. g. 33. Ministrare Christo. Qui amat animam suam, perdet eam: & qui 25 ὁ φιλῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, ἀπολέσει αὐτήν· καὶ
odit animam suam in hoc mundo, in uitã æter- ὁ μισῶν τὴν ψυχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, εἰς
nam custodiet eam. ζωὴν αἰώνιον φυλάξει αὐτήν.

Si quis mihi ministrat, me sequatur: nam ubi 26 ἐὰν ἐμοί τις διακονῇ, ἐμοὶ ἀκολουθείτω· καὶ ὅπου
ego fuero, illic & minister meus erit. & si quis ἐγώ εἰμι ἐκεῖ καὶ ὁ διάκονος ὁ ἐμὸς ἔσται· καὶ ἐάν
mihi ministrauerit, honorabit eum Pater. τις ἐμοὶ διακονῇ, τιμήσει αὐτὸν ὁ πατήρ.

Oratio Christi. Nunc anima mea turbata est: & quid dicam? 27 νῦν ἡ ψυχή μου τετάρακται. καὶ τί εἴπω; πάτερ
Pater, conserua me ab hac hora. sed propterea σῶσόν με ἐκ τῆς ὥρας ταύτης. ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἦλ-
ueni in horam hanc. θον εἰς τὴν ὥραν ταύτην.

Pater, glorifica nomẽ tuum. Venit ergo uox 28 πάτερ δόξασόν σου τὸ ὄνομα. ἦλθεν οὖν φω-
è cœlo, *dicens*: Et glorificaui, & rursus glorifi- νὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἐδόξασα, καὶ πάλιν δο-
cabo. ξάσω.

Tonitruum. Angelus. Turba ergo quę adstabat & audierat, dice- 29 ὁ οὖν ὄχλος ὁ ἑστὼς καὶ ἀκούσας, ἔλεγε βρον-
bat tonitruum esse factum. alij dicebant: Ange- τὴν γεγονέναι. ἄλλοι ἔλεγον, ἄγγελος αὐτῷ λε-
lus ei loquutus est. λάληκεν. C

Responsio Christi. Respondit Iesus, & dixit: Non propter me 30 ἀπεκρίθη ὁ ἰησοῦς, καὶ εἶπεν· οὐ δι' ἐμὲ αὕτη ἡ φω-
hęc uox facta est, sed propter uos. νὴ γέγονεν, ἀλλὰ δι' ὑμᾶς.

Iudicium. Nunc iudicium adest mundi huius: nunc prin- 31 νῦν κρίσις ἐστὶ τοῦ κόσμου τούτου· νῦν ὁ ἄρχων τοῦ
ceps mundi huius eijcietur foras. κόσμου τούτου ἐκβληθήσεται ἔξω.

16 Fecissent, ἐποίησαν: id est, ἐτέλεσαν, ut uertit Nonnus. Potest autem hoc referri uel ad discipulos, qui quum hunc asinum adduxissent Domino, (ut alij Euangelistæ narrant) meritò postea cogitarunt se, quum nihil tale cogitarent, Deo operam suam præstitisse ut uaticinium illud impleretur: uel ad turbam, quę aduenientem Christum ita honorificè excepit, ut Propheta prædixerat. 17 Quòd Lazarum uocasset, ὅτι λάζαρον ἐφώνησεν. Scio in plerisque codicibus legi, ὅτε λάζαρον ἐφώνησεν: id est, quando Lazarum uocarat. Sed quia μαρτυρῶν raro ita positum inuenio, ut nihil prorsus habeat quod cohæreat, & planior est sententia, si ὅτε legas: non dubitauimus ita scribere & interpretari, partim duorum uetustorum codicum, partim etiam Nonni authoritate adducti. 19 Turba, ὁ κόσμος: id est, ὁ ὄχλος. Est enim uocabulum Mundi πολύσημον, sed apud Latinos (quod sciam) nunquam hac significatione accipitur, nisi uelimus κατ' ἐξοχὴν hæc dici. Nam Vulgata & Nonnus addunt ὅλος, id est totus.

20 Qui ascendere solent, τῶν ἀναβαινόντων. Vulgata & Erasmus, qui ascenderant, τῶν ἀναβάντων. At ego puto præsenti tempore solennem consuetudinem significari: qua de re diximus aliquid Matt. 26. b. 23.

21 Cupimus, θέλομεν. Vide Marc. 10. e. 35. 26 Nam erit, καὶ ἔσται. Alij conuertunt, & esto, ut futurum Hebræorũ more positũ sit pro imperandi modo, & ita explicetur quid sit, Dñm sequi: nempe ubicunq; fuerit, illic eũ comitari. Etsi autẽ hæc sententia uera est & optimè cõuenit: tamen quia paulo antè non scriptũ est ἀκολουθήσει, sed ἀκολουθείτω, malui seruare propriã futuri significationẽ. Et si quis, καὶ ἐάν τις. Vulg. & Eras. si quis. Atqui in omnib. uetustis codicib. additur καί, & apparet hoc esse additũ ut explicetur præcedẽs promissio. 28 Vox è cœlo *dicẽs*, φησὶν ἐκ

φωνὴ ἐκ τ̄ ἐρωτῶ. Sic apud Hebræos ſæpe ſubauditur לאמור, ut annotauimus Marc.10.e.33. Sic autẽ loquitur Matth.
A 17.a.5.Sed pro ὄνομά σε nomen tuum,in uno codice ſcriptum erat,ὄνομά μου,nomen meum.

κἀγὼ ἐὰν ὑψωθῶ ἐκ τ̄ γῆς, πάντας ἑλκύσω πρὸς ἐμαυτόν. 32 Et ego ſi ſublatus fuero è terra, omnes traham ad meipſum. *Chriſtus crucifigendus.*

(τοῦτο δὲ ἔλεγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.) 33 (Hoc autem dicebat, ſignificans qua morte futurum erat ut moreretur.)

ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ὄχλος· ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ χριστὸς μένει εἰς τὸν αἰῶνα· καὶ πῶς σὺ λέγεις, ὅτι δεῖ ὑψωθῆναι τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου; τίς ἐστιν οὗτος ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου; 34 Reſpondit ei turba: Nos audiuimus ex Lege,quòd Chriſtus manet in æternum: quomodo igitur tu dicis: Oportet tolli Filiũ hominis? quis eſt iſte Filius hominis? *Pſal.88.e.37.& 109.b.4.& 116.a.2. Eſa.40.b.8.[1] Ezech.37.g.25.*

εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ ἰησοῦς· ἔτι μικρὸν χρόνον τὸ φῶς μεθ' ὑμῶν ἐστιν. περιπατεῖτε ἕως τὸ φῶς ἔχετε, ἵνα μὴ σκοτία ὑμᾶς καταλάβῃ. καὶ ὁ περιπατῶν ἐν τῇ σκοτίᾳ, οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει. 35 Dixit ergo eis Ieſus: Adhuc *ad* paruum tempus Lux uobiſcũ eſt: ambulate donec Lucem habetis, ne uos tenebræ deprehendant. nã qui ambulat in tenebris,neſcit quò uadat. *Lumen. Tenebræ. Fides. Supra 1.a.9.*

ἕως τὸ φῶς ἔχετε, πιστεύετε εἰς τὸ φῶς, ἵνα υἱοὶ φωτὸς γένησθε. ταῦτα ἐλάλησεν ὁ ἰησοῦς, καὶ ἀπελθὼν ἐκρύβη ἀπ' αὐτῶν. 36 Dum Lucem habetis, credite in Lucem, ut filij Lucis ſitis. Hæc loquutus eſt Ieſus: & quum abiiſſet,occultauit ſe ab eis.

τοσαῦτα δὲ αὐτοῦ σημεῖα πεποιηκότος ἔμπροσθεν αὐτῶν, οὐκ ἐπίστευον εἰς αὐτόν, 37 Quum autem tot ſigna edidiſſet coram eis, non credebant in eum: *Abſcondit ſe Chriſtus.*

ἵνα ὁ λόγος ἡσαΐου τοῦ προφήτου πληρωθῇ, ὃν εἶπε· κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων
B κυρίου τίνι ἀπεκαλύφθη; 38 Vt ſermo Eſaię prophetę impleretur, quem dixit: Domine, quis credidit ſermoni noſtro, & brachium Domini cui reuelatum eſt? *Iudæi quare non credebãt. Eſa.53.a.1. Rom.10.c.16.*

διὰ τοῦτο οὐκ ἠδύναντο πιστεύειν, ὅτι πάλιν εἶπεν ἡσαΐας, 39 Propterea nõ poterant credere, quia iterum dixit Eſaias,

τετύφλωκεν αὐτῶν τοὺς ὀφθαλμοὺς, καὶ πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν, ἵνα μὴ ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ, καὶ ἐπιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς. 40 Excæcauit oculos eorum, & callum obduxit cordi eorum,ne uideant oculis, & ne intelligant corde,& conuertantur,& ſanem eos. *Eſa.6.c.9. Matth.13.b.14. Marc.4.c.12. Luc.8.b.11. Act.28.f.26. Rom.11.a.8.*

ταῦτα εἶπεν ἡσαΐας, ὅτι εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ, καὶ ἐλάλησε περὶ αὐτοῦ. 41 Hęc dixit Eſaias, quando uidit gloriam eius, & loquutus eſt de eo.

32 Sublatus fuero è terra, ὑψωθῶ ἐκ τ̄ γῆς. Vulg. & Eraſ. exaltatus fuero è terra. Atqui quum ex hac oratione naſcatur ſequẽs Iudęorum obiectio, neceſſe eſt exiſtimemus Chriſtum in ſuo idiomate uerbum ambiguę ſignificationis uſurpaſſe,quo ſcilicet ſignificetur aliquid tum attolli,tum etiam è medio auferri. Nam alioquin neq; Iudęis occaſio data eſſet iſta obijciendi, neq; etiam Chriſtus tam commodè uideri poſsit mortem ſuam ſignificaſſe. Puto autem id omnino eſſe quod Latini dicunt Tollere: Græci autem magis propriè αἴρειν quàm ὑψοῦν: Hebręi,uel רום, quod etiam declarat Separare & eximere,ut Exod.29.c.27.unde oblationem תרומה: Chaldęus Parapraſtes expo nit אפרישתא,id eſt ſeparationes:uel potius עלה,quod reſpondet quidem uerbo ἀναβαίνειν,ſed in Nifhalı accipitur pro ἀπαίρεσθαι καὶ ὑφοῦσθαι,ut Gręca editio habet Pſal.47.b.10.& 97.b.9. Sic factum eſt ut eleganti translatione uſurpetur pro Tolli è medio, ut Iob 5.d.26. ubi etiam de morte agitur: & pro Euaneſcere, fumi ſcilicet ac uaporis inſtar,qui Hebręis dicitur aſcendere è terra,ut Zach.14.c.13. quem locum Latini interpretes non rectè expreſſerunt: atq; adeò pro Penitus deleri & excindi,ut Nah.2.b.7.[p] eo quod in Hebręo legitur תרעלתח,doctiſsimus Hebręorum habet גברתח,id eſt,deletum & exciſum eſt. Omnes,πάντας: id eſt,non ſolos Iudæos,ut rectè explicant Chryſoſtomus & Theophylactus. Vulg.omnia,id eſt πάντα, ut etiã legit Auguſt. Sed Græca omnia exemplaria ſcriptũ
C habebant πάντας. 34 Manet in ęternum,μένει εἰς αἰῶνα: id eſt עבר, uel ברך: quæ quum opponantur uerbo ὑψοῦσθαι, apparet quod modò dixi, ὑψοῦσθαι hîc reſpondere uerbo עלה, quod acceperint Iudæi translatitia ſignificatione pro euaneſcere & Tolli è medio. 35 Adhuc *ad* paruum tempus, ἔτι μικρὸν χρόνον. Vulg.adhuc modicum, ἔτι μικρὸν, ita ut non exprimatur χρόνον, ſed ſubaudiatur,aut potius μικρὸν degeneret in aduerbium,ut infrà 13.d.33.quum præſertim ſic dicant Hebræi. Quia uerò idem interpres conuertit τὸ φῶς neutro genere, quidam per imprudẽtiam hęc cõiunxerunt,perinde ac ſi dicat Dñs, adhuc puſillum luminis in ipſis ſupereſſe: in quo errore uerſatur etiã Auguſtinus. Atqui (ut rectè Eraſ.obſeruat) hoc ſenſu dicendum fuerat non μικρὸν τὸ φῶς, ſed μικρὸν φῶς. Præbuit autem illud quoq; errandi occaſionẽ,ϕ μεθ' ὑμῶν,id eſt uobiſcum,uertit in uobis,pro Inter uos. Legit enim ἐν ὑμῖν, ut etiã ſcriptum inuenimus in tribus exemplarib. Tanti eſt momenti,ad uerum eruendũ ſenſum,uel unius particulæ obſeruatio. 36 Filij lucis, υἱοὶ φωτὸς: id eſt,Lucis participes,ex Hebręorum idiotiſmo,de quo diximus Luc.16.b.8.

38 Brachium Domini, ὁ βραχίων κυρίου. Heb. זרוע יהוה: id eſt,Euangeliũ quod eſt potentia Dei in ſalutẽ omni credenti,ut definit Apoſt.Rom.1.b.16. Hanc expoſitionẽ id cõfirmat,quòd plerunq; ſoleat pars poſterior unius uerſiculi ad Hebræos alterã explicare: facta autẽ fuerat mẽtio τ̄ ἀκοῆς, id eſt, Verbi annunciati, quod ſcilicet illis eſt opertum qui pereunt,ut ait idem Paulus 2.Cor.4.a.3. Deinde Brachij nomine apud Hebręos notum eſt,uim ac robur declarari,ſicut annotauimus Luc.1.e.51. Non eſt igitur Brachium Domini reuelatũ ijs quorũ Dñs cor non aperuit,ut credãt annunciato Euangelio, Act.16.c.14. 39 Non poterãt, οὐκ ἠδύναντο: id eſt noluerũt, inquit Theophylactus, ex Chryſoſtomo: quẽ norunt omnes pij plus ęquo ſuum illud αὐτεξούσιον extollere ſolere. Et tamen,ſi rẽ ipſam ſpectes,uerum eſt reprobos idcirco nõ credere,quia credere nolũt. Atq; adeò hæc eſt propinqua ac propria incredulitatis ipſorũ cauſa. ſed altius cõſcendit Euãgeliſta, quũ iſtos dicit credere nõ potuiſſe. Nã ſicut credere nolũt reprobi,ita certũ eſt nõ poſſe uelle credere,quia tenebrę in quib.nati ſunt,lucẽ cõprehendere nõ poſſunt. Deus autẽ (inquit Paulus) quos uult miſeratur,& quos uult indurat. Mira aũt eſt hominũ arrogãtia,qui rogãt cur Deus aliquos induret,quũ potius mirari debuerint,tantã ipſius eſſe bonitatẽ ut aliquos nõ induret. 40 Callũ obdu

xit cordi eorum, πεπώρωκεν αὐτῶν τὴν καρδίαν. Vulgata, indurauit, id est, ἐσκλήρυνεν, alioquin πώρωσις & πήρωσις solet confundere, ut diximus Marc. 3. a. 5. A

Principes credentes timent excommunicari.

Veruntamen etiam ex principibus multi crediderunt in eum: sed propter Pharisæos non cõfitebantur, ne synagoga mouerentur.

42 ὅμως μέντοι καὶ ἐκ τῶν ἀρχόντων πολλοὶ ἐπίστευσαν εἰς αὐτόν, ἀλλὰ διὰ τοὺς φαρισαίους οὐχ ὡμολόγουν, ἵνα μὴ ἀποσυνάγωγοι γένωνται·

Gloria hominũ. Supra 5. g. 44.

Dilexerunt enim gloriam hominum potius quàm gloriam Dei.

43 ἠγάπησαν γὰρ τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων μᾶλλον ἤπερ τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ.

Iesus autem clamauit, & dixit: Qui credit in me, non credit in me, sed in eum qui misit me.

44 Ἰησοῦς δὲ ἔκραξε, καὶ εἶπεν· ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ, ἀλλ' εἰς τὸν πέμψαντά με·

Et qui spectat me, spectat eum qui misit me.

45 καὶ ὁ θεωρῶν ἐμέ, θεωρεῖ τὸν πέμψαντά με.

Lux. Tenebræ. Supra 8. c. 18. & 9. g. 39. Supra 3. b. 17.

Ego Lux in mundum ueni, ut nullus qui credit in me, in tenebris maneat.

46 ἐγὼ φῶς εἰς τὸν κόσμον ἐλήλυθα, ἵνα πᾶς ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, ἐν τῇ σκοτίᾳ μὴ μείνῃ.

Nam si quis audierit uerba mea, & nõ crediderit, ego non condemno eum. non enim ueni ut condemnem mundum, sed ut seruem mundum.

47 καὶ ἐάν τις μου ἀκούσῃ τῶν ῥημάτων, καὶ μὴ πιστεύσῃ, ἐγὼ οὐ κρίνω αὐτόν. οὐ γὰρ ἦλθον ἵνα κρίνω τὸν κόσμον, ἀλλ' ἵνα σώσω τὸν κόσμον.

Spernens Christum. Marc. 16. d. 26.

Qui reiicit me, nec recipit uerba mea, habet qui condemnet ipsum: sermo quem loquutus sum, ille iudicabit eum in ultimo illo die.

48 ὁ ἀθετῶν ἐμέ, καὶ μὴ λαμβάνων τὰ ῥήματά μου, ἔχει τὸν κρίνοντα αὐτόν. ὁ λόγος ὃν ἐλάλησα, ἐκεῖνος κρινεῖ αὐτὸν ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ.

Quia ego ex meipso non sum loquutus: sed qui misit me Pater, ipse mihi mandauit quid dicam & quid loquar.

49 ὅτι ἐγὼ ἐξ ἐμαυτοῦ οὐκ ἐλάλησα, ἀλλ' ὁ πέμψας με πατήρ, αὐτός μοι ἐντολὴν δέδωκε, τί εἴπω, καὶ τί λαλήσω. B

Vita æterna.

Et scio quòd mandatum eius, uita æterna est. quę ergo ego loquor, sicut dixit mihi Pater, ita loquor.

50 καὶ οἶδα, ὅτι ἡ ἐντολὴ αὐτοῦ ζωὴ αἰώνιός ἐστιν. ἃ οὖν λαλῶ ἐγώ, καθὼς εἴρηκέ μοι ὁ πατήρ, οὕτω λαλῶ.

CAP. XIII.

ΚΕΦΑΛ. ιγ'.

Christus lauat pedes Apostolorum. Matth. 26. a. 2. Marc. 14. a. 1. Luc. 22. a. 1.

Ante festum autem Paschæ, sciens Iesus quòd ueniisset hora ipsius, ut transiret ex hoc mundo ad Patrem, quum dilexisset suos qui erant in mundo, usq; ad finem dilexit eos.

1 Πρὸ δὲ τῆς ἑορτῆς τοῦ πάσχα, εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς ὅτι ἐλήλυθεν αὐτοῦ ἡ ὥρα, ἵνα μεταβῇ ἐκ τοῦ κόσμου τούτου πρὸς τὸν πατέρα, ἀγαπήσας τοὺς ἰδίους τοὺς ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τέλος ἠγάπησεν αὐτούς.

Et cœna facta (quum diabolus iam immisisset in cor Iudæ filij Simonis Iscariotæ, ut proderet eum)

2 καὶ δείπνου γινομένου, (τοῦ διαβόλου ἤδη βεβληκότος εἰς τὴν καρδίαν ἵνα σίμωνος ἰσκαριώτου ἵνα αὐτὸν παραδῷ)

Sciens Iesus quòd omnia dedisset sibi Pater in manus, & quòd à Deo exisset, & ad Deũ abiret:

3 εἰδὼς ὁ Ἰησοῦς, ὅτι πάντα δέδωκεν αὐτῷ ὁ πατὴρ εἰς τὰς χεῖρας, καὶ ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθε, καὶ πρὸς τὸν θεὸν ὑπάγει,

Surgit à cœna, & ponit pallium: & accepto linteo, præcinxit se.

4 ἐγείρεται ἐκ τοῦ δείπνου, καὶ τίθησι τὰ ἱμάτια, καὶ λαβὼν λέντιον, διέζωσεν ἑαυτόν·

Deinde misit aquam in peluim, & cœpit lauare pedes discipulorũ, & extergere linteo quo erat præcinctus.

5 εἶτα βάλλει ὕδωρ εἰς τὸν νιπτῆρα, καὶ ἤρξατο νίπτειν τοὺς πόδας τῶν μαθητῶν, καὶ ἐκμάσσειν τῷ λεντίῳ ᾧ ἦν διεζωσμένος. C

Petrus non uult sibi lauari pedes à Christo.

Venit ergo ad Simonem Petrum: tum dixit ei ille, Domine, tu mihi lauas pedes?

6 ἔρχεται οὖν πρὸς σίμωνα πέτρον, καὶ λέγει αὐτῷ ἐκεῖνος· κύριε, σύ μου νίπτεις τοὺς πόδας;

Respondit Iesus, & dixit ei: Quod ego facio, tu nescis nunc: cognosces autem postea.

7 ἀπεκρίθη Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· ὃ ἐγὼ ποιῶ, σὺ οὐκ οἶδας ἄρτι, γνώσῃ δὲ μετὰ ταῦτα.

41 Potius quàm, μᾶλλον ἤπερ. Vulgata & Erasmus, magis quàm. Vide Luc. 18. c. 14. & suprà 3. c. 19.

44 Non credit in me, οὐ πιστεύει εἰς ἐμέ. Particula negans hoc loco non remouet, sed corrigit potius, ut diximus Marc. 9. e. 37. 46 Vt nullus maneat, ἵνα πᾶς μὴ μείνῃ. Vide Luc. 1. d. 37. 47 Nam si quis, καὶ ἐάν τις. Vulgata & Erasmus, Et si quis. Ego uerò existimo subesse in his uerbis anthypophoram. Condemno, κρίνω. Vulgata & Erasmus, iudico. Vide suprà 3. b. 17.

IN CAPVT XIII.

2 Cœna facta, δείπνου γενομένου. Erasmus, quum cœna fieret, δείπνου γινομένου. Atqui in uetustis codicibus omnibus, uno duntaxat excepto, & in Theophylacto Romano, summo consensu legitur γενομένου, significatione aoristi, & ita uidetur poscere sententia. quorsum enim in media cœna surgeret Dominus? δεῖπνον autem uocat Euangelista conuiuium illud Paschæ, quo peracto accubuit Dominus cum suis discipulis. neque uerò id cuiquam mirũ uideri debet. Nam totam eius domus familiam edendo Agno interfuisse uerisimile est, ex Legis præscripto, & cæremoniæ potius causa, quàm in iustę cœnæ morem Agnum illum edere consueuisse. Iudæ filij Simonis, ἰούδα σίμωνος. Vulgata & Erasmus, Iudę Simonis. Atqui perinde uertendum fuisse hunc locum ac si scriptum esset ἰούδα τοῦ σίμωνος, & non Iudam ipsum, sed ipsius patrem fuisse Simonem uocatum, apparet ex eodem hoc nostro Euãgelista, suprà 6. g. 71. & 11. a. 4. 4 Pallium, τὰ ἱμάτια. Summas uestes hoc nomine declarari, alibi ostendimus. Iraque Vestimenti nomen nimium latè patet, ne quis Dominum existimet nudo corpore suis discipulis pedes abluisse.

3 Nihil

A λέγ‡ αὐτῷ πέτρος· οὐ μὴ νίψῃς τοὺς πόδας μου 8
εἰς τὸν αἰῶνα. ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· ἐὰν μὴ νίψω
σε, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ.
λέγ‡ αὐτῷ σίμων πέτρος· κύριε, μὴ τοὺς πόδας 9
μου μόνον, ἀλλὰ καὶ τὰς χεῖρας, καὶ τὴν κεφαλήν.
λέγ‡ αὐτῷ ὁ ἰησοῦς· ὁ λελουμένος οὐ χρείαν ἔχει 10
τοὺς πόδας νίψασθαι, ἀλλ' ἔστι καθαρὸς ὅλος· καὶ
ὑμεῖς καθαροί ἐστε, ἀλλ' οὐχὶ πάντες.
ᾔδει γὰρ τὸν παραδιδόντα αὐτόν, διὰ τοῦτο 11
εἶπεν· οὐχὶ πάντες καθαροί ἐστε.
ὅτε οὖν ἔνιψε τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ ἔλαβε τὰ 12
ἱμάτια αὐτοῦ, ἀναπεσὼν πάλιν, εἶπεν αὐτοῖς· γι-
νώσκετε τί πεποίηκα ὑμῖν;
ὑμεῖς φωνεῖτέ με, ὁ διδάσκαλος, καὶ ὁ κύριος· 13
καὶ καλῶς λέγετε, εἰμὶ γάρ.
εἰ οὖν ἐγὼ ἔνιψα ὑμῶν τοὺς πόδας, ὁ κύριος καὶ 14
ὁ διδάσκαλος, καὶ ὑμεῖς ὀφείλετε ἀλλήλων νί-
πτειν τοὺς πόδας.
ὑπόδειγμα γὰρ ἔδωκα ὑμῖν, ἵνα καθὼς ἐγὼ ἐ- 15
ποίησα ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ποιῆτε.
B ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ 16
κυρίου αὐτοῦ, οὐδὲ ἀπόστολος μείζων τοῦ πέμψαν-
τος αὐτόν.
εἰ ταῦτα οἴδατε, μακάριοί ἐστε, ἐὰν ποιῆτε 17
αὐτά.
οὐ περὶ πάντων ὑμῶν λέγω· ἐγὼ οἶδα οὓς ἐξε- 18
λεξάμην· ἀλλ' ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ, ὁ τρώγων
μετ' ἐμοῦ τὸν ἄρτον, ἐπῆρεν ἐπ' ἐμὲ τὴν πτέρναν
αὐτοῦ.
ἀπ' ἄρτι λέγω ὑμῖν, πρὸ τοῦ γενέσθαι, ἵνα ὅταν 19
γένηται, πιστεύσητε ὅτι ἐγώ εἰμι.
ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα 20
πέμψω, ἐμὲ λαμβάνει· ὁ δὲ ἐμὲ λαμβάνων, λαμ-
βάνει τὸν πέμψαντά με.
ταῦτα εἰπὼν ὁ ἰησοῦς, ἐταράχθη τῷ πνεύμα- 21
τι, καὶ ἐμαρτύρησε, καὶ εἶπεν· ἀμὴν ἀμὴν λέγω
ὑμῖν, ὅτι εἷς ἐξ ὑμῶν παραδώσει με.
ἔβλεπον οὖν εἰς ἀλλήλους οἱ μαθηταί, ἀπορού- 22
μενοι περὶ τίνος λέγει.
C ἦν δὲ ἀνακείμενος εἷς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ ἐν τῷ 23
κόλπῳ τοῦ ἰησοῦ, ὃν ἠγάπα ὁ ἰησοῦς.
νεύει οὖν τούτῳ σίμων πέτρος, πυθέσθαι τίς ἂν 24

Dicit ei Petrus: Non lauabis meos pedes in æternum. Respondit ei Iesus: Si non lauero te, nihil mecum habebis commune.

Dicit ei Simon Petrus: Domine, non solùm pedes meos, sed & manus & caput.

Dicit ei Iesus: Qui lotus est, non opus habet nisi ut pedes lauet, sed est mundus totus. & uos mundi estis, sed non omnes. *Mundi Apostoli.*

Sciebat enim quisnã esset qui proderet ipsum: propterea dixit. Non estis mundi omnes.

Postquam ergo lauisset pedes eorum, receptisq; uestibus suis, rursum accubuisset, dixit eis: Intelligitis quid fecerim uobis?

Vos uocatis me Magister ac Domine, & rectè dicitis: sum enim. *Magister & Dominus Christus.*

Si ergo ego laui pedes uestros dominus & magister, uos quoq; debetis inuicem alij aliorum lauare pedes. *Lauare pedes.*

Exemplum enim præbui uobis, ut sicut ego feci uobis, *ita* & uos faciatis.

Amen amen dico uobis, seruus non est maior domino suo, neque legatus maior eo qui legauit ipsum. *Seruus.* *Infrà 15.c.20.* *Matth.10.c.24.* *Luc.6.f.40.*

Si hæc nouerit is, beati eritis, si feceritis ea.

Non de omnibus uobis loquor: ego scio quos elegerim: sed *oportet* ut impleatur Scriptura: Qui edit mecum panem, sustulit iam nunc aduersum me calcem suum. *Iudas.* *Psalm.40.c.10.*

Nunc dico uobis priusquam fiat, ut cũ factum fuerit, credatis quòd ego is sim.

Amen amen dico uobis, quando aliquẽ misi, quisquis *eum* recipit, me recipit: qui autem me recipit, recipit eum qui me misit. *Accipere missum à Christo.* *Matth.10.d.40.* *Luc.10.c.16.*

Quum hæc dixisset Iesus, commotus est spiritu, & testatus est dixitq;: Amen amen dico uobis q; unus ex uobis prodet me. *Proditorem suũ Iudam indicat Christus.* *Matth.26.b.21.* *Marc.14.b.18.* *Luc.22.b.21.*

Discipuli ergo intuebantur alij in alios, hæsitantes de quo diceret.

Erat autem quidam ex discipulis Iesu recumbens in sinu ipsius, *nimirum* is quẽ diligebat Iesus.

Innuit ergo huic Simon Petrus, ut perconta-

8 Nihil mecum habebis cõmune, οὐκ ἔχεις μέρος μετ' ἐμοῦ. Vulg. & Eras. ad uerbum, non habes partem mecum, id est אין לך חלק בי. Sic enim loquuntur Hebræi, pro eo quod Latinè dicas, nihil tibi posthac negotij mecum erit, renuncio tibi omnem amicitiam ac cõiunctionem, ut 1.Reg.12.d.16. quomodo & nos in uernaculo nostro sermone dicimus, *auoir a partir auec quelqu'un.* 13 Magister ac Domine, ὁ διδάσκαλος καὶ ὁ κύριος. Eras. Magistrum ac Dominum. Nam illa non conueniunt, inquit, nisi præsenti, sic autem Iesum discipuli etiam absentem appellabant, ut infrà 21.b.7. Id ego uerò fateor, sed additum uerbum φωνεῖν indicat hæc accipienda de communi oratione, qua solebat præsens à discipulis compellari. Sunt autem illa posita τιχρικῶς, ut loquuntur grammatici, & rectus pro uocãdi casu usurpatus est: quam enallagen alibi exposuimus. nisi cum Epiphanio legere malimus, ἐμὲ λέγετε κύριον καὶ διδάσκαλον. Sic enim ille hunc locum citat κατὰ τὸν ἐβραϊκόν. 16 Legatus, ἀπόστολος. Alibi seruauimus Apostoli nomen. hîc uerò quum generalis sit sententia, Eras. meritò aliud uocabulum quæsiuit. 18 Sed *oportet* ut impleatur, ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ. De hac eclipsi diximus Marc.4.c.22. & 9.b.12. & 14.e.49 & suprà 9.a.3. Simile etiam occurrit exemplum 1.Ioan.2.c.19. Potest tamen, fateor, ἵνα construi cum uerbo ἐπῆρεν, quod sequitur. Sed quum illius ecclipsis tot occurrant exempla, malui sine traiectione ista interpretari. Iam nunc, ἀπ' ἄρτι. Heb. מעתה, quod plerunq; significat Deinceps: hîc uerò id declarat pro quo dicimus uernaculo sermone, *dés maintenant*, ut infrà 14.a.7. 20 Quando aliquem misi, quisquis *eum* recipit, ὁ λαμβάνων ἐάν τινα πέμψω. Hîc occurrit manifestum traiectionis exemplum, ut rursum paulo post, uersu 29. & 15.b.10. quo optimè confirmari potest interpretatio quam attulimus suprà 8.d.25. Eras. pro ἐάν τινα conuertit quemcunq;, id est ὁντινα ἄν. Sed præstat accipere ἐὰν pro ὅταν, ut infrà 14.a.3. 21 Et testatus est, καὶ ἐμαρτύρησε, id est, palàm ac cum asseueratione loquutus est. Idem enim hic declarat μαρτυρῶν atq; τὸ ὁμολογῶν. quod etiam annotauimus Luc.4.d.22.

retur quisnam esset de quo diceret.

Ille uerò incumbens pectori Iesu, dicit ei: Domine, quis est?

Respondit Iesus: Ille est cui ego intinctam offulam dedero. Et quũ intinxisset, offulam dedit Iudæ *filio* Simonis.

Satan. Et post *sumptam* offulam ingressus est in eum Satanas. dicit igitur ei Iesus: Quod facis, fac citò.

Hoc autem nemo intelligebat discumbentium quorsum dixisset ei.

Quidã enim putabãt, quia marsupiũ habebat Iudas, ϕ dixisset ei Iesus: Eme ea quibus opus est nobis ad festũ, aut egenis ut aliquid daret.

Ille ergo accepta offula, statim exiuit. erat autem nox.

Iudas adit Pharisæos. Quum ergo exisset, dixit Iesus: Nunc glorificatus est Filius hominis, & Deus glorificatus est in ipso.

Quòd si Deus glorificatus est in eo, Deus quoque glorificabit eum in semetipso, & statim glorificabit eum.

Filioli. Supra 7.a.34. Filioli, adhuc paulisper uobiscum sum, quæretis me: sed sicut dixi Iudæis, quò ego uado, uos non potestis uenire: *ita* & uobis dico nunc.

Dilectio. Infrà 15.b.18. Leuit.19.d.18. Matth.22.d.39. Ioan.4.d.21. Mandatum nouum do uobis: Vt alĳ alios diligatis, sicut *inquam* dilexi uos, ut & diligatis alĳ alios.

Ex hoc cognoscent omnes ϕ discipuli mei sitis, si charitatem habueritis alĳ in alios.

Matth.26.d.24. Marc.11.c.30. Luc.22.d.34. Dicit ei Simon Petrus: Domine, quò abis? Respondit ei Iesus: Quò ego abeo, non potes me nunc sequi: sequêris autem postea.

Discipuli Christi unde cognoscuntur. Dicit ei Petrus: Domine, quare non possum te sequi nunc? animam meam pro te ponam.

Petrus sequuturus Christum & negaturus. Respondit ei Iesus: Animam tuã pro me pones? amẽ amen dico tibi, non canet gallus, usq; quo ter me abnegaueris.

CAP. XIIII.

Christi diuinitas. NE turbetur cor uestrum: creditis in Deũ, etiam in me credite.

ἔλη, περὶ ὃ λέγει. A

25 ἐπιπεσὼν δὲ ἐκεῖνος ἐπὶ τὸ στῆθος τοῦ Ἰησοῦ, λέγει αὐτῷ· κύριε, τίς ἐστιν;

26 ἀπεκρίνατο ὁ Ἰησοῦς, ἐκεῖνός ἐστιν, ᾧ ἐγὼ βάψας τὸ ψωμίον ἐπιδώσω. καὶ ἐμβάψας τὸ ψωμίον, δίδωσιν Ἰούδᾳ σίμωνος Ἰσκαριώτῃ.

27 καὶ μετὰ τὸ ψωμίον τότε εἰσῆλθεν εἰς ἐκεῖνον ὁ Σατανᾶς. λέγει οὖν αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ὃ ποιεῖς, ποίησον τάχιον.

28 τοῦτο δὲ οὐδεὶς ἔγνω τῶν ἀνακειμένων, πρὸς τί εἶπεν αὐτῷ·

29 τινὲς γὰρ ἐδόκουν, ἐπεὶ τὸ γλωσσόκομον εἶχεν ὁ Ἰούδας, ὅτι λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· ἀγόρασον ὧν χρείαν ἔχομεν εἰς τὴν ἑορτήν· ἢ τοῖς πτωχοῖς ἵνα τι δῷ.

30 λαβὼν οὖν τὸ ψωμίον ἐκεῖνος, εὐθέως ἐξῆλθεν· ἦν δὲ νύξ.

31 ὅτε οὖν ἐξῆλθε, λέγει ὁ Ἰησοῦς· νῦν ἐδοξάσθη ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, καὶ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ.

32 εἰ ὁ θεὸς ἐδοξάσθη ἐν αὐτῷ, καὶ ὁ θεὸς δοξάσει αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ, καὶ εὐθὺς δοξάσει αὐτόν.

33 τεκνία, ἔτι μικρὸν μεθ' ὑμῶν εἰμι. ζητήσετέ με, καὶ καθὼς εἶπον τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι ὅπου ὑπάγω ἐγὼ, ὑμεῖς οὐ δύνασθε ἐλθεῖν, καὶ ὑμῖν λέγω ἄρτι. B

34 ἐντολὴν καινὴν δίδωμι ὑμῖν· ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς, ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

35 ἐν τούτῳ γνώσονται πάντες, ὅτι ἐμοὶ μαθηταί ἐστε, ἐὰν ἀγάπην ἔχητε ἐν ἀλλήλοις.

36 λέγει αὐτῷ σίμων πέτρος· κύριε, ποῦ ὑπάγεις; ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅπου ὑπάγω, οὐ δύνασαί μοι νῦν ἀκολουθῆσαι, ὕστερον δὲ ἀκολουθήσεις μοι.

37 λέγει αὐτῷ ὁ πέτρος· κύριε, διατί οὐ δύναμαί σοι ἀκολουθῆσαι ἄρτι; τὴν ψυχήν μου ὑπὲρ σοῦ θήσω.

38 ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς· τὴν ψυχήν σου ὑπὲρ ἐμοῦ θήσεις; ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἀλέκτωρ φωνήσῃ, ἕως οὗ ἀπαρνήσῃ με τρίς.

ΚΕΦΑΛ. ιδ'.

1 ΜΗ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία. πιστεύετε εἰς τὸν θεόν, καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε.

27 Citò, τάχιον. Vulgata & Erasmus ad uerbum, citius. At ego puto comparandi gradum pro absoluto usurpatũ, ut etiam 1. Tim.1.d.18. βέλτιον pro ἀγαθὸν positũ uidetur, aut potius pro superlatiuo τάχιστα, ut dicemus Act.25.c.10. C

30 Statim exiuit, εὐθέως ἐξῆλθεν. Quum igitur nõ nisi cœna peracta Dominus sacrosancta sua mysteria instituerit, ut diserte ait Lucas 22.b.20. & Ioannes non contentus dixisse, Iudam accepta offula exĳsse, diserte etiam addat aduerbium εὐθέως: assentior ijs qui existimant Iudam instituendæ sacræ Cœnæ non interfuisse. qua de re nuper scripsit nonnulla homo & pius & doctus Ioh. Ribittus, meus, quum hæc scriberem, in hoc gymnasio Lausanensi collega. 31 Quum ergo exisset, ὅτε οὖν ἐξῆλθε. In omnibus uetustis codicibus deerat particula οὖν, & ista cum superioribus connectebantur, hoc modò, ἀλλ' ἦν νὺξ ὅτε ἐξῆλθε, Erat autem nox quũ exiret. Sic etiam legit Theophylactus Romanus. Chrysostomi interpres uariat. Ego tamen malui receptam lectionem sequi, ad quam etiam accedit Nonni authoritas. In ipso, ἐν αὐτῷ. Erasmus, per eum. Sic enim sæpe usurpari Hebraicum ב, sæpe iam annotauimus, ut paulo pòst uersu 35. Sed quum hìc agatur nõ modò de ipsis Christi factis, sed de Christo ipso, malui, in ipso, quàm per ipsum interpretari. 32 Quòd si, εἰ. Puto deesse particulam ὅ, quam suppleui. Non est autem hæc coniunctio hoc loco sic accipienda quasi conditionem notet, sed ut causalis potius, ut etiam suprà 10.f.35.

IN CAPVT XIIII.

1 Creditis in Deũ, πιστεύετε εἰς τὸν θεόν. Propter amphiboliam uerbi πιστεύετε, rectè annotat Erasmus quadrifariam posse hunc locum conuerti: nempe uel hoc modo, Creditis in Deũ, & in me creditis. ergo ne turbemini. uos enim hæc fides inuictos præstabit. Vel, Credite in Deũ, & in me credite. quo modo interpretãtur Nonnus & Theoph. Hilarius quoq; ita citat lib. de Trin. 9. ut sit hic sẽsus: Ne turbemini. at quì fieri poterit, dicetis, ut nõ perturbemur? nempe si in Patrẽ meũ & in me crediderit is. Vel, Creditis in Deũ, & in me credite: quam interpretationẽ ut magis receptã sumus amplexi, cuius hæc est sententia, nempe: Nemo uestrûm est qui nõ dicat se in Deũ credere. si ita est,

credite

credite etiam in me. Ita fiet ut uerè demum in Deum credatis, neque ullis tempestatum procellis deijciamini. Vel, Credite in Deum, & in me creditis. id est, Credite in Deum: quod si facitis, eadem opera & in me creditis.

ΑΒ

ΑΒ

ΑΒ

Non credis quòd ego in Patre ſum, & Pater in me eſt? Verba quæ ego loquor uobis, à meipſo non loquor: ſed pater qui in me manet, ipſe facit opera.

10 οὐ πιστεύεις ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί ἐστι; τὰ ῥήματα ἃ ἐγὼ λαλῶ ὑμῖν, ἀπ' ἐμαυτοῦ οὐ λαλῶ· ὁ δὲ πατὴρ ὁ ἐν ἐμοὶ μένων, αὐτὸς ποιεῖ τὰ ἔργα. A

Credite mihi quòd ego in Patre ſum, & Pater in me: ſin minus, propter ipſa facta credite mihi.

Fides. Opera.

11 πιστεύετέ μοι, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἐν ἐμοί· εἰ δὲ μή, διὰ τὰ ἔργα αὐτὰ πιστεύετέ μοι.

Amen amen dico uobis, qui credit in me, opera quæ ego facio, & ipſe faciet, & maiora iſs faciet: nam ego ad Patrem abeo,

12 ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, τὰ ἔργα ἃ ἐγὼ ποιῶ, κἀκεῖνος ποιήσει, καὶ μείζονα τούτων ποιήσει· ὅτι ἐγὼ πρὸς τὸν πατέρα μου πορεύομαι,

Petendum in nomine Chriſti. Infrà 16.e.23. Matth. 7.b.7. Marc.11.c.24. Iacob.1.a.5.

Et quicquid petieritis in nomine meo, hoc faciam: ut glorificetur Pater in Filio.

13 καὶ ὅ, τι ἂν αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, τοῦτο ποιήσω, ἵνα δοξασθῇ ὁ πατὴρ ἐν τῷ υἱῷ.

Si quid petieritis in nomine meo, ego faciã.

14 ἐάν τι αἰτήσητε ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ποιήσω.

Si diligitis me, mandata mea ſeruate.

Dilectio.

15 ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, τὰς ἐντολὰς τὰς ἐμὰς τηρήσατε.

Ego autẽ rogabo Patrem, & aliũ conſolatorem dabit uobis, ut maneat uobiſcũ in æternum.

Opera.

16 Κἀγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέρα, καὶ ἄλλον παράκλητον δώσει ὑμῖν, ἵνα μένῃ μεθ' ὑμῶν εἰς τὸν αἰῶνα.

Spiritus ſanctus conſolator.

Nempe Spíritum íllum ueritatis quem mundus non poteſt recipere, quia non uidet eum, nec nouit eum: uos autẽ cognoſcitis eum, quía apud uos manet, & in uobis erit.

17 τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ ὁ κόσμος οὐ δύναται λαβεῖν· ὅτι οὐ θεωρεῖ αὐτὸ, οὐδὲ γινώσκει αὐτό. ὑμεῖς δὲ γινώσκετε αὐτὸ, ὅτι παρ' ὑμῖν μένει, καὶ ἐν ὑμῖν ἔσται.

Chriſtus cum ſuis.

Non relinquam uos orphanos: redibo ad uos.

18 οὐκ ἀφήσω ὑμᾶς ὀρφανούς· ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς.

Adhuc paululum, & mundus me nõ amplius uidebit, uos autem uidebitis me: quía ego uiuo, & uos uiuetis.

19 ἔτι μικρὸν καὶ ὁ κόσμος με οὐκέτι θεωρεῖ, ὑμεῖς δὲ θεωρεῖτέ με· ὅτι ἐγὼ ζῶ, καὶ ὑμεῖς ζήσεσθε. B

In íllo die uos cognoſcetis quòd ego ſum in Patre meo, & uos in me, & ego in uobis.

20 ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ γνώσεσθε ὑμεῖς, ὅτι ἐγὼ ἐν τῷ πατρί μου, καὶ ὑμεῖς ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν ὑμῖν.

Dilectio. Opera.

Quí tenet præcepta mea, & ſeruat ea, ís ílle eſt qui díligit me: quí autem díligit me, díligetur à Patre meo: & ego díligam eum, & conſpícuum ei exhíbebo meipſum.

21 ὁ ἔχων τὰς ἐντολάς μου, καὶ τηρῶν αὐτὰς, ἐκεῖνός ἐστιν ὁ ἀγαπῶν με. ὁ δὲ ἀγαπῶν με, ἀγαπηθήσεται ὑπὸ τοῦ πατρός μου, κἀγὼ ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ ἐμαυτόν.

Dicit ei Iudas, nõ *ille* Iſcariotes: Domine, quíd eſt cur te ſis nobis conſpícuum exhíbiturus, & non mundo?

22 λέγει αὐτῷ Ἰούδας, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης· κύριε, τί γέγονεν, ὅτι ἡμῖν μέλλεις ἐμφανίζειν σεαυτὸν, καὶ οὐχὶ τῷ κόσμῳ;

Dilectio. Opera.

Reſpondit Ieſus, & dixit ei: Sí quis díligit me, ſermonem meum ſeruabit: & Pater meus díliget eum, & ad eum ueniemus, & manſionem apud eum faciemus.

23 ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς, καὶ εἶπεν αὐτῷ· ἐάν τις ἀγαπᾷ με, τὸν λόγον μου τηρήσει, καὶ ὁ πατήρ μου ἀγαπήσει αὐτόν· καὶ πρὸς αὐτὸν ἐλευσόμεθα, καὶ μονὴν παρ' αὐτῷ ποιήσομεν.

Qui non díligit me, ſermones meos non ſeruat: & ſermo quem auditís, non eſt meus, ſed eíus qui miſit me Patrís.

24 ὁ μὴ ἀγαπῶν με, τοὺς λόγους μου οὐ τηρεῖ. καὶ ὁ λόγος ὃν ἀκούετε, οὐκ ἔστιν ἐμὸς, ἀλλὰ τοῦ πέμψαντός με πατρός.

Hæc loquutus ſum uobís, apud uos manẽs.

25 ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, παρ' ὑμῖν μένων. C

Spiritus ſanctus, doctor noſter.

Paracletus autem ílle, *id eſt* Spíritus ſanctus, quem mittet Pater in nomíne meo, ílle uos docebít omnía, & ſuggeret uobis omnía quæ díxi uobís.

27 ὁ δὲ παράκλητος, τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ πέμψει ὁ πατὴρ ἐν τῷ ὀνόματί μου, ἐκεῖνος ὑμᾶς διδάξει πάντα, καὶ ὑπομνήσει ὑμᾶς πάντα ἃ εἶπον ὑμῖν.

Pax Chriſti.

Pacem relínquo uobís, pacẽ íllam meam do uobís: non ſicut mundus dat, ego do uobís: ne turbetur cor ueſtrum, neq; formídet.

εἰρήνην ἀφίημι ὑμῖν, εἰρήνην τὴν ἐμὴν δίδωμι ὑμῖν· οὐ καθὼς ὁ κόσμος δίδωσιν, ἐγὼ δίδωμι ὑμῖν. μὴ ταρασσέσθω ὑμῶν ἡ καρδία, μηδὲ δειλιάτω.

17 *Nempe* Spiritum illum ueritatis, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας. De particulæ huius exegeticæ eclipſi, quæ apud Euangeliſtam frequentiſsimè occurrit, alibi diximus. Sed illud quoq; notandum eſt, Spiritum ſanctũ dici Spiritum ueritatis, non tam quia in ſeſe uerax eſt, utpote Deus æternus: q̃ ab effectu, q̃ ueritatem inſpiret, ut infrà 16.b.13. rat ἐμφανίζειν ſignificare tacitè & clàm indicare. At ego contrà exiſtimo, plenam ac quaſi humanis oculis aſpectabi lem declarationem hoc uerbo ſignificari: unde ἀπὸ τοῦ μφανὶς & ἐν τῷ ἐμφανῶ, id eſt palàm & in media luce.

21 Conſpícuum exhibebo, ἐμφανίσω. Vulg. manifeſtabo: id eſt, φανερώσω. Eraſmus, aperiam, ἀνοίξω. Idem declaret

22 Non *ille* Iſcariotes, οὐχ ὁ Ἰσκαριώτης, Non ille Iſcariotes, ſed alter ille Iacobi frater. Eſt ergo in ijs uerbis anacoluthon, cuius aliud prorſus ſimile extat ſuprà 6.e.46. Quid eſt, τί γέγονεν: id eſt, quid cauſæ eſt. Vulg. & Eraſ. ad uerbum, quid factum eſt, nimium obſcurè: quamuis Eraſmus annotet ſic loquutum eſſe impurum illum Martialem, cuius penè nomen hoc loco uſurpare mihi religio eſt.

A ἠκούσατε ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν· ὑπάγω, καὶ ἔρχο- 28
μαι πρὸς ὑμᾶς. εἰ ἠγαπᾶτέ με, ἐχάρητε ἄν, ὅτι
εἶπον, πορεύομαι πρὸς τὸν πατέρα· ὅτι ὁ πατήρ
μου μείζων μού ἐστι.

καὶ νῦν εἴρηκα ὑμῖν, πρὶν γενέσθαι· ἵνα ὅταν γέ- 29
νηται, πιστεύσητε.

οὐκέτι πολλὰ λαλήσω μεθ' ὑμῶν· ἔρχεται γὰρ 30
ὁ τοῦ κόσμου τούτου ἄρχων, καὶ ἐν ἐμοὶ οὐκ ἔχει οὐδέν.

ἀλλ' ἵνα γνῷ ὁ κόσμος, ὅτι ἀγαπῶ τὸν πατέρα, 31
καὶ καθὼς ἐνετείλατό μοι ὁ πατήρ, οὕτω ποιῶ.
ἐγείρεσθε, ἄγωμεν ἐντεῦθεν.

CAP. XV.

ΕΓΩ εἰμὶ ἡ ἄμπελος ἡ ἀληθινή, καὶ ὁ πατήρ 1
μου ὁ γεωργός ἐστι.

πᾶν κλῆμα ἐν ἐμοὶ μὴ φέρον καρπόν, αἴρει αὐ- 2
τό· καὶ πᾶν τὸ καρπὸν φέρον, καθαίρει αὐτό, ἵνα
πλείονα καρπὸν φέρῃ.

ἤδη ὑμεῖς καθαροί ἐστε διὰ τὸν λόγον ὃν λελά- 3
B ληκα ὑμῖν.

μείνατε ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν ὑμῖν. καθὼς τὸ κλῆμα 4
οὐ δύναται καρπὸν φέρειν ἀφ' ἑαυτοῦ, ἐὰν μὴ μείνῃ
ἐν τῇ ἀμπέλῳ, οὕτως οὐδὲ ὑμεῖς, ἐὰν μὴ ἐν ἐμοὶ μέ-
νητε.

ἐγώ εἰμι ἡ ἄμπελος, ὑμεῖς τὰ κλήματα. ὁ μένων 5
ἐν ἐμοὶ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, οὗτος φέρει καρπὸν πολύν.
ὅτι χωρὶς ἐμοῦ οὐ δύνασθε ποιεῖν οὐδέν.

ἐὰν μή τις μείνῃ ἐν ἐμοί, ἐβλήθη ἔξω, ὡς τὸ κλῆ- 6
μα, καὶ ἐξηράνθη, καὶ συνάγουσιν αὐτά, καὶ εἰς πῦρ
βάλλουσι, καὶ καίεται.

ἐὰν μείνητε ἐν ἐμοὶ, καὶ τὰ ῥήματά μου ἐν ὑμῖν 7
μείνῃ· ὃ ἐὰν θέλητε, αἰτήσεσθε, καὶ γενήσεται
ὑμῖν.

Audistis quòd ego dixi uobis: Abeo, & redibo ad uos. Si diligeretis me, gauderetis utiq; quòd dixerim, Abeo ad Patrem: quia Pater maior me est. *Gaudium.*

Et nunc dixi uobis priusquam fiat: ut quum factum fuerit, credatis.

Non amplius multa loquar uobiscum: uenit enim princeps mundi huius, & in me non habet quicquam. *Princeps huius mundi.*

Sed *hæc fiunt* ut cognoscat mundus q̃ diligo Patrem: sicut autem mandauit mihi Pater, ita facio: surgite, abeamus hinc.

EGo sum uitis illa uera, & Pater meus agricola est. *Vitis. Agricola.*

Omnem palmitem in me non ferentem fructum, tollit: & omnẽ qui fert fructum, purgat, ut fructum copiosiorem afferat. *Palmes. Matth. 15. b. 13.*

Iam uos puri estis propter sermonem quem loquutus sum uobis.

Manete in me, & ego in uobis. sicut palmes non potest ferre fructum à semetipso, *id est*, nisi manserit in uite: ita nec uos, nisi in me manseritis. *Suprà 9. b. 11. Opera à Deo. Fides purgat.*

Ego sum uitis, uos palmites. is qui manet in in me, & in quo ego *maneo*, hic fert fructum multum. nam absq; me nihil potestis facere.

Nisi quis in me manserit, eiectus extra *uineam*, statim ut palmes aresset: deinde coguntur isti *palmites*, & in ignem conijciuntur, & ardent. *Opera nulla sine fide.*

Si manseritis in me, & uerba mea in uobis manserint. quicquid uoluerit is, petite, & fiet uobis. *Petendum in nomine Christi.*

28 Redibo, ἔρχομαι: id est, ἀπαντησόμαι. Est enim simplex pro composito usurpatum, ex Hebræorum more, ut suprà uersu 18. Sic paulo pòst, uersu 31. ἄγωμεν pro ἀπάγωμεν. 30 Huius, τούτου. Hoc deest in uetustis codicib. & apud Theodoritum lib. 10. περὶ προνοίας· Non habet, ὅτι οὐκ ἔχει. In duobus exemplaribus scriptum erat, ἐν ἐμοὶ εὑρήσει, nõ inueniet: quod uidetur melius opponi uerbo, ἔρχεται. Me, inquit, mox aggredietur Satan totis uiribus, sed in me nihil comperiet quale se inuenturum sperat. 31 Sed *hæc fiunt* ut cognoscat, ἀλλ' ἵνα γνῷ. Vide suprà 13. c. 18.

IN CAPVT XV.

1 Vera, ἀληθινή. In duobus exemplaribus additum erat, ὑμεῖς τὰ κλήματα: id est, uos *autem* palmites.

C 4 Id *est*, nisi manserit, ἐὰν μὴ μείνῃ. Quia præcedenti membro additum est, ἀφ' ἑαυτοῦ, à seipso, omnino cogimur supplere particulam exegeticam, ex qua intelligamus totum hoc poni pro illius declaratione. Nam alioquin consequeretur ex hac oratione, palmitem qui manserit in uite, ferre fructum à semetipso. quod cohærere non potest. Idem enim declarat ἀφ' ἑαυτοῦ, atq; sua ac propria quadam ui, quam ab alio non mutuetur: quam si haberet palmes, fructum sanè ferret etiam quũ resectus est à uite. Sed de hoc eodẽ dicendi genere copiosius diximus suprà 5. c. 19.

5 Et in quo ego *maneo*, κἀγὼ ἐν αὐτῷ. Vulg. & Eras. & ego in eo, seruata permutatione constructionis, ex Hebræorum idiotismo, ut ראשר אבי בו pro ראשר אבי בו. 6 Eiectus extra *uineam*, statim aresset, ἐβλήθη ἔξω, καὶ ἐξηράνθη. Vulg. mittetur foras & aresset, mutatis præteritis in futura. Erasmus, eiectus est foras, & exaruit, seruatis præteritis. Cur autem ego aliter mallem interpretari, has causas habui. Primùm omnium nemo est qui nesciat, ἐβλήθη καὶ ἐξηράνθη, idem prorsus declarare atque βλητὰς ἐξηράνθη. itaque sic mihi licuit interpretari. Deinde pro foras, conuertere malui, extra uineam, quòd alioquin nimium dura uideatur translatio. Postremò pro ἐξηράνθη, id est exaruit, uerti per periphrasin, statim aresset: quia non satis commode uidetur hic seruari posse præteriti perfecti significatio, cuius uidelicet ea est emphasis, ut quod futurum est declaret, & certò & mox futurum, adeò ut pro eo possit haberi quod iam sit factum: quod genus dicendi, ut multa alia, apparet petitum esse è medio. Deinde coguntur isti *palmites*, καὶ συνάγουσιν αὐτά. Vulgata, & colligent eum, ut in plerisq; exemplaribus scriptum est. Legit enim αὐτὸ, quia præcessit τὸ κλῆμα. Sed uerbum συνάγειν, non potest uni palmiti conuenire: quamuis ita scriptum inuenerimus in tribus codicibus, quorum authoritate Vetus interpres facilè potest excusari. Erasmus, & colligent eos, rectè quidẽ, sed tamen obscurè, quia eiusmodi mutatio numeri à Græcis & Latinis non solet usurpari. Ideò expressi ipsum antecedens. Præterea, συνάγεσθαι per passiuum conuerti, quòd sic potius Latini loqui soleant: qua de re diximus aliquid Matth. 5. b. 11. 7 Petite, αἰτήσασθε. Vulgata & Erasmus, petetis. Ego uerò existimo futurum indicatiui pro imperandi modo usurpatum. Nam præterquam quòd sensus uidetur ita postulare, in tribus etiam codicibus scriptum inuenimus, αἰτήσεσθε.

8 Et fietis,

Fructus. In hoc glorificatus est Pater meus, ut fructũ multum afferatis, & fietis mei discipuli. 8 ἐν τούτῳ ἐδοξάσθη ὁ πατήρ μου, ἵνα καρπὸν πολὺν φέρητε, καὶ γένησθε ἐμοὶ μαθηταί. A

Dilectio Christi erga nos. Sicut dilexit me Pater, ita & ego dilexi uos: manete in charitate illa mea. 9 καθὼς ἠγάπησέ με ὁ πατήρ, κἀγὼ ἠγάπησα ὑμᾶς· μείνατε ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ.

Si mandata mea seruaueritis, manebitis in charitate mea: sicut & ego Patris mei mandata seruaui, & maneo in eius charitate. 10 ἐὰν τὰς ἐντολάς μου τηρήσητε, μενεῖτε ἐν τῇ ἀγάπῃ μου, καθὼς ἐγὼ τὰς ἐντολὰς τοῦ πατρός μου τετήρηκα, καὶ μένω αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ.

Gaudium. Hæc loquutus sum uobis, ut gaudium illud meum in uobis maneat, & gaudium uestrum impleatur. 11 ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡ ἐμὴ ἐν ὑμῖν μείνῃ, καὶ ἡ χαρὰ ὑμῶν πληρωθῇ.

Dilectio. Supra 13. d. 34. 1. Thess. 4. b. 9. 1. Ioan. 3. b. 11. & 4. c. 21. Hoc est præceptum meum, ut diligatis alij alios, sicut dilexi uos. 12 αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ ἡ ἐμή, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους, καθὼς ἠγάπησα ὑμᾶς.

Maiorem hac charitatem nemo habet, quum quis animam suam ponit pro amicis suis. 13 μείζονα ταύτης ἀγάπην οὐδεὶς ἔχει, ἵνα τις τὴν ψυχὴν αὐτοῦ θῇ ὑπὲρ τῶν φίλων αὐτοῦ.

Amici Christi. Vos amici mei eritis, si feceritis quæcunque ego mando uobis. 14 ὑμεῖς φίλοι μού ἐστε, ἐὰν ποιῆτε ὅσα ἐγὼ ἐντέλλομαι ὑμῖν.

Seruus. Non amplius uos dicam seruos, quia seruus nescit quid faciat dominus eius: uos autem dixi amicos, quia omnia quæ audiui à Patre meo, nota feci uobis. 15 οὐκέτι ὑμᾶς λέγω δούλους, ὅτι ὁ δοῦλος οὐκ οἶδε τί ποιεῖ αὐτοῦ ὁ κύριος. ὑμᾶς δὲ εἴρηκα φίλους, ὅτι πάντα ἃ ἤκουσα παρὰ τοῦ πατρός μου, ἐγνώρισα ὑμῖν.

Electio. *Petere.* Matth. 28. d. 19. Non uos me elegistis, sed ego elegi uos, & constitui uos ut abeuntes fructum afferatis, & fructus uester maneat: ut quicquid petieritis à Patre in nomine meo, det uobis. 16 οὐχ ὑμεῖς με ἐξελέξασθε, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς, καὶ ἔθηκα ὑμᾶς, ἵνα ὑμεῖς ὑπάγητε, καὶ καρπὸν φέρητε, καὶ ὁ καρπὸς ὑμῶν μένῃ· ἵνα ὅ, τι ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δῷ ὑμῖν. B

Hæc mando uobis, ut diligatis alij alios. 17 ταῦτα ἐντέλλομαι ὑμῖν, ἵνα ἀγαπᾶτε ἀλλήλους.

Afflictiones propter Christum. Si mundus uos odit, scitis quòd me priusquã uos odio habuerit. 18 εἰ ὁ κόσμος ὑμᾶς μισεῖ, γινώσκετε ὅτι ἐμὲ πρῶτον ὑμῶν μεμίσηκεν.

Si de mundo fuissetis, mundus quod suum est, amaret: quia uerò de mundo non estis, sed ego elegi uos ex mundo, propterea odit uos mundus. 19 εἰ ἐκ τοῦ κόσμου ἦτε, ὁ κόσμος ἂν τὸ ἴδιον ἐφίλει· ὅτι δὲ ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ ἐστέ, ἀλλ' ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς ἐκ τοῦ κόσμου, διὰ τοῦτο μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος.

Supra 13. b. 16. Matth. 10. c. 24. Matth. 24. a. 9. Mementote sermonis quem ego dixi uobis: Non est seruus maior domino suo. si me persequuti sunt, & uos persequentur: si sermonem meum seruauerunt, & uestrum seruabunt. 20 μνημονεύετε τοῦ λόγου, οὗ ἐγὼ εἶπον ὑμῖν, οὐκ ἔστι δοῦλος μείζων τοῦ κυρίου αὐτοῦ. εἰ ἐμὲ ἐδίωξαν, καὶ ὑμᾶς διώξουσιν· εἰ τὸν λόγον μου ἐτήρησαν, καὶ τὸν ὑμέτερον τηρήσουσιν.

Sed hæc omnia facient uobis propter nomen meum, quia non nouerunt eum qui misit me. 21 ἀλλὰ ταῦτα πάντα ποιήσουσιν ὑμῖν διὰ τὸ ὄνομά μου, ὅτι οὐκ οἴδασι τὸν πέμψαντά με.

Si non uenissem, & loquutus essem eis, peccatum non haberent: nunc autem non habent quod prætexant peccato suo. 22 εἰ μὴ ἦλθον, καὶ ἐλάλησα αὐτοῖς, ἁμαρτίαν οὐκ εἴχοσαν· νῦν δὲ πρόφασιν οὐκ ἔχουσι περὶ τῆς ἁμαρτίας αὐτῶν. C

8 Et fietis, καὶ γενήσεσθε. Vulg. & Eras. & efficiamini: quasi scilicet hæc quoq; pars pertineat ad coniunctionem ἵνα. quod sanè fieri non potest, nisi legas γένησθε, sicut in tribus codicibus scriptum erat, & apparet ex commentarijs id legisse Theophylactum: sed perperam, ut opinor. Puto enim potius repetendum esse ἐν τούτῳ. ut sit hæc sententia: Ita glorificabitur Pater meus: & ita demum eritis mei discipuli, si multum fructum attuleritis. Nam ἵνα non ponitur τελικῶς hoc loco, sed ἀποδεικτικῶς potius, ueluti si dicas, in eo positam esse hominũ salutem, ut Christum fide amplectantur. Nam in hac quoq; loquutione ἵνα non declarat finem, sed illud ipsum explanat in quo posita est salus. Sic etiam accipitur infrà uersu 12. 9 In charitate illa mea, ἐν τῇ ἀγάπῃ τῇ ἐμῇ: id est, in charitate qua ego uos prosequor. Sic enim uersiculo 10. uocat charitatẽ Patris, eam qua Pater filiũ complectitur. 10 In eius charitate, αὐτοῦ ἐν τῇ ἀγάπῃ. Notandũ est rursus huius traiectionis exemplũ, quo confirmatur interpretatio quã attulimus suprà 8. d. 25. 13 Quũ quis ponit, ἵνα τις θῇ. Vulg. quàm ut quis ponat. Eras. ut quis ponat: obscurè uterq;, ut mihi uidetur. Malo igitur ἵνα accipere pro ὅτι, sed apud Hebræos interdũ אשר ponitur pro באשר. Similis est enallage infrà 16. a. 2. & d. 32. 18 Priusquam uos, πρῶτον ὑμῶν: uel, me qui primus sum uestrũm. sed meo quidem iudicio præstat accipere πρῶτον aduerbialiter. Vulg. priorem uobis. 22 Peccatum non haberent, ἁμαρτίαν οὐκ εἶχον: Hęc quoq; puto per cõcessionem ac μιμητικῶς dici, sicut suprà 9. g. 39. quum diceret se uenisse, ut qui uident, cęci fiant: ueluti si de fure deprehenso ac conuicto dicas: Nisi iste conuictus teneretur, esset omnium innocentissimus, id est, clamitaret se innocentissimum esse. Ita etiam hoc loco, Nisi uenissem, inquit Dominus, isti coram Dei tribunali non desinerent dicere se fuisse religiosos, & planè alienos à peccato: deniq; essent uiri omnium qui uiuunt, sanctissimi: sed quum ad eos uenerim, & me planè reijciant, ereptũ est illis quicquid suæ improbitati alioquin prætexuissent: quia nihil possunt afferre cur me debeant odisse. Idem etiam paulo pòst repetit, nempe uersu 24.

25 Sed

A ὁ ἐμὲ μισῶν, καὶ τὸν πατέρα μου μισεῖ. 23 Qui me odit, & & Patrem meum odit.

Εἰ τὰ ἔργα μὴ ἐποίησα ἐν αὐτοῖς, ἃ οὐδεὶς ἄλλος πεποίηκεν, ἁμαρτίαν οὐκ εἴχοσαν. νῦν δὲ καὶ ἑωράκασι καὶ μεμισήκασι, καὶ ἐμὲ καὶ τὸν πατέρα μου. 24 Si opera non feciſſem inter eos quæ nemo alius fecit, peccatum non haberent: nunc autem & uiderunt, & oderunt non ſolùm me, uerum etiam Patrem meum.

ἀλλ' ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, ὅτι ἐμίσησάν με δωρεάν. 25 Sed *hæc fiunt* ut compleatur ſermo qui in Lege eorum ſcriptus eſt, Oderunt me immeritó. Pſal. 34. c. 19.

ὅταν δὲ ἔλθῃ ὁ παράκλητος, ὃν ἐγὼ πέμψω ὑμῖν παρὰ τοῦ πατρὸς τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὃ παρὰ τοῦ πατρὸς ἐκπορεύεται, ἐκεῖνος μαρτυρήσει περὶ ἐμοῦ. 26 Quum autem uenerit Paracletus, quẽ ego mittam uobis à Patre Spiritus *inquam* ille ueritatis, qui à Patre procedit, ille teſtabitur de me *Spiritus ſanctus.* Luc. 24. g. 49. Supr. 14. d. 26

καὶ ὑμεῖς δὲ μαρτυρεῖτε, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς μετ' ἐμοῦ ἐστέ. 27 Sed & uos teſtabimini, quia à principio mecum eſtis.

ΚΕΦ. ιϛ.

ΤΑῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε. 1 CAP. XVI.

HAec loquutus ſum uobis, ut ne offendamini. *Afflictiones euangelizantiũ.*

ἀποσυναγώγους ποιήσουσιν ὑμᾶς. ἀλλ' ἔρχεται ὥρα, ἵνα πᾶς ὁ ἀποκτείνας ὑμᾶς, δόξῃ λατρείαν προσφέρειν τῷ θεῷ. 2 Mouebunt uos ſynagogis: imò ueniet tempus quum quiſquis interficiet uos, putabit ſe cultum præſtare Deo.

καὶ ταῦτα ποιήσουσιν ὑμῖν, ὅτι οὐκ ἔγνωσαν τὸν πατέρα οὐδὲ ἐμέ. 3 Et hæc facient uobis, quia non nouerunt Patrem neque me.

ἀλλὰ ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ὅταν ἔλθῃ ἡ ὥρα, μνημονεύητε αὐτῶν, ὅτι ἐγὼ εἶπον ὑμῖν. Ταῦτα δὲ ὑμῖν ἐξ ἀρχῆς οὐκ εἶπον, ὅτι μεθ' ὑμῶν ἤμην. 4 Sed hæc loquutus ſum uobis, ut quum uenerit tempus illud, memineritis eorum, quòd ego dixerim uobis. hæc autem uobis à principio non dixi, quia uobiſcum eram.

νῦν δὲ ὑπάγω πρὸς τὸν πέμψαντά με, καὶ οὐδεὶς ἐξ ὑμῶν ἐρωτᾷ με, Ποῦ ὑπάγεις. 5 Nunc autem abeo ad eum qui miſit me, & nemo ex uobis interrogat me quò abeam. *Triſtitia.*

ἀλλ' ὅτι ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἡ λύπη πεπλήρωκεν ὑμῶν τὴν καρδίαν. 6 Sed quia hæc loquutus ſum uobis, triſtitia impleuit cor ueſtrum.

ἀλλ' ἐγὼ τὴν ἀλήθειαν λέγω ὑμῖν, συμφέρει ὑμῖν, ἵνα ἐγὼ ἀπέλθω. Ἐὰν γὰρ μὴ ἀπέλθω, ὁ παράκλητος οὐκ ἐλεύσεται πρὸς ὑμᾶς. Ἐὰν δὲ πορευθῶ, πέμψω αὐτὸν πρὸς ὑμᾶς. 7 Sed ego ueritatem dico uobis, confert uobis ut ego abeam. nam niſi abiero, Conſolator ille non ueniet ad uos: ſin autem abiero, mittam eum ad uos. *Spiritus ſanctus.*

καὶ ἐλθὼν ἐκεῖνος ἐλέγξει τὸν κόσμον περὶ ἁμαρτίας, καὶ περὶ δικαιοσύνης, καὶ περὶ κρίσεως. 8 Et quum uenerit ille, arguet mundum de peccato & de iuſtitia & de iudicio. *Peccatum. Iuſtitia. Iudicium.*

25 Sed *hæc fiunt* ut Αλλ' ἵνα Vide ſuprà 14. d. 31. In Lege ἐν τῷ νόμῳ Heb. תורה. Eſt enim generale uocabulum, quo tota Doctrina ſacra nonnunquam intelligitur, ut etiam ſupra 10. f. 34, quum interdum Moſes Prophetæ & Pſalmi diſtinguantur, ut Luc. 44. f. 24. Immeritó. δωρεάν Hebr. חנם Id eſt, αἰτίως. Vulg. & Eraſ. gratis, impropriè Gratis enim fieri dicitur quod pretio uel mercede non fit, ut quum dicitur Chriſtus nos gratis redemiſſe, id eſt nullo à nobis dato pretio.

26 Procedit ἐκπορεύεται, Vel, egreditur. ſeu, exit. Sed noluimus diſcedere à uerbo in ſcholis iampridem uſitato.

27 Teſtabimini, μαρτυρεῖτε, Vel, teſtamini, ſi libet præſentis ſignificationem ſeruare. Nonnulli conuertunt, teſtemini, modo ſcilicet imperandi.

IN CAPVT XVI.

2 Quum ἵνα Rurſus ἵνα pro ὅτε poſitum eſt, de quo diximus ſuprà 15. b. 13. & Infra uerſu 32.

7 Si autem abiero, ἐὰν δὲ πορευθῶ, uel, quum autem abiero, ut אם pro באשר accipiatur: ſicut diximus ſuprà 14. a. 3.

8 Arguet ἐλέγξει Id eſt conuincet: ita ut nihil habeat quod prætexat, ſicut ſuprà dixit, 15. d. 22 & 24. Quum autem uariè ſit expoſitus hic locus, afferam & ego quod mihi dedit Dominus. Puto igitur Chriſtum de Spiritus ſancti in Eccleſia uirtute ac efficacia agere aduerſus mundum, id eſt aduerſus eos qui Euangelio reſiſtunt, tum uerò maximè illud tempus reſpicere quod ipſius in cælum aſcenſionem conſequutum eſt, quum effuſo in Eccleſiam Spiritu omnes contradicentes manifeſtó coarguit. Dicit ergò fore ut per uim illam Diuinam, quam inſpiraturus eſt Apoſtolis atque adeò toti Eccleſiæ ſuæ, poſtquam in cælum aſcenderit, conuincatur mundus peccati, id eſt, ipſi hoſtes à quibus reiectus, ſpretus, in crucem adactus fuit, cogantur conſcientiæ ſuæ teſtimonio profiteri ſe magnopere in eo erraſſe, quòd non potius in illum crediderint. Ideò dicebant illi quos Petrus tanquam homicidas coarguerat Act. 2. f 37, Quid faciemus uiri fratres? Quid enim? annon hoc eſt mundum adigere ad homicidij confeſsionem uoluntariam? Deinde, inquit, arguet mundum de Iuſtitia, non ipſius mundi certè, qui ſe peccatorem, uelit nolit, agnoſcet, ſed de ipſius Chriſti iuſtitia. Quia, inquit, ad Patrem uado, nec amplius uidebitis me. Id eſt, quum mundus præſens in Eccleſia ſpectabit Spiritum per me in uos effuſum, fateri cogetur me uerè iuſtum fuiſſe, qui ex hoc mundo diſcedens, non fuerim damnatus à Deo pro blaſphemo & impio, ſed approbatus & receptus à Patre, cuius quum me Filium dicerem, illi idcirco me ut blaſphemum & impium damnarint. Hoc inquam fateri mundus cogetur, & cauſam meam Deo placere, quum uos, qui doctrinam meam aſſeretis, tot uirtutibus planè cæleſtibus ornatos conſpicient. quod & ille Centurio ſtatim poſt Chriſti mortem agnouit, & qui reuertebantur plangentes, quum paulo ante iuſsiſſent illum tolli ac crucifigi. Poſtremò arguetur mundus de iudicio, id eſt, huc adigetur ut me, quem uelut fabri filium contempſerit, adeò ut etiam cum ludibrio petierit ut de cruce deſcenderem: me, inquam, uerè Dei filium agnoſcat, qui ſolutis mortis doloribus ſim

dextra Dei exaltatus. Quia, inquit, princeps huius mundi iudicatus est, id est, quia re ipsa intelligent & cognoscent me diabolo superato imperium in mundo exercere, quum uiderint omnes sese frustra uobis opponere: quia uos armabo uirtute illa cælesti, qua destruatis omnem celsitudinem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei, & captiuam ducatis omnem cogitationem ad obediendum mihi. qua de re multa Apostolus 2. Corinth. 10. c. 12. & Eph. 1. d. 19. 20. 21. 22. 23. Etsi autem hæ omnes Christi uirtutes à condito mundo in ipsius sanctis excelluerũt, ut scriptum est toto capite undecimo Epistolæ ad Hebræos: tamen à missione illa Spiritus sancti clarissimè cœperunt eminere, ita ut omnium oculos perstringerent. sicut prædixerat Ioel 2. g. 28, & Dauid Psal. 68. c. 19, ut ex Actis Apostolorum licet intelligere. A

De peccato quidem, quòd non credunt in me.

9 Περὶ ἁμαρτίας μὲν, ὅτι οὐ πιστεύουσιν εἰς ἐμέ.

De iustitia uerò, quòd ad Patrem abeam, & amplius non uidebis me.

10 περὶ δὲ δικαιοσύνης, ὅτι πρὸς τὸν πατέρα ὑπάγω, καὶ οὐκέτι θεωρεῖτέ με.

De iudicio autem, quòd princeps huius mundi condemnatus sit.

11 περὶ δὲ κρίσεως, ὅτι ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου κέκριται.

Adhuc multa habeo quæ uobis dicam, sed non potestis portare modó.

12 Ἔτι πολλὰ ἔχω λέγειν ὑμῖν, ἀλλ' οὐ δύνασθε βαστάζειν ἄρτι.

Spiritus sanctus doctor.

Quum autem uenerit ille, *id est* Spiritus ueritatis, introducet uos in omnem ueritatem. non enim loquetur à semetipso, sed quęcunque audierit loquetur: & quæ uentura sunt renuntiabit uobis.

13 ὅταν δὲ ἔλθῃ ἐκεῖνος, τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, ὁδηγήσει ὑμᾶς εἰς πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν, οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, ἀλλ' ὅσα ἀκούσῃ, λαλήσει, καὶ τὰ ἐρχόμενα ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Ille me glorificabit, quia de meo accipiet quod renuntiabit uobis.

14 ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Omnia quæ habet Pater, mea sunt: propterea dixi quòd de meo accipiet quod renuntiabit uobis.

15 Πάντα ὅσα ἔχει ὁ πατὴρ, ἐμά ἐστι. διὰ τοῦτο B εἶπον, ὅτι ἐκ τοῦ ἐμοῦ λήψεται, καὶ ἀναγγελεῖ ὑμῖν.

Paululũ, & nõ uidebitis me: & rursum paulũ, & uidebitis me: quia ego uado ad Patrẽ.

16 Μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με, ὅτι ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα.

De ascensione sua ad Patrem post resurrectionem loquitur Apostolis Christus.

Dixerunt ergo *quidam* ex discipulis eius, alij ad alios, Quid est hoc quod dicit nobis, Pusillũ, & nõ uidebitis me, & rursus paulũ & uidebitis me: &, Quia ego uado ad Patrẽ?

17 εἶπον οὖν ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πρὸς ἀλλήλους. τί ἐστι τοῦτο, ὃ λέγει ἡμῖν, μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με. καὶ ὅτι ἐγὼ ὑπάγω πρὸς τὸν πατέρα;

Dicebant ergo, Quid illud est quod dicit Pusillum? nescimus quid loquatur.

18 ἔλεγον οὖν, τοῦτο τί ἐστιν, ὃ λέγει, τὸ μικρόν; οὐκ οἴδαμεν τί λαλεῖ.

Cognouit autẽ Iesus quòd cuperẽt ipsum interrogare, & dixit eis, De hoc quæritis inter uos, quòd dixi, Pusillum, & non uidebitis me: & iterum pusillum, & uidebitis me?

19 ἔγνω οὖν ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἤθελον αὐτὸν ἐρωτῆσαι, καὶ εἶπεν αὐτοῖς. περὶ τούτου ζητεῖτε μετ' ἀλλήλων, ὅτι εἶπον, μικρὸν καὶ οὐ θεωρεῖτέ με, καὶ πάλιν μικρὸν καὶ ὄψεσθέ με.

Afflictiones in prædicando Euangelio

Amen amen dico uobis, flebitis & lamentabimini uos, mundus autẽ gaudebit: uos uerò tristes fietis, sed tristitia uestra euadet in gaudium.

20 ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι κλαύσετε καὶ θρηνήσετε ὑμεῖς, ὁ δὲ κόσμος χαρήσεται, ὑμεῖς δὲ λυπηθήσεσθε, ἀλλὰ ἡ λύπη ὑμῶν εἰς χαρὰν γενήσεται.

Mulier pariens.

Mulier, quum parit, dolorem habet, quia uenit hora eius: quum autem genuerit puerum, iam non meminit oppressionis, quòd gaudeat hominem esse genitum in mundo. C

21 ἡ γυνὴ ὅταν τίκτῃ, λύπην ἔχει, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα αὐτῆς, ὅταν δὲ γεννήσῃ τὸ παιδίον, οὐκέτι μνημονεύει τῆς θλίψεως, διὰ τὴν χαρὰν ὅτι ἐγεννήθη ὁ ἄνθρωπος εἰς τὸν κόσμον.

Et uos igitur nunc quidem tristitiam habetis: sed rursum uidebo uos, & gaudebit cor uestrum, & gaudium uestrum nemo tollet à uobis.

22 καὶ ὑμεῖς οὖν λύπην μὲν νῦν ἔχετε. πάλιν δὲ ὄψομαι ὑμᾶς, καὶ χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία, καὶ τὴν χαρὰν ὑμῶν οὐδεὶς αἴρει ἀφ' ὑμῶν.

Petẽdum in nomine Christi.

Et in illo die me nõ rogabitis quicquam. Amen amen dico uobis, quæcunque petieritis à Patre meo in nomine meo, dabit uobis.

23 Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐμὲ οὐκ ἐρωτήσετε οὐδέν. Ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, ὅτι ὅσα ἂν αἰτήσητε τὸν πατέρα ἐν τῷ ὀνόματί μου, δώσει ὑμῖν.

9 Non credunt *τὸ πιστεύουσιν* In uno exemplari scriptum erat, *ὅτι οὐκ ἐπίστευσαν*, quod non crediderint. & forsitan rectius. 11 De iudicio *περὶ κρίσεως* Id est (ut ego quidem existimo) de authoritate illa ac potestate quam ego tum obtinebo in cælo & in terra: ut ipse uidetur explicare Matt. 28 d. 18. supra omnes cælos scilicet subla tus, Philip. 2. b. 9.

16 Paululum, *Μικρὸν*. Id est, Vbi paululum temporis præterierit. Est enim præcisum hoc dicendi genus, è medio petitum, quod non potuissem nisi longa periphrasi explicare. Vulg. Modicum. Eras. Pusillum.

17 *Quidam* ex discipulis *ἐκ τῶν μαθητῶν* Subauditur *τινές*, de qua eclipsi diximus Matth. 27. b. 9. eius autem alia etiam exempla extant Matth. 23. d. 34, & Act. 21. c. 16.

A Ἕως ἄρτι οὐκ ἠτήσατε οὐδὲν ἐν τῷ ὀνόματί- 24 Vsque nunc non petistis quicquam in no
μου, αἰτεῖτε, καὶ λήψεσθε, ἵνα ἡ χαρὰ ὑμῶν ἦ mine meo: petite, & accipietis, ut gaudium
πεπληρωμένη. uestrum sit perfectum.

ταῦτα ἐν παροιμίαις λελάληκα ὑμῖν. ἔρχε- 25 Hæc per prouerbia loquutus sum uobis:
ται ὥρα, ὅτε οὐκέτι ἐν παροιμίαις λαλήσω ὑμῖν, ueniet tempus quum iam non per prouerbia
ἀλλὰ παῤῥησίᾳ περὶ τοῦ πατρὸς ἀναγγελῶ ὑ- loquar uobis, sed apertè de Patre meo renun
μῖν. tiabo uobis.

ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ἐν τῷ ὀνόματί μου αἰτήσε- 26 In illo die in nomine meo petetis: & non
σθε. Καὶ οὐ λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐγὼ ἐρωτήσω τὸν πατέ dico uobis quòd ego rogaturus sim Patrem
ρα περὶ ὑμῶν, pro uobis.

αὐτὸς γὰρ ὁ πατὴρ φιλεῖ ὑμᾶς, ὅτι ὑμεῖς ἐμὲ 27 Ipse enim Pater amat uos, quia uos me *Dilectio. Fides.*
πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε, ὅτι ἐγὼ παρὰ amastis, & credidistis quòd è Deo exiue- *Infrà 17.b.8.*
τοῦ θεοῦ ἐξῆλθον. rim.

ἐξῆλθον παρὰ τοῦ πατρὸς, καὶ ἐλήλυθα εἰς τὸν 28 Exiui à Patre, & ueni in mundum: ite- *Ascensurus Christus ad Patrem.*
κόσμον, πάλιν ἀφίημι τὸν κόσμον, καὶ πορεύο- rum relinquo mũdum & proficiscor ad Pa-
μαι πρὸς τὸν πατέρα. trem.

λέγουσιν αὐτῷ οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ. ἴδε νῦν παῤῥη 29 Dicunt ei discipuli eius, Ecce, nunc apertè
σίᾳ λαλεῖς, καὶ παροιμίαν οὐδεμίαν λέγεις. loqueris, nec prouerbium ullum dicis.

νῦν οἴδαμεν, ὅτι οἶδας πάντα, καὶ οὐ χρείαν ἔ- 30 Nunc scimus quod scis omnia, nec o-
B χεις, ἵνα τίς σε ἐρωτᾷ· ἐν τούτῳ πιστεύομεν, ὅτι puse st tibi ut quis te roget: per hoc credimus
ἀπὸ θεοῦ ἐξῆλθες. quod à Deo existi.

ἀπεκρίθη αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. ἄρτι πιστεύετε. 31 Respondit eis Iesus, Nunc creditis?

ἰδοὺ ἔρχεται ὥρα, καὶ νῦν ἐλήλυθεν, ἵνα 32 Ecce ueniet tempus, & iam uenit, quum di- *Matth.26.c.31 Marc.14.c.27.*
σκορπισθῆτε ἕκαστος εἰς τὰ ἴδια, καὶ ἐμὲ μόνον spergemini singuli, quisque ad suos, méque
ἀφῆτε. καὶ οὐκ εἰμὶ μόνος, ὅτι ὁ πατὴρ μετ' ἐ solum relinquetis. sed non sum solus: nam
μοῦ ἐστί. Pater mecum est. *Pax in Christo.*

ταῦτα λελάληκα ὑμῖν, ἵνα ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔ- 33 Hæc loquutus sum uobis, ut in me pacem *Afflictiones.*
χητε. ἐν τῷ κόσμῳ θλῖψιν ἔχετε, ἀλλὰ θαρσεῖτε, habeatis: in mundo oppressionem habebi-
ἐγὼ νενίκηκα τὸν κόσμον. tis: sed confidite, ego uici mundum.

ΚΕΦ. ιζ. CAP. XVII.

C Ταῦτα ἐλάλησεν ὁ Ἰησοῦς, καὶ ἐπάρας τοὺς ὀ- 1 HAec loquutus est Iesus, & sustulit ocu- *Oratio Christi ad Patrem.*
φθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν, εἶπε, Πάτερ los in cælum, dixítque Pater, uenit hora
ἐλήλυθεν ἡ ὥρα, δόξασόν σου τὸν υἱόν, ἵνα καὶ ὁ υἱός illa, glorifica Filium tuum, ut & Filius tuus
σου δοξάσῃ σε. glorificet te:

καθὼς ἔδωκας αὐτῷ ἐξουσίαν πάσης σαρ- 2 Sicut dedisti ei potestatem *in* omnem car- *Vita per Christum omnibus. Vitam æternam unde quis consequatur.*
κὸς, ἵνα πᾶν ὃ ἔδωκας αὐτῷ, δώσῃ αὐτοῖς ζωὴν nem, ut quotquot dedisti ei, det eis uitam
αἰώνιον. æternam.

αὕτη δέ ἐστιν ἡ αἰώνιος ζωὴ, ἵνα γινώσκωσι σὲ 3 Hæc est autem uita æterna, ut te solùm co- Matt.28.d.18
τὸν μόνον ἀληθινὸν θεὸν, καὶ ὃν ἀπέστειλας Ἰησοῦν gnoscant *esse* Deum uerum, & quem misisti Ie- *Opus Christi.*
Χριστόν. sum Christum.

ἐγώ σε ἐδόξασα ἐπὶ τῆς γῆς, τὸ ἔργον ἐτελείω- 4 Ego te glorificaui super terram: opus con-
σα, ὃ δέδωκάς μοι, ἵνα ποιήσω. summaui quod dedisti mihi ut facerem.

καὶ νῦν δόξασόν με σὺ πάτερ παρὰ 5 Nunc igitur glorifica me tu Pater apud te-

24 Vsque nunc Ἕως ἄρτι Vide Matt.11.b.12. 32 Quum ἵνα Vide suprà 15.b.13, & suprà a.2. Ad suos εἰς τὰ ἴδια, Vel, domum suam. Vide suprà 1.b.11. 33 In me pacem habeatis: ἐν ἐμοὶ εἰρήνην ἔχητε: Id est, in me prorsus conquiescatis, ne uos ullæ tempestates auferant. Nam pacem habere hîc opponitur perturbationi ac tristitiæ. Dixi autem potius in me, quàm Per me, quòd nostram illam cum ipso Christo communicationem, qua in ipsum uerè inferimur, putem hac præpositione significari.

IN CAPVT XVII.

2 Potestatem *in* omnem carnem, ἐξουσίαν πάσης σαρκὸς, Vulg. & Eras. Potestatem omnis carnis, nimiũ obscurè. Subauditur enim κατὰ, ut suprà Matth.10.a.1, & 12.c.31. Carnem autem pro homine accipi ex Hebræorum consuetudine, sæpe iam annotauimus.

3 Te *esse* solum σὲ τὸν μόνον Id est, te solum pro uero Deo agnoscant. Nam si ita resoluas, ut te cognoscant, qui solus es uerus Deus, frigida erit sententia. Ideò suppleui uerbum substantiuum, & naturalem constructionis ordinem seruaui, ut magis perspicua esset oratio. Quod autem Arriani & alij Christi Diuinitatis hostes arrepta particula μόνον, hoc testimonio abutebantur ut Christum sua gloria spoliarent: facilè refelli potest. Nam, ut rectè annotat Nazianzenus concione περὶ υἱῦ secunda, hac eadem ratione solus Pater esset sapiẽs, solus immortalis, solus habitans lucem inaccessam, solus Rex perpetuus & inuisibilis, ex ijs quæ scripta sunt Rom.16.d.27.& 1. Tim.1.d.17. Sciendum est igitur, Christũ suo more, totã Diuinitatẽ in una Patris persona proponere, à quo tamen quòd seipsum nõ diuellat, uel ex eo liquet quòd cum Patris cognitione etiam sui notitiam, ut necessariam, requirit: quia ut ante dixit, nemo ad Patrem uenit nisi per eum: quatenus scilicet unus est Dei & hominum mediator. Solum igitur, & uerum addit, non ut Filium aut Spiritum sanctum excludat, qui cum Patre sunt unus Deus: sed ut falsis omnibus dijs opponat.

metipſum ea gloria quã habui apud te prius quàm hic mundus exiſteret.

Apoſtoli. Manifeſtaui nomen tuum hominibus quos dediſti mihi *ſelectos* è mundo: tui erant, & mihi eos dediſti, & ſermonem tuũ ſeruârunt.

Suprà 26. d. 27. Nunc cognouerunt quòd omnia quæ dediſti mihi, abs te ſunt:

Verba Chriſti quæ dedit Apoſtolis. Quia uerba quæ dediſti mihi, dedi eis: & ipſi acceperunt, & cognouerunt uerè quòd à te exiui, & crediderunt quòd tu me miſiſti.

Orat Chriſtus pro Apoſtolis. Ego pro eis rogo: non pro mũdo rogo, ſed pro *iis* quos dediſti mihi, quia tui ſunt.

Et mea omnia, tua ſunt, & tua, mea ſunt: & glorificatus ſum in eis.

Et iam non ſum in mundo, ſed ij in mundo ſunt, & ego ad te uenio. Pater ſancte, ſerua eos per nomen tuum, quos dediſti mihi, ut ſint unum, ſicut & nos.

Quum eſſem cum eis in mundo, ego ſeruabam eos nomine tuo: quos dediſti mihi, ego cuſtodiui, & nemo ex eis periit, niſi filius

Iudas perijt. Pſal. 108. a. 8. ille perditionis: ut Scriptura compleretur.

Gaudiũ Chriſti. Nunc autem ad te uenio, & hæc loquor in mundo, ut habeant gaudium meum impletum in ſemetipſis.

Apoſtoli odio habiti à mundo. Ego tradidi eis ſermonem tuum, & mundus eos odio habuit, quia non ſunt ex mundo, ſicut & ego non ſum ex mundo.

Non rogo ut tollas eos è mundo, ſed ut ſerues eos à Malo.

Ex mundo non ſunt, ſicut & ego non ſum ex mundo.

Sanctificare. Sanctifica eos tua illa ueritate. ſermo tuus ueritas eſt.

Sicut me miſiſti in mundum, *ita* & ego miſi eos in mundum.

Sanctitas Chriſti, noſtra. Et pro eis ego ſanctifico meipſum, ut ſint & ipſi ſanctificati per ueritatem.

Oratio Chriſti pro nobis. Non pro eis autẽ rogo tantùm, ſed & pro iis qui crediturí ſunt per ſermonẽ eorũ in me:

Vt omnes unum ſint, ſicut tu Pater in me, & ego in te, ut & ipſi in nobis unum ſint: ut credat mundus quòd tu me miſeris.

Et ego gloriam quã dediſti mihi, dedi eis: ut ſint unum, ſicut & nos unum ſumus.

σαωλ῀ τῇ δόξῃ, ἣν εἶχον πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι παρά σοι. A

6 ἐφανέρωσά σου τὸ ὄνομα τοῖς ἀνθρώποις, οὓς δέδωκάς μοι ἐκ τοῦ κόσμου. Σοὶ ἦσαν, κἀμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, καὶ τὸν λόγον σου τετηρήκασι.

7 Νῦν ἔγνωκαν, ὅτι πάντα ὅσα δέδωκάς μοι παρά σου εἰσίν.

8 ὅτι τὰ ῥήματα ἃ δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, καὶ αὐτοὶ ἔλαβον, καὶ ἔγνωσαν ἀληθῶς, ὅτι παρὰ σοῦ ἐξῆλθον. καὶ ἐπίστευσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

9 ἐγὼ περὶ αὐτῶν ἐρωτῶ. οὐ περὶ τοῦ κόσμου ἐρωτῶ, ἀλλὰ περὶ ὧν δέδωκάς μοι, ὅτι σοί εἰσι.

10 καὶ τὰ ἐμὰ πάντα σά ἐστι, καὶ τὰ σὰ ἐμά, καὶ δεδόξασμαι ἐν αὐτοῖς.

11 καὶ οὐκέτι εἰμὶ ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ οὗτοι ἐν τῷ κόσμῳ εἰσί, κἀγὼ πρὸς σὲ ἔρχομαι. πάτερ ἅγιε, τήρησον αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου, οὓς δέδωκάς μοι, ἵνα ὦσιν ἓν καθὼς ἡμεῖς.

12 ὅτε ἤμην μετ' αὐτῶν ἐν τῷ κόσμῳ, ἐγὼ ἐτήρουν αὐτοὺς ἐν τῷ ὀνόματί σου. οὓς δέδωκάς μοι ἐφύλαξα, καὶ οὐδεὶς ἐξ αὐτῶν ἀπώλετο, εἰ μὴ ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ. B

13 νῦν δὲ πρὸς σὲ ἔρχομαι, καὶ ταῦτα λαλῶ ἐν τῷ κόσμῳ, ἵνα ἔχωσι τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν πεπληρωμένην ἐν αὐτοῖς.

14 Ἐγὼ δέδωκα αὐτοῖς τὸν λόγον σου, καὶ ὁ κόσμος ἐμίσησεν αὐτούς, ὅτι οὐκ εἰσὶν ἐκ τοῦ κόσμου.

15 οὐκ ἐρωτῶ, ἵνα ἄρῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ κόσμου, ἀλλ' ἵνα τηρήσῃς αὐτοὺς ἐκ τοῦ πονηροῦ.

16 ἐκ τοῦ κόσμου οὐκ εἰσί, καθὼς ἐγὼ οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ κόσμου.

17 ἁγίασον αὐτοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ σου. ὁ λόγος ὁ σὸς ἀλήθειά ἐστι.

18 καθὼς ἐμὲ ἀπέστειλας εἰς τὸν κόσμον, κἀγὼ ἀπέστειλα αὐτοὺς εἰς τὸν κόσμον.

19 καὶ ὑπὲρ αὐτῶν ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτόν, ἵνα καὶ αὐτοὶ ὦσιν ἡγιασμένοι ἐν ἀληθείᾳ. C

20 οὐ περὶ τούτων δὲ ἐρωτῶ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν πιστευόντων διὰ τοῦ λόγου αὐτῶν εἰς ἐμέ,

21 ἵνα πάντες ἓν ὦσι, καθὼς σὺ πάτερ ἐν ἐμοί, κἀγὼ ἐν σοί, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐν ἡμῖν ἓν ὦσιν, ἵνα ὁ κόσμος πιστεύσῃ, ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

22 Καὶ ἐγὼ τὴν δόξαν ἣν δέδωκάς μοι, δέδωκα αὐτοῖς, ἵνα ὦσιν ἓν, καθὼς ἡμεῖς ἓν ἐσμεν.

6 Tui erant, & mihi eos dediſti, σοὶ ἦσαν, καὶ ἐμοὶ αὐτοὺς δέδωκας, Hæc nonnulli per parentheſin ſeparant, ita ut quod ſequitur, & tuum ſermonem ſeruarunt, cum eo cohærerat, quod dixerat, quos dediſti mihi ſelectos ex hoc mundo. at ego nullam hic admitto parentheſim. Imò uerò in iis uerbis totam ſalutis noſtræ ſummam ſuis gradibus Diuiniſsimè deſcriptam conſidero. Nam quum ait, Tui erant, æternam illam electionem declarat ipſo Dei beneplacito abſconditam, quæ totius noſtræ ſalutis eſt baſis ac fundamentum. Deinde quum dicit, Quos dediſti mihi & quibus manifeſtaui nomen tuum, ſignificat æterni illius & abſconditi propoſiti declarationẽ in Chriſto factam, per quẽ demũ fide apprehenſum iuſtificati ſumus & ſanctificati, ut electionis gloriam tandẽ conſequamur. ſicut paucis etiam hæc omnia complectitur Apoſtolus Rom. 8. f. 30, & Eph. 1. a. 4. & 5. 12 Filius ille perditionis, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, Eraſ. filiũ perditũ. Nam, inquit, alioquin quid eſt filius perditionis, niſi quẽ genuit perditio? Atqui abſurdior eſt hæc amphibolia quàm ut cuiquã in mentem ueniat. quòd ſi placuiſſet ab Hebraiſmo deficere, maluiſſem hominẽ perditum interpretari. Sed Hebraiſmum ultrò integrũ ſeruaui: quia qui perditũ hominẽ dicit, ipſum duntaxat euentũ ac miſerã cõditionẽ declarat. at Iudas dicitur filius perditionis, non modò quia periit, ſed etiã quia huic exitio erat deſtinatus ac deuotus, ut manifeſtè liquet ex iis quæ ſcripta ſunt Act. 1 c 16, & 4. f. 27. & 28. Neq; tamẽ hæc faciũt ut uel Deus ſit in culpa, uel Iudas culpæ eximatur, ſicut copioſius alibi diximus. 17 Sanctifica ἁγίασον Id eſt ſanctos efficito. Sanctũ autẽ dicitur quod Deo peculiariter deuotũ ac conſecratũ eſt: quamobrẽ etiã Spiritus Sanctus ſeu ſanctificationis uocatur, qui fideliũ corda flectit, ut uelint ac poſsint quæ Dei ſunt. Eſt autẽ hoc uocabulũ, ut alia multa, profectũ ab Hebræis: quod quum Latini Theologi retinuerint, nos quoque libenter ſeruauimus.

A ἐγὼ ϕ̓ αὐτοῖς, καὶ σὺ ἐμοί, ἵνα ὦσι τετελειωμένοι εἰς ἕν, καὶ ἵνα γινώσκῃ ὁ κόσμος, ὅτι σύ με ἀπέστειλας, καὶ ἠγάπησας αὐτοὺς, καθὼς ἐμὲ ἠγάπησας.

πάτερ ὃν δέδωκάς μοι, θέλω ἵνα ὅπου εἰμὶ ἐγὼ, κἀκεῖνοι ὦσι μετ' ἐμοῦ, ἵνα θεωρῶσι τὴν δόξαν τὴν ἐμὴν, ἣν δέδωκάς μοι, ὅτι ἠγάπησάς με πρὸ καταβολῆς κόσμου.

πάτερ δίκαιε, καὶ ὁ κόσμος σε οὐκ ἔγνω, ἐγὼ δέ σε ἔγνων, καὶ οὗτοι ἔγνωσαν, ὅτι σύ με ἀπέστειλας.

καὶ ἐγνώρισα αὐτοῖς τὸ ὄνομά σου, καὶ γνωρίσω, ἵνα ἡ ἀγάπη ἣν ἠγάπησάς με, ϕ̓ αὐτοῖς, κἀγὼ ϕ̓ αὐτοῖς.

CAP. XVIII.

ΤΑῦτα εἰπὼν ὁ Ιησοῦς, ἐξῆλθε σὺν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ πέραν τοῦ χειμάῤῥου τῶν κέδρων, ὅπου ἦν κῆπος, εἰς ὃν εἰσῆλθεν αὐτὸς & οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ.

B Ηδει δὲ & ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, τὸν τόπον, ὅτι πολλάκις συνήχθη ὁ Ιησοῦς ἐκεῖ μετὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ.

ὁ οὖν ἰούδας λαβὼν τὴν σπεῖραν, καὶ ἐκ τῶν ἀρχιερέων καὶ φαρισαίων ὑπηρέτας, ἔρχεται ἐκεῖ μετὰ φανῶν καὶ λαμπάδων καὶ ὅπλων.

Ιησοῦς οὖν εἰδὼς πάντα τὰ ἐρχόμενα ἐπ' αὐτὸν, ἐξελθὼν, εἶπεν αὐτοῖς. τίνα ζητεῖτε;

ἀπεκρίθησαν αὐτῷ. Ιησοῦν τὸν ναζωραῖον. λέγει αὐτοῖς ὁ Ιησοῦς, ἐγώ εἰμι. εἰστήκει δὲ καὶ ἰούδας ὁ παραδιδοὺς αὐτὸν, μετ' αὐτῶν.

ὡς οὖν εἶπεν αὐτοῖς, ὅτι ἐγώ εἰμι, ἀπῆλθον εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ ἔπεσον χαμαί.

πάλιν οὖν αὐτοὺς ἐπηρώτησε. τίνα ζητεῖτε; οἱ δὲ εἶπον. Ιησοῦν τὸν ναζωραῖον.

ἀπεκρίθη ὁ Ιησοῦς. εἶπον ὑμῖν, ὅτι ἐγώ εἰμι. εἰ οὖν ἐμὲ ζητεῖτε, ἄφετε τούτους ὑπάγειν.

ἵνα πληρωθῇ ὁ λόγος ὃν εἶπεν. ὅτι οὓς δέδωκάς μοι, οὐκ ἀπώλεσα ἐξ αὐτῶν οὐδένα.

C σίμων οὖν πέτρος ἔχων μάχαιραν, εἵλκυσεν αὐτὴν, & ἔπαισε τὸν τοῦ ἀρχιερέως δοῦλον, καὶ ἀπέκοψεν αὐτοῦ τὸ ὠτίον τὸ δεξιόν. ἦν δὲ ὄνομα τῷ δούλῳ μάλχος.

Εἶπεν οὖν ὁ Ιησοῦς τῷ πέτρῳ. βάλε τὴν μάχαιράν σου εἰς τὴν θήκην. τὸ ποτήριον ὃ δέδωκέ μοι ὁ πατὴρ, οὐ μὴ πίω αὐτό;

Ἡ οὖν σπεῖρα καὶ ὁ χιλίαρχος καὶ οἱ ὑπηρέται τῶν ἰουδαίων συνέλαβον τὸν Ιησοῦν, & ἔδησαν αὐτόν.

καὶ ἀπήγαγον αὐτὸν πρὸς ἄνναν πρῶτον. ἦν γὰρ πενθερὸς τοῦ καϊάφα, ὃς ἦν ἀρχιερεὺς τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου.

23 Ego in eis, & tu in me, ut sint perfecti in unum, & ut cognoscat mundus quòd tu me misisti, & dilexisti eos sicut me dilexisti.

24 Pater, quos dedisti mihi, cupio ut ubi sum ego, & illi sint mecum: ut spectent gloriam illam meam quam dedisti mihi, quia dilexisti me ante iacta fundamenta mundi. Suprà 12.d.16

25 Pater iuste, mundus te non cognouit, ego autem te cognoui, & ij cognouerunt quòd tu me miseris.

26 Et notum feci eis nomen tuum, & notum faciam: ut charitas qua dilexisti me, in ipsis sit, & ego in ipsis.

1 HAec quum dixisset Iesus, egressus est cũ discipulis suis trans torrentem Cedron, ubi erat hortus, in quem introiuit ipse & discipuli eius. *Christus in horto.* Matt. 26.d.36 Marc. 14.d.32 Luc. 22.d.39 2.Reg.15.c.23

2 Nouerat autem eum locum etiam Iudas qui prodebat eum, quia frequenter Iesus cõueneratilluc cum discipulis suis.

3 Iudas ergo quum accepisset cohortem, & à Pontificibus ac Pharisæis ministros, uenit illuc cum laternis & facibus & armis. *Iudas prodit Christum.* Matt. 26. c. 47 Marc. 14. c. 43 Luc. 22. c. 47

4 Iesus itaque sciens omnia quæ uentura erãt super se, egressus dixit eis, Quẽ quæritis?

5 Responderunt ei, Iesum Nazarenum. Dicit eis Iesus, Ego *ὶ* sum. Stabat autem & Iudas qui prodebat eum, cum ipsis.

6 Vt ergo dixit eis, Ego *ὶ* sum: abierunt retrorsum, & ceciderunt humi.

7 Iterum ergo rogauit eos, Quem quæritis? Illi autem dixerunt, Iesum Nazarenum.

8 Respondit Iesus, Dixi uobis quòd ego *ὶ* sum. si ergo me quæritis, sinite hos abire.

9 Vt compleretur sermo quem dixerat, Ex ijs quos dedisti mihi, non perdidi quenquã. Suprà 17.b.12

10 Simon autem Petrus quum haberet gladium, eduxit eum, & feriit Pontificis seruum, & abscidit auriculam eius dextram. erat autem nomen seruo Malchus. *Auricula Malcho abscissa.*

11 Dicit ergo Iesus Petro, Immitte gladium tuum in uaginam. annon bibam poculum quod dedit mihi Pater?

12 Cohors igitur & tribunus ac ministri Iudæorum compræhenderunt Iesum, & uincierunt eum:

13 Et abdux erũt primũ ad Annã (erat enim socer Caiaphæ, qui erat Pontifex anni illius) Is uerò misit eũ uinctũ ad Caiaphã Pótificem *Christus ducitur ad Annam, deinde ad Caiaphan.* Luc. 3. a. 2

IN CAPVT XVIII

1 Torrentem Cedron, τῦ χειμάῤῥυ τῶν Κέδρων. Sic quidem legimus in omnibus Græcis exẽplaribus, sed manifesto errore, quũ Hebræi קדרון uocent, quasi tenebricosum dicas, sicut hodie Germani Hercyniã Syluam *Schuartzwald*, id est nigrum nemus, uocant. Hoc uerò quum quidam ignorarent, & putarent hic agi de cedris arboribus (quas tamen, ut rectè Capnion annotauit, Hebræi diuerso prorsus uocabulo ארזים appellãt) hunc locum corruperunt: non quidem addito articulo, sed mutato, ut rectè omnino coniicit Stapulẽsis. Neque enim dubito quin initio scriptũ fuerit, τῦ χειμαῤῥῦ τῦ Κέδρων, sicut 1.Reg.15.c.13, scriptum est, σὺν τῷ χειμαῤῥῳ τῷ Κέδρων, non autem τῶν Κέδρων, ut perperam legit Erasmus. 13 Anni illius. τῦ ἐνιαυτῦ ἐκείνυ. Post hæc uerba legit Cyrillus, ἦν ἀπεστειλαν αὐτὸν δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα, quantum quidem coniicere licet ex Latina interpretatione. nam Græcum

cum codicem mihi non contigit uidere. Hanc igitur lectionem approbat Eraſmus, cui ſicut in eo aſſentior, quòd hæc putet in contextum reponẽda, ita quiddam præterea requiro. Cur reponenda exiſtimem, his cauſis adducor. Primùm quia Cyrillus uetus ac nobilis interpres & πολλῶν αὐτάξιος ἄλλων, ita legit & interpretatur. Deinde quòd alioquin non cohærebit narratio. Nam ſtatim ſubijcitur, Petrum in aulam Pontificis fuiſſe introductum, in qua etiam fuerit Chriſtus à Pontifice interrogatus, & ab ipſius miniſtro cæſus: quòd uideretur non ſatis magnam habere Pontificiæ dignitatis rationem. quæ omnia non poſſunt ad alium quàm ad ipſum Caiapham pontificem referri. Præterea ſiquis cũ iſtis conferat quæ ab alijs Euangeliſtis narrantur, fatebitur omnia hæc non ipſius Annæ, ſed in Caiaphæ domo geſta: quia alioquin non poſsis Iohannem cum cæteris Euangeliſtis conciliare: ſiquidem ij magno conſenſu (ut rectè omnino Eraſmus obſeruat) tres Petri negationes ita narrant, ut in unis Caiaphæ ædibus factas eſſe appareat. Deinde niſi ita hæc eſſe fateamur, præterierit Iohannes quicquid geſtum eſt aduerſus Chriſtum ab ipſo Caiapha, cui tamẽ uni ius fuit concilium cogendi & in Chriſtum inquirendi. Poſtremò epanalepſis illa quæ extat infrà uerſu 24, omnẽ mihi dubitationẽ exemit. Nam ſanè nimis durũ eſſet, ſuperiora omnia accipere ueluti κατὰ πρόληψιν aut ἰατρικὰ σιώπησιν dicta. Itaque ſuo loco hæc repoſui. Sed quod unũ dixi præterea hîc à me requiri, quum apud Cyrilli interpretem legatur, Miſeruntque, id eſt, καὶ ἀπέστειλαν, ego contrà partim ex ipſius narrationis ſerie, partim etiam ex illa epanalepſi didici legendum eſſe, καὶ ἀπέστειλεν, & miſit, ipſe ſcilicet Annas, Ieſum uinctum ad Caiapham generum. Itaq; in ipſius Annæ domo nihil geſtum eſt quod commemorandum putarit Euangeliſta. quo enim iure concilium ille cogeret, & in Chriſtum inquireret: ſed quum ad eum, ut Pontificis ſocerum, Chriſtus obiter eſſet deductus, ſtatim ſcilicet curauit ad ædes generi rapiendum: ex quo rurſus intelligitur cur cæteri Euangeliſtæ, nulla Annæ mẽtione facta, perinde hæc narrent ac ſi Chriſtus rectà ad Caiapham Pontificem pertractus eſſet.

Caiaphas. Suprà 11. f. 50

Erat autem Caiaphas, is qui conſilium derat Iudæis quòd conferret unum hominẽ mori pro populo.

14 ἦν δὲ Καϊάφας ὁ συμβουλεύσας τοῖς Ἰουδαίοις, ὅτι συμφέρει ἕνα ἄνθρωπον ἀπολέσθαι ὑπὲρ τοῦ λαοῦ.

Petrus Iohannẽ ſequitur ad domum Caiaphæ. Matt. 26. f. 58. Mar. 14. f. 54. Luc. 22. f. 54.

Sequebatur autem Ieſum Simon Petrus, & alius diſcipulus. diſcipulus uerò ille erat notus Pontifici, & ſimul introijt cum Ieſu in aulam Pontificis.

15 Ἠκολούθει δὲ τῷ Ἰησοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ ἄλλος μαθητής. ὁ δὲ μαθητὴς ἐκεῖνος ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ συνεισῆλθε τῷ Ἰησοῦ εἰς τὴν αὐλὴν τοῦ ἀρχιερέως.

Petrus autem ſtabat ad oſtium foris. Exiuit ergo diſcipulus ille alter qui erat notus Pontifici, & loquutus eſt oſtiariæ, ac introduxit Petrum.

16 Ὁ δὲ Πέτρος εἱστήκει πρὸς τῇ θύρᾳ ἔξω. Ἐξῆλθεν οὖν ὁ μαθητὴς ὁ ἄλλος, ὃς ἦν γνωστὸς τῷ ἀρχιερεῖ, καὶ εἶπε τῇ θυρωρῷ, καὶ εἰσήγαγε τὸν Πέτρον.

Dixit ergo Petro ancilla oſtiaria, Nónne & tu ex diſcipulis es hominis iſtius? Dicit ille, Non ſum.

17 λέγει οὖν ἡ παιδίσκη ἡ θυρωρὸς τῷ Πέτρῳ, μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν εἶ τοῦ ἀνθρώπου τούτου; λέγει ἐκεῖνος, οὐκ εἰμί.

Stabant autem ſerui & miniſtri qui prunas congeſſerant, quia frigus erat, & calefaciebant ſe. erat autem cum eis & Petrus ſtans & calefaciens ſe.

18 Εἱστήκεισαν δὲ οἱ δοῦλοι καὶ οἱ ὑπηρέται, ἀνθρακιὰν πεποιηκότες, ὅτι ψῦχος ἦν, καὶ ἐθερμαίνοντο. ἦν δὲ μετ' αὐτῶν ὁ Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος.

Caiaphas interrogat Chriſtũ.

Pontifex ergo interrogauit Ieſum de diſcipulis ſuis & de doctrina ipſius.

19 Ὁ οὖν ἀρχιερεὺς ἠρώτησε τὸν Ἰησοῦν περὶ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ καὶ περὶ τῆς διδαχῆς αὐτοῦ.

Reſpondit ei Ieſus, Ego apertè loquutus ſum mundo, ego ſemper docui in ſynagoga & in templo, quò undique Iudæi conueniũt, & in occulto loquutus ſum nihil:

20 ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. Ἐγὼ παρρησίᾳ ἐλάλησα τῷ κόσμῳ. ἐγὼ πάντοτε ἐδίδαξα ἐν τῇ συναγωγῇ, καὶ ἐν τῷ ἱερῷ, ὅπου πάντες οἱ Ἰουδαῖοι συνέρχονται, καὶ ἐν κρυπτῷ ἐλάλησα οὐδέν.

Quid me interrogas? interroga eos qui audierunt quid loquutus ſim ipſis: ecce, hi ſciũt quæ dixerim ego.

21 τί με ἐπερωτᾷς; ἐπερώτησον τοὺς ἀκηκοότας τί ἐλάλησα αὐτοῖς, ἴδε οὗτοι οἴδασιν ἃ εἶπον ἐγώ.

Pulſatus Chriſtus quid reſponderit.

Hæc autem quum ipſe dixiſſet, unus ex miniſtris qui adſtabat, bacillo cecidit Ieſum, dicens, Itáne reſpondes Pontifici?

22 ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος, εἷς τῶν ὑπηρετῶν παρεστηκὼς ἔδωκε ῥάπισμα τῷ Ἰησοῦ, εἰπών, οὕτως ἀποκρίνῃ τῷ ἀρχιερεῖ;

Reſpondit ei Ieſus, Si malè loquutus ſum, teſtare de malo: ſin bene, cur me cædis?

23 ἀπεκρίθη αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς. εἰ κακῶς ἐλάλησα, μαρτύρησον περὶ τοῦ κακοῦ, εἰ δὲ καλῶς, τί με δέρεις;

Petrus negat Chriſtum. Matth. 26. f. 57. Marc. 14. f. 59. Luc. 22. f. 54.

Miſerat ergo eum Annas uinctum ad Caiapham Pontificem.

24 ἀπέστειλεν οὖν αὐτὸν ὁ Ἅννας δεδεμένον πρὸς Καϊάφαν τὸν ἀρχιερέα.

Stabat autem Simon Petrus, & calefaciebat ſe. dixerunt ergo ei, Nónne & tu ex diſcipulis eius es? Negauit ille, & dixit, Non ſum.

Matt. 26. g. 69. Marc. 14. f. 59. Luc. 22. f. 55.

25 Ἦν δὲ Σίμων Πέτρος ἑστὼς καὶ θερμαινόμενος, εἶπον οὖν αὐτῷ. Μὴ καὶ σὺ ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ εἶ; Ἠρνήσατο ἐκεῖνος, καὶ εἶπεν. οὐκ εἰμί.

20 Vndique πάντοθεν Vulg. & Eraſ. omnes, id eſt πάντες. In uetuſtis codicibus legimus πάντοτε. Ego uerò exiſtimo, uel legendum πάντες, uel πάντοθεν, quod facile potuit à librarijs mutari in πάντοτε. 22 Bacillo cecidit ἔδωκε ῥάπισμα Id eſt, ἐῤῥάπισεν. Vulg. & Eraſ. dedit alapã. Vide Mar. 14. g. 65. 24 Miſerat ergo ἀπέστειλεν δὲ Particulam δὲ reſtituimus ex fide duorum codicum. Eſt autem epanalepſis quæ uſurpatur ab Euangeliſta recurſum abruperant. Nunc ergo eò rediens, utitur epanalepſi: ex qua intelligimus illa fuiſſe reponenda quæ ex Cyrillo reſtituimus ſuprà uerſu 13, & Iohannem in referenda Petri hiſtoria prorſus cum alijs Euangeliſtis conſentire.

28 A Caiapha

A λέγει εἷς ἐκ τ δούλων τ ἀρχιερέως συγγενὴς
ὢν, ὃ ἀπέκοψε πέτρος τ τὸ ὠτίον. οὐκ ἐγώ σε εἶδον ἐν τ κήπῳ μετ' αὐτοῦ;

Πάλιν οὖν ἠρνήσατο ὁ πέτρος, καὶ εὐθέως ἀλέκτωρ ἐφώνησεν.

Ἄγουσιν οὖν τὸν Ἰησοῦν ἀπὸ τ Καϊάφα εἰς τὸ πραιτώριον. ἦν δὲ πρωΐα, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσῆλθον εἰς τὸ πραιτώριον, ἵνα μὴ μιανθῶσιν, ἀλλ' ἵνα φάγωσι τὸ πάσχα.

Ἐξῆλθεν οὖν ὁ πιλᾶτος πρὸς αὐτοὺς ἔξω, καὶ φησι, τίνα κατηγορίαν φέρετε κατ τ ἀνθρώπου τούτου;

Ἀπεκρίθησαν, καὶ εἶπον αὐτῷ. εἰ μὴ ἦν οὗτος κακοποιὸς, οὐκ ἄν σοι παρεδώκαμεν αὐτόν.

Εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ πιλάτος. Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ κατὰ τὸν νόμον ὑμῶν κρίνατε αὐτόν. Εἶπον οὖν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι. ἡμῖν οὐκ ἔξεστιν ἀποκτεῖναι οὐδένα.

Ἵνα ὁ λόγος τ Ἰησοῦ πληρωθῇ, ὃν εἶπε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ ἤμελλεν ἀποθνήσκειν.

Εἰσῆλθεν οὖν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν ὁ πιλᾶτος, καὶ ἐφώνησε τ Ἰησοῦν, καὶ εἶπεν αὐτῷ. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τ Ἰουδαίων;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς. ἀφ' ἑαυτοῦ σὺ τ τοῦτο λέγεις, ἢ ἄλλοι σοί εἶπον περὶ ἐμοῦ;

Ἀπεκρίθη ὁ πιλᾶτος. Μή τι ἐγὼ Ἰουδαῖός εἰμι; τὸ ἔθνος τὸ σὸν καὶ οἱ ἀρχιερεῖς παρέδωκάν σε ἐμοί, τί ἐποίησας;

Ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς. ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐκ τ κόσμου τούτου. εἰ ἐκ τ κόσμου τούτου ἦν ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ, οἱ ὑπηρέται ἂν οἱ ἐμοὶ ἠγωνίζοντο, ἵνα μὴ παραδοθῶ τοῖς Ἰουδαίοις. Νῦν δὲ ἡ βασιλεία ἡ ἐμὴ οὐκ ἔστιν ἐντεῦθεν.

Εἶπεν οὖν αὐτῷ ὁ πιλᾶτος. οὐκοῦν βασιλεὺς εἶ σύ; ἀπεκρίθη ὁ Ἰησοῦς. σὺ λέγεις, ὅτι βασιλεύς εἰμι ἐγώ. ἐγὼ εἰς τοῦτο γεγέννημαι, καὶ εἰς τοῦτο ἐλήλυθα εἰς τὸν κόσμον, ἵνα μαρτυρήσω τῇ ἀληθείᾳ. πᾶς ὁ ὢν ἐκ τ ἀληθείας, ἀκούει μου τ φωνῆς.

C λέγει αὐτῷ ὁ πιλᾶτος. τί ἔστιν ἀλήθεια; καὶ τοῦτο εἰπὼν, πάλιν ἐξῆλθε πρὸς τοὺς Ἰουδαίους. καὶ λέγει αὐτοῖς. Ἐγὼ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω ἐν αὐτῷ.

Ἔστι δὲ συνήθεια ὑμῖν, ἵνα ἕνα ὑμῖν ἀπολύσω ἐν τῷ πάσχα, βούλεσθε οὖν ὑμῖν ἀπολύσω τὸν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων;

Ἐκραύγασαν οὖν πάλιν πάντες, λέγοντες. μὴ τοῦτον, ἀλλὰ τὸν Βαραββᾶν. ἦν δὲ ὁ Βαραββᾶς λῃστής.

26 Dicit ei quidam ex ſeruis Pontificis, cognatus eius cuius abſciderat Petrus auriculam, Nónne ego te uidi in horto cum eo?

27 Rurſus ergo negauit Petrus, & ſtatim gallus cantauit.

28 Ducunt ergo Ieſum à Caiapha in Prætorium. erat autem mane, & ipſi non introierunt in Prætorium, ne polluerétur, ſed ut ueſcerentur Paſcha. *Chriſtus coram Pilato.* Matt.27.a.2. Mar.15.a.1. Luc.23.a.1.

29 Exiuit ergo Pilatus ad eos foras, & dixit, Quam accuſationem affertis aduerſus hominem hunc? Act.10.d.28. & 11.a.3.

30 Reſponderunt & dixerunt ei, Niſi iſte eſſet maleficus, non tibi tradidiſſemus eum.

31 Dicit ergo eis Pilatus, Accipite eũ uos, & ſecundum legem ueſtram cõdemnate eum. Dixerunt ergo ei Iudæi, Nobis non licet trucidare quenquam.

32 Vt ſermo Ieſu impleretur, quẽ dixit, ſignificans qua morte futurũ erat ut moreretur. Matt.20.c.19.

33 Introiuit ergo rurſus in Prætorium Pilatus, & uocauit Ieſum, dixitq; ei, Tú*ne* es Rex Iudæorum? *Chriſtus rex Iudæorum.* Matt.27.b.11. Marc.15.a.2. Luc.23.a.3.a.

34 Reſpondit ei Ieſus, A teipſo tu hoc dicis, an alij dixerunt tibi de me?

35 Reſpondit Pilatus, Nunquid ego Iudæus ſum? gens tua & Pontifices tradiderunt te mihi: quid feciſti?

36 Reſpondit Ieſus, Regnum meum non eſt ex hoc mundo: ſi ex hoc mundo eſſet regnum meum, miniſtri mei certarent ne traderer Iudæis: nunc autem regnum meum nó eſt hinc. *Regnũ Chriſti.*

37 Dixit ergo ei Pilatus, Num igitur Rex es tu? Reſpondit Ieſus, Tu dicis quòd Rex ſum ego. ego in hoc natus ſum, & ad hoc ueni in mundum, ut teſtimonium dem ueritati. omnis qui eſt ex ueritate, audit uocẽ meam. *Rex Chriſtus.*

38 Dicit ei Pilatus, Quid eſt ueritas? Et quum hoc dixiſſet, rurſum uenit ad Iudæos, & dicit eis, Ego nullum inuenio in eo crimen. *Veritas.*

39 Eſt autem conſuetudo uobis ut unum dimittam uobis in Paſcha: uultíſne ergo dimittam uobis Regem Iudæorum? *Barrabã petunt Iudæi.* Matt.27.b.11. Marc.15.a.6. Luc.23.c.27. Act.3.c.14.

40 Clamauerunt autem rurſum omnes, dicentes, Non hunc, ſed Barabbam. Erat uero ille Barabbas latro.

28 A Caiapha ἀπὸ τ Καϊάφα Id eſt, ab ædibus Caiaphæ: quod genus loquutionis expoſuimus Mar.5.d.35. Id uerò quum nonnulli non intelligerent, pro à Caiapha ſubſtituerunt ad Caiapham: ſicut nimirum apud Marcum pro ab archiſynagogo ſuppoſuerant ad archiſynagogum. quæ res magnum errorem obiecit Auguſtino, fruſtra hîc multum laboranti, ut expediat qui fieri poſsit ut in Prætorium ſit ductus Ieſus, qui legatur adductus ad Caiapham: ſicut Eraſmus in hunc locum annotauit.

36 Certarent ἠγωνίζοντο. Cyprianus lib. aduerſus Iudæos 2. cap. 28. (ut obſeruauit Eraſmus, citans hunc locũ) legit turbarentur. Itaque ſuſpicor eum uel legiſſe ἠγωνιάζοντο, uel confudiſſe ἀγωνίζεσθαι cum ἀγωνιάζεσθαι quum tamen potius Græcè dicatur ἀγωνιᾶν uel ἀγωνιάζειν. Nunc autem νῦν δὲ Particula νῦν hoc quoque loco non eſt temporis aduerbium, ſed coniunctio συλλογιστική, ut etiam ſuprà 8.e.40.

38 Quid eſt ueritas τί ἐστιν ἀλήθεια; Faſtidientis atque adeò irridentis uox, non interrogantis. Venit ἐξῆλθε. Vulg. exijt. Vide Marc.18.b.11. Crimen. αἰτίαν. Vulg. & Eraſ. cauſam. Vide Matth.19.a.3. 39 Iudæorum τῶν Ἰουδαίων; Id eſt ueſtrum. Eſt enim Hebraica repetitio antecedentis.

CAPVT XIX.

ΚΕΦ. ιθ.

Flagellatur Christus, & coronatur spinis. Matt.27.c.26. Marc.15.b.18.

TVnc ergo acceptum Pilatus Iesum flagellauit.

Et milites plexam coronam è spinis imposuerunt capiti eius, & pallio purpureo circundederunt eum.

Et dicebant, Aue Rex Iudæorum. Et bacilis eum cædebant.

Exiuit ergò rursum Pilatus foras, & dicit eis, Ecce adduco uobis eum foras, ut cognoscatis quòd nullum in eo crimen inuenio.

Exiuit ergo Iesus foras, ferens spineam coronam, & purpureum pallium. Tum dicit eis *Pilatus*, Ecce homo.

Iudæi petunt Christum crucifigi.

Quum ergo uidissent eum principes Sacerdotum & ministri, clamarunt, dicentes, Crucifige, crucifige. Dicit eis Pilatus, Accipite eum uos, & crucifigite: ego enim non inuenio in eo crimen.

Responderunt ei Iudæi, Nos legem habemus, & secundum legem nostram debet mori, quia Filium Dei se fecit.

Pilatus timens interrogat Christum.

Quum ergo audisset Pilatus hunc sermonem, magis timuit.

Et ingressus est Prætorium rursus, & dicit ad Iesum, Vnde es tu? Iesus autem responsum non dedit ei.

Dicit ergo ei Pilatus, Mihi non loqueris? nescis quòd potestatem habeam crucifigendi te, & potestatem habeam absoluendi te?

Potestas à Deo.

Respondit Iesus, Non haberes potestatem aduersum me ullam, nisi tibi datum esset superné: propterea qui me tradidit tibi, maius peccatum habet.

Peccatū Iudæ.

Ex eo quærebat Pilatus absoluere eum: Iudæi autem clamabant, dicentes, Si hunc absolueris, non es amicus Cæsaris. quicunque se Regem facit, contradicit Cæsari.

Pilatus ergo quum audisset hunc sermonem, adduxit foras Iesum, sedítque pro tribunali, in loco qui dicitur Lithostrotos, Hebraicè autem Gabbatha.

Erat autem parasceue Paschæ, hora uerò quasi sexta: tum dicit Iudæis, Ecce Rex uester.

Illi clamauerunt, Tolle, tolle, crucifige eum. Dicit eis Pilatus, Regem uestrum crucifigam? Responderunt principes Sacerdotum, Non habemus Regem nisi Cæsarem.

Christus crucifigendus traditur Iudæis. Matt. 27.d.31. Marc. 15.b.21. Luc.23.e.26.

Tunc ergo tradidit eum illis ut crucifige-

1 Τοτε οὖν ἔλαβεν ὁ πιλᾶτος τὸν Ιησοῦν, καὶ ἐμαστίγωσε.

2 καὶ οἱ στρατιῶται πλέξαντες στέφανον ἐξ ἀκανθῶν ἐπέθηκαν αὐτοῦ τῇ κεφαλῇ, καὶ ἱμάτιον πορφυροῦν περιέβαλον αὐτόν.

3 καὶ ἔλεγον. Χαῖρε ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων. καὶ ἐδίδοσαν αὐτῷ ῥαπίσματα.

4 Ἐξῆλθεν οὖν πάλιν ἔξω ὁ πιλᾶτος, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἴδε ἄγω ὑμῖν αὐτὸν ἔξω, ἵνα γνῶτε, ὅτι ἐν αὐτῷ οὐδεμίαν αἰτίαν εὑρίσκω.

5 Ἐξῆλθεν οὖν ὁ Ιησοῦς ἔξω, φορῶν τὸν ἀκάνθινον στέφανον, καὶ τὸ πορφυροῦν ἱμάτιον. καὶ λέγει αὐτοῖς. Ἰδοὺ ὁ ἄνθρωπος.

6 Ὅτε οὖν εἶδον αὐτὸν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ ὑπηρέται, ἐκραύγασαν, λέγοντες. Σταύρωσον, σταύρωσον. Λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. Λάβετε αὐτὸν ὑμεῖς, καὶ σταυρώσατε. ἐγὼ γὰρ οὐχ εὑρίσκω ἐν αὐτῷ αἰτίαν.

7 Ἀπεκρίθησαν αὐτῷ οἱ Ἰουδαῖοι. ἡμεῖς νόμον ἔχομεν, καὶ κατὰ τὸν νόμον ἡμῶν ὀφείλει ἀποθανεῖν, ὅτι ἑαυτὸν υἱὸν θεοῦ ἐποίησε.

8 Ὅτε οὖν ἤκουσεν ὁ πιλᾶτος τοῦτον τὸν λόγον, μᾶλλον ἐφοβήθη.

9 καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ πραιτώριον πάλιν, καὶ λέγει τῷ Ιησοῦ. πόθεν εἶ σύ; Ὁ δὲ Ιησοῦς ἀπόκρισιν οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ.

10 Λέγει οὖν αὐτῷ ὁ πιλᾶτος. ἐμοὶ οὐ λαλεῖς; οὐκ οἶδας ὅτι ἐξουσίαν ἔχω σταυρῶσαί σε, καὶ ἐξουσίαν ἔχω ἀπολύσαι σε;

11 Ἀπεκρίθη ὁ Ιησοῦς. Οὐκ εἶχες ἐξουσίαν οὐδεμίαν κατ' ἐμοῦ, ἐὰν μὴ σοι δεδομένον ἄνωθεν. διὰ τοῦτο ὁ παραδιδούς με σοι μείζονα ἁμαρτίαν ἔχει.

12 Ἐκ τούτου ἐζήτει ὁ πιλᾶτος ἀπολύσαι αὐτόν. οἱ δὲ Ἰουδαῖοι ἔκραζον, λέγοντες. ἐὰν τοῦτον ἀπολύσῃς, οὐκ εἶ φίλος τοῦ καίσαρος. Πᾶς ὁ βασιλέα ἑαυτὸν ποιῶν, ἀντιλέγει τῷ καίσαρι.

13 Ὁ οὖν πιλᾶτος ἀκούσας τοῦτον τὸν λόγον, ἤγαγεν ἔξω τὸν Ιησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ τοῦ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον λιθόστρωτον, ἑβραϊστὶ δὲ γαββαθᾶ.

14 ἦν δὲ παρασκευὴ τοῦ πάσχα, ὥρα δὲ ὡσεὶ ἕκτη, καὶ λέγει τοῖς Ἰουδαίοις. ἴδε ὁ βασιλεὺς ὑμῶν.

15 οἱ δὲ ἐκραύγασαν. ἆρον, ἆρον, σταύρωσον αὐτόν. Λέγει αὐτοῖς ὁ πιλᾶτος. τὸν βασιλέα ὑμῶν σταυρώσω; Ἀπεκρίθησαν οἱ ἀρχιερεῖς. οὐκ ἔχομεν βασιλέα, εἰ μὴ καίσαρα.

16 Τότε οὖν παρέδωκεν αὐτὸν αὐτοῖς, ἵνα σταυρωθῇ.

IN CAPVT XIX.

1 Flagellauit. ἐμαστίγωσε Vide Matth. 27.c.26. 3 Et dicebant, καὶ ἔλεγον, Vetus interpres legit, & ueniebant ad eum, & dicebant, καὶ ἤρχοντο πρὸς αὐτὸν καὶ ἔλεγον: quam lectionem reperimus in tribus exemplaribus manuscriptis.

14 Sexta: ἕκτη: In uno codice scriptum inuenimus τρίτη, ut uideri possit γ', quæ est ternarij numeri nota, mutata in ϛ': quamuis non desint aliæ rationes quibus conciliari possit Iohannes cum Marco, ut diximus Marc.15.25.

16 Et

A ἠλαβον δὲ τὸν Ιησοῦν, καὶ ἀπήγαγον.

καὶ βαστάζων τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἐξῆλθεν εἰς τὸν 17
λεγόμενον κρανίου τόπον, ὃς λέγεται Ἑβραϊστὶ γολ
γοθᾶ,

ὅπου αὐτὸν ἐσταύρωσαν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἄλλους 18
δύο ἐντεῦθεν καὶ ἐντεῦθεν, μέσον δὲ τὸν Ιησοῦν.

Ἔγραψε δὲ καὶ τίτλον ὁ Πιλᾶτος, καὶ ἔθηκεν ἐπὶ 19
τοῦ σταυροῦ, ἦν δὲ γεγραμμένον, Ιησοῦς ὁ Ναζωραῖος
ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων.

Τοῦτον οὖν τὸν τίτλον πολλοὶ ἀνέγνωσαν τῶν Ἰουδαίων, 20
ὅτι ἐγγὺς ἦν τοῦ πόλεως ὁ τόπος, ὅπου ἐσταυρώθη ὁ Ιησοῦς, καὶ ἦν γεγραμμένον Ἑβραϊστί, Ἑλλη-
στί, Ῥωμαϊστί.

ἔλεγον οὖν τῷ Πιλάτῳ οἱ ἀρχιερεῖς τῶν Ἰουδαίων, 21
μὴ γράφε, ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων, ἀλλ' ὅτι ἐκεῖνος εἶπε, Βασιλεύς εἰμι τῶν Ἰουδαίων.

ἀπεκρίθη ὁ Πιλᾶτος, ὃ γέγραφα, γέγραφα. 22

Οἱ οὖν στρατιῶται ὅτε ἐσταύρωσαν τὸν Ιησοῦν, ἔλα- 23
βον τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, καὶ ἐποίησαν τέσσαρα μέ-
B ρη, ἑκάστῳ στρατιώτῃ μέρος, καὶ τὸν χιτῶνα. ἦν δὲ ὁ χιτὼν ἄρραφος ἐκ τῶν ἄνωθεν ὑφαντὸς δι' ὅλου.

εἶπον οὖν πρὸς ἀλλήλους, Μὴ σχίσωμεν αὐτόν, ἀλ- 24
λὰ λάχωμεν περὶ αὐτοῦ τίνος ἔσται· ἵνα ἡ γραφὴ πλη
ρωθῇ ἡ λέγουσα, Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς,
καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμόν μου ἔβαλον κλῆρον. Οἱ μὲν οὖν στρατιῶται ταῦτα ἐποίησαν.

εἰστήκεισαν δὲ παρὰ τῷ σταυρῷ τοῦ Ιησοῦ ἡ μήτηρ 25
αὐτοῦ, καὶ ἡ ἀδελφὴ τῆς μητρὸς αὐτοῦ Μαρία ἡ τοῦ Κλω-
πᾶ, καὶ Μαρία ἡ Μαγδαληνή.

Ιησοῦς οὖν ἰδὼν τὴν μητέρα καὶ τὸν μαθητὴν 26
παρεστῶτα, ὃν ἠγάπα, λέγει τῇ μητρὶ αὐτοῦ, Γύναι,
ἴδε ὁ υἱός σου.

εἶτα λέγει τῷ μαθητῇ, ἴδε ἡ μήτηρ σου. Καὶ 27
ἀπ' ἐκείνης τῆς ὥρας ἔλαβεν ὁ μαθητὴς αὐτὴν εἰς τὰ ἴδια.

μετὰ τοῦτο ἰδὼν ὁ Ιησοῦς, ὅτι πάντα ἤδη 28
τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ ἡ γραφή, λέγει, Διψῶ.
C

Σκεῦος οὖν ἔκειτο ὄξους μεστόν. Οἱ δὲ πλήσαν- 29
τες σπόγγον ὄξους καὶ ὑσσώπῳ περιθέντες, προσήνεγκαν αὐτοῦ τῷ στόματι.

ὅτε οὖν ἔλαβε τὸ ὄξος ὁ Ιησοῦς, εἶπε, Τετέ- 30

retur. Acceperunt autẽ Iesum, & abduxerũt.

Atque *is* baiulans crucem suam, uenit in 17
eum locum qui dicitur Caluariæ, Hebraicè autem Golgotha:

Vbi crucifixerunt eum: & cum eo alios 18
duos, hinc & hinc, medium autem Iesum.

Scripsit autẽ & titulum Pilatus, & posuit 19
super crucem. Erat autem scriptum, Iesus Nazarenus Rex Iudæorum. *Titulus crucis Christi.*

Hunc ergo titulum multi Iudæorum lege- 20
rũt: quia prope ciuitatem erat locus ubi crucifixus erat Iesus. & erat scriptum Hebraicè, & Græcè, & Latiné.

Dicebant ergo Pilato principes Sacerdo- 21
tum Iudæorum, Ne scribas, Rex Iudæorum: sed quòd ille dixerit, Rex sum Iudæorum.

Respondit Pilatus, Quod scripsi, scripsi. 22 *Vestimẽta Christi diuiduntur.*

Milites ergo quum crucifixissent Iesum, 23 Mat. 27. d. 35.
acceperunt uestimẽta eius (& fecerunt quatuor partes, unicuique militi partem) & tunicam. erat autem tunica insutilis, à summo contexta tota. Marc. 15. b. 14 Luc. 23. d. 33.

Dixerunt ergo inter se, Ne findamus eam, 24
sed sortiamur de illa cuius futura sit. Vt Scriptura impleretur, dicens, Dispertiuerunt uestimenta mea sibi, & super uestem meam miserũt sortem. Et milites quidem hæc fecerũt. Psal. 22. e. 29.

Stabant autem iuxta crucem Iesu mater 25
eius & soror matris eius, Maria Clopæ *uxor* & Maria Magdalene.

Quum uidisset ergo Iesus matrem ac disci- 26 *Matrem cõmendat Ioanni Christus.*
pulum astantem, quem diligebat, dicit matri suæ, Mulier, ecce filius tuus.

Deinde dicit discipulo, Ecce mater tua. Et 27
ex illa hora recepit eam discipulus domum suam.

Postea quũ sciret Iesus quòd *reliqua* omnia 28 Psal. 68. e. 22.
iam perfecta essent, ut perficeretur Scriptura, dicit, Sitio.

Vas igitur *illic* erat positum aceto plenum. 29 *Potatus aceto Christus moritur.*
Illi uerò impleuerunt spongiam aceto, & hyssopo circumpositam admouerunt ori eius.

Quum ergo accepisset Iesus acetum, dixit, 30

16 Et abduxerunt. καὶ ἀπήγαγον. Hic uariant exemplaria. Nam apud Theophylactum legimus καὶ ἤγαγον αὐτὸν εἰς τὸ σταυρῶσαι, & duxerunt eum ut crucifigerent: quæ lectio, quod ad sententiã ipsam attinet, cum altera consentit. In uno autem codice scriptum erat ἤγαγον εἰς τὸ πραιτώριον, duxerunt in Prætorium. Suspicor uerò nonnullos ita legere maluisse, propter sequens uerbum ἐξῆλθεν, exiit, quod non uidetur posse cõuenire, nisi iterum dicatur ingressus in Prætorium: siquidem extra Prætorium fuisse situm tribunal, apparet ex uersu 13. Sed facilis erat solutio. Nam Exire accipitur ex Hebræorum idiotismo pro ex aliquo loco proficisci, atque adeò pro uenire: ut sæpe annotauimus, ac præsertim Mar. 8. b. 11. Deinde, si propriam significationem libuerit seruare, non minus commodè potest hoc referri ad locum tribunalis quàm ad Prætorium. 20 Et erat scriptum καὶ ἦν γεγραμμένον Scriptum erat scilicet in eo titulo. Nam alioquin dicendum erat καὶ ἦν γεγραμμένος. 23 Tota δι' ὅλου. Siue per totum, ut loquitur Plinius, id est omnino. 25 Maria Clopæ *uxor*, Μαρία ἡ τοῦ Κλωπᾶ, In Latinis codicibus legitur Maria Cleopæ uel Cleophæ. Subaudiri autem potest, uel uxor uel filia: sed magis est usitatum ut mulieres à maritis cognominentur.

27 Domum suam. εἰς τὰ ἴδια. siue, ad se. Vul. & Erasm. in sua. Nam quod in nonnullis Veteris editionis codicibus legitur in suam, acceptum ferendum est eorum impudentiæ qui quicquid non intelligunt, putant mendo non carere. Vide suprà 1. b. 11. Ambrosius interpretatur in sua, id est in suum ius: quæ expositio mihi magnopere nõ probatur.

28 *Reliqua* omnia πάντα Vulg. & Eras. omnia. Atqui nondum omnia erant completa, quum uel hoc ipsum adhuc requireretur, quod erat facturus: mors ipsa denique, salutis nostræ κεφάλαιον. Apparet igitur id esse referendum ad ea quæ præcesserant, & subaudiri quod suppleuimus. Sic Plinius de quodam obelisco loquens, Omnibus, inquit, quæcunque in mari uisa sunt, mirabiliorem. id est omnibus aliis: ut alibi annotauimus.

29 Hyssopo ὑσσώπῳ. Vide Matt. 27. f. 58.

30 Tradidit

Consummatum est: & inclinato capite tradidit spiritum.

Crura latronibus franguntur.

Iudei ergo, ut non manerent in cruce corpora sabbatho: quoniã erat Parasceue: (erat enim magnus dies ille sabbathi) rogarũt Pilatum ut frangerẽtur eorũ crura, ac tollerẽtur.

Venerunt ergo milites, & prioris quidem *latronis*, fregerunt crura, & alterius qui crucifixus fuerat cum eo.

Latus Christi lancea aperitur.

Ad Iesum autẽ quum uenissent, ut uiderũt eum iam mortuum, nó fregerunt eius crura.

Sed quidam ex militibus lancea latus eius fodit, & statim exiuit sanguis & aqua.

Et qui uidit, testatur, & uerum est testimonium eius: ille *inquam* scit quòd uera dicit, ut & uos credatis.

Exo.12.g.46. Num.9.b.12.

Facta sunt enim hæc ut scriptura implerẽtur, Non confringetur *ullum* os ipsius.

Zach.12.c.10.

Et rursus alia Scriptura dicit, Videbunt quem transfixerunt.

Ioseph ab Arimathæa. Matt.27.g.57. Mar.15.d.42. Luc.23.g.50.

Post hæc autem rogauit Pilatũ Ioseph Arimathiensis (qui erat discipulus Iesu, sed occultus propter metum Iudæorum) ut tolleret corpus Iesu: quod permisit Pilatus. Venit ergo, & sustulit corpus Iesu.

Nicodemus. Supra 3.a.2.

Venit autem & Nicodemus (is qui uenerat ad Iesum nocte primùm) ferens misturæ myrrhæ & aloes libras quasi centum.

Sepelitur Christus.

Acceperũt ergo corpus Iesu, & obuinxerunt illud linteis cum aromatib⁹, sicut mos est Iudæis sepelire.

In eo autẽ loco ubi fuerat crucifixus, erat hortus, & in horto monumẽtum nouum, in quo nondum quisquam positus fuerat.

λεσαι. καὶ κλίνας τὴν κεφαλὴν παρέδωκε τὸ A
πνεῦμα.

οἱ οὖν Ἰουδαῖοι, ἐπεὶ παρασκευὴ ἦν, ἵνα μὴ μείνῃ 31
ἐπὶ τοῦ σταυροῦ τὰ σώματα ἐν τῷ σαββάτῳ, ἦν γὰρ
μεγάλη ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου, ἠρώτησαν τὸν Πι-
λᾶτον, ἵνα κατεαγῶσιν αὐτῶν τὰ σκέλη, καὶ ἀρθῶσιν.

ἦλθον οὖν οἱ στρατιῶται, καὶ τοῦ μὲν πρώτου καὶ 32
τοῦ ἄλλου τοῦ συσταυρωθέντος
αὐτῷ.

ἐπὶ δὲ τὸν Ἰησοῦν ἐλθόντες, ὡς εἶδον αὐτὸν ἤδη 33
τεθνηκότα, οὐ κατέαξαν αὐτοῦ τὰ σκέλη.

ἀλλ' εἷς τῶν στρατιωτῶν λόγχῃ αὐτοῦ τὴν πλευ- 34
ρὰν ἔνυξε, καὶ ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ.

καὶ ὁ ἑωρακὼς μεμαρτύρηκε, καὶ ἀληθινὴ αὐ- 35
τοῦ ἐστὶν ἡ μαρτυρία. κἀκεῖνος οἶδεν ὅτι ἀληθῆ λέ-
γει, ἵνα καὶ ὑμεῖς πιστεύσητε.

ἐγένετο γὰρ ταῦτα, ἵνα ἡ γραφὴ πληρωθῇ 36
Οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ.

καὶ πάλιν ἑτέρα γραφὴ λέγει. Ὄψονται εἰς B
ὃν ἐξεκέντησαν.

μετὰ δὲ ταῦτα ἠρώτησε τὸν Πιλᾶτον ὁ Ἰω- 38
σὴφ ὁ ἀπὸ Ἀριμαθαίας, ὢν μαθητὴς τοῦ Ἰησοῦ,
κεκρυμμένος δὲ διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἵνα
ἄρῃ τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἐπέτρεψεν ὁ Πι-
λᾶτος.

ἦλθε δὲ καὶ Νικόδημος, ὁ ἐλθὼν πρὸς τὸν Ἰησοῦν 39
νυκτὸς τὸ πρῶτον, φέρων μίγμα σμύρνης καὶ ἀ-
λόης ὡσεὶ λίτρας ἑκατόν.

ἔλαβον οὖν τὸ σῶμα τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ἔδησαν αὐτὸ 40
ὀθονίοις μετὰ τῶν ἀρωμάτων, καθὼς ἔθος ἐστὶ
τοῖς Ἰουδαίοις ἐνταφιάζειν.

ἦν δὲ ἐν τῷ τόπῳ ὅπου ἐσταυρώθη, κῆπος, καὶ 41
ἐν τῷ κήπῳ μνημεῖον καινόν, ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς
ἐτέθη.

30 Tradidit spiritum. παρέδωκε τὸ πνεῦμα. siue, reddidit animam: ut Virgilius loquitur lib. Georg. 3. Sed tamen quia παρέδωκε scriptum est, non ἀπέδωκε, & uidetur Euangelista alludere ad ea uerba, quæ moriens Dominus protulit ex Psal. 31. a. 6. quibus scilicet animam in Patris manus deposuit: hanc formulã integram libẽs retinui. Cæterùm post hæc uerba Cyrillus subiicit, Et postquam expirauit, uelum templi scissum est à summo usque deorsum, id est, ἕως ἧς ἐξέπνευσεν, τὸ καταπέτασμα τοῦ ναοῦ ἐσχίσθη ἄνωθεν ἕως κάτω. &, ne quis hæc putet apud Cyrillum supposita, proprium etiam caput huic particulæ tribuit, ut annotauit Erasmus, nempe triceſimum septimum libri undecimi. Sed tamen suspicor ista ex alijs Euangelistis irrepsisse, quia Iohannes nihil istorum commemorat: facturus, ut opinor, etiam reliquorum mentionẽ, si scisset ueli meminisset. 31 Magnus dies illius Sabbathi, μεγάλη ἡ ἡμέρα ἐκείνη τοῦ σαββάτου, Vulg. & Eras. magnus ille dies sabbathi, eodem sensu. Loquitur enim de die Paschę, qui eo anno in sabbathũ incidebat, ex traditione quam exposuimus Matth. 26. b 17. Ideo dicitur hoc sabbathum magnum, id est, solenne & celebre, concurrente scilicet duplici celebritate. 34 Fodit, ἔνυξε, Vel, sauciauit. Vulg. aperuit, ut uideri possit legisse ἤνοιξε. Quòd autem nonnulli hęc conuertunt per plusquamperfectum, quasi Christo adhuc uiuẽti facta sint, meritò reprehenduntur Clementina prima, ut Erasmus quoque annotauit. 35 Et qui uidit, Καὶ ὁ ἑωρακὼς, Inter causas cur Iohannes tantopere hoc asseueret, hæc certè non est prætermittenda quam Erasmus attingit, quia nimirũ hoc uulnere plena fit mortis Christi fides. Nam effusa aqua ex illo lateris uulnere, indicauit ferrum usque in περικαρδίαν penetrasse, illius scilicet aquæ conceptaculum, quo uulnerato necesse est animal omne protinus mori. alioquin calumniari possent ueritatis hostes, Christum semimortuum è cruce detractum & tumulo illatum, ut resurrectionis testimonium eleuaretur. Cæterùm id quoque obseruandum est, uideri posse hoc etiam loco permutatam constructionem, ac potius fuisse dicendum, eum qui id testaretur, id uidisse, ac proinde idoneum esse ipsius testimonium. Non dissimilem hypallagen supra annotauimus 8. f. 47. 36 Non confringetur *ullum* os ipsius ὀστοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ, Vel, nõ comminuẽtur ossa ipsius, ut sit enallage numeri. Ita igitur scriptũ inuenimus in uetustis codicibus, excepto uno, qui legit ἀπ' αὐτοῦ, cum quo consentit Theophylactus. Vulg. & Eras. os non comminuetis ex eo, ὀστοῦν οὐ συντριβήσετε ἀπ' αὐτοῦ, quæ lectio Hebraicæ ueritati respondet. Sed tamen quod ad sensum attinet, nullum est in istis discrimen.

37 Transfixerunt. ἐξεκέντησαν, id est, דקרו: quum Græca editio habeat κατωρχήσαντο saltarunt, id est, רקדו, ut annotauit Erasmus ex Hieronymo. Ergo uel ista non citauit Ioannes ex Græca translatione (quod tamen mihi non fit uerisimile, ut qui Græcè scripserit, & quidem Orientis Ecclesijs, quę Græcè maxima ex parte loquebantur) uel potius, aliam Græcam editionem usurpabant Ecclesię, quum ista quæ nunc extat, crassissimis erroribus plurimis scateat, & plurimùm uariet à testimonijs quæ passim in Nouo testamento citantur. 41 In quo nondum quisquam positus fuerat. ἐν ᾧ οὐδέπω οὐδεὶς ἐτέθη. ἵνα μὴ συκοφαντηθῇ ἡ ἀνάστασις ὡς ἄλλου ἀναστάντος, inquit Theophylactus, id est, ne quis ipsius resurrectionem calumniaretur, quasi alius quispiam resurrexisset. Ideo non contentus Euangelista dixisse nouum fuisse sepulchrum, hæc etiam addidit: quæ temerè sunt in uno codice deleta.

C

ἐκεῖ οὖν διὰ τὴν παρασκευὴν τῶν Ἰουδαίων, 42
ὅτι ἐγγὺς ἦν τὸ μνημεῖον, ἔθηκαν τὸν Ἰησοῦν.

Ibi ergo propter Paraſceuē Iudæorū, quod nonumentū illud propè eſſet, poſuerūt Ieſum.

ΚΕΦ. κ.

CAP. XX.

Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων Μαρία ἡ Μαγδαλὴνὴ ὀρθρίζει πρωΐ, σκοτίας ἔτι οὔσης, εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ βλέπει τὸν λίθον ἠρμένον ἐκ τοῦ μνημείου. 1

PRimo uerò die hebdomadis Maria Magdalene uenit mane quum adhuc tenebræ eſſent, ad monumentum: uidétque lapidē ſublatum à monumento. *Maria Magdalene uenit ad ſepulchrum.* Marc.16.a.1. Lut.24.a.1.

τρέχει οὖν καὶ ἔρχεται πρὸς Σίμωνα Πέτρον, καὶ πρὸς τὸν ἄλλον μαθητὴν, ὃν ἐφίλει ὁ Ἰησοῦς, καὶ λέγει αὐτοῖς, Ἦραν τὸν κύριον ἐκ τοῦ μνημείου, καὶ οὐκ οἴδαμεν ποῦ ἔθηκαν αὐτόν. 2

Currit ergo & uenit ad Simonem Petrum, & ad alterum illum diſcipulum quem amabat Ieſus, & dicit eis, Suſtulerunt Dominum è monumento, & neſcimus ubi poſuerint eum.

ἐξῆλθεν οὖν Πέτρος καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, καὶ ἤρχοντο εἰς τὸ μνημεῖον. 3

Exijt ergo Petrus, & alter ille diſcipulus, & uenerunt ad monumentum. *Petrus & Ioannes currūt ad monumentum.*

ἔτρεχον δὲ οἱ δύο ὁμοῦ, καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς προέδραμε τάχιον τοῦ Πέτρου, καὶ ἦλθε πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον. 4

Currebant autem duo ſimul, ſed alter ille diſcipulus præcucurrit citius Petro, uenítque prior ad monumentum.

καὶ παρακύψας βλέπει κείμενα τὰ ὀθόνια, οὐ μὴν εἰσῆλθεν. 5

Et incuruatus, uidit poſita lintea: non tamen introiuit.

ἔρχεται οὖν Σίμων Πέτρος ἀκολουθῶν αὐτῷ, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ θεωρεῖ τὰ ὀθόνια κείμενα, 6

Venit ergo Simon Petrus ſequens eum, & introiuit in monumentum, uidítque lintea poſita.

καὶ τὸ σουδάριον, ὃ ἦν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ, οὐ μετὰ τῶν ὀθονίων κείμενον, ἀλλὰ χωρὶς ἐντετυλιγμένον εἰς ἕνα τόπον. 7

Et ſudarium quod fuerat ſuper caput eius, non cum linteis poſitum, ſed ſeorſum inuolutum in unum locum.

τότε οὖν εἰσῆλθε καὶ ὁ ἄλλος μαθητὴς, ὁ ἐλθὼν πρῶτος εἰς τὸ μνημεῖον, καὶ εἶδε καὶ ἐπίστευσεν. 8

Tunc ergo introiuit etiam alter ille diſcipulus, qui uenerat prior ad monumentum, uidítque, & credidit.

οὐδέπω γὰρ ᾔδεισαν τὴν γραφὴν, ὅτι δεῖ αὐτὸν ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι. 9

Nondum enim nouerant Scripturam, *id eſt* quod oportuiſſet eum à mortuis reſurgere. *Apoſtoli ignorantes reſurrectionem.*

ἀπῆλθον οὖν πάλιν πρὸς ἑαυτοὺς οἱ μαθηταί. 10

Redierunt ergo diſcipuli ad ſuos.

Μαρία δὲ εἱστήκει πρὸς τὸ μνημεῖον κλαίουσα ἔξω. ὡς οὖν ἔκλαιε, παρέκυψεν εἰς τὸ μνημεῖον. 11

Maria autem ſtabat ad monumentum foris flens. dum ergo fleret, incuruauit ſe in monumentum. *Maria Magdalene plorat ad ſepulchrum.* Matth.28.a.1. Marc.16.b.5.

καὶ θεωρεῖ δύο ἀγγέλους ἐν λευκοῖς, καθεζομένους, 12

Et uidit duos Angelos albatos, ſedētes, unū *Angeli.*

IN CAPVT XX.

1 Primo uerò die hebdomadis Τῇ δὲ μιᾷ τῶν σαββάτων. Vulg. Vna autem Sabbati. Eraſ. Vno uerò die ſabbathorum. Vide Matt. 28. 9 Nondum enim οὐδέπω γάρ. ita ſcriptum inuenio in omnibus codicibus. Dupliciter autē explicari poteſt particula cauſalis. Poteſt enim uerbum ἐπίστευσεν ad id referri quod uſuri uenerant Petrus & Ioannes: atq; adeò quod ipſi uiderant, Chriſti corpus ſcilicet, nō amplius ſupereſſe in ſepulchro. Nā Mariæ id referenti ſi credidiſſent, non properaſſent ad ſepulchrum. Erit ergo hæc ſententia, ipſos tandem oculis ſuis teſtibus credidiſſe, Domini corpus ſurreptum fuiſſe è ſepulchro, quia ſcilicet non nouerant quæ de Chriſti reſurrectione fuerant prædicta. Hæc expoſitio mihi quidem uidetur omnium ſimpliciſsima. Neque enim inuſitatum eſt ut Credendi uerbum ad id referatur de quo agitur, ut Matth. 24.b.23. Mar.16.c.11. Quòd ſi Credendi uerbum libeat ad fidei initium referre, nō erat ſubijcienda cauſalis coniunctio, ſed locus erat potius particulæ Tamen, & ita ſcribendum, Viditque & credidit, non tamen nouerat Scripturam, &c. id eſt, credebat quidem, ſed ita ut tenuia eſſent fidei principia, quum ſcilicet uerbo Dei non niteretur. Sed tamen alia expoſitio ſupereſt quæ tolerabilis uidetur, etiamſi Credendi uocabulum ad reſurrectionem referas, ita ſcilicet ut particula γάρ cauſam declaret cur Ioannes nōante crediderit quàm uiderit, quaſi ita ſcriptum ſit. Tunc introijt etiā alter ille diſcipulus qui uenerat prior ad monumentum, uiditque uacuum, ſcilicet ſepulchrum, & tum demum credidit. Nam non intellexerat ex Scripturis, oportuiſſe Chriſtum reſurgere. Scripturam τὴν γραφὴν, Ita uſus obtinuit ut Sacra illa ſcripta, quibus tanquam tabulis perſcripta eſt ac conſignata Dei uoluntas, hoc nomine per antonomaſiam intelligātur, quemadmodum ſolent Rabbini uocare תכתיב. Quidam maluit Literas interpretari, nempe ne uideretur literas neſcire. *Id eſt* quòd oportuiſſet ὅτι δεῖ Hoc dicendi genus aliquoties annotauimus in hoc noſtro Euangeliſta, ut ſuprà 5.c.19, & 15.a.4. quod quia neglexerunt Vetus interpres & Eraſmus, obſcurè interpretati ſunt hunc locum.

10 Redierunt ἀπῆλθον πάλιν Vulg. & Eraſ. Abierunt rurſus. At ego exiſtimo πάλιν hoc loco idem declarare atq; εἰς τὸπίσω id eſt, retro, eò ſcilicet unde uenerant. Itaque ἀπέρχεσθαι πάλιν conuerti tanquam eſſet periphraſis uerbi ἐπανέρχεσθαι. Ad ſuos πρὸς ἑαυτὸς Id eſt, אלתיקומם. Vulg. & Eraſ. ad ſemetipſos, nimium obſcurè. Dixit autem Euāgeliſta ad ſe, pro Domum ſuam, ut in uernaculo ſermone dicimus, *chez ſoy*, id eſt, eò ubi tunc temporis manebant, & unde fuerant profecti, ſicut paulo antè, ad Caiapham, pro, ad ædes Caiaphæ. Iam uerò quia ex ſequētibus hiſtoriis apparet undecim diſcipulos unà uel habitaſſe, uel plerunque fuiſſe uerſatos, ideo conuertere malui, ad ſuos quàm ad ſe.

11 Foris ἔξω Id eſt, extra ipſam ſpeluncam, in qua exciſum erat ſepulchrum. 12 Albatos, ἐν λευκοῖς, Vulg. ad uerbum, in albis. quod uix quiſquam intelligat. Eraſ. albis amictos, quum potius dicendum fuerit, albo amictos, ut dixit Virg. maculis diſtinctus & albo. Subauditur uerò ἱματίοις, ut Apoc. 3.a.4, & 5. & ἐν pro σὺν ponitur, ſicut alibi expoſuimus. Latini uno uerbo id cōmodè explicant. Cic. Quum epuli dominus Q. Arius albatus eſſet, tute in templū Caſtoris cum C. Figulo atrato cæteriſque tuis furiis funeſtum intuliſti. Ad caput, πρὸς τὴ κεφαλῇ, Figuratè hæc accipiuntur pro ea parte in qua caput Chriſti fuerat, quod genus dicendi, ut & alia plurima, petitum eſt è medio. Ideo ὅπου ἔκειτο non ſatis expreſſe conuertit Vetus interpres, ubi poſitum fuerat: minus etiam rectè Eraſ. ubi poſuerant. Neutrū enim ex his uerbis aliud indicat quàm poni deſijſſe. Potius ergo dicendum fuit, ubi iacuerat: ut illic iacere deſijſſe intelligamus.

13 Dominum

ad caput, & alterũ ad pedes, illic ubi iacuerat 12 corpus Ieſu.

Qui & dixerunt ei, Mulier, quid fles? Dicit 13 eis, ſuſtulerũt Dominũ meum, nec ſcio ubi po ſuerint eum.

Et quũ hæc dixiſſet, cõuerſa eſt retrorſum, 14 uiditq; Ieſum ſtantem, nec ſciebat quòd Ieſus eſſet.

Dicit ei Ieſus, Mulier, quid fles? quem quæ- 15 ris? Illa putans hortulanum eſſe, dicit ei, Domine, ſi tu aſportaſti eum, dicito mihi ubi poſueris eum, & ego eum tollam.

Dicit ei Ieſus, Maria. Conuerſa illa dicit ei, 16 Rabboni, quod dicitur Magiſter.

Ieſus Magdalenã alloquitur. Pſal.22.c.23.

Dicit ei Ieſus, Ne me tangas: nondum enim 17 aſcendi ad patrem meum: ſed proficiſcere ad fratres meos, & dic eis, Aſcendo ad Patrem meum, & Patrem ueſtrum, & Deum meum & Deum ueſtrum.

Reſurrexit Chriſtus.

Venit Maria Magdalene annuntians diſci- 18 pulis quòd uidiſſet Dominum, & eadixiſſet ſibi.

Chriſtus conſpicitur ab Apoſtolis. Marc.16.c.14. Luc.24.c.36. 2. Cor.15.a.5.

Quũ ergo ueſpera eſſet die illo primo heb 19 domadis, & fores eſſent clauſæ, *illic* ubi erant diſcipuli coacti propter metum Iudæorum, uenit Ieſus, ſtetitq; in medio, & dicit eis, Pax uobis.

Et quum hęc dixiſſet, oſtendit eis manus ac 20 latus ſuum, gauiſi ſunt ergo diſcipuli uiſo Domino.

Apoſtolis datur Spiritus Sãctus, & claues. Matt.28.d.18.

Dicit ergo eis iterum, Pax uobis. ſicut miſit 21 me Pater, ita & ego mitto uos.

Et quum hæc dixiſſet, flauit in eos, & dixit 22 eis, Accipite Spiritum ſanctum.

Quorumcunq; remiſeritis peccata, Remit- 23 tuntur eis: quorumcunq; retinueritis, retenta ſunt.

Thomas.

Thomas autem unus ex duodecim, qui dici 24 citur Didymus, non erat cum eis, quando uenerat Ieſus.

Dixerunt ergo ei alij diſcipuli, Vidimus Do 25 minum. Ille autem dixit eis, Niſi uidero

ἕνα πρὸς τῇ κεφαλῇ, καὶ ἕνα πρὸς τοῖς ποσίν, ὅπου A
ἔκειτο τὸ σῶμα τοῦ ΙΗΣΟΥ.

καὶ λέγουσιν αὐτῇ ἐκεῖνοι. Γύναι, τί κλαίεις; λέγει αὐτοῖς, ὅτι ἦραν τὸν κύριόν μου, καὶ οὐκ οἶδα ποῦ ἔθηκαν αὐτόν.

καὶ ταῦτα εἰποῦσα, ἐστράφη εἰς τὰ ὀπίσω, καὶ θεωρεῖ τὸν Ιησοῦν ἑστῶτα. καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι ὁ Ιησοῦς ἐστί.

λέγει αὐτῇ ὁ Ιησοῦς. γύναι, τί κλαίεις; τίνα ζητεῖς; ἐκείνη δοκοῦσα ὅτι ὁ κηπουρός ἐστι, λέγει αὐτῷ, κύριε, εἰ σὺ ἐβάστασας αὐτόν, εἰπέ μοι ποῦ αὐτὸν ἔθηκας, κἀγὼ αὐτὸν ἀρῶ.

λέγει αὐτῇ ὁ Ιησοῦς, μαρία, στραφεῖσα ἐκείνη, λέγει αὐτῷ, ῥαββουνί, ὃ λέγεται, διδάσκαλε.

λέγει αὐτῇ ὁ Ιησοῦς, μή μου ἅπτου (οὔπω γὰρ ἀναβέβηκα πρὸς τὸν πατέρα μου· (πορεύου δὲ πρὸς τοὺς ἀδελφούς μου, καὶ εἰπὲ αὐτοῖς, ἀναβαίνω πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μου καὶ θεὸν ὑμῶν.

ἔρχεται μαρία ἡ μαγδαληνὴ ἀπαγγέλλουσα τοῖς B
μαθηταῖς, ὅτι ἑώρακε τὸν κύριον, καὶ ταῦτα εἶπεν αὐτῇ.

οὔσης οὖν ὀψίας τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, καὶ τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, ὅπου ἦσαν οἱ μαθηταὶ συνηγμένοι διὰ τὸν φόβον τῶν Ἰουδαίων, ἦλθεν ὁ Ιησοῦς, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ λέγει αὐτοῖς, εἰρήνη ὑμῖν.

καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἔδειξεν αὐτοῖς τὰς χεῖρας καὶ τὴν πλευρὰν αὐτοῦ. ἐχάρησαν οὖν οἱ μαθηταὶ ἰδόντες τὸν κύριον.

εἶπεν οὖν αὐτοῖς ὁ Ιησοῦς πάλιν, εἰρήνη ὑμῖν· καθὼς ἀπέσταλκέ με ὁ πατὴρ, κἀγὼ πέμπω ὑμᾶς.

καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐνεφύσησε, καὶ λέγει αὐτοῖς λάβετε πνεῦμα ἅγιον.

ἄν τινων ἀφῆτε τὰς ἁμαρτίας, ἀφίενται αὐτοῖς. ἄν τινων κρατῆτε, κεκράτηνται.

θωμᾶς δὲ, εἷς ἐκ τῶν δώδεκα, ὁ λεγόμενος Δίδυμος, οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν, ὅτε ἦλθεν ὁ Ιησοῦς. C

ἔλεγον οὖν αὐτῷ οἱ ἄλλοι μαθηταὶ, ἑωράκαμεν τὸν κύριον. ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, ἐὰν μὴ ἴδω ἐν ταῖς χερ

23 Dominum meum, *τὸν κύριόν μου*, Loquitur Maria uulgi more, qui de cadauere ſic loquitur, ut ſi non hominis pars, ſed homo eſſet. Notandum eſt autem hoc genus dicendi, quod citat etiam Theodoritus in Polymorpho ad confirmandam *κοινωνίαν ἰδιωμάτων*, ſeu ſynecdochen potius. de qua diximus ſuprà 3.b.13. 16 Magiſter. *διδάσκαλε*. Ex hoc loco apparet, differentiam illam inter Rabbi & Rabboni, quæ à nonnullis conſtituitur, nõ ita magnum habere pondus, qua de re diximus etiã nonnulla Mar.10.g.51. 17 Nondum enim *οὔπω γάρ* Quid igitur? an poſtquã aſcenderit ad patrem licebit tangere? Ita certè, eo quidem modo quo Chriſtum quærere nos oportet, ut nobis ſit ſapientia, iuſtitia, ſanctificatio, ac redemptio, per fidem ſcilicet ſublatis ſurſum animis in cęlum, ubi cum eo ſedemus ad Patris dextram. Poterant igitur uel iſtis Chriſti uerbis doceri homines, carnalem illum Chriſti manducandi modum, quem tanta peruicacia defendunt, non modò imaginarium eſſe, ſed etiam cum Dei uerbo & inſtitutione ex diametro pugnare. Fratres meos, *τοὺς ἀδελφούς μου* Id eſt, diſcipulos. Iam enim erat primogenitus ex mortuis inter multos fratres, Rom.8.f.19, & Coloſſ.1.c.18: & doctiſsimo interpreti aſſentior, qui putat Chriſtum alluſiſſe ad id quod ſcriptum eſt Pſalmo 22.c.23. Id uerò non conſiderarunt qui fratres putant hic duntaxat uocari Chriſti affines ac cognatos, quum in proximo uerſiculo diſertè ſcribatur Maria id quod iuſſa erat, annuntiaſſe diſcipulis. Aſcendo *ἀναβαίνω*, De re Paulo poſt futura loquens utitur tempore præſenti. Sed & illud ex Hebræorum conſuetudine facit, quòd obliquæ orationis loco rectam uſurpat, ut anno tauimus Luc.13.f.32. Nam ſcribendum potius uidebatur, Et dic eis me aſcendere ad Patrem, &c. Et Patrem ueſtrum, *καὶ πατέρα ὑμῶν*, Eruditè Eraſmus in hunc locum obſeruat, priore tantùm loco dixiſſe *τὸν πάτερα* addito articulo, ut ſcilicet communis hic unus Pater ac Deus eſſe intelligatur: communis, inquã, capiti ac membris. Hic enim de ſe Chriſtus ut mediatore loquitur, ut filij Dei fiant quicunq; credunt in nomen eius. Nam ſi dixiſſet *τὸν πατέρα μου καὶ τὸν πατέρα ὑμῶν*, duos patres facere uideretur. Item ſi non contentus dixiſſe *τὸν πατέρα μου*, etiam dixiſſet *καὶ τὸν θεόν μου*, uiſus fuiſſet alium dicere Patrem ſuum, alium Deum ſuum.

25 In ma-

A ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὸν δάκτυλόν μου εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων, καὶ βάλω τὴν χεῖρά μου εἰς τὴν πλευρὰν αὐτοῦ, οὐ μὴ πιστεύσω.

καὶ μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ πάλιν ἦσαν ἔσω οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, καὶ Θωμᾶς μετ' αὐτῶν. ἔρχεται ὁ Ἰησοῦς τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, καὶ ἔστη εἰς τὸ μέσον, καὶ εἶπεν, εἰρήνη ὑμῖν.

εἶτα λέγει τῷ Θωμᾷ, φέρε τὸν δάκτυλόν σου ὧδε, καὶ ἴδε τὰς χεῖράς μου, καὶ φέρε τὴν χεῖρά σου, καὶ βάλε εἰς τὴν πλευράν μου· καὶ μὴ γίνου ἄπιστος, ἀλλὰ πιστός.

καὶ ἀπεκρίθη ὁ Θωμᾶς, καὶ εἶπεν αὐτῷ, ὁ κύριός μου καὶ ὁ θεός μου.

λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, ὅτι ἑώρακάς με Θωμᾶ, πεπίστευκας· μακάριοι οἱ μὴ ἰδόντες, καὶ πιστεύσαντες.

πολλὰ μὲν οὖν καὶ ἄλλα σημεῖα ἐποίησεν ὁ Ἰησοῦς ἐνώπιον τῶν μαθητῶν αὐτοῦ, ἃ οὐκ ἔστι γεγραμμένα ἐν τῷ βιβλίῳ τούτῳ.

ταῦτα δὲ γέγραπται, ἵνα πιστεύσητε ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἐστιν ὁ χριστὸς ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, καὶ ἵνα πιστεύοντες B ζωὴν ἔχητε ἐν τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

ΚΕΦ. κα'.

Μετὰ ταῦτα ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν πάλιν ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς ἐπὶ τῆς θαλάσσης τῆς Τιβεριάδος· ἐφανέρωσε δὲ οὕτως.

ἦσαν ὁμοῦ Σίμων Πέτρος, καὶ Θωμᾶς ὁ λεγόμενος Δίδυμος, καὶ Ναθαναὴλ ὁ ἀπὸ Κανᾶ τῆς Γαλιλαίας, καὶ οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, καὶ ἄλλοι ἐκ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ δύο.

λέγει αὐτοῖς Σίμων Πέτρος, ὑπάγω ἁλιεύειν. λέγουσιν αὐτῷ, ἐρχόμεθα καὶ ἡμεῖς σὺν σοί. ἐξῆλθον, καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸ πλοῖον εὐθύς, καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ νυκτὶ ἐπίασαν οὐδέν.

πρωΐας δὲ ἤδη γενομένης, ἔστη ὁ Ἰησοῦς εἰς τὸν αἰγιαλόν, ὁ μέντοι οὐκ ἤδεισαν οἱ μαθηταί, ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν.

λέγει οὖν αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, παιδία, μή τι προσφάγιον ἔχετε; ἀπεκρίθησαν αὐτῷ, οὔ.

C ὁ δὲ εἶπεν αὐτοῖς, βάλετε εἰς τὰ δεξιὰ μέρη τοῦ πλοίου τὸ δίκτυον, καὶ εὑρήσετε. ἔβαλον οὖν, καὶ οὐκέτι αὐτὸ ἑλκῦσαι ἴσχυσαν ἀπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἰχθύων.

λέγει οὖν ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος, ὃν ἠγάπα ὁ Ἰησοῦς, τῷ Πέτρῳ, ὁ κύριός ἐστι. Σίμων οὖν Πέτρος ἀκούσας, ὅτι ὁ κύριός ἐστι,

nibus eius uestigium clauorum, & misero digitum meum in uestigium clauorum, & mittam manum meam in latus eius, nequaquã credã.

26 Octo igitur pòst diebus rursus erant discipuli eius intus, & Thomas cum eis. Venit Iesus ianuis clausis, & stetit in medio, & dixit, Pax uobis.

27 Deinde dicit Thomę, infer digitum tuũ huc & uide manus meas, & profer manum tuam, & mitte in latus meum, & ne sis incredulus, sed credens. *Thomas corripitur à Christo.*

28 Respondit autem Thomas & dixit ei, Dominus meus & Deus meus es. *Christus Deus.*

29 Dicit ei Iesus, Quia uidisti me Thoma, credidisti: beati qui non uiderunt & crediderunt. *Credere.*

30 Multa igitur etiam alia signa edidit Iesus coram discipulis suis, quæ non sunt scripta in libro hoc. Infrà 21. d. 25.

31 Hæc autem scripta sunt, ut credatis quòd Iesus est Christus ille Filius Dei, & ut credentes, uitam habeatis per nomen eius. *Iesus est Christus. Vita æterna.*

CAP. XXI.

1 POstea manifestauit se rursus Iesus discipulis ad mare Tiberiadis: manifestauit autem sic,

2 Erant simul Simon Petrus & Thomas qui dicitur Didymus, & Nathanael, qui erat à Cana Galilææ, & filij Zebedæi, aliiq; ex discipulis eius duo. *Piscatoribus Petro & aliis apparet Christus.*

3 Dicit eis Simon Petrus, Abeo piscatum. Dicunt ei, imus & nos tecum. Profecti sunt, & ascenderunt in nauigium statim, & illa nocte nihil ceperunt.

4 Mane autem iam exorto stetit Iesus in litore: non tamen cognouerunt discipuli quòd Iesus esset.

5 Dicit ergo eis Iesus, Pueri, num quid obsonii habetis? Responderunt ei, Non.

6 At ille dicit eis, Mittite in dextram nauigij partem rete, & inuenietis. Miserunt ergo, & non amplius ualebant illud trahere præ multitudine piscium.

7 Dicit ergo discipulus ille quem deligebat Iesus, Petro, Dominus est. Simon ergo Petrus quum audisset quòd Dominus esset, *Piscium multitudo. Petrus.*

25 In manibus eius uestigium clauorum, *ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ τὸν τύπον τῶν ἥλων*. Crebra illa repetitio articuli magnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Vetus autẽ interpres *τύπον* uertit figurã, pro quo deingnam habet emphasin, quæ Latino sermone explicari non potest. Vetus autẽ interpres *τύπον* uertit figurã, pro quo deindè sciolus quispiam substituit fixuram: quo modo etiam interpretatus est Trapezuntius in Cyrillo. In uestigium clauorum, *εἰς τὸν τύπον τῶν ἥλων*, Vulg. in locũ clauorum. Nam pro *τύπον* legit *τόπον*: quam lectionẽ maximè probo, in hoc quidẽ posteriore loco. 26 Ianuis clausis, *τῶν θυρῶν κεκλεισμένων*, Ergo, inquiunt nonnulli, corpus Christi erat *ἄτοπον, ἀόρατον, ἀμέτρον, καὶ ἀπερίγραπτον*. Nego consequutionẽ. hanc probent ipsi ex uerbo, & credemus eis.

IN CAPVT XXI.

3 Imus *ἐρχόμεθα* Vel, ibimus. Ponitur enim *ἐρχεσθαι* pro *ἰέναι*. Sic Hom. Iliad. *ἀ. ἔρχεσθον πλατείην πηληϊάδεω Ἀχιλῆος*. Ceperunt. *ἐπίασαν*. Vide suprà 7. c. 30. 5 Obsonij *προσφάγιον* Vulg. & quidã etiam nuper conuertit, pulmentarium, ineptè profectò. Nam cur à piscatoribus pultẽ petat? Deinde quam bene hoc conuenit cum eo quod sequitur, Mittite rete in dextrã partẽ nauigij, & inuenietis. Est ergo *προσφάγιον* idẽ quod *ὄψον* & *πρόσψημα*, de quo sic Athenæus libri septimi initio, *ἐπ ἀγνοῶ ὅτι ὄψον πυρίως καλεῖται πᾶν τὸ πυρὶ πατασπευαζόμενον εἰς ἐδωδιμότητα· ἔστι γὰρ ἕψον ἕψιμον, ἢ παρὰ τὸ ὠπτῆσθαι ὀνόμασται*. Paulò antè uerò dixerat, *πάντων τῶν προσφημάτων ὄψον καλουμένων, ἐξευρήσεν ὁ ἰχθὺς διὰ τὴν ἐξαίρετον ἐδωδιμότητα μόνος ἅπτως καλεῖσθαι, διὰ τὸ ἐπιμανῶς ἐσχηκότας πρὸς ταύτην τὴν ἐδωδιμότητα. λέγομεν δὲ ὀψοφάγους, οὐ τοὺς βόσα ἐσθίοντας, &c. ἀλλὰ τοὺς περὶ τὴν ἰχθυοπωλίαν αὐχηρῶς διατρίβοντας*. Hæc ille. ex quibus optimè intelligitur quid sit hoc loco *προσφάγιον*, quod Latini etiam obsonium uocant, peculiariter piscibus accommodato nomine, ut ex Terentio Erasmus annotauit suprà 6 a. 9.

amiculum ſuccinxit,(erat enim nudus)& abiecit ſe in mare.

Alij autem diſcipuli nauigio uenerunt, (nó enim longe aberant à terra,ſed circiter cubitis ducentis)trahentes rete *plenum* piſcium.

Vt ergo deſcenderunt in terram, uident prunas poſitas, & piſcem impoſitum, & panem.

Dicit eis Ieſus,Afferte de piſcibus quos modò cepiſtis.

Aſcendit Simon Petrus,& traxit rete in terram,plenum magnis piſcibus,cẽtum quinquaginta tribus: & quũ tot eſſent,nó eſt ſciſſũ rete.

Dicit eis Ieſus,Venite,prandete. Nullus autem diſcipulorũ audebat interrogare eum,*dicens*, Tu quis es? quũ ſcirẽt quod Dominꝰ eſſet.

Venit ergo Ieſus, & accipit panẽ, & dat eis, & piſcem ſimiliter.

Hac iam tertia uice manifeſtatus eſt Ieſus diſcipulis ſuis,quum reſurrexiſſet à mortuis.

Quum ergo prandiſſent,dicit Simoni Petro Ieſus, Simon *fili* Ionæ, diligis me plus quàm hi? Dicit ei, Etiam Domine: tu noſti quòd amem te. Dicit ei,Paſce agnos meos.

Amor in Chriſtum paſtori Euangelico neceſſarius.

Dicit ei rurſum denuo,Simõ *fili* Ionæ, diligis me? Ait illi,Etiam Domine,tu noſti quòd amẽ te.Dicit ei,Paſce oues meas.

Dicit ei tertio, Simon *fili* Ionæ, amas me? Triſtis fuit Petrus quòd dixiſſet ſibi tertiò,Amas me? dixítque ei, Domine, tu omnia noſti, tu noſti quòd amem te. Dicit ei Ieſus, Paſce oues meas.

Petri mors prædicitur.

Amen amen dico tibi,quũ eſſes iunior,cingebas te, & ibas quò uolebas: quum autem ſenueris,extendes manus tuas,& alius te cinget, & tranſferet quò noles.

τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. (ἦν γὰρ γυμνός.) καὶ A
ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν.

8 οἱ δὲ ἄλλοι μαθηταὶ τῷ πλοιαρίῳ ἦλθον. (οὐ γὰρ ἦσαν μακρὰν ἀπὸ τῆς γῆς, ἀλλ' ὡς ἀπὸ πηχῶν διακοσίων) σύροντες τὸ δίκτυον τῶν ἰχθύων.

9 ὡς οὖν ἀπέβησαν εἰς τὴν γῆν, βλέπουσιν ἀνθρακιὰν κειμένην, καὶ ὀψάριον ἐπικείμενον, καὶ ἄρτον.

10 λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς, ἐνέγκατε ἀπὸ τῶν ὀψαρίων, ὧν ἐπιάσατε νῦν.

11 ἀνέβη σίμων πέτρος, καὶ εἵλκυσε τὸ δίκτυον εἰς τὴν γῆν, μεστὸν ἰχθύων μεγάλων ἑκατὸν πεντήκοντα τριῶν· καὶ τοσούτων ὄντων, οὐκ ἐσχίσθη τὸ δίκτυον.

12 λέγει αὐτοῖς ὁ Ἰησοῦς. δεῦτε ἀριστήσατε. οὐδεὶς ἐτόλμα τῶν μαθητῶν ἐξετάσαι αὐτόν, σὺ τίς εἶ; εἰδότες ὅτι ὁ κύριός ἐστιν.

13 ἔρχεται οὖν ὁ Ἰησοῦς, καὶ λαμβάνει τὸν ἄρτον, καὶ δίδωσιν αὐτοῖς, καὶ τὸ ὀψάριον ὁμοίως.

14 τοῦτο ἤδη τρίτον ἐφανερώθη ὁ Ἰησοῦς τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν. B

15 ὅτε οὖν ἠρίστησαν, λέγει τῷ σίμωνι πέτρῳ ὁ Ἰησοῦς, σίμων ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με πλεῖον τούτων; λέγει αὐτῷ, ναὶ κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ, βόσκε τὰ ἀρνία μου.

16 λέγει αὐτῷ πάλιν δεύτερον, σίμων ἰωνᾶ, ἀγαπᾷς με; λέγει αὐτῷ, ναὶ κύριε· σὺ οἶδας ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ, ποίμαινε τὰ πρόβατά μου.

17 λέγει αὐτῷ τὸ τρίτον, σίμων ἰωνᾶ. φιλεῖς με; ἐλυπήθη ὁ πέτρος, ὅτι εἶπεν αὐτῷ τὸ τρίτον, φιλεῖς με. καὶ εἶπεν αὐτῷ, κύριε, σὺ πάντα οἶδας, σὺ γινώσκεις ὅτι φιλῶ σε. λέγει αὐτῷ ὁ Ἰησοῦς, βόσκε τὰ πρόβατά μου.

18 ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι, ὅτε ἦς νεώτερος, ἐζώννυες σεαυτὸν, καὶ περιεπάτεις ὅπου ἤθελες· ὅταν δὲ γηράσῃς, ἐκτενεῖς τὰς χεῖράς σου, καὶ ἄλλος σε ζώσει, καὶ οἴσει ὅπου σὺ θέλεις. C

7 Amiculum ſuccinxit, τὸν ἐπενδύτην διεζώσατο. Ἐπενδύτην quidem conſtat à ſuperinduendo ſic nocari. Vulg. tunicam uertit,quod Eraſmo non diſplicet, Quia,inquit,quum alioqui tunica ſit ueſtis interior,ueriſimile eſt, piſcatoribus tunicam fuiſſe ſummam ueſtem. Quidam uertit Induſium,non incommodè. Nam neque pallio,neque tunicæ ullum hic locum relinquit,quũ hæc minimè ſint natanti idonea.ſed ex Pollucis libro 7.cap.12,conſtat,hoc nomine intelligi χιτωνίσκον,id eſt,amiculũ ex lino,quod ſcilicet natanti minimè obſiſteret. Sed & illud dicitur Petrus διεζώσασθαι, id eſt, ſuccinxiſſe,nempe pudoris cauſa: unde ſubligacula uocant διεζώματα: & qui ſubligar præcinxit,dicitur διεζωσμένος.

9 Piſcem ὀψάριον Athenæus lib.7 & 8,piſciculi meminit ex Aphyarum genere,quem ἔψητὸν uocat,aut potius plurali numero ἑψητὰς,ſed à quo diſtinxerim ὀψάριον,quòd ſcilicet aſſaretur,quum illis potius elixis ueſcerẽtur. Hoc autem uocabulum quum alioqui non minus latè pateat quam ὄψον,tamen peculiariter de piſcibus dici idem Athenæus ex Platone Comico,Menandro,& alijs probat. Vide ſuprà 6 a 9. 15 *Fili* Ionæ,Ἰωνᾶ,Vulg. & Eraſ. Iohãnis.i.Ἰωαννᾶ. VideMatt. 16.c.17.Nos quidẽ hoc loco in omnibus uetuſtis codicibus,uno excepto,ſcriptum inuenimus Ἰωνᾶ. 16 Rurſum denuo,πάλιν δεύτερον,Vetus interpres non legit δεύτερον. Similis tamen pleonaſmi exemplum reperio Matth.26.d.42.

17 Tertio,τὸ τρίτον,Nempe æquum erat ut triplici abnegationi triplex confeſsio opponeretur,ne de tanti peccati remiſsione & reſtitutione muneris Apoſtolici dubitaret Petrus. 18 Cingebas te,ἐζώννυες, Huius loci explicatio pendet à uerbo ζωννύειν. Qui igitur peregrè profecturi ſunt,præſertim in Oriente & ijs regionibus quarum incolæ laxioribus & prælongis ueſtibus utuntur,illos neceſſe eſt ſuccingi: deinde etiam conſtat ſolitos fuiſſe in zona pecuniam ferre in uiaticum,ut Matth.10.a.9.Inde factum eſt ut Heb. חגר בחגורו Græcis ζωννύεσθαι,Latinis præcingere & Accingere,ſignificet ſeſe ad iter comparare: quanuis Græcum illud uocabulum ferè in re militari uſurpetur, κυρίως τὸ ὁπλίζεσθαι. Iam uerò quia non diſsimili ratione captiui loris ac uinculis cinguntur,præſertim ſi quò mittendi ſunt: huc reſpexit Chriſtus quum diceret,καὶ ἄλλος ζώσει,quaſi diceret,Nunc liberè te accingis ut proficiſcaris quò libuerit: atqui tempus erit quũ nõ te zona accinges,ſed alius te uinculis cõſtringet,ut te pertrahat etiam inuitũ. Sic autẽ apud Hebræos interdũ accipi uerbũ חגר pro Ligare & uinctũ tenere, oſtendit Kimhi in libro Radicũ, explicans Pſal.76.c.11. Et tranſferet καὶ οἴσει Vulg. & Eraſ. ducet.ac fateor quidem φέρειν & ἄγειν ſæpe permutari. Sed mihi uidetur potius hic fuiſſe retinenda propria ſignificatio, ut melius appareat antitheſis. Tu cingebas te zona,alius te cinget uinculis: Ibas quò uolebas,nunc non gradieris,ſed uinctus tranſfereris, ac deportaberis ad ſupplicium. Quò noles. ὅπου οὐ θέλεις. Hoc uerò non eſt ſimpliciter ita accipiendum, quaſi futurum ſit ut Petrus inuitus pro Dei ueritate quicquam ferat, quum eum legamus gaudentem redijſſe è concilio in quo fuerat flagris cæſus: ſed quia hæc uoluntas non proficiſcetur à carne,ſed ab illo aduentitio Spiritus dono, ideo repugnantiam quandam Chriſtus ſignificauit,quum ita loqueretur: denique naturalẽ illam libertatem captiuitati opponit.

19 Qua

A πρὸ λέγε, σημαίνων ποίῳ θανάτῳ δοξάσειν τὸν θεόν. καὶ τοῦτο εἰπὼν, λέγει αὐτῷ, ἀκολούθει μοι. 19 Hoc autem dixit, significans qua morte glorificaturus esset Deum. Et quum hoc dixisset, dicit ei, Sequere me.

ἐπιστραφεὶς ὁ πέτρος, βλέπει τὸν μαθητὴν, ὃν ἠγάπα ὁ ἰησοῦς, ἀκολουθοῦντα, ὃς καὶ ἀνέπεσεν ἐν τῷ δείπνῳ ἐπὶ τὸ στῆθος αὐτοῦ, καὶ εἶπε, κύριε, τίς ἐστιν ὁ παραδιδούς σε; 20 Conuersus Petrus uidet illum discipulum quem diligebat Iesus, sequentem, qui & recubuerat in cœna super pectus eius, & dixerat, Domine, quis est ille qui tradit te? *Iohannes.* Suprà 13. c. 23

τοῦτον οὖν ἰδὼν ὁ πέτρος, λέγει τῷ ἰησοῦ, κύριε, οὗτος δὲ τί; 21 Hunc ergo quum uidisset Petrus, dicit Iesu, Domine, hic autem quid?

λέγει αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; σὺ ἀκολούθει μοι. 22 Dicit ei Iesus, Si eum uelim manere donec ueniam, quid ad te? tu me sequere.

ἐξῆλθεν οὖν ὁ λόγος οὗτος εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, ὅτι ὁ μαθητὴς ἐκεῖνος οὐκ ἀποθνήσκει. καὶ οὐκ εἶπεν αὐτῷ ὁ ἰησοῦς, ὅτι οὐκ ἀποθνήσκει. ἀλλ' ἐὰν αὐτὸν θέλω μένειν, ἕως ἔρχομαι, τί πρός σε; 23 Exiit ergo sermo iste inter fratres, quòd discipulus ille non moreretur: sed non dixerat ei Iesus, Non moritur: sed, Si eum uelim manere donec ueniam, quid ad te?

οὗτός ἐστιν ὁ μαθητὴς ὁ μαρτυρῶν περὶ τούτων, καὶ γράψας ταῦτα, καὶ οἴδαμεν ὅτι ἀληθής ἐστιν ἡ μαρτυρία αὐτοῦ. 24 Hic est discipulus ille qui testatur de his, & hæc scripsit: & scimus quòd uerum est testimonium eius.

ἔστι δὲ καὶ ἄλλα πολλὰ, ὅσα ἐποίησεν ὁ ἰησοῦς, ἃ ἐὰν γράφηται καθ' ἕν, οὐδὲ αὐτὸν οἶμαι τὸν κόσμον χωρῆσαι τὰ γραφόμενα βιβλία. ἀμήν. 25 Sunt autem & alia multa quę fecit Iesus, quę si scribantur singillatim, ne mundum quidem ipsum opinor capturum eos qui scriberentur, libros. Amen. Suprà 20. g. 30

B

19 Qua morte ποίῳ θανάτῳ. Qui ex hoc loco colligunt Petrum fuisse crucifixum, ineptè argumentãtur, quũ Christus in genere prædicat Petri mortẽ uiolentam fore. Certè si credimus illi non modò ineptissimo, sed etiam plane impio libello qui inscribitur De Petri passione, sub Lini cuiusdam Episcopi nomine: uix unquam iustiore de causa quisquã damnatus est quam Petrus, ut qui uxores à suis maritis, contra Christi & Apostoli doctrinam, abduceret. Sed absit ut hæc cuiquam in mentem ueniant, qui uel à limine Christianam religionem salutarit. Imò tota illa narratio ijs uerbis, ijs sententijs est descripta, ut nesciam utrum magis debeam admirari, ipsiúsne Satanæ uecordiam, qui in istis confingendis maiorẽ astum non adhibuerit. an uerò nostrorum maiorum stuporem, qui tam crassas fraudes non agnoscerent.

22 Si uelim ἐὰν θέλω. Nulla est in Græco textu amphibolia: consentiunt interpretes non modò Græci, sed etiam Latini, quum, ut erudite annotat Erasmus, à librarijs deprauatus sit Augustinus. Itaque non dubium est quin legendũ sit, si uelim, non autem, sic uolo, ut uulgò cantillant, quibus id unum sapit quod nihil sapit. 23 Exiit ἐξῆλθον Heb יצא Id est, dimanauit & sparsus est hic rumor, ut alibi exposuimus. 24 Et scimus quòd καὶ οἴδαμεν ὅτι. Ista nescio quo modo non uidentur conuenire, quum Iohannes ipse de se loquatur. Nam si quis excipiat, ipsum de se loqui plurali numero, uidetur omnino pro αὐτοῦ ipsius, dicendum fuisse ἡμέτερον, id est, nostrum. Certè Chrysostomus & Theophylactus uidentur legisse οἶδα nouì, singulari numero. Verùm ne hoc quidem mihi satisfacit. nam quum de se ex Hebræorum more loquatur in tertia (quod aiunt) persona, omnino uidetur dicendum potius fuisse καὶ οἶδεν ὅτι, & nouit quòd uerum sit suum testimonium, ut suprà 21. f. 35. Sed hæc possunt ex Hebræorum idiotismo excusari, apud quos uix quicquam frequentius occurrit istis personarum mutationibus.

Acta sanctorum Apostolorum.

Πράξεις τῶν ἁγίων Ἀποστόλων.

C

Acta πράξεις Nonnulli Actus, quidam Gesta, alij Actiones conuertunt, non modò ex recentioribus, sed etiam ex ueteribus. Acta enim Latini uocant rerum publicè gestarum cõmentarios publicæ memoriæ causa cõscriptos. Aliter tamen sensit Valla: sed meritò in eo (ut ego existimo) à Budæo reprehensus. Videtur ergo πράξεων significatio apud Græcos latius patere quàm Actorũ apud Latinos Sed quũ hic liber cõplectatur ueluti publicos totius reip. Christianę cõmentarios & annales, ego quidẽ malim Acta, quàm alio quouis nomine uocare. Sanctorum Apostolorũ. τῶν ἁγίων Ἀποστόλων. In plerisque codicibus non additur ἁγίων. In Complutensi autẽ editione hęc adscripta reperimus, τῆς ἁγίας Λουκᾶ τῆς εὐαγγελιστοῦ, id est, Sancti Lucæ Euangelistæ: ut nemini dubium esse debeat quin Lucas sit huius libri scriptor.

NOVA EX GRAECO TRALATIO.

ΚΕΦ. α.

Τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην περὶ πάντων, ὦ Θεόφιλε, ὧν ἤρξατο ὁ ἰησοῦς ποιεῖν τε καὶ διδάσκειν, 1

CAP. I.

PRimum quidẽ librum cõfeci, Theophile, de omnibus quæ cœpit Iesus & facere & docere,

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Primum quidem librum cõfeci, τὸν μὲν πρῶτον λόγον ἐποιησάμην, Vulg. Primum quidem sermonẽ feci. Erasmus, Superiore quidem uolumine diximus. Nos neutram uersionem sequuti sumus. nam meritò reprehendi putamus Veterẽ interpretem ab Erasmo, quòd λόγον uerterit Sermonẽ: & Sermonem facere, pro Habere, nemo Latinè dixerit. idem tamẽ nulla necessitate coactus a Græcis discedit, quasi ita scripserit Lucas, τῷ μὲν πρώτῳ λόγῳ ἐπον. Cæterùm quòd τὸν πρῶτον uertimus Primũ, quũ de altero Lucæ libro agatur, id tueri possumus Ciceronis ipsius authoritate, qui, quum duo tantùm sint de Inuẽtione libri, sic in secũdo illorũ scribit, In primo (inquit) libello diximus. Deinde quauis λόγον ποιεῖσθαι Græcis interdũ idem declaret quod Latinis uerba facere, uel, Sermonẽ habere: tamẽ adiuncta hæc uerba τὸν μὲν πρῶτον, faciunt ut potius existimẽ λόγον idẽ hic ualere quod σύγγραμμα. Nam alioqui scripsisset Lucas. Τὸ μὲν πρῶτον, uel πρῶτόν μού. Itaq; Librũ interpretamur, sicut idem Cic. Xenophontis λόγον οἰκονομικὸν, Librũ OEconomicũ interpretatur.

Ad *eum* usque diem, quo quum mandata dedisset Apostolis per Spiritum sanctum *designatis*, quos *scilicet* elegerat, sursum receptus est.

Quibus etiam seipsum, postquam ipse passus fuit, stiterat uiuum, multis indubitatis signis, per dies quadraginta apparens eis, ac dicens quæ ad regnum Dei *pertinent*.

2 ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος ἁγίου, οὓς ἐξελέξατο, ἀνελήφθη, A

3 οἷς καὶ παρέστησεν ἑαυτὸν ζῶντα μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις δι' ἡμερῶν τεσσεράκοντα ὀπτανόμενος αὐτοῖς, καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ.

2 Ad *eum* usq. di. q. ἄχρι ἧς ἡμέρας Vulg. usque in diē qua. Augustinus quodam loco uertit, in die quo, diuersum aliquod à nostris exemplar sequutus. Quum mand. ded. ἐντειλάμενος Vulg. præcipiēs, neglecta aoristi ratione, quę hic fuit obseruanda. Significatur enim his uerbis, Dominū non antè discessisse à suis, quàm certa illis dedisset mandata (quæ nimirum ipse Lucas postea copiosius explicat) ut facere solēt qui ab amicis, uel etiā ex hoc mundo discedunt. Ad uerbū, quū mandasset. Sed hoc uerbū nō puto à Latinis absolutè usurpari. Apostolis per Spiritum sanctū *designatis*, τοῖς ἀποστόλοις διὰ πνεύματος ἁγίου, Vulgata, Apostolis per Spiritum sanctum, Erasmus, Apostolis impertitus in hoc ipsum Spiritū sanctū. Locus hic perobscurus est, propterea quòd hæc uerba διὰ πνεύματος ἁγίου, uel cūprecedētib. uel cū subsequēti bus coniungi possunt. Qui ad præcedētia referunt, nēpe ad participiū ἐντειλάμενος, ex ijs alij hæc ita accipiūt, quasi Christus dicatur per Spiritū sanctum dedisse mandata, id est, spiritualia & spiritualibus de rebus, uel Spiritus sancti afflatu & Diuina authoritate: alij de ea Spiritus sancti missione intelligunt, quam refert Iohannes cap. 20. e. 22. quam posteriorē expositionē sequutus Erasmus, paulo fusius hunc locum explicuit. Sed nullam harum interpretationum amplector. Nam quod ad primam illam utranque attinet, satis erat dixisse, hæc mādata fuisse à Christo data, ut esse cælestia & à Diuina authoritate profecta intelligeremus: neque hoc quidem loco uidetur Lucas illorum præstantiam cōmendare, sed in genere proponere eam narrationem, quam postea ex superioris libri ultimo capite repetitam, copiosè & per partes explicat. Vltima uerò quam sequitur Erasmus, præterquam quòd à Grecis nimium procul recedit, etiam uim facit particulæ διὰ: quū potius dicendum fuerit ἅμα τῷ πνεύματι, ut intelligeremus unà cum mandatis etiam Spiritum sanctū fuisse datum Apostolis. Præterea quum priore illa Spiritus inspiratione, cuius mentionem facit Iohannes, aspersi potius quàm imbuti fuerint Apostoli, ideoque nouum alium Baptismum iubeantur expectare: mallem quidem ego, si ad Spiritus sancti missionē hęc placeret referre, uti participio futuro, impertiturus, quàm præterito impertitus. Alij igitur post τοῖς ἀποστόλοις distinB
guunt, & sequente uerbo ἐξελέξατο per traiectionem connectantur, sitque hæc sententia, Data esse à Christo mandata Apostolis quos per Spiritum sanctum delegerat. Est autem plana hæc interpretatio, & huiusmodi traiectionū exempla passim annotauimus, ut Ioh. 15. b. 10. Rom. 8. a. 3. & 12. a. 3, & Ioh. 8. d. 25. Sed quum omnes codices, præter unum & alterum, aliter sint distincti, neque sit omnino necesse per traiectionem ista explicare, mihi potius placet ea referre ad membrū superius. Neq; tamen proximè cum participio ἐντειλάμενος, sed cum τοῖς ἀποστόλοις cōiungo, quasi scripserit Lucas. Τοῖς διὰ πνεύματος ἁγίου ἀποστόλοις: uel, repetito articulo, τοῖς ἀποστόλοις τοῖς διὰ πνεύματος ἁγίου. Nā sæpe solēt articuli à Sacris scriptoribus in hoc dicendi genere prætermitti, ut aliquoties apud Iohannem, & Rom. 8. a. 2. ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, pro τοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Item Iac. 2. d. 26, ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων, pro ἡ χωρὶς τῶν ἔργων, ex Hebræorum idiotismo scilicet, apud quos pene semper relatiuum cum uerbo substantiuo subauditur. Quamobrem etiam ego participium expressi quod mihi usum est illustrandæ sententiæ maximè conuenire: & ab eo uerbo deducitur quo usus est suprà Lucas in eodē argumēto cap. 10. a. 1, id est, ἀνακληθέντι, uel προκεχειροτονημένοις. quod usurpaui infrà cap. 10. f 41. Apparet igitur hoc additum esse à Luca ad cōmendandam eorum uocationem: de quorum rebus gestis postea dicturus est. Idcirco enim totum hoc proœmium & quasi ἀνακεφαλαίωσιν contexit, ut intelligant lectores quanti fieri delegerit. Nam hæc uerba, οὓς ἐξελέξατο, uidentur in epexegesi posita, quibus illud explicetur quod dictum erat, istos scilicet per Spiritum sanctum esse Apostolos. Sicut Paulus Rom. 14. d. 22, quum dixisset κατὰ σεαυτὸν, mox subiungit σὺ πίστιν τοῦ θεοῦ, quibus uerbis illa explicantur: cuiusmodi exemplaplurima obseruauimus Ioh. 5. c. 19. Videtur ergo mihi hæc interpretatio simplicissima, quum præsertim eodem dicendi genere utatur Apostolus Gal. 1. a 1, ubi testatur se Apostolum esse, οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, ἀλλὰ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Sursum receptus est. ἀνελήφθη. Vulgata, assumptus. Sed Assumi dicitur qui in cōsortium adiungitur, quod Græci dicunt παραλαβεῖν uel προσλαμβάνειν, ut rectè obseruat Erasmus, qui quidem idcirco addidit particulam Sursum. Idem tamen in Annotationibus & infrà uertit, receptus est, nimirum in cælū C
unde uenerat, quasi scilicet ἀνὰ repetitionem declaret. At ego potius putarim ἀνὰ idem declarare quod ἄνω, ut ἀναλαμβάνεσθαι significet sursum, id est, in cælum recipi. Non desunt qui subtiliorem interpretationē afferant, quasi significetur Pater tum demum agnouisse & adsciuisse Filium. unde ἀνάληψις τῶν παίδων, quam Iurisconsulti uocant liberorū agnitionem. 3 Postquam ipse passus fuit, μετὰ τὸ παθεῖν αὐτὸν, Vulg. post passionem suam, μετὰ τὸ πάθος αὐτοῦ. Erasmus autem maluit per periphrasin interpretari, posteaquam supplicio fuisset affectus. Nam Pati à Latinis pro Affici suppliciter iam tempore Christianorum aures assueuerūt. Stiterat παρέστησεν Vulgata, præbuit. Erasmus, exhibuerat, id est παρεῖχεν. Nos eo Latino uocabulo usi sumus quod Græco παριστάναι optimè respondet. Multis indubitatis signis, ἐν πολλοῖς τεκμηρίοις, Hæc uerba nonnulli distinctione sublata, cum sequenti participio ὀπτανόμενος connectunt. Nos uerò pleroſque codices sequuti, superioribus adiunximus. Vulgata ad uerbum, in multis argumentis. Sed (ut rectè notat Erasmus) in multis, Hebraico more dictum est, pro per multa: quas quidem particulas quū uererer ne typographi per incuriam coniungerent, sexto casu uti maluimus. Erasmus de suo addidit particulam Idque, id est, καὶ τοῦτο. nimirum propter participium ζῶντα longius positum. Vertit enim, idque compluribus argumentis. At ego malui uerborum constructionem in Latino sermone, perspicuitatis gratia, immutare, non hoc tantùm loco, sed etiam superiore uersiculo, nulla, ut arbitror, sensus iniuria. Cæterùm ut nostræ interprætationis rationem afferamus, τεκμήρια Græci (sicut ex Aristotele testatur Quintilianus lib. 5. cap. 9.) indubitata & necessaria signa uocant. Sicut hæ actiones, loqui, ambulare, edere, bibere τεκμήρια sunt uitæ. Item sese conspiciendum & manibus cōtrectandum præbere, τεκμήρια ueri & naturalis corporis. Item pedum & manuum & lateris uulnera exhibita, τεκμήρια sunt illud ipsum corpus resurrexisse quod crucifixū & lancea confossum fuerat. Item sanguis & aqua ex confosso latere promanans, certissimum uulneratorum præcordiorum & mortis τεκμήριον. Illa sunt igitur quibus affirmat Lucas Christum suæ resurrectionis fidem fecisse, quæ superiore libro copiosius narrauit. Quidam probationes interpretantur: rectè id quidem. sed tamen hoc uocabulum mihi uisum est latius patere. Vulgata & Erasmus uerterunt, argumenta, non satis proprie, ut ostēdit Quintilianus lib. 5. cap. 9: cuius authoritatem sequuti, exposuimus per periphrasin quod uno uerbo satis commodè dici non posse uidebatur. Apparens eis, ὀπτανόμενος αὐτοῖς, Erasmus, dum conspicitur ab illis. Videtur enim ei uerbum illud nimis dilutum. Siquidem, inquit, apparet id quoque quod non est. Atqui Lucæ 24. e. 34, idem interpretatus est ὤφθη, apparuit. Et Mar. 16. b. 9. legimus ἐφάνη, id est, apparuit. Quinetiam Rom. 7. c. 13, usurpatur ἐμφατικώτατα. Itaque hoc quidem loco, ut cōstructione seruata periphrasin effugeremus, perinde conuertimus ac si scriptum fuisset φανόμενος. Ac dicens quæ ad regnū Dei *pertinent*. καὶ λέγων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. Vulgata & Erasmus, & loquens de regno Dei, id est, καὶ λαλῶν περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. Prætermiserunt igitur articulum, & Hellenismum non expresserunt: cuius ea uis esse uidetur, ut intelligamus Christum discipulis suis uniuersam doctrinam Euangelicam copiosè ac luculenter exposuisse. Frequentius tamen in hoc dicendi genere περὶ cum quarto casu coniungitur.

A καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν αὐτοῖς, ἀπὸ Ἱεροσολύμων μὴ χωρίζεσθαι, ἀλλὰ περιμένειν τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πατρός, ἣν ἠκούσατέ μου.

4 Et congregans eos, denuntiauit eis ne abscederent Ierosolymi sed ut expectarent promissionem Patris, quam, inquit, audistis à me. Luc.24.g.49. Iohā.14.d.25.

ὅτι Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ οὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας.

5 Nam Iohannes baptizauit quidē aqua, uos autem baptizabimini Spiritu sancto, nō multis his pòst diebus. *Baptismus Spiritus sanctus.* Matt.3.c.11. Marc.1.c.8. Luc.3.c.12. Iohā.1.d.26.

οἱ μὲν οὖν συνελθόντες ἐπηρώτων αὐτόν, λέγοντες, κύριε, εἰ ἐν τῷ χρόνῳ τούτῳ ἀποκαθιστάνεις τὴν βασιλείαν τῷ Ἰσραήλ;

6 Quum igiturilli conuenissent, interrogarūt eum dicentes, Domine, num in tēpore hoc restitues regnum Israeli? Infrà 2.a.2. & 11.h.16. & 19.a.4.

εἶπε δὲ πρὸς αὐτούς, οὐχ ὑμῶν ἐστὶ γνῶναι χρόνους ἢ καιροὺς, οὓς ὁ πατὴρ ἔθετο ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ.

7 Dixit autem ad illos, Non est uestrum nosse tēpora aut opportunitates, quas Pater in sua ipsius posuit potestate. *Tempus.*

ἀλλὰ λήψεσθε δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, καὶ ἔσεσθέ μοι μάρτυρες ἔν τε Ἰερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ καὶ Σαμαρείᾳ, καὶ ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

8 Sed accipietis uirtutem Spiritus sancti, post quam superuenerit in uos, & eritis mihi testes, & in Ierusalem, & in tota Iudæa, Samariaq; & usque ad ultimas terras. Infrà 2.a.1. *Testes Christi Apostoli.*

4 Et congregans *eos*, καὶ συναλιζόμενος, Subauditur relatiuum αὐτοὺς, quod perspicuitatis gratias expressi. Vulga-
B ta, & conuescens, quem locum Valla non rectè putat esse deprauatum, quasi interpres non scripserit conuescens, sed conuersans. Apparet enim Veterem interpretem potius Græca scholia sequutum esse, quæ συναλιζόμενος interpretantur συνεσθίων, κοινωνῶν ἁλῶν καὶ τραπέζης. Mutuam enim uitæ consuetudinē ἅλας translatitiè uocant Græci. Sed res ipsa ostē dit hoc uerbum idem ualere quod συναθροίζειν, à nomine ἁλὶα deductum, quo frequēter apud Herodotum coactus ho minū cœtus significatur. Idem in Euterpe de Pherone loquens AEgypti Rege, eum dicit ἐς μίαν πόλιν τὰς γυναῖκας συναλίσαι πᾶσας, ὑποπρῆσαι πάσας σὺν αὐτῇ τῇ πόλει, id est, quum in unam urbem mulieres congregassent, omnes cum urbe ipsa subiecto igne cremasse. Congregauit ergo eos Dominus, quum dispersi huc & illuc fugissent, ut eos unà omnes haberet ascensionis suæ testes. Quamobrem etiam paulo pòst dicuntur συνελθεῖν, id est conuenisse, illo scilicet ita imperante. Annotat Valla, In quibusdam codicibus legi συναυλιζόμενος, id est, eodē utens tecto & domicilio, ut nullū relatiuū subaudiatur, quam lectionem sequutus est Epiphanius in Anacephalæosi. Sed neque ita scriptum reperi in ullis antiquis exemplaribus, neque hoc participium puto cum proximo uersiculo coniungendum, sed cum ijs quæ secundo uersiculo dicta sunt: ita ut tertius uersiculus uideatur interiectus, sitque hæc uerborum constructio ἄχρι ἧς ἡμέρας ἐντειλάμενος, &c. ἀνελήφθη, καὶ συναλιζόμενος παρήγγειλεν, &c. id est, usque ad diem quo quum mandata dedisset, &c. sublatus est. & congregans *eos* denuntiauit eis, &c. Erasmus de suo addidit in idem loci, id est, ἐγὼ τὸ αὐτό. Quidā uertit, ac eos frequētando: non minus incōmodè, ut arbitror, quàm obscurè. Quam, *inquit*, audistis à me. διὰ τοῦ ἐμοῦ στόματός μου. Vulgata, per os meum, id est διὰ τῶν ἐμῶν χειλέων μου. Mutatur autē oratio ex obliqua in rectā: quod frequēter occurrit, ut supra Luc.5.c.4, & 2.a.5, & infrà 15.a.5. Itaq; additum est uerbum inquit, ad transitionē declarandam. Expressa etiam est præpositio A, id est, παρά, quæ apud Græcos interdum additur, ut apud Plat. in epistolis, ἀκηκόατε παρ' ἐμοῦ: interdum subauditur, ut hoc loco. Nō nulli interpretantur, de quo scilicet promisso audistis, id est, περὶ ἧς. 5 Nam ὅτι Vulg. Quia. Erasmus, Quoniam, Ego aliter malui, ut melius appareret nouam esse periodum. Quod igitur nōnulli hæc connectūt cum superioribus, quasi ὅτι non αἰτιολογικῶς, sed εἰδικῶς accipiatur: id præterquam quod durum est, etiam uidetur non satis rectè affirmari. Neque enim usquam legimus discipulos hoc audisse ex Christo, sed ex Iohanne potius, cuius uerba Christus ipsis in memoriam reuocat, ut eius prophetiæ euentum eo certius expectent. Spiritu sancto, ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Præpositio ἐν rectè est prætermissa. Nam si quis conuerterit, per Spiritum sanctum, ista perinde accipi possent ac si Spiritus sancti persona Iohanni opponeretur. quasi diceret Christus, Iohannes quidem uos baptizauit, sed Spiritus sanctus uos baptizabit. Hic autem est antithesis duplex, ni fallor. Vna Iohannis cum Christo uel Deo Patre. Nam post βαπτισθῆναι, id est, baptizari, omnino necesse est ut subaudias ὑπ' ἐμοῦ, à me, uel ὑπὸ τοῦ πατρός, id est, à Patre: uel ὑπ' ἐμοῦ καὶ ὑπὸ τοῦ πατρός, à me, & à Patre, quum ab utroque procedat Spiritus sanctus. Altera est aquæ ab Iohanne effusæ, & Spiritus sancti Apostolis mittēdi: quæ Spiritus sancti missio & effusio translatitiè uocatur Baptismus, ut antithesis melius intelligatur.

C Non multis his pòst diebus ὐ μετὰ πολλὰς ταύτας ἡμέρας. Vulg. non post multos hos dies. Sed traiectio est constructionis. Dicendum enim erat potius μετ' ὐ πολλὰς ταύτας ἡμέρας, sicut ferè Græci loqui solent.

6 Quum igitur illi conuenissent, οἱ μὲν οὖν συνελθόντες, Vulgata, Igitur qui conuenerant. Sed existimo potius οἱ μὲν οὖν positum pro αὐτοὶ uel ἕ τοι μὲν ὅμ. Num εἰ Vulgata ad uerbum, si. Vide Matth.12.b.10.

Restitues ἀποκαθιστάνεις Erasmus, restituis. Sed apparet, enallagen esse præsentis pro futuro: quia nimirum de eo quærunt Apostoli quod paulo pòst futurum arbitrabantur. Idem dicendi genus reperies suprà Luc.24.g.49.

7 Aut opportunitates, ἢ καιρούς, Vulgata, uel momenta, quæ interpretatio non satis cōuenit. Significat enim mo mentum particulam aliquam temporis, etiam si non fuerit opportuna. Erasmus per periphrasin, articulos temporum. Significat enim χρόνος spatium temporis in genere, καιρὸς autem opportunitatem rei gerēdæ, quam Terentius articulum uocat. malui tamē, ut perspicuitati studerem, opportunitates uertere. Sed hoc annotandum est, opportunitates hic cōsiderari, quatenus à Dei decreto pendent, ideoque nō tam significare tempus agendis rebus opportunum, quàm tempus agendis rebus à Deo constitutum: quanquam hæc duo ita sunt inter se coniuncta ut diuelli non possint. Sua ipsius ἰδίᾳ Sic rectè conuertit Erasmus, ut amphibologiam uitaret, perinde acsi scriptum esset τῇ ἑαυτοῦ.

8 Virtutem Spiritus sancti, postquam superuenerit in uos, δύναμιν ἐπελθόντος τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐφ' ὑμᾶς, Vel, uirtutem, postquam superuenerit in uos Spiritus sanctus. Possunt enim hæc uel cum δύναμιν coniungi, uel ut absolutè posita conuerti. sed illud malo. Erasmus contrà ut absolutè posita interpretatur. in quo tamen hoc reprehendo, quòd pro ἐπελθόντος uertit, quum aduenerit, id est, προσελθόντος, quum ἐπὶ præpositio hoc quidem loco idem ualeat quòd Superné, ut significetur eam uirtutem cælitus in Apostolos illapsuram: quod etiam ostenderunt igneæ illæ linguæ singulorum uerticibus insidentes. Rectius ergo Vetus interpres uideri poterat conuertisse, ἐπελθόντος, superuenientis, nisi temporis rationem neglexisset: quam ut obseruaremus, coacti sumus uerborum collocationem mutare. Quidam interpretatus est, qui inuadet, non modò neglecto tempore, sed etiam impropriè, quū neque uerbi illius Græci uim expresserit, neque inuadere dicatur qui iuuandi causa accedit.

Et in Ierusalem, & in tota Iudæa, ἔν τε Ἰερουσαλὴμ, καὶ ἐν πάσῃ τῇ Ἰουδαίᾳ, Quia, inquit Erasmus, subiunxit Iudæā Ierusalem, totum parti, non potuit reddi gemina coniunctio neque per geminum Et, neque per Tum. Proinde nos reddidimus, Non solùm Ierosolymis, uerum etiam in uniuersa Iudæa. Hæc Erasmus. Ego uerò causam non uideo cur hoc sit in Latino sermone magis absurdum quàm in Græco. Vsque ad ultimas terras, ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Vulgata ad uerbum, usque ad ultimum terræ. Eras. usque ad extrema terræ. Vide Matth.5.d.26.

Ascensio Christi in cælum. Luc. 24. g. 52.

Et quum hæc dixisset, aspicientibus ipsis eleuatus est, & nubes surripuit eum ab oculis eorum.

9 καὶ ταῦτα εἰπὼν, βλεπόντων αὐτῶν ἐπήρθη, καὶ νεφέλη ὑπέλαβεν αὐτὸν ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν. A

Et quum essent intentis in cœlum oculis, eo proficiscente, ecce, uiri duo astiterũt illis albo uestitu.

10 καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν πορευομένου αὐτοῦ, καὶ ἰδοὺ ἄνδρες δύο παρειστήκεισαν αὐτοῖς ἐν ἐσθῆτι λευκῇ,

Qui & dixerunt, Viri Galilæi, quid statis intuentes in cælũ? hic Iesus qui sursum receptus est à uobis in cælum, ita ueniet quemadmodũ spectastis eum proficiscentem in cælum.

11 οἳ καὶ εἶπον, ἄνδρες γαλιλαῖοι, τί ἑστήκατε ἐμβλέποντες εἰς τὸν οὐρανόν; οὗτος ὁ Ἰησοῦς, ὁ ἀναλημφθεὶς ἀφ' ὑμῶν εἰς τὸν οὐρανόν, οὕτως ἐλεύσεται ὃν τρόπον ἐθεάσασθε αὐτὸν πορευόμενον εἰς τὸν οὐρανόν.

Apostoli in Ierusale expectant Spiritũ sanctũ.

Tunc reuersi sunt in Ierusalem à monte qui uocatur Oliueti, qui est prope Ierusalem, distans itinere sabbathi.

12 τότε ὑπέστρεψαν εἰς Ἰερουσαλὴμ, ἀπὸ ὄρους τοῦ καλουμένου ἐλαιῶνος, ὅ ἐστιν ἐγγὺς Ἰερουσαλὴμ, σαββάτου ἔχον ὁδόν.

Et quum introissent, ascenderunt in cœnaculum ubi commorabantur & Petrus & Iacobus, & Iohannes & Andreas, Philippus & Thomas, Bartholomæus & Matthæus, Iacobus *filius* Alphæi & Simon Zelotes & Iudas Iacobi frater.

13 καὶ ὅτε εἰσῆλθον, ἀνέβησαν εἰς τὸ ὑπερῷον, οὗ ἦσαν καταμένοντες ὅ, τε Πέτρος καὶ Ἰάκωβος, καὶ Ἰωάννης καὶ Ἀνδρέας, Φίλιππος καὶ Θωμᾶς, Βαρθολομαῖος καὶ Ματθαῖος, Ἰάκωβος Ἀλφαίου, καὶ Σίμων ὁ Ζηλωτὴς, καὶ Ἰούδας Ἰακώβου·

Maria.

Hi omnes perdurabant concorditer *in* ora-

14 οὗτοι πάντες ἦσαν προσκαρτεροῦντες ὁμο- B

9 Et quum hæc dixisset, καὶ ταῦτα εἰπὼν, Sic rectè Vetus interpres. Erasmus autem, Atque hæc loquutus, καὶ ταῦτα λαλήσας. Aspicientibus ipsis βλεπόντων αὐτῶν Vulgata, uidentibus illis, id est, ὁρώντων ἐκείνων. Eras. Videntibus nidem, id est, τῶν αὐτῶν ὁρώντων. Vide Matth. 5. d. 28. Eleuatus est, ἐπήρθη, Sic utitur hoc uocabulo Plautus. Cape dum, inquit, hunc lapidem, & eleua. Dicere tamen solemus pro ἐπαίρειν, auferre, nisi quum participijs passiuis opus est. Erasmus per periphrasin, in altum sublatus est. Surripuit ὑπέλαβεν Vel, ut Erasmus uertit, subduxit. Mihi tamẽ illud magis placuit, quia Græcos uideo interdum exponere ὑπολαμβάνειν per ὑφαρπάζειν. Vetus interpres, fuscepit: quæ est propria huius uerbi significatio. 10 Et quum essent intentis in cælum oculis, καὶ ὡς ἀτενίζοντες ἦσαν εἰς τὸν οὐρανὸν Possunt quidem hæc uerba εἰς τὸν οὐρανὸν etiam cum participio πορευομένου coniungi: sed ex oratione Angelorum apparet, potius esse cum superioribus connectenda, sicut post Erasmum fecimus. Quod autem attinet ad particulam ὡς, uide Matth. 28. b. 8. Cæterùm Vulgata ἀτενίζειν uertit Intueri, id est, ἐμβλέπειν, pro quo Erasmus hoc quidem loco, defixis oculis esse, quum Intuendi uerbum aliquoties retinuerit, ut infrà 3. b. 12 & 6. d. 15. Certè ἀτενίζειν aliquid amplius declarat quàm ἐμβλέπειν, compositò scilicet uerbo ab α particula ἐπιτάσεως, & τείνω, id est, tendo: quam ob causam Erasmus, modò defixis, modò immotis, modò intentis oculis esse, interpretatur. Nos illud delegimus quod unum est ad Græci uerbi etymologiam proximè accedere. Vtuntur quidem Angeli proximo uerticulo uerbo ἐμβλέπειν, de eadem re agentes, sed addito altero uerbo ἑστήκατε, ut sit quædam uelut periphrasis τῷ ἀτενίζειν. Eo proficiscente πορευομένου αὐτοῦ Vulg euntem illum, quasi hæc referantur ad participium ἀτενίζοντες, quod non patitur ratio constructionis Erasmus, eunte illo, id est, ἰόντος ἐκείνου. Ecce, καὶ ἰδοὺ, Hebraismus, de quo uide Matth. 28. b. 9.

Albo uestitu, ἐν ἐσθῆτι λευκῇ, Vulg in uestibus albis: de quo genere dicendi diximus Matth. 11. c. 21, & 25. c. 31. Huius autem exemplum etiam proferre possumus ex Herodoto in Euterpe. Sic enim scribit, de Neco AEgyptiorũ Rege disserẽs, ὃν τῇ ἧ ἐσθῆτι ἔτυχε ταύτην κατεργασάμενος ἀνέθηκε τῷ Ἀπόλλωνι, id est ad uerbum, Eam autem uestem in quares iritas gesserat, Apollini consecrauit. Erasmus, amicti uestibus albis: sensu optimè expresso. nostra tamen interpretatio, ni fallor, & Latina est, & à Græcis propius abest. C 11 A uobis ἀφ' ὑμῶν id est, è uestro conspectu: quod annotare placuit, nequis ineptus hæc perinde accipiat quasi scriptum sit ὑφ' ὑμῶν. Spectastis ἐθεάσασθε Vulg. & Eras. uidistis. Vide Matth. 6. a. 1. Cæterùm pro οὕτως, id est, ita, in tribus uetustis codicibus scriptum erat οὗτος, iste, per epanalepsin: quæ quidem lectio magnam habet emphasin. & omnem cauillandi occasionem iis præcidit, qui, ut sui illius Iouis Elicij corporalem præsentiam aduersus apertum hoc Angelorum testimonium tueantur, hærent in ista particula οὕτως. Quotidie enim (aiunt) imò uerò singulis momentis descendit, sed aliter quàm ascenderit, inuisibiliter scilicet καὶ ἀπεριγράπτως. egregium certè cauillum. At nos potius fide in cælum ascendamus, ut Christum illic re uera amplectamur, quam illum è cælo ante summũ diem deducamus, & in terrestribus elementis hæreamus. 12 Distans sabbathi itinere. σαββάτου ἔχον ὁδόν. Vulg. sabbathi habens iter. Eras. paulo logius recessit à Græcis. Atqui ἔχον ponitur pro ἀπέχον, ex Hebræorum idiotismo: qui eiusmodi copositis carent. Verbũ autem ἀπέχειν ita usurpatum inuenies Luc. 24. b. 13 Cæterùm per iter sabbathi duo passuũ millia significari declarant interpretes. 13 Et quum introissent, καὶ ὅτε εἰσῆλθον, Domũ scilicet ingressi sunt, quam sibi Ecclesia eo tẽpore ueluti comune domicilium delegerat, quæcunque tandem ea fuerit. nam ista scrutari curiosorum est hominũ. Sed quod Nicephorus ineptus & ridiculus Ecclesiasticæ historiæ scriptor ex Euodio quodã prodidit, hanc scilicet fuisse domum Iohannis Euangelistæ Zebedæi filij, in qua etiam postremũ Pascha egerit Dominus, id ne uerisimile quidem est. Quòd si diuinandũ hic esset, existimarẽ potius domum fuisse Mariæ matris Iohannis cognomẽto Marci, cuius sit mentio infrà 12 c. 12. In cœnaculum εἰς τὸ ὑπερῷον id est, in superiorem domus partẽ, ut explicant Varro & Vitruuius lib. 2. Erat enim ea pars à frequẽtia & cospectu hominũ remotior. Itaque apud Homerum mulieres εἰν ὑπερῴῳ collocantur, sic uocato, ut ait Eustathius, à præpositione ὑπὲρ, & ὦον, quod Spartanorum lingua declarat οἴκημα, id est domicilium siue habitationem. Iudas Iacobi *frater*. Ἰούδας Ἰακώβου. Hic quoq; ob eandẽ causam, Fratris nomen adscribẽdum putauimus: quod quidem addi constat, ut distinguatur fidelis Apostolus ab altero illo Iuda proditore. sed & apparet ex Epistolæ ipsius inscriptione, ita fuisse uulgò uocitatũ, etiam post proditoris illius mortem, quum alioqui idem & Thaddæus & Lebbæus diceretur, sicut apparet ex Matth. 10. c. 3. & Mar. 3. c. 18.

14 Perdurabant προσκαρτεροῦντες Vel, ut Vulg. perseuerantes. Illud tamen mihi uidetur uocabulũ Græcũ melius exprimere. Significat enim καρτερεῖν fortiter & inuicta quadã animi duritia & firmitate in aliqua re facienda uel sustinenda pergere. De hoc eodẽ uocabulo diximus Mar. 3. b. 9. *In* oratione τῇ προσευχῇ Præpositionẽ addidimus ut Latinæ cõstructioni seruiremus. Cæterùm quòd Eras. uertit, in deprecatione, potius conuenit illi quod proximè sequitur Deprecamurenim mala. προσευχὴ autẽ (ut ipsa nominis notatio ostẽdit) illud orationis genus est quo bona petimus, ideoque Græcis scholijs in 1. Tim. 2. a. 1, definitur αἴτησις ἀγαθῶν, quæ propria huius uocabuli significatio ut nõ ubiq; locum habeat, hic tamen uiderur fuisse obseruanda. Significat enim Lucas (ni fallor) Apostolos his precibus partim Spiritũ sanctum, partim liberationem à præsentibus periculis quibus circunsidebantur, à Domino assiduè flagitasse.

Et deprecatione

A θυμαδὸν τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει, σὺν γυναιξὶ, καὶ Μαρίᾳ τῇ μητρὶ τοῦ Ἰησοῦ, καὶ σὺν τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ.

Maria.

& deprecatione cum uxoribus & Maria matre IESV, & cum ipsius fratribus.

15 καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις ἀναστὰς Πέτρος ἐν μέσῳ τῶν μαθητῶν, εἶπεν (ἦν τε ὄχλος ὀνομάτων ἐπὶ τὸ αὐτὸ ὡσεὶ ἑκατὸν εἴκοσιν.)

Oratio Petri ad Apostolos ut pro Iuda substitueretur aliquis.

Et in diebus his assurgens Petrus in medio discipulorum, dixit, (erat autem turba, nominum eodem loci quasi centum uiginti.)

16 Ἄνδρες ἀδελφοί, ἔδει πληρωθῆναι τὴν γραφὴν ταύτην, ἣν προεῖπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ στόματος Δαβὶδ, περὶ Ἰούδα τοῦ γενομένου ὁδηγοῦ τοῖς συλλαβοῦσι τὸν Ἰησοῦν.

Viri fratres, oportuit impleri Scripturam Psal.49.b.9. Iohan.13.b.18 hanc, quam prædixit Spiritus sanctus per os Dauid de Iuda, qui fuit dux uiæ ijs qui comprehenderunt Iesum:

17 ὅτι κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, καὶ ἔλαχε τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης.

Quia annumerabatur nobiscum, & sortitus erat partem ministerij huius.

18 Οὗτος μὲν οὖν ἐκτήσατο χωρίον ἐκ μισθοῦ τῆς ἀδικίας, καὶ πρηνὴς γενόμενος ἐλάκησε μέσος, καὶ ἐξεχύθη πάντα τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ.

Iudas suspensus. Matt.27.a.5. Is igitur acquisiuit agrum ex mercede sceleris, & præcipitatus crepuit medius, & effusa sunt omnia uiscera eius.

19 καὶ γνωστὸν ἐγένετο πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἰερουσαλήμ, ὥστε κληθῆναι τὸ χωρίον ἐκεῖνο τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, Ἀκελδαμάχ, τοῦτέστι χωρίον αἵματος.

Innotuitque omnibus habitantibus Ierosolymæ: adeò ut uocetur ager ille propria ipsorum lingua, Aceldama: hoc est, ager sanguinis.

B 20 γέγραπται γὰρ ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτοῦ ἔρημος, καὶ μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν ἐπισκοπὴν αὐτοῦ λάβοι ἕτερος.

Scriptum est enim in libro Psalmorum, Fiat Psal.68.f.26. cōmoratio eius deserta, & non sit qui habitet Psal.108.a.8 in ea. Et episcopatum eius accipiat alius.

21 δεῖ οὖν τῶν συνελθόντων ἡμῖν ἀνδρῶν ἐν

Oportet igitur ex ijs uiris qui nobiscū cōue

Et deprecatione καὶ τῇ δεήσει Vulgata totum hoc membrum non legit. Erasmus, & obsecratione. Cur deprecationem interpretari malimus, paulo antè dictum est à nobis. Nam certe uidetur uerbum δέομαι παρὰ τὸ δέος, id est, à timore oriri. Itaque δέησιν eadem illa Græca Scholia definiunt ἱκεσίαν ὑπὲρ ἀπαλλαγῆς λυπηρῶν προσφερομένην, id est, supplicationem oblatam, ut ab ijs liberemur quæ nobis sunt molesta. Cum uxoribus σὺν γυναιξὶ Vulgata, cum mulieribus Sed illa interpretatio ipsi etiam Erasmo in Annotationibus non displicet: & certè aliquanto est uberior. Nam (sicut rectè ab alijs est obseruatum) par fuit Apostolorum etiam uxores cōfirmari, quas partim peregrinationis illorum comites esse oportebat, partim illorum absentiam domi patienter expectare. Quòd autem Maria ex numero τῶν γυναικῶν non eximatur, non est tam firmum argumentum quàm putauit Erasmus. Habemus enim simile de Petro exemplum, Mar.16.b.7. Sic Virg. Troas relliquias Danaûm atque immitis Achilli. Ipsius fratribus τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Id est, ipsius Iesu cognatis. Nam relatiuum αὐτοῦ apud Græcos minimè est ambiguum. Fratres autem isti sunt nimirū alterius Mariæ filij quatuor, nempe Iacobus & Ioses, Simō & Iudas de quibus Matth.13.g.53, & Mar.15.d.49. nisi Iacobum placeat unum fuisse ex Vndecim, eum scilicet qui Minor & Alphæi filius dicitur, à quo tamen non desunt qui Iacobum fratrem Domini distinguant. Quod igitur ex Hipolyto refert ineptus ille Nicephorus, istos nimirum fuisse Iosephi filios ex Salome Aggæi Zachariæ fratris filia & priore ipsius uxore susceptos, ex Euangelistarum authoritate refelli potest. 15 Discipulorum, τῶν μαθητῶν, Vulgata, fratrum, id est, ἀδελφῶν, sicut etiam nonnulli impresserunt. Nominum ὀνομάτων. i. hominum. Solent enim homines (ut rectè explicat Erasmus) nominatim censeri, quum exquiritur eorum numerus. Latini capita uocant. Eodem loci ἐπὶ τὸ αὐτὸ Ad uerbum, in idem. quo genere dicendi utitur Seneca lib 2. de benef. cap. 29. Vulg. & Eras. simul. i. ἅμα & paulo pôst 2.a,1 in eodem loco. 16 Dux uiæ ὁδηγῷ Iudas præit cæteris, ut apparet Mat.26.e.48. Vulg. & Eras. dux. i. ἡγεμόνι. Addidi igitur appellatiuum Viç, ut tollatur ambiguitas sermonis, quum præsertim id postulet Græci uocabuli compositio. 17 Quia ὅτι Vulg. qui. i. ὅστις, quod nusquam reperi. Annumerabatur nobiscū

C κατηριθμημένος ἦν σὺν ἡμῖν, In uno ex uetustis codicibus legitur, ἐν ἡμῖν, quam lectionem si sequaris, optimè uertes ad uerbum, numerabatur in nobis. Nam καταριθμεῖσθαι loco simplicis hic ponitur. Vulg. utitur cōnumerandi uerbo, quod nusquam legi apud idoneos authores. Eras. autem utens periphrasi minimè necessaria, uertit, cooptatus erat in numerum nostrum, id est, κατελεχθεὶς ἦν εἰς ἀριθμὸν ἡμῶν. 18 Is igitur οὗτος μὲν οὖν Vulgata & Eras. Et is quidem, id est, καὶ οὗτος μέν, quam lectionem nō sequor, quia nulla sequitur antapodosis, & nullius exemplaris authoritate cō firmatur. Acquisiuit ἐκτήσατο Ita loquitur Euangelista, spectans uidelicet non quid conatus sit Iudas, sed consiliorum ipsius euentum. Iudas igitur auaricia corruptus agrum sanè sibi acquisiuit ex proditionis suæ præmio, sed multo aliter quàm speraret. Sic Latinè dicitur aliquis sibi malum uel periculum quærere, habita nō consilij & uoluntatis, sed euentus ratione. Vulgata, possedit: quam interpretationem non possum probare hoc loco. Erasmus, parauit. Præcipitatus πρηνὴς γενόμενος Hoc est nimirum quod Græci uno uerbo dicunt καταπρηνίζεσθαι, id est, pronum se in caput deijcere. Vulg. & Eras. interpretantur, suspensus. Vtitur enim diserte Matthæus uerbo ἀπήγξατο, quod propriè significat strangulare, id est, constricta gula necare. Sed & nonnulli hanc periphrasin Petrum adhibuisse existimant, ut habitum exprimeret hominis laqueo profocati. Verùm, ut dicam quod sentio, ista huius periphrasis explicatio mihi uidetur lōgius petita, & quum uerbum ἀπάγχεσθαι omnibus modis strangulationum possit accommodari, simplicior huius loci expositio uidetur, declarare, Iudam, quum seipsum præcipitasset, intercluso spiritu medium crepuisse. quod etiam illis decem mille Idumeis accidit ab Amazia præcipitatis, quorum fit mentio 2. Paral. d. 25. Possemus tamen Petri uerba ad suspendium hac ratione, ni fallor, satis cōmodè referre, quòd qui laqueo præfocantur, solent ex æditiore loco præcipites deiici. Sed quocunque modo accipias, πρηνὴς γενόμενος præcipitatum declarat, id est, ut Græca scholia explicant, κατενεχθέντα. Quæ uerò à Græcis de Iuda commemorantur, qui quum seipsum suspendisset, rupto laqueo superuixerit, & præcipitatus, mirum in modum intumuerit, postremò à prætereunte curru fuerit elisus: cæteraque eiusmodi, ut fabulosa prætermitto.

19 Propria ipsorum lingua, τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, Vetus interpres, lingua eorum. Erasmus, lingua illis uernacula. Est autem illud ἰδίᾳ diligenter obseruandum. Nam hac quoque in parte proponitur à Petro considerandum Dei iudiciū, quòd isti agro nomen sit impositum. ea lingua quæ uernacula erat huius sceleris conscijs uel authoribus potius. Et hæc quidem causa est cur Petrus potius dixerit. τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, propria ipsorum lingua, quàm ἡμετέρᾳ διαλέκτῳ, id est, nostra lingua: quanuis, ni fallor, Galilæi & Ierosolymitani (si pronuntiationē excipias, & aliqua fortasis idiomata) una & eadem lingua uterentur. 20 Episcopatum ἐπισκοπὴν Id est, munus & functionem, quasi inspectionē dicas Hebræi פקדה eadem prorsus ratione uocant, ut Numer.3.e.32. Nos uocabulum illud libenter retinuimus, quia de Ecclesiastica & ea quidem Apostolica functione hic agit Petrus, quum alioqui Dauid hæc propriè scripserit in Doeg. regijs armentis præfectū. Solent aūt pastorū, ouiū, & gregis uocabula sæpissime ad Ecclesiasticā administrationē trāsferri.

nerunt toto tempore quo Dominus Iesus mu nere suo functus est inter nos,

Exorsus à Baptismo Iohannis, adeum usque diem quo sursum receptus est à nobis: unum fieri nobiscum testem resurrectionis eius.

Statuerunt igitur duos, Ioseph qui uocatur Barsabas, qui cognominatus est Iustus, & Mat thiam.

Oratio Apostolorum. Et orantes, dixerunt, Tu Domine, qui corda nosti omnium, ostende utrum elegeris ex his duobus,

Vt accipiat sortem ministerij huius & Apostolatus, à quo aberrauit Iudas, ut abiret in locum suum.

Sors. Matthiæ. Posuerunt igitur sortes eorũ, & cecidit sors super Matthiam: qui communibus calculis al,

γὴ παντὶ χρόνῳ, γὴ ᾧ εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεγ ἐφ' ἡμᾶς A
ὁ κύριος Ιησοῦς.

ἀρξάμενος ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος ἰωάννου, ἕως τῆς ἡμέρας, ἧς ἀνελήφθη ἀφ' ἡμῶν. μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. 22

καὶ ἔστησαν δύο, ἰωσὴφ τὸν καλούμενον βαρσαβᾶν, ὃς ἐπεκλήθη ἰοῦστος, καὶ μαθίαν. 23

καὶ προσευξάμενοι, εἶπον, σὺ κύριε, καρδιογνῶστα πάντων, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω, ἐκ τούτων δύο ἕνα. 24

λαβεῖν τὸν κλῆρον τῆς διακονίας ταύτης καὶ ἀποστολῆς, ἀφ' ἧς παρέβη ἰούδας πορευθῆναι εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον. 25

καὶ ἔδωκαν κλήρους αὐτῶν, καὶ ἐπέσεν ὁ κλῆρος ἐπὶ ματθίαν, καὶ συγκατεψηφίσθη μετὰ 26

Munere suo functus est inter nos, εἰσῆλθε καὶ ἐξῆλθεν ἐφ' ἡμᾶς, Vulgata ad uerbum, intrauit & exiuit inter nos. Est autem Hebraismus in Latino sermone perobscurus, ideoque à nobis minimè expressus ad uerbum: quem quidem haud satis scio an Erasmus sit assequutus, quum uerteret, perpetuam uitæ consuetudinem egit nobiscum: pro quo breuius (ni fallor) dicere potuerat, perpetuò nobiscum uersatus est. Nam quæ proximè consequũtur, apertè ostendunt Petrum de Christi prædicatione agere, & certè hoc genus dicendi declarat functionis publicæ eiusque laboriosæ administrationem, quũ de ijs agitur qui publicum munus gerunt: ut ex Deut. 31. a. 1. apparet, ubi Moses dicit sese propter senectutem non posse amplius ingredi & egredi, id est, muneris sui laboribus satisfacere, quum alioqui uegeta esset ipsius senectus. Item ex 2. Paralip. 1. c. 10. ubi Salomõ prudentiam & intelligentiam petit à Domino, ut possit ingredi & egredi coram populo, id est, non ut cum populo simpliciter uersari, sed ut suum officium facere posset. Item 1. Paralip. 27. 2. 1. Alioqui non nego ad priuatę etiam uitæ officia hanc paræmiam pertinere, ut Deuteron. 28. a. 6, & Psal. 121. b. 8, & Ioh. 10. b. 9. 22 Vnum fieri nobiscum testem resurrectionis eius. μάρτυρα τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ γενέσθαι σὺν ἡμῖν ἕνα τούτων. Erasm. ut unus quispiam constituatur qui sit unà nobiscum testis resurrectionis eius. Nos maluimus Veteris interpretis simplicitatem sequi in eo tantùm uariata interpretatione, quod particulam τούτων propter longum hyperbaton, cum antecedente ἀνδρῶν, coniunximus, & uerborum collocationem, perspicuitatis causa, mutauimus. 23 Statuerunt ἔστησαν Augustinus (apud quem totum hoc caput admodum mendosè citatur lib. contra Felicem 1. cap. 4. & 5.) interpretatur singulari numero, statuit, periculoso errore. Nihil enim hic priuatim à Petro geritur, quasi excellentiore dignitate prædito, sed publicè & totius Ecclesiæ suffragijs. Ioseph Ἰωσὴφ In uno uetere exemplari scriptũ erat Ἰωσῆν Iosen. Contrà uerò infrà cap. 4. g. 36. pro Ἰωσῆς, in uno exẽplari legimus Ἰωσὴφ, & ita uertit Vetus interpres, ut uideri possit utrobiq; idem designari. Nam etiam in cognomento Barnabæ & Barsabæ paruum est discrimen. Iustus Ἰοῦστος, Vox ista Latina est, cuiusmodi pleraque alia in Euangelistis annotauimus. Rectè igitur Erasmus Glossam ordinariã quam uocant, reprehendit, quę tanquam Hebræum uocabulum interpretatur. 24 Orantes προσευξάμενοι, Erasmus, precatione facta. Ego uerò existimo tẽporis esse enallagen. Ostende ἀνάδειξον id est, indica & declara. Idem enim ualet hoc loco ἀναδεικνύειν quod simplex δεικνύειν. Sed Luc. 10. a. 1. accipitur pro constituere & creare, sicut Latini quoque interdum Designandi & Declarandi uocabulum usurpant. Vtrum ὃν ἕνα Vulg. ad uerbum, quem unum. Cæterùm non uno modo legitur hic locus. Nam in uno exemplari scriptum reperimus ἀνάδειξον ἐν τούτων τῶν δύο οὗν, ὃν ἐξελέξω, id est, designa ex his duobus unum, *eum scilicet* quem elegisti. In plerisque uerò codicibus sic legitur ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐν τούτων τῶν δύο ἕνα, id est, ostende utrum (ponitur enim ὁνῆνα Pro πότερον) ex his duobus elegeris. Basiliensis autem editio Frobeniana anni 1519 & 1535, posteriorem hanc lectionem aptius, ni fallor, distinguit, hoc modo, ἀνάδειξον ὃν ἐξελέξω ἐν τούτων τῶν δύο, οὗν λαβεῖν. i. ostende quem elegeris ex his duobus, ut unus accipiat, &c. 25 Sortem κλῆρον, id est, ut sit ipse cõsors & particeps huius ministerij. Nam quod existimat Eras. ex Hieronymo κλῆρον referri hoc loco posse ad hæreditariam successionem, quia scilicet hic agitur de successore & quasi hærede Iudæ deligendo, mihi non probatur, quum Petrus paulo antè loquens de ipso Iuda qui nulli successit, eodem uocabulo utatur. Idem ergo ualet κλῆρος quod μερίς, infrà 8. d. 21 Aquo aberrauit ἐξ ἧς παρέβη Vel, à quo desciuit. Vulg. de quo præuaricatus est Iudas Eras. Vnde preuaricatus excidit Iudas. Sed primũ omniũ nemo est qui nõ uideat Præuaricãdi uocabulũ nõ respondere Græco παραβαίνειν. deinde ut παραβαίνειν interdũ idẽ ualeat quod Transgredi. i. uiolare, tamen ipsa cõstructio ostẽdit nõ esse hoc loco in ea significatione usurpatum. dicendũ enim fuisset λῦ παρέβη. Quod aũt attinet ad Erasmi uersionẽ, primũ omniũ miror eũ uni Græco uerbo tribuere duo Latina diuersæ significationis. deinde παραβαίνειν pro ἐκπίπτειν certè nusquam memini legere. Existimo igitur παρέβη positum esse pro παρεξέβη: quum præsertim ἐξ præpositio casui constructionis postea adiungatur, ut etiam accipitur Exod. 32. b. 8. Dicunt enim promiscuè Græci παράβασιν & παρέκβασιν, pro eo quod Latini Digressionem uocant & aberrationem. Hanc autem esse germanam huius loci interpretationem, ex ijs intelligi potest quæ proximè cohærent. Est enim cuiusuis uocatio, quasi uia & stadium in quo currere nos oportet, si metam uolumus contingere. Ab hac igitur uia, id est, ab Apostolatu, dicitur Iudas digressus: imò uerò ea prorsus relicta, in contrarium latus deflexisse, ut in eum tandem locum deueniret quem illi Deus iusto suo iudicio destinarat. 26 Posuerunt sortes ἔδωκαν κλήρους, id est, sortiti sunt, coniectis scilicet sortibus uel in sinum: ut apud Salom. Prouerb. 16. d. 33. uel in uasculum aliquod. Nam apud Homer. Iliad. η. conijciuntur in galeam: apud Plautum in Casina, in situlam: apud Ciceronem 4. in Verrem oratione, in hydriam: sicut apud Virgil. lib. Aeneid. 6, in urnam: adeò uariæ fuerunt sortiendi rationes. Cæterùm διδόναι κλήρους hic ponitur pro τίθεσθαι κλήρους, sicut loquitur Euripides, & Leuit. 16. b. 8, usurpatur uerbum quod etiam ponere significat: quum tamen Hebræi fere utantur uerbo נתן, quæ respondent Græco uerbo βάλλειν, quod usurpatur ab omnibus Euangelistis in Passionis historia. Alioqui κλῆρον διδόναι Græcis aliud declarat, nempe partem suam alicui assignare, sicut ab Homero accipitur Odys. ξ. Quam ob rem, ut homonymiam uitaremus, noluimus ad uerbum interpretari ἔδωκαν κλήρους, dederunt sortes: diximus autem, posuerunt sortes, quia (ut antè dixi) διδόναι pro τίθεσθαι accipitur, & sic etiam loquitur Plautus in Casina, Act. 2. scena 6. Eorum, αὐτῶν, Hoc dicendi genus, sicut & illud quod proximè sequitur, ex uulgi consuetudine petitum est. Dicũtur enim sortes esse illorum super quibus fit sortitio, & super eum cadere qui in sortitione euadit superior. Communibus calculis allectus est συγκατεψηφίσθη. Vulg. annumeratus est, id est, συνηριθμήθη, Erasmus ex Vallæ sententia cooptatus est. Sed Græco uerbo aliquid amplius significatur quod non nisi circuitu uerborum potuiexplicare, nempe hunc sortis euentum communibus omnium calculis & suffragijs fuisse comprobatum: quum antea pars illorum aliqua Barsabæ esset suffragata.

numerum

A Cum μετὰ Eraſmus ad numerum, id eſt, πρὸς ἀριθμὸν, uel τῷ ἀριθμῷ. τῶν ἕνδεκα ἀποστόλων.

ΚΕΦ. β.

Καὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι τὴν ἡμέραν τῆς πεν- 1
τηκοστῆς, ἦσαν ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτό.

καὶ ἐγένετο ἄφνω ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἦχος ὥσπερ 2
φερομένης πνοῆς βιαίας, καὶ ἐπλήρωσεν ὅλον τὸν οἶκον, οὗ ἦσαν καθήμενοι.

καὶ ὤφθησαν αὐτοῖς διαμεριζόμεναι γλῶσ- 3
σαι ὡσεὶ πυρός, ἐκάθισέ τε ἐφ' ἕνα ἕκαστον αὐτῶν.

καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες πνεύματος ἁγίου, 4
καὶ ἤρξαντο λαλεῖν ἑτέραις γλώσσαις, καθὼς τὸ πνεῦμα ἐδίδου αὐτοῖς ἀποφθέγγεσθαι.

cum undecim Apoſtolis.

CAP. II.

QVum autem aduenisſet dies Pentecoſtes: erant omnes concorditer eodem loci

Tum factus eſt repente è cælo ſonitus tanquam ruentis flatus uiolenti, qui repleuit totã domum ubi erant ſedentes.

Spiritus ſanctus miſſus in Apoſtolos.

Et uiſæ ſunt eis diſpertitę linguę inſtar ignis qui & ſedit ſuper unumquenque eorum.

Repleti ſunt autem omnes Spiritu ſancto, cœperuntq; loqui alijs linguis, prout Spiritus ille dabat eis eloqui.

IN CAPVT II.

1 Quũ autem aduenisſet *λιαὶ ἐν τῷ συμπληροῦσθαι* Eraſmus ad uerbum, & quum compleretur. Ego duplicem hic Hebraiſmum eſſe puto. & quidem utrunque perobſcurum: quæ cauſa fuit ut contra meam conſuetudinem à Græcis diſcederem. Primùm enim ſi *ἐν* particulę naturam conſideres, ſignificari uidebitur aliquid non pręteritũ, ſed adhuc uigens, quod initio quidem exiſtimari poſſet optimè huic loco conuenire, quũ ea de quibus dicturus eſt Lucas, ineunte ipſo die Pentecoſtes euenerint: ſed quominus id ita accipi poſsit, impedit uerbum *συμπληροῦσθαι*, quod ſi accipiatur pro Complere (id enim propriè declarat) dies ipſe Pentecoſtes, ſi non prorſus exactus, at certe iam ad ueſperam declinãs intelligetur. quod utrunq; cum hiſtoria rei geſtæ pugnat: ſin aũt pro aduenire, id eſt pro eo quod uernaculo ſermone dicimus *εμβαίνειν* (quomodo intelligendũ ſit, paulo pòſt docebituus) apparet *ἐν τῷ συμπληροῦσθαι* poſitũ pro *μετὰ τὸ συμπληροῦσθαι*.
B Nam profecto abſurdum ſit dicere hæc eueniſſe quum dies Pentecoſtes aduenirent, tunc demũ autem dici poteſt dies Pentecoſtes aduenisſe quum XLIX dies toti præterierunt, & quinquageſimus ipſe dies eſt inchoatus. Ex quo efficitur *ἐν* pro *μετὰ* poſitum eſſe, ſicut contrà oſtendimus *μετὰ* pro *ἐν* uſurpatum Marci 8. d. 31. Nam ב apud Hebræos, quod propriè reſpondet Græcorum præpoſitioni *ἐν*, infinito iunctum, interdum uigentem adhuc actionem declarat, ut initio Pſalm. 126. a. 1, בשוב, quum conuerteret: uel futurum exactum, ut Iere. 31. d. 23. בשובי, quum conuertero. & Leuit. 12. d. 6. במלאת, poſtquam impleti fuerint. uel præteritum, ut Eſa. 20. a. 1, בשלחו, poſtquam miſiſſet. Deinde uerò quod attinet ad uerbum *συμπληροῦσθαι*, primùm affirmamus ex Hebræorum idiomate, apud quos infinitus modus temporibus non diſtinguitur, poſitum eſſe præſens pro præterito *συμπληροῦσθαι*. Præterea hoc dicimus, uerbum מלא ſæpe apud Hebræos uſurpari, quũ agitur de certo temporis præſcripti ſpatio quod non fuerit prorſus expletũ, ſed cuius ultimus annus uel dies aduenerit, ueluti ſi intra decem dies me facturũ aliquid promiſero, ſtatim poſt 9 exactos dies, ineũte decimo, dicerentur ab Hebræis 10 dies cõpleti, id eſt decimus dies aduenisſe. Id aũt uerũeſſe, uel illud Ieremię patet, quod eſt cum hoc noſtro prſus ſimile, etiã cũ illo ב, quod diximus Græcę ꝓpoſitioni *ἐν* reſpõdere: cap. 25 c. 12. במלאת שבעים שנה, id eſt, ſi noſtrũ hũc Euangeliſtã placet imitari *ἐν τῷ συμπληροῦσθαι ἑβδομήκοντα ἔτη*. quũ tamen anni ipſius 70 initiũ ſignificetur, quo liberati ſunt Iſraelitę, ut ex Ioſepho & Chronographis liquet. Atq; adeò ut iam nemo de hac interpretatione dubitare poſsit, Lucas noſter in ſuperiore lib. de Circũciſione Domini ſcribens, ita loquitur, *λιαὶ ὅτε ἐπλήσθησαν ἡμέραι ὀκτώ*, i. ad uerbũ quũ impleti fuiſſent dies 8. quũ tamen ipſe dies 8. nõ pręteriiſſe, ſed aduenisſe intelligatur, in quo ſcilicet fuit circũciſio facienda ex Lege, nõ aũt in die 9 differẽda, ſicut ſcribitur Leuit. 12. a. 3, & apud ipſum Luc. noſtrũ cap. 1. f 59, ubi Iohã. circũciſionẽ deſcribit. Recte igitur illũ locũ interpretati ſumus, Cũ aduenisſet dies 8: & hũc quoq;, Cũ aduenisſet dies Penr. Omnes *ἅπαντες* In duob. uetuſtis codicib. additũ erat *οἱ ἀπόστολοι*, Apoſt. & certè exiſtimo iſta ſic cohærere cum extremo ſuperiore capite, ut ſolis Apoſt. ſit propria hæc Spiritus ſancti miſsio quæ poſtea refertur. Nam certè illos oportuit nouæ Eccleſiæ, quaſi duodecim patriarchas futuros, peculiari quadam inauguratiõnis forma conſecrari. Itaque paulo pòſt quum ij in quos Spiritus ſanctus illapſus erat, cœpiſſent loqui linguis, attonita turba omnes eſſe Galilæos dicit, nec aliorum fit mentio quàm undecim Apoſtolorum, quorum cauſam agit Petrus, ueluti Apoſtolici collegij patronus. Conueniſſe quidem cum Apoſtolis alios diſcipulos, atque adeò religioſas etiam illas & ſanctas fœminas, ex ſuperiore capite apparet. Sed neque unum cœnaculum potuit tot hoſpitibus commune eſſe domicilium, neque probabile eſt omnes illos centum Viginti quorum facta eſt mẽtio, unà ſemper fuiſſe, ſed potius certis temporibus Eccleſiam in commune illud Apoſtolorum hoſpitium conueniſſe: Mane igitur quum Apoſtoli unà ſoli eſſent, geſta eſſe opinor quæ Lucas commemorat, & ridiculè facere eos, qui. quum hãc hiſtoriam pingunt, ſolent Mariam matrẽ Domini in medio Apoſto
C lorũ collocare, nimirũ ut apoſtolici etiã collegii principẽfaciant: quod ſanctiſsimæ illi Virgini nuſquã in mentẽ uenit. Cõcorditer *ὁμοθυμαδὸν*. Vel, ut plerunq;. Vulgata & Eraſmus, unanimiter. quod tamen nunquam legere memini. Vetus interpres hoc loco uertit, pariter, & eum exiſtimat Eraſmus legiſſe *ὁμαδὸν*, quametiã lectionem probat. Ego uero neq; id uſquam reperi in uetuſtis codicibus, neque poſſum etiam probare, propter illud *ἐπὶ τὸ αὐτὸ*, quod proximè conſequitur.

2 Ruentis *φερομένης*, id eſt, *ὁρμώσης*. Nam *φέρεσθαι* Græcis ſignificat cum impetu uenire, ſicut apud Latinos quoque Ferri in ea ſignificatione uſurpatur. Sed coacti ſumus ſynonymon quęrere, & paſsiuum participium actiuè interpretari. Quod ſi quis hæc malit ut abſolutè poſita accipere, rectè uerterit cum Auguſtino, tanquam ferretur. Vulgata, aduenientis, id eſt, *προσερχομένης*. Eraſmus per periphraſin, impetu uenientis.

Flatus *πνοῆς* Vulgata, ſpiritus, idque fateor non malè. Sed *πνεῦμα*, cuius hic fit mentio, uoluimus, à *πνοὴ* diſtinguere id eſt, ſymboli ſignificatum ab ipſo ſymbolo: quum alioqui *πνεῦμα* pro flatu & uento interdum ponatur: ut Iohan. 3. a. 8. *πνοὴ* tamen pro Spiritu ſancto nuſquam, quod ſciam, Violenti *βιαίας* Vulgata, uehementis, id eſt *σφοδρᾶς*.

3 Inſtar ignis, *ὡσεὶ πυρὸς*, Eraſmus, tanquam igneæ, ad uitandam amphiboliam. Nam ſi interpreteris, tanquam ignis, non minus id poſsis in recto quàm in gignendi caſu accipere. Atqui ſi *ὡσεὶ* ita conuertas ut nos fecimus hoc loco, illud incommodum uitaris, neque à Græcis deflectes.

Qui & ſedit *ἐκάθισέ τε* Eraſmus, ſederuntq;, *ἐκάθισαν*, quia nimirũ pro ignis cõuerterat igneas. Putauit enim rectum à ſuperioribus repetendum, ſicut & ſcholia Græca tradunt, & probabilius eſt. Quia tamen nonnulli malunt ad Spiritum ſanctum referre, idque ex Hebræorum idiotiſmo, quibus familiare eſt, rectum in priore membro prætermiſſum, in ſecundo exprimere, Græca ſimpliciter reddidi, ut cuique liberum ſuum iudicium maneat.

4 Alijs *ἑτέραις* Vulgata, uarijs, id eſt *ποικίλαις*. Alias autem linguas uocat, quæ diuerſæ eſſent ab ea quæ Apoſtolis erat familiaris: eas denique quas Marcus cap. 16. d. 17, nouas appellat.

Prout *λαθὼς* Alibi hãc particulã cõuertimus per ſimilitudinis aduerbiũ. hic aũt *λατὰ* uim habet diſtributiuã. Significat enim Apoſtolos nec temere, nec fanaticorũ inſtar, modò hac, modò illa lingua loquutos, ſed magnã eorũ rationẽ habuiſſe in quos incidebãt: nihil deniq; dixiſſe niſi Spiritu ſancto linguã ipſorũ moderãte, qui nullius eſt cõfuſionis author.

Eloqui *ἀποφθέγγεσθαι*. Vulgata & Eraſmus rectè exiſtimarunt præpoſitionem *ἀπὸ* non abundare. Nam *ἀποφθέγγεσθαι* dicuntur ij demum qui ſententioſa quædam & mirifica loquuntur, cuiuſmodi certè hæc erant quæ paulo poſt Lucas uocat *μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ*: item qui numinis afflatu & alieno impulſu loquuntur: quod & ipſum Apoſtolis optimè conuenit.

5 Com-

Apostoli, ebrij existimantur ac capto Spiritu sancto.

Erant uerò Ierosolymis commorantes Iudęi uiri religiosi, ex omni natione *eorum* qui sub cælo *sunt*.

5 ἦσαν δὲ ἐν Ἰερουσαλὴμ κατοικοῦντες Ἰουδαῖοι, A
ἄνδρες εὐλαβεῖς, ἀπὸ παντὸς ἔθνους τῶν ὑπὸ τὸν
οὐρανόν.

Orto autem hoc rumore, cõuenit multitudo, & confusa est, quòd audiret unusquisque propria lingua sua eos loquentes.

6 γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, συνῆλθε τὸ
πλῆθος, καὶ συνεχύθη, ὅτι ἤκουον εἷς ἕκαστος τῇ ἰ-
δίᾳ διαλέκτῳ λαλούντων αὐτῶν.

Percellebantur autem omnes ac mirabantur, dicentes alij ad alios, Nónne, ecce omnes isti qui loquuntur, Galilæi sunt?

7 ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ ἐθαύμαζον, λέγοντες
πρὸς ἀλλήλους, οὐκ ἰδοὺ πάντες οὗτοί εἰσιν οἱ λα-
λοῦντες Γαλιλαῖοι;

Quomodo igitur nos audiuimus eos sua quisque lingua in qua nati sumus?

8 καὶ πῶς ἡμεῖς ἀκούομεν ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διά-
λέκτῳ ἡμῶν, ἐν ᾗ ἐγεννήθημεν;

Parthi & Medi, & Elamitę, & qui incolimus Mesopotamiam, Iudæamq; & Cappadociam, Pontum, & Asiam,

9 Πάρθοι, καὶ Μῆδοι, καὶ Ἐλαμῖται, καὶ οἱ κατοι-
κοῦντες τὴν Μεσοποταμίαν, Ἰουδαίαν τε καὶ Καπ
παδοκίαν, Πόντον, καὶ τὴν Ἀσίαν,

Phrygiam & Pamphyliam, Aegyptũ, & partes Libyæ eius quæ est secundum Cyrenem, & aduenæ Romani, Iudæiq; & proselyti,

10 Φρυγίαν τε καὶ Παμφυλίαν, Αἴγυπτον, καὶ τὰ
μέρη τῆς Λιβύης τῆς κατὰ Κυρήνην, καὶ οἱ ἐπιδημοῦ-
ντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι,

Cretes & Arabes: audimus eos loquentes nostris linguis magnificè Dei *facta*.

11 Κρῆτες καὶ Ἄραβες, ἀκούομεν λαλούντων αὐτῶν
ταῖς ἡμετέραις γλώσσαις τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ. B

Prædicante Petro, conuersi ad Christũ multi.

Perceliebantur ergo omnes, ac hæsitabant, dicentes alius ad alium.

12 ἐξίσταντο δὲ πάντες, καὶ διηπόρουν, ἄλλος πρὸς
ἄλλον λέγοντες, τί ἂν θέλοι τοῦτο εἶναι;

5 Commorantes *κατοικοῦντες* Alibi τὸ κατοικεῖν conuertimus, habitare, & distinximus à παροικεῖν, quod declarat commorari. Sed hoc quidem loco uidentur *κατοικοῦντες* generaliter dici quicunque exteri eo tempore Ierosolymis uersabantur: adeò ut non modò exteros comprehendat, qui sedes illic ut in urbe maxima ac frequentissima, posuerant, sed eos quoque qui studiorum ac religionis discendæ causa illic ad tempus commorabantur. quorum distributa fuisse collegia intelligimus ex ijs quæ narrantur infrà 6.c.9.& 9.e.29: eos denique qui ex uarijs gentibus ad festum confluxerant.

Eorum qui sub cælo *sunt*. τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν. Vulg. prætermisit articulum. Eras. repetit ἐθνῶν, admonens etiã ad homines referri posse: quam sententiam ut magis probabilem sum amplexus. Est autem hæc hyperbole Hebræis familiaris, ut Deut 2.e.25 6 Orto autem hoc rumore, γενομένης δὲ τῆς φωνῆς ταύτης, Græca scholia φωνὴ interpretantur de uehementi illo uenti sonitu, qui totam ciuitatem commouerit. alij nonnulli ad Apostolorum uoces. Ego uerò φωνὴ malo accipere pro rumore, quem idem noster Lucas ἦχον, id est sonitum, simili prorsus ratione uocat suprà 4.f 37, & φάσιν infra 21.f.31. Sed & illud notandum est, figurate Lucam dixisse φωνῆς ταύτης pro φωνῆς περὶ τούτου, id est, hoc rumore, pro huius facti rumore. quod genus dicendi animaduertimus etiam Matth.9.c.26. 8 Sua quisque lingua ἕκαστος τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ Probabilius est (inquit Eras.) Apostolos sua lingua fuisse loquutos, & miraculo factum ut nemo non intelligeret perinde ac si suam quisque linguam audisset. Itáne uerò? sanè si ita est, miraculum non in ipsis Apostolis, sed in eorum auditoribus æditum fuerit. At enim (inquit ille) eundem hominem eodem tempore diuersis loqui linguis implicat contradictionem. Esto. sed ubi hoc factum esse ab Apostolis narrat Lucas? Imò narrat Apostolos uarijs linguis, loqui cœpisse, id est, modò hac, modò illa, non tamen cõfusè aut furiosè, sed prout hic uel ille in uarias gentes inciderat, & pro ut expediebat, præeunte scilicet & animum ac mentem moderante Spiritu sancto. Hic uerò nihil uideo quod (ut ipse ait) ijcit. Nunquam legi hoc miraculi accidisse alijs, nisi fortè semel atque iterum, ueluti Act.10. de familia Cornelij: & Paulus scribens Corinthijs, gloriatur quòd omnium illorum linguis loqueretur: id uerò miror ab Erasmo uiro docto & intelligente proficisci potuisse. Puto enim omnibus uel mediocriter in horum temporum historia uersatis, constare, hoc linguarum donum, quemadmodum etiam sanationum & prophetię, in primis illis Ecclesijs ita uiguisse, ut etiam Spiritus sancti appellatio interdum eiusmodi donis tribuatur, ut apparet ex ijs quæ scribuntur infrà 8. c 15.& 16. Item 19.a.2.& 6. Item 1. Cor.12.13 & 14. C

10 Et aduenæ Romani Iudæique & proselyti, καὶ οἱ ἐπιδημοῦντες Ῥωμαῖοι, Ἰουδαῖοί τε καὶ προσήλυτοι, Erasmo assentior in eo quòd Iudæos hic tradit non ex gente dici, sed ex religione & origine: à quibus Lucas distinguat proselytos natione paganos, religione factos Iudæos. Id enim ita esse partim ostendit manifesta Iudæorum & proselytorum antithesis: deinde etiam quod paulo antè mentio facta est incolarum Iudææ, à quibus istos distinguere oporteat. Sed ab illo tamen duabus in rebus dissentio in huius loci explicatione. Primùm quòd Romanos hic putat in Iudæos & proselytos distingui. Deinde quòd Cretenses & Arabes, quorum postea fit mentio, ita putet ad priorem recensionem referendos, ut tamen ad solos proselytos pertineant: quasi scilicet ex Creta & Arabia nulli uenerint Iudæi, quòd eò non perfugissent, sed tantùm proselyti. At ego libenter quæsierim cur Lucas eorum duntaxat Iudæorum mentionem faceret qui Rotur, ubi tam frequens erat synagoga, & tamen aliquos inde proselytos ueniisse. Sunt autem hæc, meo iudicio, nimium absurda, quæ tamen ex illa interpretatione sequi necesse est. Existimo igitur, quum Lucas tot gentium mentionem fecisset, has omnes postea in duo quasi hominum genera distinguere, nempe in Iudæos & proselytos, idque optima sanè ratione. Verisimile enim est, eos, qui quanuis inter gentes exteras essent dispersi, tamen erant origine Iudæi & in patria lege educati: quemadmodum hodie, sic etiam eo tempore, & quidem multo magis stante adhuc illorum templo ac religione, si nõ omnes, at certe plerosque, & eos præsertim qui Ierosolymam uenire consueuerant, uernaculam Iudæorum linguam aliqui, quatenus saltem tenuisse. Ideo Lucas, nequis calumniaretur, Apostolos potuisse à diuersis gentibus sine miraculo intelligi, diserte dixit, unumquenque audisse Apostolos loquentes proprio eius regionis idiomate in qua natus esset, & in qua habitaret: deinde ut omnis calũniandi occasio præcideretur, proselytos etiã id est, eos qui ex Paganismo ad Iudaismum erant conuersi à Iudæis distinxit, id est, ab ijs qui iam inde à maioribus Legem Mosis erant professi. Quod aũt ad Cretenses & Arabes attinet, quanuis isti distinctioni subiiciantur, tamen eadem conditione censendi sunt qua superiores gentes. Apparet enim Lucam in hac recensione non magnã habuisse ordinis rationem, rei scilicet ipsi potius quàm oratoriis præceptis intentum 11 Magnifica Dei *facta*. τὰ μεγαλεῖα τοῦ θεοῦ Heb. גדולות, ut diximus Luc.1.c.49.

12 Hæsitabant, διηπόρουν, Siue, ambigebat: quod tamen propriè respondet τῷ ἀμφιβάλλειν. quanquam τὸ διαπορεῖν uidetur eius esse qui non tantùm ambigat apud se, sed etiam aliquid de quo ambigat ex altero percontetur, aut etiã à seipso, ut solent homines cogitabundi. Ideo additur participium λέγοντες.

Quid

τί αὖ θέλοι τοῦτο εἶναι;
ἕτεροι δὲ χλευάζοντες ἔλεγον, ὅτι γλεύκους 13
μεμεστωμένοι εἰσί.
σταθεὶς δὲ Πέτρος σὺν τοῖς ἕνδεκα, ἐπῆρε τὴν 14
φωνὴν αὐτοῦ, καὶ ἀπεφθέγξατο αὐτοῖς, ἄνδρες Ἰου-
δαῖοι, καὶ οἱ κατοικοῦντες Ἰερουσαλὴμ ἅπαντες,
τοῦτο ὑμῖν γνωστὸν ἔστω, καὶ ἐνωτίσασθε τὰ ῥή- 15
ματά μου.
οὐ γὰρ ὡς ὑμεῖς, ὑπολαμβάνετε, οὗτοι μεθύου-
σιν, ἔστι γὰρ ὥρα τρίτη τῆς ἡμέρας·
ἀλλὰ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον διὰ τοῦ προφήτου 16
Ἰωήλ·
καὶ ἔσται ἐν ταῖς ἐσχάταις ἡμέραις (λέγει ὁ 17
θεὸς) ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύματός μου ἐπὶ πᾶσαν
σάρκα, καὶ προφητεύσουσιν οἱ υἱοὶ ὑμῶν, καὶ αἱ
θυγατέρες ὑμῶν, καὶ οἱ νεανίσκοι ὑμῶν ὁράσεις
ὄψονται, καὶ οἱ πρεσβύτεροι ὑμῶν ἐνύπνια ἐν-
υπνιασθήσονται.
καί γε ἐπὶ τοὺς δούλους μου καὶ ἐπὶ τὰς δούλας 18
B μου ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἐκχεῶ ἀπὸ τοῦ πνεύ-
ματός μου, καὶ προφητεύσουσι.
καὶ δώσω τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ ἄνω, καὶση- 19
μεῖα ἐπὶ τῆς γῆς κάτω, αἷμα καὶ πῦρ καὶ ἀτμίδα
καπνοῦ.
ὁ ἥλιος μεταστραφήσεται εἰς σκότος, καὶ ἡ σε- 20
λήνη εἰς αἷμα, πρὶν ἢ ἐλθεῖν τὴν ἡμέραν κυρίου
τὴν μεγάλην, καὶ ἐπιφανῆ.
καὶ ἔσται, πᾶς ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυ- 21
ρίου σωθήσεται.
ἄνδρες Ἰσραηλῖται, ἀκούσατε τοὺς λόγους τού- 22
τους. Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, ἄνδρα ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀπο-
δεδειγμένον εἰς ὑμᾶς δυνάμεσι καὶ τέρασι καὶ σή-
μείοις, οἷς ἐποίησε δι' αὐτοῦ ὁ θεὸς ἐν μέσῳ ὑμῶν,
καθὼς καὶ αὐτοὶ οἴδατε,

Quid hoc *rei* esse posit?

Alij autem uafrè eludentes *dicebant*, Vino dulci pleni sunt *isti*.

Stans autem Petrus cum Vndecim, extulit uocem suam, & eloquutus est eis, dicens, Viri Iudæi, *uósque* omnes qui habitatis Ierosolymis, hoc uobis notum sit, & aurib. percipite uerba mea.

Non enim, ut uos existimatis, isti ebrii sunt, quum sit hora diei tertia.

Sed hoc illud est quod dictum est per prophetam Ioel,

Et erit ultimis temporibus (dicit Deus) effundam de Spiritu meo super quamlibet carnem: & prophetabunt filij uestri & filię uestrę, & iuuenes uestri uisiones uidebũt, & seniores uestri somnia somniabunt.

Et quidem super seruos meos & super ancillas meas in diebus illis effundam de Spiritu meo, & prophetabunt.

Et edam prodigia in cælo supernè, & signa in terra infernè, sanguinem, & ignẽ, & uaporẽ fumi.

Sol conuertetur in tenebras, & luna in sanguinem, priusquam ueniat dies ille Domini magnus atque illustris.

Et futurum est ut quicunque inuocauerit nomen Domini seruetur. *Salm.*

Christus à Deo datus nobis in salutem.

Viri Israelitæ, audite sermones illos: Iesum illum Nazarenum, uirum à Deo approbatum apud uos prętantibus factis & prodigijs, & signis quę ędidit per eum Deus in medio uestri, sicut & ipsi nostis.

Quid hoc rei esse posit? τί αὖ θέλει τοῦτο εἶναι, Vulgata & Erasmus ad uerbum, Quidnam uult hoc esse? id est, τί θέλοι τοῦτο εἶναι: pro quo potius dicas Latinè, Quid hoc sibi uult? At ego putaui potentialem modum exprimendum esse. Neque enim duntaxat quærunt quid hoc sit rei, sed quò tandem futurum sit ut ista euadant. Ponitur autem τὸ θέλειν αὐτὸ τῆ δυνάσθαι, id est, Velle pro Posse. quam enallagen annotat Corinthus in Attica dialecto, ut in illo Platonis, τὰ χαρίεντα οὐδεὶς μ' ἐθέλει διδάσκειν. 13 Vafrè eludentes χλευάζοντες, Vulgata & Erasmus, irridentes, id est καταγελῶντες, quum τὸ χλευάζειν aliquid amplius significet, quod no potui satis commodè uno uerbo explicare. Vino dulci γλεύκους Vulgata & Erasmus, musto. quod fateor quidem à Græcis γλεῦκος dici: sed quum hęc gesta sunt ipso die Pentecostes, quo tempore nullum est mustum, malo in genere pro uino dulci & præstanti accipere: quemadmodum etiam uidetur accipi עסיס Esa. 49. g. 26, quum alioqui uinum recens expressum eo nomine declaretur, ut ipsa notatio declarat. nam mustum rarò & multo minus quàm uinum inebriare testantur Philosophi. Si quis tamen malit de musto accipere, non magnopere repugno, quia testatur Lucas hæc dicta esse χλευασμοῦς, id est, cum uafra & maledica derisione. 14 Viri Iudęi, Ἄνδρες Ἰουδαῖοι, In hoc dicendi genere Latini solo epitheto contenti sunt, quum Hebræi & Græci addere soleant speciei nomen. Quòd igitur nonnulli ex hac formula statim arripiunt occasionem disputandi de huius uitæ conditione, nó nititur satis firma ratione. Auribus percipite ἐνωτίσασθε Finxerunt hoc uocabulum Græci interpretes, quod respondet uerbo Hebræorum האזין. 17 Super quamlibet carnem: ἐπὶ πᾶσαν σάρκα: Ponitur hic quoque Caro pro homine, ut alibi sæpe annotauimus. Libenter autem retinuimus hunc Hebraismum, ut intelligatur opponi carni spiritum, rem scilicet præstantissimam rei planè fragili ac caducæ: quam tamen Dominus pro singulari sua bonitate dignetur excellenti spiritus sui munere. Sed & illud annotandum est, πᾶσαν non propriè hoc loco conuerti omnem, sed potius indefinitam esse particulam, ut res ipsa ostendit, & sequentia declarant: qua de re diximus aliquid Matth. 4. d. 23. & dicemus 1. Tim. 2. a. b. 4. 19. Edam δώσω Vulgata & Erasmus ad uerbum, dabo. Vide Matth. 24. c. 24. 22 Iesum illum Nazarenum, Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, Expressimus articulum, cuius uis est hoc loco διακριτική. Vocat autem Iesum Nazarenum Petrus, non ut communi Iudæorũ errori patrocinetur, sed ut de illo ipso Iesu hic agi intelligant quem ipsi per contemptũ solebant ita uocitare, & addita hac inscriptione crucifixerãt. A Deo ἀπὸ τοῦ θεοῦ Id est, ὑπὸ τοῦ θεοῦ: quã enallagen annotauimus Matth. 11. c, & 16. c. 19 21. Mar. 8. d, 31. Luc. 9. c. 23, & 17. e 25. Approbatum ἀποδεδειγμένον Id est. (inquiũt Græca scholia) οἷον μὴ ἀμφισβητούμενον, ἀλλ' ἀποδεδειγμένον διὰ τῶν ἔργων ὧν ἐποίησε δι αὐτοῦ ὁ θεὸς, ὅτι ἀπὸ θεοῦ ἦν. Id est. quasi eiusmodi ut de eo ambigi nõ possit, & qui sit ijs operib. quæ per eum fecit Deus, tam quam necessarijs demonstrationibus, cõprobatus à Deo fuisse, quo accipitur idem uerbũ Infrà 25. b. 7. Itaq; fallitur Eras. tum in eo quòd ueterẽ interpretem putat legisse ἀποδεδειγμένον, tum etiã in eo quod maluit interpretari exhibitũ quàm approbatũ. Similis error admissus est infrà 1. Corinth. 2. a. 4. Apud uos εἰς ὑμᾶς Vel, inter uos. atq; adeò spectantib. uobis siue ut paulo pôst subijcit, in medio uestri. Demosthenes περὶ στεφ. παρελθὼν εἶπον εἰς ὑμᾶς ἅμου ἠκούσατε. Idẽ εἶπον τὸ τῆς συνθήκης. Vulg. in uobis. Eras. erga uos, neuter (ut opinor) sensum est assequutus. Præstantib. factis δυνάμεσι Alibi cõsueuimus δυνάμεις cõuertere, uirtutes, ob eã causam quã expositum Math. 7. c. 22. Hic aũt studui uitare amphiboliã ne quis pro δυνάμεσι scriptũ putet ἀρεταῖς, quod uocabulũ nimis est dilutum. 23 Prouide

Hunc *inquam* definito consilio & prouiden 23
tia Dei deditum quum accepissetis manibus
iniustis *cruci* affixum sustulistis.

Resurrectio. Quem Deus suscitauit, solutis doloribus 24
mortis, eo quòd impossibile erat illum ab ea
retineri.

Psal.15.c 7. Dauid enim dicit de eo, Prouidebam Domi 25
num coram me semper: quoniam est à dextra
mea mihi, ne commouear.

Propter hoc lætatum est cor meum, & exul 26
tauit lingua mea: quin etiam caro mea requie
scet in spe.

Quoniã nõ derelinques cadauer meũ in se- 27

τοῦτον τῇ ὡρισμένῃ βουλῇ καὶ προγνώσει τοῦ A
θεοῦ ἐκδοτον λαβόντες διὰ χειρῶν ἀνόμων, προσ
πήξαντες ἀνείλετε.

ὃν ὁ θεὸς ἀνέστησε λύσας τὰς ὠδῖνας τοῦ θανά-
του, καθότι οὐκ ἦν δυνατὸν κρατεῖσθαι αὐτὸν ὑπ'
αὐτοῦ.

Δαυὶδ γὰρ λέγει εἰς αὐτόν, προωρώμην τὸν κύ-
ριον ἐνώπιόν μου διὰ παντὸς, ὅτι ἐκ δεξιῶν μού
ἐστιν, ἵνα μὴ σαλευθῶ.

διὰ τοῦτο ηὐφράνθη ἡ καρδία μου, καὶ ἠγαλλιά
σατο ἡ γλῶσσά μου, ἔτι δὲ καὶ ἡ σάρξ μου κατασκη-
νώσει ἐπ' ἐλπίδι.

ὅτι οὐκ ἐγκαταλείψεις τὴν ψυχήν μου εἰς ᾅδου,

23 Prouidentia προγνώσει Id est, προνοίᾳ, siue præeunte, id est æterna, cognitione. Cognitionis autem uocabulo non est quòd cum Epicureis otiosam aliquam in Deo rerum futurarũ cognitionem imaginemur, quum prouidentia Dei nec debeat, nec possit ab eiusden definito consilio ac decreto diuelli, ut hodie nõnulli se facere dictitant, ne Deum uideantur malorum authorem facere. Absit uerò à nobis hoc facinus: sed absit uicissim ut quidquam Deo uel conniuente uel inuito fieri aut accidere dicamus. Certè nullum usquam facinus in terris editum est quod cum Iudæ perfidia & Iudæorum scelere sit comparandum: & tamen aperte dicit Spiritus sanctus, nihil hic gestum quod Deus non modò cognouerit ab æterno, sed etiam æterno & immutabili suo consilio in optimũ finem non definierit. Nos igitur non pudeat Spiritus sancti sermonem usurpare: quòd siquid humana imbecillitas obganniat, Deo nihilominus summæ iustitiæ gloriam tribuamus, nobis totam culpam adscribamus: ea denique arcana quæ perscrutari nec licet nec fas est, adoremus utpar est ac reuereamur. Manibus iniustis διὰ χειρῶν ἀνόμων Vulgata & Erasmus, per manus iniquorum. Hæc autem non- B
nulli cum nomine ἐνδότον coniungunt, quo modo distinctus est hic locus in plerisque codicibus. Sed præterquam quòd prepositio διὰ non satis cõmodè connecti potest cum illo nomine, aut cum participio λαβόντες, planior etiam erit sententia, si adscripta distinctione post λαβόντες (sicut in Græcis scholijs adscribitur) ista potius cum sequentibus construantur, nempe uel cum participio προσπήξαντες, ut Iudæis Petrus hoc quoque scelus obijciat, quòd Christum in manus profanorum hominum, id est Pilati & militum Romanorum, dediderint ad necem: uel cum uerbo ἀνείλετε. Nam qui interficiendum curat, perinde reus est acsi sua manu interfecisset. Quod autem attinet ad nomen ἀνόμων, quia non habet adiunctum articulum, apparet non esse subaudiendum ἀνθρώπων, ut conuertas per manus *hominum* iniquorum, sed potius ita accipiendum ut iumus interpretati. *Cruci* affixum προσπήξαντες Vulgata, affigentes, neglecto tempore. Nam quod in quibusdam exemplaribus legitur, affligentes, factum est librariorum negligentia, uel sciolorũ audacia Quidam uertit, ad palam alligatum: quàm rectè, ipse uiderit.

24 Doloribus mortis, τὰς ὠδῖνας τοῦ θανάτου, Locus iste mihi quidem uidetur obscurior quàm præ se ferat. Neque enim fas est arbitrari Christum, quum semel spiritum emisisset, in ullis doloribus fuisse uersatum. Itaq; quum mors ipsius cruciatibus finem attulerit, qui dici potest solutis mortis doloribus resurrexisse? Hæc causa fuit, opinor, cur Vetus interpres Potius conuerterit, solutis doloribus inferni, id est, λύσας ὠδῖνας ᾅδου, intelligens fortasis hæc ad descensum Christi ad inferos pertinere, unde ueteres Patres eruerit. in quo errore mirum est plerosq; ueterum fuisse uersatos, quum apud Hebræos appellatione שאול, pro quo Græci interpretes ᾅδην dicunt, nihil aliud quàm sepulchrum declaretur. Græci ut hunc nodum expedirent, subtilem quidem, sed parum solidam expositionem sunt commenti. sic enim dolores mortis explicant, quasi mors ipsa per prosopopœiam dicatur quodammodo laborasse, quum Christum inclusum reneret. At ego dolores mortis pro morte dolorum plena accipiò, sicut abominatio desolationis pro abominanda desolatione accipitur, Matth. 24. b, 15. & damnatio meretricis pro damnanda meretrice, Apocal. 17. a. 1, ex Hebræorum idiotismo Deinde quamuis corpus in sepulchro iacens, omnis doloris, atque adeò omnis sensus expers esset (siquidem uerè ac certò Christus mortuus est) tamen quum mors ipsa nihil aliud esse uideretur quàm ipsorum cruciatuum ac dolorum quasi uictoria ac plenum imperium, Christus meritò dicitur tum demum dolores istos lethales ac mortiferos superasse, quum mortuus mortem uicit, ut in æternum cum suis Deo uiuat. Præterea annotandum est, apud Hebræos unum idemque uocabulum modò dolorem, modò funem significare, leui tantum unius puncti discrimine. Nam חבל cum seri & segol Græci ὠδῖνα. i. dolorem, חבל cum duobus segolin, σχοινίον. i. funem interpretantur. quòd si mihi liceret grammaticorum authoritatem in dubium uocare, sanè dicerem non minus חבל cum quinque punctis, quàm חבל cum sex, declarare funem, & quicquid illud est quo aliquid uincitur, nec pro dolore seu morbo aliter quàm trãslantitiè accipi, idque ita esse apparet ex eo quod 2. Sam. 22. a. 5, & Psal. 18. a 6. quum priore loco scriptum sit חבלישאול, subijcitur מיקשי מות. sci- C
mus autem hanc consuetudinem esse Dauidis, ut plerunque pars una uersiculi alteram explicet. ut mihi quidem probabile uideatur, חבלי & מוקשי idem prorsus declarare. Suspicor igitur, Petrum, quum ad hunc Dauidis locum alluderet, חבלי שאול, id est uincula mortis dixisse, Lucam autem Græcam editionem sequutum, pro δεσμοὺς, conuertisse ὠδῖνας: quod si ita est, conuertemus, solutis uinculis mortis, & optimè conueniet tum participium λύσας, tum etiam uerbum κρατεῖσθαι nihil tamen ausus sum mutare ex coniectura.
Eo quòd καθότι Vetus interpres, iuxta quod, barbarè & obscurè. Erasmus, quatenus ambiguè. Nam si pro καθ' ὅσον, id est, in quantum, accipias, non conueniet sententia. lidem multo rectius sunt interpretati, Luc. 1. a. 7.

27 Cadauer meum τὴν ψυχήν μου Vel, uitam meam. Est enim quodammodò uita in sepulchro inclusa quandiu corpus illic mortuum iacet. Mihi tamen illa interpretatio uisa est ad hunc locum maximè accommodata, quum sic diserte accipiatur nomen נפש Leuitici 21. a. 1, ubi Græci interpretes לנפש exposuerunt οὐ πᾶσι ψυχαῖς. Vulg. & Eras. animam meam: quæ interpretatio non ijs modò errorem obiecit, qui tradiderunt animas cum corporibus dormire (in quo hallucinatus est etiam Irenæus antiquissimus scriptor) sed alijs quoque nonnullis erroribus aditum patefecit: de quibus proxima annotatione dicemus. In sepulchro εἰς ᾅδου. Heb. לשאול quo uocabulo nemo est qui nesciat sepulchrum notari, שאל. i. à postulando, quòd noua semper cadauera quodammodo uideatur inexplebili quadam uoracitate postulare. Græci interpretes ᾅδην conuerterunt, quasi locum tenebricosum dicas, quum hoc uocabulo Græci poetæ soleant significare quos Latini inferos uocant. Obiecit hæc amphibolia errorem nonnullis, qui de animæ Christi ad inferos descensu multa non minus certò affirmarunt, quàm si idoneis Scripturę testimonijs hoc dogma confirmaretur. Ita ædificatus est Lymbus, cui postea Purgatorium impositum est. Tandem etiam inuentus est nostra ætate qui Christi animam diceret uere ad loca damnandis nocentibus destinata peruenisse, & ibi peccatorum nostrorũ pœnas luisse. Nam (inquit ille) alioqui non erit plena ipsius pro nobis satisfactio. Atqui, si ita est, miror cur nõ ipsum etiam Christi corpus ijsdem pœnis subiecerit, si quidem nostrũ corpus non minus est obnoxium pœnis æternis quàm noster animus. Quid uerò? quũ Christus paueret, quũ sanguinis grumos sudaret, quũ se à Deo suo derelictũ contentissima uoce clamaret, nõ luebat ipsius anima pœnas illas peccatis nostris debitas? Sed ad rem redeo. Quũ unius & alterius uocabuli dubia interpretatio tot mõstra peperit, simpliciter malui pro anima, cadauer, pro inferno sepulchrũ dicere, quàm fœdos illos errores fouere.

A ὁσίε δώσεις τὸν ὅσιόν σου ἰδεῖν διαφθοράν.

ἐγνώρισάς μοι ὁδοὺς ζωῆς, πληρώσεις με εὐφροσύνης μετὰ τοῦ προσώπου σου. 28

ἄνδρες ἀδελφοί, ἐξὸν εἰπεῖν μετὰ παῤῥησίας πρὸς ὑμᾶς περὶ τοῦ πατριάρχου Δαβίδ, ὅτι καὶ ἐτελεύτησε, καὶ ἐτάφη, καὶ τὸ μνῆμα αὐτοῦ ἐστὶν ἐν ἡμῖν ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης. 29

προφήτης οὖν ὑπάρχων, καὶ εἰδὼς ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν αὐτῷ ὁ θεὸς, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν χριστὸν, καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ. 30

προϊδὼν ἐλάλησε περὶ τῆς ἀναστάσεως τοῦ χριστοῦ, ὅτι οὐ ἐγκατελείφθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς ᾅδου, οὐδὲ ἡ σὰρξ αὐτοῦ εἶδε διαφθοράν. 31

τοῦτον τὸν ἰησοῦν ἀνέστησεν ὁ θεὸς, οὗ πάντες ἡμεῖς ἐσμὲν μάρτυρες. 32

τῇ δεξιᾷ οὖν τοῦ θεοῦ ὑψωθείς, τήν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος λαβὼν παρὰ τοῦ πατρὸς, ἐξέχεε τοῦτο ὃ νῦν ὑμεῖς βλέπετε καὶ B ἀκούετε. 33

οὐ γὰρ Δαβὶδ ἀνέβη εἰς τοὺς οὐρανούς, λέγει δὲ αὐτὸς, εἶπεν ὁ κύριος τῷ κυρίῳ μου, κάθου ἐκ δεξιῶν μου. 34

ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. 35

ἀσφαλῶς οὖν γινωσκέτω πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ, ὅτι κύριον καὶ χριστὸν αὐτὸν ὁ θεὸς ἐποίησε, τοῦτον τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε. 36

chro, nec sines Sãctũ tuũ sentire corruptionẽ.

Notas mihi feciſti uias uitæ, replebis me iucunditate cum facie tua.

Viri fratres, licet liberè dicere apud uos de patriarcha Dauid, quòd & obierit & ſepultus ſit, & monimentum eius ſit apud nos uſque in hunc diem. *Dauid.* 3.Reg 2.b.10. Infra 13.b.36.

Prophetaigitur quum eſſet, & ſciret quòd iureiurando iuraſſet ſibi Deus *ſe* de fructu lumbi ipſius, quo ad carnem, Chriſtum ſuſcitaturum, *quem* collocaret ſuper ſedem eius: Pſal. 131. c.11.

Præſcius loquutus eſt de reſurrectione Chriſti, quòd non derelictum ſit in ſepulchro cadauer eius, neque caro eius ſenſerit corruptionẽ. Pſal.15.c.10. Infrà 13.e.35.

Hunc Ieſum ſuſcitauit Deus: cuius *rei* omnes nos ſumus teſtes.

Poſtquam igitur dextera Dei fuit exaltatus, & promiſſum Spiritum ſanctum accepit à Patre, effudit hoc quod nunc ſpectatis & auditis uos.

Non enim Dauid aſcendit in cælos, ſed dicit ipſe, Dixit Dominus Domino meo, ſede ad dextram meam, *Ieſus eſt Chriſtus.* Pſal.109.a.1.

Donec ponam inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum.

Certò ſciat ergo tota domus Iſrael, quòd & Dominũ & Chriſtum fecerit illum Deus, hunc *inquam* Ieſum quem uos crucifixiſtis.

Sines δώσεις Heb. תתן: quod etiam accipitur αὐτὶ τοῦ ἐᾶν καὶ συγχωρεῖν, ut Geneſ 31.a.7. Vulgata ad uerbum, dabis. Sanctum tuum τὸν ὅσιόν σου Hebr. חסידך quod proprie declarat hominem benignum ac liberalem. Sentire ἰδεῖν Hebr. לראות Vulgata & Eraſmus ad uerbum, uidere. Sed alibi diximus Videre interdum accipi pro αἰσθάνεσθαι, atque adeò pro πάσχειν, ut Ioann.8.f.51. Corruptionem διαφθοράν. Græci interpretes rectè omnino hunc locum expreſſerunt. Nam שחת apud Hebræos ideo ſignificat ſepulchrum, quòd corpora corrumpat. Itaque dici quidem poteſt Dominus uidiſſe uel שאול uel בור uel קבר nõ autẽ שחת niſi ἀνύρως accipias. 28 Notas mihi feciſti Ἐγνώρισάς μοι Id eſt, aditum mihi ad ueram uitam patefeciſti: me denique feciſti ueræ uitæ participem. Nam in hoc dicendi genere, cuius plurima extant exempla præſertim in Pſalmis, docere dicitur Deus quos donorum ſuorum participes facit, & uiciſſim cognoſcere qui Dei benignitatem reipſa ſentiunt & experiuntur. 29 Licet ἐξὸν Id eſt, ἔξεστι, ex Hebræorum idiotiſmo omnibus noto. Eraſmus autem putauit hoc abſolutè poni, ut ferè ſolet apud Atticos. Ideo uertit, quandoquidem licet, non ſatis cohærente ſententia. 30 Iureiurando iuraſſet ὅρκῳ ὤμοσεν Hebraicas eiuſmodi repetitiones, quibus etiam interdum Attici utuntur, alibi annotauimus non mediocre pondus addere ſententiæ. Itaque dicitur C Dominus iureiurando iuraſſe, id eſt, non ſimpliciter, ſed ſolenni quadam formula & conceptis uerbis Dauidi promiſiſſe id de quo agitur. De fructu lumbi ipſius ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ, Hebraica ueritas Pſalmo 132 habet מפרי בטנך id eſt ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας σου, è fructu uentris tui, ut uerterunt etiam Græci. Vocant autem Hebræi poſteritatem fructum uentris. Quo ad carnem, Chriſtum ſuſcitaturum, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστήσειν τὸν χριστὸν, In OEcumenij ſcholiis & editione Frobeniana legitur ἀναστῆσαι, & ſubijcitur hoc membrum proximè ſequenti, hoc modo ſcilicet, ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ καθίσαι ἐπὶ τοῦ θρόνου αὐτοῦ, τὸ κατὰ σάρκα ἀναστῆσαι τὸν χριστὸν, προϊδὼν ἐλάλησεν: quam lectionem non ut deo cur amplecti nõ liceat, ſi καθίσαι & ἀναστῆσαι ſignificatione futuri accipias (ut ſunt apud Hebræos frequẽtes iſtæ permutationes) & ἀναστῆσαι cum Participio προϊδὼν cõiungas. Certè ut hanc lectionem non improbem, duæ cauſæ faciũt: una quòd niſi ita legas, uidetur diſcerpi teſtimoniũ ex Pſalmo 132: petitũ: altera, quòd uerbum ἀναστήσειν uidetur melius præſenti argumento quadrare, ſi de reſurrectione Chriſti accipiatur, quàm ſi ad Chriſti exortũ ac conceptum referas. Poſtremò ſicut εἰδὼς ad iuſiurandũ illud pertinet, ita uidetur aliquid deſiderari quod cum participio προϊδὼν cõnectatur. Scio tamen non deeſſe quæ iſtis opponãtur. Videtur enim Petrus cum uerſiculo illo 11. Pſalmi 132, coniungere quod ſcriptum eſt 2. Samu.7.b.11, ubi utitur Propheta uerbo קום, pro quo Græci interprtes uerterunt ἀναστήσω: neque quicquam impedit quominus uerbũ ἀνιστᾶναι hoc etiã loco de reſurrectione commodè accipiatur: quia tum demum etiam dicitur Chriſtum uerè genuiſſe Pater eo die quo illũ ſuſcitauit à mortuis, ut interpretatur Paulus ipſe infrà 13.e.33, ut quidem is locus explicari ſolet. Poſtremò participiũ προϊδὼν cõmodiſimè cum ijs quæ ſequuntur, conſtrui poteſt. Itaque eam lectionem ſum amplexus quam in omnibus uetuſtis codicibus inueni. Notandum eſt tamen, in Vulgata editione totũ hoc membrum deeſſe. Sic enim in ea legtiur, quia iureiurando iuraſſet illi Deus de fructu lumbi eius ſedere ſuper ſedem eius: Prouidens loquutus eſt. Poſtremò ſciendũ eſt, Carnis appellatione ſerui formã intelligi, quã accepit Filius Patri æqualis, id eſt, ueram hominis naturã, non tamen quatenus corrupta eſt, ſed quatenus res eſt à Deo creata, ut fieret Adam ſecũdus è cælo in Spiritum uiuificantem. *Quem* collocaret καθίσαι Heb. לחשית Vulgata & Eraſmus Sedendi uerbo uti maluerunt: ſed mihi quidem uidetur uerbum actiuum reſpondere uerbo חשית, quo utitur ipſe Dauid Pſal.132.b.11.

32 Cuius *rei* οὗ Sic placuit interpretari, quaſi ſcilicet neutro genere ponatur, potius quàm uel ad Chriſtum, uel ad Deum referre: quæ tamen expoſitiones poſſunt etiam conuenire. 33 Dextera τῇ δεξιᾷ Heb. בימין pro uirtute ac potentia, ut Pſalmo 44.a.4. Et promiſſum Spiritum ſanctum accepit τὴν τε ἐπαγγελίαν τοῦ ἁγίου πνεύματος λαβὼν Vulgata & Eraſmus, promiſsione Spiritus ſancti accepta. quem Hebraiſmũ expoſuimus Matth.24.b.15, & ſuprà uerſu 24. reiecimus autẽ hoc loco, propter amphiboliam. 35 Ponam ἂν θῶ Hebraiſmus, pro reddã & efficiam, ut declarauimus Matt.22 d.44. 36 Fecerit ἐποίησε Id eſt, conſtituerit, ac in eum gradũ euexerit, ut ſi quis dicatur Rex aut potens Imperator fãctus. Quod igitur Arriani hunc etiam locum proferebant, ut docerent tempus fuiſſe quo Chriſtus non erat, ſi

G quidem

quidem eum fecit Deus, ita est non modò impiè, sed etiam ineptè dictum, ut ne mereri quidem responsum uideatur. Nam præter quam quòd in tota hac concione Petrus de Christo ut homine loquitur, quatenus scilicet mortuus ac sepultus resurrexit, & in cælos ascendit, nimirum sese istorum ruditati accommodans (qua ratione meritò dici potest à Deo factus ex Dauidis carne) illud etiam constat, Faciendi uerbum hoc loco non referri ad *οὐσίαν*, sed ad *ποιότητα*.. A

Hunc *inquam* Iesum *τοῦτον τὸν Ιησοῦν* In superiore membro fieri potest ut redundet pronomen *αὐτὸν*, ex idiotismo Hebræorum. Ideo expunxit Erasmus. Sed quum post *ἐποίησε* adscripta sit distinctio in omnibus codicibus, puto non redundare, & hæc potius per epanalepsin explicanda: cuius exempla annotauimus Iohan. 1. c. 19. & alibi sæpe: sic etiam in altera Petri concione, infrà 10. f. 37.

His autem auditis compuncti sunt corde, & dixerunt ad Petrum ac reliquos Apostolos, Quid faciemus, uiri fratres?

37 ἀκούσαντες δὲ κατενύγησαν τῇ καρδίᾳ, εἶπόν τε πρὸς τὸν Πέτρον καὶ τοὺς λοιποὺς ἀποστόλους, Τί ποιήσομεν ἄνδρες ἀδελφοί.

Pœnitentia. Baptismus. Remissio peccatorum.

Petrus autem ait ad eos, Resipiscite, & baptizetur unusquisq; uestrum in nomine Iesu Christi in remissionem peccatorum: & accipietis donum Spiritus sancti.

38 Πέτρος δὲ ἔφη πρὸς αὐτούς. Μετανοήσατε, καὶ βαπτισθήτω ἕκαστος ὑμῶν ἐπὶ τῷ ὀνόματι Ιησοῦ χριστοῦ, εἰς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ λήψεσθε τὴν δωρεὰν τοῦ ἁγίου πνεύματος.

Promissiones de Christo Iudæis & Gentibus.

Vobis enim *facta est*, promissio, & liberis uestris, & omnibus qui longè sunt, quoscunque *scilicet uos* aduocauerit Dominus Deus noster.

39 ὑμῖν γάρ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία, καὶ τοῖς τέκνοις ὑμῶν, καὶ πᾶσι τοῖς εἰς μακρὰν, ὅσους ἂν προσκαλέσηται κύριος ὁ θεὸς ἡμῶν.

Doctrina. Communicatio Fractio panis. Oratio.

Alijsq; sermonibus plurimis obtestabatur, & exhortabatur eos, dicens, Eripite *uos* à natione ista praua.

40 ἑτέροις τε λόγοις πλείοσι διεμαρτύρετο καὶ παρεκάλει, λέγων, σώθητε ἀπὸ τῆς γενεᾶς τῆς σκολιᾶς ταύτης.

Qui ergo libenter acceperunt sermonem eius, baptizati sunt: & addita sunt *Ecclesiæ* die illo capita quasi ter mille.

41 οἱ μὲν οὖν ἀσμένως ἀποδεξάμενοι τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐβαπτίσθησαν, καὶ προσετέθησαν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ψυχαὶ ὡσεὶ τρισχίλιαι. B

Erántque perdurantes in doctrina Apostorum & communicacione, & fractione panis, & orationibus.

42 ἦσαν δὲ προσκαρτεροῦντες τῇ διδαχῇ τῶν ἀποστόλων, καὶ τῇ κοινωνίᾳ, τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου, καὶ ταῖς προσευχαῖς.

Obortus est autem omnibus timor, multáq; prodigia & signa per Apostolos ædebantur.

43 ἐγίνετο δὲ πάσῃ ψυχῇ φόβος· πολλά τε τέρατα καὶ σημεῖα διὰ τῶν ἀποστόλων ἐγίνετο.

Omnes autem qui credebant, erant eodem *loci*, & habebant omnia communia:

44 πάντες δὲ οἱ πιστεύοντες ἦσαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ εἶχον ἅπαντα κοινὰ,

Possessiones ac facultates uendebant, ac dispertiebaut ea omnibus, prout cuiq; opus erat.

45 καὶ τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις ἐπίπρασκον, καὶ διεμέριζον αὐτὰ πᾶσι, καθότι ἄν τις χρείαν εἶχε.

Vnanimitas. Panis.

Et quotidie perdurantes concorditer in templo, ac frangentes domi panem, capiebant cibum cum exultatione & simplicitate cordis.

46 καθ' ἡμέραν τε προσκαρτεροῦντες ὁμοθυμαδὸν ἐν τῷ ἱερῷ, κλῶντές τε κατ' οἶκον ἄρτον, μετελάμβανον τροφῆς ἐν ἀγαλλιάσει καὶ ἀφελότητι καρδίας.

39 Promissio ἐπαγγελία Vel, pollicitatio. Neque enim desunt qui inter Polliceri & Promittere hoc discrimen statuant, quasi illud de eo quod ultro promittas, istud uerò de mutua stipulatione dicatur. Est autem notanda hæc propria significatio ἐπαγγελίας à doctissimo Budæo obseruata, quæ scilicet gratuitum Dei promissum declarat. Vulgata & Erasmus repromissionem interpretãtur, nescio qua ratione adducti. 40 Obtestabatur *διεμαρτύρετο*, Id est, interposita Dei authoritate, atque adeò per ipsius Dei nomen monebat, ut præscribit Timotheo suo Paulus 2. Tim. 2. b. 14. Vulg. & Eras. testificatus est, id est, palàm ac apertè testatus: quæ significatio uidetur hoc quidem loco non satis expressa.

Eripite *uos σώθητε* Heb. חשבררו in Niphal reciproca transitione, pro quo Vulg. uertit, saluemini, barbarè. Erasm. seruemini, magis quidem Latino uocabulo, sed non minus incommodè. C 41 Capita *ψυχαὶ* Heb. נפשות id est, animæ, ut Vulgata & Erasmus ad uerbum interpretatur. quod dicendi genus mutauimus, ne cui imperito errorem obiiceret.

42 Et communicatione *καὶ κοινωνίᾳ*, Vel communione. Intelligitur autem uocabulo idipsum quod postea explicat, illa scilicet facultatum communicatio, & alia mutuæ coniunctionis officia. Sic enim accipitur *κοινωνία*, pro charitate scilicet ac liberalitate, Rom. 15. f. 26. & 2. Corin. 9. d. Heb. 13. c 16 Pro Sacris uerò mysteriis nusquam legi in Nouo testamento absolutè positum hoc nomen. Vetus interpres conuertit, & communicatione fractionis panis, id est, *καὶ κοινωνίᾳ κλάσεως τοῦ ἄρτου* quod nusquam inuenio. Et fractione panis, *καὶ κλάσει τοῦ ἄρτου*, Nouum genus dicendi in re noua usurpandum fuit Nouum autem appello, Græcorum ac Latinorum auribus inauditum, priusquam Christi Ecclesiæ accenserentur. Cæterùm apparet, ex Hebræorum more, qui Panis appellatione omnem cibum intelligunt, & panibus utebantur latioribus ac minus spissis, ut frangerentur potius quàm cultris secarentur, factũ esse ut mutuus conuictus, ipsáque adeò conuiuia, quæ unà agitare solebant, nomine fractionis panis intelligerentur. In illis autem conuiuijs quæ Agapas uocabant, & quorum fortasis sit mentio Iudæ b. 12, solitos etiam fuisse sacram Domini Cœnam usurpare, liquet ex ijs quæ scribit Paulus 1. Cor. 11, eam consuetudinem iam tum conatus emendare, quæ multis corruptelis erat deprauata. qua de re agit Tertullianus in Apologetico cap. 39. 43 Omnibus *πάσῃ ψυχῇ* Id est, *πᾶσι*. Est enim Hebræa synecdoche ac periphrasis, nequis in Animæ nomine aliquid mysterij subesse putet. Vulgata & Erasmus ad uerbum, omni animæ.

44 Eodem *loci ἐπὶ τὸ αὐτὸ*, Vel simul, ut infrà 3. a. 1. Vulg. pariter. Erasmus, coniunctim. Ego uerò communes Ecclesiæ cœtus ita existimo significari, quia *εἶναι ἐπὶ τὸ αὐτὸ* pro consentire nusquam legi: neque tamen illam animorum consensionem tollo, sed stabilio potius. Sunt enim Ecclesiastici cœtus communis concordiæ uincula. 45 Possessiones ac facultates *τὰ κτήματα καὶ τὰς ὑπάρξεις* Quanuis utroque hoc uocabulo in genere declaretur quicquid quispiam in bonis habet, puto tamen hoc loco *ὑπάρξεις* uocari mouentia, quæ uocant, bona: *κτήματα* uerò *τὰ χωρία*, id est, prædia ac possessiones. Ita enim hoc uocabulum explicatur infrà 5. a. 1. & 3. 46 Frangẽtes panem *κλῶντες ἄρτον*, Id est, uescentes. ut paulo antè expositum fuimus. Quod igitur Græca scholia ex hoc loco eliciunt, parcè ac frugaliter uixisse, uerum quidem est, sed non satis solido fundamento nititur, quum hæc formula apud Hebræos etiam in solennibus & lautis conuiuijs usurpetur, ut Gen. 43. g. 25, & f. 34, & alibi sæpe. Domi *κατ' οἶκον* Græca scholia *οἶκον* interpretãtur *τὸ ἱερόν*. id est, templum:

A plum: quam declarationem non admitto. Nam manifestè opponuntur *κὶ τῷ ἱερῷ* & *κατ' οἶκον*, sicut etiam infrà 5.g.42. Vulg. circa domos, id est, *περὶ τοὺς οἴκους*: quæ expositio nō indiget refutatione. Eras. per singulas domos, quem cur nō sequerer, his causis sum adductus. Primum enim si singulæ domus significarentur, potius scribendum erat *κατ' οἴκους*, ut infrà 8.a.3, & 20.d.20. quanuis interdum quoque sic accipiatur *κατὰ*, ut Tit.1.b.5. Deinde quū (ut antè dixi) & ex 1. Cor. 11. capite ac ueterū scriptis apparet) illis Agapis, id est, cōmunibus conuiuijs, Cœnā quoq; Domini adiungerent, & ista panis fractio (ut mihi quidē uidetur) non potsit diuersa censeri ab ea cuis paulo antè facta est mētio, quin manifesta uis Lucæ uerbis afferatur: sacrilegium fuisset, sacrosanctum illud epulum, quod unius corporis est symbolum, cum cœnis priuatis confundere. Sic autem accipi *κατὰ* nō tanquam distributiuum, sed pro *κὶ* præpositione, ita ut *κατ' οἶκον* nihil aliud declaret quàm *κὶ οἶκω*, cui opponatur *οὐ τῷ ἱερῷ*, liquidò constat ex aliis plurimis exēplis, ut Rom.16.a.5, & 1. Cor.16.d 19. Coloss. 4.d.15, ad Philem. a.2. Quòd si quis hic roget, ecquid in unam domum conuenirent: respondeo, mihi quidem probabile uideri, quandiu id facere licuit, in unam sanè domū conuenisse. quod non modò probabile est, sed etiam prorsus apparet ex ijs quæ scribuntur infrà 4.e.23, & f.31, & 19.b.9, & 20.b.7. Item 1. Cor.11.d.20. unde ministerium illud mēsarum, cuius causa initio constituti fuerunt diaconi infrà capite 6. Postea uero quum maior iam esset multitudo quàm ut uno in loco cōmodè posset conuenire, non dubito quin ut rite & ordine omnia fierent, Ecclesia in uarios cœtus fuerit distributa, unde ortum Paroeciarum nomen. Capiebant cibum *μετελάμβανον τροφῆς* Erasmus, mutuum capiebant cibum. Ego uerò malim dicere, una capiebant cibum, si quidem libeat præpositionem *μετὰ* ad communem illum uictum referre. Cum exultatione *ἐν ἀγαλλιάσει* Poni *ἐν* pro *σὺν* ex Hæbræorum idiotismo, alibi obseruauimus. Sed hæc in quibusdam exemplaribus construuntur cum uerbo *μεταλάμβανον*, in alijs uerò cum participio *αἰνοῦντες*. Et simplicitate cordis *καὶ ἀφελότητι καρδίας*. Simplicitatē cordis uocat quę à Græcis dicitur etiā *ἁπλότης*, unde *ἀφλῶς*: id est *ἀνὰ κακίας*. sed hæc significatio accommodanda est ad id de quo agitur. Itaque his uocabulis declaratur, omnia inter istos bona fide gesta fuisse initio, nullos fuisse *μεμψιμοίρους*, nullas exquisitas delitias, quosuis de suo libenter & alacri animo cum fratribus communicasse: quod Paulus 2. Corint. 9. d. 13. uocat *ἁπλότητα κοινωνίας*: uere deniq; fuisse *πάντας ἴσους*, ut loquitur Homerus. Sed summa ista pax & cōiunctio ne in his quidem conuiuijs quibus præerant Apostoli, integra esse potuit, ut apparet ex initio capitis sexti, & ijs quæ commemorat Paululus 1. Corinth 11. capite. Sic etiam ueterum monachorum cœnobia in superstitionum & omnium uitiorum lustra degenerarunt.

αἰνοῦντες τὸν θεὸν, καὶ ἔχοντες χάριν πρὸς 47
B *ὅλον τὸν λαόν. ὁ δὲ κύριος προσετίθει τοὺς σωζομένους καθ' ἡμέραν τῇ ἐκκλησίᾳ.*

Laudantes Deum, & habētes gratiam apud totum populum. Dominus autē addebat quotidie Ecclesiæ qui salui fierent.

ΚΕΦΑ. γ'.

CAP. III.

Ἐπὶ τὸ αὐτὸ δὲ πέτρος καὶ ἰωάννης ἀνέβαινον 1
εἰς τὸ ἱερὸν, ὥραν τὴν ἐνάτην τὴν προσευχῆς τὴν ἐνάτην.

POrrò Petrus & Ioannes simul ascendebāt in templum, sub horam precationis, *nempe* nonam. *Claudus sanatur in nomine Christi.*

καί τις ἀνὴρ χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ 2
ὑπάρχων ἐβασταζέτο, ὃν ἐτίθουν καθ' ἡμέραν πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ τὴν λεγομένην ὡραίαν, τοῦ αἰτεῖν ἐλεημοσύνην παρὰ τῶν εἰσπορευομένων εἰς τὸ ἱερόν.

Quidam autem claudus ex aluo matris suæ, baiulabatur, quē ponebant quotidie ad portam templi quæ dicitur Speciosa, ut peteret eleemosynam ab ijs qui ingrederentur in templum.

ὃς ἰδὼν πέτρον καὶ ἰωάννην μέλλοντας εἰσιέ- 3
ναι εἰς τὸ ἱερὸν, ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν.

Is quū uidisset Petrū ac Ioannē ingressuros in templum, rogauit ut eleemosynā acciperet.

ἀτενίσας δὲ πέτρος εἰς αὐτὸν σὺν τῷ ἰωάννῃ, 4
εἶπε, Βλέψον εἰς ἡμᾶς.

Intentis autem in eum oculis Petrus cum Iohanne, dixit, Aspice in nos.

ὁ δὲ ἐπεῖχεν αὐτοῖς, προσδοκῶν τι παρ' αὐ- 5
τῶν λαβεῖν.

Ille igitur intendebat eis, sperans se aliquid ab eis accepturum.

εἶπε δὲ πέτρος, ἀργύριον καὶ χρυσίον οὐκ ὑ- 6 *Argentum. Aurum.*
C *πάρχει μοι. ὃ δὲ ἔχω, τοῦτό σοι δίδωμι, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου ἔγειραι καὶ περιπάτει.*

Petrus autem dixit, Argentum & aurum nō est mihi: quod autem habeo, hoc tibi do, In nomine Iesu Christi Nazareni surge & ambula.

καὶ πιάσας αὐτὸν τὴν δεξιᾶς χειρὸς, ἤγειρε. πα- 7
ραχρῆμα δὲ ἐστερεώθησαν αὐτοῦ αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρά.

Et prehensa manu eius dextera, erexit *eum*: illico uerò confirmati sunt pedes ipsius ac malleoli.

47 Habentes gratiā *ἔχοντες χάριν* Id est, grati & accepti populo. Sic Pli. lib. 19. cap. 1, Candor æquè in Fauentinis, sed lanugo nulla: quod apud alios gratia, apud alios offensionē habet. Ecclesiæ, *ἐκκλησίᾳ*, Erasmus hoc loco uertit, cōgregationi. In plerisque autem Veteris editionis codicibus deest hoc nomen, quod tamen in omnibus Græcis inuenio.

IN CAPVT III.

1 Simul *ἐπὶ τὸ αὐτὸ* Hoc in Vetere editione Latina attexitur superiori capiti, & in duobus etiam Græcis codicibus. Sub horam *ἐπὶ τὴν ὥραν* Sic Thucyd. *ἐπὶ τὴν ἕω*, sub auroræ exortum. Vulg. & Eras. ad horam. *Nempe* nonam *τὴν ἐννάτην*. Nisi hoc addas aut aliquid simile, uidebuntur horæ minimùm nouem constitutæ ad habendas preces, quum potius significetur horam nonam fuisse precationi consecratam, nempe sacrificio uespertino. Neque tamen Apostoli ad sacrificium conueniebant, quum scirent, uerum illum Agnum, qui tollit peccata mundi, suo sacrificio, Legis umbras deleuisse: sed aderant potius ut hoc ipsum docerent, nempe id esse reipsa exhibitum quod cæremoniæ Legis adumbrarant. neque tamen dubito quin sese quoad eius fieri potuit, Legis cæremonijs accommodarint tantisper dum infirmos ac rudes Christo lucrifacerent. Sed quorsum hoc ad illorum errorem confirmandum, qui diabolicis blasphemiis non dubitant se polluere, & nihilominus isti impietati charitatem proximi prætexunt? 5 Intendebat *ἐπεῖχεν* Siue attendebat, animo scilicet & oculis. Vide infrà Philipp. 2. c. 16. quem locum interpretes fœdè corruperunt. 7 Confirmati sunt *ἐστερεώθησαν* Vulg. & Eras. uti maluerunt Consolidandi uerbo, quod uidetur Iurisconsultis peculiare. Pedes ipsius *αὐτοῦ αἱ βάσεις* Vulg. bases conuertit. Eras. plantas. Pollux ex Platone *βάσεις* interpretatur. Est enim tibia quasi columnæ instar, cui subijcitur pes pro basi. Ac malleoli *καὶ τὰ σφυρά*. Vulg. interpretatur plantas; id est, *τυλώματα*, imperitè. Eras. talos cōuertit, id est *ἀστραγάλους*, quum hoc uocabulo declarentur *τὰ ἀπολήγοντα πρὸς τῷ ἀστραγάλῳ καὶ ἐν πλαγίοις ἐξέχοντα*, id est, extrema illa quæ ad talum desinunt & ad latera extuberant, processus nimirum illi appendicum ossium quæ tibiam constituunt, quos Græci *σφυρά*, Latini malleolos uocant, quòd mallei speciem quodammodo repræsentent. Nos in uernaculo sermone pedis cauillas, id est clauos, uocamus, quòd in illa uertebra pes uertatur, quæ nisi firma fuerit, gradi non possis. Quidam crura & talos conuertit: & fateor quidem interdum à parte totum significari, sed tamen non uideo cur id facere necesse fuerit hoc loco.

Laus Dei.

Et exiliens ſtetit,& ambulauit, ac ingreſſus 8 καὶ ἅλλόμενος ἔστη, καὶ περιεπάτει, καὶ εἰ- A
eſt cum eis in templum,ambulans & ſaliens,ac σῆλθε σὺν αὐτοῖς εἰς τὸ ἱερὸν, περιπατῶν καὶ ἁλ
laudans Deum. λόμενος, & αἰνῶν τὸν θεόν.

Vidítque eum totus populus ambulantem 9 καὶ εἶδεν αὐτὸν πᾶς ὁ λαὸς περιπατοῦντα,
ac laudantem Deum. καὶ αἰνοῦντα τὸν θεόν.

Agnouerúntque eum, quòd eſſet is qui ad 10 ἐπεγίνωσκόν τε αὐτὸν, ὅτι οὗτος ἦν ὁ πρὸς τὴν
petendam eleemoſynam ſedebat ad Specioſam ἐλεημοσύνην καθήμενος ἐπὶ τῇ ὡραίᾳ πύλῃ τοῦ
portam templi:& impleti ſunt pauore & ſtu- ἱεροῦ, καὶ ἐπλήσθησαν θάμβους & ἐκστάσεως ἐπὶ
pore ſuper eo quod contigerat ei. τῷ συμβεβηκότι αὐτῷ.

Quum teneret autẽ qui ſanatus fuerat clau- 11 κρατοῦντος δὲ τοῦ ἰαθέντος χωλὸν τὸν Πέ-
dus Petrum & Iohannem, currit totus popu- τρον καὶ Ἰωάννην, συνέδραμε πρὸς αὐτοὺς πᾶς
lus ad eos in porticum quę appellatur Salomo ὁ λαὸς ἐπὶ τῇ στοᾷ τῇ καλουμένῃ σολομῶντος, ἔκ-
nis,expauefactus. θαμβοι.

Quo uiſo Petrus reſpondit ad populum, Vi 12 ἰδὼν δὲ Πέτρος, ἀπεκρίνατο πρὸς τὸν λαόν· ἄν-
ri Iſraelitæ,quid miramini ſuper hoc? aut quid δρες Ἰσραηλῖται, τί θαυμάζετε ἐπὶ τούτῳ, ἢ ἡμῖν
intentos oculos in nos habetis, quaſi noſtra ui τί ἀτενίζετε, ὡς ἰδίᾳ δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ πεποι
aut pietate effecerimus ut hic ambularet? ηκόσι τοῦ περιπατεῖν αὐτόν;

Deus ille Abraham & Iſaac & Iacob, Deus 13 ὁ θεὸς Ἀβραὰμ & Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ, ὁ θεὸς τῶν πα-
inquam Patrũ noſtrorum glorificauit filium ſuũ τέρων ἡμῶν ἐδόξασε τὸν παῖδα αὐτοῦ Ἰησοῦν, ὃν ὑ-
Ieſum,quẽ uos prodidiſtis & abnegaſtis in cõ- μεῖς παρεδώκατε, καὶ ἠρνήσασθε κατὰ
ſpectu Pilati,quũ ille iudicaſſet eſſe abſoluẽdũ. πρόσω-
πον Πιλάτου, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν· B

Vos autem Sanctũ illum & iuſtũ negaſtis,& 14 ὑμεῖς δὲ τὸν ἅγιον & δίκαιον ἠρνήσασθε, καὶ ᾐτή-
poſtulaſtis ut homicidã gratificaretur uobis. σασθε ἄνδρα φονέα χαρισθῆναι ὑμῖν,

Authorem uerò uitæ trucidaſtis, quẽ Deus 15 τὸν δὲ ἀρχηγὸν τῆς ζωῆς ἀπεκτείνατε, ὃν ὁ θεὸς ἤ-
excitauit à mortuis: cuius *rei* nos teſtes ſumus. γειρεν ἐκ νεκρῶν, οὗ ἡμεῖς μάρτυρές ἐσμεν.

Teſtes reſurrectionis. Fidei.

Et per fidem in nomen ipſius,hũc quem ſpe- 16 καὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, τοῦτον ὃν θεω
ctatis ac noſtis, confirmauit nomen ipſius: fi- ρεῖτε καὶ οἴδατε, ἐστερέωσε τὸ ὄνομα αὐτοῦ, & ἡ πί
des inquam quæ per ipſum *eſt*, dedit iſti inte- στις ἡ δι' αὐτοῦ ἔδωκεν αὐτῷ τὴν ὁλοκληρίαν ταύ
gritatem hanc in conſpectu omnium ueſtrum. την ἀπέναντι πάντων ὑμῶν.

Ignorantes Iudei.

Sed nunc fratres, ſcio quòd per ignorantiã 17 & νῦν ἀδελφοί, οἶδα ὅτι κατὰ ἄγνοιαν ἐπράξατε,
feciſtis,ſicut & principes ueſtri. ὥσπερ & οἱ ἄρχοντες ὑμῶν.

Deus autem quæ prænuntiauerat per os o- 18 ὁ δὲ θεὸς ἃ προκατήγγειλε διὰ στόματος πάν-
mnium Prophetarum ſuorum, Chriſtum paſ- των τῶν προφητῶν αὐτοῦ παθεῖν τὸν χριστὸν, ἐπλή-
ſurum,ita impleuit. ρωσεν οὕτω.

Scripturæ impletæ. Pœnitentiam.

Reſipiſcite igitur, & conuertimini, ut de- 19 μετανοήσατε οὖν, καὶ ἐπιστρέψατε, εἰς τὸ ἐξα-
leantur peccata ueſtra,poſtquam uenerint tẽ- λειφθῆναι ὑμῶν τὰς ἁμαρτίας, ὅπως ἂν ἔλθωσι
pora refrigerationis à conſpectu Domini. καιροὶ ἀναψύξεως ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου.

11 Quum teneret autem qui ſanatus fuerat claudus, κρατοῦντος δὲ τὸν ἰαθέντα χωλὸν, Sic conſtanter legitur in omnibus Græcis codicibus quos inſpeximus,& apud OEcumenium quoque. Veteris autem editionis codices duobus modis hîc ſunt deprauati. Alij enim habent,quum uiderent autem,id eſt, ἰδόντες δὲ, alij,quum tenerent, κρατοῦντες δὲ, & to C
tum illud τὸν ἰαθέντα χωλὸν prætermittunt. κρατεῖν autem hoc loco non declarat prehendere, ſed ita tenere ut tibi elabi non ſinas. quod arguit, claudum iſtum uel eorum amore à quibus curatus fuerat, uel fortaſsis metu ne ſi eos ex oculis ſemel amiſiſſet, iterum claudus fieret, ab eorum latere nõ diſceſsiſſe. 12 Aut pietate ἢ συσεβείᾳ In quibuſdam exemplaribus Vulgatæ editionis legitur, aut poteſtate, id eſt, ἢ ἐξουσίᾳ: quæ lectio non diſplicet Eraſmo, ac ne mihi quidem, quãuis nullius codicis Græci authoritate confirmetur. Neque tamen illa inepta eſt: ſic enim colligebat turba, ut Nicodemus Ioh. 3. a. 2, & Cæcus ille oculatiſsimus Ioh. 9. f. 31, Peccatores, inquit, Deus non exaudit: ſed ſi quis eſt θεοσεβὴς, id eſt Dei cultor, & uoluntati eius pareat, hunc audit. quod ne Homerus quidem ignorauit, quum ſuum Achillem induceret dicentem, Οὐ γὰρ θεοῖς ἐπιπείθηται, μάλα τ' ἐπλυον αὐτῆς 16 Et per fidem in nomen ipſius, Καὶ ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, Miror quid hîc uenerit in mentẽ Eraſmo doctiſsimo uiro, ut nodum in ſcirpo quæreret. Incertum eſt (inquit) quid referat αὐτοῦ, & quis ſit nominatiuus uerbi ἐστερέωσε, & ὄνομα rectus ſit caſus an accuſatiuus. Ego uerò non uideo quî uel ambigere poſsit quiſquam quin hæc ſit legitima & naturalis horum uerborum conſtructio, Καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐστερέωσε τοῦτον ὃν θεωρεῖτε καὶ οἴδατε ἐπὶ τῇ πίστει τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Id eſt, Et nomen ipſius (quem ſcilicet Deus à mortuis excitauit) iſtum quem ſpectatis & noſtis, confirmauit per fidem nominis ipſius. id eſt, quia fide amplexus eſt illum à mortuis excitatum, cuius nomen ex nobis audiit. Aliæ autem duæ interpretationes quas Eraſmus affert, non uideo qua tandẽ ratione poſsint ex Petri uerbis elici. Cæterùm ut planior ſit huius loci explicatio, ſciendum eſt ἐπὶ (quæ particula reſpõdet literæ Hebræorum ב) idem hîc declarare atque διὰ, nimirum inſtrumentalem cauſam. Deinde πίστιν ὀνόματος paſsiuè dici fidem quæ habetur ipſius nomini, ut Marci 11. c. 22, & Rom. 3. c. 22. Poſtremò nomen Chriſti pro Chriſto ipſo poni, ſicut Dei nomen pro Deo: quæ periphraſis minimè eſt otioſa. Ita enim ſignificatur mutua quædam relatio inter Deum & Verbum, cuius prædicatione ſeſe patefacit mundo, ut eam demum fidem eſſe ſciamus quæ eſt ex Verbi auditu. Fides inquam quæ per ipſum eſt, καὶ ἡ πίστις ἡ δι' αὐτοῦ, Vt hic locus commodè poſsit intelligi, conferat lector quæ ſcripta ſunt 1. Pet. 1. d. 21. Integritatem ὁλοκληρίαν Heb. תמימים, ut Eſa. 1. a. 6. Opponitur autem corpus integrum uitioſo apud Ciceronem lib. de Diuinat. 1. & apud Celſum uitioſus ſanguis integro. Sic Virgilius, -uos ô quibus integer æui Sanguis, ait, ſolidæque ſuo ſtant robore uires. Vnde apud Ciceronem 5. de Finibus, integritas corporis pro ualetudine dicitur. Vulgata, integram ſanitatem. Irenæi interpres, incolumitatem. Nam Irenæum puto Græcè ſcripſiſſe 19 Poſtquam uenerint ὅπως ἂν ἔλθωσι Hic locus à plurimis interpretibus mirum eſt quàm uariè ſit explicatus. Vetus enim interpres conuertit ut quum

A ut quum uenerint, id est ὅπως ὅταν, non ὅπως ὅτε, ut tradidit Erasmus. Tertullianus, ut ueniant uobis, ὅπως ἔλθωσιν ὑμῖν. Irenæi interpres, ueniant, καὶ ἔλθωσι. Erasmus anantapodoton esse putat, aut ὅπως ἂν poni pro Vtcunque. Atqui ὅπως ἂν nihil aliud declarat quàm ἐπειδάν, id est, postquam, quod idoneorum scriptorum authoritate facile potest confirmari. Sic enim Herodotus in Clio, ὅπως μὲν εἴη οὐ τῷ γῷ παρῆς ἀδηλέοις πλὴν τάδε ὅτι τὴν θυγατέρα ἐξέβαλε τὴν πρώτιλλαν. Idem Thalia ἐλοῦτο μὲν γὰρ ὑπὸ τῶ δίους ὅπως νέοι. Idem eodem libro, ὅπως δὲ ἐδόκεε ὁ Κλεομένης τὰ ἀσύμφορα ὡσεβώμασε, Sophocles Tyranno, ὅπως γὰρ ὀργῇ χρωμένη παρῆλθ' ἔσω, ἰδεῖν πάλας δ' ὅπως εἰσῆλθ' ἐκιξήξας ἔσω. Ex quibus exēplis apparet, sicut ὅπως & ὡς iunt synonyma, quando cōiunctiones iunt & πλαπῶς ponuntur, sic etiam utrunque interdum esse tem poris aduerbium. Idem igitur declarat ὅπως ἂν hoc loco atque ὡς ἂν 1. Cor. 11. g. 34 ut non possim satis mirari, interpretes tam multos, ac præsertim Erasmum, in hoc loco conuertendo sic potuisse hallucinari.

καὶ ἀπέστειλε τὸν προκεκηρυγμένον ὑμῖν Ἰησοῦν χριστόν, 20 Et miserit eum qui antè prædicatus est uobis Iesum Christum.

ὃν δεῖ οὐρανὸν μὲν δέξασθαι ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως πάντων ὧν ἐλάλησεν ὁ θεὸς διὰ στόματος πάντων ἁγίων ἀπ' αἰῶνος. 21 Quem oportet quidem cælo capi usque ad tempora restitutionis omnium, quæ *tempora* prædixit Deus per os omnium sanctorum suorum à seculo, Prophetarum.

μωσῆς μὲν γὰρ πρὸς τοὺς πατέρας εἶπεν· ὅτι προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν, ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, ὅσα ἂν λαλήσῃ πρὸς ὑμᾶς. 22 Moses etenim ad patres dixit, Prophetam suscitabit uobis Dominus Deus uester ex fratribus uestris, sicut me: audietis eum in omnibus quæ loquutus fuerit uobis. *Moysi de Christo Propheta.* Deut. 18. c. 15. Infrà 7. c. 37

ἔσται δὲ, πᾶσα ψυχὴ, ἥτις ἂν μὴ ἀκούσῃ τοῦ προφήτου ἐκείνου, ἐξολοθρευθήσεται ἐκ τοῦ λαοῦ. 23 Futurum est autem ut quisquis non audierit Prophetam illum, disperdatur è populo. *Audiendus Christus.*

B καὶ πάντες δὲ οἱ προφῆται ἀπὸ σαμουὴλ καὶ τῶν καθεξῆς, ὅσοι ἐλάλησαν, καὶ προκατήγγειλαν τὰς ἡμέρας ταύτας. 24 Sed & omnes Prophetæ à Samuele & ins qui deinde *sequuti sunt*, quotquot loquuti sunt, etiã prænuntiarunt dies istos.

ὑμεῖς ἐστε υἱοὶ τῶν προφητῶν, καὶ τῆς διαθήκης, ἧς διέθετο ὁ θεὸς πρὸς τοὺς πατέρας ὑμῶν, λέγων πρὸς ἀβραὰμ· καὶ τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς. 25 Vos estis filij Prophetarũ ac pacti quod pactus est Deus erga Patres nostros, dicens ad Abrahã, Et in semine tuo benedictionem cõsequentur omnes familiæ terræ. Gen. 12. a. 3. Galat. 3. b. 8.

ὑμῖν πρῶτον ὁ θεὸς ἀναστήσας τὸν παῖδα αὐτοῦ ἀπέστειλεν αὐτὸν εὐλογοῦντα ὑμᾶς ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον ἀπὸ τῶν πονηριῶν ὑμῶν. 26 Vobis primùm Deus suscitatum filium suũ Iesum misit, qui benediceret uobis, unumquenque auertendo ab ipsius scelerib. us. *Pœnitentia.*

ΚΕΦΑ. δ'.

CAP. IIII.

Λαλούντων δὲ αὐτῶν πρὸς τὸν λαὸν, ἐπέστησαν αὐτοῖς οἱ ἱερεῖς καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ καὶ οἱ σαδδουκαῖοι 1 LOquentibus autem ipsis ad populum, superuenerunt Sacerdotes ac præfecti templo & Sadducæi, *Petrus cum Ioanne increpatur.*

διαπονούμενοι διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς τὸν λαὸν, καὶ καταγγέλλειν ἐν τῷ Ἰησοῦ τὴν ἀνάστασιν τὴν ἐκ νεκρῶν. 2 Multum laborantes quòd docerent populum, & annuntiarent in nomine Iesu resurrectionem.

καὶ ἐπέβαλον αὐτοῖς τὰς χεῖρας, καὶ ἔθεντο C εἰς τήρησιν εἰς τὴν αὔριον. ἦν γὰρ ἑσπέρα ἤδη. 3 Et iniecerunt eis manus, posuerúntque eos in custodiã in posterũ diẽ: nã erat iamuespera.

πολλοὶ δὲ τῶν ἀκουσάντων τὸν λόγον, ἐπίστευσαν, καὶ ἐγενήθη ὁ ἀριθμὸς τῶν ἀνδρῶν ὡσεὶ χιλιάδες πέντε. *Fides.* 4 Multi uerò eorum qui audierant sermonẽ, crediderunt: & factus est numerus uirorum quasi quinquies mille.

20 Qui antè prædicatus est τὸν προκεκηρυγμένον Veteres omnes Græci codices quos uidimus, scriptum habebãt προκεχειρισμένον, id est, repræsentatum ac uelut expromptum, uel destinatum ac designatum. Sic enim accipitur uerbum προχειρίζεσθαι infrà 22. c. 14. & huc pertinet quod ait Paulus, Christum fuisse Circuncisionis ministrum. 21 Cœlo capi τὸν οὐρανὸν δέχεσθαι Id est, cõtineri. Nam (ut alibi diximus) apud Hebræos uno uerbo posito sæpe intelligitur cõsequẽs, ut quũ ἐξελθεῖν pro Venire ponitur, & similia multa quæ suis locis annotauimus. Quod autem positiuum dicendi genus potius quàm actiuum usurpauerimus, factum est à nobis ut amphiboliæ omnis tollatur. Nam operepretium est in Ecclesia Dei extare perspicuum hoc testimonium, aduersus istos, qui pro eo quòd fide ascendẽdum est nobis in cælos, ut cã piti nostro cõiungamur, Christum iterum è cœlo, uelut Iouem quendam Elicium, non modò censent, sed etiam pertinacissimè tuentur nobis euocandum. Quæ *tempora* ἐν Hæc particla necessariò cohæret uel cum χρόνων uel cum πάντων: cũ isto uerò coniungi no potest, quin uideatur exceptionis uim habere: quasi scilicet non sint restituenda omnia, sed quædã duntaxat quæ prædixit Dominus: quæ sententia cũ uerbo Dei non consentit. Ergo ad χρόνων referẽda est: quod ut planius essei, antecedens ipsum repetij. Prædixit ἐλάλησεν Vulg. & Eras. loquutus est: quod dicendi genus non satis uidetur conuenire Latino sermoni. Ideo fortassis Vetus interpres conuertit, de quo loquutus est, id est, περὶ ὧν ἐλάλησεν. Legimus tamen in uno exemplari περὶ ὧν ἐλάλησεν, de quibus loquutus est. 23 Disperdatur ἐξολεθρευθήσεται Id est, ex populo expungatur exilio deuotus. Vulgata & Erasmus uti maluerunt uerbo Exterminandi, quod respondet τῷ ἐξολεθρεύειν. 24 Prænuntiarunt προκατήγγειλαν Vulgata & Erasmus, annuntiarunt: κατήγγειλαν 25 Filij Prophetarũ ac pacti υἱοὶ τῶν προφητῶν καὶ τῆς διαθήκης Id est, ij estis quibus peculiariter destinati fuerunt Propheteæ, & quibuscum fœdus est sancitum, ex Hebræorum idiotismo quem suprà aliquoties annotauimus. Huc pertinet quod ait Paulus Rom. 9. a. 4. Sed & proprie accipi potest Filiorum nomen, ut dicantur Iudæi posteritas esse Prophetarum, Abrahami scilicet, Isaaci & Iacobi: & filij fœderis, id est, semen illud Abrahæ in fœdere comprehensum. Ideo non recessimus à uerbis Lucæ. 26 Suscitatum ἀναστήσας Id est, exortum & exhibitum mundo, si quidem libeat ad Christi conceptum referre: uel suscitatum, id est, excitatum à mortuis, & in regnũ suum euectum: ad quod tempus Paulus accommodat illud Dauidis, Hodie genui te, infrà 13. c. 33. ut quidem plerisque uidetur. Vnumquenque auertendo ἐν τῷ ἀποστρέφειν ἕκαστον Vulg. & Eras. ut unusquisque se conuertat. Sed illa expositio mihi quidem usitata est minus molesta, & magis accommodata ad id de quo agitur. In quibusdam codicibus additur ὑμῶν, id est, uestrum.

Factum est autem postero die ut cogerentur principes eorum & Seniores & Scribæ in Ierusalem:

Et Annas Pontifex, & Caiaphas, & Iohannes, & Alexander, & quotquot erant ex genere Pontificio.

Quum igitur statuissent eos in medio, percontati sunt, Qua uirtute, aut quo nomine feciſtis hoc uos?

Tunc Petrus repletus Spiritu sancto, dixit ad eos, Principes populi & Seniores Israel,

Quandoquidem de nobis hodie quæstio habetur super beneficio in hominem inualidũ *collato*, quomodo *scilicet* iste seruatus sit:

Notum sit omnibus uobis & toti populo Israel, quòd per nomen Iesu Christi, Nazareni quẽ uos crucifixistis, quẽ Deus suscitauit à mortuis, per hoc *inquam* iste astat corã uobis sanus.

Lapis reprobatus. Psal. 117. c 22. Esa. 28. d. 16. Matt. 21. g. 42 Mar. 12. a. 10. Luc. 20. c. 17. Rom. 9. g. 33. 1. Petr. 2. a. 7.

Hic est lapis ille pro nihilo habitus à uobis ædificantibus, qui factus est caput anguli:

Nec est in alio quoquam salus: nec enim aliud nomen est sub cælo quod datum sit inter homines, per quod oporteat nos seruari.

Visa autem Petri in dicendo libertate ac Iohannis, compertóque quòd homines essent illiterati & idiotæ, admirabantur, & agnoscebant eos cum Iesu fuisse.

Illum uerò consp icientes stantem cum eis, qui sanatus fuerat, nihil poterant cótradicere.

Inhibetur Petro & Iohanni ne Iesum prædicẽt.

Iussis autem ipsis extra consilium abire, cóferebant inter sese,

Dicentes, Quid faciemus hominibus istis? nam celebre signum æditum esse per eos, manifestum est omnibus habitantibus in Ierosolymis, nec possumus negare.

5 ἐγένετο δὲ ἐπὶ τὴν αὔριον, συναχθῆναι αὐτῶν A
τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς εἰς
Ἰερουσαλήμ.

6 καὶ Ἄνναν τὸν ἀρχιερέα, καὶ Καϊάφαν, καὶ Ἰωάν
νην, καὶ Ἀλέξανδρον, καὶ ὅσοι ἦσαν ἐκ γένους
ἀρχιερατικοῦ.

7 καὶ στήσαντες αὐτοὺς ἐν τῷ μέσῳ, ἐπυθάνον
το· ἐν ποίᾳ δυνάμει, ἢ ἐν ποίῳ ὀνόματι ἐποιήσα
τε τοῦτο ὑμεῖς;

8 τότε Πέτρος πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, εἶπε πρὸς
αὐτούς· ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, καὶ πρεσβύτεροι τοῦ Ἰσραήλ,

9 εἰ ἡμεῖς σήμερον ἀνακρινόμεθα ἐπὶ εὐεργε-
σίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς, ἐν τίνι οὗτος σέσω-
σται.

10 γνωστὸν ἔστω πᾶσιν ὑμῖν, καὶ παντὶ τῷ λαῷ Ἰσ
ραὴλ, ὅτι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ Ναζωραίου,
ὃν ὑμεῖς ἐσταυρώσατε, ὃν ὁ θεὸς ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν,
ἐν τούτῳ οὗτος παρέστηκεν ἐνώπιον ὑμῶν ὑγιής.

11 οὗτός ἐστιν ὁ λίθος ὁ ἐξουθενηθεὶς ὑφ' ὑμῶν τῶν
οἰκοδόμων, ὁ γενόμενος εἰς κεφαλὴν γωνίας,

12 καὶ οὐκ ἔστιν ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ ἡ σωτηρία· οὐδὲ γὰρ ὄ- B
νομά ἐστιν ἕτερον τὸ ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ δεδομένον ἐν
ἀνθρώποις, ἐν ᾧ δεῖ σωθῆναι ἡμᾶς.

13 θεωροῦντες δὲ τὴν τοῦ Πέτρου παῤῥησίαν, καὶ Ἰω
άννου, καταλαβόμενοι ὅτι ἄνθρωποι ἀγράμ-
ματοί εἰσι, καὶ ἰδιῶται, ἐθαύμαζον, ἐπεγίνω-
σκόν τε αὐτοὺς ὅτι σὺν τῷ Ἰησοῦ ἦσαν.

14 τόν τε ἄνθρωπον βλέποντες σὺν αὐτοῖς ἑστῶ
τα, τὸν τεθεραπευμένον, οὐδὲν εἶχον ἀντειπεῖν.

15 κελεύσαντες δὲ αὐτοὺς ἔξω τοῦ συνεδρίου ἀπελ
θεῖν, συνέβαλον πρὸς ἀλλήλους,

16 λέγοντες· τί ποιήσομεν τοῖς ἀνθρώποις τού
τοις, ὅτι μὲν γὰρ γνωστὸν σημεῖον γέγονι δι' αὐτῶν,
πᾶσι τοῖς κατοικοῦσιν Ἰερουσαλὴμ φανερόν, καὶ
οὐ δυνάμεθα ἀρνήσασθαι.

IN CAPVT IIII.

7 Quo nomine *ἐν ποίῳ ὀνόματι.* Id est, qua authoritate, uel cuius mandato. 9 Quandoquidem *εἰ* Id est *ἐπεί*, ut C
rectè interpretatur Græca scholia nẽpe sicut apud Hebræos אם ponitur pro כי. Vulg. & Eras. Si, quæ particula interdũ etiã est causalis, ut Rom. 11. c. 24. De nobis quæstio habetur *ἡμεῖς ἀνακρινόμεθα.* Vulg, dijudicamur: barbarè & obscurè, in ea significatione quæ hic requiritur. Eras. examinamur: quod uerbũ passiuo genere nusquã legi. Est autẽ *ἀνακρίνεσθαι* uerbũ forense, & in eũ dicitur de quo cõstituitur iudiciũ. Irenęi interpres uertit, redarguimur. Super beneficio in hominẽ inualidũ *collato, ἐπὶ εὐεργεσίᾳ ἀνθρώπου ἀσθενοῦς.* Vulg. prorsus barbarè, in benefacto hominis infirmi. Eras. eo quòd benefecerimus homini infirmo, sensu sic quoque rectè expresso. Quomodo *ἐν τίνι* Vel, ut Eras. qua ratione. Sic apud Hebræos accipitur במה, ut Psal. 119. 9, de quo aliquid diximus Matt. 5. b. 13. 10 Per hoc *inquam ἐν τούτῳ* Per hoc scilicet nomen. Erasmus, per hunc: eodẽ quidẽ sensu, sed tamen sine causa discedẽs à Græcis. Nam *τούτῳ* uidetur necessariò referẽdũ ad *ὀνόματι.* 12 Aliud nomen *ὄνομα ἕτερον* Id est, alius, uel alia uis cuiusquã siue authoritas. Ortum est autem hoc dicẽdi genus Hebræis perfamiliare, ex eo quòd in periculis ac uotis appellari soleant ij à quibus opẽ ac præsidiũ expectamus. Sub cœlo, *ὑπὸ τὸν οὐρανὸν*, Id est, uspiã. neque enim hoc loco Cælũ opponitur terræ, quasi in cælo sint alij præter Christũ deprecatores, in terra uerò non item: sed Hebr. est pleonas. cuius tamen hîc uidetur peculiaris quędã esse energia. Ita enim significat Petrus imperij Christi amplitudinẽ: & partim Iudæorũ, qui templo suo addicti erant, partim aliarũ gentium superstitiosos cultus reprehẽdit. Deest tamen hoc in nonnullis codicibus, & in OEcumenij schol. Quod datũ sit *τὸ δεδομένον* Id est *ὃ δέδοται*, alioqui uidetur prorsus redundare articulus, & sic etiam legimus apud Irenæũ. Participiũ autem *δεδομένον* nõ accipio translatitiè pro auditũ (ut placuit Erasmo) sed propria signific. ut subaudiatur *ὑπὸ τοῦ θεοῦ*, à Deo. Huc enim pertinet quod scriptũ est Ioh. 3. b. 16, & Petrũ oportuit, quũ Christũ pro unico seruatore proponeret, ad Deum usq; assurgere, ne docere Iudæos uideretur expectandã ab homine salutem. Sed tamen Petrus Christi ipsius exemplo, ita sese istorũ ruditati accõmodat, ut illius Diuinitatẽ uideatur non aliter asserere quàm ex consequenti. Quum enim dixisset in eo uno positã esse omniũ salutem, causam addit, quia Deus per eum unũ seruat: ex quo rursus consequitur, eũdem Christum Deum esse, quũ scriptum sit, Gloriã meam alteri non dabo. Sed in hãc disputationem Petrus non ingreditur, quòd nondũ haberet idoneos istis mysteriis auditores. Inter homines, *ἐν τοῖς ἀνθρώποις*, Heb. באדם id est, hominibus, ut rectè cõuertit Vetus interpres, & Irenæus quoq; lib. 3. cap. 12, sicut infrà 7. 44. *ἐν τοῖς πατράσιν* nõ aliud declarat quàm *πατράσιν.* Inter homines (inquit Erasmus) additur ob Mosen cui fidebant Iudæi. At ego nõ puto Iudæos ita fuisse corruptis iudiciis, ut à Mose salutẽ expectarint. Quòd si quis excipiat, per Mosen intelligi Legem à Mose traditam, respondeo, hanc declarationẽ magis etiã ineptã uideri. Neq; enim hîc propriè agitur de Christi doctrina, quasi cum Lege aut cũ traditionibus Pharisæorũ comparetur, sed de ipsa Christi (ut ita dicã) persona, per quẽ unum Deus homines seruet.

13 Idiotæ, *ἰδιῶται*, Hoc Græco epitheto propriè significantur homines plebeij & uiles, quos Græci *τοὺς τυχόντας* etiam uocant. Iam uerò quia eiusmodi homines ferè indocti sunt & rerũ imperiti, idcirco factum est ut idiotæ dicantur qui minimè ingeniosi sunt aut intelligentes: cuius translationis exempla passim apud Ciceronem occurrunt.

A ἀλλ' ἵνα μὴ ὐδὲ πλεῖον διανεμηθῇ εἰς τὸ λαὸν, ἀπειλῇ ἀπειλησώμεθα αὐτοῖς, μηκέτι λαλεῖν ὐδὲ τῷ ὀνόματι τούτῳ μηδενὶ ἀνθρώπων.

17 Sed ne *id* amplius serpat in populũ, minaciter interminemur eis ne posthac ulli hominũ loquantur in nomine isto.

καὶ καλέσαντες αὐτοὺς, παρήγγειλαν αὐτοῖς τὸ καθόλου μὴ φθέγγεσθαι, μηδὲ διδάσκειν ὐδὲ τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ.

18 Itaque uocatis ipsis denuntiarunt ne omnino loquerentur neque docerent in nomine Iesu.

ὁ δὲ Πέτρος καὶ Ἰωάννης ἀποκριθέντες πρὸς αὐτοὺς ἔφον· εἰ δίκαιόν ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὑμῶν ἀκούειν μᾶλλον ἢ τοῦ θεοῦ, κρίνατε·

19 Petrus autem & Ioannes respondentes dixerunt ad eos, An coram Deo iustum sit uos potius audire quàm Deum, iudicate.

οὐ δυνάμεθα γὰρ ἡμεῖς ἃ εἴδομεν καὶ ἠκούσαμεν, μὴ λαλεῖν.

20 Non enim possumus quæ uidimus & audiuimus, non loqui.

οἱ δὲ προσαπειλησάμενοι ἀπέλυσαν αὐτοὺς, μηδὲν εὑρίσκοντες τὸ, πῶς κολάσωνται αὐτοὺς, διὰ τὸν λαὸν, ὅτι πάντες ἐδόξαζον τὸν θεὸν ὐδὲ τῷ γεγονότι.

21 Illi uero non inuenientes quomodo punirent eos, additis minis, eos dimisérũt, propter populum, quia omnes glorificabant Deum super eo quod factum fuerat.

ἐτῶν γὰρ ἦν πλειόνων τεσσαράκοντα ὁ ἄνθρωπος, ἐφ' ὃν ἐγεγόνει τὸ σημεῖον τοῦτο τῆς ἰάσεως.

22 Annorũ enim erat amplius quadraginta homo ille, in quo æditũ fuerat signũ istud sanationis.

ἀπολυθέντες δὲ ἦλθον πρὸς τοὺς ἰδίους, καὶ ἀπήγγειλαν ὅσα πρὸς αὐτοὺς οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἔφον.

B 23 Dimissi autem *illi* uenerunt ad suos, & annũtiauerunt quæ sibi principes Sacerdotum & Seniores dixerant.

οἱ δὲ ἀκούσαντες, ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ εἶπον· δέσποτα, σὺ ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,

24 Isti uero quum *hæc* audissent, cõcorditer sustulerunt uocem ad Deum, dixerúntque, Domine, tu es Deus ille qui fecisti cælum ac terram, mare, & omnia quæ in eis sunt: *Oratio Apostolorum.*

ὁ διὰ στόματος Δαβὶδ παιδός σου εἰπών· ἵνατί ἐφρύαξαν ἔθνη, καὶ λαοὶ ἐμελέτησαν κενά;

25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, Quare fremuerũt Gẽtes & populi meditati sunt inania? *Locus Psalmi secũdi exponitur.*

παρέστησαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ ἄρχοντες συνήχθησαν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, κατὰ τοῦ κυρίου, καὶ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ.

26 Astiterunt Reges terræ, & principes coacti sunt eodem *loci* aduersus Dominum, & aduersus Christum eius. Psal. 2. a. 1.

συνήχθησαν γὰρ ἐπ' ἀληθείας ἐπὶ τὸν ἅγιον παῖδά σου Ἰησοῦν, ὃν ἔχρισας, Ἡρώδης τε, καὶ Πόντιος Πιλάτος, σὺν ἔθνεσι καὶ λαοῖς Ἰσραὴλ,

27 Coacti sunt enim uerè aduersus sanctum Filium tuũ Iesum quem unxeras, Herodes & Põtius Pilatus cum Gentibus & populis Israel.

ποιῆσαι ὅσα ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου προώρισε γενέσθαι.

28 Vt facerent quæcunque manus tua, & consilium tuum prius definierat facienda. *Iudæi decreto Dei occiderunt Christum.*

καὶ τὰ νῦν κύριε ἔπιδε ὐδὲ τὰς ἀπειλὰς αὐτῶν, καὶ δὸς τοῖς δούλοις σου, μετὰ παῤῥησίας πάσης λαλεῖν τὸν λόγον σου,

C 29 Nuncigitur Domine, intuere in minas eorum, & da seruis ut cum omni libertate loquãtur sermonem tuum,

ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε εἰς ἴασιν, καὶ 30 Manu tua à te extensa ad sanandum, *ut*que

17 Sed ἀλλὰ Vel, Itaq;. Est autẽ supplendũ superioris uersiculi anantapod. quasi dixissent isti, Quũ inficiari non possimus quod omnibus est perspectũ, istos insigne opus ẽdidisse, nulla occasio nobis relicta est in illos animaduertẽdi. Sed ne amplius. 21 Nõ inuenientes qũo μηδὲν συρίσκοντες τὸ πῶς Id est, μὴ συρίσκοντες πῶς, Positũ enim nomẽ μηδὲν aduerbij loco propter sequẽtẽ articulũ, quẽ quidẽ solet Luc. peculiari pleonasmo usurpare, ut suprà 9. f. 46, & 22. a. 2. & 4. 24 Domine, tu es Deus ille qui fecisti. Δέσποτα, σὺ ὁ θεὸς ὁ ποιήσας In uno exẽplari scriptũ est, Κύριε ὁ θεὸς ἡμῶν ὁ ποιήσας, Dñe, tu es Deus ille noster q̃ fecisti. 25 Qui per os Dauid pueri tui dixisti, ὁ διὰ τοῦ στόματος Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών Vulg. & Iren. Qui Spiritu sancto per os patris nostri Dauid pueri tui dixisti, id est, ὁ πνεύματι ἁγίῳ διὰ τοῦ πατρὸς ἡμῶν Δαβὶδ τοῦ παιδός σου εἰπών: quã lectionẽ reperimus in nõnullis codicibus Græcis, sed perturbatã, ut mihi quidẽ uideatur nescioquid hoc loco insartũ à Macedonianis aut Eunomianis. 27 Verè ἐπ' ἀληθείας באמת. Vet. interp. addit, in ciuitate ista, ἐν τῇ πόλει ταύτῃ: quã lectionẽ reperimus in quinq; exẽplaribus. Et populis Israel καὶ λαοῖς Ισραὴλ, Heb. עמי ישראל Nã etsi plerũq; singulari numero populus Israel dicantur Israelitæ, tamẽ interdũ quoq; pluralis numerus usurpatur, nõ modò propter 12. tribus (quarũ singulæ ueluti populũ quendã distinctũ constituebãt, ut precatus est Isaac Iacobo Gen. 28. a. 3, & Deus ipse eidẽ dicitur pollicitus Gen. 48. a. 4) sed etiã propter ingentẽ multitudinem: quasi plures simul gentes coissent, ut Iud. 5 b. 14. 28 Vt facerent ποιῆσαι Referẽdũ est uerbũ ποιῆσαι non ad consilia & uoluntates Herodis & Pilati, sed ad ipsorum consiliorũ euentũ: habenda denique ratio nõ operis illorũ qui scelerati fuerũt homicidæ & profani ueritatis hostes, sed operis Dei, quod illi nihil tale cogitãtes peragebant. Hæc autem distinctio rectè obseruata, moderatis omnibus ingeniis satisfaciet, ut Dei consilium ac decretum à præscientia nunquam separent, & tamen scelerum culpam totã in secundis causis, diabolo scilicet & homine constituãt. Sic Deus indurat Pharaonem, sic Rex Assur est ferra quam agitat Dominus, sic Absaloni Deus tradit patris uxores, sic 10. tribũ rebellionẽ Deus suũ opus uocat, sic impij à quibus exagitatur Dauid, sunt Dei manus, sic Caiaphas prophetauit. sic deniq; omnia fiũt ut proposĩti Dei iuxta uolũtatis ipsius decretũ. Ephes. 1. b. 11. Manus tua, ἡ χείρ σου, Heb יד id est, tu pro tua potestate tuoq; iure. Sic paulò pòst manũ uocat ipsius δυνάμεις in edendis signis ac prodigijs. Verbũ autẽ προορίζειν Vetus interpres hoc loco interpretatur decernere, quod nõ uidetur satis expressum, quia negligitur præpositio πρὸ: ex qua intelligitur Dei decretum ac propositum cæteras omnes causas etiã ordine antegredi 30 Manu tua à te extensa ἐν τῷ τὴν χεῖρά σου ἐκτείνειν σε Vulg. barbarè, & obscurè, In eo quòd manũ tuã extẽdas. Eras. rectè & dilucidè expressa sententia, Manũ tuam porrigendo. Malui tamen actiuum dicendi genus in passiuum mutare, ut interpretando, nullum uocabulum deperiret.

signa & prodigia ædantur per nomen ſancti Filij tui Ieſu.

30 σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ ἁγίου παιδός σου Ἰησοῦ. A

Miracula. Spiritus ſanctus

Quum autem ipſi oraſſent, commotus eſt locus in quo erant coacti, & repleti ſunt omnes Spiritu ſancto, & loquuti ſunt ſermonem Dei cum libertate.

31 καὶ δεηθέντων αὐτῶν, ἐσαλεύθη ὁ τόπος ἐν ᾧ ἦσαν συνηγμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν ἅπαντες τοῦ πνεύματος ἁγίου καὶ ἐλάλουν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ μετὰ παῤῥησίας.

Multitudinis autem eorum qui crediderãt, erat cor & anima una: nec quiſquam aliquid eorum quæ habebat, ſuum eſſe dicebat, ſed erant illis omnia communia.

32 Τοῦ δὲ πλήθους τῶν πιστευσάντων ἦν ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, καὶ οὐδὲ εἷς τι τῶν ὑπαρχόντων αὐτῷ ἔλεγεν ἴδιον εἶναι, ἀλλ' ἦν αὐτοῖς ἅπαντα κοινά.

Et uirtute magna ædebant Apoſtoli teſtimonium reſurrectionis Domini Ieſu: & gratia magna erat ſuper omnes eos.

33 καὶ μεγάλῃ δυνάμει ἀπεδίδουν τὸ μαρτύριον οἱ ἀπόστολοι τῆς ἀναστάσεως τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, χάρις τε μεγάλη ἦν ἐπὶ πάντας αὐτούς.

Reſurrectio. Egens nullus inter primos Chriſtianos.

Nam nemo egens erat inter eos: quotquot enim poſſeſſores agrorum aut domorum erãt, uendentes afferebant pretia eorum quæ uendita fuerant.

34 οὐδὲ γὰρ ἐνδεής τις ὑπῆρχεν ἐν αὐτοῖς. ὅσοι γὰρ κτήτορες χωρίων ἢ οἰκιῶν ὑπῆρχον, πωλοῦντες ἔφερον τὰς τιμὰς τῶν πιπρασκομένων,

Et deponebant ad pedes Apoſtolorum. diſtribuebatur autem *hoc* ſingulis prout cuique opus erat.

Vendere poſſeſſiones.

35 καὶ ἐτίθουν παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων. διεδίδετο δὲ ἑκάστῳ καθότι ἄν τις χρείαν εἶχεν. B

Ioſes igitur qui cognominatus eſt Barnabas ab Apoſtolis (quod eſt, ſi interpreteris, filius conſolationis) Leuites, Cyprius genere,

Barnabas.

36 Ἰωσῆς ὁ ἐπικληθεὶς Βαρνάβας ὑπὸ τῶν ἀποστόλων (ὅ ἐστι μεθερμηνευόμενον, υἱὸς παρακλήσεως) Λευίτης, κύπριος τῷ γένει,

Quum haberet agrum, uendidit eum, & attulit pecuniam, depoſuitque ad pedes Apoſtolorum.

37 ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, πωλήσας ἤνεγκε τὸ χρῆμα, καὶ ἔθηκε παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων.

CAP. V.

ΚΕΦ. ε.

Ananias moritur ob mendacium.

VIr autem quidam nomine Ananias, cum Saphira uxore ſua uendidit poſſeſſionem.

1 Ἀνὴρ δέ τις ἀνανίας ὀνόματι, σὺν Σαπφείρῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ, ἐπώλησε κτῆμα,

Et interuertit *aliquid* ex pretio, conſcia etiam uxore ſua: allatámque partem aliquam, ad pedes Apoſtolorum depoſuit.

2 καὶ ἐνοσφίσατο ἀπὸ τῆς τιμῆς, συνειδυίας καὶ τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. καὶ ἐνέγκας μέρος τι παρὰ τοὺς πόδας τῶν ἀποστόλων ἔθηκεν.

Dixit autem Petrus, Anania, cur impleuit Satanas cor tuum, ut mentireris in Spiritũ ſanctum, & interuerteres ex pretio iſtius prædij?

3 εἶπε δὲ πέτρος· ἀνανία, διατί ἐπλήρωσεν ὁ σατανᾶς τὴν καρδίαν σου, ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, καὶ νοσφίσασθαι ἀπὸ τῆς τιμῆς τοῦ χωρίου;

31 Erat *λὼν* Auguſtinus epiſtola octaua ad Lætum, quam exiſtimat Eraſmus Paulino potius tribuendam, legit, Erat in Deum, id eſt *εἰς θεὸν*: quam lectionem maximè amplecterer ſi accederet alicuius codicis authoritas. mallẽ tamen inter pretari, in Deo, quàm in Deum, ut ſignificetur Deum eſſe huius coniunctionis uinculum: ſicut monet Apoſtolus Phil. 4. a. 2, *τὸ αὐτὸ φρονεῖν*, id eſt, ut idẽ ſentiamus, ſed *ἐν Κυρίῳ*: quod tamen etiam ſi non addatur hoc loco, per ſe ſatis intelligitur, quum de ijs agatur qui crediderant. 36 Ioſes igitur Ἰωσῆς δὲ In uno codice ſcriptum erat Ἰωσήφ, quemadmodũ etiam legit Vetus interpres. Cæterùm quod ad Barnabæ cognomẽtum attinet, qui ſunt Chaldaicæ linguæ periti, deriuant בר quod eſt filius, & נחם quod eſt anima, quaſi dicas qui animam reficit. 37 Pecuniam *τὸ χρῆμα*, Heb. כסף, quum Græci plurali numero *χρήματα* dicant. Vulg. & Eraſ. pretium, id eſt *τιμὴν*, ut infrà 5. a. 2.

C

IN CAPVT V.

2 Interuertit *ἐνοσφίσατο* Vel, auertit. Significat autem utrunque hoc uerbum callidè quippiam ſurripere, & quaſi efficere ne quippiam ad dominum perueniat, aut ab illius oculis remouere. Græci idem dicunt uerbo *νοσφίζεσθαι*, diuerſa tamen tralationis ratione, quia ſcilicet quod furatur quiſpiam, id ſolet ſibi ſeponere ac recondere, ut hoc loco Ananias & Sapphira: quum hoc prædium Domino conſecraſſent, poſtea per ſacrilegium partem pretij ſepoſuerunt, ne in Eccleſiæ conſpectum ueniret: quod tamen diſsimulabant, ita ut ad ſacrilegium etiam accederet diffidentia & hypocriſis. Vulg. fraudauit, quod uerbum latius patet. Eraſ. ſepoſuit, propriè id quidem, niſi *νοσφίσεσθαι* tranſlatitia ſignificatione aliquid amplius ſignificaret, proquo Latini auertere aut interuertere dicunt, ſeponere non item.

3 Impleuit *ἐπλήρωσεν* Id eſt, prorſus occupauit. Nam omnis abundantia Hebræis ſignificatur uerbo מלא ut Pſal. 83. c. 17, imple facies eorum ignominia. & Iob. 8. d. 21, donec cõpleatur riſu os tuum & os tuum exultatione. Vulg. tẽtauit. Nã pro *ἐπλήρωσεν* legit *ἐπείρασεν*. Vt mentireris *in* Spiritũ ſanctũ, *ψεύσασθαί σε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*, Quia uſus eſt Lucas quarto caſu, non tertio, idcirco poſsit etiam aliquis interpretari, ut falleres, [uel ut ludificareris] Spiritum ſanctũ? Sed tamẽ quia paulò poſt uſurpatur tertius caſus, & apud Hebræos reperio iſta interdũ confundi: unde orta illa dicẽdi genera, Benedico te, Euãgelizote, quæ Græci theologi ab Hebræis, & ab illis rurſum Latini ſumpſerunt: puto hunc uerſiculũ explicandũ ex eo qui proximè conſequitur, quũ præſertim, utrouis modo explices, eadẽ maneat ſentẽtia. Cur tamẽ malim uertere *in* Spiritũ ſanctum quàm Spiritui ſancto, hanc cauſam habui quòd in uno codice ſcriptũ reperi *εἰς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον*. Altera interpretatio quam affert Eraſmus, quaſi *ψεύσασθαι* accipi poſsit pro ſimulare, mihi non placet. Quãuis enim iſti inſignes eſſent hypocritæ, tamen ex ijs quæ ſequuntur, apparet Petrum multo grauioris ſceleris eos accuſare, nẽpe quòd quũ Spiritus ſancti impulſu prædiũ illud totum conſecraſſent Eccleſiæ, poſtea nõ dubitaſſent partẽ precij interuertere, & quidẽ ea ſpe quaſi ſibi non cum Deo, ſed cum hominibus eſſet negotium, qui hoc ſacrilegiũ nõ poſſent redarguere. Id enim eſt quod Petrus uocat, Spiritui ſancto, id eſt Deo, mentiri, non hominibus: & paulo pòſt, tẽtare Spiritũ Domini. Iſtius prædij? *τοῦ χωρίου*: Vel, agri? quod tamen uocabulum eſt ambiguæ ſignificationis.

A οὐχὶ μένον, σοι ἔμενε, καὶ πραθὲν ἐν τῇ ἐξου- 4
σίᾳ σου ὑπῆρχε; τί ὅτι ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου πρᾶγ-
μα τοῦτο; οὐκ ἐψεύσω ἀνθρώποις, ἀλλὰ τῷ
θεῷ.

ἀκούων δὲ ὁ ἀνανίας τοὺς λόγους τούτους, πεσὼν, ἐξέ 5
ψυξε. καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐπὶ πάντας τοὺς
ἀκούοντας ταῦτα.

ἀναστάντες δὲ οἱ νεώτεροι συνέειλαν αὐτόν, καὶ 6
ἐξενέγκαντες ἔθαψαν.

ἐγένετο δὲ ὡς ὡρῶν τριῶν διάστημα, καὶ 7
ἡ γυνὴ αὐτοῦ μὴ εἰδυῖα τὸ γεγονὸς, εἰσῆλ-
θεν.

ἀπεκρίθη δὲ αὐτῇ ὁ Πέτρος· εἰπέ μοι, εἰ τοσούτου 8
τὸ χωρίον ἀπέδοσθε. ἡ δὲ εἶπε· ναὶ, τοσούτου.

ὁ δὲ Πέτρος εἶπε πρὸς αὐτὴν, τί ὅτι συνεφω- 9
νήθη ὑμῖν, πειράσαι τὸ πνεῦμα κυρίου; ἰδοὺ οἱ
πόδες τῶν θαψάντων τὸν ἄνδρα σου, ἐπὶ τῇ θύρᾳ,
καὶ ἐξοίσουσί σε.

ἔπεσε δὲ παραχρῆμα πρὸ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, καὶ 10
B ἐξέψυξεν. εἰσελθόντες δὲ οἱ νεανίσκοι, εὗρον αὐτὴν
νεκράν· καὶ ἐξενέγκαντες, ἔθαψαν πρὸς τὸν ἄνδρα
αὐτῆς.

καὶ ἐγένετο φόβος μέγας ἐφ' ὅλην τὴν ἐκ- 11
κλησίαν, καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς ἀκούοντας ταῦτα.

διὰ δὲ τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων ἐγένετο σημεῖα 12
καὶ τέρατα ἐν τῷ λαῷ πολλά. καὶ ἦσαν ὁμοθυμα-
δὸν ἅπαντες ἐν τῇ στοᾷ Σολομῶντος.

τῶν δὲ λοιπῶν οὐδεὶς ἐτόλμα κολλᾶσθαι αὐτοῖς, 13
ἀλλ' ἐμεγάλυνεν αὐτοὺς ὁ λαός.

μᾶλλον δὲ προσετίθεντο πιστεύοντες τῷ κυρίῳ, 14
πλῆθη ἀνδρῶν τε καὶ γυναικῶν·

ὥστε καὶ τὰς πλατείας ἐκφέρειν τοὺς ἀσθενεῖς, 15
καὶ τιθέναι ἐπὶ κλινῶν καὶ κραβάττων, ἵνα ἐρχομέ-
νου Πέτρου, κἂν ἡ σκιὰ ἐπισκιάσῃ τινὶ αὐτῶν.

συνήρχετο δὲ καὶ τὸ πλῆθος τῶν πέριξ πόλεων 16
C εἰς Ἱερουσαλὴμ, φέροντες ἀσθενεῖς, καὶ ὀχλουμένους
ὑπὸ πνευμάτων ἀκαθάρτων, οἵτινες ἐθεραπεύοντο
τὸ ἅπαντες.

ἀναστὰς δὲ ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ πάντες οἱ σὺν 17
αὐτῷ, ἥ οὖσα αἵρεσις τῶν Σαδδουκαίων, ἐπλήσθη
σαν ζήλου,

καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας αὐτῶν ἐπὶ τοὺς ἀποσ- 18
τόλους, καὶ ἔθεντο αὐτοὺς ἐν τηρήσει δημοσίᾳ.

Nónne si seruasses, manebat tibi, & uenundatum in tua erat potestate? quid *erat* cur induceres in animum rem istam? non es mentitus hominibus, sed Deo.

Mentiti.

Audiens autem Ananias hos sermones, cecidit exanimis. Ortus est igitur timor magnus super omnes qui audiebant hæc.

Surgentes autem iuuenes corripuerũt eum, elatúmque sepelierunt.

Vxor Ananiæ moritur propter mendatium.

Intercessit autem fermè horarum trium interuallum, quum uxor quoque ipsius, nesciens quod factum fuerat, ingressa est.

Dixit autem ei Petrus, Dic mihi, num tanti prædium uẽdidistis? Ipsa uerò dixit, Etiã tanti.

Petrus autem ait ad eam, Quid *est* cur conuenerit inter uos ut tentaretis Spiritum Domini? ecce, pedes eorum qui sepelierunt uirum tuum, ad ostium *adsunt*, & efferent te.

Illico uero cecidit ad pedes eius exanimata. ingressi autem iuuenes inuenerunt eam mortuam, & elatam sepelierunt iuxta uirum suum.

Et ortus est timor magnus super totam Ecclesiam, & super omnes qui hæc audiebant.

Miracula.

Per manus autem Apostorum ædebantur signa ac prodigia multa in populo (& erant cõcorditer omnes in porticu Salomonis.

Reliquorum autem nemo audebat ipsis agglutinari, sed magnificabat eos populus.

Magis autem accrescebat multitudo credẽtium in Domino, uirorum simul ac mulierum.

Vmbra Petri.

Adeo ut in plateas efferrent inualidos, & ponerent in lectis ac grabatis: ut uenientis Petri uel umbra obumbraret aliquem eorum.

Conueniebat autem etiam uulgus uicinarum urbium in Ierusalem, adducens inualidos ac uexatos à spiritibus impuris. qui sanabantur omnes.

Incarcerantur Apostoli.

Exurgens autem Pontifex, & omnes qui cũ illo erant, quæ est secta Sadducæorum, repleti sunt inuidia:

Et iniecerunt manus in Apostolos, posuerúntque eos in custodiam publicam.

4 Si seruasses, manebat tibi, μένον σοι ἔμενε, Vulg. ad uerbum, manens tibi manebat. quem Hebraismum tanquam hoc loco obscuriorem quum illustrare uellet Erasmus, conuertit, nõnne prorsus tibi manebat? Atqui τὸ μενὸν & τὸ πραθὲν puto potius opponi, quæ antitheſis fuit explicanda.

9 Vt tentaretis Spiritum Domini? πειράσαι τὸ πνεῦμα Κυρίου: Notandum est diligenter hoc dicendi genus, profanis quidem scriptoribus ignotum, sed dignum de quo semper cogitent Filii Dei. Nam quoties mala conscientia fit aliquid, toties homines in seipsos sententiam ferunt, & quantum in se est, Deum ad iram solicitant, quasi de industria uolentes periculum facere ecquid sit iustus & omnipotens.

13 Magnificabat ἐμεγάλυνεν Id est, magnis laudibus efferebat. Vide Luc. 1. c. 46.

14 Accrescebat, &c. προσετίθεντο, &c. Hîc nonnihil à Græcis defleximus necessariò, ut perspicuitati studeremus.

15 Adeo ut in plateas ὥστε κατὰ τὰς πλατείας In uno codice legimus, ὥστε καὶ εἰς τὰς πλατείας, Adeò ut etiam in plateas. idque rectius, ut opinor.

16 Ac uexatos ὀχλουμένους Vide Luc. 6. c. 18.

17 Secta αἵρεσις Non dubium est quin hoc uocabulum propriè declaret electionem. inde factum ut pro eo acciperetur quod Latini sectam uocant, id est, (ut definit Cicero) pro certa quadam disciplinæ formula, factione, studio, ratione uitæ: fuitque initio uocabulum hoc μέσον, ut pleraque alia: sed tandem non nisi in uitio poni cœpit, unde hæreticus dicitur qui à recepta Ecclesiæ doctrina ita aberrat, ut contempto Dei & Ecclesiæ ipsius iudicio, in sententia permaneat, & discipulis ascitis, Ecclesiæ concordiam uiolet. Inuidia: ζήλου: id est φθόνου, uel præpostera æmulatione atque adeo zelotypia Legis. Vide Ioh. 2. c. 17.

Angelus aperit eis ianuas.

Sed Angelus Domini per noctem aperuit fo- 20
res carceris, eductisq; illis dixit.

Verba uitæ.

Abite, & stantes loquamini populo in tem- 21
plo omnia uerba uitæ huius.

Illi uerò quum *hæc* audissent, introierunt sub diluculum in templum, ac docebant. Adue- 22
niens autem Pontifex & qui cum eo *erant*, conuocauerunt cócilium & uniuersum Senatum filiorum Israel: miseruntq; in carcerem *ministros* à quibus illi adducerentur.

Quum autem uenissent ministri, non inue- 23
nerũt eos in carcere: *quod* reuersi nuntiauerunt,

Dicentes, Carcerem quidẽ inuenimus clau- 24
sum cum omni diligentia, & custodes foris stantes ante fores: quum aperuissemus autem, neminem intus inuenimus.

Vt uerò audierunt hos sermones & Ponti- 25
fex & præfectus tẽplo, principésq; Sacerdotũ, ambigebant de illis quidnam hoc futurũ esset.

Comprehenduntur Apostoli docentes.

Adueniens autem quidam nuntiauit eis, 26
Ecce, uiri quos posueratis in custodiam, stant in templo, ac docent populum.

Tunc profectus cum ministris, adduxit eos, 27
non *tamen* per uim: (timebant enim populum ne lapidarentur.)

Et adductos eos statuerunt in concilio. Tũc 28
interrogauit eos princeps Sacerdotum.

Dicens, Nónne etiã atque etiã denuntiaui- 29
mus uobis ne doceretis in nomine isto? & ecce, replestis Ierusalem doctrina uestra, & uultis super nos inducere *effusum* sanguinem hominis istius.

Obedire Deo.

Respondés autẽ Petrus & Apostoli, dixerũt, 30
Obedire oportet Deo potius quã hominibus.

Deus Patrum nostrorum suscitauit Iesum, quem interfecistis uos suspensum in ligno.

Saluator Christus. Pœnitentia. Remissio peccatorum.

Hunc *inquam* Deus dextra sua euectum *fecit* 31
principem ac seruatorem ad dandã resipiscentiam Israeli ac remissionem peccatorum.

ἄγγελος δὲ κυρίου διὰ τῆς νυκτὸς ἀνοίξας τὰς θύ A
ρας τοῦ φυλακῆς, ἐξαγαγών τε αὐτοὺς ἔφη·

πορεύεσθε, καὶ σταθέντες λαλεῖτε ἐν τῷ ἱερῷ τῷ λαῷ πάντα τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης.

ἀκούσαντες δὲ εἰσῆλθον ὑπὸ τὸν ὄρθρον εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ ἐδίδασκον. παραγενόμενος δὲ ὁ ἀρχιερεὺς, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, συνεκάλεσαν τὸ συνέδριον, καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ· καὶ ἀπέστειλαν εἰς τὸ δεσμωτήριον, ἀχθῆναι αὐτούς.

οἱ δὲ ὑπηρέται παραγενόμενοι, οὐχ εὗρον αὐτοὺς ἐν τῇ φυλακῇ, ἀνασρέψαντες δὲ ἀπήγγειλαν,

λέγοντες· ὅτι τὸ μὲν δεσμωτήριον εὕρομεν κεκλεισμένον ἐν πάσῃ ἀσφαλείᾳ, καὶ τοὺς φύλακας ἔξω ἑστῶτας πρὸ τῶν θυρῶν· ἀνοίξαντες δὲ, ἔσω οὐδένα εὕρομεν.

ὡς δὲ ἤκουσαν τοὺς λόγους τούτους ὁ τε ἱερεὺς, καὶ ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ, καὶ οἱ ἀρχιερεῖς, διεπόρουν περὶ αὐτῶν, τί ἂν γένοιτο τοῦτο.

παραγενόμενός τις ἀπήγγειλεν αὐτοῖς, λέ B
γων· ὅτι ἰδοὺ οἱ ἄνδρες, οὓς ἔθεσθε ἐν τῇ φυλακῇ, εἰσὶν ἐν τῷ ἱερῷ ἑστῶτες, καὶ διδάσκοντες τὸν λαόν.

τότε ἀπελθὼν ὁ στρατηγὸς σὺν τοῖς ὑπηρέταις, ἤγαγεν αὐτοὺς, οὐ μετὰ βίας· ἐφοβοῦντο γὰρ τὸν λαὸν, ἵνα μὴ λιθασθῶσιν.

ἀγαγόντες δὲ αὐτοὺς, ἔστησαν ἐν τῷ συνεδρίῳ. καὶ ἐπηρώτησεν αὐτοὺς ὁ ἀρχιερεὺς,

λέγων· οὐ παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν ὑμῖν, μὴ διδάσκειν ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτῳ. καὶ ἰδοὺ πεπληρώκατε τὴν Ἱερουσαλὴμ τῆς διδαχῆς ὑμῶν, καὶ βούλεσθε ἐπαγαγεῖν ἐφ' ἡμᾶς τὸ αἷμα τοῦ ἀνθρώπου τούτου.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Πέτρος, καὶ οἱ ἀπόστολοι, εἶπον· πειθαρχεῖν δεῖ θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις.

ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν ἤγειρεν Ἰησοῦν, ὃν ὑμεῖς διεχειρίσασθε, κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

τοῦτον ὁ θεὸς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα ὕψωσε τῇ C
δεξιᾷ αὐτοῦ, δοῦναι μετάνοιαν τῷ Ἰσραὴλ, καὶ ἄφεσιν ἁμαρτιῶν.

20 Verba uitæ huius. τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης. Verba scilicet quibus annuntiatur quæ sit ad salutem uia, ut Ioh. 6.g.68. Sed sanè præter morem additur pronomen ταύτης, quod scilicet quum adiungitur uocabulo Vitæ, non æternam sed præsentem potius uitam declarat, ut 1. Corinth. 15.c.17. Itaque non desunt qui hæc explicent per hypallagen, quasi scriptum sit ῥήματα τῆς ζωῆς ταῦτα. hæc uerba uitæ: quæ hypallage apud Hebræos interdum reperitur, ut 2. Sam. 2.a.4. קשת גבורים חתים id est, arcus fortium fractorum, pro קשת גבורים החת id est arcus fortium fractus. Sic etiam Exodi 25 ערות אלים מאדמים id est, pelles arietum rubro tinctorum: pro pelles arietum rubro tinctas.

21 Miserunt *ministros* ἀπέστειλαν Vide Matt. 2. b. 16. 24 Pontifex, ὁ ἀρχιερεύς Hoc prætermisit Vetus interpres. Erasmus autem uertit Sacerdos ὁ ἱερεύς, sicut in plerisque codicibus legitur & in OEcumenio quoque. sed in Complutensi editione rectius legitur ὁ ἀρχιερεύς.

26 Non *tamen* per uim διὰ βίας: Addidimus particulam aduersatiuam, de cuius eclipsi diximus Matth. 2. a. 6. alioquin erit in hac oratione manifestum anantapodoton, cuius simile exemplum extat Rom. 8. c. 12.

28 Nónne ὅτι Id est ὅτι. Sic sæpenumero conuertimus hanc particulam, quòd alioquin interrogatio non satis sentiatur, nisi ex pronuntiatione. Etiam atque etiam denuntiauimus παραγγελίᾳ παρηγγείλαμεν Vulg. ad uerbum, præcipiendo præcepimus: quem Hebraismum, ut obscuriorem, Erasmus illustrauit. *Effusum* sanguinem τὸ αἷμα Id est cædem, ut exposuimus Matth. 27. c. 24.

29 Potius quàm μᾶλλον ἤ Vulg. & Eras. magis quàm. Atqui in hac specie ne tantillum quidem concedendum est hominibus. Vide Iohann. 3. c. 19.

31 Hunc *inquam* Deus, &c. Τοῦτον ὁ θεὸς, &c. Vetus interpres & Erasmus ita explicant hunc locum, quasi τοῦτον prorsus cohæreat cum ἀρχηγὸν & σωτῆρα, quum potius hæc sint accipienda perinde ac si dictum esset ὁ θεὸς ὕψωσε τοῦτον τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ εἰς ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα, id est ad uerbum, Deus dextera sua hunc extulit in principem ac seruatorem. quod ut intelligi commodius posset, mutaui uerborum collocationẽ, nulla (ut opinor) sensus iniuria: deinde pro ὕψωσε conuerti euectum constituit, quasi scriptum sit ὑψωθοῦτα ἐποίησε, siue κατέστησε, fretus eiusdem Petri authoritate qui hanc eandem sententiam sic expressit suprà 2. f 36. ex quo demum loco didici hunc locum ita esse explicandum.

33 Dirumpe-

A καὶ ἡμεῖς ἐσμεν αὐτῷ μάρτυρες τῶν ῥημάτων 32 Ac nos sumus ei testes horum quę dicimus: *Testes.*
τούτων, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὃ ἔδωκεν ὁ quin & Spiritus sanctus, quem dedit Deus obe- *Spiritus sanctus.*
θεὸς τοῖς πειθαρχοῦσιν αὐτῷ. dientibus ipsi.

οἱ δὲ ἀκούσαντες διεπρίοντο, καὶ ἐβουλεύοντο 33 At *illi his* auditis dirumpebantur, & consul-
ἀνελεῖν αὐτούς. tabant ut eos tollerent.

ἀναστὰς δέ τις ἐν τῷ συνεδρίῳ φαρισαῖος, 34 Surgens autem in consilio quidam Phari- *Gamalielis consilium.*
ὀνόματι γαμαλιὴλ, νομοδιδάσκαλος τίμιος sæus, nomine Gamaliel, Legis doctor, honora-
παντὶ τῷ λαῷ, ἐκέλευσεν ἔξω βραχύ τι τοὺς ἀ tus toti populo, iussit ut paulisper abducerent
ποστόλους ποιῆσαι, foras Apostolos.

εἶπέ τε πρὸς αὐτούς· ἄνδρες ἰσραηλῖται, 35 Dixitque ad illos, Viri Israelitę attendite uo
προσέχετε ἑαυτοῖς ἐπὶ τοῖς ἀνθρώποις τούτοις, bis ipsis, quod ad istos homines *attinet* quid fa-
τί μέλλετε πράσσειν. cturi sitis.

πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη θευδᾶς, λέ 36 Nam ante hæc tempora exortus est Theu- *Theudas.*
γων εἶναί τινα ἑαυτόν, ᾧ προσεκολλήθη ἀριθμὸς das, dicens se esse aliquem, cui adhæsit nume-
ἀνδρῶν ὡσεὶ τετρακοσίων. ὃς ἀνῃρέθη, καὶ πάν rus uirorum circiter quadringentorum: qui
τες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ, διελύθησαν, καὶ ἐγέ sublatus est, & omnes qui parebant ei, dissolu-
νοντο εἰς οὐδέν. ti sunt, & redacti ad nihilum.

μετὰ τοῦτον ἀνέστη ἰούδας ὁ γαλιλαῖος, ἐν 37 Post hunc exortus est Iudas ille Galilæus *Iudas Galilæus.*
B ταῖς ἡμέραις τῆς ἀπογραφῆς, καὶ ἀπέστησε λαὸν temporibus descriptionis, & auertit popu-
ἱκανὸν ὀπίσω αὐτοῦ· κἀκεῖνος ἀπώλετο, καὶ πάν lum multum post se: perijt & ille, & omnes qui
τες ὅσοι ἐπείθοντο αὐτῷ διεσκορπίσθησαν. paruerant ei, dispersi sunt.

καὶ τὰ νῦν λέγω ὑμῖν ἀπόστητε ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων 38 Et nunc dico uobis, abstinete ab homini-
τούτων, καὶ ἐάσατε αὐτούς. ὅτι ἐὰν ᾖ ἐξ ἀνθρώ bus istis, & sinite eos: quoniam si est ex homi-
πων βουλὴ αὕτη, ἢ τὸ ἔργον τοῦτο, καταλυθήσε nibus consilium aut opus hoc dissoluetur.

ται· εἰ δὲ ἐκ θεοῦ ἐστιν, οὐ δυνήσεσθε καταλῦσαι αὐτό, 39 Sin ex Deo est, non poteritis dissoluere, *ac*
μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε. *nescio* an etiã cum Deo pugnare comperiamini.

ἐπείσθησαν δὲ αὐτῷ, καὶ προσκαλεσάμενοι τοὺς 40 Persuasi igitur *illi* ab eo, quum aduocassent
ἀποστόλους, δείραντες παρήγγειλαν, μὴ λαλεῖν Apostolos, cæsis denuntiarunt ne loquerentur in nomine Iesu, & dimiserunt eos.
ἐπὶ τῷ ὀνόματι τούτου ἰησοῦ, καὶ ἀπέλυσαν αὐτούς.

οἱ μὲν οὖν ἐπορεύοντο χαίροντες ἀπὸ προσώπου 41 Ipsi ergo gaudentes profecti sunt à cõspectu *Cæsi se Apostoli gaudent propter Iesum.*

33 Dirumpebantur *διεπρίοντο*, Vulg. & Erasm dissecabantur: quod uerbum nusquam legi usurpatum hac significatione. Declarat autem *διαπρίεσθαι* eorum gestum qui præ rabie dentibus frendunt ac stridٍent, ueluti siquis serram traheret. quod quum non possem altero Latino significare, illud posui quod Latini in re non dissimili usurpant.

36 Nam ante hæc tempora exortus est Theudas, *πρὸ γὰρ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀνέστη Θευδᾶς*, Cur tempora maluerim interpretari quàm Dies, non tantùm hæc causa est, quia usitatum est Hebræis, Dies dicere quoduis tempus quo dictum sit aliquid aut factum: sed etiam quia puto historiam non prorsus recentem hoc loco commemorari. Nam aut ego uehementer fallor, aut magnopere hallucinatus est Eusebius libro Ecclesiast. historiæ secundo, quum ad hunc locum applicaret quæ Iosephus libro antiquitatum 20. cap. 2, de quodam Mago Theuda commemorat. idque ita esse non admodum difficile fuerit intelligere. Testatur enim Iosephus hunc Theudam exortum simul & extinctum fuisse
C Cuspio Fado Iudæam administrante. Atqui hunc Fadum constat Iudææ præfuisse, quum post Agrippe mortem iterũ in Prouinciã esset redacta, anno scilicet Claudij quarto. Supereſt ergo ut uel hæc post Agrippę mortẽ à Gamaliele dicta sint, uel de alio Theuda accipiantur. Post mortem autem Agrippæ hæc gesta non esse, declarat totius historiæ series, quum infrà demum capite duodecimo, sub Herodis nomine mors illius horrenda commemoretur, Paulo iam non modò reuerso ex Arabia, ubi triennium prædicarat, sed etiam Tarsum profecto, & inde à Barnaba Antiochiam deducto, ubi constituta iam erat Ecclesia. Ergò, ut paucis absoluam, quum hæc acciderint longè ante Fadum præsidem, sub quo Theudam illum extitisse narrat Iosephus: imò uerò ut ego quidem existimo, etiam ante Agrippæ regnum, qui VII annis regnauit, sub Caligula & Claudio relinquitur, Theudæ istius nondum exorti, nõ potuisse mentionem hoc tempore fieri à Gamaliele. Deinde quum alterum subijciatur exemplum Iudæ illius qui fuit tempore descriptionis, id est, uel quum nasceretur Dominus, uel potius decennio pòst, quum scilicet Archelao pulso in exilium, Iudęa primùm redigeretur in prouinciam, qua tandem ratione Gamaliel in tam paucis exemplis temporum seriem confunderet? Denique cur Iudam diceret post illum Theudam extitisse, qui tamen tot annis prior fuerit? Nam certè *κατὰ τοῦτον*, non potest accipi pro Præterea, quin uiolenta sit expositio: ad quam non est necesse nos confugere, si quod uerissimum esse ex superioribus rationibus apparet, Theudam hunc Gamalielis à Theuda Iosephi, ut quadraginta minimum annis antiquiorẽ, distinxerimus. Quòd siquid assequi possum coniectura, putarim hanc historiam referri ad ea tempora, quibus Iudæam scribit Iosephus lib. Antiquitatum 17. cap. 12. innumeris seditionibus fuisse exagitatam, quas ægrè Varus à Sabino ab obsidione liberato compescuerit. Incidunt autem hæc in id tempus quo post Herodis Magni mortem ueluti interregnum in Iudæa fuit Archelao Romam profecto, ut ex patris testamento regnum impetraret: quo tempore Dominus noster Iesus Christus in AEgypto exulabat. Nam descriptio hæc, cuius tempore exortus est Iudas Gaulonites, incidit in id demum tempus quo redacta est Iudæa in prouinciæ formam, pulso scilicet Archelao Herodis Magni filio, & Christo minimum annos decem nato. Origenes uerò contra Celsum libro primo, hunc ipsum Theudam facit Christo antiquiorem, in eo plane mecũ faciens quod hunc à Iosephi Theuda distinguat. Se esse aliquẽ *εἶναί τινα ἑαυτόν*, In tribus codicibus additur *μέγαν*, id est magnum. quod etiam infrà adijcitur 8 b. 9. quanuis addi minimè sit necesse. Nam *τὶς* in hoc dicendi genere idẽ declarat atq; *μέγας*, & ab idoneis scriptoribus tum Græcis, tum Latinis ita usurpatur. ut obseruat doctissimus Budæus in Commentariis.

38 Ex hominibus *ἐξ ἀνθρώπων* Id est, fictum & commentitium: quod apparet ex antitheſi, ut Matth. 21. c 25. Huc pertinet quod ait Demosthenes *περὶ στεφ. σαθρὸν ἐστι φύσει πᾶν ὅ, τι ἂν μὴ δικαίως ᾖ πεπραγμένον.*

39 *Ac nescio* an etiam cum Deo pugnare comperiamini. *μήποτε καὶ θεομάχοι εὑρεθῆτε.* Vulg. ne fortè. Eras. ne quãdo. Ego uerò non uideo qua ratione hæc possint cum præcedentibus satis commodè connecti. Puto igitur præcisum esse dicendi genus quomodo sæpe usurpari hanc particulam obseruauimus ex doctissimo Budæo, Matth. 25. a. 7.

42 Domi-

concilij, quòd digni habiti essent qui pro nomine Iesu contumelia afficerentur.

Et quotidie in templo & domi non cessabant docere & euangelizare Iesum Christum.

CAP. VI.

Diaconi constituuntur qui uiduis ministrent. dum Apostoli prædicant.

IN diebus illis quum multiplicarentur discipuli, ortum est murmur Græcorum aduersus Hebræos, quòd despicerentur in ministerio quotidiano uiduæ ipsorum.

Itaqua duodecim illi, aduocata multitudine discipulorum, dixerunt, Non est æquum nos derelicto sermone Dei, ministrare mensis.

Discipite ergo fratres, ex uobis uiros septem idoneo testimonio ornatos, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos præficiamus huic negotio.

Nos uerò in oratione & administratione sermonis perdurabimus.

Placuit autem hæc oratio coram tota multitudine: itaque elegerunt Stephanum, uirum

Stephanus. Infrà 21. b. 8.

plenum fide ac Spiritu sancto, & Philippum, & Prochorum, & Nicanorem, & Timonem, & Parmenam, & Nicolaum proselytum Antiochensem.

Oratio. Impositio manuum.

Quos statuerunt coram Apostolis: qui quũ orassent, imposuerunt eis manus.

Itaque sermo Dei crescebat, ac multiplicabatur numerus discipulorum in Ierusalem ualde: multáque turba Sacerdotum auscultabat

Sacerdotes obediunt fidei.

fidei.

τ σωτηρίᾳ, ὅτι ὑπὲρ τ ὀνόματ⊙ αὐτ͂ ἐκατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι. A

42 πᾶσά τε ἡμέραν ἐν τῷ ἱερῷ καὶ κατ' οἶκον οὐκ ἐπαύοντο διδάσκοντες, καὶ εὐαγγελιζόμενοι ἰησοῦν τ χριστόν.

ΚΕΦΑΛ. ϛ'.

1 ΕΝ δὲ ταῖς ἡμέραις ταύταις, πληθυόντων τ μαθητῶν, ἐγένετο γογγυσμὸς τ Ἑλληνιστῶν πρὸς τοὺς ἑβραίους, ὅτι παρεθεωροῦντο ἐν τῇ διακονίᾳ τῇ καθημερινῇ αἱ χῆραι αὐτ.

2 προσκαλεσάμενοι δὲ οἱ δώδεκα τὸ πλῆθ⊙ τ μαθητῶν, εἶπον οὐκ ἀρεστόν ἐστιν ἡμᾶς καταλείψαντας τ λόγον τ θεοῦ, διακονεῖν τραπέζαις.

3 ἐπισκέψασθε οὖν ἀδελφοί, ἄνδρας ἐξ ὑμῶν μαρτυρουμένους ἑπτὰ, πλήρεις πνεύματ⊙ ἁγίου καὶ σοφίας, οὓς καταστήσομεν ἐπὶ τ χρείας ταύτης.

4 ἡμεῖς δὲ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τ λόγου προσκαρτερήσομεν.

5 καὶ ἤρεσεν ὁ λόγος ἐνώπιον παντὸς τοῦ πλήθους. καὶ ἐξελέξαντο στέφανον ἄνδρα πλήρη πίστεως καὶ πνεύματος ἁγίου, καὶ φίλιππον, καὶ πρόχορον, καὶ νικάνορα, καὶ τίμωνα, καὶ παρμενᾶν, καὶ νικόλαον προσήλυτον ἀντιοχέα, B

6 οὓς ἔστησαν ἐνώπιον τῶν ἀποστόλων· καὶ προσευξάμενοι ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας.

7 καὶ ὁ λόγος τ θεοῦ ηὔξανε, & ἐπληθύνετο ὁ ἀριθμὸς τῶν μαθητῶν ἐν ἱερουσαλὴμ σφόδρα, πολύς τε ὄχλος τῶν ἱερέων ὑπήκουον τῇ πίστει.

42 Domi κατ' οἶκον Vulg. circa domos. Eras. per singulas domos, κατ' οἴκους, de quo diximus suprà 2. g. 46. Nostram interpretationem confirmat etiam Irenæi interpres, qui κατ' οἶκον conuertit, in domo. Loquitur ergo de ea domo in qua solebat Ecclesia Agapas agitare. quanquam siquis urgeat, unam duntaxat domum non fuisse, non repugnem. Simpliciter enim κατ' οἶκον & ἐν τῷ ἱερῷ opponuntur. ut significetur, Apostolos tum publicè audientibus etiam ac spectantibus incredulis Iudæis, tum etiam priuatim in fidelium conuentu docuisse. Iesum Christm. Ἰησοῦν τὸν χριστόν. Apud Irenæum, lib. 3. cap. 12. additur Filium Dei. τὸν υἱὸν τ θεῦ.

IN CAPVT VI.

1 Græcorum τῶν Ἑλληνιστῶν Id est, eorum qui ex peregrinis Iudæis crediderant, qualis erat Nicolaus Proselytus Antiochenus. Paganos enim seu Gentiles Græcos quomodo admisissent, qui multo pòst tempore tam difficiles se præbuerunt illis ad Euangelij consortium admittendis? Deinde id etiam ostendit antithesis, quum Hebræos istis opponit, Hebraicè scilicet loquentes, iis qui Græco id est patrio idiomate utebantur: alioquin apud Paulum Græcorũ appellatione intelliguntur quicunque non erant circuncisi. 2 Non est æquum οὐκ ἀρεστόν ἐστιν Erasmus, ad uerbum, Placitum. Sed hoc loco (ut ipse quoque rectè obseruauit) non narrant Apostoli quid sibi placeat, aut non placeat: imò potius hoc negant eiusmodi esse ut placere debeat. Itaq; Vetus interpres, quem sequi maluimus, satis commodè uidetur sententiam expressisse. Mensis τραπέζαις. Id est conuiuis, aut in conuiuijs, de quibus scilicet diximus suprà 2. g. 46. quanquã (ut ego quidem existimo) συνεπιλογικῶς cætera etiam munera intelliguntur, quæ cum isto erant coniuncta, atque adeò illa etiam quæ ad pauperum curam & Ecclesiasticæ pecuniæ distributionem pertinent: ita tamen ut omnia rite & ordine fierent, & Diaconi Presbytero subessent: idq; ita fuisse usurpatum antequàm omnis Ecclesiasticus ordo prorsus euerteretur, liquet ex ueterum Canonum decretis, atque adeò ex ipsis etiam Gregorij epistolis. 3 Idoneo testimonio ornatos, μαρτυρουμένους, Vulg. boni testimonij. quod actiuè etiam accipi potest. Erasm. spectatæ probitatis. quorum uerborũ significatio nimium est, ut ita dicam, angusta. Quod autem Græci uno uerbo declarant, id necessariò exposuimus pluribus uerbis, Ciceronem sequuti, qui mihi quidem uidetur id uoluisse explicare in oratione De arusp. responsis, ubi de Deiotaro loquens, Testimonijs, inquit, clarissimorum imperatorum ornatus Deiotarus. 4 Perdurabimus προσκαρτερήσομεν. Vulg. instantes erimus. Eras. incumbemus. Vide Marc. 3. b. 9. 6 Qui quum orassent, καὶ προσευξάμενοι, Vulg. & quum orassent. Connectit autem particula καὶ diuersas personas. quod quum in Latino sermone sit obscurius, maluimus usurpare prouocabulũ: qua de re diximus Marc 1. a. 10. Simile dicẽdi genus reperio apud Plutarchũ in Dialogo πότερα τῶν ζώων φρόνιμον. ubi de Pica sic loquitur, πουρσύς τις θαυμαστόν τι χρῆμα πολυφθόγγου καὶ πολυφθόγγου πίτυος ἔτρεφε, καὶ αὐθρώπου ῥήματα καὶ θηρίων φθόγγους ἀνετυπεδίδου. quod quidẽ fuit obseruandum, ut sciamus penes Ecclesiã fuisse suffragia: ita tamen ut Apostoli authores fierent. Imposuerunt eis manus. ἐπέθηκαν αὐτοῖς τὰς χεῖρας. Hæc formula dicendi, sicut & ritus ipse qui per eã significatur, ab Hebræis fluxit, qui hac cæremonia solebant uti partim in publicis ac solennibus uictimarum cõsecrationibus, ut apparet ex Leuitico: partim etiã in precibus ac benedictionibus priuatis, ut liquet ex Genes. 48. c. 14. quẽ ritũ deinde seruauit Ecclesia Christiana tã in ministris constituendis, ut ex hoc loco & 1. Tim. 5. d. 22, & alijs multis cõstat, tũ etiã in cõferendis Spiritus sancti donis, ut infrà 8. c. 16. & fausti precationibus, ut Matt. 19. b. 13. Sed nulla hîc chrismatis, rasuræ, crucis, lineæ uestis, cæreorum. & huiusmodi portentorum mentio.

7 Fidei τῇ πίστει. Ie est, doctrinæ Euãgelicæ, quæ metonymicè dicitur Fides, quia nihil est aliud quàm potẽtia Dei ad salutẽ omniũ credentiũ. ὑπακοὴν autem pro πείθειν ponitur, ut annotauimus Matt. 8. d. 27. Est ergo notanda mutua relatio inter ministrum, uerbum Dei, ac fidem, ut falsos ministros à ueris, & fidem ab opinione distinguamus.

8 Fide

Στέφανος δὲ πλήρης πίστεως καὶ δυνάμεως, 8
A ἐποίει τέρατα καὶ σημεῖα μεγάλα ἐν τῷ λαῷ.
ἀνέστησαν δέ τινες τῆς ἐκ τῆς συναγωγῆς τῆς λεγομένης Λιβερτίνων, καὶ Κυρηναίων, καὶ Ἀλεξανδρέων, καὶ τῶν ἀπὸ Κιλικίας καὶ Ἀσίας, συζητοῦντες τῷ Στεφάνῳ. 9
Καὶ οὐκ ἴσχυον ἀντιστῆναι τῇ σοφίᾳ καὶ τῷ πνεύματι ᾧ ἐλάλει. 10
τότε ὑπέβαλον ἄνδρας λέγοντας, ὅτι ἀκηκόαμεν αὐτοῦ λαλοῦντος ῥήματα βλάσφημα εἰς Μωσῆν καὶ τὸν θεόν.
συνεκίνησάν τε τὸν λαὸν, καὶ τοὺς πρεσβυτέρους, καὶ τοὺς γραμματεῖς, 12
καὶ ἐπιστάντες συνήρπασαν αὐτὸν, καὶ ἤγαγον εἰς τὸ συνέδριον. 13
ἔστησάν τε μάρτυρας ψευδεῖς, λέγοντας· ὁ ἄνθρωπος οὗτος οὐ παύεται ῥήματα βλάσφημα λαλῶν κατὰ τοῦ τόπου τοῦ ἁγίου τούτου, καὶ τοῦ νόμου. 14
ἀκηκόαμεν γὰρ αὐτοῦ λέγοντος, ὅτι Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος οὗτος καταλύσει τὸν τόπον τοῦτον, καὶ ἀλλάξει τὰ ἔθη ἃ παρέδωκεν ἡμῖν Μωϋσῆς. 15
καὶ ἀτενίσαντες εἰς αὐτὸν πάντες οἱ καθεζόμενοι ἐν τῷ συνεδρίῳ, εἶδον τὸ πρόσωπον αὐτοῦ ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου.

ΚΕΦ. ζ.

Εἶπε δὲ ὁ ἀρχιερεύς· εἰ ἄρα ταῦτα οὕτως ἔχει. 1
ὁ δὲ ἔφη· ἄνδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατε· ὁ θεὸς τῆς δόξης ὤφθη τῷ πατρὶ ἡμῶν Ἀβραὰμ, ὄντι ἐν τῇ Μεσοποταμίᾳ, πρὶν ἢ κατοικῆσαι αὐτὸν ἐν Χαρράν, 2

Stephanus uerò plenus fide ac potentia, ædebat prodigia & ſigna magna in populo.
Exorti ſunt autem quidam è ſynagoga quæ dicitur Libertinorũ, & Cyrenęorum, & Alexandrinorum, & eorum qui ſunt ex Cilicia & Aſia, altercantes cum Stephano:
Nec ualebant reſiſtere ſapiẽtiæ & Spiritui per quem loquebatur. *Stephani ſapientia & Spiritus.*
Tunc ſubiecerunt quoſdam qui dicerent ſe audiuiſſe eum loquentem uerba blaſphema in Moſem ac Deum.
Commouerúntque plebem & Seniores & Scribas: atque ingruentes correptũ eum adduxerunt in concilium: *Falſi teſtes contra Stephanum.*
Statuerúntque falſos teſtes qui dicerent, Homo iſte non ceſſat loqui uerba blaſphema aduerſus locum ſanctum hunc, & legem.
Audiuimus enim eum dicẽtem quod Ieſus Nazarenus iſte demolietur locũ hunc, & mutabit ritus quos tradidit nobis Moſes,
Tunc intentis in eum oculis, omnes qui ſedebãt in concilio, uiderunt faciem eius quaſi faciem Angeli, *Facies Stephani*

CAPVT VII.

DIxit aũt princeps Sacerdotum, Num hæc ita habent? *Concio & reſpõſio Stephani ad uerſus falſos teſtes.*
Ipſe uerò dixit, Viri fratres & patres, audite, Deus ille gloriæ uiſus eſt patri noſtro Abrahæ quum eſſet in Meſopotamia, prius quàm habitaret in Charran,

8 Fide πίστεως Hic aliter accipitur Fides quàm in ſuperiore uerſiculo, nimirum pro eo animi aſſenſu quo oblatam in Chriſto iuſtitiam amplectimur. Sed in quatuor codicibus ſcriptum inuenimus πλήρης χάριτος plenus gratia: quam lectionem ſequutus eſt Vetus interpres. Potentia δυνάμεως Id eſt, eximijs & excellentibus illis donis Spiritus ſancti, quę δυνάμεως, id eſt potentiæ, nomine intelligũtur ab effectis, ſiue quòd uirtutis illius ac poteſtatis cæleſtis teſtimonia ſint. in populo. ἐν τῷ λαῷ, Id eſt, δημοσίᾳ, palàm ſcilicet, quia ex ipſo populo multos ſanabat. Reperimus autẽ in duobus codicibus additum διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ, per nomen Domini Ieſu Chriſti. 9 Eſynagoga ἐκ τῆς συναγωγῆς Id eſt, ex collegio. Nam certè oportuit tam amplam ciuitatem, ad quam etiam undiq; Iudæi, tanquam ad communem academiam, ſuos erudiendos mitterent, in uaria collegia diſtribui: quę quidem apparet ex hoc loco, pro nationũ uarietate diſtincta, quemadmodum hodie etiamnum Lutetię multa cõllegia à uariis gentibus cognominantur, quibus etiam peculiariter ac propriè ſunt conſtituta. Libertinorum, Λιβερτίνων. Ridiculum eſt profectò quod à quibuſdam eſt
C annotatum, Libertinos ſcilicet iſtos Romanos fuiſſe, quia Latinum eſt uocabulum, & a Liuia Auguſti coniuge ſic cognominatos. Alij alias cauſas afferunt, quarum nulla mihi quidem adhuc probari potuit. Neq; enim uidẽo qua ratione Lucas iſtos appellet ex conditione, cæteros uerò ex gente ac patria. Itaque quò propius hunc locum inſpicio, eò magis confirmor in ea opinione, ut exiſtimem fuiſſe à librarijs deprauatum, & pro Λιβερτίνων reponẽdum eſſe Λιβυστίνων. Idem ſunt autem Libiſtini qui & Libyes & Libyci, ut diſertè teſtatur Stephanus, ex Libya ſcilicet oriundi: quæ quum inter Cyrenaicã & Aegyptum media ſit interiecta, meritò ſcilicet coniunguntur cum Cyrenaicis & Alexandrinis, ſicuti rurſus Cilices cum Aſiaticis. Occaſionem autem errori prębere potuit partim ſumma nominis affinitas inter Libiſtinos & Libertinos, partim etiam quòd iſti multo frequentius Libyes, quàm Libiſtini dicãtur, ut imperitus aliquis facilè ſuſpicari potuerit locum eſſe deprauatum, quem ipſe tamen deprauarit. Sed quid ſi potius hæc mea coniectura quod rectè ſcriptũ eſt, peruerteret? nam certè mirus eſt omnium codicum conſenſus. Quamobrem ne apicem quidem mutare uolui: tãtum placuit, lectori quod ſuſpicarer, bona fide proponere, ut aliquid conſtituant iſtarũ rerũ peritiores. 10 Sapientiæ τῇ σοφίᾳ In uno exemplari additum erat τῇ ὕστερον ἐν αὐτῷ, quæ in ipſo erat. Et Spiritui διὰ τοῦ πνεύματι Rurſus in eodem exemplari additur τῷ ἁγίῳ Sancto. Per quem loquebatur, id eſt ᾧ ἐλάλει. Vulg. qui loquebatur, id eſt ὃς ἐλάλει quę lectio prorſus cõuenit cum eo quod ſcriptum eſt Marc. 13. b. 11: ſed nullius (quod ſciam) exemplaris authoritate confirmatur. Nam quod exiſtimat Eraſmus ᾧ poſitum eſſe pro ὃ propter datiuum πνεύματι præcedentẽ, non facilè cõceſſerim, quia huius enallages nullum unquam exemplum memini legere in conſtructione intranſitiua. Sed hoc maioris eſt momenti, quòd in uno uetuſto codice reperimus poſt ἐλάλει omnia hæc adſcripta διὰ τὸ ἐλέγχεσθαι αὐτοὺς ὑπὸ αὐτῶν μετὰ πάσης παῤῥησίας. μὴ δυνάμενοι δὲ αὐτοφθαλμεῖν τῇ ἀληθείᾳ, τότε ὑπέβαλον, Id eſt, quòd ipſi ab eo coarguerentur omni cum libertate. Itaq; quum non poſſent obniti ueritati, tunc ſubiecerunt quoſdam, &c. Eſt autem αὐτοφθαλμεῖν uerbum elegans, quod de ijs dicitur, qui aperta ui reſiſtunt, & obuerſis uultibus manũ conſerunt. Sic uſurpatur à Polybio lib. hiſtoriarũ 4, ubi de Meſſenijs agit, & ab hoc noſtro Luca dicitur de naui, quæ obuerſa uento prora rectum curſum tenet, infrà 27. c. 15 11 Se audiuiſſe, ὅτι ἀκηκόαμεν Cur interdum (quod tamen raro fecimus) formam orationis rectam obliqua interpretemur, diximus Ioh. 1. b. 16, 12 Ingruentes ἐπιστάντες Vel, adorti. Plus enim eſt hoc loco ἐφιστάνω quàm Superuenire, ut etiam infrà 17. a. 5. Vulg. concurrentes, i. συνδραμόντες Eraſ. inuadentes ἐπόρχόμενοι. IN CAPVT VII.
2 in Meſopotamia, ἐν τῇ μεσοποταμίᾳ, Conſentiunt omnes codices. Itaq; quũ paulo poſt dicat Abraham è Chaldæa egreſſum, omnino neceſſe eſt ut Meſopotamiam Stephanus uocet non eam modò regionem quæ duobus amnibus Euphrate & Tigri includitur, ſed etiã Babyloniã, cuius pars eſt Chaldæa, ſicut etiã Plinius lib. 6. cap. 27, Babylona tribuit Meſopotamiæ, ut uir ille fœlicis memoriæ Ioachimus Vadianus obſeruauit, diligensplanè ac eruditus harum rerũ obſer-

Et dixit ad eũ,Exi è terra tua,& è cognatione tua, & adeſdũ in terrã quãcunq; indicaro tibi.

Tunc exijt è terra Chaldæorũ, & habitauit in Charran. Et illinc,poſtquã mortuus eſt pater eius, tranſtulit eum in terram hanc in qua nunc uos habitatis.

Et non dedit ei poſſeſsionem in ea,ne ueſtigium quidem pedis: quanuis promiſiſſet ſe daturum ei eam obtinendam,& ſemini eius poſt ipſum,quum non haberet prolem.

Gen.15.c.13. & d.16. Locutus autem eſt ita Deus, Erit, *inquit*, ſemẽ tuũ inquilinũ in terra aliena, ubi ſeruituti ſubijcietur,et malis premetur annis quadringẽtis.

Sed gentem cui ſeruierint,puniam ego,dicit Deus: & poſt hæc exibunt, & ſeruient mihi in loco iſto.

Circunciſio. Gen.17.b.9 Gen.21.a.2 Gen.25.c.24. Gen.29.d.33, & 30.a.5.&35. d.23. Gen 37.f.28 *Ioſeph.* Dedit q; ei pactum circũciſionis: & ita *Abraham* genuit Iſaac, & circuncidit eum in die octauo: Iſaac autem *genuit* Iacob,& Iacob duodecim Patriarchas.

Patriarchę uerò inuidia moti,Ieſephũ uẽdiderunt *abducendũ* in Aegyptũ: ſed erat Deus cũ eo:

Gene.41.e.37 Et exemit eũ ex omnib. ipſius oppreſsionib. dedit q; ei gratiam & ſapientiam coram Pharaone Rege Aegypti, qui cõſtituit eũ prẽfectũ ſuper AEgyptũ, & *ſuper* totam domũ ſuam.

Venit autem fames in uniuerſam terrã AEgypti & Chanaan, & oppreſsio magna: nec inueniebant cibos Patres noſtri.

Gene.42.a.1. Quum audiſſet autem Iacob eſſe frumenta in AEgypto,miſit Patres noſtros primùm.

Gen. 45.a.4. Et in ſecũda *profectione* agnitus eſt Ioſeph à fratribus ſuis,& innotuit Pharaoni genus Ioſeph

3 καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ἔξελθε ἐκ τῆς γῆς σου, καὶ ἐκ τῆς A
συγγενείας σου, καὶ δεῦρο εἰς γῆν ἣν ἄν σοι δείξω.

4 τότε ἐξελθὼν ἐκ γῆς Χαλδαίων, κατῴκησεν
ἐν Χαρράν. κἀκεῖθεν, μετὰ τὸ ἀποθανεῖν τὸν πα-
τέρα αὐτοῦ, μετῴκισεν αὐτὸν εἰς τὴν γῆν ταύτην,
εἰς ἣν ὑμεῖς νῦν κατοικεῖτε.

5 καὶ οὐκ ἔδωκεν αὐτῷ κληρονομίαν ἐν αὐτῇ,
οὐδὲ βῆμα ποδός. καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι
εἰς κατάσχεσιν αὐτὴν, καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ μετ'
αὐτόν, ὃν οὐκ ἦν αὐτῷ τέκνον.

6 ἐλάλησε δὲ οὕτως ὁ θεός· ὅτι ἔσται τὸ σπέρμα
αὐτοῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δουλώσουσιν
αὐτὸ, καὶ κακώσουσιν ἔτη τετρακόσια,

7 καὶ τὸ ἔθνος ᾧ ἐὰν δουλεύσωσι, δικαιῶ ἐγὼ,
εἶπεν ὁ θεός· καὶ μετὰ ταῦτα ἐξελεύσονται, καὶ
λατρεύσουσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ.

8 καὶ ἔδωκεν αὐτῷ διαθήκην περιτομῆς. καὶ
οὕτως ἐγέννησε τὸν Ἰσαὰκ, καὶ περιέτεμεν αὐτὸν τῇ
ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ· καὶ ὁ Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ, καὶ ὁ Ἰα-
κὼβ τοὺς δώδεκα πατριάρχας. B

9 καὶ οἱ πατριάρχαι ζηλώσαντες τὸν Ἰωσὴφ,
ἀπέδοντο εἰς Αἴγυπτον· καὶ ἦν ὁ θεὸς μετ' αὐτοῦ,

10 καὶ ἐξείλετο αὐτὸν ἐκ πασῶν τῶν θλίψεων αὐτοῦ,
καὶ ἔδωκεν αὐτῷ χάριν καὶ σοφίαν ἐναντίον Φα-
ραὼ βασιλέως Αἰγύπτου, καὶ κατέστησεν αὐτὸν ἡ-
γούμενον ἐπ' Αἴγυπτον, καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτοῦ.

11 ἦλθε δὲ λιμὸς ἐφ' ὅλην τὴν γῆν Αἰγύπτου καὶ Χα-
ναὰν, καὶ θλῖψις μεγάλη, καὶ οὐχ εὕρισκον χορτάσ-
ματα οἱ πατέρες ἡμῶν.

12 ἀκούσας δὲ Ἰακὼβ ὄντα σῖτα ἐν Αἰγύπτῳ, ἐξα-
πέστειλε τοὺς πατέρας ἡμῶν πρῶτον,

13 καὶ ἐν τῷ δευτέρῳ ἀνεγνωρίσθη Ἰωσὴφ τοῖς ἀδελφοῖς
αὐτοῦ, καὶ φανερὸν ἐγένετο τῷ φαραὼ τὸ γένος τοῦ Ἰωσήφ.

uator. Quòd aũt uidetur Stephanus à Moſe diſſentire, quum Geneſ.12 a.1, iſta perinde uideãtur narrari ac ſi dicta eſſent Abrahamo poſt patris mortem, quum iam ex Charran eſſet profecturus.id, inquam, ortum eſt ex interpretis negligentia, qui initium illius capitis duodecimi conuertere debuit per pluſquamperfectum, Dixerat autem, &c. Idq; ita fuiſſe faciendum, uel illud ſatis declarat, quòd iubetur ex terra ſua & cognatione ſua exire. ex quo liquido apparet, hæc pertinere ad id tempus quo primùm ex patria migrauit. quod illi non uidentur ſatis cõſideraſſe, qui ut hunc nodum ſoluerent, duplicem fecerunt Abrahæ uocationem, quarum unam à Moſe prætermiſſam recenſeat Stephanus. Atqui ſi hæc Stephanus nõ accepit à Moſe, à quo tandem accepit? deinde quis nõ uidet, Stephanũ, ſi quædam à Moſe diſcrepantia narraſſet, maximã calumniandi occaſionem fuiſſe aduerſarijs præbiturum? 5 Ne ueſtigium quidem pedis: οὐδὲ βῆμα ποδός: Id eſt, ne tantillum quidem, ut in ſolo ſuo poſſet pedem figere. Sic enim prouerbiali quadã figura loquũtur Hebræi בִּמְרַךְ כַּפְרֹגֶל C ut Deut.1.a.5. Quamuis promiſiſſet καὶ ἐπηγγείλατο Vulg. & Eraſ. & repromiſit. Irenæi interpres, ſed promiſit: rectius profectò quam illi, Sed ipſa tamen ſeries oſtendit καὶ pro καὶ περ commodius accipi poſſe, ut Matth 5.c.19, & 15.a.5. Item Luc.18.b.7. ſicut apud Hebræos רִיר accipitur pro אַם עַל מִישׁ, ut Eccleſiaſt.9. d. 16. Diximus autem alibi de uerbo ἐπαγγέλλεσθαι. Ei αὐτῷ Cohæret pronomen cum uerbo δοῦναι, ut apparet ex eo quod ſequitur. Itaq; in uno codice ſic ſcriptum legimus, καὶ ἐπηγγείλατο αὐτῷ δοῦναι εἰς κατάσχεσιν αὐτῷ, καὶ τῷ σπέρματι, quam lectionem ſynceram eſſe puto.

6 Ita ὅτως In nonnullis codicibus Veteris editionis pro ita legitur ei, id eſt αὐτῷ, ut in uno etiam exemplari Græco ſcriptum legimus: in alijs uerò expungitur. Tum αὐτὸ Sæpe iam annotauimus frequentes eſſe apud Hebræos iſtas perſonarum mutationes, ac præſertim Luc.19.b.9, ubi ſimilem prorſus enallagẽ obſeruauimus. Omnino enim præſtat recta loquutione iſtum uerſiculum explicare, ut cum proximo cohæreat. Sed in uno codice pro αὐτοῦ diſertè ſcriptũ legimus σοῦ. Vbi ſeruituti ſubijcietur, καὶ δουλώσουσιν αὐτὸ, Quia poſt καὶ ſubaudiendum eſt ἐπεὶ ex Hebræorũ idiotiſmo, qui (ut ſæpe iam diximus) relatiui loco utuntur coniunctione copulatiua, unà cum demonſtratiuo aut relatiuo pronomine, eoq; uel expreſſo, uel ſubaudito: ideò perinde hoc conuerti ac ſi ſcriptum eſſet ὅπου. Deinde relatiuum αὐτὸ ſiue αὐτοῦς, ut legit Vetus interpres, & quidã codices habẽt, tanquam in Latino ſermone redũdans expunxi. Poſtremò δουλώσουσιν & κακώσουσιν paſsiuè ſum interpretatus, ut perſonę mutationẽ uitarẽ. Annis 400 ἔτη τετρακόσια. Eraſ. teſtatur quandã editionẽ peruetuſtã legere cccexxx, adſtipulatore etiã Rabano, neq; ſuũ hic iudicium interponit. Illud quidè certũ eſt, Gen.15.c.13. unde hæc petita ſunt, nõ plures annos numerari 400. ut nemo dubitare iure poſsit quin hæc ſit germana lectio. Nam cccexxx anni quorũ fit mentio Exod.12.f.41, & Gal.3.c.17, ab initio peregrinationis Abrahami numerantur, ſicut 40 iſtos ab initio exortu ſeminis Abrahami, id eſt à nato Iſaaco, neceſſe eſt auſpicari: ut apertè demõnſtrant Chronographi, ac præſertim Funccius, omniũ qui in hoc argumento ſunt uerſati, ut mihi quidẽ uidetur, lõgè diligentiſ. à quo tamen in eo diſſentio, quòd peregrinationem Abrahami ab eo tẽpore inchoat, quo profectus eſt ex Charrã. quã ego potius auſpicer ab eo tẽpore quò unà cum Patre ex Vr Chaldæorũ uenit in Charran: unde quinquenniũ illic moratus, amiſſo Patre ad Chananæos peruenit. Puto enim uerã eſſe Iudæorũ ſupputationẽ quæ Iſraelis peregrinationi in Aegypto, annos tribuit 210 duntaxat: qua de re alius fortaſſe dabitur dicendi locus. 8 Et ita καὶ ὅτως Eraſ. atq; hic, καὶ οὗτος. Ego uerò potius. Vulg. editionem ſequor, quia in uetuſtis & emendatiſsimis quibuſq; codicib. legimus καὶ ὅτως. Ponitur aũt interdũ hæc particula tanquã παρέλκον, ut orationis ſeriem connectat, ſicut annotauimus Ioh 4,a.6. 9 Erat Deus cum eo: ἦν ὁ

A θεὸς μετ' αὐτοῦ Hebræum est etiam hoc genus dicendi, quo peculiaris quidam Dei fauor erga aliquos declaratur. Videtur enim quodāmodo ab ijs abesse, quos iuuare no sustinet: cotrà uerò, præsēs illis quos ex maximis quibusq; periculis eripit.

ἀπὲστειλας δὲ ἰωσὴφ, μετεκαλέσατο τὸν πατέρα 14
αὐτοῦ ἰακὼβ, καὶ πᾶσαν τὴν συγγένειαν αὐτοῦ, ἐν
ψυχαῖς ἑβδομήκοντα πέντε.

κατέβη δὲ ἰακὼβ εἰς αἴγυπτον, καὶ ἐτελεύτη- 15
σεν αὐτός, καὶ οἱ πατέρες ἡμῶν.

καὶ μετετέθησαν εἰς συχέμ, καὶ ἐτέθησαν ἐν 16
τῷ μνήματι, ὃ ὠνήσατο ἀβραὰμ τιμῆς ἀργυρίου
παρὰ τῶν υἱῶν ἐμμὸρ τοῦ συχέμ.

καθὼς δὲ ἤγγιζεν ὁ χρόνος τῆς ἐπαγγελίας, ἧς 17
ὤμοσεν ὁ θεὸς τῷ ἀβραὰμ, ηὐξησεν ὁ λαὸς, καὶ ἐ-
πληθύνθη ἐν αἰγύπτῳ,

ἄχρις οὗ ἀνέστη βασιλεὺς ἕτερος, ὃς οὐκ ἤδει τὸν 18
ἰωσήφ.

οὗτος κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν, ἐκά- 19
κωσε τοὺς πατέρας ἡμῶν, τοῦ ποιεῖν ἐκθετα τὰ
βρέφη αὐτῶν, εἰς τὸ μὴ ζωογονεῖσθαι.

Missis autem *nuntijs* Ioseph accersiuit patrem suum Iacob, omnemq; cognationem suam, capitum septuagintaquinq;.

Descendit ergo Iacob in AEgyptum, obijtq; ipse & patres nostri.

Qui translati sunt in Sichem, & positi in sepulchro quod emit Abraham pretio argenti à filijs Emor filij Sichem.

Quum autem appropinquaret tempus promissionis, cuius *causa* Deus iurauerat Abrahæ, creuit populus & multiplicatus est in Aegypto.

Vsquequo exortus est alius Rex, qui nō nouerat Ioseph.

Hic aduersus genus nostrum ingeniosus, malis oppressit patres nostros, *adeo* ut exponerent infantes suos ne uitales essent.

14 Missis *nuntijs* ἀποστέλλας Vide Math. 2. c. 16. Septuaginta quinq;. ἑβδομήκοντα πέντε. Sic legitur in omnibus codicibus quos inspeximus, & iamprīdem ita scriptum fuisse, apparet ex Hieronymo & Augustino, qui multùm laborarūt ut hunc locum conciliarent cum eo quod scriptum est Genes. 46. c. 27, ubi in Hebræa ueritate LXX capita duntaxat numerantur, consentiente etiam Iosepho, libro Antiquitatum 2. cap. 4. Hoc quidem certum est, in eiusmodi cōtrouersijs adsontes esse recurrendū, unde reliquæ translationes sunt deriuatæ. Itaque ingenuè profiteor, editionem Græcam eo loco mihi uideri deprauatam, quòd minimè mirum est accidisse in tanta Hebraicæ linguæ imperitia: de ijs loquor qui Græcos codices uersarunt in manibus. Nam hunc errorem sanè malim existimare ab istis ortum, quàm ab ipsis Græcis interpretibus: quos uix mihiquisquā persuaserit tam negligentes esse potuisse, ut eorum qui apud Mosen recēsentur, saltem nomina nō numerarent. Sed magis est eorum audacia reprehendenda, qui quum uiderent, numerum eorum qui sigillatim illic recensentur, collectæ summæ non respondere: ausi sunt addere Iosephi nepotes & abnepotes, ut summam explerent. quā quidem ratione non rectè putauit Augustinus, posse septuaginta quinque capita numerari. Cur enim Iosephi nepotes & abnepotes potius adijciantur, quàm aliorum Patriarcharum? quia fortassis dicat aliquis, solus Iosephus istos sustulerat, quum Iacob in Aegyptum descenderet. Imò uerò constat ex cap. Genes. 41. f. 46. Iosephum, quum xxx annos ageret, fuisse præfectum Aegypto, quibus si septem illos annos fertiles & duos steriles addas, omnino triginta nouem annos efficies, quot natum esse oportuit Iosephum, quum Iacob in Aegyptum ueniret, anno scilicet sterilitatis tertiò ineunte, sicut apparet Genes. 45. a. 6. ut ne nepotes quidem eo tempore ullos habuerit, ut qui anno ad summum tricesimo uxorem duxisset, Genes. 41. f. 45. Ergo, ut ad rem redeam, corruptè legitur hic numerus in Græcis codicibus: & qui Iosephi nepotes & abnepotes ausi sunt adijcere, ut summam explerent, errorem auxerunt: nisi potius fortassis, quum ad marginem essent isti Iosephi nepotes & abnepotes quinq; ab aliquo annotati, ac postea per librariorum incuriam in contextum irrepsissent (quod infinitis pene locis factum esse comperiet quisquis Hebræa cum Græcis comparabit) tandem repertus sit qui quum uideret summam non conuenire, nec Hebraicæ ueritatis fontes adire posset, errorem (ut existimabat) manifestum emendarit. Eum autem non est quòdquisquam miretur tàm multos porrò sequutos esse, quum quisquis illa nomina in Græco contextu numeraret, putaret se in summæ numero manifestum errorem deprehendisse. Quæ quum ita se habere existis mihi me, ut opinor, uanis coniecturis appareat, nemini profectò mirum uideri debet, eosdem illos postea hūc Lucæ locum ex illo Mosis deprauato, simili ratione corrupisse. de quo ut minime dubitem, illud quoque facit, quòd pari audacia aut imperitia potius uideam alium Mosis locum corruptū Deuter. 10. d. 22. ubi similiter, in ijs quidem codicibus qui nostra memoria sunt excusi, mentio fit LXXV animarū, quum diserte testetur Hieronymus suo tempore Græcam interpretationem eo loco ab Hebræis non uariasse. Sed & mox in hac eadem concione maioris etiam audaciæ uestigia detegemus. Nobis tamen summa fuit religio quicquam ex coniectura mutare. 16 Translati sunt *μετετέθησαν* Translati sunt, scilicet ipsi Patriarchæ Iacobi filij, quanuis unius Iosephi mētio fiat. Ios. 24. g. 32. Nam Hieronymus quoque in Paulæ Epitaphio duodecim Patriarcharum sepulchra in Sichem collocat: ut tum ex hoc loco, tum etiam ex oculati testis Hieronymi authoritate, facilè mihi persuaserim firmum non esse quod narrat Iosephus lib. Antiquitatum 2. cap. 4, cæterorū scilicet Patriarcharum corpora, uno Iosepho excepto, Hebronem relata, ibique sepulta fuisse: quum de eo nihil in historia sacra narretur, & hic, ut dixi, locus apertè repugnet. Quod autem ad ipsum Iacobum attinet, is nempe fuit sepultus in Hebron, in illa scilicet duplici spelunca cum Abrahamo & Isaaco, ut diserte scribitur Genes. 50. b. 13. à qua narratione nihil discrepat quod hic testatur Stephanus, si quis dextè intelligat. Neque enim quicquam est quod nos cogat ista accipere de ipso Iacobo. Quod emit Abraham *ὃ ὠνήσατο Αβραάμ* Hic uerò locus non dubito quin primùm ab imperito quopiam fuerit deprauatus: qui, quum Euangelista simpliciter & nullo adiecto nominatiuo scripsisset *ὃ ὠνήσατο τιμῆς ἀργυρίου*, existimauerit imperfectam esse orationem: & quum meminisset emptæ cuiusdam speluncæ ab Abrahamo (cuius fit mentio Gene. cap. uicesimo tertio) Abrahami nomen ad marginē annotarit, quasi uidelicet explēdæ cōstructioni deesset. unde factum ut facilè in contextum irreperet, & error, quod aiunt, priore peior nasceretur. Atqui non erat supplendum Abrahami nomen, sed relatiuum potius *αὐτὸς* aut *ἐκεῖνος*, id est ipse, uel ille, scilicet Iacobus; cuius nomen in superiore atq; adeo cohærente membro fuit expressum. Neq; enim Abraham is est qui emit agrum in Sichem à filijs Emor filij Sichem, in quo Patriarchæ fuerunt sepulti, sed Iacobus potius, ut diserte scribitur cap. Geneseos tricesimo tertio. Fuit autem res ista celebris ea etiam tempestate, & omnibus nota, ut liquet ex cap. Ioh. 4. a. 5. ut *ἀπὸ τοῦ χωρίου μνημονικῶ* nullus hic locus relinquatur: quod etiā haud scio quàm religiosum fuerit, aut ipsi Stephano iam uelut ex ipsis cælis concionanti, aut Lucæ hęc scribenti tribuere. Simili quorundam partim temeritate partim ignorantia factum puto, ut Matt. 27. a. 9. nomen Zachariæ, Mar. 2. d. 26, Abiatharis pontificis ac fortassis etiam Luc. 2. a. 2, Cyrenij præsidis nomen in contextū reponeretur. Quinetiam testatur Hieronymus de optimo genere interpretādi ad Pammachiū, Math. 13. e, 35, in multos codices irrepsisse nomen Esaiæ, pro quo deinde substitutum sit nomen Asaph. quum hodie neutrum illic legatur, & optima quidem ratione, ut opinor. Item Marci 12. d. 42. magna causa est cur ex margine totum hoc *ὃ ἐστι κοδράντης* additum esse suspicet, & infrà quòq; 8. e, 26, mihi uidetur totum hoc ascitum *αὕτη ἐστὶν ὄρυμος*, ut suo loco dicemus: quæ exempla alij nonnulli etiam ex ueteribus ante me, si non omnia, certè pleraq;, annotarunt: & idcirco proferenda putaui hoc loco, ut hanc coniecturam ostenderem non modo probabilibus rationib. niti quas ante exposuimus, sed etiam similibus exemplis non carere. Suum interim cuiq; liberum iudicium esto. 17 Cuius *causa* iurauerat *ἧς ὤμοσεν* Vulg. quam confessus fuerat *ἧς ὡμολόγησεν*, quod non probo, & si maximè probarem, mallem conuertere, quam spoponderat.

Quo tẽpore natus eſt Moſes, q̃ fuit gratus Deo ac nutritus eſt trib. menſib. in domo patris ſui.

Expoſitum autem illum ſuſtulit filia Pharaonis, & nutriuit eum ſibi pro filio.

Et eruditus eſt Moſes omniſapientia Aegyptiorum: eratq; potens dictis & factis.

Vtuero expletũ eſt ei quadraginta annorũ tẽpus, ſubijt in cor eius ut inuiſeret fratres ſuos filios Iſrael.

Et quum uidiſſet quendam iniuria affici, defendit ac uindicauit eum qui moleſtia afficiebatur, percuſſo Agyptio.

Exiſtimabat aũt intelligere fratres ſuos quòd Deus per manum ipſius daret ſalutem illis: at illi non intellexerunt.

Porrò ſequẽti die uiſus eſt ipſis certantibus, & compulit eos in pacem, dicens, Viri, fratres eſtis uos: cur alij alios iniuria afficitis?

Is autem qui iniuriam faciebat proximo, repulit eum, dicens, Quis te conſtituit principẽ ac iudicem ſuper nos?

Num interficere me tu uis, quemadmodum interfeciſti heri Aegyptium?

Ad hunc aũt ſermonẽ Moſes fugit, & factus eſt aduena in terra Madiã, vbi genuit filios.

Apparet Angelus Moyſi in rubo. Exod. 3. a. 2

Expletis verò annis quadraginta, viſus eſt ei in deſerto montis Sina Angelus Domini flammeo igne rubi.

Moſes autem vt conſpexit, admiratus eſt viſum: & quum accederet ad conſiderandum, facta eſt ad eum uox Domini,

Ego *ſum* Deus ille Patrum tuorum, Deus Abraham, & Deus Iſaac, & Deus Iacob. Tremefactus aũt Moſes, nõ audebat conſiderare.

Terra ſancta. Dixit aũt ei Dominus, Solue ſoleas pedũ tuorum: locus enim in quo ſtas, terra ſancta eſt.

Vidi, uidi afflictionẽ populi mei qui *eſt* in Aegypto, & ſuſpiria eorũ audiui: & deſcẽdi ut eximã eos. nũc ergo adeſdũ, mittã te in Aegyptũ.

Hũc Moſen quẽ abnegauerãt, dicẽtes, Quis te cõſtituit principẽ & iudicẽ? hũc, *inquã*, Deus principem & redemptorem miſit, ductu Angeli qui uiſus fuerat ei in rubo.

Exo. 7. 8. 9. 10 11. 1. 4 Exod. 16. a. 1 Suprà 3. d. 22. Deut. 18. c. 15

Hic eduxit illos, æditis prodigijs & ſignis in Aegypto & in rubro mari, & in deſerto annis quadraginta.

Hic eſt Moſes ille qui dixit filijs Iſrael, Prophetã ſuſcitabit uobis Dominus Deus ueſter è fratribus ueſtris, ſicut me: eum audite.

20 ἐν ᾧ καιρῷ ἐγεννήθη μωσῆς καὶ ἦν ἀστεῖος τῷ θεῷ, A
ὃς ἀνετράφη μῆνας τρεῖς ἐν τῷ οἴκῳ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ.
21 ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν, ἀνείλετο αὐτὸν ἡ θυγάτηρ φαραὼ, καὶ ἀνεθρέψατο αὐτὸν ἑαυτῇ εἰς υἱόν.
22 καὶ ἐπαιδεύθη μωσῆς πάσῃ σοφίᾳ αἰγυπτίων· ἦν δὲ δυνατὸς ἐν λόγοις καὶ ἐν ἔργοις.
23 ὡς δὲ ἐπληροῦτο αὐτῷ τεσσαρακονταετὴς χρόνος, ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, ἐπισκέψασθαι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, τοὺς υἱοὺς ἰσραήλ.
24 καὶ ἰδών τινα ἀδικούμενον, ἠμύνατο, καὶ ἐποίησεν ἐκδίκησιν τῷ κατα πονουμένῳ, πατάξας τὸν αἰγύπτιον.
25 ἐνόμιζε δὲ συνίειν τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, ὅτι ὁ θεὸς διὰ χειρὸς αὐτοῦ δίδωσιν αὐτοῖς σωτηρίαν. οἱ δὲ οὐ συνῆκαν.
26 τῇ τε ἐπιούσῃ ἡμέρᾳ ὤφθη αὐτοῖς μαχομένοις καὶ συνήλασεν αὐτοὺς εἰς εἰρήνην, εἰπών· ἄνδρες, ἀδελφοί ἐστε ὑμεῖς ἵνατί ἀδικεῖτε ἀλλήλους;
27 ὁ δὲ ἀδικῶν τὸν πλησίον, ἀπώσατο αὐτὸν, εἰ- B
πών· τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστὴν ἐφ' ἡμᾶς;
28 μὴ ἀνελεῖν με σὺ θέλεις, ὃν τρόπον ἀνεῖλες χθὲς τὸν αἰγύπτιον,
29 ἔφυγε δὲ μωσῆς ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, καὶ ἐγένετο πάροικος ἐν τῇ μαδιὰμ, ὃ ἐγέννησεν υἱοὺς δύο.
30 καὶ πληρωθέντων ἐτῶν τεσσαράκοντα, ὤφθη αὐτῷ ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῦ ὄρους σινᾶ ἄγγελος κυρίου ἐν φλογὶ πυρὸς βάτου.
31 ὁ δὲ μωσῆς ἰδὼν ἐθαύμασε τὸ ὅραμα. προσερχομένου δὲ αὐτοῦ καταν οῆσαι, ἐγένετο φωνὴ κυρίου πρὸς αὐτόν·
32 ἐγὼ ὁ θεὸς τῶν πατέρων σου, ὁ θεὸς ἀβραὰμ καὶ ὁ θεὸς ἰσαὰκ καὶ ὁ θεὸς ἰακώβ. δὺς τρόμος δὲ γενόμενος μωσῆς, οὐκ ἐτόλμα κατανοῆσαι.
33 εἶπε δὲ αὐτῷ ὁ κύριος· λῦσον τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν σου, ὁ γὰρ τόπος ἐν ᾧ ἕστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν.
34 ἰδὼν εἶδον τὴν κάκωσιν τοῦ λαοῦ μου τοῦ ἐν αἰγύπτῳ, καὶ τὸν στεναγμὸν αὐτῶν ἤκουσα, καὶ κατέβην ἐξελέσθαι αὐτούς. καὶ νῦν δεῦρο ἀποστελῶ σε εἰς αἴγυπτον. C
35 τοῦτον τὸν μωϋσῆν, ὃν ἠρνήσαντο, εἰπόντες, τίς σε κατέστησεν ἄρχοντα καὶ δικαστήν; τοῦτον ὁ θεὸς ἄρχοντα καὶ λυτρωτὴν ἀπέσταλκεν ἐν χειρὶ ἀγγέλου τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ ἐν τῇ βάτῳ.
36 οὗτος ἐξήγαγεν αὐτοὺς, ποιήσας τέρατα καὶ σημεῖα ἐν γῇ αἰγύπτου, καὶ ἐν ἐρυθρᾷ θαλάσσῃ, καὶ ἐν τῇ ἐρήμῳ ἔτη τεσσαράκοντα.
37 οὗτός ἐστιν ὁ μωϋσῆς, ὁ εἰπὼν τοῖς υἱοῖς ἰσραήλ· προφήτην ὑμῖν ἀναστήσει κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν, ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ὡς ἐμὲ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε.

19 Aduerſus genus noſtrum ingenioſus, κατασοφισάμενος τὸ γένος ἡμῶν. Vulg & Eraſ. circũueniens: quam ſignificationem fateor quidẽ huicuerbo tribui, ſed tamen nõ putaui huic loco ſatis accõmodatã. Nam obſecro, in illis Pharaonis edictis quis nõ apertã potius crudelitatẽ perſpiciat quàm callidã aliquã aſtutiã? Sed in eo uidetur ſolers & ingenioſus Pharao quod rationẽ inuenerit Iſraelitas paulatim extinguendi, ita tamen ut magnas ex ijs ipſis utilitates caperet, quas alioquin erat amiſſurus, ſi uel eos omnes ſemel perdidiſſet, uel Aegypto eieciſſet. Idem ergo ualet κατασοφίζεσθαι atq; τεχνᾶσθαι καὶ μηχανᾶσθαι κατὰ τὸ γένος, id eſt, ſolerter & ingenioſe aliquid excogitare aduerſus genus noſtrũ. Idq; etiã ex eo liquet, quòd Moſes Exod 1. b. 10, non utitur uerbo ריבה, ſed בחכמה נחלה inquit, id eſt, ſolertia & ingenio aduerſus eum utamur. nam etiã tradũt doctiſſimi Hebrei intranſitiuè accipiendũ. Meritò aut id dicitur de eo qui ex ſuis inimicis nõ modò nullũ damnũ, ſed magnos etiã fructus tulit, ſi quidẽ ipſius conſilia ſpectes. Nam quæ poſtea geſta ſunt, extra ordinẽ facta ſunt à Domino, ut uerũ eſſe cõprobaret quod ait ille, malũ conſiliũ conſultori eſſe peſſimũ. 20 Gratus ἀστεῖος Id eſt. χαρίεις Nam alioquin hoc nomen declarat urbanũ ac feſtiuũ, ut rectè annotauit Eraſ. 21 Pro filio εἰς υἱόν Heb. לבן, id eſt

A ἑτός ἐστιν ὁ γενόμενος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν τῇ 38
ἐρήμῳ, μετὰ τοῦ ἀγγέλου τοῦ λαλοῦντος αὐτῷ ἐν τῷ
ὄρει σινᾶ, καὶ τῶν πατέρων ἡμῶν, ὃς ἐδέξατο λό-
για ζῶντα δοῦναι ἡμῖν,

ᾧ οὐκ ἠθέλησαν ὑπήκοοι γενέσθαι οἱ πατέρες 39
ἡμῶν, ἀλλ' ἀπώσαντο, καὶ ἐστράφησαν ταῖς καρδίαις
αὐτῶν εἰς Αἴγυπτον,

εἰπόντες τῷ Ἀαρών· ποίησον ἡμῖν θεούς, οἳ πο- 40
ρεύσονται ἡμῶν· ὁ γὰρ Μωσῆς οὗτος, ὃς ἐξήγαγεν
ἡμᾶς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, οὐκ οἴδαμεν τί γέγονεν αὐτῷ

καὶ ἐμοσχοποίησαν ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, 41
καὶ ἀνήγαγον θυσίαν τῷ εἰδώλῳ, καὶ εὐφραίνον-
το ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν.

ἔστρεψε δὲ ὁ θεός, καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς λατρεύειν τῇ 42
στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, καθὼς γέγραπται ἐν βίβλῳ τῶν
προφητῶν· μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι
ἔτη τεσσαράκοντα ἐν τῇ ἐρήμῳ οἶκος Ἰσραήλ;

καὶ ἀνελάβετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ 43
θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε προσυκ
B νεῖν αὐτοῖς· κἀγὼ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Βαβυλῶνος
ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου ἦν τοῖς πατράσιν ἡμῶν ἐν 44
τῇ ἐρήμῳ, καθὼς διετάξατο ὁ λαλῶν τῷ Μωσῆ,
ποιῆσαι αὐτὴν κατὰ τὸν τύπον ὃν ἑωράκει,

ἣν καὶ εἰσήγαγον διαδεξάμενοι οἱ πατέρες ὑ- 45

Hic ille est qui fuit in cõgregatione in deser
to, cum Angelo qui loquebatur ei in monte Si
na, & cum patribus nostris, qui excepit oracu
la uiua ut daret nobis.

Cui noluerũt auscultare patres nostri, sed re
pulerunt & auersi sunt corde suo in Aegy
ptum.

Dicentes ad Aaron, Fac nobis deos qui prę- *Idololatræ Iudæi*
eant nobis. Mosi enim isti qui eduxit nos è ter *Exod.32.a.1.*
ra Aegypti, nescimus quid acciderit.

Et uitulũ fecerũt in dieb. illis, obtulerũtq; ho
stiam idolo: & oblectati sunt in operibus ma
nuum suarum.

Auertit se aũt Deus, & tradidit eos *in reprobũ sen*
sum, ut seruirent exercitui cæli: sicut scriptũ est
in lib. Prophetarũ, Nũ uictimas & oblationes
obtulistis mihi annis 4 in deserto domus Israel

Imò baiulastis tabernaculũ Moloch, & sydus *Moloch.*
Dei uestri Rẽphan, figuras quas fecistis ad ado
randũ eas: itaq; transferã uos ultra Babylonẽ.

Tabernaculum testimonij fuit patribus no
stris in deserto, sicut disposuerat is qui dixerat
Mosi ut faceret illud secũdũ figurãquã uiderat

Quod & acceptũ introduxerunt patres no-

ut rectè quoq; uertit Eras. uice filij. Vulg. ad uerbum, in filium. 35 Ductu *οὐ χρείᾳ* Heb. בידו id est (ut Vulg. & Eras. ad uer bum interpretantur) per manũ quæ interpretatio sæpe quidem cõuenit, ut paulo antè uersu 25, & infrà 15.e.23. hic aũt ui sa est paulo obscurior. Vocãt enim Hebræi ידו, id est manum, quicquid est uice instrumenti ad aliquid agendum. sed pecu liaris atq; adeò prorsus diuersa est hoc loco istius translationis ratio. Esset enim nimium frigida interpretatio, siquis hæc ita accipiat, quasi dicatur Dominus Angeli ministerio Mosen uocasse: quũ, ni fallor, hoc quoq; significetur, Mosen istius manu ac potestate fuisse armatum, ut Angelus ille, nimirum Christus (sicut explicat Apostolus 1. Cor. 10. a, 4) uerus fuerit liberator ac ductor: cuius minister fuerit Moses. Hunc aũt Hebraismũ sic nuper quidam nõ incõmodè uisus est expres sisse, translationis etiam ratione obseruata. 36 Et in deserto annis 40 *διὰ τῆς ἐρήμου ἔτη τεσσαράκοντα.* Id est, & in de serto, ubi uersatus est annos 40. Est enim præcisum hoc dicendi genus, petitũ scilicet è medio, sicut pleraq; alia: cuiusmo di & illud est quod usurpauit suprà uersu 9. quũ diceret Patriarchas uendidisse Iosephũ in Aegyptum, id est, ut in Aegyptũ abduceretur. 37 Sicut me: eum audite. *ὡς ἐμέ, αὐτοῦ ἀκούσεσθε.* Vulgata, tanquã me, ipsum audietis. Pro quo nõnulli corru ptè impresserunt, tanquã meipsum audietis, quasi *ὡς ἐμὲ* nõ pertineat ad superiora, & pro *ἐμὲ* scriptũ sit *ἐμαυτόν.* quem er rorem annotauit quidẽ Eras. sed ita ut immeritò uideatur interpreti tribuere, nec etiã unde ortus sit, cognouisse. 38 Ora cula uiua *λόγια ζῶντα* Vocantur *λόγια* à Græcis, inquit Thucydidis interpres *τὰ παρὰ τοῦ θεοῦ διαλογεῖλαι λεγόμενα*, id est, quæ à Deo dicuntur oratione soluta, quotidiano scilicet sermone, & quasi nobiscũ colloquatur. Nam uersus illos fa tidicos quos furentes uates fundebãt, *χρησμοὺς* Græci uocant. Non dubiũ est ergo quin *λόγια* Lucas appellet quę Hebræi uocant חדברים, & huc respiciat, quòd Deus ipse dicatur ea pronũtiasse, & digito suo descripta Mosi tradidisse. Vetus in terpres conuertit, uerba uitæ, id est *λόγους ζωῆς.* Quidam etiam codices legunt *λόγον ζῶντα*, id est sermonem uiuum: quo modo interpretatus est Erasmus. sed *λόγιον* amplius quiddam declarat quàm *λόγος.* 42 Tradidit eos *in reprobum sensum παρέδωκεν αὐτοὺς*, Id est, eos à suo Spiritu desertos tradidit Satane & peruersis cupiditatibus. Est enim præcisum hoc ge-
C nus dicendi, quod suppleuimus ex Paulo Rom. 1. d. 28. Exercitui cæli: *τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ*: Vulg. & Eras. militiæ cæli. de quo diximus Luc. 2. b. 13. Vocat aũt hoc loco exercitum cæli, nõ ipsos Angelos, sed solem, lunã, & reliqua sydera, ut mani festè apparet ex Deut. 17, a. 3. Prophetarũ, *τῶν προφητῶν.* Vide Marc. 1. a. 2. Et oblationes *καὶ θυσίας* Heb. ומנחה Ideo o blationes potius conuerti quàm hostias, quũ alioqui uertere soleant Græci *θυσίας*, quæ ab Hebræis dicũtur זבחים, ut di ximus Marc. 12. c. 33. Accipitur t ñ *θυσία* pro מנחה, etiã Marci 9. g. 49, quũ nõnulli sint qui *θυσίαν* à thure deriuent, ut ꝑ priè declaret Thuris suffitus. 43 Imò baiulastis *καὶ ἀνελάβετε* Heb. ותשאתם. id est, in humeros uestros sublatũ tulistis. & etiam de arca fœderis dicitur 1. Reg. 2. d. 26. Idem ergò ualet *τὸ ἀναλαμβάνειν* hoc loco, atq; *τὸ αἴρεσθαι*: & ויר positũ est pro aduersatiua. Vulg. & Eras. suscepistis. Quidam per futurũ conuertunt, quos si sequamur, cõuertemus potius, Baiulabi tis igitur. Tabernaculũ Moloch, *τὴν σκηνὴν τοῦ Μολόχ*, Stephanũ lingua sua loquentẽ non dubito Prophetæ uerba ci tasse ita ut sunt. At Lucas Græcè scribens, Græcam æditionem sequutus est: quam fateor ab Hebraica ueritate in hoc testi monio plurimùm uariare: sed ita tamẽ, ut uerba quidẽ diuersa sint, sententia prorsus sit eadem. Non est ergò quòd hac ua rietate quisquam offendatur, quam ego sigillatim annotabo. Pro eo igitur quod in Hebreis סבות מלכם id est, Siccut re gem uestrum (est enim Siccuth Idoli nomen) Græci legerunt סוכות מולכם id est, tabenaculũ uestro Moloch: quanuis pronomẽ hic sit prætermissum. Et sydus Dei uestri Remphan, figuras quas fecistis *καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ῥεμφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποιήσατε* Hebraica sic habent כיון צלמיכם כוכב אלהיכם אשר עשיתם לכם ראת. i. & Ciun imaginẽ ue stram, stellã deorũ uestrorũ quos fecistis uobis. Apparet igitur, in Græcis perturbatũ esse ordinem, ut qui priore loco lege rint כוכב אלהיכם id est, stellã deorũ uestrorũ. deinde pro Ciun, quod nomen est Idoli, subiecisse aliud nomen, quod un de tãdẽ petitũ sit, ego qdẽ nõdũ cõijcere potui: in quo etiã scribẽdo plurimũ uariãt codices, quũ alij Ῥεμφάν, alij Ῥαιφάν, alij Ῥαμφάν, alij Ῥεφάν, (ut Iust.) alij Ῥαφάν alij deniq; Ῥαφάς scribant, ut corruptũ esse hoc saltẽ nomẽ facilè appareat. Postremo צלמיכם, pro quo uerterũt *τοὺς τύπους ὑμῶν*, id est, imagines seu figuras uestras, cõiunxerũt cũ uerbo עשיתם, id est *ἐποιήσατε* fecistis, prætermisso ꝑnomine לכם, cuius demũ loco substituerũt *προσκυνεῖν αὐτοῖς* ad adorandũ eas. nisi hoc fortasis, quemadmodũ & alia multa, ex alijs locis annotatũ, postea in contextum irrepsit. Id aũt ita esse apparet ex Iustino, qui in Dialogo *πρὸς τρύφωνα*, hunc locũ citans, legit *ὃς ἐποιήσατε ἑαυτοῖς*, neq; quicquã addit amplius. Vltrà Babylonẽ *ἐπέκεινα Βαβυλῶνος* Hebraica ueritas habet מבחלאה לדמשק: & Iustinus eo loco quẽ modò citaui, legit *ἐπέκεινα Δαμασκοῦ*, ultra Damascũ, ut hic saltẽ deprauatũ esse hunc locũ appareat. 44 Tabernaculũ testimonii *ἡ σκηνὴ τοῦ μαρτυρίου* Sic Græci interpretes solẽt exprimere quod Heb. dicitur תואל מועד. id est tabernaculũ cõuentus, in quo scilicet to lebant Israelitę cõuenire. sicut nõ prorsus dissimili ratione hodie Christianorũ templa uulgo solẽt Ecclesiæ, id est cõgregationes & cõuentus, uocari. Vidẽtur aũt Græci alienæ radicis עור significationem sequuti. 45 Acceptũ *διαδεξάμενοι*

ſtri cum Ieſu *ingredientes* in poſſeſſionem Gentium, quas expulit Deus à conſpectu patrũ noſtrorum, uſque ad dies Dauid,

Qui fuit in gratia apud Deum, petijtq; ut inueniret tabernaculum Deo Iacob. 46

Solomon autem ædificauit ei ædem. 47

Sed Excelſiſſimus ille in manufactis templis non habitat, ſicut Propheta dicit, 48

Cælum mihi thronus eſt, terra autem ſcabellum pedũ meorũ. Quã ædẽ ædificabitis mihi, dicit Dominus: aut qs locus requietis meę eſt? 49

Nónne manus mea fecit hæc omnia? 50

Duri ceruice & incircunciſi corde & auribus, uos ſemper Spiritui ſancto *uos* obijcitis, ſicut patres ueſtri, *ita* & uos. 51

Quem Prophetarum non ſunt perſequuti patres ueſtri? trucidarunt, inquam, eos qui prędixerunt aduentũ Iuſti illius, cuius uos nunc proditores & occiſores fuiſtis: 52

Qui accepiſtis Legem per diſpoſitionẽ Angelorum, nec ſeruaſtis. 53

Audientes autem hæc, dirumpebantur cordibus ſuis, & ſtridebant dentibus in eum. 54

Quum autem eſſet plenus Spiritu ſancto, intentis in cælum oculis uidit gloriam Dei, & Ieſum ſtantem ad dextram Dei. 55

Et ait, Ecce, uideo cælos apertos, & Filiũ hominis ſtantem à dextra Dei. 56

Exclamantes autem *illi* uoce magna continuerunt aures ſuas, & irruerũt cõcorditer in eum. 57

Et eiectum eum ex urbe, lapidabant: teſtes autem depoſuerunt pallia ſua ad pedes adoleſcentis qui uocabatur Saulus. 58

Lapidarunt igitur Stephanum, inuocantem ac dicentem, Domine Ieſu, ſuſcipe ſpiritũ meũ. 59

Poſitis autem genibus, clamauit uoce magna, Domine, ne ſtatuas eis peccatum hoc. Et quum hoc dixiſſet, obdormiuit. 60

CAPVT VIII.

SAulus autem comprobarat necem eius. orta eſt uerò per id tempus perſequutio magna aduerſus Eccleſiã quæ *erat* Ieroſolymis, & omnes diſperſi ſunt per regiones Iudææ & Samariæ, præter Apoſtolos. 1

ἡμῶν μετὰ ἱκανὸν χρόνον τῇ καταχήσει τῶν ἐθνῶν, ὧν A
ἐξωσεν ὁ θεὸς ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν,
ἕως τῶν ἡμερῶν Δαβίδ,

ὃς εὗρε χάριν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ ἠτήσατο εὑρεῖν σκήνωμα τῷ θεῷ Ἰακώβ.

σολομὼν δὲ ᾠκοδόμησεν αὐτῷ οἶκον.

ἀλλ' οὐχ ὁ ὕψιστος ἐν χειροποιήτοις ναοῖς κατοικεῖ, καθὼς ὁ προφήτης λέγει,

ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; λέγει κύριος· ἢ τίς τόπος τῆς καταπαύσεώς μου;

οὐχὶ ἡ χείρ μου ἐποίησε ταῦτα πάντα;

σκληροτράχηλοι, καὶ ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν, ὑμεῖς ἀεὶ τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ ἀντιπίπτετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν καὶ ὑμεῖς.

τίνα τῶν προφητῶν οὐκ ἐδίωξαν οἱ πατέρες ὑμῶν; καὶ ἀπέκτειναν τοὺς προκαταγγείλαντας περὶ τῆς ἐλεύσεως τοῦ δικαίου, οὗ νῦν ὑμεῖς προδόται καὶ φονεῖς γεγένησθε,

οἵτινες ἐλάβετε τὸν νόμον εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, καὶ οὐκ ἐφυλάξατε. B

ἀκούοντες δὲ ταῦτα, διεπρίοντο ταῖς καρδίαις αὐτῶν, καὶ ἔβρυχον τοὺς ὀδόντας ἐπ' αὐτόν.

ὑπάρχων δὲ πλήρης πνεύματος ἁγίου, ἀτενίσας εἰς τὸν οὐρανόν, εἶδε δόξαν θεοῦ, καὶ Ἰησοῦν ἑστῶτα ἐκ δεξιῶν τοῦ θεοῦ,

καὶ εἶπεν· ἰδοὺ θεωρῶ τοὺς οὐρανοὺς διηνοιγμένους, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐκ δεξιῶν ἑστῶτα τοῦ θεοῦ.

κραυγάσαντες δὲ φωνῇ μεγάλῃ, συνέσχον τὰ ὦτα αὐτῶν, καὶ ὥρμησαν ὁμοθυμαδὸν ἐπ' αὐτόν.

καὶ ἐκβαλόντες ἔξω τῆς πόλεως, ἐλιθοβόλουν· καὶ οἱ μάρτυρες ἀπέθεντο τὰ ἱμάτια αὐτῶν παρὰ τοὺς πόδας νεανίου καλουμένου Σαύλου.

καὶ ἐλιθοβόλουν τὸν Στέφανον, ἐπικαλούμενον καὶ λέγοντα· κύριε Ἰησοῦ, δέξαι τὸ πνεῦμά μου.

θεὶς δὲ τὰ γόνατα, ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ· κύριε, μὴ στήσῃς αὐτοῖς τοῦτο ἁμαρτίαν ταύτην. καὶ τοῦτο εἰπὼν, ἐκοιμήθη.

ΚΕΦ. η.

ΣΑΥΛΟΣ δὲ ἦν συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ. ἐγένετο δὲ ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ διωγμὸς μέγας ἐπὶ τὴν ἐκκλησίαν τὴν ἐν Ἱεροσολύμοις, πάντες τε διεσπάρησαν κατὰ τὰς χώρας τῆς Ἰουδαίας καὶ Σαμαρείας, πλὴν τῶν ἀποστόλων. C

patrimonia & quæcunq; alia per uarios gradus ſucceſſionis ad nos deueniũt. Eraſ. qui ſucceſſerũt: quæ interpretatio mihi nõ ſatis ꝓbatur, quia διαδέχεσθαι plerunq; eſt actiuũ. *Ingredientes* in poſſeſſionẽ Gentiũ, ἐν τῇ κατασχέσει τῶν ἐθνῶν, Similes eclipſes annotauim⁹ ſuprà, uerſu 36. quanquam hęcetiã licebit ſine eclipſi interpretari, ſi metonymicè per poſſeſſionẽ Gentiũ intelligas ipſas regiones quæ à gentib. obtinebãtur & ad uerbũ εἰσήγαγον referas. A cõſpectu patrum noſtrorum, ἀπὸ προσώπου τῶν πατέρων ἡμῶν, Heb. מלפני גבורתיכם id eſt, quas Deus expulit, ut ingredientib. maiorib. noſtris cederent harum regionũ poſſeſsione. Perinde enim loquitur acſi Deus illis uenturis iter muniẽs, Gẽtes illas deleuiſſet, ut in uacuam hoſtib. poſſeſsionẽ mitterẽtur: quod etiã pręſtitit, ſicuti ſe facturũ promiſerat, Exod. 23. f. 28, & Ioſ. 24. d. 12, & Dauid agnoſcit Pſ. 44. a. 4 & ex ꝓbrat illis Eſaias mirifica antitheſi 17. c. 9. Hęc igitur uis eſt, opinor, huius Hebraiſmi, quẽ ſanè nõ expreſsit qui cõuertit, eorũ cauſa. 46 Qui fuit in gratia ὃς εὗρε χάριν Vide Luc 1. c. 30. 48 Nõ habitat, ὁ κατοικεῖ, Simile metatheſin particulæ negãtis unã & alterã obſeruauim⁹ in Ioh. quã niſi obſerues, anantapodotõ eſſe uidebitur ubi nuſquã eſt. 51 Incircũciſi corde & aurib. ἀπερίτμητοι τῇ καρδίᾳ καὶ τοῖς ὠσίν. Duplicis circũciſionis mẽtio fit in Vetere teſtamẽto, unius ſcilicet externæ, alteri⁹ uerò interioris, quã Paulus uocat ἀχειροποίητον, cuius illa Symbolũ erat. Inde factum ut duas Iudæorũ ſpecies idẽ cõſtitueret, Rom. 2. d. 28 & 29: quæ niſi obſerues, nõ poſsis intelligere qd illud ſit de quo Stephan⁹ Iudæos hoc loco reprehẽdat, id eſt, cur incircũciſi corde dicãtur q in naturæ corruptæ uitiis adhuc hærẽt demerſi, & incircũciſi aurib. q uocẽ Dei ne audire quidẽ ſuſtinẽt: quales quidẽ oẽs ſumus natura. 53 Per diſpoſitionẽ Angelorũ, εἰς διαταγὰς ἀγγέλων, i. Angelorũ miniſterio, Nã mihi uidetur διαταγὴ uſurpari hoc loco ꝓ eo quod διακονία dicitur Heb. 1. d. 14, quod annotandũ fuit nequis Angelos putet ipſius Legis authores, quũ internũcii dũtaxat fuerint, & adhibiti teſtes in Legis ꝓmulgatione à Deo facta. Sic accipiendũ eſt quod ait Apoſt. Gal. 3. c. 19, Legẽ per Angelos fuiſſe ordinatã: q locus

A συνεκόμισαν δὲ τὸν Στέφανον ἄνδρες εὐλα-
βεῖς, καὶ ἐποίησαντο κοπετὸν μέγαν ἐπ' αὐτῷ. 2
Σαῦλος δὲ ἐλυμαίνετο τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ τοὺς 3
οἴκους εἰσπορευόμενος, σύρων τε ἄνδρας καὶ γυ-
ναῖκας παρεδίδου εἰς φυλακήν.
οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον εὐαγγελι- 4
ζόμενοι τὸν λόγον.
Φίλιππος δὲ κατελθὼν εἰς πόλιν τῆς Σαμαρείας, 5
ἐκήρυσσεν αὐτοῖς τὸν Χριστόν.
προσεῖχόν τε οἱ ὄχλοι τοῖς λεγομένοις ὑπὸ τοῦ 6
Φιλίππου ὁμοθυμαδὸν, ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς καὶ
βλέπειν τὰ σημεῖα ἃ ἐποίει.
πολλῶν γὰρ τῶν ἐχόντων πνεύματα ἀκάθαρ- 7
τα, βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ, ἐξήρχετο. πολλοὶ δὲ πα
ραλελυμένοι καὶ χωλοὶ ἐθεραπεύθησαν.
καὶ ἐγένετο χαρὰ μεγάλη ἐν τῇ πόλει ἐκείνῃ. 8
ἀνὴρ δέ τις ὀνόματι Σίμων, προϋπῆρχεν ἐν τῇ 9
πόλει, μαγεύων καὶ ἐξιστῶν τὸ ἔθνος τῆς Σαμαρείας,
λέγων εἶναί τινα ἑαυτὸν μέγαν.
B ᾧ προσεῖχον πάντες ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, 10
λέγοντες, Οὗτός ἐστιν ἡ δύναμις τοῦ θεοῦ ἡ μεγάλη.
προσεῖχον δὲ αὐτῷ, διὰ τὸ ἱκανῷ χρόνῳ ταῖς 11
μαγείαις ἐξεστακέναι αὐτούς.
ὅτε δὲ ἐπίστευσαν τῷ Φιλίππῳ εὐαγγελιζο- 12
μένῳ τὰ περὶ τῆς Βασιλείας τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ ὀνόματος
τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐβαπτίζοντο ἄνδρες τε καὶ γυναῖκες.
ὁ δὲ Σίμων καὶ αὐτὸς ἐπίστευσε, καὶ βαπτισθεὶς, 13
ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ· θεωρῶν τε σημεῖα
καὶ δυνάμεις μεγάλας γινομένας, ἐξίστατο.
ἀκούσαντες δὲ οἱ ἐν Ἱεροσολύμοις ἀπόστολοι, ὅτι 14
δέδεκται ἡ Σαμάρεια τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀπέστειλαν
πρὸς αὐτοὺς τὸν Πέτρον καὶ Ἰωάννην,
οἵτινες καταβάντες προσηύξαντο περὶ αὐτῶν, 15
ὅπως λάβωσι πνεῦμα ἅγιον.
οὐδέπω γὰρ ἦν ἐπ' οὐδενὶ αὐτῶν τούτων ἐπιπεπτωκός, μόνον 16
δὲ βεβαπτισμένοι ὑπῆρχον εἰς τὸ ὄνομα

Extulerunt autẽ unà Stephanum uiri religiosi, fecerunt́ planctum magnum super eũ.
Saulus uerò uastabat Ecclesiam, per singulas domos intrans: trahenś uiros ac mulieres, tradebat in custodiam. *Planctus in morte Stephani. Saulus persequitur Christianos.*
Illi igitur dispersi peragrabant *regionem*, euangelizantes sermonem Dei.
Philippus uerò quum descẽdisset in urbem Samariæ, prædicabat illis Christum. *Philippus diaconus prædicat Christũ Samaritanis.*
Attendebant autem turbæ concorditer ea quę à Philippo dicebantur, audientes & uidẽtes signa quæ ædebat.
Spiritus enim immundi à multis qui *eos* habebant, exibant, clamantes uoce magna: multi autem paralytici & claudi sanati sunt.
Et gaudium fuit magnum in illa urbe. *Gaudium.*
Vir autẽ quidam nomine Simon, prius fuerat in illa urbe artẽ exercens magicã, ac Gẽtem fascinarat Samarię, dicẽs se esse quẽpiã magnũ. *Simon magus quæstus.*
Quem attẽdebant oẽs à minimo usq; ad maximum, dicẽtes, Iste est uirtus illa Dei magna.
Attẽdebãt autẽ eum propterea quòd multo tẽpore magicis artibus dementasset eos.
Quum uerò credidissent Philippo Euangelizanti quæ ad regnum Dei & nomẽ Iesu Christi *pertinent*, baptizabãtur, uiri simul ac mulieres.
Simon uerò & ipse credidit: & baptizatus perstabat apud Philippum: uidenśq; signa & uirtutes magnas ædi, percellebatur. *Simon magus baptizatur.*
Quum autem audissent Apostoli qui erant Hierosolymis, quòd recepisset Samaria sermonem Dei, miserunt ad eos Petrũ ac Iohannem. *Baptizantur Samaritani.*
Qui quum descẽdissent, orauerũt pro ipsis ut acciperent Spiritum sanctum. *Oratio. Spiritus sanctus*
(Nondum enim in quenquam illorum illapsus fuerat, sed baptizati tantùm erant

istum optimè explicat. Augustl aliquoties hæc citãs, interpretatur, inedictis, quasi διαθήκη & διάταγμα seu διάθεσις idẽ declarẽt quod ut cõcedã, tamen hanc explicationẽ apparet admodũ esse impropriam. 55 Gloriã Dei, δόξαν θεοῦ, id est, gloriosum Deũ, quatenus quidẽ humanis oculis cerni potest. Vide Luc. 2. b. 9. Stantem ἑστῶτα id est, ὄντα existentem Itaque C inepte quæritur quomodo hic dicatur stare qui alibi dicitur sedere de quo aliquid diximus Luc. 18. c. 13.
60 Ne statuas μὴ ὕπνος Statuẽdi uocabulo significari puto firmã ac perennẽ (ut ita dicã) peccati imputationẽ corã Deo, sicut cõtrà dicũtur deleri ac remitti peccata quę cõdonantur. Obdormiunt. ἐκοιμήθη Id est, mortuus est. Vide 1. Thess. 4. c 13. In quibusdam Latinis codicib. additur in Domino, ἐν Κυρίῳ.

IN CAPVT VIII.

2 Extulerunt aũt unà συνεκόμισαν Vel, cõportarũt, ex eo loco scilicet in quo iacebat lapidib. obrutus. Vulg. & Eras. curauerunt quod nimiũ late patet, neq; etiã Græco uerbo respõdet. Cæterùm nulla hic mẽtio cõditarũ Stephani reliquiarũ, aut orationum pro mortuis, aut adorationis mortuorũ. Religiosi, εὐλαβεῖς, Vulg. barbarè, timorati. Vide Luc. 2. d. 25. 5 In urbẽ Samariæ, εἰς πόλιν Σαμαρείας, Id est, in urbẽ Samariã, Virgil. Hic tamen ille urbẽ Pataui, sedesq; locauit Teucrorũ. Neq; his obstat φ articulus nõ sit adiectus, cũ paulo pòst addatur: & reliquæ urbes uideãtur potius oppidula fuisse quam urbes. Dedit aũt hæc metropolis toti regioni nomen, & sub nomine Sebastes ab Herode magno fuit instaurata, ut narrat Iosephus lib. de bello Iudaico 1. cap. 6. 7 Spiritus enim, &c. πολλῶν γάρ, &c. Vulg. legit πολλοὶ γὰρ τῶν ἐχόντων, &c. Ideò cõuertit, Multi enim eorũ qui habebãt, & paulo pòst, ἐξήρχοντο exibãt. Est aũt omissum antecedẽs priore loco, deinde loco relatiui positũ, ex Hebræorũ idiotismo: qui nisi obseruetur, uix intelligere licebit quæ sit legitima istorũ uerborũ structura. Est aũt, ut opinor, eiusmodi, πνεύματα γὰρ ἀκάθαρτα πολλῶν τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] βοῶντα μεγάλῃ φωνῇ ἐξήρχετο, id est, Spiritus enim impuri multorũ qui *ea* habebãt, clamantes magna uoce egrediebãtur Eras. aũt πολλῶν cõiunxit. cum uerbo ἐξήρχετο, & τῶν ἐχόντων [αὐτὰ] passiuè cõuertit. Sic enim interpretatur, Spiritus enim immundi à multis q illis tenebãtur, exibant. 9 Ac fascinarat ἐξιστῶν Id est, ita obstupefecerat suis præstigijs, ut cæco quodã furore amẽtes toti essent illi addicti. Alibi τὸ ἐξιστάναι uertimus percellere. Sed quũ hic agatur de magicis præstigijs, usurpauimus uocabulũ magis propriũ, quod tamen propriè respõdet τῷ βασκαίνειν. quo utitur Apost. Gal. 3. a. 1. Vulg. seducẽs, id est ἐξαπατῶν, uocabulo nimis diluto. Eras. Demẽtandi uerbo uti maluit, quod etiã usurpat Vetus interpres, proximo uersiculo. Ego uerò nusquã illud inuenio apud idoneos scriptores. 13 Perstabat apud Philip. ἦν προσκαρτερῶν τῷ Φιλίππῳ: Vulg. & Eras. adhærebat, προσκολλᾶτο. Vide Marc. 3. b. 9. Percellebatur ἐξίστατο. Nemo nõ uidet, opinor, hoc uerbũ aliter quàm paulo antè accipi hoc loco. Illic enim de eo dicitur qui mentẽ ad iudiciũ omne malis artib. amisit, hic pro magna admiratione ponitur, quũ perculsus animus nõ habet quid cõstituat. Vide Marc. 2. b. 12. 15 Spiritũ sanctũ. πνεῦμα ἅγιον. Id est, dona illa eximia quib. ornatos esse oportebat illos præsertim q præficiẽdi erãt Ecclesiæ. Nam proculdubio missi sunt eò Petrus Iohan. à cæteris Apost. partim ut Philip. diaconi doctrinã ipsi cõfirmarent: deinde apostolica authoritate Ecclesiæ formam aliquam constituerent.

in nomine Domini Iesu.

Deinde imposuerunt manus super eos,& re 17
ceperunt *illi* spiritum sanctum.

Quum uidisset autem Simon quòd per im- 18
positionem manuum Apostolorũ daretur Spi
ritus sanctus,obtulit eis pecunias.

Dicens, Date etiam mihi potestatem istam, 19
ut cuicunque imposuero manus, recipiat Spi-
ritum sanctum.

Donum Dei pecunia non possidetur.

Petrus autem dixit ad eum, Argẽtum tuum 20
tecum pereat, qui donum Dei existimaris pe-
cunijs acquiri.

Non est tibi pars neque sors in ratione hac: 21
cor enim tuum non est rectum coram Deo.

Resipisce igitur ab ista malitia tua,& depre- 22
care Deum, si fortè remittatur tibi cogitatio
cordis tui:

In felle enim amarissimo et nexu iniquitatis 23
uideo te esse.

Respondens autem Simon dixit, Deprece- 24
mini uos pro me apud Dominum,ne quid eue
niat in me *horum* quæ dixistis.

Illi igitur testificati & locuti sermonẽ Dei, 25
reuersi sunt Ierosolymã,& multis uicis Samari
tanorum euangelizarunt.

Philippus annuntiat Christũ eunucho Candaces reginæ.

Angelus autem Domini locutus est ad Phi- 26
lippum, dicens, Surge,& uade Meridiem uer-
sus, ad uiam quæ ab Ierusalem descendit Ga-
zam:quæ est deserta.

τότε ἐπετίθουν τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἐ- A
λάμβανον πνεῦμα ἅγιον.

θεασάμενος δὲ ὁ σίμων, ὅτι διὰ τῆς ἐπιθέσεως
τῶν χειρῶν τῶν ἀποστόλων δίδοται τὸ πνεῦμα τὸ ἅ-
γιον, προσήνεγκεν αὐτοῖς χρήματα,

λέγων· δότε κἀμοὶ τὴν ἐξουσίαν ταύτην, ἵνα
ὧ ἐὰν ἐπιθῶ τὰς χεῖρας, λαμβάνῃ πνεῦμα ἅ-
γιον.

πέτρος δὲ εἶπε πρὸς αὐτόν. Τὸ ἀργύριόν σου σὺ
σοὶ εἴη εἰς ἀπώλειαν, ὅτι τὴν δωρεὰν τοῦ θεοῦ ἐνό
μισας διὰ χρημάτων κτᾶσθαι.

οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ·
ἡ γὰρ καρδία σου οὐκ ἔστιν εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

μετανόησον οὖν ἀπὸ τῆς κακίας σου ταύτης,
καὶ δεήθητι τοῦ θεοῦ, εἰ ἄρα ἀφεθήσεταί σοι ἡ ἐ-
πίνοια τῆς καρδίας σου.

εἰς γὰρ χολὴν πικρίας καὶ σύνδεσμον ἀδικίας
ὁρῶ σε ὄντα.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ σίμων εἶπε· δεήθητε ὑμεῖς ὑ- B
πὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν κύριον, ὅπως μηδὲν ἐπέλθῃ
ἐπ' ἐμὲ, ὧν εἰρήκατε.

οἱ μὲν οὖν διαμαρτυράμενοι καὶ λαλήσαντες
τὸν λόγον τοῦ κυρίου, ὑπέστρεφον εἰς ἱερουσαλὴμ,
πολλάς τε κώμας τῶν Σαμαρειτῶν εὐηγγελίσαντο.

ἄγγελος δὲ κυρίου ἐλάλησε πρὸς φίλιππον,
λέγων· ἀνάστηθι, καὶ πορεύου κατὰ μεσημβρίαν, ἐπὶ
τὴν ὁδὸν τὴν καταβαίνουσαν ἀπὸ ἱερουσαλὴμ
εἰς γάζαν· αὕτη ἐστὶν ἔρημος.

Philippus annuntiat Christũ eunucho Candaces reginæ.

Angelus autem Domini locutus est ad Phi- 26
lippum, dicens, Surge,& uade Meridiem uer-
sus, ad uiam quæ ab Ierusalem descendit Ga-
zam:quæ est deserta.

20 Pereat, εἴη εἰς ἀπώλειαν, Heb. יהי לאבוד id est,ut ad uerbum interpretantur Vulgata & Erasmus,sit in perdi tionem. Qui existimaris ὅτι ἐνόμισας. Vulg.& Eras.quoniam existimasti. Vide Ioh.2.c.18. 21 Rectum coram Deo. εὐθεῖα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Id est,uere rectum & sine simulatione. Vide Luc.1.a.6. 23 In felle enim amarissimo εἰς γὰρ χολὴν πικρίας. Alludit omnino Petrus ad locum Mosis Deut.29.c.18,& fel amaritudinis,id est,amarissimum, uocat in- C teriorem cordis malitiam,& uirus illud diabolicæ impietatis quo magus iste totus erat oppletus. Nam idem uocabulum ראש & uenenum & fel declarat Hebræis,& utraque significatio optimè quadrat:quia utrouis modo accipias,nullum est magis mortiferum uenenum,nullum etiam fel magis amarum peccato,quum semel conscientiam obtinuit. Cæterùm ui- deri posset hoc dicendi genus, esse in felle, per hypallagen esse explicandum, ac dicendum potius, uideo fel amarissi- mum in te esse.ac fateor me aliquando in ea opinione fuisse ut hunc locum ita interpretandum putarem: sed tãdem com peri mutari non posse hunc Hebraismum quin tota huius dicti emphasis pereat. Sic enim loquũtur Hebræi,ut hominem prorsus oppressum,ac quasi intus sepultum declarent. Quemadmodum igitur qui quempiam in aquis esse dicit,aliquid significat multò grauius quàm si aquas in quopiam esse dixerit: sic in felle esse, multo est uehementius dictum,quàm fel in aliquo esse. Sic accipio quod ait Dauid Psal.51.b.7,se in iniquitate natum & in peccato conceptum: & quod exprobrãt Pharisæi Cæco illi Ioh.9.f.34,ipsum totum natum esse in peccatis: item illud quod toties repetitur apud Paulum,in car- ne esse & in Spiritu.quorum dictorum emphasis non intelligetur,nisi Hebraismum integrum seruaris. Quidam uerò ea- dem audacia usus in his explicandis atq; in plerisq; alijs,ita interpretatus est hunc locũ, Nam tibi acerbam imminere bilẽ uideo,quasi scilicet fellis appellatione intelligatur ira Dei,in qua dicatur esse Simon,id est,illi obnoxius.Hoc est scilicet interpretem agere,Deo tribuere fellem amaritudinis. Et nexu iniquitatis καὶ σύνδεσμον ἀδικίας id est, iniquitatis uin culis ac laqueis irretitum,sicut etiam loquitur Paulus 1.Tim.2.d.26.Puto autem sicut peccata uocantur Chald. חובי,id est debita.sic etiam totum hoc dicendi genus à creditorum sæuitia ac crudelitate sumptum,quam Iudæis exprobrans Do minus Esa.58.b.6,iubet aperiri חרצובות רשע id est colligationes iniquitatis,quæ ipsa uerba Petrus translatitiè hic usur- pat. Neque enim tam arcta sunt ulla uincula,neq; tam molestus est ullus flagitator,atque malæ conscientiæ testimonium. 25 Et multis uicis πολλάς τε κώμας Vulg.& multis regionibus πολλάς τε χώρας. Vide Luc.21.d.21. 26 Quæ est de- serta. αὕτη ἐστὶν ἔρημος. Si quid hic ualerent coniecturæ,dicerẽ hoc quoque ex margine irrepsisse in contextũ,sicut & illa quæ annotauimus suprà 7.b.26. Quorsum enim hoc additũ esset uel à Spiritu,uel à Luca? Nã quod plerique interpretes tradunt,duas fuisse Gazas,unam ueterem ab Alexandro dirutam,alteram nouam.ideoque oportuisse hanc ab illa distin- gui,id non inuenio ullius idonei scriptoris authoritate confirmatũ. Nam etsi ab Alexandro magno expugnatam esse Ga zam constat,tamẽ prorsus fuisse subuersam non lego:imò uerò non impotentẽ adhuc fuisse apparet ex eo quòd aliquot pòst seculis,nẽpe sub Ptolemæo Lathuro,qui penultimus fuit Ptolemæorũ,denuò fuit expugnata ab Alexãdro Iãnæo Iu dææ rege,ut diserte commemorat Iosephus lib.Antiq.13.cap.19.Deinde,qui Gazæ alicuius nouæ meminerit,quæ illis tẽ porib.extaret,neminẽ sanè inuenio.imò uerò si Sozomeno credimus,uerã esse nostrã coniecturã apparebit.Is enim di- serte scribit,Gazeorũ nauale,cuius etiam meminit Strabo lib,6,ad Cõstantini Cæsaris tẽpora,nõ Gazam sed Maiumam uocatum fuisse.cuius quidem nominis etymologiam Hebræam esse puto, quasi Marinã dicas,deinde quòd Christi reli- gionem esset amplexa,à Constantino ius ciuitatis adeptam,& de filij Constantij nomine uocatam Constantiam,ad Iulia ni usque tempora,qui profanis Gazæis illam concessit,& Gazam nouam iussit uocari. Quum igitur à Iuliani tempori- bus cœperit Gazæ ueteris ac nouæ discrimen, qui dici possit Lucas tanto ante tempore epithetum Desertæ addidisse, ut ueterem à noua distingueret?imò potius quum iam cœpisset duplex esse Gaza,aliquis hoc annotauit ad marginem,ut Le ctor intelligeret utrius Gazæ hoc loco meminerit Lucas: quod postea librarij in ipsum contextum coniecerunt,ut & illud quod de Cyrenij descriptione commemoratur Lucæ 2. a. 2. Nam hic quoque eadem particula αὕτη nihilo

melius

A melius cohæret quàm illic. At enim, dicet aliquis, Strabo lib. 16. de Gaza loquens, diſertè teſtatur euerſam ab Alexandro manſiſſe deſertam. uixit autem Strabo circiter hæc ipſa tempora quibus geſta ſunt quæ hic à Luca commemorantur. Fateor ſanè. Sed tamen ex alijs omnibus qui de his rebus ſcripſerunt, ac præſertim ex Ioſepho, & Mela, qui ſub Claudio Cæſare uidetur uixiſſe, apparet non ita fuiſſe deſertam quin ampla adhuc eſſet ciuitas ac bene munita, donec ſcilicet in locum magis opportunum plerique commigrarunt. Sed quorſum, obſecro, Lucas ſtatum ac conditionem illius deſcriberet hoc loco? neque enim ad hiſtoriæ fidem aut ſcopum pertinet, paruáne an magna, frequens an deſerta fuerit. Itaque nō deſunt qui αὕτη referant ad ὁδὸς, quaſi dicatur hæc uia fuiſſe deſerta, ad quam mittatur Philippus. ſed ne hoc quidē uideo quorſum addi oportuerit.

καὶ ἀναστὰς ἐπορεύθη. καὶ ἰδοὺ ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος, δυνάστης Κανδάκης βασιλίσσης Αἰθιόπων, ὃς ἦν ἐπὶ πάσης τῆς γάζης αὐτῆς, ὃς ἐληλύθει προσκυνήσων εἰς Ἱερουσαλήμ,

Isigitur ſurgens profectus eſt: & ecce quidam AEthiops eunuchus, dynaſtes Candaces reginæ AEthiopū: qui præerat uniuerſæ gazæ illius, uenerátque adoraturus in Ieruſalem.

ἦν τε ὑποστρέφων, καὶ καθήμενος ἐπὶ τοῦ ἅρματος αὐτοῦ, καὶ ἀνεγίνωσκε τὸν προφήτην Ἡσαΐαν.

Et reuertebatur ſedēs in curru ſuo, legebátque Eſaiam prophetam.

εἶπε δὲ τὸ πνεῦμα τῷ Φιλίππῳ· πρόσελθε, καὶ κολλήθητι τῷ ἅρματι τούτῳ.

Dixit autem Spiritus Philippo, Accede, & adiunge te ad currum iſtum. *Spiritus ſanctus*

προσδραμὼν δὲ ὁ Φίλιππος, ἤκουσεν αὐτοῦ ἀναγινώσκοντος τὸν προφήτην Ἡσαΐαν, καὶ εἶπεν· ἆρά γε γινώσκεις ἃ ἀναγινώσκεις; ὁ δὲ εἶπε· πῶς γὰρ ἂν δυναίμην, ἐὰν μή τις ὁδηγήσει με, παρακαλέσας τὸν Φίλιππον, ἀναβάντα καθίσαι σὺν αὐτῷ.

Accurrens autem Philippus, audiuit eum legentem Eſaiam prophetam, & dixit, Nempe noſti quæ legis?

At ille ait, Qui enim poſsim, niſi aliquis dux uiæ mihi fuerit? Et precatus eſt Philippū ut aſcéderet, ſederétque ſecum.

B ἡ δὲ περιοχὴ τῆς γραφῆς, ἣν ἀνεγίνωσκεν, ἦν αὕτη· ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος αὐτὸν ἄφωνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ.

Locus autem Scripturæ quem legebat, hic erat, Vt ouis ad mactationem ductus eſt: & ut agnus coram tondente ſe mutus, ita non aperuit os ſuum. Eſa. 53. c. 7

ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. τὴν γενεὰν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ.

In depreſsione ipſius, iudicium eius ſublatū eſt: ſeculum autem eius quis enarrabit? quoniā tollitur è terra uita eius.

ἀποκριθεὶς δὲ ὁ εὐνοῦχος τῷ Φιλίππῳ, εἶπε· δέομαί σου, περὶ τίνος ὁ προφήτης λέγει τοῦτο; περὶ ἑαυτοῦ, ἢ περὶ ἑτέρου τινός;

Reſpondens autem eunuchus Philippo, dixit, Rogo te, de quo Propheta dicit hoc? de ſe an de alio quopiam?

27 Quidam Aethiops eunuchus, ἀνὴρ Αἰθίοψ εὐνοῦχος Ridiculum ſanè ac tanti uiri nomine indignum eſt quod quidam annotat, uirum dici qui ſit eunuchus: quum pugnent inter ſe uirum eſſe & eunuchum eſſe: unde & euirati dicuntur. Verùm (inquit) in Chriſto neque ſexus eſt neque conditio, ſed noua creatura. Obſecro quorſum hoc? uerùm quidē illud eſt, eunuchis patere Dei regnum non minus quàm alijs, quum in Veteri lege diſcrimen aliquod fuerit inter eunuchos & alios qui eunuchi non erant, ut apparet ex Deut. 23. a. 1: ſed hoc nihil pertinet ad hanc antitheſin, quæ certè nulla eſt. Neque enim ἀνὴρ hic aliud declarat quàm τὶς, id eſt quidā, ut & alijs infinitis penè locis annotauimus, idque nō modò quia Hebræi ſuū אִישׁ ita ſolent uſurpare, ſed etiam ex Græcorū more, ut aliquoties apud Herodotū præſertim annotauimus.

C Dynaſtes δυνάστης Vulg, potens. Eraſ. præfectus. Vide Luc. 1. e. 52. Candaces Κανδάκης Vide Plinium lib. 6. cap. 29.

32 Locus autem ἡ δὲ περιοχὴ Certè non potuit magis Latinè hoc uocabulum conuertere Vetus interpres. ut planè mirer Eraſmum maluiſſe Argumentum aut Sententiam interpretari. quanuis enim περιοχὴ idem declaret atque argumentū libri quod uocant, id eſt ſumma eorum quæ in aliquo libro ſcripta ſunt, paucis comprehenſa, παρὰ τὸ περιέχειν: tamen quum Lucas ipſa Eſaiæ uerba citet, res ipſa oſtendit περιοχὴν dici à Luca quod Hebræi מרשה id eſt ſectionē, barbari uulgò paſſum Scripturæ uocant, Latini ſcriptores locum. Sic enim Terentius, eum Plautus locum Reliquit integrū: eum hic locum ſumpſit ſibi In Adelphos. Sic Cicero 2. De legibus, Et hunc locum ſatis in iis libris quos legiſtis, expreſſit Scipio. Cur autem Lucas περιοχὴν ea ſignificatione uſurparit, duplex cauſa afferri poteſt. Vna fortaſſis tamen ſubtillis potius quàm probabilis quòd inter Græcos Iudæos hebraiſſantes, uocabulū Hebræum מרשה in hoc Græcum degeneraſſet in ſynagogis: qualia multa non dubito quin fuerint in populari ſermone corruptè obſeruata. Nam certè mira eſt affinitas inter מרשה & περιοχὴν, Sic Latina uocabula multa annotauimus Græca terminatione fuiſſe uſurpata Matth. 5. d. 26, ac præſertim epithetum illud νιγινὴ pro ſpicata nardo. Marc. 14. a. 3. Altera ratio huius ſignificationis hæc dari poteſt, quòd περιοχὴν, quuum propriè ſignificet complexionem ac quantum uno ambitu contineri poteſt, optima ratione poſſunt iſtę ſectiones ſic etiam uocari, quaſi partem dicas certis terminis comprehenſam & à reliquis diſtinctā. 33 In depreſsione ipſius, iudicium eius ſublatū eſt: ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη: Heb. ueritas habet בהרצר ובמשפט לוקח quæ ſic interpretor, Eclauſtro & iudicio aſſumptus eſt. Vocat autem clauſtrum (ut opinor) ſepulchrum ipſaq; adeò mortis uincula. Nam עצר retentionem declarat. Iudiciū uerò accipio pro ſupplicio quo affectus eſt, & miſerabili cōditione quam ſubijt Chriſtus, noſtri cauſa, Patris iram ſuſtinens. Inde igitur ſublatus eſt, ruptis mortis uinculis, ut ſuprà dixit Petrus 2. d. 24. Quod autem ad Græcam interpretationem attinet, in uno codice cōperimus αὐτοῦ deeſſe: quòd ſi pro ἡ κρίσις legeretur ἐκ κρίσεως, prorſus reſponderet Hebræis. & ἦ pro ἐκ facilè potuit non tantùm ſcribi, ſed etiam ab interprete uſurpari. Pro clauſtro uerò ſiue carcere uerterunt Græci ταπείνωσιν, ut melius appareret antitheſis uerbi αἴρειν, neq; id incommodè, ſi ſententiam ſpectes. Tum enim planè fuit depreſſus & ad inferos uſq; detruſus, quum in umbra mortis & ſepulchri tenebris clauſus iaceret. Sed hæc ab interpretibus copioſius ſunt explicata. Certè ut uariēt uerba, idem tamen ſenſus manet, etiamſi legas, ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη ut habent omnia exemplaria. Tum enim ſublatum eſt iudicium quum ex ipſo iudicio ſaluus euaſit. Seculum autem eius τὴν δὲ γενεὰν αὐτοῦ Heb. דורו id eſt, quamdiu ſcilicet æuum ipſius ſit duraturum. Nam (ut ait Paulus Rom. 6. b. 9.) Chriſtus excitatus ex mortuis, non amplius moritur, mors illi non amplius dominatur. Ingreſſus enim eſt regnum illud cuius non erit finis, ut Mariæ prædixit Angelus. Significat autem דור Hebræis quod Latini ſeculum aut ætatem uocant. Itaque magis etiam propria eſt iſta interpretatio quàm ſi de ipſius Chriſti progenie, id eſt de Eccleſia, accipias, quam Deo Patri genuit: quanuis eandem membrorum ac capitis conditionem eſſe non diffitear, ſiquidem unà cum ipſo in cæleſtibus conſidemus, quę omnia doctiſſimus interpres in hunc locum piè ac doctè annotauit. Veteres autem fefellit (quod bona cum ipſorum uenia dixerim) Hebraicæ linguæ ignoratio, quū de Chriſti uel Diuino & æterno uel humano ortu in huius loci explanatione differerent. Nam iſta ἀδόλως πρὸς ἔπος.

Quum

Tum Philippus aperto ore ſuo, & incipiens à Scriptura iſta, euangelizauit ei Ieſum.

Quum uerò pergerent in uia, uenerunt ad quandam aquam: tum ait Eunuchus, Ecce aqua, quid prohibet me baptizari?

Fides eunuchi. Dixit uerò Philippus, Si credis ex toto corde, licet. Reſpondens autem *ille* dixit, Credo filium Dei eſſe Ieſum Chriſtum.

Baptizatur eunuchus. Iuſſítque ſiſti currum: ac deſcenderunt ambo in aquam, Philippus ſimul & eunuchus: & *ille* baptizauit eum.

Quum autem aſcendiſſet ex aqua, Spiritus Domini rapuit Philippum, nec amplius uidit eum eunuchus: pergebat itaque per uiam ſuam gaudens.

Lætitia fidei.

Philippus autem inuentus eſt Azoti: & per tranſiens euangelizauit omnibus urbibus, uſquequo ueniret Cæſaream.

CAP. IX.

Saulus incarcerat Chriſtianos Rom. 9. a. 3. Galat. 1. c. 13. SAulus autem adhuc ſpirans minas ac cædē aduerſus diſcipulos Domini, acceſsit ad principem Sacerdotum,

Et petijt ab eo epiſtolas *perferendas* Damaſcum ad ſynagogas: ut ſi quos inueniſſet huius ſectę tum uiros, tum mulieres, uinctos duceret Ieroſolymam.

Saulum conuertit Chriſtus ad ſe.

Quum autem iter faceret: factum eſt ut appropinquaret Damaſco: tum è repente circunfulſit eum lux è cælo.

Et quū cecidiſſet in terrā, audiuit uocem dicentem ſibi, Saul, Saul, quid me perſequeris?

Dixit autem, quis es Domine? Dominus autē dixit, Ego ſum Ieſus, quem tu perſequeris. durum eſt tibi contra ſtimulos calcitrare.

Is uerò tremens & pauēs, dixit, Domine, quid me uis facere? tum Dominus ad eum, Surge, & ingredere urbem, & dicetur tibi quid te oporteat facere.

Viri autem illi qui cum Saulo iter faciebant, ſteterunt attoniti, audientes quidem *eius* uocē,

35 ἀνοίξας ὁ φίλιππος τὸ στόμα αὐτοῦ, καὶ ἀρξάμενος ἀπὸ τῆς γραφῆς ταύτης, εὐηγγελίσατο αὐτῷ τὸν ἰησοῦν. A

36 ὡς δὲ ἐπορεύοντο κατὰ τὴν ὁδόν, ἦλθον ἐπί τι ὕδωρ. καί φησιν ὁ εὐνοῦχος· ἰδοὺ ὕδωρ, τί κωλύει με βαπτισθῆναι;

37 εἶπεν δὲ ὁ φίλιππος· ἐὰν πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, ἔξεστιν. ἀποκριθεὶς δὲ εἶπε, πιστεύω τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ εἶναι τὸν ἰησοῦν χριστόν.

38 καὶ ἐκέλευσε στῆναι τὸ ἅρμα. καὶ κατέβησαν ἀμφότεροι εἰς τὸ ὕδωρ, ὅ, τε φίλιππος καὶ ὁ εὐνοῦχος, καὶ ἐβάπτισεν αὐτόν.

39 ὅτε δὲ ἀνέβησαν ἐκ τοῦ ὕδατος, πνεῦμα κυρίου ἥρπασε τὸν φίλιππον, καὶ οὐκ εἶδεν αὐτὸν οὐκέτι ὁ εὐνοῦχος. ἐπορεύετο γὰρ τὴν ὁδὸν αὐτοῦ χαίρων.

40 φίλιππος δὲ εὑρέθη εἰς ἄζωτον. καὶ διερχόμενος εὐηγγελίζετο τὰς πόλεις πάσας, ἕως τοῦ ἐλθεῖν αὐτὸν εἰς καισάρειαν.

ΚΕΦ. θ. B

1 Ὁ δὲ σαῦλος ἔτι ἐμπνέων ἀπειλῆς καὶ φόνου εἰς τοὺς μαθητὰς τοῦ κυρίου, προσελθὼν τῷ ἀρχιερεῖ,

2 ἠτήσατο παρ' αὐτοῦ ἐπιστολὰς εἰς δαμασκὸν, πρὸς τὰς συναγωγὰς, ὅπως ἐάν τινας εὕρῃ τῆς ὁδοῦ ὄντας ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας, δεδεμένους ἀγάγῃ εἰς ἱερουσαλήμ.

3 ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, ἐγγίζειν αὐτὸν ἐγγίζειν τῇ δαμασκῷ, ἐξαίφνης περιαστράψαι αὐτὸν φῶς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ·

4 καὶ πεσὼν ἐπὶ τὸν χοῦν, ἤκουσε φωνῆς λέγουσαν· σαοὺλ σαοὺλ, τί με διώκεις;

5 εἶπε δέ, τίς εἶ κύριε; ὁ δὲ κύριος εἶπεν· ἐγώ εἰμι ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις. σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.

6 τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε. κύριε, τί με θέλεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτόν· ἀνάστηθι, καὶ εἴσελθε εἰς τὴν πόλιν, καὶ λαληθήσεταί σοι τί σε δεῖ ποιεῖν. C

7 οἱ δὲ ἄνδρες οἱ συνοδεύοντες αὐτῷ, εἱστήκεισαν ἐννεοὶ, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, μηδένα δὲ

36 Quum uerò pergerent ὡς δὲ ἐπορεύοντο In uno exēplari additum hic inuenimus συλητοῦντες μετ' ἀλλήλων, unà inter ſe ſermonem conferentes. 37 Dixit uerò εἶπε δέ Totum hunc uerſiculum comperimus deeſſe in quinque codicibus, atque adeò in Complutenſi editione. 39 Spiritus Domini πνεῦμα κυρίου In uno codice hæc legimus, πνεῦμα ἅγιον ἐπέσεν ἐπὶ τὸν εὐνοῦχον, ἄγγελος δὲ κυρίου ἥρπασε τὸν φίλιππον. Spiritus ſanctus illapſus eſt in Eunuchum, Angelus autem Domini rapuit Philippum: quam lectionem Rabanus in gloſſa ordinaria annotauit. Pergebat itaque ἐπορεύετο γὰρ Iterum πορεύεσθαι uerti Pergere, ut planius loquerer. Vulg. ibat autem, ut uideatur pro γὰρ legiſſe δέ. Eraſmus, ibat enim. At mihi uidetur potius γὰρ accipi pro ἤν, quemadmodū apud Hebræos particula כי plurimas eaſque plane diuerſas habet ſignificationes. 40 Inuentus eſt εὑρέθη Eraſ repertus eſt. Nam, inquit, quis illū quærebat ut illic fuerit inuentus? Ego uerò non perpetuā puto differentiā illam inter inuenire & reperire. Reſpondet autem εὑρέθη hoc in loco uerbo מצא in cōiugatione Niphal, ut hoc ſit quod in uernaculo ſermone dicimus, *Il ſe trouua*, non autē, *Il fut trouué*,

IN CAPVT IX.

2 *Perferendas* Damaſcum εἰς Δαμασκὸν Similis eclipſis exemplum eſt ſuprà 7. b. 9. Huius ſectæ τῆς ὁδῆς Articulus, ut rectè notat Eraſmus, uim obtinet pronominis hoc loco, κατ' ἀναφοράν ſcilicet. ὁδὸν autem uocat αἵρεσιν. Ideò hæc uocabula ut ſynonyma connectit Paulus infrà 24. d. 14. Solent enim Hebræi דרך id eſt uiam uocare omne uitæ genus quod aliquis inſiſtat. 5 Ieſus Ἰησοῦς In uno exemplari additum erat ὁ Ναζωραῖος, ille Nazarenus, ut etiam additur infrà 22. b. 8. Durum eſt tibi, &c. σκληρόν σοι Omnia hæc uſque ad πρὸς αὐτὸν deſunt in uetuſtis omnibus codicibus quos inſpeximus, & uidentur addita ex ijs quæ cōmemorantur infrà 22. c. 10, & 26. d. 14. Sic autem in ijs legebatur, ὃν σὺ διώκεις. ἀλλ' ἀνάστηθι, quem tu perſequeris. ſed age ſurge, &c. 6 Et dicetur καὶ λαληθήσεταί Ιn duobus exemplaribus ſcriptum legimus, κἀκεῖ λαληθήσεσθαι, & illic dicetur. 7 Steterunt εἱστήκεισαν Id eſt conſtiterunt, ita ſcilicet ut progredi non poſſent, ſed attoniti manerent, tanquam ſaxei. Neque enim hoc pugnat cum eo quod infrà dicitur 26. c. 14, unà omnes fuiſſe in terram proſtratos. Alij, ut hunc nodum expediant, collapſos quidem fuiſſe uolunt, ſed poſtea in pedes erectos:

Actos: quod ut uerum sit, tamen non puto Lucam huc respexisse, quum diceret eos attonitos constitisse. Puto enim potius stupore hoc uocabulo significari: quum alioquin fuerint quam celerrimè aufugituri. Itaque τὸ ἑστηκέναι opponitur τῷ πρόσω ἐναι, non autem τῷ καταπεσεῖσθαι, ut Marc. 10. g. 49. *Eius* uocem, τῆς φωνῆς, ipsa ratio constructionis poscere uidetur, ut quū paulo antè præcesserit αὐτῷ, hic quoque subaudiatur idem relatiuum quod ad Saulū scilicet referatur, potius quàm ἑκεῖνος, quod loquentē Christum designet, sicut in proximo uersiculo, quū inquit, χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν, necesse est, idē pronomen subauditum adiungas aut participio χειραγωγοῦντες, aut potius uerbo εἰσῆλθον. Erat igitur istius stuporis causa duplex, una quòd repētino fulgure prostrati essent in terram: altera, quòd Saulū audirent cum altero loquentē, & neminē tamen uiderent, qui cū scilicet colloqueretur. Ita conciliant hunc locū Græca scholia cum eo quod infrà scribitur 22. c. 9. quæ explicatio mihi maximè probatur tribus de causis. Primùm enim (ut dixi) si ita accipias, plana & simplex erit uerborum constructio: deinde maximè probabile est, Sauli uocem ab ijs auditam qui aderant, Christi uerò non item: quum hæc fierent unius Saulis causa, ut res ipsa ostendit: siquidem neque hoc loco neque usquam alibi, quoties narratur hæc historia, ulla fit mentio istorum Pauli comitum, quasi Christum simul amplexi: quod tamen uerisimile est fuisse facturos si loquentis uocem audiuissent. sed putarunt scilicet eum repentino fulguris ictu perculsum existimasse se audire quod non audiret, ut attoniti homines solēt: ita nimirum hæc disponente Diuina prouidentia, ut qui hæc postea suæ gentis hominibus narrarēt, minus suspectæ fidei essent. Ideò etiam unus Paulus dicitur excæcatus: ex quo intelligimus totam uisionem ad ipsum pertinuisse, cæteros hactenus uidisse huius lucis scintillas & prostratos fuisse, ac loquentem ipsum Paulū audiuisse, quatenus id necesse fuit, ut de hoc facto testari possent. Postremò uidetur hoc diserte Paulus infrà explicare 22. c. 9, ubi uocem quàm non audierint comites, diserté à sua distinguit. Neque enim simpliciter dicit τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν, ut hoc loco scripsit Lucas, ἀκούοντες μὲν τῆς φωνῆς, sed addit, τὸν λαλοῦντός μοι, quum hic (ut dixi) necessariò subaudiatur αὐτῆ. Afferuntur tamen aliæ etiam rationes quibus hæc concilientur, nempe ut ἀκούειν hoc loco accipiatur pro Audire, & φωνὴ pro confuso quodam sono: illic uerò ἀκούειν Intelligere, & φωνὴ uocē declaret. Valla deprauatum hunc locum suspicatur, & legendum esse potius, θεωροῦντες μὲν τὸ φῶς, μηδὲν δὲ ἀκούοντες. Sed hoc quidem est nodum secare potius quàm soluere.

θεωροῦντες.

ἠγέρθη δὲ ὁ σαῦλος ἀπὸ τῆς γῆς. ἀνεῳγμένων δὲ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, οὐδένα ἔβλεπε. χειραγωγοῦντες δὲ αὐτὸν, εἰσήγαγον εἰς Δαμασκόν.

καὶ ἦν ἡμέρας τρεῖς μὴ βλέπων, καὶ οὐκ ἔφαγεν, οὐδὲ ἔπιεν.

ἦν δέ τις μαθητὴς ἐν Δαμασκῷ, ὀνόματι Ἀνανίας· καὶ εἶπε πρὸς αὐτὸν ὁ κύριος ἐν ὁράματι, Ἀνανία. ὁ δὲ εἶπεν, ἰδοὺ ἐγὼ κύριε.

ὁ δὲ κύριος πρὸς αὐτόν. ἀναστὰς πορεύθητι ἐπὶ τὴν ῥύμην τὴν καλουμένην εὐθεῖαν, καὶ ζήτησον ἐν οἰκίᾳ Ἰούδα σαῦλον ὀνόματι, Ταρσέα· ἰδοὺ γὰρ προσεύχεται.

(καὶ εἶδεν ἐν ὁράματι ἄνδρα ὀνόματι Ἀνανίαν εἰσελθόντα, καὶ ἐπιθέντα αὐτῷ χεῖρα, ὅπως ἀναβλέψῃ.)

ἀπεκρίθη δὲ ὁ Ἀνανίας· κύριε, ἀκήκοα ἀπὸ πολλῶν περὶ τοῦ ἀνδρὸς τούτου, ὅσα κακὰ ἐποίησε τοῖς ἁγίοις σου ἐν Ἰερουσαλήμ.

καὶ ὧδε ἔχει ἐξουσίαν παρὰ τῶν ἀρχιερέων, δῆσαι πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους τὸ ὄνομά σου.

εἶπε δὲ πρὸς αὐτὸν ὁ κύριος· πορεύου, ὅτι σκεῦος ἐκλογῆς μοί ἐστιν οὗτος, τοῦ βαστάσαι τὸ ὄνομά μου ἐνώπιον ἐθνῶν καὶ βασιλέων, υἱῶν τε Ἰσραήλ.

ἐγὼ γὰρ ὑποδείξω αὐτῷ, ὅσα δεῖ αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματός μου παθεῖν.

ἀπῆλθε δὲ Ἀνανίας, καὶ εἰσῆλθεν εἰς τὴν οἰκίαν, καὶ ἐπιθεὶς ἐπ' αὐτὸν τὰς χεῖρας, εἶπε· σαοὶ ἀδελφέ, ὁ κύριος ἀπέσταλκέ με Ἰησοῦς, ὁ ὀφθείς σοι ἐν τῇ ὁδῷ ᾗ ἤρχου, ὅπως ἀναβλέψῃς, καὶ πλησθῇς πνεύματος ἁγίου.

καὶ εὐθέως ἀπέπεσον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ

neminem autem uidentes.

8 Surrexit autem Saulus è terra, apertísque oculis suis neminem uidebat: itaque manu ducentes eum introduxerunt Damascum.

9 Vbi fuit tribus diebus, non uidens, ac non comedit neque bibit.

10 Erat autem quidam discipulus Damasci, no mine Ananias: ad quē dixit per uisum Dominus, Anania. Et ille ait, Ecce, ego *adsum* Domine. *Ananias.*

11 Tum Dominus ad eum, Surge, & proficiscere in uicum qui uocatur Rectus, & quære in domo Iudæ Saulum *quendam* nomine, Tarsensem: ecce enim orat.

Oratio.

12 Et uidit per uisum uirum Ananiam nomine, introeuntem, & imponentem sibi manum ut uisum reciperet.

13 Respondit autem Ananias, Domine, audiui ex multis de uiro isto, quot mala fecerit sanctis tuis in Ierusalem. *Ananias timet sibi à Paulo.*

14 Quinetiā hoc loco habet potestatem à principibus Sacerdotum, uinciendi omnes qui inuocant nomen tuum.

15 Dixit autem ad eum Dominus, Proficiscere: nam instrumentū electum est mihi iste, ut perferat nomen meum coram Gentibus, & regibus, ac filijs Israel. *Vas electum, Paulus.*

16 Ego enim ostendā ei quàm multa oporteat eum pro nomine meo pati. *Afflictiones.*

17 Abijt igitur Ananias, & introiuit in domū illam: & impositis manibus, dixit, Saul frater, Dominus misit me: (Iesus *inquam* qui apparuit tibi in uia qua ueniebas) ut uisum recipias, & implearis Spiritu sancto.

18 Statim autem deciderūt ab oculis eius qua-

12 Et uidit καὶ εἶδεν Quidam hæc includunt parentheſi, quasi sint non Domini sed Lucæ uerba, quòd non uidetur Dominus ita fuisse compellaturus ipsum Ananiam. Sed facilis est responsio. dicuntur enim hæc à Domino, habita ipsius Sauli ratione, cui alioquin Ananias erat ignotus. 15 Instrumentum electum σκεῦος ἐκλογῆς Vel, ut Erasmus, organū electum: quod & ipsum Græcum est uocabulum, sed à Latinis usurpatur, præsertim in ijs quæ ad architecturam pertinēt. Scimus autem, passim Ecclesiam ædificio cōparari. Vulgata, ad uerbū, uas electionis, nimiū obscurè. Vide Matt. 12. b 29.

17 In domum illam: εἰς τὴν οἰκίαν: Vulgata. & Eras. in domum, nimis obscurè. Nam qui ita loquitur, omnino uidetur domum eius significare qui dicitur ingressus. Est autem hoc loco articuli uis ἀναφορική. refertur enim ad id quod mandarat Dominus, nempe ut in domo Iudæ Saulum quæreret.

22 Confirmans

Paulus.

si squamæ,& uisum recepit illico:ac surgés baptizatus est,

Quumque cepisset cibum, corroboratus 19
est. Fuit autem Saulus cum discipulis qui erat Damasci,per dies aliquot.

Paulus prædicat Iesum esse Christum.

Et statim in synagogis prædicauit Christum, 20
nempe quòd is esset filius ille Dei.

Percellebantur autem omnes qui eum au- 21
diebant,ac dicebant,Nonne hic est qui populatus est in Ierusalem eos qui inuocabant nomen istud:& huc idcirco uenit ut uinctos eos abduceret ad principes Sacerdotum?

Saulus autem magis inualescebat,& confun 22
debat Iudæos qui habitabant Damasci, confirmans quòd is esset Christus.

Insidiæ Paulo tenduntur.

Expleto autem multo tempore,inierunt in- 23
ter se Iudæi consilium illum tollendi.

Sed intellectæ sunt Saulo insidiæ eorum.ad- 24
seruabant autem portas die ac nocte, ut eũ tollerent.

Acceptũ igitur eum discipuli nocte, permu 25
rum demiserũt,funesummissum in sporta.

Non creditur Paulus esse Christi discipulus.

Quum uerò Saulus aduenisset Ierosoly- 26
mam,tentabat se adiungere discipulis:sed omnes timebant eum,non credentes quòd esset discipulus.

Barnabas autem acceptum eum duxit ad 27
Apostolos, & narrauit eis quomodo in uia uidisset Dominum, qui loquutus esset ei: & quomodo in Damasco liberè loquutus esset in nomine Iesu.

Fuit igitur conuersans cum eis in Ieruſa- 28
lem.

Paulus disputat cum gentibus.

Et liberè in nomine Domini Iesu loquebatur ac disceptabat aduersus Græcos: illi uerò 29

ὡσεὶ λεπίδες, ἀνέβλεψέ τε παραχρῆμα, καὶ ἀνα- A
στὰς ἐβαπτίσθη,

καὶ λαβὼν τροφὴν, ἐνίσχυσεν. ἐγένετο δὲ ὁ
σαῦλος μετὰ τῶν ἐν Δαμάσκῳ μαθητῶν ἡμέρας
τινάς.

καὶ εὐθέως ἐν ταῖς συναγωγαῖς ἐκήρυσσε τὸν
χριστὸν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

ἐξίσταντο δὲ πάντες οἱ ἀκούοντες, καὶ ἔλεγον. οὐχ
οὗτός ἐστιν ὁ πορθήσας ἐν ἱερουσαλὴμ τοὺς τὸ ὄνομα
τοῦτο καλουμένους, καὶ ὧδε εἰς τοῦτο ἐληλύθει, ἵνα δεδεμένους αὐτοὺς ἀγάγῃ ἐπὶ τοὺς ἀρ
χιερεῖς;

σαῦλος δὲ μᾶλλον ἐνεδυναμοῦτο, καὶ συνέχυ-
νε τοὺς ἰουδαίους τοὺς κατοικοῦντας ἐν Δαμασκῷ,
συμβιβάζων ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστός.

ὡς δὲ ἐπληροῦντο ἡμέραι ἱκαναὶ, συνεβουλεύ-
σαντο οἱ ἰουδαῖοι ἀνελεῖν αὐτόν.

ἐγνώσθη δὲ τῷ σαύλῳ ἡ ἐπιβουλὴ αὐτῶν. παρε-
τήρουν τε τὰς πύλας ἡμέρας τε καὶ νυκτὸς, ὅ-
πως αὐτὸν ἀνέλωσι. B

λαβόντες δὲ αὐτὸν οἱ μαθηταὶ νυκτὸς, καθῆκαν
διὰ τοῦ τείχους, χαλάσαντες ἐν σπυρίδι.

παραγενόμενος δὲ ὁ σαῦλος εἰς ἱερουσα-
λὴμ, ἐπειρᾶτο κολλᾶσθαι τοῖς μαθηταῖς· καὶ
πάντες ἐφοβοῦντο αὐτὸν, μὴ πιστεύοντες ὅτι ἐστὶ
μαθητής.

βαρναβᾶς δὲ ἐπιλαβόμενος αὐτοῦ, ἤγαγε
πρὸς τοὺς ἀποστόλους, καὶ διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ἐν
τῇ ὁδῷ εἶδε τὸν κύριον, καὶ ὅτι ἐλάλησεν αὐτῷ,
καὶ πῶς ἐν δαμασκῷ ἐπαρρησιάσατο ἐν τῷ ὀνό-
ματι τοῦ ἰησοῦ.

καὶ ἦν μετ' αὐτῶν εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπο- 28
ρευόμενος ἐν ἱερουσαλὴμ,

καὶ παρρησιαζόμενος ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυ- 29
ρίου ἰησοῦ, ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλ- C

22 Confirmans *συμβιβάζων* Id est,collatis scripturæ locis probans. Ita enim hoc uerbum accipiendum est: quũ alioquin possit etiam affirmari quod idoneis testimonijs probari non possit. Græca autem scholia interpretãtur, *μετὰ ἐπιεικείας διδάσκων*, id est, cum quadam animi æquitate ac moderatione docens, ut amicam collationem potius quàm altercationem fuisse sciamus. quæ interpretatio (meo iudicio) non est satis expressa. 26 Quum uerò aduenisset *παραγενόμενος* Inter liberationem Pauli & aduentum ipsius in urbẽ, intercedunt anni tres, ut nonnulli uolunt, quos scilicet consumpsit partim Damasci, partim in Arabia, ut narrat ipse paulus Galat. 1. d. 17 & 18. Neque enim omnia narrauit Lucas, sed præcipua duntaxat. Verùm quod ad me attinet, ut mollius ista connectantur, quum disertè dicat Apostolus illo loco, se Damasco in Arabiam, & inde rursus Damascum redijsse, unde demum uenerit Ierosolymam: putarim potius triẽnium illud comprehendi à Luca, eo quòd dixit uersiculo 23, Expleto autem multo tempore, ita ut Paulum intelligamus, simulatque liberatus fuit statim contendisse Ierosolymam. Ita nihil uidebitur prætermisisse Lucas quod ad hanc historiã attinet. Nam ipsa Damascus Arabiæ tribuebatur, ut apparet èx 1. Cor. 1 2. g. 33. neque ex loco illo Epistolæ ad Galatas intelligi potest quandiu in Arabia fuerit. Ideò satisfeciſse uidetur historiæ Lucas, quum inquit, Paulum post multum tempus, triennium scilicet, illic expletum: Damasci nimirum & in uicina regione, fuisse Iudæorum insidijs petitum. 28 Conuersans *εἰσπορευόμενος καὶ ἐκπορευόμενος* In nonnullis codicibus deest *καὶ ἐκπορευόμενος*. Sed puto hæc esse ab aliquo expũcta, qui quum hunc Hebraismum ignoraret, quem exposuimus suprà 1. d. 21, putauit ita significari Paulum egressum fuisse ex Ierusalem cum Apostolis. Itaque pro eo quod Vulg. & Eras. seruato Hebraismo conuerterũt, intrans & exiens, ego planius loqui sum conatus. Cum eis *μετ' αὐτῶν* Id est, cum Petro & Iacobo: eos enim solos ex Apostolis sibi tum fuisse conspectos narrat Paulus Gala. 1. d. 28 & 29. ex quo etiam intelligimus, ita accidisse ut eo tempore soli isti ex Apostolis fuerint Ierosolymis. Nam cur uel ipse alios non inuisisset, uel alij ab ipsius congressu abstinuissent? At quonam, dices, isti abierant? Id uerò scrutari curiosorum est hominum: & quæ somnia in Dei Ecclesiam inuexerit ista curiositas, uel ex illis apparet quæ sub Abdiæ cuiusdam Babylonii nomine circumferuntur, scriptoris non modò inepti, sed etiam impij ac profani. Ac illa quidem non miror licuisse olim comminisci: quid enim aliud merebatur hominum perfidia, quàm ut in profundissimas tenebras demergerentur? sed hoc ego non tam demiror quàm ægerrimè fero, in ea ciuitate cui Christus illuxerit, impune quibusdam licere Christo & ipsius Ecclesiæ illudere, atque adeò spargendis passim quibusuis quantumuis execrandis blasphemijs lucrum facere. 29 Et liberè *καὶ παρρησιαζόμενος* Vulg. barbarè, & fiducialiter. Eras. & cum fiducia loquens. Sed recte Vetus interpres participium per aduerbium expressit. est enim hæc enallage Græcis familiaris & multo commodius connectitur participium hoc cum uerbo *ἐλάλει*, quàm cum præcedentibus. Loquebatur ac disceptabat *ἐλάλει τε καὶ συνεζήτει* Hæc, ut modo dixi, coniungenda sunt cum participio *παρρησιαζόμενος*, ita ut *καὶ* cõnectat duo uerba, nẽpe *ἦν* & *ἐλάλει*. Sed Vetus interpres cõuertit, loquebatur quoq; cum Gẽtibus & disputabat cum Græcis, id est *ἐλάλει τε μετὰ τῶν ἐθνῶν καὶ συνεζήτει πρὸς τοὺς ἑλληνιστάς*: quam lectionẽ neque in ullis codicibus Græcis inuenio, neq; possum approbare. Nã hoc tẽpore Gentes opinor nõ modò nõ disputasse aduersus Euangeliũ, sed etiam tũ Iudæos tum Christianos deriſisse. Quinam autẽ hic dicantur *ἑλληνισταί*, exposuimus suprà 6. a. 1. 31 Et

A ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινὰς.

30 ἐπιγνόντες δὲ οἱ ἀδελφοὶ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς Καισάρειαν, καὶ ἐξαπέστειλαν αὐτὸν εἰς Ταρσόν.

31 Αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι καθ' ὅλης τῆς Ἰουδαίας καὶ Γαλιλαίας καὶ Σαμαρείας εἶχον εἰρήνην, οἰκοδομούμεναι καὶ πορευόμεναι τῷ φόβῳ τοῦ κυρίου, καὶ τῇ παρακλήσει τοῦ ἁγίου πνεύματος ἐπληθύνοντο.

32 Ἐγένετο δὲ Πέτρον διερχόμενον διὰ πάντων, κατελθεῖν καὶ πρὸς τοὺς ἁγίους τοὺς κατοικοῦντας Λύδδαν.

33 εὗρε δέ κἀκεῖ ἄνθρωπόν τινα, Αἰνέαν ὀνόματι, ἐξ ἐτῶν ὀκτὼ κατακείμενον ἐπὶ κραβάττου, ὃς ἦν παραλελυμένος,

34 καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Πέτρος, Αἰνέα, ἰᾶταί σε Ἰησοῦς ὁ Χριστός· ἀνάστηθι, καὶ στρῶσον σεαυτῷ, καὶ εὐθέως ἀνέστη.

35 καὶ εἶδον αὐτὸν πάντες οἱ κατοικοῦντες Λύδδαν καὶ τὸν Σαρωνᾶ, οἵτινες ἐπέστρεψαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

B 36 Ἐν Ἰόππῃ δέ τις ἦν μαθήτρια, ὀνόματι Ταβιθά, ἣ διερμηνευομένη λέγεται Δορκάς· αὕτη ἦν πλήρης ἀγαθῶν ἔργων καὶ ἐλεημοσυνῶν ὧν ἐποίει.

37 ἐγένετο δὲ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ἀσθενήσασαν αὐτὴν ἀποθανεῖν. λούσαντες δὲ αὐτὴν, ἔθηκαν ἐν ὑπερῴῳ.

38 ἐγγὺς δὲ οὔσης Λύδδης τῇ Ἰόππῃ, οἱ μαθηταὶ ἀκούσαντες ὅτι Πέτρος ἐστὶν ἐν αὐτῇ, ἀπέστειλαν δύο ἄνδρας πρὸς αὐτὸν, παρακαλοῦντες μὴ ὀκνῆσαι διελθεῖν ἕως αὐτῶν.

39 ἀναστὰς δὲ Πέτρος, συνῆλθεν αὐτοῖς. ὃν παραγενόμενον ἀνήγαγον εἰς τὸ ὑπερῷον, καὶ παρέστησαν αὐτῷ πᾶσαι αἱ χῆραι κλαίουσαι, καὶ ἐπιδεικνύμεναι χιτῶνας καὶ ἱμάτια ὅσα ἐποίει μετ'

C αὐτῶν ἡ Δορκάς.

40 ἐκβαλὼν δὲ ἔξω πάντας ὁ Πέτρος, θεὶς τὰ γόνατα προσηύξατο· καὶ ἐπιστρέψας πρὸς τὸ σῶμα, εἶπε· Ταβιθά, ἀνάστηθι. ἡ δὲ ἤνοιξε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῆς, καὶ ἰδοῦσα τὸν Πέτρον ἀνεκάθισε.

41 δοὺς δὲ αὐτῇ χεῖρα, ἀνέστησεν αὐτήν. φωνήσας δὲ τοὺς ἁγίους καὶ τὰς χήρας, παρέστησεν αὐτὴν ζῶσαν.

42 γνωστὸν δὲ ἐγένετο καθ' ὅλης τῆς Ἰόππης, καὶ πολλοὶ ἐπίστευσαν ἐπὶ τὸν Κύριον.

conabantur eum *è medio* tollere.

30 Quod quum agnouissent fratres, deduxerunt eum Cæsaream, & emiserunt Tarsum.

31 Ecclesiæ igitur per totam Iudæam & Galilæam & Samariam habebant pacem, & ædificabantur, ac pergentes *in* timore Domini: & cõsolatione sancti Spiritus multiplicabantur. *Pax. Timor Dei.*

32 Factum est autem ut Petrus, dum peragraret per omnes, deueniret etiam ad sanctos qui habitabant Lyddæ. *Sancti.*

33 Reperit autem illic quendam nomine Aeneam ab annis iam octo decumbentem in grabato, qui erat paralyticus. *Aeneas paralyticus sanatur.*

34 Et ait ei Petrus, Aenea, sanat te Iesus Christus: surge, & sterne tibi ipsi stratum. *Is* autem statim surrexit.

35 Et uiderunt eum omnes qui incolebant Lyddam & Sarona, qui conuersi sunt ad Dominum. *Christiani in Lydda & Sarona.*

B 36 Ioppæ autem fuit quædam discipula nomine Tabitha, quæ, si interpreteris, dicitur Caprea: hæc erat dines operum bonorum & eleemosynarum quas præstabat. *Tabitha suscitatur. Opera. Eleemosynæ.*

37 Factum est autem in diebus illis ut morbo correpta moreretur. quam quum lauissent, posuerunt in cœnaculo.

38 Quum autem Lydda esset prope Ioppen, discipuli, audito quòd Petrus esset in ea, duos uiros miserunt ad eum, precãtes ne cunctaretur uenire usq; ad se.

39 Exurgens igitur Petrus uenit cum eis: quem ubi affuit, duxerunt in cœnaculum: ubi astiterunt ei omnes uiduæ, flentes, & ostendentes tunicas & pallia quę faciebat quum esset cum

C ipsis Dorcas.

40 Eiectis uerò omnibus foras, Petrus positis genibus orauit: & conuersus ad corpus, dixit, Tabitha surge. Illa uerò aperuit oculos suos, uisoq; Petro, resedit. *Oratio.*

41 Data autem ei manu, *Petrus* erexit eam: & uocatis sanctis ac uiduis, stitit eam uiuam.

42 Id autem innotuit per totam Ioppen, & crediderunt multi in Dominum.

31 Et ædificabantur, *οἰκοδομούμεναι*, Hoc participium ab eo distinguo quod proximè sequitur, ut quum duo sint huius periodi uerba, nempe *εἶχον εἰρήνην* & *ἐπληθύνοντο*, illud cum *οἰκοδομούμεναι*, istud cum *πορευόμεναι* construatur. Ita enim plana erit sententia, & ordo minimè perturbatus 34 Sanat *ἰᾶταί* Vulg. & Eras. sanet, id est *ἰάσθω*. Sterne tibi ipsi stratum. *καὶ στρῶσον σεαυτῷ* Vulg. & sterne tibi. Est autem familiare Hebræis, cognatæ significationis nomen in omnibus intransitiuis uerbis subaudire, ut alibi annotauimus. Sed præterea annotãdum est, sternere lectum hoc in loco uideri usurpatũ pro lectũ colligere, potius quàm pro apparare ad decubitum. quorsum enim hoc, quum surgere iubeatur? Iacebat autem in grabato, id est in lectulo, cuiusmodi erant strata in quibus sani etiam homines solebant meridiari, quæ scilicet deinde moris erat colligree, & suo loco reponere. Vnde illud sæpe dictum à Domino, Tolle grabatum tuum & ambula. 35 Et Sarona, *καὶ τὸν Σάρωνα*, Corruptè legitur *Σαρωνᾶ* & *Σαρωναῦν*, quum ab Hebræis dicatur שרון, ut Esaiæ 33.b.9. & 1.Paralipom.27 d.29. Vera igitur lectio est *Σάρωνα* à recto *Σάρων*, adstipulante etiam uno uetusto exemplari. Quod autem nonnulli scribunt *Ἀ Σσάρωνα*, inde factum est, quòd apud Esaiam legitur השרון, præposita litera ה, quam Græci interpretes sæpe coniunxerunt cum nominibus locorum & appellatiuis. Neque est quòd urbis nomen esse putemus, quasi pro *ἀσπάλωνα* perperam scriptum sit *ἀσσάρωνα*. Nam præterquam quòd nulla urbs hoc nomine recensetur in isto tractu, articulus masculinus qui hic legitur, summo omnium codicum consensu, & alijs etiam citatis locis, non patitur ut pro urbe accipiamus.

36 Tabitha, *Ταβιθά*, Syriacum uocabulum, pro quo dicunt Hebræi צביה Græci *Δορκάδα*. Latini capream, aut, ut alij censent, damam. Diues *πλήρης*, Id est, *πλουσία*. Vulgata & Erasmus ad uerbum, plena.

38 Ne cunctaretur *μὴ ὀκνῆσαι* Vel ne pigraretur. Vtitur enim etiam Cicero hoc uerbo, pro quo uetus interpres barbarè dixit, Ne pigriteris, mutata etiam persona, quasi *ὄκνησαι* imperandi modo sit positum. Eras. ne grauaretur, quasi

I duntaxat

Petrus apud coriarium habitat.

Factum est autem ut dies multos maneret 43
Ioppe apud Simonem quendam coriarium.

ἐγένετο δὲ ἡμέρας ἱκανὰς μεῖναι αὐτὸν ἐν Ἰόπ- A
πῃ παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ.

CAP. X.

ΚΕΦ. ι.

Cornelij centurionis integritas.

POrrò quidam erat Cæsareæ, nomine Cor- 1
nelius, centurio ex cohorte quæ dicitur Italica,

Religiosus ac timens Deum, cum tota do- 2
mo sua, & faciens eleemosynas multas popu-
lo:

Qui quum deprecaretur Deum per omne 3
tempus, uidit per uisum manifestè quasi hora
diei nona Angelum Dei introeuntem ad se, di
centémque sibi, Corneli.

Oratio. Eleemosynæ.

At ille intentis oculis in eum & expauefa- 4
ctus, dixit, Quid est Domine? Dixit autem ei,
Orationes tuæ & eleemosynæ tuæ ascenderũt
pro monimento coram Deo.

Iussu Dei Cornelius accersit Petrum.

Nunc igitur mitte aliquos Ioppen, & accer 5
se Simonem qui cognominatur Petrus.

Hic diuersatur apud Simonem quendã co-
riarium, cui est domus iuxta mare: hic dicet ti- 6 B
bi quid te oporteat facere.

Vt autem discessit Angelus qui loquebatur 7
Cornelio, uocauit duos ex famulis suis, & mili
tem religiosum ex ijs qui secum assidui erant,

Et quum eis exposuisset omnia, misit eos 8
Ioppen.

Petro ostenditur Gentes fide in Christum puriſ catas esse.

Postridie uerò facientibus illis iter, & pro- 9
pinquantibus urbi, ascendit Petrus supra do-
mum, ut oraret, circa horam sextam.

Accidit autem ut esset famelicus, uoluitq; ca- 10
pere cibum. parantibus autem illis, incidit in
eum mentis secessio.

Tum uidet cælum apertum, ac descendens 11
ad se uas quoddam ut linteum magnum, qua-
tuor initijs deuinctum, quodq; demitteretur
in terram.

In quo erant quæuis quadrupedia terræ, & 12
feræ, ac reptilia, & uolucres cæli.

ΑΝὴρ δέ τις ἦν ἐν καισαρείᾳ, ὀνόματι κορ-
νήλιος, ἑκατοντάρχης ἐκ σπείρης τῆς καλου-
μένης ἰταλικῆς,

εὐσεβὴς, καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν, σὺν παντὶ
τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ποιῶν τε ἐλεημοσύνας πολλὰς
τῷ λαῷ,

καὶ δεόμενος τοῦ θεοῦ διαπαντός. εἶδεν ἐν ὁρά
ματι φανερῶς, ὡσεὶ ὥραν ἐνάτην τῆς ἡμέρας,
ἄγγελον τοῦ θεοῦ εἰσελθόντα πρὸς αὐτὸν, καὶ εἰπόντα
αὐτῷ, κορνήλιε.

ὁ δὲ ἀτενίσας αὐτῷ καὶ ἔμφοβος γενόμενος εἶ-
πε, τί ἐστι κύριε; εἶπε δὲ αὐτῷ· αἱ προσευχαί σου
καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἀνέβησαν εἰς μνημόσυ-
νον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

καὶ νῦν πέμψον εἰς ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετά-
πεμψαι σίμωνα, ὃς ἐπικαλεῖται πέτρος.

οὗτος ξενίζεται παρά τινι σίμωνι βυρσεῖ, οὗ ἐστὶν B
οἰκία παρὰ θάλασσαν. οὗτος λαλήσει σοι τί σε δεῖ
ποιεῖν.

ὡς δὲ ἀπῆλθεν ὁ ἄγγελος ὁ λαλῶν τῷ κορνη
λίῳ, φωνήσας δύο τῶν οἰκετῶν αὐτοῦ, καὶ στρατιώτην
εὐσεβῆ τῶν προσκαρτερούντων αὐτῷ,

καὶ ἐξηγησάμενος αὐτοῖς ἅπαντα, ἀπέστει-
λεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἰόππην.

τῇ δὲ ἐπαύριον ὁδοιπορούντων ἐκείνων, καὶ
τῇ πόλει ἐγγιζόντων, ἀνέβη πέτρος ἐπὶ τὸ δῶ-
μα προσεύξασθαι, περὶ ὥραν ἕκτην.

ἐγένετο δὲ προσπεινος, καὶ ἤθελε γεύσασθαι.
παρασκευαζόντων δὲ ἐκείνων, ἐπέπεσεν ἐπ' αὐ
τὸν ἔκστασις.

καὶ θεωρεῖ τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγμένον, καὶ καταβαῖ
νον ἐπ' αὐτὸ σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσ
σαρσιν ἀρχαῖς δεδεμένον, καὶ καθιέμενον ἐπὶ C
τῆς γῆς.

ἐν ᾧ ὑπῆρχε πάντα τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ
τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

duntaxat rogarent ne Petro graue aut molestũ esset, Ioppen uenire. At ego existimo potius peti ut nulla interposita mora adesset. Neque enim uidebatur ista res ullam dilationem ferre, quum iam mortua esset Tabitha.

IN CAPVT X.

3 Qui quum deprecaretur *καὶ δεόμενος* Id est, *καὶ αὐτὸς δεόμενος*, ut sæpissimè iam annotauimus. Alij cum superioribus construunt hoc participium. Ego uerò malui coniungere cum uerbo *εἶδεν*, quum alioqui uideatur hiare constructio, adstipulante nobis uno codice 4 Quid est Domine? *Τί ἐστι Κύριε:* Id est, quid me uis Domine? Vulg. Quis es Domine? *Τίς εἶ Κύριε;* perperam. neque enim dubitat Domini nuntium hunc esse, sed comparat se ad audiẽdum nuntium. Ascenderunt *ἀνέβησαν* Id est, exauditæ sunt. Est autem translatio sumpta ab holocausti ritu ad preces: quod dicendi genus frequens est in Vetere præsertim testamento. Huc enim pertinent illi uituli labiorum, quorum sit mentio apud Hoseam: sacrificium laudis, cuius toties meminerunt Sacri scriptores. Ideo mihi quasi religio fuit hunc Hebraismũ mutare. Pro monimento *εἰς μνημόσυνον*, Id est, ut Deum ueluti non sinant tui obliuisci. Sic enim solet nobiscum interdum Scriptura quasi balbutire. Vulg. & Eras. in memoriam. Possit etiam aliquis, ad memoriam interpretari. Sed præterquam quòd inter *μνήμην* & *μνημόσυνον* aliquid intereſt, planior etiam uidetur interpretatio quam ium secutus, propter uerbum *ἀνέβησαν*. 9 Supra domum, *ἐπὶ τὸ δῶμα*, Vulg. in superiora, Eras. in superiora domus. Vide Matt. 10. c. 27. 10 Capere cibum. *γεύσασθαι* Vetus interpres, gustare, Eras. gustare cibum. neuter (ut opinor) rectè. Est enim *γεύεσθαι* præcisè dictum ex Hebræorum idiotismo, qui solent cognatæ significationis nomina supplere, quum plena sit loquutio לטעם חלחם, id est, gustare panem. Deinde *γεύεσθαι*, pro quo etiam Græci *φάσασθαι* dicunt, non id declarat, quod Latinum uerbum Gustare, hoc quidem in loco, sed *τὸ ἐσθίειν καὶ φαγεῖν*, id est, uesci ac cibum capere. Sed & fortasis *γεύσασθαι* non ineptè conuerteris, prandere. Nam (ut placet Eustathio in librũ Odyss. *β*, *τὸ ἄριστον, ἐφ' ᾧ τὸ νοι-*
νδς λεγόμενον γεῦμα Mentis secessio, *ἔκστασις*, Vulg. & Eras. mentis excessus. Illud mollius est, ni fallor. Nam Stuporis ac Perculsionis nomen non conueniret, quum neque stupidus, neque perculsus Petrus dicatur, sed quasi semoto ad tempus à corpore animo, cum Deo colloquutus. Non stupet igitur Petrus, sed Dei colloquio fruitur, & mysteria ipsius docetur: neque excesit mens ex ipsius corpore, sed quasi secesit altius euecta, breui tamen ad sedes suas reditura.

12 Quæuis quadrupedia *πάντα τὰ τετράποδα* Hic manifestè apparet, particulam uniuersalem pro indefinita poni, ut etiam accipienda est. 1. Tim. 2. b. 4. Appellatio autem quadrupedum non tam latè hic patet atq; apud Physicos, sed

ea duntaxat

A καὶ ἐγένετο φωνὴ πρὸς αὐτόν· ἀναστὰς πέτρε θῦσον, καὶ φάγε.
13 Et facta est uox ad eum, Surge petre, macta & uescere.

ὁ δὲ πέτρος εἶπε· μηδαμῶς κύριε, ὅτι οὐδέποτε 14 Ait aũt Petrus, Nequaquam Domine: nam
πᾶν ἔφαγον κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον. nunquam edi quicquam cõmune seu impurũ.

καὶ φωνὴ πάλιν ἐκ δευτέρου πρὸς αὐτόν· ἃ ὁ 15 Tum uox rursus ad eum secundò, Quæ Deus
θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου. purificauit, tú ne polluas.

τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρὶς· καὶ πάλιν ἀνελήφθη τὸ 16 Hoc autem factum est ter: & rursum sublatum est uas in cælum.
σκεῦος εἰς τὸν οὐρανόν.

ὡς δὲ ἐν ἑαυτῷ διηπόρει ὁ πέτρος, τί ἂν εἴη τὸ 17 Quum aũt apud sese hæsitaret Petrus quod nam esset uisum illud quod uidisset, ecce, uiri qui missi erant à Cornelio, percontati de domo Simonis, superuenerunt ad uestibulum. *Petrus desẽdit ad Cornelium.*
ὅραμα ὃ εἶδε, καὶ ἰδοὺ οἱ ἄνδρες οἱ ἀπεσταλμένοι ἀπὸ τοῦ κορνηλίου, διερωτήσαντες τὴν οἰκίαν σίμωνος, ἐπέστησαν ἐπὶ τὸν πυλῶνα·

καὶ φωνήσαντες ἐπυνθάνοντο, εἰ σίμων ὁ ἐπικαλούμενος πέτρος, ἐνθάδε ξενίζεται.

τοῦ δὲ πέτρου ἐνθυμουμένου περὶ τοῦ ὁράματος, εἶπεν αὐτῷ τὸ πνεῦμα· ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς ζητοῦσί σε. 19 Petro uerò cogitante de uisione, dixit ei Spiritus, Ecce, tres uiri quærunt te.

ἀλλὰ ἀναστὰς κατάβηθι, καὶ πορεύου σὺν αὐτοῖς, 20 Surgens itaq; descende, & proficiscere cum eis, nihil disceptans: nam ego misi eos.
μηδὲν διακρινόμενος, διότι ἐγὼ ἀπέσταλκα αὐτούς.

καταβὰς δὲ πέτρος πρὸς τοὺς ἄνδρας τοὺς ἀπε- 21 Descẽdẽs ergo Petrus ad uiros qui missi erãt
B σταλμένους ἀπὸ τοῦ κορνηλίου πρὸς αὐτούς, εἶπεν· ἰδοὺ à Cornelio ad ipsũ, dixit, Ecce, ego *is* sum quẽ
ἐγώ εἰμι ὃν ζητεῖτε, τίς ἡ αἰτία, δι' ἣν πάρεστε. queritis: quæ causa est propter quam adestis?

οἱ δὲ εἶπον· κορνήλιος ἑκατοντάρχης, ἀνὴρ δί- 22 Ipsi uerò dixerunt, Cornelius centurio, uir
καιος καὶ φοβούμενος τὸν θεὸν, μαρτυρούμενός τε iustus ac timens Deum, & testimonio ornatus
ὑπὸ ὅλου τοῦ ἔθνους τῶν ἰουδαίων, ἐχρηματίσθη à tota gente Iudæorum, Diuinitus admonitus
ὑπὸ ἀγγέλου ἁγίου, μεταπέμψασθαί σε εἰς τὸν οἶ- est ab Angelo sancto, ut accerseret te domum
κον αὐτοῦ, καὶ ἀκοῦσαι ῥήματα παρὰ σοῦ. suam, & audiret *quædam* uerba abs te.

εἰσκαλεσάμενος οὖν αὐτοὺς ἐξένισε. τῇ δὲ ἐπαύ- 23 Intro uocatos igitur eos accepit hospitio.
ριον ὁ πέτρος ἐξῆλθε σὺν αὐτοῖς, καί τινες τῶν sequenti uerò die Petrus abijt cum ipsis, & quidam ex fratribus Ioppensib. comitati sunt eũ.
ἀδελφῶν τῶν ἀπὸ τοῦ ἰόππης συνῆλθον αὐτῷ.

τῇ τε ἐπαύριον εἰσῆλθον εἰς τὴν καισάρειαν. 24 Postridie uerò introierunt Cæsaream. Cornelius autem expectabat eos, conuocatis cognatis suis ac necessarijs amicis.
ὁ δὲ κορνήλιος ἦν προσδοκῶν αὐτούς, συγκαλεσάμενος τοὺς συγγενεῖς αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἀναγκαίους φίλους.

ὡς δὲ ἐγένετο εἰσελθεῖν τὸν πέτρον, συναντήσας αὐτῷ 25 Vt aũt factum est ut introiret Petrus, occurrens ei Cornelius, & accidẽs ad pedes adorauit
ὁ κορνήλιος, πεσὼν ἐπὶ τοὺς πόδας προσεκύνησεν. Petrus uerò erexit eum dicens, Surge, & ego, ipse homo sum. *Petrus non uult sibi fieri cultum.*

ὁ δὲ πέτρος αὐτὸν ἤγειρε, λέγων· ἀνάστηθι, κἀγὼ 26
αὐτὸς ἄνθρωπός εἰμι.

καὶ συνομιλῶν αὐτῷ, εἰσῆλθε, καὶ εὑρίσκει συ- 27 Et colloquens cum eo, ingressus est, inuenitq; multos qui conuenerant.
νεληλυθότας πολλούς,

C ἔφη τε πρὸς αὐτούς· ὑμεῖς ἐπίστασθε ὡς ἀθέμι- 28 Dixitq; ad eos, Vos scitis nefas esse cuiquam
τόν ἐστιν ἀνδρὶ ἰουδαίῳ, κολλᾶσθαι ἢ προσέρχεσθαι Iudæo coniungi aut accedere ad alienigenam: *Mundi omnes Iudæi & Gẽtes per Christum.*
ἀλλοφύλῳ· καὶ ἐμοὶ ὁ θεὸς ἔδειξε, μηδένα κοινὸν ἢ sed mihi ostẽdit Deus ne quem pollutum aut
ἀκάθαρτον λέγειν ἄνθρωπον. impurum dicerem hominem.

διὸ καὶ ἀναντιῤῥήτως ἦλθον μεταπεμ- 29 Quapropter etiam sine controuersia ueni
φθείς. πυνθάνομαι οὖν, τίνι λόγῳ μεταπέμ- accersitus. Percontor igitur qua ratione me
ψασθέ με; accersiueritis.

ὁ δὲ κορνήλιος ἔφη· ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας, μέ- 30 Tum Cornelius ait, Nudiusquartus usq; ad
χρι ταύτης τῆς ὥρας ἦμην νηστεύων, καὶ τὴν ἐνάτην hanc horam eram ieiunus, & hora nona orabã
ὥραν προσευχόμενος ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἰδοὺ in domo mea, & ecce, quidam stetit corã me
ἀνὴρ ἔστη ἐνώπιόν μου, ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ. *indutus* ueste splendida,

ea duntaxat cõplectitur quæ ad cõmunem usum hominum ali solent, ut cameli, equi, canes, boues, oues, porci, & alia id genus. Ideo adiungit τὰ θηρία, id est feras, quas non rectè prætermisit Vetus interpres. Eras. aũt Bestias cõuertit, uocabulo nimium generali. Reptilia τὰ ἑρπετὰ Vetus interpres, serpentia, quod mihi non displiceret, nisi usus obtinuisset ut serpentum nomine τοὺς ὄφεις intelligeremus. Quàm latè aũt pateat nomen τῶν ἑρπετῶν, quæ reptilia uocauimus, uocabulo Latinis non ita usitato, apparet ex Leuitici capite undecimo. 15 Ne polluas μὴ κοίνου. Id est, ne pro pollutis & impuris habeas. quamobrem etiam Vetus interpres conuertit, ne cõmune dixeris. Est enim hoc quoq; genus dicendi peritumè medio, quoties factum pro dicto ponitur, ut in illo Virgilij ex Sileno, Tum Phaethontiadas muscocircũdat amaræ Corticis, atque solo proceras erigit alnos. id est, canit circundatas, & erectas, sicut annotauit Linacer grammaticorũ doctissimus. 29 Sine controuersia ἀναντιῤῥήτως Vulg. sine dubitatione, rectius (ut opinor) quàm Erasmus, qui interpretatur incunctanter. Cunctari enim negligentis est potius quàm hæsitantis. 30 Nudiusquartus ἀπὸ τετάρτης ἡμέρας Vulg.

Dixitq́, Corneli, exaudita est oratio tua, & eleemosynæ tuæ in memoria habitę sunt coram Deo.

31 καί φησι. κορνήλιε, ἐισηκούσθη σου ἡ προσευχὴ, καὶ αἱ ἐλεημοσύναι σου ἐμνήσθησαν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. A

Mitte ergo qui *eant* Ioppen, & accersę Simonem qui cognominatur Petrus: hic diuersatur in ædibus Simonis coriarij ad mare, qui quum adfuerit, loquetur tibi.

32 πέμψον οὖν εἰς ἰόππην, καὶ μετακάλεσαι σίμωνα, ὃς ἐπικαλεῖται πέτρος· οὗτος ξενίζεται ἐν οἰκίᾳ σίμωνος βυρσέως, παρὰ θάλασσαν, ὃς παραγενόμενος λαλήσει σοι.

Eodem igitur *momento* misi ad te, & tu bene feciſti quòd adfueris. Nũc ergo omnes nos coram Deo adsumus, ut audiamus omnia quæ tibi præcepta sunt à Deo.

33 ἐξαυτῆς οὖν ἔπεμψά πρός σε, σὺ τε καλῶς ἐποίησας παραγενόμενος. νῦν οὖν πάντες ἡμεῖς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πάρεσμεν, ἀκοῦσαι πάντα τὰ προστεταγμένα σοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ.

Prædicat Petrus Christum.
Deut.10.d.17
2.par.19.b.17
Iob.34.b.19
sapien.6.b.8
eccli.35.b.16
rom.2.b.11
galat.2.b.6
ephes.6.b.9
coloss.3.d.25
1.pet.1.c.17
Testes.

Tum aperto ore, Petrus dixit, In ueritate deprehẽdo quòd Deus non accipiat personam:

34 ἀνοίξας ὁ πέτρος τὸ στόμα, εἶπεν· ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, ὅτι οὐκ ἔστι προσωπολήπτης ὁ θεός,

Sed in quauis gente quisquis timet ipsum, & operatur iustitiam, is acceptus est ei.

35 ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν, καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, δεκτὸς αὐτῷ ἐστι.

Id quod significauit filijs Israel, annuntians pacé per Iesum Christũ, qui est omnium Dñs.

36 τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε τοῖς υἱοῖς ἰσραὴλ, εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην διὰ ἰησοῦ χριστοῦ (οὗτός ἐστι πάντων κύριος.

Vos nostis quòd gestum est in tota Iudæa, initio facto à Galilæa post Baptisma quod prędicauit Iohannes.

37 ὑμεῖς οἴδατε τὸ γενόμενον ῥῆμα καθ' ὅλης τῆς ἰουδαίας, ἀρξάμενον ἀπὸ τῆς γαλιλαίας, μετὰ τὸ βάπτισμα ὃ ἐκήρυξεν ἰωάννης. B

A Nudiusquarta die, ambiguè. Nam hæc ita dici uiderentur, quasi quartum iam diem Cornelius ieiunasset. . .que ad hanc horam μέχρι ταύτης τῆς ὥρας Hæc quoq; formula loquendi petita est è medio. Neque enim eandem horam declarat, sed æqualem duorum scilicet diuersorum dierum nonam, quod mox ipse explicat. nam καὶ ponitur in epexegesi.

33 Eodem igitur *momento* ἐξαυτῆς οὖν In Græcis subauditur ὥρας, quod putaui exprimendũ. Vulg. & Erasm. cõfestim.

34 Non accipiat personam. οὐκ ἔστι προσωπολήπτης. Vide Mar, 12.b.14.

35 Quisquis timet ὁ φοβούμενος Articuli uis hoc loco est ἀόριστος, aut potius rationem rei formalem indicat, quam uocant, ueluti si dicam ὁ ἄνθρωπος ἐστι λογικὸν ζῶον, non certum hominem designem, sed ipsam hominis speciem. Ideo conuertẽdum potius fuit, quisquis timet, quàm qui timet. Cæterùm sæpe iam annotauimus, per timorem Dei apud Hebræos uniuersum Dei cultum declarari. ex quo intelligitur, quum sine fide nemo placere possit Deo (ut diserte scriptum est Heb.11.a.6.) Cornelium non modò antequam baptizaretur, sed etiam antequam Iesum sciret esse uerum Messiam, uerè tamen fidelem ac religiosum fuisse, quemadmodum ij omnes fuerunt qui in Christũ uenturum crediderunt. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco conantur, opera quæ uocant præparatoria, & liberum arbitrium constituere, perinde ac si possemus bonos fructus ædere antequam uiti inseramur. Inepti etiam qui Spiritum sanctum & ipsius in nobis effecta Sacramentis alligant, & doctrinam ex opere operato stabiliunt, quum idcirco potius adhibeantur ut in credentium quidem infantibus adoptionem, in adultis uerò etiam fidẽ obsignent. 36 Id quod significauit τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε. Heb. את הדבר אשר. Nam usitatum est Hebræis præponere antecedens relatiuo, etiam quãdo cum illo constituitur, ut suprà 21.d.42, λίθον ὃν pro ὃν λίθον. Hic autem articulus τὸν respondet literæ ה in הדבר, ut significetur id referri ad præcedentia, per appositionem scilicet. Hic ergo sensus est, Nunc demum re ipsa deprehẽdo, quicunq; bene ac religiosè uiuat, siue Iudæus sit, siue ex alia quauis gente, gratum esse Deo. id quod significauit Israelitis, quum annũtiaret pacem ac reconciliationem Dei cum hominibus, per Iesum Christum: qui scilicet non unius Gentis, sed omnium Dominus est. Hæc autem ita cohærent, ut ipsa series mihi quidem uideatur istam explicationem planè cõfirmare. Est enim tacita quædam antithesis inter ministerium Mosis & Christi, id est, inter Legem & Euangelium. Nam Moses Legis minister fuit, & quidem unis Iudæis: Euangelium uerò. id est Christus ipse, potentia est Dei in salutem omni credenti Iudæo primùm, deinde & Græco, Rom.1.b.16. Huc pertinet quod idem scribit Rom.3.d.19, Nunquid Iudæorum Deus tantùm? Et dirutã esse maceriam, Ephes.2.c.14. Deniq; nunc demũ fatetur Petrus se cœpisse intelligere quod nuntiarant Angeli, quũ dicerent pacem esse in terra hominibus: item quòd à resurrectione dixerat Dominus, sibi datam esse potestatem in cœlo, & in terra, id denique quod Dominus discedens ipsis cæterisq; Apostolis præceperat, ut Euãgelium annuntiarent omni creaturæ. Quamobrẽ, meo quidem iudicio, nulla causa est cur ista connectantur cum uerbo οἴδατε, ac sequẽte uersiculo: sed cũ superioribus, prius cohærent. Nã præterquã q plana est sententia & multo melius consentiẽs, primùm omniũ ex omnibus codicib. Græcis uel manuscriptis uel impressis nullus est (quem mihi quidẽ inspicere licuerit) qui ὑμεῖς οἴδατε cũ istis adiungat. Deinde, obsecro, quam durum & insolens fuerit per parenthesin includere ὅτός ἐστι πάντων κύριος, ut ui deãtur ista prorsus alieno loco collocata? Præterea quomodo hæc dicat Petrus Cornelio, & ipsius amicis ac necessarijs? ipsum scilicet nosse quod annuntiarit Christus, id est, ipsum Christi officium, quum ad hoc ipsum Cornelio prædicandũ uenisset? Etsi enim pius ac religiosus erat ille, tamen satis apparet, eum de Iesu Christo nihil ante Petri aduentum amplius cognouisse, quàm quòd de signis & prodigijs per eum æditis & singulari eius uirtute ac pietate potuerat uel absens ex rumore, uel præsens etiam suis oculis cognoscere. Messiam autem hunc esse qui sua morte homines cum Deo recõciliasset, ego Cornelium cum suis ante hunc diem ne suspicatum quidem fuisse opinor. Quomodo igitur hæc istis nota esse Petrus diceret? Postremo quorsum hoc, & quidem per parenthesin, addidisset Petrus, Christum, aut, si ad Deum Patrem referre mauis, Deum esse omnium Dominum? Has igitur habui huius interpretationis causas: quas pluribus cõmemoraui, partim propter summam huius loci obscuritatem, partim nequid temere uiderer mutasse. Quod autem τὸν λόγον ὃν i. ὃν λόγον, perinde sim interpretatus acsi scriptũ esset, ὅ, τι, uel, ὅ περ: non est, opinor, cur pluribus excusem. Puto enim omnibus iam esse notum דבר apud Hebræos non minus latè patere, quam πρᾶγμα apud Græcos, & Res apud Latinos. Sed tamen magis proprie uidetur hoc loco usurpari: quia de prædicatione Euangelij agitur: quã scimus κατ' ἐξοχὴν τὸν λόγον uocari, ut fortassis non minus rectè possis interpretari τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλεν quem sermonem. [uel quem nuntium] significauit. Denique quod attinet ad uerbum ἀπέστειλεν, in eo quoq; sequutus est Lucas Hebræorum idiotismum, apud quos sæpe ex antecedente intelligitur consequens, ut pluribus annotauimus Mar.8.b,11, & Luc.3.b.7. Hinc factum est ut ἀποστέλλειν accipiatur pro σημαίνειν id est Mittere pro significare, per nũtium scilicet eius rei causa missum. Qui est ὅυτός ἐστιν Demõstratiuum pronomen positum est pro relatiuo, ex idiomate Hebræorũ, cuius duo exempla prorsus similia extant Luc.2.e 36.& 37. Item 7.b.12. Quòd si etiam libuerit propriam significationem seruare, adscribendum erit punctum post χριστὸς, id est Christi. Ita ut sit hæc periodus μονόκωλος, & quasi per epiphonema dictum sit, Iste est omnium Dominus. Cur autem mihi non placeat per parenthesin accipere, dixi in proxima annotatione. Quidam referunt ad τὸν λόγον, sed nulla, ut opinor, idonea ratione freti. Est igitur in hoc uno uersiculo triplex Hebraismus ab interpretibus neglectus. Vnus in τὸν λόγον ὃν, pro ὃν λόγον alter in ἀπέστειλε, pro ἐσήμανε, uel ἐξηγήσατο, tertius in ὅτός ἐστι pro ὅς ἐστι. de Luc.3.b.15.

C

37 Quod

A Ιησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ, ὡς ἔχρισεν αὐτὸν 38
ὁ θεὸς πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει, ὃς διῆλθεν
εὐεργετῶν, καὶ ἰώμενος πάντας τοὺς καταδυ-
ναστευομένους ὑπὸ τοῦ διαβόλου, ὅτι ὁ θεὸς ἦν
μετ' αὐτοῦ.

Καὶ ἡμεῖς ἐσμεν μάρτυρες πάντων ὧν ἐποίη 39
σεν ἔν τε τῇ χώρᾳ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐν Ἱερουσαλήμ·
ὃν καὶ ἀνεῖλον, κρεμάσαντες ἐπὶ ξύλου.

Τοῦτον ὁ θεὸς ἤγειρε τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ, καὶ ἔδωκεν 40
αὐτὸν ἐμφανῆ γενέσθαι,

οὐ παντὶ τῷ λαῷ, ἀλλὰ μάρτυσι τοῖς προκε- 41
χειροτονημένοις ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἡμῖν, οἵτινες συνεφά-
γομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, μετὰ τὸ ἀναστῆναι
αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

καὶ παρήγγειλεν ἡμῖν κηρύξαι τῷ λαῷ, καὶ 42
διαμαρτύρασθαι ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ὡρισμένος ὑ-
πὸ τοῦ θεοῦ κριτὴς ζώντων καὶ νεκρῶν.

τούτῳ πάντες οἱ προφῆται μαρτυροῦσιν, ἄ- 43
φεσιν ἁμαρτιῶν λαβεῖν διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ πάν-
B τα τὸν πιστεύοντα εἰς αὐτόν.

Ἔτι λαλοῦντος τοῦ Πέτρου τὰ ῥήματα ταῦτα, 44
ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ πάντας τοὺς
ἀκούοντας τὸν λόγον.

καὶ ἐξέστησαν οἱ ἐκ περιτομῆς πιστοὶ ὅσοι συν- 54
ἦλθον τῷ Πέτρῳ, ὅτι καὶ ἐπὶ τὰ ἔθνη ἡ δωρεὰ τοῦ
ἁγίου πνεύματος ἐκκέχυται.

ἤκουον γὰρ αὐτῶν λαλούντων γλώσσαις, καὶ 46
μεγαλυνόντων τὸν θεόν. Τότε ἀπεκρίθη ὁ Πέτρος.

Vt Iesum Nazarenum unxerit Deus Spiritu sancto & uirtute, qui obambulauit benefi-
cijs afficiens & sanans omnes *tyrannicè* oppressos à diabolo: quoniam Deus erat cum
eo.

Quorum omnium quę & in regione Iudęo *Testes.*
rum & in Ierusalē fecit, nos etiā testes sumus:
quem sustulerunt suspensum in ligno.

Hunc Deus suscitauit tertio die, effecitq; ut manifestus fieret,

Non toti populo, sed testibus quos prius suf
fragio suo designauit, *nimirum* nobis qui come
dimus ac bibimus unà cum eo, posteaquam re
surrexit à mortuis.

Denuntiauit autem nobis ut prædicaremus *Iudex Christus.*
populo, ac testaremur quòd ipse sit ille qui de
finitus est à Deo iudex uiuorum ac mortuorū.

Huic etiam omnes Prophetæ testimonium *Prophetæ.*
ferunt, q̄ remissionem peccatorū accepturus *Remissio peccatorum per fidē.*
sit per nomen eius quisquis crediderit in eum. Infrà 15.b.9.
Iere.31.f.34.
Mich.7.d.15.

Adhuc loquente Petro uerba hæc, illapsus *Spiritus sanctus super Gentes.*
est Spiritus sanctus super omnes qui audiebāt
hunc sermonem.

Fideles autem qui *erant* ex circuncisione, &
uenerant cum Petro, perculsi sunt quòd & in
gentes donum Spiritus sancti effusum esset.

Audiebant enim eos loquentes linguis ac
magnificantes Deum. Tunc respondit Petrus.

37 Quod gestum est τὸ γενόμενον ῥῆμα Vulg. uerbū quod factū est. Eras. de quo sermone fama diuulgatū fuit. Vide Luc.3.b.15. 38 Vt Iesum Nazarenū unxerit Deus Ιησοῦν τὸν ἀπὸ Ναζαρὲτ ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ θεὸς Abūdat relatiuū αὐτὸν ex more Hebræorū: quem pleonasmū qui negligunt, uel duplicem epanalepsin coguntur hic constituere (quasi scilicet Ιησοῦν pertineat ad uerbum οἴδατε) uel aliquod uerbum foris accersere: ut is fecit qui conuertit Iesum *dico* a Nazaretha. Quod autem ad uerbum Vngendi attinet, hæc quoque formula loquendi orta est ex Hebræorum consuetudine, apud quos ungebātur Reges, Sacerdotes, ac Prophetæ. Inde factū est ut dicātur ungi a Deo quos ipse donis ac uirtutib. imbuit & exornat. Deinde peculiaris est allusio ad nomē משיח quē Græci simili ratione uocant Χριστὸν. i. unctum. *Tyrannicé* oppressos διαδυναστευομένους Addidi aduerbium Tyrannicè, ut melius appareret huius uerbi energia, quam Eras. quoque in Annotationibus rectè annotauit. 39 Quorum omnium πάντων ὧν Hic quoque nonnihil mutauimus collocationē quæ est in Græcis, nempe ut perspicuitati studeremus, propter relatiuum ὃν longius positum. Id autem meritò factum esse fatebitur, ut spero, quisquis nostram interpretationem cum alijs compararit. 41 Quos prius suffragio suo designauit, προκεχειροτονημένοις, Tot uerbis utendum fuit ad explicandam Græci uocabuli significationem. Vulg. præordinatis à Deo. Eras. prius ad hoc delectis à Deo: quas interpretationes minimè quidē reprehēdo', sed tamen nō piguit mutare, quia ista Dei χειροτονία declarat non esse priuatum hoc munus de quo agitur, sed publicum atque adeo præcipuum in Ecclesia. Quanuis enim Deus præsit Ecclesiæ suffragiis in legitima ministrorum designatione, tamen tacita quædam est hoc loco antithesis inter Dei χειροτονίαν & hominum suffragia. Sunt enim Apostoli immediatè (quòd aiūt) ab ipso Christò, id est à Deo, designati, ut diserte quoque expressit Lucas in huius libri procœmio ideo quum de surrogando Iudæ successore quæreretur, res est sorti commissa, tanquam arcano ipsius Dei iudicio. quod in alijs factum esse nusquam legimus, nec sanè (ut opinor) fieri potuit aut debuit. 43 Huic etiam omnes τούτῳ δὲ καὶ πάντες Addidimus particulā καὶ ex fide ueteris codicis. Videtur autem optimè conuenire, quum ad superiora testimonia istud quoque adiungatur.

46 Loquentes linguis λαλούντων γλώσσαις Etsi nihil magis inuitus facio quàm ut à quoquam dissentiam, in hoc præsertim genere scribendi, in quo satis scio fieri non posse quin ipse in uarias reprehensiones incurram: tamen non possum hic dissimulare, quæ Erasmus in hoc caput de linguarum dono disseruit, eiusmodi mihi uideri, ut bonis doctisq; omnibus meritò debeant displicere. Nam aut ego non sum assequutus quæ scribit aut huc tēdunt omnia ipsius argumenta, ut doceat sermonem Apostolorum non fuisse è Spiritu sancto. Sic enim in margine annotatus est quæstionis status. Neque uerò mihi quisquam hic obijciat, de uerbis hic quæri, non de rebus ipsis. Id ego uerò ut concedam, tamen hęc quę stio multo maioris est momenti quàm præ se ferat. Ecquis enim non uideat, si semel sit cōstitutum, ita balbutisse Apostolos, ut quæ scripserunt, melius dici possint, quę senestra omnium audaciæ ac libidini aperiatur? Id à me frustra non dici, utinam nullis exemplis possem probare. Impurus ille Origenes dum in Epistolis Pauli suam illam synecdochē inuehit, quasi obscurè locutus sit Paulus, quum nos diceret fide iustificari, quid aliud eructat quàm infandam blasphemiam, quæ ex diametro pugnat cum præcipuo Christianæ religionis capite? Idem tractans locum illum ex octauo capite Epistolæ ad Romanos τὸ γὰρ ἀδύνατον τοῦ νόμου ἐν ᾧ ἠσθένει, quàm ineptè ἐν ᾧ ad Legem cæremonialem refert, ut non modò id de quo agebatur, sed etiam suum idioma uideatur ignorasse? & hunc miramur Pauli hyperbatis, anantapodotis, amphibolis offendi, qui id unum uidetur conatus, ut Pauli doctrinam obscuraret? Erunt hæc plerisque fortasis παραδόξα sed bene habet quòd libri extāt, ex quibus siquis incorruptè uelit iudicium ferre, nihil uereor ne nimium audacter uidear locutus. Chrysostomus certè longè aliter de Paulo sentit, qui tamen & ipse utinā ubiq; simplicitati maluisset studere, quàm quædam philosophica dogmata permiscere. Sed hoc illi cū Græcis pene omnib. commune est. Hieronymi uerò iudicium in exponendis Scripturis quid aliud prodit quàm Origenis discipulum? Paulus, inquit, Græci penè sermonis fuit imperitus. Atqui de Paulo non ita iudicarunt Athenæ ipsæ: neque Portius Festus hoc de Paulo iudicium tulit, quod barbarè nimis & obscurè loqueretur. Erat, inquit, disertior in lingua Hebræa quā in Græca. Hoc uerò unde didicisti Hieronyme? nempe ex crebris Hebraismis qui in ipsius Epistolis occurrunt, Necessarium scilicet argumētum. quid autem,

Lucas ille Antiochenus an minus hebraissat quàm Paulus? Nempe multo minus, inquiés, & scio multos in ea esse opinione. A
At ego hoc audeo affirmare, si unum Marcum & Petrum excipias, Lucá nec pauciores nec minus peregrinos Hebraismos
quam cæteros omnes habere. nec mihi credi postulo, nisi id ita esse cõperiat quisquis attentè singula expenderit. Illud uerò quàm ridiculũ? Dissidet, inquit, posterior Epistola Petri à phrasi prioris, quod in ea sit alio usus interprete. Paulus ob
id Titum desiderat, quòd is esset in Græci sermonis facultate prõptior. Hæc uerò siquis neget, quomodo tandem proba-
rit Hieronymus? Sed esto, an idcirco isti ita barbarè & obscurè loquuti sunt, ut sermo eorũ uideri nõ possit à Spiritu sancto profectus? Istud uero iudiciũ de scriptis Apostolicis utinam nostra hæc ætas non sentiret quo tandẽ sit euasurũ. Nam
eò res iam deuenit, ut non modò qui ex ingenio aliquid commentantur, à consuetis & familiaribus Scripturæ uerbis, tan
quam obscuris, insipidis, obsoletis abhorreant. sed etiam qui Scripturam e Græco cõuertunt in Latinũ, aut aliud aliquod
idioma, quiduis sibi in interpretando licere putent. quos si reprehendas, statim audies, interpretis officio defungi, no qui
uerbum conuertat è uerbo, sed qui sententiam exprimat. Ita fit ut dum quisq; iudiciũ suum liberè sequi mauult, quàm re
ligiosè Spiritus sancti interpretem agere plurima non tam conuertat quàm peruertat, cui libidini & audaciæ nisi occurra-
tur, næ aut ego uehementer fallor, aut intra paucos annos pro Christianis Ciceroniani euademus, & paulatim ipsarũ quo
que rerũ possessione depellemur. Ergo nõ de nihilo hic agitur, sed de re omniũ maximè necessaria. Audiamus igitur quid
de linguarum dono sentiat Eras. Nempe hoc donũ non fuisse perpetuũ, id est perpetuò illis non adfuisse, sed quoties ita
usus postulabat: sicuti, inquit, nec semper sanabãt ægrotos, nec semper excitabãt mortuos. Hæc uerò qua tandem ratione
probas? Semel, inquit, legimus Apostolos nouis linguis loquentes miraculo fuisse, & huius uoluminis cap. 19. narrantur
qui baptizati spiritum sanctum acceperant, linguis loquuti & prophetasse. Ad hæc ego respõdeo, uerũ quidem illud esse,
Apostolos ita usos fuisse Spiritus sancti donis, ut usus postulabat, sed, obsecro, quis propterea meritò colligat, hæc dona
ipsis perpetuò non adfuisse? an medicus esse desinet qui tum demum medicina utatur, quum aut ad ægrotos uocabitur,
aut ita flagitarit necessitas? Rationem autem illam quã affert, suprà ostẽdimus nulla nõ modò ratione, sed ne idonea qui
dem cõiectura niti. Certè debuerat Eras. considerare quid hoc ipso cap. cõmemoretur, ut hoc saltem Cornelij exemplum
cæteris adiungeret. Viguisse aũt in Ecclesiis eo tempore linguarũ donum, uel ex istis liquet, itémq; ex Marci ultimo, & 1.
Cor. 12. 13, & 14 capitibus. Subijcit deinde quale fuisse putet donum illud linguarũ in Apostolis, nempe eiusmodi, ut quũ
una lingua loquerentur, ab omnibus intelligerentur. Id uerò & si ex nonnullorum ueterum sententia Eras. scribit, quis ta
men non uidet absurdissimè dici, quum hac ratione non in ipsos Apostolos, sed in eorum auditores Spiritus sanctus illa
psus dicatur? Quid amplius? Non est, inquit, necesse, opinor, quicquid fuit in Apostolis, protinus tribuere miraculo. Ho-
mines erant, quædam ignorabant, in nonnullis errabant. Hæc ego uerò ut concedam, quorsum tandem dicuntur? nempe B
ut eò tandem deueniat, si donum illud linguæ non semper affuit Apostolis, ne tum quidem affuisse quũ scriberent si hoc
donum fuit eiusmodi, nõ ut loquendi facultatem Apostolis afferret, sed auditores faceret illis intelligendis idoneos, fru-
stra nos contẽdere, Apostolos, quod ad ipsum sermonem attiner, fuisse Spiritus sancti organa. Quid ergo? à quo præce-
ptore Græcam linguam illi didicerunt? Nil mirum, inquit, Apostolos citra miraculum Græcè nouisse, quum Aegyptus, ac
Syria, totaq; Cilicia uulgò Græcè loqueretur. Id uerò Eras. probet, Iudeis Græcum idiomata fuisse familiare, ut idiotis ac
piscatoribus notum esse potuerit. At illud postea cum Græcis uersantes didicerũt. Discere certè potuerunt, sed quum lin
guarũ dono instructos esse oportuerit qui omnib. Gentib. essent Christum annuntiaturi, & diserte testetur Lucas id eos
uno momento esse cõsequutos, ut audirentur infinitarum penè gentiũ linguis loquẽtes: quæ obsecro hæc pertinaria est,
malle hæc industriæ tribuere quam miraculo? Sed ut hoc quoq; largiar (neque enim de eo propriè quæritur:) an idcirco
efficitur, sermonẽ Apostoloru non fuisse à Spiritu sancto, quia usu & diligentia Græcã linguã perdidicerunt? Audiamus
ergo tandem firmissimam rationẽ. Quũ, inquit, ea quæ fiunt uirtute diuina, perfectiora sint ijs quæ fiunt naturæ ordine
uel hominum industria, qui fit ut Apostolorum sermo non solùm impolitus sit & inconditus, uerumetiam imper-
fectus, perturbatus, aliquoties plane solœciſſans? Placebat Spiritui sancto sermonis simplicitas, sed pura tamen
& integra, atque iis uacans incommodis quæ solent auditorum intelligẽtiam impedire. Atqui in his passim desudant Grę
ci interpretes, quibus Demosthenes & Plato facilis erat & perspicuus. Hæc ille: quæ si uera sunt, quid superest nisi ut dica-
mus Apostolos in scribendo non adhibuisse eam perspicuitatem ac integritatem sermonis quæ necessaria erat, & quã ipse
Spiritus sanctus requirebat? Sed absit à nobis, absit ista peruersa opinio, quæ (ut antè dixi) si semel inuecta fuerit in Ec-
clesiam Dei, actũ est de Scripturæ authoritate, ac proinde de totius Christianæ religionis incolumitate: adeò uaser est Sa-
tanas in nobis per obliquos ac penitus latentes cuniculos oppugnandis. Sic igitur potius constituo, Simplicitatem in A-
postolicis scriptis summam agnosco, hyperbata, anantapodota, solœcismos etiã non diffiteor. Sed illud ego uirtutem nõ
uitium appello: qua de re postea dicam: ab istis uerò quis uel Demosthenem uel Homerum ipsum uindicarit? Sed hoc
præterea dicere ausim, multa in Paulo uideri hyperbata, multa anantapodota, quæ tamen non sunt. sed quia de rebus dif
ferit à nostro sensu prorsus alienis, & pauci semper fuerunt qui ad legenda Apostolica scripta purum, religiosum, attentũ
animũ attulerint: pauci qui Hebraicos fontes adire sustinuerint, unde isti tãquã riuuli deducti sunt: pauci qui precibus,
uigiliis, assiduitate conati sint intelligentiæ lucem consequi: nihil mirum est plerosque in istis ita cæcutire, ut sæpe nodũ
in scirpo inueniãt, clamitent ambiguum esse quod est simplicissimum, putent non cohærere quæ tam exacta tãmque eru C
dita methodo perscripta sunt, ut hoc ausim affirmare, nulla extare cuiusquam scripta, in quibus par consensio ac omniũ
membrorum nexus appareat. Denique cæci homines quia non agnoscunt tenebras in se esse inclusas, ideo Spiritus sancti
sermonem ut tenebricosum refugiunt. Quod autem attinet ad sermonis simplicitatem eam quidem ego non modò non
reprehendo, sed etiam non possum satis admirari: & tamen quoties Paulo tonare libuit, non uideo quid fingi possit δεινότερον.
in admonitionibus uerò & exhortationibus quæ se prodit lenitas, quæ sermonis illecebræ? Legatur, ut unum ex
multis exemplum proferã, concio illa quã ad Ephesinam Ecclesiam habuit, soluens ex litore, quis ullam hîc dicendi uir-
tutem requiret? quid quum carnis & spiritus certamen depingit, ad Romanos scribens? quum Philippenses obtestatur?
quum Corinthiorum uanam eloquentiam ridet? quum de suo in gentiles suos amore testatur? in Iohanne uerò quæ gra
uitas? in Petri concionibus quæ libertas, quæ maiestas apparet? Dicam certè quod sentio, qui hac simplicitate pios ani-
mos magis afficiant, scriptores prorsus nullos extare. Neque de rebus ipsis loquor duntaxat, sed de uerbis ac dicendi ge-
nere, quod quidem mirum & incredibile est, quum simplicissimum sit: ita tamen animos permouere, ut Diuinæ planè uir
tutis manifesti effectus sentiantur, & fides unius Dei reipsa comperiatur. Sed cur ista potius simplicitas placeret quàm or-
nata eloquutio, grauissimas causas habuerunt Apostoli: atque adeò cur interdum etiam balbutiẽdum atque adeò solœ-
cissandum putarent. Sic placuit Deo confundere huius seculi sapientes, ut ex professo Paulus aduersus Corinthios illos
disertulos disserit. Deinde res illis erat maxima ex parte cum rudibus ac plebeiis hominibus: quorum sermonem siquis
ad grammaticorum aut rhetorum præcepta exegerit, ineptè profectò fecerit. Vt autem Hebraismos permiscerent, non mo
dò hæc causa fuit, quia Hebræi erãt (potuisset enim Spiritus sanctus hoc quicquid erat in ipsis emendare, si displicuisset)
sed quia quum de iis rebus differerent quæ Hebraicis literis erant traditæ, necesse fuit multa retineri, ne doctrina aliqua
noua afferri uideretur. & certè tam multos Hebraismos ab illis seruatos fuisse, minimè miror, quum plerique sint eius-
modi ut nullo alio idiomate tam fœliciter exprimi possint. imò interdum ne exprimi quidem: ut nisi illas formulas reti-
nuissent, noua illis interdum uocabula æ noua dicendi genera cõminiscenda fuerint, quæ nemo planè intellexisset. Po-
stremò ut tandem dicendi finem faciam, quum hos unos delegerit Deus, per quos scribi uellet quæcunque ad nostram sa
lutem necessaria sunt, illud quoque nobis est constituendũ, eundẽ illum Deum ita esse eorum linguæ moderatum, ut ne
uerbũ quidẽ temerè ipsis excideret, omnia ita planè, aptè & appositè dixerint, ut planius ac melius à quoquam de his dici
nunquam potuerit. Quicquid in his scriptũ est aut ambiguũ aut occultũ, id partim nostræ cæcitati ac ignorantiæ tribua-
mus, partim ad acuendam nostram diligentiam id esse à Domino factum agnoscamus. Excitata sunt iterum nostris tem-
poribus linguarum ac bonarum artium studia, accensa sunt Diuinitus hominum ingenia, ueritatis ac lucis desiderio, pa-
tefacta plurimis Euangelij mysteria. Istis Dei donis certatim omnes pro fidei mensura utamur ut in timore ac tremore
Templum illud Domini ædificetur. Absit autem à nobis imprimis profana omnis cogitatio & blasphema audacia, ut
Scripturæ sua maiestas & authoritas sacra & inuiolabilis conseruetur. Hac enim salua, non est quòd Satanam aut mundi
insultus reformidemus: hac amissa, nihil iam supereſt quominus ueritas prorsus interierit.

A μήτι τὸ ὕδωρ κωλῦσαί τις δύναται, τοῦ μὴ βαπτισθῆναι τούτους, οἵτινες τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔλαβον, καθὼς καὶ ἡμεῖς;

πρόσταξέ τε αὐτοὺς βαπτισθῆναι ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου. τότε ἠρώτησαν αὐτὸν ἐπιμεῖναι ἡμέρας τινάς. ΚΕΦΑ. ια'.

HΚουσαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ ἀδελφοὶ οἱ ὄντες κατὰ τὴν Ἰουδαίαν, ὅτι καὶ τὰ ἔθνη ἐδέξαντο τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.

καὶ ὅτε ἀνέβη Πέτρος εἰς Ἱεροσόλυμα, διεκρίνοντο πρὸς αὐτὸν οἱ ἐκ περιτομῆς,

λέγοντες· ὅτι πρὸς ἄνδρας ἀκροβυστίαν ἔχοντας εἰσῆλθες, καὶ συνέφαγες αὐτοῖς.

ἀρξάμενος δὲ ὁ Πέτρος, ἐξετίθετο αὐτοῖς καθεξῆς, λέγων·

ἐγὼ ἤμην ἐν πόλει Ἰόππῃ προσευχόμενος, καὶ εἶδον ἐν ἐκστάσει ὅραμα, καταβαῖνον σκεῦός τι ὡς ὀθόνην μεγάλην, τέσσαρσιν ἀρχαῖς καθιεμένην ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἦλθεν ἄχρις B ἐμοῦ.

εἰς ἣν ἀτενίσας κατενόουν, καὶ εἶδον τὰ τετράποδα τῆς γῆς, καὶ τὰ θηρία, καὶ τὰ ἑρπετὰ, καὶ τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ.

ἤκουσα δὲ φωνῆς λεγούσης μοι· ἀναστὰς Πέτρε θῦσον, καὶ φάγε.

εἶπον δὲ· μηδαμῶς κύριε, ὅτι πᾶν κοινὸν ἢ ἀκάθαρτον οὐδέποτε εἰσῆλθεν εἰς τὸ στόμα μου.

ἀπεκρίθη δέ μοι φωνὴ ἐκ δευτέρου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· ἃ ὁ θεὸς ἐκαθάρισε, σὺ μὴ κοίνου.

τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ τρίς, καὶ πάλιν ἀνεσπάσθη ἅπαντα εἰς τὸν οὐρανόν.

C καὶ ἰδοὺ ἄνδρες τρεῖς αὐτίκα ἐπέστησαν ἐπὶ τὴν οἰκίαν ἐν ᾗ ἤμην, ἀπεσταλμένοι ἀπὸ Καισαρείας πρός με.

εἶπε δέ μοι τὸ πνεῦμα, συνελθεῖν αὐτοῖς, μηδὲν διακρινόμενος. ἦλθον δὲ σὺν ἐμοὶ καὶ οἱ ἓξ ἀδελφοὶ οὗτοι, καὶ εἰσήλθομεν εἰς τὸν οἶκον τοῦ ἀνδρός,

ἀπήγγειλέ τε ἡμῖν πῶς εἶδε τὸν ἄγγελον ἐν D οἴκῳ αὐτοῦ σταθέντα, καὶ εἰπόντα αὐτῷ· ἀπόστειλον εἰς Ἰόππην ἄνδρας, καὶ μετάπεμψαι Σίμωνα τὸν ἐπικαλούμενον Πέτρον.

ὃς λαλήσει ῥήματα πρός σε, ἐν οἷς σωθήσῃ σὺ καὶ πᾶς ὁ οἶκός σου.

ἐν δὲ τῷ ἄρξασθαί με λαλεῖν, ἐπέπεσε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτοὺς, ὥσπερ καὶ ἐφ' ἡμᾶς ἐν ἀρχῇ.

ἐμνήσθην δὲ τοῦ ῥήματος κυρίου, ὡς ἔλεγε· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισεν ὕδατι, ὑμεῖς δὲ βαπτισθήσεσθε ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

εἰ οὖν τὴν ἴσην δωρεὰν ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς, ὡς καὶ ἡμῖν πιστεύσασιν ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, ἐγὼ δὲ τίς ἤμην δυνατὸς κωλῦσαι τὸν θεόν.

47 Num quis aquã prohibere potest, quo minus *scilicet* baptizentur isti qui Spiritũ sanctum acceperunt sicut & nos?

48 Iussitq; eos baptizari in nomine Domini. Rogauerunt aũt eum ut maneret ad dies aliquot.

CAP. XI.

1 AVdierunt autem Apostoli & fratres qui erant in Iudæa, quòd & Gentes recepissent sermonem Dei.

2 Quum igitur ascendisset Petrus Ieroſolymã, disceptarũt aduersus eũ q *erãt* ex circũcisione.

Correptus Petrus ab Apostolis quòd Gentibus Christum annuntiasset, ostendit factã esse gentibus misericordiam.

3 Dicentes, Ad uiros præputium habentes ſin troisti, & unà edisti cum eis.

4 Exorsus autem Petrus, *omnia* exposuit eis ordine, dicens,

5 Ego eram in ciuitate Ioppe orans: & uidi in mentis secessione *hoc* uisum, nimirum descendere uas quoddam ceulinteum magnum, quatuor initijs *demissum*, quod demittebatur è cælo, & uenit usq; ad me.

6 In quod quum intendissem oculos, animaduerti, & uidi quadrupedia terræ, & feras & reptilia, & uolucres cæli.

7 Audiui autem etiam uocem dicentem mihi, Surge Petre, macta & uescere.

8 Dixi uerò, Nequaquã Domine: nam nihil cõmune aut impurũ unquã introiuit in os meũ.

9 Respondit autem mihi uox secundò è cælo, Quæ Deus purificauit, tu ne polluas.

10 Idq; accidit ter: & rursum omnia sursum attracta sunt in cælum.

11 Tum ecce eodem momento tres uiri superuenerunt in ædes in quibus eram, è Cæsarea missi ad me.

12 Dixit uerò mihi Spiritus ut congrederer cũ eis, nihil disceptãs. Venerũt aũt mecũ etiã sex isti fratres & ingressi sumus in domũ cuiusdã:

13 Qui renũtiauit nobis quomodo uidisset Angelum domi suæ, qui astitisset ac dixisset sibi, Mitte aliquos Ioppẽ, & accerse Simonem qui cognominatur Petrus.

14 Qui tibi ea dicturus est per quæ seruetis & tu & tota domus tua.

15 Quũ aũt exorsus esse loq, illapsus est Sps sanctus in eos, quẽadmodũ & in nos in principio. *Saulus.*

16 Memini aũt illius dicti Domini, quo *scilicet* dixerit, Ioannes quidem baptizauit aqua, uos uerò baptizabimini Spiritu sancto. *Baptizari Spiritu sancto.*

17 Postquã igitur par donum dedit eis Deus, ut & nobis, quũ credidissem⁹ in Dominũ Iesum Christum: ego porrò quis eram qui possem prohibere Deum.

47 Aquam τὸ ὕδωρ Quidam hoc cõnectunt cum uerbo *βαπτισθῆναι*, ita ut uel subaudiatur *κατὰ*, uel hoc sit dictum ea forma qua dicim⁹ *βαπτισθῆναι βάπτισμα*. Sed præterquã q dura ac planè insolẽs fuerit ista traiectio, quid illud *βαπτισθῆναι κατ' ὕδωρ*, aut *βαπτισθῆναι ὕδωρ* pro *ὕδατι*, nisi quis *κατ' ὕδωρ* accipiat *p ἐν ὕδατι*. Simpliciter igitur interpretor, & illud *τὸ μὴ* explico per epexegesin, cuius exẽpla singulis penè uersiculis occurrunt.

IN CAPVT. XI.

3 Introisti, *ὅτι εἰσῆλθες*, Vulg. Quare introisti, ita scilicet ut *ὅ τι* pro *διότι* intelligatur. Ego uerò in nullis codicib. ad scriptã inuenio interrogationis notam. Itaq; puto expostulationẽ potius esse quàm percontationẽ. 17 Postquã igitur *εἰ οὖν*. Et pro *ἐπεὶ* uel *ἐπειδὴ*, ut annotauimus suprà. 4. b. 9.

His aurem auditis quieuerunt, & glorificauerunt Deum, dicentes, Nempe etiam Gentibus Deus resipiscentiam dedit ad uitam. 18

Pœnitentia & conuersio Gentibus data.

Illi porrò qui dispersi fuerant ex oppressione orta ad Stephanum perambulauerunt usq; ad Phœnicen, & Cyprum, & Antiochiam, nemini loquẽtes sermonem *Dei*, nisi solis Iudæis. 19

Antiochenses annũtiatur Christus.

Sed quidam fuerunt ex ijs Cyprij & Cyrenẽses, qui quum introissent Antiochiam, loquuti sunt Græcis, euangelizantes Dominũ Iesum. 20

Fuit autẽ manus Domini cum eis: multusq; numerus credentiũ cóuersus est ad Dominũ. 21

Peruenit autem rumor de ipsis ad aures Ecclesiæ quæ erat Ierosolymis: miserũt igitur Barnabam ut iret Antiochiam usq;. 22

Barnabas hortatur Antiochenses ad fidem.

Qui quum affuisset, & uidisset gratiam Dei, gauisus est, & precatus est omnes ut proposito cordis permanerent in Domino. 23

Nam erat uir bonus ac plenus Spiritu sancto & fide. & addita est multa turba Domino. 24

Abijt autem Barnabas Tarsum, ut requireret Saulum: 25

Et eum inuentum duxit Antiochiam. factũ est autem ut annum totum co nuenirent in Ecclesiam, docerentq; turbam multã, & discipuli nominarentur primùm Antiochiæ Christiani. 26

Christiani primùm

Per id tempus autem descenderunt ab Ierosolymis prophetæ Antiochiam. 27

Angelus. Fames.

Surgens q; unus ex eis, nomine Agabus, significauit per Spiritum famem magnam futuram in toto terrarum orbe: quæ etiam facta est sub Claudio Cæsare. 28

Singuli autem discipulorum, prout cuique suppetebat, decreuerũt in subsidiũ mittere *aliquid* habitantibus in Iudæa fratribus. 29

Quod & fecerunt, mittentes ad Seniores per manum Barnabæ ac Sauli. 30

CAPVT XII.

CAEterùm per id tempus aggressus est Herodes rex affligere quosdam ex Ecclesia. 1

Sustulit autem Iacobum fratrem Iohannis, gladio. 2

Et quum uidisset *id* gratum esse Iudęis, perrexit comprehendere & Petrum. (erant autem dies azymorum). 3

ἀκούσαντες δὲ ταῦτα, ἡσύχασαν, καὶ ἐδόξαζον τὸν θεὸν, λέγοντες· ἄρα γε καὶ τοῖς ἔθνεσιν ὁ θεὸς τὴν μετάνοιαν ἔδωκεν εἰς ζωήν. A

οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες ἀπὸ τῆς θλίψεως τῆς γενομένης ἐπὶ στεφάνῳ, διῆλθον ἕως φοινίκης καὶ κύπρου καὶ ἀντιοχείας, μηδενὶ λαλοῦντες τὸν λόγον, εἰ μὴ μόνον Ἰουδαίοις.

ἦσαν δέ τινες ἐξ αὐτῶν ἄνδρες Κύπριοι καὶ Κυρηναῖοι, οἵτινες εἰσελθόντες εἰς Ἀντιόχειαν, ἐλάλουν πρὸς τοὺς Ἕλληνιστὰς, εὐαγγελιζόμενοι τὸν κύριον Ἰησοῦν.

καὶ ἦν χεὶρ κυρίου μετ' αὐτῶν· πολύς τε ἀριθμὸς πιστεύσας ἐπέστρεψεν ἐπὶ τὸν κύριον.

ἠκούσθη δὲ ὁ λόγος εἰς τὰ ὦτα τῆς ἐκκλησίας τῆς οὔσης ἐν Ἱεροσολύμοις περὶ αὐτῶν, καὶ ἐξαπέστειλαν Βαρνάβαν διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας.

ὃς παραγενόμενος, καὶ ἰδὼν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, ἐχάρη, καὶ παρεκάλει πάντας τῇ προθέσει τῆς καρδίας προσμένειν τῷ κυρίῳ·

ὅτι ἦν ἀνὴρ ἀγαθὸς, καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίου καὶ πίστεως· καὶ προσετέθη ὄχλος ἱκανὸς τῷ κυρίῳ.

ἐξῆλθε δὲ εἰς Ταρσὸν ὁ Βαρνάβας ἀναζητῆσαι Σαῦλον. B

καὶ εὑρὼν αὐτὸν, ἤγαγεν αὐτὸν εἰς Ἀντιόχειαν. ἐγένετο δὲ αὐτοὺς ἐνιαυτὸν ὅλον συναχθῆναι ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, καὶ διδάξαι ὄχλον ἱκανὸν, χρηματίσαι τε πρώτους ἐν Ἀντιοχείᾳ τοὺς μαθητὰς χριστιανούς ἐν ταύταις δὲ ταῖς ἡμέραις κατῆλθον ἀπὸ Ἱεροσολύμων προφῆται εἰς Ἀντιόχειαν.

ἀναστὰς δὲ εἷς ἐξ αὐτῶν, ὀνόματι Ἄγαβος, ἐσήμανε διὰ τοῦ πνεύματος, λιμὸν μέγαν μέλλειν ἔσεσθαι ἐφ' ὅλην τὴν οἰκουμένην, ὅστις καὶ ἐγένετο ἐπὶ Κλαυδίου Καίσαρος.

τῶν δὲ μαθητῶν καθὼς εὐπορεῖτό τις, ὥρισαν ἕκαστος αὐτῶν εἰς διακονίαν πέμψαι τοῖς κατοικοῦσιν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ ἀδελφοῖς.

ὃ καὶ ἐποίησαν, ἀποστείλαντες πρὸς τοὺς πρεσβυτέρους διὰ χειρὸς Βαρνάβα καὶ Σαύλου. C

ΚΕΦ. ιβ.

ΚΑΤ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν ἐπέβαλεν Ἡρῴδης ὁ βασιλεὺς τὰς χεῖρας, κακῶσαί τινας τῶν ἀπὸ τῆς ἐκκλησίας.

ἀνεῖλε δὲ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν Ἰωάννου μαχαίρᾳ·

καὶ ἰδὼν ὅτι ἀρεστόν ἐστι τοῖς Ἰουδαίοις, προσέθετο συλλαβεῖν καὶ Πέτρον (ἦσαν δὲ ἡμέραι τῶν

20 Loquuti sunt Græcis ἐλάλουν πρὸς τοὺς ἑλληνιστὰς Quũ hoc loco opponi uideantur ἑλληνισταὶ Iudæis, quorum mentio facta est in superiore uersiculo, & Antiochenam Ecclesiam constet ueluti nouam quandam Gentium Ierusalem fuisse apparet ἑλληνιστῶν appellatione non iam prouinciales Iudæos, id est huc & illuc dispersos, sed ipsos ἕλληνας intelligi. Alioqui non dubito quin si isti fuissent Iudæi, iam tum fuerint: accedentibus in ipsorum cœtum Græcis eam cõtrouersiam moturi: quæ tandem etiam fuit excitata, sed per eos qui ex Iudæa uenerant, ut disertè dicitur infrà 15.a.1, & e. 24: quum antea tranquilla fuisset Ecclesia Antiochena, annis (ut mihi quidẽ uidetur) non paucis. siquidem post quatuor decim demum annos ascendit Paulus Ierosolymam, ut cum Apostolis conferret de ea doctrina quam inter Gentes promulgarat, Gal. 2.a 1. 21 Fuit autem manus Domini καὶ ἦν χεὶρ Κυρίου Vide Luc. 1. f. 66. 22 Vt iret Antiochiam usq; διελθεῖν ἕως Ἀντιοχείας. Vulg. legit duntaxat, εἰς Ἀντιόχειαν, Antiochiam. Vide Luc. 3. b. 15. 26 Nominarẽturi χρηματίσαι Id est, ὀνομάζεσθαι. Plut. νόμος ἦν τοῖς Ξανθίοις, μὴ, πατρόθεν ἀλλ' ἀπὸ μητρὸς χρηματίζειν. Erasmus annotat hinc dictũtur hæc misisse. ad presbyteros. i. ad Eccl. gubernatores, de quib. Paulus 1. Tim. 5. c. 17. IN CAPVT XII.

1 Aggressus est ἐπέβαλεν τὰς χεῖρας. i. ἐπεχείρησεν. Quũ enim nullus personæ casus, quẽ uocant, adiungatur, apparet, hanc periphrasin ita esse explicandã. Vulg. misit manus. Herodes Ἡρῴδης Hic est quẽ Iosephus Agrippã uocat, Herodisma ioris nepos ex Aristobulo & Herodiadis frater, quę cum Herode tetrarcha cõsueuerat, eius Agrippę pater cuius fit mentio infrà ca. 25. & 26. Hanc aũt eandem historiã cõmemorat etiam Iosephus lib. Antiquit. 19. cap. 7. 5 Assidua

A ὃν καὶ πιάσας ἔθετο εἰς φυλακὴν, παραδοὺς τέσσαρσι τετραδίοις στρατιωτῶν φυλάσσειν αὐτὸν, βουλόμενος μετὰ τὸ πάσχα ἀναγαγεῖν αὐτὸν τῷ λαῷ.

4 Quem etiam prehensum posuit in carcerem, traditum quater quaternis militibus, ut eum seruarent: uolens post Pascha producere eum populo.

ὁ μὲν οὖν πέτρος ἐτηρεῖτο ἐν τῇ φυλακῇ. προσευχὴ δὲ ἦν ἐκτενὴς γινομένη ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας πρὸς τὸν θεὸν ὑπὲρ αὐτοῦ.

5 Petrus igitur seruabatur in custodia. oratio autem assidua fiebat ab Ecclesia ad Deum pro eo. *Orat ecclesia pro Petro.*

ὅτε δὲ ἤμελλεν αὐτὸν προάγειν ὁ Ἡρῴδης, τῇ νυκτὶ ἐκείνῃ ἦν ὁ Πέτρος κοιμώμενος μεταξὺ δύο στρατιωτῶν, δεδεμένος ἁλύσεσι δυσὶ, φύλακές τε πρὸ τῆς θύρας ἐτήρουν τὴν φυλακήν.

6 Quũ uerò futurum esset ut produceret eum Herodes, nocte illa dormiebat Petrus inter duos milites, uinctus catenis duabus, & custodes ante ostium obseruabant carcerem.

καὶ ἰδοὺ ἄγγελος κυρίου ἐπέστη, καὶ φῶς ἔλαμψεν ἐν τῷ οἰκήματι. πατάξας δὲ τὴν πλευρὰν τοῦ Πέτρου, ἤγειρεν αὐτὸν, λέγων· ἀνάστα ἐν τάχει. καὶ ἐξέπεσον αὐτοῦ αἱ ἁλύσεις ἐκ τῶν χειρῶν.

7 Et ecce, Angelus Domini superuenit, & lux fulsit in carcere, percussoq; latere Petri excitauit eum, dicens, Surge uelociter. Et exciderũt ei catenæ ex manibus. *Ab Angelo liberatur Petrus.*

εἶπέ τε ὁ ἄγγελος πρὸς αὐτόν· ζώσαι, καὶ ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου. ἐποίησε δὲ οὕτω. καὶ λέγει αὐτῷ· περιβαλοῦ τὸ ἱμάτιόν σου, καὶ ἀκολούθει μοι.

8 Dixitq; Angelus ad eum, Præcingere & subliga sandalia tua. Fecit autem ita, tum *ille* dixit ei, Circunda tibi palliũ tuũ, & sequere me.

καὶ ἐξελθὼν ἠκολούθει αὐτῷ, καὶ οὐκ ᾔδει ὅτι
B ἀληθὲς ἐστὶ τὸ γινόμενον διὰ τοῦ ἀγγέλου, ἐδόκει δὲ ὅραμα βλέπειν.

9 Itaq; egressus *Petrus* sequebatur eũ, nec sciebat uerum esse quod fiebat per Angelum: sed putabat *se* uisum uidere.

διελθόντες δὲ πρώτην φυλακὴν καὶ δευτέραν, ἦλθον ἐπὶ τὴν πύλην τὴν σιδηρᾶν, τὴν φέρουσαν εἰς τὴν πόλιν, ἥτις αὐτομάτη ἀνοίχθη αὐτοῖς. καὶ ἐξελθόντες, προῆλθον ῥύμην μίαν, καὶ εὐθέως ἀπέστη ὁ ἄγγελος ἀπ' αὐτοῦ.

10 Quum autem præterijssent primam ac secũdam custodiam, uenerunt ad portam Ferream, quæ ducit in ciuitatem, quæ sponte aperta est eis: & egressi processerunt uicum unum. & statim abscesit Angelus ab eo.

καὶ ὁ Πέτρος γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, εἶπε· νῦν οἶδα ἀληθῶς, ὅτι ἐξαπέστειλε κύριος τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, καὶ ἐξείλετό με ἐκ χειρὸς Ἡρῴδου, καὶ πάσης τῆς προσδοκίας τοῦ λαοῦ τῶν Ἰουδαίων.

11 Tum Petrus ad se reuersus, dixit, Nunc uerè agnosco quòd miserit Dominus Angelum suum, & exemerit me è manu Herodis & ex omni expectatione populi Iudæorum.

συνιδών τε ἦλθεν ἐπὶ τὴν οἰκίαν Μαρίας τῆς μητρὸς Ἰωάννου τοῦ ἐπικαλουμένου Μάρκου, οὗ ἦσαν ἱκανοὶ συνηθροισμένοι καὶ προσευχόμενοι.

12 Et re consideratа uenit domum Mariæ matris Iohãnis, qui cognominabatur Marcus: ubi erant multi congregati & orantes.

κρούσαντος δὲ τοῦ Πέτρου τὴν θύραν τοῦ πυλῶ-
C νος, προσῆλθε παιδίσκη ὑπακοῦσαι, ὀνόματι Ῥόδη.

13 Quum pulsasset autem Petrus ostium uestibuli, prodijt puella ut subauscultaret, nomine Rhode. *Rhode.*

καὶ ὡς ἐγνώρισε τὴν φωνὴν τοῦ Πέτρου, ἀπὸ τῆς χαρᾶς οὐκ ἤνοιξε τὸν πυλῶνα· εἰσδραμοῦσα δὲ ἀπήγγειλε ἑστάναι τὸν Πέτρον πρὸ τοῦ πυλῶνος.

14 Quæ agnita uoce Petri, præ gaudio non aperuit uestibulum, sed intrò currens renuntiauit stare Petrum ante uestibulum.

οἱ δὲ πρὸς αὐτὴν εἶπον· μαίνῃ. ἡ δὲ διϊσχυρίζετο οὕτως ἔχειν. οἱ δὲ ἔλεγον· ὁ ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν.

15 Illi uerò dixerunt ad eam, Insanis. Illa autem asseuerabat ita se *rem* habere. at illi dicebant, Angelus eius est. *Angelus.*

ὁ δὲ Πέτρος ἐπέμενε κρούων. ἀνοίξαντες δὲ εἶδον αὐτὸν, καὶ ἐξέστησαν.

16 Petrus aũt permanebat pulsans. quum igitur aperuissent, uiderunt eam, & perculsi sunt. *Petrus narrat se liberatum de manu Herodis.*

κατασείσας δὲ αὐτοῖς τῇ χειρὶ σιγᾶν διηγήσατο αὐτοῖς, πῶς ὁ κύριος αὐτὸν ἐξήγαγεν ἐκ τοῦ φυλα-

17 Quum innuisset autem eis manu ut silerent, narrauit eis quo Dominus eduxisset ipsum

5 Assidua ἐκτενὴς Vel, intenta, si ad animorum ardorem placet referre. Vulgata & Erasmus, sine intermissione, id est ἀδιαλείπτως. 7 In carcere ἐν τῷ οἰκήματι, Sic honestiore uocabulo carcerem uocari testatur Plutarch. in Solone. Videtur tamen significari hoc loco nõ totus carcer, sed ea pars in qua uinctus erat Petrus. Vulg. & Eras. in habitaculo. quod nomen neque Latinum est, opinor, nec huic sententiæ conuenit.

11 Ad se reuersus. γενόμενος ἐν ἑαυτῷ, Ad uerbum, factus in sese. Nam antea prorsus attonitus quasi extra se erat. Latinis uerò dicitur, apud se non esse, qui ita perculsus est ut sui non sit compos.

15 Insanis Μαίνῃ Vel. Num insanis? Nam in duobus exemplaribus reperimus adscriptam interrogationem. Angelus eius est. ἄγγελος αὐτοῦ ἐστιν. Apparet, Ecclesiam eo rempore, præterquam quod ex Dei uerbo norat fideles Angelorum præsidio esse circumseptos, etiam eiusmodi uisis assueuisse. Loquuntur enim de Petri Angelo, ut de re minime noua aut ambigua. Qui plebeios & uulgares homines putant, quum hæc dicerent, ex uulgi opinione loquutos, miror cur inepta atque adeo impia hæc subterfugia quærant, nimirum quòd cum Sadducæis dubitent an sint Angeli, aut potius nullos esse arbitrentur. Quosdam denique uidi & audiui qui hunc locum ita conuertendum dicerent, Nuntius est ab eo, ut ἄγγελος non pro spiritu, sed pro homine accipiatur, qui nuntius Petri, id est à Petro missus, aut de Petro aliquid nũtiaturus uenerit: sicut Angelus Domini dicitur Angelus missus à Domino. Atqui istam interpretationem adiunctus articulus manifestè refutat: & quid hoc aliud quàm nodum in scirpo quærere?

17 In alium

è custodia: dixitque, Nuntiate ista Iacobo & fratribus, Et egressus, profectus est in aliũ locũ

Orto autẽ die fuit tumultus nõ paruus inter milites, quidnam factum esset Petro.

Herodes uerò qu requisisset eum, nec inuenisset, quæstione de custodib. habita, iussit ad supplicium rapi, & quum descendisset è Iudęa Cæsaream, *ibi* commoratus est.

Herodes autem animo bellum agitabat in Tyrios ac Sidonios. at illi concorditer uenerunt ad eum, & persuaso Blasto, qui pręerat cubiculo Regis, petebant pacem: eo quòd aleretur regio ipsorum ex Regis *agro*,

Herodes consumitur à uermibus.

Statuto autem die, Herodes indutus uestere regia, & considens pro tribunali, cõcionabatur ad eos.

Populus uerò acclamabat, Vox Dei, & non hominis.

Angelus. Honor Deo.

Illico uerò percussit eum Angelus Domini, pro eo quòd non dedisset gloriam Deo, & erosus à uermibus, exanimatus est.

Verbum Dei.

Porro sermo Domini crescebat ac multiplicabatur.

Barnabas autẽ & Saulus reuersi sunt ex Ierusalem, expleto ministerio, simul assumpto & Iohanne qui cognominabatur Marcus.

Ioannes Marcus

κῆς. εἶπε δὲ ἀπαγγεῖλαι τε Ἰακώβῳ καὶ τοῖς ἀδελφοῖς ταῦτα. καὶ ἐξελθὼν ἐπορεύθη εἰς ἕτερον τόπον. A

γενομένης δὲ ἡμέρας, ἦν τάραχος οὐκ ὀλίγος ἐν τοῖς στρατιώταις, τί ἄρα ὁ Πέτρος ἐγένετο.

Ἡρῴδης δὲ ἐπιζητήσας αὐτὸν, καὶ μὴ εὑρών, ἀνακρίνας τοὺς φύλακας, ἐκέλευσεν ἀπαχθῆναι. καὶ κατελθὼν ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, εἰς τὴν Καισάρειαν διέτριβεν.

ἦν δὲ ὁ Ἡρῴδης θυμομαχῶν Τυρίοις καὶ Σιδωνίοις. ὁμοθυμαδὸν δὲ παρῆσαν πρὸς αὐτὸν, καὶ πείσαντες Βλάστον τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος τοῦ βασιλέως, ᾐτοῦντο εἰρήνην, διὰ τὸ τρέφεσθαι αὐτῶν τὴν χώραν ἀπὸ τοῦ βασιλικοῦ.

τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ ὁ Ἡρῴδης ἐνδυσάμενος ἐσθῆτα βασιλικὴν, καθίσας ἐπὶ τοῦ βήματος, ἐδημηγόρει πρὸς αὐτούς.

ὁ δὲ δῆμος ἐπεφώνει· θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου.

παραχρῆμα δὲ ἐπάταξεν αὐτὸν ἄγγελος κυρίου, ἀνθ' ὧν οὐκ ἔδωκε τὴν δόξαν τῷ θεῷ· καὶ γενόμενος σκωληκόβρωτος, ἐξέψυξεν. B

ὁ δὲ λόγος τοῦ θεοῦ ηὔξανε καὶ ἐπληθύνετο.

Βαρνάβας δὲ καὶ Σαῦλος ὑπέστρεψαν εἰς Ἰερουσαλὴμ, πληρώσαντες τὴν διακονίαν, συμπαραλαβόντες καὶ Ἰωάννην τὸν ἐπικληθέντα Μάρκον.

17 In alium locum, *εἰς ἕτερον τόπον*. Romam abijt sclicet, ut inde ad Concilium rediret Ierosolymam, ubi dextram daret Paulo, ut Apostolatu inter Gentes fungeretur, ipse uerò, deserto Episcopatu, iterum ad Circuncisionem rediret. ut interim dissimulem quanta fiat Petro & Ecclesiæ iniuria, dum ex Apostolo fit Episcopus, uel ex Episcopo Apostolus. Sed illos xxv annos quibus Petrum aiunt Romæ sedisse, unde tandem ausp icabuntur? Nempe si crucifixus est xxx vii anno à Christi passione, (ut scribit Nicephorus lib. historiæ Ecclesiasticæ 2. cap. 36. ad ultimum Neronis annum. id est, xiiii, necesse est peruenias: unde ad secundum, aut certè tertium Claudij annum recurras oportet, ut istos xxv annos numeres. siquidem Neronem constat annis xiiii plus minus, & Claudium quoque circiter totidem imperasse. Vbi igitur septem illi anni quibus aiunt eum Antiochiæ sedisse? quid quòd Damasus, cui tribuitur liber quidam Pontificum, tomo primo Conciliorum insertus, Petrum ait sub Nerone Romam ingressum? quid quòd Nicephorus libro Ecclesiasticæ historiæ 14. cap. 39, ex Anterio quodam Episcopo, Petrum ait Antiochia Romam translatum, & inde rursus Antiochiam transijsse? quod si uerum est, quomodo Petrus xxv annos Romæ sedit, & ibi est mortuus? quid quòd in Epistolis à Paulo ex urbe scriptis, non modò nulla Petri mentio, quum tam multi alij commemorentur, sed etiam toties dicit se ab omnibus relictum? omnes quæ sua sunt quærere? Sed de his satis. Videant quomodo hæc cohereant isti qui Romanum primum Episcopum faciunt Petrum, & hac ratione Romano Pontifici tribuunt uniuersalis Episcopi nomen, id est Antichristi, si uel ipsi Gregorio Papæ fides adhibetur, epistolis 76. 78. 79. 83. 92. 194.

19 Iussit ad supplicium rapi *ἐπέλσυσεν ἀπαχθῆναι*. A' *ἄγεσθαι* quum propriè declaret Abduci, interdum est forense uerbum, & tria omnino significat: nempe uel ad iudicem trahi, uel duci in uincula, uel etiam ad pœnam rapi: præsertim absolutè positum: quanuis addatur interdum *τὴν ἐπὶ θανάτῳ*, ut prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus. Quum autem paulo antè habitam fuisse dicat à Rege quæstionem de custodibus, id est, Regem in iudicio de illis cognouisse, liquet *ἀπάγεσθαι* multo rectius de ipsa pœna, quàm de uocatioe in ius, aut de uinculis, accipi: quomodo etiam interpretatur Chrysostomus. Plin. lib. epist. decimo, de Christianis loquens, Confitentes iterũ ac tertiò interrogaui supplicium minatus, perseuerantes duci iussi. Neque enim dubitabam, qualecunque esset quod faterentur, peruicaciam certè & inflexibilem obstinationem debere puniri. C

20 Animo bellum agitabat *λὶν θυμομαχῶν* Id est, de bello gerendo cogitabat. Est enim uerbum compositum ex *θυμὸς*, id est animus, & *μάχομαι* pugno, ut rectè obseruat Erasmus in Annotationibus. Idem tamen in contextu uertit, infensus, & Vulgata habet, iratus: quia nimirum *θυμὸς* excandescentiam propriè declarat, & *μάχη* de quauis contentione dicitur. Sed quia paulo pòst subijcitur, pacem ab illis petitam, uisa est mihi prior interpretatio multo accommodatior Ex Regis agro *ἀπὸ τῆς βασιλείας*. Vulg. ab illo, *ἀπ' αὐτοῦ*, quod nusquam inuenio. Eras. regia annona, uel pecunia, aut alimonia. Ita enim supplendum putat quod deest: quod ego non uideo qua ratione faciat. Nam præterquam quòd illæ eclipses non ita uidentur usitatæ, res ipsa ostendit nomen *χώρας* repetendum esse *ἀπὸ κοινοῦ*.

22 Vox Dei *θεοῦ φωνὴ* Vulg. Dei uoces, *θεοῦ φωναί*. Quod nonnulli contendunt legendum esse *φωνῇ* in tertio casu, ne speciem quidem habet rationis, & optimo iure refellitur ab Erasmo.

23 Non dedisset gloriam Deo. *ἐπέδωκε δόξαν τῷ θεῷ*. Hoc quid sit, optimè potest intelligi ex Iosepho, qui in huius historiæ narratione testatur Regem ipsas adulatorum uoces non repressisse. quam ob causam & ipse moriens de ista adulatorum uanitate conquestus est. Itaque dare gloriam Deo, paulo aliter accipitur quam Ioh. 9. c. 24. Erosus à uermibus *γενόμενος σκωληκόβρωτος*, Ad uerbum, factus uermiuorus, passiua significatione. *σκώληκας* autem Marcellus in Dioscoridem testatur nõ tantùm ad uentris animalia, sed ad alios etiam uermes, qui in quauis alia corporis parte gignuntur, posse pertinere.

Itaque non desunt qui hæc referunt ad phthiriasin, id est pedicularem morbum, quo auus quoque ipsius Herodes Magnus perijt. Iosepus torminibus repente maximis obortis sublatum dicit.

Nec uerò ista pugnant, sed torminum causam aperit Lucas, erosis scilicet à uermibus intestinis, ut ille se Deum non esse uiuus sentiret.

24 Sermo

A 24 Sermo Domini crescebat ὁ λόγος τῦ θεῦ ηὔξανε Hoc quoq; genus dicendi petitum est è medio. Nam, si res ipsa spectetur, sermo ipse nec crescit, nec multiplicatur, sed eorum potius turba qui sermonem audiunt. 25 Et Saulus καὶ Σαῦλος Erasmus legit Παῦλος, & ita etiam interpretatur, contra omnium uetustorum codicum fidem. Ex Ierusalem ἐξ Ἱερουσαλὴμ In duobus codicibus additur εἰς Ἀντιόχειαν Antiochiam. Contrà uerò in quibusdam excusis legitur, εἰς Ἱερουσαλὴμ in Ierusalem. quam lectionem si sequamur, coniungenda hæc erunt cum participio πληρώσαντες.

ΚΕΦ. ιγ.

Ἦσαν δέ τινες ἐν Ἀντιοχείᾳ κατὰ τὴν οὖ-
σαν ἐκκλησίαν προφῆται καὶ διδάσκα-
λοι, ὅ, τε Βαρνάβας, καὶ Συμεὼν ὁ καλού-
μενος Νίγερ, καὶ Λούκιος ὁ Κυρηναῖος, μα-
ναήν τε Ἡρῴδου τοῦ τετράρχου σύντροφος,
λειτουργούντων δὲ αὐτῶν τῷ κυρίῳ, καὶ νηστεύ-
ντων, εἶπε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· ἀφορίσατε δή
μοι τόν τε Βαρνάβαν καὶ τὸν Σαῦλον εἰς τὸ ἔρ-
γον εἰς ὃ προσκέκλημαι αὐτούς.

τότε νηστεύσαντες καὶ προσευξάμενοι, καὶ ἐπι
θέντες τὰς χεῖρας αὐτοῖς, ἀπέλυσαν.

Οἱ μὲν οὖν ἐκπεμφθέντες ὑπὸ τοῦ πνεύμα-
τος τοῦ ἁγίου, κατῆλθον εἰς τὴν Σελεύκειαν, ἐκεῖ-
θέν τε ἀπέπλευσαν εἰς τὴν Κύπρον.

B καὶ γενόμενοι ἐν Σαλαμῖνι, κατήγγελλον τὸν λό-
γον τοῦ θεοῦ ἐν ταῖς συναγωγαῖς τῶν Ἰουδαίων. εἶ-
χον δὲ καὶ Ἰωάννην ὑπηρέτην.

διελθόντες δὲ τὴν νῆσον ἄχρι Πάφου, εὗρόν τι-
να μάγον ψευδοπροφήτην Ἰουδαῖον, ᾧ ὄνο-
μα Βαριησοῦς,

ὃς ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ Σεργίῳ Παύλῳ, ἀν-
δρὶ συνετῷ. οὗτος προσκαλεσάμενος Βαρνάβαν
καὶ Σαῦλον, ἐπεζήτησεν ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.

ἀνθίστατο δὲ αὐτοῖς Ἐλύμας (οὕτω γὰρ

CAPVT XIII.

1 ERant autem Antiochiæ in Ecclesia quę erat, quidam Prophetæ ac doctores, uidelicet Barnabas, & Simeon qui uocabatur Niger, & Lucius Cyrenæus & Manahē qui fuerat unà cum Herode tetrarcha educatus, & Saulus. *illic* *Paulus & Barnabas segregantur in predicationem.*

2 Quum igitur ij ministrarēt Domino, ieiunarentq́, dixit Spiritus sanctus, Separate mihi Barnabā & Saulū operi ad quod eos aduocaui. *Ieiunium.*

3 Tunc *igitur* postquā ieiunassent & orassent, impositisq́ eis manus, dimiserunt. *Oratio.*

4 Et ipsi quidem emissi à Spiritu sancto descēderunt Seleuciam, & illic abnauigarunt Cyprum.

5 Quumq́ deuenissent Salamina, annuntiarunt sermonem Dei in synagogis Iudæorū: habebant autem & Iohannem ministrum. *Salamina.*

6 Et peragrata insula usq́ Paphum, inuenerūt quendam magum pseudoprophetam Iudæū, cui nomen *erat* Bariesus:

7 Qui erat cum Proconsule Sergio Paulo, uiro intelligente: hic ad uocatis Barnaba & Saulo, requirebat audire sermonem Dei.

8 Obsistebat autem eis Elymas, *id est* Magus

IN CAPVT. XIII.

1 Quidam *τινες* Hoc non legit Vetus interpres, & in quodam codice uetusto non reperimus: ac mihi quidem uidetur redundare Videlicet Barnabas, *ὅ τε Βαρνάβας*, Vulg. inquibus Barnabas, id est, *οἷς ὁ Βαρνάβας*, quod nusquam inuenio. Cæterùm si hæc consequuta sunt Agrippæ mortem (ut ipsa narrationis series ostendit) acciderunt sanè anno Claudij quarto. siquidem diserte annotat Iosephus, anno tertio Claudij mortuū esse Agrippam. Vbi interim Petrus? num Romę? atqui aiunt Antiochia Romā uenisse, & quidem quū illic septenniū sedisset. Quòd si Antiochiæ tum erat, cur prętenditur? cur eò missus Barnabas? cur intra septennium eundum est Ierosolymam ad consulendos Apostolos, ac præsertim Petrum? cur post annos quatuordecim, nimirum à reditu in Ciliciam ex Iudæa (ut scriptum est Gal. 1. d. 21, & 2. a 1, & b. 9 ascendit Paulus Ierosolymam cum Barnaba & Tito, ut suum Euangelium cum Apostolis conferret? ubi interim illi uiginti quinque anni pontificatus Romani? Hos nodos expedite, si potestis, uos qui Romanæ meretrici operā uestram locastis.

2 Quum ministrarent *λειτουργούντων*. i. quum munere suo fungerentur, docendi scilicet ac prophetandi. Nam C paulo antè Doctores ac Prophetas fuisse dixerat. Itaque Chrysostomus rectè interpretatus est *λειτουργούντων* ministrantibus. i. inquit, *κηρυττόντων* prædicantibus.

Nemo autem est uel mediocriter peritus Græcæ linguæ, qui *λειτουργεῖν* nesciat dici de publicis præsertim functionibus, tum uerò de ijs quoque qui ad usus reipublicæ pecunias conferunt: quod etiam significatur uerbo *διακονεῖν*.

Vnde Paulus ipse Rom. 13. magistratus appellat modò *τῦ θεοῦ διακόνους*, modò *λειτούργους*. Sed notandum tamen est illud discrimē quod attingit AEschines in oratione *κατὰ Κτησιφῶντος* inter *ἀρχὴν* & *ἐπιμέλειαν καὶ διακονίαν*, quæ idem declarat atque *λειτουργίαν*. Nam, ut definit Aristot. lib. pol. 4. cap. 15. *ἀρχὴ* uidetur imperiosius quiddam declarare. Inde factum ut ad Ecclesiasticas functiones utrunque hoc uocabulum transferretur, ut Luc 1. c. 23, Heb. 10. b. 11, suprà 1. c. 17. d 25, Rom. 11. b. 13. itemque ad pauperum subsidia, ut Phili. 2. d. 25, & suprà 11. d. 19. Sed *ἀρχῶν* uel *ἀρχόντων* nulla fit in Apostolicis scriptis mentio, quum de Ecclesiæ politia disseritur: imò ne *Κυρίων* quidem, ut nullus se dominum ac principem cleri, sed unius principis ac Domini ministrum esse sciat: quemadmodum exposuit diserte ipse Dominus, ac suo exemplo docuit Matth. 20. d. 25. & deinceps, Item Ioh. 13. b. 13, atque adeò ipse Petrus 1. Pet. 5. a. 3, cuius qui successores uideri uolunt, quum sese seruorum seruos uocent, nihilominus tamen non aliter quàm Sanctissimi domini nostri salutantur, imperia & regna trā sferunt, in ipsas denique animas sibi omne imperium merum ac mistum usurpant. Ergo, ut ad rem redeam, perinde conuerti *λειτουργούντων*, acsi scriptum esset *διακονούντων*, & quidem usus ministrandi uerbo absolutè posito, quod uideo plerisque Theologis placuisse. Quidam uertit operantibus, nempe nihil reformidans nouitatem. Eras. sacrificantibus, quæ interpretatio tolerabilis quidem est, quum sic transferri soleat Sacrificij nomen, non modò ad publicas Ecclesiæ Christianæ functiones, sed ad priuatam quoque sanctorum uitam: ut Rom. 12. a. 1, & 15. d. 16, Ephes. 5. a. 2. Phil. 2. c. 17, & 4. d. 18, Heb. 13. c. 15. 1. Pet. 2. a. 5. Qua etiam ratione certum est Cœnā Domini à ueteribus nonnullis *λειτουργίαν*, *ἱερουργίαν* sacrificiū uocari: sed tamen mihi omnino uidetur expūgenda, tum quia nimiū est angusta, tum uerò propter execrandū illorū errorē qui Filiū Dei re ipsa quotidie in Ecclesia sacrificari & offerri cōtendunt. 1. qui Christianā religionē radicitus cōuellunt Aduocaui *προσκέκλημαι*. Inde ortū *κλήσεως* nomen. 1. uocationis, quod libenter seruauimus. significat aūt genus illud uitæ ac functionis tū priuatæ tum publicæ, cui destinatus est aliquis à Deo, idq; ex Hebræorum idiotismo, apud quos dicitur Dominus uocare quos facit existere, & uicissim à Domino uocari qui existere incipiūt, siue id referatur ad ipsam *οὐσίαν καὶ ὕπαρξιν*, ut quū dicitur Dominus uocare quæ nō sunt, tanquā sint: siue ad qualitates aut attributa, ut 1. Cor. 7. d. 20. & 21: siue ad æterni cōsilij Dei pub. declarationē, quo nos certo muneri ac ueluti scopo in hoc mundo destinatos, quasi in eius possessionē mittit: siue id de quo agitur sit omnibus sanctis cōmune, ut quum electioni subordinatur uocatio, ut Rom. 8. f. 30. uel peculiarem functionem respiciat, ut quum dicit Christus se ab utero uocatum Esa. 49. a. 1, & Paulus, uocatum Apostolum.

Quomo-

(ita enim explicatur nomen eius) quærés auertere Proconsulem à fide.

Saulus qui & Paulus.

Saulus autem (qui & Paulus) repletus Spiritu sancto, intentis in eum oculis,

Dixit, O plene omni dolo & omni maleficio, fili diaboli, hostis omnis iustitiæ, non desines peruertere uias Domini rectas?

Barieſu magus cæcus efficitur.

Nunc igitur ecce manus Domini aduersum te, erisq; cęcus, nō uidens solem ad opportunū usq; tempus. Illico uerò incidit in eum caligo ac tenebræ: & circumiens quærebat qui se manu ducerent.

γν μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ) ζητῶν διαστρέψαι τὰς ὁδοὺς τοῦ κυρίου. A

σαῦλος δέ, ὁ καὶ παῦλος, πλησθεὶς πνεύματος ἁγίου, καὶ ἀτενίσας εἰς αὐτὸν, 9

εἶπεν· ὦ πλήρης παντὸς δόλου καὶ πάσης ῥαδιουργίας, υἱὲ διαβόλου, ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, οὐ παύσῃ διαστρέφων τὰς ὁδοὺς κυρίου τὰς εὐθείας; 10

καὶ νῦν ἰδοὺ ἡ χεὶρ τοῦ κυρίου ἐπί σε, καὶ ἔσῃ τυφλὸς, μὴ βλέπων τὸν ἥλιον ἄχρι καιροῦ. παραχρῆμα δὲ ἐπέπεσεν ἐπ' αὐτὸν ἀχλὺς καὶ σκότος, καὶ περιάγων ἐζήτει χειραγωγούς. 11

Quomodocunque autem accipias, translatitia est significatio, inde sumpta quòd quum aliquid existere incipit, tum nomen habeat: & quum nouam induit qualitatem, tum quoq; nouum sumat cognomentum: deinde etiam sumpta est translatio à principibus qui ad se uocant quorum opera uti constituerunt, & quibus sufficit aliquid mandasse: quæ quidem potestas uni Deo propriè tribuitur. Hic enim unus est qui mandauit salutem, & dixit omnia, & facta sunt: quod ne Homerus quidem ignorauit, quum Iouē sic induceret loquentē ὅ γαρ ἐμὸν παλινάγρετον, οὐδ' ἀτελεύτητόν γ' ὅ, τι κεν κεφαλῇ κατανεύσω 8 Ita enim &c. μεθερμηνεύεται τὸ ὄνομα αὐτῶ. Μεθερμηνεύεσθαι nusquam inuenio aliquid significare, quàm ex una lingua in aliam conuertere, quod Latinis est interpretari, ut Matth. 1. d. 23, Marc. 5. d. 41. & 15. b. 22, & c. 34. Ioh. 1. f. 41. & suprà 4. g. 36. Sic et apud Plutarchum in problematibus Romanis, διατι και τῷ λεγομένῳ Ονώρει βύουσιν ἀναλύσαντι τὴν κεφαλὴν τὸ δὲ ονώρειν δόξαν αὐτις ἢ τιμὴν μεθερμηνεύεσε. Itaque non possum hoc loco ijs assentiri qui per inde accipiunt acsi nulla nominis interpretatio, sed alterum potius istius magi nomen afferretur, & quidem eiusdē linguæ, Syriacæ scilicet. Sed non parua difficultas hic oboritur, quod nomen explicetur, & qua lingua. Dicam paucis quod sentio. Nomen Barieſu explicari non arbitror. Quid enim hoc aliud esset, quàm simplex & facillimæ etymologiæ nomen alio obscuriore explicare? id uerò nullus interpres faciat. Deinde quum Græcè scribat, Lucas certè peregrinū uocabulū nō alia lingua quàm Græca explicaret, ut alibi semper factum est. Elymas autem Græcum esse uocabulum qui diceret, neminem adhuc reperi. Syriacum esse, uideo existimare interpretes, de quo nolim contendere: sed cuiuscunque tandem linguæ sit, illud perabsurdum mihi uidetur, dicere interpretationem esse alterius nominis Barieſu, tum ob eas rationes quas modò dixi, tum uerò quia nulla fuit causa cur Lucas Syriaca Syriacè explicaret. Ergo, ut dicam quid mihi uideatur, existimo uocabulum Elymas idipsum esse quod Lucas interpretatur ὁ μάγος, & ita uocatum fuisse à Cyprijs, Barieſum per Antonomasiam, ut quum dicimus τὸν Απόστολον, Paulum intelligimus. Ideo addidimus particulam Id est, quod sæpe à nobis fieri necesse fuit: quoties scilicet incidit epexegesis, ut diximus Ioh. 5. c. 19. Simile prorsus exemplum occurrit hoc eodem cap. uers. 33. Quo autem idiomate Elymas id declaret quod Græcis μάγος (sumpto tamen à Persis uocabulo) id pro certo dicere non possum, nisi quòd res ipsa uidetur poscere ut Cypriorum linguæ tribuatur. Ea uerò si fuit eadem atque Syriaca (est enim Cyprus Syriæ proxima) uidebitur Elymas declarare Dei consiliarium ab אל Deus & יעץ i. consiliarius. Nam in formandis proprijs nominibus sæpe permutatur ע cum ס. Optimè autem conuenit hæc etymologia, cuius me admonuit Antonius Ceualerius Emmanuelis Tremellij uiri doctissimi doctissimus gener, & mihi amicissimus, quum à Persis constet Magos uocari ipsorum Sacerdotes ac Philosophos, ut diximus Math. 2. a. 1. B

9 Qui & Paulus, ὁ καὶ Παῦλος. Hoc primum loco cœpit Apostolus à Luca Paulus dici, quum ubique antea Saulum uocarit, nec deinceps alio quam Pauli nomine usquam uocabitur. Id uerò diligenter consideratum, fortasis aditum nobis patefaciet ad intelligendum quid de Sauli & Pauli nomine constituendum sit, quod non prorsus alienum fuerit à scopo nobis proposito: quum suprà 12 d. 25. admonuerimus ex uetustis codicibus, legendum esse Σαῦλος non Παῦλος. Sunt igitur qui iam inde ab initio binomium fuisse Apostolum putent, cuius sententiæ author esse uidetur Origenes, ut ex altero nomine Iudæus, ex altero ciuis Romanus esse intelligeretur. Sunt contra qui cum religione nomen etiam mutasse putent, quum ex Pharisæo fieret Christianus, ut & nonnullis Apostolis noua nomina indita sunt à Domino. Sunt demum qui à Sergio Paulo Proconsule ad Christum conuerso hoc cognomen adeptum esse putent. Ac istorum quidem opinio uel hoc loco uidetur refutari, quum antè nominetur Paulus, quàm Proconsul ipse conuersus legatur. Denique neque coniectura ulla uehementi, neque Lucæ authoritate nititur hæc opinio. C

Cur uerò nomen mutasse existimemus, sanè non uideo: non modò quia nullum habemus eius rei testimonium, sed etiam quia quoties nomina mutata sunt, aliquid in eo mysterij latuit, quod nouo nomine significaretur: ut in Abrahamo, Sarah, Cepha, Banerges, & similibus: Pauli uerò nomen nihil eiusmodi declarat.

Neque enim Ambrosius (quod cum tantorum uirorum pace dixerim) aptè in Romano nomine Græcam etymologiam quærit. Augustinus uerò potius argutè quàm solidè philosophatur, Paulum dictum quòd ex superbo Pharisæo paruulus Christi discipulus sit factus. Deinde si hoc uerum est, cur in hunc locum distulit Lucas eum hoc nomine uocare? cur toties Saulum appellauit, ex quo Christianus factus erat? Sed & postrema hæc ratio uidetur indicare binomium non fuisse.

Neque enim temere existimarim Lucam nusquam antea Paulum illum uocasse, nusquam deinceps Saulum dicere: quasi ex hoc loco incipiat noui cuiusdam hominis gesta auspicari. Quid igitur? Nempe neque binomium fuisse, aut saltem duo diuersa nomina hic ei tribui, neque etiam nomen propriè mutasse crediderim: sed quemadmodum si quis Hebraicè יוחנן, Græcè ac Latinè Iohannes, Gallicà *Iehan*, Germanicè *Hans*: si quis Germanico uocabulo *Ludouik* aut *Dietrich*, Latinè Ludouicus aut Theodoricus, Gallicè *Louuys ou Thierry* nominetur. quamuis in istis multo maior sit uarietas quàm in Saulo & Paulo: tamen nemo totidem hæc esse diuersa nomina dixerit, sed eadem potius pro idiomatum ratione uariata.

Sic puto quem Hebræi & Syri שאול, eundem à Græcis, qui eo tempore Romanis nominibus magis assueuerant, Paulum fuisse dictum propter summam horum nominum affinitatem.

Quum igitur ab hoc tempore atque adeò ab hac historia incipiat Paulus suo illo inter Gentes Apostolatu defungi (antea enim non nisi inter Syros & Iudæos erat uersatus) meritò incipit ab hac historia Lucas illud nomen ei tribuere, quod illi perpetuum postea fuit inter Gentes: quibus scilicet nunquam deinde destitit Euangelium prædicare: ac facile mihi quidem persuadeo, primùm à Proconsulis Romani familia ita uocari cœpisse.

10 Maleficio, ῥᾳδιουργίας. id est δολουργίας, siue hoc libeat in genere accipere pro omni malitia ac scelere (nam ῥᾳδιουργίαν uocant Græci uitium illud, quo qui laboret, ad quoduis scelus facilè ac propenso animo feratur) siue malimus ad id de quo agitur accommodare, nimirum ad malas illas artes, quibus qui utuntur, peculiari quadam ratione malefici dicuntur.

Nam

A Nam quia eiusmodi homines toti sunt in diaboli potestate, ideo nullum est tantum scelus ut ab eo possint abhorrere. Vulg. fallaciam interpretatur. Eras. uersutiam, uocabulis (meo quidem iudicio) nimium dilutis. Peruertere διαστρέφω Sic conuertimus ad uerbum. Sed tamen apparet τὸ διαστρέφειν opponi τῷ εὐθείας ποιεῖν, quod uertimus rectas facere, id est planas & æquabiles, pro quo dicit uno uerbo Vlpianus Vias purgare, hoc est (ut ipse interpretatur) ad proprium libramentum, sublato eo quod supereſt redigere. Quia igitur impius iste se opponebat uiis Domini, id est doctrinæ Apostolicæ quæ una ad Deum ducit, dicitur uias Domini peruertere, quod declarat hoc in loco, imoedimentis ac quasi sentibus complere, ut iter non sit peruium. 11 Manus ἡ χεὶρ Manus Domini hoc in loco ex Hebræorum idiotismo, pro uirtute quidem ac potestate Dei accipitur, ut sæpe iam annotauimus: sed ea demum quam exerit feriendis atque adeò proterendis suis hostibus.

τότε ἰδὼν ὁ ἀνθύπατος τὸ γεγονὸς, ἐπίσευσεν, ἐκπλησσόμενος ἐπὶ τῇ διδαχῇ τοῦ κυρίου.

12 Tũc Procõsul quũ uidisset q̃ factum fuerat, credididit, perculsus super doctrina Domini. *Sergius Paulus credit Christo.*

ἀναχθέντες δὲ ἀπὸ τῆς Πάφου οἱ περὶ τὸν Παῦλον ἦλθον εἰς Πέργην τῆς Παμφυλίας. Ἰωάννης δὲ ἀποχωρήσας ἀπ' αὐτῶν, ὑπέστρεψεν εἰς Ἱεροσόλυμα.

1 Profecti autem Papho Paulus & qui cum eo erant, uenerunt Pergen Pamphylię *urbem*: Iohannes autem abscedens ab eis, reuersus est Hierosolymam. *Iohannes Marcus.*

αὐτοὶ δὲ διελθόντες ἀπὸ τῆς Πέργης, παρεγένοντο εἰς Ἀντιόχειαν τὴν Πισιδίας. καὶ εἰσελθόντες εἰς τὴν συναγωγὴν τῇ ἡμέρᾳ τῶν Σαββάτων, ἐκάθισαν.

14 At ipsi quum perrexissent Perga, uenerunt Antiochiam *urbem* Pisidiæ, & ingressi synagogam die Sabbathi, sederunt. *Antiochiæ.*

μετὰ δὲ τὴν ἀνάγνωσιν τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν, ἀπέστειλαν οἱ ἀρχισυνάγωγοι πρὸς αὐτοὺς, λέγοντες· ἄνδρες ἀδελφοὶ, εἴ ἐστι λόγος ἐν ὑμῖν παρακλήσεως πρὸς τὸν λαὸν, λέγετε.

15 Post lectionem autem Legis ac Prophetarum miserunt principes synagogæ ad eos, dicẽtes, Viri fratres, si quis est in uobis sermo exhortationis ad populum, dicite. *Lectio Legis & Prophetarum.*

ἀναστὰς δὲ Παῦλος, καὶ κατασείσας τῇ χειρὶ, εἶπεν· ἄνδρες Ἰσραηλῖται, καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν, ἀκούσατε.

16 Quum surrexisset igitur Paulus, manu silentio indicto, ait, Viri Israelitæ, & qui timetis Deum, audite. *Prædicat Paulus.*

ὁ Θεὸς τοῦ λαοῦ τούτου Ἰσραὴλ ἐξελέξατο τοὺς πατέρας ἡμῶν, καὶ τὸν λαὸν ὕψωσεν ἐν τῇ παροικίᾳ ἐν γῇ Αἰγύπτῳ· καὶ μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ ἐξήγαγεν αὐτοὺς ἐξ αὐτῆς·

17 Deus populi huius Israel elegit Patres nostros, & populum extulit, quum essent incolæ in terra AEgypti, & ex ea eduxit eos extento brachio. Exod. 1. a. 1. Exo. 13. d. 14.

καὶ ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον ἐτροποφόρησεν αὐτοὺς ἐν τῇ ἐρήμῳ.

18 Et circiter quadraginta annorum tempus mores eorum pertulit in deserto. Exod. 16. a. 1.

καὶ καθελὼν ἔθνη ἑπτὰ ἐν γῇ Χαναὰν, κατεκληροδότησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν.

19 Et quum deleuisset septem gentes in terra Chanaan, sorte distribuit eis terram earum. Iosue 14. a. 1.

καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα ἔδωκε κριτὰς, ἕως Σαμουὴλ τοῦ προφήτου.

20 Et posthæc annis circiter quadringentis quinquaginta, dedit iudices usque ad Samuelem prophetam. Iudic. 3. b. 9.

κἀκεῖθεν ἠτήσαντο βασιλέα, καὶ ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ Θεὸς τὸν Σαοὺλ, υἱὸν Κὶς, ἄνδρα ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν ἔτη τεσσαράκοντα.

21 Et exinde petierunt Regem, dedítque iis Deus Saul filium Cis, uirũ ex tribu Beniamin, annis quadraginta. 1. Reg. 8. a. 5. 1. Reg. 9. c. 15. & 10. a. 1.

13 Paulus & qui cum eo erant, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Sic uertendum esse hunc locum apparet (ni fallor) ex eo quod mox de Iohanne subijcitur, & sententia ipsa ostendit. Alioquin solent Græci eleganter hoc dicendi genere singulares etiam personas significare, ut quum pro Platone Οἱ περὶ Πλάτωνα, pro Aristotele Οἱ περὶ Ἀριστοτέλη dicunt, cuius exemplum extat Iohan. 11. c. 19. Sed hoc perpetuum non esse, doctissimus Budæus prolatis exemplis docet: neque sanè uidetur hoc loco satis commodè ita accipi posse. Pergen Pamphyliæ *urbem* πέργην τῆς παμφυλίας. Rectè annotat Erasmus, regionis nomen adiici non ob discretionem, quum una sit Perge, sed ad situm eius urbis explicandum. Sequenti autem uersiculo Antiochiam nominans, Pisidiæ nomen addidit, ut hanc Antiochiam ab altera illa Syriaca distingueret. 14 Sabbathi, σαββάτων. Vulg. & Eras. Sabbathorũ. Atqui manifesta est numeri enallage, de qua diximus Matt. 12. a. 1. 15 In uobis ἐν ὑμῖν. Vel uobis ut loquuntur Græci & Latini. Sed istius Hebraismi uidetur nonnulla esse emphasis: ex quo scilicet intelligitur quicquid in nobis est Diuinæ gratiæ, id Diuinitus esse in nos delapsum, ut tanquam thesaurum in testaceis uasis inclusum circunferamus: sicut ait Paulus 2. Cor. 4. b. 7: quò etiam pertinet Dauidis illud Psal. 40. a. 4, Posuisti in os meum canticum nouum. 17 Extulit, ὕψωσεν, id est הֵרִים ascendere fecit: quo uerbo utitur plerunque Moses hanc liberationem describens. aut הֵרִים id est sublatum euexit in dignitatem: 1. Reg. 16. a. 2, & Psal. 9. c. 14: quò pertinẽt magna illa beneficia quæ elegantissimè describuntur in Mosis cantico, & Deuteronomij 4, & Ezech. 16: ut mihi quidem uideatur hæc postrema interpretatio maximè conuenire. Extento brachio μετὰ βραχίονος ὑψηλοῦ. Heb. בִּזְרוֹעַ נְטוּיָה, id est apertè exerta ui ad hostes populi sui conterendos.

20 Quadringentis quinquaginta τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Totus hic locus in Vulgata editione aliter legitur. Sic enim habet. Sorte distribuit eis terram eorum, quasi post quadringentos & quinquaginta annos: & post hæc dedit Iudices, &c. Atqui controuersia est qui possis commodè istos 450 annos numerare. Nam à uocatione Abrahami ad exitũ ex AEgypto, numerantur anni 430, Exodi 12. f. 40: quibus si addideris 40 illos quibus præfuit Moses in deserto, iam col legeris annos 470. Sin autem ab exitu ex AEgypto numeres, comperies duntaxat annos 250 usque ad ingressum in terram Chanaan. Quid si à nato Isaaco? certè conueniet supputatio, hoc modo scilicet, à nato Isaaco ad exitum ex Aegypto numerantur anni quadringenti, Genes. 15. c. 13, ut exposuimus suprà cap. 7. a. 6. His adde 40 quibus commorati sunt in deserto, & conficeris 440. Hic demum adiiciendi sunt septem, quos ab ingressu Israelitarum usque ad distributionẽ terræ Chanaan interfuisse, sic probatur. Si conferatur initium capitis noni Numerorum cum eiusdem libri cap. 13, comperietur, missos fuisse exploratores anno secũdo exitus ex Aegypto. Iam uerò Ios. 14, Caleb numerat ab eo tempore quo missus fuit explorator usque ad distributionem terræ, annos quadraginta quinque, ex quorum numero si subduxeris 38 qui consumpti fuerunt in deserto, donec scilicet 40 anni explerentur, sicut futurum dixerat Dominus Num. 14. f. 34: re-

linquentur anni illi septem in delendis Chananæis sub Iosua consumpti, quod si addideris illis 440, compereris in summa annos 447 à nato Isaac ad terræ distributionem. quamobrem etiam Paulus addidit particulam ὡς id est circiter, quum plenum numerum dixisset tribus annis maiorem. Cur autem ab Isaac nato potius quam à uocatione Abrahami numerare incipiat, causa etiam optima potest afferri: quia scilicet de semine Abrahami hic agitur, cuius initium ab ipso Isaac ducitur. quamobrem etiam Moses quadringentos annos seruitutis ab eodem initio auspicatur Genes. 15. c. 13. Itaque Latina exemplaria fortasis non modò non tam sunt deprauata, quàm quidam sunt arbitrati: sed fortasis etiam rectius habent quàm Græca quæ nunc habemus. Nam etiam in uno uetustissimo codice manuscripto diserte scriptum erat, καὶ ἐκληρονόμησεν αὐτοῖς τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις πεντήκοντα καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτάς, &c. quam lectionem apparet sequutum esse Veterem interpretem. Quia tamen in cæteris omnibus summo consensu adscribitur punctum post αὐτῶν, & deinde legitur, καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις πεντήκοντα ἔδωκε κριτάς, &c. non ausi sumus à Græcæ lectionis uestigijs discedere. Emendare tamen licuit manifestum errorem, à Magno illo M. Luthero animaduersum qui pro τετρακοσίοις quadringẽtis substituendũ putat τριακοσίοις trecentis: quod nequis temere factum esse clamitet, chronologiam paucis subijciam: ex qua appareat manifestum uideri posse errorem, & de quo penè ambigi non possit. Numerantur ergo 1. Reg. 6. a. 1, ab exitu AEgypti ad inchoatam templi structuram anni duntaxat 480. Hinc primum excipiendi sunt 40 quibus Moses populum duxit in deserto, & quos Paulus quum dicit μετὰ ταῦτα, manifestè ab istis separat. deinde 40, qui tribuuntur Samueli & Sauli in proximo uersiculo. præterea 40 illi quibus regnasse Dauid dicitur 2. Sam. 2. b. 11. postremò tres primi anni regni Salomonis nam ineunte demum quarto templum inchoauit, 1. Reg. 6. a. 1. Hi coniuncti efficiunt annos 123. quos si à 480 subduxeris, supererunt duntaxat 357, qui iudicibus relinquuntur. Ideò Paulus quum duntaxat 350 dixisset, quia scilicet plenus est numerus, addidit particulam ὡς id est circiter, propter septem illos annos superantes: sicut Iud. 11. e. 26, siquis rectè supputet, comperiet sex annos superantes à Iephte prætermitti. Itaque nullo modo uidetur legi posse τετρακοσίοις, sed omnino scribendum esse τριακοσίοις. Et hæc quidem ualde probabiliter uir ille disseruit. Sed quum uentum est ad annos singulorum iudicum supputandos, fateor me nondum inuenire potuisse quomodo non plures 357 annis illis tribuantur. Itaque tantisper dum quispiam hanc quoque partem ita explicet ut omnia sint planissima, quù mihi non liqueat, nolui ab eo discedere in quo uideo omnes Græcos codices cõsentire.

1.Reg.16.c.15 Psal. 88.d. 21.

Et amoto illo, excitauit eis Dauid regem, cui etiam testimonio dato dixit, Inueni Dauid *filium* Iesse, uirum secundum cor meum, qui faciet omnes uoluntates meas.

22 καὶ μετασήσας αὐτὸν, ἤγειρεν αὐτοῖς τὸν Δαβὶδ εἰς βασιλέα, ᾧ καὶ εἶπε μαρτυρήσας· εὗρον Δαβὶδ τὸν τοῦ Ἰεσσαὶ, ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου.

Esa.11.a.1.

Huius è semine, Deus secundum promissionem excitauit Israeli Seruatorem Iesum,

23 τούτου ὁ θεὸς ἀπὸ τοῦ σπέρματος κατ' ἐπαγγελίαν ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν,

Matth.3.a.1. Marc.1.a.2.

Quum antè predicasset Iohannes coram eo iam aduentante, Baptismum resipiscentiæ Israeli:

24 προκηρύξαντος Ἰωάννου πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ βάπτισμα μετανοίας παντὶ τῷ λαῷ Ἰσραήλ.

Marc.1.a.7. Iohan.1.c.20.

Quum autem expleret Iohannes cursum, dixit, Quem me suspicamini esse? non *is* sum ego, sed ecce uenit post me, cuius pedum soleam non sum dignus qui soluam.

25 ὡς δὲ ἐπλήρου ὁ Ἰωάννης τὸν δρόμον, ἔλεγε· τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ, ἀλλ' ἰδοὺ ἔρχεται μετ' ἐμὲ, οὗ οὐκ εἰμὶ ἄξιος τὸ ὑπόδημα τῶν ποδῶν λῦσαι.

Viri frates, filij generis Abrahæ, & qui inter uos timent Deum uobis sermo salutis huius missus est.

26 ἄνδρες ἀδελφοὶ, υἱοὶ γένους Ἀβραὰμ, καὶ οἱ ἐν ὑμῖν φοβούμενοι τὸν θεὸν, ὑμῖν ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης ἀπεστάλη.

Qui enim habitant in Ierusalem, & principes eorum, quum ignorarent illum, & *eo* damnato, uoces prophetarũ, quæ per omne sabbathum leguntur, impleuerunt:

27 οἱ γὰρ κατοικοῦντες ἐν Ἰερουσαλὴμ, καὶ οἱ ἄρχοντες αὐτοῦ, τοῦτον ἀγνοήσαντες, καὶ τὰς φωνὰς τῶν προφητῶν τὰς κατὰ πᾶν σάββατον ἀναγινωσκομένας, κρίναντες ἐπλήρωσαν.

Matt 22.c. 22. Marc.15.b. 13. Luc.23.c.23. Iohan.19. a.6.

Et nulla causa mortis inuenta, petierunt à Pilato ut interficeretur.

28 καὶ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου εὑρόντες, ἠτήσαντο Πιλάτον ἀναιρεθῆναι αὐτόν.

23 Excitauit Israeli Seru. Ie. ἤγειρε τῷ Ἰσραὴλ σωτῆρα Ἰησοῦν. Nonnulla exemplaria pro ἤγειρε habent ἤγαγε adduxit, sed illud uidetur ἀσαφέστερον. Quædam etiam legunt pro σωτῆρα, σωτηρίαν salutem. Quædam etiam expungunt Ἰησοῦν. Mihi uerò uidetur non redundare, sed addi potius à Paulo, ut significet Iesum uerè id fuisse quod dicebatur.

24 Coram eo iam aduen πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ. Vulg. & Eras. perobscurè ad uerbum, ante faciem aduentus eius. Quidam non satis expresse, ante cuius ingressum, quum id cæteris etiam Prophetis quantumuis à Christi aduẽtu remotis, tribui possit. Itaque πρὸ προσώπου αὐτοῦ, id est ut Hebræi loquuntur, לִפְנֵי בֹּרְאוֹ nõ tam precedens tempus declarat quàm præsentiam illius cui aliquis præerat. Indicat enim Iohannem fuisse apparitoris instar, qui Christum non eminus, ut alij Prophetæ, uenturum significaret, sed iam iter ingressum, imò iam præsentem & sibi à tergo imminentem commonstraret: quam sententiam conati sumus exprimere, quòd alioquin hic Hebraissmus in eo uideretur obscurior, quòd pro εἰσερχομένου seu προσερχομένου αὐτοῦ, Lucas hebraissans, dixerit τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, id est aduẽtum pro ipso quiaduentat. 26 Sermo salutis hu. ὁ λόγος τῆς σωτηρίας ταύτης, id est nuntius iste salutis siue salutifer. Videtur enim hoc cõmodissimè posse explicari per hypallagẽ, de qua diximus suprà 5. d. 20. 33 Suscitato Iesu, ἀναστήσας Ἰησοῦν Verbũ ἀνιστάναι duplici respectu dicitur. Interdum enim refertur ad primum illum exortum, interdum uerò opponitur morti quæ somnus dicitur: sed quum posteriore significatione accipitur addi solet aliquid, ex quo id possit intelligi. Itaque quum hoc loco nihil addatur, imò uerò in proximo uersiculo peculiaris mentio fiat resurrectionis, malim hoc quidem loco τὸ ἀνιστάναι referre ad mysterium οἰκονομήσεως, potius quam ad resurrectionem de qua postea seorsum agit. cur enim in proximo uersiculo uteretur hac præfatione? Deinde quanuis exhibitionis Christi ueluti clausula ac periodus sit resurrectio, tamen quum propositio sit uniuersalis, exhibitum fuisse Christum Patribus promissum, uidetur omnino uerbum ἀνιστάναι non posse ad resurrectionem restringi, quin uiolenta fit expositio. Postremò formulæ promissionum illarum, quas præstitas fuisse dicit, respiciendæ sunt. In illis autem in genere fit mentio Seminis ac Prophetæ exoriturj. Itaque uerbum ἀνιστάναι sic quoque explicandum est, quum de promissionis exhibitione agitur. Postremò uerbum Gignendi nõ nisi translatitiè & κατάχρησιν de resurrectione intelligi potest. Est autem quoad eius fieri potest propria declaratio uerborum obseruanda. Hæc autem uel ob eam causam putaui explicanda, quod plerosque interpretes uideam hunc locum ita exponere, quasi sine controuersia ad resurrectionem pertineat.

Psalmo

A ὡς δὲ ἐτέλεσαν ἅπαντα τὰ περὶ αὐτὸν γεγραμ- 29 Quum uerò perfeciſſent omnia quæ de eo
μένα, καθελόντες ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἔθηκαν εἰς μνη- ſcripta erant, detractum è ligno, poſuerunt in
μεῖον. monumento.

ὁ δὲ θεὸς ἤγειρεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, 30 Deus autem excitauit eum à mortuis: Matth.28.a.2. Marc.16.b.6.

ὃς ὤφθη ἐπὶ ἡμέρας πλείους τοῖς συναναβᾶ- 31 Qui uiſus eſt per dies multos ijs qui ſimul Luc.24.a.7. Iohan.20.c.19
σιν αὐτῷ ἀπὸ τῆς Γαλιλαίας εἰς Ἱερουσαλήμ, οἵτι-
νές εἰσι μάρτυρες αὐτοῦ πρὸς τὸν λαόν. aſcenderant cum eo à Galilæa in Ieruſalem, ſúntque teſtes eius apud plebem.

καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς εὐαγγελιζόμεθα τὴν πρὸς τοὺς 32 Nos quoque uobis euangelizamus, quòd *Promiſſiones Patribus facta impleta.*
πατέρας ἐπαγγελίαν γενομένην, eam promiſsionem quæ ad Patres facta eſt,

ὅτι ταύτην ὁ θεὸς ἐκπεπλήρωκε τοῖς τέκνοις 33 Deus adimpleuerit filiis illorum, *id eſt* no- Pſal.2.b.7. Heb.1.b.5,& 5.b.5.
αὐτῶν ἡμῖν, ἀναστήσας Ἰησοῦν, ὡς καὶ ἐν τῷ ψαλ- bis, ſuſcitato Ieſu, ut etiam in Pſalmo ſecun-
μῷ τῷ δευτέρῳ γέγραπται· υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ do ſcriptum eſt, Filius meus es tu, ego hodie ge-
σήμερον γεγέννηκά σε. nui te.

ὅτι δὲ ἀνέστησεν αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, μηκέτι 34 Quod autem excitauerit eum à mortuis *Reſurrectio.* Eſa.55.b.3.
μέλλοντα ὑποστρέφειν εἰς διαφθοράν, οὕτως
εἴρηκεν· ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ non amplius reuerſurum in ſepulchrum, ita di-
πιστά. xit, Dabo uobis firmas illas Dauidis benefice-
tias.

διὸ καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει, οὐ δώσεις τὸν ὅσιόν 35 Ideo & aliâs dicit, Non permittes ut San- Pſal.15.d.10.
B σου ἰδεῖν διαφθοράν. ctus tuus ſentiat corruptionem.

Δαβὶδ μὲν γὰρ ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας, τῇ 36 Nam Dauid quidem quum ſua ætate inſer- *Dauid.* 3.Reg.2.b.10.
τοῦ θεοῦ βουλῇ ἐκοιμήθη, καὶ προσετέθη πρὸς τοὺς πα- uiſſet Dei conſilio, dormiuit, & adiunctus eſt
τέρας αὐτοῦ, καὶ εἶδε διαφθοράν. 37 patribus ſuis, ſensítque corruptionem.

ὃν δὲ ὁ θεὸς ἤγειρεν, οὐκ εἶδε διαφθο- At is quem Deus ſuſcitauit, nó ſenſit corru-
ράν. ptionem.

γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ἄνδρες ἀδελφοί, ὅτι 38 Notũ igitur ſit uobis fratres, quòd per hunc *Remiſſio peccatorum.*
διὰ τούτου ὑμῖν ἄφεσις ἁμαρτιῶν καταγγέλλε- uobis remiſsio peccatorum annuntiatur: &
ται, καὶ ἀπὸ πάντων ὧν οὐκ ἠδυνήθητε ἐν τῷ νό- *quòd* ab omnibus à quibus non potuiſtis per
μῳ Μωσέως δικαιωθῆναι, Legem Moſis abſolui,

ἐν τούτῳ πᾶς ὁ πιστεύων δικαιοῦται. 39 Per hunc omnis qui credit abſoluitur. *Fides.*

βλέπετε οὖν μὴ ἐπέλθῃ ἐφ' ὑμᾶς τὸ εἰρημέ- 40 Videte ergo ne ſuperueniat in uos quod di-
νον ἐν τοῖς προφήταις. ctum eſt in Prophetis.

Pſalmo ſecundo ἐν τῷ ψαλμῷ τῷ δευτέρῳ Ita ſcriptum inuenimus in omnibus uetuſtis codicibus. Apparet tamen ex Hieronymo, Hilario, & Auguſtino, quos citat in hunc locum Eraſmus, uetuſtiora exemplaria ſcriptum habuiſſe, Pſalmo primo: ſiue quòd Pſalmus ille, Beatus uir, non ſit olim propriè habitus pro Pſalmo, ſed potius pro eius libri præfatione: ſiue quòd Pſalmus quem hodie ſecundum facimus, unus olim fuerit cum primo.

34 In ſepulchrum εἰς διαφθοράν, Vulgata & Eraſmus, in corruptionem. Atqui nimis impropriè diceretur Dominus eò reuerti quò nunquam deuenit. Sciendum eſt ergo Lucam, Græcos Veteris teſtamenti interpretes ſequutum, C διαφθορὰν conuertere id quod Hebræis dicitur שחת, id eſt ſepulchrum à שחת, quod eſt corrumpere, ut à Græcis ſimili ratione dicitur ſarcophagus. cuius tranſlationis exempla occurrunt multis locis, ut Pſal.107.b.20. Thren.4.d.20. atque adeò interdum in genere accipitur pro foſſa, ut Pſal.32.a.7. Sed in ſequentibus uerſiculis ubi aliud uerbum adiungitur, nempe ἰδεῖν pro παθεῖν, id eſt ſentire & affici, corruptionem declarat potius quàm ſepulchrum: quum ſic etiam accipiatur שחת, & quidem propria ſignificatione, ut Leuit.22.d.25. Firmas Dauidis beneficentias. τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Vulg. & Eraſ. ad uerbum, Sancta Dauid fidelia, nimium obſcurè. Sciendum eſt igitur, Græcos interpretes quos hic quoque ſequutus eſt Lucas, חסיד, id eſt benignum ac beneficum interpretari ſolere ὅσιον, unde factum ut חסדים beneficentias, id eſt gratuitas illas promiſsiones, ὅσια conuerterint. Dicuntur autem Dauidis paſsiua ſignificatione, nimirum quòd Dauidi ſint factæ: ut fœdus Abrahami uocatur fœdus cum Abrahamo initum. Et hæ quidem Dauidi promiſſæ munificẽtiæ, uocantur πιστὰ fideles, id eſt firmæ & conſtantes, ex Hebræorum quoque idiotiſmo: quia ut ſint homines mendaces, nihilominus tamen rata ſunt Dei promiſſa, neque nos unquam fallunt. Quum igitur omnes Dei promiſsiones ſint in Chriſto (ut ait Apoſtolus) Etiam & Amen, firmiſsimum, perpetuum, & immortale exiſtere ipſum promiſsionum omnium fundamentum rectè colligit Paulus. 36 Quum ſua ætate inſeruiſſet Dei conſilio ἰδίᾳ γενεᾷ ὑπηρετήσας τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ, Vulgata, in ſua generatione quum adminiſtraſſet uoluntati Dei: quam interpretationem probo quatenus ad huius loci diſtinctionem attinet. Eraſmus uerò poſt ὑπηρετήσας diſtinguit, & τῇ τοῦ θεοῦ βουλῇ coniungit cum ἐκοιμήθη, & ita conuertit, quum ſuæ ætati inſeruiſſet, conſilio Dei dormiuit. Ego uerò hanc diſtinctionem in uetuſtis exemplaribus non inuenio: nec ſatis idoneam cauſam inuenio cur dixerit Paulus Dauidem conſilio Dei mortuum eſſe. In ſuperiore autem interpretatione nihil eſt eiuſmodi, ſed plana ſunt omnia. 38 Et *quod* ab omnibus à quibus καὶ ἀπὸ πάντων ὧν Diſtinguenda ſunt ἀπὸ πάντων & ὑπὸ πάντων: quod diſcrimẽ niſi obſerues, non rectè poſsis hunc locũ explicare. Neque enim hæc pertinẽt ad cæremonias, à quibus omnibus, id eſt per quas non potuerint Iudæi abſolui: ſed ad peccata, à quibus liberari ſeu abſolui non potuerint in Lege Moſis, id eſt per Legis cæremonias: abſoluuntur autem per iſtum, id eſt Chriſtum, ſi fide eum amplectantur. Abſolui δικαιωθῆναι, Hebraicè חצדיק id eſt iuſtum declarari ſiue abſolui, cui opponitur הרשיע, quaſi dicas improbificare, id eſt nocentem declarare, ſeu damnare. Neque uerò refugio Iuſtificandi uerbum, quod etiam uſurpaui Matth.11.c.19, & 12.c.37. ſed nequis illud Ab omnibus perinde acciperet, acſi caſus eſſet modi aut inſtrumẽti per quod iuſtificemur, id eſt iuſti fiamus ac pronuntiemur, aut pro iuſtis habeamur: hoc quidem loco inualui Abſoluendi uerbum uſurpare, ut magis perſpicua eſſet oratio. Sed de hoc uerbo copioſius (ſi Dominus dederit) diſſeremus in epiſtola ad Romanos.

40 In Prophetis. ἐν τοῖς προφήταις. Quia ex uno Habacuc petitum eſt hoc teſtimonium, annotat Eraſmus eſſe numeri ἑτέρωσιν: ſed alia eſt ratio expediendi huius nodi multo certior & ueriot: de qua dixi Marc.1.a.2, & Iohan.6.e.45.

Contemptores. Habac.1.b.5.

Videte contẽptores,& admiramini,& eua neſcite: quia opus operor ego in diebus ueſtris, opus quod non credetis, ſiquis enarrauerit uobis. 41

Egreſsis autem è ſynagoga Iudæorum, rogarunt *eos* Gentes ut ſequenti ſabbatho loquerentur ſibi uerba hæc. 42

Soluto autem conuentu, ſequuti ſunt multi ex Iudæis & religioſis proſelytis Paulum ac Barnabam: qui alloquentes eos ſua, debant eis ut permanerent in gratia Dei. 43

Gratia.

Sequenti uerò ſabbatho urbs propè tota coacta eſt ad audiendum ſermonem Dei. 44

Iudei contradicunt Paulo.

Viſa autem turba Iudæi repleti ſunt inuidia, & contradicebant iis quæ à Paulo dicebantur, contradicentes ac blaſphemantes. 45

Æterna uita. Gentibus prædicat Paulus.

Tunc libertate uſi Paulus ac Barnabas dixerunt, Vobis neceſſe fuit primùm exponi ſermonem Dei: poſtquam autem abigitis illum, & indignos uos ipſos decernitis æterna uita, ecce conuertimur ad Gentes. 46

Eſa. 49.b.10. Sic enim nobis mandauit Dominus, *dicens*, Conſtitui te pro luce Gentium, ut ſis ſalus uſque ad ultimas terras. 47

Gentes prædeſtinata credunt.

Audientes, autem *hæc* Gentes, gauiſæ ſunt, & glorificabant ſermonem Domini: & crediderunt quotquot erant ordinati ad uitã æternã. 48

Perferebatur autem ſermo Domini per totam illam regionem.

Perſequutio à Iudæis.

Iudæi uerò extimulauerunt mulieres religioſas & honeſtas, & primos urbis, & incitauerunt perſequutionem in Paulum ac Barnabam, eiecerúntque eos è finibus ſuis. 49

Infrà 18.b.6 Matt.10.b.14 Marc.6.b.11. Luc.9.a.5.

At illi excuſſo puluere pedum ſuorum in eos, uenerunt Iconium. 50

Diſcipuli uerò replebantur gaudio & Spiritu ſancto. 51

ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ, καὶ θαυμάσατε, καὶ ἀφανίσθητε, ὅτι ἔργον ἐγὼ ἐργάζομαι ἐν ταῖς ἡμέραις ὑμῶν, ἔργον ὃ οὐ μὴ πιστεύσητε, ἐάν τις ἐκδιηγῆται ὑμῖν. A

ἐξιόντων δὲ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων, παρεκάλουν τὰ ἔθνη εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον λαληθῆναι αὐτοῖς τὰ ῥήματα ταῦτα.

λυθείσης δὲ τῆς συναγωγῆς, ἠκολούθησαν πολλοὶ τῶν Ἰουδαίων, καὶ τῶν σεβομένων προσηλύτων τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ, οἵτινες προσλαλοῦντες αὐτοῖς, ἔπειθον αὐτοὺς ἐπιμένειν τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ.

τῷ δὲ ἐρχομένῳ σαββάτῳ σχεδὸν πᾶσα ἡ πόλις συνήχθη ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ.

ἰδόντες δὲ οἱ Ἰουδαῖοι τοὺς ὄχλους, ἐπλήσθησαν ζήλου, καὶ ἀντέλεγον τοῖς ὑπὸ τοῦ Παύλου λεγομένοις, ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες.

παρρησιασάμενοι δὲ ὁ Παῦλος καὶ ὁ Βαρνάβας, εἶπον· ὑμῖν ἦν ἀναγκαῖον πρῶτον λαληθῆναι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ· ἐπειδὴ ἀπωθεῖσθε αὐτὸν, καὶ οὐκ ἀξίους κρίνετε ἑαυτοὺς τῆς αἰωνίου ζωῆς, ἰδοὺ στρεφόμεθα εἰς τὰ ἔθνη. B

οὕτω γὰρ ἐντέταλται ἡμῖν ὁ κύριος· τεθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναί σε εἰς σωτηρίαν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς.

ἀκούοντα δὲ τὰ ἔθνη, ἔχαιρον, καὶ ἐδόξαζον τὸν λόγον τοῦ κυρίου, καὶ ἐπίστευσαν ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον.

διεφέρετο δὲ ὁ λόγος τοῦ κυρίου διὰ ὅλης τῆς χώρας.

οἱ δὲ Ἰουδαῖοι παρώτρυναν τὰς σεβομένας γυναῖκας, καὶ τὰς εὐσχήμονας, καὶ τοὺς πρώτους τῆς πόλεως, καὶ ἐπήγειραν διωγμὸν ἐπὶ τὸν Παῦλον καὶ τὸν Βαρνάβαν, καὶ ἐξέβαλον αὐτοὺς ἀπὸ τῶν ὁρίων αὐτῶν.

οἱ δὲ ἐκτινάξαμενοι τὸν κονιορτὸν τῶν ποδῶν αὐτῶν ἐπ' αὐτοὺς, ἦλθον εἰς Ἰκόνιον.

οἱ δὲ μαθηταὶ ἐπληροῦντο χαρᾶς καὶ πνεύματος ἁγίου. C

41 Contemptores, *οἱ καταφρονηταὶ*, In Hebræo legitur דבגבירם, pro quo uidentur Græci legiſſe דגריכם.

42 Egreſſus autem, &c. *Ἐξιόντων δὲ*, &c. Vel egreſsis autem Iudæis è Synagoga. Nam hãc quoque interpretationem admittunt Græca. Sed & in uno codice ſcriptum erat *Ἐξιόντων δὲ αὐτῶν*, & totum illud *ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν Ἰουδαίων*, expunctum. Gentes, *τὰ ἔθνη*, Hoc non legimus in uno peruetuſto exemplari: & fortaſsis ab aliquo expunctum eſt, cui mirum fuerit, Gentes in hoc cœtu inueniri. Atqui dicit Lucas eos fuiſſe egreſſos, quum eos rogarent Gentes: & in proximo conuentu apparet etiam Gentes affuiſſe. Verba hæc, *τὰ ῥήματα ταῦτα*, In quibuſdam codicibus hoc deeſt. in quodam uerò inuenimus *τὰ ῥήματα τὰ αὐτὰ*, id eſt eadem illa uerba.

45 Inuidia, *ζήλου*, Vulgata & Eraſmus, zelo. Vide Iohan.2.c.17.

Contradicentes ac blaſp. *ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες*. In tribus codicibus ſcriptum erat duntaxat *βλασφημοῦντες*: & ſanè uidetur totum illud *ἀντιλέγοντες καὶ* redundare. 46 Decernitis *κρίνετε*, id eſt hoc ueſtro facto quaſi ſententia in uos ipſos lata, ſtatuitis ac decernitis. Vulg. & Eraſ. iudicatis: rectè quidem, ſed ambiguè. Poſſet enim hoc mentis iudicium referri, quaſi iſti animi ſui iudicio & apud ſe ſtatuerent ſe hac Dei gratia indignos eſſe: ut facere ſolent qui peccatorum ſuorum ſenſu tanguntur: qui quidem primus eſt ad ſalutem gradus. id uerò in iſtos non cadit.

48 Ordinati *τεταγμένοι* Ergo uel non omnes erãt uitæ æternæ deſtinati, uel omnes crediderunt: uel hoc temere dictum eſt à Luca: quod abſit ut uel in mẽtem nobis ueniat. Agitur autẽ hîc nõ de præſciẽtia ſimplici, ſed de ordinatione æterna, & ita quidẽ ut ei ſubiiciatur fides. Hoc conſiderent illi qui præſcientiam Dei à decreto ſeparant, quique præuiſam fidem faciunt electionis cauſam. Sed & hic locus manifeſtè oſtendit quàm parum ſolida atque adeò (quod cum bona quorundam ueterum pace dictum ſit) quàm inepta ſit illa diſtinctio uerbi actiui *προητοίμασεν* à paſsiuo *κατηρτισμένα*: quam nonnulli excogitarunt ut eluderent Pauli diſputationem de æterna Dei prouidentia, ut copioſius explicabimus nono capite epiſtolæ ad Romanos. Cæterùm Vetus interpres pro Ordinati conuertit Præordinati, quum Græcè non ſit ſcriptũ *προτετεγμένοι*, uel *προκεχειρισμένοι*, ut ſolet transferre: ſed tamen eadem prorſus manet ſententia. Nam ſi crediderunt quia ordinati erant ad uitam, certè ordinatio hæc fidem antegreditur, ac multo magis ipſa fidei effecta. Itaque Dei decretum primo loco ſtatuatur neceſſe eſt, non tantùm tempore (eſt enim æternum) ſed etiam cauſarum ordine: quum cætera quæ ad ſalutem ſpectant, ſine ulla exceptione illi ſubiiciantur, ut effecta ſubordinata, cauſæ. 50 Religioſas & hon. *σεβομένας καὶ σὺσχήμονας*, Paulo antè *σεβομένης* uocauit ueri Dei cultores, nec uſquam, ut opinor, inuenias hoc tribui ſuperſtitioſis. Itaque ſignificari puto Mulieres Moſaicã legem amplexas, quales etiam Romę fuiſſe plurimas conqueruntur profani poetæ. Patebat igitur Iudæis aditus ad illas tanquã concitandæ ſeditioni maximè opportunas, perſuaſis uidelicet maritis qui plurimum poterant. Addit enim Lucas, fuiſſe *σὺσχήμονας* primariæ uidelicet authoritatis.

ΚΕΦΑ. ιδ'.

Ἐγένετο δὲ ἐν Ἰκονίῳ κατὰ τὸ αὐτὸ εἰσελθεῖν αὐτοὺς εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων, καὶ λαλῆσαι οὕτως, ὥστε πιστεῦσαι Ἰουδαίων τε καὶ Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος.

οἱ δὲ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι ἐπήγειραν καὶ ἐκάκωσαν τὰς ψυχὰς τῶν ἐθνῶν κατὰ τῶν ἀδελφῶν.

ἱκανὸν μὲν οὖν χρόνον διέτριψαν παῤῥησιαζόμενοι ἐπὶ τῷ κυρίῳ τῷ μαρτυροῦντι τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, καὶ διδόντι σημεῖα καὶ τέρατα γίνεσθαι διὰ τῶν χειρῶν αὐτῶν.

ᾠκίσθη δὲ τὸ πλῆθος τῆς πόλεως· καὶ οἱ μὲν ἦσαν σὺν τοῖς Ἰουδαίοις, οἱ δὲ σὺν τοῖς ἀποστόλοις.

ὡς δὲ ἐγένετο ὁρμὴ τῶν ἐθνῶν τε καὶ Ἰουδαίων σὺν τοῖς ἄρχουσιν αὐτῶν, ὑβρίσαι καὶ λιθοβολῆσαι αὐτούς,

συνιδόντες κατέφυγον εἰς τὰς πόλεις B τῆς Λυκαονίας, Λύστραν καὶ Δέρβην, καὶ τὴν περίχωρον,

κἀκεῖ ἦσαν εὐαγγελιζόμενοι.

καί τις ἀνὴρ ἐν Λύστροις ἀδύνατος τοῖς ποσὶν ἐκάθητο, χωλὸς ἐκ κοιλίας μητρὸς αὐτοῦ ὑπάρχων, ὃς οὐδέποτε περιεπεπατήκει·

οὗτος ἤκουσε τοῦ Παύλου λαλοῦντος. ὃς ἀτενίσας αὐτῷ, καὶ ἰδὼν ὅτι πίστιν ἔχει τοῦ σωθῆναι,

εἶπε μεγάλῃ τῇ φωνῇ· ἀνάστηθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου ὀρθός. καὶ ἥλατο, καὶ περιεπάτει.

οἱ δὲ ὄχλοι ἰδόντες ὃ ἐποίησεν ὁ Παῦλος, ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, Λυκαονιστὶ λέγοντες· οἱ θεοὶ ὁμοιωθέντες ἀνθρώποις κατέβησαν πρὸς ἡμᾶς.

ἐκάλουν τε τὸν μὲν Βαρνάβαν, Δία· τὸν δὲ Παῦλον, Ἑρμῆν, ἐπειδὴ αὐτὸς ἦν ὁ ἡγούμενος τοῦ λόγου. C

ὁ τε ἱερεὺς τοῦ Διὸς τοῦ ὄντος πρὸ τῆς πόλεως αὐτῶν, ταύρους καὶ στέμματα ἐπὶ τοὺς πυλῶνας ἐνέγκας, σὺν τοῖς ὄχλοις ἤθελε θύειν.

CAP. XIIII.

FActum est autem Iconij ut simul introirēt synagogam Iudæorum, & loquerentur ita ut crederet Iudæorum simul & Græcorum magna multitudo. *Iudæi & Gētes aliquot conuersi ad Christum.*

Qui uerò immorigeri fuerunt Iudæi, incitārunt & malè affectos reddiderunt animos Gētium aduersus fratres.

Multum igitur tempus liberè loquentes cō sumpserunt, freti Domino, qui testimonium reddebat sermoni gratiæ suæ, dabátque ut signa & prodigia ederentur per manus eorum. *Miracula Euāgelij testimonia.*

Diuisa est autē multitudo urbis: & uni erant à Iudæis, alteri ab Apostolis.

Quum autem factus esset impetus Gentiū ac Iudæorum unà cum principibus suis, ut iniuria afficerent & lapidarent eos, *Afflictio.*

Reconsiderata perfugerunt in ciuitates Lycaoniæ Lystram & Derben, & circumiacētem regionem: *Fugit Paulus in Lystram.*

Et illic prædicabant Euangelium.

Quidam autem uir Lystris impotens pedibus sedebat, claudus ab utero matris suæ, qui nunquam ambulauerat. *Claudus sanatur*

Hic audiuit Paulum loquentem: qui quum intendisset in eum oculos, & uidisset quòd fidem haberet se seruatum iri, *Fidei.*

Dixit magna uoce, Surge in pedes tuos rectus. Tum *ille* quum exiliisset, ambulauit.

Turbæ uerò quum uidissent quod fecerat Paulus, sustulerunt uocem suam, Lycaonicè dicentes, Dij assimilati hominibus, descenderunt ad nos.

Vocabántque Barnabam, Iouem: Paulum uerò, Mercurium, quòd is esset dux sermonis. *Paulo & Barnabæ uolunt Lystrenses sacrificare.*

Sacerdos autem Iouis, qui erat ante ciuitatem illorum, quum tauros uittatos ad uestibula adduxisset, cū turba uolebat sacrificare.

IN CAPVT XIIII.

2 Qui uero immorigeri fuer. οἱ δὲ ἀπειθοῦντες. id est qui non paruerunt doctrinæ, neq; se persuaderi siuerunt. Vulg. & Eras. Qui uerò incredduli erant, οἱ δὲ ἀπιστοῦντες, quanuis quod ad sensum attinet, minimum in eo sit discrimen. Malè affectos redd. ἐκάκωσαν Vulg. ad iracundiam concitauerunt, id est παρώργισαν: ut solent Græci interpretes conuertere uerbum רעע Eras. corruperunt. quo uocabulo utuntur quidem Iurisconsulti: sed tum demum ubi agitur de eo uel qui in æstimationem uenit, ut seruo uel ancilla: uel quem nostra interest non fieri deteriorem, ut iis qui in nostra sunt potestate. Hic ergo ponitur τὸ κακοῦν significatione nonnihil diuersa, quum alioquin hoc uocabulum alibi soleat usurpari pro Opprimere siue affligere, seu damnum aliquod inferre: adeo quidem ut hoc quoque sit ἅπαξ λεγόμενον. Rectè tamen & eleganter usurpatum est à Luca, quia isti de quibus agitur, & malis artibus & ad improbè agendum sunt à Iudæis inducti: quo modo corruptionem definit Vlpianus. 3 Liberè loquentes παῤῥησιαζόμενοι Vulg. fiducialiter agentes. Eras. fortiter agentes. Ego, quum hîc agatur de Euangelij prædicatione, puto retinendam propriam significationem τῆ παῤῥησιάζεσθαι. Dicitur autem id propriè de loquendi libertate. Freti Domino, ἐπὶ τῷ κυρίῳ, Heb. ביהוה: quem Hebraismum non satis uidearis exprimere si ad uerbum conuertas, in Domino.

8 Impotens ἀδύνατος Vel, pedibus captus. Nam impotens apud Latinos ad animum plerunque refertur. Vulg. infirmus. Eras. debilis: neuter satis expresse.

10 Surge ἀνάστηθι In quinque codicibus & Complutensi editione scriptum legimus, σοὶ λέγω ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀνάστηθι, Tibi dico, in nomine Domini Iesu Christi, surge in pedes, &c. quam lectionē maximè probo. Ita enim solent aliquid addere Apostoli, ex quo intelligat turba, ipsos non sua sed Christi uirtute agere quod agunt, quum Christus contrà soleat suo iure imperare, ut qui nimirum sit αὐτοπράκτωρ. 13 Tauros uittatos ταύρους καὶ στέμματα Rem unam duabus uocibus explicauit, id est ἓν διὰ δύο, ut grammatici loquuntur, ut in illo Virgilij, -Pateris libamus & auro, id est, inquit Seruius, aureis pateris. Idem, Victori uelatum auro uittisque iuuencum. Ideo uittatos malui quàm coronatos dicere. Vestibula autem uocat (opinor) templi porticus. In uno codice reperimus ἐπὶ τοῦ πυλῶνος, id est pro uestibulo: ut fortassis uestibulum earum ædium intelligatur, in quas diuerterant Apostoli. Neque enim frustra dixit Lucas, templum ipsum Iouis extra urbem fuisse: & probabile est Sacerdotem non iam ad deorum aras, sed ad ipsos (ut arbitrantur) deos uictimas adduxisse.

Quod quum audissent Apostoli Barnabas & Paulus, diruptis palliis suis insilierunt in turbam, clamantes,

14 ἀκούσαντες δὲ οἱ ἀπόστολοι Βαρνάβας καὶ Παῦλος, διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια αὐτῶν, ἐξεπήδησαν εἰς τὸν ὄχλον, κράζοντες

Vana idola. Genes.1.a.1. Psa.145.b 6. Apoc.14.b.7.

Ac dicentes, Viri, cur ista facitis? nos quoque ijsdem quibus uos, obnoxij malis sumus homines, annuntiantes ut ab istis uanis *dijs* cóuertamini ad Deum illum uiuum, qui fecit cælum & terram, & mare, & omnia quæ in eis sunt.

15 καὶ λέγοντες. ἄνδρες, τί ταῦτα ποιεῖτε; καὶ ἡμεῖς ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἄνθρωποι, εὐαγγελιζόμενοι ὑμᾶς ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεὸν τὸν ζῶντα, ὃς ἐποίησε τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θάλασσαν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς,

Psal.80. c. 13.

Quique præteritis ætatibus siuit omnes Gẽtes suis ipsarum uiis ambulare.

16 ὃς ἐν ταῖς παρωχημέναις γενεαῖς εἴασε πάντα τὰ ἔθνη πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

Gentibus etiam benefecit Deus ante conuersionem.

Quanquam non passus est se *esse* expertem testimonij, dum *nobis* benefecit, dans nobis cælitus pluuias ac tempora fructifera, implens cibo & lætitia corda nostra.

17 καίτοιγε οὐκ ἀμάρτυρον ἑαυτὸν ἀφῆκεν ἀγαθοποιῶν, οὐρανόθεν ἡμῖν ὑετοὺς διδοὺς καὶ καιροὺς καρποφόρους, ἐμπιπλῶν τροφῆς καὶ εὐφροσύνης τὰς καρδίας ἡμῶν.

Et hæc dicentes, uix compescuerunt turbã ne sacrificaret ipsis.

18 καὶ ταῦτα λέγοντες, μόλις κατέπαυσαν τοὺς ὄχλους, τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς.

Lapidatur Paulus. 2.Cor.11.f.22.

Superuenerunt autem quidam ab Antiochia & Iconio Iudæi, qui persuasa turba, Paulum lapidatum traxerunt extra urbem, existimantes eum mortuum esse.

19 Ἐπῆλθον δὲ ἀπὸ Ἀντιοχείας καὶ Ἰκονίου Ἰουδαῖοι, καὶ πείσαντες τοὺς ὄχλους, καὶ λιθάσαντες τὸν Παῦλον, ἔσυρον ἔξω τῆς πόλεως, νομίζοντες αὐτὸν τεθνάναι.

Sed quum circundedissent eum discipuli, surrexit, & ingressus est urbẽ: ac postridie abijt Derben cum Barnaba.

20 κυκλωσάντων δὲ αὐτὸν τῶν μαθητῶν, ἀναστὰς εἰσῆλθεν εἰς τὴν πόλιν. καὶ τῇ ἐπαύριον ἐξῆλθε σὺν τῷ Βαρνάβᾳ εἰς Δέρβην.

Quúmque euangelizassent urbi illi, ac docuissent multos, reuersi sunt Lystram & Iconium & Antiochiam,

21 εὐαγγελισάμενοί τε τὴν πόλιν ἐκείνην, καὶ μαθητεύσαντες ἱκανούς, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν Λύστραν καὶ Ἰκόνιον καὶ Ἀντιόχειαν.

Fides. Tribulatio.

Confirmantes animos discipulorum, exhortantes ut perseuerarent in fide, & *dicentes* oportere per multas oppressiones nos ingredi in regnum Dei.

22 ἐπιστηρίζοντες τὰς ψυχὰς τῶν μαθητῶν, παρακαλοῦντες ἐμμένειν τῇ πίστει, καὶ ὅτι διὰ πολλῶν θλίψεων δεῖ ἡμᾶς εἰσελθεῖν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.

Quum uerò ipsis per suffragia creassent per singulas Ecclesias Presbyteros, precatíque essent cum ieiuniis, commendarunt eos Domino in quem crediderant.

23 Χειροτονήσαντες δὲ αὐτοῖς πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, προσευξάμενοι μετὰ νηστειῶν, παρέθεντο αὐτοὺς τῷ κυρίῳ, εἰς ὃν πεπιστεύκεισαν.

Peragratáque Pisidia, uenerũt in Pamphyliam.

24 καὶ διελθόντες τὴν Πισιδίαν, ἦλθον εἰς Παμφυλίαν.

Antiochia. Suprà 13.a.1.

Ac Pergæ loquuti *Dei* sermonem, descenderunt Attaliam.

25 καὶ λαλήσαντες ἐν Πέργῃ τὸν λόγον, κατέβησαν εἰς Ἀτταλείαν,

Et illinc abnauigarunt Antiochiã, unde fuerant commendati gratiæ Dei in opus quod expleuerant.

26 κἀκεῖθεν ἀπέπλευσαν εἰς Ἀντιόχειαν, ὅθεν ἦσαν παραδεδομένοι τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ ἔργον ὃ ἐπλήρωσαν.

14 Diruptis palliis διαῤῥήξαντες τὰ ἱμάτια. Vide Matth.26.g.65. 15 Ab istis uanis ἀπὸ τούτων τῶν ματαίων Aut θεῶν, subaudiendum est ἀπὸ κοινοῦ, aut ex Hebræorum more idola uocat τὰ ματαια, id est ut illi loquuntur, הבלים. 16 Suis ipsarum uiis amb. πορεύεσθαι ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν. Heb. לחלוך ברצוניהם, id est ex arbitrio suo uiuere: nulla scilicet ipsis præscripta ratione religionis. Nam Hebræorum more, Ambulare posuit pro uiuere, & uiam pro Vitæ ratione. 18 Ne sacrificaret ipsis. τοῦ μὴ θύειν αὐτοῖς. In quatuor codicibus additum erat, ἀλλὰ πορεύεσθαι ἕκαστον εἰς τὰ ἴδια. Διατριβόντων δὲ αὐτῶν καὶ διδασκόντων ἐπῆλθον, &c. Id est, sed unusquisque domum suam abiret. Ipsis autem *illic* uersantibus ac docentibus, superuenerunt ab Antiochia, &c. 19 Qui persuasa turba. διαι πείσαντες τοὺς ὄχλους, In iisdem quatuor exemplaribus scriptum legimus, καὶ διαλεγομένων αὐτῶν παῤῥησίᾳ, ἀνέπεισαν τοὺς ὄχλους ἀποστῆναι ἀπ' αὐτῶν, λέγοντες ὅτι οὐδὲν ἀληθὲς λέγουσιν, ἀλλὰ πάντα ψεύδονται. id est quúmque illi libere disputarent, persuaserunt turbæ ut ab iis deficeret, quòd dicerent eos nihil ueri dicere, sed in omnibus mentiri. 23 Per suffragia creass. χειροτονήσαντες, Ortum est hoc uerbum ex Græcorum consuetudine, qui porrectis manibus suffragia ferebant. Vnde illud Ciceronis pro L. Flacco, Porrexerunt manus: psephisma natum est. Est autem notanda uis huius uerbi, ut Paulum ac Barnabam sciamus nihil priuato arbitrio gessisse, nec ullam in Ecclesia exercuisse tyrannidem: nihil denique tale fecisse, quale hodie uel Romana illa meretrix, uel ipsius assectæ, quos ordinarios uocant. 25 *Dei* sermonem, τὸν λόγον, In tribus codicibus diserte additur τὸν κυρίου, quod expressimus, ut magis esset perspicua oratio. Attaliam. εἰς Ατταλίαν. Ridiculum est quod in quibusdam Latinis codicibus pro Attaliam legitur Italiam. magis excusanda est eorum imperitia qui Mattaliam scripserunt, in nomine tantùm decepti. Est autem Attalia urbs Pamphyliæ maritima, Lyciæ finibus proxima: ideóque apud Stephanum Lyciæ attributa. Nam in Græco Stephano corruptè excusum est Λυδίας pro Λυκίας. quem crassissimum errorẽ miror non fuisse ab Erasmo animaduersum, quum Lydiæ littora ad Occidentem exposita mari AEgæo, non paruo tract u absint à Lycia ac Pamphylia in Meridiem obuersis. 26 Antiochiam εἰς Ἀντιόχειαν, Græca scholia legunt εἰς Μίλητον, Miletum, sed perperam, ut illic etiam est annotatum.

παραγενόμενοι δὲ, καὶ συναγαγόντες τὴν ἐκκλησίαν, ἀνήγγειλαν ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς μετ' αὐτῶν, καὶ ὅτι ἤνοιξε τοῖς ἔθνεσι θύραν πίστεως. 27

Quum autem affuissent & coëgissent Ecclesiam, retulerunt quæcunque fecisset Deus per ipsos, & quòd aperuisset Gentibus ostium fidei. *Ostium fidei aperuisse Gentibus.*

διέτριβον δὲ ἐκεῖ χρόνον οὐκ ὀλίγον σὺν τοῖς μαθηταῖς. 28

Consumpserúntque illic multum tempus cum discipulis.

ΚΕΦ. ιε.

CAP. XV.

Καὶ τινες κατελθόντες ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, ἐδίδασκον τοὺς ἀδελφοὺς ὅτι ἐὰν μὴ περιτέμνησθε τῷ ἔθει Μωϋσέως, οὐ δύνασθε σωθῆναι. 1

POrrò quidam qui descenderant à Iudæa, docebant fratres *dicentes*, Nisi circuncidamini ritu Mosis, non potestis seruari. *Falsi fratres docentes circumcisionem necessariã Christiano.* Galat. 5. a. 1.

γενομένης οὖν στάσεως καὶ συζητήσεως οὐκ ὀλίγης τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Βαρνάβᾳ πρὸς αὐτούς, ἔταξαν ἀναβαίνειν Παῦλον καὶ Βαρνάβαν, καί τινας ἄλλους ἐξ αὐτῶν, πρὸς τοὺς ἀποστόλους καὶ πρεσβυτέρους εἰς Ἱεροσόλυμα, περὶ τοῦ ζητήματος τούτου. 2

Orta igitur seditione ac disceptatione non exigua Paulo ac Barnabæ aduersus illos, statuerunt ut ascenderent Paulus & Barnabas, & quidam alij ex illis, ad Apostolos ac Presbyteros Ierosolymam, *percontaturi* de hac quæstione.

οἱ μὲν οὖν προπεμφθέντες ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας διήρχοντο τὴν Φοινίκην καὶ Σαμάρειαν, ἐκδιηγούμενοι τὴν ἐπιστροφὴν τῶν ἐθνῶν, καὶ ἐποίουν χαρὰν μεγάλην πᾶσι τοῖς ἀδελφοῖς. 3

Illi ergo missi ab Ecclesia, peragrarunt Phœnicem & Samariam, exponentes conuersionẽ Gentium: & adferebant gaudium magnum omnibus fratribus.

παραγενόμενοι δὲ εἰς Ἱερουσαλὴμ, ἀπεδέχθησαν ὑπὸ τῆς ἐκκλησίας καὶ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων, ἀνήγγειλάν τε ὅσα ὁ θεὸς ἐποίησε μετ' αὐτῶν. 4

Quum autem affuissent in Ierusalem, accepti sunt ab Ecclesia & ab Apostolis ac Presbyteris, annuntiauerúntque quæcunque Deus fecisset per ipsos.

ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως τῶν Φαρισαίων πεπιστευκότες, λέγοντες ὅτι δεῖ περιτέμνειν αὐτοὺς, παραγγέλλειν τε τηρεῖν τόν νόμον Μωϋσέως. 5

Sed, *agebant*, quidam surrexerunt è secta Pharisæorum qui crediderunt, dicentes quòd oporteret circuncidere eos, ac mandare seruandam Legem Mosis.

συνήχθησαν δὲ οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι ἰδεῖν περὶ τοῦ λόγου τούτου. 6

Coacti sunt igitur Apostoli, ac Presbyteri ut despicerent de hoc negotio.

πολλῆς δὲ συζητήσεως γενομένης, ἀναστὰς Πέτρος, εἶπε πρὸς αὐτούς· ἄνδρες ἀδελφοί, ὑμεῖς ἐπίστασθε ὅτι ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν ἐξελέξατο, διὰ τοῦ στόματός μου ἀκοῦσαι τὰ ἔθνη τὸν λόγον τοῦ εὐαγγελίου, καὶ πιστεῦσαι· 7

Quum autem magna disceptatio fuisset, surgens, Petrus dixit ad eos, Viri fratres, uos scitis quod iampridem Deus inter nos elegit *me*, ut per os meum audirent Gentes uerbum Euangelij, crederéntque. *Petri oratio ad Apostolos. Gentes à Deo electæ.* Suprà 10. c. 30 & 11. b. 13.

καὶ ὁ καρδιογνώστης θεὸς ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, δοὺς αὐτοῖς πνεῦμα ἅγιον καθὼς καὶ ἡμῖν· 8

Deus autẽ qui nouit corda reddidit eis testi

27 Per ipsos, *μετ' αὐτῶν*, Heb. בהם. Neque enim *κατὰ* hoc loco propriè declarat *σὺν*, sed potius *διὰ*, id est causam instrumentalem, cui solent Hebræi præpositiones adiungere, ut suprà 13. c. 17, & infrà 15. a. 4. Vulg. & Erasm. cũ illis.

IN CAPVT XV.

1 Quidam *τινες* Nempe Cerinthus cum suis, si credimus Epiphanio *κατὰ αἱρεσιαστῶν*. 5 Sed *agebant*: &c *ἐξανέστησαν δέ τινες τῶν ἀπὸ τῆς αἱρέσεως*, &c. Hunc locum uideo omnes perinde interpretari, acsi essent uerba Lucæ, quasi quum suam expeditionem narrarent Paulus ac Barnabas, insurrexerint qui Circuncisionem urgerent. quod mihi non fit admodum probabile: sed potius illos, exposita sua expeditione, subiecisse controuersiam illam Antiochiæ excitatam, cuius causa ipsi Ierosolymam uenerant. Puto igitur esse illorum uerba, non Lucæ: ideóque addidi uerbum, aiebãt, ut ostenderem translitionem esse ab obliqua oratione ad rectam. cuius simile exemplum extat Luc. 5. c. 14 & 7. a 4. & 5. Sed & apud disertos scriptores huiusmodi eclipsis in narrationibus eleganter usurpatur. Sic enim Cæsar, Coniurationẽ nobilitas fecit, & ciuitati persuasit ut de finibus suis cum omnibus copiis exirent: perfacile esse, quum uirtute omnibus præstarent, totius Galliæ imperio potiri, Pro dixit enim perfacile esse: quod quidem dicendi genus innumerabilibus penè locis apud Titum Liuium inuenias. 7 Iam pridem *ἀφ' ἡμερῶν ἀρχαίων* Heb. מרימ ימי pro quo Vulg. & Eras. habent ad uerbũ, à diebus antiquis, quo genere dicendi significãtur plerunque tempus antiquissimũ, ut Deut. 4. c. 32, & 32. a. 7. hic autẽ designat quæ nõ ita multo post Stephani mortem acciderant, id est (quantum possum ex Epistola ad Galatas coniicere) ab annis circiter tredecim. Inter nos *ἐν ἡμῖν* Heb. בנו, pro מבינו ex nobis, seu לבינינו ex medio nostri, id est ex hoc nostro cœtu. Ponitur enim sæpe ב, id est in, pro מן uel בין: ut 1. Paral. 11. e. 20. nisi malimus interpretari *ἐν ἡμῖν*, nos, ut Petrus plurali numero de se loquatur. Nam sic constituitur apud Hebræos uerbum בחר Nonnulli ad locum quam sequutus sum, simplicissimam ac uerissimam esse Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam longa disceptatione opus est, non uerebor de meipso dicere quod uerum esse omnes nostis, me scilicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectum esse à Deo, ex cuius ore Gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicam doctrinam. Itaque quum Interpretationem illam quam sequutus sum, simplicissimam ac uerissimam esse Perinde enim est acsi diceret Petrus, Quid tam longa disceptatione opus est, non uerebor de meipso dicere quod uerum esse omnes nostis, me scilicet ex hoc nostro cœtu ac numero delectum esse à Deo, ex cuius ore Gentes intelligerent & amplecterentur Euangelicam doctrinam. Itaque quum Interros, siue Ex nobis, dicit Petrus, XII Apostolorum cœtum intelligit, qui uidentur peculiariter ad eum diem fuisse circuncisioni destinati: sicut Paulus Gentibus, eo duntaxat excepto quòd Petrus primitias Gentium obtulit Deo. Quamobrem distributionem illam prouinciarum mundi inter duodecim Apostolos factam, cuius meminerunt ueteres, puto uel maxima ex parte ex ingeniorum curiositate natam, uel certè Iudæorum causa fuisse institutam, aut certè factam post Hierosolymitanam hãc Synodum, quum iam passim Gentes in regnum Dei irrumperent. Elegit *me*, *ἐξελέξατο*, id est habito inter nos delectu uoluit. Nam *ἐκλέγεσθαι* ponitur hoc loco *ἀμεταβάτως* quod necui scrupulum iniiceret, suppleuimus pronomen sententia nihil immutata.

Spiritus sanctus monium, dato ipsis Spiritu sancto, sicut & nobis.

Fides purificans corda. Supra 10.g. 43. 1.Cor.1.a.1. Nihilque discreuit inter nos & illos, fide purificatis cordibus illorum.

Matth.23.a.4. Nunc ergo quid tentatis Deum, ut imponat iugum super ceruicem discipulorũ, quod neq; patres nostri, neq; nos portare potuimus?

Iugum Legis. *Gratia.* *Salus.* Sed per gratiam Domini Iesu Christi credimus nos seruatum iri, quemadmodum & illi.

Tacuit autem tota multitudo, & audiebant Barnabã ac Paulum, exponẽtes quæ Deus edidisset signa & prodigia inter Gentes per ipsos.

Iacobi oratio ad Apostolos. Postquam autem conticuissent, respondit Iacobus dicens, Viri fratres, audite me.

Symeon exposuit quomodo primùm Deus respexerit *Gentes* ut sumeret ex ipsis populũ nomini suo:

Et huic *rei* consonant uerba Prophetarum: sicut scriptum est,

Prophetia de Gentibus saluandis. Post hæc reuertar, ac reædificabo tabernaculum Dauid collapsum: & ruinas eius reædificabo, ac rursus erigam illud:

Vt requirant qui reliqui sunt homines, Dominum, & omnes Gentes super quas inuocatum est nomen meum: dicit Dominus, qui facit hæc omnia.

Nota ab *omniæuo* sunt Deo omnia opera sua.

Quamobrem ego censeo non obturbandũ esse illis qui ex Gentibus cõuertuntur ad Deũ:

Sed scribendũ ad eos ut abstineant à pollutionibus idolorum, & scortatione, & suffocato, & sanguine.

Lex Moysi Sabbatis lecta. Moses enim abætatibus antiquis in singulis ciuitatibus habet qui ipsum prædicent, quum in synagogis per singula sabbatha legatur.

Tunc placuit Apostolis & Senioribus cum

τοῖς, ὡς καὶ αὐτοῖς πνεῦμα ἅγιον, καθὼς καὶ A
ἡμῖν·

9 καὶ οὐδὲν διέκρινε μεταξὺ ἡμῶν τε καὶ αὐτῶν, τῇ
πίστει καθαρίσας τὰς καρδίας αὐτῶν.

10 νῦν οὖν τί πειράζετε τὸν θεόν, τοῦ θεῖναι ζυγὸν
ἐπὶ τὸν τράχηλον τῶν μαθητῶν, ὃν οὔτε οἱ πατέρες ἡ-
μῶν, οὔτε ἡμεῖς ἰσχύσαμεν βαστάσαι;

11 ἀλλὰ διὰ τῆς χάριτος τοῦ κυρίου Ἰησοῦ πι-
στεύομεν σωθῆναι, καθ' ὃν τρόπον κἀκεῖνοι.

12 ἐσίγησε δὲ πᾶν τὸ πλῆθος, καὶ ἤκουον Βαρνα-
βᾶ καὶ Παύλου ἐξηγουμένων ὅσα ἐποίησεν ὁ θεὸς
σημεῖα καὶ τέρατα ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ αὐτοῦ.

13 μετὰ δὲ τὸ σιγῆσαι αὐτοὺς, ἀπεκρίθη Ἰάκωβος,
λέγων· ἄνδρες ἀδελφοί, ἀκούσατέ μου.

14 συμεὼν ἐξηγήσατο καθὼς πρῶτον ὁ θεὸς
ἐπεσκέψατο λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαὸν τῷ ὀνό-
ματι αὐτοῦ,

15 καὶ τούτῳ συμφωνοῦσιν οἱ λόγοι τῶν προφητῶν,
καθὼς γέγραπται·

B

16 μετὰ ταῦτα ἀναστρέψω, καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν
σκηνὴν Δαβὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμ-
μένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω, καὶ ἀνορθώσω αὐτήν,

17 ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀν-
θρώπων τὸν κύριον, καὶ πάντα τὰ ἔθνη, ἐφ' οὓς
ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου ἐπ' αὐτοὺς, λέγει κύριος
ὁ ποιῶν ταῦτα πάντα.

18 γνωστὰ ἀπ' αἰῶνός ἐστι τῷ θεῷ πᾶσα ἡ ὁδὸς αὐτοῦ.

19 διὸ ἐγὼ κρίνω, μὴ παρενοχλεῖν τοῖς ἀπὸ τῶν
ἐθνῶν ἐπιστρέφουσι τῷ θεόν.

20 ἀλλὰ ἐπιστεῖλαι αὐτοῖς τοῦ ἀπέχεσθαι ἀπὸ τῶν ἀ-
λισγημάτων τῶν εἰδώλων, καὶ τῆς πορνείας, καὶ τοῦ
πνικτοῦ, καὶ τοῦ αἵματος.

21 μωσῆς γὰρ ἐκ γενεῶν ἀρχαίων κατὰ πόλιν τοὺς
κηρύσσοντας αὐτὸν ἔχει, ἐν ταῖς συναγωγαῖς κατὰ
πᾶν σάββατον ἀναγινωσκόμενος.

22 τότε ἔδοξε τοῖς ἀποστόλοις καὶ τοῖς πρεσβυτέ- C

14 Symeon συμεὼν Heb. שמעון sicut etiam pleraque exemplaria scriptum habent 2.Pet.1.a.1: quum aliis omnibus locis dicatur συμὼν שימון Simon. Sed uidetur à Græcis Simon pro Simeon corruptè dici, propterea quòd literam gutturalem non possunt exprimere. Neque enim duo illa Hebræa idem nomen declarare facilè concesserim. Ex ipsis ἐξ ἐθνῶν Antecedẽs priore loco omissum, positum est in posteriore, relatiui loco, ex Hebræorum idiotismo: quem si obserues, obscurior fiet oratio. Nomini suo, ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ Heb. לשמו Est autem περιφραστικῶς dictum Nomini suo, pro Sibi: aut huc respexit Iacobus, quòd sancti à Christo cognominentur Christiani.

17 Vt requirant ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν Hebræa ueritas habet: ut possideant reliquias Edom. Sed idem sensus est, quum eos demum possideat Ecclesia qui Dominum requirunt. Videntur autem Græci interpretes pro ארים legisse אדם Nonnulla præterea omissa sunt quæ in Græca editione extant: sed ita tamen ut de sententia ipsa nihil detraxerit Lucas.

18 Nota sunt, &c. γνωστά, &c. Complutensis editio legit ἄδηλα γνωστὰ ἀπ' αἰῶνος αὐτῷ, id est quæ sunt ei nota ab æterno, siue ab omni æuo. Nam αἰὼν id est עולם, hoc loco ita oportet explicare.

19 Censeo κρίνω Vulg. Iudico, quod nimium uideri possit imperiosum, nisi addas τὸ κατ' ἐμέ, id est quod ad me attinet, ut apparet legisse Irenæum lib.3.cap.12. 20 A pollutionibus idol. ἀπὸ τῶν ἀλισγημάτων τῶν εἰδώλων, Vel à sacrificijs seu conuiuijs quæ in idolorum templis agitabantur. Intelligit enim idolothyta, ut liquet ex adiuncta epistola, & τὸ ἀσφυκτὸν etiam declarat τὸ ἐγιὰν. Irenæi interpres habet, à uanitatibus. Et sanguine καὶ τοῦ αἵματος. In duobus codicibus & apud Irenæum additur καὶ ὅσα ἂν μὴ θέλωσιν αὐτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖν, id est & quæcunq; sibi nolint fieri, alijs ne faciant. Idque etiam paulo pòst in Epistola ipsa Synodi eodem loco rursus adscriptum inuenimus, non tantùm in duobus illis exemplaribus, sed & in editione Complutensi. Apud Irenæum tamen nulla fit mentio suffocati, & à Græcis additum fuisse dicit Ambrosius, scribens in caput secundum ad Galatas.

24 Quibus *hoc*, &c. οἷς διεστειλάμεθα. Notandum est hoc pertinere ad uerbum ἐτάραξαν, non autem ad participium λέγοντες. Sed hæc omnia λέγοντες περιτέμνεσθαι καὶ τηρεῖν τὸν νόμον, in Vetere editione non leguntur. Apud Irenæum autem subiunguntur post ψυχὰς ὑμῶν. 29 Bene agetis. εὖ πράξετε. Irenæi interpres addit, ambulantes in Spiritu sancto πορευόμενοι ἐν πνεύματι ἁγίῳ. 32 Adhortati sunt παρεκάλεσαν Vel, consolati sunt, ut etiam in superiore uersiculo παράκλησιν possumus interpretari Consolationem, uel Adhortationem. 33 Cum pace μετ' εἰρήνης Heb. בשלום, id est fratribus bene illis precantibus, & cum bona Ecclesiæ uenia. Hæc autem refero non ad illorum profectionem, sed dimissionem: ne coganur synecdochen hìc constituere. Venit ergo uterque discedendi ueniam petiturus ab Ecclesia, quæ quum eos benignè à se dimisisset, & iam profecturi uiderentur, Silas tamen mansit Antiochiæ, certis de causis nimirum mutato consilio, quanuis illas Paulus non explicet.

35 Pauius

ρois, σωὺν ὅλῃ τῇ ἐκκλησίᾳ, ἐκλεξαμένους ἄνδρας ἐξ αὐτῶν πέμψαι εἰς ἀντιόχειαν σὺν τῷ Παύλῳ & Βαρνάβᾳ, Ἰούδαν τὸν ἐπικαλούμενον Βαρσαβᾶν, & Σίλαν ἄνδρας ἡγουμένους ἐν τοῖς ἀδελφοῖς.

γράψαντες διὰ χειρὸς αὐτῶν· οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι καὶ οἱ ἀδελφοὶ, τοῖς κατὰ τὴν ἀντιόχειαν & Συρίαν καὶ Κιλικίαν ἀδελφοῖς τοῖς ἐξ ἐθνῶν, χαίρειν.

ἐπειδὴ ἠκούσαμεν ὅτι τινες ἐξ ἡμῶν ἐξελθόντες ἐτάραξαν ὑμᾶς λόγοις, ἀνασκευάζοντες τὰς ψυχὰς ὑμῶν, λέγοντες περιτέμνεσθαι, & τηρεῖν τὸν νόμον, οἷς οὐ διεστειλάμεθα.

ἔδοξεν ἡμῖν γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, ἐκλεξαμένους ἄνδρας πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, σὺν τοῖς ἀγαπητοῖς ἡμῶν Βαρνάβᾳ καὶ Παύλῳ,

ἀνθρώποις παραδεδωκόσι τὰς ψυχὰς αὐτῶν ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

ἀπεστάλκαμεν οὖν Ἰούδαν καὶ Σίλαν, & αὐτοὺς διὰ λόγου ἀπαγγέλλοντας τὰ αὐτά.

ἔδοξε γὰρ τῷ ἁγίῳ πνεύματι & ἡμῖν, μηδὲν πλεῖον ἐπιτίθεσθαι ὑμῖν βάρος, πλὴν τῶν ἐπάναγκες τούτων,

ἀπέχεσθαι εἰδωλοθύτων καὶ αἵματος καὶ πνικτῶν καὶ πορνείας, ἐξ ὧν διατηροῦντες ἑαυτοὺς, εὖ πράξετε. ἔρρωσθε.

οἱ μὲν οὖν ἀπολυθέντες, ἦλθον εἰς ἀντιόχειαν, & συναγαγόντες τὸ πλῆθος, ἐπέδωκαν τὴν ἐπιστολήν.

ἀναγνόντες δὲ, ἐχάρησαν ἐπὶ τῇ παρακλήσει.

Ἰούδας τε καὶ Σίλας, καὶ αὐτοὶ προφῆται ὄντες, διὰ λόγου πολλοῦ παρεκάλεσαν τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ ἐπεστήριξαν.

ποιήσαντες δὲ χρόνον, ἀπελύθησαν μετ' εἰρήνης ἀπὸ τῶν ἀδελφῶν πρὸς τοὺς ἀποστόλους.

ἔδοξε δὲ τῷ Σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτοῦ.

πλοῦν δὲ καὶ Βαρνάβας διέτριβον ἐν Ἀντιοχείᾳ, διδάσκοντες & εὐαγγελιζόμενοι, μετὰ & ἑτέρων πολλῶν, τὸν λόγον τοῦ κυρίου.

μετὰ δέ τινας ἡμέρας εἶπε Παῦλος πρὸς Βαρνάβαν· ἀναστρέψαντες δὴ ἐπισκεψώμεθα τοὺς ἀδελφοὺς ἡμῶν κατὰ πᾶσαν πόλιν, ἐν αἷς κατηγγείλαμεν τὸν λόγον τοῦ κυρίου, πῶς ἔχουσι.

Βαρνάβας δὲ ἐβουλεύσατο συμπαραλαβεῖν τὸν Ἰωάννην τὸν καλούμενον Μάρκον.

Παῦλος δὲ ἠξίου, τὸν ἀποστάντα ἀπ' αὐτῶν ἀπὸ Παμφυλίας, καὶ μὴ συνελθόντα αὐτοῖς εἰς τὸ ἔργον, μὴ συμπαραλαβεῖν τοῦτον.

ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, ὥστε ἀποχωρισθῆναι αὐτοὺς

tota Eccleſia, delectos ex ſeſe uiros mittere Antiochiam cum Paulo & Barnaba: *nempe* Iudã qui cognominabatur Barſabas, & Sliam, uiros primarios inter fratres,

23 Et iſta per manus eorum *mittenda* ſcribere, Apoſtoli & Presbyteri & frares, iis qui ſunt Antiochiæ & in Syria & in Cilicia fratribus qui *ſunt* ex Gentibus, ſalutem. *Litera Apoſtolorum.*

24 Quoniam audiuimus quòd quidã è nobis egreſſi turbauerunt uos uerbis, labefactantes animas ueſtras, iubẽtes *uos* circuncidi, & ſeruare Legem, quibus *hoc* non imperaueramus:

25 Viſum eſt nobis cõcorditer coactis, electos uiros mittere ad uos cum dilectis noſtris Barnaba & Paulo,

26 Hominibus qui expoſuerunt animas ſuas pro nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti.

27 Miſimus ergo Iudam & Silam, qui & ipſi uobis uerbis eadem renuntiabunt.

28 Viſum eſt enim Spiritui ſancto ac nobis, nequid amplius imponeremus uobis oneris, quàm hæc neceſſaria:

29 *Videlicet* ut abſtineatis ab his quæ ſunt immolata ſimulachris, & ſanguine, & ſuffocato, & ſcortatione: à quibus ſi conſeruaueritis uoſipſos, bene agetis. Valete.

30 Illi igitur dimiſſi, uenerunt Antiochiam: & coacta multitudine reddiderunt epiſtolam.

31 Quam quum legiſſent, gauiſi ſunt ſuper cõſolatione.

32 Iudas autem & Silas, quũ eſſent & ipſi Prophetæ, multo ſermone adhortati ſunt fratres, ac confirmarunt. *Prophetæ.*

33 Et quum egiſſent *illic* aliquãdiu, dimiſsi ſunt cum pace à fratribus ad Apoſtolos,

34 Sed uiſum eſt Silæ manere ibi.

35 Paulus quoque & Barnabas cõmorati ſunt Antiochiæ, docentes & Euangelizantes cum aliis etiam multis ſermonem Domini.

36 Poſt aliquot autẽ dies dixit ad Barnabam Paulus, Reuerſi iam inuiſamus fratres noſtros per omnes ciuitates in quibus annuntiauimus ſermonem Domini, *cogniturí* quomodo habeãt.

37 Barnabas autem cõſuluit ut aſſumerent ſecum Iohannem, qui uocabatur Marcus.

38 Paulus autem æquum non cenſebat, eum ſecum aſſumere qui defeciſſet ab ipſis ex Pamphylia, nec eorum comes in illo opere fuiſſet.

39 Sic igitur ſunt exacerbati, ut alter ab altero ab-

35 Paulus quoque Παῦλος δὲ Si cum Vetere interprete & Eraſmo conuertas: Paulus autem, iſta non admodum uidebuntur cohærere. Sed ſi præcedenti uerſiculo adieceris quod in uno codice ſcriptum inuenimus, pulchrè omnia cohærebunt: iſta ſcilicet μόνος δὲ Ἰούδας ἐπορεύθη, Solus uerò Iudas profectus eſt. 36 *Cogniturí* quomodo habeãt. πῶς ἔχουσι Suppleui, ut rudioribus conſulerẽ, quod prætermiſſum reddebat ſentẽtiã obſcuriorẽ: quanuis in cõmuni ſermone multa eiuſmodi ſoleant uſurpari. Sic Dido apud Virgilium, -equidem per littora certos Dimittam, & Libyæ luſtrare extrema iubebo, Siquibus eiectus ſyluis aut urbibus errat. 37 Conſuluit ἐβουλεύσατο In duobus codicibus legimus ἐβάλετο uolebat, & quidem rectius, ut opinor. 38 Aequum non cenſebat, ſecũ aſſumere ἠξίου συμπαραλαβεῖν Vulg. rogabat non debere recipi, barbarè & obſcurè. Eraſ. nolebat ut adiungeretur: quod durius quiddam declarat. 39 Sic igitur ſunt exacerbati, ἐγένετο οὖν παροξυσμὸς, Vel, *Tanta* igitur fuit animorum exacerbatio. Vulgata maluit παροξυσμὸν uertere Diſſenſionem, non ſatis expreſſe: quo nomine quum meritò reprehendatur ab Eraſmo, miror cur Acrem diſceptationem maluerit interpretari. Nam mihi quidem hoc uidetur magis etiam dilutum quàm illud.

ſcederet: & Barnabas aſſumpto Marco nauiga ret Cyprum.

Paulus uerò allecto Sila abiit, commẽdatus gratiæ Dei à fratribus.

Peragrauítque Syriam ac Ciliciam, confirmans Eccleſias.

CAP. XVI.

Rom.16. c.21. Philip. 1.c.19. 1.Theſſ.3. a.2.

DEuenit autem Derben & Lyſtrã: & ecce, diſcipulus quidam erat illic nomine Timotheus, filius mulieris cuiuſdam Iudææ fidelis, cæterum patre Græco.

Hic ornabatur teſtimonio fratrum qui Lyſtris erant & Iconij.

Eum *itaque* uoluit Paulus ſecum proficiſci: & aſſumptũ circũcidit eum propter Iudæos qui erant in illis locis: ſciebant enim omnes patrẽ eius Græcum eſſe.

Peragrantes autem urbes tradebant eis ſeruanda placita, quæ fuerant decreta ab Apoſtolis & Presbyteris qui erant leroſolymis.

Itaque Eccleſiæ confirmabantur fide, & abundabant numero quotidie.

Fides.

In Aſia uotatur Paulus à Spiritu euangelizare.

Peragrata uerò Phrygia & Galatica regione, prohibiti à Spiritu ſancto loqui ſermonẽ in Aſia,

Quum ueniſſent in Myſiam, tentabant ire in Bithyniam: ſed non permiſit eis Spiritus.

Præterita autẽ Myſia, deſcenderũt Troada.

Viſio Pauli ut Macedonibus euangeliẓaret.

Et uiſio per noctem Paulo uiſa eſt, Vir Macedo quidam aderat ſtans & precans eum, ac dicens, Traiice in Macedoniam, & ſuccurre nobis.

Vt autem uiſum uidit, ſtatim ſtuduimus abire in Macedoniam, coniicientes quòd uocaſſet nos Dominus ad euangelizandum eis.

Profecti igitur Troade, rectũ curſum tenuimus Samothracen, & ſequenti die Neapolim,

Et illinc Philippos, quæ eſt prima partis Macedoniæ urbs, colonia. conſumpſimus autem in ea urbe aliquot dies.

Et die ſabbathi egreſsi ſumus ex urbe iuxta flumen, ubi ſolebat eſſe precatio: ubi quum conſediſſemus, alloquuti ſumus mulieres quæ conuenerant.

Mulieribus Euangelizat Paulus.

Lydia baptizatur.

Quædam autem mulier nomine Lydia,

ἀπ' ἀλλήλων, τόν τε Βαρνάβαν παραλαβόντα A
τὸ μάρκον, ἐκπλεῦσαι εἰς κύπρον.

40 παῦλος δὲ ἐπιλεξάμενος σίλαν, ἐξῆλθε, παραδοθεὶς τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν.

41 διήρχετο δὲ τὴν συρίαν καὶ κιλικίαν ἐπιστηρίζων τὰς ἐκκλησίας.

ΚΕΦ. ιϛ.

1 ΚΑτήντησε δὲ εἰς δέρβην καὶ λύστραν, καὶ ἰδοὺ μαθητής τις ἦν ἐκεῖ, ὀνόματι τιμόθεος, υἱὸς γυναικός τινος ἰουδαίας πιστῆς, πατρὸς δὲ ἕλληνος,

2 ὃς ἐμαρτυρεῖτο ὑπὸ τῶν ἐν λύστροις καὶ ἰκονίῳ ἀδελφῶν.

3 τοῦτον ἠθέλησεν ὁ παῦλος σὺν αὐτῷ ἐξελθεῖν, καὶ λαβὼν περιέτεμεν αὐτὸν, διὰ τοὺς ἰουδαίους τοὺς ὄντας ἐν τοῖς τόποις ἐκείνοις. ἤδεισαν γὰρ ἅπαντες τὸν πατέρα αὐτοῦ, ὅτι ἕλλην ὑπῆρχεν.

4 Ὡς δὲ διεπορεύοντο τὰς πόλεις, παρεδίδοσαν αὐτοῖς φυλάσσειν τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα ὑπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ τῶν πρεσβυτέρων τῶν ἐν B
ἱερουσαλήμ.

5 αἱ μὲν οὖν ἐκκλησίαι ἐστερεοῦντο τῇ πίστει, καὶ ἐπερίσσευον τῷ ἀριθμῷ καθ' ἡμέραν.

6 διελθόντες δὲ τὴν φρυγίαν, καὶ τὴν γαλατικὴν χώραν, κωλυθέντες ὑπὸ τοῦ ἁγίου πνεύματος, λαλῆσαι τὸν λόγον ἐν τῇ ἀσίᾳ.

7 ἐλθόντες κατὰ τὴν μυσίαν, ἐπείραζον κατὰ τὴν βιθυνίαν πορευθῆναι. καὶ οὐκ εἴασεν αὐτοὺς τὸ πνεῦμα.

8 παρελθόντες δὲ τὴν μυσίαν, κατέβησαν εἰς τρῳάδα.

9 καὶ ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς ὤφθη τῷ παύλῳ· ἀνήρ τις ἦν μακεδὼν ἑστὼς, παρακαλῶν αὐτὸν καὶ λέγων· διαβὰς εἰς μακεδονίαν, βοήθησον ἡμῖν.

10 ὡς δὲ τὸ ὅραμα εἶδεν, εὐθέως ἐζητήσαμεν ἐξελθεῖν εἰς τὴν μακεδονίαν, συμβιβάζοντες ὅτι προσκέκληται ἡμᾶς ὁ κύριος εὐαγγελίσασθαι αὐτούς.

11 ἀναχθέντες οὖν ἀπὸ τρῳάδος, εὐθυδρομήσαμεν εἰς σαμοθρᾴκην· τῇ τε ὑστεραίᾳ εἰς νεάπολιν. C

12 ἐκεῖθέν τε εἰς φιλίππους, ἥτις ἐστὶ πρώτη τῆς μερίδος τῆς μακεδονίας πόλις, κολωνία. ἦμεν δέ ἐν ταύτῃ τῇ πόλει διατρίβοντες ἡμέρας τινάς.

13 τῇ τε ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων ἐξήλθομεν ἔξω τῆς πόλεως παρὰ ποταμόν, οὗ ἐνομίζετο προσευχὴ εἶναι, καθίσαντες ἐλαλοῦμεν ταῖς συνελθούσαις γυναιξί.

14 καί τις γυνὴ ὀνόματι λυδία, πορφυρόπωλις,

N CAPVT XVI.

4 Placita, *δόγματα* uel, decreta: illa ſcilicet quorum antè facta eſt mentio. Neque enim Dogmatis appellatione doctrina ipſa intelligitur. 10 Conijciẽtes *συμβιβάζοντες* id eſt *συμβάλλοντες*, ut rectè exponit doctiſsimus Budæus: ſed ita ut certam hanc coniecturam fuiſſe ſciamus. alioquin accipitur hoc uerbum pro Rationes ac conſilia conferre: ut 1. Corinth. 2. d. 16. Item pro componere & coagmentare: ut Epheſ. 4. d. 16, & Coloſſ. 2. d. 19. denique pro Collatis rationibus aliquid pro certo docere ac comprobare: ut ſuprà 9. d. 22. qua ſignificatione nõnulli etiam hunc locum declarant. Vulgata & Eraſmus, certi facti, id eſt *πληροφορηθέντες*, aut certè *συμβιβασθέντες*.

11 Troade, *ἀπὸ τῆς Τρῳάδος*, Eraſmus urbem fuiſſe dicit eius nominis maritimam, quæ & Antigonia dicta fuerit: quod apud unum Plinium inuenio. Nam cæteri Troada non pro urbe, ſed pro regione accipiũt. Fuit autem iſtius ciuitatis triplex nomen, nempe Troas, Antigonia, & Alexandria, cuius frequenter meminit Galenus, non autem illius AEgyptiæ. Neapolim: *εἰς Νεάπολιν*. Ridiculum eſt quod de Cariæ Neapoli quidam tradidit hoc loco, quum hæc manifeſtè appareat ad Neapolim illam pertinere quæ proxima eſt Philippis, in ipſo ſcilicet Thraciæ ac Macedoniæ confinio.

13 Solebat *ἐνομίζετο* id eſt, ubi de more ac conſuetudine haberi conſueuerãt cõuentus. Vetus autẽ interpres deceptus huius uerbi uaria ſignificatione, cõuertit Videbatur, id eſt *ἐδόκει*. 14 quæ purpuram uendebat *πορφυρόπωλις* id eſt *πορφυρόβαφα πωλοῦσα*. Ideo ſingulari numero dicere malui purpuram, nequis de purpuris piſcibus agi putet.

16 Ancilla

A πόλεως θυατείρων, σεβομένην τὸν θεὸν, ἤκουεν, ἧς ὁ κύριος διήνοιξε τὴν καρδίαν, προσέχειν τοῖς λαλουμένοις ὑπὸ τοῦ παύλου.

quæ purpuram uendebat in urbe Thyatirorũ, Deũ colẽs, *nos* audiuit: cuius Dominus aperuit cor ut attenderet iis quæ dicebantur à Paulo. *Aperire cor.*

ὡς δὲ ἐβαπτίσθη, καὶ ὁ οἶκος αὐτῆς, παρεκάλεσε, λέγουσα· εἰ κεκρίκατέ με πιστὴν τῷ κυρίῳ εἶναι, εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκόν μου, μείνατε. καὶ παρεβιάσατο ἡμᾶς.

15 Quum uerò baptizata esset, & domus eius, precata est, dicens, Si iudicastis me fidelẽ Domino esse, ingressi donum meam manete. Et adegit nos.

ἐγένετο δὲ πορευομένων ἡμῶν εἰς προσευχήν, παιδίσκην τινὰ ἔχουσαν πνεῦμα πύθωνος ἀπαντῆσαι ἡμῖν, ἥτις ἐργασίαν πολλὴν παρεῖχε τοῖς κυρίοις αὐτῆς μαντευομένη.

16 Factũ est autẽ proficiscentibus nobis ad precationẽ, ut ancillula quædã habens spiritũ Pythonis, occurreret nobis: quæ quæstum magnum præbebat dominis suis, diuinando. *Pythonis spiritũ habẽs puella, ſ. a natur.*

αὕτη κατακολουθήσασα τῷ παύλῳ καὶ ἡμῖν, ἔκραζε, λέγουσα· οὗτοι οἱ ἄνθρωποι, δοῦλοι τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου εἰσὶν, οἵτινες καταγγέλλουσιν ἡμῖν ὁδὸν σωτηρίας.

17 Hæc subsequuta Paulum ac nos, clamabat, dicens, Isti homines, serui sunt Dei illius summi, qui annuntiant uobis uiam salutis. *Diuinare.*

τοῦτο δὲ ἐποίει ἐπὶ πολλὰς ἡμέρας. διαπονηθεὶς δὲ ὁ παῦλος, καὶ ἐπιστρέψας, τῷ πνεύματι εἶπε παραγγέλλω σοι ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐξελθεῖν ἀπ' αὐτῆς. καὶ ἐξῆλθεν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ.

18 Hoc autem faciebat multos dies. sed molestè ferens Paulus, & conuersus, spiritui dixit, Denuntio tibi per nomen Iesu Christi, ut exeas ab ea. Exiit igitur eodem illo momento.

ἰδόντες δὲ οἱ κύριοι αὐτῆς, ὅτι ἐξῆλθεν ἡ ἐλπὶς τῆς ἐργασίας αὐτῶν, ἐπιλαβόμενοι τὸν παῦλον καὶ τὸν σίλαν, εἵλκυσαν εἰς τὴν ἀγορὰν ἐπὶ τοὺς ἄρχοντας.

19 Videntes autem domini eius quòd abiisset spes quæstus sui, apprehensum Paulum & Silam traxerunt in forum ad magistratus. *Paulus cum Sila capitur uirgis, & incarceratur.*

καὶ προσαγαγόντες αὐτοὺς στρατηγοῖς, εἶπον· οὗτοι οἱ ἄνθρωποι ἐκταράσσουσιν ἡμῶν τὴν πόλιν ἰουδαῖοι ὑπάρχοντες,

20 Et offerentes eos præfectis, dixerunt, Homines isti conturbant ciuitatem nostram, quum sint Iudæi:

καὶ καταγγέλλουσιν ἔθη, ἃ οὐκ ἔξεστιν ἡμῖν παραδέχεσθαι, οὐδὲ ποιεῖν, ῥωμαίοις οὖσι.

21 Et annuntiant ritus quos non licet nobis suscipere, neque usurpare, quum simus Romani.

καὶ συνεπέστη ὁ ὄχλος κατ' αὐτῶν. καὶ οἱ στρατηγοὶ περιρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια, ἐκέλευον ῥαβδίζειν·

22 Vnà autem insurrexit turba aduersus eos: ac præfecti diruptis eorum uestibus iusserunt *eos* uirgis cædi.

πολλάς τε ἐπιθέντες αὐτοῖς πληγὰς, ἔβαλον εἰς φυλακὴν, παραγγείλαντες τῷ δεσμοφύλακι, ἀσφαλῶς τηρεῖν αὐτούς.

23 Quúmq; multas plagas eis impositissent, coniecerũt *eos* in carcerẽ, quum denuntiassent custodi carceris ut diligẽter asseruaret eos.

ὃς παραγγελίαν τοιαύτην εἰληφὼς, ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν ἐσωτέραν φυλακὴν, καὶ τοὺς πόδας αὐτῶν ἠσφαλίσατο εἰς τὸ ξύλον.

24 Qui quum tale mandatum accepisset, coniecit eos in interiorem carcerem, & pedes eorum adstrinxit in numella.

B

κατὰ δὲ τὸ μεσονύκτιον παῦλος καὶ σίλας προσευχόμενοι ὕμνουν τὸν θεόν· ἐπηκροῶντο δὲ αὐτῶν οἱ δέσμιοι.

25 Media autem nocte orantes Paulus & Silas, hymnos canebant, & exaudiebant eos qui uincti erant. *Paulus cũ Sila laudat Deum in carcere.*

C

ἄφνω δὲ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, ὥστε σαλευθῆναι τὰ θεμέλια τοῦ δεσμωτηρίου· ἀνεῴχθησάν τε παραχρῆμα αἱ θύραι πᾶσαι, καὶ παντῶν τὰ δεσμὰ ἀνέθη. *Terræmotus.*

26 Subitò uerò terræmotus factus est magnus, ita ut concuterentur fundamenta carceris: & illico aperta sunt omnia ostia, & omnium uincula remissa sunt.

ἔξυπνος δὲ γενόμενος ὁ δεσμοφύλαξ, καὶ ἰδὼν ἀνεῳγμένας τὰς θύρας τῆς φυλακῆς, σπασάμενος μάχαιραν, ἔμελλεν ἑαυτὸν ἀναιρεῖν, νομίζων ἐκπεφευγέναι τοὺς δεσμίους.

27 Experrectus autẽ custos carceris, quum uideret ianuas apertas carceris, extracto gladio erat seipsum interfecturus, existimans effugisse uinctos.

ἐφώνησε δὲ φωνῇ μεγάλῃ ὁ παῦλος, λέγων· μηδὲν πράξῃς σεαυτῷ κακὸν, ἅπαντες γάρ ἐσμεν ἐνθάδε. *Custos carceris Christo credit cũ tota familia.*

28 Clamauit autem Paulus uoce magna, dicẽs, Nequid feceris tibiipsi mali, omnes enim hîc sumus.

16 Ancillula quædã παιδίσκην τινά Vulgata, puella quædã. sed conditionẽ, non ætatẽ designari apparet ex eo quòd mox fiat mentio dominorum. 20 Præfectis, στρατηγοῖς, Vel prætoribus. Sic enim Græci scriptores eos uocant quos Latini in prouincias missos prætores uocant. 22 Vnà autem insurrexit, καὶ συνεπέστη. Vulgata, Et currit, καὶ ἔδραμε. Eras. Et concurrit καὶ συνέδραμε. Diruptis eorum uestibus περιρήξαντες αὐτῶν τὰ ἱμάτια. Erasmus, scissis uestibus suis. Est autem, inquit, anceps sermo utrum magistratus lacerarint Apostolorum tunicas, an suas ipsorum. Ego uerò nullam hîc uideo speciem ambiguitatis, & multo etiam magis miror, Erasmum eam opinionem esse amplexum quæ nullam uerisimilem speciem habet. Virgis cædi. ῥαβδίζειν. Vide Marc. 14. g. 65.

24 In numella. εἰς ξύλον. Vulgata & Erasmus, perobscurè, in ligno. Neque uerò ξύλον hoc in loco lignum declarat, sed ligneæ machinæ genus, quod Latini numellam uocant: in qua (ut ait Nonius) & pedes & collum immittebant. Aristophanes, εἶτα φιμώσῃς τοῦτο τῷ ξύλῳ τὸν αὐχένα Herodotus, ἐν ξύλῳ ἔλκουσαν.

35 Die

Is uerò petito lumine, irrupit, ac tremefactus accidit Paulo & Silæ *ad pedes*.

29 αἰτήσας δὲ φῶτα, εἰσεπήδησε, καὶ ἔντρομος γενόμενος, προσέπεσε τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ. A

Et productis ipsis foras, ait, Domini, quid me oportet facere ut seruer?

30 καὶ προαγαγὼν αὐτοὺς ἔξω, ἔφη· κύριοι, τί με δεῖ ποιεῖν, ἵνα σωθῶ.

At illi dixerunt, Crede in Dominum Iesum Christum, & seruaberis tu ac domus tua.

31 οἱ δὲ εἶπον· πίστευσον ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν, καὶ σωθήσῃ, σὺ καὶ ὁ οἶκός σου.

Et loquuti sunt ei sermonem Domini, & omnibus qui erant in domo eius.

32 καὶ ἐλάλησαν αὐτῷ τὸν λόγον τοῦ κυρίου, καὶ πᾶσι τοῖς ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ.

Baptismus. Laetitia per fidem,

Is uerò ipsis assumptis illa ipsa hora noctis, abluit plagas: & baptizatus est ipse, & omnes *domestici* illius illico.

33 καὶ παραλαβὼν αὐτοὺς ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ τῆς νυκτός, ἔλουσεν ἀπὸ τῶν πληγῶν, καὶ ἐβαπτίσθη αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ πάντες παραχρῆμα.

Quúmque perduxisset eos domum suam, apposuit eis mensam: & exultauit quòd cum uniuersa domo sua credidisset Deo.

34 ἀναγαγών τε αὐτοὺς εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, παρέθηκε τράπεζαν, καὶ ἠγαλλιάσατο, πανοικὶ πεπιστευκὼς τῷ θεῷ.

Die autem exorto, præfecti miserunt uiatores qui dicerent, Dimitte homines illos.

35 Ἡμέρας δὲ γενομένης, ἀπέστειλαν οἱ στρατηγοὶ τοὺς ῥαβδούχους, λέγοντες. ἀπόλυσον τοὺς ἀνθρώπους ἐκείνους.

Renuntiauit autem custos carceris sermones hos Paulo, Miserunt, *inquit*, præfecti ut dimittamini: nuncigitur egressi, ite in pace.

36 ἀπήγγειλε δὲ ὁ δεσμοφύλαξ τοὺς λόγους τούτους πρὸς τὸν Παῦλον· ὅτι ἀπέσταλκαν οἱ στρατηγοί, ἵνα ἀπολυθῆτε· νῦν οὖν ἐξελθόντες πορεύεσθε ἐν εἰρήνῃ. B

Paulus Romanum se iactat in tempore.

Paulus autem dixit eis, Cæsos nos publicè, indicta causa, quum simus Romani, coniecerunt in carcerem, & nunc clàm nos eiiciunt? non profectó: sed ueniant ipsi, ac nos educanti

37 ὁ δὲ Παῦλος ἔφη πρὸς αὐτούς· δείραντες ἡμᾶς δημοσίᾳ, ἀκατακρίτους, ἀνθρώπους Ῥωμαίους ὑπάρχοντας, ἔβαλον εἰς φυλακήν, καὶ νῦν λάθρᾳ ἡμᾶς ἐκβάλλουσιν; οὐ γάρ· ἀλλὰ ἐλθόντες αὐτοὶ, ἡμᾶς ἐξαγαγέτωσαν.

Renuntiarunt autem præfectis uiatores uerba hæc: timuerúntque audito quòd Romani essent.

38 ἀνήγγειλαν δὲ τοῖς στρατηγοῖς οἱ ῥαβδοῦχοι τὰ ῥήματα ταῦτα. καὶ ἐφοβήθησαν ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσι.

Et uenientes, precati sunt eos: ac eductos rogarunt ut egrederentur ex urbe.

39 καὶ ἐλθόντες παρεκάλεσαν αὐτοὺς· καὶ ἐξαγαγόντες, ἠρώτων ἐξελθεῖν τῆς πόλεως.

Egressi autem è carcere, introierunt ad Lydiam: & uisis fratribus, consolati sunt eos, & egressi sunt.

40 ἐξελθόντες δὲ ἐκ τῆς φυλακῆς, εἰσῆλθον εἰς τὴν Λυδίαν. καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, καὶ ἐξῆλθον.

CAP. XVII.

ΚΕΦ. ιζ.

Thessalonicensibus annuneiat Paulus Iesum esse Christum.

QVum autem iter fecissent per Amphipolim & Apolloniã, uenerunt Thessalonicam, ubi erat synagoga Iudæorum.

1 Διοδεύσαντες δὲ τὴν Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, ἦλθον εἰς Θεσσαλονίκην, ὅπου ἦν συναγωγὴ τῶν Ἰουδαίων.

Secundum cósuetudinem autem *suam* Paulus introiuit ad eos, & per sabbatha tria disseruit *cum* eis ex Scripturis,

2 κατὰ δὲ τὸ εἰωθὸς τῷ Παύλῳ εἰσῆλθε πρὸς αὐτοὺς, καὶ ἐπὶ σάββατα τρία διελέγετο αὐτοῖς ἀπὸ τῶν γραφῶν, C

Adaperiens & proponens, oportuisse Christum pati, & resurgere à mortuis: & hunc esse Christũ Iesum, Quẽ ego, inquit, annũtio uobis.

3 διανοίγων καὶ παρατιθέμενος ὅτι τὸν χριστὸν ἔδει παθεῖν, καὶ ἀναστῆναι ἐκ νεκρῶν, καὶ ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ χριστὸς Ἰησοῦς, ὃν ἐγὼ καταγγέλλω ὑμῖν.

35 Die autem exorto. ἡμέρας δὲ γενομένης, In uno codice additum legimus post hæc uerba σωπλθον οἱ στρατηγοὶ ἐπὶ τὸ αὐτὸ εἰς τὴν ἀγορὰν, καὶ ἀναμνησθέντες τὸν σεισμὸν τὸν γεγονότα, ἐφοβήθησαν καὶ ἀπέστειλαν τοὺς ῥαβδούχους. id est, coierunt præfecti eodem loci in forũ, & recordati terræmotus qui factus fuerat, timuerunt, miserúntque uiatores, &c.

37 Non profectò· οὐ γάρ: Vulgata, non ita. Sic Virgilius lib. AEne. 2, Scilicet hæc Spartam incolumis patriásque Mycenas Aspiciet, partóque ibit regina triumpho? Et paulo pòst, Non ita: nanque etsi, &c. id est, ut uernaculo sermone dicimus, *Il n'en ira pas ainsi.* 38 Verba hæc: Καὶ ῥήματα ταῦτα. Ab hoc loco usque ad extremum caput comperimus miram in quodam codice uarietatem, si uerba spectes. Sic enim scriptum habebat ἀνήγγειλαν οἱ ῥαβδοῦχοι ῥήματα ταῦτα πρὸς τοὺς στρατηγούς. οἱ δὲ ἀκούσαντες ὅτι Ῥωμαῖοί εἰσιν, ἐφοβήθησαν, καὶ παραγενόμενοι μετὰ φίλων πολλῶν εἰς τὴν φυλακὴν, παρεκάλεσαν αὐτοὺς ἐξελθεῖν, εἰπόντες, Ηγνοήσαμεν καθ' ὑμᾶς, ὅτι ἐστὲ ἄνδρες δίκαιοι. Καὶ ἐξαγαγόντες, παρεκάλεσαν αὐτοὺς, λέγοντες, Επὶ τῆς πόλεως ταύτης ἐξέλθετε, μή ποτε πάλιν συγγραφῶσιν ὑμῖν, ἐπιπροάξοντες καθ' ὑμῶν Ἐξελθόντες δὲ ἐπὶ τῆς φυλακῆς, ἦλθον πρὸς τὴν Λυδίαν, καὶ ἰδόντες τοὺς ἀδελφοὺς, διηγήσαντο ὅσα ἐποίησε κύριος αὐτοῖς, παρακαλέσαντες αὐτούς Id est, Viatores renuntiarunt præfectis hæc uerba quæ dixerant. Illi uerò quum audissent Romanos esse, timuerunt: & cum multis amicis uenientes in carcerem, precati sunt eos ut abirent, dicentes, Ignorauimus uestram conditionem, & quòd uiri iusti essetis. Deinde eductos ipsos precati sunt, dicentes, Exite ex hac urbe, ne rursus coeuntes clament aduersum uos. Egressi igitur ex carcere, uenerunt ad Lydiam, & uisis fratribus, narrabant quæ sibi fecisset Dominus, ipsos consolati. 40 Ad Lydiam εἰς τὴν Λυδίαν: Id est πρὸς τὴν Λυδίαν, ut etiam in nonnullis uetustis codicibus scriptum legimus. Ponitur tamen εἰς αὐτὶ τοῦ πρὸς, etiam apud idoneos authores. App. εἰς σύλλαν ἐπεμψεν. Dem. ἀναφέρειν εἰς τὸν ἄρχοντα. Idem, εἰς ὑμᾶς λέγω.

IN CAPVT XVII.

2 Adaperiens διανοίγων Hebraicè פתרה id est declarans & explicans, unde פתח declaratione, Psal. 119, uersu 130.

4 Consociati

A καὶ τινες ἐξ αὐτῶν ἐπείσθησαν, καὶ προσεκλη 4
ρώθησαν τῷ Παύλῳ καὶ τῷ Σίλᾳ, τῶν τε σεβομένων
Ἑλλήνων πολὺ πλῆθος, γυναικῶν τε τῶν πρώ-
των οὐκ ὀλίγαι.

Ζηλώσαντες δὲ οἱ ἀπειθοῦντες Ἰουδαῖοι, καὶ 5
προσλαβόμενοι τῶν ἀγοραίων τινὰς ἄνδρας πο-
νηρούς, καὶ ὀχλοποιήσαντες, ἐθορύβουν τὴν πό-
λιν. ἐπιστάντες τε τῇ οἰκίᾳ Ἰάσονος, ἐζήτουν αὐ-
τοὺς ἀγαγεῖν εἰς τὸν δῆμον.

μὴ εὑρόντες δὲ αὐτούς, ἔσυρον τὸν Ἰάσονα καί τι 6
νας ἀδελφοὺς ἐπὶ τοὺς πολιτάρχας, βοῶντες· ὅτι
οἱ τὴν οἰκουμένην ἀναστατώσαντες, οὗτοι, καὶ ἐνθά-
δε πάρεισιν,

οὓς ὑποδέδεκται Ἰάσων· καὶ οὗτοι πάντες ἀπέ 7
ναντι τῶν δογμάτων Καίσαρος πράττουσι, Βασι-
λέα λέγοντες ἕτερον εἶναι, Ἰησοῦν.

ἐτάραξαν δὲ τὸν ὄχλον καὶ τοὺς πολιτάρχας ἀκού 8
οντας ταῦτα.

καὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν παρὰ τοῦ Ἰάσονος καὶ τῶν 9
B λοιπῶν, ἀπέλυσαν αὐτούς.

οἱ δὲ ἀδελφοὶ εὐθέως διὰ νυκτὸς ἐξέπεμψαν 10
τόν τε Παῦλον καὶ Σίλαν εἰς Βέροιαν· οἵτινες πα
ραγενόμενοι, εἰς τὴν συναγωγὴν τῶν Ἰουδαίων ἀπῆεσαν.

οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι τῶν ἐν Θεσσαλονίκῃ, 11
οἵτινες ἐδέξαντο τὸν λόγον μετὰ πάσης προθυ-
μίας, τὸ καθ' ἡμέραν ἀνακρίνοντες τὰς γραφάς,
εἰ ἔχοι ταῦτα οὕτως.

πολλοὶ μὲν οὖν ἐξ αὐτῶν ἐπίστευσαν, καὶ τῶν Ἑλληνίδων 12
γυναικῶν τῶν εὐσχημόνων, καὶ ἀνδρῶν οὐκ ὀλίγοι.

ὡς δὲ ἔγνωσαν οἱ ἀπὸ Θεσσαλονίκης Ἰουδαῖοι, 13
ὅτι καὶ ἐν τῇ Βεροίᾳ κατηγγέλη ὑπὸ τοῦ Παύλου
ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, ἦλθον κἀκεῖ σαλεύοντες τοὺς
ὄχλους.

εὐθέως δὲ τότε τὸν Παῦλον ἐξαπέστειλαν οἱ ἀδελ 14
C φοὶ πορεύεσθαι ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν. ὑπέμενον
δέ, τε Σίλας καὶ ὁ Τιμόθεος ἐκεῖ.

Quidam igitur ex eis crediderunt, & conso *Credentes. Mulieres.*
ciati sunt Paulo & Silæ, & religiosorum Græ-
corum multitudo magna, mulieresq; primæ
riæ non paucæ.

Sed inuidia commoti Iudæi qui non paruerant, assumptis quibusdam circunforaneis uiris sceleratis, ac turba coacta, perturbarunt urbem: & adorti domum Iasonis, quærebant eos producere ad populum. *Iudæi infideles uolunt Paulum occidere.*

Et quum non inuenissent eos, traxerunt Iasonem & quosdam fratres ad præfectos urbis, uociferantes, Isti sunt qui orbis terrarum statum subuerterunt: & hic adsunt,

Quos excepit Iason: qui omnes cõtra decreta Cæsaris faciunt, Regem alium dicentes esse Iesum.

Concitauerunt aũt turbam, & præfectos urbis audientes hæc.

Qui tamen cum satis accepissent ab Iasone & à cæteris, dimiserunt eos.

Fratres uerò statim per noctẽ emiseruntPaulum simul & Silam in Beroeam: qui quũ aduenissent, abierunt in synagogam Iudæorum.

Fuerunt autem isti generosiores ijs qui erãt Thessalonicæ: ut qui receperint sermonẽ cum omni alacritate, quotidie scrutantes Scripturas, an hæc ita se haberent. *Nobiles uiri Thes. scripturas scrutantur.*

Multi igitur crediderunt ex eis, & Græcæ mulieres honestæ, & uiri non pauci.

Vt autem cognouerunt Thessalonicenses Iudæi quòd Beroeæ quoque annuntiatus esset à Paulo sermo Dei, uenerunt etiam illuc, concitantes turbam.

Sed statim Paulum emiserunt fratres, ut iret uelut ad mare: Silas autem & Timotheus substiterunt illic.

4 Consociati sunt προσεκληρώθησαν id est, συνεκληρώθησαν, quod uerbum disertiores Græci usurpant ad declarandam matrimonij coniunctionem ac uinculum arctissimum. 5 Circunforaneis τῶν ἀγοραίων id est cuiusmodi solent in foro uitam terere, uiles scilicet & abiecti ac uenales. Ideo Vetus interpres conuertit, de uulgo. Adorti ἐπιστάντες Vulgata, assistentes, παρεστηκότες. Erasmus, urgentes. quod & ipsum non uidetur satis expressum.

6 Statum subuerterunt: ἀνασταστώσαντες. Vulgata, concitant, Eras. cõturbarunt: neuter satis expresse, ut opinor.

7 Excepit ὑποδέδεκται Erasmus, clanculum excepit, propter præpositionem ὑπό. atqui in hoc uerbo non ea uis est huius præpositionis, sed idcirco potius adiungitur, quòd hospites de uia deflectentes, sub idem tectum admittamus. Itaque hæc interpretatio nulla ratione nititur. 9 Qui tamen cum satis accepissent λαὶ λαβόντες τὸ ἱκανὸν Doctissimus Budæus & plerique eum sequuti, hoc referunt ad satisdationem IVDICIO SISTI, quibus assentior. Sunt autem hęc dicendi genera mutuò inter se coniuncta apud Iurisconsultos. Satispetere, Satisdare, & Satisaccipere.

11 Fuerunt autem isti generesiores οὗτοι δὲ ἦσαν εὐγενέστεροι Vulgata, Hi autem erant nobiliores eorum qui sunt Thessalonicæ. quam interpretationem ut emendaret Erasmus, uertit, illi autem erant summo genere nati inter eos qui erant Thessalonicæ. Putauit enim εὐγενέστεροι explicandum esse per superlatiuum, & ista de Thessalonicensibus dici. At ego causam non uideo cur Lucas ad historiam Thessalonicensium redeat, quũ Paulum & Silam Beroeam deduxerit. Deinde uersiculus sequens ostendit plane, Beroenses cum Thessalonicensibus collatos, ipsis anteponi hoc nomine, quòd fuerint multo alacriores in uerbo Dei recipiendo. Postremò res ipsa id indicat, quum Iudæi qui Thessalonica uenerant, non potuerint ab eis impetrare ut omnes à se dimitterent, Thessalonicensium exemplo. Nam Silam & Timotheum apud se retinuerunt: & ut Paulum dimitterent, uidentur potius studio seruandi illius, quàm ullo metu adducti. Itaque propriã comparatiui significationem seruare malui. sed quanuis εὐγενὴς de genere propriè dicatur, tamen quum comparatio hic sit instituta, non generis, sed uirtutis ac pietatis, generosiores malui interpretari quàm nobiliores: quum præsertim constet, apud Græcos translatitiè εὐγένειαν ad mores & animum accommodari, ita ut μεγαλοπρεπὴς, εὐγενὴς, γενναῖος, sæpe sint synonyma.

14 Velut ad mare: ὡς ἐπὶ τὴν θάλασσαν: Vulgata, usque ad mare, quasi ὡς pro ἕως accipiatur. Ego uerò illam interpretationem antepono, quia Athenas usque deductum fuisse Paulum, postea narratur: ex quo etiam intelligimus, Paulo fuisse datum hoc consilium ut Iudæi persequi illum desinerent, quasi naui consensa ex his regionibus emigrasset. Siue aũt mari sine terra deductus sit Athenas usque, longa sanè uia fuit, quũ tota Thessalia, Bœotia, & Attica inter Macedoniã & Athenas intercedãt: unde rursus perspicitur, non frustrà laudatos esse Beroenses à Paulo, quòd longe maiore cum alacritate Euangelium accepissent, quàm Thessalonicenses. Arbor enim ex fructibus cognoscitur.

Qui uerò Paulum ſuſceperant tuto loco cō-
ſtituendum, deduxerunt eum Athenas uſq; et
accepto mandato ad Silam ac Timotheum, ut
quamcitiſſimè uenirent ad ſe, profecti ſunt.

15 οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον ἕως Α
Ἀθηνῶν. καὶ λαβόντες ἐντολὴν πρὸς τὸν Σίλαν καὶ
Τιμόθεον, ἵνα ὡς τάχιστα ἔλθωσι πρὸς αὐτὸν, ἐξήε-
σαν.

Paulo autem Athenis eos expectante, irrita
batur ſpiritus eius in ipſo, quum ſpectaret ur-
bem idolis obnoxiam.

16 Ἐν δὲ ταῖς Ἀθήναις ἐκδεχομένου αὐτοὺς τὸν Παῦ
λον, παρωξύνετο τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ, θεωρ-
οῦντι κατείδωλον ὄσαν τὴν πόλιν.

Diſſerebat igitur in ſynagoga cum Iudæis &
religioſis, & in foro quotidie cum quibuſuis
obuijs.

17 Διελέγετο μὲν οὖν ἐν τῇ συναγωγῇ τοῖς Ἰουδ αί
οις καὶ τοῖς σεβομένοις, καὶ ἐν τῇ ἀγορᾷ κατ᾽ Β
ἡμέραν πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας.

Quidam autem ex Epicureis & Stoicis phi
loſophis conflictabantur cum eo: & quidam
dicebant, Quid uult nugator iſte dicere? Alij
uerò, Peregrinorum *inquiebāt* deorum uidetur
annuntiator eſſe. quia Ieſum & reſurrectio-
nem annuntiabat eis.

18 Τινὲς δὲ τῶν Ἐπικουρείων καὶ τῶν Στωϊκῶν φιλοσό-
φων συνέβαλλον αὐτῷ. καί τινες ἔλεγον· τί ἂν θέ
λοι ὁ σπερμολόγος οὗτος λέγειν; οἱ δὲ· ξένων δαι-
μονίων δοκεῖ καταγγελεὺς εἶναι· ὅτι τὸν Ἰησοῦν καὶ
τὴν ἀνάστασιν αὐτοῖς εὐηγγελίζετο.

Et apprehenſum eum in Areopagum abdu-
xerunt, dicentes, Poſſumúſne ſcire quæ ſit iſta
noua quæ à te dicitur doctrina?

19 ἐπιλαβόμενοί τε αὐτοῦ, ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον ἤγα
γον, λέγοντες· δυνάμεθα γνῶναι τίς ἡ καινὴ αὕτη
ἡ ὑπὸ σοῦ λαλουμένη διδαχή;

15 Qui uerò Paulum ſuſceperant *tuto* loco conſtituendum οἱ δὲ καθιστῶντες τὸν Παῦλον, Vulgata, Qui deduce- B
bant. Eraſmus, Qui proſequebantur: neuter ſatis expreſſe, aut etiam ſatis rectè. Nam τὸ καθιστᾶν inhac ſignificatione nuſ-
quā legi, quod tamen hoc loco nonpotui aliter quàm longo uerborū circuitu explicare. Quanuis enim τὸ καθιστᾶν reſpō
deat Latino uerbo Cōſtituere, tamen pro uaria ratione rerū de quibus agitur, intelligendū eſt. Inde factū ut pro Peruehe
re & perducere accipiatur, id eſt certo loco cōſtituere: pro quo dicimus in uernaculo ſermone, *rēdre en quelque lieu*: ut apud
Plutarchū, παραπεμψαι καὶ καταστῆσαι πρὸς τὴν οἰκίαν τὸν ἄνθρωπον, comitari hominē, ac domū perducere. Hom. κα
ταστῆσαι πύλονδε. Pylum peruehere. Sed præterea uidetur etiam aliquid amplius declarare hoc in loco, & alijs ſimilibus
ſi qui occurrerint. Nam quod rutat ac uacillat, dicitur cōſtitui, quando admeliorem ac certiorem ſtatum adducitur. Id ue
rò ſi poſtea ad perſonam trāsferas, ſignificabit aliquem ex periculo ereptum, tuto loco conſtituere: pro quo dicimus *ren-
dre ou mettre en ſeurete*, quam ſignificationem putaui huic loco maximè conuenire, ut præciſè dixerit Lucas καθιστῶντες pro
locum perducerent, ubi ab hoſtium inſidijs tutus uideretur?

16 Idolis obnoxiam. κατείδωλον. Id eſt idolis mancipatam. Nam κατὰ ſubiectionem atque adeò ſeruitutem declarat. Quàm autem uerè hoc ſcripſerit Lucas, uel ex ipſis Græcis ſcriptoribus licet intelligere.

Nam Pauſanias certè in hac una urbe plura penè idola quàm in reliqua Græcia commemorat: & diſertè etiam de Athe-
nienſibus loquens, τούτοις δὲ, φησὶν, ἐν τὰ ἐς φιλανθρωπίαν μόνον παρέσχηνον (nam paulo antè egerat de Miſericordiæ
ara ἄλλα τε καὶ ἐς θεοὺς εὐσεβείᾳ ἄλλων πλέον. καὶ γὰρ κίβδηλοι σφίσι βωμοὶ ἔστι, καὶ φήμης, καὶ ὁρμῆς. Id eſt, Iſtis uerò non
modo conſtituta ſunt quæ ad humanitatis officia pertinent, ſed maiorem etiam quam alij pietatis in deos curam habent.
Nam etiam pudoris, & famæ, & appetitionis ara apud ipſos extat.

Sed & Xenophon in Athenienſium republica, ἄγουσι φησὶν, ἑορτὰς διπλασίους ἢ οἱ ἄλλοι, id eſt, Feſta duplo plu-
ra agitant quàm alij.

17 Cum quibuſuis obuijs. πρὸς τοὺς παρατυγχάνοντας. Circunſtantia loci indicat quomodo exponendum ſit
uerbum παρατυγχάνειν, nempe quencunque obuium reperiſſet Paulus, qui modò uel minimum ſuſtineret loquentem
audire, cum eo ipſe diſſerebat: totus nimirum ardens ſancto illo gloriæ Dei zelo, & illud ipſum uſurpans quod alijs po- C
ſtea ſubiecit, ut opportunè & importunè ſtudeant amplificando Dei regno. Hæc enim eſt uerè cæleſtis ac Diuina pruden
tia, quam mundus ſtultitiam uocat.

18 Nugator iſte σπερμολόγος Qui σπερμολόγον interpretantur τὸν τοὺς λόγους πτείροντα, id eſt inanium uerbo-
rum ſatorem, quamuis aliquid uideantur dicere, quòd hęc quoque etymologia huius nominis ſignificationi non inepta
uideatur: tamen nihil dicunt. Nam qui uel mediocriter ſunt Græcæ linguæ periti, norunt Græcorum hanc eſſe conſue
tudinem, ut quoties ex nomine & uerbo aliquod uocabulum componūt, nomen priores partes, uerbum poſteriores te-
neat. Itaque ſi hæc etymologia ualeret, neque σπερμολόγος neque σπειρολόγος (in quo manifeſtè hallucinatur Eraſ-
mus (dici debuit, ſed λογοσπόρος, ſi nouum nomen libeat comminiſci, ut φυτοσπόρος, τεκνοσποεία, & ſi qua ſunt eiuſ-
modi. Quid ſit igitur σπερμολογεῖν, & qui dicantur σπερμολόγοι, ſic docet Euſtathius diligētiſsimus Homeri interpres
σπερμολογεῖν, inquit, τέτραπται ἐπὶ τῶν ἀλαζονευομένων ἀμεθόδως ἐπὶ μαθήμασιν ἐντίνων παφαινουμάτων. ὁ δὲ
νυφίος, φασὶ, σπερμολόγος, καὶ σπερμούμος, ἐθνὸς ἐστὶν ἐρνέου λαβαμούνου τὰ σπέρματα, ἐξ οὗ οἱ ἀττικοὶ σπερμολό
γους ἐπάλουν τοὺς περὶ ἐμπόρια καὶ ἀγορὰς διατρίβοντας, διὰ τὸ ἀναλέγεσθαι τὰ ἐν τῶν φορτίων, φασὶν, ἀποῤῥέοντα,
καὶ διαζῆν ἐν τούτων. τινὲς δὲ ἐλάχιστον πλῆσιν καὶ οἱ οὐδενὸς λόγου ἄξιοι. Id eſt σπερμολογεῖν ad eos transla-
tum eſt qui nulla cum arte eam quam ex quibuſdam ăuditionibus adepti ſunt ſcientiam oſtentant.

Propriè autem σπερμολόγον & σπερμονόμον appellari aiunt auem quandam quæ ſemina populatur. Vnde Attici
uocabant ſpermologos eos qui in mercatibus & foris cōmorarentur, eo quòd illa quæ ex ſarcinis decidebant, ipſi colli-
gerent, atque inde uictum quærerent. Idem uerò poſtea nomen hominibus nihili & nullius pretij impoſi-
tum eſt.

19 In Areopagum ἐπὶ τὸν Ἄρειον πάγον Sic rectè Vulgata, quum Cicero ipſe Græcum uocabulum ſeruarit. Eraſ-
mus, Martium uicum. Atqui πάγος non declarat uicum, ſed colliculum potius, ut ipſe Eraſmus rectè explicat: ne-
que Areopagus uici nomen erat, ſed curiæ (ut ego exiſtimo) in qua coire ſolebant iudices: idcirco uocati Areopagitæ,
qui quidem perpetui erant, & de ſummis criminibus cognoſcebant: ac nominatim quidem de impietate, ut apparet ex
eo quod de Theodoro illo impio narrat Laertius. Huc igitur pertractus eſt Paulus ut ἀσεβείας, id eſt impietatis, reus
peragereturr, eius ſcilicet criminis cuius damnatum fuiſſe Socratem, idem Laertius teſtatur: nempe οὓς μὲν νομίζει θεοὺς
ἡ πόλις οὐ νομίζοντα, ἕτερα δὲ καινὰ δαιμόνια εἰσηγούμενον. id eſt, quòd non eoſdem atque ciuitas deos putaret, & no-
ua numina inueheret. Idque ita eſſe, tum ex ipſa Pauli apologia apparet, qui non temere certè mentionem fecit Aræ

Dei

A ξενίζοντα γαρ τινα εισφερεις εις τας ακοας η- 20 Peregrina enim quædam ingeris auribus no
μων. Βουλομεθα ουν γνωναι, τι αν θελοι ταυτα stris: uolumus ergo scire quidnã ista sibi uelint
ειναι.

αθηναιοι δε παντες, και οι επιδημουντες ξενοι, 21 Nam Athenienses & qui illic commoraban
εις ουδεν ετερον ευκαιρουν, η λεγειν τι η και ακουειν tur hospites, nulli alii rei uacabant nisi ad di-
καινοτερον. cendum aut audiendum aliquid noui.

σταθεις δε ο παυλος εν μεσω του αρειου παγου, εφη· 22 Stans autẽ Paulus in medio Areopago, ait,
ανδρες αθηναιοι, κατα παντα ως δεισιδαιμονε- Viri Athenienses, per omna quã maximè deo-
στερους υμας θεωρω. rum timentes uos uideo.

διερχομενος γαρ, και αναθεωρων τα σεβασμα 23 Præteriens enim & contemplans cultus ue
τα υμων, ευρον και βωμον, εν ω επεγεγραπτο. α- stros, inueni etiam aram cui inscriptum erat,
γνωστω θεω. ον ουν αγνοουντες ευσεβειτε, τουτον Ignoto Deo. Quem ergo ignorantes colitis,
εγω καταγγελλω υμιν. hunc ego annuntio uobis.

ο θεος ο ποιησας τον κοσμον, και παντα 24 Deus qui fecit mundum & omnia quæ in eo *Deus qualis & quomodo adorã dus.*
τα εν αυτω, ουτος ουρανου και γης κυριος υπαρ- sunt, hic cæli & terræ quum sit Dominus, non Suprà 7. f. 48
χων, in manufactis templis habitat: Psal. 49. b 8.

ουκ εν χειροποιητοις ναοις κατοικει, ουδε υπο χει 25 Nec manibus humanis colitur, indigens ali
ρων ανθρωπων θεραπευεται, προσδεομενος τινος quo, quum ipse det omnibus uitam & halitum
αυτος διδους πασι ζωην και πνοην και τα παντα. & omnia:

B εποιησε τε εξ ενος αιματος ανθρωπων 26 Fecitq; ex uno sanguine omne genus homi
κατοικειν επι παν το προσωπον της γης, ορισ- num, ut inhabitarent per uniuersam superficiẽ
ας προστεταγμενους καιρους, και τας οροθεσιας terræ, definitis temporum opportunitatibus
της κατοικιας αυτων, quæ præstituit, & positis finibus habitationis
eorum:

ζητειν τον κυριον, ει αραγε ψηλαφησειαν αυτον, 27 Vt quærerent Deum, si fortè palpando eum
και ευροιεν, καιτοιγε απο μακραν απ εκαστον η- inuenirent: quanuis profectò non longè sit ab
μων υπαρχοντα. uno quoque nostrum.

εν αυτω γαρ ζωμεν, και κινουμεθα, και εσμεν, 28 Per ipsum enim uiuimus, & mouemur, & su
ως και τινες των καθ υμας ποιητων ειρηκασιν· mus, sicut & quidam uestratium poetarum di
του γαρ και γενος εσμεν. xerunt, Nam huius progenies etiam su-
mus.

Dei ignoti quam in ipsa urbe reperisset. Non uidetur tamen coram ipsis iudicibus causam dixisse: sed quum illuc per tumultum raptus esset, postea mirabili Dei prouidentia dissipatis aduersarijs euasisse. Fuit autem hæc curia sita non procul Acropoli, nempe circiter προπύλαια quæ uocant, ut testatur Pausanias, ideoque Areopagus uocata est, quasi Martium collem dicas, uel quòd Marti consecratus esset, uel quòd primus Mars (ut aiunt) cædis causam in eo iudicio dixisset.

22 Quammaximè deorum timentes ὡς δεισιδαιμονεστέρους Vulgata, quasi superstitiosiores. Erasmus, ferè superstitiosiores, ut particula ὡς mitiget quod acerbius dictum uideri poterat. Ego uerò & si δεισιδαιμονίαν lego apud ueteres in uitio positam, & profanam istam Athenien sium idololatriam minimè probet Paulus, tamen quia ad unius ueri Dei cultum eos uocaturus, uoluit exordium sumere ex Ara illa quam ignoto Deo consecrarant, in hoc proœmio putarim usum
C uocabulo quo illi nullomodo poterant offendi: & tamen id uitium optimè significabatur, quod in ijs constituerat repre hendere. Itaque δεισιδαίμων hoc loco conuerterim religiosum. quo modo accipitur hoc nomen apud Aristotelem lib. Politt. 5. non autem superstitiosum, non modò quia hoc nomine ualde ipsos offendisset, sed etiam quia Paulus (ut opinor) non ita factus est omnia omnibus, ut eos qui erant omnium hominum superstitiosissimi fuerit per dissimulationem ferè superstitiosiores dicturus. Imò uerò potius puto comparatiuum pro superlatiuo usurpatum, & (ut paulo antè dixi) Paulum ita rem totam circunspectè expressisse, ut quum nihil prorsus dissimularit, tamen usus sit exordio quo nihil potuerit illorum auribus gratius accidere.

23 Ignoto Deo. Ἀγνώστῳ Θεῷ. Mentionem quidem facit huius aræ Pausanias in Atticis, sed inscriptionem addit plurali numero Θεῶν ἀγνώστων. Græca scholia Philippidæ cuiusdam historiam narrant dissentientes à Pausania, & hanc afferunt inscriptionem, ΘΕΟΙΣ ΑΣΙΑΣ ΚΑΙ ΕΥΡΩΡΗΣ ΚΑΙ ΛΙΒΥΗΣ, ΘΕΩ ΑΓΝΩΣΤΩ ΚΑΙ ΞΕΝΩι. Id est, Dijs Asiæ & Europæ & Libyæ, Deo ignoto ac peregrino. Sed testem huius inscriptionis nullum proferunt.

25 Et omnia: καὶ τὰ πάντα. Sic scriptum inueni in uetustis duobus codicibus, ad quos accedit Veteris editionis Latinæ authoritas, & ita etiam legit Clemens in libro στρωμ ε. Itaque sic legere malui quàm κατὰ πάντα, id est per omnia: ex quibus uerbis uix possis aptam sententiam eruere. Deinde manifesta est antithesis, quum dicit Deum nulla re indigere, ut qui & uitam & omnia omnibus suppeditet.

26 Ex uno sanguine ἐξ ἑνὸς αἵματος Vulgata legit duntaxat, ἐξ ἑνὸς ex uno, scilicet homine: quam lectionem non dubitassem amplecti, si uel unum Græcum codicem consentientem comperissem.

27 Palpando eum inuenirent: ψηλαφήσειαν αὐτὸν καὶ εὕροιεν Vulgata, attrectent & inueniant. quam interpretationem non probo, quia Attrectare eorum est, qui inuenerunt. Erasmus, palpent & inueniant. Quanuis autem sic habeant Græca, puto tamen commodius hæc exprimi gerundi modo. Nam uerbo ψηλαφήσειαν declaratur homines cæcorum instar Deum nonnisi palpando potuisse inuestigare, antequam uera illa lux mundo illucesceret. Neque tamen harum tenebrarum originem Paulus aperit, quia nimirum habet eorum rationem quos alloquitur, qui ne ortum quidem ac conditionem hominis norant. Neque enim hoc docent Philosophorum scripta, sed unius Mosis.

29 Scalpturæ artis χαράγματι τέχνης. Erasmus, arte sculpto. Ego malui uertere κατὰ τέχλας, quod aiunt. Puto

Progenies ergo Dei quum simus, non debemus existimare auro aut argento, aut lapidi scalpturæ artis aut cogitationis hominis, Numen esse simile. 29

Pœnitentia. Iudicium. Fides.

Et temporibus quidem istius ignorantię dissimulatis, Deus nunc annuntiat omnibus ubique hominibus ut resipiscant. 30

Eo quòd statuit diem quo iustè iudicaturus est orbem terrarum, per eum uirum quem definijt, fide palàm facta omnibus, illo à mortuis excitato. 31

Quum audissent autem resurrectionem mortuorum, alij quidem sannis exceperunt, alij uerò dixerunt, Audiemus te rursus de hac re *disserentem.* 32

Dionisius. Damaris.

Et ita Paulus exiuit è medio eorum. 33

Quidam uerò adhęrentes ei, crediderunt: in quibus & Dionysius Areopagita, & mulier nomine Damaris, & alij cum eis. 34

CAPVT XVIII.

Cum Aquila & Priscilla manet Paulus docens Corint. Iesum esse Christu

POst hæc Paulus discedens Athenis, uenit Corinthum. 1

Et reperto quodam Iudæo, nomine Aquila, Ponticone natione, qui nuper uenerat ab Italia, & Priscilla uxore eius (eo quòd edixisset Claudius ut omnes Iudæi Roma discederent) uenit ad eos. 2

Et quia eiusdé erat artificij, manebat apud eos, & operabatur (erat enim ars illorum conficere tabernacula.) 3

Disputabat autem in synagoga per singula sabbatha, suadebatq; Iudæis pariter et Græcis. 4

Quum uenisset autem è Macedonia Silas & Timotheus, coartabatur Spiritu Paulus, testificans Iudæis Christum esse Iesum. 5

γένος οὖν ὑπάρχοντες τοῦ θεοῦ, οὐκ ὀφείλομεν A
νομίζειν χρυσῷ, ἢ ἀργύρῳ, ἢ λίθῳ, χαράγματι τέχνης, καὶ ἐνθυμήσεως ἀνθρώπου, τὸ θεῖον εἶναι ὅμοιον.

τοὺς μὲν οὖν χρόνους τῆς ἀγνοίας ὑπεριδὼν ὁ θεὸς, τὰ νῦν παραγγέλλει τοῖς ἀνθρώποις πᾶσι πανταχοῦ μετανοεῖν·

διότι ἔστησεν ἡμέραν, ἐν ᾗ μέλλει κρίνειν τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, ἐν ἀνδρὶ ᾧ ὥρισε, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν, ἀναστήσας αὐτὸν ἐκ νεκρῶν.

ἀκούσαντες δὲ ἀναστασιν νεκρῶν, οἱ μὲν ἐχλεύαζον, οἱ δὲ εἶπον· ἀκουσόμεθά σου πάλιν περὶ τούτου.

καὶ οὕτως ὁ Παῦλος ἐξῆλθεν ἐκ μέσου αὐτῶν.

τινες δὲ ἄνδρες κολληθέντες αὐτῷ, ἐπίστευσαν· ἐν οἷς καὶ Διονύσιος ὁ Ἀρεοπαγίτης, καὶ γυνὴ ὀνόματι Δάμαρις, καὶ ἕτεροι σὺν αὐτοῖς. B

ΚΕΦ. ιη'.

ΜΕτὰ δὲ ταῦτα χωρισθεὶς ὁ Παῦλος ἐκ τῶν Ἀθηνῶν, ἦλθεν εἰς Κόρινθον·

καὶ εὑρών τινα Ἰουδαῖον ὀνόματι Ἀκύλαν, ποντικὸν τῷ γένει, προσφάτως ἐληλυθότα ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, καὶ Πρίσκιλλαν γυναῖκα αὐτοῦ, (διὰ τὸ διατεταχέναι Κλαύδιον) χωρίζεσθαι πάντας τοὺς Ἰουδαίους ἐκ τῆς Ῥώμης,) προσῆλθεν αὐτοῖς·

καὶ διὰ τὸ ὁμότεχνον εἶναι, ἔμενε παρ' αὐτοῖς, καὶ ἠργάζετο· (ἦσαν γὰρ σκηνοποιοὶ τὴν τέχνην·)

διελέγετο δὲ ἐν τῇ συναγωγῇ κατὰ πᾶν σάββατον, ἔπειθέ τε Ἰουδαίους καὶ Ἕλληνας.

ὡς δὲ κατῆλθον ἀπὸ τῆς Μακεδονίας ὅ, τε Σιλᾶς καὶ ὁ Τιμόθεος, συνείχετο τῷ πνεύματι ὁ Παῦλος, διαμαρτυρόμενος τοῖς Ἰουδαίοις τὸν χριστὸν, Ἰησοῦν

Puto enim non esse appositionem, sed potius enumeratis aliquot speciebus Paulum tandem ipsum genus subiecisse. Deinde appellatione χαράγματος sciendum est, non modò sculptile opus, sed etiam pictum σὺν παντὶ τρόπῳ, omnia denique ea intelligi quibus utantur homines colendo aut representando numini. C

30 Temporibus dissimulatis, τοὺς χρόνους ὑπεριδών. Mihi quidem uidetur Vetus interpres non malè conuertisse ὑπεροράσας Despicere, quamuis aliter censeat Erasmus. Sed planior tamen est interpretatio quam sequuti sumus. Illud uerò miror, Erasmum hoc ita accipere quasi Paulus dicat Deum antea quodammodo tacuisse: deinceps uerò non esse amplius dissimulaturum, quasi nimirum hæc Pauli uerba comminationem contineant, ac non potius insignem Diuinæ beneficentiæ commendationem in profanas etiam Gentes. Perinde enim est acsi diceret Paulus, Deum quantumuis diu illuserint illi homines, nec eum modis omnibus prouocare tot seculis destiterint: tamen quasi ad hæc omnia connuentem, tanquam nihil eiusmodi contigisset: nunc pro eo quòd mundũ meritò potuerat perdere, mundum tamen ad salutem benignè inuitare. Nam quemadmodum dicitur Dominus uisitare iniquitates quarum pœnas exigit, sic contrà dicitur ὑπορίδειν, id est despicere, & quasi ad illas connuere, quas condonat. Sed hæc tamen ita accipienda sunt, ut de mundo uniuerso hic Paulum disserere meminerimus, non autem de singulis hominibus. Stat enim illud firmum, Qui sine Lege peccauerunt, sine Lege perituros.

31 Fide palàm facta omnibus, πίστιν παρασχὼν πᾶσιν Vulgata, fidem præbens omnibus: quam interpretationem si sequamur, hæc erit sententia, Deum esse iudicaturum orbem terrarum per Christum, quem huic rei destinauit, facta uniuerso mundo potestate ipsum per fidem amplectendi. Offertur enim Christus uniuerso mundo: quod tamen rursus ita accipiendum erit, ut ad omnes Gentes, non autem ad singulos homines referas. Neque enim omnium est fides, neque uolentis aut currentis, sed miserentis Dei, ut ait idem Apostolus 2. Thes. 3. e. 2, Rom. 9. d. 16. Sed ista expositio mihi quidem non magnopere arridet. puto potius Paulum dicere, Christum palàm mundi iudicem à Deo declaratum esse per resurrectionem à mortuis, ut idem testatur Rom. 1. a. 4. Ideo παρέχειν πίστιν hoc loco non declarat fidem præbere, id est credendi potestatem facere: sed fidem facere, & quidem palàm ac publice, ut hæc comprobatio sit exhibita omnium oculis. Erasmus, fide præstita omnibus non satis accommodatè, ni fallor. Nam præstare fidem dicitur qui bona fide aliquod negotium administrat, uel qui re ipsa præstat quod promisit. Ac fateor quidem, hac ratione Deum in scripturis passim Fidelem dici: sed de hoc non puto Apostolum hoc loco disserere.

IN CAPVT. XVIII.

4 Per singula sabbatha κατὰ πᾶν σάββατον. In Vulgata editione additur, interponens nomen Domini Iesu, πρὸν τιθέμενος τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ, quod in nullis Græcis codicibus inuenimus.

5 Coartabatur

A αὐτὶ πασομένων ἢ αὐτ, κὴ βλασφημούντων
ἐκτιναξάμενος τὰ ἱμάτια, εἶπε πρὸς αὐτούς: τὸ αἷ
μα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν· καθαρὸς ἐγὼ
ἀπὸ τ νῦν εἰς τὰ ἔθνη πορεύσομαι.

κὴ μεταβὰς ἐκεῖθεν εἰς οἰκίαν τινὸς, ὀνόματι 7
ἰόστ, σεβομένου θεὸν, οὗ ἡ οἰκία ἦν συνομοροῦσα τῇ
συναγωγῇ.

Κρίσπος δὲ ὁ ἀρχισυνάγωγος ἐπίστευσε 8
τῷ κυρίῳ, σὺν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτ. καὶ πολλοὶ τ
Κορινθίων ἀκούοντες, ἐπίστευον, καὶ ἐβαπτί-
ζοντο.

εἶπε δὲ ὁ κύριος δι' ὁράματος τ νυκτὶ τῷ 9
παύλῳ· μὴ φοβοῦ, ἀλλὰ λάλει, κὴ μὴ σιωπήσῃς.

διότι ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ, κὴ οὐδεὶς ἐπιθήσεταί 10
σοι τ κακῶσαί σε, διότι λαός ἐστί μοι πολὺς ἐν
τῇ πόλει ταύτῃ.

ἐκάθισέ τε ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἓξ, διδάσκων
ἐν αὐτοῖς τ λόγον τ θεοῦ.

γαλλίωνος δὲ ἀνθυπατεύοντος τ ἀχαΐας, κα- 12
B τεπέστησαν ὁμοθυμαδὸν οἱ ἰουδαῖοι τῷ παύλῳ,
κὴ ἤγαγον αὐτ ἐπὶ τὸ βῆμα,

λέγοντες· ὅτι παρὰ τ νόμον οὗτος ἀναπείθει 13
ἀνθρώπους σέβεσθαι τ θεόν.

μέλλοντος δὲ τ παύλου ἀνοίγειν τὸ στόμα εἶπεν 14
ὁ γαλλίων πρὸς τοὺς ἰουδαίους· εἰ μὲν οὖν ἦν ἀδί-
κημά τι, ἢ ῥᾳδιούργημα πονηρόν, ὦ ἰουδαῖοι, κατ
λόγον ἂν ἠνεσχόμην ὑμῶν·

εἰ δὲ ζήτημά ἐστι περὶ λόγου καὶ ὀνομάτων κὴ νό 15
μου τ ἰουδ' ὑμᾶς, ὄψεσθε αὐτοί· κριτὴς γὰρ ἐγὼ τού
των οὐ βούλομαι εἶναι.

C καὶ ἀπήλασεν αὐτοὺς ἀπὸ τ βήματος. 16

ἐπιλαβόμενοι δὲ πάντες οἱ ἕλληνες σωσθέ- 17
νην τὸν ἀρχισυνάγωγον, ἔτυπτον ἔμπροσθεν
τ βήματος, καὶ οὐδὲν τούτων τῷ γαλλίωνι ἔ-
μελεν.

ὁ δὲ παῦλος ἔτι προσμείνας ἡμέρας ἱκανὰς, 18
τοῖς ἀδελφοῖς ἀπὸ τ ἀσπασάμενος, ἐξέπλει εἰς τὴν συ
ρίαν (καὶ σὺν αὐτῷ πρίσκιλλα καὶ ἀκύλας)

5 Coartabatur Spiritu συνεῖχετο πνεύματι. id est Spiritus affiatu correptus æstuabat, gestiente scilicet illo ardore prorsus rumpere, & pectore ipso tantum zelū non capiente. Itaque tantum abest ut (quod cum Erasmi pace dixerim) hæc ita accipienda sint, ut Paulum intelligamus inuitum ac reluctantem id fecisse, quasi præsentisceret se operam lusurum, ut contrà hoc uerbo significetur, tantum fuisse Pauli ardorem, ut heroico impetu totus sui oblitus, ad prædicandum Christum ferretur. Id autem disertiores Græci declarant uerbo κατέχεσθαι. unde κάτοχοι dicuntur οἱ θεοφορούμενοι καὶ ἐνθουσιῶντες. Sed hoc interest, quòd furor ille de quo differunt profani scriptores, homines reddebat uere insanos, hic autem Lucas eius Spiritus meminit, qui unus Diuinæ ac germanæ sapientiæ igniculos in nobis accendit. Vulgata, instabat uerbo. cuius interpretationis nullam rationem possum inire.

6 Sanguis uester super caput uestrum τὸ αἷμα ὑμῶν ἐπὶ τὴν κεφαλὴν ὑμῶν. Hebraicè דמכם על ראשיכם in 2. Sam. 1. c. 16. Est autem obtestationis quædam species, quasi diceret Paulus, Video uos in perniciem uestram ruere. Ego igitur Deum hic coram uobis testor, non me, sed uos uobismetipsis causam esse exitij, ut loquitur Dauid 2. Sam, 1. c. 16. Sanguinis enim appellatione cum cædes, tum uerò omne exitij genus intelligitur, cuius causa is esse dicitur, Hebræorum more, cuius (ut ita loquar) capiti imponitur, id est cui imputatur. Itaque non satis rectè quidam hunc Hebraismum numquam aspexerunt ? Est autem in hoc uerbo Hebraismus, quem obseruauimus Math. 4. c. 16.

9 Et ne taceas. καὶ μὴ σιωπήσῃς. Pleonasmus Hebraicus, de quo diximus Iohan. 1. c 20. 10 Ego sum tecum ἐγώ εἰμι μετὰ σοῦ. Vide Luc 1. f. 66.

11 Commoratus est ἐκάθισε. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, Sedit: quod uerbum postea uetereres Episcopi suum fecerunt, meritò id quidem, quum docendi officio fungerentur. Sed quorsum hoc ad illos qui sedem docendi populi causa nunquam aspexerunt ? Est autem in hoc uerbo Hebraismus, quem obseruauimus Math. 4. c. 16.

12 Esset Proconsul Achaiæ ἀνθυπατεύοντος τῆς Ἀχαΐας. id est totius Græciæ. Cur autem Achaiæ Proconsul diceretur, explicat his uerbis Pausanias, καλοῦσι δὲ, φησὶν, οὐχ Ἕλλαδα ἀλλ' Ἀχαΐαν ἡγεμόνα οἱ Ῥωμαῖοι, διότι ἐχειρώσαντο τοὺς ἕλληνας δι' Ἀχαιῶν τῶν τότε τὰ πρωτεῖα ἐχόντων. Vocant inquit non Græciæ sed Achaiæ præsidē Romani, quòd Græcos subiecerint per Achæos qui tum in Græcia principes erant. 14 Quatenus æquum esset κατὰ λόγον. Vulgata recte ὀρθῶς Erasmi meritò ἀπόρως. Ego hoc accipio exceptionis loco, ut illud sit omnino quod uernaculo sermone dicimus,

Illis autem *sese* opponentibus ac blasphemantibus, excussis uestibus, dixit ad eos, Sanguis uester super caput uestrum: purus ego, ab hoc tempore ad Gentes proficiscar.

Et digressus illinc, introijt in domum cuiusdam nomine Iusti, colentis Deū, cuius domus erat confinis synagogæ. *Titus Iustus.*

Crispus autem archisynagogus credidit Domino cum tota domo sua: multiq; Corinthiorum audientes, credebant ac baptizabantur. *Crispus. Corinthij.*

Dixit autem Dominus nocte per uisionem Paulo, Ne timeas, sed loquere, & ne taceas.

Nam ego sum tecum, & nemo tibi *manus* inijciet, ut tibi malefaciat: quoniam populus est mihi multus in hac urbe.

Commoratus est itaq; illic annū & sex menses, docens apud eos sermonem Dei.

Quū autem Gallio esset Proconsul Achaię, insurrexerunt cócorditer Iudæi in Paulum, & adduxerunt eum ad tribunal, *Coram Gallione accusatur Paulus.*

Dicentes, Contra Legem hic persuadet hominibus colere Deum.

Paulo uerò iam os aperturo dixit Gallio ad Iudæos, Siqua iniuria esset, aut maleficiū, ô Iudæi, quatenus æquum esset, uos tuerer:

Si uerò quæstio est de sermone ac nominibus & lege uestrate, ipsi uideritis: iudex enim ego istarum rerum esse nolo.

Et abegit eos à tribunali.

Omnes autem Græci Sosthenem principem synagogæ apprehensum uerberabant ante tribunal: neq; quicquam eorum Gallioni curæ erat. *Sosthenes percutitur.*

Paulus uerò quum adhuc *illic* mansisset dies multos, uale dicto fratribus enauigauit in Syriam (comitantibus eum Priscilla & Aquila)

quum totondisset caput Cenchreis: habebat enim uotum.

κειράμενος τὴν κεφαλὴν ἐν Κεγχρεαῖς· εἶχε γὰρ A
εὐχήν.

Aquila et Priscilla morantur Epheſi.

Deuenit autem Ephesum, & eos ibi reliquit. ipse uerò ingressus synagogam, disseruit cum Iudæis.

19 κατέλυσεν δὲ εἰς Ἔφεσον, κἀκείνους κατέλιπεν αὐτοῦ. αὐτὸς δὲ εἰσελθὼν εἰς τὴν συναγωγὴν, διελέχθη τοῖς Ἰουδαίοις.

Rogantibus autem ipsis ut diutius maneret apud ipsos, non annuit:

20 ἐρωτώντων δὲ αὐτοῦ, ἐπὶ πλείονα χρόνον μεῖναι παρ' αὐτοῖς, οὐκ ἐπένευσεν,

Sed uale dixit eis, dicens, Oportet omnino me festũ quod instat, agere Hierosolymis: sed iterum reuertar ad uos, Deo uolente, & proue ctus est Epheso.

21 ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς, εἰπών· δεῖ με πάντως τὴν ἑορτὴν τὴν ἐρχομένην ποιῆσαι εἰς Ἱεροσόλυμα· πάλιν δὲ ἀνακάμψω πρὸς ὑμᾶς, τοῦ θεοῦ θέλοντος. καὶ ἀνήχθη ἀπὸ τῆς Ἐφέσου.

Quumq; descendisset Cæsareã, ascendisset- 22 καὶ κατελθὼν εἰς Καισάρειαν, ἀναβὰς, καὶ que *Hierosolymam*, ac salutasset Ecclesiam, descendit Antiochiam. ἀσπασάμενος τὴν ἐκκλησίαν, κατέβη εἰς Ἀντιόχειαν.

Et quum peregisset *illic* aliquantum temporis, abijt, peragrans ex ordine Galaticã regionem ac Phrygiam, confirmans omnes discipulos.

23 καὶ ποιήσας χρόνον τινὰ, ἐξῆλθε, διερχόμενος καθεξῆς τὴν Γαλατικὴν χώραν, καὶ Φρυγίαν, ἐπιστηρίζων πάντας τοὺς μαθητάς.

Iudæus autem quidam Apollos nomine, Alexandrinus natione, uir eloquens, deuenit Ephesum, potens in scripturis,

24 Ἰουδαῖος δέ τις, Ἀπολλὼς ὀνόματι, Ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει, ἀνὴρ λόγιος, κατήντησεν εἰς Ἔφεσον, B
δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς.

Hic erat initiatus uia Domini: & feruens spiritu loquebatur, & docebat diligenter ea quæ sunt Domini sciens tantùm Baptisma Ioannis:

25 οὗτος ἦν κατηχημένος τὴν ὁδὸν τοῦ Κυρίου, καὶ ζέων τῷ πνεύματι, ἐλάλει καὶ ἐδίδασκεν ἀκριβῶς τὰ περὶ τοῦ Κυρίου, ἐπιστάμενος μόνον τὸ βάπτισμα Ἰωάννου.

Cœpitq; liberè loqui in synagoga. Quem quum audissent

26 οὗτός τε ἤρξατο παρρησιάζεσθαι ἐν τῇ συναγωγῇ. ἀκούσαντες δὲ αὐτοῦ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα, προσελάβοντο αὐτὸν, καὶ ἀκριβέστερον αὐτῷ ἐξέθεντο τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν.

Priscilla & Aquila, assumpserunt eum, & exquisitius exposuerunt ei uiam Dei.

Quum autem uellet transire in Achaiam, illum adhortati fratres, scripserũt discipulis ut susciperent eum: qui quum affuisset, contulit multum ijs qui crediderant per gratiam.

27 Βουλομένου δὲ αὐτοῦ διελθεῖν εἰς τὴν Ἀχαΐαν, προετρέψαμενοι οἱ ἀδελφοὶ ἔγραψαν τοῖς μαθηταῖς ἀποδέξασθαι αὐτόν. ὃς παραγενόμενος, συνεβάλετο πολὺ τοῖς πεπιστευκόσι διὰ τῆς χάριτος.

Magna enim cõtentione Iudæos magis ac magis redarguebat publicè, ostendẽs per Scripturas quòd Iesus esset ille Christus.

28 εὐτόνως γὰρ τοῖς Ἰουδαίοις διακατηλέγχετο δημοσίᾳ, ἐπιδεικνὺς διὰ τῶν γραφῶν, εἶναι τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν.

18 Quum totondisset caput κειράμενος τὴν κεφαλήν. Vulgata qui totonderat caput, manifestè hoc referens ad Aquilam. Beda etiam testatur codicem se uidisse, qui plurali numero haberet, qui totonderant caput, & habebant uotum: ut ad Aquilam & Priscillam referretur. Quia tamen ambiguus est sermo, ut non minus ad Paulum quàm ad Aquilam referri possit, ita conuerti, ut liberum iudicium lectori relinquatur. 21 Oportet omnino δεῖ πάντως. Totum hoc membrum deest in Vulgata editione. 22 Cæsaream, εἰς Καισάρειαν. Cæsaream scilicet Stratonis, portum ab Herode structum, ut inde Hierosolymam contenderet, Ridiculum est autem quod Hieronymus de Cæsarea Cappadociæ ista interpretatur. 23 Quum peregisset ποιήσας. Sic etiam accipitur idem uerbum ποιεῖν pro διατρίβειν infrà 20.a.3 quam se, ut exposuimus Matth.20.b.12. 24 Potens in Scripturis δυνατὸς ὢν ἐν ταῖς γραφαῖς. Hebraismus. pro, Scripturarum cognitione egregie instructus C

25 Initiatus κατηχημένος. Siue, informatus. Vulgata, edoctus. Eras. institutus. Vide Luc.1.a.4, Diligẽter ἀκριβῶς. id est ἐπιμελῶς. Sic enim commendatur illius summa diligentia, potius quàm peritia Euangelicæ doctrinæ quam duntaxat de gustarat, ut apparet ex ijs quæ sequuntur. 29 Exquisitius ἀκριβέστερον. Vulgata, diligentius, quod non quadrat. Neque enim de diligentia hoc dicitur, ut in superiore uersiculo, sed de doctrina ipsa. Erasmus, exactius. Vide Luc.1.a.3. Viam Dei τὴν τοῦ Θεοῦ ὁδόν. id est uiam quæ ad Deum ducit, quam paulo antè uiam Domini uocauit, quem Hebraismum exposuimus Marc.12 b.14.

27 Per gratiam διὰ τῆς χάριτος. Connecti hoc potest uel cum participio proximo, uel cum uerbo συνεβάλετο, quod probabilius quidem est, si sententiam spectes: sed durius tamen propter traiectionem. Si ad participium refers, χάριτος appellatione intelliget gratuitus Dei fauor à quo uno manat fides: sin cum uerbo, χάρις declarabit dotitioni uolui præiudicium afferre.

28 Magna enim contentione εὐτόνως γάρ. Vti uolui hæc periphrasi ut Græci uocabuli emphasin seruarem, quo significatur eloquentem hunc hominem omnes (quod aiunt) neruos reuincendis Iudæis contendisse. Vulgata & Erasmus, uehementer, id est δεινῶς. Sed & paulo pòst non satis expresse uidentur interpretati διακατηλέγχετο reuincebat. Nam præpositio διὰ significationem auget, ut in διαπορτόρευε, διακριβοῦν & similibus. Ideo conuerti, magis ac magis redarguebat.

IN CA-

A ΚΕΦ. ιθ.

Ἐγένετο δὲ τοῦ Ἀπολλὼ εἶναι ἐν Κορίνθῳ, 1
Παῦλον διελθόντα τὰ ἀνωτερικὰ μέρη, ἐλθεῖν εἰς Ἔφεσον· καὶ εὑρών τινας μαθητὰς,

εἶπε πρὸς αὐτούς· εἰ πνεῦμα ἅγιον ἐλάβετε πιστεύσαντες; οἱ δὲ εἶπον πρὸς αὐτόν· ἀλλ' οὐδὲ εἰ πνεῦμα ἅγιόν ἐστιν, ἠκούσαμεν. 2

εἶπέ τε πρὸς αὐτούς· εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; οἱ δὲ εἶπον· εἰς τὸ Ἰωάννου βάπτισμα. 3

εἶπε δὲ Παῦλος· Ἰωάννης μὲν ἐβάπτισε βαπτίσματι μετανοίας, τῷ λαῷ λέγων εἰς τὸν ἐρχόμενον μετ' αὐτὸν ἵνα πιστεύσωσι, τοῦτέστιν, εἰς τὸν Χριστὸν Ἰησοῦν. 4

ἀκούσαντες δὲ ἐβαπτίσθησαν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ. 5

καὶ ἐπιθέντος αὐτοῖς τοῦ Παύλου τὰς χεῖρας, ἦλθε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐτούς, ἐλάλουν τε B γλώσσαις, καὶ προεφήτευον. 6

ἦσαν δὲ οἱ πάντες ἄνδρες ὡσεὶ δώδεκα. 7

εἰσελθὼν δὲ εἰς τὴν συναγωγὴν, ἐπαρρησιάζετο, ἐπὶ μῆνας τρεῖς διαλεγόμενος, καὶ πείθων τὰ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ. 8

CAP. XIX. *Paulus docet Ephesi.*

FActum est autem interim dum Apollos esset Corinthi, ut Paulus peragratis superioribus partibus ueniret Ephesum: ubi inuentis quibusdam discipulis,

Dixit ad eos, Num spiritum sanctum accepistis, posteaquam credidistis? At illi dixerunt ad eum, Imò ne hoc quidem audiuimus, an sit Spiritus sanctus. *Spiritus sanctus*

Tunc ait ad eos, In quid ergo baptizati estis? At illi dixerunt, In Iohannis baptisma. *Baptisma Iohã.*

Dixit autem Paulus, Iohannes quidem baptizauit Baptismo resipiscentiæ, dicens populo ut in eum qui uenturus erat post ipsum, crederent, hoc est in Christum Iesum.

His igitur auditis baptizati sunt in nomine Domini Iesu.

Et quum imposuisset eis manus Paulus, uenit Spiritus sanctus super eos, & loquebantur linguis, ac prophetabant.

Erant autem omnes isti uiri circiter duodecim.

Ipse porrò ingressus synagogam, liberè loquebatur, ad tres menses differens & suadens quæ ad regnum Dei *pertinent*.

IN CAPVT XIX.

2 Spiritum sanctum πνεῦμα ἅγιον. Id est dona illa eximia Spiritus sancti, μετωνυμικῶς, quæ tum in Ecclesia uigebant, ut uel ex eo apparet quod scribitur infrà uersu 26. 3 In quid ergo baptizati estis? εἰς τί οὖν ἐβαπτίσθητε; id est, qua igitur doctrina imbuti & initiati estis? Vulg. In quo igitur baptizati estis? Eras. Quo igitur baptizati estis? Vtranq; hãc interpretationẽ, ac illam præsertim idcirco repudio, quòd εἰς pro ἐν interpretetur, perinde acsi scriptum esset ἐν τίνι, ut sit hæc sententia. Simon estis baptizati Spiritu sancto, qua re igitur estis baptizati? Quanuis enim εἰς pro ἐν sæpe usurpetur, tamen hæc enallage (meo iudicio) nullo modo huic loco conuenit. Neque enim puto quærere Apostolũ aut à quo, aut quomodo, aut quorsum sint baptizati: denique ne hoc quidem puto rogare an sint baptizati: sed quum illi dicerent se nescire an sit Spiritus sanctus, ac proinde ostenderent se ignorare totam Ecclesiæ Christianæ rationem, qui tamen se discipulos dicebant: credo scisciatari Paulum, cui igitur doctrinæ nomen dederint, & quales se esse profiteantur. Vtitur autem uocabulo Baptizandi & baptismatis: quia baptismus erat ipsius initiationis ac professionis tessera. quod ut planius fiat, sciendũ est, hæc dicẽdi genera quæ in Scripturis occurrunt, quid ualeãt, & quatenus inter se differãt. Baptizari in aliquẽ, ut in Mosen, 1. Cor. 10. a. 2. Baptizari in baptisma alicuius, ut Iohãnis hoc in loco. Baptizari in nomen alicuius, ut Patris, filij, ac Spiritus sancti, Matt. 28. d. 19. uel Christi, ut suprà 2. f. 28, uel Pauli, ut 1. Corin. 1. b. 14. Baptizari in mortẽ Christi, ut Rom. 6. a. 3, seu pro mortuis, ut 1. Cor. 15. d. 29, seu in unũ corpus, ut 1. Cor. 12. b. 13, seu in remissionem peccatorũ, ut suprà 2. f. 38: deniq; baptizari aqua & baptizari Spiritu sancto. Itaq; baptizari in Mosen, declarat Mosis auspicijs ac ductu baptizari: quod dicendi genus semel tantũ reperio: baptizari in Iohannis baptisma significat doctrinã quã Iohannes annũtiabat, ac Baptismi symbolo obsignabat, profiteri & amplecti: baptizari uerò in eius nomen dicimur, cui nos Baptismũ dicamus ac consecramus. quamobrẽ recte Paulus negat sese in nomẽ suum quemquã baptizasse. Baptizari autẽ dicũ-
C tur fideles in mortẽ Christi seu pro mortuis, id est ut per Christi mortẽ peccatum in ipsis moriatur ac aboleatur & in unum corpus, ut oẽs in Christo capite coalescant: & in remissionẽ peccatorũ, ut Christi sanguine abluãtur: ut præpositio εἰς in istis omnibus finalẽ (quã uocãt) causam designet. Baptizari aqua siue ἐν ὕδατι, i. in aqua, nihil aliud quàm aqua immergi declarat, quæ est externa baptismi ceremonia: baptizari autẽ Spiritu alió pertinet, nẽpe ad Spiritus sancti dona quibus fideles cœlitus uisibili signo imbuebantur, interdum ante baptismũ aquæ, ut ex Cornelij historia apparet: interdum post Baptismum, ut istis accidit de quibus hic agitur. Ex his autem diligenter consideratis hoc quoq; efficitur, Baptismatis uocabulũ triplici significatione usurpari, quarum una propria est, duæ translatitiæ. Propria est, quum immersionem seu tinctionẽ declarat, quæ etiam ab effectu ablutio seu lauacrũ dicitur. Vna est translatitia quum pro donorũ Spiritus sancti quasi effusione accipitur, ut suprà 1. a. 5, & 2. a. 2, & 10. g. 47, & 11. b. 16. Altera quũ pro Iohãnis doctrina, ut quũ quæritur an Baptismus Iohãnis è cœlo sit an ex hominibus: quũ dicitur Apollos nihil nouisse quàm Iohannis Baptisma: ut suprà 18. g. 25: itẽ quum dicitur Iohannes prædicasse Baptismum resipiscentiæ, ut suprà 13. d. 24, & in hoc uersiculo ac proximè sequente. Quod autem de baptismatis nomine dicimus, de ipso quoq; baptizandi uerbo simili ratione accipiẽdum est. Nam baptizare dicitur minister qui aqua tingit, & baptizari qui aqua tingitur. item baptizat Deus quum Spiritus sui dona impertitur, & baptizatur Spiritu à Deo: qui Spiritus donum accipit. baptizauit demum Baptismo resipiscentiæ Iohannes quum resipiscentiam doceret, cuius symbolum erat Baptismus quem primus administrauit, & baptizari dicuntur in Baptismate Iohannis quicunq; eo doctrinæ genere fuerunt instituti. Quum autem appareat minimè extinctam fuisse cum Iohanne ipsius existimationem, sed post eius obitum multos fuisse tum qui ea docerent quæ de Messiæ officio ac uitæ innocentia diuinitus differuerat: tum etiam qui hæc audita amplecterentur, quamuis Christi officium non nossent, ut de Apollo paulò antè Lucas testatus est: nec tamẽ usquã legamus, uel etiam probabile uideatur, istos, etiamsi eadem illa in genere docerent quæ Iohannes, Baptismum tamen Iohannis exemplo usurpasse: minimè certè necesse est, ut ubicunque fit Baptismatis Iohannis mentio, ipsum Baptismi ceremoniam usurpatam putemus. Itaq; qui propterea quòd isti paulò pòst dicuntur in nomine Iesu Christi baptizati, colligunt diuersum fuisse Baptismum Iohannis à Baptismo Christi, ideoq; ipsos fuisse rebaptizatos, certo fundamento destituuntur. Sunt autem multò ineptiores, qui rebaptizationem ex hoc loco uolunt stabilire. Nam etiam si concederem istos bis fuisse baptizatos, non tamen consequeretur, iterandum Christi baptismum. 4 In eũ. εἰς τὸν. Eras. de eo qui uẽturus esset. Hæc enim cõiunxit cũ participio λέγων, quũ per traiectionẽ construẽda sint cũ uerbo πιστεύσωσι. idq; ita esse uel ex eo apparet, quòd in uetustis codicibus post λέγων subijcitur distinctio.

L 4 9 Tyranni

Incredúli. Quum autem quidam indurarétur & parere nollent, malè loquentes de uia *Domini* corã multitudine, abscedés ab illis, segregauit discipulos, quotidie disserens in schola Tyranni cuiusdam.

Miracula. Hoc autem factum est per biennium: *ita* ut omnes qui habitabant in Asia, audirent sermonem Domini Iesu, tum Iudæi tum Græci.

Virtutes autem non uulgares edebat Deus per manus Pauli:

Ita ut etiam super inualidos deferrétur à corpore eius sudaria seu semicinctia, & recederét ab eis morbi, & spiritus mali exirent ab eis.

Exorcistæ Iudæi à diabolo cadun tur. Aggressi sunt uerò quidam ex circulatorib. Iudæis exorcistis appellare super eos qui habebant spiritus malos, nomen Domini Iesu, dicentes, Adiuramus uos *per* Iesũ quem Paulus prædicat.

Erant autem quidam filij Sceuæ Iudæi principis Sacerdotum septem qui hoc faciebant.

Respondẽs uerò spiritus malus, dixit, Iesum noui, & Paulum scio: uos autem qui estis?

Et insiliens in eos homo in quo erat spiritus malus, ac superatis illis, inualuit contra eos: ita ut nudi & uulnerati effugerent ex domo illa.

Id uerò innotuit omnibus tum Iudæis tum Græcis qui habitabãt Ephesi: & incidit timor super omnes eos, ac magnificabatur nomen Domini Iesu.

Confessio. Multiq; eorum qui crediderant, ueniebant confitentes & prodentes facta sua.

Libri impij combusti. Multi quoq; ex eis qui curiosas artes exercuerant, comportatos libros exusserunt corã omnibus: quorum supputatis pretijs, repe-

9 ὡς δέ τινες ἐσκληρύνοντο καὶ ἠπείθουν, κακολογοῦντες τὴν ὁδὸν ἐνώπιον τοῦ πλήθους, ἀποστὰς ἀπ' αὐτῶν, ἀφώρισε τοὺς μαθητὰς, καθ' ἡμέραν διαλεγόμενος ἐν τῇ σχολῇ τυράννου τινός.

10 τοῦτο δὲ ἐγένετο ἐπὶ ἔτη δύο, ὥστε πάντας τοὺς κατοικοῦντας τὴν Ἀσίαν, ἀκοῦσαι τὸν λόγον τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας.

11 δυνάμεις τε οὐ τὰς τυχούσας ἐποίει ὁ θεὸς διὰ τῶν χειρῶν Παύλου,

12 ὥστε καὶ ἐπὶ τοὺς ἀσθενοῦντας ἐπιφέρεσθαι ἀπὸ τοῦ χρωτὸς αὐτοῦ σουδάρια, ἢ σιμικίνθια, καὶ ἀπαλλάσσεσθαι ἀπ' αὐτῶν τὰς νόσους, τά τε πνεύματα τὰ πονηρὰ ἐξέρχεσθαι ἀπ' αὐτῶν.

13 ἐπεχείρησαν δέ τινες καὶ τῶν περιερχομένων Ἰουδαίων ἐξορκιστῶν ὀνομάζειν ἐπὶ τοὺς ἔχοντας τὰ πνεύματα τὰ πονηρὰ, τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, λέγοντες ὁρκίζομεν ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν ὁ Παῦλος κηρύσσει.

14 ἦσαν δέ τινες υἱοὶ Σκευᾶ Ἰουδαίου ἀρχιερέως ἑπτὰ, οἱ τοῦτο ποιοῦντες.

15 ἀποκριθὲν δὲ τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, εἶπε· τὸν Ἰησοῦν γινώσκω, καὶ τὸν Παῦλον ἐπίσταμαι. ὑμεῖς δὲ τίνες ἐστέ.

16 καὶ ἐφαλόμενος ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἄνθρωπος, ἐν ᾧ ἦν τὸ πνεῦμα τὸ πονηρὸν, καὶ κατακυριεύσας αὐτῶν, ἴσχυσε κατ' αὐτῶν, ὥστε γυμνοὺς καὶ τετραυματισμένους ἐκφυγεῖν ἐκ τοῦ οἴκου ἐκείνου.

17 τοῦτο δὲ ἐγένετο γνωστὸν πᾶσιν Ἰουδαίοις τε καὶ Ἕλλησι τοῖς κατοικοῦσι τὴν Ἔφεσον, καὶ ἐπέπεσε φόβος ἐπὶ πάντας αὐτοὺς, καὶ ἐμεγαλύνετο τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ.

πολλοί τε τῶν πεπιστευκότων ἤρχοντο, ἐξομολογούμενοι καὶ ἀναγγέλλοντες τὰς πράξεις αὐτῶν.

19 ἱκανοὶ δὲ τῶν τὰ περίεργα πραξάντων, συνενέγκαντες τὰς βίβλους, κατέκαιον ἐνώπιον πάντων, καὶ συνεψήφισαν τὰς τιμὰς αὐτῶν, καὶ εὗρον

9 Tyranni cuiusdam τυράννου τινός. In uno codice additum legimus, ἀφ' ὥρας πέμπτης ἕως δεκάτης, ab hora quinta ad decimam. Cæterùm Tyranni appellatione nonnulli potentem quempiam principem intelligunt. Alii sentiunt gymnasium ab aliquo Tyranno fuisse olim ædificatum, à quo cognomẽtum accepisset. Sed simplicissima erit expositio si proprium nomen esse dixerimus. At enim (inquit Erasmus) si nomen est proprium, cur addit τινός? Imò uerò constat hoc dicendi genus frequenter usurpari, quoties ignotus quispiam nominatim appellatur, & ne longius petantur exẽpla, sic noster Lucas infrà cap. 21. c. 16, & 22. c. 12, & 24. a. 1, & 25. e. 19. Reperio tamen nonnihil apud Strab. lib. 14, quod fortasse ad huius nominis explicationem facit. Notum enim est omnibus, Tyrannos à ueteribus fuisse dictos in genere, quos postea βασιλεῖς, id est reges uocarunt. Sic autem Strabo qui non procul his temporibus uixit, Ἀρξαι δέφησιν Ἀνδρόκλου τοῦ Ἰόνων ἀποικίας. ὕστερον τῆς Αἰολικῆς ὑπερ γενήσεσθαι λιμόν. τὸ δὲ θεῖον τὸ Ἀθηνῶν βασιλέως, γενέσθαι τὸν Ἐφέσου κτίστην· διὸ καὶ τὸ βασίλειον τῶν Ἰώνων ἐκεῖ συστῆναι φασί. καὶ ἔτι νῦν οἱ ἐκ τοῦ γένους ὀνομαζόμενοι βασιλεῖς, ἔχοντες τινὰς τιμὰς, πρωτοκλισίαν τε ἐν ἀγῶσι, καὶ πορφύραν ἐπίσημον τὸ βασιλικὸν γένος, σκῆπτρον ἀντὶ σκήπτρου, καὶ τὰ ἱερὰ τῆς ἐλευσινίας δήμητρος. Id est, Ducem fuisse Ionum demigrationis, quę Aeolicam est consequuta, Androclum Codri Athenarum regis legitimum filium, ait Pherecides, ac Ephesum condidisse: quamobrem etiam aiunt Ionum regiam Ephesi collocatam. Sed & nunc quoq; qui ex eo genere sunt reges uocantur, & quibusdam fruuntur honoribus, ut qui primo loco sedeant in certaminibus, purpuram habeant regiæ gentis insigne, scipionem quoque pro sceptro, & Eleusiniæ Cereris sacra.

12 Sudaria seu semicinctia, σουδάρια ἢ σιμικίνθια. Duo sunt Latina uocabula terminatione Græca inflexa: ac de priore quidem constat, de posteriore non item. In uno quidem exemplari Græco hæc reperimus ad marginem annotata, Ἀμφοτέρα λινοειδῆ εἰσί. πλὴν τὸ μὲν σουδάριον ἔστι τῆς κεφαλῆς ἐπιβάλλεσθαι, τὸ δὲ σιμικίνθιον ζώνης χάριν παρέχεσι, πρὸς τὸ ἀπομάττεσθαι τὰς ὑγρότητας τοῦ προσώπου, οἷον ἱδρῶτα, δάκρυα, πτύελον, καὶ τὰ ὅμοια. Id est, utraque linea sunt: sed sudaria quidem capiti mittuntur, semicinctia uerò manibus gestant, abstergendis humidis à facie excrementis, ut sudore, lachrymis, sputo, & similibus. Hanc expositionem si sequamur, sudarium id erit quod uocamus *un couurechef*, semicinctium *un mouchoir*. Græcus scholiastes eadem habet: quibus tamen addit nonnulla, sed eiusmodi ut intelligere non potuerim. Mihi uerò Lucas uidetur sudarium & semicinctium pro eodem accipere, nisi pro ἢ legas καὶ: quam lectionem in uno duntaxat codice deprehendimus. Nos in uernaculo nostro sermone semicinctia uocamus quandã mulierbrium cingulorum speciem. Martialis quoq; in Apophoretis pro cingulo uidetur potius accipere quàm pro breuiore ueste, ut nonnulli explicarunt: idq; etiam ipsa uocabuli notatio uidetur confirmare.

16 Superatis illis, κατακυριεύσας αὐτῶν. Vulgata, Dominatus amborum. Nam pro ἀμφοτέρων legit ἀμφοτέρων. Erasmus Dominatus eis. Sed τὸ κατακυριεύειν translatitiè hic accipitur, nec aliud declarat quàm dæmoniacum istum illis se fe fruſtrà tuentibus superiorem euasisse.

18 Prodentes ἀναγγέλλοντες. Vulgata & Erasmus, annuntiantes. Ego illud malui, quia non agitur hic de nuntio aliquo, sed τὸ ἀναγγέλλειν opponitur τῷ κρύπτειν. Publicè igitur isti metu diuini iudicij perterriti, errata sua professi ac detestati sunt. Sed quorsum hoc ad carnificinam illam confessionis quam auricularem uocant.

A ἀργυρίου μυριάδας πέντε.
ὅτω κατὰ μέρος ὁ λόγος τοῦ κυρίου ηὔξανε καὶ ἴσχυεν.
ὡς δὲ ἐπληρώθη ταῦτα, ἔθετο ὁ Παῦλος ἐν τῷ πνεύματι, διελθὼν τὴν Μακεδονίαν & Ἀχαΐαν, πορεύεσθαι εἰς Ἱερουσαλήμ, εἰπών· ὅτι μετὰ τὸ γενέσθαι με ἐκεῖ, δεῖ με καὶ Ῥώμην ἰδεῖν.
ἀποστείλας δὲ εἰς τὴν Μακεδονίαν δύο τῶν διακονούντων αὐτῷ, Τιμόθεον καὶ Ἔραστον, αὐτὸς ἐπέσχε χρόνον εἰς τὴν Ἀσίαν.
ἐγένετο δὲ κατὰ τὸν καιρὸν ἐκεῖνον τάραχος οὐκ ὀλίγος περὶ τῆς ὁδοῦ.
Δημήτριος γάρ τις ὀνόματι, ἀργυροκόπος, ποιῶν ναοὺς ἀργυροῦς Ἀρτέμιδος, παρεῖχε τοῖς τεχνίταις ἐργασίαν οὐκ ὀλίγην.
οὓς συναθροίσας καὶ τοὺς περὶ τὰ τοιαῦτα ἐργάτας, εἶπεν· ἄνδρες, ἐπίστασθε ὅτι ἐκ ταύτης τῆς ἐργασίας ἡ εὐπορία ἡμῶν ἐστι.
B καὶ θεωρεῖτε & ἀκούετε, ὅτι οὐ μόνον Ἐφέσου, ἀλλὰ σχεδὸν πάσης τῆς Ἀσίας ὁ Παῦλος οὗτος πείσας, μετέστησεν ἱκανὸν ὄχλον, λέγων ὅτι οὐκ εἰσὶ θεοὶ οἱ διὰ χειρῶν γινόμενοι.
οὐ μόνον δὲ τοῦτο κινδυνεύει ἡμῖν τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν, ἀλλὰ καὶ τὸ τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος ἱερὸν εἰς οὐδὲν λογισθῆναι, μέλλειν τε καθαιρεῖσθαι τὴν μεγαλειότητα αὐτῆς, ἣν ὅλη μὲν ἡ Ἀσία καὶ ἡ οἰκουμένη σέβεται.
ἀκούσαντες δὲ καὶ γενόμενοι πλήρεις θυμοῦ, ἔκραζον, λέγοντες· μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.
καὶ ἐπλήσθη ἡ πόλις ὅλη συγχύσεως, ὥρμη-

perierunt denariorum quinquaginta millia.
Ita fortiter crescebat sermo Domini & inualescebat.
His autem expletis, proposuit Paulus per Spiritum peragrata Macedonia & Achaia profici in Ierusalem, dicens, Postquam fuero illic, oportet me etiam Romam uidere.
Missis autem in Macedoniam duobus ex ijs qui ministrabant sibi, uidelicet Timotheo & Erasto, ipse substitit ad tempus in Asia.
Ortus est autem illo tempore tumultus nó paruus de secta illa.
Nam quidam nomine Demetrius, faber argentarius qui faciebat templa argẽtea Dianæ, præbebat artificibus non paruum quæstum. *Diana.*
Quibus congregatis, & ijs qui similium rerũ *erant* opifices, dixit, Viri, scitis quòd ex hoc opificio nostræ sunt facultates.
Et spectatis ac auditis quòd non solũ Ephesi, sed penè totius Asiæ Paulus persuasam auertit multam turbam, dicens deos illos non esse qui manibus fiant.
Periculum est autem non solùm ne pars ista nobis per ipsum confutata, pereat: sed ne magnæ deæ Dianę templum pro nihilo habeatur, futurũq; sit ut etiam destruatur maiestas eius quam tota Asia & orbis colit.
His autem auditis, pleni excandescentia, clamauerunt, dicentes, Magna Diana Ephesiorũ.
Et impleta est ciuitas tota confusione, & ir-

19 Denariorum ἀργυρίου Hebraicè בסף Erasmus ad uerbum, pecuniæ: nimium generali nomine, quum nemo etiam sic loquatur. Idem in annotationibus sic interpretatur, quod & ipsum non placet: nisi numos denarios, non sesterios accipias: quod a Latinis etiam interdum fieri docuit Agricola. Romanorum enim fuit numis (id est H-S) numerare: non Græcorum, qui drachmis potius supputabant. Denarius autè proximè ad drachmam accedit. Sed Asiaticos constat non drachmis, sed cistophoris numerasse: ut planè difficile sit hanc summam inire, nisi quòd ex ijs quæ Festus de Euboico talento scribit apparet cistophorum penè dimidia parte leuiorem fuisse drachma, siue denario. Etsi enim Attica C drachma septima parte leuior est denario, tamen (ut docuit doctissimus Georgius Agricola) Latini Græca interpretãtes, ὡς ἐγγύς drachmam cum denario comparant. Aestimat autem Festus 4000. drachmas cistophoris 7500: quam rationem si sequamur, & ex Budæi supputatione tribus assibus regijs & semisse drachmam æstimemus, nisi me calculus fefellit, 50000 cistophorûm æstimanda sunt Francicis libris 4666, & præterea assibus tredecim & uncijs quatuor. Sin autem ad drachmas placet reuocare exquisitiore calculo, 50000. drachmarum conficient Atticas libras 7500. sin ad denarios septima parte grauiores, 50000. denariùm æstimabimus Frãcicis libris 8750: quod quidem non fuit alienũ à Lucæ proposito, pluribus explicuisse. Per Spiritum ἐν πνεύματι. Id est, Spiritus sancti instinctu & impulsu, ponitur enim ἐν pro διὰ, ut alibi sæpe annotauimus. Est autem hoc diligenter obseruandum, ne uideatur postea Paulus pertinaciter in mortem ruere, repudiatis fratrum precibus ac consilijs. Vulgata & Erasmus, in Spiritu, id est (ut quidam conuertit) in animo suo: quæ interpretatio sanè frigida est, si cum altera illa comparetur. 23 De secta illa. περὶ τῆς ὁδοῦ. Id est, περὶ τῆς αἱρέσεως ἐκείνης, quo modo sumus interpretati ut planior esset oratio. Vulgata, de uia. Eras. de uia illa: nimium obscure. Dicuntur autem hæc per μίμησιν in persona eorum qui hunc tumultum excitarunt: & hoc nimirum in ore habebant, Christianos uetere religione contẽpta, nouam quandam sectã comminisci. 24 Templa argentea ναοὺς ἀργυροῦς Vulg. ædes. Eras. delubra: admonens in Annotationibus, hoc uocabulo significari ædiculas seu thecas templi effigie, in quibus reponẽbantur statuæ. Chrysostomus simili ratione putat declarare λιβύτια μικρὰ, id est, parua scriniola: ita tamen ut hoc non affirmet. quod si hanc interpretationẽ sequi libeat, putarim tamen potius hæc scrimiola donariis potius quàm statuis ipsis fuisse consecrata. Sed non uideo qua ratione arculæ istæ possint ναοὶ, id est, templa, dici: nisi idoneis testibus probet Erasmus, templi specie fuisse fabricatas, quod mihi ne ueri simile quidẽ uidetur. Itaq; quod ad me attinet, simpliciter accipio, Demetrium hunc templa argentea Dianæ solitum procudere, id est aut in numis, aut alijs imagunculis celeberrimi illius templi typum repræsentare, ac peregrinis aduentantibus diuendere, nempe ut etiamnũ hodie faciũt eiusmodi artifices ijs in locis quò solent à nonnullis, religionis causa, uota suscipi. Istæ igitur imagunculæ seu numi (dicitur enim ἀργυροκόπος à percutiendis seu feriendis argenteis numis) ab ea figura quam repræsentabant, Templorũ cognomentum retulerunt, sicuti simili prorsus ratione, Deliorum seu Athenienſium numos quosdam boues, eorundẽ Athenienſium alios quosdam πώλους, Pullos, alios Peloponnesiorum χελώνας testudines uocabant. 27 Ne pars ista nobis per ipsum confutata, pereat: ἡμῖν τοῦτο τὸ μέρος εἰς ἀπελεγμὸν ἐλθεῖν. Vulgata ad uerbum, nobis pars hæc in redargutionem uenire: quòd nemo non uidet quàm obscurè sit dictum. Eras. ne hæc pars reprobetur. Si placuisset ad uerbum interpretari, maluissem uertere, ne pars hæc nobis redarguatur: ac potius cõ iunxerim ἡμῖν cum uerbo ἐλθεῖν, quàm cum uerbo ἐλεγμὸν. Sed res ipsa ostendit quid significet Demetrius, fore scilicet, ut si Paulus quemadmodum cœperat, ita etiam pergeret opinionem de Dianæ imaginibus confutare, totus hic quæstus illis periret. Ideo addit pronomen ἡμῖν nobis, quasi diceret, Si falsi conuincatur iste Dianæ cultus, nobis certè conuincetur.

29 Socijs

ruerunt concorditer in theatrum, correpto
Gaium Aristarchum. Gaio & Aristarcho Macedonibus, & socijs peregrinationis Pauli.

Paulo uerò uoléte prodire ad populũ, non fiuerunt discipuli.

Sed & quidam ex Asiæ principibus quum essent ei amici, *nuntijs* ad eũ missis, precati sunt ne se daret in theatrum.

Alij igitur aliud clamabant: erat enim concio confusa, & plerique nesciebant cuius *rei* causa conuenissent.

Alexander. Ex turba uerò *quidã* p duxerũt Alexãdrũ: p pellẽtib. eũ Iudæis. Alexãder igitur quũ manu innuisset, uolebat excusationẽ afferre populo.

Quem ut cognouerunt Iudęum esse, uox orta est una omnium quasi ad horas duas clamãtium, Magna Diana Ephesiorum.

Tum scriba quum repressisset turbam, dixit, Viri Ephesij, quis enim est hominum qui nesciat Ephesiorum urbem ædituam esse magnæ deæ Dianæ, & à Ioue delapsi simulachri?

Quũ igitur istis nõ possit cõtradici, oportet uos contineri, nec quicquam præceps facere.

Adduxistis enim homines istos, neq; sacrilegos, neq; contumelioſos in deam uestram.

Quòd si Demetrius & qui cum eo sunt artifices, causam habẽt aduersus aliquẽ, agitur forum, & Proconsules sunt: alij alios postulent.

Si quid autem de rebus alijs requiritis, in legitima concione absoluetur.

Nam periculũ est ne postulemur seditionis propter *diem* hodiernum, quũ nulla subsit causa ob quam possimus reddere rationem concursus istius. Et quum hæc dixisset, dimisit cõcionem.

CAPVT XX.

POstquam autem cessauit tumultus, quum aduocasset Paulus discipulos, & comple-

σάμενος τε ὁ μοθυμαδὸν εἰς τὸ θέατρον, συναρπάσαν A
τες Γάϊον καὶ Ἀρίσταρχον Μακεδόνας, συνεκδήμους τοῦ Παύλου.

30 τοῦ δὲ Παύλου βουλομένου εἰσελθεῖν εἰς τὸν δῆμον, οὐκ εἴων αὐτὸν οἱ μαθηταί.

31 τινὲς δὲ καὶ τῶν Ἀσιαρχῶν ὄντες αὐτῷ φίλοι, πέμψαντες πρὸς αὐτὸν, παρεκάλουν μὴ δοῦναι ἑαυτὸν εἰς τὸ θέατρον.

32 ἄλλοι μὲν οὖν ἄλλο τι ἔκραζον· ἦν γὰρ ἡ ἐκκλησία συγκεχυμένη, καὶ οἱ πλείους οὐκ ᾔδεσαν τίνος ἕνεκεν συνεληλύθεισαν.

33 ἐκ δὲ τοῦ ὄχλου προεβίβασαν Ἀλέξανδρον, προβαλόντων αὐτὸν τῶν Ἰουδαίων. ὁ δὲ Ἀλέξανδρος κατασείσας τὴν χεῖρα, ἤθελεν ἀπολογεῖσθαι τῷ δήμῳ.

34 ὡς δὲ ἐπέγνωσαν ὅτι Ἰουδαῖός ἐστι, φωνὴ ἐγένετο μία ἐκ πάντων, ὡσεὶ ὡρῶν δύο κραζόντων· μεγάλη ἡ Ἄρτεμις Ἐφεσίων.

35 καταστείλας δὲ ὁ γραμματεὺς τὸν ὄχλον, φησίν· ἄνδρες Ἐφέσιοι, τίς γάρ ἐστιν ἄνθρωπος, ὃς οὐ γινώσκει τὴν Ἐφεσίων πόλιν νεωκόρον οὖσαν τῆς μεγάλης θεᾶς Ἀρτέμιδος, καὶ τοῦ διοπετοῦς; B

36 ἀναντιῤῥήτων οὖν ὄντων τούτων, δέον ἐστὶν ὑμᾶς κατεσταλμένους ὑπάρχειν, καὶ μηδὲν προπετὲς πράσσειν.

37 ἠγάγετε γὰρ τοὺς ἄνδρας τούτους οὔτε ἱεροσύλους, οὔτε βλασφημοῦντας τὴν θεὰν ὑμῶν.

38 εἰ μὲν οὖν Δημήτριος, καὶ οἱ σὺν αὐτῷ τεχνῖται, πρός τινα λόγον ἔχουσιν, ἀγοραῖοι ἄγονται, καὶ ἀνθύπατοί εἰσιν, ἐγκαλείτωσαν ἀλλήλοις.

39 εἰ δέ τι περὶ ἑτέρων ἐπιζητεῖτε, ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ ἐπιλυθήσεται.

40 καὶ γὰρ κινδυνεύομεν ἐγκαλεῖσθαι στάσεως περὶ τῆς σήμερον, μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος, περὶ οὗ δυνησόμεθα ἀποδοῦναι λόγον τῆς συστροφῆς ταύτης. καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἀπέλυσε τὴν ἐκκλησίαν.

ΚΕΦ. κ.

ΜΕτὰ δὲ τὸ παύσασθαι τὸν θόρυβον, προσκαλεσάμενος ὁ Παῦλος τοὺς μαθητὰς, καὶ ἀ-

29 Socijs peregrinationis Pauli. *συνεκδήμους τοῦ Παύλου.* Vulg. comitibus Pauli. Addidi ex Erasmi Annotationibus quod necessarium fuit explicando Græco uocabulo. Neque enim quisquis est comes, idem etiam est *συνέκδημος.*

33 Excusationem afferre *ἀπολογεῖσθαι.* Vulg. & Eras. rationem reddere *λόγον διδόναι.* Puto autem hunc Alexãdrum à Iudæis paulatim extra turbam productum in eum locum unde posset exaudiri, non ut ipsum in discrimen adducerent (cur non enim potius in tumultu discerperent, aut Ephesios saltem in eum prouocarent? cur deniq; ex turba protruderent ut locus illi ad dicendum pateret?) sed ut per eum, quicunque tandẽ is fuerit, populum placarent. Neq; enim dubito quin quum de suæ Dianæ cultu asserendo laborarent Ephesij, magna pars illorum in Iudæos ferretur: idq; ita esse uel ex eo liquet, quòd ubi Alexandrum Iudæum esse cognouerunt, statim in apertam rabiem exarserunt, nec potuerũt induci ut loquentem audirent. 35 A Ioue delapsi *τοῦ διοπετοῦς.* Sub. *ἀγάλματος.* Vulg. Iouisque prolis. Constat autẽ ex Plinio lib. 16. cap. 40, uitigineum fuisse hoc simulachrum, à Canetia quodam artifice fabricatum, sed longè antiquissimum, utpote quod nunquam sit mutatum septies restituto templo. Antiquitas igitur & Sacerdotum auaritia huic superstitioni facile uiam muenerunt. 38 Agitur forum *ἀγοραῖοι ἄγονται.* id est *ἡ ἀγορὰ τελεῖται.* Ad uerbũ, forenses agunt, uel aguntur, seu coguntur, pro quo dicimus in uernaculo sermone *on tient les plaids.* i. ut loquitur Cicero, forum agunt. Appellatione uerò *τῶν ἀγοραίων* intelliguntur uel ipsi forensium causarum iudices, uel causidici, ut rectè explicant Græca scholia: illi denique qui forensia solent tractare. Sudas quoq; *ἀγοραίων δικαστῶν* meminit, & *ἀγόραιον ἡμέραν παροξυτόνως,* significare dicit diem Fastum, quem ferè solent Græci *λιστικὸν* uocare. Eras. ueterem interpretem sequutus, conuertit, conuentus forenses aguntur: rectè quidem si sensum spectes: sed cui tamen non assentior, quòd in Græcis subaudiri putet, cognitiones aut lites. i. *λῆξεις* aut *ἀμφισβητήσεις,* quum ipsi potius qui in foro aut iudicant aut contendunt, *ἀγοραῖοι* dicantur. Proconsules sunt *ἀνθύπατοι εἰσὶν.* Nomine Proconsulum intellige etiam legatos Proconsulis, & qui eius uices in cognoscendis grauioribus causis obibant. Leuioribus enim ordinaria illa & quotidiana iudicia sufficiebant: quibus (inquit Scriba) si non acquiescat Demetrius cum suis, adeant Proconsulem, aut ipsius legatos. 39 In legitima conc. *ἐν τῇ ἐννόμῳ ἐκκλησίᾳ.* Quia de sacro cõuẽtu hic non agitur, ideo *ἐκκλησίαν* non cõuerti Ecclesiam meo more, sed concionẽ, quod Eras. quoq; annotauit. Cæterũ *ἔννομος ἐκκλησία.* i. legitima cõcio, nõ tantũ opponitur *τῇ συγχύσει.* i. seditioſę & tumultuosæ cõcioni, sed etiam *τῇ συγκλήτῳ.* i. illi quæ extra ordinẽ aduocabatur. Erant enim certi dies habendis concionib. constituti, quas *ἐννόμους* & *τεταγμένας* Græci oratores uocãt. Ad illas igitur Scriba populũ reuocat. i. ad maiorũ morẽ 40 Seditionis propter *diem. στάσεως περὶ τῆς σήμερον.* Vulg. & Eras. hodiernæ seditionis. i. *περὶ τῆς στάσεως τῆς σήμερον.* eodẽ quidẽ manẽte sensu, sed ita tamen ut sine causa à uerbis Lucæ discedãt. Quũ nulla subsit causa *μηδενὸς αἰτίου ὑπάρχοντος.* Vulg. quũ nullus sit obnoxius. Sed præstat *αἴτιον* in neutro genere interpretari.

A απασάμενος, ἐξῆλθε πορευθῆναι εἰς τὴν μακεδονίαν
διελθὼν δὲ τὰ μέρη ἐκεῖνα, καὶ παρακαλέσας 2
αὐτοὺς λόγῳ πολλῷ, ἦλθεν εἰς τὴν ἑλλάδα.
ποιήσας τε μῆνας τρεῖς, γενομένης αὐτῷ ἐπι-
βουλῆς ὑπὸ τῶν ἰουδαίων, μέλλοντι ἀνάγεσθαι εἰς τὴν 3
συρίαν, ἐγένετο γνώμη τοῦ ὑποστρέφειν διὰ μακε-
δονίας.
συνείπετο δὲ αὐτῷ ἄχρι τῆς ἀσίας σώπατρος 4
βεροιαῖος. θεσσαλονικέων δὲ, ἀρίσταρχος, καὶ σε-
κοῦνδος, καὶ γάϊος δερβαῖος, καὶ τιμόθεος·
ἀσιανοὶ δὲ, τυχικὸς καὶ τρόφιμος.
οὗτοι προελθόντες, ἔμενον ἡμᾶς ἐν τρωάδι.
ἡμεῖς δὲ ἐξεπλεύσαμεν μετὰ τὰς ἡμέρας τῶν 5
ἀζύμων ἀπὸ φιλίππων, καὶ ἤλθομεν πρὸς αὐτοὺς 6
εἰς τὴν τρωάδα ἄχρις ἡμερῶν πέντε, ὅπου διετρί-
ψαμεν ἡμέρας ἑπτά.
ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, συνηγμένων ἡμῶν 7
μαθητῶν τοῦ κλάσαι ἄρτον, ὁ παῦλος διελέγετο
αὐτοῖς, μέλλων ἐξιέναι τῇ ἐπαύριον, παρέτεινέ τε
B τὸν λόγον μέχρι μεσονυκτίου.
ἦσαν δὲ λαμπάδες ἱκαναὶ ἐν τῷ ὑπερῴῳ, οὗ 8
ἦσαν συνηγμένοι.
καθήμενος δέ τις νεανίας, ὀνόματι εὔ- 9
τυχος, ἐπὶ τοῦ θυρίδος, καταφερόμενος ὕ-
πνῳ βαθεῖ, διαλεγομένου παύλου ἐπὶ πλεῖον
κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου, ἔπεσεν ἀπὸ τοῦ τριτοῦ
κάτω, καὶ ἤρθη νεκρός.
καταβὰς δὲ ὁ παῦλος, ἐπέπεσεν αὐτῷ, καὶ 10
συμπεριλαβὼν, εἶπε μὴ θορυβεῖσθε, ἡ γὰρ ψυχὴ
αὐτοῦ ἐν αὐτῷ ἐστιν.
ἀναβὰς δὲ, καὶ κλάσας ἄρτον, καὶ γευσάμενος 11
ἐφ' ἱκανόν τε ὁμιλήσας ἄχρι αὐγῆς, οὕτως ἐξῆλ-
θεν.
ἤγαγον δὲ τὸν παῖδα ζῶντα, καὶ παρεκλήθησαν 12
οὐ μετρίως.
ἡμεῖς δὲ προελθόντες ἐπὶ τὸ πλοῖον, ἀνήχθημεν 13
ἐκεῖθεν μέλλοντες ἀναλαμ-
C βάνειν τὸν παῦλον. οὕτω γὰρ ἦν διατεταγμένος,
μέλλων αὐτὸς πεζεύειν.
ὡς δὲ συνέβαλεν ἡμῖν εἰς τὴν ἄσσον, ἀναλα- 14
βόντες αὐτὸν, ἤλθομεν εἰς μιτυλήνην.
κἀκεῖθεν ἀποπλεύσαντες, τῇ ἐπιούσῃ κα- 15
τηντήσαμεν ἀντικρὺ χίου. τῇ δὲ ἑτέρᾳ παρεβά-
λομεν εἰς σάμον· καὶ μείναντες ἐν τρωγυλίῳ,
τῇ ἐχομένῃ ἤλθομεν εἰς μίλητον.

xus esset, abijt profecturus in Macedoniam. *Macedonia.*

Quum autem peragrasset partes illas, & exhortatus illos fuisset multo sermone, uenit in Græciam. *Græcia.*

Et ibi peractis mensibus tribus, quum à Iudæis factæ essent insidiæ ei prouehendo in Syriam: censuit reuertendum per Macedoniam.

Comitatus est autem eum usque in Asiam Sopater Beroëensis: Thessalonicensium uerò Aristarchus, & Secundus, ac Gaius Derbæus, ac Timotheus: Asiani uerò Tychicus & Trophimus.

Qui quũ præissent, expectarũt nos Troade.

Nos uerò enauigauimus post dies azymorũ à Philippis, & uenimus ad eos Troadem intra dies quinq; ubi consumpsimus dies septem.

Primo autem die hebdomadæ coactis discipulis ad frangẽdum panem, Paulus differebat eis profecturus postridie, protenditq; sermonem usq; in mediam noctem. *Totam noctẽ docet Paulus quòd Iesus sit Christus*

Erant porrò lucernę multæ in cœnaculo ubi erant coacti.

Et sedens quidam adolescens, nomine Eutychus, in fenestra, deijciente *eum* somno profundo, quũ diutius differeret Paulus, præ somno ruens, decidit ex tertia contignatione deorsum, & sublatus est mortuus.

Quum descendisset autem Paulus, incubuit super eum: & complexus, dixit, Ne tumultuemini: anima enim eius in ipso est. *Eutychus suscitatur.*

Quum igitur ascendisset, fregissetq; panem ac degustasset, diu colloquutus usque ad diluculum, ita demum profectus est.

Adduxerunt autem puerum uiuum, & refocillati sunt non mediocriter.

Nos autem progressi ad nauem, profecti sumus Asson, illinc recepturi Paulũ: sic enim ordinauerat, quum ipse pedibus *illuc* esset iter facturus.

Vt autem cõiunxit se nobiscum ad Asson recepto eo uenimus in Mitylenen.

Et quũ illinc abnauigassemus, sequenti die deuenimus Chium, postridie uerò appulimus Samum: & quum diuertissemus Trogyllium, sequenti die uenimus Miletum.

IN CAPVT XX.

3 Peractis mensibus tribus, *ποιήσας μῆνας τρεῖς.* Vide suprà 18.f.23. 4 Sopater *Σώπατρος.* In tribus codicibus legimus *Σωσίπατρος* Sosipater. Vulg. addit Pyrrhi, scilicet filius. & in Cõplutensi editione & quatuor exẽplarib. additur *τοῦ πύρρου.* 7 Primo autem die hebdomadæ *ἐν δὲ τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων.* Vulg. Vna autem Sabbathi. Eras. Vno autẽ die Sabbathorũ. Vide Matt. 18.a.1. Quominus autẽ possimus interpretari, quodam die Sabbathi, duo impedũt: unum, quòd *μιᾷ σαββάτων* pro *τινὶ σαββάτῳ*, nusquam inuenias: alterum, quia adiunctus articulus declarat hanc particulam indefinitè accipi non posse. Primus itaque hebdomadæ dies hic omnino intelligitur, is scilicet quem Dominicum uocamus: & ex hoc loco, tum etiam ex eo quod scribitur, 1. Cor. 16.a.2, non inepte colligitur, iam tum consueuisse Christianos hoc die solennes conuentus agere, paulatim euanescente Iudaici Sabbathi ceremonia. 8 Erant *ἦσαν.* Veteres codices legunt *ἦμεν*, Eras. idq; rectius, ut ex superioribus apparet. Pertinet autem hoc quoq; ad fidẽ scriptori faciendã, ut qui oculatus fuit testis. 9 Diutius *ἐπὶ πλεῖον.* In omnibus uetustis codicib. additur distinctio post *πλεῖον*, ut non dubium sit quin connectẽdum sit cum participio *διαλεγομένου*, contra quam existimauit Erasmus. Præ somno ruens, *κατενεχθεὶς ἀπὸ τοῦ ὕπνου.* Vulg. ductus somno. Eras. magis depressus somno. Ego uerò existimo *κατενεχθεὶς* propria significatione accipiẽdũ hoc posteriore loco. 11 Ita *οὕτως.* Vide Iohan. 4.a.6. 13 Asson, *εἰς τὴν ἄσσον.* Asson scilicet urbem Aeolidis, seu Mysiæ. Puto enim eandem esse urbem. Nonnulla exemplaria pro *ἄσσον* legunt *θάσσον*, sed lectione admodum deprauata, sicuti quæ pro *τρωγυλλίῳ* Mycales montis promontorio e regione Sami, legunt *τριγγιλαίῳ.* 15 Diuertissemus Trogyllium *μείναντες ἐν τρωγυλλίῳ.* Vide Luc. 10.a.7.

19 Modestia

Pentecoſte.

Statuerat enim Paulus præternauigare Epheſum, ne tempus tereret in Aſia: feſtinabat enim, ſi poſsibile ſibi eſſet, ut die Pentecoſtes eſſet Hieroſolymis.

A Mileto autem miſsis Epheſum *nuntijs*, aduocauit Presbyteros Eccleſiæ.

Hortatur Paulus presbyteros Epheſiorum.

Qui quum peruenisſent ad ipſum, dixit eis, Vos ſcitis à primo die quo ingreſſus ſum Aſiã, quomodo uobiſcũ per omne tempus fuerim.

Seruire Deo. Humilitas. Lachryme. Tentationes.

Seruiẽs Domino cũ omni modeſtia & multis lachrymis ac tentationibus, quæ mihi euenerant ex inſidijs Iudæorum:

Vt nihil ſuffugerim eorum quæ uobis conducerent, quin *ea* annuntiarem uobis, & docerem uos publicè ac per ſingulas domos,

Pœnitentia. Fides.

Teſtificans Iudæis ſimul & Græcis eam quę erga Deum *eſt* reſipiſcentiam, ac fidẽ erga Dominum noſtrum Ieſum.

Afflictiones Pauli.

At nunc ecce, ego uinctus Spiritu, proficiſcor in Ieruſalem, quæ in ea obuentura ſint mihi, ignorans:

Niſi quòd Spiritus ſanctus per ſingulas ciuitates teſtificatur, dicens quòd uincula & afflictiones me manent.

Miniſterium Pauli.

Verùm nullius rationem habeo, neque uita mea cara eſt mihi ipſi, ut conſumem curſum meum cum gaudio, et miniſterium quod accepi à Domino Ieſu, ad teſtificandum Euangelium gratiæ Dei.

Et nunc ecce ego noui quòd amplius non uidebitis faciem meã ulli ex uobis omnibus, per quos tranſiui prædicans regnum Dei.

Ideo teſtor uobis hodierno die, quòd mũdus ego *ſum* à ſanguine omnium.

Conſilium Dei.

Non enim ſubterfugi quominus annuntiarem uobis omne conſilium Dei.

Grex. Epiſcopi. Chriſtus Deus.

Attẽdite igitur uobis ipſis & toti gregi, in quo uos Spiritus ſanctus conſtituit Epiſcopos, ad paſcẽdam Eccleſiam Dei, quam acquiſiuit ſuo illo ſanguine.

16 ἐκεῖνε γὰρ ὁ παῦλος παρεπλεῦσαι τὴν ἔφεσον, ὅπως μὴ γένηται αὐτῷ χρονοτριβῆσαι ἐν τῇ ἀσίᾳ. ἔσπευδε γάρ, εἰ δυνατὸν ἦν αὐτῷ, τὴν ἡμέραν τῶν πεντηκοστῆς γενέσθαι εἰς ἱεροσόλυμα. A

17 ἀπὸ δὲ τῆς μιλήτου πέμψας εἰς ἔφεσον, μετεκαλέσατο τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας.

18 ὡς δὲ παρεγένοντο πρὸς αὐτόν, εἶπεν αὐτοῖς· ὑμεῖς ἐπίστασθε, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας, ἀφ' ἧς ἐπέβην εἰς τὴν ἀσίαν, πῶς μεθ' ὑμῶν τὸν παντὸς χρόνον ἐγενόμην,

19 δουλεύων τῷ κυρίῳ μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πολλῶν δακρύων καὶ πειρασμῶν, τῶν συμβάντων μοι ἐν ταῖς ἐπιβουλαῖς τῶν ἰουδαίων.

20 ὡς οὐδὲν ὑπεστειλάμην τῶν συμφερόντων, τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν, καὶ διδάξαι ὑμᾶς δημοσίᾳ καὶ κατ' οἴκους,

21 διαμαρτυρόμενος ἰουδαίοις τε καὶ ἕλλησι τὴν εἰς τὸν θεὸν μετάνοιαν, καὶ πίστιν τὴν εἰς τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστόν.

22 καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ δεδεμένος τῷ πνεύματι, πορεύομαι εἰς ἱερουσαλήμ, τὰ ἐν αὐτῇ συναντήσοντά μοι μὴ εἰδώς, B

23 πλὴν ὅτι τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κατὰ πόλιν διαμαρτύρεταί, λέγον ὅτι δεσμὰ με καὶ θλίψεις μένουσιν.

24 ἀλλ' οὐδενὸς λόγου ποιοῦμαι, οὐδὲ ἔχω τὴν ψυχήν μου τιμίαν ἐμαυτῷ, ὡς τελειῶσαι τὸν δρόμον μου μετὰ χαρᾶς, καὶ τὴν διακονίαν, ἣν ἔλαβον παρὰ τοῦ κυρίου ἰησοῦ, διαμαρτύρασθαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ.

25 καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ οἶδα, ὅτι οὐκέτι ὄψεσθε τὸ πρόσωπόν μου ὑμεῖς πάντες, ἐν οἷς διῆλθον, κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ.

26 διὸ μαρτύρομαι ὑμῖν ἐν τῇ σήμερον ἡμέρᾳ, ὅτι καθαρὸς ἐγὼ ἀπὸ τοῦ αἵματος πάντων.

27 οὐ γὰρ ὑπεστειλάμην τοῦ μὴ ἀναγγεῖλαι ὑμῖν πᾶσαν τὴν βουλὴν τοῦ θεοῦ.

28 προσέχετε οὖν ἑαυτοῖς, καὶ παντὶ τῷ ποιμνίῳ, ἐν ᾧ ὑμᾶς τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἔθετο ἐπισκόπους, ποιμαίνειν τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, ἣν περιεποιήσατο διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος. C

19 Modeſtia ταπεινοφροσύνης. Vulg. humilitate: quo uocabulo ſignificatur obſcuritas ac ignobilitas, ut diximus Luc. 1. c. 48. Eraſ. animi humilitate: quod ego quidem inter uitia numerarim. 20 Nihil ſuffugerim ὐδὲν ὑπεστειλάμην Id eſt, nihil aut per metũ, aut lucri cauſa, uel prorſus ſubticuerim, uel aliqua ex parte diſsimularim. Nam ὑποστέλλεσθαι dicũtur, quos metus (ut ita dicam) contrahit, aut qui tanquã uela colligunt in loquendo. 22 Vinctus ſpiritu, δεδεμένος τῷ πνεύματι: Id eſt, Spiritus ſancti impulſu ac mandato, tanquam uinculo quodam, me illuc pertrahente: de quo diximus ſuprà 19. d. 21. Quorſum autem hoc Paulus? an quòd inuitus illuc pertraheretur? minimè uerò, ut ipſe teſtatur, & res ipſa oſtendit: ſed ne quis ex fratribus hoc iter ipſi diſſuadeat, monet eos, ſeſe Dei mandato illuc proficiſci, ne putetur Eccleſiæ ac Prophetarum prædictiones ac conſilia contẽnere. 26 Mundus à ſanguine καθαρὸς ἀπὸ αἵματος. Id eſt, quòd nulli ueſtrum ſim author exitij: ex Hebræorum idiotiſmo, quem expoſuimus ſuprà 18. a. 6. 27 Omne cõſilium πᾶσαν τὴν βουλήν. Irenęi Interpres lib. 3. cap. 14, conuertit Omnem ſcientiam. ſiue (ut in alijs codicibus legitur) omnem ſententiam: de quo non eſt neceſſe (opinor) ut laboremus. ſiquidem hunc interpretem quicunq; tandem fuit, apparet Latinæ linguæ fuiſſe admodum imperitum. Sed tamen ſuſpicor hanc interpretationẽ ab aliquo profectam cui uiſus ſit Apoſtolus nimium arroganter dicere, omne conſilium Dei à ſe fuiſſe Epheſijs explicatum: quaſi uerò iſta ad officium Apoſtolatus accõmodari non debeant. Eſt aũt hoc quoque obſeruandũ propter illos qui, quoties libuit, uniuerſales iſtas particulas ita ſolent urgere, ut nullam interpretationem admittant. 28 Dei, τοῦ θεοῦ. In quinque exemplaribus legitur κυρίου καὶ θεοῦ, Domini & Dei. Suſpicor autem τοῦ κυρίου initio fuiſſe adſcriptum ad marginem à quopiam qui Dei uocabulum ſic explicaret aduerſus Anthropomorphitas, ne ſcilicet Paulus uideatur ſanguinem ipſi Diuininati tribuere: deinde quum hoc irrepſiſſet in contextum, & iſta κυρίου θεοῦ non bene uiderentur cohærere, interpoſitam eſſe particulam καί. Sed hæc ego tanquam diuinans dico. Hoc quidem certum eſt, explicanda hæc eſſe per κοινωνίαν ἰδιωμάτων: quod dicẽdi genus non ita eſt ἄκυρον, neque reprobandum (ut nuper poſt Eutychetem impiè quidam dicere ac ſcribere auſus eſt) ſed ſummam noſtræ conſolationis continet: illud nimirum diſerte explicans quod ait Iohannes, Verbũ factum eſſe carnem: ita ut qui uerè Deus eſt, uerè nobis & Deus & homo ſit factus. Suo illo ſanguine τοῦ ἰδίου αἵματος. In uno codice legimus τοῦ αἵματος τοῦ ἰδίου. Vtrouis enim modo legas, ſeruanda uis eſt articuli, quo præſtantia huius ſanguinis, & antitheſis

ἐγὼ γὰρ οἶδα τοῦτο, ὅτι εἰσελεύσονται μετὰ τὸ 29
ἄφιξίν μου λύκοι βαρεῖς εἰς ὑμᾶς, μὴ φειδόμενοι
τοῦ ποιμνίου,
καὶ ἐξ ὑμῶν αὐτῶν ἀναστήσονται ἄνδρες, λαλοῦντες διε- 30
στραμμένα, τοῦ ἀποσπᾶν τοὺς μαθητὰς ὀπίσω αὐτῶν.
διὸ γρηγορεῖτε, μνημονεύοντες ὅτι τριετίαν νύ 31
κτα καὶ ἡμέραν οὐκ ἐπαυσάμην μετὰ δακρύων
νουθετῶν ἕνα ἕκαστον.
καὶ τὰ νῦν παρατίθεμαι ὑμᾶς, ἀδελφοὶ τῷ θεῷ, 32
καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, τῷ δυναμένῳ ἐποι
κοδομῆσαι, καὶ δοῦναι ὑμῖν κληρονομίαν ἐν τοῖς
ἡγιασμένοις πᾶσιν.
ἀργυρίου ἢ χρυσίου ἢ ἱματισμοῦ οὐδενὸς ἐ- 33
πεθύμησα.
αὐτοὶ δὲ γινώσκετε, ὅτι ταῖς χρείαις μου καὶ τοῖς 34
οὖσι μετ' ἐμοῦ ὑπηρέτησαν αἱ χεῖρες αὗται.
πάντα ὑπέδειξα ὑμῖν, ὅτι οὕτω κοπιῶντας 35
δεῖ ἀντιλαμβάνεσθαι τῶν ἀσθενούντων, μνημονεύειν
τε τῶν λόγων τοῦ κυρίου ἰησοῦ, ὅτι αὐτὸς εἶπε· μακά
ριόν ἐστι μᾶλλον διδόναι ἢ λαμβάνειν.
καὶ ταῦτα εἰπὼν, θεὶς τὰ γόνατα αὐτοῦ, σὺν πᾶ 36
σιν αὐτοῖς προσηύξατο.
ἱκανὸς δὲ ἐγένετο κλαυθμὸς πάντων· καὶ ἐπὶ 37
πεσόντες ἐπὶ τὸν τράχηλον τοῦ παύλου, κατεφίλουν αὐτόν.
ὀδυνώμενοι μάλιστα ἐπὶ τῷ λόγῳ ᾧ εἰρήκει, 38
ὅτι οὐκέτι μέλλουσι τὸ πρόσωπον αὐτοῦ θεωρεῖν.
προέπεμπον δὲ αὐτὸν εἰς τὸ πλοῖον.

ΚΕΦ. κα.

Ὡς δὲ ἐγένετο ἀναχθῆναι ἡμᾶς ἀπα- 1
σθέντας ἀπ' αὐτῶν, εὐθυδρομήσαντες ἤλ
θομεν εἰς τὴν κῶν, τῇ δὲ ἐξῆς εἰς τὴν ῥόδον, κἀ-
κεῖθεν εἰς πάταρα.
καὶ εὑρόντες πλοῖον, διαπερῶν εἰς φοινίκην, 2
ἐπιβάντες ἀνήχθημεν.
ἀναφάναντες δὲ τὴν κύπρον, καταλιπόν 3
τες αὐτὴν εὐώνυμον, ἐπλέομεν εἰς συρίαν, καὶ κα
τήχθημεν εἰς τύρον· ἐκεῖσε γὰρ τὸ πλοῖον ἀπο-
φορτιζόμενον ἦν γόμον.
καὶ ἀνευρόντες τοὺς μαθητὰς, ἐπεμείναμεν αὐ 4
τοῦ ἡμέρας ἑπτά· οἵτινες τῷ παύλῳ ἔλεγον διὰ τοῦ

Ego enim noui hoc, quòd post discessum meum ingressuri sint in uos lupi graues, non parcentes gregi. *Lupi.*

Et ex uobis ipsis exoriẽtur uiri qui loquãtur peruersa, ut discipulos post se abstrahant.

Ideo uigilate, memores quòd per triẽnium nocte & dienó cessauerim cum lachrymis monere unumquenq;. *Vigilare. Monere cum lachrymis.*

Nunc quoq; fratres, commendo uos Deo & sermoni gratię ipsius: qui *quidem Deus* potest superstruere, & dare uobis quod hæreditatis iure possideatis cum sanctificatis omnibus.

Argentum & aurum, aut uestem nullius concupiui.

Imò ipsi nostis quòd usibus meis, & his qui mecum sunt, subministrarunt manus istæ. *Laboratmanib. Paulusepiscopus* 1.Cor.4.c.12. 1.Thes.2.b.9. 2.Thes,3.b.8.

In omnibus ostendi uobis quòd sic laborãtes oportet sustinere inualidos, ac meminisse uerborum Iesu, quoniam ipse dixit, Beatũ est dare potius quàm accipere. *Dare. Accipere.*

Et quum hæc dixisset, positis genibus suis, orauit cum omnibus illis. *Oratio.*

Magnus autem fletus ortus est omnium: & ruentes in collum Pauli, deosculabãtur eum. *Osculã.*

Dolentes maximè ob sermonem quem dixerat, quòd amplius faciem eius nó essent spectaturi, & deduxerunt eum ad nauigium.

CAPVT XXI.

VT autem prouecti sumus, auulsi ab eis, recto cursu uenimus Coum, & sequẽti die Rhodum, & illinc Patara.

Et inuento nauigio quod traijceret in Phœnicen, *eo* conscenso, prouecti sumus.

Quum autem cœpisset *nobis* apparere Cyprus, relicta ea ad siniſtram, nauigauimus in Syriam, ac deuecti sumus Tyrum: illuc enim nauigium erat onus expositurum.

Permansimus ibidem dies septem inuẽtis discipulis: qui Paulo dicebant per Spiritum, ne

thesis illa declaratur, quæ copiosius exponitur Hebr.9.c.12. Fuit enim hic sanguis uerè pius ac sanctus, imò uerò purificans ac sanctificus sanguis: ex illo manans nimirum, qui sicuti uerè homo, ita etiam uerè Deus existit. 32 Et sermoni gratiæ ipsius: *καὶ τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ.* Hæc per epexegesim explico, quasi diceret Paulus, Commendo uos Deo, ut uos præsidio suo conseruet: id est Euangelio, siue gratiæ suæ nuntio. Idcirco enim Euangelium dicitur salutis sermo supra capite 13.d.26. Qui *quidem Deus* potest *τῷ δυναμένῳ.* Eras. in Annotat. hoc conũgit cum *λόγῳ.* At ego puto nimis coactam fore interpretationem, si cum *τῷ θεῷ* coniunxeris. Ideo nonnihil suppleui ex quo id posset intelligi. Deinde & hoc notandũ est, articulum hoc loco non tam *διαλύσιν* quam *αἰτιολογίαν* declarare. Quod hæreditatis iure possidebimus, nimirum gratuito tamen uidetur declarare quo iure consequuturi simus illud tanquam prædium quod possidebimus, nimirum gratuito adoptionis iure, quasi filij. Ideo periphrasim paulò lõgiorem usurpauit. Cum omnibus *σὺν πᾶσιν.* Hebraicè בכל, *σύν* pro *σὺν* posita: quam enallagen alibi sæpe annotauimus. Vulg. in omnibus. Eras. inter omnes. 35 In omnibus *πάντα.* Vel Per omnia. Nam subaudienda est præpositio *κατὰ*, ut 1,Cor.9.d.25,& 10.g.33,& Ephes.4.c.15. Quid si uerò *πάντα* superiori uerbo *ὑπηρέτησαν* adiunxeris? nolui tamen quicquam mutare ex coniectura. Sustinere *ἀντιλαμβάνεσθαι.* id est alioquin collapsuros quasi correcta manu retinere. Dicuntur enim hæc translatitiè de illis qui nondum satis confirmati doctrina & exemplis, offendicula ibi inueniunt, ubi planissima uia est: ideoq; ferendi sunt quoad eius fieri potest (salua scilicet conscientia) & cauenda diligenter omnia quibus possint offendi. Hoc enim est labentes fulcire. Vide Luc.1.e.54.

IN CAP. XXI.

Vulg. & Eras. suscipere.

3 Quum autem cœpisset *nobis* apparere Cyprus *ἀναφανέντες δὲ τὴν Κύπρον.* Sic legũt ueteres codices. Eras. autẽ legit *ἀναφάναντες.* & nonnulli habent *ἀναφανέντος δὲ τῆς λύκου*, lectione manifestè corrupta, quum potius scribendum sit *ἀναφαίναντες.* Cæterùm *τὸ ἀναφαίνειν* opponitur hoc in loco *τῷ ἀποκρύπτειν*, & id declarat pro quo Virgilius aperire dixit lib. Aeneid. 3, Quarto terra die se attollere tandem Visa, aperire procul montes, ac uoluere fumum. Idẽ eodem libro, Mox & Leucatæ nimbosa cacumina montis Et formidatus nautis aperitur Apollo. Quia scilicet nauigantibus præsertim: ut non immeritò Erasmus pro eo quòd in Vulgata editione legitur, Quum aperuissemus autem Cypro, ueterem interpretem suspicetur scripsisse, Quum autem peruenissemus Cyprum. 4 Per Spiritum, *διὰ τοῦ πνεύματος.*

ascenderet in Ierusalem.

Sed quum nos peregissemus dies illos, abij- 5
mus, omnibus deducẽtibus nos cum uxorib.
& liberis, donec exissemus urbẽ: & positis ge-
nibus in littore, orauimus.

Oratio in littore

Ac alij alios complexi, conscendimus naui 6
gium: illi autem reuersi sunt ad suos.

Nos uerò nauigatione perfecta, deuenimus 7
Tyro Ptolemaida, & salutatis fratribus, mansi-
mus diem unum apud eos,

Philippus Euãgelista

Postridie uerò egressi, Paulus & nos qui cũ 8
eo eramus, uenimus Cæsaream: & ingressi do
mum Philippi Euangelistæ (qui erat unus ex il
lis septem) mansimus apud eum.

Virgines prophetantes Agabus.

Huic autẽ erant quatuor filiæ uirgines, pro- 9
phetantes.

Et quum *illic* permansissemus dies complu- 10
res, aduenit à Iudæa quidam propheta nomi-
ne Agabus.

Qui quum uenisset ad nos, tulit zonam Sau 11
li, & uinctis sibi pedib. ac manibus, dixit, Hæc
dicit Spiritus sanctus, Virum cuius est zona
hæc, sic uincient in Ierusalem Iudæi, tradentq; B
in manus Gentium.

Vt uerò ista audiuimus, precati sumus & 12
nos & qui in eo loco erant, ne ascenderet in Ie
rusalem.

Paulus libẽs patitur propter Christum.

Tunc respondit Paulus, Quid facitis flentes 13
& comminuentes cor meum? enimuerò ego
non solùm uinciri, sed & mori paratus sum in
Ierusalem pro nomine Domini Iesu.

Quum igitur illi non persuaderetur, acquie 14
uimus, dicentes, Domini uoluntas fiat.

Porrò post dies istos sublatis sarcinis ascen- 15
dimus in Ierusalem.

Venerunt autem simul etiam *quidam* ex disci 16
pulis à Cæsarea nobiscum, adducentes secum
apud quem hospitaremur, Mnasonem quen-
dam Cyprium, antiquum discipulum.

Quum igitur uenissemus Ierosolymam, li- 17
benter exceperunt nos fratres.

Postero autem die introijt Paulus nobi- 18
scum ad Iacobum, & omnes presbyteri affue-
runt.

Quos cõplexus exposuit sigillatim, quæ Deus 19
fecisset inter Gentes per ministerium ipsius.

Iacobi consilio Paulus purificat se more Iudaico cũ quatuor aliis.

At illi *his* auditis, glorificauerunt Dominũ: 20
dixeruntq; ei, Vides frater quot sint millia Iu-
dæorum qui crediderunt: suntq; omnes ac-

πνδμαῖος, μὴ ἀναβαίνειν εἰς ἱερουσαλήμ. A

ὅτε ἦ ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτῆσαι τὰς ἡμέρας, ἐξ
ελθόντες ἐπορευόμεθα, προπεμπόντων ἡμᾶς
πάντων σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις, ἕως ἔξω τῆς πόλεως.
καὶ θέντες τὰ γόνατα ἡμῶν ἐπὶ τὸν αἰγιαλόν, προσηυξάμεθα
καὶ ἀσπασάμενοι ἀλλήλους, ἐπέβημεν εἰς τὸ πλοῖον. ἐκεῖνοι δὲ ὑπέστρεψαν εἰς τὰ ἴδια.

ἡμεῖς δὲ τὸν πλοῦν διανύσαντες, ἀπὸ Τύρου κα-
τηντήσαμεν εἰς Πτολεμαΐδα· καὶ ἀσπασάμενοι τοὺς
ἀδελφοὺς, ἐμείναμεν ἡμέραν μίαν παρ' αὐτοῖς.

τῇ δὲ ἐπαύριον ἐξελθόντες οἱ περὶ τὸν Παῦλον,
ἤλθομεν εἰς Καισάρειαν· καὶ εἰσελθόντες εἰς τὸν οἶκον
Φιλίππου τοῦ εὐαγγελιστοῦ τὸντος ἐκ τῶν ἑπτὰ, ἐμεί
ναμεν παρ' αὐτῷ.

Οὗτος δὲ ἦσαν θυγατέρες παρθένοι τέσσαρες
προφητεύουσαι.

ἐπιμενόντων δὲ ἡμῶν ἡμέρας πλείους κατῆλ
θέ τις ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας προφήτης, ὀνόματι Ἄ-
γαβος.

καὶ ἐλθὼν πρὸς ἡμᾶς, καὶ ἄρας τὴν ζώνην τοῦ Παύ
λου, δήσας τε αὐτοῦ τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας, εἶ- B
πε· τάδε λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· τὸν ἄνδρα
οὗ ἐστὶν ἡ ζώνη αὕτη, οὕτω δήσουσιν ἐν Ἱερουσαλὴμ
οἱ Ἰουδαῖοι, καὶ παραδώσουσιν εἰς χεῖρας ἐθνῶν.

ὡς δὲ ἠκούσαμεν ταῦτα, παρεκαλοῦμεν ἡ-
μεῖς τε καὶ οἱ ἐντόπιοι, τοῦ μὴ ἀναβαίνειν αὐτὸν εἰς
Ἱερουσαλήμ.

ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος· τί ποιεῖτε, κλαίοντες,
καὶ συνθρύπτοντές μου τὴν καρδίαν; ἐγὼ γὰρ οὐ μό
νον δεθῆναι, ἀλλὰ καὶ ἀποθανεῖν εἰς Ἱερουσαλὴμ ἕ-
τοιμως ἔχω ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου Ἰησοῦ.

μὴ πειθομένου δὲ αὐτοῦ, ἡσυχάσαμεν, εἰπόντες·
τὸ θέλημα τοῦ κυρίου γινέσθω.

μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας ταύτας ἀποσκευασάμε
νοι ἀνεβαίνομεν εἰς Ἱερουσαλήμ.

συνῆλθον δὲ καὶ τῶν μαθητῶν ἀπὸ Καισαρείας
σὺν ἡμῖν, ἄγοντες παρ' ᾧ ξενισθῶμεν, Μνάσωνί C
τινι Κυπρίῳ, ἀρχαίῳ μαθητῇ.

γενομένων δὲ ἡμῶν εἰς Ἱεροσόλυμα, ἀσμένως
ἐδέξαντο ἡμᾶς οἱ ἀδελφοί.

τῇ δὲ ἐπιούσῃ εἰσήει ὁ Παῦλος σὺν ἡμῖν
πρὸς Ἰάκωβον, πάντες τε παρεγένοντο οἱ πρεσ
βύτεροι.

καὶ ἀσπασάμενος αὐτοὺς, ἐξηγεῖτο καθ' ἓν ἕ-
καστον, ὧν ἐποίησεν ὁ θεὸς ἐν τοῖς ἔθνεσι διὰ τῆς διακο
νίας αὐτοῦ.

οἱ δὲ ἀκούσαντες, ἐδόξαζον τὸν κύριον. εἶπόν τε
αὐτῷ· θεωρεῖς ἀδελφὲ, πόσαι μυριάδες εἰσὶν
Ἰουδαίων τῶν πεπιστευκότων. καὶ πάντες ζηλω-

Id est, ex diuina Spiritus reuelatione. Quid igitur? an sibi ipsi repugnat Spiritus sanctus? minimè uerò. Sed ut isti ex Spiritus reuelatione intelligerent quantum periculum Paulo immineret: non tamen consequitur eos cognouisse quid ui cissim Paulo idem Spiritus præcepisset. 6 Complexi, ἀσπασάμενοι. Vulg. quum uale fecissemus. id est, ἀποτα-ξάμενοι. 8 Paulus & nos qui cum eo eramus, οἱ περὶ τὸν Παῦλον. Vide suprà cap. 13. b. 13. Ex illis septem ἐκ τῶν ἑπτὰ. Vulg. & Eras. ex septem. Ego puto seruandum articulum, cuius uis est hoc loco ἀνθρωπικήν. 15 Sublatis sar cinis ἀποσκευασάμενοι. Id est ἀναστασκευασάμενοι, ut loquũtur disertiores. Nam ἀποσκευάζεσθαι significat potius onus deponere, item è medio tollere. ἀναστασκευάζεσθαι uerò dicũtur οἱ μετοικιζόμενοι, id est qui ex aliquo loco demigraturi, farcinas colligunt. Significat igitur Lucas Paulum cum suis Cæsarea profectum, quasi nunquam eo rediturum. Vulgata, præparati, id est, παρασκευασάμενοι: quam lectionem in uno codice inuenimus: neq; sanè uelim repudiare. In alijs quin que legitur ἐφοδιασάμενοι, id est instructi & comparati, ad quæuis scilicet subeunda. 20 Accensi

A τὰ ἔθη νόμου ἐστὶ περιπατεῖν.

κατηχήθησαν δὲ περὶ σοῦ, ὅτι ἀποστασίαν διδάσκεις ἀπὸ μωσέως τοὺς κατὰ τὰ ἔθνη πάντας ἰουδαίους, λέγων μὴ περιτέμνειν αὐτοὺς τὰ τέκνα, μηδὲ τοῖς ἔθεσι περιπατεῖν.

τί οὖν ἐστι; πάντως δεῖ πλῆθος συνελθεῖν, ἀκούσονται γὰρ ὅτι ἐλήλυθας.

τοῦτο οὖν ποίησον, ὃ σοι λέγομεν· εἰσὶν ἡμῖν ἄνδρες τέσσαρες, εὐχὴν ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν·

τούτους παραλαβὼν, ἁγνίσθητι σὺν αὐτοῖς, καὶ δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, ἵνα ξυρήσωνται τὴν κεφαλήν. καὶ γνῶσι πάντες ὅτι ὧν κατήχηνται περὶ σοῦ, οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ στοιχεῖς καὶ αὐτὸς τὸν νόμον φυλάσσων.

περὶ δὲ τῶν πεπιστευκότων ἐθνῶν ἡμεῖς ἐπεστείλαμεν, κρίναντες μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ φυλάσσεσθαι αὐτοὺς τό, τε εἰδωλόθυτον, καὶ τὸ αἷμα, καὶ πνικτὸν, καὶ πορνείαν.

B τότε ὁ παῦλος παραλαβὼν τοὺς ἄνδρας, τῇ ἐχομένῃ ἡμέρᾳ σὺν αὐτοῖς ἁγνισθεὶς, εἰσήει εἰς τὸ ἱερὸν, διαγγέλλων τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν ἡμερῶν τοῦ ἁγνισμοῦ, ἕως οὗ προσηνέχθη ὑπὲρ ἑνὸς ἑκάστου αὐτῶν ἡ προσφορά.

ὡς δὲ ἔμελλον αἱ ἑπτὰ ἡμέραι συντελεῖσθαι, οἱ ἀπὸ τῆς ἀσίας ἰουδαῖοι θεασάμενοι αὐτὸν ἐν τῷ ἱερῷ, συνέχεον πάντα τὸν ὄχλον, καὶ ἐπέβαλον τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτὸν,

κράζοντες· ἄνδρες ἰσραηλῖται, βοηθεῖτε· οὗτός ἐστιν ὁ ἄνθρωπος, ὁ κατὰ τοῦ λαοῦ καὶ τοῦ νόμου καὶ τόπου τούτου πάντας πανταχῇ διδάσκων, ἔτι τε καὶ Ἕλληνας εἰσήγαγεν εἰς τὸ ἱερὸν, καὶ κεκοίνωκε τὸν ἅγιον τόπον τοῦτον.

ἦσαν γὰρ προεωρακότες τρόφιμον τὸν ἐφέσιον ἐν τῇ πόλει σὺν αὐτῷ, ὃν ἐνόμιζον, ὅτι εἰς τὸ ἱερὸν εἰσήγαγεν ὁ παῦλος.

ἐκινήθη τε ἡ πόλις ὅλη, καὶ ἐγένετο συνδρομὴ τοῦ λαοῦ, καὶ συλλαβόμενοι τὸν παῦλον, ἕλκον αὐτὸν ἔ-

C ξω τοῦ ἱεροῦ, καὶ εὐθέως ἐκλείσθησαν αἱ θύραι.

ζητούντων δὲ αὐτὸν ἀποκτεῖναι, ἀνέβη φάσις τῷ χιλιάρχῳ τῆς σπείρης, ὅτι ὅλη συγκέχυται ἱερουσαλήμ.

ὃς ἐξαυτῆς παραλαβὼν στρατιώτας καὶ ἑκατοντάρχους, κατέδραμεν ἐπ' αὐτούς. οἱ δὲ ἰδόντες τὸν χιλίαρχον καὶ τοὺς στρατιώτας, ἐπαύσαντο τύπτοντες τὸν παῦλον.

τότε ἐγγίσας ὁ χιλίαρχος, ἐπελάβετο αὐτοῦ, καὶ ἐκέλευσε δεθῆναι ἁλύσεσι δυσὶ· καὶ ἐπυνθάνετο

censi studio Legis.

21 Audierũt autẽ de te ex aliorũ sermone, quòd defectionem doceas à Mose, omnes qui inter Gentes sunt Iudæos, dicens nõ debere eos circuncidere filios, neq; *secundum* ritus ambulare.

22 Quid est ergo? omnino oportet conuenire multitudinem, audient enim te uenisse.

Votum.

23 Hoc igitur fac quod tibi dicimus. Sunt nobis uiri quatuor uoto obnoxij:

24 His assumptis, purifica te cũ eis, & fac sumptum cum eis, ut radant capita: & norint omnes quòd quæ de te audierunt ex aliorum sermone, nihil sunt: sed incedis & ipse custodiens Legem.

25 De ijs autem qui crediderunt ex Gẽtibus, nos scripsimus, quum statuissemus ne quid huiusmodi obseruent, nisi ut caueãt & ab ijs quæ sunt immolata simulachris, & à sanguine, & suffocatis, & scortatione.

26 Tum Paulus assumptis uiris illis, in sequẽti die purificatus cũ eis, ingressus est in templũ, denuntians expletionem dierum purificationis, donec offerretur pro unoquoque eorum oblatio.

27 Quum autem septem dies iam penè essent explendi, quidam ab Asia Iudæi, quum uidissent eum in templo, conturbarunt totam turbam, & iniecerunt ei manus,

Comprehẽditur Paulus.

28 Clamantes, Viri Israelitæ, succurrite: hic est homo ille qui aduersus populum, & legem, & locum hunc omnes ubique docet: quin etiam & Græcos introduxit in templum, et polluunt sanctum locum istum.

Trophimus.

29 Antè enim uiderũt Trophimũ Ephesium in urbe cum eo, quem existimauerunt quòd in templum introduxisset Paulus.

30 Commota est igitur urbs tota, & factus est concursus populi: & apprehensum Paulũ trahebant è templo: statim q; clausæ sunt fores.

31 Quærentibus autem ipsis eum trucidare, peruenit fama ad Tribunum cohortis, quòd tota Ierusalem conturbata esset.

32 Qui eo ipso *momento* assumptis militibus ac Centurionibus, decurrit ad illos: at illi quum uidissent Tribunum ac milites, cessarunt uerberare Paulum.

33 Tunc appropinquans Tribunus, apprehendit eum, & iussit uinciri catenis duabus: & per

20 Accensi zelo ζηλωταὶ. Vide Iohan. 2. c. 17. 21 Audierunt ex aliorum sermone, διαλῆλυθας, Vide Luc. 1. a. 4. *Secundum* ritus τοῖς ἔθεσι. In uno codice legitur τοῖς ἔθεσι πατρῴοις πορεύεσθαι, paternis inhb. uiuere. 23 Nobis ἡμῖν. In uno exẽplari legimus ἐν ἡμῖν inter nos: & quidẽ rectius, ut opinor. Voto obnoxij: σὺν χλὴ ἔχοντες ἐφ' ἑαυτῶν. Vulg. & Eras. ad uerbũ: habẽtes uotũ super se, quod uidetur paulò obscurius. Significatur autẽ hoc dicẽdi genere uotũ uoluntarium, quod nimirum quispiam in sese quasi onus receperit: qua ratione etiam factum ut apud Græcos τὸ ὑποσχεθῆναι καὶ ὑποσχεθῆναι de pollicitatione dicantur: ὅτι ὁ ὑποσχόμενος, inquit Eustathius βάρος ἑαυτὸν ὑπέθετο. id est, quòd qui aliquid promittit, seipsum oneri subijciat. 24 Cum eis, σὺν αὐτοῖς. Vel, ipsorum causa, ut tu huic uoto non tãtum interfuisse, sed etiam præfuisse uidearis. Erãt enim in oblationes ac purificationes sumptus faciẽdi. Ideo dicitur ipse postea dies purificationis denuntiasse. 25 Et suffocatis, καὶ πνικτὸν. Hoc non legit Augustin. in Speculo, ut Eras. obseruauit.

31 Peruenit fama ἀνέβη φάσις. Vulg. & Eras. nuntiatum est, ἀνήγγελθη. Illud uerò est ἐμφατικώτερον. 32 Eo ipso *momento* ἐξ αὐτῆς. Vulg. & Eras. statim. Vide suprà cap. 10. c. 33. Cotinet autẽ hic locus admirandum sane prouidẽtiæ diuinæ exemplum.

contatus est quisnam esset,& quid fecisset.

Alij autem aliud uociferabantur in turba: 34
& quum non posset certi *quicquam* cognoscere ꝓpter tumultũ, iussit duci eum in castra:

Quum igitur uenisset ad gradus, euenit ut 35
portaretur à militibus ꝓpter uiolentiã turbæ.

Sequebatur enim multitudo populi, cla- 36
mans, Tolle eum.

Et quum cœpisset duci in castra Paulus, di- 37
cit Tribuno, Licetnè mihi loqui ad te? Qui dixit, Græcè nosti?

Nónetu es Aegyptius ille qui ante hos dies 38
ad seditionem concitasti, & eduxisti in desertum quatuor milia sicariorum?

Dixit autem Paulus, Ego quidẽ sum homo 39
Iudæus Tarsensis, non obscuræ Cilicum urbis ciuis: rogo autem te, permitte mihi loqui ad populum.

Quum igitur ille permisisset, Paulus stans in 40
gradibus, annuit manu plebi: & magno silentio facto, loquutus est lingua Hebræa, dicens,

τίς αὖ ἐϛι, ἢ τί ὅτι πεποιηκώς. A

ἄλλοι δὲ ἄλλο τι ἐβόων ἐν τῷ ὄχλῳ. μὴ δυνάμενος δὲ γνῶναι τὸ ἀσφαλὲς, διὰ τὸν θόρυβον, ἐκέλευσεν ἄγεσθαι αὐτὸν εἰς τὴν παρεμβολήν.

ὅτε δὲ ἐγένοντο ἐπὶ τοῖς ἀναβαθμοῖς, συνέβη βαστάζεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τῶν στρατιωτῶν, διὰ τὴν βίαν τοῦ ὄχλου.

ἠκολούθει γὰρ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ κράζον· αἶρε αὐτόν,

μέλλων τε εἰσάγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν ὁ παῦλος, λέγει τῷ χιλιάρχῳ· εἰ ἔξεστί μοι εἰπεῖν τι πρός σε; ὁ δὲ ἔφη· ἑλληνιϛὶ γινώσκεις;

οὐκ ἄρα σὺ εἶ ὁ αἰγύπτιος, ὁ πρὸ τούτων τῶν ἡμερῶν ἀναστατώσας, καὶ ἐξαγαγὼν εἰς τὴν ἔρημον τοὺς τετρακισχιλίους ἄνδρας τῶν σικαρίων;

εἶπε δὲ ὁ παῦλος· ἐγὼ ἀνθρωπος μέν εἰμι ἰουδαῖος ταρσεὺς, οὐκ ἀσήμου πόλεως πολίτης. δέομαι δέ σου, ἐπίτρεψόν μοι λαλῆσαι πρὸς τὸν λαόν.

ἐπιτρέψαντος δὲ αὐτοῦ, ὁ παῦλος ἑστὼς ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν, κατέσεισε τῇ χειρὶ τῷ λαῷ. πολλῆς δὲ σιγῆς γενομένης, προσεφώνησε τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ λέγων. B

CAPVT XXII.

Paulus narrat Iudæis quomodo conuersus sit ad Christum.

Viri fratres & patres, audite meã, qua nunc 1
apud uos utor excusationem.

(Quum audissent autem quòd Hebræa lin- 2
gua sibi loqueretur, magis præbuerunt silentium: tum dixit,)

Ego quidem uir sum Iudæus, natus in Tar- 3
so *urbe* Ciciliæ, educatus uerò in hac ipsa urbe
Gamaliel præceptor Pauli. ad pedes Gamalielis, institutus ad exactam formam patriæ Legis, zelo Dei accensus, sicut & uos estis hodie.

Qui hanc sectam persequutus sum usq; ad 4
mortem, uinciens ac tradens in carceres tum uiros tum mulieres,

Vt & princeps Sacerdotum mihi testis est, 5
& totus Seniorum ordo: à quibus etiam epistolis ad fratres acceptis, Damascũ proficiscebar, adducturus etiam eos qui illic essent, uinctos in Ierusalem, ut illic punirentur.

Euenit autem mihi iter faciẽti & appropin- 6
quanti Damasco circiter meridiem, ut è repẽtè de cœlo circunfulserit me lux multa:

Cecidiq; in solum, & audiui uocem dicen- 7
tem mihi, Saul, Saul, quid me persequeris?

Ego uerò respõdi, Quis es Domine? Dixitq; 8
ad me, Ego sum Iesus ille Nazarenus quem tu persequeris.

ΚΕΦΑΛ. κβ.

ΑΝδρες ἀδελφοὶ καὶ πατέρες, ἀκούσατέ μου τῆς πρὸς ὑμᾶς νυνὶ ἀπολογίας.

ἀκούσαντες δὲ, ὅτι τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ προσεφώνει αὐτοῖς, μᾶλλον παρεῖχον ἡσυχίαν, καὶ φησιν.

ἐγὼ μέν εἰμι ἀνὴρ ἰουδαῖος, γεγεννημένος ἐν ταρσῷ τῆς κιλικίας, ἀνατεθραμμένος δὲ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ, παρὰ τοὺς πόδας γαμαλιὴλ, πεπαιδευμένος κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου, ζηλωτὴς ὑπάρχων τοῦ θεοῦ, καθὼς πάντες ὑμεῖς ἐϛε σήμερον.

ὃς ταύτην τὴν ὁδὸν ἐδίωξα ἄχρι θανάτου, δεσμεύων καὶ παραδιδοὺς εἰς φυλακὰς ἄνδρας τε καὶ γυναῖκας.

ὡς καὶ ὁ ἀρχιερεὺς μαρτυρεῖ μοι, καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον· παρ' ὧν καὶ ἐπιστολὰς δεξάμενος πρὸς τοὺς ἀδελφοὺς, εἰς δαμασκὸν ἐπορευόμην, ἄξων καὶ τοὺς ἐκεῖσε ὄντας δεδεμένους εἰς ἰερουσαλὴμ, ἵνα τιμωρηθῶσιν. C

ἐγένετο δέ μοι πορευομένῳ, καὶ ἐγγίζοντι τῇ δαμασκῷ περὶ μεσημβρίαν ἐξαίφνης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ περιαστράψαι φῶς ἱκανὸν περὶ ἐμὲ,

ἔπεσόν τε εἰς τὸ ἔδαφος, καὶ ἤκουσα φωνῆς λεγούσης μοι· σαοὺλ σαοὺλ, τί με διώκεις;

ἐγὼ δὲ ἀπεκρίθην· τίς εἶ κύριε. εἶπέ τε πρός με· ἐγώ εἰμι ἰησοῦς ὁ ναζωραῖος, ὃν σὺ διώκεις.

IN CAPVT XXII.

3 Ad pedes *παρὰ τοὺς πόδας*. Id est assiduus auditor. Huc enim respexit, quòd qui docent, soleant ex superiore loco discipulos alloqui in subsellijs sedentes. Ad exactam formam patriæ Legis, *κατὰ ἀκρίβειαν τοῦ πατρῴου νόμου*. Vulgata, iuxta ueritatem paternæ Legis, ut pro *ἀληθείαν* uideatur legisse *ἀλήθειαν*. Erasmus accuratè in patria Lege, id est, *κατὰ ἀκρίβειαν*, uel *ἀκριβῶς τὸν πατρῷον νόμον*. Zelo accensus, *ζηλωτής*. Vulgata, æmulator. Erasmus sectator. Neuter Græcam uocem expressit. Vide Iohan. 3. c. 17. Dei *τῦ θεῦ*. Vulgata, Legis, id est, *τῦ νόμυ*: quam puto germanam esse lectionem.

5 Et totus Seniorum ordo: *καὶ πᾶν τὸ πρεσβυτέριον*. Id est, *συνέδριον*, quod etiam Hebræi magistri uocant סנהדרין. Vulgata & omnes maiores natu: quum hic non agatur de senibus, sed de Senatoribus.

9 Lucem

A οἱ δὲ σὺν ἐμοὶ ὄντες, τὸ μὲν φῶς ἐθεάσαντο, καὶ ἐμφοβοι ἐγένοντο, τὴν φωνὴν οὐκ ἤκουσαν τοῦ λαλοῦντός μοι.

9 Porrò qui mecum erant, lucem quidem uiderunt, & expauefacti sunt: uocem autem nō audierunt eius qui loquebatur mecum.

εἶπον δὲ· τί ποιήσω κύριε; ὁ δὲ κύριος εἶπε πρός με· ἀναστὰς πορεύου εἰς Δαμασκὸν, κἀκεῖ σοι λαληθήσεται περὶ πάντων ὧν τέτακταί σοι ποιῆσαι.

10 Dixi uerò, Quid faciam Domine? Dominus autem dixit mihi, surge, ac proficiscere Damascum: & illic tibi dicetur de omnibus quæ ordinata sunt tibi ut facias.

ὡς δὲ οὐκ ἐνέβλεπον ἀπὸ τῆς δόξης τοῦ φωτὸς ἐκείνου, χειραγωγούμενος ὑπὸ τῶν συόντων μοι, ἦλθον εἰς Δαμασκόν.

11 Quum uerò non uiderem præ gloria lucis illius, manu deductus ab ijs qui mecum erant, ueni Damascum.

ἀνανίας δέ τις ἀνὴρ εὐσεβὴς κατὰ τὸν νόμον, μαρτυρούμενος ὑπὸ πάντων τῶν κατοικούντων Ἰουδαίων.

Ananias

12 Ananias autem quidam, uir pius secundum Legem, testimonio ornatus omnium *illic* habitantium Iudæorum,

ἐλθὼν πρός με, καὶ ἐπιστὰς, εἶπέ μοι· σαοὺλ ἀδελφὲ, ἀνάβλεψον. κἀγὼ αὐτῇ τῇ ὥρᾳ ἀνέβλεψα εἰς αὐτόν.

13 Veniens ad me, & astans, dixit mihi, Saul frater, recipe uisum. Et ego eodem illo momẽto illum conspexi.

ὁ δὲ εἶπεν· ὁ θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν προεχειρίσατό σε γνῶναι τὸ θέλημα αὐτοῦ, καὶ ἰδεῖν τὸν δίκαιον, καὶ ἀκοῦσαι φωνὴν ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

14 Ipse autem dixit, Deus Patrum nostrorũ delegit te ut cognosceres uoluntatem suam, & uideres Iustum illum, & audires uocem ex ore eius:

B ὅτι ἔσῃ μάρτυς αὐτῷ πρὸς πάντας ἀνθρώπους, ὧν ἑώρακας καὶ ἤκουσας.

Testis Christi electus Paulus.

15 Nam eris ei testis apud omnes homines, *eorum* quæ uidisti & audisti.

καὶ νῦν τί μέλλεις; ἀναστὰς βάπτισαι, καὶ ἀπόλουσαι τὰς ἁμαρτίας σου, ἐπικαλεσάμενος τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου.

16 Nunc igitur quid cũctaris? exurge, & baptizare, & ablue peccata tua, inuocato nomine Domini.

ἐγένετο δέ μοι ὑποστρέψαντι εἰς Ἰερουσαλὴμ, καὶ προσευχομένου μου ἐν τῷ ἱερῷ, γενέσθαι με ἐν ἐκστάσει,

17 Factum est autem quum essem reuersus in Ierusalem, & orarem in templo, ut raperer extra me,

καὶ ἰδεῖν αὐτὸν λέγοντά μοι· σπεῦσον, καὶ ἔξελθε ἐν τάχει ἐξ Ἰερουσαλὴμ, διότι οὐ παραδέξονταί σου τὴν μαρτυρίαν περὶ ἐμοῦ.

18 Et uiderem eum dicentem mihi, Festina, & exi citò ex Ierusalem: quoniam non accipient testimonium tuum de me.

κἀγὼ εἶπον· κύριε, αὐτοὶ ἐπίστανται ὅτι ἐγὼ ἤμην φυλακίζων καὶ δέρων κατὰ τὰς συναγωγὰς τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ σέ.

19 Et ego dixi, Domine, ipsi sciunt quòd ego pertrahebam in carcerẽ, & cædebam in singulis synagogis eos qui credebant in te.

Καὶ ὅτε ἐξεχεῖτο τὸ αἷμα στεφάνου τοῦ μάρτυρός σου, καὶ αὐτὸς ἤμην ἐφεστὼς, καὶ συνευδοκῶν τῇ ἀναιρέσει αὐτοῦ, καὶ φυλάσσων τὰ ἱμάτια τῶν ἀναιρούντων αὐτόν.

20 Et quum funderetur sanguis Stephani martyris tui, ego quoq; astabam, & assentiebar interfectioni illius, & custodiebam uestimenta eorum qui interficiebant eum.

C Καὶ εἶπε πρός με· πορεύου, ὅτι ἐγὼ εἰς ἔθνη μακρὰν ἐξαποστελῶ σε.

Paulus, Gẽtium Apostolus.

21 Tum *is* dixit ad me, Proficiscere: nam ego ad Gentes procul mittam te.

Ἤκουον δὲ αὐτοῦ ἄχρι τούτου τοῦ λόγου, καὶ ἐπῆραν τὴν φωνὴν αὐτῶν, λέγοντες· αἶρε ἀπὸ τῆς γῆς τὸν τοιοῦτον. οὐ γὰρ καθῆκον αὐτὸν ζῆν.

22 Audiebant autem eum ad hunc usq; sermonem: tum *uerò* sustulerunt uocem suam, dicentes, Tolle è terra *hominem* istiusmodi: nó enim conuenit eum uiuere.

κραυγαζόντων δὲ αὐτῶν, καὶ ῥιπτούντων τὰ ἱμάτια, καὶ κονιορτὸν βαλλόντων εἰς τὸν ἀέρα,

23 Clamantibus autem eis, & proijcientibus uestimenta, & puluerem iactantibus in aerem,

Caditur Paulus

ἐκέλευσεν αὐτὸν ὁ χιλίαρχος ἄγεσθαι εἰς τὴν παρεμβολὴν, εἰπὼν μάστιξιν ἀνετάζεσθαι αὐτὸν, ἵνα ἐπιγνῶ δι' ἣν αἰτίαν οὕτως ἐπεφώνουν αὐτῷ.

24 Iussit Tribunus eum duci in castra, & iussit ut flagellis haberetur quæstio de eo: ut sciret propter quam causam sic clamarent in eum.

9 Lucem quidem τὸ μὲν φῶς. Vide suprà 9.b.7. 14 Delegit προεχειρίσατο. Vel designauit, ut infrà 26 d.16. Potest autem hoc uel ad æternum Dei consilium, uel ad eius exequutionem ac declarationem referri: quod posterius malo. Vulgata, præordinauit, id est προεταξατο: Erasmus, præparauit. Hoc enim retulit ad ruinam ac cæcitatem Pauli, quibus illum præparauit Christus ad Euangelij fidem. Id uerò mihi non placet.

Iustum illum, τὸν δίκαιον. Nempe Christum, ut Iohannis 2.a.1. Erasmus, id quod iustum est, id est τὸ δίκαιον: quod in nullo uetere codice inuenio: ac sanè frigidum est, atq; adeò ineptum, ut liquet ex eo quod sequitur.

20 Martyris τοῦ μάρτυρος, Hic ego Græcum uocabulum seruare malui quàm Testem conuertere: propterea quòd obtinuit communis usus, ut martyres peculiariter dicantur qui non oris modò confessione, sed etiam suo sanguine Christi doctrinam sanciuerunt.

Vt autem adstrictus est loris, dixit astanti 25 ὡς δὲ προέτειναν αὐτὸν τοῖς ἱμᾶσιν, εἶπε πρὸς A
Paulus contēdit se Romanu debere cædi. Centurioni Paulus, Num hominem Romanū & indemnatum licet uobis flagellare? τὸν ἑστῶτα ἑκατόνταρχον ὁ Παῦλος· εἰ ἄνθρωπον Ῥωμαῖον καὶ ἀκατάκριτον ἔξεστιν ὑμῖν μαστίζειν;

Hoc uerò quum audisset Centurio, accessit 26 ἀκούσας δὲ ὁ ἑκατόνταρχος, προσελθὼν ἀ-
ab Tribunum, & nūtiauit ei, dicens, Vide quid πήγγειλε τῷ χιλιάρχῳ, λέγων· ὅρα τί μέλλεις ποι-
facturus sis: hic enim homo, Romanus est. εῖν, ὁ γὰρ ἄνθρωπος οὗτος Ῥωμαῖός ἐστι.

Accedens autem Tribunus dixit ei, Dic 27 προσελθὼν ὁ χιλίαρχος, εἶπεν αὐτῷ· λέγε
mihi, num tu Romanus es? At ille dixit, Etiam. μοι, εἰ σὺ Ῥωμαῖος εἶ; ὁ δὲ ἔφη· ναί.

Et respondit Tribunus, Ego multa summa 28 ἀπεκρίθη τε ὁ χιλίαρχος· ἐγὼ πολλοῦ κεφα-
ciuitatem istam comparaui. Paulus autem ait, λαίου τὴν πολιτείαν ταύτην ἐκτησάμην. ὁ δὲ
Ego uerò etiam natus sum *ciuis*. Παῦλος· ἐγὼ δὲ καὶ γεγέννημαι.

Statim igitur abscesserunt ab eo qui fuerāt 29 εὐθέως οὖν ἀπέστησαν ἀπ' αὐτοῦ οἱ μέλλοντες
de eo quæstionem habituri: Sed & Tribunus αὐτὸν ἀνετάζειν. καὶ ὁ χιλίαρχος δὲ ἐφοβήθη, συνιεὶς
quoque timuit agnito quòd Romanus esset, ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, καὶ ὅτι ἦν αὐτὸν δεδεικώς.
& quia uinxerat eum.

Postero autem die uolens pro certo scire 30 τῇ δὲ ἐπαύριον βουλόμενος γνῶναι τὸ ἀσφα-
cuius *rei* accusaretur à Iudæis, soluit eum à uin lὲς, τί κατηγορεῖται παρὰ τῶν Ἰουδαίων, ἔλυσεν
culis, & iussit principes Sacerdotum uenire, αὐτὸν ἀπὸ τῶν δεσμῶν, καὶ ἐκέλευσεν ἐλθεῖν τοὺς
totúmque consessum ipsorum: ac deductum ἀρχιερεῖς, καὶ ὅλον τὸ συνέδριον αὐτῶν. καὶ καταγα-
Paulum statuit coram eis. γὼν τὸν Παῦλον, ἔστησεν εἰς αὐτούς. B

CAP. XXIII. ΚΕΦ. κγ.

Paulus defendit se INtentis autem oculis in consessum, Paulus 1 Ατενίσας δὲ ὁ Παῦλος τῷ συνεδρίῳ εἶπεν· ἄν-
ait, Viri fratres, ego omni conscientia bona δρες ἀδελφοὶ, ἐγὼ πάσῃ συνειδήσει ἀγαθῇ
seruiui Deo ad hunc usque diem. πεπολίτευμαι τῷ θεῷ, ἄχρι ταύτης τῆς ἡμέρας.

Ananias iubet percuti Paulum. Paries dealbatus Pontifex autem Ananias iniunxit astanti- 2 ὁ δὲ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας ἐπέταξε τοῖς παρεστῶ-
bus sibi ut os eius uerberarent. σιν αὐτῷ, τύπτειν αὐτοῦ τὸ στόμα.

Tunc Paulus dixit ad eum, Futurum est ut 3 τότε ὁ Παῦλος πρὸς αὐτὸν εἶπε· τύπτειν σε μέλ
percutiat te Deus, paries dealbate: & tu sedes λει ὁ θεὸς, τοῖχε κεκονιαμένε· καὶ σὺ κάθῃ κρίνων
iudicans me secundum Legem, & contra Le- με κατὰ τὸν νόμον, καὶ παρανομῶν κελεύεις με τύ-
gem, iubes me percuti? πτεσθαι;

Tum ij qui astabant, dixerunt, Pontifici Dei 4 οἱ δὲ παρεστῶτες εἶπον· ἀρχιερέα τοῦ θεοῦ λοι
conuitiaris? δορεῖς;

Dixit autem Paulus, Nesciebā fratres quòd 5 ἔφη τε ὁ Παῦλος· οὐκ ᾔδειν, ἀδελφοὶ, ὅτι ἐστὶν
Pontifex esset. scriptum est enim, Principi po- ἀρχιερεύς. γέγραπται γάρ· ἄρχοντα τοῦ λαοῦ σου οὐκ
puli tui non maledices. ἐρεῖς κακῶς.

Quum uerò nosset Paulus quòd una pars 6 γνοὺς δὲ ὁ Παῦλος, ὅτι τὸ μὲν ἓν μέρος ἐστὶ σαδ-
esset Saducæorum, & altera Pharisæorum cla δουκαίων, τὸ δὲ ἕτερον φαρισαίων, ἔκραξεν ἐν τῷ
mauit in consessu, Viri fratres, ego Pharisæus συνεδρίῳ· ἄνδρες ἀδελφοί, ἐγὼ φαρισαῖός εἰ-
filius sum Pharisæi: de spe & resurrectione μι, υἱὸς φαρισαίου· περὶ ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως
mortuorum ego accusor. νεκρῶν ἐγὼ κρίνομαι. C

Paulus Pharisæus. Quum autem hoc esset loquutus, orta 7 Τοῦτο δὲ αὐτοῦ λαλήσαντος, ἐγένετο στάσις τῶν φαρι
est seditio inter Pharisæos ac Sadducæos: & σαίων καὶ τῶν σαδδουκαίων, καὶ ἐσχίσθη τὸ πλῆθος

25 Romanum Ρωμαῖον. Romanum scilicet non patria, sed ciuitatis iure, quum Tarsus esset colonia. Itaq; Græca scholia hoc loco nodum (quod aiunt) in scirpo quærunt.

IN CAP. XXIII.

1 Seruiui Deo πεπολίτευμαι τῷ θεῷ. id est ἐλειτούργησα, καὶ ἐλάτρευσα, ut Philip. 2. c. 17, & 2. Tim. 3. a. 3. Nam πολιτεύεσθαι dicuntur non modò qui publico aliquo munere funguntur, sed etiam priuati homines: quod ad ea quidē attinet quæ in communi ad omnes spectāt, qualia sunt militia, religio, & si qua sunt eiusmodi: unde πολίτευμα illud ἐν οὐρανοῖς, cuius fit mentio Philip. 23, d. 70, & κ παλαιὸν θεοῦ καὶ τὸ συναγέλιον πολίτευμα, cuius mentio fit toties apud Basilium in Asceticis. Vulg. & Eras. conuersatus sum ante Deum, periphrasi parùm necessaria.

3 Futurum est ut percutiat te τύπτειν σε μέλλει. Græcus sermo omnino offendit non esse imprecationem, sed pœnæ denuntiationem cum obiurgatione coniunctam. Eiusmodi est illud. Væ uobis Scribæ & Pharisæi, toties à Christo repetitum. Ecquis autem est qui Legem dicat à Christo uiolatam? Non est ergo quòd Pauli facto quęramus excusationem, quum nulla reprehensione dignum sit. Imo Hieronymus (si uerum est quod de eo scribit in hunc locum Erasmus) non modò in eo facit Apostolo iniuriam, quòd mansuetudinem in eo facto requirat, ubi sese planè Heroica uirtus prodit: uerum etiam aperte blasphemus est in eo quòd in ipso quoq; Christo aliquod imperfectæ pietatis uestigium inquirit. Neque est quòd causetur Erasmus, aliud esse colligare nodis aduersarium, aliud docere discipulū: aliud agere qui pugnat, aliud qui exhortatur, aliud qui deterret. Esto id quidē, sed quū de ueritate Dei agitur, sceleratus, prophanus, impius est, qui ita seruit causæ, ut uerbū Dei sciēs ac prudēs torqueat. Id uerò an committat in huius loci explicatione Hieronymus in dialogis aduersus Pelagiū, nō assero, nisi addita conditione, si uerū est quod in hunc locum scripsit Erasmus, immodicus admiratorquin Origenis & Hieronymi admirator: sed hoc ego corā Deo & Angelis ipsius affirmo, intolerandā esse multis locis in detorquēdis Scripturis illius audaciā: quod fatebitur quisquis uel ea diligēter legerit quæ in Iouinianū aduersus secūdas nuptias, & aduersus Vigilantiū de mortuorum inuocatione disseruit.

7 Et scissa

A Σαδδουκαῖοι μὴ γὰρ λέγουσι μὴ εἶναι ἀνάστασιν, μηδὲ ἄγγελον, μήτε πνεῦμα, Φαρισαῖοι δὲ ὁμολογοῦσι τὰ ἀμφότερα.

ἐγένετο δὲ κραυγὴ μεγάλη, καὶ ἀναστάντες οἱ γραμματεῖς τοῦ μέρους τῶν Φαρισαίων, διεμάχοντο, λέγοντες· οὐδὲν κακὸν εὑρίσκομεν ἐν τῷ ἀνθρώπῳ τούτῳ. εἰ δὲ πνεῦμα ἐλάλησεν αὐτῷ, ἢ ἄγγελος, μὴ θεομαχῶμεν.

πολλῆς δὲ γενομένης στάσεως, εὐλαβηθεὶς ὁ χιλίαρχος, μὴ διασπασθῇ ὁ Παῦλος ὑπ' αὐτῶν, ἐκέλευσε τὸ στράτευμα καταβὰν ἁρπάσαι αὐτὸν ἐκ μέσου αὐτῶν, ἄγειν τε εἰς τὴν παρεμβολήν.

τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ ἐπιστὰς αὐτῷ ὁ κύριος εἶπε. θάρσει Παῦλε· ὡς γὰρ διεμαρτύρω τὰ περὶ ἐμοῦ εἰς Ἰερουσαλήμ, οὕτω σε δεῖ καὶ εἰς Ῥώμην μαρτυρῆσαι.

γενομένης δὲ ἡμέρας, ποιήσαντές τινες τῶν Ἰουδαίων συστροφὴν, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, λέγοντες, μήτε φαγεῖν, μήτε πιεῖν, ἕως οὗ ἀποκτείνωσι τὸν Παῦλον.

B ἦσαν δὲ πλείους τεσσαράκοντα, οἱ ταύτην τὴν συνωμοσίαν πεποιηκότες.

οἵτινες προσελθόντες τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς πρεσβυτέροις, εἶπον· ἀναθέματι ἀνεθεματίσαμεν ἑαυτοὺς, μηδενός γεύσασθαι, ἕως οὗ ἀποκτείνωμεν τὸν Παῦλον.

νῦν οὖν ὑμεῖς ἐμφανίσατε τῷ χιλιάρχῳ σὺν τῷ συνεδρίῳ, ὅπως αὔριον αὐτὸν καταγάγῃ πρὸς ὑμᾶς, ὡς μέλλοντας διαγνώσκειν ἀκριβέστερον τὰ περὶ αὐτόν· ἡμεῖς δὲ, πρὸ τοῦ ἐγγίσαι αὐτὸν, ἕτοιμοί ἐσμεν τοῦ ἀνελεῖν αὐτόν.

ἀκούσας δὲ ὁ υἱὸς τῆς ἀδελφῆς Παύλου τὸ ἐνέδρον, παραγενόμενος καὶ εἰσελθὼν εἰς τὴν παρεμβολὴν ἀπήγγειλε τῷ Παύλῳ.

προσκαλεσάμενος δὲ ὁ Παῦλος ἕνα τῶν ἑκατοντάρχων, ἔφη· τὸν νεανίαν τοῦτον ἀπάγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, ἔχει γάρ τι ἀπαγγεῖλαι αὐτῷ.

ὁ μὲν οὖν παραλαβὼν αὐτὸν, ἤγαγε πρὸς τὸν χιλίαρχον, καί φησιν· ὁ δέσμιος Παῦλος προσκα-
C λεσάμενός με, ἠρώτησε, τοῦτον τὸν νεανίαν ἀγαγεῖν πρός σε, ἔχοντά τι λαλῆσαί σοι.

ἐπιλαβόμενος δὲ τῆς χειρὸς αὐτοῦ ὁ χιλίαρχος, καὶ ἀναχωρήσας κατ' ἰδίαν, ἐπυνθάνετο· τί ἐστιν ὃ ἔχεις ἀπαγγεῖλαί μοι;

ὅτος δὲ· ὅτι οἱ Ἰουδαῖοι συνέθεντο τοῦ ἐρωτῆσαί σε, ὅπως αὔριον εἰς τὸ συνέδριον καταγάγῃς τὸν Παῦλον, ὡς μέλλοντές τι ἀκριβέστερον πυνθάνεσθαι περὶ αὐτοῦ.

σκίσθη. Vulgata, soluta est, id est ἐλύθη Erasmus, dissecta est, διεξμήθη. Virgilius, Scinditur incertũ stu dia in contraria uulgus. 8 Vtrunque ἀμφότερα. Quòd numerum pluralem usurpauit Lucas, ex Græcorum consuetudi ne fecit. Sed in eo nonnihil laborant, quum ἀμφότερα de duobus dicantur, qui conueniat hoc uocabulum. quumtria præ cesserint quæ inficiati sint Sadducæi, nempe resurrectio, Angeli, spiritus. Itaque nonnulli Angelos & spiritus pro eodem accipiunt, quorum opinionem nõ probo: quia si ita esset, dixisset Lucas ἢ πνεῦμα, non autem μήτε πνεῦμα, id est, siue spi ritum, potius quam, neque spiritum. Alij putant impropriè loquutum esse Lucam, quod ego tamen nõ facilè concesserim Sciendum est igitur (quod annotauit doctissimus Budæus) hoc uocabulum etiam de pluribus dici, sed tum demũ quum duo genera constituunt. Sic Cicero 2. in Catilinam, non de duobus ciuibus, sed de duobus ciuium generibus differens, Vtrosque, inquit, Quirites, in eodem genere prædatorum direptorumque pono. Sic igitur Lucas hoc etiam loco errores istos Sadducæorum in duo membra diuidit. Nam quia similis est, aut certè παρόμοιος Angelorum ac animorum natura, unus error fuisse uidetur, Angelorum & animorum negare ὑπόστασιν, in qua hæresi sunt etiamnum hodie Libertini.

9 Ne repugnemus Deo μὴ θεομαχῶμεν. Hoc non legit Vulgata: & Erasmus quoque irrepsisse suspicatur ex capite 5. Atqui in omnibus codicibus uetustis hoc inuenimus: & nisi addatur, hiabit sententia: neque idem uerbum capite quinto usurpatur. 12 Deuouerunt sese, ἀνεθεμάτισαν ἑαυτούς. Vide Math. 26. g. 7. 4. 15 Ex con-

8 Sadducæi quid credant.

9 Pharisæi.

10 Consolatur Paulum Deus.

11 Coniuratio cõtra Paulum.

12 Orto autem die quidam ex Iudęis facta coi tione deuouerũt sese, dicentes, neq; esuros se, neq; bibituros, usquequo trucidassent Paulũ.

13 Erant autem plures quàm quadraginta *uiri* qui hanc coniurationem fecerant.

14 Qui accesserunt ad principes Sacerdotum ac Seniores, & dixerunt, Deuotione deuouimus nosipsos, nihil gustaturos, usquequo trucidauerimus Paulum.

15 Nunc ergo uos indicate Tribuno ex consessus uoluntate, ut cras deducat eum ad uos. ueluti exquisitius cognituros de ijs quæ ad eum *spectant*: nos uerò priusquam appropinquet, parati sumus ipsum tollere.

16 Quũ aũt audisset filius sororis Pauli, insidias, affuit, ac ingressus in castra, nuntiauit Paulo.

17 Aduocato autem Paulus quodam ex Centurionibus, ait, Adolescentem hunc abduc ad Tribunum: habet enim quod renuntiet ei.

18 Ille igitur assumptum eum duxit ad Tribunum, & ait, Vinctus Paulus aduocatum me rogauit ut hunc adolescẽtem ducerem ad te, habentem aliquid quod loquatur tibi.

16 Apprehẽsa uerò Tribunus manu illius, quũ secessisset seorsum, percontatus est, Quid est quod habes significandum mihi?

20 *Ille* autem dixit, Iudæi constituerunt rogare te ut cras Paulum deducas in consessum, quasi aliquid exquisitius percontaturi sint de eo.

Tu uerò ne perſuaderi te ſinas ab eis: inſidiantur enim ei ex iſtis uiri plures quadraginta, qui ſeipſos deuouerunt neque eſuros neq; bibituros uſquequo ſuſtulerint eum: & nunc parati ſunt, expectantes quid à te renuntietur. 21

σὺ οὖν μὴ πεισθῇς αὐτοῖς· ἐνεδρεύσουσιν γὰρ αὐτὸν ἐξ αὐτῶν ἀνδρῶν πλείους τεσσαράκοντα, οἵτινες ἀνεθεμάτισαν ἑαυτοὺς, μήτε φαγεῖν, μήτε πεῖν, ἕως οὗ ἀνέλωσιν αὐτόν. καὶ νῦν ἕτοιμοί εἰσι προσδεχόμενοι τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν. A

Tribunus igitur dimiſit adoleſcentem, denũtiãs *ut*, nulli effutiret quòd hæc ipſi indicaſſet. 22

ὁ μὲν οὖν χιλίαρχος ἀπέλυσε τὸν νεανίαν, παραγγείλας μηδενὶ ἐκλαλῆσαι, ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με.

Paulus perducitur ad Felicem præſidem.

Et accerſitis duobus quibuſdam ex Centurionibus, iuſſit ut pararent milites ducentos, ut proficiſcerentur uſq; Cæſaream, & equites ſeptuaginta, & ſtipatores ducentos, àtertia hora noctis: 23

καὶ προσκαλεσάμενός δύο τινὰς τῶν ἑκατοντάρχων, εἶπεν· ἑτοιμάσατε στρατιώτας διακοσίους, ὅπως πορευθῶσιν ἕως Καισαρείας, καὶ ἱππεῖς ἑβδομήκοντα, καὶ δεξιολάβους διακοσίους, ἀπὸ τρίτης ὥρας τῆς νυκτός·

Et iumenta ſiſterent, ut impoſitum Paulum ſaluum perducerent ad Felicem præſidem. 24

κτήνη τε παρασῆσαι, ἵνα ἐπιβιβάσαντες τὸν Παῦλον, διασώσωσι πρὸς Φήλικα τὸν ἡγεμόνα,

Scripta epiſtola quæ hanc ſummam contineret, 25

γράψας ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον·

Claudius Lyſias præſtantiſſimo præſidi Felici ſalutem. 26

Κλαύδιος Λυσίας τῷ κρατίστῳ ἡγεμόνι Φήλικι χαίρειν.

Virum hunc comprehenſum à ludæis, quũ iam eſſet interficiendus ab eis, ſuperueniens cum exercitu, exemi, cognito quod Romanus eſſet. 27

τὸν ἄνδρα τοῦτον συλληφθέντα ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων καὶ μέλλοντα ἀναιρεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν, ἐπιστὰς σὺν τῷ στρατεύματι ἐξειλόμην αὐτόν, μαθὼν ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι. B

Volenſq; ſcire cauſam propter quam eum criminarentur, deduxi eum in ipſorum conſeſſum. 28

Βουλόμενος δὲ γνῶναι τὴν αἰτίαν, δι' ἣν ἐνεκάλουν αὐτῷ, κατήγαγον αὐτὸν εἰς τὸ συνέδριον αὐτῶν.

Quem cõperi accuſari de quæſtionibus Legis ipſorum, nullum dignum morte aut uinculis habentem crimen. 29

ὃν εὗρον ἐγκαλούμενον περὶ ζητημάτων τοῦ νόμου αὐτῶν, μηδὲν δὲ ἄξιον θανάτου ἢ δεσμῶν ἔγκλημα ἔχοντα.

Indicatis uerò mihi futuris in illum inſidijs Iudæorum, hoc ipſo momento miſi *eum* ad te, denuntiato etiã accuſatoribus, ut quæ *habent* aduerſus eum, dicant apud te. Vale. 30

μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων, ἐξαυτῆς ἔπεμψα πρός σε, παραγγείλας καὶ τοῖς κατηγόροις λέγειν τὰ πρὸς αὐτὸν ἐπὶ σοῦ. ἔρρωσο.

Milites igitur ſicut ſibi iniunctum erat, acceptum Paulum duxerunt per noctem Antipatrida. 31

οἱ μὲν οὖν στρατιῶται κατὰ τὸ διατεταγμένον αὐτοῖς, ἀναλαβόντες τὸν Παῦλον, ἤγαγον διὰ τῆς νυκτὸς εἰς τὴν Ἀντιπατρίδα.

Poſtero autem die dimiſſis equitibus ut cum eo irent, reuerſi ſunt in caſtra. 32

τῇ δὲ ἐπαύριον, ἐάσαντες τοὺς ἱππεῖς πορεύεσθαι σὺν αὐτῷ, ὑπέστρεψαν εἰς τὴν παρεμβολήν. C

Qui quum ueniſſent Cæſaream, ac reddidiſſent epiſtolam Præſidi, ſtiterunt coram eo etiam Paulum. 33

οἵτινες εἰσελθόντες εἰς τὴν Καισάρειαν καὶ ἀνα δόντες τὴν ἐπιστολὴν τῷ ἡγεμόνι, παρέστησαν καὶ τὸν Παῦλον αὐτῷ.

15 Ex conſeſſus uoluntate, *συὸ τῶ συνεδρίῳ*. Id eſt Senatu ita fieri petente. nempe ne priuato quorundam ſtudio Tribunus id à ſe peti exiſtimet. Ita enim interdum apud Græcos accipitur *συὸ* præpoſitio, ut *συὸ Θεῷ* cum Deo. id eſt *Θεῷ συνεβέλοντος* Deo iuuante & probante. Vulgata, cum cõcilio, admodũ obſcuræ niſi ita conſtruas, Vos igitur cum cõcilio id eſt uos & conciliũ, indicate Tribuno, &c. Nam quod Lyranus interpretatur, Vos & conciliũ, id eſt uos ſimul conciliati Sadducæi & Phariſæi, ne per ueſtram diſſenſionem impediatis mortem Pauli, Græcis non poteſt cõuenire. Eraſmus, & cõcilio, *καὶ τῷ συνεδρίῳ*, quod impreſſit Frobenius, & ſcriptũ inuenimus in duobus codicibus uetuſtis. Sed non uidetur poſſe admitti hæc lectio quin multa ſupplenda ſint. Neq; enim concilio ſignificandũ erat ut Paulum adduceret, ſed potius nuntiandum ut conueniret: fore enim ut Tribunus Paulum adduceret. Ad uos. *πρὸς ὑμᾶς*. Quædam exemplaria legunt *πρὸς ἡμᾶς*, ad nos: quædam etiam pro *μέλλοντας* ſcribunt *μέλλοντες*, utrunqur corruptè, ut exiſtimo.

21 Quid à te renuntietur *τὴν ἀπὸ σοῦ ἐπαγγελίαν*. uel, quid à te promittatur. ſeu (ut uertit Vetus interpres) promiſſum tuum. Sed *ἐπαγγελία* mihi quidem uidetur potius hoc loco nuntium declarare quàm promiſsionem. 22 Quòd hæc ipſi indicaſſet *ὅτι ταῦτα ἐνεφάνισας πρός με*. Tranſitio eſt à tertia perſona ad primam, quam rectè uitauit Vetus interpres. Vide Iohan. c. 20. 23 Stipatores *δεξιολάβους*. Id eſt *παραφύλακας*, ut explicat Varinus, ſiue hoc accipere libeat de ipſius Tribuni ſtipatoribus, ſiue ita uocentur quibus proprie committebatur deducendus Paulus ut quoad extra periculum eſſet ab eius latere non diſcederent, Vulgata, lancearios exponit: quia nimirum à Græcis etiam dicũtur *δορυφόροι* principum ſtipatores, quos tamen rectius haſtatos interpreteris. Eraſmo idem ujdetur *δεξιολάβους* declarare atque *δεξιοβόλους*. At ego non uideo qua ratione hoc nitatur. *δεξιοβόλους* quidem nuſquam ſcriptum inuenio, neque interpretari uelim, qui dextra mittant haſtilia, ſed potius dextros, id eſt peritos funditores aut iaculatores. Nicephorus lib. Eccleſ. hiſtoriæ 20, cap. 28, hanc hiſtoriam recitans, mentionem tantùm facit ducentorum iſtorum & LXX equitum. 24 Siſterent *παραστῆσαι*. Id eſt parata exhiberent. Vulgata, præparate, aut potius præparare, id eſt *παρασκευάσαι*. Eraſmus, prębete, *παρέχετε*. Sed haud ſatis ſcio an poſsit infinitus modus accipi pro imperandi modo, quum plures alloquitur. Malim quidẽ ego aut pro *ἑτοιμάσατε* legere *ἑτοιμάσαιτε*, uel exiſtimare Lucam à recta loquutione (quã uocant) ad obliquã tranſire.

Saluum

A ἀναγνὸς ἢ ὁ ἡγεμὼν, καὶ ἐπερωτήσας ἐκ ποίας ἐπαρχίας ἐστὶ, καὶ πυθόμενος ὅτι ἀπὸ κιλικίας,

34 Quum legisset autem *literas* Præses, & interrogasset ex qua prouincia esset, ac cognouisset quòd ex Cilicia,

διακούσομαί σου, ἔφη, ὅταν καὶ οἱ κατήγοροί σου παραγένωνται, ἐκέλευσέ τε αὐτὸν ἐν τῷ πραιτωρίῳ τοῦ Ἡρῴδου φυλάσσεσθαι.

35 Audiam te, inquit, quum accusatores quoque tui affuerint. Iussitq; in prætorio Herodis ipsum custodiri.

ΚΕΦ. κδ'.

CAPVT XXIIII.

ΜΕτὰ δὲ πέντε ἡμέρας κατέβη ὁ ἀρχιερεὺς Ἀνανίας μετὰ τῶν πρεσβυτέρων καὶ ῥήτορος τερτύλλου τινὸς, οἵτινες ἐνεφάνισαν τῷ ἡγεμόνι κατὰ τοῦ Παύλου.

1 QVinq; autem pòst diebus descendit Pontifex Ananias cum Senioribus & Tertullo quodam oratore: qui comparuerũt coram Præside contra Paulum.

κληθέντος δὲ αὐτοῦ, ἤρξατο κατηγορεῖν ὁ τέρτυλλος, λέγων· πολλῆς εἰρήνης τυγχάνοντες διὰ σοῦ, καὶ κατορθωμάτων γινομένων τῷ ἔθνει τούτῳ διὰ τῆς σῆς προνοίας,

2 Citato igitur eo, cœpit accusare Tertullus, dicens, Nos per te, tuæque prudentiæ egregia in hac gente facinora multam pacem consequutos,

πάντῃ τε καὶ πανταχοῦ ἀποδεχόμεθα, κράτιστε Φῆλιξ, μετὰ πάσης εὐχαριστίας.

3 Et prorsus & ubiq; agnoscimus, præstantissime Felix, cum omni gratiarum actione.

ἵνα δὲ μὴ οὐδὲν πλείονά σε ἐγκόπτω, παρακαλῶ ἀκοῦσαί σε ἡμῶν συντόμως τῇ σῇ ἐπιεικείᾳ.

4 Ne uerò te diutius interpellem, precor te ut audias nos paucis pro tua æquitate.'

B εὑρόντες γὰρ τὸν ἄνδρα τοῦτον λοιμὸν, καὶ κινοῦντα στάσιν πᾶσι τοῖς Ἰουδαίοις τοῖς κατὰ τὴν οἰκουμένην, πρωτοστάτην τε τῆς τῶν Ναζωραίων αἱρέσεως,

5 Enimuero comperimus uirum hunc pestilétem, ac mouentem seditioné omnibus Iudęis per uniuersum orbem, ac principem sectæ Nazarenorum.

ὃς καὶ τὸ ἱερὸν ἐπείρασε βεβηλῶσαι, ὃν καὶ ἐκρατήσαμεν, καὶ κατὰ τὸν ἡμέτερον νόμον ἠθελήσαμεν κρίνειν.

6 Qui templũ quoq; tentauit profanare, quẽ etiam prehensum uoluimus secundum Legem nostram iudicare.

παρελθὼν δὲ Λυσίας ὁ χιλίαρχος, μετὰ πολλῆς βίας ἐκ τῶν χειρῶν ἡμῶν ἀπήγαγε,

7 Sed superueniens Tribunus Lysias, cum magna uiabduxit eum è manibus nostris.

κελεύσας τοὺς κατηγόρους αὐτοῦ ἔρχεσθαι ἐπὶ σὲ. παρ' οὗ δυνήσῃ αὐτὸς ἀνακρίνας περὶ πάντων τούτων ἐπιγνῶναι, ὧν ἡμεῖς κατηγοροῦμεν αὐτοῦ.

8 Iussis ipsius accusatoribus ad te uenire: ex quo poteris ipse inquisitione facta, de omnibus istis cognoscere, de quibus nos accusamus eum.

Saluum perducerent *διασώσωσι*. Hic quoque Hebræorum more ex antecedente intelligitur consequens qua de re dixi mus Luc. 3. b. 7. Porrò quæ in nonnullis codicibus adduntur, hæc omnia scilicet, Timuit enim ne forte raperent eum Iudæi, & occiderent, & ipse postea calumniam sustineret, tãquam accepturus pecuniam: hæc inquam in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

C 25 Quæ hanc summam contineret. *περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον*. Vulgata, continentem hæc, id est *περιέχουσαν ταῦτα*. Erasmus, In hanc formã, sensu non malè expresso, discedit tamen à Græcis: & *τύπον* (ni fallor) summam aut compendiũ hoc loco cõmodius uerteris, quàm formam: unde *τυπωδῶς*, seu *τύπῳ λέγειν*, *λαμβάνειν*, *διορίζειν* toties à Græcis scriptoribus usurpata, qua de re nonnihil etiam Gellius lib. 2. cap. 25.

27 Cognito *μαθών*. Atqui non prius cognouit ciuem esse Romanum, quàm eum ereptum ex Iudæorum manibus, quæstioni & equuleo subiecisset. Dissimulat ergo tribunus id de quo reprehendi iure potuisset: & deflectit etiam à ueritate, nisi post *αὐτὸν* adscripto puncto, legas, *μαθὼν δὲ ὅτι Ῥωμαῖός ἐστι, βουλόμενος γνῶναι*, &c. Sed nihil ausim, aut etiã uelim ex coniectura immutare. Quidam conuertit, ac didici Romanum esse: sed hoc quidem est nodum potius secare quàm expedire.

30 Futuris *μέλλειν ἔσεσθαι*. Id est *μελλούσης ἔσεσθαι*. Sed sanè non uideo quomodo hæc cohæreant: quòd. si quis hic relictus est cõiecturæ locus, ita legerem, *μηνυθείσης δέ μοι ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα τῶν Ἰουδαίων*, uel *μηνυθέντος δέ μοι ἐπιβουλεύειν ἐπὶ τὸν ἄνδρα μέλλειν ἔσεσθαι ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων*. Vetus interpres uidetur legisse *μηνυθέντος δέ μοι περὶ ἐπιβουλῆς εἰς τὸν ἄνδρα*, id est, quum mihi indicatum esset de insidijs in illum comparatis.

IN CAPVT. XXIIII.

2 Nos per te. &c. *πολλῆς εἰρήνης*, In hoc uno uersiculo duobus locis coactus sum à Vetere interprete & ab Erasmo dissentire. Primum in eo quòd participium *τυγχάνοντες* altero participio interpretantur, quum potius positum uideatur pro *ἐπιτυχεῖν*, enallage Græcis familiari, participij pro uerbo infinito. Nam alioquin uerbum *ἀποδεχόμεθα* absolutè fuerit explicandum, ut & ipsi exposuerunt: in quo non possim illis assentiri, nisi simile proferatur exemplũ. Deinde quòd *διὰ κατορθωμάτων* Vetus interpres conuerterit, & multa corrigantur, quasi *κατορθώματα* idem declarent atque *διορθώματα*. Erasmus autem, & multa rectè gerantur: quas interpretationes si sequamur. necesse fuerit connectere *κατορθωμάτων* cum uerbo *τυγχάνοντες*, quod planè ineptũ uidetur, quum sit potius præpositio *διὰ* repetenda *ἀπὸ κοινοῦ*, sicut fecimus. Explicat enim Tertullus quid illud sit quod uno uerbo dixerat, *διὰ σοῦ* per te, id est, egregiis tuis rebus gestis, in quibus singularis tum prudentia tum fœlicitas tua apparet. Liberarat enim Iudæam Felix magna cura, capto Eleazaro sicariorum duce. & profligato (paulo antequam Paulus caperetur) Aegyptio illo impostore qui magnos tumultus in Iudea excitarat: ut narrat Iosephus lib. Antiquitatum 20, cap. 11, & de bello Iudaico 2, cap. 12. quum alioquin crudeliter & auarè Felix prouinciam administrarit: ut hæc plane Tertullus oratoriè magis quã uerè dixerit *κατορθώματα* uerò quæ Cicero lib. Officiorum 1. & de Finibus 3. recta officia & recta facta interpretatur, in genere uocant Græci quæcunque summa uirtute ac pari etiam fœlicitate à quopiam perficiuntur. 3 Et prorsus *πάντῃ τε*. Vulg. & Eras. Et semper, id est *πάντοτε* quam lectionem nusquam nisi in uno tantùm exemplari inuenimus. Agnoscimus *ἀποδεχόμεθα*. Id est *προσιέμεθα*, ut recte & eruditè explicat doctiss. Budæus 5 Principem *πρωτοστάτην*. Id est quasi primos ordines ducentem, seu primipilarem. Est enim hoc uocabulum militare. Vulg. & Eras. authorẽ, *ἀνήρωτ*. 6 profanare *βεβηλῶσαι*. Vulgata uiolare, *βιάσασθαι*.

Quem

Assenserunt autẽ & Iudæi, dicentes hæc ita se habere.

9 συνέθεντο δὲ καὶ οἱ Ἰουδαῖοι, φάσκοντες ταῦτα A οὕτως ἔχειν.

Paulus dicit causam pro se cõtra Tertullum.

Respondit autem Paulus, quum annuisset ipsi Præses ut diceret, Quia à multis annis te isti genti præfuisse scio, meliore animo de ijs quæ ad meipsum *pertinent* respondeo.

10 ἀπεκρίθη δὲ ὁ Παῦλος, νεύσαντος αὐτῷ τοῦ ἡγεμόνος λέγειν· ἐκ πολλῶν ἐτῶν ὄντα σε κριτὴν τῷδε ἔθνει τούτῳ ἐπιστάμενος, εὐθυμότερον τὰ περὶ ἐμαυτοῦ ἀπologοῦμαι,

Quum tu possis nosse quòd non plures *exacti* sunt mihi dies quàm duodecim, ex quo ascendi adoraturus Ierusalem.

11 δυναμένου σε γνῶναι, ὅτι οὐ πλείους εἰσίν μοι ἡμέραι ἢ δεκαδύο, ἀφ' ἧς ἀνέβην προσκυνήσων ἐν Ἰερουσαλήμ·

Neque uero in templo inuenerunt me cum aliquo differentẽ, aut coitionem facientẽ turbæ, neq; in synagogis, neq; in ciuitate:

12 καὶ οὔτε ἐν τῷ ἱερῷ εὗρόν με πρός τινα διαλεγόμενον, ἢ ἐπισύστασιν ποιοῦντα ὄχλου, οὔτε ἐν ταῖς συναγωγαῖς, οὔτε κατὰ τὴν πόλιν·

Neq; probare possunt ea de quibus nũc me accusant.

13 οὐδὲ παραστῆσαί με δύνανται, περὶ ὧν κατηγοροῦσί μου.

Hoc uerò tibi confiteor, quòd secundũ uiã illam, quam sectam dicunt, ita colo patrium Deum, credens *scilicet* omnibus quæ in Lege & in Prophetis scripta sunt:

14 ὁμολογῶ δέ σοι, ὅτι κατὰ τὴν ὁδὸν, ἣν λέγουσιν αἵρεσιν, οὕτω λατρεύω τῷ πατρῴῳ θεῷ, πιστεύων πᾶσι τοῖς κατὰ τὸν νόμον καὶ τοῖς προφήταις γεγραμμένοις,

Et spem habens in Deum, fore quam & ij ipsi expectant resurrectionem mortuorum, iustorum simul & iniustorum.

15 ἐλπίδα ἔχων εἰς τὸν θεὸν, ἣν καὶ αὐτοὶ οὗτοι προσδέχονται, ἀνάστασιν μέλλειν ἔσεσθαι νεκρῶν, δικαίων τε καὶ ἀδίκων. B

In hoc igitur ipse *me* exerceo, ut conscientiã habeam sine offendiculo apud Deum & apud homines semper.

16 ἐν τούτῳ δὲ αὐτὸς ἀσκῶ, ἀπρόσκοπον συνείδησιν ἔχειν πρὸς τὸν θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους διὰ παντός.

Pluribus autem annis interiectis, affui eleemosynas exhibiturus in gentem meam & oblationes:

17 διὰ ἐτῶν δὲ πλειόνων παρεγενόμην ἐλεημοσύνας ποιήσων εἰς τὸ ἔθνος μου καὶ προσφορὰς·

Quo tempore inuenerunt me purificatum in templo, haud cum turba, neq; cũ tumultu.

18 ἐν οἷς εὗρόν με ἡγνισμένον ἐν τῷ ἱερῷ, οὐ μετὰ ὄχλου, οὐδὲ μετὰ θορύβου.

Quem etiam ὃν καί. Videntur quidem hæc redundare, ac potius dicendum fuisse αὐτὸν ἐπειράσαμεν, prehendimus eum. Sed puto potius in superiore uersiculo σύρσεις Hebræorum more positũ pro ἐύρομεν ut infrà 26, e. 20, ἀπαγγέλλειν pro ἀπήγγειλε: quo modo etiam Vetus interpres conuertit. Cæterùm in nonnullis Vulgatæ editionis codicib. multa hoc loco prætermittuntur, quæ tamen inuenimus in exemplaribus Græcis. 7 Abduxit ἀπήγαγε In nonnullis codicibus scriptum legimus ἀφεῖλετο exemit, in quibus etiam additum erat, καὶ πρὸς σὲ ἀπέστειλε, & ad te misit. 9 Assenserunt συνέθεντο. Id est, orationem Tertulli comprobarunt. Vulgata & Erasmus, Adiecerunt. 10 A multis annis ἐκ πολλῶν ἐτῶν. Hoc dicit Paulus, quia biennio duntaxat antequam de prouincia decederet, gesta hæc esse cõstat ex ijs quæ scribuntur infrà uersu 28. Deinde quia Felix antequam Iudææ ipsi præficeretur à Claudio, administrarat Trachonitidem Batanæam, & Caulanitidem, ut testatur Iosephus lib. de bello Iud. 2. cap. 11 κρίσις autem hoc loco, nõ tantùm declarat iudicem (ut Vetus interpres & Erasmus interpretantur) sed præfectum ac gubernatorem, ex Hebræorum consuetudine, de qua sæpe iam diximus. 13 Neque probare ὐδὲ παραστῆσαι. id est ob oculos sistere, ac certis argumentis confirmare. In nonnullis codicibus additur με, quæ causa fuit ut Erasmus putarit παραστῆσαι positum esse pro ἐλέγξαι, id est conuincere & coarguere. Verùm in Complutensi editione & uetustis codicibus emendatioribus, atque adeò in Vetere editione C Latina non additur: sed post δύνανται possunt, siue (ut quibusdam legitur (δυνήσονται poterunt, additur pronomen σοι tibi: quod optimè conuenit, & legitur etiam apud ueterem interpretem. 14 Secundum uiam illam κατὰ τὴν ὁδὸν. Hæc accipio pro aperta ac simplici professione eius religionis quam Tertullus Paulo obiecerat, Christianę scilicet. Fuit enim hoc Pauli officium, & responsio accõmodanda est ad accusationem. Aduerbiũ autem οὕτω refero ad ea quæ mox adduntur: quibus scilicet explicatur summa eius religionis cuius se sectatorem agnoscit Apostolus. Quam sectam dicunt, ἣν αἵρεσιν λέγουσιν. Diuersis expositionibus præiudiciũ non affero. tantùm dico mihi quoque uideri Paulum, propterea quòd Romanum hominem alloquens, Viæ uocabulum ex Hebræorum idiotismo pro uitę genere ac instituto usurparat, hoc addidisse, ut Græco uocabulo tanquam clariore, illustraret quod obscurius dictum uidebatur. Neque enim puto αἱρέσεως nomen ita fuisse illis temporibus infame, nisi aliquid adderetur, ex quo intelligi posset in uitio usurpari: ut 1. Corint. 11. d. 19. Galat. 5d. 20, Tit. 3. c. 10. Et in Prophetis διὰ τοῦτο προφῆται. Ita scriptum inuenimus in tribus codicibus uetustis: & sanè uel ita legendum est, uel διὰ τοῦτο προφῆτας ut διὰ τοῦτο repetatur ἀπὸ κοινοῦ.

16 Me exerceo ἀσκῶ. Vulgata & Erasmus, studeo, σπουδάζω. Cæterùm in quatuor uetustis codicib. adscribitur distinctio post ἀσκῶ, & pro ἔχειν, id est ut habeam, scribitur ἔχω, id est habens.

17 Pluribus autem annis interiectis, Διὰ ἐτῶν δὲ πλειόνων. Vide Marc. 2. a. 1.

18 Quo tempore ἐν οἷς. Vel, inter hæc, ut loqui solet Liuius. id est, quibus rebus dum essem occupatus, ut infrà 26 c. 12. Nam etiam in duobus codicibus pro ἐν οἷς legimus ἐν αἷς, ita ut subaudias περισπωμένῃς. Captus enim fuit Paulus, quum iam esset uoto satisfacturus in templo. Sed præstat subaudire χρόνοις. Ita enim loqui solent disertiores etiam Græci, ut Demost. ἐν οἷς ἔγραφες ἀπέφυγον, quo tempore iudicijs absoluebar. Idem ἐν οἷς ἔγραφες ἐνέβαινες ἐπισημαίνεσθε, quo tempore rationes meas obsignabatis.

Idem

A πινὲς ἦ ἀπ' τ ἀσίας ἰουδ αῖοι, ὄς δεῖ ἐπὶ σου παρ 19
ρεῖναι καὶ κατηγορεῖν, εἴ τι ἔχοιεν πρός με·

ἢ αὐτοὶ οὗτοι εἰπάτωσαν, εἴ τι εὗρον ἐν ἐμοὶ ἀδί 20
κημα, σὰν τῷ στῆναί με ἐπὶ τ συνεδρίου,

ἢ περὶ μιᾶς ταύτης φωνῆς, ἧς ἐκραξα ἑστὼς 21
ἐν αὐτοῖς· ὅτι περὶ ἀναστάσεως νεκρῶν ἐγὼ κρίνο-
μαι σήμερον ὑφ' ὑμῶν.

ἀκούσας δὲ ταῦτα ὁ φῆλιξ, ἀνεβάλετο αὐ- 22 *Felicis benevolē*
τούς, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τ ὁδοῦ, εἰπών· *tia erga Paulū.*
ὅταν λυσίας ὁ χιλίαρχος καταβῇ, διαγνώσομαι
τὰ καθ' ὑμᾶς,

διαταξάμενός τε τῷ ἑκατοντάρχῃ τηρεῖσθαι τ 23
παῦλον, ἔχειν τε ἄνεσιν, μηδένα κωλύειν τ ἰδί-
ων αὐτοῦ ὑπηρετεῖν ἢ προσέρχεσθαι αὐτῷ.

μετὰ δὲ ἡμέρας τινὰς παραγενόμενος ὁ φῆλιξ 24
σὺν δρουσίλλῃ τῇ γυναικὶ αὐτοῦ ὄσῃ ἰουδαίᾳ, μετ-
επέμψατο τ παῦλον, καὶ ἤκουσεν αὐτοῦ περὶ τ εἰς
B χριστὸν πίστεως,

διαλεγομένου δὲ αὐτοῦ περὶ δικαιοσύνης, ἐγκρα 25
τείας καὶ τ κρίματος τ μελλόντος ἔσεσθαι, ἔμφοβος
γενόμενος ὁ φῆλιξ, ἀπεκρίθη· τὸ νῦν ἔχον πορεύου,
καιρὸν δὲ μεταλαβὼν, μετακαλέσομαί σε.

ἅμα δὲ καὶ ἐλπίζων ὅτι χρήματα δοθή- 26
σεται αὐτῷ ὑπὸ τ παύλου, ὅπως λύσῃ αὐτόν·
διὸ καὶ πυκνότερον αὐτ μεταπεμπόμενος, ὡμί-
λει αὐτῷ.

διετίας δὲ πληρωθείσης, ἔλαβε διάδοχον ὁ φῆ- 27
λιξ πόρκιον φῆστον. θέλων τε χάριτας καταθέσθαι
τοῖς ἰουδαίοις ὁ φῆλιξ, κατέλιπε τ παῦλον δεδε-
μένον.

Quidam ex Asia Iudæi, quos oportuit apud te adesse, & accusare, siquid haberent aduersum me.

Aut ij ipsi dicant, si quod inuenerint in me *aliud* iniustè factum, quum ego starem in consessu:

Quàm quod ad unam hanc uocem *attinet*, qua clamaui inter eos stans, De resurrectione mortuorum ego accusor hodie à uobis.

Auditis autem his, Felix distulit eos, Postquã inquiens, exquisitius cognouero quæ ad sectã istam pertinent, quum Tribunus Lysias descenderit, pernoscam uestrum negotium,

Iniunxitq; Centurioni ut seruaretur Paulus ac relaxaretur: & nequẽ prohiberet ex ipsius familiaribus ei ministrare, aut eum adire.

Aliquot autem pòst diebus quum adesset Felix cum Drusilla uxore sua, quæ erat Iudæa, accersiuit Paulum: & audiuit eum de fide quæ est in Christum.

Differente autem ipso de iustitia, & continentia, & iudicio futuro, expauefactus Felix respondit, Nunc quidem abi: cæterum opportunitatem nactus, accersam te.

Simul & illud sperans, fore ut pecunia sibi daretur à Paulo, ut solueret ipsum: quamobrẽ etiam frequentius accersens eum, colloquebatur cum eo.

Biennio autem expleto, accepit successorem Felix Porcium Festum: ac uolens gratiam inire à Iudæis Felix, reliquit Paulum uinctum. *Portius Felici succedit.*

Idem, ἃ γὰρ σὺ θεωρεῖς τῶν πραγμάτων ἠρεμεῖσθε διομνύμενοι, ταῦτ' οὐκ οἶς πέπεισεν ἡ πόλις, ὁμολογήσατε, nam quæ prospero rerum statu eiurabatis, illa quo tempore cladem acceperat respublica, confessi estis. Hunc autem Hellenismum, sanè uidentur neglexisse Vetus interpres & Erasmus, quum οὐκ οἶς interpretarentur In quibus. Neque cum tumultu, μήτε μετὰ θορύβου. In nonnullis exemplaribus Vulgatæ editionis subijciuntur ista quæ in nullis Græcis codicibus inuenimus, Et apprænderunt me clamantes, ac dicẽtes, Tolle inimicum nostrum, καὶ ἐπειράζοντες, καὶ λέγοντες, αἶρε τὸν ἐχθρὸν ἡμῶν. 19 Quidam ex Asia Iudæi, τινὲς ἀπὸ τῆς Ασίας Ιουδαῖοι. In nonnullis codicibus legitur, eodẽ sensu, τινες τὸν ἀπὸ τῆς Ασίας Ιουδαίων. quidam ex Asiaticis Iudæis. Sed meo quidem iudicio, magnus in eo error est, quòd
C plerique codices post θορύβου adscripto puncto, nouam hic inchoãt periodũ, & legunt, τινὲς δὲ ἀπὸ τῆς Ασίας Ιουδαίοι. Ita fit ut in superiore uersiculo desit rectus qui cũ uerbo σύρον construatur, & in ilto prorsus hiet sententia, de qua explẽda multi frustra laborarunt. Hanc autem germanam esse lectionem, ita ut sublata coniunctione δὲ, & puncto nullo post θορύβου addito, ista cum uerbo σύρον connectantur: apparet primùm ex ipsa historia, quæ commemorat ab Asiaticis deprehensum fuisse Paulum, ac totam seditionem excitatam, suprà 21.c.27. Deinde ex eo quòd alioquin durissimum, ac Lucæ præsertim inusitatum erit istud anantapodoton. Sed hæ tamen rationes non habuissent, apud me tantum ponderis, ut receptam lectionem mutarem, nisi accederet duorum uetustorũ codicum authoritas, in quibus ita scriptum inuenimus: & Chrysostomi quoque testimonium, qui non aliter legit. Oportuit ἔδει. Vel, oportebat. Pleraque tamen exemplaria legunt δεῖ oportet: sed minus commoda lectione. 20 *Aliud* iniustè factum ἀδίκημα, Subauditur ἄλλο. quam eclipsin alibi annotauimus, & Latinorum etiam authoritate confirmauimus. Quum ego starem σταντος μου. Vulgata & Eras. quum stem: quasi scilicet loquatur Paulus, de præsenti cognitione. Atqui res ipsa clamat, hoc potius accipiendum de superiore iudicio, quum à Tribuno in concilium eiorum deductus sest. Perinde enim est acsi diceret Paulus, iam ego causam coram ipsis dixi, exponant cui tandem crimini obnoxium esse me deprehenderint. certè nihil aliud habent quod proferre possint, nisi fortassis hoc unum, quòd clamaui me in iudicium uocari, quòd resurrectionem mortuorum affirmem. Dicit autem hæc Paulus, non quasi crimen hoc esse fateatur, sed εἰρωνικῶς. Deinde si de Præsidis cognitione hoc esset accipiendum, certè non dixisset ἐπὶ τὸ συνεδρίον (id enim de eo demũ loco dicitur, inquo plures sedent iudices) sed ἐπὶ σοῦ, ut paulo antè hac eadem oratione, & suprà 23.g.30: aut ἐπὶ τὸ βῆματος, ut infrà 25.c.10, & suprà 18.e.17. 22 Quàm ἢ. Vulgata & Erasmus, Nisi, εἰ μὴ. Quod ad unam hanc uocem attinet, πρὸ μιᾶς ταύτης φωνῆς. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, de una hac uoce. ego periphrasin quæsiui, quòd alioquin nõ uideantur ista satis cohærere cum superioribus.

23 Postquam, inquiens, exquisitius cognouero quæ ad sectam istam pertinent, ἀκριβέστερον εἰδὼς τὰ περὶ τῆς ὁδοῦ, ἐκεῖνον. Vel, quòd penitus nosset quæ ad uiam illam pertinebant. id est ad religionem Mosis: ita ut facile potuerit ex confessione Pauli intelligere, nihil eum contra Legem admisisse. Verùm appellatione τῆς ὁδοῦ nusquam inuenio in Nouo testamento Legem significari, nisi quid adiiciatur ex quo id possit intelligi: sed Euangelicam potius doctrinam, ut suprà 9.a.2. & 19.b.9 & d.23, item 22 a.4. Deinde ut hoc concedam, uix tamen mihi uidetur exactam Legis cognitionem Lucas Felici uoluisse tribuere. Quidam igitur appellatione Viæ intelligunt ipsos Sacerdotum mores ac ingenia quæ optimè nosset Felix: ut facile coniicere potuerit, Paulum ab ipsis per inuidiam ac calumniam accusari. Ac belle quidem conuenit hæc sententia, sed τὸν ὁδὸν nusquam inuenio hac significatione usurpari, quum præsertim non addatur pronomen αὐτῶν eorũ quod tamen uidetur omnino fuisse adiiciendum, si hæc esset horum uerborum sententia. Itaque

Itaque potius existimaui participium εἰπὼν per traiectionem explicandum esse, ita scilicet ut hoc totum tribuatur Felicis personæ, & ita hic locus explicetur. accusatus fuerat uiolatæ religionis Paulus, quasi nouam quandam sectam inueheret. Hoc crimen ita ipse est inficiatus, ut doceret sectam illam quam profitebatur, à uera & Patria religione nihil prorsus dissentire. Hic nascitur quæstio, sitne secta Nazaræorum (quam Iudæi uocabant) Legi Mosaicę repugnans, ut sit Paulus condemnandus impietatis. Etant præterea nonnulla crimina quæ Iudæi obiiciebant, concitatæ nimirum seditionis & profanati templi. Hæc Paulus prorsus ac simpliciter inficiatur. Hinc nascitur facti quæstio. De impietate constituere non poterat Felix, nisi melius cognita ratione eius uitæ, id est sectæ quam profitebatur Paulus. De reliquis audiendus erat in primis Lysias. Qui omnibus in Ierusalem gestis interfuerat. Iure itaque Felix reum ampliat, dum accuratius intelligat quæ sit ratio sectæ illius, quam sibi obiectam Paulus agnoscebat se complecti: itemque dum ex Lysia de causis illius tumultus cognoscat: ut tum demum reus uel damnetur, uel absoluatur. Hæc expositio (ni fallor) plana est ac simplicissima. Quod autem ad traiectionem attinet, non est quòd quisquam detortam ac uiolentam putet. Neque enim fere aliter in dialogis usurpari solent istæ particulæ ἔφην, ἔφη, λὼ δ' ἐγώ, ἦ δ' ὅς, apud Platonem: & apud Latinos, Inquam & inquit. Quinetiam similis aut durioris etiam in eodem uerbo traiectionis exempla inuenies Luc. 5. f. 24, & 7. f. 42, & infrà, 25. a. 5. Fateor tamen plerunque hãc traiectionem in medio aliquo membro inueniri, quum hic inter duo membra usurpetur: sed summa illa puritas nõ debet in his authoribus quæri: & sententiæ perspicuitas uidetur nostram interpretationem, etiamsi cæteræ rationes desint, satis confirmare.

IN CAPVT XXV.

1 FEstus ergo ingressus prouinciam, triduo pòst ascendit Ierosolymam ab *urbe* Cæsarea:

2 Indicarunt autem ei Pontifex ac primarii ex Iudæis de Paulo ac precati sunt eum.

3 Petentes gratiam aduersus eum, ut accerseret eum in Ierusalẽ, factis insidijs ipsi in uia interficiendo.

4 Festus autem respondit, ut seruaretur quidem Paulus Cæsareæ, se uerò citò *illuc* profecturum.

5 Qui ergo inter uos, inquit, possunt, unà descendant, & siqua est in hoc uiro improbitas, accusent eum.

Paulus coră Festo causam dicit

6 Consumptisq; inter eos diebus non plurib. quàm decem, quum descendisset Cæsaream: postero die sedit pro tribunali, iussitq; Paulum adduci.

7 Qui quum affuisset, circunsteterunt *eum* qui ab Hierosolymis descenderant Iudæi, multas & graues accusationes afferẽtes aduersus Paulum, quas non poterant demonstrare:

8 Quum ipse responderet, *se* neque in Legem Iudæorum neq; in templum, neq; in Cæsarem quicquam peccasse.

9 Sed Festus uolens gratiam inire à Iudæis, respondens Paulo, dixit, Vis Ierosolymam ascendere, & illic de his iudicari apud me?

10 Dixit autem Paulus, Ad tribunal Cęsaris sto, ubi me oportet iudicari: Iudæis nulla in re iniuriam feci, sicut & tu pulchrè nosti.

11 Nam siquam iniuriam ac dignum morte aliquid feci, non recuso mori: si uerò nihil est *eorum* quorum isti me accusant, nemo potest me illis gratificari, Cæsarem appello.

12 Tunc Festus, cum consilio colloquutus, respondit, Cæsarem appellasti? ad Cæsarem proficiscẽris.

13 Quũ uerò dies aliquot intercessissent, Agrippa rex & Bernice deuenerunt Cæsaream, salutaturi Festum.

ΚΕΦΑ. κέ.

Φῆστος οὖν ἐπιβὰς τῇ ἐπαρχίᾳ, μετὰ τρεῖς ἡμέρας ἀνέβη εἰς Ἱεροσόλυμα ἀπὸ Καισαρείας.

ἐνεφάνισαν δὲ αὐτῷ οἵ τε ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρῶτοι τῶν Ἰουδαίων κατὰ τοῦ Παύλου, καὶ παρεκάλεσαν αὐτὸν,

αἰτούμενοι χάριν κατ' αὐτοῦ, ὅπως μεταπέμψηται αὐτὸν εἰς Ἱερουσαλήμ, ποιοῦντες ἐνέδραν τοῦ ἀνελεῖν αὐτὸν κατὰ τὴν ὁδόν. B

ὁ μὲν οὖν Φῆστος ἀπεκρίθη, τηρεῖσθαι τὸν Παῦλον καισαρείᾳ, ἑαυτὸν δὲ μέλλειν ταχέως ἐκπορεύεσθαι.

οἱ οὖν δυνατοὶ ἐν ὑμῖν, φησὶ, συνκαταβάντες, εἴ τι ἔστιν ἄτοπον ἐν τῷ ἀνδρὶ τούτῳ, κατηγορείτωσαν αὐτοῦ.

διατρίψας δὲ ἐν αὐτοῖς ἡμέρας πλείους ἢ δέκα, καταβὰς εἰς Καισάρειαν, τῇ ἐπαύριον καθίσας ἐπὶ βήματος, ἐκέλευσε τὸν Παῦλον ἀχθῆναι.

παραγενομένου δὲ αὐτοῦ, περιέστησαν οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων καταβεβηκότες Ἰουδαῖοι, πολλὰ καὶ βαρέα αἰτιάματα φέροντες κατὰ τοῦ Παύλου, ἃ οὐκ ἴσχυον ἀποδεῖξαι,

ἀπολογουμένου αὐτοῦ ὅτι οὔτε εἰς τὸν νόμον τῶν Ἰουδαίων, οὔτε εἰς τὸ ἱερόν, οὔτε εἰς Καίσαρά τι ἥμαρτον.

ὁ Φῆστος δὲ τοῖς Ἰουδαίοις θέλων χάριν καταθέσθαι, ἀποκριθεὶς τῷ Παύλῳ, εἶπε. θέλεις εἰς Ἱεροσόλυμα ἀναβὰς ἐκεῖ περὶ τούτων κρίνεσθαι ἐπ' ἐμοῦ;

εἶπε δὲ ὁ Παῦλος. ἐπὶ τοῦ βήματος Καίσαρος ἑστώς εἰμι, οὗ με δεῖ κρίνεσθαι. Ἰουδαίους οὐδὲν ἠδίκησα, ὡς καὶ σὺ κάλλιον ἐπιγινώσκεις.

εἰ μὲν γὰρ ἀδικῶ, καὶ ἄξιον θανάτου πέπραχά τι, οὐ παραιτοῦμαι τὸ ἀποθανεῖν. εἰ δὲ οὐδέν ἐστιν ὧν οὗτοι κατηγοροῦσί μου, οὐδείς με δύναται αὐτοῖς χαρίσασθαι. Καίσαρα ἐπικαλοῦμαι.

τότε ὁ Φῆστος συλλαλήσας μετὰ τοῦ συμβουλίου, ἀπεκρίθη. Καίσαρα ἐπικέκλησαι; ἐπὶ Καίσαρα πορεύσῃ.

ἡμερῶν δὲ διαγενομένων τινῶν, Ἀγρίππας ὁ βασιλεὺς καὶ Βερνίκη κατήντησαν εἰς Καισάρειαν, ἀσπασόμενοι τὸν Φῆστον.

IN CAPVT. XXV.

5 Possunt, *δυνατοὶ*. Sub *εἰσὶν*. Id est, quibus commodum est Cæsaream uenire, & aduersus Paulum agere. Vulgata inepte. Qui in nobis potentes sunt. Siqua est improbitas *εἴ τί ἐστιν ἄτοπον*, Ita legunt emendatiores codices uetusti quinq; Ἄτοπον autem uocat hoc loco, non quod ineptè & absurdè, sed quod improbè ac malitiosè fit: unde ἀτόπημα de scelere dicitur, & *ἄτοπος* pro improbo ac scelerato accipitur, 2. Thess. 3. a. 2. Sic idem hoc uocabulum usurpauit Lucas noster cap. 23. f. 41, alterius libri.

6 Non

A ὡς δὲ πλείους ἡμέρας διέτριβον ἐκεῖ, ὁ φῆ- 14 Et quum dies complures illic consumpsis-
στος τῷ Βασιλεῖ ἀνέθετο τὰ κατὰ τὸν Παῦλον, λέ- sent, Festus Regi expositi quæ ad Paulum
γων· ἀνήρ τις ἐστὶ καταλελειμμένος ὑπὸ Φήλικος δέσμιος,
περὶ οὗ, γενομένου μου εἰς Ἱεροσόλυμα, ἐνεφάνι- 15 De quo, quum uenissem Hierosolymam, in-
σαν οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι τῶν dicarunt mihi principes Sacerdotum, &
Ἰουδαίων, αἰτούμενοι κατ' αὐτοῦ δίκην. Seniores Iudæorum, petentes damnationẽ
aduersus illum.
πρὸς οὓς ἀπεκρίθην, ὅτι οὐκ ἔστιν ἔθος Ῥω- 16 Quibus respondi, non esse Romanis mo-
μαίοις χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν, πρὶν ἢ ὁ κατηγορούμενος κατὰ πρόσωπον rem ut quempiam dedant ad pœnam, priusquam is qui accusatur, in conspectu habeat
ἔχοι τοὺς κατηγόρους, τόπον τε ἀπολογίας λάβοι accusatores, & locum defensionis accipiat
περὶ τοῦ ἐγκλήματος. super criminatione.
συνελθόντων οὖν αὐτῶν ἐνθάδε ἀναβολὴν 17 Quum ergo huc conuenissent, absque ulla
μηδεμίαν ποιησάμενος, τῇ ἑξῆς καθίσας ἐπὶ τοῦ dilatione consequenti die quum sedissem
βήματος, ἐκέλευσα ἀχθῆναι τὸν ἄνδρα· pro tribunali, iussi adduci hominem.
περὶ οὗ στάντες οἱ κατήγοροι, οὐδεμίαν αἰ- 18 Cuius accusatores quum adstarent, nul
τίαν ἐπέφερον, ὧν ὑπενόουν ἐγώ, lum crimen obijciebant eorum quæ ego su-
B spicatus eram:
ζητήματα δέ τινα περὶ τῆς ἰδίας δεισιδαιμο- 19 Sed quæstiones quasdam de sua religione
νίας εἶχον πρὸς αὐτὸν, καὶ περί τινος Ἰησοῦ habebant aduersus eum, & de quodam Iesu
τεθνηκότος, ὃν ἔφασκεν ὁ Παῦλος ζῆν. defuncto, quem affirmabat Paulus uiuere.
ἀπορούμενος δὲ ἐγὼ ἐν τίνι περὶ τούτου ζητήσειν, 20 Hæsitans autem ego in eiusmodi quæ-
ἔλεγον εἰ βούλοιτο πορεύεσθαι εἰς Ἱεροσόλυμα, κἀκεῖ κρίνεσθαι περὶ τούτων. stione, dixi num uellet proficisci in Ierusalẽ,
& illic iudicari super istis.
τοῦ δὲ Παύλου ἐπικαλεσαμένου τηρηθῆναι αὐτὸν 21 *Hic* uerò quum ipse prouocasset ut seruaretur Augusti cognitioni, iussi seruari eum,
εἰς τὴν τοῦ Σεβαστοῦ διάγνωσιν, ἐκέλευσα τηρεῖσθαι usquequo mitterem eum ad Cæsarem.
αὐτὸν, ἕως οὗ πέμψω αὐτὸν πρὸς Καίσαρα.
Ἀγρίππας δὲ πρὸς τὸν Φῆστον ἔφη· ἐβουλό- 22 Agrippa uerò dixit ad Festum, Volebam
μην καὶ αὐτὸς τοῦ ἀνθρώπου ἀκοῦσαι. ὁ δὲ Αὔ- & ipse hominem audire. At ille, Cras, inquit,
ριον, φησὶν, ἀκούσῃ αὐτοῦ. audies eum.
τῇ οὖν ἐπαύριον ἐλθόντος Ἀγρίππα καὶ 23 Postero igitur die quum uenisset Agrippa
Βερνίκης μετὰ πολλῆς φαντασίας, καὶ εἰσελ- & Bernice cum multa ostentatione, & introisset in auditorium cum Tribunis & emi-

6 Non pluribus ὃ πλείους. Omnino uidetur poscere sententia ut negans particula in plerisque exemplaribus
C omissa, restituatur. Dixerat enim Festus se breui profecturum. Ita etiam legit Vetus interpres, & in tribus exemplaribus ita diserte scriptum inuenimus. Quam decem, ἢ δέκα. Vulgata, quàm octo aut decem ὀκτὼ ἢ δέκα: quam lectionem comperimus in codicibus tribus.

10 Pulchrè κάλλιον. Id est optimè. Nam fortasis in hoc dicendi genere commodius potest comparandi gradus accipi pro superlatiuo (quem uocant) quàm pro absoluto. Hom. Iliad. Α· σὺ δὲ δὴ θᾶσσον Α θλωΐδι ἐπιτέλλαι, id est εἰς τάχιστα. Sequitur enim, αὖψα μάλ' ἐς τράπεζον ἐλθέ. &c.

15 Damnationem δίκην. Tria minimum significat δίκη, nimirum & actionem ipsam coram iudice, & iudicis cognitionem, & ipsius denique cognitionis exequutionem. Ex his autem significationibus quænam maximè conueniat, res ipsa ostendit: neque dubito quin sicut plurimis locis κρίνω accipitur pro καταδικάζω, & κρίσις pro καταδίκασις sic etiam δίκην ponatur hoc loco pro καταδίκην: quomodo etiam diserte scriptũ inuenimus in duobus codicibus. At enim (inquit Erasmus) quis postulat damnationem à iudice indicta causa? Iudæi certè hoc olim aduersus Christũ petierant ac impetrarant: & nunc quoque flagitant in Paulum, ut apparet ex iis quæ scripta sunt suprà cap 3. atque etiam ex ipso Festi responso: quod planè ineptum erit si δίκην interpreteris Cognitionem. Cur enim hanc illis recusaret, quod Romanos diceret facere consueuisse?

16 Vt quempiam dedant ad pœnam χαρίζεσθαί τινα ἄνθρωπον εἰς ἀπώλειαν. Vetus interpres interpretatur χαρίζεσθαι donare, & omittit εἰς ἀπώλειαν. Erasmus, ob gratiam donare: pro quo malim uno uerbo dicere, Gratificari. Sed propter illa quæ subiiciuntur, non uidetur seruari posse propria significatio uerbi χαρίζεσθαι, alioquin supplenda essent multa, & totus huc locus ita explicandus, non esse Romanis hunc morem ut quempiam gratificentur ad pœnam, neque damnare quenquã consueuisse, priusquam is qui accusatur, &c. Super criminatione περὶ τῆς ἐγκλήματος. Vulgata, ad abluenda crimina. Erasmus, de crimine. Atqui ἔγκλημα non significat crimen, sed criminationem.

19 Religione δεισιδαιμονίας. Impropriè quidem profanus homo de ueri Dei cultu loquitur: sed tamen ne hic quidem δεισιδαιμονίαν acceperim in uitio, quum non sit probabile Festum uoluisse Agrippam offendere, quem sciebat Iudaicam religionem profiteri. Vulgata & Erasmus superstitionem: quomodo etiam δεισιδαιμονία explicatur à Plutarcho, nempe pro nimio & importuno deorum metu, undæ exortæ sunt superstitiosæ ceremoniæ. Huic autem opponit ἀθεότητα, ita ut in medio tanquam μεσότης constituatur σύσεβεια.

23 Ostentatione φαντασίας. Quid propriè sit φαντασία, non est quòd pluribus differamus. Hic quidem certum est, hoc nomine declarari quod uulgo apparentiam uocamus magnum scilicet pompæ ac regiæ magnificentiæ splendorem in spectantium oculos incurrentem. Eras. apparatu, παρασκευῇ Vulg. ambitione, φιλοτιμίᾳ.

nentisſimis eius urbis ciuibus, iubente Feſto adductus eſt Paulus.

Tum Feſtus, Agrippa rex inquit, & omnes 24
qui ſimul adeſtis nobiſcum, uidetis iſtum de quo omnis multitudo Iudæorum interpellauit me & Hieroſolymis & hic, acclamãtes non oportere eum uiuere amplius.

Ego uerò quũ compererim, nihil dignum 25
morte eum feciſſe: tamen quum is ipſe appellarit Auguſtum, ſtatui mittere eum:

De quo quid certi ſcribam domino, non 26
habeo. quapropter produxi eum ad uos, & maximè ad te rex Agrippa, ut inquiſitione habita, habeam quod ſcribam.

Nam præter rationem mihi uidetur, mit- 27
tere uinctum, & crimina in eum *collata* non ſignificare.

CAPVT XXVI.

AGrippa uerò ad Paulum ait, Permittitur tibi pro teipſo dicere. Tunc Paulus extenta manu reſpondit, 1

Super omnibus de quibus poſtulor à Iu- 2
dæis, rex Agrippa, beatum me duco, quòd reſponſurus ſim apud te hodie:

Maximè quòd te gnarum eſſe ſciam o- 3
mnium quæ apud Iudæos ſunt, & conſuetudinum & quæſtionum. ideo rogo te ut patienter me audias.

Itaque uitam quidem meam actam à iu- 4
uentute, quæq; à principio fuit in gente mea Hieroſolymis, ſciunt omnes Iudæi,

Vt qui antea nouerint, me iam inde à ma- 5
ioribus (ſi uelint teſtari) ſecundum exquiſitiſsimam illam ſectam noſtræ religionis uixiſſe Phariſæum.

Phariſæum Paulus.

Nunc uerò ob ſpem promiſsionis quæ Pa- 6
tribus noſtris facta eſt à Deo, ſto in iudicium uocatus:

κὴ ἀνδράσι τοῖς κατ' ἐξοχὴν τῆσι πόλεως, καὶ A
κελεύσαντος τοῦ φήστου, ἤχθη ὁ παῦλος.

καί φησιν ὁ φῆστος· ἀγρίππα βασιλεῦ, καὶ 24
πάντες οἱ συμπαρόντες ἡμῖν ἄνδρες, θεωρεῖτε τοῦτον, περὶ οὗ πᾶν τὸ πλῆθος τῶν ἰουδαίων ἐνέτυχόν μοι ἔν τε ἱεροσολύμοις καὶ ἐνθάδε, ἐπιβοῶντες μὴ δεῖν ζῆν αὐτὸν μηκέτι.

ἐγὼ δὲ καταλαβόμην μηδὲν ἄξιον θανάτου 25
αὐτὸν πεπραχέναι, κὴ αὐτοῦ δὲ τούτου ἐπικαλεσαμένου τὸν σεβαστόν, ἔκρινα πέμψειν αὐτόν.

περὶ οὗ ἀσφαλές τι γράψαι τῷ κυρίῳ, οὐκ 26
ἔχω. διὸ προήγαγον αὐτὸν ἐφ' ὑμῶν, κὴ μάλιστα ἐπὶ σοῦ, βασιλεῦ ἀγρίππα, ὅπως τῆς ἀνακρίσεως γενομένης σχῶ τι γράψαι.

ἄλογον γάρ μοι δοκεῖ, πέμποντα δέσμιον, μὴ καὶ τὰς αὐτοῦ αἰτίας σημᾶναι.

ΚΕΦ. κϛ.

ἈΓρίππας δὲ πρὸς τὸν παῦλον ἔφη· ἐπιτέ- 1
τραπταί σοι ὑπὲρ σεαυτοῦ λέγειν. τότε ὁ B
παῦλος ἀπελογεῖτο, ἐκτείνας τὴν χεῖρα·

περὶ πάντων ὧν ἐγκαλοῦμαι ὑπὸ ἰουδαίων, 2
βασιλεῦ ἀγρίππα, ἡγοῦμαι ἐμαυτὸν μακάριον, μέλλων ἀπολογεῖσθαι ἐπὶ σοῦ σήμερον,

μάλιστα γνώστην ὄντα σε πάντων τῶν κατὰ 3
ἰουδαίους ἐθῶν τε καὶ ζητημάτων. διὸ δέομαί σου, μακροθύμως ἀκοῦσαί μου.

τὴν μὲν οὖν βίωσίν μου τὴν ἐκ νεότητος, τὴν 4
ἀπ' ἀρχῆς γενομένην ἐν τῷ ἔθνει μου ἐν ἱεροσολύμοις ἴσασι πάντες οἱ ἰουδαῖοι,

προγινώσκοντές με ἄνωθεν (ἐὰν θέλωσι μαρτυρεῖν,) ὅτι κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν τῆς ἡμετέρας θρησκείας ἔζησα φαρισαῖος.

καὶ νῦν ἐπ' ἐλπίδι τῆς πρὸς τοὺς πατέρας 6
ἐπαγγελίας γενομένης ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ἑστηκα κρινόμενος. C

26 Domino τῷ κυρίῳ. id eſt Cæſari. quam appellationem ab adulatoribus ortam Tyranni primùm affectarunt: dinde etiam boni principes non recuſarunt, ut ex Plinij ad Traianum epiſtolis apparet. Additur autem in tribus exemplaribus pronomen μου, meo.

27 Præter rationem ἄλογον. Vulgata, ſine ratione. Eraſmus, iniquum ἄδικον.

IN CAPVT XXVI.

3 Maximè quòd te gnarum eſſe ſciam μάλιστα γνώστην ὄντα σε εἰδώς. Vulg. maximè te ſciente. Eraſ. quum tu maximè ſis gnarus. Poteſt enim hoc ut abſolutè poſitum exponi non ineleganter. quia tamen in uno codice peruetuſto adſcriptum erat participium εἰδώς, quod etiam annotauit Eraſmus poſſe ſubaudiri, in altero uerò ἐπιστάμενος, & ſi ita legas, multo planior eſt conſtructio: mihi non fuit religio ita interpretari.

5 Vt qui antea nouerint προγινώσκοντες. Vulg. Præſcientes. Eraſmus, Qui prius nouerant. Neuter uidetur ſenſum aſſequutus. Nam particula πρὸ ad id tempus refertur quo Paulus in Iudæorum conſpectu uixerat Hieroſolymis: neque ſimpliciter ſe dicit olim fuiſſe ab iis cognitũ, ſed quis antea fuerit, ubi & quomodo uixerit, id ipſos probè noſſe dicit. Iam inde à maioribus ἄνωθεν. Vulgata & Eraſmus, ab initio, quaſi hæc pertineant ad participium προγινώσκοντες, quum potius cohæreant cum uerbo ἔζησα. Nam illud, Nouerunt me quòd uixerim, Græcorum more dictum eſt, pro nouerunt me uixiſſe, aut nouerunt quòd ego uixerim, ut in illo Ariſtoph. ἄγε δὴ σὺ πρότερον σαυτὸν ὅστις ἐστὶ φράσον. Et in illo Terentij, Quum meipſum noris quàm elegans formarum ſpectator ſiem. Significat ergo Paulus nõ ſe modò Phariſæum fuiſſe, ſed etiam quòd in medio Iudæorum cœtu uociferatus fuerat, ſupra 23. b. 6. ex Phariſæis eſſe oriundum. Secundum exquiſitiſsimam illam ſectam κατὰ τὴν ἀκριβεστάτην αἵρεσιν. Non eſt (opinor) quòd ex hoc loco colligamus, Phariſaiſmum à Paulo fuiſſe ttopãere laudatum, ut uitæ genus exquiſitiſsimum uocarit. Loquitur enim Paulus ex aduerſariorum hypotheſi, quaſi diceret, Iudæi Phariſaicam ſectam habent pro ſanctiſsima ac religioſiſsima, eam ipſi norunt me iam inde à meis maioribus fuiſſe profeſſum. non eſt ergo cur anteactam uitam reprehendant. Deinde uerò ad id uitæ genus progreditur quod hoc ipſo tempore amplectebatur, id eſt ad Chriſtianam religionem, cuius præcipuum caput, id eſt reſurrectionem ex mortuis, explicat.

7 Perpe-

A εἰς ὃ τὸ δωδεκάφυλον ἡμῶν ἐν ἐκτενείᾳ νυ 7
κτὸς καὶ ἡμέρας λατρεῦον ἐλπίζει καταντῆσαι·
περὶ ἧς ἐλπίδος ἔγκαλοῦμαι, βασιλεῦ Ἀγρίππα, ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων.
τί ἄπιστον κρίνεται παρ' ὑμῖν, εἰ ὁ θεὸς νεκροὺς 8
ἐγείρει;
ἐγὼ μὲν οὖν ἔδοξα ἐμαυτῷ πρὸς τὸ ὄνομα Ἰη- 9
σοῦ τοῦ Ναζωραίου δεῖν πολλὰ ἐναντία πρᾶξαι·
ὃ καὶ ἐποίησα ἐν Ἰερουσολύμοις, καὶ πολλοὺς τῶν 10
ἁγίων ἐγὼ φυλακαῖς κατέκλεισα, τὴν παρὰ τῶν ἀρχιερέων ἐξουσίαν λαβών· ἀναιρουμένων τε αὐτῶν κατήνεγκα ψῆφον.
καὶ κατὰ πάσας τὰς συναγωγὰς πολλάκις 11
τιμωρῶν αὐτοὺς, ἠνάγκαζον βλασφημεῖν· περισσῶς τε ἐμμαινόμενος αὐτοῖς, ἐδίωκον ἕως καὶ εἰς τὰς ἔξω πόλεις.
ἐν οἷς καὶ πορευόμενος εἰς τὴν Δαμασκὸν 12
μετ' ἐξουσίας καὶ ἐπιτροπῆς ἦν παρὰ τῶν ἀρ-
B χιερέων,
ἡμέρας μέσης, κατὰ τὴν ὁδὸν εἶδον, βασιλεῦ 13
οὐρανόθεν ὑπὲρ τὴν λαμπρότητα τοῦ ἡλίου περιλάμψαν με φῶς, καὶ τοὺς σὺν ἐμοὶ πορευομένους.
πάντων δὲ καταπεσόντων ἡμῶν εἰς τὴν 14
γῆν, ἤκουσα φωνὴν λαλοῦσαν πρός με καὶ λέγουσαν τῇ Ἑβραΐδι διαλέκτῳ· Σαοὺλ Σαοὺλ, τί με διώκεις; σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν.
ἐγὼ δὲ εἶπον· τίς εἶ κύριε; ὁ δὲ εἶπεν· ἐγώ εἰ- 15
μι Ἰησοῦς, ὃν σὺ διώκεις.

Ad quem duodecim tribus noſtræ *Deum* noctu & die perpetuò colentes, ſperant ſe peruenturas. de qua ſpe poſtulor, rex Agrippa, Iudæis.

Quid? incredibile iudicatur apud uos quòd Deus mortuos excitet? *Reſurrectio.*

Equidé mihi uiſum fuit aduerſus nomen Ieſu Nazareni multa contraria facienda:

Quod feci Hieroſolymis: nam multos ſanctorum ego carceribus incluſi, à principibus Sacerdotum authoritate accepta: & quum occiderunt, tuli ſuffragium. *Paulus perſequitur ante conuerſionem* Suprà 8.a.5.

Ac per omnes ſynagogas ſæpe ipſos puniens, coegi ab blaſphemandum: & ſupramodũ furens aduerſus eos, perſequutus ſum in exteras uſque ciuitates.

Quo tempore etiam proficiſcens Damaſcum cum authoritate & procuratione principum Sacerdotum, Suprà.9.a.2,

Die medio, Rex, in uia uidi cælitus lucem, quæ ſplendorẽ ſolis ſuperabat, circunfulſiſſe me & eos qui mecum faciebant iter.

Quum autem omnes nos decidiſſemus in terram, audiui uocem alloquentem me, ac dicentem Hebraica lingua, Saul, Saul, quid me perſequeris? durum eſt tibi contra ſtimulos calcitrare.

Ego autem dixi, Quis es Domine? At ille dixit, Ego ſum Ieſus quem tu perſequeris.

ἀλλὰ ἀνάστηθι, καὶ στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου· εἰς τοῦτο γὰρ ὤφθην σοι, προχειρίσασθαί σε ὑπηρέτην καὶ μάρτυρα ὧν τε εἶδές, ὧν τε

Sed exurge, & ſta ſuper pedes tuos: ad hoc enim apparui tibi, ut deſignarem te miniſtrũ ac teſtem tum eorum quæ uidiſti, tum eo-

7 Perpetuò *σὺν ἐντενείᾳ*. Vel, cum aſſiduitate. quanquam illud magis proprium eſt. nam *ἐντενὲς* dicitur quod in longum protenditur. Hoc autem omiſit Vetus interpres. 8 Quid? *τί;* Ita diſtinguunt Græca ſcholia: neque dubito quin germana ſit hæc lectio. Nam præterquam quòd alioquin hiabit ſententia, plena etiam eſt hæc oratio ſummæ grauitatis. Poſtquam enim Paulus non aliò quàm ad ſpem immortalitatis ferri oſtendit totam Diuini cultus interC ludæos rationem, antequam aliud argumentum longè ualidiſsimum adiungat, ſumptum ſcilicet à Chriſti reſurrectione, quem ipſe loquentem è cælo audierat: concluſionem inter iſta argumenta, ſuo more, quaſi mediam interponit: & ita quidem ut auditores ſuos excitans, aſſentiri cogat. Quid? inquit, an uobis incredibile uidetur quòd Chriſtus mortuos excitet? quod uernaculo ſermone ita optimè expreſſeris. *Quoy? eſtimez-vous une choſe non croyable que Dieu reſuſcite les morts?* Deinde paulatim ad Chriſti reſurrectionem accedit, ea ſcilicet proponens quæ partim ad hiſtoriam pertinent, partim etiam huc ſpectant ne fides ipſius eleuetur. Quòd *εἰ*. Vulg. & Eraſ. ſi. Sed res ipſa oſtendit *εἰ* pro *ὅτε* poſitum eſſe, ut diximus alibi. Sic AEſch. *ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ σωφρονῶν, ἀλλ' ἀλαλήμων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι.* 10 Tuli ſuffragium. *κατήνεγκα ψῆφον*. Id eſt *συνευδόκησα*, ut ipſe interpretatur ſuprà 22.e.20. Vulg. & Eraſ. detuli ſententiam, quaſi non tulerit ſuffragium ipſe Paulus, ut qui non uideatur fuiſſe ex iudicum numero, ſed iudicum decretum, ut miniſter & exequutor, detulerit. Atqui nihil prohibet quominus ipſum quoque Paulum putemus inter iudices ſedisſe: quod oſtendit tanta hæc authoritas ex concilij conſenſu illi conceſſa. Deinde qui ſententiam ab aliis latam approbat, & modis omnibus adiuuat, is quoque uidetur quodammodo calculum ſuum adiicere. Denique *ψῆφον* ſingulari numero nuſquam legi pro iudicum decreto, quod *ψήφισμα* uocant: neque temere mihi perſuaſerim poſſe uſquam inueniri. Itaque puto *καταφέρειν* pro ſimplici *φέρειν* eſſe uſurpatum. Notum autem eſt omnibus quid ſit *ψῆφον φέρειν* & *ψηφοφορία*.

12 Quo tempore *ἐν οἷς*. Vulg. In quibus. Eraſ. Quarum rerum ſtudio, id eſt, *ἐφ' οἷς*, uel *ὧν χάριν*. Vide ſuprà 24.e.18. Et procuratione *καὶ ἐπιτροπῆς*. Id eſt, ut uernaculo ſermone loquimur, *charge & commiſſion*. Vulgata & Eraſmus, permiſit: qua ſignificatione non putarim hoc uocabulum apud Græcos inueniri. Fefellit autem eos, quod *ἐπιτρέπειν* & *ἐπιτρέπεσθαι* interdum etiam *συγχωρεῖν* declarat. id eſt concedere, ac gratiam facere, ut ſuprà hoc eodem capite, uerſiculo primo.

17 Ex hoc populo *ἐκ τοῦ λαοῦ*. Sic putaui exprimendum articulum. Sed & in duobus exemplaribus additur *τῶν Ἰουδαίων* Iudæorum, quod noſtram interpretationem confirmat. Ad quos *εἰς οὕς*. Sic conſtanter legimus in omnibus codicibus, quum dicendum fuiſſe uideatur *εἰς ἃ*, ad quas. Sed duplici ratione poteſt hoc excuſari. Nam uel eſt ſyllepſis per genera, ita ſcilicet ut relatiuum quũ ad utrunque ſuperius referatur, cum dignior coniungatur: uel habita eſt potius ratio ſignificationis quàm uocis, ut in illo Quintiliani, Illud ingeniorum præcox genus non temere unquã uenit ad frugem, hi ſunt qui parua faciunt. Et in illo Euripidis quod alibi etiam citauimus, *πάτ. σχ' Ἀχιλλεύς παῖ στράτευμ' ἑλλάνικὸν, πρὸς οἶκον εὐθύνοντας εἰναλίαν πλάτην.*

rum *in* quibus apparebo tibi,

Eximens te ex hoc populo,& gentibus ad quos nunc te mitto,

Aperire oculos Conuersio Tenebræ. Lux. Remissio peccatorum.

Vt aperias oculos eorum, ut se conuertant à tenebris ad lucem, & à potestate Satanæ ad Deum, ut remissionem peccatorum & sortem inter sanctificatos accipiant per fidem quæ est erga me.

Vnde,rex Agrippa,non fui inobediēs cælesti uisioni:

Pœnitentia. Opera. Suprà 13.&14

Sed iis qui sunt Damasci primùm, & Hierosolymis, & per omnem regionem Iudææ, *deinde* & Gentibus annuntiaui ut resipiscerent,& conuerterent se ad Deum, opera facientes digna iis qui resipuissent.

Suprà 20.f.10

Horum causa Iudæi in templo comprehensum tentauerunt interficere.

Scripturas impletas prædicat Paulus.

Sed adiumentū à Deo nactus, perstiti in hunc usq; diem, testificans tum paruis tum magnis,nec quicquam dicens extra ea quæ Prophetæ ac Moses prædixerunt futura esse.

Lumen.

Nempe quòd Christus esset passurus,ac primus ex resurrectione mortuorum, lucē annuntiaturus huic populo & Gentibus.

Hæc autem ipso respondente, Festus magna uoce ait,Insanis Paule, multæ te litteræ ad insaniam conuertunt.

Insanus iudicatur Paulus.

Tum ille,Non insanio,inquit, præstantissime Feste,sed uera ac sobria uerba eloquor.

Scit enim ista Rex,apud quem etiam libere loquor:nam latere eum quicquam horū non arbitror,neque enim id in angulo gestum est.

Credis rex Agrippa Prohetis? scio quòd credis.

ὀφθήσομαί σοι,

17 ἐξαιρούμενός σε ἐκ τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἐθνῶν, εἰς οὓς νῦν σε ἀποστέλλω,

18 ἀνοῖξαι ὀφθαλμοὺς αὐτῶν τοῦ ἐπιστρέψαι ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, καὶ τὴν ἐξουσίας τοῦ Σατανᾶ ἐπὶ τὸν θεόν, τοῦ λαβεῖν αὐτοὺς ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, καὶ κλῆρον ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, πίστει τῇ εἰς ἐμέ.

19 ὅθεν, βασιλεῦ ἀγρίππα, οὐκ ἐγενόμην ἀπειθὴς τῇ οὐρανίῳ ὀπτασίᾳ,

20 ἀλλὰ τοῖς ἐν Δαμασκῷ πρῶτον, καὶ Ἱεροσολύμοις, εἰς πᾶσάν τε τὴν χώραν τὴν Ἰουδαίας, τε τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγέλλων μετανοεῖν, καὶ ἐπιστρέφειν ἐπὶ τὸν θεόν, ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα πράσσοντας.

21 ἕνεκα τούτων με οἱ Ἰουδαῖοι συλλαβόμενοι ἐν τῷ ἱερῷ, ἐπειρῶντο διαχειρίζεσθαι.

22 ἐπικουρίας οὖν τυχὼν τῆς ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἄχρι τῆς ἡμέρας ταύτης ἕστηκα, μαρτυρόμενος μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ, οὐδὲν ἐκτὸς λέγων ὧν τε οἱ προφῆται ἐλάλησαν μελλόντων γίνεσθαι, καὶ Μωσῆς,

23 εἰ παθητὸς ὁ χριστὸς, εἰ πρῶτος ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν φῶς μέλλει καταγγέλλειν τῷ λαῷ καὶ τοῖς ἔθνεσι.

24 ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἀπολογουμένου, ὁ Φῆστος μεγάλῃ τῇ φωνῇ ἔφη· μαίνῃ Παῦλε, τὰ πολλά σε γράμματα εἰς μανίαν περιτρέπει.

25 ὁ δὲ· οὐ μαίνομαι, φησὶ, κράτιστε Φῆστε, ἀλλὰ ῥήματα ἀληθείας καὶ σωφροσύνης ἀποφθέγγομαι.

26 ἐπίσταται γὰρ περὶ τούτων ὁ βασιλεὺς, πρὸς ὃν καὶ παρρησιαζόμενος λαλῶ· λανθάνειν γὰρ αὐτόν τι τούτων οὐ πείθομαι οὐδέν· οὐ γάρ ἐστιν ἐν γωνίᾳ πεπραγμένον τοῦτο.

27 πιστεύεις βασιλεῦ ἀγρίππα τοῖς προφήταις; οἶδα ὅτι πιστεύεις.

28 Per fidem τῇ πίστει. Potest quidem hoc referri ad participium ἡγιασμένοις, quemadmodum retulit Erasmus sed multo uberior erit sententia, si cū uerbo λαβεῖν cōiungas, sicut nos fecimus. Nam etiā in uetustis codicibus idcirco adhiberur distinctio post ἡγιασμένοις, quæ prætermissa, uidetur Erasmum fefelliſſe. 20 Annuntiaui ἀπαγγέλλων Id est ἀπήγγελλον, uel κατήγγελλον, ut in nonnullis codicibus scriptum inuenimus. Sed puto hanc germanam esse lectionē: ac itērum participium pro uerbo positū esse Hebræorū more, ut diximus suprà 24.b.6. 22 Tum paruis tum magnis, μικρῷ τε καὶ μεγάλῳ. Id est quibusuis, & nullo quoad eius fieri potuit, prætermisso: pro quo dicunt Hebræi prouerbiali quadā figura בן חמשתן רעך גדרל, ut 1. Samu. 30. e. 19. 23 *Nempe* quòd Christus esset passurus εἰ παθητὸς ὁ Χριστός. Vulg. Si passibilis Christus. Erasmus, An passurus fuerit Christus. Sic enim, inquit, disputabat ex Prophetis, ut ostenderet illorū uaticinia in Christū cōpetere. At ego malo hęc ita accipere ut contineant explicationē eorū quæ dixit, prophetas futura prædixisse: id est ita ut εἰ non pro An, sed pro ὅτι, & quidem εἰδικῶς ponatur, nimirū ad explicandum per species quod in genere tantùm proposuerat. Ideo addidi particulā NEMPE. Coniunctionem autem εἰ pro ὅτι usurpari apud idoneos etiam scriptores, doctissimus Budæus in Commentariis obseruauit: & particulā בי etiam εἰδικῶς usurpatam, comperio à Græcis interpretibus interdum per ἐὰν conuerti, ut Iob 22.a.3. Postremò quòd Vetus interpres παθητὸν conuertit Passibilem, non uidetur cōuenire. Quamuis enim παθητὸς propriè declaret eum qui patibili sit natura: tamen sententia ipsa postulat ut accipiatur pro eo qui non modò pati potuerit, sed etiā passurus fuerit, atque adeò pœnis ac suppliciis perferendis destinatus: id est, ut non sit δυνάμεως duntaxat, sed etiam ἐνεργείας σημαντικόν. Neque enim ambigebant Iudæi quin Messias esset uerus homo futurus: adeò quidem ut pauci sibi persuaderent Deum fore, quod etiamnum hodie illis uidetur incredibile: sed Messiam animo conceperant qualē hodie quoque imaginantur, id est cuius regnū esset ex hoc mundo. Dicit contrà Paulus, prædictum esse à Prophetis Messiam fore παθητὸν, id est ferendis nostris calamitatibus ac peccatorū nostrorum pœnis destinatū: qui tamen in æternam gloriam primus esset resurrecturus, quam postea cum suis communicaret. Ex resurrectione mortuorum, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Id est ex iis qui à mortis somno sunt excitati, μετωνυμικῶς, ut quū circuncisionis appellatione circuncisi Iudæi intelliguntur. Lucem φῶς. Id est uitam, & eam quidem cum perenni fœlicitate coniunctam. Opponitur enim tenebris, quæ partim mortem, partim etiam calamitatem trāslatitiè significant non modò apud Hebræos, sed etiam apud Græcos & Latinos. unde illud Catulli, non minus impiè tamen quàm eleganter dictum, Nobis quum semel occidit breuis lux, Nox est perpetua una dormienda.

A ὁ δὲ ἀγρίππας πρὸς τὸν παῦλον ἔφη. ἐν ὀλίγῳ με πείθεις χρισιανὸν γενέσθαι.

ὁ δὲ παῦλος εἶπεν. εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ οὐ μόνον σε, ἀλλὰ καὶ πάντας τοὺς ἀκούοντάς μου σήμερον γενέσθαι τοιούτους, οἵοπερ κἀγώ εἰμι, παρεκτὸς τῶν δεσμῶν τούτων.

καὶ ταῦτα εἰπόντος αὐτοῦ, ἀνέστη ὁ βασιλεὺς καὶ ὁ ἡγεμὼν, καὶ βερνίκη, καὶ οἱ συγκαθήμενοι αὐτοῖς.

καὶ ἀναχωρήσαντες, ἐλάλουν πρὸς ἀλλήλους λέγοντες· ὅτι οὐδὲν θανάτου ἄξιον ἢ δεσμῶν πράσσει ὁ ἄνθρωπος οὗτος.

ἀγρίππας δὲ τῷ φήστῳ ἔφη, ἀπολελύσθαι ἐδύνατο ὁ ἄνθρωπος οὗτος, εἰ μὴ ἐπεκέκλητο καίσαρα.

ΚΕΦΑ. κζ.

Ὡς δὲ ἐκρίθη τοῦ ἀποπλεῖν ἡμᾶς εἰς τὴν ἰταλίαν, παρεδίδουν τόν τε παῦλον καί τινας ἑτέρους δεσμώτας ἑκατοντάρχῃ, ὀνόματι ἰουλίῳ, σπείρης σεβαστῆς.

ἐπιβάντες δὲ πλοίῳ ἀδραμυττηνῷ μέλλοντες πλεῖν τοὺς κατὰ τὴν ἀσίαν τόπους, ἀνήχθημεν, ὄντος σὺν ἡμῖν ἀριστάρχου μακεδόνος θεσσαλονικέως.

τῇ τε ἑτέρᾳ κατήχθημεν εἰς σιδῶνα. φιλανθρώπως τε ὁ ἰούλιος τῷ παύλῳ χρησάμενος, ἐπέτρεψε πρὸς τοὺς φίλους πορευθέντα, ἐπιμελείας τυχεῖν.

κἀκεῖθεν ἀναχθέντες, ὑπεπλεύσαμεν τὴν κύπρον, διὰ τὸ τοὺς ἀνέμους εἶναι ἐναντίους,

B

C

28 Agrippa autem ad Paulum ait, Propemodum persuades mihi ut fiam Christianus.

29 Tum Paulus dixit, Optarim à Deo, ut & propemodum & admodum non tu modò, sed omnes etiam qui me audiunt hodie, fieretis tales qualis ego sum, exceptis uinculis his.

30 Quum autem hæc dixisset, surrexit Rex, ac Præses & Bernice, & qui cõsederant cum eis.

31 Et quum secessissent, loquebantur alij ad alios, dicentes, Nihil morte aut uinculis dignum facit homo iste.

32 Agrippa autem Festo dixit, Dimitti poterat homo hic, nisi appellasset Cæsarem.

CAP. XXVII.

1 VT autem decretum est ut nos nauigaremus in Italiam, tradiderunt tum Paulum tum quosdam alios uinctos Centurioni nomine Iulio, cohortis Augustæ. *Paulus Romam proficiscitur.*

2 Conscenso igitur nauigio Adramytteno, nauigaturi secundum Asiæ regiones, proiecti sumus, quum nobiscum esset Aristarchus Macedo Thessalonicensis. *Aristarchus. 1. Cor. 11. f. 23.*

3 Altera autem die deueni sumus Sidonem, & Iulius humaniter traiecto Paulo, permisit ut ad amicos profectus, ab illis curaretur.

4 Illinc uerò proiecti, sublegimus Cyprum propterea quòd essent uenti contrarij.

25 Vera ac sobria ἀληθείας καὶ σωφροσύνης. Vulgata & Erasmus ad uerbum, ueritatis ac sobrietatis. Σωφροσύνη autem hoc loco, mentis (ut ita dicam) sanitatem declarat, & τῇ μανίᾳ, id est furori ac insaniæ opponitur: sicut apud Xenophontem, τί λῆρον, τί ἄβουλον, τί σωφροσύνη, τί μανία. sic etiam ὁ σωφρονῶν opponitur τῷ δαιμονίζομένῳ, Marc. 5. b. 15, & Luc. 8. c. 35. Eloquor, ἀποφθέγγομαι. Vulgata, loquor. Vide suprà 2. a: 4. 28 Propemodum ἐν ὀλίγῳ Hebraicè במעט, pro quo disertiores Græci dicunt παροιλίγον, id est, (ut ad uerbum exprimimus in uernaculo sermone) *a peu pres* uel *peu s'en faut*. Non desunt tamen qui accipiant pro διὰ ὀλίγου, & subaudiant uel χρόνῳ, ut significet Breui temporis spatio: uel λόγῳ, id est breui sermone, siue paucis uerbis. Erasmus uerò subaudire uidetur μέρους quum interpretatur, modica ex parte. Mihi uidetur simplicissima interpretatio quam sum amplexus.

29 Et propemodum & admodum καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ. Hebraicè במעט ובמאוד, quod etiam interpretari possumus, & aliquantulum & ualde, id est καὶ κατ' ὀλίγον καὶ κατὰ πολύ, siue καὶ παρ' ὀλίγον καὶ παρὰ πολύ. Neque uerò Propemodum & Admodum sunt repugnantia, sed diuersa duntaxat. Nam perinde hoc est ac si diceret Paulus, Propemodum (ut inquis) tibi persuadeo ut fias Christianus: utinam uerò & ita sit ut dicis, id est proximè absis à Christianissimo: atque adeò aliquid amplius, nempe ut prorsus id sis quod ego sum: neque uerò tibi duntaxat, sed etiam uobis omnibus exopto, qui me hîc loquentem auditis. Alij aliter interpretantur. Vulgata perobscurè, & in modico & in magno, Erasmus, non solum modica ex parte, uerum etiam ex magna: quæ interpretatio à Græcis recedit. Græca scholia καὶ διὰ ὀλίγων λόγων, καὶ διὰ πολλῶν, & paucis uerbis, & multis: quasi se paratum diceret Paulus ad illos copiosius docendos, ut sui similes fiant. Ego nullius opinionem prorsus reiicio: sed eam tamen interpretationem non potui non amplecti, qua non uideo quid planius aut simplicius in hunc locum dici possit.

IN CAPVT XXVII.

2 Adramytteno, Ἀδραμυττηνῷ. Quia non uno modo scribitur huius ciuitatis nomen, uariant etiam codices in hoc epitheto scribendo. Nam (ut diserte annotat Stephanus) tot modis scribi potest, Ἀδραμύττειον, Ἀδραμύττιον, Ἀτραμύττειον, Ἀτραμύττιον. Est autem hæc ciuitas Mysiæ, penè eregione Mitylenes. Non desunt etiam qui ab Adrumeto Africæ oppido deriuent, quod Stephanus Ἀδρύμητα uocat: unde factum ut in Vetere uersione Adrumetinam nauem legamus, contra omnium Græcorum codicum fidem. Sed perlepidus est hoc loco Carrensis, qui Adremetinam dici putat, quasi quæ ad Romam eat. Secundum Asiæ regiones, κατὰ τὴν Ἀσίαν τόπους. Vulg. & Eras. iuxta Asiæ loca. Illud (ni fallor) magis propriè dicitur. Asiam autem intelligit propriè sic dictam, ipsi Mysiæ confinem ubi situm est Adramyttium.

4 Sublegimus Cyprum, ὑπεπλεύσαμεν τὴν Κύπρον. Vetus interpres, subnauigauimus Cyprum. Erasmus, sub nauigauimus iuxta Cyprum. Neuter certe uidetur sententiam expressisse: quæ ut à nobis explicetur, sciendum est, qui Sidone Asiam uersus pergunt, cursum in Occidentem dirigere, ita tamen ut Septentrionem uersus contendant: qui uerò Sidone in Ciliciam, rectà in Septentrionem cursum dirigere: qui ex Cilicia in Lyciam ac Cariam, rectè ab Oriente in Occidentem ferri. Est autem inter has regiones quasi intercepta Cyprus, quàm qui Sidone in Asiam atque adeò in Lyciam nauigant, à dextra Orientem uersus: qui in Ciliciam, à sinistra contra Occidentem: qui à Cilicia in Lyciam & Asiam, à sinistra Meridiem uersus relinquunt, ut ex hoc diagrammate apparet.

Et pelagus quod est secundum Ciliciã & Pamphyliam emensi, deuenimus Myra *urbem* Lyciæ.

τὸ, τε πέλαγος τὸ κατὰ τὴν κιλικίαν καὶ παμ A φυλίαν διαπλεύσαντες κατήλθομεν εἰς μύρα τὴν λυκίας,

Et illic nactus Centurio nauigium Alexãdrinum nauigans in Italiam, imposuit nos in eam.

κἀκεῖ εὑρὼν ὁ ἑκατόνταρχος πλοῖον ἀλεξανδρινὸν, πλέον εἰς τὴν ἰταλίαν ἐνεβίβασεν ἡμᾶς εἰς αὐτό.

Et quũ multis diebus tardè nauigaremus, uixque deuenissemus secundum Gnidum, nõ permittẽte nobis uento *appellere*, sublegimus Cretam secundum Salmonem:

ἐν ἱκαναῖς δὲ ἡμέραις βραδυπλοοῦντες, καὶ μόλις γενόμενοι κατὰ τὴν κνίδον, μὴ προσεῶντος ἡμᾶς τοῦ ἀνέμου, ὑπεπλεύσαμεν τὴν κρήτην κατὰ Σαλμώνην,

Et uix præterlegentes illam, peruenimus in locum quendam quem uocant Pulchros portus, cui propinqua erat ciuitas Lasæa.

μόλις τε παραλεγόμενοι αὐτὴν, ἤλθομεν εἴς τόπον τινὰ, καλούμενον καλοὺς λιμένας, ᾧ ἐγγὺς ἦν πόλις λασαία.

Periculosam nauigationem præmonenti Paulo non creditur.

Multo autem tempore peracto, & quum iam esset periculosa nauigatio, quod iam etiam ieiunium præterisset: admonebat *eos* Paulus,

ἱκανοῦ δὲ χρόνου διαγενομένου, καὶ ὄντος ἤδη ἐπισφαλοῦς τοῦ πλοὸς, διὰ τὸ καὶ τὴν νηστείαν ἤδη παρεληλυθέναι, παρῄνει ὁ παῦλος,

Dicens eis, Viri, uideo quòd cum iniuria multóque damno non solùm oneris & nauis, sed etiam capitum nostrorum, futura sit nauigatio.

λέγων αὐτοῖς· Ἄνδρες, θεωρῶ ὅτι μετὰ ὕβρεως καὶ πολλῆς ζημίας, οὐ μόνον τοῦ φόρτου καὶ τοῦ πλοίου, ἀλλὰ καὶ τῶν ψυχῶν ἡμῶν μέλλειν ἔσεσθαι τὸν B πλοῦν.

Centurio autem gubernatori & nauclero magis credebat, quàm iis quæ à Paulo dicebantur.

ὁ δὲ ἑκατόνταρχος τῷ κυβερνήτῃ καὶ τῷ ναυκλήρῳ ἐπείθετο μᾶλλον, ἢ τοῖς ὑπὸ τοῦ παύλου λεγομένοις.

Et quum appositus portus nõ esset ad hybernandum, plerique ceperunt consilium soluendi etiam illinc, *experturi* siquo modo possent deuecti Phœnica, illic hybernare: qui est portus Cretæ spectans ad Africum & ad Chorum.

Ἀνεύθετου δὲ τοῦ λιμένος ὑπάρχοντος πρὸς παραχειμασίαν, οἱ πλείονες ἔθηκαν βουλὴν ἀναχθῆναι καὶ ἐκεῖθεν, εἴπως δύναιντο καταντήσαντες εἰς φοίνικα παραχειμάσαι, λιμένα τῆς κρήτης, βλέποντα κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον.

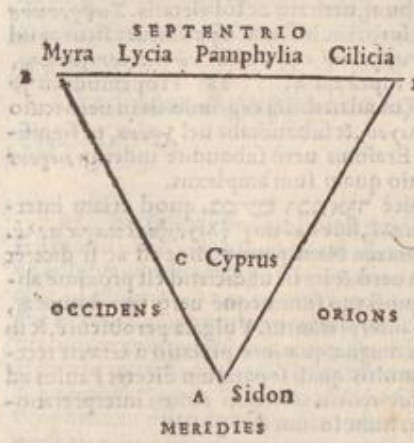

Sit igitur A Sidon, inde proficiscens nauis ad B, quæ est Lyciæ urbs Myra, quia uentum habet aduersum, sublegit C insulam Cyprum, ut obliquo cursu & obiectu insulæ tuta, in D Ciliciã perueniat: quod Lucas significauit uerbo ὑπεπλεύσαμεν. Inde littora Ciliciæ & Pamphyliæ legens, à D in B tandem peruenit. Ita fit ut pro uno trianguli latere aduerso, altera duo trãsuersa emetiatur, ut uentus non proram, sed latus nauis dũtaxat feriat: ita tamen ut hoc etiam modo non possit non esse tarda nauigatio, quod postea significat Lucas. Nam qui ex Lycia in Cariam & inde in Cretam nauigat aduerso uento (partim scilices ex Septentrione, partim ex Occidente) dextrum nauis latus feriente, necesse est ut uehemẽter luctetur, aut Meridiem & Orientem uersus reiiciatur: quod etiam accidisset proculdubio Paulo, nisi coortus Euroaquilo Meridiem quidem uersus illum reiecisset, sed ita ut in Occidentem deflecteret. C

5 Quod est secundum Ciliciam Τὸ κατὰ τὴν Κιλικίαν. Id est, quod Ciliciam alluit. Erasmus, quod est contra Ciliciam. Myra εἰς Μύρα. Myra numerat Strabo inter præcipuas Lyciæ urbes. Qui Smyrnam legunt, planè sunt istarum rerum imperiti. Est enim Smyrna longè diuerso tractu, nempe in Ionia supra Ephesum in AEgæum pelagus obuersa. Paulus uerò nondum erat Gnidum præteruectus, ut apparet ex iis quæ subijciuntur. Sed longè omnium ineptissimi sunt qui Lystram legunt Lycaoniæ urbem tam procul mari in continente sitam.

7 Secundum Salmonem κατὰ Σαλμώνην. Ptolemæus & Strabo in codicibus emendatis Salmonium uocant, Cretæ scilicet promontorium Occidentale, Gnido & Rhodo obuersum. Itaque coacti sunt ad siniſtrã deflectere, ut Occidẽtali fronte Cretæ ad Australẽ orã deflecterent. 8 Pulchros portus, καλοὺς λιμένας. Stephanus καλὼν ἀκτὴν uocat: sed ciuitatis Lasææ nulla usquã mẽtio apud Geographos, quos ego quidẽ legerim. Ego corruptũ nomen suspicor, quũ Vetus interpres Thalassam legerit. Plinius inter Cretæ urbes etiã Lasõn numerat, sed mediterraneam. Ptolemæus etiã quandã Lissõn uocat, sed parti Orientali proximam. 9 Ieiunium τὴν νηστείαν. Tempus designat Lucas ex more Iudaici populi: ut doctissimus interpres in hunc locum rectè annotauit, cui etiã in eo assentior quòd de festo expiationis hæc intelligit, cuius sit mentio Leuit. 23. d. 27. Incidit autem hoc festũ in septimũ mensem, qui quidẽ aliqua ex parte nostro Octobri respondet. Instabat igitur Nouember, ut meritò omnino censuerit Paulus, potius eo loco hyemandum, quàm hybernam nauigationem tentandam. Quidam uertit Trãquillitatẽ, cuius interpretationis nullam potui inire rationem. 10 Capitum nostrorum, τῶν ψυχῶν ἡμῶν, Vulgata & Erasmus, animarum nostrarum: quem Hebraismum alicubi seruauimus: hîc autem putauimus posse nonnullis imperitis errorem obiicere.

12 *Experturi* si quomodo εἴπως. De hac eclipsi alibi diximus. Sic Virgilius AEneid primo, -equidẽ per littora certos Dimittam, & Libyæ Iustrare extrema iubebo, Si quibus eiectus syluis aut montibus errat. Phœnica, φοινίκα. Urbem ipsam Ptolemæus ita uocat, portum autem φοινικοῦντα, in Australi Cretæ litore. Addit autem eius situm Lucas, non modò ut fidem faciat historiæ, sed etiam ut à Phœnice regione distinguat.

A ὑποπνεύσαντος ἢ νότου, δόξαντες τῆς προθέ- 13 Quum autem aspirasset Notus, rati se pro
σεως κεκρατηκέναι, ἄραντες ἆσσον παρελέγοντο positi compotes, quum soluissent, propius
τὴν Κρήτην. præterlegebant Cretam.

μετ' οὐ πολὺ δὲ ἔβαλεν κατ' αὐτῆς ἄνεμος τυ- 14 Verum haud multo pòst coortus est cò-
φωνικὸς, ὁ καλούμενος εὐροκλύδων. tra ipsam uentus turbulentus qui uocatur
Euroclydon.

συναρπασθέντος δὲ τοῦ πλοίου, καὶ μὴ δυναμέ- 15 Quúmque correptum esset nauigiũ, nec
νου ἀντοφθαλμεῖν τῷ ἀνέμῳ, ἐπιδόντες ἐφερό- posset obniti uento, dato *nauigio flatibus*, ferebamur.
μεθα.

νησίον δέ τι ὑποδραμόντες, καλούμενον 16 Et quum infrà paruam quandam insulam,
Κλαύδην, μόλις ἰσχύσαμεν περικρατεῖς γενέσθαι quæ Clauda uocatur, cursũ delati essemus,
τῆς σκάφης. uix ualuimus scaphæ compotes fieri.

ἣν αἴροντες, βοηθείαις ἐχρῶντο, ὑποζωννύντες 17 Qua subducta, adiumentis utebantur, suc
τὸ πλοῖον, φοβούμενοί τε μὴ εἰς τὴν Σύρτιν ἐκπέ- cincto nauigio: timentésque ne in Syrtin in-
σωσι, χαλάσαντες τὸ σκεῦος, οὕτως ἐφέροντο. cíderent, demissa scapha, ita ferebantur.

σφοδρῶς δὲ χειμαζομένων ἡμῶν, τῇ ἐξῆς, 18 Quum autẽ uehementi tempestate iacta-

13 Quum autem aspirasset Notus, ὑποπνεύσαντος δὲ Νότου. Id est, quum leniter cœpisset spirare, ita ut nauis posset cursum tenere. Nam alioquin ex Oriente in Occidentẽ contendebat. Itaque quũ Notus partim puppim, partim sinistrũ nauis latus ferret, nõ sinebat eos à Cretæ litore discedere, ita ut aberrare nõ possent, quum præsertim lenis esset Auster, à quo scilicet in scopulos non impellerentur. Quum soluissent, propius præterlegebant Cretã. ἄραντες, ἆσσον παρελέγοντο τὴν Κρήτην. Superiore uersiculo Erasmus rectè sanè Carrensem reprehẽdit, qui pudendo erro-
B re ex Choro, id est uento qui flat ab Ocaasũ solstitiali, insulã facit uel ciuitatẽ in Creta. Sed haud scio an minus pudẽdus sit interpretũ error qui hoc in loco ἆσσον, quo est aduerbiũ idem declarans atque Propius uel Propinquius, fecerunt urbis nomen. Et operæpretium etiam est hoc loco intelligere quid de hac urbe quidam scripserint. Nam quia nulla in Creta huius nominis ciuitas apud Geographos inuenitur, confugiendũ fuit ad coniecturas. Assos, inquiunt, est Lyciæ ciuitas in promontorio sita. Quorsum autẽ hoc? Nam (ut rectè doctissimus Vadianus annotauit) Cretæ litus legebant, nõ Lyciæ quã à tergo reliquerant. Sed fœdior etiã in eo est error, quòd non animaduertũt locũ hunc in Stephano esse deprauatũ, & pro Λυκίας legendũ Μυσίας: idque ita esse, facilè potuerant ex Strabone colligere, unde totũ illũ locũ Stephanus delumpsit. Assus igitur Stephani ea ipsa est quam Hieronymus rectè collocat in Asia, & cuius mẽtio facta est suprà 20.c.13: neque ad hunc locũ magis potest accomodari, quàm siquis Romam in litore Narbonensi quæreret. Mauult igitur Erasmus Lucam sentire de Aso oppidulo Cretæ, unde Iupiter Asius dicitur. Atqui Asum, quã eandẽ urbẽ Strabo (ni fallor) Prasum, & Stephanus Præsum uocat, Plinius disertè in Mediterraneo collocat: hic autẽ necesse est ut de maritima ciuitate hoc accipiatur. Labitur etiã in eo Vetus interpres, quòd ἄραντες ἆσσον uertit, quũ sustulissent de Asson. Nam ut hoc omittã, quòd omnino dicendũ fuerat ἄραντες ἀπὸ τῆς Ἄσσου, qui poterant Asso soluere qui erant in Pulchro portu? Quid ergo? Certè uel ipsa constructio docere potuit ἆσσον non esse urbis nomẽ. Nam dicendũ fuerat ἄραντες ἐκεῖ uel εἰς τὴν ἆσσον, ut suprà 20.c.13. neque ulla ratione potuit omitti præpositio: deinde potius dixisset Lucas γενόμενοι κατὰ τὴν ἆσσον, ut supr. uer. 7. uel καταντήσαντες εἰς ἆσσον. Nã quod quidã ἄραντες uertit Præteruecti, hoc quidẽ ille pro suo more fecit, ut non sese uerbis, sed uerba potius suo sensui accomodaret. Posset autẽ constructio ut ἆσσον pro ἐγγύτερον accipiatur: quo aduerbio nõ semel utitur Homerus, nẽpe ut in populari sermone usitato, quem inprimis apparet sequutos fuisse Euangelistas. Sed & ipsa ratio quam affert Lucas, id uidetur flagitare. Cur enim isti Australem oram Cretæ ab Oriente Occidentem uersus legentes, sperant se propositi compotes aspirante Noto futuros? quia nimirum Notus efficiebat ut ipsam Cretæ oram quasi raderent, ut nullum periculum esse uideretur ne in altum prouecti, cursum tenere non possent. Ideo Lucas non contentus dixisse nauim παρελέξασθαι τὴν κρήτην, id est secundum littora Cretæ nauigasse, addit etiam ἆσσον, id est propius: ut significaret ipsam pene à Cretæ littoribus non discessisse, Austro scilicet ad Cretæ orã impellente. 14 Turbulentus
C τυφωνικός. Vel tempestuosus, ac typhonis quodammodo æmulus. Quid sit autem typhon, copiosè docent author libri de Mundo & Plinius lib. 20. cap. 48: sed hoc quidẽ fieri potuisse miror, ut quidã de typhone hîc agi putarint, quũ typhon nõ inter uentos, sed inter repentinos flatus numeretur: Lucas autem nõ meminerit flatus typhonis, sed uenti procellosi, cuius etiam edit nomen εὐροκλύδωνα quod ipsum uel ex eõ quoque colligi poterat, quòd Lucas non repentinũ quendã turbinem, sed diuturnã tempestatẽ fuisse dicat, quæ typhoni non possunt conuenire. Euroclydon Εὐροκλύδων. Vulg. Euroaquilo. siue quod legerit εὐροακύλων (sic enim etiã Aquilã uocat Lucas ἀκύλων) siue quòd Euroaquilonẽ hũc esse, id est uentũ ab ortu solstitiali flantẽ, inde iudicarit, quod ex Cretico litore partim Meridiem partim Occidentẽ uersus impulsa sit nauis Melitã uidelicet quæ inter Africam & Siciliã sita est: quũ præsertim timuisse dicantur ne in Syrtin Meridiẽ uersus impellerentur. Itaque mihi non potest hæc coniectura displicere, quũ Eurum etiã Ripheum uocet Virgilius, & Hybernis tẽpestatibus optimè conueniat hic uentus. Seruaui tamen id uocabulum quod in omnibus Græcis exẽplaribus inuenit: ex quo intelligitur uentũ hũc Orientalẽ fuisse, & quidẽ ualde procellosum. Nã Græci fluctuationẽ κλύδωνα uocant. Is est ergo quẽ Hebræi רוח סדמים Latini poetæ aquosum, nubiferũ, nigrũ, sæuũ, tonantem uocãt. Horatius. Niger rudentes Eurus inuerso mari Fractósque remos differat. Idem, ut neque largis Aquosus Eurus arua radat imbribus. Et Silius, ubi nubifer Eurus Naufragiũ spargens operit freta. Itaque quãuis Occidentẽ uersus, id est in Italiã, Eurus nauim impelleret: tamen non mirum est in tanta tempestate cursum rectũ tenere non potuisse, sed modò huc modò illuc arbitrio fluctuum fuisse impulsam: quòd si etiã fuit hic uentus Euroaquilo, ab Italia certè arcebat. ac mirum est non fuisse nauim Africæ litoribus impactam.

15 Obniti ἀντοφθαλμεῖν. Id est obuersa prora luctari, quòd pulchrè describit Clemens in Pædagogo, his uerbis Κυβερνήτης, φησὶν, ὅπη αἰεὶ τοῖς ἀνέμοις ὑπείκει χύτιν ἀφωρος ἀεὶ ἐστὶ ὅτε ὅλως ἀνθίστατοι καταιγίσιν. Hoc ergo posterius est quod Lucas declarat uerbo ἀντοφθαλμεῖν, quasi dicas aduerso uultu, ac opposita fronte intueri, de quo diximus in hoc eodem libro. 16 Et quum infrà cursũ delati essemus καὶ ὑποδραμόντες. Vulg. In insulam decurrentes. Atqui significat Paulus nauim fuisse infra illam paruam insulam ui tempestatis abreptam, relicto scilicet ad dextram & à tergo Phœnicis portu. Nam Clauda magis exposita est ad Occidentale litus Cretæ quàm Phœnix, & quidem Meridiẽ uersus, ita ut in Syrtin recte ferri uiderentur. Hanc autem insulam annotat doctissimus Vadianus à Mela & Plinio Gaudon à Ptolemæo Claudon dici. Annotant etiam alij quædam exemplaria legere Καύδλην Caudam. & Sudas uidetur Καυδλὼ dicere: adeò corrupta sunt hæc nomina urbium & locorum, partim uulgi inconstantia, partim scriptorũ negligentia, ac in primis quidem librariorum imperitia 17 Ita ὕστης. Vide Ioan. 4.2.6.

remur,sequenti*die* iacturam fecerunt:

Ac tertio die ipsi nostris manibus armamenta nauis proiecimus. 19

Quum autem neque sol neque sydera apparuissent ad complures dies, & tempestas non parua incumberet,iam ablata erat spes omnis salutis nostræ. 20

Ac quum multa iam esset inedia, tunc stans Paulus in medio eorum, dixit, Oportebat quidem,ô uiri, mihi obtemperando non prouehi Creta,ac uitare iniuriã hanc & damnum. 21

Paulus hortatur ad fidem in promissum à Deo auxilium.

Sed nunc admoneo ut bono animo sitis: iactura enim nulla erit cuiusquam ex uobis, præterquam nauigij. 22

Astitit enim mihi hac nocte Angelus Dei, cuius sum ego,quem & colo, 23

Angelus.

Dicens,Ne timeas Paule, Cæsari te oportet sisti:& ecce gratificatus est tibi Deus omnes qui nauigant tecum. 24

Fides.

Propterea bono animo estote, uiri: credo enim Deo quòd ita erit quemadmodum locutus est mihi. 25

In insulam autẽ quandã oportet nos eiici. 26

Postquam uerò quartadecima nox superuenit quũ nos differemur in Adria circa medium noctis,suspicabantur nautæ appropinquare sibi aliquam regionem. 27

Qui & demissa bolide inuenerunt passus uiginti:ac breui interuallo digressi, rursúmque demissa bolide inuenerunt passus quindecim. 28

Timentésque nequo modo in aspera loca inciderent,iactis è puppi anchoris quatuor, optabant diem oriri. 29

Nautis uerò quærentibus fugere è nauigio, demissa scapha in mare:sub obtentu uelut è prora anchoras extensuri, 30

Dixit Paulus Centurioni & militibus,Nisi isti in nauigio manserint, uos seruari non potestis. 31

ἐκβολὴν ἐποιοῦντο, A

καὶ τῇ τρίτῃ αὐτόχειρες τὴν σκευὴν τοῦ πλοίου ἐρρίψαμεν.

μήτε δὲ ἡλίου, μήτε ἄστρων ἐπιφαινόντων ἐπὶ πλείονας ἡμέρας, χειμῶνός τε οὐκ ὀλίγου ἐπικειμένου, λοιπὸν περιῃρεῖτο πᾶσα ἐλπὶς τοῦ σῴζεσθαι ἡμᾶς.

πολλῆς δὲ ἀσιτίας ὑπαρχούσης, τότε σταθεὶς ὁ Παῦλος ἐν μέσῳ αὐτῶν, εἶπεν. Ἔδει μὲν ὦ ἄνδρες πειθαρχήσαντάς μοι μὴ ἀνάγεσθαι ἀπὸ τῆς Κρήτης, κερδῆσαί τε τὴν ὕβριν ταύτην καὶ τὴν ζημίαν.

καὶ τὰ νῦν παραινῶ ὑμᾶς εὐθυμεῖν. ἀποβολὴ γὰρ ψυχῆς οὐδεμία ἔσται ἐξ ὑμῶν, πλὴν τοῦ πλοίου.

παρέστη γάρμοι τῇ νυκτὶ ταύτῃ ἄγγελος τοῦ θεοῦ οὗ εἰμὶ, ᾧ καὶ λατρεύω, B

λέγων· μὴ φοβοῦ Παῦλε, καίσαρί σε δεῖ παρασταθῆναι. καὶ ἰδοὺ κεχάρισταί σοι ὁ θεὸς πάντας τοὺς πλέοντας μετὰ σοῦ.

διὸ εὐθυμεῖτε ἄνδρες πιστεύω γὰρ τῷ θεῷ, ὅτι οὕτως ἔσται, καθ' ὃν τρόπον λελάληταί μοι.

εἰς νῆσον δέ τινα δεῖ ἡμᾶς ἐκπεσεῖν.

ὡς δὲ τεσσαρεσκαιδεκάτη νὺξ ἐγένετο, διαφερομένων ἡμῶν ἐν τῷ Ἀδρίᾳ κατὰ μέσον τὸ νύκτος, ὑπενόουν οἱ ναῦται προσάγειν τινὰ αὐτοῖς χώραν.

καὶ βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς εἴκοσι, βραχὺ δὲ διαστήσαντες, καὶ πάλιν βολίσαντες, εὗρον ὀργυιὰς δεκαπέντε.

φοβούμενοί τε μή πως εἰς τραχεῖς τόπους ἐκπέσωσιν, ἐκ πρύμνης ῥίψαντες ἀγκύρας τέσσαρας, ηὔχοντο ἡμέραν γενέσθαι.

τῶν δὲ ναυτῶν ζητούντων φυγεῖν ἐκ τοῦ πλοίου, καὶ χαλασάντων τὴν σκάφην εἰς τὴν θάλασσαν, προφάσει C ὡς ἐκ πρώρας μελλόντων ἀγκύρας ἐκτείνειν.

εἶπεν ὁ Παῦλος τῷ ἑκατοντάρχῃ καὶ τοῖς στρατιώταις, ἐὰν μὴ οὗτοι μείνωσιν ἐν τῷ πλοίῳ, ὑμεῖς σωθῆναι οὐ δύνασθε.

21 Ac uitare *κερδῆσαί τε*. Vulgata, lucriq́ue facere:non ineptè. Nam qui damnum uitat, sanè aliquod lucrum facit. Sed illud tamen planius est. Erasmus, nec accersere. Putat enim *περδαίνειν* id significare hoc loco, & repetit negantem particulam *μὴ*, cui non possum assentiri, nisi quis idoneo exemplo id confirmet. 27 In Adria *ἐν τῷ ἀδρίᾳ*. Sub. *πελάγει* uel *κόλπῳ* Latini Adriaticum aut Adrianum mare,uel sinum uocant. Adriam etiam Poetæ, Græcorũ more, ita ut sinum subaudias. Cæterũm quia nonnullos fefellit hoc nomẽ, adeò quidem ut quemadmodũ infrà dicemus 28.a.1.) ista de interiore sinu Adriatico explicarint, qui & superum mare dicitur: adscribendã putaui huius descriptionem ex Strabonis lib.7, quæ maximè uisa est huc pertinere. Sic igitur Strabo de Ceraunijs Epiri montibus differens, quos Acroceraunios uocat Ptolemæus, Hoc, inquit, principiũ est oris Ionici sinus & Adriatici. *Τὸ μὲν οὖν στόμα τοιοῦτον ἀμφοῖν ἐστί. διαφέρει δὲ ὁ ἰόνιος, διότι τῆς πρώτης μέρους τῆς θαλάττης ταύτης ὄνομα ἐστὶν ἐκεῖ· ἐκδέχεται δὲ τοὺς μέχρι τοῦ μυχοῦ, νυνὶ δὲ καὶ τοὺς συμπάσης*. Ex his autem Strabonis uerbis apparet Adriaticum sinum propriè dici mare quod à Ceraunijs montibus intus, Venetias usque penetrat: quod autem Epirum & subiectas partes alluit, Ionium quidem propriè uocari: sed iam tum tamen Strabonis ætate, qui in Tiberij Cæsaris tẽpora incidit, totũ illũ maris tractum Adriaticum dici cõsueuisse. Straboni assentitur Ptolemæus, qui Antonini tẽporibus dicitur uixisse, ut qui Orientale Siciliæ litus Adriatico pelago (id est hoc ipso quo iactabatur Paulus, quum in Melitam eiectus est) alluat scribat *γεωγραφικῆς ὑφηγήσεως* libro tertio. Appropinquare sibi *προσάγειν αὐτοῖς*. Vulgata & Erasmus, apparere sibi: sensu quidem rectè expresso, sed ita ut elegans istud dicendi genus non percipiatur. Nam quia nauigantibus litora moueri uidentur, idcirco maluit Lucas dicere *προσάγειν αὐτοῖς τινὰ χώραν*. accedere ad se regionem aliquam, quàm *προσάγειν αὐτοὺς τινὶ χώρᾳ*, se ad regionem aliquã accedere. Sic Virgilius, Prouehimur portu, terræq; urbésq; recedunt. 28 Demissa bolide *βολίσαντες*. Bolida Græci uocant nauticum perpendiculum quo altitudinem maris explorant ne uadis illidantur. Herodotus *πάλαι περαίη* uocat. Nostri nautæ plumbum appellant, & pro *βολίζειν* dicunt *sonder*, id est fundum explorare. Latini (quod sciam) altero uocabulo non explicant.

A τότε οἱ στρατιῶται ἀπέκοψαν τὰ σχοινία τῆς 32
σκάφης, καὶ εἴασαν αὐτὴν ἐκπεσεῖν.

ἄχρι δὲ οὗ ἔμελλεν ἡμέρα γίνεσθαι, παρεκάλει ὁ 33
Παῦλος ἅπαντας μεταλαβεῖν τροφῆς, λέγων· Τεσ
σαρεσκαιδεκάτην σήμερον ἡμέραν προσδοκῶν
τες, ἄσιτοι διατελεῖτε, μηδὲν προσλαβόμενοι.

διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς προσλαβεῖν τροφῆς· τοῦτο 34
γὰρ πρὸς τῆς ὑμετέρας σωτηρίας ὑπάρχει· οὐδενὸς γὰρ ὑμῶν θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται.

εἰπὼν δὲ ταῦτα, καὶ λαβὼν ἄρτον, εὐχαρίστησε 35
τῷ θεῷ ἐνώπιον πάντων, καὶ κλάσας ἤρξατο
ἐσθίειν.

εὐθυμοι δὲ γενόμενοι πάντες, καὶ αὐτοὶ προσε 36
λάβοντο τροφῆς.

ἦμεν δὲ ἐν τῷ πλοίῳ αἱ πᾶσαι ψυχαὶ διακό- 37
σιαι ἑβδομήκοντα ἕξ.

κορεσθέντες δὲ τροφῆς, ἐκούφιζον τὸ πλοῖον 38
ἐκβαλλόμενοι τὸν σῖτον εἰς τὴν θάλασσαν.

B ὅτε δὲ ἡμέρα ἐγένετο, τὴν γῆν οὐκ ἐπεγίνω- 39
σκον· κόλπον δέ τινα κατενόουν ἔχοντα αἰγια
λὸν, εἰς ὃν ἐβουλεύσαντο, εἰ δύναιντο, ἐξῶσαι τὸ
πλοῖον.

καὶ τὰς ἀγκύρας περιελόντες εἴων εἰς τὴν θά 40
λασσαν, ἅμα ἀνεντες τὰς ζευκτηρίας τῶν πη
δαλίων, καὶ ἐπάραντες τὸν ἀρτέμονα τῇ πνε
οῦσῃ, κατεῖχον εἰς τὸν αἰγιαλόν.

περιπεσόντες δὲ εἰς τόπον διθάλασσον, ἐπώκε 41
λαν τὴν ναῦν· καὶ ἡ μὲν πρῴρα ἐρείσασα ἔμενεν
ἀσάλευτος, ἡ δὲ πρύμνα ἐλύετο ὑπὸ τῆς βίας
τῶν κυμάτων.

τῶν δὲ στρατιωτῶν βουλὴ ἐγένετο, ἵνα τοὺς δεσμώ- 42
τας ἀποκτείνωσι, μή τις ἐκκολυμβήσας διαφύγοι.

ὁ δὲ ἑκατόνταρχος βουλόμενος διασῶσαι τὸν 43
Παῦλον, ἐκώλυσεν αὐτοὺς τοῦ βουλήματος, ἐκέ-
λευσέ τε τοὺς δυναμένους κολυμβᾶν ἀπορρί-
ψαντας πρώτους ἐπὶ τὴν γῆν ἐξιέναι.

C καὶ τοὺς λοιποὺς, οὓς μὲν ἐπὶ σανίσιν, οὓς δὲ 44
ἐπί τινων τῶν ἀπὸ τοῦ πλοίου· καὶ οὕτως ἐγένετο πάν
τας διασωθῆναι ἐπὶ τὴν γῆν.

Tunc abſciderunt milites funes ſcaphæ, & ſiuerunt eam excidere.

Porrò quũ dies inciperet oriri, hortabatur Paulus omnes ut ſumerẽt cibum, dicẽs, Dies hic decimuſquartus eſt quòd expectantes, ie iuni permanetis, nihil *cibi* capientes.

Ideo hortor uos ut ſumatis cibum: hoc enim ad ſalutem ueſtram pertinet: nam nullius ueſtrum capillus ex capite cadet. *Hortatur Paulus naufragium paſſuros.*

Et quũ hæc dixiſſet, ſumpto pane gratias egit Deo in oculis omniũ: & quum fregiſſet, cœpit edere. *Gratiarũ actio.*

Omnes uerò quum iam bono animo eſſent, ſumpſerunt & ipſi cibum.

Eramus uerò uniuerſa capita in nauigio, ducenta ſeptuaginta ſex.

Et ſatiati cibo, alleuabant nauigium, eijcientes frumentum in mare.

Quum autẽ dies ortus eſſet, terram non agnoſcebant: ſinum uerò quendam animaduerterunt habentem litus, in quem cogitabant, ſi poſſent, impingere nauigium.

Et quum anchoras ſuſtuliſſent, permiſerũt *illud* mari, ſimul laxatis iuncturis gubernaculorum: & ſublato artemone ad auræ flatum, tendebant ad litus.

Sed quũ incidiſſent in locũ bimarem, iliſerũt nauem: ac prora quidem infixa manebat immobilis, puppis uerò ſoluebatur à ui undarum. *Naufragium.*

Militum autẽ cõſilium erat ut uinctos trucidarent: ne quis quum enataſſet, effugeret.

At Centurio uolens ſeruare Paulum, prohibuit eos ab hoc conſilio: iuſsítque ut qui poſſent natare, abiicerent ſe primos, & in terram euaderent:

Reliqui uerò partim in tabulis, partim qui buſdã nauis *fragmentis*. & ita factũ eſt ut omnes ſalui euaderẽt in terrã.

CAP. XXVIII.

ΚΕΦ. κη

Καὶ διασωθέντες, τότε ἐπέγνωσαν, ὅτι 1
Μελίτη ἡ νῆσος καλεῖται.

ET quum ſalui euaſiſſent, tunc agnouerunt quòd Melita inſula uocaretur.

34 Capillus ex capite cadet. θρὶξ ἐκ τῆς κεφαλῆς πεσεῖται. Hebraicum prouerbium, ut 1. Reg. 1. g. 52, quo ſignificatur, prorſus ſaluos & integros ipſos fore.

IN CAPVT XXVIII.

1 Melita μελίτη. Ridiculus eſt Carrenſis, qui Miletum putat legi poſſe, urbis inſignis nomen in Caria ſitæ, cuius mentio facta eſt ſuprà cap. 20. c. 15. In quibuſdam Vulgatæ editionis codicibus pro Melita legitur Mitylene, quæ urbs eſt celeberrima Lesbi inſulæ, à qua & ipſa inſula idem nomen eſt ſortita, ſed in AEgæo mari poſita eregione Aſsi & Adramyttij. Eſt igitur hic error ab Eraſmo rectè emendatus, qui tamen haud ſatis ſcio an eius erroris originem cognouerit. Sciendum eſt igitur duas eſſe Melitas inſulas, unam inter Africam & Siciliam quæ hodie Malta dicitur, & ab illis cruciferis equitibus obtinetur, quos Patrũ memoria Rhodios uocabant: alterã in Adriatico mari Corcyræ uicinam, ut diſertè ſcribit Plinius lrb. 4. cap. 26, & Stephanus quoque ex Callimacho (opinor) quem authorẽ laudat Plinius. Illam uerò Ptolemæus Melitam, hanc Melitinẽ appellat. Itaque quũ ſuperiore capite dixerit Lucas iactatam fuiſſe nauem in Adriatico mari, & protinus in Melitã expulſam, factum eſt ſcilicet ut quidã potius de Adriatici quàm de Siculi maris Melita hîc agi exiſtimarent: ideôque ad marginem annotarent Melitines nomen. Id uerò quid eſſet, indoctus aliquis ignorans, ex Melitine non ita celebri nomine Mitylenen fecit. Cæterũ de Africani litoris Melita hîc agi ſatis liquet ex eo quòd in hoc eodem capite Lucas ex Melita Paulũ deducit Syracuſas, & inde Rhegiũ intra Siculi freti anguſtias. Nam ſi in alteram illam Melitam ſeu Melitinen appuliſſet, rectà inde Brunduſium contendiſſet, unde ſoluere ſolebant qui ex Italia in aduerſum Macedoniæ, aut Epiri litus nauigabant: aut certè rectà Rhegium Sicilia à tergo relicta contendiſſent, quum tranquillo mari & ſecundo uento uterentur. Quod autẽ ad Adriaticũ mare attinet, latius patere ipſius nomen oſtẽdimus ex Strabone ſuprà 27. c. 27. Supereſt ut hoc quoq; παρέργως admoneã, Plinium & Stephanum apertè in eo diſſentire à Strabone: quòd illi ab Adriatici maris, iſte à Siculi maris Melita canes Melitæos cognominatos tradit, manifeſto uel illorum, uelſtius errore.

Barbarorum humanitas erga Paulum.

Barbari uero præstabant non uulgarē humanitatem nobis: accensa enim pyra acceperunt nos omnes propter imbrem qui instabat,& propter frigus.

Vipera non nocet Paulo.

Quum igitur congregasset Paulus nonnihil sarmētorum,& imposuisset in pyrā,uipera è calore prorepens,inuasit manum eius.

Vt uerò uiderunt Barbari pendentem bestiam è manu eius,alij ad alios dicebant, Omnino homicida est homo iste, quē seruatū è mari ultio non siuit uiuere.

Atille excussa bestia in ignem, mali nihil passus est,

Illi uerò expectabant dum intumesceret, aut concideret repente mortuus: sed quum multum *tempus* expectassent, & uiderent nihil incommodi illi accidere,mutati, dicebāt eum esse deum.

Cæterùm circa locum illum erant prædia primo insulæ, nomine Publio, qui nos exceptos, triduo peramicè in hospitio habuit.

A febribus sanatur Pater Publij.

Factum est autem ut pater Publij febribus ac dysenteria detentus, decumberet, ad quē Paulus ingressus, quum orasset, impositis ei manibus sanauit eum.

Hoc igitur facto, reliqui etiam qui habebant infirmitates in insula,accedebant,& sanabantur.

Qui etiam multis honoribus nos honorarunt,& quum proueheremur,imposuerūt quæ usui *nobis* erant.

Tribus itaq; pòst mēsibus prouecti sumus in naui Alexandrina, quæ in insula hyemauerat,cui erat insigne Castor & Pollux.

Et deiecti Syracusas, *illic* mansimus triduo.

Vnde circumlegentes, deuenimus Rhegium:& altero pòst die afflante Austro, secundo die uenimus Puteolos.

Vbi repertis fratribus rogati sumus manere apud eos,dies septem:& ita contendimus Romam.

2 οἱ δὲ βάρβαροι παρεῖχον τὴν τυχοῦσαν φιλανθρωπίαν ἡμῖν. ἀνάψαντες γὰρ πυρὰν, προσελάβοντο πάντας ἡμᾶς, διὰ τὸν ὑετὸν τὸν ἐφεστῶτα, καὶ διὰ τὸ ψῦχος. A

3 συστρέψαντος δὲ τοῦ παύλου φρυγάνων πλῆθος, καὶ ἐπιθέντος ἐπὶ τὴν πυράν, ἔχιδνα ἐκ τοῦ θέρμους ἐξελθοῦσα, καθῆψε τῆς χειρὸς αὐτοῦ.

4 ὡς δὲ εἶδον οἱ βάρβαροι κρεμάμενον τὸ θηρίον ἐκ τῆς χειρὸς αὐτοῦ, ἔλεγον πρὸς ἀλλήλους· πάντως φονεύς ἐστιν ὁ ἄνθρωπος οὗτος, ὃν διασωθέντα ἐκ τῆς θαλάσσης ἡ δίκη ζῆν οὐκ εἴασεν.

5 ὁ μὲν οὖν ἀποτινάξας τὸ θηρίον εἰς τὸ πῦρ, ἔπαθεν οὐδὲν κακόν.

6 οἱ δὲ προσεδόκων αὐτὸν μέλλειν πίμπρασθαι, ἢ καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν. ἐπὶ πολὺ δὲ αὐτῶν προσδοκώντων, καὶ θεωρούντων μηδὲν ἄτοπον εἰς αὐτὸν γινόμενον, μεταβαλόμενοι ἔλεγον θεὸν αὐτὸν εἶναι.

7 ἐν δὲ τοῖς περὶ τὸν τόπον ἐκεῖνον ὑπῆρχε χωρία τῷ πρώτῳ τῆς νήσου, ὀνόματι ποπλίῳ, ὃς ἀναδεξάμενος ἡμᾶς τρεῖς ἡμέρας φιλοφρόνως ἐξένισεν. B

8 ἐγένετο δὲ τὸν πατέρα τοῦ ποπλίου πυρετοῖς καὶ δυσεντερίᾳ συνεχόμενον, κατακεῖσθαι· πρὸς ὃν ὁ παῦλος εἰσελθών, καὶ προσευξάμενος, ἐπιθεὶς τὰς χεῖρας αὐτῷ, ἰάσατο αὐτόν.

9 τούτου οὖν γενομένου, καὶ οἱ λοιποὶ οἱ ἔχοντες ἀσθενείας ἐν τῇ νήσῳ, προσήρχοντο, καὶ ἐθεραπεύοντο.

10 οἳ καὶ πολλαῖς τιμαῖς ἐτίμησαν ἡμᾶς, καὶ ἀναγομένοις ἐπέθεντο τὰ πρὸς τὴν χρείαν.

11 μετὰ δὲ τρεῖς μῆνας ἀνήχθημεν ἐν πλοίῳ παρακεχειμακότι ἐν τῇ νήσῳ, ἀλεξανδρίνῳ, παρασήμῳ διοσκούροις·

12 καὶ καταχθέντες εἰς συρακούσας, ἐπεμείναμεν ἡμέρας τρεῖς. C

13 ὅθεν περιελθόντες κατηντήσαμεν εἰς ῥήγιον, καὶ μετὰ μίαν ἡμέραν ἐπιγενομένου νότου, δευτέραις ἤλθομεν εἰς ποτιόλους,

14 οὗ εὑρόντες ἀδελφοὺς, παρεκλήθημεν ἐπ' αὐτοῖς, ἐπιμεῖναι ἡμέρας ἑπτά, καὶ οὕτως εἰς τὴν ῥώμην ἤλθομεν.

4 Bestiam τὸ θηρίον. Hoc uocabulum latè patere diximus Marc.1.b.13. Sic uidetur uti Bestiæ uocabulo Cicero 5.Tusc.Alias inquit,bestias nantes aquarum incolas esse uoluit, alias uolucres cælo frui libero, serpentes quasdam esse gradientes. Vltio.*Alius.* Vel ius & fas:id denique quod Nemesim Græci uocant. Non siuit οὐκ εἴασεν Vulg.& Eras.non sinit.Est autem seruanda præteriti temporis significatio,quæ istos indicat non magis dubitasse de Pauli exitio,quàm si iam euenisset. 6 Intumesceret,πίμπρασθαι. Quum istud uerbum tam incendi, quàm intumescere significet,hoc secundum prætuli:quia Dioscorides lib. 6.cap.38,uiperę morsum totius corporis tumorem gignere scribit.quod idem testantur Actuarius & Nicander in Alexipharmacis,ubi de bupreste loquens, hoc idem uerbum bis usurpat. Nihil incommodi μηδὲν ἄτοπον. Alibi ἄτοπον uocat Lucas quicquid præter officium factum est,ut prioris libri capite 23.f.41.Hīc autē declarat illud ipsum quod uernaculo sermone uocamus *inconuenient.*

8 Detentus,συνεχόμενος. Vulgata & Erasmus,uexatus. Vide Matthæum 4.d.24.

14 Apud eos,ἐπ' αὐτοῖς. In duobus codicibus scriptum inuenimus παρ' αὐτοῖς,& quidem rectius,ut opinor. Sed & unum exemplar post παρεκλήθημεν addit ὑ μετρίως. Et ita καὶ οὕτως. Vide Iohan.4.a.6. Contendimus ἤλθομεν. Id est,dedimus nos in uiam.Vulgata & Erasmus,uenimus.Atqui τὸ ἔρχεσθαι hoc loco nihil aliud declarat quàm τὸ ἰέναι καὶ πορεύεσθαι,ut in illo Homeri· ἔρχεσθον πλησίον, Iliados ά,quo modo etiam accipitur Iohan.6.b. 17. Id uerò non obseruatum,in causa fuit cur nonnulli Appij forum,cuius fit mentio proximo uersiculo,in ipsa urbe collocarint:quum (ut rectè obseruat Erasmus) longius absit Roma quàm Aritia, ut liquet uel ex hoc Horatii uersiculo,Digressum magna me accepit Aritia Roma Hospitio modico,rhetor comes Heliodorus Græcorum longè doctissimus,inde forum Appi.

A κἀκεῖθεν οἱ ἀδελφοὶ ἀκούσαντες τὰ περὶ ἡμῶν, 15
ἦλθον εἰς ἀπάντησιν ἡμῖν ἄχρις Ἀππίου φόρου
καὶ τριῶν ταβερνῶν· οὓς ἰδὼν ὁ Παῦλος, εὐχα-
ριστήσας τῷ θεῷ, ἔλαβε θάρσος.

ὅτε δὲ ἤλθομεν εἰς Ῥώμην, ὁ ἑκατόνταρχος 16
παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ· τῷ
δὲ Παύλῳ ἐπετράπη μένειν καθ' ἑαυτόν, σὺν
τῷ φυλάσσοντι αὐτὸν στρατιώτῃ.

ἐγένετο δὲ μετὰ ἡμέρας τρεῖς, συγκαλέσα- 17
σθαι αὐτὸν τοὺς ὄντας τῶν Ἰουδαίων πρώτους·
συνελθόντων δὲ αὐτῶν, ἔλεγε πρὸς αὐτούς· ἄν-
δρες ἀδελφοί, ἐγὼ οὐδὲν ἐναντίον ποιήσας τῷ
λαῷ, ἢ τοῖς ἔθεσι τοῖς πατρῴοις, δέσμιος ἐξ Ἱερο-
σολύμων παρεδόθην εἰς τὰς χεῖρας τῶν Ῥωμαίων.

οἵτινες ἀνακρίναντές με ἐβούλοντο ἀπολῦ- 18
σαι, διὰ τὸ μηδεμίαν αἰτίαν θανάτου ὑπάρχειν
ἐν ἐμοί.

ἀντιλεγόντων δὲ τῶν Ἰουδαίων, ἠναγκάσθην ἐπι 19
καλέσασθαι Καίσαρα, οὐχ ὡς τοῦ ἔθνους μου ἔχων τι
κατηγορῆσαι·

B διὰ ταύτην οὖν τὴν αἰτίαν παρεκάλεσα ὑ- 20
μᾶς ἰδεῖν καὶ προσλαλῆσαι· ἕνεκεν γὰρ τῆς ἐλπί-
δος τοῦ Ἰσραὴλ τὴν ἅλυσιν ταύτην περίκειμαι.

οἱ δὲ πρὸς αὐτόν· ἡμεῖς οὔτε γράμματα περὶ σοῦ 21
ἐδεξάμεθα ἀπὸ τῆς Ἰουδαίας, οὔτε παραγε-
νόμενός τις τῶν ἀδελφῶν ἀπήγγειλεν ἢ ἐλάλη-
σέ τι περὶ σοῦ πονηρόν.

ἀξιοῦμεν δὲ παρὰ σοῦ ἀκοῦσαι ἃ φρονεῖς· περὶ 22
μὲν γὰρ τῆς αἱρέσεως ταύτης γνωστὸν ἔστιν ἡμῖν,
ὅτι πανταχοῦ ἀντιλέγεται.

ταξάμενοι δὲ αὐτῷ ἡμέραν, ἦλθον πρὸς αὐτὸν, 23
εἰς τὴν ξενίαν πλείονες, οἷς ἐξετίθετο διαμαρτυρό-
μενος τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, πείθων τε αὐτοὺς τὰ
περὶ τοῦ Ἰησοῦ, ἀπό τε τοῦ νόμου Μωσέως καὶ τῶν προ-
φητῶν, ἀπὸ πρωΐ ἕως ἑσπέρας.

καὶ οἱ μὲν ἐπείθοντο τοῖς λεγομένοις, οἱ δὲ ἠ- 24
C πίστουν.

ἀσύμφωνοι δὲ ὄντες πρὸς ἀλλήλους, ἀπελύ- 25
οντο, εἰπόντος τοῦ Παύλου ῥῆμα ἕν. ὅτι καλῶς τὸ
πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐλάλησε διὰ Ἡσαΐου τοῦ προ-
φήτου πρὸς τοὺς πατέρας ἡμῶν,

λέγον· πορεύθητι πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ 26
εἰπέ· ἀκοῇ ἀκούσετε, καὶ οὐ μὴ συῆτε· καὶ βλέποντες
βλέψετε, καὶ οὐ μὴ ἴδητε.

ἐπαχύνθη γὰρ ἡ καρδία τοῦ λαοῦ τούτου, καὶ τοῖς 27
ὠσὶ βαρέως ἤκουσαν, καὶ τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτῶν
ἐκάμμυσαν, μήποτε ἴδωσι τοῖς ὀφθαλμοῖς, καὶ
τοῖς ὠσὶν ἀκούσωσι, καὶ τῇ καρδίᾳ συνῶσι, καὶ ἐ-
πιστρέψωσι, καὶ ἰάσωμαι αὐτούς.

γνωστὸν οὖν ἔστω ὑμῖν, ὅτι τοῖς ἔθνεσιν ἀπε- 28
στάλη τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, αὐτοὶ καὶ ἀκούσονται.

Vnde quum audissent fratres de nobis, *Paulo occurrunt fratres.*
prodierunt in occursum nobis usque ad Appij forum, ac Tres tabernas. quos quũ uidisset paulus, gratiis actis Deo, sumpsit fiduciã.

Quum autem uenissemus Romam, Centurio tradidit uinctos præfecto exercituum: sed permissum est Paulo ut maneret solus cum milite qui ipsum custodiret.

Factum est autem ut tertio pòst die conuocaret Paulus Iudęorum primos: & ubi cõuenissent, dixit eis, Ego, uiri fratres, quum nihil fecerim aduersus populum aut ritus patrios, uinctus Hierolymis traditus sum in manus Romanorum. *Exponit Paulus Iudæis quare Romam perductus sit.*

Qui quæstione de me habita uolebant me dimittere, propterea quòd nullum crimen capitale esset in me.

Sed contradicẽtibus Iudæis, coactus sum appellare Cæsarem: nõ quasi habeam de quo gentem meam accusem.

Propter hãc igitur causam aduocaui uos, ut uiderem & alloquerer: nam spei Israelis causa catena hac circundatus sum.

Illi uerò dixerunt ad eũ, Nos neque literas accepimus de te à Iudæa: neque aduenies aliquis fratrum nuntiauit, aut loquutus est aliquid de te mali. *Spes.*

Volumus autem ex te audire quæ sentias: nam de secta ista notum est nobis quòd ubique *ei* contradicitur.

Quum igitur constituissent ei diem, uenerunt ad eum in hospitiũ complures, quibus cum testificatione exponebat regnũ Dei: suadénsq; eis quæ ad Iesum *pertinent*, ex Lege Mosis & Prophetis, à mane usq; ad uesperã. *Annunciat Paulus regnum Dei & Iesum secundum Scripturas.*

Et alij quidem assentiebãtur iis quæ dicebantur, quidam uerò non credebant.

Quum autem inter se non essent concordes, discesserunt, Paulo hoc unum dicente, Sanè bene Spiritus sanctus loquutus est per Esaiam prophetam ad patres nostros,

Dicens, Vade ad populum istum, & dic, Auditu audietis, & non intelligetis: & uidentes uidebitis, & non cernetis. Esa. 6 c. 9. Matt. 13. b. 14. Marc. 4. b. 12. Luc. 8. b. 10. Ioan. 12. f. 40. Rom. 11. a. 8.

Pinguefactum est enim cor populi huius, & auribus grauiter audierunt, & oculis suis conniuerunt: nequando cernant oculis, & auribus audiant, & corde intelligant, & cõuertantur, & sanem eos.

Notum ergo sit uobis quòd Gentibus missa est hæc salus Dei, & ipsi audient. *Gẽtibus missum Christum.*

15 Ac Tres tabernas. καὶ τριῶν ταβερνῶν. Et hic quoque locus in Appia uia situs est: meminitque eius Cicero in epistolis ad Articum.

16 Præfecto exercituum: στρατοπεδάρχῃ. Id est præfecto prætorio, ut Latini uocant.

23 Cum testificatione διαμαρτυρόμενος. Id est, argumentis idoneis adhibitis probans regnum Dei à Prophetis prædictum aduenisse.

26 Auditu ἀκοῇ. Vel, auditione, ut rectè uertit Hieronymus. Vulgata, Aure. Eras. Auribus. Vide Matt. 13. b. 14.

31 Ac docens

Quum ergo hæc dixisset, exierunt Iudæi, multam habentes inter se disceptationem. 29 ϗ ταῦτα αὐτοῦ εἰπόντος, ἀπῆλθον οἱ Ἰουδαῖοι, πολλὴν ἔχοντες ἐν ἑαυτοῖς συζήτησιν. A

Mansit autem Paulus biennium totum in suo conducto: & accipiebat omnes qui ingrediebantur ad ipsum, 30 ἔμεινεν δὲ ὁ Παῦλος διετίαν ὅλην ἐν ἰδίῳ μισθώματι. καὶ ἀπεδέχετο πάντας τοὺς εἰσπορευομένους πρὸς αὐτόν,

Prædicat Paulus Christū omnibus accedentibus. Prædicans regnum Dei, ac docens quæ ad Dominum Iesum *pertinent* cum omni libertate loquendi, nemine prohibente. 31 κηρύσσων τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, ϗ διδάσκων τὰ περὶ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ μετὰ πάσης παῤῥησίας ἀκωλύτως,

31 Ac docens καὶ διδάσκων. Hîc quoque ponitur καί in epexegesi, quemadmodum alibi annotauimus locis pene innumerabilibus.

EPISTOLA PAVLI APOSTOLI AD ROMANOS.

Παῦλος τοῦ Ἀποστόλου ἡ πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή.

NOVA EX GRAECO TRALATIO. B

CAP. I.

Euangelium. PAulus Seruus Iesu Christi, uocatione Apostolus separatus ad *prædicandum* Euangelium Dei, 1 ΚΕΦ. α.

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος ἰησοῦ χριστοῦ κλητὸς ἀπόστολος, ἀφωρισμένος εἰς εὐαγγέλιον θεοῦ,

ANNOTATIONES IN QVIBVS ratio interpretationis redditur,

1 Paulus Παῦλος. De Pauli nomine diximus quid nobis uideatur Act. 13. b. 9. Seruus δοῦλος. Id est διακονος minister. Neque enim seruus hoc loco oppomitur libero, sed munus ac officium declarat, quemadmodum apud Hebræos nomen עבד latè patet. Pertinet autem hoc ad susceptum argumẽtum, ne Paulus accusari possit πολυπραγμοσύνης, quasi uidelicet aliena curet, & ea quæ ad se nihil attinẽt. Possunt autem hac ratione Christiani omnes dici Iesu Christi serui, sed pro diuersa functionum tum priuatarum tum publicarum ratione, quum unius capitis membra simus. Ideo Paulus quod in genere dixerat speciali nomine postea explicat, quum se Apostolum dicit. Itaq; uel ex hoc loco apparet quàm acutus fuerit in explicando Paulo Origenes, cui nonnulli nihil non tribuunt. Nam quum quatuor afferat rationes cur se seruum dicat Paulus, nulla est quæ planè non sit ἀνυποδιάνυστος. Seruum inquit, se uocat modestiæ causa. imo uerò ut audientiam impetret, eam authoritatem prætexit qua nihil sunt honorificentius: ut planè hic titulus possit omnium Cæsarum ac regum magnificentia augustior uideri: uel quia factus est omnia omnibus. Id uerò quorsum ad hunc locum attinet? Vel quòd ab uxoris seruitute ex eius consensu transisset in seruitutẽ Christi Miram certè argutiam, cui etiam confirmandæ non pudet illum torquere quod non de coniugio, sed de serũili conditione differuit Apostolus 1. Cor. 7. d. 21. Vel (inquit) quia iam non carni, sed spiritui seruiebat: quanuis nondum C plena hæc esset libertas. Nempe hoc est rem acu tangere. Neque uerò quum hæc dico, quicquam uolo Patrum authoritati detrahere, sed sanè quod ad me attinet, Originem non possum bona conscientia inter eos Patres collocare quos uelim imitari. Itaque non pudebit illius errata passim reselleare, nullo (ita me bene Deus amet) obtrectandi studio, sed quòd impurum scriptorem exoptem aut ex lectorum manibus excuti, aut summo cum iudicio à studiosis tractari. Iesu Christi, Ἰησοῦ χριστοῦ. Existimat Erasmus ex Ambrosio tacitè opponi Mosen Christo. Sed hoc quoque mihi non uidetur dictum suo loco. Vocatione κλητὸς. Id est Dei gratia ac etiam mandato designatus ad fungendum Apostoli munere. Duo igitur efficit Paulus. Nam præterquam quòd explicat apertius quod in genere dixerat, omnem etiam ambitionis speciem uitat, & Romanos ad legendam hanc epistolam compellit, tanquam ex Dei ipsius mandato perscriptam. Cæterùm quid uocationis nomine ex Hebræorum idiotismo intelligatur, alibi exposuimus. Hîc tamen sciendum est, Vocationis nomine nõ significari ipsam ministerij Apostolici functionem, aut uitæ genus, quemadmodum accipitur 1. Corint. 7. d. 20, & Ephes. 4. a. 1, & alibi sæpe: sed ostendi potius à quo sit hæc dignitas in Paulum collata, nimirum à Deo, & quidem ex singulari beneficentia, quum ille non modò non ambiret hunc honorem, sed etiam Christum persequendo dignus esset qui periret, nedum qui aliis iter ad uitam commõstraret, ut ipse explicat 1. Corinth. 15. a. 9. Deinde notandum discrimen à Græcis Theologis annotatum inter participium διακεκλημένον, & κλητὸν nomen, quod à Latinis explicari non potest, apud quos scilicet Vocatus nunquam transit in nomen. Nam κεκλημένος etiam dicitur qui ut uocetur à Deo, tamen non respondet, id est cuius uocatio nõ est efficax: κλητὸς uero propriè qui Deo uocanti paret, & re ipsa est quod dicitur. quæ differentia non est quidẽ perpetua, ut apparet ex Matt. 22, b. 19, sed tamen uidetur hoc loco fuisse obseruanda: quamobrẽ etiam noluimus κλητὸν Vocatum interpretari, ne quis participium esse putet, cuius non ea uis est quæ nominis: quã interpretationẽ tamen nõ potuimus ubique obseruare. Quod autem attinet ad differentiã inter Vocari & Congregari annotatam ab Augustino, quasi illud cõueniret Ecclesiæ, istud uero synagogæ, eam sanè non puto huic locoaccommodatam: aut etiam satis firma ratione niti, quum uocandi appellatione toties utantur Prophetæ, & Iesa. 48. b. 12, Dominus Israelem compellãs, diserte dicat, ישראל מקוראי id est, ad uerbum, Israel mi uocate. Apostolus, ἀπόστολος. Id est legatus, ut alibi exposuimus. Sed tamẽ quicunque ad ministerium docendi, in Ecclesia uocabantur, non poterãt dici Apostoli, ut qui à Prophetis, Euangelistis, Pastoribus ac Doctoribus, ac multo etiam magis à Diaconis & Gubernatoribus distinguantur, ut Ephes. 4. b. 11: nisi quum generalius accipitur, ut Philip. 2. d. 25. Apostoli itaque dicebantur duodecim illi (quibus Paulus etiam adiungitur) ab ipso Christo immediatè, ut loquuntur, delecti, ut noui populi essent ueluti Patriarchæ, & supremam à Christo in

A in Ecclesiæ iaciendis fundamentis authoritatem obtinerent. Itaque fuerunt in eo, Episcopis ac reliquis ministris superiores, quòd non essent certis Ecclesijs addicti, sed prout illos regebat Spiritus sanctus, Ecclesias ipsas undique constituebant, ut ex Actorum historia apparet. Fuit igitur Apostolica functio temporaria in Ecclesia, cuius deinde speciem obtinuerunt Metropolitani constituti Patriarchæ: donec tandem Patriarchis de Monarchia litigantibus, Episcopus Romanus non contentus Apostolica dignitate, ut planè se Antichristum esse ostenderet, Christi ipsius unici Ecclesiæ capitis locum occupauit. Sed cur Apostolum se Paulus diserte uocat? nempe ut ostendat se nihil ab officio suo alienum facere Romanis erudiendis, neque etiam Romanis licere hanc doctrinam impune aspernari. Separatus ἀφωρισμένος. Id est, ad prædicandi Euangelij munus à Deo selectus, siue hoc ad æternam Dei electionem, siue ad eius electionis ac prædestinationis declarationem referas. Cur autem separatum, potius quam segregatum interpretari maluerim, dixi Matth. 13. g. 49. Sed operę pretium est uidere quàm impurè Origenes hunc in locum totius religionis Christianæ mysteria tractarit. Nos, inquit, dicimus quòd Paulus neque fortuito, neque naturali differentia electus est, sed electionis suæ causas in semetipso dedit ei qui scit omnia antequam fiant. Et paulo pòst. Quòd Paulus segregatus in Euangelium dicitur, & segregatus à uentre matris suæ, causas in eo & merita quibus in hoc segregari debuerit, uidit ille quem nulla mens latet. Præuidit enim quòd abundantius quàm cæteri omnes laboraturus esset in Euangelio. Item, Præcedit ergo præscientia Dei, per quam noscuntur qui in se uirtutes & labores habituri sint: & ita prædestinatio sequitur, nec tamen prædestinationis causa putabitur præscientia. Quòd enim apud homines unius cuiusque meritum pensatur ex præteritis gestis, hoc apud Deum iudicatur ex futuris. Hæc impurissimus ille scriptor, docens sicet omnes homines ea conditione esse natos ut bene possint & uelle & facere, uel ex sese, uel gratia Dei adiuti: quaitidem omnibus oblata, possint omnes uel bene uel malè uti. Ita fiet nimirum ut præuisis nostris operibus bonis, ac uirtutibus salus nostra nitatur, quæ doctrina si uera est, cur toties Paulus noster gratiam operibus, ut ignem aquæ opponit: Item propositum 2. Timoth. 1. c, 9, & uocationem quoque infrà 9. c. 12? nempe quia nondum existebant illa opera, sed duntaxat erant præuisa. Egregium scilicet cauillum & Origene dignum. Refellatur ergo Apostolus qui opera ex fide, fidem ex gratuito proposito deducit, Quod, inquit, proposuit Deus in semetipso. Denique si nostra salus nobis nititur, ubi nostra illa consolatio est, fore ut non eijciamur foras. Quanto melius Augustinus, diserte istam aduersus gratiam Dei, impurissimam blasphemiam refutans epistola ad Sixtum 106? qua de re plura commodiore loco. Placuit tamen hæc adscribere, ut si deinceps Origenem (quo nemo uidetur Gratię Dei magis secundum Pelagium aduersatus) acerbius reprehendero nemo me clamitet acriorem esse quàm par sit. Superest ut hoc annotemus, in eo

B quoque hallucinari Erasmum quòd post Ambrosium putauit in participio ἀφωρισμένος alluisse Paulum ad sectam Pharisaicam. Neque enim (ut rectè ex erudito illo Capnione obseruauit sanctissimæ memoriæ uir Martinus Bucerus) Pharisæi dicti sunt à פרש, quasi separatos dicas: sed מפרשים uocabantur, à פרש quod declarat Enarrare, unde מפרשים enarratores. Ad prædicandum Euangelium Dei εἰς τὸ εὐαγγέλιον Θεοῦ. Quia quisquis fidelis est, dici potest in Euangelium Dei id est ad credendum Euangelio selectus: ideo quasi περιφραστικῶς, addidi participium, ut planior esset sententia. Cōstat enim Paulum ita uoluisse definire cuiusmodi sit Apostolicum illud munus, cuius mentionem fecerat. quod si hæc definitio uera est, miror sanè qua fronte ausit Romanus ille lupus Apostolicam authoritatem iactare.

ὃ προεπηγγείλατο διὰ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἐν γραφαῖς ἁγίαις, 2 Quod antè promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis.

περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, (τοῦ γενομένου ἐκ σπέρματος Δαβὶδ κατὰ σάρκα, 3 De Filio suo facto ex semine Dauidis, quo ad carnem.

2 Quòd antè promiserat ὃ προεπηγγείλατο. Origenes nescio quid monstri tegit hoc loco, quasi nimirum hæc dicta sint ad distinctionem alterius Euāgelij quod æternum uocetur in Apocalypsi, cum quo scilicet apparuerit Christus ordini Euangelico: & huc etiam detotquet Danielis & Ezechielis quosdam locos. Ego uerò non agnosco aliud Euangelium quàm hoc ipsum cuius minister fuit Paulus: & non modò periculosum esse dico, ut ipse Origenes inquit, ista chartis committere, sed etiam planè impium.

3 De filio suo περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Explicat Paulus quæ sit illius Euangelij substantia cuius se ministrum dixerat, & quod à Deo promissum esset per Prophetas. Omnia igitur, inquit, tendunt ad Filium Dei quem Deus mundo pro-

C missum exhibuit. Quum autem Filium Dei dicit, utriusque naturæ coniūctionem declarat in unam Christi personam, aduersus Nestorium: & rursus Filium à Patre quo ad hypostasim manifestè distinguit, aduersus Sabellium. Deinde in ijs quæ subijcit, utranque unius Christi naturam sigillatim asserit: adeò ut uix ullus sit in Scripturis locus in quo contineatur breuiore & certiore compendio quidquid nobis est de Christi persona credendum. Facto τοῦ γενομένου. Vel, orto. Sic enim malim interpretari quàm nato uel genito, ut post Vallam conuertit Erasmus, quasi scriptum sit γενηθέντος uel γεννηθέντος. Nam diserte etiam ueteres non natum, sed factum & interpretantur & explicant, ut Tertullianus in Praxeam, Irenęus lib. 3. cap. 32. aduersus hæreses, Vigilius in Eutychetem lib. 5. & Augustinus lib. 2. de Trinitate, cap. 5, aliisque multis locis: & multo certè apertior est hæc interpretatio aduersus eos omnes tum qui humanam Christi naturam oppugnarunt, ut Marcionem, Valentinum, & alios: tum qui è cælo corpus in Mariam intulisse tradiderūt: quorum hæresim nostra memoria renouarūt Seruetus & Schuenckfeldius: tum etiam aduersus Hebionē & cæteros qui Christum putarunt ex hominis coitu conceptum: quum Paulus hoc loco & Gal. 4. a. 4; non dicat Christum γεννηθέντα neque γεννώμενον, sed γενόμενον: quo uerbo usus est etiam Iohannes quum omnia diceret per Verbum esse facta, ipsum autem Verbum Carnem esse factum. Fateor tamen Matthæum cap. 1. c. 16, & 2. a. 1 & 4 uti uerbo γεννᾶσθαι: sed ita ut ubique passiuum usurpet, & quidem manifestè positum pro τίκτεσθαι id est nasci, sicut suo loco annotauimus. Duobus tamen locis, nempe Matth. 1. d. 20, & Luc. 1. d. 35, de ipso conceptu dicitur: sed ita ut Spiritui sancto tribuatur, ex quo scilicet Christus conceptus est in Maria, ita tamen ut nusquam illum genuisse dicatur Spiritus sanctus, ut qui scilicet eum ex sua essentia non generauerit, sicut ex patribus gignuntur filij, sed ex Virginis substantia in ipsius utero ui sua condiderit: id est, Non patris generantis, sed duntaxat causæ præparatam materiam formantis partes in Christi conceptu peregerit. Ideo Paulus & Iohannes propriè omnino dixerunt eum γενέσθαι, id est factum esse: & ueteres illi Theologi non minus uerè quàm eleganter & acutè Christum Diuinæ naturæ respectu, ἀμήτορα, id est sine matre, humanæ autem naturæ ratione ἀπάτορα, id est sine patre uocarunt. Vulgata addit pronomen EI, id est αὐτῷ, quod in nullis Græcis codicibus inuenio.

Ex semine Dauidis ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Sæpe iam admonuimus appellatione Seminis, quod Hebræi uocant זרע, intelligi posteritatem: quæ interpretatio ualebit hoc etiam loco, si τοῦ γενομένου conuerteris nato uel genito: sin autem interpretemur facto (quam expositionem maximè probo) semen Dauid non tantùm declarabit posteritatem Dauidis, id est Mariam uirginem, sed ipsam etiam carnem de Virgine assumptam, quemadmodum Galat. 4. a. 4, dicitur factus ex muliere, aduersus eos qui cælestē corpus Christi esse tradiderunt quod per Virginem quasi per canalem transierit, quæ hæresis fundamentum nostræ salutis funditus euertit, & diserte repugnat Spiritui sancto promittenti fore ut ex lumbis Dauid, & fructu uentris ipsius Rex ille noster exoriatur. Id autem etiam declarat præpositio ἐκ, de qua perpulchrè Bas. περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, κεφ. ι', ut dicemus alio loco epistolæ ad Galatas.

Quo ad carnem, κατὰ σάρκα. id est, quatenus homo est. Caro enim hoc loco per synecdochen totam hominis naturam declarat, & quidem quatenus infirma est (quæ tamen infirmitas duntaxat fuit ad tempus) non autem quatenus corrupta, ut Iohan. 1 b. 14, & 1. Tim. 3. d. 16, & Heb. 5. c. 7, & 1. Pet. 3. c. 18, & 4. a. 1, & 1 Iohan. 4. a. 2 : quanuis corporis duntaxat substantiam, non autem animam ex Virgine assumpserit. Itaque inepte Origenes hoc loco carnem opponit animæ, quum potius Diuinæ naturæ opponatur. Sed recte ueteres annotant hanc particulam omnino indicare ex alia etiam natura Christum esse æstimandum, ea scilicet quæ paulo pòst explicatur. Nam alioquin cur hoc Paulus adiecisset? A

Declarato Filio Dei potenter quo ad Spiritum sanctificationis, per resurrectionem à mortuis, *nempe* IESV CHRISTO Domino nostro.

4 τοῦ ὁρισθέντος ὑοῦ θεοῦ ἐν δυνάμει, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

4 Declarato τοῦ ὁρισθέντος. i. ἀποδεχθέντος, ut Act. 2. d. 22, καὶ ἀποφανθέντος, demonstrato & manifestato, ut explicat Chrysostomus, & Tertullianus in Praxeam. Nam definitione, quæ ὅρος à Græcis dicitur, solent obscura explicari, & non dissimili ratione modum ὁριστικὸν uocant Grammatici, i. finiendi seu indicandi, quòd certum aliquid indicet ac explicet, ut rectè obseruat Erasmus. Alioquin τὸ ὁρίζειν significat suis finibus circumscribere, seu definire, item certo scopo destinare, atque adeò quippiam decernere ac constituere. Itaque Vulgata, prædestinatum conuertit, pro quo Origenes mauult legere destinatum, Quia, inquit, prædestinatur qui nondum est, destinatur qui est. Sed hæc distinctio potest eo refelli, quòd Christus aperte dicitur προεγνωσμένος 1. Pet. 1. d. 19. officij scilicet, nò autem essentiæ ratione quo respectu non minus dici potest προορισθεὶς quam ὁρισθείς. Quid quòd Epiphanius κατὰ Θεοδοτιανὸν legit προορισθέντος? sed corrupto fortassis exemplari. Vtcunque sit, nullus hic locus est uel prædestinationi, uel destinationi, quum potius propositum sit Paulo ostendere quibus testimonijs Christus sit approbatus pro uero & naturali Dei filio. Rectius itaque Tertullianus in Praxeam, declaratum conuertit, quem nos sumus sequuti.

Potenter ἐν δυνάμει, Heb. בגבורה pro quo Vetus interpres ad uerbum, in uirtute: Erasmus autem, cum potentia: quia ἐν interdum pro σὺν accipitur, ut sæpe annotauimus Chrysostomus ἐν pro διὰ interpretatur, & δυνάμιν exponit uirtutem qua edita sunt à Christo tot prodigia, quæ idcirco δυνάμεις dicuntur. Etsi autem uerum est, illis signis fuisse Diuinam Christi uirtutem quasi sigillo quodam obsignatam, tamen non uidetur hæc explicatio huc pertinere: & (quod tanti uiri pace dixerim) in tota huius loci dispositione coacta est eius interpretatio. Putat enim Apostolum quatuor argumentis confirmare Christi Diuinitatem, nempe ex Prophetarum oraculis, ex eo quòd ex Semine Dauid, id est ex Virgine sit natus, ex Spiritu sanctificante, & demum ex resurrectione. Atqui ex his argumentis primũ alió spectat nempe ad uerbum προεπηγγείλατο: secundum uerò adhibetur non Diuinitati, sed humanitati confirmandæ. ut antè ostendimus: tertium autem nusquam hic inuenio. Dicendum enim fuisse καὶ κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, aut certè in posteriore membro καὶ ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν. Fateor tamen copulatiuas sæpe omitti: sed non fuit tamen perturbanda pulcherrima illa. ac optimè distincta primùm totius Christi, deinde utriusque naturæ sigillatim adhibita descriptio, & quidem adiuncto utrinque necessario argumento. Est igitur ἐν δυνάμει coniungendum cum participio ὁρισθέντος, aut cum υἱῦ Θεοῦ: quam posteriorem interpretationem si sequamur, pro potenter. conuertemus potente. Vtramuis autem interpretationem amplectamur, opponitur Dei gloria ac potens illa uirtus quæ mortem superauit, infirmitati carnis, secundum quam Christus factus, natus, passus, mortuus ac sepultus est: quo modo Ambrosius rectissimè (meo quidem iudicio) hunc locum explicauit. Nam quòd Erasmus eo usque hanc antithesin porrigit, ut meminerit etiam impuritatis acconcupiscentiarum carnis, atque adeò Spiritum sanctificantem dicat carnis immunditiæ opponi, hactenus CHRISTO quadrat, ut in ipso conceptus momento sciamus Carnem quam CHRISTVS assumpsit, ab omni labe fuisse repurgatam quum uirtute Spiritus sancti Verbum carni coniungeretur. B

Quo ad Spiritum sanctificationis, κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης. Quidam existimant Christi naturarum descriptionem desinere in δυνάμει, & ista coniungunt cum participio ἀφωρισμένος separatus, quasi dicat Apostolus, se fuisse prædicando Euangelio selectum per Spiritum sanctum post Christi resurrectionem. Sed hæc distinctio præterquam quòd plane est uiolenta, & nullius codicis authoritate nititur: sententiam quoque peruertit. Cur enim Paulus diceret Christum esse declaratum Filium Dei, nec eam declarationem explicaret, quum præsertim humanam naturam de qua minimè ambigebatur, tamen existimarit aliquo argumento confirmandam? Itaque hanc distinctionem prorsus repudio. Sed & in eo non possum plerisque assentiri (quibuscum tamen quod ad rem ipsam prorsus mihi conuenit) quòd per Spiritum sanctificationis intelligunt Spiritum sanctum, aut potius Spiritus sancti uirtutem, qua perfusa est Ecclesia quum iam Christus in cælos ascendisset: ex quo optime scilicet intelligitur Christum non modò non esse mortuum, sed planè Deum esse cum Patre regnante. Quominus autem hanc expositionem amplectar, istæ causæ impediunt: quas in medium propono, ut lector sequatur quod probabilius uidebitur. Primum omnium (si hac interpretationem sequar) κατὰ πνεῦμα nõ rectè conuerterimus secundum spiritum, quum potius dicendum sit, per Spiritum. ego uerò κατὰ πνεῦμα pro πνεύματι uel διὰ τοῦ πνεύματος nusquam memini legere. Deinde quanuis tria hæc membra, ὁρισθέντος ἐν δυνάμει. κατὰ πνεῦμα ἁγιωσύνης, ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν, sic possint explicari, quasi mutua sit illorum epexegesis, tamen uiolentum mihi uidetur hoc asyndeton, nisi quis simile exemplum proferat. Denique quum hic manifestè opponãtur κατὰ σάρκα & κατὰ πνεῦμα, res ipsa omnino postulat (ni fallor) ut si cut appellatione Carnis humana natura intelligitur, sic etiam nomine τοῦ πνεύματος alterã Christi naturam, id est Diuinam θείαν accipiamus: quia Christi personam certum est hoc loco describi ab Apostolo, eius scilicet doctrinæ fundamentum quam tradere constituit: ut non possim nunc quidem aliter putare hunc locum explicandum. Neque uerò nouum est aut inusitatum Spiritus appellatione ipsam Dei θείαν intelligere, id est Θεοῦ δύναμιν, ut exponit idem noster Apostolus 2. Corinth. 13 b. 4, ueluti locum hunc explicans: quam Tertullianus in lib. De carne Christi, spiritualem substantiam uocat: & carnali merito opponit, quum Deus disertè dicatur esse πνεῦμα Iohan. 4. d. 24, & passim in Scripturis, atque adeò nominatim altera Christi natura hoc nomine, declaretur, ut 1. Pet. 3. d. 18, & 1. Tim. 3. d. 16. Fuit autem optima ratio cur potissimum πνεύματος, id est Spiritus nomine uteretur Paulus. C

Nam quia dixerat κατὰ σάρκα, non autem κατ' ἄνθρωπον, ut ipsam hominis naturam crassam ac imbecillam declararet: sic ut sibi constaret antithesis, oportuit illum quærere uocabulum aliquod quo diuinæ naturæ uis illa subtilis & planè incomprehensibilis significaretur: nullum autem commodius occurrere poterat quàm hoc ipsum quod usurpauit. Addidit aurem ἁγιωσύνης id est sanctificationis nomen, certam ob causam, quæ & ipsa dignissima est quam intelligamus.

Quum enim hæc resurrectio quam affert pro Diuinitatis argumento, ad humanitatem pertineat, uideri posset ineptè Paulus colligere: quem nodum Origenes perobscurè explicauit.

Sciendum

A Sciendum est igitur, à Paulo ita considerari Christum, primum ut hominem, deinde ut Deum, ut tamen illum nusquam discerpat. itaque probaturus hominem esse, adhibuit argumentum ex quo colligeret alia ratione hominem esse, quàm nos simus, factum scilicet ex matris substantia, non autem generatum ex uiri semine. Sic igitur in altera etiam parte, in resurrectione quæ carnis est, proponit uim illam Verbi considerandam, non simpliciter & per se (fuisset enim contentus uocabulo Spiritus) sed quatenus carni coniuncta, illam sanctificauit, & quodammodo deificauit, ut manere in morte non potuerit, neque ullam corruptionis labem persentiscere. qua ratione etiam dicit Dominus ipse Ioh. 6. g. 63. Carnem suam nil prodesse, Spiritum eum esse qui uiuificet. Hic enim est Spiritus sanctificus, qui carnem Christi tum in sese uiuificauit, illi hypostaticè coniunctus: tum uerò etiam nobis qui per fidem cum eo coaluimus, uiuificam reddit. At enim (dicet aliquis) quid siquis ad hæc excepisset, Christum uel non resurrexisse, uel sua ui nō resurrexisse, Respondeo, Paulum ad eos scribere qui de Christi historia nihil ambigerent, acproinde ex hypothesi merito argumentari. Ita, ni fallor, optimè omnia ad scopum accōmodabuntur, constabit sibi tota antithesis, neque ulla erit in uerbis uiolenta expositio. Me uerò in hac interpretatione non modò superiores rationes confirmant, sed etiam Tertulliani & Ambrosij authoritas, Sic enim ille contra Praxeam hunc locum explicans, Qui factus est, inquit, ex semine Dauid secundum carnem, hic erit homo & Filius hominis: qui declaratus est Filius Dei secundum Spiritum, hic erit Deus & Sermo, Dei Filius. Ambrosius autem, Eum, inquit, qui erat Dei filius secundum Spiritum sanctum, id est secundum Deum (quia Deus Spiritus est, & sine dubio sanctus) factum dicit iuxta carnem, Dei Filium ex semine Dauid. Quos locos ante me annotauit sanctæ memoriæ uir Ioachimus Vadianus in libro pro Veritate carnis triumphantis scripto, cui titulum fecit *Αναπεφαλαίωσιν*.

Per resurrectionem à mortuis *ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν*. Vulgata ad uerbum, ex resurrectione mortuorum. Erasmus, ex eo quòd resurrexit è mortuis. Ego perinde conuerti ach scriptum esset *διὰ ἀναστάσεως*, ut planior esset sententia. Nam *ἐκ* præpositionem hoc loco id declarare ex quo seu per quod Christi Diuinitas mundo patefacta est ac comprobata, consentiunt omnes interpretes, paucis quibusdā exceptis, qui putant *ἐξ ἀναστάσεως*, idem declarare atque *μετὰ τὴν ἀνάστασιν* post resurrectionem. & hoc referunt uel ad participium *ἀφωρισμένος*: quam sententiam paulo antè refutaui: uel ad *πνεῦμα ἁγιωσύνης*, propterea quòd post Christi resurrectionem illapsus est Spiritus sanctus: quam explicationē cur non admitterē, dixi in proxima annotatione. Sic igitur *ἐκ* posita pro *διὰ*. Sed quia Paulus non dixit *ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν*, sed *ἐξ ἀναστάσεως νεκρῶν*, id est ex resurrectione mortuorū nō aūt resurrectioneà mortuis: ideò nonnulli hoc accipiunt de resurrectione nō ipsius Christi, sed eorū quos scribit Matthæus cū Christo surB rexisse & apparuisse multis: cuius opinionis author est Origenes, huc etiā suo more detorquēs quod dixit Paulus, Christum primogenitū esse ex mortuis, & primitias dormientiū. Sed quæso (ut nihil asperius dicā) quàm hoc longè petitū & quàm ineptū est? Itaque non inistā pluribus in hac opinione refutanda. Alij de resurrectione fideliū accipiunt: sed hoc quoque uidetur *ἀπροσδιόνυσον*. Vult enim omnino Apostolus ex claro & insigni facto, non autem re futura Diuinam Christi, quanuis nominis, naturam ac uirtutem asserere: ut certum sit fundamentum cui doctrinā Euangelij superstruat. Siue igitur actiue resurrectionem accipias, quo sua ui Christus resurrexerit: siue passiuè, quòd Caro iuscitata sit à Deo corporaliter habitante in ipsa: de ipsius Christi resurrectione hæc accipio. neque est cur nos remoretur quòd Paulus non dixerit *ἐξ ἀναστάσεως τῆς ἐκ νεκρῶν*, quum sententiæ ipsius tenor manifestè ostendat quomodo hoc sit explicandum, & ita etiam possit alibi idem dicendi genus commode exponi, ut 1. Corinth. 15. e. 42, & Heb. 6. a. 2.

Nempe Iesu Christo *Ιησοῦ Χριστοῦ*. Veteres ac recentiores hæc connectunt cum præcedentibus. Ideò Vetus interpres conuertit, ex resurrectione mortuorum Iesu Christi: & Erasmus, ex eo quòd resurrexerit a mortuis Iesus Christus. Ego malui Vallæ distinctionem amplecti, quam & ipse Erasmus in annotationibus comprobat. Itaque hæc connecto cum eo quod ante dixerat *περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ*, quod & Græca facilè admittunt, nulla prorsus mutata distinctione, & multo planiorem sententiam habet. Sicui tamen libuerit à ueteribus non discedere, is sciat positum esse antecedens relatiui loco, ex idiotismò Hebræorum, de quo sæpe iam diximus.

δι' οὗ ἐλάβομεν χάριν καὶ ἀποστολὴν εἰς ὑπα 5 *κοὴν πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν, ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ,*

5 Per quem accepimus gratiam & Apostolatum in obedientiā fidei, inter omnes Gentes pro ipsius nomine.

5 Per quem *δι' οὗ*. Id est. A quo. Nam præpositio *διὰ* hoc loco eam uim habet, ut eum ipsum declaret non modò ex cuius authoritate, ut reliqui etiam ministri, sed etiam perquem sit designatus Apostolus, ut tacita sit inter Christum & homines antithesis, quam exposuit Galat. 1. a. 1.

Gratiam & Apostolatum *χάριν καὶ ἀποστολήν*. Id est hoc beneficium eximiæ planè liberalitatis, quòd mihi omC nium sanctorum minimo datum est euangelizare imperuestigabiles Christi diuitias, ut ipse explicat, Ephes. 3. b. 8. Idem quoque prædicandi Euangelij munus uocat *χάρισμα*, 1. Tim. 4. d. 14, & 2. Tim. 1. b. 6. Itaque particula *καὶ* posita est in epexegesi, quasi dixerit Paulus, gratiam Apostolatus, uel gratiam, id est Apostolatum. Explicat enim, aut, propter longum hyperbaton, repetit quod antè dixerat, se esse separatum in Euangelium Dei. Alii gratiam longius extendunt, nimirum quòd à Pharisaismò ad Christianismum esset reuocatus. alij (ut Origenes, suo more absurdissima quæque proponens) referunt ad patientiam laborum: qua gratia factum sit ut copiosius laborauerit, quàm alij.

In obedientiam fidei, *εἰς ὑπακοὴν πίστεως*. Id est ut homines fide obediant Deo. nisi malimus Fidei nomine ipsam doctrinam Euangelicam intelligere, quo sensu conuertit Vetus interpres, ad obediendum fidei: & Erasmus, ut obediatur fidei. Nam sic quoque dicuntur fidelium animi fuisse purificati *ἐν τῇ ὑπακοῇ τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος*, id est eo ipso quòd ueritati obedierunt per Spiritum, 1. Pet 1. d 28. Cæterùm *τὸ ὑπακούειν* & *τὸ πιθέσθαι* (ut apparet ex hoc loco & ipsa uerbi notatione) mutuò se respiciunt: quæ uel una obseruatio satis firma est euertendis omnibus *ἐθελοθρησκείαις*, quas uulgo bonas intentiones uocant.

Inter omnes Gentes *ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν*. Hoc nonnulli ad *ὑπακοὴν* referunt. Ego malo connectere cum uerbo *ἐλάβομεν*, ideò post *πίστεως* adscripsi distinctionem. Nam alioquin non cohæreret quod statim subiicitur de Christi nomine. Est autem hoc loco notandum, hic quoque *πάντας*, id est omnes pro quibusuis poni (quam enallagen sæpissime annotauimus) & Iudæis opponi Gentes, quibus scilicet peculiariter designatus erat Apostolus ex Ecclesiæ consensu, ut scribit Galat. 1. b, 7. 8. & 9.

Pro ipsius nomine, *ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ*. Id est *ἕνεκα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ*, nominis eius causa, nempe ut eius nomen inter Gentes quoque innotescat, sicut explicatur 2. Thess. 1. d. 12: siue ut gloria ipsius amplificetur. Ponitur enim nomen pro fama & existimatione, atque adeò pro dignitate, ut Philipp. 2. b. 9. Itaque ueri ministri dicuntur profecti *ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος*, & opponuntur mercenarijs, Iohan. 3. b. 7.

Ambrosius interpretatur pro eius nomine, id est uice ipsius, siue in ipsius nomine: quam interpretationem haud scio an Græca admittant, nisi nomen Christi pro ipso Christo accipias: ut hoc sit quod ait idem noster Apostolus, 2. Corinthiorum 5.d.20, se ὑπὲρ Χριστοῦ πρεσβεύειν, id est Christi nomine fungi legatione: alioquin dicendum erat potius ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, ut Marc.11.b.9. Quidam ὑπὲρ pro περὶ accipiunt: quo sensu conuertit Erasmus, super ipsius nomine: ita scilicet ut hęc cohæreant cum εἰς ὑπακοὴν πίστεως, quasi scriptum sit, Vt inter omnes Gentes obediatur fidei quæ est de Iesu Christi nomine. Ego malo referre ad superiora, id est ad id quod dixerat se accepisse Apostolatum ut inter omnes Gentes portaret Christi nomen, sicut locutus est Dominus quum eum designasset Apostolum, Act.9.c.15: qui locus planè uidetur istum explicare. A

Inter quas estis etiam uos, uocati Iesu Christi.

ἐν οἷς ἐστὲ καὶ ὑμεῖς, κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Omnibus qui Romæ estis, dilectis Dei, uocatis sanctis. Gratia *sit* uobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo.

πᾶσι τοῖς οὖσιν ἐν Ῥώμῃ, ἀγαπητοῖς θεοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ.

In primis quidé gratias ago Deo meo per Iesum Christum super omnibus uobis, quòd fides uestra annuntiatur in toto mundo.

Πρῶτον μὲν εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ.

Testis enim mihi est Deus, cui seruio spiritu meo in Euangelio Filij ipsius, quòd indesinenter mentionem uestri faciam.

μάρτυς γάρ μού ἐστιν ὁ θεός, ᾧ λατρεύω ἐν τῷ πνεύματί μου, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὡς ἀδιαλείπτως μνείαν ὑμῶν ποιοῦμαι. B

6 Vocati Iesu Christi: κλητοὶ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, qui Dei beneficio estis Iesu Christi, siue in Iesu Christo adoptati. Itaque si uocatos exposueris ἐπωνύμους, id est ex Christi nomine cognominatos, sicut à Christo Christiani denommantur, non satis expresseris eum quem Hebræi משיח, Theologi Græci, ac præsertim Paulus, κλητὸν uocant. Declarat enim non eum modò cui tribuitur re uera id esse quod dicitur, sed etiam Dei mera benignitate factum esse ut eiusmodi sit qualis est, quemadmodum dicebat Paulus, Gratia Dei sum id quod sum. Hoc modo explicandum etiam est illud Vocatis sanctis, quod subijcitur in proximo uersiculo, quum eosdem dixisset ἀγαπητοὺς θεοῦ dilectos Dei, id est Deo charissimos & quasi ipsius delicias, nempe ut intelligeremus hanc beneuolentiam inde oriri quòd Deus nos prior dilexerit, ut scriptum est 1.Iohan.4.b.10, & d,19.

7 Gratia sit uobis & pax χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη. ἁγίοις. Nouam hic periodum incipio, adscripto puncto post ἁγίοις. quemadmodum in reliquis epistolis summo omnium codicum consensu legitur. Itaque post ἁγίοις subaudiendum est uerbum ἐπιστέλλω, id est hanc epistolam mitto, Paulus scilicet Apostolus. Deinde sequitur ἀσπασμὸς τοῦ ἐπιγραφοῦ, subaudito uerbo ἔχω, quod expressimus partim ut planior esset constructio, partimuerò ne posthac possit huius loci uera distinctio deprauari. Nam alioquin manifestus esset solœcismus, quum potius dicendum fuerit χάριτα καὶ εἰρηνεύειν, gratiam & pacem, prætermisso pronomine ὑμῖν uobis, nisi ex Hebræorum idiotismo placuerit repetere. Cæterùm uocabulo Gratiæ quæ ab Hebræis חן dicitur, non iam dona ipsa Dei, id est χαρίσματα (ut paulo antè) sed fontē ipsum declaratunde hæc beneficia, promanāt, nempe gratuitā illam Dei beneuolentiam etiam quo tempore inimici eramus, nequis gratiam cum operibus præparationis, aut præuisis meritis (quæ Sophistæ uocant) conciliari posse putet, contra quam Paulus scribit infrà 4.a.4. & alijs innumerabilibus locis. Deinde huic beneuolentiæ subiūgit εἰρήνην pacem, quam uocant Hebræi שלום, id est omnium rerum fœlicem ac prosperam in Deo successum. Ita enim hoc uocabulum ab Hebræis usurpari, sæpe iam annotauimus, C

Et Domino καὶ Κυρίου. Quidam conuertunt, Et Domini, ut intelligamus Patrem nobis esse cum Christo, communem. Sed amplector potius eorum opinionem qui repetunt ἀπὸ præpositionem. Sic igitur Paulus precatur illis gratiam, ut simul explicet per quem nobis à Deo Patre detur hæc pax ac gratia, nimirum per Christum illum unicum μεσίτην. neque uerò Spiritum sanctum prætermittit, quum Spiritus sit ea ipsa gratia quæ à Patre ac Filio proficiscitur.

8 In primis quidem Πρῶτον μέν. Vel, ut Vulgata & Erasmus, Primùm quidem, neque requiritur ut aliquæ aliæ distributionis partes sequantur. Nam particula πρῶτον simpliciter declarat hoc esse sermonis initium, quasi diceret Paulus, Vt loquendi initium faciam gratias ago &c. Sic Titus Liuius historiam inchoans: Iam primùm omnium, inquit, satis constat. &c, Sed & alijs locis annotauimus πρῶτον ita collocari, ut nihil secundum aut tertium subijciatur, ut infrà cap.3.a.2, Matth.10.a.2, Marc.3.b.16. Act.26.d.20.

Deo meo τῷ Θεῷ μου. Annotauit quidem Origenes hanc loquutionem propriam esse fidelium, sed rationem tamen eius non intellexit. Putat enim huius loquutionis emphasin esse in Dei nomine, quia soli sancti uerum Deum adorant: quum potius tota energia sita sit, in pronomine Meus: sicut rectè annotarunt Græca scholia.

Quòd fides uestra annuntiatur ὅτι ἡ πίστις ὑμῶν καταγγέλλεται. Id est, quòd ea sit uestra fides ut passim in Ecclesijs commendetur. & de uobis multus ubique sit sermo. Quòd autem Origenes ita etiam accipi hæc posse putat, quasi dicat Paulus se gratias agere quòd fides Romanorum, id est doctrina quam erant amplexi, ea sit quæ in toto mundo prædicetur: planè uiolentum est ac detortum.

In toto mundo. ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ. Id est passim per omnes Ecclesias. Est enim hyperbole petita è medio. Itaque quod Origenes de cælis philosophatur, quò etiam peruenerit rumor de Romanorum side, & ubi quoque prædicetur ea ipsa fides ac doctrina cui crediderant Romani: id inquam planè sapit Origenicam contemplationem.

9 Mihi μου, In uno codice scriptum legimus μοι, ac fortasse rectius. Nam non ita trita uidetur hæc enallage, & uereorum nimis coactum sit μου connectere cum ὁ θεὸς per traiectionem, ut cōuertas, Testis enim meus est Deus: quam nonnihil uenustatis habeat illa repetitio, quum dixisset, Gratias ago Deo meo.

Cui seruio ᾧ λατρεύω. Id est ᾧ λατρεύω. Erasmus, quem colo, rancidam illam Duliæ & Latriæ differentiam nobis obtrudens, quum & apud idoneos scriptores δοῦλος & λάτρις synonyma sint, & passim in scripturis hæc permutentur, ut act.20.d.14, Infrà 7.b.6, & 12.c.11, & 14.d.18, Ephes.6.b.7. Philipp.2.c.22, Coloss.3.d.24 & alibi sæpe. Vide Matth.4.b.10.

Spiritu

A Spiritu meo ἐν τῷ πνεύματί μου. Id est planè uolens & ex animo illi addictus. Quanuis enim tacita quædam sit Antitheſis inter cultum cæremonialem & ſpiritualem, tamen non eò puto Paulum reſpicere, ſed huc potius ut fidem faciat ſe uerum dicere, aduocato ſcilicet in teſtem Deo, cuius maieſtatem ac gloriam quanti faceret, non potuit melius aut certius oſtendere quàm ex ea diligentia qua utebatur in annuntiando Euangelio ſibi commiſſo. Quod autem Origenes in hunc locum de carne & ſpiritu Legis differit, huc etiam detorquens dictum illud Pauli, Litera occidit, Spiritus eſt qui uiuificat, id totum reijciemus in initium capitis octaui: ubi quàm ignotum fuerit Origeni beneficium Chriſti, planum faciemus.

In Euangelio Filij ipſius, ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id eſt promulgando Filio ipſius, ſicut dicit Apoſtolus ſe Chriſtum prædicare, id eſt reconciliationem ac pacem per Chriſtum: quia ſcilicet Chriſtus eſt ipſa Euangelicæ prædicationis quaſi materia ac ſubſtantia. Euangelium itaque hoc loco non ſignificat doctrinam ipſam, ſiue illud quod annuntiantur, ut plerunque ſolet: ſed doctrinæ ipſius prædicationem, ut infrà 15. d. 19, & 1. Cor. 9. b. 14, Philipp. 4. c. 15: quæ ſignificatio non obſeruata, Hieronymum & eos omnes ſeſellit qui exiſtimarunt Paulum, 2. Cor. 8. c. 18, quum diceret ſe ad Corinthios fratrem miſiſſe, cuius laus erat in Euangelio per omnes Eccleſias, de Luca agere & libris ab eo perſcriptis.

παντοτὲ ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου, δεόμενος εἴ πως ἤδη ποτὲ εὐοδωθήσομαι ἐν τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ, ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

10 Semper in orationibus meis rogans ut, ſi quomodo tandem aliquando proſperum iter mihi detur ex uoluntate Dei, ueniam ad uos.

ἐπιποθῶ γὰρ ἰδεῖν ὑμᾶς, ἵνα τι μεταδῶ χάρισμα ὑμῖν πνευματικὸν, εἰς τὸ στηριχθῆναι ὑμᾶς.

11 Expeto enim uidere uos, ut aliquod impertiar uobis donum ſpirituale ad uos ſtabiliendos. *Optat Paulus uidere Romanos*

τοῦτο δέ ἐστι, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν διὰ B τῆς ἐν ἀλλήλοις πίστεως ὑμῶν τε καὶ ἐμοῦ.

12 Hoc eſt, ut communem exhortationem percipiam apud uos, per mutuam fidem, ueſtrã ſimul & meam.

οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοὶ, ὅτι πολλάκις προεθέμην ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς (καὶ ἐκωλύθην ἄχρι τοῦ δεῦρο,) ἵνα καρπόν τινα σχῶ καὶ ἐν ὑμῖν, καθὼς καὶ ἐν τοῖς λοιποῖς ἔθνεσιν.

13 Nolo autem uos ignorare fratres, quòd ſæpe propoſui uenire ad uos, (ſed prohibitus ſum uſq; adhuc) ut fructum aliquem haberẽ inter uos quoque, ſicut & inter reliquas Gentes.

10 Vt, ſi quo modo ἔπως. Hanc interpretationem ſum amplexus ex duorum codicum authoritate, in quibus adſcripta erat diſtinctio poſt δεόμενος, ita ſcilicet ut connectatur cum uerbo ἐλθεῖν, & alia interijciantur: quæ ſententia ſimplex eſt & plana. Nam alioquin neceſſariò ſupplendum eſt aliquid explendæ ſententiæ accommodatum. niſi malimus legere ὅπως, id eſt Vt: quam lectionem inuenimus in uno duntaxat exemplari. Supereſt ut uariam huius loci diſtinctionem annotemus. Nam alij poſt ποίημαι adſcripto puncto, ſequentia connectunt cum δεόμενος: alij connectunt omnia uſque ad προσευχῶν μου: quam diſtinctionem ſi ſequamur, uidebitur omnino redundare παντοτε, quod etiam non additur in Græco Chryſoſtomo: & fortaſsis irrepſit in cõtextum ex margine, ubi annotatum erat pro expoſitione aduerbij ἀδιαλείπτως.

12 Vt communem exhortationem percipiam apud uos, συμπαρακληθῆναι ἐν ὑμῖν. Vulgata ad uerbum, non obſcurè modò, ſed etiam barbarè, ſimul conſolari in uobis. Eraſmus, ut communem conſolationem capiam in uobis. Ego uerò D. Bucero potius aſſentior, qui exhortationem potius quàm conſolationem conuertit, quia de mutuò confirmandis animis hic agitur. Deinde ἐν ὑμῖν in uobis non poſſum accipere pro δι' ὑμῶν per uos, propter illa quæ ſequuntur. Nam ſanè non probo quod Chryſoſtomus tradit in hunc locum, indignum eſſe uidelicet exiſtimare quod Paulus dixerit ſe potuiſſe Romanorum fide adiuuari: neque item quod exiſtimat Ambroſius, Romanos quo tempore hæc ſcripſit Apoſtolus, nondum fidem Chriſti rectè tenuiſſe. Nam potius ex ijs quæ hoc loco de ijs Paulus commemorat, & infrà capite decimo quinto c. decimoquarto, apparet egregiè fuiſſe inſtructos. Sed quum omnes exparte cognoſcamus, non dubium quin & illi ex Paulo partim multa C intelligere, partim ea quæ intelligebant, accuratius cognoſcere: & Paulus etiam ipſe (quantunuis excellens) ab Eccleſia illa tum erudiri magis etiam ac magis, tum confirmari, illos etiam docendo, potuerit.

13 Sed prohibitus ſum λυκὶ ἐκωλύθην. λυκὶ pro ἀλλὰ poſitum, ſæpe iam annotauimus. Prohibitum autem ſe dicit uel à Satana, ut 1. Theſſal. 2. d. 18, uel ab ipſo ſancto Spiritu qui ſingulis rerum momentis moderatur, ut Act. 16. b. 6. & 7: uel quòd aliò uocaretur, dum nullam prædicandi Euangelij occaſionem prætermittit: quam rationem maximè amplector, quòd ita omnino uideatur Apoſtolus ipſe explicare infrà cap. 15. c. 20. & 21. Sunt autem hæc ita interiecta ut ſententiam ueluti abrumpant, ſicut in communi ſermone multa eiuſmodi hyperbata committuntur. neque eſt cur ſtatim exclament nonnulli Paulum ſcatere hyperbatis & anantapodotis, quibus illam Synchyſin Homeri oppono, quo tamen certiſsimum eſt nullum unquam ſcriptorum magis facundum extitiſſe. Sic igitur ille Iliados. β. Ὡς ἔφατ', Ἀργείοι δὲ μέγ' ἴαχον, (ἀμφὶ δὲ νῆες Σμερδαλέον κονάβησαν ἀϋσάντων ὑπ' Ἀχαιῶν)

Μῦθον ἐπαινήσαντες ὀδυσσῆος θείοιο. Vt interim taceam Hebræos ſolere etiam inter elegantias numerare iſtas traiectiones, aut etiam nonnullas aſperiores, ut Pſal. 40, b. 11, & 139. b. 14. Sicut autem Origenes diligens fuit in annotando hyperbato quod manifeſtiſsimum erat: ita in hac diſtribuenda conſtructione bis peccauit. Neque enim hæc reponit in ſuum locum, & putat etiam eſſe eclipſin relatiui οἷς in proximo uerſiculo, quaſi uidelicet καθὼς & ὅτω mutuò ſe reſpiciant. Itaque ſic ita collocat, Nolo uos ignorare quòd propoſui ſæpe uenire ad uos ut fructum aliquem haberem etiam inter uos, ſicut & in cæteris Gentibus; Græcis ſimul ac Barbaris, ſapientibus & inſipientibus quibus debitor ſum, ſeduſque adhuc ſum prohibitus.

Deinde quasi huius constructionis immemor, 14. uersiculum ita connectit cum superioribus, quasi noua periodus inchoet à καθὼς. hoc modo scilicet, Proposui uenire ad uos, ut fructũ aliquẽ haberem etiã interuos sed prohibitus sum usq; adhuc. Sicut in cæteris Gentibus, Græcis simul, &c. quibus debitor sum, Ita, quantum in me est, paratus sum etiam uobis qui Romæ estis, euangelizare. Ego uerò sic potius construo, Nolo autem uos ignorare fratres, quòd sæpe proposui uenire ad uos, ut aliquem fructum haberem etiam inter uos, sicut & inter reliquas Gentes: sed impeditus sum usque adhuc. Et Græcis & Barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum. Itaque omnis mea facultas prompta est ad euangelizandum uobis quoque qui Romæ estis. A

Et Græcis & Barbaris, tum sapientibus tum insipientibus debitor sum.

14 ἕλλησί τε καὶ βαρβάροις, σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις ὀφειλέτης εἰμί·

Itaq; prompta est mea facultas uobis quoque qui Romæ estis euangelizare.

15 οὕτω τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι.

Non enim me pudet Euangelij Christi: potentia siquidem est Dei, ad salutem cuiuis credenti, Iudæo in primis, tum etiam Græco.

16 οὐ γὰρ ἐπαισχύνομαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ. δύναμις γὰρ θεοῦ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν παντὶ τῷ πιστεύοντι, Ἰουδαίῳ τε πρῶτον, καὶ Ἕλλησι.

Iustitia enim Dei per illud exhibetur ex fide in fidem: sicut scriptum est, Iustus autem ex fide uiuet.

17 δικαιοσύνη γὰρ θεοῦ ἐν αὐτῷ ἀποκαλύπτεται ἐκ πίστεως εἰς πίστιν, καθὼς γέγραπται· ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

14 Tum sapientibus tum insipientibus σοφοῖς τε καὶ ἀνοήτοις. Assentior illis qui hæc referunt ad singulares personas: illud autem, Græcis ac Barbaris, ad nationes ipsas in genere comprehensas. Illud quidem certum est, Romanorum appellatione ab Apostolo significari quicunque Romæ degebant, cuiuscunq; gentis essent: ut liquet partim ex eo quòd Apostolus ingenere salutem dicit ijs qui Romæ sunt: partim etiam ex eorum catalogo quos saluere iubet in extrema epistola. B

15 Itaque οὕτω. Vel, Ita pro itaque, quo modo apud ipsum Ciceronem usurpatur hæc particula in conclusionibus. Sic enim Cicero libro primo de Natura deorum Virtus, inquit, actuosa est, & deus uester nihil agens, expers uirtutis igitur: ita, ne beatus quidem est. Quod autem Græca scholia in superiore uersiculo subaudiunt ὡς πρό, & laborat Origenes ut ista in eandem periodum cogat, planè nihil est: quum sit potius in his uerbis conclusio argumenti. Debitor sum, inquit Apostolus, & Græcis & Barbaris. id est, teneor ex Apostolico munere quod à Domino accepi quibusuis hominibus Christum annuntiare. itaque nihil magis expeto quàm apud uos quoq; munere meo defungi. Subijcitur deinde anthypophora, Neque enim me pudet Euangelij.

Prompta est mea facultas τὸ κατ' ἐμὲ πρόθυμον. Subaudi ἐστὶν, est. Vulgata. quod in me promptum est, obscurè quidem, sed fideliter tamen ad uerbum expressa sententia. Neque enim τὸ κατ' ἐμὲ separandum est à πρόθυμον, neque hoc loco significat τὸ μὲρος uel ὅσον ἐπ' ἐμοὶ, id est pro uiribus, uel quantum in me est: sed illud ipsum significat quod in aliquo situm est, siue alicuius facultate. nisi simplicitet malimus explicare τὸ κατ' ἐμὲ per simplex pronomen ἐγὼ, ut in illo Platonis, libro De legibus secundo, τὰ μὲν τοίνυν ὑμέτερα, ἀκούειν, ὡς ἕτοιμον, ἔτοιμα αὐ εἶη· τὰ δ' ἐμά, βέλεσθαι μὲν ἕτοιμα, λιώσασθαι δὲ ὃ παθὺ ῥάδια. id est (doctissimo Budæo interprete) Vos quidem igitur audire, ut uidetur, parati: ego autem uellequidem promptus, sed non perinde posse facilis. Sic igitur hunc etiam locum eleganter conuertas, Itaq; prõptus sum ego uobis quoq; qui Romæ estis, euangelizare. Hæc autem phrasis nonanimaduersa, fecitut hic locus à Græcis ipsis non rectè explicaretur, quorũ alij putarunt ὀφειλέτης εἰμὶ repetendũ esse ἀπὸ πεινῦ: quæ eclipsis planè est uiolenta in diuersa periodo alij ὀφειλέτης εἰμὶ sine ulla repetitione coniunxerunt cum εὐαγγελίσασθαι, hoc modo, Et Græcis & Barbaris teneor, itidem & uobis qui Romæ estis, pro animi mei promptitudine euangelizare. quam interpretationem si sequaris, non satis cohærebit quod podiximus. Latini uerò Græcorum etiam errorem auxerunt, ut qui post τὸ κατ' ἐμὲ distinctionem adscripserunt: & quia uerbum finitum deerat, uerterunt πρόθυμον paratus, uel promptus sum: quasi idem declaret atque πρόθυμός εἰμι uel προθυμοῦμαι: quæ enallage absurdior est quam ut refutatione sit opus. Nihilo melior est (opinor) Vallæ sententia, qui putat πρόθυμον significare τὴν προθυμίαν. inde etiam factum ut typographi Vulgatam editionem corrumperent, quum excuderent, Itaque (quod in me) promptum est & uobis, &c. pro eo quòd excudendum fuit sine parenthesi, Itaque quòd in me promptum est, &c. id est, quicquid situm est in me, id promptum est ad euangelizandum etiam uobis. Sic enim explenda est Græca oratio, ὅτω τὸ ἐν κατ' ἐμὲ πρόθυμον ἐστὶ καὶ ὑμῖν τοῖς ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελίσασθαι. C

Vobis quoque καὶ ὑμῖν. Notanda est particula καὶ. Indicat enim in superiore distributione (meo quidem iudicio) Romanos non fuisse comprehensos, quod Ambrosium latuit, & ueteres plerosque. Nam Romanos qua tandem ratione Græcos uocaret, cũ Græcos Iudæis non opponat, sed Barbaris? inter Barbaros autem quo iudicio illos recenseret præsertim in epistolæ exordio, cumuix ullo nomine magis potuerint offendi? Sed tamen suũ hic quoque cuiuis iudicium liberum esto.

16 Tum etiam Græco. καὶ Ἕλλησι. Semel hoc dictum sit, apud Paulum Græcorum nomine, quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles (quos uocant) significari, orta nimirum hac loquendi consuetudine ex eo quòd maxima pars Orientis Græcè loquebatur.

17 Iustitia enim Dei Δικαιοσύνη γὰρ θεοῦ. Quia Deus iustus est, ideoque iustitiæ amans & iniustitiæ hostis, necesse est ut quæ doctrina nos docet qua ratione iustitiam adipiscamur, illa quoque aditum ad salutem patefaciat. Rectè igitur Paulus argumentatur ab ijs quæ sunt perpetuo uinculo necessariò coniuncta. Non est igitur propriè status huius epistolæ, Nos in Christo fide apprehenso gratis iustificari: sed hic potius, Nos à Deo per unum Christum seruari, si Euangelio crediderimus. cui propositioni subtexitur illa, Nos sola in Christum fide iustificari. Hæc autem diligenter considerata, manifestè indicant quid uocabulo Iustitiæ Dei intelligatur: perfectio scilicet illa & summa integritas qua quisquis donatus est, sistitur coram Deo ἅγιος, ἄμωμος. καὶ ἀνέγκλητος, ut loquitur Paulus Colossenses primo c. 22. id est sanctus, inculpatus, & qui nullius criminis possit, postulari. Ea igitur à Paulo dicitur iustitia Dei nõ tam quia gratuitũ est Dei, donum, idque per imputationem, aut quia hanc largiendo Deus se iustum, id est fidelem ac ueracem præstat: quàm ut opponatur iustitiæ hominum siue ex operibus, qua testatur Dauid nullum hominem iustificari: quum ne pater quidem ipse credentium Abraham de ea iure posit coram Deo gloriari, ut inquit Apostolus infrà cap. 4. a. a.

Exhibetur

A Exhibetur ἀποκαλύπτεται. Vulgata,reuelatur.Eraſmus,patefit:quas ſignificationes fateor huic uerbo conuenire:neq; tamen putaui huic loco ſatis accommodatas. Neque enim (ut opinor) Paulus eo duntaxat nomine commendat Euangelium,quod in eo retegatur,& ſpectandum proponatur quod antea ignorabant homines, fide nimirū quærendam eſſe in Chriſto eam iuſtitiam & integritatem, cuius ui à Deo ſalutem adipiſcamur: ſed quòd hanc iuſtificandi rationem ita proponat,ut etiam re ipſa exhibeat:ut hoc modo conſtet,Euangelium uerè eſſe potentiam Dei in ſalutem,id eſt ualidum & efficax Dei inſtrumentum quo utatur ſeruandis per fidem hominibus.Itaque pro conſuetudine Hebræorum de qua copioſius diximus Marci 8.b.11,Lucæ 3.b.7:ex antecedente intelligendum eſt conſequens. Quod igitur nonulli hoc referunt ad bona opera,uel ad Spiritus ſancti dona quæ ſunt ueluti index iuſtitiæ Dei à nobis imputatæ,& doctrinam Euangelicam confirmant:mihi uidetur parùm appoſitum.

Ex fide in fidem:ἐκ πίστεως εἰς πίστιν. Id eſt fide quæ quotidie incrementum accipiat: ſicut Pſal. 84.b.7. Nam ſicut unus eſt Deus, ita etiam una eſt fides: ſed quæ ſuis gradibus in nobis perficienda ſit. Rectè itaque Clemens, φρωματέων λόγῳ ε. Ἀποστολος, φησὶν, φάνερται διπλοῦν κατάγγελλων πίστιν, μᾶλλον δὲ μίαν, ἄυξησιν καὶ τελείωσιν ἐπιδεχομένην. Apoſtolus,inquit,uidetur duplicem fidem annuntiare,ſed potius tamen unicam tantùm annuntiat quæ per incrementa ad perfectionem contendat. Alij argutius interpretantur,quorum opiniones non eſt noſtri inſtituti commemorare.Sed quid fides declaret apud Apoſtolum,neceſſe eſt ſemel explicemus, quoties quidem de fide quæritur qua iuſtificamur.propterea quod apud Theologos paulò aliter accipitur hoc uocabulū qua apud alios authores:& multa Eraſmus in hunc locum uidetur non ita accommodatè diſſeruiſſe. Quidam igitur fidem interpretantur obedientiam qua fit ut homines,ſicut polliciti ſunt Deo,ita etiam ex ipſius uoluntatis præſcripto uiuant,ſicut à Cicerone definitur fides,dictorum ac conuentorum conſtantia & ueritas. Sed de hac fide Paulum non agere, uel illud oſtendit,quod ubique fidei opponit opera. Itaque ualeant Sophiſtæ cum qualitate ſua inhærente uel infuſa, quoties de iuſtitia Dei quęritur. Alij fidem definiunt aſſenſionem qua credimus uerum eſſe quicquid utrunque Teſtamentum nobis credendum proponit:addunt etiam nonnulli, quicquid præcipit credendum Eccleſia: neque interimdefiniunt quæ ſint Eccleſiæ illius legitimæ notæ,ſed ſub ſpecioſo hoc nomine hominibus illudūt: quinetiam docent ſatis eſſe ſi in genere credāt homines quod credit Eccleſia, nec de ſingulis explicādis laborant.At Chriſtiani contrà nullum aliud fidei obiectum agnoſcunt,quàm uerbum Dei ſcriptum:neque ullam aliam eccleſiam, quàm quæ unius ſponſi uocem audit:neque fidem illam implicitam aliud eſſe putant,quam diabolicam αἰσθησίαν: quia nemo rei incognitæ,niſi fortaſsis per ſomnium,aſſentitur, Verum ne hanc quidem fidem eſſedicimus qua iuſtificati pacē hābemus:quū diaboli hāc etiam fidē habeāt & cōtremiſcāt.fidē igitur de qua hic quæritur eſſe definimus firmam illam & conſtantem animi perſuaſionem,qua certus eſt apud ſe unuſquiſque fidelium non modò uerum ac firmum eſſe in
B genere uerbum Dei,ac præſertim promiſsiones Dei de gratuita per Chriſtum reconciliatione:ſed etiam iſtas, ut eſt à Spiritu ſancto edoctus,credit ad ſe propriè ac peculiariter pertinere:qua, inquam, uniuerſalem illam promiſsionem uitæ æternæ per ſanguinem Chriſti omnibus credentibus acquiſitæ ſinguli amplectuntur,ac ſibiipſis applicant. Hanc unam fidem eſſe dicimus quæ nos & Chriſti & omnium ipſius donorū, id eſt omnis perfectionis ac integritatis ſummæq; illius iuſtitiæ faciat per gratuitam imputationem participes:ut uerè ac in ſolidum per eum gratis iuſtificati,pacem habeamus,facti ſcilicet hæredes Dei, ac Chriſti cohæredes. Deinde nos quoque per eiuſdem Chriſti fide apprehenſi Spiritum & peccato mortificari, & iuſtitiæ uiuificari dicimus, ut incipiamus uelle ac facere quæ Dei ſunt: & cum fide,indiuiduo nexu,coniungimus fiduciam,ſpem,patientiam,inuocationem,charitatem,ac bona opera, iuſtitiæ illius Dei non cauſas,ſed effectus:quos qui non habeat,falſò ac fruſtrà ſe cauſam illarum uirtutum, id eſt fidem habere iactet. Hæc in ſumma eſt Apoſtolicæ doctrinæ ſumma, propter quam nos hodie immeritò à diabolo & Antichriſto uexari,quum & certo fundamento,id eſt uerbo Dei ſcripto, non autem hominum opinione aut conſuetudine nitatur,& Deo totam ſalutis noſtræ gloriam uindicet,nos quidē Deum cum ſuis ſanctis Angelis ac beatis ſanctorum ſpiritibus in cælis teſtem habemus: ad cuius tribunal ab immani Satanæ & mundi crudelitate prouocamus.

Ex fide ἐκ πίστεως In Hebræo legitur באמונתו,id eſt ex fide ſua,pro quo Græci interpretes (ut annotat Hieronymus) legerunt באמונתי, id eſt,ex fide mea. Apoſtolus pronomen non expreſsit,partim quia propoſitum eſt illi in genere oſtēderet fidem iter eſſe ad uitam,partim quia hæc pronomina per ſe ſatis in Græco idiomate intelliguntur, quemadmodum etiam in Latino,adeò ut ferè prætermitti ſoleant.

ἀποκαλύπτεται γὰρ ὀργὴ θεοῦ ἀπ' οὐρανοῦ, 18 Palam enim ira eſt Dei è cælo aduerſus o-
ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, mnem impietatem & iniuſtitiam hominum,

18 Palam eſt ἀποκαλύπτεται Vulg. reuelatur.Eraſ. patefit:quaſi ſcilicet hoc quoque retegatur per Euāgeliū. Nam proculdubio nihil æquè arguit mundum de peccato,atque lux Euangelii. ſed hoc tamen eſt κατάτι, nimirum quia irritatus Satan, furit cum ſuis: quum alioquin arguere peccata, potius ad Legis quàm ad Euangelij miniſterium pertineat.Sed quorſum hoc?aſſumeret enim Paulus hoc ipſum quod eſt in quæſtione poſitum,nempe ſitne Euangelium potentia Dei in ſalutem:id eſt,an per Euāgeliumdeus exerat uirtutem ſuam ſeruandis hominibus.Hoc probaturus Paulus,dixit fidē (cuius mutua eſt relatio cū Euangelij prædicatione) afferre nobis eam iuſtitiam,quæ corā Deo nos approbet,ac proindè iter ad ſalutē oſtēdere.Nunc ſupereſt ut hoc probet,nos ſcilicet nullo alio inſtrumēto quā
C fide,hanc iuſticiam conſequi.Probatur autē hoc ex hac diuiſione ἀμέσῳ:aut per fidem, imputata ſcilicet nobis Chriſti iuſticia,iuſti ſumus coram Deo:aut noſtra iuſtitia,id eſt Legis diuinæ obſeruatione. Atqui tota uita hominum clamat,Deum in homines è cælo iram ſuam effudiſſe,non ſunt igitur iuſti homines in ſeſe. Deus enim iuſtis non indignatur,ſed iniuſtis. Cedo uerò unde ira iſta Dei colligitur?ex eo quòd homines laxatis habenis, in omne ſcelus feruntur:quod liquidò apparebit ſi quis ad præſcriptum Legis tum naturalis tum Moſaicæ uitam ipſorum exigat. Hoc eſt filum Paulinæ diſputatiionis uſque ad caput tertium c.20,ubi hæc pars dilemmatis concluditur. Indicant autem hæc quomodo accipiendum ſit uerbum ἀποκαλύπτεται hoc in loco, nimirùm pro manifeſtè apparet. Item quid declaret illud ἀπ' οὐρανοῦ è cœlo, in quo explicando ueterum plerique intempeſtiuè profectò philoſophantur, quum ſimpliciter ſignificet Paulus,manifeſtius eſſe quàm ut quiſquam inficiari poſsit, Dominum è cœlo (ubi ſilicet illum uel natura ipſa duce quærimus) in omnes ac ſingulos homines indignari. Conſiderat enim Paulus omnes homines,quales in ſeſe exiſtunt:nimirum impij in Deum,& in alios homines iniuſti.

Aduerſus omnem,&c.ἐπὶ πᾶσαν ἀσέβειαν καὶ ἀδικίαν ἀνθρώπων, id eſt aduerſus omnes impietatis ac iniuſtitiæ ſpecies quæ in hominibus extant,ſicut infrà uerſu 29,dicuntur homines pleni omni iniuſtitia.Quidam tamen malunt explicare per hypallagen, Pro, aduerſus omnium hominum impietatem & iniuſtitiam. Alijs Hebraiſmum eſſe placet,de quo diximus Matth. 2.4. b.15, pro,aduerſus omnes homines impios & iniuſtos.Sed hoc in primis notandum eſt,ita accipiendum non eſſe quaſi aliqui ſint homines qui non ſint impij nec iniuſti, quos Apoſtolus hic non arguat:ſed ita potius ut ſciamus omnes,atque adeò ſingulos homines ab Apoſtolo utriuſq; ſceleris coargui.Id enim ita eſſe intelligēdum,apparet ex eo quod inſtituta eſt diſputatio non modò aduerſus omnes in genere, ſed ſigillatim aduerſus ſingulos homines,ut in uno Chriſto ſalutem quærāt.Quod etiam docet ipſa Apoſtoli concluſio quæ uniuerſaliter exprimitur infrà cap.3.c.20. Apoſtolus itaq; de miſera hominum in ſeſe conditione dicturus, ut iuſtitiam ex fide ſtabiliat,omnia illorum ſcelera ad duo capita reuocat,impietatem ſcilicet & iniuſtitiam: ut qui legem naturæ nō aliter diuidat,quàm Deus ipſe decalogum.i.Legis naturæ inſtaurationem,in duas partes diſtinxit. Impietas enim ad Dei cultum peruerſum,iniuſtitia ad charitatem uiolatam pertinet. Deinde ſigillatim utrunq; caput explicatur.

ut qui ueritatem iniuſtè detineant:

τὴν ἀλήθειαν ἐν ἀδικίᾳ κατεχόντων. A

Propterea quòd id quod de Deo cognoſci poteſt, manifeſtum eſt in ipſis: Deus enim eis manifeſtum fecit.

19 διότι τὸ γνωστὸν τοῦ θεοῦ φανερόν ἐστιν ἐν αὐτοῖς. ὁ γὰρ θεὸς αὐτοῖς ἐφανέρωσε.

Nam quę eius ſunt inuiſibilia, dum per res conditas intelliguntur, ex creatione mundi peruidentur, æterna ſcilicet eius tum potentia, tum Diuinitas: ad hoc ut ſint ipſi inexcuſabiles.

20 τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασι νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης, εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους.

Propterea quòd quum Deum cognouerint, *tamen* ut Deum non glorificauerunt, neque gratias *ei* egerũt, ſed uani facti ſunt in ratiocinationibus ſuis, & obtenebratũ eſt deſipiens cor eorum.

21 διότι γνόντες τὸν θεὸν, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν, ἢ ηὐχαρίστησαν, ἀλλ' ἐματαιώθησαν ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν, καὶ ἐσκοτίσθη ἡ ἀσύνετος αὐτῶν καρδία.

Quum ſe profiterentur eſſe ſapientes, ſtulti facti ſunt:

22 φάσκοντες εἶναι σοφοὶ, ἐμωράνθησαν,

Vt qui detineant τῶν κατεχόντων. Vulgata & Eraſmus, qui detinent. Sed res ipſa poſtulat ut articulus non accipiatur διανεκτικῶς, ſed αἰτιολογικῶς: quem uſum alibi ſæpe annotauimus. Reddit enim rationem Paulus quare omnes homines dixerit eſſe iudicio Dei obnoxios, tum ut impios tum ut iniuſtos: quia ſcilicet ueritatem iniuſtè detinent. Hoc non uidiſſe Origenem ac Sophiſtas, minime miror, quum Pauli ſcopum ac totam ſeriem diſputationis non multò melius intellexerint, quàm ſi Paulum nunquam inſpexiſſent. Veritatem τὴν ἀλήθειαν. Ita uocat Paulus quicquid lucis in homine relictum eſt: non ut hac duce in Dei gratiam redeant (hoc enim eſt unius Chriſti opus, qui ſolus uera lux eſt, uia, ac ueritas) ſed ut ſuo ipſorum iudicio ſceleris conuincantur tum in Deum tum in homines, ſemen ſcilicet cognitionis Dei ad eum colendum, & diſcrimẽ aliquod iuſti & iniuſti: unde lex illa naturæ orta ad quam Paulus uitam hominum exigens, omnes ac ſingulos manifeſtò coarguit. Iniuſtè ἐν ἀδικίᾳ. Hebr. בְּעַוְלָתָם, pro quo ad uerbum uulgata & Eraſmus, in iniuſtitia. Eſt autem iniuſtitia ſuum cuique non reddere. Quum igitur ueritas nos doceat unum uerum Deum ut omnipotentẽ & æternum colere, & nulli facere iniuriam, & huc quodammodo geſtiat ipſa ueritas erumpere: iniuſtè faciunt homines quòd nec uerum numen ritè colant, nec ceſſent alij alios atque adeò ſeipſos lædere: & ueritatem quaſi intus luctantem reprimunt quominus uim ſuam exerat. Accipitur ergo nomen ἀδικίας in hoc loco latiore ſignificatione quàm in ſuperiore membro. B

19 In ipſis: ἐν αὐτοῖς. Sic malui conuertere, quàm, inter eos, uel apud eos: ſicut nonnulli fecerunt. Puto enim ſeruandam propriam ſignificationem præpoſitionis ἐν, ut ἐν αὐτοῖς idem ualeat atque In ipſorum animis, & quaſi intra eos: quia hæc Dei notitia recondita eſt quaſi in intimis mentis penetralib. ut uelint nolint idololatræ, quoties ſeſe adhibent in conſilium, toties à ſeipſis redarguantur.

20 Dum per res conditas intelliguntur τοῖς ποιήμασι νοούμενα. id eſt cognita ex rerum conditarum contẽplatione, Eraſmus ποιήματα interpretatur Opera, paulò obſcurius: quòd operum nomen latius pateat. Sed idem participium νοούμενα rectius conuertit per præſens Dum intelliguntur, quàm per præteritum Intellecta.

Ex creatione mundi ἀπὸ κτίσεως κόσμου. Vulgata, à creatura mundi: id eſt ab homine, ut ineptè nonnulli explicant: quum Paulus pulcherrima ſerie oſtendat quibus gradibus homo, intelligentiæ lucem ſequutus, ad æternam uſque Dei potentiam ac diuinitatem conſcendat. Primum igitur (inquit) homo res conditas contemplans, huc perducitur ut aliquem eſſe fateatur à quo hæc omnia ſint condita, & cuius uirtute adminiſtrentur. Inde uerò ad æternam eius potentiam ac diuinitatem prouehatur neceſſe eſt. Siquidem eum qui omnia condiderit, rebus omnibus conditis antiquiorem, ac proinde æternum eſſe oportet: & iincredibilis iſta uis quæ tãtæ regendæ moli ſufficiat, excellentior ſit neceſſe eſt quauis alia etiam præſtantiſsima uirtute. Id ipſum autem eſt quod Deum uocamus, qui rurſus niſi unus ſit, certè neque is ſit qui omnia condiderit, neque qui omnia adminiſtret: ac proinde neq; æternus, neq; omnipotẽs, neque αὐτάρκης, denique Deus non fuerit. Aeterna ſcilicet eius tum potentia tum diuinitas. ἥτε ἀΐδιος αὐτοῦ δύναμις καὶ θειότης. Vulgata, ſempiterna quoque eius uirtus & diuinitas. Eraſmus. Ipſaq; æterna eius potentia ac diuinitas. At ego exiſtimo particulam τε non copulatiuè, ſed per epexegeſin explicandam: & his uerbis Paulum declarare quid ſit illud γνωστὸν τοῦ θεοῦ, & quæ illius ἀόρατα quæ Deus hominibus patefecit, dum ſeſe illis contemplandum in rebus cõditis, tanquam in ſpeculo quodam exhibet. Ineptè igitur Origenes per inuiſibilia Dei intellexit inuiſibiles ſpiritus, & quicquid humanis oculis inaſpectabile Deus condidit. C

21 *Tamen* ut Deum non glorificarunt, οὐχ ὡς θεὸν ἐδόξασαν. Addidi particulam *Tamen*, quæ optimè conuenit huic loco, & interdum ex Hebræorum idiotiſmo deſideratur, ut diximus Matth. 2. a. 6, & Iohan. 10. f. 30. Deinde aduerbium negans quod & ipſum erat Hebræorum more tranſpoſitum (ut alibi eſt à nobis aliquoties obſeruatum, uelut Iohan, 6. d. 32. & 38.) ſuo loco repoſuimus, quod alioquin uideretur membrum unum deeſſe explẽdæ ſententiæ. Nam quum audis, Non ut Deum glorificarunt, ſtatim uenit in mentem ut quæras, ſi non ut Deum, quomodo igitur glorificarint. Cæterùm Deum ut Deum glorificare is demum dicitur qui Deum colit eo cultu qui ipſius æternæ potentiæ ac diuinitati conueniat. qua in parte neceſſe eſt ut omnes homines ſe hallucinatos eſſe confiteantur: atque adeò Iudæi ipſi partim in cęremonijs ipſis hærentes & opere operato, quod uocant: partim ſuis traditionibus ritus à Deo traditos corrumpentes. Eant nunc noſtri Phariſæi, & clamitent, bene fieri quicquid fit bona (quam dicũt) intentione.

In ratiocinationibus ſuis, ἐν τοῖς διαλογισμοῖς αὐτῶν. Vel (ut uertit Eraſm.) per cogitationes ſuas. niſi quod Ratiocinationes malim interpretari. Huc enim homines cum ratione (quodaiunt) inſanientes, deuenerunt, ut magis ac magis ſeſe uanos eſſe oſtenderent. qua de re ſi quis legerit Ciceronis De natura deorũ dialogos, & cũ hoc Pauli loco contulerit, comperiet quàm meritò omnes à Spiritu Dei coarguamur impietatis. Interpretor autẽ ἐματαιώθησαν Vani facti ſunt, potius quàm fruſtrati ſunt, cũ Eraſmo: aut Euanuerũt, cũ Vetere interprete: quia opinor Apoſtolũ hoc uocabulo non tãtùm declarare iſtos nõ effeciſſe quod ſperabant, ſed potius tam ſollicitè cogitando, nihil tãdem niſi planè uanum & inane conſtituiſſe, ido la ſcilicet, id eſt falſarum cogitationum falſa ſimulachra, quæ idcirco dicuntur nihil eſſe, Corint. capite octauo. a. 4, & ab Hebræis uocantur חֲבָלִים. 22 Quum profiterentur, φάσκοντες. Vel, Quum

A ἠλλαξαν τὴν δόξαν τοῦ ἀφθάρτου θεοῦ ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος φθαρτοῦ ἀνθρώπου, καὶ πετεινῶν, καὶ τετραπόδων, καὶ ἑρπετῶν.

23 Commutarunt enim gloriam incorruptibilis Dei, formata imagine mortalis hominis, & uolucrium, & quadrupedum, & reptilium.

διὸ καὶ παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῶν καρδιῶν αὐτῶν, εἰς ἀκαθαρσίαν, τοῦ ἀτιμάζεσθαι τὰ σώματα αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς·

24 Quamobrem etiam tradidit eos Deus cupiditatibus cordium suorum in impuritatẽ, ut ignominia afficerent corpora sua inter se: *Peccatum pœna peccati.*

οἵτινες μετήλλαξαν τὴν ἀλήθειαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ψεύδει, καὶ ἐσεβάσθησαν καὶ ἐλάτρευσαν τῇ κτίσει παρὰ τὸν κτίσαντα, ὅς ἐστιν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας. ἀμήν.

25 Vt qui Dei ueritatem commutarint mendacio, & coluerint ac seruierint rebus creatis, præterito Creatore, qui est benedictus in secula. Amen.

διὰ τοῦτο παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς πάθη ἀτιμίας· αἵ τε γὰρ θήλειαι αὐτῶν μετήλλαξαν τὴν φυσικὴν χρῆσιν εἰς τὴν παρὰ φύσιν.

26 Propterea *inquam* tradidit eos Deus cupiditatibus ignominiosis: nam & fœminæ illorum mutarunt naturalem usum eo qui est præter naturam.

Vel, Quum putarent. Nam apud Hebræos אמר. quod respondet τῷ λέγειν καὶ φάσκειν, accipitur etiam pro Intus & apud se aliquid constituere. ut Psal. 14. a. 1. Quidam cõuertunt, Qui profitebantur se esse sapientes: ut hæc proprie pertineant ad omnium gentium philosophos, quales celebrantur Gallorum Druides, Thuscorum Aruspices, Græcorum Philosophi, Aegyptiorum sacerdotes, Persarum Magi, Indorum Gymnosophistæ, Iudæorum Rabbini. Hi sunt enim
B qui fœdis superstitionibus sese totumque uulgus imbuerunt, ut ex ipsorum libris & historijs apparet. Huc pertinet quod ait Cicero libro De natura deorum primo, Quis, inquit, tam cæcus in contemplandis rebus unquam fuit, ut nõ uideret, species istas hominum collatas in deos aut consilio quodam sapiẽtum, quo facilius animos imperitorum ad deorum cultum à uitæ prauitate conuerterent: aut superstitione, ut essent simulachra, quæ uenerantes, deos ipsos se adire crederent?

23 Commutarunt enim Καὶ ἤλλαξαν. Vulgata, Et mutauerunt. Erasmus, Mutauerunt́que. Mihi uerò uidetur καὶ pro γὰρ usurpata. Incorruptibilis ἄφθαρτος. Erasmus, immortalis, qui tamen fatetur in annotationibus, amplius aliquid significare ἄφθαρτον quàm ἀθάνατον. Nam in sacris præsertim literis φθορὰ non modò ad οὐσίαν, sed ad ποιότητα pertinet: quemadmodum etiam apud Latinos corrumpi dicitur animus uitijs, & perire etiam aliquis, qui tamen esse non desinit, sed uitiosus aut miserrimus: de quo plura dicemus, 1. Corinth. 15. g. 53, & Ephesiorum 4. g. 22. Formata imagine ἐν ὁμοιώματι εἰκόνος. Vulgata, in similitudinem imaginis: quod est perobscurum. Est autem Hebraismus qualem annotauimus Matth. 24. b. 15. Nam assimilatio imaginis hominis dicitur, pro imagine ad formam hominis efficta, ut rectè conuertit Erasmus, recedens tamen paulò longius à Græcis. Mutare autem gloriam Dei, est pro glorioso Deo aliud amplecti: & notanda est duplex, atque adeò triplex antithelis. Opponitur enim natura ἄφθαρτος, id est omnis corruptionis expers, naturæ hominis tam uariæ & inconstanti: Deus omnium rerum opifex, rei ne conditæ quidem, sed effictæ duntaxat: Deus denique immensa gloria ac maiestate resulgens, rerum etiam abiectissimarum infimæ ac miserrimæ conditioni. Hoc est idololatrarum & ἀθελοθρησκούντων (id est omnium hominum) acumen, quibus uerbi Dei fax non prælucet.

24 Quam ob rem etiam Διὸ καί. Vulgat. & Erasm. prætermiserunt particulam καί, quæ tamen non est otiosa: neque copulatiue accipitur, sed (ut in conclusionibus solet) ostendit quàm firmum sit & iustum quod in conclusione ponitur uel negatur. Indicat igitur hoc in loco quàm iusta sit pœna qua Dominus impios homines afficit, id est, quæ sit peccati & supplicij analogia, quam pulchrè explicat Apostolus uersu 25 & 28. Deus (inquit) ab hominibus summa contumelia fuit affectus: æquum fuit igitur ut & ipsi à seipsis contumelia afficerentur. Deum cogni
C tum noluerunt agnoscere homines pro Deo, neque cultum quem illi debebant exhibuerunt: æquum igitur fuit, homines in ijs tenebris uersari, ut alij alios non agnoscerent, & mutuis iniurijs sese conficerent. Hæc igitur uitiorum & scelerum, ac proinde omnium mundi calamitatum origo existit, quam non potuit perspicere carnis prudentia. Atque utinam hæc considerent principes qui religionis curam nihil ad se pertinere putant: & propositis politicis legibus, fieri posse sperant ut iustitia, ac proinde pax & tranquillitas inter ciues suos cõseruetur: quasi scilicet prius exhauriri possint riui quàm fons ipse obstruatur. Tradidit παρέδωκεν. Tradidit nimirum ut iustus iudex. Cedo uerò an qui facinorosum tradit carnifici, inuitus tradit an uolẽs? an carnificum arbitrio ita exponit, ut pœnæ genus certis finibus non circunscribat? cuius denique ui & authoritate agit carnifex? an non iudicis? Neque tamen quum hæc dico, carnificis opus cum iudicis imperio confundo. Quorsum igitur nonnulli, ut ueluti laboranti iustitiæ Dei subueniant, otiosam in Deo permissionem imaginantur? nempe ne Deus uideatur malorum author. Id uerò absit ut cuiquam bono uel in mentem ueniat. sed cauendum est etiam atque etiam ne hæc præpostera modestia in summam arrogantiam desinat. Quum enim Scriptura non uereatur ubique Deo dare quòd impios excæcet, induret, seducat, tradat in reprobũ sensum: præstat certè hęc fateri, & Deo gratias agere quòd nos respexerit, quàm uel pro reprobis litigare, uel nullam in Deo iustitiam agnoscere, cuius causa non possit à nobis intelligi: denique modestiæ cuiusdam prætextu, magis ac magis friuolas ac falsas distinctiones comminisci. Hæc igitur curiosis finamus: nobis satis sit mysteria Dei adorare, & illum precari ne nos pro nostris meritis, non dico finat in tentationem induci, sed ne nos in tentationem inducat, ut loquitur ipse Dei filius.

25 Vt qui Dei ueritatem commutarint οἵτινες. Vulgata & Erasmus, Qui. Ego uerò illo modo conuertere malui, ut ostenderem ista dici αἰτιολογικῶς, & cum proximo uersiculo prorsus cohærere.

Præterito Creatore, παρὰ τὸν κτίσαντα. Sic purè & eleganter conuertit Hilarius, libro de Trinitate duodecimo, quod quum obseruarit Erasmus, miror eum maluisse interpretari, supra eum qui condidit. Nam qui hoc modo loquitur, uidetur confiteri homines Deo quoque cultum aliquem exhibuisse, sed ita ut secundas demum partes tenuerit. Apostolus uerò ne hoc quidem hominibus concedit, sed eos potius coarguit, quòd totum illum cultum qui uni Deo debebatur, ad res creatas transtulerint. Vulgata, potius quàm Creatori: sententia quoque non ineptè expressa, quamuis à uerbis recesserit.

26 Propterea *inquam* Διὰ τοῦτο. Vel, propterea *igitur*. Nam perspicuitatis causa non ineptè potest aliud adiungi, ut epanalepsis intelligatur, quod quum non animaduerteret Origenes, tantum abest ut obscura illustret, ut contrà quæ maximè sunt perspicua, obscuret.

27 Compensa

Similiterq; etiam maſculi, relicto naturali usu fœminæ, exarſerunt per appetentiam ſui alius in alium, maſculi in maſculos fœda perpetrantes, & compenſationem (quam oportuit) erroris ſui in ſeſe recipientes.

27 ὁμοίως τε καὶ οἱ ἄῤῥενες ἀφέντες τὴν φυσικὴν χρῆσιν τῆς θηλείας, ἐξεκαύθησαν ἐν τῇ ὀρέξει αὐτῶν εἰς ἀλλήλους, ἄρσενες ἐν ἄρσεσι τὴν ἀσχημοσύνην κατεργαζόμενοι, καὶ τὴν ἀντιμισθίαν ἣν ἔδει τῆς πλάνης αὐτῶν ἐν ἑαυτοῖς ἀπολαμβάνοντες.

Et ſicut non comprobarunt ut Deũ agnoſcerent: *ita* tradidit eos Deus in mentem omnis iudicij expertem, ut facerent quæ minimè conueniunt.

28 καθὼς οὐκ ἐδοκίμασαν τὸν θεὸν ἔχειν ἐν ἐπιγνώσει, παρέδωκεν αὐτοὺς ὁ θεὸς εἰς ἀδόκιμον νοῦν, ποιεῖν τὰ μὴ καθήκοντα.

Oppleti omni iniuſtitia, ſcortatione, improbitate, auaritia, malitia, pleni inuidia, cæde, cótétione, dolo, malignitate, ſuſurrones,

29 πεπληρωμένους πάσῃ ἀδικίᾳ, πορνείᾳ, πονηρίᾳ, πλεονεξίᾳ, κακίᾳ· μεστοὺς φθόνου, φόνου, ἔριδος, δόλου, κακοηθείας· ψιθυριστάς,

Obtrectatores, Dei oſores, contumelioſi, ſuperbi, glorioſi, inuentores malorum, parẽtibus immorigeri,

30 καταλάλους, θεοστυγεῖς, ὑβριστάς, ὑπερηφάνους, ἀλαζόνας, ἐφευρετὰς κακῶν, γονεῦσιν ἀπειθεῖς,

Inſipientes, fœdifragi, charitatis expertes, implacabiles, immiſericordes.

31 ἀσυνέτους, ἀσυνθέτους, ἀστόργους, ἀνελεήμονας.

Qui poſt Dei ius cognitum, *nempe* quòd ij

32 οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες,

27 Compenſationem ἀντιμισθίαν. Id eſt mercedem quæ meritis reſpõderet. Plus enim eſt ἀντιμισθία quam μισθός, ut rectè annotauit Eraſmus. Errorem autem uocat πλάνην, id eſt aberrationem à recta uia quam natura ipſa commonſtrabat, ne quis errorem putet uocari ἁμάρτημα, id eſt peccatum per eam imprudentiam commiſſum, quæ ueniam mereatur. 28 Non comprobarunt ὐκ ἐδοκίμασαν. Id eſt, ſicut illis non uiſum eſt, neq; placuit Deum agnoſcere: ita etiam Deus illis ademit τὸ κριτήριον In mutua conſuetudine, ita ut homo homini ſit factus lupus. Vulgata & Eraſmus non probarunt, ambiguè: quia δοκιμάζειν id eſt probare, dicitur tam is qui explorat aliquid, quàm qui explorata comprobat: qua poſteriore ſignificatione accipitur hoc loco.

In mentem omnis iudicij expertem, εἰς νοῦν ἀδόκιμον. Id eſt in mentem inſanam ac peruerſam: unde ſit ut adempta primùm conſcientia, deinde etiam maxima ex parte ſyntereſi, homines tandem præcipites in omne ſcelus ferantur: quos ἀπηλγηκότας uocat Apoſtolus, Epheſ. 4. e. 19, & ſæpenumero mortuos in peccatis: in quibus ſcilicet animus non multò melius faciat officium, quàm ſi eſſent mortui. Omnino enim ueriſimum eſt Ciceronis illud, Hominem naturæ obedientem homini nocere non poſſe. Quod quum ita ſit, quamuis nemo repente peſsimus euadat, tamen certiſsimum eſt, nullos prorſus homines exiſtere (ſi filios Dei excipias Spiritu ipſius ſanctificatos) in quibus non extent manifeſta iſtius diuini furoris ueſtigia. Itaque non ſatis rectè uidetur Eraſmus ἀδόκιμον νοῦν interpretari Mentem quæ propter ſcelera omnibus diſpliceat. Eſt enim hæc interpretatio nimium (ut ita dicam) diluta: ſicut contrà qui Reprobam mentem interpretãtur A Deo reiectam, ſicut reprobos opponimus electis: uidentur, meo quidem iudicio, multò ſeueriores quàm par ſit. Ita enim uel omnes homines inter reprobatos numerare oporteret, uel eos duntaxat excipere quos Dominus maturè ſanctificaret: id eſt antequam præcipites in hæc uitia ruerent. Nam aut hæc Pauli doctrina ad omnes homines ſigillatim pertinet, quatenus ſunt filii Adam, aut manca eſt ipſius diſputatio hac in parte: quod ſtatui nec debet, nec poteſt. Neque enim ualet hæc conſequutio, Nonnulli legem naturæ uiolant, ij ſcilicet qui traditi ſunt in reprobum ſenſum, id eſt reprobati: ergo lege naturæ nemo iuſtificatur. Sed firmum erit argumentum hoc modo, Nemo legẽ naturæ implet, imò uerò omnes (ut apparet ex flagitioſa ipſorum uita) ita inſaniunt ut præcipites in ſcelera ferantur: ergo neceſſe eſt homines aliunde quàm à lege naturæ, id eſt à ſeipſis, iuſtitiam ſperare. Noſtrum uerò non eſt, certos fines aut temporum momenta Dei miſericordiæ præſcribere: & ipſa non modò promiſsionum formula, ſed etiam experientia conuincit, Dominum interdum ex intimis etiam uitiorum gurgitibus electos uocare. Quid igitur? nempe ἀδόκιμον νοῦν hoc loco non debemus paſsiua ſignificatione accipere, pro mẽte à Deo citra ullam ſpem ſalutis reprobata: ſed actiuè potius, pro ea in qua ſit etiam ad tempus uis illa iudicij & rationis ſepulta: ut homo illa non utatur, ſed quaſi ſublato boni & mali diſcrimine, pronus ad peccandũ ruat: qua ſignificatione uidetur idem uocabulum explicandum, Tit. 1. d. 16. Itaque ut planius loquens, conſcientiarum paci conſulerẽ: malui uti periphraſi, quàm cum Vetere interprete & Eraſmo Reprobam mentem interpretari.

29 Malignitate, κακοηθείας. Sic rectius (ut opinor) Vetus interpres quàm Eraſmus, qui conuertit, malis præditi moribus. Definit enim κακοήθειαν Ariſtoteles τὸ ἐπὶ τὸ χεῖρον ὑπολαμβάνειν πάντα, id eſt, uitium illud quibuſdam innatum, quo fit ut omnia in deteriorem partem accipiant. quo nomine à Plutarcho Herodotus acerrimè reprehenditur, inſcripto libello περὶ τῆς Ἡροδότου κακοηθείας.

30 Glorioſi, ἀλαζόνες. Vel uani oſtentatores: ut ferè ſolent errones & circulatores, quòd non poſsint ita facilè in mendacio deprehendi, ut is cui obiectum eſt, En Rhodus, en ſaltus. Differt igitur hoc uitium à ſuperiore, quòd ἀλαζονέια uerſetur in ueritate ac mendacio, ὑπερηφανία uerò in honore ac infamia.

31 Fœdiſragi ἀσυνθέτους, id eſt pactorum ac conuentorum immemores, quas συνθήκας uocant Græci, ſicut Demoſthenes uulgus uocat ἀσυνθετώτατον, id eſt perfidioſiſsimum. Itaque uulgata non rectè conuertit incompoſitos. Charitatis expertes, ἀστόργους. Vulgata, ſine affectione: quum non omnis affectio ſit στοργή. Eraſmus longiore circuitu, alieni à charitatis affectu. Intelligit autem Paulus στοργὰς φυσικὰς, ut parentum in liberos, mariti & uxoris, & alias eiuſmodi quas Stoici ſtultè inter uitia numerarunt. Implacabiles, ἀσπόνδους. Id eſt (ut rectè expreſsit Eraſmus) fœderis neſcij: cuiuſmodi uitium uocatur à Græcis μνησικακία, hodie inter aulicorum uirtutes numeratum. 32 Qui poſt Dei ius cognitum, οἵτινες τὸ δικαίωμα τῦ θεοῦ ἐπιγνόντες. Vulgata & Eraſmus τὸ δικαίωμα τοῦ θεῦ uertunt iuſticiam Dei δικαιοσύνην τῦ θεοῦ: quum iuſtitia illud declaret quo iuſtus Deus eſt, δικαίωμα uerò ſignificet ius ipſum à Deo poſitum, quod à philoſophis lex naturæ, à Iuriſcõſultis ius gentium dicitur. Quamuis enim Lex Moſis ſit illius plana ac perfecta explanatio: tamẽ quum Apoſtolus aduerſus omnes homines adhuc diſſeruerit, non poſſunt iſta ſatis commodè de Lege Moſis intelligi. Quod autem attinet ad participium ἐπιγνόντες, non iam accipitur ut paulò antè, ſed pro γνόντες. *Nempe* quod ὅτι. Sic legunt omnia Græca exemplaria quæ nobis contigit inſpicere, Vetus tamen interpres (quem etiam ſequitur Cyprianus lib. 1. epiſt. 4.) ſcriptum habet, non intellexerunt quoniam qui talia faciunt, &c. i. ὐ συνῆκαν ὅτι, &c. quæ uerba puto addita eſſe ad explanãdam ſententiam, quia nimirum paulò pôſt legit οἱ ποιοῦντες & οἱ συνευδοκοῦντες, de quo mox dicemus.

Non ſolùm

A ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, ἄξιοι θανάτου ἐσίν·) ὁ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσι.

qui talia faciunt, digni sint morte: non solùm ea faciunt, sed etiã patrocinantur ijs qui hęc faciunt.

ΚΕΦ. β.

Διὸ ἀναπολόγητος εἶ, ὦ ἄνθρωπε πᾶς ὁ κρίνων· ἐν ᾧ γὰρ κρίνεις τὸν ἕτερον, σεαυτὸν κατακρίνεις· τὰ γὰρ αὐτὰ πράσσεις ὁ κρίνων.

CAP. II.

1 Quapropter inexcusabilis es, ô homo quisquis *alios* damnas. nam hoc ipso quod damnas alterum, teipsum cõdemnas, eadem enim facis tu qui *alios* damnas.

οἴδαμεν δὲ ὅτι τὸ κρίμα τοῦ θεοῦ ἐστὶ κατὰ ἀλήθειαν ἐπὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας.

2 Scimus uerò quod iudicium Dei est secundum ueritatem aduersus eos qui talia agunt.

Non solum ea faciunt, ὁ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν. Isidorus in Græcis scholijs annotat, nonnullos legere, ὁ μόνον οἱ ποιοῦντες αὐτὰ, ἀλλὰ καὶ οἱ συνευδοκοῦντες τοῖς πράσσουσι. id est (ut etiam uertit Vetus interpres) non solum qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus. Atqui præterquam quòd in omnibus uetustis codicibus reperitur ea lectio quam sequuti sumus, hiabit etiam contextus si ita legeris, nisi suppleas aliquid, nempe illud, ὁ συνῆκαν, id est non intellexerunt: quæ forma eclipseos est planè inusitata. Deinde multo uberior est sententia quam sumus amplexi. imponit enim Paulus quasi colophonem istorum portentorum enumerationi, addito eo scelere quo nullum est maius, quum scilicet non cõtenti peccare, aliorum etiam scelera pro uirili adiuuamus, & quidem aliqua cum uoluptate.

Patrocinãtur συνευδοκοῦσι. Id est συνηγορῶσιν, ut commodè (meo quidem iudicio) exponit Theophylactus, quẽ sum in eo sequutus. Alioqui τὸ συνευδοκεῖν alibi cõuertimus Comprobare seu assentiri. Hic uerò quiddam amplius uidetur significare: quum præsertim Chrysostomus duobus utatur in illo declarando, nempe τὸ συμπράττειν καὶ ἐπαινεῖν: quibus etiam Græca scholia adiiciunt εἰς τὸ πλῆθος παραπαλεῖν. Denique omnes consensionis species hoc uocabulo declarantur.

IN CAPVT II.

B 1 Quapropter διό. Origenes ista cum proximis ita connectit, ut prorsus cohæreant: & caput secundum incipit à Scimus autem quòd iudicium Dei, &c. à cuius sententia non abhorret Erasmus. Si modo (inquit) superiore uersiculo addatur οἱ, ut legamus hoc pacto, ὁ μόνον οἱ αὐτὰ ποιοῦσιν ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι. Ego uerò non uideo (etiam si ita legeris) quomodo non hiet tota illa periodus, ut diximus in penultima superioris capitis annotatione. Deinde etiamsi hoc concederem ita esse ut uult Erasmus: quis tamen non uidet Origenem bis peccare quum hæc ita connectit? Paulum enim aliud hominum genus aggredi satis ostendit uocabulum κρίνειν, quod significat reprehendere acdamnare: quum antea diserte ostenderit se aduersus illos agere qui & ipsi malè agunt, & malè agentes sua consensione iuuant. ex quo consequitur, ab Origene, quum ista connectit, diuersa prorsus argumenta coniungi. Deinde quod Paulus subiũgit, Scimus autem quòd iudicium Dei est secundum ueritatem: quis est tam cæcus qui nõ uideat adhiberi, ut quod paulo antè præcesserat, confirmaret? Alter ergo hic est error Origenis, quòd coniunctissima dirimat. Itaque uulgatam distinctionem sequi maluimus, quàm cum illo aberrare à scopo. Sed si hæc diuersa sunt (dicet aliquis) quorsum utitur Apostolus particula διό, qua sanè indicat ea quæ dicturus est à superioribus pendere? Respondeo à contraria, sed diuersa hæc esse, nẽpe ut diuersas species in eode genere coeũtes, ac proinde Paulum utrique parti argumentum meritò adhibere à cõmuni utriusq; ratione sumptũ. Genus est, Legẽ uiolare, ac proinde iustũ non se, sed iræ Dei obnoxium. Ratio generalis est, nosse ius Dei, quod uidelicet qui hoc uel illud agant, digni sunt morte & nihilominus cõtra ius Dei facere. Species diuersæ sunt: una, apertè Legẽ Dei uiolare: altera, nonnihil habere æquitatis & malè agentes reprehendere. Aduersus illos egit priore loco Apostolus, istos nunc aggreditur: utrosq; autem communi illa ratione confutat, ideoq; utitur particula διό. Quisquis *alios* damnas πᾶς ὁ κρίνων. Vulg. omnis qui iudicas. Eras. quisquis es qui iudicas. Nos Damnãdi uocabulo uti maluimus: primùm quia κρίνειν hoc loco accipitur pro Culpare & reprehendere, nec satis rectè à nonnullis restringitur ad iudices, uel politicos, uel Ecclesiasticos: deinde ut seruarem paronomasiam quæ est in uerbis Græcis κρίνεις & κατακρίνεις. Sed prudenter hoc quoq; considerãdum est, non esse propositum Paulo, eorum factũ reprehendere qui aliorum uitia carpunt (neq; enim hoc ad propositam disputationem facit: & si rectè fiat, est in primis laudabile) sed potius ostendere, ne eos quidem qui non assentiũtur male agentibus, idoneam excusationem habere coram Deo, imò aduersus seipsos sententiam ferre.

Nam hoc ipso ἐν ᾧ γάρ. Vulgata, in quo enim: quæ interpretatio est nimium angusta. Pertinet enim duntaxat ad eos qui eorundem uitiorum sunt rei: ut si quis impius impium, aut adulter adulterum reprehendat, quod non est perpetuum: quia fieri potest ut furari minimè uelit qui furem damnet. Paulus autem in ipso genere paritatem istam non in criminis specie considerat. itaque posse fieri negat ut qui alium reprehendit, idcirco iustus sit coram Deo. Cur enim reprehendit? nempe quia iudicat eum malè agere, id est Legem uiolare: ecquis autem est qui Legem non uiolet aliqua
C in parte? Itaque quisquis alios damnat ut Legum transgressores, ipse seipsum eo ipso condemnat quòd alium damnet. In uno codice scriptum erat ἐν ᾧ γὰρ λεῖμματι, quod puto irrepsisse ex Matt. 7. a. 2, neque ad rem pertinet.

Eadem enim τὰ γὰρ αὐτά. Non inculcat Apostolus quod in extremo capite superiore dixerat, ut putauit Erasmus. Neque enim idem declarant. αὐτὰ & τὰ αὐτὰ, id est ea & eadem. Verùm cur ita loquitur, quum qui alios reprehendunt, non semper ijsdem uitijs sint obnoxij? Respondet Paulus sequenti uersiculo, quem idcirco diximus cum isto prorsus connectendum. 2 Scimus uerò, οἴδαμεν δέ. Prudenter Paulus in hac tota disputatione non adhibet sententias ex uerbo Dei petitas (differit enim aduersus omnes homines in genere, inter quos pauci admodum uel de ipso nomine uerbum Dei cognouerant) sed potius προλήψεις & communes illas notiones quas Deus in hominis natura ita insculpsit, ut Satan prorsus delere nunquam potuerit: cuiusmodi hæc est, Deum longè acutius omnia cernere quàm homines, & iustissimum esse scelerum uindicem: quò etiam pertinet tritus ille apud Græcos uersiculus Παντ' ἐφορᾷ θεοῦ ἔλαθος ὄμμα. Secundum ueritatem κατ' ἀλήθειαν. Spectat interiores motus Paulus, quos Deus intuetur, & hominum opiniones diuinis iudicijs opponit: quæ uera est ratio homines coarguendi, quãuis aut alijs, aut sibijpsis iusti uideantur. Seuerus es aliorum reprehẽsor, atqui mirum est ni ijsdem uitijs intus scateas, quæ in alijs reprehendis: certè eorundem uitiorum semina in te inesse oportet, si homo es: & ut nõ ijsdẽ sceleribus sis obnoxius, neq; hoc uel illo crimine contaminatus: tamen alia intus foues nihilominus execranda coram Deo. denique etiamsi tibi non sis conscius ullius sceleris (quod tamen fieri non potest) quàm multa ducis pro uirtutibus, quæ coram Deo manifesta sunt scelera: & tu quoque, si propius inspiceres, scelera esse confitereris? Socrates in foro differit de uirtute, & religionem interim, id est publicum errorem cõlit: siquidem moriẽs iubet gallum Aesculapio reddi: quinetiam cõmunes esse mulieres oportere censet. Nam certè Plato non seruauit τὸ πρέπον, si hos sermones falsò tribuit præceptori. Cato acerrimus uirtutis custos, fœnus iniquissimum exercet, uxorem prostituit, nec dubitat sibi mortem consciscere. Idem de cæteris esto iudicium. Itaque Paulus hoc uno uerbo uniuersam carnis sanctimoniam ad inferos detrudit, & merito in istos acrius quàm in alios omnes inuehitur.

4 Copiam

Putas autem hoc ô homo qui damnas eos qui talia faciunt, & facis eadem, fore ut tu effugias iudicium Dei?

3 λογίζῃ δὲ τοῦτο, ὦ ἄνθρωπε ὁ κρίνων τοὺς τὰ τοιαῦτα πράσσοντας, καὶ ποιῶν αὐτά, ὅτι σὺ ἐκφεύξῃ τὸ κρῖμα τοῦ θεοῦ; A

An copiam benignitatis eius & tolerãtiæ ac lenitatis contemnis, ignorans quòd benignitas Dei ad resipiscentiam te allicit?

4 ἢ τοῦ πλούτου τῆς χρηστότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς ἀνοχῆς, καὶ τῆς μακροθυμίας καταφρονεῖς, ἀγνοῶν ὅτι τὸ χρηστὸν τοῦ θεοῦ εἰς μετάνοιάν σε ἄγει;

Ad pœnitentiã inuitat Deus sua tolerantia.

Sed pro duritia tua & corde resipiscere nescio, thesaurizas tibi ipsi iram in diem iræ & declarationis iusti iudicij Dei:

5 κατὰ δὲ τὴν σκληρότητά σου καὶ ἀμετανόητον καρδίαν, θησαυρίζεις σεαυτῷ ὀργὴν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς, καὶ ἀποκαλύψεως δικαιοκρισίας τοῦ θεοῦ,

Qui reddet unicuiq; secundum opera ipsius:

6 ὃς ἀποδώσει ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ,

Iis quidem qui perstant, boni operis gloriam & honorem & immortalitatẽ, *id est* ijs qui quærunt uitam æternam.

7 τοῖς μὲν καθ' ὑπομονὴν ἔργου ἀγαθοῦ, δόξαν καὶ τιμὴν καὶ ἀφθαρσίαν ζητοῦσι, ζωὴν αἰώνιον.

Iis uerò qui sunt contentiosi, & qui ueritati quidem non obtemperant, sed obtemperant iniustitiæ, *reddetur* excandescentia & ira.

8 τοῖς δὲ ἐξ ἐριθείας, καὶ ἀπειθοῦσι μὲν τῇ ἀληθείᾳ, πειθομένοις δὲ τῇ ἀδικίᾳ, θυμὸς καὶ ὀργή.

4 Copiam τὸ πλοῦτον. Quum πλοῦτος proprié declaret diuitias (ut conuertit Vetus interpres) solet translatitiè usurpari à Paulo, quoties ingentem alicuius rei uim ac copiam uult intelligi: sicut obseruauit Erasmus, ut infrà cap. 9. e. 23, & alibi sæpe. B Lenitatis μακροθυμίας. Vulgata, longanimitatis, Barbarè. Quidã, lentitudinis, id est, ἀοργησίας, quæ inter uitia meritò numeratur. Vide Matth. 18. c. 26. Allicit? ἄγει; Vulgata, adducit? quod uidetur declarare euentum, quum hic significetur duntaxat consilium ac uoluntas. 5 in diem ἐν ἡμέρᾳ. Sic malo interpretari quã in die, quia de futuro loquitur. Huc pertinet egregium illud Homeri dictum Iliados δ, quod adscribere libuit, ut intelligamus quàm erudite disputet Apostolus ex communibus humanæ mentis prænotionibus. Sic igitur Agamennõ de Troianorum periurio conquerens, Εἰ ὥδε γάρ τε καὶ αὖτὶς ὀλύμπιος ὐκ ἐτέλεσσεν Ἐκ δὲ καὶ οὐδὲ θέλε, σιὼ δὲ μεγάλῳ ἀπέτισσαν Σιὼ σφῆσι κεφαλῆσι, γυναιξί τε, καὶ θενέεσσιν. Iusti iudicij ἀνακαιρισίας. Vetera exemplaria legunt καὶ ἀνακαιρισίας, & Græca etiam scholia. Mihi tamen magis placet omitti coniunctionem: quomodo Vetus interpres conuertit, & citat Augustinus lib. cõtra Iulian. 5. cap. 3, & De ciuitate Dei 1. cap. 8. Cæterùm cui tantùm est otij ut mirificas nugas uelit cognoscere, cur scilicet Deus in ultimum diem reiecerit uniuersale iudicium legat quæ Origenes suo more in hunc locum μεθοδολογᾶ, aditum scilicet patefaciens mortuorum inuocationi, & igni purgatorio detorto etiam ad sua somnia Apostolico dicto, 1. Tim. 5. d. 24, Quorundam hominum peccata antè manifeste præcedunt in iudicium, quosdam autem etiam subsequuntur, quasi in eo loco Paulus de supremo illo Dei iudicio differat.

6 Secundum opera ipsius κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ. Ergo (inquiunt Sophistæ) etiam operibus iustificamur coram Deo. Ego uerò contrà colligo quod diserte aiunt Dauid & noster Apostolus infrà cap. 3. c. 20, Ergo ex operibus suis nullus hominum iustificabitur. Ecquis enim afferet hæc opera quibus uitam æternã persolui dicit Apostolus? an homines non regenerati? atqui reuelatur ira Dei aduersus omnes homines, quia omnes peccauerunt. an filij Dei? at ne Abraham quidem habet de quo glorietur coram Deo, ut infrà cap. 4. a. 2. Ergo unus Christus hæc afferet, factus nimirũ nobis iustitia & iustificatio, quem quidem sola fide apprehendimus. Quis enim dedit illi prior, & retribuet ei? Ergo C qui huius loci testimonio abutuntur stabiliendæ operum iustitiæ, præterquam quod manifestissimè detorquent Pauli uerba in contrariam prorsus sententiam, inepte etiam ac planè sophisticè assumunt ζητούμενον in argumentãdo.

7 Iis quidẽ qui perstãt. Τοῖς μὲν καθ' ὑπομονήν. Id est Τοῖς μὲν ὑπομένουσιν, ut contentiosos uocat τοὺς ἐξ ἐριθείας, & circuncisos τοὺς ἐκ περιτομῆς: ut etiam explicat Ambrosius, & distinguunt Græca scholia. Eras. autem Origenẽ sequutus, coniungit ἔργου ἀγαθοῦ cum ὑπομονήν, & omnia hæc subijcit participio ζητοῦσι. Sic enim interpretatur, Illis quidem qui perseuerantes in opere bono, gloriam & honorem & incorruptionem quærunt, uitam æternam. Vulg. autem uertit ad uerbum, Iis quidem qui secundũ patientiã boni operis gloriam & honorẽ & incorruptionẽ quærũt, uitã æternã: eadẽ distinctione seruata, nisi quòd Boni operis, potest construi cum ijs quæ sequuntur. Boni operis gloriam ἔργου ἀγαθοῦ δόξαν. Id est gloriam bonis operibus debitam. Sic enim multò planior & magis perspicua est sententia, quàm si ἔργου ἀγαθοῦ coniungas cum ὑπομονήν, neq; aliã distinctionẽ norunt Græca scholia quæ sequuti sumus: ut planè miretur Erasmum aliter tradidisse. Ecce uerò iterum insurgunt Sophistæ, & mercedem proponunt operibus debitam. Cedo uerò quos alloquitur Apostolus? an eos in quibus fides operatur? atqui de ijs nondum disseruit: & diserte etiã testatur Augustinus, bona opera non præcedere iustificandum, sed iustificatũ sequi: quod & ipsum docet sensus communis: siquidem arbor fructum gignit, non fructus arborem à qua gignitur. Supereſt ergo ut eos alloquatur Apostolus qui Christo nonduum per fidem sunt insiti. Isti uerò quæ bona opera proferent? Siquidem quicquid absq; fide fit, peccatum est: fides autem est ex auditu, isti uerò uel non audierunt, uel certe non didicerunt. At enim si tales nulli sunt quales hic describit Paulus, cur hoc profert? an ut uanam aliquam ideam proponat? minimè uerò, sed ut hac proposita conditione salutis omni ex parte quo ad hominis uires ac facultates ἀδυνάτῳ omnes sua ipsorum iustitia spoliatos ad eum adducat, a quo uno per solam fidem apprehenso, gratis iustificentur: ut ipse diserte concludit infrà 3. c. 20. 21, & deinceps Id est ijs qui quærunt ζητοῦσι. Sic rursus distinguunt Græca scholia, & rectè, meo quidem iudicio. Nam eiusmodi epexegeses frequentissimè occurrunt, ut in Iohanne præsertim annotaui. Addidi tamen particulã exegeticam, ut planior esset sententia. Explicat ergo Apostolus quinam sint ἐπὶ ὑπομονήν, ij scilicet qui ad immortalem uitam nullis doloribus aut molestijs fracti peruenerunt: quo pertinet illud Heliodi, Τῆς δ' ἀρετῆς ἱδρῶτα θεοὶ προπάροιθεν ἔθηκαν Ἀθανάτοι, χαλεπὸς δὲ καὶ ὄρθιος οἶμος ἐπ' αὐτὴν, Καὶ τραχὺς τὸ πρῶτον, &c. Hæc igitur rectè philosophi: sed in eo tamen hallucinati, quòd homines putarunt diligentia & longa consuetudine uirtutis habitũ consequi, quum ne ingredi quidem uiam possint, ne dum ut ad metã perueniãt: ut Paulus uno uerbo exposuit quum diceret κατὰ ἀλήθειαν iudicare. Quæ uerò disputat tribus paginis Origenes in hunc locum de fidelium luctа, planè sunt ἀπροσδιόνυσα, quum illos Paulus non alloquatur.

8 Excandescentia θυμός, id est, ira subitò inflammata, Dei scilicet in peccatorẽ, non ipsius peccatoris in sese, ut putauit Origenes. Solent autem Græci interpretes pro eo quod in Scripturis dicitur חמרה θυμὸν interpretari, צרה θλῖψιν, id est, oppressionem, pro צוקה στενοχωρίαν, id est angustiam: estque ἀπὸ κοινοῦ, per syllepsin subaudiendum ἀποδοθήσεται, quum alioquin dicendum θυμὸν καὶ ὀργὴν quarto casu. Sed & illud annotandum est, Veritatis appellatione non iam prædicationem uerbi Dei, sed naturalem notitiam intelligi, ut suprà uersu 18, quod quia Origenes

A θλῖψις καὶ στενοχωρία ἐπὶ πᾶσαν ψυχὴν ἀνθρώπου τοῦ κατεργαζομένου τὸ κακὸν ἰουδαίου τε πρῶτον, καὶ ἕλληνος.

9 Oppressio & angustia aduersus omnem animam hominis perpetrantis malum, tum Iudæi in primis, tum etiam Græci:

δόξα δὲ τιμὴ καὶ εἰρήνη παντὶ τῷ ἐργαζομένῳ τὸ ἀγαθόν, ἰουδαίῳ τε πρῶτον, καὶ ἕλληνι·

10 Gloria uerò & honor & pax omni operãti bonũ tum Iudæo in primis, tum & Græco.

οὐ γὰρ ἔστι προσωπολημψία παρὰ τῷ θεῷ.

11 Non enim est personarum respectus apud Deum.

ὅσοι γὰρ ἀνόμως ἥμαρτον, ἀνόμως καὶ ἀπολοῦνται· καὶ ὅσοι ἐν νόμῳ ἥμαρτον, διὰ νόμου κριθήσονται.

12 Quicunque enim sine Lege peccauerunt, sine Lege & peribunt: & quicunque in Lege peccauerunt, per Legem damnabuntur.

οὐ γὰρ οἱ ἀκροαταὶ τοῦ νόμου δίκαιοι παρὰ τῷ θεῷ, ἀλλ' οἱ ποιηταὶ τοῦ νόμου δικαιωθήσονται.

13 (Non enim qui audiunt Legem, iusti sunt apud Deum: sed qui Legem præstant, iustificabuntur.

(ὅταν γὰρ ἔθνη τὰ μὴ νόμον ἔχοντα, φύσει τὰ τοῦ νόμου ποιῇ, οὗτοι νόμον μὴ ἔχοντες, ἑαυτοῖς εἰσι νόμος·

14 Nam quum Gentes quæ Legem non habent, natura quæ Legis sunt faciant, isti Legẽ non habentes, sibijpsis sunt Lex,

οἵτινες ἐνδείκνυνται τὸ ἔργον τοῦ νόμου γραπτὸν ἐν ταῖς καρδίαις αὐτῶν, συμμαρτυρούσης αὐτῶν τῆς συνειδήσεως, καὶ μεταξὺ ἀλλήλων τῶν λογισμῶν κατηγορούντων, ἢ καὶ ἀπολογουμένων.

15 Vt qui ostendant opus Legis scriptum in cordibus suis, unà testimoniũ reddente ipsorum conscientia, & cogitationibus sese mutuò accusantibus, aut etiam excusantibus.)

ἐν ἡμέρᾳ ὅτε κρινεῖ ὁ θεὸς τὰ κρυπτὰ τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ.

16 In die quo iudicabit Dominus de occultis hominum *factis* ex Euangelio meo per Iesum Christum.

ἴδε σὺ ἰουδαῖος ἐπονομάζῃ, καὶ ἐπαναπαύῃ τῷ νόμῳ, καὶ καυχᾶσαι ἐν θεῷ,

17 Ecce, tu cognominaris Iudæus, & acquiescis in Lege, & gloriaris in Deo,

genes & ex ueteribus nonnulli non uiderunt, totam Pauli disputationem perturbarunt. 9 Oppressio θλῖψις. Plerique connectunt hæc duo cum præcedentibus, quod non incommodè etiam fieri potest. Sed mihi uidetur melius respondere antithesis uersiculi decimi, si nouam periodum hic inchoemus.

11 Non est personarum respectus. οὐκ ἔστι προσωπολημψία. Ergo (clamitant præposteri quidam diuinæ iustitiæ patroni) Deus neminem ab æterno reprobauit. Mirum certè hominum acumen, qui quum negare non possint Deum aliquos ab æterno elegisse in semetipso, tamen imaginantur, sic potuisse nonnullos eligi ut nullus repudiaretur. Deinde sciendum est, eligere aliquos, & aliquos reprobare ab æterno, non esse προσωπολημψίαν: sed si Deus ex aliquot paribus nonnullos in ipsis eligeret, id est qualitatem aliquam respiciens in ipsis hærentem, alios uerò repudiaret, tum demum προσωπολήπτης, ac proinde (quod absit) iniquus iudex humanæ rationi uideri posset. Quum uerò tanquam figulus priusquam uasa condat, alia gloriæ, alia contumeliæ destinat, quæ tandem hic esse potest προσωπολημψίας suspitio? Denique πρόσωπον non declarat ipsos homines, sed externas qualitates, & quidem non sine distinctione, ut diximus Marci 12.b.14. 13 Iustificabuntur. δικαιωθήσονται. Id est iusti pronuntiabuntur. ut sanè iusti sunt apud Dei tribunal. Quid igitur superest (dicet Sophista) quominus operibus decidas aliquam saltem iu-
C stitiæ partem? Respondeo, hoc ipsum superesse quod tu nusquam nisi in uno Christo inuenies, id est ut istam iustitiam asseras. Istam si habes, proser, & sanè iustus eris ex Lege. sed quum non habeas, nisi fortè iustior es quàm Abraham & Apostolus ipse, clamans se non esse sibi conscium, nec tamen in hoc iustificatum: aut tibi, miser Sophista, cum tuis mentis, bullis & indulgentijs pereundum est: aut (quod utinam potius facias) amplectenda tibi iustitia ex fide & Gratia, quæ iustitiam absque Lege tibi imputatam stabiliat. Cæterùm notandum est uersiculos 13. 14. 15, parenthesi esse includendos, ita ut 16. cum duodecimo connectatur: in quo non dubito quin mihi assentiatur quisquis diligẽter inspexerit disputationis seriem. Deinde parenthesis in duas partes distinguitur. Nam uersiculus decimus tertius ad Iudæos pertinet quos dixerat per legem condemnandos, ad quorum etiam causam agendam paulatim progreditur Apostolus. Reliqui uerò duo uersiculi confirmant quod dixerat, perituros sine Lege qui sine Lege peccarunt. Quia, inquit, ut Legem Mosis non habeant (cœpit enim Gentes Apostolus cum Iudeis comparare) habent tamen aliã legem in cordibus suis insculptam: quod uel ex eo produnt, quòd & ipse inter uitia & uirtutes (præeunte illa luce) discrimen aliquod constituunt, ut planè sint ἀναπολόγητοι. Hæc est germana huius loci explicatio: quam quum plerique ex ueteribus non obseruarint, mirum est quantum à scopo Apostoli aberrarint: dum alij putant hæc accipienda de Gentibus, quæ in Christum prædicatum crediderunt: alii naturam intelligunt fide in Christum restitutam: alij etiam disputant de ijs qui ex Gentium numero in Christum uenturum crediderunt, ut Melchisedec, & si qui alii tales fuerunt. quæ omnia quàm parùm appositè dicantur, res ipsa ostendit. Est enim uniuersalis hæc doctrina ad omnes omnium ætatum profanos homines pertinens, nec ad commendandas illorum uirtutes accommodata, sed huc potius ut omnis excusatio illis adimatur.

16 In die ἐν ἡμέρᾳ. Hæc (ut modò dixi) cum uersiculo duodecimo cohærent. Itaque inepte profectò fecit qui in superiore uersiculo συμμαρτυρούσης conuertit Testabitur, itemque διαλογιζομένων, accusabunt, & ἀπολογουμένων defendent: ut cum istis cohæreant. Nam præterquam quòd temporis ratio repugnat (quod temerè mutandum non erat) hoc modo fiet ut multò sit infirmius Pauli argumentum, si testimonium illud conscientiæ (ex quo colligitur Gentes in animis suis inscriptum gerere quod Iudæi in tabulis lapideis) in tempus illud supremi iudicij reiiciatur. Sed multò etiam magis reprehendendus Vetus interpres, qui λογισμῶν διαπληγομένων uertit secundo casu, cogitationum accusantium: quum hæc constet absolutè poni, sicut Erasmus rectè annotauit.

17 Ecce ἴδε Nunc peculiariter differit aduersus Iudæos Lege Mosis confidentes. Itaque optimè conuenit hæc particula illos ἐπαγκαυχωμένους, id est quasi Legi placidè indormientes excitans, ut apertum ac proximum periculum cernant. Vulgata: si autem, εἰδὲ: quo modo scriptum inuenimus in tribus codicibus. Sed & Origenes & Ambrosius & Theophylactus ita uidentur legisse: neque tamen dubito quin ἰδὲ scribendum sit.

Et nosti *eius* uoluntatẽ,& internoscis quæ 18
discrepant,institutus ex Lege:

Confidisq; te ducem esse cęcorum,lucem 19
eorum qui *sunt* in tenebris,

Eruditorem insipientium,magistrũ infan- 20
tium,ut qui habeas informationẽ cognitionis ac ueritatis per Legem.

Qui igitur doces alium, teipsum non do- 21
ces? qui prædicas non furandum,furaris?

Qui dicis non mœchandũ,mœcharis? qui 22
abominaris idola,sacrilegium admittis?

Qui de Lege gloriaris,per Legis transgres- 23
sionem Deum dedecoras?

Nam nomen Dei propter uos blasphema 24
tur inter Gentes,sicut scriptum est.

Circuncisio. Iudæi. Nam circuncisio quidem prodest, si Legẽ 25
seruaris:quòd si transgressor Legis fueris,circuncisio tua præputium facta est.

Ergo si præputium iura Legis seruauerit, 26
nónne præputium illius pro circuncisione reputabitur?

Et quod est ex natura præputium, si Legẽ 27
seruet, damnabit te qui per literam & circũcisionem transgressor es Legis?

γινώσκεις τὸ θέλημα, καὶ δοκιμάζεις τὰ A
διαφέροντα, κατηχούμενος ἐκ τοῦ νόμου.

πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν, φῶς τῶν ἐν σκότει.

παιδευτὴν ἀφρόνων, διδάσκαλον νηπίων, ἔχοντα τὴν μόρφωσιν τῆς γνώσεως καὶ τῆς ἀληθείας ἐν τῷ νόμῳ.

ὁ οὖν διδάσκων ἕτερον, σεαυτὸν οὐ διδάσκεις, ὁ κηρύσσων μὴ κλέπτειν, κλέπτεις;

ὁ λέγων μὴ μοιχεύειν, μοιχεύεις; ὁ βδελυσσόμενος τὰ εἴδωλα, ἱεροσυλεῖς;

ὃς ἐν νόμῳ καυχᾶσαι, διὰ τῆς παραβάσεως τοῦ νόμου τὸν θεὸν ἀτιμάζεις;

τὸ γὰρ ὄνομα τοῦ θεοῦ δι' ὑμᾶς βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καθὼς γέγραπται.

περιτομὴ μὲν γὰρ ὠφελεῖ, ἐὰν νόμον πράσσῃς· ἐὰν δὲ παραβάτης νόμου ᾖς, ἡ περιτομή σου ἀκροβυστία γέγονεν.

ἐὰν οὖν ἡ ἀκροβυστία τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου φυλάσσῃ, οὐχὶ ἡ ἀκροβυστία αὐτοῦ εἰς περιτομὴν λογισθήσεται; B

καὶ κρινεῖ ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία τὸν νόμον τελοῦσα, σὲ τὸν διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς παραβάτην νόμου;

18 Explòras quæ discrepant, *δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα*. Gloriamini,inquit,de Deo, id est quòd noueritis Dei uoluntatem,& posìtis discernere quæ ab illa discrepant,ut qui sitis à pueris instituti in Lege. Sic Philip.1.b.10,idem dicendi genus explico.Vulgata,probas utiliora: quo modo etiam interpretatur Theophylactus. Nam *τὸ διαφέρειν* interdum accipitur pro *συμφέρειν*,id est utilem esse, ut prolatis exemplis ostendit doctissimus Budæus: quum Erasmus de eo uideatur dubitare. ideo conuertere maluit, probas eximia, quia *τὸ διαφέρειν* interdum declarat præstare & antecellere. Mihi uerò neutra interpretatio satis placuit.

20 Infantium,*νηπίων*. Eras.imperitorum,Nam,inquit, nemo infantes docet.Ego uerò id fateor:sed quis non uidet Apostolum his epithetis repræsentare Iudæorum fastum,qui cæteros homines non tantùm pro imperitis, sed quasi pro infantibus haberent? Itaque nisi infimum istum imperitiæ gradum significaris, peribit huius dicti energia Informationem *μόρφωσιν*.Id est rationem instituendi ac formandi alios in cognitione ueritatis. Quod autem nõnulli accipiunt pro inani ac falsa specie cognitionis, haud satis scio an possit conuenire,quum hæc à Paulo referantur *μεμψιτικῶς* in Iudæorum persona: quos quidem certum est,non uanam,sed solidam sibi Legis peritiam arrogasse:quanuis falsa hæc esset eorum opinio,ut apparet ex Nicodemi cum Christo colloquio.

26 Si præputium *ἐὰν ἡ ἀκροβυστία*. Priore hoc loco præputium accipitur pro præputiato,id est pro ipso incircunciso.metonymicè alioquin quid declararet præputium præputii? posteriore autẽ loco, non pro ipso incircunciso,sed pro eius statu ac conditione ponitur,id est pro incircuncisum esse,siue pto Gentilismo, ut ita dicam:ut in superiore uersiculo, quum diceret circuncisionem uersam esse in præputium.i. Iudaismum in Gentilismum. nam certè pro illa pellicula neutro loco uidetur satis commodè accipi posse. Iura Legis *τὰ δικαιώματα τοῦ νόμου*. Quid significent *δικαιώματα* diximus Luc.1.a.6,ubi constituta uertimus,hic uerò maluimus iura interpretari,quia in genere,hoc uocabulo significatur hoc loco quicquid Lex fieri præcepit:ut apparet ex antitheti,quũ opponatur *ὁ παραβάτης τοῦ νόμου* transgressor Legis,ei qui *τὰ δικαιώματα* obseruat. Vulg. & Eras.uerterunt,iustificationes, de qua interpretatione dicam infrà 5.c.16. Pro circuncisione *εἰς περιτομήν*.Id est pro circuncisum,seu ex populo Dei esse.Itaq; utitur uerbo *λογίζεσθαι*,de quo dicemus infrà cap. 4. 27 Quod est ex natura præputium, *ἡ ἐκ φύσεως ἀκροβυστία*, Id est qui natura & genere est incircũcisus,ut apparet ex antitheti. Sic Galat.2.c.15,*ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι*,nos qui nati sumus Iudęi.

Si Legem seruet,*τὸν νόμον τελοῦσα*.Vulgata conuertit Legẽ consummans,& putat Origenes obseruandam propriã significationem uerbi *τελέω*,nempe ut significet aliquid amplius quàm *φυλάττειν*,& hoc ad externam ceremoniam, illud ad spiritualem obseruationem spectet.Ego uerò puto hæc esse synonyma : quod etiam liquet ex superiore uersiculo,quum alioqui *τελέω* propria significatione de uno tantùm Christo dici possit:ergo qui ex hoc loco colligũt Legem non esse eiusmodi ut præstari à nobis non possit,ineptè certè faciũt:primùm,quia (ut modò dixi) *τὸ τελεῖν* hoc loco opponitur non illi qui perfectè non præstet Legem, sed illi potius qui externa duntaxat cæremonia contentus, de Lege factis præstanda nihil laboret.Deinde quis nescit,in disputando multa poni quæ tamen non affirmentur?

Damnabit *κρινεῖ*. Hæc quoq; phrasis notanda est quæ in sacris literis frequẽtissimè occurrit, qua dicitur aliquis ab eo damnari,cuius honesto exemplo possit improbitatis aut uitij alicuius coargui.ut Matt.12,d.41.& 42.Per literã & circuncisionem *διὰ γράμματος καὶ περιτομῆς*. Literæ uocabulũ Spiritui oppositũ solet Paulus peculiari quadam significatione usurpare.Nam primum omnium,quia Lex illa quæ Mosis dicitur,rũ Dei ipsius digito(ut Scriptura loquitur)insculpta est in tabulis,quo ad Decalogũ attinet: tum uerò Dei ipsius iussu à Mose literarũ monimẽtis tradita est:optima fuit ratio cur Lex illa diceretur *γράμμα* per antonomasiã : quod rectius conuerteris scriptũ quàm literam: & tamen uoluimus ex more literam interpretari. Sed aliquid tamen amplius spectauit Paulus. Nam quia lex non modò cæremonialis,sed etiã moralis.i.decalogus(quam uocant)ad Christum ducebat,qui nobis omni modo factus est iustitia:hunc autem Legis usum Iudæi partim ignorabant,partim aspernabantur:hinc factum est ut Paulus de Lege loquens, modò ex Iudæorum hypothesi,qui eam à Christo separatam, seorsim & per se consideratam sibi applicabant: modò ex uerò ipsius usu & Legislatoris uoluntate,uocabula excogitarit isti distinctioni accommodata. Itaq; Legem C

nudam

A nudam & à Christo separatam γράμμα uocare solet, tanquam scilicet mortuam quandam scripturam, quod ad salutem nihil prosit, carnis nostræ uitio, quia scilicet morbum duntaxat indicare potest in uisceribus nostris latentem, sanare uerò non item: quinetiam quia Lex illa extra Christi Spiritum cõsiderata, peccatum in nobis irritat: ut fiat suprà modum peccans, & morti nos dedat, infrà 7.c.13: idcirco dicit Paulus literam occidere, & Mosis ministerium uocat ministerium mortis & condemnationis, 2. Cor. 3.b.6, & 7; & Legem quoque peccati uirtutem, 1. Cor. 15.g. 56. quæquidem de uniuersa Lege accipienda sunt, quatenus extra Christum cõsideratur. Interdum uerò peculiariter hoc dicitur de cęremoniarum umbris, quarum corpus erat Christus. Hac igitur ratione Paulus hoc loco externam circuncisionẽ uocat γράμμα, ex qua dicit non metiendũ esse Iudaismum: quam alibi tradit nihil esse, 1. Cor. 7.d.19: & alibi in genere dicuntur cæremoniæ Mosis, uiribus destitutæ & inutiles, Heb. 7.c.18: & iustificationes carnis Heb. 9.c.10: & literà obsoleta, infrà 7.b.6, ex illa scilicet quam antè dixi hypothesi, & quatenus Christus cæremonijs, 1. umbræ corpus ipsum succesit. Nam alioquin circuncisio æstimata ex legitimo usu & legislatoris mente, fuit ad tempus sigillum iustitiæ fidei, infrà 4.b.11, & Lex iusta & sancta meritò prædicatur. Huic autẽ literæ idẽ Paulus opponit Spiritum. i. ipsam Legis substantiam, non in tabulis, sed in cordibus nostris per Spiritum Dei insculptam: qua ratione dicitur Spiritus uiuificare quos Lex occidit, 2. Cor. 3.b.6: & hoc loco circũcisio Spiritus siue cordis quæ & ἀχειροποίητος dicitur, Colos. 2.b.11, opponitur circuncisioni literæ, id est externæ & quidẽ seorsim consideratæ, qua etiam ratione Euangelicũ ministerium ministerio Mosis ex illa hypothesi oppositum, dicitur nõ esse literæ, sed Spiritus, 2. Cor. 3.b.6. & 8, quia scilicet uis illa tota à Christo manat, cuius diẽ uidit quidẽ Abrahã, & salutẽ annũtiarunt Lex & Prophetæ: sed eminus tantũ, & admodũ obscurè præ illis qui nouissimis tẽporib. exhibito iam Christo & Spiritu eius copiosissimè effuso, sermonẽ factæ recõciliationis summa cũ Dei uirtute annũtiarũt. Et hæc quidẽ habui quę in hũc locũ semel dissererẽ, tũ ut hoc dicẽdi genus pro meo instituto explicarẽ. tũ uerò ut intelligeret lectores quo Spiritu ductus Origenes, ille cuius diligentiam nonnulli tantopere cõmendant, pulcherrimam hanc distinctionem literę occidentis & Spiritus uiuificantis profanarit, ut fœdis & impuris suis allegorijs Christi doctrinam omnium ludibrio exponeret. Taceo plurima tum falsa, tum absurda, quæ in hunc locum disserit, ueluti quòd aberrans à scopo Apostoli disputantis aduersus iustificationem ex lege cæremoniali, quærit quæ circuncisio prosit si Legem seruaueris, & circuncisionem definit, cauere mala, custodire Legem, facere quod rectum est: quasi propositum sit Apostolo docere, non satis esse abstinere à malo, nisi etiam facias quod bonum est. Deinde in aliam partem abreptus, definit eum dici φυλάκτην. i. custodire Legem qui secundum literã uiuit: τελεῖν uero. i perficere, qui secundum Spiritum. quæ quàm absurdè dicantur, res ipsà ostendit. Illud uerò nonne falsissimum est quòd tam pręfractè tuetur, proselytis ad Ecclesiam accedẽtibus non fuisse
B impositam circuncisionis legem? & quidem impudentissimè detorquens quod scriptum est Exodi 12.g 48, & Ezech. 44.c.9. Illud uerò quantam ostendit ostitantiam, quòd Israelitas illos quos circuncidit Iosue in Galgal, existimat bis fuisse circuncisos, ut duas nobis circuncisiones cordis pro una constitueret? Sed de his plus satis. Vnũ tamen supereſt quod annotem, hunc locum perperam mihi uideri à quodam explicatum, qui ita conuertit, Qui natura præputiatus Legem exequitur, damnabit te qui literas & circuncisionem habens, contra Legem facis. Nam multò uehementius est quod dicit Apostolus, Iudæos scilicet non modò non iustificari circuncisione externa, eo quòd transgressores essent Legis, sed etiam per eam ipsam circuncisionem transgredi Legem, ut qui hoc ipso profanarent sacrosanctum Domini symbolum. ueluti si hodie dicamus contra Sophistas, non modò non conferri gratiam ex opere operato Baptismi iis qui sordes conscientiæ non abluerunt, sed quotidie magis ac magis se polluunt: ut etiam per hoc ipsum quòd baptizati sunt, magis sint iræ Dei obnoxij, ipsorum tamen uitio non Baptismi.

ὁ γὰρ ὁ ἐν φανερῷ, Ἰουδαῖός ἐστιν, οὐδὲ ἡ ἐν φανερῷ, ἐν σαρκὶ, περιτομή.

28 Non enim is qui *sólùm* in propatulo *Iudæus sit*, Iudæus est: nec ea quæ *sólùm* in propatulo *sit circuncisio* carnis, circuncisio est:

ἀλλ' ὁ ἐν τῷ κρυπτῷ, Ἰουδαῖος, καὶ περιτομὴ καρδίας, ἐν πνεύματι, οὐ γράμματι· οὗ ὁ ἔπαινος οὐκ ἐξ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐκ τοῦ θεοῦ.

29 Sed qui in occulto Iudæus *fuerit*, & circuncisio cordis, *id est* in spiritu, nõ litera: cuius *Iudæi* laus non *est* ex hominibus, sed ex Deo.

CAPVT III.

C Τί οὖν τὸ περισσὸν τοῦ Ἰουδαίου, ἢ τίς ἡ ὠφέλεια τῆς περιτομῆς;

1 Quæ est igitur præstãtia Iudæi? aut quæ utilitas circuncisionis?

πολὺ κατὰ πάντα τρόπον. πρῶτον μὲν γάρ, ὅτι ἐπιστεύθησαν τὰ λόγια τοῦ θεοῦ.

2 Multa per omnem modum. Primarium enim *illud est* q̃ illis credita sunt oracula Dei.

28 Qui *sólùm* in propatulo ὁ ἐν τῷ φανερῷ. i. qui foris duntaxat & externa circuncisione quæ fit manibus. Ideo addidi particulam exclusiuã quę omnino subaudienda est, ne in errorẽ Manichæorũ incidamus, accusantiũ Legem, aut ex hoc loco colligamus, externa symbola uel impunè à nobis contemni posse, uel suo fructu carere: neque hoc loco duntaxat ea eclipsis usurpata est à Paulo, sed etiã infrà ita manifestè ut neminem inficiari posse putem cap. 4.b.9. Sic quoque Lucianus Δίλιν φωνηέντων, Δίκαιον οὖν ἐχ ὑμᾶς ὀνειδίζετε νῦν, ἀλλὰ διὰ τὰ λοιπὰ γράμματα τῆς πείρας ἔχειν τινὰ φυλακήν. 29 In Spiritu, ἐν πνεύματι. i. cuius uis est interior & in animo. Eras. quæ Spiritu constat, referens scilicet ad Spiritũ sanctũ, cuius unius opus est ista circũcisio ἀχειροποίητος. Mihi uerò uidetur ἐν πνεύματι additum partim propter antithesim γράμματος, partim ut explicaret quid uocarit circuncisionẽ cordis, ex ipsius scilicet Mosis consuetudine. Ideo addidi particulam exegeticam, ut suprà uersu 7. Non litera ἐν γράμματι. Videbatur posse ratio antithesis, si ἐν πνεύματι conuertas in Spiritu (ita ut nos fecimus) ut pro ἐν γράμματι scriberet ἐν σαρκὶ nõ carne. Sed optima fuit ratio cur sic loqui mallet Apostolus, quia scilicet carnis circuncisionem non damnat simpliciter ut inutilem, sed eatenus duntaxat quatenus inane est signum: qua ratione diximus externam circuncisionem ab ipso uocari γράμμα. i. cæremoniam scriptam quę sua ui & efficacia sit spoliata. Cuius *Iudæi* laus ὁ ἔπαινος. i. qui Deo non hominibus seipsum approbat, ut testatur Apostolus se Christi seruum non futurum si hominibus placeret, Galat. 1.b.10, quatenus scilicet homines Deo opponuntur. Nam alioquin uult etiam Dominus ut lux nostra coram hominibus splendeat. Cæterùm fefellit plerosque interpretes relatiuum Cuius, apud Latinos ambiguum: quod ad circũcisionem omnes ferè retulerunt, sensu non ita plano, quum in Græcis non legamus οὗ sed οὖ, ut omnino sit ad personam ueri illius Iudæi accommodandum. Tradit enim Apostolus, ueri Israelitæ notam: ex qua intelligatur cordis circuncisio, alioquin hominibus futura ignota, nisi ex effectis cognoscatur.

IN CAP. III.

1 Quæ est præstantia τί τὸ περισσόν. Hoc uocabulum interdum in uitio poni diximus, quoties uidelicet declarat quod prorsus redundat, ut Matt. 5.f.37. Hic uerò declarat præstantiam aliquam & eminentiam. 2 Multa πολύ. Eras. censet legendum πολλή, ut respõsio referatur ad propinquius. Ego uerò puto Paulum maluisse neutrum genus usurpare, ut cohæreret cum τὸ περιττὸν, non modo quia in idem recidit duplex interrogatio, ut liberum illi fuerit cum utrauis connectere respõsionem: sed etiam quia in posteriore usus fuerat duobus fœmineis nominibus ὠφέλεια & περιτομή, quod potuisset nonnihil obscuram reddere respõsionem, si fœmineum genus usurpasset. Nos in Latino sermone non potuimus hoc obseruare: nec sanè in eo laborandum est, quum plana sit sententia, utrouis modo le-

gas πολὺ uel πολλά. Primarium enim *illud est*, πρῶτον μὲν γάρ. Accipio πρῶτον pro primaria quadam forte & conditione. Sic enim accipitur πρώτος, ut Luc.19.g.47, & Act.25.a.2: & πρώτη, ut Luc.15.e.22: & πρῶτον, ut 2. Petr. 1.d.20, & 3.a 3quanuis in his locis per Aduerbium præcipuè aut per In primis conuerti possit, ut semel atq; iterum in hac eadem epistola sumus interpretati, Neq; enim necesse est, ut quum præcesserit πρῶτον, sequatur δεύτερον aut ἔπειτον, ut diximus supra 1.a.8. Putauit Erasmus significari sermonis ordinem, cuius opinio fortasis tolerabilis esset si Paulus duntaxat πρῶτον μὲν dixisset, sed quum scriptum sit μὲν γάρ sequente ὅτι, quod ἀδιαλείπτως omnino accipitur, necesse est (ni fallor) ut uerbum ἐχω subaudiatur, ita ut nullum sit anantapodoton, sed plana sit oratio, nempe si πρῶτον μὲν ἔπειτον ἐξαιρῇς accipias, ut nos sumus interpretati. In qua opinione illud quoq; me confirmat, quòd in uno uetusto codice scriptum inuenimus πρῶτοι γὰρ ἐπιστεύθησαν, primis enim commissa sunt. Origenes perinde interpretatur ac si scriptum esset ὅτι πρῶτον ἐπιστεύθησαν. Vetus autem interpres uidetur legisse πρῶτον μὲν ὅτι ἐπιστεύθησαν. Vertit enim, primum quidem quia. Seligat Lector quod maximè placuerit. Oracula λόγια. Vide Act.7.e.38. A

Quid tum enim, si quidam fuerunt increduli? num incredulitas eorum, fidem Dei faciet irritam? 3 τί γάρ, εἰ ἠπίστησάν τινες; μὴ ἡ ἀπιστία αὐτῶν τὴν πίστιν τοῦ θεοῦ καταργήσει;

Absit: imò sit Deus uerax, omnis autem homo mendax, quemadmodum scriptum est, Vt iustificeris in sermonibus tuis, & uincas quando de te fit iudicium. 4 μὴ γένοιτο. γινέσθω δὲ ὁ θεὸς ἀληθής, πᾶς δὲ ἄνθρωπος ψεύστης, καθὼς γέγραπται· ὅπως ἂν δικαιωθῇς ἐν τοῖς λόγοις σου, καὶ νικήσῃς ἐν τῷ κρίνεσθαί σε.

Quòd si iniustitia nostra Dei iustitiã commendat, quid dicemus? nũ iniustus Deus qui inferat pœnã (humano more loquor) 5 εἰ δὲ ἡ ἀδικία ἡμῶν θεοῦ δικαιοσύνην συνίστησι, τί ἐροῦμεν; μὴ ἄδικος ὁ θεὸς ὁ ἐπιφέρων τὴν ὀργήν; (κατὰ ἄνθρωπον λέγω.) B

Absit: alioquin quomodo iudex erit Deus mundi? 6 μὴ γένοιτο. ἐπεὶ πῶς κρινεῖ ὁ θεὸς τὸν κόσμον.

4 Vt iustificeris ὅπως ἂν δικαιωθῇς. Hebraicè לְמַעַן תִּצְדַּק i. ut de iustitia tua constet, uel Vt secundum te iudicetur, uel potius, Vt tua singularis bonitas ac fides in promissis præstandis appareat. Est autem multiplex huius uerbi significatio, ideoq; semel à nobis explicanda. Nam quia iustificatio non semper consideratur absolutè in eo cui inest iustitia, sed etiam comparatè & alterius alicuius ratione, cui tum demum incipit iustus esse aliquis quum ipsius iustitia patefit: hinc factũ est ut Iustificare accipiatur etiam pro Iustitiam uel suam uel alienam declarare & sese aut alium quempiam pro iusto habere & agnoscere, ut Matth.11.c.19. Luc.7.c.29. & 35. Item 10.c.29, & 16.d.15. Iam uerò quia in iudicijs qui insons declaratur, is etiam liberatur, & iudicio eximitur: hinc quoq; factum ut iustificare & condemnare opponantur, i. ut iustificari, nihil aliud declaret quàm absolui, sicut apud Hebræos הִצְדִּיק & הִרְשִׁיעַ sunt opposita, ut Matth.12.c.37. Act.13.f.38 & 39, infrà 5.d.18, & 8.b.34, & ubicunque dicuntur fideles non condemnari. Neq; id uerò duntaxat in re forensi dicitur, sed in genere iustificari à re aliqua, significat declarari ab ea re prorsus immunem & alienum. ut infrà 6.b.7. Denique quia iustitiæ nomine interdùm uniuersalis quidam uirtutum omnium cõcentus declaratur, interdum uerò uirtus illa qua suum cuique reddimus: denique nonnunquã Dei bonitas in eo præcipue apparens, quòd nobis quantumuis indignis præstet quicquid ultrò pollicitus est: pro uaria iustitiæ significatione, uariè quoq; dicitur iustus aliquis uel fieri uel declarari. Sic dicitur Christus iustificatus Spiritu. 1. Tim.3.d.16, id est diuina illa natura quæ in sese est integerrima ac perfectissima, ipsaq; adeo integritas ac perfectio hominibus patefacta est per diuinam illam uirtutem in Christo corporaliter habitantem, quæ toties ac præsertim in carnis ipsius resurrectione sese exeruit Sic Iacobo dicimur ex operibus iustificari, i. iusti declarari, quia is demum iustus est qui iustitiam facit: & contrà, operibus neminem iustificari testatur noster Apostolus, i. iustum fieri, integrum scilicet & ἀνέγκλητον coram Deo, ut ipse explicat Coloss.1.c.22. Sic qui iustus est, debet laborare ut adhuc iustificetur, id est, cui datum est uelle ac facere, is quotidie debet donum Dei in semetipso suscitare, ut magis ac magis in studio pietatis ac innocentiæ proficiat. Totidem igitur inuenio horum uerborum significationes: quas quidẽ conabimur singulis locis pro uiribi applicare. Quando de te fit iudicium τὸ κρίνεσθαί σε. Vulg. & Eras. paulò obscurius, quum iudicaris. Etsi autem Hebræa בְּשָׁפְטֶךָ possint etiam actiuè explicari, ut sit hæc sententia, Deum inueniri iustum ac purum, quum sua iudicia exercet, quia non nisi mœrentes castigat. tamen sententia ipsa uidetur postulare ut passiuè accipiamus. Deus enim ab iis quasi in iudicium uocatur qui in ipsius facta curiosius inquirunt, sed eminet tandem ipsius iustitia ut improbi sua conscientia cõuicti teneantur. neq; hic (ut opinor) disseritur de iudicijs quæ Deus in peccatores exercet, siue electi sint illi quos uelit ut filios castigare, seu reprobi quos perdere constituerit: sed de ipsius potius incredibili bonitate ac fidelitate in ijs præstãdis quæ re ipsa promisit. Quæstio enim est, an quorundẽ incredulitas possit efficere ut Deus fidem non seruet. Absit uerò, inquit Paulus, ut hoc dicamus. imò hoc potius fateamur quod uerissimum est, omnes quidem homines mẽdaces ac perfidos esse, sed Deũ nihilominus sibi semper cõstare: adeò quidẽ ut hoc ipso quòd electi tam grauiter interdum labantur, summa eius iustitia ac fides in primis illustretur. Hoc in se agnouit Dauid quum peccati sui magnitudinem considerans, & nihil tamen de peccati sui remissione dubitans, in intima usque consilia Dei ingressus, animaduertit se idcirco inductum fuisse in grauissimam illam tentationem, non ut perderetur, sed ut aduersus eos omnes qui Dei fidem ac iustitiam in dubium uocarent, Deus manifestum ederet suæ constantiæ ac fidei in præstandis promissis specimen, seruato scilicet eo qui omnium hominum fuisset perfidiosissimus. Hæc est (opinor) germana huius loci explicatio, ita ut appositissimè citatum sit hoc testimonium ab Apostolo, & omnia tum præcedentia, tum subsequentia optimè inter se consentiant. Hac itaque ratione לְמַעַן non fuerit conuertendum διὸ. i. propterea, neq; ὥστε, id est ita ut, sed rectè omnino est explicatum per ὅπως, quum finem declaret non ipsis quidem peccatoribus, sed Deo propositum, quum suos ad tempus uidetur Satanæ tradidisse. Nam hoc ipsum est omnino quod ait infrà uer. 25, Deo idcirco placuisse nos fide potius in Christum, quàm nostris operibus iustificatos seruare, ut iustitiam suam mundo patefaceret. Nam (ut quidam rectè & pereleganter scripsit) dare non dignis, res mage digna Deo est. Cæterùm qui Origenis in tractandis Scripturis dexteritatem uolet cognoscere, legat quæ in hunc locum scripsit: & comperiet quæ in torquendis omnibus fuerit istius audacia. C

5 Iniustitia ἀδικία. Id est perfidia cum suis fructibus, ut postea uocabit uersu 7. Huic opponitur iustitia Dei, i. fides ac ueritas. Quod autem putant nonnulli tum ex ueteribus, tum ex recentioribus, Paulum negare iniustitia nostra iustitiam Dei commẽdari, eiusq; ueritatem per nostrum mendacium in gloriam eius excellere: mihi certè probari non

A ri non poteſt. Nam contrà puto hoc ipſum eſſe quod docuerat Apoſtolus ex illo Dauidis teſtimonio, & apertè confirmat infrà d. 25. quod deniq; probat Scripturæ authoritas teſtantis Deum incluſiſſe omnes ſub peccato, ut omnium miſereretur. Certe ipſa experientia atque adeò ſenſus communis oſtendit, ubi abundauit delictum, illic ſuperabundare gratiam quoties illa uti Domino placuit. Hoc ergo minimè negat Paulus, ſed id quod aduerſarij falſo ac planè ſophiſticè inde colligebant.

Pœnam ἡ ὀργὴ: Vulgata & Eraſmus ad uerbum, iram: quod uidetur obſcurius. Ponitur enim hoc loco (ut & alibi ſæpe) ex idiotiſmo Hebræorum ira Dei pro ijs effectis ex quibus iratus eſſe Deus intelligitur, ut ſolet de Deo Scriptura loqui ἀνθρωποπαθῶς.

Humano more loquor. κατὰ ἄνθρωπον λέγω. id eſt. Hæc uerò ego non in perſona mea loquor, quaſi ita ſentiam: ſed hunc ſermonem humanæ illi ſapientiæ tribuo, quæ Dei uoluntati non ſubijcitur. Cæterùm ex ijs quæ ſcribit Origenes in hunc locum, apparet nonnullos codices pro κατὰ ἄνθρωπον λέγω, ſcriptum habuiſſe κατὰ ἀνθρώπων, aduerſus homines, expunctò uerbo λέγω. qui quidem ſenſus planus eſt: ſed conſtat apud Paulum frequenter phraſin illam inueniri & quidem diuerſa ſignificatione. Interdum enim adhibetur uitandæ ſuſpicioni blaſphemiæ, ut hoc loco. interdum fugiendæ inuidiæ cauſa: ueluti quum cogitur Apoſtolus de ſuis geſtis aliquid dicere, ut muneris ſui authoritatem aſſerat, ſolet præfari ſe in ea re cogi ex hominum conſuetudine loqui, quanuis in diuerſum finem, ut 1. Corinthiorum 15. d. 32, & 2. Corinthiorum 11. d. 16. & 17, & 21. nonnunquam uerò utitur hac formula loquendi quum docendi cauſa exemplum aliquod ex communi hominum uſu petit, ut infrà 6. d. 19, & Galatas 3. c. 15, item aliquoties quum hominis doctrinam Dei authoritati opponit, ut illa iſti cedat, ut primo Corinthiorum nono b. octauo, & Galatas primo b. undecimo. Poſtremo κατὰ ἄνθρωπον interdum idem declarat atque κατὰ σάρκα, id eſt ſecundum carnem: cui opponitur ſecundum Spiritum, ut Corinthiorum 3. a. 3, & 1. Pet. 4. b. 6.

εἰ γὰρ ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ψεύσματι 7
ἐπερίσσευσεν εἰς τὴν δόξαν αὐτοῦ, τί ἔτι κἀγὼ ὡς ἁμαρτωλὸς κρίνομαι;

Etenim ſi ueritas Dei per meum mendacium redũdauit in gloriã ipſius, cur amplius ego ut peccator condemnor?

καὶ μὴ (καθὼς βλασφημούμεθα, καὶ καθώς φασίν τινες ἡμᾶς λέγειν,) ὅτι ποιήσωμεν τὰ κακὰ ἵνα ἔλθῃ τὰ ἀγαθά. ὧν τὸ κρῖμα ἔνδικόν ἐστιν. 8

Ac non (ſicut de nobis malè loquuntur, & ſicut quidam aiunt nos dicere) faciamus mala, ut ueniant bona? quorum damnatio iuſta eſt.

τί οὖν; προεχόμεθα; οὐ πάντως· προῃτιασάμεθα γὰρ Ἰουδαίους τε καὶ Ἕλληνας πάντας ὑφ' ἁμαρτίαν εἶναι, 9

Quid igitur? præcellimus? Nullo modo: nam antè criminati ſumus & Iudæos & Græcos omnes eſſe ſub peccato:

καθὼς γέγραπται· ὅτι οὐκ ἔστι δίκαιος οὐδὲ εἷς, 10

Sicut ſcriptum eſt, Non eſt iuſtus, ne unus quidem:

οὐκ ἔστιν ὁ συνιῶν, οὐκ ἔστιν ὁ ἐκζητῶν τὸν Θεόν. 11

Non eſt qui intelligat, non eſt qui exquirat Deum.

πάντες ἐξέκλιναν, ἅμα ἠχρειώθησαν, οὐκ ἔστι ποιῶν χρηστότητα, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. 12

Omnes deflexerunt, ſimul inutiles facti ſunt: non eſt qui exerceat bonitatem, non eſt uſq; ad unum.

τάφος ἀνεῳγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν· ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδολιοῦσαν· ἰὸς ἀσπίδων ὑπὸ τὰ χείλη αὐτῶν· 13

Sepulchrum apertum guttur eorum, linguis ſuis ad dolum uſi ſunt: uenenum aſpidũ ſub labijs eorum.

7 Veritas Dei ἡ ἀλήθεια τοῦ Θεοῦ. Hebræa אמונת אלהים, id eſt fides ac conſtantia, atque adeò ueracitas, ut ita dicam. Neque enim hoc loco aut ſpectatur hæc ueritas in ipſa Dei doctrina, aut declarantur hoc uocabulo ueræ illæ προλήψεις καὶ κοιναὶ ἔννοιαι, quas ita uocauit Apoſtolus ſuprà 1. b. 18, ſed Deo ipſi hæc ueritas tribuitur. C quod quum non conſideraret Origenes, mirum quàm multa ineptè in hunc locum ſit commentatus. Eodem igitur ſpectat ueritas atque iuſtitia illa Dei cuius in ſuperiore uerſiculo facta eſt mentio: niſi quis malit ex hac Dei ueritate ueluti fonte, exoriri illius iuſtitiam, aut contrà ueritatem ex iuſtitia, adeò arcto uinculo ſunt iſta inter ſe deuincta.

Nam Deus & quia ſummè iuſtus eſt ac uerax, idcirco fidem quam ultro dedit, ultro conſeruat: & quia exhibet quantumuis perfidis quicquid ſemel pollicitus eſt, idcirco ſummè iuſtum ſeſe ac ueracem præſtat. Iſtis autem opponitur hominum iniuſtitia ac mendacium ſiue perfidia, ſimili prorſus ratione æſtimanda ut illis ex diametro opponantur. Dicuntur autem hæc omnia à Paulo in aduerſariorum perſona.

Ego ἐγὼ Vulgata & Eraſmus, & ego: quæ interpretatio eſt perobſcura. Abundat autem coniunctio καὶ, ſicut oſtendimus Iohan. 8. c. 25.

8 Faciamus ὅτι ποιήσωμεν. Puto ὅτι redundare, ut alibi ſæpe: neque hic quicquam ſubaudio.

9 Quid igitur? præcellimus? τί οὖν: προεχόμεθα: Sic diſtinguũt ueteres etiam codices: neque dubito quin hæc ſit uera huius loci diſtinctio. Sicut enim Paulus ut mederetur offenſioni Iudæorum, aliquatenus præpoſuerat eos Gentibus: ſic ueritus nequid Iudæi hoc nomine ſuperbirent, nunc declarat præſtantiam iſtam non eſſe in ipſis Iudæis conſiderandam, ſed in Dei benignitate duntaxat: quum nihilominus & Iudæi & Gentiles in eo pares ſint, quòd utrique ſint in ſeſe peccatis, ac proinde iræ Dei obnoxij, ut utrique in Chriſto exequentur.

Neque dixit Apoſtolus προέχεσθε præcellitis, ſed προεχόμεθα præcellimus: tum quia ueritas poſtulat ut ita loquatur, tum ut omnem offenſionis occaſionem tollat, quum ſeſe in eodem gradu collocet. Origenes autem legit coniunctim τί οὖν προεχόμεθα, id eſt in quo igitur præcellimus? quòd nullo modo cohæret: quanuis Græca ſcholia quandam afferant huius lectionis interpretationem, ſed planè detortam ac uiolentam.

Antè criminati ſumus προῃτιασάμεθα. Id eſt κατηγόρησαν arguimus, ut Græca ſcholia explicant. Neque enim inſimulatam duntaxat, ſed peractam accuſationem declarat. Vulgata, præcauſati, barbarè. Eraſmus, antè cauſis redditis oſtendimus. qua ſignificatione uix crediderim uerbum αἰτιᾶσθαι inueniri.

12 Vsque ad unum ἕως ἑνός. Id est, ne unus quidem, ut habet Hebræa ueritas. Itaque intempestiuè loquitur qui appellatione Vnius intelligunt Christum designari: qua in re deceptus etiam est Augustinus, omnium ueterum theologorum tum Græcorum tum Latinorum (meo quidem iudicio) quod ad dogmata religionis attinet, facilè princeps. Tanti est momenti ex fontibus ipsis ueritatem haurire. 13 Ad dolum usi sunt: ἐδολιώσαν. id est ἐδολίωσαν ex Chalcidica dialecto, ut annotant grammatici, sicut ἤλθοσαν pro ἦλθον psal. 77. 2. A

Quorum os diris & amarulentia plenũ est: 14 ὧν τὸ στόμα ἀρᾶς καὶ πικρίας γέμει·

Veloces pedes eorum ad effundendum 15 ὀξεῖς οἱ πόδες αὐτῶν ἐκχέαι αἷμα.
sanguinem.

Contritio & calamitas in uiis eorum. 16 σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν.

Et uiam pacis non cognouerunt. 17 καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.

Non est timor Dei coram oculis eorum. 18 οὐκ ἔστι φόβος θεοῦ ἀπέναντι τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Scimus autem quòd quæcunq; Lex dicit, 19 οἴδαμεν δὲ, ὅτι ὅσα ὁ νόμος λέγει, τοῖς ἐν
iis qui in Lege sunt dicat: ut omne os obtu- τῷ νόμῳ λαλεῖ, ἵνα πᾶν στόμα φραγῇ, καὶ ὑπόδικος
retur, & obnoxius fiat totus mundus condẽ γένηται πᾶς ὁ κόσμος τῷ θεῷ.
nationi Dei.

Propterea ex operibus Legis nulla caro iu- 20 διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶ-
stificabitur in conspectu eius. per Legem e- σα σὰρξ ἐνώπιον αὐτοῦ· διὰ γὰρ νόμου ἐπίγνωσις
nim agnitio peccati. ἁμαρτίας. B

17 Viam pacis ὁδὸν εἰρήνης Heb. דרך שלום quibus uerbis uita pacifica & innocens declaratur.

19 Lex ὁ νόμος Non tantùm additus articulus, sed ipsa contextus series indicat Legem διατ' ἐξοχὴν uocari tum Mosis tum aliorum Prophetarum scripta, totum denique Vetus testamentum, ut rectè explicant Græca scholia. Occurrit enim tacitæ obiectioni, ne excipiant Iudæi nihil ad se pertinere quæ citarat Apostolus partim ex Psalmis, partim ex Iesaia.

Fallitur ergò Origenes in eo quòd de lege uniuersali, id est lege naturæ, hæc accipit. nam si ita esset, ecquis posset inficiari hanc legem ad se non spectare? At enim, dices, conclusio est uniuersalis, & quod Legi tribuit in sequenti uersiculo, ad legem naturæ non minus pertinet quàm ad Legem Mosis. Respondeo, conclusionem uniuersalem esse, quia non ex hoc uno dicto, sed ex tota disputatione superiore nascitur: deinde ex tota disputatione superiore nascitur: deinde ex hoc etiam dicto non inepte posse colligi argumento à comparatis sumpto. Nam si Lex Mosis non iustificat, quomodo & quo iure id tribuas legi naturæ? Quod autem ad alterum attinet, concedo, quæ in sequente uersiculo dicuntur, de tota Lege intelligenda, quum sint accommodanda conclusioni quæ & ipsa est uniuersalis, neque Apostolus dicat διὰ γὰρ τοῦ νόμου, sed διὰ νόμου, sine articulo.

Obnoxius fiat ὑπόδικος γένηται. Id est reus esse comperiatur: sicut paulo antè diximus iustificari interdum accipi pro iustum comprobari. Neque enim illa oracula faciunt ut rei simus, sed reos nos esse declarant. Cæterum ὑπόδικον Vetus interpres subditum barbarè nec satis expressè conuertit. Subditus enim apud Latinos nihil aliud quam suppositum, id est summissum, aut clàm appositum, declarat. Erasmus obnoxium interpretatur: rectè id quidem, sed tamen ambigue propter huius uocabuli homonymiam. Ideo conuerti, obnoxius fiat condemnationi: quia δίκη in ὑπόδικος, non tantùm declarat iudicium, in quo scilicet uel absolui, uel damnari possit aliquis (hac enim significatione ipsi etiam filij Dei sunt ὑπόδικοι in quibus tamen nulla est condemnatio) sed κατάδικη, id est condemnationem declarat, sicut αἰτία in ὑπαίτιος. Nam hoc ipsum est quod alibi testatur Apostolus, nos omnes nasci filios iræ, id est natura obnoxios esse Dei condemnationi.

20 Propterea διότι. Vulgata & Erasmus Propterea quod: quasi ex hac conclusione pendeat quod dixerat, totum mundum scilicet, id est omnes homines quacunque mundi regione sint collocati, iræ Dei esse obnoxios. Ego uerò & si hæc uerissima esse confitear, tamen puto Apostolum potius hoc de quo hic agitur, ex illo colligere. Quid enim erat Apostolo propositum? docere scilicet nullum hominem alia ratione quàm fide in Christum salutem consequi. Hoc probat ex eo quòd una fide in Christum iustificemur. C

Nos una fide iustificari ex eo docuit, quòd necesse sit nos aut fide, aut Lege iustificari. Lege uerò nos non iustificari ostendit ex eo quòd nemo sit hominum cui Deus è cælo non testetur se infestissimum esse. Nam ex ira colligitur iræ causa, id est iniustitia. Cedo uerò unde hanc iniustitiam? ex eo quòd neque Gentes naturæ legem obseruant, siue Dei cultum consideremus, siue mutua hominum inter se officia: neque Iudæi Mosis Legem cuius cognitione gloriantur. Hæc in summa Paulus adhuc demonstrauit, simulque aduersus ea obiter disseruit, quæ uel hi uel illi obijcere poterant.

Nunc uerò tandem ex eo quod totum mundum probauit iræ Dei esse obnoxium, concludit quod probandum susceperat, nullum scilicet hominem ex operibus ullius legis iustificari, ac proinde seruari: ac ita demum sublata una parte dilemmatis, alteram ponit, nos scilicet quum Lege non iustificemur, una fide iustificari, ac proinde una fide seruari, quæ quidem est ex Euangelii auditu. Ita tandem efficitur, Euangelium esse potentiam Dei in salutem omni credenti, in qua quæstione posuimus huius epistolæ statum.

Hæc autem diligenter considerata, manifeste indicant, in hoc uersiculo appellatione Legis intelligi omnem doctrinam seu scriptam seu non scriptam, quæ aliquid aut iubeat aut interdicat, ut pròbat argumentorum series, & effectus ille quem Legi tribuit, nempe quòd peccatum retegat: ut plane, uel teste Augustino, hallucinentur fœdissime qui ad Legis Mosaicæ cæremonias hæc restringunt.

Ex operibus Legis ἐξ ἔργων νόμου Id est ex eo quòd præstetur Lex. Neque enim hæc possunt aut debent de operibus Legis simpliciter & absolute intelligi, quæ uel ἐνοικοῦσαι ἔννοιαι, quas diximus Legem naturæ uocari, uel Lex Mosis quæ est illarum instauratio, præcipiunt aut uetant, quum ea sint reuera eiusmodi, ut si quis ea præstaret, iustitiam ei fuerint meritò collaturæ: sed opera Legis uocat eorum præstationem quæ Lex præcipit, siue quatenus à nobis aut præstantur, aut non præstantur, non autem simpliciter quatenus præcipiuntur à Lege.

Nulla caro οὐ πᾶσα σὰρξ. Hebrea לֹא יִצְדַּק כָּל בָּשָׂר id est (ut Vetus interpres & Erasmus ad uerbum conuerterunt) non omnis caro: quæ enuntiatio quum apud Græcos & Latinos sit particularis, apud Hebræos est uniuersalis. Itaque non potuit hic Hebraismus sine sensus iniuria seruari. Cæterum quod ad uocabulum Carnis attinet, sæpe iam diximus ex Hebræorum idiotismo accipi pro homine: sed particularis est huius nominis emphasis hoc in loco, ut omnino seruari debuerit. Sic enim explicatur antithesis Hominis qui nihil est aliud quam caro per peccatum inquinata, & Dei illius in sese purissimi ac perfectissimi. Liceat ergo hominibus inter homines speciem aliquam obtinere, sed coram Deo quid aliud quam se carnem impuram esse fateantur quicunque usquam sunt homines? Inepte igitur Origenes hoc dicit ad eos demum pertinere qui in carne sunt, id est qui secundum carnem uiuunt. quasi

A uerò Paulus totum humanum genus hic non consideret extra Christum: & qui secundum spiritum uiuunt, hoc ipso iustificantur coram Deo: ac non potius ideo secundum spiritum uiuant quod iam sint gratis per fidem in Christum iustificati. Quid multa? Certè hoc ausim dicere, si hæc sunt Origenis cuius titulum præferunt, hunc hominem fuisse selectum Diaboli organum Apostolicæ doctrinæ funditus euertendæ destinatum.

Iustificabitur δικαιωθήσεται. Varias huius uerbi significationes suprà exposuimus uersu 4, itemque quid Iustitiæ appellatione intelligatur, summa scilicet illa puritas & integritas pro naturæ humanæ gradu, quam necesse est in conspectum Dei afferat qui uult æternæ uitæ particeps fieri. Sed quid hic ualeat iustificandi uerbum, non immeritò quæritur, quum nulla possit grauior quæstio exoriri; & ab huius uerbi explicatione tota penè pendeat huius contro uersiæ decisio: de qua tantum a nobis dicetur quod ad scopum nostrum pertinet, qui nostræ uersionis causas studemus explicare. Dicunt igitur Sophistæ, Nos fide iustificari, sic accipiendum esse, quòd credentibus, id est ijs qui in genere assentiuntur uerbo Dei, interatur gratia præparationis operibus præeuntibus data, qua adiuuante & cooperante induti iustitia seruamur, sicut scriptum est, Si uis ad uitam ingredi, serua mandata. Itaque apud istos Fide iustificari no declarat iustum fieri οὐσιωδῶς, sed δυνάμει. id est gratiam accipere: cuius adiutorio postea nosipsos iustos faciamus. Hæc illorum est doctrina quæ certè cum uerbo Dei ita cohæret, ut facilius ignem cum aqua, ueritatem cum mendacio, iniustitiam cum iustitia conciliaris. Itaque ij per quos nostra ætate Dominus ueluti sepultum crucifixi beneficium in lucem reuocauit, quum hæc uiderent ex diametro pugnare cum Apostoli doctrina & argumentis, in hac propositione, Iustificamur fide sine operibus, siue gratis, siue sola (hæc enim omnia idem pollent) Iustificari explicant ex Hebræorum consuetudine, pro absolui coram Dei tribunali: non quòd iusti simus in nobisipsis (frustra enim Christus esset mortuus, ut colligit Apostolus Galatas 2. d. 21.) sed quia Christi Iustitia nobis imputetur gratis per fidem: siue quia Deus nos in Christo ἐχαρίτωσεν Ephes. 1 b. 6. cuius iustificationis effectus est illa innouatio Spiritus, quæ in nobis non per opera coram Deo iustificandis, sed iam antea fide iustificatis, fructus illos iustitiæ profert, de quibus loquens Apostolus proposito nobis Abrahamo credentium patre, Si Abraham, inquit, ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum. Hanc igitur doctrinam qui nonamplectitur, anathema sit. Sed tamen, ut ingenue dicam quod sentio, quanuis in re ipsa ne tantillum quidem dissentiam: tamen non uideo quid cogamur in hoc argumento Iustificari explicare per Absolui & pro iusto haberi, nisi quum iustificatio diserte opponitur condemnationi. Nam certe Apostolus ipse infrà uidetur τὸ δικαιοῦσθαι interpretari λογίζεσθαι, id est iustum constitui, infrà 5. d. 19. quod copiosius explicat Colos. 1. c. 22. & sanè, quum Dei iustitiæ manifestè repugnet, eum pro iusto habere qui iustus non sit: necesse est (opinor) ut prius iustificetur quispiam, id est iustus fiat, quam absoluatur. Prudenter itaque illæ significationes distinguendæ sunt, ne huius uocabuli homonymia ita nobis imponat, ut Dei misericordiam, Sophistarum more, à iustitia separemus. Sed non minus cautè & illud notandũ est, quòd dicimur iusti fieri no ita intelligendum quasi nobis indatur qualitas à qua iusti denominemur, quã Sophistæ iustitiam inhærentem uocant (neque enim hæc est eius iustitiæ per quam seruamur, causa, sed testis) sed quia Christi iustitia nobis per fidem gratis imputatur, ut tota salutis nostræ laus in solidum Deo cedat, neq; tamen Legem inutilem reddamus, sed potius stabiliamus. Alioquin certè inutilis futura est salutis promissio, quum tantum ablimus à Lege præstanda per quam uiuamus, ut contra non possimus non incurrere in eam maledictionem cui obnoxius est quisquis uel in uno deliquerit, nisi is non dico suppleat quod deest, sed omnia gratis nobis præstet, qui factus est credentibus sapientia, iustitia, sanctificatio, redemptio.

In conspectu eius. ἐνώπιον αὐτοῦ. Tacita est anthithelis iustitiæ coram hominibus & iustitiæ Dei, seu quę coram Deo potuit subsistere. de qua agitur Colos. 1. c. 22. Itaque hoc loco & alijs similibus Coram Deo non opponitur duntaxat et quod fictitium est ac simulatum, ut Luc. 1. a. 6: sed cuius hominum etiam sanctissimorum iustitiæ comparatur. quia iustitiam qua nitimur, ut hæreditatis cælestis participes fiamus, necesse est esse eiusmodi, ut & plena sit pro peccatis satisfactio, & perfecta omni ex parte impletio mandatorum Diuinæ denique imaginis in nobis plena instauratio, ut in nobis Dominus opus suum agnoscat: quæ in uno Christo nobis per fidem gratis exhibentur, ut coram Deo prorsus ἀνέγκλητοι καὶ ἄμωμοι, ac proinde omnis condemnationis securi compareamus. Agnitio ἐπίγνωσις. Hoc ego non refero ad intelligentiam, quòd uidelicet Lex faciat ut peccatum (quod alioquin in nobis quasi mortuũ erat) incipiat à nobis sentiri. qua de re pluribus agit Apostolus infrà capite 7, sed ad ipsius peccati redargutionem, ut non sit noua quædam ratio, sed potius superioris disputationis summa, unde pendeat uniuersalis conclusio, Neminem ex operibus Legis iustificari, quum e contrario Lex illud sit ex quo omnes conuicit esse peccati reos.

νυνὶ δὲ χωρὶς νόμου δικαιοσύνη θεοῦ πε- 21 Nunc uerò absq; Lege iustitia Dei manife
φανέρωται, μαρτυρουμένη ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ stata est, comprobata testimonio Legis ac
τῶν προφητῶν. Prophetarum.

C δικαιοσύνη δὲ θεοῦ διὰ πίστεως ἰησοῦ χριστοῦ εἰς 22 Iustitia inquam Dei per fidem Iesu Christi
πάντας καὶ ἐπὶ πάντας τοὺς πιστεύοντας· οὐ in omnes & super omnes qui credunt. non
γάρ ἐστι διαστολή. enim est distinctio:

πάντες γὰρ ἥμαρτον, καὶ ὑστεροῦνται τῆς δό- 23 Omnes enim peccauerunt, ac deficiuntur
ξης τοῦ θεοῦ, gloria Dei.

21 Absque Lege χωρὶς νόμου. Iterum poscit argumenti series ut Legis appellationem, non addito articulo, uniuersaliter intelligamus, sicut paulo pòst, ubi iustitia Dei dicitur comprobata testimonio τοῦ νόμου, Moses intelligitur: quod rectè annotauit Origenes. Itaq; nodus ille facilimus est ad explicandum, quem Augustino placuit nectere lib. De Spiritu & litera, cap. 9. quum hunc locum exponeret. Sed idem (ut opinor) rectius sentit quàm Origenes in eo φ χωρὶς νόμου, id est absq; Lege, non connectit cum Manifestata est, sed cum δικαιοσύνη, id est Iustitia. Nam alioquin absurdissima erit sententia & nihil ad rem pertinens. Debuit tamen scribi ἡ χωρὶς νόμου, ut plena esset cõstructio, sicut rectè annotat Erasmus. sed hæc eclipsis non debuit impedire quominus Augustino assentiretur, cuũ multis locis arti culus in hoc genere dicendi prætermittatur, ut annotauimus Iohan. 5. f. 36. Iustitia Dei δικαιοσύνη θεοῦ. Vide suprà 1. b. 17. 22 Inquam δέ. Vulgata & Erasmus ad uerbum, uero. Mihi uidetur illud melius conuenire epanalepsi, quæ quidem hoc loco adhiberur ab Apostolo, quia in superiore uersiculo dixerat quidem nos absq; Lege iustificari, sed quodnam illud esset quo iustificamur, nondum expresserat. Iesu Christi Ἰησοῦ Χριστοῦ. Id est, quæ habetur Christo, uel quæ Christo inest. Hoc enim addendum fuit nequis existimaret fidem illud esse quod nos iustificat, quum sit dunta xat instrumentum quo Christum iustitiã nostram apprehendimus. Et super omnes καὶ ἐπὶ πάντας. In duobus exẽ plaribus manuscriptis comperimus hæc deesse. Mihi tamen uidetur hæc repetitio maximam emphasin habere: & certum est ueteres hanc quoque particulam legisse: quorũ tamen interpretatio arguta potius quàm solida uidetur ineo quòd εἰς πάντας referunt ad Iudæos ἐπὶ πάντας ad Gentes 23 Deficiuntur gloria Dei. ὑστεροῦνται τῆς δοξης τοῦ θεοῦ Vulg. egẽt gloria Dei. id est δέονται, uel χρείαν ἔχουσι: quę interpretatio hoc quidẽ in loco sententiã Apostoli eneruat. Erasmus, destituuntur gloria Dei. quod & ipsum non est satis expressum. Hoc quidem certum est ὑστερεῖσθαι propriè de iis dici qui in cursus certamine defecti uiribus, relinquuntur à tergo, ita ut ad metam peruenire non possint. Ex hoc autem facile est cognoscere, per gloriam Dei, nec cognitionem illam Dei quæ nobis patefit in Euangelio, neque gratiam regenerationis, neque gratuitam iustificationem, non denique eam gloriam de qua coram Deo glo-

riari posimus; sed metam potius ipsam ad quam contendimus, id est uitam æternam quæ in gloriæ Dei communicatione consistit: hoc loco intelligi. Ad eam igitur quominus possint peruenire, testatur Apostolus omnes homines eo impediri quòd sint peccato contaminati, ut oporteat omnes ad unum uel à gloria Dei excludi, quod absit: uel aliunde integram illam puritatem ac iustitiam mutuari, quam necesse est afferat quisquis gloriæ Dei parciceps esse cupit. A

Iustificantur autem gratis, *id est* eius gratia, per redemptionem factam per IESVM CHRISTVM:

24 δικαιούμενοι δωρεὰν τῇ αὐτοῦ χάριτι, διὰ τῆς ἀπολυτρώσεως τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

Quem proposuit Deus *ut esset* placamen per fidem, *fuso* sanguine suo, ad declarandam iustitiam suam, per remissionem præcedentium peccatorum,

25 ὃν προέθετο ὁ θεὸς ἱλαστήριον διὰ τῆς πίστεως ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι, εἰς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ, διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων,

Ex Dei tolerantia, ad declarandam iustitiam suam præsenti tempore: ut sit ipse iustus, & iustificans eum qui est ex fide Iesu.

26 ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ, πρὸς ἔνδειξιν τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ ἐν τῷ νῦν καιρῷ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον, καὶ δικαιοῦντα τὸν ἐκ πίστεως ἰησοῦ.

Vbi igitur gloriatio? excluſa est. Per quam Legem? operum? Non: imò per Legem fidei.

27 ποῦ οὖν ἡ καύχησις; ἐξεκλείσθη. διὰ ποίου νόμου; τῶν ἔργων; οὐχί, ἀλλὰ διὰ νόμου πίστεως.

24 Iustificantur autem *δικαιούμενοι δέ*. Vulgata, Iustificati, omissa coniunctione, quæ prorsus uidetur necessaria, sicut in Græcis scholijs legitur hic locus. Deinde *δικαιούμενοι* pro *δικαιοῦσθαι* positum est Hebræorum more, quæ alibi annotauimus: ut recte omnino Erasmus hunc locum expresserit, & frustrà quæratur ratio supplendi anantapodoti quod nusquam est. B

Gratis, *δωρεάν*. Id est ex gratuito dono ac mera liberalitate: quod ut planius etiam fieret, adiũxit Apostolus, *τῇ αὐτοῦ χάριτι*, id est ipsius gratia. Hoc uerò utinam tandem considerent qui uel opera præparatoria, uel fidem subsequentia in causis iustificationis numerant, uel cæremonialia duntaxat opera à iustificatione excludunt, qui denique nobis blasphemiæ crimen impingunt quòd sola fide iustificari hominem dicamus.

25 Per fidem *διὰ τῆς πίστεως* Hoc non legit Chrysostomus. Ambrosius autem uidetur legisse *ἱλαστήριον πίστεως*, propitiatorem fidei.

Fuso sanguine suo, *ἐν τῷ αὐτοῦ αἵματι*. Sic lego ex fide uetustorum codicum, & hæc referò ad *ἱλαστήριον* potius quàm ad *προέθετο*, uel ad *πίστεως*. Cæterùm Erasmus propter *ἐν* præpositionem addidit participium Intercedente. ego uerò malui interpretari *fuso* sanguine suo, quia sanguis ex Hebræorum idiotismo cædem declarat.

Iustitiam suam, *τῆς δικαιοσύνης αὐτοῦ*. Id est fidelitatem ac ueritatem in præstandis promissis, ut diximus suprà uersu quarto & septimo.

Per remissionem *διὰ τὴν πάρεσιν*. Ambrosius legit *πρόθεσιν*, id est propositum, sensu admodum obscuro. Vulgata & Erasmus, propter remissionem. Ego uerò perinde conuertendum puto ac si scriptum esset *διὰ τὴν πάρεσιν*. Eandem enallagen annotauimus Iohannis sexto f. 57, & apud idoneos scriptores non semel inuenias.

Præcedentium peccatorum. *προγεγονότων ἁμαρτημάτων*. Quid igitur? num peccata iustificationem consequuta, uel remedio carent, uel alia ulla ratione quàm Christi sanguine eluuntur? Egregium scilicet commentum, quasi uerò non consideret Paulus omnes in genere homines, quorum dicit misertum esse Dominum, quo tempore erant ipsius inimici, peccatis scilicet ac densissimis tenebris sepulti. Id autem ita esse præterquam quod Euangelica doctrina ostendit, uel illud abundè declarat quod postea subijcitur *ἐν τῷ νῦν καιρῷ* præsenti tempore, ex quo apparet tempus aduentus Christi comparari cum sæculis quæ præcesserunt. *πάρεσιν* igitur accipio pro *ἄφεσιν*. quia uerbum *παρίεναι* interdum etiam declarat condonare, & de suo iure aliquid remittere, siue transilire, qua significatione uidetur etiam noster Apostolus usurpare uerbum *ὑποβραχὺ*. Actorũ decimo septimo g. 30. Græca tamen scholia aliam interpretationem afferunt à nullis Latinis interpretibus, quos nouerim, annotatam. Nam quia *πάρεσις* propriè declarat uirium eneruationẽ siue defectionem: unde *παρεσις* declarat *παραλελυμένον*, i. eum cuius uires sunt exolutæ, putant *διὰ τὴν πάρεσιν τῶν προγεγονότων ἁμαρτημάτων* declarare statum illum in quo sunt homines propter præcedentia peccata. qua ratione solet Apostolus nos mortuos uocare, ut ista commodè possis interpretari, propterea quòd homines erant præcedentibus peccatis eneruati. Deinde *ἐν τῇ ἀνοχῇ* explicant de tempore quo homines abutentes Dei patientia, in istis peccatis immersi languebant. C

26 Ex Dei tolerantia, *ἐν τῇ ἀνοχῇ τοῦ θεοῦ*. Id est, pro sua patientia, ac facilitate. Repetitur enim antecedens Hebræorum more.

Præsenti tempore: *ἐν τῷ νῦν καιρῷ*. Series ipsa argumenti & antithesis præcedentium peccatorum manifestè ostendunt præsens tempus uocari ab Apostolo seculum illud quo hæc scribebat, quod quidem uniuersum uocari solet tempus nouissimum & dies Domini. Itaque ineptus est hic quoque Origenes, quod præsens tempus opponat futuro sæculo. Quia, inquit, præsentis sæculi tempore in sustentatione est iustitia Dei, futuri uerò in retributionem. Quæso uerò (Lector) quid est *ὑποβραχὺ τὰ ἐπαμμένα πηδᾷν*, si hoc non est?

Vt sit ipse iustus *εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν δίκαιον*. Id est, ut summè uerax ac fidelis comperiatur. Nam quum Deus in sese semper sit fidelissimus, nobis tamen talis tum demum esse, ac quodammodo fieri incipit, quum suam nobis in Christo misericordiam gratis patefacit. Explicat ergo Paulus quod iam bis dixerat *εἰς τὸν ἔνδειξιν*.

Et iustificans *καὶ δικαιοῦντα* Id est iustum ac irreprehensibilem constituens, ut Colost. 1. c. 22.

Qui est ex fide Iesu *τὸν ἐκ πίστεως ἰησοῦ*. Id est ex eorum numero qui Christum fide sunt amplexi. quibus opponuntur qui ex circuncisione, id est qui ex Lege salutem expectabant.

27 Per quam legem? *διὰ ποίου νόμου;* Id est, per quam doctrinam? eámne quæ nos docet operibus nostris niti ut salutẽ obtineamus, an per eam potius quæ docet iustitiã nobis per fidem gratis imputari? Notandũ est igitur *νόμου*, id est legem (sicut interdũ apud Hebræos תורה hoc in loco usurpari in genere pro doctrina quæ aliquid præscribit: qua ratione Euangelium uocat legem fidei, id est doctrinam quæ salutem proponit sub conditione, SI CREDIDERIS. quam & ipsam conditionem Dominus gratis dat ut implere possimus: opponiturque hæc doctrina legi operum, id est omni doctrinæ quæ salutem promittit cum conditione, SI OMNIA FECERIS: quam unus Christus nobis impleuit. Illa igitur, inquit Apostolus, omnem gloriationem tollit: utpote quæ iustitiam, ac proinde salutẽ nõ acquirendam

A acquirendam à nobis, sed ab alio nobis quæsitam donet, idque unum flagitet ut donatam uelimus fide recipere, denique efficiat ut uelimus: ista uerò non item, quum ea à nobis requirat propter quæ salus nobis ex debito reddatur. Puto autem Apostolum μιμητιλῶς dixisse Legem fidei pro fide, quòd aduersarij gratiæ perpetuò solerent in ore habere Legis nomen. qua etiam ratione Fidem Dominus uocauit opus, Iohan. 6. c. 29, ut suo loco exposuimus.

28 Colligimus λογιζόμεθα. Id est, συλλογιζόμεθα, ut rectè explicat Theophylactus. Est enim in his uerbis conclusio argumenti sumpti à causa finali, quam uocant: cuius pondus si nossent Sophistæ, nunquam hucdeuenissent ut in iustificatione uellent opera cum fide concurrere. Vulgata & Erasmus arbitramur, recte id quidem, sed tamen ambigue, quia hoc uerbum plerunque accipitur pro opinari, & de re etiam incerta dicitur: quæ significatio repugnat sententiæ Pauli ex diametro.

30 Circuncisionem περιτομήν. Id est circuncisos. sicut incircuncisos uocat præputium, ut annotauimus suprà 2. d. 26.

Per fidem. διὰ τῆς πίστεως. Differentia illa quam Origenes in hunc locum scribens obseruauit inter ἐκ & διά, ita est uana & futilis, ut ne ipse quidem potuerit huic argumento applicare: quum alioquin alicubi sit obseruanda, sed (ut notat Basilius in libro de Spiritu sancto) certiore cum iudicio. Nam quàm sinistrè ut ille doctrinam iustificationis gratuitæ explicarit, uel ex eo apparet, quòd quum paulò antè disertè dixisset sola fide nos iustificari, ita ut nec expletum opus requiratur, nec explendum expectetur: nunc à seipso dissentiens, Si quis, inquit, requirat curiosius, ij qui ex fide iustificantur per quem iustificentur, & rursum ij qui per fidem iustificãtur, in quo iustificentur: licet fortasis multa in hoc curiositas uideatur, tamen conuenienter dicere possumus, quòd qui ex fide iustificantur, initio ex fide sumpto per adimpletionem bonorum operum consummãtur, & qui per fidem iustificantur, a bonis operibus exorsi, per fidem summam perfectionem accipiunt. Quid est uerò iustitiam ex operibus stabilire, si hoc nõ est? Hic enim agitur de ipsa iustificatione, non de eius declaratione.

λογιζόμεθα οὖν πίστει δικαιοῦσθαι ἄνθρωπον, χωρὶς ἔργων νόμου.

28 Colligimus igitur, fide iustificari hominẽ absque operibus Legis.

ἢ ἰουδαίων ὁ θεὸς μόνον; οὐχὶ δὲ καὶ ἐθνῶν; ναὶ καὶ ἐθνῶν.

29 An Iudæorum Deus solúm? an non & Gẽtium? certè & Gentium.

B ἐπείπερ εἷς ὁ θεὸς, ὃς δικαιώσει περιτομὴν ἐκ πίστεως, καὶ ἀκροβυστίαν διὰ τῆς πίστεως.

30 Siquidem unus Deus est qui iustificabit circuncisionem ex fide, & præputium per fidem.

νόμον οὖν καταργοῦμεν διὰ τῆς πίστεως; μὴ γένοιτο, ἀλλὰ νόμον ἱστῶμεν.

31 Legem igitur inanem reddimus per fidem? Absit: imò Legem stabilimus.

ΚΕΦΑΛ. Δ.

CAPVT IIII.

Τί οὖν ἐροῦμεν, Ἀβραὰμ τὸν πατέρα ἡμῶν εὑρηκέναι κατὰ σάρκα;

1 QVid igitur dicemus Abraham patrem nostrum adeptum esse secundum carnem?

31 Legem *νόμον*. Hic propria significatione ponitur *νόμος*, sed ita (meo quidem iudicio) ut in genere de omni Lege loquatur. quomodo etiam accipiendum puto suprà uersu 27 & 28. Nam alioqui non esset uniuersalis Pauli doctrina, nisi suppleatur argumento à comparatis sumpto, quod quidem non uidetur fuisse praetermissurus Apostolus, nempe, Quandoquidem ex Lege Mosis non iustificamur, nos nulla alia lege iustificari: quum nulla sit lex cum Lege Mosis comparanda. Sed hic rursus obstrepit Origenes, in hoc eodem capite per iustitiam Dei absque Lege manifestatam intelligens Euangelicas (quas uocat) leges, ut, Nesciat dextra tua quid faciat sinistra tua. Verùm obstrepat ille licet cum Sophistis omnibus, nullam aliam iustitiam coram Deo agnoscimus quàm quæ tota in solidum, & quidem per imputationem à Christo manat, ut omnis gloriatio excludatur. Inanem reddimus *καταργοῦμεν*. Siue, otiosam & ignauam, omnibusq; uiribus destitutam. Hoc enim ἀργὸν uocant Græci, quasi ἀεργόν. Annotat Origenes Paulum no dixisse, *Νόμος οὖν καταργεῖται*, Lex igitur destruitur, sed *νόμον οὖν καταργοῦμεν*, Legẽ igitur destruimus. Nam, inquit, Lex quidem destruitur comparatione gloriæ Euangelij: sed Paulus illam non destruit. Nempe Origenes quum Sophista esset, Paulum metitus est ex ingenio suo. Quis enim tam est imperitus, ut non uideat ista non obijci ipsi Paulo, sed potius illi doctrinæ quam asserebat? Videbatur enim Legem inutilem reddere, quum doceret sine ea iustificari, ac proinde seruari tum Iudæos, tum Græcos: ut hodie quoque gratiæ Dei hostes nobis obijcere non desinunt, bona opera à nobis damnari, quòd iustitiam sine operibus cum Apostolo doceamus.

C Stabilimus *ἱστῶμεν*. i. firmam & potentem reddimus, ut opponatur *τῷ καταργεῖν*. Ac meritò quidem hoc dicit Apostolus. nam Christi satisfactio quid aliud quàm Legis minas ostendit minime irritas esse, quum illas luere Christum oportuerit: sed & Christi iustitia quid aliud est quàm plena Legis præstatio? sanctificatio denique Christi hominis quò pertinet, nisi ut lex quæ in nobis propter corruptionem non poterat uim suam exerere in salutem, in Christo sit nobis efficax? Doctrina igitur ex fide quum non prius nos seruet, quàm iustificet, id est, Christum nobis per imputationem applicet his omnibus uirtutibus Legis ornatum: certè iustitiam ex Lege non modò non euertit, sed potius stabilit in nobis. Postremo quum Spiritu Christi induamur per fidem, quo agente incipimus uelle & facere quæ Dei sunt, quis non uidet hac etiam in parte Legem in nobis alioquin prorsus inutilem nisi ad nos perdendos, per Euangelium reddi efficacem? Sed & quod ad cæremonias attinet, non potest dici Christus illas destruxisse, nisi *κατάτι*: quatenus scilicet solis exortu umbræ disparuerunt Nam alioquin illas non extinxit, sed quod adumbrabant, hoc reuera exhibuit. Hæc quum Origenes non intellexerit, non mirum est eum ita excurrere ut Paulum nunquã seriò inspexisse uideatur, nisi fortasis ut eius doctrinam deprauaret.

IN CAPVT IIII.

1 Adeptũ esse *εὑρηκόναι*. Alibi *εὕρεσιναν* sæpe dictũ est de eo quod casu inuenitur: unde insperatũ lucrũ Græci *εὕρημα* uocant

cant: hic uerò dicitur de eo quod tuis laborib. quærèdo inueneris: quo modo explicatur ab Vlpiano in Demosthenis orationes. Itaque uerbum inueniendi quo usus est post Veterem interpretem Erasmus, mihi non placuit usurpare hoc loco: quia differentiam illam plane manem Puto quam statuunt Grammatici inter inuenio & reperio. A

Secundum carnem, κατὰ σάρκα. Id est (ut ipse Apostolus explicat) ex operibus, puta si Abrahamum considerem in se, non autem quatenus iustificatus est per fidem. Hæc enim refero ad uerbum εὑρηκέναι.

Vetus tamen interpres & Erasmus, plerosque ex ueteribus sequuti, coniunxerunt cum τὸν πατέρα ἡμῶν per traiectionem, hoc modo, Quid igitur dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundum carnem? Quorum opinionem quominus sequerer, his causis sum adductus. Primùm quia non proposuit Apostolus iustitiæ laudem simpliciter adimere Abrahamo, sed ἔμπροσθεν, id est iustitiæ ex operibus coram Deo: quod omnino fuit in ipso quæstionis limine proponendum. Deinde cur obsecro addiderit ἔμπροσθεν σαρκός: nempe (ut post Chrysostomum scriplit Theophylactus) ut Iudæos de carnali cogitatione gloriantes à spirituali excluderet. Atqui ut ualeret hæc ratio, oportuit (ni fallor) Apostolum potius dicere πατέρα ὑμῶν patrem uestrum. Itaque nolui in uerborum collocatione quicquam immutare.

Nam si Abraham ex operibus iustificatus fuit, habet quod glorietur, at non apud Deum.

2 εἰ γὰρ Ἀβραὰμ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἔχει καύχημα, ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν θεόν.

Quid enim Scriptura dicit? Credidit autem Abraham Deo, & imputatum est ei pro iustitia.

3 τί γὰρ ἡ γραφὴ λέγει; ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

Atqui ei qui operatur, merces non imputatur ex gratia, sed ex debito:

4 τῷ δὲ ἐργαζομένῳ ὁ μισθὸς οὐ λογίζεται κατὰ χάριν, ἀλλὰ κατὰ τὸ ὀφείλημα,

2 Nam si Abraham εἰ γὰρ Ἀβραάμ. Id est, quòd enim Abraham iustificatus est ex operibus. Sic enim accipienda est coniunctio εἰ hoc in loco: quod etiam alibi obseruauimus. Deinde particula γὰρ causalis quidem est, B
sed quæ diligenti consideratione indigeat, ut argumenti series intelligatur. Apparet enim Apostolum non tam confidentiæ causa (ut putat Chrysostomus) quàm ut offensionem omnem uitaret, usum esse communicatione hoc in loco, & quidem adhibita interrogatione, cui nulla responsio subijciatur: quod nisi animaduertas, uix perspicias quomodo hæc cohæreant. Sit igitur hæc indefinita formula (quam sequutus fuisset Paulus, nisi aduersarios maluisset paulatim Christo lucrifacere, quàm paradoxis quibusdam deterrere) Abraham pater noster nihil adeptus est secundum carnem. Hic iam finge Iudæum perculsum excipere, Quid igitur Paule? tun' negas Abrahamum adeptum esse iustitiam? Ego uerò, respondet Paulus, hoc non inficior: sed quod attinet ad eam iustitiam quam tueris, id est ad iustitiam operum, eam dico, ut coram hominibus sit aliquid, tamen coram Deo nihil esse: idque ita esse ostendit Scriptura, quæ quum Abrahamum à iustitia laudaret, disertè dixit, iustum fuisse habitum non propter insignia opera, quæ tamen in eo multa erant, sed quòd Deo crediderit. Iam uerò si Abraham ipse non alia ratione quàm fide potuit iustificari, ne uos quidem aliunde salutem expectetis.

At non apud Deum. ἀλλ' οὐ πρὸς τὸν Θεόν Ergo, inquit Origenes, iustificatus est Abraham ex fide. Nam habet gloriam apud Deum. Obsecro, lector, quid est ueritatem Dei peruertere, si hoc non est? Totus enim in eo est Apostolus ut doceat, homines, quia gratis prorsus iustificantur, nihil omnino in se habere de quo possint tanquam de suo gloriari: iste uerò Abrahamũ habere dicit de quo glorietur apud Deũ, quia uidelicet credidit. Quasi uero & ipsa fides non sit donum Dei prorsus gratuitum. quod & ipse Origenes alibi agnoscit: aut quasi fides illud sit quod nos iustificat, ac non potius instrumentum duntaxat, & quidem gratis nobis datum, quo, tanquam manu quapiam, Christum iustitiam nostram apprehendimus. At iste fidem putat habere gloriam apud Deũ, non apud homines: quia fides in occulto est, operta autem palàm sunt. Neque interim nego fidelibus adesse de quo abundè glorientur, sed in Domino, non in se.

3 Imputatum est ei pro iustitia ἐλογίσθη αὐτῷ. Hebræa ueritas habet וַיַּחְשְׁבֶהָ. ita ut manifestè sit repetendum Dei nomen ἀπὸ κοινοῦ: quod ut planius fieret, Paulus actiuam loquutionem in passiuã conuertit. Vtraque autem coniuncta omnem calumniandi occasionem præcidit ijs qui apud Mosen repetunt nõ Dei sed Abrahami nomen: ut sit hic sensus, Abrahamum Deo credidisse, & hoc ei imputasse ad iustitiam, quòd scilicet tam magnifica promissa ab eo accepisset. Item qui extrinsecus supplent rectum, ut sit oratio perfecta. Credidit Abraham Deo, & mundus ob eam causam habuit Abrahamum pro uiro probo. Sic frustrà fuit ingeniosus Satan in hoc pulcherrimo & pretiosissimo testimonio peruertendo. Sed tamen hic quoque laborauit Origenis ingenium, qui quum neque quid sit gratuita imputatio, neque quid sit fides, neque quid iustitia aut iustificatio, intelligeret: perfectam fidem in Abrahamo C
fuisse somniauit, quæ mereretur ad iustitiam reputari. ut qui disertè testetur non ei qui ex parte, sed qui ex integro & perfectè credit, fidem ad iustitiam reputari. Ita conatus est Satan per hunc scriptorem fructum huius doctrinæ miseris peccatoribus. i. omnibus hominibus, eripere: quasi non apertè dixerit Paulus iustitiam Dei exhiberi in Euangelio ex fide in fidem. Sed quidni hoc dicat Origenes, quem etiam non puduit hoc loco idem cæteris uirtutibus, ut misericordiæ, mansuetudini, humilitati tribuere, ut & ipsæ dicantur ad iusticiam reputari? Pro iustitia εἰς δικαιοσύνην. Vulg. & Eras. ad uerbum, ad iustitiam, quod est obscurius dictum. Est enim hic quoq; (ut suprà 2. d. 26) Hebraismus in præpositione εἰς, id est ל, quæ significat Vice & loco, ut Psal. 30. a. 3, & alibi sæpe. Quid autẽ intelligatur iustitiæ uocabulo exposuimus aduersus Sophistas suprà 1. b. 17, & 3. c. 20.

4 Atqui ei qui operatur, τῷ δὲ ἐργαζομένῳ. id est, Ei qui ex opere sit aliquid promeritus. Cui opponitur ὁ μὴ ἐργαζόμενος, qui nõ operatur, id est qui opus nullum affert, cuius mercedem flagitet, sed gratuita Dei promissione nititur. Ac illud quidem dicitur per concessionem, similitudine ab humanis commercijs ac contractibus sumpta. Nam alioquin, quis prior dedit, & retribuetur ei? Hoc uerò non considerans Origenes, quanuis meritum ex condigno quod alibi stabilijt, hic euertat: tamen perturbat omnia, dum appellatione Debiti intelligit pœnam peccatis debitam: obiter etiam corrumpens locum ex Iohan. 3. d. 34. Nec multò melius ista in Græcis scholijs explicantur. Quum enim hæc differat Apostolus, ut superioris, argumenti consequutionem probet à contrarijs, quia fidem imputare pro iustitia, & operum debitam mercedẽ persoluere, pugnãt ex diametro, (iustificatio enim illa gratiæ est in Christo, ista uerò meriti in nobis) Græci tamen Scholiastæ putarunt fidei & operum mercedem inter se comparari, quòd illa multò amplius præmium habeat. Ita fit ut non modò aberret à scopo, sed etiam fidei merito arrogent, quod unius est Christi, & gratiam Dei funditus euertant.

Non imputatur ex gratia οὐ λογίζεται. Id est, non numeratur neque tribuitur. Nam imputare hoc loco non possis exponere per acceptum ferre, ut in præcedenti & in consequenti quoque uersiculo, ubi imputari, id est acceptum ferri dicitur quod non ipsi exoluimus, sed alius pro nobis. alioquin idem uerbum & pro subductis ue-

lut

A lut rationibus secum aliquid constituere accipitur, ut suprà 2. a. 3, & pro *συλλογίζεσθαι*, id est concludere, & ex argumentis præcedentibus colligere, ut suprà 3. d. 28.

τῷ δὲ μὴ ἐργαζομένῳ, πιστεύοντι δὲ ἐπὶ τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ, λογίζεται ἡ πίστις αὐτοῦ εἰς δικαιοσύνην.

5 Ei uerò qui non operatur, sed credit in eum qui iustificat impiũ, imputatur fides sua pro iustitia. *Fides.*

καθάπερ καὶ Δαβὶδ λέγει τὸν μακαρισμὸν τοῦ ἀνθρώπου, ᾧ ὁ θεὸς λογίζεται δικαιοσύνην χωρὶς ἔργων.

6 Sicut etiam Dauid narrat beatitatem hominis, cui Deus imputat iustitiam absq; operibus, *dicens*. *Beatitudo.*

μακάριοι ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι, καὶ ὧν ἐπεκαλύφθησαν αἱ ἁμαρτίαι·

7 Beati quorum remissę sunt iniquitates, & quorum obtecta sunt peccata.

μακάριος ἀνὴρ, ᾧ οὐ μὴ λογίσηται κύριος ἁμαρτίαν.

8 Beatus uir cui non imputarit Dominus peccatum.

ὁ μακαρισμὸς οὖν οὗτος, ἐπὶ τὴν περιτομὴν, ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν; λέγομεν γάρ, ὅτι ἐλογίσθη τῷ Ἀβραὰμ ἡ πίστις εἰς δικαιοσύνην.

9 Beatitas igitur ista in circũcisionẽ *solũ* an & in præputium *cadit*? Dicimus enim quòd imputata fuerit Abrahæ fides pro iustitia.

πῶς οὖν ἐλογίσθη; ἐν περιτομῇ ὄντι, ἢ ἐν ἀκροβυστίᾳ, οὐκ ἐν περιτομῇ, ἀλλ' ἐν ἀκροβυστίᾳ.

10 Quomodo ergo imputata est? quum esset in circũcisione, an *quum esset* in præputio? nõ in circunc isione, sed in præputio.

B 5 Qui iustificat impium, *τὸν δικαιοῦντα τὸν ἀσεβῆ*. Id est, qui eum qui in sese est impius, facit iustum in Christo. Nam (ut alibi dixi) nullos pro iustis approbat Deus nisi quos prius uerè ac summè nõ in ipsis sed in Christo suo, id est imputata Christi iustitia, iustificarit: qua ratione optimè conciliatur hic locus cum eo quod scriptum est Exodo 12. b. 7.

7 Quorum remissæ sunt iniquitates, *ὧν ἀφέθησαν αἱ ἀνομίαι*, Distinctio quam hoc loco tradit Origenes inter *ἀνομίαν* & *ἁμαρτίαν*, non admodum firma est, neque satis appositа, quum hæc doctrina ad quasuis transgressiones pertineat. Ideò 1. Iohan. 3. a 4, *ἁμαρτία* dicitur esse *ἀνομία*, id est quicquid non tantum Legi Mosis, sed in genere Legi Dei aduersatur, Libuit autem hoc etiam loco subijcere Origenis uerba, ex quibus intelligatur iurene an iniuria toties eum, ut Apostolicæ doctrinæ corruptorem, reprehendam. Vide, inquit, si fortè potest iste ordo in anima una eademque intelligi: ut quia initium est conuersionis animæ mala derelinquere, pro hoc iniquitatum remissionem mereatur accipere: quum autem cœperit bona facere, ueluti singula quæque quæ præcesserant mala, bonis recentibus obtegens, & abundantiorem numerum bonorum introducens, quàm prius fuerat malorum, tegere peccata dicatur. ubi uerò iam ad perfectum uenerit, ita ut omnis de eo malitiæ radix penitus amputetur, eousque ut nullum in ea uestigium possit inueniri nequitiæ, ubi iam perfectæ beatitudinis summa promittatur, tum nullum possit Dominus imputare peccatum. Hæc uerò si uera sunt, cur non pronuntiauit Dauid beatum illum esse qui peccata sua obtegat: & quid iam supereſt quominus falsi damnetur Apostolus, qui in sententiam prorsus contrariam hunc locum citarit, nempe ut beatos nos esse ostenderet non ex meritorum mercede, sed ex gratuita peccatorum remissione: ex eo, inquam, quòd Deus peccata nostra obtegat, & peccatores gratis iustificet?

9 In circunc isionem solùm *ἐπὶ τὴν περιτομήν*. Particula *μόνον* quæ mox sequitur, omnino ostendit subaudiendum esse *μόνον*, id est solùm uel tantùm: quod Vetus etiam interpres rectè suppleuit: de qua eclipsi diximus suprà 2. d. 28, Itaque nescio quid in mentem uenerit cuidam quum totum hunc locum sic interpretaretur. Hæc igitur beatitudo in circunc isionemne cadit an potius in præputium. Nam *μόνον* non potest significare *μᾶλλον* nisi admodum uiolenta interpretatione, & poscit argumenti series aliam interpretationem. Sed & uerbum *πίπτει*, id est cadit, quod explendæ sententiæ deerat, ex Theophylacto suppleuimus, & hoc quoque notandum est, iam tertiò circunc isionem accipi pro circunc isis, præputium uerò pro incircunc isis. Denique ut lectoribus gratificer, paucis subijciã huius disputationis mẽbra, quæ non minus argutè quàm sanctè & eruditè à Paulo tractãtur. Ex hoc unius Abrahami exemplo costituit Apostolus uniuersalem conclusionẽ elicere. Id uerò ut sese iure facere ostẽdat, primùm omnium admonet, in ipso quæstionis limine Abrahamum à se proponi, non simpliciter tanquam unum ex fidelium numero, sed ut Ecclesiæ patrem: ut merito à patre ad filios argumentetur: quod postea explicabit. Nunc igitur postquam probauit patrem ex una fide iustificatum per imputationem gratuitam, idem uult postea in filijs statuere:
C & hos quidem duorum generum esse in primis ostendit, unos uidelicet incircunc isos, alteros circunc isos, ne Iudæi obstreperent.

Deinde utrosque ait ex fide esse æstimandos: ita sciiicet, ut nec incircunc isi desinant filij esse Abrahami, quia incircunc isi sunt, si modo fidem habuerint: nec circunc isi, etiamsi secundum carnem nati fuerint ex Abrahamo, & circunc isi, idcirco tamen sint illius filij, nisi & ipsi crediderint. Ac prius quidem illud, id est duplices esse Abrahami filios, sic probat, ut quia de circunc isis non ambigebatur, hanc partem non attingat: de incircunc isis uerò sic respondeat, Abraham incircunc isus iustificatus est, ante circunc isionem: ergo præputium non est alienum à fœdere Dei & iustificatione. Posterius uerò sic colligit, Abraham iustificatus est in præputio per fidem. ergo & incircunc isi per fidem possunt iustificari. Posterius autem hoc modo. Abraham fuit quidem circunc isus: sed tum demum quum iam iustificatus esset per fidem. Ergo iustificatio circunc isorum non pendet à circunc isione, sed à fide Atenim, quæret Iudæus, si Abraham erat ante circunc isionem iustificatus, cur circunc isionis Legem accepit? ut, inquit Paulus, circunc isio iustitiam fidei obsignaret tum in ipso Abrahamo, tum in ipsius posteritate. Ita filij Abrahæ eritis si ipsius uestigia sequuti, non à circunc isione & Lege salutem expectaueritis, sed habueritis in uobis illud ipsum cui obsignando data est circunc isio. Hic uerò duæ exoriuntur quæstiones. Vna, an sicut fidelis Abraham circunc isus est, sic etiam circuncidi fideles ex Gentibus oporteat. Altera, si hoc uerum est quod de Abrahamo dicitur, cur igitur Iudæi octauo die circuncidantur, quo tempore per ætatem non modò non intelligere, sed ne credere quidem possint. Sed quum hæc ad Apostoli scopum non pertineant, meritò relinquit intacta. Hæc est, meo quidem iudicio, legitima huius loci explicatio. Neque enim nunc in eo uersatur Paulus, ut doceat Iudæos non iustificari per circunc isionem: quum hanc quæstionem suo loco pertrectarit suprà capite secundo: sed in eo potius ut omnes tum Iudæos tum Græcos ex fœdere cum Abrahamo communi patre inito, doceat fide iustificandos. Diuersa autem sunt, circunc isione non iustificari, & Fide iustificari.

Circumcisio.

Et signum accepit circuncisionis, quod obsignaret iustitiæ fidei, quæ fuerat in præputio: ut esset pater omnium credentium in præputio, ut imputetur etiam ipsis iustitia.

11 καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομῆς, σφραγῖδα τῆς δικαιοσύνης τῆς πίστεως τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας, εἰς τὸ λογισθῆναι καὶ αὐτοῖς τὴν δικαιοσύνην, A

Pater credentiũ Abraham.

Et pater circuncisionis, ijs *scilicet* qui non solùm sunt ex circuncisione, sed qui etiam incedunt uestigijs fidei patris nostri Abrahami, quæ fuit in præputio.

12 καὶ πατέρα περιτομῆς τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον, ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι τοῖς ἴχνεσι τῆς ἐν τῇ ἀκροβυστίᾳ πίστεως τοῦ πατρὸς ἡμῶν Ἀβραάμ.

Lex. Promissio. Fidei iustitia.

Non enim per Legem promissio cessit Abrahæ, aut semini eius, ut hæres esset mundi, sed per iustitiam fidei.

13 οὐ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι κόσμου ἀλλὰ διὰ δικαιοσύνης πίστεως.

11 Signum Circuncisionis, *σημεῖον περιτομῆς*. Id est circuncisionem, quæ signum est: ut sacramentum Baptismi dicimus pro Baptismo qui est sacramentum. Nam *σημεῖον* hoc loco quum alioquin latius pateat, nihil aliud declarat quàm Sacramentum. Itaque ratio huius appellationis, meo iudicio, uniuersalis est, ut non minus aliis Sacramentis quam circuncisioni possit applicari: nisi quòd circuncisio fuit initiationis tessera, & notam habuit in ipsa carne inustam. Hæc autem communis ratio Sacramentorum est, quòd sint externa signa eius pacti quod Dominus nobiscum & cum posteritate nostra iniit. Sed peculiari tamen ratione hoc conuenit Abrahamo, cui uni dictum est, In te benedicentur omnes gentes. Itaque sibi & posteris, id est omnibus omnium Gentium fidelibus, solus Abraham hoc signum circuncisionis accepit: reliqui uero sibi duntaxat, & suo peculiari semini, quod nisi consideres, uix intelligas cur addiderit Paulus *εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν πατέρα*, ut esset pater. & tamen hoc est totius applicationis exempli *σωέχον*, cohærens potius (ut ego quidem existimo) cum uerbo *ἔλαβε* propinquore, quàm cum uerbo *ἐλογίσθη* per traiectionem, uel cum participio *γενομένης*. quod iubauditur post *τῆς* articulum. Cæterùm in duobus codicibus scriptum inuenimus, *καὶ σημεῖον ἔλαβε περιτομὴν*, & pro signo accepit circuncisionem: ut manifestum sit explicanda hæc esse per appositionem quam uocant. B

Quod obsignaret *σφραγῖδα*. Quid magnificentius dici de ullo Sacramento possit? Itaque qui ueteris fœderis Sacramenta à nostris re ipsa distinguunt, nunquam uidentur Christi officium quàm late pateat cognouisse. Vocarat Paulus circuncisionem *σημεῖον* quod ad externam cæremoniam attinet. nunc illius signi substantiam & effectum explicat, id est quorsum adhibeatur, nempe iustitiæ fidei qua in ipsius Christi possessionem mittimur, non simpliciter significandæ, sed una etiam obsignandę, quatenus scilicet Spiritus sanctus reipsa id intus præstat quod externa cæremonia prædicationi Verbi coniuncta, oculis repræsentat. Hanc interpretationem siquis cum ijs contulerit quæ non Origenes modo, sed nonnulli etiam ex Patribus alioquin pietate & eruditione clarissimis, in hunc locum scripserunt: comperiet profectò quantam ueritatis lucem Dominus in nos omnium hominum maximè indignos nostra memoria effuderit. Cæterùm Signaculi nomen quod Vetus interpres & Erasmus usurpant, libens refugi, partim quòd non sit admodum usitatum, partim quòd non satis uideatur illam uim obsignationis declarare.

Omnium credentium in præputio, *πάντων τῶν πιστευόντων δι' ἀκροβυστίας*. Id est, *πάντων τῶν ὄντων ἐν ἀκροβυστίᾳ καὶ πιστευόντων*, ut rectè explicant Græca scholia. Nam omnino hoc poscit sententia, ut *διὰ* pro *ἐν* accipiatur: quomodo etiam explico 1. Tim. 4. d. 14. & Heb. 7. b. 9. Vulg. omnium credentium per præputium. quam interpretationem miror Erasmum intactam reliquisse, quum nullus inde sensus elici posse uideatur.

12 Et pater circuncisionis, *καὶ πατέρα περιτομῆς*. Id est, pater circuncisorum, ut etiam mox, esse ex circuncisione, declarat esse ex circuncisis. Iis scilicet qui non solùm sunt ex circuncisione, *τοῖς οὐκ ἐκ περιτομῆς μόνον*. Sic legimus in omnibus codicibus. Ita etiam legit Chrysostomus, & Græca quoque scholia diserte interpretantur, ut & ipsa sententia flagitat. Nam quemadmodum de incircuncisis loquens, non simpliciter dixerat, omnium illorum esse patrem Abrahamum, sed eorum demum qui crederent: eandem distinctionem in Iudæis quoque meritò seruauit: quia (ut ante dixi) non est simpliciter propositum Apostolo docere Abrahamũ patrem esse tum incircuncisorum, tũ circuncisorũ, sed etiã in primis qua ratione sit utrorumq; pater, qui est ipsius scopus. Nam filium esse Abrahami coram Deo, & fide iustificatum esse, cohærent. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, non ijs tantùm qui sunt ex circuncisione, id est *ἐκ μόνον τοῖς ἐκ περιτομῆς*, quanuis eiusmodi traiectiones interdum apud Hebræos inueniantur: & ne longius abeamus, sic usurpetur infrà uersu 16, & 23. Ab Erasmo autem in eo uno dissentio, quòd *τοὺς ἐκ περιτομῆς* interpretatur eos qui genus ducunt ex circuncisis, quum generaliter, ut opinor, esse ex circuncisione dicatur ab Apostolo, pro esse ex circuncisorum numero. C

Sed qui etiam incedunt *ἀλλὰ καὶ τοῖς στοιχοῦσι*. Planior quidem erit oratio, si uel articulum *τοῖς* expungas, uel legas *ἀλλὰ τοῖς καὶ στοιχοῦσι*: & fortassis permutata est horum collocatio ab ijs qui in priore membro putarunt esse traiectionem. Sed ut ut sit, plana est Apostoli sententia, distinguentis Iudæos infideles à fidelibus. Nam ut obiter hoc quoque dicam, incedere uestigijs fidei Abrahæ, non de fidei fructibus (de his enim nondum disserit Apostolus) sed de fide ipsa accipiendum est? nec aliud declarat, quàm credere, sicut & Abraham credidit. 13 Per Legem *διὰ νόμου* Hoc est, per præstita aliqua opera, aut addita implendæ Legis conditione. Legem autem sine articulo uocat aut legem ipsam naturę non Mosis: quę nondũ data erat, uel etiã Legẽ Mosis: ut hoc idem argumentũ tractatur Gala. 3. c. 18. Rectè autem Erasmus suppleuit uerbum Contigit ad constructionem explendam, nisi quòd contingentiam nullam hic agnosco. Quid si igitur suppleas *δέδοται* data est? Nam hoc innuunt Græca scholia. Sed hac ratione non fuerat dicendum *τὸ κληρονόμον εἶναι* ut hæres esset, sed *τὸ κληρονόμον ἔσεσθαι* hæredem fore, ut exposuit Erasmus, idque perperam, ni fallor. Neque enim disputat Paulus an Deus præcedentibus Abrahæ operibus adductus fuerit ad dandam ipsi promissionem, sed qua ratione sit promissionis particeps factus Abraham, an quia fide eam apprehendit, an uerò quia Legem impleuit. Itaque uerbum Cessit aut Euenit supplere malim.

Vt hæres esset mundi, *τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου*, Id est, ut pro filijs haberet omnes nationes orbis. Coniungit enim Paulus promissiones à Deo factas Abrahamo, uelut in unum corpus, & quum omnes credentes siue incircuncisos, seu circuncisos docuisset esse filios Abrahæ, meritò sanè Abrahamum uocat mundi hæredem: Mundi appellatione omnes nationes intelligens. & in eo ipso sequutus Domini uestigia. Nam quum dixisset Dominus Abrahamo, se fore Deum ipsius & seminis eius, postea exposuit quid Seminis appellatione intelligeret. nimirum omnes terræ nationes, quum fore diceret ut illas omnes in eo gratia sua dignaretur. Hæc est omnino germana ac maximè accommodata huius loci explicatio, quam & ipse Apostolus postea explicat uersu decimo septimo declarans ipsius nominis Abrahami etymologiam.

Nam mihi quidem uidetur non posse satis appositè ad institutum Apostoli, aut satis genuina interpretatione per

A per mundū intelligi regio Chanaan. quamuis ſuum hic quoq; cuiuis iudicium ultro (ſicut par eſt) integrū & illibatū relinquo. Eſt autē (ut ad rem redeam) peculiaris quidam Hebraiſmus in his uerbis annotandus, qui ſententiam mirè illuſtrat. Neque enim hæredis nomen propriè hîc accipitur: ſed quia Hebræis נחלה, id eſt hæreditas, dicitur quicquid alicui gratis cedit in poſſeſsionem, ac nominatim quidem filij dicuntur hæreditas quę patri à Deo datur Pſal. 127. a. 3, ideo hæredem eſſe mundi, declarat totum mundum habere pro filijs, & hac ratione quaſi uniuerſo mundo potiri. Sic dicitur Chriſtus totius mundi hæres conſtitutus, in quo ſcilicet & ipſe pater Abraham cum toto mundo adoptatus pro filio benedicitur, Heb. primo a. 2. Sic dicimur Dei hęredes correlatiuè infrà 8. c. 17, quia Dei ſumus hæreditas cum Chriſto: quum alioquin Græcis & Latinis, Alicuius eſſe hæredem, declaret, in alicuius bona poſt mortem ſuccedere. Poſtremo notanda eſt ratio cur Paulus addiderit, *ἢ τῷ σπέρματι αὐτῆς*, uel ſemini [id eſt poſteris] eius. Quid enim? an ſemini eius facta eſt promiſsio, fore ut poſsideat mundum? Nempe id nō poteſt niſi perabſurde dici, quum potius appellatione Mundi ipſum ſemen ſignificetur. Eſt igitur hoc intelligēdum ex mutua patris & filiorum relatione. Quū enim diceret Deus Abrahamum fore patrem multitudinis Gentium, ſimul pollicetur multitudini Gentium fore ut Abrahamum habeat pro patre: quod utrinque eſt ſingulare beneficium, ex fœderis formula, Ero Deus tuus & ſeminis tui. Itaque Paulus quum in eo ſit ut doceat filios Abrahæ ex una fide æſtimandos, ſiue circunciſi ſint, ſiue incircunciſi: merito expreſsit promiſsionem pertinere non ad Abrahamum ſolùm, ſed etiam ad ipſius ſemen: quanuis in ipſa promiſsionis formula explicanda id tantùm expreſſerit quod ad patrem ſpectat, alterum ſcilicet lectori cogitandum relinquens, ex natura eorum quæ inter ſe comparantur. Plena enim hæc fuiſſet oratio, *ἡ γὰρ διὰ νόμου ἡ ἐπαγγελία τῷ Ἀβραὰμ, τὸ κληρονόμον αὐτὸν εἶναι τοῦ κόσμου, ἢ τῷ σπέρματι αὐτοῦ τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀβραὰμ κληρονομεῖσθαι τὸν κόσμον· ἀλλὰ, &c.*

εἰ γὰρ οἱ ἐκ νόμου, κληρονόμοι, κεκένωται ἡ πίστις, καὶ κατήργηται ἡ ἐπαγγελία·

14 Etenim ſi ij qui ex Lege *ſunt*, hæredes ſunt, inanis facta eſt fides, & inanis reddita eſt promiſsio:

ὁ γὰρ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται. οὗ γάρ ἐστι νόμος, οὐδὲ παράβασις.

1 Nam Lex iram efficit. ſiquidem ubi nō eſt Lex, ibi nec tranſgreſsio *eſt*.

διὰ τοῦτο ἐκ πίστεως, ἵνα κατὰ χάριν, εἰς τὸ εἶναι B *βεβαίαν τὴν ἐπαγγελίαν παντὶ τῷ σπέρματι, οὐ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον, ἀλλὰ καὶ τῷ ἐκ πίστεως Ἀβραάμ, ὅς ἐστι πατὴρ πάντων ἡμῶν,*

16 Propterea ex fide *eſt hæreditas*, ut ſit per gratiam, ut firma ſit promiſsio toti ſemini, *id eſt* non ſolùm ei quod *eſt* ex Lege, uerum etiam ei quod *eſt* ex fide Abrahami, qui eſt pater omnium noſtrum.

(καθὼς γέγραπται· ὅτι πατέρα πολλῶν ἐθνῶν τέθεικά σε·) κατέναντι οὗ ἐπίστευσε θεοῦ, τοῦ ζωοποιοῦντος τοὺς νεκροὺς, καὶ καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα.

17 (Sicut ſcriptum eſt, Patrem multarum Gē tium conſtitui te) corā eo cui credidit Deo, uiuificante mortuos, ac uocante quæ non ſunt, tanquam ſint.

14 Si ij qui ex Lege ſunt *οἱ ἐκ νόμου*. Id eſt, ſi ij demum ſunt hæredes qui Legem impleuerint, ſiue, ſi ad hoc ut aliquis ſit in hæreditate Abraham, requiratur Legis impletio, inanis eſt fides ac promiſsio, id eſt fruſtrà promiſsioni creditur, & fruſtra fit promiſsio. Nam tantum abeſt ut hanc conditionem aliquis præſtare poſsit, ut contrà (ſicut ante primis tribus capitibus penè integris eſt demonſtratum) Lex nihil aliud quàm peccata hominum coarguat, ipſorū quidem uitio, non Legis. Itaque ex Lege eſſe, non idem declarat atque circunciſum eſſe & Legi Moſis initiatum, quemadmodum paulo pòſt accipitur uerſu 16: ſed idem ualet atque *ἐναι ἐξ ἔργων*, Galat. 3. b. 10. Ex operibus eſſe, id eſt operibus ſuis, ſeu Legis impletione niti.

15 Lex iram efficit *ὁ νόμος ὀργὴν κατεργάζεται*. Vulg. & Eraſ. Lex iram operatur. Ego uerò exiſtimo Apoſtolum potius uſurpaſſe compoſitum *κατεργάζεσθαι*, quàm ſimplex *ἐργάζεσθαι*: quia quum iam inde à noſtro exortu ſimus iræ Dei obnoxij, ſuperuenit poſtea Lex, quæ noſtra quidem culpa, non ſua, damnationem cumuler, ac ueluti cœptum opus abſoluat. Eſt autem operæpretium intelligere quid in hunc locū commiſcatur Origenes. Legis nomine, inquit, lex membrorum intelligitur. Quòd ſi placet de Lege Moſis accipere, ire nomine pœnas accipe quas Lex Moſis proponit delinquentibus. nempe ut crementur, lapidentur, ſuſpendātur C tranſgreſſores. Quid amplius? Poteſt, inquit, eſſe Lex ubi præuaricatio non ſit. Et paulo pòſt, Etſi (inquit) Legem Moſis ponamus, non continuò omnes qui ſub Lege Moſis uixerunt, in præuaricatione facti ſunt. Alioqui ſimul & Prophetas & omnes iuſtos uidemur inuoluere. Hæc ille. ex quibus certè apparet non multò melius eum intellexiſſe quid ſit Lex, quod eius officium, quod Euangelij & Legis diſcrimen, quàm ſi Paulum nunquam inſpexiſſet.

Vbi non eſt Lex, *ὅπου οὐκ ἔστι νόμος*. Vel (ut quidam malunt) cuius Lex non eſt. nam ambiguū eſt Græcum uocabulū.

16 Toti ſemini, *παντὶ τῷ σπέρματι*. Id eſt omnibus credentibus. Nam qui non credunt, etiamſi ſint circunciſi, & ſecundum carnem orti ex Abrahamo, non ſunt tamen ex ſemine, quia mutua eſt promiſsionis, fidei & ſeminis relatio: Eſt autem in his uerbis concluſio præcedentium à uerſu 13. ad hunc uſque locum. *Id eſt* non ſolum ei quod eſt ex Lege, *ὃ τῷ ἐκ τοῦ νόμου μόνον*. Quum in genere dixiſſet, hæreditatem eſſe ex fide, ut firma eſſet promiſsio toti ſemini, id eſt omnibus credentibus: nunc ſemen iſtud diuidit in eos qui ſunt ex Lege, i. in Iudæos fideles circunciſos, & in eos qui ſunt ex fide, id eſt Gentiles qui ſola fide referunt Abrahamum, quum ſint incircunciſi. Itaq;, quod non intelexit Origenes, ex Lege, &, ex fide eſſe, non opponūtur ſimpliciter hoc loco, ut paulò ante uerſu 14, ſed *κατά τι*, i. quatenus fidei adiuncta eſt aut non adiuncta circunciſio. ut idē hic declaret *ἐκ τοῦ νόμου εἶναι*, atq; *ἐν τῷ νόμῳ εἶναι* ſuprà 3. c. 19. Nam fides utrinq; ponitur, quia præcedit in prolepſi, *παντὶ τῷ σπέρματι*. Eadem quoq; ratio oſtendit particulam *μόνον*, uti 1. Corinth. 15. c. 19. ita hic etiam per traiectionem cohærere cum negante particula, non cum participio *ὄντι* iubaudito: neque rectè hunc locum à quibuſdam ſic conuerti, Non ei quod eſt tantùm ex Lege, ſed etiam ei quod eſt ex fide. Cur enim Paulus adderet *καί* in poſteriore membro? Ex fide Abrahami, *ἐκ πίστεως Ἀβραάμ*. Argutatur hoc loco Eraſmus, quaſi *Ἀβραάμ* pertineat ad articulum *τῷ*, tertio caſu ſcilicet, ut duos Abrahamos faciat Paulus, ſicut alibi duos Adamos, unum iuſtificatum in præputio per fidem, qui pater eſt Gentium ſpiritualis, alterum iuſtificatum per fidem in circunciſione: qui duplici nomine pater eſt Iudæorum credentium. Ego uerò nuſquā inuenio poſteriorem iſtum Abrahamum. Deinde quorſum hęc dicantur, quū manifeſtè Paulus diuidat in duo membra quod in genere dixerat? nimirum ut aditum ſibi patefaciat nouo argumento ex ipſius promiſsionis formula petito. quæquidem diſerte facit non unius, ſed multarum Gentium mentionem. Nam quod ait Eraſmus, additurum fuiſſe alioqui Paulum *τοῦ Ἀβραάμ*, nullius eſt momenti, quum ſoleat multis locis omittere articulum, ut infrà capite nono b. 7, & undecimo a. 1, & Galat. 3. a. 7, & alibi ſæpe.

17 Coram Deo, *κατέναντι θεοῦ*, Id eſt cognatione ſpirituali, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Nam quum benedictio incluſa ſit in ſemine Abrahæ, filium eius fidei oportet, ut ſimus uitæ æternæ partici

Genes.15.a.5

Qui *Abraham* cõtra ſpem ſub ſpe credidit, 18
ut fieret pater multarum Gentium: ſecũdum
id quod *ei* dictum fuerat, Ita erit ſemẽ tuum.

Ac minimè imbecillis fide, non conſidera 19
uit ſuum ipſius corpus iam emortuum, quũ
centum circiter natus eſſet annos, nec emor
tuam uuluam Saræ.

Aduerſus promiſsionem autem Dei non 20
diſceptauit infidelitate: ſed robuſtus factus
eſt fide, data gloria Deo:

Ac plenè perſuaſum habẽs *eum* quod pro- 21
miſerat poſſe etiam facere.

Quapropter etiam *hoc* imputatum eſt ei 22
pro iuſtitia.

Non ſcriptum eſt autem propter eum ſo- 23
lum, quod *hoc* imputatum fuerit ei:

Sed etiam propter nos, quibus futurũ eſt 24
ut imputetur, qui crediderimus in eum qui
excitauit Ieſum Dominũ noſtrũ à mortuis.

Mors Chriſti. Reſurrectio.

Traditum *in mortem* propter offenſas no- 25
ſtras, & excitatum propter iuſtificationem
noſtri.

CAPVT V.

Fides. Pax. Gloria in afflictionibus.

IVſtificati igitur ex fide, pacem habemus 1
erga Deum per Dominum noſtrum Ieſum
Chriſtum:

ὃς παρ' ἐλπίδα ἐπ' ἐλπίδι ἐπίστευσεν, εἰς A
τὸ γενέσθαι αὐτὸν πατέρα πολλῶν ἐθνῶν, κατὰ
τὸ εἰρημένον· οὕτως ἔσται τὸ σπέρμα σου.

καὶ μὴ ἀσθενήσας τῇ πίστει, οὐ κατενόησε τὸ
ἑαυτοῦ σῶμα ἤδη νενεκρωμένον, ἑκατονταέτης
που ὑπάρχων, καὶ τὴν νέκρωσιν τῆς μήτρας
Σάρρας.

εἰς δὲ τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ θεοῦ οὐ διεκρίθη τῇ
ἀπιστίᾳ, ἀλλ' ἐνεδυναμώθη τῇ πίστει, δοὺς δόξαν
τῷ θεῷ,

καὶ πληροφορηθεὶς ὅτι ὃ ἐπήγγελται, δυνατός
ἐστι καὶ ποιῆσαι.

διὸ καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.

οὐκ ἐγράφη δὲ δι' αὐτὸν μόνον, ὅτι ἐλογίσθη
αὐτῷ,

ἀλλὰ καὶ δι' ἡμᾶς, οἷς μέλλει λογίζεσθαι, τοῖς
πιστεύουσιν ἐπὶ τὸν ἐγείραντα Ἰησοῦν τὸν κύ-
ριον ἡμῶν ἐκ νεκρῶν·

ὃς παρεδόθη διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, καὶ B
ἠγέρθη διὰ τὴν δικαίωσιν ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛ. ε.

Δικαιωθέντες οὖν ἐκ πίστεως, εἰρήνην ἔχο-
μεν πρὸς τὸν θεὸν διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰη-
σοῦ χριστοῦ,

pes. Verùm apud homines alia eſt ratio, apud quos ſcilicet mortuis non gignuntur filij, & quòd non uidentur ulli pro
prè eſſe poſſe illorum filij ex quibus non ſunt orti. Quidam tamen Chryſoſtomum ſequuti, κατέναντι exponunt, ad
exemplum ſeu ſimilitudinem, quod uideatur quanda cum Deo ſimilitudinis ſpeciem habere Abrahamus, in eo quod
totius mundi ſit pater, & quidem ſpirituali ratione. Sed mihi quidem hæc ſubtilitas uidetur inanis: neque uſquam in
Nouo Teſtamento reperio κατέναντι poſitum pro ἐμοίνς. Viuificante. ζωοποιοῦντος. Id eſt, qui uitæ reſtituit, ut
expoſuit Eraſmus per periphraſin. Adduntur autem hæc ab Apoſtolo, ut aditum ſibi pateſaciat ad declarandam ma-
gnitudinem fidei Abrahami. Ac uocante καὶ καλοῦντος. Id eſt apud quem iam exiſtunt quæ reipſa non exiſtunt, ut
qui uel uno uerbo quiduis poſsit ex nihilo efficere. Sic enim accipitur apud Hebræos uerbum קרא, id eſt uocauit, ut
alibi obſeruauimus. Videtur autem Paulus quum mentionem facit uiuificationis, reſpicere circunciſos natos ex Abra
hami quaſi iam emortui lumbis, non naturæ, ſed fidei uirtute. Nam quod de morte per peccatum hîc diſputat Origi-
nes, ὡσὲρ πρὸς ἕωσ. Quum autem meminit uocationis eorum quæ non ſunt, uidetur ſpectare incircunciſos, qui uir-
tute promiſsionis facti ſunt quod prius non erant, quaſi, (quod etiam interminatur Iohannes Matth.3.b.9.) ex lapi-
dibus filios Abrahæ ſuſcitarit Dominus, quum ex non populo fecit populum.

19 Minimè imbecillis μὴ ἀσθενήσας. Hic mos eſt apud Hebræos, ut contrarium eius quod negant, fortiſsi-
mè aſſeuerent: quæ figura à grammaticis dicitur liptote. Itaque minimè imbecillis fortiſsimum ac conſtantiſsimũ de-
declarat: quod nõ ſatis uidentur expreſsiſſe Vetus interpres & Eraſ. quum interpretarẽtur μὴ ἀσθενήσας, non infirma
tus. Sed tamẽ in eo fœdè hallucinatur Origenes, quòd ex his uerbis colligit, fidem in Abrahamo perfectam fuiſſe: huc C
etiam detorquens quod de infirmis in fide ſuſtinendis præcipit infrà 14.a.1, & Tit.1.b.13, de ſanis in fide. quibus locis
fides accipitur diuerſa ſignificatione, id eſt, pro ipſa Euangelij doctrina quæ credenda proponitur.

Emortuum νενεκρωμένον Id eſt uiribus effœtum, & ad gignendam ſobolem ineptum. Itaq; intempeſtiuè diſſe
rit Origenes de mortificatione ſpirituali.

20 Non diſceptauit οὐ διεκρίθη. Vide Matthæum 21.b.21. Data gloria Deo: δοὺς δόξαν τῷ θεῷ. Id eſt Deo
agnito ac collaudato, ut qui ſumme bonus ac uerax eſſet, ſicut ſcriptum eſt Iohan.3.d.33. Sic accipitur hoc dicendi ge
nus Luc.17.d.18, ſed paulo aliter Iohan.9.c.14. 21 Plenè perſuaſum habens, πληροφορηθείς. Vide Luc.1.a.1.

Quod promiſerat, ὃ ἐπήγγελται. Eraſmus, is qui promiſerat, ὃς ἐπήγγελται.

22 Quapropter etiam διὸ καί. Quomodo, inquit Origenes, non ad iuſtitiam reputaretur ei qui non ſolùm
in fide, ſed & in omnibus uirtutibus perfectionem tenebat? Hæc ille, nempe ut nihil eſſet quod non contaminaret.

23 Propter eum ſolùm, δι' αὐτὸν μόνον. i. quum hæc ſcriberet Moſes, non habuit rationem unius Abrahami,
nempe uel hominis præſtantiam amans, uel ut inſignis alicuius facti memoria eſſet ſempiterna: ſed noſtri etiam erudi
endi cauſa hæc ſcripſit, qui filij illius ſumus per fidem, in eo benedicendi. Neque enim proponitur Abraham ut exem-
plar duntaxat, ſed etiam ut pater credentium. Neque uideo cur neceſſe ſit nos aſſentiri Origeni, qui δι' αὐτὸν interpre
tatur περὶ αὐτοῦ de eo, & δι' ἡμᾶς, de nobis. 25 Traditum *in mortem* ὃς παρεδόθη. Vulg. & Eraſ. qui traditus eſt. E-
go ſuppleui quod deeſſe uidebatur, & uſus ſum participio, ut amphiboliam uitarem.

Propter offenſas noſtras διὰ τὰ παραπτώματα ἡμῶν, Id eſt, ut offenſas noſtras lueret. Nam διὰ hoc loco
finem declarat.

IN CAPVT V.

1 Pacem εἰρήνην. שלום Hebræis, id eſt pacem, dici res proſperas & ſecundas. Notum etiam eſt hoc uocabu
lo declarari concordiam. Ad has ſignificationes accedit etiam tertia, quoties uidelicet εὐθυμίαν, i. animi tranquillita-
tem & ſerenitatem declarat, quam nonnulli ex philoſophis pro ſummo bono habuerunt, ſed perperam definitam,
ut mox dicemus. Poteſt autem hæc tertia ſignificatio ſub ſecunda etiam comprehendi. Pacem enim ac concor-
diam habent homines, aut cum Deo, aut alij inter alios, aut denique cum ſeipſis. Quidam igitur primam illam

concordiã

A concordiæ ſpeciem hic putant ſignificari, ut ſit hæc ſententia, Nos fide iuſtificatos, iam reconciliatos eſſe cum Deo per Chriſtum, qui inimicitiarum cauſas ſuſtulit quæ doctrina uerissima quidem eſt, ſed no ſatis appoſitè traditur huc loco. Neque enim Apoſtolus propriè hic agit de mediatoris Chriſti opere, ſed à fidei effectis argumentatur. Quidam igitur hanc pacem cum Deo initam aliter explicant, nempe ut qui ſemel reconciliati ſunt Deo, pacem iſtam colant, uitates ſcilicet peccata, & iuſtitiam colentes: quæ & ipſa interpretatio, quanuis piam ſententiam gignat, tamen eſt ἀπροσδιόνυσος. Alij ergo de ſecundo genere pacis hæc accipiunt, & legunt ἔχωμεν, habeamus, quaſi nos fide iuſtificatos Paulus ad mutuam pacem colendam hortetur. quæ etiam interpretatio ad ſcopum Apoſtoli non pertinet. Supereſt tertia concordiæ ſpecies, quum quiſpiam animi tranquillitate fruitur: quæ rurſus accurata diſtinctione indiget. Triplex enim eſt in homine diſſidium, nempe & perturbationum animi aduerſus rationem (cuius mali neque quæ ſit origo, neque quod ſit remedium, intelligere potuit philoſophia) & carnis, id eſt totius hominis ψυχικοῦ aduerſus nouum hominem, quem Scriptura Spiritum uocat. quod diſſidium quum ſit filijs Dei peculiare (cæteri enim nihil aliud ſunt quàm Caro) minimè mirum eſt philoſophos hoc certamen ne ſuſpicari quidem unquam potuiſſe. Imminent denique homini terrores conſcientiæ iudicij diuini ſenſu perculſæ, quos poetæ ſub Nemeſis & Furiarum ſpecie repræſentarũt. Huic triplici certamini pax triplex opponitur. & quod ad primam quidem attinet, qui fide ſunt iuſtificati, quum ſint quoque peccato mortificati, aliquem huius pacis guſtum habeant neceſſe eſt: ſed quum carnis lucta ſuperſit, non eſt quòd hanc pacem ſeſe habituros ſperent, quandiu hic uerſantur. De ſecunda idem ſtatuendum eſt, rum aduerſus Pelagium, qui quanta ſit hominis labes, cognoſcere non potuit: tum aduerſus Origenem, Celeſtinum, Anabaptiſtas, Libertinos & eiuſmodi omnes fanaticos, qui iuſtificatos conſtituunt ἀναμαρτήτους. Supereſt uera illa pax mundo incognita, de qua hic agit Apoſtolus, id eſt incredibilis illa & conſtantiſsima mundi recreatio, qua fit ut de beneuolentia Dei ſecurus homo, ſuperatis conſcientiæ terroribus, clamet cum Dauide, Dominus illuminatio mea, & ſalus mea, à quo timebo? &, In te Domine ſperaui, ergo non confundar in æternum. Hanc uerò pacem mundus quidem ſomniat, ſed apprehendere nullo modo poteſt. Nam aut prorſus eſt ἀπηλγηκὼς, id eſt ſtupidus & omnis doloris expers, aut pro Deo ſibi idolum fabricat, ipſius miſericordiam à ſumma iuſtitia ſeparans: uel iræ Dei opponens uana hominum commenta, ſeſe denique ſuis inſomnijs paſcens. Vna uerò fides quæ uerbo ipſius Dei nixa, Chriſtum ueram iuſtitiam apprehendit, hanc pacem affert. Quid uerò fidem, quid iuſtitiam appellet Paulus, ſuo loco expoſuimus. Eant nũc Sophiſtæ, & eos arrogantes eſſe clamitent, qui una Chriſti iuſtitia per ſolam fidem apprehenſa ſub certa ſpe gloriæ Dei in Deo gloriantur: & hæc effecta uel ſuæ fidei ſuiſque iuſtitijs tribuant, ſi poſſunt: uel ſi tribuere non poſſunt, Chriſto gloriam dare malint, quàm Eccleſiam Dei perſequendo, & ſeſe conficere, & illorum conſtantiam confirmare.

B

δι' οὗ καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐσχήκαμεν τῇ πίστει εἰς τὴν χάριν ταύτην, ἐν ᾗ ἑστήκαμεν, καὶ καυχώμεθα ἐπ' ἐλπίδι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ.

2 Per quem etiam fide habuimus aditum in gratiam hãc, per quam ſtamus, & gloriamur ſub ſpe gloriæ Dei. *Gloria in afflictionibus.*

οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμεθα ἐν ταῖς θλίψεσιν, εἰδότες ὅτι ἡ θλῖψις ὑπομονὴν κατεργάζεται,

3 Neque *id* ſolùm, ſed etiã gloriamur in oppreſsionibus, ſcientes quòd oppreſsio patiẽtiam efficiat: *Epheſ.2.d.21. Iacob.1.a.3.*

ἡ δὲ ὑπομονὴ δοκιμήν, ἡ δὲ δοκιμὴ ἐλπίδα·

4 Patientia uerò experientiam, experientia autem ſpem:

ἡ δὲ ἐλπὶς οὐ καταισχύνει, ὅτι ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐκκέχυται ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ δοθέντος ἡμῖν.

5 Porrò ſpes non pudefacit, quòd Charitas Dei effuſa ſit in cordibus noſtris per Spiritũ ſanctum qui datus eſt nobis. *Spes. Charitas Dei.*

ἔτι γὰρ Χριστὸς ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν, κατὰ καιρὸν ὑπὲρ ἀσεβῶν ἀπέθανε.

6 Chriſtus enim, quum adhuc nullis uiribus eſſemus, ſuo tempore pro impijs mortuus eſt.

2 Per quam ἐν ᾗ. Vel, in qua: ſiue accipiamus Gratiæ nomine ipſam Dei εὐδοκίαν, id eſt gratuitam beneuolẽtiam, cui ſcilicet hæc laus tribuenda eſt, ut in ſolidum omnia in nobis & inchoet & perficiat: ſiue eam conditionem in quam gratuitò ſumus aſciti. Nonnullis etiam placet ad fidem referre, quod tamen mihi non ita probatur.

C Stamus ἑστήκαμεν. Id eſt firmi permanemus, aut erecti. Poteſt enim opponi uel τῷ πίπτειν, ut 1. Cor. 10. c. 12, uel τῷ κεῖσθαι. Alij conuertunt Stetimus. Gloriamur καυχώμεθα id eſt εὐδοκοῦμεν. ut 2. Cor. 12. c. 10, id eſt non modò æquo animo & moderato ſumus, ſed etiam magna lætitia perfuſi, nobis placemus de hæreditate cæleſti quæ nos manet. Sic enim accipiendum eſt uerbum καυχᾶσθαι, quum alioqui ſuprà dixerit omnem gloriationem excludi fidei doctrina. Ex hoc autem loco apparet quàm turpiter hallucinati ſint philoſophi in definitione εὐθυμίας, quum ſapientem illum ſuum non ſolùm metu, ſed etiam ſpe uacare uellent.

3 Neque *id* ſolum, ἀλλὰ μόνον δέ. Præciſum eſt hoc dicendi genus, Paulo familiare, quum ſuperiora uult amplificare, ut infrà 8. d. 23, & 9 b. 10 4 Experientiam, δοκιμὴν. Vulgata & Eraſmus, probationem. quod uocabulum eſt ambiguum, quia uel actiuè uel paſsiuè accipi poteſt: δοκιμὴ uerò nunquam niſi paſsiuè accipitur. Placuit autem hoc annotare, ne quis putet Paulum à Iacobo diſsidere, qui contrario ordine ſcribit 1. a. 3, quòd probatio pariat patientiam. Nam in Græcis eſt τὸ δοκίμιον, id eſt exploratio, quo nomine ipſa oppreſsio dicitur ab eius effectu.

5 Charitas Dei ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ. Paſsiuè hoc accipiendum eſſe, de ea charitate qua nos Deus complectitur, nõ modò oſtendit argumenti ſeries, quum de conſtantiæ noſtræ fundamento hic agatur, ſed etiam Paulus ipſe explicat infrà uerſu 8. 6 Quum adhuc nullis uiribus eſſemus, ἔτι ὄντων ἡμῶν ἀσθενῶν. Primum omnium notanda eſt traiectio particulæ ἔτι, cuius loco Vetus interpres perperam legit, εἰς τί, Vt quid: quanuis eam lectionem ſequatur Ambroſius. Deinde obſeruandum eſt ἀσθενεῖς non rectè hoc loco conuerti Infirmos. Nam ἀσθένεια interdum quidem morbum declarat, ab effectu, quòd uires eneruet: qua ratione τὸν ἀσθενῆ rectè conuertere poſsis, ægrotum, aut inualidum. interdum autem dicitur de animi defectu, ubi deſtituimur ſpiritualibus donis. Ea uerò donorum facultas ſi ulla quantumuis per ſe languida in homine nondũ regenerato cõſtituatur, non rectè dixerit Paulus, Quid habes quod non acceperis? Illic enim non agit de natura, ſed de gratia: ut diſertè oſtendit aduerſus Pelagianos Auguſtinus, qui, ſicut hodie noſtri Sophiſtæ, ita etiam olim hoc cauillo utebantur, ut probarent ſe nihil gratiæ Dei detrahere, naturæ uires extollendo, quod uidelicet Dei gratiam facerent condendæ naturæ humanæ cauſam. Non ſic Paulus, qui quos uocauit ἀσθενεῖς, ſtatim appellat impios, peccatores, & Dei hoſtes: ſicut & alibi carnis prudentiam dicit inimicitias eſſe aduerſus Deum. cuius uoluntati ſubijci non modò nolit, ſed etiam non poſsit. alioqui fides non niſi ex parte donum Dei eſſet, neque omnem gloriationem excluderet. Nonunquam tamen ἀσθένεια pro iſtius facultatis animi non priuatione, ſed imbecillitate accipitur: idq; rurſus duplici ratione. Quũ enim, quandiu hic uerſamur, non niſi ex parte cognoſcamus, 1. Corinth. 13. c. 9, ἀσθενεῖς id eſt infirmi omnes meritò uocamur, tantiſper dum ad metam peruenimus, Philip. 3. c. 12: & tamen in hac imbecillitate certi ſunt gradus, adeò ut alij præ alijs robuſti, alij infirmi meritò appellentur,

pellentur, de quibus tolerandis Apostolus passim disserit, ac præsertim in extremis huius epistolæ capitibus, & epistola ad Corinthios priore. Cęterùm de alijs etiam corporis & animi dotibus dicitur ἀσθενὴς ab Apostolo, & de cęremonijs quoque, atq; adeo tota lege, quatenus à Christi Spiritu est separata. quas significationes suis locis annotabimus. A

Suo tempore κατὰ καιρόν. Id est tempore idoneo & opportuno, quod Pater scilicet ab æterno constituerat. unde toties mentionem facit Christus horæ suæ, siue temporis sui. Ambrosius interpretatur, ad tempus: quia scilicet tertia die resurrexit, quasi πρὸς καιρὸν scripserit Paulus: ut interim taceam hoc parùm pertinere ad scopum. Erasmus uertit, iuxta temporis rationem, retulitque ad præcedentia, id est, ad participium ὄντων, quum essemus, quasi uoluerit Apostolus mitigare quod de infirmitate dixerat. Ego uerò puto nunquam hoc uenisse in mentem Apostolo, ut caueret ne de hominis dignitate nimium uideretur detrahere: quum quanto abiectior fuisse dicitur natura nostra ante uocationem, tanto maior in Deo benignitas elucet. quod argumentum ex professo tractauit hoc in loco. Imò uerò ñ superiora uoluit emollire, cur quos ἀσθενεῖς duntaxat uocarat., id est omnibus rebus destitutos, ad intelligenda quæ Dei sunt, nedum consequenda, mox asperioribus epithetis utens, peccatores, impios, Dei hostes appellat? Itaque uetera exemplaria omnia quæ uidi, & Græca scholia sequutus, ista coniunxi cum uerbo ἀπέθανε.

Enimuero uix pro iusto quisquam moria 7 μόλις γὰρ ὑπὲρ δικαίου τὶς ἀποθανεῖται· ὑπὲρ
tur: nam pro eo qui sit *ipsi* utilis, forsitan aliquis etiam mori sustineat. γὰρ ἀγαθοῦ τάχα τὶς καὶ τολμᾷ ἀποθανεῖν.

Commendat autem suam charitatem erga 8 συνίστησι δὲ τὴν ἑαυτοῦ ἀγάπην εἰς ἡμᾶς ὁ
nos Deus, quòd quum adhuc essemus peccatores, Christus pro nobis mortuus sit. θεὸς, ὅτι ἔτι ἁμαρτωλῶν ὄντων ἡμῶν, χριστὸς ὑπὲρ ἡμῶν ἀπέθανε.

Iustificare. Iustificati igitur eius sanguine, seruabimur 9 πολλῷ οὖν μᾶλλον δικαιωθέντες νῦν ἐν τῷ
Ira. nunc multò magis per eum ab ira. αἵματι αὐτοῦ, σωθησόμεθα δι' αὐτοῦ ἀπὸ τῆς ὀργῆς.

Mors Christi. Vita. Nam si quum inimici essemus, reconcilia- 10 εἰ γὰρ ἐχθροὶ ὄντες κατηλλάγημεν τῷ θεῷ
ti fuimus Deo per mortem Filij eius, multò magis recóciliati seruabimur per uitã ipsius. διὰ τοῦ θανάτου τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, πολλῷ μᾶλλον καταλλαγέντες σωθησόμεθα ἐν τῇ ζωῇ αὐτοῦ.

Gloriari in Deo Neque id solùm, uerùm etiam gloriamur 11 οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ καυχώμενοι ἐν τῷ θεῷ B
in Deo per Dominum nostrum Iesum Christum, per quem nunc reconciliationem assequuti sumus. διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, δι' οὗ νῦν τὴν καταλλαγὴν ἐλάβομεν.

Propterea sicut per unum hominem pec- 12 διὰ τοῦτο, ὥσπερ διὶ ἑνὸς ἀνθρώπου ἡ ἁμαρ-

7 Pro iusto ὑπὲρ δικαίου, id est, iusti alicuius hominis uice: aut iustitiæ ac uirtutis asserendæ causa. Sed illud malo, ut uiro iusto & innocenti opponantur peccatores. Conuerti uero particulam γὰρ Enimuerò potius quàm enim, cum Vetere interprete & Erasmo, propterea quòd ista non continent probationem, sed explicationem & ἐπεξήγησιν superiorum. Nam pro eo qui sit *ipsi* utilis, ὑπὲρ γὰρ τοῦ ἀγαθοῦ. Amplificat Dei erga nos charitatẽ Apostolus duplici collatione,. Vix enim, inquit, pro iusto quopiam homine quisquam uelit mortem subire, at Deus Christũ suum dedit, qui pro nobis non modò non iustis, sed etiam sceleratissimis moreretur. Rursus eius causa à quo beneficium acceperimus, forsan aliquis sustineat mori. at Deus quum non modò nullis à nobis beneficijs esset affectus (quid enim à nobis, aut à quoquam commodi consequatur?) sed etiam nos sibi infestissimos hostes esse non ignoraret: tamen si lij morte suam in nos beneuolentiam sanciuit. Iam uerò quum tantùm ipsius in nos amoris pignus misero illo tempore acceperimus, qua tandem ratione nos iustificati & cum ipso reconciliati dubitemus quin nos ab ira. i. ab ijs pœnis quibus hostes suos ulciscitur, saluos & incolumes præstet? & quum nos moriẽs Christus recõciliarit Deo, num uerebimur ne nunc uiuus nos reconciliatos in periculis deserat?. Sic puto hunc locum explicandum. Nam si ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ interpreteris neutro genere, pro bono. i. pro bona causa, perierit posterior collatio. Deinde si ἀγαθὸν pro bono, cui opponitur πονηρὸς malus, accipias, siue masculino, siue neutro genere: non modò nõ opponetur ὁ ἀγαθὸς τοῖς ἐχθροῖς (sicut ὁ δίκαιος τοῖς ἁμαρτωλοῖς) sed etiam à se ipso dissentire uidebitur Apostolus, qui dicat aliquem uix pro iusto mori, pro bono uerò nonnullos: quum inter iustum & bonum (eum dico cui opponitur improbus) uix aliquid interfit. Poscit igitur sententia ut τὸν ἀγαθὸν accipiamus masculino genere αὐτὶ τῦ ἀγαθοποιῦ uel τῦ ἀγαθοποιοῦντος (ut Lucæ sexto capite, e. 33.) id est, pro eo à quo commodum siue bonum aliquod percipiamus. Nam in eo plane ridiculũ se prębet Origenes, quòd τὸν ἀγαθὸν de Christo interpretatur, pro quo martyres mori non recusent. Quorsum enim hoc? Vtitur autem particula γὰρ, non quasi probaturus quod dixerat, sed per Anthypophoram, ut su cap. 4. a, initio uersiculi secundi. 9 Multo magis πολλῷ μᾶλλον. Origenes omnia suo more peruertens, hæc retulit ad participium δικαιωθέντες iustificati, quum manifestum sit argumentum à comparatis sumptum, ideoque ista necessariò pertineant ad uerbum σωθησόμεθα. Ostendit, inquit, quòd neq; fides nostra sine sanguine Christi, neq; sanguis Christi sine fide nostra nos iustificat. Ex utroq; tamen multò magis sanguis Christi quã fides nostra iustificat. Et ideo quum in superioribus simpliciter dixerit iustificati ex fide, hîc addidit, Multò magis nunc iustificati in sanguine eius: ut doceret, quia ab ira uentura etiamsi fides nostra nos saluet, etiamsi opera iustitiæ, super hæc tamen omnia multò magis sanguis Christi saluos nos faciat à uentura ira. Hæc ille, nõ minus ineptè quàm falsò atq; adeò impiè: nisi forte impietas non est, gloriã Dei ipsi ereptã ad nos transferre. Nos igitur, quanuis id non esset ita necesse facere, tamẽ ut omnẽ ambigendi ansam præcideremus, naturalem constructionis ordinẽ secuti sumus in Latina interpretatione. C

10 Si *ei*. Id est quum uel quandoquidem, ut sæpe alibi obseruauimus.

11 Gloriamur καυχώμενοι Erasmus, gloriantes, non satis rectè, quum prorsus hiet sententia. Positum est igitur ex Hebræorum consuetudine participium præsens pro uerbo, ut Actorum uigesimo quarto a. 5, & uigesimo sexto e. 20. Sed & in uno codice scriptum inuenimus καυχώμεθα. Verùm suspicor mutatam germanam lectionem ab ijs qui hunc Hebraismum non cognouerint.

12 Propterea διὰ τοῦτο Vel, Itaque. Cohærent enim ista cum eo quod dixerat, nos etiam habere de quo gloriemur, non tamen in nobis, sed in Deo. Nam à superiore uersiculo aditum sibi parat ad sequẽtem tractationem, quam ego quidem à præcedente distinguo. Adhuc enim disseruerat partim in genere de tota iustificatione, partim uerò peculiariter de primo iustificationis capite, id est de gratuita remissione peccatorum in Christo. Nunc uerò alterum caput aggreditur, nempe imputatæ Christi iustitiæ. Nam sicut tenebamur non modò non uiolare Legem, sed etiam implere singuli pro nostrę uocationis modo: sic in Christo duplex remedium adipiscamur oportet: nempe & satisfactionem pro peccatis, & iustitiam quæ nobis deest: iustitiam inquam, id est plenam ac perfectã obedientiam, qualem

A qualem ab homine Deus meritò requirit: & præstiturus erat homo, nisi in id peccatum sese sponte præcipitasset: quo fit ut non modò Legis impletionem ne inchoare quidem possit, sed etiam non possit non omnibus modis uiolare. Hæc quum olim discernerent plerique, nihil mirum si à Pauli scopo longissimè aberrabant, & absurdissima quæque coaceruabant. Apparet autem hæc distinctio manifestè partim quidem ex tota collatione intustitiæ Adami & iustitiæ Christi, illius scilicet, per propagationm, istius uerò per imputationem nobiscum, id est cum fidelibus, communicatæ: partim uerò ex participio *πεφυκόμενοι*, à quo Apostolus auspicatur transitionem ad hoc explicandum argumentum. Neque enim propriè habemus de quo gloriemur in Deo quòd peccata nobis remissa sunt, quanuis de eo æquissimum sit ut ipsi immortales gratias agamus. Verùm quum ad peccatorum remissionem accesit iustitiæ illius Christi ornamentum, nostram ignominiam obtegens, quo induti possumus confidenter uitæ æternæ præmium postulare: tum demum habemus de quo gloriemur. Neque id tamen in nobis, sed in Deo: quia iustitia hæc merum est Dei donum, nobis imputatum, non autem inhærens: ne quis me putet de nostra regeneratione hæc differere. Hæc enim seorsum considerabitur ab Apostolo, neque eiusmodi est ut de ea uel tantillum possimus gloriari coram Deo, ut dixit Apostolus supra 4.a.2.

τία εἰς τὸν κόσμον εἰσῆλθε, καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας ὁ θάνατος, καὶ οὕτως εἰς πάντας ἀνθρώπους ὁ θάνατος διῆλθεν, ἐφ' ᾧ πάντες ἥμαρτον.

catum in mundum introiit, ac per peccatum mors: & ita in omnes homines mors transijt, in quo omnes peccarunt.

Sicut *ὥσπερ*. Nullius est momenti quod annotat Erasmus, posse accipi *ὥσπερ* pro Quia. est enim omnino aduerbium comparandi quod uocant. Confertur autem Adamus cum Christo, tum in re simili, tum in contraria. Similes enim sunt in eo quòd uterque quod suum est, cum suis communicat: sed in eo planè dissimiles, quòd ille peccatum in suos natura deriuat in mortem, Christus uerò suam iustitiam cum suis per gratiam communicat in uitam. Deinde in illa quoq; similitudine ostendit Paulus per partes quanta sit imparitas. Est igitur manifestum anantapodoton, quō altera pars collationis desit: sed quod facilè excusari possit. Primùm enim ea est contrariorum natura, ut unum ex altero facile intelligatur, quanuis nō fuerit expressum, ut infrà cap. 8. c. 12. Deinde uix etiā fieri potuit ut altera pars exprimeretur quin ambigua esset tota oratio: quod ità esse sic colligo. Vt plena esset ac perfecta antithesis, hęc addi oportuit. Ita per unum hominem iustitia in mundum introiit, ac per iustitiam uita, & sic inomnes uita peruasit: in quo omnes iustificati sunt. Sed si ita loquutus esset Paulus, præterquam quòd displicere poterat ista multorum uocabulorum repetitio, uideri etiam potuisset non minus late patere Christi iustitiæ effectus ad uitam, quam Adami peccatum ad mortem. quanquam non desit quod huic obiectioni respondeatur: quum sic etiam loquatur plena anthithesi Apostolus, 1. Corinth. 15. c. 22. Verùm alteram illam partem quum necesse esset uel priore, uel posteriore loco collocare, utrunuis fecisset, non paruum incommodum consequebatur. Nam si priore loco collocasset, uideri potuissent sequentes probationes ad totam collationem pertinere, quum uni duntaxat membro applicandæ sint, nimirum ei quod de Adamo dicitur. Sin autem in posteriorē locum reiecisset, rursus uisa esset probatio ad ipsum posterius mēbrum referenda, id est, ad Christum: quum ad Adamū pertineat. Oportuit igitur membrum illud subticeri, quod (ut dixi) ex contrariorū collatione per se satis intelligitur, potius quàm illo adiecto obscuram fieri argumentorū cōnexionem: nisi forte in finem uersiculi 14, reiicere placuisset. quod & ipsum non caruisset magna obscuritate, propter interiectas prioris membri probationes. Causa uerò huius anantapodoti quam affert Origenes, quasi scilicet Apostolus ueritus sit desidiæ occasionem præbere, sanè indigna est quæ Paulo tribuatur. Peccatum *ἡ ἁμαρτία* Sic uocare solet Apostolus morbum illum hæreditarium cuius fructus sunt triplices, ut dicemus infrà cap. 6. b. 12: adeò quidem ut uix aut ne uix quidem apud Paulum inuenias *τὴν ἁμαρτίαν* addito articulo, aliud declarare. Sine articulo uerò idem quoque interdum significat, interdum autē formalem (ut ita dicam) peccati naturam, ueluti quū nomine *τοῦ ἀνθρώπου* tota hominis species intelligitur, idque non ita frequenter. Solet enim in hac significatione. id est, ubi de illius radicis fructibus agitur, plurali fere numero dicere *τὰς ἁμαρτίας*. quæ distinctio diligenter obseruata, magnam non huic modò disputationi, sed & plurimis aliis locis lucem affert. Certè si hoc annotasset Origenes cum ueteribus aliquot aliis (quos imitari maluit Erasmus quàm Augustinum, qui penè unus, à Pelagianis scilicet excitatus, hunc locum rectè tractauit) non tam fœde essent hallucinati in explicanda Pauli sententia: neque inde arripuissent occasionem recentiores Sophistæ ita extenuandi originis peccatum, ut neque quid sit, neque quanta eius uis, & quàm pertinax sit malum, cognouerint. Sed de his aliás. Nunc superest ut hoc quoque lector intelligat, duo considerari in originis peccato: reatum scilicet & corruptionem, quæ ut non possint separari, distingui tamen accuratè debent. Sicut enim Adam admisso peccato primum reus factus est iræ Dei: deinde quia reus erat, pœnā peccati id est corruptionem illam tū animi tum corporis subiit: sic quoque in posteros naturā transmisit tum ream in primis, tū deinde corruptā. De reatu igitur propagatione propriè agit hoc loco Apostolus, cui opponitur imputatio obedientiæ Christi, quæ per imputationē cum fidelibus cōmunicata, postquā idē Christus morte sua reatum eluit, eos etiā imputata iustitia induit. Quod autem ad corruptionem attinet, ea diuersum habet remedium, nimirum sanctificationem humanæ naturæ in Christo. de cuius imputatione differet itidem Apostolus suo loco, id est capitis octaui initio. Ac per peccatum *καὶ διὰ τῆς ἁμαρτίας*. Erasmus putat conuerti etiam posse, ita & per peccatum mors, nēpe ut suppleatur particula *ὅτως*, ut Luc. 11. a. 2, & alibi sæpe, ut uitetur anantapodoton, de quo paulo antè diximus. Sed certè non est propositū Apostolo docere, ut peccatum, sic etiam mortem ab Adamo in omnes homines propagatam: imò potius iustitiam Christi docere credentes uiuificare, ut Adami peccatum omnes morti addixit. Itaque hæc interpretatio admitti non potest quin deprauetur hic locus. Transiit, *διῆλθεν*. Vel peruasit. Origenes (cui potius quàm Augustino hunc errorem impingere Erasmus debuerat) quia non magis Apostoli scopum intellexit quàm si nunquàm librum inspexisset, ut qui ad actualia peccata (quæ uocant) & imitationem transferat quod de peccati originis propagatione dictum est (quem errorem deinde ab eo arreptum pertinacissimè defenderunt Pelagiani) discrimen statuit inter mundum in quem peccatum intrarit, & homines in quos pertrāsierit. Nam Mundi appellatione terrenos intelligit, in quos, inquit, peccatum intrasse scribit Apostolus: homines autem dici putat qui iam incipiunt se agnoscere, & scire quòd ad imaginem Dei conditi sunt, in quos scribat Apostolus pertrāsisse peccatum, id est fuisse quidem, sed per pœnitentiam conuersionis depulsum, & pertransisse, nec ultra in eis stetisse. Hæc ille, quasi Apostolus hoc membro non tradat doctrinam ad omnes homines pertinētem quatenus ex Adamo sunt exorti. Sed & is quoque cuius in hanc epistolam extant commentarij sub Hieronymi nomine, Mors, inquit, non in Abraham, Isaac, & Iacob pertransiit, de quibus dicit Dominus, Omnes illi uiuunt. Hoc considerent qui in Patrum lectione putant theologiæ studiosis consenescendum, ac præsertim Origene & Hieronymo: quibus certè interdum nihil impurius fingi potest. In quo *ἐφ' ᾧ*. Id est *ἐν ᾧ*. Neque enim nouū est ut *ἐπὶ* pro *ἐν* accipiatur, ut Heb. 9. b. 17: & apud idoneos etiam authores, sicut uidere est in Græcis dictionariis. Erasmus quatenus, uel, per hoc quòd, ut mordicus teneat fœdissimum errorem quem semel arripuit, hæc scilicet ad imitationis peccata pertinere, nempe ut simili quoque ratione (quod rectè prorsus obseruauit Augustinus aduersus Pelagianos) in altera collationis parte idem statuatur, nos scilicet per Christum sola quoque imitatione fieri iustos. En quid sit à scopo aberrare, & errorem pertinacius tueri. Cæterùm ut ad rem redeam, est quidem in his uerbis hyperbaton, sed quod minimè obscuret sententiam, ac facilè possit excusari. Nam post *διῆλθεν*, repetendum est ex præcedentibus *διὰ ἑνὸς ἀνθρώπου*. Omnes peccarūt. *πάντες ἥμαρτον*. Non dicit omnes in Adamo fuisse corruptos (quod tamen uerum est) sed in eo peccasse, in ipsius scilicet lumbis inclusos. Nam ut (ante dixi)

non considerat Paulus hoc loco, peccatum originis quatenus fons est nostræ corruptionis, unde postea tot noui reatus emergunt quot peccata prodeunt: sed quatenus Adamum nósque omnes in ipso reos constituit. cuius reatu pœna est corruptio. A

Nam usque ad Legem peccatum erat in mundo. peccatum uerò non imputatur quũ nulla est lex. 13

ἄχρι γὰρ νόμου ἁμαρτία ἦν ἐν κόσμῳ· ἁμαρτία δὲ οὐκ ἐλλογεῖται, μὴ ὄντος νόμου.

Adam secũdus

Regnauit autẽ mors ab Adam usque ad Mosen, in eos quoq; qui nó peccauerant ad similitudinem transgressionis Adam, qui est typus illius qui erat futurus. 14

ἀλλ' ἐβασίλευσεν ὁ θάνατος ἀπὸ Ἀδὰμ μέχρι Μωσέως, καὶ ἐπὶ τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι τῆς παραβάσεως Ἀδὰμ, ὅς ἐστι τύπος τοῦ μέλλοντος.

13 Nam usque ad Legem ἄχρι γὰρ νόμου. Id est tempore quod ab Adamo ad Mosen interceſsit, ut Apostolus ipso postea explicat. Quod igitur Origenes exponit, usque ad Legem. id est, usque ad Christum, siue usquequo Lex permãsit, ridiculum est. Sed & altera illius expositio prorsus inepta est, nec ullo modo ad rem pertinens. Vique ad Legem peccatum erat in mũdo, subaudi mortuum. Nec dixit in hominibus, inquit, sed in mundo. nam homines sentit rationis capaces, & qui naturalibus legibus parent. Rectè scilicet & perappositè, quum contrà constituerit Apostolus probare, etiam ante Mosis Legem omnes homines peccati reos nasci consueuisse. Sed & illis non assentior qui adiecta parentheſi, hunc uersiculum à proximo diuellunt: quum (ut mihi quidem uidetur) prorsus ista cohæreant, non aliter quàm unius syllogismi partes. Nam quia mundus quid sit peccatum illud hæreditarium, id est, omnium malorum fontem, ignorat, neque per peccatum intelligit quicquam aliud quàm actuales, quas uocant, transgressiones: Apostolo fuit explicandum quod dixerat, nimirum quoddam esse peccatum, quo infecti & contaminati omnes homines nascerentur. Primo igitur loco de iis disserit qui Legem Mosis antecesserunt, de quibus nimirum maximè ambigi poterat: & ex hypotheſi quam posuerat, nempe ubi mors est, ibi esse peccatum, sic argumentatur ut in primis consideret quid præcipuè contra originis peccatum dici possit. Hoc scilicet perabsurdum uideri, ut ubi Lex non est, ibi imputetur peccatum. Itaque fieri non posse ut quisquam nascatur peccati reus, quum homini nondum nato lex B
poni non posse uideatur. Ad hæc excipit Apostolus eadem illa quæ afferre poterant aduersarij, nempe quòd eius temporis homines quòd Legem Mosis præcesserit, in Adamo peccarint, ex consequenti apparere, id est ex eo quòd fontes fuerint, ac proinde lex aliqua extiterit ob cuius transgressionem fontes fuerint habiti. Sontes autem fuisse inde liquet, quod mors, id est peccati pœna in ipsos ius suum exercuerit. Et nequis exciperet, legem hanc fuisse naturæ legem, ob cuius transgressionem mors in homines etiam ante Mosen regnarit, ac proinde non esse quòd colligeret ex hoc argumento Apostolus, homines alicuius peccati reos nasci: non simpliciter dixit Paulus mortem regnasse ab Adamo ad Mosen, sed regnasse etiam in eos qui ad similitudinem Adami non peccarunt, id est in quos nec cognitio legis naturæ cadit, nec ulla actualis (quam uocant) transgressio: nullus denique concupiscentiæ motus, nempe tenerrimos adhuc & uix dum natos infantes. Ex quo efficitur omnes homines non tantùm actualibus (quæ uocant) peccatis fontes fieri ac morti obnoxios, (ita enim soli adulti morerentur) sed planè reos nasci, contracta iam inde à primo parente culpa, qui legem illam sibi ac suo generi uiolauit, cuius transgressionem mors est consequuta. Hæc autem quorsum? nempe ut postquam longè aliter didicerint homines de misera illa conditione sua iudicare, eũ per fidem amplectantur cuius obedientiæ gratuita imputatione iusti fiant in uitam, nõ aliter quàm ex suo parẽte peccatum per fontis naturæ propagationem hauserunt in mortem: imò uero etiam tanto magis, quanto fortior est Christus iustus ad seruandum per gratiam, quam iniustus Adam ad perdendum per naturam. At enim, dicet aliquis, si rectè colligit Apostolus peccati imputationem ex morte, quæ sit peccati, & quidem imputati pœna: cur igitur moriuntur fideles quibus tamen non imputatur peccatum? Respondeo, omnes in genere homines ab Apostolo in seipsis hoc loco considerari, ac proinde peccatum ac mortem recte quoque existimari ex sui natura. De iis autem qui in fide moriũtur, longè aliter constituendum. in his enim tunc alia omnia quæ suapte natura mala sunt, & à peccato profecta, cooperantur tamen in bonum: tum uerò mors ipsa per Christum fide apprehensum ità sanctificatur, ut quod in aliis, ex sui scilicet natura, nihil aliud est quàm peccati imputati pœna, idipsum in istis fiat per Christum fide apprehensum incœptæ mortificationis carnis ueluti complementum. Non imputatur οὐκ ἐλλογεῖται. Id est, ubi lex nulla posita est, nemo ut reus ac nocens punitur. Hæc enim uis est imputationis peccati: & de iudicio Dei, non hominum hîc agi, ostendit argumenti series. Itaque non assentior ijs qui peccati agnitione hoc accipiunt. Nam aliud est peccati agnitio, aliud peccati imputatio, & de hominum respectu uidetur extra causam differi. Denique scribendum fuit potius οὐκ ἐνελογεῖτο non imputabatur, si de certo tempore ac certis hominibus hæc dicerentur. Postremò aliud est Legem C
non esse, quàm Legem non nosse. Non desunt etiam qui hæc dici uelint in aduersarii persona. Sed mihi uidetur solere Paulus aliquid adiicere, ex quo intelligatur ipsum alienam personam sumere. Quum nulla est lex. μὴ ὄντος νόμου. Vocabulum Legis hîc ponitur in genere. Est enim uniuersalis sententia. In priore autem membro de Lege Mosis intelligitur, quum ipse Apostolus uersiculo proximo ita explicet. Nam Vsque ad Legem, idem ualet atque Ab Adam ad Mosen. 14 In eos quoque καὶ ἐπὶ τοὺς. Ita scriptum habent omnes codices tum Latini tum Græci, & sic legendum esse apparet ex tractatione argumenti quam paulo antè per partes exposuimus. Atqui si hæc uerba pro iis accipias qui Legis Mosis cognitionem non habuerint, id est qui sine Lege peccarint (de quibus suprà Apostolus cap. 2. b. 12) redundabit particula καὶ, quum hæc fuerit uniuersalis omnium hominum conditio ab Adamo ad Mosen, ut nulli excipi potuerint. Superest ergo ut de paruulis accipias qui penè prius moriuntur quàm nascantur, sicut paulo antè exposuimus. & rectè omnino censuit Augustinus: alioquin in eo durior quòd infantium salutem Baptismi sacramento præcisè includat. Origenes uerò in huius uersiculi explicatione multis modis aberrat ab Apostoli scopo, adeò ab ipsa ueritate. Primùm in eo quod hæc uerba, Ab Adamo ad Mosen interpretatur Ab Adamo ad Christi aduentum. quasi Mosis appellatione per metonymiam Lex Mosis intelligatur: & particula Vsque, tempus includsum declaret. Atqui Apostolus disertè Mosen Adamo opponit. Itaque simili ratione per Adamum intelligenda esset lex naturæ. quod utrunq; facile est uidere quàm sit absurdũ, quum de originis peccato differat Apostolus quod neq; legis naturæ, neq; legis Mosis transgressio dici proprie possit. Deinde seorsim de iis qui sub lege fuerũt incipit Apostolus differere, infrà uers. 20. Alter Origenis error in eo est, quòd diuersa prorsus expositione putat particulam Vsq;, tẽpus sub Lege excludere, in quo grauiter hallucinatur quatenus diuersam putat hominũ cõditionẽ fuisse sub Lege. Nã, inquit, per Legem cœpit purificatio peccatorum aperiri, & ex parte aliqua Tyrannidi peccati obsisti per hostias, per expiationes uarias, per sacrificia, per præcepta. Ita igitur apparet Origenem ex diametro repugnare Apostolo: utqui apertè doceat ubique, & quidem in primis hoc ipso capite, Legem Mosis superueniſſe, non ut extingueretur peccatum (hoc enim est unius Christi officium) sed ut amplius abundaret. tantum abest ut scopum Apostoli attigerit Origenes.

Qui non pecc. τοὺς μὴ ἁμαρτήσαντας. Non super omnes, inquit Origenes, sed in eos qui peccarunt in similitudinem præuaricationis Adam. Nam introiuit quidem mors in mundum, & in omnes pertransijt, nõ tamen in omnes regnauit. Aliud enim est pertransire, aliud regnare. Hæc ille non minus ineptè quàm falsò. Nam etiamsi expungas negantem

A gantem particulam μὰ (quam tamen lam tum ſuo ſeculo teſtatur Auguſtinus lib. De peccat. mer. & remiſſ. 1. cap. 11, in codicibus aut omnibus, aut penè omnibus ſcriptam fuiſſe, & nos quoque in omnibus exemplaribus Chryſoſtomo, Theophylacto. Græcis denique ſcoliis inuenimus: & neceſſariam eſſe clamat ipſa argumenti ſeries antè à nobis expoſita (tamen particula καὶ illam interpretationem ægrè admittit. Hoc quum ipſe uideret, aliam interpretationem magis ridiculam commiſcitur. Nam fortaſsis, inquit, excepti ſunt aliqui & occultiore myſterio deſignati, qui ad ſimilitudinem præuaricationis Adæ peccaſſe memoratur, in quos ſolos regnauerit mors. Sed hoc quoque quàm ineptum? Taceo aliam expoſitionem, ut omnes comprehendat Apoſtolus qui parentum peccata imitantur. Nam hoc quoque alieniſsimum eſſe ab Apoſtoli ſcopo, demoſtrauimus. Ac penè incredibile mihi aliquando uiſum eſt fieri potuiſſe ut Eraſmus ita ab Origene deciperetur hoc loco, ut eius tuendæ ſententiæ ſtudio, nonnulla effunderet à Pelagianiſmo non longiſsimè remota: ueluti quum diſertè ſcribit, de naturali quadã ad peccandum pronitate, Quæ, inquit, uidetur omnibus inſita, quanquam arbitror magis ab exemplis proficiſci quàm à natura. Item ubi Chryſoſtomi ſententiam piam & orthodoxam prorſus deprauans, His uerbis, inquit, non tribuit Chryſoſtomus ullum peccatum infantibus, ſed ait mortem corporis in eos dimanaſſe, perinde quaſi cum Adam progenitore de uetito ligno ediſſent, hoc eſt pro alieno peccato dediſſe pœnas. Hæc ille, ab Origene nimirum faſcinatus, quæ quam uerè dicta ſint, iudicium penes Eccleſiam eſto. Neque enim hæc ego (ita me bene Deus amet) ullo obtrectandi ſtudio annotaui: ſed ut doctiſsimi ſaltem uiri exemplo diſcant ſtudioſi quanto cum iudicio in quorundam Patrum, ac præſertim iſtius Origenis, ſcriptis uerſari ipſos oporteat. Ad ſimilitudinem ἐπὶ τῷ ὁμοιώματι. Id eſt, κατὰ ὁμοιότητα, ut Græca ſcholia enarrant. Peccauit enim ſciens ac prudens Adam: ipſius autem poſteri, qui ſimul penè naſcuntur ac intereunt, rei quidem ſunt peccati, ſed quia in Adamo incluſi peccarunt. Itaque ὁμοίωμα dicitur hoc loco exemplar peccandi quod ſequitur adultiores, quoties cupiditatibus obſequuntur. Græca ſcholia ex Chryſoſtomo aliam proferunt diſtinctionem huius loci, adſcripta diaſtole poſt ἁμαρτήσαντας peccauerant, ut hæc connectatur cum uerbo ἐβασίλευσεν regnauit: ſed præterquam quòd iſta diſtinctio obſcuram planè ſententiam gignit, nullius etiam exemplaris uetuſti authoritate adiuuatur, quod ego quidem inſpexerim. Illius qui erat futurus. τοῦ μέλλοντος. Vulgata, futuri. Eraſmus, illius futuri, rectè expreſſo articulo. Eſt autem repetendum ὑπὸ ποιν῀ nomen Adami. Duos enim Adamos facit, quorum prior fuerit poſterioris typus & exemplum in iis quæ poſtea perſequetur, & copioſè etiam explicat, 1. Cor. 15. c. 21, & 22. d. 45. 47, & deinceps. Neque enim typus dicitur Adamus Chriſti, quaſi ad imitandum propoſitus ſit uterque, ſed propter inſitam uim ſimilem aliquatenus in utroque: in illo quidem perniciem propagandi in ſuos poſteros: in hoc uerò, id eſt in Chriſto, ſuos iuſtificandi. Eſt igitur in huius loci explicatione apertè Pelagius ille cuius extant commentarii in
B hanc epiſtolam ſub Hieronymi nomine, ita hæc exponens, Sicut, inquit, Adam primus mandatum Dei præuaricatus exemplum eſt legem Dei præuaricari uolentibus: ſic & Chriſtus uoluntatem Patris complexus, exemplum eſt imitari eum cupientibus. Hæc ille, aduerſus quæ Auguſtinus libros De peccatorum mer. ac remiſſ. ſcriplit. Sed & hoc in loco æſtimandum relinquo Eccleſiæ quàm uerum ſit quod hîc diſertè annotauit Eraſmus. Siquis, inquit, nobis hîc proferat infantes, de his hîc non uidetur Paulus agere: nec ea quæſtio tum mouebatur, quum nondum eſſet receptum infantes baptizari. Cæterùm ut ad rem redeam, pro eo quod Eraſmus cõuertit τῷ μέλλοντος illius futuri, ego malui interpretari, illius qui erat futurus. Loquitur enim Paulus de Chriſto, Adami peccantis reſpectu, non eius temporis quo hæc ſcripſit. Nam quòd annotat Eraſmus, τῷ μέλλοντος poſſe abſolutè capi neutro genere, ut referatur nõ ad poſteriorem Adamum, ſed ad peccatum quorumlibet Adamum parentem imitantium: rurſus pro Pelagianis facit, & hunc locum manifeſtè torquet. Potius enim hoc additũ eſt uice alterius membri omiſsi per anantapodoton, dequo antè diximus, ut apparet etiam ex iis quæ ſubiiciuntur, quibus ſcilicet ratio huius typi ſeu analogiæ explicatur.

ἀλλ' οὐχ ὡς τὸ παράπτωμα, οὕτω καὶ τὸ χάρισμα· εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι οἱ πολλοὶ ἀπέθανον, πολλῷ μᾶλλον ἡ χάρις τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ δωρεὰ ἐν χάριτι τῇ τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς τοὺς πολλοὺς ἐπερίσσευσε.

15 At non ut offenſa, ita etiam eſt quod gratificatur. nam ſi illius unius delicto multi mortui ſunt, multo magis gratia Dei & donum per gratiam, quæ eſt unius hominis Ieſu Chriſti, in multos redundauit.

Donum & gratia Dei.

15 Vt offenſa, ὡς τὸ παράπτωμα. Vulg. ſicut delictum. Sic enim ſolet τὸ παράπτωμα interpretari, uocabulo nimiũ (ut ita loquar) diluto, & diuerſa etiam tranſlationis ratione. Eraſmus, ut peccatum. Ego uerò puto τοῦ ἁμαρτίαν in hac quidem diſputatione ita diſtinguendam ab eo quòd Paulus παράπτωμα uocat, ut effectum à cauſa diſtinguimus nam παράπτωμα dicitur ipſa Adami ruina, unde manet ἡ ἁμαρτία, id eſt tum reatus ille, tum corruptio in omnium hominum natura hærens. Itaque τοῦ ἁμαρτίαν conuertere malui peccatum, παράπτωμα uerò offenſam, cui opponi-
C tur τὸ χάρισμα ſeu δώρημα, id eſt Chriſti obedientia quam Pater cæleſtis nobis imputat. inter quæ tamen hoc uidetur eſſe diſcrimen, quòd τὸ χάρισμα dicitur illud ipſum qnod Deus gratificatur: δώρημα uerò conditionem declarat in qua ſunt ij qui liberalitatis illius ſunt facti participes, nempe quòd non modò ſunt à reatu abſoluti, ſed etiam Chriſti iuſtitia exornati. Denique δώρημα eſt ipſius χαρίσματος effectum, ut uiciſsim τὸ πρίμα ipſius παραπτώματος. ueluti (exempli cauſa) ſi quis princeps cuipiam ſibi obſtricto, & nihil minus quàm ullum beneficium commerito, adde etiam inopi, & à quò nullum unquam commodum poſsit percipere, nõ modò æs alienum omne remittat, ſed etiã ingentem aliquem theſaurum largiatur: hanc principis liberalitatem ex Pauli idiomate uocaris χάριτα ſeu δωρεὰν, id eſt gratiam ac liberalitatem: ipſum uerò theſaurũ χάρισμα, id eſt quod gratificatus ſit princeps. Beneficium, uerò id eſt idipſum quod quis ex principis liberalitate fuerit aſſequutus, nempe quòd ex paupere diues ſit factus, δώρημα appellatur: quod diſcrimen etſi fortaſsis ſubtilius uideri poſsit, tamen obſeruandum uidetur, ut ratio collationum intelligatur: adeò ut ob eam cauſam χάρισμα putarim per periphraſin conuertendum, & δωρεὰν quidem donum, δώρημα uerò beneficium, id eſt σὺν δόργημα ſim interpretatus. Cur autem Chriſti obedientiam χάρισμα bis uocarit, ſemel uerò δικαίωμα, nempe uerſiculo 18, cauſa eſt manifeſta, quia ſcilicet Chriſti iuſtitiam non conſiderat abſolutè, ſed καθ' ὁμοίωσιν, eámque duplicem. Nam reſpectu Dei nobis illam imputantis, dicitur χάρισμα à gratificando: noſtri uerò ratione qui per eam imputatam iuſti ſimus, meritò dicitur δικαίωμα, quòd nos iuſtos efficiat, ſeu quòd ea iuſti ſiamus: ut explicat ipſe Apoſtolus uerſ. 19, quo nititur totum huius collationis robur. Ea uerò ut intelligatur, non pigebit hoc etiam auctarij uice adiicere, in hoc uerſiculo conferri Adamum cum Chriſto, & illius offenſam cum iſtius iuſtitia, ut quæ ſit uis utriuſque ſeſe in ſuos deriuandi intelligatur. In uerſiculo uerò 16, uim utriuſque, offenſæ ſcilicet Adami propagatæ per naturam, & Chriſti obedientiæ Per gratiam imputatæ unà comparari. Tertio demum loco, id eſt uerſiculo 17, fines ipſos inter ſe conferri. Deniqur uerſ. 18, tres iſtas collationes unà connecti, quarum baſis ac communis ratio uerſiculo 19 explicatur.

Illius unius τοῦ ἑνὸς. Exprimendus fuit articulus, ut uis collationis perſonarum intelligatur. Neque enim unus quiuis, ſed certus quidam, id eſt Adamus, cum Chriſto & ipſo homine comparatur. Multi οἱ πολλοὶ. Id eſt plures uno. Multos enim opponit, uni, non paucis uel omnibus. neque hîc diſſeritur quàm multi uel quàm pauci ab Adamo ſint contaminati, (omnes enim homines, uno excepto Chriſto, paulo antè dixit peccati labe fuiſſe conſperſos) aut uiciſsim quàm multos Chriſtus repurget: ſed propoſitum eſt Apoſtolo docere, neque in uno Adamo offenſam, neque in uno Chriſto obedientiam conſtitiſſe, ſed utrunque communicaſſe cum aliis quod ſuum erat.

Neque ut *illud quod introïit* per unum qui peccauit, *ita est* beneficium: nam reatus quidem ex una *offensa introïit* ad cõdemnationẽ: quod autem gratificatur *Deus*, *datur* ex multis offensis ad iustificationem.

16 καὶ οὐχ ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος, τὸ δώρημα. τὸ μὲν γὰρ κρῖμα ἐξ ἑνὸς εἰς κατάκριμα, τὸ δὲ χάρισμα ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων, εἰς δικαίωμα. A

Etenim si per unam offensam mors regnauit per unum, multo magis *ij* qui redundantem illa gratiam & donum iustitiæ accipiunt, in uita regnabunt per unum Iesum Christum. *Reginam.*

17 εἰ γὰρ τῷ τοῦ ἑνὸς παραπτώματι ὁ θάνατος ἐβασίλευσε διὰ τοῦ ἑνός, πολλῷ μᾶλλον οἱ τὴν περισσείαν τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης λαμβάνοντες, ἐν ζωῇ βασιλεύσουσι διὰ τοῦ ἑνὸς Ἰησοῦ χριστοῦ.

Nempe igitur sicut per unam offensam *reatus uenit* in omnes homines ad condemnationem: ita per unam iustificationem *beneficium redundauit* in omnes homines in iustificationem uitæ. 18

ἄρα οὖν ὡς δι' ἑνὸς παραπτώματος εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς κατάκριμα· οὕτω καὶ δι' ἑνὸς δικαιώματος, εἰς πάντας ἀνθρώπους εἰς δικαίωσιν ζωῆς.

16 *Vt illud quod introïuit* per unum qui peccauit ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος. In Veteris editionis codicibus nonnullis legitur, ut per unum peccatum ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήματος. Sed quocunque modo legas supplendum est aliquid quod opponatur τῷ δωρήματι. Ideo cõuertit Erasmus, sicut per unum qui peccauerat, uenerat mors in quo primùm non probo quòd præteritis plusquam perfectis sit usus: deinde quòd Mortis nomen suppleuerit. Neque enim hæc antithesis ad hunc uersiculũ pertinet, sed ad proximum potius. Puto igitur articulũ τὸ deesse, quam eclipsin annotauimus Ioh. 5. f. 36: & significare Apostolũ miserabilẽ hominũ cõditionẽ quos omni integritate ac iniustitia spoliatos, horribilis illa peccati ignominia cooperuit: cui cõditioni opponitur τὸ δώρημα, id est præstans illa sors filiorũ Dei quã imputatæ Christi iustitiæ beneficio cõsequuntur. Est autẽ diligenter in primis annotandũ hoc discrimen. Nam quanuis ista priuatio iustitiæ, de qua recipiẽda hîc agit Apostolus, ab illo Adami scelere in nos propagato, sit exorta: accesserunt tamẽ ad eã causam aliæ etiã innumerabiles, cõtinua scilicet illa peccatorũ series quæ tum maiores nostri admiserunt, à quibus naturã hac ratione infinitis modis reã & corruptã accepimus: tum quæ nos etiã quotidie nõ pudet admittere. Ac de illorũ quidẽ omnium abolito reatu ac pœna per Christum persoluta, in priore tractatione diserui Apostolus. Nunc uerò quia nõ modò nos sine peccato apparere oportet coram iusti Dei tribunali, sed etiã perfecta, pro creationis nostræ gradu, iustitia exornatos: disputat Apostolus, ubi hanc iustitiã nanciscí possimus. Quòd nisi latius se propagaret Christi uirtus nobis imputata, quàm Adami propagatus reatus: non modò non essemus per Christum prorsus iustificati, sed infinitis adhuc pœnis obstricti teneremur, eorum scilicet peccatorum quæ ad Adami lapsum adiecimus. Itaque sicut Christi sanguis aspersus purificat nos non modò à peccati originis reatu, sed etiam ab aliis quibuscunque peccatis: sic Christi iustitia nobis imputata, in omniũ illorum reatuum uicem succedit, ut hac demum ratione possimus in Deo, non modò gratias agere de sublata iniustitia, sed etiam de donata iustitia plena ac perfecta gloriari. Reatus κρίμα. Heb. משפט: ut Ierem. 36. c. 11. Nã ex reatu oritur condemnatio. Vulgata, iudicium Erasmus, condemnatio, admodum obscurè. Ex una *offensa* ἐξ ἑνός. Theodoritus in Diuinorum decretorum epitome subaudit ἀνθρώπων, nempe Adamum intelligens: sed ratio oppositionis, & quod subijcitur, ἐκ πολλῶν παραπτωμάτων ex multis offensis, ostendunt subaudiendum esse potius παραπτώματος, ut disertè plurimis locis annotatũ est ab Augustino. Ad iustificationem. εἰς δικαίωμα, Δικαιώματα ferè uertunt Græci interpres quæ Hebræi חוקים uocant sacros scilicet Legis ritus, ut diximus Luc. 1. a. 6. interdum tamen latius patet hoc uocabulum, & omnia Domini mandata, ipsum denique ius Diuinum complectitur, ut suprà cap 1. d. 32, & 2. d. 26. Sed & eleganti significatione accipitur ἀντὶ τῶν δικαιολογημάτων, id est pro ijs quæ quispiam iuris sui tuendi causa proferat: quæ significatio posset uideri non inepta hoc in loco, nisi oppositum nomen κατάκριμα, id est condemnatio, ostenderet commodius pro absolutoria sententia capi, eáque non simpliciter absolutoria, qua scilicet declaremur innocentes deleto per sanguinem Christi chirographo. (hoc enim pertinet ad primum caput iustificationis, id est ad remissionẽ peccatorũ) sed qua iusti pronuntiemur, impleta scilicet in Christo à nobis omni iustitia. Paulo pòst uerò usurpabitur δικαίωμα pro eo ipso quod Apostolus χάρισμα uocat, ut suo loco dicemus. B C

17 Per unam off. δι' ἑνὸς παραπτώματος. Vulg. & Eras. per unius delictum. quam sententiã si sequaris penè uidebitur Apostolus ταυτολογεῖν proximo uersiculo. Deinde ratio antitheseos posceret ut si hoc membrum interpretamur de offensa quã Adamus cõmisit, sic etiam ἑνὸς δικαίωμα, id est unius iustificationem acciperemus de iustitia qua Christus ipse iustificatus est: quod no uidetur admodum conuenire, tum propter ταυτολογίαν de qua modò dixi, tum quia iustitia qua Christus dicitur δικαίωμα, nostri potius quàm Christi respectu. Postremò uidetur fuisse dicturus τῷ τῆ ἑνὸς παραπτώματι & τῷ τῆ ἑνὸς δικαιώματι, addito articulo, ut antè fecit. uel, διὰ τῆ παραπτώματος ἑνὸς & διὰ τῆ δικαιώματος τῆ ἑνὸς, ut in proximo uersiculo. Mihi uetò plana ac perspicua uidetur sententia, Sicut una offensa nos omnes iustitia spoliatos condemnationi addixit: ita unam esse rationem iustificationis, per quam iusti declarati, uitam cõsequamur. Quænam autem illa tũ offensa, tum iustitia sit, à quo & quomodo in nos emanet. sequenti uersiculo explicat. Suum tamen cuique liberum iudicium (ut par est) relinquo: quia quod ad sententiam ipsam attinet, eadẽ manet: etiamsi Per unius offensam & per unius iustificationẽ conuerteris, modo Iustificationis nomine iustitiã intelligas cuius imputatione iusti reddimur in Christo. Iustitiæ τῆς δικαιοσύνης. Iustitiam Christi intelligit fidelibus imputatam, non autem qualitatem hominí inhærentem, quod indicat uocabulum περισσείας: nisi quis opera supererogationis uelit ex Satanæ officina inuehere. Denique uersiculus 19, manifestè hoc cõuincit. Theodoritus autem legerit καὶ τῆς δικαιοσύνης: quam lectionem sequutus est Vetus interpres, & Ambrosius quoque: sed perperam, ut mihi uidetur. Dixit autem Apostolus ex Hebræorum idiotismo (quem alibi sæpe annotauimus) περισσείαν τῆς χάριτος pro περισσεύσαν τὴν χάριν. Itaq; redundantem gratiam maluimus interpretari, quàm abundantiam [aut exuberantiam] gratiæ: Deinde quod subijicitur, καὶ τῆς δωρεᾶς τῆς δικαιοσύνης in epexegesi positum est, quia Gratiæ nomen quum ad omnia Dei beneficia pertineat, fuit explicandum, ut intelligeret lector, non de omnibus Dei beneficijs, quæ per Christum percipimus, sed proprie de iustitiæ Christi imputatione hîc agi: quanuis hæc omnia inter se ita cohæreant ut unum ab altero separari nec possit, nec debeat. In uita ἐν ζωῇ. Id est ueræ & perennis uitæ participes facti.

18 *Reatus uenit* in omnes homines εἰς πάντας ἀνθρώπους. Necessariò subaudiendum est aliquid unde manet condemnatio. Illud autem quid sit, apertè expositit Apostolus uers. 16. Itaque inde supplere malui, quàm cum Erasmo addere, propagatum est malum: quum sic nusquam loquatur Apostolus, neque etiam conueniat antithesis.

Benefi-

Beneficium redundauit in omnes homines εἰς πάντας ἀνθρώπους. Quia præcisa est oratio, suppleuimus quod deerat, ex uersu 15. & 16. Nam quod Erasmus adiecit, propagatum est bonum, multis de causis mihi displicuit. Primùm quia quanuis de plenitudine Christi accipere nos oporteat, tamen inter naturę propagationem & gratuitam imputationem discrimen aliquod constitui par est. Deinde quia nusquam (quod sciam) ita loquitur Apostolus. Præterea uetustus ille Sophistarum error, qui pro imputata iustitia inhærentem qualitatem substituunt, tantus est tamq; execrandus omnibus, ut nihil æquè fugiendum putem.

In iustificationem uitæ εἰς δικαίωσιν ζωῆς. Paulus quædam habet ita peculiaria, ut mutari nec facilè possint, nec certè debeant, quum multo sit æquius ut illius idiomati assuescamus: quo nemo unquam (meo iudicio) non modò uerius, sed ne grauius quidem aut expressius mysteria diuina tractauit. Quod igitur quidam existimant δικαίωμα hoc in loco & δικαίωσιν idem declarare, non facilè admiserim, ne manis quædam argutia tribuatur Apostolo, id est Spiritui sancto. Δικαίωμα igitur ipsam iustificationis nostræ (ut ita dicam) materiam hîc declarat ab effectu, nempe ipsius Christi obedientia, cuius imputatio nos iustos in ipso facit: quam paulo antè uocauit χάρισμα, quod Deus gratis eam nobis largiatur. Δικαίωσις uerò τῷ κατακρίματι, id est damnatoriæ sententiæ, opponitur. Quemadmodum igitur reatum consequitur condemnatio, ita etiam per fidem imputata nobis Christi iustitia, in reatus uicem succedens, quem ipsius sanguis eluit, efficit ut à Deo iusti declaremur ac proinde uitam æternam consequamur. Id autem ego differte annotandum putaui, non modò ut inter δικαίωσιν & δικαίωμα quod sit hoc loco discrimen, ostenderem, sed etiam ut intelligeret Lector in hoc capite δικαίωσιν aliquid amplius declarare quàm in superiore. Nam peccatorum remissione, id est, imputata Christi satisfactione, dicimur iustificari, id est persoluta per illum pœna ut insontes absolui: obedientia uerò Christi imputata etiam iusti declaramur, ut ex ipsa quoque Legis formula uitam æternã petere possimus, quum Christus, quem fide possidemus, omnem iustitiam nobis impleuerit.

ὥσπερ γὰρ διὰ τῆς παρακοῆς τοῦ ἑνὸς ἀνθρώπου 10
ἁμαρτωλοὶ κατεστάθησαν οἱ πολλοί, οὕτω καὶ διὰ τῆς
ὑπακοῆς τοῦ ἑνὸς δίκαιοι κατασταθήσονται οἱ πολλοί.
νόμος δὲ παρεισῆλθεν, ἵνα πλεονάσῃ τὸ πα- 11
ράπτωμα· οὗ δὲ ἐπλεόνασεν ἡ ἁμαρτία, ὑπερε-
περίσσευσεν ἡ χάρις.
ἵνα ὥσπερ ἐβασίλευσεν ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θα 12
νάτῳ, οὕτω καὶ ἡ χάρις βασιλεύσῃ διὰ δικαιοσύ-
νης εἰς ζωὴν αἰώνιον, διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου
ἡμῶν.

Sicut enim per cõtumaciam unius hominis, peccatores constituti sunt multi: ita per obedientiam unius, iusti constituẽtur multi.

Lex uerò prętereà introijt ut augeretur offensa. Sed ubi auctum est peccatum, *ibi* super abundauit gratia.

Vt quemadmodum regnauerat peccatum in mortem, ita etiam gratia regnaret per iustitiam in uitam æternam, per Iesum Christum Dominum nostrum.

ΚΕΦ. ϛ

CAPVT VI.

Τί οὖν ἐροῦμεν; ἐπιμενῶμεν τῇ ἁμαρτίᾳ, ἵνα 1
ἡ χάρις πλεονάσῃ;
μὴ γένοιτο. οἵτινες ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρ- 2
τίᾳ, πῶς ἔτι ζήσομεν ἐν αὐτῇ;

QVid igitur dicemus? permanebimus *in* peccato ut gratia auctior fiat? Absit. qui mortui sumus peccato, quo modo adhuc uiuemus in eo?

Non seruiẽdum peccato.

19 Constituti sunt κατεστάθησαν. Erasmus, constituti fuimus, id est διατεστάθημεν, ut Frobenius etiam excudit. Multi οἱ πολλοί. Multos iterum opponit Vni, non paucis uel omnibus, sicut expositum est suprà uersu 15, neque (ut ego quidem existimo) quicquam hoc pertinet ad explicationem signi uniuersalis quod usurpauit in superiore uersiculo. qua de re dicemus 1. Corinth. 15. c. 22. Per inobedientiam διὰ τῆς παρακοῆς. Hoc uocabulum non repudiaui hoc loco: ut paronomasiam exprimerem quæ est in Græco sermone, Apparet autẽ uel ex hoc uersiculò insigniter eos hallucinari qui superiora exposuerunt de imitationis peccato.

20 Lex uerò νόμος δέ. Legem Mosis proculdubio intelligit. Nam à uersu decimo quarto differuerat de ijs qui ab Adamo ad Mosen interceſſerunt. Itaque Origenes in eo fallitur, quòd de lege membrorum hîc agi putat.

Præterea introijt παρεισῆλθεν. Id est accesit ad morbum illum quo laborabant omnes homines unius peccato contaminati. Vulgata, subintrauit. Erasmus, obiter subijt. quam interpretationem non possum admittere. Neque enim præpositio παρὰ in omnibus uerbis hanc unam uim habet, ut idem declaret atque Clanculum & Obiter: neque commodè id dici possit de Lege publicè tantis cum cæremonijs rogata & accepta. Quomodo uerò per Legem multiplicatæ sint peccati uires, explicat Apostolus infrà cap. 7. quod unus penè ex Veteribus Augustinus cognouit.

Superabundauit ὑπερεπερίσσευσεν. Erasmus, magis exuberauit, id est (ut explicat in annotationibus) uehementer ac supra modum redundauit. Ego uerò puto Apostolum non modò declarare quanta sit gratiæ uis, sed etiã addidisse ὑπερ, ut collationem peccati ac gratiæ declararet, quasi diceret, Legis quidem interuentu factum esse ut immensa quædam uis esset peccati, sed gratiam tamen è cœlo tanta copia fuisse effusam, ut peccatum non æquarit modò, sed etiam infinitis partibus superarit. Gratiam autem uocat gratuitam iustitiæ Christi imputationem.

21 Et in mortem εἰ τῷ θανάτῳ. Vulgata & Erasmus, in morte, id est (ut Erasmus interpretatur) per mortem. Ego uerò puto εἰ pro εἰς usurpari: quod apparet ex antitheſi: & ita quidem ut finalem (quam uocant) causam declaret. Dominum nostrum τὸν κύριον ἡμῶν. Hæc (inquit Erasmus) non adijciuntur apud Græcos nisi in nonnullis exemplaribus. Ego uerò in uetustis omnibus inueni & Complutensi quoque editione.

IN CAP. VI.

1 Permanebimus ἐπιμενῶμεν. Vel, immorabimur. Eras. manebimus. Mihi uero uidetur prępositio ἐπὶ aliquid ponderis addere uerbo simplici. In peccato τῇ ἁμαρτίᾳ Peccatum in hac disputatione idẽ prorsus declarat quod in superiore, sed diuerso respectu. Nam illic diximus considerari peccati originalis reatum, in cuius locum succedat Christi iustitia per fidẽ nobis imputata: hîc uerò in eodẽ illo malo corruptionem. i. morbum ipsum inhærentem spectat Apostolus, docetque qua ratione uis illa peccati in nobis sensim extinguatur, & in eius locum cælestis uirtus succedat, quam regenerationem uocamus. Sophistæ uerò iustitiam inhærentem, cuius quidam neque ortum, neque progressum, neque fructum norunt. Sed & illud quoque annotandum est de quo nonnihil diximus Act. 8. d. 23, amplius aliquid significari his uerbis, permanebimus in peccato, & paulo pòst, uiuemus in peccato, quàm si dixisset, peccatum in nobis permanebit, aut uiuet. 2 Qui οἵτινες. Vetus interpres legit οἵτινες γάρ. Qui enim. Mortui sumus peccato, ἀπεθάνομεν τῇ ἁμαρτίᾳ. Mortuus peccato. i. quod ad peccatũ attinet, dicitur ab Apostolo quisquis uirtutis Christi particeps ita est factus, ut natiua illa corruptio sit in eo emortua, i. uigore illo suo (qui trãslatitiè uita peccati dicitur) extincto, fructus illos amarissimos non edat. Contrà uerò uiuere dicitur peccato & iniustitiæ, quisquis est in carne. i.

quencunq;

quemcunque Spiritus Dei à naturæ eorruptionis ſeruitute non aſſeruit. Itaque non ſcribunt appoſitè qui Peccati nomine diabolum intelligunt. Item qui mortificationis nomine terrores conſcientiæ putant ſignificari. Sed & illud ſciendum eſt, hoc loco & alijs ſimilibus ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ, id eſt mori peccato, aliud prorſus declarare, quàm νεκρὸν εἶναι τοῖς παραπτώμασι, id eſt mortuum eſſe peccatis, Epheſ. 2.a.1. & 5, & Coloſſ. 2.b.13. Nam mori peccato is dicitur tertio caſu, in quo uis illa peccati extincta eſt per Chriſti uirtutem, qui cum fide coaluit: adeò ut mutuò inter ſe reſpondeant, mori peccato, & uiuere Deo, ſeu iuſtitiæ, ſeu Chriſto. Contraria uerò ſignificatione mortuus peccatis dicitur ſexto caſu is qui peccatis quaſi immortuus tenetur, qui & mortuus abſolutè dicitur. ut infrà uerſu 13, & infrà capite 7.b.10, Epheſ. 5.c.14.1. Tim. 5.a.6, qui etiam dicitur in umbra mortis habitare, Eſa. 9.a.1. A

Baptiſmus.

An ignoratis quòd quicunque baptizati ſumus in Chriſtum Ieſum, in mortem eius baptizati ſumus? 3 ἢ ἀγνοεῖτε, ὅτι ὅσοι ἐβαπτίσθημεν εἰς χριστὸν ἰησοῦν, εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ ἐβαπτίσθημεν;

Reſurrectio. Nouitas uitæ.

Sepulti igitur ſumus unà cum eo per baptiſmum in mortem: ut ſicut excitatus eſt Chriſtus ex mortuis in gloriam Patris: ita & nos noua uita incedamus. 4 συνετάφημεν οὖν αὐτῷ διὰ τοῦ βαπτίσματος εἰς τὸν θάνατον, ἵνα ὥσπερ ἠγέρθη χριστὸς ἐκ νεκρῶν διὰ τῆς δόξης τοῦ πατρός, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἐν καινότητι ζωῆς περιπατήσωμεν.

Nam ſi coaluimus conformatione mortis eius, nimirum etiam reſurrectionis *conformatione* coaleſcemus. 5 εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα.

3 In Chriſtum Ieſum εἰς Χριστὸν Ιησοῦν. Id eſt, ut cum Chriſto Ieſu coaleſcentes, uim ipſius perciperemus extinguendo peccato, & creando nouo homini. ut expoſuimus Act. 19.a.2, Nam qui Chriſtum accipiunt duntaxat pro exemplari nobis ad imitandum propoſito, ut Origenes & aliquot ex ueteribus ab ipſo decepti, non uidentur intelleXiſſe de quo Paulus diſſereret, neque uerò finem ac ſcopum baptiſmi præcipuum, eum ſcilicet de quo hîc agitur, intelleXit Eraſmus, quum annotaret nos idcirco dici ab Apoſtolo in Chriſtum Ieſum fuiſſe baptizatos, quia per baptiſmum inſerimur in corpus Chriſti myſticum. Hîc enim de ipſo Chriſti corpore agitur, non de Eccleſia: quamuis qui Chriſti membrum eſt, idem etiam ſit Eccleſiæ pars. Sed hoc tamen non facit ut hos fines confundere oporteat. Alioquin Veterem interpretem rectè reprehendit in eo quòd conuerterit, in Chriſto Ieſu, pro, in Chriſtum Ieſum. B

In mortem eius εἰς τὸν θάνατον αὐτοῦ. Quod dixerat in genere, nunc explicat per partes. Nam tres facit noſtræ innouationis partes, nempe mortem peccati, ſepulturam eiuſdem, & noui hominis excitationem. Manant autem hæc tria effecta ab uno Chriſto, qui quum per fidem coaluimus, ſed peculiariter mors peccati a Chriſti morte, ſepultura ab eodem ſepulto, noui hominis creatio ab eiuſdem reſurrectione dicitur quaſi ex fonte profluere. Nam Chriſti hominis per diuinitatem ſanctificati uirtus in interimendo peccato, quod quum noſtrum eſſet, ipſi erat imputatum, ac ſuperandis omne genus tentationibus, in ipſius morte maximè eluxit. Sepultura autè eſt mortis progreſſus, in qua rurſus potiſsimùm eluxit eiuſdem Chriſti uirtus, quum mortis ipſius uincula quibus tenebatur, dirupit. uictoria demum & ipſius ſanctificationis conſummatio in reſurrectione apparuit. Sic igitur & nos iſtius uirtutis participatione morimur peccato, & quia non ſtatim extinguitur in nobis hic uetus homo, ſed ſenſim corrumpitur, donec in nihilum redigatur: ſepelimur etiam peccato, ut demum in nouam uitam emergere paulatim incipiamus, donec tandem hoc corruptibile in futuro ſeculo incorruptibilitatem induerit. Harum autem partium ſymbola manifeſta ac efficacia habemus in Baptiſmo, quatenus eſt noſtræ regenerationis teſſera. Hinc ortæ ſunt illæ formulæ Paulo familiares, crucifigi, conſepeliri, reſurgere cum Chriſto, baptizari in ipſius mortem, ſeu pro mortuis: crucifigere corpus peccati, reſurgere in nouam uitam, ueterem hominem corrumpere, mortificari, uiuificari, & ſimilia, ut ſuis locis explicabimus. Quod autem Eraſmus conſiderandum proponit, num præpoſitio σὺν pertineat ad Iudæos & Gentiles, ſimul in unum Chriſtum collectos: hoc quidem loco nullius eſt momenti.

4 In gloriam Patris διὰ δόξης πατρὸς. διὰ pro ὀν uſurpari probauimus manifeſto exemplo ſuprà cap. 4. b.11: hic autem exiſtimo poſitam eſſe pro εἰς, & quidem ita ut finalem (quam uocant) cauſam declaret. Cur enim reſurrexit Chriſtus, id eſt in quem finem? nempe ſi ipſum caput conſideres, in gloriam Patris, id eſt ut depoſita infirmitate, glorioſus, Deo uiueret in æternum: ſicut Apoſtolus ipſe explicare uidetur infrà uer. 10. Sin autem nos ſpectes, qui ſumus Chriſti membra, idcirco reſurrexiſſe dicit Apoſtolus, ut & ipſi participes illius uirtutis facti, incipiamus uiuere uitam nouam, quaſi nimirum iam in cælis ipſis uerſemur, quærentes quæ cœleſtia ſunt. Niſi uerò ita interpreteris, non uideo qui conſtare poſsit altera pars collationis: neque etiam quorſum hîc commemoret Paulus cuius uirtute reſurrexerit Chriſti caro. quod alibi quidem ſæpe expoſuit, ſed certam ob cauſam. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, per gloriam Patris, id eſt, glorioſi Patris uirtute ac poteſtate, ex Hebræorum idiotiſmo, ſicut nouitas uitæ pro noua uita dicitur. Incedamus περιπατήσωμεν. Vel (ut Vulgata & Eraſmus) ambulemus. quâquam illud mihi uidetur mollius. Nam incedere apud Latinos accipitur pro uitæ genus aliquod ſectari, ſicut apud Hebræos uſurpatur uerbum הלך. C

5 Nam ſi coaluimus εἰ γὰρ σύμφυτοι γεγόναμεν, Eleganti translatione Chriſtum, qui mortuus ac ſepultus reſurrexit, comparat Apoſtolus cum planta, quæ humi defoſſa ſuo tempore germinarit. Deinde uerò quia nos quoque una dixerat cum Chriſto mortuos peccato, ac ſepultos, reſurrexiſſe in iuſtitiâ, ut indicet hæc omnia in nobis eo quaſi ſucco fieri quem ex Chriſto hauriamus, dicit nos cum ipſo in unam plantam coaluiſſe, ſicut τὰ σύμφυτα ut adhærentes arboribus fungi, muſcus, uiſcum: quod (ut inquit elegantiſsimus poeta) non ſua ſeminat arbos: & ſi quæ ſunt eius modi: ita cum arbore ipſa coaleſcunt, ut communi ſucco uiuant. Sic igitur Apoſtolus aptiſsima translatione arctiſsimam illam noſtri cum ipſa Chriſti ſubſtantia coniunctionem, & uiuificam illam uirtutem inde in nos manantem expreſsit? qua etiam ratione Chriſtus ſeſe uiti, nos uerò palmitibus comparat: & in ipſo creſcere, ipſeq; in nobis uiciſsim dicitur adoleſcere. Sic comparatur Chriſtus uirgulto apud Eſaiam, ſic comparatur Verbum ſemini, ſic dicimur arbores fructiferæ, ſic plantare & rigare dicuntur miniſtri, & fideles in Chriſto radicari: adeò fœcunda eſt iſta translatio. Vulg. & Eraſ. ſi inſititii facti ſumus. Ego uerò quanuis libens agnoſcam, non niſi inſitione poſſe cum Chriſto coaleſcere, & Apoſtolus non diſsimili ratione dicat nos in ueram oleam inſitos, infrà 11.c. 24: tamen putaui propriam Græci uocabuli ſignificationem ſeruandam. Conformatione mortis eius τῷ ὁμοιώματι τοῦ θανάτου αὐτοῦ. Id eſt, quatenus, non dico imitatione (hoc eſt enim Origenis commentum) ſed uirtute ab ipſo in nos deriuata, perinde morimur peccato, ut & ipſe mortuus eſt. Hoc enim eſt quod dixerat, nos baptizatos eſſe in ipſius mortem: & ſtatim ſubijciet nos unà cum ipſo cruci affixos, ut ſicut ipſe mortuus eſt peccato, ita & nos peccato moriamur, declarans quod ſit iſtud ὁμοίωμα. Vulgata, ſimilitudini mortis eius. quod plane repudio. Nam præpoſitio σὺν in σύμφυτοι, ſicut in συνθάπτεσθαι, συσταυροῦσθαι, συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι, συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id eſt, ut iſta ad uerbum explicemus, conſepeliri, concrucifigi, conuiuere, compati, conformari, conregnare, conglorificari, & ſimilia, ad ipſam Chriſti perſonam referenda puto: ita ut ſubaudiendum ſit αὐτῷ, quod ut exprimeret Eraſmus, conuertit, Nam ſi inſi-

titij

A titij facti sumus *illi* per similitudinem mortis eius. Ego uerò aliam ob causam ab hac interpretatione discessi. Fauet enim Pelagianis, qui hanc nostri cum Christo conformationem putant ab imitatione proficisci, quum contrà imitatio omnis ex ista conformatione nascatur. i. ex eo quòd Christi participes simus, cum eo & per eum peccato mortui, ut Deo uiuamus. Ipse enim est qui in nobis efficit ut uelimus ac faciamus quæ Dei sunt. Itaque his uerbis non declarat Paulus uel materiam nostræ mortificationis. i. Christum mortuum: uel causam efficiẽtem. i. Deum per Spiritum suum agentem: uel instrumenta. i. Verbum, Ministrum, Baptismum, fidem, non deniq; finem, aut remotum, aut propinquũ, sed qua in re seu quatenus cum Christo coaluerimus, nimirum in eo quod ante expositum. Basilius autem lib. *περὶ βαπτίσματος* ad causam instrumentalem. i. ad Baptismum, refert. Sic enim interpretatur, *ἐν τῷ τῦ ὕδατος βαπτίσματι, ὅπερ ἐστὶν ὁμοίωμα τῦ σταυρῦ καὶ τῦ θανάτου*. i. in aquæ Baptismo, qui est crucis ac mortis assimilatio seu figura. Quominus autem hanc interpretationem sequar, ea ratione impedior, quòd Baptismus omnes partes renouationis representat: hic uerò Paulus manifestè conformationem mortis à conformatione resurrectionis distinguat. quamuis hæc ab illa separari non possit. Illa uerò Cyrilli interpretatio non modo uiolenta, sed etiam nonnihil est periculosa: quasi Christi mors non tam mors fuerit, quàm mortis quædam imago, quòd tam citò resurrexerit. Quorsum enim hoc, si spectes nostri cum Christo collationem. i. Apostoli scopum? Nimirum etiam *ἀλλὰ καί*. Sic recte Erasmus, quum *ἀλλὰ* hoc loco non adhibeatur assumptioni, sed conclusioni. Vulgata, simul etiam *ἅμα καὶ*: quæ lectio mihi non displicet. Resurrectionis *conformatione* coalescemus: *τῆς ἀναστάσεως ἐσόμεθα*. Qui uel mediocriter est Græcæ linguę peritus, facilè animaduertit deesse articulum *τῦ*: quod & ipsa collationis ratio ostendit, ita scilicet ut repetantur duo uocabula *ἀπὸ νεκρῶν*. Nam plena esset oratio, *ἀλλὰ καὶ τῷ τῆς ἀναστάσεως* scilicet *ὁμοιώματι σύμφυτοι ἐσόμεθα*: in qua eclipsi nihil prorsus est uiolentum aut inusitatum: nisi quòd articulus à diligentibus scriptoribus uix soleat in hoc dicendi genere prætermitti. Annotauimus autẽ similem prorsus eclipsin Ioan. 5. f. 36, Eras. resurrectionis participes erimus, quasi *ἔφαμεν ἀναστάσεως* i. esse resurrectionis, significare possit Ex eorum numero esse ad quos resurrectio pertineat. Id ego uerò mihi uix persuaserim, ut interim taceam utrinque requiri *ὁμοίωμα* primariæ plantæ cum nobis *συμφύτοις*, tum in morte scilicet, tum in resurrectione, quod & ipse Apostolus posteà copiosè explicat. Cur autem uti maluerit futuro tempore, quàm præsenti, causa est manifesta: quia scilicet nondum prorsus mortui sumus peccato, nisi quatenus reliquiæ non imputantur. ex quo consequitur nos nondum totos resurrexisse, sed quotidie emergere dum perficiatur quod Deus in nobis inchoauit. Mutua enim est inter mortem peccati & uitam Spiritus non tantùm relatio, sed etiam proportio.

B *τοῦτο γινώσκοντες, ὅτι ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος συνεσταυρώθη, ἵνα καταργηθῇ τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας, τοῦ μηκέτι δουλεύειν ἡμᾶς τῇ ἁμαρτίᾳ.* 6

Illud scientes quòd uetus ille noster homo cum eo crucifixus est, ut eneruetur corpus Peccati, ne posthac nos seruiamus Peccato. *Vetus homo.*

ὁ γὰρ ἀποθανὼν δεδικαίωται ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας. 7

Etenim qui mortuus est, liber est à Peccato. *Mori peccato.*

εἰ δὲ ἀπεθάνομεν σὺν χριστῷ, πιστεύομεν ὅτι καὶ συζήσομεν αὐτῷ, 8

Quòd si mortui sumus cum Christo, credimus quòd etiam uiuemus cum eo:

εἰδότες ὅτι χριστὸς ἐγερθεὶς ἐκ νεκρῶν, οὐκέτι ἀποθνήσκει, θάνατος αὐτοῦ οὐκέτι κυριεύει. 9

Vt qui sciamus quòd Christus excitatus ex mortuis, non amplius moritur: mors *inquã* ei non amplius dominatur.

ὃ γὰρ ἀπέθανε, τῇ ἁμαρτίᾳ ἀπέθανεν ἐφάπαξ· ὃ δὲ ζῇ, ζῇ τῷ θεῷ. 10

Nam quod mortuus est, Peccato mortuus est semel: quod autem uiuit, uiuit Deo. *Viuere Deo.*

6 Vetus ille noster homo *ὁ παλαιὸς ἡμῶν ἄνθρωπος*. Veterem hominem uocat quod paulò antè peccatum dixerat: alibi *ψυχικὸν*. i. animalẽ, uniuersam uidelicet hominis naturã, ita ut cum iniquitate coceptus est & in hanc lucẽ editus. Additur autẽ Veteris epitheton, partim primi illius Adami collatione facta cum altero posteriore, ut 1. Cor. 15. f. 45, partim uerò natiuæ nostræ deformationis respectu, quam altera recentiore permutamus: ea scilicet quæ indies instauratur ad agnitionẽ quæ respondeat imagini eius qui ipsum cõdidit, Coloss. 3. b 10. Cum *eo* crucifixus est, *συνεσταυρώθη*. Hoc quoq; uocabulũ Paulo est familiare, idẽ declarans atq; si peccatũ dixisset mortuũ, aut nos peccato mortuos cum Christo. Hoc tantùm interest, quòd quũ crucifixum dicit, mortis genus explicat, cuius participatione mortificamur peccato. itaq; nihil dicunt qui Paulum existimant crucifixum potius quàm mortuum dixisse, quòd uiuat adhuc & uigeat aliqua ex parte. quod doctissimus Interpres meritò non probauit. Sed duo hic notãda sunt: Vnũ, quũ dicitur uetus homo cum Christo crucifixus, non ita hoc esse accipiendũ quasi corrupta hæc natura Christo alia ratione quã per imputationem tribuatur. (Nam iam inde ab ipso conceptus momento carnem nostram ipse sibi ac nobis ita sanctificauit, ut omnis corruptionis expers fuerit. Itaq; nobis ueterẽ hominẽ crucifixit: sicut mortuus dicitur peccato, non ut peccare desineret, sed ut peccatũ destrueret.) Alterũ, quòd dicitur Christus peccata nostra per crucẽ expiasse, prudenter esse ab eo distinguendũ de quo hic disseritur. Illud enim pertinet ad gratuitã pro peccatis nostris satisfactionem, quæ nobis imputatur. hic autem agitur de regeneratione intra nos per Spiritum Christi re ipsa inchoatam.

C Eneruetur *καταργηθῇ*. Vulg. destruatur *καταλυθῇ*. Eras. aboleatur. i. *ἀπόληται*. Vide Luc. 13. a. 6, & suprà 3. d. 31. Corpus Peccati *τὸ σῶμα τῆς ἁμαρτίας*. i. caro in qua peccatum ipsum hæret, sicut pulchrè explicatur 1. Petr. 4. a. 1, & 2. Alibi solet Apostolus simili significatione membrorum nomen usurpare, non hoc tantũ corpus aspectabile designans, sed oẽs hominis partes sine ulla prorsus exceptione, nisi quatenus eas in filiis Dei instaurauit Christi communicatio, ut exposuimus. Ioh. 3. a. 6. Mihi tamen uidetur Paulus propria quadã ratione hoc in loco metionem fecisse corporis, nẽpe quia crucifixi & sepulti Christi meminerat, cui nos factos esse *συσσώμους*. i. ut ita loquar, cõcorpores, scribit Eph. 3. b. 6. 7 Liber est *δεδικαίωται*. i. *ἀπήλλακται, ἀλυθέρωται, ἐλευθέρωται*, ut pulchrè explicat Basilius lib *περὶ βαπτίσματος*, de quo diximus suprà 3. c. 20. Vulgata & Erasmus iustificatus est. Quidam etiam conuertit, absolutus est. Ego uerò has interpretationes hoc quidem loco, ut ambiguas reieci: ne quis de peccati uel peccatorũ remissione seu absolutione à peccatis hoc dictum acciperet. Neque enim de his disserit Apostolus, sed de mortis effectu, quæ scilicet efficiat ut mortui, necessariò ab actionibus huius uitæ ac proinde a peccando supersedeamus. Hoc est denique; quod dixit Anacreon (si profana licet cum sacris comparare) *Ο θανὼν δὲ ἐπιλύμεθ᾽*.

10 Quod mortuus est *ὃ ἀπέθανεν*. Declarant Græci Grammatici *ὃ* pro *ὅτι* cõiunctione usurpari: sed malim hoc quidẽ in loco supplere *κατὰ*, ut plena sit oratio. Nam in eo quod mortuus fuit. i. quantum ad ipsius mortem attinet. Neq; enim Vallæ assentior qui potius putat conuertendũ hoc esse ad uerbũ neutro genere, Quod enim mortuum est. quãuis sic etiam legat Hilarius ex antiquis codicibus lib. de Trinitate 9, ut Eras. obseruauit. quasi scilicet mortuum referatur ad corpus humanũ, uiuit, ad naturã diuinam. Ego uerò non uideo quomodo cõueniat hęc interpretatio cum eo de quo agitur. Deinde etiam periculosam puto hanc interpretationem, quòd ueleatur quodammodo pro Nestorianis facere, atq; adeò nostræ satisfactionis fundamẽtum euertere. Quãuis enim Christus, quatenus Deus est, nec mori, nec resurgere dici possit, tamẽ idem homo ille qui mortuus est ac resurrexit, etiam Deus erat, & totus nunc Deo uiuit. alioquin nec morte ipsius mortificari peccato, nec resurrectione possemus Deo uiuificari. Semel *ἐφάπαξ*. Id est,

Id est,una uice pro omnibus. Quod enim semel tantùm fit,id non habet regressum ut iterum fiat. Sic ad Hebræos accipitur hoc aduerbium aliquoties:ut Christi oblationis perēnis illa uis declaretur, opposita Leuiticis sacrificijs, quæ quotidie repeti oportuit. Ostendit autem ex hac capitis & membrorum collatione Apostolus hoc loco,in ijs qui per Christum uerè sanctificati sunt,peccatum semel mori,id est,ita ut pristinas illas uires nunquā recipiat,sed quotidie,tā quam corpus in sepulchro,corrumpatur,donec funditus intereat. Quòd si perpetuus est mortis peccati progressus, perpetuum est quoque uiuificationis incrementum,quum sit mutua inter mortificationem ueteris hominis & instauration noui non modò relatio,sed etiam proportio. Quomodo igitur qui mortuus est peccato,in eo permanebit ut gratia abundet? Diximus autem qua ratione sit explicandum quod dicitur Christus peccato mortuus, in quo tamen peccatum non fuit,suprà uersu 6. Nam in hac quoque locutione Christus peccato mortuus est, hoc uocabulum accipio non in sexto casu (ut declaretur causa quæ Christum adegit ad mortem, nempe quia nostrorum peccatorum reus erat) sed tertio casu potius,ut finem declaret, nempe Christum idcirco mortuū, ut semel eneruaret peccatum in carne nostra. Hoc enim est de quo agitur, non autem de peccatorū expiatione per imputationem: & ratio antitheseos hoc poscit. Viuit Deo ζῇ τῷ θεῷ. Id est,uiuit apud Deum,& quidem uita plane diuina ac cœlesti. Sicut enim mortuus peccato dicitur is in quo peccatum uim suam nō magis exerit quàm si extinctum esset, ita etiam uiuere Deo, ex formula Paulo familiari dicitur is qui Spiritu Dei agitur, ut explicat Apostolus infrà 8.c.14.,& Ephes.3.d.20. Sed sicut mortem peccati diximus aliter in capite quàm in membris considerari, sic quoque de eo statuendum quòd Christus dicitur Deo uiuere. Is enim inde à primo conceptu totus quidem Deo uixit, sed tamen à conceptu ad resurrectionem, ac præsertim in morte ac sepulchro luctandum illi fuit cum Satana,& morte,atque adeò cum nostris omnibus peccatis,quæ Pater illi imputarat,ut nos in eo consummaret. Itaque post resurrectionem demum dicitur Deo uiuere: quum iam omni deposita carnis infirmitate, & superatis omnibus hostibus,ad dextram Patris consedit. Nostra uerò sanctificatio ex illius uirtute promanans, nunquam hîc in nobis perficitur, quum ab ipsa morte pendeat nostræ sanctificationis consummatio: & tamen dicitur mori peccato is in quo peccatum mori cœpit,& Deo uiuere qui Spiritu Dei donatus cœpit facta carnis mortificare. ut scribitur infrà 8.c.12.

Ita etiam uos colligite,uos ipsos tum mortuos esse peccato,,tum uerò uiuere Deo per Christum Iesum Dominum nostrum.

11 οὕτω καὶ ὑμεῖς λογίζεσθε ἑαυτοὺς νεκροὺς μὲν εἶναι τῇ ἁμαρτίᾳ, ζῶντας δὲ τῷ θεῷ ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν. A B

Ne regnet peccatum.

Ne regnet igitur Peccatum in mortali uestro corpore, ut obediatis Peccato in cupiditatibus corporis.

12 μὴ οὖν βασιλευέτω ἡ ἁμαρτία ἐν τῷ θνητῷ ὑμῶν σώματι, εἰς τὸ ὑπακούειν αὐτῇ ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις αὐτοῦ.

Membra.

Neque sistite membra uestra arma iniustitię peccato:sed sistite uos Deo,ut ex mortuis uiuos,& mẽbra uestra, arma iustitiæ,Deo.

13 μηδὲ παριστάνετε τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα ἀδικίας τῇ ἁμαρτίᾳ, ἀλλὰ παραστήσατε ἑαυτοὺς τῷ θεῷ, ὡεὶ ἐκ νεκρῶν ζῶντας, καὶ τὰ μέλη ὑμῶν ὅπλα δικαιοσύνης τῷ θεῷ.

Peccatum enim uobis non dominabitur. Non enim estis sub Lege,sed sub Gratia.

14 ἁμαρτία γὰρ ὑμῶν οὐ κυριεύσει· οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν.

11 Colligite λογίζεσθε. Hoc ego refero ad fidei syllogismum, ut inde colligamus ac uerè sentiamus nos in peccato esse mortuos per Christi mortis communicationem, tum uerò Deo uiuere,id est iustitiæ per eundem uiuificatos. Sic enim urget Paulus ut Christi mortem,sepulturam ac resurrectionem ad nos transferamus. Quod autem scribit Origenes λογίζεσθαι idem ualere atq; cogitare, quasi scilicet hoc totum positū sit in cogitatione, ijs relinquamus quos doctores contemplantes uocant Sophistæ.

12 Ne regnet μὴ βασιλευέτω. τὸ βασιλεύειν apud Paulum,id est regnare, ponitur pro summum imperium obtinere,ita ut nullus se opponat,uel si quis obsistat,frustrà hoc faciat. Commodum igitur hæc adhortatio subiicitur præcedentibus, ut intelligamus quatenus simus mortui peccato, quādiu hîc uersamur. hactenus scilicet ut reluctetur quidem,sed non regnet. Corpore σώματι. Vide supra uersū 6. Videtur autem hoc loco & aliis similibus Apostolus corporis ac membrorum facere mentionem, propterea quòd hæc sunt instrumēta quibus peccatum exequitur quod cogitauit. Loquitur enim Apostolus de peccato tanquam uiolento quopiam tyranno. Sit igitur mens illa tantopere à philosophis celebrata, primus peccati, id est natiuæ illius corruptionis, administer, ad suggerendos primos motus: qui ubi commouerint uoluntatem, alteram peccati administram, nasci untur ἐπιθυμίαι. Tum uerò corpus ab animo impulsum, huc & illuc transuersum rapitur, ut tyranni arbitrio sese ac sessorem præcipitet. Monet igitur Apostolus, ut quum omni ex parte coerceri motus non possint, saltem corpus habeamus in potestate. quæ tamen doctrina ad cæteras hominis partes pertinet: quum hæc inter se ad peccandum mutuo cōsensu conspirent. Vnde factum ut has cupiditates Paulus corporis esse dicat, quia scilicet animus per illas corpus cōmouet, ac uicissim animū corpus sollicitet. Itaque alibi diserte monet, ut & Spiritu seu mente, & anima & corpore integri coram Domino appareamus. prima Thess.5.d.23. Cæterùm pro relatiuis αὐτῇ & αὐτῆς coacti sumus antecedentia ipsa substituere, ut amphiboliam uitaremus: quia peccatum & corpus apud Latinos eiusdem sunt generis.

13 Sistite παριστάνετε. Vulg. Exhibeatis παρέχετε. Eras. accommodetis. Mihi uerò uidetur Sistēdi uerbum multò accommodatius, quòd paulo antè fecerit regni mentionem, & paulo pòst etiam Domini. Dicuntur enim ministri & serui παριστάνειν ἑαυτούς, i. sistere sese in Domini conspectu, & præsto esse ad accipienda mādata: ut pereleganter sit usurpatum hoc uerbum Apostoli, ut indicaret quàm proni ac uolentes ad peccandum ferantur quicunque Spiritu Dei non aguntur. Membra uestra τὰ μέλη ὑμῶν. Hoc quàm latè pateat expositum fuerit superiore uers. 6, & 12.

Arma iniustitiæ ὅπλα ἀδικίας. Id est, pro instrumentis quibus ad patranda scelera utatur. Græcis enim ὅπλα, & Latinis arma de quibusuis instrumentis dicuntur. Sed melius conuenit armorum nomen translationi à tyrannorum satellitibus & apparitoribus sumptæ. Sic Genes. 49.a.5, Simeon & Leui dicuntur כלי חמס.

14 Non enim estis sub Lege οὐ γάρ ἐστε ὑπὸ νόμον. Hoc quoque dicendi genus Paulo est familiare, sed non uno modo explicandum, quia præterquam quod Legis nomen est πολύσημον & uariæ sunt Legis species, uariè quoq; solet Apostolus de ea differere. Itaque Origenes de lege membrorum. i. de peccato, hæc accipit. cui non assentior, quia nusquam inuenio Legis nomen ita usurpatum, nisi quippiam adiiciatur ex quo id possit intelligi. Sed & de cæremonijs hoc accipi commodè non potest. Restat igitur ut ad Legem moralem, quam uocant, applicetur. Nam politicæ legis quorsum meminisset? Putant igitur plerique sub Lege non esse, idem declarare atq; Legis maledictioni non amplius esse obnoxium, quum Christus factus sit maledictio pro nobis. Sed quorsum hoc? Nam hoc certè pertinet ad peccatorum remissionem: hîc uerò agitur de mortificatione peccati, & iustitia in nobis per Christi Spiritum inchoata. neque spectatur dominatio peccati, quatenus imputatur uel non imputatur, sed quatenus uiget aut non uiget in nobis. Itaque alij explicare malunt, Sub Lege non estis sed sub gratia. i. non iam estis ea conditione qua olim, quum uos Lex reos faceret, iubendo, nō adiuuādo, ut explicat Augustinus. Hanc uerò sentētiam ut simplicissimā & maximè accommoda

A commodatam amplector: sed ita ut paulò aliter explicem quàm uulgò soleant. Propositum est igitur Apostolo nos hortari ut fortiter reluctemur peccato. Nam, inquit, omnino futurum est ut illo superato, uictoriam reportetis. Id uerò unde tam certò coniicit futurum? Quia nimirum sub Lege non sumus, sed sub gratia Lex enim, ut sequẽti capite explicabit, instrumentum illud est per quod ille noster maritus, id est peccatum, in nobis uitiosas illas cupiditates & actiones tanquam liberos, gignebat, illud est inquam unde accepta occasione peccatum alioquin ueluti mortuum reuiuiscit & nos interimit. Lex denique est peccati uirtus, ut scribitur primæ Corinthiorum capite 15. g 56. Valet igitur consequutio, nos aduersus peccatum potituros uictoria, quum non simus sub Lege, quatenus est uirtus peccati, sed sub gratia, i. Spiritu Christi donati. cuius freti uirtute, reliquias etiam peccati iam mermis penitus profligemus. idque ita esse explicadum liquet etiam ex Galat. 5. d. 23, & 24. Quomodo uerò alibi accipiatur Sine Lege esse, uel Sub Lege non esse, item Legem non esse iusto positam, suis locis explicabimus.

τί οὖν; ἁμαρτήσομεν, ὅτι οὐκ ἐσμὲν ὑπὸ νόμον, ἀλλ' ὑπὸ χάριν; μὴ γένοιτο. 15 Quid igitur? peccabimus, quòd nó simus sub Lege, sed sub Gratia? Absit. *Lex. Gratia.*

οὐκ οἴδατε ὅτι ᾧ παρίστανετε ἑαυτοὺς δούλους εἰς ὑπακοήν, δοῦλοί ἐστε ᾧ ὑπακούετε, ἤτοι ἁμαρτίας εἰς θάνατον, ἢ ὑπακοῆς εἰς δικαιοσύνην; 16 An nescitis ꝙ cui sistitis uosipsos seruos ad obediẽdũ, eius serui estis cui obeditis: uel peccati ad mortẽ, uel obediẽtiæ ad iustitiã?

χάρις δὲ τῷ θεῷ, ὅτι ἦτε δοῦλοι τῆς ἁμαρτίας, ὑπηκούσατε δὲ ἐκ καρδίας εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον διδαχῆς. 17 Gratia autem *sit* Deo, quòd fuistis *quidem* serui peccati, sed ex animo obedistis formæ eius doctrinæ in quam estis traditi. *Serui peccati*

ἐλευθερωθέντες δὲ ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, ἐδουλώθητε τῇ δικαιοσύνῃ. 18 Et liberati à peccato, mancipati estis iustitiæ. *Serui iustitiæ.*

ἀνθρώπινον λέγω, διὰ τὴν ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς ὑμῶν. ὥσπερ γὰρ παρεστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ ἀκαθαρσίᾳ καὶ τῇ ἀνομίᾳ εἰς τὴν ἀνομίαν, οὕτω νῦν παραστήσατε τὰ μέλη ὑμῶν δοῦλα τῇ δικαιοσύνῃ εἰς ἁγιασμόν. 19 Hominum more loquor, propter infirmitatem carnis uestræ. Nempe sicut stitistis mẽbra uestra serua impuritati & iniquitati, ad *patrandam* iniquitatem: & nunc ita sistite mẽbra uestra serua iustitiæ ad sanctimoniam. *Membra seruiãt Deo.*

ὅτε γὰρ δοῦλοι ἦτε τῆς ἁμαρτίας, ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. 20 Quum enim serui esletis peccati, liberi eratis iustitiæ. *Liberi iustitiæ.*

τίνα οὖν καρπὸν εἴχετε τότε, ἐφ' οἷς νῦν ἐπαισχύνεσθε; τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων, θάνατος. 21 Quẽ igitur fructũ habebatis tũc? ea de quib. nunc erubescitis? nam finis illorum mors *est*. *Mors.*

νυνὶ δὲ ἐλευθερωθέντες ἀπὸ τῆς ἁμαρτίας, δουλωθέντες δὲ τῷ θεῷ, ἔχετε τὸν καρπὸν ὑμῶν εἰς ἁγιασμόν· τὸ δὲ τέλος, ζωὴν αἰώνιον. 22 Nunc uerò liberati à peccato, mancipati autem facti Deo, habetis fructum uestrum in sanctimoniam: finem autem, uitã æternam. *Serui Dei.*

τὰ γὰρ ὀψώνια τῆς ἁμαρτίας, θάνατος· τὸ δὲ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ζωὴ αἰώνιος, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν. 23 Nam stipendia peccati, mors: donum autem Dei *est* uita æterna per Christum Iesum Dominum nostrum. *Vita æterna.*

15 Quòd non simus, &c. ὅτι οὐκ ἐσμέν, &c. Nascitur hæc obiectio ex eo quòd ambiguum erat dicendi genus ab Apostolo usurpatum. Ideo sequenti capite copiosè ab ipso explicabitur. Nam apud impios (cuiusmodi sunt hodie Libertini, Dauidistæ, & cæteri Carpocratianorum successores) sub Lege non esse, significat pro arbitrio suo quiduis audere: Sub gratia autem esse, non posse damnari. 17 In quem estis traditi εἰς ὃν παρεδόθητε. Hoc dicendi genus magnam quandam emphasin uidetur habere. Ita enim significatur, Euangelicam doctrinam quasi instar typi cuiusdã esse cui innitamur, ut eius figuræ conformemur. Itaque nolui Erasmum imitari, qui conuertit, in quam traducti estis. Quidam interpretatur, quæ uobis est tradita ὃς ὑμῖν παρεδόθη, quasi scilicet εἰς respondeat literæ ל, ut εἰς τύπον idem declaret atque τύπῳ: deinde ὃν παρεδόθητε dictum sit ut ἐπιτρέψομαι τοῦτο, pro τοῦτό μοι ἐπιτρέπεται. Nam aliam huius interpretationis rationem inuenire non potui: quam tamen minimè probo.

19 Hominum more loquor ἀνθρώπινον λέγω. Id est κατ' ἄνθρωπον, ut suprà 3. a. 5. Puto uerò Apostolum nihil aliud hoc loco significare hac dicendi formula, quàm sese, quum de rebus cœlestibus ac diuinis differat, libẽter tamen, ut sese eorum captui accommodet ad quos scribebat, similitudines istas seruitutis & libertatis ex mutuis hominum comercijs sumere: quo melius ista percipiant. Hanc enim esse humanæ naturæ imbecillitatẽ, ut qui etiam Spiritus Christi sunt participes, tamen ad hæc cognoscenda stupidi sint ac tardi. Alij humanũ accipiunt pro eo quòd præstare possint homines: quasi dicat Apostolus se non summam aliquam perfectionem requirere, sed duntaxat, ut non minus strenuè colant iustitiam quàm olim paruerunt peccato. Ego uerò illam interpretationem, ut simpliciorem amplector, uel ob eam causam quòd ista Apostoli petitio quæ sequitur, eiusmodi est ut uel perfectissimi quique inter homines uix illam possint præstare. Alioquin alijs etiam locis humanum dicitur quod est eiusmodi ut hominum uires non superet, ut 1. Samuel. 7. b. 14, & 1. Cor 10. c. 13. Vulg. humanum dico, imperitè Erasm. Humanum quiddam dico. Nempe sicut ὥσπερ γάρ. Vulg. sicut enim Eras. Quemadmodum enim. Ego uerò non uideo quomodo causalis particula satis commode possit cum superioribus connecti.

Ad patrandam iniquitatẽ, εἰς τὴν ἀνομίαν. Eras. ad aliã atq; aliam iniquitatẽ, Græca scilicet scholia secutus. Ego uerò potius existimo Paulum priore loco per impuritatẽ & iniquitatẽ intellexisse cupiditates illas, tum quibus seipsos contaminant homines, ut quibus sollicitantur ad ebrietatem, lasciuiam, luxuriam, & alias eiusmodi pestes: tum quibus prouocantur ad alios offendendos, furtis, homicidijs, iniurijs & cæteris id genus sceleribus: deinde posteriore loco ἀνομίαν generalius usurpasse pro ipsis cupiditatum effectis. Ideo suppleui participium patrandam, ex quo id intelligatur. 10 Liberi eratis iustitiæ ἐλεύθεροι ἦτε τῇ δικαιοσύνῃ. i. quod ad iustitiam attinet, nullum erat eius in uos imperium. Eratis enim peccati rugo prorsus mancipati. Hoc uerò quum ita se habeat, miror qua tandem fronte audeant Sophistæ suum liberum arbitrium tueri, liberum sanè iustitiæ, seruum autẽ peccati, ut ullis toties exprobrat Augustinus. 21 Tunc? ea de quibus, &c. τότε; ἐφ' οἷς, &c. Sic distinguit Clemẽs lib. στρωματ. δ. & rectius, ni fallor. Vulg. tunc in quibus nunc erubescitis? Eras. in his de quibus nũc erubescitis? Nam finis illorum τὸ γὰρ τέλος ἐκείνων. Vel, merces seu uectigal. ut respodeat illi quod paulo pòst uocat ὀψώνιον. Nã τέλος, utrunq; potest significare: & apud Hebræos quoq; תכלית, tum finem, tum etiam id declarat quod alicuius opus consequitur.

R

23 Stipendia ὀψώνια. Nazianz. εἰς ἰσλιανὸν ὀψώνιον interpretatur τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον καὶ τὰς ὑπαρχούσας ἐν νόμου τοῖς ἀξιώμασι δωρεάς. id est regium commeatum & dona quę ex Lege dignitatib. tribuebantur. Bene igitur conuenit hæc translatio, quũ Peccatũ Tyranno comparasset. A

CAPVT VII.

ΚΕΦ. ζ.

AN ignoratis fratres (peritos enim Legis alloquor) quòd Lex *tantisper* dominetur homini quoad ipse uixerit? 1

Ἢ ἀγνοεῖτε ἀδελφοί (γινώσκουσι γὰρ νόμον, λαλῶ) ὅτι ὁ νόμος κυριεύει τοῦ ἀνθρώπου ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ;

Mulier mortuo marito libera à lege uiri.

Nam uiro subiecta mulier, uiuẽti uiro deuincta est per Legem: quod si mortuus fuerit uir, liberata est à Lege uiri. 2

ἡ γὰρ ὑπανδρος γυνὴ τῷ ζῶντι ἀνδρὶ δέδεται νόμῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, κατήργηται ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρός.

Proinde uiuente uiro mœcha uocabitur, si fiat alterius uiri: sinautẽ mortuus fuerit uir, libera est à lege illa: ut non sit mœcha si fiat alterius uiri. 3

ἄρα οὖν ζῶντος τοῦ ἀνδρὸς, μοιχαλὶς χρηματίσει, ἐὰν γένηται ἀνδρὶ ἑτέρῳ· ἐὰν δὲ ἀποθάνῃ ὁ ἀνὴρ, ἐλεύθερά ἐστιν ἀπὸ τοῦ νόμου, τοῦ μὴ εἶναι αὐτὴν μοιχαλίδα, γενομένην ἀνδρὶ ἑτέρῳ.

Liberati à Lege seruiunt Deo in Spiritu.

Itaq; fratres mei, uos quoq; mortificati estis Legi in corpore Christi: ut essetis alterius, eius *scilicet* qui ex mortuis excitatus est, ut fructum feramus Deo. 4

ὥστε, ἀδελφοί μου, καὶ ὑμεῖς ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ γενέσθαι ὑμᾶς ἑτέρῳ τῷ ἐκ νεκρῶν ἐγερθέντι, ἵνα καρποφορήσωμεν τῷ θεῷ.

IN CAP. VII.

1 An ignoratis ἢ ἀγνοεῖτε. Explicat quid illud sit quod dixerat, peccatum nobis non dominari, quod non simus amplius sub Lege, sed sub Gratia: sumitq; ex coniugij Lege pulcherrimum & appositissimum exemplum. Etsi uerò iuris gentium theſi nititur quod tradit Apostolus, morte scilicet mariti dirimi coniugij uinculum, tamen ijs libẽter assentior qui ad Legis Mosis præscriptum hoc exemplum reuocant: quod propriè de Decalogo sit accipiendum quod dixit, Nos sub Lege non esse: ideoque melius conueniat collatio si hanc similitudinem dicamus ex eodem fonte petitam. Quoad *ipse* uixerit ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ. Eras. quoad ea uixerit. i. quoad Lex uiguerit. Sed malo Chrysostomo assentiri qui de hominis ipsius uita intelligit. Nam ita omnino posci similitudo quæ subijcitur. quanuis aliter censuerit Origenes & Ambrosius, ab eo non semel (quod eius pace dixerim) deceptus. Sed & uerbum ζῇ hoc uidetur indicare. quod multò magis propriè homini quam Legi tribuitur. B

3 Vocabitur χρηματίσει. Id est erit, & quidem omnium uoce ac consensu. Vide Act. 11 d. 26.

4 Mortificati estis Legi ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ, Mortificari peccato & mortificari Legi (libenter enim Mortificandi uerbum retineo) mutuò inter se respondent, non simpliciter tamen, sed κατάχρησιν: quatenus scilicet Lex est peccati uirtus. Nam hactenus etiam dicimur sub Lege non esse, ut exposuimus suprà 6. c. 14. Itaque licet quidem interpretari mortuos esse peccato eos in quibus peccatum mortuum est: quo nomine sæpe iam diximus hæreditariam corruptionẽ intelligi: de Lege uero dici hoc nõ potest, in nobis esse mortuam. imò ne in sese quidem mortuam aut irritam esse factam, quoties de Lege Decalogi agitur, ut hoc loco. Nam præterquam quòd Lex extrinsecum quiddam est, tantũ etiam abest ut sit mortua in illis in quibus mortuum est peccatum, ut cõtrà in ijs solis sit efficax quos inuenit per Spiritum sanctum idoneos factos ad uolendum & faciendum quod Deus per ipsam præcipit. Ideo dixit Apostolus suprà 3. d. 31, Legẽ nõ fieri irritam per fidẽ, sed potius stabiliri. Sed & illud quæritur necessariò, quum uxori cõparemur secundo marito copulatæ, cur nos mortuos esse dicat. Omnino enim uidetur potius fuisse dicendum nos esse marito mortuo superstites. Videō igitur plerisque placere, Apostolum uitandæ inuidiæ causa dixisse potius, ἐθανατώθητε τῷ νόμῳ, quàm ἐθανατώθη ἡμῖν ὁ νόμος, id est mortificati estis Legi, non autem mortificata est nobis Lex. a quibus uenia peto quod dissentiam. Videntur enim assumere quod existimo non posse ullo modo conuenire, nempe in prioribus nuptijs Legem sustinere mariti personam. quod fortasis locum haberet si de cæremoniarum abolitione ageretur, uel de Lege peccati: sed de Lege Decalogi differere Apostolum constat ex sequenti obiectione. Sciendum est igitur, tum maritum, tum uxorem in uno & eodem homine considerari in utroque matrimonio, ut meritò ac propriè Apostolus nos quoad maritum mortuos esse dixerit, quum maritus ille fuerit in nobis atq; adeò in uisceribus nostris habitarit. quod ut intelligatur, hoc esto prioris matrimonij diagramma. C

Maritus	Vxor	Liberi ex hoc matrimonio.
Peccatum (siue uis illa natiua ciens in nobis affectiones peccatorum) occasione per Legem arrepta, à qua scilicet irritabatur, alioquin ueluti mortuũ, ut infrà uersu 11. 13, & 14.	Caro seu mẽbra nostra, nimirum facultates tum animi tũ corporis, in quibus agebat peccatum tanquam maritus in uxore.	Peccata, ac omnia uitiosa opera, quæ nos ex peccato tanquã marito concepta pariebamus in mortem.

POSTERIORVM VERO NVPTIARVM HAEC SIT DESCRIPTIO.

Maritus	Vxor	Liberi.
Spiritus, id est uis Christi nobiscum cõmunicati: qui Spiritus priori illi marito perempto succesit, & sanctos motus in nobis ciet.	Nouus homo, id est facultates tum corporis tam animi, per Spiritum sanctificatæ, in quibus ille agit tãquam maritus in uxore.	Fructus Spiritus, quos ex Spiritu concipimus & parimus, ut recensentur ab Apostolo Galat. 3. d. 22.

In corpore Christi διὰ τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ. Vulg. & Eras. per corpus Christi. quæ interpretatio nõ est satis expressa Neq; enim per Christi corpus duntaxat, sed etiam in Christi corpore dicimur mortui multo ἐμφατικώτερον, ut summa illa & arctissima cõmunicatio intelligatur. Itaq; διὰ pro ἐν posità esse puto sicut suprà 4. b. 11. quo pertinet etiam illud quod scribitur 2. Cor. 5. c. 14. Eius *scilicet*, &c. τῷ ἐκ νεκρῶν, &c. 1. eius qui peccato mortuus, repẽtè cum Christo factus est rediuiuus: noui scilicet illius mariti: qui Spiritus dicitur, quod sit nouum opus Spiritus sancti, quo tanquã uinculo connectimur cum Christo sicut mẽbra cũ capite. Ideo sæpissimè nouus hic maritus dicitur ipse Christus, cuius scilicet uirtute creatur in nobis uis illa sanctos in nobis motus excitans: unde bona opera prodeũt. Quod igitur ait ἐκ νεκρῶν ex mortuis, intelligendũ est de morte quam infligebat peccatũ, ut suprà 6. c. 13, & Ephe. 2. a. 1, & b. 5, & Colos. 2. c. 12, & 13. Vt fructum feramus ἵνα καρποφορήσωμεν. Καρπὸν uocat liberos quos uxor tollit ex marito, ut Luc. 1. d. 42. ex Hebræorum idiotismo scilicet apud quos filij uocantur פרי בטן. i. fructus uentris, ut Psal. 127. a. 3, & 132. c. 11. cuius translationis ratio reperitur Psal. 128. 3. Cæterùm quòd à secunda persona ἐθανατώθητε mortificati estis transeat ad primam, tribuendum est Hebræorum consuetudini, quam alibi sæpe obseruauimus.. Deo τῷ θεῷ. i. qui sint Deo grati, uel ex Dei præscripto, ac proinde quos Deus coronet, sed gratis. Vide suprà 6. b. 10.

5 Quum

A ὅτε γὰρ ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ, τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν τὰ διὰ τοῦ νόμου ἐνηργεῖτο ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, εἰς τὸ καρποφορῆσαι τῷ θανάτῳ.

5 Quum enim essemus in carne, affectiones peccatorum per Legem *existentes* uigebãt in membris nostris, ad fructum ferendũ morti.

νυνὶ δὲ κατηργήθημεν ἀπὸ τοῦ νόμου, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα, ὥστε δουλεύειν ἡμᾶς ἐν και-

6 Nunc autem liberi sumus à Lege, mortuo eo in quo detinebamur, ut seruiamus in no-

5 Quum essemus in carne ὅτε ἦμεν ἐν τῇ σαρκὶ. Esse in carne significat prioris coniugij conditionem. quæ etiam in proximo uersiculo uocatur uetustas literæ. Carnem igitur appellat hominem ψυχικὸν, id est qualis ex Adamo procreatur, natura peccato omni ex parte penitus obnoxia. Huic opponitur esse in Spiritu. de quo dicemus proximo capite. Affectiones peccatorum τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν. Pro eo quod uidebatur Paulus scribere debuisse ἡ ἁμαρτία substituit τὰ παθήματα τῶν ἁμαρτιῶν affectiones peccatorum, id est motus ad peccandum sollicitantes, quicunque tandem illi sint. Id autem fecit, ni fallor, duabus de causis. Vna est, quia quum ἁμαρτία sit fœminei generis, non satis accommodate illi tribui posse uidebatur mariti persona. Altera, quod explicandum etiam fuit qua ratione peccatum cum marito conferatur. Itaque affectus peccatorum sunt tanquam aculeus peccati, per quem scilicet gignit in nobis carnis opera uelut partus. quorum catalogus contexitur Galat. 5 c. 19. Cæterùm duo quoque hic notanda sunt: nempe παθημάτων nomen apud Paulum multò latius patere quàm apud philosophos: ut qui illã etiam ipsam rationem peccato obnoxiam faciat, quam philosophi pro uirtutis regula sibi proponunt. Alterum παθήματα dici quatenus mens ab illis afficitur, suntque ab ipso peccato ingenerati motus, quibus intellectus patiens, quam uocant, agitatur, totumque secum hominem rapit. quodquidem annotandum fuit, ne quis miretur illis tribui ἐνεργεῖσθαι, id est agendi uim, quæ tamen παθήματα, id est ad uerbum perpessiones, dicuntur. Sed & hoc eodem nomine ipse apud Paulum intelliguntur quæcunq; pietatis causa fideles perpetiuntur, ut infrà 8. d. 18. Alibi, nempe Galat. 5. d. 24. coniunguntur παθήματα & ἐπιθυμίαι.

Per legem *existentes* τὰ διὰ τοῦ νόμου Eras. qui *sunt* per Legem. quæ interpretatio non conuenit, quũ de præterita conditione loquatur, ut apparet ex eo quod dixerat ἦμεν. Rectius ergo uetus interpres, qui per Legem *erant*. Est autem hoc diligenter considerandum, Apostolum non dixisse τὰ ὑπὸ τοῦ νόμου, id est hos motus extitisse seu prodijsse à lege, sed per Legem extitisse, natos scilicet ex peccato intus habitante & ex Lege occasionem istorum motuum arripiente, nullo quidem Legis sed nostro potius uitio: ut explicantur infrà uers. 11. & 13. Hoc uerò non animaduerte-
B runt Manichæi, quum Legem Dei auderent damnare: neq; item ille qui nuper hunc locum conuertit Peccatorum perturbationes a Lege orientes. falsa certe interpretatione, & quæ pro manichæis faciat. Vigebant ἐνηργεῖτο Id est agebant ac uim suam intus exerebant. Alludit enim honeste Apostolus ad matrimonij copulam, ut Peccati in nos uim intrinsecam designet.

6 Liberi sumus κατηργήθημεν Opponitur hoc uerbum τῷ ἐνεργεῖσθαι: quod usurpauit superiore uersiculo. & nos, adhuc conuertimus eneruari. i. inertem & languidum reddi, adeoque uires omnes amittere. Vulg. soluti sumus, ἀπελύθημεν, uel ἀπηλλάγημεν. Erasmus, liberati sumus. Quidam prorsus barbarè, euacuati sumus. Ego in hac interpretatione sequutus sum Apostolum, qui κατήργηται exposuit ἐλευθέρα ἐστὶν suprà uers. 3. Est autem hoc dictum non simpliciter accipiendum, sed κατά τι, sicut & illud expositum, sub Lege non esse, suprà 6. c. 14. quo etiam pertinent quæ subijciuntur. neque tamen hæc puto eò spectare, quòd à maledictione Legis soluti simus per gratuitam peccatorum remissionem: quia de regenerationis gratia hic agitur.

Mortuo *eo* in quo detinebamur, ἀποθανόντες ἐν ᾧ κατειχόμεθα. Vetus Interpres, quem sequuntur ueteres etiam Latini (inter quos Origenis quoque interpretem, i. Rufinum recẽseo) legit, à Lege mortis, in qua detinebamur. quasi pro ἀποθανόντες scriptum sit θανάτου. ac fateor quidem peccatum, priorem scilicet nostrum maritum, dici posse Legem mortis, ut infrà 8. a. 2. sed nullius Græci codicis authoritate cõfirmatur hæc lectio: & Legis uocabulum pro Lege morali quam uocant in tota hac collatione accipiendum esse ostendit sequens obiectio. Græci igitur summo cõsensu, si Chrysostomum excipias, legunt ἀποθανόντες, sed diuersè explicant. Nam alij referunt ad κατηργήθημεν, hoc modo, Nos uerò qui mortui sumus, simus liberi à Lege in qua detinebamur. Sed ista traiectio sanè est uiolenta: & præterea nusquam inuenio mortuos dici simpliciter eos in quibus mortuum est peccatum, de quibus scilicet hic agit Apostolus. Imò quoties nihil adijcitur, conuenit hæc appellatio uel ijs qui hac uita sunt defuncti, uel translatitia significatione, ijs qui in peccatis suis quasi mortifera quadam nocte sepulti tenentur. Alij igitur, ut Origenes, connectunt cum sequentibus, alia traiectione, in hanc sententiam, Nos uerò liberi sumus à Lege in qua mortui detinebamur. Sed, ut de traiectione nihil dicam (inueniuntur enim aliæ nihilò minus asperæ) nusquam hoc dicẽdi genus apud Paulum inuenio, ut quis dicatur mortuus in Lege, nulla addita peccati mentione. Alij deniq;, ut Erasmus post Theophylactũ, subaudito pronomine ἐκείνῳ ita hoc explicãt. Nũc uerò liberati sumus à Lege, mortui *ei* in qua detinebamur. At ego similis ecl*e*psis exemplum requiro in constructione transitiua, nec uideo quis locus esse possit epexegesi multò obscuriori quàm essent superiora. Superest Chrysostomi lectio qui legit ἀποθανόντος, nulla diuersæ lectionis facta mentio-
C ne: ut omnino appareat eam lectionem fuisse tum sine controuersia receptam. quanuis apud Basilium semel atq; iterũ inueniam scriptum ἀποθανόντες, eorum fortasis uitio qui ad Græca exemplaria Euangelici contextus emendarunt antiquorum interpretum libros. Legit igitur Chrysostomus ἀποθανόντος. quam lectionem ita probo, ut germanam esse non dubitem. Sed eam rursus uel Erasmus uel aliquis alius deprauauit. coniungit enim ἀποθανόντος cum τῷ νόμῳ, ut sit hæc sententia, Nunc autem liberati sumus è Lege mortua in qua detinebamur. Atqui Paulus nũquam (opinor) dicturus fuit Legem Dei mortuam. neq; Chrysostomo id unquam in mentem uenit: ut qui sic ista explicet, ut planè cõstare possit eum post ἀποθανόντος subaudisse ἐκείνου, hæcq; ut absolutè posita exposuisse. Sic enim explicat, Quasi, inquit, diceret, Vinculum quo detinebamur, emortuum est ac diffluxit, ita ut quod detinebat, peccatum scilicet, iam non habeat quo nos contineat. Hæc ille, quæquidem maximè amplector. Nam Legem pro marito accipi non debere, toties ex Paulo liquet quoties nos esse peccato mortuos dicit: quatenus scilicet mariti personã sustinemus. Fuit itaq; explicandũ quomodo & quatenus dixerit nos Legi mortuos seu à Lege liberos esse factos. quod uno uerbo facit quũ dicit, nos idcirco à Lege esse liberos factos quòd is interierit qui nos occasione à Lege accepta, seu per Legem detinebat. Vnde rursus oritur quæstio, sitne Lex peccatum. quandoquidem à Lege dixerat nos esse, peccato mortuo, liberatos. Deinde minimè uiolẽta aut inusitata est hæc ecl*e*psis in cõstructione ἀμεταβάτῳ. Sic enim Demost. συγχώτων οἷς ἂν ἐπιμελὲς ἐμὲ ποιεῖν. Et Plut. ᾧ διαλιμπάσεται ταῦτα μὴ πατρόνος. Si cui tamen potius placuerit legere ἀποθανόντες *p*rter exemplariũ consensum, & subaudire ἐκείνῳ, is ita interpretetur, Nunc uerò liberi sumus à Lege, mortui ei in quo detinebamur, peccato scilicet, posteriori nostro marito. Neque obstat quod ἁμαρτίας sit fœminini generis, nam tanquã de marito loquitur. In quo ἐν ᾧ. Sic dicere maluit Paulus quàm ἐφ' ᾧ, ut doceret hunc maritum intra nos esse. Sic enim explicare malo propriè, quàm ut accipiatur pro בִּין, uel ut instrumenti sit nota, ab. Hoc uel non uidit, uel neglexit quidam, interpretatus, qua tenebamur. Detinebamur κατειχόμεθα. Græci oẽm possessionem κατοχὴν uidentur uocare: sed tamen ex eo sumpta origine, uel quòd si qua ex communib. incipiunt nobis propria fieri, illa obtinere ut quadã uideamur: uel quòd quæ nostra sunt, nõnisi per uim nobis possint eripi. nam certè τὸ κατέχειν uiolentũ quiddã significat. Neq; tamẽ in hoc argumẽto uim illam nobis fieri à peccato demonstrat, quasi coacti peccemus (spõte enim peccamus, quũ peccatũ sit intra nos) sed declarat uel tyrannidẽ illã Satanæ. qui fraude nos addixit peccato & sibi: uel saltẽ corruptio, tanquã malæ fidei possessor, à natura distinguit.

nouitate Spiritus ac non *in* uetuſtate Literæ.

νότητι πνεύματος, καὶ οὐ παλαιότητι γράμματος. A

Quid ergo dicemus? Lex peccatū *eſt*? Abſit. Imo peccatum non cognoui, niſi per Legem. nam etiam cupiditatem nō noſſem, niſi Lex dixiſſet, Non concupiſces.

7 τί οὖν ἐροῦμεν; ὁ νόμος ἁμαρτία; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ τὴν ἁμαρτίαν οὐκ ἔγνων, εἰ μὴ διὰ νόμου. τήν τε γὰρ ἐπιθυμίαν οὐκ ἤδειν, ἐὰν μὴ ὁ νόμος ἔλεγεν· οὐκ ἐπιθυμήσεις.

Per Legē cognitio peccati.

Sed peccatum occaſione ſumpta genuit in me omnem cupiditatem per illud mandatum. Nam abſq; Lege, peccatum *eſt* mortuū.

8 ἀφορμὴν δὲ λαβοῦσα ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς, κατεργάσατο ἐν ἐμοὶ πᾶσαν ἐπιθυμίαν· χωρὶς γὰρ νόμου ἁμαρτία νεκρά.

Ego enim uiuus eram ſine Lege quódam: mandati autem illius aduentu peccatum reuixit,

9 ἐγὼ δὲ ἔζων χωρὶς νόμου ποτέ. ἐλθούσης δὲ τῆς ἐντολῆς, ἡ ἁμαρτία ἀνέζησεν.

At ego mortuus ſum: & repertum eſt illud mandatum quod *inſtitutum erat* ad uitam, mihi *cedere* ad mortem.

10 ἐγὼ δὲ ἀπέθανον. καὶ εὑρέθη μοι ἡ ἐντολὴ ἡ εἰς ζωήν, αὕτη εἰς θάνατον.

Nam peccatum occaſione ſumpta ſeduxit me illo mandato, & per illud occidit.

11 ἡ γὰρ ἁμαρτία ἀφορμὴν λαβοῦσα διὰ τῆς ἐντολῆς, ἐξηπάτησέ με, καὶ δι' αὐτῆς ἀπέκτεινεν.

Vt ὥστε. Quidam conuertunt, ita ut. ſed perperam, ni fallor: quum prorſus τελικῶς ponatur, nec pertineat ad uerbum διαστέλλομαι detinebamur, ſed ad παρεγενήθημεν, uel ad ἀποθανόντος. In nouitate Spiritus *οὐ παλαιότητι πνεύματος*. i. ut eos decet qui uetere mortuo marito, Spiritui ſunt adiuncti. quos ſcilicet Spiritus Dei renouauit. Itaq; malui hoc quoq; Paulinum dicendi genus integrum ſeruare, quàm cum Eraſmo conuertere Per nouitatem Spiritus. Quòd ſi à Pauli uerbis diſcedere libuiſſet, dixiſſem potius ex nouatore Spiritu, quàm nouo Spiritu, cum alio quodā diſertiore interprete. *In* uetuſtate literæ *οὐ παλαιότητι γράμματος*. Vetuſtatem uocat priſtini coniugij conditionem, cum altera recentiore comparatam. Literæ autem nomine Legem uocat illius ueteris conditionis reſpectu. quia ſcilicet apud homines *ψυχικοὺς* id eſt, priuſquam uoluntas noſtra per Spiritum ſanctum formata ſit, Lex ſurdis canit, ac proinde nobis eſt muta ac ueluti mortua, quod ad eius præſtationem attinet: quantuis peccatum ab ea arripiat occaſionem nos interimendi, niſi Dei Spiritus occurrat, à quo mortificetur. Qui uerò literæ nomine, uel cęremonias intelligunt, uel ſenſum literæ, quem uocant, illos ego cum ipſorum duce Origene Anticyram mittendos cenſeo. B

7 Imò ἀλλά. Vulgata & Eraſmus, Sed. quam coniunctionem etiam nonnulli ita explicant, quaſi ſit obiectio aduerſus id quod inficiatus erat Apoſtolus. At ego contrà non dubito quin ſit argumentum à contrarijs ſumptum, quaſi diceret Apoſtolus: Imò tantùm abeſt ut ſit peccatum, id eſt peccatum gignat aut foueat, ut contrà nihil æque adueterſetur peccato. Ea enim una eſt quæ illud alioquin latens prodit ac detegit. quod ſi inde irritatum peccatum in rabiem feratur, ac multò magis ſæuiat quàm antea, quorſum hoc Legi imputetur, quæ, quod unum potuit, hoſtis inſidias detexit? Cupiditatem *τὴν ἐπιθυμίαν*. Nudam cupiditatem intellige. Nam prauas cupiditates Lex etiam naturę, quamuis obſcurè, tamen ſatis acriter damnat. Delegit autem illud Apoſtolus in quo nātiua illa labes ueluti ſedē poſuit, unde tyrannidem exerceat: quam ne ſuſpicari quidem philoſophia potuit. Hoc cōſiderent Sophiſtæ qui Paulum putant nihil amplius quàm de abolitis cæremonijs diſſerere.

8 Sumpta λαβοῦσα. Vulg. & Eraſ. accepta, quod non placet propter ambiguitatem. Nam accipere declarat ab alio traditum capere. i. ἀπολαμβάνειν, ut docet Demoſth. in oratione περὶ τῆς ἀλονήσου. Occaſionem autem excitandi cupiditates in nobis non præbet Lex, ſed ut non præbeat, arripit tamen peccatum.

Genuit κατεργάσατο. Vulgata, operatum eſt. Eraſmus uerò rectius uidetur gignendi uerbum uſurpaſſe, ut ſeruetur tranſlatio à coniugio ſumpta, non repugnante Græco uocabulo.

Per illud mandatum διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc perperam in nonnullis exēplaribus coniungi puto cum participio λαβοῦσα. quum potius pertineant ad κατεργάσατο i. genuit. Ideo nonnihil mutaui in uerborū collocatione. Cur autē articulum expreſſerim, dicam infrà uerſu 12. *Eſt* mortuum νεκρά. Vulg. & Eraſ. ſubaudiunt *lex* erat. Ego uerò doctiſſimo interpreti aſſentior. qui mauult theſin eſſe, cui deinde ſuum exemplum accommodet. Cæterùm quid Paulo ſignificet mortuum peccatum, apparet tum ex antitheſi ſuperioris uerſiculi, tum ex ijs quæ ſequuntur: nempe quod in nobis quidem eſt, ſed nō agnoſcitur pro peccato: neq; ita furit ut ſolet poſt Legis cognitionem. quamobrem etiam Paulus omnem concupiſcentiam dixit, non quod ante Legis perceptionem nulla eſſet concupiſcentia, ſed quod tanquam nulla eſſet, aut certè non tanta ita ſentiretur: ut annotauit multis in locis Auguſtinus. Itaque fallitur Origenes, qui hæc accipit de lege naturali, quum in propoſito exemplo Non concupiſces, maneat Apoſtolus, & in eo rurſus grauiſsimè. quod mortuum peccatū dici putat quaſi nō imputetur. Imò uerò hæ tenebræ ſunt ab hæreditaria corruptione, & in omnibus meritò puniuntur, in quibus non operiuntur Chriſti iuſtitia. C

9 Ego enim ἐγὼ δέ. i. ἐγὼ γάρ. Sæpe enim δέ pro γάρ apud idoneos etiam authores legitur, ut doctiſsimus Budæus obſeruauit, & hoc exemplum conſtat probationis loco ſubijci ſuperiori theſi.

Viuus eram ſine Lege ἔζων χωρὶς νόμου. Simili ratione explicandum eſt hoc Paulinū dicendi genus, quatenus ſcilicet Legem ignoramus. Nam alioquin nobis etiam ignorantibus poſita eſt Lex. ne que nos iuris ignorantia coram Deo excuſet, quum à peccato manet, non à natura. Sic quoque loquitur de mādato: quaſi tum primùm adueniat quū illud intelligimus. Verti autem ἔζων uiuus eram, potius quàm uiuebam, ut ſibi conſtet antitheſis ſequens Neque enim tantùm dicere uoluit Paulus ſe olim uixiſſe aliquandiu ſine Lege, id eſt Legis cognitionem non habuiſſe, ſed potius ſe eo tempore uiuum fuiſſe quo Legem non cognouit.

Reuixit ἀνέζησεν. Si reuixit, nempe mors illa cuius antè meminerat, potius ſopor fuit quàm mors. Quòd ſi ita eſt, quomodo ſeſe antea dixit uiuum fuiſſe? Nempe quum omnes in peccatis, ac proinde mortui naſcamur, hæ formulæ accipiuntur non ſimpliciter, ſed quadantenus: puta ſi priſtinæ uitæ conditio ſub Legis ignoratione, conferatur cum eo tempore quo uixit in cognitione Legis, literæ, inquam, non Spiritus. Malo igitur legere ἀνέζησον pro ἔζησον, ut legitur in Complutenſi editione: deprauata, ut ſuſpicor, lectione ab aliquo, qui timuerit ne hæc faueret μετεμψυχώσει Pythagoreorum.

10 Mortuus ſum ἀπέθανον. Hic diſtingue mortem in peccato ſeu per peccatum (de qua ſcilicet hîc agit, & Epheſiorum 2. a. 1.) à mortificatione peccati: quæ pars eſt noſtræ uiuificationis.

11 Illo mandato διὰ τῆς ἐντολῆς. Hæc iterum connecto cum uerbo ἐξεπάτησε ſeſellit.

12 Et manda

A Ὥστε ὁ μὲν νόμος ἅγιος, καὶ ἡ ἐντολὴ ἁγία καὶ δικαία καὶ ἀγαθή.

12 Itaque Lex ipsa quidem sancta, & mandatum illud sanctum, ac iustum & bonum.

Τὸ οὖν ἀγαθὸν, ἐμοὶ γέγονε θάνατος; μὴ γένοιτο· ἀλλὰ ἡ ἁμαρτία. ἵνα φανῇ ἁμαρτία διὰ τοῦ ἀγαθοῦ μοι κατεργαζομένη θάνατον, ἵνα γένηται καθ' ὑπερβολὴν ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία διὰ τῆς ἐντολῆς.

13 Ergo quod bonũ *est*, mihi factum est mortiferum? Absit, imò peccatum *mihi factum est mortiferum*: quum, ut proderetur *esse* peccatũ, mihi per id quod bonũ est, gigneret mortẽ, *id est* ut ipsum fieret summè peccãs per illud mandatum.

Οἴδαμεν γὰρ, ὅτι ὁ νόμος πνευματικός ἐστιν· ἐγὼ δὲ σαρκικός εἰμι, πεπραμένος ὑπὸ τὴν ἁμαρτίαν.

14 Scimus enim quòd Lex spiritualis est: at ego carnalis sum, uenditus sub peccatum.

Ὃ γὰρ κατεργάζομαι, οὐ γινώσκω. οὐ γὰρ ὃ θέλω, τοῦτο πράσσω· ἀλλ' ὃ μισῶ, τοῦτο ποιῶ.

15 Quod enim perpetro, non agnosco. non enim quod uolo, hoc ago, sed quod odi, hoc facio.

Εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, τοῦτο ποιῶ, σύμφημι τῷ νόμῳ ὅτι καλός.

16 Si uerò quod nolo, hoc facio, consentio Legi quòd bona *sit*.

νυνὶ δὲ οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.

17 Nunc itaq; non amplius ego id perpetro, sed *morbus* peccati quod in me habitat.

Οἶδα γὰρ, ὅτι οὐκ οἰκεῖ ἐν ἐμοί, τοῦτ' ἔστιν ἐν τῇ
B σαρκί μου, ἀγαθόν. τὸ γὰρ θέλειν παράκειταί μοι· τὸ δὲ κατεργάζεσθαι τὸ καλὸν, οὐχ ὑρίσκω.

18 Noui enim quod nõ habitet in me, id est in carne mea, bonum. nam uelle adest mihi, sed ut quod bonũ est, perficiã, non assequor.

οὐ γὰρ ὃ θέλω, ποιῶ ἀγαθόν· ἀλλ' ὃ οὐ θέλω κακὸν, τοῦτο πράσσω.

19 Non enim quod uolo, facio bonum, sed quod non uolo malum, hoc ago.

12 Et mandatum illud *καὶ ἐντολή*. Nisi hoc referas ad exemplum mandati Non concupisces, (quod unum, ut antè dixi, aptissimum erat Pauli instituto) odiosa erit *ταυτολογία*, & minimè conueniens Paulo. Ideo ubique putaui exprimendum articulum.

13 Mortiferum? *θανάτος*: Id est, mortis meæ culpam sustinet? Vulgata & Erasmus, mors. Ego uerò malui per adiectiuum interpretari hoc in loco, ut magis perspicua essent quę sequuntur.

Imò peccatum *mihi mortiferum factum est* *ἀλλ' ἡ ἁμαρτία*. Vulgata, Sed peccatum. Erasmus rectius, Imo peccatum, supple, mihi factum est mors. quod quanuis per se facilè subaudiatur, tamen perspicuitatis gratia à me fuit expressum. Nam qui sequentibus adiungunt,, coguntur *κατεργαζομένη* interpretari operatum est, pro *κατειργάσατο*: quæ enallage posset quidem utcunque excusari ex Hebræorum idiotismo, de quo diximus Actorum capite uicesimo sexto, e. 20. sed tamen est uiolenta, neque ullo modo necessaria, quum plana sint omnia si Græci contextus uestigia sequamur. Transfert enim Apostolus culpam omnem mortis à Lege in peccatum uno uerbo, repetens scilicet à communi prædicatum quæstionis: ut in responsionibus ferè fieri solet. Veluti si dicas, Num hæreticus aliquis scripsit hanc epistolam? & ego respondeam, absit imò Paulus, ut eleemosynas Achaiæ in Iudæam perferret, proficiscens Hierosolymam. Additur enim participium *κατεργαζομένη*, id est, dum gignit, siue gignendo. ut ostẽdatur quomodo factum sit mortiferum peccatum. Vt proderetur *esse* peccatum *ἵνα φανῇ ἁμαρτία*. Id est, ut peccatum se ostenderet esse peccatum. nempe ut proderet id esse quod est reuera. Nam antea quasi mortuum delitescebat: itaque *ἁμαρτία* posteriore loco est prædicatum, & in Græcis subauditur participium *οὖσα*. quod expressimus.

Id *est* ut ipsum fieret *ἵνα γένηται ἁμαρτία*. Exponit quid illud sit quod uno uerbo dixerat, ut appareret *esse* peccatum. Ideo addidi particulam explicatiuam, sicut plurimis locis necessariò faciendum fuit, ac præsertim in Iohãne. Deinde pro eo quòd ex Hebræorum idiotismo repetitur antecedens *ἁμαρτία* substitui relatiuum.
C

Summè *καθ' ὑπερβολήν*. Id est, quàm maximè explicatis omnibus suis uiribus. Vulgata & Erasmus, supra modum, obscurè, ut mihi uidetur.

Peccans *ἁμαρτωλός*. Ad uerbum, peccator. Loquitur enim de peccato, tanquam de uiolento quodam tyranno, per prosopopœiam. Alibi autem annotauimus *ἁμαρτωλὸν* dici qui peccandi uelut artem factitet, ita ut sibi uelut habitum quendam compararit. Ad ipsum igitur peccandi morbum si hoc transferas, perinde erit acsi scelestum scelus dicas.

14 Spiritualis *πνευματικός*. Spiritum Paulus suo more Carni opponit, id est cœlestem & integram naturam, terrenæ, id est, peccati iugo mancipatæ. Inde fieri dicit ut peccatum per Legem irritetur. Eam autem esse nostram naturam probat, etiam in regeneratis, suo exemplo. nedum, ut alia sit nonregeneratorum natura. simulque hac occasione ostendit quis sit Legis usus sub gratia, & quatenus diremptum sit pristinum illud coniugium. Quidam *σαρκικὸν* conuertit humanum: quàm rectè, ipse uiderit. Mihi quidem uidetur Carnis nomen multò melius declarare quæ sit hominis natura. nec is esse uelim cui Paulinæ istæ formulæ displiceant: quibus nihil usquam grauius aut expressius inueniri posse puto. Origenis ineptias mitto, qui Spiritus nomine suas allegorias intelligit.

15 Non agnosco *γινώσκω*. Erasmus, non probo, *δοκιμάζω*, ambigue: Tam enim significat explorare quàm comprobare. Vulgata, non intelligo. Nam etiam Chrysostomus ad intelligentiam ista refert, quasi uertigine quadam peccati obrutam. Atqui de uoluntatis iudicio esse potius accipienda liquet ex eo quod sequitur. Dixisset enim Apostolus, Non quod intelligo, facio, sed quod ignoro, hoc facio. Poni autem interdum Noscere pro Agnoscere, id est approbare & gratum habere, satis constat, ut Psal. 1. b. 6. & Matth. 7. d. 23.

17 Nunc itaque *νῦν δὲ*. Vulgata & Erasmus, Nunc autem. Ego puto illationem esse ex superioribus nascentem.

Morbus peccati *ἁμαρτία*. Quidam uitiositatem conuertit, id est *ἕξιν*, nec id prorsus malè, quãquam mallem Pauli uerbum retinere, quo fons huius uitiositatis simul aperitur. Verùm si peccatum dixeris, nimium ambigua erit sententia in Latino sermone, quumeadem sit recti & sexti casus terminatio. Itaque *morbum* peccati sum interpretatus per periphrasin.

18 Vt perficiam, *τὸ κατεργάζεσθαι*. Eras. ut faciam. Mihi uidetur aliquid amplius significare uerbum compositum quàm simplex *ἐργάζεσθαι*. Nam aliquo tenus progrediuntur regenerati, sed ita tamen ut longè absint à me-

ta,& cuiuis potius quàm ſibijpſis placeant. Itaque *κατεργάζεσθαι* in laude poſitum conuerto perficere:in uitio, perpetrare. A

Non aſſequor *οὐχ εὑρίσκω* Vulgata & Eraſmus,non inuenio. Vide ſuprà capite quarto a.1. Citant hos locos Sophiſtæ probando libero arbitrio:quos ego ad Auguſtinum ablego,apertè tandem profitentem (nam hoc non intellexerat) initio,iſta in eum demum conuenire,quem Gratia Dei innouauit,& ſanè ita eſt.Nam ubi nõ eſt Spiritus, quæ tandem erit carnis lucta?

Quòd ſi id facio quod ego nolo,non amplius ego id perpetro, ſed *morbus* peccati ꝙ in me habitat.

20 εἰ δὲ ὃ οὐ θέλω, ἐγὼ τοῦτο ποιῶ, οὐκέτι ἐγὼ κατεργάζομαι αὐτό, ἀλλ' ἡ οἰκοῦσα ἐν ἐμοὶ ἁμαρτία.

Comperio igitur uolenti mihi facere bonum hanc Legem *eſſe* quòd mihi malum adiaceat.

21 εὑρίσκω ἄρα τὸν νόμον τῷ θέλοντι ἐμοὶ ποιεῖν τὸ καλόν, ὅτι ἐμοὶ τὸ κακὸν παράκειται.

Congratulor enim Legi Dei quoad interiorem hominem.

22 συνήδομαι γὰρ τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ κατὰ τὸν ἔσω ἄνθρωπον.

Sed uideo aliam Legem in membris meis, rebellantem legi mentis meæ,& captiuũ reddentem me legi peccati,quæ eſt in membris meis.

23 βλέπω δὲ ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου, ἀντιστρατευόμενον τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου, καὶ αἰχμαλωτίζοντά με τῷ νόμῳ τῆς ἁμαρτίας, τῷ ὄντι ἐν τοῖς μέλεσί μου.

Miſer ego homo: quis me eripiet ex iſto corpore mortis? 24 ταλαίπωρος ἐγὼ ἄνθρωπος, τίς με ῥύσεται ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου; B

Hanc Legem *eſſe* *τὸν νόμον* Nulla eſt eclipſis magis uſitata quàm uerbi ſubſtantiui. quod ſi ſubaudias,ut nos fecimus,plana ac perſpicua erit concluſio ex præcedenti ſermone nata.Nam hæc uerba *ὅτι ἐμοὶ τὸ καλὸν παράκειται*,quod mihi malum adiaceat,ponuntur *εἰδιλίως*,& explicant quænam ſit illa lex cui ſe obnoxium eſſe reipſa comperit,quoties uoluit facere quod bonum eſt. Hoc enim explicandum fuit omnino quòd non ſoleat legis uocabulum in ea ſignificatione poni ſine adiectione aliqua,ut Lex carnis,peccati,membrorum,mortis. Addituſque eſt articulus ut certa quædam Lex ſignificaretur,ea ſcilicet quam ſtatim erat explicaturus.Itaque maioris perſpicuitatis causa *τὸν νόμον* reiecit in poſteriorem locum. Mirum eſt autem ac penè incredibile quomodo ſeſe Græci præſertim interpretes hîc torſerint,inter quos etiam non puduit Origenem dicere coniunctiones redũdare, uel non ita adhibitas ut oportet. Eius deinde ueſtigia ſequutus Eraſmus ſcripſit Paulum hoc ſermone balbutiſſe:quum ipſe (dicam enim quod res eſt) potius ineptiat. Deſcripſi igitur uarias illas interpretationes ordine.neque refutationes putaui adijciendas, partim ne cui fiat præiudicium,partim quod mihi quidem uideantur refutatione non indigere. Quid enim hoc modo peruertere non liceat?Hæc ergo eſt Origenis, omnia perturbantis. Igitur quia malum adiacet, uolens facere bonum, inuenio Legem Dei, & condelector,&c.id eſt *ὅτι ἄρα τὸ καλὸν παράκειται, θέλων ποιεῖν τὸ καλὸν, εὑρίσκω τὸν νόμον, καὶ συνήδομαι αὐτῷ*, &c. Hæc eſt Theophylacti ex Chryſoſtomo,Inuenio ergo Legem[fauentem] mihi uolenti quod bonum eſt facere,[ſed non facienti]eo quòd mihi malum adiacet. Item altera,Inuenio igitur Legem [nemini alteri eſſe niſi]mihi uolenti, &c.ut in ſuperiore.Hæ ſunt uerò Photij in Græcis ſcholijs citati,Inuenio Legem [eſſe in bonum]mihi uolenti facere quod bonum eſt, [ſed ſimiliter inuenio] quòd malum mihi adiacet. Item alia, Inuenio Legem (id eſt didici quæ ſit Legis uis & natura,& quàm mihi nihil poſſit prodeſſe) quia mihi uolenti facere quod bonũ eſt, adiacet malum. Item alia,Inuenio igitur mihi uolenti ſecundum Legem facere quod bonum eſt, quod mihi malum adiaceat. Item alia,Inuenio igitur Legem(quia malum mihi adiacet)mihi quod bonum eſt facere uolenti[opitulari.]ita ſcilicet ut *ὅτι* cauſam reddat cur ſocietate Legis indigeat. Hæ uerò ſunt Eraſmi, Inuenio igitur Legem, quum facere conor quod bonum eſt [facere ut intelligam] quod malum (id eſt peccandi fons & origo) adiacet mihi,id eſt,in meipſo eſt,non in Lege. Item,hæc quoque, Reperio igitur [per]Legem, uolenti mihi facere bonum, quòd mihi malum adiunctum ſit.

22 Interiorem hominem. *τὸν ἔσω ἄνθρωπον*.Interior & nouus homo,qui & Spiritus dicitur,non dubium eſt quin idem declarent apud Paulum.quod fatebitur quiſquis iſta & Epheſiorum capite tertio c.16,compararit cum Coloſſenſium capite ſecundo b.9,& 10. Huic autem opponitur exterior ſeu uetus homo,qui & carnis & membrorum appellatione intelligitur. Sed hoc diligenter notandum eſt quod ueteres plerique,ac præſertim Græci à Pelagianis non uexati,non ſatis attentè conſiderarunt,nempe hoc diſcrimen hominis interioris & exterioris,Spiritus & Carnis, non conſiſtere in diſtributione facultatum hominis,quaſi Spiritus & interior homo mentem ac rationem,Caro uerò & exterior homo (qui etiam membrorum nomine intelligitur) reliquas duntaxat inferiores partes complectatur quas Philoſophi *ἀλόγους* uocant. Phiſoſophica enim hæc eſt non Chriſtiana partium hominis diſtributio. Vocat igitur Spiritus Dei carnem ſeu membra ſeu exteriorem hominem, quicquid eſt in homine uel intus uel foris à capite ad calcem:quatenus quidẽ homo non eſt gratia Dei regeneratus.idq; uel ex eo liquet quod diſertè Apoſtolus inter corruptiſsimas partes mentem numerat ſuprà 1.d.28,& 1.Tim.6.b.5,& 2.Tim.3.b.8,& Tit.2.d.15, & Epheſ.capite 4, f.23,uult renouationem ad Spiritum uſque mentis pertinere. denique res ipſa oſtendit nihil æquè reluctari Spiritui, atque humanæ prudentiæ ac rationis tenebras. Ex his autem uiciſsim intelligitur quid uocabulũ Spiritus carni oppoſitum,ſeu interior ac nouus homo declarent. C

23 Aliam legem in membris meis, *ἕτερον νόμον ἐν τοῖς μέλεσί μου*. Paulus alluſione quadam, Legis uocabulum tribuit imperijs & quaſi edictis tum peccati,tum membrorum, id eſt tum corruptæ illius naturæ, tum cupiditatum ex illa naſcentium:quas uocauit affectiones peccatorum.quibus opponit Legem Dei,quæ propriè ſic dicitur:& legem mentis cum ea conſentientis.

Legi mentis meæ *τῷ νόμῳ τοῦ νοός μου*. Impoſuit fortaſsis hic locus ijs qui per interiorem hominem putarunt ſuperiores animi partes ſignificari,ſed ij cogitare debuerant,mentem ab Apoſtolo non conſiderari ſimpliciter, ut ipſi faciunt,ſed quatenus oppoſita eſt membris quia Legi Dei conſentit,quod in ſolis regeneratis accidit.Idque ita eſſe uel ex eo liquet quod idem noſter Paulus alibi quandam diſertè nominat mentem carnis, Coloſſ.2.d.18. quam etiam uocat *φρόνημα σαρκὸς* infrà 8.b.7.

24 Miſer *ταλαίπωρος*. Id eſt,ærumnoſus,& perpetuis pugnis fatigatus. Nam alioquin miſer pro innocente accipitur.Vulgata,infœlix,quam uerſionem planè repudio.

Ex iſto

A **Ex iſto corpore mortis?** ἐκ τοῦ σώματος τοῦ θανάτου τούτου: **Eraſmus, Ex hoc corpore morti obnoxio?** cui in eo aſſentior quòd τούτου maluerit ad corpus quàm ad mortem referre, ſicut retulit Vetus interpres. Sed corpus mortis dicere malui ad uerbum quàm corpus morti obnoxium, quòd hic Hebraiſmus mihi quidē uideatur multò ἐμφατικώτερος. Sic enim Paulus per corpus deſignat carneā iſtam corporis molem: ut ſimul ſignificet nos in nobis ipſis nihil aliud quàm maſſam quandam peccati ac mortis exiſtere, unde exoptat liberari.

εὐχαριστῶ τῷ θεῷ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.) ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγὼ τῷ μὲν νοῒ δουλεύω νόμῳ θεοῦ· τῇ δὲ σαρκὶ, νόμῳ ἁμαρτίας.

Gratias ago Deo per Ieſum Chriſtum Dominū noſtrum. Nempe igitur ipſe ego mente quidem ſeruio Legi Dei, carne uerò legi peccati.

ΚΕΦ. ἡ.

CAPVT VIII.

Οὐδὲν ἄρα νῦν κατάκριμα τοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα.

1 NVlla igitur nunc *eſt* condēnatio ijs qui *ſunt* in Chriſto Ieſu, *id eſt qui* non ſecundum carnem incedunt, ſed ſecundum Spiritum. *Damnatio.*

ὁ γὰρ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ἠλευθέρωσέ με ἀπὸ τοῦ νόμου τῆς ἁμαρτίας καὶ τοῦ θανάτου.

2 Nam lex Spiritus uitæ *qui eſt* in Chriſto Ieſu liberauit me à lege peccati & mortis. *Libertas.*

25 Gratias ago σὐχαριστῶ. Vulgata, Gratia Dei, χάρις τοῦ θεοῦ, repugnantibus omnibus codicibus. Apparet autem deprauatam eſſe lectionem ab ijs qui hæc ita expoſuerunt, quaſi complectantur reſponſionem ad ſuperiora. Atqui in ſuperioribus non interrogat Paulus, ſed ſuſpirat potius. Deinde ſe colligit, & ſe acquieſcere ſignificat in ea ſpe quam habeat in Chriſto Ieſu fundatam. Quod autem quædam exemplaria habent χάρις τῷ θεῷ, id eſt Gratia [ſit] Deo, nihil prorſus mutat in ſententia.

B Nempe igitur ipſe ego Ἄρα οὖν αὐτὸς ἐγώ. Sic rectè Vetus interpres: niſi quòd præterijt particulam nempe. Eraſmus, Itaque idem ego, quaſi ſcriptum ſit ὁ αὐτὸς ἐγώ, quum illud ſit multò ἐμφατικώτερον. Sic Terentius, Egomet rapui, ipſe egomet ſolui argentum. Mirum eſt autem, quum tam expreſſe teſtetur Apoſtolus ſeſe de ſeipſo loqui (in quo ſcilicet omnes ſerui Dei tanquam in ſpeculo ſeipſos intueantur, ne ſibi nimium placeant) tamē Origenem potuiſſe in hunc locum ſcribere, iſta non conuenire Apoſtolo: quaſi nimirum indigna ſint tanto Chriſti ſeruo: ac non potius non ipſe intellexerit quod ueriſsimè & elegātiſsimè dixit Auguſtinus, ſi qua hīc eſſe poteſt fidelium perfectio, in eo poſitam eſſe ut ſe imperfectos eſſe agnoſcant. At contrà Origenes putat hæc dici in aliena perſona, eius ſcilicet qui gratiæ diuinę nondum particeps, luctetur adhuc cum carnis affectibus, illis impar. & ne quid ſalui ſupereſſet quod iſte non corrumperet, ad aliam perſonam refert exclamationem, miſer ego homo, &c. ad aliam, ſermonem gratias agē tis Deo. quam expoſitionem quis non impuram, detortam, uiolentam eſſe uidet? Et tamen Ambroſius & Hieronymus, ab iſto inducti in errorem, putant Apoſtolum non ſuſpirare in ſua perſona, tanquam liberandum, ſed tanquam liberatum gratias agere. quod ego quum legerem, ſanè fateor me exhorruiſſe. Quanto uerò rectius Auguſtinus iſta exponit de Paulo, & fidelibus omnibus in ipſius perſona repræſentatis? Nam certè ita eſt, & qui hoc non nouit, nōdum ſeipſum nouit. Eſt autem planè miſerabilis in hunc locum Eraſmi oratio, qui ab Origene ſuo faſcinatus, putat hæc potius ab Auguſtino torqueri, quum magis, inquit, conueniat Paulum humani generis perſonam in ſe recipere, in qua eſt ethnicus exlex, Iudæus carnalis ſub Lege, & Spiritualis per gratiam liberatus. At ego prorſus neſcio quid ſit Scripturas penitus peruertere, ſi hoc non eſt.

IN CAP. VIII.

1 Qui ſunt in Chriſto Ieſu, τοῖς ἐν Χριστῷ Ιησοῦ Eraſmus, ijs qui *ſunt inſiti* in Chriſto Ieſu. Ego malui ad uerbum interpretari, quum per ſe ſatis plana ſit ſententia.

Id eſt qui non ſecundum carnem μὴ κατὰ σάρκα In pleriſque codicibus poſt Ιησοῦ additur diſtinctio, & quidem rectè, ut opinor: perinde ac ſi ſcriptum ſit τοῖς μὴ κατὰ σάρκα, Ita enim eſt multò uberior ſententia, & eiuſmodi ecclipſin articuli ſæpe iam annotauimus, cuius exemplum etiam alterum eſt in proximo uerſiculo. Hoc igitur additum eſſe non dubito pro definitione eorum qui ſunt in Chriſto, à conſequentibus & neceſſarijs ſignis ſumpta, ut
C declaratur 1. Iohan. 1. c. 6, & 7, & 2. 25, & 6. Et eorum interpretationem non facilè admiſerim qui ſine diſtinctione iſta connectunt.

Secundum carnem κατὰ σάρκα Id eſt carnem, tanquam ducem, ſequuti, ut dixit Cicero, ſecundum naturam uiuere. Nam qui Spiritum ſequitur ducem, quanuis interdum à carne quaſi pertractus extra uiam ueſtigium ponat, ſecundum carnem uiuere non dicitur. Vocat autem carnem uniuerſam hominis naturam, ut corrupta excidit à priſtina dignitate, ſicut alibi diximus aliquoties. Cui opponitur Spiritus, eadem ſcilicet inſtaurata per Spiritum Dei. Et quod attinet ad uerbum περιπατεῖν, ſæpe iam annotauimus illud reſpondere uerbo הלך, quo ſignificatur tota uitæ ratio, ac ueluti hominis inceſſus, quandiu huius uitæ curriculum conficit.

2 Lex Spiritus uitæ ὁ νόμος τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς. Legis uocabulum latè patere apud Paulum, multis iam locis oſtendimus, ac præſertim ſuprà 3. d. 27. Hīc quidem per legem nihil aliud ſignificari puto quam ius & authoritatem, cui opponitur tyrannis peccati ac mortis ex peccato promanantis. Sed & Spiritus appellatio quid comprehendat, & cur epitheton uitæ, id eſt uitalis ſeu uiuifici, adijciatur, ex contraria antitheſi apparet. Ad me quidem quod attinet, ut dicam quod ſentio, Legem Spiritus uitæ, nec Legem fidei cum Ambroſio, nec propriè ipſum Spiritū ſanctum, cum Chryſoſtomo, ſed eius potius efficaciam, ut in ſuperiore uerſiculo, qua ſcilicet peccatum ipſaque adeò mors mortificatur, deniq; regenerationis gratiam intelligo: cui opponitur Carnis corruptio. Et hactenus quidem nō dubito quin mecum ſaciant quicunque hunc locum propius inſpexerunt: ſed in huius regenerationis cōſideratione peculiare quiddam ſpectandum puto, de quo proxima annotatione dicam.

Qui eſt in Chriſto Ieſu ἐν Χριστῷ Ιησοῦ. Eraſmus, per Chriſtum Ieſum: quam uerſionem quum omnino repudiarem cauſas, ni fallor, neceſſarias habui. Nam hac ratione oporteret iſta potius connecti cum uerbo ἠλευθέρωσε, contra omnium codicum fidem. Deinde ſi ita expoſueris, uidebitur nimirū Apoſtolus diſſerere de regenerationis gratia quæ in nobis eſt per Chriſtum inchoata: cui ſanè tribui hoc non poteſt, quòd nulla ſit in nobis condemnatio. Explico igitur iſta de reliqua iuſtificationis noſtræ parte, quæ ſcilicet cōſiſtit in ſanctificatione ipſa Ieſu Chriſti nobis imputata: ut opponat Apoſtolus Legem Spiritus uitæ, quæ in Chriſto eſt perfecta & abſoluta, noſtræ illi, quæ quum in nobis ſit duntaxat inchoata (ut ſuperiore capite expoſuit) non poteſt ſalutis noſtræ cauſa, ſed teſtimonium potius dici. Itaque non dubito quin præpoſitio ἐν ſeruanda ſit, & ſupplendus articulus, perinde acſi ſcriptum ſit τοῦ πνεύματος τῆς ζωῆς τοῦ ἐν Χριστῷ Ιησοῦ.

Liberauit me ἠλευθέρωσέ με. Hoc certè uidetur dici non posse de regeneratione in nobis inchoata, quæ scilicet huius liberationis non causa, sed testis est. Sanctificationi autē Christi nobis imputatæ ita proprie conuenit ut nihil suprà. A Lege ἀπὸ τοῦ νόμου. Erasmus, à iure, quum in superiore membro uti maluerit Legis uocabulo: quod & ego amplecti malui, quòd Paulus tacitè uideatur ad Legem Dei allusisse, ut apparet ex consequentibus.

Nam Legis impotentia quum nihil posset in carne, Deus suo ipsius Filio misso conformato carni peccato obnoxiæ, idque pro peccato, condemnauit peccatum in Carne.

3 τὸ γὰρ ἀδυνατον τοῦ νόμου, ἐν ᾧ ἠσθένει διὰ τῆς σαρκὸς, ὁ θεὸς τὸν ἑαυτοῦ υἱὸν πέμψας ἐν ὁμοιώματι σαρκὸς ἁμαρτίας, καὶ περὶ ἁμαρτίας κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν ἐν τῇ σαρκὶ,

3 Nam quum ὃ γάρ. Hæc est, opinor, simplicissima & appositissima explicatio huius formulæ: cuius traiectio non modò non est aspera, sed etiam elegans, ut mihi uidetur, sicut & illa prorsus similis quam usurpat infrà 11.d.31, & 12.a.3. Multò certè minus aspera est quàm illæ à nobis obseruatæ Iohannis 8.d.25, & 15.b.10, & Act. 1.a.2. Vulg. in quo. obscurè quidem, propter traiectionem, sed tamen salua manente sententia. Eras. ea parte qua, uel quatenus, ut ὃ posita sit pro διατὰ. quam interpretationem repudio non modò ut coactam ac detortā, sed etiam ut Pauli sententiæ atque adeò ueritati repugnantem ex diametro: tum propter falsam illam & uerè Origenicam distinctionem Legis in carnē & Spiritū (de qua paulo pòst dicemus) tum etiam quia, ut semel dicamus, quicquid Legi tribuis, Christo detrahis. Quid si uerò conuertas, eò quòd? Hæc uerò sententia mihi non displicet, quæ uel nihil, uel certè parùm à nostra interpretatione dissidet, & aliquo etiam exemplo confirmari potest, quum sic prorsus ὃ usurpetur Hebræorum capite secundo, d. 18. Vnum tamen me remoratur, nempe quia, si ita explices, uidebitur pendere τὸ ἀδυνατον τῦ νόμου, ut mox dicemus. Impotentia Legis τὸ ἀδυνατον τοῦ νόμου Impotentiæ nomen sic usurpauit Terentius in Adelphis. Nihil autem aliud ista declarant quàm ὁ ἀδυνατος νόμος, id est, impotens lex, ut hoc eodem capite, uersu 19, ἡ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως, expectatio creaturæ, pro ἡ ἀποκαραδοκοῦσα κτίσις, creatura expectans. & Hebr. 7.c.19, ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος superintroductio spei melioris pro ἐπεισαχθεῖσα κρείττων ἐλπὶς, spes melior superintroducta, ex Hebræorum idiotismo quem annotauimus Matth. 24.b.15. Videtur tamen deindustria hoc modo loquutus Paulus, ut Legem ipsam culpæ eximeret: cuius etiam impotētiam doceat a nobis proficisci. Vulgata, quod impossibile erat Legi. quæ interpretatio conueniret si pro τοῦ νόμου scriptum esset τῷ νόμῳ. Sic enim usurpatur articulus τὸ apud Atticos, quum obliquis casibus antecedentib. oratio recto casu clauditur, ut apud Gregorium, τὸ παντων ἔσχατον τῶν λεπῶν, id est, ὅτι ἐστὶ ἔσχατον τῶν λεπῶν. & τὸ πρόδηλον, τὸ φαυλότατον, pro ὅτι ἐστὶ πρόδηλον, & ὅ, τι ἐστὶ φαυλότατον. Sic apud Synesium, ἃ διατρίβων λιπὼν λήψη λιπὼν πέμψεις ἐπιστολάς, τὸ τιμαλφέστατον ἐμοὶ τῶν ἀπὸ Θρᾴκης ἀγωγίμων, id est, ubi si commoratus fueris, tum accipies tum mittes epistolas, quod mihi pretiosissimum est omnium quæ ex Thracia importantur: ut doctissimus Budæus in commentarijs annotauit. Itaque, ut ad rem redeam, dicendum fuisset τὸ ἀδυνατον τῷ νόμῳ, ut explicare possemus ὁ γὰρ ἐστιν ἀδυνατον τῷ νόμῳ, quo modo etiam Demosthenes περὶ στεφάνου, ὁ ὢν παντων, φησὶν, διὰ φοβερώτατον καὶ μάλιστα ναῦς ἐχθρῶν, ὅτοι πορεύσονται πάντας τοὺς περιχώρους παντας ἐχθρας ἢ φιλίας ἐγγυτέρω. Erasmus uerò multò longius à Græcis recedens, uertit, Etenim quod Lex præstare non poterat. & quia omnino sibi persuaserat hæc posita esse quarto casu, suppleuit pòst σαρκὸς ἁμαρτίας uerbum præstitit: de quo mox dicemus. Nihil posset ἠσθένει. Ἀσθενῶ, ut alibi annotauimus, sic etiam hoc loco, nō significat uires aliquas imbecillas, sed prorsus nullas. Itaque non est quod Sophistę stabiliendo suo libero arbitrio, abutantur Apostoli authoritate. nec rectè cōuertit Vetus interpres, infirmabatur, nec Erasmus, imbecillis erat. In carne διὰ τῆς σαρκὸς. id est, ἐν σαρκὶ: ut suprà 4.b.11, διὰ ἀπροβυστίας pro ἐν ἀκροβυστίᾳ. Carnem autem uocat conditionem hominis non regenerati cuius morbum poterat quidem Lex indicare, at non sanare. Itaque in Christo perfectè fuit instaurata, deleto in ipsa semel ac penitus peccato, ut suos etiam in æternū sanctificet. Vulg. & Eras. per carnem. admodum obscurè. Sed quod ex Origene mutuatus est Erasmus, id uerò planè ineptum est & Euangelij glorię plurimum detrahit. Diuidit enim Legem Origenes in Carnem & Spiritum, id est carnalem intelligētiam & spiritualem. quod quidem mihi placeret maximè si Legis umbras cum ueritate compararet (nam certe puto huc respexisse Apostolū: ut hic locus optimè explicari possit ex collatione capitis 9. epist ad Hebr. & 10.c. 13.) sed nihil tale ipsi in mentem ueniisse, ex eo liquet quòd istam Legis impotentiam in eo totam collocat, quod impossibile fuerit Legis cæremonias secundum carnem, id est secundum literam (ut loquitur) obseruare. Quid enim inquit, tam impossibile quàm sabbathi obseruatio secundum literam Legis? Subiūgit deinde de sacrificijs & legibus lepræ, quas Israel nunquam potuerit implere. quasi uerò, quum Lex dicitur à nobis præstari non posse, non aliò respiciatur: aut quasi de Legis præstatione hic disseratur, ac non potius quæ sit ipsius in natura nostra sanctificanda uirtus. Certè qui sic loquitur, non modò uidetur non intelligere de quo hic agatur, sed etiam Christi beneficium non habere perspectum. Itaque hunc scriptorem ut impurum & alienum à nobis, semel nunc missum facio.

Conformato ἐν ὁμοιώματι. Id est, ut ego quidem existimo, ὁμοιωθέντα. Vulg. in similitudinem. quod uidetur nimis dilutum. Eras. sub specie, ambiguè. Nam & ipse Marcion speciem carnis fatebatur in Christo, at non ueritatem. ac fateor quidem hunc locum, quod ad qualitatem attinet, sic à ueteribus & recentioribus plerisq; explicari: quia re uera caro Christi non fuit peccato obnoxia, sed huic nostræ similis, quoad substantiam, quum serui formam induerit Filius Dei: sed quum noster Apostolus Philip. 2.a.7, eodem uocabulo utitur, rei ipsius substantiam designans, malui conformandi uerbo uti. Nam qui formam dicit, simpliciter loquitur, quum ὁμοίωμα sit ex eorum genere quæ nonnisi comparatè dicūtur. Ego uerò non uerear dicere Christum assumpsisse carnem, id est naturam peccato obnoxiam: sed quam ab ipso conceptionis momento sanctificarit, quum eam idcirco sibi adaptaret ut peccatū in ea destrueret. Carni peccato obnoxiæ, σαρκὸς ἁμαρτίας. Id est hominis naturæ quæ corrupta fuit per peccatum, donec illam sanctificaret. Vulgata ad uerbum, Carnis peccati. Quidam uertit, Corpore sontis simili: quam interpretationem ut affectatam repudio. Quidam alius, carnem peccati icem interpretatur: quod non temerè admiserim. Videtur enim carnis epitheton ad actualia, quæ uocant, peccata respicere: hic uerò de ipso peccatorum fonte quæritur. Quod autem Erasmus & quidam eum sequutus suppleuerunt uerbum Præstitit: partim eo factum est quòd τὸ ἀδυνατον putarunt quarto casu positum (in quo manifestè hallucinantur) partim uerò quia sequens membrum coniunxerunt cum κατέκρινε. itaque uerbum aliquod necessariò requiri putarunt in superiore membro.

Idque pro peccato καὶ περὶ ἁμαρτίας, id est, ut ipsum peccatum aboleret, in carne nostra quod & factum est ab eo, quum nos in sese in nouum scilicet illum hominem conderet, ut scriptum est Ephes. 2.c.15. Itaque fuit hoc adijciendum, ut finis istius assumptionis carnis explicaretur, quæ est nostræ illius perfectæ sanctificationis fundamētum: & optimè etiam declarat nos non posse Christi uirtutū fieri participes, nisi prius cum ipsius essentia communicemus. Vulg. & Eras. & de peccato. quam particulam omnes ferè interpretes connectunt cum κατέκρινε, ideoque in eius explicatione magnopere laborant. Alij enim exponunt, Deum de peccato, id est peccati, condemnasse peccatum in carne, quòd iniquè uim attulerit Christo. & fateor similem constructionem inueniri Iohan. 16.a.9. Sed hæc expositio, ut nihil aliud dicam, sanè subtilis est potius quam appositа. Alij peccati nomine sentiunt uictimam pro peccato, quam Hebræi simili ratione חטאת uocant, id est Christum ipsum, significari. & hunc locum comparant cum 2. Cor. 5.d.21.

At ego

A ἵνα τὸ δικαίωμα τοῦ νόμου πληρωθῇ ἐν ἡμῖν 4 Vt illud ius Legis cõpleatur in nobis qui
τοῖς μὴ κατὰ σάρκα περιπατοῦσιν, ἀλλὰ κατὰ nõ secundum carnem incedimus, sed secun-
πνεῦμα. dum Spiritum.

οἱ γὰρ κατὰ σάρκα ὄντες, τὰ τῆς σαρκὸς φρονοῦ- 5 Nam qui secundum carnem sunt, quæ car
σιν· οἱ δὲ κατὰ πνεῦμα, τὰ τοῦ πνεύματος. nis sunt sapiunt: qui uerò *sunt* secundum spi
ritum, quæ Spiritus sunt.

τὸ γὰρ φρόνημα τῆς σαρκὸς, θάνατος· τὸ δὲ φρό 6 Nam intelligentia carnis, mors est: intelli-
νημα τοῦ πνεύματος, ζωὴ καὶ εἰρήνη. gentia uerò Spiritus, uita & pax:

διότι τὸ φρόνημα τῆς σαρκὸς, ἔχθρα εἰς θεόν· 7 Propterea quòd intelligẽtia carnis, inimi-
τῷ γὰρ νόμῳ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑποτάσσεται· οὐδὲ γὰρ citia *est* aduersus Deum. Legi enim Dei non
δύναται. subijcitur: nam ne potest quidem.

οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες, θεῷ ἀρέσαι οὐ δύ- 8 Ergo qui in carne sunt, Deo placere non
νανται. possunt.

ὑμεῖς δὲ οὐκ ἐστὲ ἐν σαρκὶ, ἀλλ' ἐν πνεύματι, εἴ 9 Vos autem non estis in carne, sed in
περ πνεῦμα θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν. εἰ δέ τις πνεῦμα Spiritu: siquidem Spiritus Dei habitat

At ego, &si is non sum qui ullius sententiæ præiudicare uelim, aut etiam possim, tamẽ hanc interpretationem minus etiam admiserim quàm superiorem. Primum enim, aut ego prorsus fallor, aut præpositio περὶ nulla ratione potest hanc interpretationem admittere. Deinde nõ facilè mihi persuaserim de peccatorum expiatione hic agi. Est enim pars illa iampridem ab Apostolo explicata, adeò ut à uersu 12. capitis quinti aliud argumentum sit exorsus: quamobrem etiam non dixit Apostolus περὶ ἁμαρτιῶν pro peccatis, sed περὶ ἁμαρτίας. hoc nomine, ut mihi quidem uidetur, na
B tuam illam labem significans quæ in carne nostra hærebat, priusquam Christus illam assumptã plenè sibi ac suis sanctificaret. Itaque περὶ ἁμαρτίας prorsus existimo pertinere ad participium πέμψας, additaq; distinctione à cæteris separari oportere. Nam præterquam quòd, si hanc lectionem sequamur, neque confundetur partium iustificationis explicatio, neq; ullius uocabuli significationẽ detorseris, nititur etiam hæc distinctio authoritate Græcorum scholiorum, à quibus diserte annotatur: & Epiphanij, uetusti & orthodoxi scriptoris, qui sic distinguit κατέκρινε τὴν ἁμαρτίαν, nisi corruptus est codex. περὶ autem pro ὑπὲρ non modò apud Sacros scriptores frequentissimè, ut Matth. 9. d. 36, & 26. c. 28, & 1. Petr. 3. d. 18, sed etiam apud alios disertiores, ut norunt omnes in Græca lingua uel mediocriter uersati.

Condemnauit κατέκρινε. i. nullum in nos ius mortis habere declarauit. Nam imputata nobis Christi sanctificatione, peccatum pro nihilo habetur, quanuis superfint reliquiæ in nobis. In carne, ἐν σαρκὶ. Eras. per carnem, Origenem suum sequutus, qui de Christi persona hoc intelligit, quum indefinitè significet hominis naturam, in Christo capite in primis, deinde etiam in membris ipsius sanctificatam: non tamen quatenus est in nobis inchoata sanctificatio, (alia enim afferenda est quum de iudicio Dei agitur) sed quatenus in Christo perfecta nobis, qui mẽbra illius sumus, per fidem imputatur: sicut & peccatorum remissio & Legis impletio.

4 Vt illud ius Legis ἵνα τὸ δικαίωμα. Vulg. & Eras. ut iustificatio Legis. Ego uerò puto τὸ δικαίωμα declarare hoc etiam in loco, ut suprà 1. d. 23, ipsam Legis Dei substantiam. i. quod requirit Lex, ut possimus iusti & integri corã Deo inueniri. Nam quũ ad peccatorũ remissionẽ & impletionem iustitiæ, accesit etiam hoc tertium. i. naturæ nostræ integritas (quæ omnia gratis consequimur per Christum fide apprehensum) ut in omnes facies se conuertat Satan, iusti sumus coram Deo, etiam ex illa absolutissima Legis formula. quamobrẽ etiam dixit Apostolus suprà 3. d. 31, se Legem non euertere sed stabilire. In nobis ἐν ἡμῖν. Non dicit Apostolus ὑφ' ἡμῶν, à nobis. Neq; enim idcirco nulla in nobis est condemnatio, quòd iustitia sit in nobis inchoata: sed quia in Christo sumus, in quo plenè sumus sanctificati. Nam quod de imputata Christi sanctificatione dicimus, ita accipiendum est, ut sciamus nõ idcircò nos sanctos coram deo haberi quòd Christi hominis integritas farciat quod nostræ deest, sed quod ille nos in solidum sanctificarit in sese in æternum. Quorsum igitur, dices, illa iustitia in nobis per eundem Christum inchoata? nempe ut sit testis nos in Christo esse, in quo oia sumus adepti. Ideo Apostolus admodũ appositè subiecit quæ ad nostræ illius in Christo cœptæ iustificationis usum pertinent, ut scilicet intelligamus quod ueritsimum est, frustrà de fide ac Christo apprehenso gloriari qui reipsa non ostendant se Christi Spiritus esse participes.

5 Qui secundum carnem sunt, οἱ κατὰ σάρκα ὄντες. Eras. qui carnales sunt. rectè quidẽ si sensum spectes (quũ
C hos eosdem Apostolus nonnunquam σαρκικοὺς appellet. eos scilicet in quibus corrupta illa natura dominatur) malui tamen ab Apostoli uerbis non discedere: quorum hæc est emphasis, ut in eiusmodi hominib. intelligatur nihil inueniri quod carnis præscripto & exemplari ad amussim non respondeat. quibus opponuntur qui sunt secundum Spiritum.

Sapiunt φρονῶσιν. Eras. curant. Alij, cogitant, quas interpretationes non repudio. Transfertur enim hoc uerbum ad omnes animi partes. mihi tamen uidetur Apostolus hoc uerbum usurpasse, quod scilicet de excellentissima illa animi parte proprie dicitur, ut quod sit carnis ingenium, declararet, hoc scilicet, ut quo magis est illi deditus aliquis, eò magis inani fastu turgens, sibi mirificè placeat. Deinde uberior etiam est ista interpretatio. Nam si sapientia carnis excluditur, quis tandem locus reliquis partibus inferioribus relinquetur? Itaque φρόνημα non aliter quàm σώφρονα interpretor. 7 Inimicitia ἐστὶ ἔχθρα. Sic legitur in omnibus codicibus quos uidimus. estque multò expressius hoc dictum, quàm si dixisset, inimicam esse carnem Deo. quanuis nonnulli ita legant in Latinis exemplaribus manifesto errore, quum nusquam legatur ἐχθρά, imò uerò ne legi quidem possit. Dicendum enim fuisset ἐχθρὸν, ut rectè obseruauit Eraſmus.

8 Ergo qui in carne sunt, οἱ δὲ ἐν σαρκὶ ὄντες. Particulam δὲ haud scio an alibi pro οὖν positam inuenias: sed omnino uidetur poscere sententia ut ita explicetur. Deinde notandum est Paulinum dicendi genus, In carne esse. quod exposuimus Actorum capite octauo, d. 23. ut planè blasphema sit ac diabolica uox illa Siritij Papæ, qui de matrimonij coniunctione hoc dictum interpretatur.

9 Siquidem εἴπερ Id est, ἐπείπερ. quandoquidem ut secunda ad Thessalonicenses 1. 2. 6. Itaque non rectè uidetur Vetus interptes conuertisse, Si tamen.

Spiritum Christi πνεῦμα χριστοῦ. Nomine Spiritus Christi, uel Spiritus sanctus intelligendus est, quem Spiritum Dei uocarat: uel eius nobiscum per Spiritum sanctum communicati efficacia in nobis. de qua dictum est capite sexto. Itaq; ineptus etiam est Schuencfeldius, quum ex hoc loco uult urgere ut uel carnem Christi faciamus spiritualem, uel totum Christum à nobis fateamur non possideri.

in uobis. quòd si quis Spiritum Christi non habet, hic non est eius.

χριστοῦ οὐκ ἔχει, οὗτος οὐκ ἔστιν αὐτοῦ. A

Porrò si Christus in uobis est, corpus quidem mortuum est propter peccatum: Spiritus autem uita *est* propter iustificationem.

10 εἰ δὲ χριστὸς ἐν ὑμῖν, τὸ μὲν σῶμα νεκρὸν διὰ ἁμαρτίαν, τὸ δὲ πνεῦμα ζωὴ διὰ δικαιοσύνην.

Sed si Spiritus eius qui excitauit Iesum à mortuis, habitat in uobis: is qui excitauit Christum ex mortuis, uiuificabit & mortalia corpora uestra, per inhabitantem eius Spiritum in uobis.

11 εἰ δὲ τὸ πνεῦμα τοῦ ἐγείραντος Ἰησοῦν ἐκ νεκρῶν, οἰκεῖ ἐν ὑμῖν, ὁ ἐγείρας τὸν χριστὸν ἐκ νεκρῶν, ζωοποιήσει καὶ τὰ θνητὰ σώματα ὑμῶν, διὰ τὸ ἐνοικοῦν αὐτοῦ πνεῦμα ἐν ὑμῖν.

Nempe igitur fratres, debitores sumus nõ carni, ut secundum carnem uiuamus, *sed Spiritui.*

12 ἄρα οὖν, ἀδελφοί, ὀφειλέται οὐκ ἐσμὲν τῇ σαρκὶ, τοῦ κατὰ σάρκα ζῆν.

Nõ secundũ carnem uiuendum.

Nam si secundum carnem uixeritis, futurum est ut moriamini. sed si Spiritu actiones corporis mortificetis, uiuetis.

13 εἰ γὰρ κατὰ σάρκα ζῆτε, μέλλετε ἀποθνήσκειν· εἰ δὲ πνεύματι τὰς πράξεις τοῦ σώματος θανατοῦτε, ζήσεσθε,

Spiritus sanctus in filijs Dei.

Quotquot enim Spiritu Dei ducuntur, ij sunt filij Dei.

14 ὅσοι γὰρ πνεύματι θεοῦ ἄγονται, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ θεοῦ.

Non enim accepistis spiritum seruitutis ad metum: sed accepistis Spiritum adoptionis, per quem clamamus Abba, *id est* Pater.

15 οὐ γὰρ ἐλάβετε πνεῦμα δουλείας πάλιν εἰς φόβον, ἀλλ' ἐλάβετε πνεῦμα υἱοθεσίας, ἐν ᾧ κράζομεν· ἀββᾶ ὁ πατήρ. B

10 Corpus quidem τὸ μὲν σῶμα. Quod carnem uocarat, nunc corpus dicit, ut ex eadem antithesi apparet, & ex eo quòd subijcit infrà uersu 13, nempe non hoc tãtùm, quod ex ossibus & neruis compactum, corpus uocamus, sed quicquid adhuc in peccati & mortis salebris hæret. Itaque simili etiam ratione uocabulum Spiritus corpori oppositum, explico, itemq; mortis & uitæ ac uiuificationis. de quibus omnibus dictum est suprà capite sexto.

Propter peccatum: διὰ ἁμαρτίαν. Quidam conuertit, Per peccatum, διὰ ἁμαρτίας: & fateor quidem interdum hæc confundi, & peccatum omni modo dici posse mortis causam, sed ratio collationis poscit ut eandem præpositionem utroque loco similiter interpretemur. Non potest autem dici spiritus noster uiuere per inhærentem iustitiam, ut corpus suo peccato mori: quum ne Abraham quidem habeat de quo coram Deo glorietur. Spiritus uerò pro ipso Spiritu sancto accipi uix satis commodè possit, propter oppositum corporis nomen: nec rursus iustitiæ uocabulum de imputata iustitia intelligi, quum de regenerationis gratia hîc agi constet ex argumenti serie. Itaque διὰ ἁμαρτίαν conuerto, propter peccatum, & διὰ δικαιοσύνην propter iustitiam. Sed diligenter considerandum puto qua de re differat Paulus. Neque enim differit de mortis & uitæ causis, quum hoc argumentum absoluerit: sed ex quibus testimonijs possimus intelligere ecquid in uita aut in morte simus. Vnde igitur, inquit, sentiemus nos Christi esse? si Spiritum eius habuerimus. At hunc Spiritum unde rursus percipiam? nempe si, quemadmodum una nostri pars adhuc mortua est, (quod intelligitur ex peccato, cuius reliquiæ in ea manent) sic altera pars uiuat. Viuere autem illã ex iustitia co gnoscemus, id est ex eo quòd iustitiæ uiuit: quæ est Spiritus Christi uirtus in nobis. Vita *est*, ζωὴ, id est uiuit. Sic autem maluit scribere Apostolus quàm ζῇ, ut Spiritus efficaciam ostenderet in reliqua parte, id est, Corpore eripiendo ex morte, fermenti cuiusdam instar, toti massæ uim suam insinuantis. Accipio igitur ut suprà uer. 6. quia sicuti corpus ita etiam spiritum ut hominis alteram partem accipio, quo sibi constet antithesis. Nam si de ipso Christi Spiritu non nostro interpremur, cuius mentio fit in proximo uersiculo, non cohærebit collatio. sin autem pro regenerationis gratia, opponi illi debuit non Corpus sed Peccatum. Si cui tamen alterutram harum interpretationũ sequi libuerit, Vita est, dictum erit pro ζωοποιεῖ id est uitam confert.

11 Sed si Εἰ δὲ Vulgata & Erasmus, Quòd si. Ego uerò expressius malui interpretari. Nam quia dixerat, hominem in quo Spiritus Christi esset, altera adhuc sui parte hærere in morte, non uidebatur nisi dimidiæ salutis spem nobis fecisse. Addendum igitur hoc fuit, partim ut explicaret quod dixerat, nempe Spiritum nostrum non modò uiuere, sed etiam uitam esse, partim ut plenam aliquando uitam nostram fore ostenderet C

Per inhabitantem ipsius Spiritum in uobis διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος αὐτοῦ πνεύματος ἐν ὑμῖν. Sic lego ex Complutensi codice & alio etiam ex nostris manuscripto, potius quàm sexto casu διὰ τοῦ ἐνοικοῦντος, &c. Ita enim est uberior sententia, & grauissimum erit argumentum, à diuina scilicet uirtute petitũ, quæ sicut sese primùm in capite nostro Iesu Christo exeruit, ita etiam in nobis, qui mẽbra ipsius sumus, quotidie exeritur: nec prius pugnare desinet quàm uetus homo prorsus sit confectus, quum scilicet integri coram Deo, absorpta postra mortalitate, consistemus.

12 Non carni τῇ σαρκὶ. Aut transponenda est negans particula, sicut Iohannis 6. d. 32, & 38, aut potius supplenda est altera pars opposita. quam eclipsin diximus Paulo esse familiarẽ suprà cap. 5. b. 12. Expressimus igitur, perspicuitatis causa, alterum membrum quod deesse uidebatur.

13 Mortificetis, θανατοῦτε, Vulgata, mortficaueritis. Ego malui præsens tempus seruare, quo significatur pugna adhuc uigere.

15 Accepistis ἐλάβετε Transit Hebræorum more à tertia persona ad secundam.

Spiritum seruitutis πνεῦμα δουλείας, Spiritum uocat Spiritum sanctum: quem dicimur accipere quum in animis nostris est efficax. Is igitur quia prædicatione Legis salutem quidẽ proponit, sed addita durissima & planè ἀδυνάτῳ conditione, nihil nisi timorem potest in animis nostris ciere, ut quasi serui iram domini magna cum anxietate pauida conscientia expectet. Ideo dicitur ab hoc effectu, spiritus seruitutis ad metum, id est quasi in seruilem cõditionem nos redigens. Contrà uerò quia gratuita in Christo adoptione, salutem obsignat in animis credentium à Legis maledictione liberatis Paulus, illum eleganter uocat Spiritum adoptionis, qui nobis os aperiat, nõ modò ad loquendum, sed etiam ad clamandum: & ita quidem ut quem ueluti asperrimum Dominum metuebamus, eum ut benignissimum patrem appellemus. Abba *id est* pater. Ἀββᾶ ὁ πατήρ. Duobus præterea locis inuenio Abba Syriacum uocabulum in Nouo testamento, nempe Marci decimo quarto capite, d. 36, & Galat. quarto capite. a. 6. & utrobique inuenio adiunctum ὁ πατήρ Pater. Quod cur factum sit, non immeritò quæritur ab interpretibus. Plerisque igitur placet hanc geminationem non carere sua emphasi: quod si uerum est, supererit adhuc alia quæstio, cur sacri Scriptores non potius eodem idiomate usi sint, ut hæc duplicatio melius appareret. Ad hoc respondetur ex Augustini sententia, sic declarari Christum non minus ad Græcos quàm ad Iudæos pertinere. Sed quid fiet Marco?

A Sed quid fiet Marco, apud quem Christo etiam tribuitur Αββᾶ ὁ πατήρ, qui tamen Græcé, ut opinor, non est loquutus? Mihi itaque uisa est hæc ratio magis arguta quàm solida: ac potius in eam uenio sententiam ut ὁ πατήρ additū sit Syriaco uocabulo explicando. quod obiter etiam attigit Erasmus, ex Valla: cuius tamen argumentum non est satis firmum, quum alibi annotauerimus rectum pro Vocandi casu usurpari.

αὐτὸ τὸ πνεῦμα συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν, ὅτι ἐσμὲν τέκνα θεοῦ. 16 Qui ipse Spiritus testatur una cum Spiritu nostro, quòd simus filij Dei,

εἰ δὲ τέκνα, καὶ κληρονόμοι· κληρονόμοι μὲν θεοῦ, συγκληρονόμοι δὲ χριστοῦ· εἴπερ συμπάσχομεν, ἵνα καὶ συνδοξασθῶμεν. 17 Quòd si filij, etiã hæredes: hæredes quidẽ Dei, cohæredes autẽ Christi: si modo simul *cum eo* patimur, ut & simul *cũ eo* glorificemur. *Hæredes. Cohæredes. Tribulatio.*

λογίζομαι γὰρ, ὅτι οὐκ ἄξια τὰ παθήματα τοῦ νῦν καιροῦ, πρὸς τὴν μέλλουσαν δόξαν ἀποκαλυφθῆναι εἰς ἡμᾶς. 18 Nam statuo minimè *esse* paria quæ præsenti tempore perpetimur, futuræ gloriæ nobis reuelandæ.

ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως τὴν ἀποκάλυψιν τῶν υἱῶν τοῦ θεοῦ ἀπεκδέχεται. 19 Etenim res creatę *quasi* exerto capite obseruantes, expectant dum palàm fiant filij Dei. *Creaturæ.*

τῇ γὰρ ματαιότητι ἡ κτίσις ὑπετάγη, οὐχ ἑκοῦσα, ἀλλὰ διὰ τὸν ὑποτάξαντα ἐπ' ἐλπίδι. 20 Nã uanitati res creatæ subiectæ sunt, nõ sua spõte, sed ꝓpter eũ qui subiecit *eam* sub spe. *Gloria.*

ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις ἐλευθερωθήσεται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ θεοῦ. 21 Quòd & ipsæ uindicabuntur ex seruitute interitus, in libertatem gloriæ filiorum Dei.

B οἴδαμεν γὰρ, ὅτι πᾶσα ἡ κτίσις συστενάζει καὶ συνωδίνει ἄχρι τοῦ νῦν. 22 Scimus enim quòd oẽs res creatæ simul suspirent & simul parturiãt ad hoc usq; *tẽpus.*

16 Qui ipse Spiritus Αὐτὸ τὸ πνεῦμα. Vulgata, Ipse Spiritus, neglecto articulo. Erasmus, Idem Spiritus, Τὸ αὐτὸ πνεῦμα. Nonnulli addunt particulam causalem ut ista cum superioribus possint connecti.

Testatur una cum spiritu nostro συμμαρτυρεῖ τῷ πνεύματι ἡμῶν. Hac ratione duo erunt testes, nempe Spiritus Dei & spiritus noster ab eo certior factus. Vulgata, testimonium reddit spiritui nostro. Nam συμμαρτυρεῖν dicitur etiam de unico teste, qui suo testimonio confirmat quod alius dicit. Chrysostomus uerò præpositionem συὸ refert ad uocis testimonium, & clamorem illum cuius antè facta est mentio: ut commodè etiam interpretari possis, simul testatur Spiritui nostro.

17 Hæredes κληρονόμοι. Id est bonorum patris participes, idque gratis: quia filij adoptiui, non ex emptione aut alio eiusmodi titulo. Nam alioquin uiuo patre filius hæres dici non potest, nunquam uerò moritur pater cuius dicimur cum Christo cohæredes. ex quo efficitur κληρονόμον ex Hebræorum idiotismo dici qui bonis sibi concessis fruitur, ut annotauimus suprà capite quarto d. 13.

Si modo εἴπερ. Vulgata, si tamen, eodem sensu. Erasmus, si quidem: quasi hoc etiam loco, ut paulo antè, causam potius quàm conditionem declaret. Ego uerò Ambrosio malui assentiri, qui conditionem crucis putat requiri.

18 Nam statuo λογίζομαι γάρ Vulgata, existimo, quod uerbum ut nimis dilutum rectè reprehendit Erasmus, ideoque reputandi uerbo uti maluit, pro secum perpendere. quod & ipsum non satis uidetur expressum. Significat autem in genere τὸ λογίζεσθαι hoc loco, ut idem rectè obseruauit, collatis utrinque rationibus & subducto uelut calculo, aliquid certi statuere. Vtiturq; Paulus particula causali, quia non tantùm dixerat fore ut nostras calamitates gloria exciperet, sed diserte meminerat eius gloriæ quæ cum Christo nobis esset communis, id est cœlestis & infinitæ Minimè *esse* paria ὅτι οὐκ ἄξια Vulgata, Quòd non sunt condignæ. unde factum ut Sophistæ multa de merito congrui & condigni nugarentur: quorum tamen doctrina ex hoc loco refelli possit. Sed ostendit argumenti series Paulum hoc loco non differere de ualore seu pretio afflictionum quas pro Christo perferimus, imo potius ex earum qualitatis ac quantitatis, ut ita dicam, collatione cum uita æterna, colligere nos infinitis partibus cum
C Christo fœliciores fore quam nunc miseri simus. Itaque ἄξια rectè & propriè usurpauit. quod nomen testantur Grãmatici de ijs dici quæ appensa, eiusdem ponderis inueniantur. Est autem in οὐκ ἄξια figura quam Liptoten uocant, quum minus dicitur quàm intelligatur. Ideo malui conuertere minimè pares quàm non pares.

19 Etenim res creatæ *quasi* exerto capite obseruantes. ἡ γὰρ ἀποκαραδοκία τῆς κτίσεως. Vulgata, Nam expectatio creaturæ, barbare, nec satis expresè. Erasmus, Etenim solicita creaturæ expectatio. Ego uerò studui Græcum uocabulum exprimere, quo significatur gestus illius qui cupidissimè aliquid expectet, nimirũ qui exerat caput, & oculos intendat, quasi eminus uenturum prospiciens. quod significauit Propheta Psalmo cẽtesimo decimo nono, uersiculo 81. Deinde Hebraismum uolui emollire, de quo diximus suprà uersiculo tertio, quum explicaremus quid esset τὸ ἀδιάκριτον τοῦ νόμου,

20 Vanitati ματαιότητι, id est, τῇ φθορᾷ interitui. quo scilicet rediguntur in nihilum, si indiuidua ipsa spectes. Nam ἡ ματαιότης declarat quod ab Hebræis dicitur הבל. Itaque quod Erasmus putat hoc uocabulo significari frustrationem: quod rerum natura aliud ex alio indiuiduum propagãs, meditetur immortalitatem quandam, sed frustrà, id inquam magis est subtiliter quàm appositè dictum.

21 Quòd & ipsæ uindicabuntur ex seruitute interitus, ὅτι καὶ αὐτὴ ἡ κτίσις, &c. Vulgata, Quia & ipsa creatura. Erasm. Quoniam & ipsa creatura. Ego uerò existimo ὅτι accipiendum esse εἰδιλῶς, ut quænam sit spes illa declaret. Repetitur autem Hebræorum more antecedens relatiui loco.

22 Simul suspirent συστενάζει Vulgata, ingemiscit. Erasmus, congemiscit, referens scilicet ad nos, quasi illæ nicem nostram doleant. Nam paulò post, συνωδίνει uertit nobiscum parturit. quæ interpretatio si recipiatur, redundabit ἀ μόνον δὲ, quod subijcitur in proximo uersiculo. Neque tamen cum uetere interprete puto præpositionem συὸ redundare, sed ad ipsas res conditas refero, quarum in eo summus est consensus, quòd omnes una magno cum dolore finem malorum expectant. Loquitur enim de illis per Prosopopœiam. Sed & illud uidendum, ne πᾶσα potius accipiatur pro Quæuis quàm pro Omnis: quum in hoc numero neque Angeli comprehendantur, ut qui non sint interitui obnoxij, neque diaboli, qui redemptionem filiorum Dei horreant potius quàm expectent, neque ipsi adeò homines. Nam qui inter illos sunt reprobi, pari gradu collocandi sunt cum diabolis: Filij autem Dei seorsim considerantur in proximo uersiculo. Sed utcunque sit, sciat lector, sobrie hîc quoque esse philosophandum.

Adoptio filiorũ Redeptio corporis.

Neque *illæ* solùm, sed & ipsi qui primitias Spiritus habent, id est nosipsi apud nosipsos suspiramus, adoptionem expectãtes, *id est* redemptionem corporis nostri.

23 οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ αὐτοὶ τὴν ἀπαρχὴν τοῦ πνεύματος ἔχοντες, καὶ ἡμεῖς αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς στενάζομεν, υἱοθεσίαν ἀπεκδεχόμενοι, τὴν ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν.

Spes.

Nam spe seruati sumus. Spes autem si cernatur, non est spes. quod autem quis cernit, cur speret?

24 Τῇ γὰρ ἐλπίδι ἐσώθημεν, ἐλπὶς δὲ βλεπομένη οὐκ ἔστιν ἐλπίς. ὃ γὰρ βλέπει τις, τί καὶ ἐλπίζει;

Si uerò quod non uidemus speramus, *nempe* per patientiam expectamus.

25 εἰ δὲ ὃ οὐ βλέπομεν, ἐλπίζομεν, δι' ὑπομονῆς ἀπεκδεχόμεθα.

Orare.

Itidem autẽ & Spiritus simul subleuat infirmitates nostras. quid enim oremus ut oportet, non nouimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis suspirijs inenarrabilibus.

26 ὡσαύτως δὲ καὶ τὸ πνεῦμα συναντιλαμβάνεται ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν. τὸ γὰρ τί προσευξώμεθα καθὸ δεῖ, οὐκ οἴδαμεν, ἀλλ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὑπερεντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν στεναγμοῖς ἀλαλήτοις.

Qui uerò scrutatẽ corda, nouit quis sit sensus Spiritus: quia secundum Deum postulat pro sanctis.

27 ὁ δὲ ἐραυνῶν τὰς καρδίας, οἶδε τί τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος, ὅτι κατὰ θεὸν ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἁγίων.

Vocatio

Nouimus autẽ quòd eos qui diligũt Deũ, omnia simul adiuuant in bonum: eos *scilicet* qui ex proposito *ipsius* uocati sunt.

28 οἴδαμεν δὲ ὅτι τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν πάντα συνεργεῖ εἰς ἀγαθόν, τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς οὖσιν. B

23 Neque *illæ* solùm, *ὁ μόνον δὲ*, Vide suprà cap. 5. a. 3. Apud nosipsos *ἐν ἑαυτοῖς*. id est ex imo corde. Neque enim tacita hæc esse suspiria sic declarat Apostolus, sed potius ex intimis penetralibus animi proficisci. nisi malimus conuertere, inter nos ipsos, ut hos gemitus significet Ecclesiæ esse communes. *Id est* redẽptionem corporis nostri *ἀπολύτρωσιν τοῦ σώματος ἡμῶν*, Similis appositionis exemplum est Matt. 15. b. 9. Redemptionem autem corporis uocat, ut opinor, non liberationem á corpore. i. dissolutionem, ut existimat Erasmus, sed extremam illam instaurationem quæ futura est nostræ adoptionis consummatio.

24 Spes si cernatur, *ἐλπὶς βλεπόμενη*. Metonymicè spẽ uocat idipsum quod speratur, in hoc membro. Cur speret? *τί καὶ ἐλπίζει*: Abundat particula *καὶ*, de quo pleonasmo diximus Iohan. 8. c. 25.

26 Simul subleuat *συναντιλαμβάνεται*. Particula *συν* ad nos laborantes refertur, quorum tamen uis omnis ab eo Spiritu proficiscitur qui sicut nos penitus collapsos erexit, ita etiam erectos regit, ideoq; dicitur *συναντιλαμβάνεσθαι*. i. ipse uicissim onus attollere ex altera parte ne sub eo fatiscamus. Vulg. adiuuat. Eras. auxiliatur.

Quid enim oremus *τὸ γὰρ τί*. Sic interdum addi solet articulus particulæ *τί* interroganti, etiam quum nullum est *αὐτοσχεδίασμα*, ut prolatis exemplis docet Budæus aduersus Gazam. Erasmus, Siquidem hoc ipsum quod oraturi sumus. Putauit enim articulum *τὸ* non referri ad *τί* sed ad totum orationis complexum, quæ expositio est prorsus uiolenta. Vt oportet, *καθὸ δεῖ*. Hoc coniungunt quædam exemplaria cum *προσευξώμεθα*. quæ sum sequutus, quædam cum *οἴδαμεν*. Postulat *ὑπερεντυγχάνει*, i. *πρεσβεύει*, inquit Nazianz. concione de Filio secunda: ubi etiam indicat de eo dici solere qui alium accuset. ut omnino id sit pro quo Latini postulare dicunt. Nam, ut inquit Vlpian. l. 1 Tit. de postulando, Postulare est desiderium suum uel amici sui in Iure apud eum qui Iurisdictioni præest, exponere uel alicuius desiderio cõtradicere. Erasmus, intercedit. quod uix inuenias in ea significatione apud idoneos authores. Quod autem attinet ad præpositionem *ὑπὲρ*, existimat Erasmus per eam significari Spiritum sanctum ueluti præfectum esse sanctorum uotis, ut ea scilicet moderetur. in qua opinione etiam est Ambrosius. quæ tamẽ obseruatio mihi non placuerit, nisi quopiam exemplo confirmetur. Putarim autem ego potius uel idem declarare atq; *ἐνέργειαν*, sicut in *ὑπερμαχεῖν ὑπαρχιπολογεῖσθαι*, & similibus: ita tamen ut prætermitti potuerit, quia sequitur *ὑπὲρ ἡμῶν*: uel summum quoddam studium ita significari. uel deniq; ita declarari Spiritum sanctum è cœlis istos motus in nobis ciere. Sic enim accipiendum est quod dicitur pro nobis postulare, suo uidelicet afflatu. C

27 Quis sit sensus Spiritus *τί τὸ φρόνημα τοῦ πνεύματος*. Id est quæ preces quæúe suspiria á Spiritus sui afflatu proficiscantur. Hoc enim est quod Paulus uocat sensum Spiritus, i. quem Spiritus cieat. ut non ineptè possis Sẽsum spiritualem interpretari.. Vulg. scit quid desideret Spiritus, sensu, ut arbitror, non bene expresso.

Quia secundum Deum, &c. *ὅτι κατὰ θεὸν*, &c. Id est, quia sanctos docet precari ex ipsius Dei uoluntate, ut *κατὰ θεὸν* (id est secundum Deum, siue ita ut Deo placet) explicet quod antè dixerat *καθὸ δεῖ* sicut oportet: sitq; hæc nota ex qua Deus suspiria a Spiritu manantia discernat á prophanorum precibus. Nam ut modò dixi, Spiritum postulare pro sanctis, nihil aliud declarat quàm sanctorum animos ad precandum incitari, nisi nobis instilletur, neq; quis rogandus, neq; quomodo rogandus, neque quid aut quomodo precandum sit, possit cuiquam in mentem uenire. Alij *κατὰ θεὸν* interpretantur, diuino motu & instinctu, siue diuinitus. quod ita soleat hæc particula ab idoneis scriptoribus usurpari. Alij deniq; *κατὰ θεὸν* interpretantur apud Deum. Sed & non ineptè legere possis *ὅ, τι*, ut ita conuertas, Qui scrutatur corda, nouit quis sit sensus eius Spiritus (i. quæ suspiria manent ab eo Spiritu) qui secundũ Deum (uel apud Deum, uel diuino impulsu) postulat pro sanctis. i. sanctos docet pro seipsis postulare. Ex his autem interpretationibus sum amplexus quæ mihi uisa est omnium simpliciſsima.

28 Omnia simul adiuuant *πάντα συνεργεῖ*. Verbum cooperandi, ut obscurius, nec satis Latinum, reieci. Cæterùm præpositionem *συν* eò referò quòd quum de rebus aduersis hîc agat Apostolus, eæ certe non solæ sunt nobis commodæ & utiles, sed aliæ etiam multæ, quibus & istæ non immeritò accedunt. Durum autem est ac planè uiolentum quod existimat Erasmus uerbum *συνεργεῖν* posse referri ad Spiritum: nisi subaudias *κατὰ*, ut *κατὰ πάντα* idem declaret atque *ἐπὶ πᾶσι*. Nam *τὸ συνεργεῖν* semper est *ἀμεταβατον*. Ex proposito *ipsius* *κατὰ πρόθεσιν*. Proposĩtum uocare solet Paulus quod Deus ab æterno apud se pro bona sua uolũtate constituit. ut id plane sit quod dicitur *ὡρισμένη βουλὴ*, Act. 2. d. 23, definitum consilium, & *συμβούλιον τοῦ θεοῦ* *ὃν προέθετο ἐν αὐτῷ*, Beneplacitum Dei quod proposuit in se ipso. & *βουλὴ τοῦ θελήματος τοῦ θεοῦ*, consiliũ uoluntatis Dei, Ephes. 1. b. 9, & 11. Itaque grauissimè halluci nantur, & Apostoli sententiæ repugnant ex diametro qui bonum hominis propositum præuisum intelligunt: quasi quicquam boni in nobis sit quod præuidere possit Deus, nisi prius proposuerit illud nobis inferere: quasi denique Paulus ubiq; Dei propositum non opponat hominum operibus, ut 2. Tim. 1. c. 9. Et tamen ita ludunt Græci Theologi, quorũ dux & princeps est Origenes in hoc loco, & alijs similibus peruertendis. Itaq; addidi pronomẽ *ipsius*: ut iam nemo posset de uera Pauli sententia dubitare. Vocati sunt *κλητοῖς οὖσιν*. Vulg. Vocati sunt sancti, contra fidem Græcorum exemplarium. quanquam sententia ipsa uera est & pia.

29 Præsciuit

A ὃτι οὓς προέγνω, καὶ προώρισε συμμόρ- 29 Nam quos præſciuit, *eoſdem* & prædeſtina *Prædeſtinatio.*
φους τῆς εἰκόνος τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, εἰς τὸ εἶναι αὐτὸν uit cõformes fieri imagini Filij ſui: ut is ſit pri
πρωτότοκον ἐν πολλοῖς ἀδελφοῖς. mogenitus inter multos fratres.

οὓς δὲ προώρισε, τούτους καὶ ἐκάλεσε· καὶ 30 Quos uerò prædeſtinauit, eos etiam uoca *Iuſtificatio. Glorificatio.*
οὓς ἐκάλεσε, τούτους καὶ ἐδικαίωσεν· οὓς δὲ uit: & quos uocauit, eos etiam iuſtificauit:
ἐδικαίωσε, τούτους καὶ ἐδόξασε. quos aũt iuſtificauit, hos & glorificauit.

τί οὖν ἐροῦμεν πρὸς ταῦτα; εἰ ὁ θεὸς ὑπὲρ 31 Quid igitur dicemus ad hæc? ſi Deus pro *Donatus nobis Chriſtus.*
ἡμῶν, τίς καθ' ἡμῶν; nobis, quis contra nos?

ὃς γε τοῦ ἰδίου υἱοῦ οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' 32 Is quidem qui proprio Filio non pepercit,
ὑπὲρ ἡμῶν πάντων παρέδωκεν αὐτόν, πῶς ſed pro nobis omnibus tradidit eum *in mortẽ*
οὐχὶ καὶ σὺν αὐτῷ τὰ πάντα ἡμῖν χαρίσεται; quinõ etiam cum eo omnia nobis gratificet?

τίς ἐγκαλέσει κατὰ ἐκλεκτῶν θεοῦ; θεὸς ὁ 33 Quis intentabit crimina aduerſus electos
δικαιῶν, Dei? Deus *eſt* qui iuſtificat.

τίς ὁ κατακρινῶν; χριστὸς ὁ ἀποθανών, μᾶλ- 34 Quis eſt qui condemnet? Chriſtus *eſt* qui *Orat Chriſtus pro nobis.*
λον δὲ καὶ ἐγερθείς, ὅς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, mortuus eſt, imò uerò qui etiã excitatus eſt:
ὃς καὶ ἐντυγχάνει ὑπὲρ ἡμῶν. qui etiam eſt ad dexteram Dei: qui etiam po
ſtulat pro nobis.

τίς ἡμᾶς χωρίσει ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ χριστοῦ; 35 Quis nos ſeparabit à charitate Chriſti? num *Dilectio Dei erga nos propter Chriſtum.*
B θλῖψις, ἢ στενοχωρία, ἢ διωγμός, ἢ λιμός, ἢ γυ oppreſsio, num anguſtia, num perſequutio,
μνότης, ἢ κίνδυνος, ἢ μάχαιρα; num fames, num nuditas, num periculũ, num
gladius?

(καθὼς γέγραπται· ὅτι ἕνεκά σου θανατούμε- 36 Sicut ſcriptum eſt, Cauſſa tua occidimur
θα ὅλην τὴν ἡμέραν, ἐλογίσθημεν ὡς πρόβα totum diem: habiti ſumus uelut oues deſtina
τα σφαγῆς.) tæ mactationi.

29 Præſciuit, προέγνω Quod προόρισεν dixerat, hoc ipſum nunc uocat προέγνωσεν, ut mihi quidem uidetur. Nam τὸ γινώσκειν non tantùm noſcere declarat, ſed etiam decernere, & quidem decreto approbare, quum electis peculiariter applicatur, ut infrà cap. 11. a. 2, & 2. Tim. 2. c. 19, & Galat. 4. b. 9, & 1. Pet. 1. a. 2. Si quis tamen ſubtilius malit diſtinguere, Propoſitum dixerim quaſi uniuerſalem eſſe deliberationem, & eam quidem non incertam & quaſi adhuc fluctuantem (ut exiſtimauit Eraſmus poſt Theophylactum) ſed ita firmam ac certam ut omnium rerum firmitas hoc ſolidiſſimo fundamento nitatur. Præſcientiam autem illi ſubtexi, qua ſcilicet Dominus iam incipiat quod in genere decreuerat diſtribuere. Verbi gratia, Propoſuit Dominus gloriam ſuam illuſtrare. hoc ſit propoſitum proprie uocatum. Deinde conſtituit quorum hominum ſalute glorificetur, ita ut illos habeat in conſpectu quos peculiari fauore dignetur ſuis momentis. hęc ſit præſcientia uel prænotio. Poſtremò huic præſcientiæ attexitur προορισμὸς prædeſtinatio, qua ſcilicet Dominus certis gradibus ſuos illos deſtinat ad ſe uocare: ut quemadmodum propoſuit, eorum ſalute glorificetur, cuius prædeſtinationis fons & caput eſt Chriſtus. Ita fiet ut electio utrunque illud. i. tum præſcientiam illam de qua dixi, tum etiam prædeſtinationem comprehendat. Iam uerò quia certum eſt Dei definito cõſilio & præſcientia, non illa modò fieri quæ in ſeſe bona ſunt & approbantur, ſed etiam ea quæ non quatenus Dei conſilio & manu prædeſtinata ſunt ut fierent, ſed quatenus à peruerſis & corruptis inſtrumentis fiunt, planè ſunt ſceleratiſſima & ipſi etiam Deo execranda (ut act. 2. d. 23, & 4. f. 28, & alijs innumerabilibus locis) hac ratione licuerit Propoſitũ aut generale decretum accipere quod ad reprobos etiam pertineat, & præſcientiam illi adiungere, qua fiat ut dominus omnia ac ſingula proſpiciat: itemque prædeſtinationem, docendi cauſſa, ad utranque partem porrigere, qua electos miſericordiæ in Chriſto, reprobos uerò indurationi in Adamo deſtinarit: ut in utriſque propoſitum gloriæ ſuæ exequatur. quæ item prædeſtinatio nõ ad ultimũ finem dũtaxat, ſed ad omnia etiam ſingulariſſima pertineat. Qui uerò præſcientiæ nomen referunt ad qualitates in hominibus præuiſas, quibus Dominus ad eligendum uel reprobandum ducatur, puta, fidem uel incredulitatem, perſeuerantiam aut defectionem, bona uel mala opera, illi ſciant ſe ita
C eſſe ineptos & imperitos, ut ne refutatione quidem indigeant. 30 Glorificauit ἐδόξασε. Vtitur præteritis Paulus pro præſentibus, non tantùm ex Hebræorum idiotiſmo, ſed etiam ut continuum actum declaret. quaſi dicatur Dominus iam tum quum ſuos ſub crucis ferula erudit, eos ad ſe uocare, iuſtificare, & quodãmodo etiam glorificare: quòd in cruce quoque filio Dei conformentur, unde factum ut in ipſa etiam cruce fideles habeant de quo glorientur, quibus datum eſt pro Chriſto pati. 33 Deus eſt qui iuſtificat Θεὸς ὁ δικαιῶν. Id eſt, qui non modò inſontes, ſed etiam prorſus iuſtos in Filio pronuntiat. Subauditur autem uerbum ἐστὶν. quod quum non expreſſiſſet uetus Interpres, occaſionem præbuit Auguſtino ut omnia hæc per interrogationem legeret. Iam uerò quòd quidam, ut ſibi conſtet antitheſis, hoc membrum connectunt cum ſequente, in hunc modum, Deus eſt qui iuſtificat, quis eſt qui condemnet? id uerò mihi non probatur, quanuis ſic uideantur Græca ſcholia diſtinguere. Nam ſi ita legas, prior iſta interrogatio τίς ἐγκαλέσει. nullam habebit ſubiectam reſponſionem, & χριστὸς ὁ ἀποθανὼν quaſi ex abundantia dijcietur. Deinde mihi quidem uidetur Paulus non ſine magna emphaſi permutaſſe antitheſeos membra, ut annotauit doctiſsimus interpres. Nam alioquin Chriſti patrocinium opponendum fuerat accuſationi, & condemnationi abſolutio. Quum uerò contra opponit accuſationi abſolutionem, ſignificat ne locum quidem patere ijs accuſandis quos Deus habet pro iuſtis: ne dum ut rei peragantur. Item quum condemnationi opponit Chriſti patrocinium, oſtendit Chriſti expiationem præuertiſſe iudicium, ut ne in diſquiſitionem quidem ueniant noſtra peccata. Hoc uerò non animaduerterunt qui aliter diſtinxerunt hunc locum, contra omnium ferè exemplarium fidem. 35 A charitate Chriſti? ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ χριστοῦ. Id eſt qua nos Chriſtus dilexit, ſiue Deus in Chriſto, ut explicatur uerſiculo 39. Itaq; perperã nonnulli actiue interpretantur de amore quo Chriſtum redamamus. Fefellit autem eos quòd de noſtra non Chriſti conſtantia differat Apoſtolus. Sed notare debuerant, huius ipſius conſtantiæ baſin ſubſterni eum amorẽ quo nos Deus in Chriſto proſequitur: à quo dicimur ſeparari, quum grauitas afflictionum facit ut eum nobis hoſtem ac inimicum eſſe putemus. Atqui, inquit Apoſtolus, nititur hic amor, Dei propoſito, quod eſt inuariabile: & beneuolentię Dei pignus eſt Chriſtus. Quæ igitur tanta erit calamitas ut nobis perſuadeat Deum eſſe à nobis abalienatum?

36 Occidimur totũ diem: θανατούμεθα ὅλην τὴν ἡμέραν. Petitũ eſt hoc dicendi genus è medio, quũ nemo niſi ſemel poſſit occidi. Vel igitur quia tota Eccleſia illic inducit loquens, ſignificat aduerſarios totum diem modò in

illis occidendis consumere: uel declarat miserabilem Ecclesiæ conditionem, quæ ueluti singulis momentis moriatur propter perpetuos terrores. A

Imò in his omnibus plus quàm uictores su- 37
mus per eum qui delexit nos.

Nam mihi persuasum est quòd neq; mors, 38
neq; uita, neq; Angeli, neq; principatus, neq; potestates, neq; instantia, neq; futura,

Neq; sublimitas, neq; profunditas, neque 39
ulla alia res creata poterit nos separare à charitate Dei quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

Vim dilectionis Deiostendit Paulus.

CAPVT IX.

VEritatem dico per Christum, non men- 1
tior: attestante mihi simul conscientia mea per Spiritum sanctum,

Quòd tristitia mihi sit magna, & perpetuus 2
dolor cordi meo.

Optarim enim ego ipse anathema esse *sepa* 3
ratum à Christo, pro fratribus meis, cognatis *inquam* meis secundum carnem.

ἀλλ' ἐν τούτοις πᾶσιν ὑπερνικῶμεν, διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος ἡμᾶς.

πέπεισμαι γὰρ, ὅτι οὔτε θάνατος, οὔτε ζωὴ, οὔτε ἄγγελοι, οὔτε ἀρχαὶ, οὔτε δυνάμεις, οὔτε ἐνεστῶτα, οὔτε μέλλοντα,

οὔτε ὕψωμα, οὔτε βάθος, οὔτε τις κτίσις ἑτέρα δυνήσεται ἡμᾶς χωρίσαι ἀπὸ τῆς ἀγάπης τοῦ θεοῦ, τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

ΚΕΦΑΛ. θ.

Ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι, συμμαρτυρούσης μοι τῆς συνειδήσεώς μου, ἐν πνεύματι ἁγίῳ,

ὅτι λύπη μοί ἐστι μεγάλη, καὶ ἀδιάλειπτος ὀδύνη τῇ καρδίᾳ μου.

ηὐχόμην γὰρ αὐτὸς ἐγὼ ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ χριστοῦ ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν μου, τῶν συγγενῶν μου κατὰ σάρκα, B

37 Imò Αλλά. Vulgata, Sed. Erasmus, Verùm, quasi scilicet ad præcedentem uersiculum pertineat. Ego uerò malo ad totam illam percontationem referre, quasi nos diceret non modò tot malis nõ frangi, sed etiam amplius quàm uictores esse omnium illorum. Neque enim simpliciter dixit *νικῶμεν*, sed *ὑπερνικῶμεν*, quia scilicet in cruce etiam gloriamur, nedum ut animum despondeamus.

Per eum qui dilexit *διὰ τοῦ ἀγαπήσαντος*. Vulg. propter eum qui dilexit: sensu etiam deprauato. quanuis ita legerit Ambrosius. sed repugnantibus omnibus codicibus, & Græcis ac Latinis interpretibus. 38 Persuasum est *πέπεισμαι γὰρ* &c. Indicat tacitè Paulus hoc uerbo, unde manet ista fiducia: nempe ex uerbi prædicatione efficaci ut declarat 1. Cor. 2. c. 12. Itaque non satis rectè interpretatur uetus interpres, certus sum. Neque principatus, neque potestates *ὔτε ἀρχαὶ, ὔτε δυνάμεις* His uocabulis uti solet Paulus & alijs etiam nonnullis ad Spirituum excellentem naturam declarandam, cum bonorum, ut Ephes. 1. d. 21, Coloss. 1. b. 19: tum etiam malorum, quatenus illorum *ὐσία* non autem corruptio consideratur. ut Ephes. 6. b. 12, & Coloss. 2. c. 16. Nota autem est omnibus, opinor, enallage illa Hebræis familiaris, appellatiui pro adiectiuo, ut principatus, pro principibus, potestates pro ijs qui potestate fungantur. Sic etiã sublimitas pro rebus sublimibus, & profunditas pro rebus profundis.

IN CAPVT IX.

1 Per Christum *ἐν χριστῷ*. Id est *νὴ τὸν χριστόν*. Nam ב respondens Græcorum propositioni *ἐν* interdum etiam in iureiurando adhibetur, ut Gen. 22. c. 16, & Ios. 2. b. 12. Vel, in Christo .i. secundum Christum: ita scilicet ut eum face re par est qui Christum reuereatur. uel per Christum. i. Spiritu Christi linguam meam moderante. ut minimè sit dubitandum quin uerum loquar. ut paulo post In Spiritu sancto, accipitur pro Spiritu sancto duce ac moderatore. C

3 Optarim *Ηὐχόμην*. Id est *ἠυχόμην ἄν* ut rectè omnino explicant Græca scholia. Frequenter enim occurrit hæc eclipsis. Vulg. Optabam. quasi scilicet de eo tempore differat Apostolus quo Ecclesiam persequebatur, sese à Christo seiungens. quod quàm parum appositè dicatur, res ipsa ostendit. Anathema *ἀνάθεμα*. Duo hic nobis obseruanda puto, nempe huius uocabuli significationem, deinde etiam usum. Illud igitur constat, *ἀνάθεμα* & *ἀνάθημα* a uerbo *ἀνατίθεσθαι* deduci. cuius quum multiplex sit significatio, non satis conuenit inter doctos homines quænam hic debeat obtinere. Putat enim Chrysostomus *ἀναθέματα* siue *ἀναθήματα* dici à seponẽdo. Quemadmodũ enim, inquit, *τὰ ἀναθήματα* intacta sunt & Deo consecrata, hominumque commercio ac usu exempta, sic ab Ecclesia electi & extorres communione ac conuictu fidelium multati sunt & abstracti. Simili ratione Photius apud OEcomenium *ἀνάθεμα εἶναι* exponit *χωρισθῆναι καὶ ἀλλοτριωθῆναι*, id est separari & alienum prorsus reddi. At Budæus *ἀναθέματα* dici tradit homines sacros, id est quorum capita inferis dicata sunt & deuota: *ἀναθήματα* uerò donaria dijs consecrata. & utrunque deriuat *παρὰ τὸ ἀνατιθέναι*, id est *ἀνατρέπειν*. quòd & illorum hominum detestatio soleat in cippis exposita proscribi, & ista in parietibus ac columnis templorũ suspendi. Hæc illi. de quibus si mihi fas sit dicere quid sentiam, distinctionem *ἀναθέματος* & *ἀναθήματος* non agnosco, quum passim Græci interpretes cõuerterint *ἀνάθημα* ut Leuitici 27. d. 28 & 29. pro quo ubique Paulus scribit *ἀνάθεμα*. Deinde etiam in nominis utriusque etymologia, Chrysostomi sententiam potius uelim amplecti, quòd præpositio *ἀπὸ* quam subijcit Apostolus, id omnino ostendat. & præterea etiam Græci interpretes interdum utantur uerbo *ἀφορίζεσθαι* in ea ipsa significatione, ut Leuit. 27. c. 21. pro eo quod legimus in Hebræis שדה חרם uerterunt *ἡ γῆ ἡ ἀφωρισμένη*, terra separata. Quod autem attinet ad usum huius uocabuli, petendus est ex Mosis Lege, apud quem dicitur חרם res quæuis Deo consecrata, ipsíque adeò homines: idque non uulgari quadam consecratione, sed sacrato deuotóque eius capite qui eam rem in peculiarem suum usum conuertisset, uocabulo deducto à uerbo חרם quod declarat delere ac penitus excindere, unde uotũ חרם, quum quis rem aliquam penitus à se abdicat, quam nec redimere nec soluta æstimatione recipere possit, Græci igitur Theologi, diuersa quidem etymologia, sed tamen quæ in idem recidat, *ἀνάθεμα* uel *ἀνάθημα* uocarunt a separando, quod Hebræi חרם à delendo & excindendo. Ex eo autem quod Apostolus addit *ἀπὸ τοῦ χριστοῦ* à Christo, satis intelligi potest de sempiterno exitio hæc esse accipienda. quò etiam optarit Paulus, si fieri potuisset, Israeliticæ gentis abdicationem redimere. Tanti erat apud illum Dei gloria, & charitas in suos. Hallucinatur ergo Hieronymus ad Algasiam quæstione nona, quum ueritus ne hoc desiderium parum conuenire uideretur Apostolo, de occisione corporali accipi posse dixit, non pro exitio mentis. Itemque Photius apud OEcumenium, quum ista perinde accipit acsi Apostolus dixisset, Optarim uos ad fidem ascitos esse, & me adhuc à Christo alienatum.

Secundum carnem *κατὰ σάρκα*. Carnem hoc loco appellat sanguinis coniunctionem, ut Gen. 29. b. 14, non autem humanam naturam in genere: ut suprà cap. 1. a. 3, & infrà uersu. 5. & hoc addidit Apostolus, ut quæ uis sit huius coniunctionis, id est *ποσότητα φυσικὴν* declararet.

A οἵτινές εἰσιν Ἰσραηλῖται, ὧν ἡ υἱοθεσία, καὶ ἡ δόξα, καὶ αἱ διαθῆκαι, καὶ ἡ νομοθεσία, καὶ ἡ λατρεία, καὶ αἱ ἐπαγγελίαι,

4 Qui sunt Israelitæ: quorum *est*, adoptio, & gloria, & fœdera, & Legis constitutio, & cultus, & promissiones: Suprà 2.c.17. Ephes.2.c.12.

ὧν οἱ πατέρες, καὶ ἐξ ὧν ὁ χριστὸς, τὸ κατὰ σάρκα, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας· ἀμήν.

Quorum sunt Patres, & ij ex quibus Christus quoad carnẽ, qui est supra omnes Deus laudandus in secula. Amen.

οὐχοῖον δὲ ὅτι ἐκπέπτωκεν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. οὐ γὰρ πάντες οἱ ἐξ Ἰσραὴλ, οὗτοι Ἰσραήλ.

6 Fieri tamen non potest ut exciderit sermo Dei. non enim omnes qui *sunt* ex *patre* Israele, sunt Israel: Suprà 2.d.28.

οὐδ' ὅτι εἰσὶ σπέρμα Ἀβραάμ, πάντες τέκνα· ἀλλ' ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα.

7 Neque quia *sunt* semen Abrahæ, *ideo* oẽs *sunt* filij: sed in Isaac uocabitur tibi semen. Genes. 21.b.12 hebr.11. d.15.

τοῦτέστιν, οὐ τὰ τέκνα τῆς σαρκὸς, ταῦτα τέκνα τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐπαγγελίας λογίζεται εἰς σπέρμα.

8 Hoc est, non qui filij carnis, ij filij Dei: sed qui *sunt* filij ꝓmissionis, numerãt in semine.

4 Gloria ἡ δόξα. Hoc ego peculiariter refero ad arcam fœderis, quod erat præsentiæ Dei tessera, ideoq; per metonymiam dicitur Gloria Domini, 1. Sam. 4. d. 21, & 22. & Tẽplum propterea etiam dicebatur habitatio glorię Dei, ut Psal. 26. b. 8. Fœdera διαθῆκαι. i. tabulæ fœderis, per metonymiam: quum propriè dicantur לוחות הברית, i. Tabulæ fœderis, ut Deut. 9. b. 11, & 15. Hebr. 9. a. 4. Vtitur ergo plurali numero quòd duæ essent Tabulæ. & mihi multò commodior uidetur hæc interpretatio, quàm si ad fœdus cum Abrahamo & eius posteris initum referas. Primùm quia nonnisi unum fuit hoc fœdus, quanuis sæpius renouatum. Deinde quia paulo pòst meminit ἐπαγγελιῶν quæ ab illo fœdere uix possunt commodè secerni. Postremò quia sic uidetur distinxisse Legem Paulus cõmodissime in suas
B partes, nempe in διαθήκας, νομοθεσίαν & λατρείαν, id est legem quam uocant moralem, iudicialem, & ceremonialem: ut melius appareat singularis in hunc populum beneuolentia Dei.

5 Quoad carnem τὸ κατὰ σάρκα Articulus additus uim habet maiorem excipiendi alteram naturam, diuinam scilicet quam postea describit. Itaque Vetus interpres non satis rectè conuertit, secundum carnem. Erasmus uerò periphrasin quæsiuit non prorsus necessariam, Quantũ attinet ad carnem. Qui est Deus benedictus ὁ ὢν θεὸς εὐλογητός. Hanc esse germanam huius loci distinctionem & interpretationem partim summus omnium codicum cõsensus, partim ipsa orationis series ostendit. Aequum enim fuit diuinitatem quoque explicari, ut appareret quæ sit in eo Israeliticæ gentis præstantia: quod ex ea sit ortus Christus qui idem & homo & Deus est. Certè nihil hîc est uiolentũ, aut longius petitum. & mirari satis non possum quid Erasmo doctissimo uiro in mentem uenerit ut diceret significãdæ huic sententiæ scribendum fuisse ὃς ὢν potius quàm ὁ ὢν. Nam contrà si ὃς ὢν legeris, habit constructio uerborũ: nisi post εὐλογητὸς subaudias ἐστίν. & nemo qui uel à limine Græcam linguam salutarit, ignorat articulum præpositiuum cum participio sæpe construi loco prouocabuli cum uerbo finito. ut ὁ ὢν nihil aliud declaret quàm ὃς ἐστι. Commentus est tamen Erasmus duas alias distinctiones, sed contra fidem omnium codicum quos inspeximus, & plane, ut mihi quidem uidetur, repudiandas. Vna est, ut post πάντων, adscripto puncto, ea quæ sequuntur, nouum membrũ constituant, hoc modo, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων. θεὸς εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, qui est super omnia. Deus benedicatur in secula. Altera est, ut post σάρκα finiatur sententia: deinde sequentia connectas in hunc modum, ὁ ὢν ἐπὶ πάντων θεὸς, εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, Deus qui est super omnia, benedicatur in secula.

Supra omnes ἐπὶ πάντων. Vel, ut Vulgata, super omnia. Mihi tamen placuit potius hoc accipere masculino genere, ut sit collatio Christi cum cæteris illis patribus ex eodem genere prognatis. Annotat etiam Erasmus hoc posse connecti cum εὐλογητὸς, ut accipiamus Christum super omnia uel super omnes laudandum in sæcula. quæ distinctio mihi uidetur longius petita. Sed & in eo nõ possum illi assentiri, quòd ἐπὶ πάντων conuertit in omnibus, i. ἐπὶ. uel ἐν πᾶσι. Deus Θεὸς Hoc omittit Cyprianus lib. aduersus Iudæos 2, cap. 5, & Hilarius quoque Psalmum enarrãs 122, sicut Erasmus obseruauit, librariorum fortassis uitio. quanquam etiam si omittatur, satis sit expressa Dei naturæ explicatio, quum dicitur ὁ ὢν ἐπὶ πάντων, qui est super omnes.

6 Fieri tamen non potelt οὐχοῖον ὅτι Id est ἀλλ' οὐχοῖον τε ἐστίν. Sic enim interdum poni οἷον pro ἀναγκαῖον non addita particula τε, doctissimus Budæus prolatis exemplis ostendit. Itaque multò planior est locus quàm Erasm. putarit, & Græcus etiam scholiastes. quorum sententiam si sequamur, non modò supplenda erunt plurima, sed etiam abundabit particula ὅτι. Vulg. non autem quod exciderit. quasi οἷον redundet. Eras. Non autem *hæc loquor* quod excide rit. quæ interpretatio non uideo quomodo cum Græcis cohæreat.

C Vt exciderit ὅτι ἐκπέπτωκεν. i. ἐκπεπτωκυῖα. Sic enim resoluitur infinitiuus modus in ὅτι quod ἀδιάφορον uocant. Opponuntur autem inter se Excidere & Stare, id est firmum esse & in suo statu permanere.

Ex *patre* Israele ἐξ Ἰσραήλ. Ita conuerti, quod mihi quidem uideantur simplicissimè ista interpretari qui Israel priore loco accipiunt pro ipso Iacobo, à quo orti sunt duodecim patriarchæ: posteriore autem, pro ipsa Gente, quæ metonymicè sic uocatur. Negat igitur Apostolus omnes qui ex Israele trahunt originem, cẽseri inter Israel. i. in gente illa quæ in fœdere Dei comprehenditur. Ait denique Israelitas non ex genere, sed ex electione æstimandos, ascendens nimirum ad primariam causam, quum alibi aliquoties in eodem argumento hæreat in causis proximis, puta uel in fide, ut Galat. 3. a. 7, uel in fidei fructibus, ut suprà 2. d. 28, & 29 7 In Isaac uocabitur tibi semen, οὐκ Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα. Id est, Isaac tibi erit uerus ac germanus filius, ac proinde tuæ benedictionis hæres. Nam quia pater in filio quodammodo resurgit, & filius ex patris nomine dicitur, ideo ex Hebræorum idiotismo, dicitur semen patris uocari in eo quem gignit. i. filij respectu. Itaque qui οὐκ Ἰσαὰκ conuertere maluerunt Per Isaac, uel ex Isaaco, haud scio an hunc Hebraismum intellexerint, quem necesse fuit integrum seruari, uel longiore ambitu uerborum describi. Videntur autem (quod eorum pace dixerim) eo decepti, quòd sequenti uersiculo uidetur hæc ita explanare Paulus, quasi non tam de ipso Isaaco quàm de eius posteritate sint intelligenda, quam scilicet Dominus, præterito Israelis semine, sit amplexus. Atqui historiæ series ostendit de ipso Isaaco & Ismaele illic agi, ubi hæc dicit Dominus. & liberæ Dei electioni probandæ multò magis idoneum est argumẽtum ab Isaaco & Ismaele, tanquam singularibus exemplis sumptum, quam si utrunque illorum dicamus cum suis posteris comprehendi. Itaque necesse est, opinor, ut constituamus Paulum in proximo uersiculo non propriè explicare hoc Mosis testimonium, sed potius doctrinæ summam proponere quã ex Domini oraculo collegit. Nam si Dominus ex duob. Abrahami filiis uno præterito alterum demũ pro filio uult haberi, efficitur, non omnes qui ex Abrahamo generãtur, censeri in filijs. Deinde (quod Paulus in uers. 9. probabit alio oraculo) si Isaac non ideo electus est quia natus erat ex Abrahamo, sed contrà ideo natus est ex Abrahamo quia Dominus illum dedit Abrahæ, consequitur, titulum illum seu ius filij nulla re alia niti quàm gratuita Dei uoluntate, quæ ut tempore ita etiam ordine omnia antegreditur.

8 Filij carnis τὰ τέκνα τῆς σαρκός. Quum alibi soleam τέκνα liberos interpretari, ego aliquoties in hoc ar-

Filij promissionis Gene. 18.b.10 Genes. 25.c.21.

Promissionis enim sermo hic est, Hoc ipso tempore ueniam, & erit Saræ filius.

Neque *hic* solùm, sed & Rebecca, quũ ex uno cõcepissẽt, *nempe* ex Isaac patre nostro, *hæc experta est.*

Nondum enim natis *pueris*, quum neq; boni quippiam fecissent neque mali, ut propositum Dei quod *est* secũdum *ipsius* electionẽ, *id est* non ex operibus sed ex uocante, *firmum* maneret.

Gene. 25.c.23. malach. 1. a.2.

Dictum est ei, Maior seruiet minori.

Sicut scriptum est, Iacob dilexi, Esau uerò odio habui:

Exod. 33.d.19. *Misericordia Dei.*

Quid igitur dicemus? Num iniustitia *est* apud Deum? Absit.

Nam Mosi dicit, Miserebor cuiuscunque misertus fuero, & commiserabor quẽcunq; commiseratus fuero.

9 ἐπαγγελίας γὰρ ὁ λόγος οὗτος· κατὰ τὸν καιρὸν τοῦτον ἐλεύσομαι, καὶ ἔσται τῇ Σάρρᾳ υἱός.

10 οὐ μόνον δέ, ἀλλὰ καὶ Ῥεβέκκα ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα Ἰσαὰκ τοῦ πατρὸς ἡμῶν.

11 μήπω γὰρ γεννηθέντων, μηδὲ πραξάντων τι ἀγαθὸν ἢ φαῦλον, (ἵνα ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ θεοῦ πρόθεσις μένῃ, οὐκ ἐξ ἔργων, ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος)

12 ἐρρέθη αὐτῇ· ὅτι ὁ μείζων δουλεύσει τῷ ἐλάσσονι.

13 καθὼς γέγραπται· τὸν Ἰακὼβ ἠγάπησα, τὸν δὲ Ἠσαῦ ἐμίσησα.

14 τί οὖν ἐροῦμεν; μὴ ἀδικία παρὰ τῷ θεῷ; μὴ γένοιτο.

15 τῷ γὰρ Μωσῆ λέγει· ἐλεήσω ὃν ἂν ἐλεῶ, καὶ οἰκτειρήσω ὃν ἂν οἰκτείρω.

gumento malui filios conuertere, ut amphiboliam uitarem. Vocat aũt Filios carnis ex Hebræorũ idiotismo, eos quorum Abrahã non alia ratione pater est, quàm ea ipsa qua solent consueto naturæ ordine homines ex hominib. gigni. Iis aũt opponunt Filij ꝓmissionis. i. quos Deus dat Abrahæ, quia sic illi uisum est, ut eos in illo Abrahæ semine adoptet, per quod & ipse Abraham & eius germana posteritas cœlestis hæreditatis fit particeps. Qui uerò promissionis filios interpretantur eos qui per fidem amplectũtur ꝓmissionẽ, dicunt quidem quod res est, sed non satis appositè loquũtur. Neq; enim Paulus hoc loco filios Abrahami à cæteris distinguit fidei nota, ut suprà cap. 4, & ad Gal. cap. 3, sed de primaria causa. i. de ipsius fidei fonte, gratuita scilicet electione, disserit. Numerantur λογίζεται. Vulg. æstimãtur. Eras. recensentur. Vid Marc. 15.c.28, & suprà 4.a.5. 10 Neq; *hic* solùm ὁ μόνον δέ. Vulg. non solùm autẽ, per obscurè. itaq; in quibusdã exẽplarib. legitur, Neq; solũ *illa*. Eras. Non solũ aũt *hoc*. Ego uerò malui supplere ꝓnomen masculinum, ꝙ significet posterius illud exemplum delecti alterius ex duobus filijs, multò commodius uideatur ad Abrahamum utriusq; patrẽ quàm ad Sarã alterius tantũ matrem referri. Quod aũt attinet ad hoc dicẽdi genus Paulo familiare, uide suprà 5.a 3. Quum ex uno conc. ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα. Ad uerbũ, quũ ex uno semẽ haberet. in utero scilicet retentum. Nã κοίτην hoc loco honestè uocat non torũ, neq; concubitum, sed semen ipsum, ex Hebrçorum idiotismo: qui à cõsequẽti שכבה semẽ uocãt à uerbo quod cubare significat. Itaq; dicit uir תת שכבתו. i. (ut Græci interpretes conuerterunt, Leuit. 18.d.23, Item 20.c.15, & Num. 5.c.20) κοίτην uel κοιτασίαν διδόναι, ac proinde hic à Paulo dicitur mulier simili ratione κοίτην ἔχειν quando semen retinuit. quod uno concipiendi uocabulo optimè ac penè ad uerbum exprimitur. Vulg. ex uno concubitu habens, deprauata lectione pro concubitum habẽs, ut rectè annotatum est ab Erasmo. Nam alioquin nemo non uidet dicendum fuisse ἀπὸ μιᾶς κοίτης ἔχουσα. ita ut ἔχειν accipiatur pro concipere & grauidam fieri. Est itaq; manifestè deprauatus hic locus à quopiam Græcæ linguæ prorsùs ignaro. & siue concubitum legas, minimè appositam esse interpretationem, liquet ex ijs quæ diximus, Erasmus igitur maluit interpretari, ex uno conceperat, rectè quidem usus concipiendi uerbo, quanuis rationẽ non tradat cur κοίτην ἔχειν accipiatur pro concepisse: sed ita ut satis appareat (quod tanti uiri pace dictum uelim) ipsum nõ intellexisse quæ sit istorum uerborum structura, & nonnihil etiam obscurasse Pauli sententiam. Nam certè si ita conuertas, necesse erit ut particulam causalem in proximo uersiculo ita explices, quasi rationem reddat cur Rebecca ex uno conceperit. quòd quã sit absurdũ, nemo non uidet. Deinde quod ἔχουσα positũ putat ꝓ ἐχέσης absoluta constructione, quãuis à grãmaticis obseruetur in Attica dialecto, tamen hoc loco plane est uiolentũ. quia sequens particula causalis prorsus ostendit supplendum esse aliquid consentaneum, sicut nos fecimus, ut plena sit ac perfecta sentẽtia, cuius ratio subtexatur. Quod enim idem Erasmus putauit hæc referri ad uerbum ἐρρέθη, nullo negotio refelli potest, quum particula γὰρ & ἵνα ne cessariò cũ hoc ipso uerbo ἐρρέθη cohæreant. Nempe ex Isaac Ισαάκ. Addidi particulã nempe, hoc etiam in loco, ut planius fieret ista cum οὖσα cohærere. Nam quod nonnulli referunt ad Iacobum filium, non autẽ ad Isaacum patrẽ, eiusmodi est ut ne refutatione quidẽ indigeat. & quod apud Ambrosium legitur, Isaac patrẽ nostrũ, manifestè deprauatum esse apparet, ut obseruauit Erasmus. Nec enim Rebecca genuit Isaacũ, sed ex eo sustulit gemellos Esau & Iacobũ.

11 Nondum enim natis *pueris* μήπω γὰρ γεννηθέντων In uno codice additum inuenimus αὐτῶν ipsis. Sed mihi quidem magis placuit quod suppleuit Erasmus. Est enim hæc ecl⟨i⟩psis Hebrçis familiaris, apud quos uerbale nomen quod uocant, includi dicitur in ipso uerbo. ut dicturus fuerit Paulus Hebraicè scribens שרם גרלדר.

Propositum Dei quod *est* secundum *ipsius* electionem, ἡ κατ' ἐκλογὴν τοῦ θεοῦ πρόθεσις, id est ut Dei decretum, quod proficiscitur ex ipsius mera uoluntate, qua illi uisum est in sese, uno præterito, alterum assumere, &c. Vulgata & Erasmus, ut secundum electionem propositum Dei, neglecto articulo.

Id est non ex operibus, sed ex uocante, οὐκ ἐξ ἔργων ἀλλ' ἐκ τοῦ καλοῦντος. Quidam hæc connectunt cum uerbo ἐρρέθη dictum est: sed, nisi uehementer fallor, res ipsa ostendit Paulum uoluisse his uerbis explanare quid ualeret electionis uocabulum. quam expositionem si Sophistæ satis attentè considerassent, nunquam eo dementiæ uenissent, ut præscientiam futurorum substernerent electioni uel reprobationi, id est ut omnia peruerterent: quum cõtrà totus sit Paulus in eo ut probet Propositum omnes causas antegredi, & nihilominus Deum esse iustum.

15 Cuiuscunque misertus fuero ὃν ἂν ἐλεέσω. Vulgata, cui misereor. Erasmus, cuiuscunque misereor Sed particula ἄν postulare uidetur ut hæcc in futuro subiunctiui accipiamus. neque aliud declaratur hoc dicendi genere, quàm Deum seruandis electis causam intermediam statuisse Misericordiam, & eam quidem gratuitã. Itaque quanuis libera sua uoluntate eligat Deus, nullo qualitatis eorum quos eligit respectu, tamen quum non nisi per misericordiam seruet quos elegit, id est in Christo iustificatos & sanctificatos per fidem, nulla est in eo iniustitiæ species. Item quum inter reprobandi propositum, quod & ipsum Deus in semetipso proposuit, & damnationem reproborum, interfit induratio, quæ uitiosam hominis qualitatem ponit, cui meritò infensus est Deus: hic quo que Deus est extra omnem perditionis reproborum culpam, utpote quæ in causis secundis, id est, Diabolo & homine corrupto tota hæreat.

17 Dicit

A ἄρα οὖν ὁ θέλων οὐδὲ τρέχοντος, ἀλλὰ τοῦ ἐλεοῦντος θεοῦ.

16 Nempe igitur *electio* non est eius qui uelit, neque eius qui currat, sed miserentis Dei. Exod. 9. d. 16. *Pharao.*

λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ φαραώ· ὅτι εἰς αὐτὸ τοῦτο ἐξήγειρά σε, ὅπως ἐνδείξωμαι ἐν σοὶ δύναμίν μου, καὶ ὅπως διαγγελῇ τὸ ὄνομά μου ἐν πάσῃ τῇ γῇ.

17 Dicit enim Scriptura Pharaoni, Ad hoc ipsum excitaui te ut ostendam in te potestatem meam, & ut annuntietur nomen meum in tota terra.

ἄρα οὖν ὃν θέλει ἐλεεῖ, ὃν δὲ θέλει σκληρύνει.

18 Itaq; cuius uult, miseretur: quem aũt uult, indurat. *Misereri. Indurare.*

ἐρεῖς οὖν μοι· τί ἔτι μέμφεται; τῷ γὰρ βουλήματι αὐτοῦ τίς ἀνθέστηκε;

19 Dices ergo mihi, Quid adhuc succenset? nam uoluntati illius quis restitit?

μενοῦνγε, ὦ ἄνθρωπε, σὺ τίς εἶ ὁ ἀνταποκρινόμενος τῷ θεῷ; μὴ ἐρεῖ τὸ πλάσμα τῷ πλάσαντι, τί με ἐποίησας οὕτως;

20 Imò uerò, ô homo, tu quis es qui ex aduerso respondes Deo? num dicet figmentum fictori, Cur me talem feciſti? Esa. 45. b. 9.

ἢ οὐκ ἔχει ἐξουσίαν ὁ κεραμεὺς τοῦ πηλοῦ, ἐκ τοῦ αὐτοῦ φυράματος ποιῆσαι ὃ μὲν εἰς τιμὴν σκεῦος, ὃ δὲ εἰς ἀτιμίαν;

21 Annon habet potestatem figulus luti, ut ex eadem massa fingat aliud quidem uas ad decus, aliud uerò ad dedecus? *Figulus. Vas.* Sapien. 15. b. 7 ierem. 18. a. 6.

εἰ δὲ θέλων ὁ θεὸς ἐνδείξασθαι τὴν ὀργὴν, καὶ γνωρίσαι τὸ δυνατὸν αὐτοῦ, ἤνεγκεν ἐν πολλῇ μακροθυμίᾳ σκεύη ὀργῆς, κατηρτισμένα εἰς ἀπώλειαν.

B 22 *quid* si uerò uolens ostendere iram, & notam facere potentiam suam, pertulit multa lenitate uasa iræ, coagmentata ad interitum:

καὶ ἵνα γνωρίσῃ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ ἐπὶ σκεύη ἐλέους, ἃ προητοίμασεν εἰς δόξαν.

23 Et ut notas faceret diuitias gloriæ suæ erga uasa misericordiæ, quę præparauit ad gloriã?

17 Dicit enim Scriptura Pharaoni λέγει γὰρ ἡ γραφὴ τῷ Φαραώ. i. Deus in Scriptura sic alloquitur Pharaonẽ, uel Scriptura sic Deum inducit alloquentem Pharaonem, ut Gal. 3. d. 22, dicitur Scriptura conclusisse omnia sub peccatũ: quod magis ꝓpriè tribuitur ipsi Deo infrà 11. d. 32. Non dissimili genere dicẽdi Silenus apud Virgilium Phaeton tiadas musco circundat amaræ corticis. i. canit circundatas. Excitaui ἐξήγειρα, i. feci ut existeres העמדתיך Alij conuertunt euexi te, in regnum scilicet. Sed quum nullum nomen addatur, proferant ipsi simile exemplum. Deinde ut proferant, quis tam est cœcus ut non uideat ex conclusione, Paulum ad fontem ipsum. i. ad propositum Dei progredi? Alij malunt interpretari, obfirmaui te, quia in conclusione fit mentio indurationis. Sed necesse est ut altius. i. ad Dei uoluntatem, ordine ista omnia antecedentem conscendamus. neq; hanc interpretationem admittit uerbum ἐξεγείρειν. Græcus autem interpres conuertit διετηρήθης seruatus es. cui interpretationi fauet Chaldaica paraphrasis & Hebræorum interpretum sententia. Sed non uideo cur meliorem interpretem quæramus quàm Paulum. i. ipsum eũdem Spiritum sanctum per os tum Mosis tum Apostoli loquentem. cui uerò hæc ratio non satisfecerit, eum sinã cum ratione insanire. 19 Succenset? μέμφεται: Vulg. Quæritur. quæ interpretatio imposuit Aquinati, quasi scriptũ sit quæritur à uerbo quæro. ut Erasmus annotat, qui uertit conqueritur. Ego malui imperiosius uerbum usurpare.

Restitit ἀνθέστηκε. Vulgata & Erasmus, resistit. Multa enim uerba sunt apud Græcos quæ in præteritis habent præsentis significationem. Mihi tamen uidetur propria declaratio præteriti melius conuenire, ut sit hic sensus in persona impiorum, quasi adstantium ad Dei tribunal, & illic aduersus ipsum iudicem litigantium. Si peccauimus quia indurati, & indurat Dominus quoscunque libuit, certè non restitimus eius uoluntati, sed potius obsequuti sumus. Quid ergo causæ est cur succenseat? 20 Imò uerò Μενοῦνγε. Vulg. hanc particulam prætermisit. Eras. Atqui interpretatur, non satis expressè. Est enim aduersatiua hoc in loco, ut rectè tradidit doctissimus Budæus. sic Luc. 11. d. 28.

21 Ad decus εἰς τιμήν. Id est usus honestos. Nam sæpe iam annotauimus appellatiua pro adiectiuis poni apud Hebræos. Sic autem malui interpretari quàm ad honorem, ut seruarem paranomasiam τιμῆς & ἀτιμίας.

C 22 *Quid* si uerò εἰ δέ. Ita usurpari solere interdum has particulas ostendit Budæus ex isto Demosthenis exemplo Θάρρει νυν ὦ νεανία φύσει τις ἂν, ὃ γαρ ἐτ' ἀδικεῖν ὑπεσθήσει. ἐὰν δέ, τότε ὀργιεῖσθε, νῦν ἀφέντες: i. atenim dicet aliquis, Confide, iam securus esto similis iniuriæ. Quid si uerò? tunc ne iram uestram exercebitis in eum quem nũc impunè abire siueritis? Vulg. & Eras. quòd si. Quidam alius, Quid Deus? si uolens. Quæ interpretationes ita suspendunt sententiam ut hient omnia. Itaque nonnullis placuit uers. 23. connectere cum 30, reliquis à 24. ad 29, per parenthesin inclusis. quæ distinctio prorsus est uiolenta. Vitaris autem omnia incommoda si ita conuertas ut nos fecimus, doctissimum interpretem sequuti. Erit enim simplex reticentiæ species, in qua subaudiendum erit, Quis Deum propterea posse iustitiæ insimulare, aut diem illi dicere? Pertulit ἤνεγκεν. Vel, ut uetus interpres, sustinuit. Nam τὸ φέρειν idem hoc loco declarare atque τὸ ἀνέχεσθαι καὶ ὑπομένειν prorsus liquet ex nomine μακροθυμίας adiuncto. Augustinus tamen uti maluit uerbo afferendi, quasi dicatur Deus uasa iræ producere, uel in lucem edere, uel ad pœnam suis gradibus ac paulatim adducere. Sed hæc planè sunt longius petita, nec satis appositè dicuntur. Nam quod affert Eras. non esse scriptum ἤνεγκεν sed ἤνεγκεν, ne refutatione quidem indiget. Lenitate μακροθυμίᾳ. Vide Matt. 18. c. 26.

Vasa iræ σκεύη ὀργῆς. Græci σκεύη appellãt, ut & Latini uasa, quæcunq; instrumẽta ad usum domesticũ pertinẽt. Sed Hebræi præterea suum כלי ad homines ipsos trasferũt, ut Genes. 49. a. 5. quem Hebraismũ à Paulo usurpatum libenter seruauimus, propter accommodationem similitudinis à figulo sumptæ. Vocat igitur Apostolus uasa iræ eos homines quibus tanquam instrumentis utitur Deus, demonstrandis suę seueritatis iudicijs. quibus opponuntur misericordiæ uasa. Coagmentata κατηρτισμένα. Vulg. aptata ἡρμοσμένα. Eras. apparata. i. καταρτισμένα. satis rectè, quum sequatur τὸ προετοιμάζειν, & illud uerbum sic prorsus usurpetur Heb 2. a. 3. & 4. Sed tamen uidetur Paulus uerbo καταρτίζειν uti maluisse, ut in similitudine figuli perseueraret. Nam τὸ καταρτίζειν dicitur de ijs qui καταὰ σύνθεσιν aliquid operis faciunt. ut ex partibus totum quippiam componitur. Ac mihi quidem uidentur nõ minus ineptè dicere qui uasa iræ dicunt καταρτίζεσθαι à seipsis, quàm qui uas aliquod diceret non à figulo sed à seipso fingi. Est enim hoc uerbum ad creationem ipsam referendum. quod ni facias, nulla causa erat cur ad Deum ipsum Paulus assurgeret. Vide 2. Pet. 2. c. 12. 23 Et ut καὶ ἵνα Vetus interpres non legit particulam καὶ, quam etiam comperimus deesse in uno uetusto exemplari. Mihi tamen non uidetur otiosa, sed complecti alteram causam cur uasa iræ coagmentata seu compacta sint à Domino: nempe ut ex eorum interitu Dominus patefaciat quanta utatur benignitate in eos quos elegit. Diuitias πλοῦτον. Id est magnitudinem immensam. Vide suprà cap. 2. a. 4.

Quos etiam uocauit, *nimirum* nos non ſolùm ex Iudæis, uerùm etiam ex Gentibus.

24 (οὓς καὶ ἐκάλεσεν ἡμᾶς, οὐ μόνον ἐξ Ἰουδαίων, ἀλλὰ καὶ ἐξ ἐθνῶν. A

Vt etiam in Oſee dicit, Vocabo populum meum qui meus non *erat*, populum meum: & eam quæ dilecta non *erat*, dilectam.

25 ὡς καὶ ἐν τῷ Ὡσηὲ λέγει· καλέσω τὸν λαόν μου, τὸν οὐ λαόν μου καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.

Et erit, in locum ubi dictum fuerat eis, Nō populus meus uos: illic uocabuntur Filij uiuentis Dei.

26 καὶ ἔσται ἐν τῷ τόπῳ οὗ ἐρρέθη αὐτοῖς, οὐ λαός μου ὑμεῖς, ἐκεῖ κληθήσονται υἱοὶ θεοῦ ζῶντος.

Eſaias autem clamat ſuper Iſrael, *Etiam* ſi fuerit numerus filiorum Iſrael ut arena maris, reliquiæ ſeruabuntur.

27 Ἡσαΐας δὲ κράζει ὑπὲρ τοῦ Ἰσραήλ· ἐὰν ᾖ ὁ ἀριθμὸς τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ὡς ἡ ἄμμος τῆς θαλάσσης, τὸ κατάλειμμα σωθήσεται.

Rationem enim conficiet, & in compendium rediget cum iuſtitia: quoniam rationē compendiariam inibit Dominus in terra.

28 λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων ἐν δικαιοσύνῃ, ὅτι λόγον συντετμημένον ποιήσει κύριος ἐπὶ τῆς γῆς.

Et ſicut prius dixit Eſaias, Niſi Dominus Sabaoth reliquiſſet nobis ſemen, facti fuiſſemus ut Sodoma, & Gomorrhæ aſsimilati fuiſſemus.

29 Καὶ καθὼς προείρηκεν Ἡσαΐας· εἰ μὴ κύριος Σαβαὼθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα, ὡς Σόδομα ἂν ἐγενήθημεν, καὶ ὡς Γόμορρα ἂν ὡμοιώθημεν.)

Quid igitur dicemus? Quòd Gentes quæ non ſectabantur iuſtitiam: apprehenderunt iuſtitiam: iuſtitiam autē eam quæ *eſt* ex fide.

30 Τί οὖν ἐροῦμεν; ὅτι ἔθνη τὰ μὴ διώκοντα δικαιοσύνην, κατέλαβε δικαιοσύνην, δικαιοσύνην δὲ τὴν ἐκ πίστεως. B

Ipſe uerò qui ſectabatur Legem iuſtitiæ, ad Legem iuſtitiæ non peruenit.

31 Ἰσραὴλ δὲ διώκων νόμον δικαιοσύνης, εἰς νόμον δικαιοσύνης οὐκ ἔφθασε;

Quare? Quia non ex fide, ſed uelut ex operibus Legis. offenderunt enim ad lapidem offendiculi.

32 διατί; ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, ἀλλ' ὡς ἐξ ἔργων νόμου. προσέκοψαν γὰρ τῷ λίθῳ τοῦ προσκόμματος.

Quemadmodum ſcriptum eſt, Ecce pono in Sion Lapidem offendiculi & Petram offenſionis: & quiſquis credit in eum, non pudefiet.

33 καθὼς γέγραπται· ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον προσκόμματος, καὶ πέτραν σκανδάλου· καὶ πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται.

24 Quos etiam uocauit *οὓς καὶ ἐκάλεσεν.* Dicendum fuerat potius à neutro genere: ſed quia uocandi nomē parùm conuenit uaſis, habuit Apoſtolus ſententiæ rationem potius quàm uerborum. & quia uaſorū nomine, ut paulò antè dixi, homines intelliguntur, uſus eſt maſculino relatiuo, quaſi pro *σκεύη* dixiſſet *ἀνθρώπους.* Non diſsimilis generis eſt illud Euripidis in Hecuba, *Κατέσχ' Ἀχιλλεὺς παῦρα φράτορα' ἑλλιπὴς Ῥῶς οἶκον εὐθύνουσας εἰναλίαν πλάτην*, accommodata ſcilicet conſtructione *πρὸς τὸ σημαινόμενον.* Sed & fortaſsis habita eſt ratio ſequentis pronominis *ἡμᾶς*, ut in illo Ciceronis, Tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus.

Nimirum nos *ἡμᾶς.* Rectè omnino ſuppleuit Eraſmus particulam exegeticam, quod alioquin ſit obſcurius hoc dictum. 25 Et eam quæ dilecta non *erat*, dilectam. *καὶ τὴν οὐκ ἠγαπημένην, ἠγαπημένην.* In uetere tralatione additur, & non miſericordiam conſequutam, miſericordiam conſequutam, id eſt *λεγόντων τὴν οὐκ ἠλεημένην, ἠλεημένην.* quod quidem propius accedit ad Hebraicam ueritatem, quæ habet רחמתי את לא רוחמה, id eſt miſere bor Lo-ruhamæ, eius ſcilicet quæ fuit miſericordia deſtituta. Sed ſi hoc poſterius legas, alterum redundabit. neq; dubito quin duorum alterum irrepſerit ex margine incontextum. C

27 Seruabuntur *σωθήσονται* Hebraica ueritas habet ישוב בו, id eſt, reuertentur ex eo ad Deum ſcilicet. ut ex ijs apparet quæ illic præcedunt. Itaque ſententia rectè eſt expreſſa.

28 Rationem enim conficiet & in compendium rediget *λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων.* Hebraica ueritas habet כלירון חרוץ שוטף צדקה, id eſt conſumptio deciſa inundat iuſtitiam. ut facilè appareat Græcum interpretem non magnam habuiſſe ſingulorum uerborum rationem. Vulgata, Verbum enim conſummans & abbreuians. Eraſmus, Sermonem enim perficiens & abbreuians. quod nonnulli, & præſertim Græci, Hebraicæ linguę prorſus imperiti, non rectè ſunt ita interpretati, quaſi Euangelium ſit, reſectis cęremonijs, ueluti Legis compendium. Quidam igitur *λόγον* malunt rem interpretar. quorum opinionem ſi ſequi liberet, mallem negotium dicere. Sed quum mentio ſiat Iſraelis ad paucitatem redigendi, melius fuerit ni fallor, *λόγον* pro ratione & calculo accipere, quod etiam declarat nerbum *συντέμνων* adiunctum. Participia autem Hebraico more poſita ſunt pro uerbis.

29 Prius dixit *προείρηκεν.* Vulgata, prædixit. quod rectè mutatum eſt ab Eraſmo. Significatur enim duntaxat, hoc dictum poſteriore loco citatum extare prius apud Eſaiam. Eſt enim hoc idem petitum ex capite primo, illud uerò ex decimo.

Sabaoth *Σαβαώθ.* Id eſt exercituum *τῶν στρατευμάτων* ut conuertere ſolet Aquila. Quum autem Græci interpretes, quorum ueſtigia ſequutus eſt Paulus, Hebræam uocem ſeruarint, nolui quicquam immutare.

32 Ex operibus Legis *ἐξ ἔργων νόμου.* Scilicet iuſtitiam apprehenſuri, ſectati ſunt Legem iuſtitiæ. Vetus interpres omiſit *νόμου*, quod, inquit Eraſmus, additum eſt ut intelligas de operibus fide ac ueritate uacuis. Egregia ſcilicet annotatio: quaſi operibus quæ fidem conſequuntur, coram Deo iuſtificemur, ac non potius, quia iuſtificati, idcirco bene operemur. Sed multo etiam minus eſt appoſita interpretatio Græcorum, qui tradunt particulam *ὡς* addi tam ut ſignificetur Iudæorum opera non fuiſſe uerè opera Legis. Iudæis quoque facit iniuriam Eraſmus quòd eos exiſtimet ſalutem acceptam tuliſſe ſuis operibus, excluſa Dei gratia. Nam contrà ex Phariſæi illius oratione apparet, Iudæos de meritis & gratia non aliter ſenſiſſe quàm nunc faciant Sophiſtæ, qui liberi arbitrij cum gratia, & fidei cum operibus concurſum ſtatuunt.

ΚΕΦΑΛ. ι.

A Ἀδελφοὶ, ἡ μὲν εὐδοκία τῆς ἐμῆς καρδίας, καὶ ἡ δέησις ἡ πρὸς τὸν θεὸν ὑπὲρ τοῦ ἰσραὴλ ἐστὶν εἰς σωτηρίαν.

μαρτυρῶ γὰρ αὐτοῖς, ὅτι ζῆλον θεοῦ ἔχουσιν, ἀλλ' οὐ κατ' ἐπίγνωσιν.

ἀγνοοῦντες γὰρ τὴν τοῦ θεοῦ δικαιοσύνην, καὶ τὴν ἰδίαν δικαιοσύνην ζητοῦντες στῆσαι, τῇ δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ οὐχ ὑπετάγησαν.

τέλος γὰρ νόμου χριστὸς, εἰς δικαιοσύνην παντὶ τῷ πιστεύοντι.

μωσῆς γὰρ γράφει τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου, ὅτι ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

ἡ δὲ ἐκ πίστεως δικαιοσύνη οὕτω λέγει· μὴ εἴπῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου· τίς ἀναβήσεται εἰς τὸν οὐρανόν; τοῦτ' ἔστι χριστὸν καταγαγεῖν.

ἢ τίς καταβήσεται εἰς τὴν ἄβυσσον; τοῦτ' ἔστι χριστὸν ἐκ νεκρῶν ἀναγαγεῖν.

B ἀλλὰ τί λέγει; ἐγγύς σου τὸ ῥῆμά ἐστιν ἐν τῷ στόματί σου, καὶ ἐν τῇ καρδίᾳ σου. τοῦτ' ἔστι τὸ ῥῆμα τῆς πίστεως, ὃ κηρύσσομεν,

ὅτι ἐὰν ὁμολογήσῃς ἐν τῷ στόματί σου κύριον Ἰησοῦν, καὶ πιστεύσῃς ἐν τῇ καρδίᾳ σου, ὅτι ὁ θεὸς αὐτὸν ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν, σωθήσῃ.

καρδίᾳ γὰρ πιστεύεται εἰς δικαιοσύνην, στόματι δὲ ὁμολογεῖται εἰς σωτηρίαν.

CAPVT X.

Orat Paulus pro Iudæis. Galat. 3. d. 24.

1 FRatres, propensa quidem uoluntas cordis mei & deprecatio ad Deum super Israel ad salutem,

2 Testor enim *de* ipsis, quod zelum Dei habent, sed non ex cognitione.

3 Nam ignorantes Dei iustitiam, & propriã iustitiam quærentes constituere, iustitiæ Dei non fuerunt subiecti.

4 Nam finis Legis, Christus: ad iustificationem cuiuis credenti.

Iustitia duplex. 5 Moses enim describit iustitiam quæ est ex Lege, *his uerbis*, Quòd qui fecerit ea homo, uiuet per illa.

Iustitia fidei. 6 At quæ ex fide est iustitia, ita dicit, Ne dixeris in corde tuo, Quis ascendet in cœlum? hoc est Christum ex alto deducere.

Aut quis descendet in abyssum? hoc est 7 Christum ex mortuis reducere.

Sed quid dicit? Prope te uerbum est in ore tuo & in corde tuo. Hoc est uerbum illud 8 fidei quod prædicamus.

9 *Nempe* quòd si confessus fueris ore tuo Dominũ Iesum, & credideris in corde tuo quòd Deus illum excitauit à mortuis, seruaberis.

10 Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem confessio fit ad salutem.

IN CAPVT X.

1 Propensa uoluntas *εὐδοκία*. Vide Luc. 2. b. 14. 2 Zelum *ζῆλον*. Vulg. æmulationem. Eras. studium. Vide Iohan. 2. c. 17. 4 Finis *τέλος*. Id est *τὸ οὗ ἕνεκα*, quod Latini tum finem, tum extremum, tum etiam scopum translatitiè uocant. Finis aũt Legis est illos iustificare qui eam obseruãt. quem finẽ quominus assequatur, impedit non ipsius Legis ulla qualitas, sed carnis nostræ uitiositas: cui demum ita medetur Christus, ut in eo uno gratis per fidem nobis imputato finem Legis consequamur, per illum scilicet iustificati. qui quia pro nobis Legẽ impleuit, factus est nobis iustitia, sanctificatio, &c. quamobrem etiam Apostolus dixit suprà 3. d. 31, se per fidem non tollere Legẽ sed stabilire. Erasmus perfectionem maluit interpretari, id est *τελείωσιν* uel *πλήρωμα*: cuius sententia mihi non placet omni ex parte. Nam *τέλος* non memini legere in ea significatione, & Paulum opinor non modò Legẽ à Christo impletam dicere, sed de huius impletionis efficacia differere, nobis scilicet per imputationem iustificandis. Eorum itaq; opinionem non sequor qui perfectionis significatione ambigua decepti, putant Christum idcirco dici Legis perfectionem, quòd Spiritu Christi regenerati incipiamus uelle ac facere quæ Dei sunt: quum aperte opponatur hoc loco iustitia fidei iustitiæ operum, ideóq; non possint ista commodè accipi de iustitia inchoata in nobis, sed de uera & perfecta iustitia quam in Christo gratis imputato consequimur. Non desunt etiam qui *τέλος* pro fine, id est, interitu, accipiant, quòd Christus cæremonijs Legis finem attulerit. quæ interpretatio uidetur non indigere refutatione. Quidam denique uolunt Christum dici finem, id est scopum Legis, quòd nos peccatorum sensu percellat. unde fiat ut ad Christum ueniant electi. Sed certè quòd ad Christum ueniamus, tribui non potest Legi nisi *κατὰ συμβεβηκός*, & prima illa C expositio quam sequuti sumus, mihi uidetur uberior.

5 Describit *γράφει*. Simplex positum est pro cõposito, ex Hebræorũ more. Iustitiam *τὴν δικαιοσύνην*. Eras. de iustitia, *περὶ δικαιοσύνης*, ut cohæreret oratio. At ego potius puto post *νόμου* suppleri לאמרו. i. dicens, eclipsi Hebræis familiari, quam aliquoties iam obseruauimus. Vetus autem interpres, Pauli uerba cum Mosis testimonio permiscuit. Perinde enim cõuertit hũc locũ acsi scriptũ esset *ὅτι τὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ τοῦ νόμου ὁ ποιήσας ἄνθρωπος ζήσεται ἐν αὐτῇ*. i. quòd qui homo fecerit iustitiam ex Lege, uiuet per eam. Hanc uerò interpretationem si sequamur, uerbũ *γράφει* simpliciter accipiendum erit, & omnia rectè cohærebunt: sed tamen hæc lectio nullius codicis authoritate confirmatur, quam quidem nancisci potuerimus. Ea *αὐτά*. Ea scilicet præcepta ac iudicia. Citatur enim locus ex Leuit. c. 18. a. 5, ubi præcesit את־משפטי deinde sequit אשר יעשה אותם האדם quod annotandum fuit, ne quis miretur relatiuum positum absque antecedente. quod tamen interdum facere consueuerũt Hebræi, ut alibi annotauimus.

6 Ne dixeris, &c. *μὴ εἴπῃς*, &c. i. ne apud te cogitaris. Hebræis אמר i. dicere in corde, ut facere solẽt scilicet qui perplexo animo & in uarias partes alternante sententia secum ratiocinantur. Diuinissimè itaq; Paulus pacẽ illã quam affert iustitia ex fide, ut dixit suprà cap. 5. a. 1, opponit perplexis eorũ cogitationib. qui Legis iustitiã quærũt. Sunt aũt eæ omnino duplices. Nam quia Lex cœlum nonnisi sub conditione *ἀδιωάτῳ* proponit, abyssum autem minatur ob eam culpã cui oẽs sunt obnoxij, necesse est ut quisquis in Legis iustitia hæret, cogatur exclamare, Quis in cœlum ascẽdet, &, Quis descendet in abyssum, ut me scilicet eo deducat, & hinc eruat? At contrà fides suggerit, Christum eum esse qui in cœlũ ascendit ut nos secum eo ueheret, impleta omni iustitia: & in abyssum mortis descẽdit, ut persoluta pœna nobiscum aboleret qui mortis habet imperium. Apparet ergo Apostolũ nõ interpretari Mosis uerba, sed ad illa duntaxat alludere: ut ostẽdat Euãgelio ꝓprié cõuenire quod Moses Legislator de Lege scripsit, quia scilicet fuit hoc ministerii proprium, indicare morbum quẽ Christus Euãgelij prædicatione sanaret. Verbũ *τὸ ῥῆμα*. Heb. דבר quo uocabulo Moses intelligit Legẽ, quã. s. Dñs uoce sua ꝓmulgauit, audiẽte uniuerso populo suo, ita ut nullam ignorãtiam posset prætexere: quum eius tabulas haberet descriptas, eamq; adeò singuli & ore recitare possent, & intus haberent quasi in cogitatione & animo insculptam. Sed quod Moses dixit de Lege, hoc totum Paulus ad Euangelium accõmodat per allusionem: ut per Euangelium demum doceat nos re ipsa potiri eo quod Lex pollicetur: & ab eo liberamur quod interminatur.

Esa.28.d.16. Dicit enim Scriptura, Quisquis credit in eum, non pudefiet.

Non enim est distinctio uel Iudæi uel Græci: nam idem Dominus omnium, est diues in omnes à quibus inuocatur.

Inuocare. Ioel.1.g.38. Quisquis enim inuocauerit nomẽ Domini, seruabitur.

Quomodo igitur inuocabũt eum in quẽ non crediderint? quomodo autem credent *Credere.* *Andire.* Esa.52.b.7. nahum 1.d.15 *ei* de quo non audierint? quomodo autem audient absque prædicante?

Quomodo autem prædicabunt, nisi missi fuerint? sicut scriptum est, Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona.

Sed non omnes auscultarunt Euangelio. Esaias enim dicit, Domine quis credidit sermoni nostro? Esa.53.a.1. iohan.12.f.38.

Ergo fides ex auditu est: auditus autẽ per uerbum Dei.

Sed (inquam *ego*) annon audierunt? Imò uerò in omnem terram exiuit sonus eorũ, & in fines orbis terrarum, uerba eorum.

Sed, inquam *ego*, nunquid Israel non cognouit *Deum*? Primus Moses dicit, Ego ad

11 λέγει γὰρ ἡ γραφή· πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ καταισχυνθήσεται. A

12 οὐ γάρ ἐστι διαστολὴ Ἰουδαίου τε καὶ Ἕλληνος· ὁ γὰρ αὐτὸς κύριος πάντων πλουτῶν εἰς πάντας τοὺς ἐπικαλουμένους αὐτόν.

13 πᾶς γὰρ ὃς ἂν ἐπικαλέσηται τὸ ὄνομα κυρίου, σωθήσεται.

14 πῶς οὖν ἐπικαλέσωνται εἰς ὃν οὐκ ἐπίστευσαν; πῶς δὲ πιστεύσουσιν οὗ οὐκ ἤκουσαν; πῶς δὲ ἀκούσουσιν χωρὶς κηρύσσοντος;

15 πῶς δὲ κηρύξωσιν, ἐὰν μὴ ἀποσταλῶσι; καθὼς γέγραπται· ὡς ὡραῖοι οἱ πόδες τῶν εὐαγγελιζομένων εἰρήνην, τῶν εὐαγγελιζομένων τὰ ἀγαθά.

16 ἀλλ' οὐ πάντες ὑπήκουσαν τῷ εὐαγγελίῳ. Ἡσαΐας γὰρ λέγει· κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν;

17 ἄρα ἡ πίστις ἐξ ἀκοῆς, ἡ δὲ ἀκοὴ διὰ ῥήματος θεοῦ. B

18 ἀλλὰ λέγω, μὴ οὐκ ἤκουσαν; μενοῦνγε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν.

19 ἀλλὰ λέγω. μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; πρῶτος Μωσῆς λέγει· ἐγὼ παραζηλώσω ὑμᾶς ἐπ' οὐκ

11 Quisquis credit in eum πᾶς ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ. Hebræa ueritas Esa.28.d.16, particulam uniuersalem nõ habet, neque illud ἐπ' αὐτῷ in eum, sed simpliciter legit המאמין qui credit. Itaque Apostolus mentem prophetæ respexit potius quàm uerba ipsa. Credere autem in Deum, seu credere Deo, nihil aliud est quàm ita assentiri Dei promissioni de salute per Christum parta, ut non modò in genere uerum id esse credas quod annũtiatur, sed etiam ad te pertinere scias, nihilq; adeò de Deo tibi per Christum reconciliato dubites. unde nascitur confidentia quam Paulus πεποίθησιν uocat. Itaque uidetur Erasmus non satis propriè cõuertisse ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ qui confidit illi, quũ à fide confidentiam, ut ab efficiente causa effectum, distinguere oporteat. Non pudefiet οὐ καταισχυνθήσεται Hebræa ueritas habet לא יחיש non festinabit, sensu uel eodem, uel non multùm diuerso. Qui enim festinat, idem quoq; fluctuat, ex eo scilicet quòd sibi periculum imminere prospiciat. Contra uerò qui credit, in illa certa persuasione acquiescit, placidè omnia expectans. Est diues πλουτῶν. Id est πλουτεῖ, participio scilicet posito uice uerbi ex Hebræorum idiotismo, ut diximus suprà cap.9.f.28, & alijs aliquot locis.

16 Sermoni nostro τῇ ἀκοῇ ἡμῶν. Vulgata, auditui nostro, nimis obscurè, ut rectè annotauit Erasmus. Nam ἀκοὴ passiuè hîc accipitur, pro שמועה id est pro sermone: qui scilicet ab auditore excipitur ex loquentis ore. Alibi uerò uel pro ipsa audiendi actione accipitur, ut in proximo uersiculo: uel pro rumore & fama, quam etiam Latini auditionem uocant.

17 Per uerbum Dei διὰ ῥήματος θεοῦ. Id est ex Dei mandato, à quo mittuntur qui Euangelium prædicent. Alij uerbum Dei accipiunt pro ipsa prædicationis materia ac substantia. Sed non temerè est quòd Apostolus dixit potius διὰ ῥήματος quàm ἐκ ῥήματος uel τοῦ ῥήματος θεοῦ omissa præpositione. & quum in istis uerbis sit compendiũ superioris gradationis, commodius uidetur hoc accipere de mittendis Dei uocatione. Quod autem Vetus interpres legit διὰ ῥήματος τοῦ χριστοῦ, per uerbũ Christi, inuenimus quidẽ in tribus Græcis exẽplarib. sed tamẽ uix possum probare. C

18 Sed (inquam *ego*) Αλλὰ λέγω. Vulgata & Erasm. Sed dico. Ego uerò studui apertius declarare hæc esse accipienda pro obiectione: quòd uideam nonnullos alioquin eruditos interpretes id non animaduertisse. quia nimirũ soleant obiectiones tertia potius persona concipi: ut clarior etiam futura fuerit interpretatio, si conuertissem, Sed (dicet aliquis) annon audierunt? Puto autem hæc dici in Iudæi alicuius persona, qui cæterorum patrocinium suscipiat. Sicut enim ex effectorum consequutione Paulus electas gentes probarat, ita plerosq; ex Iudæis esse ad tempus reiectos oppositа argumentatioue probare constituit: utque sibi aditum ad eam rem pateface ret, exordium sumit ab obiectione, in cuiuspiam persona qui uelit in Paulum ipsum retorquere superiora. quasi dicat, Tu ex eo quòd Gentes uocatæ sunt ad Dei cognitionem, collegisti eas esse electas. quod si uerum est, cur nõ idẽ dixeris de Iudæis? Nam & illi nonne de Deo aliquid audierunt? Ad hoc autem sic respondet Paulus, ut plus etiam cõcedat quàm petit aduersarius. Egóne uerò, inquit, Iudæos dixerim à Deo non esse uocatos, qui Deum didicerim sese omnibus quantumuis remotis patefeciisse, nedum ut populum suum nunquam sit affatus? Hîc uerò aduersarius non contentus hoc responso, quo scilicet uidebat non effici quod uolebat, At ego, inquit, de uocatione illa efficaci loquor, quam consequitur cognitio. Quid igitur? annon cognouit Deum Israel? Hic uerò Paulus, ut inuidiam uitet, Mosen & Esaiam inducit ita respondentes, ut satis appareat Iudæos, uocantem Deum contempsisse, quem amplexæ sint Gentes. ex quo colligitur tum illorũ reiectio, (quam tamen proximo capite neque uniuersalem neque perpetuam fore dicit) tum etiam Gentium electio, ut proposuerat suprà 9.g.30.

Imò uerò Μενοῦνγε. Vulgata, equidem. Erasmus, Atqui. Vide suprà 9.d.20.

Sonus φθόγγος. In Hebræo legimus קום, id est regula seu amussis eorum. quo uocabulo significatur, compositam illam & ad amussim fabrefactam cælorum molem uelut prædicare infinitam artificis præstantiam. Græci uerò uel קולם legerunt pro קום uel loquutionem studuerunt emollire, sequuti scilicet proximi membri sententiam. quia Dauidis præsertim hic mos est, ut una uersiculi parte alteram explicet.

19 Nunquid Israel non cognouit *Deum*? μὴ οὐκ ἔγνω Ἰσραήλ; Israel collocaui priore loco, ueterem etiam interpretem in eo sequutus, & casum constructionis subieci uerbo cognouit: ne quis putaret Israel quarto casu accipiẽdum. quæ amphibolia in Græco sermone nulla est. scripsisset enim Paulus τὸν Ἰσραήλ, addito articulo.

A ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ ὑμᾶς.

ἡσαΐας δὲ ἀποτολμᾷ, καὶ λέγει· εὑρέθην τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν, ἐμφανὴς ἐγενόμην τοῖς ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι.

πρὸς δὲ τὸν ἰσραὴλ λέγει· ὅλην τὴν ἡμέραν ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου πρὸς λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα.

ΚΕΦΑΛ. ια.

Λέγω οὖν, μὴ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ; μὴ γένοιτο. καὶ γὰρ ἐγὼ ἰσραηλίτης εἰμί, ἐκ σπέρματος ἀβραάμ, φυλῆς βενιαμίν.

οὐκ ἀπώσατο ὁ θεὸς τὸν λαὸν αὐτοῦ, ὃν προέγνω. ἢ οὐκ οἴδατε ἐν ἠλίᾳ τί λέγει ἡ γραφή; ὡς ἐντυγχάνει τῷ θεῷ κατὰ τοῦ ἰσραήλ, λέγων.

κύριε, τοὺς προφήτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· κἀγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχήν μου.

ἀλλὰ τί λέγει αὐτῷ ὁ χρηματισμός; κατέλιπον ἐμαυτῷ ἑπτακισχιλίους ἄνδρας, οἵτινες οὐκ B ἔκαμψαν γόνυ τῇ βάαλ.

οὕτως οὖν καὶ ἐν τῷ νῦν καιρῷ λεῖμμα κατ' ἐκλογὴν χάριτος γέγονεν.

ad æmulationem prouocabo uos per gẽtem quæ non est gens: per gentem intelligentiæ expertem ad iram uos prouocabo. *Iudæis reiectis gentes susceptæ.* Deut. 32.c.21.

20 Esaias autem utitur audacia, dicitq; Inuẽtus sum ab ijs qui me non quærebant: conspicuus factus sum ijs q̃ de me nõ interrogabãt. Esaiæ 65.a.1. Esaiæ 65.a.2.

21 Aduersus Israelem autem dicit, Toto die expandi manus meas ad populum immorigerum & contradicentem.

CAPVT XI.

1 NVm igitur, inquam, *ego*, abiecit Deus populum suum? Absit. nam & ego Israelita sum, ex semine Abrahæ, tribus Beniamin. *Non omnes Iudæi reiecti.*

2 Non abiecit Deus populum suum, quem præcognouit. An nescitis de Elia quid dicat Scriptura? quomodo colloquatur *cum* Deo, dicens aduersus Israelem,

3 Domine, Prophetas tuos occiderũt, & altaria tua suffoderunt, & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. 1.Reg.19.b.10

4 Sed quid dicit ei Diuinum responsum? Reseruaui mihi septem millia uirorum, qui non flexerunt genu *imagini* Baal. 1.Reg.19.d.18

5 *Ita* igitur & hoc tempore, reseruatio secũdum electionem gratuitam facta est.

Per gentem quæ non est gens: ἐπ' ἔθνει. Hebraicè בלא עם. Vulgata ad uerbum, in non gentem, id est aduersus gentem quæ non est gens. Sed præstat particulam ἐπὶ accipere pro instrumenti declaratione. Vocat autem gentem non gentẽ, oẽs prophanos populos. sicut uiuere non dicuntur sed mori, qui æternis supplicijs sunt addicti.

20 Vtitur audacia, ἀποτολμᾷ. Id est intrepidè ac liberè loquitur. Vulgata, audet, quod non memini legere absolutè positum. Erasmus, post hunc, audet. Putat enim præpositionẽ ἀπὸ indicare Esaiam ex illis Mosis uerbis sumpsisse fiduciam. quam obseruationem inanem esse puto. 21 Aduersus Israelem πρὸς τὸν ἰσραήλ. Id est εἰς τὸν ἰσραὴλ, uel de Israele. ut sit Hebræorum phrasis, apud quos sæpe ל pro על ponitur. Vulg. ad Israel, quũ Deus illic non introducatur Israelem ipsum compellans· Immorigerum & contradicentem ἀπειθοῦντα καὶ ἀντιλέγοντα. Tot uerbis unum Hebræum uocabulum סרר expresserunt Græci interpretes.

IN CAP. XI.

2 Quem præcognouit ὃν προέγνω. Id est quem ab æterno electum amplexus est. Hæc enim uis est præpositionis πρὸ, ut æternitatem ipsam declaret omni tempore antiquiorem. neque est quod comparatiuè accipiamus quòd gentes posterius sint uocatæ: quum de uocatione non agatur hoc in loco, sit autem non minus Gentiũ quàm Iudæorum æterna prædestinatio. ut declaratur Act. 15.d.18, & Ephes. 1.a.4, & b.8.& 9. Verbum autem γινώσκειν sæpe iam ostendimus non declarare nudam aliquam cognitionem in Deo, ut ij existimant qui de præscientia Dei Epicureorum more disputant: sed eam quæ cum decreto æternæ prædestinationis coniuncta, gratuitum Dei fauorem complectitur. quo modo etiam accipitur suprà 8.f.29. ubi prolixius de hoc uerbo disseruimus: itemque Galat. 4.b.9, & 1.Petr.1.a.2. quamobrem etiam diserte Augustin. lib. De bono perseuerantiæ 2.cap.18, præsciuit interpretatur prædestinauit. quem C sequitur Lyranus. Sed & illud obseruandum est, Paulum addito hoc uerbo firmamentum huius argumentationis detegere, quòd scilicet fieri non possit ut Deus sententiam mutet, id est reijciat quos semel elegit ad salutem. Vulg. præsciuit, interpretatione nimium ieiuna, nisi à præscisce re deducas. Erasm. antè agnouerat, non satis expressa præpositione πρὸ. nec satis rectè usurpato ὑποδρασυτελικῶς. De Elia ἐν Ηλίᾳ. Vulgata ad uerbum, In Elia. quod nõnulli explicant, In Eliæ historia. sed ego ijs assentior qui Paulum loquutum putant ex Hebræorum idiotismo, apud quos בית interdum ponitur pro על, id est super, uel de. Dicens aduersus Israelem λέγων κατὰ τοῦ Ισραὴλ λέγων. Vulgata & Erasmus κατὰ τοῦ ἰσραὴλ connectunt cum uerbo ἐντυγχάνει, ego uerò cum participio λέγων. quia mihi uidetur Elias eo in loco non propriè incitare Deum aduersus Israelem, sed tamen id dicere quod contra Israelem facit, cuius scilicet perfidiam deplorat.

3 Prophetas tuos τὸς προφήτας σου. In Hebræa ueritate priore loco sit mentio altarium, deinde Prophetarum: sed permutatus ordo nihil mutat in sententia.

4 Reseruaui κατέλιπον. Sic Hebræa ueritas habet ויתרתי ut intelligamus Deum loqui de reliquijs ab æterno electis, non autem in futuro eligendis. ne quis scilicet arbitretur istos fuisse eligendos quòd mundi essent ab idololatria, quum potius mundi fuerint ab idololatria quòd per gratiam electionis essent seruati diuinitus, ne Baalis cultu contaminarentur, ut rectè & eruditè Volfangus Musculus (quem honoris causa nomino) in hunc locum annotauit. Multò itaque rectius scripsit Paulus κατέλιπον reliqua feci, quàm Græci interpretes κατακαλείπω relinquam. Malui autem, perspicuitatis causa, Reseruandi, quàm ambiguum relinquendi uerbum usurpare.

Imagini Baal. Sic rectè Erasmus. Nam fœmineus articulus indicat subaudiendum esse εἰκόνι. Cæterùm apud Hebræos בעל declarat eum in cuius potestate sumus, ut est mãcipium in Domini, uxor in mariti potestate. Inde factũ est ut pro idolo accipiatur: cui scilicet idololatræ sese totos mancipant. Id uerò etiamnum hodie declarant qui Mariam uirginem non alio quàm Dominæ nostræ nomine compellant, cæterosque Diuos, ad quos cultum transtulerunt ut Deo debitum, nonnisi addita Dominorum & Patronorum præfatione, solent inuocare.

5 Reseruatio facta est λεῖμμα γέγονεν. Vulg. reliquiæ factę sunt, nimium obscurè: quamobrem etiam nõnulli legerunt, reliquiæ saluæ factæ sunt, contra omnium Græcorum codicum fidem. Eras. reliquiæ fuerunt, uel sunt, nihilo planius, & minus etiam acccommodatè. Malui igitur crassius loqui, ut Græca apertius declararem. Nam etiamsi conuerteris reliquiæ supersunt, tamen illud γέγονεν non satis expresseris. Secundum electionem gratiæ κατ' ἐκλογὴν χάριτος. Vulg. & Eras. ad uerbum, secundum electionem gratiæ, quem Hebraismum sæpe iam exposuimus.

Gratia. Opera.

Quòd si per gratiam, nõ iam ex operibus: alioquin gratia iam non est gratia. Sin ex operibus, iam non est gratia. alioquin, opus iam non est opus.

6 εἰ δὲ χάριτι, οὐκέτι ἐξ ἔργων· ἐπεὶ ἡ χάρις οὐκ A
ἔτι γίνεται χάρις. εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκέτι ἐστὶ χάρις.
ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκέτι ἐστὶν ἔργον.

Electi Iudæi saluati.

Quid igitur? Quod requirit Israel, hoc nõ est assequutus, sed electi assequuti sunt, reliqui uerò occalluerunt.

7 τί οὖν; ὃ ἐπιζητεῖ ἰσραὴλ, τοῦτο οὐκ ἐπέτυ-
χεν, ἡ δὲ ἐκλογὴ ἐπέτυχεν, οἱ δὲ λοιποὶ ἐπωρώ-
θησαν.

Esa. 29. b. 10. & 6. c. 9. matt. 13. b. 14. iohã. 12. f. 40. act. 28. f. 26. Psal. 69. c. 12.

Sicut scriptum est, Dedit eis Deus Spiritũ soporis: oculos ut non uideant, & aures ut non audiant, usque ad hodiernum diem.

8 καθὼς γέγραπται· ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς πνεῦ-
μα κατανύξεως, ὀφθαλμοὺς τοῦ μὴ βλέπειν, καὶ
ὦτα τοῦ μὴ ἀκούειν, ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας.

Et Dauid dicit, Fiat mensa eorum pro laqueo, & tendicula, & offendiculo, & talione ipsis.

9 Καὶ Δαβὶδ λέγει· γενηθήτω ἡ τράπεζα αὐτῶν
εἰς παγίδα, καὶ εἰς θήραν, καὶ εἰς σκάνδαλον, καὶ
εἰς ἀνταπόδομα αὐτοῖς.

Obtenebrentur oculi eorum, ut non cernant: & tergum ipsorum semper incurua.

10 σκοτισθήτωσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν τοῦ μὴ βλέ-
πειν, καὶ τὸν νῶτον αὐτῶν διὰ παντὸς σύγκαμψον.

Num igitur, inquã ego, ideo impegerunt, ut concíderent? Absit: sed per eorum offensam salus *est* Gentibus: in hoc ut eos ad æmulationem prouocaret.

11 λέγω οὖν, μὴ ἔπταισαν, ἵνα πέσωσι; μὴ γέ-
νοιτο· ἀλλὰ τῷ αὐτῶν παραπτώματι ἡ σωτηρία τοῖς
ἔθνεσιν, εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς.

B

6 Alioquin, *ἐπεί*, Sic rectè Vulgata, quomodo probat Budæus accipi hanc particulam, in argumẽtatione ab absurdo sumpta, ut suprà 3. a. 6, & infrà 22, & 1. Cor. 5. c. 10, & 7. c. 14, & 15, d. 29, & Heb. 9. g. 26. Erasmus, quandoquidẽ, non obscurè modò, sed etiam deprauata sententia, nisi multa subaudias. Vtinam uerò hanc operum & fidei antithesin considerarent qui iustitiam partim gratiæ, partim operibus tribuunt. Sed hîc scio quid respondeant, ista scilicet de gratia præueniente dũtaxat intelligi. quasi uero hîc disputetur, sola gratia an uerò etiã operib. uel prorsus uel aliqua ex parte electionem ac proinde salutem adipiscamur. quod posterius affirmant Sophistæ, qui præuisam fidem, uel opera faciunt electionis causam. Id uerò si uerum est, conclusio falsa erit, Israelem nõ esse assecutum quod quærebat. nisi quis ita sit rerum imperitus, ut existimet Iudæos nihil Dei gratiæ tribuisse. quod ne Pharisæus quidem ille dixerit cuius fit mentio Lucæ 18. cap. Deinde ubi nostra illa esset gloriatio quam descripsit Apostolus suprà cap. 8? Sed & inepte admodum diceremur fide iustificari, nisi Christus in solidum factus esset nobis iustitia, sanctificatio & redẽptio. Denique neq; gratia esset gratia si ex operibus præuisis eligeremur, uel minima ex parte. neq; opus esset opus, si gratiæ subsidium ullo modo requireret. Sin ex operibus, &c. *εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκέτι ἐστὶ χάρις. ἐπεὶ τὸ ἔργον οὐκέτι ἐστὶ ἔργον.* Hanc partem totam non legit Vetus interpres, quæ tamen summo omnium codicum consensu in Græca ueritate extat, & mihi quidem planè uidetur necessaria explendæ operum & fidei antithesi: adeo quidem ut uix ullum inueniatur apertius testimonium quo omnis opinio meriti semel tollatur, quum diserte neget Apostolus opus esse opus quod gratiæ subsidium requirat.

7 Electi assequuti sunt *ἡ ἐκλογὴ ἐπέτυχον*. Vulgata & Erasm. ad uerbum, electio consequuta est, seruata metonymia, de qua diximus suprà 2. c. 26. Idcirco uerò nos non seruauimus, ut altera pars antitheseos melius posset intelligi. Occalluerunt *ἐπωρώθησαν*. Vulg. & Erasm. excœcati sunt. Vide Marc. 3. a. 5.

8 Dedit eis Deus spiritum soporis *ἔδωκεν αὐτοῖς ὁ θεὸς πνεῦμα κατανύξεως*. Quæritur unde petitum sit oraculũ: & plerosque interpretes uideo Origeni assentiri, qui fatetur se nusquam hoc legisse in Scripturis, putatq; hęc nõ esse Prophetæ sed Apostoli uerba. Mihi uerò id planè uidetur uiolẽtum, quum præcesserit *καθὼς γέγραπται* licut scriptum est. neque dubito quin Paulus, ut alibi aliquoties, sic etiam hoc in loco duo Esaiæ testimonia in unum ueluti corpus coniunxerit. Est enim prior hæc pars petita ex Esaiæ 29. c. 10, ubi Hebræa ueritas habet, בי נסך עליכם יהוה רוח תרדמה pro quo Græca interpretatio habet, *πεπότικεν ὑμᾶς κύριος πνεύματι κατανύξεως*, id est, præbuit uobis Dominus potandum Spiritum soporis. Paulus igitur pro *πεπότικεν* scripsit *ἔδωκεν*, ut C sequens testimonium petitum ex eiusdem Prophetæ 6. c. 9. cum isto posset connecti. Vocatur autẽ *τὸ πνεῦμα*, Hebræorum more, afflatus uirturis Dei, interdum per Spiritum suum agentis (unde Spiritus intelligentiæ, sapientiæ, pietatis, consilij, & aliis eiusmodi Spiritus in Scripturis commemorati) interdum per spiritus malos, qui & mendacij & erroris Spiritus uocantur. unde Spiritus fornicationum, auaritiæ, uertiginis, & alij similes afflatus. Quod autem ad *κατάνυξιν* attinet, quam cæteri compunctionem sunt interpretati, quanuis hæc ei significatio possit interdum conuenire (quòd *τὸ νύσσειν* uellicare & fodicare declaret:) unde factum ut *κατανύξεις* molestiam ac dolorem significet, quo sciclicet corpus uel animus uulneretur: tamen quum ex Hebrææ ueritatis collatione appareat *κατάνυξιν* respondere uocabulo Hebræo תרדמה, nemo mirabitur quòd maluerim soporem aut etiam stuporem conuertere. Ita enim Hebræi uocant altissimum ueternum, quod omnem sensum adimat: idque optimè conuenit ijs quę subijciuntur de nullo oculorum uel aurium usu. Sed & diserte Hesychius *κατάνυξιν* interpretatur *ἀσυχίαν*.

9 Fiat mensa, &c. *γενηθήτω ἡ τράπεζα*. &c. Hæc quoq; interpretatio non modò cũ Hebræa ueritate prorsus nõ cõsentit, si uerba annumeres, sed ne cũ Græca quidẽ editione. Nã pro eo quod scribit *εἰς παγίδα καὶ εἰς θήραν* legimus duntaxat in Hebræo לפח ut alterum ex illis duob. uideatur redũdare: & fortassis ex quapiam uersione, puta uel Symmachi, uel Aquilę, uel Theodotionis, annotatũ, ex margine irrepsit in cõtextũ, quod iã aliquoties annotauimus, quũ in Græca dũtaxat legatur *εἰς παγίδα*. Deinde ꝓ *εἰς ἀνταπόδομα* Hebræa ueritas habet ולשלמים *uelislomim*. i. pacifica, illa scilicet in quib. acquiescũt. ꝓ quo tamẽ Græca editio, quãuis alia serie, habet *εἰς ἀνταπόδοσιν*, aliã scilicet significationẽ secuta, quasi scriptũ sit ולשלמים *ulsillumim*. Sed hæc uarietas nihil in sentẽtia immutat. Nã in summa imprecatẽ Propheta seu potius Christus ipse apud Prophetã, quod Iudæis accidit, nẽpe ut quẽadmodũ infœlices aues eo ipso illiciuntur ad mortẽ unde uitã petũt, sic Iudæis in mortẽ cederet illud ex quo uno uitã captabãt: nimirũ LexDei, cuius præpostero zelo Euangeliũ repudiarũt. 10 Incurua *σύγκαμψον*. Hebræa ueritas habet חבץ. i. fac mutare, seu uacillare: neq; ab Hebræis discrepant Græca: quũ dorsi incuruatio uiriũ imbecillitatem arguat.

11 Vt *ἵνα*. Vulg. sic ut, i. *ὥστε*, quod rectè emendauit Erasmus ex ueterib. Neq; enim, inquit, de magnitudine lapsus hîc agitur, sed de euẽtu. At ego nõ uideo quomodo hæc distingui satis cõmodè possint: & quũ *ἵνα* sit cõiunctio *τελική*. (i. finẽ ac scopũ declarãs) putò hic significari nõ tã euentũ quã finẽ ac destinationẽ. i. quo cõsilio Deus Israelitas excęcarit: nẽpe no ut hæc gẽs semel excideret à Dei fœdere, quod irritũ fieri nõ potest: sed ꝙ ipsi hac occasione placuerit uti, ut Gẽtes quoq; in regnũ Dei introducerẽt. quarũ tandẽ æmulatione ꝓuocati Israelitæ, & ipsi eo restituerẽt

unde

A unde essent delapsi: itaq; totus mũdus. i. tum Gentes tum Iudæi,) per misericordiam seruaretur. Alioquin si euentum à destinatione Dei separes, quid supererit nisi ut (quod summæ fuerit impietatis) Deo uel conniuente uel inuito id factum dicas? Nam etiamsi ad permissionem, unicum quorundam in hac disputatione asylum, perfugias, huc quo; qrelabaris necesse est, ut uel omnipotentẽ Deum esse neges, si inuitus permisit, uel uolentem permisisse fatearis.

Vt eos ad æmulationem prou. *εἰς τὸ παραζηλῶσαι αὐτούς*. Vulg. ut illos æmulentur. i. ut Iudæi postea Gentium exemplum imitentur. quomodo etiam explicat Photius. Sed illam tamen interpretationem magis probo. Respondet enim *παραζηλῶ* uerbo Hebræo תקניא, ut apparet ex testimonio Mosis citato suprà 10. d. 19. quod quidem accipi nõ potest pro *μιμεῖσθαι*. i. imitari uel æmulari quum sit coniugationis Hiphil.

12 *εἰ δὲ τὸ παράπτωμα αὐτῶν πλοῦτος κόσμου καὶ τὸ ἥττημα αὐτῶν πλοῦτος ἐθνῶν, πόσῳ μᾶλλον τὸ πλήρωμα αὐτῶν;*

Quod si eorum offensa, diuitiæ sunt mundi, & diminutio eorum diuitiæ gentiũ: quanto magis plenitudo ipsorum?

13 *ὑμῖν γὰρ λέγω τοῖς ἔθνεσιν, ἐφ' ὅσον μέν εἰμι ἐγὼ ἐθνῶν ἀπόστολος, τὴν διακονίαν μου δοξάζω,*

Nam, (quod uobis dico Gentibus, quatenus ego quidem sum Apostolus Gentium) ministerium meum illustro,

14 *εἴπως παραζηλώσω μου τὴν σάρκα, καὶ σώσω τινὰς ἐξ αὐτῶν.*

Vt experiar si quo modo ad æmulationem prouocem consanguineos meos, & seruem aliquos ex ipsis.

15 *εἰ γὰρ ἡ ἀποβολὴ αὐτῶν, καταλλαγὴ κόσμου, τίς ἡ πρόσλημψις εἰ μὴ ζωὴ ἐκ νεκρῶν;*

Nam si abiectio eorum, est reconciliatio mundi: quæ *erit* assumptio, uisi uita ex mortuis?

16 *εἰ δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία, καὶ τὸ φύραμα, καὶ εἰ ἡ ῥίζα ἁγία, καὶ οἱ κλάδοι.*

B Quòd si primitiæ sanctæ, *sancta* etiam massa: & si radix sancta *est*, etiam rami.

17 *εἰ δέ τινες τῶν κλάδων ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ ἀγριέλαιος ὢν ἐνεκεντρίσθης ἐν αὐτοῖς, καὶ συγκοινωνὸς τῆς ῥίζης καὶ τῆς πιότητος τῆς ἐλαίας ἐγένου,*

Quòd si nonnulli rami defracti sunt, tu uerò quum esses oleaster, insitus es pro ipsis, & consors radicis ac pinguitudinis oleæ factus es:

12 Diuitiæ mundi *πλοῦτος κόσμου*. Diuitias uocat Euangelij cognitionem in uitam æternam. per mundum autem intelligit Gentes per uniuersum mundum dispersas, ut ipse proximo membro explicat.

Diminutio *ἥττημα*. Lapsus siue offensa Iudæorum hoc est, quòd ad Christum, tanquã ad lapidem, impegerint. Hinc illa diminutio huius gentis, quòd scilicet tam pauci Christum sint amplexi. Nam populus qui Deum non colit in Christo, habetur pro non populo: ut meritò dicantur Iudæi contumacia sua ad paucitatem redacti. Huic uerò opponitur plenitudo uentura, quum scilicet futurum est ut tota Gens in communi ad Christum accedat. Idem de plenitudine Gentium statuendum est, quam commemorabit infrà uers. 25. Sed hoc quoque diligenter est obseruandum in hac disputatione, Apostolum scilicet de Iudæorum ac Gentium natione in genere differere, non autem de singulis hominibus loqui, & earum nationũ conditionem ex illa diminutione & plenitudine æstimare: ita ut quandiu durat diminutio, Iudæi uel Gentiles excisi, sub plenitudine uerò insiti dicantur. quum, si singulos homines spectes, qui semel ad Christum uenit & didicit, nunquam eijciatur foras.

13 Quatenus quidem *ἐφ' ὅσον μού*. Vnus codex scriptum habebat *ἐφ' ὅσον εἰμὶ*. expuncta particula *μού*, & *ὑμῖν δὲ*, pro *ὑμῖν γάρ*. Cæterum Apostolus hoc ita scripsit, ut quanuis singularem suam modestiam declaret, ne sibi priuatim aliquid iuris tribuere uideretur: interim tamen facile sit cernere totam uim huius rationis, qua uult Gentes suo exemplo, ad Iudæos pro uiribus lucrifaciendos excitare, in eo esse positam, quòd loquitur tanquam Gentium Apostolus: cuius scilicet authoritas & exemplum meritò aut etiam impune non possit contemni. Itaque *ἐφ' ὅσον* sic puto positum in exceptione, ut tamen uim habeat causali particulæ proximam: neque hoc membrum connecto cum uerbo *δοξάζω*, sed cum *λέγω*. Illustro *δοξάζω*. i. insigne & illustre reddo, siue exorno: sicut iubet prouerbium ut Spartam quam quisque nactus est, hanc exornet. Significat enim Apostolus se ipsorum Iudæorum causa nihil omittere C quod ad officium suum illustrandum ac nobilitandum pertineret: ut aliquo zelotypiæ studio accensi, Iudæi ad Christum accederent. Vulg. honorificabo. Legit enim *δοξάσω*, quo modo etiã nõnulli impresserunt, sed perperã, ut puto.

14 *Vt experiar* si quo modo *εἴπως*. Ita solent Græci has particulas in eclipsi usurpare, quam supplendam putauimus perspicuitatis causa, ut Act. 27. c. 12. & Philipp. 3. c. 11. Consanguineos meos *μου τὴν σάρκα*. Vulg. & Eras. ad uerbum, carnem meam, qui Hebraismus fortassis fuisset nonnullis obscurior hoc in loco.

15 Vita ex mortuis? *ζωὴ ἐκ νεκρῶν*: Cohæret quidem resurrectio à mortuis cum reconciliatione: sed de illa prius non agit Apostolus hoc in loco: uerùm prouerbiali quadam dicendi figura, fore dicit ut quum ad Euãgelium ac cesserint etiam Iudæi, mundus quasi reuiuiscat, argumento à comparatis sumpto. Nam, inquit, si ex ista Iudæorum calamitate hoc lucrum retulit mundus, ut fieret reconciliationis particeps: quid aliud mundo sperandum ex ipsorum fœcilitate quàm ut ueluti reuiuiscat? Tum enim plenum ac cumulatum erit mundi gaudium, quum & ipsi Iudæi unà cum Gentibus Christum complexi, communi illa fœlicitate perfruentur. Nam quanuis reconciliatio per mundũ iam sit dispersa, tamen quum Iudæorum gens maneat adhuc in morte, nondum planè mundus reuixit. Itaq; ironia quam nonnulli putant hoc loco usurpatam à Paulo, non modò nullum hic locum habet, sed etiã Pauli sententiæ repugnat ex diametro. 16 Quòd si primitiæ Εἰ *δὲ ἡ ἀπαρχὴ ἁγία*. Theophylactus *τὴν ἀπαρχὴν* interpretatur *ζύμην*, id est fermentum expositione prorsus coacta. Nihilo melior est, ut arbitror, Erasmi opinio, qui *ἀπαρχὴν* dici putat frumentum ex quo sumitur massa. Neque enim *ἀπαρχὴ* dici potest unde sumitur aliquid, sed id ipsum potius quod ex alio delibatur. Sed & in eo mihi uidetur hallucinari, (quod cum bona ipsius uenia dictum uelim) quòd *φύραμα* non putat referri ad farinam humore temperatam, sed magis ad molas siue collyridas, id est farinã oleo conspersam, quæ olim ex Legis Mosaicæ ritu immolabatur. Nam præterquam quòd *φύραμα* pro libo interpretari planè durum est, quænam obsecro fuerit similitudinis analogia, quum res ipsa ostendat Abrahamum, Isaacum & Iacobũ cum primitijs, ipsorum autem posteros in uno corpore comprehensos cum massa comparari? Sed & mihi uidetur non posse conuenire expositio, si ad primitias ipsarum frugum referas. Neq; enim massam, sed fruges aut messem scripsisset Paulus, ut institutam translationem seruaret. Itaque non dubito quin hoc potius pertineat ad duorum illorum panum primitias, quorũ ablatione, tota massa Israelitis sanctificabatur: quòd scilicet tum demum possent in reliquum annũ suas fruges bona cõscientia pinsere ac coquere, persolutis primæ illius massæ primitijs, ut scribit Leuit. 23. c. 14. & 17.

Etiã massa *καὶ τὸ φύραμα*. Vulg. & Eras. & conspersio. q uocabulũ nõ memini in ea præsertim significatione legere.

17 Pro illis *ἐν αὐτοῖς*, Id est in ramorũ defractorũ locũ. Puto enim *ἐν αὐτοῖς*, id est, ut uetus interpres ad uerbum

expreſsit,in illis,perinde accipiendum ac ſi Hebraicè ſcripſiſſet Apoſtolus בחם pro במ סרבים. Videtur tamen Eraſmo hæc interpretatio ridicula,ſed uereor ne ſit potius ridiculum quod in hunc locum eſt commentus. Putat enim relatiuum αὐτοῖς nō ſignificare ramos exciſos,ſed populum ipſum Iudæorum fidelium, qui per oleam intelligatur: ac proinde nihil eſſe quod nos offendat numeri uel generis mutatio, in collectiuis ſcilicet nominibus uſitata. Atqui nulla adhuc mentio facta eſt oleæ,ſed duntaxat radicis & ramorum, quorum nonnullos defractos fuiſſe dicit,ut inſererentur alij ex oleaſtro decerpti. neque dubium eſt quin radicis nomine intelligatur Abraham credentium Pater: oleæ uerò appellatione Eccleſia Iſraelitica,quę ex Abrahamo,tanquam radice,exorta,benedictionis ipſius quaſi ſuco uiuit.Duplices igitur ſunt natiui rami,uniquos ſanctos eſſe dixit,in olea hærentes alteri:uerò, defracti. Iſtis accedunt inſititij,qui ſcilicet ex oleaſtro decerpti,poſtea inſitu ſunt. ἐν αὐτοῖς id eſt uel cum illis qui ſemper hæſerunt in olea,ſi hoc referre placeat ad ſuperioris uerſiculi extremam partem,ut ἐν poſitum ſit pro σωῦ ſicut alibi ſępe:uel pro illis qui ſcilicet ſunt exciſi, quorum proximè facta eſt mentio. quæ poſterior interpretatio mihi ſimplicior uidetur. Quod autem putat Eraſmus præpoſitionem ἐν redundare,ſicut in Confiteri in aliquo,Percutere in gladio,& ſimilibus formulis,mihi non uidetur probabile hoc in loco. A

Gentes ne gloriẽtur aduerſus Iudeos, ſed timeãt.

Ne glorieris aduerſus ramos. quòd ſi glo- 18 μὴ κατακαυχῶ τῶν κλάδων. εἰ δὲ κατακαυχᾶσαι, οὐ σὺ τὴν ῥίζαν βαστάζεις, ἀλλ' ἡ ῥίζα σέ.
riaris,non tu radicem portas,ſed radix te.
Dices igitur, Defracti ſunt rami,ut ego in- 19 ἐρεῖς οὖν· ἐξεκλάσθησαν οἱ κλάδοι, ἵνα ἐγὼ ἐγκεντρισθῶ.
ſererer.
Rectè: per infidelitatem defracti ſunt. tu 20 καλῶς· τῇ ἀπιστίᾳ ἐξεκλάσθησαν, σὺ δὲ τῇ πίστει ἕστηκας. μὴ ὑψηλοφρόνει, ἀλλὰ φοβοῦ.
uerò per fidem ſtas. ne efferaris animo, ſed
timeas.
Nam ſi Deus naturalibus ramis non peper 21 εἰ γὰρ ὁ θεὸς τῶν κατὰ φύσιν κλάδων οὐκ ἐφείσατο, μήπως οὐδὲ σοῦ φείσηται.
cit,*uide* ne tibi quoq; non parcat.
Vide igitur benignitatem ac ſeueritatem 22 ἴδε οὖν χρηστότητα καὶ ἀποτομίαν θεοῦ· ἐπὶ μὲν τοὺς πεσόντας, ἀποτομίαν· ἐπὶ δέ σε χρηστότητα, ἐὰν ἐπιμείνῃς τῇ χρηστότητι· ἐπεὶ καὶ σὺ ἐκκοπήσῃ. B
Dei:in eos quidem qui ceciderunt, ſeueri-
tatem: in te uerò benignitatem, ſi perman-
ſeris in benignitate. alioquin & tu exci-
deris:
Sed & illi, ſi non permanſerint in infideli- 23 κἀκεῖνοι δέ, ἐὰν μὴ ἐπιμείνωσι τῇ ἀπιστίᾳ, ἐγκεντρισθήσονται· δυνατὸς γάρ ἐστιν ὁ θεὸς πάλιν ἐγκεντρίσαι αὐτούς.
tate, inſerentur: poteſt enim Deus rurſum
eos inſerere.
Etenim ſi tu ex naturali exectus es oleaſtro 24 εἰ γὰρ σὺ ἐκ τῆς κατὰ φύσιν ἐξεκόπης ἀγριελαίου, καὶ παρὰ φύσιν ἐνεκεντρίσθης εἰς καλλιέλαιον), πόσῳ μᾶλλον οὗτοι οἱ κατὰ φύσιν ἐγκεντρισθήσονται τῇ ἰδίᾳ ἐλαίᾳ;
& pręter naturam inſitus es in ueram oleam:
quanto magis ij qui naturales ſunt,inſerẽtur
proprię oleæ?

De cæcitate Iſraelis, & eius ſuſceptione.

Velim enim uos non ignorare fratres my- 25 οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, τὸ μυστήριον τοῦτο, (ἵνα μὴ ἦτε παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι,) ὅτι πώρωσις ἀπὸ μέρους τῷ Ἰσραὴλ γέγονεν, ἄχρις οὗ τὸ πλήρωμα τῶν ἐθνῶν εἰσέλθῃ,
ſterium hoc(ut ne ſitis apud uoſmetipſos ar-
rogantes)quòd obduratio *iſta quæ eſt* ex par-
te, Iſraeli euenit, uſquequo plenitudo Gen-
tium introierit.

C

20 Ne efferatis animo μὴ ὑψηλοφρόνει, Vulgata, noli altum ſapere, nec Latinè nec ſatis perſpicuè.
Sed timeas ἀλλὰ φοβοῦ. Timorem alibi diximus ex Hebræorum conſuetudine,religioſum Dei cultum ſignificare:quæ declaratio non penitus diſcrepat ab iſta Pauli admonitione. Neque enim timorem uocat trepidationem illam conſcientiæ de reconciliatione dubitantis,ſed piam illam ac modeſtam ſolicitudinem animi cum magna religione ac reuerentia ſeipſum accuſantis,& tamen quoties in promiſſa Dei reſpicit,ita in illis acquieſcentis,ut in medijs etiam fluctibus portum tranquilliſſimum inueniat. Sicut enim arrogantiam à fiducia, ſic religioſum timorem à dubitationis ac diffidentiæ metu diſtinguere oportet,& ita nos de noſtra ſalute ſecuros eſſe uult Dominus,ut tamen de retinenda fide dies ac noctes laboremus.

21 Vide ne μήπως. Hæc quoque particula in eclipſi ponitur ut μήποτε, Matthei 25. a. 9, & εἴπως ſuprà uerſu 14. Nonnulli codices habent φείσεται, Complutenſis ſcilicet & duo alij manuſcripti. cui quidem lectioni ſi aſſentiri libuerit,addiderim interrogationis notam,& ita conuerterim,Num quo modo tibi parcet? Sed & in uno manuſcripto deerat particula μήπως

22 Benignitatem χρηστότητα. Id eſt facilem ac lenem animum, cui opponitur ἀποτομία. id eſt præciſa ſeueritas,quum ſcilicet omnia ſummo iure ad uiuum reſecantur. Vulg. & Eraſmus bonitatem interpretantur, quod uocabulum uidetur latius patere.
In benignitate ἐν χρηστότητι. i.in ea conditione ad quam Dei benignitas te euexit. Eſt autem hoc loco diligenter conſiderandum quod initio huius tractationis monuimus, non de ſingulis hominibus, ſed de Gentibus ac Iudæis in genere differere Apoſtolum: ne quis fortè putet incertum eſſe Dei decretum uel in eligendo uel in reprobando. quod ſi nonnulli attentè conſideraſſent, non tam fœdè ad hunc ueluti ſcopulum naufragium feciſſent. Deinde etiam inſitio ab electione illa immutabili, quæ certo & æterno Dei propoſitio nititur, itemque & exciſio à reprobationis decreto eſt diſtinguenda, ut doctiſſimus interpres pluribus oſtendit. Alioquin ἐπεί. Vide ſuprà uerſu 6.

25 Velim enim, &c. οὐ γὰρ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν. Vulg. Nolo enim uos ignorare. Eraſ. Non enim uolo uos ignorare. Ego uerò exiſtimo negantem particulam, Hebræorum more tranſpoſitam, ut iam aliquoties annotauimus.
Apud uoſmet. arr. παρ' ἑαυτοῖς φρόνιμοι. i. ne intus inſoleſcatis. φρόνιμος enim hoc loco non ad prudentiam, ſed ad affectum

A οὕτω πᾶς Ἰσραὴλ σωθήσεται, καθὼς γέγραπται· ἥξει ἐκ Σιὼν ὁ ῥυόμενος, καὶ ἀποστρέψει ἀσεβείας ἀπὸ Ἰακώβ.

καὶ αὕτη αὐτοῖς ἡ παρ' ἐμοῦ διαθήκη, ὅταν ἀφέλωμαι τὰς ἁμαρτίας αὐτῶν.

κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον, ἐχθροὶ δι' ὑμᾶς· κατὰ δὲ τὴν ἐκλογήν, ἀγαπητοὶ διὰ τοὺς πατέρας.

ἀμεταμέλητα γὰρ τὰ χαρίσματα καὶ ἡ κλῆσις τοῦ θεοῦ.

ὥσπερ γὰρ καὶ ὑμεῖς ποτε ἠπειθήσατε τῷ

26 Et ita totus Israel seruabitur, sicut scriptũ est, Veniet ex Sió ille liberator, & auertet impietates à Iacob. Esa. 59.d.20.

27 Et hoc illis à me fœdus, Quum abstulero peccata ipsorum. Esa. 27.c.9.

28 Itaque quoad Euangelium, *sunt* inimici propter uos: quoad electionem autem, diliguntur propter Patres.

29 Nam dona & uocatio Dei eiusmodi sunt, ut eorum ipsum pœnitere non possit. *Dona. Vocatio.*

Sicut enim & uos quõdam non paruistis

affectum refertur, & τὸν φρονημάτιον declarat, ut infrà 12.c.16. Vulg. ut non sitis uobisipsis sapientes. id est, ut ne uobisipsis placeatis, quasi ioti thesauros sapientiæ Dei intus, & (ut ille nilius perditionis inquit) in scrinio pectoris inclusos teneatis. Mihi tamen superior interpretatio simplicior uidetur. Obduratio, &c. πώρωσις: &c. Cur πώρωσιν cum Vetere interprete & Erasmo nolim excœcationẽ conuertere, dixi suprà uers. 7, & Marc. 3. a. 5. ubi πώρωσιν conuerti callum obducere: quum hic coactus sim synonymo uti. ἀπὸ μέρους autem aliud certe declarare no potest quam κατὰ μέρος, & ad uerbum γέγονεν commodius quam ad πώρωσις refertur, quasi scriptum sit ἡ ἀπὸ μέρους. quam articuli eclipsin sæpe iam annotauimus: itaque, ut nemo iam falli posset, nonnihil addidimus de nostro. Nam quod ἀπὸ μέρους Ambrosius refert ad tempus, non facile admiserim: neque etiam puto Apostolum emollire uoluisse quod ubique ac præterim suprà uers. 7. aperte dicit. Puto potius duo ab ipso significari. Vnum, istam obdurationem non com-
B prehendere totum Israelem, sed eius duntaxat partem: quum superint reliquiæ, ut ab initio capitis exposuit. Alterum ne hanc quidem obdurationem partis Israelis quam suprà uocauit ἥττημα uers. 12. perpetuam fore, sed uenturum tẽpus quo non iam Israelis reliquiæ. i. pauci quipiam ex Israelitis, sed totus Israel. i. gens ipsa, commum consensu ad ecclesiam Christi aggregetur, & hoc quidem est illud propheticum arcanum quod non uult a Gentibus ignorari, ne Iudæos tanquum in perpetuum reiectos despiciant. Vsquequo ἄχρις ὅ. i. donec. temporis enim spatium definit, quod quidem uidetur maxima iam ex parte confectum. Nam, obsecro, quàm pauci supersunt hodie populi in orbe terrarum qui Christum uel nomine tenus profiteantur? At interim Iudæorum gens, quanuis toto terrarũ orbe dispersa & miserrime iactata, dici tamen non potest (ut uno ore confirmant omnes qui ex Oriẽte ad nos uenunt) quàm sit frequens ac numerosa: ut etiamnum hodie se exerat benedictio illa Abrahamo facta, Genes. 22. d. 17. Id uerò quis nõ uideat temere a Deo non fieri, & eam hodie exerceri in Euangelij professores crudelitatem ac rabiem, quæ planè mereatur ut quemadmodum nos olim Iudæis possessione erectis, sic illi nobis uicissim nunc succedant? Cæterùm quid uocet plenitudinem Gentium Apostolus, exposui suprà uers. 12. Vtitur autem uerbo introeundi, ex Scripturæ consuetudine, quæ de Ecclesiæ cœtu, tanquam de certo quodam loco disserit.

26 Totus Israel. πᾶς Ἰσραὴλ. Horum uerborum explicatio, ni fallor, pendet ex oppositione eius quod dixerat ἀπὸ μέρους ut totus Israel nihil aliud declaret quàm Israelis plenitudinem. cui opponitur τὸ ἥττημα καὶ καταλλαγή. i. diminutio & reliquiæ. alioquin non uideo quod sit arcanum illud quod superiore uersiculo commemorauit. Sed rursus notandum est de toto Israele non de singulis hic dissert. Ex Sion ἐκ Σιὼν. Hebr. לציון. i. Sioni, siue in Sionis gratiam, pro quo Græca editio recte habet ἕνεκα Σιὼν ac fortasis librariorum culpa ex ἕνεκα factum est ἐκ.

Liberator ὁ ῥυόμενος. Vulg. qui eripiat. Eras. ille qui liberat. Ego uerò puto participium ponitum pro uerbali, ex Hebræorum more, de quo etiam diximus Matth. 2. a. 6, & alibi aliquoties. Et euertet, &c. καὶ ἀποστρέψει. &c. Hebræa ueritas habet, ולשובי משע ביעקוב. i. & ad eos qui resipuerint à peccato in Iacob. pro quo Græca editio habet quod hic ab Apostolo citatur, uerbis quidem nonnihil dissidens ab Hebræis, sed in re consentiens. Neque enim conuerti potest ad Deum quem Deus prius non conuerterit, ut scriptum est Ierem. 31. c. 18.

27 Fœdus διαθήκη. Vulgata & Erasmus testamentum. Atqui in Hebræis legitur ברית quo non potest significari testamentum. Itaque hæc interpretatio non conuenit quoties citantur Hebræa. & in epistola ad Hebræos potius uidetur Apostolus alludere ad alteram Græci nominis significationem, quàm ueram ipsius interpretationem t adere.

Quum abstulero, &c. ὅταν ἀφέλωμαι. Existimant plerique Apostolum hæc addidisse allusione facta ad locum
C Ieremiæ 31. f. 34, ubi summa noui fœderis exponitur, quemadmodum etiam Hezech. 11. c. 18. uerùm, ut dicam quod sentio, existimo potius hanc partem ex eodem Esaia petitam, ex quo etiam superior est descripta, sicut supra uers. 8, duo eiusdem prophetæ testimonia Apostolus una coniunxit. Esaias igitur 27. c. 9. de hac ipsa Israelitarum accessione uaticinas quæ explicat ab Apostolo, inter cætera sic scribit, לזאת כל פרי הסיר חטאתו. i. & hoc omnis fructus, ablatio peccati eius, pro quo Græca editio habet καὶ τοῦτό ἐστιν ἡ σύλογίκ αὐτοῦ ὅταν ἀφέλωμαι ἁμαρτίαν αὐτοῦ, & hoc erit beneficium, siue hæc demum est benedictio ipsius, quum sustulero iniquitatem eius. unde mihi quidem uidetur Apostolus ista ad uerbum descripsisse.

28 Itaque quoad Euangelium κατὰ μὲν οὖν τὸ εὐαγγέλιον. Vulg & Erasm. Secundum Euangelium quidem, κατὰ μὲν τὸ εὐαγγέλιον. Ego particulam ὃν non dubitaui adijcere ex undecimo Roberti nostri codice manu scripto: quam quum Erasmus uel esse adijciendam uel certè subaudiendam nõ animaduerteret, putauit solœcismum esse in Paulo, quasi potius dicendum fuerit ἐχθρῶν & ἀγαπητῶν, inimicorum & dilectorum, ut cum αὐτῶν ista cohæreant. Atqui ut de ueteris illius codicis authoritate nihil dicam, quam suspicari non potuit Eras. distinguendũ tamen est Prophetæ testimonium à Pauli ipsius uerbis: ut minimè quærenda fuerit ista connexio. Cæterùm manifestè ostendit hic locus uerum esse quod ante monuimus Paulum scilicet non de singulis Iudæis sed de Iudæorum gente in genere differre, qui scilicet quoad Euangelium. i. quatenus Euangelium non admittunt, nempe in præsenti conditione, sunt Deo exosi: quoad electionẽ autem i. quatenus Deus considerat non quid mereantur, sed quid ipse Abrahamo & semini eius promiserit, diliguntur à Deo, ideóque suo tempore dignabitur eos sua gratia, quia, ut omnis homo sit mẽdax, Deus tamen consilium non mutabit. Nam quod nonnulli odium & amorem hunc ad Apostolum referunt, mihi non placet.

29 Eiusmodi sunt, &c. ἀμεταμέλητα. Vulgata, sine pœnitentia, obscura & periculosa quoque interpretatione, utpote quæ Ambrosium etiam uideatur fefellisse. Augustinus alicubi legit impœnitenda, ut Erasmus obseruauit: sed ambigua est hæc tralatio. Nam Latinis non pœnitendum munus dicitur, cuius aliquem non possit pudere, seu quod minime debeat contemni. Quidam alius irreuocabilia conuertit. Ego periphrasin Erasmi potius probo, quòd à Græcis non discedat.

30 Per istorum contumaciam τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. Vulgata, propter incredulitatem, διὰ τὴν ἀπιστίαν.

Deo, nunc autem estis misericordiam consequuti per istorum contumaciam:

θεῷ, νῦν δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ. A

Sic & isti nunc non paruerunt, ut per uestram misericordiam & ipsi misericordiam consequantur.

31 οὕτω καὶ οὗτοι νῦν ἠπείθησαν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι.

Concluſit enim Deus omnes in contumacia, ut omnium misereretur.

32 συνέκλεισε γὰρ ὁ θεὸς τοὺς πάντας εἰς ἀπείθειαν, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσῃ.

O profundas diuitias tum sapientiæ tum cognitionis Dei: quàm inscrutabilia sunt iudicia eius, & imperuestigabiles uiæ eius.

33 Ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως θεοῦ. ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ.

Esa. 40. c. 13. sapien. 9. c. 13. 1. Dor. 2. d 16.

Quis enim cognouit mẽtem Domini? aut quis ei fuit à consilio?

34 τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου, ἢ τίς σύμβουλος αὐτοῦ ἐγένετο;

Incredulí.

Aut quis prior dedit ei, & reddetur ei?

35 ἢ τίς προέδωκεν αὐτῷ, καὶ ἀνταποδοθήσεται αὐτῷ.

Nam ex eo, & per eum, & in ipsum *sunt* omnia. ipsi *sit* gloria in secula. Amen,

36 ὅτι ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν τὰ πάντα· αὐτῷ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν.

Erasmus autem rectè mutauit Propter in Per: quanuis Apostolus non de eo per quod propriè Gentes sunt misericordiam adeptæ, sed de dispensatione Dei loquatur, cui nimirum placuit occasionem Transeundi ad Gentes ex incredulitate Iudæorum sumere, ut suprà dictum est uers. 11.

31 Vt per uestrã misericordiam & ipsi misericordiam consequantur. τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει ἵνα καὶ αὐτοὶ ἐλεηθῶσι. B
Peruersa huius loci distinctio multas peperit incommodas interpretationes, quarum satis fuerit nonnullas commemorasse. Vulgata interpretatur, in uestram misericordiam, quasi scriptum sit ἐν τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει, & quidem pro εἰς τὸ ὑμέτερον ἔλεος, id est in gratiam Christi. quia gratiæ oblatæ restiterunt Iudæi. quam constructionem non admittit uerbum ἀπειθεῖν. ut, in uestram misericordiam, id est ut inde ad uos deueniret misericordia. sed si ita exponas, nullũ erit membrum quod opponatur τῇ τούτων ἀπειθείᾳ: & bis idem dixerit Apostolus, quod non admittunt hæ uoces. quemadmodum & Ita, ut Erasmus rectè obseruauit. Quod enim dictum fuerat ὑμεῖς δὲ ἠλεήθητε τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, hoc ipsum in diuersa parte repeteret ἠπείθησαν τῷ ὑμῶν ἐλέει, perinde acsi dicat aliquis, Vt principes ditescunt paupertate populi, ita populi paupertas diuitias addit principibus. quod fuerit ineptissimum. Ambrosius, in uestra miseratione. ἐν ὑμετέρῳ ἐλέει. quam lectionem nusquam inuenio, i. quum essetis ad misericordiam uocati: contumaces fuerũt Iudæi. quę interpretatio tollit etiam antithesin de qua modo dixi. Erasm. sic & isti nunc increduli facti sunt, ex eo quòd uos misericordiam estis adepti, ut & ipsi misericordiam consequantur. Putat enim Apostolum significare misericordiam Gentibus factam, id est Gentium fidem offendiculo fuisse Iudæis ut alienarentur ab Euangelio. Atqui hæc expositio, ni fallor, repugnat sententiæ Pauli ex diametro. Nam contrà uersu undecimo, decimo tertio, decimo quarto, decimo septimo, & in eo qui proximè præcessit, disertè dixit Apostolus, per Iudæorũ contumaciam partã esse salutẽ Gentibus, & ante excisos fuisse ramos naturales quàm ascititij insererẽtur. ex quo cõsequitur quod & ipsa historia confirmat, non prius uocatas fuisse Gentes quàm Iudæi Euangelium respuissent. Deinde quod maioris etiam est momenti, tantùm abest ut Gentium uocationem Apostolus censeat obstaculo fuisse Iudęis, ut contrà scribat eam esse â Deo captam occasionem, ut & ipsi Iudæi ex æmulatione Euangelium amplectantur. Quid igitur? nempe unus, ni fallor, Theophylactus hic uidit quod res est. Omnino enim τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει oppositum est superiori illi membro τῇ τούτων ἀπειθείᾳ, & ἵνα explicandum per traiectionem, sublata distinctione quæ post ἐλέει adscribi solet, quum hoc totum τῷ ὑμετέρῳ ἐλέει non pertineat ad ἠπείθησαν sed ad ἐλεηθῶσι: sicut in superiore uersiculo τῇ τούτων ἀπειθείᾳ connectitur cum ἠλεήθητε. Ita fiet ut plana sit sententia & cum præcedentibus ac subsequentibus ita consentiens, ut de eius ueritate non possim dubitare. Nam quod antè proposuerat, Iudæorũ offensam saluti fuisse Gẽtibus, non ut perirent Iudæi, sed contrà ut hac salutis Gentium æmulatione accẽsi, fierent & ipsi eiusdem salutis participes: idipsum nunc repetit in cõclusione, ut par erat, nempe sicut per Iudæorum contumaciam Gentes sint consequutę misericordiam, ita Iudæos esse contumaces, non ut pereant, sed ut misericordiæ Gentibus factæ exemplo prouocati, misericordiam & ipsi consequantur. Ita enim placuisse Deo, mirifica illa & incomprehensibili sapientia, tum Gentes tum Iudæos ad misericordiam uocare. Similis uerò traiectionis exempla permulta annotauimus in hac ipsa particula, ut prima Corinthiorum capite 9. c. 15, & secunda Corinthiorum secundo b. 4, Galat. secundo b. 10, Ephesiorum capite tertio d. uersu decimoseptimo. C

Omnes τοὺς πάντας id est, tum Iudæos tum Græcos, de quibus disseruit: quod etiam ostendit adiunctus articulus. Itaque uetus interpres non rectè conuertit, omnia. Et qui hoc loco abuntur ad euertendam æternam Dei prædestinationem, qua nonnullos misericordiæ, nonnullos seueritati sui iudicij destinauit, ita mentiuntur ut etiam ineptias suas apertè prodant.

33 O profundas diuitias Ὦ βάθος πλούτου. Vulgata, O altitudo diuitiarum. Erasmus, O profunditatem diuitiarum, quasi scilicet καὶ σοφίας καὶ γνώσεως pertineat ad βάθος, & dixerit Paulus, O profunditatem diuitiarum, profunditatem sapientiæ, profunditatem cognitionis. Itaque frustrà se torquent nonnulli interpretes dum quærũt quæ sint istæ Dei diuitiæ. Nam ex Hebræorum idiotismo dictum est ὦ βάθος πλούτου, pro ὦ βαθὺ πλοῦτον. &, quod etiam animaduertit Chrysostomus, genitiui sequentes non pendẽt à βάθος, sed à duarum illarum uocum complexu. πλοῦτον uerò Hebræorum etiam more, quem alibi annotauimus, copiam ac abundantiam uocat: & quia sunt ista opes penitus defossæ, & quo maior est opum cumulus, eo etiam altior est ac profundior, ideò profunditatis meminit. Deinde sapientiam & cognitionem pro eodem accipio, ut sit duplicatio Hebræis familiaris.

Iudicia eius, τὰ κρίματα αὐτοῦ. Heb. משפטיו. i. ratio quam tenet in rebus uniuersis ac singularibus administrandis. Nam iudicare apud Hebræos pro regere & summæ rerum præesse accipitur, ut sæpe annotauimus apud Iohãnem.

Viæ αἱ ὁδοὶ. Heb. דרכיו. i. consiliorum ac factorum ipsius rationes.

Prior dedit προέδωκεν. Noua est ista significatio uerbi προδιδόναι pro antè dare, sicut suprà 9. f. 29, προειρηκώς accipitur pro antè dicere. Reperio tamen in illa significatione etiam apud Aristotelem lib. Oeconom. 2.

36 In ipsum εἰς αὐτὸν. Vulg. in ipso, ἐν αὐτῷ. quod ego quidem non probo. Nam finem omnium Dei factorum hîc puto significari, Deum scilicet ipsum, ad cuius gloriam omnia referuntur quæcunque sunt in cœlo uel in terra, quemadmodum etiam ab eo condita sunt omnia, & per eum administrantur. neque uerò duntaxat in genere de rerum creatione & administratione hæc accipiuntur, sed in primis de nouis ipsius operibus, quæ in electis suis edit. Sed de his copiosè Basil. lib. de Spiritu sancto, ubi de usu istarũ præpositionũ ἐξ, διὰ, & εἰς accuratè & perudite disputat.

IN CA

ΚΕΦΑΛ. ιβ.

A Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τῶν οἰκτιρμῶν τοῦ θεοῦ, παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν, θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ θεῷ, τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν.

καὶ μὴ συσχηματίζεσθε τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ μεταμορφοῦσθε τῇ ἀνακαινώσει τοῦ νοὸς ὑμῶν, εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ τὸ ἀγαθὸν καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.

λέγω γὰρ διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, παντὶ τῷ ὄντι ἐν ὑμῖν, μὴ ὑπερφρονεῖν, παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, ἀλλὰ φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, ἑκάστῳ ὡς ὁ θεὸς ἐμέρισε μέτρον πίστεως.

καθάπερ γὰρ ἐν ἑνὶ σώματι μέλη πολλὰ ἔχομεν, τὰ δὲ μέλη πάντα οὐ τὴν αὐτὴν ἔχει πρᾶξιν.

CAPVT X. II.

1 PRecor igitur uos, fratres, per miserationes Dei, ut sistatis corpora uestra hostiã uiuam, sanctam, acceptam Deo, rationalem illum cultum uestrum: *Hostia Deo placens.* Ephes. 5. d. 17. 1. thes. 4. a. 1.

2 Et ne configuremini seculo isti, sed transformemini per renouationem mẽtis uestræ, ad hoc ut probetis quæ sit uoluntas Dei bona illa, accepta & perfecta.

3 Nam per gratiam quæ mihi data est, edico cuiuis uersanti inter uos, ne *sibi* sapiat suprà quàm oporteat sapere: sed sapiat ad sobrietatem, prout cuique Deus partitus est mensuram fidei. *Sapere.* 1. Cor. 12. b. 111 Ephes. 4. b. 7. *Corpus unum Christiani.*

4 Quemadmodũ enim in uno corpore mẽbra multa habemus, membra uerò omnia eãdem non habent actionem:

IN CAPVT XII.

1 Vt sistatis παραστῆσαι. Alluſio eſt ad ueterem ritum ſacrificiorum. Siſti enim oportebat uictimam ad aras. Ideo etiam corporum meminit: quanuis totum hominem σωματολατρικῶς hoc nomine comprehendat. Sequentia autem epitheta complectuntur horum ſacrificiorũ comparationem cũ ueterib. Nam mortuæ pecudes Deo adolebantur: uiuas nunc hoſtias requirit. olim ſanguine hircorum & taurorum delectabatur Deus (non propriè quidem, ſed quatenus pura mente offerebatur ex fide) nunc umbras iſtas non requirit, ſed uerè ſibi gratas hoſtias, totũ ſcilicet hominem ad pietatem & charitatem ex uerbi præſcripto compoſitum. Vulg. exhibeatis. Eraſ. præbeatis. Mihi uidetur ſiſtendi uocabulum magis proprium & expreſſum. Rationalem illum, &c. τὴν λογικὴν λατρείαν ὑμῶν. i. Spiritualem, ut explicatur 1. Petr. 2. a. 5. Eſt enim tacita antitheſis cultus in quo ſeipſum homo ſpirituáliter Deo cõſecrat, & ueteris cultus, in quo bruta, quæ ἄλογα Græci uocant, cæteraque non modò rationis ſed etiam ſenſus expertia, carnalibus adhibitis cæremonijs Deo offerebantur. Vulgata, rationabile obſequium, barbarè: quod deinde nonnulli admodum imperitè acceperunt pro eo quod eſt ratione temperatum, quaſi immodico ac ſuperſtitioſo opponatur.

2 Ne configuremini μὴ συσχηματίζεσθε. Configurandi uerbo utitur in hac ſignificatione Columella. Vulgata, Nolite conformari, μὴ συμμορφοῦσθε. Eraſm. Ne accommodetis uos ad figuram, quæſita periphraſi nõ neceſſaria Bona illa τὸ ἀγαθόν. Hoc ego accipio pro uoluntatis Dei epithetis. Nam id demum uerè bonum eſt, acceptum Deo, & omnib. ſuis numeris conſtans, quod cum Dei uoluntate conſentit. ſimulq; tacita eſt alluſio ad eas conditiones quæ ſub Lege requirebantur in uictimis immolandis: de quibus præcipitur Leuit. 22. c. 22. Articulum autem accipere poſſumus uel tanquam energiæ cauſa poſitum, ut uoluntatis diuinæ præſtantiam declaret, uel διαπρεπῶς, ut uetus fœdus à nouo diſtinguatur: uel denique ut per appoſitionem quam uocant, referat quod præceſſit. idque rurſus dupliciter. nempe uel illud duntaxat proximum, Vt probetis quæ ſit uoluntas Dei, quod bonum acceptumque & perfectum: quomodo interpretatus eſt Eraſmus: uel totum illud quod ſuperiore quoque uerſu dictum eſt, ſicut expoſuit Auguſtinus libro de Ciuitate Dei 10. & epiſt. 86. itemque Ambroſius. Sed & ante τὸ ἀγαθὸν ſupplen poteſt particula καὶ in epexegeſi, ut ſit hæc ſententia, Ad hoc ut probetis quæ ſit Dei uoluntas, & quid bonum, & acceptum & perfectum. quæ interpretatio D. Bucero placuit præ cæteris.

3 Edico λέγω. Id eſt præcipio. Sic enim accipitur interdum uerbum אמר apud Hebræos, & quod ſubijcit διὰ τῆς χάριτος τῆς δοθείσης μοι, id eſt tanquam Dei Apoſtolus, & Spiritum Dei habens, additum eſſe apparet tũ ut maioris ponderis eſſet hoc præceptum, tum uerò ut omnem dicti inuidiam à ſe auerteret.

Cuiuis παντὶ. Hanc particulam ſæpe iam annotauimus interdũ eſſe indefinitam potius quàm uniuerſalem. Vulgata, omnibus. quæ interpretatio non ſatis exprimit hanc doctrinam ad quoſuis & quidem ſigillatim pertinere.

Ne *ſibi* ſapiat ſuprà quàm oporteat ſapere, μὴ ὑπερφρονεῖν παρ' ὃ δεῖ φρονεῖν, Id eſt, ne ſibi immodicè placeat: ut ij ſolent qui ſibi uidentur plus ſapere quàm re uera ſapiant. Sic enim accipitur interdum uerbum φρονεῖν: quod ut commodius intelligeretur, addidi pronomen ſibi, quum alioquin ab Eraſmi ſententia non diſſideam. Omnino enim C uidetur Apoſtolus in eo eſſe ut ſingulos doceat ſeſe intra uocationis ſuæ limites continere, quod ab homine arrogãte & ſui opinione inflato nunquam impetraris. Vulgata, non plus ſapere quàm oportet ſapere: quaſi nos arceat Apoſtolus à curioſa perſcrutatione rerum ſubtilium magis quàm utilium. Nonnulli demum τὸ φρονεῖν accipiunt pro curare: quaſi damnet Apoſtolus πολυπραγμοσύνην. quas etiam interpretationes minimè repudio.

Ad ſobrietatem εἰς τὸ σωφρονεῖν Quid ergo? an eſt aliqua moderata arrogantia? minimè uerò. ſed tamen quẽuis oportet ſibi aliquatenus ſapere, i. eorum donorum eſſe conſcium quæ à Domino accepit, ut bona conſcientia poſſit uocatione ſua defungi. Verùm duo ſunt limites quibus definitur ea ſobrietas ac moderatio quã requirit Apoſtolus. Vnus eſt, ne nobis arrogemus quod non habemus: alter, ne de eo quod accepimus gloriemur, ſed acceptis donis utamur cum tremore in Domini gloriam. Alij ad ſobrietatem ita interpretantur, quaſi poſcat Apoſtolus ut ijs ſtudijs intẽti ſimus quibus ad modeſtiã erudiamur. quorũ etiam opinionẽ non improbo. Nam utrãuis interpretationem ſequaris, ſobrietas declarabit ταπεινοφροσύνην, quæ eſt Chryſoſtomi germana, ut opinor, expoſitio. Origenes mauult de temperantia accipere. quod ſequitur Auguſtinus epiſtola 47. Hieronymus uerò in pugna aduerſus Iouinianũ plus æquo incaleſcens, & in eo ipſo peccans quòd hoc loco reprehenditur ab Apoſtolo, quaſi à nemine diſcere, oẽs uerò erudire poſſet, hunc locum ad pudicitiam detorquet. Latinos etiam codices emendans in quibus ſcribitur ad ſobrietatem. quum ipſe potius magnam reprehenſionem mereatur ꝙ hunc locum & alios plurimos impudenter detorſerit.

Prout cuique ἑνὶ ἑκάστῳ ὡς Manifeſta eſt traiectio particulæ ὡς. cuiuſmodi plurimas annotauimus ſuprà cap. 11. d. 31. Nam manifeſtus eſt error In eo ꝙ in nonnullis ueteris editionis codicibus legitur, & unicuique, repugnantibus ſummo conſenſu omnibus exemplarib. Græcis. ut planè intempeſtiuè ſcripſerit Eraſmus, Paulum hoc in loco ſpectaſſe ſenſum magis quàm ſermonis integritatem: ſitque planè ineptus Origenes, ſubindicans aliquid eſſe ſubaudiendũ, quum ait, ut cuſtodiat unicuique ſicut diuiſit Deus menſuram fidei. Fidei πίστεως. Fidem appellat σωτηριολογικῶς cognitionem Dei in Chriſto, cum donis quæ ex eo manant in fideles per Spiritum ſanctum. Idem ergo ualet hoc dictum atque id quod alibi ſcripſit, pro menſura donationis Chriſti, Ephe. 4. b. 7: & manifeſtatio Spiritus, 1. Cor. 12. a. 7. Sed & pro πίστεως in uno codice ſcriptum inuenimus χάριτος, gratiæ.

Sic multi unum corpus ſumus in Chriſto, 5 ſingulatim autem alij aliorum membra.

1.Petr.4.b.10 Habentes autem diuerſa dona pro gratia 9 quæ nobis data eſt, ſiue prophetiam, *prophetemus* pro proportione fidei:

Siue miniſterium *uerſemur* in miniſtratione: tum is qui docet, in docendo. 7

Matt.6.a.2. 2.Cor.9.b.7. Tum qui exhortatur, in exhortatione: qui diſtribuit, cum ſimplicitate: qui præeſt, cum diligentia: qui miſeretur, cum hilaritate. 8

ὅτως οἱ πολλοὶ ἓν σῶμα ἐσμὲν ἐν χριστῷ· ὁ δὲ καθεῖς, ἀλλήλων μέλη. A

ἔχοντες δὲ χαρίσματα κατὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν διάφορα, εἴτε προφητείαν, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως·

εἴτε διακονίαν, ἐν τῇ διακονίᾳ· εἴτε ὁ διδάσκων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ·

εἴτε ὁ παρακαλῶν, ἐν τῇ παρακλήσει· ὁ μεταδιδοὺς, ἐν ἁπλότητι· ὁ προϊστάμενος, ἐν σπουδῇ· ὁ ἐλεῶν, ἐν ἱλαρότητι.

Habentes autem ἔχοντες δὲ Malè in quibuſdam Latinis codicibus expungitur particula autem, quæ prorſus eſt retinenda, nec id tamen, meo iudicio, quaſi hac coniunctione iſta connectantur cum præcedenti uerbo ἐσμὲν, ut exiſtimauit Eraſmus: ex cuius etiam ſententia Frobenius poſt μέλη, id eſt membra, diſtinctionem ſimplicè admiſcripſit. Nam contrà in omnibus uetuſtis codicibus plenum punctum ſcribitur, ut nouam periodum inchoet participium ἔχοντες. & utraque ratio huius diſtinctionis quam affert Eraſm. facilè refelli poteſt. Illud enim planè nihil eſt, quod tradit, Apoſtolum ſcilicet, quum dixiſſet, Singuli ſumus alius alius membra: ne confuſionem imaginaremur, adieciſſe, Sumus quidem eiuſdem corporis membra, ſed habentes dona, &c. Huius enim confuſionis ſuſpicionem omnem ſuſtulerat Apoſtolus quum membra omnia diceret eandem functionem non habere. Deinde altera ratio quæ ſubijcitur, nihilò eſt probabilior, nempe abſque iſta diſtinctione fore imperfectam orationem. Supplendum enim eſt neceſſariò uerbum ex communi loquendi uſu, ita ut nos fecimus, cum quo cohæreant iſta quæ ſequuntur, κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, ἐν τῇ διακονίᾳ, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ, &c. quę omnia alioquin hiare neceſſe eſt, etiãſi iſtã Eraſmi diſtinctionem ſequaris. Nam hîc rurſus corrupta ſunt exemplaria, quæ poſt προφητείαν, διακονίαν, διδάσκων, παρακαλῶν, &c. non habent adſcriptam diſtinctionem, quaſi perpetuo tenore legendum ſit, εἴτε προφητείαν κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως, &c. repugnantibus omnibus uetuſtis codicibus Græcis, & ipſa quoque ſententia, ut in Græcis B
ſcholijs explicatur. Itaque, ut paucis abſoluam, particula Autem non fuit rectè expuncta, quia hæc periodus à ſententia ſuperioris pendet. Eraſmus uerò, neque particulam ἤ rectè conuertit Sed tamen, neque totum hunc locum uidetur percepiſſe. *Prophetemus* pro proportione fidei κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς πίστεως Diſtinctio illa poſt προφητείαν addita in omnibus Græcis codicibus, & ſententia quoque ipſa ſatis, ni fallor, uel hoc uerbum uel aliud eiuſmodi ſupplendum eſſe confirmant, ueluti μενέτω maneat, uel στοιχέιτω incedat, quæ Græcus ſcholiaſtes ſubaudit. Neque eſt cur hæc eclipſis diſpliceat, quum multæ eiuſmodi aut etiam multò duriores ſoleant in communem loquẽdi uſum incidere. Puto autem ἀναλογίαν dici quod antea μέτρον uocarat. Quum enim Apoſtolus monuiſſet in genere ut quiſque ſeſe Deo conſecraret, meritò ſubiecit quæ ad uocationum diſcrimen pertinent, ut quiſque ſeſe intra ſuæ ſortis metas contineat. Id uerò nunc per partes explicat. ac primùm quidem Eccleſiaſticarum functionum meminit, quas diuidit in duas ſpecies, ſiue ſubalterna, quæ uocant, genera, nempe in prophetiam & diaconiam: prophetiæ ſcilicet nomine comprehendens quæ ad docendi munus pertinẽt, diaconiæ uerò alia Eccleſiaſtica munera, quibus ſe abdicarunt Apoſtoli, Act.6.a.2.3.& 4. Iam uero quia in docendi munere non una eſt functio, ſed uarij ſunt gradus, neq; in una & eadem functione par eſt Spiritus menſura, ideo Apoſtolus prophetas monet ut prophetẽt pro fidei propor tione. id eſt ut quiſque reuelationis ſuæ modum teneat, ne unus ſibi omnia ſcire uideatur. quod ſi ſeruatum fuiſſet in Eccleſia, nunquam in ea pericula incidiſſet, unde quum uix nunc cœperit emergere, cauendum eſt etiam atque etiam ne eodem relabatur: ni fiat quod monuit Apoſtolus, 1.Cor.14.f.30.32,& 33. Alioquin prophetiæ nomen anguſtiore ſignificatione accipitur, ut Epheſ.4.b.11,& 1.Corint.12.d.28.& diaconia contrà multo ampliore, ita ut omnia munera eccleſiaſtica comprehendat, ipſamq; adeò Apoſtolicam functionem. quia nimirum publicè ac priuatim nos omnes oportet Deo miniſtrare, ut ſuprà cap.11.b.13, Act.5.a.4.& 12.d.25.

7 In miniſtrando ἐν τῇ διακονίᾳ. Eraſ. in adminiſtratione. quam interpretationem etſi non repudio, tamẽ illi poſtpono. Nam priore loco διακονίαν munus ipſum declarat, poſteriore uerò ipſam muneris functionem: quam diſtinctionem mihi uidetur melius expreſſiſſe Vetus interpres gerundi modo.

Tum is qui docet εἴτε ὁ διδάσκων. Vel, ut Vulgata & Eraſmus, ſiue qui docet. Cæterùm quòd Paulus genus dicendi mutat, uideo torſiſſe nonnullos: qui tamen non uidentur eius rei cauſam cognouiſſe. Solet enim à pleriſque C
interpretibus hæc ita explicari quaſi quinq; Eccleſiaſticas functiones diuerſas cõmemoret Apoſtolus. quod non puto: nec dubito mihi aſſenſuros quicunque attentius hunc locum conſiderabunt. Puto igitur Paulum in primis, ut antè dixi, Eccleſiaſticas functiones perpetuas (alias enim temporarias meritò omittit) ad duo genera reuocare, Apoſtolorum exemplo, Act.6.a.2.3.4. ut paulo antè diximus: nempe ad prophetiam & diaconiam. quam diſtributionem etiam ſequitur idem noſter Apoſtolus, 1.Tim.3. mentionem duntaxat faciens epiſcoporum & diaconorum. Deinde ſingula illa duo genera in duas ſpecies diuidere, nempe prophetas in doctores & paſtores: diaconos uerò in eos qui eleemoſynas diſtribuunt, in gubernatores, & eos qui curandis ipſis pauperibus Eccleſiæ ſeruiebant: quales erant ferè uiduæ, de quibus ſeorſim agitur, 1.Timoth.5.b.9. Vtque hæc diſtinctio melius intelligeretur, mutauit, opinor, Apoſtolus dicendi genus.

In docendo ἐν τῇ διδασκαλίᾳ. Vulgata & Eraſmus, in doctrina, quam interpretationem, ut ambiguam, repudio. Doctrina enim ferè Latinis declarat id ipſum quod docetur, quum διδασκαλία hoc loco ſignificet ipſum docendi munus. Cæterùm doctorem uocat Apoſtolus eum qui Scripturæ dũtaxat interpretationi uacat in Eccleſia, ut pura ac ſyncera doctrina retineatur, ſicut doctiſsimus interpres in Chriſtianæ religionis inſtitutione ueriſimè docuit. Repetendum eſt autem ἀπὸ λοιποῦ uerbum uerſetur, tum in hoc membro, tum in alijs ſequentibus.

8 Tum qui exhortatur εἴτε ὁ παρακαλῶν. Vetus interpres non legit εἴτε. quam tamen coniunctionem ubiq; inuenimus, & addere neceſſe eſt, ut ſibi conſtet diſtributio. Exhortatorem autem uocat eum qui alibi dicitur paſtor, ut 1.Corint.12.d.28,& Epheſ.4.c.11: & prophetam quoq; interdum, ut 1.Cor.14.f.31. eum ſcilicet qui doctrinam cum monitionib. & exhortationib. atq; adeò cum Sacramentorũ adminiſtratione coniungit. Qui diſtribuit ὁ μεταδιδοὺς Vetus interpres, qui tribuit. Eraſ. qui impertit. Vterq; nimũ lata interpretatione, quũ hîc ſignificent qui ꝓprie diaconi dicunt, ij nimirũ qui eleemoſynas diſtribuebãt. Iubetur autẽ is uerſari in ſuo munere cum ſimplicitate. i. bona fide & ſine perſonarum reſpectu. Opponitur enim ἁπλότης τῇ ἁγνίᾳ, & in his tribus poſterioribus ἐν pro σὺν cõmodiſsime accipit. Qui præeſt ὁ προϊστάμενος. Hæc eſt altera ſpecies presbyterorũ, eorũ ſcilicet qui politiam Eccleſiaſticam adminiſtrabãt: qui & ipſi interdum doctrinæ uerbi præerant, ut apparet ex 1.Tim.5.c.17. quorũ munus uocat ἐνδέχεσθαι, 1.Cor.12.d.28. Qui miſeretur ὁ ἐλεῶν. Videtur quidem hoc latius patere: ſed quum Paulus agat de functionibus Eccleſiaſticis, non poteſt ſatis cõmodè hoc accipi de miſericordia cui præſtãdæ tenentur quicũq; Chriſto nomen dedere, per eos qui miſerentur, eos intelligere qui curãds ipſis pauperibus erant deſignati, ut ferè erant uiduæ, quarum ſit mentio Act.6.a.1,& 1.Tim.5.b.9.

9 Sitis

A ἀγάπη, ἀνυπόκριτος. ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν, κολλώμενοι τῷ ἀγαθῷ.

9 Dilectio *sit* minimè simulata. *Sitis* abhorrentes quod malum, agglutinati bono. Amos.5.d.15.

τῇ φιλαδελφίᾳ εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι· τῇ τιμῇ ἀλλήλους προηγούμενοι.

10 Fraterna charitate alij ad alios amandos propensi. Honore alius alij præeuntes. Ephes.4.a.2. 1.Pet.2.c.17.

τῇ σπουδῇ μὴ ὀκνηροί. τῷ πνεύματι ζέοντες. τῷ καιρῷ δουλεύοντες.

11 Studio minimè cunctantes. Spiritu feruentes. Domino seruientes. 1.Pet.5.b.8.

τῇ ἐλπίδι χαίροντες. τῇ θλίψει ὑπομένοντες. τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες.

12 Spe gaudentes. In afflictione tolerãtes. In oratione perdurantes. Luc.18.a.1. 1.cor.16.a.1. Heb.13.a.2.

ταῖς χρείαις τῶν ἁγίων κοινωνοῦντες. τὴν φιλοξενίαν διώκοντες.

13 Necessitatibus sanctorum communicantes. Hospitalitatem sectantes. 1.pet.4.b.13.

εὐλογεῖτε τοὺς διώκοντας ὑμᾶς, εὐλογεῖτε, καὶ μὴ καταρᾶσθε.

14 Benedicite ijs qui uos insectantur, benedicite *inquam*, & ne imprecemini. Matt.5.g.44.

χαίρειν μετὰ χαιρόντων, καὶ κλαίειν μετὰ κλαιόντων.

15 Gaudete cum gaudentibus, & flete cum flentibus.

τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. μὴ τὰ ὑψηλὰ φρονοῦντες, ἀλλὰ τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι. μὴ γίνεσθε φρόνιμοι παρ' ἑαυτοῖς.

16 Eodem animo inter uos mutuò affecti. Non elatè *de uobisipsis* sentientes, sed humilibus obsecundantes. Ne sitis prudentes apud uosmetipsos. Prouer.3.a.7. esa.5.c.11.

μηδενὶ κακὸν ἀντὶ κακοῦ ἀποδιδόντες. προνοούμενοι καλὰ ἐνώπιον πάντων ἀνθρώπων.

17 Nemini malum pro malo uicissim reddẽtes. Procurantes honesta corã omnibus hominibus. Prou.20.c.22. matt.5.f.39. 1.Pet.3.b.9. 2.cor.8.d.11.

9 Sitis abhorrentes malum ἀποστυγοῦντες τὸ πονηρόν. Vulg. odientes, barbarè. Erasm. odio prosequentes, non satis expresse. Plus enim est ἀποστυγᾶν quàm *misẽre*. Deinde uerbum sitis, quod necessario subintelligitur, expressi ex Clemente Στρωματέων λόγῳ β, quo loco nonnulla præterea inserit, sed contra omnium codicum fidem, nec satis aptè. Agglutinati, κολλώμενοι. Vulg. & Eras. adhærentes, non satis expresè.

10 Fraterna charitate τῇ φιλαδελφίᾳ. Clemens lib. Pædagogi 3, cap. ultimo uidetur hoc cõnectere cum superiore mẽbro. Alij ad alios amandũ propensi. εἰς ἀλλήλους φιλόστοργοι. Vulg. inuicem diligẽtes, nimium, ut ita dicam, diluitè. Nam φιλοστοργία non tantùm amorem, sed etiam ipsam ad amandum propẽsionem declarat. Erasmus, ad mutuò nos diligendos propensi, Ego amandos dicere malui, quia, sicut (authore Chrysostomo) plus est στοργὴ quàm φιλία, sic Latinis plus est amare quàm diligere. Sic enim Cicero, Sed tamen ut scires eum à me non diligi solùm, sed etiam amari. Præeuntes προηγούμενοι. Vulg. & Eras. præuenientes, προφθάνοντες.

11 Domino seruientes. τῷ κυρίῳ δουλεύοντες. Rectè hoc subiunxit Apostolus, quo Christianę charitatis prę cepta à philosophorum monitis distinguuntur: & ita in probatissimis quibusque codicib. uetustis & Græcis scholijs legitur. Sic quoque legunt Chrysostomus & Theophylactus, & ita citat hic locus à Basilio in Ethicis, definitione 68, & à Clemente Eras. tamen interpretatus est, Tempori seruientes. i. καιρῷ δουλεύοντες. quæ lectio annotatur etiam ab Origenis interprete, & Glossa ordinaria quam uocant. explicatur autem tribus modis. Sunt enim qui existiment hoc dicto moneri pios ut si quid incommodi acciderit, boni consulant, ut hoc cohæreat cum eo quod sequitur. Alij uerò putant præscribi fidelibus ut pro temporis ratione sese accommodent fratribus: sicut dicit Apostolus se factum esse omnibus omnia. Alij demum καιρὸν accipiunt pro occasione: quòd uelit Paulus nos studiosè omnem iuuandi occasionem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed utcunque accipias, non expresseris significationem captare. quæ interpretatio mihi maximè probatur præ cæteris. Sed utcunque accipias, non expresseris significationem uerbi δουλεύω, quod plus est quàm sese accommodare tempori, aut occasionem captare. neque puto ullum esse locum Scripturæ in quo simile dictum occurrat. Denique hanc sententiam uix putarim tam commode posse accipi quin à Christianismo prorsus dissideat. Itaque omnino legendum esse puto τῷ κυρίῳ, & ab ijs corruptum esse locum qui compendium illud scribendi *kp* putarunt καιρῷ declarare: idq; eo uerisimilius est, quod etiamnum hodie apud Basilium eo loco quem antè citaut, ita scriptum inuenitur. 13 Necessitatibus ταῖς χρείαις. Ambros. legit, Memorijs τῆς μνείαις, sed perperã, ni fallor. quãuis ita Latinõs codices habuisse scribat Orig. interp. ut Eras. annotauit.

14 Benedicite Εὐλογεῖτε. i. bene precemini. ut opponatur τῷ λοιδορεῖσθαι. Eras. bene loquamini. Ego uero uocabulũ Theologis usitatum retinere malui: neq; existimo de loquutione duntaxat hîc agi, ne hostibus detrahamus, sed de eo potius, ut hosti bene precemur. quod quum Erasmus uiderit, miror cur uel benedicatis uel bene precemini potius non conuerterit quàm bene loquamini. Vide Matth. 5.g.44.

Et ne imprecemini καὶ μὴ καταρᾶσθε. Sic solent interdum Hebræi ταυτολογεῖν, sed ita tamen ut hæc minimè sit inepta aut mutilis ταυτολογία, de quà diximus Iohan.1.c.20. Gaudete Χαίρειν. Vrget sympathiam Christianam Paulus. Est autem omnibus nota enallage infinitiui pro imperandi modo, Atticis familiaris.

16 Eodem animo inter uos mutuò affecti, Τὸ αὐτὸ εἰς ἀλλήλους φρονοῦντες. i. inter uos cõcordes atq; adeò unanimes. quod Græci uno uerbo dicũt ὁμοφρονεῖν. Vulg. Idipsum inuicem sentientes: duplici errore. Neq; enim τὸ αὐτὸ declarat idipsum, sed idẽ. quod tamen nusquã animaduertit Vetus interp. in hac exprimenda sententia, nisi bis, nempe 2.Cor.13.d.11, & Philip.3.c.16. & φρονεῖν non accipitur hoc loco pro sentire. i. sensu percipere, uelintelligere, uel scire, uel opinari (quanuis ita explicent Græca scholia) sed pro affectum esse animo, quem φρόνημα Græci interdũ uocant. Sed & Eras sibi in eo non constat. Nam τὸ αὐτὸ φρονεῖν alibi uertit idem sentire, infrà 15.a.5, & Phil.2 a.2. non satis rectè, opinor: & concordes esse Philip.3.d.16, & 4.a.2: item unanimes esse, 2.Cor.13.d.11. Quod autem εἰς ἀλλήλους conuertit, alij in alios, mihi non probatur. Neque enim Græcè dicitur φρονεῖν εἴς τινα, sed φρονεῖν τινι.. Itaque nõ dubito quin εἰς ἀλλήλους positum sit pro ἐν ἀλλήλοις, ut explicat idem noster Apostolus infrà 15.a.5.

Humilibus τοῖς ταπεινοῖς. Quum paulò antè τὰ ὑψηλὰ dixerit, poscit antithesis ut ταπεινοῖς accipiamus etiam neutro genere. Nihil aũt æque scindit concordiam atq; ambitio, quũ quispiam humilia fastidit, sublimia ambitiosè sectatur. Prudentes φρόνιμοι. Eras. arrogantes, quo sensu idem dictum exposuimus supra 11.c.25. Sed hoc in loco ne uideatur inanis esse ταυτολογία, φρονεῖν παρ' ἑαυτῷ accipio pro prudentiæ opinione turgere, & suo iudicio sapere: ita ut fontem arrogantiæ aperiat Apostolus, idque sit planè quod prohibetur Prouer.3.a.7, Ne sis חכם בעיניך. 1. sapiens in oculis tuis. quod repetitur, Esa.5.c.21.

17 Procurantes προνοούμενοι. Sic uertit Erasm. infrà 2.Cor.8.d.21, qui tamen hîc conuertere maluit, prouidè curantes. Vulg. prouidentes, obscurè & ambiguè. Nam prouidere potius est speculationis quàm actionis, nisi quum

pro cauere accipitur. Hîc uerò Paulus monet ut in primis attenti & soliciti simus de uita bene & honestè instituenda, ut nemo quicquam habeat quòd in nobis meritò possit culpare. Quod autem in uulgata editione subijcitur, non tàtùm coram Deo ἀ μόνον ὀνώπιον τοῦ θεοῦ, in multis codicibus non inuenio: & insertum fuisse opinor ex 2. Corint. 8. d. 21, ut in eo frustra se torserit Erasmus. A

Heb. 12. d. 14. Si fieri potest, quantum in uobis est, cum omnibus hominibus in pace uiuentes.

Eccli. 2. a. 18. matt. 5. f. 39. Deut. 32. e. 35. heb. 10. f. 30. prou. 15. e. 22. Non uosmetipsos ulciscentes, dilecti: sed date locum irę: scriptum est enim, Mihi est ultio: ego rependam, dicit Dominus.

Si igitur esurit inimicus tuus, ciba eum: si sitit, da ei potum. hoc enim si feceris, carbones ignis coaceruabis in caput eius.

Ne uincaris ab eo quod malum est, sed uince bonitate malitiam.

18 εἰ δυνατὸν, τὸ ἐξ ὑμῶν, μετὰ πάντων ἀνθρώπων εἰρηνεύοντες.

19 μὴ ἑαυτοὺς ἐκδικοῦντες, ἀγαπητοί, ἀλλὰ δότε τόπον τῇ ὀργῇ. γέγραπται γάρ· ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος.

20 ἐὰν οὖν πεινᾷ ὁ ἐχθρός σου, ψώμιζε αὐτόν. ἐὰν διψᾷ πότιζε αὐτόν. τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

21 μὴ νικῶ ὑπὸ τοῦ κακοῦ, ἀλλὰ νίκα ἐν τῷ ἀγαθῷ τὸ κακόν.

CAPVT XIII.

ΚΕΦ. ιγ.

Magistratibus obediendum. Sapien. 6. a. 4. tit. 3. a. 1. 1. Petr. 2. b. 13. Omnis anima Potestatibus superemine tibus subiecta esto. non enim est Potestas nisi à Deo: & quæ sunt Potestates, sunt à Deo ordine distributæ.

Itaque quisquis *se* opponit Potestati, Dei ordinationi resistit: qui autem resistunt, ipsi sibi condemnationem ferent.

Nam magistratus non sunt terrori *pro* bonis, operib, sed malis. Vis autem non timere potestatem? quod bonum est facito: & feres laudem ab ipsa.

1 Πασα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰμὴ ἀπὸ θεοῦ. αἱ δὲ οὖσαι ἐξουσίαι, ὑπὸ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.

2 ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ, τῇ τοῦ θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν. οἱ δὲ ἀνθεστηκότες, ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται. B

3 οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ, ἀλλὰ τῷ κακῷ. θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποίει, καὶ ἕξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς.

18 Si fieri potest *εἰ δυνατόν*. Hæc putat Erasmus connecti posse rectius cum superiore sententia, contra omnium exemplarium fidem, & fortasis non optima ratione. Neque enim cum conditione præcipitur ut uitam honestè instituamus coram omnibus hominibus, sed simpliciter omnino tenetur hoc facere quisquis Christum profitetur: pacem uerò colere cum omnibus sine exceptione, nemo nec potest nec etiam debet.

20 Carbones ignis *ἄνθρακας πυρός* Id est, ignitos seu candentes, ex Hebræorum consuetudine. Sic etiam Solomon ænigmaticè declarat iram Dei alicuius capiti imminentem, & eo quidem ardentiorem quo maior est alicuius peruersitas, ueluti eius qui ne benignitate quidem prouocari potest ad eum diligendum qui pro accepta iniuria beneficium referat.

21 Ab eo quod malum est *ὑπὸ τοῦ κακοῦ*. Vulgata & Erasmus, à malo, ambiguè.

IN CAP. XIII.

1 Omnis anima Πᾶσα ψυχή. Anima per Hebraicam synecdochen pro homine ponitur, ut alibi quoque annotauimus: hîc uerò uidetur hoc dicendi genus non carere emphasi. ut dicat Apostolus omnes mortales, nullo prorsus excepto, subijci magistratui oportere. Videant igitur quo iure priuilegia immunitatis hodie iactent qui se Ecclesiasticos uocant. Hi uerò si uerbo Dei credere nolunt nisi addita Patrum interpretatione, saltem audiant quid in hunc locum scripserit Chrysostomus. Sic enim habet ad uerbum, Ὅτι πᾶσι ταῦτα διατέτρηται καὶ ἱερεῦσι καὶ μοναχοῖς, καὶ τοῖς βιωτικοῖς μόνοις, εἰ προοιμίων αὐτὸ δῆλον ἐποίησεν, ὅτε λέγων· πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. πᾶν ἀπόστολος ἦς, κἂν εὐαγγελιστὴς, κἂν προφήτης, κἂν ὁτιοῦν. δῆ γὰρ αὐτερέσει τὴν εὐσέβειαν ἡ ὑποταγή. Hæc ille, qui, Deus bone, si hodie uiueret, quàm acerbè in lupum illum mucheretur, qui non modò regibus non subijcitur, sed ipsa etiam regna & imperia transfert, & tamen Christi uicarius uult uideri? Cæterùm qui Origenis ingeniũ nosse uolet, legat quàm fœdè hunc locum deprauarit. C

Supereminentibus *ὑπερεχούσαις*. Hoc positum est *αἰτιολογικῶς*. Causa enim affertur cur subijci nos oporteat magistratibus: quia nimirum in superiore gradu sunt collocati. Vulg. sublimioribus, non obscura modò, sed periculosa interpretatione, ut quæ sic possit accipi, quasi summis duntaxat magistratibus, non inferioribus, sit parendum.

Sunt à Deo distributæ *ὑπὸ τοῦ θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν*. Vulg. & Eras. à Deo ordinatæ sunt. Ego uerò hæc uerba, A Deo, putaui postponenda uerbo substãtiuo, ut falsæ distinctioni ansam præciderem, quæ nonnullos fefellit. Quidam enim legunt, quæ uerò sunt à Deo, ordinatæ sunt, quasi Græcè scriptum sit *ἀπὸ* non *ὑπό*. Præterea quia Vetus interpres *ἐξουσίαι* non legit (quod tamen uocabulum in omnibus uetustis codicibus inuenimus: & nisi addatur, nemo non uidet *ἀπὸ λοιποῦ* subaudiendum) nonnulli pro ordinatæ legerunt ordinata, quasi Græcè scriptum sit, *τὰ ὄντα, ἀπὸ τῆς θεοῦ τεταγμένα ἐστίν*. Cæterùm participium *τεταγμένα* Vulgata & Erasmus conuerterunt ordinatæ, quam interpretationem essem amplexus, nisi uiderẽ eius uerbi ambiguam significationem, errorem obiecisse nonnullis. Nam quia ordinare interdum idem declarat atque instituere, & ex mandato faciendum aliquid decernere, censuerunt Paulum his uerbis ostendere Deum esse magistratuum dignitatis authorem. Id uerò ego ita esse fateor: sed quum in superiore membro sit hoc disertè dictum ab Apostolo, causam non uideo cur hoc ipsum iterũ inculcet, & quidẽ addita particula ἤ, quę non eadẽ, sed diuersa solet copulare: quantũ quidẽ obseruare potui. Existimo igitur Apostolum primùm quidem testari in genere ius ipsum & potestatem magistratus à Deo esse: deinde uerò, quia uarij sunt magistratuum gradus, & dixerat oportere omnes nõ uni alicui potestati sed potestatibus subijci, huius etiam potestatis distributionem & *σύνταξιν* eidem Deo uẽdicare, ut extremis etiam ordinibus parendum esse sciamus. Sunt aũt hæc duo cõnexa, id est magistratus dignitas & eius dignitatis distributio: ut utrunq; Apostolus meritò uocet *διαταγὴν τοῦ θεοῦ*. i. Dei ordinationem, in proximo uersiculo.

2 Ipsi sibi *ἑαυτοῖς*. Sic rectè Vetus interpres, pro quo Erasmus non rectè sibipsis substituit: ut sensus ipse ostendit. Rectius quoque Vetus interpres *κρῖμα* uertit damnationem, quàm Eras. iudicium.

Ferent *λήψονται*. Sic Latini dicunt non impunè, uel inultum ferre, & pretium ferre ob stultitiam. Vulgata, ac quirunt, neglecta temporis ratione. Eras. accipiant, obscurè, ut diximus, Matth. 23. b. 14.

3 *Pro* bonis operibus *τῶν ἀγαθῶν ἔργων*. Vulg. boni operis, nimium obscurè Erasm. bene agentibus, rectè expressa sententia. Ego studui propius abesse à Græcis. Nam etiam in uno codice scriptum inuenimus, *τῷ ἀγαθῷ ἔργῳ*.

5 Necesse

A θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστί σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. ἐὰν 4
δὲ τὸ κακὸν ποιῇς, φοβοῦ. οὐ γὰρ εἰκῇ τὴν μάχαι-
ραν φορεῖ· θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν, ἔκδικος εἰς
ὀργὴν τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι.

διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι, οὐ μόνον διὰ τὴν 5
ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὸ συνείδησιν.

διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουρ- 6
γοὶ γὰρ θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦν-
τες.

ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς· τῷ τὸν φόρον, 7
τὸν φόρον· τῷ τὸ τέλος, τὸ τέλος· τῷ τὸν φόβον,
τὸν φόβον· τῷ τὴν τιμήν, τὴν τιμήν.

μηδενὶ μηδὲν ὀφείλετε, εἰ μὴ τὸ ἀγαπᾶν 8
ἀλλήλους· ὁ γὰρ ἀγαπῶν τὸν ἕτερον, νόμον πεπλή-
ρωκε.

τὸ γάρ, οὐ μοιχεύσεις, οὐ φονεύσεις, οὐ κλέψεις 9
B οὐ ψευδομαρτυρήσεις, οὐκ ἐπιθυμήσεις, καὶ
εἴ τις ἑτέρα ἐντολή, ἐν τούτῳ τῷ λόγῳ ἀνα-
κεφαλαιοῦται, ἐν τῷ· ἀγαπήσεις τὸν πλησίον
σου ὡς ἑαυτόν.

ἡ ἀγάπη τῷ πλησίον κακὸν οὐκ ἐργάζεται· 10
πλήρωμα οὖν νόμου ἡ ἀγάπη.

καὶ τοῦτο, εἰδότες τὸν καιρόν, ὅτι ὥρα ἤδη 11

Dei enim minister est tibi in bonũ. Quòd si feceris quod malum est, time. non enim temerè gladium gestat. nam Dei minister est, ultor ad iram ei qui quod malum est fecerit.

Quapropter necesse est subiici, nó solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam.

Propter hoc enim & uectigalia soluitis: siquidem ministri Dei sunt in hoc ipsum incumbentes.

Reddite igitur omnibus quod debetis: cui tributum *debetur*, tributum: cui uectigal, uectigal: cui timorem, timorem: cui honorẽ, honorem. *Tributum.*

Nemini quicquam debeatis, nisi *hoc*, ut alij alios diligatis. (nam qui diligit alterũ, Legem expleuit. *Dilectio.*

Siquidem illud, Non mœchaberis, Non occides, Non furaberis, Non falsum testimonium dices, Non concupisces: & si quod aliud *est* mandatum, in hoc sermone summatim comprehenditur: nempe, Diliges proximum tuum sicut teipsum.

Charitas proximum non afficit malo. cõsummatio itaque Legis est charitas.)

Idq; perspecta oportunitate, quòd *scilicet*

5 Necesse est subijci ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι. Vulgata, necessitati. uel, ut alij codices habent, necessitate subditi estote, id est ἀνάγκῃ ὑποτάσσεσθαι, contra omnium nostrorum codicum fidem, si duos tantum excipias, sed quibus ipsa etiam sententia repugnet. Neque enim præcipit Apostolus ut pareamus magistratibus, quòd urgeat necessitas: qua si liceat alioquin iugum excutere: sed potius quia æquissimum est ut Dei ministro subijciamur, neq; res est media seu ἀδιάφορος, sed eiusmodi ut hominis etiam conscientiam obliget. Cæterùm qui Origenem legerit in hunc locum, cõperiet hinc quoque Anabaptistas sui furoris principia hausisse, aut illum certe ijsdem furijs olim fuisse agitatum quibus hodie Anabaptistæ.

C 6 Ministri λειτουργοί. Vide Act. 13. a. 2. Incumbentes προσκαρτεροῦντες. Vulgata, seruientes, non satis expresse. Videtur enim Apostolus hoc uerbum usurpasse, ut ostenderet à magistratu pondus minimè leue sustineri, oppugnãdi scilicet malos, & bonos tuendi: ut planè inuicta quadam ac diuina animi fortitudine instructum esse oporteat qui publico hoc munere ita defungi uelit ut Deo fidem suam approbet. Itaque meritò illis & uectigalia solui, & honorem, tanquam reip. causa infinitos labores perferentibus, tribui. Nos uerò alibi προσκαρτερῶμεν uertimus perdurantes, sed diuersa constructione.

7 Cui tributum, τῷ τὸν φόρον. Subaudi ὀφειλομένην, uel χρεωστουμένην, ut in epigram. dicitur ὀφειλόμενος τὰς εἰκόνας, cui debentur imagines. Ideo expressi uerbum, ne quis putet τῷ pro ᾧ positũ quod sonibus est peculiare. Cęterùm meo iudicio, φόρος dicitur capitatio, id est tributum quod in capita ciuium, aut uiritim aut pro census ratione imponitur: quod & εἰσφορὰν, id est collationem, uocari puto, id scilicet quod taleam uernaculo sermone Galli uocant. τέλος uerò quicquid alio nomine persoluitur reipublicæ, ut decumę, portoria, scriptura, & quæ pro inuectis aut exportatis mercibus persoluuntur.

7 Cui timorem τῷ τὸν φόβον. Timorem, Hebręorum more, uocat obedientiam, eamque ex animo proficiscentem Honoris autem nomine intelligit reuerentiam quam magistratui habere par est, eamque synceram & uoluntariam: cuiusmodi fuit illa Q. Fabij Maximi, filium Consulem reuerentis, ut refert Liuius Dec. 3. lib. 4. quanquam multo altius assurgere nos iubeat Paulus.

8 Debeatis ὀφείλετε. Incertum est, inquit Erasmus, an sit Debetis, indicandi modo, an Debete. Atqui res ipsa nullũ huic amphiboliæ locum relinquit, Sed & ex duabus interpretationibus quas affert, altera quam Ambrosio affingit, nihil tale cogitanti, ita est inepta, ut mirer homini tam ingenioso in mentem uenire potuisse: quasi scilicet superiora ad magistratus Ethnicos referantur, ista uerò ad Christianos. Id uerò quum sit absurdissimũ, unde tandem colligitur Ambrosio placuisse? Scribit enim, inquit, in hunc locum, Pacem uult nos habere, si fieri potest, cum omnibus dilectionẽ uerò cum fratrib. Quasi uerò Ambrosius, quũ hæc scriberet, cõpararit cũ hoc dicto superiores huius capitis uersiculos acnõ potius superioris capitis uersiculũ 18, quòd affines inter se sententias cõtineant. Itaq;, quod etiã in præfatione monui, & cũ tanti uiri pace dictũ uelim, sicut Eras. diligentiã laudo, ita maiorẽ in eo attentionẽ interdũ requiro. Sed adrem. Scitè, perfectè & pereleganter Paulus, quũ de nostro in magistratũ officio aut pietate potius disseruisset, nunc omniũ forensiũ litium ac controuersiarum fontem aperit, nempe quòd suũ cuiq; nnonisi inuiti, & magistratus imperio coacti reddamus, unde fit ut postea nobis sit inuidiosum & exosũ magistratus nomẽ. Videte ergo. inquit, ne cuiquam quicquam debeatis, nisi hoc unũ ut uos mutuò diligatis. Nam hoc quidem debiti genus, eiusmodi est ut bonus uir semper inueniat quod proximo debeat, ac proinde sese hoc ueluti ære alieno libens obstrictum esse fateatur. 9 Summatim comprehenditur ἀνακεφαλαιοῦται. Id est, in summam ac compendiũ redigitur. Nam tota Lex nihil aliud quam amorem Dei & proximi præcipit, sed perfectũ & omnibus numeris absolutum. Sed tamen quuum Apostolus de mutuis hominum officijs differat, Legis uocabulum hoc in loco ad secundam tabulam restringendum est. Vulgata, instauratur, ut planè uideatur legisse ἀνακαινοῦται uel ἀνανεοῦται. 11 Idq; καὶ τοῦτο Vulg. Et hoc, admodum obscurè. Neq; enim hoc cohæret cum participio εἰδότες, sed cum eo quod dixerat

uersq

uersu 8, nemini quicquam debeatis. Cui dicto, quum Apostolus subiecisset rationem quæ paulò longiore confirmatione indigebat, nunc tandem ad institutum redit. Additur autem hæ particulæ, orationis amplificandæ causa, ut initio Officiorum Ciceronis, Quanquam te iam annum audientem Cratippum, idque Athenis, abundare oportet, &c. A

Perspecta oportunitate *εἰδότες τὸν καιρόν*, Vulg. & Eras. scientes, uel, quum sciamus tempus, admodum obscure. Nos Græcum hoc dicendi genus ad uerbum sic exprimimus In uernaculo sermone, *ueu le temps, ou, ueu la saison*. Quæ sit autem hæc opportunitas, statim subijcit per epexegesin. Propius nos est salus *ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία*. Vulg. propior est nostra salus. Potest enim *ἡμῶν* etiam connecti cum *σωτηρία* per traiectionem: cuius aliud exemplũ annotauimus Iohan. 15. b. 10, ut Veterem interpretem Erasmus non optimo iure flagellarit.

Quàm quum credidimus *ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν*. Eras. quàm quum credebamus. Nam, inquit: sub Mose opinio fuit potius salutis quam salus, & umbra potius quàm res. Atqui Apostolus Romanis scribit non Iudæis: & quanuis in Romana Ecclesia nonnulli etiam essent qui ex circuncisione crediderant, tamen quum minimus fuerit hic numerus, sit autem hæc uniuersalis doctrina, non fit mihi uerisimile hoc ita explicandum ut ad solos Iudæos pertineat. Puto igitur cum doctissimo interprete, Apostolum tempus illud designare quod fidem præcesserit, à quo scilicet sumpsit hoc argumentum, quasi diceret, Olim antequam crederemus, frustrà hæc nobis essent dicta: nunc uerò quum non iam lõgissimè à nobis absit salus, ut antea, sed proximè ad nos accesserit, danda est opera nehanc occasionem uideamur neglexisse. Itaque *ἐγγύτερον* non ita est accipiendum quasi quod antea esset propinquum, cœperit esse propinquius, sed quia quòd longissimè ac planè aberat, iam propius sit admotum. quam interpretationem uel hoc confirmat quòd tẽpus illud tenebris nocturnis comparat, ut etiam Act. 26. d. 18, & Ephes. 4. d. 28, & alijs plurimis locis

ἤδη ὥρα ὑμᾶς ἐξ ὕπνου ἐγερθῆναι· νῦν γὰρ ἐγγύτερον ἡμῶν ἡ σωτηρία, ἢ ὅτε ἐπιστεύσαμεν.

tempestiuum iam fit nos à somno expergiscî Nunc enim propius nos est salus, quam quũ credidimus.

ἡ νὺξ προέκοψεν, ἡ δὲ ἡμέρα ἤγγικεν. ἀποθώμεθα οὖν τὰ ἔργα τοῦ σκότους, καὶ ἐνδυσώμεθα τὰ ὅπλα τοῦ φωτός. 12

Nox præterijt, dies autem aduenit. Abiicia mus igitur opera tenebrarum, & induamur habitu qui luci conueniat.

ὡς ἐν ἡμέρᾳ, εὐσχημόνως περιπατήσωμεν, μὴ κώμοις καὶ μέθαις, μὴ κοίταις καὶ ἀσελγείαις μὴ ἔριδι καὶ ζήλῳ. 13

Vt interdiu, compositè ambulemus: non *in* comessationibus & ebrietatibus, non cubilibus ac proteruijs, non lite & inuidia. B

Induere Christũ

ἀλλ' ἐνδύσασθε τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν καὶ πρόνοιαν μὴ ποιεῖσθε εἰς ἐπιθυμίας. 14

Sed induamini Domino Iesu Christo, & carnis curam ne habeatis ad *explendas* cupiditates.

ΚΕΦΑΛ. ιδ. CAPVT XIIII.

De infirmis incibis & ratione dierum.

Τὸν δὲ ἀσθενοῦντα τῇ πίστει, προσλαμβάνεσθε, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν 1

EVm uerò qui fide est infirmus, assumite non *tamen* ad certamina disputationum *ineunda*.

12 Præterijt *προέκοψεν*. uel, ut Cyprianus interpretatur Sermone de zelo & liuore, transijt. Vulgata, præcesit, pro quo Erasmus legendum putat, processit. Ipse autem conuertit, progressa est, quasi significetur noctem nondum totam præterijsse, sed penè totam: ita scilicet ut quum sub auroræ aduentum rarescunt tenebræ. Ego uerò etsi fateor nos nondum plena luce frui, tamen hanc interpretationem non probo. Nam ipsa etiam aurora tribuitur diei, non nocti, & ubique uideo credentium conditionem non extremæ nocti, sed luci comparari, quasi iam nox præterierit, ut 2. Cor. 4. b. 6, & 6, b. 14, Ephes. 5. b 8, & deinceps 1. Thes. 5. a. 5. 6 & 7, Col. 1. b. 13. 1. Iohã. 2. b. 8, ubi usurpatur quidẽ uerbum *παράγεται*, sed uel præteriti loco, uel certè declarando fidei progressui. Neque repugnat significatio uerbi *προκόπτειν*, quum non semper accipiatur pro promouere & progredi, sed etiam pro *ἀναχωρεῖσθαι*, ut disertè explicatur apud Sudam. Deinde haud scio an *προκόπτειν*, pro procedere seu progredi, de eo dicatur qui recedat à nobis. poscit autem omnino antithesis uerbi *ἐγγίζειν* ut *τὸ προκόπτειν* de noctis recessu accipiatur.

Aduenit *ἤγγικεν*. Vulg. appropinquauit. quod uerbum mox dicam cur hoc loco repudiarim. Eras. in annotationibus, Appropinquat siue In propinquo est, nempe ut superiorem interpretationem uerbi *προέκοψεν* tueretur. Ego uerò ijs rationibus adductus quas superiore annotatione dixi, puto præteriti perfecti significationem prorsus retinendam, & uerbum *ἤγγικεν* respondere Hebræorum uerbo קרב quod quidem non modo dicitur de eo quod non procul absit, sed etiam de eo quod iam adsit præsens, ut Leuit. 9. b. 8, Deut. 25. b. 11, Malach. 3. a. 5, & alibi sæpe. Neque uerò id mirum, quum nihil sit propinquius eo quod est ad manum. quamobrem etiam apud Latinos accedere utraque illa significatione usurpatur, propinquare, tam ẽuel appropinquare, quod quidem sciam, non item. Itaque perspicuitatis causa *ἤγγικεν* cõuerti potius aduenit quàm accesit aut appropinquauit. C

Opera tenebrarum *ἔργα τῦ σκότους*. Id est eam uitam quam agere solent qui lucis conspectũ fugiunt. qua de re poeta uerè & eleganter dixit, Nox & amor uinumque nihil moderabile suadent: Illa pudore caret, Liber amorq; metu. In quam sententiam differitur quoque Ephes. 5. c. 12, & 1. Thes. 5. b. 7. quanquam tenebrarum nomen latius hic patet, totam scilicet superiorem uitam comprehendens in Christi ignoratione transactam. Habitu qui luci conueniat *τὰ ὅπλα τῦ φωτός*. Vulg. & Eras. arma lucis quæ interpretatio mihi uidetur perobscura. Etsi enim in re non dissimili Apostolus armorum meminerit 1. Thes. 5. b. 8, tamen non uideo cur arma lucis commemoret, quum nulla sint arma tenebrarum quæ illis opponantur. deinde quod statim subijcitur, ostendit metaphoram ab habitu & cultu corporis sumptam esse, de quo nimirum soliciti sunt omnes modesti homines, non noctu, quum à nemine cõspiciuntur, sed interdiu, ut nihil indecorum appareat. Latè autem patet appellatio *τῶν ὅπλων*, adeo ut apud Homerum *τὸ ὁπλίζεσθαι* accipiatur pro *σὺν τεύχεσιν εἶναι*, id est instrui & apparari. 14 Induamini Domino Iesu Christo *ἐνδύσασθε τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστὸν*. Persistit Paulus in metaphora: sed & alioquin apud Hebræos uerbũ לָבַשׁ ita usurpari solet in re quauis, cuius accessione uel ornamur (ut quum dicitur aliquis indui decore, salute magnificentia, iustitia) uel contra dedecoramur, ut indui confusione, maledictione, desolatione. Videt tamẽ peculiaris esse energia istius formulæ, quòd in possessionem Christi mittamur, ita ut ille sit in nobis & nos in illo, ut Galat. 3. d. 27. sicut dicitur Spiritus Domini induisse Gedeonem, Iud. 6. f. 34. Hoc aũt loco fructus sanctificationis significat Apostolus à Christi Spiritu exorientes, quibus uult nos esse ornatos, ut copiosius explicat Colos. 3. b. 10, & 12. & deinceps. IN CAP. XIIII.

1 Eum qui fide est infirmus *τὸν ἀσθενοῦντα τῇ πίστει*. Quid fides declaret hoc in loco, diximus suprà 4. d. 19. Assumite *προσλαμβάνεσθε*. Id est, adiũgite uobis & quidẽ ultrò expetite, nedũ ut mediæ & indifferentis rei causa eius consortium defugiatis. Plus enim est *προσλαμβάνεσθε* quàm uenientẽ excipere. Quidã uertit, opitulemini: neq; uerbo ipso, neque sensu satis fœliciter expresso. Differũt enim significatione & cõstructione *τὸ προσλαμβάνεσθαι* & *συλλαμβάνεσθαι*, quo utitur Paulus Act. 20. g. 35.

Non

A **Non tamen** ad certaminadisceptationum *ineunda μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν* **Vel,ad disputationum** ambigui tates,id est, ut uarijs & perplexis disputationibus discedat incertior quam uenerit, aut perturbata cõscientia resiliat. Nam ex multiplicibus significationibus uerbi *διακρίνειν* hæ duæ mihi uidentur ad hunc locũ appositissimæ. Vulg. non in disceptationibus cogitationum, quasi *εἰς* pro *ἐν* accipiatur, & *διάκρισις* idem ualeat atque *διάκρησις*. quasi denique *διαλογισμὸς* hic declaret cogitationem,quum multò cõmodius pro dissertatione possit intelligi. Erasmus, ad diiudicationes disputationum ac fateor quidem *διάκρισιν* id interdum declarare,sed non tamen hoc loco,ut mi hi uidetur. Nam re uera assumi debet infirmus,ut dijudicentur disputationes,id est ut tandem agnita ueritate firmior euadat,sed pedetentim hoc fieri iubet Apostolus, ut nulla sit contentio, neque disputatio inanis , aut non suo loco adhibita. Quidam demum hunc locum ita conuertit, Siquis autem imbecilla fide est,huic nulla cum animi disputatione opitulemini. sententia profectò non modó non expressa, sed etiam ualde deprauata. Cæterùm quòd Tamen suppleuimus,ideo fecimus,ut hiatus constructionis expleretur,quód alioquin uideatur integrum membrum deesse. Deinde adiecimus participium ineunda, sicut etiam in extremo uersiculo superiore: ut ista formula in qua præpositio *εἰς* ad finem declarandum adhiberetur,aliquanto mollior euadat Latinorum auribus.

ὃς μὲν πιστεύει φαγεῖν πάντα, ὁ δὲ ἀσθενῶν 2 Alius quidem credit uescendum esse qui
λάχανα ἐσθίει. busuis:alius autem *fide* infirmus edit olera. *Decibii.*

ὁ ἐσθίων τὸν μὴ ἐσθίοντα μὴ ἐξουθενείτω, καὶ 3 Qui edit, non edentem ne pro nihilo ha-
ὁ μὴ ἐσθίων τὸν ἐσθίοντα μὴ κρινέτω. ὁ θεὸς γὰρ beat:& qui non edit,edentẽ ne condemnet.
αὐτὸν προσελάβετο. Deus enim eum assumpsit.

σὺ τίς εἶ ὁ κρίνων ἀλλότριον οἰκέτην; τῷ ἰδίῳ 4 Tu quis es qui condemnas alienum famu
κυρίῳ στήκει, ἢ πίπτει. σταθήσεται δέ. δυνατὸς lum? proprio domino stat aut cadit.stabilie
γὰρ ἐστὶν ὁ θεὸς στῆσαι αὐτόν. tur autem:potest enim Deus eum stabilire.

ὃς μὲν κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν, ὃς δὲ 5 Alius quidem æstimat diem præ die. A- *Dies.*
B *κρίνει πᾶσαν ἡμέραν.* lius autem peræquè æstimat quemuis diem.

2 Credit *πιστεύει*.Id est,nouit ex fide.siue,persuasus est per Dominũ Iesum,ut explicatur infrà uersu 14.Nam *πιστεύειν* aliud significat quam *νομίζειν*, id est putare. quod non uidetur Erasmus satis attente considerasse,quum interpretaretur Credit,id est putat.

Alius autem fide infirmus *ὃς δὲ ἀσθενῶν*.Sic potius lego quam *ὁ δὲ ἀσθενῶν*.quia non præcessit *ὁ μὲν* sed *ὃς μὲν* quum alioquin,utrouis modo legas,eadem prorsus maneat sententia. Solent enim Græci in distributionibus , non tantùm præpositiuis,sed etiam postpositiuis articulis uti:ut Luc.23,e. 33, & infrà uersu 5. Cæterùm nolui simpliciter infirmum dicere,sed fide adiunxi ex superiore uersiculo,ne quis ineptus (quales sunt nimium multi) quia fit olerum mentio,putet infirmos à Paulo uocari quos oportuit ægrotos uocare.Nam ita existimarunt qui in Vulgata editione, pro,olus manducat, scripserunt olus manducet , ut apparet ex Origene qui totum hunc locum fœdissimè corrupit: ubi explicat quod supra scriptum est cap. 4. d. 19. Abrahamum non fuisse infirmatum fide.

Edit olera *λάχανα ἐσθίει*. Vulg. olus manducet,ut in plerisque codicibus legitur,manifesto errore. Nam præter quam quòd omnia Græca exemplaria scriptum habent *ἐσθίει* non *ἐσθίετω* , sententia ipsa prorsus flagitat ut utrunq; membrum exprimatur non imperandi,sed indicandi modo. ut ijs non possim assentiri qui conuertunt *φαγεῖν* uescatur. Certum enim est Apostolum, proposita generali doctrina, nunc illam suis speciebus seu casibus,quos uocant Iurisconsulti, applicare. Ac prior quidem iste sumptus est à ciborum discrimine: alter uerò quem complectitur uersiculus 5,ad discrimen dierum pertinet. Nihil ergo præcipitur in his uersiculis duobus, 2 scilicet & 5,sed ponitur species, deinde subijcitur doctrina.

3 Ne condemnet *μὴ ἐξουθενείτω* Vulg.& Erasmus ne iudicet,nimium obscurè, ut alibi sæpe in hoc eodem uerbo peccatum est,quum ex Hebræorum more,simplex *κρίνειν* pro *διακρίνειν* sit positum, tum hoc in loco, tum in sequentibus uersiculis aliquoties. Sed & in superiore membro *ἐξουθενείτω* non satis expresse conuertit uetus interpres spernat,neq; Erasmus,despiciat: quum significet aliquid amplius, nempe pro nihilo habere. Voluit enim Paulus hoc uerbo repræsentare immodicum eorum fastum qui Christianæ libertatis cognitione tumidi,cæteros uix dignos putant quos uel pili faciant: alioquin Charitas poscit ut prudenter & amicè moneantur.

4 Stabilietur autem *σταθήσεται δὲ*, Vulg. stabit autem, *στήσει δέ*.Erasmus imò sulcietur ut stet.Ego uerò,ut de
C periphrasi nihil dicam,puto hoc prorsus cohærere cum eo quod dixerat *ἢ πίπτει* aut cadit, hoc scilicet accõmodans ad infirmum,qui dum mauult carnibus prorsus abstinere & oleribus uesci,quàm cibum immundum attingere,sanè in eo ostendit se nondum stare , id est nondum firmo gradu consistere , atque adeo ueluti ruinam minatur . sed tamen (inquit Apostolus) non est quòd idcirco eum ut desperata salute condemnes. Quem enim asciuit Dominus, eum suo rempore stabiliet.

5 AEstimat diem præ die *κρίνει ἡμέραν παρ' ἡμέραν*.Secunda est ista species, eorum scilicet qui discrimina dierum ex Legis præscripto obseruabant: ut planè sint hallucinati ueteres Græci (à quibus deceptus etiam est Ambrosius) quum hic nescio quid comminiscerentur de ijs qui uel alternis diebus uel quotidie ieiunabant. Quanuis enim *ἡμέραν παρ' ἡμέραν* significet alternos dies,tamen no perpetua est ista significatio,ut quæ locũ nullum habeat in cõstructione actiua quam uocant,cuiusmodi hæc est.Deinde nulla est ieiunij mentio.& res ipsa ostendit de Legis cæremonijs indifferentibus hic differi,quarum causa non uult Apostolus Ecclesiam scindi,sed infirmitati fratrum aliquid ad tempus concedi. Itaque assentior Erasmo, qui tradidit *παρά* hoc in loco relationem declarare , ut in prouerbio, *προφύραν παρὰ προφύραν*. quanquam nolim conuertere diem iuxta diem, ac multo etiam minus diem supra diem, cum Hieronymo,quanuis sic accipiatur *παρά* Heb.3.a.3. Spectandum enim est quid cuique loco conueniat . ac mihi quidem uidetur *παρά* prorsus hic respondere Latinæ propositioni præ, ut in illo Terentij, Quum te postputasse omnes res præ parente intelligo. Sed & in uerbo *κρίνειν* interpretando, quod nonnullos torsit magnopere, doctissimum interpretem libens sum sequutus.Nam inter cætera *τὸ κρίνειν* significat iudicium ferre de re quapiam,quodquidem sine æstimatione fieri non potest: quum iudicare nihil aliud sit quàm quanti rem aliquam facias uel tecum inire uel apud alios dicere,quæ expositio & simplicissima est & sententiæ Apostoli accommodatissima.

Nam quominus accipias pro *διακρίνειν*,id est discernere seu distinguere, obstat proximum membrum : quod istam expositionem nullo modo admittit,& tamen,ut sibi constet antithesis, simili ratione debet explicari . Quod autem quidam *τὸ κρίνειν* accipiunt pro sanctificare,id est pro præstantiore & sanctiore habere, quanuis sententiæ cõueniat,tamen mihi uidetur coactum: nisi quis exemplum simile proferat. Postremò si *κρίνειν* conuertas iudicare,ob scura fuerit expositio: quũ nemo facilè intelligat quid sit iudicare diẽ præ die,ac multo minus,iudicare quẽuis diem aut de quouis die libuit tamen more meo adscribere uarias interpretationes, ut cuique suum iudicium integrum seruetur. Sic igitur Vulgata,Nam alius iudicat diem inter diem. Sic Augustinus in quæstionibus huius Epistolæ (quem sequitur Budæus) Alius quidem iudicat alternos dies. sic Hieronymus libro aduersus Iouinianum secundo, Alius iudicat diem plus quàm diem. Sic denique Erasmus, Hic quidem iudicat, diem ad diem conferens. Peræque

Peræque exiſtimat quenuis diem λεῖνει πᾶσαν ἡμέραν Vulg. iudicat omnem diem. quod nemo intelligat. Eraſ. idem iudicat de quouis die, ſententia recte expreſſa. Malui tamen hic quoque doctiſsimi interpretis ueſtigijs hærere, quòd minus recedat à Græcis. Nequis autem quærat cur aduerbium peræque addiderimus, quum λεῖναν ſimpliciter duntaxat ſignificet æſtimare, ſciendum eſt hoc aduerbium incluſum eſſe in πᾶσαν ſyncategoremate non uniuerſali hoc in loco, ut etiam ſuprà uerſu 2, ſed particulari indefinito. A

Vnuſquiſq; in animo ſuo plenè certus eſto ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφορείσθω. Vel in eo quod ipſe ſentit, ſiue ſententiæ ſuæ, certus eſto, ſi libeat τὸν νοῦν pro ſententia ſeu conſilio accipere. Sed malim quidē ego pro conſcientia interpretari, ut ſcilicet unuſquiſque apud ſe poſsit meritò dicere quod commemorat Apoſtolus infra uerſu 14. ſe noſſe ac ſibi eſſe perſuaſum per Dominum Ieſum, nihil eſſe per ſe impurum. Itaque τὸ ἐιδέναι καὶ πεπεῖσθαι ἐν Κυρίῳ Ιησοῦ, (nam hoc quoque addendū eſt) optima eſt expoſitio uerbi πληροφορεῖσθαι. de quo abundè etiam diximus Luc. 1. a. 1. Vulg. unuſquiſque in ſenſu ſuo abundet, id eſt unuſquiſque mentem ſuam ſequatur: ſiue (ut Ambroſius explicat) conſilio ſuo remittatur. Atqui præterquam quòd abundare in ſuo ſenſu, proprie dicitur de homine præfracto & obſtinato, neque πληροφορεῖσθαι ſignificat abundare, neque hæc ſententia, Chriſtiana eſſe poteſt. Dominus enim Deut. 12. a. 8. etiam de rebus mediis & indifferentibus differens, diſertè prohibet nequis faciat quod ſibi uiſum fuerit: & innumerabilibus locis damnat bonas, quas uocant, intentiones. Sed & Apoſtolus noſter paulo pòſt aperte reijcit hoc commentum, quum dicit neminem ſibijpſi uiuere aut mori, & ἐ θελοθρησκείας damnat Coloſſ. 2. b. 8, & d. 23. 1. Tim. 4. a. 1, & 3. Itaque hanc interpretationem prorſus repudio, ut & illam Eraſmi quæ in idem recidit, Vnicuique ſua mens ſatisfaciat. Neque rurſus ijs aſſentior qui hoc unum putant præcipi ab Apoſtolo, ut nemo dubia aut hæſitante cōſcientia quicquam hic aggrediatur. Neque enim ſatis eſt ut conſcientiæ teſtimonium cum eo quod facimus conſentiat, ſed hoc in primis eſt curandum, ut conſcientia noſtra ex uerbo Dei certioretur. Quid ſi enim ea fallatur? ut certè falli neceſſe eſt niſi uerbo Dei nitatur: in quo nobis ille ſuam uoluntatem pleniſsimè patefecit. Hoc eſt igitur quod hic urget Apoſtolus, nempe ut pro eo quòd tam prompti erant in ſeſe uicisſim condemnandis, unuſquiſque potius de ſeipſo ſit ſolicitus: ut & firmis de ſua libertate bene conſtet, & infirmi quoque quotidie proficiant.

Vnuſquiſq; in animo ſuo plenè certus eſto. ἕκαστος ἐν τῷ ἰδίῳ νοὶ πληροφορείσθω.

Qui curat diem, Domino curat: & qui nó curat diem, Domino nó curat, Qui edit, Domino edit: gratias enim agit Deo: & qui non edit, Domino non edit, & gratias agit Deo. 6 ὁ φρονῶν τλὶ ἡμέραν, κυρίῳ φρονεῖ· καὶ ὁ μὴ φρονῶν τλὶ ἡμέραν, κυρίῳ οὐ φρονεῖ· ὁ ἐσθίων, κυρίῳ ἐσθίει· εὐχαριστεῖ γὰρ τῷ θεῷ· καὶ ὁ μὴ ἐσθίων, κυρίῳ οὐκ ἐσθίει, καὶ εὐχαριστεῖ τῷ θεῷ. B

Nullus enim noſtrum ſibijpſi uiuit, & nullus ſibijpſi moritur. 7 οὐδεὶς γὰρ ἡμῶν ἑαυτῷ ζῇ, καὶ οὐδεὶς ἑαυτῷ ἀποθνήσκει.

Viuere. Mori. Nam ſiue uiuimus, Domino uiuimus: ſiue morimur, Domino morimur. Siue igitur uiuamus, ſiue moriamur, Domini ſumus. 8 ἐαυτε γὰρ ζῶμεν, τῷ κυρίῳ ζῶμεν· ἐαυτε οὖν ἀποθνήσκωμεν, τῷ κυρίῳ ἀποθνήσκωμεν. ἐαυτε οὖν ζῶμεν, ἐαυτε ἀποθνήσκωμεν, τοῦ κυρίου ἐσμέν.

6 Qui curat ὁ φρονῶν. Vulg. qui ſapit, quod Eraſmus rectè mutauit. Nam φρονεῖν etiam declarat animum ad aliquid adijcere, & de re quapiam ſerio cogitare. unde factum eſt ut Paulus eos dicat φρονεῖν ἡμέραν qui hunc uel illum diem peculiari quadam ratione obſeruant. agens ſcilicet non de quouis dierum diſcrimine (qua in re proculdubio hallucinati ſunt ueteres pleriq; interpretes) ſed de eo demum quod in Lege Moſis præcipitur, ut apparet ex eo quod ſcriptum eſt Coloſ. 2. c. 16. C

Domino curat, Κυρίῳ φρονεῖ. Id eſt, Domini eſt iudicium, rectene faciat quum diem curat, an ſecus. Itaque cur non potius laboratis de eo utquiſq; ſe Deo approbet, quàm ut aliena curetis? Hæc enim eſt concluſio harum rationū quę ſubijcitur infrà uerſu 12 & 13. & paulo ante quoque id attigerat Apoſtolus quum diceret, ſuo Domino ſtat aut cadit, id eſt, ſiue ſtet ſiue cadat res Domini agitur, non tua. Neque uero ignoro aliter hunc locum & alios ſequentes ſolere à recentioribus etiam explicari: quorū ſententiæ nihil præiudico. Tantùm dico hanc expoſitionem mihi uideri cum ijs quæ ſubijciuntur optimè conſentire, ut omnes rationes minimo negotio poſsint connecti. Sed quodcunque accipias, notanda hic ſunt tria, nequis uniuerſalem hanc doctrinam eſſe putet. quum charitas præcipiat ut alii de aliorum ſalute ſoliciti ſimus, & quæ contra Dei uoluntatem fiunt, ut iniuſtè facta reprehendamus. Primùm, de ſolis rebus ſuapte natura medijs & indifferentibus hic agi, & quidem ijs demum quæ ſub Lege indifferentes non erant. Deinde non facti ipſius iudicium, modò moderatio adhibeatur ex charitatis regula, ſed id demum quo perſonæ ipſę damnatur, à Paulo reprehendi. Tertiò, non de præfractis & pertinacibus (quos alibi canes & conciſionem uocat, Philip. 3, a. 2. & quibus ne tantillum quidem cedere uoluit, Galat 2. a. 4, & 5.) ſed de infirmis hic differi, quibus ſcilicet Dominus nondum integram libertatem Chriſtianam patefecerat. Itaque non eſt quòd quidā iuſtiuſmodi teſtimonijs abutantur ut ἐθελοθρησκείας ſuas ſtabiliant: aut Academici, ut ſuam ἀκαταλψίαν inuehant.

Et qui nōn curat, &c. καὶ ὁ μὴ φρονῶν, &c. Totum hoc membrum deeſt in Vulgata editione, & Latinis aliquot interpretibus: ſed in Græcis omnibus exemplaribus, & apud Photium, quoque in Græcis ſcholiis reperitur: & ſanè omnino addendum eſt, ut aliquid opponatur ſuperiori membro de ijs qui diem curant. quod nonniſi coacta interpretatione poſsis de firmis accipere: quanuis in contrariam ſententiam Eraſmus nōnihil uideatur inclinare.

Qui edit ὁ ἐσθίων. Id eſt, qui nullum facit ciborum diſcrimen. Huic opponitur. Qui non edit, id eſt qui cibos non attingit quos immundos putat ex Lege. Neque enim ſimpliciter agit de edendo aut non edendo, ut rectè annotauit Auguſtinus: ſed ex uerſu ſecundo explicandum eſt hoc dictum. quod quum Græci non uiderent & ex Latinis Ambroſius, putarunt hic Apoſtolum de ieiunijs diſſerere. Cæterùm quum Eraſmus per Qui edit, maluerit dicere Qui ueſcitur: ego contra, propter amphiboliam, malui ueterem interpretationem retinere. Sequitur enim Domino ueſcitur: quod etiam ſexto caſu poſſet accipi ab imperitis.

7 Sibiipſi uiuit ἑαυτῷ ζῇ. Sibi uiuere Latinis dicitur, qui ſe unum reſpicit, ut ex ſuo unius arbitrio ac uoluntate uiuat. pro quo Hebræi dicunt חיטיב לנפשו id eſt benefacere animæ ſuæ, ut Pſal. 49. c. 19. Hic ergo Paulus negat fideles ſibi uiuere, nempe quòd non ſuam, ſed Domini uoluntatem fateantur ex gratiarum actione ſe habere pro uitæ regula: denique ita uiuant ut Domino ſibi reddendam uitæ rationem cogitent: cuius ſcilicet iuri & poteſtati ſubſint. Quorſum igitur, inquit Paulus, hoc iudicium in conſeruum tuum uſurpas? Facit autem mortis quoq; mentionem, non modò ut pleniſsimum hoc ius Domini eſſe oſtendat, quod ne morte quidem terminetur, ſed etiam in primis quia hæc iudicia quæ reprehendit, ad futuram uitam præcipuè pertinent: quaſi ſcilicet homines eam habeant in ſua poteſtate, ut cui dicant eſſe ademptam, ei adimatur à Deo.

A εἰς τοῦτο γὰρ χριστὸς καὶ ἀπέθανε, καὶ ἀνέστη, καὶ ἀνέζησεν, ἵνα καὶ νεκρῶν καὶ ζώντων κυριεύσῃ. 9

In hoc enim Christus & mortuus est & resurrexit & reuixit, ut & mortuis ac uiuentibus dominetur.

σὺ δὲ τί κρίνεις τὸν ἀδελφόν σου; ἢ καὶ σὺ τί ἐξουθενεῖς τὸν ἀδελφόν σου; πάντες γὰρ παραστησόμεθα τῷ βήματι τοῦ χριστοῦ. 10

Tu uerò cur iudicas fratrem tuum? aut etiam tu, cur pro nihilo habes fratrem tuũ? Omnes enim sistemur apud tribunal Christi.

γέγραπται γάρ· ζῶ ἐγώ, λέγει κύριος, ὅτι ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ, καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσεται τῷ θεῷ. 11

Scriptum est enim, Viuo ego, dicit Dominus: Quoniam mihi *sese* flectet omne genu: et omnis lingua confitebitur Deo.

ἄρα οὖν ἕκαστος ἡμῶν περὶ ἑαυτοῦ λόγον δώσει τῷ θεῷ. 12

Nempe ergo unusquisq; nostrũ de seipso rationem reddet Deo.

μηκέτι οὖν ἀλλήλους κρίνωμεν, ἀλλὰ τοῦτο κρίνατε μᾶλλον, τὸ, μὴ τιθέναι πρόσκομμα τῷ ἀδελφῷ, ἢ σκάνδαλον. 13

Ne amplius igitur alius de alio iudicemus: sed hic potius adhibete iudicium ut ne offendiculum ponatur fratri aut scandalum.

οἶδα καὶ πέπεισμαι ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, ὅτι οὐδὲν κοινὸν δι' ἑαυτοῦ· εἰ μὴ τῷ λογιζομένῳ τι κοινὸν εἶναι, ἐκείνῳ κοινόν. 14

Noui, & persuasum habeo per Dominum Iesum, nihil esse impurum per se, nisi *quòd* ei qui existimat aliquid esse impurum, *id* ei impurum *est*.

εἰ δὲ διὰ βρῶμα ὁ ἀδελφός σου λυπεῖται, οὐκέτι κατὰ ἀγάπην περιπατεῖς· μὴ τῷ βρώματί σου ἐκεῖνον ἀπόλλυε, ὑπὲρ οὗ χριστὸς ἀπέ- B θανε. 15

Verùm si propter escam frater tuus tristitia afficitur, non iam secundum charitatem ambulas: ne esca tua illum perdas pro quo Christus mortuus est.

μὴ βλασφημείσθω οὖν ὑμῶν τὸ ἀγαθόν· 16

Ne uestrum igitur bonum blasphemetur.

9 Et mortuus est, & resurrexit & reuixit καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη καὶ ἀνέζησεν. Hic plurimùm uariant codices. Nam in uetustis codicibus legitur ἔζησεν, sed eodem sensu: quum ex Hebræorum more simplicia soleant pro compositis usurpari, nisi malimus, ex Eraimi sententia, præteritum uixit interpretari pro præsenti, uiuit, ne uideatur Paulus ταυτολογεῖν. quãquam alia etiam ratione occurri potest battologiæ, si resurrexit & reuixit, perinde accipiamus ac si scriptum esset, resurgens reuixit: id est per resurrectionem nouum uitæ statum est consequutus. Ambrosius uerò legit καὶ ἔζησεν καὶ ἀνέβλεψε καὶ ἀνέστη, & uixit, & inoculatus est, & resurrexit. Paulinus autem codex, quo usus est Erasmus, scriptum habebat, & mortuus est & reuixit καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέζησεν. quam lectionem Chrysostomum sequutũ esse apparet ex commentario, eo tantùm excepto quòd pro ἀνέζησεν legit ἔζησεν. Sic enim scribit in extremo, καὶ γενὸς ὧν ἔζησεν. At ex contrario, Vulgatæ editionis exemplaria pleraque scriptum habent, & mortuus est & resurrexit, καὶ ἀπέθανε καὶ ἀνέστη ita ut ἔζησεν expungatur. Sed utcunque legas, eadem manet sententia.

11 Viuo ego ζῶ ἐγω. Hebraice חי אני quæ formula est iurisiurandi, & quidem Deo peculiaris, ut qui unus uerè sua unius uitæ potestate existat. Perinde est ergo acsi diceret Dominus, tam certò futurum aliquid, ac certum est ipsum uiuere, id est Deum esse. Itaq; quanuis Esaiæ 45. d. 23 (quem locũ hic citat Paulus) non sit חי אני sed נשבעתי בי id est per meipsum iuraui, tamen quod ad sententiam ipsam attinet, Apostolus nihil mutauit.

Mihi *sese* flectet omne genu ἐμοὶ κάμψει πᾶν γόνυ. Omisit hic nonnulla Apostolus, ut qui non constituerit syllabas numerare, sed ita tamen ut integra maneat sententia. Quod autem in Complutensi editione additur ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων, cælestium, terrestrium, & inferorum, puto irrepsisse ex Philipp. 2. b. 10.

Confitebitur Deo ἐξομολογήσεται τῷ Θεῷ. Id est me agnoscet pro Deo. Cæterùm quod in Hebræo legitur תשבע כל לשון sub. לי id est iurabit omnis lingua mihi, in idem prorsus recidit. Est enim iusiurandum, uera ac aperta eius Dei professio, quem ut testem & periurij uindicem appellamus, adeò quidem ut interdum σωσενδοχικῶς iusiurandum declaret uniuersum Dei cultum, ut Esa. 19. c. 18.

C 13 Sed hic potius adhibete iudicium ἀλλα τοῦτο κρίνατε μᾶλλον. Vulg. sed hoc iudicate magis. Erasmus. Verũ illud iudicate magis, nimium certe obscure, ut multo præstiterit usurpare periphrasin. Est autem elegans antanaclasis in uerbo λέξιν, quod quum in priore membro significet τὸ διαπανέξιν, id est damnare, in hoc posteriore declarat iudicio & consideratione uti in aliqua re constituenda. Obliquè enim (ut argutè & uerè obseruauit doctissimus interpres) malignos istos censores perstringit, qui huc conferunt totum suum acumen, ut aliquid carpendum inueniant in fratrum uita, quum potius omne rationis iudicium huc conferre oportuerit, ne suo neglectu fratres suos uel præcipitent, uel in aliquod offendiculum impellant. Itaque ut istam antanaclasin utcunque seruaremus, priore loco maluimus λεξίνομον conuertere iudicemus quàm damnemus.

Aut scandalum ἢ σκάνδαλον. Sic nonnulli distinguũt πρόσκομμα & σκάνδαλον, ut illud quidem de eo dicatur qui ita impingat ut tamen non concidat: scandalum uerò ruinam complectatur. Ideo conuertit Erasmus, aut lapsus occasio. Sed contrà fortassis σκάνδαλον minus est quàm πρόσκομμα quanquam de hoc nolim litigare. Hoc quidem certum est, ut hæc differentia hoc loco ualeat, tamen non esse perpetuam.

14 Persuasum habeo πέπεισμαι. Id est ἐπληροφορῆσθαι, nimirum à Domino Iesu: cuius spiritu erat edoctus, uel, per Dominum Iesum. quem scilicet didici suo aduentu maceriam diruisse, & omnes istas umbras depulisse. Vulgata, confido, id est πέποιθα.

Impurum κοινόν. Vulg. & Eras. ad uerbum, Commune. de quo diximus Matth. 15. b. 11, Nos quidem nostræ interpretationis authorem habemus Petrum Act. 10. b. 14, qui τὸ κοινὸν interpretatur ἀκάθαρτον. Quod autem præterea suppleuimus, omnino deerat explendæ constructioni. Per se δι' ἑαυτοῦ. Id est φύσει natura, ut rectè exponit Erasmus ex Chrysostomo & Theophylacto. Vulg. Per ipsum δι' αὐτοῦ, quæ lectio plane est deprauata, quanuis in nonnullis etiam codicibus uetustis & in Græcis scholijs inueniatur. nisi existimemus αὐτοῦ pro ἑαυτοῦ positum esse: quod interdum apud idoneos authores mueniri docet prolatis exemplis Budæus. Nam Per ipsum interpretari cum Theodorito, per Christi beneficium uel cum Seueriano, per Deum, mihi nimis coactum uidetur.

16 Vestrum ὑμῶν Vulg. nostrũ, ἡμῶν, contra omniũ nostrorũ codicũ fidem, nulla tamen sensus iniuria. Significat enim Paulus beneficiũ illud Christianæ libertatis, cuius & ipse particeps erat. Id uerò conquerit maledicẽtiæ hominũ exponi, quũ nonnullorũ abusu fit ut infirmi clamitent Euangelio rescindi Dei uoluntatẽ, ac proinde hãc doctrinã à Deo non esse.

Blaspheme-

Blaſphemetur βλασφημέισθω. ſiue, malè audiat. Eraſ. hominum maledicentiæ ſit obnoxiũ. quę periphraſis mihi non uidetur ſatis expreſſa, ut intelligamus hanc maledicentiam in Deum ipſum redundare. Vide Matth. 9. a. 3. A

Regnum Dei.

Non enim eſt regnum Dei, eſca & potus: ſed iuſtitia, & pax, & gaudium per Spiritum ſanctum.

17 ὁ γὰρ ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, βρῶσις καὶ πόσις, ἀλλὰ δικαιοσύνη καὶ εἰρήνη καὶ χαρὰ ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

Nam qui per hæc ſeruit Chriſto, gratus eſt Deo, & acceptus hominibus.

18 ὁ γὰρ ἐν τούτοις δουλεύων τῷ χριστῷ, εὐάρεστος τῷ θεῷ, καὶ δόκιμος τοῖς ἀνθρώποις.

Nempe igitur quę ad pacem faciunt, ſectemur, & quæ ad mutuam ædificationem.

19 ἄρα οὖν τὰ τῆς εἰρήνης διώκωμεν, καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς τὰ εἰς ἀλλήλους.

Ne cibi cauſa diſſoluas opus Dei. omnia quidem pura: ſed malum *eſt* homini qui edit cum offendiculo.

20 μὴ ἕνεκεν βρώματος κατάλυε τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, πάντα μὲν καθαρά, ἀλλὰ κακὸν τῷ ἀνθρώπῳ τῷ διὰ προσκόμματος ἐσθίοντι.

Scandalum.

Bonum *eſt* non ueſci carnibus, neq; bibere uinum, neq; *quicquam* in quo frater tuus impingit, aut offenditur, aut infirmus eſt.

21 καλὸν τὸ μὴ φαγεῖν κρέα, μηδὲ πιεῖν οἶνον μηδ' ἐν ᾧ ὁ ἀδελφός σου προσκόπτει, ἢ σκανδαλίζεται, ἢ ἀσθενεῖ.

Tu fidem habes: apud temetipſum habe coram Deo. Beatus qui non condemnat ſeipſum in *eo* quod approbat.

22 σὺ πίστιν ἔχεις; κατὰ σαυτὸν ἔχε ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, μακάριος ὁ μὴ κρίνων ἑαυτὸν, ἐν ᾧ δοκιμάζει.

Qui uerò ambigit, ſi ederit, condemnatus eſt: quoniam non *edit* ex fide. quicquid uerò ex fide non eſt, peccatum eſt. B

23 ὁ δὲ διακρινόμενος, ἐὰν φάγῃ, κατακέκριται, ὅτι οὐκ ἐκ πίστεως, πᾶν δὲ ὃ οὐκ ἐκ πίστεως, ἁμαρτία ἐστίν.

CAPVT XV.

ΚΕΦ. ιε.

Infirmi ferendi.

DEbemus autem nos qui firmi *ſumus*, imbecillitates infirmorum portare, ac nó indulgere nobiſipſis.

1 Ὀφείλομεν δὲ ἡμεῖς οἱ δυνατοὶ τὰ ἀσθενήματα τῶν ἀδυνάτων βαστάζειν, καὶ μὴ ἑαυτοῖς ἀρέσκειν.

Proximo placendum.

Itaque unuſquiſq; noſtrum proximo indulgeat in bonum, *id eſt* ad *eius* ædificationem.

2 ἕκαστος γὰρ ἡμῶν τῷ πλησίον ἀρεσκέτω εἰς τὸ ἀγαθὸν πρὸς οἰκοδομήν.

18 Per hæc *ἐν τούτοις* id eſt. Qui pacem ac iuſtitiam tranquillè colit per Spiritum ſanctum. Vulg. in hoc, id eſt *ἐν τούτῳ*, ita ſcilicet ut ad Spiritum ſanctũ referatur. quam lectionem inuenimus in uno uetuſto codice, Ambroſio, Origene, Auguſtino denique libro de moribus Manichæorum ſecundo, cap. 14.

19 Et quæ ad ædificationem *καὶ τὰ τῆς οἰκοδομῆς*, Familiare eſt Paulo ædificandi uerbum, quo ſignificantur omnia officia quæ proximo debemus, uel ut Chriſto adiungatur, uel ut ei iam adiunctus, quotidie magis ac magis coaleſcat. Dicuntur enim fideles eſſe templum Dei in quo ſcilicet per Spiritum ſanctum reſideat: & totus fidelium cœtus ingenti alicui ciuitati, id eſt nouæ Hieruſalem, comparatur, ex ipſis fidelibus quaſi lapidibus conſtructæ. ut pereleganter ac plane Diuinitus deſcribitur. Eſa. cap. 54. & Apoc. cap. 21.

20 Cum offendiculo *διὰ προσκόμματος*. Vulg. & Eraſ. per offendiculum. Ego uerò exiſtimo *διὰ* hoc in loco reſpondere בית Hebræorum, pro *μετὰ* uel *σὺν* uſurpatę. Nam *διὰ* pro *σὺν* interdum poni annotauimus ſuprà 4. b. 11. *σὺν* uero pro *σὺν* toties iam obſeruauimus ut pigeat exemplum adſcribere.

22 Tu fidem habes: *σὺ πίστιν ἔχεις*. Quid ſit fides hoc in loco, & quid fidem habere, docuit ipſe Apoſtolus ſuo exemplo ſuprà uerſu 14. nempe certum ac ſecurum eſſe libertatis Chriſtianæ in rebus medijs & indifferentibus: ut ipſe quoque Chryſoſtomus interpretatur. Id uerò notandum eſt diligenter aduerſus eos quiſuo torpori hunc Apoſtoli locum obtendunt, quaſi fidei profeſſio nõ requiratur. Cæterùm quum poſt *ἔχεις* ferè adſcribi ſoleat nota interrogationis, ego ueteres omnes noſtros codices & Græca quoque ſcholia ſequutus, ſuſtuli. Videntur enim hæc potius per conceſſionem quàm per interrogationem dici. C

Approbat *δοκιμάζει*. Id eſt quod amplectitur. Multi enim ſunt qui dubia conſcientia aliquid audeant, aliorũ ſcilicet exemplo facti audaciores, de quibus agitur proximo uerſiculo. Alijs potius placet examinandi uerbum: quia ſcilicet multi ſunt quos conſcientia non redarguit, qui tamen grauiſſimè peccant. Id uerò fit quòd alijs cogitationibus occupati in facta ſua non inquirant. Cenſent ergo nonnulli Paulum hoc adieciſſe ut ſtuporem conſcientiæ à iudicio diſtingueret.

23 Qui uerò ambigit *ὁ δὲ διακρινόμενος*. uel hęſitat aut ſecum diſceptat. Vulgata, qui autem diſcernit. Eraſmus, qui autem dijudicat. Vide Matth. 21. b. 21. Peccatum eſt *ἁμαρτία ἐστίν*. Hic in omnibus noſtris uetuſtis codicibus & Græcis etiam ſcholijs attexuntur tres uerſiculi qui in impreſſis ſolent hanc epiſtolam claudere, nempe decimi ſexti capitis uerſ. 25. incipiens à *τῷ δὲ δυναμένῳ*, 26. & 27, deſinens in *ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας*, ac fortaſſis præter omnium codicum conſenſum. non deſunt etiam aliæ rationes quibus probetur hæc potius hoc loco miſceri debere quàm ad calcem epiſtolæ reijci. Noluimus tamen in recepta lectione quicquam mutare.

IN CAP. XV.

1 Indulgere *ἀρέσκειν*. Vulgata & Eraſmus, placere. Atqui apud Latinos placere ſibi dicitur qui effertur & gloriatur: de quo non agit propriè hoc loco Apoſtolus, ſed de eo potius qui cæteris contemptis ſui unius rationem habet, idque unum ſpectat, ut animo ſuo morem gerat. quod uitium & ſi cum illo coniunctum eſt, tamen nonnihil eſt diuerſum. *Itaque* unuſquiſque *ἕκαστος*. In codicibus impreſſis addi ſolet particula *γάρ*, quam nos expunximus, quòd in omnibus noſtris codicibus uetuſtis deeſſet. pro qua in uno duntaxat ſcriptum erat *ἕκαστος δέ*. Nam certè nõ uideo quis hic ſit locus illi coniunctioni, etiamſi pro expletiua accipias. Animaduerti autem aliquotis Paulum in his præceptis particulas omittere quibus connectatur oratio: quemadmodum fit in eo dicendi genere quod Phalereus *διημαμένον ἑρμηνείαν* uocat, ut ſuprà 13. d. 13, & 14. d. 15. Id uerò quum quiſpiam non animaduerteret, ſuppleuit *γάρ* quam deinde alius mutauit in *δέ*. quum potius conueniret *οὖν*, illatiua ſcilicet coniunctio.

Noſtrum

A καὶ γὰρ ὁ χριστὸς οὐχ ἑαυτῷ ἤρεσεν, ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται. οἱ ὀνειδισμοὶ τῶν ὀνειδιζόντων σε, ἐπέπεσον ἐπ' ἐμέ.

3 Etenim Christus non indulsit sibiipsi, sed, sicut scriptum est, Conuitia eorum qui conuitiantur tibi, inciderunt in me.

ὅσα γὰρ προεγράφη, εἰς τὴν ἡμετέραν διδασκαλίαν προεγράφη, ἵνα διὰ τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως τῶν γραφῶν τὴν ἐλπίδα ἔχωμεν

4 Nam quę antè scripta sunt, in nostram doctrinam scripta sunt: ut per patientiam & consolationẽ Scripturarũ, spem habeamus. *Scripturarũ usus*

ὁ δὲ θεὸς τῆς ὑπομονῆς καὶ τῆς παρακλήσεως δῴη ὑμῖν τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν ἀλλήλοις κατὰ χριστὸν ἰησοῦν,

5 Deus autem patientiæ & consolationis *author* det uobis ut eodem animo inter uos mutuò affecti sitis secundum Christum Iesum.

ἵνα ὁμοθυμαδὸν ἐν ἑνὶ στόματι δοξάζητε τὸν θεὸν καὶ πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ.

6 Vt concorditer uno ore glorificetis Deũ ac patrem Domini nostri Iesu Christi.

διὸ προσλαμβάνεσθε ἀλλήλους, καθὼς καὶ ὁ χριστὸς προσελάβετο ὑμᾶς εἰς δόξαν θεοῦ.

7 Propterea assumite alij alios, sicut & Christus assumpsit nos in gloriam Dei.

λέγω δὲ ἰησοῦν χριστὸν διάκονον γεγενῆσθαι περιτομῆς ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ, εἰς τὸ βεβαιῶσαι τὰς ἐπαγγελίας τῶν πατέρων·

8 *Illud* autem dico, Iesum Christum ministrum fuisse circunciſionis, pro Dei ueritate, ut confirmaret promissiones Patrum: *Christus implet promissiones Iudæis factas.*

τὰ δὲ ἔθνη ὑπὲρ ἐλέους δοξάσαι τὸν θεὸν, καθὼς γέγραπται· διὰ τοῦτο ἐξομολογήσομαί σοι ἐν ἔθνεσι, καὶ τῷ ὀνόματί σου ψαλῶ.

9 Et ut Gentes pro misericordia glorificent Deum: sicut scriptum est, Propterea confitebor tibi inter Gentes & nomini tuo psallam. *Gentibus facta misericordia.*

καὶ πάλιν λέγει· εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ.

10 Et rursum dicit, Gaudete Gentes cum populo eius.

καὶ πάλιν· αἰνεῖτε τὸν κύριον πάντα τὰ ἔθνη, καὶ ἐπαινέσατε αὐτὸν πάντες οἱ λαοί.

11 Et rursum, Laudate Dominũ omnes Gentes, & collaudate eum omnes populi.

καὶ πάλιν ἡσαΐας λέγει· ἔσται ἡ ῥίζα τοῦ ἰεσσαὶ, καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν, ἐπ' αὐτῷ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.

12 Et rursum Esaias dicit, Erit radix Iesse, & qui exurgat ad imperandum Gentibus, in ipso Gentes sperabunt.

Nostrum ἡμῶν, Vulgata, uestrum ὑμῶν, quod non æquè probo, quia præcessit ὀφάλομεν debemus, & sequitur ἡμετέραν nostram uersu 4. Vtitur tamen Apostolus interdum huiusmodi transitione. ut suprà 13, d. 13, quum dixisset πορευσώμεθα ambulemus, subiecit, ἐνδύσασθε induite. Sic enim frequenter solent Hebræi. In bonum ἐν ἀγαθόν. id est cum ipsius bono ac commodo quod postea explicat. Sic enim hãc formulam usurpat Apostolus, ut suprà 8. c. 28, & 13. a. 4, quam & nos libenter retinuimus. Non desunt tamen qui hoc loco εἰς ἀγαθόν explicent, pro ἐν ἀγαθῷ, id est in re bona & honesta, quòd non sit in re quauis indulgendum proximo. Sed hoc mihi non satis aptum uidetur. Est enim id omnibus magis notum quàm ut dici oportuerit: & optimus est sui interpres Apostolus, quum subijcit πρὸς οἰκοδομήν, illud scilicet explicans quod uideri potuisset obscurius. Quid sit autem οἰκοδομὴ, diximus suprà 14. d. 19.

3 In me ἐπ' ἐμέ. Vt sermo sit absolutus, dicendum potius ἐπ' αὐτὸν in eum: sed huiusmodi multa incidunt in quotidianum sermonem, quæ sententiam nihil immutant: quanuis. siquis propius inspiciat, parum uideantur cohærere. Sed & alia ratione possumus huic loco mederi, nempe si post ἀλλά aliquid eiusmodi suppleas, sed alijs, uel, sed nobis, uel, sed Deo, quod tamen mihi coactius uidetur.

C 4 Et consolationem καὶ τῆς παρακλήσεως. Vel, exhortationem, ut legit Ambrosius. Vtrunq; enim Græco uocabulo conuenit. Sed illud tamen uidetur melius cohærere cum patientia.

5 Vt eodem animo affecti sitis τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vulg. idipsum sapere, de quo diximus suprà 12. c. 16.

7 Assumite προσλαμβάνεσθε. Vulg. suscipite, quod non uidetur satis expressum, ob eam causam quam diximus suprà 14. a. 1. Assumpsit nos in gloriam Dei προσελάβετο εἰς δόξαν θεοῦ. Id est, nos minimè dedignatus, ultrò adsciuit quos gloriæ Dei faceret participes. Quidam uerò conuertit, ut & Christus nobis opitulatus est ad gloriam Dei, sententia, ni fallor, deprauata. quamuis hoc quoque uerissimum sit, quicquid beneficij in Christo percipimus, ad Dei Patris gloriam redundare, ut scriptum est Ephe. 1. b. 6. Sed tamen quod Chrysostomus & Theophylactus εἰς δόξαν θεοῦ. connectunt cum προσλαμβάνεσθε, mihi planè uiolentum uidetur. Deinde pro eo quod Vetus interpres δόξαν cõuertit honorem id est τιμὴν, Erasmus rectius interpretatus est Gloriam. Videtur enim magnificentius quiddam declarare, ut ipse rectè annotauit. Nos ἡμᾶς. Vulg. uos ὑμᾶς. Sed ego illud malo.

8 *Illud* autem dico λέγω δέ. Quum autem nos dico à Christo in gloriam Dei assumptos, hoc est quod significare uolo, Christum scilicet, &c. Vulgata, dico enim λέγω γάρ, id est, Hoc enim affirmo. quam lectionem in duobus uetustis exemplaribus inuenimus, & ego maximè probo. Vult enim Apostolus confirmare utrosque tum Iudæos tum Gentiles ab uno Christo esse Assumptos, ut Christi exemplo ad mutuam in eodem Christo concordiam inuitet. Itaque optimè uidetur conuenire particula causalis.

Circunciſionis τῆς περιτομῆς, Id est circunciſorum. Iudæorum scilicet intra quorum fines se cõtinuit quandiu inter homines uersatus est, ut de se testatur, Matth. 15. c. 24. Alioquin dici non potest circunciſionis minister, id est Legis, quam suo aduentu abrogauit, aut potius compleuit. Pro Dei ueritate ὑπὲρ ἀληθείας θεοῦ. Id est, ut Deum ueracem esse constaret. Veritas enim hoc quoq; loco sic accipitur, ut diximus suprà 3. a. 7. Patrum τῶν πατέρων, Id est Patribus factas. 9 Et ut Gentes τὰ δὲ ἔθνη. Id est καὶ τὰ ἔθνη. Est enim coniunctio ἢ συμπλεκτικὴ τῆς διανοίας, ut loquitur Gaza. Repetitur ergo à communi εἰς τὸ, & utrunq; membrum cum uerbo γεγενῆσθαι cohæret. Sic enim fuit Iudæorum minister Christus, ut Euangelium quoque uoluerit Gentibus annuntiari, quemadmodum ipse diserte testatur, Iohan. 10. c. 16. Certe λέγω pro iubeo & δοξάσαι pro δοξάσασθε accipi non potest nisi admodum uiolenta interpretatione: quãuis ita uideatur interpretari Græcus scholiastes. Cõfitebor tibi ἐξομολογήσομαί σοι. Id est, apertè profitebor & celebrabo nomen tuum, ex Hebræorum idiotismo, quem explanauimus Matth, 10. c. 32.

10 Gaudete εὐφράνθητε. Totus hic locus Deut. 32. f. 43, ita est corruptus in Græca editione quæ sub nomine

Septuaginta legitur, ut uix ullum appareat Hebraicæ ueritatis ueſtigium. ſic autem habẽt Hebræa חרניני גוים עמו, A
id eſt ut Hebræi interpretes explicãt, Celebrate ó Gentes, populũ eius. Paulus antem uel ſuppleuit עם עמו ut ſit
uel ſententiam ſpectauit. Non poſſunt enim Gentes populum Dei ut fœlicem ac beatum ex animo laudare, quin eius
fœlicitate affecti, eundem undem etiam Deum agnoſcant.

12 Et qui exurgat ad imperandum Gentibus *καὶ ὁ ἀνιστάμενος ἄρχειν ἐθνῶν* Hebræa habẽt ועמד לגוי עמים
id eſt, quæ ſtat in uexillum populorum Græci igitur ſententiam potius quam uerba ſunt ſequuti, quòd ſub principis
uexillo agat populus. In ipſo ſperabunt *ἐπ' αὐτῷ ἐλπιοῦσιν* Hebraicè ידרשוהו id eſt ipſum requirent. Idem uerò ſen
ſus eſt. Nam uulgatiſſimo Scripturæ uſu, Quærere Deum, nihil eſt aliud quàm in ipſum ſperare.

Quòd utinam Deus ſpei impleat uos omni gaudio & pace in credendo: ut ſpe abundetis per uirtutem Spiritus ſancti.

13 *ὁ δὲ θεὸς τῆς ἐλπίδος πληρώσαι ὑμᾶς πάσης χαρᾶς & εἰρήνης ἐν τῷ πιστεύειν, εἰς τὸ περισσεύειν ὑμᾶς ἐν τῇ ἐλπίδι, ἐν δυνάμει πνεύματος ἁγίου.*

Perſuaſum autem habeo, fratres mei, & ipſe ego de uobis, quòd ipſi per uos pelni ſitis bonitate, impleti omni cognitione, et qui poſſitis etiam uos mutuo monere.

14 *πέπεισμαι δὲ, ἀδελφοί μου, καὶ αὐτὸς ἐγὼ περὶ ὑμῶν, ὅτι καὶ αὐτοὶ μεστοί ἐστε ἀγαθωσύνης πεπληρωμένοι πάσης γνώσεως, δυνάμενοι καὶ ἀλλήλους νουθετεῖν.*

Miniſter Gentium Paulus.

Audacius uerò ſcripſi uobis fratres, aliqua ex parte, ueluti commonefaciens uos, propter gratiam quæ data eſt mihi à Deo,

15 *τολμηρότερον δὲ ἔγραψα ὑμῖν, ἀδελφοί, ἀπὸ μέρους, ὡς ἐπαναμιμνήσκων ὑμᾶς, διὰ τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι ὑπὸ τοῦ θεοῦ,*

Ad hoc ut ſim miniſter Ieſu Chriſti apud Gentes: operans Euangelio Dei, ut fiat oblatio Gentium accepta, ſanctificata per Spiritum ſanctum.

16 *εἰς τὸ εἶναί με λειτουργὸν Ἰησοῦ χριστοῦ εἰς τὰ ἔθνη, ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος, ἡγιασμένη ἐν πνεύματι ἁγίῳ.* B

Habeo igitur quod glorier per Chriſtum Ieſum, in ijs quæ ad Deum *pertinent*.

17 *ἔχω οὖν καύχησιν ἐν χριστῷ Ἰησοῦ τὰ πρὸς θεόν.*

Non enim ſuſtinuerim loqui quicquam quod non effecerit Chriſtus per me, *adducendis* ad obedientiam Gentibus, uerbis & factis,

18 *οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν τι, ὧν οὐ κατειργάσατο χριστὸς δι' ἐμοῦ, εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν, λόγῳ καὶ ἔργῳ,*

13 Quod utinam Deus *ὁ δὲ Θεός*. Vulgata & Eraſmus, Deus autem. Ego optandi modum ita uolui exprimere ut mollior eſſet iunctura. Deinde Deum ſpei dicere malui hoc loco ſimpliciter, Hebræorum more, quàm Deum ſpei authorem: quanuis ita hunc Hebraiſmum emollierimus ſuprà, uerſu 5. Aſſentior enim potius doctiſſimo interpreti, qui hoc putat cum extremo ſuperiore uerſiculo cohærere: quaſi diceret Apoſtolus, Faxit uerò Deus ille in quo omnes ſperamus, ut omni gaudio abundetis.

Omni *πάσης*. Id eſt perfecto & cumulato. Non enim omnis generis gaudium & pacem Apoſtolus ſuis exoptat. Sic accipitur hæc uniuerſalis particula Epheſ. 1. a. 3, & 1, Corinth. 13. a. 2. Quid autem Pacem uocet, diximus abundè ſuprà 5. a. 1. Quanquam etiam ſiquis pro mutua concordia accipiat, fortaſſis non ineptè ſenſerit. In credendo *ἐν τῷ πιστεύειν*. Gaudio & paci fidem, ut effectis cauſam, adiunxit. Sunt tamen qui *ἐν τῷ πιστεύειν* accipiant pro *εἰς τὸ πιστεύειν*, id eſt ad hoc ut credatis, ſiue ad credendum. Sed ego illud malo.

14 Quod ipſi per uos *ὅτι καὶ αὐτοί*. Id eſt ultrò & ſponte ueſtra. Sic enim à Græcis ſcriptoribus uſurpatur hæc loquendi formula, ut apud Homerum *Ἴτε μοι σπουδὴν καὶ αὐτὸν ὀτρύνετε*, quemadmodum eruditè in hũc locum Eraſmus annotauit: quanuis maluerit cum Vetere interprete conuertere, quòd & ipſi. Bonitate *ἀγαθωσύνης* Vul. dilectione, id eſt, *ἀγαπωσύνης*, ut quidem exiſtimat Eraſmus. Nam quod ad me attinet, nuſquam memini legere hoc nomen, ac putarim potius Veterem interpretem nomine *ἀγαθωσύνης* intellexiſſe quandam naturæ comitatem & ad mutuam concordiam propenſionem: quum tamen Græci interpretes tradant *ἀγαθωσύνην* opponi *τῇ πονηρίᾳ*, id eſt improbitati, & uniuerſam quand uirtutem ſignificare. Mihi tamen non diſplicet Veteris interpretis opinio, propter illa quæ de cognitione ſubijcit, & mutuæ admonitionis facultate. Videtur enim Apoſtolus hæc prætexere nõ tam epiſtolæ uniuerſæ, quàm extremæ parti, in qua tam copioſè, tamque uehementer eos monuerat ut firmi haberent infirmorum rationem. Vos mutuò *ἀλλήλους*. uel, alij alios, ut ferè ſolemus ad uerbum interpretari. Sed in quatuor codicibus ſcriptum inuenimus *ἄλλους* alios quod eſt fortaſſis *ἐμφατικώτερον*. C

16 Apud Gentes *εἰς τὰ ἔθνη*. Vul. Eraſ. in Gentes. In uno codice adiectũ inuenimus *πάντα* omnes, quod minimè uidetur otioſum. Operans Euangelio *ἱερουργοῦντα τὸ εὐαγγέλιον*. Vulgata, ſanctificans. Eraſ. ſacrificans. Auguſtinus conſecrans. quæ omnes interpretationes nimium certè ſunt obſcuræ. Conſtat autem *τὸ ἱερουργεῖν* prorſus reſpondere Latino uerbo operari, quod & ipſum de rebus Sacris propriè dicitur, ſi Nonio credimus. Vt fiat oblatio Gentium accepta *ἵνα γένηται ἡ προσφορὰ τῶν ἐθνῶν εὐπρόσδεκτος*. oblationem Gentium paſſiuè uocat Gentes ipſas, quibus ſe tanquam ſacrificum dicit Deo quaſi uictimis litare.

18 Non enim ſuſtinuerim dicere *οὐ γὰρ τολμήσω λαλεῖν*. Vulgata & Eraſmus hoc loco accipiunt *τολμᾶν* pro Audere. perinde ac ſi diceret Apoſtolus ſe non eſſe aliena facta, ſed ſua unius commemoraturum. Atqui quiſquis hoc modo præfatur, ſe ſcilicet non audere aliquid eloqui, quid aliud ſignificat quàm uoluntatem ſibi non deeſſe, ſed facultatem? Itaque hanc interpretationem non poſſum amplecti. Illud uerò conſtat, *τολμᾶν* apud Græcos interdum reſpondere Latino uerbo ſuſtinere, pro poſſe & parem eſſe alicui graui & difficili rei præſtandæ. Sic Plato libro ſecundo de Republica *ὃς ἂν τολμήσειεν ἀπέχεσθαι τῶν ἀλλοτρίων*, qui ſuſtineat ab alieno abſtinere. Sic Quintilianus lib. 2. cap. 4. Nec enim huius rei iudicium differre ſuſtineo. Sic quoque accipitur ſuprà 5 b. 7: & mihi uidetur hæc ſignificatio huic loco in primis accommodata.

Loqui quicquam quod non effecerit Chriſtus per me, *λαλεῖν τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ*. Id eſt, ita mihi omnibus in rebus omnibuſque modis affuit Chriſtus, ut etiamſi maximè uelim, tamen dicere nõ poſſim quid per me non effecerit, ut Gentes Euangelio obedirent. Quanuis igitur Græca habeant ad uerbum. Quicquam eorum quę

per

A per me non effecit Christus, ut etiam Vetus interpres & Erasmus conuerterunt, tamen hoc perinde accipiendum est, acsi scriptum esset λαλῆσαι τι ὁ οὐ κατειργάσατο, quod quidem commodè fieri potest, ita ut nulla uis ullo uerbo afferatur. Is enim per quem Christus omnia effecit, quomodo possit quicquam dicere eorum quæ Christus per ipsum non effecerit? Hæc est igitur (ut opinior) germana huius loci expositio, quam uidentur etiam Græca scholia significare, & Ambrosius aperte amplectitur. Quominus autem cum Erasmo sequar Origenis sententiam, non tantùm obstat uerbum τολμῶ, de quo in superiore annotatione dixi, sed hoc etiam in primis, quod si eam sequaris, necesse prorsus fuerit, quantum quidem possum iudicare, ista omnia ὃ γὰρ τολμήσω λαλῆσαί τι ὧν οὐ κατειργάσατο Χριστός δι' ἐμοῦ, per parenthesin distinguere ab ijs quæ sequuntur, utpote quæ Paulus non de alijs, sed de se uno commemoret. Id uerò si facias, non uideo qui possint satis apte ista cum uersiculo decimoseptimo connecti. quod tamē necessariò faciendū erit. Quòd si quis hic esset coniecturæ locus, dicerem transpositam esse particulam negantem, ac potius legendum, ὃ γὰρ τολμήσω οὐ λαλῆσαί τι ὧν κατειργάσατο Χριστὸς δι' ἐμοῦ, id est, Non enim sustinuerim non dicere, id est tacendo dissimulare quicquam ex ijs quæ per me Christus effecit. Nam sic solet Paulus nonnihil præfari quoties de se dicere cogitur, ut muneris sui dignitatem conseruet. Absit tamen ut quicquam mutem ex coniectura, in tanto præsertim codicum consensu. *Adducendis* ad obedientiam Gentibus εἰς ὑπακοὴν ἐθνῶν. Vulgata & Erasmus ad uerbum, In obedientiam Gentium. quod nemo facilè intelligat.

ἐν δυνάμει σημείων καὶ τεράτων, ἐν δυνάμει πνεύματος θεοῦ, ὥστε με ἀπὸ ἱερουσαλὴμ καὶ κύκλῳ μέχρι τοῦ ἰλλυρικοῦ πεπληρωκέναι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ,

Per uirtutem signorum ac prodigiorum, *id est* per uirtutem Spiritus Dei. adeò ut ab Hierusalem & circumiacentibus *regionibus*, usq; ad Illyricum impleuerim prædicandi Euangelij Christi munus.

οὕτω δὲ φιλοτιμούμενον εὐαγγελίζεσθαι, οὐχ ὅπου ὠνομάσθη χριστὸς, ἵνα μὴ ἐπ' ἀλλότριον θεμέλιον οἰκοδομῶ·

Ita porrò ambiens prædicare Euangeliū, nō ubi nominatus esset Christus, ut ne super alienum fundamentum ædificarem:

ἀλλὰ, καθὼς γέγραπται· οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι.

Sed sicut scriptum est, Quibus non est annuntiatum de eo, uidebunt: & qui non audierunt, intelligent.

διὸ καὶ ἐνεκοπτόμην τὰ πολλὰ τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

Quapropter etiam impeditus sum sæpe *ne* uenirem ad uos.

νυνὶ δὲ μηκέτι τόπον ἔχων ἐν τοῖς κλίμασι τούτοις, ἐπιποθίαν δὲ ἔχων τοῦ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς ἀπὸ πολλῶν ἐτῶν,

Nunc uerò quum non amplius habeam locum in his regionibus, desiderium autem habeam ueniendi ad uos à multis annis:

ὡς ἐὰν πορεύωμαι εἰς τὴν σπανίαν, ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. ἐλπίζω γὰρ διαπορευόμενος θεάσασθαι ὑμᾶς, καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι ἐκεῖ, ἐὰν ὑμῶν πρῶτον ἀπὸ μέρους ἐμπλησθῶ.

Quandocunque proficiscar in Hispaniā, ueniam ad uos: spero enim fore ut *iſtac* præteriens, uideam uos, & à uobis deducar illuc: si tamen uestra consuetudine prius ex parte expletus fuero.

νυνὶ δὲ πορεύομαι εἰς ἱερουσαλὴμ, διακονῶν τοῖς ἁγίοις.

Nunc autem proficiscor Hierosolymam, ministrans Sanctis.

εὐδόκησαν γὰρ μακεδονία καὶ ἀχαΐα κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι εἰς τοὺς πτωχοὺς τῶν ἁγίων τῶν ἐν ἱερουσαλήμ.

Placuit enim Macedoniæ & Achaiæ conferre aliquid in pauperes Sanctos, qui sunt Hierosolymis:

C 19 Id est per uirtutem Spiritus Dei ἐν δυνάμει πνεύματος Θεοῦ. uel, [promanantē] à uirtute Spiritus Dei. Nam priore loco δύναμις declarat uim & efficaciam prodigiorum in animis hominum percellendis: posteriore uerò loco significat diuinam potestatem illius effectricem. illud autem leuiculum est quòd Vetus interpres pro πνεύματος Θεοῦ legit πνεύματος ἁγίου Spiritus sancti. Et circumiacentibus *regionibus* ἐν κύκλῳ. Vulg. per circuitum, ἐν κύκλῳ. Impleuerim πεπληρωκέναι. uel obierim, ut Matth. 10. c. 23. Sed illud tamen uidetur magis expressum. Prædicandi Euangelij Christi munus σύναγγέλιον τῦ Χριστῦ. Vulg. & Eras. ad uerbum, Euangelium Christi, nimium profectò obscure. Vide suprà 1. b. 5.

20 Ambiens, &c. φιλοτιμούμενον, &c. Vetus interpres, Sic autem prædicaui Euangelium hoc, prorsus diuersam lectionem sequutus. Erasmus annitens, quod mihi uidetur nimis dilutum. Alienum ἀλλότριον. Id est, ab alio quopiā iactum. Nam alioquin alienum dicitur quod est extraneum. id est, quod non fit Christi auspicijs: ut Iohan 10. a. 5.

22 Sæpe διὰ πολλά. Id est πολλάκις. Vulg. plurimùm, manifesto errore. Nec minus lapsus est Stapulensis (uir alioquin beatæ memoriæ) quum scriberet uertendum esse multis, uel circa multa.

24 Quandocunque ὡς ἐὰν. Erasmus in hunc locum, Si, inquit, ὡς ἐὰν legatur disiunctim, sonat, ut si: si coniunctim, uerti poterat, simulatque. Ego uerò docui ex idoneis authoribus ὡς & ὅπως esse interdum aduerbia quę temporis uocant, Act. 3. c. 19. ut ὡς ἂν, uel ὡς ἐὰν (utrunque enim legitur) idem declaret atque ὅταν. quod uidit quoque Stapulensis. Nam ita etiam accipitur 1. Cor. 11. g. 34. Sed idem non rectè legit πορεύομαι in præsenti.

Veniam ad uos ἐλεύσομαι πρὸς ὑμᾶς. Hoc uidetur non legisse Chrysostomus: nec tamen possis tollere, nisi etiā γὰρ expungas post ἐλπίζω. Origenē nihil moror, cuius commētarios ita uidetur deprauasse Rufinus (is enim est eorū interpres non Hieronymus) ut errata erratis cumularit. Denique plana est ea lectio quæ passim est recepta, quā etiam in omnibus nostris uetustis codicibus integram inuenimus.

Vestra consuetudine ὑμῶν. Vulg. ad uerbum, uobis, obscurè. Expletus fuero ἐμπλησθῶ. Vulg. fruitus fuero ἀπολαύσω. quod neque satis est expressum declarando summo desiderio, neque admodum, opinor, usitatum. Neque enim alibi memini legere quàm semel apud Vlpianum, non optimum Latinitatis authorem.

25 Proficiſcor πορεύομαι. Vulg. proficiſcar πορεύσομαι, nō ſatis aptè mutato tempore. Significat enim Paulus ſe iàm eſſe in procinctu, ut profectionem differre non poſſit. Miniſtrans διακονῶν. Id eſt, Sanctis hoc officij impendens perferendæ ad eos pecuniæ in ipſorum uſus collectæ. Nam uerbum διακονεῖν, quum alioquin ad omnes functiones Eccleſiaſticas pertineat, hic peculiariter accipitur pro eo munere quod adminiſtrabāt qui diaconi propriè dicebantur, id eſt qui ærario Eccleſiaſtico præerant, ut diximus alibi. Miniſtrandi autem uocabulū abſolutè poſuimus, ex theologorum more quem attigimus Act. 13. a. 2. A

25 Placuit εὐδόκησαν. Vulg. ad uerbum, probarunt. quanquam etiam aliquid amplius uidetur hoc uerbo ſignificari, nempe quum ultrò & ex bonitate quadam alacri bene uolumus cuipiam, aut rem aliquam probamus. Sed hoc loco alacritatem illam duntaxat declarat quam maximè requirit Deus in charitatis officijs, ut ſcriptū eſt 2. Cor. 9. b. 7. quum alioquin, ut mox ſubijcitur, nihil hic fecerint Achæi uel Macedones quod facere non tenerentur. Sed de hoc uerbo plura diximus Matth. 3. d. 17, & Luc. 2. b. 14. Conferre aliquid κοινωνίαν τινὰ ποιήσασθαι. uel, ut Vetus interpres, collationem aliquam facere. Stapulenſis mauult communionem: ut non mepte quoque poſſis conuertere, Conferre aliquid in cōmunionem pauperum ſanctorum, &c. Eraſmus Communicationem aliquam facere, quam periphraſin nuſquam memini legere.

Placuit enim *inquam*, & debitores illorum ſunt. Nam ſi ſpiritualia ipſorum *bona* Gentes participarūt, debent etiam in carnalibus, miniſtrare ipſis.

27 δοκησαν γὰρ, καὶ ὀφειλέται αὐτῶν εἰσιν. εἰ γὰρ τοῖς πνευματικοῖς αὐτῶν ἐκοινώνησαν τὰ ἔθνη, ὀφείλουσι καὶ ἐν τοῖς σαρκικοῖς λειτουργῆσαι αὐτοῖς.

Hoc igitur ubi perfecero, & eis cōſignauero hunc fructum, abibo per uos in Hiſpaniam.

28 Τοῦτο οὖν ἐπιτελέσας, καὶ σφραγισάμενος αὐτοῖς τὸν καρπὸν τοῦτον, ἀπελεύσομαι δι' ὑμῶν εἰς τὴν Σπανίαν.

Scio uerò quòd quum ueniam ad uos, cum plena benedictione Euangelij Chriſti ueniam.

29 οἶδα δὲ, ὅτι ἐρχόμενος πρὸς ὑμᾶς, ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου Χριστοῦ ἐλεύσομαι. B

Precor autem uos, fratres, per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, & per charitatem Spiritus, ut mecū certetis *neſtris* pro me apud Deum orationibus.

30 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης τοῦ πνεύματος, συναγωνίσασθαί μοι ἐν ταῖς προσευχαῖς ὑπὲρ ἐμοῦ πρὸς τὸν θεὸν,

Vt liberer ab ijs qui immorigeri ſunt in Iudæa: utq; miniſterium hoc meum erga Hieruſalem, acceptum ſit ſanctis:

31 ἵνα ῥυσθῶ ἀπὸ τῶν ἀπειθούντων ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, καὶ ἵνα ἡ διακονία μου ἡ εἰς Ἰερουσαλὴμ εὐπρόσδεκτος τοῖς ἁγίοις γένηται,

Vt cum gaudio ueniam ad uos per uoluntatem Dei, unaq; uobiſcum refocillet.

32 ἵνα ἐν χαρᾷ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ συναναπαύσωμαι ὑμῖν.

Deus autem pacis *princeps ſit* cum omnib. uobis, Amen.

33 ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

27 Miniſtrare λειτουργῆσαι. Id eſt διακονῆσαι, uſibus ſcilicet ipſorum inſeruire. qua ratione omnes Chriſtiani dici poſſunt λειτουργοί, præſertim quum iuuare proximum, ſit quædam, ut ita dicam, ſacrificij ſpecies, & quidem Deo gratiſſimi. Alioquin λειτουργὸς & διάκονος, dicitur qui publico munere fungitur, ut diximus Act. 13. a. 2. Cæterùm leuiculum eſt quòd κοινωνεῖν uerti participare, actiua ſignificatione, pro participem fieri, ut uertit Vetus interpres: quum Eraſmus maluerit uti communicandi uocabulo. deinde σαρκικὰ interpreter carnalia, potius quàm humana, ut nuper quidam nouè conuertere maluit quàm conſuetudini & uſui aliquid condonare. Quaſi uerò Paulo etiā nō licuerit pro πνευματικὰ dicere τὰ θεῖα, & pro σαρκικὰ, ἀνθρώπινα uel ἀνθρωπεῖα. Sed multo ſcilicet expreſsius loquitur Apoſtolus, non iam ſimpliciter Diuina cum humanis conferens, ſed etiam oſtendens quātum inter hæc interſit, quū ijs utatur uocabulis quibus harum rerum natura ipſa explicatur. Sed iſta ſcilicet aut non uident aut diſſimulant ſe uidere qui altioribus reuelationibus ſunt intenti.

28 Eis conſignauero σφραγισάμενος αὐτοῖς. Id eſt apud ipſos fideliter & quaſi annulo obſignatum depoſuero. Commendat enim, opinor, tum ſuam in illa perferenda, tum etiam illorum in cuſtodienda illa pecunia diligentiam ac fidem: translatione ſumpta à ueterum more, qui annulis obſignabant quæ in tuto uolebant repoſita. Neque uerò uideo qua ratione relatiuum αὐτοῖς eis, commodius ad Macedonas dantes quàm ad Hieroſolymitanos è manu Pauli accipientes referatur: quamuis in ea opinione ſit Eraſmus. Hunc fructum τὸν καρπὸν τοῦτον. Id eſt hanc pecuniam in uſus pauperum collectam. Elegans certè loquendi formula, ex qua intelligimus eleemoſynas uerum eſſe fidei & charitatis fructū, ſiue dantem ſiue accipientē, ſiue utrunq; ſpectes. Per uos δι' ὑμῶν. Id eſt, ita ut uos inuiſam, iſtac ſcilicet iter faciens. Eſt itaq; hoc quoq; dicendi genus, ut alia multa, petitum è medio, ex ſententia ipſa non ex uerbis æſtimandum. C

29 Cū plena benedictione Euāgelij ἐν πληρώματι εὐλογίας τοῦ εὐαγγελίου. Duplicē Hebraiſmū, ἐν pro σὺν & duo appellatiua pro conſtructione appellatiui cū adiectiuo (ita enim Grāmatici loquuntur) ſæpe iā annotauimus. Vulg. in abundātia benedictionis Chriſti, expungēs τοῦ εὐαγγελίου (quod etiā nō legit Ambroſius) & utroq; ſeruato Hebraiſmo: quorum tamen prior nonnihil eſt obſcurus. Eraſ. in plenitudine Euangelij Chriſti, admodum obſcurè. Eſt autem hæc ſententia, opinor, certò ſcire Apoſtolum, ſuum aduentum Romanis futurum maximè frugiferum. tū enim fore ut Deus ipſis cumulatiſsimè impertiat Euangelicorum myſteriorum cognitionem cum illis communicandam. Itaq; non aſſentior Eraſmo qui putat Benedictionis nomine ſignificari eleemoſynam, quaſi Romanos quoq; exhortetur Apoſtolus ad conferendum aliquid. Sunt quoq; qui hanc abundantiam benedictionis ad Romanos referant: quaſi dicat Apoſtolus ſe non dubitare quin apud eos copioſiſsimum Euangelij fructum inueniat. quam ſententiam ſi ſequaris, accipiendum erit ἐν πληρώματι pro εἰς πλήρωμα, in plenitudinem benedictionis Euangelij, id eſt, in eum locum ubi plenè abundat Euangelij gratia.

30 Per charitatem Spiritus διὰ τῆς ἀγάπης πνεύματος. Id eſt, per mutuam illam coniunctionem, qua Spiritus ſanctus animos noſtros deuinxit: quā uocat cōmunionē Spiritus, Philip. 2. a. 1. unde Chriſtiana illa συμπάθεια charitatis Chriſtianæ effectrix: quum uno ſpiritu membra omnia reguntur. Hoc igitur unum eſt ex illis Pauli phraſibus quibus nihil neque grauius, neq; excellentius, neq; Diuinius cogitari poteſt.

Ve

A Vt mecum certetis συναγωνίσασθαί μοι. Vulg. ut adiuuetis me βοηθῆσαί μοι, non satis expresse. Indicat enim paulus magnum sibi certamen instare, metaphora à re militari sumpta: præsagiens nimirum quod euenit, ut extremum periculum adiret. Erasm. ut me laborantem adiuuetis, id est συμπονῆσαι, uel συναντιλαμβάνεσθαι, quod & ipsum est nimis dilutum. 31. Erga Hierusalem ἡ εἰς Ἱερουσαλήμ. Id est, ut conuertit Erasmus, quod exhibeo Hierosolymis Vetus interpres legit ἐν Ἱερουσαλὴμ sublato articulo, & cum uerbo γένηται coniunxit. Idem quoq; pro ἡ διακονία μου uertit ministerij mei oblatio, id est ἡ τῆς διακονίας μου προσφορά.

33. Deus autem pacis princeps ὁ δὲ Θεὸς τῆς εἰρήνης. Hunc Hebraismum suppleuimus ex Esa. 9. b. 7.

ΚΕΦΑΛ ιϛ.

Συνίστημι δὲ ὑμῖν Φοίβην τὴν ἀδελφὴν ἡμῶν, οὖσαν διάκονον τῆς ἐκκλησίας τῆς ἐν Κεγχρεαῖς·

ἵνα αὐτὴν προσδέξησθε ἐν κυρίῳ, ἀξίως τῶν ἁγίων, καὶ παραστῆτε αὐτῇ ἐν ᾧ ἂν ὑμῶν χρῄζῃ πράγματι. καὶ γὰρ αὐτὴ προστάτις πολλῶν ἐγενήθη, καὶ ἐμοῦ.

ἀσπάσασθε Πρίσκιλλαν καὶ Ἀκύλαν τοὺς συνεργούς μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

οἵτινες ὑπὲρ τῆς ψυχῆς μου τὸν ἑαυτῶν τράχηλον ὑπέθηκαν, οἷς οὐκ ἐγὼ μόνος εὐχαριστῶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι τῶν ἐθνῶν,

B καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίαν. ἀσπάσασθε Ἐπαίνετον τὸν ἀγαπητόν μου, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας εἰς Χριστόν.

ἀσπάσασθε Μαριάμ, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν εἰς ἡμᾶς.

ἀσπάσασθε Ἀνδρόνικον καὶ Ἰουνίαν τοὺς συγγενεῖς μου, καὶ συναιχμαλώτους μου, οἵτινές εἰσιν ἐπίσημοι ἐν τοῖς ἀποστόλοις, οἳ καὶ πρὸ ἐμοῦ γεγόνασιν ἐν Χριστῷ.

ἀσπάσασθε Ἀμπλίαν τὸν ἀγαπητόν μου ἐν κυρίῳ.

ἀσπάσασθε Οὐρβανὸν τὸν συνεργὸν ἡμῶν ἐν Χριστῷ, καὶ Στάχυν τὸν ἀγαπητόν μου.

ἀσπάσασθε Ἀπελλῆν τὸν δόκιμον ἐν Χριστῷ. 10
ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ἀριστοβούλου.

ἀσπάσασθε Ἡρῳδίωνα τὸν συγγενῆ μου.
ἀσπάσασθε τοὺς ἐκ τῶν Ναρκίσσου, τοὺς ὄντας ἐν κυρίῳ.

C ἀσπάσασθε Τρύφαιναν καὶ Τρυφῶσαν, τὰς κοπιώσας ἐν κυρίῳ. ἀσπάσασθε Περσίδα τὴν

CAPVT XVI.

1 Commendo autem uobis Phœben sororem nostram, quæ est ministra Ecclesiæ Cenchreensis:

2 Vt eam excipiatis in Domino ut dignum est sanctis, & adsitis ei quacunque in re ipsi usus fuerit uobis. nam hæc cùm multis hospitium præbuit, tum mihi etiam ipsi.

3 Salutate Priscillam & Aquilam, adiutores meos in Christo Iesu:

4 Qui pro anima mea suam ipsorum ceruicem supposuerunt, quibus non ego solus gratias ago, sed omnes Ecclesiæ Gentium:

5 Item Ecclesiam quæ in domo eorum est. Salutate Epænetum mihi dilectum, primitias Achaiæ in Christo.

6 Salutate Mariam quæ multum laborauit erga nos.

7 Salutate Andronicum & Iuniam, cognatos meos, & concaptiuos meos qui sunt insignes inter Apostolos, qui etiam ante me fuerunt in Christo.

8 Salutate Ampliam dilectum mihi in Domino.

9 Salutate Vrbanum, adiutorem nostrum in Christo, & Stachyn mihi dilectum.

10 Salutate Apellen, probatum in Christo. Salutate eos q̃ sunt ex Aristobuli *familiarib.*

11 Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos qui *sunt* ex Narcisci *familiaribus.* eos *inquam* qui *sunt* in Domino.

12 Salutate Tryphænam & Thryphosam, quæ laborant in Domino.

IN CAPVT. XVI.

2 In Domino ἐν Κυρίῳ. Id est Christi nomine, seu in Christi gratia. Est autem notandum hoc quoq; quo exprimitur τὸ ἴδιον Christianæ charitatis, quum alioquin etiam apud prophanos homines extent istarum uirtutum simulachra. Hospitium præbuit προστάτις ἐγενήθη. προστάτης in genere præfectũ declarat. item patronũ ac defensorem. qua significatione putarunt hic plerique Phœben dici προστάτην, quòd multis & ipsi quoque Paulo affuisset. Mihi uerò uidetur hoc nomen grauius, si in ea significatione accipias, quàm ut mulieri conueniat. Sciendum est igitur προστάτας peculiari nomine dictos qui & πρόξενοι dicebantur, id est qui à ciuitate aliqua deligebantur, ut hospites ac peregrinos domum suam atque adeò in fidem suam reciperent. quod significat Eustathio προίστασθαι τῆς ξένης. Significat ergo Apostolus huius Phœbes ministræ Ecclesiæ Cenchreensis domum, ueluti publicæ sanctorum hospitis, fratribus peregrinis patuisse. quas uirtutes in uidua requirit 1. Tim. 5. b. 10.

3 Priscillam Πρίσκιλλαν. Sic uocatur huius Aquilæ uxor Act. 18. a. 2, & g. 26. Consentiunt hîc quoque pleraque exemplaria. In nonnullis tamen legitur Πρίσκαν Priscam, ut etiam legit uetus interpres.

5 Ecclesiam ἐκκλησίαν. Id est fidelium cœtum. Erant enim isti tum pietate tum eruditione insignes, ut testatur Lucas & Paulus ipse qui pro collegis suis illos numeret. neque mirum est in tam ampla ciuitate distinctos fuisse fidelium cœtus. Cæterùm, ut Græcum uocabulum retinerem, non eo tantùm sum adductus quòd tritum sit Latinorum auribus, sed etiam ut tandem dediscat mundus crassum illum errorem, quo factum est ut ecclesiam duntaxat pro templo accipiant plerique. At contrà Erasmus hoc dedit suo seculo, ut mallet congregationem interpretari.

Primitias Achaiæ ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας. Allusio est ad Legales cæremonias, quòd hic primus ex Achæis se se Christo consecrasset, Euangelium amplexus. Sic enim malo accipere quàm cum Ambrosio referre ad hominis digni tatem. Cæterùm pro Ἀχαΐας Vetus interpres legit Ἀσίας Asiæ, quam lectionem in uno duntaxat codice uetusto inuenimus. Quod autem idem Vetus interpres ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ conuertit, qui est primitiuus, meritò mutatum est ab Erasmo in, Qui est primitiæ. Sed hoc quoque mihi usum est duriusculum.

7 Inter Apostolos ἐν τοῖς ἀποστόλοις. Id est quorum nomen apud ipsos etiam Apostolos uiget. uel qui & ipsi

Salutate Perſidem dilectam, quæ multum laborauit in Domino.

ἀγαπητὴν, ἥτις πολλὰ ἐκοπίασεν ἐν κυρίῳ. A

Salutate Rufum ſelectum in domino, & matrem eius ac meam.

13 ἀσπάσασθε Ῥοῦφον τὸν ἐκλεκτὸν ἐν κυρίῳ, καὶ τὴν μητέρα αὐτοῦ καὶ ἐμοῦ.

Salutate Aſyncritum, Phlegontem, Herman, Patroban, Mercurium, & qui cum ijs ſunt fratres.

14 ἀσπάσασθε Ἀσύγκριτον, Φλέγοντα, Ἑρμᾶν, Πατρόβαν, Ἑρμῆν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς ἀδελφούς.

Salutate Philologum & Iuliam, Nereum & ſororem eius, & Olympam, & qui cum ijs ſunt, omnes ſanctos.

15 ἀσπάσασθε Φιλόλογον, καὶ Ἰουλίαν, Νηρέα, καὶ τὴν ἀδελφὴν αὐτοῦ, καὶ Ὀλυμπᾶν, καὶ τοὺς σὺν αὐτοῖς πάντας ἁγίους.

Oſculum Salutate alij alios oſculo ſancto. Salutant uos Eccleſiæ Chriſti.

16 ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ. ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τοῦ Χριστοῦ.

2 Cor. 16. d. 20. 2. Cor. 13. d. 12. 1. Pet. 5. d. 14.

Precor autem uos fratres, ut ſpeculemini diſsidiorum & ſcandalorum authores, præter doctrinam quam uos didiciſtis: & declinetis ab eis.

17 Παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοὶ, σκοπεῖν τοὺς τὰς διχοστασίας, καὶ τὰ σκάνδαλα, παρὰ τὴν διδαχὴν, ἣν ὑμεῖς ἐμάθετε, ποιοῦντας, καὶ ἐκκλίνατε ἀπ' αὐτῶν.

Propter ventrem predicantes. Nam qui eiuſmodi *ſunt*, Domino noſtro Ieſu Chriſto non ſeruiunt, ſed ſuo uentri: & per blandiloquentiam & aſſentationem cor da minimè malorum ſeducunt.

2. Ioha. d. 10.

18 οἱ γὰρ τοιοῦτοι, τῷ κυρίῳ ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστῷ οὐ δουλεύουσιν, ἀλλὰ τῇ ἑαυτῶν κοιλίᾳ καὶ διὰ τῆς χρηστολογίας, καὶ εὐλογίας ἐξαπατῶσι τὰς καρδίας τῶν ἀκάκων. B

Obedientia. Veſtra enim obedientia ad oẽs peruenit. Gaudeo igitur quod ad uos *attinet*: ſed uolo uos ſapientes quidem eſſe quo ad bonum innocentes uerò quoad malum.

19 ἡ γὰρ ὑμῶν ὑπακοὴ εἰς πάντας ἀφίκετο. χαίρω οὖν ἐφ' ὑμῖν, θέλω δὲ ὑμᾶς σοφοὺς μὲν εἶναι εἰς τὸ ἀγαθὸν, ἀκεραίους δὲ εἰς τὸ κακόν.

Deus autem pacis *princeps* conteret ſatanam ſub pedes ueſtros citò, Gratia domini noſtri Ieſu Chriſti *ſit* uobiſcum. Amen.

20 ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης συντρίψει τὸν Σατανᾶν ὑπὸ τοὺς πόδας ὑμῶν ἐν τάχει. ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν.

Act. 16. 21. Philip. 2. c. 19. Salutant uos Timotheus adiutor meus et Lucius, & Iaſon, & Soſipater, cognati mei.

21 ἀσπάζονται ὑμᾶς Τιμόθεος ὁ συνεργός μου, καὶ Λούκιος, καὶ Ἰάσων, καὶ Σωσίπατρος, οἱ συγγενεῖς μου.

ſunt inſignes Apoſtoli. Sic enim accipitur interdum hoc nomen in genere pro ijs qui Chriſti nomine funguntur legatione, ut 2. Cor. 7. d. 23. Fuerunt in Chriſto γεγόνασιν ἐν Χριστῷ. Id eſt, Chriſto ſunt per fidem inſiti. eſtque diligenter notanda hæc formula cuius emphaſin non expreſſeris, ſi dixeris, qui Chriſto acceſſerunt, uel Chriſto nomen dederũt.

8 Ampliam Ἀμπλίαν. Vulgata legit Ἀμπλιάτον Ampliatum, quod & in uno codice inuenimus.

15 Olympan Ὀλυμπᾶν. Viri nomen, non mulieris. Vulg. olympiadem, contra omnium noſtrorum codicum fidem. 16. Oſculo Φιλήματι. Referendum hoc eſt ad eorum temporum morem: cuius exempla paſsim non modò in Sacris literis, ſed etiam apud profanos ſcriptores extant. Sanctum autem uocat quod ab animo proficiſcitur ſanctæ illius charitatis pleno.

17 Vt ſpeculemini σκοπεῖν. Id eſt, attentè & diligenter quaſi hoſtes è ſpecula obſeruetis. Vulg. ut obſeruetis, id eſt τηρεῖν uel φυλάττειν. Eraſ. conſideretis, quod minus etiam quadrat. C

18. Per blandiloquen. διὰ τῆς χρηστολογίας. Hoc uocabulum ſicut ex duobus compoſitum eſt, ita duplicem uim habet, quam uix poſsis niſi longo circuitu uerborum Latinè exprimere. Primùm enim is eſt χρηστολόγος qui uerbis multum pollicetur, re nihil præſtat: deinde quem ſi audias, dicas de te & commodis tuis magis quàm de ſeipſo ſolicitum. Huius ſceleris exemplar ſit Satanæ tentatio qua Euam ſefellit. quanquam non ita procul abeundum ut plurima & certiſsima ſpectemus eius exempla.

Et aſſentatione *laxi* εὐλογίας. τὸ εὐλογεῖν Græcis declarat τὸ ἐπαινεῖν laudare, unde εὐλογία dicitur oratio ad prædicandas alicuius laudes accommodata: cuiuſmodi eſſe præcipuè ſolet aſſentatorum, ut pulchrè deſcribit Plutarchus libello in adulatores edito. Sed & εὐλογία pro fucata illa & inani facundiæ ſpecie accipi poteſt, qua tecti pſeudoprophetæ ſolent ſimplicium animos fallere, Item quum apud theologos εὐλογία accipiatur etiam pro fauſta precatione, poteſt hæc quoque ſignificatio huic loco conuenire: quòd his præcipuè artibus ſoleant uti pſeudoprophetæ, ut ſimplices præſertim mulierculas ſub pietatis & longarum precum prætextu deuorent. Hi ſunt ſcilicet quos peculiari nomine religioſos uocamus, & noſtro idiomate *chatemites, bigots, pates pelues*, id eſt, ut uno uerbo omnia complectar, monachos: adeò à ueruſtis illis patribus degenerauerunt.

Minimè malorum τῶν ἀκάκων. Sic mihi uidetur Terentius Græcum hoc nomen ad uerbum expreſsiſſe. Vulg. innocentium. Eraſ. ſimplicium.

19 Sapientes σοφοὺς. Id eſt, cognitione ueritatis & prudentia quoque inſtructos, ut bona amplecti, mala uitare, fraudes & laqueos pſeudoprophetarum effugere, illis etiam apertè obſiſtere poſsitis. quæ ſæpe inculcat Apoſtolus. Vbi igitur fides illa implicita quam uocant?

Innocentes ἀκεραίους. Id eſt qui nullam prorſus nocendi artem teneatis, nedum ut re ipſa noceatis cuiquam. Vulgata, ſimplices. Eraſmus, ſynceros. Vide Matth. 10. b. 16.

20 Pacis *princeps* εἰρήνης. Vide ſuprà 15. g. 33. Conteret συντρίψει. Sic habent omnes codices Græci quos inſpeximus. Vetus tamen interpres legit συντρίψῃ conterat, ut non ſit promiſsio ſeu diuinatio qua confirmentur Romani ad perſeuarandum: ſed precatio potius ut Dominus ipſorum conatibus proſperum det ſucceſſum,

in

A ἀσπάζομαι ὑμᾶς ἐγὼ Τέρτιος, ὁ γράψας τὴν 22 Saluto uos in Domino ego tertius, qui de
ἐπιστολὴν ἐν κυρίῳ.
ἀσπάζεται ὑμᾶς Γάϊος ὁ ξένος μου καὶ τῆς 23 scripsi epistolam,
ἐκκλησίας ὅλης. ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἔραστος ὁ οἰ- Salutat uos Gaius hospes meus & ecclesiæ
κονόμος τῆς πόλεως, καὶ Κούαρτος ὁ ἀδελφός. totius. Salutat uos Erastus procurator urbis,
ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, μετὰ 24 & quartus frater.
πάντων ὑμῶν. Gratia Domini nostri Iesu Christi sit cum o
τῷ δὲ δυναμένῳ ὑμᾶς στηρίξαι κατὰ τὸ εὐαγ- 25 mnibus uobis. Amen.
γέλιόν μου, καὶ τὸ κήρυγμα Ἰησοῦ χριστοῦ, κατὰ Ei uerò qui potest uos stabilire, secũdum Euangelium.
ἀποκάλυψιν μυστηρίου, χρόνοις αἰωνίοις σεσι- Euangelium meum, & præconium Iesu Chri
γημένου. sti, ex reuelatione misterij quod à tempori-
φανερωθέντος δὲ νῦν, διά τε γραφῶν προ- 26 bus æternis tacitum fuit:
φητικῶν, κατ' ἐπιταγὴν τοῦ αἰωνίου θεοῦ, εἰς Nunc uerò factum est manifestum & per Scriptura.
ὑπακοὴν πίστεως, εἰς πάντα τὰ ἔθνη γνωρι- scripturas propheticas ex imperio æterni Fides.
σθέντος. Dei in obedientiam fidei, apud quasuis Gen
μόνῳ σοφῷ θεῷ, διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα 27 tes declaratum.
εἰς τοὺς αἰῶνας, ἀμήν. Soli *inquam* sapienti Deo, gloria per Iesum
Πρὸς Ῥωμαίους ἐγράφη ἀπὸ Κορίνθου διὰ Christum, in secula. Amen.
Φοίβης τῆς διακόνου τῆς ἐν Κεγχρεαῖς ἐκκλησίας. *Ad Romanos scripta fuit Corintho, per Phœben minis-*
tram Cenchreensis Ecclesiæ.

B

22 In Domino ἐν κυρίῳ. Hoc quidem ita collocatum est in Græco contextu ut etiam ad uerbum ἔγραψα referri possit, quasi dicat Tertius se hanc epistolam descripsisse in Domino, id est hanc operam Apostolo propter Dominum commodasse. Sed uberior & planior erit sensus, si cum salutandi uerbo connectas, ita ut nos fecimus.

Qui descripsi ὁ γράψας, id est qui dictante Paulo excepi, uel ex eius aduersarijs descripsi. Vulg. & Erasm. qui scripsi, uocabulo ambiguo. 23. Gaius Γάϊος. Duorum Gaiorum fit mentio in historia Apostolica: unius Derbæi, qui Paulum assectabatur, Act. 20. a. 4. Alterius Corinthij, quem Paulus ipse baptizauit, 1. Cor. 1. b. 14, cuius hic fieri mentionem probabile est. Itaque ijs assentior qui hanc epistolam dicunt Corinthi scriptam, quum Apostolus tertiò illuc uenisset, ut ipse significat 3. Cor. 12, e. 14, nempe ultima illa in Græciam profectione quæ describitur initio capitis Actorum uigesimi: unde profectus quum Hierosolymam uenisset, ibi captus, & Romam tandem inde deuectus est.

Procurator ὁ οἰκονόμος. seu Curator, quod nomen in ueteribus inscriptionibus sæpe inuenitur. Græcum autem uocabulum declarat rei domesticę dispensatorem. Ideo maluit Erasmus quæstorem ærarium interpretari, quod & ipsum non improbo. Arcarium autem, quo utitur uetus interpres, non memini legere. Cæterum urbis nomen non exprimit Apostolus, sed Corinthum significari existimo, ijs coniecturis adductus quas paulò antè exposui.

24 Gratia Domini ἡ χάρις. Quia hæc eadem paulò ante posita sunt, nempe uers. 20. apud Anbrosium & Origenem hîc non repetuntur, nec in uetustissimo codice Constantiensi. Apud Chrysostomum priore loco non adduntur, sed hîc duntaxat, idque post δοξολογίαν, ita scilicet ut epistolam claudat. Hæc Erasmus.

25 Ei uerò qui potest τῷ δὲ δυναμένῳ. Admodum suprà 14. d. 23, in omnibus nostris uetustis codicibus desinere hanc epistolam in superiorem uersiculum, quomodo etiam cæteræ clauduntur: reliqua uerò ab hoc uersiculo ad finem usque, attexi decimo quarto capiti. Mysterij μυστηρίου, id est arcani. Vocant autem arcanum, opinor, non tam Euangelicam doctrinam, quàm Gentium uocationem, ut ipse explicat Ephes. cap. 3. A temporibus χρόνοις, id est, ut alibi loquitur, ἑτέρας γενεᾶς, alijs omnibus ætatibus, ac iam inde à mundi initio, ne quis hîc nobis æternum mundum fabricet. Neque enim αἰὼν pro quo Hebræi עולם dicunt, semper declarat tempus quo uel nunquam cœperit, uel nunquam desinat: sed spectandum est quibus rebus accommodetur

26. Et per scripturas διά τε γραφῶν. Vetus interpres expunxit particulam τε, quæ tamen est prorsus necessaria, ut connectantur duo participia φανερωθέντος & γνωρισθέντος: neque uerò causam uideo cur hîc laboraret Erasmus quasi τε semper debeat cum præcedentibus cohærere, aut καὶ subiungi. In obedientiam fidei εἰς ὑπακοὴν πίστεως. Vide suprà 1. a. 5. Declaratum γνωρισθέντος. id est oblatum, & quarumuis Gentium cognitioni expositum. Sed duo hîc notanda sunt, nempe neque uniuersaliter hoc dici, quasi quum hæc Paulus scriberet, nulla prorsus gens esset sub cœlo, cui non esset annunciatum Euangelium (hîc enim particula πᾶς, ut alibi sæpe, non omnem sed quenuis declarat) neque de singulis hominibus hoc est accipiendum, quum non sit omnibus datum ut Dei mysteria nouerint,
C Matth. 13. b. 11. Vulg. cogniti, sensu multum diuerso ac prorsus etiam falso. Nam longè aliud est γινώσκειν id est cognoscere, quàm γνωρίζειν, id est notificare.

27 Soli, *inquam* μόνῳ Hoc hyperbaton (quod multos ex ueteribus torsit & ipsum etiam Erasmum, adeò ut ingenuè dicat se non reperire quod hîc comminiscatur) studui illustrare primùm addito uerbo inquam, quod in epanalepsi ferè solet usurpari: deinde particula ᾧ, unde nata est tota difficultas, sine difficultate expuncta, non tam quia in Complutensi editione deest, quàm quòd manifestus sit Hebraismus, quum scilicet expresso antecedente relatiuum πλεονάζει, uti redundat ᾧ τῷ, Ephes. 3. d. 21, & 1. Petr. 2. d. 24. In secula εἰς αἰῶνας. Vide Matt. 6. b. 13. Nonnulli codices addunt τῶν αἰώνων seculorum. Sic enim Hæbræi dicunt לעולם ועולמים, quod exposuimus Luc. 1. e. 50.

EPISTOLA PAVLI AD Corinthios prior.

Πρὸς τοὺς κορινθίους ἐπιστολὴ πρώτη.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

PAulus uocatione Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei,& Sosthenes frater: 1

ΠΑΥΛΟΣ κλητὸς ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ, διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ σωσθένης ὁ ἀδελφὸς,

Sanctificatio. Inuocare Christum.

Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo Iesu, uocatis sanctis, cum omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in quouis loco, *Domini, inquam*, tum ipsorum, tum nostri: 2

τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ τῇ οὔσῃ ἐν κορίνθῳ, ἡγιασμένοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, κλητοῖς ἁγίοις, σὺν πᾶσι τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἐν παντὶ τόπῳ, αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν.

Gratia per Christum.

Gratia uobis & pax à Deo Patre nostro,& Domino Iesu Christo. 3

χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

Gratias ago Deo meo semp de uobis, ob gratiã Dei quę data est uobis in Christo Iesu. 4

εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ τῇ δοθείσῃ ὑμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

Quod in omnibus ditati estis in ipso, omni sermone, omnię cognitione: 5

ὅτι ἐν παντὶ ἐπλουτίσθητε ἐν αὐτῷ, ἐν παντὶ λόγῳ καὶ πάσῃ γνώσει.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Vocatione *κλητὸς*. Vide Rom.1.a.1,ubi non hoc tantùm,sed alia etiam multa exposuimus,quæ tum in huius epistolæ tum etiam aliarum inscriptione occurrunt.

2 Sanctificatis *ἡγιασμένοις*. Ratio constructionis poscebat ut potius scriberetur *ἡγιασμένῃ* sanctificatæ: Sed in collectiuis omnibus solet interdum sententiæ potius quàm uerborum ratio haberi in omnibus linguis. Quod autem attinet ad uerbum sanctificandi,de eo diximus multis locis,ac præsertim Iohan.17.c.17,& Rom.6.d.19.

In Christo Iesu *ἐν χριστῷ ἰησοῦ*. Eras.per Christum Iesum,ut etiam Græca scholia explicant. Ego uerò malui seruare præpositionem *ἐν*, quod melius declaret quomodo nos pater per Christum sanctificet,id est à reliqua hominum colluuie separatos ac purgatos, sibi pro filijs consecret, nempe donando nos Filio suo, ut ipse sit in nobis & nos in eo. Eadem causa fecit ut infrà uersu 4,iterum eadem uerba simili modo conuerterim, & uersu 5, *ἐν αὐτῷ* sim interpretatus in eo potius quàm per eum. Vocatis sanctis *κλητοῖς ἁγίοις*,id est quos Deus pro gratuita sua bonitate sibi segregauit,uel quos Deus ad sanctitatem uocauit. Illa expositio fontem sanctificationis,ista finem aperit. Illud autem iæpe iam est à nobis annotatum uerbum קרא id est uocare, apud Hæbreos interdum declarare ipsius *ὑπάρξεως* initium, quod Deo tribuatur,ut qui scilicet solo uerbo res omnes condat: interdum uerò publicam eamq; minimè nudam nuncupationem significare, sed quæ cum re ipsa consentiat. quo modo etiam Eustachius nobilis Homeri interpres explicat uerbum *κλαῆσθαι* lib Iliad.*Δ*.scribens in uerba illa, *κλαῦσ' ἔνεκα σὴ παρέσεται Κέλευμαι.*

C

Cùm omnibus *σὺν πᾶσι*. Si hæc accipias prorsus uniuersaliter,catholica fuerit hæc epistola,præter Apostoli consuetudinem. Itaque hunc locum explicandum puto ex altera epistola,quæ diserte inscribitur non tantùm Corinthijs, sed etiam reliquis totius Achaiæ fratribus,cuius metropolis erat Corinthus: sicut epistola ad Galathas generalem etiam inscriptionem habet. Verùm,ut dicam quod sentio,mihi potius placet legere *συμπᾶσι*,sicut in duobus codicibus scriptum inuenimus. quam lectionem si amplectamur, ita licebit hunc locum interpretari, Vocatis sanctis uniuersis, qui scilicet inuocant,&c. ut *τοῖς* ponatur *κατὰ συνεκδοχὴν*,sicut Rom.1.d.18.uel,Vocatis sanctis [id est] omnibus ijs qui inuocant,&c. Sunt autem addita hæc omnia ad explicandum Ecclesiæ nomen.

Qui inuocant *τοῖς ἐπικαλουμένοις*. Inuocandi uerbum propriè de eo dicitur qui Dei subsidium cum clamore petat,ut qui in periculo est constitutus. Est itaque uera inuocatio,fidei fructus. Nemo enim Deum appellat nisi qui eius præsidio tutum se fore sperat. Inde factum ut *κατ' ἐξοχὴν* pro toto Dei cultu accipiatur, ut inuocare nomen Christi, idem ualeat atque Christum pro Deo re ipsa agnoscere.

Domini, inquam, tum ipsorum, tum nostri *αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν*. Vulg. ipsorum & nostro. Eras.uel suo uel nostro. Retulerunt enim hæc ad *τόπῳ*, quod & pleriq; magni nominis interpretes faciunt. Sed ego tamen ijs assentior qui coniungunt cum *Κυρίου*, ut sit correctionis species, quia scilicet duntaxat dixerat *Κυρίου ἡμῶν* Domini nostri. in qua opinione est Photius, primi inter Græcos scholiastes nominis, itemq; Chrysostomus & Theophylactus. Primùm enim nullam satis idoneam causam uideo, cur hoc addatur, si de loco accipias, quum satis fuerit dixisse, omnibus & in omni loco. Deinde nec hoc quidem uidere possum cur Paulus nostrum locum uocet Iudæam, ut interpretatur Ambrosius, ipsorum uerò locum cunctas Gentium Ecclesias. Nam neq; hæc consuetudo est Pauli ut Gentes compellans, sese cum Iudæis coniungat, Præsertim in procœmijs: neq; etiam Paulus ex Iudæa erat. (hîc autem de loco non de religione agitur) deniq; si Iudæos constituerat Apostolus Gentibus opponere, cur Iudææ unius meminisset, quum per orbem terrarum essent dispersi qui ex Iudæis crediderant? Postremò id quoq; obseruandum puto, Apostolum non ita scripsisse ut uertit Erasmus, uel suo uel nostro, *ἢ αὐτῶν ἢ ἡμῶν*, per disiunctionẽ, sed cõnexa enuntiatione dixisse *αὐτῶν τε καὶ ἡμῶν*, & ipsorũ & nostro: ut prorsus necesse uideatur hæc accipere de eo quod Apostolus significet utrorũq; esse cõmune. Ar,n. cur ista Paulus commemorat? Optima certè ratione. Nempe ut iam inde ab initio iaciat futuræ disputationis fundamentum. Nam si Corinthij cæteriq; omnes ab uno Deo uocati sunt & in uno Christo sanctificati, si omnes unum eundemq; Dominum habent ac profitentur, unde factiones istæ quæ inter eos uigebant, quasi Christus esset diuisus?

3 Gratia *χάρις*. Vide Rom.1.a.7,ubi totum hunc uersiculum exposuimus.

5 In omnibus *ἐν παντὶ* Erasmus, omnibus, quasi dicat Apostolus eos in Christo abundare omni genere beneficiorum quæ solet Ecclesia ex Deo percipere. Idipsum uerò quum paulò post, id est uersiculo septimo dicatur, non facilè admiserim hanc *ταυτολογίαν*. Deinde quum postea enumerentur species, alterum necesse fuit, nempe ut uel eæ species enumerarentur quæ totum genus comprehenderent, uel adijceretur particula quæ ostenderet exempli

A exempli causa certas duntaxat easque præcipuas speciesrecenseri. Sed neque particula ulla adijcitur, neq; duę illæ species nempe λόγος & γνῶσις, uidentur omnia comprehendere. Itaque ἐν παντὶ existimo idem declarare atque in omni re seu negotio. Ditati sitis ἐπλουτίσθητε Annotauimus Rom. 2. a. 4, diuitiarũ nomine omnem copiam ac abundãtiam significari apud Paulum: quo modo etiam apud idoneos scriptores τὸ πλουτεῖν pro σύπορᾶν accipitur.

In ipso ἐν αὐτῷ Eras. per ipsum. Vide suprà uersu 2. Omni sermone ἐν παντὶ λόγῳ Hic demum Apostolus significat quæ sint opes quibus Corinthij abundent in omni negotio: itaque redundat præpositio ἐν ex Hebræorum idiotismo, ut Ephes. 2. a. 4, Iac. 1. b. 10, 1 Tim. 6. d. 18. Solent enim Græci τὸ πλουτεῖν potius conectere cum secundo casu, aut tertio sine præpositione. Particula autem πᾶς hoc loco, ut Rom. 15. c. 14, 1. Cor. 13. a. 3, & alibi sæpe, non est proprie uniuersalis, sed totum quodlam & integrum declarat. quod tamen rursus ita est accipiendũ ut meminerimus eius quod scribitur infrà 13. c. 9. Nos omnes, quandiu hic uersamur, nonnisi ex parte cognoscere ac prophetare Itaq; quũ omnem sermonem omnemq; cognitionem tribuit Corinthijs Apostolus, quædam est species hyperboles, ad præsentem fidelium conditionem restringenda. Cæterùm λόγον. 1. sermonem, uocat eximiam rerum diuinarum intelligentiam, quam alibi σοφίαν appellat, & fere cum γνῶσιν coniungit, ut inferiore. Assentior igitur Chrysostomo, qui Paulũ ceuet ab ijs donis commendare Corinthios, quorum abusum eo iustius paulo pòst esset in ipsis reprehẽsurus, quòd scilicet illis ad inanem ostentationem & uanam facundiæ speciem abuterentur.

(καθὼς τὸ μαρτύριον τοῦ χριστοῦ ἐβεβαιώθη ἐν ὑμῖν,)

6 Prout testimonium Christi confirmatum fuit in uobis.

ὥστε ὑμᾶς μὴ ὑστερεῖσθαι ἐν μηδενὶ χαρίσματι, ἀπεκδεχομένους τὴν ἀποκάλυψιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ,

7 Adeò ut nullo dono deficiamini, expectãtes dum reueletur Dominus noster Iesus Christus. Tit. 2. c. 11. philip. 3. d. 20

ὃς καὶ βεβαιώσει ὑμᾶς ἕως τέλους ἀνεγκλήτους, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ.

8 Qui *Deus* etiam confirmabit uos usq; ad finem, inculpatos in die Domini nostri Iesu Christi.

πιστὸς ὁ θεός, δι' οὗ ἐκλήθητε εἰς κοινωνίαν
B τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

9 Fidelis Deus, per quem uocati estis in cõmunionem filij ipsius Iesu Christi Domini nostri.

παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ἵνα τὸ αὐτὸ λέγητε πάντες, καὶ μὴ ᾖ ἐν ὑμῖν σχίσματα, ἦτε δὲ κατηρτισμένοι ἐν τῷ αὐτῷ νοΐ, καὶ ἐν τῇ αὐτῇ γνώμῃ.

10 Precor autem uos, fratres, per nomen Domini nostri Iesu Christi, ut idem loquamini omnes, & non sint inter uos diſsidia, sed sitis coagmentati, eadem mente & sententia.

6 Prout καθὼς Eras. quibus rebus, id est, δι' ὧν, ut etiam Græca scholia interpretantur, sed prorsus coactè, quum per se plana & aperta sit sententia. Gratias ago Deo, inquit Apostolus, quòd in Christo sitis ditati omni cognitione & sermonis etiam gratia. quod ita esse ut dico, satis apparet ex eo quòd Christi testimonium sit in uobis confirmatum. id est, ex eo quòd firma ac luculenta sint in uobis quæcunque de Christi præsentia ac uirtute testantur. nempe dona illa omnia Spiritus sancti, quibus tam abundè estis instructi ut nullum uos deficiat. Hæc est, ni fallor, huius loci genuina expositio: quam quum etiam Photius in Græcis scholijs annotarit, miror ab Erasmo fuisse præteritam. Simili ratione argumentatur Petrus Act. 10. g. 47, & 13. b. 7. 8. & 9. nimirum ab effectis ad causam.

7 Adeò ut ὥς. Vt hoc loco non notat finem sed consequutionem, sicut rectè annotauit Erasmus. Ego adijcio, cohærere non cum uersu 5, sed cum uerbo ἐβεβαιώθη confirmatum est, cuius nimirum reddat rationem, ut ab ijs plane dissentiam qui uers. 6. addita parenthesi ab isto diuellunt. Deficiamini ὑστερεῖσθαι. Vulg. desit. Eras. destitua mini. Vide Rom. 3. c 23. Expectantes ἀπεκδεχομένους. i. interim dum expectatis: quali scriptum sit ἐν τῷ ἀπεκδέχεσθαι. Dum reuelerur τὴν ἀποκάλυψιν. Vulg. & Eras. reuelationem, ambiguè, quum etiam actiue possit accipi. Loquitur autem Paulus de altero Christi aduentu, ut & Petrus 1. epist. 1. b. 7, & c. 13.

8 Qui *Deus* ὅς. Repetendum est Dei nomen à uers. 4, ubi dixerat, εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, Gratias ago Deo, & paulo pòst, ἐπὶ τῇ χάριτι τοῦ θεοῦ, pro ἐπὶ τῇ χάριτι αὐτοῦ. i. ob gratiam Dei, pro, ou gratiam ipsius, repetito antecedente ex Hebræorum more, loco relatiui. Neq; ei quòd quisquam hac eclipsi offendatur, quum superiores uersiculi, nẽpe 5. 6. & 7, cum extremo quarto prorsus cohæreant. Inculpatos ἀνεγκλήτους. Id est, ut sitis inculpati. inculpatos autem uocat non quos nunquam quisquam culparit, sed quos nemo possit meritò culpare. id est eos qui sunt in Christo Iesu, in quibus scilicet nulla est condemnatio. ut expoluit Rom 8. a. 1. & f. 33. Vide Luc. 1. a. 6, ubi expendimus quod iterum hoc loco inculcat Erasmus, esse scilicet perfectius atque etiam difficilius ἀνέγκλητον esse quàm innocentem. C In die ἐν τῇ ἡμέρᾳ. Erasm. in diem, id est εἰς τὴν ἡμέραν. ut Rom. 2. a. 5. quod mihi non placet hoc in loco. Dies autem Domini quid significet, declarauit ipse Apostolus Rom. 2. c. 16. Domini nostri τοῦ κυρίου ἡμῶν. Vulgata, aduentus Domini nostri, τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου ἡμῶν.

9 Fidelis πιστός. Id est uerax & constans, ut illum prædicat Dauid Psal. 138. Itaque uera & propria significatione accipitur fidei nomen hoc in loco, nempe pro dictorum ac conuentorum constantia & ueritate, ut à Cicerone definitur. quantus peculiariter hic uideatur constantia Dei significari. Nam quòd uocet in filij sui cõmunionem, id omne ipsius ueritati tribuendum est, qui uerax esse non desinat etiamsi mendaces simus: quod autem quoscunque semel donauit filio, nunquam postea illi eripiat, sed perseuerantię Spiritu donet, in eo se uerè constãtem declarat. Alioquin πιστὸς diuersa significatione solet uocare Apostolus eos qui fide sunt Christum amplexi. πιστὸς autem λόγος uocatur. 1. Tim. 4. c. 9, & 2. Tim. 2. b. 11, sermo firmus, & qui fallere nunquam possit, eadem ratione qua fidelis ipse Deus dicitur. Per quem δι' οὗ. Id est ὑφ' οὗ à quo. Est enim promiscuus harum præpositionum usus: ut planè inepti sint qui istis syllabarum aucupijs conantur homines imperitos irretire, ut Dei ὑσίαν discerpant, aut personarum inæqualitatẽ inuehant: aduersus quos egregiè disputat Basilius. Communionem κοινωνίαν. Vulg. societatem. Eras. consortium. Sed communionis uocabulum, ut rectè indicauit doctissimus interpres, & Græcam uocem & nostram illam cum ipsa Christi substantia coniunctionem melius declarat.

10 Idem τὸ αὐτό. Vulg. Idipsum, de quo diximus Rom. 12. c. 16. Diſsidia σχίσματα. Vulg. schismata, id est διχοστασίαι, quas Apostolus ab hæresibus distinguit Gal. 5. d. 20. Est enim ut opinor, ꝓpriè σχίσμα seu διχοστασία, animorum simpliciter seu uoluntarum dissensio, quũ alij alijs hominib. uel externis ritib. ita sunt addicti, ut quãuis alioquin in ipsis religionis capitibus consentiant, tamẽ animis sint abalienati & factiones quasdam ineant: ut Corinthij, quorũ alij Apollo, alij Cephã, alij Paulũ iactabãt. Hæresis uerò ꝓpriè declarat certã quandam factionẽ doctrinæ causa exortam, ut exposuimus Act. 5. d. 17. Hic tamen Paulus schisma in genere uocat omnem diſsidij speciem, ut apparet ex eo quod illi opponitur. id est, ex consensione quam requirit tum in sententia seu eodem in religionis capitibus iudicio, (id enim propriè declarat γνώμη) tum in animorum seu uoluntatis coniunctione, (id enim est quod mentis

appellatione

appellatione intelligit: unde ὁμόνοιαν Græci uocant quam Latini concordiam) deniq; in ipsa enim oratione, quæ & A
iudicij & uoluntatis est index. Vt autem ita hunc locum interpreter, non eò tantùm adducor, quòd hac ratione seruetur simplex ac genuina uerborum significatio, sed etiam quòd ita maximè appareat naturalis & cõcinna omnium partium collocatio. Ascendit enim Paulus ordine retrogrado ab imis ad summa, nempe à loquutione ad uoluntatem, à uoluntate ad fontem ipsius tum uoluntatis tum locutionis, id est ad animi iudicium. Coagmentati κατηρτισμένοι siue coadunati, ac compacti, ut totum quippiam quod suis omnibus partibus aptè inter se cohærentibus componitur. Nam sicut alibi exposuimus, hoc uerbum de quantitate discreta, quam uocant, propriè dicitur, ut autẽ res omnes eiusmodi ex multis partibus compositæ, suis numeris constent, duo requiruntur, nempe ut pars nulla desit, aut super sit: deinde ut omnes aptè inter se cohæreant. Inde factum ut ἄρτιος integrum & perfectum declaret, quũ scilicet de numero pari propriè dicatur, & ἀρτίζειν cum suis compositis non modò pro componere seu compingere ac coagmentare, ut Rom. 9. d. 22, sed etiam pro perficere accipiatur. Deinde etiam apud medicos usurpetur pro luxata membra in suum locum restituere, qua significatione uidetur trãslatitiè poni Gal. 6. a. 1. Denique etiam pro sarcire quod ruptum est & dissolutum, ut Mat. 4. d. 21. Sed spectandum quid cuique loco conueniat. Mihi quidem non placet Veteris Interpretis sententia, qui κατηρτισμένους exponit perfectos, quum hoc nomine fere intelligantur perfectæ uirtutis homines. Erasmus uerò longius à Græcis recessit quum interpretaretur, sed sitis integrum corpus: nec satis etiam perspicuè uidetur loquutus.

Declaratũ est enim mihi de uobis, fratres mei, à domesticis Chloes, quòd lites sint inter uos.

11 ἐδηλώθη γάρ μοι περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί μου, ὑπὸ τῶν χλόης, ὅτι ἔριδες ἐν ὑμῖν εἰσι.

Act. 18. f. 24.

Hoc autem dico, unumquéq; uestrum dicere, Ego quidem sum Pauli, ego uerò Apollo, ego uerò Cephæ, ego uerò Christi.

12 λέγω δὲ τοῦτο, ὅτι ἕκαστος ὑμῶν λέγει, ἐγὼ μέν εἰμι παύλου, ἐγὼ δὲ ἀπολλῶ, ἐγὼ δὲ κηφᾶ, ἐγὼ δὲ χριστοῦ.

Num dispertitus est Christus? num Paulus crucifixus est pro uobis, aut in nomen Pauli baptizati fuistis?

13 μεμέρισται ὁ χριστός; μὴ παῦλος ἐσταυρώθη ὑπὲρ ὑμῶν; ἢ εἰς τὸ ὄνομα παύλου ἐβαπτίσθητε;

Act. 18. c. 8.

Gratias ago Deo meo, quòd neminem uestrum baptizauerim, nisi Crispum & Gaium:

14 εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, ὅτι οὐδένα ὑμῶν ἐβάπτισα, εἰ μὴ κρίσπον καὶ γάϊον, B

Vt ne quis dicat quòd in meum nomen baptizauerim.

15 ἵνα μή τις εἴπῃ, ὅτι εἰς τὸ ἐμὸν ὄνομα ἐβαπτίσα.

Baptismus.

Baptizaui autem etiam Stephanæ familiã: cæterùm haud scio num quem alium baptizauerim.

16 ἐβάπτισα δὲ καὶ τὸν στεφανᾶ οἶκον· λοιπὸν οὐκ οἶδα εἴ τινα ἄλλον ἐβάπτισα.

11 Declaratum est ἐδηλώθη. Vulg. & Eras, significatum est ἐσημάνθη. Declarat autem τὸ δῆλον aliquid amplius quam τὸ σημαινόμενον, ut apud Latinos differunt declarare & significare. Sic enim Cicero, ad Lucceium scribẽs, Itaq;, inquit, hoc sæpius dicendum, tibiq́ nõ significandum solùm sed etiam declarandum arbitror, nihil mihi esse potuisse tuis literis gratius. Pertinet autem huius uocabuli explicatio ad sententiæ pondus, ne scilicet Apostolus cuiuis delationi temere uideatur credidisse. A domesticis Chloes ὑπὸ τῶν χλόης. Similis dicendi formula occurrit Ro. 16. b. 10. & 11, ut mihi dubium esse non possit quin Chloe sit religiosæ alicuius matronæ nomen. Nam neque ullus in eo tractu locus commemoratur hoc nomine, neque si locus significaretur, prætermissa fuisset præpositio, ut rectè obseruauit Erasmus. Deinde passim apud Græcos hoc nomen mulieribus tribuitur. 12 Hoc autem dico, &c. λέγω δὲ τοῦτο. i. quod autem uobis dictum uolo, siue, quod mihi dico à domesticis Chloes declaratum, illud est, uos scilicet hoc solere dictitare. Ego quidem sum Pauli, &c. Similis formula occurrit Rom. 15. b. 8. Alijs placuit ὅ, τι excudere, quasi sit pronomen: nos tamen nusquam inuenimus ita scriptum. Ab alijs denique ὅτι accipitur pro διότι, id est quia uel propterea quòd. Suum cuique liberum iudicium esto. Nam quocunque modo accipias, eadem manebit sententia. Illud uerò notandum est, singulis non tribui hæc omnia, sed alia alijs. Neque enim unusquisque dicebat, Ego sum Pauli, ego sum Cephæ, sed alius quidem Paulum, alius uerò Cepham iactabat. Itaque hoc quoque dicendi genus ut alia multa, petitum est è medio.

Ego uerò Christi ἐγὼ δὲ Χριστοῦ. Chrysostomus, quantum licet ex eius interpretatione colligere, sic ista distinxit, quasi non sint Corinthiorum, sed ipsius Apostoli uerba, Corinthios suo exemplo docẽtis quidnam sentire ac docere deberent. Eam uerò expositionem si sequamur, adscribendum erit punctum post λυφᾶ, & pro ego uerò Christi, dicendum erit, At ego sum Christi, & uersiculus 13. ab his uerbis inchoandus. Fuit autem in hanc sentẽtiam adductus Chrysostomus, eo quòd non uideantur reprehendi posse qui se Christi esse dicunt: quæ ratio quum nõ adeò sit firma quin conuelli facilè possit, & omnes codices uno consensu ista connectant cum præcedentibus (quasi una etiam istorum factio fuerit qui se Christi esse dicerent) nolim à recepta lectione temerè discedere. Puto igitur superiores factiones eorum fuisse qui plus æquo his uel illis ministris erant addicti, adeò ut cæteros aspernarentur, & homines potius quàm Christum ipsum colerent: hanc autem postremam particulam ad eos pertinere qui in contrariam partem peccabant, id est, qui se unius Christi ita esse dicebant, ut interim ijs per quos Deus loquitur nihil tribuerent, quo pestilẽtissimo morbo utinam nulli hodie laborarent. Itaque Apostolus non reprehendit eos simpliciter qui unius Christi se esse dicerent, sed qui Christum ita profitebantur, ut nec Paulum, nec Apollo, nec Cepham, id est nullos ministros quantumuis excellentes pro ministris agnoscerent. Nec enim minus peccat qui Dei ministros spernit, quàm qui certis hominibus nimium tribuit. C

13 *Num* dispertitus est Christus? μεμέρισται ὁ Χριστός: Sic malo legere quàm tollere interrogationẽ cum Theodorito. Itaq; subaudienda est particula μὴ, quam Erasmus rectè expressit, ne posthac corrumpi facilè possit hic locus: & in uno exemplari additam comperimus. Quòd autem Chrysostom. actiuè interpretatur μεμέρισται, diuisit, nimis est uiolentum, quum plana sit sententia, nõ posse uel aliquos ministros nullo loco haberi, uel Christum ministris opponi, quin ueluti discerpatur. In nomen Pauli εἰς ὄνομα Παύλου. Ortum est hoc dicẽdi genus ex Baptismi formula quæ describit Matt. 28. d. 19. Quid aũt ualeat nomẽ Patris & Filij, & Spiritus sancti in ea formula, diximus Act. 3. c. 16. 19. a. 3. In summa, baptizamur in Christi nomen, id est in Christum (ac proinde Patrem ac Spiritum sanctum) quòd eum profiteamur nos pro Deo habere. à cuius authoritate pẽdeamus, & cuius uirtute sanctificemur. 15 Baptizauerim ἐβαπτίσα. Quidam uetusti codices habent ἐβαπτίσθητε baptizati sitis, ut legit Vetus interpres. Quidam ἐβαπτίσθη, baptizatus sit. quam postremam lectionem cæteris antepono, quòd optimè cohæreat cum ἵνα μή τις, ut ne quis. Quidam uertit lauauerim, illoto certe sermone, utinam ne etiam animo.

A οὐ γὰρ ἀπέστειλέ με χριστὸς βαπτίζειν, ἀλλ' εὐαγγελίζεσθαι, οὐκ ἐν σοφίᾳ λόγου, ἵνα μὴ κενωθῇ ὁ σταυρὸς τοῦ χριστοῦ.

17 Non enim misit me Christus ut baptizarem, sed ut euangelizarem: nō *tamen* cum dicendi peritia, ne inanis reddat crux Christi. *Euangelizare.* Galat. 5. a. 2. 2. pet. 1. c. 16. infrà 2. a. 14.

ὁ λόγος γὰρ ὁ τοῦ σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία ἐστίν, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις θεοῦ ἐστιν.

18 Nam sermo ille de cruce, ijs quidem qui pereunt, stultitia est: nobis autem qui seruamur, potentia Dei est. *Crux. Stultitia. Dei uirtus.* Rom. 1. b. 16.

γέγραπται γάρ· ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω.

19 Scriptum est enim, abolebo sapiẽtiam sapientum, & intelligentiam intelligentium tollam è medio. *Sapientia mundi reijcitur.* esa. 29. c. 14.

ποῦ σοφός; ποῦ γραμματεύς; ποῦ συζητητὴς τοῦ αἰῶνος τούτου; οὐχὶ ἐμώρανεν ὁ θεὸς τὴν σοφίαν τοῦ κόσμου τούτου;

20 Vbi sapiens? ubi scriba? ubi cõquisitor seculi istius? Nonne infatuauit Deus sapientiã mundi huius?

ἐπειδὴ γὰρ ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔγνω ὁ κόσμος διὰ τῆς σοφίας τὸν θεόν, εὐδόκησεν ὁ θεὸς διὰ τῆς μωρίας τοῦ κηρύγματος σῶσαι τοὺς πιστεύοντας.

21 Nam postquam in sapientia Dei non cognouit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultã prædicationem seruare credentes. *Sapientia Dei.*

ἐπειδὴ καὶ ἰουδαῖοι σημεῖον αἰτοῦσι, καὶ ἕλληνες σοφίαν ζητοῦσιν.

22 Quandoquidem & Iudæi signum petũt, & Græci sapientiam quærunt. *Iudæi.* Matt. 12. c. 38.

ἡμεῖς δὲ κηρύσσομεν χριστὸν ἐσταυρωμένον, B ἰουδαίοις μὲν σκάνδαλον, ἔθνεσι δὲ μωρίαν·

23 Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudęis quidem offendiculum, Gręcis uerò stultitiam:

αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς ἰουδαίοις τε καὶ ἕλ-

24 Ipsis autem uocatis, tum Iudæis tũ Græ-

17 Non misit ἀπέστειλε. Atqui iussi sunt etiam baptizare Apostoli, & ipse Apostolus aliquot baptizauit. Est igitur quædam species hyperboles, petita & ipsa è medio, ut opinor, quando absolutè negatur quod tamen κατά τι negari debuit. Intelligit enim Paulus se non peculiariter & præcipuè baptizandi sed Euangelizandi munus à Deo accepisse. Similis est loquendi forma Ierem. 7. c. 21. Non *tamen* οὐκ. Addidi hanc particulam, ut oppositi membri eclipsis minus sentiatur. Nam ad explendam sententiam adijciendum fuerat, sed per sapientiam Dei. Similis ecclipsis occurrit Rom. 14. a. 1. Cum dicendi peritia οὐ σοφίᾳ λόγου. Vulg. Barbarè & obscurè, in sapientia uerbi. Eras. erudito sermone. Porrò σοφία & φρόνησις sic distinguũtur, ut illa in contemplatione, ista in actione uersetur. Sed σοφίας uocabulum constat interdum latius patere: adeò ut omnis generis artifices periti soleant à Græcis σοφοὶ appellari, ut infrà 3. b. 10. Sed & nominatim Sophistæ dicti sunt qui illam in rebus ciuilibus administrandis solertiam cum forensi facundia coniunxerunt, & ab agendo sese ad dicendum contulerunt, ut ait in Themistocle Plutarchus. Itaque non dubito quin oratoriam facultatem Apostolus appellet λόγου σοφίαν, quam à se non modò ut nõ necessariam remouet, sed etiam ut Apostolicæ facultati prorsus contrariam. Quid igitur? annon adfuit Paulo sua δεινότης: certè adfuit quanta nulli unquam obtigit: sed cælestis, nõ humana: quũ alioquin ipsius sermone nihil simplicius dici possit.

18 Sermo ille de cruce ὁ λόγος ὁ τοῦ σταυροῦ. Id est, prædicatio de Christo crucifixo. uel genus illud orationis quo utimur in annuntianda uobis salute per Christi crucifixi mortem. Potentia Dei δύναμις θεοῦ. Illud in quo Deus mirificam & infinitam uim suam seruandis electis declarat: quæquidem non ita emineret, si ab humanarum artium, aut humanæ sapientiæ, ullius denique rei subsidio penderet, quæ ab ipsis hominibus possit proficisci. Ita enim sibi tribuerent homines quod unius crucis proprium est. 19 Tollam è medio ἀθετήσω. Editio Græca habet ἀφανίῶ abscondã. Hebræa aũt ueritas totum hunc locum sic legit Esa. 29. c. 14, ואבדה חכמת חכמיו ובינת נבוניו תסתתר, i. & peribit sapientia sapientum eius, & prudentia prudentum eius abscondet sese. Itaque etsi Græca non respondeant Hebræis, si uocabula spectes, tamen eadem manet sententia. Tantùm enim in illo differũt quod Propheta uerbis neutris usus est, quæ Græci in Actiua conuerterunt. Nam perit sapientia, sed Domino destruente: & sapientia euanescit, sed à Domino sublata & obliterata. Verbum aũt ἀθετεῖν, quod proprie declarat loco suo amouere, ut exposuimus Marc. C 6. d. 26, conuertimus tollere è medio, potius quàm reprobare, cum Vetere interprete, & reijcere, cum Erasmo, non tãtùm ex doctissimi interpretis authoritate, sed etiã ueritatẽ ipsam Hebręã secuti. Neq; enim quicquid reijcit, euanescit, sed quod è medio tollitur ita ut nusquam appareat. quãobrem etiam Gręca Esaiæ editio qua nunc utimur, usurpauit uerbum ἀφανίζω. 20 Vbi scriba? ποῦ γραμματεύς; i. Legis interpres, ut exposuimus Mat. 2. a. 4. Siue in genere, quia de Iudęis ꝓprie nõ loquit, Vbi es ô literate, & terẽdis libris exercitate? Magnã aũt emphasin habet singularis numerus: ꝙ ita uideat Apostolus singulos cõpellare, quasi diceret, ne unũ quidẽ nominari posse ex istorũ numero qui hoc arcanũ Dei uel suspicari potuerit uel humanæ rationis ui cõsequi: cui scilicet ratio ipsa repugnet ex diametro. Cõquisitor συζητητής. i. ô tu qui in huius mundi arcanis perscrutãdis & acutissimis quibusq; quæstionib. explicãdis oẽm ętatẽ cõsumis. Assentior aũt doctissimo interpreti, qui hæc putat esse ipsius Pauli uerba, humanæ sapiẽtiæ insultãtis, non autẽ Esaiæ. Quãuis enim simile quiddã in specie uideat scriptũ Esa. 33. c. 18, tamen nec eadẽ sunt uerba, nec idẽ scopus, sed prorsus diuersus. Seculi istius? τοῦ αἰῶνος τούτου: Videt ista nõ inepte posse cũ alijs etiã duobus præcedentib. cõnecti, ut uno interrogationis tenore legãt. 21 In sapientia Dei ἐν τῇ σοφίᾳ τοῦ θεοῦ. i. in hac mũdi fabrica, in qua singularis illa Dei sapientia insculpta est & omniũ oculis exposita. Mundus ὁ κόσμος. i. oẽs homines nõ regenerati, sed cuiusmodi sunt quũ in hãc lucẽ ꝓdeũt: ut alibi sæpe. Interdũ uerò pro solis reprobis accipit, ut Iohã. 14. b. 17, & c. 22. interdũ ꝓ hominib. huius mũdi incolis in genere, ut Iohã. 3. b. 16. Quid aũt proprie declaret, omnibus notũ est. Placuit εὐδόκησεν. Eras. uisum est. Declarat aũt hoc uerbo, nõ modò ita uisum esse Deo, sed etiã qua re impulsus id uoluerit, nimirũ gratuita illa & infinita sua bonitate. Per stult. &c. διὰ τῆς μωρίας, &c. Sic uocat Euangelij prædicationẽ. loquẽs per concessionẽ ex hominũ hypothesi. ut etiã in sequẽti uers. stultitiam & infirmitatem Dei uocat, idq; grauissima cum hominum reprehensione: qui ista malint, repugnante etiam conscientia, Deo affingere, quàm suam ipsorũ stultitiam & imbecillitatem agnoscere ac deprecari. Vulg. & Eras. per stultitiã prædicationis. quem Hebraismũ annotauimus Matth. 24. b. 15, & alibi sæpe. 24 Ipsis aũt uocatis αὐτοῖς δὲ τοῖς κλητοῖς. i. ijs aũt qui uocati sunt. Eras. sed ijsdẽ τοῖς αὐτοῖς ἢ, quod mihi nõ placet. Neque enim idem declarat utraque loquutio. i. αὐτοὶ οἱ κλητοὶ & οἱ αὖ κλητοί, neq; Paulum existimo eosdẽ illos uocatos dicere quibus Christus offendiculum erat aut stultitia. sed quũ in gene

re de

cis, Christum, Dei potentiã ac Dei sapiẽtiam.
Nam stultitia Dei sapientior est quàm homines: & infirmitas Dei ualidior est quàm homines.
Videtis enim uocationẽ uestram, fratres, quòd non multi *sitis* sapientes secundũ carnem, non multi potentes, nó multi nobiles.
Verùm quæ stulta *sunt* in mundo, elegit Deus, ut pudefaciat sapientes: & quæ *sunt* infirma in mũdo, elegit Deus ut pudefaciat ea quæ sunt robusta:
Et quæ ignobilia sunt in mũdo, & pro nihilo habita, elegit Deus, & ea quæ non sunt, ut ea quæ sunt aboleret.
Vt ne gloriaretur ulla caro coram eo.
Sed ex ipso uos estis in Christo Iesu, qui factus est nobis sapientia à Deo, iustitiaq́, & sanctificatio, & redemptio:
Vt sicut scriptũ est, Qui gloriatur, in Domino glorietur.

Quales uocauerit Christus.

Sapientia.

Ierem. 9. g. 23.

λησι χρισὸν θεοῦ δωάμιν, καὶ θεοῦ σοφίαν. A
ὅπ τὸ μωρὸν τ̃ θεοῦ, σοφώτερον τ̃ ἀνθρώπων ἐσί. καὶ τὸ ἀδνὲς τ̃ θεοῦ, ἰσχυρότερον τ̃ ἀνθρώπων ἐσί.
βλέπετε γὰρ τὴν κλῆσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, ὅτι οὐ πολλοὶ σοφοὶ κ̃τ̀ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνατοί, οὐ πολλοὶ εὐγενεῖς,
ἀλλὰ τὰ μωρὰ τ̃ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα τοὺς σοφοὺς καταισχύνῃ· καὶ τὰ ἀσθενῆ τ̃ κόσμου ἐξελέξατο ὁ θεὸς, ἵνα καταισχύνῃ τὰ ἰσχυρά.
καὶ τὰ ἀγενῆ τ̃ κόσμου καὶ τὰ ἐξουθενημένα ἐξελέξατο ὁ θεὸς, & τὰ μὴ ὄντα, ἵνα τὰ ὄντα καταργήσῃ.
ὅπως μὴ καυχήσηται πᾶσα σὰρξ ἐνώπιον αὐτ̃.
ἐξ αὐτ̃ δὲ ὑμεῖς ἐστε ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὃς ἐγενήθη ἡμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ, δικαιοσύνη τε καὶ ἁγιασμὸς καὶ ἀπολύτρωσις·
ἵνα, καθὼς γέγραπται, ὁ καυχώμενος, ἐν κυρίῳ καυχάσθω.

CAPVT II.

Paulus nõutitur eloquẽtia in prædicando. Sap. 1. c. 17.

EGo igitur quum uenirẽ ad uos, fratres, non ueni cum eminentia locutionis aut sapiẽtiæ, annũtians uobis testimonium Dei.

ΚΕΦΑΛ. β.

Κἀγὼ ἐλθὼν πρὸς ὑμᾶς, ἀδελφοί, ἦλθον οὐ καθ' ὑπεροχὴν λόγου ἢ σοφίας, καταγγέλλων ὑμῖν τὸ μαρτύριον τ̃ θεοῦ. B

re de Iudæis & Græcis uideretur loquutus, eos postea excipere qui tum ex his tum ex illis crediderant. Quinam uerò πλουτοὶ dicantur ab Apostolo, exposuimus Rom. 1. a. 6.

25 Sapientior est quàm homines σοφώτερον τῶν ἀνθρώπων ἐστί. Vulg. Sapientius est hominibus. quod meritò reprehendit Augustinus lib. De doctrina Christiana. 2. cap. 13, propter amphiboliam: quòd incertum sit an Hominibus sit dandi casus an auferendi. quasi dicas, Stultum est tibi, sed stultius huic. Quid si uerò oppositum aliquid subaudias, ut sit plena hæc constructio, ὅτι τὸ μωρὸν τ̃ θεῦ σοφώτερον τ̃ σοφῦ τῶν ἀνθρώπων, Nam stultitia Dei sapientior est sapientia hominum. & postea, τὸ ἀσθενὲς τ̃ θεῦ, ἰσχυρότερον τ̃ ἰσχυρῦ τῶν ἀνθρώπων, infirmitas Dei robustior hominum robore. Ita enim clarior esset antitheſis: quæ sanè uidetur hanc eclipsin minus duram efficere, propter mutuam contrariorum rationem: ut etiamsi non addantur, facilè possint intelligi. Nam quum eadem dictio repetẽda est, uidetur multò durior eclipsis, cuius tamen extat exemplum in eodem dicendi genere. Iohan. 5. f. 36, Rom. 6. a. 5. Malui tamen hoc relinquere lectoris arbitrio, quàm nimium confidenter aliquid audere.

26 Videtis enim βλέπετε γάρ. Vulg. uidete enim, Imperandi modo, quæ interpretatio consistere non potest nisi particulam γάρ accipiamus pro enimuero, ita scilicet ut sit expletiua potius quàm causalis. Sed & aliam causam affert Erasmus cur potius sit locus indicandi modo: nempe quia Apostolus uidetur non tam admonere Corinthios ut uideant quod sciebant, quàm ipsos facere eius argumenti testes quo uti constituit, tum ut superiora cõfirmet, tum ut eorum fastum deijciat. Vocationem uestram τὴν κλῆσιν ὑμῶν. Id est quam rationem secutus sit Dominus in uobis uocandis. uel, quinam ex uobis sint uocati. ut uocatio pro uocatis metonymicè ponatur, sicut passim circumcisio pro circumcisis, & præputium pro incircumcisis. Secundum carnem κατὰ σάρκα. Id est eo sapientiæ genere quod unum hominibus probatur: qui quum carnei sint, spiritualem sapientiam non norunt.

28 Et ea quæ non sunt καὶ τὰ μὴ ὄντα. Id est quæ penè nulla sunt, hominum scilicet iudicio, non Dei. Nam ex Hebræorum idiotismo dicuntur non esse quæcunque ita sunt abiecta ut nullo loco habeantur. quibus opponũtur ea quæ sunt, id est quæ in pretio habentur. Aboleret καταργήσῃ. i. uana & inutilia atque adeo nihili esse ostẽderet. Vide Rom. 3. d. 31. 29 Vlla caro πᾶσα σάρξ. Quod attinet ad uniuersalem particulam coniunctam cum aduerbio negante, diximus de toto hoc genere enuntiationum Luc. 1. d. 37. Sed & alibi annotauimus Carnem pro homine accipi apud Hebræos, quorum morem eo libentius seruauimus hoc in loco, quod deinduſtria uideatur Paulus id uocabulum usurpasse ut infirmam, & miserabilem hominis conditionem Dei maiestati opponeret, ut Esa. 31. b. 3.

30 Sed ex ipso uos estis ἐξ αὐτ̃ δὲ ὑμεῖς ἐστε. Quos antea deiecerat nunc supra omnes mortales euehit, sed ita ut omnem ipsorum dignitatem doceat extra ipsos, id est in Christo, residere, in quo scilicet sunt adoptati, ut cæteris hominibus tanto sint nobiliores (utpote nati ex Deo, ut scriptum est Iohan. 1. b. 13) quanto Dei gloria omnibus excellit. Eras. ex eodem autem uos estis, quasi scriptum sit ἐν τ̃ αὐτ̃. quod nusquam inuenio.

Factus est nobis sapientia à Deo ἐγενήθη ὑμῖν σοφία ἀπὸ θεοῦ. i. qui datus est nobis à Deo ut in ipso omnem sapientiam consequeremur, quæ quidem hoc nomine uerè digna sit: quum in eo uno posimus Deũ & eius arcana contemplari, quæ ne suspicari quidem unquam acutissimi homines potuerunt. Idem de iustitia & sanctificatione statuendum est. Quod enim frustrà pollicita est omnis philosophia & quæcunque in mundo religiones uiguerunt, id unum gratis in Christo uno per fidem adipiscimur, ut omnib. modis iusti & sancti simus in ipso. Postremo dicitur nobis factus redemptio, quôd ita per eum iustificati & sanctificati certam redemptionem tandem assequamur.

31 In Domino glorietur ἐν κυρίῳ. Id est Deo omnia tribuat cum gratiarum actione. Non est igitur quôd ulla pars libero arbitrio decidatur, quum omnia in solidum sibi uindicet Dei gratia. Quid sit autem in Domino gloriari, docetur Hierem. 9. g. 23, unde hæc petijt Paulus.

IN CAPVT III.

1 Non ueni οὐκ ἦλθον. Veni non annuntians, dictum est, pro non ueni annnuntians, transposita negante particula, ut Iohan. 6. d. 32 & 38, & Rom. 6. c. 21. Locutionis λόγου Vide infrà 4. d. 19. Testimonium Dei τὸ μαρτύριον τ̃ θεῦ Id est Euangelium quo scilicet Deus seipsum patefacit hominibus, uel cuius Deus est author ac testis. Vulg. pro τοῦ θεοῦ legit τοῦ χριστοῦ, eodem sensu, nisi quôd si Christi legas, passiuè accipiendum erit, testimonium Christi, pro de Christo. Ambrosius uerò pro μαρτύριον legit μυστήριον, quod etiam in duobus uetustis codicibus inuenimus, & uidetur optimè conuenire.

C

A ὁ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναί τι ἐν ὑμῖν, εἰ μὴ Ἰησοῦν Χριστὸν, καὶ τοῦτον ἐσταυρωμένον.

2 Non enim quicquam ad cognoscendum delegi inter uos, nisi Iesum Christum, eumq; crucifixum.

καὶ ἐγὼ ἐν ἀσθενείᾳ, καὶ ἐν φόβῳ, καὶ ἐν τρόμῳ πολλῷ ἐγενόμην πρὸς ὑμᾶς.

3 Fuiq; ego cũ infirmitate & timore ac tremore multo apud uos. Act.18.a.1.

καὶ ὁ λόγος μου καὶ τὸ κήρυγμά μου οὐκ ἐν πειθοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν ἀποδείξει πνεύματος καὶ δυνάμεως,

4 Neq; oratio mea & prædicatio mea *uersata est* in persuasorijs humanæ sapientiæ uerbis, sed in demõstratione spiritualis potẽtię, Suprà 1.c.17. 2.Petr.1.c.10.

ἵνα ἡ πίστις ὑμῶν μὴ ᾖ ἐν σοφίᾳ ἀνθρώπων, ἀλλ' ἐν δυνάμει θεοῦ.

5 Ne fides uestra cõsistat in sapientia hominum, sed in potentia Dei.

σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις, σοφίαν δὲ οὐ τοῦ αἰῶνος τούτου, οὐδὲ τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου τῶν καταργουμένων.

6 Sapientiã uerò loquimur inter perfectos: sapientiam autem nõ seculi huius, neq; principum seculi huius qui abolentur: *Sapiẽtiam Dei prædicat Paulus*

ἀλλὰ λαλοῦμεν σοφίαν θεοῦ ἐν μυστηρίῳ, τὴν ἀπεκκεκρυμμένην, ἣν προώρισεν ὁ θεὸς πρὸ τῶν αἰώνων εἰς δόξαν ἡμῶν,

7 Sed loquimur sapientiam Dei *latentem* in mysterio, *id est* absconditam illam, quam prę finierat Deus ante sæcula in gloriã nostram.

ἣν οὐδεὶς τῶν ἀρχόντων τοῦ αἰῶνος τούτου ἔγνωκεν· εἰ γὰρ ἔγνωσαν, οὐκ ἂν τὸν κύριον τῆς δόξης

B ἐσταύρωσαν.

8 Quam nemo principum seculi huius cognouit: nam si cognouissent, nequaquã Dominum gloriæ crucifixissent.

ἀλλὰ καθὼς γέγραπται· ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε, καὶ οὖς οὐκ ἤκουσε, καὶ ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ

9 Sed *prædicamus* sicut scriptum est, quæ oculus non uidit, nec auris audiuit: nec in men- Esa.64. a.4.

2 Non enim quicquam ad cognoscendum delegi ὁ γὰρ ἔκρινα τοῦ εἰδέναί τι. uel, nihil eximium duxi, seu in pretio habui quod cognoscerem. ut τὸ κρίνειν accipiatur p habere in pretio, sicut Rom.14.a.5. uel, No enim quicquã cognitione fum dignatus, ut ἔκρινα simpliciter accipiamus pro ἐτίμησα καὶ ἠξίωσα: & τοῦ εἰδέναι pro τῆς εἰδήσεως καὶ ἐπιστήμης. sicut dixit Persius, Scire tuum nihil est. Ego uerò sequutus sum quod mihi usum est à communi usu minus remotum. quum τὸ κρίνειν secernere & separare atque adeò adhibitò iudicio seligere interdum apud idoneos scriptores declaret, & ante τοῦ εἰδέναι nulla præpositio comodius subaudiri possit quàm σύνεσιν. Vulg. & Eras. Non enim iudicaui scire quicquam, quasi scilicet expũgendus sit articulus τῆς, & particula τι pertineat ad εἰδέναι. & sane in duobus Roberti nostri codicib. scriptũ erat, ὁ γὰρ ἔκρινα εἰδέναί τι. 3 Cum infirmitate σὺν ἀσθενείᾳ 1. infirmus. Eras. per infirmitatẽ. quæ interpretatio nõ uideo qui cõueniat. Infirmitatẽ aũt opponit Apostolus τῇ ὑπεροχῇ λόγου καὶ σοφίας eminentiæ sermonis & sapientiæ. Itaq; nõ dubiũ est quin declaret summã illã Apostoli tũ in dicẽdo tum in omnibus actionib. Ἀκαταστασίαις. qua quidẽ nihil est apud eos contẽptibilius, qui, hominum more, manem illũ splẽdorẽ consectantur. Ideo coniungit timorẽ ac tremorẽ, tanquã ueræ modestiæ comites, non illos quibus perterrefiat conscientia, sed qui uanitati & arrogantiæ opponuntur. interim tamen Apostolo non deerat uis illa incredibilis, cui ne diaboli quidẽ possent obsistere, sed ea prius erat cœlestis, ut paulò pòst explicabit. qua de re pulchrè differit Chry

C sostom. Dialog. περὶ ἱερωσύν. 4. 4 In demonstr. σὺν ἀποδείξει. Vulg & Eras ostẽsione. quem errorem annotauimus Act.1 a.2. Na certe multo expressius utiẽ Apostolus hoc uocabulo, declarãs scilicet sibi nihil defuisse quod ad plena fidẽ Euangelio facienda & cogẽdos ad Dei reuerentiam homines pertineat. Notũ enim est ἀπόδειξιν probationẽ dici quæ ex certis & necessarijs rationib. aliquid demõstrat. Quod aũt in hunc locũ differit Eras. de altera ἀποδείξεως significatione, quasi etiã declaret ostentationem, no facilè mihi persuaserit nisi prolato exẽplo. Nã mihi quidem hoc uidetur potius ἔκδειξις uocari. Spiritualis pot. πνεύματος καὶ δυνάμεως. Vulg. Spiritus & uirtutis. Eras. Spiritus ac potentię. Ego puto eandẽ esse figurã atq; in illo Virgil. Pateris libamus & auro, pro pateris aureis. Spiritualẽ autem uim. i. Diuinã (sicut ipse sequẽti uersiculo explicat, & nos exposuimus Rom. 1. a. 4,) humanæ, ut cœlestẽ alibi terrenæ opponit 6 Sapientiam, &c. Σοφίαν, &c. i. perfectis demũ sapit quod annũciamus, quòd ij soli possint hoc sapientiæ genus agnoscere quod cæteri pro stultitia habent. Perfectos aũt uocat non eos qui iam sint perfectionem adepti, sed qui ad eam contendant, ut Philip. 3.c.15. aut qui sunt integro & Incorrupto iudicio, per fidem scilicet illuminati. ut infrà 14.c.20. Quem enim Hebræi תם uocant, Paulus solet τέλειον dicere. Eras. aliter interpretatur, quasi scilicet Paulus significet se non inter quoslibet loqui, sed inter perfectos: ne porcis obijciat rosas. Atqui hæc interpretatio nisi uehementer fallor, non modò non pertinet ad scopum, sed falsa etiam est: quum testeẽ Apostolus se & sapiẽtibus & insipientib. esse debitorem, Rom.1.b.14, & constet eum factum esse omnib. omnia, ut declarat infrà 9.c 22. Illud uerò Domini dictum, ne porcis obijciantur margaritæ, aliò spectat. Principum, &c. τῶν ἀρχόντων, &c. i. eorum qui inter homines uel sapientia uel opibus ac potentia cæteris præstãt. Omnino enim uidetur Apostolus hoc in loco & infrà uers. 8, ἄρχοντας dicere quos רברבין uocant. Qui abolẽtur τῶν καταργουμένων, Vel quę abolẽtur, si libeat tum ad seculum hoc, tum ad seculi huius principes referre. 7 Sed loquimur ἀλλὰ λαλοῦμεν. Adiecit uerbum λαλεῖν, per epanalepsin, quum alioqui uideri possit abundare. *Latentem in mysterio* ἐν μυστηρίῳ. Suppleui participiũ ut Hebraismum explicarẽ Idẽ enim declarat sapientia in mysterio atq; sapientia arcana, & quam ne suspicari quidem homines unquã potuissent, ut explicatur Ephes. 1.d.26, & 3.a.4.5. Itaq; non satis appositè uidetur Erasmus hoc retulisse ad uerbum λαλοῦμεν, quasi scilicet Apostolus non propalam nec passim, ne esset offendiculo, sed secretò docuerit. quam interpretationem ego ne ueram quidem esse puto, aut in Ecclesia recipiendam, nisi magno adhibito iudicio.

Id est absconditam illam τὴν ἀπολελυμμένην. Hìc rursus addidi particulam ex qua intelligatur epexegesis. Omnino enim explicat Apostolus cur Euangelium uocarit arcanum. Sed & articulũ exprimendum putaui quo significatur huius mysterij præstantia. 8 Principum ἀρχόντων. Vide suprà uers. 6. Dominum gloriæ τὸν κύριον τῆς δόξης. i. potentem illum Deum, ueræ gloriæ ac maiestatis plenum. quẽ idcirco etiã Dauid Psal. 24.b.7, מלך חבבוד .i. Regem gloriæ dicit, & Stephanus Deum gloriæ Act.7.a.2. unde factum est ut apud Hebræos כבוד יהוה .i. gloria Dei, Deum ipsum πρωτοτύπως declaret, sicut pro Cæsare Cæsaream maiestatem dicimus. Cõtinet igitur hic locus duo insignia testimonia, unum Diuinitatis Christi, quæ opponitur crucis ignominiæ: alterum coniunctionis naturarum in unam personam. adeò ut quod solius est humanitatis (si naturas seorsim consideres) cũ diuinitate cõmunicet. quẽ tropum Theologi κοινωνίαν ἰδιωμάτων uocant: de quo copiosius diximus Iohan. 3.b.13.

9 Sed *prædicamus*, sicut scriptum est, &c. Αλλὰ καθὼς γέγραπται, &c. Suppleui uerbum κηρύσσομεν ex authoritate Clementis, qui ita citat hunc locum lib. γραμματέων 5. quanquã fortassis præstiterit repetere uerbum λαλοῦμεν ex

tem homini uenerunt quæ parauit Deus ijs qui ipsum diligunt.

Spiritus Dei, doctor noster.

Nobis autem Deus *ea* reuelauit per Spiritum suum. Spiritus enim omnia scrutatur, etiam profunditates Dei.

Quis enim hominũ nouit ea quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis qui est in eo? ita etiam ea quæ sunt Dei nemo nouit nisi Spiritus Dei.

Nos uerò non spiritum mũdi accepimus, sed Spiritum qui *est* ex Deo: ut sciamus quæ Deus est nobis gratificatus.

Supra 1 c.17. 2 pet.1.c.16.

Quæ etiam loquimur, non sermonibus quos docet humana sapientia, sed quos docet Spiritus sanctus: spiritualia cum ijs quæ spiritualia sunt coniungentes.

ἀνέβη, ἃ ἡτοίμασεν ὁ θεὸς τοῖς ἀγαπῶσιν αὐ A
τόν.

10 ἡμῖν γὰρ ὁ θεὸς ἀπεκάλυψεν διὰ τοῦ πνεύματος
αὐτοῦ. τὸ γὰρ πνεῦμα πάντα ἐρευνᾷ, καὶ τὰ βάθη
τοῦ θεοῦ.

11 τίς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων τὰ τοῦ ἀνθρώπου, εἰ
μὴ τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου τὸ ἐν αὐτῷ; οὕτω
καὶ τὰ τοῦ θεοῦ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ τὸ πνεῦμα
τοῦ θεοῦ.

12 ἡμεῖς δὲ οὐ τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου ἐλάβομεν,
ἀλλὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῶμεν τὰ
ὑπὸ τοῦ θεοῦ χαρισθέντα ἡμῖν.

13 ἃ καὶ λαλοῦμεν οὐκ ἐν διδακτοῖς ἀνθρωπίνης σοφίας λόγοις, ἀλλ' ἐν διδακτοῖς πνεύματος ἁγίου, πνευματικοῖς πνευματικὰ συγκρίνοντες.

uersu 7. Vetus autem interpres legit ὁ ὀφθαλμὸς quod oculus, quam interpretationem non possum amplecti propter illud ἃ quod sequitur. sed tamen, si quis hic est coniecturæ locus, putarim germanam esse Græcam hanc lectionem si modò non ὁ sed ὀ legas, detracto scilicet tono, ut non sit prouocabulum sed articulus, cuius uis sit indefinita. ueluti quum ὁ ἄνθρωπος dicimus de tota hominis specie. Nam præterquam quòd non est contemnenda uetus lectio, in qua B
certum est non adhibitos fuisse apices, lubricus etiam fuit lapsus ὀ in ἃ. Præterea si ita legeris, facilis & plana erit trium uersiculorum, octaui, noni & decimi connexio, nec quicquam prorsus erit subaudiendũ. Ita enim totum hũc locum conuertes ac distingues, Quam nemo principum huius mundi cognouit. Nam si cognouissent, nequaquam Dominũ gloriæ crucifixissent. Sed, sicut scriptum est, Oculus non uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderũt quę Deus præparauit ijs qui ipsum diligunt, Deus uerò nobis reuelauit per Spiritum suum. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura. Quæ oculus non uidit ἃ ὀφθαλμὸς οὐκ εἶδε. Hebræa sic habent Esa. 64. a. 4. לֹא שָׁמְעוּ לֹא הִאֲזִינוּ עַיִן לֹא רָאָתָה אֱלֹהִים זוּלָתֶךָ מֵעוֹלָם יַעֲשֶׂה לִמְחַכֵּה לוֹ id est, à seculo non audierunt, neque auribus perceperunt: oculus non uidit, ô Deus præter te, quæ facies expectantibus te. Sic enim malo accipere אֱלֹהִים cum doctissimo interprete, uocandi non accusandi casu, quum minimè repugnet accentus. & personam tertiam positam puto pro secunda, astipulante etiam nobis Chaldæo paraphraste. Apparet autem Paulum singulis Prophetæ uerbis non institisse, & tamen fideliter sententiam expressisse: quum illic Propheta, ut ueteres ipsi Rabini docent, teste R. Solomone, non de caducis & fluxis, sed de perpetuis & æternis bonis ista commemoret. Nec in mentem homini uenerũt ἐπὶ καρδίαν ἀνθρώπου οὐκ ἀνέβη. i. ne cogitare quidem potest homo de ijs quæ Deus suis parauit, tantũ abest ut ea possit sensibus complecti. Vulg. & Eras. seruarunt Hebraismum. Nam Heb. עלה על לב idem declarat atque Latinis, in mentem uenit. Sunt aũt hæc addita à Paulo ut Prophetæ sententiam uberius explicaret. Ijs qui, &c. τοῖς, &c. Hebræa habent לִמְחַכֵּה לוֹ pro quo Erasmus putat Paulum, uel eum interpretem quem ipse sequutus est, legisse לִמְחֹכָה à geminato חכך, quòd summa sit harum literarum כ & ב affinitas. Sed ratio Grammatices hoc non patit. Neq; etiam possumus deducere à חבה ut alibi inuenio, quia hoc thema in significatione diligendi non extat. Sequutus est igitur interpres sensum non uerba Prophetæ, quum spes & expectatio à dilectione promanet. 10 Nobis autem ἡμῖν γάρ. Sic scriptum legimus in omnibus uetustis codicibus. Stapulensis tamen legit ἡμῖν δὲ nobis sanè. putauit enim hoc connectendum cum ἃ ἡτοίμασεν, hoc modo, Quæ oculus no uidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderũt quæ scilicet præparauit Deus diligentibus se, nobis sanè reuelauit. At ego, ut paulò antè dixi) putarim illa potius coniungenda cum ἀνέβη, ita ut sint non quarti casus sed recti. Clemens uerò lib. στρωμ. 5. legit ἡμῖν γὰρ, nobis enim, quia scilicet suppleuit uerbum ἐμφύσσομεν in superiore uersiculo, ut suo loco diximus. Erasmus deniq; ista refert ad id quod præcessit, Nemo principum huius seculi nouit, sed Deus nobis reuelauit. Ita fiet ut quæ interpositа sunt, includantur parenthesi. quod mihi plane coactum uidetur. Scrutatᾶ ἐρευνᾷ. i. nihil in Deo tam profunde ac penitus abditũ quò C
non penetret Spiritus, quo nos docet, quum ipse nimirum sit Deus unus cum Patre ac filio. Vel, scrutatur, i. scrutari docet, ut Rom. 8. e. 26. dicit postulare, quòd nos ad postulandum impellat. Quòd si Spiritum hoc loco malimus non ipso sancto Spiritu, sed proipsius ui & afflatu accipere, simpliciter hoc erit accipiendum.

11 Spiritus hominis τὸ πνεῦμα τοῦ ἀνθρώπου. i. mens ipsa hominis, intelligendi & iudicandi facultate prædita.

12 Spiritum mundi τὸ πνεῦμα τοῦ κόσμου. Accipere Spiritum declarat Spiritu afflari. Itaque significat Paulus fideles non afflari eo spiritu qui ea doceat quæ mundus curat, & quorum capaces sunt homines quadam naturæ spõte: sed eũ qui nos ad Deũ usq; subuehat, cuius ui scilicet scrutemur & intelligamus salutis nostræ mysteriũ, alioquin imperuestigabile. Est autẽ hic locus diligenter etiã atq; etiã omnibus piis obseruandus, ut quid sit fides, unde promanet, quæ illius uis aduersus sophistas, intelligatur. Vt sciamus ἵνα εἰδῶμεν. Hic demum ualere debet scientiæ definitio quæ à philosophis traditᾶ, cuius scilicet ἀπόδειξις est uerè αὐτόπιστος, ut dixit suprà uers. 4. & 10. Quæ Deus, &c. τὰ ὑπὸ τοῦ θεοῦ, &c. Vulg. quæ à Deo donata sint nobis. Ego uerò malò χαρίζεσθαι exprimere uerbo gratificandi, ut dixi Luc. 7. c. 21, ideoq; passiuã constructionẽ mutaui in actiuã. Eras. quæ à Christo donata sunt nobis. cuius errorẽ miror à plerisque non fuisse animaduersum, quum in nullis Græcis codicib. legatur ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, sed ὑπὸ τοῦ θεοῦ. & Apostolus per Dei dona ipsum Christum in primis, imò ferè unũ intelligat, quũ nihil nobis nisi in Christo sit largitus.

13 Non sermonib. &c. οὐκ ἐν διδακτοῖς, &c. Vulg. nõ in doctis humanæ sapiẽtiæ uerbis. quod quũ uix quisquã intelligat, rectè mutatũ est ab Erasmo, qui etiã annotat se in quibusdã exẽplarib. legisse διδακτοῖς λόγοις. i. sermonib. qui humanam sapientiam doceant. Verùm hæc lectio mihi nullo modo placet. Nã res ipsa ostendit, argumentũ quod sumpserat Apostolus ab ipsa natura eius doctrinæ quam profitebatur, ut scilicet suum illud simplex docendi genus humanæ facundiæ opponeret quæ Corinthios fascinarat, nunc accõmodari ad id de quo agitur. quasi dicat Apostolus, Ea demũ ratio tradẽdæ alicui disciplinæ maximè est apposita, quæ proprijs & ad id de quo agit accõmodatis uocabulis ac formulis utit. Atqui Euangeliũ sicut à Deo non ab hominib. manat, ita etiã res docet ab humano sensu prorsus remotas. Meritò igitur in eo tradendo non humanã sed diuinam eloquentiam usurpauimus. quã quidem mirum non est ab hominibus irrideri, quũ eam percipere non possint. Sed quos, &c. ἀλλ' οὐ, &c. Vulg. sed in doctrina Spiritus sancti. i. ἀλλ' οὐ διδακτῇ τοῦ πνεύματος ἁγίου. quã lectionẽ inuenimus in uno codice, sed ab aliquo, ut opinor de prauitate, qui non animaduerterit λόγοις repetendum esse ἀπὸ κοινοῦ. Spiritualia, &c. πνευματικοῖς, &c. i. uerba rei accommodantes, ut sicut spiritualia sunt quæ docemus, ita spirituale sit nostrum docendi genus. Spirituale aũt uocat

quod

A quod planè diuinum est & ab hominum sensu remotum. Itaque quod Chrysostomus existimauit hæc à Paulo dici, quasi significet se ad probanda Euangelij mysteria principijs eiusdem naturæ, id est spiritualibus, uti, & ex uerbo Dei petitis, mihi prorsus uidetur ἀπροσδιόνυσον: neq; etiam esse perpetuum, quum Christus ipse & Apostoli sæpe soleant rationes petere è medio, ut ea confirmẽt quæ uel maximè sunt παράδοξα, ut paulò antè uers. 11, & infrà 15. c. 36, & deinceps ubi de resurrectione disserit. Denique hoc non spectat ad id de quo agitur. Sed illi minus etiam appositè loquuntur qui πνευματικοῖς referunt ad homines. Quorsum enim hoc? Itaq; malumus πνευματικοῖς per periphrasin interpretari, iisqui spiritualia sunt, quàm spiritualibus, cum Vetere interprete & Erasmo, ut amphiboliam uitaremus. Nec obstat quòd paulo pòst animalis hominis fiat mentio, qui spirituali opponitur. Id enim additum est à Paulo ut obiectioni respondeat, quî fiat ut cælestem sapientiam tam pauci agnoscant.

Contungentes συγκρίνοντες. Id est adhibito iudicio ita connectentes, ut uerba rebus prorsus respondeãt, & in unum ueluti corpus coalescant. Nam hoc quoque declarat uerbo συγκρίνειν cui opponitur τὸ διακρίνειν. unde τὸ σύγκριμα quod & σύστημα dicitur, ut prolatis exemplis docet Budæus. Vulg. & Eras. cõparantes, non satis expressè.

ψυχικὸς δὲ ἄνθρωπος ὁ δέχεται τὰ τοῦ πνεύματος τοῦ θεοῦ· μωρία γὰρ αὐτῷ ἐστι, καὶ οὐ δύναται γνῶναι, ὅτι πνευματικῶς ἀνακρίνεται.

14 Animalis autem homo non est capax eorum quæ sunt Spiritus Dei. sunt enim ei stulti tia, nec potest ea cognoscere: quia spiritualiter dijudicantur. Prou. 27. c. 19.

ὁ δὲ πνευματικὸς ἀνακρίνει μὲν πάντα, αὐτὸς δὲ ὑπ' οὐδενὸς ἀνακρίνεται.

15 At spiritualis dijudicat quidem omnia, ipse uerò à nemine dijudicatur. Esa. 40. d. 13. sapien. 9. c. 13. rom. 11. d. 34.

τίς γὰρ ἔγνω νοῦν κυρίου, ὃς συμβιβάσει αὐτόν; ἡμεῖς δὲ νοῦν χριστοῦ ἔχομεν.

16 Quis enim nouit mẽtem Dñi, q instructurus sit eum? Nos aũt mentẽ Christi habemus.

14 Animalis homo ψυχικὸς ἄνθρωπος. Id est homo non alio quàm naturali animi luce præditus, ut definit
B Iudæ d. 19, & ita quidem ut omnes tam superiores quàm inferiores facultates cõprehendantur, aduersus sophistas qui inferiores duntaxat putant hîc significari, quemadmodum etiam Erasmus perperam hîc definijt animalem hominem eum qui affectus humanos sequatur. quum manifestum sit Apostolum de intelligendi & iudicandi facultatibus differere, neque duntaxat contumaciam humani ingenij, quam & Sophistæ agnoscunt, sed etiam impotentiam arguere, eamque eiusmodi ut quod ad ea intelligenda attinet in quibus posita est salus, omnia prorsus adimat homini naturalibus tantùm facultatibus prædito. Fateor tamen quod alibi docuit Paulus & res ipsa testatur, inuisibilia Dei ex rerum aspectabilium contemplatione ab hominibus etiam non regeneratis intelligi: sed aliud est Deum ut omnipotentem & æternum nosse (hoc enim est τὸ τοῦ θεοῦ γνωστὸν quod uocat Apostolus Rom. 1. c. 19) aliud uerò ut Patrem in Filio reconciliatum. quæ sapientia non potest intelligi ac multo etiam minus agnosci nisi ab ijs quibus Spiritus sanctus peculiari gratia patefecerit. Itaque (ut ad rem redeam) ψυχικὸς ἄνθρωπος idem declarat atque Rom. 8, & alibi sæpe Caro, & in Carne esse: cui opponitur Spiritualis, Spiritus, & in Spiritu esse.

Non est capax ὁ δέχεται. Sic malui interpretari quàm Non capit, propter amphiboliam. Vulg. nõ percipit. quod significat perfectè capere, ideoq; non conuenit. Neque enim significat Apostolus infirmas, sed nullas prorsus esse hominis facultates ad spiritualia cognoscenda. Erasmus, nõ accipit, rectè id quidem, sed nimium ambiguè in re tanti momenti. quum accipere etiam dicatur aliquis quod approbat & gratum habet. At Paulus, ut mox subijcitur & apertè dixit Rom. 8. b. 7, non modò contumaciam humani ingenij, sed etiam impotentiam declarat, metaphora à minoribus uasis sumpta, quæ maius quippiam ipsorum proportione capere nulla ratione possint. Sunt ἐφ'. Vulg. est. quod rectè mutauit Erasmus, quum præcedat neutrum plurale. Quia ὅτι. Sic uetus interpres, à quo quum nollemus discedere, suppleuimus relatiuum ea in priore membro. Verùm si legamus ὅ, τι ita ut sit prouocabulum, nihil fuerit supplen-
C dum, & eadem manebit sententia, id scilicet quod nonnisi Spiritualiter, id est Spiritus ui & afflatu cognosci potest, ab eo cognosci non posse qui eo Spiritu non sit præditus. Sed & possumus cum Erasmo uertere ὅτι quod, ita ut εἰλικρινῶς accipiatur: quasi significet Apostolus animalem hominem ne cognoscere quidem posse, ista de quibus agitur, solius Spiritus ui intelligi, id est, ne id quidem nosse in quantis tenebris uersetur. Nam alioquin ea non haberet ludibrio, sed miseram suam conditionem potius deploraret.

Spiritualiter πνευματικῶς. Id est ui & afflatu solius sancti Spiritus, non autem τῆς ψυχῆς, id est animi, quo prediti sunt omnes homines. Neque enim spiritualiter hoc loco, uel modum, uel qualitatem, sed causam ipsam in filijs Dei agentem declarat, à qua Spirituales denominantur. Dijudicantur ἀνακρίνεται. Id est intelliguntur ac perspiciũ tur, ut ab alijs internosci & certò sciri possint. Gignit enim in nobis Spiritus fidem, & fides πεποίθησιν illam ac πληροφορίαν toties ab Apostolo commemorandam. Sed hoc sciamus, Spiritum à uerbo non separari, & eo quidem uerbo quod prædicarunt & scripserunt Apostoli, ut explicatur Rom. 10. b. 8, & c. 17. ne uel furiosi Anabaptistæ & Academicilluas reuelationes, uel Papistæ sua commenta, aut mortuorum responsa nobis pro Dei Spiritu obtrudant. Vulg. examinantur. quæ interpretatio nimium est diluta, quum alioquin uerbo ἀνακρίνεσθαι conueniat.

15 Dijudicat ἀνακρίνει. Id est intelligit ac perspicit, pro Spiritus scilicet mensura. Chrysostomus tamen maluit pro ἐλέγχει accipere, id est pro redarguere. ὑπ' οὐδενὸς A nemine scilicet homine. Nam ne tum quidem quum Prophetæ de Prophetis iudicant, hominis est, sed Spiritus iudicium. tanta est Euangelicæ doctrinæ præstãtia. Vel à nullo, id est à nulla re, ut οὐδενὸς neutro genere accipiatur, quia præcesit πάντα. Ita enim planior erit antithesis ac multò uehementior, ut nõ homines ipsi modò, sed quicquid etiam ab ipsis proficiscitur, quicquid denique usquam est, Spiritui subijciatur, ac proinde uerbo Spiritus. quo maiore reprehensione digni erant Corinthij quum alios alijs anteponerent, uana quorundam garrulitate capti.

16 Nouit ἔγνω. Hebræa habent Esa. 40. c. 13, מי תכן id est quis direxit. Quod igitur figuratè dixit Propheta, Græci simpliciter exposuerunt. Videntur tamen Hebræa amplius quiddam significare: sed in hoc nullũ est momentum quod attinet ad scopum Apostoli. Mentem νοῦν. Heb. רוח id est Spiritum. Itaque Vetus interpres non rectè uidetur sensum interpretari tum hoc loco, tum in sequenti uersiculo Qui ὃς. Refertur uocabulum ad τις, ut ego quidem existimo. Placuit tamen Scapulensi potius referre ad νοῦν, id est mentem, sed sententia parùm apposita ut ex Hebræorum collatione liquet. Instructurus sit eum συμβιβάσει αὐτόν. i collatis consilijs edocturus quid ei sit agendum. Hoc enim etiam declarat τὸ συμβιβάζειν ut diximus Act. 16. b, 10. pro quo Hebræa habent וירביצהו, i. & fecit eum intelligere. Itaq; non satis appositè Photius συμβιβάζειν hoc loco interpretatur per διατελλάττειν, id est, concilia re: Chrysost. autẽ non malè per διορθοῦν. i. dirigere: uti facere solent qui alios docent: unde & διδάσκαλοι dicuntur.

Mentem Christi hab. νοῦν χριστοῦ ἔχομεν. i. Christi Spiritum qui nobis arcana illa alioquin inscrutabilia omnemq; adeò ueritatem patefecit, ut Iohan. 16. b. 13. & Rom. 8. b. 9. nisi malimus pro ipsius Spiritus ui & afflatu accipere, eadẽ manente sententia. Eras. mentem Christi tenemus. Putauit enim νοῦν hoc loco declarare consilium ac uoluntatem, cũ Vetere interp. qui sensũ conuertit. Sed & Theophyl. p notitia seu intelligẽtia exponit: quæ Christi esse dicat φ à Patre in nos per Christũ ꝓmanat. Quidam denique mentẽ Christi interpretãtur Deum Patrẽ: quæ interpretationes mihi uidẽt logius petitæ. Itaq; malò in hoc quoq; mẽbro, ut in Esaiæ testimonio, νοῦν accipere ꝓ רוח. i. Spiritu. in qua etiã opinione est Photius.

Cap. III.

ΚΕΦΑΛ. γ. A

Spirituales. Carnales. Parvuli in Christo.

EGo porrò, fratres, non potui loqui uobis ut ſpiritualibus, ſed *loquendum fuit* ut carnalibus, *ideſt*, ut infantibus in Chriſto.

1 Καὶ ἐγὼ, ἀδελφοὶ, οὐκ ἠδυνήθην λαλῆσαι ὑμῖν ὡς πνευματικοῖς, ἀλλ' ὡς σαρκικοῖς, ὡς νηπίοις ἐν χριστῷ.

Lac. Eſa. 40. d. 13 ſap. 9. c. 13 rom. 11. d. 34

Lactis potu uos alui, & non eſca: nondum enim poteratis *id ferre*. imò ne nunc quidem adhuc poteſtis.

2 γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὔπω γὰρ ἠδύνασθε, ἀλλ' οὔτε ἔτι νῦν δύνασθε·

Sectas inſectatur Paulus.

Nam adhuc carnales eſtis. quum enim in uobis *ſint* liuor, & cótentio, & diſsidia, nonne carnales eſtis, & ſecundum hominem inceditis?

3 ἔτι γὰρ σαρκικοί ἐστε. ὅπου γὰρ ἐν ὑμῖν ζῆλος καὶ ἔρις, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε;

Etenim quũ dicit quidã, Ego quidẽ ſum Pauli: alter uerò, ego *ſum* Apollo: nonne carnales eſtis?

4 ὅταν γὰρ λέγῃ τις, ἐγὼ μέν εἰμι παύλου· ἕτερος δὲ, ἐγὼ ἀπολλῶ· οὐχὶ σαρκικοί ἐστε.

Miniſtri.

Quis igitur eſt Paulus, quis autem Apollos, niſi miniſtri per quos credidiſtis, & ut cuiq; Dominus dedit?

5 τίς οὖν ἐστὶ παῦλος, τίς δὲ ἀπολλώς; ἀλλ' ἢ διάκονοι, δι' ὧν ἐπιστεύσατε, καὶ ἑκάστῳ ὡς ὁ κύριος ἔδωκεν;

Ego plantaui, Apollos rigauit: ſed Deus dedit incrementum.

6 ἐγὼ ἐφύτευσα, ἀπολλὼς ἐπότισεν, ἀλλ' ὁ θεὸς ηὔξανεν.

Itaq; neq; is qui plãtat, eſt aliquid, neq; qui rigat: ſed Deus qui dat incrementum.

7 ὥστε οὔτε ὁ φυτεύων ἐστί τι, οὔτε ὁ ποτίζων, ἀλλ' ὁ αὐξάνων θεός.

Pſal. 62. d. 13 galat. 6. b. 5

Is uerò qui plantat, & is qui rigat, unum ſunt: unuſquiſq; uerò ſuam mercedem accipiet ſecundum ſuum laborem.

8 ὁ φυτεύων δὲ καὶ ὁ ποτίζων ἓν εἰσιν· ἕκαστος δὲ τὸν ἴδιον μισθὸν λήψεται κατὰ τὸν ἴδιον κόπον.

Agricultura. Aedificatio Dei

Etenim Dei ſumus adminiſtri: Dei aruum, Dei ædificatio eſtis.

9 θεοῦ γάρ ἐσμεν συνεργοί· θεοῦ γεώργιον, θεοῦ οἰκοδομή ἐστε.

IN CAPVT III.

1 Vt carnalibus *ὡς σαρκινοῖς*. Carnales uocare ſolet Paulus qui in carne ſunt, ac proinde placere Deo non poſſunt, ut Ro. 8. a. 5. & b. 8. Hic uerò pro iis accipit qui ſunt quidem in Spiritu, ſed tamen adhuc *νεόφυτοι*, & quaſi teneri adhuc infantes. quod explicat ipſe Apoſtolus. nam illud *ὡς νηπίοις* poſitum eſt in epexegeſi. *Id eſt* ut infantibus in Chriſto *ὡς νηπίοις οὖν Χριστῷ*. Fide inſeremur Chriſto, cuius Spiritu uegetamur. Itaq; pro menſura fidei ac profectus dicimur etiam adoleſcere, ut Epheſ. 4. c. 13. Eſt autem paſtoris munus ſeſe ad eorum captum accõmodare quos alendos ſuſcepit: ita tamen ut pro lacte nunquam porrigat uenenum. Lac enim & ſolidus cibus re quidem eadem ſunt, ſed tradendi modo & forma differunt.

2 Lactis potu uos alui *γάλα ὑμᾶς ἐπότισα*. Vulg. ad uerbum, Lac uobis potum dedi. quod fœliciter mutauit Eraſmus, quia quod de cibo ſubijcitur, non ſatis proprie referri poteſt ad *ἐπότισα*. Sciendum eſt igitur ſubaudiri cognatæ ſignificationis uerbũ, ut in illo Homeri *οἶνον καὶ σῖτον ἐδόντες*, & alibi *ἐδμεναί τε πίνειν μῆλα οἶνον τ' ἔξαιτον μελιηδέα*. Eſca *βρῶμα*. Id eſt *στερεὰν τροφὴν* ſolido alimento, ut explicatur Heb. 5. d. 12. eo ſcilicet cibi genere quod commolitione & firmiore uentriculo indigeat: *παρὰ τὸ βρώσιμον*. Ideo malui eſcam interpretari quàm cibum.

Nõdum poteratis *id ferre* *οὔπω ἠδυνάσθε*. nimirum ut uos ſolido cibo paſcerem. Suppleui igitur quod deerat explendæ conſtructioni, quanuis etiã poſsimus *δύνασθαι* abſolutè interpretari, uiribus ſeu rubore eſſe præditum.

3 Liuor *ζῆλος*. Vulg zelus. Eraſ. æmulatio. Vide Iohan. 2. c. 17. Et diſsidia *καὶ διχοστασίαι*. Hoc non legit Vetus interpres, neque etiam Clemens, libro *στρωματέων* quinto hunc locum citans. Et ſecundum hominem inceditis *καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε*. Exponit quid ſit carnalem eſſe, id eſt humani iudicij imbecillitati eſſe obnoxium. quod quidẽ aliquatenus in eos etiam cadit qui alioqui ſunt Spirituales, quum omnes ex parte cognoſcamus. Sed tamen quia errabant Corinthij in hoc ueluti Chriſtianæ religionis tyrocinio, ideo grauius à Paulo reprehẽdun tur, ut eorum faſtum compeſcat: quum alioquin uarijs & excellentibus donis plurimi inter eos excellerent, ut dictũ eſt ſuprà 1. a. 5. Vide Ro. 3. a. 5. ubi expoſuimus quid declaret *κατ' ἄνθρωπον*. C

5 Quis eſt *τίς ἐστι*, Vulg. Quid eſt, *τί ἐστι*. quod etiam melius uidetur conuenire cum concluſione uerſ. 7.

Niſi *ἀλλ' ἤ*. Hoc non Legit Vetus interpres, & in uno exemplari deeſſe comperimus. ac mihi quidem uidetur melius cohærere oratio, ſi poſt *Ἀπολλὼς* adſcripta nota interrogationis, ſubijciatur pro reſponſo, *διάκονοι δι' ὧν ἐπιστεύσατε* miniſtri *ſunt* per quos credidiſtis. Per quos *δι' ὧν*. Vulg. eius cui, ut uideatur legiſſe *εἷς ὅν*.

Et ut cuique *καὶ ἑκάστῳ ὡς*. Videtur Paulus delectatus hac traiectione, cuius aliud extat exemplum Ro. 12. a. 3. Vide infrà 12. b. 11.

8 Is uerò qui plantat *ὁ φυτεύων δέ*. Duplex igitur fuit error, unus quòd in ipſis miniſtris hærerẽt: alter, quòd miniſtros miniſtris apponerent.

9 Adminiſtri *συνεργοὶ* Auguſtinus & Eraſmus, cooperarij. Ambroſius, operis participes. Vulg. adiutores. Vocabulo, fateor, Latino, ſed quod rectè, ut opinor, reprehendit Stapulenſis. Dicimur enim eum adiuuare cui uires nõ ſufficiunt. quis autem hoc de Deo dicat? Et autem ſubſeruire nihil prohibet, cui opera noſtra uti placeat in eo quod ipſe ſolus, ſi uelit, poſsit efficere. Sed in hoc opere de quo hic differitur, amplius etiam aliquid conſiderandum eſt. Primum ſcilicet, iſtos qui Dei ſunt adminiſtri, uiribus uti non à natura inſitis, ſed à gratia collatis, ut apta & idonea fierent inſtrumenta: ſicut ſignificat Apoſtolus infrà 15. b. 10, & 2. Cor. 3. b. 6. ut nihil habeant *συνεργοὶ* de quo in ſeſe glorientur. Deinde quod præcipuum eſt in hoc opere, id eſt uitam & augmentum, id omne ita manare à Deo ut nullum habeat *συνεργόν*.

Aruum *γεώργιον* uel ſeges. ſignificat enim *γεώργιον* id ipſum in quo excolendo laborauit agricola. Vulg. agricultura. Erat. agricolatio, id eſt *γεωργία*. Quod uetus interpres hoc loco addit eſtis *ἐστέ*, reperimus in uno exemplari, neque inane eſſe puto, propter repetitionis emphaſin. Eſt autem hæc argumentorum ſeries. Si Pauli eſtis, ergo & Apollo: quum Paulus & Apollos unum ſint. Sed neque Pauli neque Apollo eſtis, niſi quatenus

ſunt

A sunt unius Dei ministri. de igitur istæ factiones? Nam reuera unius Dei estis, quum is propriè uos excoluerit & ædificarit in filio suo. Vn-

κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι, ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων θεμέλιον τέθεικα, ἄλλος δὲ ἐποικοδομεῖ· ἕκαστος δὲ βλεπέτω πῶς ἐποικοδομεῖ.

10 Secundum gratiam Dei quæ data est mihi, ut peritus architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Porrò quisq; uideat quomodo superædificet.

θεμέλιον γὰρ ἄλλον οὐδεὶς δύναται θεῖναι παρὰ τὸν κείμενον, ὅς ἐστιν Ἰησοῦς ὁ χριστός.

11 Nam fundamentũ aliud nemo potest ponere prꝛeter id quod positum est, quod est Iesus Christus. *Fundamentum Ecclesiæ.*

εἰ δέ τις ἐποικοδομεῖ ἐπὶ τὸν θεμέλιον τοῦτον, χρυσὸν, ἄργυρον, λίθους τιμίους, ξύλα, χόρτον, καλάμην,

12 Quòd siquis superædificet super fundamentum hoc, aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam:

ἑκάστου τὸ ἔργον φανερὸν γενήσεται· ἡ γὰρ ἡμέρα δηλώσει, ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται· καὶ ἑκάστου τὸ ἔργον ὁποῖόν ἐστι, τὸ πῦρ δοκιμάσει.

13 Cuiusque opus manifestum fiet: dies enim declarabit. Nam per ignem reuelabitur: *Ignis.* & cuiusque opus quale sit, ignis probabit.

εἴ τινος τὸ ἔργον μενεῖ, ὃ ἐποικοδόμησε, μισθὸν λήψεται·

14 Si cuius opus manebit quod superædificauit, mercedem accipiet.

εἴ τινος τὸ ἔργον κατακαήσεται, ζημιωθήσεται, αὐτὸς δὲ σωθήσεται, οὕτως δὲ ὡς διὰ πυρός.

15 Si cuius opus exustum fuerit, damnum faciet: ipse uerò seruabitur, ita tamen ut per ignem.

B 10 Secundum gratiam Κατὰ χάριν. Hoc nonnulli adiungunt præcedentibus. Ego pleraque exemplaria sequutus, coniungere malui cum uerbo τέθεικα posui. Est enim hoc additum ab Apostolo ne de se uideretur nimium magnificè loqui, quasi suis ipsius uiribus fundamenta huius ecclesiæ iecisset, ac non potius ut Dei administer. deinde ut doctrinæ suæ authoritatem conciliaret. Sed & ab his uerbis uidetur à populo conuertere orationem ad ipsos pastores: oblique tamen initio, & de ipsis potius quàm ad ipsos loquens, idque in genere & indefinitè, ut sit grauis potius quàm acerba reprehensio. Vt peritus architectus ὡς σοφὸς ἀρχιτέκτων. Vulgata & Erasmus, ut sapiens architectus. Sed haud scio an sapiens apud Latinos tam latè pateat atque σοφὸς apud Græcos, de quo diximus aliquid supra 1.c.17. Alius autem ἄλλος δέ. Hoc omnino indicat Apostolum nunc de ijs agere qui in Corinthiorum Ecclesia docebant. Ij uerò nusquam reprehenduntur à Paulo, quòd falsam doctrinam annunciarent: sed eo nomine dunta xat quòd curiosis argutijs & humanæ potius quàm diuinæ sapientiæ dediti essent: unde postea illæ in populo factiones erant exortæ. Aberrant igitur à scopo qui ad doctrinas uerbo Dei ulla ex parte contrarias hanc Pauli similitudinẽ accommodant: in quibus etiam numero ciborum delectum, dierum & uestium discrimina, reliquiarum ueneratione, & cætera id genus. Sed ij multò longius excurrunt qui ad priuatorum uitam & actiones hoc referunt. Longissimè denique atque adeò in contrariam partem feruntur qui hoc loco purgatorium suum ignem extruunt. Sed bene habet quòd is ex stipula ligno & fœno sit extructus, ut nihil mirum sit illum nostra memoria, Dei flãma rursus accẽsa, magna iam ex parte conflagrasse. Certè præclaros istos architectos oportuerat suo saltem Gregorio assentiri. siquidem (ut ipsi uolũt) Papam nefas est à quoquam iudicari, & eum quidem qui in diuorum album sit relatus. Is uerò Dialog. 4. cap. 39, quum aliquot Scripturæ testimonia citasset, Ex quibus sententijs, inquit, constat quia qualis hinc quisque egreditur, talis in iudicio præsentatur: sed tamẽ de quibusdam LEVIBVS CVLPIS ante iudicium purgatorius ignis censendus est. Deinde quænam illa sint leuia peccata exponens, Sicut est, inquit, assiduus otiosus sermo, immoderatus risus, uel peccatum curæ rei familiaris, quæ uix sine culpa, uel ab ipsis agitur qui à culpa qualiter declinare debeant, sciunt, aut non in grauibus error ignorantiæ: quæ cuncta etiam post mortem grauãt, si adhuc in uita positis minimè fuerint relaxata. Nam quum Paulus dicat Christum esse fundamentum, atque subiungat, Si quis superedificauerit, &c. quãuis hoc de igne tribulationis in hac nobis uita adhibito possit intelligi, tamen si quis hoc de igne futuræ purgationis accipiat, pensandum solicitè est: quia illum per ignem dixit posse saluari non qui super hoc fundamentum ferrum, æs, uel plumbum ædificat, id est peccata MAIORA, & idcirco duriora atque tunc iam insolubilia: sed lignum, fœnum, stipulam, id est peccata MINVTA ET LEVISSIMA, quæ ignis facilè consumat. Hæc Gregorius, & papa, & diuus, & doctor (ut uolunt) irrefragabilis: inepte quidem, quum Paulus de doctrina & docẽdi modo differat, & quidem ex hypothesi ad Corinthiorum doctores accommodata: sed ita tamen ut blasphemum hunc errorem res ipsa clamet ab eius successoribus plurimum auctum, qui leuia illa peccata reliquerunt aquæ aspergine eluenda: maiora uerò atq; adeo maxima quæque sibi reseruarunt, ut horum scilicet obtentu non animos repurgent (id enim unius Dei est efficere per fidem in Christum, ut Act. 15. b. 8. clamat ipse Petrus, cuius authoritatem istos non pudet ementiri) sed crumenas fœdissima illa sua nundinatione emungant.

13 Dies enim ἡ γὰρ ἡμέρα. Id est tempus, uel lux ueritatis, suo tempore, diei instar exoriens, ut ignorantiæ tenebras pellat. Tum enim quæ pro auro & argento nunc admiramini (id est curiosa ista humanæ sapientiæ ostentatio) apparebunt nihil aliud esse quàm res inanis ac prorsus uana: quam quum cœperit illucescẽs animis nostris Dominus tanquam igne explorare, necesse erit eam euanescere, ac tanquam lignum aut fœnum ac stipulam consumi. Ignis enim proprium est ut illustret & probet. estque tota hæc oratio allegorica. ut ij planè sint inepti qui quum in cæteris allegoriam cogantur agnoscere, tamen in uocabulo ignis hærent, nec interim considerant quod rectè obseruauit Augustinus, huic igni subijci tam bonos quàm malos ædificatores, ut, si istorum doctrina ualeat, necesse sit bona opera non minus quàm mala in isto purgatorio excoqui. Cæterùm quòd in quibusdam Latinis codicib. adijcitur Domini, nõ inuenio in Græcis exemplarib. nec puto conuenire: quòd ferè soleat supremus ille dies hoc addito epitheto significari: in quem certè non reijcit hoc examen Apostolus. Est tamen addito articulo scriptum ἡ ἡμέρα, ut scilicet significetur certum esse à Domino tempus constitutum quo cuiusque ministri opus exploret.

Nam per ignem reuelabitur: ὅτι ἐν πυρὶ ἀποκαλύπτεται. Ego nouam propositionem ab his uerbis puto inchoari, qua probetur aut explicetur potius illud ἡμέρα δηλώσει, dies declarabit. Itaque post δηλώσει non adscribo διαγελῶν, sed σημαίνων. neque dubito quin ὅτι sit coniunctio, non pronouocabulum.

15 Damnum faciet ζημιωθήσεται. Id est iacturam hanc faciet, operis scilicet ac laboris, ut si quis architectus nõ

rectè ſtruxerit parietē, nō modò nō perſoluit ei merces operis, ſed etiā opus diruitur. Vulg. detrimentū patietur. Eraſ. dā A
nū patietur uterq; ambiguē. Ipſe uerò αὐτὸς ὁ Nonnulli conuertunt Ipſum uerò, quaſi hoc ſcilicet ad θεμέλιον, id eſt ad fundamentū, referatur. quam opinionē non probo. Primum enim quorſum hoc Paulus, quod erat extra omnem controuerſiam? Deinde coacta eſt interpretatio uerbi σώζεσθαι pro perdurare & integrum manere, quum fundamentum ipſum in nullo pereundi periculo uerſaretur, ex Pauli hypotheſi, ſuprà uerſ. 11. Præterea θεμέλιος ab ipſo duodecimo uerſiculo eſſet repetendum. quod & ipſum eſt ui quadam detortum, ut ſine neceſſaria cauſa non debeat admitti. Deinde cur addita eſt conditio quæ ſubijcitur. Denique apparet ex antitheſi, ea quæ ſuperſtruuntur, non comparari cum fundamento quod Paulus iecerat, ſed inter ſe conferri, ipſoſque opifices non cum fundamenti architecto, ſed inter ſe alios cum alijs committi, eos ſcilicet qui rectè & ſolide ſuperſtruunt cum ijs qui fœnum & ſtipulam, id eſt inutilem materiam congerunt.

Seruabitur σωθήσεται Id eſt opere quidem ac mercede ſperata, non tamen uita, multabitur. Neque enim eos ut pſeudapoſtolos reprehendit Paulus, quique ut à fundamento deſciſcant, ſed ut curioſa quædam ac humana potius quàm diuina conſectantes, uti fecit ille Dionyſius, Corinthiorum, opinor, ipſorum epiſcopus, qui in cæleſti Hierarchia deſcribenda ſeſe plerunque fruſtra fatigat. uti etiam hodie faciunt qui ſcripturæ ſimplicitatem faſtidientes, philoſophicas aut ne philoſophicas quidem ſpeculationes permiſcent: qui denique aſcititio quodam cultu natiuam illam uerbi quaſi formam inficiunt.

Templum Dei. Spiritus ſanctus Infrà 6.d.19. 2.Cor.6.d.16.

An neſcitis quòd templum Dei eſtis, & Spiritus Dei habitat in uobis? 16 οὐκ οἴδατε ὅτι ναὸς θεοῦ ἐστε, καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ οἰκεῖ ἐν ὑμῖν;

Si quis templum Dei uiolat, hunc perdet Deus: nam templum Dei ſanctum eſt, quod eſtis uos. 17 εἴ τις τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ φθείρει, φθερεῖ τοῦτον ὁ θεός. ὁ γὰρ ναὸς τοῦ θεοῦ ἅγιός ἐστιν, οἵτινές ἐστε ὑμεῖς.

Sapiens. Stultus.

Nullus ſeipſum ſeducat. ſiquis *ſibi* uidetur eſſe ſapiens inter uos in hoc ſeculo, ſtultus fiat ut fiat ſapiens. 18 μηδεὶς ἑαυτὸν ἐξαπατάτω. εἴ τις δοκεῖ σοφὸς εἶναι ἐν ὑμῖν ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, μωρὸς γενέσθω, ἵνα γένηται σοφός. B

Sapientia enim mundi huius, ſtultitia *eſt* apud Deum. ſcriptum eſt enim, Capit ſapientes cum uerſutia ipſorum. 19 ἡ γὰρ σοφία τοῦ κόσμου τούτου, μωρία παρὰ τῷ θεῷ ἐστι. γέγραπται γάρ· ὁ δρασσόμενος τοὺς σοφοὺς ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτῶν.

Iohan.5.b.13. Pſal.97.b.11.

Et rurſum, Dominus nouit quòd cogitationes ſapientium ſint uanæ. 20 καὶ πάλιν· κύριος γινώσκει τοὺς διαλογισμοὺς τῶν σοφῶν, ὅτι εἰσὶ μάταιοι.

Non gloriādum in hominibus.

Itaque nullus glorietur in hominibus: omnia nanque ueſtra ſunt. 21 ὥστε μηδεὶς καυχάσθω ἐν ἀνθρώποις· πάντα γὰρ ὑμῶν ἐστιν,

Siue Paulus, ſiue Apollos, ſiue Cephas, ſiue mundus, ſiue uita, ſiue mors, ſiue præſentia, ſiue futura: omnia *inquam* ueſtra ſunt. 22 εἴτε παῦλος, εἴτε ἀπολλώς, εἴτε κηφᾶς, εἴτε κόσμος, εἴτε ζωή, εἴτε θάνατος, εἴτε ἐνεστῶτα, εἴτε μέλλοντα· πάντα ὑμῶν ἐστιν,

Vos autem Chriſti: Chriſtus uerò, Dei. 23 ὑμεῖς δὲ χριστοῦ, χριστὸς δὲ θεοῦ.

Vt per ignem ὡς διὰ πυρός. Id eſt, ita tamen ut examinis illius rigorem non effugiat, & nonniſi probatus & exploratus abſterſis demum ſordibus placeat. Hæc enim eſt conditio quæ in recipiendis omnium doctorum ſcriptis ualere debet, quum ſolum Dei uerbum ſit αὐτόπιστον.

17 Violat φθείρει. Id eſt, ut rem ſacram polluit ac contaminat. Eraſm. prophanat, βεβηλοῖ.

Perdet φθερεῖ. In Græcis idem uerbum repetitur. quamobrem etiam Hilarius Pſal. 64, utrobique corrumpēdi uocabulo uſus eſt, ſed nimium impropriè. Meminit & ipſe Auguſtinus contra epiſtolam Manichæi capite 39, ut Eraſmus annotauit. Quòd ſi quis uelit paranomaſiam ſeruare, uertat licebit, Si quis templum Dei deſtruit, hunc deſtruet Deus, ut Eraſmo placuit in annotationibus Quod eſtis οἵτινες. Ad uerbum, qui eſtis. Sed hoc nullius eſt momenti. Sic enim ſolent Græci interdum rationem eius quod ſequitur potius quàm antecedentis habere. & Latini quoque, ut in illo Saluſtij, Eſt locus in carcere quod Tullianum appellatur. C

18 In hoc ſæculo, ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ. Hoc nonnulli præcedentibus, nonnulli ſequentibus attexunt. Ego præcedentibus malo. Fuit enim definiendum Apoſtolo quod ſapientiæ genus excludat ab Eccleſiaſtico miniſterio, eam ſcilicet quæ à carne manat non à Spiritu. Nam alioqui non errat quiſquis eſt ſibi ſapientiæ conſcius, ſi in Domino glorietur, nec alios deſpiciat, ut infrà 7.g.40, & 11.a.1.

19 Capit ὁ δρασσόμενος. Hebræa habent Iohan.5.b.13 לֹרבר. i. irretit. Eſt autē τὸ δρασσεσθαι id quod dicimus uulgato noſtro ſermone *Il empoigne*. unde δρᾶξ manipulus, *une poignee*, eſtque poſitum participium, Hebræorū more, pro uerbo. Vulg. comprehendam, non ſatis rectè, quum ibi nō loquatur Dominus ſed Eliphaz. Eraſ. qui cōprehēdit, ὃς καταλαμβάνει, uel ὁ καταλαμβάνων, ut habet ea editio Græca qua nunc utimur.

Cum uerſutia ἐν τῇ πανουργίᾳ Vel uafricia ac calliditate, i. utcunq; ſint uafri, eos tamen Dominus capiet, quū ſcilicet eorum artes res ipſa declarabit illud ipſum eſſe quo ſeſe inuoluerint. Itaque præpoſitio ἐν uel pro σὺν. i. cum, uel pro διὰ accipitur. Vulg. & Eraſ. in aſtutia, obſcurè: niſi ſic accipias quaſi dicat, In media ipſa uerſutia illos à Deo occupari. 20 Sapientum τῶν σοφῶν. Hebræa ueritas habet Pſal. 94. b. 11, אדם hominum, ſed rectà omnino Apoſtolus Prophetæ ſenſum expoſuit. Cuius enim uirtutis eſſet, ſtultorum aut uulgarium hominum uanitatem noſſe? Loquitur ergo Dauid de ijs qui inter homines præcipuè excellunt, quorum tamen omnem ſapientiam iudicio Dei teſtatur nihil aliud quàm meram eſſe uanitatem, ideoq; contemptim generali nomine eos uocat אדם ſuæ ſcilicet illos cō ditionis admonens 21 Itaq; ὥστε. Sequitur iam uniuerſalis cōcluſio, qua primo loco admonet auditores, ne in ipſis miniſtris ſubſiſtant, ſed ad eū aſcendāt qui per illos agit, tribus ſcilicet uerſibus proximis. ut deinde nihilominus habeāt pro miniſtris & arcanorum Dei diſpēſatoribus, uer. ſequētis cap. 1. Secūdo aūt loco miniſtros monet ut ſe nō dominos ſed œconomos eſſe meminerint: ac proinde nihil alienū uel in doctrina, uel in ipſa docēdi ratione admiſceant, ſed ut fideles œconomi ea demum quæ acceperunt, bona fide diſtribuant. idq; cōplectitur uerſ. ſequentis cap. 2. Deinde ad arrogantiam utrorūq; compeſcendā tranſit. Itaq; meo quidem iudicio debuit ſequentis capitis ſectio incipere ab ἐμοὶ δέ, Mihi uerò: præcedentes autem uerſiculi primus & ſecundus huic capiti attexi. Glorieē καυχάσθω i. ſibi ita placeat in hominibus quicūq; tandē illi ſint, ut illis ſit addictus, & quod Dei eſt, ad eos trāsferat, ut ij faciebāt qui huius aut illius ſe eſſe dicebant, & etiamnū hodie qui Franciſcū, Dominicū, Benedictū profitentur 22 Veſtra ſunt ὑμῶν ἐστιν. i. adminicula uobis deſtinata, ut ad Chriſtum & à Chriſto ad Deum ſubuehamini, nō autem ut in illis adminiculis hærratis. Ita enim fieret ut non ueſtra eſſent illa, ſed illorum potius eſſetis.

A CAPVT. IIII. ΚΕΦΑΛ. δ. *Ministri.*

Οὕτως ἡμᾶς λογιζέσθω ἄνθρωπος, ὡς ὑπηρέτας χριστοῦ, καὶ οἰκονόμους μυστηρίων θεοῦ.

1 Sic de nobis reputet homo ut de ministris Christi & dispensatoribus mysteriorum Dei.

ὧδε λοιπὸν, ζητεῖται ἐν τοῖς οἰκονόμοις, ἵνα πιστός τις εὑρεθῇ.

2 Quod superest autem, *illud* requiritur in dispensatoribus, quod fidus quisque comperiatur.

ἐμοὶ δὲ εἰς ἐλάχιστόν ἐστιν, ἵνα ὑφ' ὑμῶν ἀνακριθῶ, ἢ ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. ἀλλ' οὐδὲ ἐμαυτὸν ἀνακρίνω.

Iudicaret.

3 Mihi uerò pro minimo est quòd à uobis dijudicer, aut ab humano iudicio: imò nec meipsum dijudico.

οὐδὲν γὰρ ἐμαυτῷ σύνοιδα, ἀλλ' οὐκ ἐν τούτῳ δεδικαίωμαι· ὁ δὲ ἀνακρίνων με, κύριός ἐστιν.

4 Nullius enim rei mihi conscius sum: sed non per hoc iustificatus sum: sed Dominus is est qui me diiudicat.

ὥστε μὴ πρὸ καιροῦ τι κρίνετε, ἕως ἂν ἔλθῃ ὁ κύριος, ὃς καὶ φωτίσει τὰ κρυπτὰ τοῦ σκότους, καὶ φανερώσει τὰς βουλὰς τῶν καρδιῶν, καὶ τότε ὁ ἔπαινος γενήσεται ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ θεοῦ.

Matth.7.a.1. rom.2.a.1.

5 Proinde ne ante tempus quicquam iudicetis, usquedum uenerit Dominus, qui & illustraturus est occulta tenebrarũ, & manifesta faciet consilia cordium: ac tunc laus erit unicuique à Deo.

B ταῦτα δέ, ἀδελφοὶ, μετεσχημάτισα εἰς ἐμαυτὸν καὶ Ἀπολλῶ δι' ὑμᾶς, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται φρονεῖν, ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου.

6 Hæc autem, fratres, per figuram transtuli ad me ipsum & in Apollo, propter uos: ut in nobis disceretis, *de uobis* suprà id quod scripsi, non sentire: ut ne alius pro alio inflemini aduersus alium.

τίς γάρ σε διακρίνει; τί δὲ ἔχεις ὃ οὐκ ἔλαβες; εἰ δὲ καὶ ἔλαβες, τί καυχᾶσαι ὡς μὴ λαβών;

Omnia accepta ferenda Deo.

7 Quis enim te discernit? quid autem habes quod nó acceperis? quod si etiam accepisti: quid gloriaris ut qui non acceperis?

IN CAPVT IIII.

1 Sic de nobis reputet ὅτως ἡμᾶς λογιζέσθω. Vulg. & Eras. Sic nos æstimet, ὅτως ἡμᾶς τιμησάσθω, quod uocabulum mihi uidetur paulò superbius. Est autem cum hoc loco conferẽdum quod scripsit Apostolus suprà 1. b. 12, quum eos etiam increparet qui dicebant Ego sum Christi, ita scilicet ut ministros non agnoscerent: quum non minus peccet qui ministros spernit (quos quidem ueros Dei ministros esse cognouit) quã qui plus illis defert quàm par sit.

Homo ἄνθρωπος i ἕκαστος. quisq;. enallage non modo Hebræis familiari, sed quæ etiam usurpatur apud disertiores Græcos. Demost. διὰ γὰρ ἀνδρὸς ἰδίᾳ καὶ πόλιν ἅπασαν ἔνιοι πρὸς τὰ πάλαι τῶν ὑπαρχόντων ἀεὶ δεῖ τὰ λοιπὰ ὡς βέλτιστα πράττειν. Videtur tamen hominis nomen sua emphasi non carere hoc in loco. nempe ut quisque ex suæ imbecillitatis consideratione melius intelligat quanta sit ministerij ecclesiastici dignitas, quæ tamen non in ipsis hominib. sed in eorum munere sit posita.

2 Quod supereſt autem ὧδε λοιπὸν. Vulg. Hîc iam quæritur. ut rectè suspicetur Eras. legisse, ὧδε λοιπὸν ζητεῖται, sed refragantibus summo consensu Græcis codicib. Deinde quæritur pro requiritur, obscurè dictum est.

3 Quod ἵνα. Vul. & Eras. ut, quæ particula raro aliud declarat quàm finem. ut & apud Græcos ἵνα: hîc tamen ponitur pro ὅτι, εἰδικῶς scilicet non τελικῶς. Ab humano iudicio ὑπὸ ἀνθρωπίνης ἡμέρας. Vulgata, ab humano die, perobscurè. Ponitur autem dies pro iudicio ex Cilicum idiotismo, ut Hieronymo placet: qui tamen non uideo quo iure omnem elegantiam Paulo detrahat. Sed de ea re diximus alibi: & putarim potius diem pro iudicio accipi ex scripturæ more, quæ diem Domini solet uocare diem supremo iudicio constitutum.

C Dnidico ἀνακρίνω. i. de me ipso iudico, quantus sim uel nõ sim. Nam sicut nullius sum mihi cõscius unde fortasis possem alicuius gloriationis occasionẽ arripere, ita etiam probè noui mihi longè alia corã Deo iustitia opus esse, ut nulla sit causa cur mihi ipsi placere debeam. itaque totum hoc iudicium Domino relinquo. Est igitur hoc Pauli dictum ad certam hypothesin restringendum. Neque enim Corinthij de doctrinis iudicabant ex Dei uerbo, sed de hominibus ipsis, idq; perperam. quum à quibusdam Pythagoreorum more, penderent, ut eos diceres, tanquã agonotheras aliquos, non tanquam auditores Euangelij sedere. Alioquin & Spiritus probandi sunt, & nos ipsos explorare debemus an simus in fide. Nec priuata etiam charitatis iudicia, ac multo minus uel Ciuilem uel Ecclesiasticam politiam dãnat Apostolus

5 Laus ἔπαινος. Laudari quidem non poterat unus quispiam præ cæteris à Corinthijs, quin cæteri culparentur, ut etiam apparet ex uersiculo sequente: sed laudis mentionem potius quàm uituperij facit Apostolus, quia istius mali hæc erat origo, quòd certis hominibus plus tribuerent quàm par esset.

6 In nobis ἐν ἡμῖν. Id est nostro hoc exemplo, qui aliorum etiam uitia in nostras personas transferre maluimus, quàm nominatim quenquam carpere. Vnus codex scriptum habebat ἐν ὑμῖν, id est apud uos, siue intus, & in animis uestris: uel, inter uos.

De uobis non sentire μὴ φρονεῖν. Hoc in loco accipitur τὸ φρονεῖν pro iudicio animi quod quispiam uel de se uel de alio concepit. Deerat autem in uno codice manu scripto, & apparet Veterem interpretem illud non legisse, ut qui sic conuerterit hunc locum, ut in nobis discatis ne suprà quàm scriptum est, unus aduersus alterum infletur pro alio, id est ἵνα ἐν ὑμῖν μάθητε τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται ἕνα μὴ κατὰ τοῦ ἑτέρου μὴ φυσιοῦσθαι ὑπὲρ τοῦ ἑνός.

Vt ne inflemini ἵνα μὴ φυσιοῦσθε. Sic Libanius in primam Demosth. Olynthiacam, ἵνα μὴ δημοῦσιν. alioquin rectè annotauit Erasmus nouam esse hanc constructionem: ut fortasis hoc loco legendum sit φυσιοῖσθε, & apud Libanium δημῶσιν. Vetus autem interpres, ut paulò antè diximus, legit φυσιοῦσθαι, & sustulit ἵνα μή.

7 Discernit? διακρίνει: Id est segregat aut eximit è cæterorum grege: aut, ita præstantem te reddit ut alij præ te pro nihilo habeantur. Erasmus, dijudicat, quæ interpretatio, ut mihi uidetur, non conuenit. ut nec illud quod conijcit legi posse, τί σε διακρίνεις: cur te segregas? Theophyl. interpretatur ψηφίζει. id est, cuius suffragio ista præstantia tibi tribuitur quòd cæteris anteponaris? nempe hominis non Dei. Atqui falluntur humana iudicia, cur igitur inflaris? Quòd si etiam non fallantur homines in iudicando, quid tamen habes quod precario non possideas? Mihi prima expositio uidetur simplicissima.

Pericula Apostolorũ in prædicãdo Euangelio.

Iam saturati estis, iam ditati estis, absque nobis regnum adepti estis: atque utinam sanè regnum adepti essetis, ut & nos simul uobiscum regnaremus.

Puto enim quòd Deus nos ultimos Apostolos designarit tanquam morti addictos. Nam spectaculũ facti sumus mundo, & Angelis & hominibus.

Nos stulti propter Christum, uos autem prudẽtes in Christo. nos infirmi, uos autem ualidi: uos glorioſi, nos ignominioſi.

Ad hoc usque tempus & esurimus & sitimus, & nudi sumus, & colaphis cædimur, & incertis sedibus erramus.

Laborat manibus Paulus. Act. 20. g. 34. 1. Thess. 2. b. 9. 2. Thes. 3. b. 8.

Et laboramus, operantes proprijs manibus. conuitijs affecti, bene precamur: persequutionem patientes, sustinemus,

Matt. 5. g. 44. Iuc. 23. e. 34. act 7. g.

Infamati, precamur. purgamenta mundi facti sumus, *utque* omnium ramentum usque adhuc.

Correptionis modus.

Non quo uos pudore suffundã, hæc scribo, sed ut filios meos dilectos admoneo.

Pædagogus.

Nam & si decem millia pædagogorũ habueritis in Christo, non multos tamen patres: in Christo enim Iesu per Euangelium ego uos genui.

Patres.

Imitatores.

Precor uos igitur, imitatores mei sitis.

Propterea misi uobis Timotheum, qui est filius meus dilectus & fidelis in Domino, qui uobis in memoriã reducet quæ sint uiæ meæ in Christo, sicut ubique in omnib. Ecclesijs doceo.

8 ἤδη κεκορεσμένοι ἐστέ, ἤδη ἐπλουτήσατε, A
χωρὶς ἡμῶν ἐβασιλεύσατε· καὶ ὄφελόν γε ἐβασιλεύσατε, ἵνα καὶ ἡμεῖς ὑμῖν συμβασιλεύσωμεν.

9 δοκῶ γάρ, ὅτι ὁ θεὸς ἡμᾶς τοὺς ἀποστόλους ἐσχάτους ἀπέδειξεν ὡς ἐπιθανατίους, ὅτι θέατρον ἐγενήθημεν τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις καὶ ἀνθρώποις.

10 ἡμεῖς μωροὶ διὰ χριστόν, ὑμεῖς δὲ φρόνιμοι ἐν χριστῷ· ἡμεῖς ἀσθενεῖς, ὑμεῖς δὲ ἰσχυροί· ὑμεῖς ἔνδοξοι, ἡμεῖς δὲ ἄτιμοι.

11 ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας καὶ πεινῶμεν, καὶ διψῶμεν, καὶ γυμνιτεύομεν, καὶ κολαφιζόμεθα, καὶ ἀστατοῦμεν.

12 καὶ κοπιῶμεν, ἐργαζόμενοι ταῖς ἰδίαις χερσίν· λοιδορούμενοι, εὐλογοῦμεν· διωκόμενοι, ἀνεχόμεθα·

13 βλασφημούμενοι, παρακαλοῦμεν. ὡς περικαθάρματα τοῦ κόσμου ἐγενήθημεν, πάντων περίψημα ἕως ἄρτι. B

14 οὐκ ἐντρέπων ὑμᾶς γράφω ταῦτα, ἀλλ' ὡς τέκνα μου ἀγαπητὰ νουθετῶ.

15 ἐὰν γὰρ μυρίους παιδαγωγοὺς ἔχητε ἐν χριστῷ, ἀλλ' οὐ πολλοὺς πατέρας· ἐν γὰρ χριστῷ Ἰησοῦ διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἐγὼ ὑμᾶς ἐγέννησα.

16 παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς, μιμηταί μου γίνεσθε.

17 διὰ τοῦτο ἐπέμψα ὑμῖν τιμόθεον, ὅς ἐστί τέκνον μου ἀγαπητὸν, καὶ πιστὸν ἐν κυρίῳ, ὃς ὑμᾶς ἀναμνήσει τὰς ὁδούς μου τὰς ἐν χριστῷ, καθὼς πανταχοῦ ἐν πάσῃ ἐκκλησίᾳ διδάσκω.

8 Regnum adepti estis *ἐβασιλεύσατε*. Vulgata, regnatis, *βασιλεύετε*, eodem tamen sensu.

9 Vltimos designarit *ἐσχάτους ἀπέδειξεν*. Hoc dicit Paulus quòd proculdubio id etiam ipsi obijceretur ad eleuandam ipsius authoritatem, quòd non esset cum Christo uersatus, ut alij Apostoli, sed quasi absente Christo designatus: ut apparet ex proœmio epistolæ ad Galatas. Quod autem *ἀπέδειξεν*, post Veterem interpretem Erasmus conuerterit, ostendit (quasi scilicet sumpta sit metaphora ab ijs qui ignominiæ causa circunducti, ad mortem denique trahuntur) quanuis uideatur ei conuenire cum eo quod de spectaculo subijcitur, tamen non ausus sum amplecti, quia uerbum *ἀποδεικνύειν* nusquam memini legere in ea significatione, sed *ἐπιδεικνύειν, θριαμβεύειν, παραδειγματίζειν, θεατρίζειν*, & interdum quoque *φανερὸν ποιεῖσθαι*, ut apud Plut. in Probl. Græcorum. *Ἀποδεικνύειν* autem pro designare & ad munus aliquod deligere, non minus eleganter dicitur quàm *αἱρεῖσθαι*, Luc. 10. a. 1, & *χειροτονεῖν*, Act. 10. f. 41. Sed puto *ἐπιθανατίους* subiectum esse *παρ' ὑπόνοιαν*, ut in ironico sermone, quasi dicere Apostolus, Siquidem ita metiri oportet ministerij dignitatem ut uos facitis, nos scilicet ultimi Apostoli non ad ministeriũ, sed ad mortem erimus designati à Domino, & quidem post acerbissimas quasq; ignominias. Atqui prorsus aliter se res habet: neq; nostis quid sit de Christi regno & Ecclesia iudicandum. C

11 Ad hoc usque tempus *ἄχρι τῆς ἄρτι ὥρας*. Hoc attexitur præcedentibus apud Græcum scholiasten.

Incertis sedibus erramus. *ἀστατοῦμεν*. Vulgata, instabiles sumus, quod Latinis significat leuem & inconstantem esse. Cæterùm qui egregiam uolet Pauli & Antichristi, qui se illius successorem mentitur, antithesin habere, Romanæ curiæ delicias illas Sodomiticas cum Pauli conditione componat.

13 Infamati *βλασφημούμενοι*. Siue, probris affecti. Eras. conuitijs affecti. quod potius respondet *τῷ λοιδορεῖσθαι*. quanuis ista nonnunquam permutentur. Vt purgamenta *ὡς περικαθάρματα*. i. recrementum, fæx, scoria, uel sordes quæ ex lurida re quapiam repurgantur: quicquid deniq; prorsus inutile supereſt ex rei cuiuspiam repurgatione. quamobrem etiam Erasmus excrementum conuertit. Ego uerò Græci uocabuli etymologiam libens seruaui. Addit autem pondus præpositio *περί*, quasi dicas sordes undique euerrendo collectas. i. *ἀποσαρώματα*, ut Græcus Scholiastes exponit. nisi pro *ὡς περικαθάρματα*, legendum sit *ὥσπερ καθάρματα*. Cæterùm ptobat quidem Budęus ex utriusq; linguæ uarijs authorib. *καθάρματα* dictos fuisse quos Latini sacros homines dicebãt. quorũ scilicet capite omnia ciuitatis aut gentis alicuius scelera luebantur, quiq; auertendæ deorum iræ mactabantur. sed mihi quidẽ nõ fit ueriſimile uel immanem illam consuetudinem fuisse tum Græcis notam, uel Paulum ad eam respexisse. Si cui tamẽ hæc opinio magis arriserit, piacula licebit interpretari. Ramentum *περίψημα*. Vulg. peripsema. Eras. reiectamentum. Est autem *περίψημα* ramentum, siue scobs: aut, ut Græca scholia uolunt, uilis pãniculus quo sudor abstergitur. Significat enim *τὸ ἀπομάσσειν* radere & extergere. In summa confert sese Apostolus cum ijs quæ nõ modò nullius penitus sunt pretij, sed etiam quæ omnes à se quàm longissimè abesse uelint.

16 Precor *παρακαλῶ*. Eras. adhortor, quod non uidetur satis expressum. Quod aũt post *γίνεσθε* in quibusdã Latinis codicib. additur, sicut & ego Christi *καθὼς ἐγὼ χριστοῦ* puto itrepsisse ex huius epist. 11. a. 1. quanuis in uno Græco exemplari adscriptum inuenerim. 17 In memoriam reducet *ἀναμνήσει*. Vulg. commonefaciet. Sed rectè

A ὡς μὴ ἐρχομένου δέ μου πρὸς ὑμᾶς, ἐφυσιώθησάν τινες.

19 ἐλεύσομαι δὲ τάχέως πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ γνώσομαι οὐ τὸν λόγον τῶν πεφυσιωμένων, ἀλλὰ τὴν δύναμιν.

20 οὐ γὰρ ἐν λόγῳ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ἐν δυνάμει.

21 τί θέλετε; ἐν ῥάβδῳ ἔλθω πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐν ἀγάπῃ, πνεύματί τε πραότητος;

18 Cæterùm perinde quasi ego non sim uenturus ad uos, inflati sunt quidam:

19 Sed ueniam breui ad uos, si Dominus uoluerit, & cognoscam non loquutionem istorum qui inflati sunt, sed *Spiritualem* uirtutem. *Sermo. Virtus siue potentia.*

20 Non enim in locutione *situm est* regnum Dei, sed in *Spiritus* uirtute.

21 Quid uultis? cum uirga ueniam ad uos, an cum charitate & Spiritu lenitatis?

ΚΕΦΑΛ. ε.

CAPVT V.

ὅλως ἀκούεται ἐν ὑμῖν πορνεία, καὶ τοιαύτη πορνεία, ἥτις οὐδὲ ἐν τοῖς ἔθνεσιν ὀνομάζεται, ὥστε γυναῖκά τινα τοῦ πατρὸς ἔχειν.

1 OMnino auditur *esse* inter uos scortatio, & eiusmodi scortatio quæ ne inter Gentes quidem nominatur: *nempe* ut quis uxorem patris habeat. *Fornicarius excommunicatur.*

καὶ ὑμεῖς πεφυσιωμένοι ἐστέ, καὶ οὐχὶ μᾶλλον ἐπενθήσατε, ἵνα ἀρθῇ ἐκ μέσου ὑμῶν ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας.

2 Et uos inflati estis, ac non potius luxistis, ut tolleretur de medio uestrum qui facinus hoc patrauit. *Excommunicatio*

ἐγὼ μὲν γὰρ ὡς ἀπὼν τῷ σώματι, παρὼν δὲ τῷ πνεύματι, ἤδη κέκρικα ὡς παρὼν, τὸν οὕτω τοῦτο κατεργασάμενον,

3 Enimuero ego ut absens corpore, præsens autem Spiritu, iam ut præsens iudicaui ut is qui hoc ita perpetrauit,

B ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ συναχθέντων ὑμῶν καὶ τοῦ ἐμοῦ πνεύματος, σὺν τῇ δυνάμει τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ,

4 Vobis & meo Spiritu in nomine Domini nostri Iesu Christi congregatis, cum potestate Domini nostri Iesu Christi,

παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ, εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκὸς, ἵνα τὸ πνεῦμα σωθῇ ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου ἰησοῦ.

5 Tradatur eiusmodi *inquam homo* satanæ ad interitum carnis, ut spiritus saluus sit in die illo Domini Iesu.

ctius illo modo Erasmus. Est enim tacita quædam exprobratio obliuionis in uerbo ἀναμιμνήσκειν, quæ commonefaciendi uerbo non satis exprimitur. Quæ sint uiæ meæ, &c. τὰς ὁδούς μου, &c. id est quam uiam & regulam sequar in docendis passim Ecclesijs. Vulg. & Eras. obscurè, uias meas quæ *sunt* in Christo.

19 Loquutionem τὸν λόγον. Cognoscam, inquit, id est attentius perspiciam & considerabo non istorum facundiam, sed δύναμιν, id est quanta Spiritus uirtute polleant. Vulg. & Eras. sermonem, rectè id quidem, sed non satis expressè, atque etiam ambigue, quum sermonis appellatione Paulus fere soleat intelligere id ipsum de quo habetur sermo. Quidam, orationem, Latina quidem sed magis etiam ambigua interpretatione.

Virtutem δύναμιν. Alibi addere solet uocabulum πνεύματος Spiritus, ut suprà 2.a. 4. uel θεοῦ, ut ibidem a 5. ut intelligatur de qua uirtute seu facultate agatur. Ideo hoc mihi permisi ut adderem, ne quis putaret sermonem esse περὶ ἀέρος. 21 Spiritu lenitatis πνεύματι πραότητος, id est, leniter in uos affectus. Est autem ex Hebræorum idiotismo spiritus lenitatis idem atque spiritus lenis. sed hunc Hebraismum libens retineo, ex quo scilicet intelligatur, ueras uirtutes non ab humanis uiribus sed ab afflatu diuini spiritus exoriri. Debuit autem quisquis capitum sectionem instituit, ab hoc uersu 5. caput inchoare. Nam hinc etiam Græci secundum λιφέλλιον auspicantur.

IN CAPVT V.

C 1 Scortatio πορνέα. Vulg. fornicatio, barbarè. Eras. stuprum. Ego malui etymologiam seruare. Sed latè patet hoc loco scortationis nomen, quo scilicet incestum declaratur. Addidi autem uerbum εἶναι esse, non tantùm ut constructionem explerem, sed etiam ut ostenderem οὐ ὑμῖν inter uos non pertinere ad ἀκούεται. Neque enim significat Apostolus eam scortationem esse auditam inter Corinthios, sed omnino peruulgatum esse hunc rumorem de Corinthijs, quòd eiusmodi scelus apud eos patratum esset, & quidem impunè. Nominatur ὀνομάζεται. Hoc comperimus in uno Græco exemplari deesse. neque etiam legit Vetus interpres. Videtur tamen magnam habere emphasin: quasi diceret Apostolus, Quis hoc speraſſet ut apud uos id scelus re ipsa impune patraretur, quod inter gentes extraneas ne sando quidem audiatur? Nam certè eiusmodi scelerum exempla rara fuerunt nisi inter Gentes prorsus immanes.

2. Qui facinus hoc patrauit ὁ τὸ ἔργον τοῦτο ποιήσας. Vulgata, qui hoc opus fecit, nimium dilutè: ut etiam quum paulo pòst τὸν κατεργασάμενον interpretatur eum qui operatus est.

3 Spiritu πνεύματι, id est, animo, cogitatione, uoluntate: Spiritus denique sancti uinculo, qui res etiam lõgissimè dissitas conjungit. Sed illud simplicius est, propter corporis antithesin. Quod autem Hieronymus ex hoc loco imperitiam Græci sermonis in Paulo reprehendit, quòd μοῦ non addiderit in priore membro cui ἧ responderet, sanè ridiculum est. Quis enim Xenophonte purior, & is tamen ita scribit, ἐπειδὴ γὰρ ἀφικόμεθα τὰ ἐν τῇ ὑποδοχείᾳ ἱερήματα, pro τὰ μὲν οὖν τῇ ὑποδοχείᾳ ἱερήματα ἀφικόμεθα. Sequit enim ἐν ᾗ τῇ ἀστραπῇ ὁ πατήρ μου βέλος ἐκτέλεψεν, & eiusmodi ecclipsis exempla quanuis non ita frequenter, tamen satis multa occurrunt. Ita ὅτως. Suspicari uidetur Erasmus hoc aduerbium in hunc locum irrepsisse ex superiore uersu, qua in re non possum ei assentiri. Puto enim circunstantiam temporis ac loci ita significari, quasi diceret Apostolus, eum quem nõ puduit post auditum & acceptum Euangelium, palàm in media Ecclesia tantum scelus cõmittere, tradendũ esse Satanæ. 4. In nomine ἐν τῷ ὀνόματι. i. inuocato Dei nomine, & ut facere eos oportet qui non suum sed unius Domini negotium ex ipsius uerbo curant. Hoc aũt coniũxi cum συναχθέντων, quòd ita uideatur sententia postulare. Cum potestate, &c. σὺν τῇ δυνάμει. Eras. unà cum potestate Domini. i. nõ ex uestra authoritate, neq; ut priuati homines, sed imperio eiuscõmuniti, cuius nomine conuenistis. Putauit aũt hoc referendum ad participium συναχθέντων, ideoque σὺν conuertit unà cum: ita ut repetitum sit antecedens pro relatiuo, ex Hebræorum more. At ego potius puto hæc connecti cum παραδοῦναι, & præpositionẽ σὺν non tam comitẽ (quanuis ab hoc cœtu minimè excludatur, sed potius ei præsideat Christus) quàm authoritatem declarare: ut fortasse rectius conuerti possit, ex potestate. qua de re diximus aliquid, Act. 13. d. 15.

5 Tradatur eiusmodi, &c. παραδοῦναι τὸν τοιοῦτον τῷ σατανᾷ. Abũdat quidẽ τοιοῦτον ex Heb. linguæ phrasi, ideoque

ideoque ab Erasmo prætermissum est. ego uero exprimẽdum putaui, quasi sit epanalepsis. Omnino enim uidetur magnam emphasim habere, ut intelligant Corinthij sceleris magnitudinem acerbitati pœnæ respondere. Quid sit autem Satanæ tradere, non est cur ex Chrysostomo potius quàm ex Domino ipso discamus. Hoc enim certè mihi aliud est quàm fieri sicut ethnicum & publicanum, Matth. 18.c.17.1. ius Christianæ ciuitatis amittere, siue excommunicari, Satanæ denique mancipari, qui extra Ecclesiam regnat. Ad interitum carnis, &c. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός: &c. Hoc non recte intellectum, fecit, opinor, ut tradere Satanæ, nonnulli pro corporis afflictione acceperint quæ infligeretur à Satana ijs qui tum essent Satanæ traditi excruciandi, quum ministri dono miraculorum pollerent. Atqui non satis idonea fuit hæc una ratio, cur hoc excogitaretur: & coactum id esse, potest multis rationibus ostendi. Primùm quia ὄλεθρος nunquam, quod sciam, de temporario exitio dicitur. nemo autem, ut opinor, dixerit in mentem unquam uenisse ulli ecclesiæ ut lapsos dederet Satanæ perpetuò excruciandos. Deinde ut demus Apostolum illius uocabuli propriam significationem non obseruasse (quod tamen non facilè concesserim) cur mentionem faceret carnis. 1. corporis, ut ipsi interpretantur: quum certum sit huiusmodi Ecclesiastica iudicia non corpus, ut ciuilia, sed animum propriè spectare? Postremò quî potest pessundato corpore seruari spiritus? Alij igitur hoc explicant de afflictionibus quæ excommunicationem sequuntur, nempe pudore ac tristitia & similibus. Sed hæc certe ad animum potius quàm ad corpus pertinent: neque ὄλεθρος potest afflictionem declarare nisi admodum coacta interpretatione. Alij igitur exitium seu interitum carnis exponunt exitium temporarium, quæ & ipsa explicatio quantùs ueram & consentaneam sententiam gignat, tamen mihi uix uidetur ex istis uerbis elici satis commodè posse. Nam neque ullum exemplum simile inuenio, neque ὄλεθρον de temporario exitio dici commodè posse puto. Neque plena esset oppositi membri antithesis. Dicendum enim fuisset, ut salutem spiritus, id est, æternam, consequatur (quæ etiam exposítio mihi planè uidetur coacta) non autem ut Spiritus seruetur: quum aliud sit quod seruatur, alia ipsa salutis qualitas, ac ut ita dicam, duratio. Itaque, ut paucis absoluam, carnis & spiritus uocabula non aliter accipio quàm alijs innumeris locis apud Paulum: neque aliud puto his uerbis significari quàm pœnam istam infligi, non ut miser iste pereat sed contrà ut seruetur, i. ut quum ipse pudore ac tristitia sapere didicerit, caro quæ in hoc præcipitium ipsum abripuit, funditus pereat, spiritus autem qui uidebatur in certamine prorsus succubuisse, iterum sese erigat, nec aboleatur, sed illa interempta sua perstet maneat. Hic enim est finis Ecclesiæ propositus non modò in extremo isto remedio, sed etiam in omnibus tum admonitionibus tum reprehensionibus, ut caro dometur, spiritus confirmetur: quemadmodum passim explicatur, ac diserte quidem secũda Corinthiorum capite quarto. 10, & prima Petri 4.b.6. A

In die illo Domini ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου. Diem Domini alibi diximus peculiariter uocari diem alteri aduentui Domini destinatum, iudicandis uiuis & mortuis. Inde factum ut in hac loquendi formula quidam tradiderint Diem pro iudicio usurpari, ut suprà 4.a.3. B

Galat.5.b.9. Non *est* bona gloriatio uestra. An nescitis quòd paululum fermenti totam massam fermentat?

6 οὐ καλὸν τὸ καύχημα ὑμῶν. οὐκ οἴδατε, ὅτι μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ;

Expurgate igitur uetus fermẽtum, ut sitis noua massa, sicut estis fermẽti experres. Etenim Pascha nostrum pro nobis sacrificatum est, *nempe* Christus.

7 ἐκκαθάρατε οὖν τὴν παλαιὰν ζύμην, ἵνα ἦτε νέον φύραμα, καθώς ἐστε ἄζυμοι. καὶ γὰρ τὸ πάσχα ἡμῶν ὑπὲρ ἡμῶν ἐτύθη χριστός.

Itaque festum agitemus, non fermento ueteri, nec fermẽto malitiæ & nequitiæ: sed non fermentatis *panibus* synceritatis & ueritatis.

8 ὥστε ἑορτάζωμεν μὴ ἐν ζύμῃ κακίας καὶ πονηρίας, ἀλλ' ἐν ἀζύμοις εἰλικρινείας καὶ ἀληθείας.

Scripsi uobis in Epistola, ne commiscemini cum scortatoribus.

9 ἔγραψα ὑμῖν ἐν τῇ ἐπιστολῇ, μὴ συναναμίγνυσθαι πόρνοις.

Ac non omnino cum scortatoribus mũdi huius, aut cum auaris, aut cum rapacibus, aut idololatris: alioquin debetis scilicet è mundo exire. C

10 καὶ οὐ πάντως τοῖς πόρνοις τοῦ κόσμου τούτου, ἢ τοῖς πλεονέκταις, ἢ ἅρπαξιν, ἢ εἰδωλολάτραις· ἐπεὶ ὠφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν.

6 Non est bona *ὐ καλόν*. i. immeritò & non bona ratione gloriamini, quasi excellatis, quum inter uos tãtum scelus inueniatur. quo modo bonam causam & bonam rationem dicimus. Ideo iubijcit, An nescitis. quasi diceret, Vos qui de sapientia tantoperè gloriamini, an hoc ignoratis, cuius uos ipsæ mulierculæ admonere possint? Quidam codex post *ὑμῶν* habebat adscriptam interrogationem, ut sit, Num bona est, &c. August. quoque contra Parmenianũ aliam indicat lectionem, sublata negante particula, ut sit hîc quoque ironia. sicut suprà 4.b.8, & 10. Quidam uertit, Non est honesta, parum, ut existimo, accommodatè. Massam *φύραμα*. Vulg. consperſionem, barbarè. Mutauit ergo Eras. hoc in loco, sed in proximo retinuit. Vide Rom. 11.b.16. Fermentat *ζυμοῖ*. Vul. corrumpit *φθείρει*, quod reprehendit ipse Hieronymus lib. in epist ad Galat. 3. ut Eras. obseruauit.

7 Sicut estis ferm. *καθώς ἐστε*, &c. *φύραμα*. i. massam, apppellat uniuersum collectæ Ecclesiæ corpus. singulos autem dicit azymos, id est spiritu innouatos, detracta uetere corruptione. Vult ergo ejici è cœtu sceleratũ illum, ut sicut sigillatim sunt puri, ita etiam in uniuersum tota Ecclesia sit pura, quæ contagione illius prius erat contaminata.

Fermẽti expertes *ἄζυμοι*. Vulgata Græcum uerbum retinuit, ut & nos alibi quum de diebus festis Paschæ ageretur. Eras. infermentati, ambiguè. Itaque sequenti uersiculo panes dixit fermento carentes. Etenim *καὶ γάρ*. Eras. nam &, deprauatè, ut opinor, aut certè periculosa amphibolia, quasi alius etiam aliquis sit pro nobis sacrificatus, aut nostra integritas aliunde etiam quàm à Christi sacrificio pendeat. qua tamen suspicione nolim Erasmum grauare. cæterùm alibi annotauimus Pascha metonymicè pro agno Paschæ usurpari.

Pro nobis *ὑπὲρ ἡμῶν*. Hoc deest in uetere interpretatione, & tamẽ summo cõsensu legitur in Græcis, & minimè est otiosum. 8 Festũ agitemus *ἑορτάζωμεν*. Vulg. epulemur, *σὺν χώμεθα*, nẽpe ꝙ Pascha soleret solenni epulo celebrari. 9 Ne cõmiscereminì *μὴ συναναμίγνυσθαι*. i. commercium haberetis, aut familiariter uteremini.

10 Alioquin debetis scilicet è mundo exire *ἐπεὶ ὠφείλετε ἄρα ἐκ τοῦ κόσμου ἐξελθεῖν*. Id est (ut, meo quidem iudicio, rectè exposuit Aquinas, immeritò ab Erasmo hoc in loco flagellatus) Alioquin si prorsus uobis abstinendum sit ab eiusmodi hominum consortio, uobis migrandum est in nouum aliquem mũdum. De ijs igitur loquor qui in sinu Ecclesiæ uersantur, quos debetis disciplina ecclesiastica ad frugem reuocare: nõ autem de exteris, quos debetis omnibus modis Christo lucrifacere. Sed hoc tamen ex alijs locis ita est intelligẽdum, ut cum sceleribus eorum nihil sit pijs commune, & Deus ritè interim animo & corpore colatur: quemadmodum scilicet Christus cum publicanis ac peccatoribus cibum capiebat. Alijs placet potius interpretari, Nam debetis ex mundo exisse, quasi diceret Apostolus, de illis

A de illis nihil attinet ad uos ſcribere, quum uos iam pridem par ſit à mundo, id eſt ab iſtis, eſſe remotos. Sed quominus hanc expoſitionem amplectar, impedit quod ſubiicitur, Quid enim mea intereſt extraneos iudicare? Nam uidetur his uerbis Apoſtolus rationem reddere cur de externis nil ſtatueretur. Statuitur autem ſi non minus fugiendi ſint quàm alij. Eraſmus denique interpretatur, Alioquin utinam uidelicet è mundo exiſſetis. quam interpretationem nō poſſum probare. Nam præterquam quòd (ut arbitror) non ſatis conuenit ipſa ſententia, nuſquam certè legi ὀφείλετε pro utinam. Vul. conuertit debueratis ὠφείλετε, eadem atque ego ſententia, quāuis in nullis Græcis ita ſcriptum inueniam, niſi illud ſit fortaſsis quod corrupte in quibuſdam legitur ὠφέλεσθαι.

Nunc autem ſcripſi uobis ne commiſceamini, ſi quis quum frater nominetur ſit ſcortator aut auatus, aut idololatra, aut conuitiator, aut ebrioſus, aut rapax: cum eiuſmodi *inquam*, ne edatis quidem.

11 νυνὶ δὲ ἔγραψα ὑμῖν, μὴ συναναμίγνυσθαι, ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ᾖ πόρνος, ἢ πλεονέκτης, ἢ εἰδωλολάτρης, ἢ λοίδορος, ἢ μέθυσος, ἢ ἅρπαξ, τοῦ τοιούτου μηδὲ συνεσθίειν.

Quid enim mea *intereſt* etiam de extraneis iudicare? nonne de ijs qui intus ſunt uos iudicatis?

12 τί γάρ μοι καὶ τοὺς ἔξω κρίνειν; οὐχὶ τοὺς ἔσω ὑμεῖς κρίνετε;

De extraneis uerò Deus iudicat. tollite igitur iſtum ſceleratum ex uobiſipſis.

13 τοὺς δὲ ἔξω ὁ θεὸς κρίνει. καὶ ἐξαρεῖτε τὸν πονηρὸν ἐξ ὑμῶν αὐτῶν.

CAPVT VI.

ΚΕΦ. ϛ.

SVſtinet aliquis ueſtrum, negotium habēs cum altero, iudicio experiri ſub iniuſtis, & non magis ſub ſanctis?

1 Τολμᾷ τις ὑμῶν, πρᾶγμα ἔχων πρὸς τὸν ἕτερον, κρίνεσθαι ἐπὶ τῶν ἀδίκων, καὶ οὐχὶ ἐπὶ τῶν ἁγίων; *De iudiciis foro sibus.*

B Annon noſtis quòd ſancti mundum iudicabunt? quòd ſi per uos iudicabitur mūdus, indigni eſtis minimis iudicijs?

2 οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἅγιοι τὸν κόσμον κρινοῦσι; καὶ εἰ ἐν ὑμῖν κρίνεται ὁ κόσμος, ἀνάξιοί ἐστε κριτηρίων ἐλαχίστων,

Non noſtis quòd angelos iudicabimus? nedum *ut* quæ ad huius uitæ uſum pertinent *non iudicemus.*

3 οὐκ οἴδατε ὅτι ἀγγέλους κρινοῦμεν; μήτι γε βιωτικά;

11 Si quis quum frater nom. ἐάν τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος. Vel, ut Vulgata, Si is qui frater nominatur. Sed illa tamen interpretatio melius conuenit quòd ſit indefinita. Photius aliter etiam exponi poſſe docet, puta ſi quis hęc coniungat, εἴ τις ἀδελφὸς ὀνομαζόμενος ἢ πόρνος. i. ſi quis inter uos ſcortator nominetur. Sed hoc mihi uidetur nonnihil coactum. Quod autem iuuigata addit inter uos, non eſt in Græcis. Sit ſcortator ἢ πόρνος. Sic lego, non tantùm ex ueteris interpretis authoritate, qui conuertit, eſt fornicator: ſed ex Græcorum ſcholiorum & duorū manuſcriptorum codicum fide: quum uulgò legatur ἢ πόρνος, ait ut ſupplendum ſit uerbum ſubſtantiuum. quæ tamē eclipſis non ita dura eſt aut inſolens ut Eraſmum oportuerit Paulo imperitiam Græci ſermonis idcirco obijcere. Sed & in eo cogor ab illo diſſentire quòd fuerit quàm ſit ſupplere maluerit, quum falſa ſententia inde poſsit elici. Neque enim uetat nos Apoſtolus cum eo cibum capere qui fuerit, ſed qui ſit ſcortator. Aut idololatra ἢ εἰδωλολάτρης. Vulg. idolis ſeruiens, magis proprie certè exprimens Græcum uocabulum quàm Eraſ. qui cultorē pro ſeruo conuertit, quāuis eadem maneat ſententia. Ego uerò uocabulum Græcum ſatis iam ſuperq; tritum malui retinere. Nam Deaſtricolæ nomen iſtis relinquo qui nouitatis gratiam quærunt. Sed ſanè miror quid Eraſmum coegerit hoc in loco Delium natatorem quærere. Nam aut ego non uideo quod ille uidit, aut plana hic ſunt omnia, quocunq; modo accipias. Quod enim miratur mentionem fieri idololatriæ, quàm non ſit uerisimile tum inter Chriſtianos fuiſſe, facilè poteſt explicari uel ex ijs quæ poſtea in eos dicet, quibus nulla erat religio ſacrificijs idolorum intereſſe. Denique mirum ni Corinthijs acciderit quod hodie nimium paſsim in reſtitutis & reformatis Eccleſijs quas uocant, ut multi utrique parti placere ſtuderent. Cum eiuſmodi *inquam* τῷ τοιούτῳ. Vſurpauit epanalepſin propter longius hyperbaton, ſimúlque clarius explicat quæ ſit uis uerbi συναναμίγνυσθαι.

C 13 Tollite igitur καὶ ἐξαρεῖτε, id eſt, ἐξαίρετε ἐκ. Poſitum enim eſt futurum indicatiui, Hebræorum more, pro imperandi modo: quem tamen in duobus exemplaribus ſcriptum inueni. Deinde καὶ illatiuum ſæpe iam annotauimus. Sed & non inepte conuertas, Sed tollite, ſi modò in priore membro legas κρινεῖ iudicabit, ut ſcriptum inueni mus in quatuor probatæ fidei codicibus, & legit Vetus interpres. καὶ uerò pro ἀλλὰ ex Hebræorum phraſi ſuprà aliquoties obſeruauimus, ut Act. 10. d. 28. Iſtum ſceleratum τὸν πονηρὸν. Vetus interpres, malum. Eraſm. iſtum qui malus eſt. neuter, ut opinor, ſatis expreſſè.

IN CAPVT VI.

1 Suſtinet τολμᾷ. Vulg. audet, nō prorſus malè: quaſi diceret Apoſtolus, eó ne audaciæ uos proceſsiſſe, ut uos non pudeat palàm Euangelium exponere profanorum ludibrijs? Sub iniuſtis ἐπὶ ἀδίκων. i. corā iniuſtis. Sic Horat. & adhuc ſub iudice lis eſt. Iniuſtos aūt uocat quotcunque non ſunt in Chriſto ſanctificati, ut ex antitheſi conſtat.

2 Iudicabunt κρινοῦσι. Sic habent omnia exemplaria perpetuo conſenſu: ex quo (ut alias rationes omittam ab alijs expreſſas) apparet hunc locum eſſe ꝓpriè explicandū ex eo quòd ſcriptum eſt Matt. 19. d. 28. Nā ſi de præſenti ſanctorū uita hoc dictū eſſet, quorū ſcilicet exēplo redarguūt ſceleratorū flagitia, ut accipit uerbū καταδικάζω, Mat. 12. d. 41. & 42, & Heb. 11. b. 7. dicendum potius fuiſſet κρίνουσι iudicant quàm κρινοῦσι iudicabunt. Iudicabitur κρίνεται. uel iudicetur. Nam in hoc dicendi genere, uel futuro indicatiui uel præſenti coniunctiui locus eſt in Latino ſermone. idq; omnino hoc loco faciendum eſſe, apparet ex propoſitione, cui neceſſe eſt ut reſpōdeat aſſumptio, & ita etiā φθείρει pro φθερεῖ poſitū eſt ſuprà 3. d. 17, & μοιχᾷ pro μοιχᾶται, ibidē 3. c. 14. Itaq; nulla cauſa cur hīc ſeſe torqueret Eraſ. Per uos ἐν ὑμῖν. Hebraiſmus, quem expreſſit Vetus interpres ad uerbū, in uobis. Nōnulli, inter uos, i. in ueſtro cœtu. Minimis iudicijs? ἐλαχίστων. i. infimis ſubſellijs. Nā κριτήρια dicunt loca ipſa in quibus aguntur cauſæ, alibi quidem grauiores, alibi leuiores. ideo Vetus interpres per periphraſin, conuertit, indigni eſtis qui de minimis iudicetis? Cæterùm quod Chryſoſt. & Theophyl. hoc legunt indefinitè, quaſi ſit aſſeueratio, nō modò coactū eſt, ſed etiam cōperimus repugnare noſtris omnibus Græcis codicib. 3 Angelos ἀγγέλους. Diabolum ſcilicet cum ipſius angelis, ut Matt. 25. d. 41.

Nedum μήτιγε. Vulg. quanto magis, πόσῳ μᾶλλον, quo modo Heſych. illam particulam expoſuit. quod quum annotarit Eraſ. miror cur interpretari maluerit, non tantùm. Suppleui aūt nonnulla quæ ad explendā ſententiā requiri omnino uidebantur, ut in cōmuni ſermone multa cōciſè dici ſolēt. Quæ ad huius, &c. βιωτικά. Vulg. ſecularia, quod uocabulū libēs refugio, uel ut falſam illā ac diabolicam Eccleſiaſticoru & Laicorū ſeu ſeculariū diſtinctionē aboleā

Itaq; si iudicia habeatis de ijs quæ ad huius uitæ usum pertinẽt, eos qui minimi fiũt in Ecclesia, eos *inquam* in subsellijs collocate.

4 Βιωτικὰ μὲν οὖν κριτήρια ἐὰν ἔχητε, τοὺς ἐξουθενημένους ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τούτους καθίζετε. A

Pudoris causa uobis *hoc* dico. Itáne non est inter uos sapiẽs, ne unus quidem, qui possit dijudicare inter fratres suos?

5 πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. οὕτως οὐκ ἔνι ἐν ὑμῖν σοφὸς οὐδὲ εἷς, ὃς δυνήσεται διακρῖναι ἀνὰ μέσον τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ;

Sed frater cũ fratre iudicio experitur, idq; sub infidelibus?

6 ἀλλὰ ἀδελφὸς μετὰ ἀδελφοῦ κρίνεται, καὶ τοῦτο ἐπὶ ἀπίστων.

Iam igitur omnino impotẽtia in uobis est, quòd iudicia habetis inter uos ipsos. quare non potius iniuriã patimini? cur non potius damnum accipitis?

7 ἤδη μὲν οὖν ὅλως ἥττημα ἐν ὑμῖν ἐστιν, ὅτι κρίματα ἔχετε μεθ' ἑαυτῶν. διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀδικεῖσθε; διατί οὐχὶ μᾶλλον ἀποστερεῖσθε;

Iniuriæ & dãna Christiaois ferẽda.
Matth. 5. f. 39.
luc. 6. d. 29.
rom. 12. d. 19.
1. Thess. b. 6.

At uos iniuriam facitis, & damno afficitis, idq; fratres.

8 ἀλλὰ ὑμεῖς ἀδικεῖτε καὶ ἀποστερεῖτε, καὶ τοῦτο ἀδελφούς;

An nescitis quòd iniusti regni Dei hæreditatem non consequentur? Ne erretis: Neque scortatores, neque idololatræ, neq; mœchi, neque molles, neque qui concumbunt cum masculis,

9 ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ἄδικοι βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι; μὴ πλανᾶσθε. οὔτε πόρνοι, οὔτε εἰδωλολάτραι, οὔτε μοιχοί, οὔτε μαλακοί, οὔτε ἀρσενοκοῖται,

Neque fures, neque auari, neq; ebrioſi, neque conuitiatores, neq; rapaces, regni Dei hæreditatem consequentur. B

10 οὔτε κλέπται, οὔτε πλεονέκται, οὔτε μέθυσοι, οὐ λοίδοροι, οὐχ ἅρπαγες, βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσι.

Et hæc eratis quidam: sed abluti estis, sed sãctificati estis, sed iustificati estis, in nomine Domini Iesu, & per Spiritum Dei nostri.

tit. 3. a. 3.

11 Καὶ ταῦτά τινες ἦτε· ἀλλὰ ἀπελούσασθε, ἀλλὰ ἡγιάσθητε, ἀλλ' ἐδικαιώθητε ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, καὶ ἐν τῷ πνεύματι τοῦ θεοῦ ἡμῶν.

4 Iudicia κριτήρια. i. fora ac curias. Est enim in hoc uocabulo uehemens reprehensio. quasi diceret Apostolus, Si tanta litigandi cupiditate ardetis, agite, constituite etiam uobis fora, ut illic sedeant iudices. sed quid necesse est accersere infideles iudices? sedeant potius qui inter uos sunt minimi pretij. Neque enim res istæ tãtæ sunt quin uel infimi quique ex fratribus possint illis iudicandis sufficere. Dicuntur ergo ista per concessionem, & quidem grauissima cum reprehensione Corinthiorum: ut uel ex proximo uersiculo apparet. qua de re etiam dicemus infrà uersu 7.

In subsellijs collocate καθίζετε. Vsus est propriè & eleganter hoc uerbo, quòd soleant iudices sedentes de adstãtibus iudicare. Vulg. constituite ad iudicandum. i. κριτὰς καθίσατε. Erasm. ueró minus etiam expressè, constituite. Quæ sit autem Pauli sententia suprà diximus in superiore annotatione. Nam quòd quidam hæc nuper interpretatus est per interrogationem, quasi scilicet Paulus à maiore ad minus argumentetur, indignos esse extraneos qui de fidelium controuersijs iudicent, quandoquidẽ ipsi fideles nolint pro iudicibus quosuis etiam ex fidelium numero habere, quos tamen constet quibuslibet infidelibus anteponẽdos, id inquam omnium exemplarium fidei repugnat. Quidam uerò λαϐίσθε accipiunt præsenti tempore, & nomine istorum contẽptibilium in Ecclesia profanos homines intelligunt, quasi sit propositionis repetitio. Sed quorsum hanc repetitionem? neque uerò dicendum fuerat ἐὰν ἔχητε si habeatis, sed ἔχοντες, uel διότι ἔχετε quia habetis.

5 Pudoris causa πρὸς ἐντροπὴν. Vulgata, ad uerecundiam uestram. Videtur enim legisse ὑμῶν. Erasmus, ad erubescentiam uestram, quod uocabulum non memini legere apud idoneos authores. C

6 Iudicio exper. κρίνεσθαι. Vel, ut Vulg. iudicio contendit. Eras. litigat, ἐρίζει. Vnum exemplar habebat κρίνεσθε, iudicio experimini. Sed passiua terminatio magis est in ea significatione usitata.

7 Impotentia ἥττημα. Impotentia animi apud Latinos iis tribuitur qui à cupiditatibus se superari sinunt: uitium, inquit Cicero, à temperantia & moderatione plurimum dissidens. Itaque hoc ipsum esse opinor quod Apostolus hoc loco ἥττημα uocauit, παρὰ τὸ ἡττᾶσθαι, quum eos scilicet perstringeret qui ferendæ iniuriæ sunt impares. Et tamen hi sunt hodie qui soli nobiles, fortes, magnanimi dicuntur: adeò corrupta sunt mundi iudicia. Vulg. delictum. quam interpretationem ut impropriam reprehendit quidem Erasmus in annotationibus, sed ita ut non docuerit quo modo esset emendanda. Iudicia κρίματα. i. controuersias in foro disceptandas. quam etiam ob causam Erasmus maluit lites conuertere. Nam alioquin κρίσεως seu κρίματος nomen latè patet, adeò etiam ut arbitria comprehendat: quæ tamen minimè damnari ab Apostolo, constat ex uers. 6. ut nec ipsa etiam iudicia forensia, nisi ex hypothesi, nẽpe quòd Corinthij contendere corã infidelibus non possent sine alterutrius aut utriusq; partis publica damnatione, ac proinde non sine offendiculo: deinde quod litigiosi essent, ut facilè appareret eos lucri potius quàm pacis esse studiosos. Nam alioquin pij magistratus præsidio ius suum tueri bona conscientia licet, modò omnis uindicãdæ iniuriæ cupiditas absit. quanquam ne ad hoc quidem uenire solent boni uiri, nisi quodammodo coacti extremo uti remedio.

Inter uos metipsos μεθ' ἑαυτῶν. Vulg. inter uos, ἐν ὑμῖν. Eras. inter uos inuicem μετ' ἀλλήλων. Ego puto aliquã uim pronominis esse reciproci, quod proinde uolui exprimere. Ostendit enim tantam esse omnium fidelium coniunctionem, ut secum uideatur dissidere qui cum fratre contendit, sitque inter has lites & alia iudicia non minus discrimen quàm inter bellum ciuile seu domesticum, & ea bella quæ cum publicis hostibus geruntur.

Iniuriam patimini ἀδικεῖσθε. Vel, ut Vulg. iniuriam accipitis. Erasm. tamen sententiam Apostoli rectius expressit. Nam ἀδικεῖσθαι hoc loco nõ simpliciter significat iniuria affici, sed iniuriam quam acceperis, ita ferre ut damnum non recuses potius quàm cum Ecclesiæ offendiculo ius tuum iudicio persequaris. Nam certè non potest propriè dici iniuria affici qui quantum in se est iniuriam repellit. Idem statuendum est περὶ τοῦ ἀποστερεῖσθαι, de quo etiam diximus Marci capite decimo, c. 19.

11 Quidam τινές. In multis codicibus ueteris editionis corruptè legitur quidem pro quidam, manifesto errore, quanuis ita quoque citarit Augustinus. Nam quòd sic etiam legitur in Ambrosij exemplaribus impressis, impu-

tandum

A tandum esse librarijs, liquet ex eius interpretatione, ut rectè obseruauit Erasmus. Græci certè summo consensu legũt τινὲς, & pro particulari nota interpretatur. Fateor tamen multò planiorem & uberiorem fore sentẽtiam si dixerimus τινὲς redundare, ex phrasi Græcis familiari: ut quemadmodum Apostolus in genere describit Ephesios Ephes. 2.a.1, 2.& 3,& c.12,& 5.b.5,& 8:& Petrus totum Ecclesiæ cœtum, 1.Pet. 4.a.3: sic etiam hæc reprehensio non tantùm certos quosdam, sed oẽs ac singulos Corinthios reprehẽdat. Neq; enim ullus est hominũ qui si nõ omnib illis uitijs, at saltẽ aliquib. atq; adeò plerisq; non fuerit ante regenerationẽ addictus. Deinde sicut ablutio illa & sanctificatio, totius est Ecclesiæ, no uideo cur Paulus certorũ duntaxat hominum præcedentẽ conditionẽ notaret. Sed tamẽ, ut dica quod res est, non habeo quid hic certi constituã: ꝙ planè sit necesse dicere, ut hunc pleonasmũ tueamur, uel τοῦτα τινὲς corruptè scriptũ esse ꝓ τουῦτοί τινες, uel ταῦτα per enallagen positũ esse ꝓ τουῦτοι. Neutrũ uerò time codicis aut exẽplaricuius authoritate ausim affirmare. Itaq; à recepta lectione discedere nolui. In nomine Do. ἐν τῷ ὀνόματι τῦ κυρίυ i. in Domino Iesu. quam formulam exposuimus suprà 1.a.4. Puto enim nomẽ Domini Iesu ex Hebræorum phrasi nihil aliud quàm ipsum Dominum Iesum declarare hoc in loco. Eras. per nomen .i. per uirtutẽ ac potentiam Dñi Iesu.

πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει· πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐκ ἐγὼ ἐξουσιασθήσομαι ὑπό τινος.

12 Omnia mihi licent, at non omnia conducunt: omnia mihi licent, at ego non redigar sub ullius rei potestatem. *Infrà 10.d.23. Eccli. 37.f.31.*

τὰ βρώματα τῇ κοιλίᾳ, καὶ ἡ κοιλία τοῖς βρώμασιν· ὁ δὲ θεὸς καὶ ταύτην καὶ ταῦτα καταργήσει. τὸ δὲ σῶμα οὐ τῇ πορνείᾳ, ἀλλὰ τῷ κυρίῳ, καὶ ὁ κύριος τῷ σώματι.

13 Escæ uentri *destinatæ sunt*, & uenter escis: Deus autem & hunc & eas abolebit. corpus uerò non scortationi, sed Domino: & Dominus corpori. *Scortatio fugienda.*

ὁ δὲ θεὸς καὶ τὸν κύριον ἤγειρε, καὶ ἡμᾶς ἐξεγερεῖ διὰ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

14 Deus autem & Dominum suscitauit: & nos suscitabit per potestatem suam. *Rom.6.a.5.*

οὐκ οἴδατε, ὅτι τὰ σώματα ὑμῶν, μέλη χριστοῦ ἐστιν, ἄρας οὖν τὰ μέλη τοῦ χριστοῦ, ποιήσω πόρνης μέλη; μὴ γένοιτο.

15 Non nostis quòd corpora uestra membra sunt Christi? num igitur tollens mẽbra Christi, faciam *ut sint* scorti membra? absit. *Mẽbra Christi.*

B ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι ὁ κολλώμενος τῇ πόρνῃ, ἓν σῶμά ἐστιν; ἔσονται γάρ, φησίν, οἱ δύο εἰς σάρκα μίαν,

16 Annon nostis ꝙ qui adglutinatur scorto, unum corpus est? Fient enim, inquit, qui duo erant, caro una. *Gene.2.d.24. matth.19.a.5. marc.10.a.7. ephes.5.g.32.*

ὁ δὲ κολλώμενος τῷ κυρίῳ, ἓν πνεῦμά ἐστιν.

17 Qui uerò adglutinatur Domino, unus Spiritus est.

φεύγετε τὴν πορνείαν. πᾶν ἁμάρτημα ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἄνθρωπος, ἐκτὸς τοῦ σώματός ἐστιν· ὁ δὲ πορνεύων, εἰς τὸ ἴδιον σῶμα ἁμαρτάνει.

18 Fugite scortationẽ. omne peccatũ quod fecerit homo, extra corpus est: sed qui scortatur, in proprium corpus peccat.

ἢ οὐκ οἴδατε, ὅτι τὸ σῶμα ὑμῶν, ναὸς τοῦ ἐν ὑμῖν ἁγίου πνεύματός ἐστιν, οὗ ἔχετε ἀπὸ θεοῦ, καὶ οὐκ ἐστὲ ἑαυτῶν;

19 Annon nostis quòd corpus uestrum, templum est Spiritus sancti, *qui est* in uobis, quem habetis à Deo: neque estis uestri iuris? *Templum Spiritus sancti. Supra 1.d.37. 1.cor.6.d.16. Infrà 7.d.23. 1.pet.1.d.19.*

ἠγοράσθητε γὰρ τιμῆς· δοξάσατε δὴ τὸν θεὸν ἐν τῷ σώματι ὑμῶν, καὶ τινά ἐστι τοῦ θεοῦ.

20 Nam empti estis pretio: glorificate igitur Deũ in corpore uestro, & in spiritu uestro, quæ sunt Dei.

12 Omnia πάντα. i. quæuis, ut alibi sæpe exposuimus. Sed quocunq; modo accipias, restringendũ est τὸ λαθόλυ, ut res tantùm medias cõprehendat: de quibus nouã nunc disputationẽ inchoat Apostolus, docetq; Corinthios tum in earum usu dupliciter peccare, tum etiam in eo grauiter errare quod inter ἀδιάφορα quædam numerarent quæ tamen eiusmodi nõn erant: Quis enim putet Corinthios ita fuisse rerum Imperitos ut omnia sibi sine exceptione ulla licere crediderint? Itaq;, ut παράφρονος hoc dicam, nimium est infirmum eorum fundamẽtum qui ex uniuersali signo uolunt falsissimum ac pernicio sissimũ dogma uniuersalis gratiæ in Ecclesiam inuehere. Vllius rei τινὸς. Sic malui interpretari quàm ullius aut nullius, ut appareat τινὸς neutro genere positum esse, cui scilicet τὰ πάντα opponãtur: nec ad personas, sed ad res ipsas referri. Nam certè ijs subijcitur quicunque se carere ipsis non posse putat: ut planè seruitus sub specie libertatis abblandiens manum in eiusmodi homines inijciat.

13 Ventri *destinatæ sunt* τῇ λοιλίᾳ. Rectè suppleuit Eras. quod omnino requiritur ad explendã constructionem. nisi malimus existimare tertium casum positum pro secundo, ut Rom.7.a.3, Hebræorum more, ut Gene.47.a.1. quoties scilicet ל construitur cum nomine uel relatiuo. Constat autem Paulum his uerbis ostendere quis sit uerus ciborum usus, nempe ut in hac uita conseruemur ad tempus. Cur igitur huius uel illius cibi causa fratrem perdiderim, aut non aliter contenderim quàm si de summa salutis æternæ ageretur? Et hunc λιχὶ ταύτλιν. Itaque uentris appellatione non uentrem ipsum sed nutritionem significat Apostolus quę in uentre conficitur.

19 Corpus uestrum, τὸ σῶμα ὑμῶν. In tribus codicib. legimus τὰ σώματα ὑμῶν corpora uestra, ut suprè uer. 15. quæ lectio, fortasis mutata est à quopiam, propterea quòd sequitur ναὸς templum, singulari scilicet numero non plurali. Atqui Apostolus quum sic loquitur, significat se de fidelibus non singulis duntaxat, sed omnib. in unum collectis loqui, ut tota Ecclesia sit unum Dei templũ. Vulg. legit τὰ μέλη ὑμῶν mẽbra uestra. Vestri iuris ἑαυτῶν. Vulg. ad uerbũ, uestri, pauló obscurius 20 Pretio τιμῆς. Nihil quidem emitur nisi interueniente pretio, sed hoc tamẽ additum magnam emphasim habet: ueluti quum dicimus Ore loqui, oculis uidere, auribus audire. Vulg. addidit epitheton magno, μεγάλης, contra Græcorum codicum fidem, nempe ꝙ alioquin illud uideretur redũdare: uel ex eo ꝙ scriptum est 1.Pet.1.c.18. Glorificate igitur Deum δοξάσατε δὴ τὸν θεὸν. i. ita ab omni scortatione abhorrete prorsus, ita, inquã, uos totos tũ corpore tum animo ad omnem puritatem comparate, ut uestræ omnes & cogitationes & actiones ad gloriam Dei referantur, à quo scilicet tum corpus tum animum idcirco accepistis, ut utroq; in ipsius gloriam uteremini. Vulgat. addit, & portate καὶ ἄρατε, Græcis codicibus repugnantibus. Eras. autem δὴ interpretatur ꝓ ἤδη iam. Et in spiritu uestro καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν. Hæc quum in omnibus Græcis exemplaribus inueniãtur, mirum est in omnibus Latinis deesse. Vocat autem Paulus Spiritum alteram hominis partẽ, ut πνεῦμα & ψυχὴ nihil hoc in loco differant. Quæ sunt Dei ἅτινά ἐστι τοῦ θεοῦ. Hoc quoq; deest in Latinis codicibus. Ponitur autem relatiuum αἰτιολογικῶς.

C

CAP. VII.

De coniugatis.

CAEterùm de quib.ſcripſiſtis ad me: Bonum *fuerit* uiro mulierẽ non attingere.

Sed propter fornicationes, ſuam quiſque uxorem habeat, & proprium quęque uirum habeat.

1.Pet.3.b.7. Vxori uir debitam beneuolẽtiam reddat: ſimiliter autem & uxor uiro.

Vxor proprium corpus non habet in poteſtate, ſed uir: ſimiliter autem & uir propriũ corpus nó habet in poteſtate, ſed uxor.

Ne fraudetis alius alium, niſi ſi quid ex cõſenſu, ad tempus, ut uacetis ieiunio & orationi: & rurſum in unũ conuenite, ne tẽtet uos ſatanas propter incontinentiam ueſtram.

Hoc autem dico ex conceſsione, non ex imperio.

Nam uelim omnes homines eſſe ut & ipſe

ΚΕΦΑΛ. ζ. A

1 Περὶ ὧν ἐγράψατέ μοι, καλὸν ἀνθρώπῳ γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι.

2 διὰ δὲ τὰς πορνείας, ἕκας τος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα ἐχέτω, καὶ ἑκάστη τὸν ἴδιον ἄνδρα ἐχέτω.

3 τὴν γυναικὶ ὁ ἀνὴρ τὴν ὀφειλομένην εὐνοιαν ἀποδιδότω, ὁμοίως δὲ καὶ ἡ γυνὴ τῷ ἀνδρί.

4 ἡ γυνὴ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ὁ ἀνήρ· ὁμοίως δὲ καὶ ὁ ἀνὴρ τοῦ ἰδίου σώματος οὐκ ἐξουσιάζει, ἀλλ' ἡ γυνή.

5 μὴ ἀποστερεῖτε ἀλλήλους, εἰ μήτι ἂν ἐκ συμφώνου πρὸς καιρὸν, ἵνα σχολάσητε τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ προσευχῇ· καὶ πάλιν ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχησθε, ἵνα μὴ πειράζῃ ὑμᾶς ὁ σατανᾶς, διὰ τὴν ἀκρασίαν ὑμῶν.

6 τοῦτο δὲ λέγω κατὰ συγγνώμην, οὐ κατ' ἐπιταγήν.

7 θέλω γὰρ πάντας ἀνθρώπους εἶναι ὡς καὶ ἐ-

IN CAPVT VII. B

1 De quibus περὶ ὧν. Id eſt, quod attinet ad ea de quibus ad me ſcripſiſtis. Sic enim etiam apud Latinos uſurpatur præpoſitio De. Bonum fuerit καλόν. Id eſt συμφέρον, ut infrà uerſu 35. commodum ſcilicet & expediẽs, ut loquuntur. quia coniugium multas ſecum moleſtias affert, idque ex diuinæ inſtitutionis corruptela. Neq; enim bonum ita accipitur hoc loco ut opponatur uitio, quum adiungatur tertius caſus: & ſatis conſtet honoratum eſſe cõiugium, inter omnes & thorum abſque macula, Heb.13.a.4. Itaque Hieronymus perperam ſanè, ut nihil acerbius dicam, hunc locum corrupit ut matrimonij coniunctionem à Spiritu ſancto toties comprobatam, in ijs numeraret quæ per ſe mala ſunt ac uitioſa. Longe ſanctius ac melius Clemens, Epiphanius καθ' ἀποσολικῶν, Auguſtinus denique aduerſus ipſum Hieronymum: qui omnes ita laudarunt uirginitatem, ut ſuam quoque nuptijs dignitatem aſſererent: ut qui intelligerent nec in uirginitate nec in coniugio propriè ac per ſe poſitum eſſe Dei cultum, ſed καθ' συμβεβηκὸς dúraxat.

Viro ἀνθρώπῳ Id eſt ἀνδρὶ, quum opponatur nomen γυναικός. Vulg.& Eraſ. homini. Mulierem non attingere. γυναικὸς μὴ ἅπτεσθαι. Eraſ. uxorem non attingere. i. ut ipſe interpretatur, ab uxore ducenda abſtinere. Ego uerò exiſtimo Paulum uerbo ἅπτεσθαι ſignificaſſe in genere uiri cum muliere congreſſum: quẽ tamen per ſe non damnat, quũ eo uelit homines ut remedio uti, idque in matrimonio, ſi continere ſe nõ poſsint: minimè id facturus ſi malum eſſet coniugium. Nam præcipit quidem humana prudentia ut ex duobus malis quod minus eſt eligamus, Chriſtiana uerò religio contrà, ut quicquid malum eſt ſine ulla exceptione, uitemus. Falſa eſt igitur Hieronimi doctrina, qui aduerſus Iouinianum diſſerens, uerbum ἅπτεσθαι ita urget quaſi in ipſo etiam mulieris contactu ſit periculum. quum conſtet uirum non minus bona conſcientia uti poſſe ac debere uxore ſua quam eſca & potu, ut rectè defendit Auguſtin. Neq; eſt uerò cur Hieronymum quiſquam hìc excuſet, quaſi uerbum Domini torquere liceat quoties hortamur, aut conſolamur, aut deterremus, aut ſudimus. Imò uerò cauendum potius etiam atq; etiam ne diuinis literis ullo modo aut uſquam abutamur. Habeat ἐχέτω. Aperte contentioſi ſunt, qui ex hoc uerbo colligunt Apoſtolum de ijs tantùm agere qui iam ſunt in matrimonio: quum tota diſputationis ſeries contrarium probet, neque uel ratio ulla uel uſus huius uerbi id poſtulet.

3 Debitam beneuolentiam τὴν ὀφειλομένην εὔνοιαν. Vulg. debitum, τὴν ὀφειλήν, quam lectionem in uno etiam Græco exemplari inueni, & apud Clementem, libro στρωματέων tertio. Sed & alicubi legitur τὴν ὀφειλομένην τιμὴν debitum honorem. quæ lectio conſentit cum eo quod ſcriptum eſt 1.Pet.3.b.7. Cæterùm debiti appellatione non id tantùm intelligo quòd uulgo ſolent, ſed omnia coniugij officia: quanuis Apoſtolus unam ſpeciem poſtea copioſius perſequatur, in qua ſcilicet grauius ac frequentius quàm in cæteris plerique peccant. C

4 Vxor ἡ γυνή. Vulg. mulier, impropriè, quum de coniugio agatur.

5 Ad tempus πρὸς καιρόν. Eraſ. pro tempore, καθὰ καιρὸν, deprauata etiam ſententia.

Vacetis σχολάσητε id eſt, toti hoc unum agatis. Loquitur enim de ſolenni aliquo pœnitentiæ teſtimonio, uel publico uel priuato, pro rei neceſsitate. Nam alioquin aſſidua debet eſſe oratio, & ſobrietas perpetua.

Ieiunio & orationi: τῇ νηστείᾳ καὶ προσευχῇ. Ita legimus in omnibus noſtris Græcis codicibus, uno duntaxat excepto, & ſolent iſta fere coniungi: ut Matth.17.c,21, quòd ieiunium ſit optima ad orationem præparatio. Quædam tamen uulgatæ editionis exemplaria nullam faciunt ieiunij mentionem, ut nec Chryſoſtomus nec Theophylactus.

In unum ἐπὶ τὸ αὐτό. Vel ſimul, quod unus ſit uiri ac uxoris thorus. Vulg. barbarè, in idipſum.

Conuenite συνέρχησθε, id eſt, συνέρχεσθε, ut alicubi etiam ſcriptum inuenimus. Vulg. reuertimini, ἐπανέρχεσθε. Eraſ. conueniatis, ut ἵνα ſubaudiatur ἀπὸ λοιπὸν. Propter incontinentiam διὰ τὴν ἀκρασίαν. Siue propter impotentiam, ut alij malunt interpretari, id eſt, quia hæc eſt naturæ ueſtræ imbecillitas, ut inde facile poſsit Satã occaſionem arripere uos impellendi in ſcortationem, niſi coniugio ut remedio utamini. Eraſm. intemperantiam, id eſt, ἀκολασίαν, impropriè hoc in loco. Repugnat enim coniugij ſanctitati intemperantia, incontinentia non item. quanquam fateor nonnunquam iſta duo nomina confundi.

6 Ex conceſsione, καθὰ συγγνώμην, id eſt, συγχώρησιν. Nam ueniæ nomen uel indulgẽtiæ uix uidetur cõuenire, ubi nullũ ſimpliciter uitium ineſt. Puto uerò hoc pertinere ad id quod ſcriptũ eſt ſuprà uerſu 2. Viſus enim erat coniugium ab omnibus, & quidem ut præceptum, exigere. Hoc igitur nunc explicat, docetque ſe coniugium non flagitare præciſè ut præceptum, quod ſcilicet qui negligat, Deum offendat, aut in quo per ſe poſitus ſit Dei cultus, (de his enim rebus præcepta fiunt) ſed quòd Deus hoc remedium ijs concedat quibus non dedit ut ſe poſsint continere. quũ alioquin etſi ipſum coniugium per ſe purum ſit ac honeſtum, tamen ipſius uſus uix aut ne uix quidem careat aliqua ἀταξίᾳ, ſed quæ matrimonii uelo obtegatur. Itaq; συγγνώμην uocat cõmodã dicti interpretationẽ, habita boni & æqui ratione, ut definit etiã ab Ariſtot. Ethic.6. Quod aũt in quibuſdã codicib. legitur κατὰ γνώμην ſecundũ opinionem, ſiue ſententiam, quaſi ſcilicet teſtetur Apoſtolus ſe in eo tantũ dicere quid optimũ factu putet, nõ aũt quicquã præcipere, haud ſcio an ſatis redoleat grauitatẽ Apoſtolicã, quũ nihil adijciat quo iſtã modeſtiã tẽperet, ut infrà uer.25.& 40.

7 Nã uelim θέλω γὰρ. i. optarim. ut diximus Mar.10.d.35. Vulg. uolo autẽ, impropriè. Itaq; Tertul. (quod eius pace dixerim) nõ ſatis firma ratione utitur quũ ex hoc uerbo urget hanc purã & abſolutã fuiſſe Apoſtoli uoluntatẽ.

8 Innuptis

A μᾶλλον. ἀλλ' ἕκαστος ἴδιον χάρισμα ἔχει ἐκ θεοῦ, ὃς μὲν οὕτως, ὃς δὲ οὕτως.

sum: sed unusquisque ꝓprium donum habet ex Deo, alius quidem ita, alius autem ita.

λέγω δὲ τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις, καλὸν 8 αὐτοῖς ἐστιν, ἐὰν μείνωσιν ὡς κἀγώ.

Dico autem innuptis & uiduis, bonũ eis est si manserint ut ego:

εἰ δὲ οὐκ ἐγκρατεύονται, γαμησάτωσαν. κρεῖσσον 9 γάρ ἐστι γαμῆσαι ἢ πυροῦσθαι.

Quòd si se non continent, nubant: nã melius est nubere quàm uri.

τοῖς δὲ γεγαμηκόσι παραγγέλλω, οὐκ ἐγὼ, ἀλλ' 10 ὁ κύριος, γυναῖκα ἀπὸ ἀνδρὸς μὴ χωρισθῆναι.

Ijs autem qui matrimonio iuncti sunt, denuntio, non ego, sed Dominus, uxor à uiro ne discedat: *De innuptis & uiduis.*

ἐὰν δὲ καὶ χωρισθῇ, μενέτω ἄγαμος, ἢ τῷ ἀνδρὶ 11 καταλλαγήτω. καὶ ἄνδρα γυναῖκα μὴ ἀφιέναι.

Quòd si discesserit, maneat innupta, aut uiro reconcilietur, & uir uxorem ne dimittat.

τοῖς δὲ λοιποῖς ἐγὼ λέγω, οὐχ ὁ κύριος, εἴ τις 12 ἀδελφὸς γυναῖκα ἔχει ἄπιστον, καὶ αὕτη συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτοῦ, μὴ ἀφιέτω αὐτήν.

Reliquis autem ego dico, non Dominus, Si quis frater uxorem habet infidelem, & hęc consentit ad habitandum cum eo, ne dimittat eam.

καὶ γυνὴ ἥτις ἔχει ἄνδρα ἄπιστον, καὶ οὗτος 13 συνευδοκεῖ οἰκεῖν μετ' αὐτῆς, μὴ ἀφιέτω ἄνδρα.

Et uxor quæ habet uirũ infidelẽ, qui cõsentit ad habitandum cum ea, ne dimittat eum.

ἡγίασται γὰρ ὁ ἀνὴρ ὁ ἄπιστος ἐν τῇ γυναικί, 14
B καὶ ἡγίασται ἡ γυνὴ ἡ ἄπιστος ἐν τῷ ἀδελφῷ. ἐπεὶ ἄρα τὰ τέκνα ὑμῶν ἀκάθαρτά ἐστιν, νῦν δὲ ἅγιά ἐστιν.

Sanctificatus est enim maritus infidelis per uxorem: & sanctificata est uxor infidelis per uirum. alioqui nempe liberi uestri impuri essent: nunc autem sancti sunt.

εἰ δὲ ὁ ἄπιστος χωρίζεται, χωριζέσθω. οὐ δε- 15 δούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις· ἐν δὲ εἰρήνῃ κέκληκεν ἡμᾶς ὁ θεός.

Quòd si incredulus discedit, discedat. nõ est seruituti subiectus frater aut soror in huiusmodi *rebus*: sed ad pacẽ uocauit nos Deus.

8 Innuptis & uiduis *τοῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις*. Theophylactus legit *ταῖς ἀγάμοις καὶ ταῖς χήραις*, quam lectionem sinceram esse puto, ut superior uersiculus ad uiros pertineat, sequentes autem duo ad fœminas: quæquidẽ uel sunt innuptæ seu uirgines, uel uiduæ. Nam nisi ita legas, non erit plena ac iusta diuisio: quum nomine *τῶν ἀγάμων* non possint uiri uxorib. suis orbati, nisi improprie, significari. neq; ijdẽ rursus comode nomine *τῶν χηρῶν* comprehendi. Itaque superesset ut priore mẽbro uiri dũtaxat cœlibes cõprehẽderent (nisi per synecdochen dicamus uirgines etiam puellas intelligi) posteriore autẽ mulieres tantũ uiduæ significarent, non uiri: quũ minimè sit usitatum nominatis fœminis, uiros etiam complecti. Quid igitur uirginibus puellis & uiris uiduis fiet? Eadem, dices, omnium est ratio. Sanè fateor: sed cur uel illas uel istos non exprimeret Apostolus? Rectè autem habebunt omnia, neque quic quam desiderabitur, si, ut dixi, hoc utrunq; ad fœminas retulerimus. Nam de uiris uno uerbo trãsegit in genere, superiore uers. siue cœlibes, siue uxore orbati fuerint. Cur igit idem nũc inculcaret? At magna causa fuit cur unam & eandem doctrinã figillatim uiris, figillatim fœminis applicaret, ut suprà uers. 2, & infrà 10, & 11. & alibi sæpe in hoc argumento, nempe ut parem hîc esse uiri ac uxoris conditionem disertè significet: quorum alioquin nonnulla est in quibusdam imparitas. Eis *αὐτοῖς*. Hîc quoque legendum puto *αὐτοῖς*, ac proinde in proximo uersiculo *γαμησάτωσαν* conuerti nubant cum Vetere interprete, *γαμῆσαι* nubere: quanuis quoad sententiam attinet, nihil ꝓrsus interfit, quũ hęc doctrina tum in uiris tum in fœminis simili ratione ualeat. 9 Melius est *κρεῖσσον γάρ*. Vel, potius, aut satius, ut interpretatur Erasmus. Neq; uerò propria est ista comparatio, quasi scilicet coniugium cum ustione ita cõparetur, ac si ustio quoq; esset res bona, aut coniugium dicatur melius. i. minus malum sicut improbè Hieronym. cauillatur: sed petitum est è medio istud dicendi genus: ueluti si dicas, Melius esse cum Christo egere, ut cœlo potiamur: quàm opibus mundi abundare, ut cum mundo pereamus. Vri *πυροῦσθαι*, Id est libidine ita æstuare ut aut uoluntas succumbat tẽtationi. aut certè Deum pacata cõscientia non possis inuocare. Nam alioquin ecquis est qui carnis stimulis nõ pungatur? 10 Ne discedat *μὴ χωρισθῆναι*. Eras. ne seperatur. Ego uerò puto potius *τὸ χωρίζεσθαι* uerbo neutro quàm passiuo explicandum, & discedendi uerbum melius conuenire. ut paulò pòst uersu 15, & Act. 18. a. 1, & 2. quum Paulus non de legitimis diuortijs hîc agat. sed de dissidijs potius.

11 Reconcilietur *καταλλαγήτω*. Hoc quoque satis ostendit de quibus diuortijs hîc disserat Apostolus: de iis scilicet quæ non scortationis causa, (hæc enim matrimonium dirimebant) sed propter aliquam animorum offensionem interueniebant. ut solebant olim facile mariti uxoribus nuntium remittere, & uxores à uiris secedere. His igitur negat Apostolus matrimonij uinculum dissolui, neq; mirandum est non esse additam scortationis exceptionem ab Apostolo. Facile enim fuit Corinthijs applicare Apostoli rẽspõsum quæstioni de qua ad eum scripserant: sicut nostrum est ex responso elicere quæ fuerit quæstio, nempe nõ de legitimo diuortio, sed eo quòd ex dissensione aliqua exoritur 12 Reliquis aũt *τοῖς δὲ λοιποῖς*. Reliquorum appellatione eos intelligit qui impari matrimonio cõstricti degebant, ac ueluti sese pollui infidelis cõsortio putabant: quod negat Apostolus. Non Dñs *οὐχ ὁ κύριος*. Suũ id esse dicit Apostolus de quo nihil diserte expressisset Dominus in Lege aut Prophetis, non quod ipse ex sese temerè aut suo arbitrio esset commentus. Id enim se fecisse negat infrà uersu 25, & 40. Sed interim fundamentum eius doctrinæ quam tradit, authoritate uerbi Dei nititur, cuius erat interpres Apostolus: quum Dñs arctissimũ esse coniugij uinculum multis locis docuerit, & cum charitatis regula prorsus consentiat hæc Apostoli doctrina.

14 Sanctificatus est *ἡγίασται*. Sanctum opponit impuro ac profano. i. illi quod uitio est cõtaminatũ, nec cum uolũtate Dei cõsentiens. Dicitur ergo uir infidelis per uxorem fidelem sanctificari. i. pietas uxoris plus ualere ad hoc ut coniunctio ista ꝓ sancta & pura habeatur, quàm mariti infidelitas ad hoc ut coniugium istud ꝓfanet, uel ut uxor bona conscientia uti marito nõ possit. Neque enim longius porrigitur ista mariti aut uxoris sanctificatio.

Per uxorem *ἐν τῇ γυναικὶ* Vulg. per mulierẽ fidelẽ *ἐν τῇ γυναικὶ πιστῇ*, quã lectionem in uno etiam Græco codice inuenimus: & rursum paulo pòst *ἐν τῷ ἀνδρὶ πιστῷ* per uirum fidelem. Sed *γυναῖκα* oportuit hoc in loco interpretari uxorem, non mulierem. Per uirum *ἐν τῷ ἀνδρί*. Augustin. lib. 1. quo exponit sermonem in monte habitum, legit in fratre fideli, *ἐν τῷ ἀδελφῷ πιστῷ*. Nunc aũt sancti sunt *νῦν ἅγιά ἐστιν*. Vel, sancti sunt autẽ. Nã particula *νῦν* hoc in loco non est temporis aduerbium, sed est cõiunctio quæ adhiberi solet in argumẽtorum assumptionibus, ut

alibi oſtendimus. Cæterùm ſancti uocantur liberi, quanuis ex impari matrimonio ſuſcepti. i. puri ac proinde ſegregati Domino, ut in eccleſia ipſius, ex fœderis formula ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI, cẽſeantur: quemadmodũ ex iure ciuili cenſentur liberi qui ex altero parente libero naſcuntur. 15 In huiuſmodi *rebus* ὲν τοῖς τοιούτοις. Id eſt, quum eiuſmodi quidpiam inciderit, nempe ut fidelis cum infideli fuerit iunctus matrimonio, (neq; enim de cõtrahendis iſtis matrimonijs differit Apoſtolus, ſed quatenus uel firma uel inualida ſint oſtendit) & infidelis ſua ſpõte fidelem deſerat. Vulg. & Eraſ. admodum obſcurè in eiuſmodi. Ad pacem ἐν εἰρήνῃ. i. εἰς εἰρήνην. ut pacata conſcientia ac cõcorditer uiuamus: ex quo cõſequitur retinendũ eſſe nobis infidelẽ ac omnib. officijs quoad eius fieri poteſt ac debet, demerendum: nedum ut uel eum ipſi deſeramus, uel ad nos deſerendos prouocemus. Hoc igitur pertinet ad ea quæ ſequuntur potius quàm ad ſuperiora, quod etiam indicat coniunctio cauſalis.

Ecquid enim noſti uxor, an uirum ſis ſeruatura? aut ecquid noſti uir, an uxorẽ ſis ſeruaturus, an non? 16 τί γὰρ οἶδας γύναι, εἰ τὸν ἄνδρα σώσεις; ἢ τί οἶδας ἄνερ, εἰ τὴν γυναῖκα σώσεις;

Vocatio.

Vt unicuique *donum* partitus eſt Deus, ut unumquenq; uocauit Dominus, ita incedat: & ita in Eccleſijs omnibus conſtituo. 17 εἰμὴ ἑκάστῳ ὡς ἐμέρισεν ὁ θεὸς, ἕκαστον ὡς κέκληκεν ὁ κύριος, οὕτω περιπατείτω· καὶ οὕτως ἐν ταῖς ἐκκλησίαις πάσαις διατάσσομαι.

Circunciſio. Præputium.

Circunciſus aliquis uocatus eſt? ne attrahat *præputium*: in præputio aliquis uocatus eſt? ne circuncidatur. 18 περιτετμημένός τις ἐκλήθη; μὴ ἐπισπάσθω. ἐν ἀκροβυσίᾳ τις ἐκλήθη; μὴ περιτεμνέσθω.

Circunciſio nihil eſt, & præputium nihil eſt, ſed obſeruatio mandatorum Dei. 19 ἡ περιτομὴ οὐδέν ἐστι, καὶ ἡ ἀκροβυστία οὐδέν ἐστιν, ἀλλὰ τήρησις ἐντολῶν θεοῦ.

Epheſ. 4. a. 1.

Vnuſquiſque in qua uocatione uocatus fuit, in ea maneat. 20 ἕκαστος ἐν τῇ κλήσει ᾗ ἐκλήθη, ἐν ταύτῃ μενέτω.

Seruus uocatus es? ne ſit tibi curæ: ſed ſi etiam potes liber fieri, potius *eo* utere. 21 δοῦλος ἐκλήθης; μή σοι μελέτω· ἀλλ' εἰ καὶ δύνασαι ἐλεύθερος γενέσθαι, μᾶλλον χρῆσαι. B

Etenim qui in Domino uocatus eſt ſeruus, libertus Domini eſt: ſimiliter & qui liber uocatus fuit, ſeruus eſt Chriſti. 22 ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος, ἀπελεύθερος κυρίου ἐστίν· ὁμοίως ὁ ἐλεύθερος κληθεὶς, δοῦλός ἐστι χριστοῦ.

Suprà 6. d. 20.

Pretio empti eſtis, ne fiatis ſerui hominũ. 23 τιμῆς ἠγοράσθητε, μὴ γίνεσθε δοῦλοι ἀνθρώπων.

1. Petr. 1. d. 20.

Vnuſquiſque in quo uocatus fuit, fratres, in hoc maneat apud Deum. 24 ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἀδελφοί, ἐν τούτῳ μενέτω παρὰ τῷ θεῷ.

De uirginibus.

De uirginibus autem præceptum Domini 25 περὶ δὲ τῶν παρθένων ἐπιταγὴν κυρίου οὐκ ἔ-

16 Ecquid enim noſti τί γὰρ οἶδας. Confirmatio eſt (opinor) ſuperioris ſententiæ, non cur diſcedente infideli fiat quoque poteſtas fideli diſcedendi, ſed cõtrà, cur ita ſit utendum hac libertate ut infidelem ſi fieri poteſt, retineat fidelis, ac Chriſto lucriſaciat, ttaq; Vetus interpres meo iudicio ſententiam corrupit, quũ conuerteret, Vnde enim ſcis, πόθεν γὰρ οἶδας, & Eraſm. quoque quum interpretaretur, Qui nanq; ſcis? πῶς γὰρ οἶδας: Sed multò ineptius qui dam qui in ſuperiore uerſiculo, οὐ δὲ εἰρήνῃ cõuertit, quin ad pacem, & ita quidem ut prſus annecteret præcedẽtibus: deinde τί γὰρ οἶδας qui ſcis autem, quaſi γὰρ pro δὲ accipiatur. Annon? ἢ μή; Sic teſtatur Eraſm. quoſdam Græcos codices habere: ſic etiam legunt ac diſtinguunt Græcorum ſcholia, ex Seueriani cuiuſdã authoritate. quæ lectio quia planam & appoſitam ſententiam gignit, mihi potius placuit quàm altera quæ ferè obtinuit. Vulgò enim ſcribunt εἰ μὲ & ſequentibus connectunt, ſed uaria interpretatione. Nam alij cum uetere interprete conuertunt niſi, & multa cogũ tur ſupplere, quaſi ſcilicet dicat Apoſtolus, Quid ergo ſupereſt niſi ut quiſque ita incedat ut eum uocauit Dominus? uel, Nihil tentetur aut nouetur propter alterum infidelem: tantùm ut cuiq; ſors obtigit, ita maneat. Alij conuertunt, utcunque fuerit, uel in ſumma, ut Eraſ. qua loquendi forma, inquit, uti ſolemus quoties omiſsis quæ incerta ſunt, ad id red.imus quod certum eſt. Hæc ille, citans etiam Terentij quendã locum, ſed meo quidẽ iudicio nõ prſus appoſitè. C

17 Vt unicuiq; ἑκάστῳ ὡς. Hanc traiectionem, ut Paulo familiarem, annotauimus Rom. 12. a. 3. & ſuprà 3. a. 5. Vide infrà 12. b. 11. *Donum* partitus eſt ἐμέρισεν. Vſitatum eſt Hebræis nomen uerbale ſupplere. quam ecclipſin exple uimus ex uerſu 7. Deus ὁ θεὸς. Vulg. Dominus, ὁ κύριος, & in membro ſequenti ubi legitur ὁ κύριος Dominus, legit ὁ θεὸς Deus, quod haud ſatis ſcio an alicuius ſit momenti. Vocauit κέκληκεν. i. certo uitę generi addixit, & donis ad id pertinentibus pro ſua liberalitate inſtruxit, qualem denique eſſe unumquenque uoluit. Id enim ſignificari Vocandi uerbo, ex Hebræorum idiotiſmo, ſæpe iam annotauimus, & cur hunc Hebraiſmum retinuerimus. 18 Ne attrahat μὴ ἐπισπάσθω. τὸ ἐπισπᾶσθαι quod in genere ſignificat attrahere, accipio paſsiua ſignificatione, ut de eo dicatur qui chirurgi opera, ut ita dicam, præputiatur: quod quidem ſit cute ferro adducta ut glandem rurſus operiat, quemadmo dum docet Celſus lib. 7. cap. 25, & teſtat Epiphan. in lib. de Ponderib. & menſuris. pro quo etiam facit quod ſcriptum eſt Maccab. 1. b. 16. Certè ita accipiendum eſſe apparet ex uerbo πρόπυτε μνεσθαι, quod ei opponitur: neque dubito quin de hoc quoque ad Paulum ſcripſerint Corinthij, quemadmodum de cœlibatu, de matrimonij debito, de diſsidijs in matrimonio, ex animorum offenſione & ingeniorũ diſſimilitudine interuenientibus, de impari matrimonio, de ſeruitute, de uirginitate, de ſecũdis nuptijs. quas omnes quæſtiones Apoſtolus hoc capite ita explicat, ut ſatis appa reat, controuerſias quas poſtea Satan in Eccleſiam de ijs rebus inuexit, nũquam fuiſſe exorituras ſi hæc epiſtola fideli ter fuiſſet Eccleſijs explicata, nec ullis alijs ſynodis aut concilijs ad eas explicãdas opus eſſe. 21 Ne ſit tibi curæ μὴ σοι μελέτω. i. ne de eo ſis anxiè ſolicitus, quaſi ſit conditio Chriſtianis indigna: ſed eo potius te conſolare, quòd à miſera ſeruitute peccati ac mortis ſis per Chriſtũ manumiſſus, quãuis in hac uita ſeruias, quãdiu Deo uiſũ fuerit. Vide infra uerſ. 32. 22 Qui in Domino, &c. ὁ γὰρ ἐν κυρίῳ κληθεὶς δοῦλος. i. qui quum ſeruus ſit cõditione, uocatus eſt ad Chriſti participationem. Eſt enim illud in Domino, Hebræorum more dictũ, quem expoſuimus ſuprà 1. a. 2. Quidam uerò nuper, ut elegantius loqui uideretur, pro in Domino dicere maluit, in re Dominica 23 Pretio empti eſtis τιμῆς ἠγοράσθητε. Vide ſuprà 6. d. 20. 24 Apud Deum παρὰ τῷ θεῷ. Puto hanc formulam idẽ declarare atq; ἐνώπιον τοῦ θεοῦ coram Deo. i. ita ſyncerè & ex animo ut uos Deo approbetis. uel, perinde ac miles corã duce ſoleſta tionem ſeruare, ſic uos apud Deum eſtote conſtantes in eo uitæ genere cui uos deſtinauit, perpetuò ſcilicet memo res uos in eius conſpectu uerſari. 25 Præceptum Dom. &c. ἐπιταγὴν κυρίου οὐκ ἔχω. Quid igitur? nũ Paulus uer bi limites tranſgreditur, ut ij tradunt qui ſibi licere uolũt pro arbitrio leges cõſcientijs imponere? Minimè uerò. Imò

eos diſertè damnat qui præcipere de his rebus quicquam audent quas Deus liberas eſſe uoluit, ſed tamen ex temporis, loci, ac perſonarum circunſtantijs tradit quid expediat, id eſt, quid ſit Dei uoluntati conſentaneum. Hæc enim eſt Dei uoluntas ut ſanctiſimus & ipſius cultui quàm maximè addicti, ad quam regulam Apoſtolus propoſitam de uirginitate quæſtionem exigens, nouas certè leges nullas præſcribit, ſed à Domino præſcriptas ad præſens negotium accommodat: idq; tanta cum modeſtia, ut eos facile redarguat qui ſe illius ſucceſſores eſſe mentiuntur, ut iugum conſcientijs imponant. id eſt, ut quod unius Dei eſt, ad ſe tranſferant.

χω, γνώμλω ᾗ δίδωμι ὡς ἠλεημένος ὑπὸ κυρίου πιστὸς εἶναι.

non habeo: ſed do *uobis* quod ſentio, ut cui Dominus per miſericordiam dederit fidum eſſe: tanquam miſericordiam conſequutus à Domino, in hoc ut ſim fidelis.

νομίζω οὖν τοῦτο καλὸν ὑπάρχειν διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκλω, ὅτι καλὸν ἀνθρώπῳ τὸ οὕτως εἶναι. 26

Exiſtimo igitur hoc bonum eſſe propter inſtantem neceſsitatem, quod *inquam* bonũ *ſit* homini ita eſſe.

δέδεσαι γυναικί; μὴ ζήτει λύσιν. λέλυσαι ἀπὸ γυναικός; μὴ ζήτει γυναῖκα. 27

Alligatus es uxori? ne quæras diſſolutionem. Solutus es ab uxore? ne quæras uxorẽ.

ἐὰν δὲ καὶ γήμῃς, οὐχ ἥμαρτες· καὶ ἐὰν γήμῃ ἡ παρθένος, οὐχ ἥμαρτε· θλῖψιν δὲ τῇ σαρκὶ ἕξουσιν οἱ τοιοῦτοι. ἐγὼ δὲ ὑμῶν φείδομαι. 28

Quòd ſi etiam duxeris uxorem, non peccaſti: & ſi nupſerit uirgo, non peccauit: ſed afflictionem in carne habituri ſunt *qui ſunt* huiuſmodi. ego uerò uobis parco.

τοῦτο δέ φημι, ἀδελφοί, ὁ καιρὸς συνεσταλμένος· τὸ λοιπόν ἐστιν, ἵνα καὶ οἱ ἔχοντες γυναῖκας, ὡς μὴ ἔχοντες ὦσι. 29

Hoc autem aio, fratres, quoniam tempus contractum eſt in poſterum, ut & qui habẽt uxores, ſint ut non habentes:

καὶ οἱ κλαίοντες, ὡς μὴ κλαίοντες· καὶ οἱ χαίροντες, ὡς μὴ χαίροντες· καὶ οἱ ἀγοράζοντες, ὡς μὴ κατέχοντες· 30

Et qui flent, ut non flentes: & qui gaudẽt, ut non gaudentes: & qui emunt, ut non obtinentes.

καὶ οἱ χρώμενοι τὸν κόσμον τοῦτον· ὡς μὴ καταχρώμενοι. 31

Et qui utuntur mundo hoc, ut non abutẽ

Sed do *uobis* quod ſen. γνώμλω ᾗ δίδωμι. i ſententiã meã uobis ſcribo. Vulg conſiliũ aũt do, Eraſ. cõſiliũ tamẽ do, obſcurè uterq; & nonihil impropriè. Differũt enim γνώμη & βουλή, quanuis certũ ſit Apoſtolum non aliud conſulere quàm quod ſentiat. Deinde diſcrimen illud ſophiſticum & falſum inter præceptum & conſilium libens refugio. quanquam eo pridem deuentum eſt ut homines non tam conſilia ſed præcepta ſua iactent, & quidem tanto cum ſupercilio ut ipſis Dei præceptis aperte anteponant. Vt cui Dominus, &c. ὡς ὑπὸ κυρίου ἠλεημένος πιστὸς εἶναι. Paſſiuam loquutionem Actiuè ſum interpretatus, ut planior eſſet ſententia. Aſſerit autem his uerbis Apoſtolus miniſterij ſui authoritatem, ne ſpernatur à Corinthijs ipſius ſententia, quaſi ab homine non à Deo profecta. Quod dicturus ſum, inquit, dico ego qui homo quidem ſum, ſed dignus cui fides habeatur: quia ut talis eſſem, à Domino ſum conſequutus πιστὸν enim uocat, opinor, non eum qui fideliter officium facit, quo modo ferè interpretantur, (nam fuiſſet aliquid adiungendum, puta miniſter uel Apoſtolus) ſed eum cui fides meritò ſit habenda, ut ſæpe ſolet πιστὸν λόγον dicere, & πιστὸν ἄνθρωπον, 2. Tim. 2. a. 1. Sic πιστὸς κτίσης dicitur, 1. Petr. 4. d. 19. & μάρτυς πιστὸς ſæpe in Apocalyp. Vulg. tanquam miſericordiam conſequutus à Domino, in hoc ut fidelis eſſem, id eſt, εἰς τὸ πιστὸς εἶναι, obſcurè & infectò & impropriè. Nam πιστὸς εἶναι hoc in loco declarat miniſterij ipſius dignitatem quam Deus Apoſtolo ſit largitus. Cæterùm quod πιστὸς εἶναι quidam conuertit Fidentem eſſe, id eſt, ex credentium numero eſſe, (ſic enim ſolet uocare quos fideles dicimus) id, ut mihi quidem uidetur, Apoſtoli ſententiam eneruat.

26 Hoc τοῦτο. i. cœlibem eſſe. Bonum καλόν. Vide ſuprà uerſ. 1.

Propter inſtantẽ neceſsitatẽ διὰ τὴν ἐνεστῶσαν ἀνάγκλω, id eſt propter neceſsitatem quæ ſanctos ſolet aſsiduè urgere, quorum ſcilicet perpetua eſt iactatio: ut eorum conditio minimè uideatur ad coniugium accommodata: niſi ex altera parte carnis infirmitas ad illud adigat. Vetus interpres & Eraſm. ἐνεστῶσαν conuertunt præſentem, ex eorum ſcilicet ſententia qui hoc referunt non ad Eccleſiæ conditionem illam perpetuam de qua modo dixi, ſed ad eius duntaxat tẽporis circunſtantiam quo hæc ſcripſit Apoſtolus, quum ſcilicet uix liceret fidelibus ullo loco conſiſtere. Solẽt enim Græci grãmatici tẽpus præſens ex Stoicorũ dogmate uocare χρόνον ἐνεστῶτα. Sed prior expoſitio mihi uidẽ uberior, quum poſteriorẽ etiam cõprehendat, &. in uno exẽplari ſcriptũ inuenerimus ἐφεστῶσαν. 1. capiti imminẽtem & incũbentem. Quod *inquam*. ὅτι καλόν. Vulg. quoniam bonum eſt. Eraſ. Nam bonum eſt. Ego uerò exiſtimo potius eſſe epanalepſin, cuius infinita penè exempla annotauimus. Nam alioquin uidebitur Apoſtolus idẽ, quod aiunt, per idem probare, ueluti ſi dicas: Bonum eſt cœlibem eſſe, quia bonũ eſt homini ſi ſit celebs. 28 Afflictionẽ, &c. θλῖψιν τῇ σαρκί. Carnẽ hîc uocat Apoſtolus externũ hominẽ, & quæcũq; ad præſentẽ uitã ſpectãt. Coniugiũ. n. multas eiuſmodi moleſtias ſecũ trahit ex hęreditario illo peccato exortas, ueluti curã liberorũ, & rei domeſticæ ſolicitudinẽ, ut alia omittã mille incõmoda, quæ ex morũ deprauatione naſcũtur. Itaq; Apoſtolus ad cœlibatũ inclinat, non quin eo collocet Dei cultũ magis q̃ in matrimonio, ſed ꝓpter ea incõmoda quibus, ſi fieri poſſet, cuperet oẽs eximi, ut uni Deo uacarẽt. Vobis parco ὑμῶν φείδομαι. i. cupio infirmitati ueſtræ conſultũ, ut uos cõiugio nõ indigere exoptem, quo ſitis omnib. iſtis moleſtijs uacui. Aliter exponebant Manichæi (à quorũ opinione non multùm abeſt Hieronym. in damnãdo matrimonio) ſed quos egregiè refellit Auguſt. in lib. De ſancta uirginitate. 29 Quoniam, &c. ὅτι ὁ καιρὸς. Sic lego & diſtinguo hunc locũ ex ſedecim uetuſtorũ Stephani codicũ, itẽq; ex Græcorum ſcholiorũ, Baſilij deniq; fide, qui duob. locis ita citat: niſi ꝓ ὅτι omittit. Cæterùm συνεσταλμένον quod Hieronym. uertit in collecto, Vulg. breue, uocat Apoſt. tẽpus in anguſtias quaſi cõplicatum, trãſlatione à uelis & cæteris id genus ſumpta, quã copioſius ꝓſequit Ezechias Eſa. 38. c. 12. Neq; tamẽ ut opinor, Apoſt. ad uitę humanę breuitatẽ ſimpliciter reſpexit, ſed huc potius ꝓ in fines ſeculorũ ſit deuentum, & finis omnium immineat, ut 1. Pet. 4. b. 7. inſtante ſcilicet die Dñi, ut de alijs rebus magis ſerijs ſit cogitandum. Sic enim ſolent Apoſtoli de die illo loqui quaſi iam proximo, ut 2. Pet. 3. b. 8, & 9. Ideo addidit Apoſt. τὸ λοιπόν. i. deinceps & in poſterũ. Vulg. tẽpus breue eſt: reliquũ eſt ut, &c ὁ καιρὸς συνεσταλμένος. Τὸ λοιπὸν ἐστιν ἵνα, &c. quã lectionẽ, ut modò dixi, in nullis uetuſtis exemplarib. mueni. Vt ἵνα. Si noſtram lectionem ſequaris, ἵνα coniungẽdum erit cum φημὶ aio: ſin minus, cum τὸ λοιπόν ἐστιν, ſupereſt. 30 Qui flẽt οἱ κλαίοντες. Fletus appellatione, Hebræorum more, res aduerſæ: gaudij res ſecundæ intelliguntur. i. cauſæ ex effectis.

31 Mundo τῷ κόσμῳ τούτῳ. Mundi appellatio quum uaria ſit ac multiplex in ſacris literis, hic, ut opinor

 ſignificat,

significat omnia quæ nobis hîc uiuentibus utenda conceduntur ad breue temporis ſpatium. neque uerò iubet Apoſtolus ut bona abijciamus quæ à Domino accepimus: ſed primum omnium ut quod quiſque eſt, id eſſe uelit: deinde ne fluxis iſtis rebus uel nimium ſimus addicti, quaſi (ut dicebat ille) nò illas poſsideamus, ſed ab ipſis poſsideamur: uel perperam ac in alium uſum utamur quàm ſunt conditæ, uti faciunt non modò qui earum uſum immutant, ſed etiam qui temerè profundunt. Has enim omnes ſignificationes admittit participium *καταχρώμενοι*, & apud Latinos abutendi uerbum. Mihi tamen maximè uidetur appoſita prima expoſitio, ut immodicũ uſum declaret: aduerſus eos ſcilicet qui toti ſunt in præſentis uitæ negotijs immerſi. Baſilius tamen in libello quem inſcripſit *τοὺς διὰ πλέτος ὅρους*, legit & interpretatur *παραχρώμενοι*, quaſi notet Apoſtolus profuſionem & nimium ſumptum, id eſt, *τὴν παρὰ ϑὴν χρείαν δαπάνην*. A

tes: præterit enim ſpecies huius mundi.

χρώμενοι. παράγει γὰρ τὸ σχῆμα τοῦ κόσμου τούτου.

Velim autem uos abſq; ſolicitudine eſſe. Qui cœlebs eſt, curat ea quæ *ſunt* Domini, quomodo placiturus ſit Domino:

32 θέλω δὲ ὑμᾶς ἀμερίμνους εἶναι. ὁ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, πῶς ἀρέσει τῷ κυρίῳ.

At qui duxit uxorẽ, curat ea quę ſunt mũdi, quomodo placiturus ſit uxori.

33 ὁ δὲ γαμήσας μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῇ γυναικί.

Diſcretæ ſunt ea quæ *eſt* uxor & ea quæ *eſt* uirgo. quæ *eſt* innupta, curat ea quæ ſunt Domini, ut ſit ſancta cum corpore, tum Spiritu: quæ uerò nupta eſt, curat ea quæ ſunt mũdi, quomodo placitura ſit uiro.

34 μεμέρισται καὶ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος μεριμνᾷ τὰ τοῦ κυρίου, ἵνα ᾖ ἁγία καὶ τῷ σώματι καὶ τῷ πνεύματι. ἡ δὲ γαμήσασα μεριμνᾷ τὰ τοῦ κόσμου, πῶς ἀρέσει τῷ ἀνδρί.

Hoc autem dico, ut quid uobis cõducat, oſtendam: non ut laqueum uobis inijciam, ſed ut *indicem* quomodo decẽter & aptè adhæreſcatis Domino, abſq; ulla diſtractione.

35 τοῦτο δὲ πρὸς τὸ ὑμῶν αὐτῶν συμφέρον λέγω, οὐχ ἵνα βρόχον ὑμῖν ἐπιβάλω, ἀλλὰ πρὸς τὸ εὐσχήμον καὶ εὐπρόσεδρον τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. B

Præterit *παράγει* Id eſt *παροδεύεται*, ut interpretantur Græca ſcholia, quæ expoſitio mihi uidetur maximè cõſentanea illi quod ſuprà dictum erat de anguſto temporis ſpatio. Mauult tamen Stapulenſis (quem ſequitur Alciatus libro *παροδεύων* 2, cap. 30) interpretari *παράγει* id eſt fallit ſeu decipit, blanda ſcilicet ſpecie homines alliciens. Budæus uerò neutram interpretationem ſequutus exponit *παράγει* id eſt *παρεντρέπεται* tranſuerſum agit. Nam hoc quoque ſignificat *τὸ παράγμα*. Dixi quid mihi ſimpliciſsimum uideatur: lector ſuum iudicium hîc ſequatur.

Species *τὸ σχῆμα*. Seu habitus, figura, uel forma. Nam in genere ſignificat nihil eſſe in mũdo ſolidum, ſed uanam quandam eſſe rerum iſtarum duntaxat imaginem, quas ſtulti homines tantopere admirantur. Cic. de Amic. Quę eſt enim iſta ſecuritas? ſpecie quidem blanda, ſed re ipſa multis locis repudianda eſt.

32 Velim *θέλω*. Vulg. uolo. Vide ſuprà uerſ. 7. Sine ſolicitudine *ἀμερίμνους*. Solicitudinem uocat Apoſtolus hoc in loco non in genere curam omnem, (neq; enim hoc cõuenit cum eo quod ſcripſit 2. Cor. 11. f. 28) ſed id genus curarũ dũtaxat quod ſecũ trahit cõiugiũ. quod & ipſũ tñ ſimpliciter nõ dãnat, quũ alibi præcipiat, ut 1. Tim. 5. b. 8: ſed q̃ oẽs cupiat, ſi fieri poſſet, q̃ maxime expeditos currere in Euãgelij ſtadio. Quòd aũt alibi præcipit de modo in his rebus tenẽdo, ita ſcilicet ut diligẽtia ac ſedulitas ab anxietate uitetur, ad hũc locũ nõ ptinet. Curat *μεριμνᾷ*. Dixi mus Mat. 6. d. 27, hoc uerbo ſignificari curã cũ anxietate animi ac p̃inde cũ diffidẽtia cõiunctã: quo modo etiã accipiẽ dum eſt uerbũ *μελέτω* ſuprà uer. 21. Sed hoc loco *μελε τᾶρ* in genere p̃ *φροντίζειν* accipit. Itaq; rectius Eraſ. cõuertit curat, q̃ Vulg. ſolicitus eſt. Cyprian. in 2. tractatu De habit. uirg. uertit, cogitat, quo modo etiã Vetus interp. in uer. 34.

33 Curat *μεριμνᾷ* Vulg. & Eraſ. ſolicitus eſt de ijs quę ſunt mũdi. Vix n. quiſquã eſt qui in iſtis modũ teneat. Mãlui tñ curãdi uerbũ hîc quoq; retinere, partim ut melius appareat ſuperioris mẽbri antitheſis, partim etiam q̃ Paulũ exiſtimẽ iſta duo curarũ genera inter ſe ſimpliciter cõparare. Quæ ſunt mũdi *τὰ τῦ κόσμυ*. Mũdi appellatione rurſus intellige quæ ad præſentẽ uitã in cõiugio trãſigendã neceſſariò requirũtur. Neq; n. de ijs agit quæ p̃ ſe ſunt uitioſa: ſicuti rurſus nõ ita addicit mũdo cõiuges, ut à rerũ diuinarũ cogitatione prorſus excludat (nã, ut rectè ſcribit Clemẽs lib. *στρωμ.* 3, licet etiã ei qui nupſit, Deo gratias agere, & ei qui uxorẽ duxit, in cõiugio curare quæ ſunt Dñi. quod Ambroſ. quoq; annotauit, & Aug. De bono cõiug. ut & cõtra quod de cœlibatu dictũ eſt in ſequenti uer. ijs nõ cõuenit de quib. agit Apoſt. 1. Tim. 5. a. 6) ſed diſtrahi ſignificat cogitationes eorũ q ſũt cõiugio deuincti, ideoq; cõmodiorẽ eſſe cœlibatũ, ſi cui datũ ſit ut ſe poſsit cõtinere. 34 Diſcretæ ſunt ea quæ, &c. *μεμέρισται ἡ γυνή*, &c. Sic accipitur uocabulum *διαιρέσεως* p̃ diſcrimine ſeu differẽtia infrà 12. a. 4. 5. 6. Quod aũt Apoſt. de uiris dixerat, hoc quoq; ſigillatim dicit de mulierib. quod in hac diſputatione ſæpe fecit: neq; dubitare poſſum quin hæc ſit uera lectio, quã in omnib⁹ uetuſtis Stephani noſtri codicib. Græcis inueni, ſi duo tantũ excipias. Conſentiunt aũt Græca ſcholia, Theophylact. Hierõ ad Heluidiũ, itẽ ad Euſtoch. De ſeruãda uirgin. quãuis alibi à ſeipſo diſſentiat. Facit etiã p̃ me Baſil. in lib. *περὶ ϑῦς ἐν παρθενίᾳ*. ter ita citãs hũc locũ eo tantũ excepto q̃ prępoſitionẽ *καὶ* inſerit duob. locis, ſic nimirũ, *καὶ μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος. ἡ ἄγαμος*, &c ſed nihil uariate ſentẽtia, quũ *ϑὴν γυναῖκα* diſertè interpretet *ϑὴν γαμήσασαν*. i. eã quę nupſit, ſiue eã quę eſt uxor. Inuenio tñ duas diuerſas lectiones, quarũ una hęc eſt, *καὶ μεμέρισται*, & diuiſus eſt, i. in uarias partes ac diuerſas curas diſtractus, is ſcilicet qui uxorẽ duxit, quũ partim curare illũ oporteat quæ ſunt cõiugij. partim quæ ſunt Dñi. Deinde ſequit⁹ir noua ſentẽtia, *ἡ γυνὴ ἡ ἄγαμος καὶ ἡ παρθένος μεριμνᾷ*, &c. Mulier quæ eſt innupta & uirgo curat, &c. Hãc lectionẽ ſeq̃ Vulg. editio qua nũc utimur, reſtituta ſcilicet ex lib. prior e Hieron. aduerſus Iouinianũ, ubi ita legendum eſſe cõtendit Hieronym. à ſeipſo diſſentiens. Ita etiã legit Ambroſ. De uiduis, & Aug. lib. De bono uiduit. c. 2 in eo tñ diſſentiẽs ab Hieron. q̃ *τὴν ἄγαμον* uiduã interpretat: quũ Hieronymus uelit *τὴν ἄγαμον* & *τὴν παρθένον* idẽ declarare. Alterã .i. tertiã demum lectionẽ apud unũ Ambroſiũ inuenio, niſi deprauatus eſt codex. Sic n. legit, hũc locũ interpretãs, Et diuiſus eſt: diuiſa eſt mulier & uirgo. *καὶ μεμέρισται. μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος.* Tũ Spũ *καὶ πνεύματι*. i. animo, ut ſuprà 2. c. 11. Neq; uerò hãc corporis & animi ſanctitatẽ cõiugib. adimit, ſed facilius cõtingere dicit extra coniugiũ, p̃pter uaria auocamẽta, ut diſertè deſẽdit Clemẽs lib. *στρωμ.* 3, & Aug. De bono cõiugali, cõtra quã tradit Hieron. aduerſus Heluidiũ. 35 Vt quid *πρὸς τὸ*. &c. Vulg. ad utilitatẽ ueſtrã. Eraſ. ad id quod uobis cõducibile. Obſcurè uterq;, præſertim Eraſ. Itaq; à Græcis nõnihil deflexi, ut pſpicuitati ſtuderẽ. In ſũma, ſignificat Apoſt. ſe nemini imponere neceſſitatẽ uel ducẽdę uxoris, uel nõ ducẽdę: ſed ſimpliciter oſtẽdere utrũ uitæ genus per ſe ſit cõmodius, ut quiſq; ſuas hic uires expendat. Vt *indicẽ* quomodo, &c. *πρὸς τὸ εὔσχημον καὶ εὐπρόσεδρον*. Quędã exẽplaria legũt *εὐπάρεδρον* eodẽ ſenſu, quædã *εὐπρόσδεκτον*, ſed corruptè, opinor, ut liquet tũ ex aduerbio *ἀπερισπάστως*, tũ ex eo q̃ Paulũ apparet de induſtria uſurpaſſe ea uocabula quibus arctiſsimũ illud cõiugij uinculũ maximè p̃prię exprimat: quaſi diceret, ſe tradere qua ratione homines lõgè meliore & arctiore etiã cõiunctione iũgant, quàm ſit ipſum cõiugij uinculũ, quomodo. ſ. cũ Deò aptiſsimè poſsint cõnecti: minimè id qdẽ quaſi uel per ſe hoc præſtet cœlibatus, uel impediat matrimoniũ: ſed q̃ cœlebs minus diuerſis curis im-

C

pediat. Cæterũ, quũ, ut rectè annotauit Eraſ. iſta ad uerbũ trãſferre ſit difficillimũ, diſceſsi & ego à Græcis nõnihil, ut planior eſſet ſententia. Sic aũt Vulg. ut nũc quidẽ legimus, (quũ ut teſtat Hieron. aduerſus Iouin. hæc olim in Latinis codicib. eſſẽt omiſſa, ꝓpter interpretationis difficultatẽ) ad id quod honeſtũ eſt, & quod facultatẽ præbeat ſine impedimẽto Dñm obſeruãdi. in qua interpretatione id primũ mihi nõ placet ꝙ τὸ εὔσχημον interpretat honeſtũ: quaſi ſ. indecorũ ſit matrimoniũ, quod τίμιον uocat Petrus: quũ τὸ εὔσχημον, ut opinor, ſignificet potius hoc loco τὸ πρέπον καὶ προσφόρες. i. quod eſt cõueniẽs & accõmodatũ, ut etiã infrà 14. g. 40, εὐσχημόνως ſignificat decẽter & cõueniẽter. Nam quia Deus puriſsima quædã res eſt, & ab omni cõmixtione aliena, ad ea naturã propius uidetur accedere cui datũ eſt ut ſe ab omni mulieris cõſuetudine poſsit contĩnere: quãuis ea alioquin & bona & honeſta ſit ſi in ſeſe cõſideret, nõ quatenus peccatũ immoderatæ illius libidinis ἀταξίαν inuexit. Deinde ꝙ ἀπροσπαστῶς uertit ſine impedimẽto. i. ἀνεμποδίστως, im ꝓpriẽ, & nõ ſeruata trãſlatione quã Apoſt. à matrimonij cõiunctione ſupſit. Nã opinor Dñm obſecrãdi, ꝓperã ſcriptũ eſſe à librarijs ꝓ Dñm obſeruãdi, uel, ut cõijcit Eraſ. ꝓ Dño obſeruiẽdi. pro quo mallẽ dicere Dño obſequẽdi, ut totũ illud, quod facultatẽ præbeat obſeruãdi, exprimat Græcũ uocabulũ τὸ εὐπρόσεδρον, im ꝓpriẽ id quidẽ & neglecta rurſus trãſlatione, inde ſumpta, ꝙ uxor quaſi à uiri latere nunquã diſcedat. Hieron. aũt cõuertit, ut ad id quod honeſtum eſt, & intẽtè facit ſeruire Dño abſq; ulla diſtractione, uos adhorter: nihilo fœlicius ſi aduerb. ἀπροσπαστῶς excipias. Eraſ. ut quod honeſtũ ac decorũ eſt ſequamini, & adhæreatis Dño abſq; ulla, &c.

εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ὐδὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει, ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος, καὶ οὕτως ὀφείλει γίνεσθαι, ὃ θέλει ποιείτω· οὐχ ἁμαρτάνει· γαμείτωσαν.

36 Cæterùm ſi quis aliquid nõ decens à ſe in uirginem ſuam cõmitti putat ſi florem ætatis excedat, & ita debet fieri: quod uult faciat, non peccat: iungantur matrimonio.

ὃς δὲ ἕστηκεν ἑδραῖος τῇ καρδίᾳ, μὴ ἔχων ἀνάγκην, ἐξουσίαν δὲ ἔχει περὶ τοῦ ἰδίου θελήματος, καὶ τοῦτο κέκρικεν τῇ καρδίᾳ αὐτοῦ, τηρεῖν τὴν ἑαυτοῦ παρθένον, καλῶς ποιεῖ.

37 Qui uerò ſtat firmus in corde, nec adigitur neceſsitate, ſed in poteſtate habet propriam uoluntatem: & hoc decreuit in corde ſuo, ut ſeruet ſuam uirginem, bene facit.

ὥστε καὶ ὁ ἐκγαμίζων καλῶς ποιεῖ, καὶ ὁ μὴ ἐκγαμίζων κρεῖσσον ποιεῖ.

38 Itaque qui dat nuptum, bene facit: qui uerò non non dat nuptum, melius facit.

γυνὴ δέδεται νόμῳ, ἐφ' ὅσον χρόνον ζῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐὰν δὲ κοιμηθῇ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἐλευθέρα ἐστὶν ᾧ θέλει γαμηθῆναι, μόνον ἐν κυρίῳ.

39 Vxor alligata eſt Lege quandiu uiuit uir ipſius: quòd ſi obdormierit uir ipſius, libera eſt ad cui uelit nubendum: tantũ in Domino.

μακαριωτέρα δέ ἐστιν, ἐὰν οὕτως μείνῃ, κατὰ τὴν ἐμὴν γνώμην. δοκῶ δὲ κἀγὼ πνεῦμα θεοῦ ἔχειν.

40 Sed beatior eſt ſi ita maneat, ſecũdum meã ſententiam. puto autem quòd & ego Spiritũ Dei habeam.

ΚΕΦ. η.

CAPVT VIII.

Περὶ δὲ τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν, ὅτι πάντες γνῶσιν ἔχομεν. ἡ γνῶσις φυσιοῖ, ἡ δὲ ἀγάπη οἰκοδομεῖ.

1 CAEterùm de iis quæ idolis immolãtur, ſcimus quòd omnes ſcientiã habemus, Scientia inflat, charitas uerò ædificat.

εἴ δέ τις δοκεῖ ἐπίγνωκέναι τι, οὐδέπω ἔγνω καθὼς δεῖ γνῶναι.

2 Quòd ſi quis *ſibi* uidetur aliquid ſcire, nõ dum quicquam nouit ſicut oportet noſſe.

36 Aliquid non decẽs *à ſe* in uirginẽ ſuam committi. ἀσχημονεῖν. Tot uerbis hîc ſum uſus ut unicum Græcum exprimerẽ, pro quo Vulgata, turpẽ ſe uideri ſup uirgine ſua, quũ, ut arbitror, Apoſt. de eo nõ agat quod in ſe turpe eſt, ſed de eo quod aptũ eſt & cõueniens, ut etiam in ſuperiore uerſu diximus accipi τὸ εὔσχημον. quanuis ex eo ꝙ parentes non conſiderent quid liberis conueniat, eoncedam turpia & flagitioſa multa conſequi. Eraſ. indecorum eſſe uirgini ſuæ: quum τὸ ἀσχημονεῖν referatur ad Patrem non ad Filiam. Cæterũ quod Hieroym. uirginẽ ſuã interpretatẽ uirginitatẽ, nimium eſt coactũ, meritoq; refutat ab Auguſt. in quæſt. ſuper Numeros. Si florẽ ætatis excedat ἐὰν ᾖ ὑπέρακμος. Vulg. quòd ſit ſuperadulta. Eraſ. ſi prætereat nubendi tẽpus. Illud quidẽ cõſtat ἀκμὴν hic dici quaſi ętatis ad nuptias contrahendas maturitatem, ut exprimit Virgil. in illo uerſu, Iam matura uiro, iam plenis nubilis annis.

Debet ὀφείλει. Debet ſcilicet ita fieri, ut uitet ſcortatio, ut ſuprà uerſ. 2. & 7. Vulg. & Eraſ. oportet, δεῖ. Nõ peccat καλῶς ἁμαρτάνει. i. rectè facit, ſicut explicat Apoſt. uerſu 38. ut neceſſe ſit cõcidere Hieronymi cauillũ aduerſus Iouinianũ, quaſi Paulus hoc factum nõ laudet, ſed tantùm excuſet à peccato. Iungantur matrimonio γαμείτωσαν. Vtitẽ plurali numero Paulus, quòd in cõiugio neceſſe ſit duos interuenire, uirũ ſcilicet & uxorẽ, uel ut oſtẽdat in filio non minus quã in filia eandẽ regulã ualere. Nã τὸ γαμεῖν teſtãtur Grãmatici de uiro propriè dici, ut τὸ γαμεῖσθαι de uxore. quod tamen nõ obſeruauit Paulus ſuprà uerſ. 34. ubi ſcripſit γαμήσασα pro ἡ γαμηθεῖσα. Vulg. nubat. i. γαμείσθω Theophylact. legit γαμησάτωσαν 37 In corde ἐν τῇ καρδίᾳ, Hebraiſmus, pro, apud ſe. uel, ut loquitur Cic. 5. Verr. Qui ſtatutum ac deliberatũ aliquid cum animo habet. Opponitur aũt hoc τῷ νομίζειν. Nec adigitur neceſsitate μὴ ἔχων ἀνάγκην. Vulg. & Eraſ. obſcurè & nouè ad uerbũ, non habens neceſsitatẽ. i. cui non obſtat filiæ infirmitas, aut alia aliqua ratio, quominus poſsit liberè eam ſeruare uirginem. Id enim ita accipiendum eſſe liquet partim ex antitheſi, his enim opponitur (τὸ ὅτως ὀφείλει γίνεσθαι,) partim ex eo quod ſubijcitur. Nã is dicitur uoluntatẽ ſuam habere in poteſtate, cuius uolũtas ab altero non pendet. Pendet aũt patris uolũtas à liberorũ uoluntate, hactenus ut teneatur illorũ infirmitatis rationem tantam habere, ut nec iure poſsit nec debeat ab illis exigere cœlibatum, qui hoc donũ à Deo non acceperint 38 Melius facit κρεῖσσον ποιεῖ. i. cõmodius liberis conſulit, ut diximus ſupra nerſ. 1. id que non ſimpliciter ſed ſub conditionib. antè expreſsis ab Apoſt. Sic quoq; accipiendũ eſt quod ſubijcitur, beatiorẽ eſſe eam quæ à repetitis nuptijs abſtineat. 39 Lege νόμῳ. i. per legem matrimonij, uel Legi tertio caſu. Obdormierit κοιμηθῇ. i. mortuus fuerit, ex Scripturæ phraſi, quam alibi expoſuimus. In Domino ἐν κυρίῳ. i. religioſe & cum Dei timore.

IN CAPVT VIII.

1 Omnes πάντες. Eos unos alloquitur Apoſtolus qui eo prætextu defendebant ſe poſſe quibuſuis ueſci, ꝙ ſcirent idolum nihil eſſe, ut apparet ex uer. 7. Itaq; reſtringenda eſt uniuerſalis particula. quanquã ne hoc quidẽ illis tribuit niſi per conceſsionem, aut μίμησιν ironicam, ut apparet ex eo ꝙ ſubijcitur uerſu ꝓximo. AEdificat οἰκοδομεῖ. i. inſtruit ꝓximum, eumq; promouet in pietatis ac religionis ſtudio, quatenus ſcilicet ſcientia charitate deſtituitur. quanquã ne tũ quidẽ eſt aliquod in ſciẽtia uitiũ, ſed in hominib. potius qui ea abutunt. Eſt aũt Scripturis familiaris iſta tranſlatio, inde exorta ꝙ Eccleſia dicat domus Dei, ex fidelibus quaſi lapidibus cõſtructa, ipſiq; adeò fideles Tẽplum Dei dicantur. Accipitur tamen interdum in uitio, ut infrà uerſ. 10.

Sibi uidetur ἀρκεῖ. Vulg. se existimat, non satis expresse. Nam uerbo ἀρκεῖν significatur nō simplex aliqua persuasio, sed quæ cum superbia & insolentia coniuncta est: quum alioquin nihil æque repugnet fidei atque Academicorum dubitatio. Vide Matth. 3. b. 9. A

Nondum quicquam nouit οὐδέπω οὐδὲν ἔγνωκεν. Geminatio negantis particulæ uehementius negat, ut rectè notat Erasmus. Quod autem uetus interpres οὐδὲν prætermisit, hoc fecit ex sui, opinor, exemplaris fide. siquidem & nos in uno ex nostris deesse comperimus, & alibi quoque γινώσκειν pro peritum esse aut scientia præditum, ponitur absolute, ut infrà 13. c. 9.

Sed si quis diligit Deum, hic edoctus fuit ab eo.

3 εἰ δέ τις ἀγαπᾷ τὸν θεόν, οὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ.

Vous Deum. De esu igitur eorum quæ idolis immolantur, scimus quod idolum nihil *est* in mundo, & quòd nullus *est* Deus alius, nisi unus.

4 περὶ τῆς βρώσεως οὖν τῶν εἰδωλοθύτων οἴδαμεν ὅτι οὐδὲν εἴδωλον ἐν κόσμῳ, καὶ ὅτι οὐδεὶς θεὸς εἰ μὴ εἷς.

Nam etiamsi sint qui dicantur dij, & in cœlo, & in terra (sicut sunt dij multi, & domini multi:)

5 καὶ γὰρ εἴπερ εἰσὶ λεγόμενοι θεοὶ, εἴτε ἐν οὐρανῷ, εἴτε ἐπὶ γῆς, ὥσπερ εἰσὶ θεοὶ πολλοὶ, καὶ κύριοι πολλοὶ,

Vnus Dominus Christus. Iohan. 13. c. 13. infrà 12 ta. 3.

Nobis tamẽ unus *est* Deus, Pater ille à quo omnia, & nos in ipso: & unus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum.

6 ἀλλ' ἡμῖν εἷς θεὸς, ὁ πατὴρ, ἐξ οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς εἰς αὐτὸν, καὶ εἷς κύριος Ἰησοῦς χριστὸς, δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ ἡμεῖς δι' αὐτοῦ.

Sed non in omnibus ea *est* scientia. nonnulli enim *cum* conscientia idoli usq; ad hoc tempus, ut idolis immolatum edunt: & conscientia eorum, infirma quum sit, polluitur.

7 ἀλλ' οὐκ ἐν πᾶσιν ἡ γνῶσις, τινὲς δὲ τῇ συνηθείᾳ ἕως ἄρτι, ὡς εἰδωλόθυτον ἐσθίουσι, καὶ ἡ συνείδησις αὐτῶν ἀσθενὴς οὖσα, μολύνεται. B

Esca. Atqui esca nos non commendat Deo. neque enim si uescamur, abundãtiores sumus: neq; si nõ uescamur, pauperiores reddimur.

8 βρῶμα δὲ ἡμᾶς οὐ παρίστησι τῷ θεῷ, οὔτε γὰρ ἐὰν φάγωμεν, περισσεύομεν, οὔτε ἐὰν μὴ φάγωμεν, ὑστερούμεθα.

Scãdala in cibis Sed uidete nequo modo potestas illa uestra offendiculo sit ijs qui infirmi sunt.

9 βλέπετε δὲ, μή πως ἡ ἐξουσία ὑμῶν αὕτη πρόσκομμα γένηται τοῖς ἀσθενέσιν.

3 Hic edoctus est ab eo ὗτος ἔγνωσται ὑπ' αὐτοῦ. Hebr. חודיע אותו, id est ad uerbum, scire fecit eum, ex quo consequitur eiusmodi demum hominem uera scientia esse præditum, ea scilicet quam à Deo ipso didicerit. sed Hebræum transitiuum Paulus Græco uerbo expressit. Nam Hophal Hebræum passiuum non admittit casum personæ agentis. Vulgata & Erasmus, cognitus est ab eo, id est, approbatur ab eo, ac proinde uera hæc est scientia, nõ autem adulterina illa qua præditi sunt qui non Deum sed seipsos amant. Sed si illo modo interpretemur, planior erit superioris membri antithesis: & eiusdem Hebraismi simile prorsus exemplum extat Galat. 4. b. 9, & infrà quoque 13. d. 18.

4 Idolum εἴδωλον. Græcam uocem Theologis Latinis satis tritam, libenter retinui. Significat autem Græcis hoc uocabulum id quod Latinis simulachrum, effigiem scilicet qua nobis repræsentetur forma alicuius rei uel fictæ uel etiam ueræ. Translatitiè uerò postea accommodari cœpit ad formas ac species rerum in animo conceptas, denique etiam ad mortuorum spectra, quæ Latini umbras & manes uocant: & Virgilius quoque simulachra. Sed hoc in loco & alijs plerisq; peculiariter idola uocantur simulachra ad numen aliquod repræsentandum, cui cultus exhibeatur qui dicitur idololatria.

Nihil est in mundo οὐδὲν ἐν κόσμῳ, id est, nullis prorsus uiribus est præditum in natura, atque adeò res est prorsus uana & inanis: nedum ut ulla sit eius uis uel ad sanctificandum uel ad polluendum res oblatas. de qua infrà 10. d. 19. Ideò uocantur חבלי שוא Psal. 31. b. 7. ob eas causas quæ copiosè passim explicantur. neq; uelim subtilius philosophari de mutua rei figuratæ & figuræ relatione. Quod autem Erasmus pro nihil est, substituit nullum est, & ἐν κόσμῳ, id est, in mundo, putauit referendum ad uerbum est subauditum, quasi dicat Apostolus, nullum esse in mundo, id est, nullum esse usquam simulachrum: id uerò non uideo quomodo satis commodè posit intelligi. Nam ut simulachrum sit res inanis, tamen simulachrum esse non desinit rei fictitiæ & imaginariæ. neq; sit mihi uerisimile, Apostolum tam subtiliter philosophatum in uerbo εἶναι. C

5 Sicut sunt, &c. ὥσπερ εἰσὶ, &c. Vulg. siquidem sunt. Apud Ambrosium autem hoc totum deest.

6 A quo ἐξ οὗ. ἐξ principium declarat in personarum distinctione. Nam alioquin Christo etiam competit, quatenus Deus unus est cum Patre. Hic uerò manifestè Patrem à filio distinguit.

In ipso εἰς αὐτὸν Id est ἐν αὐτῷ, scilicet subsistimus, ubi rursus notandum est Patri propriè tribui præpositionem ἐν, ubi de ui agitur qua conseruatur σύστασις: quanuis hoc non sit perpetuum, quum de filio dicatur Iohan. 1. a. 4. Vulg. & Erasm. in illum, ut scilicet notetur causa finalis, quòd nos & nostra omnia debeamus in illum ut extremum finem dirigere. quo modo idem dicẽdi genus accipitur Rom. 11. d. 36. Sed quum statim subijciatur de Christo, nos per ipsum esse, & Paulum appareat commune Patri ac filio opus tribuere, distinctione tamen adhibita quæ personis cõueniat, ideo malui interpretari in ipso, quàm per ipsum. Per quem δι' οὗ. διὰ Filio tribuitur relatiuè, ita tamen ut sciamus Filium non instrumentalem sed efficientem causam esse cum Patre, tum in creando tũ in conseruando. quod & ipsum rursus ita est accipiendum, ut nec duas causas construamus, quum Filius sit σύστασις unus cum Patre: nec rursus in personarum distinctione inæqualitatem aut separationem imaginemur.

7 Ea scientia ἡ γνῶσις. Articulum expressi ab alijs neglectum, quum eius uis sit ἀναφορική.

Nonnulli enim τινὲς δέ. δὲ pro γὰρ sæpe iam obseruauimus: quæ enallage mihi uisa est huic loco optimè conuenire. *Cum* conscientia idoli τῇ συνειδήσει τοῦ εἰδώλου. Conscientia idoli Apostolus suo quodam dicendi genere uocat tacitum eorum iudicium qui immunda esse putabant quæ idolis fuerant oblata: ideoq; bona conscientia illis uesci non poterant. Hæc enim uis est conscientiæ, ut opus natura sua medium, si bona fuerit, bonum reddat: siu mala, malum. 8 Abundantiores sumus περισσεύομεν, id est, quicquam nobis accedit. Vulg. abundabimus. Eras. aliquid nobis supereſt. Vide Matth. 13. b. 12. Pauperiores reddimur ὑστερούμεθα. Ita explicandum esse hoc uerbũ hoc in loco, apparet ex antithesi. Vulg. deficiemur. Erasm. quicquam nobis deest. Est autem ista tum abundantia tum inopia ad res spirituales referenda, quæ explicantur Rom. 14. c. 17.

10 In Idoleo ἐν εἰδωλείῳ. Id est idolorum templo. Puto enim Apostolũ ex fidelium cõsuetudine maluisse

εἰδωλείῳ

εἰδωλεῖον dicere quàm νεὼν aut ἱερὸν, ut εἴδωλα potius quàm ἀγάλματα uel ξόανα. & εἰδωλόθυτα potius quàm θεόθυτα, quæ uocabula ipsis profanis erant familiaria. Quidam tamen malunt εἰδωλεῖον accipere pro ipsa mensa in qua epulæ celebrabantur. quæ declaratio mihi non ita uidebitur probabilis. Erasmus uerò neutram opinionem sequutus, οἰκοδομηθήσεται. Vulgata & Erasm. ad uerbum, ædificabitur, ut & nos alibi. Habuimus tamen hoc loco perspicuitatis rationem, quum præsertim & ipsum instruendi uocabulum eadem translationis ratione dicatur, quam exposuimus suprà.

καὶ ἀπόλλυται ὁ ἀσθενῶν ἀδελφὸς, διὰ τὴν σὴν γνῶσιν, δι' ὃν Χριστὸς ἀπέθανεν.

10 Et tua ista scientia peribit frater qui infirmus est, propter quẽ Christus est mortuus? Rom.14.e.15.

οὕτως δὲ ἁμαρτάνοντες εἰς τοὺς ἀδελφοὺς, καὶ τύπτοντες αὐτῶν τὴν συνείδησιν ἀσθενοῦσαν, εἰς Χριστὸν ἁμαρτάνετε.

11 Ita autem peccantes in fratres, & uulnerãtes ipsorum conscientiam infirmam, in Christum peccatis.

διόπερ εἰ βρῶμα σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου, οὐ μὴ φάγω κρέα εἰς τὸν αἰῶνα, ἵνα μὴ τὸν ἀδελφόν μου σκανδαλίσω.

12 Quapropter si esca facit ut offendat frater meus, non uescar carnibus in æternum, ne faciam ut frater meus offendat. Rom.14.d.21

ΚΕΦΑΛ. θ.

CAP. IX.

Οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος; οὐκ εἰμὶ ἐλεύθερος; οὐχὶ Ἰησοῦν τὸν Κύριον ἡμῶν ἑώρακα; οὐ τὸ ἔργον μου ὑμεῖς ἐστὲ ἐν Κυρίῳ;

1 ANnon sum Apostolus? Annon sum liber? Annó Iesum Christum Dominum nostrum uidi? annon opus meum uos estis in Domino? *Prædicatoribus Euãgelij uictus & uestitus debetur. Opus Pauli.*

B

εἰ ἄλλοις οὐκ εἰμὶ ἀπόστολος, ἀλλά γε ὑμῖν εἰμί. ἡ γὰρ σφραγὶς τῆς ἐμῆς ἀποστολῆς, ὑμεῖς ἐστὲ ἐν Κυρίῳ.

2 Si alijs non sum Apostolus, at certè uobis sum. nam sigillum Apostolatus mei uos estis in Domino.

ἐμὴ ἀπολογία τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσιν αὕτη ἐστί.

3 Mea responsio apud eos qui in me inquirunt, hæc est,

μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν φαγεῖν καὶ πεῖν;

4 Num non habemus potestatem uescendi ac bibendi?

μὴ οὐκ ἔχομεν ἐξουσίαν ἀδελφὴν γυναῖκα περιάγειν; ὡς καὶ οἱ λοιποὶ ἀπόστολοι, καὶ οἱ ἀδελφοὶ τοῦ Κυρίου, καὶ Κηφᾶς;

5 Num non habemus potestatem sororem uxorem circũducendi, ut & reliqui Apostoli, & fratres Domini, & Cephas?

ἢ μόνος ἐγὼ καὶ Βαρνάβας οὐκ ἔχομεν ἐξου-

6 An solus ego & Barnabas non habemus

C 11 Tua ista scientia ἐπὶ τῇ σῇ γνώσει. Pertinent ista ad uerbum ἀπόλλυται, non autẽ ad participium ἀσθενῶν. Abundat itaque præpositio ἐπὶ ex Hebræorum idiotismo quem exposuimus Matth.3.c.11, & expungi debuit ab Erasmo. Deinde etiam exprimendus erat articulus.

12 Vulnerãtes τύπτοντες. Vulg. percutiẽtes, non satis expressè. Intelligendũ enim est ex antecedente consequẽs Est autem translatio inde sumpta, quòd offendiculis animus, perinde ac telis corpus afficiatur, sitq; duplex malum, si quis affectam partem cædat. Sic Virgil. -grauior ne nuncius aures Vulneret. In Christum εἰς Χριστόν. Ambrosius εἰς Χριστὸν positum putat pro ἐν Χριστῷ in Christo, quasi dicãtur in Christo peccare qui peccant dum Christum profitentur. sicut peccare dicuntur in Lege, qui quum Legem habeant, nihilominus peccant. Sed aptior est altera expositio. 13 Facit ut offendat frater meus σκανδαλίζει τὸν ἀδελφόν μου. Vide Matth, 5.e.29.

IN CAPVT IX.

1 In Domino ἐν Κυρίῳ; Id est per Dominum. ut hac ratione emolliat quod eos dixerat suum opus esse. Vel opus suum in Dño uocat quos ipse ueluti in Dño ædificarat, quod eius opera ac ministerio in Christo coaluissent.

2 Sigillum σφραγὶς. Id est, sigilli instar quo confirmetur meum Apostolatum uere esse à Domino.

3 Qui in me inquirunt τοῖς ἐμὲ ἀνακρίνουσι. Id est, qui de me, quasi iudices de reo, quæstionem habent. Est enim τὸ ἀνακρίνειν forense uocabulum, ut diximus Act. 4.b.9. quod deindustria usurpauit Apostolus ut obiter arrogantiam eorum notaret qui ipsius uocationem in dubium uocabant, quasi iudices sederent de hac causa cogniturí. Vulg. & Eras. qui me interrogant, non satis expressè. Alij, qui me dijudicant. quo modo etiam cõuertimus supra 4.a.3. Quidam alius, Qui me explorant. qui quidem nescio cur diuersa translatione magis sit delectatus.

4 Vescendi ac bibendi? φαγεῖν καὶ πιεῖν: Ecclesiæ scilicet sumptu.

5 Sororem uxorem ἀδελφὴν γυναῖκα. Vulg mulierem sororem, peruerso etiam ordine, contra omniũ nostrorum exemplarium fidem. Eras. sororem mulierem. Ego uerò non dubitaui γυναῖκα potius interpretari uxorem, quum plerosq; Apostolos testẽtur uetères in cõiugio uixisse, ideoq; multo probabilius sit de uxoribus hoc intelligẽdum. Cur autem ἀδελφὴν, id est sororem, addiderit: non ea est causa quam nonnulli diuinant, quòd ab uxorum consessu abstinerent. sed idem declarat hoc epitheton, atque πιστὴν. i. fidelem seu Christianam. deinde etiam commendat Christiani coniugii honestatem. Ambrosius pro Sororem mulierem legit mulieres, contra omnium nostrorũ codicum fidem: in eo etiam deceptus quòd hæc explicat, cum Græcis scholijs, de mulieribus quibusdam pijs & diuitibus quæ Apostolos affectabantur, & ex suis facultatibus illis subministrabant, ut prædicationi facilius uacarent. Id uerò refellitur etiam (ut doctissimus P. Martyr obseruauit) ex eo quòd eiusmodi matronæ non satis propriè diceretur ab Apostolis circunduci, quum hoc potius significet ius mariti in uxorem, aut herę in ancillã. Deinde eiusmodi mulierib. locupletib. Ecclesia non fuisset grauata, sed subleuata potius. Itaq; inepte faceret Paulus q hoc afferret ut se ostenderet de suo iure decessisse: ut taceam quod antè dixi, in Græcis codicibus scriptum esse γυναῖκα singulari numero non γυναῖκας. Hieronymus aduersus Iouinianum, mulieres etiam legit: suo more fortassis uerbum Domini deprauans, ut suæ causæ seruiat. Ex his uerò apparet, opinor, γυναῖκα non mulierẽ sed uxorem conuerti oportere.

6 Non operã. τοῦ μὴ ἐργάζεσθαι. i. non uiuẽdi ex manuũ labore? Inde enim se uictũ toleraſſe testãt, Act. 20.g. 34. neq; μὴ ἐργάζεσθαι significat in otio degere, ut nõnulli interpretantur, sed ad manuarias artes duntaxat refertur.

Vulg.

poteſtatem non operandi?

Quis militat proprijs ſtipendijsunquam? quis plantat uineam,& de fructu eius non edit?aut quis paſcit gregem,& de lacte gregis non edit?

Num ſecundum hominem hæc dico?nónе etiam Lex hæc dicit?

Nam in Moſis Lege ſcriptum eſt,Nó obligabis os boui trituranti. Num boues curæ ſunt Deo?

An *hoc* propter nos omnino dicit? ꝓpter nos enim *hoc* ſcriptũ eſt. Nam ſub ſpe debet is qui arat,arare: & qui triturat ſub ſpe, ſpei ſuæ particeps eſſe.

Si nos uobis ſpiritualia ſeminauimus,magnum eſt ſi nos ueſtra carnalia meſſuerimus?

Si alij *ſui* apud uos iuris participes ſunt,*cur* non potius nos?atqui non uſi fuimus iure iſto:ſed omnia ſuſtinemus, ne quid remoremur Euangelium Chriſti.

An neſcitis quòd qui ſacris operãtur,quę ex ſacrario ſunt,edunt:qui altari aſsident,cũ altari participant?

Gratis Paulus euãgelizaut, ne oneri eſſet Chriſtianis.

Ita & Dominus conſtituit ijs qui Euangelium annuntiant,ut ex Euangelio uiuant.

Ego tamen nullo horum uſus fui.Neq; ue

σίαν τ μὴ ἐργαζεσθαι; A

7 τίς στρατεύεται ἰδίοις ὀψωνίοις ποτέ; τίς φυτεύει ἀμπελῶνα,καὶ ἐκ τ καρποῦ αὐτ οὐκ ἐσθίει;ἢ τίς ποιμαίνει ποίμνην,καὶ ἐκ τ γάλακτος τ ποίμνης οὐκ ἐσθίει;

8 μὴ κατ' ἄνθρωπον ταῦτα λαλῶ; ἢ οὐχὶ καὶ ὁ νόμος ταῦτα λέγει;

9 γέγρ γὰρ ἐν τ μωσέως νόμῳ γέγραπται.οὐ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα. μὴ τῶν βοῶν μέλει τ θεῷ;

10 ἢ δι' ἡμᾶς πάντως λέγει; δι' ἡμᾶς γὰρ ἐγράφη,ὅτι ἐπ' ἐλπίδι ὀφείλει ὁ ἀροτριῶν,ἀροτριᾶν. καὶ ὁ ἀλοῶν,τ ἐλπίδος αὐτ μετέχειν ἐπ' ἐλπίδι.

11 εἰ ἡμεῖς ὑμῖν τὰ πνευματικὰ ἐσπείραμεν, μέγα,εἰ ἡμεῖς ὑμῶν τὰ σαρκικὰ θερίσομεν;

12 εἰ ἄλλοι τ τῆς ἐξουσίας ὑμῶν μετέχουσιν,οὐ μᾶλλον ἡμεῖς;ἀλλ' οὐ κεχρήσαμεθα τῇ ἐξουσίᾳ ταύτῃ,ἀλλὰ πάντα στέγομεν,ἵνα μή τινα ἐγκοπὴν δῶμεν τῷ εὐαγγελίῳ τ χριστοῦ. B

13 οὐκ οἴδατε,ὅτι οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι,τὰ τ ἱερᾶ ἐσθίουσιν;οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες,τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται;

14 οὕτως καὶ ὁ κύριος διέταξε τοῖς τὸ εὐαγγέλιον καταγγέλλουσιν,ἐκ τ εὐαγγελίου ζῆν.

15 ἐγὼ δὲ οὐδενὶ κεχρήσαμαι τούτων.οὐκ ἔγραψα

Vulg.hoc operandi.i.hoc agendi.ut ad circunductionem uxoris hoc referatur. quaſi Græcè ſcriptum ſit τοῦτο ποιῶμ. Nam uix etiam conueniat huic interpretationi uerbum ἐργάζεσθαι. ut planè mirer putaſſe Eraſmum hanc expoſitionem defendi poſſe. 7 Militat στρατεύεται.i.militare ſolet.Simile exemplũ uide Matth.26.b.25.& infrà 15.d.29. Stipendijs ὀψωνίοις.Vide Luc.3.c.14.quem locũ explicans Naziaz.in Iulianũ,ſic ſcribit,τί λέγων ὀψώνιον τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον δηλονότι,καὶ τὰς ὑπαρχούσας εἰς νόμου ζῆν ἀξιώματι δωρεάς..Quid uocat ὀψώνιον: nempe teſſeram frumentariã quàm a rege percipiũt,& dona quæ dignitatib.ex Lege tribuunt. 8 Secundũ ho κατ' ἄνθρωπον.i. num ijs tantũ nitor quæ hominũ cõſuetudine nituntur.Vide Rom.3.a.5. 9 Num bo μὴ τῶν βοῶν.i.nũ ad boues ipſos ꝓpriè reſpexit Dñs quũ hãc Legẽ cõderet.Nã alioquin minima etiam queq; cõplectit Dei ꝓuidẽtia,ut Matt.10.c.29. & 1.Tim.4.c.13,& Pſal.36.b.6.Eſt itaq; κατά τι accipiendum quod Apoſtolus ſimpliciter enuntiauit quod quidẽ diligenter annotandũ eſt multis locis,ut in hac eadẽ epiſtola 8.a.1,& hoc eodẽ cap.verſ.4,& 25,& 10.g.33. Hæc ταῦτα Eraſ.eadẽ,πάντα,ut etiam uidetur Ambroſius legiſſe. 10 Hoc ſcriptum eſt ἐγράφη.Recte omnino additum eſt ꝓ nomen ab Eraſmo,ne quis putet ſequentia citari ab Apoſtolo,quum ſint potius ſuperioris dicti explicatio,& ὅτι no accipiatur εἰδικῶς ſed αἰτιολογικῶς. Et qui ſub ſpe,&c.καὶ ὁ ἀλοῶν τῆς ἐλπίδος αὐτ μετέχειν,ἐπ' ἐλπίδι. Mihi uidetur ἐπ' ἐλπίδι abundare in hoc membro,& irrepſiſſe in cõtextum ex margine,in qua fuerat annotata altera lectio, quam in uno tantũ codice inuenimus,nempe καὶ ὁ ἀλοῶν ἐπ' ἐλπίδι τοῦ μετέχειν, & qui triturat ſub ſpe fructus percipiendi,ſiue participandi,ut legit etiam Vetus interpres:ita ſcilicet ut ſubaudiatur ὀφείλει ἀλοᾶν debet triturare. Græca tamen ſcholia addunt hoc etiam loco ἐπ' ἐλπίδι,neque per traiectionem connectunt cum ἀλοῶν (ut ego feci, Eraſmum ſequutus)ſed cum μετέχειν,ita ſcilicet ut ſignificetur,uerbi miniſtros alteram etiam ſpem habere multò meliorem,futurorum ſcilicet bonorum.Dixi quid mihi in primis probetur. Lector ſuum hîc quoq; iudicium ſequatur. C

12 *Sui* apud uos iuris τῆς ἐξουσίας ὑμῶν.Ius appellat facultatẽ uiuendi alieno ſumptu. Nã ὑμῶν paſsiuè accipiẽdum eſt:& mihi coactum uidet quod ἐξουσίαν Græci interpretes putant immodicam quorundam quaſi tyrannidẽ declarare hoc in loco,quum de ſe loquens Apoſtolus,eodem uocabulo ter uſus ſit paulò antè, & hoc etiam eodẽ uer. Vulg. admodum obſcurè,poteſtatis ueſtræ,Eraſ.non ſatis etiam perſpicuè,poteſtatis erga uos.Quidam uerò imperitè τῶν ἐξουσίαν interpretatur facultates. i.τὰ ὑπάρχοντα. Suſtinemus στέγομεν.i.ὑπομένομεν. Videretur tamen melius conuenire στέργομεν.i.ἀγαπῶμεν,boni conſulimus.Iſoc.στέργειν τὰ παρόντα,Præſentibus acquieſce. ſeu,Præſentia boni conſule.Vide infrà 13,c.7.Ne quid remor.ἵνα μὴ. &c.i,ne quam interruptionem demus,ſi quis ad uerbum interpretari malit.Vulg.ne quod offendiculum demus,quaſi ſcriptum ſit σκάνδαλον uel προσκομμα,cuius effectum eſt ἐγκοπὴ,ut ex Theophylacto annotauit Eraſm.Sed quod ad ſententiam tamen attinet,nihil intereſt.

Quæ ex ſacrario ſunt ἐκ τοῦ ἱεροῦ. Ad uerbum,ex ſacrario,ſiue ex templo μεταφορικῶς pro ex ijs quæ in tẽplo offeruntur.Eraſ.ex ſacrificio.i.ἐκ θυσίας uel ἐξ ἱερείου,impropriè & nimium anguſta ſignificatione: quum potius intelligãtur decimę,oblationes,& primitiæ.Nam ad ſacrificia ipſa pertinet alterũ mẽbrum. Qui altari aſsidẽt οἱ τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες. Vulg.qui altari deſeruiunt.Eraſ.qui ſacrario aſsiſtunt. Neuter uidẽ ſatis expreſsiſſe uerbum προσεδρεύειν,quo ſignificatur hoc munus perpetuam aſsiduamq; curam requiſiſſe, ut ſacerdotes quęrendo alia ratione uictui uacare non potuerint.Deinde Eraſmus impropriè conuertit θυσιαστήριον ſacrarium, quum eo uocabulo nihil aliud quàm βωμὸς declaretur. Cum altari participant τῷ θυσιαστηρίῳ συμμερίζονται. Id eſt, altaris ſunt ſocij in diuidenda uictima. Nam συμμερίζεσθαι ita accipitur:& de altari loquitur per proſopopœiam:quòd una pars uelut ab altari ipſo uorabatur,ea ſcilicet quæ adolebatur:altera uerò ſacerdotibus cedebat ex Lege.Etſi uerò id quoque in profanarum gentium ſacrificijs obſeruabatur,tamen mihi fit probabilius Apoſtolum ad Legalia ſacrificia in utroque membro reſpexiſſe. Eraſmus,unà cum ſacrario partem accipiunt,diſcedẽs certè ab Apoſtoli ſententia,ſi uocabula ipſa ſpectes:quum rectè omnino uerterit Vetus interpres.

14 Ex Euangelio ἐκ τοῦ εὐαγγελίου.Id eſt ex eo quòd Euangelium prædicant. Vide Rom.1.b.9.Sic etiam paulo pòſt uerſu 18.

15 Væ

A ἢ ταῦτα, ἵνα ὕτως γένηται ἐν ἐμοί. καλὸν γάρ μοι μᾶλλον ἀποθανεῖν, ἢ τὸ καύχημά μου ἵνα τις κενώσῃ.

ἐὰν γὰρ εὐαγγελίζωμαι, οὐκ ἔστι μοι καύχημα. ἀνάγκη γάρ μοι ἐπίκειται. οὐαὶ δέ μοί ἐστιν, ἐὰν μὴ εὐαγγελίζωμαι.

εἰ γὰρ ἑκὼν τοῦτο πράσσω, μισθὸν ἔχω, εἰ δὲ ἄκων, οἰκονομίαν πεπίστευμαι.

τίς οὖν μού ἐστιν ὁ μισθός; ἵνα εὐαγγελιζόμενος, ἀδάπανον θήσω τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, εἰς τὸ, μὴ καταχρήσασθαι τῇ ἐξουσίᾳ μου ἐν τῷ εὐαγγελίῳ.

ἐλεύθερος γὰρ ὢν ἐκ πάντων, πᾶσιν ἐμαυτὸν ἐδούλωσα, ἵνα τοὺς πλείονας κερδήσω.

καὶ ἐγενόμην τοῖς ἰουδαίοις, ὡς ἰουδαῖος, ἵνα ἰουδαίους κερδήσω. τοῖς ὑπὸ νόμον, ὡς ὑπὸ νόμον, ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον κερδήσω.

τοῖς ἀνόμοις, ὡς ἄνομος, μὴ ὢν ἄνομος θεῷ, ἀλλ' ἔννομος χριστῷ, ἵνα κερδήσω ἀνόμους.

B

ἐγενόμην τοῖς ἀσθενέσιν ὡς ἀσθενής, ἵνα τοὺς ἀσθενεῖς κερδήσω. τοῖς πᾶσι γέγονα τὰ πάντα, ἵνα πάντως τινὰς σώσω.

τοῦτο δὲ ποιῶ διὰ τὸ εὐαγγέλιον, ἵνα συγκοινωνὸς αὐτοῦ γένωμαι.

οὐκ οἴδατε, ὅτι οἱ ἐν σταδίῳ τρέχοντες, πάντες μὲν τρέχουσιν, εἷς δὲ λαμβάνει τὸ βραβεῖον; οὕτως τρέχετε, ἵνα καταλάβητε.

πᾶς δὲ ὁ ἀγωνιζόμενος πάντα ἐγκρατεύεται. ἐκεῖνοι μὲν οὖν, ἵνα φθαρτὸν στέφανον λάβωσιν, ἡμεῖς δὲ ἄφθαρτον.

ἐγὼ τοίνυν οὕτως τρέχω, ὡς οὐκ ἀδήλως, οὕτως πυκτεύω, ὡς οὐκ ἀέρα δέρων.

ἀλλὰ ὑποπιάζω μου τὸ σῶμα, καὶ δουλαγωγῶ, μήπως ἄλλοις κηρύξας, αὐτὸς ἀδόκιμος γένωμαι.

rò hęc ſcripſi ut ita fiat in me: nam bonum eſt mihi mori, potius quàm ut gloriationẽ meã aliquis inanem reddat.

16 Etenim ſi euangelizem, non eſt quod glorier: neceſsitas enim mihi incumbit. Væ aũt mihi eſt niſi Euangelizem.

17 Nam ſi uolens hoc faciam, mercedem habeo: ſin inuitus, diſpenſatio credita eſt mihi.

18 Quæ igitur mihi eſt merces? ut quũ Euãgelizem, gratuitum conſtituam Euangelium Chriſti, in hoc ne abutar poteſtate mea in Euangelio.

19 Nam quum liber ſim ab omnibus, omnibus, meipſum ſeruũ feci, ut plureis lucrifaciã.

20 Et factus ſum Iudæis ut Iudæus, ut Iudæos lucrifaciã: ijs q ſub Lege ſunt, ut *ſi eſſem* ſub Lege, ut eos qui ſub Lege ſunt, lucrifaciam: *Seruus Paulus.*

21 Exlegibus ut exlex (quum non ſim exlex Deo, ſed in Lege in Chriſto) ut lucrifaciã eos qui ſunt exleges.

22 Factus ſum infirmis ut infirmus, ut infirmos lucrifaciã. omnibus factus ſum omnia, ut omnino aliquos ſeruem.

23 Hoc autem facio propter Euangelium, ut particeps eius fiam.

24 An neſcitis quòd qui in ſtadio currunt, omnes quidem currunt, ſed unus accipit præmium? ſic currite ut comprehendatis.

25 Porrò quiſquis certat, in omnibus eſt cõtinens. Illi quidẽ igitur ut peritura coronã ac cipiãt, *ſunt cõtinenses*: nos autẽ, ut incorruptã. *Præmium propoſitum.*

26 Ego igitur ita curro, ut non in incertum: ſic pugilem ago, ut aerem non cædens:

27 Sed contundo corpus meum, & in ſeruitutem redigo: ne quo modo, quum alijs prædicarim, ipſe ſim reprobus.

16 Væ autem οὐαὶ δέ Vulg. Væ enim οὐαὶ γάρ, quo modo etiam ſcriptum inuenimus in tribus codicibus.

18 Gratuitum ἀδάπανον. i. pro quo nullus fiat ſumptus ab ijs quibus illud annũtio. Vulg. obſcurè, Sine ſumptu. Nam ἀδάπανον paſsiuè accipitur, nec refertur ad uerbum θήσω, ſed cohæret cum εὐαγγέλιον. Deinde τιθέναι cõmodius uideatur hoc in loco exprimi uerbo conſtituendi, quàm ponendi uel efficiendi. 20 Vt *ſi eſſem* ſub Lege ὡς ὑπὸ νόμον. Vulg. addit, quum ipſe non eſſem ſub Lege, μὴ ὢν αὐτὸς ὑπὸ νόμον, quæ etiam reperimus in uno exemplari. Eſt autem Legis uocabulum ad eius partem i. ad cæremonias, reſtringendum: ut etiam quum dicit ſe factum omnibus omnia, de rebus medijs tantùm loquitur. 22 Omnino aliq. πάντως τινὰς. i. in omnes uelut formas me mutaui, ut omni ratione aliquos ſeruarem. Vulg. ut omnes ἵνα πάντας. i. ut quoſuis, ſeu ex omni hominum genere aliquos 23 Hoc autem τοῦτο δὲ Vulg. omnia autem, πάντα ἤ, ut etiam habet Chryſoſtomus Græcus.

C

24 Vt ἵνα. Vt τελικῶς, non ὥστε ἀποτατικῶς. 25 Quiſquis certat ὁ ἀγωνιζόμενος. i. certare ſolet, ſiue gymnaſticen exercet. Vide ſuprà uerſ. 7. Vulg. qui in agone contendit. In omnibus eſt cont. πάντα ἐγκρατεύεται Exquiſitiſsima quædam erat gymnaſtarum diæta, quam deſignat Apoſtolus, admodum appoſita ſimilitudine utens, quum tota Græcia iſtis certaminibus uacaret, inter quæ erãt Iſthmia quæ Corinthi celebrabantur. In eo uerò ſum ſequutus Cyprianum quòd ἐγκρατεύεσθαι conuerti, continẽs eſt, pro quo Vetus interpres habet, ab omnibus ſe abſtinet πάντων ἀπέχεσθαι, & Eraſ. per omnia temperans eſt, πάντα σωφρονεῖ. Perituram φθαρτὸν. Huc pertinet illud Archiæ epigrãma,

Τέσσαρες εἰσὶν ἀγῶνες αὖ ἑλλάδα, τέσσαρες ἱεροί,
οἱ μὲν δύο μοῦνθυητῶν, οἱ δὲ δύο δ' ἀθανάτων·
Ζηνὸς, Λητοΐδαο, Παλαίμονος, Ἀρχεμόροιο.
Ἆθλα δ' ἦν τῶν, πότινος, μῆλα, σέλινα, πίτυς. Id eſt, interprete Alciato,

Sacra per Argiuas certamina quatuor urbes
Sunt, duo facta uiris, & duo cœlitibus:
Vt Iouis. & Phœbi, Melicertæq;, Archemoriq́ue:
Præmia, oliuaſter, poma, apium, picea.

27 Contundo ὑπωπιάζω. Sic legitur in codicibus impreſsis, & Græcis Scholijs. Nos de hoc uerbo diximus Luc 18. a. 5. Vetuſta tamen legunt ὑποπιάζω, & nõnulli quoq; ex ueterib. ut Clemens lib. προμ. 3, & Nazianz. λαλὰ Εἰς νομιανῶν, legunt ὑποπιέζω. i. deiectum opprimo, eadẽ tranſlationis ratione. Sed tamẽ τὸ ὑπωπιάζειν melius cõuenit pugili, ut τὸ ὑποπιέζειν luctatori. Vulg. caſtigo. Eraſm. ſubijcio. Corpus meũ τὸ σῶμά μου. i. ueterem hominem Spiritui repugnantem. Reprobus ἀδόκιμος. Reprobum opponit probato, eum ſcilicet quem experientia oſtenderit

non talem esse qualem esse oportebat, quum præsertim alijs præscriberet probatæ uitæ regulam. Sic usurpatur idem uocabulum 2. Cor. 13. b. 6. Sic argentum reprobum dicitur Ierem. 6. g. 30, & reproba terra. Inepti sunt igitur qui ex hoc loco effici uolunt non esse firmam electionem, quibus hoc oppono quod scribit noster Apostolus Rom. 8. f. 38. Non pugnat ergo Apostoli solicitudo cum electionis firmitate, sed ab ea potius dependet. Nam sicut firma est & certa perseuerantia electorum, ita constituit Dominus ut hac pia solicitudine aleretur. Deinde quod est istud argumẽti genus? Laborauit Paulus ne reprobus fieret: ergo reprobus fieri potuit. Sic enim liceat colligere Christum potuisse non mori, quia rogauit ut calix ille à se transiret, & similia infinita quibus nihil absurdius fingi potest. A

Cap. X.

ΚΕΦ. ι.

Num. 9. c. 18. exod. 13. d. 21. Exod. 14. c. 22. Exod. 16. d. 18

NOlo autem uos ignorare fratres, quòd Patres nostri omnes sub illa nube fuerunt, & omnes per mare transierunt:

1 Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, ὅτι οἱ πατέρες ἡμῶν πάντες ὑπὸ τὴν νεφέλην ἦσαν, καὶ πάντες διὰ τῆς θαλάσσης διῆλθον,

Et omnes in Mosen baptizati sunt nube & mari:

2 καὶ πάντες εἰς τὸν Μωσῆν ἐβαπτίσαντο ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐν τῇ θαλάσσῃ·

Exod. 17. b. 6. num. 20. b. 10 *Petra.*

Et omnes eandem escam spiritualẽ ederunt:

3 καὶ πάντες τὸ αὐτὸ βρῶμα πνευματικὸν ἔφαγον·

Et omnes eundem potum spiritualem biberunt: (bibebant enim ex spirituali sequẽte petra: Petra uerò erat Christus.)

4 καὶ πάντες τὸ αὐτὸ πόμα πνευματικὸν ἔπινον. ἔπινον γὰρ ἐκ πνευματικῆς ἀκολουθούσης πέτρας, ἡ δὲ πέτρα ἦν ὁ χριστός.

Num. 26. g. 65.

Concupiscentia.

Sed plerosque illorum non approbauit Deus. prostrati sunt enim in deserto.

5 ἀλλ' οὐκ ἐν τοῖς πλείοσιν αὐτῶν εὐδόκησεν ὁ θεὸς, κατεστρώθησαν γὰρ ἐν τῇ ἐρήμῳ.

Hæc autem typi nostri fuerunt, in hoc ne concupiscamus res malas, sicut illi concupierunt.

6 ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν, εἰς τὸ μὴ εἶναι ἡμᾶς ἐπιθυμητὰς κακῶν, καθὼς κἀκεῖνοι ἐπεθύμησαν.

Idololatræ.

Neq; idololatræ sitis, sicut quidã eorum, ut scriptum est, Sedit populus ut uesceretur ac biberet, & surrexerunt ad ludendum.

7 μηδὲ εἰδωλολάτραι γίνεσθε, καθὼς τινες αὐτῶν, ὡς γέγραπται, ἐκάθισεν ὁ λαὸς φαγεῖν, καὶ πιεῖν, καὶ ἀνέστησαν παίζειν. B

Fornicatio.

Neque scortemur, sicut quidam eorum scortati sunt, & ceciderunt uno die uiginti tria millia.

8 μηδὲ πορνεύωμεν, καθὼς τινες αὐτῶν ἐπόρνευσαν, καὶ ἔπεσον ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ εἴκοσι τρεῖς χιλιάδες.

IN CAP. X.

1 Nolo autem θέλω δέ. Vulgat. Nolo enim, θέλω γάρ, ut legit etiã Ambrosius, consentientibus uetustis nonnullis codicibus. Ego tamen malo legere δέ. 2 In Mosen εἰς Μωσῆν. i. Mosis ductu & ministerio. uel, ut alij uolunt, in Legẽ Mosaicam. Augustinus uerò enarrans Psal. 77. perinde legit acsi εἰς Μωσῆν scriptum esset *p* εἰν Μωσῆ, id est, per Mosen. quam enallagen sæpe annotauimus. Vide Act. 19. a. 3. Nube illa, ἐν τῇ νεφέλῃ. Abundat præpositio, ut diximus Matth. 3. c. 11. Articulum aũt expressi, cuius uis est hoc loco διακριτική. 3. Eãdem τὸ αὐτό. Eandem scilicet atq; nos: quia eadem fuit ueterum sacramẽtorum & nostrorũ substãtia, sicut uel ex eo apparet quòd Paulus illis nostrorum & nostri uicissim illorum nomina accommodat, ut hoc loco, & suprà 5. c. 7, & Phil. 3. a. 3, & Coloss. 2. b. 11. Escam spiritualem βρῶμα πνευματικόν. Mannam uocat escam spiritualem, connectens scilicet signum cum re significata, id est eam considerans ut sacramentum, quanuis qui fidei os non afferebant, nihil spirituale comedebãt, sed externũ signũ duntaxat. Interim uerò Manna nõ desinebat esse sacramentũ, ac proinde esca spiritualis. quũ hominis infidelitas non possit irritam facere Dei promissionem. Spiritualis igitur esca dicitur Manna, quòd quum ea offerretur aliquid minimè terrenum, sed planè cæleste, & quod solius Spiritus ui, id est fide, conspici & edi poterat, ni mirum Christus suo tempore nasciturus, & mortis ac resurrectionis ipsius beneficium, iam tum pijs præsens & efficax, qui eum uenturum fide amplectebantur. Eadem ratio est spiritualis potus. C

4 Bibebant enim ἔπινον γάρ. Vulg. bibebant autem, ἔπινον δέ, contra omnium nostrorum codicum fidem. fortassis autem allusit Paulus ad Esaiæ locum 43. c. 20. Sequente ἀκολουθούσης. Vel obsequente, Israelitarum scilicet uoluntati ac desiderio, ut Photius exponit. Simplicior tamen uidetur expositio si hoc referas ad riuum ex rupe profluentem qui populum nunquam deseruerit, acsi rupes ipsa eos esset comitata. Ita enim tradunt Hebræi, & diserte explicat Chaldæus paraph. Num. 21. b. 16 Neque obstat quod in deserto Zin murmur alterum excitatum est propter sitim, & alia rursus percussa est rupes. Nam de hac ipsa rupe non de priore hoc intelligunt Hebræi: deinde potuit semel riuus deficere ad tempus propter Israel infidelitatem: donec scilicet secundo educeretur aqua ex altera rupe. Denique etiam si riuus ille prior non est exercitum Israelitarum consequutus, quia tamen tanto pòst tempore iterum illis eductus est similis riuus simili ratione, uidebatur quodãmodo rupes illa prior eos assiduè secuta, ut iterum eis aquas funderet, quanuis reuera non fuerit eadem rupes. Quòd si cui ista uel non satis certa, uel nimium arguta uidebuntur, alterã expositionem sequatur de qua diximus, ut ἀκολουθεῖν declaret obsequi ac sese alicuius usui ac desiderio accommodare. Nam quod quidam hoc referunt duntaxat ad rem significatã, ad Christũ scilicet assiduum Israelitarũ comitẽ, mihi nõ placet, duas ob causas. Primùm, quia res hac ratione diuellitur â signo, contra Apostoli scopũ: deinde, quia falsum est oẽs ex Spirituali petra. i. ex Christo, bibisse, quũ Christus nõnisi fide ac proinde à solis fidelib. potuerit percipi, quãuis interim etiam infidelibus hæc Petra, si Dei ordinationem spectes, Sacramentum. i. Spiritualis petra esse non desineret. Erat ἦν. i. significabat, μετωνυμικῶς, ut explicat Augustin. contra aduersarium Legis libr. 20. cap. 6. sed ita, ut signo uerè adiuncta esset rei ueritas, non tamen naturali unione, uel localiter, sed sacramentali modo: quia Deus cum signo rem significandam offert fide percipiendam. Vide Matt. 26. c. 26.

5 Non approbauit οὐκ εὐδόκησεν. Vide Matth. 3. d. 17. 6 Typi nostri τύποι ἡμῶν. i. exẽplaria in quibus tãquam tabellis Deus nobis delineauit quid fugere, quid sequi debeamus. Vulg. hæc aũt in figura facta sunt nostri. Eras. Hæc aũt figuræ nostri fuerunt, quæ expositiones aditum patefaciunt phreneticis quibusdam, ex hoc loco colligentibus in ueteri populo omnia fuisse umbratilia. quasi scilicet Israel non fuerit uera Ecclesia, sed ueræ duntaxat Ecclesiæ umbra & figura: unde infiniti postea errores exorti. quum tamen Paulus hæc dicat typos fuisse non Israelitarum sed nostri respectu. quanquam etiam Israelitis fatear sacramenta, cæremoniásque cæteras, ipsáq; adeò Dei beneficia ac pœnas inflictas, fuisse rerum spiritualium typos, sed ita ut rei ueritatem simul haberent.

8 Viginti tria millia εἰκοσιτρεῖς χιλιάδες. Apud Mosen legimus uiginti quatuor millia Num. 25. c. 9. exemplarium

A μηδὲ ἐκπειράζωμεν τὸν Χριστὸν, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐπείρασαν, καὶ ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο.

Neq; tentemus Christum, sicut quidam eorum tentarunt, & à serpentibus perierũt. *Tentare Deũ.* Num.21. b. 6 psal.106.c.14

μηδὲ γογγύζετε, καθὼς καί τινες αὐτῶν ἐγόγγυσαν, καὶ ἀπώλοντο ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ.

10 Neq; murmuretis, sicut quidam eorum murmurarũt, & perierũt ab exterminatore. *Murmurare*

ταῦτα δὲ πάντα τύποι συνέβαινον ἐκείνοις, ἐγράφη δὲ πρὸς νουθεσίαν ἡμῶν, εἰς οὓς τὰ τέλη τῶν αἰώνων κατήντησεν.

11 Hæc autem omnia typicè eueniebant eis: scripta uerò sunt ad admonitionem nostri, in quos fines seculorum occurrerunt. Num. 14.f.37

ὥστε ὁ δοκῶν ἑστάναι, βλεπέτω μὴ πέσῃ.

12 Itaque qui *sibi* uidetur stare, uideat ne cadat.

πειρασμὸς ὑμᾶς οὐκ εἴληφεν, εἰμὴ ἀνθρώπινος· πιστὸς δὲ ὁ θεὸς ὃς οὐκ ἐάσει ὑμᾶς πειρασθῆναι, ὑπὲρ ὃ δύνασθε, ἀλλὰ ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, τοῦ δύνασθαι ὑμᾶς ὑπενεγκεῖν.

13 Tentatio uos non cepit, nisi humana: fidelis autem est Deus qui non sinet uos tentari supra *id* quod potestis, sed præstabit una cum tentatione etiam euasionem, ut possitis sufferre. *Tentatio*

διόπερ ἀγαπητοί μου φεύγετε ἀπὸ τῆς εἰδωλολατρείας,

14 Quapropter dilecti mei, fugite ab idololatria. *Idololatria fugienda.*

ὡς φρονίμοις λέγω, κρίνατε ὑμεῖς ὃ φημι.

15 Vt peritis loquor: iudicate uos quod aio.

B τὸ ποτήριον τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐστι; τὸν ἄρτον ὃν κλῶμεν, οὐχὶ κοινωνία τοῦ σώματος τοῦ Χριστοῦ ἐστιν.

16 Poculũ benedictionis cui benedicimus, nonne communio sanguinis Christi est? panis quem frangimus, nonne communio corporis Christi est? *Panis*

ὅτι εἷς ἄρτος, ἓν σῶμα οἱ πολλοί ἐσμεν, οἱ γὰρ πάντες ἐκ τοῦ ἑνὸς ἄρτου μετέχομεν.

17 Quoniam unus panis, unum corpus multi sumus: nam omnes unius panis sumus participes.

plarium fortasis uitio. sed in re ipsa nihil uariat. Cæterùm quòd post εἶναι subiunxit γίνεσθε, deinde πεφυσίωμεν, postea γογγύζετε, factum est ex Hebræorum idiotismo, qui modos & tempora & personas frequentissimè permutant. 9. Quidam eorum καί τινες αὐτῶν. Abundat καί ut in κἀκεῖνοι uers. 6. & in proximo quoque. adeò ut in quibusdam etiam codicibus desit. Sic Ioh. 8. c. 25. & infrà 13. d. 12. Sed & in nonnullis exemplaribus legitur αὐτὸν. eum. Vtrouius aût modo legas, hæc ad Christum referuntur Nam planè durum fuerit post ἐπείρασαν subaudire τὸν θεὸν Deum, quum multo commodius χριστὸν repetatur ἀπὸ ὄφεων, si αὐτῶν legas. A serpentibus perier. ὑπὸ τῶν ὄφεων ἀπώλοντο. Sic rectè Vulgata, ut non fuerit necesse mutare in extincti sunt. Plinius, M. Marcell o circa mortem quum perijt ab Annibale, iecur in extis defuit. 10. Ab exterm. ὑπὸ τοῦ ὀλοθρευτοῦ. Heb. במשחית Exo. 12. d. 23. siue de bono siue de malo angelo accipias, cuius ministerio Dominus iudicium suum exequatur cum ultimo impiorum exitio. Græci ἀλάστορα uocant, quem poetæ Latini Furiarum nomine designant. 11. Typice τύποι. i. τυπικῶς, ut in duobus codicibus uetustis scriptum inuenimus, hoc est, ut nobis essent quasi exemplaria & tabellæ in quibus perspiceremus quæ nos ira Dei maneat si ijsdem uitijs fuerimus obnoxij. Vulg. Hæc autem omnia figuræ contigerunt eis. Eras. Hæc autem omnia figuræ contigerunt eis. Vide suprà uers. 6. Fines τέλη. Vel consummationes. Nã & hi dies uocantur nouissimi, & uere ætas Christi aduentum consecuta dici potest seculorum perfectio ac complementum. 12 Qui *sibi* uidetur ὁ δοκῶν. Iterum τὸ δοκεῖν uanam illam & arrogantem securitatem declarat, eam scilicet quæ non Dei promissione sed stulta de se opinione nititur, ut suprà 8. a. 2. Nam alioquin is demum fidelis est qui in Dei promissiones securus incumbit, Apostoli exemplo, Rom. 8. g. 38. neque uerò hæc securitas torporem sed piam solicitudinem, pium inquam illum timorem ac tremorem gignit, quibus alitur perseuerantia in fide, & magis ac magis fidelium animi de sua uocatione & electione certi fiunt, 2. Pet. 2. a. 5. usque ad uers. 11. 13 Tentatio πειρασμός. Ita uocat Apostolus quicquid solicitare nos potest, siue res sint prosperæ, siue aduersæ, siue etiam præterita peccata. Et humanam dicit tentationem, quæ hominibus soleat usuuenire, sitque quotidiani exempli. Cepit ἔλαφεν. Quædam exemplaria ueteris editionis & Ambrosius quoq; scriptum habent apprehendat, sed corruptè. Præstabit euasionem, ποιήσει τὴν ἔκβασιν. Idem, inquit, ille qui uos in tentationem induxit uestri boni causa, aditum faciet ad euadendum. Vulg. faciet prouentum. i. successum. Nam proculdubio significat Apostolus fore ut tentatio in bonum cedat, ut Rom. 8. e. 28. Eras. faciet euentũ. Ego mallẽ exitum interpretari cum Hieronymo in Ionam, & Aug. in Psal. 61. & epist. 89. ut annotauit Erasmus. Sed tamen sequutus sum quod maximè uidetur accommodatum.

14. Dilecti mei ἀγαπητοί μου. Complutensis editio addit ἀδελφοὶ fratres. 16 Benedictionis τῆς εὐλογίας. Id est gratiarum actionis, siue quod adhibetur in solenni illo epulo quo Domino gratias agimus: unde etiã Eucharistia dicitur. Cui benedicimus ὃ εὐλογοῦμεν. Id est, quod cum gratiarum actione sumimus, ut interpretatur Chrysostomus. Sed nusquam legi εὐλογεῖν transitiuè usurpatum pro gratias agere, de quo uerbo pluribus diximus Matth. 5. g. 44. Item 25. c. 26. Item 25. c. 34. Item Luc. 9. b. 16. ubi eadem constructione ac significatione accipitur atque hoc in loco, quanuis in diuersum finem. Puto enim εὐλογεῖν idem hic declarare atq; infinitis locis Veteris testamenti קדש id est ἁγιάζειν καὶ καθιερῶν, sanctificare seu cõsecrare, quia scilicet recitata & exposita Dei ordinatione, panis & uinum huic usui sacro destinantur, ut sint ueri & naturalis corporis & sanguinis Christi sacramenta, id est symbola & tesseræ & ita quidem ut unà cum signo: etiam id quod significatur, uere nobis offeratur & exhibeatur à Deo. Quia uerò cum Dei laude & solenni gratiarum actione cõiuncta est tota hæc actio, idcirco Paulum existimo uerbo εὐλογεῖν rem totam significasse, ut meo quidem iudicio Oecumenius planè & breuiter exposuerit ὃ εὐλογοῦμεν, id est ὃ εὐλογοῦντες παραστησόμεθα, id est quod cum laude & gratiarum actione adornamus, nequis nos putet consecrationis uocabulo magicam aliquam incantationem intelligere. Communio κοινωνία Id est efficax tessera (fideles enim alloquitur Paulus) nostræ cum Christo coniunctionis atque adeò incorporationis, μεταφυσικῶς, ut Euãgeliũ dicitur potentia Dei, id est efficax Dei instrumentũ, Rom. 1. b. 16. & suprà 1. c. 18. Vulg. participatio, repugnante Chrysostomo, qui cõmunionem plus esse dicit quàm participationem, quòd ad hanc, inquit, satis sit partem habere,

ad illam autem requiratur ut prorsus uniamur, atque totum id percipiamus quod nobis propositur. Panis quē A
τὸν ἄρτον ὃν pro ὁ ἄρτος ὅν. Similem loquutionem annotauimus Matth. 21. d. 42. & Act. 10. c. 36.

Videte Israelem *qui est* secundum carnem nonne qui edunt uictimas, participes altaris sunt?

18 βλέπετε τὸν Ἰσραὴλ κατὰ σάρκα. οὐχὶ οἱ ἐσθίοντες τὰς θυσίας, κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσὶ.

Quid ergo dico? Idolum aliquid esse, aut quod idolis immolatum est, aliquid esse?

19 τί οὖν φημι, ὅτι εἰδωλόθυτόν τί ἐστιν; ἢ ὅτι εἴδωλόθυτόν τί ἐστιν.

Imò *illud dico*, quòd quæ immolant Gentes, dæmonijs immolant, & non Deo: nolim autem uos participes dęmoniorum esse.

20 ἀλλ' ὅτι ἃ θύουσι τὰ ἔθνη, δαιμονίοις θύουσι, καὶ οὐ θεῷ. οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι.

Non potestis poculum Domini bibere, & poculum dæmoniorum: non potestis mē sæ Domini participes esse, & mensæ dæmoniorum.

21 οὐ δύνασθε ποτήριον κυρίου πίνειν καὶ ποτήριον δαιμονίων. οὐ δύνασθε τραπέζης κυρίου μετέχειν, καὶ τραπέζης δαιμονίων.

An prouocamus ad iram Dominum? nū ualidiores eo sumus?

22 ἢ παραζηλοῦμεν τὸν κύριον; μὴ ἰσχυρότεροι αὐτοῦ ἐσμέν;

De cibis. Suprà. 6. c. 13 eccli. 37. d. 31

Omnia mihi licent, at non omnia conferunt: omnia mihi licent, sed non omnia ædificant.

23 πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα συμφέρει. πάντα μοι ἔξεστιν, ἀλλ' οὐ πάντα οἰκοδομεῖ.

Nemo quod suum est quęrat, sed quisque quod alterius *est*. B

24 μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω, ἀλλὰ τὸ τοῦ ἑτέρου ἕκαστος.

Quicquid in macello uenditur, edite, nihil interrogantes propter conscientiam.

25 πᾶν τὸ ἐν μακέλλῳ πωλούμενον, ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες, διὰ τὴν συνείδησιν.

18 *Qui est* secundū carnē, κατὰ σάρκα, Addi *qui est*, ne Secundū carnem connecti possit cum uerbo βλέπετε. Vocat autem Israelitas secundum carnem, eos qui externis sacrificijs & cæremonijs adhuc erant addicti, quæ seorsim à Christo & per se æstimari dicuntur: sanctificationes & iustificationes carnis, quòd ad animum usque non pertingant Heb. 9. c. 10. & d. 13. De illis autem Israelitis ac non de sanctis illis Patribus agi qui ex fide olim sacrificarant, apparet uel ex eo quòd Apostolus dicit κοινωνοί εἰσι non κεκοινωνοὶ ἦσαν, participes sunt, non autem, participes erant uel fuerunt. Participes altaris sunt? κοινωνοὶ τοῦ θυσιαστηρίου εἰσί: Id est, eiusdem cultus ac sacrificij sunt conscij, siue in eodem sacrificio consortes ac socij, ac eius quasi uinculo in eadem religione copulati. Nam altaris appellatione ipsum cultum accipio qui in altari exhibebatur. quo modo etiam uersu 21. accipitur Mensæ nomen pro conuiuio quod illic agitabatur, atque adeo pro ipsius conuiuij fine ac scopo, nimirum ut is pro Deo agnosceretur cuius honori sacrum erat conuiuium. Cæterùm perinde hoc intelligo, ac si Apostolus dixisset, Vobis Corinthijs religio esset in Ierusalem sacrificare cum Iudæis qui illic adhuc ueteri ritu sacrificant. quamobrem id ueró? quia scilicet existimatis eos omnes qui his sacrificijs intersunt, eiusdem sacrificij esse consortes, ac proinde uno consensu Christi sacrificium, quantum in se est, irritum facere. Cur non idē multo magis statuitis de profanis idololatrarum sacrificijs? Alios scio aliter explicare: sed hoc dixi quod mihi uisum est maxime appositum.

20 Participes dæmoniorū esse κοινωνοὺς τῶν δαιμονίων γίνεσθαι. Id est cum dæmonijs quicquam habere commune, aut in eam societatem coire quæ dæmoniorum auspicijs coit. Alludit enim Apostolus ad corporis Domini communicationem, quum alioquin Gentes minimè dicerent se fieri deorum suorū participes, ut nos Christiani uerè dicimus nos in cœna Domini cum Christo in unum corpus coalescere. Dæmoniorum autem appellatione diabolos intelligo, ex Scripturæ consuetudine, ad quam probabile sit Paulum potius respexisse, quàm ad Græcorum morem, qui δαίμονος nomen etiam in laude usurpabant: unde poculum quod ipsi ἀγαθοῦ δαίμονος uocabant.

21 Poculum dæmoniorum ποτήριον δαιμονίων. Hinc sumpsit hanc dicendi formulam Apostolus quòd solerent profanæ quoque Gentes festa sua conuiuia libationibus & eius diui laudibus claudere cui sacrificatum fuerat, C ut pulchrè describit Virg. lib. Aeneid. 8. ubi inquit,

Postquam exempta fames, & amor compressus edendi,
Rex Euander ait, Non hæc solennia nobis,
Has ex more dapes, hanc tanti numinis aram
Vana superstitio ueterumue ignara deorum
Imposuit: sæuis, hospes Troiane, periclis
Seruati, facimus, meritosq? nouamus honores. Et tandem,
Quare agite ò iuuenes, tantarum in munere laudum
Cingite fronde comas, & pocula porigite dextris,
Communemq? uocate deum, & date uina uolentes.

Eiusmodi igitur cæremonias Paulus confert cum Cœna Domini, ut Corinthios pudat eiusmodi conuiuia in rebus mediis numerare, quibus interesse non possent quin cum manifestè blasphemis societatem coirent, & adhibitis alijs symbolis, Cœnæ, id est communicationi Christi renuntiarent.

23 Omnia mihi licēt, πάντα μοι ἔξεστιν. Restringēdū esse τὸ καθόλου ad id de quo agitur, suprà diximus. Huc autem pertinet illud Clementis, ταχὺ καταπίπτουσιν ἐπὶ τὸ ἀρᾶρ τὸ μὴ ἐξὸν, οἱ πάντα ἀρῶνται ἃ ἐξὸν. id est, Qui faciunt quicquid licet, huc citò delabuntur ut faciant quod non licet. Idem legit in proximo uersu, μηδεὶς τὸ ἑαυτοῦ ζητείτω μόνον, ἀλλὰ καὶ τὸ τοῦ ἑτέρου. id est, Nemo quod suum est duntaxat, quærat, sed etiam quod est alterius. Aedificant οἰκοδομεῖ. Vide suprà 8. a. 1.

25 Macello μακέλλῳ. Id est περιπωλίῳ, ut Plutarchus interpretatur. Vocabulum Latinum atque adeò Romanū, si Varroni & Festo ipsiq? adeò Plutarcho credimus, sed Græca forma usurpatum, ut alia aliquot passim à Sacris scriptoribus, quæ semel annotauimus Matth. 5. d. 26. Cæterùm quum Apostolus hoc loco non differat aduersus eos qui erant ex circumcisione, & ciborum delectum retinebant, sed aduersus idolothyta, assentior Augustino quitestatur in epistolam ad Romanos, antiquitus consuetuisse etiam prostare uenales carnes sacrificatas: eas scilicet quæ superērāt: quarum pecunia ad sacerdotes redibat. Nam testatur quoque Herodotus solitos fuisse Aegyptios pecudum immolatarum

A tarum capita in forum asportata Græcis diuendere. Sed & Aristophanis interpres exponens hunc uersiculum, τὸ περίλειμμα τῶν ἐνδοθέν τις εἰσενεγκάτω λαβών, solitos fuisse dicit à sacrificijs redeuntes, ex ipsa uictima portiunculam domesticis afferre, atque etiam siquid superfuisset asportare. In eiusmodi igitur idolothytis & in priuato quoque infidelium conuictu docet Apostolus nihil esse quo non possint fideles bona uti conscientia, si modo infirmorum haberent rationem. Nihil interrogantes μηδὲν ἀνακρίνοντες. Id est, non percontantes, antequã ematis, ecquid illud quod uenum proponitur, sit idolothyton, an secus. Quidam uertunt, hæsitantes, id est διακρίνοντες, sensu tamen eodem, quum hæc ipsa interrogatio ex hęsitatione conscientiæ oriatur. Solent autem empturi rem aliquam, de eius conditione uenditorem percontari, nisi satis sit eis nota. Ideo addidit διὰ τὴν συνείδησιν propter conscientiã, id est, quasi dubites sitne ex earum rerum genere quibus uesci liceat.

τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ. καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. 26 Domini enim est terra, & plenitudo eius.

εἴ τις καλεῖ ὑμᾶς τῶν ἀπίστων, καὶ θέλετε πορεύεσθαι, πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν, ἐσθίετε, μηδὲν ἀνακρίνοντες διὰ τὴν συνείδησιν. 27 Quòd si quis uocat uos infidelium, & uultis ire, quicquid apponitur uobis, edite, nihil interrogantes, propter conscientiam.

ἐὰν δέ τις ὑμῖν εἴπῃ, τοῦτο εἰδωλόθυτόν ἐστι, μὴ ἐσθίετε, δι' ἐκεῖνον τὸν μηνύσαντα, καὶ τὴν συνείδησιν. τοῦ γὰρ κυρίου ἡ γῆ, καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. 28 Quòd si quis uobis dixerit, Hoc idolis immolatum est: ne edatis, propter illum qui indicauit, & propter conscientiam. Domini enim est terra, & plenitudo eius.

Συνείδησιν δὲ λέγω, οὐχὶ τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τὴν τοῦ ἑτέρου. ἵνα τί γὰρ ἡ ἐλευθερία μου κρίνεται ὑπὸ ἄλλης συνειδήσεως; 29 Conscientiam autem dico, non tuam, sed illius alterius. cur enim libertas mea damnatur ab alia conscientia?

εἰ δὲ ἐγὼ χάριτι μετέχω, τί βλασφημοῦμαι, ὑπὲρ οὗ ἐγὼ εὐχαριστῶ; 30 Et si ego per gratiam *cibum* participo, cur *ob id* impius iudicor, p quo ego gratias ago?

B εἴτε οὖν ἐσθίετε, εἴτε πίνετε, εἴτε τι ποιεῖτε, πάντα εἰς δόξαν θεοῦ ποιεῖτε. 31 Siue igitur editis, siue bibitis, siue quid facitis, omnia in gloriam Dei facite.

ἀπρόσκοποι γίνεσθε, καὶ Ἰουδαίοις, καὶ Ἕλλησι, καὶ τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ. 32 Estote sine offendiculo & Iudæis, & Græcis, & Ecclesiæ Dei: *Offendiculum.*

καθὼς κἀγὼ πάντα πᾶσιν ἀρέσκω, μὴ ζητῶν τὸ ἐμαυτοῦ συμφέρον, ἀλλὰ τὸ τῶν πολλῶν, ἵνα σωθῶσι. 33 Sicut & ego *per* omnia omnib. placeo, nõ quærens meam ipsius utilitatem, sed multorum, ut seruentur.

ΚΕΦ. ια΄.

Μιμηταί μου γίνεσθε, καθὼς κἀγὼ Χριστοῦ. 1 Cap. XI.

Ἐπαινῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί. ὅτι πάντα μου μέμνησθε, καὶ καθὼς παρέδωκα ὑμῖν, τὰς παραδόσεις κατέχετε. 2 IMitatores mei estote, sicut ego Christi. Laudo uerò uos fratres, quòd omnia mea meministis & sicut tradidi uobis, traditiones retinetis. *Imitari Deum.*

θέλω δὲ ὑμᾶς εἰδέναι, ὅτι παντὸς ἀνδρὸς ἡ κεφαλὴ, ὁ Χριστός ἐστι. κεφαλὴ δὲ γυναικὸς, ὁ ἀνὴρ. κεφαλὴ δὲ Χριστοῦ, ὁ θεός. 3 Volo autem uos scire quòd omnis uiri caput, Christus est: caput autem mulieris, uir: caput uerò Christi, Deus. *Caput uiri.*

26 Plenitudo eius τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Id est, infinita illa rerum copia quibus plena est, Id enim Dauidi significat מְלֹאָהּ. 28 Domini enim, &c. τοῦ γὰρ κυρίου. Potest quidem aliquo modo uideri hoc testimoniũ huic etiam loco conuenire, quod legunt Græca scholia & Erasmus: sed tamen non desunt qui librariorum incuria putent irrepsisse, quia hic præcedunt eadem uerba quibus clauditur uersiculus 25, cui deinde ista attexuntur, Nam certè ea res multos errores inuexit, ut facilè confitebuntur qui uetera exemplaria aliquando contulerunt: & in uno uetusto codice comperi ista hoc loco deesse. 29 Damnatur κρίνεται Id est κατακρίνεται, ut alibi sæpe. Puto autem hunc esse sensum, Si libertate temere utaris, fiet ut infirmus frater malè de tuo facto iudicet, atque hoc modo libertatis beneficium ipsi cedat in ruinam, cuius tu sis conscius, ut qui nullam habueris infirmitatis eius rationem. Itaque ne lædatur eius conscientia, abstinere debes ab idolothyto. Sed personæ mutatio ex Hebræorum idiotismo, sententiam reddidit obscuriorem. Videbatur enim potius dicendum ἐλευθερία σου, libertas tua, & in sequenti etiã uersiculo σὺ μετέχεις & βλασφημοῦ. ita autem accipiendum esse uerbum κρίνεσθαι liquet etiam ex uerbo βλασφημοῦμαι quod sequitur. Est enim sequens uersiculus explicatio istius. 30 Per gratiam χάριτι. Id est, si ex beneficio Dei hoc uel illo cibo uti mihi licet, cur committam ut mea culpa hoc Dei beneficium mihi uitio uertatur? Sic enim, meo iudicio, rectè omnino explicat doctissimus interpres. Nam si hæc est obiectio Corinthiorum, ubi responsio, aut cur illam prorsus omitteret Apostolus? quomodo etiam sequens conclusio cohærebit? Vulg. & Eras. cum gratia, id est cum gratiarum actione, quod nimis est coactum. Ambrosius, Si gratiæ particeps sum. Verùm, ut rectè annotauit Erasmus, μετέχω cum tertio casu iungi non solet, nisi ad socium communionis referatur, non ad rem cuius sis particeps, ut si dicas μετέχω σοι τούτου, uel τοῦτο. Impius iudicor βλασφημοῦμαι. siue, maledictis impetor, aut de mea existimatione detrahitur. Sed illo modo explicare malui, quòd hic agatur de religione. 33 *Per* omnia omnib. placeo πάντα πᾶσιν ἀρέσκω. Quòd sine exceptione dictum est, ad id de quo agitur, id est ad res medias & ad infirmos, restringere oportet, de quo diximus suprà 9.b.

IN CAPVT XI.

1 Imitatores mei μιμηταί μου. Hunc quoque uersiculum perperã Latini à superiore capite abscuerunt, cum quo prorsus cohæret. Ego κἀγώ. Iterum abundat καὶ ex Græcorum idiotismo, ut diximus suprà 10.b.9.

2 Omnia mea meministis πάντα μου μέμνησθε. uel, quòd in omnibus mei memores estis, ut subaudiatur κατά, sicut suppleuit Vetus interpres. Sic enim usurpatum est hoc dicendi genus suprà 9.d.15, & 10.g.33. neque ualet altera Erasmi coniectura, qui eum suspicatur legisse πάντῃ. Verùm quòd generaliter hic enuntiatum est, postea Apostolus suis exceptionibus restringet. Vt autem ita loqueretur, eò adductus est opinor quòd traditiones pleraſq; retinuissent, & quidem eam in primis de qua dicturus est? quanuis nonnulli refragarentur. Sicut tradidi uobis καθὼς παρέδωκα ὑμῖν. Ambrosius legit, & quomodo ubique trado, καὶ ὅπως πανταχοῦ παραδίδωμι. Traditiones παραδόσεις. Vulg. præcepta, ἐντολάς à quo uocabulo deinduſtria abstinuit Apostolus. Eras. instituta. Vide Matth. 15.a.3. Ambrosius addit

dit μυ meas. Qui uerò ex hoc loco nituntur quęuis portenta in Ecclesia retinere, uix digni sunt quibus respondeatur A
Cui enim persuaserint uel istas traditiones fuisse doctrinæ partem, uel, etiam si ita est, in traditionum Apostolicarum numero istas partim pueriles, partim Apostolorum scriptis ex diametro repugnantes, partim prorsus tyrannicas leges censerioportere? Deniq; si Apostolicę traditiones sine exceptione seruãdæ erãt, cur eas ipsi aboleuerũt? Retinetis καθὲχεθε. Id est summo studio obseruatis. Id enim declarat præpositio κατὰ. Quædam uulgatæ editionis exemplaria legunt, tenete imperandi modo.

Vir quare nõ uelat caput.

Omnis uir orans aut prophetans operto capite, dedecorat caput suum.

4 πᾶς ἀνὴρ προσευχόμενος, ἢ προφητεύων, κατὰ κεφαλῆς ἔχων, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ.

Mulier uelata et domata.

Omnis uerò mulier orans aut prophetãs nõ operto capite, dedecorat caput suũ: nam *id* unum ac idem est ac si rasa esset.

5 πᾶσα δὲ γυνὴ, προσευχομένη ἢ προφητεύουσα ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, καταισχύνει τὴν κεφαλὴν ἑαυτῆς. ἓν γάρ ἐστι καὶ τὸ αὐτὸ τῇ ἐξυρημένῃ.

Namsi non uelatur mulier, etiam tondeatur: quòd si turpe mulieri tonderi aut radi, ueletur.

6 εἰ γὰρ οὐ κατακαλύπτεται γυνὴ, καὶ κειράσθω. εἰ δὲ αἰσχρὸν γυναικὶ τὸ κείρασθαι ἢ ἐξυρᾶσθαι, κατακαλυπτέσθω.

Vir enim non debet uelare caput, quum *is* imago sit & gloria Dei: at mulier, gloria uiri est.

7 ἀνὴρ μὲν γὰρ οὐκ ὀφείλει κατακαλύπτεσθαι τὴν κεφαλὴν, εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ ὑπάρχων. γυνὴ δὲ δόξα ἀνδρός ἐστιν.

Non enim est uir ex muliere: sed mulier ex uiro.

8 οὐ γάρ ἐστιν ἀνὴρ ἐκ γυναικὸς, ἀλλὰ γυνὴ ἐξ ἀνδρός. B

Neq; enim conditus est uir propter mulierem, sed mulier propter uirum.

9 καὶ γὰρ οὐκ ἐκτίσθη ἀνὴρ διὰ τὴν γυναῖκα, ἀλλὰ γυνὴ διὰ τὸν ἄνδρα.

Propter hoc debet mulier potestatem habere in capite, propter angelos.

10 διὰ τοῦτο ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους,

Attamen neq; uir absq; muliere, neq; mulier absq; uiro, in Domino.

11 πλὴν οὔτε ἀνὴρ χωρὶς γυναικὸς, οὔτε γυνὴ χωρὶς ἀνδρὸς ἐν κυρίῳ.

4 Omnis uir πᾶς ἀνὴρ. Particula uniuersalis. ordinum & ætatum discrimen tollit, quãtum quidem ad id de quo agitur. Orans aut prophetans προσευχόμενος ἢ προφητεύων. Quia de decoro in communi cætu seruando agit Apostolus, idcirco de publica oratione & prophetia, id est scripturæ tractatione, hæc accipio: neque uerò ad eum duntaxat refero qui orationem concipit, aut Scripturæ locum interpretatur: sed etiam ad auditorum confessum. quia etiãsi unus loquatur, communis tamen est actio, ut totus cætus hac ratione dici possit orare & prophetare. Nam primum omnium rationes quas affert Apostolus, omnibus uiris communes sunt in Ecclesiæ cœtu uersantibus, atque etiam, fateor, extra Ecclesiæ cœtum. Sed tamen quæstio proposita & conclusio de non operiendo capite, ostendunt eas rationes ad eius loci & temporis circunstantiam referendas quò conuenit Ecclesia. Deinde si ad unam orantis aut prophetantis personam hoc referas, non conueniet oppositum membrum mulieris. quum mulieri non permittat Apostolus ut in Ecclesia, id est communi cœtu, loquatur: infrà 14. 34, & rationes quoque quas affert cur uelari debeant, satis liquet ad omnes & singulas mulieres pertinere, quæ in publico Ecclesiæ cœtu uersantur. C

5 Operto capite κατὰ κεφαλῆς ἔχων. Erasmus ad uerbum, quicquam habens in capite, Græcos scilicet interpretes sequutus: qui hoc etiã de coma intelligunt, quę & ipsa caput tegit: sed ineptè, ut opinor, quasi scilicet nullis nisi tonsis licuerit orare aut prophetare. Nam quod postea de tondendo loquitur, alio pertinet. Poscit autem omnino antithesis, ut externũ uelamen hic prohiberi intelligas, sicut mulieribus præcipitur. Velata autem dici non potest mulier etiamsi comis obuolutum caput habeat. itaque ne uiri quidem caput opertum dicetur quod solis capillis obtegitur. Cęterùm politicã esse hanc Pauli legem, ac proinde nõ sine distinctione locorum & temporum accipiendam, uel ex eo intelligi potest, quòd hodie contraria prorsus ratione, capite operto in cœtu loqui, signum est authoritatis: aperto uerò, subiectionis testimonium. Pertinent autem ad hũc locum quæ scribit Plutarchus οἱ περὶ κάτωνα ῥωμαίων καταγραφῆ, τοὺς θεοὺς προσεπεύχεσθαι ἐπικαλυπτόμενοι, ταπεινοῦντες ἑαυτοὺς τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς περὶ κεφαλῆς. Ac si rasa esset τῇ ἐξυρημένῃ Vulg. ac si decaluetur, uocabulo non modò uon Latino, sed etiam improprio. Neque enim quisquis raditur, idem fit caluus. neq; decaluari aliud possit significare quàm ex caluo fieri non caluum. Deinde spectauit Paulus hominum habitum, quorum alij tondebant comam, alij etiam radebant, pro diuersa gentium consuetudine. Tonsam autem comam uoco, non eam tantùm quæ penè ad cutim præciditur, sed eam in genere quæ absecatur: ut inter muliebrem & uirilem comam discrimen. 7 Imago & gloria Dei εἰκὼν καὶ δόξα θεοῦ. Id est imago gloriæ Dei, in quo scilicet elucet Dei maiestas & imperium. Est enim uir in supremo gradu collocatus in hoc mundo, & tanquam secundarius aliquis Deus, ut ita dicam, ipsius etiam mulieris respectu. Hæc igitur non est imago illa ad quam condita etiam est mulier, sed alia uiro peculiaris, quæ ex ipso creationis tum ordine tum fine elicitur ab Apostolo. Mulier enim ex uiro creata est, & uiri ipsius causa, non contra. Inde uerò efficitur, in communi uirorum & mulierum cœtu τὸ πρέπον postulare ut in uiro aliquod eius præstantiæ testimonium appareat. Gloria uiri δόξα ἀνδρός. Passiuè hoc accipio, pro eo quod ornetur à uiro, uel si actiue malis, quod uir exornet, nõ q exornet uirũ, quod ad politicã istã graduũ distinctionẽ attinet. Neque enim caput à membris, sed membra a capite decorem accipiunt, quanuis caput sine membris sit mutilum. & nisi ita accipias, uidebitur retorqueri posse argumentum. Nam si non operit caput uir, quia gloria Dei est, uix effici posse uidetur, uelandũ esse caput mulieris quòd gloria sit uiri: nisi, ut modò dixi, gloriam uiri dici intelligas quam uir exornet, ut ei sit eo nomine subiecta, non contrà subiectus uir mulieri, quòd ab ea aliquid accipiat.

10 Potestatem ἐξουσίαν. Id est uelamen quod sit subiectionis testimoniũ μετωνυμικῶς. adeo ut in nonnullis etiam Veteris interpretis codicibus, uelamen legatur, non potestatem. Nam inde etiam factum ut Latinis dicantur nubere mulieres quæ in uiri potestatem transeunt. & pileus quoque Libertinæ conditionis erat insigne, ut testatur Liuius in extremo libro 45. Sed Paulus tamen hac doctrina ipsas quoque uirgines comprehendit, quum generales afferat rationes. Sed & Plutarchus in genere de mulieribus loquens in problem. Romanis, ait, σωηθέστερον, ταῖς μὲν γυναιξὶν, ἐγκεκαλυμμέναις, τοῖς δὲ ἀνδράσιν, ἀνακεκαλυμμένοις εἰς τὸ δημόσιον προϊέναι.

11 In Domino ἐν κυρίῳ. Id est per Dominum, siue Domino authore & conseruatore mutuę istius coniunctionis. Sic enim eminet uir ut consistere non possit sine muliere: sic quoque mulier subiecta uiro, ut uir aliquid ab ea accipiat.

A piat. quum ſicut ipſa ex uiro primum ſumpta eſt (quo nomine uir eſt caput) ita etiam uir nõniſi per ipſam poſſit pro pagari, quòd ſit in adiutorium data uiro. Itaque neque ille ſua poteſtate abutatur ut tyrannus, neque mulier de ſua conditione ut nimiùm abiecta conqueratur, ſed uterque, tum uir tum mulier, in uno Deo coaleſcant, qui utrunque hac conditione creauit. Dicuntur autem hæc obiter & extra cauſam ab Apoſtolo, ut tum uirorum imperium, tum mulierum ſubiectionem temperet.

ὥσπερ γὰρ ἡ γυνὴ ἐκ τοῦ ἀνδρός, οὕτως καὶ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς γυναικός, τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ.

12 Sicut enim mulier ex uiro eſt, ita & uir per mulierem: omnia uerò ex Deo.

ἐν ὑμῖν αὐτοῖς κρίνατε πρέπον ἐστὶ γυναῖκα ἀκατακάλυπτον τῷ θεῷ προσεύχεσθαι;

13 Apud uoſipſos iudicate, *Num* decorũ eſt mulierem non uelatam Deum orare?

οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς, ὅτι ἀνὴρ μὲν ἐὰν κομᾷ, ἀτιμία αὐτῷ ἐστιν.

14 An ne natura quidẽ ipſa hoc docet uos, quòd uiro quidẽ comatũ eſſe dedecori ſit:

γυνὴ δὲ ἐὰν κομᾷ, δόξα αὐτῇ ἐστιν; ὅτι ἡ κόμη ἀντὶ περιβολαίου δέδοται.

15 Contra mulieri, comatam eſſe, gloriæ ſit? Nam coma pro uelamine data eſt ei.

εἰ δέ τις δοκεῖ φιλόνεικος εἶναι, ἡμεῖς τοιαύτην συνήθειαν οὐκ ἔχομεν, οὐδὲ αἱ ἐκκλησίαι τοῦ θεοῦ.

16 Quòd ſiquis uidetur contentioſus eſſe, nos eiuſmodi cõſuetudinem non habemus, neq; Eccleſiæ Dei. *Eccleſia Dei nõ contentioſa.*

τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ, ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε.

17 Hoc uerò *ita* denuntio ut uos non laudem quòd *ſcilicit* nõ cum emolumento, ſed cum detrimento conuenitis. *De cœna Domini.*

πρῶτον μὲν γὰρ συνερχομένων ὑμῶν ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, ἀκούω σχίσματα ἐν ὑμῖν ὑπάρχειν καὶ μέρος τι πιστεύω.

18 Principiò enim quum conuenitis in Eccleſia, audio diſſidia inter uos eſſe: idq; *quorum* aliqua ex parte *eſſe* credo.

B 12 Ex uiro ἐξ ἀνδρός. ἐκ principium materiale declarat, διὰ uerò in διὰ γυναικὸς inſtrumentalem cauſam. ἐκ denique in ἐκ Θεοῦ primum principium & uerum αἴτιον ſignificat. 13 *Num* decorum eſt πρέπον ἐστί. Plut. Παρ' Ἕλλησιν ὅταν ἀνυχίαι τὶς γένηται, κείρονται μὲν αἱ γυναῖκες, νομῶσι δὲ οἱ ἄνδρες. ὅτι ταῖς μὲν, κείρεσθαι, τοῖς δὲ νομᾶν συνήθες ἐστι. Κομᾶν autem hoc loco non ſimpliciter ſignificat comam gerere (qua ratione Homerus παρηωρεομῶντας ἀχαιοὺς uocat) ſed comam prolixam mulierum inſtar nutrire, quam ſcilicet ferrũ non attingat. Itemque τὸ κείρεσθαι non accipitur præciſè pro radi, aut ad cutim tonderi, ſed in genere de quauis capillorum præfectione dicitur, pro uaria gentium conſuetudine. Veteres quidem Romanos ſolitos fuiſſe non tantùm barbam radere (quod tradit Gellius lib. 3, cap. 4) ſed etiam comam, poſſum docere ex Scipionis, Ciceronis & Iulii Cæſaris peruetuſtis numis, quos penes me habeo. 15 Pro uelamine ἀντὶ περιβολαίου. Id eſt, ut eſſet uelamen, & quidem eiuſmodi quod aliud accerſeret. Neque enim coma propriè uelamen eſt, ſed indicat mulieris caput uelamine indigere. Natura enim uiro breuiores capillos, etiam ſi quis ſinat excreſcere, mulieri prolixiores & capiti obuoluendo idoneos tribuit. Itaque hoc in loco ἀντὶ non ſignificat loco ſeu uice: neque διὰ, id eſt rei originem, ſed finem declarat, ut Heb. 12. a. 2. Vide Iohan. 1. c. 16.

17 Hoc uerò *ita* denuntio ut *uos* non laudem τοῦτο δὲ παραγγέλλων οὐκ ἐπαινῶ. Eadem erit ſententia, ſed paulò dilucidior, ſi pro παραγγέλλων legeris παραγγέλλω, & pro ἐπαινῶ ſcripſeris ἐπαινῶν, ut ego conuerti, eo audacius quòd uetus interpres ita legerit, & duo ex noſtris uetuſtis codicibus ita ſcriptum habuerint. Alioquin nec Veterem interpretem nec Eraſ. in eo ſequi uelim quòd τὸ παραγγέλλειν expoſuerint præcipiendi uerbo: quum hoc loco Apoſtolus nihil aliud declaret, opinor, quàm ſe aliquid eſſe illis nũtiaturum, fama ſcilicet ab alijs acceptum, de quo non poſſit eos non reprehendere: quum in ſuperiore ſermone eos idcirco laudarit quòd in pleriſque eum ordinem retinerent quem in eorum Eccleſia conſtituiſſet, quanuis contentioſi nonnulli repugnarent. Eraſmus ex Græcis ſcholijs aliam expoſitionem affert, quaſi ſcilicet dicat, Hoc uerò [me] uobis præcipere non laudo. id eſt, id uerò non laudo quòd uobis iſta præcipere me oporteat, de quibus ſcilicet ſum dicturus.

Quòd *ſcilicet* non cum emolumento, ſed cum detrimento conuenitis. ὅτι οὐκ εἰς τὸ κρεῖττον, ἀλλ' εἰς τὸ ἧττον συνέρχεσθε. Vulg. quòd non in melius, ſed in deterius conuenitis. Ego uerò primùm omnium addidi particulam ſcilicet, C ex qua intelligatur ὅτι non oportere intelligi αἰτιολογικῶς, ſed εἰδικῶς, ut infrà, uerſu 23 (quanuis aliter cenſeat Photius) deinde quia illud, in melius & in deterius, uidebatur obſcurè dictum, ſtudendum putaui perſpicuitati.

18 Principio enim πρῶτον μὲν γάρ. Vulg. Primùm quidem. Eraſ. Nam primùm quidẽ. Ego uerò puto πρῶτον ſimpliciter declarare ſermonis initium, ut Rom. 1. b. 8. quanuis quæ tribus proximis capitibus continentur, ad eundẽ etiam finem, id eſt, ad conuentus Eccleſiaſticos, pertineant.

Idque *uerum* aliqua ex parte *eſſe* credo. καὶ μέρος τι πιστεύω. Ad uerbum, & partem aliquam credo, uos ſcilicet inter uos animis diſſidere. Vulg. & Eraſmus, & ex parte credo. quod ſic poteſt accipi, quaſi dicat Apoſtolus ſe non prorſus credere famæ, nec prorſus etiam non credere. Atqui apparet Paulum non ſcripſiſſe de re incerta, ut qui manifeſtè in Corinthijs maiorem animorum coniũctionem & charitatem requirat. neque uerò Apoſtolicæ grauitati conuenit ut aliter credamus.

Significat ergo potius ſe non dubitare quin uerè inter ipſos non conueniat: non quòd omnes ſint à communi concordia alieni, ſed quòd nonnulli ſint inter eos qui coniunctionem animorum ſcindant. neque enim dubium eſt quin ijs ſaltem qui de his rebus Apoſtolum admonuerant, factiones iſtæ magnopere diſplicuerint, quos non oportuit cum cæteris inſimulari. Itaque mihi permiſi nonnihil adijcere in hoc loco interpretando, ut omnis ambiguitas tolleretur.

19 Etiam hæreſes καὶ αἱρέσεις. Facilè credo, inquit Apoſtolus, quandam inter uos eſſe animorum diſſenſionẽ, quum uos ſciam, ut & fideles omnes, maioribus etiam malis eſſe obnoxios, id eſt hæreſibus: ubi nõ de ordine aut uocatibus, ſed de doctrina ipſa excitantur factiones: idque non ut perdamini, ſed ut uerè pij ab hypocritis hac probatione diſtinguantur.

Sic oſtendit Apoſtolus ſe non temerè huic famæ credidiſſe: & interim tamen bonos conſolatur, & infirmos erigit. neque tamen ſic loquens, Corinthios arguit quaſi hæreſes iam tum apud illos eſſent uulgo receptę, ut erant ſchiſmata. Concidunt igitur Chryſoſtomi rationes, quibus adductus eſt ut exiſtimaret hæreſes & ſchiſmata hoc loco pro eodem accipi: neque quærendam puto nouam aliquam horum interpretationem, quum potius ſimplici & propria ſignificatione accipiantur.

Oportet enim etiã hæreſes inter uos eſſe, ut qui probati ſunt, manifeſti fiãt inter uos.

19 δεῖ γὰρ καὶ αἱρέσεις ἐν ὑμῖν εἶναι, ἵνα οἱ δόκιμοι, φανεροὶ γένωνται ἐν ὑμῖν. A

Itaq; quum conuenitis in unum, non licet dominicam cœnam edere.

20 Συνερχομένων οὖν ὑμῶν ἐπὶ τὸ αὐτό, οὐκ ἔστι κυριακὸν δεῖπνον φαγεῖν,

Nam unuſquiſque propriam cœnam prę occupat in ueſcendo: & hic quidem eſurit, ille uerò ebrius eſt.

21 ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον δεῖπνον προλαμβάνει ἐν τῷ φαγεῖν· καὶ ὃς μὲν πεινᾷ, ὃς δὲ μεθύει.

Enimuerò num domos non habetis ad edendum & bibendum, aut Eccleſiam Dei contemnitis, & pudefacitis eos qui non habent? Quid uobis dicã? laudabo uos in hoc? non laudo.

22 μὴ γὰρ οἰκίας οὐκ ἔχετε εἰς τὸ ἐσθίειν καὶ πίνειν; ἢ τῆς ἐκκλησίας τοῦ θεοῦ καταφρονεῖτε, καὶ καταισχύνετε τοὺς μὴ ἔχοντας; τί ὑμῖν εἴπω; ἐπαινέσω ὑμᾶς; ἐν τούτῳ οὐκ ἐπαινῶ.

Ego enim accepi à Domino quod & tradidi uobis, quòd *ſcilicet* Dominus Ieſus in ea nocte qua proditus eſt, accepit panem:

23 ἐγὼ γὰρ παρέλαβον ἀπὸ τοῦ κυρίου, ὃ καὶ παρέδωκα ὑμῖν, ὅτι ὁ κύριος Ἰησοῦς ἐν τῇ νυκτὶ ᾗ παρεδίδοτο, ἔλαβεν ἄρτον,

Et gratijs actis, fregit, ac dixit, Accipite, edite: hoc meum eſt corpus quod pro uobis frãgitur: hoc facite in mei recordationẽ.

24 καὶ εὐχαριστήσας ἔκλασε, καὶ εἶπε· λάβετε, φάγετε, τοῦτό μού ἐστι τὸ σῶμα τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον· τοῦτο ποιεῖτε εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν.

Itidem & poculum, poſtquam cœnaſſet, dicens, Hoc poculum eſt Nouum illud teſtamentum, per meum ſanguinem: hoc facite quotieſcunque biberitis, in mei recordationem.

ὡσαύτως καὶ τὸ ποτήριον μετὰ τὸ δειπνῆσαι, λέγων, τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐστὶν ἐν τῷ ἐμῷ αἵματι· τοῦτο ποιεῖτε, ὁσάκις ἂν πίνητε, εἰς τὴν ἐμὴν ἀνάμνησιν. B

Quotieſcunque enim ederitis panẽ hunc, & poculum hoc biberitis, mortem Domini annuntiatis, uſquequo uenerit.

ὁσάκις γὰρ ἂν ἐσθίητε τὸν ἄρτον, καὶ τὸ ποτήριον τοῦτο πίνητε, τὸν θάνατον τοῦ κυρίου καταγγέλλετε, ἄχρις οὗ ἂν ἔλθῃ.

Itaq; quiſquis ederit panem hunc, aut biberit hoc poculum Domini indigne, tenebitur crimine *ſpreti* corporis & ſanguinis Domini.

Ὥστε ὃς ἂν ἐσθίῃ τὸν ἄρτον τοῦτον, ἢ πίνῃ τὸ ποτήριον τοῦ κυρίου ἀναξίως, ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ κυρίου.

Probet autem quiſque ſeipſum, & ita de

28 δοκιμαζέτω δὲ ἄνθρωπος ἑαυτόν, καὶ οὕτως

Probati δόκιμοι. Id eſt quos eſſe pietatis & fidei ſynceræ ipſa experientia docuerit. Eſt enim nomen non participium, quum alioquin explorentur etiam hypocritæ: qui tamen probati dici non poſſunt. Quod autem annotat Chryſoſtomus ἵνα non ſignificare cauſam ſed euentũ, eatenus admitto ut ſciamus hoc proprie non manare ab hæreſi, ſed κατὰ συμβεβηκός. & tamen Dei conſilium ac ſcopum hunc eſſe.

20 Itaque οὖν non eſt illatiua coniunctio hoc loco, ſed epanalepſin declarat: quia ſuperiore uerſiculo extra cauſam inſerto, nunc ad facti narrationem redit Apoſtolus. Non licet οὐκ ἔστι. Id eſt οὐκ ἔξεστι, quum in communi cœtu hoc fieri neceſſe ſit, uos autem non expectetis alius alium. Vel Non eſt, ut conuertit Vetus interpres. quaſi dicat Apoſtolus, Hoc ueſtrum conuenire, non eſt Dominicam cœnam edere.

21 Præoccupat προλαμβάνει. Id eſt alijs non expectatis ſumit. Vulg. præſumit, id eſt præcipit, Latinè quidem, ſed ambiguè. In uno codice legimus προσλαμβάνει, ſed deprauatè, ut apparet ex uerſu 33.

22 In hoc? ἐν τούτῳ; Quidam hoc connectunt cum ἐπαινέσω, quos ſequuti ſumus. quidam cum ſequente ἐπαινῶ, hoc modo, Quid dicam uobis? laudabo uos? in hoc non laudo. quaſi dicat, ſanè in quibuſdam laudabo, ut paulo antè feci: ſed in hoc tamen abſit ut laudem uobis tribuam. C

24 Quod pro uobis frangitur τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κλώμενον. Sic conſtanter legunt omnes Græci, & Ambroſius quoque. Vulgata, quod pro uobis tradetur, id eſt, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν διδόμενον, niſi quod tempus mutauit, quum Dominus de re iamiam futura, loquens de induſtria maluerit tempus præſens uſurpare. ſed quod ad ſenſum attinet, eodem recidit, opinor, utraque lectio.

Neque enim ijs ſeu Græcis ſeu Latinis interpretibus aſſentior, qui putarunt frangi idem hic ualere quod diſtribui: quum hoc neceſſe ſit (ut mihi quidem uidetur) non de ſigno quod iam fregerat Dominus quum hæc diceret, ſed de re ſacramenti, id eſt de ipſo Chriſti corpore accipere: neque dixerit Dominus, quod uobis frangitur, id eſt diſtribuitur, ſed, quod pro uobis frangitur.

Puto igitur fractionis uocabulo deſignari mortis genus, quòd ſcilicet Domini corpus grauiſſimis cruciatibus laceratum, contuſum, fractum denique fuerit quanuis non perinde fracta fuerint eius crura ut latronum. Puto denique hoc uocabulum habere admodum expreſſam ſignificationem ut figura rei prorſus reſpondeat, id eſt, ut fractio illa panis (quam & ipſam cæremoniam oportuit in Eccleſia retineri) fractionem illam corporis repræſentet. Neque uero dubium eſt quin Paulus de cœna ipſa Domini hic agat, cuius appendices erant agapæ, de quibus diximus Act. 2. g. 42 & 46. Quorſum enim Paulus Corinthios ad Domini inſtitutionem reuocaret? Deinde quæ in hunc locum diſputat Eraſmus de conſecratione, ſatis oſtendunt hominem alioquin doctiſſimum, nunquam cognouiſſe quid ueteres illi patres conſecrandi uocabulo intellexerint: quòd ea res ſcilicet a ſcholaſticis mirum in modum ſit deprauata, & denſiſſimis tenebris obruta. Quid autem illud ſit, paucis diximus ſuprà 10. d. 16.

27 Indignè ἀναξίως. Id eſt aliter quàm dignum eſt tanta myſteria tractari. In tribus codicibus additum erat τῷ Κυρίῳ, ut etiam legerunt Chryſoſtomus & Ambroſius, id eſt, aliter quàm Domini dignitati conueniat. Tenebitur crimine *ſpreti* corporis ἔνοχος ἔσται τοῦ σώματος. Vulgata & Eraſmus, reus erit corporis. Vide Matth. 5. c. 21. Quod autem addidi participium ſpreti, hoc feci ex ſententia Apoſtoli, uerſu 29. quanuis nonnullos ſciam aliter explicare.

A ἓκπω ἄρτο ἐδιέτω, καὶ ἐκ τ ποτηρίο πινέτω.

ὁ γὰρ ἐδίων καὶ πίνων ἀναξίως, κρῖμα ἑαυτῷ ἐδίει καὶ πίνει, μὴ διακρίνων τὸ σῶμα τ κυρίο.

διὰ τοῦτο ἐν ὑμῖν πολλοὶ ἀσθενεῖς & ἄῤῥωστοι, καὶ κοιμῶνται ἱκανοί.

εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα.

κρινόμενοι δὲ ὑπὸ κυρίου παιδευόμεθα, ἵνα μὴ σὺν τῷ κόσμῳ κατακριθῶμεν.

ὥστε ἀδελφοί μου συνερχόμενοι εἰς τὸ φαγεῖν, ἀλλήλους ἐκδέχεσθε,

εἴ δέ τις πεινᾷ, ἐν οἴκῳ ἐδιέτω, ἵνα μὴ εἰς κρῖμα συνέρχησθε. τὰ δὲ λοιπὰ, ὡς ἂν ἔλθω, διατάξομαι.

pane illo edat, & de poculo illo bibat.

Nam qui edit & bibit indigne, damnatio
29 nem sibijpsi edit & bibit, non discernens cor
pus Domini.

Propterea inter uos multi *sunt* debiles &
30 inualidi, & obdormiunt multi.

Etenim si nosipsos dijudicaremus, non
31 puniremur.

Sed quũ punimur, à Domino erudimur, *Iudicari à Domino*
32 ne cum mundo condemnemur.

Itaq; fratres mei, quum conuenitis ad ue-
33 scendum, alius alium expectate.

Quòd si quis esurit, domi edat: ne ad cõ-
34 demnationem conueniatis. Reliqua uerò, quum uenero, constituam.

B ΚΕΦΑΛ. ιβ.

Περὶ δὲ τ πνευματικῶν ἀδελφοί, οὐ θέλω ὑμᾶς ἀγνοεῖν.

οἴδατε ὅτι ἔθνη ἦτε πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα, ὡς ἂν ἤγεσθε ἀπαγόμενοι.

διὸ γνωρίζω ὑμῖν, ὅτι οὐδεὶς ἐν πνεύματι θεοῦ λαλῶν, λέγει ἀνάθεμα Ιησοῦν. καὶ οὐδεὶς δύναται εἰπεῖν κύριον Ιησοῦν, εἰμὴ ἐν πνεύματι ἁγίῳ.

CAP. XII.

POrrò de spiritualibus *donis* fratres, nolo
1 uos in ignoratione uersari.

Scitis quòd Gentes eratis, & ad idola illa
2 muta, prout rapi contigissет, abripiebamini.

Quapropter notum uobis facio quòd
3 nullus per Spiritum Dei loquẽs, dicit Iesum anathema: & nemo potest dicere Iesum Dominum, nisi per spiritum sanctum. *Spiritus sanctus* Marc. 9. f. 39

28 Quisq; ἄνθρωπος. Heb. איש, id est homo, pro ἕκαστος, id est quisq;. Est autem hoc dictũ cũ emphasi, ut singuli sciant hoc sibi faciendũ, ne quis fidẽ quã uocant implicitã requiri somniet, aut ab aliena fide pẽdeat. 29 Non discernẽs μὴ διακρίνων. Verbum dijudicandi mihi unsum est paulo obscurius hoc in loco. Discernere autem corpus Domini dicitur qui dignitatis illius habet rationẽ, ut à cæteris rebus distinguat, ac proinde cum summa reuerẽtia ad hunc panẽ & hoc poculũ, nõ tanquã ad profanos cibos, sed tanquã ad mysteria rei omniũ pretiosissimæ, tremẽs ac cedat. Cæterùm quod de corpore dicitur, de sanguine quoq; intelligitur συνεκδοχικῶς, ut suprà 10. d. 17. aduersus sacrilegos illos qui quum alterã sacramẽti partem Laicis quos uocant, ademerint, sacrilegiũ suũ aliquot similib. locis perperã explicatis obtegere conantur. 30 Obdormiũt κοιμῶνται. Id est moriuntur, ut sæpe iã exposuimus. Viderint ergo qui ad Cœnæ cæremoniã quicquã addunt aut detrahunt. 31 Dijudicaremus διεκρίνομεν. Id est probaremus & exploraremus. quod fieri nõ potest quin in nos ipsos inquiramus, nostra scelera damnemus, fide denique & resipiscentia nosipsos à profanis secernamus. quæ omnes significationes cõueniũt uerbo διακρίνειν. In eo uerò nõ assentior Erasmo, quòd præterito pluſquãperfecto uertere maluerit, dijudicassemus. Nõ puniremur ὑπὸ κυ ἐκρινόμεθα. Id est, Deus non sumeret pœnas de nobis, immissis scilicet morbis & aliquot è cœtu nostro sublatis. Vulg. & Eras. nõ iudicaremur, paulò obscurius. IN CAPVT XII.

1 Porrò de Spiritualib. *donis* περὶ δὲ τῶν πνευματικῶν. sub χαρισμάτων. ut Rom. 1. b. 11. In ignoratione uersari ἀγνοεῖν. ἀγνοεῖν absolutè hic accipitur pro rudem & ignarũ esse, ut infrà 14. g. 38. & Heb. 5. a. 2. Videbãtur enim
C Corinthij, alioquin egregijs donis instructi, non satis intelligere aut certè obliti à quo & in quem finem ea dona accepissent. 2 Quòd Gẽtes eratis ὅτι ἔθνη ἦτε. Id est à ueri Dei cultu ac fœdere prsus alieni, ut explicatur Ephes. 2. c. 11 & 12. Sic enim cæteros populos Hebræi uocãt. גוים Vulg. quoniã quũ Gentes essetis ὅτι ὅτε ἔθνη ἦτε. quo modo scriptũ legimus in Cõplutensi editione & duob. præterea uetustis codicib. Sed ea lectio stare nõ potest nisi ἀπαγόμενοι dicamus Hebræorũ more positũ pro ἀπήγεσθε, cuiusmodi Hebraismũ annotauimus Act. 24. b. 6. e. 20. Nõ desunt etiã qui legãt οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε, Scitis quũ Gentes eratis. quæ lectio nõ potest ullo modo admitti, nisi ὡς construas per traiectionẽ. quasi scriptũ sit, οἴδατε ὅτε ἔθνη ἦτε ὡς πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἤγεσθε ἀπαγόμενοι. Sed quominus ita possis cõstruere, impedit particula αὖ, de qua mox dicemus. Sequutus sum igit eã lectionẽ quã in plerisq; codicib. inueni, ut omniũ simplicissimã. Et ad idola illa muta abripiebamini πρὸς τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα ἀπαγόμενοι. Participiũ passiuũ præsentis tẽporis necessariò cõuerti per periphrasin, quod quidẽ cũ ἔθνη parũ cohærere in genere nemo mirabitur qui nouerit frequentissimè hoc usuuenire in collectiuis nominib. quæ uocãt. Cõuerti aũt abripiebamini, ut melius declaret impetus ille Satanæ suos idololatras turbinis instar auferẽtis. q etiãnũ hodie in ijs cernere licet qui huc & illuc difficillimis quibusq; tẽporibus & itinerib. ferũtur: nec tamẽ habẽt uel tantillũ rationis quod prætexãt, cur nulla nec sui nec suorũ habita ratione, tot molestias ultrò sibi accersant. Erasm. aliã rationẽ amplexus, uertit, sequẽtes eratis, quasi s. ἀπαγέσθαι nõ tã impetũ illũ de quo modò dixi, quàm ἀναισθησίαν & stuporẽ summũ declaret, qui idololatrarũ animos ita occuparit, ut nihil cogitẽt quò properẽt: sed brutorũ instar, quocunq; prærierit dux, eò illũ cõsequãtur. Cæterũ in τὰ εἴδωλα τὰ ἄφωνα putaui articulũ ab alijs omissum nõ posse prætermitti sine sensus iniuria. Deinde annotãdũ ẽ ἄφωνα ẽt perappositè cõuerti posse surda: q idolis iccirco offerant preces ut exaudiãt, quas tamẽ exaudire nullo pacto possint. Prout rapi cõtigisset ὡς αὖ ἤγεσθε. Primũ τὸ ἄγεσθαι cõuerti potius rapi q̃ duci, ut impetũ illũ significarẽ de quo modò dixi, deinde ὡς αὖ nolui simpliciter cõuertere prout, cũ Erasmo & Vetere interprete, quia αὖ in isto dicẽdi genere uniuersale quiddã & indefinitũ declarat, sicut apud Latinos particula cunq;, quasi Latinè dicas, quocũq; mõ raperemini. 1. Nulla nec loci nec tẽporis nec uestri habita ratione, ad quæcũq; idola uos traheremini, Satanæ s. furore impulsi, eo abripiebamini. 3 Dicit anathema λέγει ἀνάθεμα. Id est, execrari se ꝓfitetur, Deũ esse negãs, & idola amplectẽs. Plinius ad Traianũ scribẽs, Quũ, inquit, præeunte me Deos appellarẽt, & imagini tuæ, quã propter hoc iusserã cũ simulachris numinum afferri, thure ac uino supplicarẽt, præterea maledicerent Christo (quorũ nihil cogi posse dicunt qui sunt re uera Christiani) dimittendos putaui. Hæc ille. Huic aũtopponitur Dicere Iesum Dominum. id est, pro Domino ac Deo agnoscere. De anathemate diximus Rom. 9. a. 3.

Diſcrimina autem donorum ſunt, ſed idem Spiritus.

Et diſcrimina miniſteriorũ ſunt, ſed idẽ Dominus.

Et diſcrimina facultatum ſunt, ſed idem eſt Deus, efficiens eas omnes in quibuſuis.

Vnicuique uerò datur declaratio Spiritus ad utilitatem.

Nam huic quidem per Spiritũ datur ſermo ſapientiæ, alij uerò ſermo cognitionis per eundem Spiritum:

Alij uerò fides per eundem Spiritum: alij uerò dona ſanationum per eundem Spiritum:

Alij uerò facultates *edendarum* uirtutum, alij uerò prophetia, alij uerò diſcretiones ſpirituum, alij uerò genera linguarum, alij uerò interpretatio linguarum.

Sed omnia hæc efficit unus ille & idem Spiritus, diſtribuens priuatim *illa* ſingulis ſicut uult.

4 διαιρέσεις δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δὲ αὐτὸ πνεῦμα. A

5 καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτὸς κύριος.

6 καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσίν, ὁ δὲ αὐτός ἐστι θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.

7 ἑκάστῳ δὲ δίδοται ἡ φανέρωσις τοῦ πνεύματος, πρὸς τὸ συμφέρον.

8 ᾧ μὲν γὰρ διὰ τοῦ πνεύματος δίδοται λόγος σοφίας, ἄλλῳ δὲ λόγος γνώσεως, κατὰ τὸ αὐτὸ πνεῦμα.

9 ἑτέρῳ δὲ πίστις, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι. ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων, ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι,

10 ἄλλῳ δὲ ἐνεργήματα δυνάμεων, ἄλλῳ δὲ προφητεία, ἄλλῳ δὲ διακρίσεις πνευμάτων, ἑτέρῳ γένη γλωσσῶν, ἄλλῳ ἑρμηνεία γλωσσῶν.

11 πάντα δὲ ταῦτα ἐνεργεῖ τὸ ἓν καὶ τὸ B αὐτὸ πνεῦμα, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ, καθὼς βούλεται.

4 Diſcrimina *διαιρέσεις*. Vulg. & Eraſ. obſcurè, diuiſiones. Vide ſuprà 7. f. 33. Cæterùm quum Apoſtolus manifeſtè inter *χαρίσματα*, *διακονίας* & *ἐνεργήματα* diſtinguat, ego *χαρίσματα*, id eſt, dona, pro genere accipio, *διακονίας* uerò pro uarijs miniſterij Eccleſiaſtici functionibus quas enumerat uerſ. 28. *ἐνεργήματα* demum pro facultatibus à Spiritu ſancto in ſingulos collatis. quas ſigillatim incipit recenſere à uerſ. 8. ad 11, ubi dicit omnia effici à Spiritu ſancto, exponens ſcilicet quæ uocarit *ἐνεργήματα*. Spiritus *πνεῦμα*. Spiritum apertè hic diſtinguit à donis ipſius aduerſus Pneumatomachos. Sed notanda eſt tacita relatio inter dona & Spiritum, inter miniſteria & Dominum, inter facultates denique & Deum omnia efficientem.

6 Facultatum *ἐνεργημάτων*. Sic uocat Paulus uim illam intrinſecam à Spiritu ſancto manantem in fideles: quæ quidem illos ad mirifica quædam aptos & idoneos reddit, ut ea tum dicant tum faciant quæ ſint ſupra communem mortalium captum. Vulg. operationes conuertit. Eraſ. efficacias. Ego facultates malim uel efficacitates. quanquã efficacitas potius eſt *ἐνεργεία*, id eſt effectus ipſe *τῆς ἐνεργήματος*. Nam *ἐνέργημα* dicitur donum ipſum, *ἐνεργεία* uerò ipſius doni efficacia in nobis. ſicut aliud eſt medicũ eſſe, aliud, quia medicus ſis, poſſe ægrotum ſanare. Hilarius *ἐνεργείαν* uertit inoperationem, ſed habita ipſius Spiritus ſancti agentis ratione, non hominum intra quos agit.

Eas omnes *τὰ πάντα*. Vulg. & Eraſ. omnia. Ego puto articulum hoc in loco uim habere *ἀναφορικὴν*, ut quod in genere dictum eſt, ad id de quo agitur, id eſt ad *ἐνεργήματα*, reſtringatur. Solet tamen articulus in hoc dicendi genere abundare apud Apoſtolum, ut ſuprà 8. b. 6. & 11. c. 12. & 2. Cor. 5. c. 14. & in genere quoque uerum eſt iſtud pronuntiatum: modò peccatum à Dei actione prudenter diſtinguamus. In quibuſuis *ἐν πᾶσι*. Vulg. & Eraſ. in omnib. ambiguè. Neq? enim hæc dona impertitur Deus omnibus, ſed quibuſuis, id eſt, ſingulis quibus libuit, ut Apoſtolus explicat infrà uerſ. 11. & 18.

7 Datur declaratio Spiritus *δίδοται φανέρωσις τοῦ πνεύματος*. Id eſt, Spiritus ſeſe gratis patefacit, quum ſcilicet dona hæc largitur ex quibus ipſius uis præſens intelligitur, idq; ad utilitatem, id eſt, ad uſum & commodum totius corporis, ut paulo pòſt explicabitur. 8 Sermo ſapientiæ *λόγος σοφίας*. Quidam putant *λόγον* abundare, ſicut apud Hebræos דבר ut Iob. 41. a. 3. דבר גבורות, id eſt, uerbum uiriũ, pro גבורות id eſt uires: quam interpretationem minimè reprehendo, ut *λόγος σοφίας* idem declaret atque *σοφίαν* ſapientia, & *λόγος γνώσεως*, idem atq; *γνῶσις*, cognitio ſiue ſcientia. Ego tamen nihil uolui detrahere. ſuſpicor enim Apoſtolum in his duobus *λόγος* addidiſſe, quòd ſapientiæ & ſcientiæ iſtius uſus in docendo aut certè in loquendo ſit poſitus: quum alia ſubijciantur quæ ad facta potius referuntur, ſi prophetiam excipias, donum linguarum, & linguarum interpretationem: in quibus tam ẽ non fuit neceſſe facere ſermonis mentionem: quum in ipſis uocabulis comprehendatur, in illis autem, id eſt in ſapiẽtia & ſcientia, non item. Cæterùm quomodo ſapientia hoc in loco à ſcientia diſtinguatur, copioſe in hũc locũ diſſeruerunt doctiſsimi interpretes, ut infrà dicemus 14. b. 6. 9 Fides *πίστις*. Fidem particularem intellige, Chriſtum ſcilicet eatenus apprehendentem quatenus uim ſuggerit edendi miracula, ut infrà 13. b. 2. Eam Chryſoſtomus fidem non dogmatum ſed ſignorum uocat. 10. Facultates *edendarum* uirtutum *ἐνεργήματα δυνάμεων*. Vulg. operatio uirtutum. Legit enim *ἐνέργημα*, ut paulo antè *χάρισμα*, & *διάκρισις* ſingulari numero, ac fortaſsis rectius. Eraſ. efficaciæ potentiarum. Virtutes autem uocat, opinor, ſeueras illas iudicij Dei executiones, quibus uti oportebat paſtores, quo tempore præſidio magiſtratus non erat armata Eccleſia. quarũ exemplahabemus in Anania & Elymamago, & meminit Apoſtolus 2. Cor. 10. b. 6. Quidam uerò nuper totum hoc omiſit. *ἄλλῳ δὲ χαρίσματα ἰαμάτων ἐν τῷ αὐτῷ πνεύματι*, alij uerò dona ſanationum per eundem Spiritum, fortaſsis typographi incuria. Prophetia *προφητεία*. De hoc dono diximus Rom. 12. b. 6. & dicendi locus erit infrà cap. 14. Spirituum *πνευμάτων*. Id eſt afflatuum, uel ipſorum Prophetarum uel doctrinarum quæ à prophetis aut falſis aut ueris proponuntur: qua in re nõnulli præ alijs ſingulari iudicio ualent, ut pſeudoprophetas eorumque fraudes maturè agnoſcant & caueãt. Interpretatio linguarum *ἑρμηνεία γλωσσῶν*. De hoc quoque locus erit dicendi cap. 14.

11 Priuatim *ἰδίᾳ*. Sic legi in omnibus noſtris codicibus: Vetus tamen interpres aut non legit aut neglexit. Auguſtinus libro de Trinitate & unitate Dei, cap. 8. ut obſeruauit Eraſmus, legit *ἰδίᾳ*, utqui conuerterit propria, id eſt ſua. At mihi quidem magis arridet hæc lectio, quòd alioquin ſatis fuerit dixiſſe *ἑκάστῳ* unicuique. additur autem ſententiæ non leue pondus ſi Deum dicamus de ſuo hæc omnia largiri, uel quæ propria unicuique eſſe uelit, nequis ſuis neglectis aliena inuadat.

Singulis *ἑκάστῳ*. Poteſt hoc conſtrui cum *διαιροῦν*, uel cum *βούλεται*, per traiectionem, prout uult ſingulis uel unicuique. Nam in hoc ipſo dicendi genere obſeruaui Paulum iſta traiectione mirum in modũ delectari, ex Hebræorum ſcilicet idiotiſmo, qui ſic dicerent לבלאחר באשר, ut Rom. 12. a. 3. Item ſuprà 3. a. 5. & bis 7. c. 17. & ita fiet ut *ἰδίᾳ* non

A καθαπὲρ γὰρ τὸ σῶμα ἕν ἐστι, καὶ μέλη ἔχει πολλὰ, πάντα δὲ τὰ μέλη τοῦ σώματος τοῦ ἑνὸς, πολλὰ ὄντα, ἕν ἐστι σῶμα, οὕτω καὶ ὁ χριστός. 12

Sicut enim corpus unum est, & membra habet multa, omnia uerò membra corporis unius, multa quum sint, unum sunt corpus: ita & Christus. *Membra uaria in uno corpore* Rom.12.a.3 ephes.4.b.8

καὶ γὰρ ἐν ἑνὶ πνεύματι ἡμεῖς πάντες εἰς ἓν σῶμα ἐβαπτίσθημεν, εἴτε Ἰουδαῖοι, εἴτε Ἕλληνες, εἴτε δοῦλοι, εἴτε ἐλεύθεροι, καὶ πάντες εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν. 13

Etenim per unum Spiritum nos omnes in unum corpus baptizati sumus, siue Iudęi, siue Græci, siue serui, siue liberi: & omnes unam potionem potauimus in unum Spiritum.

καὶ γὰρ τὸ σῶμα οὐκ ἔστιν ἓν μέλος, ἀλλὰ πολλά. 14

Etenim corpus non est unum membrũ. sed multa.

ἐὰν εἴπῃ ὁ πούς, ὅτι οὐκ εἰμὶ χεὶρ, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; 15

Si dicat pes, Non sum manus, nõ sum de corpore, num ob id non est ex corpore?

καὶ ἐὰν εἴπῃ τὸ οὖς, ὅτι οὐκ εἰμὶ ὀφθαλμὸς, οὐκ εἰμὶ ἐκ τοῦ σώματος, οὐ παρὰ τοῦτο οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ σώματος; 16

Et si dicat auris, Non sum oculus, non sum de corpore: num ob id non est ex corpore?

εἰ ὅλον τὸ σῶμα ὀφθαλμὸς, ποῦ ἡ ἀκοή; εἰ ὅλον ἀκοή, ποῦ ἡ ὄσφρησις; 17

B Si totum corpus oculus, ubi auditus? si totum auditus, ubi odoratus?

νυνὶ δὲ ὁ θεὸς ἔθετο τὰ μέλη, ἓν ἕκαστον αὐτῶν ἐν τῷ σώματι, καθὼς ἠθέλησεν. 18

Nunc autem Deus collocauit membra singula sigillatim in corpore sicut uoluit.

εἰ δὲ ἦν τὰ πάντα ἓν μέλος, ποῦ τὸ σῶμα; 19

Quòd si essent omnia unum membrum, ubi corpus?

νῦν δὲ πολλὰ μὲν μέλη, ἓν δὲ σῶμα; 20

Nunc uerò multa quidem membra sunt, unum uerò corpus.

οὐ δύναται δὲ ὁ ὀφθαλμὸς εἰπεῖν τῇ χειρὶ, χρείαν σου οὐκ ἔχω, ἢ πάλιν ἡ κεφαλὴ τοῖς ποσὶ, χρείαν ὑμῶν οὐκ ἔχω, 21

Non potest autem oculus dicere manui, Non est mihi opus te: aut rursum caput pedibus, Non est mihi opus uobis.

ἀλλὰ πολλῷ μᾶλλον, τὰ δοκοῦντα μέλη τοῦ σώματος ἀσθενέστερα ὑπάρχειν, ἀναγκαῖά ἐστι, 22

Imò multo potius, quæ uidentur membra corporis infirmissima esse, necessaria sunt:

καὶ ἃ δοκοῦμεν ἀτιμοτέρα εἶναι τοῦ σώματος, τούτοις τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. καὶ τὰ ἀσχήμονα ἡμῶν, εὐσχημοσύνην περισσοτέραν ἔχει. 23

C Et quæ putamus *membra* corporis maximè esse inhonesta, ijs honorem ampliorem circumponimus: & indecora nostra *membra* copiosiorem decorem habent.

non redundet. Cæterum ἑνάσῳ. non temere malui interpretari singulis quàm unicuique, nẽpe nequis Origenis exẽplo possit hunc locum detorquere. Is enim enarrans epistolam ad Romanos, quod Erasmus annotauit quidem, sed non reprehendit ut par erat, ita hunc locũ torsit quasi βόλεται ad eũ referat cui Spiritus dona sua largit. ac si dicas, in unoquoq; sitũ esse ut quãplurimũ gratiæ nobis impertiat Deus. quæ interpretatio Pauli sentẽtiæ repugnat ex diametro. 13 In unum corpus εἰς ἓν σῶμα. Id est, ut cum Christo unum corpus fieremus, atque adeò ut in unum Christi corpus coalescereremus, adeò ut ecclesia tota nihil aliud sit quàm unus Christus: cuius coagmentationis efficaces tesseræ sunt fidelibus Baptismus & Cœna Domini.

Vnam potionem potauimus in unum Spiritum ἓν πόμα ἐποτίσθημεν εἰς ἓν πνεῦμα. Sic legunt Græca scholia, nulla diuersæ lectionis facta mentione. Sic quoque uetustus unus codex, nisi quòd addit præpositionem εἰς. Legit enim εἰς ἓν πόμα, ut ἐποτίσθημεν, passiuum sit, acsi dicas, una potione irrigati sumus. Clemens quoque libro Pædagogi primo legit ἑνὶ πόματι ἐποίμεν, uno poculo potauimus, eadem manente sententia, quancunque harum lectionum sequamur. Respondet autem εἰς ἓν πνεῦμα superiori membro εἰς ἓν σῶμα in unum corpus, iucunda admodum permutatione: ut utriusque sacramenti unus scopus esse intelligatur, quanuis peculiariter in Cœna dicamur Domino incorporari, in Baptismo uerò Spiritu ipsius regenerari. Itaque in unum Spiritum unam potionem potare, idem declarat atque uno uiuifico sanguinis Domini potu, participes fieri unius Spiritus ipsius, qui per omnia membra permeans, singula uiuificet reddatque suis functionibus idonea. Vulgata & Erasmus, unum Spiritum potauimus. quam interpretationem non probo, etiamsi legas εἰς ἓν πνεῦμα ἐποτίσθημεν Ita enim tollitur mutua illa corporis & sanguinis relatio de qua modò dixi. 17 Odoratus ὄσφρησις. Eras. olfactus, quũ illud sit Ciceronianum, hoc Plinianũ.

18 Nunc autem νῦν δὲ Alibi diximus hanc particulam interdum non esse temporis aduerbium, sed argumentorũ seriẽ connectere, ut hoc loco & uersu 20. Singula sigillatim ἓν ἕκαστον αὐτῶν. Vulg. ad uerbũ, unũquodque eorũ. quod durius est propter præcedentia. Eras. unumquodque singillatim. 22 Multo potius πολλῷ μᾶλλον. Sic Eras. ut μᾶλλον declaret correctionem potius quàm comparationem. Vulg. multo magis, sed illud magis cum comparatiuo necessariora commode iungi non potest. Infirmissima ἀσθενέστερα. Id est minimarum & abiectissimarum facultatum, ac proinde præ cæteris aspernabilia. Nam ex antecedente intelligitur consequens. Sic 2. Cor. 12. c. 10. Infirmitates uocat ea per quæ ab alijs abiectus & uilis habebatur. Honorẽ ampliorẽ circũponimus τιμὴν περισσοτέραν περιτίθεμεν. Id est, maiore studio tegimus. Est enim ascititũ ornamentũ quicquid membris injicimus tegẽdænuditatis causa: & latè patet apud Hebræos uocabulũ honoris, ut uel ex illo præcepto apparet quo iubemur patrẽ & matrẽ honorare.

Nam

Nam quæ ſunt decora in nobis, *ijs decore* 24
non eſt opus: ſed Deus ſimul temperauit cor
pus, ei cui deerat, copioſiore tributo ho-
nore.

Ne ſit diſſidium in corpore, ſed alia pro 25
alijs idem curent membra.

Itaque ſiue patitur unum membrũ, ſimul 26
dolent omnia membra: ſiue honore afficitur
unum membrum, congratulantur omnia
membra.

Chriſti corpus eccleſia Vos autem eſtis corpus Chriſti, & mem- 27
Epheſ.4.c.11. bra ex parte.

Et alios quidem conſtituit Deus in Eccle 28
ſia, primum Apoſtolos, deinde Prophetas,
tertiò Doctores, deinde *conſtituit* Poteſtates,
deinde dona ſanãtium, opitulationes, guber
nationes, genera linguarum.

Num omnes, Apoſtoli? num omnes, Pro- 29
phetæ? num omnes, Doctores? num omnes
ſunt poteſtates?

Num omnes donum habẽt ſanationum? 30
num omnes linguis loquuntur? num omnes
interpretantur?

Ambitis uerò dona potiora? *en* inſuper eti 31
am quàm diligentiſsimè uiam uobis indico.

Τὰ δὲ ἀσχήμονα ἡμῶν, οὐ χρείαν ἔχει, ἀλλ' A
ὁ θεὸς συνεκέρασε τῷ σώματι, τῷ ὑστεροῦντι
περισσοτέραν δοὺς τιμήν.

ἵνα μὴ ᾖ σχίσμα ἐν τῷ σώματι, ἀλλὰ τὸ αὐ
τὸ ὑπὲρ ἀλλήλων μεριμνῶσι τὰ μέλη.

καὶ εἴτε πάσχει ἓν μέλος, συμπάσχει πάν
τα τὰ μέλη· εἴτε δοξάζεται ἓν μέλος, συγ-
χαίρει πάντα τὰ μέλη.

ὑμεῖς δέ ἐστε σῶμα χριστοῦ, καὶ μέλη ἐκ μέρους,

καὶ οὓς μὲν ἔθετο ὁ θεὸς ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, πρῶ
τον ἀποστόλους, δεύτερον προφήτας, τρίτον
διδασκάλους, ἔπειτα δυνάμεις, εἶτα χαρίσ-
ματα ἰαμάτων, ἀντιλήψεις, κυβερνήσεις, γένη
γλωσσῶν.

μὴ πάντες ἀπόστολοι; μὴ πάντες προφῆται; 29
μὴ πάντες διδάσκαλοι; μὴ πάντες δυνάμεις; B

μὴ πάντες χαρίσματα ἔχουσιν ἰαμάτων; 30
μὴ πάντες γλώσσαις λαλοῦσι; μὴ πάντες δι-
ερμηνεύουσι;

ζηλοῦτε δὲ τὰ χαρίσματα τὰ κρείττονα. καὶ 31
ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι.

24 Nam δὲ. Id eſt γὰρ, ut alibi ſæpe. Videtur enim ita hoc loco commodius explicari, quàm per uerò, uel au tem. Simul temperauit συνεκέρασε. Vulgata præpoſitionẽ συὸ neglexit: cuius hæc uis eſt ut multas partes certo temperamento in unum corpus iunctas declaret.

25 Idem curent Τὸ αὐτὸ μεριμνῶσιν. id eſt, ad totius corporis commodum & conſeruationem ſuas functiones conferant. Nam alioqui ſigillatim non omnia idem curant, quum aliud ſit manus, aliud oculi, aliud pedis officium. Vulg. barbarè, idipſum ſolicita ſint. Eraſ. eandẽ ſolicitudinem gerant. 26 Itaque καὶ. Vulg. & Eraſ. &, ita ſcilicet ut duo hæc uerba, nempe συνεκέρασε & συμπάσχει copulentur, non autem μεριμνῶσιν & συμπάσχει, quia ἵνα repetere oporteret ἀπὸ νοινοῦ. Ego uerò malo καὶ pro συὼ accipere, ex Hebræorum idiotiſmo, qui ſic quoque ſuum illud ו uſurpant. Simul dolent συμπάσχει. Condolendi uerbũ Latinis nihil amplius quàm ſimplex dolere ſigni cat. Vulg. barbarè, compatiuntur, ut etiam συγχαίρει congaudent. Eraſ. ſimul patiuntur, non multo melius, ſi Latinitatem ſpectes: Raro enim legas pati abſolutè poſitum pro dolere ſiue cruciari. Honore afficitur δοξάζεται. ſiue exornatur, id eſt κοσμεῖται Eraſ. ad uerbum, glorificatur. Vulgata, gioriantur, niſi mendum hoc eſt librariorum.

27 Ex parte ἐκ μέρους. Id eſt aliquatenus. Nã omnes Eccleſiæ per orbẽ diſperſæ diuerſa ſunt unius corporis mẽbra. niſi ἐκ μέρους accipere libeat pro κατὰ μέρος. ac ſi dicas, pro ſe quiſq; nimirum quiſq? pro ſuæ functionis munere, quæ ſignificatio uidetur præcedentibus & ſequentibus accõmodatior. Sed tamẽ ἐκ μέρους in ea ſignificatione alibi nuſquam memini legere. Vulg. membra ex membro, καὶ μέλη ἐκ μέλους, ut etiam legit Ambroſius, quaſi dicas, membra alia ab alijs pendentia, mutuæ ſcilicet connexionis uinculo. Et alios quidem καὶ οὓς μὲν. Hic neceſſe eſt anapodoton eſſe fateamur, cuiuſmodi tamen apud idoneos etiam ſcriptores inuenias. Nam pro δεύτερον uel ἔπειτα, dicendum fuerat, ὡς δὲ alios uerò, ut cohæreret conſtructio. Poteſtates δυνάμεις. Id eſt, qui fungantur facultate eden darum uirtutum. de quibus diximus ſuprà uerſu 10. Neque enim hic de dono ipſo agitur, ſed de eo qui hac adminiſtratione fungatur, ueluti quum magiſtratum dicimus eum qui eſt in magiſtratu. Notandum eſt autem, hanc adminiſtrationem à dono ſanationum rurſus diſtingui, itemq; à gubernatione, cui quidem ego ordinariam diſciplinam Eccleſiaſticam tribuo. Opitulationes ἀντιλήψεις. Ita uocat, opinor, Diaconorum & uiduarum miniſteria, pauperib. & ægrotis ſubleuandis deſtinatorum. Gubernationes κυβερνήσεις. Presbyterorum ordinẽ declarat, qui diſciplinæ & politiæ Eccleſiaſtæ cuſtodes erant, ut alibi diximus. Genera linguarum γένη γλωσσῶν. In quibuſdam codicibus ueteris editionis additur interpretationes ſermonum, id eſt ἑρμηνείας γλωσσῶν. Sic quoq? legit & interpretatur Ambroſius. & ſanè hoc adijciendum puto, non modò quia ſuprà uerſu 10. & capite decimoquarto diſertè diſtinguũtur hæc duo, ſed etiam quia in repetitione quæ ſequitur, utriuſque ſigillatim fit mentio.

31 Ambitis uerò ζηλοῦτε δέ. Vulg. æmulamini, non ſatis expreſſe. Eraſmus, ſectemini. Putauit enim ζηλοῦτε poſitum eſſe imperandi modo. At mihi omnino uidetur uberior eſſe ſententia & quæ multo melius cohæreat, ſi cum Vetere interprete accipiamus indicandi modo, & per interrogationem iſta efferamus. quam lectionem maximè probant Photius & Theodoritus in Græcis ſcholijs, ac ſi dicat Apoſtolus, Cupitis uerò alijs excellere? *en* qua uia & ratione uobis liceat maxima cum laude ambitioni indulgere. Eſt igitur hoc proœmij inſtar ad futuram tractationem animos Corinthiorum excitans. Itaque ineptè hæc diuulſa ſunt à ſequenti ſectione, contra Græcorum codicum fidem.

En inſuper etiam quàm diligentiſsimè uobis uiam indico. καὶ ἔτι καθ' ὑπερβολὴν ὁδὸν ὑμῖν δείκνυμι. Vulg. Et adhuc excellentiorem uiam uobis demonſtro. Eraſ. Et adhuc his excellentiorem uiam uobis oſtendo. Ego uero non uideo qui ſatis commodè poſsit καθ' ὑπερβολὴν accipi pro ὑπερβαλοῦσαν, niſi ſubaudias περίττω per ſyllepſin ἀπὸ τοῦ νοινοῦ, quæ eclipſis etiam dura eſt. Itaque ſimpliciſsimè exponere malui pro διὰ ἀκριβείας, & conſungere cum uerbo δείκνυμι. Addidi autem aduerbium En, ut melius intelligeretur emphaſis enallages in uerbo δείκνυμι pro δείξω.

Et

ΚΕΦΑΛ. ιγ.

Ἐὰν ταῖς γλώσσαις τῶν ἀνθρώπων λαλῶ καὶ τῶν ἀγγέλων, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, γέγονα χαλκὸς ἠχῶν, ἢ κύμβαλον ἀλαλάζον.

καὶ ἐὰν ἔχω προφητείαν, καὶ εἰδῶ τὰ μυστήρια πάντα καὶ πᾶσαν τὴν γνῶσιν καὶ ἐὰν ἔχω πᾶσαν τὴν πίστιν, ὥστε ὄρη μεθιστάνειν, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω οὐδέν εἰμι.

καὶ ἐὰν ψωμίσω πάντα τὰ ὑπάρχοντά μου, καὶ ἐὰν παραδῶ τὸ σῶμά μου, ἵνα καυθήσομαι, ἀγάπην δὲ μὴ ἔχω, οὐδὲν ὠφελοῦμαι.

ἡ ἀγάπη μακροθυμεῖ, χρηστεύεται. ἡ ἀγάπη οὐ ζηλοῖ. ἡ ἀγάπη οὐ περπερεύεται, οὐ φυσιοῦται.

οὐκ ἀσχημονεῖ, οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς, οὐ παροξύνεται, οὐ λογίζεται τὸ κακόν,

οὐ χαίρει ἐπὶ τῇ ἀδικίᾳ, συγχαίρει δὲ τῇ ἀληθείᾳ.

πάντα στέγει, πάντα πιστεύει, πάντα ἐλπίζει, πάντα ὑπομένει.

CAPVT XIII.

1 Si linguis hominum loquar & angelorũ, charitatem autem non habeam, factus sum æs resonans, aut cymbalum tinniens. *Charitas.*

2 Et si habeam prophetiam, & nouerim mysteria omnia omnemq; scientiam: & si habeã totam fidem, adeò ut montes transferã, charitatem autem non habeam, nihil sum.

3 Et si insumam alendis egenis omnes facultates meas, & si tradam corpus meum ut comburar, charitatem autem non habeam, nihil iuuor.

4 Charitas, patiens est, comis est: charitas non inuidet, charitas non est insolens, non inflatur,

5 Nihil ut indecorum fastidit, non quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum,

6 Non gaudet de iniustitia, gaudet autem iustitia.

7 Omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.

IN CAP. XIII.

1 Et Angelorum καὶ ἀγγέλων. Sic interdum per hyperbolen loquitur Paulus ex hypothesi, maximè emphaseos causa, acsi diceret, Si linguæ essent aliquæ Angelorum, & ego eas tenerem, neque illis uterer ad commodum proximi, id uerò nil aliud esset quàm inanis & obstrepera loquacitas. Similis est hyperbole Rom. 8. g. 39, ubi quum res omnes creatas, summas, medias & infimas nominasset, addit, neque alia ulla res creata. Item Galat. 1. b. 8, ubi si de malis angelis loquitur, friget atq; adeò absurdus est sermo: sin de bonis, in eos non cadit falsa prędicatio. Relinquitur ergo id quoque dictum esse ὑπερβολικῶς ex hypothesi: ut planè inepti sint qui hoc loco disputant de Angelorum linguis, digni scilicet qui cum Homero potius differant de lingua illa τῶν ἀθανάτων, cuius sæpe meminit.

Aes χαλκὸς. Vulg. uelut æs, ὡς χαλκὸς contra fidem Græcorum exemplarium, & certè uidetur comparatio magis efficax si particula similitudinis omittatur. Tinniens ἀλαλάζον. Id est inconditum & confusum sonum edens, fictitio uerbo deducto ab incondito uoce ἀλαλά.

2 Totam fidem πᾶσαν πίστιν. Fidem hic accipi pro dono edendorum signorum ut suprà 12. a. 9, apparet ex ipsius effectis, quorum unum commemorat. Sed & pro fide historica quam uocant, accipi potest, quum de Christi omnipotentia persuasos esse oporteat qui in ipsius nomine credunt se posse quiduis efficere. Quum autem & illa improbis multis, ut Matt. 7. c. 22, & ista diabolis quoque tribuatur, ut Iac. 2. d. 19, nõ mirum est separari à charitate ex hypothesi. Fides autem illa iustificans quæ scilicet Dei misericordiam in Christo apprehendit, cogitatione quidē à charitate secerni potest, re ipsa uerò nunquam: quia qui credit, filius Dei fit, Iohan. 1. b. 12. qui autem filius Dei est, agitur Christi Spiritu, Rom. 8. b. 9. unde efficitur, fidem illam à charitate non posse magis diuelli, quàm lucem ab igne, ut Iohan. 2. a. 4. Itaque uel de hac fide non agitur hoc loco, uel certè dicendum est, ex hypothesi duntaxat fieri hanc separationem. ut planè sint inepti qui ex hoc loco simpliciter & categoricè argumentantur. Quod autem attinet ad πᾶσαν (quam particulam urget Pighius cum Sophistis, non significat hoc in loco uniuersalem complexum specierum, sed istius speciei perfectionem declarat, id est totam potius quàm omnem significat: ut Rom. 7. b. 8, & alibi sæpe. Sic
C dicitur aliquis omnibus uiribus, omni contentione, omni animo aliquid aggredi. Ne cui tamen imperito imponeret hæc enallage, totam potius quàm omnem dicere malui.

3 Insumam alendis egenis ψωμίσω Propriè τὸ ψωμίζειν declarat cibum concisum & intinctum ueluti in os indere, ut puerulis & ægrotis solemus: pro quo dicimus in uernaculo sermone *apasteler*. Hic uerò significat in eum usum bona auidissime impendere. Vulg. & si distribuero in cibos pauperum. Eras. & si insumam in alimoniam.

Vt comburar ἵνα καυθήσομαι. Quidam codices legunt ἵνα καυχήσωμαι ut glorier, quam lectionem non ineptam puto, ut scilicet significetur qui possint ista Deo non placere: puta si quis hæc fecerit gloriæ cupiditate, non autē Dei aut proximi charitate impulsus. Habet enim etiam diabolus suos martyres.

4 Patiens est μακροθυμεῖ. Id est, ad uerbum, iram differt, uide Matt 18. d. 26. Non est insolens οὐ περπερεύεται id est ἀλαζονεύεται. Alij, non adulatur, οὐ κολακεύει. Alij, non est præceps, οὐ προπετεῖ. Alij, non garrit. Alij, non est leuis & inconstans. Clemens lib. Pædagogi 3, non est fucata. Nam, inquit, πόρπορίας ὁ κακλωπισμός. Vulg. non agit perperam: ut uideri possit ad Græcam uocem allusisse. 5 Nihil ut indecorum fastidit οὐκ ἀσχημονεῖ. Vel, ut Eras. non est fastidiosa, id est, nihil fastidit ut sibi non satis decorum, sed demittit sese ad omnia quantumuis uilia: Christi scilicet exemplo, qui uenit ut ministraret: & ipsius Apostoli, qui omnibus factus est omnia. Vul. non est ambitiosa. cuius interpretationis rationem inire non potui. Non quærit quæ sua sunt οὐ ζητεῖ τὰ ἑαυτῆς. Clemens lib. Pædagogi tertio legit οὐ ζητεῖ τὸ μὴ ἑαυτῆς, non quærit quod suum non est.

6 Gaudet autem iustitia συγχαίρει τῇ ἀληθείᾳ. Id est, iustis autem iustitiam gratulatur. Nam præpositio σὺν facit ut iustitia pro hominibus factisque iustis commodius accipiatur. Vulgata & Erasm. ad uerbum, congaudet autem ueritati. Sed apparet ex oppositio membro, ueritatis nomine hoc loco iustitiam in genere declarari, ex Hebræorum idiotismo qui אמת in genere accipiunt pro iustitia, q nulla sit uera iustitia quæ non sit fraudis expers. 7 Omnia suffert πάντα στέγει. Cyprianus de simplicitate prelatorum, tractatu tertio legit, omnia diligit, πάντα στέργει, pro quo dicere malim, in omnibus acquiescit. & sanè mihi magis probatur hæc lectio, de qua etiam diximus supra capite nono b. uersu duodecimo. Quomodocunque autem legas, sciendum est in istis omnibus particulam πάντα ita restringendam, ut ea demum complectatur quæ ferri, credi, sperari, sustineri bona conscientia possunt ac debēt. Dixit enim non gaudere iniustitia charitatem.

8 Sed &

ἡ ἀγάπη οὐδέποτε ἐκπίπτει. εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται, εἴτε γλῶσσαι παύσονται, εἴτε γνῶσις καταργηθήσεται.

8 Charitas nunquam excidit: sed & prophetiæ abolebuntur, & linguæ cessabunt, & cognitio abolebitur. A

ἐκ μέρους γὰρ γινώσκομεν, καὶ ἐκ μέρους προφητεύομεν.

9 Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus:

ὅταν δὲ ἔλθῃ τὸ τέλειον, τότε τὸ ἐκ μέρους καταργηθήσεται.

10 Postquam autem aduenerit quod perfectum est, tunc quod ex parte est abolebitur.

Paruulus. Vir.

ὅτε ἤμην νήπιος, ὡς νήπιος ἐλάλουν, ὡς νήπιος ἐφρόνουν, ὡς νήπιος ἐλογιζόμην. ὅτε δὲ γέγονα ἀνήρ, κατήργηκα τὰ τοῦ νηπίου.

11 Quũ essem infans, ut infans loquebar, ut infans cogitabam, ut infans sentiebam: postquam autem factus sum uir, aboleui quæ infantis erant.

βλέπομεν γὰρ ἄρτι δι' ἐσόπτρου ἐν αἰνίγματι, τότε δὲ πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. ἄρτι γινώσκω ἐκ μέρους, τότε δὲ ἐπιγνώσομαι, καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην.

12 Cernimus enim nunc per speculũ & per ænigma: tunc autem coram *cernemus*. Nunc cognosco ex parte: tunc uerò cognoscam prout edoctus fuero.

8 Sed & prophetiæ abolebuntur εἴτε δὲ προφητεῖαι καταργηθήσονται. Vulg. siue Prophetiæ euacuabũtur. Eras. siue Prophetiæ abolebuntur, admodum obscure, ni post προφητεῖαι adscribas diastolen, ut subaudias ὧσι sint: itẽq; post γλῶσσαι, & post γνῶσις. quam interpunctionem reperi in codicibus tribus. Sed longè planior erit oratio si εἴτε accipias pro καὶ, ut Coloss. 1. c. 20. & infrà 15. b. 11. Et cognitio καὶ γνῶσις. Id est, ratio adipiscendæ scientiæ B ex prophetia, seu ex aliorum institutione. Neq; enim ipse scientiæ & cognitionis habitus abolebitur, sed perficietur. quod in prophetia & in linguis locum non habet, quæ non perficientur sed prorsus extinguentur. Fuerit autem ual de coacta interpretatio si abolendi uerbum aliter de cognitione quàm de prophetia uel linguis dictum accipias. Deinde si aboleri dicamus quod perficitur, non conueniet charitatis comparatio cum scientia. siquidem dubium nõ est quin charitas quoque ex contemplatione Dei perficiatur: & de modo cognoscendi, non de ipsa scientia hic agi, ap paret ex uersu duodecimo. Hæc causa est cur cognitionem quàm scientiam maluerim iuterpretari. quanquam ne co gnitionis quidem nomen mihi satisfacit. Perceptionem aut disciplinam dicere maluissem, nisi horum quoque ambi gua esset significatio. Si ausus essem uocabulum fingere, discentiam dixissem. Nam sicut προφητεία διδαχλν, ita γνῶσις μάθησιν hoc loco declarat. cuius rei obseruatio neglecta multos interpretes fefellit: adeò ut nonnulli putarint τὸ ἐκπίπτειν non accipi pro excidere, id est deficere & aboleri, sed pro abrumpi: quia uera charitas uitia quidem o dit, homines autem ipsos non item. quam interpretationem quanuis parum appositam, secutos esse uideo Chryso stomum & Photium. Quidam paulo aliter explicant pro aberrare siue ὑστερεῖν: quasi dicatur chatitas nunquam nos destituere, quum sæpe prophetiæ & scientiæ donum nos destituat, in rebus scilicet abstrusioribus. Sed hæc quoque interpretatio mihi probari non potest, quum non minus imperfecta sit charitas quandiu hic uiuimus, ac fortasis eti am magis quàm prophetia aut scientia, in præstantissimis quoque hominibus.

9 Ex parte ἐκ μέρους. Id est imperfecto modo & ratione discimus, quum doctores etiam ex parte prophetent. Mutua enim est inter docendi & discendi modum relatio. Itaque quum in ipso Deo omnia contemplabimur, quor sum scholæ, quorsum omnia adminicula quibus homo uel doceat uel instruatur? Scientia igitur ipsa non abolebi tur, imo perficietur, sed ratio cognoscendi & docendi cedet Dei ipsius contemplationi. Inepti sunt igitur Academi- C ci, hoc loco abutentes ut incertam esse doceant doctrinam quam ex uerbo Dei scripto consequimur. Item fanatici Anabaptistæ & Libertini, qui hæc semper habent in ore ut sua somnia imperitis obtrudant. Nam ut alias multas ra tiones omittam, cogitare saltem debuerant, plenioris reuelationis tempus ab Apostolo in futurum seculum differri, nec scientiam cum scientia, ut res natura & re ipsa diuersas, sed unius & eiusdem scientiæ adipiscendæ modos pror sus & diuersos & impares, inter se ab Apostolo comparari.

11 Vir ἀνὴρ. Hinc apparet in Sacris etiam literis uerum esse quod tradunt grammatici, ἄνδρα id est uirum, in terdum esse sexus nomen, ut quum γυναικὶ. i. mulieri, opponitur: interdum maritum significare, ut quando γυναικὶ id est cum uxore confertur: interdum ætatem constantem & integram declarare, ut hoc in loco, & Ephe. 4. c. 13. ubi tamen additur τέλειος explanationis causa. Quartam autẽ significationem, quum scilicet uir nomen est ἀρεῖος. i. for tem & magnanimum declarat, non nemini legere in Noui fœderis libris, nisi infrà 16. c. 13. ubi ἀνδρίζεσθαι accipitur pro uirum se præstare. Aboleui quæ erant infantis καθήργηκα τὰ τοῦ νηπίου. In quibusdam Græcis codicibus ex cusis, perperam legitur κατήργηκα καθὰ τοῦ νηπίου, fortasis pro κατηργήθην τὰ τοῦ νηπίου.

12 Cernimus enim nunc per speculum βλέπομεν ἀπὸ ἄρτι δι' ἐσόπτρου. διὰ hoc in loco idem declarat atque trans, uel intra. Sumpta autem est translatio à speculis quæ non rem ipsam sed eius imaginem intuentibus obijci tũt: ac fortasis ad ea respexit Paulus quæ physici de phantasia & intelligentia docent. Cæterum, quia Apostolus sese pro posuit pro exemplo, & in hoc eodem uersiculo sequitur γινώσκω, non γινώσομεν, malim cum Theodorito περὶ προνοίας λόγων, legere, ἄρτι γὰρ βλέπω ὡς ἐν ἐσόπτρῳ. Nnnc enim cerno quasi in speculo. Et per ænigma ἐν αἰνίγματι. Vulg. & Eras. in ænigmate. Ego malo ἐν pro διὰ positum esse, ex Hebræorum idiotismo. Theodoritus autem eo loco quem modo citaui, legit καὶ ἐν αἰνίγματι, & per ænigma. quam lectionem maximè synceram esse puto. Vide tur enim non una sed duplex esse translatio, una scilicet sumpta ab ijs quæ externis oculorum sensibus, altera ab ijs quę ipsa intelligentiæ facultate usurpantur. Aenigma enim dicitur oratio obscura & quasi inuolucris quibusdã ob tecta. Oratio porrò in oculos non incurrit, sed menti obijcitur: ut Paulus fortasis mysteria speculis, uerbi prædica tionem ænigmati compararit. Neque id tamen simpliciter accipiendum est quòd hic dicit Apostolus, sed quatenus ista conferuntur cum re præsenti. i. cum ipsius naturæ Dei contemplatione, prout à re creata Deus ipse cerni potest. Quidam nuper conuerit, per ambages, quàm propriè & accommodatè, ipse uiderit. Coram πρόσωπον πρὸς πρόσωπον. Vulg. & Eras. ad uerbum, facie ad faciem. i. ut in uernaculo sermone exprimimus, *uis à uis*. Prout edo ctus fuero καθὼς καὶ ἐπεγνώσθην. Particulam καθὼς existimo conuenientiam illam significare quæ est inter institu tionem & perceptionem. Nam quo excellentior erit doctor noster, ipse scilicet Deus, & præstãtior docendi ratio, ipsa s. præsentis Dei contẽplatio, addo etiã, quo melior erit nostra cõditio, quũ s. induerimus immortalitatem: eo etiã perfectior erit doctrina. Itaque ἐπεγνώσθην accipitur pro ἐδιδάχθην, ex idiotioso Hebræorum, de quo suprà 8. a. 3. & infra 8. a. 3. idque in futuro exacto quod Grammatici uocant. Redundat autem particula καὶ, ut suprà admo nuimus 10. b. 9. & Iohan. 8. c. 25. Vulg. sicut & cognitus sum. Eras. quemadmodum & cognitus sum. i. ita ut ipse me no tum habet ac perspectum, ut sit mutua quædam cognitio, & similitudo tamen potius quàm æqualitas notetur. Alijs potius placet, cognitũ esse, accipi pro approbatũ esse: sicut interdũ accipi cognoscẽdi uerbum annotauimus suis locis.

Nunc

A νυνὶ δὲ μένει πίστις, ἐλπὶς ἀγάπη, τὰ τρία ταῦτα, μείζων δὲ τούτων ἡ ἀγάπη.

13 Nunc uerò manet fides, ſpes, charitas, tria hæc: maxima autem illarum charitas. *Charitas*

ΚΕΦΑΛ. ιδ.

Διώκετε τὴν ἀγάπην, ζηλοῦτε δὲ τὰ πνευματικά, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε.

Cap. XIIII.

1 PErſequamini charitatẽ, ambite *dona* ſpiritualia: magis tamen ut prophetetis. *Prophetia.*

ὁ γὰρ λαλῶν γλώσσῃ, οὐκ ἀνθρώποις λαλεῖ ἀλλὰ τῷ θεῷ. οὐδεὶς γὰρ ἀκούει, πνεύματι δὲ λαλεῖ μυστήρια.

2 Nam qui loquitur lingua, non hominib. loquitur, ſed Deo: nullus enim audit, ſpiritu uerò loquitur myſteria. *Loqui lingua.*

ὁ δὲ προφητεύων, ἀνθρώποις λαλεῖ οἰκοδομὴν, καὶ παράκλησιν, καὶ παραμυθίαν.

3 Qui autem prophetat, hominibus loquitur ædificationem, & exhortationem & cõſolationem.

ὁ λαλῶν γλώσσῃ, ἑαυτὸν οἰκοδομεῖ, ὁ δὲ προφητεύων, ἐκκλησίαν οἰκοδομεῖ.

4 Qui loquitur lingua, ſeipſum ædificat, qui uerò prophetat, Eccleſiam ædificat.

θέλω δὲ πάντας ὑμᾶς λαλεῖν γλώσσαις, μᾶλλον δὲ ἵνα προφητεύητε. μείζων γὰρ ὁ προφητεύων, ἢ ὁ λαλῶν γλώσσαις, ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ, ἵνα ἡ ἐκκλησία οἰκοδομὴν λάβῃ.

5 Velim autem omnes uos loqui linguis, magis tamẽ ut prophetetis: maior enim qui prophetat, quàm qui loquitur linguis: niſi ſi interpretetur, ut Eccleſia ędificationem accipiat.

B νυνὶ δὲ ἀδελφοί, ἐὰν ἔλθω πρὸς ὑμᾶς γλώσσαις λαλῶν, τί ὑμᾶς ὠφελήσω; ἐὰν μὴ ὑμῖν λαλήσω, ἢ ἐν ἀποκαλύψει, ἢ ἐν γνώσει, ἢ ἐν προφητείᾳ, ἢ ἐν διδαχῇ,

6 Nunc uerò fratres, ſi ueniam ad uos linguis loquens, quid uos iuuabo: niſi uobis loquar aut per reuelationem, aut per cognitionem, aut per prophetiam, aut per doctrinam?

ὅμως τὰ ἄψυχα φωνὴν διδόντα, εἴτε αὐλὸς, εἴτε κιθάρα, ἐὰν διαστολὴν τοῖς φθόγγοις μὴ δῶ, πῶς γνωσθήσεται τὸ αὐλούμενον, ἢ τὸ κιθαριζόμενον;

7 Atqui inanima quæ ſonum edunt, ſiue tibia, ſiue cithara, niſi diſtinctionem tonis dederint, quomodo cognoſcetur quod tibia canitur aut cithara?

13 Nunc Νῦν. Puto νῦν & τότε opponi. i. præſentis uitæ conditionem cum futura. Redit enim ad inſtitutum, aut potius diſputationem concludit, acſi dicat, Ea igitur tum erit noſtra conditio. Vt uerò nunc ſumus, tria nobis adſunt & neceſſario manent, ſi modò Chriſti ſumus: inter quæ rurſus excellit charitas. Vtitur autem, ni fallor, manendi uocabulo, ut hæc dona ab alijs diſtinguat, quę ſcilicet cum religione neceſſariò non cohærent, nec ſunt, ut ita dicam, ſubſtantialia. Maxima μείζων. i. μεγίστη, ut in illo uerſiculo Catulli, poetæ alioquin indigni cuius nomen hic adſcriberem, Heſpere qui luces cęlo iucundior ignis. Sic Matth. 23. a. 11, & Marc. 4. d. 32. & infrà 15. c. 19. Quo autem reſpectu dicatur maxima charitas, ab eruditis interpretibus copioſè explicatum eſt.

IN CAPVT XIIII.

C 1 Perſequamini διώκετε. Vulg. ſectamini, nec ſatis expreſſe, nec appoſitè, quum hic ſit potius locus imperandi modo. Ambite ζηλοῦτε. i. φιλοτιμεῖσθε. Eſt enim minus quiddam quàm διώκειν. Vulg. & Eraſ. æmulemini, haud ſcio an ſatis Latinè. Dona ſpiritualia τὰ πνευματικά. Vide ſuprà 12. a. 1. Prophetetis προφητεύητε. Quid ſit prophetia, apparet ex uerſu 3. & diximus Rom. 12. b. 6. Quidam conuertit, uaticinemini, quia fortaſsis doctrina omnis cæleſtis neceſſe eſt nobis è cælo reueletur. Sed tamen peculiare uaticinandi donum ab hoc munere interpretandi uerbi & Eccleſiæ applicandi diſtinguendum eſt.

2 Qui loquitur lingua ὁ λαλῶν γλώσσῃ. uel γλώσσαις. i. linguis. ut in quibuſdam codicibus legitur. Lingua autem hoc loco & ſimilibus non declarat locutionis inſtrumentum, ſed idioma peregrinum, quod nemo intelligat niſi interpretatio adiungatur. Spiritu uerò πνεύματι δέ. Id eſt afflatu quem à Spiritu accepit. Videtur autem hoc reſpõdere illi quod dixerat, eiuſmodi hominem Deo loqui, & οὐδεὶς γὰρ ἀκούει nullus enim audit, explicare τὸ δὲ πνεύματι λαλεῖ, non loquitur hominibus. Itaque myſteria tum ob eam cauſam, tum etiam ob id quod ſequitur uerſu 4, non accipio ſimpliciter pro rebus occultis propter peregrinum idioma, ſed pro Dei arcanis, cuiuſmodi ſcilicet afflabat Spiritus diuinus. quo magis hic erat reprehenſione dignus, ut qui cum cœtu non cõmunicaret tam precioſa quæ in hunc uſum à Domino accepiſſet.

3 Qui autem prophetat ὁ δὲ προφητεύων. Vetus interpres pro δέ legit γάρ, ſed perperam, quum hæc ſit pars altera collationis.

Aedificationem οἰκοδομήν. Id eſt, quæ homines promoueant in pietatis cognitione & ſtudio. Vide ſuprà 8. a. 1.

4 Eccleſiam ἐκκλησίαν. Id eſt cœtum & congregationem, ut uertit Eraſmus. Ego malui uocabulum adeo uſitatum retinere. Nam nimium eſt craſſa eorũ ignorantia qui hoc uocabulo nihil niſi templi parietes intelligunt, de quorum ædificio hic non agitur. Vulg. addit, Dei, quod non additur in noſtris Græcis, & per ſe ſatis intelligitur.

5 Niſi ſi interpretetur ἐκτὸς εἰ μὴ διερμηνεύῃ. Apparet ex hoc loco & uerſ. 5. nonomnes potuiſſe quod peregrina lingua dicerent commodè explicare, uel quòd non ſemper tenerent eorum idioma quibuſcum erant in cœtu, uel potius quòd non omnibus datum ſit publicè aliquid enarrare. Neque enim ſit mihi probabile, uel Spiritum ſic agitaſſe linguam nonnullorum, ut non intellecta proferrent, furentium inſtar: uel nonnullos iam tum in eo cœtu nonnulla demurmuraſſe quæ nec ipſi nec alij intelligerent, ut hodie faciunt qui ſoli uolunt pro Eccleſia haberi.

6 Aut per reuelationem ἢ ἐν ἀποκαλύψει. Reuelationem, quam, ut opinor, uocauit σοφίαν, id eſt ſapientiam, ſuprà 12. a. 8, & Hebræi appellant חכמה coniungo prophetiæ, cuius munus eſt, prout Spiritus animum regit, nõ ſimpliciter interpretari uerbum, ſed corripiendo, hortando, conſolando, applicare: ut planè hic opus ſit cæleſti quodam afflatu quem homines ſuo marte conſequi non poſſint. Cognitionem autem, id eſt דעת doctoribus tribuo, quorum officium eſt ex ſcripturarum collatione uerbum Domini fideliter explicare, ut in Eccleſia Domini ſana doctrina retineatur. quod & ipſum donum Dei eſt eximium, ſed quod Deus per homines & externa adminicula ſubminiſtrat.

7 Atqui ἔμψυχα. Stapulēſis legit ὁμοίως pro ὁμοίως ſimiliter, quod nuſquā memini legere niſi apud poëtas. Puto igitur aduerſatiuam eſſe, ſed ita ut non tam cohæreat cum ſuperiore interrogatione, quam cum reſponſione Corinthiorum, quæ non exprimitur. quaſi ſcilicet ſcriptum ſit, Quid uos iuuabo, niſi uobis loquar aut per reuelationem, &c, aut per doctrinam? num magna aliqua in re? Atqui inanima, &c. Solent enim in communi ſermone ac præſertim in Hebræorum lingua multa eiuſmodi ſubaudiri. quas tamen eclipſes nolim admittere, niſi ubi ſententia ipſa hoc exposcit. Eraſ. Quin &, ἀλλὰ καί. 9 Significantem φῦσημον. Huc pertinet illud Ariſtotelis περὶ ἑρμηνείας, ἐστι τὰ ἐν τῇ φωνῇ τῶν ἐν τῇ ψυχῇ παθημάτων σύμβολα. A

Etenim ſi incertum ſonum tuba dederit, quis apparabitur ad bellum?

8 καὶ γὰρ ἐὰν ἄδηλον φωνὴν σάλπιγξ δῶ, τίς παρασκευάσεται εἰς πόλεμον,

Ita & uos per linguam niſi ſignificantem ſermonē edideritis, quomodo intelligetur quod dicitur? eritis enim in aerē loquentes.

9 οὕτως καὶ ὑμεῖς διὰ τῆς γλώσσης ἐὰν μὴ εὔσημον λόγον δῶτε, πῶς γνωσθήσεται τὸ λαλούμενον; ἔσεσθε γὰρ εἰς ἀέρα λαλοῦντες.

Tot, prout inciderit, genera uocum ſunt in mundo, & nihil *eſt* mutum.

10 τοσαῦτα εἰ τύχοι, γένη φωνῶν ἐστιν ἐν κόσμῳ καὶ οὐδὲν αὐτῶν ἄφωνον.

Niſi igitur ſciero uim uocis, ero ei qui loquitur, barbarus: & qui loquitur, apud me barbarus *fuerit*.

11 ἐὰν οὖν μὴ εἰδῶ τὴν δύναμιν τῆς φωνῆς, ἔσομαι τῷ λαλοῦντι βάρβαρος, καὶ ὁ λαλῶν, ἐν ἐμοὶ βάρβαρος.

Ita & uos, quandoquidem Spiritus ambitis, ad ædificationem Eccleſiæ quærite ut excellatis.

12 οὕτως καὶ ὑμεῖς, ἐπεὶ ζηλωταί ἐστε πνευμάτων, πρὸς τὴν οἰκοδομὴν τῆς ἐκκλησίας ζητεῖτε, ἵνα περισσεύητε

Quapropter qui loquitur lingua, oret ut interpretetur.

13 διόπερ ὁ λαλῶν γλώσσῃ, προσευχέσθω, ἵνα διερμηνεύῃ. B

Nam ſi orem lingua, ſpiritus meus orat: ſed intelligentia mea eſt infructuoſa.

14 ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ, τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται, ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι.

Quid igitur eſt? orabo ſpiritu, ſed pſallam etiam intelligentia.

15 τί οὖν ἐστι; προσεύξομαι τῷ πνεύματι, προσεύξομαι δὲ καὶ τῷ νοΐ. ψαλῶ τῷ πνεύματι, ψαλῶ δὲ καὶ τῷ νοΐ.

10 Prout inciderit εἰ τύχοι. prout inciderit, inquit, id eſt παθὼς ἔτυχον, ut Græca ſcholia exponūt. Nam modò hęc modò illa uox auditur. Vulg. utputa. Eraſ. uerbi cauſa. Certè ad uerbum εἰ τύχοι declarat, ſi inciderit, ut propriè omnino accipitur infrà 15. c. 37. Poteſt autem hoc, ni fallor, per epiphonema rectiſſimè explicari: ut quia tum de inanimorū ſonis, tum de hominū linguis diſſeruerat, hoc demū epiphonemate hunc ſermonē claudat. Tot ſunt, inquit, tamq; multiplices, prout res tulerit, uocū ſpecies in mūdo. ſiquidē in mūdo nihil eſt mutū. omnib. enim animantib. ſua uox eſt, ipſaque adeò inanima ſonum edunt. Iſtis porrò commodiſſimè ſubtexitur illatio uerſiculi 11, quum ſcilicet tam uariæ ſint cuique uoces, habendam neceſſariò rationem linguæ illius qui loquentem audit, ne alter alteri ſit barbarus. Et nihil eſt mutum καὶ ὅλως ἄφωνον. uel uocis expers, ſcilicet in mundo. quod tamen intellige dictum nonde ſingulis, ſed in genere quia nimirum mentionem quoque fecerat τῶν ἀψύχων. nec incommodè καὶ pro cauſali aut explanatiua particula quam uocant, accipi poteſt. Scio uerò pleroſq; codices legere καὶ ὅλως αὐτῶν ἄφωνον. id eſt ut uertit Eraſmus, & nihil eorum mutum pro quo malim dicere, & nullum eorum mutum, quum γένος repetendum ſit ἀπὸ κοινοῦ. Hāc uerò lectionem ſi admittamus, neceſſe fuerit ἄφωνον accipere αὐτὶ ἀσήμου καὶ ἀδιακρίτου id eſt pro confuſo & quod diſcerni non poſſit. ſicut quaſdam literas Græci uocant ἄφωνα γράμματα quod ſtridorē potius quàm ſonū edant, niſi uocales habuerint adiunctas. Sed affectatè mihi uideret Apoſtolus dixiſſe nullum eſſe φωνῆς γένος ἄφωνον: deinde etiā potius fuiſſe dicturus, ſi ea eſſet huius dicti ſententia, καὶ ὅλεμία αὐτῶν ἄφωνος. i. & nulla earum muta, ut potius φωνὴ repeteretur quàm γένος. Poſtremò, non eſt hoc prorſus uerum, quum omnia ſonorum & linguarum genera poſſint hac ratione dici ἄφωνα, ijs quidem qui non norunt ea diſtinguere. Denique hoc mihi multo coactius uidetur quàm illud quod ſequutus ſum, partim ex Veteris interpretis, partim ex trium etiam uetuſtorum exemplarium fide, in quibus non legitur αὐτῶν, nec etiam apud Clementem lib. Stromateōn primo. C

11 Apud me barbarus ἐν ἐμοὶ βάρβαρος. In uno codice non erat præpoſitio ἐν, & rectè quidem, opinor. Barbarum autem uocat, eum cuius ſit peregrinum & ignotum idioma. & obliquè perſtringit Corinthios, qui ex eo habendi eſſent pro barbaris unde captabant facundiæ gloriam. Huc pertinet Ciceronis illud Tuſc. 5. In his, inquit, linguis quas non intelligimus, quæ ſunt innumerabiles, ſurdi profectò ſumus. Item Ouidij uerſiculus, Barbarus hic ego ſum quia non intelligor ulli. 12 Ita & uos οὕτω καὶ ὑμεῖς. Quidam, ut refert Theophylactus, hęc connectunt cum præcedentibus, ut hic uerſiculus incipiat ab ἐπεί, ſitque hæc ſententia, Ita & uos, ſcilicet barbari eritis inter uos ſi incognita lingua inter uos uramini.

Spiritus ambitis ζηλωταί ἐστε πνευμάτων Spiritum alibi docuimus pro ipſis ſpiritualibus donis accipi, ut hoc etiā in loco: niſi fortaſſis peripetiam πνευμάτων ſcriptum eſt pro πνευματικῶν. 14 Si enim orem lingua ἐὰν γὰρ προσεύχωμαι γλώσσῃ. Id eſt, ſi incognito idiomate in Eccleſiaſtico cœtu preces concipiam, neque adhibeatur interpretatio, ut ſuprà, Loqui lingua, uerſ. 2. cuius ſpecies eſt, Orare lingua, Cur enim de priuatis precibus nūc ageret Apoſtolus à ſuo propoſito aberrans? & ſanè de publicis precibus agi apparet ex uerſiculis 16. & 19, totaq; adeò orationis ſerie, & ipſo Apoſtoli ſcopo. Spiritus meus orat τὸ πνεῦμά μου προσεύχεται. Id eſt, donum quidem & afflatus Spiritus ſuas partes agit, ſed mihi ſoli, ut ſuprà uerſ. 2. & 4. Alij, ut Eraſmus, Spiritum pro uoce accipiunt, coacta interpretatione: quum ſatis liqueat, quo ſenſu toto hoc capite Spiritus uocabulum ſit accipiendum. Alij, pro intentione quā uocant, ut qui hodie quas uocant Horas canonicas non intellectas, animo tamen precandi, recitant, dici poſſunt intentione quidem precari, mente uerò & intelligentia non item. Sed nimis foret abſurdum credere Spiritum ſanctum hoc unquam cuiquam dictaſſe ut faceret: nec poſſunt iſtæ dici preces, ſed mera Dei & Eccleſię ludibria.

Sed intelligentia mea eſt infructuoſa. ὁ δὲ νοῦς μου ἄκαρπός ἐστι. Id eſt, quod ad precantis mentem, ſiue ad ipſius precationis ſententiam attinet, nullus inde fructus ad Eccleſiam redit. Nam infructuoſam dici, non ipſius precantis reſpectu, qui ſeipſum ædificat, ut ſuprà, uerſ. 4, ſed Eccleſiæ quæ ex ea nihil iuuetur, apparet ex ſcopo Apoſtoli, ac præſertim ex uerſ. 4. 6, 12, 16, 17, & 19. Intelligentiam autem malui interpretari quàm mentem, aut, ut quidam etiam ineptius fecit, animum: quia non ſimpliciter declarat mentem, ſed quod aliquis in animo ſuo conceptum, ita proponit ut ab omnibus poſſit intelligi quos inſtituat, ut infrà uerſ. 19. Nam alioqui ſi pro mente ſimpliciter ac proprie accipias, quiſquis ſpiritu orat, idem etiā orat mēte, cū ſeipſum ædificet, ut ſuprà uerſ. 4, & rectè gratias agat, infrà uerſ. 17.

A 15 Etiam intelligentia καὶ τῷ νοΐ. Id est, ita ut etiam mens ab alijs intelligatur, & alios instituam, ut uersu sequenti, & 19. Psallam ψαλῶ. Psallere non est simpliciter canere, sed ad musicum instrumentum, ut uult Augustinus in Psalmos. Sed tamen apud Hebræos זמר quod Græci ψάλλειν uertunt, unde מזמור Psalmus, non aliud declarat quam שיר, id est ore canere, estque diuersum à נגן quod de instrumentis dicitur. Hic quidem accipitur pro canendo gratias agere, ut ex proximo uersiculo apparet. Nam etiam Plinius ad Traianum scribens, Christianos refert solitos ante lucē conuenire, & carmen Christo quasi Deo dicere secum inuicem: instrumenti uerò nullam facit mentionem.

ἐπεὶ ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι, ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου, πῶς ἐρεῖ τὸ ἀμὴν ἐπὶ τῇ σῇ εὐχαριστίᾳ; ἐπειδὴ τί λέγεις οὐκ οἶδε

16 Quandoquidem si benedixeris spiritu, is qui implet locum idiotæ, quomodo dicturus est amen ad tuam gratiarum actionem? Nam quid dicas nescit. *Benedicere.*

Σὺ μὲν γὰρ καλῶς εὐχαριστεῖς, ἀλλ' ὁ ἕτερος οὐκ οἰκοδομεῖται.

17 Nam tu quidē bene gratias agis: sed alius non ædificatur.

εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν.

18 Gratias ago Deo meo, quòd magis quam omnes uos, linguis loquar.

ἀλλ' ἐν ἐκκλησίᾳ θέλω πέντε λόγους διὰ τοῦ νοός μου λαλῆσαι, ἵνα καὶ ἄλλους κατηχήσω, ἢ μυρίους λόγους ἐν γλώσσῃ.

19 Sed in Ecclesia malim quinq; uerba intelligētia mea loqui, ut & alios informē, quàm decem millia uerborum lingua. *Pueri malitia.*

B ἀδελφοί, μὴ παιδία γίνεσθε ταῖς φρεσίν, ἀλλὰ τῇ κακίᾳ νηπιάζετε, ταῖς δὲ φρεσὶ τέλειοι γίνεσθε.

20 Fratres ne sitis pueri intelligentia: sed malitia pueri, intelligentia uerò adulti sitis.

ἐν τῷ νόμῳ γέγραπται. ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει κύριος.

21 In Lege scriptum est, Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loquar populo huic: & ita quoq; me non audient, dicit Dominus.

16 Si benedixeris Spiritu ἐὰν εὐλογήσῃς τῷ πνεύματι. Spiritu scilicet solo, non autem intelligentia. Est enim hoc intelligendum non simpliciter, quasi qui Spiritu benedicit, nunquam possit intelligi: sed ex hypothesi, qua spiritum ab intelligentia separauit. Itaque non rectè fecerunt qui quum hanc hypothesin non considerarent, hoc uocabulum expunxerunt. unde factum ut in quibusdam codicibus non legatur. Cæterùm, benedicere accipi pro gratias agere, liquet ex eo quod subijcitur. Suspicor autem Apostolum attingere celebrandæ Domini cœnæ ritum, & solennem illam gratiarum actionem. de qua libuit subijcere quæ scripsit Iustinus secundo Apologetico, quòd adhunc locum intelligendō, & eos cōuincendos qui peregrinā linguā in Ecclesiæ sacris retinendā putant, magnū momentū habere uideat. Sic ego ille Τῆς τῶν ἡλίου λεγομένης ἡμέρας πάντων κατὰ πόλεις ἢ ἀγρούς μενόντων ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέλευσις γίνεται, καὶ τὰ ἀπομνημονεύματα τῶν ἀποστόλων, ἢ τὰ συγγράμματα τῶν προφητῶν ἀναγινώσκεται μέχρις ἐγχωρεῖ. εἶτα παυσαμένου τοῦ ἀναγινώσκοντος, ὁ προεστὼς διὰ λόγου τὴν νουθεσίαν καὶ πρόκλησιν τῆς τῶν καλῶν τούτων μιμήσεως ποιεῖται. ἔπειτα ἀνιστάμεθα κοινῇ πάντες, καὶ εὐχὰς πέμπομεν, καὶ παυσαμένων ἡμῶν τῆς εὐχῆς, ἄρτος προσφέρεται καὶ οἶνος καὶ ὕδωρ. καὶ ὁ προεστὼς εὐχὰς ὁμοίως καὶ εὐχαριστίας ὅση δύναμις αὐτῷ ἀναπέμπει, καὶ ὁ λαὸς ἐπευφημεῖ, λέγων Ἀμήν. καὶ ἡ διάδοσις καὶ ἡ μετάληψις ἀπὸ τῶν εὐχαριστηθέντων ἑκάστῳ γίνεται. Id est, Die qui solis dicitur, omnes tum qui in oppidis, tum qui in agris morantur: in unum conuenimus, & ex commentarijs Apostolorum uel Prophetarum scriptis recitatur quantum licet. Deinde ubi destitit qui recitat, antistes orationem habet quæ admonet hortaturq; ad pulchrarum illarum rerum imitationem. Postea omnes una surgimus ac precamur. Postquam autem à precibus destitimus, profertur panis & uinum & aqua. Tum antistes similiter precatur & gratias agit quanta potest contentione, populusque acclamat, dicens Amen, & ijs super quibus actæ sunt gratiæ, unusquisq; participat.

C Qui implet locum idiotæ ὁ ἀναπληρῶν τοῦ τόπου τοῦ ἰδιώτου. Id est, qui sedet inter idiotas. Oportuit enim ordinē aliquem seruari, nequi ministerio fungebantur, pro doni sui ratione. permixti sederent cum ijs quorum partes erant in cœtu duntaxat audire, & assensum significare. Hos igitur uocat idiotas, quasi priuatos, ut ijs opponantur qui ministrabant: uel ut alioquin illiteratos. i. donis illis excellentibus non præditos. Hinc nimirum orta laicorum & Ecclesiasticorum distinctio, tyrannide Ecclesiam inuadente. Amen ἀμήν. Vnus igitur preces nuncupabat, cuius uerba totus cœtus animo sequebatur dum ad finem uentum esset, tum uerò omnes Amen succinebant. quæ uox est Hebræa, ab eodem uerbo deducta à quo Fides aut Veritas. Est autem duplex illius usus, nempe tum in affirmādo, tum in optando. Itaque alij ex Græcis interpretibus conuenerūt περισσοτέρως, i. certò & confirmatò, ut ita loquar alij γένοιτο id est fiat. Eiusmodi uero uoces, ut Amen, Aleluia, Hosanna, Seboth fuerunt initio receptæ quod primitiua Ecclesia ex Hebræis magna ex parte esset conflata. Ita factum ut in omnes Ecclesias dimanarent quum ab omnibus intelligerentur 19 Malim θέλω. Subaudiendum est μᾶλλον potius, de qua eclipsi diximus alibi. Quinque uerba πέντε λόγους. id est paucissima. ut sint omnium hominum ineptissimi quide his quinque uerbis contendunt. Cur non uerò etiam de decem millibus uerborum quæ subijcit, & decem millibus pædagogorum, suprà 1. Cor. 4. c. 15.

Informem κατηχήσω. Vide Luc. 1, a. 4. Maluit autem Paulus dicere κατηχήσω quām οἰκοδομήσω, ut Corinthiorum fastum deprimeret Primum enim ita ostendit separatum esse ad infimum etiam onus subeundum, nimirū ad rudes & imperitos primis religionis elementis imbuendos: deinde etiam linguarum donum ad rudes potius quàm ad eruditos pertinere: quod postea copiosius explicat. Pendet igitur sequentium cōnexio & iunctura ab istius uerbi propria explicatione 20 Intelligentia τοῖς φρεσὶν Vulg. sensibus, ambiguè. Augustinus, mentibus φρένας autem propriè uocant Græci præcordia. unde factum ut, quum ueteres animum in corde collocarent, hoc nomine mens ipsa cum suis facultatibus ac præsertim intelligendi, ratiocinādi & iudicandi, significaretur. unde Homericum illud σὺ δ' οἷσι φρεσὶ βάλλεο σῇσι, & τὸ φρονεῖν, φρόνησις, φρόνιμος, & similia. Adulti τέλειοι. Vulg. & Eras. perfecti, nō satis expresse. Persistit enim Paulus in metaphora ab ætate sumpta, qui cum etiam cognitionis & prudentiæ usus accrescit, & peculiari ista significatione τέλειος à Græcis accipitur, diciturq; tum de hominibus tum etiam de brutis, ut docet in cōmentarijs doctiss. Budæus. 21 In Lege ἐν τῷ νόμῳ. Legis uocabulū generaliter hic declarat sacræ doctrinæ libros, ut apud Hebræos תורה ut Psal. 19. c. 9, & alibi passim. Interdum uerò multo angustius accipitur. Propterea per diuersæ linguæ *homines* & alia labra loq pop. huic ὅτι ἐν ἑτερογλώσσοις καὶ ἐν χείλεσιν ἑτέροις λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ. Hebræa sic habēr Esa. 28. c. 11, כי בלעגי שפה ובלשון אחרת ידבר אל העם הזה. i. Propterea blæsis labris, & lingua aliena loquetur ad populum hunc. Itaque si personæ mutationem demas, (in qua nihil est positum, quum Deus ipse per Prophetas loquatur) duo intersunt duntaxat inter Hebraicam ueritatem & Græcam interpretationem, non eam quā

nunc corruptissima utimur, sed qua usus est Paulus. Primùm quod לשון אחרת .i. lingua aliena priore loco collocauit. nam lingua aliena & diuersæ linguæ homines idē declarant. Verum hæc transpositio nihil addit sententiæ, autde ea detrahit. Alterū quod pro בלעגי שפה .i. blæsis labris posuit ἐν χείλεσιν ἑτέροις .i. alijs labris. Et sanè fateor Paulum ab Hebræis plerisque interpretibus in eo dissentire. Illi enim hæc putant eo referri quòd qui pueros fari docent, soleant cum illis balbutire: uel ita exprobrari Iudæis eorum infantiam quòd Prophetas non magis intelligant quàm blæsum & balbum solemus. At mihi Pauli authoritas pluris est quàm omnium Rabbinorum, quum præsertim nihil afferre possint cur blæsa labra & alienam seu peregrinam & ignotam linguam commodè non possis pro eodem accipere, ut interpretatus est Paulus: quia scilicet garrire aut balbutire potius quàm loqui nobis uidentur qui nobiscum utunter ignoto sermone. unde & barbari generali nomine fictitio dicuntur. Continent ergo ista, ut opinor, nō exprobrationem infantiæ Iudæorum, sed cōminationem grauissimam: qua significet Dominus se ulturum uerbi sui contēptum, & affectatam illorum ignorantiam, sicut prædixerat illis, Deut. 28. e. 49, & uaticinatus est etiam Ieremias 5. d. 15, & Ezechiel 3. a. 5. sicut denique re ipsa ultus est eos Dominus, quum captiui Babylona traherentur. Hinc uerò Paulus rectè colligit, linguarum peregrinarum usum, ita ut eo utebantur Corinthij, signum esse destinatum, non iis qui credunt, sed infidelibus .i. maledictionis qua profanos Dominus ulciscerētur, non benedictionis qua suos erudiret. Itaque eos prepostero hoc usu nihil aliud quàm suorum infantiam prodere quam Dominus sic ulciscereturVtinam uerò istius horrendæ maledictionis Dei domestica exempla nobis nō suppeditarent eæ gentes quæ solæ hodie Christi nomine gloriantur. Et ita quoque me, &c. διὰ ἑτέρων χειλέων λαλήσω τῷ λαῷ τούτῳ, καὶ οὐδ' οὕτως εἰσακούσονταί μου, λέγει Κύριος. Id est, & hac quoque ratione futurum est ut eorū ignorantia augeatur. Est enim, ut dixi, in ijs uerbis grauissima Domini comminatio. Vulg. & nec sic exaudient me. Eras. & ne sic quidem exaudient me. quæ interpretatio quanuis Græcis satis respondeat, tamē conuenire non potest: quum ignota lingua loqui, non sit beneficium quo Deus homines erudiat, sed maledictio potius qua ingratos ulciscatur. Neque mihi uidetur commodè dici posse linguarum donum fuisse signum quo deus uoluerit rudes adhuc & imperitos percellere, ut rei nouitate attoniti Euangelium audirēt. Id enim ut uerum sit, tamen ex illo Esaiæ loco certè elici nec potest nec debet, & à Paulo satis liquet hoc linguarum donum considerari nō simpliciter & in sese, sed quatenus eo abutebantur Corinthij, Cæterum totum hoc, & ita quoque me non exaudient, additum est à Paulo ad illustrandum Prophetæ locum, id est ut consilium Dei exponat. Neque enim anxiè solent Apostoli syllabas numerare in citandis Scripturæ testimonijs: ut qui sint eodem spiritu præditi quo & ipsi Prophetæ. Illud uerò λέγει Κύριος dicit Dominus, satis notum est omnibus ferè solere prophetijs attexi. A B

Linguæ igitur sunt signum, non ijs qui credunt, sed infidelibus: Prophetia uerò non infidelibus, sed credentibus.

22 Ὥστε αἱ γλῶσσαι εἰς σημεῖόν εἰσιν, οὐ τοῖς πιστεύουσιν, ἀλλὰ τοῖς ἀπίστοις. ἡ δὲ προφητεία οὐ τοῖς ἀπίστοις, ἀλλὰ τοῖς πιστεύουσιν.

Si igitur conuenerit Ecclesia tota in unū, & omnes linguis loquantur: ingrediantē aūt idiotæ aut infideles, nónne dicēt uos furere?

23 ἐὰν οὖν συνέλθῃ ἡ ἐκκλησία ὅλη ἐπὶ τὸ αὐτὸ, καὶ πάντες γλώσσαις λαλῶσιν, εἰσέλθωσι δὲ ἰδιῶται ἢ ἄπιστοι, οὐκ ἐροῦσιν, ὅτι μαίνεσθε;

Sed si omnes prophetent, ingrediatur autem infidelis quispiam aut idiota: arguitur ab omnibus, dijudicatur ab omnibus:

24 ἐὰν δὲ πάντες προφητεύωσιν, εἰσέλθῃ δέ τις ἄπιστος ἢ ἰδιώτης, ἐλέγχεται ὑπὸ πάντων, ἀνακρίνεται ὑπὸ πάντων,

Et ita occulta cordis eius manifesta fiunt: atq; ita procidēs in faciem, adorabit Deum, renuntians quòd Deus uerè in uobis sit.

25 καὶ οὕτως τὰ κρυπτὰ τῆς καρδίας αὐτοῦ φανερὰ γίνεται, καὶ οὕτως πεσὼν ἐπὶ πρόσωπον, προσκυνήσει τῷ θεῷ ἀπαγγέλλων, ὅτι ὄντως ὁ θεὸς ἐν ὑμῖν ἐστίν.

Quid igitur est, fratres? quoties conuenitis, quisq; uestrùm canticum habet, doctrinā habet, linguam habet, reuelationem habet, interpretationem habet. omnia ad ędificationem fiant:

26 τί οὖν ἐστιν, ἀδελφοί; ὅταν συνέρχησθε, ἕκαστος ὑμῶν ψαλμὸν ἔχει, διδαχὴν ἔχει, γλῶσσαν ἔχει, ἀποκάλυψιν ἔχει, ἑρμηνείαν ἔχει. πάντα πρὸς οἰκοδομὴν γινέσθω. C

Siue lingua quis loquitur, *fiat* per binos, aut *ad* plurimum ternos, & uicissim: unus autem interpretetur.

27 εἴτε γλώσσῃ τις λαλεῖ, κατὰ δύο, ἢ τὸ πλεῖστον τρεῖς, καὶ ἀνὰ μέρος, καὶ εἷς διερμηνευέτω,

Quòd si non sit interpres, taceat in Ecclesia *qui loquitur lingua*, sibijpsi uerò loquatur & deo.

28 ἐὰν δὲ μὴ ᾖ διερμηνευτής, σιγάτω ἐν ἐκκλησίᾳ, ἑαυτῷ δὲ λαλείτω καὶ τῷ θεῷ.

Prophetæ autem duo aut tres loquantur & alij diiudicent.

29 προφῆται δὲ δύο ἢ τρεῖς λαλείτωσαν, καὶ οἱ ἄλλοι διακρινέτωσαν.

Quòd si alij fuerit reuelatum assidenti, prior taceat.

30 ἐὰν δὲ ἄλλῳ ἀποκαλυφθῇ καθημένῳ, ὁ πρῶτος σιγάτω.

Potestis enim sigillatim omnes prophetare, ut omnes discant, & omnes consolationem accipiant.

31 Δύνασθε γὰρ καθ' ἕνα πάντες προφητεύειν, ἵνα πάντες μανθάνωσι, καὶ πάντες παρακαλῶνται.

Et spiritus Prophetarum Prophetis subiiciuntur.

32 καὶ πνεύματα προφητῶν προφήταις ὑποτάσσεται.

22 Sunt signum σημεῖόν εἰσίν. Σημεῖον, id est אות uocat scriptura insigne aliquod Domini factum, siue quo consoletur, siue etiam quo puniat, ut Deut. 28. d. 37. Vulg. in signum. Eras. signi uice. 23 Idiotæ ἰδιῶται uel, ut Eras. indocti. Vide Act. 4. c. 13. 26 Quisque ἕκαστος. Id est, alius quidem psalmum habet, alius doctrinam, &c. Sic enim resoluendum est τὸ ἕκαστος, nequis singulos putet omnibus istis donis fuisse præditos, 27 Ad plurimum τὸ πλεῖστον Eras. ad summum. Vulg. ut multum, barbarè: ut illud quòd κατὰ δύο uertit secundum duos, pro bini: & ἀνὰ μέρος per partes, pro uicissim. 31 Consolationem accipiant παρακαλῶνται. Vel exhortationem accipiant, Nam τὸ παρακαλεῖν tum hortari, tum consolari declarat. 32 Spiritus Prophetarum πνεύματα προφητῶν. Id est doctrina quam

afferunt

A ὀγὰρ θεὸς ἀκαταστασίας ὁ θεὸς, ἀλλ' εἰρήνης 33
ὡς ἐν πάσαις ταῖς ἐκκλησίαις τῶν ἁγίων.
αἱ γυναῖκες ὑμῶν ἐν ταῖς ἐκκλησίαις σι- 34
γάτωσαν. οὐ γὰρ ἐπιτέτραπται αὐταῖς λαλεῖν,
ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι. καθὼς καὶ ὁ νόμος λέγει.
εἰ δέ τι μαθεῖν θέλουσιν, ἐν οἴκῳ τοὺς ἰδίους 35
ἄνδρας ἐπερωτάτωσαν. αἰσχρὸν γάρ ἐστι γυ-
ναικὶ ἐν ἐκκλησίᾳ λαλεῖν.
ἢ ἀφ' ὑμῶν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐξῆλθεν; ἢ εἰς ὑ- 36
μᾶς μόνους κατήντησεν;
εἴ τις δοκεῖ προφήτης εἶναι, ἢ πνευματικὸς, 37
ἐπιγινωσκέτω ἃ γράφω ὑμῖν, ὅτι κυρίου εἰσὶν ἐντολαί.
εἰ δέ τις ἀγνοεῖ, ἀγνοείτω. 38
ὥστε ἀδελφοί, ζηλοῦτε τὸ προφητεύειν, καὶ 39
τὸ λαλεῖν γλώσσαις μὴ κωλύετε.
πάντα δὲ εὐσχημόνως, καὶ κατὰ τάξιν γινέσθω. 40

ΚΕΦΑΛ. ιε.

Γνωρίζω δὲ ὑμῖν ἀδελφοὶ τὸ εὐαγγέλιον, ὃ 1
εὐηγγελισάμην ὑμῖν, ὃ καὶ παρελάβετε,
ἐν ᾧ καὶ ἑστήκατε.
B δι' οὗ καὶ σώζεσθε, τίνι λόγῳ εὐηγγελισάμην 2
ὑμῖν, εἰ κατέχετε, ἐκτὸς εἰ μὴ εἰκῇ ἐπιστεύσατε.

παρέδωκα γὰρ ὑμῖν ἐν πρώτοις, ὃ καὶ παρέλα- 3
βον, ὅτι Χριστὸς ἀπέθανεν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν
ἡμῶν, κατὰ τὰς γραφὰς,
καὶ ὅτι ἐτάφη, καὶ ὅτι ἐγήγερται τῇ τρίτῃ 4
ἡμέρᾳ, κατὰ τὰς γραφὰς,

Non enim est cõfusionis *author* Deus, sed pacis, ut in omnibus Ecclesiis sanctorum.

Mulieres uestræ in cœtibus sileant: nec enim permissum est eis ut loquantur: sed *imperatur* ut subditæ sint, sicut & Lex dicit.

Quòd si quid discere uolunt, domi suos uiros interrogent. nam turpe est mulieribus in cœtu loqui.

An à uobis sermo Dei profectus est? an ad uos solos deuenit?

Siquis uidetur Propheta esse, aut spiritualis, agnoscat quæ scribo uobis quòd Domini sint mandata.

Qui uerò ignarus est, ignarus esto.

Itaq; fratres, hoc ambite, ut prophetetis, & loqui linguis ne uetueritis.

Omnia uerò decenter & ordine fiant.

Cap. XV.

ECce porrò uobis declaro, fratres, Euangelium quod euãgelizaui uobis, quod & accepistis, in quo & statis,

Euangelium à Paulo prædicatum.

Per quod etiam, si retinetis quo sermone uobis euangelizauerim, seruamini nisi si frustra credidistis.

Tradidi enim uobis in primis quod & acceperam: quòd *scilicet* Christus mortuus sit pro peccatis nostris, secundum Scripturas:

Et quòd sepultus sit: & quòd suscitatus sit tertio die, secundum Scripturas:

afferunt Prophetæ tanquam Spiritu Dei suggerente. Sunt enim multi pseudoprophetæ, sunt falsi affiatus, qui ipsis uéris alioquin Prophetis imponant. Ideo iubet etiam Iohannes probari Spiritus, an ex Deo sint scilicet. Nam quod ex Deo esse constiterit, hominum probatione non eget 1. Iohan. 4. a. 1. 33 Sanctorum τῶν ἁγίων. In uno codice additum inuenimus διδάσκω, doceo fortassis ex capite 4. d. 17. 34 In cœtibus οὐ ἐκκλησίαις. Vulg. in Ecclesijs, non satis aptè hoc in loco, & in sequenti etiam uersiculo, quòd mulier etiam in Ecclesia sit, Id est ex fidelium numero, quũ domi est, nec tamen silere iubeatur nisi in publico Ecclesiæ cœtu. Sed *imperatur* ut subditæ sint, ἀλλ' ὑποτάσσεσθαι: Subaudiendum est cognatæ significationis uerbum, ut & alibi diximus. Sic 1. Tim. 4. a. 3, quum præcessisset κωλυόντων γαμεῖν, prohibentium matrimonium contrahere, subijcitur ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ θεὸς ἔκτισε εἰς μετάλημψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν, abstinere à cibis quos Deus creauit ad sumendum cum gratiarum actione fidelibus & agnitam ueritatem habentibus. Et 1. Tim. 5. a. 17, quum præcessisset τοὺς καλῶς προεστῶτες πρεσβυτέρους διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, duplici honore digni habeantur, subijcitur μὴ φιμώσεις βοῦν ἀλοῶντα, non obmutescere facies bouem triturantem. Et 1. Tim. 6. a. 3, quum præcessisset εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, si quis aliter docet & non accedit ad sanos sermones Domini nostri Iesu Christi, subijcitur καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ, & ad eam quæ secundum pietatem est doctrinam. Et 2. Tim. 2. a. 14, quum præcessisset μὴ λογομαχεῖν, ne uerbis contendere, subijcitur ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων, ad subuersionem audientium. Et Tit. 1. a. 11, quum præcessisset οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, quos oportet obstruere, subijcitur διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ αἰσχροῦ κέρδους χάριν, docentes quæ non oportet turpis lucri gratia. Et 1. Pet. 4. a. 11, quum præcessisset εἴ τις λαλεῖ, si quis loquitur, subijcitur ὡς λόγια θεοῦ, tanquam eloquia Dei. Et 1. Pet. 4. a. 15, quum præcessisset μὴ ὡς φονεύς, ne ut homicida, subijcitur ἢ ὡς κλέπτης, aut ut fur. Et 1. Pet. 4. a. 16, quum præcessisset εἰ δὲ ὡς χριστιανός, si uero ut Christianus, subijcitur μὴ αἰσχυνέσθω, non erubescat. Et 1. Pet. 4. a. 19, quum præcessisset ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, itaque & qui patiuntur secundum uoluntatem Dei, subijcitur πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἐν ἀγαθοποιΐᾳ, fideli creatori commendent animas in bene faciendo. Et 1. Pet. 5. a. 1, quum præcessisset τοὺς ἐν ὑμῖν πρεσβυτέρους παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος, seniores qui in uobis sunt obsecro ego consenior, subijcitur ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ θεοῦ, pascite quod in uobis est gregem Dei. Et 1. Pet. 5. a. 2, quum præcessisset ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς ἀλλὰ ἑκουσίως κατὰ θεόν, inspicientes non coactè sed uoluntariè secundum Deum, subijcitur μηδὲ αἰσχροκερδῶς ἀλλὰ προθύμως, neque turpis lucri gratia sed alacriter. Et 1. Pet. 5. a. 5, quum præcessisset ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις, similiter iuuenes subditi estote senioribus, subijcitur πάντες δὲ ἀλλήλοις τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, omnes autem inuicem humilitatem inuestite. Et 1. Pet. 5. a. 6, quum præcessisset ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα τοῦ θεοῦ, humiliamini igitur sub potentem manum Dei, subijcitur ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ, ut uos exaltet in tempore. Et 1. Pet. 5. a. 7, quum præcessisset πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιρίψαντες ἐπ' αὐτόν, omnem solicitudinem uestram proijcientes in eum, subijcitur ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν, quia ipsi curæ est de uobis. Et 1. Pet. 5. a. 8, quum præcessisset νήψατε γρηγορήσατε, sobrij estote uigilate, subijcitur ὁ ἀντίδικος ὑμῶν διάβολος ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ ζητῶν τινα καταπιεῖν, aduersarius uester diabolus tanquam leo rugiens circuit quærens quem deuoret. Et 1. Pet. 5. a. 9, quum præcessisset ᾧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, cui resistite firmi fide, subijcitur εἰδότες τὰ αὐτὰ τοῖς ἀδελφότητι ὑμῶν ἐν τῷ κόσμῳ ἐπιτελεῖσθαι παθήματα, scientes eadem fratribus uestris in mundo perfici passiones. Et 1. Pet. 5. a. 10, quum præcessisset ὁ δὲ θεὸς πάσης χάριτος ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, Deus autem omnis gratiæ qui uocauit uos in æternam suam gloriam in Christo Iesu, subijcitur ὀλίγον παθόντας αὐτὸς καταρτίσει στηρίξει σθενώσει θεμελιώσει, paulisper passos ipse perficiet confirmabit roborabit fundabit. Et 1. Pet. 5. a. 11, quum præcessisset αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ipsi gloria & potentia in sæcula sæculorum, subijcitur ἀμήν, amen. Et 1. Pet. 5. a. 12, quum præcessisset ἐπιστέλλω καὶ παρακαλῶν, scribo & obsecrans, subijcitur ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ θεοῦ εἰς ἣν στῆτε, hanc esse ueram gratiam Dei in qua stetis. Et 1. Pet. 5. a. 13, quum præcessisset ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλεκτὴ καὶ Μᾶρκος ὁ υἱός μου, salutat uos quæ in Babylone coelecta & Marcus filius meus, subijcitur ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγάπης, salutate inuicem osculo dilectionis. Et 1. Pet. 5. a. 14, quum præcessisset εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν Χριστῷ, pax uobis omnibus qui in Christo, subijcitur Ἰησοῦ, Iesu. Et 2. Pet. 1. a. 1, quum præcessisset Συμεὼν Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ Χριστοῦ, Simeon Petrus seruus & Apostolus Iesu Christi, subijcitur τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, his qui æqualem nobis sortiti sunt fidem in iustitia Dei nostri & seruatoris Iesu Christi. Et 2. Pet. 1. a. 2, quum præcessisset χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη, gratia uobis & pax multiplicetur, subijcitur ἐν ἐπιγνώσει τοῦ θεοῦ καὶ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, in agnitione Dei & Iesu Domini nostri. Et 2. Pet. 1. a. 3, quum præcessisset ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ, quemadmodum omnia nobis diuinæ potentiæ ipsius quæ ad uitam & pietatem donata sunt per agnitionem uocantis nos propria gloria & uirtute, subijcitur δι' ὧν τὰ τίμια καὶ μέγιστα ἡμῖν ἐπαγγέλματα δεδώρηται, per quæ pretiosa & maxima nobis promissa donata sunt. Et 2. Pet. 1. a. 4, quum præcessisset ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας κοινωνοὶ φύσεως, ut per hæc efficiamini diuinæ consortes naturæ, subijcitur ἀποφυγόντες τῆς ἐν κόσμῳ ἐν ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς, effugientes eius quæ in mundo est in concupiscentia corruptionis. Et 2. Pet. 1. a. 5, quum præcessisset καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, & ipsum hoc autem omnem studium adhibentes, subijcitur ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, subministrate in fide uestra uirtutem. Et 2. Pet. 1. a. 8, quum præcessisset ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα καὶ πλεονάζοντα, hæc enim uobis adsunt & abundant, subijcitur οὐκ ἀργοὺς οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν, non otiosos neque infructuosos constituit in Domini nostri Iesu Christi agnitione. Et 2. Pet. 1. a. 9, quum præcessisset ᾧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα τυφλός ἐστι μυωπάζων, cui enim non adsunt hæc cæcus est manu prehendens, subijcitur λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν, obliuionem accepit purgationis ueterum suorum peccatorum. Et 2. Pet. 1. a. 10, quum præcessisset διὸ ἀδελφοὶ μᾶλλον σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι, quamobrem fratres magis studete firmam uestram uocationem & electionem facere, subijcitur ταῦτα γὰρ ποιοῦντες οὐ μὴ πταίσητέ ποτε, hæc enim facientes non offendetis aliquando. Et 2. Pet. 1. a. 11, quum præcessisset οὕτως γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, sic enim abundanter subministrabitur uobis introitus in æternum regnum Domini nostri & seruatoris Iesu Christi, subijcitur διὸ μελλήσω ἀεὶ ὑμᾶς ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, quamobrem incipiam semper uos admonere de his. Et 2. Pet. 1. a. 12, quum præcessisset καίπερ εἰδότας καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ, quamuis scientes & confirmatos in præsenti ueritate, subijcitur ἡγοῦμαι δὲ δίκαιον ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει, existimo autem iustum quamdiu sum in hoc tabernaculo excitare uos in admonitione. Et 2. Pet. 1. a. 13, quum præcessisset εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς ἐδήλωσέ μοι, sciens quia uelox est depositio tabernaculi mei, sicut & Dominus noster Iesus Christus significauit mihi, subijcitur σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον τὴν τούτων μνήμην ποιεῖσθαι, studebo autem & quotidie habere uos post meum excessum horum memoriam facere. Et 2. Pet. 1. a. 14, quum præcessisset οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, non enim doctis fabulis secuti notam fecimus uobis Domini nostri Iesu Christi potentiam & aduentum, subijcitur ἀλλὰ ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος, sed speculatores facti illius magnificentiæ. Et 2. Pet. 1. a. 15, quum præcessisset λαβὼν γὰρ παρὰ θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, accipiens enim à Deo patre honorem & gloriam uoce delata ei huiusmodi à magnifica gloria, subijcitur ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός μου οὗτός ἐστιν ἐν ᾧ ἐγὼ εὐδόκησα, filius meus dilectus meus hic est in quo ego complacui. Et 2. Pet. 1. a. 16, quum præcessisset καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ, & hanc uocem nos audiuimus de cœlo delatam cum ipso essemus in monte sancto, subijcitur ἐν ᾧ ἐγὼ εὐδόκησα, in quo ego complacui. Et 2. Pet. 1. a. 17, quum præcessisset ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, habemus firmiorem propheticum sermonem, subijcitur ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, cui bene facitis attendentes tanquam lucernæ lucenti in caligine loco. Et 2. Pet. 1. a. 18, quum præcessisset ἄχρι οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν καρδίαις ὑμῶν, donec dies illucescat & lucifer exoriatur in cordibus uestris, subijcitur τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, hoc primum scientes. Et 2. Pet. 1. a. 19, quum præcessisset πᾶσα προφητεία γραφῆς ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται, omnis prophetia scripturæ propriæ interpretationis non fit, subijcitur οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη προφητεία ποτέ, non enim uoluntate hominis delata est prophetia aliquando. Et 2. Pet. 1. a. 20, quum præcessisset ἀλλὰ ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν ἀπὸ θεοῦ ἄνθρωποι, sed à Spiritu sancto impulsi locuti sunt homines à Deo. Et 2. Pet. 1. a. 21, quum præcessisset ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, fuerunt autem & pseudoprophetæ in populo, subijcitur ὡς ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, sicut & in uobis erunt pseudodoctores. Et 2. Pet. 2. a. 1, quum præcessisset οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, qui introducent sectas perditionis, subijcitur καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, & eum qui redemit eos dominum abnegantes. Et 2. Pet. 2. a. 2, quum præcessisset καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀσελγείαις, & multi sectabuntur eorum impudicitias, subijcitur δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται, per quos uia ueritatis blasphemabitur. Et 2. Pet. 2. a. 3, quum præcessisset καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται, & auaritia fictis sermonibus uos mercabuntur, subijcitur οἷς τὸ κρίμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει, quibus iudicium olim non otiatur, & perditio eorum non dormitat. Et 2. Pet. 2. a. 4, quum præcessisset εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, subijcitur ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τηρουμένους, sed funibus caliginis detrudens tradidit in iudicium seruandos. Et 2. Pet. 2. a. 5, quum præcessisset καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, & antiqui mundi non pepercit, subijcitur ἀλλὰ Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ὄγδοον ἐφύλαξε κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας, sed Noe iustitiæ præconem octauum seruauit diluuium mundo impiorum inducens. Et 2. Pet. 2. a. 6, quum præcessisset καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόρρας τεφρώσας κατέκρινεν ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς, & ciuitates Sodomorum & Gomorræ cinere redactas damnauit exemplum futurorum impie agere posuit, subijcitur δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς ἐρρύσατο, iustum Lot oppressum à nefandorum in impudicitia conuersatione liberauit. Et 2. Pet. 2. a. 7, quum præcessisset βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν, aspectu enim & auditu iustus habitans in eis diem ex die animam iustam iniquis operibus cruciabat, subijcitur οἶδεν κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, nouit Dominus pios de tentatione liberare. Et 2. Pet. 2. a. 8, quum præcessisset τοὺς δὲ ἀδίκους εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν, iniustos autem in diem iudicij puniendos seruare, subijcitur μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας, maxime autem eos qui post carnem in concupiscentia immunditiæ ambulant & dominationem contemnunt. Et 2. Pet. 2. a. 9, quum præcessisset τολμηταὶ αὐθάδεις δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες, audaces ipsi sibi placentes gloriam non horrent blasphemantes, subijcitur ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν, ubi angeli robore & potentia maiores existentes non ferunt aduersus eos apud Dominum blasphemum iudicium. Et 2. Pet. 2. a. 10, quum præcessisset οὗτοι δὲ ὡς ἄλογα ζῷα γεγεννημένα φυσικὰ εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν, hi autem tanquam irrationabilia animalia nata naturalia ad captionem & corruptionem, subijcitur ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καὶ φθαρήσονται, in quibus ignorant blasphemantes in corruptione sua & corrumpentur. Et 2. Pet. 2. a. 11, quum præcessisset ἀδικούμενοι μισθὸν ἀδικίας, iniuriam patientes mercedem iniquitatis, subijcitur ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν, uoluptatem existimantes eam quæ in die est delitiarum. Et 2. Pet. 2. a. 12, quum præcessisset σπίλοι καὶ μῶμοι ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν συνευωχούμενοι ὑμῖν, maculæ & labes delitiantes in dilectionibus suis conuiuantes uobiscum, subijcitur ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος καὶ ἀκατασχέτους ἁμαρτίας, oculos habentes plenos adulteræ & incessabiles peccati. Et 2. Pet. 2. a. 13, quum præcessisset δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, illicientes animas infirmas, subijcitur καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίας ἔχοντες, cor exercitatum auaritiæ habentes. Et 2. Pet. 2. a. 14, quum præcessisset κατάρας τέκνα, maledicti filij, subijcitur καταλείποντες εὐθεῖαν ὁδὸν ἐπλανήθησαν, relinquentes rectam uiam errauerunt. Et 2. Pet. 2. a. 15, quum præcessisset ἐξακολουθήσαντες τῇ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ ὁδῷ, secuti Balaam Bosor uiam, subijcitur ὃς μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησε, qui mercedem iniquitatis dilexit. Et 2. Pet. 2. a. 16, quum præcessisset ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας, correptionem autem habuit propriæ iniquitatis, subijcitur ὑποζύγιον ἄφωνον ἀνθρώπου φθεγξάμενον φωνῇ ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν, iumentum mutum hominis uoce locutum prohibuit prophetæ insaniam. Et 2. Pet. 2. a. 17, quum præcessisset οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι καὶ ὁμίχλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμεναι, hi sunt fontes aquæ carentes & nebulæ à turbine actæ, subijcitur οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους τετήρηται, quibus caligo tenebrarum seruata est. Et 2. Pet. 2. a. 18, quum præcessisset ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς ἀσελγείαις τοὺς ὀλίγως ἀποφεύγοντας τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, superba enim uanitatis loquentes illiciunt in concupiscentiis carnis impudicitijs eos qui modicè effugiunt eos qui in errore conuersantur, subijcitur ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, libertatem illis promittentes. Et 2. Pet. 2. a. 19, quum præcessisset αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς, ipsi serui existentes corruptionis, subijcitur ᾧ γάρ τις ἥττηται τούτῳ καὶ δεδούλωται, cui enim quis superatus est huic & seruit. Et 2. Pet. 2. a. 20, quum præcessisset εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου ἐν ἐπιγνώσει τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ τούτοις πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, si enim effugientes contagia mundi in agnitione Domini & seruatoris Iesu Christi his rursus implicati superantur, subijcitur γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων, facta sunt illis nouissima deteriora prioribus. Et 2. Pet. 2. a. 21, quum præcessisset κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης ἢ ἐπιγνοῦσιν ὑποστρέψαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς, melius enim erat illis non agnouisse uiam iustitiæ quàm agnoscentibus conuerti à retro ab eo quod traditum illis est sancto mandato, subijcitur συμβέβηκεν αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, accidit illis id ueræ prouerbij. Et 2. Pet. 2. a. 22, quum præcessisset κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα, canis reuersus ad proprium uomitum, subijcitur καὶ ὗς λουσαμένη εἰς κυλισμὸν βορβόρου, & sus lota in uolutabrum cœni. Et 2. Pet. 3. a. 1, quum præcessisset ταύτην ἤδη δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολήν, hanc iam secundam uobis scribo epistolam, subijcitur ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν, in quibus excito uestrum in admonitione sinceram mentem. Et 2. Pet. 3. a. 2, quum præcessisset μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος, memores esse eorum quæ dicta sunt à sanctis prophetis & uestrorum Apostolorum mandati Domini & seruatoris, subijcitur τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, hoc primum scientes. Et 2. Pet. 3. a. 3, quum præcessisset ἐλεύσονται ἐν ἐσχάτοις ἐμπαῖκται ἐν ἐμπαιγμονῇ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι, uenient in nouissimis illusores in illusione secundum suas ipsorum concupiscentias ambulantes, subijcitur καὶ λέγοντες ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ, & dicentes ubi est promissio aduentus eius. Et 2. Pet. 3. a. 4, quum præcessisset ἀφ' ἧς γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτως διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως, à quo enim patres dormierunt, omnia sic perseuerant ab initio creaturæ, subijcitur οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ, cœli erant olim & terra ex aqua & per aquam consistens uerbo Dei. Et 2. Pet. 3. a. 5, quum præcessisset λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, latet enim eos hoc uolentes, subijcitur ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ δι' ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ, quia cœli erant olim & terra ex aqua & per aquam consistens uerbo Dei. Et 2. Pet. 3. a. 6, quum præcessisset δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὑδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο, per quæ tunc mundus aqua inundatus perijt, subijcitur οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ τῷ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων, cœli autem nunc & terra eodem uerbo repositi sunt igni seruati in diem iudicij & perditionis impiorum hominum. Et 2. Pet. 3. a. 7, quum præcessisset ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς ἀγαπητοί, unum autem hoc non lateat uos dilecti, subijcitur ὅτι μία ἡμέρα παρὰ κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία, quia una dies apud Dominum tanquam mille anni & mille anni tanquam dies una. Et 2. Pet. 3. a. 8, quum præcessisset οὐ βραδύνει κύριος τῆς ἐπαγγελίας, non tardat Dominus promissionis, subijcitur ὡς τινες βραδύτητα ἡγοῦνται, quemadmodum quidam tarditatem existimant. Et 2. Pet. 3. a. 9, quum præcessisset μακροθυμεῖ εἰς ὑμᾶς μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι, patienter agit erga uos nolens aliquos perire sed omnes ad pœnitentiam transire, subijcitur ἥξει δὲ ἡμέρα κυρίου ὡς κλέπτης, ueniet autem dies Domini tanquam fur. Et 2. Pet. 3. a. 10, quum præcessisset ἐν ἧ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσεται καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα εὑρεθήσεται, in qua cœli uehementer transibunt elementa autem ardentia soluentur & terra & quæ in ea sunt opera inuenientur, subijcitur οὐκ ἀφανισθήσεται, non euanescent. Et 2. Pet. 3. a. 11, quum præcessisset τούτων οὕτως πάντων λυομένων ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις, his sic omnibus dissolutis quales oportet esse in sanctis conuersationibus & pietatibus, subijcitur προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας, exspectantes & festinantes aduentum diei Dei. Et 2. Pet. 3. a. 12, quum præcessisset δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τακήσεται, per quam cœli ardentes soluentur & elementa ardentia liquescent, subijcitur καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, nouos autem cœlos & terram nouam secundum promissum eius exspectamus. Et 2. Pet. 3. a. 13, quum præcessisset ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ, in quibus iustitia habitat, subijcitur διὸ ἀγαπητοί ταῦτα προσδοκῶντες σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ, quamobrem dilecti hæc exspectantes studete immaculati & irreprehensibiles ei inuenire in pace. Et 2. Pet. 3. a. 14, quum præcessisset καὶ τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν σωτηρίαν ἡγεῖσθε, & Domini nostri patientiam salutem existimate, subijcitur καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς Παῦλος κατὰ τὴν δοθεῖσαν αὐτῷ σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν, sicut & dilectus noster frater Paulus secundum datam sibi sapientiam scripsit uobis. Et 2. Pet. 3. a. 15, quum præcessisset ὡς καὶ

a I fideles ſcilicet ſcribens uel eorum ſalutem in eo Euangelio eſſe poſitam, cuius inquit Euangelij uel præcipuum ca- A
put eſt reſurrectio mortuorum. Quibuſdam placet ſubaudire copulam, ex Hebræorum idiotiſmo, quaſi ſcriptum ſit καὶ ἐν τοῖς ἐμοὶ, & niſi. Sed hac ratione uideretur τὸ ἐν τοῖς redundare.

Et quòd uiſus ſit Cephæ, deinde duode- 5 καὶ ὅτι ὤφθη Κηφᾷ, εἶτα τοῖς δώδεκα·
cim illis:

Poſtea uiſus ſit plus quàm quingentis fra- 6 ἔπειτα ὤφθη ἐπάνω πεντακοσίοις ἀδελ-
tribus ſemel: ex quibus pleriq; manent uſq; φοῖς ἐφάπαξ· ἐξ ὧν οἱ πλείους μένουσιν ἕως ἄρ-
adhuc, quidam autem obdormierunt. τι. τινες δὲ καὶ ἐκοιμήθησαν.

Poſtea uiſus eſt Iacobo: deinde Apoſto- 7 ἔπειτα ὤφθη Ἰακώβῳ, εἶτα τοῖς ἀποστόλοις
lis omnibus. πᾶσιν.

Paulo uiſus Chriſtus. Vltimo uerò omnium, uelut abortiuo, ui- 8 ἔσχατον δὲ πάντων ὡσπερεὶ τῷ ἐκτρώματι
ſus eſt etiam mihi. ὤφθη κἀμοί.

Ego enim ſum minimus Apoſtolorum, 9 ἐγὼ γάρ εἰμι ὁ ἐλάχιστος τῶν ἀποστόλων, ὃς οὐκ
qui non ſum dignus qui uocer Apoſtolus, εἰμὶ ἱκανὸς καλεῖσθαι ἀπόστολος, διότι ἐδίωξα
propterea quòd perſequtus ſum Eccleſiã Dei τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ.

Sed gratia Dei ſum id quod ſum: & gratia 10 χάριτι δὲ θεοῦ εἰμι, ὅ εἰμι· καὶ ἡ χάρις αὐτοῦ ἡ εἰς ἐμὲ, οὐ B
eius in me *profecta* nõ fuit inanis, ſed amplius κενὴ ἐγενήθη, ἀλλὰ περισσότερον αὐτῶν πάν-
quàm illi omnes laboraui: nõ ego tamen, ſed των ἐκοπίασα· οὐκ ἐγὼ δὲ, ἀλλὰ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ,
gratia Dei quæ mecum *eſt*. ἡ σὺν ἐμοί.

Et ego igitur & illi ita prædicamus, & ita 11 εἴτε οὖν ἐγὼ, εἴτε ἐκεῖνοι, οὕτως κηρύσσομεν,
credidiſtis. καὶ οὕτως ἐπιστεύσατε.

Quòd ſi Chriſtus prædicatur ex mortuis 12 εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται, ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγή-
ſuſcitatus eſſe, quomodo dicunt quidam in γερται, πῶς λέγουσί τινες ἐν ὑμῖν, ὅτι ἀνάστα- 1
Chriſtus primus reſurrexit: omnes per ipſum reſurgent. ter uos, non eſſe reſurrectionem mortuorũ? σις νεκρῶν οὐκ ἔστιν;

Nam ſi reſurrectio mortuorum non eſt, 13 εἰ δὲ ἀνάστασις νεκρῶν οὐκ ἔστιν, οὐδὲ Χριστὸς
Chriſtus quoq; non eſt ſuſcitatus. ἐγήγερται.

Quòd ſi Chriſtus nõ eſt ſuſcitatus, inanis 14 εἰ δὲ Χριστὸς οὐκ ἐγήγερται, κενὸν ἄρα τὸ κή-
uidelicet eſt prędicatio noſtra, inanis autem ρυγμα ἡμῶν, κενὴ ἔστι καὶ ἡ πίστις ὑμῶν.
eſt & fides ueſtra.

Reperimur autem & falſi teſtes Dei: quo- 15 εὑρισκόμεθα δὲ καὶ ψευδομάρτυρες τοῦ θεοῦ,
niam teſtificati ſumꝰ de Deo, quòd ſuſcitarit ὅτι ἐμαρτυρήσαμεν κατὰ τοῦ θεοῦ, ὅτι ἤγειρε τὸν
Chriſtum: quem non ſuſcitauit, ſi uidelicet Χριστὸν, ὃν οὐκ ἤγειρεν, εἴπερ ἄρα νεκροὶ οὐκ ἐγεί-
mortui non ſuſcitantur. ρονται.

Nam ſi mortui non ſuſcitantur, Chriſtus 16 εἰ γὰρ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται, οὐδὲ Χριστὸς ἐ- C
quoq; non eſt ſuſcitatus. γήγερται.

5 Duodecim illis τοῖς δώδεκα. Id eſt ſelectis illis Apoſtolis qui uulgò dicebantur οἱ δώδεκα, adeò ut tum quoq; nomen maneret, quum expuncto Iuda, & nondum allecto Matthia, undecim tantum eſſent: ueluti communi loquendi conſuetudine, etiamſi ex XXIIII uiris ſex aut ſeptem duntaxat conuenerint in Senatum, dicentur tamen XXIIII uiri conueniſſe. Itaque non eſt quòd corruptè ſcriptum eſſe putemus δώδεκα pro ὁνδέκα. i. duodecim pro undecim, in tanto codicum conſenſu, quum præſertim ueteres, ut Chryſoſtomum & Auguſtinum, ita legiſſe cõſtet, ut qui in hoc expediendo nodo, laborent. Ambroſius tamen legit undecim, & quidem expreſſo articulo, quem non recte omiſit, Vetus interpres.

6 Plus quam quingentis ἐπάνω πεντακοσίοις. Ad uerbum, ſuprà quàm quingentis, ſi uerum eſt quod admonet Eraſmus, ſubaudiri ἤ. i. quàm, ut quum dicimus, plus mille. quum alioquin ἐπάνω ſecundo caſui iungatur, ut Marc. 14. a. 5. hic uerò non potuit ſcribi ἀδελφῶν, propter uerbum ὤφθη. Quid ſi uerò ſcriptum erat ἐπάνω ὑ ἀδελφοῖς. i. πεντήκοντα. i. quinquaginta? Nam certe mirum eſt quingentos hic fratres commemorari, quum poſteacoacto uniuerſo cœtu in ipſa urbe Hieroſolymorum (in qua una tum uidetur fuiſſe ſpecies Eccleſię) numerentur duntaxat centum & uiginti, Act. 1. c. 15. Sed tamen in tanto codicum & ueterum interpretum cõſenſu nihil uolui mutare ex coniectura Chryſoſtomus uerò ἐπάνω interpretatur ἄνωθεν. i. cælitus, ſiue è ſublimi, quaſi ſcilicet iſta ſint ad aſcenſionem referenda. Verum ſi hæc interpretatio admittatur, neceſſe fuerit dicere, uel Apoſtolum neglexiſſe hiſtoriæ ordinẽ, uel duplicem illam apparitionem cuius fit mentio uerſu 7. poſt aſcenſionem contigiſſe, ut & illam Pauli. quorum neutrum conceſſero, niſi quis idoneas rationes afferat:

Semel ἐφάπαξ Id eſt, non diuiſim, ſed unà, eodemque tempore. pro quo dicimus in uernaculo noſtro ſermone *à une fois*. Vulg. & Eraſ. ſimul, ἅμα.

9 Dignus ἄξιος. Eraſ. idoneus. Vide Matth. 3. c. 11. 10 Gratia Dei quæ mecum eſt ἡ χάρις θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. Vulg. gratia Dei mecum, neglecto articulo: cuius uim obſeruauit etiam Hieronymus aduerſus Pelagianos. Certè inepti ſunt Sophiſtæ qui ex hoc inſigni loco, ineptè conuerſo, uolunt liberi arbitrij meritum ſtabilire. nam etiamſi non eſſet adſcriptus articulus, debuerant animaduertere, Paulum ita ſeipſum facere gratiæ adminiſtrum, ut nihil ſibi prorſus tribuat. Sic enim laboraui, inquit, ut tamen non ego, ſed gratia Dei quæ mihi adfuit, & per quam ſum quicquid ſum, per me effecerit. 11 Et ego igitur εἴτε μοὖν ἐγὼ ἐγὼ. Iterum εἴτε pro καὶ ut ſuprà 13. c. 8.

13 Nam ſi reſurrectio εἰ δὲ ἀνάστασις. Vulg Si autem. Eraſ. Porrò ſi, &c. Sed præſtat hic quoq; accipere δὲ γάρ.

15 De Deo κατὰ τοῦ θεοῦ. Sic uſurpant Dialectici hãc præpoſitionem, ubi de ſubiecto & prædicato differunt.

Vulg.

A Vulg.aduersus Deum,nam hoc certè in Dei iniuriam redundat quod ei falso tribuitur. Alia à Deo.Nam κατὰ interdum idem declarat quod ἀπὸ uel ἐκ,ut Matth.8.d.32.Marc.5.b.13.& Luc.8.e.33.κατὰ τὸ κρημνοῦ, sed addito uerbo ὥρμησε.ex quo facile deprehendi possit ea significatio.Itaque hæc interpretatio mihi uidetur nonnihil coacta, si huius particulæ uerum usum spectes.

εἰ δὲ χριστὸς οὐκ ἐγήγερται,ματαία ἡ πίστις ὑμῶν.ἔτι ἐστὲ ἐν ταῖς ἁμαρτίαις ὑμῶν. 17 Quòd si Christus non est suscitatus,inanis est fides uestra : adhuc estis in peccatis uestris.

ἄρα καὶ οἱ κοιμηθέντες ἐν χριστῷ, ἀπώλοντο. 18 Nempe & qui obdormierunt in Christo, perierunt.

εἰ ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ ἠλπικότες ἐσμὲν ἐν χριστῷ μόνον,ἐλεεινότεροι πάντων ἀνθρώπων ἐσμέν. 19 Si in hac solum uita spem in Christo habemus, miserrimi omnium hominũ sumus.

νυνὶ δὲ χριστὸς ἐγήγερται ἐκ νεκρῶν, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων ἐγένετο. 20 Nunc autẽ Christus suscitatus est ex mortuis:primitiæ eorum qui obdormierunt.

ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, καὶ δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις νεκρῶν, 21 Postquam enim per hominem mors,per hominem quoq; resurrectio mortuorum. Colos.1.c 8.1 apoc.1.b.5

ὥσπερ γὰρ ἐν τῷ ἀδὰμ πάντες ἀποθνήσκουσιν, οὕτως καὶ ἐν τῷ χριστῷ πάντες ζωοποιηθήσονται. 22 Sicut enim per Adam omnes moriuntur, ita & per Christum omnes uiuificabuntur:

ἕκαστος δὲ ἐν τῷ ἰδίῳ τάγματι, ἀπαρχὴ χριστός, ἔπειτα οἱ τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ. 23 Vnusquisque autem suo ordine:primitię Christus *resurrexit*, postea ij qui sunt Christi,in aduentu ipsius *resurgent*. 1.Thes.4.d 15

εἶτα τὸ τέλος, ὅταν παραδῷ τὴν βασιλείαν τῷ θεῷ καὶ πατρί, ὅταν καταργήσῃ πᾶσαν ἀρχὴν,καὶ πᾶσαν ἐξουσίαν,καὶ δύναμιν. 24 Deinde *erit* finis, quũ tradiderit regnum Deo ac Patri: quum aboleuerit omnem potestatem & uirtutem. Psal.110.1. act.2.c.34 heb.1.d.13 & 10.c.13

17 Adhuc ἔτι.Vulg.adhuc enim, ἔτι γὰρ quæ lectio mihi non displicet.Esse autem in peccatis,declarat sanctificatum non esse,nec peccatorum remissionem cosequutum.Pendet enim nostra uiuificatio à Christi resurrectione, ut Rom.6,a.4.mortificatio & peccatorum remissio à morte.Mors autem Christi inefficax est,si in morte mansit.

19 Solùm μόνον.Notanda est in primis traiectio huius particulæ,qualis est Ro.4.d.16.ita scilicet ut cohæreat cum ταύτῃ,sicut nos coniunximus.Nam alioquin minimè reprehenderentur qui in solo Christo spem suam in hac uita collocant.Cæterùm,in hac uita,declarat huius uitæ gratia,siue,ita ut hæc fides aliud quàm hanc uitam non respiciat. Miserrimi ἐλεεινότεροι.Id est ἐλεεινότατοι,ut suprà 13.d.13. 20 Primitiæ eorum qui obdormierunt, ἀπαρχὴ τῶν κεκοιμημένων. Alludit ad primitias quarum oblatio reliquos fructus sanctificabat.Mihi uerò uidetur Erasmus impropriè conuertisse κεκοιμημένων qui dormierant:& puto expungendum uerbum ἐγένετο quod in codicibus Græcis inuenitur,nisi subaudias καὶ ex Hebræorum idiotismo in oratione bimembri,sicut 1.Tim.4.a.3. ut conuertas,& primitiæ eorum qui obdormierunt,factus est.Vetus certè interpres non legit,& in uno ex nostris exemplaribus comperimus non addi. 22 Omnes uiuif.πάντες ζωοποιηθήσονται. Quidam,omnes reuiuiscent.Sed notandum est uerbum passiuum,quod declarat eos non suapte ui,sed aliena resurgere:quæ emphasis uerbo reuiuiscẽdi nõ exprimit.Tanti est momẽti uestigijs Apostoli potius insistere,quàm uerba quædam ut parum Latina refugere. Cęterum quod dicit omnes per Christum uiuificatum iri,dextrè intelligendum est.Neque tamen difficilis est huius loci explicatio.Liquet enim tum ex superioribus,ueluti ex illis absurdis ex quibus Apostolus duxit argumenta,tum ex ijs quæ subijcit ac præsertim de corporibus cum gloria resurrecturis:ex ijs inquam liquet Apostolum solis fidelibus ista scribere,& de illorum duntaxat resurrectione differere. Nam alioqui si negotium illi fuisset cum Epicureis longè alia adhibuisset argumenta.Risissent enim illi hæc omnia,& Christum non resurrexisse,uanam esse hanc prædicationem ac fidem,stultos esse Apostolos dixissent,ac proinde eluisset omnia Pauli argumenta. Itaq; τὸ παθόλου hic quoque ut aliquoties in hac eadem epistola,ueluti 8.a 1.& 9.d.25.& 10.g.33.restringendum est ad id de quo agitur:idque non in hoc tantum membro,sed etiam in altero superiore isti opposito faciendum censeo. Quanuis enim uniuersaliter & sine exceptione uerum sit omnes in Adamo mori,tamen par est ut idem signum in utroque comparationis eiusdem membro,simili ratione explicetur.

23 Primitiæ Christus *resurrexit* ἀπαρχὴ χριστός. Addendum putaui omnino uerbum præteriti temporis hoc in loco,ut fanaticorum quorundam somnio occurratur,qui deprauatè supplent hunc locum,quasi scilicet Christus nondum surrexerit,sed in ultima resurrectione primus sit resurrecturus.Ea fortassis causa fuit cur in superiore uersiculo Ruffinus symbolum exponens,legerit uiuificantur,non uiuificabuntur.

24 Quum tradiderit,&c.ὅταν παραδῷ,&c.Quomodo perspicuè possit totus hic locus explicari, paucis dicã,in lectoris gratiã.Christus homo & Ecclesiæ caput Dei respectu dicit Deo subiectus:mũdi uerò respectu,regnare:quia s.ministerio suo defunctus & ad dextrã Patris euectus,omnẽ potestatẽ accepit in cælo & interra qua ratione rex cœli & terræ designatus est,sed ita ut Deus per eũ hæc omnia administret.quo rursus respectu Deo subijcitur.Posti tũ est aũt illud Christi regnum tum in gubernãdis fidelibus,ut magnificè describit Apostolus Ephe.4.tum in debellandis aduersarijs,inter quos etiam mors disertè numeratur ab Apostolo,ut scilicet ad resurrectionem mortuorum ista descriptio accommodetur.Debellatis igitur cunctis ad unum hostibus sublatisque omnibus illis gradibus qui illi regno & administrationi seruiebant,fidelibus denique uictoriam adeptis & capiti suo prorsus coniunctis,cessabit scilicet illud regnum quod inferiorum respectu obtinebat:idque nulla cum Christi imminutione, sed summa cum gloria:ut si quis præses prouinciæ,re omni prosperè confecta,domum rediret ad triumphum.Tunc igitur Christus homo iam integer.i.cum membris suis omnibus (quæ uocat Apostolus Christi πλήρωμα,Ephe.1.d.23)Deo plenè subijcietur,ut omnes plenè Dei gloria impleantur,omnes,inquam,nullo medio interposito uelo, Dei contemplatione fœlices ac beati in æternũ perfruantur.Nam quo propior erit ista subiectio,eo maior erit fœlicitas. Interim uerò Christus semper eminebit,tum quia Deus est Patri in omnibus cum Spiritu sancto æqualis, tum quia Ecclesiæ caput,sed quæ tum erit cum eo cohæres, ac proinde non tam illi subiecta, quàm cum eo coniuncta, idque prorsus gratis. Deo ac patri τῷ θεῷ καὶ πατρὶ.Hęc formula non Paulo modò,sed & Iacobo & Petro est familiaris,Latinis nonnihil ambigua,si quis cauillari uelit Deum & Patrem duas esse personas. Sed in Græco sermone nulla est ambiguitas,quum unus sit articulus.Neque enim dicit τῷ θεῷ καὶ τῷ πατρὶ.Perinde est ergo ac si diceres Latinè,illi qui Deus est ac Pater.

Nã oportet eũ regnare uſquequo poſue 25
rit omnes inimicos ſub pedes ſuos.
Vltimus autem hoſtis aboletur mors. 26
Nã omnia ſubiecit ſub pedes illius,(Quũ 27
autem dicit quòd omnia ſubiecta ſint, palã
eſt quod *hoc dicatur* extra eum qui ſubiecit
ei omnia.)
Quum autẽ ſubiecta fuerint ei omnia, tũc 28
& ipſe filius ſubijcietur ei qui ſubiecit ipſi
omnia,ut Deus ſit omnia in omnibus.
Alioqui quid facient ij qui baptizantur 29
pro mortuis? ſi omnino mortui non ſuſcitan
tur,cur baptizantur pro mortuis? 30
Cur nos periclitamur omni momento? 31
In dies morior per gloriationem ueſtram,
quam habeo in Chriſto Ieſu domino noſtro:

δεῖ γὰρ αὐτὸν βασιλεύειν ἄχρις οὗ ἂν θῇ A
πάντας τοὺς ἐχθροὺς ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.
ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος,
πάντα γὰρ ὑπέταξεν ὑπὸ τοὺς πόδας αὐτοῦ.
ὅταν δὲ εἴπῃ, ὅτι πάντα ὑποτέτακται, δῆλον
ὅτι, ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος αὐτῷ τὰ πάν-
τα.
ὅταν δὲ ὑποταγῇ αὐτῷ τὰ πάντα, τότε καὶ
αὐτὸς ὁ υἱὸς ὑποταγήσεται, τῷ ὑποτάξαντι
αὐτῷ τὰ πάντα, ἵνα ᾖ ὁ θεὸς τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.
ἐπεὶ τί ποιήσουσιν οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ
τῶν νεκρῶν, εἰ ὅλως νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; τί καὶ
βαπτίζονται ὑπὲρ τῶν νεκρῶν;
τί καὶ ἡμεῖς κινδυνεύομεν πᾶσαν ὥραν;
καθ' ἡμέραν ἀποθνήσκω, νὴ τὴν ὑμετέραν καύ
χησιν, ἣν ἔχω ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν.

25 Suos *αὐτοῦ*. Vulg. eius *αὐτοῦ*. & fortaſsis rectius propter uerſ. 27. Itaque ante uerbum *ὑπέταξεν* ſubiecit, ſub audiendum erit relatiuum is, ſcilicet Deus & Pater. 26 Hoſtis *ἐχθρὸς*. Vulg. inimicus, non ſatis expreſſe, ut rectè annotauit Valla 27 Quum autem dicit *ὅταν δὲ εἴπῃ*. Id eſt *εἰπὼν δέ*. Non rectè igitur Vulg. & Eraſ. quum autem dicat, quaſi hic ſit aliquod enthymema, cuius hoc ſit antecedens: quum ſint hæc potius per parentheſin explicanda. B
Extra eum qui ſub *ἐκτὸς τοῦ ὑποτάξαντος*. Vulg. præter eum qui ſubiecit. Eraſ. Excipiendum eum. Ego malui ſupplere quod deerat, & *ἐκτὸς* interpretari ad uerbum: quum ſic quoque eleganter loquantur Latini.

29 Qui baptizantur pro mortuis: *οἱ βαπτιζόμενοι ὑπὲρ τῶν νεκρῶν* Id eſt qui baptizantur ita ut mortuis non uiuis proſit hic eorum baptiſmus: ut qui paulo ante mortem baptizabantur. Nam ij certè, ſi nulla eſt corporum reſurrectio, fruſtra baptizãtur, ſaltẽ quoad corpus. Hãc expoſitionẽ affert inter cęteros Epiphanius *κατὰ κηρινθιανῶν*: ad quã alij proxime accedũt, explicãtes, qui ꝓ mortuis, i. qui tanquã mortui ſiue moribũdi, baptizant. Omitto eos q̃ ſimpliciter exponunt Baptizari pro mortuis, id eſt mortuorum uice: item qui ad clinicorum baptiſmum referunt. Neque enim probabile eſt, Paulum tam craſſos tamque ſuperſtitioſos abuſus non fuiſſe reprehenſurum. Verum utra que illa altera expoſitio uidetur ſatis firmum argumentum non continere. Erant enim reſponſuri aduerſarij, baptiſmum moribundis quoad animum prodeſſe, ac proinde non fruſtra baptizari, etiamſi corpora non reſurgant. Itaque ualeret hoc argumentum duntaxat aduerſus negantes animorum immortalitatem. Nam ſi excipias, Paulum argumẽtari ex hypotheſi, quaſi ſcilicet baptiſmus etiam corporibus proſit: reſpondeo nunquam fuiſſe hanc hypotheſin cõceſſuros aduerſarios, niſi additis exceptionibus: & certè alioqui Paulus idipſum aſſumeret de quo quæritur. Puto igitur Apoſtolum à generali ſine baptiſmi argumentari, ut baptizari pro mortuis idem declaret atq; baptizari ut mors ipſa extinguatur, ſiue in reſurrectionem à mortuis, cuius nimirum eſt ſymbolum baptiſmus, ut declaratur Rom. 6. a. 3 4. & 5. ubi tamen de Spirituali reſurrectione, id eſt regeneratione, diſſerit. In hac etiam opinione ſunt Græca ſcholia, Photius, & Theophylactus. At enim, dices, hoc loquẽdi genus, Quid facient qui baptizantur pro mortuis, uidetur quoſdã duntaxat deſignare. Eſto id uerò, non tamẽ inde efficitur argumentũ nõ duci à generali ſine baptiſmi. Sed notandũ eſt Apoſtolũ nõ dixiſſe, qui baptizati ſunt (ut antea dixerat uerſ. 18. qui obdormierũt) ſed qui baptizant: ut ſatis appareat illum ſicut uerſ. 18. propoſuerat duntaxat mortuos, ita etiam hoc in loco hoc argumentum tractare in hypotheſi dũtaxat eorũ q̃ baptizãdi quotidie, ꝓut naſci contigiſſet aut credere, offerebant: quauis illud ẽt moritu ris & hoc quoque iampridem baptizatis non minus conueniret. Perinde eſt ergo ac ſi diceret Apoſtolus, Si mortui non reſurgunt, cur baptiſmus pro mortuis inſtitutus eſt in Eccleſia? Nam quid illis fiet qui ſic ſolent à uobis baptizari, aut cur pro mortuis baptizantur? Baptizantur ergo, indicat actum uigẽtem in Eccleſia: & additur, pro mortuis, non ut aliquorum baptiſmus ab aliorum baptiſmo diſtinguatur, ſed ut intelligatur quæ ſit uis argumenti à baptiſmo ſumpti ad probandam corporum reſurrectionem.
Si omnino, &c. *εἰ ὅλως*, &c. Hoc plerique connectunt cum ſuperiore membro: ego uerò non dubito ſequentib. adiungere. Nam *ἐπεὶ* particula ſatis indicat abſurdum elici ex præcedentibus, quaſi diceret Apoſtolus, Alioqui, niſi C
uera ſunt quæ dixi de Chriſti regno & ſubiectione, quid illis fiet quos Eccleſia quotidie baptizat in mortis deſtructionẽ? Deinde ſequit nouũ argumentũ ab alio abſurdo ſumptũ, ſed ꝙ ſuperiori prorſus reſpõdeat, ſicuti mortis deſtructio & reſurrectio correlatiua ſunt, quum morti ſuccedat uita.
Cur baptizantur pro mort. *τί καὶ βαπτίζονται ὑπὲρ νεκρῶν*: Subauditur *οἱ βαπτιζόμενοι* qui baptizantur, ut ſit plena oratio, Qui baptizantur, cur baptizantur pro mortuis. id eſt, in reſurrectionem à mortuis, ſi mortui non reſurgunt? quod etiam ſuperiorem interpretationem confirmat, Paulum ſcilicet è generali ſine baptiſmi argumentari. Cæterum particulam *καὶ* à Vetere interprete & ab Eraſmo expreſſam liquet ex Græcorum idiotiſmo redundare, quibus eſt familiaris pleonaſmus, præſertim poſt *τίς* & *ὅ, τι* Xenoph. *Τί ποτε καὶ καλέσαι χρή*: Idem. *ὅτῳ τινὶ καὶ πλέψωσι, τοῦ ἐσωτῶν πλέψονται*. Thucyd. *καὶ τίνα καὶ ἐνέδρᾳ πεποιημένα*. Pauſ. *καὶ τίνες καὶ ἀπωλόντο τῶν ϛρατιω τῶν*: Greg. *Τί χρὴ καὶ λέγειν*. Syneſ. *ἵν' εἰδῶμεν ὅ τι καὶ λέγει*. quę exempla citat doctiſs. Budæus in Commentarijs. Diximus etiam de hoc pleonaſmo aliquid Ioh. 8. c. 25. Sic ſequente uerſ. *Τί καὶ ὑμεῖς*. i. cur nos, &c. Quod aũt Vetus interpres non conuertit pro mortuis, ſed pro illis. i. *ὑπὲρ αὐτῶν*, planè deprauatũ eſſe puto, quũ *ὑπὲρ τῶν νεκρῶν* in duodecim manuſcriptis codicib. itemque in Complutenſi editione & Græcis ſcholijs ſcriptum inuenerimus, *ὑπὲρ αὐτῶν* autem in tribus duntaxat exemplaribus, ex Marcionitarum opinione, ut arbitror, qui pro mortuis interpretati ſunt, uice mortuorum, & hoc loco ſunt abuſi ut craſſam illam profanationem baptiſmi tuerentur, cuius meminit Chryſoſtomus, ideoque pro *τῶν νεκρῶν* ſuppoſuerunt *αὐτῶν*, ut ego quidem conijcio.
30 Omni momento: *πᾶσαν ὥραν*. Vulgata, omni hora. Eraſmus, omni tempore. Vide Matth. 9. c. 22.
31 Per gloriationem ueſtram quã habeo, &c. *νὴ τὴν ὑμετέραν ἣν ἔχω*, &c. In quibuſdam uulgatæ editionis Latinæ codicibus legitur propter. Sic quoq; legitur apud Ambroſium, & in cõmentarijs Hieronymo inſcriptis. Dubitant quoque Græca ſcholia num legendum ſit *διὰ*, & in eam ſententiam uidetur inclinare Theophylactus. Sed nõ dubito quin *νὴ* legendũ ſit, ita ut ſit obteſtationis ſpecies. quod agnoſcit Baſilius *εἰς ψαλμὸν ιδ'* & Auguſtinus epi. 29. & Sermone de uerbis Apoſtoli, 28. Neque eſt cur nobis inſolens uideatur hoc factũ. Eſt enim inter obteſtationẽ & iuſiiurandũ magna differentia, quũ liceat, prophetarũ exemplo, teſtes etiã cælũ & terrã appellare, nedum Angelos, ut 1. Tim. 5. d. 21. earũ quidẽ rerũ quas palã & in luce geſſerimus. Quidni enim hoc ęquè liceat ac hominũ te

ſtimonio

Astimonio uti? At in uero iureiurando Deus unus tum in rebus arcanis & quæ ab ipso solo possunt intelligi, ueluti in ijs quæ intus latent: tum uerò etiam in alijs, quoties ita requirit necessitas, non modò ut testis, sed etiam ut iudex ac uindex periurij, aduocatur, adeò ut sine summo sacrilegio non possit aliud nomen in iureiurando usurpari. Sed ad rem. Si per gloriationem nostram legas, dicemus perinde esse acsi Apostolus testes quotidianæ illius suæ mortis appellaret molestias illas innumerabiles de quib. uerè poterat in Domino gloriari. Sin uerò legamus Per uestram gloriationem, eadem quidem erit sententia, sed peculiariter accommodata Corinthijs: ac si diceret Apostolus, Quotidie morior, eiusq; rei testes appello omnes ærumnas, quas uerè gloriari possum me apud uos sustinuisse: uel, testis sit mihi gloriatio uestra, id est uester profectus in Euangelio, quod ego apud uos promulgaui summis cum periculis, ut ea quoq; nonnihil ad me pertineat in Christo Iesu. Mihi tamen ex duabus istis expositionibus prior maximè placet. Cur autem malim ὑμετέραν, id est uestram, legere, quàm nostram, non eo tantum adducor quòd magis accommodata sit sententia si ita legas, sed etiam quia post ἡμετέραν, id est nostram, uidetur potius subijciendum fuisse numero plurali ἔχομεν habemus, quam ἔχω habeo. Deinde quia ita legi in Complutensi editione, in tribus uetustis codicibus, in Græcis scholijs, Chrysostomo, Theophylacto, Ambrosio, Augustino, ipso denique Hieronymo, in ea epistola cuius initium est Sæpe & multũ, ut Erasmus quoq; obseruauit, ubi tamẽ pro Gloriationẽ legit salutẽ.

εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ τί μοι τὸ ὄφελος, εἰ νεκροὶ οὐκ ἐγείρονται; φάγωμεν καὶ πίωμεν, αὔριον γὰρ ἀποθνήσκομεν. 32

Si secundum hominem aduersus bestias pugnaui Epheſi, quæ mihi utilitas, si mortui non suscitantur? edamus & bibamus: cras enim moriemur.

μὴ πλανᾶσθε. φθείρουσιν ἤθη χρηστὰ ὁμιλίαι κακαί. 33

Ne seducamini. Mores bonos colloquia corrumpunt mala. *Menander* Esa. 22. d. 13 sapien. 2. b. 6

ἐκνήψατε δικαίως, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε. ἀγνωσίαν γὰρ θεοῦ τινες ἔχουσι. πρὸς ἐντροπὴν ὑμῖν λέγω. 34

Euigilate iustè, et ne peccetis: quidam eñ Deum non norunt, ad pudorem uobis *incutiendum* loquor.

ἀλλ' ἐρεῖ τις πῶς ἐγείρονται οἱ νεκροί; ποίῳ δὲ σώματι ἔρχονται. 35

At dicet aliquis, Quomodo suscitantur mortui? quali autem corpore prodeunt?

32 Secundũ hominẽ κατὰ ἄνθρωπον. Id est, non Diuino aliquo impulsu, neque in Deum respiciens, sed uel gloria uel temeritate actus, cæterisue eiusmodi causis adductus, quarum studio homines in pericula præcipites ruunt. Alijs uerò placet ista includere parenthesi: quorum sententiam si sequamur, præcisa fuerit oratio: quasi dixisset Apostolus, ut humano more loquar, id est, ut aliquid de meipso dicam sicut homines solent. Moris enim est Apostolo istis præfationibus uti in re simili, ut 2. Cor. 11. d. 16. 17, 21. 22. Mihi tamẽ prior expositio uidetur simplicior. Vide Ro. 3. a. 5. Aduersus bestias pugnaui ἐθηριομάχησα. Meritò reprehenditur Erasmus â doctissimo interprete, quòd eos qui aduersus bestias pugnabant, putarit eosdem esse atque eos qui bestijs obijciebantur: quum illi armati in arenam prodirent, ut uirtute & robore suo freti euaderent si possent: & nonnulli etiam bestiarij uocati ad eam rem perinde ac gladiatores instituerentur: bestijs aũtnudi obijcerent, nõ ut pugnarẽt, sed ut laniarentur. Quod aũt ad rem attinet, etsi probabiles sint rationes aliquæ cur hoc ad seditionem illam Demetrij referatur (usitatum enim est uulgum concitatum belluis comparare) tamen nonnullæ sunt uicissim contrariæ coniecturæ minimè inanes. Nam in hac eadem epistola dicit se Epheſi usque ad Pentecosten mansurum. quod consilium uix capere potuit post Demetrij seditionem: quum ex Lucæ historia satis appareat Paulum statim coactis fratribus discessisse. Deinde inter scriptionem huius epistolę & profectionem Pauli ex urbe Epheſi aliquod magnum temporis spatium interuenisse, ex eo etiam apparet, quòd in hac quidem epistola non promittit se uenturum nisi quum Macedoniam pertransierit, idque post Pentecosten infrà. 16. a. 5. & b. 8. Arqui ad Pentecosten affuit in Hierusalem, peragrata iam Macedonia & Achaia. quod ne posimus de eadẽ Pentecoste exponere, quasi Paulus repente fuerit coactus Epheso proficisci, mutato consilio, duæ certæ coniecturæ impediunt. Vna, quòd nihil opus fuisset Apostolum in altera epistola excusationes afferre cur ad eos no uenisset, sicuti præmiserat. nã si illud uerũ esset, citius ẽt uenisset q̃ fuerat pollicitus. Altera ẽ, q̃ in hac epistola iubent paratã habere collationẽ, infrà 16. a. 2. in altera uerò epistola ca. 9. a. 2. mẽtio fit eiusdẽ rei quasi anno superiore gestæ. Postremo quũ in hac epistola scribat se per Macedoniã adeos uenturũ: in altera significat sibi fuisse cõstitutũ ad eos ire, ut inde in Macedoniam transiret, & à Macedonia rursus ad eos rediret. 2. Cor. 1. c. 15. Cur autem consilium mutaret Paulus: nempe quòd diutius mansisset Epheſi quàm putasset, neque statim soluisset post Pentecosten, ut eis fuerat in hac epistola pollicitus. Itaque quum statim post Demetrij seditionem Epheso discesserit, ista θηριομαχία non potest de illa seditione intelligi, ut quæ multo post tempore fuerit cõsequuta. Quid igitur? dicam quod cõiecio. nam pro certo nihil affirmo θηριομαχεῖν proprie accipere non possum, quod Lucas quanuis non omnia scripserit, tamen mihi uidetur tam nobilem historiam non fuisse prætermissurus, ut qui res Epheſi actas tam accuratè ac præsertim seditionem illam exposuerit. Deinde ne Demetrius quidem uidetur hoc fuisse prætermissurus, istum esse impurum illum hominem & infamem quem iam olim ad bestias damnassent. In summa igitur, hoc expono ut trãslatitiè, dictum de Iudæis illis aduersus quos totos tres menses decertauit, ac etiã exorcistis illis itidem filijs Sceuæ principis Sacerdotum, ut scribitur copiosè à Luca capite Actorum 19. Nam in tam longo spatio, & tanta eius gentis peruicacia, non dubium est quin Apostolus infinita quasi cum ferocissimis beluis certamina susceperit, à quibus etiam quotidie ad necem quærebatur. Vsitatum est autem in Scripturis, ac præsertim apud Dauidem, crudeles & peruicaces hostes sæuissimis quibusque bestijs comparare: & Apostolus ipse Neronem leonis nomine designat. 2. Tim. 4. d. 17. Hanc autem epistolam Epheſi scriptam esse puto altero ineunte anno ab ipsius aduentu.

Edamus φάγωμεν. In duobus uetustis codicibus annotatur quod etiam scribit Valla, prouerbium hoc fuisse Laconicum, nempe ex Leonidæ illius historia. quod mihi non sit uerisimile, quum nulla gens frugalius uixerit. Apparet aũt omnino fuisse parœmiam Epicureis familiarem, ut Sardanapali illud, Lude, bibas, comedas: post mortem nulla uoluptas. & Martialis illud, Vita nimis sera est crastina: uiue hodie. Ita etiam scribitur apud Esa. 22. c, 13. unde uidetur petijsse Paulus, quanquam in diuersum finem. Moriemur ἀποθνήσκομεν. Præsens pro futuro, ut infrà uersu 35. & alibi sæpe. Nam etiam apud Esaiam legimus מתים

33 Corrumpunt φθείρουσιν. Iambicus est senarius ex Menandri comœdia nomine Thadia, ut annotatum inueni in uno uetusto codice. ubi tamen pro Θαδίᾳ legendum puto Θαΐδι, cuius nominis comœdiam Menandri citat Athenæus. 34 Euigilate ἐκνήψατε. τὸ ἐκνήφειν proprie de ebrijs dicitur qui à somno demum sunt sobrij. Iustè δικαίως. Id est, ut iustitiæ uacetis, quod explicat per antithesin, Hæbræorum more. Non norunt. ἀγνωσίαν ἔχουσι. Vulgata & Erasmus ad uerbum, ignorantiam Dei habent, quod uidetur durum in Latino sermone. Ad pudorem uobis *incutiendum* loquor πρὸς ἐντροπὴν ὑμῶν. Id est, ut uos pudeat istos sectari. Vulg. ad reuerenitã uobis loquor, quasi scilicet Apostolus in hac reprehensione ipsis quadam uerecundia pepercisset. Ego non uideo qui melius conueniat hæc interpretatio huic loco loco quàm suprà 6. a. 5

Quomodo resurgant.

Demens, quod tu seminas, non uiuiscit, 36
nisi mortuum fuerit.

Et quod seminas, non corpus oriturum 37
seminas, sed nudum granum, prout incide-
rit, tritici, aut alicuius ex reliquis granis.

Sed Deus ei dat corpus ut uoluit, unicui- 38
que seminum suum corpus.

Non omnis caro, eadē caro, sed alia qui- 39
dem caro hominum, alia uerò caro pecorū,
alia uerò piscium, alia uerò uolucrium.

Et sunt corpora cælestia, & sunt corpora 40
terrestria: sed alia quidem cælestium gloria
alia uerò terrestrium.

Alia gloria solis, & alia gloria lunę, & alia 41
gloria stellarum. stella siquidem à stella dif-
fert in gloria:

Ita & resurrectio mortuorū. seminatur *corpus* 42
corruptioni obnoxiū, suscitatur incorruptū.

Seminatur ignominiosum, suscitatur glo
riosum: seminatur infirmū, suscitatur potēs. 43

Seminatur corpus animale, suscitatur cor- 44
pus spirituale. est corpus animale, & est cor
pus spirituale.

ἄφρον, σὺ ὃ σπείρεις οὐ ζωοποιεῖται, ἐὰν A
μὴ ἀποθάνῃ.

καὶ ὃ σπείρεις, οὐ τὸ σῶμα τὸ γενησόμενον
σπείρεις. ἀλλὰ γυμνὸν κόκκον, εἰ τύχοι, σίτου.
ἢ τινῶν τῶν λοιπῶν.

ὁ δὲ θεὸς αὐτῷ δίδωσι σῶμα, καθὼς ἠθέ
λησε, καὶ ἑκάστῳ τῶν σπερμάτων τὸ ἴδιον σῶμα.

οὐ πᾶσα σὰρξ, ἡ αὐτὴ σὰρξ, ἀλλὰ ἄλλη μὲν
σὰρξ ἀνθρώπων, ἄλλη δὲ σὰρξ κτηνῶν, ἄλλη δὲ
ἰχθύων, ἄλλη δὲ πτηνῶν.

καὶ σώματα ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγεια.
ἀλλ' ἑτέρα μὲν ἡ τῶν ἐπουρανίων δόξα, ἑτέρα
δὲ ἡ τῶν ἐπιγείων.

ἄλλη δόξα ἡλίου, καὶ ἄλλη δόξα σελήνης,
καὶ ἄλλη δόξα ἀστέρων. ἀστὴρ γὰρ ἀστέρος διαφέ- B
ρει ἐν δόξῃ.

οὕτως καὶ ἡ ἀνάστασις τῶν νεκρῶν.

σπείρεται ἐν φθορᾷ, ἐγείρεται ἐν ἀφθαρσίᾳ.
σπείρεται ἐν ἀτιμίᾳ, ἐγείρεται ἐν δόξῃ. σπεί-
ρεται ἐν ἀσθενείᾳ, ἐγείρεται ἐν δυνάμει.

σπείρεται σῶμα ψυχικόν, ἐγείρεται σῶμα
πνευματικόν. ἔστι σῶμα ψυχικόν, καὶ ἔστι σῶ
μα πνευματικόν.

36 Quod tu seminas *σὺ ὃ σπείρεις*. Vulg. & Eras. Tu quod seminas, neglecta traiectione. quam nisi obserues, uidetur oratio non cohærere. Viuiscit *ζωοποιεῖται*. Plin. lib. 17. cap. 10. Pleraque ex his natura ipsa docuit, & in primis semen serere, quum decidens exceptumque terra, uiuiscaret. Vulg. & Eras. uiuificatur. à quo uerbo alibi non abhorruimus, sed in re dissimili. Mortuum fuerit *ἀποθάνῃ*. Translatitiè dictum, pro corruptum fuerit. Vulg. addit, prius *πρῶτον*. 37 Prout inciderit *εἰ τύχοι*. Vulg. utputa, i. *οἷον*. Eras. exempli causa Vide suprà 14. b. 10. 42 Seminatur. *σπείρεται* id est sepelitur, & instar seminis humo cōditur. Pergit enim in translatione à seminib. sumpta, qua nihil aptius dici potuit. Accipio aūt *σπείρεται* nō ut impersonale, ut ubique subaudiatur *σῶμα*, i. corpus, q̄ idcirco expreſ si primo loco. Corruptioni obnoxium *ἐν φθορᾷ*. Vulg. & Eras. ad uerbum, in corruptione. quam rationem etiam te nuerunt in ijs quæ sequuntur. Ego uerò puto *ἐν φθορᾷ* positum esse pro *φθαρτόν*, ex Hebræorum idiotismo.

43 Ignominiosum *ἐν ἀτιμίᾳ*. Id est splendoris & decoris expers. Quid enim est fœdius cadauere? Itaque Cyrus moriens apud Xenophontem, non uult se mortuum spectari. Deinde si spectemus quæ sit corporis putrescentis in ipso sepulchro ignominia, quid turpius cogitari potest? Potens *ἐν δυνάμει*. Id est à priori imbecillitate liberum, C
quod scilicet uicissitudini tam uariæ sit obnoxium, nec sese tueri nisi cibo, potu, & cæteris eiusmodi præsidijs possit. Neque enim sic potens erit ut sit omnipotens, aut *ἀνεξίγραπτον*, aut ullam denique induat qualitatem quæ Dei sit propria. Id enim esset non qualitatem sed naturam ipsam mutare, & ex homine Deum planè fieri. 44 Corpus animale *σῶμα ψυχικόν* Vt quid hoc sit, dextrè intelligatur, notandum est non agi de animorum immortalitate, sed de corporum resurrectione. Deinde non comparari inter se duo corpora, sed unius eiusdemque corporis humani scilicet diuersas atque adeò contrarias qualitates, ipsasq; demum harum qualitatum causas, & eas quidem tum qualitates tum causas, non nudas, sed in ipsis subiectis hærentes. Eæ igitur causæ sunt, Anima & spiritus, illa in priore Adamo, istæ in posteriore. Qualitates uerò sunt, Animalem esse, spiritualem esse, eæque primùm in ijsdem illis subiectis, nempe illa in Adamo, ista in Christo, deinde utræque in uno & eodem subiecto, nempe in cuiusuis fidelis corpore: diuerso tamen respectu consideratæ, illa scilicet ante resurrectionem, ista post resurrectionem. Animam igitur, alteram hominis partem uocat, quæ corpori caducam hanc uitam præstat. à qua parte dicitur corpus *ψυχικόν*, id est animale. Spiritum autem appellat Diuinam naturam cuius particeps corpus cognominatur *πνευματικόν*, id est spirituale. Animale ergo corpus dicitur cui anima uitales facultates præbet, imbecillas tamen illas & temporarias. unde fit ut sit corruptioni obnoxium, sordidum, mille denique modis infirmum, præsertim quum ab anima destitutum seritur, id est conditur humo quod *ψυχικὸν* fuerat. Spirituale uerò dicitur quod Diuinæ illius naturæ particeps, tanto excellentiorem uitam uiuit, quanto Deus anima præstat. unde fit ut eiusmodi corpus sit æternū, gloria & splendore insigne, omni denique imbecillitate liberum. Illud ergo, id est animale corpus, tribuit Paulus priori Adamo, ac proinde nobis omnibus ante resurrectionem, ut in illo conditis & collapsis. Istud uerò, id est spirituale, posteriori Adamo, homini scilicet cælesti, id est uero Deo & uero homini, tribuit, ac proinde sanctis omnibus, post resurrectionem, (de his enim unis agit, ut diximus suprà uers. 22) in illo scilicet rursum genitis per eundem Spiritum, & in uitā æternam euectis. Sed tria hic notanda sunt. Vnum qualitatem animalem sic in nos esse ab Adamo propagatam ut corpus duntaxat ex eius substantia acceperimus, animam uerò non item, ideoque Apostolum non dicere Adamum factum esse in animam uiuificantem, sed in animam uiuentem, aduersus eos qui animam uolunt à traduce deriuari. Alterum est, Christum ad tempus quoque fuisse in animam uiuentem, excepto peccato, Spiritu scilicet in eo uim integram non exerente, donec omni infirmitate superata glorioſus resurgeret, & in cœlo ad dextrā Patris sederet, eoq; respectu à Paulo hic consideraſi, & nos quoque in illo. Tertium, sic esse Spirituale Christi corpus, non substantia (ut ante dixi) sed qualitate, id est æternum, glorioſum, potens, ut hæc à Spiritu. i. diuina natura accipiat, hypostaticè ipsius corpori & animæ iam tum coniuncta, quum uerbum fieret caro: nostra uerò corpora forè Spiritualia, non nouæ alicuius partis adiunctione quæ Spiritus dicatur, sed ipsius Spiritus. i. diuinæ naturæ, Christi uirtute, idq; non per hypostaticam unionem, sed participationem, ut Rom. 7. b. 11. & 2. Pet. 1. a. 4. cuius erit uinculum idem ille Spiritus, qui iam efficit ut illum, quanuis in cœlis sedentem, fide tamen amplexi, spe posſideamus in terris: tunc uerò efficiet ut illo præsente præsentes perfruamur. Hęc qui sic tractat, fanaticorum speculationibus facilè occurret.

Ita

A οὕτως καὶ γέγραπται. ἐγένετο ὁ πρῶτος 45 Ita etiam ſcriptum eſt, Factus eſt prior ho *Adā duplex Geneſ. 2. b. 7*
ἄνθρωπος ἀδὰμ εἰς ψυχὴν ζῶσαν, ὁ ἔσχατος mo Adam in Animal uiuens: poſterior *au-*
ἀδὰμ εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. *tem* Adam *factus eſt* ſpiritus uiuificus.

ἀλλ' οὐ πρῶτον τὸ πνευματικόν, ἀλλὰ τὸ 46 At non prius *factum eſt* quod *eſt* ſpirituale:
ψυχικόν, ἔπειτα τὸ πνευματικόν. ſed quod animale, deinde qđ ſpirituale.

ὁ πρῶτος ἄνθρωπος, ἐκ γῆς χοϊκός. ὁ δεύ- 47 Primus homo è terra, terrenus: ſecundus *Primus & ſecundus homo.*
τερος ἄνθρωπος, ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. homo, ipſe Dominus è cælo.

οἷος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί. καὶ οἷος 48 Qualis terrenus ille, tales & q̄ terreni ſunt:
ὁ ἐπουράνιος, τοιοῦτοι καὶ οἱ ἐπουράνιοι. & qualis ille cæleſtis, tales & q̄ cęleſtes ſunt.

καὶ καθὼς ἐφορέσαμεν τὴν εἰκόνα τοῦ χοϊκοῦ, 49 Et ſicut geſtauimus imaginem terreni, ge
φορέσομεν καὶ τὴν εἰκόνα τοῦ ἐπουρανίου. ſtabimus etiam imaginem cæleſtis.

τοῦτο δέ φημι ἀδελφοί, ὅτι σὰρξ καὶ αἷμα 50 Hoc aũt dico, fratres, q̄ caro & ſanguis re
βασιλείαν θεοῦ κληρονομῆσαι οὐ δύανται. οὐδὲ gni dei hęreditatẽ accipere nó poſſunt: neq;
ἡ φθορὰ τὴν ἀφθαρσίαν κληρονομεῖ. corruptio ĩcorruptę naturę hæreditatẽ acci

ἰδοὺ μυστήριον ὑμῖν λέγω, πάντες μὲν οὐ 51 Ecce, myſteriũ uobis dico, Nó oẽs (pit.
κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. quidẽ obdormiemus, ſed oẽs mutabimur.

45 Ita etiam ὅτω καὶ Vulg. Sicut ſcriptum eſt, ὅπως γέγραπται. quam lectionem quanuis in nullis codicibus Græcis inuenerim, tamen ſynceram eſſe puto: ita tamen ut per traiectionẽ explicetur, hoc modo, Primus homo Adã, ſicut ſcriptum eſt, factus eſt &c. Nam omnino hoc non pertinet niſi ad prius membrum, quod ſcilicet citatur ex Gen. 2. b. 7. & tamen parum cohæret ſi receptam lectionem ſequaris, quam non auſus ſum mutare, ſine idonei teſtis authoritate. Quidam conuertit, quumque ita ſcriptum ſit, ſuo more ſcilicet. Prior homo Adam ὁ πρῶτος ἄνθρωπος Ἀδάμ. Hic quoque nihil mutauimus. ſed tamen annotatum eſt à Stapulenſi ἄνθρωπος redundare, quum ex collatione appareat אדם eſſe ſpeciei nomen hoc in loco, ut ἄνθρωπος uerſ. 47. Nam alioquin dicendum fuerat in oppoſito
B membro ἄνθρωπος χριστός, Putarim tamen potius Chriſtum uocari poſteriorem Adamum, nec proprio nec appellatiuo nomine, ſed ut qualitas indicetur quam Chriſtus cum Adamo habeat communem: quia ſcilicet & ipſe non tã quam ſingularis quiſpiam homo, ſed ut radix ac principium, conſideratur, in quo ſpirituales omnes tanquam principio comprehendantur: ſicut in illo priore animales, cui nomen fuit Adamo. Erit ergo Chriſtus hac ratione alter Adamus. ſed durum plane & obſcurum fuiſſet eum appellare ſecundum hominem Adamum. Itaque receptam lectionẽ reliqui intactam. Animal uiuens εἰς ψυχὴν ζῶσαν. Heb. לנפש חיה ad uerbum, in animam uiuentem, ut Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt. Dicitur autem homo animatus σωματοειδῶς anima. quod uidetur optimè exprimi animalis uocabulo. Nam hoc quoque ab anima, ut præſtantiore hominis parte, deducitur. Poſterior ὁ ἔσχατος Vulgata, nouiſſimus. Eraſmus. poſtremus. Ego putaui ſtudendum perſpicuitati, quum præſertim pro ἔσχατος ponat ὕστερος, uerſ. 47. niſi quis ultimum putet dici, quòd non ſit alius inſtaurator expectandus. Spiritus uiuificus εἰς πνεῦμα ζωοποιοῦν. Chriſtum uocat Spiritum, ab excellentiſsima parte, id eſt Deo corporaliter habitante in ipſo, ut Adamum ψυχὴν ab altera itidem præſtantiore parte nuncupauit. Non minus ergo ſunt inepti qui ex hoc loco colligunt corpus Chriſti fuiſſe ex materia cæleſti & Spirituali, quàm ſi negarent Adamo fuiſſe terreſtre corpus quia ψυχὴ dicitur. ut interim taceam ἐγένετο repetendum eſſe ἀπὸ διοινῦ, ut hic quoque factus dicatur, non tamen quatenus Spiritus, ſed quatenus homo Spiritu præditus. Deinde conſideranda antitheſis Viui & Viuifici, quam expoſuimus ſuprà uerſ. 44. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, in Spiritum uiuificantem.

47 Terrenus χοϊκός. Id eſt πήλινος in cœno manens, & terreſtri naturæ addictus, ac proinde mortalis, fæculentus & imbecillis: ut alludat Apoſtolus ad Iob. 4. d. 19. Nec enim χοϊκός eſt nomen μεταφυσικὸν hoc in loco, ſed τοπικὸν, quaſi dicas in limo uerſantem, ipſumque adeo limũ, unde & ſumptus eſt. Nam ad Adæ creationem & nomẽ proculdubio alludit. & ita eſt ζωϊκὸν, ut limũl materiæ ac loci contagionem declaret, unde illæ corporis qualitates quarum comparationem inſtituit. Materiæ autem nomẽ propriè non eſſe hoc in loco liquet apertiſsimè ex antitheſi, in ſequentibus uerſiculis. Nam ἐπουράνιος non declarat eum qui ſit ex cæleſti quadam materia compactus, ſed qui in cælis maneat, & hactenus particeps cæleſtiũ qualitatũ, id eſt immortalitatis, gloriæ, ac potentiæ. Non tantùm igitur improbi & ſcelerati, ſed etiã inepti & imperiti ſunt qui ex hoc loco arguunt Chriſtũ è cœlo corpus in Virginis uterũ
C intuliſſe, i. qui nobis omnẽ ſalutis ſpẽ eripiũt. Secũdus homo ipſe Dom. è cœlo. Δεύτερος ἄνθρωπος ὁ κύριος ἐξ οὐρανοῦ. Vulgata, ſecũdus homo è cælo cæleſtis, ut p̄ ὁ κύριος legat ἐπουράνιος. quo modo etiã legũt Ambroſius & Hieronym. Mihi uerõ placet recepta lectio quã ſummo conſenſu Græci oẽs quos uidi, ſequunt. Multo enim uehemẽtior eſt antitheſis Terreni & Domini, q̄ Terreni & cæleſtis, quũ multæ ſint res cæleſtes creatæ, Dominus aũt ſummũ in oẽs imperiũ declaret. Deinde ſi ſtatim oppoſuiſſet Terrenũ cæleſti, nõ emineret illa tãta qualitatũ diuerſitas, ſed uarius tantum ſitus uideretur ſignificari. Hoc uerò ſemel explicato, tũ demũ licuit cæleſtẽ terreno planè ac perſpicuè oppone re, ut factũ eſt duob. ſequentib. uerſiculis. Sed duo hic annotãda ſunt, Vnũ, cõſiderari corpus Chriſti in gloria, nõ in humilitate: ſiquidem antea ſi ex ſua natura ſeorſim à diuinitate æſtimetur, χοϊκὸν erat ſicut & cæterorũ hominũ, excepto peccato, cuius tamẽ ẽt pœnã ferebat quatenus erat ipſi imputatũ. Alterũ, q̄ dicitur è cœlo, id per cõmunicationẽ ἰδιωμάτων eſſe intelligendũ, ut diximus Ioh. 3. b. 13. & merito quidẽ ita loqui Apoſtolũ, ut ipſam Chriſti carnẽ ſciamus Dei inhabitatis uirtute hãc gloriã eſſe aſſecutã, quã cũ ſuis mẽbris tandẽ aliquãdo cõmunicaret. 49 Imaginẽ εἰκόνα Imaginẽ intellige nõ uanã & inanẽ, ſed quã res ipſa cõſequatur. Verè enim & re ipſa χοϊκοὶ ſumus, huius uitæ reſpectũ, uerè itẽ ἐπουράνιοι erimus poſt reſurrectionẽ, ut mẽbra capiti cõformia euadãt. Sic enim accipitur ſæpe imaginis nomẽ, ut Gen. 5. a. 3. & μορφὴ ſic uſurpatur, itẽq; σχῆμα, & ὁμοίωμα, Philip. 2, a. 8. Geſtabimus φορέσομεν. In Coplutẽſi editione & trib. codicib. legimus φορέσωμεν, nempe ex Chryſoſtomi opinione, q̄ putat Paulũ à uer. 47. auſpicari exhortationẽ ad uitæ nouitatẽ, Sed hoc planè eſt detortũ, quũ res ipſa clamet, Paulum in argumẽto ſuſcepto pergere. 50 Quòd ὅτι. εἰδικῶς hoc accipio non κατὰ λογικὴν ὡς. Caro & ſanguis σὰρξ καὶ αἷμα. Id eſt corpus hoc animale, ita ut nũc eſt. Neq; enim perimetur ſubſtãtia, ſed immutabit̃ qualitas, ita ut ex animali ſpirituale, ex terreno cæleſte fiat corpus. Caro igit̃ & ſanguis nomina ſunt quib. corpus nõ nudũ ſed cũ infirmitate adiũcta ſignificatur. hoc in loco, ut apparet ex eo q̄ ſubijcitur de corruptione, corporis inquã, de quo ſolo hic agi diximus. Nã alibi carnis & ſanguinis appellatione totus homo intelligit̃ quatenus eſt corruptus peccato. & alijs ẽt modis accipitur, ſicut expoſuimus Matth. 16. c. 17. 51 Myſteriũ μυστήριον. i. rẽ arcanã, & adhuc occultã, ideoq; digniſsimã quã attẽte audiatis. Nõ omnes quidem obdorm. &c. πάντες μὲν οὐ κοιμηθησόμεθα, πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα. Qui nõ animaduerterunt de ſolis ſanctorum corporibus hic agi (quod annotauimus ſuprã uerſ. 22) ij quia nõ cõſiderabãt particulam uniuerſalem ad eos de quibus agebatur eſſe reſtringendam, duas alias lectiones in hũc locum inuexerunt, de quib. copioſe

Hierony. in epistola ad Minerium & Alexandrum, & Augustinus in quæstionibus ad Dulcitium, quæst. 3. Earum una A
est, πάντες μὲν ἀναστησόμεθα, οὐ πάντες δὲ ἀλλαγησόμεθα, omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur, ut etiam legimus in uetere Latina editione. Altera quam Hieronymus dicit Græcos codices habuisse, πάντες μὲν οὖν κοιμηθησόμεθα, ἀλλ' οὐ πάντες ἀλλαγησόμεθα. Vtraque, meo iudicio, reijciẽda. Nam præterquam quòd nõ aliter dicit omnes immutatum iri quàm supra dixit, Omnes in Christo uiuificandos, liquet uel ex eo quod confitemur Dominum uenturum ad iudicandum uiuos & mortuos, & ex eo quod scriptum est 1. Thess. 4. d. 15. 16. 17. fore ut quos Dominus adueniens uiuos ex sanctis inuenerit, repente, non interueniente morte, nec corruptione illa ordinaria, immutet, ut cum sanctis qui resurrexerint, rapti in nubibus Domino occurrant.

Matth. 24. c 31 1. thes. 4. d. 16 Momento, & iactu oculi, ad ultimam tu bam (canet enim) & mortui susci tabuntur incorrupti, & nos mutabimur. 52 ἐν ἀτόμῳ, ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, ἐν τῇ ἐσχάτῃ σάλπιγγι. σαλπίσει γὰρ καὶ οἱ νεκροὶ ἐγερθήσονται ἄφθαρτοι, καὶ ἡμεῖς ἀλλαγησόμεθα.

Oportet enim hoc corruptioni obnoxium induere incorruptam naturam, & mortale hoc induere immortalitatem. 53 δεῖ γὰρ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσασθαι ἀθανασίαν.

Quum autem hoc corruptioni obnoxium induerit incorruptam naturã, & mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet illud quod scriptum est, Absorpta est mors ad uictoriam. 54 ὅταν δὲ τὸ φθαρτὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀφθαρσίαν, καὶ τὸ θνητὸν τοῦτο ἐνδύσηται ἀθανασίαν, τότε γενήσεται ὁ λόγος ὁ γεγραμμένος. κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος.

Mors. Osee. 13. d. 14 heb. 2. d. 14 1. ioh. 5. a. 5 Vbi tua ô mors, uictoria, ubi tuus ô sepul chrum stimulus? 55 ποῦ σου θάνατε τὸ κέντρον; ποῦ σου ᾅδη τὸ νῖκος; B

Peccatum. Stimulus autem mortis *est* peccatum: ro bur uerò peccati, Lex. 56 τὸ δὲ κέντρον τοῦ θανάτου, ἡ ἁμαρτία, ἡ δὲ δύναμις τῆς ἁμαρτίας, ὁ νόμος.

Victoria Sed Deo *sit* gratia, qui dedit nobis uictoriam per Dominum nostrũ Iesum Christũ. 57 τῷ δὲ θεῷ χάρις, τῷ διδόντι ἡμῖν τὸ νῖκος, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ.

Itaque fratres mei dilecti, firmi sitis, immobiles, abundantes in opere Domini semper, quum sciatis quòd labor uester nõ est inanis per Dominum. 58 ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἑδραῖοι γίνεσθε, ἀμετακίνητοι, περισσεύοντες ἐν τῷ ἔργῳ τοῦ κυρίου πάντοτε, εἰδότες ὅτι ὁ κόπος ὑμῶν οὐκ ἔστι κενὸς ἐν κυρίῳ.

CAPVT XVI.

Collectæ in panperes sanctos. Rom. 12. c. 13 POrrò de collecta in sanctos, quemadmodum constitui Ecclesiis Galatiæ, ita & uos facite.

ΚΕΦΑΛ. ιϛ.

1 Περὶ δὲ τῆς λογίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους, ὥσπερ διέταξα ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας, οὕτως καὶ ὑμεῖς ποιήσατε.

52 *Et* iactu oculi *ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ*. Vulgata & Erasmus, in ictu oculi, non ita propriè, ni fallor. Quidam codices legunt *ῥοπῇ* i. inclinatione. Vtroque uocabulo breuissimum temporis spatium significatur: quum nihil sit celerius oculi motu. Sed *ῥιπὴ* translatum est à fulminis iactu, *ῥοπὴ* à motu lancis seu libræ.

54 Illud *ὁ λόγος*. Heb. דבר quod uocabulum pro quacunque re accipi sæpe diximus. Absorpta est mors ad ui C ctoriam *κατεπόθη ὁ θάνατος εἰς νῖκος*. Miror qui uideri potuerit hic locus ex Osea sumptus, quum sit penè conuersus ad uerbũ ex Esaiæ 25. c. 8. Sic enim habent Hebræa בלע חבות לנצח. i. absorpsit mortem in æternũ. Sed pro inęternum scriptum est *εἰς νῖκος* ad uictoriam, quòd נצח *nesah* deducatur à נצח quod uincere declarat. Idem autem significat ad uictoriam, atque usque ad uictoriam. i. ita ut sit prorsus debellata. Ambrosius uerò legens in contentione, deceptus fuit à librario qui Græcè scripserit *νεῖκος* pro *νῖκος*.

55 Vbi tua, ô mors, uictoria? *ποῦ σου, θάνατε, τὸ νῖκος*: Quia in sequẽte uersiculo stimulus tribuitur morti, ideõ hoc loco plerique codices scripserunt *τὸ κέντρον*, & contrà in posteriore membro *τὸ νῖκος*. Sed apparet ex Hebræorum collatione, ista esse permutata: & Vetus interpres hoc quoque ostendit, qui germanam lectionem retinuit: quã quum in uno etiam uetusto codice integram inuenissem, non dubitaui restituere. Sic autem habent Hebræa Osęe 13. d. 14. unde scilicet petitũ est posterius membrũ אחי רבריך מות. i. Ero pestes tuæ, mors. Itaque Græca editio quam se quutus est Paulus, legit איה i. ubi, pro אחי ero, per metathesin, quã notant eo loco quidam ex Hebræis interpretib. Deinde דבריך deduxerunt non à דבר *deber* quod pestẽ declarat, sed à דבר *dabar* quod significat uerbum. Græca autẽ uersio translatitiè accepit pro eo quod uernaculo sermone dicimus *unplaid*, inuidioso etiam uocabulo pro garrula loquacitate. Ideo in Græca editione qua nũc utimur, scriptum est *δίκη*, pro quo sanè existimo Paulũ scripsisse nõ *νῖκος* ut nunc legimus, sed *νεῖκος*. i. litigiosa contentio. Nihil tamen uolui mutare ex coniectura: quanquam ad illam cõiecturam altera etiam accedit, quòd, quia in præcedente uersiculo, itemque in 57. scriptum est *νῖκος*, facile fuit hominibus imperitis existimare ita etiam hoc loco scribendum esse. Vbi tuus, ô sepulchrum, stimulus: *ποῦ σου ᾅδη τὸ κέντρον*: Hebræa eodẽ illo Osęæ loco habent אחי קטבך שאיל id est ero tuum excidium, sepulchrũ. Itaque hîc rursum Græca editio, quã sequutus est Paulus, legit, sine ulla tamen sensus iniuria, & non repugnantibus quibusdã Hebræorũ interpretibus, איה id est ubi, pro אחי ero, ut in præcedente membro. Quod uero uerterunt stimulum, propriè significat *ὀλεθρον*. i. excidium & internecionem præsentem. Hieronymus solet morsum interpretari, Symmachus *ἀπάντημα*, quod scilicet repẽte & ex inopinato occurrat. *Ἅδου* uero id est שאול hic quoque conuerti sepulchrum potius quàm infernum, cum Vetere interprete & Erasmo: quia hic agitur de corporis suscitatione. & ea etiam est propria uocabuli Hebraici significatio, ut diximus Act. 2. d. 27.

57 Per Dom. *ἐν κυρίῳ*. Hebr. ביהוה, id est Dei ope ac bonitate id efficiente. Sin autem accipias in Domino pro in negotio Domini, uel secundum Dominum, dura erit traiectio, quasi scilicet scriptum sit, Labor uester in Domino non erit inanis.

IN CAPVT XVI.

1 De collecta *περὶ τῆς λογίας*. Hoc uocabulo utitur in ea significatione Cicero 2. de Orat. Ego uero libenter illud retinui, uel ob eam causam ut quiuis cognoscat quid illud sit quod postea sacrificuli ad inanes quasdam cã

tiunculas

A tiunculas transtulerunt. Fuisse uerò in Ecclesia usurpatam hanc consuetudinem conferendi eleemosynas (quas tamẽ iubet Apostolus unumquẽque apud se seponere, quod nimirum essent extraordinariæ, idq; die primo hebdomadæ, qui Solis dies à profanis, Dominicus à sanctis dicebatur) docet Iustin. Apologetico secundo, ubi quum descripsisset Concionis & Cœnæ Dominicæ apparatum illi diei peculiarem, tandem subijcit, quenque pro facultatum ratione ut sibi libuisset aliquid conferre solitum, quod postea Antistes quem τὸν προεστῶτα uocat, orphanis, uiduis, ægrotis, ex genis, captiuis, peregrinis distribueret.

ΒΒ μίαν σαββάτων, ἕκαστος ὑμῶν παρ' ἑαυτῷ τιθέτω, θησαυρίζων ὅτι ἂν εὐοδῶται, ἵνα μὴ ὅταν ἔλθω, τότε λογίαι γίνωνται.

ὅταν δὲ παραγένωμαι, οὓς ἐὰν δοκιμάσητε διὰ ἐπιστολῶν, τούτους πέμψω ἀπενεγκεῖν τὴν χάριν ὑμῶν εἰς Ἱερουσαλήμ.

ἐὰν δὲ ἄξιον ᾖ τοῦ κἀμὲ πορεύεσθαι, σὺν ἐμοὶ πορεύσονται.

ἐλεύσομαι δὲ πρὸς ὑμᾶς, ὅταν Μακεδονίαν διέλθω. Μακεδονίαν γὰρ διέρχομαι.

πρὸς ὑμᾶς δὲ τυχὸν παραμενῶ, ἢ καὶ παραχειμάσω, ἵνα ὑμεῖς με προπέμψητε, οὗ ἐὰν πορεύωμαι.

B οὐ θέλω γὰρ ὑμᾶς ἄρτι ἐν παρόδῳ ἰδεῖν, ἐλπίζω δὲ χρόνον τινὰ ἐπιμεῖναι πρὸς ὑμᾶς, ἐὰν ὁ κύριος ἐπιτρέπῃ.

ἐπιμενῶ δὲ ἐν Ἐφέσῳ ἕως τῆς πεντηκοστῆς.

θύρα γάρ μοι ἀνέῳγε μεγάλη καὶ ἐνεργὴς, καὶ ἀντικείμενοι πολλοί.

ἐὰν δὲ ἔλθῃ Τιμόθεος, βλέπετε ἵνα ἀφόβως γένηται πρὸς ὑμᾶς. τὸ γὰρ ἔργον κυρίου ἐργάζεται, ὡς κἀγὼ ἐγώ.

μή τις οὖν αὐτὸν ἐξουθενήσῃ, προπέμψατε C δὲ αὐτὸν ἐν εἰρήνῃ, ἵνα ἔλθῃ πρός με, ἐκδέχομαι γὰρ αὐτὸν μετὰ τῶν ἀδελφῶν.

2 Primo quoq; *die* hebdomadæ unusquisq; uestrum apud se reponat, recondens quod pro Dei benignitate licuerit: ne, quum uenero, tunc collectæ fiant.

3 Postquam autem accessero, quoscunque probaueritis per epistolas, hos mittã ut perferant beneficentiam uestram Hierusalem.

4 Quòd si res digna fuerit ut & ipse proficiscar: mecum proficiscentur.

5 Veniam autem ad uos, quum Macedoniã transiero: (Macedoniam enim pertransibo.)

6 Apud uos autem fortasse permanebo, aut etiam hybernabo: ut uos me prosequamini quocunque proficiscar.

7 Nolo enim uos nunc in trãscursu uidere: sed spero temporis aliquantum mansurũ me *me* apud uos, si Dominus permiserit.

8 Permanebo autem Ephesi usq; ad Pentecosten.

9 Nam ostium mihi apertum est magnum & efficax, & aduersarii multi.

10 Quòd si uenerit Timotheus, uidete ut securè sit apud uos: opus enim Domini operatur, ut & ego.

11 Ne quis igitur illũ pro nihilo habeat: sed prosequamini eum cum pace, ut ueniat ad me: expecto enim eum cum fratribus.

2 Primo quidem die hebdomadæ *κατὰ μίαν σαββάτων*. Vulg. per unam sabbathi. Eras. in una sabbathorũ. Hoc quidem constat *κατὰ* uim habere distributiuam quam uocant, neque dubium est *μίαν σαββάτων* declarare primam diem septimanæ, ut ostendimus Matt. 28. a. 1, & explicat diserte Marcus ipse 16. b. 9. Sed & in uno uetusto codice additum erat *τὴν πυριακὴν*, ad hoc scilicet explicandum, & eo die iam tum solitos fuisse sanctos conuenire, liquet ex Act. 20. b. 7. Quod pro Dei benignitate licuerit *ὅ, τι ἂν εὐοδῶται*. Vel, ut in quibusdam codicibus legitur, *εὐοδωθῇ*. *εὐοδῶσθαι* autem passiuè dicitur qui prosperum iter à Deo obtinet, ut Rom. 1. b. 10. sed præterea ad rerum omnium prosperos successus transfertur, ut Iohan. 10. a. 2. Itaque sensus est, ut quisq; conferat pro ratione prosperitatis quam à Domino obtinuerit. neque prorsus malè conuertit Erasmus, quicquid commodum fuerit, nisi quod passiuum uerbum non expressit, cuius ea est uis ut declaret eam commoditatem ab aliquo concedi, nimirum à Deo. Latet ergo in hoc uerbo argumentum quod Eras. non expressit, nempe ut partem eius quod Dei benignitate sumus consecuti, liberaliter ipsius membris largiamur. Vulg. quod ei bene placuerit, *ὅ, τι ἂν εὐδοκήσῃ* pro *εὐοδωθῇ*. Nam *εὐδόκησεν*, quod illi tribuit Erasmus, nunquam memini legere.

3 Per epistolas *διὰ ἐπιστολῶν*. Per epistolas scilicet quas illis dabitis perferendas, quum istuc uenero. Sed & potest hoc connecti cum uerbo *πέμψω*, ut sit sensus, Quos probaueritis, eos mittam cum literis ut eleemosynas perferant. Beneficentiam uestram *τὴν χάριν ὑμῶν*. Vulg. ad uerbum, gratiam, quæ etiam apud Latinos pro beneficio, hic uerò pro eo ipso accipitur quod aliquis gratuitò confert.

5 Pertransibo *διέρχομαι*. Hoc uerbũ aliquoties iam annotauimus habere inclusam significationem futuri tẽporis, ut Matt. 11. a. 3, Apoc. 1. a. 4. Hoc puto non considerasse eos qui putant hanc epistolam scriptam Philippis, quum tam peragraret Macedoniã. Nam ex uersiculis 8. & 19. apparet potius missam Epheso: idq;, ut opinor, eo tẽpore quod subsequutum est Demetrij seditionem, quum nondum constituisset tam subitò discedere Epheso. quã historiam brevissimè & uno uerbo perstrinxit Lucas initio Act. 20. a. 1. 8 Vsq; ad Pent. *ἕως τῆς πεντηκοστῆς*. Erasm. putat ita subaudiendum *ἡμέρας*, ut simpliciter significentur quinquaginta dies, non autem festum Pentecostes. quod, inquit, haud satis scio an id temporis Gentium auribus notum fuerit: quum in epistola ad Romanos Apostolus tollat dierũ discrimen. At ego superuacaneum esse puto quærere an huiusmodi festa initio fuerint obseruata, ut hoc daretur Iudæorum infirmitati. Sed ut obseruata non fuerint, nõ tamẽ consequitur hoc non fuisse usitatum in Ecclesijs, ut præsertim ij qui ex circunci sione crediderant, ab his festis interualla temporum numerarent. Sic Act. 20. b. 6. dicitur Apostolus soluisse Philippis post dies azymorum: quos tamẽ quis idcirco dixerit fuisse ab Ecclesiis obseruatos? Sic etiam Act. 27 b. 9, significatur inclinatio Autumni per diem ieiunij siue Propitiationis festum. Itaque illa interpretatio nulla ratione nititur. 9 Efficax *ἐνεργὴς*. Id est ad magnas res conficiendas opportunum. Vulg. euidens, id est, *ἐνάργεια*, pro quo malim patens dicere, ut persistat in metaphora, Et sanè hæc lectio mihi magis arridet, quum eundem sensum gignat, & multò mollior sit translatio. Et aduersarij *καὶ ἀντικείμενοι*. Hieronym. in Ioelem, legit, sed aduersarij. & *καὶ* pro *ἀλλὰ* sæpe ponitur, ut Act. 10. d. 28, & infra uers. 12. Sed malim tamen receptam interpretationem. nã quo plures aduersarij, eo magis requiritur pastoris præsentia: & continet ista expositio necessariam doctrinam.

11 Cum pace *ἐν εἰρήνῃ*. Id est saluum & incolumem, atque adeo bona cum gratia, ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis explicato.

Apollos.

Porrò de Apollo fratre, multũ precatus sum eũ ut iret ad uos cũ fratribus: sed omnino non fuit *ei* uoluntas nunc eundi: uéturus est autẽ quũ tempus opportunum habuerit.

Vigilare. Fides.

Vigilate, state in fide, uiriliter agite, estote fortes.

Charitas.

Omnia uestra cum charitate fiant.

Stephanæ familia.

Precor autem uos, fratres: nostis familiam Stephanæ esse primitias Achaiæ, & sese in ministerium sanctis addixisse:

Vt & uos subijciamini talibus, & cuiuis adiuuanti & laboranti.

Gaudeo uerò de aduẽtu Stephanæ & Fortunati & Achaici: quoniã absentiam uestrã hi suppleuerunt.

Refecerunt enim spiritum meum ac uestrum. Agnoscite itaque huiusmodi.

Salutant uos Ecclesiæ Asiæ. Salutant uos in Domino multum Aquila & Priscilla, cum ea quæ in domo ipsorum *est* Ecclesia.

Salutant uos fratres omnes. Salutate alij alios osculo sancto.

Salutatio manu mea Pauli.

Si quis non amat Dominum Iesum Christum, sit anathema, maranatha.

12 περὶ δὲ ἀπολλῶ τ ἀδελφῶ πολλὰ παρεκάλεσα αὐτὸν, ἵνα ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς μετὰ τῶν ἀδελφῶν· καὶ πάντως οὐκ ἦν θέλημα, ἵνα νῦν ἔλθῃ· ἐλεύσεται δέ, ὅταν εὐκαιρήσῃ. A

13 γρηγορεῖτε, στήκετε ἐν τῇ πίστει, ἀνδρίζεσθε, κραταιοῦσθε.

14 πάντα ὑμῶν ἐν ἀγάπῃ γινέσθω.

15 παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, οἶδατε τὴν οἰκίαν στεφανᾶ, ὅτι ἐστὶν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας, καὶ εἰς διακονίαν τοῖς ἁγίοις ἔταξαν ἑαυτούς.

16 ἵνα καὶ ὑμεῖς ὑποτάσσησθε τοῖς τοιούτοις, καὶ παντὶ τῷ συνεργοῦντι καὶ κοπιῶντι.

17 χαίρω δὲ ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ στεφανᾶ, καὶ φορτουνάτου, καὶ Ἀχαϊκοῦ, ὅτι τὸ ὑμῶν ὑστέρημα, οὗτοι ἀνεπλήρωσαν.

18 ἀνέπαυσαν γὰρ τὸ ἐμὸν πνεῦμα, καὶ τὸ ὑμῶν. ἐπιγινώσκετε οὖν τοὺς τοιούτους.

19 ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τ ἀσίας. ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν κυρίῳ πολλὰ ἀκύλας καὶ πρίσκιλλα, σὺν τῇ κατ' οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ. B

20 ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀδελφοὶ πάντες. ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἁγίῳ.

21 ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου.

22 εἴ τις οὐ φιλεῖ τὸν κύριον Ἰησοῦν χριστὸν, ἤτω ἀνάθεμα, μαρανα θά.

12 Sed omnino non fuit καὶ πάντως οὐκ ἦν Hîc omnino καὶ ponitur pro ἀλλά, & ἦν explicãdum est per Aoristum secundum. Non satis aptè igitur Vulgata conuertit, Et utique non fuit. neque etiam Erasm. satis appositè, Et omnino non erat. Quum tempus opportunum habuerit ὅταν εὐκαιρήσῃ. Vulgata, quum ei uacuum fuerit. Vide Marc. 6. d. 31. 15 Stephanæ στεφανᾶ. Vulgata addit, & Fortunati καὶ φορτουνάτου. Quædam etiam exemplaria adijciunt, & Achaici, καὶ ἀχαϊκῦ, fortasis ex uersiculo 17. Stephanæ uerò nomen non fœminam sed uirum declarat: quod annotaui in gratiam imperitorum Græcæ linguæ, ut & alia multa. Esse primitias ὅτι ἐστὶν ἀπαρχή. Vulg. ad uerbum, quoniam sunt primitiæ Solet enim quoniam usurpare εἰδικῶς. Est autem Hellenismus, ut in illo Terentij, Scin me in quibus sim gaudijs? Estque allusio ad Leuiticum sacerdotium. qua ratione etiam fideles dicũtur oblatio Domini. Sese addixisse ἔταξαν ἑαυτοὺς. Pronomina composita sæpe iam admonuimus pro simplicibus interdum usurpari apud idoneos etiam scriptores. Ita igitur puto hoc loco accipi ἑαυτοὺς, ut omnino alienum sit ab Apostoli scopo quod nonnulli putant, istos nimirum commendari eo nomine, quòd ultrò & nonnisi à seipsis uocati, cœperint ministerio ecclesiastico uacare. Imò uerò contrà nihil aliud tradit Apostolus quàm istos sese totos sanctorum ministerio deuouisse, legitimè scilicet uocatos: siue de prædicationis ministerio accipias, siue (quod potius amplector) de ea functione quæ pauperum subsidijs & gubernationi ecclesiasticæ dicata erat. Itaque τάττειν ἑαυτοὺς uerti, sese addicere, ita scilicet ut gradus & statio constanter seruetur in qua fuerit aliquis collocatus. Hoc enim declarat uerbum τάττειν. Vulgata & Erasm. ad uerbum, ordinauerunt scipsos. quæ interpretatio præbuit occasionem illi quæstioni de qua diximus, quia scilicet uocationes ecclesiasticæ cœperunt peculiariter Ordines uocari κατ' ἀντίφρασιν opinor, quum nihil usquam sit æquè confusum ac perturbatum. C

16 Subijciamini ὑποτάσσησθε. Id est honore & reuerentia prosequamini, illis cedite: & ab ijs finite uos regi ut par est, quum sese & suas facultates uobis iuuandis consecrarint.

17 Absentiam uestram τὸ ὑστέρημα ὑμῶν. Id est, quod mihi deerat à uobis, quia scilicet à me aberatis, ut uestro conspectu frui non possem. Vulg quod uobis deerat, sensu deprauato. Eras. obscurè, id quod mihi deerat uestri. Quidam legunt τὸ ὑστέρημά μου, id est, quod mihi deerat, nempe ut uos conspicerem, & rerum uestrarum statum intelligerem. Nam ineptum fuerit ad collationem aliquam pecuniariam referre quàm ab illis ipse acceperit: quum tam expresse testetur se gratuito illis prædicasse, nec unquam passurum ut hæc gloria sibi extorqueatur.

18 Spiritum τὸ πνεῦμα. Id est, animum, ut suprà 2. c. 11.

19 Ecclesia ἐκκλησίαι. Erasmus in annotationibus uertendum potius dicit Congregatione: qua in re ab eo dissentio. Apparet enim Apostolum commendare Aquilæ & Priscillæ familiam, quasi sit Ecclesiola quędam. alioquin dixisset σὺν τῷ οἴκῳ αὐτῶν cum domo ipsorum. Quod autem reperitur apud Ambrosium, & in exemplaribus nonnullis ueteris editionis Latinæ, Apud quos & hospitor, in nullis Græcis codicibus inueni. 20 Osculo sancto ἐν φιλήματι ἁγίῳ. i. sanctè ametis inter uos. Petita est autem hæc forma dicendi uel à dicendi consuetudine illa mutuò sese osculandi in salutando, ludæis magis quã Græcis familiari: aut à mutuæ osculationis ritu in cœna Domini, ad summam illam animorum consensionem declarandum: quem ritum diserte declarat Iustinus Apologetico secundo.

22 Maran atha μαρὰν ἀθά. Alij codices scribũtuno uerbo μαρανάθα, quod uideo eruditis nõnullis placere, quasi una sit dictio Syriaca idem declarãs atque apud Hebræos חרם, perperam tamen scripta à librarijs, ut alia piæraq; peregrina, quum scribendum fuerit Maharanatha. Alijs placet duas esse dictiones, nempe מרן Dominus, & אתא uenit. Alijs etiam tres, nempe מרן Dominus נא noster אתא uenit. Sed utrouis modo ex duobus istis legas, puto non satis aptè considerari significationem huius uocabuli in hoc loco interpretando, quum potius sit τεχνικῶς accipiendum. Sic enim existimo designari speciem extremi anathematis: quia nimirum ea erat eius formula, ᵩ qui in eo damnatus esset, Dñi iudicio quasi in manus citra ullã ueniæ spem dederet, ut ea sit fortasse species tertia anathematis quã Thalmudistæ uocant שמתא, ut refertur in Thesbi Eliæ. Nam alioquin causa non erat cur Corinthios alloqueretur Chaldaicè, nisi uocabulum hoc fuisset Ecclesijs familiare, ut Amen, Aleluia, & alia nonnulla. Quòd si uera est potius eorũ opinio qui unicum uocabulum esse uolunt, idem declarans atque Hebræorum חרם. miror sanè cur non posteriore

loco

A loco posuerit ἀνάθεμα, Syriaci scilicet uocabuli explicationem, ut in Abba Pater. Quid si igitur uel librarij mutarunt ordinem uel ἀνάθεμα ad marginem pro Syriaci uocabuli interpretatione annotatum, postea in contextum irrepsit? Sed de his hactenus: nihil enim hic ausim aut uelim affirmare.

ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ μετ' ὑμῶν. 23 Gratia Domini Iesu Christi *sit* uobiscum.

ἡ ἀγάπη μου μετὰ πάντων ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ. ἀμήν. 24 Charitas mea *est* cum omnibus uobis in Christo Iesu. Amen.

πρὸς κορινθίους πρώτη. ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων διὰ στεφανᾶ καὶ φορτουνάτου, καὶ ἀχαϊκοῦ, καὶ τιμοθέου.

Ad Corinthios prior, missa fuit Philippis, per Stephanam & Fortunatum, & Achaicum, & Timotheum.

2 Amen ἀμήν. i. ita est. Est enim cōfirmantis potius quàm optātis: nisi libeat interpretari ἡ ἀγάπη μου μετ' ὑμῶν, &c. charitas mei *sit* cū uobis omnib. in Christo Iesu. sicut subijci solet extremis epistolis, Vale, & nos ama. Philippis ἀπὸ φιλίππων. Sic scriptum inueni in omnibus Græcis codicibus: sed tamen assentior ijs qui Ephesi scriptam putāt, ut dixi suprà uers. 5.

EPISTOLA PAVLI AD Corinthios secunda.

πρὸς τοὺς κορινθίους ἐπιστολὴ δευτέρα.

B NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

ΚΕΦ. α.

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, τῇ ἐκκλησίᾳ τοῦ θεοῦ, τῇ οὔσῃ ἐν κορίνθῳ, σὺν τοῖς ἁγίοις πᾶσι, τοῖς οὖσιν ἐν ὅλῃ τῇ ἀχαΐᾳ.

χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ,

εὐλογητὸς ὁ θεὸς, καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῶν οἰκτιρμῶν, καὶ θεὸς πάσης παρακλήσεως.

ὁ παρακαλῶν ἡμᾶς ἐπὶ πάσῃ τῇ θλίψει ἡμῶν, εἰς τὸ δύνασθαι ἡμᾶς παρακαλεῖν, τοὺς ἐν πάσῃ θλίψει διὰ τῆς παρακλήσεως, ἧς παρακαλούμεθα αὐτοὶ ὑπὸ τοῦ θεοῦ.

ὅτι καθὼς περισσεύει τὰ παθήματα τοῦ χριστοῦ εἰς ἡμᾶς, οὕτως διὰ χριστοῦ περισσεύει καὶ ἡ παράκλησις ἡμῶν.

εἴτε δὲ θλιβόμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλή-

CAPVT I.

1 PAulus Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, ac Timotheus frater, Ecclesiæ Dei quæ est Corinthi, unà cum sanctis omnibus qui sūt in tota Achaia. *Sancti.*

2 Gratia *sit* uobis & pax à Deo patre nostro & Domino Iesu Christo.

3 Benedictus Deus ac Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater *inquam* ille misericordiarū & Deus omnis consolationis *author*. *Gratiarū actio.* Ephes. 1. a. 3. 1. pet. 1. a. 3.

4 Consolans nos in omni oppressione nostra: in hoc ut nos possimus cōsolari eos qui sunt in quauis oppressione, per consolationem qua nos ipsos consolatur Deus. *Cōsolator Deus in tribulationib.*

5 Nam sicut abundant perpessiones Christi in nobis, ita per Christum abundat & cōsolatio nostra.

6 Siue autem opprimimur, pro uestra con

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 Gratia & pax χάρις καὶ εἰρήνη. Hæc sunt à nobis in epistola ad Romanos & superiore exposita.

3 Benedictus εὐλογητὸς. i. laus & gloria tribuatur. Sic enim homines benedicunt Deo, ut alibi exposuimus. Deus ac Pater ὁ θεὸς καὶ πατὴρ. Vide 1. Cor. 15. c. 24. Misericordiarum τῶν οἰκτιρμῶν. Hebr. רחמים. i. summè misericors. Hęc enim est emphasis pluralis num. quanquā alijs placet subtilius hoc explicare. 5 Perpessiones Christi τὰ παθήματα τοῦ χριστοῦ. i. ærumnæ quas ob Christum perpetior, siue quas in me perpetitur Christus, ut Rom. 8. d. 17. & Col. 1. d. 24. Quod autē attinet ad πάθημα, de eo diximus Rom. 7. a. 5. 6 Siue autē opprimimur, εἴτε δὲ θλιβόμεθα Triplicem huius loci lectionem inuenio: unam scilicet quam sum sequutus in Complutensi editione, quinque uetustis codicibus, & Græcis etiam scholijs: alteram in Vetere interprete: tertiam quam amplexus est Eras & habent oēs excusi codices quos quidē inspexerim. Vetus ergo interp. sic legit, εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν. i. siue aūt opprimimur, pro uestra consolatione (sic enim malo cum Eras. interpretari, quā exhortatione) & salute *opprimimur*: siue consolationē accipimus, *id fit* pro uestra consolatione & salute quæ efficitur in tolerantia earundē perpessionū quas & nos patimur: & spes nostra firma est pro uobis. Hic tamen uariant codices. nam in quibusdam inseritur aliud membrū, Siue consolamur, pro uestra consolatione. manifesto tamen errore, quum consolari & exhortari Græcis sit unum uerbum. Deinde pro quæ efficitur in tolerātia, nōnulli codices habēt, quæ operatur tolerātiam: & pro Etiam spes nostra firma est, legitur alicubi, Vt spes nostra firma sit, repugnātibus omnib. Græcis exemplarib. quæ quidem inspexerim. Tertia aūt lectio hęc est εἴτε δὲ θλιβόμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν· εἴτε παρακαλούμεθα, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας. καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, Siue autem affligimur, *id fit* pro uestra consolatione & salute, quæ efficitur in tolerantia earundem perpessionum quas & nos patimur: siue consolationem accipimus, pro uestra cōsolatione & salute: & spes nostra firma

est de uobis. Cæterùm, ex tribus istis lectionibus primam potissimùm sum amplexus, non modò ex eorum co- A
deum fide & authoritate quos antè citaui, sed etiam quòd optime omnium cohæreat. Nam nisi ita legas, manifestum
crit solœcophanes in participio *εἰδότες* uersiculo septimo.

solatione ac salute *opprimimur*, quæ efficit in tolerantia earundē perpessionū quas & nos patimur: & spes nostra de uobis firma *est*: siue consolationes accipimus, pro uestra consolatione ac salute *consolationem accipimus*.

σεως, ἡ σωτηρίας, ἡ ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ τῶν αὐτῶν παθημάτων, ὧν καὶ ἡμεῖς πάσχομεν, εἴτε παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, ἡ παρακαλούμεθα ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας, ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν.

Scientes quòd sicut socij estis perpessionum, ita *socy eritis* etiam consolationis.

7 εἰδότες ὅτι ὡς κοινωνοί ἐστε τῶν παθημάτων, οὕτως καὶ τῆς παρακλήσεως.

Non enim uolumus uos ignorare, fratres, de oppressione nostra quæ nobis fuit in Asia, quòd *scilicet* summè grauati fuimus supra facultatem, adeò ut nos prorsus animi penderemus etiam quoad uitam.

8 οὐ γὰρ θέλομεν ὑμᾶς ἀγνοεῖν ἀδελφοί, ὑπὲρ τῆς θλίψεως ἡμῶν, τῆς γενομένης ἡμῖν ἐν τῇ Ἀσίᾳ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐβαρήθημεν ὑπὲρ δύναμιν, ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς καὶ τοῦ ζῆν.

Fidēdum Deo. Sed ipsi apud nos decretum mortis habuimus, ut ne confideremus in nobisipsis, sed in Deo, qui suscitat mortuos,

9 ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου ἐσχήκαμεν, ἵνα μὴ πεποιθότες ὦμεν ἐφ' ἑαυτοῖς, ἀλλ' ἐπὶ τῷ θεῷ τῷ ἐγείροντι τοὺς νεκρούς. B

Quique ex tanta morte liberauit nos, & liberat: in quo speramus quòd etiam adhuc liberabit.

10 ὃς ἐκ τηλικούτου θανάτου ἐρρύσατο ἡμᾶς, καὶ ῥύεται· εἰς ὃν ἠλπίκαμεν, ὅτι καὶ ἔτι ῥύσεται.

Orationes. Rom.15.3.30. Vobis etiam unà operam conferentibus pro nobis in deprecationem, ut pro dono ex multis personis in nos *collato*, gratiæ

11 συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει, ἵνα ἐκ πολλῶν προσώπων. τὸ εἰς ἡμᾶς χάρισμα, διὰ πολλῶν εὐχα-

Pro uestra consolatione ac salute *opprimimur* ὑπὲρ τῆς ὑμῶν παρακλήσεως καὶ σωτηρίας. Vulg. pro uestra exhortatione ac salute. Erasmus, *id sit* pro uestri consolatione ac salute. Ac certè mihi uidetur παράκλησις hoc in loco consolationem potius quàm exhortationem declarare. Deinde quum in omnibus codicibus post θλιβόμεθα adscribatur distinctio, omnino subaudiendum est uerbum aliquod ad explendam sententiam. quod etiam indicat copulatiua coniunctio sequens in καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν, & spes nostra. Ideo Erasmus suppleuit, id fit: ego uerò putaui idem uerbum potius repetendum, ut in Græcis etiam scholijs repetitur. Sic enim loqui mos est: ideoque opinor hanc eclipsin fuisse usurpatam, ne molesta esset eiusdem uerbi repetitio: ut infra 2.b.10, & 5.c.13.

Quæ efficitur τῆς ἐνεργουμένης. Noua quidem est hæc formula Latinorum auribus, sed dignissima quæ à Christianis omnibus usurpetur. Etsi enim gratuitò nobis datur salus, quia tamen certo itinere ad eam peruenitur, nimirum innocentis & integræ uitæ curriculo peracto: ideo dicimur salutem nostram operari, ut Philip.2.b.12. Iam uerò quia Deus unus est qui pro gratuita sua beneuolentia in nobis omnia efficit, ideo dicitur salus ab eo effici in nobis, per ea ipsa scilicet per quæ nos ad æternam uitam oportet superatis omnibus difficultatibus, contēdere. Vulgata & Erasmus, quæ operatur, actiua scilicet significatione: quo modo fateor hoc participium à Paulo solere usurpari, ut Galat.5.a.6. & uerbū ἐνεργεῖσθαι Rom.7.a.5, & infrà 4.c.12. sed tamen si spectemus de quo hîc agatur, quomodo scilicet aliorum exemplis consolatio ipsaq; adeò salus in sanctis efficiatur, fatebimur passiuè id accipiendum hoc in loco, ut etiam explicat Chrysostomus. C

Et spes nostra καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν. Erasmus, spes etiam nostra. quia scilicet in sequentem uersiculum hoc reiecit. Mihi uerò uidetur simplicissima lectio ac plane germana quam sum sequutus. Neque enim possumus satis commodè subaudire particulam ὅτι, id est sic; quia non præcesit ὡς. De uobis ὑπὲρ ὑμῶν. Id est περὶ ὑμῶν. Nam has præpositiones sæpe permutari satis constat apud idoneos etiam authores. Vulg. & Erasm. pro uobis.

7 Scientes εἰδότες. Vt melius agnoscatur iunctura huius participij cum superiore uersiculo, repetimus uerbum παρακαλούμεθα. Nisi uerò ita legas uti nos fecimus, id est si in hūc locum reijcias, καὶ ἡ ἐλπὶς ἡμῶν βεβαία ὑπὲρ ὑμῶν, dicendum erat εἰδότων potius quàm εἰδότες.

8 De oppressione ὑπὲρ τῆς θλίψεως. Iterum ὑπὲρ pro περὶ, ut suprà uersu 6. Sicut in illo Virgilij, Multa super Priamo rogitans, super Hectore multa.

Adeò ut nos prorsus animi penderemus ὥστε ἐξαπορηθῆναι ἡμᾶς. Id est, ut prorsus perplexi & inopes consilij essemus quomodo periculum uitæ euaderemus: quoad humana scilicet præsidia, & quantum ipse poterat iudicare. Dicitur enim ἀπορεῖσθαι qui non nouit quomodo sese ex aliqua difficultate expediat: cuius uerbi uim auget præpositio ἐξ. Vulgata, ita ut tæderet nos, sententia non modò non expressa, sed etiam deprauata. Erasmus, ut desperauerimus. à quo uerbo libens abstinui.

9 Sed ἀλλὰ Erasmus, Quinetiam, ἀλλὰ καὶ, quasi amplius aliquid significetur quàm superiore uersiculo.

Apud nos ἐν αὐτοῖς. Id est, intus & in animo. Vulgata & Erasmus, in nobisipsis.

Decretum mortis habuim. τὸ ἀπόκριμα τοῦ θανάτου. id est apud me constitutū & decretum erat mori: sed metaphora ab ijs sumpta in quos pronuntiatum est capitis iudicium, ut τὸ ἀπόκριμα non aliud declaret quàm κρῖμα. quum alioqui secretionem significet. Quibusdam uerò placet pro responso seu denuntiatione accipere: quasi præsentia pericula præsentem mortem ueluti denuntiarent. Mihi uidetur simplicissima prior interpretatio.

10 Ex tanta morte ἐκ τηλικούτου θανάτου. Summa illa pericula per auxesin uocat mortem. Vulgata, ex tantis periculis, non expressa illa amplificatione. Ambrosius uidetur legisse ἐκ τηλικούτων θανάτων, ex tantis mortibus.

11 Vobis etiam unà, &c. συνυπουργούντων καὶ ὑμῶν ὑπὲρ ἡμῶν τῇ δεήσει. Vulg. Adiuuantibus & uobis in oratione pro nobis. Erasmus, Simul adiuuantibus & uobis per deprecationem pro nobis. Atqui scriptum non est τῇ ὑπὲρ ἡμῶν δεήσει. Deinde δέησις deprecationem potius quàm orationem declarat, ut diximus Act.1.c.14. Sed tamē quod ad sententiam ipsam attinet, nihil uariat. Vt pro dono ex mult. &c. ἵνα ἐκ πολλῶν, &c. Primùm omnium rectè, meo iudicio, annotauit Valla traiectionem articuli: quasi scilicet scriptū sit ἵνα τὸ ἐκ πολλῶν προσώπων εἰς ἡμᾶς χάρισμα. neque causa erat cur hac traiectione offenderetur Erasmus, cuius simile exemplū occurrit hoc ipso capite, uer. 24, ubi scriptum est ὑμῶν τῆς πίστεως, pro τῆς ὑμῶν πίστεως. Quod autem attinet ad ἐκ πολλῶν προσώπων, præpositionem ἐκ simpliciter ita accipio ut causam instrumentalem declaret. Hoc enim dicit Apostolus, fore ut quū per multorum

A torum deprecationem fuerit è periculis liberatus (quam liberationem χάρισμα uocat) per multos uicissim agatur gratiæ pro eo beneficio: unde rectè colligit sese comuni Ecclesiæ totius bono affligi solere, ut explicat infrà 4.d.15. Ergo προσώπων hoc loco nihil aliud declarat quàm ἀνθρώπων, nisi malimus accipere pro respectu. i. pro פנים ut Hebræi loquuntur: ita tamen ut eadem maneat sententia. i. ut causa instrumentalis declaretur, non autem finalis. Hoc enim uix ferat præpositio ἐκ. Vulg. ex multarum personis facierum, manifestè corrupta lectione: quum semel duntaxat scriptum sit προσώπων, ut mihi quidem omnino uideatur interpres ad uerbum conuertisse ex multorũ facie. uel ut Erasm. quoque perobscurè uertit, ex multorum personis. In quibusdã codicib. legitur ἐν πολλῷ προσώπῳ, quod & ipsum est admodum obscurum, ac fortassis perperam scriptum est pro ἐν πολλῶν προσώπων. i. publicè & cora multis, nimirum in publico cœtu. Legit enim Ambrosius, in multorum facie. Per multos διὰ πολλῶν. Hoc nuper quidam prætermisit, suo more scilicet quiduis uel adijciens, uel detrahens, uel immutans. Græca uero scholia, quia ἐκ πολλῶν προσώπων interpretantur de ijs ipsis à quibus agendæ sint gratiæ, ne hoc posterius uideatur redundare, perinde explicarunt ac si subaudiretur τρόπων, id est multis modis. quæ interpretatio prorsus est uiolenta.

ρισθῇ ὑπὲρ ἡμῶν.

per multos agantur pro nobis.

ἡ γὰρ καύχησις ἡμῶν αὕτη ἐστίν, τὸ μαρτύριον τῆς συνειδήσεως ἡμῶν, ὅτι ἐν ἁπλότητι καὶ εἰλικρινείᾳ θεοῦ, οὐκ ἐν σοφίᾳ σαρκικῇ, ἀλλ' ἐν χάριτι θεοῦ ἀνεστράφημεν ἐν τῷ κόσμῳ, περισσοτέρως δὲ πρὸς ὑμᾶς.

12 Nam gloriatio nostra hæc est, testimoniũ *scilicet* conscientiæ nostræ: quòd cum simplicitate & synceritate Dei, non cum sapientia carnali, sed cũ gratia Dei cóuersati fuerimus in mundo, potissimùm autem apud uos.

οὐ γὰρ ἄλλα γράφομεν ὑμῖν, ἀλλ' ἢ ἃ ἀναγινώσκετε, ἢ καὶ ἐπιγινώσκετε. ἐλπίζω δὲ, ὅτι καὶ

B ἕως τέλους ἐπιγνώσεσθε.

13 Nó enim alia scribimus uobis quàm quæ legitis aut etiam agnoscitis. spero autem & usq; ad extremum quoque agnoscetis,

Synceritas Pauli in prædicando Euangelio.

καθὼς καὶ ἐπέγνωτε ἡμᾶς ἀπὸ μέρους, ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν, καθάπερ καὶ ὑμεῖς ἡμῶν, ἐν τῇ ἡμέρᾳ τοῦ κυρίου Ἰησοῦ.

14 Sicut & agnouistis nos ex parte, quòd *scilicet* gloriatio uestra sumus, quemadmodum & uos nostra, in diem Domini Iesu.

καὶ ταύτῃ τῇ πεποιθήσει ἐβουλόμην πρὸς ὑμᾶς ἐλθεῖν πρότερον, ἵνα δευτέραν χάριν ἔχητε,

15 Itaque hac fiducia uolui ad uos uenire prius, ut secundam gratiam haberetis:

Pro nobis ὑπὲρ ἡμῶν. Complutensis editio & quatuor uetusti codices scriptum habent ὑπὲρ ὑμῶν, pro uobis. i. uestro nomine, uel quòd uestris precibus fuerim liberatus. Sed altera lectio mihi uidetur huic loco melius conuenire. 12 Et synceritate Dei καὶ εἰλικρινείᾳ θεοῦ. i. candore, & animi quasi perspicuitate sancta & uera, ut hactenus quæ coram Deo constet. sicut iustitia Dei dicitur apud Paulum Iustitia qua coram Deo habemur pro uerè iustis, in Christo scilicet. Cum gratia Dei ἐν χάριτι θεοῦ. i fretus ea sapientia quam Deus mihi cœlitus est gratificatus: Gratiam enim μετωνυμικῶς accipit pro ipso dono: & pro specie posuit genus ipsum, ut apparet ex antithesi. quanuis nihil prohibeat cum sapientia adiungere reliqua Spiritus dona. Potissimùm autẽ περισσοτέρως δὲ. Vulg. & Eras. nonnihil horridè, abundantius autem. Apud uos πρὸς ὑμᾶς. i. παρὰ ὑμῖν, ut apud Demosth. πρὸς ὑμᾶς ἴσως, apud uos degentib. Vulg. ad uos. Eras. erga uos. Sic accipitur infrà 3.a.4. 13 Quàm ἀλλ' ἤ. i. ἤ. Sic Plato in Apolodia, τίνα ἄλλον λόγον ἔχουσι βοηθοῦντες ἐμοὶ, ἀλλ' ἢ τὸν ὀρθὸν καὶ δίκαιον: Quæ legitis ἃ ἀναγινώσκετε. Non dissimilis locus occurrit infrà 3.a.3. Venustè autem dicit Paulus, se non aliud scribere quàm quòd legeretur. i. cãdidè, syncerè & absq; ullo fuco scribere: ut eam syncerã simplicitatẽ probaret quam sibi tribuerat superiore uers. Nam qui tecta aut fucata oratione utitur, meritò sanè dicitur aliã scribere quàm quæ leguntur: ueluti si qua honesta mulier dicat se non aliam faciem afferre quàm quæ spectatur: quod non possit ei tribui quæ sese fuco illinat, & quicum, ut inquit ille, facies sua non dormiat. Videtur tamen hæc expositio nimium frigida doctissimo interpreti. Itaq; pro ἀναγινώσκετε exponit recognoscitis. i. tacito animi consensu uerum esse intelligitis, ἐπιγινώσκετε uerò, agnoscitis. i. uestro consensu approbatis. sicut agnoscere liberos accipitur apud Iurisconsultos αὐτὶ τοῦ προσίεσθαι. Aut etiam agnoscitis

C ἢ καὶ ἐπιγινώσκεσθε. id est, aut etiam ipsi iam satis nostis & intelligitis ut nõ iam epistolam, sed ipsos eorum animos faciat Apostolus sui illius perpetui candoris testes, quo aduersum eos usus fuerat. quæ expositio uidetur optimè cohærere cum ijs quæ subijciuntur. Nam alioquin quãuis oratio sit animi interpres, tamen non ita difficile est candorem scribendo simulare. Aut, agnoscitis, nempe ut iam antè uobis nota, uel saltem ijs prorsus respondentia quæ olim ex me præsente audistis. sicut Basil. 1. epist. testatur se ἐπιγνῶναι, i. agnouisse epistolã à Gregorio ꝓfectam, sicut, inquit, quosdam agnoscimus esse quorundam filios, ex eo quòd parentum uultum referant. Cæterùm in Græcorum scholiorum contextu uon legitur hoc membrum, sed librariorum incuria prætermissum est, ut ex interpretatione apparet. Exponunt autem τὸ ἀναγινώσκειν non uti nos fecimus, legendi uerbo, sed recognoscẽdi. Recognoscimus uerò quæ reminiscendo cognoscimus. unde ἀνάγνωσιν Macrobius repetitam cognitionem interpretatur. ἐπιγινώσκειν autem accipiunt de simplici cognitione. quasi diceret Apostolus se non alia scribere quàm quorum poterant ipsi Corinthij recordari, aut etiam quæ sponte ipsi scirent & intelligerent, etiamsi ea non suggereret. Verùm ea interpretatio mihi uidetur uiolenta, nec satis cum præcedentibus & sequẽtibus cohærere. Vetus interpres legit καὶ ἐπιγινώσκετε & cognoscitis, sublata disiunctiua particula. Vsq; ad extremum ἕως τέλους. i perfectè. Huic enim opponitur τὸ ἀπὸ μέρους, i. ex parte. Vos, inquit Paulus, quis sim cognouistis aliqua ex parte, ut qui apud uos fuerim tandiu uersatus, & ad uos etiam anteà scripserim. Spero autem fore ut eundem esse me porrò cognoscatis, ut initium respondeat extremo.

14 Quòd *scilicet* gloriatio uestra sumus ὅτι καύχημα ὑμῶν ἐσμεν. Vel gloriationem uestram esse. Nam ὅτι accipiendum esse εἰδικῶς non αἰτιολογικῶς pro siquidem aut quoniam, uel ex eo apparet quòd in nullis Græcis codicibus adscriptum inuenimus punctum post μέρους, sed simplicem tantũ distinctionẽ. Gloriatio autem Pauli hæc erat in Domino, quòd Corinthios lucrifeciisset. Corinthiorum uerò ꝓ à tali Apostolo tam purè ac syncerè fuerant instituti. In diem ἐν ἡμέρᾳ. Sic malo conuertere quàm in die, quia non præcessit ἐσόμεθα erimus, sed ἐσμεν sumus. Diem autem uocat Domini Iesu, siue, ut in alijs codicib. legitur, Domini nostri Iesu Christi, diem illum quo supremus ille iudex sedebit, ut declarat ipse Apostolus Rom. 2. d. 16. 15 Primùm πρότερον. i. uos primos inuisere. ut à uobis demum in Macedoniam uenirem, ut sequenti uers. explicat. Aliud tamen antea fuisse ipsius consilium liquet ex prioris epistolæ cap. 16. b. 5. & 7, & res ipsa hoc comprobauit. Vide 1. Cor. 15. d. 36. Secundã gratiam δευτέραν χάριν. Id est alterum hoc beneficium, nempe si uos in hac profectione bis inuisissem, ut sequenti uersiculo exponit. Neque enim ad priorem epistolã hoc satis commodè referri posse uidetur. Alioquin enim solet epistolæ missionem sub aduentus nomine comprehẽdere, ut dicemus infrà 13. a. 1. Græci χάριν interpretãtur χαρὰν, id est gaudium, sicut in uernaculo nostro sermone uocamus *un plaisir*, tum beneficium ipsum, tum etiam uoluptatem quæ ex eo percipitur. Erasmus, geminam gratiam.

Et per uos transire in Macedoniam,& rursum à Macedonia uenire ad uos, ac à uobis deduci in Iudæam.

16 καὶ δι' ὑμῶν διελθεῖν εἰς μακεδονίαν, καὶ πάλιν ἀπὸ μακεδονίας ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς. καὶ ὑφ' ὑμῶν προπεμφθῆναι εἰς τὴν ἰουδαίαν. A

Hoc igitur quum consultarem, nunquid leuitate sum usus? aut num quæ consulto, secundum carnem consulto, ut sit apud me Etiam & Non?

17 τοῦτο οὖν βουλόμενος, μήτι ἄρα τῇ ἐλαφρίᾳ ἐχρησάμην; ἢ ἃ βουλεύομαι, κατὰ σάρκα βουλεύομαι; ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, ναί. καὶ τὸ οὔ, οὔ.

Imò fidelis Deus, quòd sermo noster quo *usus sum* apud uos, non fuit Etiam & non.

18 πιστὸς δὲ ὁ θεὸς, ὅτι ὁ λόγος ἡμῶν ὁ πρὸς ὑμᾶς οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ.

Nam Dei filius Iesus Christus, qui inter uos per nos prædicatus est, *id est* per me & Syluanum ac Timotheum, non fuit Etiam & non, sed etiam in ipso fuit.

19 ὁ γὰρ τοῦ θεοῦ υἱὸς ἰησοῦς χριστὸς, ὁ ἐν ὑμῖν διὰ ἡμῶν κηρυχθεὶς, δι' ἐμοῦ καὶ σιλουανοῦ καὶ τιμοθέου, οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ, ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν.

Quotquot enim *sunt* promissiones Dei, in ipso *sunt* Etiam, & in ipso *sunt* Amen, ad Dei gloriam per nos.

20 ὅσαι γὰρ ἐπαγγελίαι θεοῦ, ἐν αὐτῷ τὸ ναί, διὸ καὶ δι' αὐτοῦ τὸ ἀμὴν, τῷ θεῷ πρὸς δόξαν δι' ἡμῶν.

Confirmatio. Vnctio.

Porrò qui confirmat nos uobiscũ in Christum, & qui unxit nos, Deus *est*.

21 ὁ δὲ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν εἰς χριστὸν, καὶ χρίσας ἡμᾶς θεὸς, B

16 A uobis ὑφ' ὑμῶν. In uno codice scriptum erat ἀφ' ὑμῶν, à uobis, id est à uestra regione.

17 Quum consultarem βουλευόμενος. Vulg. quum uoluissem βουλόμενος. Eras. quum in animo uersarem, διανοούμενος uel ἐνθυμούμενος. Idem tamen mox uertit βουλεύομαι cogito, cum Vetere interprete, quem alioquin frequẽter solet reprehendere quòd copiam affectet minimè necessariam. Secundum carnem διὰ σάρκα. i. hominum more, qui & temerè solent polliceri quiduis, & leuiter consilium mutare. quod antè explicauit uocabulo ἐλαφρίας, à ceruorum leuitate ducto. Alijs placet contraria prorsus sententia exponere, secundum carnem, id est ut homines solent, qui scilicet sine exceptione constituunt quidquid libuit, ideoq; sæpe sua spe falluntur: quum sãncti nihil soleant decernere nisi addita conditione cuius sit mentio Iacob 4.c.15. Sed alteram interpretationem potius amplector.

Vt sit apud me Etiam & Non ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ ναὶ καὶ οὔ; Id est, ut aliquid modò affirmen, modo negem? Nam τὸ ναὶ quod conuertimus Etiam, declarat affirmantem sermonem, τὸ δὲ negantem, ut diximus Matth. 5.f.37. Erasm. ut sit apud me *quod est* etiam, etiam, & *quod est* non, non? ἵνα ᾖ παρ' ἐμοὶ τὸ ναὶ, ναὶ, καὶ τὸ οὔ, οὔ; & fateor ita legi in Græcis codicibus, & Chrysostomum quoque hæc interpretari, quasi negaret Apostolus se in hac deliberatione sequutum hominum consuetudinem, qui sine exceptione solent aliquid se facturos aut non facturos polliceri. sed has causas habui cur aliam lectionem sequi mallem, nimirum quòd longè melius cohæreant quæ sequuntur, & ita etiam legit Vetus interpres: cum quo facere comperimus unum ex uetustis nostris codicibus. Suspicor autem locum fuisse deprauatũ, ex similium locorum collatione, nempe Matth. 5.f.37, & Iacob. 5.c.12. 18 Imò Id est, μᾶλλον ἤ, ut rectè exposuit Erasmus, quum subijciatur interrogationi. Sed nihil tamen subaudio inter præcedentem interrogationem, & hanc responsionem. Fidelis Deus πιστὸς ὁ θεὸς. Id est uerax, & de cuius fide sit nefas dubitare. Est autem in his uerbis species iurisiurandi: quasi dicat Paulus (calumniæ scilicet depulsionem à persona transferens ad doctrinam, de cuius retinenda authoritate potissimùm laborabat) Testis sit mihi Deus ipse fidelis & omni exceptione maior: uel, nouit Deus fidelis testis, me uobis eandem ueritatem constanter prædicasse. Vocat enim τὸν λόγον prædicationem Euãgelij, ut exponit primo uersiculo, non autem quod epistola priore promiserat, ut putauit Erasmus. C

19 Non fuit etiam & non οὐκ ἐγένετο ναὶ καὶ οὔ. Id est non fuit uarius & inconstans, sed prorsus idem. Vulg. non fuit in illo Est & non, deprauatè. Nam in illo, irrepsit ex sequenti uersiculo. In duobus autẽ codicibus pro ἐγένετο τὸ legimus ἐστὶ, quam lectionem sequutus est Vetus Interpres, eadem manente sententia.

Sed Etiam in ipso fuit ἀλλὰ ναὶ ἐν αὐτῷ γέγονεν. Id est, idem semper & unus fuit in Deo. Nam ἐν αὐτῷ ad Deũ necessariò pertinet, cuius filius est ipse Christus, ipsa constantissima Patris ueritas.

20 *Sunt* etiam in ipso ἐν αὐτῷ τὸ ναί. Id est omnes in uno Christo proponuntur exhibendæ ac præstandæ, cõstanti ac inuariata ratione. Neq; enim possumus Deo aliter quam in uno filio placere, ac proinde promissionum participes fieri. Et in ipso *sunt* Amen καὶ ἐν αὐτῷ ἀμήν. Id est, & in ipso sunt exhibitæ ac completæ, quum ille scilicet munere suo defunctus, & sibi & nobis hæreditatem illam cœlestem creuerit. Itaque τὸ ναὶ ad promittentem refero, qui Christum ut unum certumque promissionum scopum proposuerit, τὸ ἀμὴν uerò ad Christũ ipsum qui illas impleuerit, ut nobis quoque ratæ fierent. Nam τὸ ναὶ spondentis est, τὸ ἀμὴν uerò ratum habentis quod dictum est aut factum. de quo diximus 1 Cor. 14.c.16. Si cui tamen nimium arguta uidebitur hæc distinctio, non incommodè dixerit, Apostolum, Hebræorum more, & emphaseos causa bis idem dixisse diuersis tamen linguis, ut in Abba Pater. Sed Vetus interpres totum hunc locum ita legit, διὸ καὶ δι' αὐτῆς τὸ ἀμὴν, ideo & per ipsum Amen, quo modo & in uno Græco exemplari scriptum inuenimus. Ad Dei gloriam τῷ θεῷ εἰς δόξαν. i. ut Deo cedat gloria, ut Græca scholia rectè exponunt. Sed hæc traiectio uidetur paulò obscurior in Latino sermone, si cum Vetere interprete & Erasmo conuertamus ad uerbum, Deo ad gloriam. Reperio autem in omnibus codicibus Græcis distinctionẽ additam post ἀμὴν, ut τῷ θεῷ cõmodè non possit cum præcedẽtib. connecti. quod tamen faciendum est, si ueterem interpretem sequamur. Per nos δι' ἡμῶν. Id est, ut per nos, Euãgelij scilicet ministros, Dei gloria in Christo patefiat. nisi malimus, eadem tamen manente sententia, hoc connectere cum præcedentibus. sic enim omnes promissiones sunt Etiam & Amen in Christo, ut ad hoc ipsum beneficium nobis applicandum Deus ministrorum opera utatur. Vulg. nostram. i. ἡμῶν, sublata præpositione. 21 Qui nos confirmant uobis. ὁ βεβαιῶν ἡμᾶς σὺν ὑμῖν. Hæc distinctio ostendit de quibus dictum sit δι' ἡμῶν, id est, per nos, superiore uersiculo, nimirum de ministris uerbi. Vult enim Paulus ostẽdere quomodo ualeat ductum argumentum à Christi persona ad ministros uerbi, quia scilicet quod Christus præstitit, hoc ipsum annuntiatur à ministris, & Christi idem Spiritus per ministros Ecclesiam regit.

Et qui unxit καὶ χρίσας. De ministris loquens quos Spiritus Dei dicitur ungere, alludit ad Sacerdotum & Prophetarum atq; adeo regum unctionem in Lege usurpatam. quanuis fateor hoc etiam posse in genere de omnibus fidelibus dici, ut 1. Pet. 3.b.9 Sed spectandum de quo hic laboret Paulus, nempe de asserenda ministerij sui & suorum collegarum dignitate: aduersus eorum calumnias qui ipsum accusabant leuitatis, quasi Spiritu Dei non regerentur, ut qui ad eos non uenissent sicut polliciti fuerant.

A ὁ δὲ σφραγισάμενος ἡμᾶς, καὶ δοὺς τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν.

22 Qui etiam obſignauit nos, deditque arrhabonem Spiritus in cordibus noſtris.

Ἐγὼ δὲ μάρτυρα τὸν θεὸν ἐπικαλοῦμαι ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν, ὅτι φειδόμενος ὑμῶν, οὐκέτι ἦλθον εἰς Κόρινθον.

23 Ego uerò teſtem Deum inuoco in animã meam, quòd parcens uobis, nondum uenerim Corinthum:

Οὐχ ὅτι κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως, ἀλλὰ συνεργοί ἐσμεν τῆς χαρᾶς ὑμῶν, τῇ γὰρ πίστει ἑστήκατε.

24 Non quòd dominemur ueſtræ fidei, ſed *quod* adminiſtri ſimus gaudii ueſtri. nam fide ſtatis.

ΚΕΦ. β.

CAPVT II.

Ἔκρινα δὲ ἐμαυτῷ τοῦτο, τὸ μὴ πάλιν ἐν λύπῃ ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς.

1 Hoc autem mihi faciendum iudicaui, ut ne rurſus ad uos cum triſtitia uenirem.

Εἰ γὰρ ἐγὼ λυπῶ ὑμᾶς, καὶ τίς ὁ εὐφραίνων με, εἰ μὴ ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ;

2 Nam ſi ego triſtitia uos afficiam: quis eſt qui exhilaret me, niſi is qui triſtitia afficitur ex me?

καὶ ἔγραψα ὑμῖν τοῦτο αὐτό, ἵνα μὴ ἐλθὼν, λύπην ἔχω, ἀφ' ὧν ἔδει με χαίρειν. πεποιθὼς ἐπὶ πάντας ὑμᾶς, ὅτι ἡ ἐμὴ χαρὰ πάντων ὑμῶν ἐστί.

3 Et ſcripſi uobis hoc ipſum, ne, quum uenero, triſtitiam capiam ex iis ex quibus oportebat me gaudere: confiſus uobis omnibus, quòd meum gaudiũ, omnium ueſtrũ ſit.

ἐκ γὰρ πολλῆς θλίψεως, καὶ συνοχῆς καρδίας ἔγραψα ὑμῖν, διὰ πολλῶν δακρύων, οὐχ' ἵνα λυπηθῆτε, ἀλλὰ τὴν ἀγάπην ἵνα γνῶτε, ἣν ἔχω περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς.

4 Nã ex multa oppreſſione & anxietate cordis ſcripſi uobis, per multas lachrymas: non ut triſtitia afficeremini, ſed ut cognoſceretis charitatẽ quã habeo abũdãtiſſimã erga uos.

Εἰ δέ τις λελύπηκεν, οὐκ ἐμὲ λελύπηκεν, ἀλλ' ἀπὸ μέρους, ἵνα μὴ ἐπιβαρῶ πάντας ὑμᾶς.

5 Quòd ſiquis triſtitiam attulit, non mihi triſtitiam attulit, ſed quadantenus ne *illum* aggrauem, uobis omnibus.

ἱκανὸν τῷ τοιούτῳ ἡ ἐπιτιμία αὕτη, ἡ ὑπὸ τῶν πλειόνων.

6 Sufficit iſtiuſmodi *homini* obiurgatio hæc *facta* à pluribus:

22 Arrhabonem ἀρραβῶνα. Hebræi à quo uidentur hoc uocabulum ſumpſiſſe Græci, ערבון uocant id omne quo dato confirmatur fideiuſsio. Ideo uetus Interpres pignus conuertit. Sed arrha ſiue arrhabo peculiariter dicitur pars aliqua perſoluta pretij in uẽditione interuenientis, ut fides fiat reliquæ perſoluendæ ſummæ. Tranſlatitiè igitur Paulus dicit miniſtros uerbi accipere à Deo Spiritus dona, quaſi p arrhabone ſuæ uocationis. i. pro fideiuſsione pacti quod cum illis iniit, tum miniſtrorum, tum auditorum reſpectu.

23 Ego uerò ἐγὼ δέ. Hinc oportuit auſpicari ſecundum caput. In animam meam ἐπὶ τὴν ἐμὴν ψυχήν. Id eſt, in meum caput, ſiue uitæ meæ periculo. Nam in uero iureiurando Deus non tantùm ut teſtis, ſed etiam ut uindex aduocatur, ſicut diximus 1. Cor. 15. d. 31. Sic apud Hebræos additur לנפשי. Quidam hoc loco teſtem in animam meam interpretatus eſt, animi mei. i. ſententiæ aut uoluntatis teſtẽ. quàm rectè, ipſe uiderit. 24 Dominemur, &c. κυριεύομεν ὑμῶν τῆς πίστεως. i. τῆς ὑμῶν πίστεως, ut ſuprà 1. c. 11. Eraſ. dominemur uobis *nomine* fidei, quaſi ſubaudiat οὔσης, ut uitet traiectio articuli. Sed hoc planè eſt uiolentũ. Cæterũ hoc addidit Paulus, p alioquin uideri poſſet nimiũ imperioſe locutus, q. d. Quod autem dixi me nõ ueniſſe ut uobis parcerem, ſic accipite nõ quaſi p meo iure poſsim apud uos quiduis in religione & cõſcientijs ueſtris obſtringendis uel relaxãdis, ſed quia ſum Dei adminiſter ad uos cõſolandos & erigẽdos. Quidã nup ſic cõuertit hunc locũ, Non p uobis fiduciã derogemus, ſed cõſulimus ueſtro gaudio. Obſecro uerò quid eſt ſumma impudentia, quidũis audere in interpretãdo, ſi hoc non eſt? Gaudij τῆς χαρᾶς. Gaudiũ ac pacẽ cõſcientiæ cuius Deum facit authorẽ, ſe uerò adminiſtrum cum ſuis tacitè opponit tyrannico terrori: ſimulq; proprium Euãgelij finem deſignat. IN CAPVT II.

1 Cum triſtitia ἐν λύπῃ. i. triſtitiæ cauſam uobis afferẽs. quod futurũ erat ſi prius ad eos uenisſet q reſipuiſſẽt, ut ab ipſo fuerant admoniti priore epiſtola, cuius etiam reſpectu addidit particulã πάλιν. 2 Quis eſt καὶ τίς ἐστιν Vulg. & Eraſ. & quis eſt. Ego uerò exiſtimo καὶ prorſus παρέλκειν. Hic. n. eſt ſenſus, Cõſtitui omnino ita ad uos uenire, ut nullã uobis rurſus afferã triſtitiæ occaſionẽ. Nã ſi uos affecerim moleſtia, quis ſuperſit qui me exhilaret? Vos. n. ij uni eſtis ex quib⁹ nũc poſsim uoluptatẽ capere: quib⁹ iterũ moleſtia affectis, nõ eſt p aliunde gaudiũ ſperẽ. Sed ſingulari numero dicit ὁ λυπούμενος ἐξ ἐμοῦ, tacitè (ut ex ſequentibus apparet) eũ deſignãs quẽ iuſſerat tradi Satanæ: nũc autem in primis ſibi conciliarum cupit, p eum reſipuiſſe intellexiſſet. Quòd ſi quis uelit ſeruare particulã καὶ, neceſſe fuerit apoſiopeſin bene lõgam cõſtituere poſt λυπῶ ὑμᾶς. 3 Hoc ipſum τοῦτο αὐτό. Illud ipſum ſcilicet quod illi ac uobis moleſtiã attulit. Hoc. n. ad priorẽ epiſt. referendũ eſt, qua illũ iuſſerat tradi Satanæ. Itaq; ἔγραψα nõ conuerti ſcripſerã, ſed ſcripſi: nec ἐλθὼν quũ uenisſem, ſed quũ uenero, cũ Vetere interp. nec λύπην ἔχω, triſtitiã caperẽ, ſed triſtitiã capiã. Triſtitiã cap. λύπην ἔχω. Vulg. triſtitiã ſuper triſtitiã habeam, λύπην ἐπὶ λύπῃ ἔχω, quod exiſtimo perinde ut Eraſ. tranſlatũ eſſe ex Philip. 2. d. 27. quantuis ita legerim in Cõplut. editione, & alio quodã codice uetuſto. Cõfiſus πεποιθώς. Quia, inquit, omnino ſperaui fore ut quod mihi diſplicere intelligeretis, ſtatim tolleretis: quia mea gaudia exiſtimatis uobis eſſe cõmunia. 5 Triſtitiam attulit λελύπηκεν. Vulg. cõtriſtauit. Eraſ. dolore affecit. Ego illo modò malui interpretari, quia caſum nõ habet adiunctũ. Nõ mihi triſtitiã att. ἐπ' ἐμὲ λελύπηκεν. Quidã ſubaudiũt μόνον tantũ, interpretatione nõ modò uiolẽta (ut ego exiſtimo) ſed etiã minimè omniũ appoſita. Neq; n. in eo uerſatur Paulus ut inceſtuoſi illius ſcelus exaggeret (quod ſanè faceret ſi nõ ſe dũtaxat, ſed totã Eccleſiã diceret ab eo triſtitia affectã) ſed cõtrà quantũ poteſt illũ ſubleuat ac cõſolatẽ poſt reſipiſcentiã. Primũ igit quod ſimpliciter uerum erat, quaſi dubitãs & ſub cõditione exprimit, Si quis, inquiens, triſtitiã attulit. Deinde ſe ab eo negat ullo dolore affectũ: q. d. pinde abſterſã eſſe illã oẽm moleſtiã ac ſi nunquã illã ſenſiſſet, quia. ſ. ille reſipuerat, ſicut dicit Dñs ſore ut iniquitatũ noſtrarũ amplius nõ recordet. Sed quadantenus ἀλλ' ἀπὸ μέρους, Mecũ, inquit Paulus, nullum eſt amplius ipſi negotiũ. Supeſtis uos, quos oẽs ſanè offendit. Sed hoc quoq; Apoſt. emollit, addẽs ἀπὸ μέρους. i. quadãtenus, ſeu ppemodũ. Ne, inquit, aggrauẽ. i. ne iã p ſe grauato onus adijcia, quod potius detractũ cupio. Sic Chryſoſt.

hunc locum simpliciter ac dilucidè interpretãtur: ut plane mirer quosdam maluisse nouis & uiolentis eclipsibus totum hunc locum conturbare. Vulg. & Erasm. sed ex parte, nimium obscurè, sed multò tamen rectius quàm is qui nuper hunc uersiculum est interpretatus, Quòd si quis contristauit, non me contristauit nisi aliquatenus, ne uos omnes onerem. quasi scilicet pro ἀλλὰ scriptum sit εἰμὴ, & in ἐπιβαρῶ abundet præpositio. Nam cum plerisque communem habet tertium errorem, quod scilicet ἐπιβαρῶ coniunxerit cum τινάτας ὑμᾶς, quum hoc uerbum soleat potius tertio casui adiungi, sitque hoc in loco, (ut mihi quidem uidetur) adhibita distinctione quasi parenthesi secludendum, ut πάντας ὑμᾶς cohæreat cum λελύπηκεν. Excusari tamẽ hoc potest eo quòd Paulus idem uerbũ coniunxit cum quarto casu, 1. Thess. 2. b. 19, & 2. Thes. 3. b. 8. A

Vtè contrario potius uos condonetis & consolemini, ne quo modo redundante tristitia absorbeatur *uir* huiusmodi.

7 ὥστε τοὐναντίον μᾶλλον ὑμᾶς χαρίσασθαι, καὶ παρακλέσαι, μήπως τῇ περισσοτέρᾳ λύπῃ καταποθῇ ὁ τοιοῦτος.

Quapropter precor uos ut ratam faciatis in illum charitatem.

8 διὸ παρακαλῶ ὑμᾶς, κυρῶσαι εἰς αὐτὸν ἀγάπην.

Nam in hunc finẽ etiam scripsi, ut cognoscerem probationẽ uestri, *id est* an ad omnia obedientes sitis.

9 εἰς τοῦτο γὰρ καὶ ἔγραψα, ἵνα γνῶ τὴν δοκιμὴν ὑμῶν, εἰ εἰς πάντα ὑπήκοοί ἐστε.

Cui uerò condonatis, & ego *condono*. nam & ego si quid cõdonaui, cui condonaui, propter uos *condonaui*, in conspectu Christi-

10 ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, κἀγώ. καὶ γὰρ ἐγὼ εἴ τι κεχάρισμαι ᾧ κεχάρισμαι, δι' ὑμᾶς ἐν προσώπῳ χριστοῦ,

Ne occupemur à Satana: non enim illius machinationes ignoramus. B

11 ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. οὐ γὰρ αὐτοῦ τὰ νοήματα ἀγνοοῦμεν.

Porrò quum uenissem Troadem ad *prædicandum* Euangelium Christi, & ostium mihi esset apertum per Dominum,

12 ἐλθὼν δὲ εἰς τὴν Τρῳάδα, εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, καὶ θύρας μοι ἀνεῳγμένης ἐν κυρίῳ,

Non habui relaxationem *in* Spiritu meo, eo quòd non inuenissem Titum fratrem meum: sed quum illis ualedixissem, abij in Macedoniam. *Titus.*

13 οὐκ ἔσχηκα ἄνεσιν τῷ πνεύματί μου, τῷ μὴ εὑρεῖν με Τίτον τὸν ἀδελφόν μου, ἀλλὰ ἀποταξάμενος αὐτοῖς ἐξῆλθον εἰς Μακεδονίαν.

Deo autem gratia, qui semper facit ut nos triumphemus in Christo: & odorem notitiæ suæ manifestum facit per nos in omni loco. *Odor uitæ & mortis.*

14 τῷ δὲ θεῷ χάρις, τῷ πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς ἐν τῷ χριστῷ, καὶ τὴν ὀσμὴν τῆς γνώσεως αὐτοῦ φανεροῦντι, δι' ἡμῶν ἐν παντὶ τόπῳ.

Nam Christi bona fragrãtia sumus Deo, in ijs qui seruantur, & in ijs qui pereunt.

15 ὅτι χριστοῦ εὐωδία ἐσμὲν τῷ θεῷ, ἐν τοῖς σῳζομένοις, καὶ ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις.

7 Vtè contrario ὥστε τοὐναντίον. Id est, ut pro eo quòd antea illum seuerè ulti estis, nunc illi condonetis: pro eo quòd in summam tristitiam coniecistis, nunc illum contrà consolemini. Sunt enim hæc prorsus contraria. Itaque malui cum Vetere interprete conuertere è cõtrario, quàm cum Erasmo, è diuerso. Hoc enim urget Paulus, ut Corinthij in illo recipiendo non minus sint clementes, quàm in ejciendo fuerant seueri. Redundante περισσοτέρᾳ. Vulgata, abundantiori. Erasmus, immodico. Vide Matth. 5. f. 37.

8 Ratam faciatis κυρῶσαι. Id est, ut me deprecatore, publico Ecclesiæ consensu declaretis uos illum denuò pro fratre complecti, sicut publico Ecclesiæ iudicio fuit ejectus. Nam τὸ κυρόω ratam & authenticam cõfirmationem declarat. unde factum ut is à cuius authoritate pendet aliquid, à Græcis dicatur eius rei κύριος. Hinc κύριαι αἰχαὶ, id est, αὐτοπρόσωποι, ad quas proculdubio respexit Paulus suprà 1. d. 24. Erasmus, longa periphrasi, nec satis expressa, efficite ut ualeat in illum charitas. Allusit enim Paulus ad iudiciorum morem, quo modo etiam accipiẽdum uerbum παρακαλῶ. Vocant enim Græci παρακλήτους quos Latini aduocatos, eos scilicet qui præsentiam suam amico cõmodabant. 9 In hunc finem εἰς τοῦτο. Vulgata, Ideo. Erasmus, in hoc. C

10 In conspectu Christi. ἐν προσώπῳ χριστοῦ. Id est uerè & ex animo, quasi inspectore Christo, ut diximus Luc. 1. a. 6. uel propter Christum, sic enim etiam accipitur בעבור apud Hebræos, ut exposuimus suprà 1. c. 11. Vel fortassis rationem habuit supremi illius iudicij, in quo futurum sit ut Christus hanc condonationem ratam habeat. Vulgata, in persona Christi, id est Christi nomine ac uice, ut explicat Ambrosius. Mihi prima expositio uidetur simplicissima. 11 Ne occupemur ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν. πλεονεκτεῖν dicitur μεταφορικῶς qui per auaritiam aliena uel ui uel fraude, denique malis artibus occupat. Itaque non ineptè etiam Vetus interpres conuertit, Vt ne circumueniamur, quanuis non satis expressè. Machinationes τὰ νοήματα. Id est nefanda consilia, & sceleratam uoluntatem, ut Hebræi utuntur uocabulo מזמות: ideo malui machinationes interpretari quàm cogitationes.

12 Ad *prædicandum* Euangelium εἰς εὐαγγέλιον. Id est ad annuntiandum Christum. Erasmus perobscurè, in Euangelium Christi. Elicitur autem etiam ex hoc loco, priorem epistolam non esse datam Philippis, sed Ephesi. Nam alioqui recessisset à Corinthijs, ueniens Philippis Troada: nec dixisset, ueni, sed redij in Macedoniam.

13 Spiritu meo τῷ πνεύματί μου. Id est animo meo, siue apud me. ut exposuimus 1. Cor. 2. c. 11. & alibi sæpe. Quum illis uale dixissem ἀποταξάμενος αὐτοῖς. Erasm. dimissis illis, improprie. Dimittimus enim eos quibus abeũdi facultatem facimus. Hic uerò Paulus ipse discedit. Vide Marc. 6. f. 46. Deinde uidetur ex hoc uerbo elici posse, Paulum nonnisi constituta Ecclesia aut certè additis mandatis, Troade discessisse.

14 Qui semper facit ut nos triumphemus πάντοτε θριαμβεύοντι ἡμᾶς. Vulg. qui semper triumphat nos, improprie & perobscurè. Nam triumphari poetis præsertim Latinis dicuntur qui ignominiæ causa in triumpho ducebãtur: & captiuos dicitur Græcis dux uictor θριαμβεύειν, id est de illis triumphare. Hic uerò τὸ θριαμβεύειν à Paulo accipitur forma cõiugationis Hiphil. Erasm. qui semper triumphat per nos, ne sic quidem propriè expressa Pauli sententia, Deo potius gratias agentis quòd ipse in eo triũphet: uti solent legati & milites participes esse ducis triũphi, sicut Erasmus ipse in annotationib⁹ rectè exposuit. Sed eam scilicet expositionẽ hausit ex Hieronymo ad Hedibiam, quæst. undecima. ubi alia etiam affertur multò ineptior, nempe, qui triumphat de nobis. Quæ uerò de odore subijciuntur, respiciunt Sacerdotum unctionem, & sacrificiorum suffitus.

A οἷς μὲν ὀσμὴ θανάτου, εἰς θάνατον, οἷς δὲ ὀσμὴ ζωῆς, εἰς ζωήν. καὶ πρὸς ταῦτα τίς ἱκανός;

16 His quidem, odor mortis ad mortem: illis uerò, odor uitæ ad uitam. & ad hæc quis idoneus? Rom. 11. d. 16.

17 οὐ γάρ ἐσμεν ὡς οἱ πολλοὶ καπηλεύοντες τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλ' ὡς ἐξ εἰλικρινείας, ἀλλ' ὡς ἐκ θεοῦ, κατ' ὀφθαλμοὺς τοῦ θεοῦ ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν.

17 Non enim, ut plerique, cauponamur sermonem Dei, sed ut ex synceritate, sed ut ex Deo in conspectu Dei, de Christo loquimur. Infrà 4. 2. 2. Adulterarenet uerbum Dei.

ΚΕΦ. γ.

CAPVT III.

1 Ἀρχόμεθα πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνειν; εἰ μὴ χρῄζομεν ὡς τινες συστατικῶν ἐπιστολῶν πρὸς ὑμᾶς, ἢ ἐξ ὑμῶν συστατικῶν;

1 INcipimus rursus nosipsos commendare? nũ egemus, ut nõnulli, cõmendatitijs epistolis apud uos, aut à uobis commẽdatitijs?

2 ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν, ὑμεῖς ἐστε, ἐγγεγραμμένη ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, γινωσκομένη καὶ ἀναγινωσκομένη ὑπὸ πάντων ἀνθρώπων,

2 Epistola nostra uos estis, inscripta in cordibus nostris, quæ intelligitur & legitur ab omnibus hominibus:

3 φανερούμενοι, ὅτι ἐστὲ ἐπιστολὴ Χριστοῦ, διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν, ἐγγεγραμμένη οὐ μέλανι, ἀλλὰ πνεύματι θεοῦ ζῶντος, οὐκ ἐν πλαξὶ λιθίναις, ἀλλ' ἐν πλαξὶ καρδίας σαρκίναις.

3 Dum palàm fit uos esse epistolam Christi, subministratam à nobis, inscriptam nõ atramento, sed Spiritu Dei uiui: non in tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carneis. Corinthij epistola Christi erant.

16 Odor mortis, ὀσμὴ θανάτου Odorem mortiferum esse interpretatus, ut etiam paulò post ὀσμὴν ζωῆς odorem uitalem, ex Hebræorum idiotismo, nisi duæ rationes obstitissent, quas Lectori relinquo æstimandas. Vna, quòd si ita uerteris, uidebitur redundare εἰς θάνατον in mortem, & εἰς ζωὴν in uitam, aut certe non magnum põdus addere sententiæ, quum odor mortifer & uitalis ab effectu dicatur. Altera quòd in uno codice & apud Clementem lib. Pæd. 2. scriptum inuenerim ὀσμὴ ἐκ θανάτου odor ex morte, & ὀσμὴ ἐκ ζωῆς, odor ex uita. Fortasis igitur prædicatio crucis dicitur odor ex morte, in eorum exitium qui mortem Christi tantum ut mortem considerabãt, quibus scilicet erat uel stultitia, uel offendiculum: alijs uerò odor uitæ ad uitam, qui scilicet uitam in hac morte propositam amplectebantur. Idoneus: ἱκανός: Vide Matth. 3. c. 11. In ueteris editionis codicibus corrupte legitur, quis tam idoneus? pro quisnam idoneus, ut rectè, meo quidem iudicio, diuinauit Erasmus.

B 17 Non enim γὰρ Connectenda est causalis particula no cum proximo epiphonemate, quod ueluti interiectum fuerat, sed cum ijs quæ de se dixerat uersu 14. & 15. quod Græcus scholiastes non animaduertens, multùm hic laborat. Cauponamur ἐσμὲν καπηλεύοντες. Id est, callide & auare, minus denique syncerè tractamus. ut Apostolus ipse explicat infrà 4. 2. 2. Caupones enim, quos in uernaculo sermone *regratatores* uocamus, infames semper & sordidi sunt habiti, sicuti & mangones: quòd merces adulterent, & quibusuis artibus lucrum captent. ideo uocat Horatius perfidos & malignos. Sed & Græci καπήλους appellant à corrumpendo uino. quo fortasis allusit Martialis in illo uersiculo, Non potes, ut cupias, uendere caupo merum. Hinc καπηλεύειν pro decipere, & ad quæstum abuti. quanuis mihi quidem uideatur Apostolus in metaphora illa ab unguentis pretiosis sumpta persistere. nam quia pretiosa erant, & aduehebantur ex longinquis regionibus, in his adulterandis magnæ erant mercatorum imposituræ lucrosæ. Ideo Vetus interpres καπηλεύοντες, uertit adulterantes, rectè quidem, sed non seruata metaphora: a qua non abhorruit Ennius ijs uersiculis quos citat Cicero libro Officiorum primo. Nec mi aurum posco, nec mi pretium dederitis: Nec cauponantes bellum, sed belligerantes. Eiusmodi homines Nazianz. eleganter uocat χειροκαπήλους καὶ χειρεμπόρους. Vt ex synceritate ὡς ἐξ εἰλικρινείας. Vulgata, ex synceritate, sublata particula ὡς, quam tamen minimè puto otiosam, sed eam esse potius quam Hebræi uocant בְּ אמתית i. caph *ueritatis*, nimirum quæ non similitudinem, sed ueram congruentiam declaret, ueluti infrà 3. d. 18, καθάπερ. & quum dicit Iohãnes, Vidimus gloriam eius ut unigeniti à Patre, Ioan. 1. b. 14. Neque est imperfecta oratio, ut putauit Erasmus, sed cohærent ista cum uerbo λαλοῦμεν. & ἐσμὲν καπηλεύοντες accipio pro λανθηλεύομεν. Cæterùm quid sit τὸ εἰλικρινὲς, pulchrè declarat Basilius οὐ ὄφελος καθ' ἑαυτὸ μόνον, quæstione 254, & nos exposuimus suprà 1. c. 12.

De Christo loquimur ἐν Χριστῷ λαλοῦμεν. Vulgata, in Christo. Erasmus, per Christum. Ego puto Euangeli C cæ prædicationis materiam significari, eamque tam pretiosam ut adulterare sit prorsus nefas. Sic apud Hebræos בעלהיך אשיחך 1. in facinoribus differam, ut Psal. 77. c. 13. in qua phrasi בְּ beth ponitur pro עַל.

IN CAPVT III.

1 Incipimus ἀρχόμεθα. Scripta est epistola nomine Pauli & Timothei. quibus etiam tertius Syluanus adiunctus est suprà 1. d. 19. Ideo, ut opinor, pluralem numerum usurpauit, sicut, quum de se uno proprie differit, singularem adhibet. quod in hac epistola notandum est, & alijs aliquot communi nomine scriptis. quanuis hæc obseruatio non sit perpetua.

2 Epistola nostra ἡ ἐπιστολὴ ἡμῶν. Tota hæc translatio lepida est ac uenusta. ac mihi quidem uidetur Apostolus in utraque ad Corinthios epistola floridum etiam quoddam dicendi genus sectatus, ut cornicum, quod aiunt, oculos configeret. Est autem hæc sententia, Quod nos uidemur tam magnificè efferre, extra omnem suspicionẽ est adulationis, aut ambitiosæ uanitatis. Nam neque necesse est aliorum, nedum nostris literis uobis commẽdemur, neque à uobis ullam apud alios commendationem uenemur. Vos ipsi quales nunc estis per Christum nostro ministerio effecti, nobis estis instar epistolæ ab omnibus lectæ & intellectæ, qua & ipsi uobis & alijs rursum per uos commendamur. Hæc est eius loci sententia. sed meminerimus Apostolum cum eius collegis sensim à personarum commendatione ad rei ipsius, i. ad ministerij Euangelici præstantiam commendandam delabi.

3 Dum palam fit φανερούμενοι. Hoc connectendum est cum uerbo ἐστὲ, id est cum superioris uersiculi initio. Erasmus, dum declaratis. Vetus autem interpres, manifestati, obscurius quidem, sed fidelius. Est enim passiuè accipiendum hoc participium, non actiuè.

Subministratam à nobis διακονηθεῖσα ὑφ' ἡμῶν: Id est, in qua ipsi operam nostram impendimus, quasi scilicet fuerimus Domini stilus quo fuistis inscripti.

Dei uiui θεοῦ ζῶντος. Addi solet hoc epitheton Deo tanquam uitæ authori. Hîc uerò tacita subest antithesis uirtutis Dei uiuificæ ad regenerandos animos, cum atramento, re scilicet inanima, quo scribuntur quidem epistolæ, sed uis intelligendi quæ scripta sunt, lectori non confertur. In tabulis lapideis ἐν πλαξὶ λιθίναις. Alludit ad Legem cuius in lapideis tabulis perscriptæ minister fuit Moses. Adumbrabant autem lapideæ tabulæ humanam ingenij summam duritiem, à qua cor hominis non regenerati lapideum denominatur Ezech. 11. c. 19, & 36. f. 26, cui opponitur cor carneum non quod in carne uersetur (ut accipi solet hoc epitheton, quando caro spiritui opponitur) sed contrà, id est ut Spiritus Dei, factum est mollius, ut in eo, tanquam nouis tabulis, possit Euangelij gratia insculpi, sicut prædictum est Ierem. 31. e. 31.

4 Fiduciam

Fiduciam autem huiusmodi habemus per Christum apud Deum.

4 πεποίθησιν δὲ τοιαύτην ἔχομεν διὰ τοῦ Χριστοῦ πρὸς τὸν θεόν,

Non quòd idonei simus ex nobisipsis ad cogitandum quicquam, uelut ex nobisipsis: sed quòd idonei sumus, *id* ex Deo est,

5 οὐχ ὅτι ἱκανοί ἐσμεν ἀφ' ἑαυτῶν λογίσασθαί τι ὡς ἐξ ἑαυτῶν, ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν ἐκ τοῦ θεοῦ,

Qui fecit ut idonei etiam essemus ministri Noui Testamẽti, non literę, sed Spiritus. nam litera occidit, Spiritus autem uiuificat.

6 ὃς καὶ ἱκάνωσεν ἡμᾶς διακόνους καινῆς διαθήκης, οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος. τὸ γὰρ γράμμα ἀποκτέινει, τὸ δὲ πνεῦμα ζωοποιεῖ.

Litera. Spiritus. Lex.

Quòd si mortis ministerium literis informatum in saxis, fuit glorioſum, adeò ut non possent intueri filij Israel in faciẽ Mosis, propter gloriam uultus eius, quę abolenda erat.

7 εἰ δὲ ἡ διακονία τοῦ θανάτου ἐν γράμμασιν, ἐντετυπωμένη ἐν λίθοις, ἐγενήθη ἐν δόξῃ, ὥστε μὴ δύασθαι ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ πρόσωπον Μωϋσέως, διὰ τὴν δόξαν τοῦ προσώπου αὐτοῦ τὴν καταργουμένην.

Qui non potius ministerium Spiritus erit glorioſum?

8 πῶς οὐχὶ μᾶλλον ἡ διακονία τοῦ πνεύματος ἔσται ἐν δόξῃ;

Euangelium.

Nam si ministeriũ condẽnationis *fuit* glorioſum: multò magis ministerium iustitiæ abundat in gloria.

9 εἰ γὰρ ἡ διακονία τῆς κατακρίσεως δόξα, πολλῷ μᾶλλον περισσεύει ἡ διακονία τῆς δικαιοσύνης ἐν δόξῃ.

4 Fiduciam habemus πεποίθησιν ἔχομεν. Id est, hanc confidentiam exerimus, & ita magnificè nobis gloriari licet de nostri scilicet ministerij dignitate ac fructu. Apud Deum πρὸς τὸν θεόν. Vulg. ad Deum. Erasm. erga Deum. Vide suprà 1. c. 12. Sed quòd idonei sumus ἀλλ' ἡ ἱκανότης ἡμῶν. Id est quod apti & accommodati simus ad tantam gratiam alijs etiam impertiendam. Ad uerbum, idoneitas nostra siue aptitudo, si sic loqui liceat. Vulg. sed sufficientia nostra. quam interpretationem arripuerunt Sophistæ, ut fingerent aliquem esse in homine non regenerato facultatem ad bonum, sed ita infirmam, ut nisi à Deo adiuuetur, non sufficiat. Mira uerò non tantùm ignorantia, sed etiam impudentia, hoc ipsum audere ad eripiendam Deo gloriæ partem usurpare quod idcirco scripsit Apostolus ne non omnia Dei gratiæ tribuere uideretur. Illis uerò uno uerbo respondemus cum Apostolo, Quid habes quod non acceperis? Quod dictum si audeat ad naturæ dotes trãferre, illos ego, ut apertè Pelagianos, ad Augustin. relego.

6 Non literæ, sed Spir. οὐ γράμματος ἀλλὰ πνεύματος. De litera & Spiritu abundè diximus Rom. 7. b. 6. Hîc quidem res ipsa ostendit, Literam uocari Legem cuius minister fuit Moses, Euãgelium autem uocari Spiritum quem attulit Christus, deditq; Apostolis, ac ministris uerbi per quos Ecclesiam ædificat. Neque enim melius potuit Paulus dignitatem suam apud Corinthios asserere, quàm si indicaret se excellentioris doctrinæ ministrum esse, quàm fuisset ipse Moses, quatenus quidem Christo opponitur. Sed cur Legem uocat literam? nẽpe quò lapideis tabulis insculpta primùm fuerit, ut explicat Apostolus sequenti uersiculo. Deinde quòd Moses nihil aliud quàm lapidibus insculptam tradere potuerit, cor autem ne suum quidem, nedum aliorum, potuerit hac ratione immurare: Euangelij uerò substantia est is ipse qui attulit illud in mundum, nempe Christus, qui deinde illud tradidit Apostolis, ipsorum cordib⁹ inscriptum: ut ipsi uicissim tum uoce tum scriptis illam eandem gratiam cum alijs communicarẽt, Spiritu Dei per eos agente. Dicam apertius, Lex, audientium respectu, non maiorem uim habet quàm scriptum aliquod per se omnis uirtutis expers, nisi apud eos à quibus intelligi ac præstari possit. Eiusmodi uerò facultatem quum Lex in nobis non inueniat, sed contrarias potius tenebras, & animum prorsus ei repugnantem: ideo nihil aliud quam externa prædicati one docet quid flagitet, quid prohibeat Deus. nostrum autem illud uitium non modò non emendat, sed etiam auget. unde præceps est ad mortem saltus, nisi aliunde remedium petatur. At Euangelium seu nouum fœdus, quatenus Legi opponitur, dicitur Spiritus, multas ob causas. Primùm propter ueteres cæremonias temporarias & in rebus crassis & corporeis positas, si in sese considerentur. Deinde (quæ causa potissimùm æstimanda nobis est hoc in loco,) quia materia, argumentum, minister denique Euangelij est Iesus Christus, non iam docens quid facere, quid fugere oporteat (quod Legis officium est) sed seipsum in æteenam uitam gratis offerens credentibus: nec offerens modò, sed etiã afferens ac tradens. Neque enim sicut Lex benedictionem, addita operum conditione, ita etiam Euangelium iustitiã sub fidei conditione offert (ita enim & Lex & Euãgelium non uitam sed morte offerrent, quum nec facere nec credere per nos possimus) sed diuerso prorsus modo. Lex quippe facta exigit, nec facultatem faciẽdi præbere potest, ideoque in morte iacentes deserit. Euangelium uerò per Spiritum Christi, quem secum habet adiunctũ, fidem quam à nobis exigit, etiam donat electis: ut in Christo per eam apprehẽso iustificati ac sanctificati, uitam æternam adipiscamur. Itaque Euangelium uiuificum, iustitiæ, uitæ, salutis, pacis, æternum denique dicitur. Hæc ergo dicenda putaui ut semel explicarem totam hanc utriusque fœderis collationem, ab Origene præsertim fœdissimè obscuratam, qui Literæ appellatione expositionem, quam uocant, literalem, Spiritus autem nomine allegorias intellexit.

7 Informatum ἐντετυπωμένη. Id est impressa & insculpta. Vulgata, deformata, ambiguè, nec satis etiam expressè: ut mirum non sit ueterum nonnullos Græcæ linguæ imperitia fuisse deceptos hoc in loco. Apparet autem uel ex hoc loco de solis cæremonijs hîc non agi, sed de Lege præsertim decalogi. siquidem hæc una fuit in tabulis illis lapideis insculpta, cæterarum scilicet partium Legis fundamentum.

Glorioſum ἐν δόξῃ. Vulgata & Erasmus, ad uerbum, in gloria. Est autem Hebraismus quem exposuimus prima Corinthiorum 15. c. 42. & in gloria hoc in loco, splendorem ac maiestatem declarat, quę quidem in Mose corporalis fuit, in Christo uerò spiritualis.

8 Ministerium Spiritus ἡ διακονία τοῦ πνεύματος. Id est ministerium per quod Deus offert atque adeo tradit Spiritum, non modò non mortuum sed etiam uiuificantem. Quum enim in superiore uersiculo tria Legi tribuerit, nempe quòd esset mortifera, quòd in saxeis tabellis scripta, quòd temporarium eius ministerium: antithesin Euãgelij nunc instituit, sed ita, ut maioris energiæ causa, singulis partibus sigillatim applicet argumentum à comparatis sumptum. Id uerò nisi animaduertas, uidebitur Apostolus primùm institutam antithesin non absoluere: deinde etiã ταυτολογεῖν, quum tamen omnes partes inter se optimè cohæreant. Nam etsi in antithesi collocet primo loco quod in altero comparationis membro medium locum tenebat, tamen id non potest facere ut uitiosa sit collatio.

9 Glorioſum δόξα. Vulgata & Erasmus ad uerbum, gloria. Est autem Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, ut infrà 7. d. 14. cuius enallages etiam aliqua est emphasis. Iustitiæ τῆς δικαιοσύνης. Iustitiam Christi intelligit, cuius imputatione non modò non condemnamur, sed etiam ut iusti coronamur. Itaque uberior est antithesis, quàm si dixisset δικαιώσεως absolutionis, quanuis à remissione peccatorum nostra iustitia pendeat.

10 Hæc

A καὶ γὰρ οὐδὲ δεδόξασται τὸ δεδοξασμένον ἐν τούτῳ τῷ μέρει, ἕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης.

10 Etenim quod glorificatum fuit, ne glorificatum quidē fuit hac in parte, *id est* quod ad ſuperantem gloriam attinet.

εἰ γὰρ τὸ καταργούμενον, διὰ δόξης, πολλῷ μᾶλλον τὸ μένον, ἐν δόξῃ.

11 Nam ſi quod abolendum erat, *fuit* glorioſum: multò magis eſt glorioſum id quod manet.

ἔχοντες οὖν τοιαύτην ἐλπίδα, πολλῇ παῤῥησίᾳ χρώμεθα,

12 Itaque quum habeamus eiuſmodi ſpem, multa in loquendo euidentia utimur.

καὶ οὐ καθάπερ Μωϋσῆς ἐτίθει κάλυμμα ἐπὶ τὸ πρόσωπον ἑαυτοῦ, πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι τοὺς υἱοὺς Ἰσραὴλ εἰς τὸ τέλος τοῦ καταργουμένου.

13 Nec *ſumus* ſicut Moſes, *qui* imponebat uelamen faciei ſuæ, ne intuerentur filij Iſrael in finem eius quod abolendum erat. *Velemẽ Moyſi.* Exo. 34. d. 34

ἀλλ' ἐπωρώθη τὰ νοήματα αὐτῶν. ἄχρι γὰρ τῆς σήμερον τὸ αὐτὸ κάλυμμα ἐπὶ τῇ ἀναγνώσει τῆς παλαιᾶς διαθήκης μένει, μὴ ἀνακαλυπτόμενον, ὅτι ἐν Χριστῷ καταργεῖται.

14 Itaque obduruerunt mentes illorum: nam uſque ad diem hodiernum idem uelamen in lectione Veteris Teſtamenti manet non retectum: quod per Chriſtum tollitur. *Obcæcati Iudæi*

ἀλλ' ἕως σήμερον, ἡνίκα ἀναγινώσκεται Μωσῆς, κάλυμμα ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτῶν κεῖται.

15 Sed ad hunc uſq; diem quum legitur Moſes, uelamen cordi eorum impoſitum eſt.

B ἡνίκα δ' ἂν ἐπιστρέψῃ πρὸς Κύριον, περιαιρεῖται τὸ κάλυμμα.

16 Poſtquam autem cõuerſum fuerit ad Dominum, tolletur uelamen.

10 Hac in parte ἐν τούτῳ τῷ μέρει. Hoc eſt quod dicimus in uernaculo ſermone *en ceſt eſgard, ou, en ceſt endroict.* Id *eſt* quod ad ſuperantem gloriam attinet οὕνεκεν τῆς ὑπερβαλλούσης δόξης. Hoc additum eſt ut explicaret quid illud eſſet ἐν τούτῳ τῷ μέρει hac in parte. ideo ſuppleui particulam exegeticam: quod multis alijs locis facere non dubitauimus. ut omnem ambiguitatem uitaremus. Vulg. & Eraſm. propter excellentem gloriam, ne uerbis quidem fideliter expreſsis. Neque enim οὕνεκεν idem declarat hoc in loco atque χάριν. i. gratia ſeu cauſa, uel διὰ id eſt propter. ſed quod uel quantum attinet. quem Helleniſmum ſanè elegantem miror ab Eraſmo non fuiſſe animaduerſum. Sic Herodotus in Clio. παῖδα σὸν, ὃν διαπέλσύεαι φυλάσσειν ἀπήμονα, τῷ φυλάσσοντος εἵνεκεν προσδόκα σοι ἀπονοστήσειν, Id eſt, quod ad cuſtodem attinet, ſiue quatum in cuſtode ſitum eſt. 11 Quod abolendū erat τὸ διὰ καταργούμενον. Quid igitur? nũ Lex abolita? ſanè quod ad cęremonias attinet, quas etiam nomine Literæ ſignificauit Apoſtolus Ro. 2. d. 29. Verùm ſuprà oſtendimus, de tota Lege, ac præſertim de ipſo decalogo, id eſſe accipiendum. Sciendum eſt ergo Legem conſiderari nonſimpliciter, ſed cum ipſo Moſe eius ſcilicet miniſtro coniũctam, & quidem Euangelio oppoſitam. quatenus ſanè dici poteſt, abolito Moſis miniſterio, eſſe abolita. At enim dices, Num hac in parte abolitum eſt Moſis miniſterium? Minimè uerò. Semper enim fuerunt homines ad Euangelium prędicatione Legis pręparandi. Sed hoc dico, toties aboleri miniſterium Moſis, quoties prædicationi Legis ſuccedit Euangelij gratia æterna.

C Glorioſum διὰ δόξης. Vulg. per gloriam. Atqui διὰ δόξης idem hîc ualet atque ἐν δόξῃ. Vide Rom. 4. b. 11.

12 Multa in loquendo euidentia πολλῇ παῤῥησίᾳ. Vulg. multa fiducia. Eraſm. multa libertate. Neutra interpretatio (ut opinor) ſenſum Apoſtoli expreſsit. Neque enim παῤῥησία hoc in loco loquendi libertatē, ſed ipſius prædicationis perſpicuitatem & ἐνάργειαν declarat: quam Cicero euidentiam interpretatur. Moſes enim Legem tantùm umbris obtectam indicauit, & ut in imas uſque partes intueri Iudæi non potuerint, quum eos quantuſcunq; ille Moſis fulgor non illuſtrarett, ſed excæcaret. Euangelium uerò perſpicuè & euidēter Dei gloriam proponit, non quæ noſtros oculos perſtringat, ſed contrà quæ tenebras noſtras radijs ſuis diſcutiat. Sic etiam accipitur παῤῥησία, Marc. 8. d. 32, & Iohan. 10. d. 24. Vtimur χρώμεθα. Vulgata & Eraſmus, utamur, intempeſtiuè. Neq; enim exhortatur, ſed miniſterium ſuum deſcribit Apoſtolus.

13 Nec *ſumus* ſicut Moſes, *qui* imponebat καὶ οὐ καθάπερ Μωσῆς ἐτίθει. Duplex eſt hoc in loco eclipſis, ex Hebræorum idiotiſmo. Vna uerbi ſubſtantiui, altera relatiui אשר. Poſtremô, Sumus ſicut Moſes, ſignificat talem eſſe qualis etat Moſes, ut Pſal. 32. c. 9. Vulgata & Eraſmus ad uerbum, Et non ſicut Moſes ponebat.

Velamen κάλυμμα. Hoc ſcribit Moſes Exod. 34. d. 34. his uerbis ועל פניו מסרוח ריבל בושח בדבר אתם וייתן i. finem ſecit Moſes loquēdi cum illis. Poſuerat autem ſuper faciem ſuam uelum. quem locum integrum ideo citaui, & in omnibus quæ uidi exemplaribus adeò perperam ſit conuerſus, ut uideatur non poſſe cũ hoc Pauli loco cõciliari.

Ne intuerentur πρὸς τὸ μὴ ἀτενίσαι. De eo quod per hoc uelamen ἀλληγορικῶς intelligitur, perinde loquitur Apoſtolus, acſi conſilium hoc, Moſis ipſius fuiſſet. quum ſatis conſtet eum non alia ratione illud adhibuiſſe, quam quòd faciei ipſius fulgorē non poſſent Iſraelitæ ſuſtinere. Sed Deus interim aliud adumbrabat, nimirum aliam eſſe clariorem expectandam notitiam. deinde pleroſque ne in huius quidem obſcuræ myſteria penetraturos.

In finem eius, &c. εἰς τέλος τῆς διαταργουμένου. i. in imas uſque partes miniſterij Moſis. pro quo dicimus in uernaculo ſermone, *Iuſques au fond.* Siue in finem, id eſt in ſcopum eius doctrinæ quam proponebat Moſes, uolens ſcilicet eos ad Chriſtum adducere, ſed ita ut (exceptis ijs per quos iam tum agebat Spiritus gratia palàm poſtea per Euangelij miniſterium exhibita) tenebras intelligentiæ non adimeret, uerùm alijs potius tenebris cumularet. Vulg. pro εἰς τέλος legit εἰς πρόσωπον, in faciem. Et quidam etiam interpretatur εἰς τὸ τέλος in perfectionem, ſplendoris ſcilicet Moſis ac gloriæ, quæ tamen abolenda erat. Neque enim fuit ſplendor Moſis perpetuus. 14 Itaque obduruerūt ἀλλ' ἐπωρώθη. Vulgata, ſed obtuſi, ἀλλ' ἐμβλιώθη non ſeruata metaphora. Eraſmus, ſed obcæcati ſunt, ἀλλ' ἐπηρώθη, qua de re alibi diximus. Deinde poſcit ſententia, ut ἀλλά pro ὥστε uel γοῦν accipiamus, enallage à Græcis etiam diſertioribus interdum uſurpata

Mentes νοήματα Vulg. ſenſus, αἰσθήσεις. Eraſm. cogitationes, ſmpropriè. Neque enim νοήματα uocat hoc in loco Apoſtolus cogitationes, ſed mētes ipſas, de pluribus ſcilicet loquens, ut rectè conuertit Vetus interp. infrà 4. a. 4.

Quod ὅ, τι. Vulg. quoniam. Nam hoc quoq; ferre poteſt ſententia, ut ὅτι pro coniunctione accipiatur. Ingreditur autem Paulus collationem Moſis cum Chriſto. Moſes (inquit) uelamen habuit quod Iſraelitas arceret ab ipſius miniſterij fine perſpiciendo. Chriſtus uelamen illud ſuſtulit, ut retecta facie Dei gloriam ſpectantes, in eam tranſformati, alios illuſtraremus. 16 Conuerſum fuerit ἐπιστρέψῃ. Vulgata, conuerſi fuerint, ſcilicet Iſraelitæ. Eraſmus, conuerſus fuerit, ſcilicet Iſrael. neque enim noua eſt hæc numeri mutatio propter collectiuum nomen, ut Matt. 1. d. 21. & ſupra 2. c. 12. quũ præceſſiſſet εἰς τὴν τρωάδα, ſubiungit uerſ. 13. ἀλλ' ἀποταξάμενοι αὐτοῖς. Auguſtin. bis aduerſus Fauſtum

Fauſtum citans hunc locum, interpretatus eſt ἐπιστρέψῃ ſecũda perſona paſsiua, tranſieris: ſed perperam, quanuis pia atque adeò par ſit ſententia. Sunt qui Moſen repetant ἀπὸ κοινοῦ i. Legem. Mihi uerò uidetur nouum hoc dicendi genus, ut dicatur Lex ad Dominum conuerſa. Neque uerò neceſſe eſt ut diutius hîc laboremus, quum, meo iudicio, nihil poſsit accommodatius repeti quam quod eſt in proximo, nimirum καρδίαι αὐτῶν, id eſt, cor eorum. Vbiq; enim occurrit hæc formula loquendi. eclipſis etiam molliſsima eſt, & appoſitiſsimam ſententiam gignit: quum uelamen non fuerit ipſi Legi, ſed Iſraelitis poſitum, ideoque his ipſis, non illi detrahendum. A

Dominus uerò, Spiritus ille eſt: ubi autem Spiritus ille Domini, illic libertas.

17 ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστιν. οὗ δὲ τὸ πνεῦμα κυρίου, ἐκεῖ ἐλευθερία.

Nos autem omnes retecta facie gloriam Domini ut in ſpeculo intuentes, in eandem imaginem tranſformamur ex gloria in gloriam, ſicut à Domini ſpiritu.

18 ἡμεῖς δὲ πάντες ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ τὴν δόξαν κυρίου κατοπτριζόμενοι, τὴν αὐτὴν εἰκόνα μεταμορφούμεθα ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν, καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος.

CAPVT IIII.

KEΦ. Δ.

PRopterea quum miniſterium hoc habeamus prout miſericordiam conſequuti ſumus, non ſegneſcimus:

1 Διὰ τοῦτο ἔχοντες τὴν διακονίαν ταύτην, καθὼς ἠλεήθημεν, οὐκ ἐκκακοῦμεν.

Dominus uerò, Spiritus ille eſt ὁ δὲ κύριος τὸ πνεῦμά ἐστι. Additus articulus uim habet ἀναφορικήν, ut intelligamus de eo Spiritu diſseri cuius antè meminerat, quum Literæ opponeret. Itaque non eſt appoſita eorum ſententia, qui naturam diuinam Chriſti putant hoc loco ſignificari. Neque enim Eraſmo aſſentior qui Chriſtum hîc putauit uocari Legis ſpiritum, id eſt, animam, qua Lex quodammodo uiuificetur. ſed ſi quidem libuerit Chriſtum pro noui fœderis mediatore accipere, exiſtimo dici Spiritum, id eſt hunc ipſum qui nos uiuificet, & hactenus differat ab Apoſtolo cæteriſque miniſtris, ut qui non ſint Spiritus ipſe, ſed eius duntaxat organa, per quæ tamen ille efficaciſsimè agat, ſed ita ut qui plantat & qui rigat, per ſe nihil ſit. Sin uerò per Chriſtum accipiamus ipſum Nouum fœdus, ſicuti Moſes uelatus Legem ipſam repræſentabat cuius miniſter erat, diximus ſuprà uerſ. 5. quibus rationibus illi Spiritus nomen tribuatur. Illic libertas ἐκεῖ ἐλευθερία. Hic quoque dicam in lectoris gratiam, quid mihi in mẽtem uenerit propius in hunc locum intuẽti. Alludit, opinor, Apoſtolus ad uelaminis uſum, quatenus ſubiectionis ſymbolum erat, de quo diximus 1. Cor. 11. b. 10. idq; ita eſſe apparet ex eo q̃ meminit retecti capitis in proximo uerſiculo. Sed & 7. ad Rom. cap. conditionem hominis non regenerati comparat coniugio, cuius uinculum ſit Lex, ut copioſè illic expoſuimus: ac præſertim Rom. 6. c. 14. quo etiam pertinet illud Chriſti dictum Iohan. 8. c. 36, Si uos filius uindicarit, uerè liberi eritis. Sed quum multiplici ratione dici poſsimus à Legis imperio liberati, ſpectandum qua de re hîc agat Apoſtolus, nempe de uiuificatione per Spiritum ex Euangelij prædicatione. Libertas igitur hoc loco dicitur primus ille gradus ad uiuificationem, id eſt conditio illa filiorum Dei, quibus exemplum eſt uelamen cordis, ſeruitus ſcilicet illa miſera cæcitatis, & iugum illud tenebrarum, quod unius hominis peccato nobis impoſitũ, Lex nõ modò non alleuabat, ſed etiam altero iugo aggrauabat. Denique hoc ipſum eſt quod ait Propheta: Cor lapideum tollere & carneum dare: cor illuminare, cor conuertere, lucem uidere, & ſimilia omnia quibus prima illa gratiæ Dei per Chriſtum uis ſignificatur, illa inquam nos reddens ad tantam aſpiciendam lucem Euangelij idoneos. Sed notemus quanuis hæc communia ſint omnibus fidelibus, hîc tamen agi peculiariter de Verbi miniſtris. B

18 Retecta facie ἀνακεκαλυμμένῳ προσώπῳ. Non potuit Paulus aut breuius aut diuinius omnes in nobis gratiæ Dei progreſſus explicare. quanuis hoc in loco proprie de miniſterij munere diſserat, ad quod etiam iſta peculiariter ſunt applicanda: ut hîc planè, quod aiunt, crucem fixerit Sophiſtis. Primum omnium igitur gratia Dei in Chriſto nobis uelamen adimit, id eſt tenebras illas denſiſsimas quibus undique obſepti eramus: deinde receptis iam oculis ad tantam lucem minimè caligantibus, ſed ultrò etiam eam appetentibus, offertur nobis Chriſtus: in quo, non ſicut olim in Moſe, ſed tanquam in limpidiſsimo ſpeculo & uera Patris imagine, Deum intueamur. Neque uerò ſplẽdore iſtius ſpeculi offendimur, ſed contrà allicimur, magis ac magis in illud intuẽtes, donec ab ipſo ueluti abſorpti, in eam imaginem tranſformemur, id eſt fiamus & ipſi eius ſplendoris participes, ac tanquam ſecundariæ quędam imagines, ex illorum radiorum ueluti reflexione. quod ſignificat Apoſtolus quum inquit ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. i. à gloria in gloriam, nimirũ gloriæ illius participatione facti & ipſi glorioſi. Declarat enim Apoſtolus tranſformationis myſterium. Itaque malo hîc accipere, quàm ut uulgò ſolent, de noſtra uiuificatione ſuis gradibus perficienda. Manant autẽ hæc ab uno Dei Spiritu, per miniſtros agentis: ne quis ſibi quicquam hîc tribuat, aut fieri hæc non poſſe putet. Quid enim tanto opifici ἀδύνατον? Sed hoc, ut dixi, Miniſtris & unctis Domini peculiariter competit: in quibus ſcilicet, tãquam alteris ſpeculis (illa tamen uera luce illuſtratis, non ſua ipſorum ui collucentibus) Chriſti ſplendorẽ illum cõcipiamus, qui nos magis ac magis per ipſorum miniſterium allectos illuſtrat. Vnde etiam lux mundi appellatur. C

Vt in ſpeculo intuentes κατοπτριζόμενοι. Vulg. ſpeculãtes, impropriè, quum hoc uerbum à ſpecula potius quã à ſpeculo, deducatur. rectius tamen quàm Eraſmus qui paſsiua ſignificatione conuertit in ſpeculo repræſentantes. Cæterùm uocat ſpeculum Apoſtolus, Deum in carne manifeſtatum qui nobis in ipſius Euangelio ſpectandus proponitur, & Moſi uelato opponitur. Alibi utitur hac ſimilitudine, nẽpe 1. Cor. 13. d. 12, ſed diuerſo prorſus fine. Illic enim notitiam Dei quam nunc habemus cõparans cum futura longè perfectiore, dicit nos non plenè Deum ipſum, qualis eſt, ſed quaſi in ſpeculo imaginem eius quandam conſpicere. Hîc contrà notitiam noſtram per Euangelium, non per partes, ſed ſemel totam conſiderans, conferensq̃ cum cognitione ex Lege, opponit uelatæ Moſis faciei, limpidiſsimum Chriſti ſpeculum. quod rurſus meminerimus peculiariter applicare miniſtris, de quorum ſcilicet muneris præſtantia diſſerit Apoſtolus. Ex gloria in gloriam ἀπὸ δόξης εἰς δόξαν. Quomodo putemus hoc explicandum, diximus paulò antè. Sicut à Domini Spiritu καθάπερ ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Iterum καθάπερ hoc in loco non declarat comparationem, ſed congruentiam ipſamq̃; adeò rei ueritatem, quod diximus ab Hebræis uocari כך אמרות ſuprà 2. d. 17. Cur autem hoc addiderit Paulus, diximus paulò antè. Eraſm. duas alias interpretationes affert, nempe, à Domino Spiritu, quarum ultimam ſequuntur nonulli ueteres aduerſus Arrianos & Pneumatomachos, ut Chryſo. in hunc locum, & Baſil. de Spiritu ſancto ad Amphilochium cap. 21. Ego eam ſequutus ſum quam omnium ſimpliciſsimam putaui.

IN CAPVT IIII.

1 Prout miſericordiam conſequuti ſumus καθὼς ἠλεήθημεν. Vetus interpres legit ſecundum quod, κατὸ. Vtcunque autem legas, omnia hîc accepta refert Paulus gratiæ ac miſericordiæ Dei, ne ſe uideatur efferre, quum Deũ potius prædicet. Neque id uerò dũtaxat tribuo Pauli modeſtiæ, cum Eraſmo, ſed omnino ita faciendum fuiſſe dico.

Segneſcimus ἐκκακοῦμεν. i. malis & afflictionibus fracti cedimus. Pertinet enim hoc ad ærumnas, ut apparet ex uerſu 16. Vide Luc. 18. a. 1. Vulg. deficimus, ſenſu rectè expreſſo. Eraſ. degeneramus, hoc referẽs ad Moſis cęremonias, quibus neglectis libere prædicaret Euangelium. quæ certè ſunt ἀπροσδιόνυσα. Ambroſ. legit, non deficiamus, hortandi modo, μὴ ἐκκακῶμεν, non ſatis etiam appoſitè. Deſcribit enim miniſterij ſui uirtutem Paulus, quam ex eo ipſo aſſerit unde ipſius oppugnandi occaſionem capiebant aduerſarij, nimirum ex ærumnis quibus erat obnoxius.

A ἀλλ' ἀπειπάμεθα τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης, 2
μὴ περιπατοῦντες ἐν πανουργίᾳ, μηδὲ δολοῦντες
τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῇ φανερώσει τῆς
ἀληθείας, συνιστῶντες ἑαυτοὺς πρὸς πᾶσαν
συνείδησιν ἀνθρώπων, ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.

εἰ δὲ καὶ ἔστι κεκαλυμμένον τὸ εὐαγγέλι- 3
ον ἡμῶν, ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις ἐστὶ κεκαλυμ-
μένον.

ἐν οἷς ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου ἐτύφλωσε 4
τὰ νοήματα τῶν ἀπίστων, εἰς τὸ μὴ αὐγάσαι
αὐτοῖς τὸν φωτισμὸν τοῦ εὐαγγελίου τῆς δόξης τοῦ
χριστοῦ, ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ.

οὐ γὰρ ἑαυτοὺς κηρύσσομεν, ἀλλὰ χριστὸν 5
Ἰησοῦν κύριον, ἑαυτοὺς δὲ δούλους ὑμῶν διὰ
Ἰησοῦν.

ὅτι ὁ θεὸς, ὁ εἰπὼν ἐκ σκότους φῶς λάμψαι, 6
ὃς ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν, πρὸς φω
τισμὸν τῆς γνώσεως, τῆς δόξης τοῦ θεοῦ ἐν προ-

Sed abdicauimus obtegumenta turpitudinis, non incedentes cum calliditate, neq; falsantes sermonem Dei, sed declaratione ueritatis commendantes nosipsos apud omnem cõscientiã hominũ, in conspectu Dei. *Purè Euangelium prædicat*

Quòd si obtectum est Euangelium nostrum, ijs qui pereunt obtectum est. *Euangelium quare quibusdã incognitum*

In quib. Deus huiusseculi excæcauit mẽtes, *idest* infidelib. ad hoc ne irradiet eos lumẽ Euangelij gloriæ Christi, qui est imago Dei. *Prædicare Christum. Seruus*

Non enim nosipsos prædicamus, sed Christum Iesum Dominum: nos autẽ, seruos uestros propter Iesum. *Cognitio Euangelij à Deo*

Quoniã Deus qui dixit ut è tenebris lux splendesceret, *is est* qui splenduit in cordib. nostris, ad *præbendum* lumen cognitionis in

B 2 Obtegumenta turpitud. τὰ κρυπτὰ τῆς αἰσχύνης. i. quascunque latebras captant homines quibus sua probra operiant, ut uersutias & fraudum omne genus, a quo procul absumus. uel, mdecoras latebras. id est non conueni entes ijs qui tãtæ dignitatis ministeriũ tractant, sed probrosis potius hominibus. Eorum enim est lucem fugere. Vulg. occulta dedecoris. Eras. occultamenta dedecoris. Cum calliditate ἐν πανουργίᾳ. Vulg. in astutia. Eras. per astutiam. Vide Luc. 20. d. 23. Falsantes δολοῦντες. Vulg. non inepte, adulterantes. Hic enim dolũ uocat omne illud fraudis genus quo utuntur qui merces adulterant, ut idem declaret δολοῦντες atque καπηλεύοντες suprà 2. d. 17. Erasmus. dolo tractantes. 3 Est καὶ ἔστι. Vulg. etiam est. Erasm. adhuc est. Atqui abundat καὶ, ut diximus 1. Cor. 15. d. 29.

4 Deus huius seculi ὁ θεὸς τοῦ αἰῶνος τούτου. Id est, is cui se, ueluti Deo, manciparunt huius seculi homines, Christum scilicet ultrò ignoranes (Nam ludæos præsertim. ut opinor, perstringit, qui oblatum Euangelium inuicta pernicatia respuebant) Is autem est Satan qui à Domino dicitur princeps huius mundi Ioh. 12. e. 31. & 14. d. 30. & Ephes. 6. b. 12. ut planè mirer ueteres nonnullos in explicando hoc loco aduersus Manichæos & Arrianos laborasse. Neque enim ex his effici magis potest hunc esse re uera aliquem alterum aut secundarium Deum, quàm ex eo quod de uentre dicitur Phil. 3. d. 19. Non est igitur quod αἰῶνος τούτου referamus uel ad τὰ νοήματα, cum Hilario, uel ad τῶν ἀπίστων, cum Græcis scholijs: in quibus tamen citatur uera Cyrilli expositio, ad Satanam hoc referentis. Mentes τὰ νοήματα. Eras. sensus, quam tamen interpretationem reprehendit suprà 3. d. 14. Vide eum locum. *Id est* infidelibus τῶν ἀπίστων, Vulg. infidelium. Eras. incredulorum. Vterque Hebraismum retinuit, à quo Latini prorsus abhorrent, Græci non item: ut alibi ostendimus ex Herodoto; qui pleonasmo relatiui gaudet, expresso antecedente. Sed tamen quẽ dam hic est potius Hebraismi imitatio quàm integer Hebraismus. Dicendũ enim fuisset αὐτῶν, sed loco relatiui Paulus ipsum antecedens posuit, simul explicans quos uocarit ἀπολλυμένους: obiter, ut opinor, perstringens Iudæos peruicares. Ne irradiet eos μὴ αὐγάσαι, αὐτούς. Sic legendum puto potius quàm αὐτοῖς tertio casu, quòd sic construi soleat hoc uerbum. Ambrosium quoque apparet sic legisse, ut annotat Erasmus, sed nonnihil diuersa constructione: ita scilicet ut αὐτοὺς à parte anteriore construatur, & αὐγάσαι, aut potius διαυγάσαι (ut in quibusdam etiam Græcis codicibus legitur) pro θεωρῆσαι accipiatur. Vertit enim, ut non perspicuæ ac illustris prædicationis qua annuntiatur gloria Christi, seu glorioſus Christus: seu, quæ prædicatio est gloria Christi: quæ omnes interpretationes eodem recidunt, & optimè cohærent cum eo quod sequitur de Christi dominio. uel, lumen glorioſi Euangelij Christi, quæ interpretatio ab alijs non procul recedit. Reliqui autem omnia integra, necui fieret præiudicium, quum omnia illa satis quadrent. Qui est imago Dei ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ. id est in quo seipsum patefacit & conspiciendum præbet Deus, ut 1. Tim. 3. 16. Neque enim Dei imaginem nunc uocat Paulus Christum, alio quàm officij ipsius respectu, ut plane sint ἀπαυγασθιόντα quæ nonnulli ex ueteribus hoc loco περὶ τῆς ὁμοουσίας. disseruerũt. Cæterùm in Complutensi codice & alijs præterea duob. additur epitheton ἀοράτου. i. inuisibilis, fortasis ex Colos. 1. b. 15. quanquam uideri etiam possit hoc loco minimè otiosum, ut indicetur, Deum alioquin suapte natura inconspicuum, in Christi carne tamen factum aspectabilem.

5 Propter Iesum διὰ Ἰησοῦν. Id est, ut hunc ipsum Iesum uobis prædicemus. Nam si sui lucri causa prædicassent, se ipsos prædicassent sin Corinthijs seruissent ipsorũ causa fuissent ἀνθρωπάρεσκοι, ut Ephes. 6. a. 6. Vere igitur unum Christum prædi-cabant Dominum, cuius causa non recusarẽt omnibus seruire. Vulg. per Iesum, διὰ Ἰησοῦ. i. à Iesu delecti adhãc functionem, siue Iesu auspicijs. In uno uetusto codice scriptum inuenimus διὰ χριστοῦ, per Christum.

6 Qui dixit ὁ εἰπών. Id est, qui solo uerbo fecit. Alludit enim proculdubio ad lucis creationem ἀναγωγὴν ὡς. Dicere autem pro iubere, accipitur quidem Hebræorum more, sed uidetur maiorem quandam emphasin habere hoc in loco & similibus. Splenduit in cordibus nostris ἔλαμψεν ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν. Illuxit, inquit Paulus, cordibus nostris (id est eorum qui propter Christum uestri serui sumus) ut nobis postea quam accepissemus, lucem impertiremus. Ideò Dominus suos uocat lucem mundi, Matth. 5. b. 14. De ministris autem differi iam inde à cap. 2. d. 14. usque ad 6 c. 11. mecum, ut spero, fatebitur quisquis propius singula. considerarit: quanuis nonnulla aspergat quæ ad totam Ecclesiam pertinere possint, ut 5. d. 17. & 18. sed non ita multa, & quæ etiam ministris propriè sint applicanda, ne Paulus à scopo uideatur aberrare.

Ad *præbendum* lumen cognit. &c. πρὸς φωτισμὸν τῆς γνώσεως, &c. Id est, ut à Deo illustrati, uicissim alijs eam lucẽ præbeamus. Lucem autem uocat cognitionem gloriæ Dei, id est Dei gloriam nobis ad contemplãdum exhibitam in Christo per ministerium. Vulgata & Eras. ad illuminationem scientiæ seu cognitionis gloriæ Dei quòd facilè possit accipi, quasi ipsa scientia gloriæ Dei esset illuminanda. Sed & illis non assentior qui φωτισμὸν accipiunt passiuè, quasi dicas, ut illuminemur cognitione gloriæ Dei. Sermo enim hic est institutus, ut dixi paulo antè, ad declarandum mi-

niſtrorum Noui teſtamenti munus ac ſplendorem. & res ipſa oſtendit, ſi quis præcedentia ac ſequentia conſideret, Paulũ his uerbis explicare partẽ ſuperioris uerſiculi poſtremam, itemque illud quod propoſuerat in ipſo capitis initio. qua probatione abſoluta, tranſit ad afflictiones cum miniſterio coniunctas, iiſque oſtendit miniſterij dignitatem non modò non imminui, ſed etiam uehementer ampliſicari. A

In facie *ἐν προσώπῳ*. Valla & Stapulenſis malunt interpretari In perſona, quod meritò diſplicuit Eraſmo. Alludit enim perpetuò in toto hoc ſermone Apoſtolus ad Moſis faciem illã non apertã, ut clara eſſet Dei imago, ſed opertã.

facie Ieſu Chriſti.

σώπῳ Ιησοῦ χριστοῦ.

Habemus autem theſaurum hunc in te- 7
ſtaceis uaſculis, ut eius uirtutis excellentia ſit Dei. & non ex nobis:

ἔχομεν δὲ τὸν θησαυρὸν τοῦτον ἐν ὀστρακίνοις σκεύεσιν, ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ θεοῦ, καὶ μὴ ἐξ ἡμῶν.

Afflictiones

Dum in omnibus premimur, at non coar- 8
ctamur: hæſitamus, at non prorſus hęremus.

ἐν παντὶ θλιβόμενοι, ἀλλ' οὐ στενοχωρούμενοι. ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι.

Perſequutionem patimur: at non in ea de- 9
ſerimur: deijcimur, at non perimus:

διωκόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι. καταβαλλόμενοι, ἀλλ' οὐκ ἀπολλύμενοι.

Mortificatio Chriſti

Quolibet mortificationem Domini Ieſu 10
in corpore circunferentes, ut etiam uita illa Ieſu in corpore noſtro manifeſta fiat.

πάντοτε τὴν νέκρωσιν τοῦ κυρίου Ιησοῦ ἐν τῷ σώματι περιφέροντες, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ιησοῦ ἐν τῷ σώματι ἡμῶν φανερωθῇ. B

Semper enim nos qui uiuimus, in mortẽ 11
tradimur propter Ieſum, ut etiam uita Ieſu manifeſta fiat in mortali carne noſtra.

ἀεὶ γὰρ ἡμεῖς οἱ ζῶντες εἰς θάνατον παραδιδόμεθα διὰ Ιησοῦν, ἵνα καὶ ἡ ζωὴ τοῦ Ιησοῦ φανερωθῇ ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν.

7 Vt eius uirtutis excellentia ſit Dei, *ἵνα ἡ ὑπερβολὴ τῆς δυνάμεως ᾖ τοῦ Θεοῦ*, Id eſt ut eius doni tam eximij præſtantiam omnes intelligant à Deo non à nobis manare. Vulg. ut ſublimitas ſit uirtutis Dei, quaſi ἡ collocatum ſit ante *τῆς δυνάμεως*, contra Græcorum omnium codicum fidem. alioquin eodem recidit, ſi modo *ὑπερβολὴν* accipias *αὐτὶ τῆς ὑπεροχῆς*, ut ſubaudias pronomen *ἡμῶν* noſtræ.

8 In omnibus *ἐν παντὶ* Heb. בכל, de quo alibi diximus. Non coarctamur *οὐ στενοχωρούμενοι* Numeratur tamẽ & *θλῖψις* & *στενοχωρία* inter ſanctorum ærumnas, Rom. 8. g. 35. & infrà 6. a. 4. Itaq; hoc in loco exiſtimandũ eſt non quantus anguſtiam ſignificari, ſed eam ex qua elabi non poſsis. Hæſitamus, at non prorſus hæremus *ἀπορούμενοι, ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι*. De his duobus uerbis diximus ſuprà capite 1. b. 8. ubi etiam dicit Apoſtolus ſe *ἐξαπορηθῆναι*. Sed hoc quoque dextrè intelligẽdum eſt, ut doctè explicat Baſilius *ἐν τοῖς ὅροις κατ' ἐπιτομὴν*, quæſtione 270. nempe quo ad humana præſidia & quantum ipſe Paulus eo tempore poterat iudicare. Neque enim unquam ei præſidium Dei deſuit, & eo ipſo tempore Dominus illũ ijs rationibus liberauit quas Paulus conijcere non potuiſſet. Itaque hæc inter ſe non pugnant. Vulgata, prorſus nouè, aporiamur, ſed non prorſus deſtituimur. Eraſmus, laboramus, at non deſtituimur. Budæus, egentes, at non egeſtati ſuccumbentes. Ego malui de omni difficultate hæc accipere, ſimulque ſtudui paronomaſiam Græcam repræſentare.

9 Non in *ea* deſerimur *οὐκ ἐγκαταλειπόμενοι*. Vulg. derelinquimur. Eraſmus rectè expreſsit præpoſitionem *ἐν*. Cæterum quod hic adijcitur in aliquibus ueteris editionis codicibus, humiliamur, ſed non confundimur, *ταπεινούμενοι, ἀλλ' οὐκ αἰσχυνόμενοι* in nullis Græcis exemplaribus inuenimus.

10 Quolibet *παντοτε*. Id eſt *ἐπάντοτε*. Ita enim optimè conueniet participium *περιφέροντες* circunferentes, id eſt quocunque uenimus paratam nobis crucem inuenientes, quaſi eam circunferamus nobiſcum. Vulgata & Eraſ. ſemper. quod tamen tolerari poteſt, quum ſequatur *ἀεί*. Fortaſsis etiam ſupra *σὺν πάντι* rectius conuerteris ubique uel paſsim, ut ſubaudiatur *τόπῳ*. Mortificationem *τὴν νέκρωσιν*. Sic uocat Paulus miſeram illam conditionem fidelium, ac præſertim miniſtrorum, (de his enim proprie agitur) qui quotidie, ut ait Dauid, occiduntur, quaſi deſtinationem ad cædem dicas: additurque Domini Ieſu. uel, ut legit Vetus interpres, Ieſu Chriſti, tum ut declaretur cauſa propter quam mundus miniſtros ita perſequitur, tum etiam quia illi hac quoque in parte Chriſto capiti fiũt conformes, Chriſtuſque adeò ipſe quodammodo in illis afficitur. Ambroſius maluit mortem interpretari, nempe quia in altero membro fit mentio uitæ Chriſti: ut uideatur collatio hanc interpretationem poſtulare. At ego, ſi libuiſſet à Paulo uerbo diſcedere, cædẽ potius expoſuiſſem, quia nõ temere Paulus *νέκρωσιν* maluit ſcribere quã *θάνατον*, quoniam ſcilicet Chriſtus hic conſiderandus nobis eſt non ſimpliciter mortuus, ſed ut interemptus. Verùm ut modo dixi, *νέκρωσις* nec mortem nec cædem hic ſignificat, ſed conditionem illam quotidianis mortibus obnoxiam, qualis etiam fuit in Chriſto ad tempus. denique ſummam imbecillitatem declarat, ſicut Paulus idem uocabulum uſurpat Rom. 4. d. 19. de Saræ uulua loquens ad concipiendũ prorſus effœta & uiribus omnibus deſtituta. Huic autem opponitur C
uita eiuſdem Chriſti, de qua dicemus proxima annotatione. Fortaſsis hoc diſcrimen non ineptè aliquis obſeruarit inter מוות & הרחה ut Pſal. 79. d. 22. Vt etiã uita *ἵνα καὶ ἡ ζωὴ*. Videbatur poſcere ratio collationis, ut potius ſcriberet *ἡ ζωοποίησις*. i. uiuificatio. Sed Paulus hoc modo expreſsius loquitur, cauſam ſcilicet nominans ipſius effectus loco. Vnde enim fœlix illa & planè diuina miniſtrorum fidelium uirtus mortificationi ex diametro oppoſita? qui fit inquam, ut per mille mortes inuicti & intrepidi, uictores denique ad metam, ſua functione perfuncti, euadant? Nempe ex uita. 1. Spiritu ſeu uigore illo Ieſu Chriſti qui morti ipſi dominatus eſt, qui uigor in illorum etiam mortalibus & infirmis uaſculis ineſt, ut 1. Tim. 1. d. 14. & tum demum ſeſe exerit quum à contraria mortificatione laceſsitur, aliquin ita latens ut cognoſcendus non fuerit: imò uerò infirmitatibus acuitur, & magis ac magis perficitur, ut alibi tradit Apoſtolus. Hinc illa reſurrectio de qua dicemus infrà uer. 14. id eſt liberatio ex tot mortib. ut ſuprà 1. b. 10. Quãuis enim hæc uiuificatio in ſuprema demum reſurrectione ſit perficienda, tamen de ea reſurrectione nõ agi hoc in loco, liquere poteſt ex uerſ. 14. atque adeò ex ipſo Apoſtoli ſcopo. Neque enim aliud ei propoſitum eſt quàm docere, perpetuis illis ærumnis non reddi uilius Euangelij miniſterium, ſed contrà dignitatem illius ac robur uerè diuinum in Chriſto palàm toti mundo ſpectandum proponi. Pertinet igitur ad hanc uitam iſta reſurrectio, ſiue huius latentis uitæ declaratio.

11 Nos qui uiuimus *ἡμεῖς οἱ ζῶντες*. Id eſt, nos demum qui uita illa prædíti ſumus: uel quia hac uita prædíti ſumus, alioqui non apparitura, niſi mors aſsiduò eam prouocaret. Poteſt enim, ac fortaſsis etiam debet, articulus accipi *αἰτιολογικῶς*, ut Rom. 1 b. 18. Quid ſi uerò exponas, Dum uiuimus? Primùm repugnat omnino articulus. Deinde, ut mihi uidetur, inanis eſſet, atque adeó propter additam particulam cauſalem *γάρ*, non ſatis apta repetitio ſuperioris ſententiæ. Itaque rurſum conſtituo, hîc non agi de reſurrectione à mortuis, ſed de perduratione in tot præſentib. pro Chriſto periculis, ut dignitatem miniſterij crux ipſa hic quoque commendet. In mortali carne noſtra: *ἐν τῇ θνητῇ σαρκὶ ἡμῶν*. Id eſt in carne noſtra quantumlibet mortali, non autem quæ mortalis eſſe deſierit. Vocat autem

morta

A mortalem, non ob conditionem illam omnibus communem de qua Heb. 9. g. 17. sed illam mortificationem respiciens quā descripsit uers. 8. 9. & 10. quā etiā ob causam uasculis testaceis corpora ministrorū, peculiari s. roe, coparauit.

ὥστε ὁ μὲν θάνατος ἐν ἡμῖν ἐνεργεῖται, ἡ δὲ ζωὴ ἐν ὑμῖν. 12

Itaque mors quidem in nobis agit, uita uerò in uobis.

ἔχοντες δὲ τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως, κατὰ τὸ γεγραμμένον, ἐπίστευσα, διὸ ἐλάλησα. καὶ ἡμεῖς πιστεύομεν, διὸ καὶ λαλοῦμεν. 13

Et quia habemus eundem Spiritum fidei, secundum illud quod scriptum est, Credidi, & ideo locutus sum: nos quoq; credimus, ideò etiam loquimur.

εἰδότες ὅτι ὁ ἐγείρας τὸν κύριον Ἰησοῦν, καὶ ἡμᾶς διὰ Ἰησοῦ ἐγερεῖ, καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. 14

Scientes quòd qui suscitauit Dominum Iesum, nos quoque per Iesum suscitabit, & sistet uobiscum.

τὰ γὰρ πάντα δι' ὑμᾶς, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. 15

Nam omnia propter uos, ut gratia illa copiosissima, pluribus gratias agẽtibus redundet in gloriam Dei.

Διὸ οὐκ ἐγκακοῦμεν, ἀλλ' εἰ καὶ ὁ ἔξω ἡμῶν ἄνθρωπος διαφθείρεται, ἀλλ' ὁ ἔσω ἡμέρα καὶ ἡμέρα ἀνακαινοῦται. 16

Propterea non segnescimus: sed etiamsi externus homo noster corrumpitur, internus tamen renouatur quotidie. *Externus homo. Internus homo.*

Τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον βάρος δόξης κατεργάζεται ἡμῖν, 17

Momentanea enim leuitas oppressionis nostræ, excellenter excellẽter æternum pondus glorię conficit nobis:

μὴ σκοπούντων ἡμῶν τὰ βλεπόμενα, ἀλλὰ τὰ μὴ βλεπόμενα. τὰ γὰρ βλεπόμενα πρόσκαιρα, τὰ δὲ μὴ βλεπόμενα, αἰώνια. 18

Dum non spectamus ea quæ cernuntur, sed ea quæ non cernuntur. nam quæ cernuntur, temporaria sunt: at quę non cernuntur, æterna.

12 Itaq; mors quidē ὡς τε ὁ μὲν θάνατος, Id est, Itaque nos ministri nō aliter morte illa quotidiana uiuimus, quàm uos uita uiuitis, qui scilicet in uestris rebus prosperis uitam uestram collocatis. Verùm hoc fortasis subtilius est, quanuis malè conueniat superiori antithesi. Sed præterea uidetur tam acerba tamq; mordax reprehensio huic epistolæ non conuenire, in qua studuerit superioris amarulentiam temperare. Nam quod infrà 12. f. 20. & 20 & 21. & ultimo capite, nonnihil uidetur asperè loqui, existimo ab eo de industria in extremam partem esse reiectum, quū sui ministerij dignitatem satis asseruisset. Itaque ob eam etiam causam non facilè admiserim illam ironiam aut σαρκασμὸν potius hoc in loco. Mihi magis placet eorum sententia qui perinde hoc accipiūt ac si dixisset Apostolus, Nostra igitur est afflictio, uestrum autem est commodum, ut uos quasi ex nostra morte uiuatis, ad quos redit nostrarum ærumnarum fructus: quod postea explicabit uers. 15. & iam attigit, quum diceret ἵνα φανερωθῇ, ut declaretur. Sed notandum est quod dixit ὁ θάνατος ἐνεργᾶται mors agit. Ita enim hanc mortem quotidianam, ostendit & ipsis ministris & toti Ecclesiæ esse, ut ita dicam, uitalem, ut quæ latentem illum Christi uigorem non extinguat, ut aliquando mors solet, sed excitet potius ac foueat.

13 Et quia habemus ἔχοντες δὲ Particula δὲ hoc in loco non est aduersatiua, sed potius sententiam nectit. Ideò conuertimus potius per Et, quàm per Autem, uel Verò. Deinde participium ἔχοντες continet αἰτιολογίαν. Vulg. Habentes autem. Eras. Cæterùm quum habeamus. Eundem Spiritum fidei τὸ αὐτὸ πνεῦμα τῆς πίστεως. Id est, eā dem fidem ex eiusdem Spiritus afflatu & dono. Sic enim alibi diximus nomen Spiritus ex Hebræorum consuetudine usurpari, ut Esa 11. a. 2. Secundum illud quod scriptum est κατὰ τὸ γεγραμμένον. Perinde hoc accipiēdum est ac si dixisset, Quia habemus eundem Spiritum fidei, atque is de quo scriptum est.

14 Per Iesum διὰ Ἰησοῦ. Vulgata, cum Iesu. Ita etiam Ambrosius. & in uno Græco exemplari ita legimus, sed repugnantibus reliquis, summo consensu. nec sanè possim eam lectionē admittere. Et sistet uobiscum. καὶ παραστήσει σὺν ὑμῖν. Id est, me liberatum sistet uobis præsentem. Nam de suo ad eos aduentu loqui Apostolum, apparet omnino ex uers. sequenti, quem etiam inchoat à particula causali. Itaque non possum nunc quidem aliter statuere, quàm resurrectionem hic figuratè uocari liberationem ex ijs periculis, quibus simili prorsus ratione nomen mortis tribuerat in superiore tractatione, & suprà 1. b. 10. & 11. ubi eandē prorsus sentētiam expressit: quanuis tandem ad resurrectionem illam supremam delabatur. Erasmus retulit ad Iudæorum & Gentium coniunctionem in Christo, quod non uidetur indigere refutatione. 15 Gratia illa copiosissima ἡ χάρις πλεονάσασα. Id est, ut quum fuero liberatus & uobis restitutus, ingens illud beneficium quod in me effusum erit, uicissim in Dei gloriam redundet, propterea quòd scilicet non ego unus gratias agam, sed uos omnes mecum, & afflictionis participes & cōsolationis. Itaque διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν non cohæret cum πλεονάσασα, sed cum περισσεύσῃ. Vetus tamē interpres uidetur non ineptè legisse, ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων, τὴν εὐχαριστίαν περισσεύσῃ, &c. Vertit enim, ut gratia abundans per multos, in gratiarum actione abundet in gloriam Dei.

16 Renouatur ἀνακαινοῦται. Id est nouas uires acquirit, ne nouis malis ingruentibus frangatur externus, qui huius uiribus sustinetur.

Quotidie ἡμέρα καὶ ἡμέρα. Heb. יום יום Vulgata, de die in diem. Eras. in singulos dies, id est ביום ליום

17 Momētanea enim leuitas τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν. Sic apud Demosth. ἡ παραυτίκα ἡδονὴ momentanec uoluptas, & apud Thuc. τὸ αὐτίκα δεινὸν, subitū malum. Vulgata, Id enim q̄ in præsenti est momentaneū & leue tribulationis nostræ. Leuitas autem oppressionum non ad ipsam qualitatē refertur, quasi ærumnæ sint admodū exiguæ & ad ferendum leues: sed eas ilico præterire ostēdit, quū ne tota quidem uita nostra sit diuturna. Nam nunc primùm transit Apostolus ad resurrectionem illam ueram, cuius spe dicit se sustentari. Excellenter excellenter æternum καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν αἰώνιον. Non piguit uocabulū Latinè bis repetere, ut in Græcis reperitur. Ita enim significatur æternitas, ipsa, ut ita dicā, æternitate magis æterna, ut dicūt Hebræi עד מאד מאד Quidā prius referūt ad τὸ παραυτίκα, posterius ad αἰώνιον. Sed præterquā q̄ hac distinctione tollitur ista emphasis sanè egregia, & ualde tē pestiuè adhibita, uix etiā mihi uidet Paulus ita fuisse extenuaturus suas oppressiones, ut diceret summe leues esse, ne si cum æterna quidē gloria cōferant. Deinde uetusti codices & Græci interpretes nostrā distinctionē sequuntur. Vulgata, supra modū in sublimitate. Eras. mirè suprà modū. Pondus gloriæ βάρος δόξης. Poscit ratio collationis ut gra-

uis gloria dicatur quæ coſtantiſsimè manet immota. Notandæ ſunt aũt elegantiſsimæ antitheſes, & quouis etiã Demoſthene non indignæ. nam τῷ παραυτίκα opponit τὸ καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολήν, αἰώνιον τῷ ἐλαφρῷ opponit βάρος, τῇ θλίψει opponit τλὴν δόξαν. Sic etiam mox τοῖς βλεπομένοις confert τὰ μὴ βλεπόμενα, & cum τοῖς πρόσκαιροις comparat τὰ αἰώνια, Conficit κατεργάζεται Vulgata, operatur. quod uerbum arripiunt Sophiſtæ ut merita Sanctorum ſtabiliant: quum duntaxat ſignificetur quo itinere ad gloriam perueniatur. Nam quum de eo agitur propter quod datur gloria, longè aliter Paulus Rom. 4. a. 2. & 8. d. 18. Eraſm. parit. A

CAPVT V. 1

ΚΕΦΑΛ. ε

Domus terreſtris

SCimus enim quòd ſi terreſtris huius domus noſtræ tabernaculum diſſolutum fuerit, ædificium ex Deo habemus, domicilium *ſcilicet* nõ manufactum, æternũ in cælis. 2

οἴδαμεν γὰρ ὅτι ἐὰν ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους καταλυθῇ, οἰκοδομὴν ἐκ θεοῦ ἔχομεν, οἰκίαν οὐ χειροποίητον, αἰώνιον ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Corpus ſpirituale.

Nam in hoc ſuſpiramus, expetẽtes domicilio noſtro, quod è cœlo eſt, ſuperindui.

καὶ γὰρ ἐν τούτῳ στενάζομεν, τὸ οἰκητήριον ἡμῶν τὸ ἐξ οὐρανοῦ ἐπενδύσασθαι ἐπιποθοῦντες.

Siquidem etiam induti, non nudi reperiemur.

εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι, οὐ γυμνοὶ εὑρεθησόμεθα.

Etenim qui ſumus in hoc tabernaculo, ſuſpiramus onerati: in quo nõ cupimus exui, ſed ſuperindui, ut abſorbeatur mortalitas à uita. 4

Colluctatio ſpiritus & carnis

καὶ γὰρ οἱ ὄντες ἐν τῷ σκήνει, στενάζομεν βαρούμενοι, ἐφ' ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, ἀλλ' ἐπενδύσασθαι, ἵνα καταποθῇ τὸ θνητὸν ὑπὸ τῆς ζωῆς.

Porrò qui cõdidit nos ad hoc ipſum, Deus *eſt*, qui etiam dedit nobis arrhabonem Spiritus. 5

ὁ δὲ κατεργασάμενος ἡμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, θεός, ὁ καὶ δοὺς ἡμῖν τὸν ἀρραβῶνα τοῦ πνεύματος. B

Cõfidentes igitur ſemp, & ſcientes quòd dum adſumus in corpore, peregre abſumus à Domino.

θαρροῦντες οὖν πάντοτε, καὶ εἰδότες, ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι, ἐκδημοῦμεν ἀπὸ τοῦ κυρίου.

IN CAPVT V.

1 Terreſtris noſtræ domus tabernaculum ἡ ἐπίγειος ἡμῶν οἰκία τοῦ σκήνους. Vulgata, ſi terreſtris domus noſtra huius habitationis. non ſeruato uocabulo tabernaculi, quod aptiſsimũ erat ad huius corporis ſtructuræ imbecillitatem & caducam conditionem ſignificandam. cui opponitur οἰκοδομὴ, id eſt firmum ac ſtabile ędificium. Eraſ. ſi terrenum noſtrum domicilium huius tabernaculi. Ego puto hoc explicandum per hypallagen, cuiuſmodi annotauimus Act. 5. d. 20, & alibi quoque. Sic Ouidius, In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora. 2 Quod è cœlo eſt τὸ ἐξ οὐρανοῦ. Id eſt, cæleſte, gloria ſ. & ἀφθαρσίαν, non aũt ſubſtantia. ut expoſuimus copioſe, 1. Cor. 15. Superindui ἐπενδύσασθαι. Veſtem uocat, opinor, immortalitatis gloriã, qua tanquam ueſte obtegetur etiã noſtrũ corpus. Sic enim uſurpare ſolent Habræi uerbum לבש ut diximus Luc. 24. g. 49. & 1. Corinth. 15. g. 53. In hoc autẽ uerbo præpoſitio ἐπὶ non ſignificat (opinor) ueſtẽ ueſti additam, ſed ueſtem corpori iniectam, ad illud ſcilicet operiendum. Mortalitatem enim exuemus, ut ſuccedat immortalitas. Alijs placet primam ueſtem dici Chriſtum iuſtitiam, alteram uerò, illius iuſtitiæ præmiũ. quorum ſententiæ nolui præiudicium afferre. 3 Siquidem etiam ind. εἴγε καὶ ἐνδυσάμενοι. Vulg. ſi tamen, quaſi εἴγε conditionem declaret, quamobrem etiam εὑρεθησόμεθα conuertit reperiamur, ſubiunctiuo modo. At ego puto potius hoc poſitum αἰτιολογικῶς aut certè διασαφητικῶς. Explicat enim cur uſus fuerit uerbo ἐπενδύσασθαι. Nam, inquit, non manebimus corpore expoliati: ſed etiam hoc noſtrum corpus in cælo induetur, immortalitatis ſcilicet gloria. Qui pro conditione hoc accipiunt, putant eſſe additum ut ſancti iuſtitia Chriſti induti & gloria ipſius ſuperinduendi, diſtinguantur ab infidelibus utraque ueſte deſtitutis. Nam quòd quidam hoc refert ad eos qui uiui in iudicio deprehenduntur (de quibus 1. Theſſ. 4. d. 16.) ineptius eſt quàm ut refutatione egeat. Ambroſius indicat aliam lectionem, nempe εἴγε ἐκδυσάμενοι, id eſt ſiquidem expoliati, quam ſanè germanam eſſe puto, quum in ſequenti uerſiculo in quo iſta explicantur, hæc duo uerba ἐκδύσασθαι & ἐπενδύσασθαι conferantur, & facilis fuerit lapſus ἐπ in οὐ. Quòd ſi præterea retinuerimus particulam καὶ, tunc plana ac perſpicua fuerit hęc ſententia, Nos deſiderare ſuperindui, quandoquidem etiam poſtquàm fuerimus expoliati tabernaculo, non inueniemur nudi. Neque enim ſuſpiramus quòd uelimus expoliari, ſed quòd ſuperindui ac mortalitatem cũ uita uelimus cõmutare. i. non huius uitæ tædio, ut infideles & refractarij, ſed futuræ deſiderio. 4 Etenim καὶ γὰρ Vulgata, Nã &, deprauata etiã ſententia. Qui ſumus οἱ ὄντες. Id eſt, quia ſumus. Rurſum enim ponitur articulus αἰτιολογικῶς, ut ſuprà 4. c. 11. In quo nõ cupimus exui ἐφ ᾧ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι Eraſ. propterea quòd nolimus exui, ſenſu certè abſurdo. Nam etiamſi legas ut excudit Frobenius, ἐπειδὴ οὐ θέλομεν ἐκδύσασθαι, erit tamen tranſponenda negans particula, ut pertineat ad ἐκδύσασθαι, ut ex ipſa ſententia puto ſatis liquere. Sed profectò legẽdum eſt ἐφ' ᾧ, ut ſcriptum inuenimus ſummo conſenſu in omnibus uetuſtis codicibus, & Græcis etiam ſcholijs. quibus tamẽ in eo nõ aſſentior quòd ἐφ' ᾧ interpretantur pro ἐπειδή, quo fit ut in eandem traiectionẽ incidamus: quũ potius ἐφ' ᾧ uertendum ſit, in quo, & ſubaudiendum σκήνει tabernaculo, ut ſit ſententia, In quo tabernaculo quandiu ſcilicet ſumus, non cupimus exui ſed ſuperindui, &c. Vulg. eo quòd. Videtur enim etiam legiſſe ἐφ' ᾧ, ſed pro ἐπειδή.

5 Qui condidit ὁ κατεργασάμενος Id eſt ὁ κτίσας, ſiue ὁ διαπλασάμενος, ut rectè explicant Græca ſcholia. Hoc enim referendum eſſe ad primam illam corporis fabricationẽ oſtendit uerbũ ἐργάζεσθαι, id eſt operari: ut ſignificetur Deum ad hunc ipſum finem condidiſſe ſuorum electorum corpora (agitur autem hic peculiariter de miniſtris) ut ea aliquando cæleſti illa immortalitate indueret, cuius arrham habent Spiritum ſanctum in ipſis tam efficaciter agentem. Alioqui dixiſſet potius συνεργήσας σὺν ἡμῖν. itaque Vetus interpres non ſatis rectè conuertit, Qui efficit, neglecto etiam tempore. neque ſatis expreſſe. Eraſ. Qui parauit, ὁ παρασκευασάμενος, quum alioquin rectè hunc locũ expoſuerit in annotationibus. Ambroſius, Perfecit, deceptus ſcilicet alia ſignificatione uerbi κατεργάζεσθαι. Deus *eſt* Θεὸς. Sub. ἐστὶν, quã eclipſin durã eſſe fateor: ſed quæ tamẽ Paulo ſit familiaris, ut ſuprà 1. d. 21. & 4. b. 6. Neglexit Vetus interpr. ideoq; obſcurè admodum hæc conuertit, q uideaꝛ hiare ſententia. Alibi tamẽ expreſsit, ubi obſcurior ẽt erat eclipſis, ut infrà 10. a. 1. Cæterũ qđ in uno codice additũ cõperimus καὶ χρίσας ἡμᾶς, & qui nos unxit, omnino irrepſit ex margine, ut alia etiam multa, quum aliquis, ad explicandum quod ſequitur de arrhabone Spiritus, annotaſſet quod ſcriptũ eſt ſuprà 1. d. 21. Arrhabonem ἀρραβῶνα. Vulg. pignus. Vide ſuprà 1. d. 22. 6 Confidentes autem Θαρροῦντες δὲ Eraſ. Itaque bono animo ſumus. nam participia θαρροῦντες & εἰδότες cẽſuit poſita pro uerbis: quãobrẽ ẽt εἰδότες cõuertit, ſcimus. nẽpe quia cõiunxit σὺν δημεροῦντες (quod interpretatur, quũ domi ſumus) cũ uerbo ἐνδημοῦμεν

A μοῦμεν: ideoq́; ne penderet sententia, coactus est illā enallagē cōstituere, cuius aliquot exempla alibi obseruauimus. Vetus autē interpres omnia cōtentus fuit ad uerbum interpretari. Græca scholia participia relinquunt integra, & ne hiet sententia, tradunt particulam ἀλλὰ redundare initio uers. 8. Mihi dura uidetur illa enallage hoc in loco, nec minus etiam durus iste pleonasmus. Quomodo uerò hæc putem explicanda, dicam proxima annotatione, si hoc addidero, Confidentem hic dici eum qui præsenti sit animo, id est quieto & ad sustinenda quæuis pericula parato, & de fœlici exitu nihil dubitet. Quòd aduenæ sumus in corpore ὅτι ἐνδημοῦντες ἐν τῷ σώματι. Vetus interpres, dum sumus in corpore. Erasmus, quu domi sumus in corpore. Hoc igitur habēt inter se comune, & participium ἐνδημοῦντες coniungunt cum sequente uerbo: quo nō ut hiet sententia, sicut in superiore annotatione diximus. Ego uerò sub audiendum puto ἐσμὲν. ut infra uers. 12. & cap. 7. b. 5. Item 11. d 13. Ita igitur superiora participia θαῤῥοῦντες & εὐδοκοῦντες cum uerbo ἐκδημοῦμεν cōnectentur, eritq́; hæc constructio, Peregrinamur ergo à Domino, cō fidentes semper & scientes quòd aduenæ sumus in corpore. Itaque etiam in uerbo ἐνδημοῦμεν ab utroq́; sed ab Erasmo in primis dissentio, perinde enim uertit ille ac si ἐνδημοῦμεν ide significaret atque ἔνεκα. quod liquet no satis esse expressum. Eras. uerò ac si ἐνδημοῦμεν declararet domi fuæ esse, cui opponatur ἐκδημοῦμεν. i. domo sua abesse. Ego uerò, ut non contendā pluribus. de propria significatione uerbi ἐνδημοῦμεν, quam sortasis sequutus est Erasmus, hoc tamē dico, eā declarationem mihi uideri ex diametro repugnantem Apostoli sententiæ, atque adeo seipsam elidere. Nā si in corpore uiuere, est domi suæ esse, quomodo dicetur peregrinari à Domino qui in corpore uiuit? Peregrinari enim dicimur, nostri domicilij respectu: ut ii corpus nostra est sedes, peregrinari non possit ulla ratione dici qui in eo uersatur. Deinde quæ hæc esset consolatio, ideò securum esse, quòd scias te domi tuæ esse à Domino uerò abesse, quasi peregrè profectū? Nempe, inquies, quòd qui peregrinatur, domum respiciat. Certè ita est, ex quo consequitur, hoc corpus non ita ut nunc est in terris, sed ut erit in cœlesti gloria, cælum denique non terrā nobis pro domicilio proponi. Cōsentit cum hac interpretatione non tantum Petrus (qui hanc uitam uocat παροικίαν id est comemorationem, non autem κατοικίαν id est habitationem, 1. Pet. 1. c. 17.) sed & Scriptura uniuersa: ut ἐνδημεῖν, idem prorsus hic declaret atq; ἐκδημεῖν. i. aduenam uersari in aliquo loco. cui opponitur τὸ ἐκδημεῖν, id est extra patriā peregrinari. adstipulante etiā Varino, qui ἐνδημεῖν per ἐκδημεῖν interpretatur. Quia igitur dixerat Apostolus se in corpore gemere, no uitæ præsentis tædio, sed futuræ desiderio, Fortiter, inquit, in hac nostra peregrinatione pergimus, quia scimus nos hic esse aduenas, ac proinde nobis hic non esse manendum, sed in patriam redeundum.

Fides

διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. 7

(Per fidē eīm incedimus, nō per aspectū)

θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν μᾶλλον ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος, καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν κύριον. 8

Confidimus autem, & probamus potius migrare è corpore, & ad Dominum ire habitatum.

B διὸ καὶ φιλοτιμούμεθα, εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες εὐάρεστοι αὐτῷ εἶναι. 9

Quapropter etiam ambimus & incolentes & migrantes, ei simus accepti.

τοὺς γὰρ πάντας ἡμᾶς φανερωθῆναι δεῖ ἔμπροσθεν τοῦ βήματος τοῦ Χριστοῦ, ἵνα κομίσηται ἕκαστος τὰ διὰ τοῦ σώματος, πρὸς ἃ ἔπραξεν, εἴτε ἀγαθὸν, εἴτε κακόν. 10

Omnes enim nos manifestos fieri oportet corā tribunali Christi, ut unusquisq́; reportet quæ in corpore *recipiat*, cōgruētер ad id quod fecerit, uel bonum, uel malum.

Placere Deo Rom. 14. b 10

7 Per fidē enim incedimus, non per aspectū Διὰ πίστεως γὰρ περιπατοῦμεν, οὐ διὰ εἴδους. Hoc omnino includendum est parenthesi. Docet enim obiter quomodo & quatenus absimus à Domino. Quia, inquit, nunc ita incedimus, (id est uiuimus, ex Hebræorum idiotismo) ut in fide, earum scilicet rerum quas speramus, non autem in ipso præsenti conspectu Dei, ut Rom. 8. e. 24. Heb. 11. a. 1. Idem igitur declarat διὰ εἴδους atque αὐτοψεὶ, ut declaratur 1. Corinth. 13, d. 12. pro quo Vulgata & Erasmus nimium obscurè uerterunt Per speciem.

8 Confidimus autem & probamus Θαῤῥοῦμεν δὲ καὶ εὐδοκοῦμεν. Id est, sic tamen confidimus, sic forti & tranquillo animo peregrinationem illam nostram conficimus, ut tamen multo malimus ad Dominum discedere. Sic explicat quod dixerat uer. 4. se in tabernaculo gemere, non quòd expoliari desideraret, sed quod optaret superindui. Vulg. nimium obscurè, Audemus autem & bonam uoluntatem habemus. Potius μᾶλλον. Potius s. quàm diutius à Domino abesse. Migrare è corpore & ad Dominum ire habitatum ἐκδημῆσαι ἐκ τοῦ σώματος καὶ ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν Κύριον. Hic uerò liquet non modò ex sententia ipsa, sed etiam ex diuersa constructione, τὸ ἐκδημεῖν nihil aliud declarare q̄ ἐξιέναι, & ἐν δημεῖν idē prorsus significare atq; ἐκδημεῖν, eotantū excepto q̄ utroq; uerbo significatur mutatio domicilij. Itaq; no tāti fuit apud me paronomasia istorū uerborū, quin sensum ipsum studuerim potius exprimere, quàm nimiū dilutè interpretari ἐκδημεῖν exire & ἐνδημεῖν abire. Vulgata, peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominū. Eras. peregre abesse à corpore, & præsentes adesse apud Deū. Deinde q̄ dixit Apost. se optare superindui, satis indicat hoc uotū nō respicere tēpus illud interiectū, sed ipsam potius corporis resurrectionē, quū de tabernaculo agatur in domicilium mutando. 9 Etiam ambimus καὶ φιλοτιμούμεθα. Propriè usurpauit hoc uocabulū, quo forensis quædam ambitio honorum significatur. Est autem hæc sententia, Quod quum ita sit, id est, quum fortiter pergamus in hac nostra peregrinatione, & tamen desiderio redeundi in patriam ardeamus, ita annitimur uiuere ut & nostra peregrinatio illi placeat, & tandem ab eo domum recipiamur. Vt & incolentes & migrantes εἴτε ἐνδημοῦντες εἴτε ἐκδημοῦντες. Vulgata, siue præsentes, siue absentes. Eras. siue domi præsentes, siue foris peregre agentes. Atqui particula εἴτε hoc in loco non est disiunctiua, sed copulatiua, ut 1. Corinth. 13. c. 8. & Colos. 1. c. 20. Deinde ἐνδημοῦντες quum priore loco ponatur, de hac uita sanè intelligi debet, ut eundē ordinē ubique seruarit Apostol. Ex quo efficitur, neq; Veterem interpretem rectè interpretari Præsentes (quum hæc dicātur respectu Domini, à quo sane absumus quandiu in hac uita uersamur) neque etiam Erasmum appositè cōuertisse, Domi præsentes, quum potius eo tēpore domo absimus. Ideo uertimus & incolētes, id est dū incolæ sumus, in hoc corpore s. ut suprà uers. 6. Alter error admissus est in ἐνδημοῦντες, pro quo Vetus interpres habet Absentes. Eras. foris peregre agentes, quum contrà ad futuram illam uitam hoc referatur, in qua demum præsentes erimus Deo, nec foris commorabimur, sed domi habitabimus. Itaque ἐνδημοῦντες significat ex corpore in patriam migrātes. Vtrunque uero nō ad φιλοτιμούμεθα sed ad εὐάρεστοι εἶναι referendum est: quod plerosque interpretes fefellit. Neque enim agit Apostolus de eo desiderio quo futurum est ut ardeat, quum domum redierit, & mortalitatem cum uita commutarit, (utitur enim præsenti tempore, non futuro, & ea res omnis ad scopum Apostoli non uidetur pertinere,) sed explicat potius quod in proxima annotatione superiore diximus.

10 Nos manifestos fieri ἡμᾶς φανερωθῆναι. Id est sisti præsentes, & illic in nos inquiri, ut palàm fiat qui fuerimus. Quæ in corpore *recipiat* τὰ διὰ τοῦ σώματος. Id est τὰ ἐν τῷ σώματι, s. γενησόμενα. Id est uel gloriā, uel ignominiam. Tota enim hæc disputatio de corporibus instituta est, de quorum infirmitate ac gloria cœpit differere à capitis quarti initio. Διὰ uero pro ἐν poni obseruauimus etiam Rom. 4. b. 11. & suprà 3. 11. Vulg. propria corporis. Legit enim, τὰ ἰδια τοῦ σώματος, quo modo etiam Ambrosius. Sed suspicor locum fuisse, propter nonnullam obscuritatem, depra-

uatum. Tertullianus legit διὰ sublato articulo, ea ipsa manente sententia, quam sequuti sumus ut simpliciss imam. A
Eras. ea *quæ fiunt* per corpus. quod mihi non uidetur admodum conuenire, propter id quod subijcitur. quanuis ex Hebræorum idiotismo nonnunquam opus pro operis mercede aceipiatur, ut Leuit. 19 c. 13. & Esa. 61. d. 8. & ita etiam loquatur Apostol. Eph. 6. b. 8. Hoc enim in loco disseritur de corpore ipso, quod in se recipiet uel gloriam uel igno minim in perpetuam, pro transactæ uitæ ratione. Congruenter ad id quod sec. πρὸς ὃ ἔπραξεν. Hæc est uis præposi tionis πρὸς hoc in loco, ut in illo Plut. in Fabio, πρὸς ἀρετὴν τὰς τιμὰς νέμει. Vulgata, prout gessit. Eras. iuxta id quod fecit. Neutra interpretatio mihi usa est satis expressa: alioquin Frobenij editione in eo sequor quòd scripserit πρὸς ὃ non πρὸς ἁ.

Scientes igitur terrorem illum Domini, homines ad fidem adducimus, Deo autem nos ipsos approbauimus, spero uerò *nos* ēt apud conscientias uestras approbatos esse. 11 εἰδότες οὖν τὸν φόβον τοῦ κυρίου, ἀνθρώπους πείθομεν, θεῷ δὲ πεφανερώμεθα. ἐλπίζω δὲ καὶ ἐν ταῖς συνειδήσεσιν ὑμῶν πεφανερῶσθαι.

Enimuero non iterum nosipsos commen damus uobis, sed occasionem damus uobis gloriandi de nobis: ut habeatis *quod dicatis* aduersus eos qui ex facie gloriam captant, ac non ex corde. 12 οὐ γὰρ πάλιν ἑαυτοὺς συνιστάνομεν ὑμῖν, ἀλλὰ ἀφορμὴν διδόντες ὑμῖν καυχήματος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα ἔχητε πρὸς τοὺς ἐν προσώπῳ καυχωμένους, καὶ οὐ καρδίᾳ.

Nam siue insanimus, Deo *insanimus*: siue sa na mente sumus, uobis sana mente *sumus*. 13 εἴτε γὰρ ἐξέστημεν, θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν, ὑμῖν.

Charitas enim illa Christi cōstringit nos: ut q hoc statuerimus, q si unus pro omnib. mortuus fuit, nempe omnes mortui fuerūt. 14 ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ συνέχει ἡμᾶς, κρίναντας τοῦτο, ὅτι εἷς ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἄρα οἱ πάντες ἀπέθανον.

Et pro omnib. mortuus est: ut qui uiuūt. post hac non sibi uiuant sed ei qui pro ipsis mortuus est & resurrexit. 15 καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν, ἵνα οἱ ζῶντες μηκέτι ἑαυτοῖς ζῶσιν, ἀλλὰ τῷ ὑπὲρ αὐτῶν ἀποθανόντι καὶ ἐγερθέντι. B

11 Terrorem illum Domini τὸν φόβον τῆς κρίσεως. Id est formidabile illud iudicium. Itaq; τὸν φόβον multo rectius conuertit Eras. terrorem, quàm Vetus interpres timorē. Homines ad fidē adducimus, ἀνθρώπους πείθομεν. Vulga ta hominib. suademus. quam ēt Eras. sequutus est. itaque non expresserunt (opinor) Apostoli sententiam. Neque enim se duntaxat hominib. suadere dicit, ut Christum s. amplectantur, sed etiam persuadere, proposito illis Dei iudi cio, nempe ut probet ministerij sui dignitatem ab eius fructu & efficacia. Deo autē nosipsos approbauimus Θεῷ δὲ πεφανερώμεθα Vulgata & Eras. Deo autē manifesti sumus. quasi dicat Paulus, Deus autē nouit qui simus. At ego pu to Manifestatum esse Deo, idem declarare, atque alibi, A Deo cognitum esse, i. approbatum. ut his uerbis Apostolus, ex ratione cōiugationis Niphal, significet se apud homines quidē habere certum ministerij sui testimonium, nempe prædicationis suæ fructū: corā Deo uerò se approbasse, q nimirū eā ipsam fidē esset amplexus quā alijs prædicabat, & hoc prædicationis successu Dominus uicissim ipsius ministeriū obsignasset. Spero ἐλπίζω. In uno codice scriptum inuenimus ἐλπίζομεν speramus, idq; rectius, ut opinor, quum in hac tota disputatione sese cum Timotheo & Sylua no coniunxerit. 12 Damus διδόντες. Sub. ἐσμὲν. pro præsenti διδόμεν. Hæbræorum more, ut suprà uers. 6. σὺν δὴ μετοῦσες pro σὺν δὴ μεθοῦμεν. Vt habeatis *quod dicatis* ἵνα ἔχητε. Sub, τὶ ἀπολογεῖσθαι, ut rectè explicat Græca scholia. Eras. ut aliquid habeatis, ἵνα τὶ ἔχητε, quæ formula quiddam aliud declarat, ut diximus Marc 6. d. 19. Est autem hæc phra sis prorsus Hebraica. Ex facie σὺν προσώπῳ. Id est externis laruis, & fucata illa pompa sapientiæ & eloquentiæ huma næ, non autem uera pietate, quæ non in uultu, id est externa ista specie, sed in corde sedem habet. Alibi πρόσωπον, personam, faciem, speciem, pro diuersa locorum sententia sumus interpretati. Hic omnino seruandum putauimus faciei uocabulum, propter oppositum Cordis nomē. Præpositio autē σὺν hoc loco, uidetur posita pro διὰ uel σὺν. Vulgata & Erasmus ad uerbum, in facie. 13 Insanimus ἐξέστημεν. Id est μαινόμεθα, ut Marc. 3. c. 21. Solet autē Apo stol. sibi tribuere ἀφροσυνίαν ex aduersariorum iudicio, quoties de se cogitur aliquid prædicare, ut infrà aliquoti es hoc inculcat, cap. 11 & 12. Siue igitur insanio, inquit, (hanc enim factorum meorum prædicationem putatis insa ni hominis orationem esse) Diuinus est iste furor, & totus ad unam gloriam Dei spectans, ut reprehendi à uobis eo nomine non possim: siue simpliciter facio meū officiū & uobis euangelizo, (hoc enim demū est sapere apud uos) omnia commodo uestro facio, non meo, ut hic quoq; non possim uideri meipsum cōmendare. Vulgata, sine men te excidimus. Siue sana mente sumus εἴτε σωφρονοῦμεν. Vide Marc. 5. b. 15. Est autem repetendum idem uerbum ἀνὸ κοινὸν, ut suprà ca. 1. b. 6. & 2. b. 10. Vulgata, siue sobrij sumus. Ambrosius, siue sanum sapimus, expressa notatione uer C
bi σωφρονᾶν. Augustinus aduersus Faustum lib. 12. cap. 26. siue temperantes sumus. Quas interpretationes uisum est attexere, propter eos qui nefas esse putant à Vulgata interpretatione discedere, & quos non pudet hoc etiam nomi ne crimen hæreseos bonis ac doctis hominibus impingere.

14 Charitas enim illa Christi ἡ γὰρ ἀγάπη τοῦ χριστοῦ. Id est, Amor enim ille quo Christus nos prosequutus est, uel quo nos illum uicissim redamamus. Illam interpretationem confirmat argumentum infiniti illius amoris quo nos est prosequutus. quum seipsum morti exponeret pro inimicis, de quo Rom. 6. b. 8. pro hac uerò uidetur facere series argumentorum. Instituit enim Apostolus ostendere, non esse quòd existimaretur, quæ de sui ministerij dignita te dixerat, ideo dixisse ut seipsum commendaret. nā, inquit, eiusmodi affectus carnis in nobis iam non regnant. Vnū Deum quærimus, siue insaniamus nostro more, siue sana mente simus. Nos enim totos regit amor quo Christum prosequimur, quibus scilicet insedit in animo summum illud à Christo in nos profectum beneficium. Vtraque sen tentia optimè conuenit. Deligat utranuis lector. Cōstringit συνέχει. Id est. totos possidet ac regit, ut eius afflatu quasi correpti agamus omnia. Alludit enim ad uatum furorem. ut diximus Act. 18 b. 5. Vulg. urget, ἐπείγει. Vt qui hoc sta tuerimus κρίναντας τοῦτο. Id est, ut qui hoc pro certo apud nos constituerimus. Vulgata, æstimantes hoc. Eras. iudi cātes illud. Pro omnibus mortuus est ὑπὲρ πάντων ἀπέθανεν. De sanctificatione hic agit Apostolus, qua fit ut Chri stus in nobis uiuat. alioqui latè patet hoc dictum, quia non unum est nostræ in Christo iustificationis caput.

Mortui fuerunt ἀπέθανον. Mortuis uidentur opponi οἱ ζῶντες proximo uersiculo. Itaque quanuis mortificatio ueteris hominis, sit prima nostræ sanctificationis pars, malo tamen hoc referre ad eam conditionem in qua uersatur quisquis non est regeneratus, ut scribitur Ephes. 2. a. 1. Nam etiam hoc maximè pertinet ad scopum Apostoli, haben tis illos pro mortuis qui affectibus ambitionis aut gloriæ ducunē. Vulgata, mortui sunt, quod mihi non satis placet.

15 Vt qui uiuunt ἵνα οἱ ζῶντες. Articulus restringit τὸ καθόλου ad solos fideles. i. ad eos qui in Christo uiuunt. Nam sufficit quidem seruandis omnibus Christi beneficium, sed plerique repudiant. Sibi uiuunt ἑαυτοῖς ζῶσι. Vide caput epistolæ ad Rom. 6. & 7.

A Ωστε ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ νῦν οὐδένα οἴδαμεν κατὰ σάρκα. εἰ δὲ καὶ ἐγνώκαμεν κατὰ σάρκα Χριστὸν, ἀλλὰ νῦν οὐκέτι γινώσκομεν. 16 Itaque nos posthac neminem nouimus secũdum carnem: quòd si etiam cognouimus Christum secundũ carnem, nunc tamen nõ amplius nouimus.

Ωστε εἴ τις ἐν Χριστῷ, καινὴ κτίσις, τὰ ἀρχαῖα παρῆλθεν, ἰδοὺ γέγονε καινὰ τὰ πάντα. 17 Itaque siquis est in Christo, noua creatura *est*: uetera preterierunt, ecce noua facta sunt omnia.

τὰ δὲ πάντα ἐκ τοῦ θεοῦ, τοῦ καταλλάξαντος ἡμᾶς ἑαυτῷ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ δόντος ἡμῖν τὴν διακονίαν τῆς καταλλαγῆς, 18 Omnia autem *sunt* ex Deo, qui reconcilia uit nos sibi per Iesum Christum, deditq; ministerium reconciliationis. *Reconciliauit nos sibi Deus.* Esa. 43. c. 19. apoc. 21. b. 5.

ὡς ὅτι θεὸς ἦν ἐν Χριστῷ, κόσμον καταλλάσσων ἑαυτῷ, μὴ λογιζόμενος αὐτοῖς τὰ παραπτώματα αὐτῶν, καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον τῆς καταλλαγῆς. 19 Nempe quia Deus erat in Christo mundũ reconcilians sibi, non imputando eis peccata ipsorum: posuitq; in nobis sermonẽ hunc reconciliationis.

ὑπὲρ Χριστοῦ οὖν πρεσβεύομεν, ὡς τοῦ θεοῦ παρακαλοῦντος δι' ἡμῶν, δεόμεθα ὑπὲρ Χριστοῦ, καταλλάγητε τῷ θεῷ. 20 Itaq; nomine Christi legatione fungimur uelut Deo *nos* precãte per nos: oramus Christi nomine, reconciliemini Deo. *Legatus Christi Paulus.*

B τὸν γὰρ μὴ γνόντα ἁμαρτίαν, ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν, ἵνα ἡμεῖς γινώμεθα δικαιοσύνη θεοῦ ἐν αὐτῷ. 21 Fecit enim *ut* is qui non nouit peccatum, pro nobis peccatũ *esset*, ut nos efficeremur iustitia Dei in eo.

16 Neminem nouimus οὐδένα οἴδαμεν. Verbum γινώσκειν alibi annotauimus positum Hebræorum more, pro approbare & gratum habere. Hic uerò mihi uidetur significare aliquid amplius, nempe tantum abesse ut Apostolus, soleat ullos censere secundum carnem, id est quatenus homines sunt, siue ex ulla uirtutum specie (ut philosophi & oratores, ut denique homines solent in ipsis hominimus quærere laudis & commendationis argumentum: unde nata est illa consuetudo homines inter Deos referendi, quod & ipse Plinius testatur) ut contrà, quod ad hanc censendi rationem attinet, omnes quasi pro non natis habeat: aut certè pro penitus incognitis, ut infrà uersu 21 dicitur Christus non nosse peccatum, propterea quòd prorsus ab eo fuit immunis: quasi dicas in uernaculo nostro sermone, *Ie ne scay que c'est d'homme du monde selon la chair, c'est dire, entant qu'il est homme, ou, à la facon des hommes.* Quid igitur? nempe uult ut eas demum uirtutes pro uirtutibus habeamus que ad Dei gloriã referuntur, deinde ut non homines sed Deũ in hominibus laudemus. Quum sit autem Apostolus ex eorum numero qui eiusmodi iudicio sunt præditi, optima certè ratione omnem fastus aut ambitionis suspicionem à se amolitur.

Quòd si etiam, &c εἰ δὲ καὶ, &c. Non potuit altius prouehi Paulus, ut peruersum hominum iudicium prorsus reijceret. Si christus, inquit, cæterorum hominum more ex uirtutibus æstimetur, quid fuit eo homine præstantius? Itaque ad tempus inter homines conuersans, sic est à nobis æstimatus (loquitur autè Paulus nõ de se propriè, sed de Apostolis & alijs discipulis qui Christum inter homines uersantem erant assectati, eumque duntaxat pro excellenti homine habuerant: ut uel ex eo apparet quòd de resurrectione tam pertinaciter dubitarunt.) At nũc, inquit, ne Christum quidem ipsum aliter censemus quàm ex Deo in ipso corporaliter habitante, ad cuius dextram sedet. Id est, nos ne Christum quidem ipsum nunc ut hominem excellentem commendamus & agnoscimus, sed ut Filium Dei, gloriæ ipsius participem. Deum denique ipsum in Christi carne consideramus, quem, absque eo foret, pro seruatore non agnosceremus. Et suspicabimini me aut mihijpsi aut cuiquam homini adulari, cõmemorandis ullis meis aut aliorũ uirtutibus? Imò quum ministerium meum laudo, Dei uirtutem laudo, quum res à nobis gestas commemoro, Dei in uobis homuncionibus inuictum robur prædico, ut in eo omnes gloriemur. Cæterum qui ex hoc loco colligunt carnẽ Christi à Diuinitate esse absorptam, id est, qui spem nobis æternæ gloriæ adimunt, sunt certè ineptiores quàm ut eos refutari oporteat. Certè mirum est eos etiam non colligere, nullos homines iam esse uera carne præditos, quòd dixerit Apostolus se neminem agnoscere secundum carnem.

C 17 Siquis ἐστὶ in Christo, εἴτις ἐν Χριστῷ, Sic legendũ est, adhibita scilicet distinctione post Χριστῷ, & uerbo substãtiuo subaudito, Itaq; Vetus interpres perperã conuertit, Si qua in Christo noua creatura, quasi τὶς pertineat ad κτίσις.

Noua creatura καινὴ κτίσις. Id est, ueluti res quædam recens à Deo condita: adeò sunt contraria inter se Spiritus & carnis iudicia. Vbi igitur doctrinalis liberi arbitrij, quæ nos tradit duntaxat à gratia adiuuari? Est tamen, fateor, auxesis in creaturę nomine: quod libenter usurpauimus quanuis parum Latinum, quum nulla substantia noua condatur, sed qualitas duntaxat immutetur. Verùm sic loqui placuit Spiritui sancto, ut intelligeremus omnia esse in solidũ gratiæ Dei tribuenda in regenerationis opere: non quòd trunci aut stipites simus, sed quia Deus creat in nobis ut bene uelimus ac possimus.

19 Nempe quia ὡς ὅτι. Vel, Nam certè. Vulg. & Eras. quandoquidem. In uno exemplari deerat ὡς. Sic tamen usurpatur & infrà 11. c. 21. posuitq́ue in nobis sermonem hũc ὡς καὶ θέμενος ἐν ἡμῖν τὸν λόγον. Hebræis ponere uerba in ore dicitur qui alicuius opera utitur in re quapiam significanda. sed quum de Deo agitur, peculiaris est huius formulæ emphasis. qua scilicet significatur & cor loquentis à Domino impelli, & linguam regi, ut sit quasi os ipsius Dei loquentis. 20 Precante παρακαλοῦντος. Vulg. exhortante. Sed illa interpretatio mihi magis arridet, quòd uideatur Apostolus ad hanc emolliendam formulam addidisse particulam ὡς, quia re uera Deus non precatur nos, sed ueluti precatur in ministrorum persona. Neque uerò quicquam dici potuit ἐμφατικώτερον.

21 Is qui non nouit peccatum τὸν μὴ γνόντα ἁμαρτίαν. Id est qui prorsus fuit à peccato alienus. Vide suprà uers. 16. Fecit *ut* pro nobis *esset* peccatum ὑπὲρ ἡμῶν ἁμαρτίαν ἐποίησεν. Ita est magis perspicua oratio quàm si dicamus ad uerbum, peccatum fecit. Vocat autem ἁμαρτίαν hoc posteriore loco, Victimam pro peccato, ex Hebræorũ idiotismo, apud quos sic accipitur nomen אשם ut Leuit. 7. a. 2. uel, Christus dicitur factus esse peccatum pro nobis, id est, peccator. nempe ex omnium nostrorum peccatorum reatu ipsi imputato, ut melius appareat sequentis membri oppositio. Iustitia Dei δικαιοσύνη θεοῦ. Id est iusti apud Deum, & quidem iustitia non nobis inhærente, sed quæ quũ in Christo sit, nobis per fidem à Deo imputatur. Ideò enim additum est ἐν αὐτῷ. Sic ergo sumus iustitia Dei in ipso, ut ille est peccatum in nobis, nempe ex imputatione. In eo ἐν αὐτῷ. Eras. per illum. Vide 1. Corint. 2. 4.

CAP. VI.

Exhortatio ad opera.

SEd & ut adminiſtri, hortamur ne fruſtra gratiam Dei uos receperitis.

Dicit enim *Deus*, Tempore accepto exaudiuite, etin die ſalutis ſuccurri tibi. ecce nũc tempus acceptum, ecce nunc dies ſalutis.

Nullam ulla in re prębentes offenſionem ne uituperetur miniſterium.

Sed & in omnib. nos approbamus ut Dei miniſtri, tolerátia multa in oppreſsionibus, in neceſsitatibus, in anguſtiis,

In plagis, in carceribus, in ſeditionibus, in laboribus,

Per uigilias, per ieiunia, per puritatem, per ſcientiam, per lenitatem. per bonitatem, per Spiritum ſanctum, per charitatem non ſimulatam:

In ſermone ueritatis, in uirtute Dei, per arma iuſtitiæ dextra ac ſiniſtra,

Per gloriam, & ignominiam: per conuitia, & laudes: ut ſeductores, ſed ueraces *ſumus:*

Vt ignoti, ſed noti *ſumus:* ut morientes, ſed ecce uiuimus: ut qui caſtigamur, ſed non occidimur.

Vt dolẽtes, ſed ſemper gaudemus: ut pauperes, ſed multos ditamus: ut nihil habẽtes, ſed omnia obtinemus.

Os noſtrum apertum eſt erga uos, Corinthij, cor noſtrum dilatatum eſt.

ΚΕΦΑΛ. ϛ'. A

Συνεργοῦντες δὲ καὶ παρακαλοῦμεν, μὴ εἰς κενὸν τὴν χάριν τοῦ θεοῦ δέξασθαι ὑμᾶς.

λέγει γάρ, καιρῷ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐβοήθησά σοι. ἰδοὺ νῦν καιρὸς εὐπρόσδεκτος, ἰδοὺ νῦν ἡμέρα σωτηρίας.

μηδεμίαν ἐν μηδενὶ διδόντες προσκοπήν, ἵνα μὴ μωμηθῇ ἡ διακονία,

ἀλλ' ἐν παντὶ συνιστῶντες ἑαυτοὺς ὡς θεοῦ διάκονοι, ἐν ὑπομονῇ πολλῇ, ἐν θλίψεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν στενοχωρίαις,

ἐν πληγαῖς, ἐν φυλακαῖς, ἐν ἀκαταστασίαις, ἐν κόποις,

ἐν ἀγρυπνίαις, ἐν νηστείαις, ἐν ἁγνότητι, ἐν γνώσει, ἐν μακροθυμίᾳ, ἐν χρηστότητι, ἐν πνεύματι ἁγίῳ, ἐν ἀγάπῃ ἀνυποκρίτῳ,

ἐν λόγῳ ἀληθείας, ἐν δυνάμει θεοῦ, διὰ τῶν ὅπλων τῆς δικαιοσύνης τῶν δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν, B

διὰ δόξης καὶ ἀτιμίας, διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας. ὡς πλάνοι, καὶ ἀληθεῖς.

ὡς ἀγνοούμενοι, καὶ ἐπιγινωσκόμενοι. ὡς ἀποθνήσκοντες, καὶ ἰδοὺ ζῶμεν. ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι,

ὡς λυπούμενοι, ἀεὶ δὲ χαίροντες. ὡς πτωχοί, πολλοὺς δὲ πλουτίζοντες, ὡς μηδὲν ἔχοντες, καὶ πάντα κατέχοντες.

τὸ στόμα ἡμῶν ἀνέῳγε πρὸς ὑμᾶς Κορίνθιοι, ἡ καρδία ἡμῶν πεπλάτυνται,

IN CAPVT VI.

1 Vt adminiſtri *συνεργοῦντες*. Vulg. Adiuuantes autem Eraſ. Quin & adiuuantes. Vide 1. Cor. 3. b. 9. Fruſtra *εἰς κενὸν*. Vulg. & Eraſ. barbarè & obſcurè, in uacuum.

2 Accepto *δεκτῷ*. Heb. רצון Id eſt, gratuitæ beneuolentiæ, quo ſcilicet Deus ſuum illum immenſum amorem effudit. Hanc ferè uocant ſacri ſcriptores *εὐδοκίαν*, de qua uide Luc. 2. b. 14.

3 Nullam ulla in re *Μηδεμίαν ἐν μηδενὶ*. Vulg. Nemini ullam, *μηδεμίαν μηδενί*. Prębentes *διδόντες*. Eraſ. demus, quaſi ſubaudiatur *ὦμεν*, & ſit adhortatio, quum Apoſtolus potius in ſuo & Timothei ac Syluani exemplari uerum paſtorem Corinthijs ſpectandum proponat. Eſt autem hoc connectendum cum uerbo *παρακαλοῦμεν*, ita ut ſecundus uerſiculus ueluti ſit interiectus, ſicut rectè annotant Græca ſcholia, & Eraſmus ipſe poſtea animaduertit, Vituperetur *μωμηθῇ*. Vulg. reprehendatur, non tam expreſsè.

4 In omnibus *ἐν παντὶ*. Heb. בכל pro, omnibus modis, uel omnibus in rebus, ut ſuprà 4. b. 8, & infrà aliquoties. Approbantes *συνιστῶντες*. i. *μαρτυροῦντες καὶ γνωρίμους ποιοῦντες*. i. declarantes & re ipſa præſtantes, ut infrà 7. c. 11. Vulg. exhibeamus, quaſi ſit adhortatio ac non potius hiſtoriæ narratio. Eraſ. commendantes. quæ ſignificatio nontam uidetur commoda huic loco, atque altera illa. C

5 In ſeditionibus *ἐν ἀκαταστασίαις*. ſiue agitationibus crebris, ut ſedem quietam nullam poſſent inuenire. Accipitur tamen pro tumultu & confuſione Luc. 21. b. 9, & 1. Cor. 14. f. 33.

6 Per uigilias *ἐν ἀγρυπνίαις*. Ante commemorauit quibus in malis uerſaretur quotidie, nunc explicat quibus armis reſtiterit Itaque præpoſitio *ἐν* alio modo nunc ſuit explicanda. Per lenitatem *ἐν μακροθυμίᾳ*. Vulg. in longanimitate Vide Ro. 2. a. 4. Per bonitatem *ἐν χρηστότητι*. Vulg. in ſuauitate. Eraſ. in benignitate. ut & nos alibi.

Per Spiritum ſanctum *ἐν πνεύματι ἁγίῳ*. Commemoratis aliquot ſpeciebus, ſubijcit duo ad quæ tanquam genera poſſint illa reuocari, nempe Spiritum ſanctum, ut cauſam efficientem: & charitatem, ut finem uniuerſalem.

7 In ſermone ueritatis *ἐν λόγῳ ἀληθείας*. Id eſt in Euangelij prædicatione. cui adiungit uirtutem Dei. id eſt, inſignem illam poteſtatem non tantùm edendi ſigna, ſed etiam malos domandi. Ideò. etiam facit armorum meationẽ, & quidem *ἀμφιδεξίων*, id eſt quibus ſeſe ac munus ſuum omni ex parte tueretur.

Sed & conuertere poſſimus non ineptè Per ſermonem ueritatis, & per uirtutem Dei, ut ſcilicet externa nunc præſidia commemoret quibus Satanam & mundum expugnauit. Externa autem uoco quæ ſunt quaſi telorum loco: ſicut militis gladium à fortitudine animi diſtinguimus. Hæc igitur arma fuerunt, ſermo Veritatis, poteſtas illa Dei, cuius meminit infrà 10. a. 4. arma denique iuſtitiæ, id eſt integritas.

8 Per gloriam *διὰ δόξης* *διὰ* hoc in loco non ſignificat inſtrumentalem cauſam, ſed ita accipitur ut quum dicimus, per campos, per urbem incedere. Deſcribit enim ueluti iter quo contenderit ad metam.

Per conuitia, & laudes *διὰ δυσφημίας καὶ εὐφημίας*. Vulgata per infamiam, & bonam famam. Ad uerbum, per maledicentiam, & benedicentiam.

Sed ueraces *καὶ ἀληθεῖς*. *καὶ* pro *ἀλλὰ*, ut Act. 10. d. 28.

11 Os noſtrum, &c. *Τὸ στόμα*, &c. Id eſt apertè, & plenis, ut aiunt, buccis, uobis ſum loquutus, ſingulari cum teſtimonio

A testimonio mei in uos uehementissimi amoris, quasi uidelicet cor meum gestiam in sinum uestrum effundere. Oris enim ac cordis dilatatio uehementissimam declarant affectionem eius qui loquitur. ut fieri solet in summa aliqua lętitia. cuius tamen diuersi sunt fines, atque adeò interdum etiam contrarij. Inde factũ ut dilatatio cordis & oris de maledico dicatur, ut Psal. 34. d. 37. unde ἐπιχαρηκακία: & de eo qui se immodicè efferat, unde μεγαλαυχοξίαν Græci iactationem illam superbam uocant. Sed spectandum est de quo agatur. Hic uerò Apostolum non de gloriosa illa sua iactatione, sed de sua in Corinthios beneuolentia disserere, apparet ex duobus sequẽtibus uersiculis, ut mox dicam. Item ex 7. a. 2. & 3, ubi eandem translationem usurpat. Sed dicet aliquis, quomodo hæc cohærent? Optimè profectò. Nam quòd tam familiariter sua omnia illis exposuerat, maximum erat amicitiæ testimonium. & hoc ueluti proœmio ad audiendas admonitiones præparat.

ὐ στενοχωρεῖσθε ἐν ἡμῖν. στενοχωρεῖσθε δὲ ἐν 12
τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν.

τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν ὡς τέκνοις λέγω. 13
πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς.

μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. τίς γὰρ 14
μετοχὴ δικαιοσύνῃ καὶ ἀνομίᾳ; τίς δὲ κοινωνία
φωτὶ πρὸς σκότος;

τίς δὲ συμφώνησις Χριστῷ πρὸς Βελίαρ; 15
ἢ τίς μερὶς πιστῷ μετὰ ἀπίστου;

τίς δὲ συγκατάθεσις ναῷ θεοῦ μετὰ εἰδώλων 16
B λατρεύει; ὑμεῖς γὰρ ναὸς θεοῦ ἐστε ζῶντος, καθὼς εἶ-
πεν ὁ θεός. ὅτι ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς, καὶ ἐμπεριπα
τήσω, καὶ ἔσομαι αὐτῶν θεός, καὶ αὐτοὶ ἔσονταί μοι
λαός.

Non habitatis angustè in nobis: sed angusti estis in uisceribus uestris.

Eiusdem autem cõpensationis uicem posco. Dico ut filijs, dilatemini & uos.

Ne impari iugo copulemini cum infidelibus. Quod enim consortiũ iustitiæ cum iniustitia? & quæ cõmunio luci cum tenebris? *Idololatræ fugiẽdi.*

Et quæ concordia Christo cum Belial? aut quæ pars fideli cum infideli?

Et quæ consensio templo Dei cum simulachris? nam uos templum estis Dei uiuentis. sicut dixit Deus, Habitabo in eis & inambulabo: & ero illorum Deus, & ipsi erũt mihi populus.

12 Non habitatis angustè ὐ στενοχωρεῖσθε. Persistit Paulus in eadem metaphora, & de animo quasi de domicilio loquitur. στενοχωρεῖσθαι uerò dicitur tam qui ab alio coarctatur, ut qui in angusta domo degit: quàm qui est in se angustus. ac priore quidem declaratione hic accipitur priore loco. est enim hæc sententia, Vos in animo meo quasi domicilio quodam estis, eoque minimè angusto. Totum enim uobis animum patefeci, atque adeò, uestri accipiendi causa, ueluti dilataui. At uos mihi estis angusti (hic enim τὸ στενοχωρεῖσθαι significat angustũ esse) cui scilicet locus non sit apud uos: quorum tamen animos oportuerat mihi quoque patere, ac uicissim me capere (ut infrà 7. a. 2.) ut parpari referretis. Sed & tacita antithesis subest in eo quòd unus multos ultrò recipit, multi uerò ne unũ quidem uicissim capiunt. Vulg. Non angustiamini, prorsus barbarè. Erasmus, non estis angusti. quam interpretationem non mirror obscuram esse, quum ipse plane non intellexerit de quo hic ageretur. Putauit enim angustiæ nomine significari cæremoniarum Mosaicarum obseruationem. absurdè profectò, quod tanti uiri pace dictum uelim: quum hoc nomine nusquam reprehendantur Corinthij, imo uerò potius quòd libertate Christiana nonnunquam abuterentur. Quidam totum hunc locum sic cõuertit, Si uos estis angusti, nõ erga nos estis angusti, sed erga hominem cui estis intimi. homo certe non minus ineptus in exponendo, quàm in interpretãdo temerarius. In uisceribus uestris σὺν τοῖς σπλάγχνοις ὑμῶν Viscera uocat, Hebręorum more, teneriores illos affectus intimo cordi insidentes. Vide infrà 7. d. 15.

15 Eiusdem autem compensationis uicem posco τὴν δὲ αὐτὴν ἀντιμισθίαν. Mihi uidetur præcisa sententia, sed quæ facile suppleri possit. Ideo Vetus interpres addidit participium ἔχοντες habentes, quod tamen parum uidetur conuenire. Eras. ex Chrysostomo cõnectit cum λέγω, quasi sctiptum sit, περὶ δὲ τῆς αὐτῆς ἀντιμισθίας, id est, de mutua uerò compensatione uos ut filios alloquor. quod deinde exponit Paulus quũ petit ut uicissim dilatentur: Ideo conuertit Erasmus, Eandem autem remunerationem ut à filiis exigo. Lector utranuis interpretationem sequatur. Nam eaquam sequitur Ambrosius, & in Græcis etiam scholijs inuenio, planè est uiolenta, quasi scilicet coniunctio δὲ redundet. Cęterùm notandum est Apostolum non τὴν ἴσην, id est parem, sed τὴν αὐτὴν id est eandem, scripsisse, ne uideatur beneficium exprobrare. Deinde ἀντιμισθίαν malui compensationis uicem quàm remunerationem interpretari.

14 Ne impari iugo copulemini μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες Ab amicitia quam ab ijs meritò requirebat, & cuius testificatione præparabat eorum animos ad audiendam reprehensionem, commodè nunc transit, ad eam coniunC ctionem quam habebant cum infidelibus. Vulgata, Nolite iugum ducere. Budæus, ne copulemini. Nam τὸ ἑτεροζυγεῖν accipit pro ὁμοζυγεῖν, id est in eodem iugo trahẽdo alteram partem oneris sustinere. At ego Erasmo assentior, qui quanuis Veterem translationem non emendarit, rectè tamen tradidit ἑτεροζυγοῦντες uocari qui quum sint diuersæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præstent, ut si fidelis uxorem infidelem ducat uel contrà, aut si mensæ dæmoniorum fiat particeps: denique si cum infideli, in aliquo opere, uel per se uel πάρεδρι illicitò commerciũ habeat. Perinde enim est acsi quis sub idem iugum bouem & asinũ compulerit: quod disertè prohibuerat Dominus, ac mihi etiam uidetur alludere Apostolus ad Legem ea de re perscriptam Deut. 22. b. 10, quãuis quod ad matrimoniũ impar attinet, alijs multis locis de eo sit cautum. idque ita esse apparet ex sequentibus opppositionibus.

15 Belial Βελίαρ. Heb. בליעל quo nomine tradit Kimhi significari בלי יעל, id est qui non promouebit, uel בליבועיל id est nequam, siue qui nulli sit commodus. Merito igitur hoc nomine (quod, ut nonnulla alia, satis erat in Græcis etiam Ecclesijs peruulgatum) Diabolus declaratur, Christo optimo maximo oppositus ex diametro. Hieronymus deducit à בלי & עול quasi dicas absque iugo, unde factum ut Aquila ἀποστάτην conuerterit, quem etiam Græca scholia sequuntur. Ego priorem notationem potius amplector, quanuis altera quoq; Satanæ optimè conueniat.

Quæ pars τίς μερὶς. Heb. loquendi formula, acsi dicat, Quid commune habet fidelis cum infideli, quod inter eos diuidi oporteat? ut in uernaculo nostro sermone dicimus, *Qu'ha le fidele à partir auec l'infidele?*

16 Dei uiuentis Θεοῦ ζῶντος. Deum uerè existentem & uitæ authorem, id est חיים (ut Chaldæi uertunt) opponit idolis, rebus scilicet prorsus inanibus ac uanis. Sunt autem qui legant ἡμεῖς ἐσμεν nos sumus, pro ὑμεῖς ἐστε uos estis: Habitabo in eis ἐνοικήσω ἐν αὐτοῖς. Hebraicè והיה בושבני עליהם Ezech. 37. g. 27. ita ut Apostolus nihil prorsus detorserit, quum illic disertè agatur de Christi fœdere, & עליהם potius in ipsis declaret quàm inter ipsos, ideſt בתוכם ut est apud Mosen Leuit. 26. b. 12. quem locum siquis cum isto comparet, facilè iudicabit Paulum hoc potius petijsse ex Ezechiele quàm ex Mose eo tantùm excepto quòd καὶ ἐμπεριπατήσω omnino ex Mose petitum est, qui addit והתהלכתי בתוכם, sed in eo nulla est difficultas. adumbrauit enim arcæ Domini præsentia in medio Israelis, uerã in cordibus nostris præsentiam Immanuelis, per Spiritum sanctum.

IN CA-

Quapropter exite è medio eorũ, & ſeparemini, dicit Dominus: & impurum ne attigeritis: tum ego excipiam uos:

17 διὸ ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῶν, καὶ ἀφορίσθητε, λέγει κύριος, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἅπτεσθε, κἀγὼ εἰσδέξομαι ὑμᾶς, A

Pater Deus. Filij Dei.

Et ero uobis pro patre, & uos eritis mihi pro filijs ac filiabus: dicit Dominus omnipotens.

18 καὶ ἔσομαι ὑμῖν εἰς πατέρα, καὶ ὑμεῖς ἔσεσθέ μοι εἰς υἱοὺς καὶ θυγατέρας, λέγει κύριος παντοκράτωρ.

CAPVT VII.

KΕΦΑΛ ζ.

Mundare seipsũ & sanctificationem perficere

HAs igitur promiſſiones quũ habeamus, dilecti, purgemus noſipſos ab omni inquinamento carnis ac ſpiritus, perficientes ſanctificationem cum timore Dei,

1 Ταύτας οὖν ἔχοντες τὰς ἐπαγγελίας ἀγαπητοί, καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην ἐν φόβῳ θεοῦ.

Accipite nos: nemini iniuriam fecimus, neminẽ peruertimus, neminẽ expilauimus.

2 χωρήσατε ἡμᾶς. οὐδένα ἠδικήσαμεν, οὐδένα ἐφθείραμεν, οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν.

Ad condemnationem *uestri* non loquor. nam antè, dixi uos in cordibus noſtris eſſe, ad ſimul moriendum & ſimul uiuendum.

3 οὐ πρὸς κατάκρισιν λέγω. προείρηκα γάρ, ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ἡμῶν ἐστὲ εἰς τὸ συναποθανεῖν καὶ συζῆν.

Multa mihi loquendi libertas apud uos: multa mihi gloriatio de uobis: impletus ſum conſolatione, uehementer exũdo gaudio in omni afflictione noſtra.

4 πολλή μοι παρρησία πρὸς ὑμᾶς, πολλή μοι καύχησις ὑπὲρ ὑμῶν, πεπλήρωμαι τῇ παρακλήσει, ὑπερπερισσεύομαι τῇ χαρᾷ ἐπὶ πάσῃ B τῇ θλίψει ἡμῶν.

Etenim quum uenissemus in Macedoniã, nullam habuit relaxationem caro noſtra, ſed in omnibus fuimus oppreſſi: foris pugnę intus terrores.

5 καὶ γὰρ ἐλθόντων ἡμῶν εἰς Μακεδονίαν, οὐδεμίαν ἔσχηκεν ἄνεσιν ἡ σὰρξ ἡμῶν, ἀλλ' ἐν παντὶ θλιβόμενοι. ἔξωθεν μάχαι, ἔσωθεν φόβοι.

Sed qui conſolatur afflictos, cõſolatus eſt nos Deus, per aduentum Titi.

6 ἀλλ' ὁ παρακαλῶν τοὺς ταπεινοὺς, παρεκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου.

Non ſolùm autem per aduentum illius,

7 οὐ μόνον δὲ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῇ παρα-

IN CAPVT VII.

1 Carnis & Spiritus σαρκὸς καὶ πνεύματος. Id eſt, corporis & animi, ut ſit hoc modo perfecta ſanctificatio, id eſt utraque ſui parte conſtans. Nam alioqui quorſum corporis puritatem, ſi impurus eſt animus? aut quomodo purus erit animus ſi corpus fuerit inquinatum? Hoc conſiderent qui imaginantur ſe puram conſcientiam coram Deo afferre, etiamſi corpus coram idolis proſtituant. Cæterum hic quoque inepta eſt capitis ſectio, quum hunc uerſiculũ prorſus oportuerit ſuperioribus adiungere. neque emphaſin uerbi ἐπιτελεῖν conſiderauit is qui nuper conuertit, ἐπιτελοῦντες ἁγιωσύνην fungentes ſanctimonia.

2 Accipite nos χωρήσατε ἡμᾶς. Id eſt, Sinite ut locum apud uos inueniam, uobis ſcilicet docendis. Neque enim capere hic accipitur, pro intelligere, ſed ſicut uas aut locus aliquid capit. Redit enim ad id quod dixerat ſuprà 5.c.13, dilatemini etiam uos. Vulg. capite nos. Eraſ. capaces eſtote noſtri, ex Ambroſio. Neminem peruertimus οὐδένα ἐφθείραμεν. Id eſt, in nullius bona inuaſimus, nullius fortunas ſumus populati. Nam τὸ φθείρειν uix poſſe uidetur cõmodè hoc in loco referri ad mores. & Hebræi ſic utuntur uerbo משחית pro uaſtare, diſperdere & fortunis aliquem euertere. Neminem expilauimus μηδένα ἐπλεονεκτήσαμεν Id eſt, nemini quicquam per auaritiam eripuimus. Vulg. neminem circumuenimus. Eraſ. neminem fraudauimus. Vtraque interpretatio nimium latè patet. Eraſ. autem ipſe ut nos hoc in loco, ita etiam conuertit infrà 12.f.17. C

3 Ad condemnationem *uestri* πρὸς κατάκρισιν. Id eſt, ut uos ingrati animi uel perfidiæ condemnem. Ad ſimul moriendum εἰς τὸ συναποθανεῖν. Hoc eſt quod in uernaculo ſermone dicimus, *à la uie & à la mort*, ut ſignificemus cõſtantiſſimam amicitiam. Eraſmus putat Paulum ad illud amicitiæ genus alluſiſſe, quo fiebat ut amico mortuo, qui ſuperſtes manebat, ſibi mortem conſciſceret. Eiuſmodi erant quos Galli uocabant, Soldurios: Cæſar deuotos interpretatur libro de bello Gallico tertio. Talis etiam erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, cuius meminit Plutarchus in Pelopida.

5 In omnibus ἐν παντὶ Heb. בכל uide ſuprà 4.b.8, & 6.a.4. Fuimus oppreſſi θλιβόμενοι. ſub. γεγόναμεν, ut ſuprà 5.b.8, & c.12. Item 11.d.13 ex Hebræorum conſuetudine, apud quos a ſubauditur ſubſtantiuum uerbum poſt participium. Diſertè autem ſit mentio carnis. id eſt corporis, ut conſolationes Spirituales iſtis exercitijs opponat, ac præſertim gaudium illud quod ex Titi nuntio perceperat: quum alioquin animo quoque ut corpore affligeretur, Intus, &c. ἔξωθεν, &c. Videtur alludere ad locum illum Deut. 32.d.25. Eſt enim crux, quod ad externam ſpeciem attinet, ſanctis iuxtà & impijs communis, quanuis in contrarios fines.

6 Afflictos ταπεινοὺς. Heb. עניים quaſi deiectos & proſtratos dicas. Vulg. & Eraſ. ad uerbum, humiles. Per aduentum Titi ἐν τῇ παρουσίᾳ Τίτου. Id eſt, ijs quæ mihi adueniens Titus renuntiauit de uobis quo fructu ſcilicet literas meas perlegeritis. Nam de gaudio quòd propriè accepit Apoſtolus ex ipſius Titi conſpectu, nullam hic opinor fieri mentionem. Imo uerò quod ſuprà dixit 4. c. duodecimouerſu, ſe non reperto Tito, ſtatim Troade ſoluiſſe, ad ipſos Corinthios referendum eſt, quorum deſiderium quum ferre non poſſet Apoſtolus, nec ante acceptum ab eis nuntium uellet ad eos proficiſci, ut eis ſcilicet parceret, ſtatim in Macedoniã contendit, ut Tito ab eis redeunti (eum enim Epheſo miſerat) poſſet occurrere.

7 Sed etiam, &c. ἀλλὰ καὶ Alteram cauſam affert ſuæ conſolationis, nempe benignam apud eos Titi exceptionem, magno cum ipſorum fructu, ſicut futurum promiſerat.

Quum

A κλήσει, ἣν παρεκλήθη ἐφ' ὑμῖν, ἀναγγέλλων ἡμῖν τὴν ὑμῶν ὑπὲρ ἐμοῦ ὑποπόθησιν, τὸν ὑμῶν ὀδυρμόν, τὸν ὑμῶν ζῆλον ὑπὲρ ἐμοῦ, ὥστε με μᾶλλον χαρῆναι.

sed etiam per consolationem quam ille accepit de uobis, qnum renuntiaret nobis uestrum uehemens desiderium, uestrum eiulatum, uestrum pro me zelum: adeò ut magis gauisus fuerim.

ὅτι εἰ καὶ ἐλύπησα ὑμᾶς ἐν τῇ ἐπιστολῇ, οὐ μεταμέλομαι, εἰ καὶ μετεμελόμην. βλέπω γάρ, ὅτι ἡ ἐπιστολὴ ἐκείνη, εἰ καὶ πρὸς ὥραν, ἐλύπησεν ὑμᾶς.

8 Nam etiamsi tristitia uos affeci per epistolam, non me pœnitet, etiamsi pœnituerit. uideo enim quòd epistola illa, tametsi ad tempus, tristitia uos affecit.

Contristati Corinthij ad pœnitentiam.

νῦν χαίρω, οὐχ ὅτι ἐλυπήθητε, ἀλλ' ὅτι ἐλυπήθητε εἰς μετάνοιαν. ἐλυπήθητε γὰρ κατὰ θεόν, ἵνα ἐν μηδενὶ ζημιωθῆτε ἐξ ἡμῶν.

9 Nunc gaudeo: nõ quòd tristitia affecti fueritis, sed quòd tristitia affecti fueritis adresipiscentiam. nam tristitia affecti fuistis secundum Deum: sic ut nulla in re detrimento sitis affecti per nos.

ἡ γὰρ κατὰ θεὸν λύπη, μετάνοιαν εἰς σωτηρίαν ἀμεταμέλητον κατεργάζεται, ἡ δὲ τοῦ κόσμου λύπη θάνατον κατεργάζεται.

10 Nam qui secundum Deum est dolor, is resipiscentiam efficit ad salutem, cuius nunquam pœniteat: at mundi dolor mortem efficit.

B ἰδοὺ γὰρ αὐτὸ τοῦτο, τὸ κατὰ θεὸν λυπηθῆναι ὑμᾶς, πόσην κατειργάσατο ὑμῖν σπουδήν, ἀλλὰ ἀπολογίαν, ἀλλὰ ἀγανάκτησιν, ἀλλὰ φόβον, ἀλλὰ ἐπιπόθησιν, ἀλλὰ ζῆλον, ἀλλ' ἐκδίκησιν. ἐν παντὶ συνεστήσατε ἑαυτοὺς ἁγνοὺς εἶναι ἐν τῷ πράγματι.

11 Ecce enim istuc ipsũ q̃ secundũ Deum tristitia affecti fuistis, quantum in uobis effecit studium: imò *quantam* defensionem, imò indignationem, imò timorem, imò uehemens desiderium, imò zelũ, imò uindicationem? *Denique* per omnia testatum feciſtis, uos esse puros in hoc negotio.

Quum renuntiaret ἀναγγέλλων. Priorẽ causam aggreditur. eamque persequitur usque ad uers. 12. Vehemens desiderium ἐπιπόθησιν. Propositio ἐπὶ uidetur aliquid ponderis addere significationi. Ideo addidi epitheton.

8 Etiam si pœnituerit εἰ καὶ μετεμελόμην. Erasmus etiamsi pœnituisset. ne uideatur Apostolum pœnituisse facti, sed ut perinde hoc sit ac si diceret, etiam si qua pœnitudo facti me tenuisset, eam tamen illo Titi nuncio abiecissem. Ego malui conuertere, etiamsi pœnituerit, quia nõ additur ἄν. Ita autem accipio pœnitendi uerbum cum doctissimo interprete, ut eo significet Apostolus se ex epistola illa acerbius scripta nonnullũ dolorem cepisse, non quasi quod se cerat, optaret esse infectum, sed quòd clementis patris exemplo, se ad hanc seueritatem coactum esse secum gemens, euentum rei expectaret. Vulg. & si pœniteret, uidens quod epistola, &c. ita scilicet ut hoc ad sequentia referatur, & sublata particula γὰρ legatur βλέπων, contra omniũ Græcorum codicum fidem, & ipsa quoque sententia repugnante.

9 Ad resipiscentiam πρὸς μετάνοιαν Id est, ita ut ea tristitia uobis ad emendanda uestra uitia profuerit. Vulg & Eras. ad pœnitentiam. Vide Matth. 3. a. 2. Secundum Deum κατὰ Θεὸν. Tristitia secundum Deum & Tristitia mundi opponuntur. Nam qui secundũ Deum tristis est, id est eo dolore qui à Dei Spiritu manat & Deo est acceptus, de peccatis suis dolet, idque non pœnæ formidine territus, sed hoc ipsum ægerrimè ferens quòd Deum clementissimũ Patrem offenderit, cuius offensam optet etiam sua damnatione, si ita fieri posset, redemptam. At qui secũdum mundum dolet, uel terrenis amissis commodis angitur, uel alieno bono, uel unius pœnę impendẽtis metu est solicitus. Itaque illa tristitia quæ & pœnitentia secundum Deum dici propriè potest, illos pulcherrimos fructus gignit de quibus disseritur sequenti uersiculo. Hæc uerò contrà certa est ad desperationem uia, nisi Dominus medeatur, ut ex Caini, Saulis, Achitophelis, Iudæ horrendis exemplis apparet. Alterius ueræ tristitiæ luculentissimum exemplar præbuerint Da uidis scriptæ lachrymæ.

C

10 Resipiscentiam cuius nunquam pœniteat μετάνοιαν ἀμεταμέλητον. Potest etiam hoc epitheton referri ad σωτηρίαν, quo sensu dicetur salus ἀμεταμέλητος, cuius nunquam uel nos pœnitere possit, uel Deum qui nobis illam dederit, ut firmam ac immotam esse intelligamus. sicut donaDei dicuntur ἀμεταμέλητα Rom. 11. d. 29. Ideo Vetus interpres Stabilem conuertit. Mihi tamen uidetur hoc epitheton potius ad μετάνοιαν referendum. neq; tamen μετάνοιαν ἀμεταμέλητον uelim cum Erasmo pœnitentiam non pœnitendã interpretari. Primùm enim μετάνοιαν & μεταμέλεσθαι Id est resipiscentiam, à pœnitentia distinguendam puto, ut diximus Matth. 3. a. 2. Deinde non est quòd istam paronomasiam affectemus, quę nusquam est in Græco sermone. Denique non pœnitendum apud Latinos quiddam declarat multo minus quàm cuius unquam te pœnitere possit.

11 Defensionem ἀπολογίαν. uel excusationem, ut conuertit Ambrosius. Excitati enim pauli reprehẽsione Corinthij, ita se promptos ac diligentes ostenderant in eius mandato exequendo, ut nulla re magis potuerint declarare sibi tam turpe facinus minimè placuisse. Cæterùm particulam ἀλλὰ Erasmus rectè conuertit per imò, quum auxesin declaret: quanuis Græcus scholiastes putet pro καὶ accipiendam.

Denique per omnia palàm feciſtis σὺν παντὶ συνεστήσατε. Id est πάντως ἐμαρτυρήσατε, omnino seu omnibus modis testatum feciſtis. quo modo usurpatur hoc uerbum etiam apud Demosthenem πρὸς Καλλιππον, ut doctissimus Budæus obseruauit.

Sic etiam accipi diximus suprà 6. a. 4. ut non ineptè conuerterit Vetus interpres exhibuistis, id est παρεσχήκατε. Erasmus, commendastis, non ita appositè: nisi dicamus hanc esse huius uerbi emphasin, ut significet Corinthios ita aboleuisse priorem suspicionem, ut etiam eo nomine magnopere sint commendandi: sed hæc interpretatio non satis cohæret cum uerbo εἶναι. Nam idcirco etiam Erasmus coactus est interpretari, quòd puri sitis.

In hoc negotio ἐν τῷ πράγματι. Rectè expressit Erasmus articulum à Vetere interprete omissum, quum eius uis sit καθαρεύειν.

12 Apud

Nempe etiamſi ſcripſi uobis, non ſcripſi uobis eius cauſa qui iniuriam fecerat, nec eius cauſa qui iniuria affectus fuerat, ſed ut apud uos manifeſtum fieret, ſtudium illud noſtrum pro uobis in conſpectu Dei.

12 Αρα εἰ καὶ ἔγραψα ὑμῖν, οὐχ ἵνεκεν τοῦ ἀδικήσαντος, οὐδὲ ἵνεκεν τοῦ ἀδικηθέντος, ἀλλὰ ἵνεκεν τοῦ φανερωθῆναι τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν πρὸς ὑμᾶς ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. A

Titus ſuſceptus Corinthijs.

Propterea conſolationem accepimus ex conſolatione ueſtri: ſed longè plurimum gauiſi ſumus ob gaudium Titi, quòd refocillatus ſit ſpiritus eius ab omnibus uobis.

13 διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν, περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν,

Nam ſi quid apud eum de uobis gloriatus ſum, non fui pudefactus: ſed ut omnia cum ueritate loquuti ſumus uobis, ita & gloriatio noſtra qua uſus eram apud Titum, uera comperta eſt.

14 ὅτι εἴ τι αὐτῷ ὑπὲρ ὑμῶν κεκαύχημαι, οὐ κατῃσχύνθην, ἀλλ' ὡς πάντα ἐν ἀληθείᾳ ἐλαλήσαμεν ὑμῖν, οὕτω καὶ ἡ καύχησις ἡμῶν ἐπὶ τίτου, ἀλήθεια ἐγενήθη.

Ac uiſcera eius amplius erga uos *affecta* ſunt, dum reminiſcitur omnium ueſtrũ obedientiæ, & ut cum timore ac tremore exceperitis ipſum.

15 καὶ τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ περισσοτέρως εἰς ὑμᾶς ἐστιν, ἀναμιμνησκομένου τὴν πάντων ὑμῶν ὑπακοήν, ὡς μετὰ φόβου καὶ τρόμου ἐδέξασθε αὐτόν. B

Gaudeo igitur quòd in omnibus confidã in uobis.

16 Χαίρω ὅτι ἐν παντὶ θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

CAPVT VIII.

ΚΕΦΑΛ. Η.

Hortatur Paulus Corinthios ad conferendam eleemoſynam in uſus Eccleſiæ Iudaicæ exemplo Macedonum.

POrrò notam facimus uobis, fratres, gratiam Dei collatam in Eccleſias Macedonum,

1 Γνωρίζομεν δὲ ὑμῖν ἀδελφοί, τὴν χάριν τοῦ θεοῦ, τὴν δεδομένην ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τῆς μακεδονίας,

Quòd *ſcilicet* in multa probatione afflictionis redũdauit gaudium ipſorum, & paupertas quæ ad fundum uſq; *eos exhauſerat*, redundauit in copioſam benignitatem ipſorum.

2 ὅτι ἐν πολλῇ δοκιμῇ θλίψεως ἡ περισσεία τῆς χαρᾶς αὐτῶν, καὶ ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν.

---

12 Apud uos πρὸς ὑμᾶς. Hæc non dubitaui priore loco ponere, quanuis in Græcis in poſteriore collocentur. Neque enim dubito quin cohæreat cum uerbo φανερωθῆναι.

Studium illud noſtrum pro uobis τὴν σπουδὴν ἡμῶν τὴν ὑπὲρ ὑμῶν. Vulgata, ſolicitudinem noſtram quam habemus pro uobis. ex quo etiam apparet eum ſequutum eſſe hãc eandem lectionem quam ſum amplexus, primùm ut planã ac perſpicuã, deinde ex Complutenſis codicis, itemque Ambroſij & Theophylacti authoritate. Eraſmus, ſtudium ueſtrum pro nobis τὴν σπουδὴν ὑμῶν τὴν ὑπὲρ ἡμῶν. cui lectioni repugnat illud πρὸς ὑμᾶς quod ſequitur.

In conſpectu Dei ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. Id eſt apud Deum. uel, minimè fucatum, ſed eiuſmodi ut Deo poſſim illud approbare. ſicut diximus Luc. 1. a. 6. C

13 Sed longè plurimũ περισσοτέρως δὲ μᾶλλον. Id eſt ὡς περιττότατα. Nam ſic redundat μᾶλλον, ut augeat comparatiui emphaſin. Vetus interpres, In conſolatione autem noſtra abundantius magis gauiſi ſumus, &c. id eſt ἐπὶ δὲ τῇ παρακλήσει ἡμῶν περισσοτέρως μᾶλλον ἐχάρημεν, &c. quã lectionem in tribus duntaxat Græcis codicibus deprehendimus. Eraſmus, quin uberius Inſuper. Cæterum ingreditur nunc Apoſtolus alteram ſui gaudij cauſam, quã attigimus ſuprà uerſu 7. Spiritus, τὸ πνεῦμα. Id eſt animus, ut ſuprà uerſ. 1.

14 Vera comperta eſt ἀλήθεια ἐγενήθη, Hebraica enallage appellatiui pro adiectiuo, ut ſuprà 3. c. 9. Vulg. & Eraſ. ad uerbum, Veritas facta eſt. Eſt autem ἐγενήθη. id eſt fuit, Hebræorum more ſcriptum pro ἀνεῤῥέθη, ut Græci potius loquuntur, ideoque maluimus conuertere, comperta eſt.

15 Viſcera eius τὰ σπλάγχνα αὐτοῦ. Heb. רחמים *rahamim* id eſt intimus ipſius amor. Hoc enim nomine Hebræi teneriores omnes affectus declarant, ut diximus ſuprà 6. c. 12. *Affecta* ſunt ἐγὶ. Hebræi ſic loqui ſolent (ut Pſal. 145. b. 9) contenti ſolo uerbo ſubſtantiuo, quod & ipſum ſubaudiunt. Interdum addunt uerbum בער id eſt accendit, ut Gen. 43. g. 30. Fuit autem omnino ſupplendum aliquid, ut perſpicua eſſet Latina oratio.

16 In omnibus ἐν παντὶ. Vide ſuprà 6. a. 4. Addidimus autem particulam οὖν igitur, ex uetuſti codicis fide. Confidã in uobis θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν. Id eſt, quòd eiuſmodi uos eſſe cognouerim, ut de uobis ſecurè poſſim optima quæque ſentire ac loqui. Annotat Eraſmus, in quibuſdam Græcis codicibus legi. θαῤῥῶμεν ὑμῖν, quam lectionem puto eſſe deprauatam, pro θαῤῥῶ ἐν ὑμῖν.

IN CAPVT VIII.

1 Gratiam Dei τὴν χάριν τοῦ θεοῦ. Id eſt diuinum beneficium: quod duabus in rebus apparuerat, nempe quòd in tantis ærumnis tanta fuerat Macedonum alacritas, deinde quòd ex tanta paupertate adeò liberaliter contuliſſent, unde aliorum tenuitas aleretur: ut uiderentur ſui ipſorum obliti.

2 In multa probatione, &c. ἐν πολλῇ δοκιμῇ. Id eſt, quòd multæ illæ ærumnæ quibus Dominus ipſos exploratuit, eorum alacritatem non modò non extinxerint, ſed etiam clariorem effecerint. Gaudium enim uocat τὴν προθυμίαν καὶ ἱλαρότητα. Paupertas quæ ad fundum uſque *eos exhauſerat* ἡ κατὰ βάθους πτωχεία αὐτῶν. Tot uerbis uoluit ἡ κατὰ βάθους exprimere potius, quàm obſcurè interpretari, altiſſima uel profunda paupertas.

Redundauit in copioſam benignitatem ipſorum ἐπερίσσευσεν εἰς τὸν πλοῦτον τῆς ἁπλότητος αὐτῶν. Vulg. & Eraſ. abundauit in diuitias benignitatis ipſorum. Diximus autem Ro. 2. a. 4. πλοῦτον Hebræorum more uocari à Paulo omnem copiam ac abundantiam: & Hebraiſmum hunc, diuitiæ benignitatis, pro copioſa benignitate, alibi ſæpe expoſuimus. ἁπλότης uerò quum in genere candorem & ſimplicitatem morum declaret, accõmodandum eſt ad id de quo agitur, adeò ut ἁπλότητα exponant Græca ſcholia, id eſt liberalitatem, tum hoc in loco, tum etiam infrà 9. c. 11. &

A 11,& d.13. Nos benignitatem maluimus conuertere: quo uocabulo non quęuis liberalitas ſignificatur, ſed ea demùm quæ à facilitate quadam & humanitate naturę proficiſcitur, id denique quod ab Hebręis ברכה uocatur. Eſt igitur hęc ſententia, paupertatem illam quæ Macedonas uidebatur prorſus exhauſiſſe, ita compertam fuiſſe diuitem, ut inde copioſiſſimæ benignitatis ueluti riuus emanarit. Nam quo tenuiores ſunt facultates eius qui aliquid largitur, eo maior eſt eius liberalitas, ſi ſponte & libenter largiatur, ut uidua illa Matth.12. omnium diuitum liberalitatem dicitur ſuperaſſe. 3 Benigni αὐθαίρετοι. Id eſt, ſponte liberales, quos Hebræi נדיבים uocant. Vulg. & Eraſ. prompti, πρόθυμοι. Quod autem Vetus interpres conuertit κατὰ δύναμιν ſecundum uirtutem, Eraſmus multo rectius interpretatus eſt Pro uiribus, ex Ambroſio.

δι κατὰ δύναμιν, μαρτυρῶ, καὶ ὑπὲρ δύνα 3
μιν αὐθαίρετοι,

μετὰ πολλῆς παρακλήσεως δεόμενοι ἡμῶν, 4
τὴν χάριν καὶ τὴν κοινωνίαν τὴν διακονίας τὴν εἰς
τοὺς ἁγίους, καθὼς ἐξαθτὰ ἡμᾶς.

καὶ οὐ καθὼς ἠλπίσαμεν, ἀλλ' ἑαυτοὺς ἔδωκαν 5
πρῶτον τῷ κυρίῳ, καὶ ἡμῖν διὰ θελήματος θεοῦ.

εἰς τὸ παρακαλέσαι ἡμᾶς τίτον, ἵνα καθὼς προε 6
νήρξατο, οὕτως καὶ ἐπιτελέσῃ εἰς ὑμᾶς καὶ τὴν χά
ριν ταύτην.

B ἀλλ' ὥσπερ ἐν παντὶ περισσεύετε πίστει, καὶ 7
λόγῳ, καὶ γνώσει, καὶ πάσῃ σπουδῇ, καὶ τῇ ἐξ ὑ-
μῶν ἐν ἡμῖν ἀγάπῃ, ἵνα καὶ ἐν ταύτῃ τῇ χάρι
τι περισσεύητε.

οὐ κατ' ἐπιταγὴν λέγω, ἀλλὰ διὰ τῆς ἑτέρων 8
σπουδῆς, καὶ τὸ ὑμέτερον ἀγάπης γνήσιον δο
κιμάζων.

Nam pro uiribus (teſtor) etiam ſupra uires benigni *fuerunt*:

Multis cum precibus rogantes nos ut grátiam & ſocietatẽ ſubminiſtrationis quæ in ſanctos *impenditur*, ſuſciperemus,

Ac non ſicut ſperabamus *ita fecerunt*, ſed ſemetipſos dediderunt primùm Domino, *deinde* & nobis, per uoluntatem Dei:

Ad hoc ut nos adhortaremur Titum, ut ſicut ante cœpit, itaetiam abſoluat apud uos hanc quoque gratiam.

Itaq; ſicut in omnibus abundatis fide, & ſermone, & cognitione, & omni ſtudio, & ueſtra in nos charitate, *uidete* ut in hac quoq; gratia abundetis.

Non ex imperio loquor, ſed per aliorum ſtudium, etiam ueſtræ dilectionis ſyncerita-tem reddens exploratam.

4 Gratiam τὴν χάριν. Quod alius quiſpiam onus uocaſſet, hoc ipſe gratiam uocat, nempe ut in aliquam partem ueniret huius officij quod ſanctis impendebatur. Nam & ſi non poterat pecuniam ſuppeditare Apoſtolus, operã tamen ſuam conferebat in hortandis Corinthijs, ut ipſe ueluti ducis, alij uerò militum quaſi officium in hoc ſancto certamine obirent. Quidam hoc malunt ita accipere quaſi Macedones Paulum rogarint ut pecuniam collatitiam cogeret, & coactam deferret Hieroſolymam cum collegis alijs. quod uerum eſſe apparet ex uerſ. 19: ſed tamen hoc malò explicare ex uerſ. 6. In eo enim apparet ſingularis charitas Macedonum, quòd non contenti ex ſua tenuitate tam liberaliter contuliſſe, Paulum etiam multis precibus ultrò rogabant ut Corinthios quoq; per Titum ad officium faciendum hortaretur. quod quidem nihil aliud erat quàm eum facere huius beneficentiæ ſocium, ut antè dixi.

6 Ita etiam abſoluat apud uos hanc quoque gratiam ὅτω καὶ ἐπιτελέσηις ὑμᾶς καὶ τὴν χάριν ταύτην Id eſt, ut quemadmodum cœpit, ita etiam ad finem uſque pergat efficere ut huius quoque gratiæ ſitis participes. Ex eo autem efficitur, Titum ad eos proficiſcentem, non tam ab illis aliquid eſſe petiturum, quàm ſingulare beneficium præter alia multa quæ ab eo acceperant, illis allaturum: quum nimirum ſit eis præbiturus eius munificentię occaſionem, in qua nihil decedit, ſed cõtrà plurimũ accedit largienti. Hoc enim eſt, inquit ille, fœnerari Domino. Ambroſius aliter explicat, ut annotauit Eraſmus, nempe ac ſi diceret Apoſtolus ſe fuiſſe Tito authorem huius obeundæ legationis
C apud Corinthios: ut quemadmodum hortatu illius cœperant imitari munificentiam aliorum, ita eodem hortatore perficiant. Verùm ut hæc elici poſſet ſententia, uidebatur omnino ſcribendum fuiſſe ἵνα καθὼς προενήρξασθε, ὅτω καὶ ἐπιτελέσητε δι' αὐτοῦ τὴν χάριν ταύτην, id eſt, ut ſicut antè cœpiſtis, ita etiam abſoluatis per eum hanc gratiam.

7 Itaque ἀλλὰ Id eſt ὥστε, quo modo teſtatur Corinthus ille qui de dialectis ſcripſit, hãc particulam ſæpe apud Atticos etiam ſcriptores uſurpari. Vulg. ſed Eraſ. imò. quæ interpretatio tum demum locum habet quum ſuperiora corriguntur, ut ſuprà 7. c. 11. hic uerò uidetur concluſio ſubijci adhortationis ſpecie. Nam τὸ περισσεύειν non poſſum comparandi ſignificatione accipere, quaſi moneat Apoſtolus Corinthios ut Macedonas hic quoque ſuperent: quum hoc idem uerbum Macedonibus Paulo antè tribuerit. Puto igitur copioſam liberaliitatem ſimpliciter eo ſignificari.

Videte ut ἵνα. Sub. σκοπεῖτε, uel ὁρᾶτε. quam eclipſin Atticam doctiſſimus Budæus in Commentarijs linguæ Græcæ annotauit & multis exemplis confirmauit.

8 Per aliorum ſtudium διὰ τῆς ἑτέρων σπουδῆς. Macedonas intelligit, quorum ſedulitatis exemplo propoſitò tum in conferenda pecunia, tum in rogando Apoſtolo ut de ea re Corinthios appellaret, dicit ſe nõ imperioſe ad eos ſcribere, ſed, quum de eorum alacritate minimè dubitet, idcirco tantùm ſcribere, ut hoc modo teſtatum fiat quàm germana ſit ac ſyncera ipſorum charitas. Eraſmus. per ſolicitudinem erga alios. quaſi ſtudium aliorum paſſiuè accipiendum ſit. Eam uerò interpretationem ſi ſequamur, redundabit καὶ particula, idcirco tantùm addita ut comparetur Corinthiorum charitas cum aliorum ſtudio.

Synceritatem τὸ γνήσιον. γνήσιος & νόθος id eſt germanus & adulterinus, apud Græcos opponuntur. Tum demum igitur apparet germanam eſſe charitatem, quum re ipſa, idque promptè ac liberaliter, fratribus ſuccurrimus propter Chriſtum. Germanitatis uocabulum uſurpant quidem Latini, ſed alia ſignificatione.

Reddens exploratam δοκιμάζων. Vulgata comprobans: Eraſmus approbans, rectè quidem, ſed ambiguè niſi addas alijs, uel omnibus, aut aliquid eiuſmodi. Nam τὸ δοκιμάζειν pro explorare, ipſius Apoſtoli reſpectu accipi non poteſt, quum Apoſtolus nullam experientiam requirere ſe teſtetur, infrà 9. a. 2. Comprobandi autem uerbum nullo modo uidetur conuenire.

Noſtis enim beneficentiam Domini no- 9 γινώσκετε γὰρ τὴν χάριν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰη- A
Pauper Chriſtus. ſtri Ieſu Chriſti, quòd *ſcilicet* propter uos pau σοῦ χριστοῦ, ὅτι δι' ὑμᾶς ἐπτώχευσε πλούσιος ὤν,
per factus ſit, quum eſſet diues: ut uos illius ἵνα ὑμεῖς τῇ ἐκείνου πτωχείᾳ πλουτήσητε.
paupertate diteſceretis.

Et ſententiam in ea re *meam* edo. nam hoc 10 καὶ γνώμην ἐν τούτῳ δίδωμι. τοῦτο γὰρ ὑμῖν
uobis cõducit, qui non ſolùm facere, ſed e- συμφέρει, οἵτινες οὐ μόνον τὸ ποιῆσαι, ἀλλὰ καὶ
tiam uelle antè cœpiſtis anno ſuperiore. τὸ θέλειν προενήρξασθε ἀπὸ πέρυσι.

At nunc etiam illud ipſum facere, abſol- 11 νυνὶ δὲ καὶ τὸ ποιῆσαι αὐτὸ ἐπιτελέσατε, ὅπως
uite: ut ſicut *affuit* promptum illud uelle, ita καθάπερ ἡ προθυμία τοῦ θέλειν, οὕτως καὶ τὸ αὐτὸ
etiam *adſit* ipſum perficere ex eo quod ha- ἐπιτελέσαι ἐκ τοῦ ἔχειν.
betis.

Etenim ſi prius adſit promptus animus, *is* 12 εἰ γὰρ ἡ προθυμία πρόκειται, καθὸ ἐὰν ἔ-
acceptus eſt pro eo quod habet aliquis, nõ χῃ τις δυπρόσδεκτος, οὐ καθὸ οὐκ ἔχει.
pro eo quod non habet.

Non enim ut alijs relaxatio ſit, uobis au- 13 οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις ἄνεσις, ὑμῖν δὲ θλῖψις,
tem oppreſſio,

Ped pari conditione hoc tempore ueſtra 14 ἀλλ' ἐξ ἰσότητος ἐν τῷ νῦν καιρῷ τὸ ὑμῶν
abundantia *ſupplet* illorum defectum, ut & il περίσσευμα εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα, ἵνα καὶ τὸ B
lorum abundãtiaueſtrum defectũ ſuppleat, ἐκείνων περίσσευμα γένηται εἰς τὸ ὑμῶν ὑστέ-
ut fiat æquabilitas. ρημα, ὅπως γένηται ἰσότης,

9 Pauper factus ſit ἐπτώχευσε. πτωχὸν & πτόνηνα, id eſt mendicum à paupere ſic diſtinxit Ariſtophanes in Pluto,

Πτωχῷ μὲν γὰρ βίος ὅν σὺ λέγεις, ζῆν ἐστὶν μηδὲν ἔχοντα·
Τῷ δὲ πένητος, ζῆν φειδόμενον, καὶ τοῖς ὄψεσι προσέχοντα,
Ὑπεργίγνεσθαι δ' αὐτῷ μηδέν, μὴ μέντοι μηδ' ἐπιλείπειν.

In quam ſententiam citauimus etiam Martialis elegantem uerſiculum Matth. 19. c. 21. Sed hoc diſcrimen non eſt perpetuum. Poſſumus tamen etiam ſuprà uerſ. 2. πτωχείαν interpretari mendicitatem, ut ſignificetur Macedonas eò inopiæ fuiſſe redactos ut alieno ſubſidio potius egerent, quàm alijs largirentur, & tamen promptè ac benignè contliſſe. Sed & hoc loco dici poteſt Chriſtus factus fuiſſe mendicus, non quòd mendicantium more, quos uocant, oſtiatim uictum mendicaret otioſus, ſed quòd homo factus & quidem tenuiſſimis facultatibus, aliorum ſubſidijs egeret ad hanc tolerandam uitam, quum ipſe ſit uitæ author.

10 Sententiam γνώμην. Vulg. & Eraſ. conſilium. Vide 1. Cor. 7. d. 25. Sed etiam uelle ἀλλὰ καὶ τὸ θέλειν. Id eſt non ſolùm facere, ſed etiam ultrò facere, ut Græcus ſcholiaſtes rectè interpretatur. Deſignat enim uoluntatem ſponteneam abſque ullo alterorum impulſu, nedum ab ambitione aut pudore profectam. Denique id declarat quod apud Hebræos uerbum רצה quo ſcilicet ſignificatur uoluntas eiuſmodi ex qua delectetur aliquis: ut ſiquis ex eo ipſo capiat uoluptatem quòd alteri beneſaciat. Hoc autem uelle ſanè ſuperius eſt multis partibus eo facto quod nudum eſt, id eſt, quod ab hac uoluntate non promanat. Ita enim facere cuiuſuis fuerit qui facultatem habuerit: uelle autem, eorum demum qui uera charitate impelluntur. Itaque ineptus eſt ille qui hunc locum perinde interpretatur acſi ſcriptum ſit, & facere & uelle, quum, inquit, facere plus ſit quàm uelle. Hoc ego uerò pernego, ut quidem τὸ θέλειν accipitur hoc in loco. Sed & in eo me non habet aſtipulatorem quòd Rom. 1. d. 32, putat τὸ συνευδοκεῖν minus quiddã eſſe quàm πράττειν, quem locum ille citauit ut errorem errore cumularet.

11 Illud ipſum facere abſoluite τὸ ποιῆσαι. Id eſt, ut rectè Eraſmus ſententiam expoſuit, illud quod facere cœpiſtis perficite. Apparet autem Apoſtolum iſtis infinitis τὸ ποιῆσαι, τὸ θέλειν. τὸ ἔχειν. fuiſſe hoc in loco delectatum, C
& alibi quoque ut Philip. 2. b. 13, quo modo ſcripſit Perſius. Scire tuum nihil eſt. Itaque ſtudui hoc ipſum quoque exprimere, quoad eius fieri potuit. Nam ἐκ τοῦ ἔχειν, noluimus cõuertere, Ex habere, quod nemo intellexiſſet: ſed ἡ πρόθυμία τοῦ θέλειν conuertimus promptum illud uelle, potius quàm promptus animus uoluntatis, cum Vetere interprete: aut uoluntas prompta cum Eraſmo, qui tamen alioqui ſententiam rectè expreſſit, ſed Pauli phraſi non ſeruata. Ipſum perficere τὸ ἐπιτελέσαι. Duo extrema ſunt Velle & Perficere, inter quę medium collocatur Facere. Vulg perficiendi. Legit enim τοῦ ἐπιτελέσαι. ita ſcilicet ut πρόθυμία repetatur ἀπὸ ποιεῖν.

Ex eo quod habetis ἐκ τοῦ ἔχειν. Ludit Apoſtolus, ut dixi, in his infinitis. Eraſmus, ex eo quod poteſtis. Ac ſanè fateor ἔχειν poni interdum pro δύνασθαι, id eſt, habere pro poſſe, ſed non uideo cauſam eſſe cur hanc enallagen quæramus.

12 Acceptus eſt pro eo quod habet aliquis καθὸ ἐάν ἔχῃτις, εὐπροσδεκτος. Id eſt, placet Deo iſta alacritas pro facultatum præſentium ratione, ut non opus ſit tenuitatem prætexi à quoquam, quaſi non ſit Deo futurum gratum ipſius munus, niſi par fuerit locupletum collationi. Imò ſpectat Deus in probando munere, non id quod non habes, ſed id demum quod habes. alioquin oporteret tenues uel nihil uel ex alieno largiri.

13 Non enim ut alijs οὐ γὰρ ἵνα ἄλλοις. Eraſmus putat aliquid ſupplendum, nempe, Non ſic dandũ eſt, ut alijs &c. Sed & quidam hic conſtituit inauditam enallagen ἵνα pro δεῖ, quum hoc uerbum potius ſubauditi ſoleat, ut diximus, Marc. 4. c. 22. Ego uerò exiſtimo iuſtam eſſe conſtructionem, & totum uerſiculum pendere à uerbo γένηται, quod in proximi uerſiculi priore membro ſubauditur.

14 Sed pari conditione ἀλλ' ἐξ ἰσότητος. Id eſt, ut ſicut nũc aliis inopibus uos abundantes largimini è ueſtro, ſic alij uicißim de ſuo uobis egentibus largiantur. Debet enim ultrò citroque ius iſtud ἀνάλογον inter Chriſtianos ualere, & ἐξ ἰσότητος idem hic declarare, atque ἐξ ἴσου uel ἐξομοίου liquet ex ipſa Pauli interpretatione.

Non debet tamen hoc ſpectari in largiendo, qua in re plurimùm peccant homines quum illi demum beneſaciunt à quo paria uel maiora expectent. Hoc uerò nõ eſt Deum uel proximum, ſed ſeipſum amare. Deinde in eo quoque grauiter peccatur quòd plerique nec inopiam, nec abundantiam rectè metiuntur, unde naſcitur tanta inter Chriſtianos ἀνισότης quanta ne inter Turcas quidem apparet, dum alius redundat, alius fame perit, alius uoluntaria mendicitate ſperat in cælum irrumpere.

Vul.

A Vulg. sed ex æqualitate, quod uix quisquam intelligat. Eras. sed ut ex æquabilitate: duplici præterea errore, nempe quòd ἵνα repetierit ἀπὸ κοινῆ, deinde quòd distinctionem adscripserit post ἰσότητος, quasi scilicet imperfecta sit oratio, repugnantibus omnibus Græcis codicibus, qui hoc connectunt cum eo quod sequitur, ipsaque adeò sententia refragante. *Supplet* illorum defectum εἰς τὸ ἐκείνων ὑστέρημα Sub. γίγνεσθαι. ut sit ad uerbum, fit illorum defectui, id est illorum inopiæ seruit. Eras. uertit, illorum succurrat inopiæ, ut γένηται subaudiatur ἀπὸ κοινῆ, idque hortandi modo, quod tamen nō uideo qui fieri satis cōmodè possit. AEquabilitas ἰσότης. Hoc quid sit perspicuè exponitur in proximo uersiculo. Est autem hæc ἰσότης illius superioris ueluti effectum ac fructus, siquidem oritur ex eo æquabilitas facultatum, quod abundantia quorundam uicissim succurrit aliorum inopiæ. Sed hanc æquabilitatem sciendū est ἐν χρήσει positam esse, non autem ἐν κτήσει. quod fanatici Anabaptistæ non considerarunt.

καθώς γέγραπται· ὁ τὸ πολὺ, οὐκ ἐπλεόνασε· καὶ ὁ τὸ ὀλίγον, οὐκ ἠλαττόνησεν. 15

Sicut scriptum est, Qui multum *collegit*, non habuit amplius: & qui paulum, non habuit minus.

Χάρις δὲ τῷ θεῷ, τῷ δόντι τὴν αὐτὴν σπουδὴν ὑπὲρ ὑμῶν ἐν τῇ καρδίᾳ Τίτου. 16

Gratia autem Deo qui immisit idem studium pro uobis in cor Titi,

ὅτι τὴν μὲν παράκλησιν ἐδέξατο, σπουδαιότερος δὲ ὑπάρχων, αὐθαίρετος ἐξῆλθε πρὸς ὑμᾶς. 17

Quòd *scilicet* tum exhortationem illā gratam habuerit: tum uerò maiore studio usus, suapte sponte ad uos abierit.

συνεπέμψαμεν δὲ μετ' αὐτοῦ τὸν ἀδελφὸν, 18 ὃν ὁ ἔπαινος ἐν τῷ εὐαγγελίῳ διὰ πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν,

Misimus autem unà cum eo fratrem eum cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias:

B οὐ μόνον δὲ, ἀλλὰ καὶ χειροτονηθεὶς ὑπὸ τῶν ἐκκλησιῶν, συνέκδημος ἡμῶν σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν πρὸς τὴν αὐτοῦ τοῦ κυρίου δόξαν, καὶ προθυμίαν ὑμῶν. 19

(Nec *id* solùm: sed etiam suffragijs delectus est ab Ecclesijs socius peregrinationis nostræ, cum hac beneficentia quæ administratur à nobis ad ipsius Domini gloriam, & promptum animum uestrum.)

στελλόμενοι τοῦτο μή τις ἡμᾶς μωμήσηται ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ, τῇ διακονουμένῃ ὑφ' ἡμῶν. 20

Vitantes hoc, nequis nos uituperet in hac exuberantia quæ administratur à nobis.

19 Idem studium ταὐτὸν σπουδήν. In quibusdam codicibus legitur τοιαύτην, id est talem.

17 Exhortationem παράκλησιν. Ambrosius, consolationem. quod non conuenit. Loquitur enim Paulus de exhortatione quam commemorauit suprà uers. 6. eamque significat ipsi gratam fuisse, quanuis ultrò & sua spōte potius quàm hac exhortatione impulsus, hanc prouinciam in se receperit.

Tum uerò δὲ Ita conuerti propter μὲν præcedens. Vulg. sed, prorsus incommodè Eras. quin potius, μᾶλλον δὲ. Sed & ἐδέξατο malui interpretari, gratam habuerit, quàm susceperit, uel acceperit, ut planior esset oratio.

Maiore studio usus σπουδαιότερος ὑπάρχων. Vulg. quum solicitior esset. Nam ubique σπουδὴν conuertit solicitudinem. Eras. quum esset diligentior. Vtraque interpretatio mihi uisa est obscurior.

18 In Euangelio ἐν εὐαγγελίῳ. Id est in prædicatione Euangelii. Quidam per absurdè iampridem hunc locū interpretati sunt de Euangelica historia à Luca perscripta. Neque uerò necesse est nos torqueamus in quærendo quis iste fuerit, itemque tertius ille qui unà cum Tito & hoc altero missus est.

19 Neque *id* solùm ὃ μόνον δὲ. Vide Rom. 5. a. 3. Suffragijs delectus est χειροτονηθείς. Subaudi ἐστιν, pro ἐχειροτονήθη, Hebræorum more, de quo sæpe iam diximus. Vulgata ordinatus est. Erasmus delectus est. Vide Act. 14. d. 23.

C Cum hæc beneficentia σὺν τῇ χάριτι ταύτῃ. Nonnulli codices legūt ἐν pro σὺν, id est In pro Cum. Vetus autem interpres uidetur existimasse ἐν prò εἰς positum, ut qui uerterit, in hanc gratiam, nec fortassis malè. Vocat enim Apostolus χάριτας collata munera in Ecclesiæ Hierosolymitanæ subsidium, quibus colligendis & Hierosolymam perferendis delectus erat, addito hoc collega.

Et promptum animum uestrum καὶ προθυμίαν ὑμῶν. Vulg. destinatam uoluntatem nostram. Legit enim ἡμῶν, sed corruptè. Nam de Corinthijs agitur. quorū etiam laudis in Christo mirificè studiosus erat Apostolus. Cæterùm προθυμίαν uertit destinatam uoluntatem, Aquinatem impulit, propter Græcæ linguæ ignorationē, ut hoc loco multa ἀπροσδιονύσως differeret de prædestinatione, sicut Erasmus obseruauit. Sed proptitudinis uocabulum, quod idem Erasmus substituit, non legi apud idoneos authores.

20 Vitantes hoc Στελλόμενοι. Cohæret hoc participium cum uerbo συνεπέμψαμεν, uersu 18, interiecto scilicet uersu 19, quem idcirco putauimus includendum parenthesi. Est autem, ut rectè annotauit Erasmus, sumpta translatio à nautis qui flexo cursu scopulum declinant. Ideò maluit interpretari declinantes, ἐκκλίνοντες. In hac exuberantia ἐν τῇ ἁδρότητι ταύτῃ. Id est, in copiosa ista Ecclesiarum munificentia, quæ nostræ fidei commissa est.

21 *Vt qui* procuremus honesta προνοούμενοι καλά. Non dubium est quin hoc ponatur αἰτιολογικῶς. Ideo Vetus interpres conuertit Prouidemus enim. id est προνοοῦμεν γάρ, quam lectionem in duobus codicibus inuenimus.

22 Quam habeo erga uos πολλὴ εἰς ὑμᾶς. Nonnulli malunt uertere, quam *habet* erga uos. Sed præstat ad Paulum ipsum referre. quem quum iuuideret de Corinthijs sibi tanta polliceri, uerisimile est hoc Pauli iudicio multò factum alacriorem.

11 Siue de Tito *queritur* εἴτε ὑπὲρ Τίτου. Hoc uideo connecti ab interpretibus cum extremo uersiculo superiore, repugnantibus Græcis Scholijs, & certo, ut opinor, errore. Primùm enim manifestis sōlæcismis scateret oratio. quod ut uitaret Stapulensis, hæc putauit non de Tito, sed de illo tertio Titi collega dici: sed prorsus incommodè. Deinde uideretur à seipso dissentire Apostolus, si fiduciam suam in horum legatorū dignitate & authoritate collocaret, ac non potius in egregia illa ac prompta Corinthiorum uoluntate quam ante prædicauit, & mox rursum significabit. Erasmus igitur non rectè conuertit.

Vt qui procuremus honeſta, non ſolùm co ra n Domino, ſed etiam coram hominibus.

Miſimus autem cum eis fratrem noſtrum, quem ſæpe in multis probauimus ſtudioſũ, nunc autem multò ſtudioſiorem, ob multã fiduciam quam *habeo* erga uos.

Siue de Tito *quæritur*, ſocius meus *eſt*, & apud uos adiutor: ſiue de fratribus noſtris, legati ſunt Eccleſiarum, & gloria Chriſti.

Ita demonſtrationem charitatis ueſtrę & noſtræ de uobis gloriationis edite in eos, in conſpectu Eccleſiarum.

21 προνοοῦμενοι καλὰ, οὐ μόνον ϛνώπιον κυ- A
ρίου, ἀλλὰ καὶ ϛνώπιον ἀνθρώπων.

22 Συνεπέμψαμεν δὲ αὐτοῖς τὸν ἀδελφὸν ἡ-
μῶν, ὃν ἐδοκιμάσαμεν ϛν πολλοῖς πολλάκις
σπουδαῖον ὄντα. νυνὶ δὲ πολὺ σπουδαιότερον,
πεποιθήσει πολλῇ τῇ εἰς ὑμᾶς.

23 εἴτε ὑπὲρ τίτου, κοινωνὸς ἐμὸς, καὶ εἰς ὑμᾶς
συνεργὸς, εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν ἀπόστολοι ἐκκλη-
σιῶν, δόξα Χριστοῦ.

24 τὴν οὖν ϛνδειξιν τῆς ἀγάπης ὑμῶν καὶ ἡμῶν
καυχήσεως ὑπὲρ ἡμῶν, εἰς αὐτοὺς ϛνδείξασθε,
καὶ εἰς πρόσωπον τῶν ἐκκλησιῶν.

CAPVT IX.

Perſit Paulus hortari Corinthios ut eleemoſynas conferant in pauperes Chriſtianos Iudæos.

NAm de ſubminiſtratione quidem quæ fit in ſanctos, ſuperuacaneum eſt mihi ſcribere uobis.

Noui enim promptum animum ueſtrum, quem de uobis iacto apud Macedones, quòd *ſcilicet* Achaia parata ſit ab anno ſuperiore: & ex uobis *ortus* zelus prouocauit complures.

ΚΕΦΑΛ θ.

1 Περὶ μὲν ϛν τῆς διακονίας τῆς εἰς τοὺς ἁγίους
περισσόν μοί ἐϛιν τὸ γράφειν ὑμῖν.

2 οἶδα γὰρ τὴν προθυμίαν ὑμῶν, ἣν ὑπὲρ ὑ-
μῶν καυχῶμαι Μακεδόσιν. ὅτι Ἀχαΐα παρε-
σκεύασται ἀπὸ πέρυσι, καὶ ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος ἠρέθι
σε τοὺς πλείονας.

B

Siue Titi nomine: neque Vetus interpres rectè, Siue pro Tito: ſed noua hic eſt periodus, capita complectens commendationis legatorum, quorum uult ſummam haberi rationem. Itaque ὑπὲρ ponitur pro περὶ, ut in proximo uerſiculo & alibi ſæpe: & ſupplendum eſt aliquid accommodatum ſententiæ: puta δεῖ λέγειν, oportet dicere, ut ſupplent Græca ſcholia, uel potius ἐξετάζεται, id eſt quæritur & inquiſitio habetur. Nam hoc melius conuenit ſequenti membro.

Siue de fratribus noſtris εἴτε ἀδελφοὶ ἡμῶν. Sub. ἐξετάζονται. Græcè enim dicitur is ἐξετάζεσθαι, περὶ ὃ ἐξετάζομεν, uel, ὃν ἐξετάζομεν. Intelligit autem fratrum nomine duos Titi collegas, quorum utrunque uocarat ἀδελφὸν. generali ſcilicet nomine. Vulg. ſiue fratres noſtri, ita obſcurè, ut nemo intelligat. Eraſmus, ſiue *aliorum*, fratres noſtri ſunt: quaſi ſcriptum ſit εἴτε ὑπὲρ ἄλλων, quo modo etiam uidetur legiſſe Græcus ſcholiaſtes: alioquin adeò noua & inſolens eſt iſta eclipſis, ut eam non poſſim admittere.

Legati *ſunt* Eccleſiarum ἀπόστολοι ἐκκλησιῶν, Sub. εἰσὶν, ut infrà 10. a. 1. Legatos autem diximus, non Apoſtolos, quòd uideatur hanc unam legationem Paulus hoc nomine ſignificare. quãquam etiamſi Apoſtolos, id eſt miniſtros uerbi, interpretemur, ut Rom. 16. a. 7, non ineptè hoc dixerit, propter encomia quæ illis antè tribuit uerſu 18. & 22. Deinde quia dicuntur Chriſti gloria.

Et gloria Chriſti δόξα Χριστοῦ. Similem copulæ eclipſin in bimembri oratione habemus Iohan. 10. c. 16, & 1. Timoth. 4. a. 3. Gloriam autem Chriſti eos uocat, breui compendio omnia penè illis tribuens, quum eos tales eſſe teſtatur ut Chriſti gloria per ipſos illuſtretur. Ambroſius & alij nonnulli legunt gloriæ, id eſt, ut ego quidem exiſtimo, δόξαι in recto plurali ſcilicet, quia de duobus agitur, & præceſſit ἀδελφοὶ & ἀποστόλοι.

24 In eos εἰς αὐτοὺς. Poſſet etiam accipi εἰς αὐτοὺς pro לִפְנֵי id eſt coram eis, ſed hanc interpretationem non facilè admiſerim, primùm quia non eſt ad Hebraiſmos ueniendum, niſi res ipſa urgeat: deinde quia uidetur repugnare proximi capitis initium, ut ſuo loco exponam. Puto igitur Paulum ipſos legatos cõmendare, quia ſcilicet quo maior eſt futura ipſorum authoritas, eo uberior erat futura Corinthiorum collatio. Hic enim eſt Apoſtoli ſcopus, qui horum ingenium pulchrè norat ac ſanè operæpretium fecerit qui omnia Chriſtianæ charitatis artificia in hac Pauli commendatione conſiderarit Sed & εἰς αὐτοὺς conuertere poſſemus apud eos, ut cohæreat cum καυχήσεως. uerùm repugnat diſtinctio in omnibus codicibus addita poſt ὑπὲρ ὑμῶν.

In conſpectu Eccleſiarum εἰς πρόσωπον ἐκκλησιῶν. Id eſt, teſtes huius ueſtræ pietatis habituri omnes Eccleſias, C
in quarum ueluti conſpectu uerſamini, quum legatos cernitis earum ſuffragijs delectos. Eraſmus, etiam in conſpectu Eccleſiarum. Nos uerò expunximus coniunctionem καὶ, ex Veteris interpretis, ex Græcorum ſcholiorum, ex omniũ denique noſtrorũ ſedecim codicum ſummo conſenſu. Affert Eraſ. aliam interpretationem ex Theophylacto, nempe, & in perſonam Eccleſiarum, quòd nimirum legati eas Eccleſias repræſentarent à quibus miſſi fuerant. Sed hoc mihi quidem ſubtile potius quàm ſolidum uidetur.

IN CAPVT IX.

2 Nam μοὺ γὰρ Quia paulo antè non idipſum cuius cauſa mittebantur legati, ſed legatos ipſos uidebatur cõmendaſſe, nunc per occupationem explicat cur in uobis hortandis epiſtolam conſumerem, quorum promptum animum non deſino Macedonibus prædicare? Hæc eſt, opinor, Pauli germana ſententia, quamobrem etiam in ſuperiore uerſiculo nolui εἰς αὐτοὺς conuertere apud eos uel coram eis.

Superuacaneum περισσὸν Vulgata, ex abundanti, id eſt ἐκ περιουσίας, ut loquitur Demoſthenes, & conuertis Salluſtius. Vide Matth. 5. f. 37.

2 Promptum animum ueſtrum ζῆλον προθυμίαν ὑμῶν. Sic rectè & eleganter Vetus interpres, quem Eraſ. in anno tationibus reprehendens, ſubſtituit, animi ueſtri promptitudinem, neſcio quo authore fretus.

Achaia Ἀχαΐα. Id eſt Græcia. Vide. Act. decimo octauo c. duodecimo. Vulgata addit καὶ, etiam. Nam Macedones quidem ipſi iam erant parati. Ex uobis ortus zelus ὁ ἐξ ὑμῶν ζῆλος. Vide Iohannis ſecundo c. 17. Vulgata, ueſtra æmulatio, ὁ ὑμῶν ζῆλος, quo modo ſcriptum inuenimus in uno codice. Eraſmus ueſtrum exemplum, τὸ ὑμέτερον παράδειγμα.

3 Hos

A ἔπεμψα δὲ τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν, κενωθῇ ἐν τῷ μέρει τούτῳ· ἵνα καθὼς ἔλεγον, παρεσκευασμένοι ἦτε,

μήπως ἐὰν ἔλθωσι σὺν ἐμοὶ Μακεδόνες, καὶ εὕρωσιν ὑμᾶς ἀπαρασκευάστους, καταισχυνθῶμεν ἡμεῖς, ἵνα μὴ λέγω ἡμεῖς, ὑμεῖς, ἐν τῇ ὑποστάσει ταύτῃ τῆς καυχήσεως.

ἀναγκαῖον οὖν ἡγησάμην, παρακαλέσαι τοὺς ἀδελφοὺς, ἵνα προέλθωσιν εἰς ὑμᾶς, καὶ προκαταρτίσωσι τὴν προκατηγγελμένην εὐλογίαν ὑμῶν, ταύτην ἑτοίμην εἶναι, οὕτως ὡς εὐλογίαν, καὶ μὴ ὡσπὲρ πλεονεξίαν.

τοῦτο δέ· ὁ σπείρων φειδομένως, φειδομένως καὶ θερίσει. καὶ ὁ σπείρων ἐπ' εὐλογίαις, ἐπ' εὐλογίαις καὶ θερίσει.

ἕκαστος καθὼς προῄρηται τῇ καρδίᾳ, μὴ ἐκ λύπης ἢ ἐξ ἀνάγκης. ἱλαρὸν γὰρ δότην ἀγαπᾷ ὁ θεός.

B δυνατὸς δὲ ὁ θεὸς πᾶσαν χάριν περισσεῦσαι εἰς ὑμᾶς, ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, περισσεύητε εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν.

3 Misi autem hos fratres, ne gloriatio nostra de uobis, inanis fiat hac in parte: ut (sicut dicebam) parati sitis:

4 Ne quo modo, si mecum uenerint Macedones, & offenderint uos imparatos, nos pudefiamus (ut ne dicam uos) in præfidéte ista gloriatione.

5 Itaque necessarium putaui adhortari fratres ut prius accedant ad uos, & prius absoluant antea indictam beneficentiam uestram: ut ea sit parata ita ut beneficentia, & non ut extortum aliquid.

6 Illud autem *dico*, Qui serit parcè, parcè etiam metet: & qui serit perbenignè, perbenignè etiam metet. *Benedictio pro eleemosyna.*

7 Quisque sicut præoptat corde, *ita conferat*, non ex tristitia aut necessitate: nam hilarem datorem diligit Deus.

8 Potens est autem Deus efficere ut omnis gratia in uos redundet: ut in omnibus semper omnino quantum sufficiat apud uos habentes, abundetis in omne opus bonum:

3 Hos fratres τοὺς ἀδελφοὺς Erasmus rectè expressit articuli αὐταφορικόν.

4 In præsidente ista gloriatione ἐν τῇ ὑποστάσει τοῦτῃ τῆς καυχήσεως. Rectè admonuit doctissimus interpres τὴν ὑπόστασιν significare animi quandam, ut ita dicam, imperterritam subsistentiam, quæ nullis nouit cedere. Itaq; summam hoc in loco confidentiam declarat, ut pudeat Corinthios quod Apostolus tam constanter asseuerasset, non præstare. Vulgata, in hac substantia, admodum absurdè. Erasmus, in hoc argumento gloriationis, non multo fœlicius. Addidit tamen τῆς καυχήσεως gloriationis, quod Vetus interpres non legit, ac fortasis adscriptum est ex huius epistolæ cap. 11. d. 17.

5 Et prius absoluant καὶ προκαταρτίσωσι. Καταρτισμένον dicitur quod omnibus suis partibus constat, ut alibi exposuimus. Vult enim Paulus omnia prorsus esse confecta in aduentum suum, ut suprà significauit uerbo ἐπιτελεῖν 8. a. 6. Vulgata & Erasmus, & præparent, non satis expressè.

Beneficentiam τὴν εὐλογίαν. Id est gratuitò ac liberaliter collata munera. Vulgata ad uerbum, benedictionem, quam uocant Hebræi ברכה. Accipitur uerò pro gratiarum actione, item pro laude, tum pro fausta precatione, tum etiam pro eo quod benignè ac ultrò datur, ut hoc in loco, & quoties præsertim de Dei beneficijs agitur. Sed de his alibi dictum est à nobis. Erasmus deriuat ab εὖ & λέγω, id est colligo, quòd eiusmodi collationes Apostolus uocarit λογίας. 1. Cor. 16. a. 1. & 2.

Vt extortum aliquid ὡς πλεονεξίαν. Sic propriè uocatur auiditas illa inexhausta plus habendi quàm possideas, nedum ut de tuo largiaris. Sed hoc loco per metalepsin Apostolus ita uocauit quod malignè & tanquam ab auaro extortum est. Vulgata, nimium obscurè, tanquam auaritiam. Erasmus, tanquam fraudatio, uel spoliatio, quod mihi non placet. Quidam conuertit, profusio, cuius nondum sanè conijcere potui quod fuerit iudicium. Certè hoc perinde est acsi τὸ καλὸν bonum, & τὸ κακὸν malum interpretaretur. sed fortassis huc respexit quòd πλεονεκτεῖν significat. C etiam excellere & primas tenere: ut πλεονεξίαν putarit certamen quoddam in largiendo significare, quum alius alio liberalior uideri uult. Quasi uerò id metueret Apostolus, aut sequens uersiculus non potius arguat hoc ad eos pertinere qui φειδομένως, id est parcè ferunt.

6 Perbenignè ἐπ' εὐλογίαις. Id est μετὰ λαμπρότητος, ut rectè explicat scholiastes Græcus. Vulgata, in benedictionibus, quod nemo intelligat. Erasmus, libenter ac benignè largiendo, nimium longo circuitu. Est autem triplex in hac formula Hebraismus, primùm quòd ἐπὶ posita est cum nomine aduerbij loci, ut In iustitia pro iustè. Deinde quòd εὐλογίαν uocauit quæ à Græcis λαμπρὰ potius dicitur, ab Hebræis autem ברכה. Postremò, quòd pluralis numerus sit usurpatus emphaseos causa.

7 Præoptat προῄρηται. Id est, ultrò seligit ac constituit apud se. Liuius autem sic Græcum hoc uocabulum expressit libro Punici belli octauo. Vulgata, destinauit. ὥρισον. Erasmus, secundum propositum κατὰ πρόθεσιν. Excluduntur autem duo ab Apostolo quum sic loquitur, nempe λύπη & ἀνάγκη, tristitia & necessitas, quum scilicet quispiam largitur quidem, sed malignè tamen & illiberali animo, uel etiam inuitus, quia nō uult apud alios malè audire, alioquin nihil collaturus.

8 Omnis gratia πᾶσαν χάριν. Gratiam hic uocat Dei in homine munificentiam. Additur autem τὸ καθόλου, ut summa quædam munificentia significetur. Quid enim amplius requirat qui apud se habet quod sibi sufficiat, & cui etiam nunquam desit quod alijs largiatur? Sed mirum non est homines istam abundantiam non metere, qui tam parcè ramque tenaciter serant. Notanda etiam est illa ingemmatio particulę uniuersalis, quę nonmodò est uenustissima, sed etiam maximum pondus addit sententiæ.

Omnino quantum sufficiat apud uos habentes πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες. Sufficientiæ uocabulum, quo usi sunt Vetus interpres & Erasmus, nusquam legi. Deinde αὐτάρκειαν refero non tantùm ad contentum animum, sed etiam ad idipsum quod possidetur

Postremò considerandum est pronomen αὐτῶν in compositione, quod scilicet designat fore ut idipsum quod satis erit, eiusmodi homo penes se habeat, ut ab alijs non cogatur emendicare, sed alijs potius de suo largiatur. Alioquin αὐτάρκης propriè dici potest unus Deus, ut qui nullo prorsus egeat, sed totus in seipso acquiescat.

Sicut ſcriptum eſt, Diſperſit, dedit pauperibus : beneficentia eius manet in ſeculum. 9

καθὼς γέγραπται. ἐσκόρπισεν, ἔδωκε τοῖς πένησιν, ἡ δικαιοσύνη αὐτοῦ μένει εἰς τὸν αἰῶνα. 9 A

Porrò qui ſuppeditat ſemen ſerenti, *is* & panem *uobis* ad eſcam ſuppeditet, & multiplicet ſementem ueſtram, & augeat fructus beneficentiæ ueſtræ. 10

ὁ δὲ ἐπιχορηγῶν σπέρμα τῷ σπείροντι, καὶ ἄρτον εἰς βρῶσιν χορηγήσαι, καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν, καὶ αὐξήσαι τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. 10

Vt inquam abundetis, in omnibus ditati ad omnem benignitatem, quę per nos efficit ut gratiæ agantur Deo. 11

ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι, εἰς πᾶσαν ἁπλότητα, ἥτις κατεργάζεται δι' ἡμῶν εὐχαριστίαν τῷ θεῷ. 11

Nam ſubminiſtratio oblationis iſtius nō ſolùm ſupplet ſanctorum defectus, ſed etiam redūdat in multas gratiarum actiones apud Deum, 12

ὅτι ἡ διακονία τῆς λειτουργίας ταύτης οὐ μόνον ἐστὶ προσαναπληροῦσα τὰ ὑστερήματα τῶν ἁγίων ἀλλὰ καὶ περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ θεῷ. 12

(Dum per hanc iſtius ſubminiſtrationis experientiam Deum glorificant de conſentiente ueſtra ſubiectione in Euangelium Chriſti, déque benigna in ſe & in omnes cō municatione.) 13

διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης, δοξάζοντες τὸν θεὸν ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ, καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας εἰς αὐτοὺς καὶ εἰς πάντας, 13

In omne opus bonum εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθόν. Id eſt, ut alios omnibus modis iuuare poſſitis beneficiendo. Quidam malunt interpretari, In omni opere bono, ut εἰς pro ἐν accipiatur. quod mihi non placet hoc in loco. B

9 Beneficentia ἡ δικαιοσύνη. Vulgata & Eraſmus, iuſtitia, Vide Matth. 6. a. 1, Manet in ſeculum μένει εἰς αἰῶνα. Id eſt perennis ac perpetua eſt. Loquitur autem Dauid de uiro Dei timente ac proximi amante. cui dicit nunquam de futurum quod alijs etiam largiatur. Itaque בעולם debet ad uitam hominis reſtringi, ſicut Exod 21. b. 6, ut idem ſcilicet declaret atque בכל ימיו, id eſt omnibus diebus ſuis. Alij ſic accipiunt, quaſi ſignificetur eiuſmodi hominem non mutare animum illum beneficum, ſed per totam uitam in eo inſtituto perſeuerare. Alij ad æternam uitam hoc referunt, quòd Deo ſit in æternum grata futura eiuſmodi hominis beneficentia. Dixi quid mihi ſimpliciſſimum uideatur.

10 Fructus beneficentiæ ueſtræ τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. Vulgata, incrementa frugum iuſtitiæ ueſtræ. Eraſmus quoque iuſtitiam conuertit. qua de re diximus ſuperiore uerſiculo. Alludit autem Apoſtolus ad diuitum poſſeſsiones, quaſi pijs hominibus beneficentia ſit pro omnibus latifundijs. Huc enim ſpectat γενήματος nomen, de quo diximus Matth. 26. c. 29.

11 *Vt inquam abundetis*, in omnibus ditati ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι., Pendet hic uerſiculus à fine octaui, ut rectè, meo quidem iudicio, annotauit Valla. Nam ad alterum fructum uenit qui ex hac Corinthiorum beneficentia in ipſos redundabit. Itaque propter longum hyperbaton, repetij ἵνα πλεονασσύνητε per epanalepſin. Similis hyperbati exemplum unum & alterum annotauimus in hac epiſtola, ut ſuprà 8. d. 20, & infrà 9. a. 4, Quæ ἥτις. Ambroſius legit εἴτις ſiquis: ſed corruptè.

12 Subminiſtratio ἡ διακονία. Hoc uocabulum non illi modò conuenit qui collatam pecuniam adminiſtrat, ſed in genere etiam omnibus qui in pauperū uſus aliquid ſubminiſtrant. qua ſignificatione ſatis liquet uſurpari hoc in loco, alluſione tamen facta ad publica Eccleſiæ munera. quæ etiam in genere διακονίαι paſſim uocantur. Vulgata, miniſterium. Eraſmus, functio.

Oblationis iſtius τῆς λειτουργίας ταύτης. Diximus λειτουργίας uocari publica Eccleſiæ munera, Act. 13. a. 2. Inde factum ut ipſa munerum functio ſic uocaretur : ueluti ſiquis olim ſacrificia illa Leuitica uocaſſet λειτουργίας, aut nunc ſacras conciones, uel ſacras myſteriorum (ut ita dicam) operationes. Poſtremò ita cœpit eleemoſynis tribui translatitiè ſacrificij & oblationis nomen, ut Rom. 15. f. 27, & Philipp. 4. d. 18, & hoc etiam in loco, Vulgata, huius officii. Eraſmus, huius muneris.

Redundat in multas gratiarum actiones apud Deum. περισσεύουσα διὰ πολλῶν εὐχαριστιῶν τῷ θεῷ. Vulgata, abundat per multas gratiarum actiones in Domino. ut uideatur legiſſe ἐν κυρίῳ. Eraſmus, exuberat in hoc quod per multos agantur gratiæ Deo, rectè expreſſa ſententia. Idem annotat aliam lectionem, nempe ſi εὐχαριστεῖν legamus pro εὐχαριστιῶν, ſicut impreſſit Frobenius: ut conuertamus, facit ut copioſe agantur per multos gratiæ Deo. Nam περισσεύειν accipiēdum erit quaſi in cōiugatione Hiphil. Nos uerò in omnibus noſtris exemplaribus & Græcis etiā ſcholijs legimus εὐχαριστιῶν. Idem autem declarat διὰ hoc in loco atque εἰς, ut ubique ſolet conſtrui uerbum περισσεύειν. cuius enallages aliud exemplum annotauimus Rom 6. a. 4. C

13 Dum glorificant δοξάζοντες. Omnino uidetur dicendum fuiſſe δοξασθέντος τῷ θεῷ, uel potius, δοξάζοντων αὐτῶν. ſed ita etiam interdum loqui ſolere Atticos annotauit Corinthus, prolato Thucydidis hoc exemplo ex libro hiſtoriarum tertio, οἱ δὲ Αθηναῖοι ὑπὸ πολλῷ ὕστερον πλαπλούσαντες, ὡς ἐώρων, ἀπήγγελλον οἱ πρέσβεις. pro τῶν Αθηναίων πλαπλουσάντων.

Per hanc iſtius ſubminiſtrationis experientiam διὰ τῆς δοκιμῆς τῆς διακονίας ταύτης. Id eſt, Ex hoc ueſtræ charitatis ſpecimine, in hac ſcilicet ſubminiſtratione. Nam ita accipiendum eſſe nomen διακονίας res ipſa oſtendit, ut diximus uerſiculo ſuperiore. Cæterùm quòd plerique, ac præſertim Græci interpretes, hoc connectunt cum ſuperioribus, mihi quidem non placet.

De conſentiente ueſtra ſubiectione ἐπὶ τῇ ὑποταγῇ τῆς ὁμολογίας ὑμῶν. Id eſt, quòd uno conſenſu declarueritis uos unum ſecum Euangelium agnoſcere, cui uoliſpos libenter ſubieceritis.

Nam mihi quidem ueriſimile eſt Apoſtolum uel ob eam cauſam tam ſedulo urſiſſe iſtam collationem, ac poſtea tanto ſtudio illi Hieroſolymam uſque perferendæ incubuiſſe, ut hac occaſione Gentes planè conciliaret cum Hieroſolymitanis qui ex circunciſione crediderant, necdum poterant Legis cæremoniarum obliuiſci : ut teſtantur ipſi Hieroſolymitani miniſtri Act. uigeſimo primo d. uigeſimo. Neque obſtat quòd de re futura diſſerens, præſenti tempore utitur.

Manifeſto

Manifesta enim est hæc enallage, quum satis constet nõdum collectã fuisse hanc eleemosynam: de cuius tamẽ fructu differit Apostolus, perinde ac si iam esset eò perlata, & benignissimè accepta. Vulgata & Erasmus, super obedientia consensus uestri in Euangelium Christi. sanè nimium obscurè, seruato scilicet Hebraismo quem alibi sæpe annotauimus, quique hoc eodem uersiculo iterum occurrit. Sed & ὑποτάγλὼ uidentur non satis propriè conuertisse obedientiam, quum amplius aliquid declaret. Et benigna communicatione καὶ ἁπλότητι τῆς κοινωνίας Alter Hebraismus similis superiori. Vulgata & Erasmus ad uerbum, & in simplicitate communicationis. Diximus autem quid sit ἁπλότης, suprà 8.a.2

14 Et in illorum orationem pro uobis, expetentium uos propter gratiam Dei in uobis eminentem.

15 Gratia autem *sit* Deo super inenarrabili suo munere.

Cap. X.

Cauendos pseudapostolos monet, & simplicitatẽ Euangelij custodiendam.

1 Caeterum ipse ego Paulus precor uos per clementiam & æquitatem Christi, qui coram quidẽ humilis sum inter uos, absens uerò, sum confidens erga uos.

2 *Hoc* autem rogo, ne quum præsens adero sim confidens ea fiducia qua cogito audax esse in quosdam qui nos ęstimant ut si secundum carnem incederemus.

3 Nam in carne incedentes, secundum carnem bellum non gerimus.

4 (Arma enim militiæ nostræ non carnalia sunt, sed Dei potestate ualida, & ad subuersionem munitionum,) *In carne ambulare.*

14 Et in illorum orationem καὶ αὐτῶν δεήσει, Omnino mihi uidetur hoc pertinere ad participium περισσεύουσα, quum superiora omnia inter se prorsus connexa sint. Itaque conuerti perinde ac si scriptum esset καὶ εἰς τελὸ αὐτῶν δέησιν. Hic enim alter fructus coram Deo ex hac Corinthiorum beneficentia ad ipsos perueniet, quòd præter iud acceder quòd omnes eos suspicient, tanquam excellenti Dei gratia ornatos.

15 Gratia autem χάρις δέ. Hoc demum epiphonemate claudit Paulus hanc exhortationem: ne gloriosa ista prædicatione efferrentur Corinthij.

IN CAPVT X.

1 Et æquitatem καὶ ἐπιεικείας, uel moderationẽ, seu naturam illam ad clementiã potius ac misericordiã, quàm ad uim ullam, uel ad summum ius persequendum propensam. Opponit enim Aristot. τὸ ἐπιεικὲς τῷ ἀκριβοδικαίῳ, Hermogenes autem τῷ βιαίῳ. Vulgata, modestiam, παπεινοφροσύνῃ, non satis rectè. Coram παρὰ πρόσωπον. Hebraice לִפְנֵי. Itaq; miror Erasmum in Annotationibus interpretari, in specie: quum uel ipsa antithesis liquidò ostẽdat idem hoc ualere atque παρὼν præsens, ut ipse Apostolus explicat infrà, uersu 11. Neque dubium est quin hæc dicantur per mimesin, ut liquet ex uersu 10. Vulgata, in facie. Erasmus, iuxta faciem.

2 *Hoc* autem rogo δέομαι δὲ. Rectè hoc exponit Ambrosius per epanalepsin. Nam quia interiecerat nonnulla post παρακαλῶ in superiore uersiculo, non explicaturus quid illud sit quod rogat, uerbum synonymum repetiit. Itaq; absurda est altera Erasmi expositio, quasi superior uersiculus ad superiora pertineat, ut sit sensus, Rogo ut meo quoque nomine libenter hanc pecuniam conferatis. Nam, obsecro, quis non uidet nouum esse proœmium, quod adhibuerit Paulus ut futuræ reprehensionis acerbitatem leniret? Quamobrem etiam non dixit ἐπιτάττω impero, sed δέομαι rogo: neque etiam τολμήσω audax ero, sed λογίζομαι τολμᾶν cogito audax esse, quodminus est quàm κέκρικα decreui. Denique non iaculatur fulmen, sed obtestatur per Christum ne cogatur iaculari quod habeat in manibus sibi à Christo traditum.

Secundum carnem κατὰ σάρκα. Id est, non alio præsidio fretum quàm quod præ me fero, qui scilicet homo sum abiectus, si nihil aliud quàm hominem spectes. Itaque nomen σαρκὸς hoc in loco declarat naturæ hominum atque adeó ipsius Pauli personæ imbecillitatem: cui opponit Spiritualem & Apostolicam dignitatem, nec satis rectè, ut opinor, Chrysostomus κατὰ σάρκα perinde exposuit ac si accusaretur Apostolus eo nomine quòd Spiritu Dei nõ duceretur sed prauis carnis affectibus.

3 Nam γὰρ. Hoc refert ad uerbum τολμῆσαι. In carne incedentes. ἐν σαρκὶ περιπατοῦντες. Id est, quanuis cæterorum similes homines simus, & carneam hanc molem, ut reliqui, circunferamus Vulgata, in carne ambulãtes. Bellum non gerimus οὐ στρατευόμεθα. Transpositam esse negantem particulam res ipsa indicat. Nam alioqui subaudiendum esset alterum membrum, nempe ἀλλὰ κατὰ πνεῦμα, sed secundum Spiritum. quod uetus interpres & Erasm. non obseruarunt. Deinde quod στρατευόμεθα ijdem uerterunt, militamus, non conuenit huic loco. Neq; enim Paulus hic nobis ut miles, sed ut legatus eius proponitur, cuius auspicijs bellum geritur.

4 Carnalia σαρκικά. Id est, ea quibus homines authoritatem apud alios comparant, & res illas magnas gerũt. Dei potestate ualida δυνατὰ τῷ Θεῷ. Id est, infinita illa Dei potentia nituntur. Nam τῷ Θεῷ. est instrumenti, & Deũ carni opponit. Vulgata & Erasmus, potentia Deo, nimium obscurè. Qui uerò hunc locum obijciunt fidelibus Dei seruis, ut magistratus gladio Ecclesiam exarment, digni quidem essent commiseratione potius quàm responsione, si duntaxat ignorantia peccarent: sed quum causam suam agant per summam improbitatem, nec aliud iampridem quærant quàm ut crudelissimæ suæ clementiæ obtentu impunè possint nocentissimum suum uirus Ecclesijs aspergere, digni sunt nimirum quorum iusto supplicio magistratus Christiani authoritatem suam sanciant: nisi fortè dederit illis Dominus, ut seriò resipiscant. Quomodo uerò sit ad eorum ineptissima

argumenta respondendum non est quòd pluribus exponam hoc in loco, quum hic non sit noster scopus, & de toto hoc negotio libellũ scripserimus, in quo de ciuilis magistratus in hæreticos iure ac potestate copiosius disseruimus. A

Dum ratiocinationes euertimus, omnẽq; 5
sublimitatem quæ extollitur aduersus cognitionem Dei: & captiuam ducimus omnem cogitationem ad obediẽdum Christo.

Ac paratam habemus uindicationẽ om- 6
nis contumaciæ, postquam impleta fuerit uestra obedientia.

Quæ in conspectu sunt, aspicitis. si quis 7
apud se confidit, quod Christi sit, hoc uicissim cogitet ex sese, quòd quemadmodũ ipse Christi *est*, ita & nos Christi *sumus*.

Potestas Pauli in ædificationem Ecclesiæ

Nam si amplius etiam quippiam glorier 8
de potestate nostra, quam dedit Dominus nobis ad ędificationem, ac non in subuersionem uestri, non pudefiam.

Ne uidear ceu perterrefacere uos per epi- 9
stolas.

Nam epistolę quidẽ, (inquit,) graues sunt 10
& ualidæ: sed præsentia corporis infirma, et sermo nihili.

Hoc cogitet *qui* istiusmodi *est*, quòd qua- 11
les sumus uerbo per epistolas quũ absumus, tales etiam *erimus* reipsa quum aderimus.

Non enim audemus inferere aut conferre 12
nos cũ quibusdã, qui se ipsi commendant: sed non intelligunt quòd ipsi sese seipsis metiuntur, & sese sibi ipsis comparant.

λογισμὸς καθαιροῦντες καὶ πᾶν ὕψωμα ἐπαιρόμενον κατὰ τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ, καὶ αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ χριστοῦ,

καὶ ἐν ἑτοίμῳ ἔχοντες ἐκδικῆσαι πᾶσαν παρακοήν, ὅταν πληρωθῇ ὑμῶν ἡ ὑπακοή.

τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε· εἴ τις πέποιθεν ἑαυτῷ χριστοῦ εἶναι, τοῦτο λογιζέσθω πάλιν ἀφ' ἑαυτοῦ, ὅτι καθὼς αὐτὸς χριστοῦ, οὕτω καὶ ἡμεῖς χριστοῦ.

ἐάν τε γὰρ καὶ περισσότερόν τι καυχήσωμαι περὶ τῆς ἐξουσίας ἡμῶν, ἧς ἔδωκεν ὁ κύριος ἡμῖν εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν ὑμῶν, οὐκ αἰσχυνθήσομαι.

ἵνα μὴ δόξω ὡς ἂν ἐκφοβεῖν ὑμᾶς διὰ τῶν B
ἐπιστολῶν.

ὅτι αἱ μὲν ἐπιστολαὶ, φησὶ, βαρεῖαι καὶ ἰσχυραὶ, ἡ δὲ παρουσία τοῦ σώματος ἀσθενὴς, καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος.

τοῦτο λογιζέσθω ὁ τοιοῦτος, ὅτι οἷοί ἐσμεν τῷ λόγῳ δι' ἐπιστολῶν ἀπόντες, τοιοῦτοι καὶ παρόντες τῷ ἔργῳ.

οὐ γὰρ τολμῶμεν ἐγκρῖναι, ἢ συγκρῖναι ἑαυτούς τισι τῶν ἑαυτοὺς συνιστανόντων· ἀλλὰ αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, καὶ συγκρίνοντες ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς οὐ συνιοῦσιν.

5 Dum ratiocinationes euertimus λογισμοὺς καθαιροῦντες. Hoc participium cohæret cum στρατευόμεθα, nisi malimus absolutè poni, ut suprà 9.d.14. Vulgata, consilia destruentes. Erasmus, quibus consilia demolimur, ita scilicet ut ad ὅπλα referatur, subaudito relatiuo אשר Hebræorum more, & participio posito loco uerbi.

7 Quæ in conspectu sunt aspicitis τὰ κατὰ πρόσωπον βλέπετε. Id est, Itane uero in æstimandis hominibus externam illam speciem ac laruam intuemini? Opponit enim πρόσωπον, id est apparentiam, ut ita dicam, Veritati, ut Marc.12.b.14. Iohan.7.d.24 & 8.b.15, Nam βλέπετε omnino præstat accipere indicandi quàm imperandi modo, & pro aspicitis potius quàm pro uidẽtis. estó; uehementior obiurgatio, si per interrogationem enuntietur. Vulgata, Quæ secundum faciem sunt uidete. Erasmus, Quæ in conspectu sunt, uidetis? Vicissim πάλιν. Vulgata, iterum. Erasmus, rursum. neutra cerè interpretatio conuenit.

Ex sese ἀφ' ἑαυτοῦ. id est, etiam à me non admonitus. Nam si Christi est, ultró agnoscet me quoq; Chri C
sti esse. Vulgata, apud se.

9 Ne uidear ἵνα μὴ δόξω. Vulgata addit particulam δὲ, quam etiam in Complutensi editione & duobus alijs codicibus additam inuenimus. mihi tamen uidetur esse expungenda. Est enim præcisa oratio. quasi dicat, quod ego idcirco dico, ne hæc quæ iacto, putetis inania quædam esse uerborum terriculamenta.

10 Inquit, φησί, Sic legitur in omnibus nostris codicibus Græcis, ut intelligamus certum quempiam istius sermonis authorem designari. ut solet Dauid, de aduersarijs suis differens, singularem numerum interdum adhibere, ut Saulem obliquè perstringat illorum principem: ueluti Psal. 57.b.7. Vel quemuis istorum sibi exempli causa deligit Apostolus. Sequitur enim, ὁ τοιοῦτος, id est qui eiusmodi est. Vulgata, inquiunt, φασὶ, ac fortassis rectius.

Sermo nihili καὶ ὁ λόγος ἐξουθενημένος. Vulgata, & sermo contemptibilis. Erasmus, & sermo contemptus, non satis expresse.

12 Audemus τολμῶμεν. Erasmus, sustinemus, de qua significatione diximus Rom:15.d.18. Mihi potius placet quod & Græco scholiastæ, Ironicè scilicet istos insolentes homines carpi ab Apostolo.

Inferere ἐγκρῖναι. Id est ἀριθμῆσαι, id est annumerare. Sic Horatius, Quòd si me Lyricis uatibus inseris.

Non intelligũt οὐ συνιοῦσιν. Id est, non sentiunt nec animaduertunt. Scriptũ enim est συνιοῦσιν à συνιῶν, pro συνιᾶσιν à συνίημι, ut Matth.13.b.13. Photius apud Græcum scholiasten pro participio interpretatur. quasi τοὺς συνιόντας uocet Apostol. τοὺς ἀκροατάς. i. auditores. Refert enim hæc omnia ad Paulũ ipsum: ut sic interpretari liceat ex ipsius sententia, sed ipsi in nobisipsis (.i. in nostra cõscientia) nos metimur, & nosipsos nobiscũ (.i. dicta nostra cũ factis, uel priora nostra tũ dicta tũ facta cũ posteriorib.) cõparamus: non aũt cum auditoribus, quibus f. non constituimus, ut isti, inseruire. Sed ὑμεῖς δὲ quod sequitur, satis ostendit relatiuum αὐτοὶ ad Pauli aduersarios pertinere. Deinde tota hæc expositio ualde est uiolenta. Rectius igitur Erasmus participia μετροῦντες & συγκρίνοντες annotauit posita es se pro infinitis. Ita enim sensus planus est, & hæc constructio uerbi συνιέναι apud Græcos non modò tolerabilis sed elegãs etiam habetur. Possunt tamẽ participia sine enallage explicari, ita f. ut post συνιοῦσιν subaudiamus aliquid, hoc modo, Sed quum ipsi sese seipsis metiantur, & sese seipsis cõparent, *id* non intelligunt, uel non intelligunt *quàm*

sint

A *sint ridiculi.* ut explicat Theophylactus. Quid si nerò coniunctim legamus ἑαυτοῖς ἐν σωτῆσιν, id est sibi non sapiunt? Primum repugnant Græca exemplaria, in quibus nusquam additur distinctio post συγκρίνοντες ἑαυτούς. Deinde συνιέναι pro sapere, non temere inuenias. Postremò nulli sibi magis sapiunt quam qui istorum similes sunt quos Paulus reprehendit. Vetus interpres hæc non legit, aut potius prætermisit, quum in Græcis codicibus summo consentiu inueniantur. Ambrosium quoque apparet e corrupto aliquo exemplari fuisse deceptum. sic enim hunc locum interpretatur, Sed ipsi in nobis nosmetipsos mensurantes, & comparantes nosmetipsos nobis, non in immensum gloriabimur. Itaque finem huius uersiculi, nempe ἐν σωτῆσιν, & initium proximi nempe ἡμεῖς δ᾽ non legit, contra omnium nostrorum codicum & Græcorum interpretum fidem. Augustinus passiue ita legit ut nos, ut Psal. 34. P. 118. Itē in libello de doctrina Christiana, & aduersus Faustum lib. 22. cap. 27 ut obseruauit Erasmus.

Quòd ipsi sese ipsis metiuntur, αὐτοὶ ἐν ἑαυτοῖς ἑαυτοὺς μετροῦντες, Plerosque uideo ἐν ἑαυτοῖς exponere μεταξὺ ἀλλήλων, id est inter se, uel alios cum alijs, seu mutuò ac uicissim, ut istos intelligamus sese non cum alijs præstantioribus esse metitos, sed cum sui similibus. unde sit factū ut non intelligerēt quam procul abessent ab eo gradu in quo ipsi sese collocabant: ueluti si luscus cū cæcis comparetur. Verùm si hanc interpretationē sequamur, uidebitur manus esse ἀσυλλογίστως μετροῦντες & συγκρίνοντες. siquidē utroq; uocabulo res eadē significabit. Deinde cur tam diligēter Paulus res à se gestas enumeraret, si sese illi non cū Paulo & ipsius collegis, sed inter se duntaxat comparabant? Puto igitur diligenter considerandum de quo agatur. Eleuabant isti ministerium Apostoli, ut Corinthiorum Ecclesia totam postea euerterent. Quid autem afferebant? nempe nihil in eo graue ac robustum esse præter epistolas, quæ grā de nescio quid spirarent: cæterum quum ad rem uentum esset, ac præsens conspiceretur, sermone ac toto uultu nihil esse illo abiectius. id uerò quum dicerent, nempe sibi contrarias omnes uirtutes tribuebant. Ergo inquit Paulus, istorum fastum deridens, Nonausim ego homuncio inter istos gigantes comparere, ac multo minus cum illis me conferre. Sed mirum est sapientes istos ita desipere ut non intelligant quàm absurdè faciant. Nam primum omnium, ut illis fallam illam opinionem extorqueam quam ipsi de se conceperunt, se uidelicet ualde sapientes ac facundos esse: certè si quis sese uelit metiri, is aliqua mensura indiget. Mensura autem istarum uirtutum quænam est? nempe res ab ipsis illarum uirtutum præsidijs gestæ: ut si illæ multæ ac magnæ fuerint, tum demum magnæ ac multæ ipsorum uirtutes esse intelligātur. Nam, ut alibi testatur, regnum Dei non est positum in uerbis, sed in ipsa agendi uirtute. ut ne-
B mo fortem dixerit militem qui in conuiuio de re militari differat, sed qui coronas multas & multos a se prostratos ostendat. Cedó igitur, quid eiusmodi habent isti quod afferant? num uos Corinthios, e quorum finibus ille nunquā excesserunt? Atqui uos nō illorum sed meum opus estis in Domino. Vos ego cœpi, uos debellaui, uos mea sors eius ac possessio mihi à Domino attributa. Isti uerò non habent aliud quod proferāt. Ergo quid istis fingi poteli ineptius? Nam perinde faciunt ac siquis sese non aliqua mensura, puta cubito, ulna, decempeda, sed scipio uelit metiri. ut si quis pumilio iactet se gigantem esse, nec aliam iactantiæ suæ rationem afferat quàm quòd ita sibi persuaserit. Itaque, ut tandem finiam, ἐν ἑαυτοῖς existimo rationem habere quasi instrumenti, cui significando sæpe iam dixi us Hebræos adhibere litera quæ respondet præpositioni ἐν, ut si dicas metiri in ulna, pro metiri ulna. Et sese sibipsis comparāt καὶ ἑαυτοὺς ἑαυτοῖς συγκρίνοντες. Hic laborāt Græci interpretes, & rursus interpretant ἑαυτοῖς interse: quo planè est molestū quòd sit scriptū ἐν ἑαυτοῖς ut in superiore mēbro. Quod si ἑαυτοῖς exponamus per ἀλλήλοις, primū coacta fuerit interpretatio, deinde in superiore annotatione dixi cur hac sententia no probem, quia scilicet illos apparet ita cum ipso Paulo comparasse. Nam alioquin Paulus cum illis non contenderet, sed inter illos potius arbiter sederet: aut, si omnes reprehensione dignos putabat, ita eos carperetut de sui ministerij dignitate retinenda nō deò labora ret. Puto igitur non idē sed alterum uirum, superiori proximum, & ex eo, ueluti ex fonte, promanans, his uerbis reprehendi. Nam si quis duos uel plures uelit comparare, ut quis magnitudine excellat intelligatur, omnino necesse est communem κανόνα, id est regulam ac mensuram, adhiberi. At isti sese cum Paulo conferentes, nullam mensuram afferre poterant, id est, nulla sua gesta, nullas urbes, nullos populos suarum illarum uirtutum testes (id est quos Domino lucrifecissent) sed seipsos duntaxat: quia scilicet tam antea sibi persuaserant de seipsis maxima quæque, ut ex hac hypothesi cæteros quanuis excellentes despicerent. Iterum igitur ἑαυτοῖς, ut in superiore membro, rationem habet quasi instrumenti. Nam illi pro mensura seipsos afferebāt cum fallis illis de se persuasionibus. Est enim totus hic sermo figuratè expositus ab Apostolo, translatione à mensoribus sumpta.

ἡμεῖς δὲ οὐχὶ εἰς τὰ ἄμετρα καυχησόμεθα, ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, οὗ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ θεὸς μέτρου ἐφικέσθαι ἄχρι καὶ ὑμῶν.

13 At nos non gloriabimur de ijs quę mensuræ *nostræ* non sint, sed secundum dimensionem regularē eius mensurę quam Deus nobit dispertitus est, *gloriabimur* quòd perueni rimus etiam usque ad uos.

C

13 De ijs quæ mensuræ *nostræ* non sint, εἰς τὰ ἄμετρα. Sic dicunt Græci eleganter, ἐπαινεῖν εἰς δικαιοσύνην, λοιδορεῖν εἰς κακίαν, & similia multa. ἄμετρα autem uocat nō quæ per se nimia sint, & quæ nemo possit metiri (ut si quis sibi tribuat quod unius Dei est) sed quæ Deus non esset ipsi admēsus: aduersariorum scilicet respectu, qui sibi tribuebant aliena, ut apparet ex uersibus 15. & 16. quum alioqui simpliciter non essent immodica quæ uel Paulus meritò sibi rebat Deo accepta, uel eius aduersarij sibi iniuria uendicabant. Ideò nolui conuertere, in immensum, cum Vetere interprete & Erasmo. Sed secundum dimensionem regularem ἀλλὰ κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος. Dimēsionem regulæ, id est, regularem, uocat quæ non temere facta esset, uel nulla adhibita mensura, sed quasi exacta ad regulam. κανόνα enim in genere appellant Græci regulam ad quam omnis generis mensores, ut agrimensores, architecti, pictores, structores, & cæteri quiuis artifices operis sui rationem exigunt. μέτρον autem uocat Apostolus ipsam διαμέτρησιν, quam Deus quasi ad regulam exegerit, ut & ipsi Apostolo limites eius præterire, & pseudapostolis in illam inuadere fines. Vulgata & Eras. perobscurè, secundū mensuram regulæ. Eius mēsuræ quam Deus nobis dispertitus est ὃ ἐμέρισεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρου, id est μέτρον ὃ ἐμέρισεν, &c. ut apud Terentium, Restitue in quem me accepisti locum. Caterùm τὸ μέτρον uim fere significat, nempe illud quo metimur quippiam, ut regulam, ulnam, decempedam, modium, &c. item ipsam metiendi actionem. denique illud ipsum quod quis nobis sit admensus: ut quum iugerum agri, modium frumenti dicimus. Ac prima quidem illa significatione non accipitur in hoc sermone, in quo maluit Apostolus uti uocabulo κανόνος id est mensoriæ regulæ. Ex duabus autem reliquis declarationibus prior conuenit priori loco, quū dicit κατὰ τὸ μέτρον τοῦ κανόνος, posterior uerò isti demum loco. Mensuram enim hic uocat Apostolus quicquid terrarum Deus ipsi uelit ad regulam erat admensus, ut totum illū spatiū adijceret Christi imperio. Vulgata, qua mensus est nobis Deus mensuram. ut omnino legisse uideatur, ὃ ἐμέτρησεν ἡμῖν ὁ Θεὸς μέτρον. Eras. qua partitus est Deus nobis mensura. Sequutus enim est Græcum scholiasten, qui subaudit præpositionē διὰ, utoléra planè tū eclipsi, tum & traiectione: quū plana sit sententia, nec quicquā sit detortum aut no suo loco positum, ut ego sum interpretatus.

Gloriabimur quòd peruenerimus ἐφικέσθαι. Repeto ἀπὸ τοῦ ποιεῖν uerbū καυχησόμεθα. id enim omnino faciendū est quocunque modo hunc locū interpreteris. Sed in eo non possum assentiri Veteri interpreti & Erasmo, quòd ἐφικέσθαι uerterūt per gerundium, quasi scriptum sit τοῦ ἐφικέσθαι, & cohæreat hoc uerbum cū nomine μέτρου, quod tamē non probo. Mallem supplere ὥστε, & conuertere, ut peruenirem us. Etiam usque ad uos ἄχρι καὶ ὑμῶν. Vetus interpres omisit particulam καὶ, quam meritò restituit Erasmus, quum maxima sit eius emphasis.

Non enim ut si non peruenirem⁹ usque 14 ὡς γὰρ οὐκ ἐφικνούμενοι εἰς ὑμᾶς, ὑπερεκ- A
ad uos, extẽdimus nosipsos supra modum: τείνομεν ἑαυτοὺς· ἄχρι γὰρ καὶ ὑμῶν ἐφθάσαμεν
nam usque ad uos quoque peruenimus in ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ χριστοῦ.
Euangelio Christi.

Nõ de ijs quę mẽsuræ *nostræ* nõ sunt, glo 15 οὐκ εἰς τὰ ἄμετρα καυχώμενοι ἐν ἀλλοτρίοις
riantes, *id est* de alienis laborib. sed sperãtes, κόποις, ἐλπίδα δὲ ἔχοντες, αὐξανομένης δὲ πί
auge scente fide uestra, *nos* p uos amplifica στεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν, μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸ κα
tũ iri in assignata nostra mẽsura admodum. νόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν,

Vt in ijs *regionibus* quæ ultra uos *sunt*, euan 16 εἰς τὰ ὑπερέκεινα ὑμῶν εὐαγγελίσασθαι, οὐκ
gelizem: non ut in alteri assignata mẽsura, *id* ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι εἰς τὰ ἕτοιμα καυχήσασθαι.
est in præparatis, gloriemur.

Gloriandum in Deo

Sed qui gloriatur, in Domino glorietur. 17 ὁ δὲ καυχώμενος, ἐν κυρίῳ καυχάσθω.

Non enim qui seipsum commendat, ille 18 οὐ γὰρ ὁ ἑαυτὸν συνιστῶν, ἐκεῖνός ἐστι δόκι-
probatus est, sed is quem Dñs commẽdat. μος, ἀλλ' ὃν ὁ κύριος συνίστησιν.

Ierem. 9. g. 24. 1. Cor. 1. d. 31

CAP. XI. ΚΕΦΑΛ ια.

VTinam toleraretis pauli sper insipienti 1 Ὄφελον ἀνείχεσθέ μου μικρὸν τῇ ἀφροσύ-
am *meam*: & uerò toleratis me. νῃ. ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου.

Ambio enim uos Dei zelotypia. Præpara 2 ζηλῶ γὰρ ὑμᾶς θεοῦ ζήλῳ, ἁρμοσάμην γὰρ
ui enim uos, *quos* uni uiro, pro uirgine pura ὑμᾶς ἑνὶ ἀνδρὶ, παρθένον ἁγνὴν παραστῆσαι
sisterem, *nempe* Christo: τῷ χριστῷ.

Virgo Christi.

B

14 In Euangelio *ἐν εὐαγγελίῳ*. Id est, dum Christum prædico, siue Christum euangelizando.

15 De ijs quæ mensuræ nostræ non sunt *εἰς τὰ ἄμετρα* Vide suprà uers. 13. Augescente *αὐξανομένης* Vulg. perperam conuertit crescentis. ponitur enim hic casus absolute. Eras. subolescente. quod participium nescio unde tandem desumpserit. *Nos* per uos amplificatum iri *ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι* Vulg. in uobis magnificari. Eras. in uobis, futurum ut magnificemur. Sed *ἐν ὑμῖν* coniunxit cum *αὐξανομένης*, contra Græcorum exemplarium fidem. In assignata nostra mensura *κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν*. Vulg. & Eras. secundum regulam nostram, Atqui *κατὰ* idem hic declarat prorsus atq; *ἐν*. quasi dixerit Apostolus *ἐν τῷ κανονι ἡμῶν*, ut contrà paulò post, *ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι*. Deinde *κανὼν* hoc in loco non significat regulam, sed illud ipsum spatium quod ad regulam admensum est: quasi Deus terrarum orbẽ inter Apostolos diuiserit excolendum. Itaque sequente uersiculo uocat *ἀλλότριον κανόνα* mensuram alteri attributãm, id est, ad quam excolendam Deus alium uocasset. Sic apud Hebræos eodem tropo, quanuis diuersa trãslatione, hæreditas dicitur גורל, id est sors, ut etiam Latini loquuntur: & cum sex punctis חבל, id est funis, quòd funibus agros metirentur. Sic denique apud Pollucem *κανὼν* dicitur ipsum saltus spatium: neque quicquam est hac me calepsi magis usitatum. Admodum *εἰς περισσείαν*. Heb ער בראר quasi dicas, usque ualdẽ, uel fortassis לרוב id est ad multum. Vulgata. in abundantiam. Erasmus, nihilo magis perspicuè, in exuberantiam.

16 Vt euangelizem *εὐαγγελίσασθαι*. Sub. *ὥστε*. quam eclipsin quia uetus interpres neglexit, conuertit euangelizare, ita obscurè ut nemo intelligeret. Similis est eclipsis infrà 11. a. 2. In alteri assignata mensura *ἐν ἀλλοτρίῳ κανόνι*. Vetus interpres, in alia regula. Eras. per alienam regulam. Neuter profectò quid hoc rei esset percepit quod paulò antè exposuimus, & ipse Paulus perspicuè exponit. Vocat enim mensuram alteri assignatam *τὰ ἕτοιμα*, id est regiones ab alijs præparatas, & quasi excultas Euangelij prędicatione, ad ferendum fructum, quas uocat, diuersa translatione fundamenta ab alijs posita, Rom. 15 e. 20. 17 In Domino *ἐν κυρίῳ*. Id est, Deo totam gloriam uendicet in solidũ, ne in sese superbiat: deinde ad Dei gloriam non ad sua commoda referat quicquid gratiæ à Deo accepit.

CAPVT XI.

1 Vtinam *ὄφελον*. Procemiũ est ductum *ἀπὸ τῆς συνηθείας*, quale esse Demosthenis illud *περὶ στεφάνου* annotarũt rhetores. *ἀφροσύνων* aũt, id est insipientiam aut delirium, potius uocat laudum suarum prædicationem: ad quas descendere cogitur, non quòd seipsum quærat amplificare, sed quòd pseudapostolos uideret arrogantia sua Ecclesiam corrumpere: ut omnino oporteret, illam ruere, nisi salua maneret apud eos ministerij sui authoritas. Tolerare tis paulisper insipientiam meam *ἀνείχεσθέ μου μικρόν τι τῆς ἀφροσύνης*. Sic lego, ex Veteris interpretis & duorum codicum authoritate. Quanquam in eo deceptus est Vetus interpres quòd *τῆς ἀφροσύνης* coniunxit cũ *μικρόν τι*, quũ cohæreat potius cum uerbo *ἀνέχεσθε*. Vertit enim, Vtinã sustineretis modicum quid insipientiæ meæ. Eras. Vtinam me toleraßetis paulisper in insipientia mea, id est *ὄφελον ἀνέχεσθε μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ*, ut subaudiãt *ἐμοῦ*, quę eclipsis dura est. quanquã sic habẽt pleriq; codices. Illi tamẽ in eo nõ assentior quòd *ἀνέχεσθε* uertit toleraßetis. Et uero toleratis me *ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου*. Quorsum inquit, hoc optem nam uideo uos paratos esse mihi hoc indulgere, ut me de meis laudibus aliquid dicentẽ feratis. Vel, imò ẽt sufferte me, imperandi modo, quasi quod optarit, nũc suo quodã iure flagitet. 2 Ambio *ζηλῶ*. Vulg. æmulor. Eras. zelotypus sum. Loquitur aũt ut procus, sed qui tamen non sibi sed domino suo illos quasi uirginẽ ambiat. Itaq; ipsius sponsi zelotypiã in se transferet. Sunt enim synceri ministri quasi Ecclesiæ & Christi paranymphi. Vide Ioh. 2. 17. Præparaui *ἁρμοσάμην*, siue disposui uel accõmodaui: siue cõciliaui, i. *παρεξένησα καὶ συνέστησα*. Est enim hoc ministri quasi *προμνηστείας* munus primariũ, ut uirginẽ ei cõcilieret de cuius matrimonio satagit. Alterũ, ut despondendã curet. Tertiũ, ut desponsam cõiungat. Ac p ad primũ quidẽ illud attinet, uix quisquã est qui ignoret *ἁρμόζεσθαι* dici de omni aptatione & accõmodatione. quo fit ut de reliquis duob. ẽt appositissimè dicatur, ac præsertim de cõiugio, cuius arctissima est cõiunctio. Herod. certè in Terpsichore usurpauit *αὐτὶ τοῦ μνηστεύεσθαι*, i. p despondere, de quodã Philippo loquẽs, *ὃς φησὶν, ἁρμοσάμενος Τήλυος τοῦ Συβαρίτεω θυγατέρα, ἔφυγε ἐκ Ληοντίνων*. Sequit enim, *ψευσθεὶς τοῦ γάμου, οἱ χέλιοι πλέων ἐς Ῥηγίνους*. Ex his aũt significationibus Vetus interpres secundã delegit, ut qui cõuerterit, despõdi. Eras. tertiã amplexus, interpretatũ, adiũxi. Vterq; igitẽ *ἑνὶ ἀνδρὶ* cõiunxit cũ *ἁρμοσάμην*. ac præsertim Eras. qui *παραστῆσαι* ob eã causam retulit ad Corinth. Vertit enim, ut exhiberetis. At ego non uideo qui possimus uel hanc uel illã interpretationẽ amplecti, quin hiet cõstructio. Itaq; non dubitaui præferre Ambrosij interpretationẽ, qui cõuertit paraui, i. *ἡτοίμασα*. posita enim est ista cõciliatio in cõciliandis & ueluti cõglutinandis animis. Nã profecto res ipsa ostẽdit Christũ esse eũ uirũ cui Corinthios, tanquã uirginẽ puram, illi s. suo tẽpore sistẽdã, cõciliarit Apostol. ac proinde *τῷ χριστῷ* positũ esse in expegesi. cuius simile prius exemplũ est Matth. 19. c. 17. Ex eo uerò illud quoque efficitur, *ἑνὶ ἀνδρὶ* nõ rectè solere cõiungi cum *ἁρμοσάμην* adhibita ẽt distinctione, quũ prorsus cohæreat cũ *παραστῆσαι*. Nam ẽt in Græcis scholijs nusquam apparet illa distinctio.

A *Quos* sisterem παραστῆσαι, uel, ut uos coniungerem. Subauditur enim ὥστε, ut suprà 10.d.16. & ὑμᾶς repetendum est ἀπὸ νῦ κοινοῦ. Vulg. exhibere, ad uerbū sonat, si nō explicata, at certe nō corrupta sententia. Eras. ut exhiberetis. q̄ mihi nō placet. Persistit enim Paulus in trāslatione, & finē sui consilij explicat. nēpe ut quū Corinthios prædicatione Euangelij purificasset, quasi uirginē puram & integrā Christo sisteret. Pro uirgine pura παρθένον ἁγνὴν Vulg. & Eras. ad uerbū uirginē castam. nisi quòd malui ἁγνὴν puram interpretari: quòd castitas etiam uxōri tribuatur, hic uerò summa quædam integritas significetur. Est autem hoc accipiendum per speciem appositionis, quam exposuimus Luc. 11. c. 41. *Nempe* Christo τῷ χριστῷ. Cur addiderimus particulam exegeticam, dictum est à nobis paulo antè.

φοβοῦμαι δὲ μή πως ὡς ὁ ὄφις Εὕαν ἐξηπάτησεν ἐν τῇ πανουργίᾳ αὐτοῦ, οὕτω φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν, ἀπὸ τῆς ἁπλότητος τῆς εἰς τὸν χριστόν.

3 Sed metuo ne quō, ut serpēs ille Euā seduxit calliditate sua ita corruptæ mētes uestræ *degenerent* à simplicitate quæ est in Christo.

εἰ μὲν γὰρ ὁ ἐρχόμενος ἄλλον Ἰησοῦν κηρύσσῃ, ὃν οὐκ ἐκηρύξαμεν· ἢ πνεῦμα ἕτερον λαμβάνετε, ὃ οὐκ ἐλάβετε· ἢ εὐαγγέλιον ἕτερον, ὃ οὐκ ἐδέξασθε, καλῶς ἀνείχεσθε.

4 Enimuero si ueniat qui alium Iesum prędicet quē nō p̄dicauimus: aut *si* Spiritū aliū accipitis, quē nō accepistis: aut euangelium aliud q̄ nō accepistis rectè *eum* toleraueritis.

λογίζομαι γὰρ μηδὲν ὑστερηκέναι τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων.

5 Puto enim me nihilo inferiorē fuisse sum mis Apostolis.

εἰ δὲ ἰδιώτης τῷ λόγῳ, ἀλλ' οὐ τῇ γνώσει ἀλλ' ἐν παντὶ φανερωθέντες ἐν πᾶσιν εἰς ὑμᾶς.

6 Quòd si rudis *sum* in locutione, non tamē *sum rudis* in cognitione. sed omnino manifesti facti sumus in omnibus apud uos.

3 Corruptæ mētes uestræ φθαρῇ τὰ νοήματα ὑμῶν. De uirginibus differens, meritó usurpauit corruptionis uocābulū, & fraudis, & simplicitatis. cōueniunt enim illa stupratori, istud uerò puræ & integræ uirgini. Sed hoc uitiū mē ti offertur. itaq; τὰ νοήματα (de pluribus enim loquitur) mentes interpretari malim quàm sensus. Notandus autē est hic locus aduersus eos quib. natiua illa & incorrupta sacrarum literarum simplicitas præ humanæ facundiæ sucis ac B pigmentis sordet. *Degenerent* ab ea simplicitate ἀπὸ, ἧς ἁπλότητος. Addidi uerbum degenerent, ut uitarem ampli boliam quæ nusquam est in Græco sermone, nempe ne uideatur Apostol. metuere ne simplicitas eorū mētes corrūpat. Sic tamen apud Virgilium Aeneas de Hectore differens, Quantū, inquit, mutatus ab illo. nō q̄ ille mutasset, sed q̄ illi factus esset dissimilis, ut Erasm. rectè annotauit. Ambrosius habet, à castitate, ut satis appareat eū legisse ἀγνότητος pro ἁπλότητος Ita etiam legit Augustinus, aliquoties citans hunc locum, ut idem Erasm. obseruauit. Quæ est in Christo τῆς εἰς τὸν χριστὸν. i. quę ijs conueniat qui in Christo sunt. Eras. quæ erat erga Christū. quia s. purè ac simpliciter illi obtemperabant. 4 Si ueniat qui ὁ ἐρχόμενος. Articulum puto poni ἀορίστως hoc in loco. Vulg. & Eras. si is qui uenit. nam ēt fortassis certū quempiā designat, ut suprà 10.c.10. uel unum aliquem ex multis exempli causa proponit. Aliū Iesum ἄλλον Ἰησοῦν. Id est, perfectiorem aliquam doctrinam de Iesu. quasi non sufficiant uobis seruādis quæ uobis annuntiaui de Iesu. Nam alioquin non modo non tolerari, sed ēt extremo exitio iubet eum deuoueri qui contrariū aliquod Euangelium afferat, Gal. 1. b. 8. Aut *si* Spir. al. acc. ἢ ἕτερον πνεῦμα λαμβάνεσθε. Spiritus nomine intelligo Spiritus dona quibus prædicari Christi uis ac potētia in animis credentium, testibus etiam infidelibus obsignabatur. ut Mar. 16. d. 20. Act. 8. c. 15. & 18. a. 2. Alium igitur Spiritum appellat excellentiora Spiritus dona per alterius prædicationem collata. Tolleraueritis ἀνείχεσθε. Sub. αὐ, ut uerti etiam possit, toleretis. Nisi malimus interpretari tolerare tis, ut nulla sit eclipsis. Eras. toleraretis. quod nō cōuenit, quū nō præcesserit ἐκήρυττεν, aut ἐκήρυξεν, sed κηρύσσει & λαμβάνεσθε. 5 Enim γὰρ Vel enimuero, ut sit inchoatiua particula, non autem causalis. Potest tamen, ac fortassis etiam debet accipi αἰτιολογικῶς, quasi ad perficiēdum superius argumentum adiecta sunt reliquæ partes syllogismi. puta, Sed non possitis eos merito tollerare, quum perfectiorem Christum uobis non annuntient. Nā nihilo minus perfecta uobis annuntiaui quàm summi Apostoli alijs annuntiarint. Coactus est autem Paulus hæc dicere ut eorum fastum & ambitiosam profanam sapientiam reprimeret: qui posito Apostoli fundamento, fœnum & stipulam superstruebant, ac uolebant interim sua illa non modo pro auro, argento, & lapidibus pretiosis sed etiam pro excellētiore aliquo fundamento haberi, aduersus quos magnam utriusque epistolæ partem consumpsit, in ministerij sui & collegarum dignitate ac præstantia explicanda: coactus s. illorum importunitate. Summis Apostolis τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων Ad uerbum, ijs qui suprà quàm ualde sunt Apostoli. Positum enim est λίαν Hebræorum more pro σφόδρα καὶ ἐξαιρέτως. Vulgata, nihil me minus fecisse à magnis Apostolis. Eras. multo rectius, nihilo inferiorem fuisse eximijs Apostolis. Malui tamen summos interpretari, ut propius abessem à Græcis, sicut etiam Eras. infrà conuertit, 12. d. 11. Cæterum ad euertendum illum Petri primatum, quem lupus ille Romanus commentus est, hoc quoque pertinet q̄ plurali numero summos Apostolos dixit. Quid uero quod ipse Antichristus sese non solius Petri, sed etiā C Pauli successorem iactat: nempe ut, antequam ipse hanc tyrannidem usurparet, biceps ad minimum fuerit Ecclesia. ergo ut ad rem ueniamus, hoc quidē constat, Apostolos sic propriè uocatos, nimirum duodecim illos, & Paulum decimumtertium peculiariter Gentibus destinatum, pari & æquali dignitate fuisse, sed tamen gratias Dei alias in alijs excelluisse. quod Paulus hic respicit. Nisi malimus eum obliquè carpere aduersarios qui alios præ alijs despiciebant, quasi alij alijs magis essent Apostoli. qui denique erant προσωποληπτικοί. unde illæ uoces, Ego sum Apollo, ego Cephæ, ego Pauli.

6 Rudis in elocutione ἰδιώτης τῷ λόγῳ. ἰδιώτης alibi diximus propriè dici priuatos, ideſt plebeios & ex medio uulgo homines, qui, quod non ita liberaliter sunt educati, ferè sunt excellentium rerum, ac præsertim oratoriæ illius facultatis prorsus rudes & imperiti. Quid igitur? an imperitus loquendi Paulus & elinguis, ut Hieronymus existimat? Imo uero Chrysostomum potius, & doctissimos quosque ex Græcis, ipsam denique rationem sequutus, quanuis natiua illa & germana masculæ facundiæ ornamenta ei non defuerint, fateor tamen illum fucatæ illius rhetorices pigmentis uti noluisse: nempe ut ui spiritus, hominum animos ad Christum raperet, non autem sermonis blanditijs, adulatorum more, alliceret. Sed quum orationis ipsius totam & indolem χαρακτῆρα propius considero, nullam ego in ipso Platone similem grandiloquentiam, quoties illi libuit Dei mysteria detonare: nullam in Demosthene parem δεινότητα comperisse me fateor, quoties animos uel metu Diuini iudicij perterrefacere, uel commonefacere, uel ad contemplandam Dei bonitatem attrahere, uel ad pietatis ac misericordiæ officia constituit adhortari: nullam denique uel in ipso Aristotele & Galeno, præstantissimis alioquin harum rerum artificibus, magis exactam methodum inuenio. Sed ut ad rem redeam, λόγον interdum uocat Paulus in genere, quod ab aliquo loquente enuntiatur, ut 1. Corinth. 14. b. 9. interdum uero κατ' ἐξοχὴν, Euāgelij prædicationem, ut Philip. 1. b. 14. interdum σοφίαν, id est exquisitiorem cognitionem Diuinitus ad docendos alios allatam, ut 1. Corinth. 12. a. 8. interdum dicendi facultatē illam

illam cuius præcepta tradunt oratores, ut 1. Corinth. 2. a. 1. & 4. d. 20. & hic quoque, & multis alijs locis, cui opponitur ἡ γνῶσις, id est ipsa doctrinæ substantia: ut si quis rem ipsam opponat uerbis. Sed omnino ἀλλ' ἐν παντὶ Id est ἀλλὰ πάντως, ut בכל apud Hebræos, quasi dicat Apostolus, Sed quid attinet hæc à me pluribus referri? Vos ipsi in omnibus me penitus experti estis. Hoc non legit Vetus interpres, sed duntaxat ἐν πᾶσιν. A

Num peccaui quum meipsum demitterē ut uos efferremini, quod ꝙm gratuitò Euangelium Dei euangelizauerim uobis? 7

Alias Ecclesias spoliaui, accepto ab eis stipendio ad hoc ut uobis inseruirem. 8

Et quum apud uos essem & egerem, non obtorpui cum cuiusquam incommodo. nā quod mihi deerat, suppleuerunt fratres qui uenerant à Macedonia. & in omnibus me pręstiti uobis minimè oneroſum, & ꝓstabo. 9

Est ueritas Christi in me, quòd hæc gloriatio non occludetur cōtra me in regionibus Achaiæ. 10

Quapropter? an quòd non diligam uos? Deus nouit. 11

Sed quod facio, etiam faciam: ut amputē occasionē ijs qui cupiūt occasionē: ut in eo de quo gloriantur, reperiant quales & nos. 12

Nam istiusmodi pseudapostoli, operarij dolosi sunt, trāsformati in Apostol. Christi: 13

Neꝙ id mirum: ipse enim satanas transformatur in angelum lucis. 14

Non magnum est igitur si transformentur, ut ministri iustitiæ, etiam eius ministri: quorum finis erit secundum opera eorum. 15

Rursum dico, nequis me putet insipientē esse: alioquin etiam ut insipientem accipite me, ut paululum quiddam & ego glorier. 16

Qđ dico, nō dico secundū Dominū, sed ut ꝓ insipiētiā, in præfidēte ista gloriatione. 17

Quandoquidem multi gloriantur secundum carnem: & ego gloriabor. 18

Libenter enim toleratis insipientes, quū sitis sapientes. 19

ἢ ἁμαρτίαν ἐποίησα ἐμαυτὸν ταπεινῶν, ἵνα ὑμεῖς ὑψωθῆτε; ὅτι δωρεὰν τὸ τοῦ θεοῦ εὐαγγέλιον εὐηγγελισάμην ὑμῖν;

ἄλλας ἐκκλησίας ἐσύλησα, λαβὼν ὀψώνιον πρὸς τὴν ὑμῶν διακονίαν.

καὶ παρὼν πρὸς ὑμᾶς, καὶ ὑστερηθείς, οὐ κατενάρκησα οὐδενός. τὸ γὰρ ὑστέρημά μου προσανεπλήρωσαν οἱ ἀδελφοὶ, ἐλθόντες ἀπὸ Μακεδονίας. καὶ ἐν παντὶ ἀβαρῆ ὑμῖν ἐμαυτὸν ἐτήρησα, καὶ τηρήσω,

ἔστιν ἀλήθεια Χριστοῦ ἐν ἐμοὶ, ὅτι ἡ καύχησις αὕτη οὐ φραγήσεται εἰς ἐμὲ ἐν τοῖς κλίμασι τῆς Ἀχαΐας.

διὰ τί; ὅτι οὐκ ἀγαπῶ ὑμᾶς; ὁ θεὸς οἶδεν.

ὃ δὲ ποιῶ, καὶ ποιήσω, ἵνα ἐκκόψω τὴν ἀφορμὴν, τῶν θελόντων ἀφορμὴν, ἵνα ἐν ᾧ καυχῶνται εὑρεθῶσι, καθὼς καὶ ἡμεῖς.

οἱ γὰρ τοιοῦτοι ψευδαπόστολοι, ἐργάται δόλιοι, μετασχηματιζόμενοι εἰς ἀποστόλους Χριστοῦ,

καὶ οὐ θαυμαστόν, αὐτὸς γὰρ ὁ Σατανᾶς μετασχηματίζεται εἰς ἄγγελον φωτός.

οὐ μέγα οὖν, εἰ καὶ διάκονοι αὐτοῦ μετασχηματίζονται, ὡς διάκονοι δικαιοσύνης, ὧν τὸ τέλος ἔσται κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

πάλιν λέγω, μή τίς με δόξῃ ἄφρονα εἶναι, εἰ δὲ μήγε, κἂν ὡς ἄφρονα δέξασθέ με, ἵνα μικρόν τι κἀγὼ καυχήσωμαι.

ὃ λαλῶ, οὐ λαλῶ κατὰ κύριον, ἀλλ' ὡς ἐν ἀφροσύνῃ, ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως.

ἐπεὶ πολλοὶ καυχῶνται κατὰ τὴν σάρκα, κἀγὼ καυχήσομαι.

ἡδέως γὰρ ἀνέχεσθε τῶν ἀφρόνων, φρόνιμοι ὄντες.

7 Quum demitterem ταπεινῶν. Respicit quod cōmemoratur à Luca Act. 18. a. 3 8 Stipēdio ὀψώνιον. Vide 1. Cor. 9. a. 7. 9 Obtorpui cū cuiusquā incōmodo οὐ κατενάρκησα οὐδενός. Significat se nō modo strenuè apud eos suis manib. laborando, uitā toleraſſe, sed ēt, premente inopia, nō remisisse quicquā de suis laboribus, ut quenquam grauaret: aut in ministerio, idcirco torpuisse, ut propterea in singulis docēdis officiū nō ita diligēter, ut antea, fecerit: deniq; se ꝓpterea nemini fuisse magis remissum factū. Vulgata, & Eras. nō sui oneroſus cuiquā. ꝙ, inqt Eraſm. qui otio torpēt, premūt & imminēt alijs, unde petunt assiduè. Sed quorsum attinet trāslationē istā in querere tā ꝓcul, quū ꝓpria significatio plana sit ac perspicua? Quidā uertit, neminē exuxi: quàm rectè, ipse uiderit. 10 Est ueritas, &c. ἔστιν ἀλήθεια, &c. Id est, Ne cēseat esse in me Christi ueritas. uel, Vobis ego per Christū uerè affirmo, ut Rom. 9. a. 1. Est enim hæc quædā iurisiurādi formula. Nō occludet cōtra me ἡ φραγήσεται εἰς ἐμέ. Id est, mihi semp patebit, neq; ab hac unquā me linā excludi. 12 Quales καθὼς. Vulgata ad uerbū, sicut. Eraſ. quēadmodū. Est aūt hæc sentētia, Pseudapostolos istos captasse oēs occasiones efficiendi ut pares Apostolo uiderent. Debuerāt igit & ipsi gratis docere. Sed hoc nunquā erāt facturi, quū Corinthios potius exederēt, ut infrà significat 12. b. 7. Captabāt igitur diuersam ꝓrsus occcasionē, nēpe ut & Paulus ipse uicissim aliqd acciperet à Cor. quod si impetrassent, tū demū se pares illi fore sperabāt. Nā zelū & scientiā ita simulabant, & unā specie eloquentiæ exornabant, ut Paulus, prę ipsis, ēt despiciēdus nō nullis uideret. Sed hæc omnia testatur Apostol. merū fucū esse, quē ipsi à diabolo didicerint. Quidā hunc locū ita cō uertit, Quò sibi in quo glorient ſuppetat, quēadmodū & nobis. Quasi s. εὑρεθῶσι actiuè posit explicari. 13 Pseudapostoli ψευδαπόστολοι. Pseudapostolos uocat, nō, ut ego quidē opinor, ꝙ falsam aliquā doctrinā sparsissent (quod tamē proculdubio tandē erāt facturi) sed ꝙ ministeriū suū syncerè nō obirēt, ac præsertim in hoc facto nihil aliud quàm simulatè se gererent, quum eos ureret aliena gloria, quam tamen minimè captabat Apost. 14 Lucis φωτός. Id est lucidum. Lucis aūt nomine, cælestis gloria intelligitur, cuius participes sunt Angeli beati. 15 Iustitiæ διακαιοσύνης Id est syncēri & integri. Opponuntur enim pseudapostolis & dolosis operarijs. 17 In præsidente ista gloriatione ἐν ταύτῃ τῇ ὑποστάσει τῆς καυχήσεως. Vulg. in hac substātia gloriæ. Eras. in hoc argumēto gloriationis. Quidam, in hoc gloriationis materia. Vide suprà 9. a. 4. Quod autē dixit Apostolus, se non secundum Dominum loqui, per concessionem dixit, & formam ipsam orationis, non autē rem ipsam cōsiderans. quum alioqui uera sit ipsius oratio, & sanctissimus ipsius scopus. 18 Secundum carnē κατὰ σάρκα. Id est, de reb. externis, ueluti de generis nobilitate.

21 Quantum

A ἀνέχεσθε γὰρ εἴ τις ὑμᾶς καταδουλοῖ, εἴ τις κατεσθίει, εἴ τις λαμβάνει, εἴ τις ἐπαίρεται, εἴ τις ὑμᾶς εἰς πρόσωπον δέρει.

20 Toleratis enim si quis uos in seruitutẽ adigit, si quis exedit, si quis accipit, si quis attollit sese, si quis uos in faciem cædit.

κατὰ ἀτιμίαν λέγω, ὡς ὅτι ἡμεῖς ἠσθενήκαμεν. ἐν ᾧ δ' ἄν τις τολμᾷ (ἐν ἀφροσύνῃ λέγω,) τολμῶ κἀγώ.

21 Quantum ad contumeliam dico: nempe quia nos infirmi fuimus: imò in quocunq; audacia uti uelit aliquis (per insipientiam loquor) audacia uelim uti & ego.

ἑβραῖοί εἰσι, κἀγώ· ἰσραηλῖταί εἰσι, κἀγώ· σπέρμα Ἀβραάμ εἰσι, κἀγώ·

22 Hebræi sunt? *sum* & ego: Israelitæ sunt? *sum* & ego: semen Abrahæ sunt? *sum* & ego: Philip.3.a.5.

διάκονοι Χριστοῦ εἰσι (παραφρονῶν λαλῶ) ὑπὲρ ἐγώ. ἐν κόποις περισσοτέρως, ἐν πληγαῖς ὑπερβαλλόντως, ἐν φυλακαῖς περισσοτέρως, ἐν θανάτοις πολλάκις.

23 Ministri Christi sunt? (desipiens loquor) excello ego: in laboribus, in fatigationibus, perabundè: in uerberibus, plus satis: in carceribus, perabundè: in mortibus sæpe.

ὑπὸ Ἰουδαίων τεσσαράκοντα παρὰ μίαν ἔλαβον.

24 A Iudæis quinquies accepi quadragenas *plagas*, una minus.

τρὶς ἐρραβδίσθην, ἅπαξ ἐλιθάσθην, τρὶς
B ναυαγήσα, νυχθήμερον ἐν τῷ βυθῷ πεπόιηκα,

25 Ter uirgis cæsus fui: semel fui lapidatus: ter naufragium feci: noctem ac diem in profundo egi: Act.16.c.25. Act.14.c.19. Act.27.a.1.

ὁδοιπορίαις πολλάκις, κινδύνοις ποταμῶν, κινδύνοις λῃστῶν, κινδύνοις ἐκ γένους, κινδύνοις ἐξ ἐθνῶν, κινδύνοις ἐν πόλει, κινδύνοις ἐν ἐρημίᾳ, κινδύνοις ἐν θαλάσσῃ, κινδύνοις ἐν ψευδαδέλφοις.

26 In itineribus sæpe *fui* in periculis fluminũ, periculis latronum, periculis à *meis* gentilibus, periculis à Gentibus: periculis in ciuitate, periculis in deserto, periculis in mari, periculis inter falsos fratres.

21 Quantum ad contumeliam dico κατὰ ἀτιμίαν λέγω. Quia dixerat, Si quis uos in faciem cædit: quod excipere possent Corinthij sibi nõ accidisse ut à suis illis ambitiosis magistris paterentur hoc, inquit Apostolus, no simpliciter dico, sed habita eius cõtumeliæ ratione qua uos afficiunt. quæ sane non minor est quàm si uos, ullium mancipiorum instar, colaphis cæderent. Facit autem hæc addita particula ut superiorem uersiculum non possim accipere pro ironia, sed potius pro aperta ac longè omnium asperrima obiurgatione interpreter. quod quamlibet illorum tyrannidam ferrent, illud uerò lene Christi iugum, quod Paulus, sese omnibus modis demittens, illis uolebat imponere, cum ludibrio etiam reijcerent: quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus esset Apostolus præ illis imperiosis dominis. Quod autẽ ad ipsum loquendi genus attinet, sic etiam apud idoneos scriptores accipitur præpositio κατά. ut apud Herodotum in Clio, κατὰ ἓν λίθου Ἀμφιάρεω τοῦ μαντήιου ἀπόκρισιν, ὃν ἔχω εἰπεῖν ὅ, τι τοῖσι Λυδοῖσι ἔχρησε. Id est, quod autem ad oraculi Amphiarai responsum attinet, non possum dicere quid Lydis responderit Vulg. secundum ignobilitatem dico. Erasmus, Iuxta contumeliam loquor. Quidam alius, Indecore loquor. & ira quidem ut sequenti membro adiungat. Nempe quia ὡς ὅτι. i. ὅτι ἄρα. ut mihi quidem uidetur. quo modo etiam iumus interpretati suprà 5.d.19. Est autem præcisum dicendi genus, quasi superiori sententiæ addiderit, At uos non pateftis ullo modo tolerare. Quæ aposiopesis optimè conuenit obiurgationi. Vulgata, quasi nos infirmi fuerimus. Erasmus perinde quasi nos infirmi fuerimus. Quidam alius, quasi uerò nos nequeamus. egregie scilicet & perappositè.

Nos infirmi fuimus ἡμεῖς ἠσθενήκαμεν. In pronomine tacita est antithesis aduersariorum. Ἀσθενῆσαι autem significat hoc in loco, uilem, abiectum, ignobilem, artificem, idiotam, mille calamitatibus obnoxium esse: quæ omnia Corinthij uocabant ἀσθενείας, tanquam imbecillitatis Apostoli certa testimonia: quum, quantomagis destitutus erat omnibus illis præsidijs quæ homines solent commouere, eo magis in eo eminerent diuinæ illæ uirtutes quas à Deo acceptas incredibili cum successu exerebat. Vetus interpres addidit, in hac parte οὐ τούτῳ τῷ μέρει, quod nusquam legi, neque puto satis conuenire. Imò ἧ. Vetus interpres hanc particulam omisit, quam ut plane necessariam, Erasmus rectè omnino expresit. Audaciam uti uelit ἐν ᾧ τολμᾷ. Audaciam uocat confidentis hominis gloriationem.

22 Hebræi sunt? Ἑβραῖοί εἰσι; Per interrogationem hæc lego, ut Græcus etiam scholiastes legenda esse annõtauit Neque uerò facilè crediderim istos Pauli æmulos fuisse ex circũcisione, quum nullum in Corinthiorum Ecclesia uestigium appareat eorum errorum quos spargebant qui quum ex circuncisione essent, Ecclesias perturbabãt: sed puto potius, quum illi sui generis nobilitate aliqua superbirent aduersus Apostoli paupertatem, Paulum in hac controuersia hunc modum tenuisse, tum quia per se id omne non magni faciebat, tum ne quenquam offenderet, ut & obliquè se ostenderit multò illis nobiliorem, & omnem illorum fastum sine ambitione paucis uerbis retuderit. acsi diceret, opponunt illi suum genus mihi tenui & abiecto σπλωσωσιῷ. Sed, quæso, num ita sunt isti nobiles ut audeant se Hebræos, Israelitas, Abrahæ illius sobolem profiteri? Si hoc dixerint, certè hoc ipsum & ego proferam: ut si idcirco superbiendũ est, & ego parẽ superbiæ causam habeam. Relinquitur ergo, si hoc illi possent afferre, parẽ tamen illis hac in re esse Apostolum. ut idcirco ab illis despici non possit quin seipsos despiciant, & quum nullam similem σύγκρισιν possint edere, Paulum iam illis non modò parem, sed infinitis etiam partibus esse nobiliorem. Quod tamen cogitandum maluit relinquere, quàm apertè exprimere. Semen σπέρμα. Id est soboles, Hebræorum more.

23 Excello ego ὑπὲρ ἐγώ. Vulgata, plus ego. Hîc uerò Paulus ueram gloriam nactus, apertè ministerium suũ asserit, non sui causa, sed quòd doctrinam suam alioqui uidebat periclitari apud Corinthios, pleroſque ab æmulis fascinatos. Et tamen addit præfationem, ne quis offendatur: sed ex concessione tamen. Perabundè περισσοτέρως. Id est, περισσότερα Vulgata, Abundantius. Erasm. Copiosius. In mortibus ἐν θανάτοις. Mortes uocat præsentia mortis pericula, ut 1.Corint.15.d.31, & suprà 1.b.10.

24 Quinquies πεντάκις. Coniungendum est hoc cum uerbo ἔλαβον, non autem cum τεσσαράκοντα. Quod autem addit παρὰ μίαν, id est præter unam, respicit quod scriptum est Deut.25 a.3. qua de re differunt Rabini in מכת לקרים. id est in tractatu de uerberandis.

25 Virgis cæsus sum ἐρραβδίσθην. Vocabulum ῥαβδίζειν indicat Paulum agere de uerberibus non à Iudæis (quorum meminit separatim superiore uersiculo) sed à præfectis Romanis inflictis. Vide Marc.14.g.65.

26 A *meis* gentilibus ἐκ γένους. Id est ἐκ τῶν συγγενῶν, nempe ἰουδαίων, quibus opponit τὰ ἔθνη.

In fatigatione,& ærumna,in uigilijs ſæpe, in fame & ſiti,in ieiunijs ſępe,in frigore & nuditate.

27 ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, ἐν ἀγρυπνείαις πολλάκις, ἐν λιμῷ καὶ δίψει, ἐν νηστείαις πολλάκις, ἐν ψύχει & γυμνότητι· A

Abſq; ijs quæ extrinſecus *eueniunt, urget* agmen illud in me quotidie conſurgens, *id eſt* ſolicitudo de omnibus Eccleſijs.

28 χωρὶς τῶν παρεκτὸς ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν, ἡ μέριμνα πασῶν τῶν ἐκκλησιῶν.

Quis affligitur quin ego affligar? quis offenditur quin ego urar?

29 τίς ἀσθενεῖ, καὶ οὐκ ἀσθενῶ; τίς σκανδαλίζεται, καὶ οὐκ ἐγὼ πυροῦμαι;

Si gloriari oporteat, de ijs quę infirmitatis meæ *ſunt* gloriabor.

30 εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, τὰ τῆς ἀσθενείας μου καυχήσομαι.

Deus & Pater Dñi noſtri Ieſu Chriſti,laudãdus in ſecula,nouit quòd non mentiar.

31 ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ οἶδεν, ὁ ὢν εὐλογητὸς εἰς τοὺς αἰῶνας, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

In Damaſci *ciuitate*,gentis pręfectus nomine Aretę regis,præſidio tenebat Damaſcenorum urbem,cupiens me comprehendere.

32 ἐν Δαμασκῷ ὁ ἐθνάρχης Ἀρέτα τοῦ βασιλέως ἐφρούρει τὴν Δαμασκηνῶν πόλιν, πιάσαι με B θέλων,

Ac per feneſtrã in ſporta demiſſus fui per mœnia,effugiq; manus eius.

33 καὶ διὰ θυρίδος ἐν σαργάνῃ ἐχαλάσθην διὰ τοῦ τείχους, καὶ ἐξέφυγον τὰς χεῖρας αὐτοῦ.

CAPVT XII.

ΚΕΦ. ιβ.

GLoriari ſanè non expedit mihi. ueniam enim ad uiſiones & reuelationes Domini.

1 Καυχᾶσθαι δὴ οὐ συμφέρει μοι· ἐλεύσομαι γὰρ εἰς ὀπτασίας καὶ ἀποκαλύψεις κυρίου.

Noui hominẽ in Chriſto ante annos quatuordecim (an in corpore, neſcio: an extra borpus,neſcio:Deus nouit)raptum in tertiũ uſq; cœlum.

2 οἶδα ἄνθρωπον ἐν χριστῷ πρὸ ἐτῶν δεκατεσσάρων (εἴτε ἐν σώματι, οὐκ οἶδα· εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ θεὸς οἶδεν·) ἁρπαγέντα τὸν τοιοῦτον ἕως τρίτου οὐρανοῦ.

Et noui huiuſmodi hominem (an in corpore,an extra corpus,neſcio:Deus nouit)

3 καὶ οἶδα τὸν τοιοῦτον ἄνθρωπον, (εἴτε ἐν σώματι, C εἴτε ἐκτὸς τοῦ σώματος, οὐκ οἶδα· ὁ θεὸς οἶδεν)

Raptũ fuiſſe in Paradiſum, & audiſſe ineſ-

ὅτι ἡρπάγη εἰς τὸν παράδεισον, & ἤκουσεν

27 In fatigatione *ἐν κόπῳ*. Vulgata & Eraſ. in labore. Vide Matth.11.d.28. Et ærumna *καὶ μόχθῳ*. Sic recte & expreſſe Vetus interpres. Eſt enim ærumna, inquit Cicero, ægritudo laborioſa, ueluti quum delaſſatus aliquis pro quiete cogitur nouos labores capeſſere: Eraſm. poſt Ambroſium, moleſtia, *λύπη*. 28 Abſque ijs, &c. *χωρὶς τῶν παρεκτὸς. τὰ παρεκτὸς* uocat, opinor, quæ extrinſecus eum adoriebantur, ut ab intimis illis curis ac moleſtijs innumerabilibus diſtinguat. Chryſoſtomus autem *χωρὶς τῶν παρεκτὸς* interpretatur præter ea quæ prætermitto, quòd non omnia recenſuerit. *Vrget* agmen illud in me quotidie conſurgens *ἡ ἐπισύστασίς μου ἡ καθ' ἡμέραν*. Tot uerbis ſtudui ueram huius loci ſententiam explicare. Certum eſt enim *ἐπισύστασιν* dici multitudinem quæ aduerſus aliquem coierit, idque non ſemel, ſed repetitis uicibus. Quia igitur multiplices erant curæ, quarum tãquam agmine magis ac magis ueluti obruebatur Apoſtolus, uſus eſt tranſlatitie hoc uocabulo, admodum ſignificanter. Vulg. inſtantia mea quotidiana. Eraſ. incẽbens mihi quotidiana cura. Neuter ſatis expreſsit Græci uocabuli emphaſin. Græca ſcholia non explicant trãſlatitiè, ſed propriè, quaſi ſignificetur omnium populorum coitio quotidiana aduerſus illum. Sed hoc certè inter *τὰ παρεκτὸς* numerandum eſſet, & apparet *ἡ μέριμνα* ſubijci per appoſitionem quam uocant.

29 Quis affligitur *τίς ἀσθενεῖ*. Sic accipiendum eſſe hoc uerbum apparet ex eo quod ſubijcitur. Nam ſi accipias pro imbecillum fieri, quî conueniet hoc dici de Apoſtolo, qui debuit alios confirmare? aut quorſum hoc ad illas quotidianas ærumnas? Sed omnibus *συμπάσχειν*, id uerò incredibilis eſt doloris ac moleſtiæ. Vulg. & Eraſm. ad uerbum, Quis infirmatur. Quin ego affligar? *καὶ οὐκ ἀσθενῶ*: Vulgata & Eraſmus ad uerbũ, & ego non infirmor? Mihi uerò uidetur hoc dicendi genus in Latino ſermone obſcurius. D

30 Quæ ſunt infirmitatis meæ *τὰ τῆς ἀσθενείας μου*. Infirmitatem ex aduerſariorum ſenſu uocat ea ex quibus aduerſarij, falſo iudicio utentes, ipſum pro uili & infami habebant. Hinc autem cẽſuerim duodecimum caput inchoandum. 32 Prehendere *πιάσαι*. Vide Iohan.7.e.30.

IN CAPVT XII.

1 Gloriari *καυχᾶσθαι*. Hunc locum ita legit Vetus interp. *εἰ καυχᾶσθαι δεῖ, ὁ συμφέρει μοι, ἐλεύσομαι γάρ &c.* i. ſi gloriari oportet, non conducit quidem, ueniam autem. Vtcunque autem legas, dicit ſibi non conducere laudum ſuarum prædicationem, ex qua ſcilicet nullam utilitatem ipſe percipiat, quum potius, quo ſunt excellentiores eæ laudes, eo magis earum prædicatione ſolicitetur ad ſuperbiam. Itaque teſtatur ſe coactum id facere, & omnia interim tũ ſibijpſi tum alijs adhibet remedia, quominus uel ipſe efferatur, uel alij offendãtur. Omnino tamen cõſideranda ſunt Dei erga nos beneficia, ſed iſta conſideratio non modò nos non adducit ad gloriationem, ſed etiam prſus ab ea nos abducit, ut contemplanda Dei noſtri bonitate prorſus abſorbeamur.

2 In Chriſto *ἐν χριστῷ*. Id eſt Chriſtianum, ſi ad *ἄνθρωπον* referas, quòd ſi ad uerbũ *οἶδα* potius pertineat (ut etiam potius exiſtimo) additum hoc erit confirmationis uel exprimendi affectus cauſa, quaſi per parentheſin dicas, Noui hominem (quod in Chriſto dico) ante annos quatuordecim, &c. id eſt, quod ſine ambitione dictũ uelim, quũ nihil aliud quàm unum Chriſtum hic reſpiciã. In hoc enim totus eſt, ut omnia quæ dicturus eſt, in unius Chriſti gloriam redundent, cuius erat miniſter. Raptum *ἁρπαγέντα*. Additur in Græcis *τὸν τοιοῦτον* eiuſmodi, pleonaſmo ſcilicet Hebræis uſitato, & interdum Græcis, ac præſertim Herodoto, ut alibi diximus. Itaq; non additur apud Clemẽtem libro *στρωματέων* quinto.

4 In paradiſum *εἰς παράδεισον*. Sic uocant Græci, quos Latini uiuaria (ſi Gellio credimus lib.2. cap.20) ſepta ſcilicet quædã in quibus uoluptatis cauſa tum plantæ excolũtur, tũ etiam uiuæ feræ paſcũtur. Nos uulgò parcos uel uoluptuarios hortos uocamus. Sed *παρ' ἑξοχὴν* ſic uocarunt Græci interpretes hortum illum in Eden plantatũ, de cuius

A de cuius situ etiamnum disputant hodie nonnulli, perinepte, quum uniuersam terram constet diluuio fuisse uastatã. Hinc factũ ut beata illa gloriæ Dei sedes hoc nomine uulgò etiã diceret, ut Luc. 23. f, 43. & in Ecclesiastico aliquoties.

ἄῤῥητα ῥήματα, ἃ οὐκ ἔξὸν ἀνθρώπῳ λαλῆσαι.

fabilia uerba, quæ non licet homini loqui.

ὑπὲρ τοῦ τοιούτου καυχήσομαι, ὑπὲρ δὲ ἐμαυτοῦ οὐ καυχήσομαι, εἰ μὴ ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου.

5 De eiusmodi *homine* gloriabor: de meipso uerò non gloriabor, nisi de infirmitatibus meis.

ἐὰν γὰρ θελήσω καυχήσασθαι, οὐκ ἔσομαι ἄφρων· ἀλήθειαν γὰρ ἐρῶ. φείδομαι δὲ μή τις εἰς ἐμὲ λογίσηται ὑπὲρ ὃ βλέπει με, ἢ ἀκούει τι ἐξ ἐμοῦ.

6 Nam si uoluero gloriari, nó ero insipiens: ueritatem enim dicam. sed parcè loquor, ne quis de me cogitet suprà *id* quod uidet *esse* me, aut *quod* audit ex me.

καὶ τῇ ὑπερβολῇ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, ἄγγελος σατᾶν, ἵνα με κολαφίζῃ, ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι.

7 Et ne excellentia reuelationum suprà modum efferrer, datus est mihi furculus infixus carni, & angelus Satã, ut me colaphis cædat, ne supra modum efferar.

Ineffabilia ἄῤῥητα. Id est quæ fando explicari á quoquam homine non possint, uti uocat ἀῤῥήτους ἰδιότητας Aphrodiseus, proprietates quas uocant occultas, & quarum ratio perspici ac multò minus explicari possit. Quod si in hæc naturæ nobis alioqui familiaris ac domesticæ arcana penetrare non potest humani ingenij acies, quãominus in cœlestem illam lucem? cuius scintillam aliquam quum uidisset Apostolus, id est ab ea ueluti absorptus, ut ne nosset
B quidem an cum ipso corpore an seorsim animo correpto hæc audisset: nedum ut ea posset declarare quæ audierat. Vulg. & Eras. arcana. i. ἀπόῤῥητα, uelit ista explicare quidé potuerit, uerum prohibitus fuerit enuntiare. quasi uerò in religione Christiana sint Eleusinia quædam sacra, ac nõ potius omnia euulgari iusserit Dominus, & quidem iis præcipuè quos mundus pro indoctis & imperitis habet: atque adeò populari sermone, qui ab omnibus tum summis tum infimis, uiris, pueris, mulierculis intelligi possit: ita tamen ut ad discentium captum omniá accommodentur. Deinde certum est ἄῤῥητα propriè dici non quæ passim non debeant sed quæ non possint dici. à qua significatione paulisper non est temere nobis discedendum. Itaque interpretationem illam non possum probare, nisi hoc addas, ista eiusmodi non fuisse ut ad fidelium salutem essent explicatu necessaria. Fanaticos autem illos, qui, ut nos à uerbo Dei scripto ad uanas speculationes abripiant, ex hoc loco nituntur imperitis persuadere Paulum in suis epistolis rudimenta quædam duntaxat scripsisse (inter quæ etiam non pudet eos Christum crucifixũ reponere) cæterùm perfectiora quędam habuisse quæ perfectos doceret: eos inquam ego ne responso quidem dignos esse puto. quanuis alibi hanc ipsorum blasphemiam pluribus refutarim, ut tandem cogniti impij isti homines ab omnibus Christianis uitentur. Istorũ similes erant Caiani, quos testatur Epiphanius librum ostentasse quem uocabant Pauli ascensum, quo itidem Gnostici utebantur. Quæ non liceat, &c. ἃ οὐκ ἐξὸν, &c. i. quæ impossibile sit homini loqui. Nam ea minimè omnium licent quæ naturæ nostræ captum superant, unde ἐξουσία dicitur non tantũ συγχώρησις. i. concessio ac permissio, sed ipsa potestas & uis aliquid efficiendi. Hoc pulchrè sanè ac eleganter exposuit Clemens lib. στρωμ. 5, ubi quum hoc loco nonnullos quorundam poetarum uersiculos cõparans, Μαρτυρᾶ. φησὶ, τοῖς εἰρημένοις ὁ ἀπόστολος, εἶδλα, λέγων,
C ἄνθρωπον, &c: Et quum hunc locum citasset, τὸ ἄῤῥητον, φησὶ, τὸ θεὸν ὅτως αἰνισσόμενος, ὃ νόμῳ ἰδεῖν φόβῳ προφητείας τινὸς τὸ μὴ ἐξὸν προσιδεῖς, ἀνωτάτω ἂν ἁγίᾳ ἀφθεγκτον εἶναι τὸ θεῖον μυνῶν. i. Apostolus testimonio suo cõprobat quæ à nobis sunt explicata, quum dicit, Hominem noui, &c. ita significans Dei ineffabilem naturam neque illud τὸ μὴ ἐξὸν adijciens quasi Legis aut mandati alicuius metu, sed ut indicaret potius, diuinum numen eiusmodi esse ut nulla ui, ne sanctorum quidem, possit explicari. 5 De eiusmodi homine περὶ τῦ τοιούτου. ὑπὲρ pro περὶ sæpe iam annotauimus, ut in illo Virgilij, Rogitans super Hectore multa. Sed maior est in ipsa sententia difficultas. quid enim? nónne is ipse erat cuius raptum commemorauit? Sanè ita puto. sed, ut ab omni ambitione esset uacuus, perinde illa narrauit, ac si aliam personam ad tempus induisset, tantisper scilicet á seipso ueluti deflectens, dum illa commemoraret. Hoc sanè pulcherrimum est exẽplum, ut hac quasi methodo utemur φιλαυτίαν, quoties singularia illa Dei in nos beneficia cogemur referre. Infirmitatibus ἀσθενείαις. Vide suprà 11. g. 30.

6 Parcè loquor φείδομαι. Sub. τῦ λόγυ. Vel mihi tempero. Eras. parco uobis, quod nõ ita uidetur cõuenire. De me εἰς ἐμὲ. Heb. בי. Genes. 20. c. 13. uel in laudem meam, ut in illis dicendi generibus εἰς Βασίλειον, εἰς Ἀθηναίους λέγειν. 7 Et ne excellentia, &c. καὶ τῇ ὑπερβολῇ, &c. Vetus interp. ita legit hunc locum; καὶ ἡ ὑπερβολὴ τῶν ἀποκαλύψεων ἵνα μὴ ὑπεραίρῃ με. i. & ne excellentia reuelationũ supra modum efferat me. Augustin. in quæstionibus in librum Iudicum citans hunc locum legit ἐν τῇ ὑπερβολῇ, ut qui couerterit, & in magnitudine. ac fortassis rectius, ut nulla sit traiectio.

Datus est ἐδόθη. Erasm. datus fuit. quod non probo. Notandum est autem in primis quod hoc sibi datum dicit quod quum sæpe petijsset sibi eximi, tamen sensit sibi non modò non nocere, sed etiam magnopere prodesse. Surculus infixus carni σκόλοψ τῇ σαρκὶ. Vulg. stimulus carnis meæ. Eras. stimulus per carnem. In utroq; hoc non probo quòd σκόλοπα uerterunt stimulum. i. κέντρον. In Erasmo uerò illud quoque, quòd τῇ σαρκὶ uertit per carnẽ, quũ subaudiẽda potius fuerit præpositio ἐν, quam tamen addi necesse non fuit. Nam σκόλοψ palum quidẽ significat. i. ligna præacuta, quæ claudendis hortis uel sustinendis uitibus solo infiguntur, ut annotauit Eras. sed cõstat tamen accipi pro furculis acutioribus & quidem inhærentibus, utqui scilicet, siquando per cæduas syluas iter est faciendum, am bulantiũ pedibus nõ multò minus molesti sunt quã murices. Inde illud sæpe apud Dioscor. repetitũ σκόλοψας ἕλκει, σκόλοπας αἴρει, πείθει πρὸς σκόλοπας, σκόλοπας ἐπισπᾶται. Hermol. interpretatur assulas, & tela corporib. inhærẽtia. Ruell. spicula & aculeos. Marcell. furculos & aculeos. Gell. lib. 5. cap. 14. Androdi historiam interpretãs ex Appione, stirpem conuertit uestigio pedis hærentem. Sic autem Paulus, ut mihi quidem uidetur, translatitiè uocat ἓλκη ἐπιθυμίαν, quæ scilicet teli instar, carni penitus infixa est, ut eam, quasi lethalem quandam arũdinem, sicut ait poeta, sauci circunferamus: cuius nimirum uulnus cogebat Apostolum, quatenus cã ro cum Spiritu in eo quoque luctatur, ex clamare, Non facio bonum quod uolo, & facio malum quod nolo. & tãdem; Miserũ me, quis me eripiet ex hoc corpore morti obnoxio? Et Angelus Satan ἄγγελος σατᾶν. i. ἀντικείμενος; aduersarius. Neque enim puto in secũdo casu positum, sed in recto. Deinde addidi copulam, quam aliquoties iam annotauimus in duobus incisis & duobus membris interdum suppleri ex Hebræorum Idiotismo, ut 1. Tim. 4. a. 3. & Iohan. 10. c. 16. Neque enim puto ista posse cum superiore membro per appositionem satis appositè coniungi: quia nimium dura esset translatio σκόλοψ tribuere τῷ κολαφίζειν. nec satis etiam aptè dici possit Angelus Satan nobis infixus. Puto potius Apostolum ab insitis & in ipsa natura inhærentibus tentationibus, de quibus agitur Iac. 1. b. 4, ad externas transire, quarum omnium au thorem facit Satanã, ut qui & alios aduersum nos impellat, & nostras etiam cupiditates omnibus modis accẽndat.

Colaphis cædat κολαφίζῃ. Erasm. colaphis cæderet, ut etiam paulò antè conuertit ἐλύθη datus fuit, quasi de re præterita agatur. Sed rectè annotant Græca scholia Paulum non temerè scripsisse potius πολαφίζῃ quàm κολαφίσῃ. A

Ne supra modum efferar ἵνα μὴ ὑπεραίρωμαι. Vetus Interpres hoc non repetit, & sanè non uideo cur addere oportuerit.

Super hoc ter Dominum rogaui, ut abscederet à me. 8 ὑπὲρ τούτου τρὶς τὸν κύριον παρεκάλεσα, ἵνα ἀποστῇ ἀπ' ἐμοῦ.

Et dixit mihi, Sufficit tibi gratia mea: nam potentia mea per infirmitatem perficitur. Libentissimè igitur gloriabor potius de infirmitatibus meis, ut inhabitet in me potentia Christi. 9 καὶ εἴρηκέ μοι· ἀρκεῖ σοι ἡ χάρις μου, ἡ γὰρ δύναμίς μου ἐν ἀσθενείᾳ τελειοῦται. ἥδιστα οὖν μᾶλλον καυχήσομαι ἐν ταῖς ἀσθενείαις μου, ἵνα ἐπισκηνώσῃ ἐπ' ἐμὲ ἡ δύναμις τοῦ χριστοῦ.

Propterea oblector in infirmitatibus, in contumeliis, in necessitatibus, in persequutionibus, in angustijs pro Christo. quũ enim impotens sum, tunc potens sum. 10 διὸ εὐδοκῶ ἐν ἀσθενείαις, ἐν ὕβρεσιν, ἐν ἀνάγκαις, ἐν διωγμοῖς, ἐν στενοχωρίαις ὑπὲρ χριστοῦ· ὅταν γὰρ ἀσθενῶ, τότε δυνατός εἰμι.

Fui insipiens in gloriando, uos me coegistis. nam ego debueram à uobis commendari: nulla enim in re inferior fui summis Apostolis, tametsi nihil sum. B 11 γέγονα ἄφρων καυχώμενος, ὑμεῖς με ἠναγκάσατε. ἐγὼ γὰρ ὤφειλον ὑφ' ὑμῶν συνίστασθαι· οὐδὲν γὰρ ὑστέρησα τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων, εἰ καὶ οὐδέν εἰμι.

Signa quidem Apostoli peracta fuerũt apud uos per omnem tolerantiam, & signa & prodigia & uirtutes. 12 τὰ μὲν σημεῖα τοῦ ἀποστόλου κατειργάσθη ἐν ὑμῖν ἐν πάσῃ ὑπομονῇ, ἐν σημείοις, καὶ τέρασι, καὶ δυνάμεσι.

Suprà 11. b. 9. Nam quid est in quo fuistis inferiores cæteris Ecclesijs, nisi quòd ipse ego non obtorpui, cum uestro incommodo? gratificemini mihi hanc iniuriam. 13 τί γάρ ἐστιν ὃ ἡττήθητε ὑπὲρ τὰς λοιπὰς ἐκκλησίας, εἰ μὴ ὅτι αὐτὸς ἐγὼ οὐ κατενάρκησα ὑμῶν; χαρίσασθέ μοι τὴν ἀδικίαν ταύτην.

Ecce, tertiò paratus sum uenire ad uos, nec cum uestro incommodo obtorpescam. non enim quæro quæ uestra sunt, sed uos. non enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs. C 14 ἰδοὺ τρίτον ἑτοίμως ἔχω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ οὐ καταναρκήσω ὑμῶν. οὐ γὰρ ζητῶ τὰ ὑμῶν, ἀλλὰ ὑμᾶς. οὐ γὰρ ὀφείλει τὰ τέκνα τοῖς γονεῦσι θησαυρίζειν, ἀλλ' οἱ γονεῖς τοῖς τέκνοις.

Ego uerò libentissimè impendam, & expẽdar pro animabus uestris: etiãsi, amplius uos diligens, minus diligar. 15 ἐγὼ δὲ ἥδιστα δαπανήσω, καὶ ἐκδαπανηθήσομαι ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, εἰ καὶ περισσοτέρως ὑμᾶς ἀγαπῶν, ἧττον ἀγαπῶμαι.

Sed esto, ipse non grauaui uos: sed, quùm essem callidus, dolo uos cepi. 16 ἔστω δέ, ἐγὼ οὐ κατεβάρησα ὑμᾶς, ἀλλ' ὑπάρχων πανοῦργος δόλῳ ὑμᾶς ἔλαβον.

8 Ter τρίς. Id est sæpe, ut supra tertium cœlum pro summo dixit. neq; hîc uelim ego subtilius philosophari, sed retulerim potius ad communem loquendi consuetudinem, cuius exempla multa uel unus Amos suppeditare potest. Sed & apud Latinos ter & quater dicitur fieri quod sæpe repetitur. Idem sæpe apud Hebræos in septenario numero occurrit. in quibus mysterijs scrutandis mihi uidetur paulò curiosior Augustinus.

9 Vt inhabitet ἵνα κατασκηνώσῃ. Id est, ut inhabitare in me intelligatur uirtus Christi. Nam quo sunt nostra tabernacula infirmiora, eo magis elucet in illis uirtus Christi, quum nullis periculis aut laboribus frangantur, ut scriptum est supra 4. b. 7. Estque in uerbo κατασκηνοῦν metaphora à tabernaculis sumpta: non ut temporaria inhabitatio significetur, sed ipsius hospitij infirmitas, quæ perpetua tamen non erit, ut disseruit supra 6. a. 1. Sic dicitur potentia Dei perfici. i. intelligi perfectam esse Dei potentiam. Sic quoque supra 8. b. 8, accipitur participium δοκιμάζων, pro exploratam reddere, ac re ipsa patefacere. Potentia mea ἡ δύναμίς μου. Vetus interpres omisit pronomen, quod tamen in omnibus Græcis codicibus additur, & tantam habet emphasin ut omitti non potuerit, integra manente sentẽtia. Pertinet autem etiam hic locus ad probandam Christi diuinitatem, quum paulò pòst eadem potentia Christi esse dicatur. Δύναμιν uerò conuerti potentiam potius quàm uirtutem, quòd Augustinum uideam tum ambiguitate uocis, tum etiam propter non additum pronomen, intempestiuè in hunc locum differere de uirtute hominis in futuro seculo perficienda, lib. ad Bonifacium tertio, cap. 7. ut Erasm. annotauit. D

10 Oblector εὐδοκῶ. Heb. חפצתי. i. non tantũ æquo uel forti animo fero, sed etiam uoluptatem maximã percipio. 11 In gloriando ἐν καυχήματος. Vetus interpres hoc non addit. Summis Apostolis τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων. Vulgata, ijs qui sunt suprà modũ Apostoli. Vide suprà 11. b. 5. 12 Per omnem tolerantiam ἐν πάσῃ ὑπομονῇ. Quid ualeat hoc loco τὸ παθόλου diximus 1. Corint. 1 a. 5. Virtutes δυνάμεις. i. potentia facta, ut uertit Eras. Vide Matth. 7. c. 22. His autem tribus unum significatur, ut rectè annotauit Græcus Scholiastes. 13 Non obtorpui cum uestro incommodo ὃ κατεναρκήσα ὑμῶν i. non fui remissus in uictu meis manibus mihi quærendo, ne uobis essem oneri. Vulg. non grauaui uos. Eras. non fuerim uobis onerosus. Vide suprà 11. b. 9.

14 Tertiò paratus sum τρίτον ἑτοίμως ἔχω. Hoc nõnulli ita explicant, quasi τρίτον ptineat ad uerbũ ἐλθεῖν, quòd mihi non placet. Puto enim Apostolum bis duntaxat uenisse Corinthum ad summum, ut dicam infrà 13. a. 1. Deinde ita collocatum est τρίτον, ut satis liqueat referri ad ἑτοίμως ἔχω: & facile est hoc explicare. Nam primum omnium paratus Ephesо in Macedoniam ire, & inde Corinthum, ut 1. Cor. 15. a. 5, & b. 8. deinde quum Dominus hoc cõsilium impedisset, constituerat Ephesо rectà ire Cõrinthum, ut ostendit suprà 1. c. 15: quo consilio rursus mutato, in Macedoniam uenerat: unde nunc tandem tertiò decreuerat eos inuisere.

15 Pro animabus uestris ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν. Id est, uestri causa, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpe annotauimus. Id enim est quod in uernaculo sermone diceremus, *pour uos personnes.*

A Num per quenquam eorũ quos miſi ad uos, expilaui uos?

Precatus ſum Titum, & cum eo miſi fratrẽ, nunquid uos expilauit Titus? nonne eodem Spiritu inceſsimus? nonne ijſdem ueſtigijs?

Rurſum putatis quòd nos uobis excuſemus? in conſpectu Dei, in Chriſto loquimur: ſed omnia, chariſsimi, ℘ ueſtri ædificatione.

Nam metuo ne quo modo, quum uenero, non quales uelim, reperiam uos, & ego reperiar uobis qualé nolitis: ne quo modo ſint lites, æmulationes, iræ, contentiones, obtrectationes, ſuſurri, tumores, ſeditiones:

Ne iterum ubi uenero, humilem me faciat Deus meus apud uos, & lugeam multos eorum qui antè peccarũt, nec reſipuerũt ſuper
B impuritate, & ſcortatione, & ℘ teruia quam patrarunt.

17 μή τινα ὧν ἀπέσταλκα πρὸς ὑμᾶς δι' αὐτοῦ ἐπλεονέκτησα ὑμᾶς;

18 παρεκάλεσα Τίτον, & συναπέσταλκα τὸν ἀδελφόν· μὴ πλεονέκτησεν ὑμᾶς Τίτος; οὐ τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; οὐ τοῖς αὐτοῖς.

19 πάλιν δοκεῖτε ὅτι ὑμῖν ἀπολογούμεθα; κατέναντι τοῦ θεοῦ ἐν χριστῷ λαλοῦμεν, τὰ δὲ πάντα, ἀγαπητοί, ὑπὲρ τῆς ὑμῶν οἰκοδομῆς.

20 φοβοῦμαι γὰρ μήπως ἐλθὼν, οὐχ οἵους θέλω εὕρω ὑμᾶς, κἀγὼ εὑρεθῶ ὑμῖν οἷον οὐ θέλετε· μήπως ἔρεις, ζῆλοι, θυμοί, ἐριθεῖαι, καταλαλιαί, ψιθυρισμοί, φυσιώσεις, ἀκαταστασίαι.

21 μή πάλιν ἐλθόντα με ταπεινώσῃ ὁ θεός μου πρὸς ὑμᾶς, καὶ πενθήσω πολλοὺς τῶν προημαρτηκότων, καὶ μὴ μετανοησάντων ἐπὶ τῇ ἀκαθαρσίᾳ & πορνείᾳ καὶ ἀσελγείᾳ ᾗ ἔπραξαν.

CAPVT XIII.

TErtia hac uice ueniã ad uos. Ex ore duorum teſtium aut trium firmũ erit omne uerbum.

Prædixi & ſecundò prędico ut preſens, & abſens nũc ſcribo ijs qui antè peccarũt, & reliquis omnib. ℘ ſi uenero denuò, non parcã.

ΚΕΦ. ιγ.

1 Τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς· ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων & τριῶν σταθήσεται πᾶν ῥῆμα. Deut.19.d.15. matth.18.c.16. iohan.8.b.17. hebr.10.c.28.

2 προείρηκα καὶ προλέγω, ὡς παρὼν τὸ δεύτερον, καὶ ἀπὼν νῦν γράφω τοῖς προημαρτηκόσι, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσιν, ὅτι ἐὰν ἔλθω εἰς τὸ πάλιν, οὐ φείσομαι

17 Num per aliquem μή τινα, &c. Hebræa prorſus eſt hæc formula loquendi, quam expoſuimus Matt. 7. b. 9
Expilaui ἐπλεονέκτησα. Vulgata, circumueni. Vide ſuprà 7. a. 2.
18 Precatus ſum Titum παρεκάλεσα Τίτον. Vel, hortatus ſum, ut ad uos iret ſcilicet.
Fratrem τὸν ἀδελφόν. Certum quendam intelligit, ut apparet ex addito articulo, quanuis nomen eius non exprimat. Eodem ſpiritu inceſsimus? τῷ αὐτῷ πνεύματι περιεπατήσαμεν; Id eſt, nónne res ipſa oſtendit nos uno & eodem ſpiritu Dei regi? Eſt igitur ualde pregnans hic Hebraiſmus, quem idcirco lubẽter ſeruauimus integrũ.
C Nam ſi Latinè cum diſerto illo interprete dixeris, Nónne eodem animo ingreſsi ſumus? dimidium energiæ amiſeris.
19 In Chriſto ἐν χριστῷ. i. ut eum loqui uerè ac ſyncerè conuenit qui ſe in Chriſto eſſe profiteatur.
20 Seditiones ἀναστάσεις. Vel potius tumultus. Vetus interpres addit, ſint inter uos, ad explendam ſcilicet conſtructionem. 21 Humilem faciat ταπεινώσῃ. Nihil erat quo magis exultaret Apoſtolus quàm proſpero ſuæ prædicationis ſucceſſu: contrà nihil erat quo triſtior & demiſsiore animo redderetur quàm quũ cerneret ſe fruſtrà laboraſſe. Hoc eſt igitur quod uerbo ταπεινώσῃ uoluit ſignificare. Theſſalonicenſes contrà uocat gloriam ac gaudium ſuum, 1. Theſſ. 2. d. 20.

IN CAPVT XIII.

1 Tertia hac uice ueniam ad uos τρίτον τοῦτο ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς. Vulg. Tertiò hoc uenio ad uos. Eraſ. Hic tertius erit aduentus meus ad uos. Cæterũ quanuis tertiò ſe uenturum dicat, tamen uix mihi perſuaſerim id eſſe ſimpliciter intelligendum, non quia ſecundi illius aduentus non faciat mentionem Lucas, (neq; enim is ſingula perſcripſit) ſed quia, ſi curſum hiſtoriæ conſideremus, non uidetur omnino fieri poſſe ut ſecundo illi aduẽtui locus relinquatur, ſi hic tertius numeretur quam hac epiſtola pollicitus eſt. Nam hoc quidem cõſtat, eum fuiſſe primum eius in hanc urbem aduentum, quum Athenis illuc uenit, ut narrat Lucas Act. cap. 18: quo tempore prima iecit Corinthiacæ Eccleſiæ fundamenta. Inde traiecit Epheſum, & ſtatim rectà contendit Hieroſolymam, ſnde Cæſaream, & poſtea Antiochiam uenit: Antiochiæ aliquantulum commoratus, ordine peragrauit Galatiam & Phrygiam: donec Epheſum, peragrata ſuperiore Aſia, deueniret: ubi conſumptis 27 menſibus à Demetrij factione expulſus in Macedoniam uenit, unde hanc alteram ſcripſit epiſtolam, paulò antequam ipſe ex Macedonia in Græciam tranſiret: ubi tres menſes conſumpſit. Itaque non uideo quis locus illi aduentui relinquatur quem plerique interpretes ſecundum ſtatuunt, ut hic ſit tertius quem ego ſecundum ac ultimum fuiſſe puto. Cur ergo, dices, tertiò ſe uenturum dicit? : nempe priorem epiſtolam pro ſecundo aduentu numerat, in qua ſcilicet cum ijs de rebus omnibus ad eos pertinentibus non aliter egerat quam ſi præſens fuiſſet.

2 Et ſecundo prædico ut præſens, καὶ προλέγω ὡς παρὼν τὸ δεύτερον. Pleriq; interpretes τὸ δεύτερον interpretantur de ſecundo aduẽtu, quaſi ſcilicet hic ſit tertius quem pollicetur: qua de re diximus ſuperiore annotatione. Itaque Eraſmus ſic interpretatur, Prædixi & prædico, ut præſens quum eſſem iterum, ita & abſens nunc ſcribo. quæ interpretatio admitti non poteſt. quum enim ſubaudiat particulã ita ἐν ἀποδόσει, ſatis liquet eũ coniũgere ὡς παρὼν non cum προλέγω, ſed cum γράφω. unde conſequuntur duo abſurda. Primũ ſcilicet, ſupplendã fuiſſe copulam quæ coniungeret προλέγω & γράφω. qualem eclipſin aliquoties iam annotauimus, ſed tum demum tamen quum alia ratione no potuit explicari. Deinde, bis uideri Paulum præſentem ſcripſiſſe, aut certè ſcripſiſſe quũ ſecũdò præſens eſſet. Nam qui ſic loquitur, Vt præſens quum eſſem iterum, ita & abſens nunc ſcribo, certè alterũ ſignificat ex ijs duobus quæ dixi. Ex ijs autem puto liquere, τὸ δεύτερον pertinere potius ad προλέγω, & προείρηκα quidem ad priorem epiſtolam, προλέγω uerò ad hanc ipſam referri. Nam hoc ipſum ſcripſit ſuperioris epiſtolæ cap. 4. d. 19. 20. 21 neq; ina ne eſt quod addidit ὡς παρὼν, ut præſens. Ita enim ſignificat ſui abſentis non minorem eſſe debere authoritatẽ, quã ſi ex præſentis ore has minas intelligerent. Nulla igitur cauſa eſt cur ex hoc loco ſtatuatur ſecundus ille Pauli aduentus, de quo antè dixi, quum ad abſentem referatur utraq; iſta prædictio. Nam certè ſi præſens fuiſſet, nunquam inde diſceſsiſſet, niſi uel re tranſacta, uel eo ipſo confecto quod hic ſe facturum interminatur. Et abſens, &c. καὶ ἀπὼν νῦν

Quandoquidem experimentum quęritis in me loquentis Christi, qui erga uos non est infirmus, sed potens est in uobis.

3 ἐπεὶ δοκιμὴν ζητεῖτε τοῦ ἐν ἐμοὶ λαλοῦντος Χριστοῦ, ὃς εἰς ὑμᾶς οὐκ ἀσθενεῖ, ἀλλὰ δυνατεῖ ἐν ὑμῖν. A

Nam etsi crucifixus fuit ex infirmitate, uiuit tamen ex potentia Dei. nam & nos infirmi sumus cum eo, sed uiuemus cũ eo, ex uirtute Dei apud uos.

4 καὶ γὰρ εἰ ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως θεοῦ, καὶ γὰρ ἡμεῖς ἀσθενοῦμεν ἐν αὐτῷ, ἀλλὰ ζησόμεθα σὺν αὐτῷ ἐκ δυνάμεως θεοῦ εἰς ὑμᾶς.

Vos ipsos tẽtate annõ sitis in fide: uosipsos ꝓbate: annõ agnoscitis uosmetipsos, ꝙ *scilicet* Iesus Christus in uobis sit? nisi ficubi reprobi estis.

5 ἑαυτοὺς πειράζετε, εἰ ἐστὲ ἐν τῇ πίστει, ἑαυτοὺς δοκιμάζετε, ἢ οὐκ ἐπιγινώσκετε ἑαυτοὺς, ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐν ὑμῖν ἐστιν; εἰ μήτι ἀδόκιμοί ἐστε;

At spero uos cognituros quòd nos non simus reprobi.

6 ἐλπίζω δὲ ὅτι γνώσεσθε, ὅτι ἡμεῖς οὐκ ἐσμὲν ἀδόκιμοι.

Opto autem apud Deum, nequid mali faciatis: non quo nos probati appareamus, sed ut uos quod honestum est faciatis, nos uerò uelut reprobi simus. B

7 εὐχόμαι δὲ πρὸς τὸν θεὸν, μὴ ποιῆσαι ὑμᾶς κακὸν μηδέν· οὐχ ἵνα ἡμεῖς δόκιμοι φανῶμεν· ἀλλ' ἵνα ὑμεῖς τὸ καλὸν ποιῆτε, ἡμεῖς δὲ ὡς ἀδόκιμοι ὦμεν.

Non enim possumus quicquam aduersus ueritatem, sed pro ueritate.

8 οὐ γὰρ δυνάμεθά τι κατὰ τῆς ἀληθείας, ἀλλ' ὑπὲρ τῆς ἀληθείας.

Gaudemus enim quum nos infirmi fuerimus, uos autem ualidi fueritis. hoc autem etiam optamus, uestram *scilicet* perfectionem.

9 χαίρομεν γὰρ ὅταν ἡμεῖς ἀσθενῶμεν, ὑμεῖς δὲ δυνατοὶ ἦτε. τοῦτο δὲ καὶ εὐχόμεθα, τὴν ὑμῶν κατάρτισιν,

Propterea hæc absens scribo, ne seueritate utar ex potestate quam dedit mihi Dominus ad ædificationẽ, ac nõ ad destructionẽ.

10 διὰ τοῦτο ταῦτα ἀπὼν γράφω, ἵνα παρὼν μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι κατὰ τὴν ἐξουσίαν, ἣν ὁ κύριος ἔδωκέ μοι εἰς οἰκοδομὴν, καὶ οὐκ εἰς καθαίρεσιν. C

Quod superest, fratres, ualete, perficiamini, cõsolationẽ habete, idẽ sentite, in pace agite, & Deus charitatis ac pacis *author* erit uobiscũ.

11 λοιπὸν, ἀδελφοὶ, χαίρετε, καταρτίζεσθε, παρακαλεῖσθε, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, εἰρηνεύετε· καὶ ὁ θεὸς τῆς ἀγάπης καὶ εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Salutate alij alios sancto osculo. Salutant uos sancti omnes.

12 ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν ἁγίῳ φιλήματι. ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἅγιοι πάντες.

γράφω. Hoc uerò per se satis intelligi poterat, etiamsi non esset additũ, quũ τὸ προλέγω dixerimus ad hãc epistolã referri: sed tamen sua emphasi nõ caret ista eiusdẽ sententię nõ eadẽ ꝓrsus, sed aliquantulũ diuersa repetitio. q. d. Apost. Olim id uobis denuntiaui, & secundò denuntio ut præsens, hac scilicet epistola quam absens scribo. 3 Sed potẽs est ἀλλὰ δυνατεῖ. Hic mos est Hebræis familiaris, ut maioris emphaseos causa bis idem uideantur dicere, ut exposui nus Iohan. 1. c. 20. Sed fortassis tamen quia εἰς ὑμᾶς & ἐν ὑμῖν non frustrà uidentur repeti, aliter possit explicari hic locus, ita scilicet ut illud δι' ἀσθενεῖ referat ad ea Spiritus dona ex quibus Corinthij per se poterant intelligere q̃ efficax in ipsis fuisset Pauli prædicatio. Alterũ aũt membrũ ad eam potestatẽ, quã testetur se aduersus præfractos & cõtumaces usurpaturũ, acsi dicat, Hoc uobis testor, me summa seueritate usurũ erga õẽs istos adeò ꝓtinaces, quãdoquidẽ uidemini alioquin mihi nõ credere nisi Christi in me loquentis specimen uobis exhibeam: quem sentitis quidẽ non esse erga uos, in donis scilicet uobis conferendis, infirmũ & imbecillẽ, sed ego uobis cõfirmo ad uos ulciscẽdos, quũ opus fuerit, potentissimum esse. Vt aũt hanc expositionẽ sequar, eo etiam adducor quod subijcit. Certũ enim est hoc dici ut reuerentia ministerij ad officium faciendum reuocentur. 4 Ex infirmitate ἐξ ἀσθενείας. i. quod ad infirmitatem attinet, nempe ad formam illam serui quam accepit, semetipsum exinaniens. Idem enim hoc declarat atque D ἐκτὸς σαρκὸς, Rom. 1. a. 3. nisi ꝙ σὰρξ declarat ἕξιν, ἀσθένεια uerò eius ἕξεως qualitatẽ: cui opponitur potentia Dei, i. diuinitas illa potẽtissima, quæ sese in resurrectione carnis potissimũ exeruit. Nam & nos, καὶ γὰρ ἡμεῖς. Particula causalis ostendit argumẽti superioris consequutionẽ: ꝙ alioquin uideatur ineptè Apostolus à Christi exẽplo sumpsisse argumentum, quo non Christi sed suam potestatem uideatur cõfirmare: nisi ostenderit quatenus sint Christo conformes ministri. Fuit, inquit, Christus, quod ad carnem attinet, uilis & abiectus hominum iudicio, adeò ut sit adactus in crucem: huius imbecillitatis imaginẽ nos quoq; circunferimus, quibus in speciem nihil fingi potest contemptius. At idem ille crucifixus, re ipsa tandem ostendit se Deum esse: ita scitote etiam nobis, quos uelut pro mortuis habetis, uigorem inuictũ non deesse, quem aduersus uos, si opus fuerit, usurpemus, ut Christum in nobis uerè uiuere sentiatis.

Cum eo ἐν αὐτῷ. Vulg. & Eras. in illo. Sed ἐν pro σὺν positum esse, uel illud declarat quod in ꝓximo mẽbro scriptum est σὺν αὐτῷ. Est autem illud quoq; obseruandũ, hac præpositione nõ tantũ significari Christi & ministrorum ipsius similẽ conditionẽ, sed hoc in primis, ꝙ à Christo in ministros (de his enim ꝓprie hîc agitur) uis illa ꝓmanet, per quã diuina in ipsis uirtus illa inhabitans, in media illorum infirmitate emineat. 12 Osculo sancto ἁγίῳ φιλήματι. Alibi diximus hanc fuisse nõ tantùm Iudæorũ, sed etiã aliarũ gentiũ Orientis consuetudinẽ, ut mutuis osculis sese salutarent summa amicitia ac necessitudine coniuncti. qua de re sic Xenophon, loquens de Persis lib. Cyri pædiæ 1, λέγεται, φησὶ, ὅτε λῦρος ἀπῇει, καὶ ἀπησπάζοντο ἀπ' ἀλλήλων, τὰς συγγενεῖς φιλοῦντας τὸν Κῦρον τῷ στόματι ἀποστέμψεσθαι αὐτὸν νόμῳ πέρσικῷ. καὶ γὰρ νῦν ἔτι τοῦτο ποιοῦσι πέρσαι. Et Herodot. in Clio, οὗτοι συγχαίροντες ἢν ἀλλήλοισι σὺν τῇσι ὁδοῖσι τῇσδε αὕτις διαγνοὺς ἢ ὁμοῖοί εἰσι οἱ σὺν ἁγνῷ χαίροντες. αὐτίκα γὰρ τῷ προσαγορεύειν ἀλλήλους, φιλέουσι τοῖσι στόμασι· ἐν δὲ ἢν τῷ μέσῳ ἀνὴρ ὑποδεέστερος ὀλίγῳ, τὰς παρειὰς φιλέονται. ἐν δὲ πολλῷ ἢ δεῖ ἕτερος ἀγχινεέστερος, προσκυνέονται προσκυνεῦντος τοῦ ἑτέρου. Ad hanc consuetudinem Persarum proximè accessisse Iudæorũ mores facilè est ex sacra historia cognoscere, adeò ut osculum esset non modò amicitiæ alicuius, sed cuiusdam etiam ὁμοψυχίας symbolũ. Eam autem consuetudinem olim etiã publicè fuisse in Ecclesiastico cœtu obseruatam, licet ex ueterũ scriptis cognoscere quum Iustinus id disertè testetur Apolog. 2. Hunc tamen morem qui nũc uelit in his regionibus urgere, nõ modò sit ineptus, sed grauioris etiam criminis suspicione laboret.

1 Non

A ° Gratia Domini Ieſu Chriſti, & charitas Dei, & cómunicatio Spiritus ſancti ſit cum omnibus uobis. Amen.

Ad Corinthios ſecunda, fuit ſcripta Philippis urbe Macedoniæ, per Titum & Lucam.

13 ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ κοινωνία τοῦ ἁγίου πνεύματος μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς κορινθίους δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ φιλίππων τῆς μακεδονίας, διὰ τίτου καὶ λουκᾶ.

EPISTOLA PAVLI AD Galatas.

παύλου ἀποστόλου πρὸς γαλάτας ἐπιστολή.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

B

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

PAulus Apoſtolus nō ab hominibus, neque per hominem, ſed per Ieſum Chriſtum ac Deum Patrem, qui ſuſcitauit eum ex mortuis:

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος (οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων, οὐδὲ δι' ἀνθρώπου, ἀλλὰ διὰ ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ θεοῦ πατρός, τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ νεκρῶν)

Quiq; mecum ſunt omnes fratres, Eccleſijs Galatiæ:

2 καὶ οἱ σὺν ἐμοὶ πάντες ἀδελφοὶ, ταῖς ἐκκλησίαις τῆς γαλατίας·

Gratia uobis & pax à Deo Patre, & Domino noſtro Ieſu Chriſto:

3 χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ.

Qui dedit ſemetipſum pro peccatis noſtris, ut eximeret nos ex præſenti ſeculo malo, ſecundū uoluntatē Dei & Patris noſtri:

4 τοῦ δόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ὅπως ἐξέληται ἡμᾶς ἐκ τοῦ ἐνεστῶτος αἰῶνος πονηροῦ, κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν.

C

Cui *ſit* gloria in ſecula ſeculorum. Amen.

5 ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν.

Miror quòd ita citò, deſerto eo qui uocarat uos in gratiam Chriſti tranſferamini in aliud Euangelium:

6 θαυμάζω, ὅτι οὕτω ταχέως μετατίθεσθε ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι χριστοῦ, εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον·

Quum nullum ſit aliud: niſi quidam ſunt qui turbent uos, & uelint inuertere Euangelium Chriſti.

7 ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο, εἰ μή τινές εἰσιν οἱ ταράσσοντές ὑμᾶς, καὶ θέλοντες μεταστρέψαι τὸ εὐαγγέλιον τοῦ χριστοῦ.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Non ab hominibus οὐκ ἀπ' ἀνθρώπων. Sic deſignat authorem miniſterij in genere. Nam hoc eſt omnibus fidelibus commune. Neque per hominem οὐδὲ δι' ἀνθρώπου. Nunc inſtrumentalem uocationis cauſam attingit. Perinde enim eſt ac ſi diceret, Neq; per quenquam hominem. Eſt autem hæc peculiaris Apoſtolorū prærogatiua, quòd à Chriſto uocati ſunt ἀμέσως. Seculo malo αἰῶνος πονηροῦ. Seculum uocat deprauatiſsimam illam hominum uitam extra Chriſtum. qua ſignificatione ſæpe ſolet mundi & tenebrarum nomen uſurpare. Voluntatē τὸ θέλημα. i. gratuitā beneuolentiam. quam alibi uocat εὐδοκίαν & πρόθεσιν, Hebræi רצון appellant, de qua diximus Luc. 2. b. 14, quanuis interdum θέλημα & εὐδοκίαν iungat, ut infrà Epheſ 1. a. 5. In ſecula ſeculorum εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebr. לעולם עולמים pro infinito ſpatio, ut Rom. 16. d. 27.

D 6 Deſerto eo qui uocarat uos in grat. Chr. ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι χριστοῦ. Sic Vetus Interp. rectè conuertit, Græcis etiam aſſentientibus, & Auguſt. quoq;, apud quos nulla fit mentio χριστοῦ coniungendi cum καλέσαντος. Ab hoc tamen in eo diſſentio quòd ἀπὸ τοῦ καλέσαντος conuertit ad uerbum, ab eo qui uocauit, nimium ambiguè, propter uerbum ſequens. Sic enim accipi poſſet, quaſi ſic ſcriptum ὑπὸ τοῦ καλέσαντος, ac ſi idem tranſferret qui & uocarat. Itaq; ut oēm amphiboliā uitarem, conuerti, Deſerto eo qui uocarat uos, &c. Eraſ. A Chriſto, qui uocauit uos per gratiam. putauit enim, cum Hieronymo, χριστοῦ per hyperbaton cōſtrui oportere cum τοῦ καλέσαντος. quam opinionem non uideo cur amplectamur, niſi nodum, quod aiūt, in ſcirpo quærere placeat. Altera enim interpretatio nihil prorſus torquet, & planā habet ſententiam. Deinde nō memini legere in Apoſtolicis ſcriptis uocationē Chriſto tribui, ſed Deo potius ad Chriſtum uel per Chriſtū uocanti. Ita enim ſolent μεσίτῳ à uocāte Deo nō diuidere ſed diſtinguere, ut paſſim licet animaduertere, ac præſertim 2. Theſſ. 2. d. 13. 14, & 16. Item 1. Pet. 5. c. 10. quibus teſtimonijs poſsit hic locus ueluti commentarijs illuſtrari. & pro me etiam facit quod in nōnullis codicibus annotauit Frobenius pro χριστοῦ legi θεοῦ. quā lectionem etiam ſi ſequamur, nolim tamen hyperbaton ſtatuere, ſed dixerim potius Apoſtolum de ſeipſo loqui, à quo Galatæ deficiant, quū ipſe eos ad Dei gratiam uocarit non ad Legem. Sed ueteres codices ſummo conſenſu ſcriptum habent ἐν χάριτι χριστοῦ, & res ipſa oſtendit, Chriſti gratiam uocari à Paulo ſalutem gratis in Chriſto oblatam. id eſt ſummam Euangelij, quod opponit Legi & falſo pſeudapoſtolorū Euangelio. Auguſtin. pro in gratiam, legit in gloriam, contra Græcorū codicū fidē. Trāſferamini μετατίθεσθε. Vtiē præſenti tēpore, quaſi nondū deſciuerint, ſed adhuc ſint in actu, quod aiunt. Deinde uerbū paſsiuū uſurpauit, ut culpā in pſeudapoſtolos deriuet. In aliud Euāg. εἰς ἕτερον εὐαγγέλιον. Ambr. cōnectit cū partic. λαλέσαντος, ſed perperam. Euangeliū aūt uocat nō libros de Chriſto ſcriptos, ſed doctrinā ipſam de Chriſto. 7 Quū nullū ſit aliud ὃ οὐκ ἔστιν ἄλλο. Ambroſ, hoc non legit. Hieronym. uerò duntaxat legit ὃ οὐκ ἔστιν, quod non exiſtit, ſiue quod nuſquam eſt. Nam quum unum ſit Euangelium, non plura, altera illa doctrina quam amplexi erant Galatæ, non erat Euangelium niſi nomine tenus. Vulgata & Eraſmus, ad uerbū, quod non eſt aliud.

quæ oratio ualde est obscura. Itaque nonnullis placet hoc connectere cum eo quod sequitur, quasi prouocabulum ὃ non referat duntaxat σύναγγέλιον, sed totum complexum superioris orationis: ac si Aliud ponatur pro Alia re, uelut si quum dicimus, Hoc nihil est aliud quàm quòd uis fallere. Eius sententiæ fuit etiam Erasmus, ut qui propterea pro εἰμή τινες εἰσὶν conuerterit, nisi quod quidam sunt. Sed hæc interpretatio admitti non potest, quum non sit scriptum εἰ μὴ ὅτι τινές εἰσὶν, sed εἰ μή τινες, ut satis appareat ὃ ὀυκ ἔστιν ἄλλο cum superioribus cohærere, & εἰ μή τινες à uerbo θωμάζω pendere, ut ratio afferatur cur mirari alio respectu desierit. ueluti si diceres, Miror mundum tãdiu re luctari Euangelio, nisi hoc efficit diabolus princeps mundi. Sequutus sum igitur Græcos interpretes, summo consensu hoc ita explicantes, ut ὃ non referat aliud quàm σύναγγέλιον, perinde ac si scriptum esset, μὴ ὄντος ἄλλου. A

Inuertere μεταστρέψαι. Vel euertere. Quid enim magis contrarium est fidei siue gratuitæ iustificationi, quàm iustificatio ex Lege, siue meritis, non Christi sed nostris? Itaque qui uolunt ista duo conciliare, magis etiã sunt inepti quã qui conetur lucem cum tenebris, mortem cum uita coniungere.

Sed etiam si nos, aut Angelus è cœlo euangelizet uobis præter *id* quod euangelizauimus uobis, anathema sit.

8 ἀλλὰ καὶ ἐὰν ἡμεῖς, ἢ ἄγγελος ἐξ οὐρανοῦ εὐαγγελίζηται ὑμῖν παρ' ὃ εὐηγγελισάμεθα ὑμῖν, ἀνάθεμα ἔστω.

Vt antè diximus, etiam nunc iterum dico, Si quis uobis euangelizauerit præter *id* quod accepistis, anathema sit,

9 ὡς προειρήκαμεν, καὶ ἄρτι πάλιν λέγω, εἴ τις ὑμᾶς εὐαγγελίζεται, παρ' ὃ παρελάβετε, ἀνάθεμα ἔστω.

Placere homini.

Nunc enim *utrum* homines an Deum suadeo? aut quæro hominibus placere? Enimuerò si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem.

10 ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω, ἢ τὸν θεόν; ἢ ζητῶ ἀνθρώποις ἀρέσκειν; εἰ γὰρ ἔτι ἀνθρώποις ἤρεσκον, Χριστοῦ δοῦλος οὐκ ἂν ἤμην.

Notum autem uobis facio, fratres, quòd Euangelium prædicatum à me, non est secũdum hominem. B

11 γνωρίζω δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, τὸ εὐαγγέλιον τὸ εὐαγγελισθὲν ὑπ' ἐμοῦ, ὅτι οὐκ ἔστι κατὰ ἄνθρωπον.

Neque enim ego ab homine id accepi, neque edoctus sum: sed per reuelationem Iesu Christi.

13 οὐδὲ γὰρ ἐγὼ παρὰ ἀνθρώπου παρέλαβον αὐτό, οὔτε ἐδιδάχθην, ἀλλὰ δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ.

8 Anathema ἀνάθεμα. Vide Rom. 9. a. 3, & 1. Cor. 12. a. 3, & 16. d. 22.

10 Nunc enim ἄρτι γάρ. Tempus anteactum in Pharisaismo opponit præsenti conditioni, quum iam ex Pharisæo factus Apostolus, Deum non homines annũtiaret. *Vtrum* suadeo homines, an Deum? ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν θεόν; Pauli antagonistæ, ut Galatas ab eo abducerent, nihil aliud quàm principes illos Apostolos in ore habebant, quos cum Paulo committebant, quasi contrarium Euangelium doceret. Itaque quanuis falsum esset quod illi prætexebant, & Apostolis nihil detractum uellet Paulus, cogitur tamen ostendere, primùm omnium se nihilo esse quoquã inferiorẽ, ut qui ab ipso Christo esset edoctus & Apostolus designatus, adeò quidẽ ut nihil hîc cuiquã mortali prius acceptum ferret. deinde se ita semper fuisse comparatum ut nunquam hominibus placere studuerit, sed ipsum etiam Petrum, quando ita faciendum fuit, liberè reprehenderit. Itaque iam inde ab initio testatus est se neque ab hominib. neque per hominem esse Apostolum, & acerbè obiurgauit Galatas quòd tam citò à Deo desciuissent. quod quum posset superbius dictum uideri, argumenta nunc adhibet quibus asserit eius doctrinæ dignitatem cui angelos etiam ipsos subiecerat. Quid enim, inquit, quem me esse arbitramini? an uestrorum pseudapostolorum similem? qui nihil aliud quàm homines in ore habent, quasi non Deum, sed homines uobis prædicent? an qui uestrorum illorum more, hominum gratiam captem? Imò Deum ego suadeo, non homines: Deo me approbo, non hominibus. A Deo accepi quod annuntiaui. & uno Deo fretus, ministerio meo fum desunctus, ut non à me, sed à Deo desciueritis. Itaque quum non sit Apostolo propositum ostendere cui, sed quid suadeat, id est quid credendum proponat: neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa disputare: quum denique sese cum ijs comparet quibuscum habebat quidem communes auditores, doctrinam uerò diuersam: quòd illi homines uiderentur prædicare, ipse Deum annuntiaret: illi hominibus, quorum nomine abutebãtur, ipse Deo sese approbaret. Vetus interpr. non rectè cõuertit, hominibus suadeo, an Deo? Deinde non memini legere πείθω cum quarto casu ad designandam personã, pro suadere: sed sæpissimè pro persuadere. quum Latini potius tertium casum in ea constructione usurpent. Dicunt enim Latini, Persuadeo tibi, Græci contrà, πείθω σε, & cum casu rei πείθω σε τὸδε τὸ πρᾶγμα. Ita accipitur Act. 26. g. 28, & 2. Cor. 5. b. 11. Sed πείθειν pro suadere non aliter inuenias quã constructione Latinis usitata, ut sicut Latinè dicimus suadeo hanc rem, ita etiam Græce dicatur πείθω τόδε τὸ πρᾶγμα, addito, quum opus fuerit, tertio casu. Est igitur nostra interpretatio multis de causis potius recipienda. quam etiam attigit Eras. ex Theophylacto: sed ita ut fontes ipsos non aperuerit. C

11 Secundũ hominem κατὰ ἄνθρωπον. Id est, doctrina quadam humana, siue ab hominibus excogitata: uel denique, quàm ego ab hominibus acceptam, ex eorum authoritate annnuntiem. Vide Rom. 3. a. 5.

12 Per reuelationem Iesu Christi δι' ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. i. reuelãte mihi Iesu Christo, idq; extra ordinẽ. Nam alioqui solus filius Euãgelium reuelat per Spiritum suum, sed hominum ministerio, quod hîc excluditur à Paulo, ut Apostolatus sui, ac proinde doctrinæ suæ authoritatem asserat. Itaque etiam opinor παρέλαβον & ἐδιδάχθην non esse synonyma hoc in loco, sed per hysteron proteron, illud ad Apostolatus onus impositum, istud ad doctrinæ quam prædicaturus erat, perceptionem referri.. 13 Summè καθ' ὑπερβολήν. Vulg. & Eras. supra modum, non satis expresse. Nam de omnibus id dicitur qui uirtutis fines trãsiliunt, hîc uerò summus quidam maximi uitij gradus significatur. Vastabam ἐπόρθουν. Vulg. expugnabam. quam interpretationem reprehendens Valla, contumelia fit Deo, inquit, cuius Ecclesia dicitur expugnari. Hoc uerò dupliciter excusat Erasmus: primùm, quasi Ecclesiæ nomine significeturexigua illa multitudo fidelium. deinde, quasi non ad euentum rei, sed ad Sauli conatus hoc sit referendũ. Atqui Paulus toti Ecclesiæ bellum indixerat, ut qui in Arabiam usque excurreret, & Christum ipsum, non autem certos homines, persequeretur. & ne eum quidem cœtũ potuit expugnare qui Hierosolymis erat. Deinde nõ potest Expugnandi uocabulum pro expugnare conari hoc in loco accipi, nisi admodum uiolenta declaratione. Itaque illam interpretationem, cum Valla, prorsus repudio, quum Ecclesia Dei non magis quàm Deus ipse, possit expugnari: quã scilicet ipsæ inferorum copiæ nunquam opprimere poterunt, ut exposuimus Matth. 16. c. 18. Erasmum autem ualde profectò demiror, ad hanc interpretationẽ tuendam, quã tamen ipse mutauit, ea ratione impulsum, quòd τὸ πορθεῖν nihil aliud significare putarit quàm expugnare aut capere. Nam hoc certè non puto ullius idonei testis authoritate posse confirmari. Imò uerò dici potest aliquis eam urbem πορθῆσαι, quam nunquã oppugnarit, ut Romæ accidit Gallis, & uicissim expugnentur multæ urbes quas tamen multi non liceat diripere. hoc enim est πορθεῖν quod Latinis diripere

A Audistis enim conuersationem meam quondam in Iudaismo, quòd summè persequebar Ecclesiam Dei,& eam uastabam:

Et proficiebam in Iudaismo super multos æquales in genere meo, quum uehementiore studio tenerer traditionum quas à patre meo acceperam.

Sed quãdo placuit Deo,qui separarat me ab utero matris meæ,& uocauit per gratiam suam,

Retegere filium suum in me,ut euãgelizarem ipsum inter Gentes: non statim contuli cum carne & sanguine:

B Neque redij Hierosolymam ad eos qui ante me *fuerant* Apostoli: sed abij in Arabiam, ac denuò reuersus sum Damascum.

Deinde tribus post annis redij Hierosolymam, ut uiserem Petrum:& mansi apud eum dies quindecim,

Alium autem ex Apostolis non uidi quẽquam,nisi Iacobum fratrem Domini.

Porrò quæ scribo uobis, ecce corã Deo *testor* quòd non confingo.

13 ἠκούσατε γὰρ τὴν ἐμὴν ἀναστροφὴν ποτὲ ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ, ὅτι καθ' ὑπερβολὴν ἐδίωκον τὴν ἐκκλησίαν τοῦ θεοῦ, καὶ ἐπόρθουν αὐτήν, Act.9.a.1.

14 καὶ προέκοπτον ἐν τῷ Ἰουδαϊσμῷ ὑπὲρ πολλοὺς συνηλικιώτας ἐν τῷ γένει μου, περισσοτέρως ζηλωτὴς ὑπάρχων τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων,

15 ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ θεὸς, ὁ ἀφορίσας με ἐκ κοιλίας μητρός μου, καὶ καλέσας διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ, *Paulus edoctus à Deo Euãgelio*

16 ἀποκαλύψαι τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐν ἐμοὶ, ἵνα εὐαγγελίζωμαι αὐτὸν ἐν τοῖς ἔθνεσιν, εὐθέως οὐ προσανεθέμην σαρκὶ καὶ αἵματι,

17 οὐδὲ ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ἀλλ' ἀπῆλθον εἰς Ἀραβίαν, καὶ πάλιν ὑπέστρεψα εἰς Δαμασκόν. *Arabia.*

18 ἔπειτα μετὰ ἔτη τρία ἀνῆλθον εἰς Ἱεροσόλυμα ἱστορῆσαι Πέτρον, καὶ ἐπέμεινα πρὸς αὐτὸν ἡμέρας δεκαπέντε. *Petrus.*

19 ἕτερον δὲ τῶν ἀποστόλων οὐκ εἶδον, εἰ μὴ Ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν τοῦ κυρίου. *Iacobum.*

20 ἃ δὲ γράφω ὑμῖν, ἰδοὺ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὅτι οὐ ψεύδομαι.

ripere,populari,& uastare.i.incensis domib.ad uastitatẽ redigere, παρὰ τὸ πρήθειν.i.ab incendẽdo. quod & ipse Eras. annotauit. At enim, dices, hoc plus est q̃ expugnare. Id uerò pernego, nisi expugnatio præcesserit. Possunt enim agri & urbes, salua republ. uastari: ut Hãnibali accidit tandẽ à Romanis supato. Diripi igit ac uastari potest uinea Dñi, interfici agricolę, oĩa deniq; ita dispdi, ut nulla hominib. appareat uineæ facies: sed expugnari tñ no potest, ita scilicet ut in hostiũ ius & potestatẽ oẽm cocedat. quũ ijs ipsis utat Dñs ut custodib. quũ sunt illa populati. 14 Traditionũ, &c. τῶν πατρικῶν μου παραδόσεων. Vul. paternarũ mearũ traditionũ. Eras. à maiorib. meis traditorũ institutorũ. Quid sit παράδοσις diximus Matt.15.a.3. Paternas aũt traditiones uocat, q̃ nò modò Pharisæus esset ipse, sed etiã Pharisæo patre natus, ut testat Act.23.b.6. 15 Qui separarat ὁ ἀφορίσας. Vulg. & Eras. segregarat. Vide Matt.13.g.49. Loquit aũt Paulus de æterna Dei prædestinatione ad Apostolatũ. cuius quũ tres sint gradus: nẽpe ęternũ Dei consiliũ (quod cõmemorat in re prorsus simili, Ier.1.b.5.) deinde designatio ab utero, postea uocatio: oẽs istos gradus pulchrè cõmemorat Paulus suo ordine. Nã εὐδοκία.i רצון de qua diximus Luc.2.b.14, primũ illũ gradũ designat, quẽ deinde reliqui duo cosequũtur. Quis igit docuit ab operib. præuisis auspicari? is.s.qui Spũi sancto aduersat. 16 Retegere ἀποκαλύψαι. Eras. *in hoc* ut reuelaret. Cõiunxit.n.cũ participio καλέσας, q̃a sequit ἐν ἐμοὶ, de quo mox dicemus. At ego no dubito quin potius hoc ptineat ad uerbũ εὐδόκησεν. In me ἐν ἐμοί.i.mihi. Sed tñ illud uideẽ quiddã etiã amplius significare, quod apparet ex Hebr. idiotismo. Nã ἐν ἐμοὶ omnino id declarat quod על־מי ut construit uerbũ respondẽs Græco uerbo ἀποκαλύπτεσθαι Esa.53.a.1& uidetur eo dicẽdi genere significari Dei gratiã cœlitus in animũ ipsum illabi, ut Græca etiam scholia annotarũt. Eras. per me, ut ἐν ἐμοὶ positũ sit p διὰ ἐμοῦ. quãobrẽ etiã hoc cõiunxit cũ participio καλέσας: sed nõ satis appositè, ut mihi uidetur. Statim εὐθέως. Hieronym. ut Porphyrij calũniam uitet, ex hoc loco Paulũ summæ tũ arrogantiæ, tũ etiã incõstantiæ accusantis, hanc particulam connectit cũ εὐαγγελίζωμαι, quasi aliud consiliũ capturus fuerit Paulus, nisi Dñs iussisset eũ statim sese accingere ad prædicationis munus. Sed nõ fuit necesse ad hãc distinctionẽ cõfugere. Oẽdat Porphyrius Paulũ sibi aliquid arrogare, & solidũ erit eius argumẽtum. Quum uerò res ipsa ostendat Paulũ repẽtè & uno momẽto ita & zelo & sapiẽtia impletũ ut ex prædicationis ipsius successu apparuerit eũ nihil indigere cuiusquã subsidio, agnoscat ille suam calumniã: nos uerò Paulũ uerè fuisse Apostolum fateamur, qui & ipse cœlitus doctrinam suam hauserit extra ordinẽ, ut nihil hîc habeat quisquã quod ob
D ganniat. Quod aũt postea cũ Apostolis cõtulit, nullã in eo leuitatẽ, sed modestiã summã ostẽdit: ut nullus iam locus arrogãtiæ relinquatur. Contuli προσανεθέμην 1. cõsilia cõmunicaui. Nã ἀνατίθεσθαι significat arcanũ suũ familiari ter quasi in sinũ amici deponere, ut explicat doctissimus Budæus. Ego uerò puto sumptã esse hãc significationẽ ab eo quod curas nostras ac difficultates in quibus uersamur, quasi onus aliquod in amicos exoneremus. Vul acquieui, nõ satis cõmode. OEcumenius inter cæteras declarationes, exponit προσετιμησάμην, ut uideat legisse προσανεθέμην, pro prætuli & primo loco habui. nã carnẽ & sanguinẽ interpretatẽ patriam & cognatos. quæ declaratio excurrit extra metã Apostolo p̃positã. Cũ carne & sang. σαρκὶ καὶ αἵματι. i. cũ quoquã mortaliũ, ut Ephes.6.b.12. Totus.n. in eo est Apostolus ut docear, se ab uno Christo hausisse quod prædicabat, ne summis Apostolis uideat ulla in re inferior. Homines igit oẽs semel cõprehendẽs, & Christo iã glorioso, unicoq; suo præceptori opponẽs, ab infirma & imbecilla natura denominat. Quorsum aũt hoc? nẽpe q̃ his argumentis pseudapostoli Galatas fascinassent: quasi Paulus unus esset ex Apostolorũ discipulis, & quidẽ postremus: ut nõ statim ei credẽdũ esset: summos aũt Apostolos nõ ita abhorrere à Circũcisione & Lege, quæ adhuc seruarẽt Hierosolymis. Illud ergo primũ refutat, seq; à Christo ipso glorioso institutũ & Apostolũ Gẽtib. destinatũ ostẽdit: deinde sibi cũ reliquis Apostolis optimè cõuenire, ã quib. tñ nihil noui didicerit. Qui igit per carnẽ & sanguinẽ intelligũt cognatos ipsius Pauli, itẽ carnis cupiditates, nihil dicũt. 17 Redij ἀνῆλθον. Vel, accẽdi. Sed illud melius cõuenit historiæ. Vulg. ueni ἦλθον. In Arabiam εἰς Ἀραβίαν. Vide Act.9.e.26.
C 18 Vt uiserẽ ἱστορῆσαι. Vulg. uidere. Eras. ut uiderẽ. Neuter satis expresse. Significat.n ἱστορεῖν cognoscẽdi & intelligẽdi causa inspicere, atq; etiã uisere & oculis subijcere. Sic distinxit ab ἰδεῖν Plut. his uerbis in Cicer. Ὡς τὸν παῖδα τῶν ἀδελφῶν τοῖς διδασκάλοις, ὅταν δὲ βούλωνται ἰδεῖν τὸν Κικέρωνα, καὶ τὸν ὑμνημένον αὐτῷ πόρρω τἀσμάθησε ὀξύτητα καὶ σύνεσιν ἱστορῆσαι. 19 Iacobũ, &c. Ἰάκωβον, &c. Vide Act.15.c.14. 20 Corã Deo ἐνώπιον τοῦ θεοῦ Verbũ suppleri ex quo intelligat esse iurisiurãdi speciem, deinde ut cohereat sequẽs particula. Nã quod affert Hier. nẽpe, corã Deo sunt. i. digna Dei cospectu, prsus est absurdũ. Non cõfingo οὐ ψεύδομαι. Sic explicandũ est τὸ ψεύδεσθαι transitiuũ, ut in illo Aristoph. in Plut. ψεύδομαι τούτων ἅλις. nisi quũ p̃ decipio accipit, & p̃ simulo, nõnihil diuersa declaratione, Act.5.a.3. Vul. q̃a no mẽtior. Er. nõ mẽtior, omissa particula ὅτι, quã tũ puto hîc poni αἰτιολογικῶς.

Syria. Cilicia. Deinde ueni in regiones Syrię & Ciliciæ.
Eram autē ignotus facie Ecclesiis Iudææ,
quæ *erant* in Christo:
Sed solùm audierant *qui dicerent*, Qui per-
sequebatur nos aliquando, nunc annuntiat
fidem quam quondam uastabat.
Et glorificabant Deum de me.

21 ἔπειτα ἦλθον εἰς τὰ κλίματα τῆς Συρίας καὶ A
22 τῆς Κιλικίας.
ἤμην δὲ ἀγνοούμενος τῷ προσώπῳ ταῖς ἐκ-
23 κλησίαις τῆς Ἰουδαίας, ταῖς ἐν Χριστῷ.
μόνον δὲ ἀκούοντες ἦσαν, ὅτι ὁ διώκων ἡμᾶς πο-
τε, νῦν εὐαγγελίζεται τὴν πίστιν, ἣν ποτε ἐπόρθει.
24 καὶ ἐδόξαζον ἐν ἐμοὶ τὸν θεόν.

CAPVT II.

Paulus confert suam doctrinam cum Apostolis. DEinde interiectis annis quatuordecim, rursum ascēdi Hierosolymam unà cum Barnaba, assumpto simul & Tito.
Ascendi autem ex reuelatione, & exposui eis Euangeliū quod prędico inter Gentes, sed priuatim cum iis qui sunt in pretio: ne quo modo frustra curreré aut cucurrissem.
Titus gētiliquare no circucisus. Sed neque Titus qui mecum erat, quum esset Græcus, coactus fuit circuncidi:
Libertas. Nempe propter subreptitios falsos fratres qui irrepserant ad explorandum libertatem nostram quam habemus in Christo Iesu, ut nos in seruitutem adigerent.
Seruitus. Quibus ne ad momentum quidem cessimus per subiectionem: ut ueritas Euangelij permaneret apud uos.
Ab ijs autem qui putātur esse aliquid, *non sum eductus.* (Quales olim fuerint, nihil mea refert: personam hominis Deus non accipit.) Nam qui sunt in pretio, nihil mecum contulerunt.

ΚΕΦ. β.

1 ΕΠΕΙΤΑ διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν πάλιν ἀνέ-
βην εἰς Ἱεροσόλυμα μετὰ Βαρνάβα, συμ-
παραλαβὼν καὶ Τίτον.
2 ἀνέβην δὲ κατὰ ἀποκάλυψιν, καὶ ἀνεθέμην αὐ-
τοῖς τὸ εὐαγγέλιον, ὃ κηρύσσω ἐν τοῖς ἔθνεσι, κατ'
ἰδίαν δὲ τοῖς δοκοῦσι, μήπως εἰς κενὸν τρέχω, ἢ B
ἔδραμον.
3 ἀλλ' οὐδὲ Τίτος, ὁ σὺν ἐμοί, Ἕλλην ὤν, ἠναγ-
κάσθη περιτμηθῆναι,
4 διὰ δὲ τοὺς παρεισάκτους ψευδαδέλφους, οἵ-
τινες παρεισῆλθον κατασκοπῆσαι τὴν ἐλευθερί-
αν ἡμῶν, ἣν ἔχομεν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα ἡμᾶς κατ-
δουλώσωνται.
5 οἷς οὐδὲ πρὸς ὥραν εἴξαμεν τῇ ὑποταγῇ, ἵνα
ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου διαμείνῃ πρὸς ὑμᾶς.
6 ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι, (ὁποῖοί ποτε C
ἦσαν, οὐδέν μοι διαφέρει· πρόσωπον θεὸς ἀν-
θρώπου οὐ λαμβάνει,) ἐμοὶ γὰρ οἱ δοκοῦντες, οὐ-
δὲν προσανέθεντο,

Nempe propter *διὰ δὲ τ. ψ.* ψ pro ἀλλ᾽ uel ἀλλὰ positum est: cuius enallages exē pla uide in Budæi commentarijs. Non erat igitur causa cur Erasmus expūgeret, ex Hieronymi scilicet opinione, qui putauit redundare, quòd non præcedat *μοὶ*: sed imperitè, ut alibi diximus.

Subreptitios *παρεισάκτους*. Id est *παρεισδυόντας*, qui scilicet per fraudem & pietatis simulationem, in fidelium album subrepserant. Nam in his uerbis *παρὰ* plerunque ponitur in uitio. Quidam conuertit emissarios, quasi scilicet isti ab alijs quibusdam essent subornati, ac non potius sua sponte soliti sint Paulo & ijs omnibus insidiari qui Christiana libertate utebantur. Vulgata, subintroductos. Erasmus, obiter ingressos:

5 Ne ad momentum quidem *οὐδὲ πρὸς ὥραν*. Vulg. neq; ad horam. Eras. ne ad tempus quidem. Vide Matt. 9. c. 22. Ambrosius non legit *οἷς οὐδὲ* (quasi ad tempus cesserit Paulus falsis illis fratribus) repugnante omnium Græcorum codicum fide, & ipsa quoque sententia. ut Erasmum planè mirer hîc laborare, quasi Pauli sermo sit imperfectus, quum omnes partes optimè constent. At enim, inquit, quomodo non cesserit, qui Timotheum coactus est circuncidere? Quasi uerò circunstantia loci, temporis, personarum non sit uaria. Nam circunciditur Timotheus ut infimi ac rudes Iudæi non offendantur in Tito uerò cur idem fieret non in gratiam infirmorum sed falsorum fratrum (quos canes & concisionem uocat Philip. 3. a. 2, & excindi etiam optat infrà 5. b. 12.) idque præsertim eo ipso tēpore quo Paulus Hierosolymam uenerat ut eam in libertatem assereret? Per subiectionem *τῇ ὑποταγῇ*. Id est, ut nos illis, prodita libertate, subijceremus. Hoc enim fuisset Christo renuntiare. Vulgata, subiectione, nimium ambiguè. non cedimus enim ea re quam amissam uolumus. Itaque istis Apostolus non subiectione, sed libertate non cedebat.

Veritas Euangelij *ἡ ἀλήθεια τοῦ εὐαγγελίου*. Id est, uera ac syncera Euangelij docrina, nullis scilicet istorum falsis doctrinis corrupta. Apud uos *πρὸς ὑμᾶς*. Siue uobis. Galatas autem alloquitur, sed ita ut gentes omnes comprehendat, quarum scilicet par erat causa, & quibus peculiariter destinatus erat Apostolus.

6 Ab ijs autem qui putātur esse, &c. *ἀπὸ δὲ τῶν δοκούντων εἶναί τι*. Ita legitur hic locus in omnibus Græcis codicibus quos licuit uidere. Ne cui autem hoc durius uideatur, quasi obliquè Paulus aliquid detrahat de aliorum Apostolorum existimatione, sciendum est eum ex aduersariorum suorum sensu ita scribere, qui scilicet, ut Pauli doctri-

nam

Vastabat *ἐπόρθει*. Sic apud Sallustium dicitur conscientia mentem uastare. Vide supra uersiculo 13.

De me *ἐν ἐμοί*. Hebr. ב pro על.

IN CAPVT II.

1 Interiectis annis quatuordecim *διὰ δεκατεσσάρων ἐτῶν*. Vid Marc. 2. a. 1.

2 Cum ijs qui sunt in pretio *τοῖς δοκοῦσι*. id est, *τοῖς ἐνδοκιμοῦσι*. quibus opponuntur *οἱ δοκοῦντες*. Vulgata, qui uidebantur aliquid esse *τοῖς δοκοῦσι εἶναί τι*, contra omnium nostrorum codicum fidem, & repugnante etiam Hieronymi interpretatione. Sic enim scribit, quod & rectè expendit Erasmus. Solicitus, inquit, requirebam quidnam esset quod diceret, Qui uidebantur: sed nunc me omni scrupulo liberauit, adijciens, Qui uidebatur columnæ esse. Hæc Hieronymus, satis declarans se non legisse hoc in loco, *εἶναί τι*. sed ita tamen ut non uideatur cognouisse *τοὺς δοκιμωτάτους* à Græcis uocari absolutè *τοὺς ἐνδοκιμωτάτους*. i. quorum apud omnes præclara est existimatio. Eadem, ut opinor, Græci sermonis imperitia fecit ut Vetus Interpres, Hieronymo audacior, aliquid esse, adijceret. Sed est multo etiam durius quod apud Ambrosium legimus, Qui sibi uidebantur aliquid esse. Vide infrà uers. 6.

Frustrà *εἰς κενόν*. Id est nullo cum fructu. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, de ea nihil dubitabat Paulus: sed quod à multis spargebatur, ipsum scilicet diuersam ab Apostolis doctrinam profiteri, Euangelij ipsius cursum im D pedriebat. cui rei mederi studuit..

A nam euerterent, solebant aliorum Apostolorum nomina apud imperitos Galatas perpetuò iactare: quasi isti quidem essent aliquid, (quos tamẽ & ipsi re uera aspernabantur, quum una esset Pauli & aliorum doctrina) Paulus uerò præ illis nihil esset, qua ratione ipse alios τοὺς δοκοῦντας appellat. Præcisam autem esse hanc orationem, nec illum, ut existimauit Erasmus, propter interpositam parenthesin, postea ad id quod ceperat reuerti, satis liquet ex γάρ coniunctione causali. Itaque alij supplent, additus sum. quod non probo, quia nimium late patet: & eo Apostolorum colloquio ac consensu qui postea subijcitur, non dubitò quin magnopere iit adiutus ac cõfirmatus Paulus. Alij, Nihil mihi collatum est. quod & ipsum non amplector, ne uideatur eadem esse confirmatio atque ipsa propositio. Suppleui igitur ἐδιδάχθην edoctus sum. Est enim id in primis accommodatum, & ita scripsit ipse Apostolus supra 1. c. 12. Græcus uerò scholiastes aliam uiam iit, qua possint ista sic cõnecti, ut nulla sit uel parenthesis uel eclipsis: quasi scilicet ὑποτοῦτων εἶναί τι, ut ita conuertas, Ab ijs autem qui uidentur esse aliquid, qualescunque olim fuerint, nihil mihi discrepat. id est nulla in re dissideo, seu differo. ac fateor quidem τὴν διαφέρειαν eam significationem ualde esse usitatam, sed cum secundo casu absque præpositione. Nam in constructione syncategorematica ego quidem non memini legere.

Quales olim fuerint, &c. ὁποῖοί ποτε ἦσαν. Fuerant Christi ipsius familiares ac domestici ij quorum se non indiguisse dixerat Apostolus, ut ab ijs quicquam disceret. quod & suprà attigit: aduersariorum scilicet ore celebratum, 1. d. 17. uers. Hoc igitur, inquit, nihil moror. Nam Deus in conferenda sua gratia nihil moratur: libera sunt ipsius iudicia, ut cui uult & quantum uult largiatur. Itaque ego in Pharisaismo educatus, & Christi hostis, sum repente factus nihilo inferior illis qui cum Christo tandiu & tam familiariter sunt uersati.

Nihil mecum contulerũt ἐμοὶ γὰρ προσανέθεντο. Non potuit Paulus apertius ostendere sibi non modò per o-
B mnia cum illis conuenisse, sed etiam nullum in religione caput fuisse quod non prorsus teneret, quũ illi nihil habuerint quod uicissim communicarent cum Paulo, sed contenti fuerint illius doctrinam approbasse: nihil proculdubiò prætermissuri, si quid ille non satis rectè docuisset, uel si quid ad ea quæ rectè docuerat adijciendum putassent. Cæterùm de uerbo προσανέθεντο, diximus suprà 1. c. 16. quod Græcus scholiastes interpretatur, γὰρ ἢ προσέθηκαν ἢ ἀφεῖλον. id est, nihil uel addiderunt uel detraxerunt, non malè, si sententiam ipsam spectes. Sed & fortasis non ineptè cõuertas ἐμοὶ γὰρ οὐδὲν προσανέθεντο nihil præterea oneris mihi imposuerunt, ꝙ hac etiam significatione uerbũ illud usurpetur. Mihi tamen usa est prima illa interpretatio simplicissima, ut eadem significatione accipiatur atque suprà 1. b. 16, & hoc ipso capite, uers. 2. Videtur enim præpositio πρὸς uel nihil adijcere significationi τοῦ ἀνατίθεσθαι, uel certè non magnum pondus habere.

ἀλλὰ τοὐναντίον, ἰδόντες ὅτι πεπίστευμαι τὸ εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας, καθὼς Πέτρος τῆς περιτομῆς·

7 Imò contrà, quum uidissent mihi creditum fuisse Euangelium Præputij, sicut Petro Circuncisionis:

(ὁ γὰρ ἐνεργήσας Πέτρῳ εἰς ἀποστολὴν τῆς περιτομῆς, ἐνήργησε κἀμοὶ εἰς τὰ ἔθνη·)

8 (Nam qui efficax fuit per Petrum ad Apostolatum Circuncisionis, efficax fuit etiã per me erga Gentes.) *Paulus Gẽtium doctor.*

C καὶ γνόντες τὴν χάριν τὴν δοθεῖσάν μοι, Ἰάκωβος καὶ Κηφᾶς καὶ Ἰωάννης, οἱ δοκοῦντες στῦλοι εἶναι, δεξιὰς ἔδωκαν ἐμοὶ καὶ Βαρνάβᾳ κοινωνίας, ἵνα ἡμεῖς εἰς τὰ ἔθνη, αὐτοὶ δὲ εἰς τὴν περιτομήν.

9 Quúmque cognouissent gratiam mihi data tam Iacobus & Cephas & Iohannes, qui putantur esse columnæ, dextras dederunt mihi ac Barnabæ societatis: ut nos inter Gẽtes, ipsi uerò inter circũcisos, *Apostolatu fungeremur.* *Petrus Iudæorũ Apostolus.*

μόνον τῶν πτωχῶν ἵνα μνημονεύωμεν· ὃ καὶ ἐσπούδασα αὐτὸ τοῦτο ποιῆσαι.

10 Solùm *monuerunt* ut pauperum meminissemus: quod & ipsum studui facere.

ὅτε δὲ ἦλθε Κηφᾶς εἰς Ἀντιόχειαν, κατὰ πρόσωπον αὐτῷ ἀντέστην, ὅτι κατεγνωσμένος ἦν.

11 Quum autem uenisset Petrus Antiochiã, in os ei restiti, eo quòd condemnandus esset. *Petrus à Paulo corripitur.*

7 Euangelium præputii εὐαγγέλιον τῆς ἀκροβυστίας. Id est Euangelium inter Gentes annuntiandum: quam metonymiam aliquoties in epistola ad Romanos annotauimus. Neque enim duplex est Euangelium in sese, sed duo populorum genera quibus annuntiatur, unum circuncisum, alterum incircuncisum.

Per Petrum Πέτρῳ. Sic malo explicare, ut significetur causa instrumentalis. Vulg. Petro. Erasm. in Petro.

9 Qui putantur, &c. οἱ δοκοῦντες, &c. Id est, quos solos isti pro columnis habent, quasi ego sim nihili: in eo quidem ab illis ipsis dissidentes quorum authoritate ad uos decipiendos abutuntur. Vide suprà uers. 6.

D Dextras societatis δεξιὰς κοινωνίας. Id est, porrexerunt manum, quòd symbolum esset nostræ in Euangelij doctrinæ summæ consensionis. Virgil. Pars mihi pacis erit dextram tetigisse tyranni.

Inter Circuncisos *Apostolatu fungeremur* εἰς τὴν περιτομήν. Rectè suppleuit Erasm. quod omnino deerat. omissum est autem à Paulo, ut qui in hac epistola mirè studeat breuitati, siue genus ipsum dicendi, siue argumẽta spectes. Sic etiam in proximo uersiculo uerbum desideratur, sed ex communi loquendi usu, ut istæ eclipses nihil obscuritatis afferant.

11 κατὰ πρόσωπον. Id est, ἔμπροσθεν πάντων, coram omnibus, ut explicat ipse Paulus uersu 14. Itaque absurdum est commentum Hieronymi, interpretantis, secundum faciem, id est non ex animo, quasi res tota non seriò sed per sanctam quandam simulationem inter utrunque sit acta, ut Iudæi non offenderentur, & uicissim Gentibus satisfieret. Hoc uerò si ita est, ut nihil aliud dicam, quorsum hoc factum pertinuerit ad Apostoli scopum? Similia sunt ferè omnia, profana certè & apertissimè detorta, quæ in hunc locum Græci interpretes plerique & Hieronymus aduersus Augustinum pro Petro disseruerunt. quæ sanè miror Erasmum digna censuisse quæ non modò commemoraret, sed etiam tueretur.

Quòd condemnandus esset ὅτι κατεγνωσμένος ἦν. Participium pro nomine positum, quasi condẽnatitium dicas aut condemnabilem, sicut à Latinis participialia quæ uocant nomina usurpantur, quod ita familiare est Hebræis, ut non aliter loquantur. ut רָצוּי, id est dilectus pro amabili, & נִחְמָד expetitus pro expetibili, & alia infinita. Ita enim hoc accipiendum esse res ipsa ostendit. ut planè absurdum sit quod nonnulli afferunt, damnatum fuisse Petrum ab ijs scilicet qui non norant rem agi ex composito, & malè de illo iudicabant, tametsi reprehensibilis non erat: uel quòd antè reprehensus fuisset Hierosolymis quòd cum Cornelio sumpsisset cibum. En quo delabantur qui quam arripuerunt sententiam, uolunt mordicus tueri. Cicero in Pisonem, Quis te miserior? quis te damnatior: qui neq; scribere ad senatum, rempubl. bene à te gestam, neque presens dicere ausus es? Id est, quem iustius quis iudex possit condemnare quàm te? Ita accipitur κατεγνωσμένος hoc in loco, pro ἐπιμεμπτὸς uel ἐπιμεμφής.

Nam antequam ueniſſent quidam à Iacobo, unà cum Gentibus edebat: quum autem ueniſſent, ſubduxit ac ſeparauit ſe ab eis, metuens eos qui erant ex Circunciſione.

12 πρὸ τοῦ γὰρ ἐλθεῖν τινας ἀπὸ Ἰακώβου, μετὰ τῶν ἐθνῶν συνήσθιεν. ὅτε δὲ ἦλθον, ὑπέστελλε καὶ ἀφώριζεν ἑαυτὸν, φοβούμενος τοὺς ἐκ περιτομῆς. A

Ac ſimulabant unà cum eo reliqui etiam Iudæi: adeò ut Barnabas ſimul abduceretur in illorum ſimulationem.

13 καὶ συνυπεκρίθησαν αὐτῷ καὶ οἱ λοιποὶ Ἰουδαῖοι· ὥστε καὶ Βαρνάβας συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει.

Sed quum uidiſſem quòd non recto pede incederent ut ueritati Euangelij congruebat, dixi Petro coram omnibus, Si tu, quum ſis Iudæus, Gentiliter uiuis, ac non Iudaicè, cur Gentes cogis Iudaizare?

14 ἀλλ' ὅτε εἶδον, ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου, εἶπον τῷ Πέτρῳ ἔμπροσθεν πάντων· εἰ σὺ Ἰουδαῖος ὑπάρχων, ἐθνικῶς ζῇς, καὶ οὐκ Ἰουδαϊκῶς, τί τὰ ἔθνη ἀναγκάζεις Ἰουδαΐζειν;

Nos natura Iudæi, & non ex Gẽtibus peccatores:

15 ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι, καὶ οὐκ ἐξ ἐθνῶν ἁμαρτωλοί, B

Scientes non iuſtificari hominẽ ex operi-

16 εἰδότες ὅτι οὐ δικαιοῦται ἄνθρωπος ἐξ ὀργῶν

13 Abduceretur in eorum ſimulationem *συναπήχθη αὐτῶν τῇ ὑποκρίσει*, uel ſimul abriperetur per eorum ſimulationem. Nam *ἀπάγεσθαι* Barnabam indicat impetu & exemplo potius abreptum quàm iudicio fuiſſe impulſum. Vulg. duceretur ab eis in illam ſimulationem. In Complutenſi editione legitur *ὥστε Βαρνάβας συναπήχθη*, expuncta particula *καὶ*, ab aliquo nimirum qui Barnabam etiam uoluit culpæ eximere, quaſi ſcriptum ſit *ἵνα Βαρνάβας συναπαχθῇ* ut Barnabas abduceretur. Dici enim non poteſt quantopere hîc laborarint Græci, & ex Latinis præcipuè Hieronym. ut Petrum culpa liberarent. hoc eſt, Apoſtoli ſententiam & Apoſtolatum (cuius authoritatem hoc facto uindicat) euerterent. quod ſcilicet exiſtimarint Apoſtolos poſt acceptum Spiritum ſanctum fuiſſe *ἀναμαρτήτους*. Id uerò ut in doctrinæ capitibus concedam, tamen non huc pertinet. quum Petrus hoc loco non peccet in doctrina, ſed in certo facto: quòd ſcilicet dum Iudæorum infirmitati cupit conſultum, Euangelicam libertatem adducit in diſcrimen. Peccatum eſt igitur non in doctrina, neque etiam in ipſo facto ſimpliciter, ſed in facti circunſtantijs nõ ſatis prudenter ab eo conſideratis. unde magnum conſequutum eſt offendiculum, ut meritò prorſus à Paulo ſit publicè reprehenſus. Neque enim tanti fuit infirmitas Iudæorum, ut propterea prodenda fuerit aliorum qui aderant libertas, & firmitas labefactanda. Itaq; hîc opus fuit deliberatione illa quæ à Cicerone in Officijs pertractatur, ex duobus utilibus utrum utilius. 14 Quòd non recto pede incederent *ὅτι οὐκ ὀρθοποδοῦσι*. Rectum pedem opponit ſimulationi præpoſteræ. Videbantur enim Petrus & eius ſectatores in utranque partẽ claudicare, quum paulò antè cum Gẽtibus cibum caperent, & tam ſubitò ſe ab illorum conſortio ſubducerent. Nam abſurdũ eſt certè quorundã cõmentum, qui hoc nolunt dici de Petro, ſed de alijs qui cum Petro ſimulabant: quaſi ille diſſimularet potius quam ſimularet, iſti uerò putarent aliquid admiſſum contra bonos mores, quum ſeſe coniungerẽt cum Gẽtibus. Id uerò ſi ita eſſet cur diſerte no excipitur Petrus? cur diſertè, præteritis cæteris, in eum unũ fertur reprehenſio? quorſum deniq; hæc hiſtoria commemoratur, ſi Petrus ipſe, qui aliquid eſſe uidebatur, non eſt à Paulo & quidem iure reprehenſus? Cauſa igitur profectò non erat cur iterum nobis Eraſmus rancidas iſtas nugas apponeret. Vt ueritati Euangelij cong. *πρὸς τὴν ἀλήθειαν τοῦ εὐαγγελίου*. Veritatem Euangelij uocat ſynceram ac ueram Euangelij tum doctrinam tum uſurpationem, quam uulgò practicam uocant. Præpoſitio autem *πρὸς* congruentiam & conuenientiam declarat, ut 2 Cor. 5. b. 10. ut pro *κατὰ* poſita uideatur, ſicut dixit Iſocrates *πρὸς τὸ πρόσωπον, ἀντὶ τοῦ κατὰ τὸ πρόσωπον*.

Petro *Τῷ Πέτρῳ*. In uno codice ſcriptum inueni *Τῷ Κηφᾷ*, & uerſu 11, *ὁ Κηφᾶς*. Vetus interpres priore loco habet, Quum autem uenìſſet Petrus, &c. hic autem, dixi Cephæ. Neque uerò iſtius uarietatis ullum eſſet momentum (quum idem ſit Cephas qui & Petrus) niſi Clemens libro diſpoſitionum 4. (quem ſequitur Euſebius lib. Eccleſiaſt. hiſtoriæ 1.) occaſionem hinc arripuiſſet falſò interpretandi huius loci, quaſi ſcilicet Cephas iſte non fuerit Petrus ille Apoſtolus, ſed unus ex 70. diſcipulis. quem errorem meritò refutat Hieron. Nam, ut alia omittam, quorſum alioqui commoratur hæc hiſtoria? Cogis *ἀναγκάζεις*. Cogi dicit Paulus eos qui Petri authoritate & exemplo, uacillante conſcientia ad Iudaiſmum inclinabant. 15 Nos natura Iudæi *ἡμεῖς φύσει Ἰουδαῖοι*. i. nos Iudæi, & quidem genere, non autem proſelyti. Incipit autem Apoſtolus, cõſtituta iam ſui miniſterij authoritate, ad rem ipſam accedere: ut meritò tertium caput ab hoc uerſiculo poſsis inchoare: niſi ſuperiora omnia quibus ſcilicet unum idemq; argumentum explicatur, malis primo capiti tribuere. quod qui non conſiderarunt, iſta putarunt ad ſuperiorem hiſtoriam pertinere, quũ in ſuperiore uerſ. deſinat. Quanquã & præſenti cõtrouerſiæ cum Petro poſſunt iſta applicari uſq; ad ſequentis capitis initium, ubi per Apoſtrophen Galatas cõpellat, quaſi ſcilicet à Petro ad illos orationẽ auertens. Sed malo Galatis omnia ab hoc uerſiculo applicare. Mira eſt autem ac planè inimitabilis breuitas Apoſtoli in tota hac epiſtola cuius pulcherrimum exemplum ſuppeditat hic locus. Ita enim id proponit de quo dicturus eſt, nos ſcilicet fide non autem operibus Legis iuſtificari, ut duplex ſimul argumentum afferat. Iudęi, inquit, ſumus, & quidem natura, nec qui uobis gratuitam ex fide iuſtificationem proponamus. Itaque non minus nobis credite, quàm ueſtris pſeudapoſtolis, quibus in ſtudio Legis non poſsimus cedere, quum & ipſi Iudæi ſimus. Credidimus in Ieſum Chriſtum: quorſum, ſi Lex non potuit iuſtificare? Primum igitur argumentum à circunſtantia perſonæ ſumptum eſt, alterum ab ipſa fidei & Euangelii natura. At enim quomodo iſta cohærent? Dices. Optimè profectò. Quum enim in ea reprehenſione Petri, ageretur de ijs qui Chriſtum cum Lege coniungebant, inde meritò delabitur ad hoc ipſum tractandum argumentum: unde etiam factum ut aduerſus ipſum Petrum aut certè aduerſum illos quibus ſeſe Petrus adiũxerat: iſta dici uideantur. adeò mollis & artificioſa eſt iſta iunctura. Peccatores *ἁμαρτωλοί*. Hebr. חטאים. Sic autem uocabant omnes Gentiles, quaſi qui nihil aliud poſſent quàm peccare, alieni ſcilicet à Dei fœdere.

16 Scientes *εἰδότες*. Vulgata, ſcientes autem, *εἰδότες δέ*, ut in duobus codicibus ſcriptum inuenimus. quam lectionem ſi ſequaris, dicendum fuerit ſuperiore uerſiculo, Nos natura Iudæi *ſumus*, & non ex Gentibus, peccatores. Scientes autem, &c. Ego malui iſta connectere abſque coniunctione *δέ*, ita ut *ἡμεῖς* per epanalepſin repetatur, quãuis quod ad ſenſum attinet, nihil interſit.

Sed *ἐὰν μὴ*, Hebr. כי אם quas particulas Græci interpretes interdum per *ἐὰν μὴ* conuertunt, ut Geneſ. capite uicesimo ſecundo, f. 26, interdum per *ἀλλά*, ut Eſaiæ cap. 59. a. 2: unde factum ut *ἐὰν δὲ μὴ* ſcripſerit Paulus pro *ἀλλά*. Niſi malimus *ἐὰν μὴ* reſpondere particulæ Hebræorum אך, id eſt *πλήν*. Significat autem *πλὴν* interdum idem quod *ἐὰν μὴ*, & pro *μόνον* etiam accipitur, id eſt tantummodo uel duntaxat, ut iſtæ particulæ facilè inter ſe permutentur. Sed & Latini (ne quis clamitet quoſuis Hebraiſmos à nobis confingi) ſic omnino uſurpant nonnunquam particulam Niſi, ut Terent. in Andria, Neſcio, Niſi mihi deos ſatis ſcio iratos fuiſſe, qui auſcultauerim,

id eſt,

A ideſt,ſatis ſcio.uel,tãtũ,ſatis ſcio,&c.Idẽ Adelphis,Ecce aũt de integro.Niſi quicquid eſt,uolo ſcire.i.ſed quicquid ẽ uel,tãtũ,quicquid eſt.Fateor tamẽ Donatũ aliter explicare.quaſi uidelicet ſubaudiatur q̃ uel quia.Sed,ut hoc ſup-pleas,nondum tamen plena fuerit conſtructio.nec dubito quin hic mihi aſſentiatur quiſquis non erit nimium con-tentioſus,quũ Apoc.9.a 4. & 21. f.27. ſimili prorſus ratione eædem particulæ uſurpentur,pro ἀλλά.Poſtremó quia Semipelagiani noſtri hũc locum arripiunt ut iuſtitiam operum cum iuſtitia fidei concilient(quaſi cum Vetere inter prẽte dicendum ſit,nos non iuſtificari ex operibus niſi per fidem,id eſt,non ex omnibus operibus,ſed ex operibus fidem conſequentibus:ſiue,non omnia opera ſalutem mereri,ſed ea demum quæ ex fide naſcuntur)ne habeant iſti quòd obganniant,primum hoc quæro ex ipſis,quid per opera Legis intelligant quæ hic uolunt à Paulo coniungi cũ fide.Si cæremonias reſponderint,in eo certè produnt quàm parum attente Pauli ſcripta legant.Nam ſi cõcedit Apoſtolus opera Legis i.cæremonias cum fide Ieſu Chriſti coniunctas,iuſtificare,quid cauſæ erat cur iſtos uocaret pſeud apoſtolos,aut qua de re cum illis contendit?Neque enim iſti Chriſtum ſeparabant à Lege,ſed cũ lege coniungebãt, quaſi ſolus non ſufficeret.Sin autem per opera Legis intelligunt opera moralia quæ uocant, eaque uolunt à Paulo connecti cum fide,ut iuſtificandi uim habeãt:petam ab eis quo pudore conciliare ſtudeant,tanquam ad unum finẽ concurrentia,quæ hoc ipſo uerſiculo ſeparat Apoſtolus,ut ex diametro diſſidentia. Quid enim?an non ſtatim ſubij cit,nos ex fide iuſtificari,& non ex operibus Legis,& Rom 3. d. 28 ſine operibus Legis? & qualis erit iſta conſequu-tio,ſi ex Lege iuſtificamur, Chriſtus fruſtra mortuus eſt : ſi præter Chriſti mortem noſtra etiam opera,tanquã cauſæ ad ſalutem requirantur?Ex his igitur & alijs plurimis argumentis quæ uolens prætermitto,ſatis liquere puto ἐκ μὲν hoc in loco nihil aliud declarare quàm Sed uel Tantummodo,& ineptos etiam eſſe aduerſarios Gratiæ,qui hu-ius loci teſtimonio abutuntur ut imperitis imponant.

Per fidem Ieſu Chriſti Διὰ πίστεως Ἰησοῦ χριστοῦ. Id eſt,per fidem in Ieſum Chriſtum:ut etiam accipitur iterum in hoc ipſo uerſiculo,& infrà uerſ.20. Vlla caro πᾶσα σάρξ,Id eſt, ullus homo.Sed in uocabulo Carnis magna eſt emphaſis:quo ſcilicet ſignificatur hominis natura prorſus corrupta,& ad immortalitatem ſibi comparandam pe-nitus inepta.

νόμου,ἐὰν μὴ διὰ πίστεως Ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἡμεῖς εἰς χριστὸν Ἰησοῦν ἐπιστεύσαμεν, ἵνα δικαιωθῶ
B μεν ἐκ πίστεως χριστοῦ,καὶ οὐκ ἐξ ἔργων νόμου. διότι ἐξ ἔργων νόμου οὐ δικαιωθήσεται πᾶσα σάρξ.

bus Legis, ſed per fidem Ieſu Chriſti: etiam nos *inquam* in Chriſtum Ieſum credidimus, ut iuſtificaremur ex fide Chriſti, & non ex operibus Legis:propterea quòd non iuſtifi cabitur ex operibus Legis ulla caro. *Opera. Fides.* Rom.3.c.20

εἰ δὲ ζητοῦντες δικαιωθῆναι ἐν χριστῷ, εὑρέθημεν καὶ αὐτοὶ ἁμαρτωλοί, ἆρα χριστὸς ἁμαρτίας διάκονος; μὴ γένοιτο. 17

Quòd ſi dũ quærimus iuſtificari per Chri ſtum,reperimur & ipſi peccatores:nũ Chri ſtus peccati miniſter eſt?Abſit.

εἰ γὰρ ἃ κατέλυσα, ταῦτα πάλιν οἰκοδομῶ, παραβάτην ἐμαυτὸν συνίστημι. 18

Nam ſi quę deſtruxi , ea rurſum ædifico, tranſgreſſorem meipſum conſtituo.

ἐγὼ γὰρ διὰ νόμου νόμῳ ἀπέθανον, ἵνα θεῷ ζήσω, χριστῷ συνεσταύρωμαι. 19

Ego enim per Legem Legi mortuus ſum, ut Deo uiuerem:& unà cum Chriſto cruci fixus ſum. *Lex. Crucifigi cum Chriſto*

ζῶ δὲ οὐκέτι ἐγώ, ζῇ δὲ ἐν ἐμοὶ χριστός. ὃ δὲ νῦν ζῶ ἐν σαρκί, ἐν πίστει ζῶ τῇ τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, τοῦ ἀγαπήσαντός με, καὶ παραδόντος ἑαυτὸν ὑπὲρ ἐμοῦ. 20

Viuo autem, non amplius ego: ſed uiuit in me Chriſtus. & uitam quam nunc uiuo per fidem Filij Dei,qui dilexit me,et tradidit ſemetipſum pro me. *Viuere in fide.*

17 Quod ſi εἰ δὲ. A iuſtificatione deſcendit ad ſanctificationẽ ſiue regenerationem,alterum ſ.beneficium Chri ſti fide apprehenſi:quum Lex non modo non extinguat,ſed etiam accẽdat peccatum,adeo quidẽut Mori Legi & Vi uere Deo mutuo ſe reſpiciant.Mortui autem Legi dicuntur ij in quibus Lex officium illud ſuum non exerit, excitan di ſcilicet peccati,utpote quod in ijs ſit mortuum qui cum Chriſto ſunt crucifixi,id eſt qui fide inſiti Chriſto,uim il
C lam interemptricem peccati ab eo hauriunt,tanquam ſurculus à ſtirpe.Quas omnes formulas Paulo familiares,plu ribus expoſuimus Rom.6.& 7.capitibus.Ibi enim idem prorſus argumentum tractatur,& quidem occaſione arrepta ex ſimili prorſus obiectione.Neque uero dicit Paulus abſolutè,reperimur peccatores:ſed,ſi reperimur:de i.s loquẽs qui fidem falſò iactant,quum ipſius effecta,id eſt fructus huic arbori conuenientes , proferre non poſſint,imò uerõ tota uita teſtentur ſe eſſe à Chriſto alienos.Quod autem ſcribit καὶ αὐτοὶ, perinde accipiendũ eſt ac ſi diceret , Quod ſi nos quoque,qui iactamus nos per Chriſtum iuſtificatos,non minus indulgeamus noſtris cupiditatibus,quàm qui à Chriſto ſunt alieni & exleges:num idcirco falſam eſſe hanc doctrinam conſtituendum eſt,quaſi Chriſtus,niſi Legi coniunctus ſit,peccatores,non autem iuſtos nos reddat?Abſit.Nam quoſcunque Chriſtus iuſtificat,eoſdẽ & ſanctifi cat.Itaque Legem non euertimus,ſed ſtabilimus,ut Rom.3.d.31.Quòd ſi quis oblata gratia abutitur,penes illũ,non penes gratiam eſt culpa.Modeſtiæ autem cauſa Apoſtolus in ſe omnia tranſfert,adhibita tamen conditione:quam et ipſam poſtea tollit,quum ſe ex perditorum illorum numero eſſe diſertè negat.

19 Legi mortuus ſum νόμῳ ἀπέθανον.Vide ſuperiorem annotationem & Rom.6.c.14.&7.a.4.Sed quomodo ſe dicit Legi mortuum eſſe per Legem,quum per unum Chriſtum Legi moriamur? ut Rom.7. a.4. Nempe quatenus Lex Chriſtum eminus oſtendebat. ex quo etiam efficitur, ineptè facere pſeudapoſtolos qui in Lege conſiſtant, quum Lex ipſa iubeat nos in Chriſtum reſpicere. Quid ſit Deo uiuere,& cum Chriſto crucifigi ſuperiore anno tatione diximus.

20 Non amplius ego οὐκέτι ἐγώ,Ego ſcilicet qui olim fui,ut Rom.7.c.17.Nam à regeneratione homo dici tur noua quædam res fieri,qualitate ſcilicet,non ſubſtantia: nequis exiſtimet craſſum illum Libertinorum errorem à Paulo ſtabiliri. In carne ἐν σαρκί.Id eſt,in hoc mortali corpore, quod tamen non impedit alteram Chriſti ueram uitam,in me ſcilicet per Spiritum ſuum habitantis,& hanc uitam meam gubernantis. Quòd autem quidam carnem interpretantur uitioſam naturæ qualitatem,per abſurdum eſt hoc in loco.Nam & hoc ipſum uiuere in carne diſertè ijs tribuitur qui non ex concupiſcentijs carnis , ſed ex uoluntate Dei uiuunt,1. Petri 4.a.2.Hoc eſt denique quod author epiſtolæ ad Hebræos uocat dies carnis,Heb.5.c.7.

Gratia.

Non abrogo gratiam Dei: nam si per Legẽ est iustitia, igitur Christus sine causa mortuus est.

21 οὐκ ἀθετῶ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ. εἰ γὰρ διὰ νόμου δικαιοσύνη, ἄρα χριστὸς δωρεὰν ἀπέθανεν. A

CAPVT III.

1 Amentes Galatæ, quis uos fascinauit ne obsequeremini ueritati: quibus ob oculos Iesus Christus prius fuerat depictus, inter uos crucifixus?

1 Ω ἀνόητοι γαλάται, τίς ὑμᾶς ἐβάσκανε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι, οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς ἰησοῦς χριστὸς προεγράφη, ἐν ὑμῖν ἐσταυρωμένος;

2 Hoc solum cupio discere à uobis, Ex operibus Legis Spiritũ accepistis, an ex fide per auditum percepta?

2 τοῦτο μόνον θέλω μαθεῖν ἀφ' ὑμῶν, ἐξ ἔργων νόμου τὸ πνεῦμα ἐλάβετε, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως;

Spiritum Sanctus

3 Adeò amentes estis: quum Spiritu inceperitis, nunc carne perficimini?

3 οὕτως ἀνόητοί ἐστε, ἐναρξάμενοι πνεύματι νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε;

4 Tam multa passi estis frustra? si modò frustra.

4 τοσαῦτα ἐπάθετε εἰκῇ; εἴγε καὶ εἰκῇ.

21 Non abrogo ἂν ἀθετῶ. Vide Marcum 6. c. 26. Vulgata, non abijcio. Erasmus, non aspernor. quæ interpretationes mihi uidentur non satis expressæ. Malim igitur Augustinum sequi, qui conuertit, Non irritam facio. Opponit enim se aduersarijs Paulus, ac si diceret, Ab istis uideo infinitam istam gratiam quasi rescindi ipsorum placitis & abrogari: à me uerò procul absit hoc scelus. Deinde ne illi clamitẽt sibi iniuriã fieri, ostendit, necessariò consequi Christum frustra esse mortuum, si uel minima pars iustitiæ Legi tribuatur. Hunc nodum expediant nostri Sophistę, & Paulo relicto, in eorum partes transibimus. sin minus, dent gloriam Deo, & Christum nobiscum seriò agnoscant. B

Sine causa δωρεάν. id est, quum nulla causa esset cur id faceret: quod uno uerbo Hebræi dicunt חנם Gallicè dicas, *pour son plaisir*. Vulgata, gratis. prorsus impropriè. nam tota Scriptura testatur, & res ipsa clamat, Christum gratis esse mortuum. Erasmus, frustra, quod & ipsum non conuenit nec Hebræo nec Græco uocabulo. Multa enim optimam ob causam fiunt, quæ tamen frustra fiunt, quum scilicet euentus consilio non respondet. At Paulus ad ipsum usque consilium Dei ascendit.

IN CAPVT. III

1 Amentes Ω ἀνόητοι. Vulg. insensati. Erasmus, stulti. quasi rudes ac parum cordatos dicas. Putauit enim Galatis aliquod gentile uitium exprobrari: quum hoc potius ad id de quo agitur, sit accommodãdum: quasi præstigijs quibusdam Galatæ fuerint ab istis pseudapostolis dementes facti, ut qui tam apertas blasphemias non intelligerẽt, & semel instituti à Paulo, tam temere desciuissent. Ne obsequeremini ueritati τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι. Eras. ut non crederetis ueritati. & sanè fateor πείθεσθαι potius declarare persuaderi, quàm obsequi seu obedire. Sed ea significatio non satis quadrat istis, qui amplexi quidem erant prædicationem Pauli, sed in itinere cœpto non perstiterant. Mihi uerò potius probatur quod testatur Hieronymus, hoc non fuisse scriptum in Adamantij codicibus. Sed & Chrysostomus & Theophylactus non legunt. In Græcis quoque scholijs adscribitur quidem in contextu, sed nihil est in commentarijs unde suspicari possis scholiasten legisse. In Stephani quoque nostri codicibus uetustis unum inuenimus in quo non legebantur.

Ob oculos κατ' ὀφθαλμούς. Id est, quibus ita egregiè ac perspicuè fuit propositus Christus, ut quasi uestris oculis repræsentata uiua ipsius imago: ac si apud uos ipsos esset crucifixus. Persistit enim in metaphora uerbi βασκαίνειν quod proprie de ijs maleficis dicitur qui intuitu nocent, ut ille ait apud Virgilium, Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos. Hinc apparet προεγράφη conuertendum esse, prius fuerat depictus, non autem, proscriptus, cũ Vetere interprete, nisi accipias pro publicè quasi in scriptis propositus, ut quorum nomina proscribebantur. Nã planè durum est ac uiolentum, uel condemnatum, ut Ambrosius: uel ut Augustinus, de possessione depulsum, interpretari. nisi fortassis legit præscriptum, ut Erasmus meritò suspicatur. quod & ipsum tamen non probo, quia (ut alia omittam) Præscribere in ea quidem significatione non dicitur à Græcis προγράφεσθαι, sed παραγράφεσθαι. Hieronymus ad scripturam, non ad picturam retulit: & præscriptum exponit, id est ante scriptum quàm illud in Euangelio legeritis. quòd scilicet Galatæ legissent Prophetarum oracula. quæ interpretatio mihi etiam absurdior uidetur quàm superiores. C

2 Spiritum τὸ πνεῦμα. Nouum argumentum ab effectis sumptum. Vocat autem Spiritum, Spirituales illas gratias quibus obsignata erat in Galatis Euangelij prædicatio, ut Marc. 16. d. 17. Act. 15. b. 8. & 1. Corinth. 1. a. 5 & 7. Neque uerò duntaxat spiritualia illa dona ueluti linguarum, prodigiorum, intelligo hoc nomine: sed omnes in genere Spiritus sancti effectus, inter quos etiam numero patiẽtiam in afflictionibus, quarũ fit mentio in proximo uersiculo.

Ex fide per auditum percepta? ἐξ ἀκοῆς πίστεως: Erasmus in hunc locum scribens, Iam illud, inquit, ex auditu fidei, tametsi à nobis intelligitur, tamen Latinis auribus est insolens. Neque enim ut Græci famam siue rumorem ἀκοὴν uocant, itidem & Romani. Proinde dilucidius erat, ex prædicatione fidei, hoc est ex fide quam ex nobis audistis, nõ ex Lege didicistis. Quis enim ferat sic loquentem? Auditus occisi regis consternauit populum. pro eo quod erat, rumor de rege occiso. Hæc ille: quæ sanè non intelligo. nam ἀκοὴν pro rumore perabsurdum fuerit accipere hoc in loco, & auditionem Latini pro rumore & fama magis etiam eleganter dicunt quàm Græci ἀκοὴν. Significat autem hoc in loco fides μετωνυμικῶς, ut suprà 1. d. 23. & 1. Tim. 4. a. 1. doctrinam ipsam salutis per fidem in Christo obtinẽdæ. cui Paulus opponit opera Legis, id est doctrinam pseudapostolorum, qui Legem cum Christo docebant concurrere. Ἀκοὴ uerò mutuam quidam habet relationem ad prædicationem, sed non omnis audit cui prædicatur, quũ omnes non habeant aures ad audiendum. Itaque non satis ἐμφατικῶς conuertit Erasmus, ex prædicatione fidei: quanuis interdum ἀκοὴ pro annuntiata doctrina nec tamen per fidem apprehensa usurpetur, ut Iohan. 12. f. 38. ex Esaiæ cap. 53. a. 1. quia scilicet duplex est audiendi modus. Itaque Iohan. 6. e. 45. non dicitur simpliciter, Omnis qui audiuit, uenit ad me, Sed, Omnis qui audiuit & didicit.

3 Carne σαρκί. Carnem uocat cæremonialia opera, externa scilicet, nec usque ad animum ipsum pertingẽtia, ut explicatur Heb. 9 c. 10. & d. 13. Opponit autem Spiritum, id est Spiritualem Euangelij efficaciam, quæ interiorem hominem gignit per Spiritum sanctum, ac perficit.

Perficimini? ἐπιτελεῖσθε, Hæc erat pseudapostolorum doctrina: qui quum dicerent Christum nihil prodesse nisi accederet circuncisio, Legem sanè Christo non modò conferebant, sed etiam præferebant: quum Christo tantum initia, Legi perfectionem iustitiæ tribuerent, ut qui salutem quærerent in iustitia non imputata sed inhærente. ut hodie quoq;

A quoque nostri Sophistæ, & noui Academici. Et obseruandum etiam est, pugnantia hic committi: ueluti si dicas, eum qui à luce cœperit illuminari, ad perficiendam lucem tenebras accersere. Annotat Chrysostomus præpositionem ἐκ à doctrinæ summam referre, quam paulo antè exposui. Obseruat quoque Græcus scholiastes pasiuè dixisse ἐπισεμάθη, quasi Galatis exprobrans, quòd sinerent se pecudum instar arripi ab istis & circundidi: quæ summa erat amentiæ.

ὁ οὖν ἐπιχορηγῶν ὑμῖν τὸ πνεῦμα, καὶ ἐνεργῶν δυνάμεις ἐν ὑμῖν, ἐξ ἔργων νόμου, ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως; 5

Qui igitur subministrat uobis Spiritum, et efficit uirtutes in uobis, ex operibus Legis an ex fide per auditum percepta *subministrat*?

Opera Legis. Genes. 15. b. 6. rom. 4. a. 3 iac. 2. d. 23.

καθὼς Ἀβραὰμ ἐπίστευσε τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην. 6

Sicut Abraham credidit Deo, & imputatum est ei ad iustitiam:

Filij Abrahæ.

γινώσκετε ἄρα, ὅτι οἱ ἐκ πίστεως, οὗτοί εἰσιν υἱοὶ Ἀβραάμ. 7

Ita nostis nempe, quòd qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ.

Ex fide iustitia Genes. 12. a. 3 eccli. 44 c. 20 act. 3. d. 25

προϊδοῦσα δὲ ἡ γραφὴ, ὅτι ἐκ πίστεως δικαιοῖ τὰ ἔθνη ὁ θεὸς, προευηγγελίσατο τῷ Ἀβραάμ· ὅτι ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πάντα τὰ ἔθνη. 8

Præuidens autem Scriptura quòd ex fide iustificet Gentes Deus, antè euangelizauit Abrahæ, Benedicentur, *inquiens*, in te omnes Gentes.

ὥστε οἱ ἐκ πίστεως εὐλογοῦνται σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ. 9

Itaque qui ex fide *sunt*, benedicũtur cum fideli illo Abraham.

B ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσὶν, ὑπὸ κατάραν εἰσί. γέγραπται γάρ· ἐπικατάρατος πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου, τοῦ ποιῆσαι αὐτά. 10

Nam quotquot ex operibus Legis sunt, sub execratione sunt: Scriptũ est enim, Execrabilis omnis qui non manserit in omnib. quæ scripta sunt in libro Legis, ut faciat ea.

4 Si modò frustra εἴγε καὶ εἰκῇ. Si hoc accipiamus tanquam additum sit ab Apostolo ad mitigandam obiurgationem, omnino redundabit particula καὶ. de quo pleonasmo diximus Iohan. 6. c. 25, in extrema annotatione, & 1. Corinth. 15. d. 29. Sin autem contrà accipiamus tanquam hoc etiam addat pondus increpationi, non carebit sua emphasi: & rectè conuerterit Erasmus, Si tamen & frustra. Nam frustra fieri dicitur ex quo nullus percipitur fructus. At Galatæa sana doctrina desciscẽtes, non modò nullum fructum percæperint ex ærumnis quas eius doctrinæ causa pertulerant, sed etiam magnam iacturam fecerint. Plus est autem lædi quàm non iuuari.

5 An ex fide per auditũ percepta *subministrat*? ἢ ἐξ ἀκοῆς πίστεως: Conclusio argumenti ab effectis. Ita le uersic. 2. Repetit autem uerbum ἐπιχορηγῶν, ut 2. Corinth. 1. b. 6. nec loquitur Paulus de se in tertia, ut aiunt, persona (quod putauit Augustinus) sed de Deo, à quo scilicet promanat omnis efficacia prædicati Euangelij. 6 Sicut καθὼς. No est imperfecta oratio, ut uidetur prima fronte, sed cohæret hic uersiculus cum γινώσκετε. Est enim antecedens nouæ enthymematis sumpti ab exemplo Abrahæ, in quo tractatur totius disputationis fundamenta, nempe promissiones Abrahamo factæ & ab eo sibi & suis per fidẽ apprehẽsæ. Vide Rom. 4. b. 9. Et imputatum est καὶ ἐλογίσθη. Vide Ro. 4. a. 3.

7 Nostis nempe γινώσκετε ἄρα. Loquitur ut de re minimè dubia, quam tamen posteà confirmabit. Vulgata. Cognoscite ergo. quod non probo ne hiet superioris uersiculi constructio, quàm supplere nõ possis nisi admodũ dura ellipsi. quamobrem etiam multo minus accipi debet γινώσκετε imperandi modo. Ideò addidi particulam Ita, quæ sæpissime subauditur apud Hebræos, ut alibi sæpe annotauimus. Est autem in his uerbis propositio, Posteritatẽ Abrahami, id est electos Dei, ex sola fide æstimari.

8 Præuidens προϊδοῦσα. De scriptura loquitur ἀνθρωποπαθῶς. Hic autem incipit applicare exemplum Abrahami posteritati ipsius: quæ duplex est, nempe circuncisorum & incircuncisorum: utraque autem ex fide æstimanda, quũ
C fidem respiciat promissio. Ac primum quidem de Gẽtibus agit, nempe uers. 8. & 9. postea uero de Iudæis, uers. 10. 11. 12. 13. Deinde uersiculo 14. conclusionem utriusque tum Gentibus tum Iudæis applicat. Ante euangelizauit προευηγγελίσατο. Vulgata, prænuntiauit. Erasmus, prius rem lætam nuntiauit. Ego libens retinui euangelizandi uerbum, quod diximus peculiariter consecratum doctrinæ de gratuita per Christum reconciliatione: & puto Apostolum de industria hoc uerbum usurpasse, ut hanc doctrinam osteoderet minimè nouam esse, sed ipsi etiam Abrahamo patefactã: cuius exẽplo aburebantur pseudapostoli ut circuncisionem cum gratuita iustitia copularent: quum ante circuncisionem dicatur iustificatus Abraham per fidem. Addita autem præpositio πρὸ, respicit tempus exhibiti Christi, cuius diem uidit Abraham & gauisus est. In te ἐν σοὶ. Id est, non per te, sed, ut mox explicatur, quia in filijs tuis recensebũtur omnes credentes, ut tecum fiant eiusdem benedictionis participes. Benedictionis autem nomen quum uariè accipiatur, hic declarat gratuitam ex fœdere adoptionem, cui opponitur maledictio. Et Diuine prorsus dixit σὺν τῷ πιστῷ Ἀβραάμ, cum fideli Abraham, non autem διὰ τὸ πιστοῦ Ἀβραάμ, id est per fidelem Abraham, ut intelligamus benedictionem non manare ab Abrahamo, sed ab eo per quem Abraham ipse cum posteris benedicitur, a Deo scilicet gratis per Christum.

9 Qui ex fide sunt οἱ ἐκ πίστεως, &c. Hæc formula omnes quidem Abrahami posteros comprehendit, suprà uers. 7. in propositione scilicet totius argumenti, siue ex Gentibus siue ex Iudæis, ut qui ex una fide æstimentur: hic uerò quum incipiat propositionẽ applicare, distinguit Abrahami posteros in eos qui ex fide sunt, & in eos qui sunt ex operibus Legis, id est in Gentes & Iudæos. ut aparet ex uers. 14. qui continet utriusque applicationis conclusionẽ seorsim distinctam. Sed cur Gentes uocat eos qui ex fide sunt? quia ex Gentibus oportet eas fieri fideles, ut sint Abrahami filij, ac proinde cum eo benedicantur. Itaque uers. 8. considerans naturam in qua promissio istos deprehendit, tribuit illis Gentium nomen: in hoc autem uersiculo gratiam spectans, uocat Ex fide, id est fideles, communi scilicet nomine toti posteritati, quia fides tollit Iudæorum & Gentium discrimen. utque analogia patris & filiorum intelligeretur, non simpliciter dixit cum Abrahamo, sed cum fideli illo Abrahamo benedici. Fateor tamen aliter solere hunc uersiculum exponi, quasi scilicet de tota posteritate, id est tum de Iudæis tum de Gentibus intelligatur, cuius etiam sententiæ subijciatur ratio. sed si quis uersiculum octauum consideret attentius, totamq; distributionis seriem, mecum, ut spero, fatebitur hos duos uersiculos 8. scilicet & 9 peculiariter esse Gentibus applicandos.

10 Nam quotquot ex operibus Legis sunt Ὅσοι γὰρ ἐξ ἔργων νόμου εἰσίν. Id est, quibuscunque Lex lata est, Iudæi scilicet, quos opponit τοῖς ἔθνεσιν, id est Gentibus, quæ Legem non habent, ut Rom. 2. b. 12. & 14. Eadẽ enim est ista antithesis atque aliæ illę Iudæorum & Græcorum, Circuncisionis & Præputij: ut duobus quidem superioribus uersiculis de unis filijs Abrahæ, id est de Gentibus ad fidem conuersis disseruerit, nunc uerò de alteris, i. de Iudæis, agat. At enim, dices, cur nõ potius Iudæos nominauit? ut breuius loqueretur & magis etiam appositè ad id de quo agitur,

Considerantur enim utrique primum in seſe,ut maledicti:deinde in patre Abrahamo, ut benedicti. Illos igitur primum Gentes,neque addit Legem non habentes uel peccatores:quia satis id per se notum erat, neque probatione opus erat ut sub execratione esse intelligerentur.deinde ex fide,id est fideles & cum Abrahamo benedictos dicit, ex promissionis formula,quam etiam citat. In alteris uerò,id est in Iudæis, eandem quoque methodum seruat, sed tamen forma nonnihil diuersa. Nam in his probanda erat maledictio quæ in altero membro,id est in Gentibus, erat per se manifesta. Itaque non satis fuisset Iudæos uocasse aut Israelem,aut Abrahami filios,quòd in ijs nominibus potius uideretur inclusa benedictio quàm maledictio. Quid si uerò Circuncisos uocasset? Fuisset hoc nimis ambiguum, quia quanuis circuncisio,ut quidem à Iudæis considerabatur, constitueret eos totius Legis præstandæ debitores(ut Rō. 2.d.25)ac proinde sit maledictionis Legis tessera,tamen fuisset hoc pluribus explicandum. quia diuersa atque adeò contraria etiam ratione spectatur circuncisio in Abrahamo & fidelibus qui ab eo usque ad Baptismi institutionem interceſserunt:nempe ut iustitiæ fidei sigillum,sicut scribitur Roman. 4.b.11. Huc accedit quòd Iudæos probaturus execrabiles,non potuit aptiore circumlocutione ipsos designare,quàm ea quæ idipsum ad probandum eorum maledictionem arriperet,ex quo illi se præ cæteris Gentibus putabant benedictos. Postremo rationem etiã habuit Paulus eius loci ex quo testimonium illud petijt quod subijcitur. Ibi enim nulla est circuncisionis aut generis Iudæorũ mentio,sed totus Israel seſe nominatim per singula Legis capita maledictione adstringit. Ex quo etiam intelligi pōt quàm absurdè faciãt q per opera Legis in hac disputatione cæremonias dũtaxat intelligunt,quũ illic Moses ne cęremoniarum quidẽ meminerit. Hæc sunt igitur causæ cur Paulus neq; Iudæos,neque Israelem,neq; circuncisos dixerit hac antitheſi,sed,quotquot ex operibus Legis sunt. Duo tamẽ superſunt nobis explicanda. Vnũ,quorsum adhibuerit coniunctionem γάρ,quæ causalis uidetur,ac proinde superioris uersiculi confirmationem ostendere. quod si uorum est,corruat nostra illa distributio necesse est. Alterum,an quæ de execratione Legis & redemptione per Christũ facta subijciuntur,ad solos Iudæos pertineant:quod ex nostra interpretatione uidetur consequi. Quod igitur ad cō iunctionem γάρ attinet, certũ est non semper poni similiter αἰτιολογικῶς,sed in anthypophora sæpe adhiberi,ita ut causalis quidem sit,sed superioris tamen orationis causam non reddat, uerum tacitæ potius quæstionis seu obiectionis:ut exposuimus Rom. 4.a.2. ueluti si dicas,Abrahami filius fuit Isaac. Nam Ismael fuit à patre abdicatus. Hic enim nemo non uidet coniunctionem causalem non indicare causam cur Isaac sit Abrahami filius, sed respōdere tacitæ quæstioni,Annon & Ismael sit Abrahæ filius. Sic etiam hoc in loco quum Apostolus dixisset eos ex Gentib. qui ex fide essent,ut Rom. 4.b.11. cum Abrahamo benedici:alterius membri,id est eorum qui sub Lege sunt, tractationẽ ita aggreditur,ac si subiecta fuisset quæstio, Quid uerò de Iudæis sentiendum qui Legem iustitiæ habent? Quod autẽ ad alterum scrupulum attinet,dico has rationes propriè applicari Iudæis,quatenus illis propriè scripta est Lex cuius execratione tenentur:sed quatenus & ipse Gentes habent similem Legem in cordibus suis scriptam,(similem inquã, quod ad capita uerè colendi unius Dei & amandi proximi attinet,ut copioſe declarat Apostolus capite epistolæ ad Romanos primo) eatenus scilicet eadem execratione obligantur:itaque eadem argumenta illis applicari possunt ac debent.

Qui non manserit in omnibus quæ scripta sunt in libro Legis ὃς μὴ ἐμμένει ἐν πᾶσι τοῖς γεγραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου Hebræa habent Deut.27.d.26. אשר לא יקים את דברי התורה הזאת i.qui non firmarit uerba Legis. huius.Itaque Græcus interpres non numerauit uerba sed sensum spectauit. Nam magna uis est uerbi יקים quamobrem non contentus dixisse ἐμμένει id est quasi fixus manet,etiam addidit particulam uniuersalem. quam tamen ex Hebraico contextu suspicatur Hieronymus expunctam esse à Iudæis.

Quòd autem per Legem nullus iustificetur apud Deum, manifestum *est*: siquidem Iustus ex fide uiuet.

11 ὅτι δὲ ἐν νόμῳ οὐδεὶς δικαιοῦται παρὰ τῷ θεῷ, δῆλον, ὅτι ὁ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται.

Abac.2.a.4 rom.1.b.17 heb.10.g.38

Lex autem nó est ex fide: sed Qui fecerit ea homo,uiuet in ipsis.

12 ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως· ἀλλ' ὁ ποιήσας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς.

Leuit.18.a.5

Christus liberat à maledictione Deut.21.d.23

Christus *uerò* nos redemit ab execratione Legis, dũ pro nobis factus est execratio. scriptum est enim,Execrabilis quisquis pendet in ligno.

13 χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν κατάρα· (γέγραπται γάρ· ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου.

11 Ex fide ἐκ πίστεως id est διὰ τῆς πίστεως.Nam ἐκ non declarat hoc in loco materiam sed instrumentum. Hinc etiam liquet,in priore membro ἐν νόμῳ non conuertendum esse,in Lege,sed per Legem. Vide Ro.1.b.17.

12 Lex autem non est ex Fide ὁ δὲ νόμος οὐκ ἔστιν ἐκ πίστεως Id est, Lex non spectat fidem in iustitia,sed opera:sic ue non pronuntiat eos iustos qui crediderint,sed qui fecerint. Sunt autem prorsus contrariæ duæ istæ uiæ. quia Lex in nobis quærit quod nunquam inuenit, ideoq; occidit:at Fides affert quod nobis deest,ut nobis imputetur quod in solo Christo est,ideoq;hoc respectu uiuificat. Sunt autem hæ formulæ loquendi àdmodum concisæ, quales sunt pleræque in hac epistola:sed quæ facile suppleri possint,si quis scopum Apostoli consideret. Est igitur in hoc uersiculo,basis consecutionum superiorum,quæ non fuerint firmæ,nisi Lex & Fides,facere & credere, iustitia inhærens & iustitia imputata,gratia & meritum sint contraria ἀμέσως,quod ad iustificationem scilicet.in qua requiritur perfecta & omnibus numeris absoluta iustitia , cuiusmodi in uno Christo inuenitur,qui cum per fidem coalescunt oẽs sancti,ac proinde seruantur,ut sequentibus uersiculis explicatur.

13 Christus *uero* Χριστός. Omnino uidetur requiri coniunctio δὲ uel ἀλλὰ quam expressimus. Nunc autem Apostolus Iudæos non in natura sed in gratia considerat,sicut suprà gentes uers.9.sed apertius hic meminit Christi,cuius scilicet beneficium opponi oportuit execrationi,de qua differuerat. Execratio κατάρα. Id est, execrabilis,ut δόξα pro glorioso,2.Corinth.3.c.9,Sed ista permutatio magnam habet emphasin,ueluti si scelus pro scelerato dixeris. Vulgata,maledictum.quo nomine apud Latinos conuicium significatur.de qua interpretatione mox dicam.

Execrabilis quisquis pendet in ligno ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου. Hebræa ueritas habet Deuter. 21.d.23. קללת אלהים תלוי id est maledictio Dei *est* qui est suspensus. Alij conuertunt, ob maledictionẽ Dei, id est,quia maledixit Deo,suspensus est. Alij,quia קלל in Piel accipitur pro conuiciari, קללת uerterunt ὕβριν, quidam λοιδορίαν:sed omnes hæ interpretationes eo recidunt ut dicatur peculiari quadam ratione infame hoc supplicij genus. Itaque apud Latinos etiam abire in malam crucem iubentur quibus exitium imprecantur summo cum de decore coniunctum.& fatentur Iudæi hoc supplicium de blasphemis & idololatris proprie sumptum fuisse, ut qui omnium flagitiosorum essent maximè infames. Etsi enim nõ crucifigebant, sed lapidatos palo affigebant, ut quidẽ tradunt ipsorum Rabbini:tamen quod ad rem ipsam attinet,idem est ignominiæ genus,ex ligno s.suspendi. Itaque miror Hieronymum laborare ne Christus dicatur maledictus , & Erasmum hic nescio quem tropum quærere. Imò uerò in eo posita est tota nostra spes,in eo apparet Dei charitas infinita,in eo sita est salus nostra,quòd Deus noster uerè & sine tropo effuderit omnem iram suam in filium suum:uerè & sine tropo sit eum execratus, ut nos reciperet in gra-

A in gratiam uerè denique & ſine tropo Chriſtus ſit pro nobis factus execratio: adeo quidē ut niſi Deus etiā fuiſſet, per maturus in ea execratione fuerit in æternū, unde nobis euaſit. Nā alioqn, ſi ficta eſt Dei ira, ficta eſt Filij obedientia, & ficta quoq; ſpes gloriæ quā expectamus. Sed conſiderandus hic eſt Chriſtus cū ijs qualitatibus quas habet nō in ſeſe, ſed ex imputatione pro mediatoris officio: quod ultro ſubijt, ut nos uiciſſim eadem prorſus ratione, id eſt per imputationem, eorum quæ ipſius propria ſunt, ſatisfactionis ſcilicet, iuſtitiæ & ſanctificationis, iuſtificati, fieremus ipſius fratres ac eiuſdem regni cohæredes. Tantum abeſt igitur ut epitheto illo Iudæorum quo Chriſtum dominum noſtrū uocant תלוי offendar, & ad rē ipſam attinet, ut contrà ſicut Iudæorum os illud blaſphemum & impium toto pectore deteſtor, ita nihil exiſtimem pretioſius aut magis honorificū de ipſo dici poſſe, qui noſtri cauſa factus ſit Patri obediens uſque ad mortem, mortem inquam, crucis. unde liberatus conſequutus eſt nomē ſupra omne nomē.

ἵνα εἰς τὰ ἔθνη ἡ εὐλογία τοῦ Ἀβραὰμ γένηται ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος λάβωμεν διὰ τῆς πίστεως.

14 Vt in Gentibus benedictio Abrahę extet in Chriſto Ieſu, & ut promiſſum illum Spirum accipiamus per fidem. *Fides* Hebr.9.e.17

ἀδελφοί, (κατὰ ἄνθρωπον λέγω,) ὅμως ἀνθρώπου κεκυρωμένην διαθήκην οὐδεὶς ἀθετεῖ, ἢ ἐπιδιατάσσεται.

15 Fratres, humano more loquor, Hominis licet pactionem authoritate confirmatam nemo abrogat, aut *aliquid ei* ſuperaddit. Gen.17.a.7

τῷ δὲ Ἀβραὰμ ἐρρέθησαν αἱ ἐπαγγελίαι καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ. οὐ λέγει, Καὶ τοῖς σπέρμασιν, ὡς ἐπὶ πολλῶν, ἀλλ' ὡς ἐφ' ἑνός, Καὶ τῷ σπέρματί σου, ὅς ἐστι Χριστός.

16 Abrahę uerò dictæ ſunt promiſſiones, & ſemini eius. Non dicit, Et ſeminibus, ut de multis: ſed ut de uno, Et ſemini tuo, qui eſt Chriſtus.

B 14 Vt in Gentibus ἵνα εἰς ἔθνη. Sicut duplex fuit diſtributio applicationis exempli Abrahæ, ita eius diſtributionis concluſionem oportuit in duo membra diuidi, quorum ſcilicet priore Gentes, poſteriore Iudæos complectitur. Et hic rurſus operæpretium eſt Pauli artificium mirificum ſpectare. Nam ſicut in diſtributione ſuperiore, quū de gentibus ageret, fidei tantum & promiſsionis meminit, de Iudæis uerò diſſerens, fidei ipſius obiectum ac ueluti materiam, ideſt Chriſtum, commemorauit: ita nunc mutua quadam proportione, in concluſione Chriſtum applicat Gentibus, Iudæis uerò fidem. nempe nequis Chriſtum à fide aut fidem à Chriſto ſepararet. Poſtremò conſiderandum eſt, ut intelligatur ſequentis argumenti ſeries, hunc uerſiculum, ſi quidem ſpectemus ſuperiorem diſtributionē, pro concluſione eſſe accipiendum: ſin autem conſideremus ſequentia, rationem habere propoſitionis. Nam ſicut ſeorſim Gentes, ſeorſim Iudæos in Abrahami poſteritate conſiderauit, ita nunc totus eſt in eo, ut doceat ambos per unum Chriſtum in unum corpus coaleſcere: quod Spiritus ſanctus iam olim uno ſeminis nomine, collectiuo ſcilicet, ſignificarit.

Et ut promiſſum ἵνα τὴν ἐπαγγελίαν τοῦ πνεύματος Vulg. ut pollicitationem Spiritus. Eraſ. ut promiſsionem Spiritus. Ego uerò primùm omnium addidi copulam, ex qua intelligatur alterum eſſe hoc membrum concluſionis. Manifeſtè enim opponit τὰ ἔθνη, id eſt Gentes, ijs quibus ſeſe accenſet, Iſraelitis ſcilicet. & apud Hebræos uſitatam eſſe hanc eclipſin ſæpe iam diximus. Deinde promiſsionem Spiritus accipio pro Spiritu promiſſo. quem Hebraiſmū annotauimus Matth. 24.b.15. & Act. 2.e.33. Spiritus autem nomine intelligo nouum fœdus ſiue Euangelium, quatenus Legi opponitur. qua de re uide Rom. 2.d 27. & 2. Cor. 3.b.6. Niſi Spiritum ipſum malimus ſignificari, qui ſcilicet promiſsionem obſignat in cordibus noſtris. Sed notandum eſt in primis nomen ἐπαγγελίας, quo non quæuis promiſsio, ſed quæ merè gratuita eſt, ſignificatur. qua ratione opponitur Legi: nam Lex promiſsiones quidem habet, ſed conditionales, & tanquam appendices, perſoluendi ſcilicet debiti: ut Rom. 4.a.4. Itaque διαθήκην pollicitationem potius quàm pactum declarat in hac tractatione, ut quidem iſta diſtinguuntur ab Vlpiano. L. Pactum, D. De pollicitationibus. Vide Act. 2.f.39.

15 Humano more loquor κατὰ ἄνθρωπον λέγω Id eſt, utar exemplo quod petam ex medio, & promiſcuo hominum uſu: ut ſcilicet uos pudeat minus tribuere Dei quàm hominum pactis. Vulg. & Eraſ. ſecundum hominem dico. Vide Ro. 3.a.5. Pactionem διαθήκην Heb ברית de quo uocabulo alibi diximus. Vulg. & Eraſ. teſtamentum cō uertit, nimium anguſta ſignificatione. Hic enim declarat διαθήκην idemprorſus quod συνθήκην. Authoritate cōfirmatam κεκυρωμένην. Id eſt, ut uulgo loquuntur, authenticam. Neceſſe enim eſt eū qui paciſcitur quidpiam, ius id faciē di habere, & interuenire quo ſit rata conuentio. Vide 2. Cor. 2.b.8. Vulg. & confirmatum. Eraſmus, tamen ſi ſit comprobatum. Abrogat ἀθετεῖ Id eſt ἀκυροῖ irritum facit, ut infrà uerſ. 17. Neque enim ab ijs quæ rite pacta ſunt ac
C conuenta licet recedere, ex ipſo etiam Gentium iure. neque quicquam addere aut detrahere fas eſt præter contrahentium & eorum quorum intereſt uoluntatem. Vulgata, ſpernit. Eraſmus, reijcit. Vide ſuprà cap. 2.d.21. Eſt autē in hoc uerſiculo proſyllogiſmus à comparatis ſumptus, cuius duo ſunt membra. Vnum: Pacta hominum quæ ritè inita ſuerint, firma ac rata haberi, ut ab illis diſcedere non liceat. ergo multo magis rata eſt ac conſtans Dei promiſsio facta Abrahamo. Alterum: Non licet pactis hominum rectè initis quicquam adijcere. Ergo, multo minus pacto Dei quod cum Abrahamo ſolenniter inijt. Ex his uerò conſequitur, nec Lege abrogari pactum promiſsionis, nec Legem pacto promiſsionis ſuperadditam, ut quicquam deroget, aut ſuppleat.

16 Et ſeminibus καὶ τοῖς σπέρμασιν. Non modò abſurdum eſt, ſed etiam blaſphemiæ proximū quod annotat Hieronymus, ut Eraſmus obſeruauit, Paulum ſcilicet hoc argumento abuſum apud craſſos Galatas, quod ſciret alioqui non probatum iri prudentibus aut eruditis: atque ob id præmonuiſſe prudentem lectorem, Fratres, ſecundum hominem dico. Negat enim uſquam ſeminis uocem poni in literis ſacris, niſi numero ſingulari. & tamen hoc torquet Apoſtolus uelut in argumentum, quo doceat promiſſum hoc in ſolum Chriſtum competere. Hæc Eraſmus ex Hieronymo: à quò ſanè miror tam abſurda atque adeò tam profana proficiſci potuiſſe. Nam ut taceam quàm abſurdè interpretetur Secundum hominem dico (quod & Eraſmus obſeruauit) ſi hęc uera ſunt, ubi ueritas illa diuina quæ ineptis atque adeò falſis argumentis hominum imperitiam eludat? ubi grauitas illa Apoſtolica? ubi Paulina δύναμις in tanto præſertim argumento? Deinde quorſum hoc ad ſtupiditatem Galatarum eludendam, quum Paulus ad Galatas quidem ſcribat ſed totis interim lacertis aduerſus Iudæos pſeudapoſtolos certet? Abſit igitur à nobis, abſit ut ad iſtiorum arcanorum tractationem animum adeo profanum afferamus. Certè quum putat Hieronymus ſeminis uocabulum à Paulo torqueri ut doceat in ſolum Chriſtum competere, ſatis indicat ſe nunquā conſideraſſe quid ſit Paulo propoſitum. quo minus miror, eum, quum in certum ſcopum non ferretur, à recta uia aberraſſe. Putauit enim de eo laborare Paulum ut oſtendat, promiſsione illa quā ſæpe repetit, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, unum Chriſtum ſignificari. quia non dictum ſit In ſeminibus, ſed In ſemi-

ne. Et hic insurgunt Iudæi, clamitantes Paulum ineptè seminis nomẽ uni accommodare, quũ sit collectiuum nomẽ qua de re etiam aliquid scribere constitui, ut obscurum hunc locum & ipse illustrem pro uirili. Primum igitur hoc dico, seminis nomen ita esse collectiuum, ut tamen uni interdum tribuatur, ut Gen. 4. d. 25. Quid enim? an audebunt uel ipsi Iudæi dicere eũ sine semine mortuũ, qui uel unũ duntaxat filium reliquerit? Minimè certè opinor. neq; enim Hebræis זרע aliud significat quàm proles Latinis, ut in illo Virgilij uersiculo, pulchra faciat te prole parẽtẽ. Ergo nõ satis est dixisse nomen seminis esse collectiuum, nisi probetur ita esse accipiendum eo loco quem tractat Apostolus. Id ego uerò non modo illis assentior, sed etiã arripio ut germanam huius loci sententiam exponam. Neq; enim Apóstolus (ut mihi quidem uidetur) hic tractat promissionem illam, ET IN SEMINE TVO BENEDICENTVR OMNES GENTES, sed illã potius in primis, ERO DEVS TVVS ET SEMINIS TVI, deinde reliquas in quib. Abraham & semen ipsius coniungũtur. quamobrem etiam plurali numero dixit Paulus ἐπαγγελίαι promissiones, nõ autẽ ἐπαγγελία, i. promissio. Idque ita esse, primum ex uerbis ipsis apparet, deinde ex Apostoli scopo. Neque enim quod dicit Apostolus καὶ τῷ σπέρματι σου, aliter accipi potest quàm tertio casu, sicut etiam τῷ Ἀβραάμ. ut omnino præter Apostoli sententiam Eralmus conuerterit, Et in semine tuo: quum rectè uertisset Vetus interpres, Et semini tuo: & ipse paulo antè καὶ τῷ σπέρματι αὐτοῦ non sit interpretatus, & in semine eius. sed rectè omnino, & semini eius. Cedò uerò, quis est Apostoli scopus? nempe ut doceat exemplum Abrahami tum Gentilibus, quos uocãt, tum Iudæis rectè fuisse applicatum, ut utrique in uno Christo per fidem fiant eius benedictionis participes? Vt autem hoc probet, quos seorsim considerarat, ut ante exposuimus, eos iam in unũ corpus instituit cõiungere, ut unum communem patrem Abrahamum habeãt, cum quo benedicantur eiusdem promissionis uirtute. Vt autem hoc ita faciendum esse ostẽdat, primùm sibi uiam præmunit huius capitis uersiculo 8. ne Iudæi queri possent, Gentes ad promissionem non pertinere. quanuis hoc potuerit assumere ex hypothesi. Neque enim cum Iudæis prorsus incredulis disputabat, sed cum ijs qui ex circuncisione crediderant, neque dubitabant quin Christus is esset in quo benedictionem omnes consequerentur: sed Legis fœdus cum gratuito pacto, id est mortem cum uita, coniungebant. Nunc uerò fortius etiam pugnat, ex ipsa scilicet fœderis formula. Dixit Dominus, inquit, se fore Deum Abrahami & seminis eius. Oportet igitur, quum & Gentes & Iudæos docuerimus in Abrahamo benedici, ut utrique in unum corpus coalescant, quod uno seminis nomine collectiuo significatur: id est, ut communis aliqua sit ratio, qua & Gẽtes & Iudæi cõmuni nomine seminis significentur. Nam alioqui Abrahã haberet plura semina, unũ s. Iudæorũ, alterum Gentium, ideoq; promissio facta esset numero plurali, Abrahamo s. & seminibus eius, non autem singulari numero, Abrahamo & semini eius. At enim, dices, Hebræis זרע, i. semen, pro hominis prole nunquam dicitur numero multitudinis. Respondeo, mirum id non esse, quum nunquam hoc usuuenire potuerit, ut eiusdem patris filij diuersa ratione sint filij, quia s. una & eadem ratione filij dicuntur eius ex quo sunt geniti. quod ni ita foret, proculdubio זרעים etiam multitudinis numero non minus quàm משפחות & תולדות dicere liceret. Eadem autem est ratio spiritualis cognationis de qua hic agitur. Nam si alia ratione Iudæi essent semen Abrahæ quàm Gentes, dicendum fuisset, Ero Deus tuus & seminum tuorum, non autem, & seminis tui. Ergo ut tandem finiam, firmum & cum superiore distributione prorsus cohærens est hoc Pauli argumentum, contra quàm putauit Hieronymus: nec quicquam hic habent quod obijciant pseudapostoli uel Iudæi: quum eo ipso nitatur Pauli argumentum quòd seminis nomen sit collectiuũ. ut iã una dũtaxat quæstio sit Christusne siue fides siue promissio an uerò Moses, siue opera, siue Lex, sit istius cõiunctionis & coagmentationis uinculũ: an uerò partim illa partim ista. Quod si ad hunc scopũ sequentia duo argumenta referas, quæ in uersiculo 18. desinunt, & præterea separes obiectionem quæ à uersiculo 19. incipiens in 25 terminatur: tum demum intelliges quõ cohæreat conclusio quæ à uersiculo 26 ad finem usq; capitis explicatur. Qui est Christus ὅς ἐστι χριστός. Referri quidem potest relatiuum ὅς ad σπέρμα, ex Græcorum idiotismo: sed commodius, meo iudicio, coniunxerimus cum ἑνός. ut sit hæc structura orationis, non dicit ET SEMINIBVS, ut de multis: sed *dicit*, ET SEMINI TVO, ut de uno, qui est Christus. Obiecit autem hic locus errorẽ ijs qui putarunt Paulum de una Christi persona differere, quum potius de duobus populis, id est Gentibus & Iudæis, agat, in unum corpus coalescentibus, ut superiore annotatione diximus. Cur ergo, inquies, Christum nominat Paulus? Respondeo, Quia proprium hoc est totius collecti illius corporis nomen, cuius caput & uita est Christus, membra autem sunt fideles, partim ex Iudæis, partim ex Gentibus in illo aggregati. Ergo si Iudæos & Gentes dixisset, præterquam quòd caput uitamq; huius corporis præterijsset, non nominasset Totum ipsum sed aliquot duntaxat eius partes. Quid si uerò Ecclesiam dixisset? Respondeo, ne hoc quidem nomine corpus ipsum totum nisi συνεκδοχικῶς significari, quũ Christum cum uiro, Ecclesiam cum sponsa cõparet Apostolus. Deinde quũ hoc loco probare constituerit Apostolus unum Christum esse membrorum istius corporis uinculũ, merito Christum ipsum nominauit, eo nomine s. nõ solum caput, sed membra cum suo corpore cõiuncta designans. ut disertè significat in huius tractationis conclusione. uers. 28. quum inquit, Võs enim omnes unus estis in Christo Iesu. Hinc ductæ sunt illæ formulæ, Vnum cũ Christo fieri, In Christo esse, & Christum in nobis esse, in Christo eligi, uocari, iustificari, uiuere, Cum Christo mori, crucifigi, sepeliri, resurgere, & alia multa: ut & dicitur Ephes. 3. b. 6. Gentib. patefactũ Euangeliũ, ut fiant cohæredes, concorpores, & cõsortes promissionis in Christo. Sic et accipit & explicatur Christi nomẽ, 1. Corint. 12. b 12. & Ecclesia dicitur corpus Christi, & cõplementũ eius qui omnia in omnibus adimplet, Ephes. 1. d. 23. quibus testimonijs hic locus mire illustratur. Itaq; nemo me putet Christo quicquã detrahere, quem ego in solidũ omnia in omnib. fidelib. facio. C

Hoc autem dico, Pactionem ante confirmatam à Deo respectu Christi, Lex quę post annos quadringentos & triginta cœpit, nõ facit irritam, ut aboleat promissionem.

17 τοῦτο δὲ λέγω, διαθήκην προκεκυρωμένην ὑπὸ τοῦ θεοῦ εἰς χριστόν, ὁ μετὰ ἔτη τετρακόσια καὶ τριάκοντα γεγονὼς νόμος οὐκ ἀκυροῖ, εἰς τὸ καταργῆσαι τὴν ἐπαγγελίαν.

Nam si ex Lege est hæreditas, non iam ex promissione. Abrahę uerò per promissionẽ gratificatus est Deus *hæreditatem*.

18 εἰ γὰρ ἐκ νόμου ἡ κληρονομία, οὐκέτι ἐξ ἐπαγγελίας· τῷ δὲ Ἀβραὰμ δι' ἐπαγγελίας κεχάρισται ὁ θεός.

17 Antè confirmatam προκεκυρωμένην Vulg. omisit præpositionẽ πρὸ, magno errore, quum in ea lateat uis argumenti sumpti à Temporis serie, cuius prosyllogismus explicatus est suprà uers. 15. Respectu Christi εἰς Χριστόν. Eras. erga Christum, admodum obscurè. Significat enim Apostolus pactum illud cum Abrahamo gratisinitum, in unum Christum ferri, in quo scilicet omnes promissiones sunt Etiam & Amen. 2. Cor. 1. d. 20, & ita etiam loquitur infrà uers. 24. At Vetus interpres totum hoc prætermisit, in quo tamtn controuersiæ cardo uertitur. Argumentatur enim Paulus ex hypothesi aduersus eos qui ex circuncisione crediderãt, ac proinde Christum pro Messia ac benedictionum scopo agnoscebant. Hoc igitur posito ac concesso, quæritur an is unus omnes credentes faciat benedictionis Abrahami participes, an uerò Lex Christo sit adiungenda, ut isti uolebant qui Christum dicebant nihil prodesse nisi Lex Mosis seruaretur. Christum unum id efficere probat Paulus, quòd pactum Legis sit pacto promissionis posterius: non possit autem dici prius pactum posteriore abrogatum, quum dicatur posse irritum fieri quod semel Deus in æternum confirmauit. Est autem id per absurdum atque adeò impium.

18 Nam si ex Lege εἰ γὰρ ἐκ νόμου Alterum argumentum sumptum à contrarijs, quo tamen etiam confirmatur superius. Videtur enim non ualere præcedens consecutio, nisi Lex & promissio, id est benedictio gratuita, opponãtur.

A Quid si enim Lex nihil aliud est quàm explicatio promissionis? Respondet Paulus hæc duo ita esse inter se contraria ut consistere simul non possint, ita quidem ut à pseudapostolis considerabantur Legis opera, quasi & ipsa scilicet efficerent ut Deus fieret Deus noster. Nomine igitur hæreditatis significatur ius seminis, ut Deus sit Deus noster. id est, ut ex pacti formula, cum Abrahamo fideli fideles & ipsi benedicamur. ut Rom 4.c.13. Deinde notanda est propria significatio ἐπαγγελίας, de qua diximus supra uersu 14, & Act. 2. f. 39. Attingit autem paucis Apostolus hoc argumentum, partim quòd studeat breuitati in hac epistola, partim quòd illud antè pertractarit in hoc ipso capite.

τί οὖν ὁ νόμος; τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων ἐν χειρὶ μεσίτου.

19 Quid igitur Lex? Transgressionum gratia addita est, usquequo uenisset semen illud cui facta est promissio: *Lex inquam*, ordinata per Angelos, per manum internuntij. *Lex.*

19 Quid igitur Lex? *Τί οὖν ὁ νόμος:* Prima obiectio, Si non prodest Lex ut nos Deo coniungat, quorsum igitur lata est? Hanc uerò obiectionem ita diluit Apostolus ut nouum etiam argumentum afferat à fine sumptum.

Transgressionum causa *τῶν παραβάσεων χάριν*. Id est, ut peccatum detegeret, Rom. 3.c.20. atque adeo redderet abundantius, ut Rom. 5.d.20, & 7.c.13, ut denique omnia sub peccatum includerentur. infrà uers. 22.

Semen illud cui facta est promissio *τὸ σπέρμα ᾧ ἐπήγγελται*. Id est, donec diruta macerie surgeret plenum semen illud coagmentatum ex utrisque, ut explicatur Ephes. 2.c.14. Ergo appellatione seminis nonsignificatur unicus Christus per se, sed cum suo corpore, id est cum Ecclesia, coniunctus, sine quo uicissim non potest Ecclesia considerari, ut 1. Cor. 12.b.12, & d.27, Ephes. 1.d.23, & 3.b 6, & 4.c.12. Denique clare id explicatur infra d. 23, ubi dicuntur Iudæi fuisse quasi præsidio Legis constricti antequam uenisset fides. Est enim mutua inter fidem & semen, id est fideles, relatio, à quibus separari non potest Christus, illius scilicet obiectum, & istorũ caput, cuius Spiritu membra omnia in unum corpus coniuncta uiuunt. Quid igitur? (dicet aliquis) ante Christi aduentum, nullum erat semen Abrahæ, & tandiu suspensa est promissionis efficacia? Imò uerò semper aliqua fuit Ecclesia. Fide placuerũt Abel, Enoch, Noe, Abraham & alij sancti Patres. Christus enim fuit heri ut est hodie. Sed omnes tamen ili ueluti sub crepusculo matutino fuerunt, sole scilicet ipso nondum exorto: quum nos Christi aduentum secuti in meridiem incidimus. Comparatè igitur dicitur semen & fides nondum uenisse illo tempore, & sancti illi non accepisse promissionem, Heb. 11.
B g.39. Deinde ante pallim ac plene cõmunicatum cum Gentibus Euangelium, nondũ aduenerat semen illud Abrahę, quatenus omnes terræ Gentes complectitur. Constituit enim Dominus suis beneficijs sua momenta.

Lex, inquam, ordinata *διαταχθείς*. Id est, imperata siue edicta, quatenus scilicet Angeli non authores, sed ministri fuerunt Legis tradendæ internuntio Mosi. Nam præpositio *διὰ* instrumentum declarat hoc in loco, non autem efficientem causam primariam. uide Act. 7. g.53. Cæterùm non placet mihi Hieronymi expositio pro simplici traiectione triplicem aut etiam quadruplicem constituentis. Sic enim hęc ordinat, Lex posita est in manu mediatoris, propter transgressiones ordinata per Angelos, donec ueniret semen cui promissum erat. At ego ipsam collocationem Apostoli sequor, utpote planam ac perspicuam. Repetij tamen Legis nomen per epanalepsin, propter interiectum membrum inter *προσετέθη* & *διαταγείς*.

Per manum internuntij *ἐν χειρὶ μεσίτου*. Hebræis בְּיַד, id est per manum, idem declarat atque opera & ministerio, ut Act. 7.c.25. Hic tamen puto propriè hæc esse accipienda, ut postea dicam. Pro mediatore Erasmus interpressorem conuertit. quod nullo modo conuenit: quum Latinis dicatur interpressor, qui se opponit, quod aiunt: hic uerò de eo agatur quo intermedio usus est Dominus ut consilium suum exequeretur, nedum ut is Domini consilium impediret. Quidam maluit sequestrem interpretari: quo uocabulo usus est interdum Tertullianus, sed quum de Christo agitur. quod & ipsum nolim imitari, ob eas causas quas alibi explicabo. Ego malui internuntium dicere hoc in loco, non ut innouarem uocabulum Theologorum auribus familiare, sed ut Mosen à Christo distinguerem. Verùm in re ipsa explicanda maior est controuersia. nam plerosque uideo tum ueterum tum recentiorum hoc referre ad Christũ, unicum illum Dei & hominum mediatorem. quorum authoritati sicut ne si uelim quidem, possim ego fidelium infimus præiudicium afferre: tamen non pigebit opponere quibus rationibus existimem non posse ista de Christo intelligi, sed de Mose potius dici, ut etiam interpretatur Epiphanius *κατὰ Μανιχαίων*, & Gennadius apud Græcũ scholiasten. Primùm igitur, quanuis Deus nonnisi per Verbum sese patefecerit, tamen hæc formula *οὐ χειρί* (qua diximus non summam aliquam & *αὐτοπρεπῆ* potestatem declarari, sed operam potius ac ministerium) non mihi uidetur posse Filio Dei tribui, nisi quatenus homo factus est. quæ consideratio nullum hic locum habet, quum in Lege danda nihil magis quàm terrifica & summa illa Dei maiestas emineat: qualis etiam erit secundus Christi aduentus. Manum autem fateor interdum quidem pro summa uirtute, item pro ope & subsidio accipi: sed quominus hoc loco ita explicetur impedit Internuntij siue malis Mediatoris nomen, qualitatem ipsam ministerij non autem primariam causam declarans, si quis rem totam propius inspiciat. Præterea ita describitur hæc historia ut significetur istum, ut
C inferiorem, accepisse ab Angelis ut superioribus quod ad Israelitas afferret. Deinde qua de re hic agitur? nempe de Lege, & quidem non simpliciter, sed quatenus Promissioni opposita, non modo non uiuificat, sed etiam occidit. Eius igitur non modò administrationem (quæ alibi dicitur mortis administratio, 2. Cor. 3.b.7) sed etiam primariam sanctionem non uideo qua ratione possimus satis commodè illi tribuere: quem ut pacti promissionis unicum mediatorem uidetur potius Apostolus ex diametro pacti Legis internuntio opponere. Præterea si de Christo hæc accipias quæ manifestè ad Legem pertinent, qua tandem ratione sequentia connectes? Hic enim laborare necesse est duabus in rebus explicandis, quomodo scilicet à uetere pacto (loquitur enim de Lege) ad nouum tam subitò transeat Apostolus, si sequentẽ uerticulum accipias de officio Christi, id est Deum cum hominibus conciliandi: uel, si duos populos intelligas. i. Iudæos cum Gentibus, interueniente Christo, in unum corpus coniungendos, (quod maxime uidetur ad scopum pertinere) explicandum erit cur tam concisè loquutus sit Apostolus, & quomodo ista cum præcedentibus & sequentibus cohæreant. quibus in modis explicandis nondum sanè inueni qui mihi satisfaceret. Sed & illud quærendum uideretur, qua ratione Paulus diceret, Legem Christi ministerio datam, nec tamen ullam eius rei probationem attexeret. Denique si rei gestæ historiã spectemus, manifestior erit allusio quàm ut ista negare possimus Mosi competere. Nam præterquam quod is ubique dicitur Legis, mortis, literæ, carnis minister (ex Iudæorum scilicet hypothesi, & habita corruptionis hominum ratione: non autem Lege in seipsa uel ex recto usu considerata, quatenus nimirũ ad Christũ ducit, ut postea Paulus explicabit: qua ratione tamen pædagogus uocatur) diserte narrat historia ipsum, ita postulantibus Iudæis, quòd Dei uocem ferre nequirent, fuisse medium inter Deum & ipsos internuntium: ut Deut. 5.a.5. & bis è monte descendentem, duas illas tabulas lapideas manibus suis à Deo scilicet, ministerio Angelorum, acceptas ad Israelitarum castra detulisse. ut Exod. 32.d.15, & 34, d.29. Ex his igitur cõcludo, *ἐν χειρὶ μεσίτου*. i. per manum Mediatoris, idem declarare atque *διὰ τῆς πίστεως τοῦ Θεοῦ Μωσέως*. i. per fidum Dei famulum Mosen. Nam uerbum עמד. i. stare, quod usurpat Moses Deut. 5.a.5, & d.31. principum apparitoribus conuenit, quibus scilicet ut ministris & internuntiis uruntur.

20 Inter-

Internuntius autem, unius nó est: Deus uerò unus est. 20 ὁ δὲ μεσίτης, ἑνὸς οὐκ ἔστιν· ὁ δὲ θεὸς εἷς ἐστιν. A

Lex igitur *num addita est* aduersus promissiones Dei? Absit. nam si data fuisset Lex quę posset uiuificare, uerè ex Lege esset iustitia. 21 ὁ οὖν νόμος κατὰ τῶν ἐπαγγελιῶν τοῦ θεοῦ; μὴ γένοιτο. εἰ γὰρ ἐδόθη νόμος ὁ δυνάμενος ζωοποιῆσαι, ὄντως ἂν ἐκ νόμου ἦν ἡ δικαιοσύνη.

Rom.3.b.9. Sed concluſit Scriptura omnia sub peccatum, ut promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus. 22 ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφὴ τὰ πάντα ὑπὸ ἁμαρτίαν, ἵνα ἡ ἐπαγγελία ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ δοθῇ τοῖς πιστεύουσι.

Fides. Antequam autem uenisset fides, sub Legis præsidio tenebamur concluſi, in eam fidem quæ erat reuelanda. 23 πρὸ δὲ τοῦ ἐλθεῖν τὴν πίστιν, ὑπὸ νόμον ἐφρουρούμεθα, συγκεκλεισμένοι εἰς τὴν μέλλουσαν πίστιν ἀποκαλυφθῆναι.

Lex, pædagogus Itaq; Lex pædagogus noster fuit in Christum *respiciens*, ut ex fide iustificaremur. 24 ὥστε ὁ νόμος παιδαγωγὸς ἡμῶν γέγονεν εἰς Χριστόν, ἵνα ἐκ πίστεως δικαιωθῶμεν.

At postquam uenit fides, nó amplius sub pædagogo sumus. 25 ἐλθούσης δὲ τῆς πίστεως, οὐκέτι ὑπὸ παιδαγωγόν ἐσμεν.

20 Internuntius autem est unius Ὁ δὲ μεσίτης ἑνὸς οὐκ ἔστιν. Argumentatur Paulus arrepta occasione ex ipso ferendæ Legis modo, ut eam ostendat non modò non esse uinculum illud nostræ cum Deo coniunctionis, sed certissimum esse signum nostræ ab illo alienationis. Cedò enim quæ causa fuit cur in ferenda Lege sit adhibitus internuntius? quia scilicet Deum ut terribilem ac formidabilem legislatorem ferre non poterat Israel. Ergo Lex illud non est quo Israel adiungitur Deo, sed quo deterritus, internuntium requirit. Lex inquam, non est, appendix illius suauissimæ uocis, Sum Deus tuus & seminis tui: qua nemo non alliciatur. Quamuis enim utatur hoc proœmio, AVDI ISRAEL, EGO SVM DOMINVS DEVS TVVS, ea tamen est huius Vocis maiestas quam ferre mortalis cõditio non possit: illam scilicet Legis execrationem adumbrans, cuius supra meminit Apostolus uers. 10. Dicitur ergo internuntius non esse unius. id est, eum non indigere internuntio, qui unus sit, siue cui prorsus conueniat cum principe à quo aduocetur. siquidem internuntijs apud eos demum principes egemus, quibuscum ipsi conuenire nó possimus, uel non audeamus, si nos inuitent. Est autem in omnibus linguis usitatum, ut qui inter se amant, unum esse dicantur. & præterea respexit Paulus Dei & hominis coniunctionem in Christo, cuius per fidem simus participes, ut Iohan. 17. d. 21, & 1. Corinth. 6. d. 17, & 2. Petri 1. a. 4. Id uerò quàm uerũ sit apparet ex Euangelij collatione. Nam pro eo quod Lex nos perterrefacit, Spiritus docet nos clamare, Abba Pater, & magna cum fiducia ad thronũ maiestatis Dei perrũpere, ut filios decet de bona patris uoluntate securos. ut infrà uers. 26. 28, & 29. Euangeliũ igitur, illud unũ est quo fideles omnes in Christo coalescentes benedictionẽ illam gratuitã percipiũt, Ero Deus tuus & seminis tui. Quo pudore ergo audent pseudapostoli Legem cum promissione coniungere, ut Christum officio suo spolient? B

Deus uerò unus est ὁ δὲ Θεὸς εἷς ἐστιν. Alibi Apostolus aliquoties concludit, ex eo quòd Deus unus est, non tantùm Iudæorum, sed aliarum etiam Gentium unam etiam esse fidem, qua Deus sit omnium Deus, quum Lex unius tantùm sit Gentis. Sed mihi quidem non uidetur satis hoc quadrare huic loco. Vnus igitur Deus hic esse dicitur. i. sui semper similis & semper idem. sicut de se testatur Malach. 3. b. 6. eamque expositionem germanam esse apparet ex ea obiectione quæ cum hac appendice cohæret: in qua scilicet quæritur Num Deus Legem ponendo, à seipso dissenserit, quandoquidem contraria est promissioni. Sed ea tamen appendix dupliciter potest applicari, nempe uel superiori argumento, uel sequenti obiectioni. Nam dixerat Apostolus non opus esse internuntio ijs qui inter se consentiunt. Itaque Legem, quum per internuntium ferretur, non fuisse consensus, sed discordiæ signum. Hic uerò excipere poterant Iudæi, hunc ipsum internuntium, accepta Lege pacem sanxisse. Ideò, ut huic exceptioni occurratur, addit Apostolus, Deum sui semper similem esse. Itaque quum ex pacto promissionis se ultrò Deum esse declarasset seminis Abrahami, non potuisse nouum pactum inire quo prius antiquaretur. unde rursus nascitur obiectio sequenti uersiculo explicata. Sin autem hoc placeat sequentibus coniungere, ita cohærebunt, Si ita est, Paule, ut tu dicis, Legem datam esse ut transgressiones ac proinde iram Dei augeret ac detegeret, non autem ut nos Deo conciliaret: nempe Deus iratus erat. Si iratus, ubi pactum illud promissionis præcedens? At Deus sui semper similis est: quod fieri non potest, si, ut tu dicis, Deus, mutato animo, per Legem ijs maledicit quibus per promissionẽ benedixerat. Hinc ergo exoritur quæstio, Sitne Lex abolendæ promissioni lata. C

21 Nam si data &c. εἰ γὰρ ἐδόθη. Retorquet Apostolus argumentum in aduersarios. Nam si per Legem esset iustitia, ut ipsi uolunt, tum demum cõsequeretur, Deum, abolito priore pacto, alterum in eius locum sanxisse. Sed cur uiuificationis & iustitiæ meminit? Quia Deum habere pro Deo suo, & uiuificari, semen fieri Abrahę, & iustificari, mutuò sese consequuntur.

22 Sed concluſit Scriptura ἀλλὰ συνέκλεισεν ἡ γραφή. Γραφὴν uocat Apostolus hoc ipsum quòd alibi γράμμα uocauit i. Legem, ut expositum est Rom. 2. d. 27. Nunc demum autem Apostolus nodum soluit, quum inquit Legem quidem ostendisse maledictionem, nõ tamen ut homines in eadem desperarent, sed ut intellecto periculo, ad unicũ remedium gratuitæ promissionis accurrerent: Abrahami scilicet exemplo, qui per fidem est iustificatus. Sic ergo Lex repugnat promissioni, ut tamen promissionem non aboleat, sed illi potius subseruiat: quum ueluti pædagogi uice fungens, ad Christum adducat. Deus uerò semper unus & sui similis fuit.

Omnia τὰ πάντα Id est, omnes homines & quicquid ab hominibus proficisci potest. Itaque maior est emphasis quàm si τοὺς πάντας, id est omnes, dixisset. Vt promissio ἵνα ἡ ἐπαγγελία. Id est, id quod promissum est, μετωνυμικῶς.

Ex fide Iesu Christi ἐκ πίστεως Ἰησοῦ Χριστοῦ. Vide Rom. 3. c. 22. Est autem infinita quædam Pauli δεινότης, tot enthymemata uibrantis, quot uocabula enuntiat. Nam opponit operum meritis, fidem, Iesum, dari, credentes.

23 Ant quam autem πρὸ δὲ. Vide suprà uers. 19. In eam fidem εἰς πίστιν. εἰς causam finalem declarat. Fuit autem hoc adiciendum necessariò, ut absolueretur tractatio. Dicturi enim erant pseudapostoli Etiamsi iustitia non manat ex Lege, sed ex gratuita in Christo promissione, quum tamen Deus, qui semper sui similis est, œconomiam istam Mosaicam constituerit quæ ad Christum adduceret, quo iure uis illam nunc aboleri? quid iniqui perimus, quum illam cum Christo coniungimus? Respondet Apostolus, temporariam fuisse illam œconomiam: quod supra attigerat uersu decimo nono eamque idcirco comparat cum pædagogo. cuius dicti explicationem subijciet proximo capite.

24 In Christum *respiciens* εἰς Χριστόν. Vide suprà uersiculo 17.

A πάντες γὰρ υἱοὶ θεοῦ ἐστε διὰ τῆς πίστεως ἐν 26
Χριστῷ Ἰησοῦ.

ὅσοι γὰρ εἰς Χριστὸν ἐβαπτίσθητε, Χριστὸν ἐνε- 27
δύσασθε.

οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος, οὐδὲ Ἕλλην· οὐκ ἔνι δοῦλος, οὐδὲ 28
ἐλεύθερος· οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θῆλυ. πάντες γὰρ
ὑμεῖς εἷς ἐστε ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

εἰ δὲ ὑμεῖς Χριστοῦ, ἄρα τοῦ Ἀβραὰμ σπέρμα 29
ἐστέ, κατ' ἐπαγγελίαν κληρονόμοι.

Omnes enim, filij Dei estis, per fidem, in Christo Iesu. *Filij Dei.*

Nam quicunq; in Christo Baptizati estis, Christum induistis. *Christū induere*

Non est Iudæus neq; Græcus, non est seruus neq; liber, non est masculus ac fœmina. omnes enim uos unus estis in Christo Iesu.

Quòd si uos *estis* Christi, nempe Abrahæ semen estis, secundum promissionem hæredes. *Semē Abrahæ*

ΚΕΦΑΛ Α.

CAPVT IIII.

Λέγω δέ, ἐφ' ὅσον χρόνον ὁ κληρονόμος νήπιός ἐστιν, οὐδὲν διαφέρει δούλου, κύριος πάντων ὤν, 1

ἀλλὰ ὑπὸ ἐπιτρόπους ἐστὶ, καὶ οἰκονόμους, ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. 2

οὕτω καὶ ἡμεῖς, ὅτε ἦμεν νήπιοι, ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου ἦμεν δεδουλωμένοι. 3

Hoc autem dico: Quandiu hæres infans est, nihil differt à seruo, quanuis sit dominus omnium: *Hæres infans.*

Sed sub tutoribus & curatoribus est usq; ad tempus quod pater præfinierit.

Ita & nos, quum essemus infantes, sub elementis mundi eramus in seruitutem redacti: *Elementamūdi.*

B ὅτε δὲ ἦλθε τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸν υἱὸν αὐτοῦ, γενόμενον ἐκ γυναικὸς, γενόμενον ὑπὸ νόμον, 4

At postquam uenit plenum tempus, emisit Deus filium suum factum ex muliere, factum Legi obnoxium.

16 Omnes enim, &c. πάντες γὰρ, &c. Conclusio est superioris tractationis. Ergo Christus is est qui Iudæos & Gentes in unum corpus seminis Abrahæ connectit. Itaque τὸ καθόλου tollit personarum discrimen, de quo mox uersu decimo octauo.

27 Nam quicunque ὅσοι γάρ. Vide quàm breuiter & tamen circumspectè argumentetur Apostolus. Repetebat enim circuncisionem pseudapostoli iam inde usque ab Abrahamo. Respondet Apostolus Baptismum circuncisioni successisse. In Christum εἰς Χριστόν. Id est Christi auspicijs, utque Christi fieretis participes. Vide Act. 19. a. 3. Eras. hoc nō legit. quod tamen in omnibus uetustis nostris codicibus inuenimus.

Christum induistis Χριστὸν ἐνεδύσασθε. Metaphora sumpta est à uestibus, ex Hebræorum idiotismo, ut diximus Luc. 24. g. 49, & alibi sæpe, sed quæ mysterium nostræ cum Christo coniunctionis quasi oculis subijciat. Oportet enim Ecclesiam Christo, tanquam uestem quandam, operiri, & sub eo delitescere, ut sancta sit prorsus & irreprehensibilis, Ephes. 5. f. 27. Ideoq; Apostolus semen Abrahæ uno Christi nomine significauit suprà uers. 16. quod idem explicat uers. sequenti. Cæterum argumentatur Apostolus à signo ad rem, non ut impiam illam opinionem operis operati stabiliat, sed quia solos fideles alloquitur, & uerax est Deus in suis promissis, quorum tesseræ sunt sacramenta quæ uocamus.

28 Vnus ἕις. Id est, unius hominis instar, ut summa coniunctio significetur. Vulg. unum, id est ἓν, eodem quidem sensu. sed tamen non ita expresse. Nam omnes homines, uelint nolint, sunt unum. i. una res, specie tenus. At non possunt esse unus. i. quasi unum individuum, ut in Christo seruentur, nisi per eum ipsum Christum. Neq; tamen hoc in loco imaginanda est substantiarum commixtio, aut confusio, aut naturalis etiam aliquis cōiunctionis modus: sed hoc demum sciendum, nos per fidem Christo primùm ipsi uniri, Spiritus sancti uinculo, deinde bonorum ipsius fieri participes: ut omnes fideles hac ratione sint unus Christus.

IN CAP. IIII.

1 *Hoc* autem dico λέγω δὲ Nunc aggreditur quod attigerat uers. 24, mutato tantum nomine, Quem enim illic
C uocarat pædagogum, hic uocat tutorem uel curatorem.

Quamuis sit ὤν. Vulg. & Eras. quum sit quod poni solet κατ' ἰδιολογισμῶς. hic uerò intelligendum est ἀναντιῳμαζητῶς, nempe nequis de uera conditione seruili putet loqui Apostolum. Agit enim de Ecclesia Israelitica, quæ & ipsa non minus erat libera, quàm Ecclesia Christiana, si ius ipsum libertatis & conditionem personę, ut ita dicam, spectes sin autem ætatem, & eius libertatis fruitionem, erat sub Lege, tanquam pupillus sub tutore: donec adoleuit. id est ad Christi usque aduentum, quo tutela illa finiebatur.

2 Vsque ad tempus quod pater præfin. ἄχρι τῆς προθεσμίας τοῦ πατρός. Rectè hoc additum est. nam qui est sub perpetua tutela & curatione, uix potest liber censeri. Deinde quum Legis tutela sit testamentaria, uerisimile est in filii commodum fieri ut nihil habeat quod de hac œconomia queratur. Postremò quum tutor hic datus sit ad certū tempus, non potest uideri patris sententia mutata, quum eo finito tempore, tutor ille ab administratione remoueatur: imò tutela ad ipsius hæreditatis fruitionem uiam sternit.

3 Sub elementis mundi ὑπὸ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου. Id est, sub Lege, quæ fuit instar rudimentorū mundi. siquidem Dominus mundum suo tempore ad plenam cognitionem ueritatis uocaturus, illum uoluit his ueluti rudimentis erudire, tenui primùm schola in uno duntaxat mundi uelut angulo aperta. Huc pertinet collatio illa utriusque pacti Ierem. 31. f. 34, & quod scribitur Ioelis 2. g. 28 & 29. Erant enim promissiones sub Lege perobscuræ, & cæremoniarum uelamine obductæ tegebantur, eminus duntaxat Christum uenturum indicantes. Tota denique Legis œconomia, ueluti rudis quædam erat disciplina, rudibus conueniens: quum nondum pleno cornu effusus esset Spiritus sanctus, si corpus ipsum Ecclesiæ spectes, Iohan. 7. f. 39. Itaque nomen mundi non refero ad ipsa elementa, sed ad discipulos: ut quum dicitur Dominus sic mundum dilexisse, ut filium suum dederit quo seruetur mundus. Hæc est disciplina illa cuius elementa tradebat Lex: perfectam autem cognitionem præstitit Christus ipse aduenies & Apostoli eum secuti.

4 Plenum tempus τὸ πλήρωμα τοῦ χρόνου. Vulgata & Erasmus ad uerbum, plenitudo temporis. de quo Hebraismo diximus suprà 3. b. 14. Plenum autem tempus dicitur cuius spatia omnia peracta sunt. Itaque nec seruis nec tardius uenire debuit Christus.

Emisit

Emisit ἐξαπέστειλεν. Christus igitur non tunc cœpit existere. erat enim Deus apud Deum in principio, ut Ioh. 1. a. 1, & 17. a. 5. Vulg. misit, non satis expresse. Filium suum τὸν υἱὸν αὐτοῦ. Filius igitur erit etiam diuinitatis ratione, contra impium Seruetum. nec homo factus alium filium induit, sed hominis naturā assumpsit, ut unus esset Filius Deus & homo. Factum ex muliere γενόμενον ἐκ γυναικός. Ergo uerum hominem, sed ἀπάτορα, quatenus homo est factus non ex patris semine, sed ex mulieris substantia. Mulierem igitur intellige sexus ratione, non ut mulier uirgini opponatur. Fuit enim Maria uirgo incorrupta, ut prædictum fuerat Esa. 7. c. 14. Quidam γενόμενον interpretantur natum. quæ expositio est absurda. Cur enim id commemoraret Apostolus? sed unus Christus, factus est ex muliere. Vide Rom. 1. a. 3. A

Adoptati in Filios Dei per Christum.

Vt eos qui Legi erant obnoxij, redimeret, ut adoptationem filiorum reciperemus.

5 ἵνα τοὺς ὑπὸ νόμον ἐξαγοράσῃ, ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν.

Spiritus sanctus

Quoniã autem estis filij, emisit Deus Spiritum Filij sui in corda uestra, clamantem, Abba, *id est* Pater.

6 ὅτι δέ ἐστε υἱοί, ἐξαπέστειλεν ὁ θεὸς τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ εἰς τὰς καρδίας ὑμῶν, κράζον, Ἀββᾶ ὁ πατήρ.

Itaque non amplius es seruus, sed filius: quòd si filius, etiam hæres Dei per Christum.

7 ὥστε οὐκέτι εἶ δοῦλος, ἀλλ' υἱός· εἰ δὲ υἱός καὶ κληρονόμος θεοῦ διὰ Χριστοῦ.

Galatæ per Christum reuocatiab idololatria.

Imò tum quidem quum ignoraretis, Deum, seruiebatis ijs qui natura non sunt dij.

8 ἀλλὰ τότε μὲν οὐκ εἰδότες θεὸν, ἐδουλεύσατε τοῖς μὴ φύσει οὖσι θεοῖς.

At nunc quum agnoscatis Deum, imo potius edocti sitis à Deo, quomodo conuertimini retrorsum ad impotentia & egena elementa, quibus retrorsus ab initio seruire uultis.

9 νῦν δὲ γνόντες θεὸν, μᾶλλον δὲ γνωσθέντες ὑπὸ θεοῦ, πῶς ἐπιστρέφετε πάλιν ἐπὶ τὰ ἀσθενῆ καὶ πτωχὰ στοιχεῖα, οἷς πάλιν ἄνωθεν δουλεύειν θέλετε; B

Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.

10 ἡμέρας παρατηρεῖσθε, καὶ μῆνας, καὶ καιροὺς, καὶ ἐνιαυτούς.

5 Vt adoptionem Filiorũ accip. ἵνα τὴν υἱοθεσίαν ἀπολάβωμεν. Atqui adoptio Ecclesiæ æternæ est. Fateor: sed suo tempore exhibita fuit. quemadmodum filius ab ipso conceptu hæres est, sed nonnisi post xxv annum hæreditatem administrat. Vulgata ἀπολάβωμεν conuertit reciperemus. quod Augustinum fefellit.

6 Quoniam ὅτι. Subijcit testimonium adoptionis, & ita quidem ut peculiariter applicet Galatis. Colligit ergo ex consequente antecedens: ne quis temere hanc adoptionem iactet, utque etiam intelligamus quatenus acceperimus adoptionem. Deinde Spiritum tacitè opponit Legi, quemadmodum qui maior est 29 annis, non iam alieno ductu, sed suo iudicio regitur. Spiritum filij sui τὸ πνεῦμα τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Id est, Spiritum sanctũ, qui & patris & Filij Spiritus est. peculiariter autem dicitur Spiritus Filij, quòd per eum obsignetur nostra in illum adoptio. Abba. *id est* Pater, Ἀββᾶ, ὁ Πατήρ. Vide Rom. 8. c. 15.

7 Non amplius es οὐκ ἔτι εἶ. A plurali numero ad singularem transit. quæ enallage familiaris quidē est Hebræis, sed tamen hoc in loco uidetur suam emphasin habere. Indicat enim hanc doctrinam non ad totum corpus Ecclesiæ duntaxat, sed etiam ad fideles singulos pertinere.

Seruus δοῦλος. Seruum uocat, non eum qui peccato seruiat, nec sit à Christo liberatus per fidem: sed eum qui sua libertate nondum fruatur, quatenus est adhuc sub tutore constitutus. Illa seruitus propria est infidelium: ista uerò Ecclesiæ Israeliticæ conuenit. Similis est æstimatio libertatis.

Hæres κληρονόμος. Id est, particeps bonorum ac facultatum, & quidem gratis. Theophylactus ita legit hunc locum εἰ δὲ υἱὸς, κληρονόμος. κληρονόμος μὲν Θεοῦ, συγκληρονόμος δὲ Χριστοῦ. id est, quòd si filius, hæres. hæres quidem Dei, cohæres autem Christi. quæ uerba sunt Apostoli Rom. 8. c. 17.

8 Imò tum quidem Ἀλλὰ τότε μέν. Vulg. & Eras. Sed tunc quidem. At ego ἀλλὰ puto declarare superioris dicti correctionem, quod ad similitudinem attinet à tutore sumptam. Nunc enim applicanda erat hæc doctrina, ipsis Galatis. Atqui Galatæ sub seruitute longè alia. i. sub idolodulia, uiuebãt, quũ eos Deus in libertatem assereret. Erat igitur absurdius ipsorum factum, quàm eorum qui ex circuncisione crediderant. Isti enim ex tutela emittire recusabant: illi uerò à durissima seruitute asserti in plenam libertatem, contrario ordine, uolebant tutelę iugum subire. acsi quis breuissimo aliquo compendio solidam doctrinã consequutus, ea neglecta, uellet ad prima elementa regredi. Suspicor uerò pro τότε tunc, potius legendum ποτέ, id est olim. quum lubricus sit lapsus à π ad literam τ, & multo melius conueniat hæc lectio. Nolui tamen quicquam mutare in tanto codicum consensu. C

Natura φύσει. Id est, re ipsa. cui opponitur δόξᾳ. i. opinatio. 9 Edocti sitis γνωσθέντες. Ad uerbum, scire facti sitis, in significatione hophal, ut exposuimus 1. Cor. 8. a. 3. Vulg. & Eras. cogniti estis. Retrorsum πάλιν. Id est εἰς τοὐπίσω, siue εἰς τοὔμπαλιν. Vulg. iterum Eras. denuo. Atqui Galatæ non ex Iudaismo, sed ex Paganismo uocati fuerant ad Euangelium: à quo ueluti pedem referentes, ad Iudaismum regrediebantur: quum contrà oportuerit eos ad metam progredi. quamobrē etiã usus est uerbo ἐπιστρέφεσθαι, quod significat reflecti & retorqueri, ut qui à tergo respiciunt. Hoc non considerarunt Græca præsertim scholia, quæ putant nomine elementorum mundi significari elementa quibus hic mundus constat, itemque lunam & solem & sidera: ex quorum cursu metiti menses, tempora, & annos Galatæ ad pristinam Idololatriam essent reuersi. Id uerò absurdius est quàm ut refutatione indigeat.

Elementa στοιχεῖα. Vide suprà uers. 3. Egena autem & impotentia elementa uocantur in sese & seorsum à Christo: deinde quòd ea ratione ipsi sese egenos esse in Christo testarentur, quum tamen à Christo ad cæremonias relabi, nihil aliud sit quàm neglectis summis opibus inanissimam inanitatem sectari.

Retrorsus ab ini. πάλιν ἄνωθεν id est retrò flexis uestigijs: quasi ab alto & ab ipsis initijs uobis sit auspicandum, ut si quis metæ propinquus, ad carceres recurreret, ut inde rursum currere inciperet. quanquam Galatæ à carceribus cæremoniarum nunquam cœperant. Sic autem accipi sæpissime etiã solere πάλιν & ἄνωθεν nõ est quòd exemplis comprobemus. Vulg. denuò. Eras. iterum ab integro.

11 Estote

A φοβοῦμαι ὑμᾶς, μήπως εἰκῆ κεκοπίακα εἰς ὑμᾶς. 11 Metuo de uobis, ne fruſtra fatigatus ſim apud uos.

γίνεσθε ὡς ἐγώ, ὅτι κἀγὼ ὡς ὑμεῖς, ἀδελφοί, δέομαι ὑμῶν. οὐδέν με ἠδικήσατε· 12 Eſtote quaſi ego: nam ego *ſum* quaſi uos. fratres, rogo uos: nihil mihi feciſtis iniuriæ.

οἴδατε δὲ, ὅτι δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκὸς εὐηγγελισάμην ὑμῖν τὸ πρότερον, 13 Noſtis autem quòd per infirmitatem carnis euangelizauerim uobis prius,

καὶ τὸν πειρασμόν μου τὸν ἐν τῇ σαρκί μου οὐκ ἐξουθενήσατε, οὐδὲ ἐξεπτύσατε, ἀλλ' ὡς ἄγγελον θεοῦ ἐδέξασθέ με, ὡς χριστὸν ἰησοῦν. 14 Et experimentum mei quod *erat* in carne mea, non pro nihilo habuiſtis, neque reſpuiſtis: ſed me ut Angelum Dei, ut Chriſtum Ieſum, excepiſtis.

τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; μαρτυρῶ γὰρ ὑμῖν, ὅτι εἰ δυνατὸν, τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν ἐξορύξαντες ἂν ἐδώκατέ μοι. 15 Quæ igitur erat beatitatis ueſtræ prædicatio? teſtimonium enim reddo uobis, quòd ſi fieri potuiſſet, oculos ueſtros effoſſos dediſſetis mihi. *Affectus Galatarum erga Paulum.*

ὥστε ἐχθρὸς ὑμῶν γέγονα, ἀληθεύων ὑμῖν; 16 Itaque *num* inimicus factus ſum uobis, dũ uobis uera loquor?

ζηλοῦσιν ὑμᾶς οὐ καλῶς, ἀλλ' ἐκκλεῖσαι ὑμᾶς θέλουσιν, ἵνα αὐτοὺς ζηλοῦτε, 17 Depereunt uos non bene, imò excludere nos uolunt, ut ſe depereatis.

B

12 Eſtote quaſi ego Γίνεσθε ὡς ἐγώ. Sic à Latinis amicus dicitur alter ego, uel alter idem. Mira enim phraſi declarat Apoſtolus ſuam in Galatas beneuolentiam ſingularem: quaſi diceret, Eſtote ego, quãdoquidem ego ſum uos: addita tamen particula ὡς, qua uti ſolemus ut molliatur dicendi genus. Sic Cic. ad Att. ſcribens, Deinde te, inquit, quaſi me alterum, & ſimul meæ culpæ ſocium quæro. Itaque ſcopum Apoſtoli non aſſequuntur qui exponunt, Eſtote mei ſimiles, quoniam & ego ſum ueſtri. uel, ut Eraſmus, Eſtote ut ego ſum, quandoquidem & ego ſum ut uos. i, ut ipſe explicat abijcite ſuperſtitionem Iudaicam quam uidetis Abiecſſe me. quod certè non conuenit. Nam hac in re noluit dicere Paulus ſe illorum ſimilem eſſe, ſed prorſus diſſimilem. uel, Proficite ad meam perfectionem, quandoquidem ego meipſum ad ueſtram infirmitatem inclinaui. Hæc, inquam, & ſimilia omnia puto ad Apoſtoli ſcopum nihil pertinere.

Nihil mihi fec. iniu. οὐδέν με ἠδικήσατε. Imò uerò qua poterant maiore iniuria Paulum afficere, quum ipſius doctrinam repudiarent. & Chriſtum, cuius erat miniſter, adeò turpiter dedecorarent? Sed negat ſe ab iis affectum iniuria, quibus ex animo omnia condonabat, ſi reſipiſcerent. ut 2. Cor. 2. b. 5. Nam uix mihi uidetur cauſam Chriſti fuiſſe à ſua ſeparaturus.

13 Per infirmitatem car. δι' ἀσθένειαν τῆς σαρκός. Id eſt per uarias afflictiones, quibus quotidie exercebatur Apoſtolus. adeò ut nihil eſſet illo abiectius, ſi externam ſpeciem atque adeò ſi hominem ſpectes, qui carnis nomine intelligitur, exprimendæ ipſius imbecillitatis cauſa.

14 Experimentum mei τὸν πειρασμόν μου. Id eſt, has ipſas quotidianas uexationes quibus Dominus me explorauit inter uos. Nam hac etiam ratione Iacobus crucem uocat τὸ τῆς πίστεως δοκίμιον, id eſt illud quo fides exploratur, Iacob. 1. a. 3 quò etiam pertinet quod ſcriptum eſt 1. Petri 4. c. 17, Vt Angelum Dei ὡς ἄγγελον θεοῦ. Id eſt, me quantumuis per cæteris hominibus contemptum, quantumuis ab ipſo etiam Deo (ut in ſpeciem uideri poterat) uexatum, tamen non modo non eſtis auerſati, ſed etiam non aliter quàm cæleſtem aliquẽ Angelum, atque adeo quàm Ieſum ipſum excepiſtis, mei ſcilicet miniſterij ratione. Nam alioqui non minus hoc Galatarum factum Paulus eſſet execratus quàm Liſtrenſium, Act. 14. c. 14. Quidam igitur non rectè interpretatus eſt Ἄγγελον θεοῦ Dei nuntium, ut oſtendit carnis antitheſis.

15 Quæ igitur erat ueſtræ beatitatis præd. Τίς οὖν ἦν ὁ μακαρισμὸς ὑμῶν; Id eſt, Itaque quantus ubique rumor erat hominũ uos beatos prædicantium? uel, ſi libeat ad ipſos Galatas hoc referre, Quænam igitur erat inter uos ueſtra
C beatitatis iactatio quum uos beatos ac fœlices propter aduentum meum factos diceretis? Nam μακαρίζειν ſignificat beatum prædicare ac profiteri. unde μακαρισμὸς qui diſtingui debet ab ipſa beatitate, quæ μακαριότης dicitur, ut recte & eruditè annotauit Eraſ. Vbi eſt ergo beatitudo ueſtra. id eſt, quonã igitur abierũt illæ uoces quibus uos beatos eſſe prædicabatis, quum me adeò alacriter exciperetis? Legit enim, πῦ οὖν ὁ μακαρισμός: quam lectionem in duobus uetuſtis Stephani codicibus deprehendimus. Oculos ueſtros τοὺς ὀφθαλμοὺς ὑμῶν, Hac tanquam prouerbiali hyperbole ſummus amor declaratur, ne tantam illam alacritatem putemus ſimulatam fuiſſe.

17 Depereunt Ζηλοῦσιν. Sumpta eſt metaphora à procis zelotypis, quam etiam ſequentibus uerſiculis duobus perſequitur. Duplex autem eſt zelotypia, Vna, quum noſtri cauſa diligimus, ideoque non poſſumus riualem pati: ut aſſentatores qui in aulis principum degunt, nec principis commoda propriè quærunt, ſed quatenus cum ſua ipſorum utilitate ſunt coniuncta, ideoque id unum ſolicitè ſtudent ut cæteros quantumuis principi utiles, arceant, quò ſcilicet ipſi ex eo maiorem ſoli utilitatem capiant. Hoc uerò non eſt principem, ſed ſeipſum amare. Itaque iſtorum amor tum euaneſcit quum ſublata eſt illius cauſa, id eſt, quum ea eſt principis conditio ut nullum commodum amplius ab eo expectent. Altera zelotypia prorſus eſt illi contraria, quum amicos ipſos rei honeſtæ cauſa in illis amandis ſpectamus, ideoque non modo ſolt nolumus diligi, ſed potius quamplurimos ſynceros amicos illis cupimus conciliare: quòd eorum cõmodis magis, quàm noſtris ipſorum delectemur. Hic uerò demũ uerus & honeſtus ac perpetuus eſt amor. Iliam zelotypiam pſeudapoſtolis tribuit Apoſtolus, ut qui ſui commodi cauſa Galatas diligerent, ideoq; ſummo ſtudio niterentur Paulum ut riualem excludere. Hanc uerò ſibi tribuit, ut etiam 2. Cor. 11. a. 2. eiuſque argumentum affert quòd quũ rei honeſtæ cauſa eos dilexerit, id eſt non lucri aut gloriæ ſtudio, eundẽ animum erga eos quãuis procul abſens cõſeruet. Excludere nos ἐκκλεῖσαι ἡμᾶς. Excludendi uerbũ mirè conuenit metaphoræ à zelotypis ſumptæ, in illa quidem ſiniſtra & minus honeſta zelotypia. quamobrem etiã ζηλοῦσιν non conuerti æmulantur cum uetere interprete: quorſum enim hoc? neq; cum Eraſ. ambiunt. quòd non ſatis uideatur expreſſum. Itaque quod annotat Eraſ. ſe in quibuſdam codicibus legiſſe ἐγκλεῖσαι. i. includere, ut ad Legem referatur qua uolebant illi Galatas implicare, id, inquẽ, nullo modo cõuenit inſtitutæ pulcherrimæ translationi: nec dubito quin nõ intellecta trãſlatio cauſam præbuerit non modo huic errori, ſed etiam alteri. Nam quum in omnibus codicibus ſcriptum ſit ὑμᾶς uos, poſcit tamen ſententia ut legamus ἡμᾶς nos.

Neque

Neque enim amicam à riuali, ſed riualem ab amica dicitur procus excludere quo modo iſti Paulum à Galatis conã bantur excludere, ut, inquit Paulus, omnem amorem à me in ipſos rranferatis. Hæc enim eſt antitheſis perſonarum: neque explicare licet, fuiſſe iſtis propoſitum Galatas à Chriſto excludere, quin prorſus uolenta ſit eclipſis. A

Sed præclarum eſt uehementer amare, in re bona ſemper, & nõ ſolùm quum præſens ſum apud uos.

18 καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, καὶ μὴ μόνον ἐν τῷ παρεῖναί με πρὸς ὑμᾶς.

Filioli Pauli Galatæ.

Filioli mei, quos iterum parturio, uſquequo formetur Chriſtus in uobis.

19 τεκνία μου, οὓς πάλιν ὠδίνω, ἄχρις οὗ μορφωθῇ χριστὸς ἐν ὑμῖν.

Vellem autem adeſſe apud uos nunc, & mutare uocem meam: quoniam hæſito in uobis.

20 ἤθελον δὲ παρεῖναι πρὸς ὑμᾶς ἄρτι, καὶ ἀλλάξαι τὴν φωνήν μου, ὅτι ἀποροῦμαι ἐν ὑμῖν.

Abrahæ filij.

Dicite mihi qui ſub Lege uultis eſſe, Legem non auditis?

21 λέγετέ μοι οἱ ὑπὸ νόμον θέλοντες εἶναι, τὸν νόμον οὐκ ἀκούετε;

Scriptum eſt enim quòd Abraham duos filios habebat: unum ex ancilla, & unum ex libera.

22 γέγραπται γὰρ, ὅτι Ἀβραὰμ δύο υἱοὺς ἔσχεν, ἕνα ἐκ τῆς παιδίσκης, καὶ ἕνα ἐκ τῆς ἐλευθέρας.

Sed is qui ex ancilla *natus eſt*, ſecundũ carnem natus eſt: qui uerò ex libera, per promiſsionem.

23 ἀλλ' ὁ μὲν ἐκ τῆς παιδίσκης, κατὰ σάρκα γεγέννηται· ὁ δὲ ἐκ τῆς ἐλευθέρας, διὰ τῆς ἐπαγγελίας.

Vt depereatis ἵνα αὐτοὺς ζηλῶτε Vulg. & Eraſ. ut ipſos æmulemini. id eſt, ut ipſorum exemplo, ad Moſen à Chriſto deficiatis. At ego puto Paulum in ſuſcepta metaphora perſiſtere, ſicut antè dixi. Hæc enim eſt Satanæ miniſtrorum conſuetudo, ut plebem à ſuo paſtore abductam ad ſe alliciant: quam poſtea, ſublatis omnibus æmulis, impunè deprædentur. B

18 Vehementer amare ζηλοῦσθαι Quia laudabilem zelotypiam cum altera illa comparat, ideo nolui ζηλοῦσθαι uertere deperire, ſed uehementer amare. Nam quod uetus interpres & Eraſ. uerterunt æmulari, id eſt imitari (quaſi dicat Apoſtolus, Bonam quidem eſſe imitationem, ſed in re bona) mihi quidem prorſus uidetur ad hunc locum nõ pertinere. Poteſt autem hoc uel pro exhortatione accipi, ut ad Galatas referatur: acſi dicat Apoſtolus, Hoc quidem illorum ſtudium eſt qui me uolunt excludere, ut uos totos poſſideant: qua in re ſatis declarant ſe quærere quæ ſua ſunt. At uos decet ueſtrum honeſtum amorem in me non tantùm præſentem, ſed etiam abſentem conſeruare. Malo tamen ad Apoſtolum ipſum referre, ut ſequens uerſiculus connectatur cum iſto, ſitque hæc ſententia: Cupiunt illi quidem me excludere, ut qui uos non ament, ut par eſt, ſed ſui ipſorum cauſa. at noſter amor longe eſt alius. Vos enim, bonã ob cauſam, non ad tempus, ſed ſemper, nec ſolùm præſens, ſed etiam abſens abſentes uehementiſſimè cõplector, filioli mei, ut quos iterum parturio, &c. Huc ſpectat illud Iſocratis ad Demonicum, Ἐνπολλοῖς μὲν πολὺ διαφώσας, &c. qui locus eſt in ſcholis peruulgatus. In re bona ἐν καλῷ. Hoc ita accipiendũ eſſe apparet ex antitheſi. Nam ἔ καλῶς & ἐν καλῷ opponuntur.

19 Filioli mei, Τεκνία μου. Blanda appellatione maternum & honeſtiſſimum amorem ſuum declarat, non ab auaritia aut ambitione, ſed à Chriſti ſancta reuerentia, & ſingulari in Galatas animi propenſione profectum. Eſt autem hoc utrinque includendum diſtinctione, inter ὑμᾶς & οὓς. quod qui non animaduerterunt, conſtituerunt hoc in loco anantapodoton minime neceſſarium.

Quos οὓς. Hoc puto cohærere cum ὑμᾶς, id eſt cum extremo uerſiculo ſuperiore. Exponit enim illud ἐν καλῷ, id eſt cauſam illam præclaram ſui in illos amoris. cuius etiam (inquit) teſtimonium extat in eo quòd hac ipſa Epiſtola tam ſolicitè laboro de uobis non ad mei, ſed ad Chriſti amorem reuocandis.

Parturio ὠδίνω. Iterum loquitur ut mater. Nam & alibi ait ſe eos gignere in Chriſto, quos Chriſto lucriſecit, 1. Corinth. 4. c. 15, & ad Philem. b. 10. ubi tamen perſonam patris induit. Formetur μορφωθῇ. Redit ad metaphoram ab amatoribus ſumptam. Forma enim in animis amatorum inſculpta, illud eſt quod amoris igniculos excitat ac fouet. unde eleganter poeta miſeram illam deſcribens amore ſauciam, dixit.

Multa uiri uirtus animo, multuſque recurſat
Gentis honos: hærent infixi pectore uultus,
Verbaque: nec placidum membris dat cura quietem.

Sed & zelotypiæ nomen hoc ipſum declarat, quod uidetur eſſe ab Apoſtolo adumbratum. Apparet autem Chriſti uultus in ipſius uerbo, cuius miniſter Apoſtolus alibi dicit ſe Chriſtum Galatis depinxiſſe, ſuprà 3. a. 1, quem ſcilicet pſeudapoſtoli deformarint. C

21 Qui uultis θέλοντες. Id eſt, qui ultrò & cupidè appetitis. Legem τὸν νόμον. Hebraicè תורה, quo nomine nunc intelligit quinque Moſis libros: ex quorum priore citatur ſequens hiſtoria, per anagogen explicata.

23 Secundum carnem κατὰ σάρκα. Id eſt, conſueto hominum more, & naturæ ui ordinaria. cui ancillæ filio comparantur ij ex Iudæis qui non ſunt Abrahami filij, niſi ſanguinis ratione: & carne, id eſt externa cæremoniarum ſeruitute, nituntur: ideoque non ſunt filij hæredes, ſed ut ſerui abdicantur, nati ſcilicet ad ſeruitutem, ex Agar ancilla, id eſt ex pactione Legis latæ in Sina monte, non terræ Chanaan, ſed Arabiæ. Notandum eſt igitur ſeruos hic uocari, non ut antea, qui Legem habuerunt pro tutore uel pædagogo, quum re uera eſſent liberi (quales fuerunt ſancti ante Chriſti aduentum) ſed Phariſæos cæteroſque omnes qui ſalutem ex Lege, cuius uerum uſum aſpernabantur, uel ſola uel cum Chriſto coniuncta expectabant. quibuſcum ſi quis noſtri ſeculi Phariſæos comparet, magnam illis profecto iniuriam faciat: quum magnum ſit diſcrimen Legis à Deo latę, & traditionum quas Satan religionis obtentu in Eccleſiam inuexit, ut Euangelij lucem miſeris mortalibus eriperet. Vtroſque tamen idem error implicuit.

Per promiſſionem διὰ τῆς ἐπαγγελίας. Id eſt, ui promiſſionis quam Abrahamus ſibi & uero ſuo ſemini per fidem apprehendit. Nam alioqui effœtus erat Abraham & Sara, ut naturæ uis nullum hic locum habeat, ſed ſola gratia. Talis eſt uera filiorum Abrahami ſoboles. non è terra, ſed è cælo genita, ex ui pactionis Euangelij. i. gratuitę, & uerè liberos à Legis maledictione & ſeruitute filios gignentis. qui ſint Abrahami uerum ſemen.

24 Per quæ aliud figuratur ἅτινά ἐστιν ἀλληγορούμενα Vulgata, quæ ſunt per allegoriam dicta. Eraſmus, Quæ per allegoriã dicuntur. Ego ſtudui perſpicuitati. Nam, ut rectè annotat Eraſmus ex Chryſoſtomo, allegoricus ſermo totus

A fotus eſt fictitius. Hic uerò Paulus ueram hiſtoriam narrat, ſed quæ tamen aliud adumbrarit magis reconditum myſterium. Nam hæ αὗται γάρ. Vulg. Hæc enim. Eraſ. Nam hæc. Atqui αὗται non pertinet ad διαθῆκαι, ſed duas illas matres indicat, unam ancillam (Agar ſcilicet, quæ Legis pactionem repræſentat, in Sina monte ſanctam, unde gignuntur ſerui) alteram liberam, id eſt Saram, quæ Euangelij pactione m refert Hieroſolymæ cuius filij ſunt ingenui.

Sunt ἐστὶν. Id eſt, figurant & adumbrant. ſicut dicitur Petra fuiſſe Chriſtus, & panis dicitur corpus Chriſti, ut Tertullianus & Auguſtinus explicant. Sed meminerit tamen lector ſacramentalem quam uocant ſignificationem à merè typica diſtinguere Nam in ſacramentis ſymbolum repræſentat quòd uerè Deus offert & fides accipit: in Typis autem res futuræ uel præteritæ duntaxat adumbrantur, & quaſi in imagine depinguntur.

Duæ illæ pact. αἱ δύο διαθῆκαι. Vna tamen fuit pactio, ſi rem ipſam & ſcopum ſpectes, ſed temporum & œconomiæ ratione, diuerſæ fuerunt, ut diſerte etiam diſtinguit Ieremias. quòd ſi ex pſeudapoſtolorum opinione æſtimentur, qui ſcilicet ſalutis partem Legi decidebant: uel Pharisæorum, qui Legem pro Chriſto amplectebantur: non iam duæ duntaxat, ſed etiam prorſus contrariæ fuerint. unde concluſiones illas elicit Paulus: quæ ſcribuntur infrà 5. a. 2, & 4. Vulg. & Eraſ. teſtamenta. de qua interpretatione dixi ſuprà 3. c. 15.

Vna quidem quæ eſt Agar μία μὲν, ἥτις ἐστὶν Ἁγάρ. In Græcis aliquid interijcitur. ſed quum ἥτις ad μίαν neceſſario pertineat, non autem ad ὄρος, ſtudendum putaui perſpicuitati. Iam uerò μία. i. una, Ambroſius & Auguſtinus referunt ad διαθήκην, quam nos pactionem, ipſi teſtamentũ conuertunt. ideoque pro, quę eſt Agar, legunt quod eſt Agar. Sed hoc mihi uidetur uiolentum. Sic enim cogemur exponere eſt, non pro ſignificat, ſed pro ſignificatur. Deinde cõmodius dicitur Agar gignere filios quàm ipſa pactio, quæ adumbratur per Agar: ut pactio potius ſeminis quàm matris rationem in hac anagoge ſuſtineat. Quod ad ſententiam tamen attinet, nullum eſt in his diſcrimen.

A monte Sina ἀπὸ ὄρους Σινᾶ. Sinę facit mentionem, quòd in monte ſit ſancita pactio illa quam adumbrat Agar. Generans *prolem* γεννῶσα. In uerbo ipſo includitur uerbale, Hebræorum more.

ἃ τινά ἐστιν ἀλληγορούμενα· αὗται γάρ εἰσιν δύο διαθῆκαι, μία μὲν ἀπὸ ὄρους Σινᾶ, εἰς δουλείαν γεννῶσα, ἥτις ἐστὶν Ἁγάρ·

(τὸ γὰρ Ἁγὰρ, Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ, δουλεύει γὰρ

B μετὰ τῶν τέκνων αὐτῆς.

Per quæ aliud figuratur. Nam hę ſunt duę illæ pactiones, una quidé, quæ eſt Agar, à mõte Sina generans *prolem* ad ſeruitutem.

Sina enim mons eſt in Arabia, pari autem ſerie reſpondet ei Hieruſalem quæ nunc eſt: ſeruitq; cum filijs ſuis. *Agar. Sina. Ieruſalem.*

25 Sina enim mons eſt in Arabia τὸ γὰρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ Hanc lectionem non dubitaui reſtituere ex ueteris editionis authoritate, quę ita habet, ſummo codicum conſenſu. At in Græcis legimus τὸ γὰρ Ἁγὰρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, id eſt, ut etiam conuertit Eraſmus, Nam Agar Sina mons eſt in Arabia. Qui locus interpretes exercuit. nam alij interpretantur Sinam montem fuiſſe etiam dictum Agar, quæ explicatio tribus de cauſis mihi non ſatisfacit. Primùm enim fuit hoc aliqua idonei ſcriptoris authoritate confirmandũ. Deinde quorſum montem Agar cum ancilla eiuſdem nominis confunderet Apoſtolus? Poſtremo ſi ita eſſet, omnino inter Ἁγὰρ & Σινᾶ inſerenda erat particula ἥ, hoc modo, Nam Agar ſiue Sina, mons eſt, &c. quæ etiam ratio prorſus uidetur oſtẽdere nomen Ἁγὰρ hoc loco redundare, & ex margine in contextum irrepſiſſe. Alij exponunt, Agar enim eſt Sina, id eſt, repręſentat Sina. cuius ſcilicet figura eſt ac typus. Verùm huic expoſitioni illud in primis reluctatur, quòd nõ eſt ſcriptum ἡ γὰρ Ἁγὰρ ſed τὸ γὰρ Ἁγὰρ, ut articulus omnino referatur ad ὄρος, quod montẽ declarat. Deinde dura eſſet tranſectio uerbi ἐστὶν, quum dicendum fuerit, ἡ γὰρ Ἁγὰρ, Σινᾶ ἐστὶν, ὄρος &c. Id eſt, Nam Agar, Sina eſt, mons &c. uel Nam Agar eſt Sina mons &c. Poſtremõ non poteſt dici Agar repræſentare Sinã, niſi altera metonymia Sina nõ pro filijs ancilę ipſius, ut reſpondeat antitheſis Hieroſolymæ, ſed pro pactione Legis accipias. At Sina rurſum hac ratione mons Arabiæ dici non poteſt, ſed tum demum quum ſimpliciter & ſine ulla anagoge deſcribitur. iſta igitur ſeſe mutuò collidunt.

Verùm ſi Ἁγὰρ expunxeris (ut nos fecimus, non coniecturam noſtram, ſed ueteris editionis conſtantem authoritatem, ipſamque adeò rationem, ut nobis quidem uidetur, ſecuti) plana & dilucida erit ſententia. Nam quia Sinæ mentionem fecerat, explicandum erat hoc nomen, minimè id quidem quòd eius ſitum Galatæ, aut Legem illic datã eſſe ignorarent, ſed quòd in ipſo etiam ſitu aliquod myſterium lateret. Erat enim extra terræ illius limites quæ ſymbolum erat æternæ hæreditatis, ut peracutè obſeruauit doctiſſimus interpres. ideoque addidit Paulus particulam cauſalem γάρ, quamuis in quibuſdam codicibus ſcriptum erat δέ.

Pari autem ſerie reſpondet ei Hieruſalem quæ nunc ἐστὶ συστοιχεῖ δὲ τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ. Vulg. συστοιχεῖ conuertit coniunctus eſt. Eraſ. confinis eſt. in quo uerbo explicando plurimum uariant interpretes. Nam alij ad ſitum referũt quorum opinio ex ipſa tabularum inſpectione apertè refellitur. Alij, ut Aquinas, referũt ad itineris continuationem, quòd ex Sina uenerint Ieroſolymam. quæ interpretatio non indiget refutatione. Alij denique reſpiciunt ad allegoriæ ſeu potius anagoges ſimilitudinem: quorum opinio proculdubio ueriſſima eſt, ſed in ea ſimilitudine explican-

C da non omnes idem ſentiunt. Nam Eraſmus in eo ſimiles facit Sinam & Hieruſalem, quòd in utraq; fuerit eadem Lex promulgata. nam, inquit ſcriptum eſt De Sion exibit Lex, & uerbum Domini de Hieruſalem. Illud autem ait hoc loco Apoſtolus, ut oſtendat Legem abſque gratia terrorẽ incutere minis & præceptis. Cogi uerò metu ſeruile eſt. Iudęi itaque, qui uacui charitate Legem iuxta literam & ritus externos obſeruant, quanquam à monte Sina migrauerant Hieroſolymam, tamen à ſeruili conditione non degenerabant, tanquam filij Agar non Sarę. Hęc Eraſmus, in quibus multa cogordeſiderare. Nam quis unquam dixit in Hieruſalem promulgatam eſſe Legem illam quæ data eſt in Sina? Locus autem Eſaiæ prorſus in contrariam ſententiam ſcriptus eſt à Propheta, ut qui de Euangelica doctrina differat, quæ ab Hieruſalem in reliquas partes orbis terrarum erat ſpargenda. quod etiam alij Prophetæ prædixerunt. Deinde non eſt propoſitum Apoſtolo Legem cum Chriſto coniungere, ſed contrà, quatenus conſiderabatur à Pharisæis & pſeudapoſtolis. illam abrogarã eſſe declarare. Poſtremò quòd nomine præſentis Hieruſalem ſignificari putat Iudęos qui à Lege pendebant (quod ipſum tamen haud ſatis ſcio an commodè explicet) non facilè poſſim amplecti. Nam primùm omnium poſcit analogia, ut ſicut per Sinam intelligitur pactio Legis, non autem populus ipſe à Lege pendens, itidem etiam per Hieruſalem intelligatur: ſi Hieruſalem & Sinam libeat hac ratione σύστοιχα conſtituere. alioqui matrem cum filijs confuderimus: quæ tamen manifeſtè diſtinguuntur, quum dicitur mater, Agar ſcilicet, Sinam, id eſt pactionem Legis, adumbrans, ut à pſeudapoſtolis æſtimabatur, ſeruire cum filijs ſuis: quos nimirum ipſa ancilla ſeruos genuit. Imò uerò unis filijs duas matres tribuemus. Deinde ſi Hieruſalem quæ ſurſum eſt, Apoſtolus iſti opponeret, dixiſſet, ut mihi uidetur τῇ πάτῳ Ἱερουσαλὴμ Hieruſalem quæ deorſum eſt, potius quàm, Hieruſalem quæ nunc eſt. Quid enim? an iuſtitiarij Iudæi tum primùm cœperant apparere, aut Hieruſalem quæ ſurſum eſt, tum nõ exiſtebat? Sed quia huius loci expoſitio pendet à declaratione uerbi συστοιχεῖν, age uideamus quæ σύστοιχα dicantur. Reperio igitur συστοίχους dici qui eadem ſerie collocantur in acie, ita ut ſecundus primo immineat à tergo, ſecundo tertius, ſitque ſeries hoc modo in longum porrecta, quam στοῖχον Græci, nos *une file* uocamus. Hinc factum ut quę rã-

tione aliqua ſunt inter ſe cognata, *σύστοιχα* dicãtur, quaſi unius ſeriei dicas: ut octo partes orationis, quatuor elementa, ſpecies denique, quatenus ad idem genus referuntur, poſſint *σύστοιχα* dici. Sic à grammaticis literæ quas Mutas uocant, in tres *συστοιχίας* diuiduntur, Tenuium, Mediarum, Aſpiratarum. Hac ratione, ſi modò Sinã & Hieruſalem quæ nunc eſt, pro duabus matribus accipias, quę ſint paris conditionis & ſeruos filios ſimiliter gignãt, poſſis *σύστοιχα* uocare. Sed hoc haud ſatis ſcio an anagogæ reſpondeat, quum una ſit Agar, quæ unam pactionem adumbret. quòd ſi dicamus Sinam & præſentem Hieruſalem (ne ſcilicet unis filijs duas matres tribuamus) nomine non re differre, non iam erũt *σύστοιχα* ſed *συνώνυμα*. Filios autem & matres potius *συστοίχους* uocaris. Sed aliud diuerſum eſt *συστοίχων* genus, quæ definit Aphrodiſæus, *Τὸ ὅμοιος ἔχοντα πρός τινα, ἢ καὶ καθ' ἀνάλογίαν ἓν αὖ, ὡς τὸ ἴσα ἴσοις ταῦτα, ἐπιστήμη καὶ αἴσθησις. ἐπὶ τῶν γὰρ αὐτῶν ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὑφ' αὑτά. ὁμοίως καὶ τὸ αἰσθητὸν καὶ τὸ ἐπιστητόν. ἐπὶ τῶν γὰρ ὁμοίως ἔχει πρὸς τὰ ὧν ἐστι σύστοιχα.* Id eſt, Quæ eandem habent ad aliqua rationem, quæ etiam deriuata eſſe poſſint, cuiuſmodi ſunt Scientia & ſenſus. Vtrunque enim ſimilem ad ea rationem habet quæ ſunt ipſi ſubiecta. Eiuſmodi ſunt etiam *τὸ αἰσθητὸν* & *τὸ ἐπιστητόν*, id eſt, quod ſenſibus percipi & quod ſcientia comprehendi poteſt. Vtrunque enim eandem rationem habet ad ea quorum ſunt *σύστοιχα*. Hactenus Aphrodiſæus, quę (meo quidem iudicio) minrè hunc locum illuſtrant. Nam ſimili prorſus ratione *σύστοιχα* fuerint Sina & Hieruſalem. quia quam rationem habet Sina ad ſeruos filios, eandem habet Hieruſalem ad filios ſuos ingenuos, idemque de filijs eſt iudicium, cõmunis ſcilicet matrum ad filios & filiorum ad matres rationis cõſideratione. Sin uerò proprias ſingulorum laterum rationes per ſe conſideraris, deinde compararis, ſicut poſtea facit Paulus, tum non fuerint *σύστοιχα* ſed *ἀντίστοιχα*. ſiquidem comparabitur ſeruitus cum libertate. Ita naſcitur duplex argumentum, quod Paulus etiam ſeorſum tractat. Vnum, Si Agar à Sina, id eſt uetere pactione, gignit filios ſui ſimiles: Sara ex Hieruſalem, id eſt præſenti pactione, gignit filios ſibi ſimiles. Sũt enim *σύστοιχα* Sina & Hieruſalẽ. Alterũ, Si ancillæ filij ſerui ſuntergo liberæ filij ſuntingenui. ſunt enim *ἀντίστοιχα* Ergo utrobiq; eadẽ Hieruſalẽ intelligenda eſt, Sinę primùm collata, deinde oppoſita. neq; Hieruſalẽ declarare poteſt Iudæos, ſed alterã pactionem prioricollatã. in eo quod utraque ſuũ habet ſeriem. quamobrem etiã *συστοιχεῖ* conuerti per periphraſin, pari ſerie reſpondet. Sed cur dixit Paulus *Τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ*, id eſt Hieruſalem quę nunc eſt? nempe ut ei quæ olim fuit opponat, quum adhuc Legis umbris obſcurata, nondum appareret. id eſt, quem aumodum uerſiculo ſequenti explicabo ex Eſaia, ut plenitudinem temporum indicet, quaſi à Chriſti demum aduentu inita ſit noua pactio, ac proinde ſimul cum Chriſto cœperit Hieruſalem Sinę oppoſita. quod tamen quomodo intelligendum ſit diximus ſuprà 3. c. 19. Sic etiam Ieremias, Ioel, Prophetæ denique omnes de noua pactione loquuntur, quaſi tum demum cœperit. Nam ut iam olim promulgata fuerit, tum demum tamen re uera fuit mundo exhibita ac ſancita. Eraſmus aliam etiam rationem affert, quia ſcilicet alijs olim nominibus hæc urbs fuit dicta, ideoq; uertit, ei quæ nunc uocatur Hieruſalem. ſed hoc frigidum uidetur, neque in Græcis additur *καλουμένῃ*.

Sublimis uerò illa Hieruſalem, libera eſt, quæ eſt mater omnium noſtrum.

26 *ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλὴμ, ἐλευθέρα ἐστίν, ἥτις ἐστὶ μήτηρ πάντων ἡμῶν.*

Scriptum eſt enim, Lætare ſterilis, quæ nõ

27 *γέγραπται γὰρ εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα*

26 Sublimis uerò illa Hieruſalem *ἡ δὲ ἄνω Ἱερουσαλήμ*. Vulgata, Illa quæ ſurſum eſt Hieruſalem. Eraſmus, At quæ ſurſum eſt Hieruſalem. Poſcit autem ratio oppoſitionis ut ſicut Sina ueteris, Sic Hieruſalem nouæ pactionis ſit typus: ex qua gignuntur filij liberi, id eſt Eccleſia uerè Chriſtiana naſcitur, Iſaaco reſpondens, ſicut ſynagoga reſpondet Iſmaeli. Hactenus igitur Paulus matres duas, id eſt Agarem & Saram, totidem pactiones dixit adumbrare. quarum unam Sinę, alteram nomine Hieroſolymę ſignificauit, ab iis ſcilicet locis in quibus primùm ſunt publicè initæ ac ſancitæ. Sed cur Saram perinde ut Agarem non nominauit? Quia res erat ſatis nota, & nihil hic carnale intelligi uoluit, ſed Spiritualia & cæleſtia omnia. fide enim naſcimur ex Hieruſalem. Alij uerò ſecundum carnem ex Agare naſcuntur, id eſt, Abrahami ſunt filij ſecundum carnem duntaxat neque ſeminis promiſſi nomine comprehenduntur, Deinde contraria oppoſitionum membra per ſe ſatis intelliguntur, etiamſi nõ exprimas. Alioqui quum in uerſu 24. ſcripſerit *μίαν μὲν* oportuit ſcribere, ut ſibi prorſus cõſtaret diſtributio, *μίαν δὲ ἥτις ἐστὶ Σάρρα ἀπὸ τοῦ ὄρους Σινᾶ* &c. Id eſt, altera uerò quæ eſt Sara ex ſublimi Hieruſalẽ, &c. Superest ut uideamus cur *Τῇ νῦν ἄνω Ἱερουσαλήμ*, id eſt Hieruſalem quæ ſurſum eſt, uocarit. An ut ab altera quapiam Hieruſalem diſtinguat, quam *συστοιχοῦν* eſſe Sinæ dixit? Imò cauſas attulimus cur unam & eadem Hieruſalem intelligi oporteat. Quid ſi cæleſtem interpretemur? id eſt è cælæ ueluti delapſam: ut ſcribitur Apocal. 21. a. 2. Vera quidem erit ſententia, ſed tamen quæ non ſatis conueniat Apoſtoli uerbis: primùm quia Hieruſalem, ut antè dixi, non tam deſignat Eccleſiam quàm nouam pactionem, ex qua ueluti nata eſt Eccleſia, ut Sinæ montis oppoſitio huic reſpondeat: deinde quia non ſcripſit Apoſtolus, *ἡ ἄνωθεν* ſed *ἡ ἄνω*. quę ratio firmiſſima eſt. Quid ſi explices, quæ ſurſum eſt, id eſt quæ ſurſum per fidem habitat? uerisſimum etiam hoc erit: ſed, ut mihi uidetur, non ſatis conueniens: quia, ut modò repetij, Hieroſolymæ nomine non tam fideles ipſi, quàm noua pactio, id eſt Euangelium, Eccleſiæ ueluti mater, intelligitur. Dicam ergo quid mihi uideatur. Puto *Τὴν ἄνω* ſignificare *Τὴν ὑψηλὴν*, id eſt ſublimẽ illã, ſiue illã in ſublimi poſitã. Eſt enim exprimẽdus articulus, quo ſcilicet non *διάφορον*, id eſt diſcrimen, ſed *ἐξοχήν*, id eſt præſtantia & excellentia, hoc in loco ſignificatur. Sed quorſum hoc additur? Primùm, ut mons monti opponatur, ſicut ubique in Scripturis mons Sion celebratur & monti Sinæ opponitur, ut Heb. 12. c. 18 & 22. Sed *ἡ ἄνω* ſublimius quiddam declarat quàm ſi dixiſſet *ἡ ὀρεινή*. qua ratione etiam Heb. 12. f. 22, dicitur ciuitas *ἐπουράνιος*, quaſi in cælis ipſis condita. Deinde quum ſicut Sina Legis, ita etiam Euangelij typus ſit Hieruſalem, oportuit aliquid adijci quo typus à re ipſa diſtingueretur. eminentiam autem Euangelij ipſe quoque urbis Hieroſolymorum ſitus adumbrauit, ſicut ſitus Sinæ in Arabia extra terram promiſſam, Legis ſeruitutem & alienam ab hæreditate conditionem deſignauit. ita ut non tantum mons monti, ſed etiam ſitus ſitui opponatur. Poſtremò, quod diligenter conſiderandum puto, cur Sinam pro Legis typo coniunxit Agari Apoſtolus? quia ſcilicet illic ſancita lex eſt. Simili ergo ratione qua Sina *συστοιχεῖ* (id eſt pari ſerie reſpõdet) Hieroſolymis, huius ciuitatis nomine noua Euangelii pactio adumbratur, ubi ſcilicet Agni ſanguine ſancita eſt, & unde poſtea primum emanauit. Itaque non dubito quin alluſerit Paulus ad ea quæ ſcripta ſunt Eſaiæ 2. a. 2 & 3. ubi quum prædiceret Propheta fore ut ex Sion Euangelium quod *καθ' ἐξοχὴν* uocat תורה, id eſt doctrinam, & דבר יהוה id eſt Verbum Domini, ex Hieruſalem emanaret, antea tamen hoc ipſum ſignificauit quod ueluti digito commonſtrat Apoſtolus.

Erit, inquit, in nouiſſimis diebus collocatus mons domus Domini in uertice montium, eleuabiturq; ſupra colles, & confluent ad eum omnes gentes. Itaque quum ſuperiore uerſiculo Paulus diceret *Τῇ νῦν Ἱερουσαλήμ* Hieruſalem quæ nunc eſt, nouiſſimos illos dies ſignificauit: ſiue, ut antea dixi, plenitudinem dierum in quam deuenimus, & de qua uaticinatus eſt Propheta. Nunc uerò quum dicit, *ἡ ἄνω Ἱερουσαλήμ*, id eſt ſublimis illa Hieruſalem, perinde eſt acſi diceret, Hieruſalem illa quam nunc, ſicut prædixit Propheta, uerè eminenti & excelſo loco poſitam aſpicimus.

27 Sterilis *στεῖρα*. Alludit ad ſterilitatem Saræ. ſimulque oſtendit fide naſci per Euangeliũ, uerum ſemen Abrahami, cui opponuntur filij ſecundum carnem, qui non ſunt hæredes, ſed ſeruiunt.

Deſertæ

A Desertæ τῆς ἐρήμου. Heb. שוממה, id est destructæ & excisæ, propter Chaldæorum scilicet uastationem. sed anagogico sensu dicitur mulier deserta quę uirum non habet nec prolem: sicut deserta ciuitas dicitur in qua nemo habitat, & quæ suo principe quasi marito est destituta. Talis autem erat Euangelici fœderis conditio ante Christi aduentum: si cum constatu illo comparetur in quo postea esse cœpit, Ecclesijs passim per orbem terrarum erectis.

εὐφράνθητι στεῖρα ἡ οὐ τίκτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον ἡ οὐκ ὠδίνουσα, ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα.

paris : erumpe & clama quę non parturis. quoniam multi liberi desertæ, magis quàm eius quæ habet uirum.

ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, κατὰ Ἰσαὰκ, ἐπαγγελίας τέκνα ἐστέ.

Nos igitur, fratres, secundũ Isaac promissionis filij sumus.

ἀλλ' ὥσπερ τότε ὁ κατὰ σάρκα γεννηθεὶς ἐδίωκε τὸν κατὰ πνεῦμα, οὕτω καὶ νῦν.

Sed quemadmodum tunc is qui secundum carnem genitus fuerat, persequebatur eum qui natus erat secundum Spiritum: ita & nunc. *Carnalis spiritualem persequitur.*

ἀλλὰ τί λέγει ἡ γραφή; ἔκβαλε τὴν παιδίσκην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· οὐ γὰρ μὴ κληρονομήσει ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας.

Sed quid dicit Scriptura? Eiice ancillam & filium illius: non enim hæres erit filius ancillæ cum filio liberæ.

διόπερ, ἀδελφοί, οὐκ ἐσμὲν παιδίσκης τέκνα, ἀλλὰ τῆς ἐλευθέρας.

Nempe fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ.

ΚΕΦΑΛ. ε'.

CAPVT V.

B Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ἡμᾶς Χριστὸς ἠλευθέρωσε· στήκετε οὖν καὶ μὴ πάλιν ζυγῷ δουλείας ἐνέχεσθε.

IN libertate igitur qua Christus nos liberauit, state, & ne e contrario impliceminì seruitutis iugo.

ἴδε ἐγὼ Παῦλος λέγω ὑμῖν, ὅτι ἐὰν περιτέμνησθε, Χριστὸς ὑμᾶς οὐδὲν ὠφελήσει.

Ecce, ego Paulus dico uobis quòd si circuncidamini, Christus nihil uos iuuabit. *Circumcisio.*

μαρτύρομαι δὲ πάλιν παντὶ ἀνθρώπῳ περιτεμνομένῳ, ὅτι ὀφειλέτης ὅλον τὸν νόμον ποιῆσαι.

Testor enim rursum omni homini qui circunciditur, quòd debitor est totius Legis seruandæ.

κατηργήθητε ἀπὸ Χριστοῦ, οἵτινες ἐν νόμῳ δικαιοῦσθε· τῆς χάριτος ἐξεπέσατε.

Vobis inanis factus est Christus per uos ipsos, quicunque per Legem iustificamini: & à gratia excidistis.

28 Igitur δέ. Id est οὖν. ut ostendit orationis series. Redit enim ad uersum 26, propter interiectum uersum 27. Secundum Isaac κατὰ Ἰσαάκ. Heb. כיצחק, id est Isaaci exemplo, qui liberæ & hæredis Ecclesiæ est typus, sicut Ismael seruæ Synagogæ: quæ Ecclesiam quidem ad tempus persequitur, ut nunc in uobis experimini, sed tandẽ ejicitur. Manete igitur cum libera Ecclesia, ne cum synagoga serui sitis, ac proinde hæreditatis expertes Nam in Isaac, inquit Scriptura, tibi erit semen. Ejicitur autem Ismael ut semen adulterinum. Nunc demum ergo Apostolus filios comparat inter se, ut matres antea comparauit.

Promissionis filij ἐπαγγελίας τέκνα. Id est, semen illud ad quod pertinet promissio illa, Ero Deus tuus & seminis tui. quem Hebraismum alibi exposuimus.

29 Secundum carnem κατὰ σάρκα. Id est humanitus, naturæ scilicet ui ordinaria, ut diximus suprà uersu 23. Genitus fuerat ὁ γεννηθάς. Verè & appositè fuit hoc expressum per plusquam perfectum. Erat enim Ismael primogenitus, nec tamen hæres : nedum ut primogenituræ ius obtinuerit. Sic Iudæi primogeniti, nec tamen cum semine hęredes: nedum ut potiorem partem hęreditatis auferant. Sed in eo fallebantur quòd dicebant se esse Isaaci semen, quia scilicet non distinguebant carnalem propaginem à Spirituali. Secundum Spiritum κατὰ πνεῦμα. Id est Diuinitus, &
C extra ordinem, ut diximus suprà uersu 23.

30 Cum filio liberæ μετὰ τοῦ υἱοῦ τῆς ἐλευθέρας. Hoc quoque mirè conuenit Pseudapostolis, qui Legem cum Christo, id est Ismaelem cum Isaaco, confundebant.

CAPVT V.

1 In libertate igitur Τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν. Qui capitum, quæ uocant, sectionem instituerunt, manifestè hallucinati sunt hoc in loco, quum conclusionem à superioribus diremerint. Sed & in tribus codicibus prorsus connexam inuenimus partem huius uersiculi hoc modò, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας, τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν ἡ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε. στήκετε οὖν, &c. Id est, sed filij liberę, ea libertate qua nos liberauit Christus. state igitur, &c. Coplutẽsis editio ita inchoat hoc caput, ut etiam Ambrosius & Augustinus. E contrario πάλιν. Vide suprà 4. b. 9.

3 Testor enim Μαρτύρομαι δέ. Id est μαρτύρομαι γάρ. Omnino enim subijcitur præcedentis dicti ratio, sed tamen ex hypothesi quam expoluit suprà 3. b. 10. Deinde & hoc notandum est, considerari circunciſionem partim ex temporis circunstantia, (desijt enim esse sigillum iustitię fidei, quum per baptismum sit abolita) partim ex aduersariorum opinione, qui scilicet eam uolebant cum Christo connectere, quasi pars aliqua salutis in ea resideret. Similis ac magis etiam impia est eorum opinio qui re uera idem sentiunt atque isti pseudapostoli. sed in eo multo sunt impudentiores quòd circuncisionis loco suas traditiones & ἐθελοθρησκείας proponunt.

4 Vobis inanis factus est Christus, per uosipsos κατηργήθητε ἀπὸ τοῦ Χριστοῦ. Vulgata, Euacuati estis à Christo. barbarè & obscurè. Eras. Christus uobis factus est ociosus. non satis expresse. Ponitur enim uerbũ καταργεῖσθαι hoc in loco, quasi in coniugatione Niphal.

Iustificamini δικαιοῦσθε. Intelligendum hoc est κατὰ μίμησιν. Nam re uera non iustificabantur ex Lege, quę potius occidit (ut nunc quidem à Paulo consideratur) sed tamen ab illa se iustificari gloriabantur, ut Pharisęus ille cuius meminit Lucas. Et à gratia excidistis τῆς χάριτος ἐξεπέσατε. Copulam Hebræorũ more in bimembri etiam oratione suppleri, sæpe iam annotauimus, ut Iohan. 10. c, 16, & infrà 1. Tim. 4. a. 3.

Ex fide iustitia non ex lege.

Nos enim Spiritu ex fide, ſpem iuſtitiæ ex pectamus.

Nam in Chriſto Ieſu neq; Circũciſio quic quam ualet, neq; Præputium : ſed fides per charitatem agens.

Currebatis pulchrè, quis uos interpella-uit, ut non obſequeremini ueritati?

Hæc perſuaſio non *eſt* ex eo qui uocat uos.

Paulum fermenti totã maſſam fermentat.

Ego confido de uobis in Domino, quòd nihil aliud ſenſuri ſitis: ſed qui turbat uos, au feret condemnationem, quiſquis fuerit.

Ego autem, fratres, ſi circunciſionem etiam prædico, quid adhuc perſecutionem patior? nempe abolitum eſt offendiculum crucis.

Vtinam & abſcindantur qui uos inquietant.

Libertas.

Vos enim in libertatem uocati fuiſtis, fratres: tantum ne libertatem *datam putetis* carni pro occaſione, ſed per charitatem ſeruite alij alijs.

Dilectio.

Nam tota Lex uno uerbo completur, *nempe* hoc, Diliges proximum tuum ut teipſum.

Quòd ſi alius alium mordetis & deuoratis, uidete ne uiciſſim alius ab alio conſumamini.

5 ἡμεῖς γὰρ πνεύματι ἐκ πίστεως ἐλπίδα δικαιοσύνης ἀπεκδεχόμεθα· A

6 γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη.

7 Ἐτρέχετε καλῶς, τίς ὑμᾶς ἀνέκοψε τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι;

8 ἡ πεισμονὴ οὐκ ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς.

9 μικρὰ ζύμη ὅλον τὸ φύραμα ζυμοῖ.

10 ἐγὼ πέποιθα εἰς ὑμᾶς ἐν κυρίῳ, ὅτι οὐδὲν ἄλλο φρονήσετε· ὁ δὲ ταράσσων ὑμᾶς βαστάσει τὸ κρῖμα, ὅστις ἂν ᾖ.

11 ἐγὼ δέ, ἀδελφοί, εἰ περιτομὴν ἔτι κηρύσσω, τί ἔτι διώκομαι; ἄρα κατήργηται τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ.

12 ὄφελον καὶ ἀποκόψονται οἱ ἀναστατοῦντες ὑμᾶς.

13 ὑμεῖς γὰρ ἐπ' ἐλευθερίᾳ ἐκλήθητε, ἀδελφοί· μόνον μὴ τὴν ἐλευθερίαν εἰς ἀφορμὴν τῇ σαρκί, ἀλλὰ διὰ τῆς ἀγάπης δουλεύετε ἀλλήλοις· B

14 ὁ γὰρ πᾶς νόμος ἐν ἑνὶ λόγῳ πληροῦται, ἐν τῷ, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς ἑαυτόν.

15 εἰ δὲ ἀλλήλους δάκνετε καὶ κατεσθίετε, βλέπετε μὴ ὑπ' ἀλλήλων ἀναλωθῆτε.

5 Spiritu ex fide *πνεύματι ἐκ πίστεως*. Id eſt Spiritu qui fidem gignit, ſeu qui fidelibus datur. Vel, Spiritu, id eſt ex fide, non autem ex carne, ſiue, iis quæ à nobis poſſunt proficiſci, ut cæremonijs: ſub quorũ inuolucris latebat ſanctorum fides ante Chriſti aduentum. Neque enim Deo damus iuſtitiam, ſed ab eo gratis datam accipimus per fidem: quæ & ipſa gratuitò confertur. Spem iuſtitiæ *ἐλπίδα δικαιοσύνης*. Id eſt, coronam gloriæ ſiue hæreditatem quæ per Chriſtum gratis iuſtificatos & cohæredes factos manet. Accipitur enim ſpes *μετωνυμικῶς* pro eo ipſo quod ſperatur, ut Rom. 8. c. 24.

6 Fides per charitatem agens *πίστις δι' ἀγάπης ἐνεργουμένη*. Sic diſtinguitur uiua & uera fides à mortua & adulterina: non autem charitas, tanquam iuſtificationis *συναίτιον*, fidei adiungitur : quum hoc repugnet ex diametro ſuperioribus omnibus argumentis. Præputium uerò appellat, circunciſum non eſſe : & circunciſionem, circunciſum eſſe.

7 Veritati *τῇ ἀληθείᾳ*: Ergo doctrina pſeudapoſtolorum, & quæcunque alia religionis præcepta unquam tradita ſunt aut tradentur, mera ſunt mendacia.

8 Hæc perſuaſio non *eſt*, *ἡ πεισμονὴ ὐκ*. Hieronymus admonet in uetuſtis codicibus ſe non inueniſſe hoc totum, *τῇ ἀληθείᾳ μὴ πείθεσθαι*, ut nõ obſequeremini ueritati. ac multo minus quod in quibuſdã adijcitur, Nemini conſenſeritis. Ita poterit hic uerſiculus adiungi cum ſuperiori, quaſi pro reſponſione, hoc modo, Quis uos interpellauit? perſuaſio non [profecta] ab eo qui uocat uos. Nos tamen illud prius inuenimus in omnibus noſtris exemplaribus, ideoque ſuppleuimus *ἔρχεται*, & *ἡ* tanquam *ἀναφορικὸν* expoſuimus, cum Auguſtino. Ex eo qui uocat uos *ἐκ τοῦ καλοῦντος ὑμᾶς*. Id eſt à Deo, qui non deſinit uos etiam nunc uocare, ad reſipiſcentiam ſcilicet. C

11 Etiam prædico *ἔτι κηρύσσω*. Vulg. & Eraſ. adhuc prædico. Mihi uerò nunquam uidetur Paulus circunciſionem eo modo prædicaſſe, de quo hic agitur: nempe quaſi cum Chriſto eſſet coniungenda. At enim fuit Phariſæus. Fateor: ſed uerbum *κηρύσσειν* ad Apoſtolicum munus reſpicit. Offendiculum crucis *τὸ σκάνδαλον τοῦ σταυροῦ*. Crucem uocat Euangelicam doctrinam quę in ſolius crucifixi Chriſti iuſtitiam reſpicit, ideoque à Iudæis non admittebatur. Hinc illæ perſecutiones aduerſus Paulum excitatæ, quaſi Legis Dei hoſtem. Nam de exteris non agit hoc in loco, ſed ſpectat eos quibuſcum erat ipſi negotium in hac epiſtola. neque etiam legimus alios fuiſſe Apoſtolo moleſtos quàm Iudæos, aut eos certè demum qui à Iudæis erant incitati.

12 Etiam abſcindantur *καὶ ἀποκόψονται*. Abſcindi ſignificat exterminari à Deo: ſed uidetur tamen Paulus ad pelliculæ ſectionem alludere quam iſti urgebant. Auguſtinus Excindi interpretatur pro ſpadonem fieri, nempe propter regnum cælorum. quaſi iſtis ſcilicet Paulus non imprecetur, ſed bene precetur. offendit enim eum hæc imprecatio: ſed fruſtra cuius tot exempla ſuppeditat Dauid, & noſter idem Apoſtolus 2. Tim. 4. c. 14.

Qui inquietant *οἱ ἀναστατοῦντες*. Id eſt qui uos quaſi ſedibus ueſtris pellunt, non ſinentes ſcilicet uos in Chriſto acquieſcere, ut cœperatis. Nam quiſquis prædicat Legem, cogit neceſſariò conſcientiam perpetuò trepidare, & modò huc modò illuc transferri, quum nuſquam tranquillum portum inueniat. Contrà uerò, iuſtificati ex fide pacem habemus, Rom. 5. a. 1. 13 Vocati eſtis *ἐκλήθητε*. Id eſt gratis aſciti, ut alibi ſæpe diximus.

14 Tota Lex *πᾶς νόμος*. Alibi ſæpe annotauimus, quod in genere apud Paulum dicitur, interdum reſtringendum eſſe ad id de quo agitur: ut hoc loco Legis nomen ad ſecundam tabulam. Vno uerbo *ἐν ἑνὶ λόγῳ*. Id eſt uno præcepto. Hebræorum more, qui decem præcepta idcirco uocant עשרת דברים, ut & Græci *δεκάλογον*.

15 Spiritu

A λέγω δὲ πνεύματι περιπατεῖτε, καὶ οὐ μὴ τελέσητε 16
μίαν σαρκὸς ἐπιθυμίαν.

ἡ γὰρ σὰρξ ἐπιθυμεῖ κατὰ τοῦ πνεύματος, 17
τὸ δὲ πνεῦμα κατὰ τῆς σαρκός. ταῦτα γὰρ ἀντίκειται ἀλλήλοις, ἵνα μὴ ἃ ἂν θέλητε, ταῦτα ποιῆτε.

εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε, οὐκ ἐστὲ ὑπὸ νόμον. 18

φανερὰ δέ ἐστι τὰ ἔργα τῆς σαρκός, ἅτινά ἐστι 19
πορνεία, μοιχεία, ἀκαθαρσία, ἀσέλγεια,

εἰδωλολατρία, φαρμακεία, ἔχθραι, ἔριδες, ζῆλοι, 20
θυμοί, ἐριθεῖαι, διχοστασίαι, αἱρέσεις,

φθόνοι, φόνοι, μέθαι, κῶμοι, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις, 21
ἃ προλέγω ὑμῖν, καθὼς καὶ προεῖπον, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες, βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν.

ὁ δὲ καρπὸς τοῦ πνεύματός ἐστιν, ἀγάπη, χαρά, εἰρήνη, 22
B μακροθυμία, χρηστότης, ἀγαθωσύνη, πίστις,

πραότης, ἐγκράτεια, κατὰ τῶν τοιούτων οὐκ ἔστι 23
νόμος.

οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ, τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν σὺν 24
τοῖς παθήμασι καὶ ταῖς ἐπιθυμίαις.

εἰ ζῶμεν πνεύματι, πνεύματι καὶ στοιχῶμεν. 25

μὴ γινώμεθα κενόδοξοι, ἀλλήλους προκαλούμενοι, ἀλλήλοις φθονοῦντες. 26

Dico autem, Spiritu incedite: & concupiscentiam carnis non perficietis. *Spiritu ambulãdum.*

Nam caro concupiscit aduersus Spiritũ, Spiritus autem aduersus carnem, hęc autem inter se opposita sunt: ut non quæcunq; uolueritis, eadem faciatis.

Quòd si Spiritu ducimini, non estis sub Lege

Porrò manifesta sunt opera carnis: quæ sunt, adulterium, scortatio, impuritas, proteruia,

Idololatria, uenefícium, inimicitiæ, lis, æmulationes, iræ, contentiones, diſsidia, hæreses, *Opera carnis.*

Inuidiæ, cædes, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico uobis, sicut prędixi: quòd qui talia agũt, regni Dei hæredes non erunt.

At fructus Spiritus, est charitas, gaudium, pax, lenitas, benignitas, bonitas, fides, *Fructus Spiritus.*

Mansuetudo, temperantia. aduersus eos qui sunt eiusmodi, non est lex.

Qui enim *sunt* Christi, carnem crucifixerunt cum affectibus & concupiscentijs.

Si uiuimus Spiritu, Spiritu & incedamus.

Ne efficiamur inanis gloriæ cupidi, alij alios prouocantes, alii aliis inuidentes. *Gloria inanis.*

ΚΕΦΑΛ. ϛ.

Ἀδελφοί, ἐὰν καὶ προληφθῇ ἄνθρωπος ἔν τινι παραπτώματι, ὑμεῖς οἱ πνευματικοὶ καταρτίζετε τὸν τοιοῦτον ἐν πνεύματι πραότητος, σκοπῶν σεαυτὸν μὴ καὶ σὺ πειρασθῇς. 1

CAPVT VI.

FRatres, etiamsi præoccupatus fuerit homo in aliqua offensa, uos spirituales instaurate huiusmodi hominem cum spiritu mansuetudinis: considerans temetipsum, ne & tu tenteris. *Peccãtes quomòdo corripiendi.*

16 Spiritu incedite πνεύματι περιπατεῖτε. Spiritum uocat suo more partem hominis à Spiritu Dei ueluti recens animatam, id est peccato mortuam à Deo uiuificatam. Vide Iohan. 3. a. 6. ubi etiam exposuimus quid sit caro, sicut & alibi sępe in epistola ad Romanos: nimirũ quicquid est in homine non instauratũ per gratiam in Christo fide
C apprehenso. Non perficietis οὐ μὴ τελέσητε. Sic construi solet οὐ μὴ cum subiunctiuo, pro imperandi modo. Quid sit autem carnis concupiscentiam perficere, diximus Rom. 6. b. 12.

18 Quòd si Spiritu ducimini εἰ δὲ πνεύματι ἄγεσθε. Vide Rom. 6. c. 14 & 15, ubi de hac re tota abundè disseruimus. 20 Hæreses αἱρέσεις. Vide Act. 5. d. 17, & 1. Corinth. 11. d. 19.

22 Spiritus τοῦ πνεύματος. Non sunt igitur fructus liberi arbitrij, nisi quatenus à Gratia liberatum est: & quęcunque harum uirtutum signa in ijs extiterunt qui Christum nõ cognouerunt, non fuerunt uirtutes, sed inania uirtutum simulachra coram Deo.

23 Aduersus eos qui sunt huiusmodi κατὰ τῶν τοιούτων. Si hoc accipias neutro genere, frigida admodũ fuerit sententia. Quorsum enim diceret Legem aduersus istas præclaras uirtutes latam nõ esse? Ideo periphrasin adhibui ut perspicuitati studerem. Sensus autem est, eiusmodi homines sub Lege non esse, sed sub Spiritu seu Gratia, ut dixerat suprà uersu 18. Quid sit sub Lege non esse, exposuimus Rom. 6. c. 14. & 15.

24 Qui enim *sunt* Christi οἱ δὲ τοῦ Χριστοῦ. δὲ pro γὰρ iterum positum esse liquet, ut suprà uersu secundo. Causam enim affert cur eiusmodi homines non sint sub Lege. quia, inquit, Christus, cuius Spiritu aguntur, carnem in ijs extinxit. Ergo sub Lege non esse, hoc in loco, non ad remissionem peccatorum, sed ad sanctificationem pertinet in nobis inchoatam, ut diximus Rom. 6. c. 15. Origenes tollit particulam δέ. Ambrosius legit Χριστοὶ Christi, in recto plurali.

Carnem crucifixerunt τὴν σάρκα ἐσταύρωσαν. Vide Rom 6. a. 6. Cum affectibus σὺν τοῖς παθήμασι. Cicero perturbationes & morbos animi uocat. Vetus interpres uitia conuertit. Vide Rom. 7. a. 5.

25 Si uiuimus Spiritu εἰ ζῶμεν πνεύματι. Id est, Si uerè donati sumus illo Spiritu uiuifico, qui facit scilicet, ut peccato mortui, Deo uiuamus: hõc re ipsa, id est sancta uita, testemur, quæque uerbi Dei regulæ respondeat. Hoc enim est στοιχεῖν. Vide infrà 6. d. 18.

IN CAP. VI.

1 Fratres Ἀδελφοί. Latet in hoc etiam uno uerbo argumentum. Minimè enim decet fratres inhumana feritas morum in reprehensionibus, sed sancta potius solicitudò ut qui aberrarunt reuocentur in uiam. Sed hic rursus pec-

catum uidetur in capitis ſectione: quod ego potius ab extremo ſuperioris ſectionis uerſiculo inchoarim. Videtur enim uerſ. 25. complecti ſuperioris tractationis ſummam, à qua dependent ſequentes admonitiones, tanquam ſpecies à genere. Præoccupatus προλαφθῇ. præoccupatus ſcilicet à carne & Satana, ut Matth. 26. d. 41, & 1. Pet. 5. c. 8. quis autem fratrem incautum ex inſidijs non eripuerit? Homo ἄνθρωπος. Hoc etiam uidit ſenex ille Terentianus, quum diceret, Homo ſum: humani à me nihil alienum puto. Sed & naturæ imbecillitas ita ſignificatur. A

Vos Spirituales ὑμεῖς οἱ πνευματικοί. Id eſt, Vos qui Spiritus uirtute ſubſtinemini. quos uocauit δυνατοὺς, id eſt fortes ac robuſtos, Rom. 15. a. 1. Inſtaurate καταρτίζετε. Id eſt, nitamini in eo ſupplere quod deeſt, & eum quotidie magis ac magis perficere. Vide Matth. 21. b. 16.

Cum Spiritu manſuetudinis ἐν πνεύματι πραΰτητος. Ita loquuntur Hebræi, ut omnes ueras uirtutes intelligamus à Dei gratia proficiſci. ideo hunc Hebraiſmum libenter retinuimus.

Onera fratrum portanda.

Alij aliorum onera portate: & ita complete Legem Chriſti. 2 ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, καὶ οὕτως ἀναπληρώσατε τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ.

Nam ſiquis ſibi uidetur aliquid, quum nihil ſit, hunc ſuus ipſius animus fallit. 3 εἰ γὰρ δοκεῖ τις εἶναί τι, μηδὲν ὤν, ἑαυτὸν φρενατᾷ.

Opus autem ſuum approbet unuſquiſq; & tunc in ſemetipſo gloriationem habebit, & non in alio. 4 τὸ δὲ ἔργον ἑαυτοῦ δοκιμαζέτω ἕκαστος, καὶ τότε εἰς ἑαυτὸν μόνον τὸ καύχημα ἕξει, καὶ οὐκ εἰς τὸν ἕτερον.

Prædicatores Euãgelij alendi.

Nam unuſquiſq; ſuum onus portabit. 5 ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει.

Communicet autem qui inſtituitur in ſermone, ei qui ſe inſtituit, omnia bona. 6 κοινωνείτω δὲ ὁ κατηχούμενος τὸν λόγον τῷ κατηχοῦντι, ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς.

Ne ſeducamini: Deus non irridetur. quicquid enim ſeminarit homo, hoc & metet. 7 μὴ πλανᾶσθε, θεὸς οὐ μυκτηρίζεται. ὃ γὰρ ἐὰν σπείρῃ ἄνθρωπος, τοῦτο καὶ θερίσει. B

Nam qui ſeminat carni ſuæ, ex carne metet interitum: qui ſeminat ſpiritui, ex ſpiritu metet uitam æternam. 8 ὅτι ὁ σπείρων εἰς τὴν σάρκα ἑαυτοῦ ἐκ τῆς σαρκὸς θερίσει φθοράν. ὁ δὲ σπείρων εἰς τὸ πνεῦμα, ἐκ τοῦ πνεύματος θερίσει ζωὴν αἰώνιον.

2 Legem Chriſti τὸν νόμον τοῦ Χριστοῦ. Mutua charitas toties à Chriſto inculcata, & quæ uno Chriſti Spiritu nos afflante intelligitur & præſtatur, peculiariter dicitur Chriſti Lex, ut Iohan. 13. b. 15, & d. 33, & 34, & 15. b. 12. ubi Chriſtus diſerte hoc mandatum, ſuum uocat. Tacita autem ſubeſt antitheſis inter Legem Moſis, id eſt externam laruam quam pſeudapoſtoli tantopere urgebant, & Legem Chriſti, cui ſanctificatus animus ſtudet.

3 Sibi uidetur δοκεῖ τὸ δοκεῖν & τὸ εἶναι opponuntur, ut apud Latinos Videri & Eſſe, apud nos in uernaculo noſtro ſermone, *cuider & eſtre*.

4 In ſemetipſo εἰς ἑαυτόν. Id eſt ἐν ἑαυτῷ. Hanc enim ſententiam eſſe puto, Si noſipſos approbauerimus, potius quàm alios damnemus, fore ut hac ratione, gloriæ argumentum non cogamur petere ex aliorum exemplo (qua in re ſcilicet mirum eſt quàm cęcutiamus) ſed in nobiſipſis inueniamus. Quid igitur? dicet aliquis, An cuiquam licet de ſe gloriari? minimè uerò, niſi certa cum ratione. Nam certè Apoſtolus ſibi conſcius erat donorum quæ à Domino acceperat, ut qui ſeſe iam approbaſſet, quum diceret, Imitatores mei eſtote, ut & ego Chriſti: & tamen à Phariſaiſmo procul aberat. Aliud enim eſt falſo nomine & ambitioſe ſe efferre, aliud uerè & piè ſeſe hominibus pro inſigni bonitatis Dei exemplari proponere, aliud coram hominibus gloriari ad Domini gloriam, aliud coram Deo, quaſi non omnia illi debeas in ſolidum. Itaque δοκιμαζέτω non uerti probet, quod ambiguum eſt: neque exploret, quod non ſatis eſt expreſſum. Neque enim materiam ſanctæ & iuſtæ gloriæ inuenit quiſquis ſeipſum explorat, ſed quiſquis ſeſe ita gerit ut meritò ſeſe omnibus approbet. Sic uſurpatur idem uerbum 2. Cor. 8. b. 8. Quod uerò in nonnullis codicibus additur μόνον, non eſt in Græcis ſcholijs, nec ſanè uidetur ſatis conuenire. Dixi quid mihi uideatur. alias interpretationes licebit ex commentarijs petere.

5 Nam unuſquiſque ἕκαστος γάρ. Cauſam propriè non affert proximi dicti, id eſt eius utilitatis quam ex ſui ipſius approbatione dixit capturum unumquemque, ſed potius, cur neceſſe ſit omnes potius de ſeipſis approbandis quàm de alijs condemnandis eſſe ſolicitos. C

6 Qui inſtituitur ὁ κατηχούμενος. Verbum κατηχεῖσθαι propriè quidem dicitur de primis rudimentis, ut docuimus Luc. 1. a. 4, ſed uidetur hic accipi generalius pro διδάσκεσθαι. Generalis enim eſt doctrina quæ hic traditur, ut diſcipuli magiſtrum alant. quod qui non faciat, impius quodammodo inter profanos etiam homines cenſeatur. In ſermone τὸν λόγον Conſtructio hæc Græca eſt, ut ſi dicas, doceri grammaticam. neque dubiũ eſt quin hoc pertineat ad participium κατηχούμενος. quanuis aliud putet Marcion, ut tradit Hieronymus. Vocat autem Paulus τὸν λόγον doctrinam Euangelicã, ſcripturæ more κατ' ἐξοχήν, ut Act. 16. a, 6, & alibi ſæpe. quanuis ſa piſſime addi ſoleat Κυρίου Domini, uel τοῦ Θεοῦ Dei. latetque in hoc uerbo argumentum, nequid iniqui petere uideatur. quum pro ſpiritualibus monet ut dentur carnalia, 1. Cor. 9. b. 11. Omnia bona ἐν πᾶσιν ἀγαθοῖς. Id eſt quæuis, pro facultatum & neceſſitatis ſcilicet ratione. Neque enim uult Paulus dari omnia, ſed omnibus modis gratos eſſe diſcipulos. Eſt autem Hebræa conſtructio cum præpoſitione בְּ, quaſi dicas ex omnibus bonis ſuis. ſicut in uernaculo ſermone dicimus, *de tous ſes biens* quo modo interdum accipitur ב ut Leuit. 8 g. 32. Itaque quod affert Eraſmus, λόγον accipi poſſe pro ratione (quaſi uelit Apoſtolus rationem dati & accepti conſtare inter magiſtrum & diſcipulum, ſed ita demum ſi qui tradidit, ſyncerè tradidit) prorſus eſt ἀπροσδιόνυσον. 7 Seminarit σπείρῃ. Vſitatum eſt Apoſtolo, ſumptus ſementi comparare, quàm ſequitur meſſis, id eſt, uita æterna: uel diſpendiũ, ut qui ſterili ſolo ſemina mandarit: ut 1. Cor. 9. b. 11, & 2. Cor. 9. b. 6. quæ translatio uerbi זָרַע paſſim ad omnes uitæ actiones trãsfertur. ut Prou. 21. b. 8, & 11. c. 18. Hic uerò Paulus, meo iudicio, de miniſtrorum alimentis pergit differere: & quum dixiſſet Deum non irrideri, quòd ualde hic ſint ingenioſi homines in quærendis ſubterfugijs, nunc oſtendit quanto præſtet ſpiritui ſerere (id eſt, comparandis ijs quæ ad pietatem ac religionem pertinent, bonis ſuis non parcere) quàm carni ſerere, id eſt fluxis iſtis & caducis bonis accumulandis opes impendere. quorum deſiderio ſic feruent homines, ut hic minimè omnium ſint parci: quum tamen hæc omnia perire & conſumi oporteat, illinc uerò perennis uitæ theſaurus ad nos redeat. Siquis malit carnem pro ijs accipere quæ per ſe uitioſa ſunt, φθορᾶς nomine æternum interitum interpretari licebit. Sed aſſentior doctiſſimo interpreti, qui fluxam opum naturã putat hoc nomine ſignificari. Vtrouis autem modo accipias, interitus nomen melius conuenit quàm corruptionis. 8 Carni ſuæ εἰς τὴν σάρκα ἑαυτῆς. Vulg. in carne ſua. Eraſ. per carnem ſuã, Ego puto εἰς reſpondere ל Hebræorum, tertio caſui propoſitæ & finem ſeu ſcopum declarare. 9 Bene-

A τὸ δὲ καλὸν ποιοῦντες μὴ ἐκκακῶμεν. καιρῷ γὰρ ἰδίῳ θερίσομεν, μὴ ἐκλυόμενοι. 9

Benefaciendo autem ne ſegneſcamus, tempore enim ſuo metemus, ſi non elanguerimus.

ἄρα οὖν ὡς καιρὸν ἔχομεν, ἐργαζώμεθα τὸ ἀγαθὸν πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ πρὸς τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. 10

Nempe igitur dum tempus habemus, ſimus benefici erga omnes, maximèuerò erga domeſticos fidei. *Domeſtici fidei.*

ἴδετε πηλίκοις ὑμῖν γράμμασιν ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί. 11

Videtis quàm longis literis uobis ſcripſerim mea manu.

ὅσοι θέλουσιν εὐπροσωπῆσαι ἐν σαρκί, οὗτοι ἀναγκάζουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι, μόνον ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται. 12

Quicunque uolunt ſpecioſi apparere in carne, ij cogunt uos circuncidi: tantum ne ob crucem Chriſti perſequutionem patiantur. *Circunciſio.*

οὐδὲ γὰρ οἱ περιτεμνόμενοι αὐτοὶ νόμον φυλάσσουσιν, ἀλλὰ θέλουσιν ὑμᾶς περιτέμνεσθαι ἵνα ἐν τῇ ὑμετέρᾳ σαρκὶ καυχήσωνται. 13

Nam ne ipſi quidem qui circuncidũtur, Legem ſeruant: ſed uolunt uos circuncidi, ut de ueſtra carne glorientur.

ἐμοὶ δὲ μὴ γένοιτο καυχᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται, κἀγὼ τῷ κόσμῳ. 14

A me uerò abſit gloriari, niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti: per quẽ mundus mihi crucifixus eſt, & ego mundo. *Gloriatur in afflictionibus propter Chriſtũ.*

B ἐν γὰρ Χριστῷ Ἰησοῦ οὔτε περιτομή τι ἰσχύει, οὔτε ἀκροβυστία, ἀλλὰ καινὴ κτίσις. 15

Nã in Chriſto Ieſu neque circũciſio quicquam ualet, neque præputium, ſed noua creatio.

καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσιν, εἰρήνη ἐπ' αὐτοὺς, καὶ ἔλεος, καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ θεοῦ. 16

Et quicunque ad hanc regulam greſſum dirigent, pax *erit* ſuper eos & miſericordia, & ſuper Iſraelem Dei. *Regula Chriſtiana.*

τοῦ λοιποῦ, κόπους μοι μηδεὶς παρεχέτω. ἐγὼ γὰρ στίγματα τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ἐν τῷ σώματί μου βαστάζω. 17

De cætero nequis mihi moleſtias exhibeat: ego enim ſtigmata Domini Ieſu in corpore meo porto.

9 Benefaciendo autem καλὸν δὲ ποιοῦντες. Id eſt ἐυποιοῦντες καὶ συεργετοῦντες. Nam id accipiendum eſſe de beneficentia, declarat proximus uerſiculus. quanuis in quibuſuis bonis operibus ualeat eadem doctrina. Vulg.& Eraſ. bonum autem facientes. Si non elanguerimus μὴ ἐκλυόμενοι. uel, ſi non defecerimus, quod tamen ambiguũ uideri poterat hoc in loco. Vide Marc. 8. a. 3. Sic autem omnino reſolui debet participium, quaſi ſcriptum ſit ἐχὼ μὴ ἐκλυόμεθα. ut in illo Homeri uerſiculo, Iliad. ι, ἶση μοῖραμενόντι, καὶ ἐμάλα τὶς πολεμίζοι. Vulg. non deficientes, Eraſ. non defatigati.

10 Domeſticos fidei τοὺς οἰκείους τῆς πίστεως. Id eſt, eos qui per fidem ſunt in eadem atque nos familia Domini. Vſitatum enim eſt appellãtione domus Domini Eccleſiam ſignificare. Filiorum autem Dei character eſt fides.

11 Quàm longis πηλίκοις. ad uerbum, quantis. Vulg. qualibus. in quo explicando miror curſe tantopere torquẽt interpretes: dum alij ad ſublimitatem ſententiarum referunt, ut Hilarius: alij ad ipſa literarum elementa, quæ grãdiuſcula fuerint, ut Hieronymus: alij deformitatem, quaſi Paulus imperitus fuerit pingendarum literarum, ut Theophylactus Chryſoſtomum ſequutus quæ ſanè miror cuiquam uenire in mentem potuiſſe.

12 Specioſi apparere εὐπροσωπῆσαι: πρόσωπον, id eſt ſpeciem ſeu uultum, opponit ueritati, ut alibi ſæpe diximus. inde εὐπροσωπεῖν, ppro quo dicimus in uernaculo ſermone, *faire bonne mine.* Vulg. placere. Eraſ. iuxta faciẽ placere. In carne ἐν σαρκί. Ita uocat Cæremonias externas, quarum ſuco illiti pſeudapoſtoli, conabantur aliorum ẽt ora inficere. Ob crucem Chriſti τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ. Id eſt, ob Chriſti crucifixi prædicationem, cui iſti Legem adC iungebant, ut Iudæorum bonam gratiam irent.

13 De ueſtra carne ἐν ὑμετέρᾳ σαρκί. Id eſt, quòd uos Iudaiſmo implicuerint. Sed ad circunciſionem alludit: quaſi iſtos diceret ex præciſa Galatarum cuticula Iudæorum fauorem captare.

14 Mundus mihi crucifixus eſt ἐμοὶ κόσμος ἐσταύρωται. Mundum uocat omnem hominum cæterarumque rerum ſplendorem, qui iſtis pſeudoapoſtolis perſtringebat oculos, ut præ ijs Chriſtum contemnerent, quum ipſe nihil iſtis commoueretur. Sibi enim mortuum eſſe mundum, & ſe uicißim mundo mortuum. Sed crucifigendi uocabulo uti maluit, ut oſtenderet, à Chriſto crucifixo, per quem ipſe eſſet nouus homo factus, omnem iſtam uirtutem proficiſci.

15 Noua creatio καινὴ κτίσις. Vide ſuprà 5. a. 6. & Rom. 6. a. 4.

16 Quicunque ὅσοι. Indefinita particula tollit Gentium diſcrimen, ad quas hoc prius membrum propriè ſpectat. Greſſum dirigent στοιχήσουσιν. Vulg. ſequuti fuerint. Eraſ. incedent. Mihi uidetur στοιχεῖν aliquid amplius quam περιπατεῖν ſignificare, nempe ita incedere ut certum ordinem teeas, & quaſi lineam non tranſilias. quod hic fuit exprimendum, propter additum normæ ſeu regulæ nomen.

Et ſuper Iſraelem Dei καὶ ἐπὶ τὸν Ἰσραὴλ τοῦ Θεοῦ. Id eſt, ſuper Iudæos, quorum laus non eſt ex hominibus ſed ex Deo: ut Rom. 2. d. 29. Præpoſitio autem ἐπὶ hanc gratiam declarat cælius illabi.

17 De cætero τοῦ λοιποῦ ſiue poſthac, ut apud Ariſtophanem χρόνου τοῦ λοιποῦ. ſed ſæpius non exprimitur χρόνου, ut in διὰ πολλοῦ, διὰ μακροῦ, & ſimilibus. Stigmata στίγματα. Id eſt, Inuſtas notas, quales inuri ſeruis ſolebant, magna quidem cum ipſorum infamia, unde & ſtigmatiæ dicti ſunt. ſed hæc dedecõra adeo pretioſa ſunt coram Deo, ut ea non dubitet Apoſtol. omni pſeudoapoſtolorum gloriæ opponere. Vocat igitur ſtigmata, non horrendi illius ſtigmatici idoli ſeu uera ſeu fictitia uulnera (nihil enim intereſt, quanquã fictitia eſſe ſatis cõ ſtet) ſed ea quæ cõmemorat 2. Cor. 11. additq; Κυρίου Ἰησοῦ, id eſt Domini Ieſu: quoniam, ut rectè inquit ille, Martyrem non facit pœna, ſed cauſa: ſi

mulque has notas opponit circumcisionis cicatrici. quasi diceret, Cuticulam isti abscissam proferunt, non Iesu Christi nomine, sed cum illius potius dedecore. At mihi in eo gloriari liceat quòd longè alia stigmata & longè alias cicatrices possum proferre, non Legis seruitutis, sed Christianæ libertatis testes. Nam ij demum liberi sunt qui Christo seruiunt. A

Gratia Domini Iesu Christi *sit* cum spiritu uestro, fratres. Amen. 18

ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ τοῦ πνεύματος ὑμῶν, ἀδελφοί· ἀμήν.

Ad Galatas missa fuit è Roma.

πρὸς γαλάτας ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης.

15 *Sit* cum spiritu uestro κατὰ τὸ πνεῦμα ὑμῶν. Id est, animis uestris insideat, ut Dei Spiritu magis ac magis confirmemini. Videtur autem rursus spiritum dixisse, ut eos a carnis iustitia ad Euangelium reuocet.

EPISTOLA PAVLI AD Ephesios

Παύλου ἀποστόλου πρὸς ἐφεσίους ἐπιστολή.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

2.Cor.1.a1. PAulus Apostolus Iesu Christi per uoluntatē Dei, sanctis qui agunt Ephesi, & fidelibus in Christo Iesu,

Gratia *sit* uobis et pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

Benedictio 1.Cor.1.a.3 2.petr.1.a.2 *Electio, Sanctit.*

Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nobis omni benedictione spirituali, in cælis Christo:

Sicut elegit nos in ipso, antequam iacerētur fundamenta mundi, ut essemus sancti & inculpati coram ipso per charitatem.

ΚΕΦΑΛ. α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ χριστοῦ, διὰ θελήματος θεοῦ, τοῖς ἁγίοις τοῖς οὖσιν ἐν Ἐφέσῳ, καὶ πιστοῖς ἐν χριστῷ Ἰησοῦ. B

2 χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου Ἰησοῦ χριστοῦ.

3 εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ.

4 καθὼς ἐξελέξατο ἡμᾶς ἐν αὐτῷ πρὸ καταβολῆς κόσμου, εἶναι ἡμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους κατενώπιον αὐτοῦ ἐν ἀγάπῃ.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Per uoluntatem διὰ θελήματος. Vide Gal.1.a.4. Sanctis qui sunt ἁγίοις τοῖς οὖσιν. uel, sanctis qui estis. In nonnullis codicibus additur πᾶσιν, omnibus. Et fidelibus καὶ πιστοῖς. Epexegesis. Neque enim alia est sanctorū magis propria definitio.

3 Benedictus εὐλογητός. Vide 2.Cor.1.a.3. Deus & Pater ὁ θεὸς καὶ πατὴρ Vide 1.Cor.15.c.24. Qui benedixit nobis ὁ εὐλογήσας ἡμᾶς. Hebraismus, tum in uerbo ברך quod εὐλογεῖν Græci, benedicere Latini conuertunt, tum etiam in eius constructione. Vide Mat.25.c.34. Omni benedictione spirituali ἐν πάσῃ εὐλογίᾳ πνευματικῇ. Id est, omni beneficentiæ genere, quæ uerè cælestis est ac Diuina. Nam quædam etiam sunt uitæ præsentis benedictiones: sed quæ nihil sint præ illis, partim scilicet illarum dūtaxat quasi adumbrata simulachra in filijs Dei, partim etiam cū infidelibus communes, quibus tamen, suo ipsorum uitio, fiunt condemnationis instrumenta. Vide 2.Cor.1.a.5. C

In cælis ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Heb. במרומים sub ברוכות, id est locis, ut Philip.1.b.13. quæ formula familiaris est Paulo in hac epistola. potest autem in hoc uersiculo dupliciter explicari, sententia non multum diuersa. Nam si Deum benedicentem spectemus, dicitur nobis benedicere in cælis, in quibus scilicet, quasi in suo solio, sedens, suis beneficijs nos cumulet. qua ratione commendantur dona ab eius maiestate à quo proficiscuntur, tāquam s. uerè Diuina, æterna, & ex ipso Dei solio profecta. Sin autem homines ipsos spectemus in quos ea beneficia conferuntur, dicuntur benedici in terra, quum ijs donis cumulantur quæ ad hanc uitam spectant. cuiusmodi promissiones multo plures & magis expressæ fuerunt sub Legis pædagogia, ut explicatur copiosè Deut.28. Et contrà benedici in cælis, quum ijs muneribus donantur quæ propria sunt ciuium regni cælestis, & ad æternam uitam in cælis transigendam pertinēt, ut cognitione Dei in Christo, fide, spe, charitate, cæterisq; donis quæ ex his fontibus promanant. qua ratione etiam dicimur iam in cælis uersari, Philip.3.d.19 & 20. In Christo ἐν χριστῷ. Sic rectè Vetus interpres, consentientibus omnibus nostris uetustis codicibus, & Græcis etiam scholijs. Ita etiam legit Theophylactus, nisi quòd addit Ἰησοῦ Iesu: & Hieronymus: optimeq; conueniunt sequentia, ubi assiduè repetitur præpositio ἐν. Itaque non admitto eius interpretationem qui conuertit ἐν τοῖς ἐπουρανίοις χριστῷ in rebus Christi cælestibus, quasi ἐπουράνια scriptū sit neutro genere, & χριστῷ positum pro χριστοῦ. quanuis alioqui certum sit ex Christi abundantia nos omnes haurire quicquid bonorum præsertim spiritualium habemus. Sed & χριστῷ nolim accipere tertio casu, pro ad Christi gloriā: quòd mihi uideatur omnino Apostolus causam nostræ salutis materialem, quam uocant, indicare. Cur autem magis in Christo quàm in Christum interpretari, dixi 1.Cor.1.a.2.

4 Elegit ἐξελέξατο. Id est, eligere proposuit. quod etiam explicatur uersu proximo. Aeterna enim electio est in proposito, de qua hic agitur, quum alioquin nostri respectu, tum demū dicamur eligi quum Deus suum propositū in nobis exequitur. Deinde & illud notandum est, de electione ad uitam æternam hic agi, quæ æterno proposito nititur: ideo firma ac inuariabilis sit oportet, quum Deus sententiam non mutet. Sed in temporariis muneribus aliud censendum est, quorum spatio expleto non mirum est repudiari qui ad certum tempus duntaxat electi fuerant, ut Sauli & Iudæ contigit. In ipso ἐν αὐτῷ. In ipso scilicet adoptandos, ut postea explicat. Nam Christus proponitur nobis ut mediator ergo corruptio ordine causarum præcedat necesse est in Dei proposito, corruptionem aūt creatio in iustitia & sanctitate, ut infrà 4.f.24. ut sibi Deus tum ad eos per misericordiam seruandos quos Christo eligeret, tum

A tum ad eos iustè puniẽdos qui in iniquitate cõcepti permanerẽr, aditũ sibi patefaceret. Sed ut hæ causæ suis gradib. distinguãtur, oẽs tñ in Deo sunt æternæ, ac omni tẽpore superiores. ut tẽporis rõe nec prius quicquã nec posterius hic contineat, sed causarũ dũtaxat ordine. siquidẽ necesse est ut remedij ordinatio sit morbi cõsideratione posterior. Quid ergo? dicet aliquis, Christũ facis secundariã nostræ salutis causam? Hãc enim calumniã mihi conati sunt quidã inurere. Audiat igitur quid respondeã, in proximo uersiculo. Vt essemus ἔναντι ἡμῶν. Ergo neq; q̃ iã sancti essemus, neq; q̃ Deus tales nos futuros prospiceret. Qui enim tales essemus, nisi nos Dominus elegisset & prior dilexisset? Ergo qui electionis doctrinã sibi applicãt, ut sibi quanuis licentiã arrogent, possunt manifeste ex hõc loco conuinci falsitatis: neque idcirco damnãda est hæc doctrina, ut inutilis uel curiosa, sed ut unicũ ac firmũ nostræ salutis, pacis, ac consolationis fulcrũ, utrisq;, q̃ aiũt, manib. retinenda. Sancti & inculpati ἁγίους καὶ ἀμώμους. Nempe Christi iustitia induti, cuius uirtute incipimus mori, peccato, ut Deo uiuamus. Nam qui huius iustitiæ perfectionẽ in sese quærit, quãdiu hic uiuit, mirũ ni saltẽ suæ conscientiæ testimonio refellatur. Cora ipso κατενώπιον αὐτοῦ. Id est uerè ac syncerè. Vidè Luc. 1. a. 6. Per charitatem ὃν ἀγάπῃ. Hoc nonnulli ad proximũ dictũ referũt, quòd charitatis nomen utriusque tabulæ officia complectatur. Quida malũt connectere cum ἐξελέξατο, ut significet Apostolus Dominũ sola charitate gratuita impulsum ut nos eligeret. quibus potius assentiri uelim. Sed utrique expositioni prætulerim sanè Budæi opinionem, qui hoc connectit cum sequente uersiculo, hoc modo. ὃν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς, id est nobis per charitatem prædestinatis adoptioni per Iesum Christum. Nolui tamen quicquam mutare, ex coniectura.

προορίσας ὑμᾶς εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ εἰς αὐτὸν, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,

5 Qui prædestinauit nos in filios per Iesum Christum in sese, pro sponte beneuolo affectu uoluntatis suæ.

5 Qui prædestinauit nos προορίσας ἡμᾶς. Qui dixerat superiore uersiculo, nos in Christo ab æterno electos, nunc explicat aliquid etiam adijciẽs. Eligere in Christo igitur definit nihil aliudesse quàm gratis destinare adoptioni per Christũ. addit deinde causam finalem, non subalternã quã uocant, cuius antè meminerat, sed ultimã, nempe gloriam Dei, cuius summa tum misericordia tũ iustitia in adoptione ista gratuita elucet. Sed inter electionẽ tamẽ & prædestinationẽ, si subtilius oia scrutemur, quũ alioquin electionis nomẽ latius pateat, hoc intererit, q̃ electio respicit
B partim Dei propositum, partim oppositũ reproborũ membrũ: quum mutuo se respiciant electi & reprobi: prædestinatio uerò respicit partim ipsius propositi executionẽ, ac proinde totũ tum causarum progressum quo Deus suos deducit, ut quum hic dicimur prædestinati ad adoptionẽ: alibi uerò ad opera bona, infrà 2. b. 10. alibi ad serendam crucem, ut Ro. 8. f. 29. & ad cognoscendã Dei uoluntatẽ, Act. 25. d. 14. Partim fines quos sibi Deus in eligendo proposuit nẽpe uitã æternã in honore electorũ, ut Act. 13. g. 48, Ro. 9. f. 23. & gloriã ipsius Dei, qui finis ẽ ultimus, ut infrà uersi. 6. & 12. Synonyma enim sunt, προορίσαι, προετοιμάσαι, προχειρίσεσθαι & similia, in quibus omnibus πρὸ declarat consilium Dei, quod quidẽ non modò euentus sed ẽt causas ipsas ex omni æternitate antegreditur, cõsilium, inquã quo uniuersa & singula no modò præsciunt, sed ẽt decreuit. Quos adoptaret in filios per Christũ Iesum εἰς υἱοθεσίαν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. Explicat Apostol. quõ accipiendũ sit quod antè dixerat nos in Christo electos ab æterno, ita nempe ut Christus substernat Dei æterno cõsilio, qui per eũ unũ cõstituit oẽs electos ad suum finẽ adducere: Neque enim Christum hic cõsiderat nudè ut Deũ Patri ὁμοούσιον & per omnia æqualẽ (qua ratione nõ in ipso sed ab ipso situt & a Patre & a Spiritu sancto electi sumus, quũ Dei οὐσία diuidi nec possit nec debeat) sed ut mediatorẽ, in quo uno gratis adoptati & reconciliati seruemur. Iam uerò, ut antè diximus, corruptio reconciliationẽ præcedat necesse est, & integritas corruptionẽ, causarũ ordine: ex quo fit ut Deũ meritò dicamus, antequã hominẽ conderet, primùm constituisse gloriã suam in seruandis per misericordiã nõnullis patefacere: quum primum omnium soleant oẽs artifices de fine constituere: deinde ut hunc finẽ consequeretur, decreuisse hominẽ condere marem & fœminam, integros quidẽ illos, sed qui sponte lapsi, sese posterosq; suos redderent iudicio Dei obnoxios: ex quibus postea certos quos illi libuisset selectos per misericordiam seruaret: ac demum his constituti, decreuisse opus illud ædere omnium pulcherrimum & magnificentissimum, nẽpe ut Verbũ illud æternũ Caro fieret. in quo adoptati quos ei rei prædestinasset, ac suo tempore sapiẽtiam, iustitiam, sanctificationẽ, redemptionẽ gratis per fidem adepti, seruarentur. Christus ergo, ut mediator, non modò primaria, sed ẽt unica est salutis nostræ materia, quum nullum sit aliud nomen sub cælo in quo nos oporteat saluos fieri. Christus is est in quem unum tendit nostra electio, quùm per eum unum gratis seruentur electi. Christus denique is est in quo uno quærere electionis nostræ declarationem & executionem oportet: quũ per eũm unum Pater æternum suum illud de nobis decretum declaret & exequatur. Sed tamen tantum abest ut, si
C causarum ordinem spectes, Pater in Christo mediatore causas quæsierit eligendi aliquos ad salutem, ut contrà, quia Deus aliquos decreuerat eligere & per misericordiam seruare, idcirco Christum ipsum, quatenus homo est, primum omnium prædestinarit, in quo cæteros seruaret. quod & explicatur infrà, & diserte exprimitur 1. Pet. 1. d. 20. Nisi quis ita insanit, ut Deum prius existimet decreuisse quomodo consiliũ suum exequeretur, quàm consilium ullum cepisset: prius de instauratione electorum quàm de hominis creatione & lapsu deliberasse: prius denique lapsum atque adeo creatum esse hominem quàm Deus de hominum conditione futura certum consilium cepisset. quæ omnia quũ sint absurdissima, ex eorum tamen placitis necesse est consequantur qui in Christo mediatore quærunt propositi dei causas. Clament isti igitur quantum libuerit, nos Christum facere secundariam salutis nostræ causam (quod tamen falsum esse suprà ostendimus) hoc ego uicissim respondebo, me nec posse nec uelle Christum aliter quàm Dei ac hominum pacificatorem intueri. aperti ssimè uerò insanire qui in ordine causarum texendo, uel propositũ non modo creationis sed etiam lapsu posterius, uel morbum remedio posteriorem faciant.

In sese εἰς αὐτὸν. Id est ὂν ἐαυτῷ. quibus uerbis excludit Apostolus quæcunque usquam sunt extra Deum, ut Deũ in suis eligendis nihil neque præiens (solus enim est æternus) neque futurum in cælo aut in terra, sed seipsum unum spectasse, in quo uno sapientissimi & iustissimi sui consilij causas inuenerit. qua ratione minimè excluditur à Patre, sed cum illo unitur Filius & Spiritus, quum hi tres sint unus Deus. quod & ipsum in consilij executione & singulis causis diligenter est considerandum: ita ut neque discerpamus οὐσίαν, neque personas confundamus. Vulg. in ipsum, εἰς αὐτὸν quod non conuenit. Sed multo etiam absurdius quidam interpretatus est in eundem, id est εἰς τὸν αὐτὸν.

Pro sponte beneuolo affectu uoluntatis suæ κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ θελήματος αὐτοῦ. Vtroque hoc nomine res eadem, id est amor gratuitus, significatur, & de quo Dominus ueluti sibijpsi placet, ut sæpe iam diximus. quo fit ut Paulus altero sæpe sit contentus. Sed tamen hoc in loco non est inanis hæc repetitio (tum propter emphasin ex Hebræorum idiotismo, ut quum ברטיטחיון id est è luto luti dicunt, Psal. 40. a 3. quem pleonasmum iterum annotauimus infrà, uers. 19. & 4. f. 23) tum uerò maximè ut intelligatur gratuitum Dei amorem hic considerari à Paulo in primo gradu, id est in proposito. Nam primum omnium constituit Deus quos uellet honoris uasa fieri. cuius decreti causa omnis in ipso Deo est posita, cui ita placuit ad gloriam suam in illis declarandam. Deinde quos proposuit gratos habere, eos in Christo sibi gratos effecit, in eo ipsos contemplans, cui suo tempore adiungũtur. Neq; enim apud Deũ Christus passurus minus ualuit quàm passus, quum sint apud eum omnia præsentia. Tertius demum gradus est, quo ipse eos efficaciter uocatos Christo per fidem inserit; non prius definens eos quotidie magis ac magis instaurare, quàm uero Filio suo cõformes factos, pro filijs & hæredib. regni æterni obsignet. Cæterum τῷ εὐδοκίᾳ. Vulgata & Eras. conuertunt beneplacitum. quidã etiã arbitriũ, non satis expressè, ut mihi uidet: quia εὐδοκία solos electos respicit, nonmodò quòd Deus in eos bene sit affectus, sed etiam quia spõte eos amat adeo ut ex eo quasi uoluptatẽ capiat. Ideo gratuitã beneuolentiã alibi conuerti, hic uero quia τῷ θελήματι adiũgitur, affectum sponte beneuolũ,

Laus. Ad laudem glorioſæ gratiæ ſuæ, qua gratos nos reddidit in illo dilecto.

Redemptio. Remiſsio peccatorum. In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius, remiſsionem *inquam* peccatorum ex diuite ipſius gratia,

Qua redundauit in nos omni ſapientia et intelligentia.

Voluntas Dei. Patefacto nobis myſterio uoluntatis ſuę, ſecundum gratuitam ſuam beneuolentiam quam propoſuerat in ſeſe,

Nempe ut in pleni temporis diſpenſatione recolligeret omnia in Chriſto, tum quæ in cælis ſunt, tum quæ in terra: in ipſo *inquam*.

6 εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ, ἧς ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς ἐν τῷ ἠγαπημένῳ. A

7 ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν παραπτωμάτων, κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ,

8 ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει,

9 γνωρίσας ἡμῖν τὸ μυστήριον τοῦ θελήματος αὐτοῦ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν αὐτοῦ, ἣν προέθετο ἐν αὐτῷ

10 εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν, ἀνακεφαλαιώσασθαι τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ, τὰ ἐπὶ τοῖς οὐρανοῖς καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν αὐτῷ. ἐν

6 Ad laudem glorioſæ ſuæ *εἰς ἔπαινον δόξης τῆς χάριτος αὐτοῦ* Id eſt, ut beneficentia ipſius ſicut ſummam laudem meretur, ita etiam prædicetur. Cuius enim animus tantam iſtam Dei bonitatem complecti poſsit? Vide Rom. 6.b.6.7.& 8.& capita Euangelij Iohannis 13.14.15.16.17. Gratis nos ſibi acceptoſ effecit *ἐχαρίτωσεν ἡμᾶς* Heb. חנן ficto quidē uerbo, in coniugatione Hiphil, ſicut etiā fictum eſt *τὸ ἱκανῶσαι*. 7 Ex diuite ipſius Gratia *κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ*. Vulg. ſecundum diuitias gratiæ eius. Vide Rom. 2.a.4. 8 Qua *ἧς* Id eſt per quam, ſcilicet gratiam ſeu beneficentiam. poſitum enim eſt relatiuum in caſu antecedentis, Græcorum more. Vulg. quæ, *ἥν*. Eraſ. de qua, *ἐξ ἧς*. Omni *ἐν πάσῃ* Id eſt perfecta & integra, ut 1. Cor. 13. a. 2. Eſt ergo Chriſtus crucifixus uere cæleſtis & omnium etiam Angelorum captum ſuperans ſapientia, quanuis mūdus eam pro ſtultitia habeat. Eſt enim *μυστηριώδης*, & ab ijs ſolis intelligitur qui perfecti uocantur, quod Dei gratia duce, perfectionis uiam inſiſtunt, 1. Cor. 2. b. 6. & 7. B Itaque apage à nobis os illud impium & blaſphemum iſtius qui nuper in illum Pauli locum ſcribens, auſus eſt aperte Chriſtum crucifixum negare ſapientiam eſſe, ſed ſapientiæ duntaxat rudimenta: atque illud etiam, Deus bone, quā impiè & quàm confidenter aſſerere, Paulum in ſuis omnibus Epiſtolis nihil quàm rudimenta ſcripſiſſe, habuiſſe uerò abſtruſiorem quandam ſapientiam, quam ſcriptis non tradiderit, ſed ſolum quoſdam perfectos docuerit: nempe eam quam ipſe commentus ſuis perfectis uenditat. Intelligentia *φρονήσει* Id eſt *συνέσει* ut Coloſ. 1. b. 9. Sic enim malo interpretari quàm prudentiam cum Vetere interprete & Eraſmo. Nonnulli porrò iſta connectunt cum ſequenti participio *γνωρίσας*, ut poſt *ἡμᾶς* punctum ſcribatur. quam diſtinctionem ſequitur Hieronymus & Græcus etiā Scholiaſtes. Quidam uerò hæc nuper ita conuertit, qua erga nos tam largè uſus eſt, ſumma cum ſapientia atque prudētia, & certè *οὗ* pro *οὗτος* non raro accipitur, ut ſæpe annotauimus. Sed non dubito quin hæc potius declarent Euangelicæ myſterij dignitatem, ad quam gratis nos Dominus uocarit.

9 Myſterio *μυστηρίῳ* Id eſt arcano. Quis id enim unquam per ſe uel ſuſpicari poſsit? Accedit autem ad conſilij Dei executionem primum in eo quod Chriſtum ſuo tempore exhibuit mundo, idque gratis, ſicut etiā gratis id propoſuerat in ſeſe: deinde in eo quod ad Chriſtum gratis etiam uocauit quos gratis prædeſtinarat, primum ex Iudæis, poſtea uero ex Gentibus. Cæterùm quod Vetus interpres *μυστήριον* hoc loco conuertit ſacramentum, abſurdius eſt quàm ut refutatione indigeat. Quanuis enim Græci theologi interdum *μυστήρια* uocarint quæ Latini ſacramenta, tamen ex eo non efficitur *μυστήριον* ubique declarare ſacramentum. Eraſmus uero arcanum rectè interpretatus eſt. ſed tamen Græcam uocem ab ipſo etiam Cicerone uſurpatam malui retinere: quod myſterij nomen non quoduis arcanum temerè ſignificet, ſed rebus ſacris ac Diuinis propriè tribuatur. quod fortaſsis Veterem interpretem fefellit.

In ſeſe *ἐν αὐτῷ*. Vel, in ipſo *ἐν αὐτῷ*, ſcilicet Chriſto. Sed tamen illud malo. uidetur enim propoſiti fontem rurſus aperire, ut omnis opinio præſentis uel præuiſi meriti tollatur. Quocunque autem modo accipias, hinc quoque apparet, in cauſarum ordine Chriſtum, quatenus eſt mediator, ſubſterni *τῇ εὐδοκίᾳ*, unde *προορισμὸς καὶ ἐκλογή*: ipſam uero *εὐδοκίαν τῆν προθέσει*, ubi neceſſe ſit conſiſtere, cuius cauſa ſcilicet in ipſius Dei quaſi ſinu ſit poſita.

10 *Nempe* ut in plem temporis diſpenſatione *εἰς οἰκονομίαν τοῦ πληρώματος τῶν καιρῶν*. Huiuſmodi exegeticæ particulæ ſæpiſsime ſubaudiuntur, ut infrà uerſ. 13. & aliis innumerabilibus locis. Illud autem liquet, Apoſtolum in eo uerſari ut explicet quid myſterij nomine ſignificare uoluerit: & tempus illud quo exhibitus eſt Chriſtus mundo, uocari ſolere plenitudinem temporum, id eſt, tempus illud quod reuolutis ſeculis tandiu expectatum, tandem aduenerit, ut expoſuimus Gal. 4 a. 4. Iraque non poſſum *εἰς οἰκονομίαν* aliter declarare quàm *ἐν οἰκονομίᾳ* ita ut ad uerbum ſequens, non autem ad uerbum *προέθετο* referatur. additum autem ſit nomen *οἰκονομίας*, id eſt diſpenſationis, ut intelligamus Chriſtum non fuiſſe in mora, ſed Dei prouidentiam ſingula temporum momenta gubernaſſe. Eraſmus, C uſque ad diſpēſationem: quam interpretationem ſi ſequamur, neceſſe fuerit exponere, quam propoſuit in ſeſe, id eſt, quam habuit incluſam ſiue continuit penes ſe. quod mihi uidetur uiolentum.

Recolligeret *ἀνακεφαλαιώσασθαι*. Vulg. inſtaurare, non expreſſa ſententia Apoſtoli. Ideo Eraſmus conuertit, ut ſummatim inſtauraret: ſed ne ſic quidē ſatis expreſſe. Significat enim *τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι*, partes diſiectas & diuulſas in unum corpus coniungere. ut quum oratores breuem enumerationem argumētorum texunt, aut qui calculos ſubducunt, ſingula in unam ſummam reuocant. Sic dicuntur omnes fideles in unum Chriſtum recolligi, quia ſcilicet fide cum ipſo coniuncti ſunt, ueluti unius hominis inſtar: ut qui nonniſi in illo uno poſsint placere in quoſolo Pater acquieſcit: adeò quidem ut tota Eccleſia interdum Chriſti nomine cenſeatur, ut pluribus expoſuimus Gal. 3. c. 16. Neque tamen hoc uerbum deduco à *κεφαλή*, cū Chryſoſtomo & Theophylacto, quòd Chriſtus infrà uerſ. 22. dicat caput eſſe ſupra omnia (uidet enim hoc mihi lōgius petitū) ſed à *κεφάλαιον*, q ſummā & breuē multarū partium collectionē declarat: unde *τὸ κεφαλαιοῦν* et *τὸ ἀνακεφαλαιοῦσθαι*, quę paſsim occurrūt, p repetito calculo ſummā cōtrahere. niſi malimus *ἀνά* poni pro *σύν*, ut in *ἀναμιγνύω*, & ſimilib. Quid multis? ab ipſo ētApoſtolo ſic uſurpāt hoc uerbū, Rom. 13. c. 9. Omnia *τὰ πάντα* Scio hunc locū ſolere explicari de Angelis. Ego ut nemini præiudicium affero, ita ſimpliciter dicā quid mihi ſimpliciſsimū & maximè appoſitū uideat. Sæpe iā annotauimus *τὸ παθόλου* frequenter apud Paulū ad id de quo agitur eſſe reſtringendum, ut 1. Cor. 15. d. 28. & 6. c. 12. & 8. a. 1. & alibi ſæpenumero. Sic ergo hoc in loco quū de mediatoris officio differatur, ſit aūt mediator ſolis electis deſtinatus, appellatione *τῶν πάντων* intelligo totum ipſius Eccleſię corpus, q poſtea in duas ueluti partes diuiditur: nempe in ea quæ ſunt in cælis & ea quæ ſunt in terris. Conſiderat enim Apoſtolus patefacti myſterij ſiue exhibiti ſuo tempore Chriſti tempus: ante cuius aduentum quū ex hac uita migrarint tam multi, ſignificat Paulus eos etiam in eundem Chriſtum eſſe collectos. ſilum enim ab æterno deſtinatum eſſe mediatorem in quo recolligerentur tam ij quorum Spiritus tempore ad uentus ipſius iam in cælis eſſent (qui ſcilicet eum uenturum fide apprehenderant) tum ij qui eſſent in terris. Denique per ea quæ in cælis ſunt, ſimpliciter intelligo fideles ante Chriſti aduentū mortuos: nec diſputo quo iſte adbeatos Angelos pertineāt: de quib. nolim ſubtilius philoſophari, quū ſatis cōſtet Chriſtū mediatorē eſſe Dei & hominum, non autem

A autem Angelorum constitutum: qua de re hic disseritur. Per ea autem **quæ in terris sunt, eos accipio quos** Christus uiuos deprehendit, uel qui sunt eius aduentum consequuti. quorum rursus duas species facit Apostolus, quæ tamen in unum Christum coaluerint, Iudæos nimirum & Gentes. Necui uerò uideatur coacta ista interpretatio particulæ uniuersalis, non dubium est quin sic prorsus accipiatur Gal. 3. d. 22. quod multo etiam planius fiet si quis eumlocum cõferat cum eo quod scriptum est Rom. 3. b. 5. & 11. d. 32. Et ita etiam explico quod scriptum est Coloss. 1. c. 20.

In ipso *inquam* ἐν αὐτῷ. Redundant ista, ex Hebræorum idiotismo, qui expresso antecedente adijciunt etiam relatiuum. quod sæpe etiam faciunt Ionες, ut alibi annotauimus ex Herodoto, Latini nõ item. Exposui tamen per epanalepsin, ut mollius cohæreret proximus uersiculus.

ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν, προορισθέντες κατὰ 11
πρόθεσιν τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν
βουλὴν τοῦ θελήματος αὐτοῦ,

εἰς τὸ εἶναι ἡμᾶς εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ, 12
τοὺς προηλπικότας ἐν τῷ χριστῷ.

ἐν ᾧ καὶ ὑμᾶς, ἀκούσαντες τὸν λόγον τῆς ἀλη 13
θείας, τὸ εὐαγγέλιον τῆς σωτηρίας ὑμῶν, ἐν
ᾧ καὶ πιστεύσαντες ἐσφραγίσθητε τῷ πνεύ-
ματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ,

ὅς ἐστιν ἀρραβὼν τῆς κληρονομίας ἡμῶν, εἰς 14
ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως, εἰς ἔπαινον
B τῆς δόξης αὐτοῦ.

διὰ τοῦτο κἀγὼ ἀκούσας τὴν καθ' ὑμᾶς πίστιν 15
ἐν τῷ κυρίῳ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάν
τας τοὺς ἁγίους,

οὐ παύομαι εὐχαριστῶν ὑπὲρ ὑμῶν, μνείαν ὑ- 16
μῶν ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

In quo etiam lecti sumus, quum essemus prædestinati secundum propositum eius q̃ omnia efficit ex consilio uoluntatis suæ: *Prædestinatio.*

Vt nos simus laudi gloriæ ipsius, qui priores sperauimus in Christo.

In quo *sperastis* & uos, audito sermone ueritatis, *id est* Euangelio salutis uestrę: in quo etiam posteaquam credidistis, obsignati estis Spiritu illo promissionis sancto, *Verbum veritatis, Euangelium*

Qui est arrhabo hæreditatis nostrę, dum in libertatem uindicemur, ad laudem glorię ipsius. *Spiritus sanctus*

Propterea etiam ego quum audissem eã quæ in uobis est fidem in Domino Iesu, & charitatem in omnes sanctos. *Fides*

Non desino gratias agere pro uobis, mentionem uestri faciens in precationib. meis. *Dilectio gratiarum actio*

In quo etiam lecti sumus ἐν ᾧ καὶ ἐκληρώθημεν. Κληροῦσθαι dicuntur magistratus qui sortitò creantur. Translatitiè uerò hic dicitur de uocatione ad Christum allusione scilicet facta ad duodecim tribuum portiones sortitione distributas, & huc quoque, quòd populus Israel peculiariter Domini funiculus & hæreditas dicatur. Nam Iudæorũ uocationem commemorat Paulus priore loco, iterum recurrens ad Dei prædestinationem, ex æterno ipsius cõsilio: nequid hic sibi tribuant Iudæi, quasi suo merito hanc prærogetiuam habuerint. deinde ne curiosè inuestigetur cur priores uocati sint Iudæi. Nam in promissione nõ subsistit Paulus hoc in loco, sed usque ad ipsum promissionis fontem ascendit, quo nihil est superius. Eius qui omnia efficit τοῦ τὰ πάντα ἐνεργοῦντος Vide ut omnia sine exceptione tribuat Dei gratiæ. Sed num idcirco stipites sumus? minimè. nam ea est quæ efficit in nobis & uelle & perficere. Philip. 2. b. 13.

11 Laudi Gloriæ ipsius εἰς ἔπαινον τῆς δόξης αὐτοῦ. Quidam uertunt laudi & gloriæ ipsius. quæ interpretatio ex Græco contextu refellitur. Gloriam enim Dei hoc in loco, & infrà uers. 14. pro Deo glorioso dixit, Hebræorum more, quem exposuimus 1. Cor. 2. b. 8. Qui priores sperauimus τοὺς προηλπικότας. Manifestè loquitur de Iudæis, quibus prioribus exhibitus fuit Christus, & apud quos cœpit Ecclesia. Itaque miror ueteres in hoc explicando loco tam procul aberrasse à scopo. Nam Hieronymus ad præscientiam diuinam refert, in qua fideles sperarint ab æterno. quod dictum, ut Origenis dogmata redolens, non immerito uidetur à Russino reprehendi. Theophylactus præpositionem πρὸ ad exitum spei refert. Ambrosius huc putat pertinere quòd Apostoli in Christum uenturum sperarint. quæ omnia profecto sunt ἀπροσδιόνυσα, sunt autem ab Erasmo diligenter annotata.

C

13 In quo *sperastis* & uos ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς. Sub. ἠλπίκατε. Nunc igitur Gentes Iudæis exæquat, ut utrique in Christo coalescentes non habeant de quo conquerantur, sed de quo pariter gratias agant. Sermone ueritatis τὸν λόγον τῆς ἀληθείας. Id est sermone illo qui propriè uerax est quum à Deo proficiscatur qui mentiri non potest. *Id est* Euangelio τὸ εὐαγγέλιον, Id est, fausto illo & fœlici nuntio. Obsignati estis ἐσφραγίσθητε. Vide Iohan. 6. c. 27. 1. Cor. 1. a. 6. Est autem sumpta translatio à sigillis quorum scilicet impressione, authentica ab incertis, & à falsis genuina distinguimus. Spiritu illo promissionis τῷ πνεύματι τῆς ἐπαγγελίας τῷ ἁγίῳ. i. Spiritu illo qui non affert Legis & seruitutis terrorem, sed promissionem gratuitæ adoptionis suis donis obsignat in credentium animis. Nam idem Spiritus confirmat in fide, qui fidem gignit. 14 Arrhabo ἀρραβών. Vulg. pignus. Vide 2. Cor. 1. d. 22. Scriptum est autem ὅς ἐστιν, pro ὅ ἐστιν, quum præcedat τὸ πνεῦμα, uel habita sensus ratione, quia scilicet τὸ πνεῦμα Θεός ἐστιν, ut Photio placet. uel propterea quòd sequitur ἀρραβών. ut in illo Ciceronis, Tum domicilia coniuncta, quas urbes dicimus. & in illo Terentij, Nunquam æquè paupertas onus uisum est mihi graue. Dum in libertatem uindicemur εἰς ἀπολύτρωσιν τῆς περιποιήσεως. Duplicem constituit Paulus ἀπολύτρωσιν, id est liberationem: unam qua redimimur, persoluto pretio, Christi scilicet sanguine, ut à seruitute peccati & mortis manumittamur, ut copiosius explicat Paulus Rom. 7. cuius etiam meminit suprà uers. 7. alteram qua in istam libertatem prorsus uindicemur Nos enim quamuis liberos, retinet tamen per uim peccatum in aliqua seruitutis specie, ut quod uolumus non faciamus, Gal. 5. c. 17. & mors etiam nexos in uinculis tenet, in diem illum iudicio supremo destinatum, quo nos Christus ut à se redemptos liberali causa manu asseret. Non pugnant igitur inter se istæ duæ liberationes, sed illa quidem peracta est, hanc uerò speramus. ut Luc. 21. f. 28. Ro. 8 c. 23. & infrà 4. g. 30. cuius est arrhabo Spiritus sanctus, ex quo scilicet nos manumissos esse didicimus per fidem, ut nos tandem in iustam libertatem ex malę fidei possessoris potestate asserendos esse non dubitemus. Illam igitur licebit ἀπολύτρωσιν ἐλευθερώσεως docendi causa uocare, cuius passim meminit Apostolus, ut Rom. 6. d. 22. & 8. a. 2. hæc uerò dicetur ἀπολύτρωσις τῆς περιποιήσεως, id est ad uerbum, liberatio uindicationis siue assertionis Nam τὸ περιποιεῖσθαι id declarat quod Latinis asserere & pro suo uindicare, cuius uerbale nomen est περιποίησις. Vulg. in redemptionem acquisitionis. Erasm. in redemptionem acquisitæ possessionis. quod ita explicari solet, quasi acquisita possessio dicatur res ipsa acquisita, id est Ecclesia, quæ suo tempore redimenda sit, id est plenè liberanda. Hæc uerò explicatio ersi in eandem sententiam recidit, tamẽ, ut mihi quidem uidetur, non ita est plana & expressa. & uim etiam nonnullam affert uerbis. Nam περιποίησις pro acquisite hæreditate nusquam memini legere.

Vt Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, pater 17 ille gloriæ, det uobis Spiritum ſapientiæ & reuelationis, per agnitionem ipſius:

ἵνα ὁ θεὸς τ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ πα- A
τὴρ τ δόξης δῴη ὑμῖν πνεῦμα σοφίας καὶ
ἀποκαλύψεως, ἐν ἐπιγνώσει αὐτ.

Illuminatis oculis mentis ueſtræ: ut ſciatis quæ ſit ſpes illa uocationis ipſius, & quæ opes gloriæ hęreditatis ipſius in ſanctis: 18

πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμοὺς τ διανοίας
ὑμῶν, εἰς τὸ εἰδέναι ὑμᾶς τίς ἐστὶν ἡ ἐλπὶς τ
κλήσεως αὐτ, καὶ τίς ὁ πλοῦτος τ δόξης τ
κληρονομίας αὐτ ἐν τοῖς ἁγίοις,

Et quæ ſit excellens illa magnitudo potẽ- 19
tię ipſius in nos qui credimus, pro efficacitate fortis roboris ipſius:

Coloſ. 2.c. 19 infrà 3.b.7

καὶ τί τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος τ δυνάμεως αὐτ εἰς ἡμᾶς τοὺς πιστεύοντας κατὰ τὴν ἐνέργειαν τ κράτους τ ἰσχύος αὐτ,

Quam exeruit in Chriſto, quum ſuſcitauit eum ex mortuis, & collocauit ad dextrã ſuam in cælis, 20

ἣν ἐνήργησεν ἐν τῷ χριστῷ, ἐγείρας αὐτὸν
ἐκ νεκρῶν, καὶ καθίσας ἐν δεξιᾷ αὐτ ἐν τοῖς ἐ-
πουρανίοις,

Longè ſupra omne Imperium, ac Poteſtatem & Potentiam, & Dominium, & omne Nomen quod nominatur non ſolum in ſeculo hoc, uerumetiam in futuro. 21

ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ
δυνάμεως καὶ κυριότητος, καὶ παντὸς ὀνόματος
ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ
καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.

Caput Eccleſiæ.

Et omnia ſubiecit ſub pedes eius, eumq; conſtituit caput ſuper omnia ipſi Eccleſiæ, 22

καὶ πάντα ὑπέταξεν ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ καὶ
αὐτὸν ἔδωκε κεφαλὴν ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ, B

17 Pater ille gloriæ ὁ πατὴρ τῆς δόξης. i. (ex Hebræo idiotiſmo, quem expoſuimus 1. Cor. 2. b. 7.) Pater illegloriæ plenus, qui & Deus eſt & Deus Domini noſtri Ieſu Chriſti, quatenus ſcilicet homo factus eſt, ut eundem atq; nos Deum haberet, & nos eundem patrem atque ipſe haberemus, de qua de re diximus Iohan. 20. d. 17.

Spiritum ſapientiæ πνεῦμα σοφίας. Id eſt donum ſapientiæ per Spiritum ſanctum, ut expoſuimus alibi. Sapientię autem ac reuelationis nomine quid ſignificet, diximus 1. Cor. 14. b. 6. quãquam mihi uidetur hic latius patere, ita ſcilicet ut illud declaret à quo non ficti Chriſtiani omnes perfecti dici poſſunt: quibus ſcilicet Dominus mirifica illa ſuæ beneuolentiæ arcana patefecerit in Chriſto, in quo ſunt omnes theſauri ſapientiæ abſconditi. Per agnitionem ipſius ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ. Eraſmus, per agnitionem ſui. Atqui αὐτοῦ potius ad Chriſtum pertinet, ex quo agnito omnem ſapientiam Diuinam haurimus. Deinde quod ſcribit in hunc locum, philoſophos cognouiſſe quidem Deũ, at non agnouiſſe: certè ad rem non pertinet, quum hic agatur non περὶ τοῦ γνωστοῦ τοῦ θεοῦ, ut loquitur Apoſtolus Rõ. 1. c. 19. id eſt de eo quod præeunte naturæ luce homines poſſunt in Deo cognoſcere: ſed de Chriſti myſterio, quod caro & ſanguis ne ſuſpicari quidem, nedum reuelare poſsit. Sed & impium eſt quod Hieronymum annotat Eraſmus obſeruare de Patre prius cognito, cuius per reuelationem Spiritus denuo cœperimus recordari: nempe ut Platonica reminiſcentia ſtatuatur. Sed tamen non temerè Paulus agnitionem potius ſcripſit, quàm cognitionem: quanuis interdum iſta confundantur. Neque enim ſatis eſt Chriſtum cognouiſſe, ſed etiam agnoſcendus eſt nobis quotidie magis ac magis. quam ſemel cognouimus. quo fit ut nunc ijs ipſis ſapientiam precetur Apoſtolus, in quos antea uerſ. 8. dixerat, omnem ſapientiam eſſe à Domino effuſam. 18 Illuminatis oculis πεφωτισμένους τοὺς ὀφθαλμούς. Vulg. & Eraſ. illuminatos oculos, quo ſit ut oratio non cohæreat. Itaque Hieronymus à ſeipſo diſſentiens, quum alibi Paulũ ut Græci ſermonis imperitum immeritò arguat, hic contrà conatur illum excuſare ubi nulla excuſatione indiget, cõiungitq; iſta cum participio ἐπήσας, id eſt cum initio uerſ. 15. nempe ut ex anantapodoto, quod nuſquã eſt, ſynchyſin faciat. Ambroſius uerò longè meliorem rationem inijt, ita ſcilicet ut iſta cum uerbi δῴη connectantur. ſed non recte inſeruit uerbum habere: quum potius ſupplenda fuerit copula, ex Hebræorum more, ut Iohan. 10. c. 16 & 1. Tim. 4. a. 3. & alibi ſæpe, hoc modo, Vt det nobis Deus Spiritum ſapientiæ, &c. & illuminatos oculos, &c. Eraſmus uerò miratur Chryſoſtomum & Theophylactum, nullum hic ſcrupulum ſenſiſſe, aut ſi ſenſerunt, diſſimulaſſe. Sed, obſecro, qui ſcrupulum ſentirent ubi nuſquam eſt? Nemo enim eſt, opinor, cui non ſit ſatis notum, quartos caſus abſolutè poſitos, non modò excuſari apud Græcos, ſed etiam inter elegantes Atticiſmos numerari. Quæ ſit ſpes illa uocationis eius τίς ἐστιν ἡ ἐλπὶς τῆς κλήσεως αὐτοῦ. Id eſt, quæ bona uos ille ſperare iubeat, uos ad Chriſtum uocans. Spẽ enim poſuit pro bonis ipſis quæ ſperamus, μετωνυμικῶς, ut Rom. 8. e. 24. & Gal. 5. a. 5. 19 Fortis roboris τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος. Id eſt τῆς κραταιᾶς ἰσχύος, ex Hebræorũ idiotiſmo, quẽ annotanimus ſuprà uerſ. 5. & infrà 4. f. 23. C

20 Et collocauit καὶ ἐνάθεσεν. In duobus codicibus ſcriptum inuenimus καὶ καθίσας, ut etiam legit Vetus interpres, idque rectius. Ponitur autem τὸ καθίσαι hoc in loco quaſi in coniugatione hiphil, ut Mat. 21. a. 7.

In cælis ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Heb. במרומים ut ſuprà uerſ. 3. ſub מרומיה. i. locis. Vulg. & Eraſ. in cæleſtib. nimium obſcurè. Significat autem Sedere ad dextram Patris in cælis, conſortem eſſe imperij illius ſummi: cuius etiam reſpectu, Dei maieſtatem dicimus eſſe in cælis, non quòd illic ſit incluſa, ſed quòd illic potiſsimum emineat. quãquam quod ad humanitatem Chriſti attinet, certũ ſit in cælo eſſe, non in terra: quòd alioquin imaginaria ſit ipſius aſcẽſio, & imaginarium corpus. qua de re pluribus Auguſtinus in epiſtola ad Dardanum.

21 Longe ſupra omne imperiũ ὑπεράνω πάσης ἀρχῆς. Inepte ſunt curioſi qui ex hoc loco & ſimilibus occaſionẽ arripiunt garriendi de Angelorum ordinibus. Simpliciter enim Apoſtolus ſupra omnem omnium rerum creatarum præſtantiam Chriſtum euehit. Habet autem etiam præpoſitio ὑπὲρ ſuum pondus, quam nec Vetus interpres nec Eraſmus expreſsit: ut intelligamus Chriſtum non ſimpliciter, ſed infinitis partibus excellere. Et omne nomẽ, &c. καὶ παντὸς ὀνόματος, &c. Id eſt, & quicquid exiſtit. Niſi malimus nomẽ pro re celebri: & nominari, accipere pro celebrẽ eſſe: ut apud Hebræos uiri celebres dicuntur אנשי חשם, id eſt uiri nominis. quo modo etiã in uernaculo noſtro ſermone loquimur. Non ſolùm, &c. ἀ μόνον, &c. Hoc refero ad totum complexum ſuperioris orationis, non aũt ad participiũ ὀνομαζομένου. Significat enim Paulus hanc Chriſti præſtantiã nõ eſſe tẽporariã, ſed æternã: ita ſcilicet ut futurũ etiam ſeculum comprehendat. Alioquin cogemur per futurũ ſeculũ interpretari regnũ cæleſte: quod tamẽ non põt ſimpliciter dici futurum, quum iam exiſtat, ſed noſtri duntaxat habita ratione, quibus nondum eſt præſens: ut planè ſit uiolenta interpretatio. Deinde dicendum fuiſſet, non ſolum quod nominatur in præſenti ſeculo, ſed etiam quod nominabitur in futuro. 22 Eumque conſtituit καὶ αὐτὸν ἔδωκε: Vulg. & Eraſ. & ipſum dedit. nimium obſcurè. Eſt enim Hebræorum more dictum ἔδωκεν pro κατέστησεν apud quos ſic accipitur uerbum נתן, ut Gen. 41. e. 43. Caput κεφαλὴν. Id eſt, ut eſſet caput, ſiue pro capite: pro quo Hebræi dicũt לראש, id eſt in caput. Nõ eſt igit Eccleſia

Chriſtia-

A Christiana biceps, aut potius ἀκέφαλος, ut eum meritò dixerit Gregorius Antichristum esse qui se uniuersalem episcopum uocaret, epistola 76.78.79.83.92.194.188. Super omnia ὑπὲρ πάντα. i. summũ, adeò ut nihil non illi subsit.

ἥτις ἐστὶ τὸ σῶμα αὐτοῦ, τὸ πλήρωμα τοῦ τὰ πάντα ἐν πᾶσι πληρουμένου.

23 Quæ est corpus ipsius, & complemẽtum eius qui omnia in omnibus implet.

ΚΕΦΑΛ. Β.

Καὶ ὑμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, καὶ ταῖς ἁμαρτίαις, 1

ἐν αἷς ποτε περιεπατήσατε κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου, κατὰ τὸν ἄρχοντα τῆς ἐξουσίας τοῦ ἀέρος, τοῦ πνεύματος τοῦ νῦν ἐνεργοῦντος ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. 2

ἐν οἷς καὶ ἡμεῖς πάντες ἀνεστράφημέν ποτε, ἐν ταῖς ἐπιθυμίαις τῆς σαρκὸς ἡμῶν ποιοῦντες τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς, καὶ τῶν διανοιῶν, καὶ ἤμεθα τέκνα φύσει ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί. 3

CAPVT II.

ET uos *unà uiuificauit*, quum essetis mortui in offensis & peccatis: 1 Colos. 2. c. 13.

In quibus olim uersati estis, ut est uita mũdi huius, secundum principẽ cui potestas est aeris & spiritus nunc agentis in hominibus contumacibus: 2 Infrà 6. b. 12.

Inter quos & nos omnes cõuersati sumus olim in cupiditatibus carnis nostræ, facientes quæ carni ac cogitationib. libebant: eramusq; natura filij iræ, ut etiam reliqui:

23 Complementum πλήρωμα. siue supplementum. Is enim est Christi in Ecclesiam amor; ut quum omnia omnibus ad plenum præstet, tamen sese ueluti mancum & membris mutilum caput existimet; nisi Ecclesiam habeat sibi instar corporis adiunctam. Hinc factum ut Christus interdum collectiuè pro tota Ecclesia capiti suo adiũcta accipiatur, ut 1. Cor. 12, b. 12 & 13, & Gal. 3. c. 16. Hinc etiam illud In Christo, toties repetitum: quod multò expressius aliquid significat quam Cum Christo, uel Per Christum. Hinc factum ut diceret Apostolus se in Christo, & Christum in se uiuere. Galat. 2, d: 20 Hinc illa Christi uox, Saule Saule quid me persequeris? Quo etiam pertinet quod scriptum est 1 Colos. 1. d. 24. Hinc denique nostra spes omnis & consolatio proficiscitur. Qui implet τὰ πληρούμενον. Chrysostomus passiue accipit, ut sit sensus, Christum prorsus impleri in omnibus, id est singulos fideles conferre ad Christi complementum, uti corpus suum, ex singulis membris est compactum. Mihi uidetur coacta ista interpretatio, quũ τὸ πληροῦσθαι pro πληροῦν Xenophõ usurparit lib. 6 ἐλλιμενίῳ, & συμπληροῦσθαι pro συμπληροῦν Plato in Timæo. Omnino autem hoc addidit Apostolus ut sciamus Christum per se non indigere hoc supplemento, ut qui efficiat omnia in omnibus re uera: nedum ut suppleatur à quoquam, nisi quatenus pro immensa sua bonitate Ecclesiã dignãtur sibi quasi corporis instar adiungere.

IN CAPVT II.

1 Et uos *unà uiuificauit* καὶ ὑμᾶς. Vetus interpres rectè addidit uerbum conuiuificauit, id est συνεζωοποίησε. quod tamen non additur in Græcis, sed quinto demum uersiculo adijcitur. Est enim propter multas insertas sententias longum hyperbaton, nihil uerò prohibet obscuritatem ita fugere, ut nihil imminutes aut adijcias sententiæ. Incipit porro nunc Paulus uocationem Gentium in Ephesijs amplificare ex circũstantijs: id est ex collatione cõditionis præcedentis uocationem, cum ea quæ subsequuta est: idque duplici modo, nempe simpliciter primùm, deinde comparate, ex Iudæorum antitheſi. quos tamen exæquat Gentibus, tum ante uocationem, quatenus extra promissionem & in sese considerantur: tum etiam post uocationem in Christo, cuius unius communis capitis gratia in unum illud corpus coaluerunt. Quum essetis mortui in offensis & peccatis ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις. Mortem spiritualem intelligit: unde & mors illa, quam primam uocant, sequuta est (ut Rom. 5. b. 12) & secũda quæ & æterna dicitur. Ideo dicuntur mortui quicunq; non sunt renati, quia sicut immortalitas damnatorũ, non est uita, sed mors quædã perennis, nẽpe cum æterno exitio cõiuncta: sic etiam hęc animi & corporis coniunctio, uita propriè non est, sed mors in ijs qui Christi Spiritu non agũtur, ut Esa. 9. a. 1, & Iohan 5. d. 28, Rom. 6. a. 2, & b. 13, & 7. b. 10, & 1. Tim. 5. a. 6. & passim in Scripturis. Sed τὸ ἀποθνήσκειν τῇ ἁμαρτίᾳ. i. mori peccato, contraria prorsus sententia dicuntur ij in quibus peccatum est extinctum, tertio scilicet casu. cum qua mortificatione prorsus cohæret ζωοποίησις, id est uiuificatio, quæ alteri illi morti opponitur; ut diximus Rom. 6. a. 2: Itaque ut hæc dicendi genera tam diuersa distinguere mus, noluimus interpretari mortui peccatis, sed in peccatis: addita scilicet præpositione ἐν, quæ exprimitur Colos. 2. c. 13, ex Hebræorum idiotismo, ut Num. 27. a. 3. Vide Act. 8. d. 23: Videtur tamen ipsum discrimen numeri satis hoc indicare: quia ut alibi diximus, ἁμαρτίαν solet singulari numero Paulus ipsam ueluti arborem, id est insitam corruptionem uocare, cuius fructus sunt ἁμαρτίαι multitudinis numero. Superest ut annotemus Clementẽ Alexandrinum, ἐν τῷ προτρεπτικῷ hunc locum citare paulò aliter. Sic enim habet, ἦμεν γάρ ποτε καὶ ὑμεῖς τέκνα ὀργῆς, ὡς καὶ οἱ λοιποί. ὁ δὲ πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς ὄντας νεκροὺς τοῖς παραπτώμασιν, nos certe filij iræ, ut & reliqui, sed Deus qui diues est misericordia, ea charitate qua nos dilexit iam per peccata mortuos, unà uiuificauit [nos] per Christum.

2 In quibus olim uersati estis ἐν αἷς ποτὲ περιεπατήσατε. Vulg. & Erasm. ad uerbum, in quibus aliquãdo ambulastis. Hebræis uerò הלך בחטאות. i. in peccatis ambulauit, dicitur de ijs quorum uita omnis ad scelera præceps fertur: quales sunt quicũq; Spiritu Dei non sunt renati. Vide Act. 8. d. 23, & Col. 3. a. 7. Vt est uita mundi huius κατὰ τὸν αἰῶνα τοῦ κόσμου τούτου. Hebr. בדרך חעולם, quod possis etiam interpretari de ipsis hominibus, sicut apud Latinos accipitur ætatis nomen. Secundum principem κατὰ τὸν ἄρχοντα. i. ex arbitrio principis: Vide infrà 6. b. 12.

Et spiritus τῆς πνεύματος. i. afflatus quo impellitur mundus ut resistat Euangelio: sicuti contrà Spiritus Dei in electis fidem cæterosq; bonos motus gignit. Non est igitur per appositionem hoc intelligendum, sed subauditur copula, Hebræorũ more, de quo diximus suprà 1. d. 18. In hominib. cõtumac. ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας. Vulg. in filios diffidentiæ. Est autem hoc dictum Hebræorum more apud quos בן i. filius; cum genitiuo appellatiuorum accipitur pro eo qui alicui rei sit prorsus addictus. Itaq; filij contumaciæ idem declarat atq; homines contumaciæ deditos.

3 Quæ carni ac cogit. libebant τὰ θελήματα τῆς σαρκὸς καὶ τῶν διανοιῶν. Θελήματα Vetus interpres non satis expresse conuertit uoluntates, ut diximus Iohan. 1. b. 13. Quod autem ad διανοίας attinet, subtilius quidem Plato lib. 6. de rep. διάνοιαν mediam collocat inter νόησιν & πίστιν, quibus demùm subiungit εἰκασίαν, sicut etiam alicubi Paulus animum à Spiritu & corpus ab utroque distinguit: sed hoc in loco Paulus σαρκὰ, tanquam generale nomẽ quo totus homo nõ renatus significetur, in species duas diuidit, nempe σαρκὰ & διανοίαν: σαρκὰ scilicet eodem nomine atq; genus ipsum uocans partem animi quam ἄλογον nuncupant Philosophi, διανοίαν uerò τὸ λογικὸν, aut potius utriusq; facultatis effecta. quamobrem etiam διανοίας dixit numero multitudinis; ut etiam alibi διαλογισμοὺς Rom. 1. c. 21. Itaque nihil prorsus relinquit homini Paulus, quòd non sit per peccata nõ dico semimortuum, ut Sophistæ nostri Semipelagiani, sed prorsus mortuum, quod ad naturam attinet.

Natura filij iræ, φύσει. Hoc uno uerbo quasi fulmine, totus homo; quantus quantus est, prosternitur. Neque enim naturam dicit læsam, sed mortuam per peccatum, ideoq; iræ obnoxiam. Itaque mira hîc fuit Satanæ impudentia dum hunc locum corrumpere conatus est: & quidem non per eos solùm qui apertè fuerũt hæretici, sed etiam per

nonnullos alioquin ualde eruditos,& quibus Ecclesia multum debet,sed qui tamen homines fuerint.Itaq; Hieron. quosdam indicat interpretari φύσει per πάντως.i.omnino.quod tamen prorsus uiolentum est, nec satis etiam expressum,quia mali innatam originem non indicat.Græcus Scholiastes uerò interpretatur ἀληθῶς καὶ γνησίως uerè ac germane.Chrysostomus addit,sicut ex homine natus nihil aliud est quàm homo,ita nos nihil aliud quam filij iræ. Sed quorsum istos nodos in scirpo?Quid enim apertius dici potuit,quàm nos non consuetudine & imitatione, sed ipsa natura peccatores nasci?quod & Dauid apertè clamat Psal.51.b.7.& Paulus demonstrauit Rom.5,c.12.13.& 14. Nam ubicunq; ira est,ibi & peccatum:quo sine exceptione inuolui totā humanā gentē idem testatur Rom.1.b.18,& 13.b. 9.Sed naturā tamen intellige non quatenus creata est,uerū quatenus per diaboli suggestionem corrupta est à seipsa. A

Filij iræ τέκνα ὀργῆς.i.iræ Dei ita deuoti atq; obnoxij,quasi ad eam rem ab ipsa natura efficti. Neq; enim filios iræ hic accipit pro hominibus iratis,ut superiore uersiculo filios contumaciæ pro contumacibus: sed passiue,homines irati Dei iudicio reos æternæ mortis.uti apud Hebræos בן תמותה filius mortis dicitur qui capitalis criminis reus est, & alia similia.Vide suprà uers.2,& Iohā.17.b.12. Vt etiam reliqui ὡς καὶ οἱ λοιποί.i.ut reliqui etiam populi,pfani: Nam hoc uersiculo Iudæos,quibus sese accenset,quod ad naturam attinet,Gentibus exæquat:ut probet,discrimen illud quod postea temporarium fuisse ostendet,non à natura,sed à gratia proficisci. Itaque secundo uersiculo omnes gentes in Ephesiorum persona cōpellans,περιεπατήσατε,inquit,id est,ambulastis.in hoc autem uersiculo,συνεζῳοποίησεν,inquit,id est,conuersati sumus, & quidem addita particula καὶ, ut intelligas Iudæos quoque in idem album reponi.

Sed Deus qui diues est misericordia, propter multam charitatē suam qua dilexit nos,

4 ὁ δὲ θεὸς πλούσιος ὢν ἐν ἐλέει, διὰ τὴν πολλὴν ἀγάπην αὐτοῦ, ἣν ἠγάπησεν ἡμᾶς, B

Etiam quum per offensas mortui essemus, unà uiuificauit nos per Christum, cuius gratia estis seruati:

5 καὶ ὄντας ἡμᾶς νεκροὺς τοῖς παραπτώμασι, συνεζωοποίησε τῷ χριστῷ· (χάριτί ἐστε σεσωσμένοι·)

Vnaq; suscitauit, unaq; collocauit in cœlis in Christo Iesu:

6 καὶ συνήγειρε, καὶ συνεκάθισεν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ,

Vt ostenderet seculis succedentibus summas opes gratiæ suæ, per benignitatem erga nos in Christo Iesu.

7 ἵνα ἐνδείξηται ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς ἐπερχομένοις τὸ ὑπερβάλλοντα πλοῦτον τῆς χάριτος αὐτοῦ ἐν χρηστότητι ἐφ' ἡμᾶς, ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

Gratia enim estis seruati per fidem:idq; nō ex uobis:Dei donum est:

8 τῇ γὰρ χάριτί ἐστε σεσωσμένοι διὰ τῆς πίστεως· (καὶ τοῦτο οὐκ ἐξ ὑμῶν, θεοῦ τὸ δῶρον,)

Non ex operibus:ne quis glorietur.

9 οὐκ ἐξ ἔργων, ἵνα μή τις καυχήσηται·

Nam ipsius sumus opus, conditi in Christo Iesu ad opera bona,quę præparauit Deus ut in eis uersaremur. C

10 αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, κτισθέντες ἐν χριστῷ ἰησοῦ ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, οἷς προητοίμασεν ὁ θεὸς, ἵνα ἐν αὐτοῖς περιπατήσωμεν.

Propterea mementote uos quondam Gentes in carne, qui dicebamini Præputium ab ea quæ uocatur Circuncisio in carne, & quę manibus fit:

11 διὸ μνημονεύετε, ὅτι ὑμεῖς ποτε τὰ ἔθνη ἐν σαρκὶ, οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία ὑπὸ τῆς λεγομένης περιτομῆς ἐν σαρκὶ χειροποιήτου.

4 Qui diues est πλούσιος.i.qui abundat:ut non modò apud Hebræos,sed etiam in alijs linguis diues in genere dicitur aliquis eius rei cuius magnam habet copiam.Nunc autem redit Apostolus ad initium capitis,eo tātùm exceptò quòd ἡμᾶς dicit hoc in loco,Iudæos & Gentes unà coniungens in gratiæ beneficio, quos in naturæ uitio exæquarat:illic uerò ὑμᾶς dixerat,Gentes scilicet compellans in Ephesiorum persona.Neque uerò causa erat cur Hieron. uel expungeret particulam ἧς uel imperitiæ Græci sermonis Paulum argueret,quum (ut rectè obseruauit Erasmus) ista proximis opponantur,ita tamen ut nihilominus expleatur anantapodoton.

5 Vnà uiuificauit nos per Christum συνεζωοποίησε.Vulg.conuiuificauit nos Christo. Erasm.conuiuificauit nos unà cum Christo.quam sententiam minimè reprehendo.Sed nihil tamē rei ipsi detrahetur:& magis fortasis appositè dici posit præpositionem σὺν adhibitam esse,ut Gentium ac Iudæorum in uno Christo coagmētationem declaret,quo modo etiā accipitur τὸ συνοικοδομεῖσθαι infrà uers.22. *Cuius* gratia estis seruati χάριτί ἐστε σεσωσμένοι Scio solere hæc includi per parēthesin.sed quæ ita sit dura & insolēs ut facilè nō admiserim. Ponit aūt חסדו ק חסר. D

6 Vnaq; suscitauit,&c.καὶ συνήγειρε,&c. Quomodo hoc intelligendum sit subijcitur in fineuersiculi,quum inquit in Christo Iesu.Neq; enim id adhuc in nobis prorsus præstitum est,sed in capite duntaxat,cuius Spiritu cœpimus,peccato mortui,uiuere Deo,donec in nobis opus suum perficiat idem qui inchoauit.quæ quidem spes nostra ita est certa,ut non magis sit certum quod iam percepimus,quam quòd adhuc expectamus,id est, quod fide iam possidemus. In cœlis ἐν τοῖς ἐπουρανίοις. Vide suprà 1.a.3. 7 Summas opes τὸ ὑπερβάλλον πλοῦτον.Vulg. abundantes diuitias.Eras.eminentem opulentiam.Vide Rom.9.e.23. In Christo Iesu ἐν χριστῷ ἰησοῦ. Erasm.per Christum Iesum.Vide 1.Cor.1.a.2.

9 Gratia enim,&c.τῇ γὰρ χάριτι,&c.Cohærent ergo gratia,siue Dei donum,& fides.Istis autem opponūtur Seruari ex nobis,uel ex operibus.Quid ergo istis in mentem uenit qui tam repugnantia uolunt coniungere.

Seruati estis ἐστὲ σεσωσμένοι.Non dicit iustificati estis,quod tamen uerissimum est,sed eluditur ab aduersarijs: neque dicit,seruari incipitis aut seruabimini,sed seruati estis:ut duo nouerimus,unum,fide non ex operibus, gratia & Dei dono non autem ex nobis nos Christum amplecti:alterū,qui Christum amplexi sunt, eos iam esse plenè iustos, ac proinde ius æternæ hæreditatis adeptos.

9 Ne quis glorietur ἵνα μή τις καυχήσηται. Hunc nodum expediant qui saltem opera fidem subsequentia uolunt censeri,ut ex eorum meritis aliqua ex parte seruemur:Item qui sola cæremonialia uolunt excludi.

10 Nam ipsius opus,&c.αὐτοῦ γὰρ ἐσμεν,&c.De gratia hîc agi non de natura apparet ex eo quod subijcitur aduersus Pelagium.Sed & pronomine αὐτοῦ cæteri omnes prorsus excluduntur,aduersus Semipelagianos,id est,aduersus eos qui naturam,ut aiunt,debilem fingunt à gratia adiuuari. At nos ex hoc loco didicimus ipsa etiam opera quatenus bona sunt,gratiæ in solidū deberi:nec iustificandū præcedere,quod etiam ait Augustinus. sed iustificatū, addo autē ego seruatum,sequi. 11 Propterea,&c.διὸ, &c. In ea æqualitate quam antea commemorarat Apostolus, nunc latentem inæqualitatem profert,ut Gentes quo longius à Deo abfuerunt, eo plura se gratiæ Dei debere fatean tur. Gentes in carne ἔθνη ἐν σαρκί. Considerandum est nomen גוים,i.Gentium, quo significatur distinctio cæterorum

A rorũ populorũ à populo Dei.i. calamitosissima cõditio. Additur autem *οὐ σαρκὶ*. i. in carne, non ut eleuetur ista miserabilis conditio, sed cõtrà ut certo argumẽto confirmetur. Aestimatur enim circuncisio hoc in loco suo pondere. i. quatenus tessera fidei fuit, tessera, inquam, in carne impressa, cuius contemptus certum exitium ipsis Iudæis afferebat, Genes. 17. c. 14. quantomagis igitur alienæ erant à Deo Gentes, quæ ne quidẽ ista quicquam audierãt, ac proinde quas nulla sui fœderis mentione dignatus erat Dominus? Nam neque rem ipsam à symbolo, neq; symbolum à re ipsa separare oportet, ut Pauli sententiam perspiciamus, & incircuncisorum nomen non minus copetit ijs Gentibus quæ symbolum quidem nudum præpostera quadã imitatione usurpabãt (ut de Aegyptijs, Aethiopibus, Syris & Colchis refert Herodot.) quàm quibus nec fœdus nec symbolum notũ erat. Qui dicebamini præputiũ *οἱ λεγόμενοι ἀκροβυστία*. i. qui non alio nomine quã incircuncisorũ uocabamini, ut uestra impuritas cõmuni appellatione omnib. esset testata, ut 1. Sam. 17. d. 26, & Ezech. 44. b. 7, & c. 9 Huic opponitur Circuncisio: quo nomine poscit omnino antithesis & præpositio *ἀπὸ*, ut non rem ipsam sed Iudæos circũcisos intelligamus: pari scilicet metonymia. Quod autem additur *οὐ σαρκὶ χειροποίητος*, nõ huc ptinet ut duplices Iudæi constituantur, quũ hoc planè sit extra oleas uagari, sed cõtrà, ut ipsa Gentiũ execratio oculis subijciat. Nam, ut modo dixi, symbolũ conũgit Paulus cum re, ut facere par est quoties sacramentorũ dignitas expenditur. Itaq; externũ ipsum signũ urget Paulus, ut ex eo q̃ gentes eo caruerunt, cocludat Dei expertes fuisse. Atenim dices, num ptinebãt ad pactũ p̃missionis quicũq; ex Iudæis erant circuncisi? Minimè profectò. neq; enim Dei gratia signo deuincitur. Sed hoc est à scopo Apostoli aberrare, ut qui Iudæorũ gentem in genere non autem singulos Iudæos consideret, & simili etiam ratione Gẽtes quasi in unum corpus collectas cũ ijs cõmittat.

ὅτι ἦτε γὰρ ποτὲ καιρῷ ἐκείνῳ χωρὶς χριστοῦ, ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ ἰσραὴλ, καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν, τῆς ἐπαγγελίας ἐλπίδα μὴ ἔχοντες, καὶ ἄθεοι ἐν τῷ κόσμῳ·

12 Vos *inquam* illo tempore fuisse absq; Christo, abalienatos à republica Israelis, & extraneos à pactis promissionis, spem non habentes, & Dei expertes in mundo. Rom. 9. a. 4.

νυνὶ δὲ ἐν χριστῷ ἰησοῦ ὑμεῖς οἱ ποτὲ ὄντες μακρὰν, ἐγγὺς ἐγενήθητε ἐν τῷ αἵματι τοῦ χριστοῦ,

B 13 At nunc in Christo Iesu, uos qui olim eratis procul, propinqui facti estis, per sanguinẽ *inquam* Christi.

αὐτὸς γάρ ἐστιν ἡ εἰρήνη ἡμῶν, ὁ ποιήσας τὰ ἀμφότερα ἕν, καὶ τὸ μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ λύσας,

14 Ipse enim est pax nostra, qui fecit *ut* utraq; unum *sint*: & intergerini parietis septum soluit,

τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ, τὸν νόμον τῶν ἐντολῶν ἐν δόγμασιν καταργήσας, ἵνα τοὺς δύο κτίσῃ ἐν ἑαυτῷ εἰς ἕνα καινὸν ἄνθρωπον, ποιῶν εἰρήνην,

15 Inimicitijs, *id est* Lege mandatorum *quæ* in ritibus *posita est*, per carnem suam abrogatis: ut duos conderet in semetipso in unum nouum hominem, faciens pacem. *Nouus homo.* Colos. 2. c. 14.

καὶ ἀποκαταλλάξῃ τοὺς ἀμφοτέρους ἐν ἑνὶ σώματι τῷ θεῷ διὰ τοῦ σταυροῦ, ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν ἐν αὐτῷ·

C 16 Et ut reconciliaret utrosque in uno corpore Deo per crucem, peremptis inimicitijs per eam.

καὶ ἐλθὼν εὐηγγελίσατο εἰρήνην ὑμῖν τοῖς μακρὰν, καὶ τοῖς ἐγγύς,

17 Et ueniens euãgelizauit pacem uobis & qui procul & qui prope eratis.

ὅτι δι' αὐτοῦ ἔχομεν τὴν προσαγωγὴν οἱ ἀμφότεροι ἐν ἑνὶ πνεύματι πρὸς τὸν πατέρα.

18 Quoniam per ipsum habemus aditum utrique per unum Spiritum ad Patrem.

12 Absq; Christo *χωρὶς χριστοῦ*. Meritò à Christo auspicatur, tanquam omnium promissionum scopo. Abalienatos à rep. Israelis *ἀπηλλοτριωμένοι τῆς πολιτείας τοῦ ἰσραήλ*. i. qui nullum ius ciuitatis Israeliticæ haberetis. Ciuẽ autem esse Israelis & Deum pro Deo suo habere, idem declarant. Et extraneos à pactis promiss. *καὶ ξένοι τῶν διαθηκῶν τῆς ἐπαγγελίας*. Vna fuit promissio si rẽ ipsam spectes, sed sæpius sancita. Ideo *διαθήκας* scripsit multitudinis numero. Spem nõ habentes *ἐλπίδα μὴ ἔχοντες*. Spem meritó coniungit promissionibus de Christo. Nã absq; his quicquid sperant homines, frustrà sperant. 14 Intergerini pariet. &c. *τὸ μεσότοιχον*, &c. *Μεσότοιχον* Vetus interpres medium parietem non inepte conuertit, ad uerbũ, quẽ proprie Latini, authore Festo, intergerinũ uocant. Erasmus interstitium maluit interpretari. quo nomine non puto aliud quicquam significari quàm ipsum interuallum quo res duæ dirimantur. Iam uerò *φραγμὸν* nescio cur maceriam conuerterint: quo nomine certum est nihil aliud quàm septum significari. Cæterùm his uocabulis metaphoricè significari Legis ceremonias, quibus istud Iudæorum & Gentium discrimen continebatur, & mutua etiam diffidia fouebantur, mox apertè declarat Apostolus.

D 15 *Quæ* in ritibus *posita est ἐν δόγμασι*. i. *τὸν ἐν δόγμασι*. cuiusmodi eclipsin multis iam locis annotauimus. Vulg. decretis, nimium obscurè, adeo ut nonnulli hac interpretatione decepti, perperam hoc coniunxerint cum proximo participio: quum sit construendũ cum participio *ὄντας* subaudito. Rectius Eras. in decretis sitã conuertit, sed tamẽ requiro particulã exegeticã: & *δόγματα* malui ritus quàm decreta interpretari, ne quis existimet hîc agi de doctrina ipsa. intelligit enim quæ Hebræi חקים uocant. & ita accipitur idem nomen Act. 16. a. 4. ubi placita sumus interpretati. Cæterùm *τὴν ἔχθραν ἐν τῇ σαρκὶ*, quæ nonnulli cum participio *λύσας* connectunt, ego malui sequẽtibus adiũgere, sensu, ut mihi quidẽ uidetur, magis cohærente. Nã quod Græcus Scholiastes putat intergerinũ parietẽ dici inimicitias quæ propter peccata nostra inter Deum & nos intercedũt, uerè quidẽ dictũ est, sed *ἀπροσδιονύσως*. Nam hoc demũ pertinet ad uers. 16. Sed & is locus refellit eorũ errorẽ qui existimarũt cæremonialẽ Legẽ, quod ad Iudæos attinet, sublatã non esse. Per carnem suam *ἐν τῇ σαρκὶ αὐτοῦ*. Hoc quid sit, copiosissimè explicatur in epist. ad Hebr. ubi ostenditur in Christo fuisse omnia impleta quæ Legis figuris adũbrabantur. Cõderet *κτίσῃ*. Hoc opponitur uerbo *λύειν*, quo usus erat quum diceret, destructũ parietẽ intergerinum cuius loco sese substituit, ut sicut paries alterum ab altero disiũgebat, ita ipse utrosq; in sese ita coniungat, ut in Christo & cum Christo in unum nouũ hominem coalescãt, nouum inquam, semel abolitis cęremonijs. 16 In uno corpore *ἐν ἑνὶ σώματι*. Alludit ad Legis sacrificia, quæ ueram & unicam istam uictimam repræsentabant. itaque Lex non propriè abolita fuit, sed impleta.

Peremptis inimicitijs *ἀποκτείνας τὴν ἔχθραν*. Est igitur Christus mediator tũ Iudæorum & Gentiũ, tum uerò maximè utrorũq; & Dei: quod posterius nunc significat. Alludit aũt ad Christi mortẽ, qui moriẽs discordię causam oẽm sustulit, & ueluti cruci affixit. 17 Et ueniẽs *καὶ ἐλθὼν* Cohæret hoc cũ initio uers. 14. Nunc enim exposita in genere uocatione, fuit explicandum ipsius instrumentũ, nimirũ huius beneficij publicatio: cuius princeps est is ipse ad quẽ uocamur, nẽpe Christus: ministri uerò, Prophetæ & Apostoli. 18 Per ipsum *δι' αὐτοῦ* Christus instar ianuæ per quam ad Patrẽ recõciliatũ accedimus cũ fiducia: Spiritus aũt sanctus, dux noster est per quẽ cõiuncti & uniti in Christo utriq; ad ualuã ipsam pedetẽtim progressi ingredimur.

Domestici Dei, Gentes.

Nempe igitur non estis hospites & inquilini, sed conciues sanctorum, ac domestici Dei.

ἄρα οὖν ἐκέτι ἐστὲ ξένοι καὶ πάροικοι, ἀλλὰ A
συμπολῖται τῶν ἁγίων, καὶ οἰκεῖοι τοῦ θεοῦ,

Fundamentum Apostolorum, Christus.

Superstructi super fundamentum Apostolorum ac Prophetarum, imò angulari *lapide* ipso Iesu Christo.

ἐποικοδομηθέντες ἐπὶ τῷ θεμελίῳ τῶν ἀπο-
στόλων καὶ προφητῶν, ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ
Ἰησοῦ χριστοῦ,

Templum Dei.

In quo totum ædificium congruenter coagmentatum crescit in templum sanctũ Domino.

ἐν ᾧ πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη
αὔξει εἰς ναὸν ἅγιον ἐν κυρίῳ,

In quo & uos unà ædificamini, ut sitis habitatio Dei per Spiritum.

ἐν ᾧ καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε εἰς κατοικη-
τήριον τοῦ θεοῦ ἐν πνεύματι.

CAPVT III.

ΚΕΦΑΛ. γ.

HVius rei gratia ego Paulus *sum* captiuus Christi Iesu pro uobis Gentibus: B

Τούτου χάριν ἐγὼ παῦλος ὁ δέσμιος τοῦ
χριστοῦ Ἰησοῦ ὑπὲρ ὑμῶν τῶν ἐθνῶν,

20 Super fundamentum Apost. & Prophet. *ἐπὶ τῷ θεμελίῳ*, &c. Id est super Christum, quod est Apostolicæ & Propheticæ structuræ fundamentum. Sic enim Apostolus ipse optimus sui interpres explicat 1. Cor. 3. c. 11, & Esa. 28. d. 16. Et de Lege ac Prophetis idem testatur Christus Iohan. 5. f. 39. Itaque Apostoli & Prophetæ fuerunt huius templi, id est Ecclesiæ Dei (ut etiam hodie fideles ministri) architecti, non autem fundamentum ipsum: & planè est Antichristus qui sibi tribuit quod unius Christi est: ac proinde non sunt lapides templi Dei quicunq; alio fundamento nituntur, etiamsi nomen Christi retineãt, quum rem ipsam tollant. Vbi autem Petri primatus? nempe uel nusquam est, nisi in Antichristiana Ecclesia: uel admodum negligenter, imò etiam hæreticè hæc scripserit Paulus, qui Apostolos numeret multitudinis numero, & sibi etiam in proximo capite Gentium Apostolatũ uendicet. At enim iste est & Petri & Pauli successor. Quid ais? ergo primatus ipse à Petri & Pauli demum obitu cœperit, quandoquidẽ collegã habuit Petrus, à quo etiam fuerit meritò reprehensus, & cui dextrã porrexerit societatis. Ita ex suo ipsius ore cõuincitur seruus nequã. Omitto eorum nugas qui fundamentũ interpretãtur cõcilia œcumenica: ædificium scilicet ipsum ℣ fundamẽto substituentes, si modò germana sint concilia. Quid uerò ijs facias quos non pudet Romanã etiam Ecclesiam, quã uocant, pro fundamento substernere? Ita mutuò sese collidunt mendacia. Imò angulari *lapide* ὄντος ἀκρογωνιαίου. Participium in hoc dicendi genere non solet à Latinis exprimi. Ἀκρογωνιαῖον autem non conuerti, summo angulari, cum Erasmo: sed contrà, imò angulari: ne quis ambiguitate deceptus falleretur. Nam ἄκρον Græcis utrunq; extremũ declarat, & summum scilicet & infimum. Hic uerò Christus consideratur tanquam is qui ædificium totum solus sustineat, ut sicut architecti à fundamento, sic à Christo unico illo firmissimo lapide incipiat Ecclesiæ structura. Simili ratione dicitur de Dauide ראש מגה, id est caput anguli, non habita situs summi sed imi ratione, ut ראש declaret trãslatitiæ partem ædificij præcipuam, & à qua dependent reliquæ, sicut corpus à capite, quãuis diuerso situ. Caput enim in corpore summam partem tenet, in ædificio uerò fundamendum in imo subsidet: sed ædificio id præstat quod caput corpori, ideoq; caput dicitur. Vnde ראשית Hebræis & caput Latinis, pro cuiusuis rei principio, & prima ac præcipua parte ponitur. Id autem ita esse explicandum, uel ex sequenti uersiculo liquet, in quo dicitur totum ædificium à Christo exurgere. Sed & Anguli appellatio partem eam ædificij designat cuius unius firmitate uniuersum ædificium fulcitur, ex Hebræorum idiotismo: à quibus etiam idcirco מגרת i. anguli, uocantur ij qui authoritate præstãt, & reipmolem quasi fulciunt, ut 1. Sam. 14. f. 38: quod uolui annotatum: ne quis hîc imaginetur plurium angulorum ædificium: aut denique subtilius in hac similitudine philosophetur, quum in angulo oporteat duos parietes concurrere, non possit autem ex duobus parietibus ædificium perfici. 21 Totum ædificium πᾶσα οἰκοδομή i. ὅλη. Erasm. quęcunquæ structura. Putauit enim πᾶσαν hoc in loco distuinguere hoc ædificium ab alijs quæ hoc fundamento nituntur, qua in re proculdubiò fallitur. Nam de nullo alio ædificio disseruit, ut minimè hîc sit opus ulla distinctione. Deinde hac ratione non fuissẽt dicendum, πᾶσα ἡ οἰκοδομὴ συναρμολογουμένη, sed πᾶσα οἰκοδομὴ ἡ συναρμολογουμένη, uel certè expungendus articulus, cuius uis est αὐταφορικὴ hoc in loco. πᾶσαν igitur, id est totum ædificium, dixit, ut sciamus non partem duntaxat ædificii, sed totam structuram, quantacunque est, hoc uno lapide angulari fulciri. Crescit αὔξει Vtitur præsenti tempore ut ædificij structuram nondum absolutam, sed in opere adhuc architectos uersari intelligamus. In tẽplum sanctũ εἰς ναὸν ἅγιον. Id est, ut sit templũ sanctũ. Nam εἰς finem declarat. Alludit autem ad templum Hierosolymitanum, quod fuit istius uiui ædificij typus, perpetuum pontificem Christum habentis, ut in epist. ad Hebræos explicatur. Qua autem ratione singuli fideles alibi dicantur Templum Domini, quod Deus per Spiritum sanctum in Christo ipsos sanctificarit, & quasi apud eos sibi domicilium delegerit, eidẽ etiam Ecclesiæ idem nomen tribuitur, quum fideles omnes in unum quasi ædificium compingantur. Domino ἐν κυρίῳ. Vel repetitur antecedens Hebrçorũ more, quanuis expresso relatiuo, quu præcesserit ἐν ᾧ in quo, si hoc libuerit coniungere cum uerbo αὔξει (quanquam ἐν ᾧ fortassis rectius exposueris ἐφ' ᾧ supra quod, scilicet θεμελίῳ fundamentum, ut perpetua sit metaphora) uel ἐν respondet literæ ל Hebræorum, quæ tertio casu adiungitur: quam interpretationem sum sequutus. Non temerè tamen dici possit crescere in Domino ædificium quod in eo fuit coagmentatum, nempe ut non principia tantùm, sed & media & extrema feramus Dei gratiæ in Christo accepta.

22 Et uos unà ædificamini καὶ ὑμεῖς συνοικοδομεῖσθε. Vide suprà uers. 15. Vt sitis habitatio εἰς κατοικητήριον. Iterum εἰς finem notat: & allusio est ad templum, quod dicitur מִשְׁכַּן מְכוֹן לְשִׁבְתֶּךָ. Pertinet autem ad hunc locum differentia τοῦ κατοικεῖν & τοῦ παροικεῖν, de qua diximus Matth. 2. d. 23. Per Spiritũ ἐν πνεύματι. Vide suprà uers. 18.

IN CAPVT III.

1 Ego Paulus *sum* captiuus ille ἐγὼ παῦλος ὁ δέσμιος. Nunc tandem ad hypothesin, id est ad suum Apostolatum, descendit. Cæterùm quia necessariò explenda est constructio, non conuenit inter interpretes. Nam alij subaudiunt πρεσβεύω legatione fungor: quod haud satis scio an cõueniat præpositioni ὑπὲρ apud. Neq; enim ℣ Gẽtibus i. Gentium nomine, legatione fungebatur, sed ὑπὲρ χριστοῦ, 2. Cor. 5. d. 20. nisi ὑπὲρ accipiamus pro ἕνεκα, quod & ipsum duriusculum fuerit, quia præcesserit τοῦτο χάριν. Alij uerò subaudiunt μεγαύχημαι, gloriatus sum, quod simile quippiam dixisse uideatur Apost. Philip. 2. c. 16. Sed neutrũ sanè in plerisq;, & ijs quidẽ emẽdatissimis codicib. inuenitur, neq; uelim quidẽ egoistiusmodi eclipsibus aditũ patefacere. Est aũt maximè usitata & minimè omniũ coacta eclipsis uerbi substantiui: quod multò rectius suppleuit Erasmus. Vertit enim, Ego Paulus *sum* uinctus Iesu Christi: sed non rectè prætermisso articulo qui κατ' ἐξοχὴν ponitur hoc in loco. Multa enim erat istius captiuitatis celebritas, ℣ Paulus passim dictitaretur is esse qui uellet Gentes cũ Iudæis exæquare, quiq; hoc nomine Iudæos reddidisset omnibus exosos, ut scribitur Act. 21. e. 28, & 24. a. 5, & 25. g. 24. Hoc uerò tantùm abest ut inficietur, ut contrà ex eo capter commendandi apud Gentes ministerij sui occasionem. Captiuum autem Iesu Christi se dicit, non actiuè, quem Iesus

Christus

A Christus captiuum teneat: sed pasiuè, qui pro Iesu Christi asserta gloria captiuus teneatur. Sic enim se pro iis uinctũ esse dicit, ut eos simul ad Christum attollat, ne uideatur causam suam agere,

εἴγε ἠκούσατε τὴν οἰκονομίαν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, τῆς δοθείσης μοι εἰς ὑμᾶς,

2 Siquidem audistis dispensationem gratiæ Dei quæ data est mihi apud uos:

ὅτι κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνώρισέ μοι τὸ μυστήριον, καθὼς προέγραψα ἐν ὀλίγῳ·

3 Quòd scilicet *Deus* per reuelationem notum mihi fecerit mysterium (sicut antè scripsi paucis:

πρὸς ὃ δύνασθε ἀναγινώσκοντες νοῆσαι τὴν σύνεσίν μου ἐν τῷ μυστηρίῳ τοῦ χριστοῦ,

4 Ex quo perlecto potestis intelligere quæ sit mea intelligentia in mysterio Christi)

ὃ ἑτέραις γενεαῖς οὐκ ἐγνωρίσθη τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, ὡς νῦν ἀπεκαλύφθη τοῖς ἁγίοις ἀποστόλοις αὐτοῦ, καὶ προφήταις ἐν πνεύματι·

5 Quod alijs ætatibus nó innotuit filijs hominum, ut nunc reuelatũ est sanctis Apostolis eius & Prophetis per Spiritum.

εἶναι τὰ ἔθνη συγκληρονόμα καὶ σύσσωμα καὶ συμμέτοχα τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ ἐν τῷ χριστῷ,

B διὰ τοῦ εὐαγγελίου,

6 Gentes *scilicet* esse hæredes, & concorpores, cósorteséq; promissionis eius in Christo per Euangelium:

οὗ ἐγενόμην διάκονος κατὰ τὴν δωρεὰν τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι κατὰ τὴν ἐνέργειαν τῆς δυνάμεως αὐτοῦ.

7 Cuius factus sum minister ex dono gratiæ Dei, quod datum est mihi secundum efficacitatem potentiæ ipsius.

ἐμοὶ τῷ ἐλαχιστοτέρῳ πάντων τῶν ἁγίων ἐδόθη ἡ χάρις αὕτη, ἐν τοῖς ἔθνεσιν εὐαγγελίσασθαι τὸν ἀνεξιχνίαστον πλοῦτον τοῦ χριστοῦ,

8 Mihi *inquam* minimo omnium sanctorum data est gratia hæc, inter Gentes euangelizãdi imperuestigabiles opes Christi.

καὶ φωτίσαι πάντας τίς ἡ οἰκονομία τοῦ μυστηρίου τοῦ ἀποκεκρυμμένου ἀπὸ τῶν αἰώνων ἐν τῷ θεῷ, τῷ τὰ πάντα κτίσαντι διὰ ἰησοῦ χριστοῦ,

9 Et in lucem proferendi omnibus quæ sit communio mysterij quod erat abscóditum à seculis in Deo, qui omnia condidit per Iesum Christum:

ἵνα γνωρισθῇ νῦν ταῖς ἀρχαῖς καὶ ταῖς ἐξουσίαις ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, διὰ τῆς ἐκκλησίας, ἡ πολυποίκιλος σοφία τοῦ θεοῦ.

C 10 Vt nota fiat nunc imperijs ac potestatib. *quæ* in cœlis *sunt* per Ecclesiam, multiformis sapientia Dei,

κατὰ πρόθεσιν τῶν αἰώνων, ἣν ἐποίησεν ἐν τῷ χριστῷ ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν,

11 Secundum propositum æternum quod constituit in Christo Iesu Domino nostro:

2 Audistis ἠκούσατε. Loquitur de uocatione sua peculiariter Gentibus destinata, ut de re omniũ sermonibus celebrata. 3 Per reuelationem κατ' ἀποκάλυψιν. Innuit se Apostolum esse ἀμέσως uocatum: quæ historia refertur Act. 9, c. 15, & 22. f. 21, & passim celebratur in ipsius epistolis. Paucis ἐν ὀλίγῳ. Vel paulo ante, nempe primo capite huius epistolæ. Neque enim uideo unde colligere possimus alteram fuisse scriptam epistolam quæ exciderit. De mysterio diximus suprà 1. b. 9.

4 Ex quo πρὸς ὅ. Cohæret hoc cum uerbo νοῆσαι, & accipitur πρὸς ut in illo Ouidij, Mortua crede mihi, tamen ad tua uerba reuixi. Participium autem ἀναγινώσκοντες ponitur sine casu, Græcorum more, ut in illo Virgilij, Et demum amplexæ simulachra tenebant. Quem hellenismum ut uitarem, conuerti, ex quo perlecto. Optimo uerò iure de se ista prædicare Apostolum, re ipsa cognoscet quisquis perspexerit quàm sublimiter ac prorsus diuinè totũ illud argumentum ab initio epistolæ pertractarit.

5 Filijs hominum τοῖς υἱοῖς ἀνθρώπων. Hebr. לבני אדם. id est hominibus. Quid uerò? Annon hoc olim sanctis Patribus fuit patefactum? Respondeo, non ita multis præsertim quod ad uocationem Gentium attinet, idq; diruto intergerino pariete. Deinde ut reuelatũ fuerit prophetis, qui etiam id fore prædixerunt, tamen diuersa ratione ac mensura fuit illis hoc mysterium quasi eminus & cum inuolucris ostensum, quum Apostoli præsentem clarissimam lucem sint intuiti. quanuis initio de uocatione Gentium dubitarit etiam Petrus. Itaque addidit Paulus particulam ὡς. Adiunxit autem Apostolis Prophetas. de quorum munere diximus Rom. 12. b. 6, & 1. Cor. 14. b. 2 & 3.

D

6 Concorpores σύσσωμα. Vide Gal. 3. c. 16, & d. 28, & suprà 1. b. 10. Vulg. concorpores. Eras. eiusdem corporis.

9 Communio ἡ κοινωνία. Vulg. dispensatio, οἰκονομία, & ita etiam ueteres nostri libri scriptum habebant. Per Iesum Christum διὰ ἰησοῦ χριστοῦ. Vetus interpres hoc nõ legit, nec Hieronymus habet, nec Ambrosius, reperi tamen in omnibus Græcis, & sane maximam habet emphasin. Sic enim colligit Apostolus, Vnus Deus omnes condidit: sic etiam nunc omnes ad se uocat. condidit autem per Christum, sic per Christum instaurat.

10 Per Ecclesiam διὰ τῆς ἐκκλησίας. Ecclesiam ex tam multis tamque diuersis hominum generibus collectam significat quasi exemplar aut speculum esse, in cuius contemplatione ipsi etiam Angeli proficiant, quatenus scilicet in tam multiplicis turbæ coniunctione, & tam consentiente, ut ita dicam, discordia longè melius apparet multiplex illa Dei sapientia, quàm in unius Synagogæ gubernatione. Nec uelim quidem hic ego subtilius de Angelis philosophari, quasi concionibus interfint, & Ecclesiæ ministerium ad illos etiam pertineat. qua de re uidequæ tradit in hunc locũ doctissimus interpres. De his autem nominibus quæ Angelis tribuuntur, diximus Rom. 8. c. 39. Multiformis πολυποίκιλος. Id est πολύμορφος Nam res ipsa non uariatur, quum unus semper Christus fuerit propositus, ad quem etiam Lex, tanquam pædagogus, Iudæos ducebat: sed uariata est œconomia, quæ rursus infinitas habet formas, si applicatio multiplex æstimetur ex locorum, personarum & temporum circunstantijs, quas omnes Dominus ad eundem finem adducat.

11 Propositum æternum πρόθεσιν τῶν αἰώνων. Vulg. & Eras. præfinitionem seculorum. Ego πρόθεσιν. i. propositum, ut fontem ipsius προορισμοῦ, id est præfinitionis & prædestinationis, consido: & עולמים, id est seculorum cum doctissimo interprete, accipio κατὰ τὴν ἁγίαν αἰωνίαν, ex idiotismo Hebræis perfamiliari. Aeternum autem accipio quod omni principio sit antiquius. Quod constituit ἣν ἐποίησεν. Ad uerbum, quod fecit. sicut in uernaculo sermone dicimus, *faire une deliberation*: quanuis nõ desint qui ἐποίησεν accipiant pro præstitit. Quod autem relatiuum ἣν nonnulli ad sapientiam, nonnulli ad Ecclesiam referunt, nihil est, quum per se plana sit sententia.

In quo habemus libertatem, & aditum cũ fiducia, per fidem ipsius.

12 ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν παῤῥησίαν, καὶ τὴν προσαγωγὴν ἐν πεποιθήσει, διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ. A

Quapropter peto ne segnescatis ob afflictiones meas pro uobis, quæ est gloria uestra.

13 διὸ αἰτοῦμαι μὴ ἐκκακεῖν ἐν ταῖς θλίψεσί μου ὑπὲρ ὑμῶν· ἥτις ἐστὶ δόξα ὑμῶν.

Orat Paulus ut Ephesij confirmẽtur in fide.

Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini nostri Iesu Christi.

14 τούτου χάριν κάμπτω τὰ γόνατά μου πρὸς τὸν πατέρα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Ex quo tota familia in cælis & in terra nominatur.

15 ἐξ οὗ πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται,

Vt det uobis, pro diuite sua gloria, ut fortiter corroboremini per spiritum suum in interiori homine.

16 ἵνα δῷ ὑμῖν κατὰ τὸ πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ, δυνάμει κραταιωθῆναι διὰ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον.

Vt inhabitet Christus per fidem in cordibus uestris: ut in charitate radicati & fũdati,

17 κατοικῆσαι τὸν Χριστὸν διὰ τῆς πίστεως ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, ἐν ἀγάπῃ ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι, B

Valeatis assequi cũ omnibus sanctis, quæ sit latitudo & lõgitudo & profunditas & sublimitas:

18 ἵνα ἐξισχύσητε καταλαβέσθαι σὺν πᾶσι τοῖς ἁγίοις, τί τὸ πλάτος καὶ μῆκος, καὶ βάθος καὶ ὕψος,

Et cognoscere excellẽtiorem illam quàm ut cognosci possit charitatem Christi: ut impleamini ad omnem usque plenitudinem illam Dei.

19 γνῶναί τε τὴν ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως ἀγάπην τοῦ Χριστοῦ, ἵνα πληρωθῆτε εἰς πᾶν τὸ πλήρωμα τοῦ θεοῦ.

12 Per fidem ipsius *διὰ τῆς πίστεως αὐτοῦ*. id est, per fidem in illum. Vide Rom. 3, c. 22.

13 Quæ est, &c. *ἥτις ἐστί*, &c. Hæc trita est regula apud Hebræos, relatiuum inter duo nomina pòsitum, cum alterutro promiscue congruere. ut Philip. 1. d. 28.

14 Domini nostri Iesu Christi *τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ*. Hanc partem dicit Hieronymus in Latinis codicibus additam, quum in Græcis non extet. Non enim, inquit, loquitur Paulus propriè de Patre Dñi nostri Iesu Christi, sed in genere flectit genua ad illum Patrem, quem omnes creaturæ rationabiles agnoscunt conditorem & authorẽ. Atqui in omnibus ueteribus libris & scholijs quoque Græcis hæc particula additur, & addi etiam debet, opinor. Neque enim mihi uidetur Deum Patrem nisi in Christo inuocare: quæ ratione tamen non omnium, sed fidelium tãtùm est Pater. Denique si Deum extra Christum consideraris, quænam erit Patris inuocatio? ut hac quidem in re palàm profiteri non pudeat me à Hieronymo dissentire. C

15 Ex quo *ἐξ οὗ*. Ex quo scilicet Patre per Christum, uel, ex quo Christo. Is enim unus filios Dei fecit quicunq; ab origine mundi in ipsum crediderunt, Iohan. 1. b. 12. Tota familia in cœlis & in terra nominatur *πᾶσα πατριὰ ἐν οὐρανοῖς καὶ ἐπὶ γῆς ὀνομάζεται*. De Ecclesia Dei ex Gentibus & Iudæis coagmentata Paulum differere satis constat. Itaque miror cur particulam *πᾶσα* non animaduerterint interpretes positam pro ὅλη, ut suprà 2. d. 2. *πατριὰ* autem quam Vetus interpres paternitatem conuertit, Hieronym. parentelam, Erasmus, cognationem à communi Patre, satis liquet familiam declarare, id est Gẽtem quæ communem unum patrẽfamilias habeat: ut sanè habet Ecclesia in Christo adoptata, quæ etiam idcirco domus Dei dicitur, ut 2. Timot. 2. c. 20. cuius ciues uocauit domesticos Dei suprà 2. d. 19. Externi sunt igitur quicunque non sunt destinati adoptioni in Filio, & patrem habent diabolũ, ut Iohan. 8. f. 44. super quos manet ira Dei, Iohan. 3. d. 36. ut planè non possit eorum interpretatio admitti qui *πᾶσα* exponunt omnis: nisi eadem permutatione Omnis pro Tota accipiant. Iam uerò quod additur in cœlis, si ad nomen familiæ referre placet, dixerim ad eos pertinere, qui, quum Christus ueniret, iam in cœlis erant, & tamẽ in eodẽ atq; nos Filio adoptati, una nobiscum familiam constituũt, ut exposuimus suprà 1. b. 10. Nam ne hìc quidem uelim de Angelis subtilius philosophari. quibus uix sanè putem adoptionis nomen conuenire, ut hac ratione in hac *πατριὰ* non possint commodè comprehendi, cuius uinculum nostra in filio adoptio existat. Sin autem coniunxerimus cum uerbo *ὀνομάζεται* nominatur, non tam erit prægnans, ut ita dicam, sententia. Tantùm enim significabitur, istius Domini familiæ celebritatem, huius mundi spatijs non terminari, sed in ipsis etiam cœlis commorari, ut Luc. 2. b. 14, & 15. b. 7. Itaque priorem expositionem ut uberiorem amplector. Postremo *ὀνομάζεσθαι* significat ex alicuius nomine celebrari, uti iam tum fideles omnes à Christo Christiani dicebantur. Sed memmerimus rem ipsam esse cum nomine copulandam. D

16 Pro diuite sua gloria *κατὰ τὸν πλοῦτον τῆς δόξης αὐτοῦ*, id est pro magnitudine misericordiæ ipsius. Id enim est quod *δόξαν* uocat, ob eam causam quam exposuit suprà 1. b. 5. & 4. & 12. Sed & opulentiam gloriosam possis interpretari, eadem, aut certè non multum diuersa sententia.

In interiori homine *εἰς τὸν ἔσω ἄνθρωπον*. *εἰς* pro *ἐν* accipio. Vide Rom. 7. d. 22.

17 Vt inhabitet *κατοικῆσαι*. Iterum notanda emphasis uerbi *κατοικεῖν*, quam exposuimus Matth. 2. d. 23. Huc pertinet quod scriptum est Iohan. 6. d. 37, & 14. c. 23.

In cordibus *ἐν καρδίαις*. Non dicit in linguis. nisi cor linguam appellat, ut meritò dicat unusquisq;, Credidi, ideo loquutus sum. In charitate *ἐν ἀγάπῃ*. Charitatem intellige qua diligimur à Deo. Hæc enim est radix, hoc fundamentum electionis nostræ, ad quod ubique nos reuocat Apostolus, ut suprà 1. a. 4, & alibi passim. Radicis enim & fundamenti nomen quomodo fructibus tribuas?

Radicati & fundati *ἐῤῥιζωμένοι καὶ τεθεμελιωμένοι*. Sic rectè Vetus interpres, Erasmus tamen prætulit periphrasin, fixis radicibus, & fundamento iacto. Cæterùm cohærent hæc participia cum sequenti uerbo *ἐξισχύσητε*, estque particula *ἵνα* explicanda per traiectionem, quæ non modo non est insolens, sed etiam elegans habetur. Certè apparet Paulum ea delectatum non uno in loco, sed satis multis, ut prima ad Corinthios 9. c. 15, & 2. Corinth. 2. b. 4, & Galat. 2. b. 10. Vide ad Romanos 12. d. 31.

18 Quæ *sit* latitudo, &c. *τί τὸ πλάτος*, &c. Id est, quàm sit hoc opus nostræ in Christo conciliationis omnibus suis numeris & partibus absolutum. Sumpta autem est à Geometricis mensuris translatio: ut mirum sit ueterũ nonnullos tam procul à scopo aberrasse.

Excellentiorem quàm ut cognosci possit *ὑπερβάλλουσαν τῆς γνώσεως*. Id est quæ superat humani scilicet ingenij captum, ad id quidem, ut plene animo concipi possit. quum alioqui quisque Spiritu Dei fretus pro modulo suo tantùm percipiat quantum satis est ad salutem. *γνῶσιν* enim uocat facultatem ipsam cognoscendi, non cognitionis habitum.

habitum. Est autem hæc plana expositio & cum superiore metaphora prorsus consentiens, atque etiam cum eo quod scripsit suprà uersiculo octauo, nempe imperuestigabiles esse Christi opes. Quod autem attinet ad constructionem uerbi ὑπερβάλλω, non erat quod de ea ambigeret Erasmus. Sic enim apud Aristotelem bis in eadem pagina inuenitur libro de Republica 3, Μυθολογῦσι ἢ καὶ τοὺς ἀγῶνας τοὺς Ἡρακλέα καὶ τοὺς ἄλλους, διὰ τοιοῦτον αἴτιον. ὃ γὰρ ἐθέλειν αὐτὸν ἄγειν τοὺς ἀγῶνας μετὰ τῶν ἄλλων, ὡς ὑπερβάλλοντα πολὺ τῶν πολιτῶν. Idem paulo post, ὅτε γὰρ γράφεις ἑκάστῳ κῦδος ὑπερβάλλοντα πολλὰς τὰς συμμετρίας ἔχων τὸ ὡσαύτως. Quidam igitur in hoc explicando loco frustra se torserunt, ut Hieronymus, qui interpretatur eximiam directionem cognitionis Christi: obscuro sensu, & traiecedenti uersiculo. cuius constructionis meminit etiam Photius. Apud Ambrosium uero perinde legitur contextus, ac si scriptum esset τοῦ γνῶσιν τῆς ἀγάπης, aut certè permutata constructio. cuiusmodi penè hypallagè annotauimus Act. 5 d. 20. Vertit enim, supereminentem scientiam charitatis Christi. quo modo etiam legitur apud Augustinum epistola 120, ut Erasmus obseruauit. Vulg. supereminentem scientiæ. Eraim. supereminentem cognitioni.

Charitatem Christi ἀγάπην τοῦ χριστοῦ. Id est, quam exhibuit nobis Deus in Christo, ut Iohan. 3. b. 16, & Rom. 5. b. 8. Vel qua Christus ipse filius Dei nos complexus est, ut Iohan. 15. b. 13.

Ad omnem, &c. εἰς πᾶν, &c. Id est, ita ut in nobis abundent quæcunque ad nostram illam in Deo perfectionem requiruntur. Nam εἰς pro μέχρι accipitur: ut εἰς τοσοῦτον pro eo usque, & εἰς τοῦτο pro hactenus, & εἰς πάσας, infrà uers. 21. quo modo etiam apud Heor. ponitur ἢ pro ἕως. Additus autem articulus refert eam plenitudinem de qua superiore uersiculo disseruit: ut plenitudo Dei dicatur non qua Deus ipse plenus est, id est plena diuinitas (quis enim hanc capiat?) sed ingens illa Dei beneficentia in Christo, cuius nos facit participes & cohæredes. Deinde plenitudinem magis uertere quàm perfectionem: propterea quòd paulo antè dictum est Christum in cordib. nostris habitare, ut Deus quodammodo in ipso nos impleat, & nos Deo ueluti impleamur in ipso.

B

τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ, ὧν αἰτούμεθα, ἢ νοοῦμεν, κατὰ τὴν δύναμιν τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἡμῖν,

20 Ei uerò qui potest infinita cum redundantia facere omnia suprà ea quæ petimus, aut mente cõcipimus, pro ui illa agẽte in nobis,

αὐτῷ ἡ δόξα ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ ἐν χριστῷ ἰησοῦ, εἰς πάσας τὰς γενεὰς τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. ἀμήν.

21 *Sit* gloria in Ecclesia per Christum Iesum, in omnes ætates seculi seculorum. Amen. *Gratiarũ actio.*

ΚΕΦΑΛ. Δ.

Παρακαλῶ οὖν ὑμᾶς ἐγὼ ὁ δέσμιος ἐν κυρίῳ, ἀξίως περιπατῆσαι τῆς κλήσεως, ἧς ἐκλήθητε,

CAPVT IIII.

1 PRecor itaque uos ego captiuus in Domino, ut ambuletis ita ut dignum est uocatione qua uocati estis, *Hortatur Paulus ad opes.* Philip. 1. d. 17. coloss. 1. b. 10. 1. Thes. 3. c. 11.

μετὰ πάσης ταπεινοφροσύνης καὶ πραότητος, μετὰ μακροθυμίας, ἀνεχόμενοι ἀλλήλων ἐν ἀγάπῃ,

2 Cum omni modestia ac mansuetudine, cũ animi lenitate, tolerantes alij alios per charitatem,

σπουδάζοντες τηρεῖν τὴν ἑνότητα τοῦ πνεύματος ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης.

3 Studentes seruare unitatem Spiritus per uinculum pacis.

ἓν σῶμα, καὶ ἓν πνεῦμα, καθὼς καὶ ἐκλήθητε ἐν μιᾷ ἐλπίδι τῆς κλήσεως ὑμῶν.

4 Vnum *est* corpus & unus Spiritus, sicut & uocati estis in unam spem uocationis uestrę.

εἷς κύριος, μία πίστις, ἓν βάπτισμα,

5 Vnus Dominus, una fides, unũ baptisma.

εἷς θεὸς καὶ πατὴρ πάντων, ὁ ἐπὶ πάντων, καὶ διὰ πάντων, καὶ ἐν πᾶσιν ὑμῖν.

6 Vnus Deus & Pater omnium, qui est super omnia, & per omnia, & in omnibus uobis.

20 Infinita cum redundantia ὑπερ ἐκ περισσοῦ. Ad uerbum, suprà [quam] redundanter. Vulg. superabundanter. Erasm. cumulatè. neuter satis ἐμφατικῶς.

Pro ui, &c. κατὰ δύναμιν &, c. Id est pro ea facultate quam in nobis iam uigere experimur.

21 *Sit* gloria αὐτῷ ἡ δόξα. Redundat relatiuum αὐτῷ ex Hebræorum idiotismo, ut ᾧ in simili prorsus loco, ad Romanos capite 16. d. 27.

In omnes ætates seculi seculorũ εἰς πάσας τὰς γενεὰς τῆς αἰῶνος τῶν αἰώνων. Hebr. לְכָל דֹּרוֹת עוֹלָם שַׁלְבּוּרִים׃

IN CAPVT IIII.

1 Precor παρακαλῶ. Eras. hortor. Mihi uerò uidetur illud magis appositum. In Domino ἐν κυρίῳ. Hebr. בְּאֹרֶנִי D id est Domini causa, siue ob Domini negotium. Ponitur enim ב pro בְּעִבּוּר, id est propter, ut Genes. 29. c. 18.

Vocatione τῆς κλήσεως Vocationem uniuersalem fidelium intellige: nempe ut sancti sint sicut Deus sanctus est, ad quem uocati sunt in Christo. De ipso uerò nomine Vocationis sepæ iam à nobis dictum est.

2 Modestia ταπεινοφροσύνης. Vide Act. 20. d. 19. Cum animi lenitate μετὰ μακροθυμίας. Vulg. cum patiẽtia. Vide Matt. 18. c. 26. Ambrosius certè procul aberrauit, quum magnanimitatem conuerteret. 3 Spiritus τῆς πνεύματος Spiritum accipio pro Spirituali. siue cuius uinculum est Spiritus sanctus. Ita enim distinguit amicitiam illam cuius præcepta tradiderunt philosophi, à Christiana coniunctione: simulque sibi patefacit aditum ad proximum argumentum. 4 Vnum *est* corpus ἓν σῶμα Vide 1. Cor. 12. b. 12, & 13.

Vnus spiritus ἓν πνεῦμα Vnus scilicet spiritus quo in unum corpus coniungimini, ut iam alij ab alijs odio dissidere non possitis, quum spiritus idem & unus non possit à seipso dissidere. Quòd si spiritum accipiamus pro animo, dicentur fideles esse quasi unum corpus & unus animus, propter summam coniunctionem. ut Act. 4. f. 32. quod & philosophi de amicitia dixerunt, sed non eodem iure, quum istius coniunctionis & uinculum & scopum non nossent. Quoties autem unum hic legimus, toties nectatur conclusio, quod unum est, discerpi non posse.

6 Qui est super omnia, & per omnia, &c. ὁ ἐπὶ πάντων, &c. Erasmus, super omnia, & per omnia, & in omnibus uobis. Vulgata, super omnes, & per omnia, & in omnibus uobis. Est autem, fateor, ambiguum genus, sed in duobus duntaxat prioribus. Nam tertium omnino masculini generis est. Itaque miror, quum Erasmus reprehẽderit interpretem quod in eodem genere nõ perseuerarit, & res personis miscuerit, qui non animaduerterit se in eandem reprehensionem necessariò incurrere, ut qui priora duo rebus tribuat, postremum autem cogatur personis accommodare. Nam contra omnium Græcorum codicum fidem, Hieronym. expungit pronomen ὑμῖν, cuius etiã dictũ nolim temerè & sine distinctione concedere, in omnibus scilicet esse Spiritũ sanctũ: quod Spiritũ sanctũ ab effectu sic uocatum esse existimem, potius quam à natura: quum per se satis intelligatur sanctus esse qui Deus est. Deinde

(quod rectè omnino expendit doctissimus interpres) considerari debet huius loci circunstantia. Non est autem instituendus sermo de illa uniuersali gubernatione, sed de mutua fidelium in uno patre coniunctione: quæ sanè nihil commune habet cum brutis animalibus. qua etiam ratione nomen Patris appositum fuit, quod nonnisi Christi membris competit, ut prorsus sine causa Hieronymus hic sese fatiget. Quanis igitur priora duo generaliter de omnibus rebus creatis accipi possint, ut Ierem. 13. b. 13, & Act. 17. f. 28, tamen ad scopū Apostoli sunt restringenda quæ de imperio & præsentia Dei commemorat. Deinde quanis interdum Paulus in eo argumēto πάντα usurpet neutro genere, tamen quia sequitur ἐφ' ὑμῖν masculino genere, multò melius congruit omnia ad idem genus accōmodare. Quod autem ad rem ipsam attinet, ἐπὶ πάντων designat unius in totam Ecclesiam summum imperium, διὰ πάντων prouidentiā per omnia Ecclesiæ membra diffusam, ἐν πᾶσιν nostram illam cum Deo coniunctionem in Christo. quæ tria non uidetur agnoscere quisquis fraternam concordiam uiolat: ut planè fuerint impudentes hæretici, quum ex istis syllabarum aucupijs uellent trium hypostaseōn imparitatem statuere: ut plurimis docet Basilius in libello de Spiritu sancto ad Amphilochium. Postremò hac occasione descendit Apostolus ad sapientiam Dei infinitam in his tribus tum in toto Ecclesiæ corpore, tum in singularum partium concinna dispositione describendam. Quod autem subijcit Pro mēsura doni Christi, intellige doni quod Christus contulit, uel quod est in Christo collatum. A

Sed unicuiq; nostrum data est gratia pro mensura doni Christi.

7 ἑνὶ δὲ ἑκάστῳ ἡμῶν ἐδόθη ἡ χάρις κατὰ τὸ μέτρον τῆς δωρεᾶς τοῦ χριστοῦ.

Quapropter dicit, Quum ascēdisset in sublime, captiuam duxit captiuitatē, & dedit dona hominibus.

8 διὸ λέγει· ἀναβὰς εἰς ὕψος, ἠχμαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν, καὶ ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις.

(Cæterùm illud Ascendit, quid est nisi q̄ etiam descenderat prius in infimas partes terræ?

9 (τὸ δὲ ἀνέβη, τί ἐστιν, εἰ μὴ ὅτι καὶ κατέβη πρῶτον εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς;

B

Qui descendit, ipse est qui etiam ascendit lōgè suprà omnes cœlos ut impleret omnia)

10 ὁ καταβὰς, αὐτός ἐστι καὶ ὁ ἀναβὰς ὑπεράνω πάντων τῶν οὐρανῶν, ἵνα πληρώσῃ τὰ πάντα)

8 Captiuitatem αἰχμαλωσίαν. i. captiuorum multitudinem. Est enim μεταφορικῶς explicatus uictoris ducis triumphus. Hostes autem isti sunt, diabolus, Mors, Peccatum, quicquid denique se opposuit humili Christo. Captiuitatē uerò pro captiuis dixit, ex idiotismo Hebræis familiari, cuius multa passim exempla occurrunt. & quod ad huius loci applicationem attinet, adeò propria est ista explicatio quam affert Paulus, ut aliæ omnes translatitiæ sint, uel ipsis in eo consentientibus Iudæis. Nam ad Dauidem certè istam ascensionem referri non posse liquet ex præcedenti & sequenti uersiculo, quanuis Aben Ezra aliter censeat. Deus uerò qua ratione dici potest in sublime ascendisse, nisi prius è sublimi descenderit? Nam alibi quidē Deum esse exaltatum, id est sublimem, lego. rogat etiam Dauid aliquoties ut exaltetur suprà cœlos, id est magnificentiæ suæ sublimitatem declaret. sed ubi dicatur, ascendisse in altum, pro gloriā suam insigni aliquo facto quasi euexisse, ut nonnulli hic exponunt, nusquā adhuc inueni. Itaq; Kimhi quauis alioquin à uero sensu aberret, tamen uidit hæc esse ad Deum referenda qui è terra in cœlum migrarit, sed quod translatitiè explicat credamus potius Paulo propriè esse de Messiæ in cœlos reditu explicandum.

Dedit dona hominibus ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. Hebræa ueritas habet לקחת בחכמות באדם. i. accepisti C dona in hominibus. Plurimum autem differunt accipere & dare. Quid igitur? nempe sensum genuinum spectauit Apostolus. Sequitur enim gratiarum actio, Benedictus Deus qui quotidie nos onerat donis suis scilicet. Ergo in באדם accipitur ב pro בעבור uel ל, ut Genes. 32. d. 13. Denique in hac explicatione consentit cum Paulo Chaldaica paraphrasis, quod ad dicendi genus attinet, quanuis inepte ista de Mose interpretetur, ut etiam impius ipse R. Salomon.

9 In infimas partes terræ? εἰς τὰ κατώτερα μέρη τῆς γῆς. i. in terram, quæ pars est mundi infima, ut quidam idonei interpretes explicant. Nam qui ad Iymbum uel ad inferos detorquēt, uix digni sunt refutatione, inter quos etiam Origenes in sextum caput epistolæ ad Romanos (ut errorem erroribus cumularet) captiuitatis nomine quam Dominus uictor abduxerit, eos intelligit qui cum Christo resurrexerunt. de quibus Matt. 27. f. 53, qui inquit, introierunt in sanctam ciuitatem, i. Hierusalem. Sed age istas nugas finamus. Hoc ego uerò lectori expendendum relinquo ex cuiusdam interpretatione, ecquid Paulus his uerbis designarit ipsum Virginis uterum. Extat enim locus Psal. 139. b. 15, ubi Dauid uterum in quo fuerat formatus, translatitiè uocat תחתיות ארץ, id est inferiora terræ.

10 Longè suprà ὑπεράνω. Vulgata & Eras. supra. Vide suprà 1 d. 21. Quod autem nonnulli curiosi homines hîc disceptant, supra cœlos nullum esse locum, itaq; corpus Christi esse ἀπερίγραπτον, Sophistis relinquamus. Christum scimus uerum hominē fuisse, nec esse desijsse, ac proinde finitum corpus, finitam animam habere, scimus in cœlos ascendisse, gloriæ Patris socium, nec inde prius uenturū quàm iudicet uiuos & mortuos: nos autem fide ad eum per Spiritum sanctum subuectos, uerè unum cum ipso fieri, ut uitam æternam in eo per imputationē gratis adipiscamur, cuius etiam Spiritu mortui peccato, uiuimus iustitiæ. Hæc fides, hæc spes est Christianorum quæ fallere non potest. nititur enim gratuita Dei promissione, quam prædicat uerbum, amplectitur per Spiritum sanctū fides, obsignant in nobis per eundē Spiritum instituta à Domino Sacramenta. Cætera curiosis Sophistis uexanda relinquamus. D

Vt impleret ἵνα πληρώσῃ. i. donis & beneficijs suis cumularet. Sic enim accipitur uerbum מילא in hac constructione, ut Esa. 23. a. 2, & Ierem. 31. e. 25, ubi etiam חררה & מילא usurpantur tanquam synonyma. Deinde constat hanc esse testimonij Dauidis explicationem. Quemadmodū igitur illud ascendit, &c. applicatur Christi ascēsioni: ita illud, Dedit dona hominibus, respondet isti particulæ, Vt impleret omnia: ut planè uideatur etiam alludere Paulus ad sequentem uersiculum illius psalmi ubi dicitur Dominus suos onerare: metaphora à solennibus epulis sumpta, quum principes post partam uictoriam toti populo liberalitatem suam testabantur, solennibus præsertim sacrificijs, quibus erant coniuncta conuiuia, ut passim ex sacris etiam historijs licet intelligere. Itaq; uerbum implere, hoc in loco nō accipitur pro perficere, nisi ex consequenti, quatenus scilicet Christi donis perficimur: neque etiam propriè pertinet ad hunc locum quæstio quomodo Christus sit ubique, sed potius quomodo nos donis suis cumulet, nempe per Spiritū suum, ut testatur Iohan. 14. b. 16, & d. 26, & 15. d. 26. Sed prorsus reijciendi sunt ij qui conātur ex hoc loco non minus impudenter quàm impiè Christo corpus humanum ἀπερίγραπτον. i. corpus non corpus tribuere, acspem nostram à fundamentis conuellere. Nam non modo nisi fuerit, sed etiam nisi sit Christus uerus ac naturalis homo, frustra speramus quod speramus, & Spiritus sancti uirtutem ignorat qui nos Christi corporis participes fieri non posse putat nisi è cœlis eliciatur, ut naturalibus corporis qualitatibus spolietur. Omnia τὰ πάντα. De Ecclesia Paulū loqui cōstat ex tota argumenti serie, & testimonij etiam applicatione, quam paulò ante exposuimus. Itaque uniuersalis particula ad id de quo agitur restringendā est, ut diximus suprà uers. 6. quam tamen uidetur Apostolus usurpasse de industria, non modò ut uniuersi subijcerentur Christo sine exceptione, sed etiam ut Iudæorum & Gentium discrimen sublatum esse ostenderet. Præterea uerò notanda est distributio Apostoli, ut qui priore loco commemoret quasi ædificij architectos: deinde ad summum & ultimum fastigium accedat.

11 Apostolos

A Καὶ αὐτὸς ἔδωκε τοὺς μὲν ἀποστόλους, τοὺς δὲ προφήτας, τοὺς δὲ εὐαγγελιστὰς, τοὺς δὲ ποιμένας, καὶ διδασκάλους.

11 Deditigitur ipse alios quidem Apostolos, alios uerò Prophetas, alios autem Euangelistas, alios autem Pastores ac Doctores.

Apostoli Prophetæ Doctores ad quid constituti.

Πρὸς τὸν καταρτισμὸν τῶν ἁγίων, εἰς ἔργον διακονίας, εἰς οἰκοδομὴν τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ.

12 Ad coagmẽtationem sanctorum, ad opus ministerij, ad ædificationem *inquam* corporis Christi.

Μέχρι καταντήσωμεν οἱ πάντες εἰς τὴν ἑνότητα τῆς πίστεως, καὶ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, εἰς ἄνδρα τέλειον, εἰς μέτρον ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ χριστοῦ

13 Donec euadamus oẽs in unitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in uirum perfectum, in mensuram staturæ adulti Christi:

ἵνα μηκέτι ὦμεν νήπιοι, κλυδωνιζόμενοι καὶ περιφερόμενοι παντὶ ἀνέμῳ τῆς διδασκαλίας, ἐν τῇ κυβείᾳ τῶν ἀνθρώπων, ἐν πανουργίᾳ πρὸς τὴν

14 Vt non amplius simus pueri, qui fluctuemus, & circunferamur quouis uento doctrinę, in hominum alea ueteratoria ad insidioſe

B 11 Apostolos ἀποστόλους. Istos hoc nomine propriè uocatos legimus duodecim fuisse (quibus accesit Paulus peculiariter Gentibus destinatus) à Christo ipso destinatos ἀμέσως. quanquam uidetur etiam aliquatenus adiungendus Barnabas, ex eo quod scriptum est Act. 13. a. 2. Horum autem officium fuit per uniuersum orbem terrarum Ecclesias suo quodam (ut ita dicam) iure constituere, ut ex Christi mandato & tota eorum historia apparet. Constitutis ergo Ecclesijs hoc quoque munus necessariò fuit sublatum. Itaque tyrannica hodiè uox est in Ecclesia, sese Apostolum ex successione profiteri: quantomagis sese Apostolorum principem dicere? Nam certè Paulus nullũ eiusmodi primatum uni tribuit, nisi Christo capiti. Atenim ministerialis capite opus est. Litiga igitur cum Apostolo tu quisquis es, id est cum Spiritu sancto. Nam proprius hic locus erat de catholica Romana uel alia quapiam Ecclesia differendi. quanquam catholica qui esse potest quæ Romana dicitur? Prophetas προφήτας. Hunc ordinem etiam supra Apostolico coniunxit, 3. a. 5. ex quo apparet fuisse Prophetarum munus unum ex præcipuis, ut qui in primis illis initijs sapientia aliqua eximia pollerent, non modo in interpretãdo, sed etiam in administrandis Ecclesijs quas Apostoli constituerant, prout diuersa incidebant negotia: adeò ut in hoc etiam ordine nonnulli dono prædicendi futura pollerent, ut ex Sacra historia licet cognoscere. Vide Rom. 12. b. 6, & 1. Corint. 14. a. 2. Fuit ergo hoc munus etiam temporarium, quanuis non extincta sit ipsa gratia. Euangelistas Εὐαγγελιστάς. Hoc nomine eruditi interpretes eos intelligunt, quibus comitibus utebantur Apostoli in suo fungendo munere, quòd omnibus non possent sufficere, nedũ ut princeps aliquis Apostolorum in terris esset. Eiusmodi erant, Timotheus, Titus, Syluanus, Apollos: quos ita secum coniungit Paulus, ut tamen in inscriptione epistolarum se unum dicat Apostolum. Sed & nominatim Timotheus dicitur Euangelista, 2. Tim. 4. b. 5. Fuit ergo hoc etiam munus temporarium. Pastores ac doctores ποιμένας καὶ διδασκάλους. Assentior Ambrosio qui hæc quoq; munera distinguit. Nam ratio parùm firma est quæ Hieronymum & Augustinum mouit ut confunderent, nempe quia copula duntaxat est interiecta. Fateor tamen Doctorum nomen latè patere, ut 1. Cor, 12. d. 28. Sed tamen apparet aliquod fuisse discrimen, quod in isto compendio uideatur uix locus esse synonymis. Sed in eo non sequor Ambrosium quòd διδασκάλους, id est, ut ipse interpretatur, magistros, putet eos esse quos uocarint exorcistas: quos ego inter dona sanationum recenseo, quorum fit mentio 1. Corinthiorum 12. d. 30. Nam ipsum nominis etymon hanc opinionem refellit: & res ipsa ostendit, Apostolum hoc loco differere de ijs duntaxat muneribus quæ ad doctrinam pertinent. quamobrem etiam gubernationes & opitulationes præterit, & alia nõ nulla in epistola illa priore ad Corinthios commemorata. Doctoris igitur munus fuisse puto, cum Vetere interprete, uerbum Domini fideliter explicare, & ueluti scholam Ecclesiasticam regere, ut syncera doctrina dogmatum, & ueræ interpretationes in Ecclesia retinerentur, sicut docuit Alexandriæ Origenes. cui deinde quum concessum esset cõcionari in cœtu, non defuerunt qui hoc præter maiorum consuetudinẽ factum esse dicerent. ut explicatur apud Niceph. lib. Eccles. hist. quinto, capite 14. At Pastorum (qui & Episcopi dicebantur, ut 1. Petr. 2. d. 25) munus longè latius patebat, nimirum uerbo & orationi uacare, & Ecclesiam sibi commissam modis omnibus tueri. Ex quibus etiam satis perspicitur, hæc duo munera perpetua esse in Ecclesia Dei.

12 Ad coagmentationem πρὸς τὸν καταρτισμὸν Vul. ad consummationem. Erasm. ad instaurationem. Vide 1. Cor. 1. b. 10. Corporis Christi τοῦ σώματος τοῦ χριστοῦ. 1. Ecclesiæ, ut 1. Cor. 12. d. 27, & suprà 2. d. 23.

13 In unitatem fidei εἰς ἑνότητα τῆς πίστεως. 1. ad eam summam coniunctionem cuius uinculum est fides, ut nullæ partes hient, nihil sit luxatum, nihil non suo loco aptè collocatum ac cohærens.

In uirum perfectum εἰς ἄνδρα τέλειον. Id est adultum. nam ἀνὴρ hoc in loco ætatem designat translatitiè, ut diximus 1. Corint. 13. d. 11. Nam Ecclesiam corpori comparat, cuius anima sit Christus. Itaque sicut anima paulatim confirmatis organis facultates suas edit in corpore, ipsumq; adeò corpus sibi uegetat, donec ad iustam & consistentem ętatem peruentum sit: ita etiam quandiu in hac uita uersamur, par est ut in uita illa æterna ac spirituali crescamus, do-

D nec in Christo adoleuerimus, & uicissim Christus in nobis. quod quãdo & quomodo futurum sit, copiosè etiam explicatur 1. Corint. 13. capite. Loquitur autem Paulus de Ecclesia, tanquam de homine singulari & unico: uel ut unitatem illam declaret, uel ut singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim etiam ad se pertinere. At Clemens in Pædagogo, uiri perfecti nomine Christum ipsum intelligit.

Staturæ adulti Christi ἡλικίας τοῦ πληρώματος τοῦ χριστοῦ. Quia fit mẽtio τοῦ μέτρου, id est mensuræ, ἡλικίαν mallui staturam interpretari, quàm ætatem, ut Matth. 6. d. 27, & Luc. 19. a. 3. Hoc enim est, opinor, quod Hebræi קוֹמָה uocant: & nos simili ratione dicimus *hauteur* in uernaculo nostro sermone, sicut ἡλικία ab ἥλιος deducitur. Cæterùm τῆς πληρώματος τοῦ χριστοῦ interpretor ex Hebræorum idiotismo τοῦ πληρωθέντος χριστοῦ, id est, τελέου. Dicitur enim hoc in loco Christus non in sese, sed in nobis adolescere, pro nostri in ipso & ipsius in nobis efficacitatis incremento. Coloss. 1. d. 19.

14 In hominum alea ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων. i. incertis illis casibus quibus iactantur homines. Græcis enim certum est κυβείαν dici quam Latini aleam uocant: quod nomen translatitiè de quibusuis incerti euentus rebus dicitur: ut nulla magis fuerit apposita metaphora significandæ hominum desultoriæ, ut ita dicam, leuitati. Neque enim hic duntaxat uerum est quod ait Comicus, Quot capita tot sensus: sed nullus etiam homo est qui nõ à seipso sępe in rebus maximi momẽti dissentiat. Itaq; hac quoq; ratione hominũ uitam meritò aleæ compararis. nec nimium procul etiam recedit à trãslatione rei nauticæ hac altera metaphora, quum nauigatione nihil sit incertius. Maluit tamẽ Eras. & Vetus interp. ad aleatorũ astutias ac fraudes accõmodare, quia scilicet sequitur ἐν πανουργίᾳ. Sed exẽplum requiro idonei authoris in quo κυβείᾳ aliud q̃ aleã declaret. neq; enim id mihi facilè persuaserim. Libet aũt hic afferre aliam expositionẽ de qua iudicet lector. Nam quia tota hæc oratio à re nautica desumpta est, apud Cicer. aũt 5. in Verrẽ lib. Cybæã dici inuenio maximæ nauis onerarię genus: & puerbiali quodã dicẽdi genere dicũt eadẽ naui uehi qui eiusdẽ fortunæ sunt socij: fortasis hunc locũ non ineptè couerteris, in hominũ Cybæa. Quia tñ nusquam alibi Cybææ nomẽ legere memini, ne quid hic peccarẽ per imprudẽtiã, malui certã ac uulgatã τῆς κυβείας significationẽ amplecti. Clem. lib. στρωμ. α, ad ματαιοπονίαν. i. inanẽ laborẽ, refert: & Epiphã. in Manichęos, uanas & ineptas ipsorum subtilitates κυβευτικὰς διδασκαλίας uocat.

Veteratoria

Veteratoria, &c. ἐν πανουργίᾳ, &c. Sicut plerosque hominum uocauit νηπίους, id est non minus leues & faciles ad quiduis amplectendum, ac mutandam subinde sententiam, quàm si pueri semper essent ac nullo iudicio prædita: ita nunc dicit non deesse qui ad alios fallendos & in errorem impellendos mirè sint exercitati. Vulg. in astutia ad circunuentionem erroris. Erasmus longius à Græcis recedens, qua nos adoriuntur, ut imponant nobis. Ego, ni fallor, planius & accommodatius πανουργίαν conuerti πρὸς μεθοδείαν πλάνης ueteratoriam uersutiam, & μεθοδείαν πλάνης insidiosas fallacias. A

fallendum uersutia:

Sed ueritatem sectantes cum charitate, adolescamus in illum *per* omnia qui est caput, *nempe* Christus:

Caput Christus. Caput Ecclesiæ.

Ex quo totum corpus congruenter coagmentatum, & compactum, per omnes suppeditatas cómissuras, ex ui intus agente pro mensura uniuscuiusq; membri, incremẽtum capit corpori conueniens, ad suijpsius extructionem per charitatem.

Hoc itaque dico, & obtestor per Dominum, ne amplius uersemini sicut reliquæ Gẽtes uersantur in uanitate mentis suæ:

Nonambulandũ ut Gentes. Rom. 1. c. 21.

Cogitationem habentes obscuratam, & abalienatæ à uita Dei, propter ignorantiam quæ est in ipsis ex obduratione cordis eorũ.

Qui posteaquam dedoluerũt, semetipsos dediderunt proteruiæ, ad patrandam impuritatem omnem certatim.

μεθοδείαν τῆς πλάνης.

15 ἀληθεύοντες δὲ ἐν ἀγάπῃ, αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν τὰ πάντα, ὅς ἐστιν ἡ κεφαλὴ ὁ χριστός,

16 ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα συναρμολογούμενον καὶ συμβιβαζόμενον διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας, κατ' ἐνέργειαν ἐν μέτρῳ ἑνὸς ἑκάστου μέρους τὴν αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται, εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ ἐν ἀγάπῃ. B

17 Τοῦτο οὖν λέγω καὶ μαρτύρομαι ἐν κυρίῳ, μηκέτι ὑμᾶς περιπατεῖν, καθὼς καὶ τὰ λοιπὰ ἔθνη περιπατεῖ, ἐν ματαιότητι τοῦ νοὸς αὐτῶν,

18 ἐσκοτισμένοι τῇ διανοίᾳ, ὄντες ἀπηλλοτριωμένοι τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ, διὰ τὴν ἄγνοιαν τὴν οὖσαν ἐν αὐτοῖς, διὰ τὴν πώρωσιν τῆς καρδίας αὐτῶν.

19 οἵτινες ἀπηλγηκότες ἑαυτοὺς παρέδωκαν τῇ ἀσελγείᾳ, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης ἐν πλεονεξίᾳ.

15 Adolescamus in eum αὐξήσωμεν εἰς αὐτὸν. Vel, ut Vetus interpres, crescamus in ea. Hieronymus, ut augeamus in ipso omnia. Nam uerbum αὔξειν interdum accipitur ἐνεργητικῶς, interdum διαθετέρως. Sed hoc modo accipiendum esse, apparet ex Colost. 1, d. 19. C

Per omnia τὰ πάντα Id est penitus, subaudita præpositione κατὰ, ut 1. Cor. 9. d. 15, & 10. g 33.

16 Ex quo ἐξ οὗ. Quemadmodum antequam corpus in iustam mensuram excreuerit, uitalis facultas ex suo fonte in subiectos artus sese insinuans, & singulis (ut sunt uarijs commissuris iuncti) pro ipsorum ratione portionem nutrimenti distribuens, hac ratione totum corpus uegetat. ut pro modulo suo accrescentibus singulis membris, uniuersum corpus tandem in iustam corporis staturam euadat: ita Christus, Ecclesiæ caput, singulis membris uim suam instillans, & per multiplices iunctiras uariarum & diuersarum functionum, tantum suppeditans alimenti, quanto opus est tum ad uniuscuiusque membri uegetationem, tum etiam ad quotidianum incrementum, Ecclesiam suam fouere non desinit, dum singulis partibus iustam mensuram adeptis, corpus tandem perfectum euadat.

Per omnes suppeditatas commissuras διὰ πάσης ἁφῆς τῆς ἐπιχορηγίας. Ἁφὴν uocat artuum mutuos inter se cõtactus, qua parte scilicet committuntur. Quod autem τῆς ἐπιχορηγίας dixit, passiuè accipiendum est, ex Hebræorum more: nec aliter quàm passiuo participio explicari commode potest. Itaque suppeditatas conuerti, pro eo quod uulgò dicunt *fournies*, sicut ab ipso Cicerone hoc uerbum passiuè usurpatur. Vulgata, per omnẽ iuncturam subministrationis. Erasmus, per omnem commissuram subministrationis.

Ex ui intus agente κατ' ἐνέργειαν. Vim Christi capitis intellige, qui animæ instar, singula membra uegetat, sed pro ipsorum modulo. Vulgata, secundum operationem. Erasmus, iuxta actum.

Pro mensura ἐν μέτρῳ. id est κατὰ μέτρον. Membri μέλους. Sic legunt ueteres Græci summo consensu, & ita etiam scholiastes Græcus, ut appareat ex interpretatione: quauis in contextu scriptum sit μέρους, id est partis: quam lectionem sequutus est Erasmus. Incrementum capit corpori conueniens αὔξησιν τοῦ σώματος ποιεῖται. Id est, ita crescit ut par est corpus crescere. Neque enim abundat repetitum nomen σώματος. D

Ad sujpsius extructionem εἰς οἰκοδομὴν ἑαυτοῦ. Incrementum, singulorum quidem est membrorum: sed omnes partes in totius corporis incrementum consentiunt, adeò quidem ut membrum non posit huius nutrimenti, ac proinde incrementi particeps esse, nisi cum reliquis cohæreat, diuersarum illarum functionum uinculo & nexu: ut ex omnibus coniunctis totum quiddam sit compactum. Ideo addidit Apostolus ἐν ἀγάπῃ per charitatem. Hæc enim il est artuum, id est, diuersarum functionum, commissura.

17 Mẽtis suæ τοῦ νοὸς αὐτῶν. Hoc illud est ἡγεμονικὸν tãtopere celebratũ à philosophis. Cui subijcit τὴν διάνοιαν, id est, sensitiuæ interioris quam uocant facultates, in imaginando, cogitando & memorando positas. Tertio demum loco appetitiones nomine τῆς καρδίας, id est cordis, declarat. Ita Paulus philosophica etiam distinctione accurata, totum hominem ostendit, extra Christum, in quo uno instauratur, nihil minus esse quam uerè hominem: mentem enim uanam esse, obscuratam esse cogitationem, appetitionem obduratam: unde tandem consequatur αὐχισθησία, sponte sese in gurgitem omnium uitiorum præcipitans.

A uita Dei τῆς ζωῆς τοῦ θεοῦ. Vitam Dei appellat, uitam illam qua Deus uiuit in suis, ut suprà 2. a. 1, quamq́ue præcipit & approbat.

Obdurationem τὴν πώρωσιν. Vulgata, cœcitatem. Erasmus, excæcationem: mirans etiam cur Ambrosius duritiam uerterit. At ego miror πῆρωσιν & πώρωσιν ab eo confundi: qua de re diximus Marc. 3. a. 5. Deinde potest etiam hoc sine copula explicari, ita scilicet ut cordis obduratio statuatur à Paulo tanquam illius ignorantiæ fons: quia spõte sua homines per contumaciam respuunt lucem Dei in ipsorum corda incurrentem, & statim à communibus illis notitijs deficiunt. quos si postea uel s reuocare, quo sibi uidentur sapientiores, eo pertinatius obsistunt ueritati. Ita fit ut Euangelium. i. uitam illam Dei, non modò non amplectantur, sed etiam securè deridеant homines.

19 Posteaquam dedoluerunt ἀπηλγηκότες. Labor (inquit Cicero Tuscul. 2) callũ quoddã obducit dolori.

Idem

A Idem ad Varronem scribens, Consuetudo diuturna, inquit, callum iam obduxit stomacho meo. Ab hoc autem callo promptum est huc delabi ut omnis doloris sensus, id est omne σωτηρήσεως iudicium, amittatur, & mens reddatur ἀδόκιμος, ut Rom. 1. d. 28. ueluti scirro cancrum gignente, aut, quasi cauterio amputata conscientia (1. Timot. 4. a. 2) ad turpissima quæuis & aliena prorsus à natura hominis ratione aliqua præditi præcipites ruant. Sic autem usurpauit uerbum Dedolere Ouidius, proomnem doloris sensum abijcere, in his uersiculis, Optimus ille fuit uindex, lædentia pectus Vincula qui rupit, dedoluitque semel. Vulgata, desperantes: ut legisse uideatur ἀπηλγηκότες. Erasmus, Posteaquam peruenerint eò ut dolere desierint.

Certatim ἐν πλεονεξίᾳ. Id est, quasi agatur de lucro, ita ut alius alium superare contendat. Nam πλεονεξία pro priè de auaris & ambitiosis dicitur. Vulgata, in auaritiam, absurdè. Erasmus, cum auiditate, non satis expresse.

ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως ἐμάθετε τὸν χριστόν.
εἴγε αὐτὸν ἠκούσατε, καὶ ἐν αὐτῷ ἐδιδάχθητε, καθώς ἐστιν ἀλήθεια ἐν τῷ ἰησοῦ,
ἀποθέσθαι ὑμᾶς κατὰ τὴν προτέραν ἀναστροφὴν τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον τὸν φθειρόμενον κατὰ τὰς ἐπιθυμίας τῆς ἀπάτης,
ἀνανεοῦσθαι δὲ τῷ πνεύματι τοῦ νοὸς ὑμῶν,
B καὶ ἐνδύσασθαι τὸν καινὸν ἄνθρωπον τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντα ἐν δικαιοσύνῃ καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας.
διὸ ἀποθέμενοι τὸ ψεῦδος, λαλεῖτε ἀλήθειαν ἕκαστος μετὰ τοῦ πλησίον αὐτοῦ, ὅτι ἐσμὲν ἀλλήλων μέλη.
ὀργίζεσθε, καὶ μὴ ἁμαρτάνετε· ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω ἐπὶ παροργισμῷ ὑμῶν,
μήτε δίδοτε τόπον τῷ διαβόλῳ.
ὁ κλέπτων μηκέτι κλεπτέτω, μᾶλλον δὲ κοπιάτω, ἐργαζόμενος τὸ ἀγαθὸν ταῖς χερσίν, ἵνα ἔχῃ μεταδιδόναι τῷ χρείαν ἔχοντι.
C πᾶς λόγος σαπρὸς ἐκ τοῦ στόματος ὑμῶν μὴ ἐκπορευέσθω, ἀλλ' εἴτις ἀγαθὸς πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, ἵνα δῷ χάριν τοῖς ἀκούσασιν.

20 Vos autem non ita didicistis Christum:
21 Si modò eum audistis, & per eum edocti fuistis, sicut est ueritas in Iesu,
22 *Nempe* deponere quod ad pristinam con- *Vetus homo.* Coloss. 3. b. 8.
uersationem attinet, ueterem illũ hominem, qui deceptricibus cupiditatib. corrũpitur:
23 Renouari uerò Spiritu mentis uestræ,
24 Et induere nouum illum hominem qui se- *Nouus homo.*
cundum Deum conditus est, ad iustitiam & sanctimoniam ueram.
25 Quapropter deposito mendacio, loqua- *Mendacium.*
mini ueritatem quisq; proximo suo. Nam sumus alij aliorum membra.
26 Irascimini, & ne peccetis: sol ne occidat su- *Irasci.*
per iracundiam uestram.
27 Neque detis locum diabolo.
28 Qui furabatur, nõ amplius furetur: sed po- *Furari.*
tius laboret, operando manibus quod bonũ sit, ut possit impartiri cui opus fuerit.
29 Nullus sermo corruptus ex ore uestro e- *Sermo nitiosus.*
grediatur, sed si quis est commodus ad ædificationis usum, ut gratiã auditoribus afferat.

20 Vos autem non ita ὑμεῖς δὲ οὐχ οὕτως Quid si post οὕτως distinctionem adscribas? Sic enim Hebræi לא כן חלמדתם הגה .i uos autem non ita, sub. facere conuenit, qui didicistis, &c. Luc. 22. c. 25. 21 Sicut est ueritas in Iesu καθὼς ἔστιν ἀλήθεια ἐν τῷ ἰησοῦ. Id est, ea institutione quæ demum uera est ac solida. uel, ut edocti sunt qui uere ac seriò Iesum cognoscunt. Repetitum est nomen Iesu relatiui loco, Hebræorum more.

22 *Nempe* deponere ἀποθέσθαι. Familiaris est Hebræis, ac Paulo præsertim, trãslatio à uestibus sumpta, ut alibi exposuimus. Exponit autem quænam sit illa ueritas in Christo Iesu. quamobrem addidimus exegeticam particulam.

Quod ad pristinam conuersationem attinet κατὰ προτέραν ἀναστροφήν. Κατά, id est על, nimium obscurè Vetus interpres uertit hoc in loco, secundum. Eras. suo more, iuxta. Est enim illi peculiaris hæc particula, quam tamen non memini legere in ea significatione apud ullos idoneos authores. Veterem illum hominem τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον i. uos ipsos. Hoc enim est quod significat Dominus quum iubet ut quisque abneget semetipsum. Neque enim quod ad qualitates attinet, quicquam sani relinquit homini Apostolus, ut sæpe iam ostensum est à nobis. Vide Rom. 6. a. 6. 23 Spiritu mentis τῷ πνεύματι τοῦ νοός. Viuifica illa ui mentibus uestris indita.

24 Nouum illum hominem τὸν καινὸν ἄνθρωπον. Quis sit nouus homo, ex ueteris antithesi apparet, & sequenti descriptione, Vide Rom. 6. a. 6. Qui secundum Deum conditus est τὸν κατὰ θεὸν κτισθέντα, id est, ad Dei exemplar & imaginem creatus, nempe quod ad qualitatum instaurationem attinet. Unde רוח חדשה, id est spiritum nouum legimus, & לבב חדש, id est cor nouum, Ezech. 36. f. 26. quod tamen sibi facere iubentur apud eundem Prophetam cap. 18. g. 31. nempe quum fuerint per eum spiritum non adiuti sed noui homines facti, qui in sanctis efficit uelle & perficere. unde utitur hoc loco Paulus uerbo κτίζειν, & 2. Corinth. 5. d. 17, & Galat. 6. d. 15, & suprà 2. b. 10. κατὰ uerò respondet בצלם caph similitudinis ac congruentiæ particulæ. Itaque suppeditat hîc nobis Paulus locupletissimam expositionem eius quod scriptum est in Genesi, creatum esse hominem ad Dei similitudinem & imaginem.

D Ad iustitiam ἐν δικαιοσύνῃ. ἐν pro εἰς posita est, ut effectus & finis nouæ creationis significetur, Vulg. & Eras. in iustitia, admodum obscurè. Et sanctimoniam ueram καὶ ὁσιότητι τῆς ἀληθείας. Id est minimè fucatam, sed genuinam ac synceram, ex idiotismo Hebræorum, qui etiam occurrit suprà uersiculo 22, ubi deceptrices cupiditates uocauit cupiditates deceptionis. Vulgata & Erasmus, & sanctitate ueritatis.

26 Irascimini, &c. ὀργίζεσθε. &c. Hoc plerique de ira illa laudabili accipiunt, quasi præcipiat aut exhortetur Paulus ad faciendum aliquid: quorum sententiam intactam relinquo. Tantùm dico, quia instituta est oratio de exuẽdis cupiditatibus, mihi uideri potius hunc locum perinde explicandum ac si scriptum esse, Irascimini (id est si irasci contigerit) at ne peccetis, id est, iram ita cohibete, ut ad facta non prosiliat.

Sol ne occidat ὁ ἥλιος μὴ ἐπιδυέτω. Prouerbialis dicendi figura, qua significatur iracundiam primò quoque tẽpore coercendam. Super iracundiam uestram. ἐπὶ τῷ παροργισμῷ ὑμῶν. Id est, ne uos iracundos nox deprehẽdat. Iracundiam autem malui dicere cum Vetere interprete, quàm iram cũ Erasmo: quòd illud magis uideatur irę exuperantiam significare: quum quædam sit ira maximè laudabilis, ut paulò ante diximus. Prior igitur gradus est, iram nõ exequi: posterior, ut si immoderatè sit aliquid factum (quod uidetur etiam significare præpositio παρὰ in παροργισμὸς) demus operam ut ante solis occasum ad nos redeamus, id est ut mox omnia componantur.

27 Diabolo τῷ διαβόλῳ. Eras. calumniatori, apertè hoc referens ad Euangelij aduersarios qui calumniandi occasionem facilè arripiunt. Ego potius ad Satanam refero, calumniatorum omnium caput: tum quia multò uberior est doctrina, quum nullum sit tam immane scelus quod ille non facilè persuadeat tenacis iræ hominibus. tum uerò quia numero singulari usus est Paulus, & quidem addito articulo.

29 Corruptus σαπρός Ad uerbum, putris. Est enim translatio ab arboribus. sumpta: ex quibus fructũ nõ possis sperare

Et ne tristitia afficiatis Spiritum illum sanctum Dei, per quem obsignati estis in diem redemptionis.

30 καὶ μὴ λυπεῖτε τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ θεοῦ, A ἐν ᾧ ἐσφραγίσθητε εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως.

Omnis amarulentia, & excandescentia, & ira, & clamor, & maledicentia tollatur à uobis, cum omni malitia.

31 πᾶσα πικρία, καὶ θυμὸς, καὶ ὀργὴ, καὶ κραυγὴ, & βλασφημία, ἀρθήτω ἀφ' ὑμῶν, σὺν πάσῃ κακίᾳ.

Sed estote alij in alios benigni, misericordes, condonantes uobis mutuò *offensas*, sicut & Deus in Christo condonauit uobis.

32 γίνεσθε δὲ εἰς ἀλλήλους χρηστοὶ, εὔσπλαγχνοι, χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, καθὼς καὶ ὁ θεὸς ἐν χριστῷ ἐχαρίσατο ὑμῖν.

CAPVT V.

ΚΕΦ. ε'.

Imitatores Dei.

Estote igitur imitatores Dei ut filij dilecti: 1 Γίνεσθε οὖν μιμηταὶ τοῦ θεοῦ, ὡς τέκνα ἀγαπητὰ

Dilectio. Et uersemini cum charitate, sicut & 2 καὶ περιπατεῖτε ἐν ἀγάπῃ, καθὼς καὶ

Iohã.13 d.24, & 15.b.12. 1.Iohã.3.d.23. Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis *in* oblationem ac uictimam Deo, in odorem bonæ fragrantiæ. ὁ χριστὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ παρέδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν προσφορὰν καὶ θυσίαν τῷ θεῷ, εἰς B ὀσμὴν εὐωδίας.

Verba qualia. Supra 4. f. 19. colos. 3.a.5. 1.thes.2. c.17, Scortatio uerò & omnis impuritas aut auaritia ne nominetur quidem inter uos, sicut decet sanctos: 3 πορνεία δὲ, καὶ πᾶσα ἀκαθαρσία ἢ πλεονεξία μηδὲ ὀνομαζέσθω ἐν ὑμῖν, καθὼς πρέπει ἁγίοις,

Et obscœnitas, & stultiloquium, & dicacitas, quæ non conueniunt: sed potius gratiarum actio. 4 καὶ αἰσχρότης, καὶ μωρολογία, ἢ εὐτραπελία, τὰ οὐκ ἀνήκοντα, ἀλλὰ μᾶλλον εὐχαριστία.

Ná hoc nostis, quòd omnis scortator, aut impurus, aut auarus, qui est idololatra, nó habet hæreditatem in regno Christi & Dei. 5 τοῦτο γάρ ἐστε γινώσκοντες, ὅτι πᾶς πόρνος, ἢ ἀκάθαρτος, ἢ πλεονέκτης, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, οὐκ ἔχει κληρονομίαν ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ χριστοῦ καὶ θεοῦ.

sperare, si putres fuerint. ita uerò explicandum esse hoc epitheto apparet ex antitheti. Nam ἀγαθὸν uocat eum ex quo fructus aliquis ad alios redire possit. Simili prorsus ratione Coloss. 4. a. 6, monet ut fidelium sermo sit sale conditus: C nempe ne corruptionis odor aliquis ad alios emanet. Ad ædificationis usum πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας. Vulgata, ad ædificationem fidei, repugnantibus Græcis summo consensu. Sed fortasis Vetus interpres putauit fidem nomine τῆς χρείας designari, quòd nulla re æquè sit nobis opus. Hieronym. ad ædificationem opportunitatis. i. opportunam. non inepte profectò: quum hoc dictum non de quauis sed de præsenti necessitate intelligatur, ut rectè explicat Græcus scholiastes, monens hac sententia flagitare Apostolum à nobis ut in familiari etiam sermone omnes occasiones proximi pro re nata ædificandi captemus. Maluit tamē Erasmus in annotationibus interpretari, ad ædificationem utilitatis, id est utilem. Sed ædificationis nomen apud Paulum nusquam legi nisi in laude positum, ut minimè opus fuerit addere τῆς χρείας. nisi ad temporis & loci circunstantiam referas. Itaque idem in ipso contextu conuertit, ad ædificationem, quoties opus est. Ego uerò malim interpretari, quæ sit ex usu, ita scilicet ut τῆς χρείας, Hebræorum more, accipiatur pro epitheto, & nos iubeat Apostolus spectare quid maximè accōmodatè dici possit quo proximus iuuetur. Sed tamen mihi magis placet, permutata constructione, πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας dictū esse pro πρὸς τὴν χρείαν οἰκοδομῆς. i. ad ædificationis usum. cuiusmodi hypallages exempla multa occurrunt à Grammaticis Hebræis annotata. ut Esaiæ primo, Cognouit præsepe domini sui, pro dominum præsepis sui, ut exigit loci circunstantia. Nam Iudæi præsepe quidem, at non dominum agnoscebant. qua de re diximus aliquid Act. 5. d. 20 & alibi, ubi etiam ostēdimus Græcos & Latinos scriptores idoneos ab eiusmodi hypallage non abhorrere: ut in illo Ouidij uersiculo, In noua fert animus mutatas dicere formas Corpora.

Vt gratiam afferat ἵνα δῷ χάριν. Gratiam appellat quod ad progressum in pietate & charitate pertineat. Vulg. & Erasm. ad uerbum, ut det gratiam. Auditoribus τοῖς ἀκούουσι. Id est τοῖς ἀκροαταῖς, ex Hebræorum more participio posito pro uerbali nomine.

30 Spiritum illum sanctum Dei τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τοῦ θεοῦ. Repetitio articulorum & additum etiam nomen Dei non caret magna emphasi, adeò ut in tantis uocabulis grauissima argumenta quasi deliteant. Loquitur autem de Spiritu sancto ἀνθρωποπαθῶς, ut dextrè omnino annotauit doctissimus interpres, quasi diceret, Date operam ut Spiritus sanctus libenter inter uos habitet, quasi in domicilio grato ac iucundo, nec ullam tristitiæ materiam illi date. In diem redemptionis εἰς ἡμέραν ἀπολυτρώσεως. Vide Ephes. 1. c. 14. D

31 Excandescentia θυμὸς Sic conuertit Cicero: & quum sequatur ὀργὴ uidetur hoc statuendum discrimen, ut θυμὸς primam illam sanguinis ebullitionem, ὀργὴ uerò tam accensam iram declaret. Videtur enim Paulus quosdā gradus illius furoris facere, incipiens a πικρίᾳ, id est animi offensione, quum intus carpitur animus. unde mox incipit pectus calescere, dum erumpat ira: unde tandem clamores & rixæ, non sine conuiciis.

32 Condonātes uobis mutuò *offensas* χαριζόμενοι ἑαυτοῖς. i. συγγνωμονικοὶ, ut rectè explicat Græcus scholiastes, quæ uirtus lenitatis opponitur offensioni ex diametro. Sic autem accipitur uerbum χαρίζεσθαι pro συγγινώσκειν alijs etiam locis, ut 2. Cor. 2. c. 10. ἑαυτοῖς autem idem declarat atque ἀλλήλοις, quum de duobus minimum agatur, ut non sit simplex reciprocatio, sed ἀλληλοπαθὴς quā uocant, ut infrà 4. d. 19. & Coloss. 3. c. 13. Vulg. donantes inuicem. Erasmus, largientes uobis inuicem. 2 In odorem, &c. εἰς ὀσμὴν, &c. Alludit ad Legis thymiamata, quibus Christi obedientia adūbrabatur. 3 Ne nominetur quidē μηδὲ ὀνομαζέσθω. Quos non pudet Paulum ipsum ut seueriorem quam par sit accusare, ij ut profani sunt, profanum saltem scriptorem, sed sanctum tamen, si cum ipsis comparetur, Isocratem inquam, audiant ita scribentem, Τὸ λέγειν, ὡς δεῖ, τῆς φρονεῖν οὐ μέγιστον σημεῖον ποιούμεθα· διὰ λόγου ἀληθοῦς καὶ νόμιμος καὶ δίκαιος, ψυχῆς ἀγαθῆς καὶ σώφρονος εἰδωλόν ἐστιν. 4 Dicacitas εὐτραπελία. Vulg. scurrilitas. nimium anguste ut Erasmus contrà mihi uidetur nimium amplè conuertisse urbanitatē. Nam, ut opinor, non omnem urbanitatem damnauit Apostolus, neque rursus solam scurrilitatem, sed in genere quoscunque sales ita iaculātur homines, ut uel inane quiddam spectetur, uel exemplo uel maledicentia peccetur: quæcunq; dicteria denique ad cōmodum proximi & honestum finem proprie non referuntur. Nam alterius generis & facete & falsè sed piè tamen dictorum exempla legimus non pauca, ut 1. Reg. 18. c. 27. cui opponitur impia puerorum scurrilitas, 2. Reg. 2. d. 23. Sic Esa. 14. c. 12, & sæpe apud hunc Prophetam præ cæteris.

A 5 Qui est idololatra ὃς ἐστιν εἰδωλολάτρης Id est, idolorum seruituti addictus Nam, ut Rom. 1. b. 9. & alibi diximus, inane est discrimen illud dulię & latriæ, in quo sibi nonnulli stultè & imperitè placent. Quæritur autem hoc in loco, cur auarum uocet idololatram. Nam si hoc referas ad auari affectum, qui Deum præ thesauro negligat, & à suis opibus quasi à solo numine totus pendeat, idem uidetur de scortatoribus dici posse, & ijs ferè omnibus qui certæ alicui rei sunt prorsus addicti: ut ij quorum Deus uenter est, ut Rom. 16. c. 18. & Philip. 3. d. 19. Sed magnum est in eo discrimen, quòd etsi omnes isti Deum præ eo negligant cui sunt addicti, tamen in eo nō collocant spem uitæ, uno auaro excepto, qui in suis opibus uitam suam positam esse putat. Itaque apertè dicitur idololatriæ species esse auaritia. Coloss. 3. a. 5.

μηδεὶς ὑμᾶς ἀπατάτω κενοῖς λόγοις. διὰ τοῦτα γὰρ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας.

6 Ne quisquam uos seducat inanibus sermonibus. propter hæc enim uenit ira Dei in homines contumaces, Matt. 14. a. 4 mar. 13. a. 5 luc. 11. b. 8. 2. Thes. 2. c. 17

μὴ οὖν γίνεσθε συμμέτοχοι αὐτῶν.

7 Ne sitis igitur consortes eorum.

ἦτε γάρ ποτε σκότος, νυνὶ δὲ φῶς ἐν κυρίῳ· ὡς τέκνα φωτὸς περιπατεῖτε.

8 Eratis enim olim tenebræ, nunc autem lux in Domino: ut filij lucis incedite. *Tenebræ. Lux.*

(ὁ γὰρ καρπὸς τοῦ πνεύματος ἐν πάσῃ ἀγαθωσύνῃ καὶ δικαιοσύνῃ καὶ ἀληθείᾳ,)

9 Nam fructus Spiritus *situs est* in omni bonitate & iustitia & ueritate.

δοκιμάζοντες τί ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ.

10 Probantes quid sit acceptum Domino. *Opera tenebrarum.*

B καὶ μὴ συγκοινωνεῖτε τοῖς ἔργοις τοῖς ἀκάρποις τοῦ σκότους, μᾶλλον δὲ καὶ ἐλέγχετε.

11 Et ne commercium habueritis cum operibus illis in frugiferis tenebrarū, sed potius etiam arguite.

τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα ὑπ' αὐτῶν, αἰσχρόν ἐστιν καὶ λέγειν.

12 Nam quæ occultè fiunt ab istis, turpe est uel dicere.

τὰ δὲ πάντα ἐλεγχόμενα, ὑπὸ τοῦ φωτὸς φανεροῦται· πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστιν.

13 Sed omnia, dum arguuntur à luce, manifesta fiunt: lux enim illud est quod omnia facit manifesta.

διὸ λέγει, ἔγειραι ὁ καθεύδων, καὶ ἀνάστα ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ἐπιφαύσει σοι ὁ χριστός.

14 Quapropter dicit, Excitare qui dormis, et surge à mortuis: et illucescet tibi Christus.

6 Venit ἔρχεται Id est, uenire solet, ut conuertit Erasmus. Vide Matth. 26. b. 23. Ira Dei ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ. Id est, animaduersio ab irato Deo profecta, μετωνυμικῶς. In homines contumaces ἐπὶ τοὺς υἱοὺς τῆς ἀπειθείας. Præpositio ἐπὶ uidetur indicare, iram Dei quasi præcipitem è cælo in istorum caput ruere. Quod autem attinet ad ipsum dicendi genus, uide suprà 2. a. 2.

8 Tenebræ σκότος. Id est, tenebricosi, ut copiosè descripsit suprà 4. d. 18. Sed ista metonymia magnam habet emphasin, ut quum scelus pro scelesto dicimus. Sic pro luce si substituas, lucidos, multum detraxeris de sententiæ pondere. Tribuitur autem Lucis nomen fidelibus, tum quia uera luce illustrantur in sese, tum uerò quòd alijs etiam præluceant: adeò ut sceleratorum uitam etiam coarguant. quæ ratio diligenter consideranda est hoc in loco. Filij lucis τέκνα φωτός. In hac formula libenter etiam retinui filiorum nomen, peculiari quadam ratione, nempe ut intelligamus omne hoc beneficium ab Adoptionis fonte proficisci, quum alioqui hæc dicendi formula latius pateat.

9 Fructus Spiritus ὁ καρπὸς τοῦ πνεύματος Id est, regenerationis, uel Spiritus sancti, cuius ui sumus facti lux
C in Domino. Vulgata, fructus lucis, ὁ καρπὸς τοῦ φωτός: quam lectionem in duobus ueteribus libris inuenimus.

11 Arguite ἐλέγχετε. Id est, palam facite, sancta nimirum & honesta uita. qua significatione accipitur etiam perelegater uerbum κατηγορεῖν apud Græcos. Sed & apud Hebræos תוכיח tam significat arguere, quàm conuincendo patefacere. Denique arguendi uerbum hoc propriè declarat, ut in illo Virgilij uersiculo, Degeneres animos timor arguit. Et in illo Ouidij, etiam in laude, Quę latet, inque bonis cessat non cognita rebus, Apparet uirtus, arguiturque malis. Ambro sius uertit, obiurgate. quod meritò reprehendit Erasmus.

2 Nam quæ occultè fiunt τὰ γὰρ κρυφῇ γινόμενα, Huc pertinent elegantes illi uersiculi, Nox & amor uinumq; nihil moderabile suadent: Illa pudore uacat: liber amorq;, metu. 15 Lux enim illud est, &c. πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον, φῶς ἐστι. Quum participium φανερούμενον sit uocis mediæ, spectandum fuit quæ significatio conueniret. Ac mihi quidem uidetur hæc sententia tam perspicua, ut cum doctissimo interprete non dubitem affirmare Paulum à proprio lucis officio argumentari: ut quod uerum sit filiorum lucis officium declaret, nempe ut non modò nihil habeant cum tenebris commune, sed etiam illarum quantumuis intimas latebras arguant. Eadem erit sententia si τὸ φανερούμενον accipias pro subiecto, & cōuertas. Quicquid enim manifestum facit, lux est. id est, Quicquid res obscuras patefacit, lux est. Nam quod de articulo laborat Erasmus, nihil est, quum τὸ φανερούμενον positum sit proô φανεροποιεῖ, nec aliter ferè loquantur Græci. Scholiastes uerò τὸ φανερούμενον passiuè interpretatur, ut sit sensus, Quicquid manifestum fit, lucem esse. id est lucidum fieri. Certum enim est lucis accessu tenebras fugari quibus ipsa succedat. Sed non uideo qui satis conueniat particula γὰρ isti sententiæ. Deinde ut hoc uerum sit in corporeis istis tenebris, à quibus sumpta est translatio, at certè in mentis tenebris non est hoc perpetuum, ut quoties à luce arguūtur, in lucem mutentur. nisi lucem esse pro conspicuam fieri omnibus, accipias.

14 Dicit λέγει. Dicit s. Christus, quotidie nos cōpellans. Neque enim propriè hic citat ullum locum Paulus, ut apparet ex ultimis uerbis: quia nusquam, ut opinor, inuenias tam apertè & nominatim expressum Christi officium in Prophetis. Alludere tamen Paulum concedo ad Esaiæ locum 9. a. 2. Nam quod uulgo traditur de capite 60. a. 1. mihi non uidetur adeò conuenire. Sed & fortasis hoc unum est ex Christi dictis quæ scripta non sunt totidem uerbis. cuiusmodi etiā aliud citat idē noster Apost. Act. 20. g. 35. quanuis quod ad ipsam doctrinā attinet, scripta sint quæcūq; ad salutem nostram requiruntur. Sed altera superest quæstio, quorsum hæc afferat Apostolus. Quidā igitur cū proxima sententia coniungunt. alij cum eo quod iusserit Apostol. tenebras à luce coargui. Ego malim ad ipsum fundamētum huius doctrinæ referre, quòd uidelicet fideles olim quidem fuerint tenebræ, nunc uerò sint lux in Domino. Ita enim, ni fallor, multo melius cohærebit. Nam somnus tenebris non luci conuenit.

A mortuis ἐκ νεκρῶν. Sic apud Ciceronem lib. 1. de Oratore legimus, A mortuis dicendo aliquem excitare. Illuce

ſcet tibi ἐπιφαύσει σοί. Quidam ex ueteribus legerunt, continget te, id eſt ἐπιψαύσει, non autem ἐφάψεται, ut putauit Eraſmus. ſed hac lectione non eſt quòd moueamur. A

Coloſſ.4.a.5

Videte igitur quomodo accuratè incedatis: non ut inſipientes, ſed ut ſapientes:

Redimentes occaſionem: quoniam dies mali ſunt.

Rom.12.a.2
1.theſſ.4.a.3

Propterea ne ſitis imprudentes, ſed intelligentes quæ ſit uoluntas Domini.

Ebrietas Spiritus ſanctus

Et ne inebriemini uino, in quo luxus eſt: ſed impleamini Spiritu.

Loquétes interuos mutuò per pſalmos & hymnos & cantiones ſpirituales, canentes ac pſallentes in corde ueſtro, Domino:

Gratiarũ actio in corde.

Gratias agentes ſemper de omnibus, in nomine Domini noſtri Ieſu Chriſti, Deo & Patri:

Subiecti alij alijs, cum timore Dei.

Vxores.
Coloſſ.3.c.18
tit.2.b.5
1.petr.3.a.1
1.Cor.11.a.3

Vxores proprijs uiris ſubiectæ ſitis, ut Domino:

Quoniam uir eſt caput uxoris, ut & Chriſtus eſt caput Eccleſiæ: & is eſt qui ſalutem dat corpori.

Coloſſ.3.d.19

Itaque ſicut Eccleſia ſubiecta eſt Chriſto, ita & uxores ſuis uiris *ſubiectæ ſint* in omnib⁹.

Mariti.

Viri diligite uxores ueſtras, ſicut & Chriſtus dilexit Eccleſiam, & ſemetipſum expoſuit pro ea:

15 Βλέπετε οὖν πῶς ἀκριβῶς περιπατεῖτε,
μὴ ὡς ἄσοφοι, ἀλλ' ὡς σοφοί,

16 ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν, ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι.

17 διὰ τοῦτο μὴ γίνεσθε ἄφρονες, ἀλλὰ συνίετε τί τὸ θέλημα τοῦ κυρίου.

18 καὶ μὴ μεθύσκεσθε οἴνῳ, ἐν ᾧ ἐστὶν ἀσωτία,
ἀλλὰ πληροῦσθε ἐν πνεύματι,

19 λαλοῦντες ἑαυτοῖς ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ
ᾠδαῖς πνευματικαῖς, ᾄδοντες καὶ ψάλλοντες
τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ

20 εὐχαριστοῦντες πάντοτε ὑπὲρ πάντων,
ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, τῷ θεῷ
καὶ πατρί,

21 ὑποτασσόμενοι ἀλλήλοις ἐν φόβῳ θεοῦ.

22 αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ὑποτάσσεσθε, ὡς τῷ κυρίῳ.

23 ὅτι ὁ ἀνήρ ἐστι κεφαλὴ τῆς γυναικός, ὡς καὶ
ὁ Χριστὸς κεφαλὴ τῆς ἐκκλησίας, καὶ αὐτός ἐστι B
σωτὴρ τοῦ σώματος.

24 ἀλλ' ὡς ἡ ἐκκλησία ὑποτάσσεται τῷ
Χριστῷ, οὕτω καὶ αἱ γυναῖκες τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν ἐν παντί.

25 οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας ἑαυτῶν, καθὼς καὶ ὁ Χριστὸς ἠγάπησε τὴν ἐκκλησίαν, καὶ ἑαυτὸν παρέδωκεν ὑπὲρ αὐτῆς,

15 Videte *βλέπετε*. Bene dixit Videte, inquit Eraſmus, quod in tenebris non liceat cernere. quod tamen ſubtilius uidetur.

16 Redimentes occaſionem *ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρόν*. Sinere tempus elabi nobis aliud agendo, & redimere tempus, contraria ſunt. Nam illud hominis eſt negligentis & diſſoluti, iſtud uerò frugi & ſapientis, non modò nõ abuti occaſione, ſed etiam mille uoluptatibus redimere. Metaphora igitur ſumpta eſt à Mercatoribus, qui curioſe merces conſiderant, & delicijs omnibus facilè uel lucellum aliquod anteponunt. oſtenditque Paulus qua re diligentes & auidos quaſi emptores eſſe nos oporteat. Quoniam dies mali ſunt *ὅτι αἱ ἡμέραι πονηραί εἰσι*. Dies malos uocant Hebræi tempora difficultatum & aſperitatis plena: cuiuſmodi quum inciderint, ueluti quum fames uel penuria ingruit, uel cum callidis & aſtutis hominibus eſt agendum, uel mercatura dubiæ & ancipitis fortunæ uidetur: tum ſolent mercatores circunſpectè agere omnia, in quauis opportunitatem intenti. Hoc uerò exemplum nobis ad imitandum proponit Apoſtolus, in ijs quæ ad pietatem & charitatem proximi ſpectant, ac præcidendas omnes occaſiones aduerſarijs Euangelij.

18 In quo *ἐν ᾧ*. In quo ſcilicet uino, uel, qua in re, id eſt in ebrietate. ut *ᾧ* poſitum ſit neutro genere, nec rem ipſam damnet Apoſtolus, ſed immodicum & intempeſtiuum uſum. Luxus *ἀσωτία*. Id eſt omnis profuſio, eaq; ſumma cum turpitudine coniuncta. Cic. lib. 2. De finibus. Nolim, inquit, mihi fingere aſotos, ut ſoletis, qui in menſam uomant, & de conuiuijs auferantur, crudiq; poſtea rurſus ſeſe ingurgitent. C

19 Inter uos mutuò *ἑαυτοῖς*. Ideſt *ἀλλήλοις*. Vide ſuprà 4. g. 32. Cæterũ de pſalmis, hymnis & canticis dicemus aliquid infrà Coloſſ. 3. c. 16.

In corde ueſtro *ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν*. Id eſt, ſerio cordis affectu, non autem lingua duntaxat. Neque enim in corde idem hic declarat atque intus & apud ſe, quum mentio fiat canendi & pſallendi.

21 Cum timore Dei *ἐν φόβῳ Θεοῦ*. Bene hoc addidit. Neque enim quæuis coniunctio & mutua reuerentia probatur, ſed ea demum cuius eſt uinculum ipſe Deus. ſiue, ut legit Vetus interpres, Chriſti reuerentia. i. niſi ad Dei ſiue Chriſti gloriam tanquam ſcopum referatur.

22 Vt Domino *ὡς τῷ Κυρίῳ*. Quid ergo? an par eſt mariti ac Chriſti authoritas? Minimè. ſed cohærent tamẽ iſta aliquatenus, quod in matrimonij coniunctione, quæ Chriſti & Eccleſiæ unionem repreſentat, uir ſuſtineat Chriſti perſonam, mulier Eccleſiæ, idque ex Dei conſtitutione. Vxor igitur quæ marito ſubiectionem negat (exceptis ijs duntaxat in quibus maritus à Chriſto ac proinde à perſona ſua deficit, quæque præſtare ipſa non poſſit quin Chriſtum abijciat) Chriſto ipſi potius reſiſtit quàm marito.

23 Caput *κεφαλή*. Ita ſignificatur uiri præſtantia, ſicut caput inferioribus membris & ſitu & cæteris rebus excellit. Et is eſt *καὶ αὐτός ἐστιν*. Nemo non uidet, opinor, hoc propriè dici de Chriſto, à quo ſcilicet, tanquam à capite, corpus ipſum. i. Eccleſia, ſalutem haurit. Sic etiam quadantenus mulier à marito pendet, cuius ſcilicet labore & diligentia nutritur ac fouetur. Viri enim eſt quærere quod mulier conſeruet. itaque turpiter ingrata eſt etiam uxor quæ maritum nõ reueretur. Maritus autem & ipſe officij ſui uicißim admonetur, ut copioſus explicat. Apoſtol. à uerſ. 25.

24 Itaque *ἀλλά*. Id eſt *ὥστε*. Nam *ἀλλά*, inquit Gaza, *καὶ συμπλεκτικῶς καὶ συλλογιστικῶς λέγεται*. & argumẽ

A ti series prorsus ostendit ita esse accipiendum hoc in loco. Vulg. sed, impropriè: quod nonnullos fefellit in superioris uersiculi fine explicando.

ἵνα αὐτὴν ἁγιάσῃ, καθαρίσας τῷ λουτρῷ 26
τοῦ ὕδατος ἐν ῥήματι,

ἵνα παραστήσῃ αὐτὸς ἑαυτῷ ἔνδοξον τὴν 27
ἐκκλησίαν, μὴ ἔχουσαν σπίλον, ἢ ῥυτίδα, ἤ τι
τῶν τοιούτων, ἀλλ' ἵνα ᾖ ἁγία καὶ ἄμωμος.

οὕτως ὀφείλουσιν οἱ ἄνδρες ἀγαπᾶν τὰς ἑ- 28
αυτῶν γυναῖκας, ὡς τὰ ἑαυτῶν σώματα. ὁ
ἀγαπῶν τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα, ἑαυτὸν ἀγαπᾷ.

οὐδεὶς γάρ ποτε τὴν ἑαυτοῦ σάρκα ἐμίσησεν, 29
ἀλλ' ἐκτρέφει καὶ θάλπει αὐτήν, καθὼς καὶ ὁ κύ
ριος τὴν ἐκκλησίαν.

ὅτι μέλη ἐσμὲν τοῦ σώματος αὐτοῦ, ἐκ τῆς 30
σαρκὸς αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ὀστέων αὐτοῦ.

ἀντὶ τούτου καταλείψει ἄνθρωπος τὸν πα 31
B τέρα αὐτοῦ, καὶ τὴν μητέρα, καὶ προσκολληθή-
σεται πρὸς τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ ἔσονται οἱ
δύο εἰς σάρκα μίαν.

τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω 32
εἰς χριστὸν, καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν,

Vt eã sanctificaret, purgãs lauacro aquæ per uerbum: *Ecclesiam suam mundat Christus*

Vt sisteret eam sibi gloriosam, *id est* Ecclesiam non habentem maculam aut rugam, aut quicquam eiusmodi, sed ut esset sancta & inculpata.

Ita debẽt uiri diligere suas uxores ut sua ipsorum corpora. qui diligit suam uxorem, seipsum diligit.

Nullus enim unquam suam ipsius carnẽ odio habuit: imò enutrit ac fouet eam, sicut & Dominus Ecclesiam:

Quoniam membra sumus corporis eius, ex carne eius, & ex ossibus eius.

Propterea derelinquet homo patrem ac matrem, & agglutinabitur uxori suæ: & qui duo *erant*, fient una caro. Genes. 2. d. 24 matth. 19. a. 5 marc. 10. a. 7 1. cor. 6. d. 16

Mysterium hoc magnum est: loquor aũt de Christo & de Ecclesia.

26 Sanctificaret ἁγιάσῃ. Id est, sanctam efficeret. Sanctum autem dicitur quod Deo separatum est ac consecratum: estq; huius consecrationis symbolum Baptismus, & quidem efficax, non sua uirtute, sed eius qui unus factus est nobis fidelibus omnia. Purgans καθαρίσας. Erasmus, mundatam, rectè quidem obseruato tempore, sed ambiguè, propter linguæ Latinæ inopiam, quæ participijs actiuis præteriti temporis caret. Itaque cauendum fuit nequis putaret ipsi externæ ablutioni, aut aquæ, aut ministro, operi denique operato, quod uocant, tribui quod est unius Dei opus: quanuis istis adminiculis utatur ad id repræsentandum quod ipse in solidum intus efficit, ut rectè omnino & suo loco obseruauit doctissimus interpres. Per uerbum ἐν ῥήματι. Verbum appellat κατ' ἐξοχὴν promissionẽ gratuitæ in Christo iustificationis & sanctificationis: & hic rursus multa præcipitia cauenda sunt. Primùm ne uerbum hominum pro uerbo Dei substituamus, aut uerbo Dei coniungamus tanquam supplementum: Deinde ne uerbũ Pnuntiatum dũtaxat, sed explicatũ & fide perceptum intelligamus: ne illud in magicã aliquã incantationẽ uertamus.

27 *Id est* Ecclesiam τὴν ἐκκλησίαν. Additus articulus mihi uidetur postulare ut post ἔνδοξον scribatur distinctio, & per epanalepsin ista intelligantur. Non habentem maculam σπίλον. Pelagiani ex hoc loco colligebant orthodoxorum Ecclesias nomine Ecclesiarum indignas esse, & perfectionem iustitiæ uolebant in hac uita constitue re. Nostri sophistæ impudentius etiam loquuntur. Nam primum omnium Ecclesiæ nomen solis quibusdam personis alligant, & dignitatibus quas uocant: quarum tamen præcipuam partem non modò non assentiẽte sed etiam diserte refragante uerbo Dei, stabiliunt. Deinde quum huius Ecclesiæ suæ singulas partes impurissimas fateri cogãtur, contrariam tamen ex diametro qualitatem uniuersali Ecclesiæ suæ tribuunt. Eam enim affirmant uniuerse consideratam, errare nunquam posse: quum singulos ex quibus constituitur, maximos esse peccatores, uel inuiti fateantur. C Omitto quòd inter caput huius Ecclesiæ & corpus adeò non conuenit, ut illi uni ius fasq; sit istius dogmata, quoties libuerit, refigere ac conuellere. Hoc illorum est acumen qui soli hodie catholici uideri uolunt, nempe ut sub Ecclesiæ splendido nomine delitescentes, quicquid illis uel improba mens uel Diabolus suggesserit, tanquam ἀνυπεύθυνον καὶ αὐτόπιστον, tantisper sanciatur, dum idem authores resciderint. Sed esto: sint hoc ipsum cui potissimum repugnãt, id est ea Dei Ecclesia de qua hic agitur, & alijs innumerabilibus locis: an propterea sunt sine ruga & macula? Deus nos redemit, ut in æternum cum ipso regnemus, an propterea iam sumus eã immortalitatem adepti? Imò currendum est in stadio ut ad metam perueniatur: nec prius abolebitur quod est ex parte, quàm uenerit quod perfectũ est: id est priusquam Deum coram aspiciamus, ut sit omnia in omnibus. Deinde aliud est Ecclesiam in sese consideratam, aliud in Christo. Nam in sese tum omnes in genere, tum singuli plurimas habent rugas ac maculas, quæ quotidie modo in his, modo in illis expoliuntur: ita tamen ut Ecclesia, propterea sit Ecclesia, nedum ut esse desinat. in Christo uerò per fidem apprehenso non modo est sine macula, sed etiam infinito decore exornata, illius scilicet iustitia quam per gratuitam imputationem est cõsecuta. Quid ergo certum erit? dices. Hoc ipsum quod te conficit Antichriste: nempe Dei uerbum, ita planum ac perspicuum, ut ijs solis uelatum sit qui pereunt, inquit noster Apostolus. 2. Cor. 4 a. 3. Nisi fortasse putas illum magis ambiguè scripsisse quàm sit loquutus: quod si dixeris, quis tibi credet, nisi quem tuo poculo inebriaris?

29 Suam ipsius carnem τὴν ἑαυτοῦ σάρκα. Id est, suum corpus.

30 Ex carne eius ἐκ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. Alludit ad fœminæ creationem. Errant autem uehementer & periculosè qui hanc nostri cum Christo coniunctionem ad ipsius ἐνσάρκωσιν referunt, quum hac ratione communicetur cum infidelibus quod Apostolus solis fidelibus tribuit. Neque enim quæuis mulier est caro ex cuiusuis uiri carne, sed mariti duntaxat: aut uicissim quilibet uir, caro ex cuiusuis mulieris carne, sed suæ duntaxat uxoris: ut omnino apparet ex Apostoli scopo. Ita igitur in Christo duntaxat, tanquam marito, & in hominibus duntaxat, tanquam uxore, spectanda est ista coniunctio: nempe quæ non sit tantum naturæ coniunctio, (neque enim hanc excludo sine qua constitui altera non possit) sed etiam ipsius substantiæ communio: sine transfusione tamẽ aut naturali & crassa ulla imaginatione, sed Spiritus sancti uinculo per fidem cuius communionis obsignatio & symbolum est Cœna Domini quam uocamus, ut uerè sit Christus caro ex carne nostra, & os ex ossibus nostris in uitam æternam.

31 Et qui duo erant καὶ οἱ δύο. Vide Matth. 19. a. 5

32 Mysterium μυστήριον. Id est arcanum. Quid enim à communi hominum sensu magis remotum, quàm nos miseros in terris repentes, cum Christo filio Dei, terræ & cæli Domino, ad dextram Patris sedente, ita spirituali con

nubio unum fieri, ut ab eo iustitiam omnem, ac proinde uitam æternam, hauriamus? Mirum est autem, quùm tam A
aperte dixerit Paulus arcanam esse istam coniunctionem, tandiu multos contendere ut arcanam non esse probent. Neque enim uideo quid aliud isti moliantur qui in Christi uerbis tropum nolunt agnoscere: ideoq; (ut nō μυσηριώδη sed carnalis ac naturalis coniunctionis modum, cum ueritate corporis Christi & cum hoc Pauli loco aperte pugnantem inuehant) huc delabuntur ut immensum, infinitum, inuisibile corpus Christo etiam ante glorificationem tribuant, ac postremo è cælo contra manifestum Dei uerbum eliciant, ut uel panis & uini substantiæ, uel solis (ut alijs placet) speciebus affigant. nisi qui malint Christi corpus ubique esse dicere, quàm loci mutationem concedere. Quorsum hoc uerò? nempe quòd alioqui substantialem communicationem excludi, alioqui nuda relinqui signa, alioqui actum de uerbi Dei authoritate putant: nec interim uident se nostræ fidei fundamenta conuellere ut arcanū Dei ex naturæ captu metiantur. Quasi uerò qui nondum caro factus eandem escam spiritualem, id est carnem suam & sanguinem suum, (extra quæ nunquam fuit aut futura est uitæ æternæ spes) uerè per fidem cum sua Ecclesia olim communicauit, idem hodie uerus homo supra omnes cælos quoad carnem habitans, non possit nobiscum sese per fidem uerè coniung-re, ita ut ad illa inania & mutuo sese conuellentia commenta minimè sit ueniendum. Imò uerò nullum est aliud coniunctionis nostræ organum in hoc mundo, quàm fides: in altero uerò seculo, ipse Dei conspectus. Sed de his hactenus. Quod autem ad eos attinet qui ex hoc loco statuunt matrimonium esse sacramentum, ex eorum genere quæ ipsi septem commemorant, miserabilis est eorum ignorantia, & tamen singularis & perfricta impudentia. Quid enim habent quod proferant? Nec Hieronymus, nec Augustinus, nec Dionysius ille quem toties ut clypeum nobis opponunt, non ipse denique Iouinianus sic usquam appellant. Hoc unum habent quod prętexāt, Veterem interpretem uocare sacramentum: quæ uox deinde multis imposuit. Atqui idem interpres μυστήριον sacramentum bis aut ter conuertit supra capite tertio, & infrà Colos. 1. c. 27. ubi de Gentium uocatione disseritur. Sit ergo Gentium uocatio octauum sacramentum. Eadem uox ab illo in Daniele aliquoties inculcatur, & alibi quoque: quis ergo erit sacramentorum finis? Ridiculum igitur est quod prætexunt. Sed præterea quam in eo se ostendūt nullo iudicio præditos, quòd non animaduerterunt Paulum diserte addere, se non de coniugio, sed de Ecclesiæ ac Christi comunctione loqui? cuius etiamsi illis concessero ista uiri & uxoris arctissima coniunctione adumbrari Christi & ecclesiæ communionem, quo iure tamen inde collegerint matrimonium esse unum ex Ecclesiæ sacramentis, per quæ nostra cum Deo reconciliatio sancitur? Nam hic sanè est præcipuus sacramentorum finis. Postremò si uera est blasphema illa uox Cyrici Papæ (unius s. ex illis cui nemo dicere potest Cur sic facis? & capitis Ecclesiæ quæ errare non potest) si uera est inquam uox illius quam ipsi tanquam gemmam in suum ius canonicum retulerunt, matrimonium esse carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere potest: quo iure ipsi matrimonium sacramentum ausint uocare? nisi fortasse nostræ à Deo alienationis sacramentum esse uelint, à quo proinde multo malint, quàm à scortatione, abstinere. De Christo ὡς χριστόν. Vulgata, in Christo. Erasmus, in Christum. Vide 2. Corinth. 2. d. 17. Sic in epi B
grammatum & orationum inscriptionibus sæpe accipitur hæc particula.

Itaque & uos singuli *ita facite*, suam quisque uxorem ita diligat ut seipsum: uxor autem *uideat* ut reuereatur uirum.

33 πλὴν καὶ ὑμεῖς οἱ καθ' ἕνα, ἕκαστος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα οὕτως ἀγαπάτω ὡς ἑαυτόν. ἡ δὲ γυνὴ, ἵνα φοβῆται τὸν ἄνδρα.

CAPVT VI.

ΚΕΦΑΛ. ϛ.

Coloss. 3. d. 20 Exo. 20. b. 12 deut. 5. b. 16 eccli. 2. b. 10 matth. 15. a. 4 marc. 7. d. 10

Liberi, auscultate in Domino parentibus uestris: id enim est iustum.

1 Τὰ τέκνα ὑπακούετε τοῖς γονεῦσιν ὑμῶν ἐν κυρίῳ· τοῦτο γάρ ἐστι δίκαιον.

Honora patrem tuum & matrem: (quod est præceptum primum cum promissione)

2 τίμα τὸν πατέρα σου, καὶ τὴν μητέρα· (ἥτις ἐστὶν ἐντολὴ πρώτη ἐν ἐπαγγελίᾳ·)

Vt bene tibi sit, & sis longæuus super terram.

3 ἵνα σοὶ γένηται, καὶ ἔσῃ μακροχρόνιος ἐπὶ τῆς.

Patres.

Et *uos* patres, ne prouocetis ad iram liberos uestros, sed enutrite eos in eruditione et monitis Domini.

4 καὶ οἱ πατέρες μὴ παροργίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἀλλ' ἐκτρέφετε αὐτὰ ἐν παιδείᾳ καὶ νουθεσίᾳ κυρίου.

Coloss. 3. d. 22 it. 2. c. 9 1. petr. 2. c. 18

Serui auscultate ijs qui domini sunt secūdum carnē, cum timore ac tremore, cū simplicitate cordis uestri, ut Christo.

5 οἱ δοῦλοι ὑπακούετε τοῖς κυρίοις κατὰ σάρκα, μετὰ φόβου καὶ τρόμου, ἐν ἁπλότητι τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς τῷ χριστῷ,

Non ad oculum seruientes, ut qui hominibus placere studeant: sed ut serui Christi, facientes ex animo quæ uult Deus.

6 μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι, ἀλλ' ὡς δοῦλοι τοῦ χριστοῦ, ποιοῦντες τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἐκ ψυχῆς, C

Cum beneuolentia seruientes, Domino, & non hominibus:

7 μετ' εὐνοίας δουλεύοντες τῷ κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις,

33 *Videat* ut reuereatur ἵνα φοβῆται. Eclipsis Atticis etiam familiaris, de qua alibi diximus. Dicitur autem hoc in loco uerbum φοβεῖσθαι de reuerentiæ cultu, quo is qui inferior est, superiorem colit, ex Hebræorum more, apud quos sic usurpatur uerbum יראה, præsertim quum de cultu Dei disseritur. Initio autem uersiculi non conuerti πλὴν ueruntamē, sed igitur, ꝙ omnino uideatur esse in his uerbis conclusio superioris tractationis officiorum tū uiri, tū uxoris.

IN CAPVT VI.

1 In Domino ἐν κυρίῳ. Hoc additum est ex Hebræorum idiotismo, ut significetur Deum esse istius mandati authorem, uel ut modus aliquis isti obedientiæ statuatur: qua de re dictum est Luc. 14. e. 26.

2 Cum promiss. ἐν ἐπαγγελίᾳ. i. cui adiuncta est promissio. sed conditionalem promissionem intellige, cuius modi sunt omnes quæ à Legis præstatione pendent. Vulg. & Eras. in promissione, nimium obscurè. Posita enim est ἐν pro σὺν, Hebræorum more, ut sæpissime iam diximus. Loquitur autem Paulus de promissione peculiari. alioquin secundum præceptum habet misericordiæ promissionem in mille progenies, sed uniuersalem.

4 *Vos* patres οἱ πατέρες. Vide Matth. 11. d. 26 Monitis Domini νουθεσίᾳ κυρίου. Id est, monitis ex uerbo Dei petitis, siue sanctis & Deo acceptis. Durius autem est quod νουθεσίᾳ Vetus interpres conuertit correptionem: quod & ipse Erasmus in annotationibus improbauit.

5 Secundum carnem κατὰ σάρκα. Id est, quod ad corpus & res externas attinet, quas illi s. habent in potestate.

Nam

A Nam conſcientia unius Dei eſt. Ita igitur mitigatur ſeruitutis aſperitas, & ſui etiam limites tum dominis in imperando, tum ſeruis in obſequendo definiuntur. uel, ſecundum carnem, ad muniendum imperiū œconomicum: ut norint ſerui, dominos, quanuis communem naturam habeant, dominij tamen iure excellere, idque ex Dei inſtituto. Cum timore. &c. μετὰ φόβου, &c. Id eſt, cum ſolicita reuerentia. Nam ne ſeruilem quidem metum laudabilem putat in Chriſtianis mancipijs. Vt Chriſto ὡς χριστῷ. Vide ſuprà 5. e. 22.

6 Ad oculum ſeruientes κατ' ὀφθαλμοδουλείαν. Id eſt, ut facere ſolent qui præſentibus tantum dominis obſequuntur, abſentes aſpernantur, aut etiam ludibrio habent. 7 Domino, &c. τῷ κυρίῳ. Id eſt, Dei reuerentia commoti, & quaſi ipſi Deo, non autem ipſorum hominum metu. Itaque poſt ἀνθρώποις adſcribo diſtinctionem. Nam etiam in quatuor codicibus ſcriptum erat ὡς κυρίῳ, ut Domino.

εἰδότες ὅτι ἕκαστος ὃ ἐὰν ποιήσῃ ἀγαθόν, τοῦτο κομιεῖται παρὰ τοῦ κυρίου, εἴτε δοῦλος, εἴτε ἐλεύθερος.

8 Vt qui illud ſciatis, ſingulos, quicquid fecerint boni, hoc reportaturos à Deo: ſiue ſeruus fuerit, ſiue liber.

καὶ οἱ κύριοι τὰ αὐτὰ ποιεῖτε πρὸς αὐτούς, ἀνιέντες τὴν ἀπειλήν, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμῶν αὐτῶν ὁ κύριός ἐστιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ προσωπολημψία οὐκ ἔστι παρ' αὐτῷ.

9 Et uos domini eadem facite erga illos, remittentes minas: ſcientes quòd & ueſter ipſorum Dominus eſt in cælis, nec perſonę reſpectus eſt apud eum.

Domini.

deut.10.d.17
2.paral.19.c.7
iob.34.b 19
ſapien.6 b.8
eccli.35.b.16
act.10.e.34
rom.2.b 11.
galat.2.b.6
Coloſ.3.d. 25
1.petr.1.c.17

τοῦ λοιποῦ, ἀδελφοί μου, ἐνδυναμοῦσθε ἐν κυρίῳ, καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ.

10 Quod ſupereſt, fratres mei, corroboremini per Dominum, & forte robur ipſius.

ἐνδύσασθε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ, πρὸς τὸ δύνασθαι ὑμᾶς στῆναι πρὸς τὰς μεθοδείας τοῦ διαβόλου·

11 Induite uniuerſam illam armaturam Dei, ut poſſitis ſtare aduerſus inſidias diaboli.

Supra 2. 4. 8

ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν ἡ πάλη πρὸς αἷμα καὶ σάρκα, ἀλλὰ πρὸς τὰς ἀρχάς, πρὸς τὰς ἐξουσίας, πρὸς τοὺς κοσμοκράτορας τοῦ σκότους τοῦ αἰῶνος τούτου, πρὸς τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.

12 Quoniam non eſt nobis lucta aduerſus ſanguinẽ & carnem, ſed aduerſus imperia, aduerſus Poteſtates: aduerſus mundi dominos, *rectores* tenebrarum ſeculi huius, aduerſus ſpirituales malitias *quæ ſunt* in ſublimi.

διὰ τοῦτο ἀναλάβετε τὴν πανοπλίαν τοῦ θεοῦ, ἵνα δυνηθῆτε ἀντιστῆναι ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ, καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι.

Armatura Dei

13 Propterea aſſumite uniuerſam illã armaturam Dei, ut poſſitis reſiſtere tempore aduerſo, & omnibus confectis ſtare.

στῆτε οὖν περιζωσάμενοι τὴν ὀσφὺν ὑμῶν ἐν ἀληθείᾳ, καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν θώρακα τῆς δικαιοσύνης,

14 State igitur, lumbis circũcinctis ueritate, & induti thorace iuſtitiæ:

καὶ ὑποδησάμενοι τοὺς πόδας ἐν ἑτοιμασίᾳ τοῦ εὐαγγελίου τῆς εἰρήνης,

15 Calceatis pedibus præparatione Euangelijpacis

8 Quicquid fecerint boni ὃ ἐάν τις ποιήσῃ ἀγαθόν. Vide ſuprà 2. Corinth. 5. b 10.

9 Veſter ipſorum ὑμῶν αὐτῶν. Vulg. & illorum & ueſter, καὶ αὐτῶν καὶ ὑμῶν, ut etiam citat Clemens Alexandrinus. Perſonæ reſpectus προσωπολημψία. Id eſt, externæ qualitatis ac ſtatus perſonæ, puta libertatis aut ſeruitutis ratio. Nam de his circuſtantijs agitur hoc in loco. Vide Marc. 12. b. 14.

C 10 Et forte robur ipſius καὶ ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ. Vulgata, & in potentia uirtutis eius. Eraſ. perque potentiam roboris illius. Vide ſuprà 1. d. 19. 12 Aduerſus carnẽ & ſanguinẽ πρὸς αἷμα καὶ σάρκα. Id eſt, aduerſus homines, quorũ fragilis & caduca eſt natura: cui opponuntur uerſutiæ ſpirituales, i. ſpiritus ſceleratæ quidẽ naturæ ſed infinitis partibus potentioris. Non tamẽ negat Paulus quin nobis aduerſus homines atque adeò aduerſus nos ipſos certandum ſit, ſed præcipuum & maximè formidabilem nobis hoſtem indicat. Itaque quod ſimpliciter dictum eſt, intelligendum eſt κατ' ἐξοχήν, quod & alibi ſæpe obſeruauimus. Sic paulo ante quum præciperet ſeruis ut ſeruirent non hominum metu, ſed tanquã ipſi Deo, homines tamẽ nõ excludit ſimpliciter, ſed quatenus à Deo ſeiunguntur. Imperia τὰς ἀρχάς. Iſta nomina tribuit Angelis malis, ſumpta ab eorũ effectibus, ex quib. intelligãt quæ ſit illorũ uis, ac potẽtias, minimè id quidẽ quaſi uel nõ ſit circũſcripta illorũ potẽtia, uel quod poſſunt, ſuapte ui poſſint, ut exiſtimabãt Manichæi: ſed quòd ita illis laxet habenas Dominus, ut eorum audacia ad amplificandam ſuam gloriam utatur. Interim ueriò nobis in hoc ipſorum quaſi imperio uerſantibus proponuntur iſtæ hoſtium uires, non ut exanimati cedamus, ſed contrà ne nos imparatos opprimant. Itaque Paulus ut terribiles nobis aduerſarios oppoſuit, ita paulo pòſt ijs armis nos induit, quibus ſi armati fuerimus, illi ne formidabiles quidem eſſe debeant. Tertullianus mundi tenentes, Hilarius mundipotentes uertit κοσμοκράτορας. *Quæ ſunt* in ſublimi ἐν ἐπουρανίοις. Suppleuimus quæ deerãt, ut magis perſpicuè loqueremur. Deinde ἐν ἐπουρανίοις, id eſt במרומים non cõuertimus in cælis, ut antea, ſed ad uerbum, inſublimi. quia hoc loco cæleſtium locorum nomine intelligũtur aëreæ regiones, in quibus collocauit aduerſarios ſpiritus, etiã ſuprà 2. a. 2. 13 Tempore aduerſo ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ πονηρᾷ. Heb. ביום רע, qua formula loquendi diximus aſpera & difficultatum plena tempora ſignificari, quum ſcilicet nobis quaſi apertum bellũ indixit Satan. Vulgata & Eraſmus, in die malo. à quo Hebraiſmo non abſtinuimus ſuprà 5. d. 16. quòd ſatis illic uideretur conuenire. Sic ad uerbum dicimus, *en mauuais temps.* 14 Circuncinctis περιζωσάμενοι. Militis panopliam eleganter deſcribit Paulus, nempe ζωστῆρα, quem balteum uocabant Latini, qui thoracis & ζώματος commiſſuram tegebat: deinde thoracem, cuius una pars à pectore infrà umbilicum, altera quam ζῶμα uocabant ab umbilico ad genua protendebatur. Sequuntur thoracem ocreæ, quas κνημῖδας uocabant, quibus etiam pes ipſe obtegebatur, ſi libuiſſet. Additur galea, ut totum corpus iam ſit obtectum. Dextra gladium tenet, ſiniſtra ſcutum. Ita inſtruitur panoplia. 15 Præparatione ἐν ἑτοιμασίᾳ. Sicut qui calceatus eſt, idem paratus eſt ad ingrediendum iter, ita ad ineundum prælium & uitę iſthus curſum inter medios hoſtes tenendum, uult Apoſtolus ut Euangelij pacis cognitione ſimus præparati. Optimè autem conuenit epitheton, quum nos ad Deum per infenſiſsimos hoſtium cuneos, per Gentes id unum ad ſortiter pergendum hortetur, quòd ſciamus nos ad Deum nobis iam reconciliatum contendere. & quum Euangelij nomine fauſta nuntiatio ſignificetur, calceatos merito eſſe iubet quos ad hoc perferendum nuntium paratos eſſe oportet

teat: quod tamen ſolis miniſtris propriè competit. Sed & pacis nomen uidetur grauiſsimi belli moleſtijs opponere. A

Ad hæc, aſſumpto ſcuto fidei, quo poſsitis omnia iacula mali illius ignita extinguere

ὡὶ πᾶσιμ ἀναλαβόντες τὸν θυρεὸν τῆς πίστεως, ἐν ᾧ δυνήσεσθε πάντα τὰ βέλη τοῦ πονηροῦ τὰ πεπυρωμένα σβέσαι,

Galeamq; ſalutarem accipite, & gladium Spiritualem, hoc eſt uerbum Dei: 17

καὶ τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου δέξασθε, καὶ τὴν μάχαιραν τοῦ πνεύματος, ὅ ἐστι ῥῆμα θεοῦ,

Omni obſecratione & deprecatione orantes omni tẽpore per Spiritum, & illi ipſi inuigilantes cum omni perſeuerantia & deprecatione pro omnibus ſanctis: 18

διὰ πάσης προσευχῆς καὶ δεήσεως προσευχόμενοι ἐν παντὶ καιρῷ ἐν πνεύματι, καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει καὶ δεήσει περὶ πάντων τῶν ἁγίων.

Et pro me, ut mihi detur ſermo ad apertionem oris mei cum libertate: ut notum faciam myſterium Euangelij. 19

καὶ ὑπὲρ ἐμοῦ, ἵνα μοι δοθείη λόγος ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου, ἐν παῤῥησίᾳ γνωρίσαι τὸ μυστήριον τοῦ εὐαγγελίου,

Cuius cauſa legatione fungor in catena, ut *inquam* de eo liberè loquar, ſicut oportet me loqui. 20

ὑπὲρ οὗ πρεσβεύω ἐν ἁλύσει, ἵνα ἐν αὐτῷ παῤῥησιάσωμαι, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

Vt autem ſciatis & uos quæ ad me pertinẽt, & quid agam, omnia uobis nota faciet Tychicus, charus frater & fidus miniſter in Domino, 21

ἵνα δὲ εἰδῆτε καὶ ὑμεῖς τὰ κατ' ἐμέ, τί πράσσω, πάντα ὑμῖν γνωρίσει Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς καὶ πιστὸς διάκονος ἐν κυρίῳ,

Quem miſi ad uos ob id ipſum ut cognoſceretis de rebus noſtris, & cõſolaretur corda ueſtra. 22 B

ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῶτε τὰ περὶ ἡμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν,

Pax *ſit uobis* fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre, & Domino Ieſu Chriſto. 23

εἰρήνη τοῖς ἀδελφοῖς, καὶ ἀγάπη μετὰ πίστεως ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

Gratia *ſit* cum omnibus diligentibus Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, ad immortalitatem. Amen. 24

ἡ χάρις μετὰ πάντων τῶν ἀγαπώντων τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν ἐν ἀφθαρσίᾳ· ἀμήν.

Miſſa fuit è Roma ad Epheſios per Tychium.

πρὸς ἐφεσίους ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης διὰ τυχικοῦ.

17 Galeam ſalutarem τὴν περικεφαλαίαν τοῦ σωτηρίου. Vel, ſeruatorem illum: id eſt Ieſum, ſiue ſalutem, id eſt liberationem illam per Ieſum Chriſtum, aſſumite pro galea. Alludit autem proculdubio ad Eſa. 59. c. 17.

18 Per ſpiritum ἐν πνεύματι. Vult Paulus preces à Spiritu ſancto proficiſci, ut uerè ſanctæ ſint & ratæ, Rom. 8 c. 26 & 27, uel ἐν πνεύματι. interpretare, ex initimis animi penetralibus: ut ſuprà 5. d. 19. accipitur ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, pro ex corde ueſtro. Illi ipſi inuigilantes εἰς αὐτὸ τοῦτο ἀγρυπνοῦντες. Illi ipſi uerbo Dei ſcilicet dies ac noctes incumbẽdo, ut Pſal. 1. a. 2 niſi placeat in genere interpretari, illi ipſi rei.

19 Sermo λόγος. Id eſt, loquendi facultas. uel ut ſuggerat mihi Dominus quod loquar. Vides ut omnia gratiæ tribuat etiam renatus Apoſtolus? Ad apertionem oris mei ἐν ἀνοίξει τοῦ στόματός μου. Hebraice פתרון מ, id eſt ad aperiẽdum, ſiue ut aperiam os meum. Aperire autem os accipitur pro loqui, ex altero Hebræorum idiotiſmo: ſicut per epanalepſin explicat ſequenti uerſiculo. & alludere uidetur Apoſtolus ad Pſal. 51. d. 17. 24 Ad immortalitatem ἐν ἀφθαρσίᾳ. Id eſt, ad uitam æternam, metam ſcilicet eius gratiæ quam fidelibus precatur. Eſt igitur ἐν pro εἰς poſita, ut alijs locis penè infinitis. Vulgata, in incorruptione. Eraſmus, cum ſynceritate, ut uerus amor ſcilicet ab adulterino diſtinguatur. Sed in hac ſignificatione nomen ἀφθαρσίας, nuſquam, quod ſciam, uſurpatur. Græcus ſcholiaſtes perpetuum amorem intelligit, ut ἐν ἀφθαρσίᾳ poſitum ſit pro aduerbio ἀφθάρτως, id eſt perenniter.

EPISTOLA PAVLI AD C Philippenſes.

Παῦλος ἀποστόλος ἡ πρὸς φιλιππησίους ἐπιστολή.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAP. I.

PAulus & Timotheus ſerui Ieſu Chriſti, omnibus ſanctis in Chriſto Ieſu, q ſunt Philippis, unà cũ epiſcopis ac diaconis: 1

ΚΕΦΑΛ. α.

ΠΑΥΛΟΣ καὶ τιμόθεος δοῦλοι ἰησοῦ χριστοῦ, πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἐν χριστῷ ἰησοῦ, τοῖς οὖσιν ἐν φιλίπποις, σὺν ἐπισκόποις καὶ διακόνοις.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Vnà cum epiſcopis σὺν ἐπισκόποις. Qui uno uocabulo coniunctim legunt συνεπισκόποις, tollunt pulcherrimã Eccleſiæ partiũ diſtributionẽ quæ hic ſtatuitur à Paulo. Primùm enim nominat omnes ſanctos. i. uel ipſum Eccleſiæ corpus, ex quo poſtea ſigillatim quoſdam eximit, uel gregẽ uniuerſum ſeorſim ab ijs qui præerant. Deinde eos qui Eccleſiã regebant, duorum generũ facit, epiſcopos ſ. ac diaconos. epiſcopos igitur intelligit quicunque uerbo & gubernationi præerant, puta paſtores, doctores, & presbyteros, παρὰ τὸ ἐπισκοπεῖν, quòd illos oporteat, quaſi ſpecula

A ſpeculatores, in doctrinam et mores cõmiſſi gregis inquirere, ut Acto. 20. f. 28. quos interdum generali nomine persbyteros uocat, ut ibidem uerſ. 17, & 1. Tim. 5. c. 17. Diaconos uerò intelligit erarij Eccleſiaſtici œconomos, & uiduarum etiam collegium? quum alioquin hoc nomen interdum ſit uniuerſale, adeò ut ipſos etiam Apoſtolos comprehendat. Hæc igitur olim erat epiſcoporũ appellatio, donec qui politiæ cauſa reliquis fratribus incœtu præerat, quem Iuſtinus τὸν προεστῶτα uocat, peculiariter dici epiſcopus cœpit. Hinc cœpit diabolus prima tyrannidis fundamenta iacere in Dei Eccleſia, quaſi tota Eccleſiæ unà cùm adminiſtratione nomine ad uſum translata. Ab epiſcopis deinde ad metropolitanos peruentum, quos archiepiſcopos uocant. quę diſtinctio tamen ſpecioſum uelamen habuit, ut ſynodi per ſingulas prouincias facilius cogerentur, & certus aliquis ordo rerum adminiſtrandarum ſeruaretur. A metropolitanis ad quatuor patriarchas uentum eſt, quaſi Republica Chriſtiana in quatuor uiros diſtributa. Vnde perpetuæ illæ de iuriſdictione contentiones, quibus quaſi mutuis uulneribus illi ſeſe ita confecerũt, ut tandem duobus ceſſerint reliqui, Conſtantinopolitano & Romano: nunquam ad hunc diem definita controuerſia, quùm modò hic, modò ille ſe œcumenicum uocaret, & ſuæ tyrannidis ſpecioſas authoritates ederet: Romano interim pontifice falſi damnato in concilio Carthaginienſi 217 Patrum, inter quos etiam Auguſtinus numeratur. Ea tamen fuit ambitio ut nihilominus nunc quoque Conſtantinopolitanus omnibus illis per Orientem ſparſis Eccleſijs, ſi modò Eccleſiæ uocandæ ſint, præficiatur: Romanus uerò non Eccleſias modò, ſed regna etiam Occidentis inuaſerit: iuſto quidem Dei iudicio, ut ij ipſi quorum ope tyrannidem Eccleſiarum inuaſerat, ſuis quoque ſceptris ab illo priuarentur. En quanti ſit momenti à Dei uerbo uel latum unguem deflectere.

χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ. 2

Gratia uobis & Pax à Deo patre noſtro, & Domino Ieſu Chriſto.

εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν 3

Gratias ago Deo meo cum ſumma memoria ueſtri.

(πάντοτε ἐν πάσῃ δεήσει μου ὑπὲρ πάντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς τὴν δέησιν ποιούμενος) 4

Paulus orat pro Philippenſibus, v.

(Semper in omni precatione mea pro omnibus uobis cum gaudio precationem faciens:)

B

ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν εἰς τὸ εὐαγγέλιον, ἀπὸ πρώτης ἡμέρας ἄχρι τοῦ νῦν, 5

Super ueſtri in Euangelio participatione, à primo die uſq; ad hoc tempus:

πεποιθὼς αὐτὸ τοῦτο, ὅτι ὁ ἐναρξάμενος ἐν ὑμῖν ἔργον ἀγαθὸν, ἐπιτελέσει ἄχρις ἡμέρας ἰησοῦ χριστοῦ, 6

Perſuaſum habens hoc ipſum, quòd is q̃ cœpit in uobis opus bonum, perficietuſque ad diem Ieſu Chriſti:

καθώς ἐστι δίκαιον ἐμοὶ τοῦτο φρονεῖν ὑπὲρ πάντων ὑμῶν, διὰ τὸ ἔχειν με ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμᾶς, ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου, καὶ τῇ ἀπολογίᾳ, καὶ βεβαιώσει τοῦ εὐαγγελίου, συγκοινωνοὺς μου τῆς χάριτος πάντας ὑμᾶς ὄντας. 7

Sicut iuſtum eſt ut ego id ſentiam de omnibus uobis, propterea quòd animo teneam uos tum in uinculis meis, tum in defenſione & confirmatione Euangelij, uos *inquam* omnes unà mecum fuiſſe gratiæ meæ participes.

3 Cum ſumma memoria ueſtri ἐπὶ πάσῃ τῇ μνείᾳ ὑμῶν. Id eſt, perpetuò ueſtri memor. Nam πᾶσαν μνήμην pro profecta (ut ita dicam) memoria dixit: & ἐπὶ pro μετὰ, id eſt ב pro עם, enallage Hebræis familiari. Vulgata & Eraſmus, in omni memoria ueſtri, id eſt (ut ferè explicant) quoties ueſtri recordor. Ea uerò interpretatio mihi frigida uidetur.

5 Super ueſtri communione, &c. ἐπὶ τῇ κοινωνίᾳ ὑμῶν, &c. Id eſt, quòd facti ſitis participes Euangelij cum cæteris Eccleſijs. A primo die ἀπὸ πρώτης ἡμέρας. A primo ſcilicet die quo ad Euangelium acceſſerãt. Coniũgo enim iſta cum uerbo συνχαίρω: quanuis nonnulli potius putent laudari Philippenſes quòd primo ſtatim die amplexi ſint Euangelium. Id uerò haud ſatis ſcio an uerum ſit: nec puto neceſſariam eſſe hanc quæſtionem obijci, quum potius ſignificet Apoſtolus, ſe, ex quo primum die ipſos cognouerit, nõ deſtitiſſe de ipſorum perſeuerantia gratias agere, quæ ſcilicet perpetua fuerat.

C 6 Vſque ad diem Ieſu Chriſti ἄχρις ἡμέρας ἰησοῦ χριστοῦ. Id eſt, ad extremum uſque finem non deſeret uos Dei Spiritus, donec ſcilicet ueſtra etiam mortalia corpora uiuificata ſiſtantur Chriſti iudicio glorificanda.

7 De omnibus uobis ὑπὲρ πάντων ὑμῶν. ὑπὲρ pro περὶ, ut contra περὶ pro ὑπὲρ, Epheſ. 6. c. 18. Quòd animo teneam uos διὰ τὸ ἔχειν με ἐν καρδίᾳ ὑμᾶς. Vulgata & Eraſmus, eo quòd habeam uos in corde: duplici errore primùm quòd ὑμᾶς ſimpliciter coniunxerunt cum uerbo ἔχειν, quum cohæreat cum participio ὄντας pro εἶναι poſito, ex Græcorum cõſuetudine. ut in illo Herodoti, ἐπορεύοντο δὲ ἐνθεῦτεν λακεδαιμονίους καὶ ἀθηναίους προεχόντας, id eſt προέχειν. Deinde quòd ἔχειν ἐν καρδίᾳ nimium obſcurè conuerterunt, in corde habere. pro quo potius dicũt Latini, animo tenere, id eſt quaſi inſculptum habere memoriæ, ut elabi non poſſit.

Tum in uinculis meis ἔν τε τοῖς δεσμοῖς μου. Veræ coniunctionis in Chriſto certùm erat argumentum, quòd & abſentem & captiuum non modo non deſeruiſſent, ſed etiam omnibus officijs eſſent proſequuti, perinde acſi cum eo unà captiui fuiſſent.

Tum in defenſione καὶ τῇ ἀπολογίᾳ. Apertè igitur oſtenderant Philippenſes ſeſe in hac cauſa habere omnia cum Paulo coniuncta. Eheu quàm rarum hoc noſtro ſeculo pietatis teſtimonium, in quo ſumma etiam pietas dicitur Chriſtum apertè non prodidiſſe.

Vos *inquam* omnes πάντας ὑμᾶς. Videtur quidẽ ὑμᾶς abundare: qui pleonaſmus apud Hebræos legitur, qui ſæpè antecedentib. affixa quę uocant, cõiungũt: ſed propter illa interpoſita cõmodiſſimè explicari poteſt per epanalepſin:

Gratiæ τῆς χάριτος. Gratiam, id eſt peculiare & gratuitum beneficium, appellat, quòd captiuus teneretur pro Chriſti nomine, qua in re certatim etiam illi ſeſe ipſi ſocios addiderant. Sic infrà, Vobis, inquit, datum eſt pro Chriſto nõ ſolum ut in eum credatis, ſed etiam ut pro illo patiamini, uerſ. 29.

8 Quàm propenſè amem ὡς ἐπιποθῶ. Vulg. quàm cupiam. Eraſ. quàm deſiderem. Mihi uidetur in genere uehementiſſimum in illos amorem ſuum Apoſtolus hoc uerbo ſignificare, ex Hebræorum idiotiſmo, apud quos id etiam ualet uerbum חמדה & חתאוה. In uiſceribus Chriſti ἐν σπλάγχνοις ἰησοῦ χριστοῦ.

Testis enim mihi est Deus quàm propense amem uos omnes in uisceribus Iesu Christi.

8 μάρτυς γάρ μου ὁ θεός, ὡς ἐπιποθῶ πάντας ὑμᾶς ἐν σπλάγχνοις Ἰησοῦ Χριστοῦ. A

Et illud oro, ut charitas uestra adhuc magis ac magis redundet in cognitione, omníque iudicio:

9 καὶ τοῦτο προσεύχομαι, ἵνα ἡ ἀγάπη ὑμῶν ἔτι μᾶλλον καὶ μᾶλλον περισσεύῃ ἐν ἐπιγνώσει, καὶ πάσῃ αἰσθήσει,

Adhoc ut dignoscatis quæ discrepant: ut sitis synceri, ac inoffenso cursu pergatis ad diem usq; Christi,

10 εἰς τὸ δοκιμάζειν ὑμᾶς τὰ διαφέροντα, ἵνα ἦτε εἰλικρινεῖς καὶ ἀπρόσκοποι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ,

Pleni fructibus iustitię, qui *insunt uobis* per Iesum Christum, ad gloriam & laudem Dei.

11 πεπληρωμένοι καρπὸν δικαιοσύνης τὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς δόξαν καὶ ἔπαινον θεοῦ.

Scire autem uos uolo, fratres, quòd quæ mihi *acciderunt*, magis ad profectum Euangelij euenerunt:

12 γινώσκειν δὲ ὑμᾶς βούλομαι, ἀδελφοί, ὅτι τὰ κατ' ἐμὲ μᾶλλον εἰς προκοπὴν τοῦ εὐαγγελίου ἐλήλυθεν,

Adeo ut uincula mea in Christo, celebria sint in toto Prætorio, ac reliquis omnibus *locis*.

13 ὥστε τοὺς δεσμούς μου φανερούς ἐν Χριστῷ γενέσθαι ἐν ὅλῳ τῷ πραιτωρίῳ, καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι,

Et plerique ex fratribus in Domino, freti uinculis meis, magis audeant impauide Sermonem loqui.

14 καὶ τοὺς πλείονας τῶν ἀδελφῶν ἐν κυρίῳ, πεποιθότας τοῖς δεσμοῖς μου, περισσοτέρως τολμᾶν ἀφόβως τὸν λόγον λαλεῖν, B

Christus annuntiatur uarie.

Ac nonnulli quidem per inuidiam & cõtentionem, nonnulli uerò etiam propensa uoluntate Christum prædicant:

15 τινὲς μὲν καὶ διὰ φθόνον καὶ ἔριν, τινὲς δὲ καὶ δι' εὐδοκίαν τὸν Χριστὸν κηρύσσουσιν.

Alij quidem *inquam* per contentionẽ Christum annuntiant non purè, existimantes sese afflictionem addere uinculis meis:

16 οἱ μὲν ἐξ ἐριθείας τὸν Χριστὸν καταγγέλλουσιν οὐκ ἁγνῶς, οἰόμενοι θλῖψιν ἐγείρειν τοῖς δεσμοῖς μου·

Alij rursus ex charitate, scientes quòd ad defensionem Euangelij sim constitutus.

17 οἱ δὲ ἐξ ἀγάπης, εἰδότες ὅτι εἰς ἀπολογίαν τοῦ εὐαγγελίου κεῖμαι,

Alibi solet dicere, In Christo: ut significetur ex quo fonte promanet affectus iste, & quò etiam feratur. Additum autem uiscerum nomen, magnum pondus addit sententię, ut intimus amor significetur. Solẽt enim Hebræi רחמים id est uiscera, omnes teneros ac uelut maternos affectus uocare.

9 Iudicio: αἰσθήσει. Quum ea de quibus agit, non sint αἰσθητά, sed νοητά, apparet αἴσθησιν impropriè poni αὐτὶ τῆς κρίσεως. Loquitur autem Paulus primùm de perceptione: deinde de rei perceptæ dijudicatione, ut perfecta sit notitia: non illa naturalis proprie, si qualitatem spectes, sed quam à Gratia accepimus: ad cuius præscriptum scilicet integra uita dirigatur. Itaque αἴσθησιν melius etiam conuertit Vetus interpres sensum, quàm Eras. intelligentiam.

10 Ad hoc ut dignoscatis quæ discrepant εἰς τὸ δοκιμάζειν τὰ διαφέροντα. Perfectum hoc est iudicium quo nõ modo agnoscimus quod boni specie nobis allubescit, sed etiam quod à bono discrepat possumus dijudicare. Itaque mihi uidetur longè uberior ista explicatio, ac melius etiam cohærens cum ijs quæ præcedunt ac sequuntur, quàm si cum Vetere interprete conuertamus, ut probetis potiora: uel cum Erasmo, ut probetis quæ sunt præstantia. Vide Rom. c. 18.

Ac inoffenso cursu pergatis καὶ ἀπρόσκοποι. Metaphoram sumptam apparet ab ijs qui aliquo contendunt: ut non dubitarim periphrasin usurpare. Vulgata, sine offensa. & Eras. tales ut nemini sitis offendiculo: quo modo etiam accipitur idem hoc nomen Act. 24. d. 16, & 1. Cor. 10. g. 32. Mihi tamen hoc in loco plusculum arridet passiua significatio. Ad diem usque εἰς ἡμέραν. Vide 1. Cor. 1. a. 8. C

11 Fructibus iustitiæ καρπῶν δικαιοσύνης. Si arbor est iustitia, opera uerò bona, fructus arboris: quo modo tradunt sophistæ, ex fructibus nasci arborem? Sed & distinguenda est iustitia imputata, in quã unam recumbimus, à iustitia inhærente, quæ est duntaxat illius soboles ac propago.

13 In Christo ἐν Χριστῷ. Id est, Christi nomine, siue pro Christi negotio, ut Ephes. 4. a. 1. Pertinet enim hoc ad τὰ δεσμά, per traiectionem Hebræis familiarẽ, ut Psal. 138. a. 2, Magnificasti super omne nomen tuũ eloquium tuum. pro, magnificasti eloquium tuũ super omne nomen tuum. Sic Horatius, Penè macros arsit dum turdos uersat in igne. Celebria φανερούς. Vulg. & Eras. manifesta: non satis expresse. Prætorio πραιτωρίῳ. Id est, Cæsaris regia. Latè enim patet Prætorij appellatio, unde & Milites Prætoriani. Vide infrà cap. 4. d. 23.

Ac reliquis omnibus *locis* καὶ τοῖς λοιποῖς πᾶσι. Sub. מקומות locis, ut Ephes. 1. a. 3.

14 Sermonem loqui τὸν λόγον λαλεῖν. Sermo κατ' ἐξοχὴν uocatur Euangelica doctrina, & quidem addito articulo. In duobus tamen codicibus additum erat τοῦ Θεοῦ, quo modo uertit Vetus interpres.

16 Alij quidem *inquam* Οἱμέν. Manifesta est epanalepsis. Vetus interpres hunc uersiculum subijcit proximo. Non pure ἐξ ἁγνοῦς. Non puro scilicet animo, quum alioqui pura esset doctrina. Neque enim subijceret Paulus se ex illorum etiam prædicatione gaudium capere. idque etiam ex eo liquet quòd τοῦ ἀληθεύειν uersiculo decimo octauo non opponat τῷ ψεύδεσθαι, id est mendacio, sed τῇ προφάσει, id est obtentui. Ambrosius uertit non simpliciter, ἐξ ἁπλοῦς.

Addere ἐπιφέρειν. Nempe ut urar ipsorum gloria. Cęterùm Erasmus τὸ ἐπιφέρειν rectè omnino exposuit addere. Nam ἐπὶ hoc in loco additionem declarat. Vulg. suscitare, ut uideri possit legisse ἐπεγείρειν.

18 Quid

A τί γάρ; πλὴν παντὶ τρόπῳ, εἴτε προφάσει, εἴτε ἀληθείᾳ, χριστὸς καταγγέλλεται. καὶ ἐν τούτῳ χαίρω, ἀλλὰ καὶ χαρήσομαι·

18 Quid igitur? attamen quouis modo, siue in speciem, siue syncerè Christus annuntiatur: de hoc quoque gaudeo, atque etiam gaudebo.

οἶδα γὰρ ὅτι τοῦτό μοι ἀποβήσεται εἰς σωτηρίαν διὰ τῆς ὑμῶν δεήσεως, καὶ ἐπιχορηγίας τοῦ πνεύματος Ἰησοῦ Χριστοῦ,

19 Noui enim quòd hoc mihi cedet saluti per uestram deprecationem, & subministrationem Spiritus Iesu Christi.

κατὰ τὴν ἀποκαραδοκίαν καὶ ἐλπίδα μου, ὅτι ἐν οὐδενὶ αἰσχυνθήσομαι, ἀλλ' ἐν πάσῃ παῤῥησίᾳ ὡς πάντοτε, καὶ νῦν μεγαλυνθήσεται χριστὸς ἐν τῷ σώματί μου, εἴτε διὰ ζωῆς, εἴτε διὰ θανάτου.

20 Secundum intentam expectationẽ & spẽ meam, quòd nulla in re pudefiã, sed cum omni libertate, ut semper, *ita* nunc quoq; magnificabitur Christus in corpore meo, siue per uitam, siue per mortem.

ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν, χριστός, καὶ τὸ ἀποθανεῖν, κέρδος

21 Mihi enim *est* Christus & *in* uita & *in* morte lucrum.

εἰ δὲ τὸ ζῆν ἐν σαρκί, τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου, καὶ τί αἱρήσομαι οὐ γνωρίζω.

22 Vtrũ uerò uiuere in carne mihi operæpretium *sit*, & quid eligam ignoro.

συνέχομαι δὲ ἐκ τῶν δύο, τὴν ἐπιθυμίαν ἔχων εἰς τὸ ἀναλῦσαι, καὶ σὺν χριστῷ εἶναι, πολλῷ μᾶλλον κρεῖσσον·

23 Coarctor enim utrinq; : desiderans migrare, & esse cum Christo : nam *id* longè optimum est:

B τὸ δὲ ἐπιμένειν ἐν τῇ σαρκί, ἀναγκαιότερον δι' ὑμᾶς.

24 Sed permanere in carne, magis necessariũ *est* propter uos.

καὶ τοῦτο πεποιθὼς, οἶδα ὅτι μενῶ καὶ συμπαραμενῶ πᾶσιν ὑμῖν εἰς τὴν ὑμῶν προκοπὴν καὶ χαρὰν τῆς πίστεως,

25 Et hoc confisus noui quòd mansurus sim, & unà permansurus cum uobis omnibus ad uestrum profectum & gaudium fidei.

18 Quid igitur? τί γάρ; Ad uerbum, Enimuero quid? Neque enim causam significat. Vulg. & Eras. Quid enim? In speciem προφάσει. Vel, per obtentum. Nam speciosam quidem causam, id est Christum ipsum, prætexebant suæ ambitioni & inuidiæ qua intus æstuabant. Vulgata, per occasionẽ, absurdè. Vide Matth. 23. b. 14. Syncerè ἀληθείᾳ. Vulg. & Erasmus, per ueritatem, obscurè: quia quum multę sint mendacij & ueritatis species, non opponit hoc loco ueram doctrinam falsæ, sed syncerum animum fucato. quo modo ab Hebræis accipitur. אמת pro animi integritate, quæ omni dissimulationi aduersatur

20 Intentam expectationem ἀποκαραδοκίαν. Vulg. & Eras. expectationem. Vide Rom. 8. d. 19. Magnificabitur μεγαλυνθήσεται. Hebraice יגדל, id est magnificè extolletur, ac prædicabitur.

21 Mihi enim, &c. Vulg. Ἐμοὶ γάρ &c, Mihi enim uiuere, Christus est: & mori, lucrũ. Eras. Nam mihi uita Christus est, & mors, lucrum. Itaque in priore quidem membro Christum Paulus uitam suam uocarit: in posteriore uerò nulla erit Christi mentio, nisi ex consequenti. Atqui applicanda est ratio propositioni cui adiungitur. Firma est igitur doctissimi interpretis sententia, qui existimat sicut in propositione, sic etiam in ratione, Christum esse utriusque membri subiectum: lucrum uerò, id est gloriam Christi, quæ cum ipsius Apostoli commodo coniuncta est, prædicatum, ut ante τὸ ζῆν & τὸ ἀποθανεῖν subaudiatur κατά, eclipsi non modò quæ tolerari possit, sed etiam quę inter Atticismos numeretur.

22 Vtrum uerò εἰ δὲ. Vulgata & Erasmus, Quòd si. Atqui si ita conuerteris, hiabit tota sententia, propter particulam καὶ sequentem. Hanc uerò Græcus scholiastes negligit, & εἰ δὲ interpretatur ἐπειδὴ δὲ, quoniam uerò. Sed hoc quidem est nodum non expedire sed secare. Nouus quidam interpres eam quoque transilit, sed multo impudentius. Alij uerbum unum subaudiunt, puta, si [contingat] uiuere in carne, ut Erasmus in ipso contextu: Alii integram sententiam, ut idem Eras. in annotationibus, omnia certè perturbans. Alij denique aliter. Ego uerò miror nemini in mentem uenisse ut εἰ per an uel utrum exponeret: quæ significatio particulæ εἰ in subiectione ita est usitata ut mirer uel Erasmo doctissimo uiro & hoc ipsum quærenti non occurrisse.

Viuere in carne ζῆν ἐν σαρκί. Distingue secũdum carnem uiuere, siue in carne esse, ab hac formula. Viuere enim secundum carnem, & in carne esse, de ijs dicitur qui quũ non sint Spiritu donati, sese cupiditatibus carnis immergũt. Viuere autem in carne, uel ambulare, ut 2. Corinth. 10. a. 3, nihil aliud declarat, quàm in hoc caduco corpore uitam degere, tantisper dum cælesti & æterna uita potiamur, ut Galat. 2. d. 20, & 1. Pet. 4. a. 1.

Mihi operæpretium sit τοῦτό μοι καρπὸς ἔργου. Abundat τοῦτο ex Hebræorum idiotismo, qui singulis penè uersiculis occurrit. Quod autem Vetus interpres & Eras. fructum operis obscurè conuerterunt, satis constat à Latinis operæpretium dici, nempe rem utilem & fructuosam, dignam denique in qua aliquis operam ponat.

23 Vtrinque ἐκ τῶν δύο. Id est ἀμφοτέρωθεν. Hebraicè מבשניהם pro מצד שניהם. Vulg. ex duobus Eras. ex his duobus. Migrare ἀναλῦσαι. Id est μεθίστασθαι, ut rectè interpretatur Chrysostomus. uti soluere dicuntur nautæ profecturi. quod recte obseruatum est ab Erasmo. καταλύειν uero pro diuertere, ab aurigis ductum est, qui equorum & currus uincula dissoluunt. Vulgata, dissolui, ἀναλυθῆναι.

Nam id longè optimũ est πολλῷ γὰρ μᾶλλον κρεῖσσον. Addidi particulã γὰρ ut necessariã, ex duorũ ueterum codicum fide, & Clementis authoritate, qui ita legit libro στρωμ. 3. Vulg. multo magis melius Eras. multo longeq; melius est. Ego malui μᾶλλον κρεῖσσον pro ἄριστον accipere, Sic enim abũdat μᾶλλον ut tamen suã emphasin habeat. neq; hic pleonasmus in Hebræorũ duntaxat idiomate inuenitur, apud quos sic redũdat particula בראי, sed etiã apud idoneos scriptores Græcos, ut diximus Matth. 6. d. 26, & Marc. 7. e. 36.

24 In carne ἐν σαρκί. Iterum caro pro corpore ponitur.

25 Et gaudium fidei καὶ χαρὰν τῆς πίστεως. Gaudium fidei appellat quod ex fide promanarit, aut quo fides magnopere confirmabitur, quum fœlicem uidebunt istius captiuitatis exitum.

Vt abundet gloriatio uestra in Christo Iesu de me, mea rursus apud uos præsentia.

Tantùm ut dignum est Euangelio Christi uos gerite, ut siue uenero & uidero uos, siue absens fuero, audiam de rebus uestris quòd stetis in uno spiritu, uno pariter animo decertantes per fidem Euangelij,

Nec ulla in re terreamini ab ijs qui se opponũt: quod illis quidem est exitii indiciũ, uobis autem salutis, idq; à Deo:

Pati pro Christo donum Dei.

Quia uobis datum est in Christi negotio, non solùm in eum credere, sed etiam pro eo affligi,

Idem certamen habentes quale uidistis in me, & nunc audistis in me.

ἵνα τὸ καύχημα ὑμῶν περισσεύῃ ἐν χριστῷ ἰησοῦ A
ἐν ἐμοὶ, διὰ τῆς ἐμῆς παρουσίας πάλιν πρὸς ὑμᾶς.

μόνον ἀξίως τοῦ εὐαγγελίου τοῦ χριστοῦ πολιτεύεσθε, ἵνα εἴτε ἐλθὼν, καὶ ἰδὼν ὑμᾶς, εἴτε ἀπὼν, ἀκούσω τὰ περὶ ὑμῶν, ὅτι στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι, μιᾷ ψυχῇ, συναθλοῦντες τῇ πίστει τοῦ εὐαγγελίου,

καὶ μὴ πτυρόμενοι ἐν μηδενὶ ὑπὸ τῶν ἀντικειμένων, ἥτις αὐτοῖς μέν ἐστιν ἔνδειξις ἀπωλείας, ὑμῖν δὲ σωτηρίας, καὶ τοῦτο ἀπὸ θεοῦ,

ὅτι ὑμῖν ἐχαρίσθη τὸ ὑπὲρ χριστοῦ, οὐ μόνον τὸ εἰς αὐτὸν πιστεύειν, ἀλλὰ καὶ τὸ ὑπὲρ αὐτοῦ πάσχειν.

τὸν αὐτὸν ἀγῶνα ἔχοντες οἷον εἴδετε ἐν ἐμοὶ, καὶ νῦν ἀκούετε ἐν ἐμοί.

CAPVT II.

Ad concordiã ionitat Paulus.

SI qua igitur consolatio *est* in Christo, si quod solatium charitatis, siqua communio spiritus, siquæ uiscera ac miserationes:

Explete meum gaudium, ut itidem sitis affecti, eandem charitatem habentes, unanimes, & sententijs uni.

Nihil *gerite* per contentionem, aut per inanem gloriam, sed ex modestia alium quisq; se præstantiorem existimet.

Ne sua quisq; spectetis, sed unusquisq; etiã quæ sunt aliorum.

ΚΕΦΑΛ. Β.

εἴ τις οὖν παράκλησις ἐν χριστῷ, εἴ τι παραμύθιον ἀγάπης, εἴ τις κοινωνία πνεύματος, εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ,

πληρώσατέ μου τὴν χαρὰν, ἵνα τὸ αὐτὸ φρονῆτε, τὴν αὐτὴν ἀγάπην ἔχοντες, σύμψυχοι, τὸ ἓν φρονοῦντες,

μηδὲν κατ' ἐριθείαν ἢ κενοδοξίαν, ἀλλὰ τῇ ταπεινοφροσύνῃ ἀλλήλους ἡγούμενοι ὑπερέχοντας ἑαυτῶν·

μὴ τὰ ἑαυτῶν ἕκαστοι σκοπεῖτε, ἀλλὰ καὶ τὰ ἑτέρων ἕκαστοι.

27 Stetis in unò spiritu στήκετε ἐν ἑνὶ πνεύματι. Standi uerbum athletis conuenit, à quibus sumpta est translatio, quam persequitur ad finem usque capitis. Spiritus autem appellatione intelligo Spiritum sanctum, aut certè eius afflatum, cuius uinculo deuincti, & cuius uranimati, fortiter seruent gradum.

Vno pariter animo decertantes μιᾷ ψυχῇ συναθλοῦντες. Id est ὁμοθυμαδὸν συναγωνιζόμενοι. Hanc autem distinctionem ita afferunt Græcâ scholia ut minime controuersam, ut qui alterius non meminerint. & sanè multo planior & uberior est sententia si μιᾷ ψυχῇ cum participio coniungas, ut nos fecimus. Hortatur ergo Paulus, ut eodem, Spiritu coniuncti & confirmati, coniunctis uiribus luctentur, & quidem fide freti, id est doctrina Euangelij, seu uerbo Dei, ut 1. Timoth. 4. 3, 1, & Galat. 1. d. 23 accipitur fidei nomen. Vel fide Euangelij, id est fide quæ Euangelio, ac proinde inuicto Christi robore nititur. Vulg. unanimes collaborantes fidei Euãgelij. Eras. adiuuantes decertàtem fidem Euangelij, quasi scilicet τῇ πίστει regatur à præpositione συν, ut quasi laborans Euangelij fides præsidio nostro sit uictrix futura. Atqui per absurda est hæc sententia, & quod de uno spiritu unoque animo dixit, satis indicat prepositionem ad ipsos Philippenses coniunctos pertinere, ita ut τῇ πίστει rationem habeat quasi instrumenti, ut recte omnino obseruauit doctissimus interpres.

28 Quod ἥτις. dixit ἥτις non ὃ ὅ ἐστι uel ὅ, ἔστι, quia sequitur ἔνδειξις, quanuis complexui orationis referendo neutrum genus soleat potius usurpari. Vide supra Ephes. 3. c. 13. Indicium ἔνδειξις. Id est, apertum & planum testimonium: nam quo impotentius furit aliquis aduersus Ecclesiam, eo manifestius patefacit se ad certũ exitium ruere, nisi quidem Dominus illum dignetur sua misericordia, ut Paulum ipsum dignatus est. Sed rarum est hoc exemplum neque cognitæ ueritati reluctatus est Apostolus. Contrà uerò sancta perseuerantia in quibusuis pro Christo perferendis, nobis indicium est nos efficaci illo Spiritu Dei donatos, ac proinde esse ex electorum numero quos certa salus manet, ut 2. Thessal 1. 2. 5, ubi rursus utitur ἐνδείγματος nomine. Vetus tamen interpres ἔνδειξιν maluit causam interpretari, temerè quæsita aliena significatione, quum nusquam fideliũ afflictio dicatur salutis illorum causa, sed testimonium. Idque καὶ τοῦτο. Hoc refero ad utrunque membrum superius.

29 In Christi negotio τὸ ὑπὲρ Χριστοῦ. Ad uerbum, in eo quod pro Christo [susciputur:] alioqui redundaret articulus τό. Vulg. & Eras. pro Christo. In eum εἰς αὐτόν. Id est ei. Nam εἰς respondet literæ ל Hebræorum: ut satis firmum non sit discrimen illud quod statuitur inter Credere Deo, & Credere in Deum.

CAPVT II.

1 In Christo ἐν Χριστῷ. Id est Christiana, siue quæ ab ijs possit proficisci qui sunt in Christo. Siquæ uiscera εἴτινα σπλάγχνα. Id est, siquis intimæ charitatis sensus. Nã, ut sæpe iam diximus, σπλάγχνα uocat quæ Hebræi רחמים, tenerrimos scilicet ac planè maternos affectus. Cæterùm in uetustis bonis codicibus scriptum inuenio εἴ τις σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοὶ. & paulo antè etiam εἴ τις παραμύθιον, & ita quoque citatur hic locus à Clemente libro στρωμ. 4. & à Basilio in Ethicis, ὅρῳ ξῆ. quam lectionẽ ut tueamur, necesse fuerit ista appellatiua pro adiectiuis accipere, Hebræorum more: acsi diceret Apostolus, Siquis est qui me consoletur in Christo, siquis est qui pro mutua charitate mihi solatium afferat, siquis mecum est eodem Spiritu coniunctus. si in quoquam ulla est intima charitas ac commiseratio.

2 Itidem sitis affecti τὸ αὐτὸ φρονῆτε. Vulg. idem sapiatis. Ego uerò malo hanc sententiam pro genere accipere, cuius deinde species cõmemoret. Vide Rom. 12. c. 16. Eandem charitatem τὴν αὐτὴν ἀγάπην. Id est parem, ut nõ modò sit amoris aliqua, sed par etiam uicissitudo: quasi una communi anima omnes uiuatis. Nam σύμψυχοι coniungo cum hac sententia. Et sententijs uni τὸ ἓν φρονοῦντες. Ab animorum, id est uoluntatum, coniunctione, transit ad doctrinæ consensum: ut plena iustaque sit concordia.

4 Spectetis

A 4 Spectetis σκοπεῖτε id est respiciatis. Neque tamen uult Apostolus hortari ad πολυπραγμοσύνην, sed ad cõmunem solicitudinem, ut proximi etiam commodis studeat unusquisque, nec in illorum munera inuadat.
Sed etiam ἀλλὰ καὶ. Particulam καὶ neglexit Verus interpres, quæ tamen sua emphasi non caret. Neque enim uult ut nos aut nostros negligamus, sed ut nullos à nobis putemus alienos, quos quidem possimus iuuare. Basilius tamen in Ethicis ὅρων θ', non legit καί.

τοῦτο γὰρ φρονείσθω ἐν ὑμῖν, ὃ καὶ ἐν χριστῷ ἰησοῦ. — 5 Enimuero is sit affectus in uobis qui fuit & in Christo Iesu:

ὃς ἐν μορφῇ θεοῦ ὑπάρχων οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο τὸ εἶναι ἴσα θεῷ. — 6 Qui quum esset in forma Dei, non duxit rapinam parem esse cum Deo.

5 Enimuero is sit affectus Τοῦτο γὰρ φρονείσθω. Vulgata, Hoc enim sentite. Ego nõ uideo qui coniungi possit cau salis particula cum imperandi modo. Deinde non scriptum est φρονεῖσθε, sed φρονείσθω, idq; forma uerbi impersonalis. quasi dicas, sentiatur. Nam alioqui scribendum fuisset, ὃ καὶ Χριστὸς Ἰησοῦς, quod & Christus Iesus. Quod ad sententiam tamen attinet, parum interest. uult enim in genere Paulus, ut inter nos eum affectum seruemus quo fuit præditus Christus.

6 In forma Dei ἐν μορφῇ Θεοῦ. id est talis qualis Deus est, ideoque Deus: quum unus Deus sit suijpsius prorsus similis. Itaque non erat quod Erasmus, (dicam enim quod res est) apertæ ueritati repugnaret, ut hũc locum, quo uix alius est ad refellendas omnes aduersus Christi personam hæreses illustrior, pro uirili obscuraret. Μορφὴ, inquit, speciem sonat aut figuram. Esto: sed quorsum hoc? Totus, inquit, hic locus mihi uidetur uiolentius torqueri ad Christi naturam, quum Paulus agat de specie nobis exhibita. In summa, quid hoc est monstri? Nempe forma Dei nihil aliud significabit quàm speciem aut exemplum: quòd in corpore humano obambulans, ederet tamen argumenta Diuinitatis. Hic ergo sensus erit, Christum hic non considerari à Paulo qualis erat antequam carnem assumeret, sed in carne assumpta, in qua habuerit formam Dei, id est Dei scintillas obiter ostenderit, quas tamen ad Patrem semper retulerit, B nihil sibi arrogans. Hæc Erasmi est opinio, quantum ex ipsius uerbis admodum perplexis colligere potui. Atqui, ut concedã μορφὴν nõ semper significare essentialẽ (quã uocant) formã, neq; de uocabulis contendã, quisnõ uidet Paulum declarare quis fuerit Christus ante assumptã serui formã? Nam statim subijcit ϕ sese exinanierit, assumpta, inquit, serui forma, id est hominis. Non potest igit hæc descriptio ad id tẽpus pertinere quo iam carnẽ assumpserat: alioquin hæc manitio non pertinebit ad assumptionem carnis, sed ad uitæ rationem quam sequutus sit Christus quum iam esset homo factus: ut sit hęc sententia, Nolite superbire, sed Christum uobis proponite: is enim quanuis in Dei forma esset, id est quanuis Deus esset in hominis figura apparens, tamen nõ usurpauit sibi æqualitatem cum Deo, sed Deum celauit, hominem exhibuit. Atqui prꝛterquam quòd nemo est tam hebes quin hæc uideat prorsus uiolenta expositione torqueri, longè etiam aliud est Pauli argumentum: nempe huiusmodi; Christus ipse quum Deus esset, ac proinde in ea gloria & maiestate quæ Deo uni conuenit, nec in eo putaret se alienum quicquam usurpare, tamen ueluti deposita hac gloria, hucusque se demisit ut talis fieret quales sunt Dei serui. i. ut hominem assumeret, imò uerò etiam ut Patri non tanquam æquali, sed tanquam Domino, ad ignominiosissimam usque mortem subeundam sese ultro summitteret. Et nos mortales & infirmos seruos non pudebit arrogantiæ, quasi fratribus nostris prælellamus? Hoc est, inquam, Pauli argumentum, quo nemo non uidet nihil grauius aut uehementius dici potuisse. Itaque, ut paucis absolui μορφῆς nomine, gloriam ac maiestatem declaret, tamen (ut uerè & sanctè annotauit doctissimus interpres) quum gloria Dei non potuit sine sacrilegio ab ipsa Diuinitate separari, non potuit melius declarare Apostolus Christi Deitatem, quàm quum diceret eum in forma Dei fuisse, id est uerè Deum. Sed dices, Cur non Paulus potius apertè dixit, Θεὸς ὑπάρχων, Deus quum esset? Respondeo, quoties id faciendum fuit, toties eum id apertè dixisse, ut Rom. 9. a. 5. quem etiam locum Erasmus pro uirili detorsit. & 1. Timoth. 3. d. 16, ubi rursus ad eundem scopulũ impingit. & Act. 20. f. 28, & Colos. 2. b. 9. nunc uerò idem quoque dicit. Sed quum duas illas Christi naturas nobis nõ nudas, sed quadam proponat qualitates denique ipsarum naturarum, potius quàm substantias consideret, ut hinc quidem Christũ omni gloria ornatum: inde uerò in extrema & tamen spontanea ac temporaria miseria uersantem: postremò in supremum gradum euectum contemplemur: meritò μορφὴν Θεοῦ potius quam Θεὸν, & μορφὴν δούλου, ὁμοίωμα & σχῆμα ἀνθρώπου potius quàm ἄνθρωπον dicere maluit.

Non duxit rapinam οὐχ ἁρπαγμὸν ἡγήσατο Vel, ut uertit doctissimus interpres, non esset rapinam arbitratus. Nam quæ sequuntur, retulit ad manifestationem factam in carne: ut sit hæc sententia, Christus ille Deus, æterna gloria ac maiestate præditus, sciebat quidem sibi ius fasque esse nõ in humili carne apparere, sed cum magnificentia Deo digna, uerum maluit sese demittere. Neque est quod nos offendat aoristus indicatiui ἡγήσατο, quum hunc modum C interdum soleat Paulus etiam non expressa particula ἄν ita usurpare, ut Rom. 9. a. 3, ηὐχόμην pro εὐχόμην ἄν: & 1. Cor. 2. b. 8, οὐκ ἔγνωσαν, pro, si cognouissent, ut idem re tissimè annotauit. Sed mihi tamen uidetur propria huius temporis significatio seruari posse, ut hoc quoque ad pristinã Christi gloriam pertineat, cuius ipse meminit Ioh. 17. a. 5, quòd Deo patri coæqualis esset, nullam iniuriam cuiquam facere, sed suo iure uti: nihilominus tamen quasi iure suo cessit quum ipse se uelut in nihilum redigeret, forma serui accepta, &c. Hic uerò quærit Erasmus, quid magni tribuat Christo Paulus, si, quum Deus esset natura, intellexit id non esse rapinæ, id est seipsum nouit. Respondeo, multa & maxima mysteria contineri in his uerbis, quæque ad Pauli scopum maximè pertineant. Nam primum omnium explicat qua ratione dixerit, Christum, antequam carnem assumeret, fuisse in Dei forma: nequis hanc formam putaret non nisi uerè nec prorsus fuisse Diuinam, sed uel communicatione, uel gradu tantùm aliquo, uel ex certo initio, ut dixerunt impij Arriani, uel denique ambitione, ex qua fuerit Christus deturbatus. Ideò quũ negat ullum in ea re fuisse ἁρπαγμὸν, quòd Deo par esset, omnem istis blasphemijs ansam præcidit. Nam par Deo esse sine rapina nullus possit, nisi sit ipse omnibus modis Deus. At cur Christum dicit hoc non ignorasse? nempe ut intelligamus istam Christi summissionem à mera & spontanea ipsius bonitate profectam: ut sit omnibus modis perfectum obedientiæ, summissionis, charitatis exemplar.

Parem esse cum Deo: τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ. Quid iam dubitamus quin formæ Dei appellatio expressa speciem naturæ uerè ac prorsus diuinæ declaret? Sed & paucis istis uerbis iugulatur Sabellicus, qui personarum distinctionem tollit, quum in paritate necesse sit comparationem, ac proinde duas minimùm hypostases interuenire. Iugulatur etiam Arius, qui Deum secundarium imaginatur: quia par non est qui secundus est ab alio. quòd si non contentus hypostasis distinxisse, etiam οὐσίαν separes, iam Deo parem esse, non erit infinitum & omnipotentem esse, quum plures infiniti & plures omnipotentes nullo modo possint existere. Itaque si hæc cõiunxeris, plenã ac perfectam no ὁμοιοσίου, sed ὁμοουσίου descriptionem habebis.

7 Sed

Sed ipse se inaniuit, forma serui sumpta, similis hominibus factus, & habitu compertus ut homo:

Ipse se summisit, factus obediens usquead mortem, mortem autem crucis.

Quapropter etiam Deus ipsum in summã extulit sublimitatem, ac donauit ei nomen quod est suprà omne nomen:

Vt ad nomen Iesu omne genu *se* flectat, cęlestium ac terrestrium & subterraneorum.

Omnisque lingua confiteatur quòd Dominus *sit* Iesus Christus, ad gloriam Dei Patris.

ἀλλ' ἑαυτὸν ἐκένωσε, μορφὴν δούλου λαβών, A
ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος, καὶ σχήματι εὑρεθεὶς ὡς ἄνθρωπος.

ἐταπείνωσεν ἑαυτὸν, γενόμενος ὑπήκοος μέχρι θανάτου, θανάτου δὲ σταυροῦ.

διὸ καὶ ὁ θεὸς αὐτὸν ὑπερύψωσε, καὶ ἐχαρίσατο αὐτῷ ὄνομα, τὸ ὑπὲρ πᾶν ὄνομα,

ἵνα ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ πᾶν γόνυ κάμψῃ, ἐπουρανίων καὶ ἐπιγείων καὶ καταχθονίων.

καὶ πᾶσα γλῶσσα ἐξομολογήσηται, ὅτι κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, εἰς δόξαν θεοῦ πατρός.

7 Sed ipse se ἀλλ' ἑαυτόν. Notandum pronomen ἑαυτὸν, quo spontanea fuisse ista summissio iterum significatur. Inanuit ἐκένωσε. Id est, quasi ex Omni seipsum ad Nihil redegit. quæ enim est rei creatæ, imò uerò animalis omnium miserrimi, & a Deo maximè alieni, ad ipsius opificis maiestatem proportio?

Forma serui assumpta μορφὴν δούλου λαβών. Non dicit, Dei forma in formam serui mutata, aut Deo in hominem conuerso, aut Deo cum homine confuto. neque item dicit ad unum Christum Deum accessisse alterum Christum hominem: sed eum ipsum qui Deus erat, formam serui assumpsisse. Sed quid formæ serui appellatione intelligatur quærit Erasmus: neque hoc referri putat ad ipsam naturam, sed ad uitiosam eius qualitatem, quam scilicet forma & specie tenus, non autem re uera assumpserit: ut qui fuerit omnis peccati expers. Hæc Erasmus, nempe ut formę Dei, B
id est Deo sub hominis specie quasi celato, (ut ipse interpretatus est) formam serui, id est uitiosam in speciem, nõ re uera, qualitatem carnis opponat. Sed præterquam quòd hac ratione eneruatur Pauli argumentum, & patefit etiam hę reticis aditus ad eludendam humanæ Christi carnis ueritatem, quis illi concesserit μορφὴν de ea duntaxat specie dici quæ id esse uideatur quod re ipsa non sit? Deinde quis non uidet, serui nomen imbecillam conditionem naturæ, non autem uitiosam qualitatem significare? Opponitur enim serui forma, Dei formæ. Quum uerò seruitus significat corruptionem, non cum Deo, sed cum libertate confertur. Denique proferatur uel unus locus ex omnibus Sacris libris, in quo seruus absolutè dicatur de eoqui peccato seruiat. Sed de his satis à nobis dictum esto, nullo (ita me bene Deus amet) Erasmum de literis optime meritum, & quidem mortuum, exagitandi studio, sed ut pro mea uirili & ipse Dei ueritatem asseram. Poscit autem omnino antithetis, ut sicut forma Dei dicitur augusta illa Diuinæ maiestatis ac gloriæ species quæ non potest à Diuina ipsa natura separari, sic formam serui interpretemur, abiectam illam & imbecillam hominis naturã ac cõditionem, tum in sese, si cum Dei excellentia comparetur: tum uerò propter peccatũ. quod & si non assumpsit Dominus, sed aboleuit, tamen imbecillitatem ex eo fonte promanantem, uno excepto peccato, ipsamque adeò pœnam horrendam assumpsit, quod & ipse Apostolus postea explicat.

Similis hominibus factus, ἐν ὁμοιώματι ἀνθρώπων γενόμενος. Vulgata & Erasmus ad uerbum, in similitudine hominum factus, siue constitutus. Cæterùm nequis cum hæreticis existimet ὁμοιώματος & σχήματος, id est similitudinis & figuræ nomine inanem & imaginariam similitudinem significari, quasi Dominus non ueram carnem, sed eius duntaxat simulachrum assumpserit: præterquam quòd ex alijs locis apertè conuincitur hic error, dico quum hæc nomina synonyma sint, τῷ εἰκόνι, similem esse eorũ usum. Sicut ergo nõ tantùm ficta cum ueris, aut ficta cum fictis, sed etiam uerà cum ueris comparantur: ita dico his nominibus quanuis similitudinem & cõformationem significari. nisi forte putamus Adamum ueros homines non genuisse, quum dicitur Genes. 5. a. 3, genuisse בדמותו כצלמו, id est κατὰ τὴν ἰδέαν αὐτῦ καὶ κατὰ τὴν εἰκόνα αὐτῦ, ad similitudinem & ad imaginem suam, ut Græci uertunt: quum tamen ἰδέας nomen nemo nesciat a philosophis ad formas animo duntaxat conceptas sæpe accommodari: quum Moses illis nominibus idcirco usus sit ut summam & substantię & qualitatum quasi πανοπλίαν designaret. Quid uerò, quum Christus dicitur Dei imago Colos. 1. b. 15, quãuis nostri respectu sic nũcupetur, quis tamen hãc imaginẽ nisi prorsus impius à re ipsa separarit. Sic 1. Cor. 15. f. 49, quum dicimur in hac uita gestare terreni hominis imaginem, rem ipsam significari nemo negarit, nisi qui seipsum non nouit. Postremò, ut solidissimum argumentum afferam, istis uocabulis similitudinis & habitus tantum abest ut rem aliquam imaginariam significet Apostolus, ut contrà, ad declarandã rei ueritatem, ea nomina usurparit, ut paulo antè de Mose diximus, quod ad ipsam quidem serui hominis substantiam & naturam attinet, quatenus tamen corrupta non est. Denique his ipsis externa ipsa species significatur, significans scilicet usum & spectatum fuisse Christum illum Deum æternum ab hominibus: ut ipsis etiam iudicibus oculis cõstiterit miserrimam illam nostram naturam ab eo fuisse assumptam. Considerandum enim est quos alloquatur Apostolus: eos scilicet qui de re ipsa minimè dubitabant. Itaque hoc mysterium sic tractat, ut quum ex hypothesi assumat uerum id esse de quo dicit, graphicam eius descriptionem ad suum scopum accommodet. Finge autem hæc fuisse imaginaria, & omnia euerteris. C

9 Nomen ὄνομα. Id est dignitatem, & celebritatem nominis, sed cum re ipsa coniunctam. Vide Ephes. 1. d. 21

10 Et subterraneorum καὶ καταχθονίων. Nolim quidem hic ego subtiliter philosophari an Diaboli hoc nomine significentur, quos alibi facit aeris principes. Sunt ista nobis abscondita, quanuis aliquid liceat in utranque partem disserere, ex his quæ de tartaro, abysso, tenebris cõmemorant, ut 2. Pet. 2. a. 4, & Iud a. 6. Existimarim quidẽ ego simpliciter ista enumeratione Paulum uoluisse exprimere quæcunque & supra mundum sunt, & in mundo, quę omnia testetur Christum aliquando agnitura pro Deo, id est quum uenerit mundum iudicaturus. Itaque flectere genu pro adorare, id est tanquam Deo subijci, dictum erit κατὰ ἀνθρωποπαθῶς: de ijs quoque quæ rationis & sensus, uel etiam utriusque sunt expertia. Purgatorium autem ignem qui ex hoc loco statuunt, mirum quod iter suis pandant in cælum.

11 Ad gloriam εἰς δόξαν. Hæc sanè uni Deo conueniunt, quum de uno Deo dicantur ab Esaia quadragesimo quinto d. uigesimo tertio qui etiã iurat apud Esaiam quadragesimo secundo b. octauo, Ego Dominus, inquit, & hoc nomen meum: gloriam meam alteri non dabo. Ergo Christus qui & homo ad dextram Dei sedens, uerus est Deus: neque quum hoc dicimus, detrahimus de Patris gloria, quum non possit nisi in Filio gratus honor illi tribui. Possumus tamẽ interpretari, εἰς δόξαν in gloria pro ἐν δόξῃ. Omnis aũt lingua pro omni idiomate, id est pro quauis gente dictum est, Hebræorum more.

12 Cum timore ac tremore μετὰ φόβου καὶ τρόμου. Vide 1. Corinth. 2. a. 3. Conficite κατεργάζεσθε. Sic Latini

A ὥστε ἀγαπητοί μου, καθὼς πάντοτε ὑπηκούσατε, μὴ ὡς ἐν τῇ παρουσίᾳ μου μόνον, ἀλλὰ νῦν πολλῷ μᾶλλον ἐν τῇ ἀπουσίᾳ μου μετὰ φόβου καὶ τρόμου τὴν ἑαυτῶν σωτηρίαν κατεργάζεσθε.

12 Proinde, dilecti mei, ſicut ſemper obedi-ſtis, non tanquam in præſentia mea ſolùm, ſed nunc multo magis in abſentia mea, cum timore ac tremore ueſtram ipſorum ſalutem conficite.

ὁ θεὸς γάρ ἐστιν ὁ ἐνεργῶν ἐν ὑμῖν καὶ τὸ θέλειν καὶ τὸ ἐνεργεῖν, ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας.

13 Deus enim is eſt qui efficit in uobis & ut uelitis & ut efficiatis, pro gratuita *ſua* bene-uolentia.

Velle & perfice re dat Deus.

πάντα ποιεῖτε χωρὶς γογγυσμῶν καὶ διαλογισμῶν,

14 Omnia facite abſq; murmurationib. ac di-ſceptationibus:

Murmuratio.

ἵνα γένησθε ἄμεμπτοι καὶ ἀκέραιοι, τέκνα θεοῦ ἀμώμητα ἐν μέσῳ γενεᾶς σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης, ἐν οἷς φαίνεσθε ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ,

15 Vt ſitis irreprehenſi, & ſinceri, filij *inquam* Dei, inculpati in medio nationis prauæ ac peruerſæ, inter quos *homines* micatis ut lumi-naria in mundo.

Filij Dei.

1. Pet. 4. c9. Matth. 5. b. 14.

λόγον ζωῆς ἐπέχοντες, εἰς καύχημά μοι εἰς ἡμέραν Χριστοῦ, ὅτι οὐκ εἰς κενὸν ἔδραμον, οὐδὲ εἰς κενὸν ἐκοπίασα,

16 Sermonem uitæ prætendentia: ut gloria-ri poſſim in die Chriſti quòd non fruſtra cu currerim, nec in uanum laborarim.

ἀλλ' εἰ καὶ σπένδομαι ἐπὶ τῇ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν, χαίρω καὶ συγχαίρω πᾶσιν ὑμῖν·

B

17 Quinetiam ſi pro libamento offerar ſuper hoſtia ſacrificioq; fidei ueſtræ, gaudeo & gra tulor omnibus uobis:

tini dicunt conficere negotium. At uerò num à noſtris operibus pendet ſalus noſtra? minimè id quidem, quum nè Abraham quidem in ſe habeat de quo glorietur apud Deum. Conficere tamen ſalutem dicitur qui in iuſtitiæ ſtadio currit. Quanuis enim gratis in uno Chriſto per fidem apprehenſo ſeruemur, tamen per uiam iuſtitiæ ad ſalutem con tendere nos oportet: quum filij Dei, eius Spiritu ducantur per quem ſunt iuſtificati, ut in bonis operibus ambulent.

13 Deus enim is eſt ὁ Θεὸς γὰρ ἐστιν. Bona igitur opera non præcedunt iuſtificandum, ſed iuſtificatum ſequũ tur. Niſi forte non eſt iuſtificatus qui Chriſtum poſſidet. Et ut uelitis καὶ τὸ θέλειν. Non ſumus igitur ſtipites, ſed be ne uolumus: non quòd uoluntatis noſtræ imbecillitatem adiuuerit, ſed quòd uoluntatem ex mala fecerit bonam, idque prorſus gratis.

Et ut efficiatis καὶ τὸ ἐνεργεῖν. Non dicit, ut facultatem habeatis bene uolendi & bene agendi ſi uelitis: ſed do-num efficax & ad uolendum & ad agendum, collatum eſſe dicit. Sciendum eſt igitur efficacem eſſe Dei gratiam illam quæ ad ſalutem requiritur. Itaque non poteſt conſiſtere dogma illud primæ gratiæ uniuerſalis, quaſi ſcilicet Domi-nus omnibus aperiat oculos, hactenus ut uidere, aures hactenus ut audire poſſint, ſi uelint. Nam præterea requiritur gratia ut poſſint uelle: niſi liberum arbitrium uelimus cum quibuſdam ſtatuere contrà hũc Pauli locum. Hanc uerò gratiam ſi omnibus etiam concedi dixerint, ut ſcilicet poſſint uelle, quo tandẽ iure ſeparant Velle & Facere quæ Pau lus coniunxit, & utraque ab eadem gratia dixit promanare? Nam (inquit Dominus Iohan. 6. e. 45.) quicunque audi-uit, & didicit à Patre, uenit ad me. Sed unde hic error? Nempe quòd non putent alioqui abſolui poſſe iuſtitiam Dei. quaſi uerò etiamſi non acceſſerit altera rebellio, nobis condemnandis natiua illa corruptio non ſufficiat.

Pro gratuita *ſua* beneuolentia ὑπὲρ τῆς εὐδοκίας. Vulgata, pro bona uoluntate. Eraſ. pro bono animi propoſi-to. Hoc uerò nonnulli ad homines referunt. At ſententia ipſa oſtendit hoc ad Deum pertinere, qui pro gratuita ſua beneuolentia hoc largiatur hominibus ut & uelint & agant quæ Dei ſunt, quum hic ſit Pauli ſcopus.

15 Irreprehenſi. ἄμεμπτοι. Vide Luc 1. à. 6.

16 Sermonem uitæ prætendentia, λόγον ζωῆς ἐπέχοντες. Vulgata uerbum uitæ continentes. Eraſmus, Sermonem uitæ ſuſtinentes. id eſt in uertice impoſitum ſuſtinentes: ut quum machina in altum attollitur, lumen ſu-ſtinens. Ego uerò primùm omnium puto ἐπέχοντες connectendum eſſe cum φωστῆρες. deinde ἐπέχειν pro ſuſtinere nuſquam legi, niſi quum pro impetum remorari & inhibere accipitur. Præterea non exiſtimo præpoſitionem ἐπὶ hoc
C in loco ſignificare. In uel Super. ſed Ad pro Verſus; ut in aduertere & attẽdere: quod & ipſum Græcis dicitur ἐπέχειν ut Act. 3. a. 5. Huic uero ſignificationi reſpondẽt altera quaſi ex regione. nam ſicut dicitur ἐπέχειν τινὶ tertio uidelicet caſu, qui oculos ad aliquid aduertit, & quaſi in re aduerſa defixos tenet: ita qui ex aduerſo aliquid prætendit ac præ-bet, dicitur ἐπέχειν τι, quarto caſu, ut nutrix τὸν μαστὸν ἐπέχει, id eſt mammam prætendere & obuertere puero di-citur. cuius ſignificationis exempla ex Budæo pete.

Ita igitur hoc in loco Apoſtolus Philippenſes dicit quaſi faces mundo prælucere. Videtur enim à Pharis ſumpta translatio, ubi accenſæ faces nauigantibus in alto portum quaſi prætendunt in quem appellant. nempe quòd hone-ſta ſanctaque fidelium uita, quaſi lux aliqua cæteris hominibus prælucens, ad Euangelij portum eos dirigat.

Nam ſermonem uitæ, id eſt uiuificum appellat, Euangelium ab effectu. In die Chriſti εἰς ἡμέραν Χρι-στοῦ. Vide ſecundo Corinthiorum primo c. decimoquarto. Vulgata & Eraſmus, in diem. Ego multo malo εἰς ἡμέραν pro ἐν ἡμέρᾳ accipere.

17 Pro libamento offerar σπένδομαι. Vulgata & Eraſmus, immolor. Cæterùm τὸ σπένδειν actiua uoce ſigni ficat libare, quæ pars tantùm erat ſacrificij. Hinc σπένδεσθαι pro fœdus ſancire: quòd in fœderibus ſolerent eiuſmo-di cæremoniæ interuenire. neque ſanè uſquam memini σπένδεσθαι in paſſiua ſignificatione legere. Hic tamen poſcit ſententia ut paſſiuè accipiatur, & quidem pro libari, id eſt tanquam libamentum offerri: qua translatione Apoſtolus mortem ſuam prædicit, non qua reconcilientur Deo Philippenſes, ſed qua confirmentur in fide. Vſitatum enim eſt Paulo uictimæ nomine ſignificare ipſos fideles Deo deuotos: & quicquid eſt in fidelibus, uel à fidelib. proficiſcitur, Deo gratum, & eorum fidem, ac bona opera, ſacrificiorum & oblationum translatitio nomine intelligere, ut Rom. 12. a. 1, & 15. b. 16. & infrà 4. d. 18. & 1. Pet. 2. 5. Perinde eſt igitur acſi diceret, ſibi nihil poſſe iucundius accidere quàm ſi ipſe morte ſua ſacrificium hoc Philippenſium ſanciret, in quo ſcilicet illi ſeſe Deo per fidẽ quaſi uictimam offerrent, cuius ſacrificij ipſe λειτουργὸς, id eſt miniſter & ueluti ſacerdos fuerat, quum eos ad Dominum, ut gratas fututas ui ctimas, per Euangelij prædicationem adduceret, ut teſtatur Rom. 15. b. 16.

Super hoſtia ſacrificioque fidei ueſtræ ἐπὶ θυσίᾳ καὶ λειτουργίᾳ τῆς πίστεως ὑμῶν. Bene dicit ſuper hoſtia. nam

Itidem autem & uos gaudete, & gratulemini mihi. 18 τὸ δ' αὐτὸ καὶ ὑμᾶς χαίρετε, καὶ συγχαίρετέμοι. A

Timotheus quamlis. Act. 16. 2. 1. Spero autem in Domino Iesu, me Timotheum breui missurũ uobis, ut & ego bono sim animo, cognito statu uestro. 19 ἐλπίζω δὲ ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, τιμόθεον ταχέως πέμψαι ὑμῖν, ἵνα κἀγὼ εὐψυχῶ, γνοὺς τὰ περὶ ὑμῶν.

Neminem enim habeo pari animo prẽditum, qui germanè res uestras curaturus sit. 20 οὐδένα γὰρ ἔχω ἰσόψυχον, ὅστις γνησίως τὰ περὶ ὑμῶν μεριμνήσει.

1. Co. 10. c. 24 Nam omnes quę sua ipsorum sunt, quęrũt, non quæ Christi Iesu. 21 οἱ πάντες γὰρ τὰ ἑαυτῶν ζητοῦσιν, οὐ τὰ τοῦ χριστοῦ ἰησοῦ.

Porrò probationem eius nostis, quòd ueluti cum patre filius, mecum seruierit in Euãgelio. 22 τὴν δὲ δοκιμὴν αὐτοῦ γινώσκετε, ὅτι ὡς πατρὶ τέκνον, σὺν ἐμοὶ ἐδούλευσεν εἰς τὸ εὐαγγέλιον.

Hunc igitur spero me missurum, simulatque uidero rerum mearum statum. 23 τοῦτον μὲν οὖν ἐλπίζω πέμψαι, ὡς ἂν ἀπίδω τὰ περὶ ἐμέ, ἐξαυτῆς.

Confido autem in Domino, quòd & ipse citò uenturus sim. 24 πέποιθα δὲ ἐν κυρίῳ, ὅτι καὶ αὐτὸς ταχέως ἐλεύσομαι.

Sed necessarium duxi, Epaphroditum fratrem & collegam & cómilitonem meũ, uestrum autem legatum, quicq; mihi subministrauit quibus mihi opus erat, mittere ad uos. 25 ἀναγκαῖον δὲ ἡγησάμην Ἐπαφρόδιτον τὸν ἀδελφὸν καὶ συνεργὸν καὶ συστρατιώτην μου, ὑμῶν δὲ ἀπόστολον, καὶ λειτουργὸν τῆς χρείας μου, πέμψαι πρὸς ὑμᾶς, B

Quoniam expetebat omnes uos: & grauissime angebatur propterea quòd audissetis eum ægrotasse. 26 ἐπειδὴ ἐπιποθῶν ἦν πάντας ὑμᾶς, καὶ ἀδημονῶν, διότι ἠκούσατε ὅτι ἠσθένησε.

Et certè ægrotauit proxime mortem, sed Deus misertus est eius: nec eius solùm, sed & mei: ne dolorem haberem super dolorem. 27 καὶ γὰρ ἠσθένησε παραπλήσιον θανάτῳ, ἀλλ' ὁ θεὸς ἐλέησεν αὐτόν· οὐκ αὐτὸν δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐμέ, ἵνα μὴ λύπην ἐπὶ λύπην σχῶ.

Studiosius itaq; misi eum, ut quum uideritis eum rursus, gaudeatis, & ego magis uacem dolore. 28 σπουδαιοτέρως οὖν ἔπεμψα αὐτόν, ἵνα ἰδόντες αὐτὸν, πάλιν χαρῆτε, κἀγὼ ἀλυπότερος ὦ.

ad uictimam addebatur נדבתי, quod libamen uertunt. Perinde est igitur acsi diceret Paulus, Ego uos Philippenses ad Christum adduxi, cui postulo ut uos tanquam hostiam uiuam sistatis: nec dubitem ego in hoc uestro spirituali sacrificio tanquam libaminis additamentum interuenire. Philippenses igitur per fidem sanctificatos translatitiè appellat θυσίαν, id est uictimam: suum uerò ministerium λειτουργίαν, id est sacram operationem: mortem denique suam σπονδὴν, id est libamentum. Vides Christi charitatis imaginem in Paulo elucentem? Hoc est uerò Apostolum agere.

Et gratulor καὶ συγχαίρω. Ita significat Paulus id sibi iucundissimum fore, non tantùm sua, sed etiam illorum causa quibus mortem suam iuuaret utilem fore, quando ita Domino uisum erit.

18 Itidem autem Τὸ δ' αὐτό. Sub. κατά, ut idem declaret atque ὡσαύτως. Vulgata, Id ipsum. Erasmus, Ob id ipsum. Gaudete χαίρετε. Erasmus, gaudetis: quòd meritò existimat doctissimus interpres prorsus esse alienum. Idem error commissus est infrà uersiculo 22 à Vetere interprete. ubi γινώσκετε conuertit cognoscite, pro cognoscitis. Postulat enim Paulus similem συμπάθειαν à Philippensibus, eos ueluti præparãs tum ad ferendam crucem, tum ad forC titer ferendam ipsius mortem: nempe ut sicut lætus moriturus est, tum suo tum illorum commodo, ita uicissim tum ipsius causa gaudeant, quum morte sancierit doctrinam quam illis annuntiarat.

19 Bono sim animo εὐψυχῶ. Id est, in alacritate animi confirmer. Erasmus, læto sim animo. Nam, inquit bono esse animo dicunt Latini pro eo quod Græcis est θαῤῥεῖν. Atqui Plato κακοψυχίαν, id est degenerem animum, opponit τῇ εὐψυχίᾳ: & τὸ εὔψυχον Græci uocãt animi præsentiam & generositatem: ex quo liquet εὐψυχεῖν & θαῤῥεῖν aut nihil, aut certè non multum differre.

20 Pari animo præditum ἰσόψυχον Erasmus, pari mecum animo præditum. Ego potius putarim alios cum Timotheo comparari. Vulgata, tam unanimem.

21 Omnes πάντες. Tribuit omnibus quod passim erat uulgare.

22 In Euangelio εἰς τὸ εὐαγγέλιον. Euangelium uocat ipsam doctrinæ Euangelicæ prædicationem, ut alibi sępe. Probationem autem passiuè uocat experimentum quo fides ipsius fuerat approbata.

25 Necessarium ἀναγκαῖον. Erasmus, operæpretium: multo minus expressè. Legatum ἀπόστολον Vulg. & Eras. Apostolum, quod non damno. Cur tamen legatum malim quàm Apostolum dicere: id causæ est quòd id mox uidear explicare, quum uocat λειτουργὸν τῆς χρείας μου id est, quo subministrante acceperat, quibus ipsi opus erat. Sic enim hoc malo interpretari, quàm ministrum necessitatis meæ, cum Vetere interprete: aut, qui mihi subministrat in necessitate mea, cum Erasmo χρείαν enim uocat non ipsam necessitatem, sed quibus egebat in ea necessitate constitutus. Quidam conuertit, Apostolum, & muneris mei uicarium, quasi scilicet absente Paulo fuerit Epaphroditus Philippensium Apostolus. Id uerò quàm rectè, ipse uiderit.

26 Grauissimè angebatur ἀδημονῶν. Vulgata, mœstus erat: non satis expressè. Nam, ut rectè annotat Erasmus, ἀδημονεῖν est penè exanimari & deficere præ dolore. Itaque ne ipse quidem satis expressè cõuertit, erat anxius animi. Ambrosius, & impatienter solicitus erat. Vide Matth. 26. d. 37.

28 Rursus

A 26 Rursus πάλιν. Hoc malim coniungere cum ἰδόντες, quàm cum χαρῆτε: ut sit hic sensus, ut quum primùm eum reuersum uidentis, quem scilicet uos nunquam uisuros putabatis, lætemini.

πᾶσῃ οὖν χαρᾷ ἐν κυρίῳ, καὶ τοὺς τοιούτους ἐντίμους ἔχετε, 29
ὅτι διὰ τὸ ἔργον Χριστοῦ μέχρι θανάτου ἤγγισε, παραβολευσάμενος τῇ ψυχῇ, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς μέ λειτουργίας. 30

Excipite igitur eum in Domino cum omni gaudio: & tales in pretio habete:
Nam propter opus Christi accessit ad mortem usq; non habita ratione uitæ, ut suppleret defectum uestri erga me officij.

CAP. III.

Τὸ λοιπόν, ἀδελφοί μου, χαίρετε ἐν κυρίῳ. τὰ αὐτὰ γράφειν ὑμῖν, ἐμοὶ μὲν οὐκ ὀκνηρόν, ὑμῖν δὲ ἀσφαλές. 1

Quod superest, fratres mei, gaudete in Domino. Eadē scribere uobis, me quidem haud piget, uobis autem tutum est. *Gaudere in Do*

Βλέπετε τοὺς κύνας, βλέπετε τοὺς κακοὺς ἐργάτας, βλέπετε τὴν κατατομήν. 2

Cauete canes, cauete malos operarios, cauete concisionem.

ἡμεῖς γάρ ἐσμεν ἡ περιτομή, οἱ πνεύματι θεοῦ λατρεύοντες, καὶ καυχώμενοι ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, καὶ οὐκ ἐν σαρκὶ πεποιθότες, 3

Nos enim sumus Circuncisio, qui spiritu seruimus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, nec confidimus in carne: *Circuncisio.*

καίπερ ἐγὼ ἔχων πεποίθησιν καὶ ἐν σαρκί. εἴ τις δοκεῖ ἄλλος πεποιθέναι ἐν σαρκί, ἐγὼ μᾶλλον. 4

Quanquam ego habeo de quo confidam etiam in carne. Si quisquam alius uidetur fiduciam habere in carne, ego magis habeo.

B περιτομῇ ὀκταήμερος, ἐκ γένους Ἰσραήλ, φυλῆς Βενιαμίν, Ἑβραῖος ἐξ Ἑβραίων, κατὰ νόμον Φαρισαῖος, 5

Circuncisus octauo die, ex gente Israelis tribus Beniamin, Hebræus ex Hebræis: religione Pharisæus. 2. Cor. 11. c. 22. Acto. 13. b. 6.

κατὰ ζῆλος διώκων τὴν ἐκκλησίαν, κατὰ δικαιοσύνην τὴν ἐν νόμῳ γενόμενος ἄμεμπτος. 6

Quod ad zelum, persequens Ecclesiam: quod ad iustitiam quæ est in Lege, irreprehensus.

ἀλλ' ἅτινα ἦν μοι κέρδη, ταῦτα ἥγημαι διὰ τὸν Χριστὸν ζημίαν. 7

Sed quę mihi erant lucra, ea duxi propter Christum damnum *esse*.

ἀλλὰ μενοῦνγε καὶ ἡγοῦμαι πάντα ζημίαν εἶναι διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου μου, δι' ὃν τὰ πάντα ἐζημιώθην, καὶ ἡγοῦμαι σκύβαλα εἶναι, ἵνα Χριστὸν κερδήσω, 8

Quinetiam certè duco omnia damnū esse propter eminentiam cognitionis Christi Iesu Domini mei: propter quem omnibus istis meipsum multaui *eaque* duco pro excrementis, ut Christum lucrifaciam:

30 Propter opus Christi διὰ τὸ ἔργον τοῦ Χριστοῦ. Opus Dei uocat Christum in persona Pauli uinctū & egentem inuisere, & coram subleuare, ut explicat infrà 4. d. 18. Non habita ratione uitæ παραβολευσάμενος τῇ ψυχῇ. Sic omnino eleganter conuertit Erasmus hunc locum. Nam παραβολεύεσθαι significat perperam consulere, uti faciunt qui se in apertum uitæ periculum conijciunt: sed hoc tamen facere in loco pro Christo, non est stultitiæ aut imprudētiæ, sed uere cælestis sapientiæ, quam in Epaphrodito commendat Apostolus. Vulgata, tradens animam suam.

Defectum uestri in me officij τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρὸς ἐμὲ λειτουργίας: Hoc dicit Paulus, uel quòd serius misissent eleemosynas (quanuis sine ulla sua culpa, ut testatur infrà 4. b. 10) uel quòd alijs procul absentibus Epaphroditus suppleuisset eorum præsentiam. uel quòd ipse eorum beneficentia egeret: uel denique quòd opera sua supplerit quod uobis deerat, nempe ut me possetis iuuare. Vulg. id quod ex uobis deerat erga meum obsequium: ita obscurè ut nemo intelligat. Eras. ut suppleret id quod in uestro erga me officio fuit diminutum: non multo magis perspicuè. Nam quod legit πληρώσητε impleretis, nescio unde tandem hauserit. Mirum est autem quàm procul Ambrosius in hunc locum aberrarit à scopo:

C

IN CAPVT III.

1 Eadem τὰ αὐτά. Eadem illa scilicet quæ sæpe ex me audistis. Tutum ἀσφαλές. Erasmus addit articulum, sed repugnantibus ueteribus libris. 2 Concisionem κατατομήν. Σαρκασμὸς, allusione ad circūcisionis nomen facta, de qua illi gloriabantur, quum nihil aliud quàm Ecclesiam consciderent ac lacerarent. Βλέπετε uerò, id est uidete, posuit pro cauete: ut diximus Marc. 12. d. 38.

3 In carne σὺν σαρκί. Id est, in rebus externis, neque ad animum ipsum pertinentibus. A Estimat enim circuncisionem ex hypothesi aduersatiorum, id est extra Christum, & tanquam abolitā. Carni uerò opponit Spiritum, id est Spiritualem Dei cultum. Itaque siue πνεύματι Θεοῦ, id est Spiritu Dei, legas (ut uult Ambrosius) nihil hoc ad probandam Spiritus sancti diuinitatem: siue πνεύματι Θεῷ λατρεύομεν, ut in emendatis codicibus legitur, Θεῷ explicandū erit tertio casu, πνεύματι uerò per quartum casum, ut rectè expositi Vetus interpres.

4 De quo confidam πεποίθησιν. Vulg. cōfidentiam, id est confidentiæ argumentum, ut est etiam mox accipiendum uerbum πεποιθέναι. Nam re uera in his non confidebat Apostolus, sed in uno Christo.

5 Circuncisus περιτμητός. Ad uerbum, circuncisio, pro circunciso. quam metonymian rarò inuenias in aliquo singulari usurpatam. Ex gente Israelis ἐκ γένους Ἰσραήλ. Id est, genere Israelita, non autem proselytus. Religione κατὰ νόμον. Vulg. secundum Legem. Eras. iuxta Legem, νόμον autem, id est תורה uocat præscriptum religionis institutum, ut si ordinem uel regulam Francisci dicam. Potest enim deduci תורה, uel à תור, id est ordinauit, uel à ירה, id est docuit. Erat autem in summo pretio secta Pharisæorum, ut Act. 26. b. 5.

8 Omnibus istis meipsum multaui ζημιοῦσθαι. Vul. omnia detrimentum feci. Eras. omnia per damnis duxi. Respondet autem, opinor, uerbum ζημιοῦσθαι uerbo Rabinis usitato בזק.

Pro excrementis *σκύβαλα*. Sic uocant Græci duriora ſtercora, & quæ difficilius egeruntur. Alij *σκύβαλα* interpretantur quæ canibus obijci ſoleant. quod non malè conuenit cum eo quod ſuprà canes iſtos pſeudapoſtolos uocarat. Denique uſurpauit uocabulum quo nihil potuit contemptius ſignificari, ac etiam dignius quod non modo omnes aſpernentur, ſed quod etiam longiſſimè à ſe reijciant Hæc demum eſt iuſta laus præſtantiſſimorum operum extra Chriſtum, id eſt fidem præcedentium. A

Et comperiar in eo, *id eſt* qui non habeam meam iuſtitiã, *nempe* quæ eſt ex Lege, ſed eam quæ per fidem eſt Chriſti, *id eſt* iuſtitiam quæ eſt ex Deo per fidem. 9

καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ μὴ ἔχων ἐμὴν δικαιοσύνην τὴν ἐκ νόμου, ἀλλὰ τὴν διὰ πίστεως Χριστοῦ, τὴν ἐκ θεοῦ δικαιοσύνην ἐπὶ τῇ πίστει,

Vt cognoſcam eum, & uim reſurrectionis ipſius, & ſocietatem in ijs quæ perpeſſus eſt, dum conformis fio eius morti. 10

τοῦ γνῶναι αὐτὸν, καὶ τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ, καὶ τὴν κοινωνίαν τῶν παθημάτων αὐτοῦ, συμμορφούμενος τῷ θανάτῳ αὐτοῦ,

Experiens ecquo modo perueniam ad reſurrectionem mortuorum. 11

εἴπως καταντήσω εἰς τὴν ἐξανάστασιν τὴν νεκρῶν.

Nó quòd iam *metam* apprehenderim, aut iam perfectus ſim: ſed perſequor *experiẽs* an quoq; apprehendam, cuius etiam rei cauſa apprehenſus ſum à Chriſto Ieſu. 12

οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον, ἢ ἤδη τετελείωμαι, διώκω δὲ εἰ καὶ καταλάβω, ἐφ' ᾧ καὶ κατελήφθην ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ Ἰησοῦ.

Fratres ego meipſum nondum arbitror *metam* apprehendiſſet: unũ autem *ago*, ea quidem quę à tergo ſunt obliuiſcẽs, ad ea uerò quæ à fronte ſunt contendens, 13

ἀδελφοί, ἐγὼ ἐμαυτὸν οὐ λογίζομαι κατειληφέναι, ἓν δέ, (τὰ μὲν ὀπίσω ἐπιλανθανόμενος, B
τοῖς δὲ ἔμπροσθεν ἐπεκτεινόμενος,)

Scopum uerſus feror, ad palmam ſupernæ uocationis Dei, per CHRISTVM IESVM. 14

κατὰ σκοπὸν διώκω εἰς τὸ βραβεῖον τῆς ἄνω κλήσεως τοῦ θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

9 Et comperiar in eo καὶ εὑρεθῶ ἐν αὐτῷ. Inueniri in Chriſto, tacitam habet relationem ad Dei iudiciũ. Is enim in amando unum ſuum Chriſtum contemplatur in quo acquieſcat. Itaq; quos comperit in Chriſto eſſe, id eſt Chriſto per fidem inſitos, in ijs nullam inuenit condemnationem. quia iuſtitia qualem ipſe requirit à nobis, id eſt perfecta ac cumulata, exornatos eos inuenit, nimirum Chriſti iuſtitia per fidem nobis imputata. At contrà non poſſunt non cõdemnari quicunque in Chriſto non inueniuntur, quum non poſſint aliam quàm ſuam iuſtitiam proferre. Ea uerò nulla eſt, ſed iuſtitiæ duntaxat ſimulachrum, ut oſtendit Apoſtolus Galat. 3. b. 10. 11 & 12.

id eſt qui non habeam μὴ ἔχων. Exponit quid ſit inueniri in Chriſto, quod modò diximus, nempe ſuæ iuſtitiæ renuntiare, ut Chriſti iuſtitia imputata induamur per fidem. Hic uerò ſophiſtæ duo cauilla excogitarunt: unum, iſta pertinere ad cæremonialis Legis iuſtitiam: alterum, ad opera præcedentia fidem. Vtrunque ſanè nimium impudenter confictum. Nam ſi de cæremonijs ageretur, non erat hoc tractandum argumentum, ſed hoc potius oſtendendũ abolitas eſſe cæremonias: quod in epiſtola ad Hebræos explicatur. Denique non opponeudæ eſſent cæremoniæ Chriſto per ſe, ſed κατά τι, id eſt quatenus erant abolitæ, At Paulus ea affert argumenta ex quibus neceſſario colligẽdum ſit, Legis iuſtitiam & iuſtitiam Dei ſiue Chriſti, ſiue ex fide, non magis cohærere poſſe, quod ad materiam noſtræ ſalutis attinet, quàm ignis & aqua cohæreant: idque non ex certo tempore, ſed perpetuum fuiſſe docet, ex Legis natura, quæ ſemper homines condemnarit. Itaque nimium ſunt ridiculi qui hoc reſtringunt ad cæremonias Legis, quibus tamen mirum eſt eos audere ſuas anteferre. Quod autem ad poſterius illud cauillum attinet, ſua ſponte concidit. Nam ſi bona opera fidem ſequentia, iuſtitiæ Dei nomen merentur, non erat quod Paulus iuſtitiam ſuam iuſtitiæ fidei oppone-
ret ex diametro. Cæterùm ut ad rem redeam, poſt αὐτῷ diaſtolen omnino reponendam puto, ut μὴ ἔχων non ſimpliciter ponatur pro μὴ ἔχειν, quaſi ex ijs qui in Chriſto inueniuntur, alij iuſtitiam ſuam habeãt, alij uerò non item: ſed C
pro explanatione ſuperioris dicti accipiatur.

10 Vim reſurrectionis ipſius τὴν δύναμιν τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ. Vide Rom. 6. a. 5. Verbum autem γνῶναι accipitur pro re ipſa ſentire ac experiri.

11 *Experiens* ecquo modo εἴπως. Vulgata & Eraſmus, ſi quo modo. Eſt autem præciſum hoc dicendi genus de quo diximus Rom. 11. b. 14. & præterea notandum particulam εἰ non ſignificare dubitationem, ſed rei præſtantiam ac amplitudinem. Sic apud Hebræos uſurpatur particula אולי.

Ad reſurrectionem mortuorum εἰς τὴν ἐξανάστασιν νεκρῶν. Id eſt, ad uitam immortalem, quę reſurrectionem ſanctorum conſequetur. Nam alioqui etiam infideles reſurgent, ſed in perpetuas pœnas, quæ uocantur mors æterna.

12 Non quòd *metam* iam apprehenderim οὐχ ὅτι ἤδη ἔλαβον. Quorſum uerò hoc addit, quum nemo ſuſpicari potuiſſet reſurrexiſſe qui nondum erat mortuus? Imò quia dixerat ſe Chriſto conformem, fuit hoc explicandum: quum præſertim non deeſſent qui reſurrectionem dicerent iam eſſe factam. 2. Tim. 2. c. 18. Hanc ergo conformitatem explicat in eo poſitam eſſe ut uetus homo totus ſit abſorptus: ideoque ſe dicit nondum metam contigiſſe, id eſt non dum perfectum eſſe, ſed adhuc in ſtadio currere. At ij ne ingreſſi quidem erant ſtadium qui Legis iuſtitiam urgebant. Qui uerò abducti ab Apoſtolis atque Euangelio ad circunciſionem ueniebant quam cum Chriſto coniungerent, ut Galatæ, ij non progrediebantur ad metam, obliti eorum quæ à tergo reliquerat, ſed contrà ueluti reflexo curſu ad carceres regrediebantur.

Cuius rei cauſa ἐφ' ᾧ. Id eſt ἐπὶ ἕνεκα, ut Matth. 26. e. 50. & infrà 5. b. 9. Vetus interpres, in quo. Eraſ. quatenus, id eſt καθ' ὅσον. ac certum quidem eſt nos non currere, niſi quatenus nos apprehendit Chriſtus, ut extra uiam currentes, in uiam deduceret, & omnes ad currendum uires gratuitò largiretur.

13 Vnum autem *ago* ἓν δέ. Sic utcunq; expreſſa eſt ſententia: ſed tamen in Græco ſermone puto ſubaudiri ἐστὶν ut plena ſit oratio, unum autem eſt, ſicut in uernaculo ſermone dicimus *il y a un poinct*. ſequentia autem participia putarim cum uerbo ſequenti coniungenda.

Ad ea

A Ad ea uero quæ à fronte sunt τοῖς δὲ ἔμπροσθεν. Vulgata, ad ea uerò quæ sunt priora: ita obscurè ut nemo intelligat. Contendens ἐπεκτεινόμενος. Vulgata, ad uerbum, extendens meipsum. Erasmus, enitens. Pergit autem in translatione à cursoribus sumpta, qui si quando summo & quasi iam ultimo impetu nitātur, prono & quasi præcipiti corpore feruntur ad scopum.

ὅσοι οὖν τέλειοι, τοῦτο φρονῶμεν· καὶ εἴ τι ἑτέρως 15
φρονεῖτε, καὶ τοῦτο ὁ θεὸς ὑμῖν ἀποκαλύψει·

πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν, τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν. 16

συμμιμηταί μου γίνεσθε, ἀδελφοί, καὶ σκοπεῖτε 17
τοὺς οὕτω περιπατοῦντας, καθὼς ἔχετε τύπον ἡμᾶς.

πολλοὶ γὰρ περιπατοῦσιν, οὓς πολλάκις ἔλεγον 18
ὑμῖν, νῦν δὲ καὶ κλαίων λέγω, τοὺς ἐχθροὺς τοῦ σταυροῦ τοῦ Χριστοῦ,

ὧν τὸ τέλος ἀπώλεια, ὧν ὁ θεὸς ἡ κοιλία, καὶ 19
ἡ δόξα ἐν τῇ αἰσχύνῃ αὐτῶν, οἱ τὰ ἐπίγεια φρονοῦντες.

B ἡμῶν γὰρ τὸ πολίτευμα ἐν οὐρανοῖς ὑπάρχει, ἐξ οὗ καὶ σωτῆρα ἀπεκδεχόμεθα, κύριον Ἰησοῦν Χριστόν. 20

ὃς μετασχηματίσει τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως 21
ἡμῶν, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι τῆς δόξης αὐτοῦ, κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ δύνασθαι αὐτὸν καὶ ὑποτάξαι ἑαυτῷ τὰ πάντα.

ΚΕΦΑΛ. Δ.

Ὥστε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, χαρὰ καὶ στέφανός μου, οὕτω στήκετε ἐν κυρίῳ, ἀγαπητοί. 1

Εὐωδίαν παρακαλῶ, καὶ Συντύχην παρακαλῶ 2
τὸ αὐτὸ φρονεῖν ἐν κυρίῳ,

Quotquot itaq; perfecti sumus, hoc sentiamus, quòd si quid aliter sentitis, hoc quoq; uobis Deus reuelabit.

Attamen *in eo* ad quod peruenimus, eadem incedamus regula, & *iidem* simus affecti.

Estote pariter imitatores mei, fratres, & cō siderate eos qui ita incedunt sicut habetis nos pro exemplari. *Imitandum se proponit Paulus*

Nam complures incedunt quos sæpe dixi uobis, nūc autem & flens dico, hostes *esse* crucis Christi.

Quorum finis *est* exitium: quorum Deus, uenter, & gloria, cum confusione ipsorum, qui terrestria curant.

Nos enim ut municipes cælorum nos gerimus: unde etiam Seruatorem expectamus Dominum Iesum Christum.

Qui transformabit corpus nostrum humile, ut conforme fiat corpori suo glorioso, pro efficacitate qua potest etiam subiicere sibi omnia.

CAP. IIII.

ITaq; fratres mei chari & exoptati, gaudiū & corona mea, ita state in Domino, dilecti.

Euodiam precor & Syntychen precor ut sint itidem affectæ in Domino.

14 Feror διώκω Vulg. persequor. Eras. insequor. Ego puto absolutè positum nō aliud declarare quàm curro.

15 Perfecti τέλειοι. Atqui dixerat se nondum perfectum. Ergo uerum est quod ait Clemens libro pædagogi primo, se nonnullos admirari qui sibi Apostolo sapientiores uideantur, quum is de se testetur se nondumesse perfectū. Idem tamen sese perfectum dicit, nempe quòd priore uitæ genere relicto, aliud præstantius sectetur non quasi cognitionem perfectam adeptus. sed ut qui perfectionem appeteret. Huic igitur perfectio est, ualedixisse peccatis, & fide in eum qui solus perfectus est renatum esse. Sed de his passimueteres orthodoxi, & quidem Augustinus in primis: adeò ut incredibilem esse oporteat illius impudentiam qui nuper ausus est impium illud dogma Cælestini renouare.

16 *Et* itidem simus affecti τὸ αὐτὸ φρονεῖν. Vetus interpres hoc membrum priori præposuit. Erasmus legit quidem eodem ordine, sed subaudito ἵνα κὰι uertit enim, ut simus concordes. Id uerò mihi necessarium non uidetur, quum in priore membro στοιχεῖν manifestè ponatur pro στοιχέω, nec sit nouū supplere coniunctionem, in bimembri oratione, ex Hebræorum idiotismo, quem sæpissime obseruauimus. C

18 Quos οὕς. Erasmus, de quibus. Ideò coactus est uertere τοὺς ἐχθροὺς inimici, quum optimè omnia conueniant, si ἵνα κὰι subaudias.

19 Finis τὸ τέλος. Id est, merces. sicut apud Hebræos עקב accipitur pro mercede quæ opus sequitur. Gloria ἡ δόξα. Gloria scilicet quam captant ab hominibus: quæ tamen in ipsorum maximam infamiam redundabit. Nisi malimus, seruata præpositione ἐν, dicere istos in sua ipsorum infamia sibi mirè placuisse, nempe in pudendorum circumcisione. quod tamen est longius petitum.

20 Nos enim ἡμῶν γάρ. Vulgata, Nostra autem conuersatio in cælis est. Ego uerò ut uim nominis Græci explicarem, periphrasin quæsiui. Est enim regnum cælorum, ciuitatis instar, cuius municipali iure omnes sancti reguntur. estque hoc regimen prorsus cæleste ac spirituale, non autem in externis & terrestribus institutis positum. Vnde ἐξ ἧς. Sub. τόπου. inquit Erasmus. Ego malo ἐρανῦ supplere. Sic Homerus Iliad. γ. Ἀνθρώπους τίννυσθον, ὅ τίς τ' ἐπίορκον ὀμόσσῃ. Sed & causam huic formulæ dicendi præbuit idiotismus Hebræorum: qui שמים nunquam nisi duali numero dicunt, quem Græci singulari potius οὐρανὸν uocant.

21 Corpus nostrum humile τὸ σῶμα τῆς ταπεινώσεως ἡμῶν. Vulgata ad uerbum, corpus humilitatis nostræ. ex Hebraismo, quem sæpissime iam annotauimus. Sic corpus claritatis suæ conuertit ad uerbum, pro corpore suo glorioso.

IN CAPVT IIII.

1 Exoptati ἐπιπόθητοι. Heb. נחמדים. Virgil. Nec dulces natos, exoptatumque parentem. Corona στέφανος. Id est meum decus. Subauditur autem aliquid post στήκω, ut plena sit oratio, state in Domino, ita ut dixi.

2 In Domino ἐν Κυρίῳ. Id est, ea concordia cuius uinculum sit Dominus. uel, παρακαλῶ ἐν Κυρίῳ, obtestor per Dominum.

Et rogo te quoq; ſocie germane, opitulare ijs quæ in Euangelio unà mecũ certarunt, unà cum Clemente quoq; & reliquis adiutoribus meis, quorum nomina ſunt in libro uitæ.

3 ναὶ ἐρωτῶ καί σε σύζυγε γνήσιε, συλλαμβάνου αὐταῖς αἵτινες ἐν τῷ εὐαγγελίῳ συνήθλησάν μοι, μετὰ καὶ Κλήμεντος, καὶ τῶν λοιπῶν συνεργῶν μου, ὧν τὰ ὀνόματα ἐν βίβλῳ ζωῆς. A

Gaudete in Domino ſemper: rurſum inquam gaudete.

4 χαίρετε ἐν κυρίῳ πάντοτε· πάλιν ἐρῶ, χαίρετε.

Moderatio ueſtra nota ſit omnibus. hominibus Dominus propè eſt.

5 τὸ ἐπιεικὲς ὑμῶν γνωσθήτω πᾶσιν ἀνθρώποις. ὁ κύριος ἐγγύς.

De nulla re ſoliciti ſitis: ſed omni in re per precationem & obſecrationem cum gratiarum actione petitiones ueſtræ innoteſcant apud Deum.

6 μηδὲν μεριμνᾶτε, ἀλλ' ἐν παντὶ τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει μετὰ εὐχαριστίας τὰ αἰτήματα ὑμῶν γνωριζέσθω πρὸς τὸν θεόν,

Et pax Dei quæ ſuperat omnẽ intellectũ, præſidio erit cordibus ueſtris, & mentibus ueſtris in Chriſto Ieſu.

7 καὶ ἡ εἰρήνη τοῦ θεοῦ ἡ ὑπερέχουσα πάντα νοῦν, φρουρήσει τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν ἐν χριστῷ Ἰησοῦ.

Quod reliquũ eſt, fratres, quęcũq; ſũt uera, quęcũq; honeſta, quęcũq; iuſta, quęcũq; pura, quæcũq; amabilia, quæcunq; boni nominis: ſi qua uirtus, & ſi qua laus, hæc cogitate.

8 τὸ λοιπόν, ἀδελφοί, ὅσα ἐστὶν ἀληθῆ, ὅσα σεμνὰ, ὅσα δίκαια, ὅσα ἁγνὰ, ὅσα προσφιλῆ, ὅσα εὔφημα, εἴ τις ἀρετὴ, καὶ εἴ τις ἔπαινος, ταῦτα λογίζεσθε· B

Quæ & didiciſtis, & accepiſtis, & audiſtis, & uidiſtis in me, hæc *inquã* facite: & Deus pacis *author* erit uobiſcum.

9 ἃ καὶ ἐμάθετε, καὶ παρελάβετε, καὶ ἠκούσατε, καὶ εἴδετε ἐν ἐμοί, ταῦτα πράσσετε, καὶ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἔσται μεθ' ὑμῶν.

Gauiſus ſum autem in Domino magnopere, quòd iam tandem reuiruiſtis in ueſtra pro me cura. qua de re tamen ſoliciti eratis, ſed deſtituebamini opportunitate.

10 ἐχάρην δὲ ἐν κυρίῳ μεγάλως, ὅτι ἤδη ποτὲ ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, ἐφ' ᾧ καὶ ἐφρονεῖτε, ἠκαιρεῖσθε δέ.

3 Socie germane *σύζυγε γνήσιε*. Aliquem proculdubio compellat, quem ſibi in opere Domini coniunctiſſimũ erat expertus,, quem Hebraice dicas חבר neque nos par eſt, quis fuerit, curioſius inueſtigare, nullo cum fructu. Sed quod nonnulli colligunt ex hoc loco, Paulum hoc tempore uxorem habuiſſe, ad quam hoc pertineat, nimium eſt infirmum: quum 1. Corint. 7. b. 8, ijs ſeſe manifeſtè adiungat qui uxorem nõ haberent: nec (ut rectè obſeruauit doctiſſimus interpres) ulla uel leuiſſima ſit coniectura ab eo tempore de uxore ducenda cogitaſſe, quam Philippis reliquerit. *σύζυγον* quidem apertè uſurpat Ariſtophanes in Pluto, pro eiuſdem conſilij ſocio ac participe, in his uerſiculis, Απεσμίνυσκα γὰρ ἤτ[ορ ὧρ πολὺ Υμῶν. ἐκὼ δὲ σύζυγον λάβω τιρὰ καὶ σύμμορον, τὸν ἰσχυροτᾶτον θεὸν Εγὼ ποιῶ σωτῆμόρον λοιῶκι δίκην. Sed & apud Nonnum Chriſtus, ſeſe uocat patris *σύζυγον*. In libro uitæ *ἐν βίβλῳ ζωῆς*. Heb. בספר חיים, ut Pſal 69. f. 29. Dicitur enim Deus *ἀνθρωποποιεῖσθαι* librum habere in quo electorum ſuorum nomina deſcripſerit, quibus uitam æternã daturus eſt. Eum uocat Ezechiel 13. a. 9. Scripturam domus Iſrael, & arcanũ Domini. 4 Gaudete in Domino *χαίρετε ἐν Κυρίῳ*. Gaudij nomine intelligit fructum *τῆς εὐθυμίας*. ſed addidit, in Domino, ut à gaudio mundi diſtinguatur. Sed ubi timor ille & tremor, & crux illa perpetua? Reſpondeo, his omnibus non modò non extingui, ſed etiam ſoueri gaudium filiorum Dei, ut ex martyrum hiſtorijs liquet: non quòd ſint *ἀνάισθητοι*, ſed quòd iſta experientiam gignant, experientia uerò ſpem, quæ fallere non poteſt. Rom. 5. a. 4. 5 Moderatio *τὸ ἐπιεικές*. Id eſt, Tranquillus animus, æqui bonique omnia conſulens. Sed & candorem poſſis interpretari Vulg. & Eraſ. Modeſtia. 6 Omni in re *ἐν παντὶ*. Heb. בכל, de quo alibi ſæpe diximus. Cum gratiarum actione *μετὰ εὐχαριστίας*. Hinc fit ut Dauid ſæpiſſime à clamoribus & lachrymis ordiens, in gratiarũ actione deſinat. 7 Pax Dei *ἡ εἰρήνη τοῦ Θεοῦ*. Id eſt, ſumma illa tranquillitas animi quam unus Deus in uno Chriſto largitur. Vide Rom. 5. a: 1. Præſidio erit *φρουρήσει*. Bene uſurpauit uerbum militare, quum nihil æquè nobis conetur Satan atque pacem iſtam, quæ à ſolo Chriſto per fidem in nos deriuatur, extorquere: eoq; nomine nõ deſinat perpetuò nos oppugnare. Vulg. & Eraſ. cuſtodiet: non ſatis expreſſe. Cordibus ueſtris & mentibus ue. *τὰς καρδίας ὑμῶν, καὶ τὰ νοήματα ὑμῶν*. Animum diuidit in cor, id eſt, uoluntatis & affectuum ſedem: & *νόημα*, id eſt ſuperiorem partem, qua intelligimus & ratiocinamur. 8 Vera *ἀληθῆ*. Veritatem in primis. i. bonæ conſcientiæ integritatem commendat. Honeſta *σεμνὰ*. Id eſt, eiuſmodi ut uos ſancta quadam grauitate exornent. Hoc enim declarat *ἡ σεμνότης* de qua hic agitur, & cuius exemplum eſt Act. 5. c. 12 & 13. Vulgata *σεμνὰ* conuertit pudica, nimium anguſta ſignificatione. Pura *ἁγνά*. Vel caſta. Vulgata, ſancta: ut uideatur legiſſe *ἅγια*, eodem, aut certè nõ multum diuerſo ſenſu. Amabilia *προσφιλῆ*. Huc pertinent quæ ſcripta ſunt Rom. 12. d. 17 & 18. & huius uirtutis uerum exemplar habemus Chriſtum toti populo amabilem, & Apoſtolos quoque Act. 2. g. 47. Eraſmus, accommoda, id eſt *προσφυῆ*. 9 Erit uobiſcum *ἔσται μεθ' ὑμῶν*. Hebraiſmus, pro, uobis aderit. 10 Reuiruiſtis in ueſtra pro me cura *ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν*. Vulgata, refloruiſtis pro me ſentire. Eraſmus, reuiguit ueſtra pro me ſolicitudo. *φρονεῖν* pro *φροντίζειν* alibi etiam annotauimus, & ita accipitur Coloſſ. 3. a. 2. Qua de re tamen *ἐφ' ᾧ καί*. Καὶ accipio pro *μόνοι*, ut apud Hebræos ponitur ו pro aduerſatiua, ut Eccleſ. 9. d. 16. & *ἐφ' ᾧ* pro *ἕνεκα*, ut ſuprà 3. c. 12. Vulgata, ſicut & ſentiebatis, duplici errore. Eraſmus, in quo & ſoliciti eratis. Hoc autem addit Paulus ut mitiget quod dixerat, ipſorum ſtudium reuiruiſſe. Deſtituebamini opportunitate *ἠκαιρεῖσθε*. Vulgata, occupati eratis, prorſus abſurdè. 11 Penuriæ reſpectu *καθ' ὑστέρησιν*. Id eſt, penuriæ meæ habẽs rationẽ, quũ hic ſpectẽ potius quid ſit è re ueſtra. Vulgata, propter penuriã. Eraſ iuxta penuriam. 12 Deprimi *ταπεινοῦσθαι*. Vulgata, Humiliari. Vtitur generali nomine, quũ de una crucis ſpecie, i. de inopia, diſſerat: nempe q̃ hæc fere ſoleat omnia iſta ſecũ trahere, ac illud præſertim, q̃ qui pauper eſt, ab omnib. ferè contemnat, quãtumuis excellentib. Dei donis emineat. Abundare *περισσεύειν*. Eraſ. excellere. Putat enim alioqui nõ cõſtare an tutheſin. Sed, ut modo dixi, *τὸ ταπεινοῦσθαι*, quãuis generalem ſignificationẽ habeat, tamẽ ad id de quo agitur reſtrin

A οὐχ ὅτι καθ' ὑστέρησιν λέγω, ἐγὼ γὰρ ἔμαθον, ἐν οἷς εἰμι, αὐτάρκης εἶναι.

Non quòd penuriæ respectu loquar. nã ego didici, in quibus sum, ijs ipsis cõtentus esse.

οἶδα καὶ ταπεινοῦσθαι, οἶδα καὶ περισσεύειν. 12 ἐν παντὶ καὶ ἐν πᾶσι μεμύημαι καὶ χορτάζεσθαι καὶ πεινᾶν, καὶ περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι.

Noui autem deprimi, noui abundare: ubiq; & in omnibus initiatus sum, & ad saturitatem & ad esuritionem, *id est* tũ ad abundantiam, tum ad inopiam. (roborat.

πάντα ἰσχύω ἐν τῷ ἐνδυναμοῦντί με χριστῷ. 13

Omnia ualeo per Christum, qui me cor-

πλὴν καλῶς ἐποιήσατε συγκοινωνήσαντές 14 μου τῇ θλίψει.

Attamen rectè feciſtis quòd simul communicastis meæ oppressioni.

οἴδατε δὲ καὶ ὑμεῖς, Φιλιππήσιοι, ὅτι ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, ὅτε ἐξῆλθον ἀπὸ Μακεδονίας, οὐδεμία μοι ἐκκλησία ἐκοινώνησεν εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως, εἰ μὴ ὑμεῖς μόνοι, 15

Nostis autem & uos, Philippenses, quod initio Euangelij quum proficiscerer è Macedonia, nulla mihi Ecclesia communicauerit in ratione dati & accepti, nisi uos soli.

ὅτι καὶ ἐν Θεσσαλονίκῃ καὶ ἅπαξ καὶ δὶς εἰς τὴν χρείαν μοι ἐπέμψατε. 16

Nam & Thessalonicæ *quum essem*, semel et iterum quod opus erat mihi misistis.

οὐχ ὅτι ἐπιζητῶ τὸ δόμα, ἀλλ' ἐπιζητῶ τὸν 17 B καρπὸν τὸν πλεονάζοντα εἰς λόγον ὑμῶν.

Non quòd requiram donum: sed requiro fructum exuberantem, qui in rationem uestram inducatur.

ἀπέχω δὲ πάντα, καὶ περισσεύω· πεπλήρωμαι δεξάμενος παρὰ Ἐπαφροδίτου τὰ παρ' ὑμῶν, ὀσμὴν εὐωδίας, θυσίαν δεκτήν, εὐάρεστον τῷ θεῷ. 18

Accepi aũt omnia, & abundo: expletus sum *inquam*, acceptis ab Epaphrodito quæ à uobis *missa fuerant*, *in* odorem bonæ fragrãtię, hostiam Deo acceptam *ac* gratam.

ὁ δὲ θεός μου πληρώσει πᾶσαν χρείαν ὑμῶν κατὰ τὸ πλοῦτος αὐτοῦ, ἐν δόξῃ, ἐν χριστῷ ἰησοῦ. 19

Deus autem meus supplebit quicquid opus fuerit uobis, secundum diuitias suas, gloriosè in Christo Iesu. *Hostia acceptæ.*

τῷ δὲ θεῷ καὶ πατρὶ ἡμῶν ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν. 20

Deo autem & Patri nostro *sit* gloria in sẽcula seculorum. Amen.

ἀσπάσασθε πάντα ἅγιον ἐν χριστῷ ἰησοῦ. 21

Salutate omnes sanctos in Christo Iesu. salutant uos qui mecum sunt fratres.

ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ σὺν ἐμοὶ ἀδελφοί. 22 ἀσπάζονται ὑμᾶς πάντες οἱ ἅγιοι, μάλιστα δὲ οἱ ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας.

Salutant uos omnes sancti, maximè uerò qui sunt ex Cęsaris domo.

ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ πάντων ὑμῶν· ἀμήν. 23

Gratia Domini nostri Iesu Christi cũ omnibus uobis. Amen.

πρὸς Φιλιππησίους ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, διὰ Ἐπαφροδίτου. C

Scripta est Roma per Epaphroditum.

gendum est. Vbiq; ἐν πάντι. Id est quouis loco seu tempore. Nam latè patet בכל. & quũ addet ἐν πᾶσι in omnib. præstat hoc referre ad res ipsas, (multorum enim indiget præsens hæc uita) illud uerò ad ipsas rerũ circunstantias. Initiatus sum μεμύημαι. Metaphora sumpta est à rebus sacris, quã libens seruaui. Sic enim significat Apostol. sanctificatã esse nostram tum abundantiam, tum inopiam: dentque totam hanc nostram uitam, quasi perpetui sacrificij instar esse. Vulg. & Eras. institutus sum. Et ad saturitatẽ καὶ χορτάζεσθαι Vulg. & Eras. ad uerbum, saturari. Ego studui perspicuitati. *Id est* tum ad abundantiam καὶ περισσεύειν. Explicat quid saturitatis & famis nomine significarit. nequis saturitatem æstimet monachorum more, apud quos ieiunare idem declarat atq; ita saturum fieri ut biduo nõ esurias. Sed et Hebræorum more, saturari et inebriari, non significat ingurgitari, sed tantum sumere quantũ satis est. At enim dicet aliquis, Quæ hæc est uirtus, nosse abundare? Respondeo, longè maximam esse hanc uirtutem: quum multo plures perdiderit copia quàm inopia: ut minimè mirum sit, Paulum hæc unius Christi uirtuti accepta referre. Nam longe alia hæc sunt quàm quæ de istis uirtutibus tradiderunt philosophi.

15 Initio Euangelij ἐν ἀρχῇ τοῦ εὐαγγελίου, Id est, initio prædicati à me Euãgelij apud uos. Id enim uocat Euangelium, ut suprà 2. c. 22. Nõ potuit aũt amplius laudare Philippensium charitatẽ, quam iam inde ab initio re ipsa ostẽdissent, & tũc quoq; ad extremum seruarẽt. In ratione dati & accepti εἰς λόγον δόσεως καὶ λήψεως. Hoc est quod aiũt Rabbini. בחשבון מתן ומקח Alludit autem ad pecuniarias rationes, in quibus habetur dati & accepti ratio. Aliæ aũt Ecclesiæ tum acceperant quidem, sed nihil dederãt: quod in utraque ad Corinthios epistola plurib. persequitur Apostol. non ut μεμυημένοις, sed ut os occludat pseudapostolis. 16 Semel & iterũ ἅπαξ καὶ δὶς. Vulgata, ad uerbũ, semel & bis, i. ter. 17 Qui in rationẽ uestrã inducatur εἰς λόγον ὑμῶν. Hoc est quod uernaculo sermone dicimus, *Qui nous vient en compte.* Pergit enim in translatione illa à pecuniarijs rationib. desumpta: & significat, se nõ tam suo quàm illorum commodo consulere. Nam & paulo post illorum munus uocat Sacrificiũ Deo gratum. Vulgata & Eras. in rationem uestram: admodum obscurè. 18 Accepi ἀπέχω. Vulg. Habeo. Eras. Recepi. Vide Matth. 6. a. 2. Odorem bonæ fragrantiæ ὀσμὴν εὐωδίας. Alludit ad Legis thymiamata, ut Act. 10. a. 4, & suprà 2. c. 17. 19 Glorioſe ἐν δόξῃ. Vulgata & Eras. ad uerbum, in gloria. 20. In secula seculorum εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Hebraismus sæpe à nobis explicatus, pro in æternum. 22 Ex Cæsaris domo ἐκ τῆς Καίσαρος οἰκίας. Neronis domesticos intelligite. Hoc uerè quid aliud erat quàm Deum in medijs inferis regnare? Vide suprà 1. b. 13. Quæ uero de Seneca seruntur, sanè nimium impudenter sunt conficta.

EPISTOLA PAVLI AD Colossenses.

ἡ πρὸς κολοσσαεῖς ἐπιστολὴ παύλου.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

PAulus Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, & Timotheus frater,

Iis qui sunt Colossis, sanctis ac fidelibns fratribus in Christo, gratia *sit* uobis & pax à Deo Patre nostro & Domino Iesu Christo.

Gratias agimus Deo & Patri Domini nostri Iesu Christi semper pro uobis orantes:

Audita fide uestra in Christo Iesu, & charitate in omnes sanctos:

Propter spem sepositam uobis in cœlis: quam prius audistis per sermonem Veritatis, *id est* Euangelij,

Quod peruenit ad uos sicut & in totum mundum, & fructū profert, sicut apud uos quoq; ex quo die uerè cognouistis Dei gratiam.

Sicut & didicistis ex Epaphra dilecto conseruo nostro, qui est fidus pro uobis minister Christi:

Qui & declarauit nobis uestram per Spiritum charitatem.

Propterea & nos ex quo die *id* audiuimus, non desinimus pro uobis orare, & petere ut impleamini omni agnitione uoluntatis eius, cum omni sapientia, & intelligentia spirituali.

Vt incedatis sicut Domino dignum est, ut per omnia placeatis, omni opere bono fructum proferentes & crescentes in agnitionem Dei.

ΚΕΦΑΛ. α.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς,

2 τοῖς ἐν κολοσσαῖς ἁγίοις καὶ πιστοῖς ἀδελφοῖς ἐν χριστῷ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

3 Εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ καὶ πατρὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, πάντοτε περὶ ὑμῶν προσευχόμενοι

4 ἀκούσαντες τὴν πίστιν ὑμῶν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, καὶ τὴν ἀγάπην τὴν εἰς πάντας τοὺς ἁγίους,

5 διὰ τὴν ἐλπίδα τὴν ἀποκειμένην ὑμῖν ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ἣν προηκούσατε ἐν τῷ λόγῳ τῆς B
ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου

6 τοῦ παρόντος εἰς ὑμᾶς, καθὼς καὶ ἐν παντὶ τῷ κόσμῳ, καὶ ἔστι καρποφορούμενον καθὼς καὶ ἐν ὑμῖν, ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσατε καὶ ἐπέγνωτε τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἐν ἀληθείᾳ,

7 καθὼς καὶ ἐμάθετε ἀπὸ ἐπαφρᾶ τοῦ ἀγαπητοῦ συνδούλου ἡμῶν, ὅς ἐστι πιστὸς ὑπὲρ ὑμῶν διάκονος τοῦ χριστοῦ,

8 ὁ καὶ δηλώσας ἡμῖν τὴν ὑμῶν ἀγάπην ἐν πνεύματι.

9 διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς ἀφ' ἧς ἡμέρας ἠκούσαμεν, οὐ παυόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν προσευχόμενοι, καὶ αἰτούμενοι ἵνα πληρωθῆτε τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ θελήματος αὐτοῦ ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ συνέσει πνευματικῇ,

10 περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ κυρίου εἰς πᾶσαν C
ἀρέσκειαν, ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ καρποφοροῦντας, καὶ αὐξανομένους τῇ ἐπιγνώσει τοῦ θεοῦ,

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Per uoluntatē *διὰ θελήματος*. Id est, gratuita Dei liberalitate, ut sæpe iā exposuimus. 2 Iis qui sunt Colossis *τοῖς οὖσιν Κολοσσαῖς*. Colossæ sitæ sunt in Phrygia, nō procul Hierapoli & Laodicea, qua parte imminet Lyciæ & Pamphyliæ. Refellit aūt hic locus Cyri cuiusdē Prodromi & aliorū opinionē, qui hāc epistolā ad Rhodios scriptā putāt, qui à Colosso illo celebri dicti sint Colossenses. Et Domino, &c *καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ*. uel, & Dñi Iesu Christi. Costat aūt ex Theophylacto ueteres codices Græcos hāc appendicē nō habuisse. 3 Deo & Patri *τῷ θεῷ καὶ πατρὶ* Vide 1. Cor. 15. c. 24. Neq; uerò aliter à nobis cōsiderari pōt Deus in salutē, nisi quatenus est Pater Christi in quo sumus adoptati. 4 In Christo *ἐν χριστῷ*. Bene in Christo. Nā extra Christū nō est fides, sed opinio, qđ ad salutem quidē attinet. 5 Spē *τὴν ἐλπίδα*. Id est speratā gloriā *μετωνυμικῶς*, ut Rom. 8. c. 24. & Eph. 1. d. 18. Per sermonem ueritatis. *i.* Euangelij *ἐν λόγῳ τῆς ἀληθείας τοῦ εὐαγγελίου* Eras. per sermonē ueracē Euangelij. Ego malo *τῷ εὐαγγελίῳ* per epexegesin interpretari, Vide Ephes. 1. c. 13. Meritò autem subiexit Fidei uerbum, & quidem Euangelicum, ut ista sciamus diuelli non posse. 6 Fructū profert, *καὶ ἔστι καρποφορούμενον*. Vulgata addit *καὶ αὐξανόμενον*, & crescit. quod etiam inuenimus in Complutensi editione, & duobns uetustis codicib. Verē *ἐν ἀληθείᾳ*. בֶּאֱמֶת. ut Phili. 4. d. 19. *ἐν δόξῃ*, in gloria, pro, glorioſe. Vulg. & Eras. ad uerbū, in ueritate. 8 Per Spiritū *ἐν πνεύματι*. Id est Spiritua lē siue à Spiritu sancto manantē, & ex intimis animi penetralib. profectā. Vide Eph. 6. c. 18. 9 Eius *αὐτοῦ*. Eius, s. Dei, ex uers. 6. extremo, Nam uersiculus 7 & 8 quasi sunt interiecti. Et intelligentia *καὶ συνέσει*. Id est *γνώσει*. Vide Corint. 1. a. 5 Eras. & prudentia. Vide Ephes. 1. b. 8. 10 Vt per omnia placeatis *εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν*. Ad uerbū, cū omni cō placentia. Alioquin *ἀρέσκειαν* Aristoteles docet in uitio poni, pro assentatoria quadam affabilitate. Fructū proferentes. *καρποφοροῦντες*. Coniungendum est hoc participium cum *πληρωθῆτε*, ut & cætera quæ sequuntur.

11 Secun-

ἐν πάσῃ δυνάμει δυναμούμενοι κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ, εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν μετὰ χαρᾶς,

11 Omni robore corroborati, secundū glorioſam uim ipſius, ad omnem tolerantiā & animi lenitatem cum gaudio:

εὐχαριστοῦντες τῷ πατρὶ τῷ ἱκανώσαντι ὑμᾶς εἰς τὴν μερίδα τοῦ κλήρου τῶν ἁγίων ἐν τῷ φωτί,

12 Gratias agentes Patri, qui idoneos nos fecit ad participandam ſortem ſanctorum in luce:

ὃς ἐρρύσατο ἡμᾶς ἐκ τῆς ἐξουσίας τοῦ σκότους, καὶ μετέστησεν εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ υἱοῦ τῆς ἀγάπης αὐτοῦ,

13 Qui *inquam* liberauit nos à poteſtate tenebrarum, ac tranſtulit in regnum Filij ſibi dilecti. Matth.3.d.17 & 17.5.a.5 2.petr.1.d.7

ἐν ᾧ ἔχομεν τὴν ἀπολύτρωσιν διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ, τὴν ἄφεσιν τῶν ἁμαρτιῶν,

14 In quo habemus redemptionem per ſanguinem ipſius, *id eſt* remiſsionē peccatorū.

ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως,

15 Qui eſt imago Dei inconſpicui, primogenitus omnis rei creatæ. Heb.2.a.3

ὅτι ἐν αὐτῷ ἐκτίσθη τὰ πάντα τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, τὰ ὁρατὰ καὶ τὰ ἀόρατα, εἴτε θρόνοι, εἴτε κυριότητες, εἴτε ἀρχαὶ, εἴτε ἐξουσίαι· τὰ πάντα διʼ αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτὸν ἔκτισται.

16 Nam per eum omnia quæ in cęlis ſunt & quę in terra, uiſibilia & inuiſibilia, ſiue Throni, ſiue Dominia ſiue Imperia ſiue Poteſtates oīa: *inquā* per eū & eius reſpectu cōdita ſunt. Iohan.1.1.3

B

καὶ αὐτός ἐστιν πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε·

17 Eſtque ipſe ante omnia, & omnia per eū conſiſtunt.

καὶ αὐτός ἐστιν ἡ κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς

Eſtq; caput, corporis Eccleſię, principiū & 1.Co.15.c.11 apoc.1.b.1

11 Secundum glorioſam ipſius uim κατὰ τὸ κράτος τῆς δόξης αὐτοῦ. Vulg. ſecūdum potentiam claritatis eius. Eraſ. iuxta potentiam gloriæ illius Dixit autem, Hebræorum more, potentiam gloriæ pro potentia glorioſa. Cum gaudeo κατὰ χαρᾶς. Id eſt, quæ minime extorqueatur ab inuitis, aut ab ipſa neceſsitate (cuiuſmodi eſt patientia quā in uernaculo noſtro ſermone *Lombardicam* uocamus) ſed quæ ab animo læto & alacri proficiſcatur. Nōnulli tamen Latini codices hoc adiungunt ſequenti participio.

12 Patri τῷ πατρί. Nonnulli Græci codices habent Θεῷ καὶ πατρὶ, Deo & Patri, & ita etiam legitur in nonnullis exemplaribus uulgatæ editionis. Idoneos fecit *ἱκάνωσεν*. Verbum hoc, ut etiam *ἐχαρίτωσεν*, fictū eſt à Paulo, qua ſi forma coniugationis hiphil. Vſurpauit autem duobus omnino locis, iſto ſcilicet & 2. Corinth. 3. b.6. In luce *ἐν τῷ φωτί*. Id eſt in illo regno cæleſti & glorioſo, quod lux dici ſolet in Sacris literis: ſicut contrà tenebrarum appellatione horrendum illud exitium intelligitur.

14 Per ſanguinem ipſius *διὰ τοῦ αἵματος αὐτοῦ*. Hoc non legit Vetus interpres, & comperimus deeſſe in ſex uetuſtis exemplaribus. Fortaſsis irrepſit ex Epheſ. 1.b.7. quanquam id nunquam poteſt frequentius repeti quàm par ſit.

15 Imago *εἰκών*. Id eſt, is in quo uerè nobis ſeſe conſpiciendum præbet Deus. Eſt enim Deus in carne Chriſti conſpicuus factus, ut 1. Tim. 3. d. 16. idq; non per participationem, ſed quia corporaliter in eo habitat Diuinitas. Veteres ſubtilius hoc referunt ad mutuam Patris ac Filij relationem: ſed mihi uidetur ſimplicior & accommodatior doctiſsimi interpretis ſententia. De imaginis nomine diximus Philip. 2. a. 7. Primogenitus omnis rei creatæ *πρωτότοκος πάσης κτίσεως*. Id eſt antè genitus quàm quicquam conderetur, ideoq; æterni Patris æternus filius. Vulg. & Eraſ. primogenitus omnis creaturæ. Nam *κτίσις* uel ipſam condendi ſeu creandi actionem, uel ipſas res conditas declarat, ut diximus Marc. 13. c. 19. Facilis eſt autem reſponſio ad Arrianorum cauillum, qui ex hoc loco aſſerebant Chriſtum manifeſtè dici creaturam. Nam hac ratione dicēdus fuiſſet *πρῶτος κτισθείς*. At quum dicitur *πρωτότοκος*, manifeſtè diſtinguitur quod genitū eſt ab eo quod eſt conditum, ut rectè omnino & appoſitè annotauit Ambroſius. Deinde ſi per ipſum factum eſt quicquid factum eſt, Iohan. 1 a. 3. genitum ipſum eſſe oportet, non factum. Poſtremò qui non eſt omnibus modis æternus & *ἀϊδίως*, ne Deus quidem eſt. Sed eſt notandus quoque hic locus aduerſus impium illū Seruetum, qui Chriſtum contendit humanæ duntaxat naturæ reſpectu Filium Dei dici, ideoq; æternum Filium eſſe negabat: adeò quidem ut quum iam eſſet moriturus, æternū inuocare recuſaret: quum Paulus eū clamet ante ullā creationem, id eſt ab æterno, (cœpit enim tempus cum creatione) non modò extitiſſe, ſed etiam genitum fuiſſe. ſic et apud Dauidem, Ante luciferum, inquit Pater, genui te. Id eſt, excipiebat Seruetus, genituriui. Hoc autem ſi uerum eſt quomodo Filius quem adhuc non genuerat Pater, mundum condiderit? Sed hæc *παρέργως*. Affert Eraſmus aliam lectionem ex coniectura, puta ſi legamus *πρωτοτόκος* accentu in penultimam translato, ut ſit ſenſus, Chriſtum primum omnia produxiſſe, ſeu ab eo natam eſſe omnem creaturam. Sed præterquam quod repugnat perpetuus omniū codicum & interpretum conſenſus, tollit etiam hæc interpretatio diſcrimen inter Gignere & Condere: quo non uideo quid ſolidius dici poſsit in hunc locum. Itaque hanc coniecturam prorſus repudio. Neque enim aliorum quàm fidelium Pater dicitur Deus in Sacris literis, idque per adoptionē in uno Chriſto, cuius unius, propriè Pater dicitur.

16 Per eum *ἐν αὐτῷ*. Vulgata, in ipſo. quod præbuit ineptiendi occaſionē ijs qui de Ideis intellectualibus multa in hunc locum ſunt commenti.

Siue Throni *εἴτε θρόνοι* Subdiuidit inuiſibilia: quæ etiam exornat ijs nominibus quibus ſumma quæque inter homines ſignificantur: minimè id quidem ut (Dionyſii illius more) de rebus quas nec nouimus, nec ſcire expedit, curioſe garriamus, ſed ut ex ſpirituum præſtantiſsimorum collatione intelligamus quàm infinita ſit Chriſti præſtātia, in quo ſolo nos, præteritis etiam Angelis, quantumuis eminentem poteſtatem à Deo acceperint, acquieſcere oportet. De iſtis autem epithetis diximus Rom. 8. g. 38. Eius reſpectu *εἰς αὐτὸν* Chriſtus enim is eſt in quo Dominus acquieſcit. Itaque omnia, ipſique adeo Angeli ſubſeruiunt eius gloriæ, ut Heb. 1. d. 14. Alij explicant *εἰς αὐτὸν*, id eſt, ut ſicut per eum condita ſunt omnia, ita ab ipſo pendeant.

18 Caput corporis Eccleſię *κεφαλὴ τοῦ σώματος τῆς ἐκκλησίας* Vide 1. Cor. 12. b. 12. & d. 27. & Eph. 1. d. 22. & 4. d. 15. & 16. Nūc aūt accedit ad peculiarē Chriſti dignitatem, qua ſcilicet caput eſt Eccleſiæ. Nā quæ dixit, uniuerſalia ſunt, ſine ulla prorſus exceptione. Iſta porrò quæ dicturus eſt, ſolos electos complectuntur, in quibus uerè emineat Dei bonitas, & uerum Chriſti regnum. Principiū *ἀρχὴ* uel primitiæ, id eſt *ἀπαρχὴ*, ut ſit alluſio ad primitias, quarum

rum oblatio in totam messem sanctificabat, ut 1. Cor. 15. c. 20. utcunque autem accipias principij nomen explicatur A
eo quod statim subijcitur: quia de Christo, ut Ecclesiæ capite, id est Deo & homine, agitur: adeo quidem ut nonnulli coniunctim legerint ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν, principium primogenitum ex mortuis. Malim tamen ego subaudire copulam in epexegesi, uel ob eam causam quòd post ἀρχὴ in omnibus codicibus addatur distinctio.

Primogenitus ex mortuis πρωτότοκος ἐκ νεκρῶν. Id est, is qui primus à mortuis ad uitæ æternæ possessionem resurrexit, quod noua est natiuitas, & perpetui illius regni Christi in Ecclesia reale, ut uulgò loquuntur, initium. Nam tum demum Christi caro (cuius unius respectu dici potest resurrexisse, quanuis qui resurrexit, Deus & homo sit) gloriæ Diuinæ per resurrectionem plenè particeps est facta: quum antea Diuinitas, quanuis illi ab ipso momento conceptionis hypostatica unione coniuncta, tamen per gradus, ad dispensandam nostram salutem, uim in illa suam exereret. Dicitur ergo primogenitus ex mortuis, primum quod primus, uti dixi, resurrexit, ut nunquam moreretur: deinde quòd uerè sit filius, nos autem per adoptionem fratres: postremo, quod resurrexit ut nos eum sequeremur.

In omnibus ἐν πᾶσιν. Potest quidem hoc accipi neutro genere, quum in proximo uersiculo scribat τὰ πάντα. sed meminerimus, quanuis uera etiam hæc sit uniuersalis sententia, Christum inter omnia sine ulla exceptione eminere, tamen de Christi in Ecclesia regno Apostolum cœpisse ab hoc uersiculo differere. quod nemo negabit qui uerba ipsa uel leuissimè considerarit, ac proinde uniuersali particula non aliud comprehendi quam omnes omnium temporum fideles, in unum corpus in Christo capite aggregatos.

primogenitus ex mortuis: ut sit in omnibus ipse primas tenens:

ἐκκλησίας, ὃς ἔστιν ἀρχὴ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, ἵνα γένηται ἐν πᾶσιν αὐτὸς πρωτεύων.

Iohan. 1. b. 14 infra 2. 6. 9

19 Quoniã in eo placuit *Patri* ut omnis plenitudo inhabitaret,

19 ὅτι ἐν αὐτῷ εὐδόκησε πᾶν τὸ πλήρωμα κατοικῆσαι.

20 Et per eum reconciliaret omnia sibi, pacificatis per sanguinem crucis eius, tum quæ in terra, tum quæ in cælis.

20 καὶ δι' αὐτοῦ ἀποκαταλλάξαι τὰ πάντα εἰς αὐτόν, εἰρηνοποιήσας διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ, δι' αὐτοῦ, εἴτε τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, εἴτε τὰ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.

Itaque uos quondam abalienatos & hostes, mente operibus malis *intenta*, nunc sanè reconciliauit.

21 καὶ ὑμᾶς ποτὲ ὄντας ἀπηλλοτριωμένους καὶ ἐχθροὺς τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς, νυνὶ δὲ ἀποκατήλλαξεν. B

19 Omnis plenitudo πᾶν τὸ πλήρωμα. Hoc nomine nonnulli Ecclesiam ipsam intelligunt, quæ sic uocatur Ephes. 1. d. 23. & quodammodo inhabitat in Christo, ut & Christus in ea, propter summam capitis & corporis coniunctionem. Alij uerò ad diuinitatem hoc referunt. Sic enim infrà loquitur 2. b. 9: adeo quidem ut nonnulli etiam addat τῆς θεότητος, id est diuinitatis nomen hoc etiam in loco. Mihi uerò longè simplicissima & appositissima uidetur eorũ expositio, qui hunc locum comparãt cum Iohan. 1. c. 16, & 3. d, 34. & 35. ita scilicet ut plenitudinis nomine significetur cumulatissima omnium diuinarum rerum copia, ex quo tanquam inexhausto fonte, omnes gratiæ in corpus pro cuiusque membri modulo deriuentur. Itaq; additus est articulus, ut de certa quadã plenitudine agi intelligamus, ea scilicet quæ ex capite in corpus diffunditur. Plenitudinem autem dicere malui quàm perfectionem, quãuis in hac significatione non uideatur à Latinis usurpari, partim ne quid innouarem in tam uarijs sententijs interpretũ, partim quòd perfectionis nomen sit ambiguum. Quod autem quidam hunc locum conuertit, Quoniam per eum uisum est patri omnem rerum uniuersitatem habitare: sanè ita est absurdum, ita ineptum & à Pauli scopo alienum, ut nemini, nisi illi uni, in mentem uenire potuisse credam. Quorsum enim hæc Dei inhabitatio? quorsum mentio uniuersitatis rerum? Nam res ipsa clamat Apostolum de sola Ecclesia hîc agere, ut etiam 1. Cor. 15. d. 28, Ephes. 1. b. 10, & 4. a. 6, & c. 20. Postremo proferat ipse ullum locum in quo uniuersitas rerũ nomine τοῦ πληρώματος significetur, non expresso aliquo nomine ex quo id possit intelligi. Certè tale quiddam garriunt Libertini, tale quiddam etiam impius Seruetus & Posselius de Dei substantię per omnia diffusione somniarunt. Nolim tamen ego hęc dogmata temere istis impingere, sed quid ex hac ipsius interpretatione non absurde possit elici, ostendo.

20 Omnia τὰ πάντα. Id est uniuersam Ecclesiam, quam & alibi mundum simili dicendi genere appellat, ut 2. Cor. 5. d. 19. De hac enim agitur, ut sæpe iam diximus. Itaque non modò impij, sed etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco colligunt, fore ut damnati atque adeò diaboli ipsi tandem seruentur. De beatis autem angelis, quos etiam nõnulli existimant ad Christi pacificatoris officium pertinere, deque toto hoc loco quid mihi uideatur, exposui pluribus Ephes. 1. b. 10. ita tamen ut doctissimorum interpretum sententiæ nihil præiudicatum uelim, quos ego, si quisquam alius, ex animo, ficuti par est nobilissima Dei organa, suspicio & amplector

Sibi εἰς αὐτόν. Id est ἑαυτῷ, ut 2. Cor. 5. d. 19. Respondet enim præpositio εἰς literæ Hebræorũ ל, ut aliquoties iam C
annotauimus. Vulg. in ipso, idq; perperam: quum præcesserit διὰ αὐτοῦ per eum, & in omnib. emendatis libris ueteribus scriptum sit εἰς αὐτόν. Erasmus, erga se. rectè quidem, sed inusitatè.

Per sanguinem crucis eius διὰ τοῦ αἵματος τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ. In uno codice scriptum inuenimus διὰ τοῦ σταυροῦ αὐτοῦ per crucem eius. Quod autem iterum additum est in nonnullis codicibus δι' αὐτοῦ per eum, uel explicandum est per epanalepsin, uel potius expungendũ. Comperimus enim in ueteribus libris duobus nõ esse adscriptũ. nisi malimus Graeca scholia sequi, in quib. εἰρηνοποιήσας conectitur cũ uersiculo 18. & δι' αὐτοῦ legunt pro δι' ἑαυτοῦ, i. per se.

21 Itaq; καὶ. καὶ pro σοῦν uel ὥστε, ut alibi sæpe annotauimus, ex Hebræorum idiotismo. Nunc enim Paulus à thesi ad hypothesin descendit, i. generalem doctrinam peculiariter applicat Colossensibus, nonnulla interim permiscẽs quæ pertinẽt ad authoritatẽ doctrinæ suæ conciliandam. Mente operibus malis *intenta*: τῇ διανοίᾳ ἐν τοῖς ἔργοις τοῖς πονηροῖς. Hanc ueram esse sententiam huius loci puto, siue hostes accipiamus passiuè, quòd Deo essent exosi: siue actiue, quòd Deum odissent. διάνοιαν igitur uocat præstantissimam animi facultatem, eam scilicet qua cogitamus & ratiocinamur: & ibi ueluti sitam fuisse docet harum inimicitiarum arcem, unde postea omnis generis scelera eruperint, tantum abest ut aliquid in homine rectum fuerit. Non probo igitur Ambrosii & Hieronymi opinionem, qui διάνοιαν ad Deum referunt. Sic enim uertit Ambrosius, & inimicos consiliorum eius in operibus malis. Hieronymus autem in epistola ad Iohannem episcopum Hierosolymitanum, & inimici sensus eius. At Paulus nusquam utitur hac loquendi formula, & pronomen αὐτοῦ non addit. Sed multo magis reprehendo aliam interpretationem quam proponit Erasmus in annotationibus, nempe ut τῇ διανοίᾳ conuertamus tertio casu, menti, hoc modo, inimici, sed cui? nempe menti. Etenim qui carni seruit, repugnat rationi. hæc ille, sententia Apostoli non modò non expressa, sed etiam prorsus deprauata. Statuit enim mentem siue rationem carni resistere etiam in non regeneratis, sicut philosophi in ethicis disputant περὶ τοῦ τῆς ψυχῆς λογικοῦ καὶ τοῦ λόγου, quũ contrà Paulus, totaq; adeo scriptura uix quicquam maiore contentione clamet, quàm in ratione ipsa corruptionem illam natiuam potissimum regnare, quæ ẽt propterea carnis appellatione in primis cõprehendit, ut exposuimus Ro. 6. b. 12. & apertè dicit Rom. 8. b. 7. Eph. 4. d. 17. & 18. & infrà 2. d. 18. Eph. 2. a. 3 & alijs innumerabilib. locis. Mẽs enim siue Spiritus Deo seruiẽs & carni relu-

A reluctans, donum est gratiæ in solidum, non naturæ, ut Ephes. 1. d. 18. & 4. f. 23. 1. Iohan. 5. d. 20. Itaque hanc interpretationem apertè non tantùm repudio, sed etiam detestor. Vulg. inimici sensu, in operibus malis. Eras. inimici mente in operibus malis. Ego uerò studui perspicuitati. Videtur tamen Terentius hoc ipsum dicendi genus usurpasse, quum apud eum diceret seruulus, Iamdudum est animus in patinis. Nunc sane νῦν δὲ pro δέ, ut sæpe apud Platonem. Alioquin hærebit sententia, nisi malimus παρέλκειν. qua de re plurib. doctissimus Bud. in Com. Na superiorē uersiculū id est 21 connectere cum 20, prorsus uidetur uiolentū. Recociliauit ἀποκατηλλαξεν. Mutat personā. Nūc enim de Filio loquitur, ut appare ex eo quod de corpore & morte subijcitur. Legitur enim αὐτῷ in codicib. emēdatis.

In corpore illo carnis suæ, per mortē: ut 22
fisteret uos sanctos et irreprehensos et inculpatos coram se.

Si quidem permanetis in fide fundati & 23
firmi, nec dimouemini à spe Euangelij quod audistis, *Euāgelij inquam* prædicati omni creaturæ quæ sub cælo est: cuius factus ego Paulus minister.

Nunc gaudeo de ijs quæ patior pro uo- 24
bis, & reliquias afflictionum Christi uicissim
B expleo in carne mea, pro corpore ipsius, id-est Ecclesia.

Cuius *Ecclesiæ* factus sum minister ex di- 25
spēsatione Dei, quæ data est mihi apud uos, ad præstandum sermonem Dei:

ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ διὰ τοῦ θανάτου, παραστῆσαι ὑμᾶς ἁγίους καὶ ἀμώμους καὶ ἀνεγκλήτους κατενώπιον αὐτοῦ,

εἴγε ἐπιμένετε τῇ πίστει τεθεμελιωμένοι καὶ ἑδραῖοι, καὶ μὴ μετακινούμενοι ἀπὸ τῆς ἐλπίδος τοῦ εὐαγγελίου, οὗ ἠκούσατε, τοῦ κηρυχθέντος ἐν πάσῃ τῇ κτίσει τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν, οὗ ἐγενόμην ἐγὼ Παῦλος διάκονος.

νῦν χαίρω ἐν τοῖς παθήμασίν μου ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ἀνταναπληρῶ τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ χριστοῦ ἐν τῇ σαρκί μου ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ, ὅ ἐστιν ἡ ἐκκλησία,

ἧς ἐγενόμην ἐγὼ διάκονος κατὰ τὴν οἰκονομίαν τοῦ θεοῦ, τὴν δοθεῖσάν μοι εἰς ὑμᾶς, πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ θεοῦ,

22 In corpore illo carnis ἐν τῷ σώματι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ. id est carneo. Additur autem corpori epitheton, non q aliud aliquod corpus olim habuerit Christus, aut nunc habeat, sed ut hoc corpus sciamus minimè aut fuisse aut esse imaginarium, sed uerè humanum, & nostrorum corporum, quod ad ἕξιν attinet prorsus simile. Quod autem attinet ad infirmitatem, quæ & ipsa significatur carnis appellatione, fuit quidem illi prorsus etiam obnoxium Christi corpus, excepto duntaxat peccato: sed ipsius resurrectione fuit hæc infirmitas terminata: quēmadmodum etiam eadem in nobis, qui illius sumus participes, nostra resurrectione terminabitur, ut copiosè expositum Apostolus 1. Cor. 15. Vt sisteret uos παραστῆσαι ὑμᾶς. Hic habemus ueram iustitiæ Dei siue Christi descriptionē: cuius imputatione nō modo absoluimur, sed etiā glorificamur. Possumus tamen hoc ad inchoatam in etiam nobis sanctificationē referre: sed mihi uidetur illa expositio magis genuina. alioquin sciamus his epithetis ornari nostrā iustitiam, non ut esse perfecta significetur coram Deo (stat enim illud quod scriptum est Psal. 143. a. 2. & Rom. 4. a. 2.) sed ut à fucata & adulterina distinguatur.

23 Omni creaturæ ἐν πάσῃ τῇ κτίσει. Id est uniuersis hominibus, siue in toto orbe, quacūq; patet, ut Marc. 16. c 15. Simpliciter aūt Apostolus hac formula significat Euangelium non terminari unius Iudææ angustijs, sed fulguris instar, ab Oriente ad Occidentem, denique per totum orbem inter quasuis Gentes micare. Nam ad Gentium uocationem sensim accedit, cuius fuerit mirificum quoddam præ cæteris organum. Itaque inepti sunt qui percontantur ecquid eo tempore ad antipodas aut nouum orbem peruenisset Apostolorum prædicatio. Procul certè iam peruenerat Euāgelij odor, quū hæc Paulus ex uinculis scriberet: sed adhuc durat dies ille hodiernus de quo Dauid Psal. 95. b 7. Quæ sub cælo est τῇ ὑπὸ τὸν οὐρανόν. Pleonasmus quidē est, ut diximus Act. 4. b. 12. sed cuius maxima sit emphasis. Similem formulam loquendi apud Homerum inuenias, quum inquit,

Αἰγὰρ ὑπ' ἠελίῳ γε καὶ οὐρανῷ ἀστερόεντι Κεκλόμεσι πόλιες ἐπὶ χθονὶ πᾶσιν ἀνθρώποις, &c.

24 Nunc gaudeo Νῦν χαίρω. Omnino coniunctio aliqua deest, quæ connectat sententias: aut fortasis abundat
C ἐγενόμην in priore uersiculo. Nam animaduerti Paulum tum in hac epistola, tum in ea quam scripsit ad Ephesios, perpetua quadam oratione periodos inter se connectere, quem orationis characterem Græci εἱρομὸν uocant. Itaque nequid supplere cogerer, perinde conuerti acsi pro ἐγενόμην scriptum esset γενόμενος, nulla quidem prorsus sensus iniuria.

Pro uobis ὑπὲρ ὑμῶν. Id est, uestro commodo ac fructu. Potest autem hoc coniūgi uel cum uerbo χαίρω gaudeo, uel cum παθήμασι, quasi scriptum sit τοῖς ὑπὲρ ὑμῶν in quam sententiam potius inclino, propter ea quæ in hoc extremo uersiculo subijciuntur.

Reliquias afflictionum Christi τὰ ὑστερήματα τῶν θλίψεων τοῦ χριστοῦ. Id est, quod supereſt afflictionum Christi. Christo autem passo in sese, cuius unius liuore sanati sumus, supereſt ut in suis etiam membris affligatur: non ut Ecclesiam redimat, quam sanguine suo iam sibi acquisiuit, & semel una oblatione in æternum sanctificauit: sed ut uirtutem suam in quotidiana suorum infirmitate exerat: denique pro totius corporis consolatione ac salute, ut mox dicemus. Hoc est igitur quod toties ait Apostolus, nos scilicet Christo συμπάσχειν, id est eum habere æruminarum nostrarum socium, ac proinde uindicem. Ideo etiam clamabat è cælo, Saule, Saule quid me persequeris? Quam uocem proculdubio probè retinuerat Apostolus. Vulg. ea quæ desunt afflictionum Christi. Eras. quod deerat afflictionum Christi. Eas uerò interpretationes idcirco reieci, quod ex his uideam blasphemos nonnullos occasionem arripuisse, Sanctorum quos uocant merita, atque adeò nostras etiam quas appellant satisfactiones, cum sanguine Christi coniungendi: quasi scilicet ad Christi satisfactionem aliquid requiratur ut Deus nobis reconcilietur. Et audent impuri isti canes nomen Christianum usurpare?

Pro corpore ipsius ὑπὲρ τοῦ σώματος αὐτοῦ. Quomodo hoc sit accipiendum traditur copiosè 2. Cor. 1. a. 5. & 6. Item 4. b. 7. & d 15. Quòd si impuri illi canes qui Christo alios adiungunt collegas, ipsi Paulo optimo suijpsius interpreti non credunt, credant saltem Leoni quem ipsi inter Papas suos numerant. Accepere, inquit, iusti, non dederunt coronas: & de fortitudine fidelium nata sunt exempla patientiæ, non dona iustitiæ.

25 Ad præstandum sermonem Dei: πληρῶσαι τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ. Sermonem Dei uocat promissiones partim de Christo in genere, partim de uocatione Gentium. Eas igitur Dominus præstitit misso ad Gentes Apostolo, qui Christum eis patefaceret. Vulg. ut impleam uerbum Dei. Eras. implendi sermonem Dei. Mihi uerò etsi ne in hac quidem significatione displicet uerbum Implere, tamen putaui obscurius illud uideri posse hoc in loco.

Mysterium Dei reuelatum Sanctis
rom.16.d.25
ephes.3.b.9
2.tim.1.c.10
tit.1.a.2
1.petr.1.d.20

Nempe mysterium quod absconditum fu 26
it à seculis & ab ætatibus, nunc autem patefactum est Sanctis eius,

Quibus uoluit Deus notum facere quæ 27
sint diuitiæ glorioſi huius mysterij inter Gẽtes, i. Christi inter uos, *qui* est spes illa gloriæ:

Quem*que* nos annuntiamus, admonen- 28
tes omnem hominem, & erudiẽtes omnem hominem omni sapientia: ut præstemus omnem hominem perfectum in Christo Iesu:

Ad quod etiam enitor, decertans secun- 29
dũ efficacitatẽ ipsius, agente in me potẽter.

CAPVT II.

VElim enim uos scire quantum certa- 1
men sustineam pro uobis, & ijs q *sunt*
Hortatur Colos. ne uerbis elegantibus abducantur à fide in Christum. Laodiceæ, & quotquot non uiderunt faciẽ meam in carne:

Vt consolationem accipiant corda eorũ, 2
quum fuerint cõpacti charitate, idq; ad omnem opulentiam certò persuasæ intelligentię, ad cognitionem *inquam* mysterij Dei Patrisq; & Christi:

In quo sunt omnes thesauri sapientiæ ac 3
cognitionis absconditi.

Hoc autem dico, nequis uobis imponat 4
probabilitate sermonis.

Etsi enim corpore sim absens, tamen ani- 5
mo uobiscum sum, gaudens ac cernens ue-
2.Cor.5.a.3 strum ordinem, & soliditatem uestrę in Christum fidei.

Sicut igitur accepistis Christũ Iesum Do- 6
minum, *ita* in eo incedite:

τὸ μυστήριον τὸ ἀποκεκρυμμένον ἀπὸ τῶν αἰώνων καὶ ἀπὸ τῶν γενεῶν, νυνὶ δὲ ἐφανερώθη τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ,

οἷς ἠθέλησεν ὁ θεὸς γνωρίσαι τίς ὁ πλοῦτος τῆς δόξης τοῦ μυστηρίου τούτου ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὅς ἐστι χριστὸς ἐν ὑμῖν, ἡ ἐλπὶς τῆς δόξης,

ὃν ἡμεῖς καταγγέλλομεν, νουθετοῦντες πάντα ἄνθρωπον, καὶ διδάσκοντες πάντα ἄνθρωπον ἐν πάσῃ σοφίᾳ, ἵνα παραστήσωμεν πάντα ἄνθρωπον τέλειον ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

εἰς ὃ καὶ κοπιῶ, ἀγωνιζόμενος κατὰ τὴν ἐνέργειαν αὐτοῦ, τὴν ἐνεργουμένην ἐν ἐμοὶ ἐν δυνάμει.

ΚΕΦΑΛ Β.

Θέλω γὰρ ὑμᾶς εἰδέναι ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω περὶ ὑμῶν καὶ τῶν ἐν λαοδικείᾳ, καὶ ὅσοι οὐχ ἑωράκασι τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκί,

ἵνα παρακληθῶσιν αἱ καρδίαι αὐτῶν, συμβιβασθέντων ἐν ἀγάπῃ, καὶ εἰς πάντα πλοῦτον τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως, εἰς ἐπίγνωσιν τοῦ μυστηρίου τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς, καὶ τοῦ χριστοῦ,

ἐν ᾧ εἰσι πάντες οἱ θησαυροὶ τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως ἀπόκρυφοι.

τοῦτο δὲ λέγω, ἵνα μή τις ὑμᾶς παραλογίζηται ἐν πιθανολογίᾳ.

εἰ γὰρ καὶ τῇ σαρκὶ ἄπειμι, ἀλλὰ τῷ πνεύματι σὺν ὑμῖν εἰμι, χαίρων καὶ βλέπων ὑμῶν τὴν τάξιν καὶ τὸ στερέωμα τῆς εἰς χριστὸν πίστεως ὑμῶν.

ὡς οὖν παρελάβετε τὸν χριστὸν ἰησοῦν τὸν κύριον, ἐν αὐτῷ περιπατεῖτε,

26 Sanctis eius τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ. Id est, quos ipse in Christo consecrandos sibi selegit. Mysterium autem, id est arcanum redemptionis nostræ, dicit absconditum fuisse à seculis uel ætatibus, id est iampridem & ab omni æuo, paucis admodum exceptis, qui & ipsi extra ordinem hoc didicerunt per gratiam: uel, absconditum omnium seculorum & ætatum hominibus, ut solet construi apud Hebræos uerbum נבחר. 27 Voluit ἠθέλησεν. Ita inijcit Paulus frænum audaciæ hominum. Quæ sint diuitiæ τίς ὁ πλοῦτος. id est, quæ sit amplitudo, ex idiotismo Hebræorum. Et hic rursum miror quosdam non fabricare octauum aliquod sacramentum, quum sacramenti uoce utatur hoc loco Vetus interpres, ut suprà 5.g.32. Id est Christi inter uos ὅς ἐστι χριστὸς ἐν ὑμῖν. Vulgata, quod est Christus in uobis: ut legisse uideatur ὅ ἐστι, Erasmus, qui est Christus in uobis: quum οἷς ἔθνεσι conuertit inter Gentes, & generalẽ doctrinam accommodet Paulus Philippensibus, ideoq; ἐν ὑμῖν simili prorsus ratione sit explicandũ. Diximus aũt de hac constructione relatiui, Ephes. 3.c.13. Annotat Erasm. quosdã codices habere εἰς ὑμᾶς apud uos. 28 Omnem hominem πάντα ἄνθρωπον. Id est quemuis. neque temere est quod Paulus ter hoc ingeminat, ut omne personarum discrimen sublatum ostendat. Omni ἐν πάσῃ. Id est integra & absoluta, quæ nimirum & absoluta sit in sese, & suos sectatores tandem perficiat.

29 Potenter ἐν δυνάμει. Ad uerbum, cum potẽtia, ex Hebræorũ idiotismo, Vulgata, in uirtute. Eras. per uirtutẽ.

IN CAPVT II.

1 Quantũ certamen sustineã ἡλίκον ἀγῶνα ἔχω. Vulgata & Erasmus ἀγῶνα uertunt solicitudinem: non satis expresse. Neque enim dubium est quin Satan pias istas Apostoli cogitationes totis uiribus impedierit: quamobrem etiam à re militari sumpta est translatio. Laodiceæ ἐν Λαοδικείᾳ. Multæ sunt hoc nomine ciuitates: hic uerò puto eã significari quæ Hierapoli & Colossis fuit uicina, & Lyco fluminì imposita. Nã ẽt in uno uetustõ codicè additũ erat, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει, & eorũ qui sunt Hierapoli. Faciẽ meã in carne τὸ πρόσωπόν μου ἐν σαρκὶ. Id est me corpore præsentem. 2 Eorum αὐτῶν. Eorũ s. quos non uiderat, ac de quib. proinde magis laborabat: inter quos erant etiam ipsi Colossenses, ut potius dicendũ fuisse uideatur ὑμῶν uestra. Sed Hebræis non sunt duræ istæ mutationes personarum. Certò persuasæ intelligentiæ τῆς πληροφορίας τῆς συνέσεως Id est, eius intelligentiæ quæ certã & indubitatã persuasionẽ in nostris animis gignit. Opponit enim τὴν πληροφορίαν, id est plenã, ut ita dicã, certiorationem, cæteris omnib. hominũ iudicijs, qui rationibus humanis edocti, hoc uel illud de Dei natura, uoluntate, & cultu opinãtur. Deinde quæ sit illa intelligẽtia explicat: nimirum mysterij Euangelici cognitio, in quo s. nobis Deus ut Pater in Christo cognoscẽdus ꝓponitur. De nomine πληροφορίας diximus Luc. 1. a. 1. Vulgata, plenitudinis intellectus quasi πλήρωμα & πληροφορία sint synonyma Eras. certę psuasionis intelligẽtiæ: seruato Hebraismo, cuius exẽpla singulis pene paginis occurrũt. 3 Sapiẽtiæ & cognitionis τῆς σοφίας καὶ τῆς γνώσεως. Articuli additi præstantiam significãt certæ cuiusdã sapientiæ ac cognitionis. Sit ergo hæc aduersus oẽs technologias firmissima ratio, extra Christũ nullam esse uerã sapientiã. 4 Probabilitate sermonis πιθανολογίᾳ. Id est, oratione ad persuadendũ cõparata: quo ẽt propriè spectat uerbum παραλογίζεσθαι. Cic. 4. Academ. Certè tam multa non collegisset quæ nos fallerent probabilitate

bilitate magna, nisi uideret his resisti non facilè posse.

5 Corpore σαρκί. Vulgata & Erasmus, carne. & paulò pòst πνεύματι, idest animo.

ἐῤῥιζωμένοι καὶ ἐποικοδομούμενοι ἐν αὐτῷ, καὶ βεβαιούμενοι τῇ πίστει, καθὼς ἐδιδάχθητε, περισσεύοντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ.

7 Radicati & superstructi in eo, ac confirmati fide, sicut edocti estis, abundantes ea cũ gratiarum actione.

Βλέπετε μή τις ὑμᾶς ἔσται ὁ συλαγωγῶν διὰ τῆς φιλοσοφίας καὶ κενῆς ἀπάτης, κατὰ τὴν παράδοσιν τῶν ἀνθρώπων, κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, καὶ οὐ κατὰ χριστόν.

8 Videte nequis sit qui uos deprædetur per philosophiam & inanem deceptionẽ, *docens* secundum traditionem hominum, secundũ elementa mundi, & non secundum Christum.

ὅτι ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς,

9 Nã in eo inhabitat omnis plenitudo deitatis corporaliter:

καί ἐστε ἐν αὐτῷ πεπληρωμένοι, ὃς ἐστὶν ἡ κεφαλὴ πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας,

10 Et estis in eo completi, qui est caput omnis Imperij, ac Potestatis.

ἐν ᾧ καὶ περιετμήθητε περιτομῇ ἀχειροποιήτῳ, ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός, ἐν τῇ περιτομῇ τοῦ χριστοῦ,

B 11 Per quem & circuncisi estis circuncisione quæ fit sine manibus, dum corpus carnis peccato obnoxiæ exuistis per circuncisionem Christi:

συνταφέντες αὐτῷ ἐν τῷ βαπτίσματι, ἐν ᾧ καὶ συνηγέρθητε διὰ τῆς πίστεως τῆς ἐνεργείας τοῦ θεοῦ τοῦ ἐγείραντος αὐτὸν ἐκ τῶν νεκρῶν.

12 Consepulti cum eo per baptismum, per quem etiam cum eo resurrexistis per fidem Dei efficaciter agentis, qui suscitauit eum ex mortuis:

7 Radicati ἐῤῥιζωμένοι. Erasm. Sic ut radices habeatis in illo fixas. Vtuntur tamen illo uerbo idonei authores Plinius & Columella. Superstructi ἐποικοδομούμενοι. Participium Græcum præsentis est temporis, ut significetur nondum perfectam esse structuram, sed in actu esse, quod aiunt. De hoc autem ædificio uide Ephes. 2. d. 21.

8 Qui deprædetur ὁ συλαγωγῶν. Verbum militare: quod significat prædam abigere. Vulg. decipiat: non expressa sententia. Per philosophiam διὰ τῆς φιλοσοφίας. Quod de Lege sæpe iam diximus, & iterum hoc in loco obseruandum est, idipsum est de philosophia existimandum. Neque enim simpliciter damnatur ab Apostolo, qui principijs cum philosophia uera communibus sæpe utitur, & methodum quàm accuratissimè obseruat sed κατά τι, quatenus scilicet sese intra fines suos non continet, nec ad gloriam Dei fertur, sese denique uerbo Dei regi non limit. Cuius modi erant illæ Angelorum seu Deorum quorundam mediorum speculationes: quibus referti sunt Platonicorũ præsertim libri, ut pluribus explicat Augustinus libro de Ciuitate Dei octauo. Ex his autem intelligi potest, tum etiam ex ijs quæ sequuntur, istos pseudapostolos cum Lege Mosis cæremonali & philosophica commenta quædam & patrias etiam traditiones contunxisse. Secundum elementa mundi κατὰ τὰ στοιχεῖα τοῦ κόσμου, id est rudimenta, quibus Dominus Ecclesiam suam quasi sub pædagogo erudijt, ut explicatur copiosè cap. 4. epist. ad Galatas. Itaque non satis appositè à nonnullis disputatur in hunc locum de physicis illis quatuor mundi elementis. Est autem necessariò supplendum participium διδάσκων docens post ἀπάτης, ut cohæreat sententia.

9 Omnis plenitudo Deitatis πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος. Attingit scopum ipsum Apostolus, ab hypothesi ad thesin quæstionem reuocans. Neque enim aliam ob causam urgebant isti cæremonias, quàm q Christũ unũ sufficere nõ arbitrabãtur. Opponẽdus igit fuit illis Christus qualis est re ipsa, nẽpe ita uerus homo ut sit uerus Deus, & ita iũctis naturis ut unus sit Christus. Illustris est igit locus, si quisquã alius, & pauciss imis uerbis cõplectẽs quicquid de Christi persona nobis sentiendum est. Quum enim inquit ἐν αὐτῷ, in eo, manifestè duas naturas statuit, & quidem distinctas: & quum ait κατοικεῖ: coniunctionem declarat minimè temporariam sed perpetuam, ut diximus Matth. 2. d. 23. Quamobrem etiam non scripsit κατῴκησεν inhabitauit: sed κατοικεῖ, inhabitat, tempore scilicet præsenti. Præterea non dicit θεὸν θεότητα, id est diuinitatem, sed θεὸν θεότητα, id est deitatem, ut magis etiam expressè loquatur. Quãuis enim hoc discrimen non semper obseruetur, quum τὸ θεῖον & ὁ θεὸς sæpe synonyma sint, tamen ἡ θεότης, id est diuinitas, qualitatem quandam uidetur potius quàm naturam ipsam declarare: quamobrem etiam usurpare malui parum Latinum nomen, quàm de sententia Apostoli quicquam detrahere. Sed & quanuis Deus non posit aliter quàm integer & in sese perfectus concipi, tamen prospiciens eorum hæreses qui secundarium Deum erant annuntiaturi, nõ scripsit simpliciter θεὸν θεότητα deitatem, sed πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος, id est omnem plenitudinem deitatis in Christo habitare: ut iam nulla sit causa cur uel Filius Patre minor censeatur, uel hypostases cum οὐσίᾳ confundantur. Postremò ut plenè iam & apertè explicaret istius habitationis, id est coniunctionis naturarum mysterium, addidit ad uerbium σωματικῶς, quod conuerti ad uerbum corporaliter: ut significet, non ex uirtutis communicatione, aut efficacitatis, sicut in Prophetis & sanctis omnibus dicitur Deus habitare: nec sacramentali unione, qua ratione Petra dicitur fuisse Christus, & Deus in templo & in medio populi sui habitasse: sed substantiali & hypostatica unione, quã uocant, sancitam esse hanc coniunctionem, ut Deus & homo unum Christũ constituant, sicut homo ex anima & corpore constat hypostaticè coniunctis. Sed tamen non prorsus respondet ista similitudo, quia sic coniuncta est hypostaticè Filij diuinitas corpori & animæ hominis, ad constituendum perfectum Christum, ut ipsa tamen implere omnia non desinat, nec à Patre aut Spiritu sancto discerpatur. Itaque mihi quidem uidetur non satis expressa eorum sententia qui aduerbium σωματικῶς opponunt duntaxat cæremoniarum umbris. Malui autem ego ad uerbum explicare totum hunc locum, quàm magis Latinas uoces consectando, non omnia exprimere.

11 Corpus carnis peccato obnoxiæ τοῦ σώματος τῶν ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός. Periphrasis est ueteris hominis quem etiam corpus peccati solet uocare, ut Rom. 5. b. 6. ubi pluribus etiam exposuimus quæ de baptismo, sepultura & resurrectione commemorantur in proximis aliquot uersiculis. Erasmus ad uerbum, corpus peccatorum carnis. Notandus est autem hic locus aduersus eos qui sacramentorum sub Lege uirtutem eneruant. Neque enim circuncisionem in genere spoliat uirtute nos in Christo sanctificandi, quam alibi uocat sigillum iustitiæ fidei, sed circuncisionẽ, demum nudam, & à reipsa, id est à Christo, separatam: cui opponitur circuncisio Christi, id est Christi Spiritu facta. quanuis Colossenses signum non haberent circuncisionis: quia scilicet successerat baptismus, ut postea explicat.

12 Per baptismum ἐν τῷ βαπτίσματι. διὰ τοῦ βαπτίσματος ut loquitur Rom. 6. a. 4. Sed in primis obseruãdum est, hoc non tribui operi operato quod uocant, uerùm integram actionem, id est rem ipsam cum signo, causas

nio omnes coniungi. Ideo disertè addit Apostolus *αὐτῷ*, Christum designans, & quidem qui resurrexerit: expresso etiam fidei nomine, & efficacitatis Dei, cui scilicet fidem ipsam, totum denique baptismi fructū in solidum oportet acceptum ferre. Per fidē, &c. *διὰ τῆς πίστεως*, &c. i. quæ à Deo manat per uim suam in cordibus nostris agēte, ut per eā Christum mortuum, sepultū, suscitatū apprehendatis. Vulg. & Erasm. per fidem operationis Dei. A

Ephes. 2. a. 1. Vosq; mortuos in peccatis & præputio carnis uestræ, cum eo uiuificauit, cōdonatis uobis omnibus peccatis,

13 καὶ ὑμᾶς νεκροὺς ὄντας ἐν τοῖς παραπτώμασι, καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ὑμῶν, συνεζωοποίησε σὺν αὐτῷ, χαρισάμενος ἡμῖν πάντα τὰ πα-

Ephes. 2. c. 15. Ac deleto quod aduersum nos erat rituū chirographo: quod *inquam* erat nobis cōtrarium, *ipse* uerò illud sustulit è medio affixum cruci:

14 ραπτώματα, ἐξαλείψας τὸ καθ' ἡμῶν χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν, ὃ ἦν ὑπεναντίον ἡμῖν, καὶ αὐτὸ ἦρκεν ἐκ τοῦ μέσου, προσηλώσας αὐτὸ τῷ σταυρῷ,

Et expoliata Imperia ac Potestates tradu xit palàm, triumphatis illis per eam.

15 ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας ἐδειγμάτισεν ἐν παῤῥησίᾳ, θριαμβεύσας αὐ

De cibis, festis, & constitutionibus hominum. Ne quis igitur uos damnet ob cibum, aut potum, aut respectu diei festi, aut nouilunij, aut sabbathorum:

16 τὸς ἐν αὐτῷ. μὴ οὖν τις ὑμᾶς κρινέτω ἐν βρώσει, ἢ ἐν πόσει, ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς, ἢ νουμηνίας, ἢ σαββάτων, B

Quæ sunt umbra rerum futurarum, at cor pus *est* Christi.

17 ἅ ἐστι σκιὰ τῶν μελλόντων, τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ.

Nullus uoluntarius moderator de uobis statuat ex subiectione & cultu Angelorum: in ea quæ nō uidit *se* ingerens, & temerè turgens sensu carnis suæ:

18 μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω, θέλων ἐν τα πεινοφροσύνῃ καὶ θρησκείᾳ τῶν ἀγγέλων, ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων, εἰκῇ φυσιούμενος ὑπὸ τοῦ νο ὸς τῆς σαρκὸς αὐτοῦ,

Neq; obtinens caput, ex quo totum corpus per commissuras & compages suppeditatū & compactū augescit augmento Dei.

19 καὶ οὐ κρατῶν τὴν κεφαλήν, ἐξ οὗ πᾶν τὸ σῶμα διὰ τῶν ἁφῶν καὶ συνδέσμων ἐπιχορηγούμενον καὶ συμβιβαζόμενον, αὔξει τὴν αὔξησιν τοῦ θεοῦ.

13 Mortuos, &c. *νεκρούς*, &c. Vide Act. 3. d. 23, & Ephes. 2, a. 1 Et præputio *καὶ τῇ ἀκροβυστίᾳ*. Vide Ephes. 2. c. 11.

14 Ac deleto *ἐξαλείψας*.. Omnino subaudienda est copula, quæ duo participia *χαρισάμενος* & *ἐξαλείψας* cū uerbo *συνεζωοποίησε* connectat. Rituum chirographo *τὸ χειρόγραφον τοῖς δόγμασιν*. i. abolitis ritibus, quibus, tanquam aliquo chirographo, ipsi nostra manu reatum nostrum aduersum nos obsignabamus. Ritus enim cæremoniales si per se considerentur: & seorsim ab eo quod adumbrabant, id est à Christo (ut ab ijs sanè considerabātur qui per eos nō Christum adumbrari, sed salutem nobis aliqua ex parte præstari contendebāt) quid aliud erant quàm miseræ hominum conditionis publica professio?. Nam circuncisio ita usurpata, natiuam pollutionem: ablutiones, peccatorum sordes: uictimæ denique capitalem reatum publicè testabantur. Christus igitur quū nos ab ijs omnibus sanguine suo repurgarit, dicitur etiā chirographū deleuisse.. Cur. n. persoluto ad ultimū usq; quadrantē ære nostro alieno, maneat chirographū? aut manente integro chirographo, apud bonæ fidei creditorē, qualis Deus est, idq; ex debitoris consensu, imò uerò ipso debitore ita postulante, quis persolutum æs alienum dixerit? Hanc esse germanam huius loci explicationē (ut spero) fatebitur quisquis contentiosus non erit. Itaq; subaudiēda est præpositio *σὺν*, quæ adscribitur Ephes. 2. c. 15, *σὺν τοῖς δόγμασιν* connectendū est cū *τὸ χειρόγραφον* (ut significetur chirographū hoc in ipsis ritibus situm fuisse) nō aūt cū *ὃ ἦν ὑπεναντίον*, ut per traiectionē couertit Eras. quē in eo meritò reprehēdit doctissimus interp. *τὰ δόγματα* uerò ea demū uocat quæ Hebr. חקים appellant, & ritus malui, quā decreta, interpretari, ob eas causas quas exposuimus Ephes. 2, c. 15. ut Græci interpretes magnopere à scopo aberrarint, qui chirographi nomē uel ad ea Israelitarum uerba referunt quæ scripta sunt Exod 19. b. 8: uel ad interdictū illud Adamo præscriptū Gen. 2. c. 17. *δόγματα* uerò intelligunt uel fidē in Christū, uel pietatis præcepta: quasi dicatur Christus chirographum quod cōtra nos scriptū erat, deleuisse *τοῖς δόγμασιν*, i. suis decretis, non modò nō explicata cōmodè, sed etiā prorsus depraua Apostoli sententia. Vulg. ad uerbū, delēs quod aduersus nos erat chirographū decretis, quod erat cotrariū nobis. Eras. deleto quod aduersus nos erat chirographo, quod nobis contrarium erat per decreta. *Ipse* uerò illud *καὶ αὐτό*. Vulg. & ipsum. Eras. & illud. Ego studendū putaui perspicuitati. C

15 Et expoliata imperia *ἀπεκδυσάμενος τὰς ἀρχὰς*. Iterū supplēda est copula quæ cōnectat duo uerba *ἤρκεν* & *ἐδειγμάτισεν*, i. sustulit & traduxit. Cæterū mi fere corruptū fuisse hunc locū apparet ex Augustino & Hilario. Sic enim solet Augustinus hunc locū citare, Exuēs se carnē, principatus & potestates exemplauit. Hilarius uero, exutus carnē, & potestates ostētui fecit. Hæc obseruauit Erasmus, & putat eos legisse *ἀπεκδυσάμενος* actiuè, pro, quū sese expoliasset, carne nimirū. Atqui Christus carnē nunquā abiecit, & manifestè ostendit Hilarius se pro *τὰς σαρκὰς*, legisse *τὰς σαρκας*, uel *τὴν σαρκα*. Cæterùm appellatione Imperiorum & potestatum significari Satanā cū Angelis suis, res ipsa ostēdit: qua de re diximus Ephes. 6. b. 12.

Traduxit *ἐδειγμάτισεν*. i. tanquam uictor captiuos ignominiæ causa transuexit, ut exposuimus pluribus Matth. 1. c. 19. Eras. ostentauit. At Thomas, traduxit, inquit, sanctos in cœlum. Aut traduxit, hoc est, expulit dæmonas ab homine. Tanti est momēti ex ipsis fontibus haurire. Palàm *ἐν παῤῥησίᾳ*. Vbi est igitur crucis ignominia, quū sibijpsi diabolus crucē fixerit, & tū demū plena uictoria sit potitus Christus, quum plane uictus uideretur? Vulg. cōfidenter palàm, altero proculdubio adscripto ex margine. Ambros. in authoritate. Sic accipitur *παῤῥησίᾳ* Iohā. 7. b. 13, & d. 26.

Per eam *ἐν αὐτῷ*. uel in ea scilicet cruce, quæ nimirū fuit instar triumphalis currus, aut circūuecti trophæi. Sic legit & interpretatur Græcus scholiastes. Sic etiam Origenes in Exod. Homil. 4, qui tamē uidetur legisse *ἐν ξύλῳ*, in ligno, quòd eam lectionē annotet Homil. 9. in Iesum Naue, ut Eras. obseruauit. pleriq; Græci codices legunt *ἐν αὐτῷ*, i. in semetipso, ut uertit Vetus interpres, & Eras. sed assentior doctissimo interpreti qui alteram lectionem huic præfert.

16 Aut respectu, &c. *ἢ ἐν μέρει ἑορτῆς*. *Ἐν μέρει* dixit pro eo quod Rabbini dicunt בזית, ut si dicas in uernaculo nostro sermone, *de la part, ou du costé d'une feste*. *ἑορτὴν* autem uocant fortassis solennes illos dies festos quos Hebræi מועדים appellant: distinguitq; à Neomenijs & Sabbathis. Quòd si libuerit *ἐν μέρει* ad uerbū cum uetere interprete & Eras. interpretari in parte, hoc ego retulerim ad multiplices cæremonias: ut non modo in genere dies festus, sed singulæ etiam partes diei festi essent obseruandæ ex præscripto

17 At corpus, &c. *τὸ δὲ σῶμα τοῦ χριστοῦ*. Corpus ut rem firmā ac solidā opponit umbræ, rei scilicet per se uanæ & inani. Corpus ergo rerū futurarū dicit esse Christi. i. ad Christū pertinere ac spectare. Is enim est in quo oēs promissiones sunt Etiā & Amen. Siue igitur res futuras interpretemur respectu ipsarū cæremoniarū, nempe redemptionis nostræ mysterium quod sub Lege expectabatur, atq; adeò

nouum

A nouũ ipſũ fœdus: ſine noſtro reſpectu, uitã ſcilicet æternã & bona illa ppetua quæ nos manẽt, omniũ iſtarũ rerũ corpus. i. firma ac ſolida ueritas & ſubſtantia, meritò dicetur eſſe non ceremoniarum, ſed unius Chriſti, ut Iohan. 1. c. 18. Græca ſcholia & Auguſtinus quoque in epiſtola ad Paulinum, ut Eraſm. annotauit, aliam lectionem afferunt, puta ut iſta connectantur cum ijs quæ ſequuntur, hoc modo, Corpus Chriſti, id eſt uos, qui corpus Chriſti eſtis, uel (ut Photio placet) qui corpus Chriſti accepiſtis, nemo diuertat à præmio quod cepiſtis credendo in illum. Sed hoc plane eſt detortum.

18 Nullus uoluntarius moderator de uobis ſtatuat μηδεὶς ὑμᾶς κατα βραβευέτω θέλων In hoc loco interpretando uſus ſum iudicio meo, quòd neſcio quomodo mihi non placuerint aliorum interpretationes. Nã τὸ βραβεύειν quod ad me attinet, non legi niſi pro regere ac moderari, atque adeò pro διαιρεῖν id eſt ius dicere, ac cognoſcere: qua ſignificatione apud Plutarchum accipitur, ſicut apud Ariſtotelem libro Rhetoricon primo, ut Eraſm. citat, ὁ διαιτητὴς id eſt iudex, dicitur ὁ τῶν διαίων βραβευτὴς, id eſt iuris moderator, ut uidelicet inter litigãtes decernat. Tranſlatione tamen, ut opinor, ſumpta ab ijs qui certaminibus præerant, quos Græci Agonothetas & Athlothetas, Brabeutas denique uocant, κατὰ τὸ ῥάβδον, ut putant Grãmatici, Virgam enim ſolitos fuiſſe geſtare gymnaſiarchas uel ex his Plutarchi in Antonio uerbis apparet, ἐγυμνασιάρχει ἔτι Ἀθηναίοις, ἀλλὰ τὰ τῆς ἡγεμονίας παράσημα κατὰ πολὺ οἱ μετὰ ταῦτα γυμνασιάρχαι λαμπρῶς ῥάβδον καὶ ἱματίῳ καὶ φοινικίοις προῆκα. Inuenio tamen apud Demoſthenem κατα βραβεύειν etiam de actore dictu qui reum peragat, id eſt condemnandum curet. ſicut τὸ διαιτᾶσθαι καὶ τὸ μέσον interdum ad ipſos litigantes tranſfertur. Itaque κατα βραβεύειν ſine non poſſum aliter accipere quam pro κατανεύειν, ſed ita ut tanquam de iudice dicatur, ſicut etiam τὸ κρίνειν, quo uſus eſt ſuperiore uerſiculo. Nam omnino uidetur imperioſam quandam poteſtatem Apoſtolus hoc uocabulo ſignificare, ab iſtis pſeudapoſtolis non aliter uſurpatatam, quàm ſi de ſuo illis licuiſſet, tanquã agonothetis ac ueluti certaminis moderatoribus, præmia uel tribuere uel eripere. Exempli cauſa, qui leges audent hodie conſcientijs præſcribere, & modũ etiam admetiri quo Deus pœnas, ut ipſi loquuntur, indulgeat, nonne iſti plane agonothetarum & βραβευτῶν officium uſurpant, quum unum in cœlis βραβευτὴν ac moderatorem habeamus? Itaque Paulus adddidit θέλων, quod interpretor ἐθελοντὴς καὶ ἐπαγγελτὸς, id eſt uoluntarius, & hoc munus ipſi à nullo tributum ultrò uſurpans. Nam, inquit Paulus noſter de hac ipſa re diſſerens, id eſt de ijs qui conſcientias uolebant ſuis traditionibus illaqueare, Rom. 14. a. 4, Tu quis es qui de alieno ſeruo iudicas? Domino ſuo ſtat aut cadit. Solent autem Hebræi participia pro uerbalibus, quæ uocãt, nominibus uſurpare, ut ſæpe iam annotauimus. Pro me uerò etiam facit Photius qui κατα βραβεύέτω interpretatur διαιτάνέτω, ut & Ambroſius, deuincat, & Auguſtinus, conuincat: qui duo tamen uidentur quaſi ad actorem tranſtuliſſe, quod ego, ut antè dixi, tanquam de iudice ac moderatore potius dictum acceperim. Supereſt ut aliorum interpretationes percurramus. Vulg. nemo uos ſeducat. Eraſm. ne quis uobis palmam interuertat. Hieronym. ad Algaſiam quæſtione decima, Nemo aduerſum uos brauium accipiat. Putat enim κατα βραβεύέσθαι dici eum qui iniquitate agonotheteæ præmiũ amittat, & Græca ſcholia eorũ etiam ſententiam afferunt qui κατα βραβευθλεύειν tum uſurpari dicũt, quum penes alium eſt uictoria, penes alium uerò præmium. Sed hac ſignificatione, ut ante dixi, non memini hoc uerbum uſquam legere: quam tamẽ haut plectetur qui uolet. Alijs placet non ad ipſos agonothetas ſed ad antagoniſtas referre, ut apud Virgilium, Niſus in ſtadio currens Salio præmium intercipit quod Euryalus obtineat: quo modo ſcilicet dicuntur Phariſæi nec in cœlũ ingredi, nec alios ingredi ſinere. Affert etiam aliam declarationem Valla, nempe ut κατα βραβεύειν τινὰ ſignificet aliquem propoſito præmio ad certamẽ euocare cuius etiam dicti exẽplum requiro. Sed nimium certe confidenter ſcripſit Hieronym. hoc uerbum fuiſſe Cilicibus peculiare, quum ſit à Demoſthene, Iſocrate, Ariſtotele, Plutarcho uſurpatũ. Quod aũt attinet ad participium θέλων, Vetus interpres conuertit Volens, hiante ſententia: niſi pro libente ac uoluntario accipias, uti nos fecimus: uel pro ἐμβατεύων legas ἐμβατεύειν, contra omnium codicum fidem. Eraſ. dedita opera. Græca uerò ſcholia ſupplent τοῦτο πρᾶττειν, ut ſit plena ſententia, uolens [hoc facere.] quas eclipſes nuſquam uelim admittere, niſi quum prorſus ſunt neceſſariæ. Quidam etiam θέλων accipit pro σὺν θελήσει, ut qui conuerterit, in modeſtia & angelorum cultu ſibi placens. nam paulo pòſt etiam Paulus meminit τῆς ἐθελοθρησκείας, ſed tamen ſenſu nonnihil diuerſo. Suum cuiq; iudicium liberum eſto. Ex ſubiectione ἐν ταπεινοφροσύνῃ. Id eſt, ſtolida demiſſione animi. quum alioqui inter ſummas etiam uirtutes numeretur ταπεινοφροσύνη Neque enim iſti angelorum cultores aliud magis urgebant, quàm nimium eſſe arrogãtes qui auderent ad Deum ſtatim perrumpere: ac proinde beatorum ſpirituum dicebant imploradas interceſſiones, quod nec ipſi philoſophi præſertim Platonici ignoraſſent. Denique idipſum docebant quod hodie boni illi & modeſti homines iactant, qui non tantùm angelorum, ut illi, ſed etiam Diuorum interceſſionem urgent.

Cultu θρησκείᾳ. Hoc quoque nomen ponitur in uitio in hoc loco, deductũ à Thracibus, apud quos Orpheus deorum cultum inuenerit, quo poſtea uſi ſunt Græcorum plerique. Sic enim Nazianzenus, ἀλλὰ Θρᾳκῶν ἔργα ταῦτα, καὶ ὧν καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος. Ad ueram tamen religionem accommodatum eſt Iacob. 1. d. 27. Vulg. religione angelorum.

C Eraſm. ſuperſtitione Angelorum.

In ea quæ non uidit ſe ingerens ἃ μὴ ἑώρακεν ἐμβατεύων. Budæus, in eorum quæ non uidit poſſeſſionem ingrediẽs, uel pedem ponens. Hoc enim declarat τὸ ἐμβατεύειν. Sed aſſentior doctiſſimo interpreti qui idipſum quidem ſignificari, ſed modo quodam magis inuidioſo, rectè cenſuit. Verbi gratia proponatur nobis ille Pſeudodionyſius, quorundam deliciæ, qui ſimilia planè habent labra lactucis: quis cõfidentius de ullis rebus ſcripſit, quàm ille de cæleſti Hierarchia? diceres hominem è cœlo delapſum, qui aliquot annos illic conſumpſerit, ut cœleſtis politiæ formam muneraq; omnia per ordĩ deſcriberet. Huius exemplum ſequuti ſunt belli homines illi qui Eccleſiaſticam Hierarchiam tanquam illius ἀπόγραφον deſcripſerunt, quiq; Purgatorij, Lymbi, ipſorum deniq; inferorũ cœnacula, & contignationes non modò in chartis depinxerunt, ſed etiam ipſis ter miſerorum hominum animis inſculpſerunt. Iam uerò ſi roges, undenam iſta? qui minus erunt improbi, reſpondebunt ex Spiritus ſancti reuelatione. nam quicquid ſomniant, à Spiritu ſancto emanat. Alijs erit ſine dubio hæreticus quiſquis hoc rogarit. At Paulus fontes aperit, quum hæc ab ijs proficiſci dicit qui iudicis, id eſt unius Chriſti officium ultrò uſurpent, qui ſimulata modeſtia ac religione hominibus illudant, qui de iis quæ non uiderunt quaſi rebus ſibi abundè cognitis ac tritis, ſubtiliſſimè garriant, qui non Spiritu Dei, ſed ſenſu carnis ſuæ, id eſt uanitate, toti intumeſcant: qui denique caput Eccleſiæ Chriſtum non retineant. Nam, ut infinita alia omittam, quale illud eſt quod contentiſſima uoce boant, Roga Patrem, iube Natum? Et illud, Iure matris impera? Et illud, Fœlix cœli porta? Et illud, Regina miſericordiæ, uita, dulcedo, & ſpes noſtra? Sed hæc omnia ſcilicet lapidi etiam & ligno dicere, non eſt Chriſtum pro capite non agnoſcere, modo omnes blaſphemias termines hac clauſula, Per Chriſtum Dominum noſtrum. Sed ut ad rem redeam, ἐμβατεύων Auguſtinus interpretatur inculcans: Ambroſius, extollens: quas interpretationes non probo. Vulg. quæ non uidit ambulans, barbare. Eraſmus poſt Hieronymum, faſtuoſe incedens. Putauit enim ductum uerbum à tragicis cothurnis qui ἐμβάδες dicuntur: ſed exemplum idonei ſcriptoris nullum profert. Quod autem ſublata negante particula quidam legerunt, ea quæ uidit, manifeſtè puto deprauatum.

Temerè εἰκῇ. Id eſt ſine ratione. quæ enim tantæ uanitatis ratio conſtare poteſt? perinde nimirum ac ſi cum ratione uelis inſanire. Vulg. & Eraſ. fruſtrà, id eſt ſine fructu, pro quo Græcè potius dicitur μάτην.

Turgens φυσιούμενος Inanis ergo flatus eſt quicquid à mente corrupta, id eſt ab officina humani ingenij, proficiſcitur. Hoc enim eſt quod ſenſum carnis uocat, nempe præclarum illud ἡγεμονικὸν, quod unum ſequuti philoſophi non mirum ſi longiſſimè à ſcopo aberrarunt.

19 Obtinens κρατῶν. uel, ut Vulgata, tenens. Vide Marc. 7. a. 3.

Ex quo ἐξ οὗ. Ex quo ſcilicet Chriſto. Videtur tamen dicendum fuiſſe ἐξ οὗ, quum præceſſerit κεφαλή: ſed ſententiæ non dictionis habita eſt ratio: ut in illo Euripidis, οἰκτρὰ δ' ἐστὶν συγγενῶν. item,

Κατθάνοιμ' Ἀχιλλεῦς παῖ φέρτατος μ' ἐλλιπὼν
Ῥῶς οἴκων σύθυρσον ἆρας πάλαθεν.

quod annotare placuit, ne quis propter unum & alterum ſolœcophanes, cum Hieronymo, Paulum faciat prorſus barbarum

rum & elinguem. Vide autem in hunc locum ea quæ scripta sunt Ephes. 4. d. 16. A

Augmento Dei τῇ αὐξήσει τοῦ θεοῦ. Id est augmento Dei quod à Deo proficiscitur. nimirum à Christi capitis Spiritu, cui opponitur inanis ille flatus, quo non crescunt, sed turgent homines.

Itaq; si mortui cum Christo, *liberi* estis ab ele 20 εἰ οὖν ἀπεθάνετε σὺν τῷ χριστῷ, ἀπὸ τῶν στοιχείων
mentis mundi: quid ut uiuentes in mundo, riti- τοῦ κόσμου, τί ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ δογματίζεσθε;
tibus oneramini.

Ne attigeris, neque gustaris, neque contre- 21 μὴ ἅψῃ, μηδὲ γεύσῃ, μηδὲ θίγῃς·
ctaris.

Quæ omnia ipso usu pereunt *præscripta* ex mã 22 ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, κατὰ τὰ ἐν-
datis & doctrinis hominum: τάλματα καὶ διδασκαλίας τῶν ἀνθρώπων,

Quæ opinionem quidem habent sapientiæ 23 ἅτινά ἐστι λόγον μὲν ἔχοντα σοφίας ἐν ἐθελο-
in cultu uolũtario & summissione animi, & in θρησκείᾳ καὶ ταπεινοφροσύνῃ καὶ ἀφειδίᾳ σώματος,
eo quòd corpori non parcant: non *tamen* ullius οὐκ ἐν τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. B
sunt pretij, *quum* ad ea *spectent* quibus farcitur
caro.

20 Si igitur mortui cum Christo, *liberi* estis ab elementis mundi εἰ ἀπεθάνετε σὺν τῷ χριστῷ ἀπὸ τῶν στοιχείων τοῦ κόσμου. Τὸ ἀποθνήσκειν hoc in loco accipitur ἀντὶ τοῦ ἀπαλλάττεσθαι, pro liberum & immunem fieri, quemadmodum etiam τὸ δικαιοῦσθαι. Rom. 6. b. 7. idq; duplici respectu, primum, quòd morte tollatur personalis, quam uocant obligatio, ut etiam explicat Paulus eo in loco: deinde quòd hæc nostra liberatio à mortis Christi participatione pẽdeat, qui nouum fœdus, abolito priore, sanxit suo sanguine, ut in epistola ad Hebræos copiosè exponit. Ideo addidit Apostolus σὺν τῷ χριστῷ, cum Christo. Adieci tamẽ aliquid, ut planior esset loquutio. Elementa autem mundi quæ sint, expositimus suprà uersu octauo. Vt uiuentes in mundo ὡς ζῶντες ἐν κόσμῳ. i. ut ij qui in istis rudimentis hæret, adeò ut in illis adhuc uigeat prisca illa pædagogia mundi sub Legis cæremonijs. Nam cum Christo mortuum esse, ac proinde liberum à mundi elemẽtis, & uiuere in mundo, opponit ut ex diametro pugnantia. Quid igitur illis fiet qui in apertis blasphemijs summam pietatis collocant? Ritibus oneramini? δογματίζεσθε: Vetus interpres, decernitis, quod non probo. Est enim δογματίζεσθαι passiue accipiendum, neque hic significat decernere. Itaque suspicatur Erasmus eum legisse δογματίζεστε, ut & Tertullianum, qui conuertit, sententiam fertis. Sed ne Erasmi quidem uersio mihi satisfacit qui interpretatur, decretis tenemini. Neque enim usquam reprehenduntur Colossenses quòd pseudapostolis essent obsequuti, sed contrà laudatur eorũ constantia & politia suprà uersu 5. admonentur tamen ut sibi caueant ab ijs qui iam eos erant aggressi. δογμάτων uerò appellatione traditiones procul dubiò intelligit cum ipsis cæremonijs Legis coniunctas, traditiones, inquam, in delectu ciborum & pollutionibus istas, quarum sæpe fit mentio in Euangelio, & quarum pleni sunt Thalmudici. C

21 Ne attigeris μὴ ἅψῃ. Verba sunt pseudapostoloum μιμητικῶς expressa à Paulo. Itaque Ambrosius procul dubio aberrat à scopo, (quod & annotauit Erasmus) hunc locum ita explicans, & passim etiam citans, quasi Paulus ista in illorum persona non loquatur, sed ab omni specie rerum mundanarum deterreat.

22 Quæ omnia ipso usu pereunt ἅ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει. Vulgata ad uerbum, Quæ sunt omnia in interitum ipso usu. Erasmus uerò τῇ ἀποχρήσει conuertit abusu: rectè quidem, & ex iurisconsultorum distinctione, qui abusum proprie in ijs constituunt quæ usu consumuntur, id est quorum usus in ipsa consumptione positus est. Sed tamen ut omnem uitarem amphiboliam, usum dicere malui: quum sic etiam loquantur ipsi iurisconsulti. Græca scholia mẽtionem faciunt τῶν ἀφειδούντως. ut fortasis legerint, τῇ ἀποχρήσει. Colligit autem Paulus ex rerum istarum natura, in ijs positum non esse regnum Dei, sicut & alibi sæpe. Vbi igitur quadragesimalis, & sextæ feriæ, piscium esus, quæ nonnullos iam pridem non pudet ad Apostolos referre? Neque nos tamen piscium esum, sed impietatem eorum damnamus qui istas tam diserte damnatas hominum traditiones Christi beneficio adiungunt.

Præscripta ex mandatis, &c. κατὰ τὰ ἐντάλματα. Quod suppleui nemo non uidet prorsus congruere, ac etiam requiri, ut plana sit sententia. Alludit autem Paulus ad locum Esaiæ 29. d. 13, ex cuius collatione intelligi potest quàm firmum sit hoc argumentum.

23 Opinionem λόγον, Id est uidentur quidem exquisita quædem res esse: ut quũ dicitur aliquis esse præclara existimatione, uel contra nullo numero esse. Nam hæc omnia etiam significat λόγος. Erasm. uerbo tenus speciem interpretatur. putat enim λόγον hoc loco sonare sermonem aut uerba, ut opponatur rei.

Sapientiæ σοφίας. i. excellentis cuiusdam doctrinæ, & è cœlo potius allatæ q̃ cõsilio humano excogitatæ. Sic. n. solet sapientiæ nomen Paulus usurpare. & quàm hoc uerum sit quod hic dicitur, mox ab Apostoli obitu res ipsa ostendit, mũdo intra aliquot annorum spatium, ita monasticarum, id est diabolicarum quarundem præscriptionum præstigijs fascinato, ut incredibilia uideri possint quæ de istis nugis sunt perscripta, nisi succedens Franciscus & Dominicus, & nuper etiam Iesuitæ illa omnia confirmassent, adeò quidem ut Franciscum Iesum typicũ (proh insanam blasphemiam) etiamnum hodie publicè decantẽt. In cultu uolunt. ἐν ἐθελοθρησκείᾳ. Vulg. in superstitione. Eras. per superstitionem. Ac uerum quidẽ est nihil aliud hæc fuisse quàm manem atque adeò impiam superstitionem: sed tamen nõ describit his uerbis Paulus qualia hæc reuera fuerint, sed qualia esse uisa sint, & quos pietatis colores habuerint: nempe uoluntarij cultus, summæ summissionis, deniq; neglectus corporis. Itaque hic primus est color humanæ superstitionis: quasi scilicet homines ultrò etiã plus præstent, quàm teneantur, & perfectiorem quandam uiam insistant, non contenti Legem Dei impleuisse. Hinc nata sunt opera supererogationis, & redempta quibusuis opibus merita monachoum. Alludit autem Paulus ad uoluntarias oblationes quas Hebræi נדבות appellant: quarum tamen longè alia ratio fuit, quum nec in doctrinã nec in ritibus quicquã uel mutare, uel addere, uel detrahere licuerit, nisi uiolato Dei uerbo: quod Pharisæis Christus exprobrauit. Et summiss. καὶ ταπεινοφροσύνῃ. Secundus color. quòd ista uideantur homines ad incredibilem quandam deiectionem & summissionem assuefacere: quum nullum inueniri possit nomen quo tam superba ista supererogatio uel potius superarrogantia possit explicari. Vulg. & humilitate. Eras. & humilitate animi.

Et in eo quòd corpori non parcant καὶ ἀφειδίᾳ σώματος. Sic necessariò conuerti ut Pauli sententiam planius exprimerem. Vulg & non ad parcendum corpori, addita negante particula, repugnante sententia & Græcorum codicum fide. Erasm. Et læsionem corporis. Quis porrò tam est hæbes, ut non uideat hoc in loco monachorum regulas & pseudapostolicas traditiones graphicè ab Apostolo describi? Non *tamen sunt* ullius pretij οὐκ ἐν τιμῇ τινι. Vsitatum est Hebræis subaudire aduersatiuam particulam, ut Psal. 119. uer. 141. & 157, & Iohan. 9. f. 30. Liquet autem ex præcedente μὲν omninò subaudiendam esse aduersatiuam, in hoc quidem dicendi genere, ubi contraria comparãtur. Contraria autem uoco ὄλα ἐν τιμῇ τιθεῖσι τιμῆς ἀθετήσεις ἔνιοι, id est nullius pretij nec dignitatis esse, & λόγον ἔχειν σοφίας, id est pro sapientia æstima ri, siue sapientiæ numero & loco haberi. Ait ea igitur dixit Paulus quid iudicet mundus de istiusmodi præceptis hominũ proposita una specie, nempe ciborum delectu: nunc uerò quod sit rectum de ijs iudicium ostendit, nempe ista nullius esse pretij, quorum tamen splendor maximus esse uideatur. Scio tamen hunc locum aliter solere explicari: sed hanc sententiam mihi uidetur potissimùm tum ipsa constructionis ratio, & uerborum quoq; proprietas, quam quam nemini præiudicium affero. *Quum* ad ea *spectent* quibus farcitur caro. πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. D

Id est

A id est, quum in cibo & potu sita sint, in quibus non est positum regnum Dei, sed in illis potius quæ ad Spiritus alimentum & ad uitã æternã referũtur, Rom. 14.c.17, 1.Cor.6.c.13, 8.c.8. Sũt igitur istæ potius sumptuariæ leges, nõ aũt de pietate ac religione 1.Tim.4.c.7.& 8. Ergo, ut ad uerba ipsius cotextus uentã, quũ hoc subijciat ꝓ ratione cur ista nullius sint dignitatis, supplẽdũ est particip. ὄντα, uel σωζόμενα, quæ eclipsis nõ magis est uiolẽta q̃ si Latine dicas, nihil ad rẽ. sub. primet. Appellatione aũt τῆς πλησμονῆς no intelligit actio. i. expletio seu fartura, sed passiua significatione idipsũ quo farciẽd⁹ est uẽter, uti sæpe solẽt, præsertim apud Hebræos hæc nomina usurpari. Deniq; in nomine carnis tacita est antithesis Spiritus, & prẽstationis illius, nẽpe Spiritualis uitæ, quã illi iactabãt. Ideo malui carnẽ quã corpus interpretari. Hæc igitur est, ut opinor, plana & apposita explicatio huius loci alioquin perobscuri. Sic autem interpretatus est Vetus interpres, non in honore aliquo ad saturitatẽ carnis. Eras. uerò, nõ per honorẽ aliquã ad expletionẽ carnis. Quidã deniq; immodica sua licentia usus, hæc infarsit superiori uersiculo, quasi scriptũ sit ἃ ἐστι πάντα εἰς φθορὰν τῇ ἀποχρήσει, ὅτι γὰρ τιμῇ τινι πρὸς πλησμονὴν τῆς σαρκός. i. ut ipse interpretatur, quorum omnium is usus est, ut usu pereant, & ad corporis expletionẽ pertineãt, nõ ut in aliquo sint honore. Mirabile sane hyperbaton, & quod nulli nisi peruersissimi iudicij homini uenire in mentem potuit. Quomodo uerò cohærebunt sequentia, optime nimirum, si suppleueris quiduis ex arbitrio. Ista uerò, inquit, placita sunt (ubi uerò ista in Græco contextu) ex hominum præceptis atq; doctrinis, quæquidem sunt eiusmodi ut rationẽ habeãt sapiẽtiæ, ob religionis speciẽ, (ἐν ἐθελοθρησκείᾳ) atq; modestia, & corporis uexationẽ seuerã. Hoc uerò utrum est ex Græco conuertere, an peruertere?

ΚΕΦΑΛ. γ.

Εἰ οὖν συνηγέρθητε τῷ χριστῷ, τὰ ἄνω ζητεῖτε, 1
ὅπου ὁ χριστός ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ καθήμενος·
τὰ ἄνω φρονεῖτε, μὴ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς. 2
ἀπεθάνετε γάρ, καὶ ἡ ζωὴ ὑμῶν κέκρυπται σὺν 3
τῷ χριστῷ ἐν τῷ θεῷ.
B ὅταν ὁ χριστὸς φανερωθῇ, ἡ ζωὴ ἡμῶν, τότε καὶ 4
ὑμεῖς σὺν αὐτῷ φανερωθήσεσθε ἐν δόξῃ.
νεκρώσατε οὖν τὰ μέλη ὑμῶν τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, 5
πορνείαν, ἀκαθαρσίαν, πάθος, ἐπιθυμίαν κακήν,
καὶ τὴν πλεονεξίαν, ἥτις ἐστὶν εἰδωλολατρία,
δι' ἃ ἔρχεται ἡ ὀργὴ τοῦ θεοῦ ἐπὶ τοὺς 7
υἱοὺς τῆς ἀπειθείας,
ἐν οἷς καὶ ὑμεῖς περιεπατήσατέ ποτε, ὅτε ἐζῆτε 6
ἐν αὐτοῖς.
νυνὶ δὲ ἀπόθεσθε καὶ ὑμεῖς τὰ πάντα, ὀργήν, 8
θυμόν, κακίαν, βλασφημίαν, αἰσχρολογίαν ἐκ τοῦ
στόματος ὑμῶν.
μὴ ψεύδεσθε εἰς ἀλλήλους, ἀπεκδυσάμενοι τὸν 9
παλαιὸν ἄνθρωπον σὺν ταῖς πράξεσιν αὐτοῦ,
καὶ ἐνδυσάμενοι τὸν νέον τὸν ἀνακαινούμενον 10
εἰς ἐπίγνωσιν κατ' εἰκόνα τοῦ κτίσαντος αὐτόν,
ὅπου οὐκ ἔνι Ἕλλην καὶ Ἰουδαῖος, περιτομὴ καὶ ἀκρο- 11
C βυστία· βάρβαρος, Σκύθης· δοῦλος, ἐλεύθερος·
ἀλλὰ τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός.
ἐνδύσασθε οὖν, ὡς ἐκλεκτοὶ τοῦ θεοῦ, ἅγιοι καὶ ἠ- 12
γαπημένοι, σπλάγχνα οἰκτιρμοῦ, χρηστότητα, τα-
πεινοφροσύνην, πραότητα, μακροθυμίαν,

CAP. III.

ITaque si resurrexistis cum Christo, superna quærite, ubi Christus est ad dexterã Dei sedẽs: 1
Superna curate, non terrestria. 2
Nam mortui estis, & uita uestra abscondita est cum Christo in Deo. 3
Quando Christus uita *illa* nostra patefactus fuerit, tum & uos cũ eo declarabimini glorioſi. 4
Mortificate igitur membra uestra terrestria, scortationem, impuritatem, mollitiem, cupiditatem malam, & auaritiam, quæ est idololatria: 5
Ob quæ uenit ira Dei in filios contumaces. 7
Quibus in *uitijs* & uos uersabamini quondã, quum uiueretis in ijs. 6
At nunc deponite & uos ea omnia, iram, excandescentiam, malitiam, maledicentiam, uerborum turpitudinem, ab ore uestro. 8
Ne mẽtiamini alius aduersus aliũ: quũ exueritis ueterem illum hominem cum factis ipsius. 9
Et indueritis nouum illum, qui renouatur ad agnitionem, secundum imaginem eius qui cõdidit ipsum. 10
Vbi non est Græcus & Iudæus, Circuncisio & Præputium, Barbarus, Scytha, seruus, liber: sed omnia & in omnibus Christus. 11
Sitis igitur induti (ut electi Dei sancti & dilecti) uiscеribus miserationum, benignitate, modestia, manſuetudine, lenitate: 12

IN CAPVT III.

1 Resurrexistis cum Christo συνηγέρθητε τῷ χριστῷ. De nouo fœdere & noua uita loquitur, ꝙ Spiritus Christi participes, non amplius sub mundi elementis uersemur, sed quasi translati iam simus in alteram illã uitã, ubi nec cibo nec potu egebimus, sed similes erimus angelis Dei. Laborandũ igitur ut quæ supersunt ueteris hominis reliquiæ, ui Spiritus ꝓfligẽtur, quẽ uobis largiri nõ potest esca uel potus: nõ aũt quærẽda in istis externis rebus pietas. Cohærẽt uerò inter se mori & resurgere cum Christo. i. Christi mortis participatione mortificari, peccato, mundo, Legis denique elementis, atq; adeò toti Legi, & resurrectionis Christi participatione uiuificari Deo, ut expositum est pluribus cap. 6. epist. ad Rom.

3 Mortui estis ἀπεθάνετε. Repete cum Christo, ἀπὸ τοῦ λοιποῦ. 4 Glorioſi ἐν δόξῃ. Vulg. & Erasmus, in gloria, obscurè. Est autem Hebraismus, quem exposuimus 1.Corin.15.f.42. 5 Mortificate νεκρώσατε. i. omnem uim ac uigorem extinguite naturæ illius deprauatæ, quæ uos deorsum trahit, & prauos illos motus Spiritui repugnãtes in uobis ciet. Hos autem motus & cupiditates eleganter uocat membra, quibus scilicet uetus homo. i. ratio ac uolũtas hominis deprauata, perinde utitur ac corpus membris: utpote quæ ipsius etiam corporis membra secum rapiant. Vide Rom.6.b.12. Mollitiẽ πάθος. Sic uocat molles & effœminatos, qui & pathici dicti sunt. Horat. Cum grege turpium Morbo uirorum. Quẽ locum perappositè citauit Erasmus. Vulg. libidinẽ. Idololatria εἰδωλολατρία. Vide Ephes.5.a 5. 6 Venit ἔρχεται. Id est uenire solet. Vide Ephes.5.a.6. 7 Quibus in *uitijs* ἐν οἷς. Quid sit ambulare seu uersari in peccatis, diximus Ephes.2.a.2. distinguuntur autẽ hoc in loco Ambulare & Viuere, ita ut hoc posterius indicet naturæ habitum, illud uerò ἐν ὀργαῖς ipsum. Vide Act.8.d.23. Eras. uero manifestè deprauauit sententiã, quũ ἐν οἷς ad homines referret. Vertit enim, inter quos, quũ sententia ipsa minimè sit ambigua. 6 Ea omnia τὰ πάντα. Articulus uim habet αὐταφορικὸν, ideoq; non fuit prætermittendus. Excandescentiã θυμὸν Vulg. & Eras. indignationẽ. Quomodo uerò distinguant ὀργὴ & θυμὸς diximus Eph.4.c.23, ita qdẽ ut decrescere uideat oratio: sed hoc cauere nõ fuit Apostolo ꝓpositũ. Veterẽ, &c. τὸν παλαιὸν ἄνθρωπον. Vide Ro.6.a.6. 10 Ad agnitionẽ εἰς ἐπίγνωσιν. Finis, aut si malimus, materia ipsius regenerationis ita significatur. Loquitur. n. de agnitione efficaci, ut definitur 1.Iohã.2.a.3.& 4. Secundũ imaginẽ κατ' εἰκόνα. Vide Ephes.4.f.24.

12 Sitis induti ἐνδύσασθε. i. ornati estote, ita ut nunquã exuatis. Vide Rom.13.d.14, Vt ὡς. Vide 2.Cor.2.d.17. Viscer. σπλάγχνα. i. tenerrimis illis affectib. Vide Luc.1.g,7.8. Miserat. οἰκτιρμῶν. i. summæ misericordiæ. Vide 2.Cor.1.a 3

Tolerantes alij alios, & condonantes uobis mutuò, si quis adūersus aliquē habuerit querelā: ficut & Christus cōdonauit uobis, ita & uos,

Super omnia autem hæc *induti sitis* charitate, quæ est compages perfectionis.

Et pax Dei imperet in cordibus uestris, ad quam & uocati estis in unum corpus: & gratio si estote.

Sermo Christi inhabitet in uobis largè cum omni sapientia, docendo, & commonēdo uos mutuò, psalmis, hymnis & cātionibus spiritualibus, cum gratia canētes in corde uestro Dño.

1.Cor. 10. g.31. Et quicquid egeritis sermone, aut facto, in nomine Iesu *facite*, gratias agentes Deo & Patri per eum.

Ephes. 5.e. 21 Vxores, subiectæ estote proprijs uiris, ut cōuenit in Domino.

1.Petr.3.a.1 Viri, diligite uxores, & ne sitis amaruléti aduersus eas.

Ephe.6.a.1 Filij, auscultate parentibus in omnibus: hoc enim gratum est Domino.

Patres, ne irritetis liberos uestros: ne desponde ant animum.

Ephes. 6.a. 5. tit.2.c 9. 1.pet.2.c. 18 Serui, auscultate per oía iis qui domini sunt secundum carnem, non obsequijs adoculū exhibitis, ut qui hominibus placere studēt, sed cū simplicitate cordis timentes Deum.

Et quicquid feceritis: ex animo facite, tanquam Domino & non hominibus:

Sciētes quòd à Domino recipietis mercedē hæreditatis: nam Domino Christo seruitis.

Qui uerò iniuriā intulerit, reportabit iniuriā quam intulerit: neque est personarū respectus.

13 ἀνεχόμενοι ἀλλήλων, καὶ χαριζόμενοι ἑαυτοῖς A
ἐάν τις πρός τινα ἔχῃ μομφήν· καθὼς καὶ ὁ χριστὸς
ἐχαρίσατο ὑμῖν, οὕτω καὶ ὑμεῖς.

14 ἐπὶ πᾶσι δὲ τούτοις τὴν ἀγάπην, ἥτις ἐστὶ σύν-
δεσμος τῆς τελειότητος.

15 καὶ εἰρήνη τοῦ θεοῦ βραβευέτω ἐν ταῖς καρ-
δίαις ὑμῶν, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθητε ἐν ἑνὶ σώματι, καὶ
εὐχάριστοι γίνεσθε.

16 ὁ λόγος τοῦ χριστοῦ ἐνοικείτω ἐν ὑμῖν πλουσίως, ἐν
πάσῃ σοφίᾳ, διδάσκοντες καὶ νουθετοῦντες ἑαυτούς,
ψαλμοῖς καὶ ὕμνοις καὶ ᾠδαῖς πνευματικαῖς ἐν
χάριτι ᾄδοντες ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν τῷ κυρίῳ·

17 καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε ἐν λόγῳ, ἢ ἐν ἔργῳ,
πάντα ἐν ὀνόματι κυρίου Ἰησοῦ, εὐχαριστοῦντες
τῷ θεῷ καὶ πατρὶ δι' αὐτοῦ.

18 αἱ γυναῖκες ὑποτάσσεσθε τοῖς ἰδίοις ἀνδράσι,
ὡς ἀνῆκεν ἐν κυρίῳ.

19 οἱ ἄνδρες, ἀγαπᾶτε τὰς γυναῖκας, καὶ μὴ πι- B
κραίνεσθε πρὸς αὐτάς.

20 τὰ τέκνα, ὑπακούετε τοῖς γονεῦσι κατὰ πάντα.
τοῦτο γάρ ἐστιν εὐάρεστον τῷ κυρίῳ.

21 οἱ πατέρες, μὴ ἐρεθίζετε τὰ τέκνα ὑμῶν, ἵνα
μὴ ἀθυμῶσιν.

22 οἱ δοῦλοι, ὑπακούετε κατὰ πάντα τοῖς κατὰ σάρ-
κα κυρίοις, μὴ ὀφθαλμοδουλείαις, ὡς ἀνθρωπάρε-
σκοι, ἀλλ' ἐν ἁπλότητι καρδίας, φοβούμενοι τὸν θεόν.

23 καὶ πᾶν ὅ, τι ἂν ποιῆτε, ἐκ ψυχῆς ἐργάζεσθε,
ὡς τῷ κυρίῳ, καὶ οὐκ ἀνθρώποις,

24 εἰδότες ὅτι ἀπὸ κυρίου ἀπολήψεσθε τὴν ἀνταπόδο-
σιν τῆς κληρονομίας· τῷ γὰρ κυρίῳ Χριστῷ δουλεύετε·

25 ὁ δὲ ἀδικῶν κομιεῖται ὃ ἠδίκησε, καὶ οὐκ ἔστι προ-
σωπολημψία.

13 Vobis mutuò *ἑαυτοῖς*. Vide Ephes. 4.g.32. Sic etiam manifestè accipitur infrà uers.16. 14 Compages perfectionis *σύνδεσμος τῆς τελειότητος*. uinculum quo omnia hominum inter se officia continentur ac cohærēt. Ergo, inquit sophista, Charitate iustificamur. Sed quis sani cerebri esse putet eum qui sic argumentetur? 15 Imperet *βραβευέτω*. i. omnia regat ac moderetur. ut ille apud Virgil. *βραβεύοντας*, -producere longius iras, Et fæuire animis Entellum haud passus acerbis: sed finem impositi pugnæ. Liceat enim hic nobis sacra cum profanis comparare. quandoquidē Paulum non puduit ab his rebus translationem sumere. Quum igitur in perpetuo quodam certamine uersemur, uult in animis nostris sedentem pacem Dei, tanquam agonotheten seu brabeuten, omnes affectus in officio continere: ut uerè pacem Dei. i. concordiam auspicijs Dei initam, colamus, ut unanimes tandem ex superata carne palmā referamus. Vulgata, exultet, ut mihi uideatur existimasse *τὸ βραβεύειν* id esse quod in uernaculo nostro sermone dicimus uerbum è uerbo *brauer*. Erasmus, palmam ferat. Ego uerò, ut dixi supra 2.c.18, *τὸ βραβεύειν* nusquam legi, proprie nisi de ipsis agonothetis dictum: ad quorum munus mihi quidem proximè accedere uidentur ij quos uulgò uocant in singularibus certaminibus, *mareschaux du camp*. In unū corpus *ἐν ἑνὶ σώματι*. Id est in unum corpus Dei beneficio coniuncti, ut alij alijs membrorū instar adessetis. Vide 1. Corint. 12.b.12.& 13. Gratiosi *εὐχάριστοι*. uel, ut Vulgata & Erasmus, grati. quanquū illud malo. Videtur enim ad morū suauitatem potius referri, ut ij sunt quos Hebræi גרצים uocant. 16 Sermo Christi *ὁ λόγος τοῦ χριστοῦ*. i. Euangelij doctrina. Largè *πλουσίως*. Vulg. abundanter. Erat. opulentè. Alibi autem diximus omnem copiam & affluētiam ita significari. Docendo *διδάσκοντες*. Vulg. docentes. Erasm. Doceteque. Sunt autem hæc participia posita perinde ut apud Hebræos infinitus modus, & apud Latinos gerundi modus: ideoq; nulla est habita casus ratio, ut 2. Cor. 9. c.11,& d.13.& Marc.12.g.40. ubi de hac formula diximus, apud Homerum etiam usitata & alios scriptores, ut annotat Eustathius lib. Iliad. *β* & *π*. Vos mutuò *ἑαυτούς*. Vulg. uosmetipsos. Vide Ephes. 4.g.32. Psalmis, hymnis, & cantionibus, *ψαλμοῖς, καὶ ὕμνοις, καὶ ᾠδαῖς*. Psalmos puto dici quos uocant Hebræi מזמורים & hymnos, quos תהלים at cantica quæ שירים. Psalmos autē uocat quascunq; cationes uarijs argumentis scriptas. Nam & querelæ, & narrationes, & postulationes in psalmis referuntur. At hymni solas laudes continent. Cantica uerò dicuntur peculiares quædam & magis artificiosæ cantiones, quæ & ipsæ laudes cōplectebātur, sed angustiore quadam forma quàm psalmi aut hymni, ut licet ex exēplis cognoscere. Cum gratia *ἐν χάριτι*. Vulg. in Gratia i. quod se utilitate commendet, ut eo nomine gratiā mereatur ab auditorib. ut Ephes. 4.g.29. In corde uestro *ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν*. Vide Ephes. 5.d.19. 17 In nomine *ἐν ὀνόματι*. i. in uocato Christi nomine, uel, in Christi laudem ac gloriam. Quod autem addidit *δι αὐτοῦ* per eum, diligēter notādum est, ut sciamus Deum frustrà coli, nisi Christus Mediator interueniat. 18 In Domino *ἐν κυρίῳ*. i. perinde, uel quatenus iubet Dominus, qui hanc *σύνταξιν* & *οἰκονομίαν* distribuit. Itaque aberrant omnes mariti & uxores à scopo, quicunq; Deū sibi in Christo non proponūt in amādo: quod non agnuit philosophia. 20 In omnibus *κατὰ πάντα*. Repete *ἀνὸ τῷ κυρίῳ* in Domino, ut Ephes. 6.a.1, quod etiam statuendum est in proximo uersiculo. 22 Secundum carnē *κατὰ σάρκα*. Hæc exposuimus Ephes. 6.a.5.& 6. 24 Mercedē, &c. *τὴν ἀνταπόδοσιν* pro eo quòd dominis rectè parueritis, tempus erit quū ex seruis filios uos esse factos re ipsa cognoscetis, quū scilicet cælestis illius hæreditatis eritis participes. Nomē autem *τῆς κληρονομίας*, oēm meriti rationem tollit, quū ex gratuita adoptione pendeat, nec quo iure quæratur hæreditas, sed ad quos spectet differat hoc in loco Apostolus. 25 Qui uerò, &c. *ὁ δέ*, &c. Hoc ego accipio cum doctissimo C

interprete, ut in iniquos dominos dictum, quorũ iniurias libentius ferẽt serui, si intellexerint se Dominũ habere iniuriarũ suarũ uindicem, non minus quàm reges & imperatores. Neq; enim est in Christo dominus aut seruus. quod tamẽ quomodo sit accipiendum, uel ex hoc loco satis apparet, aduersus furiosos istos qui omnẽ σύγχυσιν perturbant. Vetus interpres ὁ γὰρ qui enim. Iniuriam quam intulerit ὃ ἠδίκησε. i. iniuriæ suæ mercedem, ut Ephes. 6. b. 8.

ΚΕΦ. δ.

Οἱ κύριοι, τὸ δίκαιον καὶ τὴν ἰσότητα τοῖς δούλοις παρέχεσθε, εἰδότες ὅτι καὶ ὑμεῖς ἔχετε κύριον ἐν οὐρανοῖς.

τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε, γρηγοροῦντες ἐν αὐτῇ ἐν εὐχαριστίᾳ,

προσευχόμενοι ἅμα καὶ περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ θεὸς ἀνοίξῃ ἡμῖν θύραν τοῦ λόγου, λαλῆσαι τὸ μυστήριον τοῦ χριστοῦ, (δι' ὃ καὶ δέδεμαι,)

ἵνα φανερώσω αὐτό, ὡς δεῖ με λαλῆσαι.

ἐν σοφίᾳ περιπατεῖτε πρὸς τοὺς ἔξω, τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι.

ὁ λόγος ὑμῶν πάντοτε ἐν χάριτι, ἅλατι ἠρτυσμένος, εἰδέναι πῶς δεῖ ὑμᾶς ἑνὶ ἑκάστῳ ἀποκρίνεσθαι.

τὰ κατ' ἐμὲ πάντα γνωρίσει ὑμῖν Τυχικὸς ὁ ἀγαπητὸς ἀδελφὸς, καὶ πιστὸς διάκονος, καὶ σύνδουλος ἐν κυρίῳ,

ὃν ἔπεμψα πρὸς ὑμᾶς εἰς αὐτὸ τοῦτο, ἵνα γνῷ τὰ περὶ ὑμῶν, καὶ παρακαλέσῃ τὰς καρδίας ὑμῶν,

σὺν Ὀνησίμῳ τῷ πιστῷ καὶ ἀγαπητῷ ἀδελφῷ, ὅς ἐστιν ἐξ ὑμῶν· πάντα ὑμῖν γνωρίσουσι τὰ ὧδε.

ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἀρίσταρχος ὁ συναιχμάλωτός μου, καὶ Μάρκος ὁ ἀνεψιὸς Βαρνάβα (περὶ οὗ ἐλάβετε ἐντολάς· ἐὰν ἔλθῃ πρὸς ὑμᾶς, δέξασθε αὐτόν·)

καὶ Ἰησοῦς ὁ λεγόμενος Ἰοῦστος, οἱ ὄντες ἐκ περιτομῆς, οὗτοι μόνοι συνεργοὶ εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, οἵτινες ἐγενήθησάν μοι παρηγορία.

ἀσπάζεται ὑμᾶς Ἐπαφρᾶς, ὁ ἐξ ὑμῶν δοῦλος Χριστοῦ, πάντοτε ἀγωνιζόμενος ὑπὲρ ὑμῶν ἐν ταῖς προσευχαῖς, ἵνα στῆτε τέλειοι καὶ πεπληροφορημένοι ἐν παντὶ θελήματι τοῦ θεοῦ.

μαρτυρῶ γὰρ αὐτῷ, ὅτι ἔχει ζῆλον πολὺν ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ τῶν ἐν Λαοδικείᾳ, καὶ τῶν ἐν Ἱεραπόλει.

ἀσπάζεται ὑμᾶς Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός, καὶ Δημᾶς.

ἀσπάσασθε τοὺς ἐν Λαοδικείᾳ ἀδελφοὺς, καὶ Νυμφᾶν, καὶ τὴν κατ' οἶκον αὐτοῦ ἐκκλησίαν.

καὶ ὅταν ἀναγνωσθῇ παρ' ὑμῖν ἡ ἐπιστολή, ποιήσατε ἵνα καὶ ἐν τῇ Λαοδικέων ἐκκλησίᾳ ἀναγνωσθῇ, καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας ἵνα καὶ ὑμεῖς ἀναγνῶτε.

καὶ εἴπατε Ἀρχίππῳ· Βλέπε τὴν διακονίαν, ἣν παρέλαβες ἐν κυρίῳ, ἵνα αὐτὴν πληροῖς.

CAPVT IIII.

VOs domini, æquitatem & æquabilitatẽ seruis exhibete: sciẽtes quòd & uos habeatis Dominum in cœlis. Deut. 10. c. 17, sapi. 6. b. 8 eccli. 35. b.

2 In precibus perdurate, inuigilantes ijs cum gratiarum actione: 16. rom. 12. b. 11.

3 Orantes simul & pro nobis, ut Deus aperiat nobis ostium sermonis, ut loquamur mysteriũ Christi, ꝓpter quod & uinctus sum. Galat. 2. b. 6. ephe. 6. b. 9 Luc. 18. a. 1

4 Vt *inquam* illud *ita* patefaciã, ut oportet me loq. 1. thes. 5. c. 17.

5 Sapiẽter uos gerite erga extraneos, opportunitatem redimentes.

6 Sermo uester semper cum gratia *sit* sale conditus, ut sciatis quomodo oportet uos unicui que respondere. *Sermo.*

7 Res meas omnes notas uobis faciet Tychicus, dilectus frater, & fidus minister, & cõseruus in Domino.

8 Quem misi ad uos ad hoc ipsum ut cognoscat res uestras, & consoletur corda uestra:

9 Cũ Onesimo fido & dilecto fratre, qui est ex uobis. Oia *igitur* uobis exponẽt quę hîc agũtur.

10 Salutat uos Aristarchus meus in captiuitate socius, & Marcus cõsobrinus Barnabæ (de quo ac cepistis mãdata, Si uenerit ad uos, excipite eũ:) *Aristarchus. Marcus.*

11 Et Iesus qui uocatur Iustus: qui sunt ex Circũcisione. hi soli adiutores in regno Dei, fuere mihi solatio.

12 Salutat uos Epaphras, qui ex uobis est, seruus Christi, semper decertans pro uobis in precationibus, ut stetis perfecti & completi in omni uoluntate Dei.

Testimoniũ enĩ phibeo, ꝙ multo uestri zelo ardeat, & eorũ ꝙ sũt Laodiceę, & eorũ ꝙ Hierapoli

14 Salutat uos Lucas medicus, & Demas. 2. Tim. 4. c 11.

15 Salutate frates qui sunt Laodiceæ, & Nymphan, & Ecclesiam quæ in domo illius est.

16 Et quũ perlecta fuerit apud uos epistola, facite ut & in Laodicẽsiũ Ecclesia recitẽt: & eã quę scripta est ex Laodicea, ut uos quoq; legatis.

17 Et dicite Archippo, Vide ut ministeriũ quod accepisti in Domino, impleas. *Archippus*

IN CAPVT IIII.

3 Ostium serm. τὴν θύραν τοῦ λόγου. i. os apertũ & liberũ ad prædicandũ Euangeliũ. ut Ephes. 6. d. 19. 4 Vt oportet ὡς δεῖ. Quæ sit uis hoc in loco uerbi oportet, ostẽdit ipse Apost. 1. Cor. 9. c. 16. 5 Sapiẽter ἐν σοφίᾳ. i. considerate ac circũspectè. Multæ. n. causæ sunt cur cũ illis potissimũ prudẽter & sapiẽter agere oporteat, qui nondũ accesserũt ad Euange-

Opportun. redim. τὸν καιρὸν ἐξαγοραζόμενοι. Vide Ephes. 5. d. 16. Cũ gratia ἐν χάριτι. i. ad cõmodũ ꝓximi cõparatus, ut diximus suprà 3. c. 16. Sale conditus ἅλατι ἠρτυσμένος. Huic opponitur sermo putris & corruptus, de quo meminimus suprà Ephes. 4. f. 29. 10 De quo περὶ οὗ. Ambiguum est, ad Barnabã, an ad Marcũ hæc oratio referatur. Excipite δέξασθε. Vel, δέξασθαι, ut excipiatis, si cõiungas cũ ἐλάβετε. quod meritò ꝓbatur doctissimo interpreti, ut exprimat quæ sint illa mãdata. 11 Hi soli οὗτοι μόνοι. Certe uel magna hîc fit Petro iniuria, uel Romę tum nõ erat. Vbi ergo illi 25. anniqui bus Romæ sedit? In regno Dei εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. Id est in Euangelio, ut 2. Corint. 8 c. 18, & Philipp. 2. c. 22. Verè enim regnat Deus per Euangelium. 13 Laodiceæ ἐν Λαοδικείᾳ. Vide suprà 2. a. 1. 15 Ecclesiam ἐκκλησίαν. Erasmus, cõgregationem. Vide Rom. 16. a. 5, & 1. Cor. 16. d. 19. 16 Ex Laodicea ἐκ Λαοδικείας. Qui putant significari epistolam ad Timotheum priorem, uel ea ratione hallucinãtur, quòd satis appareat ex ijs quæ scripta sunt suprà 2. a. 1, Paulũ hanc Laodiceam non inuisisse. Sed multo fœdius errarunt qui ex hoc loco suspicati sunt quandam fuisse epistolam Pauli ad Laodicenses scriptam: quia nimirũ Vetus interpres conuertit τὴν ἐκ Λαοδικείας, eam quæ est Laodicensium: quũ potius significet Paulus epistolã aliquam ad se missam Laodicea, aut potius qua responsuri essent Laodicenses! Colossensib.

Salutatio, mea manu Pauli. Memores sitis 18 uinculorũ meorũ. Gratia *sit* uobiscũ. Amen.
Scripta est ad Colossenses Roma per Tychicum, & Onesimum.

18 ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ παύλου. μνημονεύετέ A
μου τῶν δεσμῶν. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.
Πρὸς κολοσσαεῖς ἐγράφη ἀπὸ ῥώμης, διὰ τυχικοῦ καὶ
ὀνησίμου.

Vetus tamen est hic error & epistola illa ad Laodicenses iampridem fuit ementita, utpote quam citet Epiphanius aduersus Marcionistas. 18 Gratia ἡ χάρις.. Vetus interpres addit, Domini nostri Ἰησοῦ κυρίου ἡμῶν.

EPISTOLA PAVLI AD Thessalonicenses prima.

Παύλου ἀποστόλου πρὸς θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ πρώτη.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

PAulus & Siluanus & Timotheus 1 Ecclesiæ Thessalonicensium, *quæ est* in Deo Patre, & Domino Iesu Christo, Gratia *sit* uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.

ΠΑΥΛΟΣ καὶ σιλουανὸς & τιμόθεος B
τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων, ἐν θεῷ
πατρὶ, καὶ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς
ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

Gratias agimus Deo semper de omnibus uo 2 bis, mẽtionẽ uestri faciẽtes in precibus nostris.

εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ πάντων ὑμῶν,
μνείαν ὑμῶν ποιούμενοι ἐπὶ τῶν προσευχῶν ἡμῶν,

Indefinenter memoria repetentes efficacẽ ue 3 strã fidem & laboriosã in charitatẽ, & toleran tem illam spem, in Domino nostro Iesu *sitam*, coram Deo & Patre nostro.

ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς
πίστεως, καὶ τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, καὶ τῆς ὑπομονῆς τῆς ἐλπίδος τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν,

Vt qui sciamus, fratres dilecti, à Deo *esse* uos 4 electos.

εἰδότες, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι, ὑπὸ θεοῦ τὴν C
ἐκλογὴν ὑμῶν,

Quoniã Euangeliũ nostrũ cõstitit apud uos 5 non loquutione duntaxat, sed etiãuirtute, cum in Spũ sancto, tũ in certa psuasione multa: sicut nostis quales fuerimus inter uos, uestra causa.

ὅτι τὸ εὐαγγέλιον ἡμῶν οὐκ ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς ἐν
λόγῳ μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐν δυνάμει, καὶ ἐν πνεύματι
ἁγίῳ, & ἐν πληροφορίᾳ πολλῇ, καθὼς οἴδατε οἷοι
ἐγενήθημεν ἐν ὑμῖν δι' ὑμᾶς.

Et uos imitatores nostri facti fuistis & Domi 6 ni, admisso sermone cum oppressione multa, cum gaudio Spiritus sancti:

καὶ ὑμεῖς μιμηταὶ ἡμῶν ἐγενήθητε, καὶ τοῦ κυ
ρίου, δεξάμενοι τὸν λόγον ἐν θλίψει πολλῇ, μετὰ χαρᾶς πνεύματος ἁγίου,

Adeò ut fueritis quasi exẽplaria omnibus 7 credentibus in Macedonia & Achaia.

ὥστε γενέσθαι ὑμᾶς τύπους πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν
ἐν τῇ μακεδονίᾳ καὶ τῇ ἀχαΐᾳ.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

3 Indefinenter memoria repetentes ἀδιαλείπτως μνημονεύοντες. Nonnulli coniungũt illud aduerbiũ cum præcedentibus, sed contra ueterũ codicũ fidẽ. Efficacẽ uestrã fidẽ ὑμῶν τοῦ ἔργου τῆς πίστεως. ἔργον uocat τὴν ἐνέργειαν, & ἔργου τῆς πίστεως & τῆς ἐνεργουμένης πίστεως dixit, Hebr. more: licut & τοῦ πόνου τῆς ἀγάπης pro τῆς κοπιώσης ἀγάπης. Vulg. memores operis fidei uestræ. Nam rectè, meo quidem iudicio, animaduertit in pnomine ὑμῶν no modò nodurã & insolentem, sed etiam elegãtem esse traiectionẽ. Maluit tamẽ Eras. ὑμῶν cõnectere cũ μνημονεύοντες, & subaudire εὐχὰς. D
Vertit enim, Memores uestri propter opus fidei. quod mihi uidetur multò durius quam sit illa traiectio. Tolerãtem, &c. τῆς ὑπομονῆς τῆς, &c. Non frustrã geminatus est articulus τῆς. deinde spem Christi patsiuẽ dixit, Hebræorum more, ut fidem Dei pro fide quæ Deo habetur, Mar. 11. c. 22, quod mihi uisum est hoc inloco paulò obscurius. Vulg. sustinẽtiæ spei Domini nostri Iesu Christi. Erasmus uerò paulò longius a uerbis recedẽs, quod permãsistis in spe Dñi nostri Iesu Christi.

Coram Deo ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ. Hoc connecto cum participio μνημονεύοντες. ut sit sensus, Quoties ad Deũ mentẽ attollunt, & quasi in eius conspectu uersantur. id est, quoties precantur, (precantur autẽ sine intermissione) toties illis in mentẽ uenire Thessalonicẽsiũ fidẽ, cęteraſq; sanctas uirtutes. Possimus tñ etiam cõnectere cũ pximis, ut illas uirtutes hoc quoq; argumẽto ueras ac uiuas esse significet. Hæc. n. est huius locutionis uis apud Hebræos, ut quod sincerè ac eleganter fit, dicatur coram Dño fieri. Vide Luc. 1. a 6. 4 A Deo *esse* uos electos ὑπὸ θεοῦ τὴν ἐκλογὴν ὑμῶν. i. τὴν ὑπὸ θεοῦ ἐκλογὴν ὑμῶν, subaudi γενομένην, ut sit ad uerbũ, electionẽ uestrã quæ facta est à Deo. Alioqui scripsisset παρὰ τοῦ θεοῦ, ut cõuertit Eras. à Deo electionẽ uestrã: quãuis quod ad sensum attinet, parũ sit discriminis. Vetus aũt interpres ὑπὸ θεοῦ cõiunxit cũ participio ἠγαπημένοι, ut ita conuertas, Scientes, fratres à Deo dilecti, electionẽ uestrã. Miror autẽ quid in mentẽ uenerit Erasmo, ut in participio εἰδότες putarit nõ esse seruatã rationẽ Grãmatices, quũ cõtrã omnia rectè cohæreãt, nẽpe cũ superiorib. participijs ποιούμενοι & μνημονεύοντες, ut omnia ad εὐχαριστοῦμεν referãt. Sed εἰδότες causã declarat huius tum gratiarum actionis, tum perpetuæ ipsorum recordationis, qa scilicet manifesta uidebãt electionis ipsorũ testimonia, q tam efficax fuisset apud eos prædicatio Euãgelii: quod & ipsum miror Erasmum non cognouisse. 5 Quoniam ὅτι. Vt uis huius argumẽti intelligat, cõfer quod scriptũ est Act. 13. g. 48. Simile est argumentũ 1. Cor. 1. a. 6. Euang. εὐαγγέλιον. i. prædicatio Euãgelij, ut sæpe iam annotauimus. Cõstitit apud uos ἐγενήθη εἰς ὑμᾶς. Vul. fuit ad uos. Eras. fuit erga uos. Vtrũq;, ut mihi uidetur, nimium est obscurè dictum. Argumẽtatur aũt Paulus à consequentibus. Est. n. in solis electis Euãgelii efficax ad salutẽ. Itaq; primũ omniũ dicit nõ fuisse nudã & inanẽ prædicationẽ Euãgelij apud Colossẽses, nec inania dũtaxat uerba effusa, sed efficacitatẽ maximã esse consequutã, ut 1. Cor. 4. d. 20. Eã aũt duabus rebus metitur, nẽpe donis illis Spiritus sancti, & certa persuasione quã in illorũ animis insedisse res ipsa ostẽdit, quũ alacribus animis crucẽ Dñi pertulerint. Hæc tñ fides quũ insigne sit Spiritus donũ (adeò quidẽ ut alia illa dona, nisi ex hoc fonte pficiscãt, Deo placere no possint: nec ualeat hoc argumentũ ab effectis nisi fundamẽto fidei substrato) potest illud ἐν πνεύματι ἁγίῳ, i. in Spiritu sancto, generaliter accipi: cuius tñ unũillud singulare & filijs Dei peculiare effectũ κατ' ἐξοχὴν exprimat, nẽpe πληροφορίαν.

A εἶα de qua diximus Luc.1.a.1, & Colos. 2.a.2. Est aũt hoc idoneis etiã scriptoribus familiare, ut quũ in genere aliquid dixerint, certã aliquã speciẽ aut partẽ quasi ex reliquorũ numero eximãt. ut in illo Virgil. Troas reliquias Danaũ atq; immitis Achillt. Tũ in certa persuat. &c. καὶ οὐ πληροφορίᾳ πολλῇ. Vulg. & in plenitudine multa, prius ineptè, quod tñ Aquinatẽ fefellit. Eras. perq; certitudinẽ multã. Ego malui certã persuationẽ dicere, quod certitudinis nomẽ nõ meminerim usquã legere apud idoneos authores. qua de re uide Luc.1..a.1, & Colos. 2.a.2. Sed & in eo plane dissentio à pleriſq; q πληροφορίαν referunt ad ipsam Pauli & aliorũ prædicationẽ, quæ certa adhibuerit argumẽta. Nã οὐ πληροφορήσει dicendũ fuisset.

6 Cum gaudio, &c. μετὰ χαρᾶς, &c.1. cum gaudio quod à Spiritu sancto promanat. 7 Exẽplaria τύπους. Id est, ut in uernaculo sermone dicimus *des patrons*. Vtit aũt plurali numero, ut significet tot fuisse ueluti cõstantiæ typos quot erant Thessalonicensium capita. Non recte igitur Vetus interpres conuertit forma, nec Eras. exemplo, singulari numero.

ἀφ' ὑμῶν γὰρ ἐξήχηται ὁ λόγος τοῦ κυρίου οὐ μόνον 8
ἐν τῇ Μακεδονίᾳ καὶ Ἀχαΐᾳ, ἀλλὰ καὶ ἐν παντὶ τόπῳ ἡ πίστις ὑμῶν ἡ πρὸς τὸν θεὸν ἐξελήλυθεν, ὥστε μοι χρείαν ἡμᾶς ἔχειν λαλεῖν τι·
αὐτοὶ γὰρ περὶ ἡμῶν ἀπαγγέλλουσιν ὁποίαν εἴσοδον ἔσχομεν πρὸς ὑμᾶς, καὶ πῶς ἐπεστρέψατε πρὸς τὸν θεὸν ἀπὸ τῶν εἰδώλων, δουλεύειν θεῷ ζῶντι καὶ ἀληθινῷ, 9
καὶ ἀναμένειν τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐκ τῶν οὐρανῶν, (οὗ ἤγειρεν ἐκ νεκρῶν) Ἰησοῦν τὸν ῥυόμενον ἡμᾶς ἀπὸ τῆς ὀργῆς 10
B τῆς ἐρχομένης.

ΚΕΦΑΛ. β.

Αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ἀδελφοί, τὴν εἴσοδον ἡμῶν τὴν πρὸς ὑμᾶς, ὅτι οὐ κενὴ γέγονεν. 1
ἀλλὰ προπαθόντες καὶ ὑβρισθέντες, καθὼς οἴδατε, ἐν Φιλίπποις, ἐπαρρησιασάμεθα ἐν τῷ θεῷ ἡμῶν λαλῆσαι πρὸς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ ἐν πολλῷ ἀγῶνι. 2
ἡ γὰρ παράκλησις ἡμῶν οὐκ ἐκ πλάνης, οὐδὲ ἐξ ἀκαθαρσίας, οὐδὲ ἐν δόλῳ. 3
ἀλλὰ καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ θεοῦ πιστευθῆναι τὸ εὐαγγέλιον, οὕτω λαλοῦμεν, οὐχ ὡς ἀνθρώποις ἀρέσκοντες, ἀλλὰ θεῷ τῷ δοκιμάζοντι τὰς καρδίας ἡμῶν. 4
οὔτε γάρ ποτε ἐν λόγῳ κολακείας ἐγενήθημεν, καθὼς οἴδατε, οὔτε ἐν προφάσει πλεονεξίας, (θεὸς μάρτυς·) 5
οὔτε ζητοῦντες ἐξ ἀνθρώπων δόξαν, οὔτε ἀφ' ὑμῶν, οὔτε ἀπ' ἄλλων. 6
δυνάμενοι ἐν βάρει εἶναι, ὡς Χριστοῦ ἀπόστολοι, ἀλλ' ἐγενήθημεν ἤπιοι ἐν μέσῳ ὑμῶν, ὡς ἂν τροφὸς θάλπῃ τὰ ἑαυτῆς τέκνα. 7

A Vobis enim nõ solum personuit sermo Domini in Macedonia & Achaia, uerũ etiam in omni loco fides uestra quæ est in Deum, dimanauit, ut necesse non habeamus loquiquicquam. 8
Siquidem ipsi de nobis annũtiant, qualẽ aditum habuerimus ad uos, & quomodo cõuersi fueritis ad Deũ relictis idolis, ut seruiretis Deo uiuo & uero. 9
Et expectaretis Filium eius è cœlis, quem suscitauit à mortuis, *nempe* Iesum qui liberat nos ab ira illa uentura. 10

CAP. II.

NAm ipsi nostis, fratres, aditum nostrum ad uos, non fuisse inanem. 1
Sed nos, quum antè afflicti fuissemus & contumeliis affecti, sicut nostis, Philippis: libertate usos in Deo nostro, ad loquendum apud uos Euangelium Dei, cum multo certamine. 2
Exhortatio enim nostra non fuit ex impostura, neque ex impuritate, neque cum dolo: 3
Sed sicut placuimus Deo *quibus* crederetur Euãgelium, ita loquimur nõ ut hominibus placentes, sed Deo qui approbat corda nostra. 4
Neq; enim unquam sermone assẽtatorio usi sumus, sicut nostis: nec auaritiæ causa quicquã prætexuimus: Deus testis est. 5
Neq; quærentes ex hominibus gloriam, nec à uobis, nec ab alijs: 6
Quũ possemus oneri esse, ut Apostoli Christi: sed fuimus placidi in medio uestri, ut si nutrix foueat suos fœtus. 7

8 Vt necesse, &c. ὥστε χρείαν, &c.1. etiam tacẽtibus nobis. 9 Ipsi αὐτοί. i. omnes credẽtes, ex uers. 7. uel quicũque usquã sunt. Accipiũtur. n. collectiuè regionũ nomina, pro ipsis regionum incolis, ut oẽs norunt. Relictis idolis. Vulg. & Erasmus, à simulachris. Ego studui amphiboliam quantumuis absurdam uitare. Deum autem uiuum idolis mortuis, uerùm idolis quæ nihil sunt nisi phantasmata inania opponit. 10 Ab ira illa uentura. Ne hic quidem frustrà repetitus est articulus. Iram autem accipit pro ultione seu uindicatione, qua Dominus iratus mundum tandem ulciscetur.

IN CAPVT II.

2 In Deo Id est Dei ope ac gratia fretos. 3 Ex impostura Vulg. de errore. sed perperam. De se enim loquuntur, non de Thessalonicensibus, nisi ex mutua relatione. Negãt enim se fuisse impostores, ac proinde deceptos illos fuisse.

Ex impuritate ἐξ ἀκαθαρσίας. id est ullo scelere aut maleficio. sicut apud Latinos Impurus, apud Græcos μιαρὸς accipitur pro scelerato. Alioquin ἀκαθαρσίαν ad libidinum spurcitiem solet Apostolus accommodare.

4 Sicut placuimus Deo καθὼς δεδοκιμάσμεθα ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Quod in eligendo placuit, hoc dicitur à nobis approbari. itaque δεδοκιμάσθαι nihil aliud declarat hoc in loco quàm ut idoneum & aptum factum sumi. Sed inter Dei & hominum iudicia hoc interest, quòd homines in eligendo spectant earum rerum qualitates quæ proponuntur: Deus uerò in seipso inuenit consilij sui rationem: quo fit ut quum ne ad cogitanda quidem quæ Dei sunt idonei simus, quos ipse primùm ad sanctas illas uocationes eligit, eos non inueniat, sed faciat idoneos. Itaq; hæc approbatio prorsus à Dei misericordia pendet, sicut ipse Apostolus explicat prima Corinthiorum 7.c.25. & δεδοκιμάσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ nihil aliud declarat quàm Deo placere, ideoq; gratis eligi. quod ut melius intelligeretur, actiuam locutionẽ usurpauit, quasi scripserit Paulus, καθὼς ἐδοκίμασεν ὁ θεὸς πιστεύειν ἡμῖν τὸ εὐαγγέλιον, ut Ro.1.d.27. itaq; τῷ δοκιμάζοντι respõdet hoc in loco uerbo Hebræo בחר aut התרצה. Qui approbat τῷ δοκιμάζοντι. Id est qui grata habet & accepta. Significant enim se uocationi suæ syncere respondere. 5 Vsi simus ἐγενήθημεν. Vulgata & Erasmus ad uerbum, fuimus. Atqui dandum aliquid fuit Latinæ linguæ consuetudini, in dicendi formula tam inusitata. Annotauimus autem peculiarem usum, eũq; diuersum uerbi γίγνεσθαι in hac epistola, ut suprà 1.b.5, & 6. & infrà uersu 7.8. & 10.

Nec auaritiæ causa quicquam prætexuimus ἔσχε οὐ προφάσει πλεονεξίας. Vulgata & Erasmus ad uerbum, nec in occasionem auaritiæ, ita obscurè ut uix intelligas.

7 Oneri

7 Oneri esse ἐν βαρει εἶναι. Eras. in dignitate esse, id est grauitatẽ aliquam Apostolicæ præstantiæ seruare, uti nũc fa- A
ciunt qui hoc obtentu ipsis Cæsaribus & Regibus imperãt. Sed sanè non uideo qui possit hæc interpretatio admitti. (vide annot. form.)

Ita *inquam* cupidi uestri, auebamus impertire uobis nó modò Euangeliũ Dei, sed etiã nostras ipsorũ animas, ꝓpterea ꝙ chari nobis essetis.

8 ὅτως ἱμειρόμενοι ὑμῶν, εὐδοκοῦμεν μεταδοῦναι ὑμῖν οὐ μόνον τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ καὶ τὰς ἑαυτῶν ψυχάς, διότι ἀγαπητοὶ ἡμῖν γεγόνατε.

Meministis enim, fratres, laboris nostri ac ærumnæ: nocte enim ac die operando, ne quem uestrum grauaremus, prædicauimus apud uos Euangelium Dei.

9 μνημονεύετε γάρ, ἀδελφοί, τὸν κόπον ἡμῶν, καὶ τὸν μόχθον· νυκτὸς γὰρ καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν, ἐκηρύξαμεν εἰς ὑμᾶς τὸ εὐαγγέλιον τοῦ θεοῦ.

Vos testes *estis* & Deus, quã sãctè & iustè, & inculpatè uobis qui creditis uixerimus·

10 ὑμεῖς μάρτυρες, καὶ ὁ θεὸς, ὡς ὁσίως καὶ δικαίως καὶ ἀμέμπτως ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν ἐγενήθημεν.

Sicut nostis quomodo ununquenq; uestrũ, tanquam pater liberos suos,

11 καθάπερ οἴδατε, ὡς ἕνα ἕκαστον ὑμῶν, (ὡς πατὴρ τέκνα ἑαυτοῦ,)

Hortabamur, & consolabamur: obtestabamur ut ambularetis sicut dignum est Deo, qui uocaret uos in suum regnũ ac gloriam. B

12 παρακαλοῦντες ὑμᾶς, καὶ παραμυθούμενοι, καὶ μαρτυρόμενοι εἰς τὸ περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ θεοῦ καλοῦντος ὑμᾶς εἰς τὴν ἑαυτοῦ βασιλείαν καὶ δόξαν.

Propterea etiã nos gratias agimus Deo indesinẽter, quòd acceptũ sermonem quẽ audistis à nobis de Deo, exceperitis non profermone, hominũ, sed (sicut erat uerè) pro Dei sermone qui etiam agit in uobis qui creditis.

13 διὰ τοῦτο καὶ ἡμεῖς εὐχαριστοῦμεν τῷ θεῷ ἀδιαλείπτως, ὅτι παραλαβόντες λόγον ἀκοῆς παρ' ἡμῶν, τοῦ θεοῦ, ἐδέξασθε οὐ λόγον ἀνθρώπων, ἀλλὰ (καθώς ἐστιν ἀληθῶς) λόγον θεοῦ, ὃς καὶ ἐνεργεῖται ἐν ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν.

Vos enim imitatores facti estis, fratres, Ecclesiarum Dei quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu, ꝙ eadẽ passi sitis & uos à proprijs contribulibus, sicut & ipsi à Iudæis:

14 ὑμεῖς γὰρ μιμηταὶ ἐγενήθητε, ἀδελφοί, τῶν ἐκκλησιῶν τοῦ θεοῦ, τῶν οὐσῶν ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ, ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ὅτι τὰ αὐτὰ ἐπάθετε καὶ ὑμεῖς ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν, καθὼς καὶ αὐτοὶ ὑπὸ τῶν Ἰουδαίων,

Indæi persecutores Christi, & Prophetarum, et Pauli.

Qui & Dominum occiderunt Iesum, & proprios Prophetas & nos exegerũt: neq; Deo placent, & in omnibus hominibus aduersantur: C

15 τῶν καὶ τὸν κύριον ἀποκτεινάντων Ἰησοῦν, καὶ τοὺς ἰδίους προφήτας, καὶ ἡμᾶς ἐκδιωξάντων, καὶ θεῷ μὴ ἀρεσκόντων, καὶ πᾶσιν ἀνθρώποις ἐναντίων,

Vt qui nos Gentibus quò seruentur loqui prohibeant: ut semper expleant peccata sua. occupauit enim eos ira ad extremum usq;.

16 κωλυόντων ἡμᾶς τοῖς ἔθνεσι λαλῆσαι, ἵνα σωθῶσιν, εἰς τὸ ἀναπληρῶσαι αὐτῶν τὰς ἁμαρτίας πάντοτε, ἔφθασε δὲ ἐπ' αὐτοὺς ἡ ὀργὴ εἰς τέλος.

10 Vobis ὑμῖν. Eras. uobiscũ. Atqui hoc pertinet ad ἀμέμπτως, ut sit sensus, q̃ sanctos & iustos, q̃ deniq; nos uobis q creditis, inculpatos præstiterimus. Vixerimus ἐγενήθημεν. Vide suprà uer. 5. 11 Quomodo, &c. ὡς οἶδατε ἕνα ἕκαστον ὑμῶν. Eras. ut erga unũquenq; uestrũ *fuerimus affecti*. Duo.n. hic eu offenderũt: primũ, repetita particula ὡς: deinde ꝙ quũ præcesserit οἶδατε ἕνα ἕκαστον, postea subijciat ꝓnomẽ ὑμᾶς. quãobrẽ putauit imperfectã esse orationẽ. Mihi uerò nulla hîc apparet eclipsis, nisi uerbi substãtiui ἐσμεν, ut mox dicemus. 12 Hortabamur παρακαλοῦντες ὑμᾶς. Vulg. deprecãtes uos, duplici errore, ut de ipso uerbo παρακαλεῖν nihil dicamus. Nã post participiũ παρακαλοῦντες subaudiẽdũ est substãtiuũ uerbũ ex Heb. more, quo circũscribere solẽt præteritũ impf. uel præsens, ut sæpe iã annotauimus, ut 2. Cor. 5. a. 6, & c. 12. Itẽ 7. b. 5, & 11. d. 13. Quod aũt attinet ad ꝓnomẽ ὑμᾶς, redũdat etiã ex Heb. idiotismo: qui, quãuis expresso antecedẽte, solẽt tñ affixa quę uocãt uerbis ac nominib. subijcere, ut obseruauimus multis iã locis, ueluti Ro. 16. d. 27, & 2. Cor. 4. a. 4, & Eph. 3. d. 21 13 Quòd accep. &c. ὅτι παραλαβόντες, &c. Vulg. quũ accepissetis à nobis uerbũ auditus Dei, accepistis: ita obscurè ut uix q̃squã possit percipere. Iraq; Eras. explicuit hoc modo, Quod quũ acciperetis sermonẽ à nobis quo Deũ discebatis, accepistis. Nã, inqt, si παραλαβόντες couertas, quũ accepissetis, quomodo accipiebãt quod iã acceperant? Deinde uerbũ auditus Dei à nobis, putauit significare uerbũ quod uobis Deus p nos loquebat. uel, uerbũ p quod Deũ ex nobis discebatis. At ego aliter explico. Dico.n. sermonẽ auditionis Hebraico more significare sermonẽ auditũ siue sermonẽ aurib. pceptũ, ac ꝓinde à Paulo & collegis prædicatum: eũq; Dei, i. de Deo, uel quæ Deus p os ipsorũ annũtiabat. Est aũt magnũ discrimẽ inter παραλαμβάνειν & δέχεσθαι. illud.n. est interioris sensus ea accipiẽtis quæ externis sensib. objiciũtur, & ad iudicij cognitionẽ transferẽtis, ut accepta uel probet & amplectat (quod significat uerbo δέχεσθαι) uel repudiet ac reijciat. Ista deniq; nõ minus differũt q̃ pecuniã oblatã accipere, & eã acceptam recõdere. Possumus aũt παρ' ὑμῶν, i. à nobis, cõnectere uel cũ participio παραλαβόντες, uel cum ἀκοῆς, ut nos fecimus, eadem ꝓrsus manẽte sentẽtia. Non pro sermone hominũ, &c. οὐ λόγον ἀνθρώπων, &c. uel, nõ ut sermonẽ hominũ, sed ut sermonẽ Dei, οὐχ ὡς λόγον ἀνθρώπων, ἀλλ' ὡς λόγον θεοῦ, ut Græcos legisse apparet ex scholijs. Neq; uerò causa erat cur Eras. eam lectionẽ idcirco reijceret ꝙ particula ὡς de ijs dicat quæ uerà sunt: imò potius uel ob eã causam debuerat eam amplecti, quanquã hoc quidem ad rem non ptinet. nã ὡς nõ ꝓpriè cohærer cũ λόγον, sed cũ ἐδέξασθε, ut significet Thessalonicẽses Apostolicã doctrinã ita excepisse, ut par erat excipere eam doctrinã quã sibi persuasissent non esse hominũ (id est ab hominibus quasi authorib. ꝓfectã) sed Dei ipsius, q̃ scilicet per os Apostolorũ loquebatur, uti sanè Dei erat: quod res ipsa ostendit. Verũ etiãsi ὡς nõ addas, ita erit explicanda hæc species appositionis, de qua diximus Luc. 1. c. 41. 14 In Christo Iesu ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. 1. Christi Iesu auspicijs collectæ. ut suprà 1. a. 1, ubi subaudit participiũ uerbi substãtiui hoc in loco expressũ. Inepte igit quidã cõuertit, quod ad Christũ Iesũ attinet. A proprijs contrib ὑπὸ τῶν ἰδίων συμφυλετῶν. i. ab ijs ipsis quibuscũ gentem ac ciuitatẽ cõmunẽ habetis. Intelligit aũt tũ Iudæos tũ alios ciues Thessalonicẽses, qui grauissimã seditionẽ excitarũt aduersus Ecclesiã uixdũ nascentẽ, ut refert Act. 17

15 Omnib. &c. πᾶσιν, &c. Merito sanè hoc dicit, quũ Iudæi nec in regnũ Dei introire ipsi uellent, nec alios sinerẽt ingredi. Neq;.n. quisquã est magis capitalis humani generis hostis, q̃ qui Euangelij cursũ impedit. Alij interpretãtur toti mũdo exosos, quod mihi uidet nimis dilutũ. 16 Vt semper, &c. εἰς τὸ, &c. Manifestũ est hoc tritũ apud Hebræos dicẽdi genus, cõplere iniquitates suas, & Patrum mẽsuram implere, ut Genes. 15. c. 16, & Matt. 23. d. 32. quo significat hæditaria im ꝓbitas: quia nimirum Dñs nõ statim ad irã prorumpit, sed expleto demũ iniquitatis cumulo, ut re ꝓbi suo ipsorũ iudicio millies cõuicti teneãtur. Particula uerò πάντοτε perpetuũ illũ in scelerib. ꝓgressum declarat. Occupauit.n. ἔφθασε δέ. Vulg. & Eras. peruenit aũt. Mihi uerò uidetur τὸ φθάνειν subitum aliquid & inexpectatum declarare. Deinde ἡ pro γὰρ positam puto, quã enallagen sæpe iam annotauimus. Ira ἡ ὀργή. Ira scilicet Dei, id est irati Dei iudicium aduersum illos, ut Ro. 4. c. 15.

Ad extremum usq; εἰς τέλος. Vulg. & Eras. in finem, nimium obscurè. Heb. לנצח. i. in perpetuum. Neq; uerò ista
A pugnant cum ijs quæ prædixerunt Prophetæ de Israelis instauratione, & explicat noster Apostolus Rom. 11. c. 25. Nam si quis ista propius consideret, mecum, ut spero, fatebitur Apostolum de certis ex ea Gente hominibus agere, ijs scilicet qui tum in Iudæa ac præsertim Hierosolymis erant, ac Christum ipsum non contenti interfecisse, suos etiam prophetas & ministros uerbi peculiariter ipsis destinatos, ipsumq; adeò Paulum crudelissimè persequebãtur. Hi sunt nimirum qui ultrò citróq; missis nuntijs sanctos Apostoli conatus frangere conabantur, & quorum rabiem Philippis, Thessalonicæ, Berrhœæ, paulo antè expertus erat quàm hæc scriberet. Meritó igitur illis odiũ Dei inexpiabile & sempiternum exitium imminere dicit. idq; quàm uerè scripserit, non ita multò post apparuit, ipsis ad internecionem deletis, & ita quidem ut quum plurimi etiam ex prouincialibus Iudæis essent eiusdem sceleris conscij, eos omnes in urbe quasi in sagena includeret, quos simul etiam ulciscereturus. Siquidem non sine mirabili Dei prouidentia factum est ut eo tempore urbs obsideretur, quò Iudæi ex uniuerso orbe terrarum eò conuenerant, ut refert Iosephus.

ἡμᾶς δέ, ἀδελφοί, ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν πρὸς καιρὸν ὥρας, προσώπῳ, οὐ καρδίᾳ, περισσοτέρως ἐσπουδάσαμεν τὸ πρόσωπον ὑμῶν ἰδεῖν ἐν πολλῇ ἐπιθυμίᾳ.

17 Nos uerò, fratres, orbati uobis ad temporis momentum, conspectu non animo, uehementius studuimus uidere faciem uestram, cum multo desiderio.

διὸ ἠθελήσαμεν ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, (ἐγὼ μὲν Παῦλος καὶ ἅπαξ καὶ δίς,) καὶ ἐνέκοψεν ἡμᾶς ὁ Σατανᾶς.

18 Ideo uoluimus uenire ad uos, (ego quidẽ Paulus,) semel atque iterũ: sed impedijt nos Satanas.

τίς γὰρ ἡμῶν ἐλπὶς, ἢ χαρὰ, ἢ στέφανος καυχήσεως; ἢ οὐχὶ καὶ ὑμεῖς ἔμπροσθεν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν τῇ αὐτοῦ παρουσίᾳ;

19 Nam quæ est nostra spes, aut gaudium, aut corona de qua glorier? annon & uos in conspectu Domini nostri Iesu Christi, in eius aduentu?

B ὑμεῖς γάρ ἐστε ἡ δόξα ἡμῶν, καὶ ἡ χαρά.

20 Certè uos estis gloria nostra & gaudium:

ΚΕΦΑΛ. γ.

CAPVT III.

Διὸ μηκέτι στέγοντες ἐυδοκήσαμεν καταλειφθῆναι ἐν Ἀθήναις μόνοι,

1 PRoinde non amplius *id desiderium* ferentes, optimum duximus ut Athenis relinqueremur soli.

καὶ ἐπέμψαμεν Τιμόθεον τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν, καὶ διάκονον τοῦ θεοῦ, καὶ συνεργὸν ἡμῶν ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ Χριστοῦ, εἰς τὸ στηρίξαι ὑμᾶς, καὶ παρακαλέσαι ὑμᾶς περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν,

2 Misimusq; Timotheum fratrẽ nostrum, ac ministrum Dei, & adiutorẽ nostrum in Euangelio Christi, ad uos stabiliendos & exhortandos super fide uestra.

τὸ μηδένα σαίνεσθαι ἐν ταῖς θλίψεσι ταύταις· αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, ὅτι εἰς τοῦτο κείμεθα·

3 Ita ut nemo commoueatur in oppressionibus istis. nam ipsi nostis nos ad id esse cõstitutos.

καὶ γὰρ ὅτε πρὸς ὑμᾶς ἦμεν, προελέγομεν ὑμῖν, ὅτι μέλλομεν θλίβεσθαι, καθὼς καὶ ἐγένετο, καὶ οἴδατε.

4 Etenim quum apud uos essemus, prædicebamus uobis fore ut affligeremur: quod & euenit, & nostis.

διὰ τοῦτο κἀγὼ μηκέτι στέγων ἔπεμψα εἰς τὸ γνῶναι τὴν πίστιν ὑμῶν, μήπως ἐπείρασεν ὑμᾶς ὁ πειράζων, καὶ εἰς κενὸν γένηται ὁ κόπος ἡμῶν.

C 5 Quamobrem etiam ego non amplius ferens *uestri* desiderium, misi *eum* ut cognoscerem fidem uestram: ne quomodo tentasset uos tentator ille, & inanis redditus esset labor noster.

17 Orbati uobis ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν. i. disiuncti à uobis ac proinde ueluti orphani. Vsus enim est uocabulo quo testaretur quàm inuitus eos reliquisset. Vulg. desolati à uobis. Ad temporis momentum πρὸς καιρὸν ὥρας. Vel, ad momentum horæ: ut in illo Horatij, Horæ momento cita mors uenit aut uictoria læta. Id est, intra breuissimum tempus. Nam utroque hoc nomine significatur certum temporis punctum. Vide Matth. 9. c. 22. Vulgata, ad tempus horæ. Erasmus, ad spatium temporis.

18 Sed impedijt, &c. καὶ ἐνέκοψεν. καὶ pro ἀλλά, ut Act. 10. d. 28. 20 Certè γάρ. Heb. כי cuius multiplex est significatio. Hoc quidem res ipsa ostendit non poni hoc in loco αἰτιολογικῶς. Vulg. & Erasm. enim.

IN CAPVT III.

1 Optimum duximus εὐδοκήσαμεν. Sic Ambrosius, ut mihi uidetur, fœliciter expressit uerbum εὐδοκεῖν, ut quidem hoc in loco accipitur. Vulgata, placuit. Erasmus, usum est.

2 Et adiutorem nostrum καὶ συνεργὸν ἡμῶν. Hoc non legit Vetus interpres. In Euangelio ἐν εὐαγγελίῳ. Id est, in prædicatione Euangelij, ut alibi sæpe. Super fide uestra περὶ τῆς πίστεως ὑμῶν. Sic inuenimus scriptum in omnibus uetustis libris Roberti nostri, uno duntaxat excepto. Quidam tamen malunt legere ἡμῶν, id est nostra, ut significetur missum Timotheum, qui commemorata Pauli fide Thessalonicenses confirmaret. Sed περὶ τῆς πίστεως pro τῇ πίστει mihi non facilè possit probari, nisi quis simile aliquod exemplum proferat. Retineo igitur ueterum codicum & Græcorum scholiorum lectionem, quam etiã secutus est Vetus interpres, ita scilicet ut περὶ pro ὑπὲρ hoc quoque loco ponatur, sitq; hoc additũ ut significaretur qua in re potissimùm uersaretur Timothei exhortatio. Hoc enim est quod in uernaculo sermone dicimus *touchant uostre foy*. Erasmus, de fide uestra.

3 Ita ut nemo commoueatur τῷ μηδένα σαίνεσθαι, i. ταράττεσθαι, ut Græcus scholiastes interpretatur. Quid si uerò potius σαίνεσθαι media significatione accipiamus pro adblandiri, aduersarijs scilicet Euãgelij. Nam τὸ σαίνειν constat de canibus propriè dici, qui mota cauda blandiuntur. Cæterùm articulus τῷ indicat qua ratione confirmaturus esset Thessalonicensium animos Timotheus: ac si diceret, per hoc, ne quis scilicet cõmoueatur, &c. quod non potuit satis commodè ad uerbum explicari. Vulg. ut nemo, &c. Erasm. ne quisquam. i. εἰς τὸ μηδένα, &c.

Ad id esse constitutos εἰς τοῦτο κείμεθα. Vulg. in hoc positi sumus. Eras. in hunc usum positos esse. Vide Luc. 3. e. 34.

5 Tentator ille ὁ πειράζων. i. ὁ πειρασμός, Hebræorum more, qui participium pro uerbali nomine usurpant.

Nuper autem quum uenisset Timothe us ad nos à uobis,& annuntiasset nobis fi dem ac charitatem uestram,quodq; tenea tis memoriam nostri bonam, semper cu pientes nos uidere, sicut nos quoq; uos:

Propterea consolationem accepimus, fratres,ex uobis,in omni afflictione & ne cessitate nostra,per uestram fidem:

Nam nũc uiuimus,si uos statis in Dño.

Quam enim gratiarum actionem possi mus Deo rependere de uobis,super omni gaudio quo gaudemus propter uos co ram Deo nostro?

Orat Paulus ui dere Thessaloni censes. Rom.1.b.10, & 15.c.23.

Nocte ac die quàm uehementissimè o rantes ut uideamus uestrã faciem, & quæ desunt fidei uestræ compleamus?

Ipse uerò Deus & Pater noster, & Do minus noster Iesus Christus dirigat uiam nostram ad uos.

Charitas.

Vos autẽ Dominus abũdantes & exu berãtes faciat mutua inter uos charitate, & in oẽs, quemadmodum & nos in uos:

2.Cor.1.a.8. infrà 5.d.23.

Vt corda uestra inculpata stabiliat in sanctimonia coram Deo & Patre nostro, in aduentum Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius.

CAPVT IIII.

QVod superest igitur, fratres, roga mus uos & precamur per Dominũ Iesum,ut sicut accepistis à nobis quomo do oporteat uos uersari & placere Deo, magis excellatis.

Placere Deo.

Nostis enim quæ accepta mandata de derimus uobis per Dominum Iesum.

Voluntas Dei. Rom.12.a.1. ephes.5.f.27.

Enimuero hæc est uoluntas Dei, *nempe* sanctificatio uestra, *id est* ut abstineatis à scortatione:

ἄρτι ἦ ἐλθόντος τιμοθέου πρὸς ἡμᾶς ἀφ' ὑ- A
μῶν, καὶ εὐαγγελισαμένου ἡμῖν τὴν πίστιν καὶ τὴν
ἀγάπην ὑμῶν, καὶ ὅτι ἔχετε μνείαν ἡμῶν ἀγα-
θὴν πάντοτε, ἐπιποθοῦντες ἡμᾶς ἰδεῖν, καθάπερ καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς.

διὰ τοῦτο παρεκλήθημεν, ἀδελφοί, ἐφ' ὑμῖν, ἐπὶ
πάσῃ τῇ θλίψει καὶ ἀνάγκῃ ἡμῶν διὰ τῆς ὑμῶν πί-
στεως·

ὅτι νῦν ζῶμεν, ἐὰν ὑμεῖς στήκητε ἐν κυρίῳ.

τίνα γὰρ εὐχαριστίαν δυνάμεθα τῷ θεῷ ἀνταπο-
δοῦναι περὶ ὑμῶν, ἐπὶ πάσῃ τῇ χαρᾷ, ᾗ χαίρο-
μεν δι' ὑμᾶς ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἡμῶν,

νυκτὸς καὶ ἡμέρας ὑπερεκπερισσοῦ δεόμενοι
εἰς τὸ ἰδεῖν ὑμῶν τὸ πρόσωπον, καὶ καταρτίσαι
τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν;

αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν, καὶ ὁ κύριος B
ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς κατευθύναι τὴν ὁδὸν ἡμῶν
πρὸς ὑμᾶς·

ὑμᾶς δὲ ὁ κύριος πλεονάσαι καὶ περισσεύσαι
τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας καθάπερ
καὶ ἡμεῖς εἰς ὑμᾶς,

εἰς τὸ στηρίξαι ὑμῶν τὰς καρδίας ἀμέμπτους ἐν
ἁγιωσύνῃ, ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς ἡμῶν,
ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ με-
τὰ πάντων τῶν ἁγίων αὐτοῦ.

ΚΕΦ. Δ.

Τὸ λοιπὸν οὖν, ἀδελφοί, ἐρωτῶμεν ὑμᾶς, καὶ
παρακαλοῦμεν ἐν κυρίῳ ἰησοῦ, καθὼς παρελά-
βετε παρ' ἡμῶν τὸ πῶς δεῖ ὑμᾶς περιπατεῖν καὶ
ἀρέσκειν θεῷ, ἵνα περισσεύητε μᾶλλον·

οἴδατε γὰρ τίνας παραγγελίας ἐδώκαμεν ὑμῖν
διὰ τοῦ κυρίου ἰησοῦ.

τοῦτο γάρ ἐστι θέλημα τοῦ θεοῦ, ὁ ἁγιασμὸς ὑ-
μῶν, ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ τῆς πορνείας,

8 Nam nunc uiuimus ὅτι νῦν ζῶμεν. Id est, Nam nunc non aliter nobis uidemur salui & incolumes, non aliter inquam uiuere, quàm si pergitis in fide. Particula autem ἐὰν non est dubitantis, sed simplicem ponentis conditionem, ut ab eorum constantia tum pependisse uitæ suæ incolumitatem significet. Statis in Domino στήκετε ἐν κυρίῳ. Stare in Domino, significat in fide perseuerare, quia fides inserit nos Domino.

9 Coram Deo nostro ἔμπροσθεν τοῦ θεοῦ ἡμῶν. Quæ sit uis istius loquutionis diximus Luc.1.a.6. Potest autẽ D
uel cum præcedentibus uel cum sequentibus construi: & repetitum est antecedens pro relatiuo, ex Hebræorũ more.

10 Quàm uehementissimè ὑπερεκπερισσοῦ. Vulg. abundantius. Erasm. supra modum. Vide Ephes. 3. d. 20. Compleamus? καταρτίσαι. Id est, ut omnibus numeris fidem uestram adhuc imperfectam absoluamus? Nam præterquam quod quotidie nobis proficiendum est (quod tamen mihi non uideturpropriè ad hunc locũ pertinere) coactus fuerat Apostolus aduersariorum importunitate uix inchoatum ædificium relinquere. quã etiam ob causam Silam & Timotheum in Macedonia reliquerat. Act.17.c.14. & quum Timotheus è Macedonia ad ipsum Athenas uenisset, statim eum remisit, qui tamen postea cũ Sila rediẽs ipsum inuenit Corinthi, Act.18.b.5. Itaq; hos eosdẽ sibi comites idcirco adiungit 2. Cor.1.d.19. ut mihi quidẽ omnino uideatur hic Siluanus is esse quũ Lucas Silam uocat, perpetuum in ea peregrinatione collegam Pauli cum Timotheo. Quod autem attinet ad uerbum καταρτίζειν, diximus de eo pluribus Matth.21.b.16. Rom.9.e.22., & 1.Corint.1.b,10.

IN CAPVT IIII.

1 Magis excellatis περισσεύειν μᾶλλον. Id est, ita conemini magis ac magis excellere, ac uosipsos quotidie superare. Nam τὸ περισσεύειν hoc in loco non significat abundare, sed ὑπερβάλλειν καὶ ὑπερέχειν. Vulg, & Erasm. ut abundetis magis. Quod autem apud Veterem interpretem & Ambrosium, post placere Deo, legitur, sicut & ambulatis, καθὼς καὶ περιπατεῖτε, in uno duntaxat exemplari Græco legimus.

2. Accepta mãdata παραγγελίας. Τὸ παραγγέλλειν interdũ quidẽ fateor generaliter accipi, pro edicere & interdicere, sed, ut ostendit ipsa uerbi notatio, proprie de eo mandatorum genere dicitur quod per manus traditur & accipitur, ut author quidem ipse mandati dicatur διαγγέλλειν, id est per alium significare: qui uerò nomine alterius aliquid denũtiat quasi per manus acceptũ, παραγγέλλειν. quã significationẽ hoc in loco putaui in primis obseruandã, quũ ita uideat Apost. ipse explicare 1.Cor.11.e.23. Sed & quæ fuerint ista mandata mox ita explicat, ut sine summa impudentia non possint Ecclesiastici tyranni hoc testimonio ad stabiliendam suam tyrannidem abuti.

3 Sanctificatio ὁ ἁγιασμός. Vide Iohan.17.c.17.

4 Suum

A εἰδέναι ἕκαστον ὑμῶν τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος κτᾶσθαι ἐν ἁγιασμῷ καὶ τιμῇ, 4

μὴ ἐν πάθει ἐπιθυμίας καθάπερ καὶ τὰ ἔθνη τὰ μὴ εἰδότα τὸν θεόν, 5

τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν ἐν τῷ πράγματι τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, διότι ἔκδικος ὁ κύριος περὶ πάντων τούτων, καθὼς καὶ προείπαμεν ὑμῖν, καὶ διεμαρτυράμεθα. 6

οὐ γὰρ ἐκάλεσεν ἡμᾶς ὁ θεὸς ἐπὶ ἀκαθαρσίᾳ, ἀλλ' ἐν ἁγιασμῷ. 7

τοιγαροῦν ὁ ἀθετῶν, οὐκ ἄνθρωπον ἀθετεῖ, ἀλλὰ τὸν θεὸν τὸν καὶ δόντα τὸ πνεῦμα αὐτοῦ τὸ ἅγιον εἰς ἡμᾶς. 8

Περὶ δὲ τῆς φιλαδελφίας οὐ χρείαν ἔχετε γράφειν ὑμῖν· αὐτοὶ γὰρ ὑμεῖς θεοδίδακτοί ἐστε εἰς τὸ ἀγαπᾶν ἀλλήλους. 9

καὶ γὰρ ποιεῖτε αὐτὸ εἰς πάντας τοὺς ἀδελφοὺς τοὺς ἐν ὅλῃ τῇ Μακεδονίᾳ· παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, περισσεύειν μᾶλλον, 10 11

B καὶ φιλοτιμεῖσθαι ἡσυχάζειν καὶ πράσσειν τὰ ἴδια, καὶ ἐργάζεσθαι ταῖς ἰδίαις χερσὶν ὑμῶν, καθὼς ὑμῖν παρηγγείλαμεν, 11

ἵνα περιπατῆτε εὐσχημόνως πρὸς τοὺς ἔξω, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε. 12

Οὐ θέλω δὲ ὑμᾶς ἀγνοεῖν, ἀδελφοί, περὶ τῶν κεκοιμημένων, ἵνα μὴ λυπῆσθε, καθὼς καὶ οἱ λοιποὶ οἱ μὴ ἔχοντες ἐλπίδα. 13

εἰ γὰρ πιστεύομεν, ὅτι Ἰησοῦς ἀπέθανε καὶ ἀνέστη, οὕτω καὶ ὁ θεὸς τοὺς κοιμηθέντας διὰ τοῦ Ἰησοῦ, ἄξει σὺν αὐτῷ. 14

Τοῦτο γὰρ ὑμῖν λέγομεν ἐν λόγῳ κυρίου, ὅτι ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι εἰς τὴν παρουσίαν τοῦ κυρίου, οὐ μὴ φθάσωμεν τοὺς κοιμηθέντας 15

Et sciat uestrũ unusquisque suum uas possidere cum sanctificatione & honore:

Non cum morbo cupiditatis, sicut Gentes quæ non nouerunt Deum.

Nequis opprimat aut circumueniat in negotio fratrem suum. nam ultor est Dominus omnium istorum, sicut & antè diximus uobis, ac testificati sumus. 1.Cor.6.b.8

Non enim uocauit nos Deus ad impuritatem, sed ad sanctificationem. *Vocatio* 1.Cor.1.a.2

Proinde qui *hæc* reijcit, non reijcit hominem, sed Deum, qui dedit uobis Spiritum suum sanctum.

Cæterum de fraterna charitate non necesse habetis ut scribam uobis: ipsi nanque Diuinitus docti estis ut diligatis alij alios. *Dilectio.* Iohan.13.d.34 & 15,b.12 1.Iohan.1.b.8 & 4.d.21.

Nã & facitis hoc erga cunctos fratres qui sunt in tota Macedonia: obsecramus autem uos, fratres, ut magis excellatis.

Et contendatis quieti esse, & res uestras agere, ac operari proprijs manibus uestris, sicuti uobis denuntiauimus:

Vt uos geratis honestè erga extraneos: & nulla re uobis sit opus.

Nolim autem uos in ignorantia uersari, fratres, quod ad eos attinet qui obdormierunt, ut ne doleatis, quemadmodum & cæteri qui spem non habent.

Nam si credimus quòd Iesus mortuus est & resurrexit: ita etiam Deus eos qui obdormierint in Iesu, adducet cum eo. 1.Cor.15.g.51

Hoc enim uobis dicimus uerbis Domini, quòd nos uiui qui reliqui erimus in aduentu Domini, non præueniemus eos qui obdormierint.

4 Suum uas τὸ ἑαυτοῦ σκεῦος. Id est suum corpus, ut apparet ex ijs quę scripta sunt 1.Corinth.6.d.18.

5 Cum morbo cupiditatis ἐν πάθει ἐπιθυμίας. πάθος conuertimus morbum, Ciceronẽ sequuti. Ita enim prò priè accipitur hoc in ioco. Vulgata, cum passione desiderij. Erasmus, cum affectu concupiscentiæ.

6 Nequis opprimat aut circunueniat. Τὸ μὴ ὑπερβαίνειν καὶ πλεονεκτεῖν. τὸ ὑπερβαίνειν superborum est hominum & ambitiosorum, qui reliquos quasi superscandunt: τὸ πλεονεκτεῖν uerò auaritiam præterea declarat, quum C aliquis sua sorte non contentus, in aliorum fortunas inuadit: aut ex aliorum incommodis commoda sua comparat. Ideo alicubi uertimus occupare, & expilare. Vulgata, Nequis supergrediatur neque circunueniat. Erasmus, nequis opprimat ac fraudet.

8 Qui hæc reijcit ὁ ἀθετῶν. Repete τὰς παραγγελίας, &c. id est accepta illa mandata quæ dedi uobis, ex uersu. 2. Diximus autem de uerbo ἀθετεῖν Marc.6.d 26. Vobis εἰς ὑμᾶς. Id est ὑμῖν. Respondet enim præpositio εἰς literæ ל, quæ tertio casui proponitur apud Hebræos. Quanquam etiam hæc locutio non caret sua emphasi, ut Spiritus sanctus significetur in sanctis quasi radices agere, & in intimam usque mentem penetrare.

10 Vt magis excellatis περισσεύειν μᾶλλον. Vide suprà uersu 1.

13 In ignorantia uersari ἀγνοεῖν Vulgata & Erasmus, ignorare. Vide 1.Corinth.12.a.1. Quod ad eos attinet quiobdormierũt περὶ τῶν κεκοιμημένων. Τὸ κοιμᾶσθαι id est obdormiscere, pro reponi in sepulchro, quasi in lecto, ex quo tandem expergiscentes suscitemur, Græci dixerunt, Hebræorum more, apud quos sic accipitur uerbum שכב sed ferè cum adiuncta aliqua appendice, ueluti, Cum patribus suis: interdum tamen etiam absolutè, ut Esa.14.b.8. et d.18. Dormientes autem pro mortuis uocant ישנים ut Daniel 12.a.2.

14 In Iesu διὰ τοῦ Ἰησοῦ. Sic infrà uersu 17, & Apoc.14.c,15. ut διὰ pro ἐν ponatur, sicut diximus Rom.4.b.11. Dicuntur autem in Domino mori, qui ad extremum usque perseuerant in fide qua sunt Christo insiti. Argumentatur autem Paulus ex duplici hypothesi: una, Christum resurrexisse: altera, à Christo tanquam capite omnem uirtutem in subiecta membra deriuari. Fideles enim alloquitur, quique de istis principijs minimè dubitarent. Vulgata & Erasmus, per Iesum. Adducet ἄξει addicet nimirum è sepulchris euocatos. quod attinet ad corpora quib. animi rursus erunt adiuncti, εἰς ἀφθαρσίαν, ut copiosè dictum est 1.Corinth.15 Apparituru autem Dominum in iudicio cum Sanctis suis, dixerat etiam suprà 3. d.13.

15 Verbis Domini ἐν λόγῳ κυρίου Id est Domini nomine, & quasi eo ipso loquente. Quæ formula Latinis quoque est perusitata. Vtitur autem hac præfatione, quod arcanum quiddam sit dicturus, ut suæ doctrinæ authoritatem

cõciliet, sicut apud Prophetas ubique illud ingeminatur, HAEC DICIT DOMINVS. Nos uiui ὑμεῖς οἱ ζῶντες. A
Sic quoque Paulus 1. Corinth. 15. g. 51 & 52. de his rebus loquitur, quasi unus sit futurus ex eorum numero quos Dominus aduenies sit uiuos deprehensurus: quia nimirum incertum est illud tempus, singulos autem nostrum perin de comparatos esse oportet, ac si singulis momentis Dominus uenturus esset. Itaque prorsus detorsit hunc locum Methodius, qui participium ζῶντες animabus, κοιμηθέντας corporibus accommodat.

Matt. 24. c. 31
2. Cor. 15. g. 52

Nam ipse Dominus cum hortationis cla more & uoce Archangeli ac tuba Dei desce det de cœlo: & qui mortui fuerint in Christo, resurgent primum.

Deinde nos uiui, qui reliqui erimus, rapie mur simul cũ eis in nubes, in occursum Domini in aera: & ita semper cum Domino e rimus.

Itaque consolemini alij alios istis sermonibus.

CAPVT V.

Timotheus qualis
Mat. 24. d. 44
2. petr. 3. a. 3
apoc. 3. a. 3
& 16. c. 13

POrrò de temporibus & opportunitatibus, fratres, nõ est opus ut uobis scribã.

Ipsi enim penitus scitis quòd dies ille Domini, ut fur in nocte, ita uenturus sit.

Quum enim dixerint, Pax, & tuta omnia: tunc repentinum eis imminet exitium, sicuti dolor partus mulieri uterum ferenti: nec effugient.

At uos fratres, non estis in tenebris, ut dies ille uos, tanquam fur, deprehendat.

Omnes uos filij lucis estis, ac filij diei: nõ sumus noctis, neque tenebrarum.

Nempe igitur ne dormiamus ut reliqui, sed uigilemus & sobrij simus.

Nam qui dormiunt, noctu dormiunt: & qui inebriantur, noctu sunt ebrij.

Esa. 59. c. 17
ephes. 6. c. 17

At nos qui sumus diei, sobrij simus, induti thorace fidei & charitatis: & pro galea, spe salutis.

Nam non cõstituit nos Deus ad iram, sed ad salutem obtinendam per Dominum nostrum Iesum Christum,

Qui mortuus est pro nobis, ut siue uigilemus, siue dormiamus, simul cũ eo uiuamus.

Quapropter adhortemini alij alios, & ædificetis singuli singulos, sicut & facitis.

Rogamus autem uos, fratres, ut agnoscatis eos qui laborant inter uos, & præsunt uobis in Domino, & admonent uos:

16 ὅτι αὐτὸς ὁ κύριος ἐν κελεύσματι, ἐν φωνῇ ἀρχαγγέλου, καὶ ἐν σάλπιγγι θεοῦ καταβήσεται ἀπ' οὐρανοῦ, καὶ οἱ νεκροὶ ἐν χριστῷ ἀναστήσονται πρῶτον·

17 ἔπειτα ἡμεῖς οἱ ζῶντες οἱ περιλειπόμενοι ἅμα σὺν αὐτοῖς ἁρπαγησόμεθα ἐν νεφέλαις εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, καὶ οὕτω πάντοτε σὺν κυρίῳ ἐσόμεθα.

18 ὥστε παρακαλεῖτε ἀλλήλους ἐν τοῖς λόγοις τούτοις. B

ΚΕΦΑΛ. ε.

1 Περὶ δὲ τῶν χρόνων καὶ τῶν καιρῶν, ἀδελφοί, οὐ χρείαν ἔχετε ὑμῖν γράφεσθαι·

2 αὐτοὶ γὰρ ἀκριβῶς οἴδατε, ὅτι ἡμέρα κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, οὕτως ἔρχεται.

3 ὅταν γὰρ λέγωσιν, εἰρήνη καὶ ἀσφάλεια, τότε αἰφνίδιος αὐτοῖς ἐφίσταται ὄλεθρος, ὥσπερ ἡ ὠδὶν τῇ ἐν γαστρὶ ἐχούσῃ, καὶ οὐ μὴ ἐκφύγωσιν,

4 ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, οὐκ ἐστὲ ἐν σκότει, ἵνα ἡ ἡμέρα ὑμᾶς ὡς κλέπτης καταλάβῃ.

5 πάντες ὑμεῖς υἱοὶ φωτός ἐστε, καὶ υἱοὶ ἡμέρας· οὐκ ἐσμὲν νυκτὸς, οὐδὲ σκότους.

6 ἄρα οὖν μὴ καθεύδωμεν, ὡς καὶ οἱ λοιποί, ἀλλὰ γρηγορῶμεν καὶ νήφωμεν·

7 οἱ γὰρ καθεύδοντες, νυκτὸς καθεύδουσι· καὶ οἱ μεθυσκόμενοι, νυκτὸς μεθύουσι.

8 ἡμεῖς δὲ ἡμέρας ὄντες, νήφωμεν, ἐνδυσάμενοι θώρακα πίστεως καὶ ἀγάπης, καὶ περικεφαλαίαν, ἐλπίδα σωτηρίας·

9 ὅτι οὐκ ἔθετο ἡμᾶς ὁ θεὸς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας, διὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, C

10 τοῦ ἀποθανόντος ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα εἴτε γρηγορῶμεν, εἴτε καθεύδωμεν, ἅμα σὺν αὐτῷ ζήσωμεν.

11 διὸ παρακαλεῖτε ἀλλήλους, καὶ οἰκοδομεῖτε εἷς τὸν ἕνα, καθὼς καὶ ποιεῖτε.

12 ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, εἰδέναι τοὺς κοπιῶντας ἐν ὑμῖν, καὶ προϊσταμένους ὑμῶν ἐν κυρίῳ, καὶ νουθετοῦντας ὑμᾶς,

16 Cum hortationis clamore ἐν κελεύσματι, Græci κέλευσμα, id est hortamẽ, appellant quod præcipuè apud nautas est quasi solenne, ut scilicet uno ueluti concentu remos adducant. Apostolus ergo magnificentiam & celebritatem aduentus Domini repræsentat, facta scilicet celeusmatis, uocis Archangeli & tubæ mentione, ut mortui etiam ipsi aduentus Dei sonitum audiant, ut Matth. 24. c. 31. & 25. a. 6. & Iohan. 5. e. 28. Subtilius autem de his rebus nolim quidem ego philosophari. In Christo ἐν Χριστῷ. Vide suprà uers. 14.

17 Rapiemur ἁρπαγησόμεθα Repente scilicet & oculi momẽto immutata corporum nostrorum qualitate, idq; absque morte, cuius scilicet in locum illa immutatio succederet, ut 1. Corinth. 15. g. 51 & 52.

IN CAPVT V.

1 Opportunitatibus τῶν καιρῶν. Vulg. momentis. Erat articulis temporum. Vide Act. 1. b. 7. Mirum est autem, quum tam expresse hæc scripta sint, & ante etiam à Christo ipso pronũtiata, repertos semper aliquos fuisse qui in hoc inquirendo arcano sese & alios fatigarent, & quidem prolato nescio quo somnio, quod miror non pudere quosdã Eliæ prophetæ tribuere. Apage uero istam non iam ridiculam, sed etiam impiam ac profanam curiositatem. 5 Filij lucis υἱοὶ φωτός Vide Ephes. 5. b. 6. 8 Induti ἐνδυσάμενοι. Vide Ephes. 6. c. 14. 12 Agnoscatis tales esse quales sunt, dignos uidelicet quos in maximo pretio habeatis. Ita enim Agnoscendi uocabulũ alibi etiam usurpatur, ut

Matth.

A Matth.7.d.23.& 1.Cor.5.c.16. Verum qui hunc honorem à ſuis flagitant, prius circunſpiciant ecquid ſibi conueniant eæ notæ quas ſubijcit Apoſtolus. Neque enim hic ulla bullarum, datarum, diſpenſationum, totius denique Pontificiæ nundinationis mentio. In Domino ἐν Κυρίῳ. Id eſt, in ijs quæ ad cultum Dei ſpectant. Sic Eccleſiaſticum munus à ciuili adminiſtratione, & ueros paſtores à lupis diſtinguit.

καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπερεκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς.

13 Et quàm maximè charos ducatis, propter opus ipſorũ: pacem colite inter uos mutuò.

παρακαλοῦμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοί, νουθετεῖτε τοὺς ἀτάκτους, παραμυθεῖσθε τοὺς ὀλιγοψύχους, ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, μακροθυμεῖτε πρὸς πάντας.

14 Precamumur autem uos, fratres, monete inordinatos, cõſolamini qui puſillo animo ſunt, ſubleuate infirmos, patientes eſtote erga omnes.

ὁρᾶτε μή τις κακὸν ἀντὶ κακοῦ τινὶ ἀποδῷ, ἀλλὰ πάντοτε τὸ ἀγαθὸν διώκετε καὶ εἰς ἀλλήλους καὶ εἰς πάντας.

15 Videte nequis malum pro malo cuipiam reddat: ſemper beneficentiam ſectemini, tũ inter uos mutuo, tum erga omnes. Prouerb.17.b 15.& 20.d.10 matth.5.f.44 rom.12.d.17 1.perr.3.b.9 Eccli.18.e.22 luc.18.a.1

πάντοτε χαίρετε.

16 Sempergaudete.

ἀδιαλείπτως προσεύχεσθε.

17 Indeſinenter orate.

ἐν παντὶ εὐχαριστεῖτε· τοῦτο γὰρ θέλημα θεοῦ ἐν χριστῷ ἰησοῦ εἰς ὑμᾶς,

18 In omnibus gratias agite: hęc enim eſt uoluntas Dei per Chriſtum Ieſum erga uos.

τὸ πνεῦμα μὴ σβέννυτε.

19 Spiritum ne extinguatis.

προφητείας μὴ ἐξουθενεῖτε.

20 Prophetias ne pro nihilo habeatis.

πάντα δοκιμάζετε· τὸ καλὸν κατέχετε.

21 Omnia explorate: quod bonum fuerit retinete.

B ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ ἀπέχεσθε.

22 Ab omni ſpecie mali abſtinete.

αὐτὸς δὲ ὁ θεὸς τῆς εἰρήνης ἁγιάσαι ὑμᾶς ὁλοτελεῖς· καὶ ὁλόκληρον ὑμῶν τὸ πνεῦμα, καὶ ἡ ψυχὴ, καὶ τὸ σῶμα ἀμέμπτως ἐν τῇ παρουσίᾳ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ τηρηθείη.

23 Ipſe autem Deus pacis *author* ſanctificet uos totos: & integer ueſter ſpiritus, et anima & corpus inculpatè in aduentum Domini noſtri Ieſu Chriſti ſeruentur. *Spiritus. Anima. Corpus.*

13 Et quàm maximè charos ducatis Καὶ ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκπερισσοῦ ἐν ἀγάπῃ. Vulgata, ut habeatis illos abundãtius in charitate. quo modo ſcilicet dicimus in uernaculo ſermone, *auoir, enamour*. Eraſmus, ut habeatis illos in ſummo pretio per charitatẽ. At ego non memini legere ἡγεῖσθαι ſimpliciter poſitum, pro in pretio habere: idque potius crediderim agnoſcendi uerbo ſignificatum in ſuperiore uerſiculo. Propter opus ipſorum διὰ τὸ ἔργον αὐτῶν. Vbi ergo ceſſat hæc cauſa, ceſſet etiã honor, & expellatur lupus è grege. Pacem colite inter uos mutuò εἰρηνεύετε ἐν ἑαυτοῖς. Vetus interpres & Eraſmus legunt ἐν αὐτοῖς cum eis, ſed omnibus noſtris ueteribus libris & Græcis quoque ſcholijs repugnantibus. Mihi uerò propterea etiam magis placet legere ἐν ἑαυτοῖς, quòd ita etiam comprehenduntur ipſi paſtores, quibus cum præcipue debet gregi conuenire. Deinde dicendum potius fuiſſet εἰρηνεύετε, ut omnia cohærerent.

14 Monete inordinatos νουθετεῖτε ἀτάκτους. Ita ſolet Liuius hoc nomen uſurpare de militibus qui ſtationem non ſeruent. eleganter autem tranſtulit Paulus ad eos non qui ſunt intractabiles, ut Putauit Eraſmus, ſed qui tamen aliter quàm per infirmitatem peccant. Neque νουθετεῖν ſignificat corripere, ut Græcus etiam ſcholiaſtes rectè monet: ſed officij admonere, & quaſi amiſſam mentem reponere, ut ipſa uerbi notatio declarat. Indomitis autem alia ſunt adhibenda ſeueriora remedia, de quibus non inſtituit agere Apoſtolus hoc in loco: ſed de ijs duntaxat officijs, quæ priuata quidem ſunt, ad quoſuis tamen fideles ſpectant. Itaque Vetus interpres non recte conuertit, corripite inquietos, & multo etiam minus appoſitè quidam interpretatus eſt, caſtigate incompoſitos.

15 Beneficentiam τὸ ἀγαθόν. Vulg. & Eraſ. quod bonum eſt. nimium largè, ut apparet ex oppoſito membro: quãuis hæc quoque ſententia uera ſit.

16 Gaudete χαίρετε. Gaudium uocat, ſuo more, tranquillitatem illam animi in Chriſto acquieſcentis & ſibi bene conſcij, quæ facit ut in medijs etiam doloribus exultemus, Rom. 5.a.3. & 2. Corinth. 6.c.10.

C 18 Voluntas τὸ θέλημα. Id eſt, res Deo accepta, & qua in primis delectatur. Vel iſta per anthypophoram dicta ſunt. Poterat enim excipi, Qui fieri poteſt ut ſemper gaudeamus, ſemper gratias agamus, quum perpetuæ nos tempeſtates premant; Imò, inquit Apoſtolus, hoc ipſum eſt quo uos oportet ſollicitari ad gratiarum actionem. Sic enim Deus ſuam in uos beneuolentiam teſtatur. Rom. 8.f.29. Philip. 1.d.29. Matth. 5.b.11 & 12. Poſſumus autem ἐν παντὶ, uel ad res ipſas, uel ad quaſuis circunſtantias referre.

19 Spiritum τὸ πνεῦμα. Id eſt, Dei afflatum, ac lumen in mentibus noſtris reſulgens. At enim, dicet aliquis, Si in electis nunquam extinguitur, fruſtra hoc præcipitur. Hoc uerò pernego. Imò uero nõ extinguitur in electis, quia perpetuo fouent: ut autem perpetuo foueant, iſtis exhortationibus adducuntur. Nam qui conſtituit Spiritum in electis ſuis nunquam extinguere, ſimul conſtituit & patefecit quibus rationibus illum uelit fouere, perpetuò ſcilicet in pietate progreſſu.

20 Prophetias προφητείας. Id eſt, uerbi Dei ſiue Euangelicę doctrinæ interpretationes, ut 1. Cor. 14.a.3. Quod ſi ore explicare, certè etiam ſcriptis interpretari uerbum Domini non modo licet, uerùm etiam utile ac neceſſarium eſt, ut qui aliter cenſent, & hodie clamitant plus ſatis eſſe librorum, digniſsimi ſint quos communi conſilio tota Dei Eccleſia pro communibus totius humani generis hoſtibus execretur. Et tamen hoc obtinuit Satan ut in ipſis Eccleſiæ uiſceribus hodie nonnulli uerſentur, quos non pudeat & quibus etiam impunè hoc dicere liceat, idque in eos ipſos quorum potiſsimum laboribus ac uigilijs ſunt adiuti: nempe ut ſeſe modis omnibus ſceleratos eſſe prodant. Sed illos nimirum Deus ſuo tempore tractabit ut par eſt. Interim det Dominus fidelibus Dei Prophetis, ut contemptis iſtorum canum latratibus, fortiter pergant.

22 Ab omni ſpecie mali ἀπὸ παντὸς εἴδους πονηροῦ. Id eſt, quicquid uel ullam mali ſpeciem præ ſe fert, ab eo abſtinete. Fideles autem alloquitur, qui certam illam regulam teneant diſtinguendi bona à malis. Eant nunc Pſeudonicodemitæ, & quiduis inter ἀδιάφορα numerent.

23 Sanctificet ἁγιάσαι. id eſt, à mundo ſeparatos ſibi conſecret, ſuo ſpiritu in Chriſto, in quo uno ueram illam

pacem consequemini. Vide Rom.5. a.1. Quod autem sequitur ita explico cum doctissimo interprete, ut quod in genere dictum erat, per partes explicetur. Mentem igitur puto Spiritus appellatione significari, siue illud ἡγεμονικὸν, in quo sæpe iam diximus præcipuam labem inesse: animam uerò reliquas inferiores facultates. non quasi duæ sint animæ, sed quod suo more Paulus functiones unius eiusdemq; animæ distribuat: quum alicubi tres etiam facultates commemoret, ut diximus Ephes. 4.d.17. Corporis uerò nomine satis constat animæ domicilium significari. Tum demum igitur homo integer sanctificatus fuerit quum nihil cogitabit Spiritus, nihil appetet anima, nihil exequetur corpus, quod cum Dei uoluntate non cosentiat. Id uerò quando tandem fiet? In aduentu Domini nostri, ut subijcit Paulus, & postea etiam significauit Rom.7.c.15 & d.24. & Phil.3.c.13 & 14. A

Christus Saluator.

Fidelis est qui uocauit uos, qui etiam *id* efficiet. 24 πιστὸς ὁ καλῶν ὑμᾶς, ὃς καὶ ποιήσει.

Fratres, orate pro nobis. 25 ἀδελφοί, προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν. (ἀγίῳ.

Salutate fratres omnes cũ osculo sancto. 26 ἀσπάσασθε τοὺς ἀδελφοὺς πάντας ἐν φιλήματι

Adiuro uos per Dominum, ut recitetur hæc epistola omnibus sanctis fratribus. 27 ὁρκίζω ὑμᾶς τὸν κύριον, ἀναγνωσθῆναι τὴν ἐπιστολὴν πᾶσι τοῖς ἁγίοις ἀδελφοῖς.

Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* uobiscum. Amen. 28 ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

Ad Thessalonicenses prima, scripta fuit Athenis. πρὸς Θεσσαλονικεῖς πρώτη ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

24 Fidelis πιστός. Heb נאמן, id est, semper idem & sibi constans, quique uerè præstet quod promisit. Est autem uocatio efficax, nihil aliud quàm certa uoluntatis Dei declaratio. Itaque firma est electorum salus. Qui etiam id efficiet ὃς καὶ ποιήσει. Id est, uos totos perficiet. Cohæret enim hoc cũ superiore sententia. Complutensis tamen editio legit ὃς καὶ ποιήσει τὴν ἐλπίδα ὑμῶν βεβαίαν. id est, qui etiam spem uestram firmam efficiet.

26 Cum osculo sancto ἐν φιλήματι ἁγίῳ. Vide Rom.16.c.16.

29 Athenis ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hæc extrema passim addita esse ex Græcorum interpretum sententia, non autem ab ipso Paulo, uel ex eo liquet quòd magna sit in plerisque diuersitas, ut de istis minimè sit nefas ambigere. Hanc igitur epistolam cur Corintho non autem Athenis missam esse putem, hoc habeo argumentum quòd in secũdo capite meminerit Timothei à quo sustinuerit solus relinqui Athenis, quum eum ad Thessalonicenses mitteret. Itaque Silas tũ non redierat ad Paulum. Subijcit deinde, Timotheum ad se iterum redijsse, ex quo intellexisset quæ Thessalonicensium esset constantia. Liquet aũt ex Actis Apostolorum quum Paulus digressus Athenis, ubi substiterat Silam & Timotheum expectans, Corinthum uenisset, & aliquandiu illic esset uersatus, tum demum ad illos ad eum redijsse: quorũ etiam aduentu sit magnopere confirmatus. Act.17 c.14. & d.16. Itaque mihi prorsus fit uerisimile Siluanum hunc ipsum esse quem Lucas Silam uocet. quumq; illi Corinthum uenissent, & Timotheus Paulo significasset, à quo Athenis rursum (quod Lucas præterijt) Thessalonicã missus fuerat, Ecclesię Thessalonicensiũ statũ, hanc epistolã ad illos cõmuni ipsorũ trium nomine Corintho missam fuisse. Silã aũt, qui & Syluanus dicitur, apparet ex Apostolorũ actis, Beroæ relictũ cũ Timotheo, tantisper illic mansisse, dũ Timotheus Athenas, & rursus, Pauli mandato, Athenis Thessalonicã, regressus, ipsum tãdẽ in reditu assumeret, ut unà Corinthũ ueniret. Nolui tñ quicquã mutare, ex cõiectura. B

EPISTOLA PAVLI AD Thessalonicenses secunda.

Παῦλος ἀποστόλος ἡ πρὸς Θεσσαλονικεῖς ἐπιστολὴ δευτέρα.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I. ΚΕΦΑΛ. α. C

PAulus Et Syluanus ac Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium *quæ est* in Deo patre nostro, & Domino Iesu Ch· ɔ: 1 ΠΑΥΛΟΣ & συλουανὸς καὶ τιμόθεος τῇ ἐκκλησίᾳ θεσσαλονικέων ἐν θεῷ πατρὶ ἡμῶν, καὶ κυρίῳ ἰησοῦ χριστῷ.

1. Thess. 1. a. 2 *Charitas. Fides.* Gratia *sit* uobis & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo. 2 χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

Gratias agere debemus Deo semper de uobis, fratres, ut par est, quòd uehementer augescat fides uestra, & abundet mutua cuiusque omnium uestrum charitas: 3 εὐχαριστεῖν ὀφείλομεν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοί, καθὼς ἄξιόν ἐστιν, ὅτι ὑπεραυξάνει ἡ πίστις ὑμῶν, καὶ πλεονάζει ἡ ἀγάπη ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν εἰς ἀλλήλους.

Adeo ut nos de uobis gloriemur apud Ecclesias Dei, *id est* de tolerãtia uestra & fide in omnibus persecutionibus uestris & oppressionibus quas toleratis. 4 ὥστε ἡμᾶς αὐτοὺς ἐν ὑμῖν καυχᾶσθαι ἐν ταῖς ἐκκλησίαις τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ τῆς ὑπομονῆς ὑμῶν, καὶ πίστεως ἐν πᾶσι τοῖς διωγμοῖς ὑμῶν, & ταῖς θλίψεσιν, αἷς ἀνέχεσθε,

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 *Quæ est* in Deo ἐν Θεῷ. Subauditur articulus τῇ. Diximus autem quæ uis sit huius formulæ, superiore epistola, cap.2.c.14. 3 Vehementer augescat ὑπεραυξάνει. Id est, quod quum antea execreuerit, quotidie etiam ad illud incrementum

A crementum aliquid accedat. Vulgata, supercrescit. Cuiusque omnium uestrum ἑνὸς ἑκάστου πάντων ὑμῶν. Si duntaxat dixissent omnium uestrum, uideri hoc poterat ad Ecclesiam in genere duntaxat pertinere: nũc uerò quum hoc addunt, sigillatim etiam unumquenque Thessalonicensium pulcherrimo testimonio exornant.

ἔνδειγμα τῆς δικαίας κρίσεως τοῦ θεοῦ, εἰς τὸ καταξιωθῆναι ὑμᾶς τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, ὑπὲρ ἧς καὶ πάσχετε· 5

Quæres manifesto est indicio iusti iudicij Dei: ad hoc ut digni habeamini regno Dei, pro quo etiam *ista* patimini: Iudæ.a.6

εἴπερ δίκαιον παρὰ θεῷ ἀνταποδοῦναι τοῖς θλίβουσιν ὑμᾶς θλῖψιν, 6

Siquidem iustum est apud Deum, uicissim reddere ijs qui affligunt uos, afflictionem:

καὶ ὑμῖν τοῖς θλιβομένοις ἄνεσιν μεθ' ἡμῶν ἐν τῇ ἀποκαλύψει τοῦ κυρίου Ἰησοῦ ἀπ' οὐρανοῦ μετ' ἀγγέλων δυνάμεως αὐτοῦ, 7

Vobis uerò qui affligimini, relaxationem nobiscum, quum patefiet Dominus Iesus de cælo, cum Angelis potentiæ suæ, 1 Thes. 4 d. 16

ἐν πυρὶ φλογὸς, διδόντος ἐκδίκησιν τοῖς μὴ εἰδόσι θεὸν, καὶ τοῖς μὴ ὑπακούουσι τῷ εὐαγγελίῳ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ· 8

Christum flammeo incendio, infligens ultionem ijs qui non nouerunt Deum, neque auscultant Euangelio Domini nostri Iesu Christi.

οἵτινες δίκην τίσουσιν, ὄλεθρον αἰώνιον, ἀπὸ προσώπου τοῦ κυρίου, καὶ ἀπὸ τῆς δόξης τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, 9

Qui pœnam pendent æterno exitio, *damnati* à præsente Domino, & potente ipsius gloria:

ὅταν ἔλθῃ ἐνδοξασθῆναι ἐν τοῖς ἁγίοις αὐτοῦ, καὶ θαυμασθῆναι ἐν πᾶσι τοῖς πιστεύουσιν, (ὅτι ἐπιστεύθη τὸ μαρτύριον ἡμῶν ἐφ' ὑμᾶς,) ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. 10

Quum uenerit ut glorificetur in sanctis suis, & admirandus fiat in fidelibus omnibus, (quòd fides habita sit testimonio nostro apud uos) in die illo.

εἰς ὃ καὶ προσευχόμεθα πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἵνα ὑμᾶς ἀξιώσῃ τῆς κλήσεως ὁ θεὸς ἡμῶν, καὶ πληρώσῃ πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, καὶ ἔργον πίστεως ἐν δυνάμει, 11

Cuius etiam rei gratia oramus semper pro uobis, ut uos dignetur ista uocatione Deus noster, & compleat omnẽ *suæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam, & opus fidei potentẽ.

ὅπως ἐνδοξασθῇ τὸ ὄνομα τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐν ὑμῖν, καὶ ὑμεῖς ἐν αὐτῷ, κατὰ τὴν χάριν τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. 12

Vt glorificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in uobis, & uos in eo, ex gratia Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

ΚΕΦΑΛ. β.

CAPVT II

Ἐρωτῶμεν δὲ ὑμᾶς, ἀδελφοὶ, ὑπὲρ τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ ἡμῶν ἐπισυναγωγῆς ἐπ' αὐτόν. 1

Rogamus autem uos, fratres, per aduentum Domini nostri Iesu Christi, et nostri aggregationem in eum.

5 *Quæres* manifesto est indicio Ἔνδειγμα. Subaudio אשר cum uerbo substantiuo. nam alioquin durior esset appositio, quum præcedat ὑπομονῆς & πίστεως secundo casu. Cæterum ἔνδειγμα conuerti manifestum indicium, ut nominis ipsius uim explicarem. Est enim ἐνδεικνύειν quasi digito indicare. Aperit autem, ut opinor, Apostolus omnis nostræ consolationis fontem in aduersis, quum nos in ijs ærumnis quas pro Christo patimur, iubet, tanquam in claro aliquo speculo, futuri illius iusti iudicij exitum contemplari, quo scilicet nobis quidem regnum Dei & æterna quies adiudicabitur, impij uero iustas scelerum pœnas luent. Alioquin quomodo Deus esset iustus iudex? Ad hoc ut digni habeamini εἰς τὸ καταξιωθῆναι. Huc pertinet quod scriptum est Matth. 5. b. 11 & 12. Vide etiam quod scripsimus Philip. 1. d. 28. C

8 Domini τοῦ κυρίου. Repetitio Hebraica antecedentis pro relatiuo.

11 Ista uocatione τῆς κλήσεως. Articulus uim habet ἀναφορικήν. Vocationem autem appellat non ipsam uocandi actionem, (iam enim Dominus Thessalonicenses, & quidem efficaciter, uocarat,) sed illud ipsum ad quod uocati erant, nempe cælestis illius regni gloriam. Similis est metonymiæ species, quum diuersas uitæ functiones uocationum nomine significamus, ad quas scilicet Dominus nos uocarit.

Omnem *suæ* bonitatis gratuitam beneuolentiam πᾶσαν εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης. Id est, quod iam olim ipse ex gratuita & in uos propensa bonitate decreuit. Quid sit autem illud, declaratur Matth. 25. c. 34. & sufficiebat quidem unicum εὐδοκίας nomẽ (de quo sæpe iam multa diximus) ut omnia in solidum à gratia proficisci intelligeremus, sed quum sibi nunquam satisfaciat Apostolus in Dei prædicanda bonitate, adiunxit nomen ἀγαθωσύνης, quo singularis & omnibus numeris absoluta Dei bonitas declaratur. Quidam igitur nuper apostoli sententiam, ut mihi quidem uidetur, deprauauit, quum hunc locum ita conuerteret, Perficiatq; ut bonitatem ac fidei opus & libentissimè & fortiter persequamini & absoluatis, translato scilicet ad Thessalonicenses quod ad Deũ potius refert. Vulgata, omnẽ uoluntatẽ bonitatis. Eras. omne bonum propositũ uoluntatis. Opus fidei ἔργον πίστεως. Est igitur fides insigne Dei opus in nobis: neque hic quicquam Apostolus concurrenti libero arbitrio relinquit, quale quidem imaginantur sophistæ. Potenter ἐν δυνάμει. Vide Coloss. 1. d. 29. Vulg. & Eras. cum potentia.

12 Vt glorificetur ὅπως ἐνδοξασθῇ. Ἐν ὑμῖν malui interpretari in uobis, & ἐν αὐτῷ in eo, quàm per uos & per illum, cum Erasmo: ut summa illa coniunctio & participatio capitis & membrorum expressius declaretur. Pulchrè uero exprimit hic locus omnes illos salutis electorum gradus qui commemorantur Rom. 8. f. 30. Nam εὐδοκίαν ἀγαθωσύνης, propositum, prædestinationem, uocationem denique complectitur: opus fidei, iustificationem: quam demum sequitur glorificatio, eaque omnia, non partim ex gratia, partim ex libero arbitrio & inhærente iustitia, sed ex mer Dei gratia in Christo, in solidum.

IN CAPVT II.

1 Aggregationem ἐπισυναγωγῆς. Vulgata, congregationis, duplici errore, quum non sit otiosa præpositio ἐπὶ &

ὑπὲρ repetenda sit ἀπὸ κοινῆ. Non potuit autem certius aduersus omnem diffidentiam & leuitatem remedium nobis ostendere, quàm cognitionem immensæ illius gloriæ cuius cum ipso Christo participes erimus in altero illo ipsius aduentu: nempe ne uel huius mundi splendor nos alliciat, uel crucis horridus aspectus terreat. A

Signa præcedentia aduentum Christi.

Ne citò dimoueamini à mente, neque turbemini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam, tanquam per nos *scriptam*, quasi instet dies Christi. 2

εἰς τὸ μὴ ταχέως σαλευθῆναι ὑμᾶς ἀπὸ τοῦ νοὸς, μήτε θροεῖσθαι, μήτε διὰ πνεύματος, μήτε διὰ λόγου, μήτε δι' ἐπιστολῆς, ὡς δι' ἡμῶν, ὡς ὅτι ἐνέστηκεν ἡ ἡμέρα τοῦ χριστοῦ.

Nequis uos seducat ullo modo. nam *non adueniet dies Christi* quin uenerit defectio prius, & retectus fuerit homo ille sceleratus, filius *inquam* ille perditionis. 3

μή τις ὑμᾶς ἐξαπατήσῃ κατὰ μηδένα τρόπον, ὅτι ἐὰν μὴ ἔλθῃ ἡ ἀποστασία πρῶτον, καὶ ἀποκαλυφθῇ ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας,

Sese opponens & efferens aduersus quicquid dicitur Deus, aut numen: adeò ut in templo Dei tanquam Deus sedeat, præ se ferens se esse Deum. 4

ὁ ἀντικείμενος καὶ ὑπεραιρόμενος ἐπὶ πάντα λεγόμενον θεὸν, ἢ σέβασμα, ὥστε αὐτὸν εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ ὡς θεὸν καθίσαι, ἀποδεικνύντα ἑαυτὸν ὅτι ἔστι θεός.

An non meministis quòd quum adhuc essem apud uos, hoc dixerim uobis? 5

οὐ μνημονεύετε, ὅτι ἔτι ὢν πρὸς ὑμᾶς, ταῦτα ἔλεγον ὑμῖν.

2 A mente ἀπὸ τοῦ νοός. Mentis nomen simpliciter accipere malo quam pro sententia interpretari. Ita enim significat Apostolus homines istorum impostorum fraudibus in furorem & insaniam rapi. Neque uerò, ut hoc comprobetur, necesse est ut Carpocratianorum, Valentinianorum, Manichæorum, Circumcellionum incredibilia pene mõ B
stra, ueterum denique exemplorum memoriam repetamus: Oriens crassissimis Mahumedis impostoris deceptus, artolatria à Pontifice in occidentem inuecta, Anabaptistarum, Libertinorum, Dauidistarum furiæ satis superq; ostendunt, communi etiam sensu priuari qui à uero Christianismo deficiunt. Neque per Spiritum μήτε διὰ πνεύματος. Id est, per somnia quibus prætexitur Spiritualis reuelationis nomen. Neque per sermonem μήτε διὰ λόγου. Id est, uel uiua uoce uel conscriptis libris. Dicitur enim etiam loqui qui scribit. Per epistolam δι' ἐπιστολῆς. Id est, scriptis uel ementitis, uel falsò expositis: sicut uerisimile est istos ex superiore epistola, ubi de die Domini disseritur, occasiõnem aliquam confirmandi istius erroris sumpsisse. Cæterum suggerit nobilissimus hic locus luculentissimam mẽthodum tractandi de hæreticis, quorum historiam quisquis nouit, fatebitur nec uerius nec breuius nec planius quic quam de ijs dici potuisse: quum in ea tempora inciderimus quibus, non iam sit diuinandum in quem potissimum ista competant. sed aperiendi duntaxat oculi, ut quæ futura prædixit Apostolus, præsentia cernamus. Quasi instet. ὡς ὅτι ἐνέστηκεν. Atqui dicitur dies Domini ἤγγικέναι, Iacob. 5. b. 8. & 1. Petri 4. b. 7. fateor. sed qui dicit instare, multo certius aliquid definit, & quasi tempus prætigit. Deinde quomodo hoc sit accipiendum docetur 2. Pet. 3. b. 8 & 9 Error autem istorum quorsum tendebat? nempe ut quum fideles uiderent diem Domini ultra præscriptum tẽpus differri, uel impatientia deficerent, uel omnia ducerent pro fabulis. Interim uero fictitijs istis reuelationibus mirum ni pseudoprophetæ magnam sibi compararant sapientiæ opinionem, ad alios spargendos errores.

3 Nam *Non adueniet dies Christi* ὅτε. Hoc supplẽdum esse ostendit ipsa constructionis series. Homo ille sceleratus ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας. Vulg. ad uerbum, homo peccati: seruato idiotismo Hebræorum. Loquitur autem Paulus de Antichristo, tanquam de uno quopiam homine, quum tamen totum Ecclesiasticæ tyrãnidis corpus intelligat: quam quisquis occupat, is est ille sceleratus de quo hic agitur: sed ita tamen ut peculiarem aliquam tyrannidem declaret, cui paulatim subseruierũt hæretici: atq; etiã per imprudẽtiã nõnulli ex sanctis ẽt & orthodoxis patrib. ut nũc res ipsa patefecit. Verũ aũt esse hãc interpretationẽ perspicuũ est ex ijs quæ scribuntur uers. 7. & ex rei euentu. Itaque manifestè sunt hallucinati quicunque de uno quopiam homine putarunt hoc intelligi: nisi dent mihi quempiã qui à Pauli seculo ad diem usque iudicij superstes maneat. Neque uerò aliter Daniel, qui cum hoc in loco mirè consentit Paulus, singularibus ursi, leonis, pardi, nominibus, multos reges intelligit in unum monarchiæ corpus iunctos. Filius *inquam* ille perditionis ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας. Erasmus, filius perditus. Vide Iohan. 17. b. 12.

4 Sese opponens ὁ ἀντικείμενος. Vulgata, qui aduersatur. Eras. Qui est aduersarius: eodem quidem sensu, sed paulo durius. Alludit autem ad Satanæ nomen, ut Patrem referat Filius.

Aduersus quicquid dicitur Deus ἐπὶ πᾶν τὸ λεγόμενον Θεὸν Eras. aduersus omnem qui dicitur Deus. Legit enim ἐπὶ πάντα, ut habere etiam fateor Græca exemplaria. Sed mihi tamen uberius uidetur quod sequutus est Vetus interpres, & Hieronymus quoque in quæstiombus: quanuis sententia ipsa eodem recidat, utrouis modo legas. Dicit C
enim Antichristum ad se translaturum non hominum modo honores omnes, sed etiam quicquid gloriæ cuicunque numini usquam fuit exhibitum. Ecquis enim unquam, præter hunc unum, dixit se pro suo arbitrio cælum reserare uel aperire, quiduis figere uel refigere, denique (ut ipse affirmat c. Si Papa, Distinct. 42) pleno iure currus animarum plenos secum ad tartara detrudere? regna & imperia transferre posse? Aut numen σέβασμα. Vulg. aut quod colitur. Vis, lector, ueram istius prophetiæ imaginem contemplari? Finge tibi quod abhinc septennium magno omniũ concursu gestum est, nempe, terrestrem illum Deum, quem uocant, circunstantibus suis creaturis, præeunte suo illo furfuraceo numine, crucibus ac reliquijs, quasi de Deo ipso sub his simulachris triumphantem, augusto illo suo habitu & triplici tiara in aurea sella sublimem transuectum: dein aureo malleo Paradisi ualuas (sic enim loquuntur) in lubilæo aperientem, & mox potentissimorum regum ac principum legatos, quosdam etiam præsentes, sublimem illum re ipsa ut alterum Deum adorantes, circunstantem turbam ab eo uitam æternam expectantem ac petẽtẽ, illum ad pedum suorum osculum (quibus ipsam etiam crucem atterit, quam simulat se tanto in pretio habere) miseros & cæcos homines uix admittentem. Nihil ne amplius? nempe hoc unũ, quo uictor iam Satanas, quasi ipsum etiam tædeat tantæ mundi stoliditatis, hominibus apertissimè illusit: illo scilicet in aureo suo throno confidente, ex quo cælum & terram concutit, circunstantem primarium ex rubris illis suis cinædis, qui palàm (dicere sane pudet, sed dicendum est quod palàm illi facere non erubescunt) testes illius contrectans, alta uoce exclamet, TESTICVLOS HABET. O cælum, non fudas quum hæc aspicis? ô terra, non fathiscis sub hoc onere? Ah, Domine, appare as tandem tuis, & sicut promisisti, ita etiam Spiritu oris tui impurum istum confice, ut tibi uni omnis laus, honor, & gloria tribuatur.

Tanquam Deus ὡς Θεόν. Hoc etiam additur in Græcis, quod tamen Vetus interpres & Erasmus omittunt. Præse ferens ἀποδεικνύντα Heb. מראה id est ad uerbum, faciens se apparere. Vulg. ostendens se tanquam sit Deus, q[uod] Græcis non respondet, si uerba ipsa spectes. Erasmus, ostentans seipsum esse Deum.

6 Quid

A ⁶νῦν οἶδατε, εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι αὐτὸν ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ.
⁷τὸ γὰρ μυστήριον ἤδη ἐνεργεῖται τῆς ἀνομίας, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως ἐκ μέσου γένηται,
⁸καὶ τότε ἀποκαλυφθήσεται ὁ ἄνομος, ὃν ὁ κύριος ἀνελεῖ τῷ πνεύματι τοῦ στόματος αὐτοῦ, καὶ καταργήσει τῇ ἐπιφανείᾳ τῆς παρουσίας αὐτοῦ,
⁹οὗ ἐστὶν ἡ παρουσία κατ' ἐνέργειαν τοῦ σατανᾶ ἐν πάσῃ δυνάμει καὶ σημείοις καὶ τέρασι ψεύδους,
¹⁰καὶ ἐν πάσῃ ἀπάτῃ τῆς ἀδικίας ἐν τοῖς ἀπολλυμένοις, ἀνθ' ὧν τὴν ἀγάπην τῆς ἀληθείας οὐκ ἐδέξαντο εἰς τὸ σωθῆναι αὐτούς.
¹¹καὶ διὰ τοῦτο πέμψει αὐτοῖς ὁ θεὸς ἐνέργειαν πλάνης, εἰς τὸ πιστεῦσαι αὐτοὺς τῷ ψεύδει.
¹²ἵνα κριθῶσι πάντες οἱ μὴ πιστεύσαντες τῇ ἀληθείᾳ, ἀλλ' εὐδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ.
B ¹³ἡμεῖς δὲ ὀφείλομεν εὐχαριστεῖν τῷ θεῷ πάντοτε περὶ ὑμῶν, ἀδελφοὶ ἠγαπημένοι ὑπὸ κυρίου, ὅτι εἵλετο ὑμᾶς ὁ θεὸς ἀπ' ἀρχῆς εἰς σωτηρίαν ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος καὶ πίστει ἀληθείας,

6 Nunc uerò quid obstet nostis, ut is suo tempore retegatur.

7 Iam enim peragitur mysteriũ iniquitatis. tantùm qui nunc obstat, *obstabit* usquedum è medio sublatus fuerit.

8 Et tunc retegetur impius ille, quem Dominus conficiet Spiritu oris sui, & illustri aduentu suo abolebit. Esa.11.a.4.

9 *Illum inquam* cuius est aduentus ex efficacitate Satanæ, cum omni potentia, & signis, ac prodigijs mendacibus.

10 Et cum omni fraude iniustitiæ in iis qui pereunt: pro eo quòd amorem ueritatis nó receperunt ut salui fierent.

11 Propterea igitur mittet illis Deus efficacitatem deceptionis, ut credant mendacio.

12 Vt damnentur omnes qui non crediderũt ueritati, sed acquieuerunt in iniustitia.

13 Nos autem debemus gratias agere Deo semper de uobis, fratres dilecti à Domino, quòd elegerit uos Deus ab initio ad salutem per sanctificationem Spiritus ac fidem ueritatis.

6 Quid obstet τὸ κατέχον. Id est τί τὸ κατέχον, quid eum remoretur ac retineat, ut suo demum tempore patefiat. Nam τὸ κατέχειν etiam αὐξῆσαι πολύειν καὶ ἐμποδίζειν accipitur: & nisi additum esset ἐν τῷ ἑαυτοῦ καιρῷ, id est suo tempore, non dicendum fuisset εἰς τὸ ἀποκαλυφθῆναι, ut patefiat, sed μὴ εἰς ἀποκαλυφθῆναι, id est quominus patefiat. Sed & τὸ κατέχον fortasse rectius expoſueris τὸ κρατοῦν id est quod rerum potitur, & similiter paulo pòst ὁ κατέχων. Omnino enim utrouis modo interpreteris, mihi placet Chrysostomi sententia, qui ad Romanum imperium hoc refert: quo stante, quomodo Pontifex Romanus eò deuenisset, ut Romæ Dominus fieret? Neque enim Romanus imperator meritò dici potest qui Romam ipsam imperij metropolin non obtinet: & quàm uerè id censuerint, Tertullianus, Chrysostomus & pòst eum etiam Hieronymus ad Algasiam, rei ipsius exitus ostendit, ut hoc quidem uni Romano Pontifici conuenire septem illis montibus insidenti, quorũ fit mentio Apoc.17.c.9, ne ipse quidem pòssit inficiari. 7 Peragitur ἐνεργεῖται. Vel agit. Iam enim erant multi Antichristi ut 1. Ioh.2.c.18. Tantùm qui nunc obstat, &c. μόνον ὁ κατέχων ἄρτι, ἕως ἐκ μέσου γένηται. Vel, tantùm qui nunc rerum potitur, *potietur* usquedum è medio tollatur: quo demum sublato retegetur impius ille, &c. Ita non modò plana & cohærens erit sententia, sed etiam cum ipso rerum exitu prorsus consentiens. neque ulla uis uerbis afferetur. Nam eiusmodi eclipses repetiti eiusdem uerbi, sæpissime occurrunt, ut 2. Corinth.1.b.6, & 2.b.10, & 5.c.13. Vulgata, tantùm ut qui tenet nunc teneat, dònec de medio fiat. quæ interpretatio non modò est absurda, sed Græcis etiam nullo modo respondet. Erasmus, tantùm qui tenet, in præsentia teneat, donec è medio tollatur, non multo fœlicius expressa Apostoli sententia.

8 impius ille ὁ ἄνομος. Ad uerbum, exlex, id est qui Legem Dei prorsus conculcabit. Vulgata & Erasmus iniquus ille, non satis expressè.

Conficiet ἀνελώσει. Id est, ad nihilum rediget, quod Hebræi significant uerbo כלה & סמך Spiritu oris sui τῷ πνεύματι τοῦ στόματος. Id est, uerbo suo. Est autem huius periphrasis magnum pondus. quo scilicet significatur ueros Ecclesiæ ministros esse instar oris per quod efflet Dominus potens illud & æternum uerbum, quo, tanquam ferrea & solidissima uirga, omnes aduersarios nostros conteret. Itaque Esa 11.a.4, hoc ipsum uerbum שבט פי ורוח שפתיו id est sceptrum oris, & spiritus labiorum uocatur.

9 *Illum inquam* cuius aduentus οὗ ἡ παρουσία. Relatiuum, Hebræorum more, nõ ad proximum, sed ad superius refertur. Itaque nonnihil suppleuimus, perspicuitatis causa. Cum omni potentia σὺν πάσῃ δυνάμει. Δύναμιν suo more, uocat potestatem edendi res prodigiosas, quam & ipsam habent interdum impij à Deo, sed partim fallacem ac prestigiosam, partim etiam qua abutantur ad falsam stabiliendam doctrinam, ita postulante mundi perfidia, ut mox indicat Apostolus. Sed quorsum hæc omnia? minimè certè excurrit Apostolus, sed quum pseudapostoli hoc mendacio illicerent Thessalonicenses, instare diem Domini ac proinde Ecclesiæ redemptionem: Paulus contrà ex Spiritus Dei afflatu longè grauiora esse expectanda quam cuiquam potuerint in mentem uenire: nempe ut illi sese potius ad patientiam quàm ad quietem parent. Mendacibus ψεύδους Id est, partim falsis, cuiusmodi ferè sunt omnia, ut res ipsa hodie ipsis etiam cæcis declarat: partim uerò mendacij stabiliendi causa editis, ut Antichristi tyrãnis ex oppositò comparetur cum Christi regno. 11 Efficacitatem deceptionis σύνδρομον πλάνης Id est, uim quandam in illis decipiendis efficacissimam, Matth.24.b.24. Eant nunc sophistæ, & Ecclesiæ suæ præscriptionem nobis obijciant.

12 Damnentur κριθῶσι. Id est κατακριθῶσι, ut alibi sæpe. Acquieuerunt in iniustitia. σύνδοκήσαντες ἐν τῇ ἀδικίᾳ. Sententia est, Ita approbarunt iniustitiam, id est mendacium, (falsam scilicet doctrinã. ut אוֶן pro שׁוְא accipiat) ut sibi in ea placuerint: qui summus est uesaniæ gradus. Vulg. cõsenserãt iniquitati. Eras. approbarũt iniustitiã nõ satis expressè. 13 Dilecti à Do. ἠγαπημένοι ὑπὸ Κυρίου. Non temerè hoc addit Paulus. Aperit enim electionis fontẽ, ut Deut. 7.b.8. Itaque sanctificatio Spiritus & fides ueritatis non sunt causæ, sed testimonia electionis æternæ, quum hi sint gradus quibus Dominus electos suos ad gloriam æternam euehit, ut Rom. 8. f.30. Ab initio ἀπ' ἀρχῆς. Id est ante iacta mundi fundamenta, Ephes.1.a.4. Vetus interpres legit ἀπαρχὴν primitias. i. ut primitiæ essetis: quo genere dicendi utitur etiam Apostolus Rom.16.a.5. Hinc etiam usus obtinuit ut illorum temporum Ecclesiam appellemus primitiuam.

Quò uocauit uos per Euangelium noſtrũ, ad obtinendam Gloriam Domini noſtri Ieſu Chriſti.

14 εἰς ὃ ἐκάλεσεν ὑμᾶς διὰ τοῦ εὐαγγελίου ἡμῶν, εἰς περιποίησιν δόξης τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. A

Nempe igitur fratres ſtate, & tenete traditam doctrinam, quã edocti eſtis, ſiue per ſermonem, ſiue per epiſtolam noſtram.

15 ἄρα οὖν, ἀδελφοί, στήκετε, καὶ κρατεῖτε τὰς παραδόσεις, ἃς ἐδιδάχθητε εἴτε διὰ λόγου, εἴτε δι' ἐπιστολῆς ἡμῶν.

Ipſe uerò Dominus noſter Ieſus Chriſtus, & Deus ac Pater noſter, qui dilexit nos, & dedit cõſolationem æternã & ſpem bonam per gratiam.

16 αὐτὸς δὲ ὁ κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, καὶ ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν ὁ ἀγαπήσας ἡμᾶς, καὶ δοὺς παράκλησιν αἰωνίαν, καὶ ἐλπίδα ἀγαθὴν ἐν χάριτι,

Conſoletur ueſtra corda, & ſtabiliat uos in omni ſermone & opere bono.

17 παρακαλέσαι ὑμῶν τὰς καρδίας, καὶ στηρίξαι ὑμᾶς ἐν παντὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ ἀγαθῷ.

CAP. III.

Quod ſupereſt, orate, fratres, pro nobis ut ſermo Domini currat, & glorificetur ſicut & apud uos:

ΚΕΦΑΛ. γ

1 Τὸ λοιπὸν προσεύχεσθε, ἀδελφοί, περὶ ἡμῶν, ἵνα ὁ λόγος τοῦ κυρίου τρέχῃ καὶ δοξάζηται, καθὼς καὶ πρὸς ὑμᾶς,

Et ut eripiamur à turpibus ac ſceleratis hominibus. non enim omnium eſt fides.

2 καὶ ἵνα ῥυσθῶμεν ἀπὸ τῶν ἀτόπων καὶ πονηρῶν ἀνθρώπων· οὐ γὰρ πάντων ἡ πίστις. B

Sed fidelis eſt Dominus, qui ſtabiliet uos & tuebitur à malo.

3 πιστὸς δέ ἐστιν ὁ κύριος, ὃς στηρίξει ὑμᾶς, καὶ φυλάξει ἀπὸ τοῦ πονηροῦ.

Confidimus autem per Dominum de uobis, quòd quæ denuntiamus uobis, & facitis & facturi ſitis.

4 πεποίθαμεν δὲ ἐν κυρίῳ ἐφ' ὑμᾶς, ὅτι ἃ παραγγέλλομεν ὑμῖν, καὶ ποιεῖτε καὶ ποιήσετε.

Porrò Dominus dirigat ueſtra corda ad charitatem Dei, & expectationem Chriſti.

5 ὁ δὲ κύριος κατευθύναι ὑμῶν τὰς καρδίας εἰς τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς ὑπομονὴν τοῦ χριστοῦ.

Denuntiamus autem uobis, fratres, per nomen Domini noſtri Ieſu Chriſti, ut ſubducatis uos ab omni fratre qui inordinatè ſe gerit, & non ex tradita doctrina quam accepit à nobis.

6 παραγγέλλομεν δὲ ὑμῖν, ἀδελφοί, ἐν ὀνόματι τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, στέλλεσθαι ὑμᾶς ἀπὸ παντὸς ἀδελφοῦ ἀτάκτως περιπατοῦντος, καὶ μὴ κατὰ τὴν παράδοσιν, ἣν παρέλαβε παρ' ἡμῶν.

Nam ipſi ſcitis quomodo oporteat imitari nos: quoniam nõ inordinatè geſſimus nos inter uos,

7 αὐτοὶ γὰρ οἴδατε, πῶς δεῖ μιμεῖσθαι ἡμᾶς, ὅτι οὐκ ἠτακτήσαμεν ἐν ὑμῖν.

Per ſanctificationem Spiritus ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος. Id eſt, uos ſibi conſecrando, ut iam non ſecundũ carnem, ſed ſecundum Spiritum incedatis, Rom. 8. a. 1. Ac fidem ueritatis καὶ πίστει ἀληθείας. Id eſt, fide quę non mendacium, ſed ueritatem Dei, Euangeliũ ſcilicet, amplectatur. Itaq; qui ueram fidem conuerterit, non expreſſerit Pauli ſententiã. C

14 Per Euangelium διὰ τοῦ εὐαγγελίου. Id eſt, prædicatione Euangelij, & miniſterio noſtro. Habemus autem hoc in loco utranque uocationis partem diſertè expreſſam & quidem coniunctim, nempe uocantem Dominum, & miniſtrum, uocantis Domini organon.

15 Traditam doctrinam παραδόσεις, Id eſt παραγγελίας, quas diſertè commemorauit in ſuperiore epiſtola, cap. 2. a. 2. quamobrem etiam addidit διὰ ἐπιστολῆς per epiſtolam. Itaque falluntur qui παραδόσεις putant uocari dun taxat externos ritus ad politiam Eccleſiaſticam pertinentes: quum hic agatur de ipſa doctrina in qua ſtare oporteat quicunque ſalutem expectant à Domino. quo modo etiam idem nomen ſingulari numero accipitur infrà cap. 3. b 6. ubi rurſus quænam fuerint hæc mandata explicat. Sed omnium hominum impudentiſſimi ſunt qui hũc locum citãt ut ſuarum ſuperſtitionum colluuiem imperitis hominibus uenditent. Nam ut taceam quod modò dixi, etiamſi uerum eſſet quod pro uero aſſumunt, cui tandem conceſſerint cuiuis licuiſſe quod Paulo licuit, aut iſtas fœtidas ſuperſtitiones ab eo ſpiritu profectas qui contraria prorſus ſtatuit 11. Cor, 11. b. 13, & 7. f. 30, Coloſſ. 2. c. 16, & 1. Tim. 4. a. 3.

IN CAPVT III.

2 A turpibus ἀπὸ τῶν ἀτόπων. Id eſt, qui ſui officij nullam curant habent. uel, inſolentibus, & qui facilè alios lædant. Vide Act. 28. a. 6. Eraſmus, ab abſurdis, quod mihi quidem abſurdum uidetur.

3 A malo ἀπὸ τοῦ πονηροῦ. Id eſt, à Satanæ inſidijs, ut reſpondeat ſuperiori uerſiculo. quanquam etiam neutro genere accipi poteſt, ut diximus.

4 Denuntiamus παραγγέλλομεν. Id eſt, à Domino accepta ſignificamus. Vide 1. Theſſ. 4. a. 2. Vulg. & Eraſ. præcipimus. 6 Tradita doctrina τὴν παράδοσιν. Vide ſuprà 2. d. 15. Poſſumus autem ἐν ὀνόματι interpretari uel per nomen, cum Eraſmo, ut ſit grauiſſima obteſtatio: uel ſimpliciter, nomine, redundante ἐν, id eſt ב Hebræorum: ut ſignificet Paulus ſe non ut αὐτοπρόσωπα, ſed ut Chriſti legatum, tradere iſtas παραδόσεις Leuiculum eſt aũt quòd Vetus interpres pro παρέλαβον accepit, legit παρέλαβον acceperunt, conſentientibus codicibus nonnullis.

8 Edimus *acceptum* à quoquam ἐφάγομεν παρά τινος. Quidam legunt, ἐλάβομεν παρά τινος, accepimus à quoquam, idque fortaſſis rectius.

A Οὐδὲ δωρεὰν ἄρτον ἐφάγομεν παρά τινος, ἀλλ' 8
ἐν κόπῳ καὶ μόχθῳ, νυκτὸς καὶ ἡμέρας ἐργαζόμενοι, πρὸς τὸ μὴ ἐπιβαρῆσαί τινα ὑμῶν.

Neq; gratis panem edimus *acceptum* à quo quam: sed cum labore & ærumna nocte dieque operantes, ad hoc nequem uestrum grauaremus.

In eos qui nõ laborant manib.

οὐχ ὅτι οὐκ ἐξομεν ἐξουσίαν, ἀλλ' ἵνα ἑαυτοὺς τύπον δῶμεν ὑμῖν, εἰς τὸ μιμεῖσθαι ἡμᾶς. 9

Non quòd non habeamus hoc ius, sed ut nosmetipsos pro exemplari exhibeamus uobis, ad imitandum nos.

καὶ γὰρ ὅτε ἦμεν πρὸς ὑμᾶς, τοῦτο παρηγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι εἴ τις οὐ θέλει ἐργάζεσθαι, μηδὲ ἐσθιέτω. 10

Etenim quum essemus apud uos, hoc denuntiabamus uobis, ut si quis nollet operari, *is* nec ederet.

ἀκούομεν γάρ τινας περιπατοῦντας ἐν ὑμῖν ἀτάκτως, μηδὲν ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους. 11

Audimus enim quosdam uersantes inter uos inordinatè, nihil operis facientes, sed curiosè agentes.

τοῖς δὲ τοιούτοις παραγγέλλομεν καὶ παρακαλοῦμεν ἐν κυρίῳ Ἰησοῦ Χριστῷ, ἵνα μετὰ ἡσυχίας ἐργαζόμενοι τὸν ἑαυτῶν ἄρτον ἐσθίωσιν. 12

Iis autem qui sunt istiusmodi, denuntiamus, & *eos* obsecramus per Dominum nostrum Iesum Christum, ut cum quiete operãtes, suo pane uescantur.

ὑμεῖς δέ, ἀδελφοί, μὴ ἐγκακήσητε καλοποιοῦντες. 13

Vos autem, fratres, ne segnescatis in bene faciendo.

εἰ δέ τις οὐχ ὑπακούει τῷ λόγῳ ἡμῶν, διὰ τῆς 14
B ἐπιστολῆς τοῦτον σημειοῦσθε, καὶ μὴ συναναμίγνυσθε αὐτῷ, ἵνα ἐντραπῇ,

Quòd si quis non auscultat sermoni nostro, per epistolam hunc significate: & ne commercium habeatis cum eo, ut eum pudeat.

καὶ μὴ ὡς ἐχθρὸν ἡγεῖσθε, ἀλλὰ νουθετεῖτε ὡς ἀδελφόν. 15

Neq; ut inimicum ducatis, sed admonete ut fratrem.

αὐτὸς δὲ ὁ κύριος τῆς εἰρήνης δώῃ ὑμῖν τὴν εἰρήνην διὰ παντὸς ἐν παντὶ τρόπῳ. ὁ κύριος μετὰ πάντων ὑμῶν. 16

Ipse autem Dominus pacis *author* det uobis pacem semper omni modo. Dominus sit cum omnibus uobis.

ὁ ἀσπασμὸς τῇ ἐμῇ χειρὶ Παύλου, ὅ ἐστι σημεῖον ἐν πάσῃ ἐπιστολῇ· οὕτω γράφω, 17

Salutatio, mea manu Pauli, quod est signũ in omni epistola: ita scribo.

ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν. 18

Gratia Domini nostri Iesu Christi, *sit* cum omnibus uobis. Amen.

Πρὸς Θεσσαλονικεῖς δευτέρα ἐγράφη ἀπὸ Ἀθηνῶν.

Ad Thessalonicenses secunda missa fuit Athenis.

10 *Is* nec edat μηδὲ ἐσθιέτω. Vbi igitur Monachorum & sacrificorum ociosi uentres? Monachus (inquit Socrates Tripartitæ historiæ lib. 8) qui manibus non laborat, similis est prædoni.

C 14 Per epistolam διὰ τῆς ἐπιστολῆς. Hoc coniungo cum uerbo σημειοῦσθε significate. Ita enim plana est sententia: & consentiunt uetusti codices. Græci tamen interpretes iungunt cum λόγῳ, ut sit sententia, Si quis sermoni nostro per epistolam, id est nostræ epistolæ non auscultet, eum significate mihi. uel, si ὑμῶν legamus cum Chrysostomo, si quis sermoni uestro per epistolam, id est ijs quæ ex hac nostra epistola ipsi proponetis, non paruerit, &c. Vt eum pudeat ἵνα ἐντραπῇ. Id est, ut pudore uictus, deflectat à malo. Vide Matth. 21. d. 37. Hic enim est excommunicationis scopus. Vide 1. Corinth. 5. a. 5, & 2. Corinth. 2. b. 7.

15 Omni modo ἐν παντὶ τρόπῳ. Vulg. in omni loco, ἐν παντὶ τόπῳ, quod certè melius conuenire puto, & amplexus etiam est Chrysostomus.

17 Quod est signum ὅ ἐστι σημεῖον, &c. Hoc signo uult supposititias epistolas à ueris dignosci.

Athenis ἀπὸ Ἀθηνῶν. Hanc quoque epistolam putarim ego, ut & superiorem, Corinthi scriptam, ubi sesquiannum docuit, authore Luca Act, 18. c. 11. Vide 1. Thess. 5. d. 29. Argumentum Græcis exemplaribus præfixum docet Romæ scriptam esse: quod multo etiam uidetur absurdius.

EPISTOLA PAVLI AD Timotheum prima.

Παύλου ἀποστόλου πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ πρώτη.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

PAulus Apostolus Iesu Christi ex ordinatione Dei seruatoris nostri, & Domini Iesu Christi, qui est spes nostra.

1 ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ κατ' ἐπιταγὴν θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ, τῆς ἐλπίδος ἡμῶν,

Timotheogermano filio in fide: Gratia *sit tibi*, misericordia, pax à Deo patre nostro, & Christo Iesu Domino nostro.

2 Τιμοθέῳ γνησίῳ τέκνῳ ἐν πίστει, χάρις ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ χριστοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν. B

Quemadmodum rogaui te ut permaneres Ephesi, quum proficiscerer in Macedoniam, *permaneto*, ut denunties quibusdam ne diuersam doctrinam doceant.

3 καθὼς παρεκάλουν σε προσμεῖναι ἐν Ἐφέσῳ, πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν, ἵνα παραγγείλῃς τισὶ μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν,

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Dei seruatoris nostri Θεοῦ σωτῆρος ἡμῶν. In Complutensi editione legitur, Θεοῦ πατρὸς, καὶ σωτῆρος ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, Dei patris, & seruatoris nostri Iesu Christi. Rursus in quodam alio codice legitur, τοῦ πατρὸς ἡμῶν Θεοῦ, καὶ Κυρίου Ἰησοῦ, Patris nostri Dei, & Domini Iesu. Orta est autē proculdubio uarietas ista ab ijs qui Seruatoris nomen putarunt unius Christi personæ tribuendum: absurdè id quidem, quum Pater nos in Filio, & Filius nos Patri reconciliatos in carne sua seruarit. Vide Tit. 1. a, 3.

2 In fide ἐν πίστει. Hic erat character ex quo Paulus quasi pater filios legitimos à spurijs discernebat. Vel filio per fidem, id est, quem Domino genui per Euangelicam doctrinam, ut 1. Cor. 4. d. 14 & 15. Cæterùm in collocatione huius epistolæ cōperimus tres uetustos codices à reliquis dissētire, in eo quòd posteriori ad Thessalonicenses subijciunt epistolam ad Hebræos. neque uerò dubito quin id ab ijs factum sit qui quum nihil ambigerent epistolam illam ad Hebræos à Paulo scriptam esse, putarunt eam commodius reliquis epistolis coniungi quæ Ecclesijs inscribuntur: quibus demum subijciantur quæ ad singulares homines perscriptæ sunt. Sed reliqua exemplaria dissentiūt, & ex eo etiam argumento fit mihi uerisimile, ueteres, qui primi epistolas Pauli in ordinem digesserunt, epistolam ad Hebræos Paulo non tribuisse.

Misericordia ἔλεος. Hoc non solet Paulus adiungere, nisi ad Timotheum & Titum scribens. Misericordiam autem à gratia distinguo ut effectum à causa. Gratiæ enim nomine intelligo gratuitam illam & æternam Dei beneuolentiam, qui nos in Christo reconciliandos elegit. Eam igitur misericordia, id est gratuita iustificatio, consequitur: & hanc rursum pax illa fœliciſſima quam mundus dare non potest: ut pulchrè hos gradus describit Apostolus Rom. 5. a. 1, & b. 8.

Et Christo Iesu Domino nostro καὶ Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Erasmus legit καὶ Κυρίου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, & Domino Christo Iesu Domino nostro: assentiente, inquit, Theophylacto. Nos in uetustis nostris libris nusquam inuenimus Κυρίου repetitum. C

3 Rogaui παρεκάλεσα. Blando uocabulo utitur, singulare scilicet modestiæ exemplum relinquens quibusuis in maxima etiam authoritate constitutis. Iam uerò si, quod tamen falsissimum esse puto, Timotheus Ephesi talem egit Episcopum, quales postea Ecclesiam inuaserunt, quodnam hoc erat Pauli priuilegium, Episcopum non consulto domino Papa constituere? Sed has nugas iam rident etiam pueri.

Vt permaneres Ephesi προσμεῖναι. Antea cum Paulo oberrabat: tunc, ita ferente necessitate, uoluit eum Paulus Ephesi subsistere, non ut illi Ecclesiæ, tanquam Episcopus, addictus esset: sed ut Ecclesia constituta, pseudapostolis occurreret: unde etiam postea reuocatus est Romam ab ipso Apostolo. Nam & Ephesi quoque per biennium docuerat Apostolus: qui tamen Ephesinus Episcopus propterea non dicitur: neque constat an Timotheus postea sit Ephesum Roma reuersus, ut qui fuerit Euangelista. de quo munere alibi diximus, ac etiam de Episcopis, Philipp. 1. a. 1. Vulgata & Erasmus ut remaneres, quod non probo. Remanere enim dicitur qui alio discedente retro manet. Atqui neuter Ephesi erat quum hoc peteret Paulus à Timotheo, ut mox dicemus. Quum proficiscerer in Macedoniam πορευόμενος εἰς Μακεδονίαν. Ter omnino uidit Macedoniam Paulus, ut ex historiæ filo apparet. Quanuis enim non omnia perscripserit Lucas, ita tamen contextam historiam esse apparet, ut non plures profectiones in Macedoniam possint constitui. Primam igitur profectionem esse constat eam quæ refertur. Act. 16. cuius comes fuit Timotheus, quem Lystræ tum primum cognitum assumpsit.

Alteta commemoratur Act. 19. & in epistola ad Corinthios posteriore, cuius expeditionis etiam comitem fuisse Timotheum constat ex Act. 19. d. 22. & posterioris ad Corinthios epistolæ inscriptione: quam in Macedonia scriptā fuisse liquet ex cap. 9. a. 2, & 7. b. 5.

Tertia

A Tertia uerò demum ab eo ſuſcepta eſt nõ ex Aſia, ſed ex Græcia, ut inſidias Iudæorum uitaret. Tum uerò ab eò pleroſq; ex comitibus fuiſſe in Aſiam dimiſſos, ac nominatim quidem Timotheum, diſertè refertur. Act 20.a.4. Itaque Apoſtolus eum à ſe ac pleroſque alios dimittens, proculdubio cum eis eſt de ijs colloquutus quæ ad Eccleſiarũ Aſiaticarum præſentem neceſſitatem ſpectabant, quanuis eos iterum Troade uiderit. Cur autem de Epheſina Eccleſia potiſſimum laboraret, eamque idcirco nominatim chariſſimo ſuo Timotheo commendaret, multas cauſas habebat. Nam & primæ dignitatis erat, ut ab eius firma conſtitutione, ſalus multorum penderet, & in turbulentiſſimo ſtatu coactus fuerat eam ueluti deſerere. quamobrem etiam eorum potiſſimum presbyteros Miletũ ad ſe, toti iam Aſiæ ualedicens, accerſiuit: ut copioſè refertur Act. 20. *Permaneto* ut denunties ἵνα παραγγείλῃς. Repetendum eſſe idem uerbum in ſubiectione, res ipſa oſtendit: & familiaris etiam eſt Paulo hæc eclipſis, ut 2. Cor. 1. b. 6, & 2. b. 10, & 5. c. 15, & 2. Theſſ. 2. b. 7. Ne diuerſam doctrinam doc. μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν. Vulg. ne aliter docerent. Ego malo ad ipſam doctrinæ ſubſtantiam quàm ad docendi modum referre. Ne diuerſam ſequantur doctrinam. Id uerò potius diſcipulis quadrat quàm doctoribus. Eſt autem uſitatum ἕτερον pro diuerſo ac peregrino accipere, ut Act. 2. a. 4, & 1. Cor. 14. d. 21. Sed hoc notandum eſt, diuerſam doctrinam dici, non eam modò quæ penitus alia eſt, ſed etiam quæ ueram doctrinam adulterat. i. cum uerbo Dei uel tantillum humanarum ſpeculationum admiſcet: adeò ut ipſam quoque docendi formam complectatur hoc Pauli interdictũ. *Fabulæ.*

μηδὲ προσέχειν μύθοις καὶ γενεαλογίαις ἀπεράντοις, αἵτινες ἐκζητήσεις παρέχουσι μᾶλλον ἢ οἰκοδομίαν θεοῦ τὴν ἐν πίστει. 4

Nec attendant fabulis & genealogijs infinitis, quæ potius quæſtiones præbent quàm ædificationem Dei quæ eſt per fidem.

τὸ δὲ τέλος τῆς παραγγελίας ἐστὶν ἀγάπη ἐκ καθαρᾶς καρδίας καὶ συνειδήσεως ἀγαθῆς καὶ πίστεως ἀνυποκρίτου· 5

Porrò finis mandati, eſt charitas ex puro corde, & conſcientia bona, & fide non ſimulata.

ὧν τινες ἀστοχήσαντες ἐξετράπησαν εἰς ματαιολογίαν, 6

A quibus quum quidam aberrarent, deflexerunt ad uaniloquentiam:

θέλοντες εἶναι νομοδιδάσκαλοι, μὴ νοοῦντες μήτε ἃ λέγουσι, μήτε περὶ τίνων διαβεβαιοῦνται. 7 B

Quum uelint eſſe Legis doctores, nec intelligant quæ loquuntur, neq; de quibus aſſeuerant.

οἴδαμεν δὲ, ὅτι καλὸς ὁ νόμος, ἐάν τις αὐτῷ νομίμως χρῆται, 8

Scimus autem quòd bona ſit Lex, ſi quis ea legitimè utatur.

εἰδὼς τοῦτο, ὅτι δικαίῳ νόμος οὐ κεῖται, ἀνόμοις δὲ καὶ ἀνυποτάκτοις, ἀσεβέσι καὶ ἁμαρτωλοῖς, ἀνοσίοις καὶ βεβήλοις, πατρολῴαις, καὶ μητρολῴαις, ἀνδροφόνοις, 9

Nempe ſciens Legem iuſto poſitã non eſſe, ſed Legis contemptoribus, & iis qui ſubiici neſciunt, impiis & peccatoribus, nefariis & parricidis & matricidis, homicidis,

πόρνοις, ἀρσενοκοίταις, ἀνδραποδισταῖς, 10 ψεύσταις, ἐπιόρκοις, καὶ εἴ τι ἕτερον τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ ἀντίκειται,

Scortatoribus, maſculorum concubitoribus, plagiarijs, mendacib. periuris, & ſiquid aliud eſt quod ſanæ doctrinæ ſit oppoſitũ.

κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης τοῦ μακαρίου θεοῦ, 11 ὃ ἐπιστεύθην ἐγώ.

Quæ eſt ſecundum glorioſum Euangelium beati Dei, quod concreditum eſt mihi.

καὶ χάριν ἔχω τῷ ἐνδυναμώσαντί με Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ κυρίῳ ἡμῶν, ὅτι πιστόν με ἡγήσατο, θέμενος εἰς διακονίαν, 12

Gratiam igitur ei habeo qui mihi has uires indidit, *id eſt* Chriſto Ieſu Domino noſtro: quòd me fidelem duxerit, ut qui *me* in miniſterio collocarit:

4 Fabulis μύθοις. Id eſt curioſis ac uanis ſpeculationibus, aut curis: quarum unam ſpeciem nominat, nempè genealogias: in quarum ſcilicet percenſione nonnulli modũ nullum tenerent: quum alioqui negligendæ non ſint C quas nobis tradidit uerbum Domini: ita tamen ut hic minimè hæreamus, ac conſideremus Spiritus ſancti in illis recenſendis ſcopum, potius quàm in hoc ueluti campo nos fatigemus. Extat autem pulcherrimus locus & perappoſitus ad hoc Pauli dictum explicandum apud Suetonium In Tiberio iquem citauit doctiſſimus interpres. Maximè, inquit, curauit notitiam hiſtoriæ fabularis, uſque ad ineptias ac deriſum. Nam & Grammaticos, quod genus hominum præcipuè, ut dixi, appetebat, eiuſmodi ferè quæſtionibus experiebatur, Quæ mater Hecubæ, quod Achilli nomen inter uirgines fuiſſet, quid Sirenes cantare ſint ſolitæ. Eiuſmodi igitur quæſtiones ſi in rebus Sacris moueantur, fabulas ac genealogias hic uocari puto. Proponatur denique pro exemplo tota illa ſcholaſtica mataeologia, & uiuum habebimus iſtius uanitatis exemplar. Quæ eſt per fidem τῶν ἐν πίστει. Id eſt, ſolidam ac firmam, ex uerbo Dei, noſtræ in Chriſto ſalutis & rerum ad eam pertinentium cognitionem ac πληροφορίαν, quam inanibus illis commentis opponit. Cæterùm uetuſti codices pro οἰκοδομίαν legunt οἰκονομίαν. i. diſpenſationem quod mihi uidetur obſcurius.

Finis mandati τὸ τέλος τῆς παραγγελίας. Id eſt Legis. Quorſum hoc? quia nimirum quæſtionarij illi in ſuis quæſtionibus, ſummam ſapientiæ in ſuis commentis ponebant. quæ quidem ornabant ſpecioſo Legis nomine.

Charitas ἀγάπη. Nec igitur extra cõſcientiam bonam & charitas, nec extra fidem conſcientia bona, nec fides extra Dei uerbum. Hæc qui diſſoluit, a ſcopo aberrat, & pro ueritate uanitatem amplectitur.

9 Legem iuſto ὅτι δικαίῳ. Id eſt, ſciens Legem latam nõ eſſe aduerſus eum qui ad ipſius normam mores ſuos ſponte componat: quales ſunt ij ſoli quos Dominus uera doctrina & Spiritu Sancto imbuit. quod iſti minimè omnium curant qui tamen Legis doctores uideri uolunt. Eſt enim generalis quidem hæc ſententia, ſed ad id de quo agitur accommodanda. Hoc autem Pauli dictum pulchrè expreſſit Antiphon, quanuis profanus poeta, ſi modo ad Dei Legem transferas quod ille de ciuilibus præceptionibus dixit, Ὁ μισθὸν ἀδικῶν, ἀδικοῦσι δίκαι νόμοι.

Legis contemptoribus ἀνόμοις. Id eſt exlegibus, Vulg. & Eraſmi iuſtis, non ſatis expreſſe. Peccatoribus ἁμαρτωλοῖς. Id eſt. ueluti aliquam peccandi autem exercentibus, quos Heſiodus uocat πανσῶν ῥεμβῆγας. 11 Secundum glorioſum Euang. κατὰ τὸ εὐαγγέλιον τῆς δόξης. Id eſt, ſicut ea traditur in glorioſo Euagelio quod opponit inanib. argutijs. Ergo ſupplet articulus τῆς, ut ſæpe annotauimus. Omnino enim hoc explicat quã ſanã doctrinã uocarit 12 Igitur καὶ. Id eſt ὥστε, ut alibi annotauimus aliquoties. Non temerè autem Apoſtolus ad hanc narrationem deſcendit. Quum enim Timotheum adhortatus eſſet ueluti ad certamen cum omnibus hominibus ſuſcipiendum, afferendum

fuit aliquod insigne exemplũ, ex quo intelligeret quæ sit uis Spiritus Dei in ijs quos ad perferendi Euangelij munus delegit: quantumuis alioqui ab eo prorsus alienis. Non poterat autem magis insigne uel ipsi Timotheo magis notum exemplum afferre. Qui mihi has uires indidit ὦ ἐνδυναμώσαντί με. Vulg. qui me confortauit, barbarè. Erat. qui me potentem reddidit, non male expressa sententia. Nam quia hoc in loco differitur de prima illa uocatione, sicut apparet ex proximo uersiculo τὸ ἐνδυναμοῦν non significat imbecillas uires augere, uel quasi collapsas substituere, sed uires ei indere cui ne uoluntas quidem insit, imò uerò qui in contrariam partem totus feratur. nisi malimus interpretari, qui me hac potestate ornauit: siue, qui hanc authoritatem mihi tribuit, nempe ut glorioſi ipsius Euãgelij sim minister: quo nihil maius aut magis arduum cuiquam potest contingere. A

Id est Christo Χριστῷ. Exponit proculdubio quis ille sit à quo hanc facultatem acceperit. quod & ipsa uocationis Pauli historia manifestè probat. Itaque redundat particula ἐν, quæ in quibusdam codicibus additur. neque conueniunt interpretationes Erasmi, qui hoc coniungit cum participio ἐνδυναμώσαντι.

Qui prius eram blasphemus & persequutor & iniuriosus. sed mei misertus est: nam ignorans *id* faciebam per incredulitatem.

13 τὸν πρότερον ὄντα βλάσφημον καὶ διώκτην καὶ ὑβριστήν· ἀλλ' ἠλεήθην, ὅτι ἀγνοῶν ἐποίησα ἐν ἀπιστίᾳ·

Superabũdauit autem gratia Domini nostri cum fide & dilectione quæ est in Christo Iesu.

14 ὑπερεπλεόνασεν δὲ ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν μετὰ πίστεως καὶ ἀγάπης τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

Christus Saluator.

Fidus *hic est* sermo & modis omnibus dignus quem amplectamur, quòd Christus Iesus uenit in mũdum, ut peccatores seruaret, quorum primus sum ego.

15 πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος, ὅτι Χριστὸς Ἰησοῦς ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ἁμαρτωλοὺς σῶσαι, ὧν πρῶτός εἰμι ἐγώ.

Verùm ideo misertus est mei, ut in me primo ostenderet Iesus Christus omnem clemẽtiam, ut esset exẽplar iis qui crediturí essent ipsi in uitam æternam.

16 ἀλλὰ διὰ τοῦτο ἠλεήθην, ἵνα ἐν ἐμοὶ πρώτῳ ἐνδείξηται Ἰησοῦς Χριστὸς τὴν πᾶσαν μακροθυμίαν, πρὸς ὑποτύπωσιν τῶν μελλόντων πιστεύειν ἐπ' αὐτῷ εἰς ζωὴν αἰώνιον. B

Porrò Regi æterno, immortali, inuisibili, soli sapienti Deo honor *sit* & gloria in secula seculorum. Amen.

17 τῷ δὲ βασιλεῖ τῶν αἰώνων ἀφθάρτῳ, ἀοράτῳ, μόνῳ σοφῷ θεῷ τιμὴ καὶ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

Hoc mandatum commendo tibi fili Timothee, *nempe* ut secundum prægressas de te prophetias, milites per eas bonam illam militiam.

18 ταύτην τὴν παραγγελίαν παρατίθεμαί σοι, τέκνον Τιμόθεε, κατὰ τὰς προαγούσας ἐπὶ σὲ προφητείας, ἵνα στρατεύῃ ἐν αὐταῖς τὴν καλὴν στρατείαν,

Retinens fidem & bonam conscientiam: qua repulsa, nonnulli fidei naufragium fecerunt.

19 ἔχων πίστιν καὶ ἀγαθὴν συνείδησιν, ἥν τινες ἀπωσάμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἐναυάγησαν,

Ex quibus Hymenæus & Alexãder: quos tradidi Satanæ, ut discant non blasphemare.

20 ὧν ἐστιν Ὑμέναιος καὶ Ἀλέξανδρος, οὓς παρέδωκα τῷ Σατανᾷ, ἵνα παιδευθῶσι μὴ βλασφημεῖν. C

13 Iniurioſus ὑβριστής. En merita præparationis quæ profert Apostolus. Vulg. contumelioſus. Eraſ. uiolentus. Mei miſertus eſt ἠλεήθην. Hoc non uideo qui poſſis Latinè, ſeruato paſſiuo uerbo, explicare. nam miſeratus nõ niſi actiuè dicitur. Vulg. miſericordiam Dei conſecutus ſum. ut uideatur etiam legiſſe ὑπὸ τοῦ θεοῦ. Eraſ. miſericordiam adeptus ſum. Neutra interpretatio mihi ſatis placuit. Dicimur enim ea conſequi & adipiſci quæ captamus. At Paulus Chriſtum non modò non quærebat, ſed etiam crudeliſſimè perſequebatur.

14 Cum fide μετὰ πίστεως. Effecta gratiæ duo commemorat: fidem ſcilicet, à qua ſit abſorpta incredulitas: & charitatem, quæ indomitę illi crudelitati ſucceſſit, idque ex gratia in Chriſto Ieſu. Itaque in præpoſitione ὑπερ̀ latere puto comparationem incredulitatis ipſius & gratiæ Dei.

15 Fidus πιστός. Id eſt, dignus cui fides habeatur (ut mox explicat) ut qui fallere non poſſit.

16 Miſertus eſt mei ἠλεήθην. Vide ſuprà uerſ. 13. 17 Sapienti σοφῷ. Hoc non legit Vetus interpres, & alij ueteres Latini. Reperi tamen in omnibus uetuſtis libris, & Græcis ſcholijs, itemque apud Naziãzenum, περὶ υἱοῦ λόγου β. Quomodo uerò ſit reſpondendum Arianis hoc teſtimonio abutentibus, pulchrè docet Baſilius epiſt. 161.

18 *Nempe* ut, &c. κατὰ τὰς προαγούσας, &c. Apparet ex hoc loco uocationem Timothei multis inſignibus prophetarum oraculis fuiſſe comprobatam, qui tum in Eccleſijs uigebant, ſicut Paulus & Barnabas ex oraculo ſunt profecti ad Gentes, Act. 13. a. 2. & Prophetarum prædicationes cõmemorat Paulus Act. 20. e. 23. Milites bonam illam mil. στρατεύῃ τὴν καλὴν στρατείαν. Id eſt, ſtrenuè te geras in illa militia, ad quam oportet eſſe comparatos quicunque hoc bellum adminiſtrant. Delectantur autem Hebræi atque etiam Attici ſcriptores iſto genere conſtructionis: nec præter mittendus fuit articulus. Per eas ἐν αὐταῖς. Id eſt, illis freti. Hinc etiam apparet quorſum illi ſuum exemplum propoſuerit. 19 Fidem πίστιν. i. ſanam doctrinam, μετωνυμικῶς, ut infrà 3. c. 8, & 4. a. 1. cuius dicuntur naufragium facere quibus eripitur iuſto Dei iudicio: quia nimirum bona conſcientia talentum acceptum non adminiſtrarunt. Nam (ut uerè & pereleganter ſcripſit doctiſſimus interpres) ut in portum perueniamus, regendus eſt bona conſcientia nauigationis noſtræ curſus. Vide infrà 4. a. 1.

20 Quos tradidi Satanæ ὃς παρέδωκα τῷ σατανᾷ. Id eſt, ex Eccleſia ejectos, Satanæ mancipaui. Vide 1. Cor. 5. b. 5. Vt diſcant ἵνα παιδευθῶσι, &c. Id eſt, ne impune ſerant ſuas blaſphemias: ſiue, ut ſuo malo diſcant quid ſit blaſphemare. Nam ita etiam in uernaculo noſtro ſermone diceremus, *aſin qu'ils apprenet a ne blaſphemer plus*. aut fortaſſis reſpexit ad excommunicationis finem illum cuius mentio facta eſt 1. Cor. 5. b. 5, & 2. Theſſ. 3. d. 14, nempe ut pudore ac triſtitia reuocetur in uiam qui aberrarat. quò pertinet uenuſtum illud Græcorum prouerbium οἷ ἂν ἔπαθες, ἔμαθες.

IN CA-

ΚΕΦΑΛ. β.

A Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων,

ὑπὲρ βασιλέων, καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι·

τοῦτο γὰρ καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ,

ὃς πάντας ἀνθρώπους θέλει σωθῆναι, καὶ εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν.

CAPVT II.

ADhortor igitur ante omnia, ut fiant deprecationes, orationes, postulatiões, gratiarum actiones pro quibusuis hominibus:

Pro Regibus quibusuis in eminentia *idcirco* constitutis ut tranquillam ac quietam uitam degamus cum omni pietate & honestate.

Nam hoc bonum est & acceptum coram seruatore nostro Deo,

Qui quosuis homines uult seruari, & ad agnitionem ueritatis uenire.

IN CAPVT II.

1 Deprecationes, *δεήσεις*. Non temerè uidetur Paulus ista congessisse. itaque mihi non displicet Græci Scholiastæ distinctio, quanuis non ubique obseruetur. *Δέησιν* ergò uocari dicit supplicationem qua petitur liberatio ab ijs quę molestiam afferunt. *προσευχὴν* uerò eam qua beneficium aliquod petimus: *ἔντευξιν* accusationem eorum qui nos iniurijs afficiunt. Ego tamen hoc postremum malim ad mutuas aliorum pro alijs preces referre. de quo diximus Rom. 8. c. 26. Vide Augustinum epistola 59. Pro quibusuis hominibus *ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων*. Particulam uniuersalem pro indefinita positam obseruauimus singulis penè paginis. Sed spectandum est semper de quo agatur, ut quid indefinitè statuatur intelligamus. Veluti Matth. 4. d. 23, dicitur Dominus sanasse omnem morbum, id est quoduis morbi genus: & ibidem dicuntur Christo oblati omnes malè affecti, id est quouis morbi genere laborantes. Itaque in ijs locis indefinitè statuitur de omni morborum genere. At Rom. 1. b. 16, dicitur, Euangelium esse efficax ad salutem omni credenti, id est cuiuis. quo uocabulo tolli Gentium & Iudæorum discrimen, manifestè apparet ex ijs quæ subijciuntur. Sic 1. Corinth. 6. c. 12, Omnia, inquit, mihi licent. quibus uerbis tollitur rerum mediarum discrimen. Sic 1. Cor. 10. c. 25. Omne, inquit, quod in macello uenit, edite, tollens scilicet Iudaica ciborum discrimina. Puerilitèr ergo hallucinantur qui hanc sententiam & alias eiusmodi, unius particulæ præsidio fulti, æternis Dei decretis opponunt: de quibus agitur Rom. 9. d. 17, & 11. a. 7, & alijs infinitis locis. Hic enim non est propositum Paulo de singulis hominibus agere, sed discrimen tollere graduum ac dignitatum, itemque fidelium & externorum, ut ex sequentibus liquet. Et nequis à me quicquam hic detortum clamitet, non modò ab Hebræis & Græcis, (qua de re satis constare puto) sed etiam a Latinis scriptoribus simili prorsus ratione hanc particulam usurpari affirmo, ita scilicet ut genera singulorum, non singula generum, ut aiunt, complectatur. Sufficiat unum hoc Ciceronis exemplum ex oratione pro Roscio Amerino, Non omnem frugem, neque omnem arborem in omni agro reperire possis.

2 Pro regibus *ὑπὲρ βασιλέων*. Reges & principes nominatim appellat, & quidem addita indefinita particula. Nam quot erant eo tempore magistratus, tot erant Ecclesiæ hostes, & penes Romanos infideles erat summa rerum. Itaque ambigi poterat num potius aduersus illos, quàm pro illis, concipi preces oporteret. Iubet autem Paulus nominatim illos in precibus comprehendi. Sed quid si tum Iulianus apostata imperasset? Nempe hic unus erat ex eorũ numero pro quibus rogandum non erat. Galat. 5. b. 12, & 1. Thess. 2. b. 16, & 2. Timoth. 4. c. 14, & 1. Iohan. 5. d. 16. Distinguendi sunt enim extranei, uel per ignorantiam peccantes aut in moribus aut in doctrina, ab ijs qui planè, & quidem Dei ac Christi odio, à ueritate deficiunt. Ergo tota series argumenti huc nos deducit, ut *τὸ καθόλου* interpretemur nò de singulis, sed de omnibus indefinitè, id est de quibusuis: & hactenus quidem ut tum pro domesticis, tum pro extraneis preces in Ecclesia concipiantur.

Vt tranquillam *ἵνα ἤρεμον*. Omnino hoc pertinet ad participium *ὄντων* constitutis. Argumentatur enim à fine quem spectauit Dominus quum in rebus humanis istos gradus distribueret: cui fini nos subseruire prorsus oporteat, nisi uelimus *θεομαχεῖν*, ac proinde ipsi nobis perniciem accersere. Quum igitur magistratus ideò cõstituti sint à Domino, ut omnium rerum ipsiusque adeò religionis *εὐταξία* per eos conseruetur, quid aliud certiore fide ac maiore contentione petere debemus à Deo, quàm ut principes, si quidem boni sint ac pii, conseruet: sin uerò mali sint, bonos efficiat, populorum miserrimus quos illo flagello longè durissimo castigat? Hoc inquam est Pauli longè grauissimum argumentum. Itaque non dubitauit particulam causalem inserere, ut ista cõnexa esse intelligeremus. Nam si (ut quidam faciunt) hæc referas ad uerbum *ποιεῖσθαι* fiant, quasi iubeat Paulus idcirco concipi preces pro Regibus ut nostræ tranquillitati consulamus: uere quidẽ, sed tamen non aptè colligeret Apostolus. Assumeret enim pro hypothesi idipsum de quo quæritur, nempe an rogare pro principibus qui non modò non norunt, sed etiam persequuntur Ecclesiam, ad publicam Ecclesiæ concordiam spectet. Hoc inquam pro cõfesso Paulus assumeret, si illo modo argumentaretur, ideoque non aptè colligeret. Nam excipere potuisset aduersarius, contraria prorsus ratione, non posse melius consuli paci Ecclesiæ, quàm si Deum aduersus principes interpellet à quibus ipsa opprimitur: uti sub Iuliano factum esse Ecclesiastica historia meritò testatur. Huic uerò obiectioni nullus locus relinquetur, si Paulum dicamus à generali fine constituti magistratus argumentari: ut probata illa hypothesi, nectat argumenti conclusionem, Pro quibusuis igitur principibus orandum esse. Nobilissimus autem est hic locus non modò aduersus Anabaptistas & cæteros omnes fanaticos qui magistratum tollendum censent, sed etiam aduersus crudelissimam illam Academicorũ qui nuper irrepserunt charitatem. Isti enim in ueræ religionis perturbatores nullum ius magistratibus concedunt: quum hic disserte fiat mentio *τῆς εὐσεβείας*. i. iusti ac legitimi cultus cuius unius præ cæteris rebus uindices & assertores magistratus esse oporteat: adeò quidem ut quoties necesse fuerit uel religionem uel pacem ciuilem amittere, quicunq; principes illam isti non anteposuerint grauissimo scelere sese scientes ac prudentes obligent: nedum ut factiosis hæreticis impune liceat Ecclesiasticam disciplinam deridere.

Et honestate *καὶ σεμνότητι*. Complectitur hoc nomen omne officij genus, quod uigere in mutuis hominum commercijs debet, ut nihil turpiter, aut indecore, nihil denique flagitiosè fiat. Cic. In officio colendo, inquit, sita est Honestas omnis: & in negligendo: turpitudo. Itaque *τὸ καλὸν* obiectum est *τῆς σεμνότητος*: quum alioquin hoc nomine significetur honesta quædam morum grauitas, quæ reuerentiã conciliat: quæ significatio huic etiam loco non male conuenit. Vulg. castigate, nimium anguste.

4 Qui quosuis ho. &c. *ὃς πάντας ἀνθρώπους*, &c. i. qui sublato discrimine, quosuis etiam alienissimos ab Euãgelio homines uult seruare. siue, qui Ecclesiam suam ex quorumuis hominum genere congregat. Nostrum est igitur pro quibusuis precari, non autem iudicare abiectos à Deo quicunque nondum ad Ecclesiam accesserunt.

Hanc germanam esse huius loci sententiam res ipsa clamat, & experientia etiam conuincit, nempe ista non ad singulos homines, sed ad quæuis hominum genera pertinere. Est enim ad conclusionem accommodanda probatio. Itaque plane aberrant à scopo qui singulis hominibus hoc Apostoli dictum accommodant, & nostræ consolationis fundamentum conuellunt. Non agimus de salutis causa: illam enim constat uno Christo nisi gratuito nobis exhibito, & per gratuitum fidei donum apprehenso. Non agimus etiam de eo cur Deus damnet: neque enim aliunde petendum est exitium hominis quàm ab ipsius hominis corruptione, & corruptionis fructibus. Tota Scriptura hoc clamat, & qui aliter sentit, anathema sit. Sed hoc quæritur, An singulos homines Deus saluti destinarit per fidem seruandos: an uerò etiam aliquos iusto suo iudicio condemnandos. At quorsum hoc quæritur? Quia huc usque nos subuehit Spiritus sanctus, nempe quoties ita facere necesse est, ab inhærentibus causis ad ipsum usque Dei propositum cõscendens, tum in electis; tum in reprobis. Apertæ uerò blasphemiæ fuerit existimare curiosas, ipinosas, inutiles quæstiones à Spiritu sancto nobis explicari. quia frustra prædicatur iustificatio ex fide, nisi fides substernatur electio certa & constans. electio uerò sine opposito membro nec constitui potest, nec ita etiam considerari ut par est: quia deinque nisi hæc quæstio explicetur, tota Christiana religio corruat necesse est. Nam qui hoc Pauli dictum ad singulos homines contendunt pertinere, huc delabantur necesse est, ut uel liberum arbitrium hominis, uel uniuersalem, id est ad singulos homines pertinentem gratiam statuant. Liberum arbitrium uocò non quod sit spontaneum (ita enim cõcedo) sed quod in utramuis partem sua sponte ferri possit. Hoc igitur qui constituunt, uel Pelagiani sunt, si naturalẽ faciant gratiam: uel Semipelagiani, si cum natura faciant concurrere primam gratiam, quæ infirmam naturam adiuuet. Cum neutris uerò mihi quicquam negotij esse uolo. Sin uerò gratiam quandam statuas ad singulos pertinentẽ, quæro primùm de qua gratia hoc intelligas. Nam de gratia hic agimus quæ ad Christum ducit, extra quem non est salus: quam sicui negat, alicui concedit Deus, gratiam illam tuam uniuersalem hoc ipso sublatam uides. sin uerò gustũ eius aliquem singulis tribui dicas, primùm omnium ipsa omnium seculorum experientia falsum id esse coarguit. deinde quæro, Paremne primum illum gratiæ gustum facias, an imparem. si imparem facis, iterum uides te ab uniuersali gratia deficere: sin uerò parem, unde tam impar effectus? Ex eo, dices, quòd iste oblatam amplectitur, hic uerò repudiat. Ergo inquam uel impar fuit gratia (fuisset enim ex æquo uterque sanatus, & ad amplectendam gratiam pari efficacia impulsus) uel impar erat naturæ corruptio: quod si tu statuis, iam in Pelagianissimum recidis. En uides, lector, quibus laqueis se induat quorundam hominum curiosa modestia: ut alias blasphemias omittam quæ ex hac ipsa doctrina necessariò consequuntur, de quibus alibi dictum est à nobis. A

Mediator Christus & saluator.

Vnus enim Deus, unus etiã mediator Dei & hominum, homo Christus Iesus:

Qui seipsum dedit in redemptionis pretiũ pro quibusuis, *Christus inquam*, testimonium illud suis temporibus destinatum.

5 ἷς γὰρ θεὸς, ἷς καὶ μεσίτης θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἄνθρωπος χριστὸς ἰησοῦς,

6 ὁ δοὺς ἑαυτὸν ἀντίλυτρον ὑπὲρ πάντων, τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις,

B

5 Homo ἄνθρωπος Homo scilicet factus: alioquin nullus ad eum aditus nobis pateret, nedum ad ipsam Diuinitatem. Assumpsit autem naturam, qua non certo hominum generi, sed quibusuis coniungitur. Nullum ergo genus hominum debemus à Christi Ecclesia alienum putare, iam uerò non potes ad singulos homines transferre, quũ ipse Christus differre testetur se non rogare pro mundo, id est pro ijs quos Deus ipsi non est daturus, ac proinde quorum causa non uenit: alioquin, ut sacerdotis officio planè fungeretur, pro singulis oraret. Hoc tamen interim tenendum est, ideò damnari homines quod tenebras magis dilexerint quàm lucem. Est enim reprobationis propositum, ab ipsius executione, id est damnatione, diligenter distinguendum: quum pro occulta, sed tamen iusta sua uoluntate Deus reprobet: qui tamen damnationi deuotos non nisi propter causas in ipsis hærentes damnat.

6 Qui seipsum dedit ὁ δοὺς ἑαυτὸν Vel potius, qui seipse, siue qui ipse se dedit. Nam inter hæc dicendi genera nonnihil interest. Quum enim dicimus, Christus dedit seipsum, intelligimus Christum non aliam uictimam quàm se se obtulisse. at quum dicimus, Christus ipse se dedit, significamus non modo nullam aliam oblatam uictimam, sed etiam à nullo alio quam ipso oblatam ut idem fuerit pontifex qui & uictima. Itaque duplici sacrilegio tenentur qui uel alia uictima Deum placari, uel ab alio sacerdote quam ab eo offerri eam potuisse putant: nedum ut hodie possit. Itaque si una oblatio istis sacrilegis non satisfacit, age, Christum (sicuti se facere gloriantur) è solio Patris detrahant, non qui ipsorum impuris manibus, sed à seipso quotidie offeratur. Nam crucifigendi quidem ipsius partes illis sanè libenter relinquimus. At ista, inquiunt, oblatio est ἀψύχων. Rectè sane: ergo expiatoria non est, quum absque sanguinis effusione non fiat remissio, Heb. 9. f. 22.

Christus inquam testimonium illud suis temporibus destinatum. τὸ μαρτύριον καιροῖς ἰδίοις. Vulgata, cuius testimonium suis temporibus cõfirmatum est. Erasmus, ut esset testimonium suis temporibus. quæ interpretationes nec Græcis respondent, nec commodam habẽt explicationem. Sed magis etiam hunc locum detorsit quidam, qui hæc coniunxit cum sequentibus in hunc modum, quam ad rem suis temporibus testandam ego præco sum & Apostolus constitutus. Inde porrò nata est difficultas, quòd alij, ut ista connecterent cum præcedentibus, subaudiendum putarunt prouocabulum ὃ, & præterea uerbum ἐδεδικώθη uel ἀπεδείχθη, quo modo uertit Vetus interpres. Alij subaudiendam putarunt propositionem εἰς, ut uertit Erasmus: qui tamen in annotationibus uidit appositionem esse, sed quam non satis aptè applicuerit. Alij denique ἰδίοις καιροῖς connectunt cumuerbo sequente, nempe ἐτέθην. quæ omnes interpretationes sanè sunt nimium detortæ. Est autem plana constructio, adeò ut ne eclipsi quidem indigeat: cohærens scilicet uel cum Χριστὸς ἰησοῦς (quod ut planius esset, repetij Christi nomen per epanalepsin) uel cum proxima sententia, ut uertas, *quod est* testimonium illud suis temporibus destinatum.

Nam & Christus dicitur etiam μαρτύριον, de quo scilicet testati sint omnes Prophetæ: & quod Christus sese pro quorumuis hominum redemptione obtulerit, illud ipsum est testimonium quod suis temporibus erat destinatum. Est autem καιροῖς ἰδίοις tertio casu positum, ut Consules extremo hoc anno magistratum ineuntes, sequenti anno lectos dixeris. Illud igitur Hebræi exprimerent addito ל, & nos uernaculo sermone diceremus *pour sa saison, ou, pour certaine saison*. quod ut planius esset, addidi participium.

Mihi tamen (ut dicam quod sentio) magis placeret legere τὸ μυστήριον, id est mysterium illud siue arcanum: quam lectionem in uno tantùm uetere codice deprehendimus. Video enim crebrò hanc sententiam totidem penè uerbis repeti, ut Rom. 16. d. 25, Ephes. 3. b. 9, Coloss. 1. d. 26, Tit. 1. a. 2 & 3, & 1. Pet. 1. d. 20. ubi uel mysterij, uel retectionis, uel utriusque fit mentio.

Sed & infrà 3. d. 16, hoc ipsum dicitur μυστήριον. ut mihi quidem hoc magis placeat. Quanquam hoc ipsum μυστήριον dici potest μαρτύριον, tum quatenus plenam Diuinæ erga nos beneuolẽtiæ fidem facit, tum etiam quatenus id testificati sunt Prophetæ. C

7 Per

A εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κήρυξ καὶ ἀπόστολος (ἀλήθειαν λέγω ἐν χριστῷ, οὐ ψεύδομαι) διδάσκαλος ἐθνῶν, ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ.

7 Cuius constitutus sum ego præco & Apostolus (ueritatem dico per Christum, non mentior), doctor *inquam* Gentium, cum fide ac ueritate.

Βούλομαι οὖν προσεύχεσθαι τοὺς ἄνδρας ἐν παντὶ τόπῳ, ἐπαίροντας ὁσίους χεῖρας χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ.

8 Velim igitur ut uiri precentur in quouis loco, ita ut puri attollant manus absq; ira & disceptatione.

ὡσαύτως καὶ τὰς γυναῖκας ἐν καταστολῇ κοσμίῳ, μετὰ αἰδοῦς καὶ σωφροσύνης κοσμεῖν ἑαυτάς, μὴ ἐν πλέγμασιν, ἢ χρυσῷ, ἢ μαργαρίταις ἢ ἱματισμῷ πολυτελεῖ,

9 Itidem & mulieres amictu honesto, cum uerecundia & modestia ornare sese, non cincinnis, uel auro, uel margaritis, uel uestitu pretioso:

ἀλλ' ὃ πρέπει γυναιξὶν ἐπαγγελλομέναις θεοσέβειαν δι' ὀργῶν ἀγαθῶν.

10 Sed (quod decet mulieres pietatem spondentes) operibus bonis.

γυνὴ ἐν ἡσυχίᾳ μανθανέτω ἐν πάσῃ ὑποταγῇ.

11 Mulier cum silentio discat cum omni subiectione.

γυναικὶ δὲ διδάσκειν οὐκ ἐπιτρέπω, οὐδὲ αὐθεντεῖν ἀνδρός, ἀλλ' εἶναι ἐν ἡσυχίᾳ.

12 Mulieri enim docere non permitto, neq; authoritatem usurpare in uiros, sed esse in silentio.

B Ἀδὰμ γὰρ πρῶτος ἐπλάσθη, εἶτα Εὕα.

13 Adam enim prior formatus est: deinde Eua.

καὶ Ἀδὰμ οὐκ ἠπατήθη, ἡ δὲ γυνὴ ἀπατηθεῖσα, ἐν παραβάσει γέγονε,

14 Et Adam non fuit seductus: sed mulier seducta, rea transgressionis facta est.

σωθήσεται δὲ διὰ τῆς τεκνογονίας, ἐὰν μείνωσιν ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ καὶ ἁγιασμῷ μετὰ σωφροσύνης.

15 Seruabitur tamen liberos gignendo, si mãserit in fide ac charitate, & sanctificatione cũ modestia.

7 Per Christum ἐν Χριστῷ. Vetus interpres hoc non legit, & in tribus uetustis libris Græcis non erat additum. Videtur autem additum ex Rom. 9. a. 1, ubi etiam hanc formulam exposuimus. Non mentior ὐ ψεύδομαι. Hebraicus pleonasmus, de quo diximus Iohan. 1. c. 20. Magna tamen est eius emphasis, ut tum ex hoc loco, tum ex alijs multis omnino appareat, hanc epistolam, quanuis Timotheo sit inscripta, tamen Ephesijs, atque adeò Asiaticis omnibus Ecclesijs potius quàm ipsi Timotheo scriptam: in qua scilicet tum ministri omnes, tum uerò greges ipsi absolutã haberent officiorum suorum descriptionem. Cum fide & ueritate ἐν πίστει καὶ ἀληθείᾳ. Id est, fidelis ac sincerus. Fidem autem ad sanam eamque persuasam doctrinam refero. Veritatem, ad ipsius synceram integramque functionem.

8 In quouis loco ἐν παντὶ τόπῳ. Hac formula putant alij tolli locorum discrimen: alij uerò æquari Gentes & Iudæos, ut in toto orbe terrarum pura hæc sacrificia Deò offerantur, de quibus apud Malachiam agitur. Mihi uidetur Paulus Legalibus cæremonijs ueram purificationem opponere, eam scilicet quæ faciat ut quocunque loco fuerimus, Deum rite possimus inuocare. Puri ὁσίους. Vel sancti. Ad uerbum, puri attollentes manus. Quanuis enim ὁσίους Attice possit fœmineo genere accipi pro ὁσίας, ut uers. 9. κοσμίῳ pro κοσμίᾳ. & Tit. 2. c. 11. χάρις σωτήριος pro σωτηρία tamen nolim, nisi coactus, huc descendere: sed eadem tamen manet sententia, utrouis modo legas. Cæterum manuum sublationem ponit pro inuocatione, id est signum pro re ipsa: quæ formula sæpe occurrit in Prophetis, ut Esa. 1. d. 15. Absque ira & disceptatione χωρὶς ὀργῆς καὶ διαλογισμοῦ. Irã refero ad omnes offensiones animi, quæ prohibeant quominus bona conscientia possimus Deum inuocare, ut Matth. 5. d. 23. sub qua specie etiam comprehendo reliquas iniurias quibus affici potest proximus, de quibus Esaias 1. d. 15. & 16. Διαλογισμὸν autem puto declarare ἀπιστίαν, id est dubitationem illam quæ fidei repugnat ex diametro: qua de re Iac. 1. a. 6. Ita enim suis omnibus numeris constabit ea puritas ac sanctimonia quæ ad rite precandum requiritur.

9 Honesto κοσμίῳ. Id est decenti & conuenienti. Neque enim sordidatas esse uult, nequa rursus meretricio cultu: sed eo habitu qui animum optimè compositum testetur. Huc pertinent illi Antiphanis uersiculi, Μὴ ὄμμασιν τὸ σῶμα κάμπτριόν ἐνθέλε, Ἐργοις ἦ καθαροῖς καὶ ἱεροῖσι θεῶν ποιῆ δίκην. Et modestia καὶ σωφροσύνη. Vulg. sobrietate. Erasmus castitate. Neutrum mihi satis placet: puto enim hic commendari habitum qui frugi, prudentem, grauem, moderatam matrem familiãs decear.

10 Quod decet ὃ πρέπει. Hoc omnino (ut mihi uidetur) parenthesi includendum est, ut διὰ ὀργῶν ἀγαθῶν cohæreat cum κοσμίῳ. Opponit enim bonorum operum ornatum auro & margaritis. Dicemus autem de uerbo ἐπαγγέλλεσθαι infrà 6. d. 21.

11 Neque authoritatem usurpare, &c. ἐν αὐθεντῶν, &c. Huc pertinent elegantes hi Philemonis uersiculi,

Ἀγαθῆς γυναικός ἐστιν, ὦ Νικοστράτη,
Μὴ πράττον' εἶναι τἀνδρός, ἀλλ' ὑπήκοον.
Γυνὴ δὲ νικῶσ' αὐθάδ' ἐστὶν κακὸν μέγα.

14 Non fuit seductus ἠπατήθη. Seductus certè fuit, sed ipsius mulieris opera, quæ hac in parte fuit Satanæ organon, ideoque meritò hac quoque ratione uiro debet esse obnoxia. qua pœna Deus etiam ipse illam multauit. Rea transgressionis facta est ἐν παραβάσει γέγονε. Vulgata, in præuaricatione fuit: nimium obscurè. Erasmus, obnoxia facta est transgressioni: non expressa Pauli sententia.

15 Liberos gignendo διὰ τῆς τεκνογονίας. Id est, ἐν τῇ τεκνογονίᾳ. Nam διὰ nõ aliud declarat hoc in loco, quàm ἐν, statum scilicet ipsum in quo sit mulier. ut διὰ ἀνδρογυσίας pro ἐν ἀνδρογυσίᾳ, Rom. 4. b. 11. neque quicquam est magis usitatum hac significatione, ut διὰ ἡμέρας, interdiu, διὰ βίου, διὰ αἰῶνος, per totam uitam. qua significatione Homerus cum quarto casu dixit, Ἀμφεσείλιν διὰ νύκτα.

Hoc certe miror plerosque ueterum non consideraſſe: qui quum existimarent hæc poni κατὰ τὸ λογικῶς, quasi scili-

cet causa aperiretur per quam seruari possit mulier, mirum quàm hic se torserint: quum illis potius explicanda fuerit causa cur potissimum Apostolus fecerit huius conditionis mentionem, non per quam, sed in qua seruari possit mulier. Causa uerò manifesta est, ut rectè annotauit doctissimus interpres. Fecerat enim eius pœnæ mentionem qua multata est mulier propter deceptum hominem. Iam uerò hæc pœna præcipuè matrimonij coniunctionem ac præsertim ferendi, gignendi, educandi fœtus molestias continet. Itaque quum nunc uellet illi pœnæ consolationem aliquã subijcere, ne in matrimonij molestijs solam pœnam contemplentur mulieres, non potuit aliunde quàm ex ea ipsa pœna commodius consolationis argumentum sumere. quasi dicat, inirí posse rationem qua mulier in eo ipso onere quod peccati pœna est, aliquod mali remedium inueniat: puta si molestias illas ita sustinuerit, ut fides, charitas, sanctimonia, modestia denique omnis in ipsa eluceat. Vulgata & Erasmus, per liberorum generationem. Si manserit ἐὰν μείνωσιν. Vulgata & Erasmus, si manserint. Nam certè uerbum numero multitudinis positum est, summo codicum omnium consensu. Sed quum agatur de mulierum officijs, per se, non autem de educatione liberorum, neque etiam τέκνωσις nomen possit commodè repeti ἀπὸ τῆς ποινῆς, non dubito quin hallucinati sint qui hoc retulerunt ad liberorum ipsorum fidem & cæteras uirtutes. Nam quid si ij non manserint in his uirtutibus, quanuis sedulò educati? Deinde quis hanc curam non potius existimet maxima ex parte ad patres pertinere? Postremo nomen σωφροσύνης & consolatio ipsa mulieribus proprie destinata, satis ostendunt hoc esse potius de ipsis uxoribus accipiendum. Cur autem ad pluralem numerum repente transiret Apostolus, hæc causa fuit quòd in genere differat de omnium uxorum Christianarum officio.

CAP. III.

Episcopi quales esse debeant.

FIdus *est hic* sermo, Si quis episcopatum appetit, præclarum opus desiderat.

Oportet igitur episcopum irreprehensum esse, unius uxoris uirum, uigilantem, sobrium, compositum, hospitalem, aptum ad docendum:

Non uinosum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum: sed moderatum, alienũ à pugnis, alienum ab auaritia.

Qui suæ domui bene præsit, qui liberos cõtineat in subiectione cum omni honestate.

ΚΕΦΑΛ. γ.

1 Πιστὸς ὁ λόγος· εἴ τις ἐπισκοπῆς ὀρέγεται, καλοῦ ἔργου ἐπιθυμεῖ.

2 δεῖ οὖν τὸν ἐπίσκοπον ἀνεπίλημπτον εἶναι, μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα, νηφάλεον, σώφρονα, κόσμιον, φιλόξενον, διδακτικόν,

3 μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ· ἀλλ' ἐπιεικῆ, ἄμαχον, ἀφιλάργυρον,

B 4 τοῦ ἰδίου οἴκου καλῶς προϊστάμενον, τέκνα ἔχοντα ἐν ὑποταγῇ μετὰ πάσης σεμνότητος·

IN CAPVT III.

1 Fidus πιστός. Hac præfatione solet aliquoties Paulus sibi audientiam facere. Episcopatum τῆς ἐπισκοπῆς. Sic uocat tum docendi tum gubernandi munus in Ecclesia, ut diximus Philipp. 1.a.1. Appetit ὀρέγεται. De ambitu nõ loquitur, quo uix quicquam magis horrendum est in Ecclesia: sed in genere, de animo & studio adiuuandã Dei Ecclesiam comparato, quando & ubicunque Domino usum fuerit. Itaque uel hoc unum indicat, no Apostolicam, sed Satanicam esse illam Ecclesiam, in qua non aliter liceat quàm per ambitum, & manifestam non dico petitionem, sed emptionem, gradum ullum adipisci: adeò quidem ut nullum sit hodie lucrosius forensium contentionum genus, dum hoc pene unũ quæritur, quis cæteros anteuerterit, Et uos non pudet, fœda Satanæ prostibula, Ecclesiæ nomen uobis uendicare? Præclarum καλόν. Id est præclarum, ac proinde arduum, si quod aliud usquam est. Nam hic ualet in primis Græcorum illud prouerbium δύσκολα τὰ καλά. ut perappositè annotauit doctissimus interpres. Vulgata, bonum. Erasmus, honestum, non expressa Pauli sententia. neque enim conueniret sequens illatio. Omitto ridiculã pronum. Erasmus, honestum, non expressa Pauli sententia. neque enim conueniret sequens illatio. Omitto ridiculã prosanorum hominum distinctionem, qui non modò Græce linguæ rudes, sed omnis & honestatis & religionis hostes, monstra denique potius quàm homines, hunc locum in suis illis impuris, compotationibus cauillantur: quasi scripserit Apostolus, Qui episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. Ita scilicet illis sanctissimis ludus est ac iocus sacrosanctum uerbum Domini profanare. Opus ἔργον. Quo pudore igitur episcoporum nomen usurpatis ociosi uentres? Manifestè uerò corrupit hunc locum qui conuertit καλὸν ἔργον rem bonam, & δεῖ οὖν, debet autem.

2 Oportet igitur Δεῖ οὖν Qui fuerit Pauli successor qui nihil minus curat quàm hoc Oportet? Conferantur ad hoc exemplar Pontificum Romanorum uitæ, ita ut ab ipsis perscriptæ sunt: & comperies quis eos in illam Apostolicam sedem inuexerit. Vnius uxoris uirum μιᾶς γυναικὸς ἄνδρα. Ergo qui coniugatos excludit ab Episcopatu quia coniugati sint, Antichristum se prodit. Neque dicit Apostolus, qui fuerit, sed qui sit. quum uerbum εἶναι repetendum sit ἀπὸ τῆς ποινῆς, & ita diserte loquatur Tit. 1, b. 6. Itaque sicut ridiculi sunt qui de una Ecclesia hoc dictum accipiunt, ita etiam non fuerunt satis attenti qui ex hoc loco putarunt excludi ab episcopatu eos qui secundam uxorem post alteram mortuam duxissent: ut interim taceam de ipsis uxoribus postea tradi præcepta. Non excluduntur ergo qui cõtinentię donum habent, sed quòd rari essent illi, coniugatorum duntaxat fit mentio, & quidem damnata expressè polygamia, ut rectè hunc locum exposuit Chrysostomus. Fuit enim illa semper in Oriente totaque Græcia adeò usitata, ut etiam aliquando Athenis sancita sit, ut refert Laertius in Socrate. Sed inter bigamos & polygamos, recensendi sunt non modò qui plures uxores unà haberent, uerùm etiam qui repudiata temerè uxore aliam ducebant: eæque sunt bigamiæ antiquis Canonibus seuerè inhibitæ, adeò ut clericis uel istiusmodi conuiuis interesse non liceret: qua de re infrà dicemus. cap. 5. b. 9. Meritò igitur requirit Apostolus ut quisquis ad functionem Ecclesiasticam deligitur, ab istis omnibus maculis sit purus, nempe uniusduntaxat uxoris uir, quum alioqui primis illis initijs non facilè statim ista licentia cohiberi potuerit, nec satis etiam commodè multa iam inita connubia dirimi.

Aptum ad docendum διδακτικόν. Vulgata, doctorem, διδάσκαλον. Sed multi sunt doctores qui aptiores essent ad stiuam: neque hoc declarat Græca uox: satis enim per se intelligebatur, episcopum uocari ad docendum. Annotat Hieronymus aduersus Pelagianos libro primo, uulgatam editionem, tum habuisse, docilem: pro quo substituit, qui docere possit. ut Erasmus obseruauit.

3 Vinosum πάροινον. Id est uino quasi assidentem. Vulg. & Eras. uinolentum: non satis rectè. Cæterùm Chrysostomus hoc uocabulo putat potius significari ferocis ac temulenti ingenij homines, quàm qui sint ebriosi: cui nõ assentior, quia mox Apostolus ipse uers. 8 interpretatur τὸν οἴνῳ πολλῷ προσέχοντα, multo uino deditum. Sed illud quidem uitium & alia multa oriri ex temulentia facilè concedo.

Percussorem πλήκτην. Hoc quoque Chrysostomus in iurgatores & eos qui lingua feriũt, dictum esse uult. Ego simpliciter malui interpretari.

4 Honestate σεμνότητος. Vulgata, castitate. Erasmus, reuerentia. Vide suprà 2.a.2.

In cri-

A (εἰ δέ τις τοῦ ἰδίου οἴκου προστῶναι οὐκ οἶδε, πῶς 5
ἐκκλησίας θεοῦ ἐπιμελήσεται;)

μὴ νεόφυτον, ἵνα μὴ τυφωθεὶς εἰς κρῖμα ἐμ 6
πέσῃ τοῦ διαβόλου.

δεῖ δὲ αὐτὸν καὶ μαρτυρίαν καλὴν ἔχειν ἀπὸ 7
τῶν ἔξωθεν, ἵνα μὴ εἰς ὀνειδισμὸν ἐμπέσῃ, καὶ
παγίδα τοῦ διαβόλου.

διακόνους ὡσαύτως σεμνοὺς, μὴ διλόγους, μὴ 8
οἴνῳ πολλῷ προσέχοντας, μὴ αἰσχροκερδεῖς,

ἔχοντας τὸ μυστήριον τῆ πίστεως ἐν καθαρᾷ 9
συνειδήσει.

καὶ οὗτοι δὲ δοκιμαζέσθωσαν πρῶτον, εἶτα 10
διακονείτωσαν ἀνέγκλητοι ὄντες.

γυναῖκας ὡσαύτως σεμνὰς, μὴ διαβόλους, 11
νηφαλίους, πιστὰς ἐν πᾶσι.

διάκονοι ἔστωσαν μιᾶς γυναικὸς ἄνδρες, τέκ 12
νων καλῶς προϊσταμένοι, καὶ τῶν ἰδίων οἴκων.

B οἱ γὰρ καλῶς διακονήσαντες, βαθμὸν ἑαυτοῖς 13
καλὸν περιποιοῦνται, καὶ πολλὴν παῤῥησίαν
ἐν πίστει τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

ταῦτά σοι γράφω, ἐλπίζων ἐλθεῖν πρός σε 14
τάχιον·

ἐὰν δὲ βραδύνω, ἵνα εἰδῇς πῶς δεῖ ἐν οἴκῳ 15
θεοῦ ἀναστρέφεσθαι, ἥτις ἐστὶν ἐκκλησία θεοῦ ζῶν
τος, στῦλος καὶ ἑδραίωμα τῆς ἀληθείας.

Nam siquis propriædomui præesse non nouit, quomodo Ecclesiam Dei curabit?

Non nouitium: ne inflatus, in criminationem incidat Diaboli.

Oportet autem eum etiam bonum habere testimonium ab extraneis: ne in probrum incidat & laqueum Diaboli.

Diaconos itidem honestos, nō bilingues, *Diaconi.* non multo uino deditos, non turpiter lucri cupidos:

Tenentes mysterium fidei cum pura cōscientia.

Atq; hi etiam probentur prius, deinde ministrent, si sint inculpati.

Vxores itidem honestas, non calumnio- *Vxores Diaconorum.* sas, sobrias, fidas in omnibus.

Diaconi sint unius uxoris mariti, qui liberis rectè præsint, & proprijs domibus.

Nam qui bene ministrauerint, gradū sibi bonum acquirunt, & multam libertatē per fidem quæ *est* in Christo Iesu.

Hæc tibi scribo, sperans fore ut ueniam ad te ualde cito.

Quòd si tardius uenero, ut noris quomodo oporteat in domo Dei uersari, quæ est Ecclesia Dei uiui, columna & stabilimētum ueritatis.

6 In criminationem Diaboli εἰς κρῖμα τοῦ διαβόλου. Vel, in cōdemnationem Diaboli. id est, ne ex eo ipso quòd in eum gradum euectus est, occasionem arripiat superbiæ, quæ ipsum euertat: atque ita in eandem condemnationem ruat atque ipse Diabolus. Erasmus ad calumniatores mauult referre, sed coacta interpretatione, ut annotauimus etiam Ephes. 4. f. 27.

8 Diaconos Διακόνους. Hi sunt qui paupernm curam habebant, de quibus diximus Philipp. 1, & alibi sæpe.

9 Mysterium fidei μυστήριον πίστεως. Id est, Euangelicam doctrinam, quæ uerè sanè dicitur μυστήριον, quod caro & sanguis non reuelet. Diaconorum enim erant nonnullæ etiam in docendo partes quoties necesse fuisset, ut ex Stephano & Philippo apparet. Ridiculum est autem quod affertur à nonnullis, hoc posse ad taciturnitatem referri.

11 Vxores Γυναῖκας. Vxores scilicet episcoporum & diaconorum. Quorsum enim præcepta de alijs repeteret? De uiduis autem paulo pòst aget suo loco. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, mulieres. & liquidò hinc quoque apparet, de episcopis aut diaconis qui uxores habere desijssent, accipiendos non esse uersiculos 2 & 11.

C 13 Gradum βαθμόν. Id est, decus ac dignitatem, ut accipitur etiam nomen בעלת ab Hebræis. Multam libertatem πολλὴν παῤῥησίαν. Rectè omnino fiduciam intrepidam cum bona conscientia coniungit: bonæ uerò conscientiæ fidem in Christo substernit. Quid enim reformidet homo eiusmodi? Opponuntur autem ista ijs quæ dixerat de criminatione, probro & laqueo Diaboli: quòd ista quoque diaconis perinde ac episcopis cauenda sint.

14 Valde citò τάχιον. Comparatum absoluti loco positum est. cuius tamen enallages hæc uis est, ut nonnihil adijcere uideatur simplici absoluti significationi. Vide Iohan. 13. c. 27, & Act. 25. c. 10, & 2. Tim. 1. d. 17 & 18.

15 Columna & stabilimentum στῦλος καὶ ἑδραίωμα. Hoc intellige hominum respectu, non autem simpliciter. nam alioquin ipsum hoc firmamentum lapide illo angulari nititur, ut dictum est Ephes. 2. d. 20. Cur igitur, dices, hęc epitheta tribuit Ecclesię? Quia scilicet non alibi habitat Dei ueritas in mundo. Ecclesia enim est quę filios Dei gignit, & educat per uerbi Dei prædicationem, & uerè bonorum operum exempla.

Alibi tenebræ, mendacia, errores, impostura, superstitiones, uertiginis & stuporis spiritus, omnes denique corruptelæ omnia latè possident: ex quorum collatione intelligi demum potest quid ueritatis nomine significetur. Sūt autem multis modis inepti & impudentes qui ex hoc loco ita amplificant Ecclesiæ authoritatem, quasi ueritatem ipsa gignat, ac instar primi fundamenti sustineat: quum, ut antè dixi, Ecclesia ipsa alio fundamento, id est Christo, nitatur: nec procreatrix, sed testis sit duntaxat: altrix, & conseruatrix ueritatis inter homines: ut ipsa à uerbo, non contrà, uerbum ab ipsa pendeat.

Deinde quum ueritatem à uerbo Dei separent, quis non uidet eos quasi in aere ædificare, & uanitati ac mendacio imponere? Præterea quàm absurdum illud est, Ecclesiam Dei, certo loco certisque personis, more Iudæorum, affigere? quasi scilicet captiuum Spiritum sanctum teneant, ac non disertè Dominus ubique istum externum splendorem iudicarit Ecclesiæ suæ ex diametro repugnare.

Nisi fortè uolunt uel Ecclesiæ priuilegia nunc esse amplificata, uel concilium illud Hierosolymitanum in quō damnatus est Christus, columnam fuisse ueritatis: quasi denique Paulus ipse paulo antè non sit testatus, filium illum perditionis in medio ipso Dei templo sessurum. In eo uerò sese quibusuis derridendos acuti isti sophistæ propinant, quòd in asserendis suis mendacijs τὸ κρινόμενον assumant pro confessio. Parendum est, inquiunt, his & illis decretis. nam Ecclesia hoc constituit.

Deinde Ecclesiam non ueris modò, sed etiam ementitis titulis exornant. Demum proferunt ius canonicum, cōciliabula, consuetudinem. Deniqua bona etiam (quod aiunt) intentione quiduis quum libuit comminiscuntur, ut

olim in concilio Carthaginiensi Romanus Pontifex factitauit. Ita sibi acutè uidentur omnia concluſiſſe. Atqui, boni patres, hunc laborem uobis effugere licuit. neque enim Eccleſiæ Dei authoritatem detrahimus, in qua una regnare Dei ueritatem dicimus: ſed hoc quæritur, in quo uobis laborandum erat, Sitne Eccleſia quæ uno capite non eſt contenta: quæ non uerbo Dei, ſed traditionibus hominum & conſuetudinibus ſæpe etiam falſiſſimis nititur: quæ uerbi Dei lectionem omnibus interdicit: quæ inauditam omnibus ſeculis idololatriam omni crudelitatis genere uindicat: quę Eccleſiaſtica omnia munera publicè quibuſuis emptoribus proſtituit: quę Chriſto alios mediatores ſubordinat: quæ Chriſto corpus inuiſibile & immenſum affingit: quæ Chriſti oblationem, unicam & æternam iterat: quæ liberũ arbitrium gratiæ adiungit: quæ ueteres canonas, uetera concilia, Patres quos ſe uenerari ſimulat, palàm tamen imperitis illudens, conculcat: quæ Spiritum ſanctum publicis omnium confeſſione cinædis affigit. Hæc quærimus, boni patres, an ſit Eccleſia. nam mores nondum attingimus. Hæc & alia eius generis infinita primùm expedite: deinde tempus fuerit de Eccleſiaſticæ authoritatis regundis finibus, id eſt de ijs quæ ad uos nihil prorſus pertinent, diſputare. Quanquam (ut opinor) nihil ſeriò agitis. Quis enim meretricem crediderit de pudicitia ſeriò differere? A

Et ſine controuerſia magnum eſt pietatis myſterium: Deus conſpicuus factus eſt in carne, iuſtificatus eſt in Spiritu, conſpectus eſt ab Angelis, prædicatus eſt Gentibus: fides illi habita eſt in mũdo, ſurſum receptus eſt in gloriam.

16 Καὶ ὁμολογουμένως μέγα ἐστὶ τὸ τῆς εὐσεβείας μυστήριον. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι, ὤφθη ἀγγέλοις, ἐκηρύχθη ἐν ἔθνεσιν, ἐπιστεύθη ἐν κόσμῳ, ἀνελήφθη ἐν δόξῃ.

16 Myſterium μυστήριον. Id eſt arcanum. Vulgata, ſacramentum. Hic igitur nouum etiam aliquod ſacramentum ſtatuatur, ſicut factum eſt in matrimonio. Quàm meritò uerò arcani nomen ſit à Paulo uſurpatũ, ex his apparet quæ ſubijciuntur. nam ea certe non hominum modò, ſed etiam Angelorum captum infinitè ſuperant. Deus conſpicuus factus eſt in car. Θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί. Vix alius locus eſt in quo omnia redemptionis noſtræ myſteria uel magnificentius uel planius explicentur: ut non mirum ſit fœdè fuiſſe à Diabolo deprauatum: cui ſanè hac in parte (dicam enim liberè quod res eſt) ſuam operam, imprudens quidem, ut malo arbitrari, ſed ſuam operam tamen Eraſmus comodauit: ita ſcilicet prorſus Chriſti diuinitatem, ut tamen pro uiribus paſſim conetur luculentiſſima & certiſſima quæque eius teſtimonia nobis extorquere. Exemplo ſit hic locus. Vetus interpres pro θεὸς legit ὅ, ut qui conuerterit, quod manifeſtatũ eſt in carne (quod & ipſum tamen ad Chriſtum commodiſſimè aptari poteſt, qui μεστωνυμικῶς myſterij nomine ſit ſignificatus) repugnant tamen perpetuo conſenſu omnes Græci codices, & (ut mox dicemus) res ipſa poſtulat ut de ipſa Chriſti perſona hoc accipiamus. Eraſmo tamen magis placet ueteris interpretis lectio, & quidem non ad ipſum Chriſtum, ſed ad Euangelij prædicationem accommodata. Audiamus ergo quid dicat, Mihi, inquit, ſubolet Deum additum fuiſſe aduerſus hæreticos Arianos. At mihi non dubium eſt Deum ſublatum fuiſſe ab ijs qui uel diuinitatem Chriſti, uel utriuſque naturæ unionem iam inde ab ipſo conceptionis momento negabant. quæ tamen ipſorũ impudentia manifeſtè coargui poteſt ex ijs quę ſequunt. Iam, inquit, agit aduerſus Iudæos, qui pro gratia Chriſti conabantur Legem obtrudere. Vnde uerò hoc colligis? Nam certè nuſquam hoc exprimitur, niſi quòd in genere meminit fabularum & genealogiarum. Myſterium, inquit. uocat prædicationem Euangelij, prius occultam & ignotam mundo, nunc uerò manifeſtatam in uniuerſo mundo. Atqui non dicit Paulus, μυστήριον ἦν uel ἐγένετο, id eſt myſterium erat uel fuit, ſed, μυστήριον ἐστι myſterium eſt. Deinde quid hoc rei eſt? In carne, id eſt in uniuerſo mundo. Quis hanc interpretationem ferat? Itaque mox ad ſe redit, & in carne interpretatur, per carnem, id eſt per Chriſti humanitatem. Atqui nuſquam additur Chriſti nomen. B

Ergo ſimilis locus aliquis, ratio deniq; aliqua huius dicendi formulæ proferat. Sed tamen hic poſterior error multoeſt tolerabilior ſuperiore. Subijcit deinde, hoc myſterũ fuiſſe iuſtificatum in Spiritu, id eſt hanc prædicationem habuiſſe uim iuſtificandi in Chriſto per fidem, ſine Lege Moſaica. Obſecro quid hoc eſt, iuſtificatum id dicere quod iuſtitiam in Chriſto proponat? Nam non attingo quòd, cum Sophiſtis, putat Legis duntaxat cæremonias à iuſtificatione excludi. Alia quæ ſequuntur omnino: ſunt enim per ſe tolerabilia, niſi ea obſtarent de quibus iam diximus. Venio ad extremum. Quod, inquit, poſt reſurrectionem receptum eſt in cælum, unde fuerat profectum. Hic uerò ita tenetur ut elabi non poſſit, ideoque ſecurè hoc præterit nulla addita explicatione. Quid enim afferre poſſet? Myſterium dici uoluit Euangelij prædicationem. Cedo uerò quomodo in cælum illa recepta eſt? Nam ſi pro ἀνελήφθη dixiſſet ἀνέβη aſcendit, nempe paratum erat cauillum, dici aſcendiſſe in cælum prouerbiali dicendi genere, quod ualdè glorioſum ſit redditum, Gentibus ſcilicet illud amplexis. Quid ergo? nempe manifeſtiſſima ſunt hæc cauilla, & utriſque manibus pretioſum hoc noſtræ ſalutis teſtimonium nobis eſt retinendum. Dicitur ergo Deus, nempe Filius (hoc enim pro coſeſſio aſſumitur) ex inuiſibili factus aſpectabilis, aſſumpta carne, id eſt hominis uera, eaque omni infirmitati, ſolo excepto peccato, obnoxia natura, σωματικῶς. id eſt uerbum factum eſſe caro. Ita duæ ponuntur, diſtinguuntur, uniuntur naturæ, inter quas tamen quantum ſit diſcrimen, nulla mens poſſit comprehendere: præſertim ſi Chriſti humanitas in conditione infirmitatis conſideretur. Huius uerò myſterij altitudinem, quis tandem, niſi Deus ipſe, ita ut eſt comprehendet? Supereſt ut admoneam hunc locum fœdè etiam nuper ab eo eſſe deprauatum, qui pro ἐφανερώθη, id eſt conſpicuus & aſpectabilis factus eſt, conuertit, Deus extitit in carne. C

Iuſtificatus eſt in Spiritu ἐδικαιώθη ἐν πνεύματι Iuſtificari non ſemper declarat iuſtum fieri (quod non conſiderarunt qui hæſerunt in huius loci explicatione) ſed ex Hebræorum idiotiſmo, ſignificat debita iuſtitiæ laude affici, quum iuſtus comprobatus fueris (ut Luc. 7. c. 35, dicuntur publicani Deum iuſtificaſſe) atque adeò iuſtum, id eſt perfectum, & omnibus numeris abſolutum declarari & agnoſci, quo modo dicuntur mandata Dei iuſtificata Pſal 19. c. 10, id eſt ad unguem & exquiſitè perfecta: adeò quidem ut palàm ita eſſe appareat.

Sic Pſal. 51. a. 6, dicitur Deus iuſtificari in ſermonibus ſuis, id eſt laudem iuſtitiæ ipſius conſpicuam reddi. Et Matth. 11. c. 19, iuſtificata dicitur ſapientia à filijs ſuis, id eſt agnita & debito honore affecta. Ita igitur hoc in loco opponitur manifeſtationi carnis, gloria Diuinitatis, ſeſe in illa infirma carne ita exerens, ut Chriſtum quauis hominem infirmum, tamen palàm etiam factum ſit uerum eſſe Deum: quod ex uniuerſa hiſtoria Euangelica ſatis liquet. Spiritum igitur uocat quicquid in Chriſto Diuinum & ſuprà carnem, id eſt ſupra hominem fuit, ut diximus Rom. 1. a. 3: ut iſta omnia prorſus apte & eruditè obſeruauit doctiſſimus interpres.

Conſpectus eſt ab Angelis ὤφθη τοῖς ἀγγέλοις Non potuit magnificentius prædicari auguſta huius myſterij maieſtas. nam procùl dubio in ipſum Chriſtum, id eſt uiſibilem Deum, intueri quàm incredibilem uoluptatem attulerit Angelis, ipſi luculenter declararunt nobili illo cantico quod recitatur Luc. 2. b. 14. Deinde uocatio Gentium, & quidem efficax, nonne opus fuit ipſa mundi creatione maius? poſtremo uiſibilis illa in cœlum carnis noſtræ cum Deo ſubſtantialiter iunctæ, & illa ad dextram Patris ſeſsio ſupra omnem cælorum altitudinem, cuius tandem eſt ſub limitatis myſterium? Surſum receptus eſt ἀνελήφθη Vulg. aſſumptum. Eraſ. receptus eſt. Vide Act. 1. a. 2.

IN CA-

ΚΕΦΑΛ Δ.

A Τὸ δὲ πνεῦμα ῥητῶς λέγει, ὅτι ἐν ὑστέροις καιροῖς ἀποστήσονταί τινες τῆς πίστεως, προσέχοντες πνεύμασι πλάνοις, καὶ διδασκαλίαις δαιμονίων,

2 ἐν ὑποκρίσει ψευδολόγων, κεκαυτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν,

CAPVT IIII.

SPiritus autem disertè dicit quòd postremis temporibus desciscent quidam à fide, spiritibus seductoribus attendentes ac doctrinis dæmoniorum.

2 Per hypocrisin falsiloquorum, quib. cauterio resecta est conscientia:

IN CAPVT IIII.

1 Desciscent à fide ἀποστήσονται τῆς πίστεως. Id est à uera Deidoctrina, ut apparet ex antitheſi. quo modo etiã accipi fidei nomen, multis iam locis annotauimus, ut Galat. 1. f. 23, & supra 1. d. 19. & 3. c. 8, & alibi sæpe. Itaque non est quòd ex hoc loco nonnulli conentur fidei electorũ, ideſt ueræ fidei, firmitatem euertere, ac proinde nostram eo solationem à fundamentis conuellere. Nam si propositum electionis incertum est, aut si à nobis uel tantillum pendet, quæ tandem sunt Dei consilia, aut ubi spes illa nostra est? ubi denique fides, quum ea nihil aliud sit quàm firma nostræ in Christo electionis persuasio? Sin autem certa est electio, fidem etiam perseuerantiæ donum semper comitetur necesse est, quum electos certa salus maneat: extra Christum autem fide apprehensum non sit salus. Sed horrẽdi sunt interdum lapsus etiam eorum qui crediderant. Fateor. sed quis sani iudicij homo dixerit uel unius diei insantẽ anima rationis participe carere, quòd ea facultates suas nũ exerat? aut quis ebriũ uel furiosum hominẽ idcirco ratione & intelligẽtia priuarit, quod illis facultatib. ad tẽpus non utat? Sed hæc doctrina homines ad licentiã exacuit. Itane uerò? imo nihil æque nos uel seriò arcere à scelcribus, uel in tẽtationib. adinuocationẽ excitare po. Fidẽ enim à Spiritus Christi effectis, i. à mortificatione peccati, & uiuificatione iustitiæ quid uellit, is eo ipso testatur se infidelẽ esse. Itaq; hæc doctrina nihil pertinet ad eos qui falso fidei simulachro seipsos deludũt. Contrà uerò qui uere filij Dei sunt, Spiritu Dei aguntur: ideoque quoties labuntur, toties suo tempore eiusdem Spiritus ui sulti resurgunt: neque Dei misericordia abutuntur ad peccandum, sed ad resipiscentiam magis ac magis ipsis etiam peccatis erudiuntur. At quædã etiam fides temporaria commemoratur. Fateor: sed quæ longe aliter sit diiudicanda. Aliud enim est, credere uetum esse Christi mysterium, aliud uerò per Spiritum Dei persuasum esse id ad te pertinere. Aliud est repentino aliquo motu Euangelicam doctrinam non tantum ueram esse credere, sed etiam aliquo modo suauitatem eius gustare: ut si cibum aliquem suauem non tantum contempleris alienæ mensæ impositum, sed etiam prehendas et mãdas, nec tamen deglutias: aut si deglutieris, non concoquas: aliud uero uidere, prehendere, mandere, deglutire, concoquere: quod postremum in ijs solis accidit in quibus calor ille uitalis Spiritus Dei uiget. Aliud est denique re uera Christum amplecti, & sibi applicare (quod quia soli filij Dei faciunt, mori nunquam possunt) aliud uerò Christum ore tenus, cum Simone Mago, cum Saule, cum Iuda, cum omnibus falsis fratribus profiteri. Et hi tamen dicuntur etiam credere, nimirum ex communi loquendi usu, quod credere utdeantur. Sic enim diserte explicatur à Luca simlis loquendi formula, Luc. 8. c. 18. Itaque etiamsi fidei nomen hic non accipias μετωνυμικῶς, non tamen est quod ex hoc loco aut similibus aliis illud unum conentur quidam nobis extorquere, quo sublato, funditus etiam tolli Christianam religionem oporteat. Spiritibus seductoribus πνεύμασι πλάνοις. Seductores malut quàm impostores dicere, ut uim Græci uocabuli prorsus exprimerem, quo scilicet ipsa deceptionis ratio significatur: quia nimirum extra uerbum Dei (quod unum, rectum iter est) homines abducũt. Spirituũ autem nomine uel Diabolos ipsos, uel pseudoprophetas qui illorum afflatu impelluntur, aut ipsam denique illorum doctrinam, accipere possumus: ut q̃ subijcitur, sit istius dicti expositio. Vetus interpres legit πλανήσ, id est erroris, eodem sensu: nisi quod error illius est qui decipitur, quum hic agatur de ipsorum impostorum fraudibus. Epiphanius hunc locum citans, aliquoties legit μύθοις fabulis. Attendentes προσέχοντες. Non modo igitur insurgent pseudoprophetæ, sed illis etiam dabitur summa erroris efficacia. quod diserte notandum est. Hic uero mihi Diuinitus occurrit, ut spero, quod apud idoneũ scriptorem, id est apud Epiphanium inuenj, cuius authoritatẽ nemo possit hac in re meritò aspernari: quum nemo ex ueteribus Græcis, meo quidem iudicio, parem diligentiam adhibuerit ut Scripturæ locos ab hæreticis depraua-tos restitueret. is igitur κατὰ πολλαχοῦ, in eos acerrimè inuehens non qui Mariæ templa consecrabant: non qui reginam cæli & misericordiæ, spem, uitam, aduocatam, portam paradisi, adorantes inuocarent: non qui peterent ab ea ut ipsi nato imperet (quam blasphemiam scribens, totus cohorresco:) non qui proprium illi cultum hyperduliæ nomine constituerent: sed qui stulta & crassa quadam superstitione libum illi quoddam solenni pompa consecrarent: is, inquam, aduersus eiusmodi quasdam mulierculas meritò fulminans, ut qui iam tum prospiceret quonã ista miseros homines abducerent: diserte hunc etiam locum citat, & ita quidem ut integrum membrum addat, quod nusquam alibi inueniri puto. Quod tamen cur ab eo cõfictum uideri non possit, primùm obstat singularis eius pietas in hoc præsertim argumento: deinde quòd hac ipsa de re disserens, & hoc Apostoli dicto, ueluti fundamento, nitens, non ita certè uel impudens erat ut aliquid hic confingeret, quod ab omnibus posset sine difficultate coargui: uel ita profanus, ut quum eum alia testimonia non deficerent, mallet ipse ultro aliquid affingere: uel denique ita imperitus ut aliquid hic suppositituũ esse non intelligeret, quum præsertim in hoc ipso argumento uersaretur. Is igitur ita citat hũc locum, ut hæc etiam addat, ἔσονται γὰρ νεκροῖς λατρεύοντες, ὡς καὶ ἐν τῷ Ισραὴλ ἐγένετο πάλαι. Id est, Mortuos enim colent, ut in Israele culti sunt. quæ uerba repono post ἀποστήσονται τῆς πίστεως desciscent quidam à fide, ut postea sequatur προσέχοντες πνεύμασι, attendentes spiritibus, &c. Deinde cultus illius exempla profert quæ in Israele sua etiam memoria extarent: atque ad id de quo erat instituta quæstio, hanc Pauli prophetiam accommodat. sed frustra, ut rei exitus ostendit. oportuit enim impleri quæ Paulus prædixerat. Expende igitur & considera, lector quisquis es, quàm planè & apertè ista conueniant cum ijs quę oculis nostris cernimus, ut iamde extremis temporibus & reuelato Antichristo dubitare non possis. Nam, quicquid garriant illius meritoria prostibula, quid est mortuos colere, prohibere nuptias, interdicere certorum ciborum usu, & in his quidem rebus summam pietatis collocare, hæc inquam palam cum omni seueritate uindicare: quum tamen adulteria, periuria, publicam sacrorum nundinationem, blasphemias, lupanaria, omne fraudum genus non modò tacentes spectent, sed etiam approbent: hæc inquam facere, quid aliud est quàm quod hic apertè dicit Dei Spiritus? Sed unum hoc scilicet ad eorum impudentiam reliquum erat, ut in manifesto scelere deprehensi, tamen constantissimè id negarent quod ipsis oculis cernitur. Dæmoniorum δαιμονίων. Notum est quid hoc nomine Platonici præsertim intellexerint: sacri uero scriptores noxios illos spiritus ac Diabolos sic uocant.

2 Per hypocrisin ἐν ὑποκρίσει Vel, cum hypocrisi. Erasm. per simulationem. Ego Græcum uocabulum potius retinere uolui, quo nimirum significatur istos quasihistrionicam quandam artem factitaturos. ne quis existimet fore ut in

ut in aliquo uelut angulo delitescant, aut pudoris speciem aliquam retineant. Hoc uerò an ad unguem nostris temporibus conueniat, nemo magis possit dubitare quàm de sole, num meridie luceat: si quis multiplices illas & media quidem luce peruolitates Monachorum laruas, si templorum & sacrificorum uersicolores illos et androgynis prorsus conuenientes habitus, si personas idolorum, si denique totam illorum theatricam saltationem cum ueterum histrionum ritibus comparet. quod argumentum nuper non minus eruditè quàm copiosè ac luculenter tractauit P. Ile Viretus; quem honoris causa nomino, huius, quum hæc scriberem, Lausanensis Ecclesiæ uerè pius ac uirtutibus summis præditus minister. Falsiloquorum ψευδολόγων. Videtur potius dicendum fuisse ψευδολόγοις, ut cohæret cum πνεύμασι, & paulo post etiam, πεπωτηριασμένοις: sed maior est habita sententiæ quàm constructionis ratio, ut Marc. 12. d. 40. & alibi aliquoties annotauimus. Nisi malimus δαιμόνια emphaseos causa dici homines ipsos à diabolo impulsos, ut Petrus dicitur Satanas Matth. 16. d. 23. & Iudas lõge alia cũ efficacia Diabolus uocatur Iohan. 6. g. 70. Quibus cauterio resecta est conscientia πεπωτηριασμένων τὴν ἰδίαν συνείδησιν. Vel, qui sua ipsorum conscientia sunt cauterio amputati Sed illam interpretationem præfero. est enim hæc constructio ita Græcis usitata, ut non aliter loqui soleant. ueluti apud Demosthenem, ὁ κεκεκμηκὼς τὴν πλευράν, cui claues iuguli sunt confractæ: apud Xenophontem, ὁ ἀποτμηθεὶς τὴν πρῳρέα, cui caput est amputatum, Significat autem τὸ πεπωτηριάζειν cauterio partẽ aliquam, putrem scilicet amputare. Itaque hæc sententia est eiusmodi, Hominum conscientiam ita obduruisse ut uel lum obduxerit, deinde cancrum illam inuasisse, postremo iam esse cauterio amputatam, sicut diximus Ephes. 4. c. 19. Vulgata, cauteriatam habentium suam conscientiam. Erasmus, cauterio notatam habentium conscientiam. quas interpretationes non minus absurdas iudico quàm si quis dicat eum caput habere, cui caput sit ense amputatum.

Prohibentium contrahere matrimoniũ, *iubentium* abstinere à cibis, quos deus creauit ad participãdum cum gratiarum actione fidelibus, & ijs qui cognouerunt ueritatem.

3 κωλυόντων γαμεῖν, ἀπέχεσθαι βρωμάτων ἃ ὁ θεὸς ἔκτισεν εἰς μετάλημψιν μετὰ εὐχαριστίας τοῖς πιστοῖς, καὶ ἐπεγνωκόσι τὴν ἀλήθειαν.

Nam quicquid creauit Deus, bonum est: nec quicquam abijciendum *est*, si cum gratiarum actione sumatur.

4 ὅτι πᾶν κτίσμα θεοῦ καλὸν, καὶ οὐδὲν ἀπόβλητον, μετὰ εὐχαριστίας λαμβανόμενον.

Sanctificatur enim per uerbũ Dei, & precationem.

5 ἁγιάζεται γὰρ διὰ λόγου θεοῦ καὶ ἐντεύξεως.

Hoc si subieceris fratribus, bonus eris minister Iesu Christi, innutritus in sermonibus fidei, bonæque doctrinę, quã assectatus es.

6 ταῦτα ὑποτιθέμενος τοῖς ἀδελφοῖς, καλὸς ἔσῃ διάκονος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐντρεφόμενος τοῖς λόγοις τῆς πίστεως, καὶ τῆς καλῆς διδασκαλίας, ᾗ παρηκολούθηκας.

Cæterum prophanas & aniles fabulas rectice: sed exerce temetipsum ad pietatem.

7 τοὺς δὲ βεβήλους καὶ γραώδεις μύθους παραιτοῦ. γύμναζε δὲ σεαυτὸν πρὸς εὐσέβειαν·

Nam corporalis exercitatio paululũ habet utilitatis: at pietas ad omnia utilis est, ut quæ promissionem habeat uitę præsentis ac futuræ.

8 ἡ γὰρ σωματικὴ γυμνασία πρὸς ὀλίγον ἐστὶν ὠφέλιμος· ἡ δὲ εὐσέβεια πρὸς πάντα ὠφέλιμός ἐστιν, ἐπαγγελίαν ἔχουσα ζωῆς τῆς νῦν καὶ τῆς μελλούσης.

Fidus *est* hic sermo, & dignus qui omnibus modis apprehendatur.

9 πιστὸς ὁ λόγος, καὶ πάσης ἀποδοχῆς ἄξιος.

3 *Iubentium* abstinere ἀπέχεσθαι. In Græco sermone primum omnium supplenda est copula in bimembri oratione, ut annotauimus Iohann. 10. c. 16. & alibi sæpe: deinde cognatæ significationis uerbum, nempe κελευόντων, ut in illo Homeri σῖτον καὶ οἶνον ἐέλουσες. Item in illo uersu, ἄλλον μειλιχίοις, ἄλλον φερεσοῖς ἐπέεσι νείκεον. Similẽ eclipsin annotauimus 1. Cor. 14. g. 34. 5 Sanctificatur ἁγιάζεσθαι. Id est, purum & sanctum fit, nostri scilicet respectu, ut illo uti possimus bona conscientia, tanquam de manu Domini Dei nostri ritè accepto. Nam reliqui, ut fures & sacrilegi, bonis usurpatis fruuntur, Deo quidem illis præbente, ipsis uerò partim non rite, sed per malas artes usurpantibus: partim uerò eum uel contemnentibus, uel etiam infectantibus, cuius beneficentiam in sui perniciem conuertunt. Sanctificati igitur cibi dicuntur quibus legitimè & cum bona Dei gratia utimur. Itaque sancta etiam sunt fidelium conuiuia, & quoties ad mensam nos accingimus, toties ad uiuam beneficentiæ Dei nostri concionem accedimus: ut illic multo etiam minus quàm alibi liceat modestiæ fines transilire. Alludit autem ad legales purificationes, & discrimen cibi mundi & immundi. Per uerbum Dei διὰ λόγου Θεοῦ. Ex uerbo Dei fide apprehenso duo intelligimus, ac etiam credere nos profitemur: unum, creata esse omnia hominum causa à Domino pro immensa & infinita sua sapientia: alterum, nos ex eorum esse numeto qui ius illud iustæ in reliqua animantia dominationis in Adamo deperditum, per gratiam Dei in Christo receperimus, ut hanc uitam tueamur quam ipsius amplificandæ gloriæ impendamus. Hanc professionem sequitur oratio, ut nobis det Dominus bona conscientia dapibus ab ipsius manu acceptis cum omni timore ac reuerentia frui. Postremo gratiarum actione & repetitis etiam precibus cõuiuia nostra claudimus. Ita nobis sanctificantur cibi. Et precationem καὶ ἐντεύξεως. Id est προσευχῆς, uel etiam εὐχαριστίας. Nã in genere hic ponitur nomen ἐντεύξεως quod alioqui non tam late patet, ut diximus suprà cap. 2. a. 1. 6 Innutritus ἐντρεφόμενος. Præpositio ἐν aliquid ponderis addit huic participio, quasi dicas in sinu pietatis educatum. Vulgata & Erasmus, enutritus, non explicata hac emphasi. Durum est autem quod idem Erasmus notat, hoc participium actiuè quoque conuerti posse, enutriens *illos*. Fidei τῆς πίστεως. Iterum fides pro sana doctrina, ut suprà uers. 1. utex plicat etiam sequens epexegesis. Quam assectatus es, ᾗ παρηκολούθηκας. Id est, quasi à cuius latere nũquam discesseris. Alioquin interdum aliquid amplius declarat, ut diximus Luc. 1. a. 3. Demosth. περὶ στεφ. Ἐκεῖνος ὁ καιρὸς καὶ ἡ ἡμέρα ἐκείνη ἐστὶ μόνον σύνοιδε καὶ πλήσιον ἄνδρα ἐκάλει, ἀλλὰ παρηκολουθηκότα τοῖς πραγμασιν ἐξ ἀρχῆς. Pietatẽ uerò uocat legitimum & spiritualem cultum, cum quo comparat corporis macerationes.

8 Promissionem ἐπαγγελίαν. Eant nunc & merita supererogationis ponant fatui homines in ullis quantumlibet duris corporis afflictionibus. sed & ἐπαγγελίας nomine utitur Paulus ut ultronea hæc esse promissio significetur: nequis ullum hic meritum constituat. Nam longè aliud est ex gratuita promissione aliquid liberaliter largiri, quàm quod debeas persoluere. Erasmus legit plurali numero ἐπαγγελίας promissiones, ut postea genus in duas species distribuatur.

A εἰς τοῦτο γὰρ κοπιῶμεν, καὶ ὀνειδιζόμεθα, ὅτι ἠλπίκαμεν ἐπὶ θεῷ ζῶντι, ὅς ἐστι σωτὴρ πάντων ἀνθρώπων, μάλιστα πιστῶν.

παράγγελλε ταῦτα, καὶ δίδασκε.

μηδείς σου τῆς νεότητος καταφρονείτω, ἀλλὰ τύπος γίνου τῶν πιστῶν ἐν λόγῳ, ἐν ἀναστροφῇ, ἐν ἀγάπῃ, ἐν πνεύματι, ἐν πίστει, ἐν ἁγνείᾳ.

ἕως ἔρχομαι πρόσεχε τῇ ἀναγνώσει, τῇ παρακλήσει, τῇ διδασκαλίᾳ.

μὴ ἀμέλει τοῦ ἐν σοὶ χαρίσματος, ὃ ἐδόθη σοι διὰ προφητείας, μετὰ ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν τοῦ πρεσβυτερίου.

ταῦτα μελέτα, ἐν τούτοις ἴσθι, ἵνα σου ἡ προκοπὴ φανερὰ ᾖ ἐν πᾶσιν.

ἔπεχε σεαυτῷ καὶ τῇ διδασκαλίᾳ· ἐπίμενε αὐτοῖς· τοῦτο γὰρ ποιῶν, καὶ σεαυτὸν σώσεις, καὶ τοὺς ἀκούοντάς σου.

B ΚΕΦΑΛ. ε.

Πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, ἀλλὰ παρακάλει ὡς πατέρα· νεωτέρους, ὡς ἀδελφούς· πρεσβυτέρας, ὡς μητέρας· νεωτέρας, ὡς ἀδελφὰς, ἐν πάσῃ ἁγνείᾳ.

χήρας τίμα, τὰς ὄντως χήρας.

εἴ τις χήρα τέκνα ἢ ἐκγόνα ἔχει, μανθανέτωσαν πρῶτον τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν, καὶ ἀμοιβὰς ἀποδιδόναι τοῖς προγόνοις· τοῦτο

10 Namidcirco etiam fatigamur,& probris afficimur, quòd ſpem fixam habeamus in Deo uiuo,qui eſt conſeruator omnium hominum,maximè *uero* fidelium.

11 Hæc denuntia & doce.

12 Nemo tuam iuuentutem deſpiciat,ſed eſto exemplar fidelium inſermone,inconuerſatione,in charitate,in ſpiritu, in fide,in puritate.

13 Vſque dum uenero,attende lectioni, exhortationi,doctrinę.

14 Ne neglexeris quod in te eſt donũ,quod datum eſt tibi ad prophetandum, cũ impoſitione manuum presbyterij.

15 Hæc exerce,in his eſto: ut tuus profectus manifeſtus ſit inter omnes.

16 Attende tibijpſi & doctrinæ: perſiſte in his.id enim ſi feceris,& teipſum ſeruabis, & eos qui te audierint.

CAPVT V.

Senes. SEnioré ne increpes,ſed adhortare ut patrem:iuniores,ut fratres:

Anus. 2 Mulieres natu grãdiores,ut matres:iuniores,ut ſorores,cum omni caſtitate.

Viduæ. Viduas honora quæ uerè uiduæ ſunt.

Quòd ſi qua uidua liberos aut nepotes habet, diſcant in primis *in* propriam domum pietatem exercere,& uicem repẽdere

10 Qui eſt conſeruator ὃς ἐστι σωτήρ. Vulgata,qui eſt ſaluator. Eraſmus,qui eſt ſeruator. quod nonnullostorſit, proptereà quòd ſeruatoris nomen fere reſpicit uitam æternam in Chriſto partam. Itaque ut amphiboliam uitarẽ, malui conſeruatorem dicere. Alludere autem uidetur ad Pſal.36.b.6. 21 In Spiritu ἐν πνεύματι. Spiritum, opinor, uocat zelum pietatis,aut certè eximia illa Spiritus dona,quibus ſic uti uult Timotheum, ut omnibus ſit exemplo:quo ſædificentur,quodq; adeò pro ſe quiſque pro domi ſui ratione imitetur.

15 Vſque dum uenero Ἕως ἔρχομαι. Apparet tum ex hoc uerſiculo,tum ex eo quod dixit ſuprà 3.d.14. Apoſtolum,quum hæc ſcriberet,è Macedonia conſtituiſſe ſtatim trajicere:ſed præter ſpem,ut alias ſæpe,ita tum quoq; ſuſſe diutius illic retentum,adeò ut non niſi poſt Paſcha ſolueret Philippis.quam etiam ob cauſam quum omnino cõſtituiſſet ad Pentecoſten Hieroſolymis eſſe,præter expectationem coactus eſt,mutato conſilio, Epheſum præterui-hi:cuius tamen miniſtros ac proinde Timotheum in primis Miletum accerſiuit,nempe uel idcirco ut fidem ſuam liberaret,poſtremum eos uiſurus. 14 Ad prophetandum διὰ προφητείας. Id eſt εἰς προφητείαν, uel ἐν προφητείᾳ, ut Rom.4.b.11. Vel,per prophetiam,id eſt,ita iubente per os Prophetarum Spiritu ſancto, ut ſuprà dictum eſt cap. C 1.d.18. Quia tamen ſit collati chariſmatis mentio,priorem interpretationem præfero. Nam probabilius eſt, quum iã haberet inſigne prophetiæ donum,fuiſſe ex Spiritus ſancti mandato illi impoſitas manus à presbyteris Epheſinis.i. ad prophetandum in illa eccleſia fuiſſe delectum,tantiſper ſ.dum alio uocaretur à Domino: erat enim euangeliſta. quæ impoſitio manuum proculdubio gratiam Dei in ipſo confirmauit,ut 2.Tim.1.b.6.De prophetis autem, quod eorum fuerit munus,ſæpe iam dictum eſt à nobis. Presbyterij τὸ πρεσβυτερίου. Id eſt,ordinis preſbyterorum,quo nomine probabile eſt cœtum omnium illorum ſignificari qui in uerbo laborabant in Epheſiorum eccleſia,ut Act.20. d.17.& ſ.28. Sunt enim interdum generalia hæc nomina,epiſcoporum,presbyterorum, atque adeò etiam diaconorum. uide Philip.1.a.1 Quidam conuerit ſenatum,ut alibi pro Eccleſia rempublicam dixit. 15 Inter omnes σὺ πᾶσιν. Vulgata & Eraſmus,in omnibus. quod etiam poſſumus accipere neutro genere,pro omnibus in rebus, uel omnibus modis. quod tamen mihi durius culum uidetur,propter traiectionem

16 Seruabis σώσεις. Fides eſt ex auditu,auditus uerò ex prædicatione. Hactenus igitur & ſeſe & alios ſeruare dicuntur miniſtri uerbi,in quibus Dominus poſuit reconciliationis ſermonem: quum ſcilicet unà cum illis coniungitur is qui per eos agit. At contra quoties miniſtri cum Domino conferuntur,ualet illud Pauli, Qui plantat & qui rigat,nihil eſt.

IN CAPVT V.

3 Viduas honora χήρας τίμα. Id eſt,Viduarum curam habe. Videmus enim illas nominatim à Domino commendari,quòd ſcilicet uarijs iniurijs ſint obnoxiæ,ideoque maiore præſidio egeant. Sic autem accipitur honorandi uerbum hoc in loco,ut apud Hebræos כיבד neque hoc ego de illis uiduis accipio quarum miniſterio utebatur Eccleſia. Nam de illis agit poſtea ſigillatim. Quæ uere uiduæ ſunt τὰς ὄντως χήρας. Quænam illæ ſint definiet uerſ. 5. Itaque non ſimpliciter explico,quæ ſint orbæ liberis (quia potius uidentur præſidio indigere quæ liberorum multitudine grauantur) ſed quæ uerè ſunt præſidio humano deſtitutæ, & dignas etiam ſe præbent Eccleſiæ ſolicitudine. Alioqui cauſa non eſt cur Eccleſia uel illis grauetur, quibus aliunde ſubſidium non deeſt, uel iſtarum improbitatem foueat.

4 Quòd ſi qua εἰ δέ τις. Rationem optimam affert Paulus qua uiduis ſubueniri poſsit ſine graui Eccleſiæ dispendio:nempe ut ſi liberos & nepotes grandiores ſcilicet habuerint, ij admoneantur ut,ſi pij ſunt & Dei timentes, eam

parentibus: hoc enim est honestum & acceptum coram Deo.

γάρ ὅτιν καλὸν καὶ ἀπόδεκτον ἐνώπιον τοῦ θεοῦ. A

Porrò quæ uerè uidua est ac sola, sperat 5 in Deo, & permanet in deprecationibus & orationibus nocte ac die.

ἡ δὲ ὄντως χήρα, καὶ μεμονωμένη ἤλπικεν ἐπὶ τὸν θεὸν, καὶ προσμένει ταῖς δεήσεσι καὶ ταῖς προσευχαῖς νυκτὸς καὶ ἡμέρας,

At quę in delicijs uersatur, ea uiuens mor 6 tua est.

ἡ δὲ σπαταλῶσα, ζῶσα τέθνηκε.

Illa igitur denuntia, ut irreprehensibiles 7 sint.

καὶ ταῦτα παράγγελλε, ἵνα ἀνεπίλημπτοι ὦσιν.

Quòd si qua suis, & maximè domesticis 8 non prouidet, fidem abnegauit, & est infideli deterior.

εἰ δέ τις τῶν ἰδίων καὶ μάλιστα τῶν οἰκείων οὐ προνοεῖ, τὴν πίστιν ἤρνηται, καὶ ἔστιν ἀπίστου χείρων.

Vidua allegatur nō minor annis sexagin- 9 ta, quæ fuerit unius uiri uxor.

χήρα καταλεγέσθω μὴ ἔλαττον ἐτῶν ἑξήκοντα, γεγονυῖα ἑνὸς ἀνδρὸς γυνὴ,

In operibus bonis ideo testimonio orna 10 ta: si liberos educauit, si fuit hospitalis, si sanctorum pedes lauit, si afflictis subuenit, si in omni opere bono fuit assidua.

ἐν ἔργοις καλοῖς μαρτυρουμένη, εἰ ἐτεκνοτρόφησεν, εἰ ἐξενοδόχησεν, εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν, εἰ θλιβομένοις ἐπήρκεσεν, εἰ παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ ἐπηκολούθησε.

Porrò iuniores uiduas reijce: postquam 11 enim lasciuire cœperint aduersus Christū, nubere uolunt:

νεωτέρας δὲ χήρας παραιτοῦ· ὅταν γὰρ καταστρηνιάσωσι τοῦ χριστοῦ, γαμεῖν θέλουσιν, B

Ex eo damnandæ, quòd primam fidem re 12 iecerint.

ἔχουσαι κρῖμα, ὅτι τὴν πρώτην πίστιν ἠθέτησαν.

eam pietatem in suos parentes in primis exerceant: domi enim ipsos abunde habere in quibus se pios esse ostendāt: deinde illis proponāt: nihil hic ab ipsis peti quod naturæ iure non debeant, quum sine summo scelere non possit officium ἀντιπελαργίας prætermitti. Postremo doceantur quàm grata & accepta sit Deo ista liberorum ac nepotum pietas officiosa. Sed quid si his subsidijs uidua caruerit? De his uero postea disseret. Ita igitur optimè conueniet distributio, nec quicquam detortum apparebit. Quòd si μανθανέτωσαν. i. discāt, ad ipsas uiduas referas, certè coactū erit quod de uice parentibus rependenda commemoratur: ut interim taceam hic agi de subsidijs quæ uiduis præstari debeant, non autem de illarum officio in suos. id enim postea dicetur. Quid si uero μανθανέτωσαν uertamus doceant? nam hoc quoque significat τὸ μανθάνειν. Sensus quidem conueniet, sed, ut modò dixi, nondum mihi uidetur de ipsarum uiduarum officio in suos differi. Non est tamen quod ab hac sententia quenquam deterreat mutatio numeri. Id enim factum erit quòd Apostolus in genere de uiduis agat: & similis enallages exemplum habuimus supra 2. d. 15. Dico quid maxime probem. suum quisque iudicium sequatur in Domino. *In* propriam domum pietatē exercere τὸν ἴδιον οἶκον εὐσεβεῖν. Subauditur κατὰ uel εἰς, opponiturq; hæc doctrina Pauli, Pharisaicis traditionibus, de quibus Matth. 15. a. 5. Vulg. domum suam regere, τὸν ἴδιον οἶκον εὐβύνειν. Nā τὸ εὐσεβεῖν constructione οὐδεμιᾷ γνητικῇ nusquam legi.

5 Porrò quæ uerè, &c. ἡ δὲ ὄντως, &c. Eas uiduas honorandas, id est Ecclesiæ cura ac solicitudine dignas esse dixerat, quæ uere essent uiduæ: nunc quænam illæ sint explicat: nempe quæ sunt suorum præsidio destitutæ, & fideles ac pias se præstant. Ac sola καὶ μεμονωμένη. Terent. Sola sum, habeo hic neminem neque amicum, neque cognatum. Vulgata & Erasmus, desolata: durè. 9 Allegatur καταλεγέσθω. Vulgata, eligatur. Sed rectius Erasmus. Agit enim hoc in loco Apostolus de ijs uiduis quarum opera ad pauperum præsertim ægrotorum curam utebantur, quæ diaconissæ in Ecclesiastica historia uocantur. Itaque καταλέγεσθαι significat in album & numerum referri. Quæ fuerit, &c. γεγονυῖα ἑνὸς, &c. Duo requirit quod ad præteritam conditionem attinet: Vnum, ut non pellex, non concubina, non meretrix, sed uxor fuerit: Alterum, ut λίγαμος non fuerit. Sed hac in re sane non facile uelim assentiri ueteribus præsertim Latinis, quòd λίγαμον dici putarint eum qui prima uxore mortua alteram duxerit, aut contrà. At ego λιγάμους dici uiros censuerim, qui uiuente uxore, eaq; uel adhuc legitimè coniuncta, uel initio diuortio separata, alteram ducunt: mulieres uero λιγάμους, quæ a uiris meritò repudiatæ, alijs postea nubent. Vt autem ita sentiam, primum eo adducor quòd alioqui periniquum certè fuerit secūdas nuptias damnare, nec causam ullam uideam cur secundæ potius quàm primæ ullam incontinentiæ labem secum trahant. Imo uero quàm multæ proferri species possunt, in quibus qui iterum uxorem duxerit, plura ac certiora continentiæ signa ediderit quàm qui unam tantum uxorem habuerit? An non autem ullo modo probabile est, Apostolum, qui iuniores uiduas uult nubere, hoc illis consilium dare, unde postea consequatur ut ad Ecclesiasticū munus ineptæ censeantur? Quanuis enim longè aliud sit ab Ecclesia reijci, quàm ad Ecclesiasticam functionem non censeri idoneum: tamen non leuis est macula, ideo nō admitti quod sancte & in Domino nupseris, ex Apostoli ipsius consilio. Postremo legatur canon cōcilij Neocæsarienſis tertius, & septimus, itemq; Laodiceni primus. Ibi comperiemus digamos fuisse publicæ pœnitentiæ addictos, & presbytero interdictum ne nuptiali conuiuio eorum interesset: nempe ne uideretur eiusmodi nuptias approbare uel concedere. Quis uerò sanctis illis patribus hoc unquam in mentem ueniſſe putarit, ut publica ēt pœna dignos censerent qui Spiritus sancti mandato paruissent? Sed & pro me disertè facit Chrysostomus, qui explicans quòd de episcopo unius uxoris marito dictū est, hoc manifestè intelligit de polygamis, i. de ijs qui plures simul uxores haberēt. In epistolā uero ad Titum scribens, diserte hoc scriptūesse dicit εἰς τοὺς ἀσελγεῖς, quiq; erga mulierē ἀπειθοῦσαν (i quæ discesserint, nimirum inhumaniter tractata, aut immerito repudiata) beneuolētiam, altera s. ducta, nō cōseruarint. Itaq;, ut tandē finē faciā, uiduas Paulus nō uult adscribi diaconissis, nisi quæ sine ullo probro uixerint, uno marito cōrentæ. Vnū aūt maritū habuisse dicit & sine ullo probro uixisse ēt illa quæ priore uiro defuncto, pudicè & castè, ex Spiritus sancti mandato, cum secundo marito uixerit. Quòd si quis Patrum quorundam authoritatem mihi opposuerit, ad uerbum Dei prouoco, & superiores rationes quas adduxi, refelli postulo.

10 Si sanctorum pedes lauit εἰ ἁγίων πόδας ἔνιψεν. Hac una specie officij quod tum in illis regionibus usurpari solebat, quum peregre aduenientes uiatores exciperentur, reliqua etiam obsequia significauit Apostolus, nec temere

A mere etiam hoc tanquam uilissimum obsequij genus delegit. 11 Postquã enim lasciuire cœperint aduersus Chr. ὅταν κατα στρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ. Reijci non uult iuniores uiduas ab Ecclesia, sed ad numerum diaconissarum no admittu. Cautam affert, quòd ad hoc munus ineptæ sint quæ matrimonij uinculo sunt obstrictæ: iuniores autem ętas sæpe ad matrimonium sollicitaret. Inde duplex sequebatur incommodũ, aut ẽt triplex. Primũ, quòd diaconissarum numerus minuebatur: Alterum, quod hoc non sine aliqua leuitatis & infamiæ nota, denique non sine offendiculo euenìebat: Tertium uero longe grauissimum, quòd nonnullæ, quum non ferrent se interpios aliquam probri ignominiam sustinere, à Christianismo etiam hac occasione deficiebant. Quorsum autem hoc ad monialium uota? imo cur saltẽ in illis non obseruatur quod in uiduis omnino propter incontinentiæ periculum requirit Apostolus? Cæterum quod Vetus interpres conuertit, quum enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere uolunt: primum in eo reprehendi merẽ quod κατὰ χριστοῦ, id est aduersus Christum, non rectè conuerterit, in Christo: deinde nonullis errorẽ obiecit, qui in Christo coniunxerunt cũ uerbo nubere, sententia prius deprauata. Quò enim istæ lasciuiẽtes & primã fidẽ uiolates, dicant uelle in Christo nubere? Neq; uero in hoc refellẽdo errore multũ est laborandũ, quũ Apost. nó scripserit κατὰ τοῦ Χριστοῦ, sed καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ, ut τοῦ Χριστοῦ à præcedẽte uerbo diuelli nulla ratione possit.

ἅμα δὲ καὶ ἀργαὶ μανθάνουσι, περιερχόμεναι τὰς οἰκίας· οὐ μόνον δὲ ἀργαὶ, ἀλλὰ καὶ φλύαροι καὶ περίεργοι, λαλοῦσαι τὰ μὴ δέοντα.

13 Simul aũt & otiosæ discunt circumire domos: imò non solum otiosæ, sed etiam nugaces, & curiosæ, garrientes quæ non decent.

βούλομαι οὖν νεωτέρας γαμεῖν, τεκνογονεῖν, οἰκοδεσποτεῖν, μηδεμίαν ἀφορμὴν διδόναι τῷ ἀντικειμένῳ λοιδορίας χάριν.

14 Velim igitur iuniores nubere, liberos gignere, domum administrare, nullã occasionẽ dare aduersario ad maledicendum.

ἤδη γάρ τινες ἐξετράπησαν ὀπίσω τοῦ σατανᾶ.

15 Iã eẽ nónullæ deflexerũt, sequutę satanã.

εἴ τις πιστὸς ἢ πιστὴ ἔχει χήρας, ἐπαρκείτω αὐταῖς, καὶ μὴ βαρείσθω ἡ ἐκκλησία, ἵνα ταῖς ὄντως χήραις ἐπαρκέσῃ.

16 Quòd si quis fidelis aut si qua fidelis habet uiduas, subueniat eis: & nó oneretur Ecclesia, ut ijs quæuerè uiduæ sunt subueniat.

B οἱ καλῶς προεστῶτες πρεσβύτεροι διπλῆς τιμῆς ἀξιούσθωσαν, μάλιστα οἱ κοπιῶντες ἐν λόγῳ καὶ διδασκαλίᾳ.

17 Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore digni habeãtur: maximè ij qui laborãt in Sermone & doctrina.

Presbyteri prædicantes Euangelium.

λέγει γὰρ ἡ γραφὴ, βοῦν ἀλοῶντα οὐ φιμώσεις. καὶ, ἄξιος ὁ ἐργάτης τοῦ μισθοῦ αὐτοῦ.

18 Dicit eẽ Scriptura, Boui trituranti nõ obligabis os. Et, Dignus eẽ operarius mercede sua.

Deut.25.a.4
1.cor.9.b.9
Matt.10.a.10
luc.10.b.7

κατὰ πρεσβυτέρου κατηγορίαν μὴ παραδέχου, ἐκτὸς εἰ μὴ ἐπὶ δύο ἢ τριῶν μαρτύρων.

19 Aduersus presbyterũ accusationẽ ne admiseris, nisi sub duobus aut tribus testibus.

τοὺς ἁμαρτάνοντας ἔλεγχε ἐνώπιον πάντων, ἵνα καὶ οἱ λοιποὶ φόβον ἔχωσι.

20 Eos qui peccant, coram omnibus argue, ut & reliqui timeant.

διαμαρτύρομαι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῶν ἐκλεκτῶν ἀγγέλων, ἵνα ταῦτα φυλάξῃς χωρὶς προκρίματος, μηδὲν ποιῶν κατὰ πρόσκλισιν.

1 Obtestor in conspectu Dei, & Domini Iesu Christi, & electorum Angelorum, ut hæc serues, absq; eo ut unum alteri prẽferas, nihil faciens in alteram partem declinando.

Infrà 6.c.13

13 Simul aũt ἅμα δὲ. Alterũ genus earũ quæ minus quidẽ peccant, sed tamẽ uarijs offendiculis materiã præbẽt. 14 Aduersario τῷ ἀντικειμένῳ. Additus articulus, idq; ẽt qđ subijcitur, facit ut τὸν ἀντικείμενον dictũ putẽ ipsum Satanã, Hebraica l. uoce explicata. Is enim ẽ qui linguas hominũ acuit ad detrahendũ Ecclesiæ: & suprà aliquoties repetita ẽ hæc sentẽtia, ubi expresse nominatẽ Diabolus, ut suprà cap. 3. b. 6 & 7. 16 Quæ uerè uiduæ sunt τὰς ὄντως χήρας. Id est, quæ uerè uiduæ sunt humano præsidio, ac solæ, ut exposuimus suprà uers. 5. 17 Duplici honore διπλῆς τιμῆς Id est de quib. magis ẽt q̃ de reliquis simus soliciti. Honoris enim appellatione iã dixi piũ omne officiũ ac subsidiũ, Hebręorũ more significari: & numerũ certũ pro incerto posuit, ut minimè opus sit quicquã hic subtilius inquirere. Maxime μάλιστα Duplices igitur presbyteri fuerunt, quũ uni uacarẽt gubernationi, alteri Sermoni et
C orationi. 19 Aduersus presbyterũ κατὰ πρεσβυτέρου. Hoc referũt Græci ad ætate grauiorem. Quæctioris ætatis homines. quodmihi perabsurdũ uidẽ. Etsi enim aliquid tribuendũ ẽ canitiei, tñ causam nõ uideo cur hac in re nõ debeat pariẽre omniũ cõditio. Sed in presbytero lõge alia ratio est: quia huic hominũ generi certũ est Satanã potissimũ insidiari, ideoq; nullos æquè omnib. calumnijs & obtrectationibus esse obnoxios. Est igitur in illorum accusationib. audiendis lõgè maxima cautione opus. At quænam illa est? dices. Hic uero mihi uidentur nonnulli impegisse, dũ putãt nihil hic præscribi à Paulo quod in omnib. iudicijs non sit obseruandũ. Itaq; in hoc nodo explicando sudant multi, & manifestè torquent Apostoli uerba: adeo quidẽ ut nonnulli (quod refert Erasm. ex Hieronymi quadã ad Marcellam epistola) totum sequens membrum expunxerint, deinde exposuerint, ne recipias, i. ne facilè recipias. Atqui nullam hic opinor subesse difficultatem. Aliud enim est admittere accusationem, aliud uerò accusatum absoluere uel damnare. Est autem hoc iudicis officium ut quosuis accusare uolentes, audiat, quos deinde si reum non peregerint, pro meritis castiget. Sed tamẽ quum presbyter accusatur, peculiare quiddam uult Apostolus obseruari, nempe ut ne ad accusandum quidem admittatur quisquam, nisi prius duobus aut tribus testibus fecerit futuræ accusationis fidem: ut nõ statim damnetur presbyter, aut absente illo de causã cognoscatur: sed ut, postquã constiterit non fore friuolã accusationem, tum demum uocetur reus, & legitimè de re tota decernatur. Causam uero istius constitutionis Apostolicæ duplicem inuenio, nempe quia, ut modo dixi, nulli sunt æquè omnibus calumnijs obnoxii, atque pij doctores: deinde quia in presbyterum non potest priuatum quodammodo iudicium constitui, quum non possit non esse cũ publico totius Ecclesiæ offendiculo coniunctum: adeo ut etiamsi absoluatur, tamen aliqua inde infamia in totam Ecclesiã redunder, sitque nõ modo, in iudicãdo, sed ẽt in admittẽdo accusatore magna cautione opus. Præterea norandũ est ex hoc loco, Timotheũ in Ephesino presbyterio tum fuisse προεστῶτα (id est antistitem) ut uocat Iustinus non qui pro arbitrio omnia faceret, sed qui pro sua pietate ac prudentia omnia moderaretur, ut in cœtu omnia ritè & ordine fierent. Deinde considerandæ sunt & temporum & causarum circunstantiæ, nequis uel Ecclesiasticam disciplinam illic aboleat ubi Christianus est magistratus: qui nunc error (eheu) nostras pessundat Ecclesias, & proculdubio tandem euerter: uel tyrannicam illam clericorum exemptionem inuehat: quum in iis quæ ad politiam pertinẽt, omnem animam magistratui subiectam esse oporteat.

21 Absque eo ut unum alteri præferas χωρὶς προκρίματος. Dicitur Græcis προκρίνειν qui aliquẽ ut eximium &

ſelectum habet. debet autem iudex in iudicando omnes iſtas opiniones deponere, ut qui non de perſonis ſed de cauſa iudicaturus ſedeat. Non rectè igitur Vetus interpres conuertit, ſine præiudicio. Eſt enim præiudicium cauſæ potius quàm perſonæ: quãuis alioquin hæc interpretatio ferè eodem recidat. Eraſmus, ſine præcipitatione iudicij. id eſt, cauſa non bene ac diligenter cognita: qua ſignificatione nuſquam memini legere τὸ προκρίναν, quanuis ita explicet Græcus ſcholiaſtes. In alteram partem declinando, διαπροσπλασιν. Sic uetus interpres rectè expoſuit, ſeruata metaphora quæ a libripendibus ſumpta eſt. Debet enim iudex quaſi in lance iura litigantium expendere, ita ut neutram partem propendeat, recto alioquin iudicio non futuro. In quibuſdam codicibus legitur πρόσπλασιν, ſed perperam, ut opinor. neque enim προσπαλεῖν aliud quàm prouocare ſignificat, uel aduocare. niſi ex aduocatione interpretemur, quaſi iudex aduocati partibus fungatur. Sed in hac ſignificatione quos Latini aduocatos ſeu amicitiæ cauſa deprecatores adhibitos uocant, à Græcis παρακλήτους, & rem ipſam παράκλησιν potius dici inuenio. Græcus denique ſcholiaſtes uidetur legiſſe πρόπλασιν, quo nomine intelligit aliquem animi motum qui iudicem ad temere ferẽdam ſententiam prouocet. A

Manus citò necui imponas, neque communices peccatis alienis. Temetipſum purum ſerua. 23

χεῖρας ταχέως μηδενὶ ἐπιτίθει, μηδὲ κοινώνει ἁμαρτίαις ἀλλοτρίαις, σεαυτὸν ἁγνὸν τήρει.

Ne amplius ſis abſtemius: ſed uino pauculo utere, propter ſtomachum tuum, & crebras tuas infirmitates. 23

μηκέτι ὑδροπότει, ἀλλ' οἴνῳ ὀλίγῳ χρῶ διὰ τὸν στόμαχόν σου, καὶ τὰς πυκνάς σου ἀσθενείας.

Quorundam hominum peccata antè manifeſta ſunt, præeuntia *ſcilicet* ad damnationem: quoſdam uerò ſubſequuntur: 24

τινῶν ἀνθρώπων αἱ ἁμαρτίαι πρόδηλοί εἰσι προάγουσαι εἰς κρίσιν, τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν.

Itidem & bona opera antè manifeſta ſunt: & ea quæ ſecus habent, occultari non poſſunt. 25

ὡσαύτως καὶ τὰ καλὰ ἔργα πρόδηλα ὄντα, καὶ τὰ ἄλλως ἔχοντα κρυβῆναι οὐ δύναται.

CAPVT VI.

ΚΕΦΑΛ. ϛ. B

QVicunque ſub iugo ſunt ſerui, ſuos dominos omni honore dignos ducant, ne nomen Dei & doctrina blaſphemetur. 1

ΟΣοι εἰσὶν ὑπὸ ζυγὸν δοῦλοι, τοὺς ἰδίους δεσπότας πάσης τιμῆς ἀξίους ἡγείσθωσαν, ἵνα μὴ τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ καὶ ἡ διδασκαλία βλασφημῆται.

22 Manus cito, &c. χεῖρας ταχέως, &c. id eſt, ne temere quoſuis ad Eccleſiaſticam ullam functionem admitte, quantum ſcilicet in te eſt. Neque enim penes unum Timotheum reſidebat omnis authoritas: ſed ex Eccleſiæ totius ſuffragijs facta electione, ut diximus Act. 14. d. 23. & ex Matthiæ ac diaconorum electione liquet, tum demum ὁ πρεσβύτερος nomine presbyterij per manuum impoſitionem conſecrabat electum Domino, ut ſuprà 4. d. 14. De manuum autem impoſitione alibi dictum eſt à nobis.

23 Ne ſis amplius abſtemius μηκέτι ὑδροπότει Abſtemij quidam ſunt natura, uel morbo: quidam uoluntate: ex quibus unus erat Timotheus, minimè id quidem ex uoto, aut craſſa illa meriti uel Angelicæ perfectionis opinione: ſed ut carnẽ hac ratione domaret, ſibi ſcilicet cõſcius ſeſe hoc remedio indigere. Nihil igitur hoc pertinet ad impiam Monachorum ſuperſtitionem: ſed aperte potius damnatur Celeſtinorum & Carthuſianorum & omnium iſtiuſmodi Phariſæorum obſtinatio: quibus religionem ſummam eſſe ferunt, uel ubi certum eſt mortis periculum, carnẽ guſtare. Quanquam quod ad uinum quidem attinet, boni & rigidi iſti patres in eo ſummè conſenſerunt ut hoc Pauli conſilio minime, quod ad priorem quidem partem, indigerent. Vulg. noli adhuc aquam bibere. Eraſ. ne poſthac bibas aquam. Neutra certè interpretatio conuenit. Neque enim ὑδροπότης dicitur à Græcis quiſquis aquam potitat, ſed qui aquam ita potat: ut à uino abſtineat: quod & ipſa ſententia poſtulat. Pauculo ὀλίγῳ. Hoc addit Paulus, ne calumniæ ſit obnoxia hæc conſtitutio. quaſi ad hauriendum uinum incitaret. Nec deſunt etiam qui putent hunc uerſiculũ non eſſe poſitum ſuo loco. Propter ſtomachum tuum διὰ τὸν στόμαχόν σου. Id eſt, uentriculum, ciborum ſcilicet receptaculum, Celſo, lib. 4. cap. 1. Nam ueteribus uenter dicitur. Alioqui στόμαχος interdũ tota gula dicitur, ut Ciceroni lib. 2. de Natura deorum: interdum uerò, ac, ut mihi quidem uidetur, maximè propriè, ipſius gulæ poſtremum, ut Plinio lib. 11, cap. 37. qui proculdubio iſta acceperunt à Græcis, ut facilè probare poſſem ſi noſter hic eſſet ſcopus. Nam quia cohærẽt partes iſtæ, uſus facilè obtinuit ut quod unius partis propriè nomen eſt, toti poſtea ſit accommodatũ. Ipſum autem uentrem ſiue uentriculum, id eſt τὸν κῦτον καὶ κοιλίαν idonei etiam Latini authores paſſim ſtomachũ uocarunt, Græcorum, opinor, exemplo: quanuis eos Galenus reprehendat. Pertinet uerò ad hunc locum nonnihil quod ait Celſus lib 1. cap. 2. Imbecillis, inquit, ſtomacho (quo in numero magna pars urbanorum, omnesq; penè cupidi literarum ſunt) obſeruatio maior neceſſaria eſt: ut quod uel corporis, uel loci, uel ſtudij ratio detrahit, cura reſtituat.

24 Quoſdam uerò ſubſequuntur τισὶ δὲ καὶ ἐπακολουθοῦσιν. Peccata dicuntur eſſe πρόδηλα, id eſt antè manifeſta, & ſua ſponte in publicum prodeuntia, in ijs quorum improbitatẽ Deus ante detegit quàm Eccleſiam fefellerint: ut in Simone Mago contigit, cui propterea non ſunt impoſitæ manus, Act. 18. c. 17. ideoque dicuntur illis præire ad damnationem, uenuſto quodam dicendi genere: quaſi ſcilicet anteambulones quidam fuerint, à quibus admonita ſit Eccleſia quis ille ſit qui mox ſit uenturus: ex quo efficitur ut Eccleſia iam falli non poſſit. Alios uerò dicuntur peccata ipſa ſubſequi, quod tum demum appareant quum bonos uiros ad tempus fefellerunt: quaſi à tergo illius imminentia: ut in Saule, Iuda, & alijs hypocritis ſerius detectis accidit. Similis ratio eſt etiam in bonis, quorum in alijs probitas & integritas ſtatim patefit à Domino, in alijs diu uel negligitur, uel etiam à ſceleratis quaſi opprimitur. Dominus enim ſua & his & illis tempora præfixit. Tantum præſtent negligentiæ & malæ conſcientiæ culpam fideles miniſtri.

IN CAPVT VI.

2 Beneficij τῆς εὐεργεσίας, Id eſt τῆς χάριτος, gratiæ, ut alibi ſæpe ſcripſit. Itaque non ſunt appoſitè interpretati hunc locum qui de ſeruorum in dominos obſequijs hoc ſunt intrepretati. quod ut planius fieret, addidi τῆ θεῆ, id eſt

A οἱ δὲ πιστοὺς ἔχοντες δεσπότας, μὴ καταφρονείτωσαν, ὅτι ἀδελφοί εἰσιν, ἀλλὰ μᾶλλον δουλευέτωσαν, ὅτι πιστοί εἰσι καὶ ἀγαπητοὶ οἱ τῆς εὐεργεσίας ἀντιλαμβανόμενοι. ταῦτα δίδασκε καὶ παρακάλει.

2 Qui uerò fideles habent dominos, ne eos despiciant quòd fratres sint: sed potius inseruiãt, q̃ fideles sint ac dilecti, qui beneficij *Dei* participes sunt. Hæc doce, & exhortare.

εἴ τις ἑτεροδιδασκαλεῖ, καὶ μὴ προσέρχεται ὑγιαίνουσι λόγοις τοῖς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, καὶ τῇ κατ' εὐσέβειαν διδασκαλίᾳ,

3 Si quis diuersam docet doctrinam, neque accedit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pietatẽ est doctrinæ:

τετύφωται, μηδὲν ἐπιστάμενος, ἀλλὰ νοσῶν περὶ ζητήσεις καὶ λογομαχίας, ἐξ ὧν γίνεται φθόνος, ἔρις, βλασφημίαι, ὑπόνοιαι πονηραὶ,

4 *Is* turget nihil sciens, sed insaniẽs circa quæstiones ac uerborum certamina: ex quibus nascitur inuidia, lis, maledicẽtiæ, suspitiones malæ, *Supra 1.a.4.*

παραδιατριβαὶ διεφθαρμένων ἀνθρώπων τὸν νοῦν, καὶ ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, νομιζόντων πορισμὸν εἶναι τὴν εὐσέβειαν, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων.

5 Peruersæ exercitationes hominum mẽte corruptorum, & quibus adẽpta est ueritas: qui quæstui habent pietatem. Secede ab ijs qui eiusmodi sunt.

B ἔστι δὲ πορισμὸς μέγας ἡ εὐσέβεια μετὰ αὐταρκείας.

6 Est autem quæstus magnus, pietas cum animo sua sorte contento.

οὐδὲν γὰρ εἰσηνέγκαμεν εἰς τὸν κόσμον, δῆλον ὅτι οὐδὲ ἐξενεγκεῖν τι δυνάμεθα.

7 Nihil enim intulimus in mundum, uidelicet nec efferre quicquam possumus. *Iob.1.d.21.*

ἔχοντες δὲ διατροφὰς καὶ σκεπάσματα, τούτοις ἀρκεσθησόμεθα.

8 Sed habentes aliméta, & quibus tegamur, his contenti erimus. *Vulg. Vestimur.*

οἱ δὲ βουλόμενοι πλουτεῖν, ἐμπίπτουσιν εἰς πειρασμὸν καὶ παγίδα, καὶ ἐπιθυμίας πολλὰς ἀνοήτους καὶ βλαβερὰς, αἵτινες βυθίζουσι τοὺς ἀνθρώπους εἰς ὄλεθρον καὶ ἀπώλειαν·

9 Cæterùm qui uolunt ditescere, incidunt in tentationẽ & laqueum & cupiditates multas amentes & damnosas, quæ demergũt homines in exitium & interitum.

ῥίζα γὰρ πάντων τῶν κακῶν ἐστιν ἡ φιλαργυρία, ἧς τινες ὀρεγόμενοι ἀπεπλανήθησαν ἀπὸ τῆς πίστεως, καὶ ἑαυτοὺς περιέπειραν ὀδύναις πολλαῖς.

10 Siquidem radix omnium malorum est studium pecuniæ: quam quidam dum appetũt, aberrarunt à fide, & seipsos transfixerunt doloribus multis. *Auaritia.*

σὺ δέ, ὦ ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ, ταῦτα φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, εὐσέβειαν, πίστιν, ἀγάπην, ὑπομονὴν, πραότητα.

11 Tu uerò, homo Dei, ista fuge: sectare autẽ iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, tolerantiam, lenitatem.

C est Dei nomen. Est enim hæc sententia, Si qui dominos habent fideles, ne hanc occasionem arripiant non fungẽdi officio suo, quod in Christo sint dominorum suorum fratres: imò eo libentius pareant, q̃ Deus illos subiecerit dominis fidelibus & ipsi charis, i. qui sint unà cum ipsis seruis eiusdem illius Dei beneficentiæ participes. Nam si infidelibus etiam dominis parendũ est, quanto magis requirit à nobis Deus istã subiectionẽ, quũ nos amicis suis subiecit?

3 Diuersam docet doct. ἑτεροδιδασκαλεῖ. Vide suprà 1.a.3. 4 Insaniens νοσῶν. Cic. Tusc. 3. Nomen insaniæ significat mentis ægrotationẽ & morbũ. Sic igitur Eras. hunc locũ rectè omnino expressit Vulg. languens.

Verborũ cont. λογομαχίας. Verba opponit rebus. λογομαχίαν ergo uocat inanẽ de uerbis non de rebus concertationem: uerba tamen etiã nominãs quæcũq; res nihil habent solidi, aut ex quibus possit utilitas aliqua comparari.

5 Peruersæ exercitationes παραδιατριβαί. Vetusti nostri codices scriptũ habent, διατριβαί, i. assidui attritus. Mutuò enim sese atterũt sophistæ, & sua scabie alij alios inficiunt, ut Græcus scholiastes explicat. Sed mihi potius probatur recepta lectio. Porrò διατριβὰς uocant Græci quas Quintilianus scholarũ exercitationes appellat. Itaq; significat Paulus istis inanibus quæstionib. homines quasi in ludo quodam impudentiæ & improbitatis exerceri. quod de signat præpositio παρά, ut siniſter prorsus istarum exercitationũ usus declaretur. Sunt enim ueræ diatribæ, ad acuendum ingeniũ, confirmandũ iudiciũ, ad ueri deniq; inuestigationẽ cõparatæ. In istis uerò obtũditur animus, peruertit iudiciũ: ueritatis deniq; lux omnis extinguitur. Exemplũ quæris? Propone tibi scholasticæ theologiæ facultates quas uocant, & uiua istius inanissimæ uanitatis exẽplaria contẽplaberis. Hic tamen nascuntur quos solos Doctores & Magistros nostros uocant: nempe ut ipsis etiam nominibus Pharisæos referãt. Vulg. conflictationes. non expressa præpositione παρά. Eras. Superuacaneæ cõflictationes. quum pestiferas potius dicere debuerit. Secede, &c. ἀφίστασο. Hoc non legit Vetus interpres, reperimus tamẽ in omnibus Græcis exẽplaribus: & sanè prætermitti non debet.

6 Est autẽ quæstus ἔστι δὲ πορισμός. Venustè detorquet quæstus nomẽ, acsi dicat, Metiũtur isti Christianissimũ lucro: & sanè maximũ est lucrũ, sed diuersa prorsus ratione. Veras enim opes suppeditat, animũ scilicet pium & sua sorte contentũ. Cum animo, &c. μετὰ αὐταρκείας. Quod sis, inquit ille, esse uelis, nihilq; malis. Sed hoc quidẽ fuerit hominis prorsus stupidi, nisi ea sit conditione in qua meritò acquiescat. Eam aũt unus demũ Christus suppeditat, in quo sunt oẽs thesauri absc̃diti ad uitam æternã. Vulg. ad uerbũ, eũ sufficientia. 9 Qui uolũt οἱ βουλόμενοι. i. qui huc ferunt ut q̃ citissimè ditescant. Menander Οὐδεὶς ἐπλούτησε ταχέως, δίκαιος ὤν. 10 Radix, &c. ῥίζα, &c. Huc pertinent duæ nobiles sententiæ, una Bionis, qui φιλαργυρείαν. i. pecuniæ cupiditatem, uocabat λιμένας μητροπόλεις, uitij metropolim: altera Timonis, qui duo esse dicebat malorũ elemẽta, ἀπληστίαν καὶ φιλοδοξίαν. i. inexplebilẽ opũ auiditatem, & gloriæ appetitionẽ. Transfixerũt περιέπειραν. Dolor & cura uidetur animũ quodãmodo perfodere, auaritiæ nimirũ messis, ut loquit Eurip. Est autem περιπείρειν infigere & perforare. Vulg. inseruerunt. Eras. implicuerunt. neuter satis expressè. Nos in uernaculo nostro sermone diceremus, *ils se sont embrochez ou enferrez*.

11 Homo Dei ὦ ἄνθρωπε τοῦ θεοῦ. Hebr. אִישׁ הָאֱלֹהִים. i. quem Spiritus Dei regit, ut prophetam & Dei interpretem. Vide 2. Tim. 3. d. 17.

Certa præclarum certamen fidei: apprehẽ de uitam æternam, cuius causa & uocatus es, & professus præclaram professionem coram multis testibus.

12 ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα τῆς πίστεως, ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, εἰς ἣν καὶ ἐκλήθης, καὶ ὡμολόγησας τὴν καλὴν ὁμολογίαν ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων. A

Denuntio tibi coram Deo, qui uiuificat omnia, & Iesu Christo, qui testatam fecit corã Pontio Pilato bonam professionem,

13 παραγγέλλω σοι ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τοῦ ζωοποιοῦντος τὰ πάντα, καὶ χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ μαρτυρήσαντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου τὴν καλὴν ὁμολογίαν,

Vt serues hæc mandata, maculæ & culpæ omnis expers, usq; ad illustrem illum aduentum Domini nostri Iesu Christi:

14 τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον, ἀνεπίλημπτον, μέχρι τῆς ἐπιφανείας τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ,

Quem temporibus suis ostendet ille beatus & solus Princeps, Rex regũ, & Dominus dominorum:

15 ἣν καιροῖς ἰδίοις δείξει ὁ μακάριος καὶ μόνος δυνάστης, ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, καὶ κύριος τῶν κυριευόντων, B

Qui solus habet immortalitatem, lucem habitans inaccessam, quem uidit nemo hominum, neque uidere potest: cui honor & robur æternum. Amen.

16 ὁ μόνος ἔχων ἀθανασίαν, φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἀνθρώπων, ἀλλ' οὐδὲ ἰδεῖν δύναται, ᾧ τιμὴ καὶ κράτος αἰώνιον· ἀμήν.

Ijs qui diuites sunt in hoc seculo denũtiare ne efferantur animo, neq; spem ponant in diuitiis incertis, sed in Deo uiuo, (qui præbet nobis omnia copiosè ad fruendum)

17 Τοῖς πλουσίοις ἐν τῷ νῦν αἰῶνι, παράγγελλε μὴ ὑψηλοφρονεῖν, μηδὲ ἠλπικέναι ἐπὶ πλούτου ἀδηλότητι, ἀλλ' ἐπὶ θεῷ τῷ ζῶντι, τῷ παρέχοντι ἡμῖν πλουσίως πάντα εἰς ἀπόλαυσιν,

Vt bene faciant, ut diuites sint operibus bonis, faciles ad impartiendum, facilis conuictus:

18 ἀγαθοεργεῖν, πλουτεῖν ἐν ἔργοις καλοῖς, εὐμεταδότους εἶναι, κοινωνικούς,

Recondentes sibi ipsis fundamentum bonum in posterum: ut apprehendant æternam uitam.

19 ἀποθησαυρίζοντας ἑαυτοῖς θεμέλιον καλὸν εἰς τὸ μέλλον, ἵνα ἐπιλάβωνται τῆς αἰωνίου ζωῆς. C

O Timothee, depositum serua, deuitans prophanos de rebus inanibus clamores, & oppositiones falsò nominatæ scientiæ.

20 ὦ Τιμόθεε, τὴν παραθήκην φύλαξον, ἐκτρεπόμενος τὰς βεβήλους κενοφωνίας, καὶ ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

12 Certa ἀγωνίζ. Iam sæpe admonuimus Hebræos & Atticos etiam scriptores ista constructione delectari.

13 Qui uiuificat τοῦ ζωοποιοῦντος. Id est, qui dat uitam omnibus, ac conseruat. Heb. חיית.

Coram Pontio Pilato ἐπὶ ποντίου πιλάτου. Vulg. & Erasm. sub Pontio Pilato. i. Pontio Pilato præside. Incidit enim Christi prædicatio & mors in id tempus quo Pilatus Iudæam administrauit. Sed ἐπὶ malo interpretari coram uel apud, ut respondeat; hoc membrum illi quod paulò ante dixerat, ἐνώπιον πολλῶν μαρτύρων, coram multis testibus. Nam ἐπὶ etiam ita accipitur Matth. 28. c. 14. & hæc confessio diserte describitur Iohan. 18. g. 37.

14 Hæc mandata τὴν ἐντολήν. Hebr. מצוה nos uerò plurali numero mandata dicimus. Porrò quæ sequuntur epitheta, etsi illis quoque possunt conuenire, tamen meo iudicio commodius ad Timotheum ipsum referuntur, uel ob eam causam quòd nomine τῆς ἐντολῆς uideatur demum significare illam officij rationem quam ei tota hęc epistola præscripsit. 15 Princeps δυνάστης. uel dynastes, ut diximus Luc. 1. e. 52. Nolim autem ego curiosius ista distinguere, quia potius hac tanquã synonymorum congerie uoluit summam & unicam illam Dei potentiam declarare. ut qui non modò reliquis quibusuis sit infinitis partibus potentior, sed etiã illos sibi pleno iure subiectos habeat, denique à seipso solus habeat omnia. Siquis tamen malit distinguere, dicam à certis gradibus ad summa pergere Apostolum. Nam Dynasta est regibus inferior dignitate, Rex uerò Domino, quod ad subiectos quidem suos attinet. Rex regum ὁ βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων Hebr. מלך מלכים id est summus & potentissimus Rex. βασιλευόντων uerò dixit Hebræorum more, pro βασιλέων, & κυριευόντων pro κυρίων, ut nullum hîc quærendum sit mysterium. Sed quorsum hæc Apostolus? nempe ut omnium principum minis opposita Dei potentia, nos in nostra statione fortiter permaneamus. 17 In hoc sæculo ἐν τῷ νῦν αἰῶνι. Id est rerum ad hanc uitam pertinentium, quibuscum comparantur qui sunt bonorum operum diuites.

Viuo ζῶντι Hebr. אל חי. Id est uerè existenti & æterno. Nam Deo opponit caducam opum naturam.

18 Facilis conuictus. εὐκοινωνήτους. Comes est diuitiarum arrogantia: quò fit ut ægrè se demittãt diuites ad tenuiorum hominum consuetudinem, quum nulla uirtus eos æquè exornet, atque morum facilitas: quam meritò sum mopere laudat in futuro imperatore Cicero pro Lege Manilia. Hac uirtute qui carent, dicuntur ἀνεπιτήδειοι siue αὐθάδεις, asperi scilicet & fastuosi. ex quo etiam intelligitur κοινωνικοὺς Erasmum non satis expressè interpretari communicantes. Nos κοινωνικὸν ad uerbum possimus in uernaculo nostro sermone interpretari communicatif.

19 Fundamentum bonum θεμέλιον καλόν. Hoc opponit opum humanarũ incertæ ac fluxæ naturæ. Sed (dicet aliquis,) an ullis operibus spes nostra nititur? Minimè uerò, ut testatur Apostolus Rom. 3. d. 27, & 4. a. 2, & singulis pene uersiculis. sed tamen quatenus sunt nostæ fidei testimonia, ac proinde nostræ in Christo reconciliationis, dicuntur uocationem & electionẽ firmam, nostri scilicet respectu, efficere, 2. Pet. 1. b. 10.

20 Depositum serua τὴν παραθήκην φύλαξον. Depositum proculdubio uocat dona quæcunq; ad Ecclesiæ ædificationem, ueluti depositum, Deus cõmiserat Timotheo. Seruat autem depositum qui ita se gerit ut causam non habeat depositarius cur hoc illi eripiat. Est autem diligenter notanda hæc formula, quanuis non omnia respondeant ijs regulis quæ de deposito tradunt Iurisconsulti. De rebus inanibus clamores κενοφωνίας. Hoc titulo exornat Paulus non minus spinosas quàm & clamosas & inanes, atque adeò profanas tum philosophastrorum, tum sophistarum omnium concertationes. quãmobrem etiam posteà meminit ἀντιθέσεων, id est, oppositionum, quum perpetuò quæstiones ex quæstionibus apud illos nascantur. Vulgata, uocum nouitates, i. λαινοφωνίας, quod & ipsum nõ

caret

A caret offendiculo atque etiam plerunque coniunctum est magno cum solidæ doctrinæ detrimento, & magnã quandam ingenij uanitatẽ arguit: ueluti si pro Angelis genios dicas, pro Baptismo lotionem, pro Fide confidẽtiam, pro Ecclesia rempublicam uel ciuitatem, pro Presbyterio senatum, & cætera id genus profane & falsis rationibus innouata: de quibus hodie sibi mirificè placent nonnulli, qui tamen utinam intra uerba peccarent. Alteram nihilominus lectionem huic antepono.

ἦ τινες ἐπαγγελλόμενοι, περὶ τὴν πίστιν ἠστόχησαν. ἡ χάρις μετὰ σοῦ ἀμήν.

21 Quam nonnulli spondentes, circa fidem aberrarunt. Gratia sit tecum, Amen.

πρὸς τιμόθεον πρώτη ἐγράφη ἀπὸ λαοδικείας, ἥτις ἐστὶ μητρόπολις φρυγίας τῆς πακατιανῆς.

Ad Timotheum prima, missa fuit Laodicea, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ.

21 Spondentes ἐπαγγελλόμενοι. Ἐπαγγέλλεσθαι hoc loco non tantum refertur ad professionem quæ uerbo fiat, sicut solent ambitiosi nomines gloriose uirtutes suas iactare: sed ad totam habitus, gestus, uitæ denique rationẽ, quam illi ita comparant, ut etiam tacentes, imperitis quidem hominibus, nihil nisi sublime & arduum de se promittant. Suprà 2.c.10, eadem quidem significatione, sed in summa laude ponitur idem uerbum, ubi iubet Paulus Christianas mulieres non cincinnis, non auro, non margaritis, sed honesto habitu & bonis præcipue operibus ornari. Quod, inquit, decet eas mulieres quæ pietatem spondeant, id est quæ pietatem & sanctimoniam de se promittãt omnibus à quibus conspiciuntur.

22 Laodicea ἐκ Λαοδικείας. Ego potius hanc epistolam ob eas causas quas exposui suprà 1.a.2. & 4.d.13. uel Philippis uel ex alia Macedoniæ urbe scriptam puto: ad stipulãte nobis uno codice Roberti nostri, in quo testor scriptum fuisse ἐγράφη ἀπὸ Μακεδονίας, Scripta est è Macedonia: quod etiam impressit Frobenius in Græco argumẽto quod huic epistolæ præfigi solet. Neque obstat quod Lucas Act 20.a.5. quum Timotheum inter eos numerasset qui rectà in Asiam traiecerant, subijcit, Hi quum præcessissent, expectarunt nos Troade. Neque enim necesse est pronomen οὗτοι ad singulos referre, quum omnia minutè non persequatur Lucas. Itaque tum puto Timotheum rectà Ephesum Apostoli mandato contendisse. Quod autem ad Phrygiam Pacatianam attinet, nusquam hoc epitheton memini apud idoneos authores legere: & in uno codice scriptũ inueni πακαζιανῆς Capatianæ, quod mihi æquè est ignotũ.

B

EPISTOLA PAVLI AD Timotheum secunda.

Παύλου ἀποστόλου πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολὴ δευτέρα.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

PAulus Apostolus Iesu Christi per uoluntatem Dei, secundũ promissionem uitæ quæ est in Christo Iesu, 1

ΠΑΥΛΟΣ ἀπόστολος ἰησοῦ χριστοῦ διὰ θελήματος θεοῦ, κατ' ἐπαγγελίαν ζωῆς τῆς ἐν χριστῷ ἰησοῦ, *Vita per Christum.*

Timotheo dilecto filio, gratia, misericordia, pax à Deo patre & Christo Iesu Domino nostro. 2

τιμοθέῳ ἀγαπητῷ τέκνῳ, χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς, καὶ χριστοῦ ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν.

Gratiam habeo Deo, cui seruio à maioribus cum pura conscientia, ut assiduam tui memoriam teneo in precationibus meis nocte ac die: 3

χάριν ἔχω τῷ θεῷ, ᾧ λατρεύω ἀπὸ προγόνων ἐν καθαρᾷ συνειδήσει, ὡς ἀδιάλειπτον ἔχω τὴν περὶ σοῦ μνείαν ἐν ταῖς δεήσεσί μου νυκτὸς καὶ ἡμέρας, Act.22.a.3

Desiderans te uidere, memor tuarum lachrymarum: ut gaudio replear. 4

ἐπιποθῶν σε ἰδεῖν, μεμνημένος σου τῶν δακρύων, ἵνα χαρᾶς πληρωθῶ,

Reuocans in memoriam eam quæ est in te non simulatam fidem, quæ habitauit prius in auia tua Loide, et matre tua Eunica: persuasus sum autem quòd in te quoque. 5

ὑπόμνησιν λαμβάνων τῆς ἐν σοὶ ἀνυποκρίτου πίστεως, ἥτις ἐνῴκησε πρῶτον ἐν τῇ μάμμῃ σου λωΐδι, καὶ τῇ μητρί σου εὐνίκῃ, πέπεισμαι δὲ ὅτι καὶ ἐν σοί.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Secundum promissionem, &c. κατ' ἐπαγγελίαν, &c. Id est à Deo legatus ut annuntiem uitam quam promisit in Christo Iesu. Ita ostendit nouum non esse Euangeliũ, sed illud ipsum quod promisit Deus per Prophetas: deinde de præstantiam quoq; muneris Apostolici declarat, quo scilicet exhibeatur quod Deus ante promiserat. Postremo, in quo hæc omnia resideant, & quô ferantur, ostendit. nempe ut in Christo seruentur homines. Itaque lectorem moneo etiam atque etiam ne epistolarum Pauli ἐπιγραφὰς leuiter prætereat, ut quæ soleant inimitabili quadam breuitate totius Euangelici mysterij summã complecti, ut uel saluis illis habeat Ecclesia quod omnib. hæreticis opponat.

2 Misericordia ἔλεος. Vide superioris epistolæ caput 1.a.2.

3 A maioribus ἀπὸ προγόνων. Heb. מאבות. id est maiorum meorum uestigia sequutus, nempe Abrahami, Isaaci, Iacobi, & aliorum deinceps à quibus sum ortus, & quasi per manus ueram religionem accepi, ut Act.24.b.14. Neque enim de Pharisaismo, sed de Christianismo differit.

Quam ob causam suggero tibi ut exuscites donum Dei, quod est in te per impositionem manuum mearum,

Non enim dedit nobis Deus spiritum timiditatis, sed roboris, & charitatis, & sanitatis animi.

Ne igit te pudeat testimonij Domini nostri, neq; te pudeat mei, qui sum uinctus ipsius: sed esto particeps afflictionum Euãgelij, ex potentia Dei:

Vocatio. Opera. Salus ante tempora eterna. 1.cor.1.a.1 Rom.16.d.25 ephes.1.a.4 coloss.1.d.26 tit.1.a.2.

Qui seruauit nos: & uocauit uocatione sancta: non ex operibus nostris, sed ex suo proposito, & gratia, quæ data quidem est nobis in Christo Iesu ante tempora secularia.

Sed patefacta est nunc per illustrem illum aduentum Seruatoris nostri Iesu Christi, qui & mortem aboleuit, & uitam in lucem produxit ac immortalitatem per Euangelium:

Cuius constitutus sum ego pręco & Apostolus, ac doctor Gentium.

Quam ob causam & hæc patior, neq; erubesco: noui enim cui crediderim, et mihi persuasum est eum posse depositum meum in illum diem seruare.

6 διὸ ἀναμιμνήσκω σε ἀναζωπυρεῖν τὸ χάρισμα τοῦ θεοῦ, ὃ ἔστιν ἐν σοὶ διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. A

7 οὐ γὰρ ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς πνεῦμα δειλίας, ἀλλὰ δυνάμεως καὶ ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ.

8 μὴ οὖν ἐπαισχυνθῇς τὸ μαρτύριον τοῦ κυρίου ἡμῶν, μηδὲ ἐμὲ τὸν δέσμιον αὐτοῦ, ἀλλὰ συγκακοπάθησον τῷ εὐαγγελίῳ κατὰ δύναμιν θεοῦ.

9 τοῦ σώσαντος ἡμᾶς καὶ καλέσαντος κλήσει ἁγίᾳ, οὐ κατὰ τὰ ἔργα ἡμῶν, ἀλλὰ κατ' ἰδίαν πρόθεσιν καὶ χάριν τὴν δοθεῖσαν ἡμῖν ἐν χριστῷ ἰησοῦ πρὸ χρόνων αἰωνίων.

10 φανερωθεῖσαν δὲ νῦν διὰ τῆς ἐπιφανείας τοῦ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, καταργήσαντος μὲν τὸν θάνατον, φωτίσαντος δὲ ζωὴν καὶ ἀφθαρσίαν διὰ τοῦ εὐαγγελίου.

11 εἰς ὃ ἐτέθην ἐγὼ κῆρυξ καὶ ἀπόστολος καὶ διδάσκαλος ἐθνῶν.

12 δι' ἣν αἰτίαν ταῦτα πάσχω, ἀλλ' οὐκ ἐπαισχύνομαι, οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, καὶ πέπεισμαι ὅτι δυνατός ἐστι τὴν παραθήκην μου φυλάξαι εἰς ἐκεῖνην τὴν ἡμέραν. B

6 Vt exuscites ἀναζωπυρεῖν. Est igitur donum Dei uiua quædam flamma in cordibus nostris accensa, quam nituntur caro & Satan suffocare: nos contrà magis ac magis souere ac sopitam suscitare oportet. Per impositionem manuum mearum διὰ τῆς ἐπιθέσεως τῶν χειρῶν μου. Vide 1. Tim. 4. d. 14. & 5. d. 22.

7 Spiritum timiditatis πνεῦμα δειλίας. Id est, afflatum quo percellamur & perterrefiamus, ut quos uult Dominus perdere. Nam in hac formula loquendi dicitur Spiritus metonymicè, ex Hebræorum more, motus in animis nostris ui quadam extrinseca impellente excitatus, nempe uel à Spiritu sancto, uel contrà à spiritu malo, pro doni conditione. ut Spiritus fidei, sapientiæ, constantiæ, & similes: quibus opponuntur Spiritus uertiginis, auaritiæ, furoris, formidinis, & si qui sunt huiusmodi.

Charitatis & sanitatis animi. ἀγάπης καὶ σωφρονισμοῦ. Hæc effecta tacitè opponit totidem prorsus contrarijs spiritibus. nam qui spiritu malo rapiuntur, ij coercendi sunt quominus alios offendant, ut qui insaniant. Contrà Spiritus Dei animos nostros componit ut omnibus prodesse studeamus, & uerè simus mentis compotes: quum cæteri mortales uel desipiant, uel insaniant. Itaque σωφρονισμὸν non conuerti sobrietatem (quod ambiguum est, nec satis Latinum) sed animi sanitatem: quod ipsa uerbi notatio declarat. Plato lib. 1. de Rep. τὸ σωφρονᾶν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι. Quidam frugalitatem conuertit, admodum ineptè, ut mihi uidetur.

8 Ipsius αὐτοῦ. Id est ipsius causa. Ephes. 3. a. 1. Sic uocat afflictiones Euangelij quæ pro Euãgelio perferuntur.

9 Proposito & gratia πρόθεσιν καὶ χάριν. Id est proposito, eoq; gratuito. Diximus autẽ de proposito Rom. 8. c. 28. & 29. & in caput primum epistolæ ad Ephesios. Data est δοθεῖσαν. Datam esse dicit nobis gratiam ab æterno ad quam s. ab æterno sumus prædestinati. Sunt enim omnia Deo præsentia sed suo tempore nobis re ipsa exhibetur quod ab æterno nobis Deus dedit. Meminerimus autem à tempore colligere nos gratis prædestinatos, ideoq; doctrinam de præuisa fide uel operibus repugnare Dei gratiæ ex diametro. C

In Christo Iesu ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Merito hoc addit: est enim unus Christus is in quem ea gratia, idque propositum Dei ferebantur. Vide Ephes. 1. a. 4 & 5. Ante tempora secularia πρὸ χρόνων αἰωνίων. Id est, inquit Erasmus, ante tẽpora æterna. quomodo etiam conuertit. Ego uerò nihil possum ante æternitatem imaginari. itaque uocari puto tẽpora secularia, annorum seriem qui à seculorum origine fluxerunt: ut idem prorsus significet Ante tempora secularia, atque Ante iacta mundi fundamenta: siquidem tempus cum mundo cœpit. Bis autem omnino utitur Paulus hac formula, nempe hoc loco, & Tit. 1. a. 2. quem locum uide.

10 In lucem produxit φωτίσαντος. Id est fecit ut illucesceret uita. Respondet enim τὸ φωτίζειν hoc in loco, uerbo Hebræo הֵאִיר in coniugatione hiphil. Nam de uita illa immortali perinde ut de coruſco lumine loquitur Scripturæ more. Vulgata, illuminauit. Sed notandum est præterea Pauli insigne artificium hoc in loco. Quum enim solet nomen τῆς ἐπιφανείας tribuere secundo aduentui, hic tamen de primo illo differens, quo nihil abiectius fingi potest, idem nomen usurpauit: ideoq; animos nostros à contemplatione rerum externarum ad efficaciam illius aduentus contemplandam subuehit. Ita enim fit ut in illa tam abiecta serui forma uerè tamen Diuinam maiestatem ipsi etiam diaboli cogantur adorare.

12 Noui enim cui crediderim, &c. οἶδα γὰρ ᾧ πεπίστευκα, &c. Eras. noui enim certusq; sum quòd is cui credidi. &c. ut sit hæc constructio, οἶδα γὰρ καὶ πέπεισμαι ὅτι ᾧ πεπίστευκα, &c. Sed ualde dura est ista traiectio, neque ẽt ullo modo necessaria: quum plana sint omnia, si post γὰρ subaudias ἐνένον, ecclipsi admodum usitata. quanuis in eiusmodi subiectione fatear sanè libentius usurpari particulam τις indefinitam. Quum autem dicit sibi notum esse eum cui credidit, omnia dicit quibus confirmari potest hominis imbecillitas.

Depositum meum παραθήκην μου. Mutua est igitur depositi obligatio inter Deum & Sanctos ipsius: quanquam quod ad illum attinet, prorsus gratuita. Nam is nobis dona sua credidit, ut diximus 1. Tim. 6. d. 20. & mox repetit uersu 14. nos uerò illi uicissim nosipsos cõmittimus, apud illum thesauros nostros retõdimus, 2. Tim. 6. d. 18. & 19. Corona denique nostra apud illum est sepositа, infrà 4. b. 8. Sed meminerimus horum omnium gloriam oportere ipsius

A sius gratuitæ bonitati in solidum acceptam ferre: & ius illud ὑσθεσίας longè alio fundamẽto niti. sicut nimirum qui filius est, si officium fecit, non ideo tamen est paternarum facultatum particeps: sed quia quum filius esset, officium fecit, idcirco pro filio agnoscitur, alioquin à patre ejiciendus, & tandem abdicandus.

ὑποτύπωσιν ἔχε ὑγιαινόντων λόγων, ὧν παρ' ἐμοῦ ἤκουσας ἐν πίστει καὶ ἀγάπῃ τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ.

13 Exemplar teneto sanorum sermonum, quos à me audisti cum fide & charitate quæ est in Christo Iesu.

τὴν καλὴν παραθήκην φύλαξον διὰ πνεύματος ἁγίου τοῦ ἐνοικοῦντος ἐν ἡμῖν.

14 Præclarum depositum serua per Spiritũ sanctum qui inhabitat in nobis.

οἶδας τοῦτο, ὅτι ἀπεστράφησάν με πάντες οἱ ἐν τῇ ἀσίᾳ, ὧν ἐστὶ φύγελος καὶ ἑρμογένης.

15 Nosti hoc, quòd auersati fuerint me omnes qui sunt in Asia: ex quibus est Phygellus & Hermogenes.

δῴη ἔλεος ὁ κύριος τῷ ὀνησιφόρου οἴκῳ, ὅτι πολλάκις με ἀνέψυξε, καὶ τὴν ἅλυσίν μου οὐκ ἐπῃσχύνθη,

16 Præstet misericordiam Dominus Onesiphori familiæ: quoniam sæpe me recreauit, & catenam meam non erubuit.

ἀλλὰ γενόμενος ἐν ῥώμῃ, σπουδαιοτέρως ἐζήτησέ με, καὶ εὗρε.

17 Imò quum esset Romę, studiosissimè quę siuit me, & inuenit.

δῴη αὐτῷ ὁ κύριος εὑρεῖν ἔλεος παρὰ κυρίου ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ· καὶ ὅσα ἐν ἐφέσῳ διηκόνησε, βέλτιον σὺ γινώσκεις.

18 Det ei Dominus ut inueniat misericordiam apud Dominum in die illo. quam multa etiã Ephesi subministrarit, tu optimè nosti.

B ΚΕΦΑΛ. β.

CAP. II.

Σὺ οὖν τέκνον μου, ἐνδυναμοῦ ἐν τῇ χάριτι τῇ ἐν χριστῷ ἰησοῦ,

1 TV igitur fili mi, corroborare per gratiã quæ est in Christo Iesu.

καὶ ἃ ἤκουσας παρ' ἐμοῦ διὰ πολλῶν μαρτύρων, ταῦτα παράθου πιστοῖς ἀνθρώποις, οἵτινες ἱκανοὶ ἔσονται καὶ ἑτέρους διδάξαι.

2 Et quæ audisti à me inter multos testes, hæc cómitte fidelibus hominibus, qui erũt idonei ad alios quoque docendos.

σὺ οὖν κακοπάθησον, ὡς καλὸς στρατιώτης ἰησοῦ χριστοῦ.

3 Tu igitur feras afflictionem ut bonus miles Iesu Christi. *Miles Dei.*

οὐδεὶς στρατευόμενος ἐμπλέκεται ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, ἵνα τῷ στρατολογήσαντι ἀρέσῃ,

4 Nemo qui militat, implicatur uitæ negotijs: ut ei qui se in militiam delegit, placeat.

ἐὰν δὲ καὶ ἀθλῇ τις, οὐ στεφανοῦται ἐὰν μὴ νομίμως ἀθλήσῃ.

5 Quòd si certet etiam aliquis, non coronatur nisi legitimè certauerit.

τὸν κοπιῶντα γεωργὸν δεῖ πρῶτον τῶν καρπῶν μεταλαμβάνειν.

6 Agricolam oportet prius laborando fructus percipere.

νόει ἃ λέγω· δώσει γάρ σοι ὁ κύριος σύνεσιν ἐν πᾶσι.

7 Cõsidera quę dico. enimuero det tibi Dominus in omnibus intelligentiam.

μνημόνευε ἰησοῦν χριστὸν ἐγηγερμένον ἐκ νεκρῶν, ἐκ σπέρματος δαβὶδ, κατὰ τὸ εὐαγγέλιόν μου,

8 Memẽto Iesum Christum resurrexisse ex mortuis, *factum* ex semine Dauid, secundum Euangelium meum:

C ἐν ᾧ κακοπαθῶ μέχρι δεσμῶν, ὡς κακοῦργος· ἀλλ' ὁ λόγος τοῦ θεοῦ οὐ δέδεται.

9 In quo malis affligor, quasi facinorosus, usq; ad uincula: sed sermo Dei nõ ẽ uinctus. *Quare uinctus Paulus.*

διὰ τοῦτο πάντα ὑπομένω διὰ τοὺς ἐκλεκτούς, 10 Ideo omnia tolero propter electos, ut &

13 Cũ fide ἐν πίστει. ἐν pro σὺν, ut sæpe iam obseruauimus, Vulg. in fide & charitate. ut intelligas sanã illã doctrinã in duobus istis capitibus positam esse, nempe in fide & charitate: quæ rursus in uno Christo sitæ sunt. qua ratione fortasis non ineptè conuerteris, de fide & charitate: uti solet interdum apud Hebræos usurpari ב pro על. 14 Depositum παραπαθήκην. uel παραθήκην. hic enim uariãt exemplaria, sed eadẽ sentẽtia manẽte. Vide 1. Tim. 6. d. 20. & suprà uers. 12. 17 Studiosissimè σπουδαιότερον. Sic paulo pòst βέλτιον pro βέλτιστα. Vide 1. Tim. 3. d. 14.

IN CAPVT II.

2 Inter multos testes διὰ πολλῶν μαρτύρων. Id est, præsentib. multis, qui de his rebus possunt testari. Sic apud Græcos διὰ ponitur pro μετὰ ξύν. apud Hebræos autem על pro עם unde & διὰ pro μετὰ uel σὺν, ut 2. Cor. 2. a. 4. & 3. c. 11. Sic & apud Ciceronẽ dicitur Catilina inter falcarios uenisse in M. Leccæ domũ: i. falcarijs circũseptus. 4 Vitæ τοῦ βίου. Id est negotijs ad rẽ familiarẽ, aut occupationes illas cõsuetas pertinentib. ut si miles mercaturã faceret. Itaq; uitã pro uictu nõ satis appositè uidet Eras. interpretari. opponit enim ciuilẽ uitã Apost. militari. Quidã legũt, Nemo militans Deo, implicet se negotijs secularib, &c. sed repugnante omnium Græcorum codicũ fide. Apparet aũt simili tudines esse quarum nõ addat accõmodatio, quòd per se satis sit plana. 6 Prius πρῶτον. Id est, necesse est agricolam, ut fructus percipiat, prius laborare. Refertur enim aduerbium πρῶτον ad participiũ ποιεῖν, nõ aũt ad μεταλαμβάνειν. quod fefellit Ambrosium, & alios nonnullos. 7 Considera Νόει. i. uersã in animo, & expende. Respondet enim Hebræo uerbo תבין. id ueró quia ne minima quidẽ ex parte præstare nostris uiribus possumus, optat illi σύνεσιν, i. intelligentiã à Dño, in qua s. magis ac magis cõfirmetur. Quidã industriam ineptè cõuertit. 8 Factũ ex semine Dauid, ἐκ σπέρματος Δαβίδ. Suppleui quod deerat, ex Rom. 1. a. 3. Filium aũt Dauidis quum Christum uocat, & uerum hominẽ fuisse, & uerum illum Messiam Dauidi promissum, significat. 10 Propter electos διὰ τοὺς ἐκλεκτούς. Vide Coloss. 1. d. 24. & 2. Cor. 1. a. 5. & deinceps.

ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria æterna.

Rom.6.b.5 Fidus *est* sermo. Nam si cum *eo* mortui sumus, cum *eo* etiam uiuemus: 11

Matt.10.d.33. marc.8.d.38 Si toleramus, etiam cum *eo* regnabimus: si abnegamus, & ille abnegabit nos. 12

Rom.3.a.5 & 9.b.6 Si increduli sumus, ille *tamẽ* fidelis manet, negare seipsum non potest. 13

Hæc suggere, obtestans corã Dño, ne uerborum pugnas sequantur: ad nullam utilitatem, *sed* ad subuersionem auditorum. 14

Prædicandum puræ. Stude teipsum probatum sistere Deo: operarium qui non erubescat, & rectè sermonẽ ecet ueritatis. 15

Prophanos aũt de reb. inanib. clamores cohibe: ad maiorẽ eñ proficient impietatẽ. 16

Et sermo eorũ, ut gangræna, pastionẽ habebit: ex quibus est Hymenæus & Philetus, 17

Qui circa ueritatem aberrarunt, dicẽtes resurrectionem iam esse factã: & subuertunt quorundam fidem. 18

Solidum tamen fundamentum Dei stat, habens sigillũ hoc, Nouit Dominus qui sint sui: &, Discedat ab iniustitia omnis qui nominat nomen Christi. 19

Vasa in honorẽ. Vasa in contumeliam. Cæterũ in magna domo nó tantum sunt uasa aurea & argẽt ea, sed etiã lignea ac testacea: & alia qdẽ ad decus, alia uerò ad dedec⁹. 20

Siquis igit expurgarit seipsum ab his, erit uas ad decus, sanctificatum, & accommodũ usib. Dñi, & ad omne opus bonũ paratum. 21

ἵνα καὶ αὐτοὶ σωτηρίας τύχωσι τῆς ἐν χριστῷ A
Ἰησοῦ, μετὰ δόξης αἰωνίου.

πιστὸς ὁ λόγος· εἰ γὰρ συναπεθάνομεν, καὶ
συζήσομεν.

εἰ ὑπομένομεν, καὶ συμβασιλεύσομεν. εἰ ἀρ-
νούμεθα, κἀκεῖνος ἀρνήσεται ἡμᾶς.

εἰ ἀπιστοῦμεν, ἐκεῖνος πιστὸς μένει, ἀρνήσα-
σθαι ἑαυτὸν οὐ δύναται.

ταῦτα ὑπομίμνησκε διαμαρτυρόμενος
ἐνώπιον τοῦ κυρίου, μὴ λογομαχεῖν εἰς οὐδὲν χρή-
σιμον ἐπὶ καταστροφῇ τῶν ἀκουόντων.

σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι
τῷ θεῷ ἐργάτην ἀνεπαίσχυντον, ὀρθοτομοῦντα
τὸν λόγον τῆς ἀληθείας.

τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας περιΐστασο· ἐπὶ
πλεῖον γὰρ προκόψουσιν ἀσεβείας,

καὶ ὁ λόγος αὐτῶν ὡς γάγγραινα νομὴν
ἕξει, ὧν ἐστιν ὑμέναιος καὶ φιλητός,

οἵτινες περὶ τὴν ἀλήθειαν ἠστόχησαν, λέγον-
τες τὴν ἀνάστασιν ἤδη γεγονέναι, καὶ ἀνατρέ-
πουσι τινῶν πίστιν. B

ὁ μέντοι στερεὸς θεμέλιος τοῦ θεοῦ ἕστηκεν, ἔ-
χων τὴν σφραγῖδα ταύτην, ἔγνω κύριος τοὺς
ὄντας αὐτοῦ, καὶ ἀποστήτω ἀπὸ ἀδικίας πᾶς ὁ
ὀνομάζων τὸ ὄνομα χριστοῦ.

ἐν μεγάλῃ δὲ οἰκίᾳ οὐκ ἔστι μόνον σκεύη χρυσᾶ
καὶ ἀργυρᾶ, ἀλλὰ καὶ ξύλινα καὶ ὀστράκινα· καὶ
ἃ μὲν εἰς τιμήν, ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν.

ἐὰν οὖν τις ἐκκαθάρῃ ἑαυτὸν ἀπὸ τούτων,
ἔσται σκεῦος εἰς τιμήν, ἡγιασμένον, καὶ εὔχρη-
στον τῷ δεσπότῃ, εἰς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἡτοι-
μασμένον.

11 Cum *eo* mortui sumus συναπεθάνομεν. Id est, si una cum Christo & Christi ipsius causa affligimur, ut explicat Apost. ipse Rom. 8.c.17. Itẽ 2.Cor.1.a.5.& 4.c.10. 13 Ille *tamẽ* fidelis manet, ἐκεῖνος πιστὸς μένει. Deest cõiunctio aduersatiua, de cuius eclipsi Hebræis familiari alibi diximus. 15 *Et* rectè secet ὀρθοτομοῦντα. i. q primũ omniũq; ad doctrinã ipsam attinet, nihil prætermittat qđ dicendum sit: nihil ẽt adijciat de suo, nihil mutilet, discerpat, torqueat: deinde spectet diligẽter qd ferat auditorũ captus, quicqd deniq; ad ædificationẽ cõducit. Est autẽ sumpta trãslatio à nutricib. quæ pueris cibos secant: aut ẽt ab ijs quorum munus ẽ cõuiuium instruere, ut pleriq; tradunt, cum hoc potius ad antiquã illã uictimarũ sectionẽ ac distributionẽ ptinere uideat. Itaq; quib. satis est Euãgeliũ uel epistolã quã uocãt cãtillare, idq; peregrina lingua, quã nec ipse recitator nec populus intelligat, nimiũ sunt inepti. Omitto illos q C pro uerbo Domini præsentissima uenena miseris ouibus ita obijciunt, ut etiam sumere cogant. 16 Prophanos de rebus inanibus clamores τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας. Vulg. Profana autem & inaniloquia. Eras. Prophanas uocum inanitates. Vide 1.Tim.6.d.20. Cohibe περιΐστασο. Ad uerbum, circunsiste. Idest, obserua & uelut obside, ut s. prohibeas quominus latius serpant, uti mox explicabimus. Vulg. deuita. Eras. prætermittito. 17 Gangræna γάγγραινα. Gangrænæ comparat falsas doctrinas ex inanibus ambitiosorum hominum argutijs, quasi ex equo (ut aiunt) Troiano, prodeuntes. Ecclesiam uicissim conferens corpori, cuius si partes aliquas inuaserit gangræna, officium est pastoris, tanquam periti chirurgi, prospicere ne in νέκρωσιν degeneret: & contagioni suos quasi fines circunscribere, ne sana membra inuadat. 18 Subuertunt, &c. ἀνατρέπουσι, &c. Quomodo sit accipiendum hoc dictum, exposuimus pluribus 1.Tim.4.a.1. 19 Qui nominat, &c. ὁ ὀνομάζων, &c. Id est qui colit, & tanquã fidelis ab illo cognominatur. Nã sicut nostra perseuerantia ac salus nititur prouidentia Dei, qua, tanquam sub sigillo includimur & obsignamur, ita inuocatio, i. cultus Dei, prr Spiritum est ueluti illius sigilli character: unde fit etiã ut ab eo cognomentum sumamus, quum nos illi addictos ac deuotos esse fateamur. Dicit ergo uerè fideles non tantum nomine sed re quoq; esse Christianos: quòd si nonnulli aliter faciant, non esse quòd illorum improbitate perturbemur, aut inde concludamus salutem nostram firmo fundamento non niti. Nunquã enim illi fuerunt quod se esse dicebant. 20 In magna domo ἐν μεγάλῃ οἰκίᾳ. Occurrit obiectioni, fuisse tamen illos in Ecclesia. Fateor, inquit Paulus: sed diuersa sunt uasa in Ecclesia Domini. 21 Expurgarit seipsum ἐκκαθάρῃ ἑαυτόν. Non causam propositi, sed execritionẽ declarat. Tum demum enim re ipsa eligimur quum ab illa natiua corruptione per Spiritum Dei repurgamur, in qua magis ac magis alij demerguntur qui sunt iusto exitio destinati. Ideoq; addit Paulus ἀπὸ τούτων ab his: quia sanctificatio duo cõplectitur, nempe separationem à reprobis, quibuscum unà inuoluuntur electi, donec illos Deus efficaci uocatione discernat: & repurgationẽ à naturali labe. Sed iubet ut repurgemus nosipsos. Ergo aliquid in libero arbitrio positũ est. Nego uero cõsecutionẽ. nisi liberum arbitrium uoces quod per Christum sit liberatum à peccati seruitute. Nã id circo agimur Spiritu Dei, non quod filij Adã, sed qm filij Dei simus gratis electi, uocati, iustificati, ac tandẽ glorificandi. Volumus deniq; & efficimus, sed per eum qui gratis & in solidum efficit in nobis & efficacem uoluntatem.

22 Qui

A τὰς δὲ νεωτερικὰς ἐπιθυμίας φεῦγε· δίωκε δὲ δικαιοσύνην, πίστιν, ἀγάπην, εἰρήνην μετὰ τῶν ἐπικαλουμένων τὸν κύριον ἐκ καθαρᾶς καρδίας

22 Iuuenilesautē cupiditates fuge: sed secta re iustitiā,fidem,charitatem, pacem cum ijs qui inuocant Dominum ex puro corde.

τὰς δὲ μωρὰς καὶ ἀπαιδεύτους ζητήσεις παραιτοῦ, εἰδὼς ὅτι γεννῶσι μάχας·

23 Stultas autem & ad eruditionem ineptas quęstiones reijce,sciens eas gigner epugnas.

δοῦλον δὲ κυρίου οὐ δεῖ μάχεσθαι, ἀλλ' ἤπιον εἶναι πρὸς πάντας, διδακτικόν, ἀνεξίκακον,

24 Seruum autem Domini non oportet pugnare,sed placidum esse erga omnes,aptum ad docendum,tolerantem malos.

ἐν πραΰτητι παιδεύοντα τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, μήποτε δῴη αὐτοῖς ὁ θεὸς μετάνοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας,

25 Cum lenitate erudientem eos qui contrariè sunt animo affecti: *experturum* ecquando det eis Deus ut conuersi agnoscant ueritatē.

καὶ ἀνανήψωσιν ἐκ τῆς τοῦ διαβόλου παγίδος, ἐζωγρημένοι ὑπ' αὐτοῦ εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα.

26 Et *elapsi* ex Diaboli laqueo, à quo captiui tenentur,resipiscant ad illius *præstandam* uoluntatem.

ΚΕΦΑΛ. γ.

CAPVT III.

Τοῦτο δὲ γίνωσκε, ὅτι ἐν ἐσχάταις ἡμέραις ἐνστήσονται καιροὶ χαλεποί·

1 ILludautem scito,quòd inextremis diebus instabunt tempora molesta. *Qualia futura sint nouissima tē pora.*

ἔσονται γὰρ οἱ ἄνθρωποι φίλαυτοι, φιλάργυροι, ἀλαζόνες, ὑπερήφανοι, βλάσφημοι, γονεῦσιν ἀπειθεῖς, ἀχάριστοι, ἀνόσιοι,

2 Erunt enim homines sui amantes, auari, glorioſi,superbi,maledici,parentibusimmorigeri,ingrati,impij:

ἄστοργοι, ἄσπονδοι, διάβολοι, ἀκρατεῖς, ἀνήμεροι, ἀφιλάγαθοι,

3 Charitatis expertes,nescij fœderis,calumniatores, intēperantes, immites, minime amantes bonorum:

προδόται, προπετεῖς, τετυφωμένοι, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι,

4 Proditores, præcipites, inflati, uoluptatum amantes potius quàm amantes Dei:

ἔχοντες μόρφωσιν εὐσεβείας, τὴν δὲ δύναμιν αὐτῆς ἠρνημένοι. καὶ τούτους ἀποτρέπου.

5 Habentes effigiem pietatis,sed qui uim eius abnegarint.istos igitur auersare.

ἐκ τούτων γάρ εἰσιν οἱ ἐνδύνοντες εἰς τὰς οἰκίας καὶ αἰχμαλωτίζοντες γυναικάρια σεσωρευμένα ἁμαρτίαις, ἀγόμενα ἐπιθυμίαις ποικίλαις

6 Exhis enim sunt isti qui irrepunt in familias,& captiuas ducunt mulierculas, oneratas peccatis,actas cupiditatibus uarijs:

πάντοτε μανθάνοντα, καὶ μηδέποτε εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἐλθεῖν δυνάμενα.

7 Semper discentes,sed quæ nūquam ad cognitionem ueritatis uenire ualeant.

ὃν τρόπον δὲ Ἰάννης καὶ Ἰαμβρῆς ἀντέστησαν Μωϋσεῖ, οὕτως καὶ οὗτοι ἀνθίστανται τῇ ἀληθείᾳ, ἄνθρωποι κατεφθαρμένοι τὸν νοῦν, ἀδόκιμοι περὶ τὴν πίστιν.

8 Quemadmodū autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt ueritati: homines mente corrupti, reprobi circa fidem.

C 22 Qui inuocant τῶν ἐπικαλουμένων Vide 1.Cor.1.a.2. 23 Ad eruditionem ineptas ἀπαιδεύτους. Eruditionē uocat quæ alibi dicitur ædificatio. Vulg.sine disciplina. Eras.ineruditas,rectè quidē,sed tamen nescio quo modo nō satis expresse. 25 Qui contrariè sunt animo affecti τοὺς ἀντιδιατιθεμένους. Id est τοὺς ἐναντίως φρονοῦντας. Loquitur enim de ijs quibus nondum perspecta est ueritas. Distinguendi sunt igitur isti ab apostatis, ac multo magis ab hæreticis,quos monet fugere:quum isti contrà quærendi sint, ut qui potissimum opus habeant medico:quanquam illi quoque ita sunt uitandi, ut tententur omnia quibus,(si fieri potest)in uiam redeant.sed pro ratione morbi adhibenda sunt remedia. Vulgata,qui resistunt. Erasmus,qui obsistunt,quasi scriptum sit ἀνθεστηκότων,quod multos fefellit interpretes. *Experturum* ecquando,&c. μὴ ποτε,&c. Similem eclipsin annotauimus Act.27.c.12,& Rom.11. b. 14. Vt conuersi agnoscant ueritatem μετανοιαν εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας. Vulgata, & Eras. ad uerbum, pœnitentiam ad cognoscendum ueritatem. Mihi uidetur(ut alibi dixi)pœnitentiæ nomen non exprimere Græcū uocabulum μετανοίας Idcirco soleo resipiscentiam interpretari. quod tamen hoc in loco seruaui τῷ ἀνανήψειν, quod mox sequitur. Itaque conuersionem sum interpretatus,quòd ab Hebræis uocari soleat תשובה quæ à Græcis μετάνοια dicitur.

26 Resipiscant ad illius *præstandam* uoluntatem ἀνανήψωσιν εἰς τὸ ἐκείνου θέλημα. Aut ego uehementer fallor,aut ex uicinis relatiuis αὐτῆς & ἐκείνου,illud omnino ad diabolum, istud uerò ad Deum pertinet.

IN CAPVT III.

2 Glorioſi ἀλαζόνες. Vulgata,elati. Erasmus,fastuosi. neuter satis rectè. Vide Rom.1.d.29.

3 Charitatis expertes Ἄστοργοι. Vulgata,sine affectione. Erasmus,carentes affectu. Vide. Rom.1.d.30.

6 Ex his ἐκ τούτων. Quis tandem Apelles magis graphicè ista hominum monstra depinxerit, qui sese hodie Monachos uocant,quum,quocunque uenias,nulli frequentius occurrant?

8 Iannes & Iambres Ἰάννης καὶ Ἰαμβρῆς. Vetus interpres legit Mambres. Cæterum necesse est Paulum hæc nomina accepisse uel ex libris qui interciderint,uel ex traditione aut cōmentarijs aliquibus Hebræorum. Nam de peculiari aliqua reuelatione Spiritus quid attinet in re tantilli momenti disputare? At nimiū sunt inepti qui prætextū hinc arripiūt ut nobis partim rancidas quasdā traditiones,quas Patrū uocāt, partim hæreticorū aut indoctorū quorundā hominū nō modò ineptissimas,sed etiā planè impias nugas Ecclesię Dei obtrudāt,ueluti Testamentū 12 Patriarcharū

Proteuangelium (quasi scilicet Euangelium Marci ἀκέφαλον habeamus) Euangelium Nicodemi, Librum Pastoris, Abdiæ acta Apostolorum librum planè execrandum, Nicephori Ecclesiasticam historiam, id est ineptiarum & blasphemiarum plaustra, & cætera id genus. Neque enim dubium est quin Diabolus hanc telam non ita pridem exorsus, tandem etiam absoluat, nisi pij magistratus quorundam audaciæ & typographorum etiam nonnullorum αἰχροκερδείᾳ obuiam ierint. A

Sed non proficient amplius: nam amentia istorum euidens erit omnibus, ut & illorum fuit. 9 ἀλλ' ὁ προκόψουσιν ἐπὶ πλεῖον· ἡ γὰρ ἄνοια αὐτῶν ἔκδηλος ἔσται πᾶσιν, ὡς καὶ ἡ ἐκείνων ἐγένετο.

Tu uerò perspectã habes doctrinam meã, uitæ meæ rationem, propositum, fidem, lenitatem, charitatem, tolerantiam. 10 σὺ δὲ παρηκολούθησάς μου τῇ διδασκαλίᾳ, τῇ ἀγωγῇ, τῇ προθέσει, τῇ πίστει, τῇ μακροθυμίᾳ, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ,

Persecutiones, afflictiones quæ mihi acciderunt Antiochię, Iconij, Lystris: quas persecutiones sustinuerim: sed ex omnib. eripuit me Dominus. 11 τοῖς διωγμοῖς, τοῖς παθήμασιν, οἵά μοι ἐγένετο ἐν Ἀντιοχείᾳ, ἐν Ἰκονίῳ, ἐν Λύστροις. οἵους διωγμοὺς ὑπήνεγκα, καὶ ἐκ πάντων με ἐρρύσατο ὁ κύριος.

Persecutiones sequentibus Christum. Sed & omnes qui uolũt piè uiuere in Christo Iesu, persecutionem patientur. 12 καὶ πάντες δὲ οἱ θέλοντες εὐσεβῶς ζῆν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, διωχθήσονται·

Improbi autem homines & impostores proficient in peius, tum seducẽtes *alios*, tum seducti *ipsi*. 13 πονηροὶ δὲ ἄνθρωποι καὶ γόητες προκόψουσιν ἐπὶ τὸ χεῖρον, πλανῶντες καὶ πλανώμενοι.

At tu mane in ijs quæ didicisti & quæ tibi concredita sunt, sciens à quo didiceris: 14 σὺ δὲ μένε ἐν οἷς ἐμαθες καὶ ἐπιστώθης, εἰδὼς B παρὰ τίνος ἔμαθες,

Etquòd à puero Sacras literas noueris, quę te possunt peritum reddere quod ad salutem *attinet*, per fidem quæ est in Christo Iesu. 15 καὶ ὅτι ἀπὸ βρέφους τὰ ἱερὰ γράμματα οἶδας, τὰ δυνάμενά σε σοφίσαι εἰς σωτηρίαν, διὰ πίστεως τῆς ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ.

Laus Scripturæ Tota Scriptura Diuinitus *est* inspirata, & utilis ad doctrinam, ad redargutionem, ad correctionem, ad institutionem quę *est* in iustitia: 16 πᾶσα γραφὴ θεόπνευστος, καὶ ὠφέλιμος πρὸς διδασκαλίαν, πρὸς ἔλεγχον, πρὸς ἐπανόρθωσιν, πρὸς παιδείαν τὴν ἐν δικαιοσύνῃ,

Vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum perfectè instructus. 17 ἵνα ἄρτιος ᾖ ὁ τοῦ θεοῦ ἄνθρωπος, πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἐξηρτισμένος.

9 Amplius ἐπὶ τὸ πλεῖον. Vide infrà uers. 13. 10 Perspectam habes παρηκολούθησας. Vulg. assequutus es. Eras. assectatus es: Facit autem hic locus manifestè contra Erasmum, qui τὸ παρακολουθεῖν nihil aliud putant significare quam assectari, uti solet qui indiuiduus est comes. Quærit igitur quid sit assequi, id est adipisci alterius persecutiones & afflictiones. At ego quæro quid sit assectari alicuius doctrinam & uitæ rationem. deinde quomodo dici possit Timotheus assectatus persecutiones illas quas Paulus Antiochiæ, Iconij, Lystris sustinuit: quũ eo tempore Timotheus adhuc ignotus esset Paulo, & in Macedonia degeret. Neque enim dubito quin Paulus de ijs agat quæ commemorantur Act. 13 & 14. Quòd siquis contrà obniti uelit, certè nihil præter uanas & inanes coniecturas afferet. Itaque παρακολουθεῖν proprie quidem fateor de assectatore dici (ut suprà 4. b. 6) trãslatitiè tamen etiam de animi intelligentia, ut pererudite obseruauit Budæus. unde Ἀνωπαρακολούθητα uocantur: quæ non facilè quispiam intelligentia possit assequi. Neque tamen semper conuenit assequendi aut consequendi uerbum, ut hoc loco Timotheus dicitur ijs omnib. quæ partim præsens spectarat, partim iampridem gesta ex ipsius Pauli & aliorum sermonibus audierat, παρηκολουθηκότα id est ita ea cognouisse ut singulorum rationem teneret, & omnia bene cognita ac perspecta haberet. Ideo perspiciendi uocabulo sum usus, quod & ipsum à Latinis ad animum transfertur: quasi scilicet Timotheus uestigia rerũ ipsarum sequens, omnia etiã quibus non interfuerat, animo tamen dicatur perspexisse. Vitæ meæ rationem τὴν ἀγωγήν. Hoc est omnino quod in uernaculo sermone dicimus, *ma conduite, ou ma maniere de faire*. Itaque nullo modo assentior Veteri interpreti, nec Eras. qui institutionẽ interpretantur. Propositum τὴν πρόθεσιν. Id est τὴν προαίρεσιν. acsi dicat, tu non modò quid docuerim, quid egerim, sed etiam quæ mea mens ac uolũtas fuerit, prorsus nosti. 11 Antiochiæ ἐν Ἀντιοχείᾳ. Antiochiam Pisidiæ intelligit, Iconio & Lystris uicinam, ut apparet ex Act. 13. & 14, ubi istæ historiæ commemorantur. 13 Proficient προκόψουσιν. Atqui nõ est hoc propriè proficere, nec progredi, sed magis ac magis regredi. Simpliciter igitur hoc accipiendũ est, quo significatur fore ut illorũ improbitas quotidie augeatur, ita tamẽ ut certi sint illi limites constituti, quos non possit præterire: ut prædixit se pseudapostolis qui tum Ecclesiã turbabant, eos ad metam suam peruenisse: suprà uers. 9. Ista igitur non pugnant, de certis enim hominibus illic agit: hic uerò in genere de hostibus Ecclesiæ, qui, usquedum aduenerit nostra redemptio, nunquã deerunt, & quotidie euadent seipsis deteriores. 17 Homo Dei ὁ τοῦ Θεοῦ ἄνθρωπος. Heb. איש האלהים, id est homo Dei, propriè ac peculiariter dicit Propheta & uoluntatis Dei interpres. quo nomine etiam Timotheum ut ministrũ cõpellauit, 1. Tim. 6. c. 11. Itaq; hæc Sacrarum literarũ dignitatis prædicatio propriè ad ministros pertinet, quos testatur plenã in illis sapientiã inuenturos: quod & nomina illa doctrinæ, redargutionis, correctionis, & institutionis, manifestè declarant. Iam uerò si ita est ut non aliunde petere debeant Pastores quicquid pabuli præbendum est gregi, aut ostendant impuri Sophistæ & uerbi Dei caupones, gregem non oportere in ea doctrina quæ à Pastoribus proponitur, acquiescere: aut miserè decipi tum Pastores tum greges qui in uerbo Domini scripto non acquiescant. Agnoscat etiam blasphemiã suam bonus ille uir, quem non ita pridem scribere non puduit, Paulum reconditiorem aliquam doctrinam habuisse quam non scripserit, & solos quosdam perfectos docuerit: neque Verbum decidendis religionis controuersijs sufficere, quocunque modo explicetur, sed ampliorem aliquam reuelationem expectandam. Diximus autem. περὶ τῆς ἀρχῆς

A ΚΕΦΑΛ. Δ.

Διαμαρτύρομαι οὖν ἐγὼ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ χριστοῦ, τοῦ μέλλοντος κρίνειν ζῶντας καὶ νεκροὺς κατὰ τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ, καὶ τὴν βασιλείαν αὐτοῦ,

κήρυξον τὸν λόγον, ἐπίστηθι εὐκαίρως ἀκαίρως· ἔλεγξον, ἐπιτίμησον, παρακάλεσον ἐν πάσῃ μακροθυμίᾳ καὶ διδαχῇ.

ἔσται γὰρ καιρὸς ὅτε τῆς ὑγιαινούσης διδασκαλίας οὐκ ἀνέξονται, ἀλλὰ κατὰ τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἑαυτοῖς ἐπισωρεύσουσι διδασκάλους κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν,

καὶ ἀπὸ μὲν τῆς ἀληθείας τὴν ἀκοὴν ἀποστρέψουσιν, ἐπὶ δὲ τοὺς μύθους ἐκτραπήσονται.

σὺ δὲ νῆφε ἐν πᾶσι, κακοπάθησον, ἔργον ποίησον εὐαγγελιστοῦ, τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον.

ἐγὼ γὰρ ἤδη σπένδομαι, καὶ ὁ καιρὸς τῆς ἐμῆς B ἀναλύσεως ἐφέστηκε.

τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι, τὸν δρόμον τετέλεκα, τὴν πίστιν τετήρηκα·

λοιπὸν, ἀπόκειταί μοι ὁ τῆς δικαιοσύνης στέφανος, ὃν ἀποδώσει μοι ὁ κύριος ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ ὁ δίκαιος κριτής· οὐ μόνον δὲ ἐμοὶ, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς ἠγαπηκόσι τὴν ἐπιφάνειαν αὐτοῦ.

σπούδασον ἐλθεῖν πρός με ταχέως· 9

Δημᾶς γάρ με ἐγκατέλιπεν, ἀγαπήσας τὸν νῦν αἰῶνα, καὶ ἐπορεύθη εἰς Θεσσαλονίκην· Κρήσκης εἰς Γαλατίαν, Τίτος εἰς Δαλματίαν· 10

Λουκᾶς ἐστι μόνος μετ' ἐμοῦ. Μάρκον ἀναλαβὼν ἄγε μετὰ σαυτοῦ· ἔστι γάρ μοι εὔχρηστος εἰς διακονίαν· 11

Τυχικὸν δὲ ἀπέστειλα εἰς Ἔφεσον. 12

C Τὸν φαιλόνην ὃν ἀπέλιπον ἐν Τρωάδι παρὰ Κάρπῳ, ἐρχόμενος φέρε, καὶ τὰ βιβλία, μάλιστα τὰς μεμβράνας. 13

CAP. IIII.

OBtestor igitur ego coram Deo & Domino Iesu Christo, qui iudicaturus est uiuos & mortuos in illustri illo suo aduentu, & regno suo: 1

Prædica sermonem, insta tempestiuè, intempestiuè: argue, obiurga: exhortare cum omni lenitate & doctrina. 2

Nam erit tempus quum sanam doctrinam non tolerabunt: sed auribus prurientes, ipsi sibi pro suis cupiditatibus coaceruabunt doctores: 3

Et à ueritate quidem aures auertent, ad fabulas uerò conuertentur. 4

At tu uigila in omnibus, perfer: opus perage Euangelistæ, ministerij tui plenam fidem facito. 5

Nam ego iam libor, & tempus meæ resolutionis instat. 6

Certamen illud præclarum decertaui, cursum consummaui, fidem seruaui. 7

Quod superest, reposita est mihi iustitiæ corona, quam reddet mihi Dominus in illo die, iustus ille iudex: non solùm autem mihi, sed & omnibus qui expetierint illustrem illum ipsius aduentum. 8

Stude uenire ad me cito. 9

Nam Demas me dereliquit, amplexus præsens seculum, & profectus est Thessalonicam: Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. 10

Lucas mecum est solus. Marcum assumptum adduc tecum: est enim mihi perutilis ad ministerium. 11

Porrò Tychicum misi Ephesum. 12

Penulam quam reliqui Troade apud Carpum, affer quum uenies, & libros, maximè membranas. 13

Matth. 21. b. 16, quem bonus ille uir compositum duntaxat conuertit, id est nimirum ad perfectam illam sapientiam audiendam accommodatum, cuius ueluti elementa complectantur quæcunque ab ipso etiã Paulo scripta sunt. Obonitatem & modestiam omnium execratione dignam.

IN CAPVT IIII.

3 Ipsi sibi ἑαυτοῖς. Vulgata & Eras. sibi. At ego amplius aliquid significari censeo, istos scilicet scientes ac prudentes sibi suæ pernicici ac exitij fieri instrumenta ut (quemadmodum inquit ille) ne ipsa quidem salus illos possit seruare. Eant nunc cæci homines, & clamitent crudelem esse Dominum, si plerique mortales tandiu sunt in errore uersati. 4 Ad fabulas πρὸς μύθους. Id est falsas ac inutiles doctrinas, quibus ita nunc fascinatus est mundus, ut ueritatis apertam lucem malit modis omnibus extinctam, quàm è tenebris emergere. 5 Perfer κακοπάθησον. Hic τὸ πάσχειν nõ significat affligi duntaxat, sed quæuis perferre. Vulg. labora: non expressa Apostoli sententia. Eras. obdura in afflictionibus: ambigue. Ministerij tui plenam fidem facito τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον. Id est ueris argumentis comproba te germanum esse Dei ministrum. Vide Luc. 1 a. 1. Vulgata, ministerium tuum imple. ignorauit enim quid sit πληροφορία. Eras. ministeriũ tuum ad plenum probatum reddito: nõ inepte. Neq; enim hic agit de πληροφορίᾳ illa quæ propria est filiorum Dei: quum multi etiam reprobi potuerint πληροφορεῖσθαι Timotheũ esse uerum Dei ministrũ 6 Libor σπένδομαι. Id est pro libamẽto offeror. Vulg. delibor: inepte, Eras. immolor. Vide Philipp. 2. c. 27. 8 Qui expetierint τοῖς ἠγαπηκόσι. Τὸ ἀγαπᾶν hoc in loco respondet uerbo Hebræo חשק quod & pro desiderare accipitur, ut 1. Reg. 9. c. 19 uel חפץ, Vulg. & Eras. qui diligunt. 10 In Galatiã εἰς Γαλατίαν. Epiphanius κατὰ τὸν αὐτὸν legit εἰς Γαλλίαν in Galliam: & hanc etiam lectionem reprehendit. 13 Penulam φελόνην. In hoc uocabulo scribendo non conuenit librarijs. Nam in nonnullis codicibus legimus φαιλόνην, in alijs etiam φελώνην Sed & quid sit φελόνη uariè tradunt. Volunt enim quidam esse nõ penulam, sed scrinium: quidam uerò uolumen. Ego non modò existimo penulam esse, qua pro pallio utebantur ueteres, sed etiam suspicor φελόνην Romanum esse uocabulum, metathesi literarum corruptum. cuiusmodi alterum annotauimus, Marc. 14. a. 3. & alterum quod ex Hebræo putamus deriuatum Act. 8. f. 32, sed ex nuda tantùm coniectura.

14 Multa

Alexander faber ærarius multa mala mihi exhibuit: reddat illi Dominus secundum facta ipsius.

14 ἀλέξανδρος ὁ χαλκεὺς πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. ἀποδώῃ αὐτῷ ὁ κύριος κατὰ τὰ ἔργα αὐτοῦ, A

Quem & tu caue: uehementer enim restitit sermonibus nostris.

15 ὃν καὶ σὺ φυλάσσου· λίαν γὰρ ἀνθέστηκε τοῖς ἡμετέροις λόγοις.

In prima mea defensione nemo mihi adfuit, sed omnes me deseruerunt: ne illis imputetur:

16 ἐν τῇ πρώτῃ μου ἀπολογίᾳ οὐδείς μοι συμπαρεγένετο, ἀλλὰ πάντες με ἐγκατέλιπον· μὴ αὐτοῖς λογισθείη·

Sed Dominus mihi adfuit, & corroborauit me: ut per me fieret fides præconij quod audirent omnes Gẽtes, & ereptus fui ex ore leonis.

17 ὁ δὲ κύριός μοι παρέστη καὶ ἐνεδυνάμωσέ με, ἵνα δι' ἐμοῦ τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ καὶ ἀκούσωσι πάντα τὰ ἔθνη· καὶ ἐρρύσθην ἐκ στόματος λέοντος,

Et eripiet me Dominus ab omni facto malo, seruabitq; in regnũ suum cæleste: cui glorio in secula seculorum. amen.

καὶ ῥύσεταί με ὁ κύριος ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ, καὶ σώσει εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ τὴν ἐπουράνιον, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

Saluta Priscam & Aquilam, & Onesipho rifamiliam.

19 ἄσπασαι Πρίσκαν καὶ Ἀκύλαν, καὶ τὸ Ὀνησιφόρου οἶκον.

Erastus mansit Corinthi: Trophimum autem reliqui in Mileto ægrotantem.

20 Ἔραστος ἔμεινεν ἐν Κορίνθῳ· Τρόφιμον δὲ ἀπέλιπον ἐν Μιλήτῳ ἀσθενοῦντα. B

Stude uenire ante hyemẽ. Salutat te Eubulus & Pudens & Linus & Claudia, & fratres omnes.

21 σπούδασον πρὸ χειμῶνος ἐλθεῖν. ἀσπάζεταί σε Εὔβουλος, καὶ Πούδης, καὶ Λῖνος, καὶ Κλαυδία, καὶ οἱ ἀδελφοὶ πάντες.

Dominus Iesus Christus *sit* cum spiritu tuo: gratia *eius sit* uobiscum. Amen.

22 ὁ κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς μετὰ τοῦ πνεύματός σου. ἡ χάρις μεθ' ὑμῶν. ἀμήν.

Scripta est Roma secunda ad Timotheum, qui primus Ephesi ordinatus fuit Episcopus, quũ Paulus iterum sisteretur Cæsari Neroni.

πρὸς Τιμόθεον δευτέρα, τῆς Ἐφεσίων ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, ὅτε ἐκ δευτέρου παῦλος τῷ Καίσαρι παρέστη Νέρωνι.

14 Multa mala mihi exhibuit πολλά μοι κακὰ ἐνεδείξατο. Heb. הראית עמך קשה id est, ostendisti populo tuo dura, Psal. 60. a. 5, pro, fecisti ut uideret & experiret dura. Non dissimili genere loquendi puto Latinos uti, quũ dicunt, Curam, molestiam, dolorem alicui exhibere. Vulgata, multa mala mihi ostendit. Erasmus, multis malis me affecit. Quòd autem attinet ad uerbum ἀποδώῃ, quod nonnulli per futurum exposuerunt, ne sit imprecatio, id uerò frustrà nonnullos torsit, ut alibi diximus: quum is manifesta suæ reprobationis signa edidisset. quanquam imitandum esset hoc exemplum non sine magna consideratione. Spectandum enim etiam est quis loquatur.

16 Omnes πάντες. Vbi tum Petrus, si Romæ erat?

17 Fieret fides præconii τὸ κήρυγμα πληροφορηθῇ. De uerbo πληροφορεῖν diximus suprà uers. 5. τὸ κήρυγμα, id est præconium, καὶ ἐξοχὴν uocat Euangelij prædicationem. Vulgata, prædicatio impleretur: non expressa Apostoli sententia. Erasmus, præconium expleretur: nihilo certè fœlicius, nisi quòd in annotationibus rectius explicat. Quod audirent καὶ ἀκούσωσι. Ad uerbum, & audirent, sub. illud. quòd dicendi genus alibi exposuimus. Leonis λέοντος. Sic Neronem uocat, formula dicendi multis locis apud Dauidem præsertim usitata.

18 In regnum suum εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ. Id est, ut regni sui participem faciat. Nam εἰς hoc in loco causam finalem quam uocant, declarat. Ab omni facto malo ἀπὸ παντὸς ἔργου πονηροῦ. Id est, purum me conseruabit nequid admittam Apostolo indignum. C

23 Qui primus, &c. πρῶτον, &c. Hoc membrum non extat in quibusdam uetustis codicibus, & sanè suppositum fuisse puto.

EPISTOLA PAVLI AD Titum.

Παύλου ἀποστόλου ἡ πρὸς Τίτον ἐπιστολή.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

ΠΑΥΛΟΣ δοῦλος θεοῦ, ἀπόστολος δὲ ἰησοῦ χριστοῦ κατὰ πίστιν ἐκλεκτῶν θεοῦ, καὶ ἐπίγνωσιν ἀληθείας τὴν κατ' εὐσέβειαν.

1 PAulus ſeruus Dei, Apoſtolus autem Ieſu Chriſti ſecundum fidem electorum Dei, & agnitionem ueritatis quæ pietatem reſpicit:

B ἐπ' ἐλπίδι ζωῆς αἰωνίου, ἣν ἐπηγγείλατο ὁ ἀψευδὴς θεὸς πρὸ χρόνων αἰωνίων,

2 Ad ſpem uitæ æternæ quã promiſit Deus ille mentiri neſcius, ante tempora ſecularia:

ἐφανέρωσε δὲ καιροῖς ἰδίοις τὸν λόγον αὐτοῦ, ἐν κηρύγματι ὃ ἐπιστεύθην ἐγὼ κατ' ἐπιταγὴν τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ,

3 Patefecit autem temporibus ſuis ſermonẽ illum ſuum per prædicationem quæ concredita eſt mihi ſecundum ordinationem ſeruatoris noſtri Dei:

Τίτῳ γνησίῳ τέκνῳ κατὰ κοινὴν πίστιν· χάρις, ἔλεος, εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν.

4 Tito germano filio in communi fide, gratia *ſit tibi*, miſericordia, & pax à Deo Patre, et domino Ieſu Chriſto, ſeruatore noſtro.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Seruus δοῦλος. Id eſt, miniſter. qua ratione etiam Chriſtus ipſe, quatenus fuit miniſter, & quidem Prophetarum caput, ſeruus dicitur, Eſaiæ 43.b.10, & alibi ſæpe: ut Chryſoſtomus hac appellatione Chriſto attributa minimè debuerit offendi. Secundum fidem κατὰ πίστιν. uel, ad fidem electorum Dei, ſcilicet prædicandam: ut κατὰ pro εἰς ponatur. Illam tamen ut ſimpliciorem præfero, quòd uideatur Paulus in eo uerſari ut oſtendat Apoſtolatus ſui cõſenſum cum Prophetarum & reliquorum Apoſtolorum doctrina, acſi illum diceret cum fide electorũ conſentire qui fuerunt à mundi origine. Electorum Dei ἐκλεκτῶν θεοῦ. i. eorum quos Deus elegit. quaſi electitios dicas.

Veritatis ἀληθείας. Explicat quid fidem uocarit, nimirum agnitionem ueræ religionis quæ alibi ſolet ἀλήθεια uocari κατ' ἐξοχήν, ut Iohan. 17.c.17. Gal. 3.a.1. Coloſſ. 1.a.5. & alibi ſæpe. hîc tamen explicatur, ut de qua ueritate agatur ambigi no poſsit, de ea ſcilicet quæ ad pietatẽ pertinet. Obſeruari aũt debet ꝓpria ſignificatio τῆς ἐπιγνώσεως, i. agnitionis. Neque enim cognitione duntaxat, ſed etiam agnitione ueritatis conſtat electorum fides. quanquam hoc diſcrimen non ſit perpetuum, quod interdum τὸ γνῶναι accipiatur αὐτὶ τῆ ἐπιγνῶναι, ut 1. Iohan. 2.a.3. & 4, & alibi
C aliquoties. 2 Ad ſpem ἐπ' ἐλπίδι. Id eſt ἐις ἐλπίδα, ut (meo quidem iudicio) rectè coniecit Vetus interpres. Finis enim hic eſt Apoſtolici muneris. ipſius denique fidei, nos adducere ad uitæ æternæ ſpem: quæ fallere nos non poſſit, quum nitatur promiſsione Dei qui eſt ipſa ueritas. Ideo tradit Apoſtolus 1. Corinth. 13, fore ut prophetia & inſtructio aboleatur, quum ſcilicet nullus iam fidei aut ſpei locus erit, nobis reipſa fruentibus Dei conſpectu. Eraſmus, in ſpe, quidam, cum ſpe: quod mihi non placet.

Quam promiſit ἣν ἐπηγγείλατο, id eſt, quam ultrò & gratuita liberalitate ꝓmiſit. Hæc enim uis eſt uerbi ἐπαγγέλλεσθαι, ut alibi diximus: ne quis præuiſam fidem uel merita, faciat promiſsionis cauſam, cũ Pelagianis aut alijs ſophiſtis. Ante tempora ſecularia πρὸ χρόνων αἰωνίων. Eraſm. ante tempora æterna, quam interpretationem cur reiiciam. diximus 2. Tim. 1.c.9. Omnino enim coactum eſt æterna interpretari, non quæ initium non habuerint, ſed ante quæ nulla fuerint. Deinde non dicit Apoſtolus, à temporibus æternis, ſi ita libeat interpretari: ſed ante tempora æterna: ut mihi quidem uideatur referri non poſſe uerbum ἐπαγγέλλεσθαι ne ad primam quidem illam & antiquiſsimam promiſsionem quæ Adamo facta eſt Geneſ. 3.c.15. nedum ad promiſsionem eandem Abrahamo renouatã. Quid igitur? nempe ante tempora ſecularia, idem declarat atque ante omnem ſeculorum ſeriem, ſiue, priuſquam hic mundus eſſet, ut Iohan. 17.a.5.i. ab æterno. Nam quia Deo ſunt omnia præſentia, & certò omnino futurum eſt quod Deus futurum decreuit: ideo dicitur Deus ab æterno feciſſe quod ſuo demum tempore nobis patefit. Sic dicitur Deus nos elegiſſe ante facta mundi fundamenta, Epheſ. 1.a.4, id eſt eligere propoſuiſſe. Sic dicitur nobis ante tempora ſecularia uitam æternam dediſſe in Chriſto, id eſt dare propoſuiſſe, 2. Tim. 1.c.9. Hoc modo plures ſimiles locos putarim explicandos. 3 Sermonem illum ſuum τὸν λόγον αὐτοῦ. Id eſt promiſsionem illam ſuam. Nam articulus uim habet ἀναφορικὴν. & λόγος idipſum declarat quod Deus loquutus erat, id eſt quod promiſerat, ut explicatur Luc 1.e.55. Sic enim accipitur apud Hebræos nomen דברת pro ſponſione. & hac etiam ratione uideri poſsit probabile Filiũ Dei à Iohanne uocari τὸν λόγον μετωνυμικῶς, ut diximus Iohan. 1.a.1. Neque uerò uideo cur iſta uel per epanalepſin explicare, uel quicquam ſupplere cogamur. Nam ſi ἐφανέρωσε cum præcedente ueriſculo cohæreret, ſcripſiſſet procul dubio Apoſtolus ἐπηγγείλατο μὲν, promiſit quidem: & poſt ἰδίοις adſcripta eſſet diſtinctio.

Seruatoris σωτῆρος. id eſt, qui nobis uitam dedit, non autem duntaxat conſeruauit, aut periclitãtem liberauit. iam enim eramus in morte. & uocabulum σωτῆρος ita expoſuit Cicero ipſe lib. 4. in Verrem, faſſus ita magnũ eſſe hoc nomen ut Latino uno uerbo exprimi non poſsit. Vide 1. Tim. 1.a.1.

4 In communi fide, κατὰ κοινὴν πίστιν. Id eſt fidei reſpectu, quæquidem & Patri & Filio cõmunis eſt, ut hac ratione ſint fratres: ſicut miniſterij reſpectu ille genuit, hic genitus eſt in fide.

Gratia *ſit tibi* χάρις. Cur iſta adiecerim, expoſuimus Rom. 1.a.7.

Miſericordia ἔλεος. Vide 1. Timot. 1.a.1. Origenes hoc non legit hoc in loco.

Huius rei gratia reliqui te in Creta, ut quæ reliqua sunt corrigas, & constituas oppidatim Presbyteros, sicut ego tibi iniunxi:

5 Τούτου χάριν κατέλιπόν σε ἐν Κρήτῃ, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃ, καὶ καταστήσῃς κατὰ πόλιν πρεσβυτέρους, ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην· A

Si quis est inculpatus, unius uxoris uir, liberos habens fideles, non obnoxios crimini luxus, ut qui non sint contumaces.

6 εἴ τις ἔστιν ἀνέγκλητος, μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ, τέκνα ἔχων πιστά, μὴ ἐν κατηγορίᾳ ἀσωτίας, ἢ ἀνυπότακτα.

Oportet enim Episcopum inculpatum esse, tanquam Dei dispensatorem: nō sibi pertinaciter placentem, non iracundum, non uinosum, non percussorem, non turpiter lucri cupidum:

7 δεῖ γὰρ τὸν ἐπίσκοπον ἀνέγκλητον εἶναι, ὡς θεοῦ οἰκονόμον, μὴ αὐθάδη, μὴ ὀργίλον, μὴ πάροινον, μὴ πλήκτην, μὴ αἰσχροκερδῆ·

Sed hospitalem, bonorum amantem, consultum, iustum, pium, temperantem:

8 ἀλλὰ φιλόξενον, φιλάγαθον, σώφρονα, δίκαιον, ὅσιον, ἐγκρατῆ,

Tenacem fidelis illius sermonis qui ad doctrinā facit, ut possit etiam exhortari per doctrinam sanam, & cōtradicentes cōuincere.

9 ἀντεχόμενον τοῦ κατὰ τὴν διδαχὴν πιστοῦ λόγου, ἵνα δυνατὸς ᾖ καὶ παρακαλεῖν ἐν τῇ διδασκαλίᾳ τῇ ὑγιαινούσῃ, καὶ τοὺς ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν.

Sunt enim multi contumaces, & uaniloqui, & mentiū seductores, maximè ij qui sunt ex Circuncisione:

10 εἰσὶ γὰρ πολλοὶ καὶ ἀνυπότακτοι, ματαιολόγοι καὶ φρεναπάται, μάλιστα οἱ ἐκ περιτομῆς. B

Quibus oportet os obturare: qui totas domos subuertunt, docentes quæ non oportet, turpis lucri gratia.

11 οὓς δεῖ ἐπιστομίζειν, οἵτινες ὅλους οἴκους ἀνατρέπουσι, διδάσκοντες ἃ μὴ δεῖ, αἰσχροῦ κέρδους χάριν.

Dixit quidam ex ipsis, proprius ipsorum propheta, Cretenses semper mendaces, malæ feræ, uentres pigri.

12 εἶπέ τις ἐξ αὐτῶν ἴδιος αὐτῶν προφήτης, Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί.

Testimonium hoc est uerum, quā ob cau

13 ἡ μαρτυρία αὕτη ἐστὶν ἀληθής. δι' ἣν αἰτίαν

5 Corrigas *ἐπιδιορθώσῃ*. Pergas corrigere. Ita conuertit ex Chrysostomo Erasmus, propter additam præpositionem *ἐπὶ*, quæ scilicet indicat Titum in eo opere Paulo successisse. Constituas *καταστήσῃς*. Vide Act. 14. d. 23. ex quo etiam loco intelliges cur addiderit Paulus *ὡς ἐγώ σοι διεταξάμην*, ut ego tibi iniunxi. Vide etiā 1. Tim. 5. d. 22.

6 Vnius uxoris, uir, *μιᾶς γυναικὸς ἀνήρ*. Vide 1. Tim. 3. a. 1, & 5. b. 9.

7 Dispensatorem Dei: *θεοῦ οἰκόνομον*. Id est, quem Dominus donorum suorum dispensatorem constituit.

Non sibi pertinaciter placentem *μὴ αὐθάδη*. Vel, nō asperis moribus, & difficili quadam natura, qualis fuit Cęcilius ille Pomponij Attici auunculus. Oritur autem hoc uitium ex eo quòd cuipiam cæteri præ seipso displiceant. ut hoc uitium meritò sit à Græcis *αὐθάδεια* uocatum, quam meritò dixit Plato *τῆς ἐρημίας ξυνοικον*, ut annotauit doctissimus interpres. Ab eo autem uitio alienissimos esse oportet Christi ministros, quibus contra nihil esse debet *πρόσωπον πρότερον*. Vulgata, superbum. Erasmus, præfractum.

Non uinolum, *μὴ πάροινον*.. Vulg. uinolentum. quod meritò mutauit Erasmus. Vide 1. Tim. 3. a. 3. C

8 Bonorum amantem, *φιλάγαθον*. Vulg. benignum; impropriè, Erasm. bonarum rerum studiosum. Ego malo ad personas quàm ad res referre. Dixisset enim potius *φιλόπαλον*. quanquam illud ex hoc consequitur.

Consultum *σώφρονα*. id est circunspectum & sani iudicij, & singulare moderationis exemplar. Id enim significari nomine *σωφροσύνης* sæpe iam diximus, quanuis interdum minus latè pateat. Vulg. & Eras. sobrium, ambigue: nec satis expresse hoc in loco. Hieronym. castum, uel pudicum: eo nomine etiam ueterem interpretē reprehēdens quòd pro pudico prudentem uerterit, ineptè profectò, ut rectè annotauit Erasmus. Nam, inquit Erasmus) tuendæ uirginitatis studio, quicquid potest ad suas pertrahit copias. Quasi uerò *σωφρονεῖν* ab uxoribus non requisierit Apostolus, 1. Tim. 2. d. 15. quasi denique uerbum Dei prudentem ac scientem torquere, non arguat hominis profani ingenium.

Iustum, pium, *δίκαιον. ὅσιον*. Ista non sunt synonyma, sed illud quidem ad posteriorem tabulam Legis, hoc uerò ad priorem spectat: quod non uidit Hieronymus.

9 Fidelis illius sermonis *τοῦ πιστοῦ λόγου*. Fidelem seu fidum sermonem uocat suo more, cui meritò credi possit, siue qui nunquam fallat. quamobrem etiam ueritatis nomine significatur, Iohan. 17. c. 17, & alibi sæpe. Vetus interpres & Erasmus articulum omiserunt, qui tamen sua emphasi non caret. Qui ad doctrinam facit *κατὰ τὴν διδαχὴν*: id est, qui uere sit accommodatus ad erudiendos, siue (ut loqui solet Paulus) ædificandos auditores. nam id demum meretur doctrinæ nomen. Vulg. & Erasm. qui secundum doctrinam est: admodum obscurè.

10 Ex circuncisione *ἐκ περιτομῆς*. Id est ex Iudæis, *μετωνυμικῶς*. quanquā non simpliciter puto Iudæos hoc nomine significari, sed eos qui cum Christo Legem coniungebant, quales fuerunt Hebionitæ & Cerinthiani.

21 Ex ipsis *ἐξ αὐτῶν*. Ex ipsis, inquit, Cretenses alloquens uel Iudæos, uel certè Iudæorum placitis addictos.

Propheta *προφήτης*. Cur Epimenidem uocet non philosophum sed Prophetam Cretensiū, liquere potest ex istis quæ de eo scribit Laertius, *λέγουσι δέ τινες ὅτι Κρῆτες αὐτῷ θύουσιν ὡς θεῷ, φασὶ γὰρ καὶ γνωσιλεώτατον γεγονέναι*, Ferunt, inquit, Cretenses ipsi tanquam Deo sacrificare, ut qui affirment eum singulari quadam ui res futuras intelligē di præditum fuisse. Subijcit deinde aliquot ipsius oracula idem Laertius. & ab Athenienſibus etiam perhonorificè ac cersitum dicit, lustrandæ urbis causa: unde prodierunt aræ illæ Dei ignoti, quarum unius fit mentio Act. 17. e. 23. Et Cicero quoque libro de Diuinatione primo, Cretensem Epimenidem numerat inter eos qui per furorem sunt uaticinati.. Alioquin etiam communi nomine notum est poetas dici Vates. Cretenses, &c. *Κρῆτες*, &c. Hoc potius ad Epimenidem Cretensem quàm ad Callimachū esse referēdum apparet ex ijs quæ diximus. Non dissimilis prorsus uersicu lus legitur apud Hesiodum in Theogonia, translata scilicet ad pastores sententia, qui iampridem & ipsi propter otium malè audiunt, *ποιμένες ἄγραυλοι, κάκ' ἐλέγχεα, γαστέρες οἶον*, ut potuerit Callimachus quoque ad uersiculum Epimenidis alludere in simili argumento. Illud autem *κακὰ θηρία* omnino interpretari licet in uernaculo nostro sermone ad uerbum *mauuaises bestes*.

13 Precisè

A ἐλεγχε αὐτὸς ἀποτόμως, ἵνα ὑγιαίνωσιν ἐν τῇ πίστει,

μὴ προσέχοντες Ἰουδαϊκοῖς μύθοις, καὶ ἐντολαῖς ἀνθρώπων ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν.

πάντα μὲν καθαρὰ τοῖς καθαροῖς, τοῖς δὲ μεμιασμένοις καὶ ἀπίστοις οὐδὲν καθαρόν, ἀλλὰ μεμίανται αὐτῶν καὶ ὁ νοῦς καὶ ἡ συνείδησις.

Θεὸν ὁμολογοῦσιν εἰδέναι, τοῖς δὲ ἔργοις ἀρνοῦνται, βδελυκτοὶ ὄντες καὶ ἀπειθεῖς, καὶ πρὸς πᾶν ἔργον ἀγαθὸν ἀδόκιμοι.

ΚΕΦΑΛ. Β.

Σὺ δὲ λάλει ἃ πρέπει τῇ ὑγιαινούσῃ διδασκαλίᾳ.

πρεσβύτας νηφαλίους εἶν, σεμνούς, σώφρονας, ὑγιαίνοντας τῇ πίστει, τῇ ἀγάπῃ, τῇ ὑπομονῇ.

πρεσβύτιδας ὡσαύτως ἐν καταστήματι ἱεροπρεπεῖς, μὴ διαβόλους, μὴ οἴνῳ πολλῷ δεδουλωμένας, καλοδιδασκάλους,

B ἵνα σωφρονίζωσι τὰς νέας, φιλάνδρους εἶν, φιλοτέκνους,

σώφρονας, ἁγνάς, οἰκουρούς, ἀγαθάς, ὑποτασσομένας τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα μὴ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ βλασφημῆται.

τοὺς νεωτέρους ὡσαύτως παρακάλει σωφρονεῖν,

περὶ πάντα σεαυτὸν παρεχόμενος τύπον καλῶν ἔργων, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, ἀφθαρσίαν,

λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, ἵνα ὁ ἐξ ἐναντίας ἐντραπῇ, μηδὲν ἔχων περὶ ἡμῶν λέγειν φαῦλον.

δούλους ἰδίοις δεσπόταις ὑποτάσσεσθαι, ἐν πᾶσιν εὐαρέστους εἶν, μὴ ἀντιλέγοντας,

μὴ νοσφιζομένους, ἀλλὰ πίστιν πᾶσαν ἐνδεικνυμένους ἀγαθήν, ἵνα τὴν διδασκαλίαν τὸν σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ κοσμῶσιν ἐν πᾶσιν.

sam redarguito præcise ut sani sint in fide,

Non attendendo Iudaicis fabulis, & mãdatis hominum auersantium ueritatem. 2. Tim. 1. a. 4

Omnia quidem pura puris: sed & pollutis & infidelibus nihil *est* purum, sed polluta est eorum & mens & conscientia. Rom. 14 d. 20

Deum profitentur se scire: sed factis negant: quum sit abominandi, & immorigeri, & ad omne opus bonum reprobi.

CAP. II.

AT tu loquere quæ decent sanam doctrinam.

Vt senes sobrij sint, graues, consulti, sani fide, charitate, tolerantia. *Senes.*

Anus itidẽ, ut in statu qui sanctimoniam deceat, non calumniatrices, non uino multo seruientes, quæ honesta doceant, *Anus.*

Vt possint instruere adolescentulas ut maritos suos diligant, ut liberos ament,

Vt honestæ sint, puræ, domi manentes, bonæ, subiectæ suis uiris: ne sermo Dei blasphemetur. Ephes. 5. e 23.

Adolescentes itidem adhortare ut sint moderati:

Per omnia temetipsum præbens exemplar bonorum operum, in doctrina integritatem, grauitatem,

Sermonem sanum, qui damnari non possit: ut qui se ex aduerso opponit, erubescat, nihil habens quod de uobis dicat mali.

Seruos *hortare* ut suis dominis subijciãt se, *ut* in omnibus sint *eis* accepti, non responsatores: *Serui.*

Nihil interuertẽtes, sed omnem bonam fidem ostẽdentes: ut doctrinam seruatoris nostri Dei ornent in omnibus.

Præcise ἀποτόμως. Id est durè ac sine ullis ambagibus. Itaque Vetus interpres rectè conuertit durè: & Erasmus seueriter, sed expressa dunta xat sententia, non autem ipso uocabulo. Vt sani sint ἵνα ὑγιαίνωσιν. ὑγιὲς, id est sanum, Græcis dicitur quicquid meritò probandum est, & quale esse debet, id est integrum & sine uitio.

15 Mens & conscientia νοῦς καὶ συνείδησις. Mentis nomine declarat intelligentiam θεωρητικὴν, in qua collocatur σωτήριος, eam scilicet quæ propositiones suppeditat. συνείδησις uerò, id est conscientia, collocatur in intelligentia πρακτικῇ, & assumptiones promit. Quòd si utraque illa facultas est deprauata, quæ tandem erit conclusio τῆς κρίσεως:

16 Reprobi. ἀδόκιμοι. Vide 1. Cor. 9. d. 27.

IN CAPVT II.

5 Domi manentes οἰκουρούς. Id est, quæ huc & illuc non oberrent. quod reprehendit 1. Tim. 5. b. 13. Huc pertinet quod de Phidia memoratur, ipsum scilicet Eliensibus Venerem fecisse quæ testudinem pedibus calcaret, symbolum scilicet οἰκουρίας & silentij. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, domus curam habentes: quanuis hoc ex illo consequatur. Erasmus, domus custodes.

Grauitatem σεμνότητα, Grauitatem inquit, non quæ homines arceat à ministri aditu, sed quæ ad omnem reuerentiam honestam coponat adeuntes. Quod autem in ueteribus Græcis codicibus additur ἀφθαρσίαν, mihi uidetur redundare, & ex margine irrepsisse, quum illic esset annoratum, pro ἀδιαφθορίαν.

9 Vt in omnibus σὲν πᾶσι. Hoc nonnulli ad prius membrum, nonnulli ad posterius referunt. Ego ad posterius malo. Sed utrouis modo hæc distinguas, particulam uniuersalem ita nos oportet circunscribere, ut ea semper excipiantur quæ sine Dei offensione præstari à seruis non possint.

Sint *eis* accepti εὐαρέστους εἶναι id est, ita se gerant ut dominis placeant illorum obsequia, Vulg. placentes. Eras. illis placeant, sententia rectè expressa. Hieronymus autem εὐαρέστους interpretatur eos qui sibi non displiceant, & suam fortunam, qualiscunque est, boni consulant. quam interpretationem Erasmus meritò coactam ac uiolentam indicauit Ambrosius legit ἀρίστους optimos, sed corruptè.

10 Nihil interuertentes. Μὴ νοσφιζομένους, Vulg. Non fraudantes. Eras. Non suffurantes. Vide. Act. 5. a. 2. Fidem

Christus redemptor noster secundum promissiones uenit. 1.Cor.1.a.1. coloss.1.c.22.

Illuxit enim gratia illa Dei salutifera om- 11
nibus hominibus,

Erudiēs nos,ut abnegata impietate & mū 12
danis cupiditatib. moderatè & iustè & piè
uiuamus in præsenti seculo:

Expectantes beatam illam spem & illu- 13
strem illum aduentum gloriæ magni illius
Dei ac seruatoris nostri,*nempe* Iesu Christi,

Qui dedit semetipsum ꝓ nobis, ut redime 14
ret nosab oī iniqtate,& purificaret sibiipsi po
pulū peculiarē, studiosum bonorū operū.

Hæc loquere & exhortare, & argue cum
omni imperio. nemo te despiciat. 15

ἐπιφανη γὰρ ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σωτήρι-
ος πᾶσιν ἀνθρώποις,

παιδεύουσα ἡμᾶς, ἵνα ἀρνησάμενοι τὴν ἀσε-
βειαν καὶ τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας, σωφρόνως
καὶ δικαίως καὶ εὐσεβῶς ζήσωμεν ἐν τῷ νῦν αἰῶ
νι προσδεχόμενοι τὴν μακαρίαν ἐλπίδα, (νι,
καὶ ἐπιφανείαν τῆς δόξης τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σω
τῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ,

ὃς ἔδωκεν ἑαυτὸν ὑπὲρ ἡμῶν, ἵνα λυτρώ
σηται ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀνομίας, καὶ καθαρίσῃ
ἑαυτῷ λαὸν περιούσιον, ζηλωτὴν καλῶν ἔργων.

ταῦτα λάλει, καὶ παρακάλει, καὶ ἔλεγχε μετὰ
πάσης ἐπιταγῆς. μηδείς σε περιφρονείτω.

CAP. III.

Rom.13.a.1

SVggere ipsis ut Principatibus ac Potesta 1
tibus subiecti sint,ut obtemperēt, ut ad
omne opus bonum sunt parati:

ΚΕΦΑΛ. γ.

Ὑπομίμνησκε αὐτοὺς ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις
ὑποτάσσεσθαι, πειθαρχεῖν, πρὸς πᾶν ἔρ-
γον ἀγαθὸν ἑτοίμους εἶναι,

πίστιν. Fides hoc in loco pro fidelitate ponitur. Itaq; Fidem omnem ostendere significat fideliter & absque ulla fraude res dñi sui tractare. 12 Mūdanas cupiditates τὰς κοσμικὰς ἐπιθυμίας. i. cupiditates oēs carnis, ut alibi loquit, quæq; ad præsentis uitæ ac mūdi istius rōes referuntur. 13 Et illustrē illū aduentū καὶ ἐπιφάνειαν. Sic placuit cō B
uertere nomē ἐπιφανείας, quod usurpauit Paulus de industria, ut eius posterioris aduētus iubar illud maxime illustre oculis nostris repræsētaret. Dicunt enim ἐπιφαίνεσθαι, quæ repētè cōspecta oculos omniū in se couertūt: qcūsplē dore quodā emicēt. Vetus igit interpres hoc nō expressit quū passim couerteret aduētū, i. παρουσίαν, quē quū alijs aliquot locis sequutus sit Eras. mirari posset quispiā cur hoc in loco maluerit (absurdè profectò) interpretari illustrationē, quū præsertim quæ sit uis τῆς ἐπιφανείας optimè in suis annotationib. exposuerit. Sed hoc quid rei sit, mox dicā. Gloriæ magni illius Dei ac seruatoris nostri, *nempe* Iesu Christi, τῆ μεγάλη θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χρι-
στοῦ. Nobis quidē nō desunt plurima apertissima Deitatis Christi (sic enim loqui nos cogunt impuri & ingrati homines qui ex Deo Christo, Diuinū hominē faciūt) testimonia. sed quæcūque se nobis offerūt eiusmodi, ut sine manifesta calumnia nō possint aliò torqueri, cur, obsecro, nō utriſq; manib. imò manib ac pedibus, imò uiui ac mortui totis uirib. nō potius retineamus, quam uel tantillū hæreticis cōcedamus? Itaque Erasmū sanè nolim in eo imitari, quòd nobilissimos quosuis locos ad eā rē pertinentes, nō modò nobis sciēs ac prudēs sinat è manibus elabi. sed ēt totis uirib. extorquere conet. Neque uerò reformido nequis æquus iudex ullū hic in me candorē requirat, quasi cū mortuis uelim luctari. Dico quod res ē, nec dissimulari debet in quoquā, quod ipsum nostræ religionis caput petit. Iure aūt an iniuria hoc dicā, iudicēt qui ea legerint quæ in superiorib. epistolis passim in hoc argumēto sunt à me adu ersus illius opinionē explicata. illis uerò hæc ēt adiūgere licebit. Nō affero eorū interpretū & Græcorū & Latinorū authoritatē qui summo cōseusu hūc locū aduersus Arianos, tāquā apertissimū citarūt: (quib. ipse unicū Ambrosiū opponit, cuius tamē cōmentarijs multa passim adulterina & barbara infarta esse cū alibi conquerat, hic sanè manifestē ex stilo ipso ita esse factū apparet) sed ueritatē ipsam affero. Primū s. nomē ἐπιφανείας nusquā tribui in Nouo testamēto nisi Filio, imò ne παρουσίας quidē. Deinde, postulare Græci sermonis constructionē, ut ad unū idemque subiectum. i. ad unum Iesum Christum, referatur utrunque prædicatū. Quod igitur ad prius attinet, uideamus quō Eras. respōdeat. Non hic, inquit, simpliciter nominatur aduentus Patris, sed aduentus gloriæ, quā interim expectamus in humilitate cōstituti. Tūc apparebit maiestas nostra, quū aperietur gloria magni Dei Patris & seruatoris nostri Iesu. Quæso uero lector, attentius mecū hāc rationem expende. Quia adiungitur nomē glorię, idcirco ἐπιφάνεια nō significabit quod reliquis omnibus locis, i. splendentē illā & coruscā Domini apparitionē, sed φωτισμὸν, i. illustrationē? idque nō Dei ipsius respectu, cuius gloriæ in sese nihil detrahi nec accedere pōt. sed nostri habita rōe, qui s. tū illustrabimur, quū gloria illa Dei aperietur: ut quodammodo ēt tum in nobis Dei gloria illustretur. Imo uero quis tam est cæcus & hebes ut ista non uideat manifestē esse detorta? quis inquā nō uidet ἐπιφανείας significationem ex aliis locis potius petendam? quis ista non intelligit cohærere, & augustam aduentus Dei maiestatem his titulis declarari, qui non ad nos sed ad Deum ipsum referantur? Et tamen hæc causa fuit cur ἐπιφάνειαν hoc loco conuerterit illustrationem: sententia Apostoli minimè certè expressa. Quod autem ad alterum attinet, quum scriptum sit ἐπιφάνεια τῆς μεγάλης θεοῦ καὶ σωτῆρος ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, nō aūt τῆς μεγάλης θεοῦ καὶ τοῦ σωτῆρος, dico nō magis ꝓbabiliter ista posse ad duas distinctas personas referri, quam illam locutionem, ὁ θεὸς καὶ πατὴρ ἰησοῦ χριστοῦ. Nam id certè postulat Græci sermonis usus, quum unus tantùm sit articulus, duobus istis nempe θεοῦ καὶ σωτῆρος θεὸς, καὶ πατὴρ communis: quum præsertim, ut antè dixi, nunquam ἐπιφάνεια aut παρουσία nisi uni Filio tribuatur. Itaque sic concludo Christum Iesum hic aperte Magnum Deum dici, qui & beata illa ipes nostra metonymicè uocatur. Illi igitur ut uerè magno & æterno Deo sit gloria & laus omnisin secula seculorū. 14 Peculiarem περιούσιον Heb. סְגֻלָּה quasi charissimas & pretiosissimas opes, quas uulgo dicimus *le cabinet*. περιουσίαν enim uocat Græci qđ quū superfit, recondit. ut Geta ille Terentianus peculiū suū definit, qđ unciatim uix de demenso suo suū defraudās geniū cōparsit miser. Eiusmodi uerò facultates maximè omniū ꝓprias nobis putamus, & charissimas: adeo ut uix extremis necessitatib. quicquā ex illis desumat. Gallicè possis uocare *l' espargne*. Hoc aūt uocabulū finxerūt Græci interpretes, ut ēt ἐπιούσιον. de quo diximus Mat. 6. b. 11. qđ postea usurpare nō dubitarūt disertissimi ēt theologi, ut Chrys. Nazianz. 15 Imperio ἐπιταγῆς. i. cū authoritate summa, tāquā Dei legatus s. neq; suo sed illiꝰ noīe agēs omnia. Itaq; adiecit: Nemo te despiciet: quib. uerbis grex potius uidet à Paulo quàm pastor ipse officii admoneri. Eras. cū omni præcipiēdi studio: nō expressa Pauli sententia. Despiciat περιφρονείτω. Hoc Græcū uerbum Latino illi ꝓrsus respondet. itaq; τὸ περιφρονεῖν nihil aliud hic declarat q̄ τὸ καταφρονεῖν. quo mō Græcus scholiastes rectè exposuit. neque in hoc uerbo dūtaxat, sed & in alijs περὶ ita accipitur. ut in περινοστέω, περιελαύνω, & alijs aliquot. Interdū tamē τὸ περιφρονεῖν significat circūspicere, & in aliquo cōtēplādo occupatū esse: ut in illo Aristoph. uersiculo ex Nebulis, Ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, Id est ꝓ aerē gradior, & circunspicio solē, siue, in cōtēplando sole occupor. At Hieron. hunc eundē Aristoph. locū citās, lōgè aliter explicat, nēpe, Scādo per aerē, & pluris me noui esse q̄ solē. At ista certè Hyeronymi nō sunt. nā etsi illic pro despicere accipias τὸ περιφρονεῖν, tamē despicere nō aliud declarabit quàm ex superioreloco aspicere. quā hæc quoque declaratio ualde est uiolenta. IN CAPVT IIII.

5 Operib. iustis ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ. Ad uerbum, ex operibus quæ (fiunt) in iustitia, i. iustè, ex Hebræorū

A μηδ λοιδόρους βλασφημεῖν, ἀμάχους εἶναι, ἐπιεικεῖς, πᾶσαν ἐνδεικνυμένους πραότητα πρὸς πάντας ἀνθρώπους.

Ἦμεν γάρ ποτε καὶ ἡμεῖς ἀνόητοι, ἀπειθεῖς, πλανώμενοι, δουλεύοντες ἐπιθυμίαις καὶ ἡδοναῖς ποικίλαις, ἐν κακίᾳ καὶ φθόνῳ διάγοντες, στυγητοί, μισοῦντες ἀλλήλους.

ὅτε δὲ ἡ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία ἐπεφάνη τοῦ σωτῆρος ἡμῶν θεοῦ,

οὐκ ἐξ ἔργων τῶν ἐν δικαιοσύνῃ ὧν ἐποιήσαμεν ἡμεῖς, ἀλλὰ κατὰ τὸν αὐτοῦ ἔλεον ἔσωσεν ἡμᾶς, διὰ λουτροῦ παλιγγενεσίας καὶ ἀνακαινώσεως πνεύματος ἁγίου,

οὗ ἐξέχεεν ἐφ' ἡμᾶς πλουσίως, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν,

ἵνα δικαιωθέντες τῇ ἐκείνου χάριτι, κληρονόμοι γενώμεθα κατ' ἐλπίδα ζωῆς αἰωνίου.

πιστὸς ὁ λόγος. καὶ περὶ τούτων βούλομαί σε διαβεβαιοῦσθαι, ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι οἱ πεπιστευκότες τῷ θεῷ. ταῦτά ἐστι τὰ καλὰ καὶ ὠφέλιμα τοῖς ἀνθρώποις.

μωρὰς δὲ ζητήσεις καὶ γενεαλογίας καὶ ἔριδας καὶ μάχας νομικὰς περιΐστασο. εἰσὶ γὰρ ἀνωφελεῖς καὶ μάταιοι.

αἱρετικὸν ἄνθρωπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νουθεσίαν παραιτοῦ,

εἰδὼς ὅτι ἐξέστραπται ὁ τοιοῦτος, καὶ ἁμαρτάνει ὢν αὐτοκατάκριτος.

ὅταν πέμψω Ἀρτεμᾶν πρός σε, ἢ Τυχικόν, σπούδασον ἐλθεῖν πρός με εἰς Νικόπολιν. ἐκεῖ γὰρ κέκρικα παραχειμάσαι.

Ζηνᾶν τὸν νομικὸν καὶ Ἀπολλὼ σπουδαίως πρόπεμψον, ἵνα μηδὲν αὐτοῖς λείπῃ.

μανθανέτωσαν δὲ καὶ οἱ ἡμέτεροι καλῶν ἔργων προΐστασθαι εἰς τὰς ἀναγκαίας χρείας, ἵνα μὴ ὦσιν ἄκαρποι.

C ἀσπάζονταί σε οἱ μετ' ἐμοῦ πάντες. ἄσπασαι τοὺς φιλοῦντας ἡμᾶς ἐν πίστει. ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν. ἀμήν.

πρὸς Τίτον Κρητῶν ἐκκλησίας πρῶτον ἐπίσκοπον χειροτονηθέντα, ἐγράφη ἀπὸ Νικοπόλεως Μακεδονίας.

Ne de quoquam maledicant, ne sint pugnaces, sed moderati omnem exhibentes lenitatem erga omnes homines.

Nam eramus quondã & nos amentes, immorigeri, errantes, seruiẽtes cupiditatib. ac uoluptatibus uarijs, in malitia & inuidia degentes, odiosi, alij alios odio prosequentes. 1. Cor. 6. b. 11.

Peccatores saluati per misericordiã Dei, non ex operibus

Sed postquam bonitas & erga homines amor apparuit seruatoris nostri Dei:

Non ex operib. iustis quæ fecerimus nos, sed ex sua misericordia seruauit nos per lauacrum regenerationis & renouationem Spiritus sancti, 2. Tim. 1. c. 9

Quem effudit in nos copiose per Iesum Christum seruatorem nostrum:

Vt iustificati ipsius gratia, hæredes efficeremur secundum spem uitæ æternæ.

Fidus *est* hic sermo, & de his uolo te asseuerare, ut studeant bona opera tueri qui crediderunt Deo. hæc illa sunt quæ *sunt* honesta & utilia hominibus.

Stultas autem quæstiones & genealogias & cõtẽtiones ac pugnas legales cohibe: sunt enim inutiles & uanæ. 1. Tim. 1. b. 4 & 4. b. 7. a. tim. 2. d. 23.

Stultæ quæstiones.

Hæreticus.

Hæreticum hominem, post unam & alteram admonitionem reijce:

Sciens quòd euersus sit qui eiusmodi est, & peccet, utq; suopte iudicio sit cõdẽnatus.

Quum misero Arteman ad te aut Tychicum, studе uenire ad me Nicopolim: nam illic decreui hybernare.

Zenam legisperitum & Apollo sedulò deducito, ne quid illis desit.

Discant autem & nostri bona operatueri ad necessarios usus, ut non sint infrugiferi.

Salutant te qui mecum sunt omnes. Saluta eos qui diligunt nos in fide. Gratia *Dei sit* cum omnibus uobis. Amen.

Ad Titum, qui primus Cretensium Ecclesiæ ordinatus fuit episcopus, scripta ex Nicopoli Macedoniæ.

idiotismo quem sæpissimè iam annotauimus. Quòd aũt nõnulli de operibus Legis Mosis, id est cæremonijs dunta xat hoc accipiunt, copiosè refutauimus non uno loco. Certè non ualeret antithesis misericordiæ, nisi omnia opera semel excluderentur, uti fatebitur quisquis non erit nimium cõtẽtiosus. Sed hoc intelligitur, inquiunt, de operib. fidem præcedentibus. Ergò primum omnium excludantur opera præparatoria. Deinde explicetur quid sit seruare, an sit hoc nihil aliud sit quàm merendi facultatem tribuere. hoc uerò qui dicit, nonne aperte uerbum Dei detorquet? Per lauacrum διὰ λουτροῦ. Vel argumentatur à Baptismi sacramento, ut alibi solet, sicut exposuimus Gal. 3. d. 27. & Col. 2. b. 12. re ſ. cum signo cõiuncta: aut simpliciter de nostri per Spiritum sanctum cum Christo coniunctione & isti us effectis loquitur. Nam & alibi de hac eadem re loquens, aquam cum Spiritu coniungit, neque baptismi tamen meminit, sed Spiritum sanctum ab ipsius in nobis effectu, aquam uocat, nempe Iohan. 3. a. 1. sicut & alibi contrà comparatur igni, Matth. 3. c. 11. Et renouationem καὶ ἀνακαινώσεως. Vel, & renouationis. Sed illud malo, ut plenior sit epexegesis. Sic enim Spiritus sanctus explicabit lauacri nomen, renouatio uerò regenerationem declarabit. Spiritus sancti πνεύματος ἁγίου. Id est, quam præstat & efficit uis spiritus sancti. Quid sit aũt renasci & regenerari, alibi dictum est. 7 Vt iustificati, &c. ἵνα δικαιωθέντες. Iustificationis nomen large accipio, ita ut cõplectatur quicquid à Christo consequimur tum per imputationem, tum per Spiritus in nobis sanctificandis efficaciã, ut simus ἄρτιοι, i. perfecti & integri in eo. Sic quoque accipitur Iustificandi uerbum Rom. 8. f. 30. 8 Bona opera tueri καλῶν ἔργων προΐστασθαι. Id est bonis operibus sedulò uacare. Sic Latinè quoque dicitur aliquis officium ac munus suum tueri; pro quo uulgò dicimus, *maintenir, ou entretenir.* nec possum dubitare quin uera hæc sit huius loci explicatio. Vulg. bo

nis operibus præsint. quod non intelligo. nam si Bonis operibus accipiunt pro Per bona opera, dicendum erat καλοῖς ἔργοις. præesse uero bonis operibus, sicut dicitur aliquis præesse annonæ aut militiæ, sanè durum fuerit, ut mihi uidetur. Sin uero pro extollere accipias, uel anteponere, seu primas partes dare, scribendum erat καλὰ ἔργα.

9 Genealogias γενεαλογίας. Vide 1. Timoth. 1. a. 4. Cohibe περίϊστασο. Vide 2. Timoth. 2. c. 16.

10 Hæreticum αἱρετικὸν Vide Act. 5. c. 17. Reijce. παραιτοῦ. Non dicit, occide, inquiunt nonnulli: quasi uero hic præscribat officium magistratui. Noluit diuidere Christus hæreditatem: nullus sit igitur familiæ herciscūdæ iudex. Non condemnauit adulteram: ergo nulla de adulterijs quæstio habeatur. Denique non est ministrorum supplicio afficere fures, homicidas, blasphemos, cinædos, incestuosos, sed duntaxat nō respiscentes, ex legitimo Ecclesiæ iudicio, Satanæ tradere: an illi propterea impunè abibunt? Sed hoc age Bellio & Academicis liceat afferre. Causam enim suam agunt isti boni uiri. Quidam, cui dicitur hæreticus quicunque pertinax est, αἱρετικὸν pertinacem conuertit.

EPISTOLA PAVLI AD Philemonem.

Παῦλος ἀπόστολος ἢ πρὸς Φιλήμονα ἐπιστολὴ

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I. ΚΕΦΑΛ. α.

PAulus Vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater, Philemoni dilecto & collegæ nostro, 1

Et Apphiæ dilectæ, & Archippo commilitoni nostro, & quæ domi tuæ est, Ecclesiæ: 2

1. Thes. 2. a. 2 2. Thess. 1. a. 3 *Charitas Fides*

Gratia *sit* uobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 3

Gratias ago Deo meo, semper mentionē tui faciens in precibus meis, 4

Quum audiam tuam charitatem ac fidē quam habes erga Dominum Iesum & erga omnes Sanctos: 5

Vt communicatio fidei tuæ efficax fiat, ut agnoscatur quicquid boni est in uobis per Christum Iesum. 6

Gaudium enim habemus multum, & cōsolationem in dilectione tua, quòd uiscera sanctorum refocillata sunt per te, frater. 7

Quapropter quanuis multam in Christo libertatem imperandi habeam tibi id quod officij tui est: 8

Tamen propter charitatem potius precor, quum talis sim, nēpe Paulus senex, nunc autem etiam uinctus Iesu Christi. 9

Precor autem pro filio meo quem genui in uinculis meis, Onesimo: 10

Coloss. 4. b. 9 *Onesimus doctus à Paulo Christum.*

Quondam tibi inutili, nunc uerò tibi & mihi perutili. 11

Quem remisi: tu autem eū, id est uiscera mea, suscipe. 12

ΠΑΥΛΟΣ δέσμιος χριστοῦ ἰησοῦ, καὶ τιμόθεος ὁ ἀδελφὸς, φιλήμονι τῷ ἀγαπητῷ καὶ συνεργῷ ἡμῶν, B

καὶ ἀπφίᾳ τῇ ἀγαπητῇ καὶ ἀρχίππῳ τῷ συστρατιώτῃ ἡμῶν, καὶ τῇ κατ' οἶκόν σου ἐκκλησίᾳ.

χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ θεοῦ πατρὸς ἡμῶν, καὶ κυρίου ἰησοῦ χριστοῦ.

εὐχαριστῶ τῷ θεῷ μου, πάντοτε μνείαν σου ποιούμενος ἐπὶ τῶν προσευχῶν μου,

ἀκούων σου τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν πίστιν ἣν ἔχεις πρὸς τὸν κύριον ἰησοῦν καὶ εἰς πάντας τοὺς ἁγίους.

ὅπως ἡ κοινωνία τῆς πίστεώς σου ἐνεργὴς γένηται ἐν ἐπιγνώσει παντὸς ἀγαθοῦ τοῦ ἐν ὑμῖν εἰς χριστὸν ἰησοῦν.

χάριν γὰρ ἔσχομεν πολλὴν καὶ παράκλησιν ἐπὶ τῇ ἀγάπῃ σου, ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων ἀναπέπαυται διὰ σοῦ, ἀδελφέ.

διὸ πολλὴν ἐν χριστῷ παρρησίαν ἔχων ἐπιτάσσειν σοι τὸ ἀνῆκον, C

διὰ τὴν ἀγάπην μᾶλλον παρακαλῶ, τοιοῦτος ὢν ὡς παῦλος πρεσβύτης, νυνὶ δὲ καὶ δέσμιος ἰησοῦ χριστοῦ.

παρακαλῶ σε περὶ τοῦ ἐμοῦ τέκνου, οὗ ἐγέννησα ἐν τοῖς δεσμοῖς μου, ὀνήσιμον,

τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοί τε καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον,

ὃν ἀνέπεμψα. σὺ δὲ αὐτόν, (τοῦτ' ἔστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα,) προσλαβοῦ,

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

6 Vt communicatio, &c. Ὅπως ἡ κοινωνία, &c. Hoc cohæret cum uersiculo quarto. Communicationem autem fidei uocat officia benignitatis in sanctos, promanantia ex fide efficaci. Vt agnoscatur, &c. ἐν ἐπιγνώσει. Id est εἰς ἐπίγνωσιν, ad agnitionem. Sensus est, ut hac ratione omnes experiantur quàm diuites sitis in Christo, nempe fide, charitate & omni beneficentia. Nam uirtus Spiritus habitantis in nobis hac ratione se prodit.

7 Gaudium χάριν. id est χαράν, quo modo etiam Græci interpretes explicant, non tantum hoc in loco, sed etiam 2. Cor. 1. c. 15. Quod uiscera sanctorum ὅτι τὰ σπλάγχνα τῶν ἁγίων. Id est, quod ita officiose & promptè refocillaris sanctos, ut incredibili quadam uoluptate sint intus perfusi. Nam uiscerum nomine simul & intimas necessitates & consolationem ad ipsa usque animi penetralia descendentē declarat, quasi cor ipsum sit refectum ac recreatū.

9 Precor παρακαλῶ. opponitur ἀγάπῃ τῇ παῤῥησίᾳ, id est blandus quidam amor, liberæ authoritati, & τὸ παρακαλεῖν τῷ ἐπιτάττειν. id est imperare & precari. 12 Id est uiscera mea τουτέστι τὰ ἐμὰ σπλάγχνα. Id est, ut filium meum,

A ὃν ἐγὼ ἐβουλόμην πρὸς ἐμαυτὸν κατέχειν, 13 ἵνα ὑπὲρ σοῦ μοι διακονῇ ἐν τοῖς δεσμοῖς τοῦ εὐαγγελίου.

χωρὶς δὲ τῆς σῆς γνώμης οὐδὲν ἠθέλησα ποιῆ- 14 σαι, ἵνα μὴ ὡς κατὰ ἀνάγκην τὸ ἀγαθόν σου ᾖ, ἀλλὰ κατὰ ἑκούσιον.

τάχα γὰρ διὰ τοῦτο ἐχωρίσθη πρὸς ὥραν, ἵνα 15 αἰώνιον αὐτὸν ἀπέχῃς,

οὐκέτι ὡς δοῦλον, ἀλλ' ὑπὲρ δοῦλον, ἀδελ- 16 φὸν ἀγαπητόν, μάλιστα ἐμοί, πόσῳ δὲ μᾶλλον σοὶ καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν κυρίῳ;

εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν, προσλαβοῦ αὐτὸν 17 ὡς ἐμέ,

εἰ δέ τι ἠδίκησέ σε ἢ ὀφείλει, τοῦτο ἐμοὶ ἐλλό- 18 γει.

ἐγὼ Παῦλος ἔγραψα τῇ ἐμῇ χειρί, ἐγὼ ἀπο- 19 τίσω. ἵνα μὴ λέγω σοι, ὅτι καὶ σεαυτόν μοι B προσοφείλεις.

ναί, ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην ἐν κυρίῳ. ἀνάπα- 20 υσόν μου τὰ σπλάγχνα ἐν κυρίῳ,

πεποιθὼς τῇ ὑπακοῇ σου ἔγραψά σοι, εἰδὼς 21 ὅτι καὶ ὑπὲρ ὃ λέγω, ποιήσεις.

ἅμα δὲ καὶ ἑτοίμαζέ μοι ξενίαν· ἐλπίζω γὰρ, ὅτι 22 διὰ τῶν προσευχῶν ὑμῶν χαρισθήσομαι ὑμῖν.

ἀσπάζονταί σε ἐπαφρᾶς ὁ συναιχμάλωτός 23 μου ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ,

Μᾶρκος, Ἀρίσταρχος, Δημᾶς, Λουκᾶς, οἱ συν- 24 εργοί μου.

ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ μετὰ τοῦ 25 πνεύματος ὑμῶν· ἀμήν.

πρὸς Φιλήμονα ἐγράφη ἀπὸ Ῥώμης, διὰ Ὀ- νησίμου οἰκέτου.

Quem ego cupiebam apud me retinere, ut pro te ministraret mihi in uinculis Euangelij:

Sed absque tua sententia nihil uolui facere: ne uelut ex necessitate sit beneficium tuum, sed spontaneum.

Nam mirum ni successit ad tempus, ut perpetuum eum reciperes:

Non iam ut seruum, sed præstantiori conditione quàm seruum, *nempe* fratrem dilectum, maxime mihi, quanto autem magis tibi & in carne & in Domino?

Itaque si putas nostra esse communia, accipe eum tanquam me.

Quòd si quid læsit te, aut debet, hoc mihi imputato.

Ego Paulus scripsi mea manu, ego dependam: ut ne dicam tibi quòd etiam teipsum mihi insuper debes.

Etiam, frater, hunc ego fructum abs te cõsequar, refocilla mea uiscera in Domino.

Scripsi tibi, confisus fore ut auscultes, ut qui norim quòd etiã amplius quàm dico, facturus sis.

Simul autem etiam para mihi hospitium: spero enim quòd per preces uestras donabor uobis.

Salutant te, Epaphras meus in captiuitate propter Christum Iesum socius,

Marcus, Aristarchus, Demas, Lucas, adiutores mei.

Gratia Domini nostri Iesu Christi *sit* cum spiritu uestro. Amen.

Ad Philemonem missa fuit Roma per Onesimum seruum.

C meum, quem ego genui. Videntur enim filii quodammodo pars esse uiscerum matris. Nam τῶν σπλάγχνων appellatio (quæ Hebræi רחמים uocãt) propriè de matre dicitur. quod in se transfert Paulus, ut tenerrimum affectum suum exprimat.

14 Ne uelut. &c. ἵνα μὴ ὡς. Id est, ut non coactus, sed sponte hanc serui tui operam nobis commodatis.

Beneficium tuum τὸ ἀγαθόν σου Id est ἡ συνεργασία σου. Heb. טובתך, Vulgata & Erasmus ad uerbum, bonum tuum.

15 Mirum ni τάχα. Sic affirmat hoc Paulus, ut tamen omnem Philemoni occasionem præcidat existimandi ingenium illius non esse satis ipsi perspectum, minimè id quidem quasi Paulus ambigeret de Onesimi resipiscentia, sed Philemonis ipsius causa: cui blanda quadam ratione persuasum cupit suum de illo iudicium. Id autem est, opinor, quod Latini particulis illis exprimunt, ita scilicet ut maximè affirment quod tamen uideantur in incerto relinquere. Vulgata & Erasm. forsitan. Secessit ἐχωρίσθη. Vide ut fugæ nomen emolliat, ut si Gallicè dicas *il s'est retiré*.

Ad tempus πρὸς ὥραν. Id est πρὸς καιρὸν, ad temporis momentum, Vide Matth. 9. c. 22.

16 Præstantiori conditione quàm seruum ὑπὲρ δοῦλον. Vulgata, pro seruo: non expressa ullo modo sententia, ut potius legisse uideatur ὑπὲρ δούλου, pro ἀντὶ δούλου. Erasmus, supra seruum: nimis obscurè, ideò quæsiui periphrasin.

Et in carne & in Domino? καὶ ἐν σαρκὶ καὶ ἐν Κυρίῳ? Idest, & quia mancipium tuum est, cæterorum seruorum more, siue, ut homines hominibus seruiunt: & quia Domini seruus est, ut illum & tuo & Domini nomine tibi charum esse oporteat.

17 Si putas nostra esse communia εἰ οὖν ἐμὲ ἔχεις κοινωνόν. Vulgata, si me habes socium. Erasmus, si me habes cõsortem. quod quia mihi usum est obscurissimè dictum, puraui studendum perspicuitati.

20 Etiam, frater, hunc ego fructum abs te consequar ναὶ ἀδελφέ, ἐγώ σου ὀναίμην. Ὀναίμην est in optandi modo positum: ideo sensus est, Certè frater, fine ut abs te hoc beneficium impetrem. Vulgata, Ita, frater, ego te fruar. Eras. Etiam, frater, ego te fruar, admodum obscurè. Mea uiscera τὰ σπλάγχνα μου. Hoc perinde est ac si diceret, refice me & recrea hoc beneficio, quo nihil erit mihi iucundius.

In Domino ἐν Κυρίῳ. Ita significat se non æquum modò ac iustum petere, sed quod etiam ipsi Deo gratum sit futurum. Quinetiam uidetur hoc aliquam habere obtestationis speciem.

23 Propter Christum Iesum ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Sic accipitur ב apud Hebræos interdum, ut alibi sæpe annotauimus. Vulg. & Eras. in Christo Iesu.

EPISTOLA PAVLI AD Hebræos.

Παύλου ἀποστόλου ἡ πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολή.

Epistola Pauli ἐπιστολὴ Παύλου. Ita scriptum inuenimus in omnibus nostris codicibus, unò tantũ excepto, in quo duntaxat scriptum erat πρὸς Ἑβραίους, ad Hebræos. Hoc quidem constat nunquam satis conuenisse à quo scripta sit hæc epistola: quanuis Græci Theologi certatim Paulo uendicent, à quo scilicet scripta quidem fuerit, sed Hebraicè, id est lingua tum in Iudæa familiari: quàm deinde Lucas in Græcum sermonem conuerterit. Certè mira est styli dissimilitudo, & aliæ probabiles coniecturæ non desunt ex quibus nec Pauli esse, nec Hebraicè unquam fuisse scriptam appareat: quas suo loco attingemus. Verum quid attinet de scriptoris nomine contendere quod scriptor ipse celatum uoluit? Sufficiat hoc nosse, uerè esse dictatam à Spiritu sancto, quæ luculentissimam ac planè Apostolicam Veteris fœderis cum Nouo collationem atque adeò Noui fœderis ueluti singularem quandam promulgationem ac sanctionem cõplectatur. Ad Hebræos πρὸς Ἑβραίους. Id est ad Ecclesias Iudææ, ac præsertim ad Hierosolymitanam. Nam Iudæorum nomen omnes eius gentis homines in genere tum designabat. Itaque speciali appellatione prouinciales, id est qui per orbem terrarum, ac præsertim in Occidente & Asiæ minoris regionibus erant dispersi, ab ijs distinguebantur qui aliquas sedes obtinebant. Illi ἑλληνισταὶ, isti antiqua gentis appellatione Hebræi dicebantur, ut apparet ex Act. 6. a. 1. ex quo tamen loco satis liquet Palæstinæ Ecclesias ex duobus istis Iudæorum generibus fuisse coactas. neque tamen mirum est tum à situ, tum à maiore multitudine, utrosque communi Hebræorum nomine significari.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

Deus multis uicibus multisq; modis olim loquutus Patrib. per Prophetas. 1

Ὁλυμέρως καὶ πολυτρόπως πάλαι ὁ θεὸς λαλήσας τοῖς πατράσιν ἐν τοῖς προφήταις, B

Vltimis diebus hisce loquutus est nobis per Filium, quem constituit hæredem omnium, per quem etiam mundum condidit. 2

ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν τούτων ἐλάλησεν ἡμῖν ἐν υἱῷ, ὃν ἔθηκε κληρονόμον πάντων, δι' οὗ καὶ τοὺς αἰῶνας ἐποίησεν.

Qui quum sit splendor gloriæ, & character personæ illius, sustineatq; omnia uerbo 3

ὃς ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης, καὶ χαρακτὴρ τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, φέρων τε τὰ πάντα τῷ

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Multis uicibus multisq; modis olim πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως πάλαι Vel, multipliciter quondam ac diuerse. Sensus est, Eundem semper Deum ac sibi constantem fuisse, eandem semper doctrinam gratuitæ in Messia reconciliationis: Deum uerò non semel olim omnia, sed particulatim, deinde etiam diuersis modis suam illam perpetuam uoluntatem declarasse per Prophetas, quo propius dies imminebat, eo etiam clarius de Luce uaticinantes: nunc uerò postremum per ipsum Filium nobis omnem ueritatem plenissimè patefeciisse. Aequum esse igitur ut ministri Domino, Prophetæ Filio (quem unum & ipsi respexerint) umbræ solido ipsi corpori cedant. Vulg. & Eras. Multifariam multisq; modis. Loquutus λαλήσας. Vulg. loquens: deprauata Apostoli sententia. Per Prophetas ἐν προφήταις. Id est διὰ προφητῶν. Vulg. in Prophetis: seruato Hebraismo. 2 Vltimis ἐσχάτων. Ergo nec plena fuit superior illa per Prophetas declaratio, nec ad hanc postremam quicquam est adijciendum, Diebus ἡμερῶν. Heb. בימים pro temporibus. Per filium ἐν υἱῷ. Totum Christum intellige, qui & Deus & homo, unus est Filius. Constituit ἔθηκε. Quatenus quidem Deus est factus homo. Ioh. 5. e. 27. Matth. 28. d. 18. Philipp. 2. b. 9. Hæredem κληρονόμον. id est, possessorem & ex æquo consortem omnium cum Patre, Ioh. 16. b. 15. Omnium πάντων. Omnia igitur in eo uno quærenda sunt, et omnia illi subijciantur necesse est. nam πάντων accipiendum est neutro genere. Mosen autem in ipso statim initio noluit intempestiuè nominare. Hactenus generalis propositio epistolæ Per quem δι' οὗ. Distributio propositionis in duo capita, ad quæ reuocãda sunt singula confirmationis membra. Vnũ est, persona ipsa Filij, ita Dei ut sit uerus homo, ita ueri hominis ut sit Dei æterni Filius æternus, quum per eum sint condita omnia. qua de re uide Iohan. 1. a. 3. C
Est igitur summus Rex, summus Doctor, summus Pontifex. Alterum est, ipsius Christi officij ac muneris ratio. Ita utriusque, id est tum personæ tum officij ratione Christum euehet supra omnia. & aptè quidem priore loco de ipsius personæ præstantia disserit, quum eo fundamento nitatur posterior tractatio. Denique, uis epitomen huius epistolæ una breuissima conclusione comprehendere? ea erit eiusmodi, Christus uerus est Messias. id est, summus & æternus & unicus Rex, Propheta, & Pontifex. ita in eum unum pacificatorem discamus per fidem, omnium sanctorũ exemplo, recumbere, & ab eo uno nos sanctificari, doceri ac regi patiamur. Mundum τοὺς αἰῶνας. Vulg. & Eras. secula id est, quæcunque usquam unquam extiterunt, extant, aut extabunt, μετωνυμικῶς, & per enallagen numeri, sicut infrà 11. a. 3. ut positũ sit עולמים pro חבראים ועתעשים. 3 Quũ sit splendor gloriæ ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης. i. is in quo resplendet gloria illa ac maiestas Patris, alioqui infiniti & inconspicui. siue is in quo uno splendorem suum conspiciendum præbet Pater. Neque enim Patrem nisi in Filio possumus uerè contemplari, Filio inquam carne indu to. Nam alioquin uel Patrem, uel Filium in Diuinitatis abysso contemplari, non inutile modò, sed etiam absurdum, atque adeò periculosum iudico: idque non multorum modò philosophorum, sed etiam quorundam theologorũ infœlici audacia deterritus, quos hæc contemplatio absorpsit. Filius igitur idcirco homo factus, ne nuda Dei speculatione absorberemur, nobis est speculi instar, in quo non ex aliqua radiorum reflexione appareat inane obiectæ rei simulachrum: sed in cuius intimo & substantiali splendore, quem nos ex ipsius effectis in uisibili illa carne percipimus, Pater ipse nobis suam illam infinitam & omnipotentem maiestatem, immensam illam & incomprehensam φιλανθρωπίαν contemplandam & spectandã atque adeò palpandam præbet. Ipsam autem ὑσίαν & mutuas trium personarum relationes intus & in sese considerare, nolim quidem ego, sed tacendo potius & quasi stupescendo adorare. Et character καὶ χαρακτὴρ. Vetus interpres, pro charactere figurã nõ satis expresse cõuertit. Eras. expressam imaginẽ interpretat. Ego insculptã formã dicere maluissem, nisi Græcũ uocabulũ mihi uisum esset plenius. Sic igitur uocat insculptã formã χαρακτὸ χαράσσω, ut ab omni adumbrata uel inani imagine distinguat. Eã uero non in Filij Diuinitate p se, ut mõ dixi, ut quæ sit & ipsa per se inscrutabilis, sed quatenus in carne sese cõspiciẽdã præbet, cõsidero.

A Nam simul atque à uerbo quod caro factum est, cogitationem abduco, uideo quidem tenues aliquas Dei scintillas in singulis rebus creatis emicantes, sed in quibus statim euanescam, & quarum etiam fulgorem non possim sustinere: at in Christo Deo conspicuo, uiuum, expressum, insculptum Dei illius Opt. Maximi, non iam formidabilis iudicis, sed supra omnium quoque Angelorum fidem benignissimi ac beneficentissimi Patris uultum contemplor, deosculor, amplector. Denique fruatur sua quisque gratia in Domino, quod ad me attinet, nec de Patre extra Filium, nec de uerbo extra carnem noui philosophari. Personæ illius ὑποστάσεως αὐτοῦ. illius, scilicet Dei Patris: nequis perinde hæc accipiat acsi ἐκάνης scriptum esset. Vulg. & Eras. substantiæ illius. ac fateor quidem substantiæ nomen sic passim ab Hilario usurpari pro eo quod Latini personam, Græci etiam postea (quum antea ὑποστάσεως nomine essent contenti ab οὐσία distincto) πρόσωπον uocarunt, sed quominus substantiam interpretarer, eo tum adductus, quòd uideam plerosque ὑπόστασιν hoc loco pro οὐσία esse interpretatos, perinde acsi inter essentiam (sic enim libentius dicimus quàm naturam) & substantiam nihil interesset. Atqui, ut rectè omnino obseruauit doctissimus interpres, absurdè dicerentur essentiam Patris impressam esse in Christo, quum eadem sit & quidem simplex utriusque essentia. sed uere apteque dicitur, quicquid Pater proprium habet, in Christo esse expressum, ut qui Christum uidet, uideat & Patrem, Iohan. 14. a. 9. Deinde hoc etiam commodi habet ista interpretatio quòd hypostases aduersus Sabellium apertè distinguit, & τὸ ὁμοούσιον confirmat aduersus Arianos.

Sustineatque φέρων τε. Heb. נושא quod ualde est expressum. Significat enim sustentare, tueri, alere. Denique hoc respondet alteri membro quod de illa rerum omnium effectrice potentia dixerat. Idem enim qui dixit & facta sunt, nunc quoque eodem uerbo omnia tuetur. Verbum itaque hoc in loco, nutum, uoluntatem, & ordinationem declarat. Loquitur enim Scriptura de Deo ut potentissimo alicuo principe, cui satis sit os aperuisse, ut hoc uel illud fiat, ut Psal. 33. a. 6. Adiunctum autem nomen δυνάμεως, Hebræorum more pro epitheto ponitur. Eras. agat, modereturque. non expressa sententia, quam tamen in annotationibus satis commodè expolui.

illo suo potente, purgatione peccatorũ nostrorum per seipsum facta, sedit ad dextram maiestatis illius excelsissimæ:

Tanto præstantior factus Angelis, quanto excellentius præ illis sortitus est nomen.

Nam cui dixit unquam Angelorum, Filius meus es tu, ego hodie genui te? Ac rursũ Ego ero ei pater, & ipse erit mihi filius?

Rursum autem quum inducit primogenitum in orbem terrarum, dicit, Et adorent eũ omnes Angeli Dei.

καθαρισμὸν ποιησάμενος τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τῆς μεγαλωσύνης ἐν ὑψηλοῖς,

τοσούτῳ κρείττων γενόμενος τῶν ἀγγέλων, ὅσῳ διαφορώτερον παρ' αὐτοὺς κεκληρονόμηκεν ὄνομα.

B τίνι γὰρ εἶπέ ποτε τῶν ἀγγέλων· υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε; καὶ πάλιν· ἐγὼ ἔσομαι αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν;

ὅταν δὲ πάλιν εἰσαγάγῃ τὸν πρωτότοκον εἰς τὴν οἰκουμένην, λέγει· καὶ προσκυνησάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι θεοῦ.

Purgatione καθαρισμόν. Nunc alterum caput propositionis attingit, nempe Christi officium, quod quidem ab altero, id est à personæ præstantia, dependet, ideoque posteriore loco positum est. Per seipsum δι' ἑαυτοῦ. Quanto igitur hic Pontifex præstantior ac nostri amantior quàm ij qui seipsos non offerunt? quanto præstantior hęc uictima quàm reliquæ omnes, quum is ipse sit cæli & terræ creator ac conseruator?

Sedit ἐκάθισεν. Hoc indicat non modò gratissimum Patri, sed etiam perennem esse illius sacrificij odoreṁ: & quanto præstet æternus iste Pontifex cæteris qui peccatorum expiatione non minus indigent quàm nos, suntque ipsi mortales, nedum ut à morte nos liberent.

Ad dextram ἐν δεξιᾷ Vides ut paulatim ad prius caput, id est ad præstantiam personæ Christi explicandam, accedat: Christi inquam non modò in cælos recepti & immortalis, sed etiam ad dextram ipsius Dei patris euecti, id est Deo patri prorsus æqualis facti. Nam illud semper tenendum est, Christum hic nobis integrum, id est Deum simul & hominem, proponi. Dixit autem ἐν δεξιᾷ pro ἐν δεξιῶν Heb. לימין.

Excelsissimæ ἐν ὑψίστοις Sub. τῆς, ut cohæreat cum proximo. Quanquam hoc quoque potest, eodem manente sensu, referri ad uerbum ἐκάθισεν sedit, ut τῆς μεγαλωσύνης dictum sit absolutè κατ' ἐξοχὴν, sicut τῆς δυνάμεως, 26. f. 64: & dicatur ipse excelsissimo loco sedisse. Sed altera illa explicatio minus est coacta, quum ita soleat sæpe subaudiri articulus, ut plurimis locis annotauimus apud Paulum. Est autem ἐν ὑψίστοις positum prœcisè pro in locis altissimis, Hebræorum more, quem expossuimus Ephes. 1. a. 3.

C 4 Factus γενόμενος. Vides rursus Filium Deum non considerari seorsim, sed hominem factum, deoque μεσίτην, & Ecclesiæ caput. Angelis ἀγγέλων. Ergo omnibus rebus creatis. Quomodo non excluderet omnes qui multo sunt Angelis inferiores? ut postea explicabit capite secundo. Vetus interpres πρώτοκον melioreṁ ualde absurdè conuertit Nomen ὄνομα. id est dignitatem ac præstantiam. Vide Philip. 2. b. 9. quanquam hic etiam ad Filij appellationem respexit.

5 Nam cui Τίνι γάρ. Nunc aggreditur confirmationem prioris capitis. Si Filius, ergo Deus: quanto igitur Angelis præstantior? Filius meus es tu υἱός μου εἶ σύ. Filij Dei uocantur etiam Angeli, ut Iob. 1. a. 6: & principes, ut psal. 82. 6. Israel denique primogenitus dicitur Ierem. 31. b. 9. Sed illud εἶ σύ, peculiarem quandam Filij rationem ostendit. deinde quod sequitur, omnem adimit dubitationem: nam ne in Dauidem quidem conuenit, nisi admodum impropriè.

Ego hodie genui te ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Non est igitur Filius uel adoptione, uel amoris respectu, uel simili ulla ratione, sed quia uerè ex Patre est genitus ante res ullas conditas, Coloss. 1. b. 15. Sed si ita est, cur additur aduerbium σήμερον, hodie? Nempe quia æterna quidem est ista generatio, sed suo tempore mundo repræsentata, quum æternus ille filius conspicuus factus est in carne. Nam (ut antè dixi) ista ad Christum integrum pertinent, quomodo etiam conspecta fuit eius gloria, quasi unigeniti, Iohan. 1. b. 14. Potest autem hic dies accipi uel in genere utriusque naturæ in unam personam coalitione, ut Luc. 1. c. 31, & deinceps: uel ad resurrectionem & ascensionem referri. nam tum demum sese hic homo uerum & æternum Dei filium esse re ipsa plenè ostendit, quum antea ipsius Diuinitas ueluti delitescceret in carnis infirmitate, nonnisi per uices, & certis gradibus sese prodens: adeò ut nostri quidem respectu, tum demum quodammodo genitus à Patre uideatur, Act. 13. e. 33, & 17. g. 31, & Rom. 1. a. 4. Augustinus aliter respondet, & diem quendam hodiernum, æternum & continuum uult intelligi. Sed illa multo sunt solidiora, & magis ad Apostoli argumentum appositа, qui non agit simpliciter de Filio, sed de Filio in carne conspicuo facto. Ego ero, &c. ἐγὼ ἔσομαι. Si ludæus hæc torqueat ad Solomonem, ita ut ad Christum proprie non pertineant, adde quæ sequuntur de totius mundi imperio & imperij perpetuitate. Nam hæc planè in eum competunt qui ita uir homo ut uerus Deus sit reipsa declaratus, ad dextram Dei Patris sedens, Matth. 28. d. 18. Luc. 1. c. 32 & 33.

6 Inducit εἰσάγει. Primùm notanda est traiectio particulæ πάλιν. neque enim significatur bis introductus. A
Filius in mundum, sed hac particula Apostolus testimonia coniunxit, acsi diceret, πάλιν δὲ ὅταν, &c. id est, rursus autem, siue præterea autem Dominus non contentus hoc dixisse toties, etiam alibi declarauit Filij sui præstantiam. Vtitur autem hac præfatione Apostolus ut doceat quod mysterium explicetur in eo psalmo unde hoc testimonium petit: nempe mysterium regni Christi Dei & hominis in Ecclesia. Id autem ita esse, tota Psalmi series ita indicat ut nemo, nisi prorsus contentiosus, possit inficiari, hoc ueluti diplomate Christum mitti in totius orbis terrarum possessionem. Primogenitum τὸν πρωτότοκον Primogenitū rursus intellige nō simpliciter quatenus Deus est æternus, sed quatenus inter fratres, non proprie, sed per adoptionem genitos, excellit. Alio quin etiam quomodo dici posset primogenitus, solius Diuinitatis respectu, exposuimus Colos. 1. b. 15. Adorent προσκυνησάτωσαν. Hic est uis argumenti: ita enim declaratur præstantia supra Angelos, atque adeò Diuinitas. quem enim adorent Angeli, præter Deum? Deinde nomen primogeniti, hæredem ac familiæ caput declarat. Omnes Angeli Dei πάντες ἄγγ[illegible] Heb. בל אלהים. i. Angeli. Sed Elohim uocantur etiam Reges ac principes. Fateor. sed uicisiim A[illegible]i ita u[illegible] quæso expositio uberior est? Sed in altera parte fit mentio idolorum, quæ etiam hoc[illegible]bulo[illegible] sed quis non uidet opponi אלילים & אלהים, ut crescat oratio? Id enim uoluit noster Græcus inte[illegible]uito Dei nomine indicare. nam quæ hæc esset laus, idolis anteponi? Certè nō memini legere similem locum, ubi scilicet idola mortua compellantur ad Dei uiui adorationē. Deinde quod subijcitur, Nam tu Domine celsior es super omnem terram, exaltatus es super omnes deos, nullum dubitationi locum relinquit, quantum quidem iudicare possum.

Et de Angelis quidem dicit, Qui nuntios suos facit spiritus, & ministros suos, ignis flammam: 7

Ad Filium autem, Thronus tuus, Deus, in seculum seculi: uirga recta, uirga regni tui. 8

Dilexisti iustitiam & odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, ultra consortes tuos. 9

Et, Tu in initio Domine terram fundasti: & opera manuum tuarum sunt cæli: 10

Ipsi peribunt, tu autem permanes: & omnes ut uestimentum uetterascent: 11

πρὸς μὲν τοὺς ἀγγέλους λέγει· ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, καὶ τοὺς λειτουργοὺς αὐτοῦ πυρὸς φλόγα.

πρὸς δὲ τὸν υἱόν· ὁ θρόνος σου, ὁ θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος, ῥάβδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου.

ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν, διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ θεὸς, ὁ θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. B

Καὶ, σὺ κατ' ἀρχὰς, κύριε, τὴν γῆν ἐθεμελίωσας, καὶ ἔργα τῶν χειρῶν σού εἰσιν οἱ οὐρανοί·

αὐτοὶ ἀπολοῦνται, σὺ δὲ διαμένεις· καὶ πάντες ὡς ἱμάτιον παλαιωθήσονται.

7 De Angelis πρὸς ἀγγέλους. Heb. אל pro על. Vulg. & Eras. ad Angelos. Qui nūtios suos facit spiritus. ὁ ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα. id est qui spiritibus utitur pro nuntijs ac ministris. Itaque Vulgata & Erasmus ἀγγέλους non recte conuerterunt Angelos: quòd eo nomine non utantur Latini theologi nisi ad beatos illos Spiritus significandos: hic autem ἀγγέλους simpliciter nuntios uocet, ut ex sequēti membro apparet: ita ut πνεύματα pro subiecto, ἀγγέλους pro prædicato accipere oporteat. Vnde etiam consequitur participium ποιῶν nihil ad creationem Angelorum pertinere, sed usum declarare cuius causa sunt à Deo creati.

Spiritus πνεύματα. Hoc quidem fateor solere de uentis, & sequens etiam membrum de fulguribus explicari: sed ego quidem non quæsierim meliorem interpretem Apostolo. ac mihi prorsus uidetur illic Propheta Dei maiestatem Angelis suis cinctam repræsentare. Nam quod in uersiculo 3. eiusdem Psalmi dixit המרחלך על כנפי רוח id est deambulat super pennas uenti, diserte de Cherub, Psal. 18. b. 11.

Ignis flammam πυρὸς φλόγα. Heb. אש להט. id est ignem flammantem. Asludit autem proculdubio ad nomen שרף quo uocantur Angeli ab Esaia 6. a. 2, quasi ignitos dicas.

8 Thronus tuus ὁ θρόνος σου. Non conuenit thronus nec sceptrum ministro, sed ipsi Principi. Deus ὁ Θεός. Hoc calumniantur Iudæi quasi de Solomone propriè dictum. Atqui non possunt offendere usquam de uno solo simpliciter dictum, nisi de uero Deo. Deinde quod de huius regni æternitate subijcitur, quomodo Solomoni conueniet? Frustra igitur ad suas eclipses fugiunt.

In seculum seculi εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Heb. עולם ועד in seculum & seculum. i. perpetuò. Hic rursus calumniantur Iudæi nomine עולם interdum non significari perpetuitatem, sed diuturnum duntaxat spatium. Atqui non simpliciter dictum est עולם, sed additur עד, quæ synonymia in immensum auget orationis pondus, adeò quidem ut sit orationis uniuersalis loco: & Solomoni tribui non possit, qui XL duntaxat annos regnauit. Quòd si posteros ipsius uelis comprehendi, repugnabit quod sequitur, quum Solomonem exceperit, iniquissimi filij regnum, nec meliores sint nepotes, si paucos aliquot excipias. Denique quid tergiuersamur? explicetur hic locus ex 2. Samu. 7. b. 14. & 1. Paral. 22. b. 10, & cauillum ipsorum manifestum apparebit. C

Virga recta ῥάβδος εὐθύτητος. Id est administratio regni tui iusta. Qui autem hoc conueniet Solomoni, nisi ad tempus, ut qui tam turpiter à Deo defecerit? Deinde, ut semel transigam, non fit mihi uerisimile in illo Psalmo contineri epithalamion nuptiarum Solomonis & filiæ Pharaonis. Quomodo enim Spiritus sanctus illud matrimonium approbaret, quod tam sæpe in Lege interdicitur? Sed fuit hoc peculiare factum, ex Dei fortassis reuelatione. imò diserte hoc ipsum matrimonium cum filia Pharaonis reprehenditur 1. Sam. 11. a. 1 & 2.

9 Et odisti καὶ ἐμίσησας Repetitio Hebraica per antithesin, cuius maximum est pondus. Vide Iohan. 1. c. 20.

Vnxit ἔχρισε. Inde Christus dictus est. Hoc autem intellige quatenus Verbum Caro factum est, effuso in eum Spiritu sine mensura, Iohan. 3. d. 34. siquidem omnis in eo Diuinitas corporaliter habitauit, Colos. 2. b. 8.

Consortes τοὺς μετόχους. Rectè hoc quoque Propheta. Est enim ille primogenitus inter fratres, de cuius plenitudine omnes accepimus, uerus & naturalis hæres. nos uerò Reges quidem & cohæredes, sed adoptione in illo facta. Denique tantum inter illum & omnes interest, quantum inter caput & membra.

10 Tu in initio Σὺ κατ' ἀρχάς. Heb. מקדם pro iampridem. Hunc autem Psalmum manifestè ad Christi regnum pertinere, liquet ex uers. 14. 16 & 23. ut ista quoque omnia ad eum referenda sint qui sit rex Ecclesiæ suæ sempiternus: nisi placeat Psalmum discerpere

Terram fundasti τὴν γῆν ἐθεμελίωσας. Id est, terram firmam ac stabilem creasti. Erasmus, terræ fundamenta iecisti. nimium diluta interpretatione.

12 Cir-

A καὶ ὡσεὶ περιβόλαιον ἑλίξεις αὐτοὺς, καὶ ἀλλαγήσονται· σὺ δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσι.

12 Ac uelut amictum circunuolues eos, & mutabuntur: tu autem idem es, & anni tui non deficient.

πρὸς τίνα δὲ τῶν ἀγγέλων εἴρηκέ ποτε· κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου;

13 Ad quem autem Angelorum dixit unquam, Sede ad dexteram meam, uſquedum poſuero inimicos tuos ſcabellum pedum tuorum? *Angeli Dei ministri.*

οὐχὶ πάντες εἰσὶ λειτουργικὰ πνεύματα εἰς διακονίαν ἀποστελλόμενα διὰ τοὺς μέλλοντας κληρονομεῖν σωτηρίαν;

14 Nónne omnes ſunt miniſtratores ſpiritus, qui miniſterij cauſa mittuntur propter eos qui hæredes erunt ſalutis?

ΚΕΦΑΛ. β.

CAP. II.

Διὰ τοῦτο δεῖ περισσοτέρως ἡμᾶς προσέχειν τοῖς ἀκουσθεῖσι, μήποτε παραῤῥυῶμεν.

1 PRopterea oportet nos maxime attendere ijs quæ audiuimus: nequando perfluamus.

εἰ γὰρ ὁ δι' ἀγγέλων λαληθεὶς λόγος ἐγένετο βέβαιος, καὶ πᾶσα παράβασις καὶ παρακοὴ ἔλαβεν ἔνδικον μισθαποδοσίαν,

2 Etenim ſi per Angelos dictus ſermo, fuit firmus: omniſq; tranſgreſsio & contumacia iuſtam mercedis re tributionem retulit:

πῶς ἡμεῖς ἐκφευξόμεθα τηλικαύτης ἀμελήσαντες σωτηρίας; ἥτις ἀρχὴν λαβοῦσα λαλεῖσθαι διὰ τοῦ κυρίου, ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων εἰς ἡμᾶς ἐβεβαιώθη,

B 3 Quomodo nos effugiemus ſi tantam ne glexerimus ſalutem? quæ quum primùm enarrari cœperit per ipſum Dominum, ab ijs qui ipſum audierant, fuit nobis confirmata.

12 Circunuolues ἑλίξεις. Heb. תחליפם, id eſt mutabis: ut mihi quidem uideatur legendum eſſe ἀλλάξεις, ſicut Eraſmus rectè coniecit. Nam ita etiam legitur in recepta illa Pſalmorum editione, & in nonnullis ueteris interpretationis exemplaribus hoc in looc. Græcum autem interpretem apparet formam ipſam mutationis uoluiſſe exprimere, id ſcilicet quod ait Eſa. 34. d. 4. fore ut complicentur cæli, tanquam liber aliquis. Comparantur enim tentorio, quod quoties mutandus eſt locus, complicatum tollitur.

13 Poſuero θῶ. Vide Matth. 22. d. 44. Pertinere autem hunc Pſalmum propriè non ad Dauidem, ſed ad Meſsiã, apparet ex tanta ſublimitate ſolij, quæ ne Angelis quidem tribuitur: deinde quòd idem rex & ſacerdos appellatur: poſtremò quòd æternus Sacerdos, & quidem alia ratione quàm Aaron dicitur. Aptè uerò prorſus hoc teſtimoniũ poſtremum collocauit, ut os illis occludatur qui ubi ſint illa magnifica regni Chriſti elogia requirunt, quum nihil contrà uideatur Eccleſia calamitoſius. nec uident, miſeri, ſe ex ijs ipſis hoſtibus eſſe qui tãdem ſint illi pro ſcabello ſubijciendi. Poſtremò quomodo ſit accipiendum illud ἕως ἄν, id eſt Vſquedum, ſiue donec, quære. 1. Cor. 15. c. 25. & deinceps.

14 Nonne οὐχί. Eiuſmodi interrogationes apud Hebræos uehementius affirmant. λειτουργικὰ uerò, id eſt miniſtratores, uocat, ut uulgo ſolemus officiarios uocare principum apparitores.

IN CAPVT II.

1 Maximè περισσοτέρως. Id eſt περισσότερον. Act. 25. c. 10. niſi uelis ita explere acſi dictum ſit, magis quàm antehac Vulg. abundantius. Eraſmus, uehementius. Cæterùm iſta quaſi παρέγγυος interiecta adhortatione, nonnihil reſpirare quodammodo ſiuit Hebræos, multitudine oraculorum uelut obrutos, ſed etiam paulatim ſibi aditum facit ad concluſionem: quanuis nondum expreſſo Legis aut Moſis nomine. Deinde etiam ad noua argumenta ſeſe accingit, quæ ueluti aſſumptiones ſunt præcedentium: ſiquidem ex ijs quæ dicturus eſt comprobabit ea omnia in Chriſto eſſe completa quæ de Meſsiæ futura præſtantia diſſerebat. Quanuis enim Hebræi iſti Chriſtum eſſent amplexi, tamen quum à ſuo Moſe peregrè diſcederent, ſatis oſtendebant ſe nunquam ſatis ſeriò de Meſsiæ præſtantia cogitaſſe. Itaque ipſo ſtatim initio cum grauiſſima futuri iudicij Dei denuntiatione obteſtatur ut non noua quædam dicturum, ſed ea tantùm cum illis repetentem quæ ipſi iam antea unà audierant, attentiſſimis animis auſcultẽt. Poſtremò, quod diligenter etiam atque etiam notandum eſſe moneo, ſicut nec Patrem extra Filium, nec Filium carne ſpoliatũ diximus nobis ad ſalutem eſſe contemplandum: ita meminerimus Chriſti præſtantiam ſic cõtemplari ut nos cum illo tanquam membra coniungamus. Nam hoc ipſum eſt quod nunc aggreditur Apoſtolus. C

Iis quæ audiuimus τοῖς ἀκουσθεῖσι. Vides ut ſe facit auditorem? Nam id quoque planius etiam dicet uerſ. 3. Non poteſt igitur Paulo ſatis commodè tribui hæc epiſtola, etiamſi una hæc eſſet ratio. Eraſmus, ijs quę dicta ſunt nobis. Nam inter loquutionem & auditionem mutua eſt relatio. Perfluamus παραῤῥυῶμεν. Perfluere dicitur qui auditũ ſermonem non continet: ut Terentianus ille Parmeno ſe plenum eſſe rimarum dicit, qui hac & illac perfluat. Opponitur ergo τῷ προσέχειν. Neque enim attendere poſſumus auditis, ſi ſecurè ſinamus illa nobis effluere. Vulgata, per effluamus: fortaſſis librariorum culpa. Chryſoſtomus accipit pro diffluamus. ſiue dilabamur. id eſt pereamus, inſtar ſcilicet aquæ dilabentis, ut Pſal. 58. b. 8. ſed altera interpretatio magis uidetur huic loco appoſita. quanquam & iſtam non reijcio propter particulam πότε.

2 Per Angelos δι' ἀγγέλων. Legem intelligit, quæ tranſgreſſoribus pœnas præſcripſit. Datam autem fuiſſe per miniſterium Angelorum Legem, & Moſi in manus traditam dicit diſertè Paulus Galatas tertio c, decimonono. & Stephanus Act. 7. g. 53.

3 Ab ijs qui audierant ὑπὸ τῶν ἀκουσάντων. Id eſt ab Apoſtolis. Hic igitur non eſt Paulus ille qui ex reuelatione ipſius Chriſti didicit Euangelium, ſed ex Apoſtolorum diſcipulis quiſpiam, iſque ex Circunciſione: ut iſta ne Lucæ quidem poſſint ut authori conuenire, ſi uera ſunt quæ de eo feruntur. Neque uerò id dico ut de fide huius epiſtolæ uel tantillum detraham, quam ego non dubito ſecundam ab epiſtola ad Romanos, dignitate ac fructu numerare: ſed ut ijs reſpondeatur qui ſtatim clamant hæreticos quicunq; hanc epiſtolã Paulo non tribuunt. Quidſi uerò Ab ijs interpreteris pro Poſt eos: quia poſtremo deſignatus eſt Paulus Apoſtolus? Hoc uerò nõ poteſt ullo modo cõuenire, duabus neceſſarijs de cauſis. Primùm qa in hoc dicẽdi genere nunquã inuenies ὑπὸ ſed ἀπὸ uſurpari; deinde

quia

quia quum dicat εἰς ἡμᾶς, id est nobis, pro ἡμῖν: non loquitur de se uno, sicuti interdum moris est: sed inter eos sese recenset qui & prædicatione Apostolorũ & prodigijs per eos editis ad Christi cognitionẽ accesserant, ut ex sequẽtib. liquer At nonne Paulus potuit Apostolos audire, & prodigia ab ipsis edita spectare? Fateor, sed hac certè ratione nec uocatus est, nec in uocatione confirmatus ab Apostolis, ut pluribus explicat in Epistola Galatis inscripta: neq; is sese discipulum, sed Apostolum solet uocare, quoties præsertim agitur de asserenda doctrinæ authoritate, ut hoc loco. A

Attestante Deo & signis & prodigijs, uarijsq; uirtutibus, & Spiritus sancti distributionibus pro ipsius uoluntate.

4 συνεπιμαρτυροῦντος τοῦ θεοῦ σημείοις τε καὶ τέρασι, καὶ ποικίλαις δυνάμεσι, καὶ πνεύματος ἁγίου μερισμοῖς, κατὰ τὸ αὐτοῦ θέλημα.

Non enim Angelis subiecit mundum illũ futurum, de quo loquimur.

5 οὐ γὰρ ἀγγέλοις ὑπέταξε τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν, περὶ ἧς λαλοῦμεν.

Testatus est autem quidã alicubi, dicens, Quid est homo, ut memor sis eius: aut filius hominis, ut eum respicias?

6 διεμαρτύράτο δέ πού τις, λέγων· τί ἐστιν ἄνθρωπος, ὅτι μιμνήσκῃ αὐτοῦ, ἢ υἱὸς ἀνθρώπου, ὅτι ἐπισκέπτῃ αὐτόν;

Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis: gloria & honore coronasti eum, & constituisti eum super opera manuum tuarum.

7 ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους· δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφάνωσας αὐτόν, καὶ κατέστησας αὐτὸν ἐπὶ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν σου.

4 Signis σημείοις. Miraculorum uerus finis ostenditur. Ea uerò signa dicuntur quòd aliud repræsentent quàm quod cernitur, ut quæ nihil aliud sint quàm ueræ doctrinæ sigilla. Prodigia, quòd nouum & insuetum aliquid exhibeant. Virtutes, quod excellentis illius diuinæ uirtutis extraordinarium specimen edant, ut rectè annotauit Vetus interpres: nequis ita conetur curiosius tanquam diuersas species distinguere. Sit ergo primum hoc argumentum præstantiæ Christi crucifixi, quòd è cælo infinitam quandam uim sit largitus suis, quibus scilicet nihil ἀδύνατον fuisse uideatur, etiamsi naturæ ipsius leges repugnarent, quæ res manifestè declarat, ipsum non modò non mortuum, sed etiam in cælis regnare, sicut prædictum erat: & ita quidem ut non sibi soli, sed nobis regnet.

5 Non enim γὰρ Rectè addit causalem particulam, ab effectis scilicet ad efficientem causam ascendens. Nam qui hæc dona largitur, is non est ἀνταπόδοτος? simul autem ad sequens argumentum transit. Mundum illum futurũ τὴν οἰκουμένην τὴν μέλλουσαν Vulg. & Erasm. orbem terræ futurum, obscurè. Mundum enim futurum, uocat futurũ seculum illud cuius pater est Christus, Esa. 9. b. 5, caput scilicet membrorum, quæ in summæ illius suæ dignitatis partem ac consortium admittet, sicut explicatur 1. Cor. 15. c. 25. Videtur autem alludere ad Psal. 102. c. 19. & apertius etiã Esa. 65. c. 17, ubi fit mentio nouorum cælorum & terræ nouæ. B

6 Quid est homo τί ἐστι ἄνθρωπος Id est, quid tandem est in homine, cur tantam ipsius curam habeas, & tãto honore iis eum dignatus? Ac si dicat, nihil. omnia ista tuæ sunt singularis bonitatis dona. Hoc autem testimoniũ quomodo applicandum sit, facile fuerit intelligere, si scopum Apostoli consideremus. Quæ de donis illis mirificis à Christo profectis dixerat, ad singulos non pertinebant, & aliò etiam respiciebant, nimirum ad mundi illius futuri ciues cogendos. itaque nunc in eo uersatur ut Christo iam regnanti omnia membra coniungat. Nam ita demum nobis est fructuosa regnantis Christi cõsideratio, si ad nos aliquid pertinere præstantiam ipsius cognouerimus. Ad hoc probandum assumit aptissimum testimonium ex Psalmo octauo, ubi de hominis excellentia disserit Propheta. Hanc uerò necesse est ut uel in prima illa conditione hominis ante lapsum, uel in ea in qua nunc sunt omnes homines extra Christum consideranti, uel in tertia aliqua in Christo consideremus. De prima illa minimè ambiguum est non agere Prophetam: de secunda quæri meritò potest. Videtur enim Dauid uniuersaliter proponere homines ut nunc sunt, nẽpe insignia quædam bonitatis Diuinæ specula, quòd res ipsa ostendat hominem cæteris animantibus præstare, & in mundo dominium obtinere. Quorsum igitur hoc Paulus? Respondeo, aduersus eum qui de excellentia hominis ita iudicaret, ut meritò posse ad ipsos etiam philosophos prouocari, qui quàm misera esset hominum conditio perscruta ri, naturam in illos quodammodo nouercam esse dixerunt, & optimum esse homini uel non nasci, uel statim mori: imperitè id quidem philosophi, sed ita ut ex eiusmodi ipsorum dictis facile appareat in præsentem humanæ Gentis cõditionem minime cadere quæ Dauid in eo Psalmo narrat. Nam contrà quid homine miserius in sese, siue animum siue corpus spectes? Præditus quidem est intelligentia, sed quam obscura, imò uerò quàm nulla in ijs quæ præcipua sunt, id est, in diuinis rebus intelligendis? Taceo prauitatem illam singulis ingenitam: taceo fœcundam illam morborum officinam quam circunferimus. Quid uerò? in singulis, non dico imperijs, regnis, rebuspublicis, ciuitatibus, familijs, domibus, sed in singulis hominibus quanta rerum omnium perturbatio, quæ feritas, quæ inconstantia & uanitas? Fruimur quidem animalium esu, sed ita demum si alia subegerimus, alia fraude illexerimus. nam quę sponte se subijciant, uel nulla uel pauciſsima sunt. Imò si spectentur hominum mores, crudeliſsimum quendam tyrannum esse hominem dixeris, quem animantia reliqua metuant, oderint, fugiant. C

Vbi igitur ista sublimitas, Omnia subiecisti pedibus ipsius? Relinquitur ergo, ad tertiam aliquam conditionem hominum, nempe eorum qui in Christo sunt, & cum Christo tandem in futuro illo regno perficientur, pertinere hanc descriptionem. Itaque non censuerim Apostolum ista soli Christo tribuere, sed etiam simul cum illo principe omnibus futuri mundi ciuibus, eadem prorsus sententia qua hæc olim à Dauide scripta sunt. Sed hoc quidem uerũ est, docere Apostolum, istam descriptionem in Christo iam impletam esse, ut in nobis quoque suo tempore perficiatur. Verùm hoc Dauidis dictum ad Christum applicat demum à uersiculo nono, ut mihi quidem uidetur. Ita enim hæc affero, non ut aliquid noui excogitasse uidear, sed ut symbolum & ipse conferam ad obscurissimi loci interpretationem.

Respicias ἐπισκέπτῃ. Vulgata, uisitas. Erasmus, inuisis. Loquitur Propheta de Deo ἀνθρωποπαθῶς. Nam quæ dilgimus, non facile solemus ex mente & oculis deponere. Hominem autem & filium hominis appellat in genere, omnes cælestis illius regni ciues, quales sunt in sese antequam Dominus eos iure ciuitatis cælestis donet in Christo.

7 Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis Ἠλάττωσας αὐτὸν βραχύ τι παρὰ ἀγγέλους. Hæc prima est futuri mundi ciuium dignitas, quòd proxime ad Angelos accedunt, tantisper dum supra ipsos Angelos euehantur. Id autem uerum esse tota Scriptura clamat, & res ipsa ostendit. Neque enim ex mundi iudicio, sed ex re ipsa æstimatur sanctorum dignitas. qua de re pulchre commemorantur multa infrà capite undecimo & passim in Scripturis, quoties fidei & inuocationis uis explicatur. Cæterùm βραχύ τι, pro quo Hebraica ueritas habet מְעַט possumus etiam ad rem ipsam referre, ut significet aliquantulum: quo modo uideo plerosque in Dauide explicare. nec multũ diuersa erit sententia si ita accipias.

Malo

A Malo tamen de tempore interpretari, propter applicationem quæ mox subijcietur: nec uideo quid repugnet huic interpretationi apud Prophetam. Sic quidem accipitur eadem formula Act. 5. f. 34. & ita particula בין ad uerbū erit referenda, nō autem ad בעט. De uerbo ἐλάττωσεν mox dicemus uers. 9. אלהים uerò non possum dubitare quin rectè interpres de Angelis sit interpretatus.

Gloria δόξῃ. Iam sequitur altera dignitas, quæ illam excipiet, quòd uidelicet in summo quodam gradu eminebunt, facti nimirum ipsius regni Christi cohæredes. quod coronæ appellatione designatur. Loquitur autem Dauid de certò futuris rebus, Prophetarum more, quasi iam sint completæ.

πάντα ὑπέταξας ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτοῦ. ἐν γὰρ τῷ ὑποτάξαι αὐτῷ τὰ πάντα, οὐδὲν ἀφῆκεν αὐτῷ ἀνυπότακτον· νῦν δὲ οὔπω ὁρῶμεν αὐτῷ τὰ πάντα ὑποτεταγμένα.	8 Omnia subiecisti sub pedibus eius. Enim uero per hoc quòd ei subiecit omnia, nihil emisit quod non esset ei subiectum. At nunc nondum uidemus ei omnia esse subiecta.
τὸν δὲ βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον βλέπομεν Ἰησοῦν, διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον, ὅπως χάριτι θεοῦ ὑπὲρ παντὸς γεύσηται θανάτου.	9 Sed Iesum illum cernimus gloria & honore coronatum: qui paulisper fuit inferior Angelis factus, propter mortis perpessionem: ut beneficio Dei pro omnibus morte gustaret.

8 Omnia πάντα. Videtur uis afferri Dauidis uerbis. Nam subijcitur, oues & boues, &c. quæ uerba uidentur ita uniuersitatem definire. Respondeo enumerari quidem à Dauide has species, sed minime id tamen ut in illis consistat. Iam enim antè ostendimus non præsentē sed futurum mundū illic describi, cuius tamen typū aliquem, imò uerò primordia iam ante diximus in hac uita in sanctis apparere, in eo quòd uelut alteri sint Angeli. Elucet autem hæc dignitas in quotidiano etiam uictu. siquidem hoc proprium est sanctorum quòd rebus creatis pro suo iure utuntur. Sunt enim futuri mundi ciues, quorum hæc est prærogatiua. Nam ad futurum mundum pertinent, ubi hæc est hominis prærogatiua, ut omnia, nedum ea quæ ad hanc temporariam uitam pertinent, illi tanquam iusto possessori subiecta sint. Atqui, dicet aliquis, hoc quoque conuenit infidelibus. Id uerò pernego. Nam quicquid isti habent, id è manu principis huius mūdi, id est Satanæ, accipiunt. Itaque sicut ille tyrannus est & malæ fidei possessor, ita ipsi quoque quod ad se non pertinet, per rapinam & sacrilegium usurpant.

B At nūc νῦν δὲ. Accedit nunc ad applicationem, quam aggreditur ab obiectionis specie. Est autem oppositio eiusmodi: Mira hic prædicas de hominibus futuri mundi ciuibus. Atqui nondum hæc cernimus, omnia scilicet illis esse subiecta. Fateor, inquit Apostolus: sed in Christo completa ista omnia cernimus, qui quidem est istius regni ἀρχηγὸς, id est primus ductor, ut nos ipsius uestigiis ad eandem gloriam perueniamus. Atenim, dices, ne Christo quidem ipsi adhuc sunt omnia subiecta. Imò uerò necesse est uerū esse fateamur quòd ipse pronuntiauit, in cælum iam iam ascensurus, Datam esse sibi omnem in cælo & in terra potestatem. & quod paulo antè dixit Apostolus, Eum esse constitutum omnium hęredem. Quod igitur Diaboli cum suis adhuc reluctantur, hoc nō impedit quin iam sint Filio illi hominis subiecti, qui adhuc nobiscum uiuens illos solo nutu eijciebat, quique hodie impetus eorum pro arbitrio suo frænat: sed hoc idcirco fit, quòd nondum in illos plena sua potestate uti uelit. idque tamen in electorū suorum cōmodum, qui quotidie hac ratione magis ac magis perficiūtur. tum ut reprobi mensuram suam impleant, quò & in illis per misericordiam seruandis, & istis sua potentia confringendis illustrior ipsius gloria appareat. Primùm autem notemus particulam ὔπω, nondum. Docet enim futurum illum mundum nondum apparuisse, quem etiam suspirans rerum uniuersitas expectat, Rom. 8. d. 10, & deinceps. Deinde obseruemus obiectionem nō ferri aduersus illud Dauidis dictum, Fecisti eum paulisper inferiorem Angelis, (eius enim personam inducit qui hanc dignitatem in sanctis iam agnoscit) sed aduersus illud extremum quod nondum apparuit, nec prius apparebit quàm unà cum Christo regnemus. Postremò relatiuum αὐτῷ non refero ad Christum, sed ad hominem, id est ad futuri illius regni ciues, quos complectitur uno speciei uocabulo. ueluti quum dicimus, Hominem esse ratione præditum. Nam reliquos Dauid pro non hominibus censet, ad quos illa amplissima humanæ gentis dignitas nō pertineat. Id autem ita intelligendum esse, ex responsione apparet. neque enim dicendum fuisset τὸν δὲ Ἰησοῦν, Iesum autem, sed αὐτὸν δὲ id est, sed ipsum, &c. Fateor tamen hoc posse Hebræorum idiotismo excusari, qui antecedens exprimunt loco relatiui. sed si ad hanc rationem alias superiores adiunxeris, & totam argumenti seriem perspexeris qualem tradidimus, comperies, ut spero, nostram expositionem multo minus esse uiolentam, & magis etiam cum Apostoli scopo consentire.

9 Sed Iesum illum cernimus τὸν δὲ Ἰησοῦν βλέπομεν &c. Ne quis miretur mutatam esse à me uerborum collocationem, notandum est duplicem esse synchysin in Græco contextu, qui ita sit construendus, βλέπομεν δὲ τὸν διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου δόξῃ καὶ τιμῇ ἐστεφανωμένον τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον Ἰησοῦν, ὅπως χάριτι θεοῦ, &c. quod ita planum esse putamus, ut probatione non indigeat. Quanquam etiam potest διὰ τὸ πάθημα &c. coniungi cum ἐστεφανωμένον. sicut alibi dicitur, oportuisse Christum pati, & ita introire in gloriam. sed illa collocatio in idem recidit, & multo planior est, nulla etiam distinctione repugnante.

C Cernimus βλέπομεν Cernimus scilicet ex ipsius uirtute in Ecclesia manifestissimè apparente, ut dixit suprà uers. 4. Hic enim est prodigiorum & donorū Spiritus sancti finis. Deinde ex ipsius in singulis fidelibus efficacitate: ut qui iam sint secundo ab Angelis loco, si modò sibi sint suæ fidei conscij. ut is qui dicebat, Omnia possum in eo qui me cō firmat. Legantur eorum uitæ, quos uetustas propter magnam singularis uirtutis opinionem heroas & semideos uocauit, imò etiam ut numina est uenerata, & comperiemus illorum excellentissimos, (nam de iis non loquor quos uel adulatio, uel fraus, uel metus dijs adiunxit) tantum abfuisse ab infimi cuiusuis sancti præstantia, quantum abest cælum à terra. Ex his ergo cernimus, in Christo capite nostro iam impleta quæ certo pignore accepto, adhuc expectamus.

Qui paulisper fuit inferior Angelis factus τὸν βραχύ τι παρ' ἀγγέλους ἠλαττωμένον, id est, quiad tempus sese exinaniuit forma serui accepta, nimirum hac nostra carne & mortalitate, ut paulò post explicabit. Cæterum nequis miretur me ista prorsus aliter quàm paulo antè explicare, ut qui uerbis illis dignitatem membrorum dixerim describi, quum nunc è contrario, ijsdem uerbis humiliationem capitis significari dicam: respondeo Prophetam Diuina prorsus inspiratione usurpasse uerbū חסיר quod significat, facere ut quippiam inops & egenum uideatur. neq; propriè de eo dicitur qui talis ab initio fuerit, sed de eo potius qui ex altiore gradu in inferiorem reciderit. quo modo Græcè non dicetur ἐλαττῶσθαι, nec Latine imminui: nisi qui deteriore fit conditione quàm anteà. Itaque sic statuendum est, Ptophetam de industria uerbum illud usurpasse quo æterni uerbi humiliatio propriè significaretur: unde tamen futuri mundi excellentia penitus penderet: quod & paulo pòst exponet Apostolus.

Itaquę

Itaque non mirum est aliter unum idemq; uerbum membris, aliter capiti tribui, quum tamen res ea sit eadem: A
nempe proximo ab Angelis loco esse, quod neque illi sine imminutione, nec nobis sine magna dignitatis accessione contingere potuit. Sed unus tamen superest scrupulus, quem Erasmus mouet, Quomodo duntaxat dicatur Angelis inferior factus, qui in morte sese non hominem, sed uermem quodammodo fuisse dicat. Psal. 22. b. 7. Iterum respondeo, Christum hic nobis neque ut Deum per se (hactenus enim nihil de eo potuit imminui) neque ut hominem per se, (hactenus enim fuit ad tempus non modò infra Angelos, sed infra abiectissimos etiam homines nostri causa de trusus,) sed ut Deum & hominem coniunctim proponi. quia nimirum in hac etiam ipsa infirmitate uult Apostolus ut Christi præ cæteris Pontificibus præstantiam consideremus, quicum sit nostræ illius præstantissimæ futuræ gloriæ spes omnis coniuncta. Hac igitur ratione meritò dictus erit Christus, tum imminutus, quia idem ille qui Deus est, homo est natus, crucifixus, mortuus ac sepultus: tum ita imminutus ut in proximo tamen ab Angelis gradu steterit, quia idem ille homo ita miser est, ut tamen Deus esse non desinat: quod in ipso etiam sepulchro, anima spoliatus ostendit, quum eum corruptio attingere nō auderet, ui sua intrinseca mox resurrecturum. Dicā amplius, etiam quatenus homo fuit, proximum Angelis fuisse, quum ἀναμαρτητος fuerit & ἀνωλεθρος & ἀνοργεάτος, ac ipso etiam Adamo in finitis partibus perfectior, ut qui proximè coniunctæ & unitæ Diuinitatis præsidio sustineretur, illis tamen, quod ad perpessionem & mortem attinet, inferior. Miserrimus autem fuit omnium hominum, fateor, sed id tamen, non simpliciter, quatenus naturæ nostræ particeps est, uerùm quatenus naturæ nostræ uitiositatem cum eius fructibus per imputationem uerè sustinebat, idque ad tempus, ut qui nunc totus supra omnes cælos euectus sit, ut aliquando simus eiusdem gloriæ toti etiam participes.

Propter mortis perpessionem διὰ τὸ πάθημα τοῦ θανάτου. Id est, ut mori posset. Nam διὰ causam finalem hic declarat. alioqui si per ipsam mortem diceretur capite quodammodo diminutus, id est si hæc diminutio in morte consideraretur, ac non potius in naturæ humanæ assumptione, sicut Pilipp. 2. a. 7. dicendum erat διὰ τοῦ παθήματος τοῦ θανάτου.

Vt beneficio ὅπως χάριτι. Rectè hoc addidit, nam in eo uersatur ut doceat nos tum in ipsa Christi morte præstantiam ipsius considerare, tum eius præstantiæ considerationem ad usum nostrum accommodare. Eum enim ad nos descendisse, ut nos secum eueheret. Nam ὑπὲρ παντος pro ὑπὲρ παντων dixit. ubi rursus annotandum particulā uniuersalem non complecti singulos homines, sed omnia Christi membra in unum corpus coniungere. Admonet Græcus scholiastes. Nestorianos olim hunc locum ausos fuisse deprauare, & pro χάριτι Θεοῦ scribere χωρὶς Θεοῦ, absque Deo, nempe utà patiente homine Deum separarent.

Mortem gustaret γεύσηται θανάτου. Id est, mortem sentiret. metaphora sumpta à propinato calice, ex Scripturæ more, quem etiam seruauit Christus in triplici illa sua oratione, quum iam ad mortem properaret. Vide Iohan. 8. f. 51. Quibusdam etiam placet huc referre, quòd uerè quidem mortuus sit, sed tamen mortem B
quasi degustarit duntaxat, ut qui mox resurrexerit: qua ratione dicuntur etiam nonnulli bonum Dei donum gustare, quod scilicet mox euomant, infrà 6. 4.

Decebat enim ut ipse propter quem sunt omnia, & per quem sunt omnia, multos filios in gloriam adducendo, principem salutis ipsorum per afflictiones consecraret.

10 ἔπρεπε γὰρ αὐτῷ, δι' ὃν τὰ πάντα, καὶ δι' οὗ τὰ πάντα, πολλοὺς υἱοὺς εἰς δόξαν ἀγαγόντα, τὸν ἀρχηγὸν τῆς σωτηρίας αὐτῶν διὰ παθημάτων τελειῶσαι·

Nam & qui sanctificat & qui sanctificantur, ex uno sunt omnes. quam ob causam nó erubescit fratres ipsos uocare.

11 ὅ τε γὰρ ἁγιάζων καὶ οἱ ἁγιαζόμενοι, ἐξ ἑνὸς πάντες. δι' ἣν αἰτίαν οὐκ ἐπαισχύνεται ἀδελφοὺς αὐτοὺς καλεῖν,

Psal. 22. e. 13 Dicens, Annuntiabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesiæ tibi hymnos canam.

12 λέγων· ἀπαγγελῶ τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου, ἐν μέσῳ ἐκκλησίας ὑμνήσω σε.

Et rursum, Ego fretus ero ipso. Et iterum, Ecce ego & pueri quos mihi dedit Deus.

13 καὶ πάλιν· ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. καὶ πάλιν· ἰδοὺ ἐγὼ καὶ τὰ παιδία, ἃ μοι ἔδωκεν ὁ θεός.

C

10 Vt ipse propter quem, &c ἀὐτῷ δι' ὅν, &c. Repetendum est Θεῷ à fine superioris uersiculi. Est enim Dei Patris Periphasis ad id de quo agitur accommodata. & ex hoc loco etiam licebit Arianos refellere, qui ex præpositione διὰ colligebant Filium esse Patre minorem, quum hic tribuatur ipsi Patri. Adducendo ἀγαγόντα. Id est ἄγοντα. Sunt enim sancti omnes electi in Christo, ut tandem sit Deus omnia in omnibus. Principem ἀρχηγόν. Id est antesignanum, & qui sicut primus est dignitate, ita est primogenitus ex mortuis inter multos fratres.

Consecrare τελειῶσαι. Rectè omnino ita conuertit doctissimus interpres: quod etiam indicat proximum sanctificandi uerbum, & quod de Pontifice subijcitur. Omnes igitur Christi ærumnas dicit quasi solennia quędā sacra fuisse quibus initiaretur, & suo pontificatu inauguraretur salutis nostræ princeps, nedum ut illa infirmitas fuerit abiectum quippiam, quod de Christi dignitate aliquid detrahat. quamobrem etiam Apostolus testatur nos per afflictiones fieri Filio Dei conformes. Sic Græci Theologi τελειώσεως nomen tum ad Baptismum, tum ad martyrium simili prorsus ratione accommodant. Vulgata consummare. Erasmus, perficere: quod non ita expressum uidetur. quamuis ista quoque interpretatio non sit repudianda, ut perfectio opponatur diminutioni.

11 Nam & qui sanctificat ὅ, τε, γὰρ ἁγιάζων. Cohæret particula causalis cum participio ἀγαγόντα, ut adduceret: item cum extremo uersiculo nono. Qui enim ualet cōsecutio hæc, Christus coronatus est gloria, &c. ergo & nos exaltabimur? Quia mortuus est pro omnibus. illum enim ita consecrauit Deus, ut multos filios adduceret in gloriā. Sed qui fieri hoc potest? quia unius naturæ sunt caput & membra, is qui sanctificat, & qui sanctificantur. Sanctificationem autem appellat separationem, purificationem, consecrationem denique electorum. utiturque præsenti tempore ut significet nos adhuc in huius sanctificationis progressu uersari.

Ex uno ἐξ ἑνός. Id est, eiusdem naturæ, humanæ uidelicet, ita ut ἑνός positum sit neutro genere. qua ratione uolunt nonnulli Christum passim filium hominis dici. Vel ἐξ ἑνὸς, scilicet Adamo. quę interpretatio in idem recidit, ac minus etiam coacta uidetur: quum Lucas idcirco quoque uideatur ad Adamum usque deducere Christi genealogiā. Quidam ex uno Deo interpretantur, uerè id quidem, quum Christus sit primogenitus inter multos fratres, quos etiam uers. superiore υἱούς, id est filios, uocauit: sed tamen non tam apposite ad nectendam consecutionem.

Non

A **Non erubescit** ὀν ἐπαισχύνεται. Rectè nam quantum alioquin inter nos & ipsum interest?

12 **Annuntiabo** ἀπαγγελῶ, Hunc Psalmum rectè Christo tribui apparet ex eo quòd ad uiuum totam passionis illius historiam describit.

13 **Ego fretus ero ipso** ἐγὼ ἔσομαι πεποιθὼς ἐπ' αὐτῷ. Vel, ego ero fretus ipso. Significat enim Hebræis חסה (quo uerbo utitur propheta Psal. 18, unde desumptus est hic locus) recipere se in fidem ac præsidium alicuius, unde factum ut ad fiduciam transferretur. Itaque hoc ipsum est quod Latinè dicitur fretum esse. Q. Cic. de petit. Consul. Quanquam partis & fundatis amicitijs fretum ac munitum esse oporteret. Sic autem in illo Psalmo Dauidem de se loqui, ut multa Christo ipsi magis propriè conueniant, apparet ex uers. 44, & 45. & aptè argumentatur Apostolus ad probandam filij Dei diminutionem.

Ecce ego, &c. ἰδοὺ ἐγὼ, &c. Hęc loquitur de se & discipulis suis Esaias capite 8, sed omnes ministros adumbrans: ut illius discipuli uicissim Ecclesiam totam designant. Quum igitur Prophetarum ac ministrorum caput sit Christus, meliore etiam iure hæc illi tribuuntur quàm ipsi Esaiæ. Dedit ἔδωκεν. Hoc explicatur Iohan. 6. d. 37, & 10. e 28.

ἐπεὶ οὖν τὰ παιδία κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ 14
αἵματος, καὶ αὐτὸς παραπλησίως μετέσχε τῶν αὐτῶν,
ἵνα διὰ τοῦ θανάτου καταργήσῃ τὸν τὸ κράτος
ἔχοντα τοῦ θανάτου, τοῦτέστι τὸν διάβολον,

καὶ ἀπαλλάξῃ τούτους ὅσοι φόβῳ θανάτου 15
διὰ παντὸς τοῦ ζῆν ἔνοχοι ἦσαν δουλείας.

οὐ γὰρ δήπου ἀγγέλων ἐπιλαμβάνεται, ἀλλὰ 16
σπέρματος Ἀβραὰμ ἐπιλαμβάνεται,

B ὅθεν ὤφειλε κατὰ πάντα τοῖς ἀδελφοῖς ὁμοιωθῆναι, 17
ἵνα ἐλεήμων γένηται καὶ πιστὸς ἀρχιερεὺς τὰ πρὸς τὸν θεὸν, εἰς τὸ ἱλάσκεσθαι τὰς ἁμαρτίας τοῦ λαοῦ.

ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, δύναται 18
τοῖς πειραζομένοις βοηθῆσαι.

Quoniam igitur pueri participes sunt carnis & sanguinis, ipse quoq; consimiliter participeps factus est eorundem, ut per mortem aboleret eum qui mortis habebat imperiũ, hoc est Diabolum:

Et liberos redderet quotquot metu mortis, per omnem uitam obnoxij erant seruituti.

Non enim uidelicet Angelos assumpsit: sed semen Abrahæ assumpsit.

Vnde debuit per omnia fratribus assimilari, ut misericors esset & fidelis pontifex in his quæ apud Deum *forent agenda*, ad expiandum peccata populi. *Pontifex Christus.*

Nam ex eo quod perpessus est quum tentaretur, potest & ijs qui tentantur succurrere.

14 **Participes sunt carnis & sanguinis** κεκοινώνηκε σαρκὸς καὶ αἵματος. Id est, cõstant carne & sanguine, fragili scilicet & caduca natura. Nũc igitur explicat aperte quod dixerat Ex uno esse omnes, & quæ fuerit illa perpessio mortis, quibus afflictionibus consecratus sit Christus, quomodo nos illius fratres, quomodo simus illi dati à Deo. quæ omnia in præstanti illa Christi infirmitate, summa cum nostra consolatione apparent. Hoc nobis eripit sceleratus Schuenkfeldius, & quicũque corpus Christi etiam glorioſi spoliant naturalis corporis facultatibus. Vulg. communi cauerunt carni & sanguini: obscurè, uel ob eam causam, quod seruauit præteritum tempus. Eras. pueri commerciũ habent cum carne & sanguine: aliquanto etiam obscurius, ut mihi uidetur. Consimiliter παραπλησίως. In hoc aduerbio interdum παρὰ detrahit de significatione, ut quum significat propemodũ. hic uerò contrà, proximã & prorsus respondentem conditionem declarat, imò uerò eandem prorsus, quod ad speciem ipsam attinet, nempe ut lac lacti simile dicitur. Qui mortis, &c. τὸν τὸ κράτος ἔχοντα τοῦ θανάτου. Mortis Imperium habere dicitur Diabolus, à quo scilicet exortum est peccatum, quod mors est consequuta: quique nos quotidie ad peccandum solicitat, ut in æternæ mortis exitium nos secum pertrahat. Tota igitur mortis administratio penes eum est. Nobis tamen dicitur extinctus quòd omnes ipsius conatus aduersum filios Dei cadant inanes & irriti, imò uerò etiam nostro commodo cedant. Et notandum etiam quòd mortis imperium dicit per mortem abolitum. i. hostem suis ipsius armis confectum Diabolum τὸν διάβολον. De uno loquitur, tanquam omnium principe, ut alibi sæpe Scriptura: cui tacitè adiunguntur reliqui ipsius angeli, ut Matth. 25. d. 41.

15 **Mortis** θανάτου. Mortem intellige cum ira Dei coniunctam, qualem necesse est extra Christum apparere, cuius metus, aut horroris potius perpetua seruitute nihil fingi potest miserius.

C 16 **Angelos** ἀγγέλους. Id est, Angelicam naturam. Vbi sunt igitur qui spirituale, id est Angelicæ uel cęlestis substantiæ, corpus Christo tribuunt? Nam spirituale quidem nunc esse fateor. sed longè alio sensu, ut diximus 1. Cor. 15. f. 44. Assumpsit ἐπιλαμβάνεται. Paulo antè κεκοινώνηκε dixit pro κοινωνεῖ, ita nunc contrà præsenti utitur pro præterito: quæ permutationes temporum passim apud Hebræos occurrunt. Semen Abrahæ σπέρματος Ἀβραάμ. Id est, ueram hominis naturam. Voluit autem hoc ambitu Apostolus illã designare, ut promissiones Messiæ, factas Abrahamo, in memoriam Hebræis reduceret. quæ ad hoc argumentum magnopere pertinent. Ideò etiã diserte Christus dicitur filius Abrahami. ut quidem exposuimus Matth. 1. a. 1. Est autem insignis hic locus ad probandã ueræ humanæ naturæ cum Diuina coniunctionem ad unum constituendum Christum, ideoque à ueteribus, præsertim Græcis, diligenter annotatus, quo magis est execranda illius audacia qui ἐπιλαμβάνεσθαι conuertit opitulatur, nõ modò, falsa sed etiam inepta interpretatione. quum ἐπιλαμβάνεσθαι nunquam hoc declaret apud Græcos. Sed eum scilicet offendit quòd ἐπελάβετο non scripserit Apostolus. Quasi uerò in narrationibus rerum gestarum non soleat frequentissimè usurpari hæc enallage, cum aliqua etiam uenustate, ut res non acta perscribi, sed adhuc geri uideatur. Deniq; in sententia tam manifesta tantine momenti hoc erat ut nouam & inauditam & ad scopum Apostoli non satis pertinentem uerbi ἐπιλαμβάνεσθαι significationem comminisceretur? 17 **Per omnia** κατὰ πάντα. Per omnia, id est non solùm quo ad naturam, sed etiam quod ad omnes qualitates attinet, sed à peccato tamen immunes. **Misericors** ἐλεήμων. Id est, qui nostrarum ærumnarum uero sensu tangeretur, ut Luc. 19. f. 41. ubi etiam super perituris lacrymatur. Paulatim autem ad alteram Christi qualitatem, id est ad Sacerdotium ipsius transit, cui adiungit Propheticum munus. **Fidelis** πιστὸς. Id est, syncerè & integrè munus suum peragens uel cui merito fideremus.

18 **Quum tentaretur** πειρασθείς. Id est, quum exploraretur uel etiam quum tentaretur. i. ad malum solicitaretur, à Diabolo scilicet, & omnibus ipsius instrumentis, quibus tamen fortissimè & constantissimè, sed non sine acerbissimis & inexplicabilibus doloribus, restitit. Nam quod intrinsecas tentationes attinet, à carnis uitiositate exorientes, nullæ in eo esse potuerunt, qui ex Spiritu sancto conceptus est.

Quidam conuertit, periclitando, quàm rectè, ipse uiderit. Eras. ex hoc quòd ipsi contigit tentari, nam coniunxit hæc duo ἐπαρχον & πεφασθεὶς ut participium positum sit loco infinitiui. Sed quis ita loquitur ἔπαθεν πειρασθῆναι, uel πεφασθεὶς, pro σωέβη αὐτῷ πειρασθῆναι? Potest λύεσθαι Vide infrà 5.a.2. A

CAP. III.

VNde, fratres sancti, uocationis cælestis participes, considerate Apostolum & Pontificem confessionis nostræ Christum Iesum,

1 ΟΘΕΝ, ἀδελφοὶ ἅγιοι κλήσεως ἐπουρανίου μέτοχοι, κατανοήσατε τὸν ἀπόστολον καὶ ἀρχιερέα τῆς ὁμολογίας ἡμῶν Χριστὸν Ἰησοῦν,

Fidelem ei qui ipsum constituit: ut & Moses *fidelis fuit* in tota domo ipsius.

2 πιστὸν ὄντα τῷ ποιήσαντι αὐτὸν, ὡς καὶ Μωσῆς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ.

Tanto nanque ampliore gloria præ Mose hic dignus est habitus, quanto maiorem habet honorem, is qui construxit domũ quàm domus ipsa.

3 πλείονος γὰρ δόξης οὗτος παρὰ Μωσῆν ἠξίωται, καθ' ὅσον πλείονα τιμὴν ἔχει τοῦ οἴκου ὁ κατασκευάσας αὐτόν.

Omnis enim domus construitur ab aliquo: porrò qui condidit omnia hæc, Deus est.

4 πᾶς γὰρ οἶκος κατασκευάζεται ὑπό τινος. ὁ δὲ τὰ πάντα κατασκευάσας, θεός.

Et Moses quidem fidelis fuit in tota domo ipsius, ut famulus, ad testificanda quæ pòst dicenda erant:

5 καὶ Μωσῆς μὲν πιστὸς ἐν ὅλῳ τῷ οἴκῳ αὐτοῦ, ὡς θεράπων, εἰς μαρτύριον τῶν λαληθησομένων.

At Christus, ut filius qui domui suæ præest: cuius domus sumus nos, si fiduciam & spem illam de qua gloriamur, ad finem usq; firmam tenuerimus.

6 χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ, οὗ οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, ἐὰν τὴν παῤῥησίαν καὶ τὸ καύχημα τῆς ἐλπίδος μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν. B

IN CAPVT III.

1 Vnde ὅθεν. Orditur collationem Christi cum Mose, apertè iam hunc nominans, postquam illius præstantiã luculentissimè probauit. Apostolum ἀπόστολον. Id est, legatum & nuntium, sicut διάκονος πρόσταγμῆς dicitur. minister Circuncisionis, Rom. 15. b. 8. Obiter autem, ubi ipsum ostendit omni potestate eminentiorem, nunc attingit Propheticum munus qua ratione cum Mose confertur, sicut sacerdotij respectu cum Aarone. obiter etiam de Iosue aliquid propter regnum attingens, ut omnibus modis sit nobis Christus factus omnia. Istorum autem omnium fundamenta substrauit, explicata utraque Christi natura coniunctim: & nunc alteram distributionem nectit. Vult enim a nobis istam Christi præstantiam considerari, tum ut Prophetæ sua authoritate docentis, ut qui Dominus sit, tum ut Pontificis maximi & unici. Primùm igitur de Apostolatu dicet usque ad capitis 4 uersiculum 14. Inde ad Pontificatum transibit. Confessionis τῆς ὁμολογίας. Id est, eius doctrinæ quam profitemur, Euangelicæ nimirum.

2 Ei qui ipsum constituit τῷ ποιήσαντι αὐτόν. Repete ἀπὸ τῆς ποιησάντι Apostolum & Pontificem. Vt & Moses ὡς καὶ Μωσῆς. Vide ut exæquet quos postea longè impares esse ostendet. Qui enim sint paris dignitatis seruus & Filius? Fidelis tamen est uterque. sic igitur posthabetur Moses Christo, ut nihil illi detrahatur, nihil isti præter meritũ adjiciatur, utrique gradus suus conseruetur. Offensio enim quorundam inde nascitur quòd neque seruum fuisse Mosen, neque filium esse Christum norant, sed utrunque habebant pro seruo. Quamobrem constituta iam Christi Dei & hominis præstantia, intrepidè loquitur Apostolus.

3 *Tanto* nanq; ampliore πλείονος γὰρ, &c, Eras. uoculã illam rectè addidit, ut magis perspicuus esset hic locus. Cauſalis aũt particula nõ cohæret cum proximis, sed cum præcipuo totius periodi uerbo κατανοήσατε cõsiderate. ac si diceret Apostolus. Meritò magni facitis Mosen. Fuit enim fidelis in domo Domini: sed excellentia Christi, qui & ipse fidelis fuit tum Apostolus tum Pontifex, longè etiã dignior est quàm consideretis. Est enim ipsius tãto amplior gloria, &c. Quã domus ipsa τῆς οἴκου. Quanto præstantior est architectus ipsa domo quã est architectatus, tanto Christus præstat Mosi. Quomodo uerò cõstabit illa similitudo? nẽpe quia Moses ipse pars est domus à Christo extructa: nedũ ut illam sit molitus. Vsitatum enim est Ecclesiam domui comparare, cuius & uiui lapides & uasa dicuntur tum pastores, tum greges, ut 1. Tim. 3. d. 15, & 2. Tim. 2. d. 10, & 1. Pet. 2. a. 5. Hæc igitur prior erit collatio Christi cum Mose. Verus interpres conuertit honorem domus, id est qui ex domo redit ad architectum multo amplior, quàm ad ipsius ministros qui per se nihil præstiterunt, sed fuerunt duntaxat architecti organa: acsi Gallicè dicas, *D'autant que le plus grand honneur de la maison reuient à celuy qui l'a faicte*. Sententia quidem bellè conuenit, sed constructio Græca mihi duriuscula uidetur. C

4 Omnia hæc τὰ πάντα. Non erat omittendus articulus. Nam generalis alioqui sententia accommodanda est ad ædificium de quo agitur. Apparet autem omnino ex connexione argumenti, Christum Dei nomine significari. Est enim in his uerbis assumptio argumenti, cuius præcessit propositio, & in utraque Christus est subiectum. Ita enim est huius Ecclesię fundamentum ut simul præsideat: ita frater, ut sit Dominus: ita formatus à Domino, ut sit Deus propria uirtute omnia efficiens: sicut egregiè scripsit doctissimus interpres.

5 Et Moses Καὶ Μωσῆς. Altera collatio, in conditæ domus administratione. Nam hic quoque præfuit Filius ut Dominus, Moses ut minister. Filius ergo id proprium habet quòd solus propriè dici potest architectus, utpote Deus qui omnia effecerit. In altero usus est Mosis opera, sed nulla coactus necessitate. tantùm ut famulo qui significaret quod habebat in mandatis, & Domino loquuturo audientiam faceret.

Vt famulus ὡς θεράπων. Honestius uocabulũ est θεράπων quàm δοῦλος, ut apparet ex uerbo θεραπεύειν, quod de ingenuis dicitur, prompta quadam uoluntate operam suam alicui accommodantibus.

6 At Christus ut filius qui domui suæ præest Χριστὸς δὲ ὡς υἱὸς ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. Vulgata, Christus uerò tanquam filius in domo sua. Eras. At Christus tanquam filius administrauit domum ipsius. Neuter cognouit discrimen quod obseruandum erat inter ἐπὶ & ἐπὶ hoc in loco. Dicitur enim fuisse Moses fidelis in domo, Christus uerò suprà domum, ut is scilicet qui domui præest tanquam dominus. Eras. uero (cuius uestigia quidem alter sequutus est, sed

errore

A errore duplicato) præterea in eo aberrauit ab Apostoli scopo, quòd uertit αὐτῆ ipsius, quũ emendati codices legãt αὐτῆ, & quomodocunque legas, dicendum sit omnino Filius domui suæ non alienæ præfuisse. Nam, ut cæteras causas omittam, quò referes relatiuum αὐτῆ ipsius? num ad proximum, id est ad Mosen? id uerò nimis esset absurdum. Num ad Deum? atqui is ipse Filius Deus ille est architectus. Cuius domus ὃς οἶκός. Cuius scilicet Christi domus nos sumus. Sed rectius fortasse legeris ὃς οἶκός ἐσμεν ἡμεῖς, quæ domus sumus nos. quod in uno ex uetustis nostris codicibus scriptum inuenimus, & sequutus est uetus interpres. Fiduciam τὴν παῤῥησίαν. Fiduciam uocat fidei nobile effectum, quo fit ut clamemus Abba Pater. cui subiungitur spes illa de qua gloriamur, quia nondum apparuit quod sumus, & tamen spes illa fallere nos non potest, ac proinde ut de re præsenti gloriamur in Domino, ut Rom. 5. a. 2.

διὸ καθὼς λέγει τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, 7

μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ, κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ πειρασμοῦ ἐν τῇ ἐρήμῳ, 8

οὗ ἐπείρασάν με οἱ πατέρες ὑμῶν, ἐδοκίμασάν με, καὶ εἶδον τὰ ἔργα μου τεσσαράκοντα ἔτη. 9

διὸ προσώχθισα τῇ γενεᾷ ἐκείνῃ, καὶ εἶπον, ἀεὶ πλανῶνται τῇ καρδίᾳ· αὐτοὶ δὲ οὐκ ἔγνωσαν τὰς ὁδούς μου. 10

ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. 11

Quapropter sicut dicit Spiritus ille sanctus, Hodie si uocem eius audieritis, 7

Ne obduretis corda uestra, sicut in exacerbatione, in die tentationis illius in deserto. 8

Vbi tentauerunt me patres uestri: probauerunt me, & uiderunt opera mea quadraginta annis. 9

Quapropter infensus fuinationi isti: & dixi, Semper errant corde neque cognouerũt uias meas. 10

Itaq; iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam. 11

B Βλέπετε, ἀδελφοί, μήποτε ἔσται ἐν τινι ὑμῶν καρδία πονηρὰ ἀπιστίας, ἐν τῷ ἀποστῆναι ἀπὸ θεοῦ ζῶντος· 12

ἀλλὰ παρακαλεῖτε ἑαυτοὺς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἄχρις οὗ τὸ σήμερον καλεῖται, ἵνα μὴ σκληρυνθῇ τις ἐξ ὑμῶν ἀπάτῃ τῆς ἁμαρτίας. 13

μέτοχοι γὰρ γεγόναμεν τοῦ χριστοῦ, ἐὰν τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως μέχρι τέλους βεβαίαν κατάσχωμεν, 14

Videte, fratres, nequando sit in ullo uestrum cor improbum & infidele, ad deficiẽdum à Deo uiuo: 12

Sed exhortamini alij alios quotidie, quo ad appellatur dies hodiernus: nequis ex uobis induretur seductione peccati. 13

Christi enim participes facti sumus, si sanè primordium illud quo sustentamur, firmum tenuerimus ad finem usq; 14

8 In exacerbatione ἐν τῷ παραπικρασμῷ. Heb. מריבה *ribah*. i. in die contentionis. Nam repetendum est מריבה sequente membro. Loquitur autem Propheta de nobili illa historia quæ perscripta est Exo. 17. b. 7. à qua etiã locus ipse in quo hæc gesta sunt, dictus est Masa, id est tentatio, & Meriba, ip est iurgium seu contentio, quòd Israelitæ illic cum Mose iurgando, Deum ad iram prouocarint. Quorsum hæc autem Apostolus? ut patrum authoritatem desinant obtendere. Deinde ut si impunè contemni non potuit famulus Moses, considerent multo maiores pœnas daturos qui filium contempserint, ad quem Moses ipse inuitat. Postremò singulari quodam aut potius Diuino prorsus iudicio hunc locum delegit Apostolus, mentione finis iniecta. Finis enim externus quo populum deducebat Moses, & introduxit Iosue, fuit requies terræ Chanaan: finis quò nos deducit Deus per Christum, est æterna ipsius requies quam terra Chanaan & sabbathi quies adumbrauit, quod postea explicatur. Pulchrè ergo cohærent omnia.

9 Quadraginta annis τεσσαράκοντα ἔτη. Quia sequitur particula διὸ. Græci codices ista adiunxerunt præcedentibus, quum tamen in Hebræis ita connectantur sequentibus, nec ulla causalis particula interijciatur. Sed & unũ codicem uetustum inuenimus cum Hebraica ueritate prorsus cõsentientem. quomodo etiam legitur in recepta Græci psalterij editione. Deinde etiam idipsum ita repetitur infrà uers. 17. Nolui tamen quicquã mutare in re tantilli momenti, quum eadem manear sententia, utrouis modo legas.

C

10 Errant corde πλανῶνται τῇ καρδίᾳ. Id est, uecordes sunt & insani.

Itaque ὡς. Id est ὥστε. Heb. אשר, id est εἰς, quibus, ut etiam legit & interpretatus est Vetus interpres. Idem autem declarat In ira mea. atque iratus ego. Si introibũt εἰ εἰσελεύσονται. Vide Marc. 8. b. 12.

15 Quoad appellatur dies hodiernus ἄχρις οὗ καλεῖται, &c. Id est, quandiu durat dies hodiernus. Docet enim aduerbium hodie, non debere ad Dauidis seculum restringi, sed totum illud tempus complecti quo nos Deus cõpellat, ut rectè scribit doctissimus interpres. Neque enim assentior Erasmo qui totum uitæ tempus putat hoc nomine designari. Nam multos adhuc uiuentes nox opprimit, ut frustra requirant: quia sine fide clamant, quæ non est omnium: aut ne requirere quidem audeant quod sunt aspernati. Ergo quandiu nos Deus uocat, tandiu durat dies ille, non amplius: quum non sit uolentis nec currentis, sed miserentis Dei. Statim ergo pareamus. quis enim nouit quando desiturus sit Dominus loqui?

14 Primordium illud quo sustentamur, τὴν ἀρχὴν τῆς ὑποστάσεως. Vel, principium illud fiduciæ. nam ita etiam accipi nomen τῆς ὑποστάσεως diximus 2. Cor. 9. a. 4 & 11. d. 17. & in quibusdã codicibus legimus τὴν ἀπαρχὴν id est primitias. Vulg & Erasmitium substantiæ: admodum obscurè. Ego uerò ἀρχὴν accipio pro eo quod primariũ est, id est pro basi ac fundamento: ὑπόστασιν autem pro משען, id est pro eo quo sulcimur & innitimur. Sic enim ab Hebræis dicitur ראשית quod in unaquaque re præcipuum est, ut quum scribitur Timorem Domini esse ראשית חכמה i. principium sapientiæ, quòd scilicet primas teneat in sapientia, & quo absente nulla sit in hominibus sapientia à quo denique sapientem oporteat auspicari. Sed & apud Latinos quicquid in quaque re primum est, principium uocatur. & apud Platonem in epistolis ἀρχὴν βάλλεσθαι pro fundamenta iacere usurpatur. Verùm quodnam est illud fundamentum? Nempe sana illa doctrina de Christo, eaque fide apprehensa. Quidam ea libertate usus qua in plerisque aliis, totum hunc locum ita conuertit, Etenim Christi consortes facti sumus, si modò hoc argumentum ab initio ad finem usque firmum tenemus, in quo dicitur, &c. Hoc uerò annon est summam & sacrilegam etiam audaciam ad uerbum Domini interpretandum afferre?

Interim dum dicitur, Hodie si uocem eius audieritis, ne obduretis corda uestra, ut in exacerbatione.

15 ἐν τῷ λέγεσθαι· σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὡς ἐν τῷ παραπικρασμῷ. A

Nam quidam quum audissent, exacerbarunt *Dominum:* non omnes tamen ij qui exierant ex AEgypto per Mosen.

16 τινὲς γὰρ ἀκούσαντες παρεπίκραναν, ἀλλ' οὐ πάντες οἱ ἐξελθόντες ἐξ Αἰγύπτου διὰ Μωσέως.

Quibus autem infensus fuit quadraginta annis? nonne ijs qui peccauerãt, quorũ corpora conciderunt in deserto?

17 τίσι δὲ προσώχθισε τεσσαράκοντα ἔτη; οὐχὶ τοῖς ἁμαρτήσασιν, ὧν τὰ κῶλα ἔπεσεν ἐν τῇ ἐρήμῳ;

Quibus autem iurauit non ingressurosin requiem suam, nisi ijs qui non obedierant?

18 τίσι δὲ ὤμοσε μὴ εἰσελεύσεσθαι εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, εἰ μὴ τοῖς ἀπειθήσασι;

Et uidemus non potuisse ingredi propter incredulitatem.

19 καὶ βλέπομεν ὅτι οὐ δι' ἀπιστίαν εἰσελθεῖν.

CAP. IIII.

ΚΕΦΑΛ. δ.

MEtuamus igitur nequando derelicta promissione introeundi in requiem eius, uideatur aliquis ex uobis fuisse frustratus.

Φοβηθῶμεν οὖν μήποτε καταλειπομένης ἐπαγγελίας εἰσελθεῖν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι.

Fides in uerbum Dei.

Etenim nobis euangelizatum est, sicut & illis: at nó profuit illis auditus sermo, ut qui fidei mixtus non fuerit ipsis qui audierant.

2 καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, καθάπερ κἀκεῖνοι. ἀλλ' οὐκ ὠφέλησεν ὁ λόγος τῆς ἀκοῆς ἐκείνους, μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν.

Introimus enim in requiẽnos qui credidimus, sicut dixit, Itaque iurauí in ira mea, si ingressuri sint in requiem meam: licet operibus à iactis fundamentis mundi perfectis.

3 εἰσερχόμεθα γὰρ εἰς τὴν κατάπαυσιν οἱ πιστεύσαντες, καθὼς εἴρηκεν· ὡς ὤμοσα ἐν τῇ ὀργῇ μου, εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. καίτοι τῶν ἔργων ἀπὸ καταβολῆς κόσμου γενηθέντων.

15 *Interim* dum dicitur ἐν τῷ λέγεσθαι. Id est, quandiu hæc uox personat. Hæc enim est, opinor, germana & minimè detorta huius loci explicatio: quam etiam amplexus Vetus interpres conuertit, dum dicitur. Ego uerò addidi aduerbium interim, ut melius exprimerem præpositionem ἐν, quæ pro inter accipitur hoc in loco, ut in ἐν τούτῳ, ἐν ᾧ, ἐν τῷ μεταξὺ & similibus. Erasm. In hoc quod dicitur: quæ interpretatio non potest Græcis ullo modo accommodari. Cæterùm nobilis est hæc sententia, ex qua scilicet intelligimus uerba illa Prophetarum non ad unum tempus pertinuisse, sed etiamnum hodie à Deo pronuntiari, quotidie nos ad se & precibus, & minis, & exemplis inuitante. 17 Corpora τὰ κῶλα. Sic tribus locis conuerterunt Græci interpres Hebraicum uocabulum פגרים, id est cadauera, Num. 14. c. 29. f. 32 & 33.

IN CAPVT IIII.

1 Videatur aliquis ex uobis frust. δοκῇ τις ἐξ ὑμῶν ὑστερηκέναι. Respicit superiorem historiam. Nam existimarunt Israelitæ se fuisse à Domino delusos, quum ipsi re uera contempsissent oblatam possessionem terræ Chanaan. Sic solet hominum improbitas, quum suæ perfidiæ dat pœnas, culpam in Deum regerere. Græca scholia additũ esse censent uerbum δοκῇ id est uideatur, ut asperius dictum leniret.

2 Nobis Euangelizatum est, ἐσμὲν εὐηγγελισμένοι. Vulgata & Erasmus, nobis annuntiatum est. Atqui nõ de omni nuntiatione dicitur τὸ εὐαγγελίζεσθαι. itaque libenter Euangelizandi uerbum retinui, ut sciamus Dominum in illo Dauidis loco uocem suam appellare, illud ipsum Euangeliũ quod postea nobis re ipsa exhibuit in Filio. Christus enim fuit heri & hodie, nec alius unquam fuit μεσίτης. C

Vt qui fidei mixtus non fuerit ipsis qui audierant. μὴ συγκεκραμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν. Prædicationem Euãgelicam ueluti uino comparat, quod ut nobis haustum, id est auditum & perceptum prosit, oporteat fide quasi temperari. Est igitur elegans translatio qua significatur Hebræis causam non esse cur glorientur, quòd peculiariter eos sit allocutus Dominus & per Prophetas & per Filium, quum multi etiam audierint Mosen in deserto, quibus id nõ modò non profuit, sed mortiferæ etiam potionis instar fuit, ipsorum quidem uitio qui oblatum poculum non temperarunt fide. id enim requiritur ut nobis sit salutare. Vulg. non admistus fidei ex ijs quæ audierunt. Putauit enim Vetus interpres τοῖς ἀκούσασιν positum pro τοῖς ἀκουσθεῖσι. Quidam uerò multo etiam durius conuertit τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν pro τῇ πίστει τῶν ἀκουσάντων, cum eorum fide qui audiuerant. Erasm. quòd non esset cum fide coniunctus ijs qui audierant: ne sic quidem expressa Apostoli sententia, ut mihi uidetur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένους, qui audierant: ne sic quidem expressa Apostoli sententia, ut mihi uidetur. Græcus scholiastes legit συγκεκραμένους, assentiente Photio & Theophylacto, quos etiam Complutensis editio sequitur, & quinque ex uetustis nostris codicibus. Est autem hæc sententia, Auditum sermonem nihil illos iuuisse qui sese non coniunxerunt per fidem ijs quibus dierant, id est Iosue & Caleb fidelibus qui Deo auscultarunt. Sed hoc mihi quidem non placet, uel ob eam causam quòd manifestè distinguat τοὺς ἀκούσαντας & τοὺς πιστεύσαντας, id est eos qui audierunt & eos qui auditis crediderunt.

3 Introimus εἰσερχόμεθα. Vulg. ingredimur: non expressa Apostoli sententia, ut qui significet nos per fidem iam in illam requiem ingredi, ut apparet ex uers. 10.

Sicut, &c. καθὼς, &c. An uerò ex hoc testimonio efficitur nos per fidem ingredi in Dei requietem? Minimè id quidem per se: sed si omnia connectas tum præcedentia, tum sequentia. Nam si infidelitas arcet ab aditu, fides certe introducit. Licet δίκαιος. Vulg. & quidem. quam uersionem tolerari quidem posse fateor, sed tamen non amplector. Est autem locus hic perobscurus, quem ego sic exponendum puto. Probarat Apostolus infidelitatem illud esse quod à Dei requiete arceret: fidem contrà, quasi ostium per quod ingrederemur. Ad hæc uerò poterant Hebræorum aliqui obijcere, ista nihil ad regnum cæleste pertinere, quum illic requietis appellatione terra Chanaan intelligatur, in qua essent ipsi: ac proinde se illa exhortatione minimè indigere, ut qui Dei requietem infidelibus negatum possiderent.

Oportuit

A Oportuit igitur eos ab ista contemplatione terræ Chanaan auocatos, ad alterius requietis cognitionem traducere, eius scilicet cuius illa typus erat. quod ut faciat, aggreditur explicare quid sit in requietem Dei ingredi. ac fatetur quidem duplicem requietem Dei commemorari in Scripturis, unam æternam, cuius illarum sit mentio post cõditum mundum: alteram quæ in hoc Dauidis loco tribuatur terræ Chanaan. sed ita ut Deus (exemplo eorum proposito qui ab altera ista typica sunt exclusi per infidelitatem) nos ad priorem illam ueram & suam uocet. quod ita esse probat Apostolus duobus argumentis: uno, quòd Deus addat aduerbiũ hodie, quod non conuenit rei iampridem præteritæ: altero, quòd eos alloquatur qui in terram Chanaan iampridem erant ingressi. ex quibus cõiunctis necessario efficitur quod modo dixi, nos scilicet ad aliam requiem proposito illo exemplo mutari. Sed quænam illa est? nẽpe quum duæ tantùm commemorentur, & de posteriore non agi dixerimus nisi quatenus illius mentio adhortationis causa inducitur: relinquitur, Dauidem de priore uerba facere, quemadmodum Apostolus proponit uers. 4, explicat uersiculis 9. & 10. Deinde conclusionem nectit. Ergo, ut ad contextum redeam, coniunctio καίτοι omnino conuertenda est per quanuis: ut sit sensus, Quanuis requietis Dei nomine alicubi significetur cessatio a condendo mundo, Deum tamen de terra Chanaan loquentem, requietis nomen illi tribuisse in illo suo iureiurando. Non argumentatur autem Apostolus. sed proponit de quo dicturus est, quod & mox explicat, docens duarum requietum fieri mentionem, ut postea Psalmi contextum ad utranque accommodet, illa scilicet uerba, Si ingressuri sunt in requiem meã, ad terram Chanaan: adhortationem autem totam, ad priorem illam & ueram Dei quietem, cuius illa typus erat. Sed nulla hic fit, dices, terræ Chanaan mentio. Respondeo, non necesse fuisse hoc exprimi quod manifestè liquet ex historia illa quadraginta annorum, quam unam illic Deus commemorat. deinde etiam hoc disertè explicari uers. 8.

ἔρρηκε γάρ πού περὶ τῆς ἑβδόμης οὕτως· καὶ κατέπαυσεν ὁ θεὸς ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἑβδόμῃ ἀπὸ πάντων τῶν ἔργων αὐτοῦ. 4

Dixit enim quodam in loco de septimo die ita, Et requieuit Deus die septimo ab omnibus operibus suis.

καὶ ἐν τούτῳ πάλιν· εἰ εἰσελεύσονται εἰς τὴν κατάπαυσίν μου. 5

Et hic rursum, Si introibunt in requiem meam

ἐπεὶ οὖν ἀπολείπεται τινας εἰσελθεῖν εἰς αὐτὴν, καὶ οἱ πρότερον εὐαγγελισθέντες οὐκ εἰσῆλθον δι' ἀπείθειαν, 6

Quia igitur reliquum est ut aliqui introeant in eam: & quibus prius annuntiatũ fuit, non introierunt propter incredulitatem:

πάλιν τινὰ ὁρίζει ἡμέραν, σήμερον, ἐν Δαυὶδ λέγων, μετὰ τοσοῦτον χρόνον· καθὼς εἴρηται· σήμερον ἐὰν τῆς φωνῆς αὐτοῦ ἀκούσητε, μὴ σκληρύνητε τὰς καρδίας ὑμῶν. 7

Rursum quendam præfinit diem Hodie, apud Dauidem dicens tanto pòst tempore (prout dictum est) Hodie si uocem eius audieritis, ne obduretis corda uestra,

εἰ γὰρ αὐτοὺς Ἰησοῦς κατέπαυσεν, οὐκ ἂν περὶ ἄλλης ἐλάλει μετὰ ταῦτα ἡμέρας. 8

Nam si eos Iesus in requie collocasset, ne quaquã de alio posthac die loquutus fuisset

ἄρα ἀπολείπεται σαββατισμὸς τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ· 9

Itaq; reliquus est aliquis sabbatismus populo Dei.

ὁ γὰρ εἰσελθὼν εἰς τὴν κατάπαυσιν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς κατέπαυσεν ἀπὸ τῶν ἔργων αὐτοῦ, ὥσπερ ἀπὸ τῶν ἰδίων ὁ θεός. 10

Nam qui ingressus est in requiem ipsius, requieuit & ipse ab operibus suis, quemadmodum à suis Deus.

σπουδάσωμεν οὖν εἰσελθεῖν εἰς ἐκείνην τὴν κατάπαυσιν, ἵνα μὴ ἐν τῷ αὐτῷ τις ὑποδείγματι πέσῃ τῆς ἀπειθείας. 11

Studeamus igitur ingredi in illam requiem: nequis in idem incidat contumaciæ exemplum.

6 Quia igitur ἐπεὶ οὖν. Nunc illam Dei adhortationem applicat ad priorem requiem. Itaque οὖν non declarat conclusionem ex prioribus nascentem, sed ingressum argumentationis: nisi malimus eum à conclusione exordiri, quam postea confirmet. C

7 Rursum πάλιν. Prius argumentũ ab aduerbio præsentis temporis, quod declarat alios inuitari εἰ Δαβὶδ autem possimus interpretari In Dauide, id est apud Dauidem, in libro scilicet Dauidis, uel per Dauidem,

8 Nam si Iesus εἰ γὰρ Ἰησοῦς. Iosue intelligit qui à Græcis dictus est Iesus. ut plane sint ridiculi qui Iesu nomen, quum Christo tribuitur uolunt ad nomen Iehouah detorquere. Quis enim non uidet, sicut terra Chanaan ueræ quietis fuit typus, ita etiam Iosue sub eodem nomine proponi pro ueri nostri liberatoris typo? Cæterùm fuit adiungendum priori, ut esset necessaria conclusio. Quid enim? an non potest nos Deus hodie ad eam ipsam quietem inuitare quam alij multis antè seculis sint aspernati? Sanè ita est. sed quum ij quos ad se inuitat Dominus apud Dauidem eam quietem iampridem adepti sint, quam alij neglexerant, relinquitur aliam esse præparatam quietem, ad quam proposito aliorum exemplo inuitentur: quæ conclusio nectitur uersiculo 9.

9 Aliquis sabbatismus σαββατισμός. Vtitur Hebræo uocabulo quum antea dixisset κατάπαυσιν, eodem sensu, duabus de causis: Primùm ut distinguat ipsa nomina. Nam Psal 95. requies uocatur מנוחה. ubi aũt agitur de die septimo dicitur, שבת à uerbo שבת, ut in ipso etiam nomine discrimen annotetur. deinde ut cocludat collationem typicæ quietis terræ Chanaan, cum uera illa & æterna, ad quam nos Deus per uerum illum Iosuam deducit, atque adeò in qua iam alterum pedem habemus, si credidimus.

10 Nam qui ingressus est ὁ γὰρ εἰσελθὼν. Similitudinem declarat beatæ illius quietis Dei & nostræ, quam iam inchoarunt qui Deo uocanti responderunt. Quemadmodum enim Deus perfecto mundo tese ueluti recepit in æternam illam suã beatitatem: sic qui crediderunt, cessant ab operib. suis, id est, mortui peccato, iam uiuunt iustitiæ ac Deo: atque ita beatam illam quietem ingressi, pleno tandem aliquando sabbatismo in cælis perfruentur.

11 Studeamus σπουδάσωμεν. Conclusio superioris tractationis totius de officio Christi Regio ac Prophetico.

Nequis ἵνα μήτις. Id est, nequis fiat simile exemplum infidelitatis. Nam οὖν pro εἰς ponitur, & ὑποδείγμα pro παραδείγματι, ut diximus Matth. 3. b. 7. Erasmus, Ne quis eodem concidat incredulitatis exemplo.

12 Viuus enim est ζῶν γάρ. Viuum uocat ab eius effectis in ijs quibus annuntiatur. Cohæret autem causalis particula cum superiore conclusione, quæ & fideles consolatur, & contumaces coram Dei tribunali citat.

Viuus *est* enim sermo Dei & efficax,& pe- 12 ζῶν γὰρ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, καὶ ἐνεργὴς, καὶ τομώ A
netrantior quouis gladio ancipiti:ac pertin τερος ὑπὲρ πᾶσαν μάχαιραν δίστομον, καὶ διϊ-
git usq; ad diuisionem animæ simul ac spiri- κνούμενος ἄχρι μερισμοῦ ψυχῆς τε καὶ πνεύματος
tus,conpagum q; & medullarum: & discre- ἁρμῶν τε καὶ μυελῶν, καὶ κριτικὸς ἐνθυμήσεων
tor cogitationum & intentionum cordis. καὶ ἐννοιῶν καρδίας·

Nec est ulla res creata quę non manifesta 13 καὶ οὐκ ἔστι κτίσις ἀφανὴς ἐνώπιον αὐτοῦ, πάν-
sit in conspectu ipsius: sed omnia *sunt* nuda τα δὲ γυμνὰ καὶ τετραχηλισμένα τοῖς ὀφθαλμοῖς
& patentia oculis eius quicum nobis est ne αὐτοῦ, πρὸς ὃν, ἡμῖν ὁ λόγος.
gotium.

Habentes igitur Pontificem magnũ, qui 14 ἔχοντες οὖν ἀρχιερέα μέγαν διεληλυθότα
penetrauit cælos,Iesum filiũ Dei,teneamus τοὺς οὐρανούς, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, κρατῶμεν
hanc professionem. τῆς ὁμολογίας·

Non enim habemus Pontificem qui non 15 οὐ γὰρ ἔχομεν ἀρχιερέα μὴ δυνάμενον συμπα-
possit affici sensu infirmitatũ:nostrarũ sed tẽ θῆσαι ταῖς ἀσθενείαις ἡμῶν, πεπειρασμένον δὲ
tatum in omnibus similiter, absq; peccato. κατὰ πάντα καθ' ὁμοιότητα χωρὶς ἁμαρτίας.

Accedamus igitur cum fiducia ad thro- 16 προσερχώμεθα οὖν μετὰ παῤῥησίας τῷ
num gratiæ, ut consequamur misericordiã, θρόνῳ τῆς χάριτος, ἵνα λάβωμεν ἔλεον, καὶ χά-
& gratiam inueniamus ad opportunum au ριν εὕρωμεν εἰς εὔκαιρον βοήθειαν.
xilium.

CAP. V.

ΚΕΦΑΛ. ε.

ENimuero omnis Pontifex ex homini- 1 Πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς ἐξ ἀνθρώπων λαμβανό
bus assumitur,& pro hominibus con- μενος, ὑπὲρ ἀνθρώπων καθίσταται τὰ B
stituitur in his quæ apud Deũ *agenda sunt*: ut πρὸς τὸν θεὸν, ἵνα προσφέρῃ δῶρά τε καὶ θυ-
offerat donaria & uictimas pro peccatis: σίας ὑπὲρ ἁμαρτιῶν,

Sermo Dei ὁ λόγος τοῦ θεοῦ. Id est, doctrina Dei annuntiata tum in Lege tum in Euangelio. Ancipiti δίστομον Vide Luc. 21. c. 24, Et pertingit καὶ διϊκνούμενος. Id est, ad intima usque animi penetralia descendit, nempe ut mortiferũ uulnus infligat contumacibus: electos autem contrà, uetere homine cęso, penitus uiuificet Deo. Animam autem facultatem in qua residet affectus, Spiritum τὸ ἡγεμονικὸν uocat. quod aliquoties in Paulo annotauimus, & statim explicat. Per compages & medullas similiter accipio penitissimas quasque hominis partes.

13 Ipsius αὐτοῦ. Ipsius scilicet Dei, de cuius uerbo differit. Sunt hæc aduersus hypocritas dicta, ne quicquid fidei nomine uestierimus, putemus à Deo recipi pro fide.

Patentia τετραχηλισμένα. Τραχηλίζειν Varinus ex aliquo proculdubio uetustiore grammatico, tradit etiam significare τὸ διχοτομεῖν ἄνωθεν τὸ διὰ τῆς ῥάχεως σχίζειν, id est medium secare, siue per spinam dorsi findere, quæ significatio mihi usitata est conuenientior: ut omnia Domino etiam intima patere significetur. seruata etiam superiore translatione à gladio sumpta. Vulgata, aperta. Erasmus, resupinata. Græcus scholiastes quasi excoriata interpretatur, translatione (inquit) à pecudibus sumpta, quibus ex colo suspensis detrahitur pellis, quæ omnes interpretationes sunt uiolentæ.

Quicum nobis est negotium πρὸς ὃν ἡμῖν ὁ λόγος. Vel, de quo nobis est sermo, ut πρὸς ὃν ponatur pro περὶ οὗ, ut supra 1. b. 7. Sed illa explicatio multo est uberior, ut rectè obseruauit doctissimus interpres. Vulgata & Erasmus, ad quem nobis est sermo.

14 Habentes, &c. Ἔχοντες, &c. Nunc aggreditur applicationem Sacerdotij Christi, & hac etiam ratione docet quanto Aaroni & omnibus Pontificibus Leuiticis præstet. Itaque hinc potius oportuerat quartam sectionem auspicari. Teneamus κρατῶμεν. Id est, retineamus, nec sinamus nobis è manibus elabi. ut diximus Marc. 7. a. 3.

15 Non enim οὐ γὰρ. Vides ut ad Sacerdotium applicet sua illa principia, nempe hominẽ Deum, superiore uer- C
siculo, nunc uerò Deum hominem, & quidem semper coniunctim. Affici sensu συμπαθῆσαι. Vulgata, compati. Atqui in Christum nunc glorioſum istę perpessiones non cadunt. Ego uerò curiosis ista relinquo. Sed hoc quidem certum est, hoc uocabulo summum illum consensum membrorũ & capitis, id est Ecclesiæ & Christi, significari, de quo toties Paulus differit. Deinde ut quum de Deo loquitur, Ita etiam de Christo glorioso differens Scriptura, ad nostrum captum se demittit. Glorioſum ad dextram Patris Christum sedere credimus: ibi dicitur nostris malis affici, quòd talem se nobis ostendat. Ideò etiam clamat è cælis, Saul cur me persequeris? Altiores speculationes scrutari nec utile nec tutum existimo.

Tentatum, &c. πεπειρασμένον, &c. Id est, omnia hæc nostra similiter atque nos expertum. Neque enim nudam corporis & animæ substantiam assumpsit, sed omnibus nostris ærumnis, omnibus denique peccatorum nostrorum pœnis obnoxiam: ita tamen ut recta & integra in eo fuerint omnia.

Similiter καθ' ὁμοιότητα. Hebraicè כדבר־אחר pro ὁμοίως, siue (ut antè dixit, 2. d 14) παραπλησίως, id est prorsus similiter. Nam ut plenissimam similitudinem significent Hebræi, particulas eiusdem significationis congerunt, ut hic in καθ' ὁμοιότητα & in παραπλησίως factum est. Deinde ex proximo petitum affixum pronomen adiungũt. Vulgata pro similitudine. Erasmus, iuxta similitudinẽ, quę interpretatio non modò est ambigua, sed etiã periculosa.

IN CAPVT V.

1 Enimuero omnis, &c. πᾶς γὰρ &c. Nunc aggreditur præstantiora omnia in Christo Pontifice ostendere quàm in reliquis omnibus: ut Aaronis Sacerdotium isti cedere tandem aliquando intelligant Hebræi. Itaque γὰρ non tam est causalis quàm inchoatiua, ut loquuntur grammatici. Sunt autem hæc capita collationis. Alij à Deo quidem uocãtur, sed per homines & ex hominibus. Christus homo & ipse, sed una etiam Dei filius, ipsa Patris uoce est Pontifex declaratus. Illos oportet, ut infirmos & misericordes, pro se & pro alijs offerre donaria & uictimas: iste insigniter afflictus & insigniter misericors non obtulit pro suis peccatis, sed rogauit pro suo metu quod impetrauit, & consecratus sua obedientia omnes seruauit. illis mortalib. quęrẽdi sunt successores: iste perpetuus est declaratus põtifex, & quidem cũ iureiurãdo, neq; ut successor Aaronis, sed ut alterius sacerdotij Põt, nẽpe secundũ ordinẽ Melchisedec, multo excellẽtiorẽ. Hæc sunt inqua collationis cap. sed quia cõtrario ordine propositioni similitudinis respõdet accomo-

A datio: sciẽdũ ẽ uersiculo quarto respõdere uersiculos 5 & 6. uersiculo secũdo & tertio, uersiculos 7 & 8. uersiculo de mũ primo, uersiculos 9 & 10. Donaria δώρα. Hoc nomine intelligit omnes oblationes rerum uitæ expertium: θυσίας autẽ reliqua sacrificia uocat animalium scilicẽ quæ iugulabantur.

μετριοπαθῆσαι δυνάμενος τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς περίκειται ἀσθενείαν.

Qui quantũ satis est possit miserari uicẽ ignorantium & aberrantium: quòd & ipse circundatus sit infirmitate:

διὰ ταύτην ὀφείλει καθὼς περὶ τοῦ λαοῦ, οὕτω καὶ περὶ ἑαυτοῦ προσφέρειν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν.

Et propter hanc debeat, sicut pro populo, ita & pro seipso offerre victimã pro peccatis.

καὶ οὐχ ἑαυτῷ τις λαμβάνει τὴν τιμὴν, ἀλλὰ καλούμενος ὑπὸ τοῦ θεοῦ, καθάπερ καὶ Ἀαρών.

Nec sibi ipsi quisquã sumit hunc honorẽ, sed qui uocatur à Deo, sicut & Aaron.

οὕτω καὶ ὁ Χριστὸς οὐχ ἑαυτὸν ἐδόξασε γενηθῆναι ἀρχιερέα, ἀλλ' ὁ λαλήσας πρὸς αὐτόν. υἱός μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.

Ita & Christus nõ sibi hunc honorem tribuit ut fieret Pontifex, sed is qui dixerat ei, filius meus es tu, ego hodie genui te.

καθὼς καὶ ἐν ἑτέρῳ λέγει. σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

Sicut & alibi dicit, Tu es Sacerdos in æternum secundũ ordinem Melchisedec.

ὃς ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτοῦ, δεήσεις τε καὶ ἱκετηρίας πρὸς τὸν δυνάμενον σῶσαι αὐτὸν ἐκ θανάτου, μετὰ κραυγῆς ἰσχυρᾶς καὶ δακρύων προσενέγκας, καὶ εἰσακουσθεὶς ἀπὸ τῆς εὐλαβείας,

Qui in diebus carnis suæ, quum deprecationes & supplicationes apud eum qui poterat seruare ipsum à morte, cũ clamore ualido & lachrymis obtulisset, & exauditus est ex metu.

2 Qui quantum sat est misereri possit μετριοπαθῆσαι δυνάμενος. Δυνάμενός significat τὸν ἱκανὸν, i. eũ qui aptus sit & idoneus. Μετριοπαθῆσαι uerò declarat indolẽ quæ ad commiserationẽ sit prona; quanta quidẽ opus est. Quũ enim preces nõ nisi ex fide & intimo corde profectas Deus admittat; quò aptus fuerit ad communes pro uniuerso populo preces cõcipiendas, qui uel arroganter alios despiciat, neque illorũ ẽt de salute sua no cogitantium periculo quantũ par est afficiatur: uel præ nimio dolore animũ despondẽs, cõcidat? qua de re pulcherrimè ac uerissime profectò disputauit (quod ad ipsam quidẽ affectuũ naturã attinet) Aristot. lib. Rhethoricorũ 2. cap. 8. Sed si cõsideretur Christi in primis, ut undequaq; absolutissimi exemplaris, deinde Mosis, Dauidis & Pauli uita, tum demũ quid μετριοπάθειας nomine hoc loco significetur, facilè fuerit intelligere. Vulgata, qui condolere possit. Eras. qui placabilis esse possit: nimiũ anguste. Quid si enim eum nemo offenderit? Deinde nõ est placandus ipse, sed ad placandũ Deum constitutus. Obsecro uerò, lector, confer istos ad hanc regulã, quos (ut sunt cõmuni sensu ac roe à Deo spoliati) nõ pudet hunc locũ proferre ut hoc ipsum stabiliãt quod hic euertitur. quæso inquã lector, illos ut conferas ad hanc regulam & comperies, etiamsi, (quod absit) cætera omnia illis cõcederemus, tamen non magis aptos esse ad illud sacerdotiũ de quo gloriantur, quàm boues ad nolandum. Vicem ignorantiũ & aberrantiũ: τοῖς ἀγνοοῦσι καὶ πλανωμένοις. Id est, eorũ qui in peccatis sunt constituti. Nã apud Hebræos שגיונות & שגיאות, i. errores de quouis peccati genere dictũ tur. Circundatus sit περίκειται. Id est, quòd & ipse naturã in isdẽ incõmodis ac uitijs obnoxiã circũserat. 3 Propter hanc διὰ ταύτην. Vulg. propterea διὰ ταῦτα, & sic quoque fateor ex Hebræorũ idiotismo illud posse explicari. sed multo præstat seruare fœmininũ genus, ut cũ proximè præcedente cohæreat. 4 Sumit λαμβάνει. Disputat nõ quales sint Pontifices (tum enim certum est fuisse uanalẽ Potificatum, qui re uera nullus erat quũ per Christũ esset abolitus) sed agit de eorũ officio. Interim statuendũ est, fures fuisse ac latrones quicunq; per hoc ostiũ nõ ingrediebant. Vbi igitur successio qua hodie nituntur nonnulli? 5 Filius meus υἱός μου. Quorsum hoc ad Sacerdotiũ, dices? Respondeo, in altera eiusdem uersiculi parte fieri Sacerdotij mentionem, quũ dicit se annuntiacturũ illud Patris decretũ Deinde, cũ hoc testimonio connectendũ esse illud quod subijcitur, quũ ad eandẽ personã utrunque referatur, & illud quidẽ de Regno, hoc de Sacerdotio testetur, ut planè respondeat ueritas figuræ, id est Christus Melchisedeco.

6 Secundum ordinẽ κατὰ τὴν τάξιν. Heb. ברברת *Kedibrath* i. ad instar, siue secundũ rationẽ ac similitudinem, ut explicatur infrà 7. c. 15. 7 In diebus carnis suæ, οὐ ταῖς ἡμέραις τῆς σαρκὸς αὐτῆς. Id est quũ adhuc nobiscũ infirma & imbecilla nostra natura præditus degeret. Nam ita est accipiendum uocabulum Carnis. ne quis enim existimet nunc carnem nostram exuisse. Seruare ipsum σῶσαι αὐτόν. Id est, eximere morti. Ostendit aũt hæc circunstantia hic
C agi de triplicata illa uehementissima deprecatione qua usus est in horto Dominus noster, ut tres Euangelistæ diligẽter commemorant adeò quidẽ anxius, adeò saucius dolore ut grumos ẽt sanguinis sudaret. Ideo scriptor hic noster δεήσεις dixit plurali numero, & præterea adiunxit ἱκετηρίας. neque eo cõtentus, mentionẽ quoque fecit clamoris et lachrymarũ. Ex metu: ἀπὸ τῆς εὐλαβείας Veram ac genuinam huius loci explicationem primus, ut opinor, doctissimus interpres ostendit, quo nomine sicut à pijs & eruditis omnibus magnã gratiã inijt, ita paucis quibusdã non satisfecit. Primum igitur hanc interpretationẽ confirmabo, deinde istorum rationes diluam. Ergo quod ad totum ipsum dicendi genus attinet, si pro reuerentia, ut omnibus adhuc placuisse uideo: uel pro pietate, quod Eras. in. annotauit, interpreteris: nõ aliud declarabit Pro, quam Propter uel secũdum, uel aliquid denique eiusmodi quod significet quo respectu sit exauditus. Atqui non facilè mihi persuaserim proferri posse ullum exemplum in quo ἀπὸ ita usurpetur. Hic enim potius locus est præpositioni διὰ cum quarto casu, uel κατὰ, uel etiam ὑπὲρ, ut Phil. 2. b. 13. Deinde quod ad uocabulum εὐλαβείας attinet, fateor accipi pro reuerentia, i. religioso quodã honore, ut infra 12. g. 28. & pro pietate, unde εὐλαβὴς, pius ac religiosus, Luc. 2. d. 25. Act. 2. a. 5. & 8. a. 2. atque etiam pro honesta cautione, quàm λέγει καὶ ἐπιλείπειν τὸ βλάπτοντος definiunt Philosophi sed & pro metu usurpari facile fuerit comprobare. Nunc uideamus quæ significatio magis congruat. ac de cautione quidem, non est, opinor, cur disceptemus. Sin uerò reuerentiã interpretemur, ea profectò uel Patri uel Filio tribuetur. Patri tribuit Chrysost. quasi scilicet. Christi dignitatem quodammodo reueritus fuerit Pater. Sed primum omnium quis id non uideat nimium dure & præter Scripturæ morem dici? Deinde quis tandem hoc suspicari possit de Patre dici, nisi addatur pronomen αὐτοῦ & certè non immeritò censuerim usillos commentarios Chrysostomi non esse, sed rapsodiam potius ab aliquo collectam. Nam & titulus ipse testatur, fuisse Chrysostomi nomine post ipsius mortem editos. Restat ergo ut de Filij reuerẽtia intelligamus quæ ita fuerit Patri iucunda, ut propterea ipsius preces exaudierit. ac pia quidem est hæc sententia: sed cui omnino, ut ante dixi, repugnet præpositio ἀπό. idẽ de pietate sentiendum. Relinquitur ergo ut pro metu accipiamus. nam ita hoc quoq; significare τὴν εὐλάβειαν nemini uel mediocriter in literis Græcis uersato dubiũ ẽ. Pericles, inquit Plut. περὶ τῶν λόγων ἦν εὐλαβὴς, timidè ad dicendũ accedebat. quod de se quoque Cicero testatur εὐλαβοῦμαι πάσσαν, inquit ille apud Sophoclem, timeo ne cadam. Sed & Aristot. alicubi in Rhetoricis τοὺς δειλοὺς καὶ τοὺς εὐλαβεῖς cõiũgit.

Quid plura? Sic accipitur Act. 23. c. 10. ἀλαζονεύεσθαι pro φοβεῖσθαι. Denique ut non dubium sit quin hunc locum ita et A
interpretari sint nonnulli ueteres, Nazianzenus diserte concione de filio secunda, inter Christi hominis imbecillitates τὸ ἀλαζόνες numerat. Postremo hoc etiam prorsus addendum fuisse dico ut ambigua non esset oratio. Nã quia dixerat Christũ suas preces illi obtulisse, qui ipsum à morte seruare, id est (ut ex ipsius Christi oratione liquet) ista moriendi necessitate ipsum liberare poterat, si simplicitèr dixisset fuisse exauditum, parata erat calumnia, non fuisse exauditum, ut qui mox crudelissime sit interfectus. Itaque additum est, Exauditum quidem fuisse, sed ex metu, id est ita fuisse confirmatum ut omnem pauorem mortis deposuerit. quamobrem etiam Angelus illi apparuisse diserte commemoratur qui ipsum corroboraret, Luc. 22. e. 43. Neque tamen dici potest filius à Patre non penitus exauditus, ut qui liberationem à morte non nisi addita conditione petierit, si ita ipsi uideretur. Hæc est igitur germana huius loci explicatio. Nunc ad eos ueniamus quibus hoc non placet. Primum inquiunt, non additur pronomen suo. Atqui Vetus etiam interpres conuertit, pro reuerentia sua, &, nisi reciprocum addideris, necessariò tamen erit supplendum quod etiam ex communi loquendi usu fere prætermitti solet. Quid uerò quod non modò reciproca, sed etiã, quod multo durius est, simplicia interdum relatiua prætermittuntur? ut in hac eadem epistola 2. a. 3. & 4. d. 16. Sed & non desunt qui clamitent actum esse de Christi Diuinitate, si hæc interpretatio admittitur. Timuisse Christum ne malis obrutus succumberet, uel morte absorberetur. At ego quæroan non Christus non modò naturam, sed etiam omnes quantumlibet abiectas & infirmas hominis affectiones, uno duntaxat peccato excepto, assumpserit. Certè qui hoc negat, Christianus non est. Sin uerò ita est, quæro quomodo Christus à metu, pauore, atque adeo à perculsione alienus fuerit, qui sibipsi etiam, quatenus homo est, ignorationem arcanorum Dei consiliorum adscribere non ueretur. Mar. 13. d. 32. Et uerò, nisi hoc etiam modo tentatus est excepto peccato, Pontifex noster, quomodo nos ab hoc malo quod unum est ex præcipuis, id est à penitissimo illo iræ Dei sensu, à pauore & perculsione animi de iudicio illo Dei seueriss imo cogitantis, liberauerit? Vnde enim illa inuicta Martyrum constantia, nisi ex eo quod Christus, qui hos terrores sensit, ex illis ex auditus, illos uicissim miseratur? Id enim diserte in hac eadẽ epistola multis locis inculcatur. Sed hic multa uidentur quosdam fefellisse. Primum, quod non distinxerunt quid toti Christo, id est Deo & homini coniunctim: quid Deo, quid item homini seorsim sit tribuendum. Deinde non considerarunt peculiarem habẽdam esse illius temporis rationem, quo planè oportuit hominem ueluti à Deo deseri, ut ipse in cruce exclamat: minime id quidem quasi separatus fuerit Deus ab homine (neque enim, si ita id esset, seruator esset in morte) sed quòd uim illam suam in homine ad tempus non exereret: plena alioqui satisfactione non futura, nisi homo Deum re uera insensissimum, non ipsi proprie, sed nostris peccatis, sensisset. Postremo illos fefellit quòd pauoris & illius consternationis affectũ, quo metuit ne malis obrutus succumberet, uel morte absorberetur, putarunt nó aliunde posse quàm à diffidentia exoriri, ac proinde in Christum non cadere. At ego ex illis quæro quid igitur putent Christũ formidasse? Num corporis cruciatus? Certè hoc aliquid est. nam homo erat, & à dolore, natura abhorrens, Sed puderet nos B
(opinor) eam constantiam in Christo requirere quæ in tam multis Martyrum millibus emineat. Nam hominum profanorum ἀναισθησίαν nel hypocrisin, uel insaniam non commemoro. Aliquid ergo aliud fuisse, oportet quod Christum non dico afficerit, sed ita perculerit ut nullum usquam unquam extiterit talis commotionis exemplum. Neque enim duntaxat dicitur ἐνθυμεῖσθαι, atque ἀδημονεῖσθαι (quod significat perplexum & inopem consilij hærere, Mar. 14. d. 33) sed etiam. Nunc, inquit, anima mea turbata est: & quid dicam? Pater seruato me ex hac hora. Quid autem illud ter repetitum? Pater, discedat à me calix iste. Quid, quòd grumos sanguinis ad terram usque procidentes sudat? Quid quod se contentissimo clamore derelictum uociferatur? Quod tandem simile consternationis exemplum reperiemus? Ergo aliud est quod illum urget tantopere. Nempe horrendum illud & plusquam infinitis modis terrificum irati Dei iudicium intuetur. Peccata non unius hominis aliqua, sed omnium electorum omnia homo unus ipse fragilis, caducus, imbecillis sustinet. Et miramur eũ expauescere, cõsternari, turbari, lachrymari, clamare, repugnãtia quodãmodo petere, sanguinẽ sudare, se derelictum uociferari? Sed tamẽ nunquã diffidit. Sanè. cui enim hoc dubiũ est? Ergo non ueritus est succumbere & absorberi à morte. Hoc uero pernego. quo iure id faciam, facile fuerit ex his cognoscere. Si uerba spectes, non petit confirmationem animi, sed liberationem à periculo. Pater, inquit, serua me. ex hac hora. Pater, discedat à me calix iste, tu hoc mihi præstare potes. Et tandem, non dicit, Mi Deus ne me dereliquas (oportebat enim ad tempus aliquatenus derelinqui ut nos reciperemur) sed, Deus, Deus meus cur dereliquisti me? An non illa quidem uerba sunt hominis cogitantis de se actum esse, nisi ex præsenti periculo eripiatur? ista uerò, homunis in ipso iam gurgite sese periisse uociferantis? Certè hoc non possimus meritò inficiari quin res ipsa coarguat. Quid igitur? an despondit animum, an desperauit spei nostræ author? Absit, sed hic nimirum habemus perfectissimam nostræ consolationis descriptionem. Nam quo humiliorem & abiectiorem cernimus nostra causa factũ æternum Dei Filium (excepto tamen peccato) eo minus uel de Patris beneuolentia, uel de nostra per Filium expiatione facta dubitare possumus. Ita uero se res habet in omni uehementi commotione, cuiusmodi hæc fane fuit, si ulla unquam in quoquam homine alia, ita totus occupatur animus, ut uelox illa facultatum animi progressio multum impediatur. quod singulæ facultates diutius rem totã sustendant. Exempli causa, si liberis animis ab omni alia cogitatione quippiam quod moderate nos afficiat, tetigerimus, uno temporis momento externus sensus affectus ad communem sensum, hic uero ad iudicium rem totam detulerit: iudicium denique statim statuerit hoc uel illud esse C
quod tetigerimus, neque ullus celerior motus à nobis animo comprehendi potest. Sin uero uehementer calidũ aut frigidum aliquid attigerimus, ita in dolore totus animus occupatur, ut uel interdum quid illud sit non requiramus, uel cogamur ex alijs scisciari, aut alios etiam sensus consulere. idque non modo imparatis, sed etiam bene ac diligẽter meditatis accidit: tum propter naturæ nostræ imbecillitatem, tum propter facultatum omnium summam inter se συμπάθειαν, quæ quidem facit ut sui proprij muneris oblitæ, repentè ad opem inter se ferendam accurrant. Hinc illę in subitis motibus perturbationes, quarum ita postea nos pœnitet, quum sedato animo singulæ facultates officium faciunt, ut nos ipsos miremur eo deuenire potuisse. Hunc uero naturalem progressum necesse est ut in Christo consideremus, si quidem ipsum uerum hominem fuisse fateri uolumus, non qualis nunc est (quod ad carnis infirmitates attinet, quas nunc omnes deposuit) sed qualis tum erat præcipuè quum ad extremam illam sacrificij functionem uẽtum est. Tantum hoc intererit, quod omnes ipsius affectiones omni uitio uacarunt, quum in nostris aliquid semper insit uitij. Quum igitur inquit, Pater quid dicam? cogitemus animum in illam iræ infinitæ sustinendæ cogitationem ita defixum, ut singulæ facultates per se nihil decernerent, sed toto interrupto progressu, fluctuarẽt. Deinde quum petit liberari ex hac hora, quum rogat ut discedat calix iste, sciamus animum loqui, in illa eadem cogitatione ita occupatum, ut in unam partem totus uergens, penè sibi persuadeat de se actum esse, nec fieri posse ut tantum pondus sustineat. Postremo quum iam se derelictum uociferatur, cogitemus animum non iam in cogitatione & metu impendentis mali prorsus occupatum, sed in profundo summæ calamitatis gurgite sepultum qui ad emergẽdum maxima cum difficultate luctetur. Verum in his omnibus hæc duo teneamus: ista fi. non à diffidentia ulla, sed à propositi mali uehementissimo sensu proficisci: deinde sic considerandas esse singulas huius actionis partes, ut ex fine de re tota statuamus. Neque enim in illa cogitatione (quę tamẽ & ipsa, ut dixi, fuit omnis peccati & uitij expers) ita hæsit, quin mox inuicta spes illum erigeret. Idem enim qui perculsus, Quid dicã? inqt, libera me ex hac hora: eodem tenore subjicit, Sed propterea ueni in horã hãc. Qui ter petit, Pater transfer à me hũc calicẽ: addit, Fiat quod tu uis. Qui uociferatẽ se derelictũ, tñ Deũ, Deũ suũ cõpellat. Quorsum aũt hæc? qa quo uerius ista cognoscimus, eo certiores de saluteno stra sumus. Quod siquis hęc curiosa esse dicat, Euãgelistas accuset q tã copiose ista descripserũt, sinequib. fieri nõ põt. utuel peccatorũ nostrorũ magnitudinẽ, uel paternã Dei nostri beneuolẽtiã intelligamus. Sed de his hactenus.

A καίπερ ὢν υἱὸς, ἔμαθεν ἀφ' ὧν ἔπαθε τὴν ὑπακοήν,

καὶ τελειωθεὶς ἐγένετο τοῖς ὑπακούουσιν αὐτῷ πᾶσιν αἴτιος σωτηρίας αἰωνίου,

προσαγορευθεὶς ὑπὸ τοῦ θεοῦ ἀρχιερεὺς κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

περὶ οὗ πολὺς ἡμῖν ὁ λόγος καὶ δυσερμήνευτος λέγειν, ἐπεὶ νωθροὶ γεγόνατε ταῖς ἀκοαῖς.

καίγε ὀφείλοντες εἶναι διδάσκαλοι, διὰ τὸν χρόνον, πάλιν χρείαν ἔχετε τοῦ διδάσκειν ὑμᾶς τίνα τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ, καὶ γεγόνατε χρείαν ἔχοντες γάλακτος, καὶ οὐ στερεᾶς τροφῆς.

πᾶς γὰρ ὁ μετέχων γάλακτος, ἄπειρος λόγου δικαιοσύνης, νήπιος γάρ ἐστι.

B τελείων δέ ἐστιν ἡ στερεὰ τροφὴ, τῶν διὰ τὴν ἕξιν τὰ αἰσθητήρια γεγυμνασμένα ἐχόντων πρὸς διάκρισιν καλοῦ τε καὶ κακοῦ.

ΚΕΦΑΛ. ϛ.

Διὸ ἀφέντες τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ χριστοῦ λόγον, ἐπὶ τὴν τελειότητα φερώμεθα, μὴ πάλιν θεμέλιον καταβαλλόμενοι μετανοίας ἀπὸ νεκρῶν ἔργων καὶ πίστεως ἐπὶ θεόν,

βαπτισμῶν διδαχῆς, ἐπιθέσεώς τε χειρῶν, ἀναστάσεώς τε νεκρῶν, καὶ κρίματος αἰωνίου.

καὶ τοῦτο ποιήσομεν, ἐὰν πέρ ἐπιτρέπῃ ὁ θεός.

ἀδύνατον γὰρ τοὺς ἅπαξ φωτισθέντας, γευσαμένους τε τῆς δωρεᾶς τῆς ἐπουρανίου, καὶ μετόχους γενηθέντας πνεύματος ἁγίου,

καὶ καλὸν γευσαμένους θεοῦ ῥῆμα, δυνάμεις τε μέλλοντος αἰῶνος,

8 Quanuis filius esset, tamen didicit ex ijs quæ passus est obedientiam.

Salus Christus obedientib.

9 Et consecratus, factus est author salutis æternæ omnibus qui ipsi auscultant.

10 Cognominatus à Deo Pontifex secundũ ordinem Melchisedec.

11 De quo nobis multa forent dicenda, eaq; difficilia explicatu: quandoquidem segnes facti estis auribus.

12 Etenim *uobis*, qui deberetis pro temporis ratione doctores esse, rursum opus est doceri quę sint elementa initij eloquiorum Dei: factiq; estis ij quibus lacte sit opus & non solido cibo.

13 Enimuero cui cum lacte res est, is rudis est sermonis iustitiæ: infans enim est.

14 Sed adultorum est solidus cibus, eorum *scilicet* qui propter habitum, sensus habent exercitatos ad discretionem boni ac mali.

Solidus cibus.

CAP. VI.

1 QVapropter omisso qui in Christo rudes inchoat sermone, ad perfectionẽ feramur: non rursum fundamentum iacientes resipiscentiæ ab operibus mortuis, & fidei in Deum,

2 Baptismatum doctrinæ ac manuum impositionis, & resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni.

3 Atque id faciemus, si quidem permiserit Deus.

4 Nam fieri non potest ut qui semel fuerint illuminati, gustauerintq; donum cœleste, et participes facti fuerint Spiritus sancti.

5 Gustauerintq; bonum Dei uerbum, ac uirtutes futuri seculi:

8 Didicit ἔμαθεν. Id est re ipsa expertus est quid sit patrem habere cui parendum sit. expertus est autem non in uitus, sed tũ sese subijciẽs, quũ alioqui Filius esset Patri per oĩa æqualis. Nonulli ἀπὸ τῆς συλλαβῆς coniungũt cũ hoc uerbo, non autem cũ participio ἐισακουσθεὶς: sed coactè: 9 Cõsecratus τελειωθεὶς. Vulg. cõsummatus. Eras. perfectus redditus. Vide suprà 2. c. 10. 11 De quo, &c. περὶ οὗ. Digressio usque ad septimi capitis initium, minimè tamẽ ab eo de quo agitur aliena, sed quasi Hebræos retinẽs tũ in attẽta eorũ quæ dixit cõsideratione, antequã ulterius progrediat, tũ et ad eorũ arcanorũ magnitudinẽ intelligẽdã de quib. dicturus est, eorũ animos parãs. Difficilia explicatu δυσερμήνευτος. Vulg. ininterpretabilis. Nã quod in quibusdã codicib. legit interpretabilis, factũ est librariorũ culpa. 13 Sermonis iustitiæ, λόγου δικαιοσύνης. Id est sermonis quo docetur iustitia, nempe Euangelij, ut Rom. 1. b 17 & 18. 14 Adultorũ τελείων. Vulg. & Eras. perfectorũ. Vide 1. Cor. 14. d. 20. Propter habitũ, διὰ τὴν ἕξιν. Vulg. pro cõsuetudine. Eras. propter assuetudinẽ: nõ satis expresse. Nam habitus comparatur assuetudine, à qua proinde distingui debet. Notum est aũt διαθέσεως & ἕξεως discrimẽ inscholis tritũ. Sẽsus τὰ αἰσθητήρια Id est αἰσθήσεις, & quidẽ generali significatione, ita ut oẽs, ac præsertim intelligendi ac iudicandi, facultates cõprehẽdant. alioq; τὰ αἰσθητήρια quæ uulgò sensoria cõuertunt, Græci appellant ipsa sensuũ organa, ut aures, oculos, linguam, & alia eiusmodi.

IN CAPVT VI.

1 Qui in Christo rudes inchoat sermone: τὸν τῆς ἀρχῆς τοῦ χριστοῦ λόγον. i. primis Christianismi principijs, quæ catechismũ uocãt. Vulg. ad uerbũ, inchoationis Christi sermonẽ. Resipiscẽtiæ, &c. μετανοίας ἀπὸ. Quinq; capita catechismi numerat, nẽpe professionẽ emẽdationis uitæ: fidei summã de Deo: doctrinæ explicationẽ cõpendiariã quæ in baptismis & impositione manuũ tradi rudib. præsertim solebat (i. quũ ad baptizandos infantes uel adultos, item quũ ad imponendas aliquibus manus conueniebatur:) caput resurrectionis mortuorũ, & futuri iudicij. Tradebantur ergo ista catechismi initio, breuib. & paucis, tanquã præcipua religionis nostræ capita, ut sanè sunt: sed accedebat postea Scripturarũ luculenta tractatio cum quotidianis exhortationibus: deniq; eadẽ quidẽ illa, sed multis arcanis copiosius explicatis tradebantur. 4 Nam fieri nõ potest Ἀδύνατον γάρ. De apostasia uniuersali loquitur, nonatemcde peccatis humana infirmitate aduersus primam uel secundam tabulam admissis: itaque causa non erat cur ueteres, Latini præsertim, hanc epistolã tanquã pro Nouatianis facientẽ repudiarẽt, ut pluribus ostendit doctissimus interpres. nã quæ affert Eras. planè detorta sunt. 5 Gustauerint γευσαμένους. Vide 1. Tim. 4 a. 1. Est aũt in primis notanda emphasis huius uerbi. Nam aliud est uerè credere, uti Lydia illa cuius cor aperuit Dominus, Act. 16 c. 14. aliud uerò gustum aliquem habere. quanuis ne hoc quidem nisi ex Spiritus sancti gratia fieri possit. uerum quæ fructum non ferant, quòd eam reprobi statim euomant.

Si prolabantur,ut denuo renouenturper 6
resipiscentiam,ut qui rursum crucifigant sibimetipsis Filium Dei,& ludibrio exponãt.

Nam terra quæ imbrem sæpius in se ueni 7
entem combiberit,& progenuerit herbam accommodam eis per quos excolitur, recipit benedictionem à Deo:

At quæ profert spinas & tribulos,repro- 8
ba *est*,& maledictioni affinis:cuiusexitus *tendit* ad exustionem.

Sed persuasimus nobis de uobis, dilecti, 9
his meliora & cum saluteconiuncta,etiamsi ita loquamur.

Non enim iniustus est Deus, ut obliuisca 10
tur operis uestri,& laborioſæ charitatisquã exhibuistis ipsius nomini:*ut* qui ministrastis sanctis & ministratis.

Cupimus autem ut unusquisque uestrũ 11
idem ostendat studium ad plenam spei persuasionem ad finem usque.

Vt ne sitis segnes,sed imitatores eorũ qui 12
per fidem ac patientiam obtinent promissam hæreditatem.

Deus enim pollicitus Abrahæ,quum nõ 13
posset per quenquam maiorem iurare, iurauit per seipsum,

Gen.12.a.2.& 17.a.4.& 22.c 17. Dicens,Certè benedicens benedicam ti- 14
bi,& multiplicans multiplicabo te.

Iuramento promisit Deus salutẽt fimus certi. Atque ita quum patienter expectasset, as 15
sequutus est promissum.

Nam homines quidem per eum iurãt qui 16
sit maior:atque ijsdem omnis controuersię finis, est iusiurandum ad confirmationem *adhibitum*.

Qua in re uolens ex abundanti Deus hæ 17
redibus promissionis ostendere immutabilitatem consilij sui, fideiusit iureiurando:

Vt perduas res immutabiles,in quib. fie- 18
ri non potest ut mentitus sit Deus, ualidam consolationem habeamus *nos* qui *huc* confugimus ut obtineamus propositam spem,

καὶ παραπεσόντας, πάλιν ἀνακαινίζειν εἰς A
μετάνοιαν, ἀνασταυροῦντας ἑαυτοῖς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ παραδειγματίζοντας.

γῆ γὰρ ἡ πιοῦσα τὸν ἐπ' αὐτῆς πολλάκις ἐρχόμενον ὑετὸν, καὶ τίκτουσα βοτάνην εὔθετον ἐκείνοις, δι' οὓς καὶ γεωργεῖται, μεταλαμβάνει εὐλογίας ἀπὸ τοῦ θεοῦ.

ἐκφέρουσα δὲ ἀκάνθας καὶ τριβόλους, ἀδόκιμος καὶ κατάρας ἐγγύς, ἧς τὸ τέλος εἰς καῦσιν.

πεπείσμεθα δὲ περὶ ὑμῶν, ἀγαπητοὶ, τὰ κρείττονα καὶ ἐχόμενα σωτηρίας, εἰ καὶ οὕτω λαλοῦμεν.

οὐ γὰρ ἄδικος ὁ θεὸς ἐπιλαθέσθαι τοῦ ἔργου ὑμῶν, καὶ τῆς ἀγάπης ἧς ἐνεδείξασθε εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, διακονήσαντες τοῖς ἁγίοις καὶ διακονοῦντες.

ἐπιθυμοῦμεν δὲ ἕκαστον ὑμῶν τὴν αὐτὴν ἐνδείκνυσθαι σπουδὴν πρὸς τὴν πληροφορίαν τῆς B
ἐλπίδος ἄχρι τέλους,

ἵνα μὴ νωθροὶ γένησθε, μιμηταὶ δὲ τῶν διὰ πίστεως καὶ μακροθυμίας κληρονομούντων τὰς ἐπαγγελίας.

τῷ γὰρ Ἀβραὰμ ἐπαγγειλάμενος ὁ θεὸς, ἐπεὶ κατ' οὐδενὸς εἶχε μείζονος ὀμόσαι, ὤμοσε καθ' ἑαυτοῦ,

λέγων· ἦ μὴν εὐλογῶν εὐλογήσω σε, καὶ πληθύνων πληθυνῶ σε.

καὶ οὕτω μακροθυμήσας ἐπέτυχε τῆς ἐπαγγελίας.

ἄνθρωποι μὲν γὰρ κατὰ τοῦ μείζονος ὀμνύουσι, καὶ πάσης αὐτοῖς ἀντιλογίας πέρας εἰς βεβαίωσιν ὁ ὅρκος.

ἐν ᾧ περισσότερον βουλόμενος ὁ θεὸς ἐπιδεῖξαι τοῖς κληρονόμοις τῆς ἐπαγγελίας τὸ ἀμετάθετον τῆς βουλῆς αὐτοῦ, ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ.

ἵνα διὰ δύο πραγμάτων ἀμεταθέτων, ἐν C
οἷς ἀδύνατον ψεύσασθαι θεὸν, ἰσχυρὰν παράκλησιν ἔχωμεν οἱ καταφυγόντες κρατῆσαι τῆς προκειμένης ἐλπίδος.

6 Vt qui rursum crucifigant sibiipsis ἀνασταυροῦντες ἑαυτοῖς. Id est, ut qui odio ferantur in Christum,&, quasi eum rursus crucifigant, omnium ludibrio exponant: idque in suum ipsorum exitium. Alij interpretantur ἑαυτοῖς, quantum in se est. Huius sceleris exemplum insigne fuit Iulianus apostata: quod plerique hodie Epicurei strenuè imitantur. Diximus autem de uerbo παραδειγματίζειν Matth.1. c.19.

8 Reproba ἀδόκιμος. Vide 1. Corinth. 9. d. 27. 11 Plenam persuasionem πληροφορίαν. Vide Luc.1.a.1. Col.2.a.2. Cæterum paulatim accedit ad explicationem ordinis Melchisedeci, proposita mentione Abrahę primùm, ut eius exemplo doceat ipsos perseuerare: deinde ut doceat qua in re possint sese germanos Abrahæ filios declarare, tacitè præposterum in ea re ipsorũ iudicium reprehendens: præterea sibi molliorem aditum patefaciens ad sequentẽ historiam, in qua Melchisedecum Abrahæ cogetur anteponere,

14 Certè ἦ μήν. Hebraicè הָרַבָּה Vulgata & Erasmus Nisi: ut sit aposiopesis, quæ tamen hoc in loco non est necessaria, quum ἦ μὴν aliud sit quàm εἰμή. Benedicẽs benedicam εὐλογῶν εὐλογήσω. Id est, cumulatissimè te beneficijs cumulabo. Hæc enim est emphasis istius Hebraismi, qui mox etiam repetitur.

17 Ex abundanti περισσότερον. Id est, amplius etiam quàm necesse esset, nisi hoc flagitaret hominum improbitas, qui ne iurato quidem Deo credunt. Hæc enim, opinor, uis est τῦ περισσῦ hoc in loco, ut idem declaret περισσότερον hoc loco atque ἐν περισσίᾳ. Vulgata. abundantius. Erasmus, eximiè. Fideiussit iureiurando ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ. Sic puto hunc locum explicandum, ut propius à Græcis absimus. alioqui dicendũ erat, interuenit per iusiurandũ, *p* διαγγύησε, ut opinor. sicut Vlp. interuentorẽ uocat eũ qui fideiubet. Græcus scholiastes putat uerbo μεσιτεύειν designari illã promissionẽ iã tũ interuẽtore Christo cõceptã. quod sane uerũ est. Hãc igitur expositionẽ si admittamus, interpretabimur ἐμεσίτευσεν ὅρκῳ, interposuit se cũ iureiurando. Vulg.& Eras. interposuit iusiurandum.

A ἣν ὡς ἄγκυραν ἔχομεν τῆς ψυχῆς ἀσφαλῆ τε καὶ βεβαίαν, καὶ εἰσερχομένην εἰς τὸ ἐσώτερον τοῦ καταπετάσματος,

19 Quam uelut animæ anchoram habemus tutam ac firmam, & introeuntem usque ad ea quæ sunt intra uelum.

ὅπου πρόδρομος ὑπὲρ ἡμῶν εἰσῆλθεν Ἰησοῦς, κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδὲκ ἀρχιερεὺς γενόμενος εἰς τὸν αἰῶνα.

20 Quò præcursor pro nobis ingressus est Iesus, secundum ordinem Melchisedec, Pontifex factus in æternum.

ΚΕΦΑΛ. ζ. CAP. VII.

Gen. 14. d 18

1 Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ, βασιλεὺς Σαλήμ, ἱερεὺς τοῦ θεοῦ τοῦ ὑψίστου, ὁ συναντήσας Ἀβραὰμ ὑποστρέφοντι ἀπὸ τῆς κοπῆς τῶν βασιλέων, καὶ εὐλογήσας αὐτὸν,

ENimuero hic Melchisedec rex erat Salē, Pontifex Dei altissimi, qui occurrit Abrahę reuertenti à cæde regum, & benedixit ei.

2 ᾧ καὶ δεκάτην ἀπὸ πάντων ἐμέρισεν Ἀβραάμ, πρῶτον μὲν ἑρμηνευόμενον βασιλεὺς δικαιοσύνης, ἔπειτα δὲ καὶ βασιλεὺς Σαλήμ, ὅ ἐστι βασιλεὺς εἰρήνης,

Cui & decimas ex omnibus impartitus est Abraham. qui primum quidem exinterpretatione dicitur rex iustitiæ: deinde uerò etiam rex Salem, quod est rex pacis.

3 ἀπάτωρ, ἀμήτωρ, ἀγενεαλόγητος, μήτε ἀρχὴν ἡμερῶν, μήτε ζωῆς τέλος ἔχων, ἀφωμοιωμένος δὲ τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ, μένει ἱερεὺς εἰς τὸ διηνεκές.

Sine patre, sine matre, sine genere: nec initium dierum, neque uitæ finem habens: sed assimilatus filio Dei, manet Sacerdos in perpetuum.

19 Et introeuntem καὶ εἰσερχομένην. Translatio ab eo sumpta est, quod eo certius est ac firmius anchoræ præsidium, quo altius fixa penetrauit. Deinde ad ritum Pontificum allusit, qui in Sancta sanctorum semel quotannis ingrediebantur. qua de re infrà 9. a. 3. b. 7. & hac occasione ad intermissam Pontificis Christi cum Leuiticis Pontificibus comparationem redit.

IN CAPVT VII.

1 Enimuerò hic Melchisedec Οὗτος γὰρ ὁ Μελχισεδὲκ. Ex tribus collationis capitibus quæ exposuimus suprà 5. a. 1. tertiũ supererat, quo scilicet ostenditur Christum eo in primis excellere quòd Pontifex sit æternus. Deinde etiã obijci poterat, Pontificem esse non posse qui ex Leuitico genere non esset. Nunc igitur de hoc utroque disserit, explicans quis sit ordo ille Melchisedec, nempe æternus & Leuitico superior. quod ex singulis historiæ Melchisedeci circunstantijs probat, typum etiam illum Christi fuisse demonstrans. Est autem typi & ueritatis hæc collatio. Ille fuit Rex & Sacerdos: ita etiam Christus. Ille Rex fuit iustitiæ & pacis uocatus: uerè talis est Christus. Sic ille proponitur quasi & principio carens & fine, cuius scilicet nec pater nec mater nec maiores, nec mors explicatur. talis re uera est Filius Dei. In his capitibus posita est collatio, quæ ad duo reuocari potest, nimirum ad duplex officium, & æternitatis speciem: cuius ueritas in uno Christo fuit. De oblatione nulla certè mentio. nam ne hoc quidem ferre potest historiæ contextus. Vtitur enim Moses uerbo הוציא quod omnes norunt non posse aliud declarare quàm facere egredi, id est depromere seu proferre. Deinde cui tandem hæc prolata sunt? ipsi certè Abrahamo. Hoc enim ostendit historiæ contextus: & eo subsidio ualde recreatus est Abraham cum suis, defessus rediens è pugna. Sit ergo hæc allegoria, una ex iis quas Patres per se excogitarunt, quibus tamen Missaticum illud sacrilegium nunquam in mentem uenit. Sed omnem plane omnium impudentiam ij superant quos non pudet ad uicariam suam ac repetitã oblationẽ stabiliendam idipsum usurpare, quod Spiritus sanctus hoc in loco idcirco citauit, ut una, semel facta, & nunquam ulla ratione iteranda, æterni & uiuentis Pontificis unici oblatione omnes electos in æternum perfectè sanctificatos doceret. Ad hæc accedit altera impudentia, quod non iam Melchisedecum, sed panem & uinum, uolunt Christi figuram esse, quem ipsi scilicet impuris suis manibus iterum crucifigant, aut semel crucifixum iterum offerant. Ita fiet ut Melchisedecus non Christum sed istos sacrilegos repræsentet. Quid amplius? Nempe tertia hæc impudentissima impietas accedit, quòd de pane & uino non pudet hoc in loco eos garrire, apud quos tamen summa sit impietas dicere panem & uinum ab ipsis Deo offerri, sed eorum sanè uentres oportuerat iampridem suis illis sine subiecto accidẽtibus pasci: ut tandem discerent quid sit Deo & hominibus mentiri. Tandem igitur, ut finem faciam, uel (quod absit) insigniter lapsus est Spiritus sanctus qui hoc prætermiserit quod isti pro salutis suæ fundamento arripiunt: uel potius (quod certum est) sese non modò insigniter impudentes, sed etiam planè indoctos iuxtà & impios in hoc argumento produnt. quibus tamen hoc unum libenter concesserim, ita prorsus flagitante Hebraicæ linguæ analogia, ut suam illam pretiosam oblationem quæ uerbo הוציא nititur, deinceps uero nomine יצחק fas sit omnibus nuncupare. Obseruandum est autem ex hoc loco quàm religiosè sit nobis tractandum Dei uerbum. Quod enim quispiam in Mose reprehenderet, nempe quòd de tanto uiro tam paucis egerit, & iis quidem prætermissis quæ præcipuè uidebantur historiæ leges requirere, ecce quantum mysterium adumbrat? Itaque à Spiritus sancti scopo aberrant qui curiosè inquirunt Melchisedeci genus. ac magis etiam ij qui perinde ac rem certam, affirmant illam fuisse primum ex filijs Noah, qui & Sem dictus fuerit. sed errant apertè fanatici, & totam hanc tractationem impiè euertebãt Melchisedeciani, qui hunc fuisse filium ipsum Dei tradebant, qui Abrahamo apparuisset. ac proinde pro historia nobis imaginarium quoddam usum constituebant. Eorum uero portenta auxit etiam impurum illud & uerè omnibus modis execrandum caput, omniam inquam quantumlibet absurdarum hæreseon consarcinator Postellus, unus ex nobili illa Iesuitarum societate aut conspiratione potius, quæ nunc Bauariam inuasit.

Et benedixit καὶ εὐλόγησεν. Nempe solenni ac Sacerdotali benedictione. Erant enim Sacerdotes sicut ad sacrificandum, ita etiam ad benedicendum, à Deo constituti. Num. 6. d. 26. Denique benedictio significatur non priuata sed solennis, & ab eo profecta per quem Dominus beneficeret, ut apparet ex uersiculo septimo.

3 Sine patre, ἀπάτωρ. Erasmus, ignoti patris: non modo non expresso sed etiam depraua to sensu, ut de ambiguitate taceam. Nam etsi non erat natus Melchisedec sine patre aut matre, & proculdubio sit etiam mortuus, tamen hoc nihil ad rem. Dicitur enim ἀπάτωρ, habita ratione descriptionis Mosis, qui perinde nobis eum proponit ac si repentè è cœlis delapsus esset, & mox eo se recepisset, nulla scilicet ipsius maiorum nec mortis mentione facta. Ita enim oportuit illum nobis describi, ut æterni Pontificis nostri typus esset. Itaque si patris ignoti, pro sine patre substitueris, uides æternitatis typum tolli. Idem est de alijs iudicium quæ sequuntur. Christus porro uere dicitur patrem in terris non habuisse, ac proinde ne matrem quidem nec maiores, consueto cæterorum hominum more, quũ Diuinitus sit conceptus.

Dierum, ἡμερῶν. Hebraicè ימים pro æui.

4 Spectate

Spectate uerò quantus hic fuerit, cui etiam decimas dederit Abraham patriarcha de ſpolijs.

4 Θεωρεῖτε ἡλίκος ὅτος, ᾧ καὶ δεκάτην A
ἀβραὰμ ἔδωκεν ἐκ τῶν ἀκροθινίων ὁ πατριάρχης.

Et ij quidem qui ſunt ex filijs Leui, Sacerdotio fungentes, præceptum habent ut decimas accipiant à populo ſecundum Legẽ, hoc eſt à fratribus ſuis: licet egreſsis ex lumbis Abrahæ.

5 Καὶ οἱ μὲν ἐκ τῶν υἱῶν λευὶ τὴν ἱερατείαν λαμβάνοντες ἐντολὴν ἔχουσιν ἀποδεκατοῦν τὸν λαὸν κατὰ τὸν νόμον, τοῦτέστι τοὺς ἀδελφοὺς αὐτῶν, καίπερ ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος ἀβραάμ.

At is cuius genus non recenſetur ex illis, decimas accepit ab Abraham, & habenti promiſsiones benedixit.

6 ὁ δὲ μὴ γενεαλογούμενος ἐξ αὐτῶν, δεδεκάτωκε τὸν ἀβραάμ, καὶ τὸν ἔχοντα τὰς ἐπαγγελίας εὐλόγηκε,

Porrò ſine ulla controuerſia, id quod minus eſt, ab eo quod maius eſt benedicitur.

7 χωρὶς δὲ πάσης ἀντιλογίας, τὸ ἔλαττον ὑπὸ τοῦ κρείττονος εὐλογεῖται.

Atque hic quidem homines qui moriuntur, decimas accipiunt: illic autem is de quo teſtatum eſt quòd uiuat.

8 καὶ ὧδε μὲν δεκάτας ἀποθνήσκοντες ἄνθρωποι λαμβάνουσιν, ἐκεῖ δὲ, μαρτυρούμενος ὅτι ζῇ.

Et, ut ita loquar, in Abraham decimatus eſt etiam ipſe Leui, qui decimas ſolet accipere.

9 καὶ, ὡς ἔπος εἰπεῖν, διὰ ἀβραὰμ καὶ λευὶ ὁ δεκάτας λαμβάνων δεδεκάτωται. B

Nam is adhuc in lumbis patris erat, quũ occurreret Abrahæ Melchiſedec.

10 ἔτι γὰρ ἐν τῇ ὀσφύϊ τοῦ πατρὸς ἦν, ὅτε συνηντήκει αὐτῷ ὁ μελχισεδέκ.

Porrò ſi conſummatio per Leuiticum Sacerdotium erat, (nam ſub hoc ſancita Lex eſt populo) quid amplius erat opus alium exoriri Sacerdotem, ſecundum ordinẽ Melchiſedec, nec ſecundum ordinem Aaron dici?

11 εἰ μὲν οὖν τελείωσις διὰ τῆς λευϊτικῆς ἱερωσύνης ἦν, (ὁ λαὸς γὰρ ἐπ' αὐτῇ νενομοθέτητο) τίς ἔτι χρεία, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδὲκ ἕτερον ἀνίστασθαι ἱερέα, καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν ἀαρὼν λέγεσθαι;

Enimuero mutato Sacerdotio, neceſſe eſt ut Legis quoque mutatio fiat.

12 μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης, ἐξ ἀνάγκης καὶ νόμου μετάθεσις γίνεται.

4 Spectate uerò, &c. Θεωρεῖτε ἡλίκος, &c, Si excelluit Melchiſedec Abrahamo, quanto præſtantior Chriſtus, cuius ipſe Melchiſedec duntaxat typus fuit? Duobus autem argumentis hæc præſtantia Melchiſedeci probatur, ipſius Abrahami confeſsione: nempe quia decimas perſoluere, idque ut Dei altiſsimi Sacerdoti: & benedici quoque ut à Dei Sacerdote certa ſunt ſymbola eius ſubiectionis qua nullam maiorem homines hominibus debent.

5 Qui ſunt ex filijs Leui οἱ ἐκ τῶν υἱῶν Λευΐ. Eraſmus, quòd ſunt de numero filiorum Leui: cuius interpretationis cauſam non uideo. Probat autem Apoſtolus, hanc decimarum oblationem ſubiectionis ſignum eſſe, ab exemplo Leuitarum, qui à cæteris tribubus hoc ueluti tributum ex mandato Dei accipiant, quòd ultrò Abraham Melchiſedeco obtulerit. Egreſsis ex lumbis ἐξεληλυθότας ἐκ τῆς ὀσφύος. Id eſt progenitis, ex Hebræorum idiotiſmo. 6 At is ὁ δὲ. A comparatis. Leuitæ tantùm à fratribus decimas accipiunt: iſte ab ipſo Abrahamo Patriarcha, qui cum Deus ſanxerat fœdus. Ergo & ipſo Leuitico Sacerdotio præſtantius eſt Melchiſedeci Sacerdotium.

8 Atque hic quidem Καὶ ὧδε μὲν. Alterum argumentum præſtantiæ ſupra Leuitas, Quòd hi ſunt mortales, Melchiſedec ut æternus proponitur. Quod uiuat ὅτι ζῇ. Silẽtium de morte, accipit pro uitæ teſtimonio. Reſpicit enim, ut antè dixi, non ipſam Melchiſedeci perſonam in ſeſe, ſed quatenus proponitur à Moſe in illius hiſtoriæ deſcriptione ordo ille Melchiſedeci cuius ſit apud Dauidem mentio. C

9 In Abraham διὰ Ἀβραάμ. Hic manifeſtè ponitur διὰ pro ἐν, ſicut annotauimus Rom. 4. b. 11. Eſt autem tertium argumentum collationis Melchiſedeci & Leuitarum, quòd ab ipſis Leuitis in Abrahamo decimas acceperit, nedum ut nullum aliud fuerit Sacerdotium quàm Leuiticum, aut ut Leuiticum excellat.

11 Porro ſi conſummatio Εἰ μὲν οὖν τελείωσις. Id eſt, Si præſtare quenquam perfectum poterat Leuiticum Sacerdotium. Hic uerò oportuerat nouæ ſectionis initium facere. nam nunc primum abſolutis omnibus quæ ad explicãdam perſonæ Chriſti Regis, Prophetæ, & Pontificis præſtantiam pertinebant, incipit de ipſius officij ratione differere: ut omnes ueteris fœderis umbras doceat ſoli cedere oportere. Id autem facit retrogrado prorſus ordine, ut ſcilicet tractatio de Sacerdotio perpetua eſſet. Nã in priore tractatione auſpicatus à Regno, deſtitit in Sacerdotio: in iſta uero poſteriore, exorſus à Sacerdotio, deſinit in Regno. Ac de Sacerdotio quidem, in quo tota penè uerſabatur cõtrouerſia, differit, ab hoc loco uſque ad cap. 12. c. 18. De Prophetia tractat à cap. 12. e. 18. uſque ad eiuſdem capitis uerſiculum 25. De Regno, uſque ad ultimi capitis initium. Inde demum ad particularia præcepta deſcẽdit. Sed age ad rẽ redeamus. Dicturus igitur de Sacerdotij Leuitici abrogatione, cuius fundamenta iacta ſunt in tractatione ſuperiore, paulatim progreditur. nec ſtatim aperte dicit abrogatũ, ſed primũ omniũ euincit imperfectũ fuiſſe, idq; per interrogationem, ut illi ipſi quos compellat concluſionem nectant. Nec ſecundũ ordinẽ Aarõ καὶ οὐ κατὰ τὴν τάξιν Ἀαρών. Bene hoc addidit. nam alioqui non ualeret conſecutio, ſi nouus tantum eſſet Pontifex, non autem noua Sacerdotij ratio.

12 Enimuero mutato Sacerdotio, Μετατιθεμένης γὰρ τῆς ἱερωσύνης. Vulg. & Eraſ. Translato enim Sacerdotio. Ego uero puto γὰρ non poni propriè αἰτιολογικῶς. Eſt enim in priore uerſiculo perfecta argumentatio, ſi reſponſionem ſubijcias. Hic uerò nouam concluſionem nectit, nempe non modo imperfectum fuiſſe Leuiticum Sacerdotiũ, ſed etiam nunc eſſe mutatum. Quia cum non potuit ſine abrogatione Legis, quæ prius illud ſtabilierat, poſterius iſtud inuehi: quæ cõſecutio poſtea probabitur. Hinc uero ẽt apparet μετατιθεμένης hoc in loco non ſatis expreſsè conuerti Trãslato, nec μετάθεσις trãslatio. Ita enim uideret unũ manere Sacerdotiũ, qd dũtaxat traductũ eſſet à tribu Leui ad tribũ Iuda. Sed quũ dicitur mutatum Sacerdotiũ, bene conſequit mutatã Legẽ quæ prius Sacerdotiũ erexerat.

13 Nam

ἐφ' ὃν γὰρ λέγεται ταῦτα, φυλῆς ἑτέρας μετέσχηκεν, ἀφ' ἧς οὐδεὶς προσέσχηκε τῷ θυσιαστηρίῳ.

13 Nam *is* de quo dicuntur hæc, ad aliam tribum pertinet, de qua nullus attẽdit altari.

πρόδηλον γάρ, ὅτι ἐξ Ἰούδα ἀνατέταλκεν ὁ κύριος ἡμῶν, εἰς ἣν φυλὴν οὐδὲν περὶ ἱερωσύνης Μωσῆς ἐλάλησε.

14 Palàm est enim quòd è tribu Iuda exortus sit Dominus noster: cuius tribus respectu nihil de Sacerdotio locutus est Moses.

καὶ περισσότερόν ἐστι κατάδηλον, εἰ κατὰ τὴν ὁμοιότητα Μελχισεδὲκ ἀνίσταται ἱερεὺς ἕτερος,

15 *Idque* magis etiam apertũ est *ex eo* quod ad instar Melchisedec exoritur Sacerdos alius,

ὃς οὐ νόμου ἐντολῆς σαρκίνης γέγονεν, ἀλλὰ κατὰ δύναμιν ζωῆς ἀκαταλύτου.

16 Qui non ex Lege, cuius mandatum sit carnale, factus est *Sacerdos*, sed ex ui indissolubilis uitæ:

μαρτυρεῖται γὰρ ὅτι σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ.

17 Testificatur enim ad hunc modum, Tu *es* Sacerdos in æternum secũdum ordinem Melchisedec. Psal.110.c.4 supra 5.b.6.

ἀθέτησις μὲν γὰρ γίνεται προαγούσης ἐντολῆς διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς καὶ ἀνωφελές·

18 Nam mandatum præcedens abrogatur, quòd nullis uiribus sit prẽditum, & inutile.

οὐδὲν γὰρ ἐτελείωσεν ὁ νόμος, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος, δι' ἧς ἐγγίζομεν τῷ θεῷ.

19 Nihil enim sanctificauit Lex: sed adscita spes melior, per quam appropinquamus Deo.

13 Nam, &c. Ἐφ' ὃν γάρ. Confirmat superioris argumenti consequutionem. Potuisset enim aliquis excipere, duo simul posse extare Sacerdotia diuersa, ita ut unum ab altero non abrogetur, sed perficiatur. quamobrem etiam dixi uersiculo undecimo, nondum probari abrogationem, sed imperfectionẽ duntaxat. Nunc ergo hæc duo Sacerdotiorum genera simul costare non posse docet Apostolus, ex eo quòd Lex uni Leui Sacerdotiũ adiudicans, ipsum Iuda illi subiectum arcebat à Sacerdotio. Non potuit ergo sine Legis abrogatione nouũ Sacerdotium erigi in Iuda.

15 *Idq;* magis etiã, &c. Καὶ περισσότερόν ἐστι, &c. Aliæ cõfirmationes eiusdem cõsequutionis, A modo consecrationis. sunt enim in Aarone omnia externa & caduca: in ordine Melchisedec omnia spiritualia & æterna. A iure iurando, quod in illo nullum est, in isto adhibetur. Denique à præstantia infinita personæ Christi, quæ summa non esset si constitueretur duntaxat pro Aaronis adminiculo. Vt autem ex his probationibus quædam sint ἄτεχνοι, tamen omnes simul iunctæ demonstrationem prorsus necessariam efficiunt. *Ex eo* quòd εἰ. Vulgata, si: nimium obscurè. Ponitur autem εἰ pro ὅτι, ut apud Aeschinem, ἐπιτιμᾷς δέ μοι εἰ μὴ συνεχῶς ἀλλὰ διαλείπων πρὸς τὸν δῆμον προσέρχομαι. pro ὅτι μή. Ad instar κατὰ τὴν ὁμοιότητα. Hic declarat quid antea uocarit τάξιν.

16 Non ex Lege cuius mandatum sit carnale, ὃ κατὰ νόμον ἐντολῆς σαρκινοῖς. Id est, non ex ordinatione quæ infirma & caduca omnia præcipiat, sicuti in Aaronis consecratione, totoq; illius præscripto munere factum est. hoc enim suo more carnale uocat. quod epitheton libẽter seruauimus etiam in Pauli epistolis. Legis autem uocabulum quomodo accipiendum sit in hac tota disputatione, dicemus infrà uersiculo 28. At enim, dicet aliquis, nónne ipsius Dei mandato consecratus est Aaron? Fateor: sed ritus in consecratione adhibiti ostendunt non fuisse illud Sacerdotium à Deo institutum ut æternum esset. Contrà uerò in Christo & typo illo Melchisedeci, Deus nihil eiusmodi adhibet, sed uiua æternitatis imago elucet. Non est ergo spectandus Deus loquens (utrobique enim loquitur: quia in re paria sunt aliquatenus duo ista sacerdotia) sed ex ijs quæ loquitur, æstimandum qualem utriusque Sacerdotij naturam Deus esse uoluerit.

17 In æternum εἰς τὸν αἰῶνα. Hîc uis est argumenti, ut carnali mandato uis æternitatis opponatur. Sed duo opponet Iudæus: unum, לעולם non semper declarare tempus æternum. alterum, eandem formulam Aaronis Sacerdotio plurimis locis tribui. Ego uerò priori obiectioni oppono quæ de Christi æterno regno sunt initio huius epistolæ manifestissimè demonstrata, ut omnibus istis argumentis illa basis substerneretur. Posteriori autem oppono superiora & sequentia argumenta, ex quibus satis apparet לעולם in Sacerdotio Leuitico aliter accipiendũ quàm in ordinatione Melchisedeci. quod & Deus ipse ostendit ex ijs ritibus quibus Aaronem uoluit consecrari.

18 Mandatum ἐντολῆς. Mandati nomine Legem cæremonialem intellige, ut dicemus infrà uersu 28.

Quod nullis uiribus sit prædium διὰ τὸ αὐτῆς ἀσθενὲς. i. διὰ τὸ ἀδύνατον, ut diximus Rom. 5.a.6, & 8.a.3. & infrà 9.c.9. & 10. Vulgata, propter infirmitatem. Erasmus, propter imbecillitatem, non satis expresse.

19 Nihil enim οὐδὲν γάρ. Explicat quod de inutilitate Legis, id est Leuitici Sacerdotij, dixerat. quia scilicet nos puros & sanctos, aptos denique ad regnum Dei reddere non potuerit: ideóque opus fuerit aliunde inuehi quippiam, quo possemus meliore iure confidere, utpote quod nobis ad Deum usque patefaceret aditum. Cæterùm, ne quis miretur quòd ἐτελείωσεν non uerterim perfecit, uel ad perfectionem adduxit, de eo dicam infrà 9.c.9.

Sed ascita spes melior, ἐπεισαγωγὴ δὲ κρείττονος ἐλπίδος. Vulgata, introductio uerò melioris spei: duplici errore. nam particula δὲ hoc in loco planè idem declarat atque ἀλλά. ut quod Legi admittur, meliori spei ascitæ tribuatur, sicut mox dicemus. Deinde introductio nõ declarat ἐπεισαγωγήν, sed εἰσαγωγήν, ut mox etiam declarabimus. Erasmus, uerùm *erat* introductio ad spem potiorem. perinde scilicet atque usus hic fuisse Legis significetur, non ut perficeret. sed iter aliquod ad Christum ostenderet. qua de re pluribus disseritur Galat. 3.d.24. At ego collegæ meo Iohanni Ribitto, uiro & docto & pio sanè, assentior, qui multis, ut arbitror, iustissimis de causis hanc interpretationem refutauit. Primùm enim sententia illa non cohæret cum ijs quæ præcedunt & sequuntur. Adhuc enim in eo uersatur author huius epistolæ, ut doceat Leuiticum sacerdotium posteriore abrogatum: neque de prioris usu uel ullũ adhuc uerbum fecit, aut etiam facturus est ante sequentis capitis uersiculum quintum. Deinde poscit omnino ratio Grammatices, ut δὲ accipiatur pro ἀλλά, & uerbum ἐτελείωσεν repetatur ἀπὸ τοῦ προαγούσης, non autem ut uerbum aliquod extrinsecus assumatur. idque ita esse non modò perspicuum facit ratio constructionis, sed etiam exemplis ex hac ipsa epistola petitis manifestè probatur. Sic enim prorsus hoc eodem capite, uersu 28. uerbum λαβίδησιν, & infrà cap. 10. c. 27 uerbum ἀπολείπεται repetendum est: & simili prorsus ratione particula δὲ usurpatur. Præterea non sine causa scriptum est ἐπεισαγωγὴ potius quàm εἰσαγωγή. ἐπείσακτον enim uocant Græci quod aliunde est inuectum, ut quum dicuntur Athenienses à Demosthene uti ἐπεισάκτῳ σίτῳ, id est frumento ex alijs regionibus importato. Et Plutarchus in dialogo πότερα τῶν ζώων, &c. τὸ ἐπείσακτον opponit τῷ συμφυεῖ καὶ σώζεσθαι δυνάμενον. Sic apud ueteres ἐπεισόδιον dicebatur extrinsecus assumptum acroama, ut Ribittus noster obseruauit, prolatis etiã ex Hermogene & Platone exemplis, quibus istius uocabuli declaratio confirmatur. quod quum ita sit, sanè non uideo qui possit ἐπεισαγωγὴς nomen Legi tribui. Optimè uerò Christi sacerdotio conuenit, quòd scilicet non sit tanquam Leuitici illius

appendix,sed aliunde ascitum quo illud aboleretur. Quid si uerò Legem dicamus ἐπεισαγωγὴν uocatam, quòd ad figuram Melchisedeci adiuncta fuerit? Primùm repugnant rationes quas priore loco expoſui, nempe series argumen A
ti,& constructionis ratio:deinde res ipsa clamat,ni fallor, Sacerdotium Christi cum Leuitico,non autem Melchisedeci & Legis figuras uel inter se uel coniunctim cum Christi ueritate comparari. Ad hæc accedit quod scriptum non est πρὸς ἐλπίδα ἱερατεύω,ad spem meliorem:sed ἐπεισαγωγὴ κρείττονος ἐλπίδος adiunctio spei melioris, nempe ex manifesto Hebræorum idiotismo,pro ἐπεισαχθεῖσα ἱερατεύων ἐλπὶς,id est ascita spes melior,ut ego etiam conuerti, quo planior esset oratio. Neque etiam aliter Græcus Scholiastes interpretatur,ut qui manifestè hoc referat ad posterius Sacerdotium quo prius abrogetur:quanuis ἀπὸ τοῦ κοινοῦ non repetat ἐτελείωσεν,sed γίνεται, quod plane est detortum.

Et quatenus non absque iureiurando, (nam illi quidem citra iusiurandum Sacerdotes facti sunt:

20 καὶ καθ' ὅσον ὁ χωρὶς ὁρκωμοσίας, (οἱ μὲν γὰρ χωρὶς ὁρκωμοσίας εἰσὶν ἱερεῖς γεγονότες.

Psal.110.b.4. Hic uerò cum iureiurando, per eum qui dixit ei,Iurauit Dominus,& non pœnitebit eum, Tues Sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedec.)

21 ὁ δὲ μετὰ ὁρκωμοσίας, διὰ τοῦ λέγοντος πρὸς αὐτόν·ὤμοσε κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται,σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα, κατὰ τὴν τάξιν μελχισεδέκ)

Tanto potioris fœderis sponsor factus est Iesus.

22 κατὰ τοσοῦτον κρείττονος διαθήκης γέγονεν ἔγγυος ἰησοῦς.

Et illi quidem plures facti sunt Sacerdotes, propterea quòd mors prohiberet eos permanere:

23 καὶ οἱ μὲν πλείονές εἰσι γεγονότες ἱερεῖς, διὰ τὸ θανάτῳ κωλύεσθαι παραμένειν·

At iste, propterea quòd in æternum manet,perpetuum habet Sacerdotium.

24 ὁ δέ,διὰ τὸ μένειν αὐτὸν εἰς τὸν αἰῶνα, ἀπαράβατον ἔχει τὴν ἱερωσύνην, B

Vnde & seruare perfectè potest eos qui per ipsum accedunt ad Deum, semper uiuens,*ad hoc* ut interpellet pro eis.

25 ὅθεν καὶ σώζειν εἰς τὸ παντελὲς δύναται τοὺς προσερχομένους δι' αὐτοῦ τῷ θεῷ,πάντοτε ζῶν εἰς τὸ ἐντυγχάνειν ὑπὲρ αὐτῶν.

Talis enim decebat ut esset nobis Ponti fex,pius,innocēs,impollutus,segregatus à peccatoribus,& sublimior cœlis factus:

26 τοιοῦτος γὰρ ἦμῖν ἔπρεπεν ἀρχιερεύς,ὅσιος, ἄκακος,ἀμίαντος,κεχωρισμένος ἀπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν,καὶ ὑψηλότερος τῶν οὐρανῶν γενόμενος.

Leuit.16.b.11.

Cui non sit quotidie necesse, quēadmodum illis Pontificibus, prius pro peccatis proprijs uictimas offerre,deinde *pro peccatis* populi:nam id fecit semel quum semetipsū obtulit.

27 ὃς οὐκ ἔχει καθ' ἡμέραν ἀνάγκην,ὥσπερ οἱ ἀρχιερεῖς,πρότερον ὑπὲρ τῶν ἰδίων ἁμαρτιῶν θυσίας ἀναφέρειν, ἔπειτα τῶν τοῦ λαοῦ· τοῦτο γὰρ ἐποίησεν ἐφάπαξ,ἑαυτὸν ἀνενέγκας.

Lex enim homines constituit Pontifices infirmos:at sermo iurisiurandi post Legem *concepti* Filium *constituit* qui in æternum est sanctificatus. 28 ὁ νόμος γὰρ ἀνθρώπους καθίστησιν ἀρχιερεῖς,ἔχοντας ἀσθένειαν· ὁ λόγος δὲ τῆς ὁρκωμοσίας τῆς μετὰ τὸν νόμον,υἱὸν εἰς τὸν αἰῶνα τετελειωμένον. C

20 Et quatenus καὶ καθ' ὅσον. Vulgata,& quantum est:prorsus absurde. Erasmus,atque hoc potiorem:coacte,& detorta etiam constructione. Neque enim animaduertit ista non cum præcedentibus,ita ut fecit, sed cum uersu uicesimo secundo esse connectenda. ut καθ' ὅσον & κατὰ τοσοῦτον mutuò respondeant. Nam quæ interijciuntur ab οἱ μὲν γὰρ,cum toto uersu 21.includenda sunt parenthesi.

22 Fœderis διαθήκης. Vulgata & Erasmus,testamenti:quod non conuenit huic loco. Neque enim in Testamentis adhibetur fideiussor. Deinde etiamsi adhiberetur,quomodo idem esset testator & fideiussor? Infrà uerò,ubi ad testamenti significationem alluditur,Christus manifestè sustinet testatoris personam.

24 Perpetuum ἀπαράβατον. Id est,quod præterire non potest. Alioqui τὸ παραβαίνειν accipi ferè solet pro transgredi. 25 Potest δύναται. Id est,idoneus est. Vide suprà cap. 5.a.2. Posita autē est uis argumenti in Perfectionis uerbo. Nam si per se perfectus est,non supplet,sed tollit quod imperfectum est.

27 Semel ἐφάπαξ. Magna est hoc in loco & alijs deinceps plurimis huius aduerbij emphasis. Significat enim,quod semel factum est,ita absolutū fuisse,ut repetere minimè sit necesse,imò uerò fit nefas. Neq; n.id fieri possit, quin quod semel factū est,omni ex parte perfectū fuisse negetur. Est igitur sacrilega,impia,blasphema opinio Antichristianorum,qui se dicunt quotidie Christum Patri offerre pro uiuorum & mortuorum peccatis: quum nulla amplius nisi una gratiarum actionis oblatione,indigeamus.

28 Lex enim ὁ νόμος γὰρ. Legis nomen ad id de quo agitur accommodandum est. Itaque in hac disputatione ad cæremonialem Legem restringitur,quam abolitam esse docet. Suppeditat interim hæc doctrina firmam Sophisticæ doctrinæ refutationem. nam si abolitæ sunt umbræ quas Deus ipse in Ecclesia extare uoluerat,quo iure ipsi nō cessant umbras umbris cumulare? nempe quia tenebræ tenebras amant. Deinde si iustificandi uis penitus detrahitur Leuiticis cæremonijs seorsim à Christo consideratis, etiam tum quum in Ecclesia,ex ipsius Dei mandato,uigebant, quo iure ipsi in suis ἐθελοθρησκείαις summam pietatis collocabunt?

Sermo iurisiurandi ὁ λόγος τῆς ὁρκωμοσίας. Id est,mandatum Domini cui additum est iusiurandum.

Post Legem *concepti* τῆς μετὰ νόμον. Vulg. qui post Legem est:ut uideatur legisse ὁ μετὰ νόμον. Cæterùm quòd hoc iusiurandum dicitur Legem sequutum,non respicit tempus illud quo Dauid illud perscripsit: (neque enim tūc conceptum fuit,sed ab æterno,ut 1.Petr.1.d 20,& alibi sæpe explicat) sed ipsam potius æterni illius iurisiurandi exhibitionem. qua ratione diximus etiam intelligendum esse dictum illud,Ego hodie genui te. Interim notandum est, Apostolum,istius declarationis respectu, à temporis ordine argumentari, Siquidem posteriore fœdere æquum est ut prius abrogetur,si modò sunt eiusmodi,ut simul consistere non possint.

A ΚΕΦ. η.

Κεφάλαιον ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, τοιοῦτον ἔχομεν ἀρχιερέα, ὃς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θρόνου τῆς μεγαλωσύνης ἐν τοῖς οὐρανοῖς,

τῶν ἁγίων λειτουργὸν, καὶ τῆς σκηνῆς τῆς ἀληθινῆς, ἣν ἔπηξεν ὁ κύριος, καὶ οὐκ ἄνθρωπος.

πᾶς γὰρ ἀρχιερεὺς εἰς τὸ προσφέρειν δῶρά τε καὶ θυσίας καθίσταται· ὅθεν ἀναγκαῖον ἔχειν τι καὶ τοῦτον ὃ προσενέγκῃ.

εἰ μὲν γὰρ ἦν ἐπὶ γῆς, οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, ὄντων τῶν ἱερέων τῶν προσφερόντων κατὰ νόμον τὰ δῶρα,

οἵτινες ὑποδείγματι καὶ σκιᾷ λατρεύουσι τῶν ἐπουρανίων, καθὼς κεχρημάτισται Μωσῆς μέλλων ἐπιτελεῖν τὴν σκηνή· ὅρα, γάρφησι, ποιήσεις πάντα κατὰ τὸν τύπον τὸν δειχθέντα σοι ἐν τῷ ὄρει.

B νυνὶ δὲ διαφορωτέρας τέτυχε λειτουργίας, ὅσῳ καὶ κρείττονός ἐστι διαθήκης μεσίτης, ἥτις ἐπὶ κρείττοσιν ἐπαγγελίαις νενομοθέτηται.

εἰ γὰρ ἡ πρώτη ἐκείνη ἦν ἄμεμπτος, οὐκ ἂν δευτέρας ἐζητεῖτο τόπος.

CAPVT VIII.

1 CAeterum eorum quæ dicimus *hæc* ſumma *eſt*, Talem *nos* habere Pontificẽ, qui conſedit ad dexteram throni maieſtatis illius cœleſtis,

2 Sanctuarij miniſter, ac ueri illius tabernaculi quod fixit Dominus, & non homo.

3 Omnis enim Pontifex ad offerenda dona & uictimas conſtituitur: unde neceſſe fuit hunc quoque habere quod offerret. *Pontificis officiũ.*

4 Nam ſi eſſet in terra, ne Sacerdos quidẽ eſſet, manentibus illis Sacerdotibus qui ſecundum Legem offerunt dona,

5 Vt qui exemplari & umbræ deſeruiunt rerum cœleſtium, ſicut diuinitus dictũ eſt Moſi, quum eſſet abſoluturus tabernaculum, Enimuero uide, inquit, *ut* facias omnia ad exemplar quod oſtenſum eſt tibi in monte. *Exo. 25. d. 40 act 7. f. 44.*

6 At nunc *noſter ille Pontifex eo* excellentius ſortitus eſt miniſterium, quo præſtantioris eſt fœderis interceſſor, quod in præſtantioribus promiſsis ſancitum eſt.

7 Nam ſi prius illud tale fuiſſet ut nihil in eo poſſet requiri, haud quaquam fuiſſet ſecundo quæſitus locus.

IN CAPVT VIII.

1 Hec ſumma *eſt* Κεφάλαιον. In hoc dicendi genere uel nunquam, uel certè rarò adijciunt uerbum Græci, ſed ſubaudiunt, ut in σημεῖόν ἐστι, τεκμήριόν ἐστι, & ſimilibus. Κεφάλαιον autẽ poſſumus conuertere uel caput. i. ſcopum & præcipuum illud quo omnia referuntur: uel ſummam & compendium, quod mihi aptius uiſum eſt. Vtrouis autẽ modo accipiamus, eadem erit ſententia. paucis enim repetitur illud ad quod referenda ſunt omnia, ut attẽtiùs & maiore cum fructu legantur ſequentia. 2 Sanctuarij τῶν ἁγίων. Vulg. & Eraſm. Sanctorum: ambiguè, ſicut & Græca uox ambigua eſt. Sed ex his quæ ſequuntur, ac præſertim 9. c. 11, ſatis apparet nomine Sãctorum deſignari cœlos: ſicut per Tabernaculum intelligitur corpus ipſum Domini. quod cur dicatur à Deo fixum, non ab hominibus, C ibi explicabimus. Cæterùm uerſatur adhuc in eodem argumento noſter hic author: ſed nunc per partes explicabit qua ratione dicatur abolitum uetus Sacerdotium, nempe ut figuræ, quum apparet ipſa ueritas, nullus iam eſt uſus: Præparat tamen Hebræorum animos duplici argumento. Vno ex ipſa Sacerdotij natura ſumpto, ut nihil craſſum & terrenũ de Chriſti Sacerdotio cõcipiãt. Altero ex Ieremia petito, qui diſertè diſcrimẽ duorũ fœderũ explicat, & prioris quoq; abrogationẽ, ac proinde etiã Tabernaculi & Sacerdotij ueteris. Sũt. n. iſta inter ſe mutua relatione cõnexa: 3 Omnis. n. &c. πᾶς γάρ, &c. Hoc cõnecto cũ poſteriore ſuperioris uerſiculi parte, in qua mẽtio facta fuit ueri Tabernaculi: quo nomine diximus nõn cœlũ, ſed corpus ipſum declarari, ex 9. c. 11. Affert ergo cauſam cur oportuerit eum hominẽ fieri, nẽpe ut haberet quod offerret. nullus. n. ſine oblatione Sacerdos. Ita hunc locũ explicat Græcus ſcholiaſtes, cui aſſentior. Dona δῶρα. Vide ſuprà 5. a. 1. Neceſſe fuit, &c. ἀναγκαῖον ἔχειν, &c. Hoc dici de Chriſto cui applicetur definitio Pontificis à fine ſumpta, liquet tum ex addita particula καὶ, tum ex eo quòd non τοιοῦτον ſcriptum eſt, ſed τοῦτον. Sed in ſupplẽdo uerbo poſt ἀναγκαῖον nõ cõuenit inter oẽs interpretes. Nam Vetus interp. & Eraſ. ſupplẽt ἐστὶ præſenti tẽpore: uertũt. n. neceſſe eſt ut hic etiã habeat aliquid quod offerat. Eam uerò interpretationẽ idcirco repudiaui, quòd Chriſti iam peractã eſſe oblationẽ dixerit ſuprà 7. d. 28. quanuis eius efficacitatẽ perẽcimus. Non deſũt tñ qui perinde explicẽt hũc locũ acſi ſcriptũ eſſet ἀναγκαῖον καὶ ἵνα, neceſſe eſſet, ut ſit hęc ſentẽtia. Quũ omnis Pontifex terrenus offerre debeat, Chriſtũ quoq; oporteret habere quod offerret ſi terrenus eſſet Põtifex. Atqui nullã habet eiuſmodi hoſtiã. Ergo terrenus nõ eſt, ſed cœleſtis. Sed dura eſt illa ecliſis καὶ ἵνα, & hac ratione nõ deberet ſequi μὲν γάρ. i. etenim, in ꝓximè ſequẽti uerſ. ſed μὲν οὖν igitur. eſſet. n. cõcluſio ex ſuperiore argumẽto pẽdẽs. Deinde uera eſt & uniuerſalis, ut mihi uidetur, illa definitio Põtificis, à qua etiã Chriſtus nec potuerit, nec debuerit eximi, cuiq; adeo ita ſatiſfecerit, ut & lõgè ſuperiorẽ uictimã obtulerit, & perfectiore etiã genere offerendi ſit ſemel in æternũ defunctus. 4 Nam ſi eſſet εἰ μὲν γάρ ἦν. Verſiculũ 2. diximus duo habere mẽbra, nẽpe τὰ ἅγια & τὴν σκηνὴν, quæ nos diſtinximus ex cap. 9. c. 11, ita ſcilicet ut illo nomine cœlum ſignificetur, ut infrà 9. f. 24. iſtorum iſtũ pertinere, cui terra opponatur hoc modo, Dixi noſtrũ unicũ miniſtrũ ſiue Sacerdotẽ eſſe cœleſtẽ. nam ſi in terra eſſet, Sacerdos nõ eſſet, manentibus Leuiticis Sacerdotib. Quinã id uerò? Quia Leuitarũ dona ſecundũ Legem oblata, res cœleſtes adũbrãt, non terreſtres, ut apparet ex oraculo Moſi reddito. Cœleſte igitur Chriſti Sacerdotis Sanctuariũ, cœleſte Tabernaculũ, & omnib. modis excellẽtius officiũ eſſe oporter. quod declarat uerſ. 6. Atenim dices, nõnne Chriſtus manente Leuitico Sacerdotio uerſatus eſt nihilominus in terris uerus Sacerdos? Fateor ſanè, ſed nondum peracta oblatione qua conſecratus oportuit eum in cœlũ introire, ut illic perpetui Pontificis partibus fungatur pro nobis. Exhibita autem ueritate quorſum umbræ? Sic igitur hunc locum explico, quod tamen ſine cuiuſquam præiudicio dictum uelim.

Manentibus illis Sacerdotibus ὄντων τῶν ἱερέων. Vulgata, quum eſſent. Nam uel non legit τῶν ἱερέων, uel nẽ glexit. Eraſm. ubi ſunt Sacerdotes. quæ interpretatio nec mihi uidetur Græcis reſpondere, nec ſententiam Apoſtoli exprimere. Nam ἔνεστι hoc in loco declarat uigere, & quaſi ſuum (ut ita dicam) eſſe conſeruare.

7 Nam si ἐγκῷ. Præparat Hebræorum animos proposito Hieremiæ uaticinio, ut dixi uersu secundo. Vocat autem fœdus καινὴν, non in quo nihil sceleris esset, sed in quo nihil meritò posset requiri. A

Ierem.31.f.31. 32.33.34 rom.11.d.27 infrà 10.c.16

Nam incusans eos, inquit, Ecce dies uenient, dicit Dominus, quum pangam cum domo Israel & cũ domo Iuda fœdus nouũ.

8 μεμφόμενος γὰρ αὐτοῖς λέγει· ἰδοὺ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει κύριος, καὶ συντελέσω ἐπὶ τὸν οἶκον Ισραὴλ, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον Ιούδα διαθήκην καινὴν,

Non secũdum fœdus quod feci cum Patribus ipsorum, quo die prehendi manum ipsorum ut educerem eos ex Aegypto: nam ipsi non perstiterunt in illo meo fœdere, & ego despexi eos, dicit Dominus.

9 οὐ κατὰ τὴν διαθήκην ἣν ἐποίησα τοῖς πατράσιν αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου, ὅτι αὐτοὶ οὐκ ἐνέμειναν ἐν τῇ διαθήκῃ μου, κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν, λέγει κύριος.

Nam hoc est fœdus quod paciscar domui Israel post dies illos, dicit Dominus: inditas Leges meas in mentẽ eorum & in cor eorum inscribam: & ero ipsis Deus, & ipsi erunt mihi populus.

10 ὅτι αὕτη ἡ διαθήκη ἣν διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ισραὴλ μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει κύριος, διδοὺς νόμους μου εἰς τὴν διάνοιαν αὐτῶν, καὶ ἐπὶ καρδίας αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς· καὶ ἔσομαι αὐτοῖς εἰς θεόν, καὶ αὐτοί ἐσονταί μοι εἰς λαόν·

Neq; docebũt singuli proximum suum, & singuli fratrem suum, dicẽtes, Cognosce Dominum: nam omnes cognoscent me, ab eo qui pusillus fuerit inter eos, usq; ad eum qui magnus est inter eos.

11 καὶ οὐ μὴ διδάξωσιν ἕκαστος τὸν πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἕκαστος τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, λέγων, γνῶθι τὸν κύριον· ὅτι πάντες εἰδήσουσί με, ἀπὸ μικροῦ αὐτῶν ἕως μεγάλου αὐτῶν,

Ero enim propitius iniquitatibus eorũ, & peccatis eorum, & iniquitatum ipsorum non recordabor amplius.

12 ὅτι ἵλεως ἔσομαι ταῖς ἀδικίαις αὐτῶν, καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι. B

Dum nouum dicit, antiquauit prius: porrò quod antiquatur ac senescit, prope est ut euanescat.

13 ἐν τῷ λέγειν καινὴν, πεπαλαίωκε τὴν πρώτην· τὸ δὲ παλαιούμενον καὶ γηράσκον, ἐγγὺς ἀφανισμοῦ.

CAP. IX.

Tabernacula duo. Exod.26.a.1 & 36.a.1

IGitur habebat quidem etiam prius *fœdus* constitutos religionis ritus, & sanctuariũ mundanum.

ΚΕΦΑΛ. θ.

1 Εἶχε μὲν οὖν καὶ ἡ πρώτη σκηνὴ δικαιώματα τῆς λατρείας, τό, τε ἅγιον κοσμικόν.

Tabernaculum enim constructum fuit. prius *quidem* in quo *erant* lucernæ, & mensa, & propositi panes, quod Sancta uocant.

2 σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη ἡ πρώτη, ἐν ᾗ ἥ τε λυχνία καὶ ἡ τράπεζα, καὶ ἡ πρόθεσις τῶν ἄρτων, ἥτις λέγεται ἁγία.

8 Pangam *συντελέσω* Hebr. וְכָרַתִּי, id est percutiam. Nam Græca etiam editio qua nunc utimur, habet *διαθήσομαι*. Quo conueniri *συντελέσω*, id est consummabo, huc respexit opinor, quòd fœdera tum demũ rata habẽtur, quum solemni pactione sancita sunt. Cum domo Israel. *ἐπὶ τὸν οἶκον Ισραὴλ*. Hebr. אֶת בֵּית יִשְׂרָאֵל, id est cum domo Israel. Si *ἐπὶ* libuerit seruare, conuertemus erga domum. Vocat autem domum, totius regni quasi unam familiam. Erat uerò tum (ut omnes norunt) in duas factiones scissum Dauidis regnum, quas significat Propheta noui fœderis auspicijs rursus coniunctum iri. C

9 Et ego despexi eos, *κἀγὼ ἠμέλησα αὐτῶν*. Hebr. וַאֲנִי בָּעַלְתִּי בָם, id est quum ego uobis essem Dominus. Sequutus est ergo Græcorum editionem, multò sanè religiosius quàm uel Euangelistæ uel Paulus: ut hinc quoque probabilis sit coniectura, uersam non fuisse ex Hebræo. Cæterùm in rẽ ipsa nihil est discriminis. neque enim hîc uertitur cardo controuersiæ.

INCAPVT IX.

1 Prius *fœdus ἡ πρώτη*. Erasmus, prius tabernaculum, *ἡ πρώτη σκηνή*. & fateor Græca exemplaria iampridem ita habere: sed apparet ex Photio (omnium Græcorum interpretum, quos ego quidẽ uiderim, acutissimo, cuius uerba in Græcis scholijs citantur) irrepsisse Tabernaculi nomen, idq; perperam: quum ex argumenti serie, & ultimo superioris capitis uersiculo, facile appareat subaudiendum esse *διαθήκης* nomen. Itaq; non dubitauimus *σκηνὴ* expũgere, Photij & ueteris editionis, atq; adeò doctissimi interpretis authoritatem, aut ueritatem potius ipsam sequuti.

Constitutos religionis ritus, *δικαιώματα λατρείας*. Vel, ritualem cultum. nam coniunctim hæc legenda sunt ex omnium ueterum librorum fide. Quid autem *δικαιωμάτων* appellatione soleat intelligi, diximus Luc. 1.a.6. Vulg. iustificationes culturæ. quod nemo intelligat. Eras. iustificationes cultus. Et sanctuarium mundanũ. *τότε ἅγιον κοσμικόν*. Hebraice מִקְדָּשׁ quod *ἁγιασμὸν* id est mundanum uocat, terrenum scilicet & caducum, ut cœlesti & æterno opponat. Quidam de atrio populi accipiunt, quorum opinionem his de causis non amplector. Primùm, quia nusquam sic uocatur. & certè *κοσμικὸν* pro eo quod populo pateat, coactè explicatur. Deinde sequens particula causalis ostendit distribui totum quiddam in suas partes proximouersi. Postremò nusquam fit mentio in hac collatione, nisi duarum partium Tabernaculi, nempe prioris & posterioris: quum tamen ex illa distributione tres partes numerari oportuerit. Neq; enim huic nostro propositum est integram Tabernaculi descriptionem persequi, sed ea duntaxat quæ ad Sacerdotalem functionem pertinebant, idque quatenus Christus per eam adumbrabatur.

2 Tabernaculum. n. constructum fuit. *σκηνὴ γὰρ κατεσκευάσθη*. Obseruandum est in primis, hanc descriptionem non ad templum, sed ad tabernaculum accommodari. quia nimirum noster hic scriptor, ea propriè quæ Moses secundum exemplar ipsi in monte propositum fabricauit, cum rebus ipsis cœlestibus comparat. Hinc fit ut duorum uelorum faciat mentionem, quæ describũtur Exod. 26.g.33. & 36: quum in templo unicum tantùm esset, cuius sit etiam apud Euangelistas mentio. Item unus tantùm mẽsæ, quum decem in templo essent positæ. ex quo illud quoq; intelligitur, nomine *τῶν λυχνίων* unicum duntaxat illud candelabrum significari quod multas habebat lucernas: quum in Templo decem candelabra essent collocata. Nam quòd Mannam & uirgam Aaron uidetur arca includere cum

A μετὰ δὲ τὸ δεύτερον καταπέτασμα σκηνὴ ἡ λεγομένη ἅγια ἁγίων,

3 Post medium autem uelum *erat* Tabernaculum quod uocant Sancta sanctorum.

χρυσοῦν ἔχουσα θυμιατήριον, καὶ τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης περικεκαλυμμένην πάντοθεν χρυσίῳ, ἐν ᾗ στάμνος χρυσῆ ἔχουσα τὸ μάννα, καὶ ἡ ῥάβδος Ἀαρὼν ἡ βλαστήσασα, καὶ αἱ πλάκες τῆς διαθήκης.

4 Aureum habens thuribulum, & arcam fœderis undique circũtectam auro: in qua, urna aurea habens Manna, & uirga Aaron quæ germinauit, & tabulæ fœderis.

Num. 17. c.10
1.Reg.8.a.9
2.paral. 5.c.10
Exod.15. b.12

ὑπεράνω δὲ αὐτῆς χερουβὶν δόξης κατασκιάζοντα τὸ ἱλαστήριον· περὶ ὧν οὐκ ἔστι νῦν λέγειν κατὰ μέρος.

5 Supra hãc autem Cherubim gloriosi obumbrantes Propitiatorium: de quibus non est nunc dicendum singulatim.

τούτων δὲ οὕτω κατεσκευασμένων, εἰς μὲν τὴν πρώτην σκηνὴν διαπαντὸς εἰσίασιν οἱ ἱερεῖς τὰς λατρείας ἐπιτελοῦντες.

6 His autem ita ordinatis, in priusquidem Tabernaculum quouis *tempore* ingrediuntur Sacerdotes qui ritus obeunt.

εἰς δὲ τὴν δευτέραν ἅπαξ τοῦ ἐνιαυτοῦ μόνος ὁ ἀρχιερεύς, οὐ χωρὶς αἵματος, ὃ προσφέρει ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν τοῦ λαοῦ ἀγνοημάτων.

7 In secundum autem, semel quotannis solus Pontifex, nõ sine sanguine quem offert pro seipso & *pro* erratis:

τοῦτο δηλοῦντος τοῦ πνεύματος τοῦ ἁγίου, μήπω πεφανερῶσθαι τῶν ἁγίων τὴν ὁδόν, ἔτι τῆς πρώτης σκηνῆς ἐχούσης στάσιν,

8 Hoc declarante Spiritu sancto, nondum patefactam esse uiam ad Sacrarium, priore Tabernaculo adhuc consistente.

B ἥτις παραβολὴ εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα, καθ' ὃν δῶρά τε καὶ θυσίαι προσφέρονται μὴ δυνάμεναι κατὰ συνείδησιν τελειῶσαι τὸν λατρεύοντα,

9 Quod *erat* exemplar pro tẽpore præsenti, quo dona sacrificiáque offeruntur, quæ non possunt conscientia sanctificare cultorem,

μόνον ἐπὶ βρώμασι καὶ πόμασι καὶ διαφόροις βαπτισμοῖς καὶ δικαιώμασι σαρκὸς, μέχρι καιροῦ διορθώσεως ἐπικείμενα.

10 In cibis duntaxat & potionibus, & diuersis ablutionibus ac ritibus carnalibus, usq; ad tempus correctionis imposita:

cum tabulis lapideis, commodè interpretandum est. Neque enim Manna & uirga intra arcam ipsam erant, sed proximè arcam, ipsiq; adeò commoda aliqua ratione adiunctæ, quum non legatur Dñs iussisse ut in arca includerẽtur, sed ut corã se. i. cora Arca fœderis, collocarentur, Exod. 16. g. 34. Num. 17. b. 10, & 1. Reg. 8. a. 9. Quod sancta uocant. ἥτις λέγεται ἁγία Prouocabulum ἥτις ad σκηνὴ pertinet, non autem ad proximè præcedentia. & ἁγία scribẽdum est numero plurali, emphaseos causã, ex Hebræorum more, non autem ἁγία, ut quidam codices habent deprauatè. Itaque non rectè Vetus interp. conuertit, quæ dicitur Sancta. 3 Medium Δεύτερον Ad uerbum secundũ. Verius autem medium, uitandæ ambiguitatis causa. Velum secundum nominat Apostolus, non quòd duo fuerint uela: sed quia posterius erat Sancto uel priore Tabernaculo. Sancta sanctorum Ἁγια ἁγίων. Hebr. קדש הקדשים pro, sacrario sacratissimo, ut frustrà hinc sese torserit Augustinus. Sciendum est tamen intrà non obseruari hoc discri-
C men, sed simplici appellatione τῶν ἁγίων, i. Sanctorum, significari hoc adytum: prius autem generali nomine Tabernaculum dici, ut uers. 11. 12. 21. 24. 25. Thuribulum θυμιατήριον. Quidã conuertunt aram suffitus. Atqui illam constat fuisse in atrio Sacerdotum, proximè uelum, eregione arcæ fœderis. alioquin quomodo adoleuissent singulis diebus suffitum, si semel duntaxat quotannis fas erat in Sancta sanctorum ingredi, idq; soli Pontifici maximo?

5 Propitiatorium τὸ ἱλαστήριον Hebr. כפורת. Sic enim uocant Hebræi Arcæ fœderis operculum, quod Græci habita ratione uerbi כיפר à quo deducitur, ἱλαστήριον conuertere unt.

7 Pro seipso ὑπὲρ ἑαυτοῦ Hoc annuum & solenne sacrificiũ tum pro sui tũ pro populi reconciliatione obibat Pontifex maximus die decima septimi mensis, ut scribitur copiosè Leuit. 16. Notandũ est aũt diligenter quòd disertè dicitur Pontifex pro seipso orare. Erratis τῶν ἀγνοημάτων. Heb. שגיאות quo uocabulo omne genus peccati significant. Nam etiãsi quis uoluntarie peccet, inest tamen aliquis error conscientiæ quam Satanas fascinauit. Vulg. & Er. ignorantijs, obscurè, & nimium etiam angustè. 8 Hoc declarante τοῦτο δηλοῦντος Bene colligit. nam si sacrificia quæ in Tabernaculo Sacerdotum quotidie fiebant, ha buissent uim reconciliãdi, quorsum oportuisset semel in anno solum Pontificem maximum, manente foris toto populo, in Sanctũ sanctorũ ingredi, & solẽni sanguinis aspersione sese ac totum populũ expiare? Sic igitur adũbrabat Spiritus S. nondũ apertã esse uiam in Sacrariũ, stante priore Tabernaculo, in quo scilicet sacrificia peragebantur. i. prioris Tabernaculi sacrificijs nondũ patefieri nobis cœlum, quod per sacrarium illud intimũ repræsentabatur. Nam Sancta dicit quæ paulò ante Sancta sanctorũ nocarat. quo modo etiam Moses ipse loquitur, Leuit. 16. a. 2 9 Quod *erat* exemplar ἥτις παραβολὴ. Vulg. quæ parabola est: quod nemo facilè intelligat. Eras. Quæ erat similitudo: ne sic quidẽ satis rectè. Nam ἥτις referendũ est ad ἁγίων, i. ad tabernaculũ. Deinde παραβολὴ hoc loco nihil aliud quàm typum & exemplar declarat, i. משל. Pro tempore præsenti εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστηκότα. i. παρόντα, ut mihi quidẽ uideatur Eras. rectè cõuertisse. Præsens uerò tẽpus accipe, ipsius Tabernaculi respectu, acsi diceret, pro eo tempore quo uigere illud exemplar oportuit. Vulg. temporis instantis.

Quo κατ' ὃν. i, ἐν ᾧ. in quibusdã tñ exẽplarib. & Græcis etiã scholijs legitur, κατὰ ὃν, ita ut suppleri possit σκηνὴν tabernaculũ, uel παραβολὴν, exẽplar, ut conuertas, in quo Tabernaculo, uel secundum quod exemplar. Quòd si alteram ex his duabus interpretationibus sequamur, tum licebit cõuertere, εἰς τὸν καιρὸν τὸν ἐνεστῶτα, ad instans usq; tempus, quo scilicet futurum erat ut ipsa ueritas apparens. tolleret illud exemplar. Offeruntur προσφέρονται. Videbatur potius dicendum, προσεφέροντο offerebantur. quo modo etiam Græcus scholiastes interpretatur. sed appareret usurpatum fuisse tempus præsens, quòd de re ipsa loquatur, nulla habita circunstantiæ temporis ratione.

Sanctificare τελειῶσαι. i. ἁγιάσαι. Nam τελειοῦν suprà annotauimus, 2. b. 10, de rebus sacris dici: ut planè nihil aliud sit quàm purum, sanctum, talẽ deniq; reddere ut nihil impediat quominus approbemur à Deo. Etsi autem qui talis est, idem etiam est suo quodam modo perfectus: ut si rem ipsam spectes, τελειοῦν possis Perficere meritò interpretari, uel Perfectũ reddere: tñ abhorrui ab hac interpretatione propter ambiguitatem. Videri enim posset, Legi hactenus unm perficiendi detrahi, ut inchoare quidem possit, absoluere uerò non item. Inde consequeretur Christum pro supplemento duntaxat accessisse, sicut etiam hodie sophistæ tradunt, quum nihil æquè repugnare possit argumento quod hìc tractatur.

10 Ritibus carnalibus δικαιώμασι σαρκὸς. Vulg. iustitijs carnis. Eras. iustificationibus carnis. uterq; nimis obscurè. Quidam conuenit, institutis humanis non modò falsa & inepta, sed etiam periculosa interpretatione. Dixi mus autem aliquoties δικαιώματα dici quæ à Latinis ritus, externæ iudicet quædam cæremoniæ, dicuntur. Additur carnis epitheton Sacris scriptoribus peculiare, quod repudiare minimè uoluimus. Id autem ut intelligatur, sciedum est in primis, hìc non agi de hominum traditionibus, sed de cæremonijs à Deo institutis ut rerum spiritualium tessera essent ac symbola, quæ generali uocabulo dicta sunt à Latinis Theologis Sacramenta. Sed ea duplici ratione con siderantur, interdum scilicet cum rebus illis coniuncta, quibus efficaciter repræsentandis instituta sunt à Domino: quo respectu maxima quæq; passim illis tribuuntur. Interdum uerò per se ac seorsim à rebus ipsis considerata, ueluti in tota hac disputatione, in qua scilicet non coniungitur, sed comparatur cum illis Christus. quo respectu carnalia di cuntur. i. in rebus crassis & terrenis posita, quæque ad animam usque non perueniant.

Imposita ἐπικείμενα. Recte. fuerunt. n. oneris instar, quo nos Christus liberauit. Cæterum hìc uariat lectio. legio enim Vetus interp. ἐπιτιμίοις, impositis: ut cohæreat cum διωρθωμένα. Habent tamè codices oēs ἐπικείμενα. sed quod parùm uideatur cohærere. Pendent enim hæc à præcedenti uerticulo, ubi διωρθωμένα scriptum est, non διωρθωμένα: itaq; in uno uetusto codice pro δικαιώμασι scriptum inuenimus δικαίωμα, ut sit constructio, διωρθωμένα θυσίας προσφέρουσι μὴ διωρθωμένα, &c. uel δικαιώματα ἐπικείμενα, &c. Ego malim in priore uersic. legere διωρθωμένα, uel in isto ἐπικειμένα. Sed hæc, quod ad sententiam ipsam attinet, nullius sunt momenti.

A

At Christus accedens Pontifex futurorum bonorum, per maius & perfectius Tabernaculum non manufactum, hoc est non huius structuræ:

11 χριστὸς δὲ παραγενόμενος ἀρχιερεὺς τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, διὰ τῆς μείζονος καὶ τελειοτέρας σκηνῆς, οὐ χειροποιήτου, τοῦτ' ἔστιν, οὐ ταύτης τῆς κτίσεως,

Neque per sanguinem hircorum & uitulorum: sed per proprium sanguinem ingressus est semel in Sacrarium, æternam redemptionem nactus.

12 οὐδὲ δι' αἵματος τράγων καὶ μόσχων, διὰ δὲ τοῦ ἰδίου αἵματος εἰσῆλθεν ἐφάπαξ εἰς τὰ ἅγια, αἰωνίαν λύτρωσιν εὑράμενος.

B

Leuit. 16. c. 14 num. 19. a. 4

Nam si sanguis taurorum & hircorum, & cinis iuuencæ aspergens inquinatos, sanctificat ad carnis puritatem:

13 εἰ γὰρ τὸ αἷμα ταύρων καὶ τράγων, καὶ σποδὸς δαμάλεως ῥαντίζουσα τοὺς κεκοινωμένους, ἁγιάζει πρὸς τὴν τῆς σαρκὸς καθαρότητα.

11 At Christus χριστὸς δ'. Hactenus structura tabernaculi, cum breui præparatione, nunc collationem aggreditur Christi cũ Leuitico Pontifice, cum tabernaculo priore, cũ ipsis deniq; sacrificijs ac uictimis: (hæc enim omnia illa adũbrarunt) & Sanctorũ. i. posterioris Tabernaculi, cum cœlo, in quo noster nunc est Pontifex æternus. Per maius & perfectius. Cæterũ δι' ἀμείζονος. i. præstantius & excellentius. quod & statim explicat, quũ addit καὶ τελειοτέρας & perfectius. Cæterũ quum hìc manifestè distinguat Tabernaculũ a Sacrario, ut qui dicat Christũ per Tabernaculũ ingressum esse in Sacrariũ: Sacrariũ aũt manifestè interpretetur cœlũ, infrà uers. 24. non potest cõsistere eorũ interpretatio qui taberna culi perfectioris & non manufacti nomine cœlos intelligunt: quia perabsurdè diceretur Per cœlũ ingressus est in cœlum. quod & ipsum suprà annotauimus, 8. a. 2. Itaq; prorsus assentior doctissimo interpreti, qui Tabernaculũ appellatione intelligit humanam Christi æterni Dei naturã: eadem prorsus ratione qua cõparat etiam uelo, infrà 10. d. 20: Sicut enim oportuit Pontificẽ Leuiticũ ingredi in Tabernaculũ prius, quod Sacerdotũ dicebat, & ibi in altari suffitibus destinato quotannis solennẽ uictimã mactare: ac ita demum in Sacrarium, ubi erat ipsius maiestatis Dei symbolũ, introire: ita Filium illũ Dei æternũ oportuit (uoueri Pontificis partibus fungeret) in humanã naturã ingredi, in qua non ut hospes, sed ut ciuis: nec uirtute sola, sed corporaliter habitans, postquã seipsum sanctificasset, sacrificium illud perageret, ac tandem cœlos ingrederetur. Itaque per corpus suum Christus sanctificatus & passus, in cœlũ iter fecit, & per illud ipsum nunc in cœlo pro nobis intercedit. unde etiam ipse sese templum uocat Iohan. 2. c. 19. & 21. in quo scilicet tota Diuinitatis plenitudo corporaliter habitauit, Colos. 2. b. 9, ut nihil hìc habeat Nestorius quod ogganniat. Videtur aũt interpretes plerosq; fefellisse q. non considerarint unũ Christũ multis exẽplarib. respõdere, nempe & ipsi Pontifici, ut qui seipsum obtulerit: & Tabernaculo, per quod iter fecerit ad sacrificium, & à sacrificio in cœlũ: & uictimis quoq; ut mox subijcitur. Deinde quòd hęc eadẽ de cœlo dicantur infrà uers. 24. Sed hæc ratio nihil efficit. Nam oportuit, ut Tabernaculo, sic etiã Sacrario aliquid non manu factum opponi, ut cœlestis ueritas terrenis exemplaribus per omnia responderet. Verũ, dicet aliquis, Quomodo dicitur Christi corpus nec manu factũ nec huius structuræ? Nempe, ut opponat structuræ Tabernaculi quod ex rebus mortuis, puta auro, ære, argento, ligno, pellibus, & cæteris id genus, non fabrica naturali sed artificiosa structum erat. Deinde ut suprà dixit 8. a. 2, optimus fui interpres, quia nõ homo quisquam sed Deus uiuum illud tabernaculum finxit. i. Christi humanitatem cõdidit, aptauit, sanctificauit, ut nobis esset esset uiuifica. Fuit. n. uiuũ quidẽ corpus, sed ui unius Spiritus sancti conceptũ: animã quidẽ uera, sed singulare & excellentissimũ unius Dei opificiũ. Deus ipse deniq; à seipso carò factus est. An nõ mirum hìc tabernaculum habemus? 12 Per sanguinem διὰ αἵματος. Nunc comparatur Christus cũ Pontifice & cũ uictimis. Fuit n. idem etiam uictima qui & Tabernaculũ & Pontifex. Peculiariter aũt fit sanguinis mẽtio, qui Deo sicut peculiariter fundebat, ut eo nesci non liceret: & cuius etiam in hoc solẽni sacrificio peculiaris erat usus, ut mox explicat. Hircorũ & uitulorũ τράγων καὶ μόσχων. Recte omnino. Adhibebat. n. in hoc recõciliationis anniuersario sacrificio duplex uictima, iuuencus & hircus, ut Leuit. 16. cap. copiosè explicatur: quia tũ pro se, tũ pro populo sacrificabat Pontifex. Vtrumq; plurali numero quia anniuersariũ sacrificiũ erat. Sunt igitur hæc collationis capita. Pontifex Leuiticus alienũ, eumq; pecuniũ sanguine offerebat: Christus uerus & æternus Pontifex suũ sanctissimũ & purissimum obtulit. Illi quotannis offerebat, ac proinde nõ sanctificabat, sed uerã sanctificationẽ dũtaxat repræsentabat: Christus semel una oblatione oẽs credẽtes in æternũ cõsecrauit. Deinceps uerò copiosius omnia per partes explicat.

Nactus εὑράμενος. i. meritò suo redeptus, nobis scilicet, non sibi. Qui. n. redemptione indigeret qui peccatum non habebat, sed oẽm iustitiam. Itaq; non pro se, sed pro nobis seipsum obtulit. Vulg. inuenta. Erat. reperta. neutrũ mihi placuit: puto. n. εὑρίσκεσθαι propria significatione hìc accipi, de qua diximus Rom. 4. a. 1. 13 Et cinis iuuencæ καὶ σποδὸς δαμάλεως. Designat alteram cæremoniã quæ & ipsa peculiariter adũbrabat æternũ Christi sacrificiũ, de qua uide Num. 19. Confer etia lector, si libuerit, horrendã blasphemiã qua nititur æque illius lustralis cæremoniæ ac illos usurpatæ qui soli uolunt Christiani uideri. De consecrat. distinct. 5. c. aquam. & manifestè cernes quo euaserit Antichristi impudentia. Ad carnis, &c. πρὸς τὴν, &c. Symbola (ut antè dixi) à re separata seorsim considerat, & ab iis ita argumentatur, Si sanguis pecuinus & iuuencæ cinis, hanc uim habuerunt, ut qui eis esset sortilegus aspersus, purus censeretur, (hæc enim uis est symbolorum, ut quod intus sit, foris repræsentent) res ipsa non præstiterit quod illa foris adumbrarunt? quod si re ipsa præstitum est, quorsum nunc id signum quod rei futuræ expectationem tantisper sustinebat dum præsens adueniret?

14 Per

A πόσῳ μᾶλλον τὸ αἷμα τοῦ χριστοῦ, ὃς διὰ πνεύ-
ματος αἰωνίου ἑαυτὸν προσήνεγκεν ἄμωμον
τῷ θεῷ, καθαριεῖ τὴν συνείδησιν ὑμῶν ἀπὸ νε-
κρῶν ἔργων, εἰς τὸ λατρεύειν θεῷ ζῶντι;

14 Quãto magis sanguis Christi qui per Spi- 1.Pet.2.c.14
ritum æternum seipsum obtulit inculpa- 1.Iohan.1.c.7
tum Deo, purgabit conscientiam uestram apoc.1.b.6
à mortuis operibus, ad seruiendum Deo Luc 1.g.75
uiuo? Luc.5,g.74

καὶ διὰ τοῦτο διαθήκης καινῆς μεσίτης ἐστίν,
ὅπως θανάτου γενομένου, εἰς ἀπολύτρωσιν τῶν
ἐπὶ τῇ πρώτῃ διαθήκῃ παραβάσεων, τὴν ἐπαγ-
γελίαν λάβωσιν οἱ κεκλημένοι τῆς αἰωνίου κλη-
ρονομίας.

15 Itaque ob id nouifœderis mediator est, Rom.5.a.6
ut morte intercedente, ad redemptionem 1.petr.3.c.18
earum præuaricationum quæ fuerant sub
priori Testaméto, ij qui uocati sunt promis
sionem accipiant æternæ hæreditatis.

ὅπου γὰρ διαθήκη, θάνατον ἀνάγκη φέρεσθαι
τοῦ διαθεμένου.

16 Nam ubi testamentum est, mors intercé- Testamentum.
dat necesse est testatoris.

διαθήκη γὰρ ἐπὶ νεκροῖς βεβαία, ἐπεὶ μή πο-
τε ἰσχύει ὅτε ζῇ ὁ διαθέμενος.

17 Testamẽtum enim in mortuis ratum est: Galat.3.c.15
quandoquidem nondum ualet quum uiuit
testator.

ὅθεν οὐδὲ ἡ πρώτη χωρὶς αἵματος ἐγκεκαί-
νισται.

18 Vnde ne prius quidem illud absque san-
guine dedicatum fuit.

λαληθείσης γὰρ πάσης ἐντολῆς κατὰ νόμον
ὑπὸ Μωϋσέως παντὶ τῷ λαῷ, λαβὼν τὸ αἷμα
τῶν μόσχων καὶ τράγων μετὰ ὕδατος καὶ ἐρίου
κοκκίνου καὶ ὑσσώπου, αὐτό τε καὶ βιβλίον καὶ
πάντα τὸν λαὸν ἐράντισεν,

19 Quum enim Moses omne præceptũ iux-
ta Legẽ exposuisset omni populo, sumpto
sanguine uitulorum & hircorũ, cum aqua
& lana coecina & hyssopo, simul & ipsum
librum & totum populum aspersit,

λέγων· τοῦτο τὸ αἷμα τῆς διαθήκης, ἧς ἐνετεί-
λατο πρὸς ὑμᾶς ὁ θεός.

20 Dicens, Hic est sanguis Testameti quod
mandauit uobis Deus.

14 Per Spiritum æternum διὰ πνεύματος αἰωνίου. Opponit pecudum sanguini, sanguinem eius qui non ho
mo duntaxat quales cæteri, sed Deus etiam fuerit. Nam Spiritus æterni appellatione, Diuinitatis cum humanitate cõ
iunctæ efficacitatem infinitam intelligo, quæ totum hoc sacrificium gubernauit, ut sanguinem istum, quia sanguis
erat eius hominis qui etiam Deus erat, uiuifica planè illa uirtute præditum esse oporteat, quæ nos una condidit, ac
proinde una possit instaurare. Huc respexit Dominus, Iohan. 6.g.63, quum diceret carnem suam nihil prodesse, Spi-
ritum eum esse qui uiuificet. Et Paulus, Act. 20.f.28, quum Deum dicit sibi acquisisse Ecclesiam sanguine suo.

A mortuis operib. ἀπὸ νεκρῶν ἔργων. à peccatis, quæ & à morte proficiscuntur, & nihil aliud quam morte generat.
Sed in ptimis obseruandũ est quid sit λυτρωσις, ut intelligatur uis argumẽti quod explicatur infrà 10.a.1. & 2. Duæ
sunt enim purificationis partes, eæq; seorsim considerandæ. Vna, qua delentur priora peccata: altera, qua radix ipsa
peccati imputatur cum fructibus. Itaq; quod ad priorem attinet, primum quidem illam uindicauit Christo, collata
ipsius sanguinis dignitate cum taurorum ac uitulorum sanguine, qui usque ad animã penetrare non possit. Nunc ue
rò, id est in proximo uersiculo & deinceps, nequis exciperet, Quid igitur fit illis factum qui sub priore fœdere uixe-
runt? ostendet Christum etiam pro illis sanguinem fudisse, ut qui per ueteres ritus fuerit ædumbratus: alioquin nisi
ad illius futurum aduentum repræsentandum prorsus inutiles. De altera uerò parte differet proximo capite.

15 Itaque ob id, &c. διὰ τοῦτο καὶ &c. Rectè colligit ex præcedentibus ea quæ explanaturus est. Nam si pecu-
nus sanguis in Vetere fœdere non expiabat: uel nouum fœdus & nouus sanguis requirebatur, cuius uis ad illos usq;
pertineret: uel superest ut illi seruati non fuerint: quam partem posteriorem, ut nimis absurdam præterit. Hinc con-
sequitur, unum fœdus semper fuisse quod ad rem ipsam. i. quod ad expiationem attinet, quæ suo demum tempore
fuerit peracta: sed ipsius uenturi umbram aliquam ad tempus extitisse. Vetus igitur fœdus plenum non fuit, sed futu
ri fœderis promissio, & adumbratio per quod æterna contingit hæreditas.

16 Nam ubi testamentum est φανερὸν διαθήκην. Manifestè ostendit hoc locus (ut meritò indicauit doctissimus
interpres) hanc epistolam Hebraicè scriptam non esse. Siquidem apud Hebræos בְּרִית nihil aliud significat quàm pa
ctum inter uiuos initum: pro quo tamen fœdus dicere propter factam reconciliationem maluimus, quod & ipsum
species est pacti inter uiuos initi. Itaq; non potuit noster hic author quisquis tandem fuit, idem nomen Hebraicum
& fœderi & testamento applicare, quod illi facere in Græco idiomate licuit, quia scilicet unum διαθηκης nomen a-
pud Græcos & pro fœdere & pro Testamento accipitur. Græcè igitur scriptam fuisse hanc epistolam apparet: neque
id mirum cuiquam uideri debet, quum Græcam linguam eo tempore in toto Oriente multis familiarem fuisse con-
stet. Sed ad rem. Quæritur quomodo conueniat quod de testamento commemoratur hoc in loco: quum palsim fiat
non testamenti, sed fœderis mentio. Respondeo, nouum quæsitum esse argumentum partim à fœderis huius na-
tura, quod commune quiddam habet cum testamento, & à reliquis fœderum speciebus alienum: partim à duplici si
gnificatione τῆς διαθηκης, quæquidem duplici illi fœderis respectui optimè quadrat. Nam quum in cæteris fœderib.
nihil minus requiratur quàm mors eorum qui fœdus ineunt: hìc contrà quia persoluenda fuit pœna, quæ non alia
ratione quàm morte lui poterat: ex ijs autem de quibus reconciliandis agebatur, unus quidem. i. Deus, mortis pœnã
meritò ab alio requirebat, alioqui nunquam reconciliandus: alter uerò, id est homo, pœnam eam luere non pote-
rat, quin à pœna ipsa maneret absorptus, ita ut iam ne superesset quidem quicum Deus paciscereturr: Filius Dei esse
interposuit qui uerus homo factus, pœnã in se recepta, homines Patri reconciliaret. Habet ergo in manu Christus id
de quo paciscì cum hominibus constituit Deus, æternam scilicet hæreditatem. Quoniam autem is nonnisi morien-
do nobis rus illud acquirit, idcirco quod ad Christum ipsum attinet, pactum istud inter Deum & homines initum,
speciem quandam testamenti refert, quasi ipse moriens, æterni regni nos fecerit hæredes. Aptè igitur conuenit hæc
similitudo. Sed quorsum illa quæsita est? Nempe ut hoc argumentum necteretur. Testamenta nonnisi morte testa
toris sanciuntur. Testator est Christus. Christi igitur, non hircorum aut uitulorum sanguine sancitum est testa-
mentum. Et ea quidem causa est cur in uetere fœdere omnia purificaretur sanguine, nempe ut significaretur omnia
testatoris illius mortem futuram respicere.

Insuper autem & Tabernaculum, & omnia uasa sacrorum, sanguine similiter aspergebat.

21 καὶ τὴν σκηνὴν δὲ καὶ πάντα τὰ σκεύη τῆς λειτουργίας τῷ αἵματι ὁμοίως ἐρραντίσε. A

Et omnia ferè secundum Legem sanguine purificantur: & absque sanguinis effusione non fit remissio.

22 καὶ σχεδὸν ἐν αἵματι πάντα καθαρίζεται κατὰ τὸν νόμον, καὶ χωρὶς αἱματεκχυσίας οὐ γίνεται ἄφεσις.

Itaque necesse fuit exemplaria quidem eorum quæ sunt in cœlis, hisce rebus purificari, ipsa uerò cœlestia potioribus quàm hęc sint uictimis:

23 ἀνάγκη οὖν τὰ μὲν ὑποδείγματα τῶν ἐν τοῖς οὐρανοῖς τούτοις καθαρίζεσθαι· αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια κρείττοσι θυσίαις παρὰ ταύτας.

Non enim in manufactum Sacrarium ingressus est Christus, quod sit exemplar uero *sacrario* respondens: sed in ipsum cœlum, ut appareat nunc in conspectu Dei pro nobis.

24 οὐ γὰρ εἰς χειροποίητα ἅγια εἰσῆλθεν ὁ χριστός, ἀντίτυπα τῶν ἀληθινῶν, ἀλλ' εἰς αὐτὸν τὸν οὐρανόν, νῦν ἐμφανισθῆναι τῷ προσώπῳ τοῦ θεοῦ ὑπὲρ ἡμῶν·

Neque ut sæpe offerat semetipsum, sicut Pontifex ingreditur in sacrarium quotannis cum sanguine alieno:

25 οὐδ' ἵνα πολλάκις προσφέρῃ ἑαυτὸν, ὥσπερ ὁ ἀρχιερεὺς εἰσέρχεται εἰς τὰ ἅγια κατ' ἐνιαυτὸν ἐν αἵματι ἀλλοτρίῳ· B

(Alioquin oportuisset eum sæpe passum fuisse à condito mundo:) sed nunc semel in consummatione seculorum, ad abolẽdum peccatum, per immolationem suiipsius patefactus est.

26 ἐπεὶ ἔδει αὐτὸν πολλάκις παθεῖν ἀπὸ καταβολῆς κόσμου. νυνὶ δὲ ἅπαξ ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, διὰ τῆς θυσίας αὐτοῦ πεφανέρωται·

Moriendũ semel Et sicut illud manet homines ut semel moriantur, postea uerò iudicium *superest*:

27 καὶ καθ' ὅσον ἀπόκειται τοῖς ἀνθρώποις ἅπαξ ἀποθανεῖν, μετὰ δὲ τοῦτο κρίσις,

Rom.5.a.6.8 1.pet.3.c.18 *Christus pro nobis mortuus.* Ita & Christus semel oblatus ut multorũ peccata tolleret, altera uice absq; peccato conspicietur ijs qui ipsum expectant ad salutem.

28 οὕτως ὁ χριστὸς ἅπαξ προσενεχθεὶς εἰς τὸ πολλῶν ἀνενεγκεῖν ἁμαρτίας, ἐκ δευτέρου χωρὶς ἁμαρτίας ὀφθήσεται τοῖς αὐτὸν ἀπεκδεχομένοις εἰς σωτηρίαν.

23 Ipsa uerò cœlestia αὐτὰ δὲ τὰ ἐπουράνια. Analogiam, inquit, esse oportet inter ea quæ purificant, & quæ purificantur. Sub Mose typi illi omnes terrem fuerũt, puta Tabernaculum, Liber, uasa, uictimæ, cæteraq; omnia: sed tamen rerum cœlestium typi. oportuit igitur typica & eiusdem naturæ materia ac ritu, nempe pecudum sanguine, aqua, lana, hyssopo lustrari. Sub Christo uerò cœlestia omnia, cœleste tabernaculum, cœlestis uictima, cœlestis populus, cœlestis doctrina, cœlum denique ipsum pro mansione proponitur. Itaq; hæc omnia simili ratione, nimirum ui ritici illius sanguinis Christi æterna oblatione, sanctificari oportuit. Potioribus uictimis πρείττοσι θυσίαις. Quorsum hoc? quũ una sit unius uictimæ oblatio? nempe quia una uera & æterna omnibus typicis opponitur. ideo pluralẽ numerũ usurpauit, quòd una omniũ sit instar, qua una tũ uetus ille tum nouus populus fuerit sanctificatus.

24 Non enim, &c. οὐ γάρ, &c. Aliæ collationes. Pontifex Leuiticus in sacrarium illud ingrediebatur, Dei quidem mandato, sed tamen hominum manu ex terrena materia fabricatum, ut esset alterius excellentioris nempe cœlestis regiæ exemplar: Christus uerò in cœlos ipsos, id est in beatæ illius & incomprehensæ beatitatis æternam sedem penetrauit. Ille coram arca, Christus coram Deo ipso comparet. C

25 Neque ut sæpe, &c. οὐδ' ἵνα πολλάκις, &c. Aliæ duæ collationes. Pontifex alienum, Christus suum sanguinẽ obtulit. Ille quotannis repetebat oblationem, Christus semel tantùm sese offerẽs, peccatum in genere aboleuit tum præteritorum tum uenturorum seculorum. 26 Alioquin ἐπεί. Argumentum non repetendæ Christi oblationis. quia quum à condito mundo fuerint expianda peccata, dixerimus autem solo Christi sanguine expiari, oporteret sæpe iam ipsum mortuum esse à condito mundo. Atqui homo semel tantũ mori potest. Ergo Christi oblatio non uisimis temporibus peracta, repeti non potuit, nec potest. Quod si ita est, nempe uis ipsius & ad præterita & ad consequuta omnia peccata porrigitur. Sunt ergo ista connexa, sanguinis fusio, & expiatio peccati: offerri & mori. Quãobrem manifestos Antichristianos esse oportet qui ad Christi sanguinem alias satisfactiones adiungunt, quique sæpius illum offerri, uel (ut quidam nuper somniarunt) noua oblatione applicari contendunt. Distinctio, inquam, illa quotidianæ pro uiuis ac mortuis oblationis incruentæ, blasphema est, sacrilega, & impia. Semel ἅπαξ. Vide suprà 7.d.27. In consummatione seculorum, ἐπὶ συντελείᾳ τῶν αἰώνων. Id est diebus nouissimis. Neque enim alia unquam oblatio expectãda, sed iudiciũ unum supereſt. Paulus alicubi plenitudinẽ, ut Galat. 4.a.4: alibi fines seculorũ uocat, 1.Cor.10.c.11. Ad abolendum peccatum, εἰς ἀθέτησιν ἁμαρτίας, Bene dicit peccatum, totam ipsam ueluti speciem ac radicẽ intelligens ut exposuimus 6.Rom. Sed & alibi diximus ἀθετεῖσθαι dici Leges quũ abrogatæ tollun tur. quod huic loco optimè conuenit, ut Legem ipsam peccandi per Christum sciamus abrogatam, quæ in Adamo lata fuerat. Nam & fructus præteriti ac futuri remittuntur sanguine Christi expiati: & cor ipsum eodem sanguine rigatum, peccato moritur, ut fructus edat iustitiæ.

27 Vt semel moriantur ἅπαξ ἀποθανεῖν. De consueta & naturali hominũ conditione loquitur. Nam quòd Lazarus & alij aliquot, bis mortui sunt, extraordinarium fuit. In ijs uerò qui repentè immutabuntur, immutatio illa species mortis erit, 1.Cor.15.g.51. 28 Multorum πολλῶν. Ita restringendæ sunt omnes uniuersales promissiones ad solos electos, quũ εἰς non declaret duntaxat euentum, sed scopum ac consilium. Quærendum est autem electionis testimoniũ non in arcano Dei consilio, sed ex fidei effectis, ut ab imo gradu ad summum progrediamur, ibi demum certam & immobilẽ cõsolationẽ inuenturi. Quanquam hoc quidem propriè non est huius loci. Cæterùm quod de iudicio subijcitur, quasi περιφρασις dictum est, partim ad terrendos eos qui una Christi oblatione non sunt contenti, partim ut fideles in officio contineat, ne resiliant. Absq; peccato χωρὶς ἁμαρτίας. Id est absque uictima pro peccato, ut diximus 2.Cor.5.d.21. uel, absq; peccato, i. abolito iam & abrogato peccato. Ad salutẽ, εἰς σωτηρίαν. Potest hoc construi cum proximo participio, ut sit periphrasis credentium, qui soli expectãt Christũ ad salutẽ:

A uel cum uerbo conſpicietur, quia ſolis illis ad ſalutem conſpicietur qui ipſum expectant. Nam ex impijs alij rident utrũq; aduentũ, quibus ſcilicet Chriſtus eſt pro fabula: alij proprie no dicunt expectare, qui optarẽt nunquã uenire.

ΚΕΦ. ι.

Σκιὰν γὰρ ἔχων ὁ νόμος τῶν μελλόντων ἀγαθῶν, οὐκ αὐτὴν τὴν εἰκόνα τῶν πραγμάτων, κατ' ἐνιαυτὸν τὰις αὐταῖς θυσίαις, ἃς προσφέρουσιν εἰς τὸ διηνεκὲς, οὐδέποτε δύναται τοὺς προσερχομένους τελειῶσαι.

ἐπεὶ οὐκ ἂν ἐπαύσαντο προσφερόμεναι, διὰ τὸ μηδεμίαν ἔχειν ἔτι συνείδησιν ἁμαρτιῶν τοὺς λατρεύοντας, ἅπαξ κεκαθαρμένους.

ἀλλ' ἐν αὐταῖς ἀνάμνησις ἁμαρτιῶν κατ' ἐνιαυτόν.

ἀδύνατον γὰρ αἷμα ταύρων καὶ τράγων ἀφαιρεῖν ἁμαρτίας.

διὸ εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον, λέγει· θυσίαν καὶ προσφορὰν οὐκ ἠθέλησας, σῶμα δὲ κατηρτίσω μοι.

B ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ εὐδόκησας.

τότε εἶπον· ἰδοὺ ἥκω, (ἐν κεφαλίδι βιβλίου γέγραπταί μοι περὶ ἐμοῦ,) τοῦ ποιῆσαι, ὁ θεός, τὸ θέλημά σου.

CAPVT X.

1 NAm Lex umbram obtinẽs futurorum bonorum, non ipſam imaginem rerũ, his hoſtijs quas ſingulis annis eaſdem aſſiduè offerunt, nunquam poteſt antecedentes ſanctificare. *Pontificiũ officium.*

2 Alioqui nonne deſijſſent offerri, propterea quòd nullam iam habuiſſent conſcientiam peccatorum qui ſacrificaſſent, ac ſemel purgati eſſent?

3 Atqui in iſtis repetita mentio fit peccatorum quotannis.

4 Non enim poteſt ſanguis taurorũ & hircorum auferre peccata. Exo. 25. d. 40 act 7. f. 44.

5 Quapropter ingrediens mundum dicit, Sacrificium & oblationem noluiſti: corpus autem aptaſti mihi.

6 Holocautomata & hoſtiam pro peccato non comprobaſti:

7 Tunc dixi, Ecce adſum: (in capite libri ſcriptum eſt de me) ut faciam, Deus, uoluntatem tuam.

IN CAPVT VIII.

1 Nam Lex umbr. &c. *σκιὰν γὰρ.* In anniuerſario illo ſacrificio quod peculiariter hic ſpectatur, publica & ſolennis peccatorum Iſraelis. non eorum tantùm quæ ab anno præcedente, ſed omnium etiam ſuperiorum confeſsio fiebat. non qualem inuexit poſtea Satan in Eccleſiam, ſed qua oẽs & ſinguli tanquã reos ſeſe coram Deo ſiſtebant, Leuit. 16. c. 21. Hinc colligit Apoſtolus conſtare anniuerſaria illa ſacrificia non habuiſſe uim purificandi. Cur enim repeterentur? Valet conſequutio, non modò quia ſemel abolita peccata, fruſtrà commemorarentur, & pro ſemel expiatis fruſtrà repeteretur expiatio: ſed quia ut ſit perfecta purificatio, neceſſe eſt ipſum peccatũ ſemel extirpari, quòd alioqui pura non poſsit dici conſcientia, ut expoſuimus ſuprà 9. d. 14. Hoc autem utrunque unius Chriſti ſanguini tribuitur: quo quiſquis eſt irrigatus, & à preteritis & à futuris peccatis liberatus eſt in æternum, atq; adeò ſanctificatus, ut peccato mortuus, uiuat iuſtitiæ. Ideò nec pluribus hic victimis, nec unius victimæ repetita oblatione opus eſt. Ergo quòd uetera illa ſacrificia d. ſerè dicuntur populum expiare, Leuit. 16. g. 30, non ad ipſa ſymbola, ſed ad ſuperiorem illam Chriſti oblationem unicam pertinet, qua per illa quotannis atque adeò ſingulis diebus per omnes cæremonias adumbrabatur. Cæterùm per imaginem alij intelligunt Euangelium, in quo nobis expreſsè effigies ſummi C illius beneficij exhibetur (cuius duntaxat *σκιαγραφία* & rudis quædã delineatio fuerit in Lege, i. in cæremonijs) alij Chriſtum, ut rem ipſam & ſolidũ corpus, uolunt cum umbris. i. figuris Legis, conferri. quæ expoſitio mihi quidẽ uidetur melius quadrare Apoſtoli argumento. Nam *εἰκόνος*, i. imaginis, nomine, eſſentiale, ut ita loquar, ſpeculum ſignificari oſtendimus ſuprà Philip. 2. a. 7. Vide ſuprà 1. a. 3. Futurorum bonorum *τῶν μελλόντων ἀγαθῶν*. Id eſt æternorum, quæ Patribus promiſſa ſunt in Chriſto, ſuo tempore exhibita: ſed ita tamen ut alibi nos maneant

3 Repetita mentio *ἀνάμνησις*. Sic conuerti duabus de cauſis: primùm quia publica erat ea profeſsio: deinde quia quantumuis antiqua & uetuſta peccata repetebãtur. i. reũ ſeſe ac maiores ſuos omnes populus agnoſcebat. quod requiritur ad conſequutionem argumenti, & declarat etiam præpoſitio *ἀνά*. Nam alioquin potuiſſet obiici, ideo fuiſſe repetitũ hoc ſacrificiũ non q̃ peccata no tolleret, ſed q̃ ſuperioris tantũ anni peccata elueret. Itaq; *ἀνάμνησιν* Vetus interp. & Eraſm. non ſatis expreſsè conuertunt commemorationem. 5 Ingrediens mundum *εἰσερχόμενος εἰς τὸν κόσμον*. Nouum argumentum à teſtimonio Dauidis, quo diſerte ſignificatur, nonniſi ſublato priore, poſterius poni. Cæterùm ingreſſus eſſe mundum dicitur Filius Dei, quum homo factus eſt, ut deſcendiſſe è cœlo, Iohan. 6. f. 41. Significat autem his uerbis Apoſtolus, Chriſtum apud Dauidẽ eo loco induci quaſi recens hominẽ factum, de ſuo munere diſſerentem. Eraſmus maluit uertere per futurum, quũ ingreſſurus eſſet mundũ, habita ſcilicet eius temporis ratione quo hęc ſcripſit Dauid, quaſi Filius adhuc in cœlo manens, de futuro ſuo officio loquens introducatur. Sententia igitur eadem eſt, ſed illud uidetur melius conuenire. Et oblationem *καὶ προσφορὰν*. Iterũ diuiditur ſacrificandi cultus in duas ſpecies, ut expoſuimus ſuprà 5. a. 1 Reliquas cæremonias prætexit. Erant enim duntaxat tanquam ſacrificiorum appendices. Noluiſti: *οὐκ ἠθέλησας*. Hoc uerò non poteſt Dauidi conuenire, quæcunque ſubterfugia quærantur. Nam, ut rectè prorſus obſeruat doctiſsimus interpres, habuit commune cum cæteris ſacrificandi mãdatum. itaque præterire quod illi Deus mandarat non potuit. Proprie hæc igitur Chriſti regno tribuuntur. Nam id quoque quod uerſiculo 13. eiuſdem pſalmi dicitur de iniquitatibus: de Chriſto meliore etiam iure quam de Dauide dicitur, quum ille unus omnium iniquitates portarit. Corpus, &c. *σῶμα*, &c. Hebr. אזנים כריתה לי, id eſt, aures perforaſti mihi, id eſt docilem & obſequentem ad audiendum me reddidiſti. Ita enim deſcribitur in capitis noſtri perſona quæ ſit fœderis noui ratio, nempe fide percipere Euangelium: quod ab iis unis præſtatur quibus Dominus aures cordis aperuit, ut Act. 16. c. 14. quum natura omnes cæci ſimus. Ergo quod ad ſententiam attinet; Græca interpretatio nihil uariat. Nam quòd quidam de corporis humani aſſumptione hoc explicant, nihil eſt: quanuis ueriſsimum quidem ſit, Chriſtum hac ratione factũ eſſe Eccleſiæ, id eſt audientium & credentium, caput. Sed hæc pars non fuiſſet prætermiſſa in applicatione, ſi eſſet ita accipienda.

6 Et hoſtiam pro peccato *καὶ περὶ ἁμαρτίας*. Hebr. וחטאה id eſt & peccatum. Diximus enim *μετωνυμικῶς* ſic uocari uictimam pacificam, quam uocant.

7 In capite libri *ἐν κεφαλίδι βιβλίου*. Hebr. במגילת ספר Id eſt in uolumine libri. Complicabant enim antiquitus libros in Cylindri morem, ut nunc quoque Iudæi Legem habent deſcriptã in ſuis ſynagogis. Sed hoc diſcrimen nihil detrahit de ſententia. Accepit quidem interpres מגלה in ſignificatione גלגלת. eſt enim utrunque eiuſdem radicis.

Quum ſuperius dixiſſet, Sacrificium & oblationem & holocautomata, & hoſtiam pro peccato noluiſti, neque comprobaſti: (quæ iuxta Legem offeruntur)

8 ἀνώτερον λέγων· ὅτι θυσίαν καὶ προσφορὰν καὶ ὁλοκαυτώματα καὶ περὶ ἁμαρτίας οὐκ ἠθέλησας, οὐδὲ ἐυδόκησας, (αἵτινες κατὰ νόμον προσφέρονται,) A

Tũc dixit, Ecce adſum, ut faciam, Deus, uoluntatem tuam. tollit prius, ut poſterius ſtatuat.

9 τότε εἴρηκεν· ἰδοὺ ἥκω τοῦ ποιῆσαι, ὁ θεός, τὸ θέλημά σου. ἀναιρεῖ τὸ πρῶτον, ἵνα τὸ δεύτερον στήσῃ.

Per quam uolũtatem ſanctificati ſumus, per oblationem corporis Ieſu Chriſti ſemel *factam.*

10 ἐν ᾧ θελήματι ἡγιασμένοι ἐσμὲν, διὰ τῆς προσφορᾶς τοῦ σώματος τοῦ ἰησοῦ χριστοῦ ἐφάπαξ.

Omnis igitur Sacerdos aſtat quotidie, operans, & eaſdem ſæpius offerens hoſtias, quæ nunquam poſsint auferre peccata.

11 καὶ πᾶς μὲν ἱερεὺς ἕστηκε καθ' ἡμέραν λειτουργῶν, καὶ τὰς αὐτὰς πολλάκις προσφέρων θυσίας, αἵτινες οὐδέποτε δύνανται περιελεῖν ἁμαρτίας·

Hic uerò una pro peccatis oblata uictima, in perpetuum ſedet ad dexteram Dei: Suprà 1.d.13

12 αὐτὸς δὲ μίαν ὑπὲρ ἁμαρτιῶν προσενέγκας θυσίαν, εἰς τὸ διηνεκὲς ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ,

Id quod ſupereſt expectãs, donec inimici ipſius ſcabellum pedum eius fiant. Pſal.110.a.2

13 τὸ λοιπὸν ἐκδεχόμενος ἕως τεθῶσιν οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ. B

Vnica enim oblatione cõſecrauit in perpetuum eos qui ſanctificantur. 1.cor 15.d.25 ſuprà 1.d.13

14 μιᾷ γὰρ προσφορᾷ τετελείωκεν εἰς τὸ διηνεκὲς τοὺς ἁγιαζομένους.

Oblatio Chriſti ſola pro peccatis.

Teſtificatur autem nobis & ipſe Spiritus ſanctus. nam poſteaquam prædixit,

15 μαρτυρεῖ δὲ ἡμῖν καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· μετὰ γὰρ τὸ προειρηκέναι·

Hoc eſt fœdus quod paciſcar cum eis poſt dies illos, dicit Dominus, Inditas Leges meas in corda eorum & in mentes eorum inſcribam. Ierem.31.f.33 rom.11.d.27 ſuprà 8.c.8

16 αὕτη ἡ διαθήκη, ἣν διαθήσομαι πρὸς αὐτοὺς μετὰ τὰς ἡμέρας ἐκείνας, λέγει κύριος, διδοὺς νόμους μου ἐπὶ καρδίας αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν διάνοιαν αὐτῶν ἐπιγράψω αὐτούς,

Et peccatorum atq; iniquitatum ipſorũ non recordabor amplius. 17

17 καὶ τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν καὶ τῶν ἀνομιῶν αὐτῶν οὐ μὴ μνησθῶ ἔτι.

Porrò ubi horum eſt remiſsio, non *eſt* amplius oblatio pro peccato. 18

18 ὅπου δὲ ἄφεσις τούτων, οὐκ ἔτι προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας.

Quum igitur, fratres, habeamus libertatẽ ingrediẽdi Sacrarium, per ſanguinem Ieſu. 19

19 ἔχοντες οὖν, ἀδελφοὶ, παῤῥησίαν εἰς τὴν εἴσοδον τῶν ἁγίων ἐν τῷ αἵματι ἰησοῦ,

9 Dixit, ἔρηκεν. Vulg. dixi, εἶπον, niſi librariorum culpa hoc factum eſt. occaſionem autem errori præbuit, quod in ipſo Pſalmi contextu legitur τότε εἶπον tum dixi. Sed hæc uerba ſunt Apoſtoli, locum Dauidis ad ſcopum ſuum accommodantis, ut hoc cohæreat cum ſuperioris uerſiculi initio. Prius, τὸ πρῶτον id eſt ſacrificia. ut poſterius ſtatuat, nempe uoluntatem Dei. Ea igitur alibi quàm in ſacrificijs illis conſiſtit. Poterat enim obijci Apoſtolo, Cur nunc non liceat per ſacrificia repræſentare Chriſti factam oblationem ut olim futuram licuit? C

10 Per oblationem διὰ τῆς προσφορᾶς. In pleriſque codicibus legitur οἱ διὰ προσφορᾶς. quam lectionem ſi libuerit ſequi, repetendum erit ἡγιάσμεθα.

11 Adſtat ἕστηκε. Sub. על חברוכה id eſt aram. Hebræis autem עמד adſtare, accipitur pro λειτουργεῖν, id eſt, pro miniſterij cauſa, ante Regem ſcilicet aut Dominum ſtare, quod Latini apparere dicunt.

12 Sedet ἐκάθισεν. Semel quidem fuit λειτουργὸς, nunc uerò ita eſt Pontifex, ut ſimul tanquam rex æternus ſedeat, Philip. 2.b.9. 16 Dicit Dominus: λέγει κύριος Nonum argumentum. Sublata cauſa tollitur effectus. Nulla ſupereſt peccatorum remiſsio Ergo nec ſacrificium. Quid igitur dices? nulla indigemus peccatorum remiſsione? Imò uerò hinc pendet omnis noſtra beatitas: ſed quum peracta ſit, ſupereſt non ut de noua oblatione facienda, ſed de ea quæ facta eſt, per fidem amplectenda cogitemus. Itaque non temerè Apoſtolus hanc Ieremiæ prophetiam repetit, quum diuerſum inde argumentum eliciat. Cæterùm quia hæc eadem uerba ſunt apud Prophetam, deceptus eſt Eraſmus, qui prophetæ uerba eſſe putauit, quum Apoſtoli ſint potius, ut hoc cohæreat cum μετὰ τὸ προειρηκέναι. ut ſit hæc ſententia, Poſtquam primo loco dixit, Hoc eſt fœdus, &c. tum poſtea ſubijcit Dñs, Inditas Leges, &c. Hoc qui non perpenderũt, inſeruerunt poſt ἐπιθήσω αὐτοῖς, inſcribam illas, ὕστερον λέγει, id eſt iterum dicit. Sed & in uno codice inuenimus eodem loco inſertum, τότε εἴρηκε, tum dixit.

13 Oblatio pro peccato. προσφορὰ περὶ ἁμαρτίας. Rectè addidit pro peccato. nã ſupereſt alia oblatio. nempe gratiarũ actionis. & iubet Apoſtolus, ut noſipſos Deo totos conſecremus. Sed & mutua charitatis officia tranſlatitie ſolent à Paulo uocari oblationes Deo gratæ, ſed non pro peccato, quum iam reconciliatis pateat aditus in cœlũ. Hoc ſenſu conſtat etiam ex ipſo, quem uocant, Canone, ſacrificij & Liturgiæ nomen ueteres accepiſſe, ubi dicitur HAEC DONA, HAEC MVNERA, HAEC SANCTA SACRIFICIA. Sunt ergo hæc paris impietatis, Chriſto ſubordinare alios mediatores uel redemptionis uel interceſsionis, idq; in cœlo: oblationes alias pro peccato adiungere Chriſti ſacrificio: Chriſtũ iterum uelle offerre: uel alio ſacrificio ſibi applicare: Chriſtum è cœlis in terram illicere, & Chriſtum è ſolio ſuo uelle deturbare. 19 Libertatem τὴν παῤῥησίαν. Iam ſequitur epilogus ſuperioris doctrinæ. Quum autem hæc ueriſsima ſint, quæſo cur alios patronos quæramus? aut quo iure poteſt certa de ſalute ſua in uno Ieſu Chriſto perſuaſio uocari arrogantia? 20 Et uiuam, ζῶσαν. Non conuenit quidẽ epitheton tranſlationi. ſed rei ipſi. opponitur enim Chriſti ſanguis uiuificus ſanguini pecudum. Alluditur etiam ad Tabernaculum per quod Pontifex in ſacrarium ingrediebatur. quæ ſupra ſunt explicata. Sed noua hic allegoria inſtituitur, ueli ſcilicet illius quod operiebat ſacrarii arcana, & ramẽ aditũ illuc referabat. Sic, inquit, Chriſti caro diuinitatem nobis quaſi ſub uelo oſtendit, cuius alioqui fulgorem non poſſemus ſuſtinere. per hanc igitur uiam ad Deum accedamus.

22 Vero

A ἣν ἐνεκαίνισεν ἡμῖν ὁδὸν πρόσφατον, καὶ ζῶσαν διὰ τοῦ καταπετάσματος, τοῦτέστι τῆς σαρκὸς αὐτοῦ,

καὶ ἱερέα μέγαν ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ θεοῦ,

προσερχώμεθα μετὰ ἀληθινῆς καρδίας ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας ἀπὸ συνειδήσεως πονηρᾶς, καὶ λελουμένοι τὸ σῶμα ὕδατι καθαρῷ.

κατέχωμεν τὴν ὁμολογίαν τῆς ἐλπίδος ἀκλινῆ, (πιστὸς γὰρ ὁ ἐπαγγειλάμενος)

καὶ κατανοῶμεν ἀλλήλους εἰς παροξυσμὸν ἀγάπης καὶ καλῶν ἔργων.

μὴ ἐγκαταλείποντες τὴν ἐπισυναγωγὴν ἑαυτῶν, καθὼς ἔθος τισίν, ἀλλὰ παρακαλοῦντες· καὶ τοσούτῳ μᾶλλον, ὅσῳ βλέπετε ἐγγίζουσαν τὴν ἡμέραν.

ἑκουσίως γὰρ ἁμαρτανόντων ἡμῶν μετὰ τὸ
B λαβεῖν τὴν ἐπίγνωσιν τῆς ἀληθείας, οὐκέτι περὶ ἁμαρτιῶν ἀπολείπεται θυσία,

φοβερὰ δέ τις ἐκδοχὴ κρίσεως, καὶ πυρὸς ζῆλος, ἐσθίειν μέλοντος τοὺς ὑπεναντίους.

ἀθετήσας τις νόμον μωσέως, χωρὶς οἰκτιρμῶν ἐπὶ δυσὶν ἢ τρισὶ μάρτυσιν ἀποθνήσκει·

πόσῳ δοκεῖτε χείρονος ἀξιωθήσεται τιμωρίας ὁ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ καταπατήσας, καὶ τὸ αἷμα τῆς διαθήκης κοινὸν ἡγησάμενος ἐν ᾧ ἡγιάσθη, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος ἐνυβρίσας;

C οἴδαμεν γὰρ τὸν εἰπόντα· ἐμοὶ ἐκδίκησις, ἐγὼ ἀνταποδώσω, λέγει κύριος. καὶ πάλιν, κύριος κρινεῖ τὸν λαὸν αὐτοῦ.

φοβερὸν τὸ ἐμπεσεῖν εἰς χεῖρας θεοῦ ζῶντος.

ἀναμιμνήσκεσθε δὲ τὰς πρότερον ἡμέρας, ἐν αἷς φωτισθέντες πολλὴν ἄθλησιν ὑπεμείνατε παθημάτων.

20 Ea uia quam dedicauit nobis recentem & uiuam, per uelum, hoc est per carnem suam:

21 *Quumque habeamus* Sacerdotem magnum præfectum domui Dei:

22 Accedamus cum uero corde, & certa persuasione fidei, puris cordibus à cõscientia mala, & abluto corpore aqua pura,

23 Teneamus confessionem spei, nõ uacillantem: (fidelis enim qui promisit) *Confessio fidei.*

24 Et obseruemus alij alios ad imitationem charitatis & bonorum operum,

25 Non deserentes aggregationẽ nostri mutuam, sicuti mos *est* quibusdam, sed adhortantes *alij alios*: idq; eo magis quòd uidetis diem illum appropinquare.

26 Nam si ultrò peccauerimus post acceptã cognitionem ueritatis, nõ ultrà pro peccatis reliqua est hostia, Suprà 6.a.4

27 Sed horrenda quædam expectatio iudicij, & ignis feruor, qui deuoraturus est aduersarios.

28 Qui abiecerit Mosis Legem, absque misericordia ex duorũ aut trium testimonio moritur: Deut.19.d.15 matt.18.c.16 iohan.8.b.17 1.cor.13.a.1

29 Quanto putatis acerbiore supplicio dignus censebitur, qui Filium Dei conculcarit, & sanguinem fœderis per quem fuerat sanctificatus, prophanum duxerit, & Spiritum gratiæ contumelia affecerit?

30 Nouimus enim eum qui dixit, Meum est ulcisci, ego rependã, dicit Dominus. Et rursum, Dominus iudicabit populum suum. Deut.32.c.35 rom 12.d.19

31 Horrendum est incidere in manus Dei uiui.

32 Reuocetis autem in memoriam superiores dies, quibus illuminati, ingens certamẽ sustinuistis afflictionum:

22 Vero ἀληθινῆς. Id est minimè subdolo uel fucato, sed quod uerè sit addictum Deo Hebr. נאמן.

Puris cordibus ἐῤῥαντισμένοι τὰς καρδίας Hoc est quod inquit Dominus, Sancti estote, quandoquidem & ego sanctus sum. Nam certè mendax est qui fidem iactat, nec eius fructus, id est sanctificationẽ animi ac corporis proferre potest, ut 2.Corint.7.a.1.Vulg. & Erasm. aspersi corda uel cordibus, rectè quidem. est enim ad aspersiones illas sanguinis manifesta allusio: sed certum est uicissim ex antecedente colligi consequens, ut diximus Luc.3.b.7.

Aqua pura ὕδατι καθαρῷ. Id est, Spiritus sancti gratia, quæ ab effectu uel ex antithesi externarum purificationum Legis, comparatur aquæ.

26 Vltrò ἑκουσίως. Hebr. חמד quod de ijs dicitur qui sine ulla causa aut etiam causæ specie aliquid faciunt. Itaque ijs conuenit non qui simpliciter scientes peccant: alioquin actum fuisset de Dauide & Petro, Et quis tandem centies millies non esset hac ratione æternæ morti mancipatus? sed ijs demum qui ex professo resilientes in uniuersum à Christo, delectantur impietate, & bellum indicunt ueritati. uti fecit Saul, Iulianus Apostata, Arius, & alij quorum execranda est memoria. Sic etiam sæpe diximus ἁμαρτωλὸς dici quos Hebræi חטאים uocant, qui scilicet uelut peccandi quandam artem factitent, non autem eos qui quanuis ex consensu, tamen ex infirmitate & particulari lapsu peccent. Idq; ita esse liquet ex uers.29. ut nihil prorsus adiuuet Nouati hæresin hic locus.

27 Aduersarios ὑπεναντίους. Præpositio ὑπὸ nihil hic detrahit de significatione. Vide Col.2.c.14. Aliud est certè humanitus peccare quàm Deo bellum indicere.

29 Spiritum gratiæ τὸ πνεῦμα τῆς χάριτος. Id est Spiritum illum sanctum qui quodammodo Dei gratiam incipiebat sanctificationis opus in ipsis obsignare. Ostendit autem hic locus de quo peccati genere hìc agatur.

30 Meũ est ulcisci, ἐμοὶ ἐκδίκησις, Bene colligit. nam si Deus populum suum eo consolatur, quòd testatur se non passurum ut impunè lædatur, consequitur, domini quasi proprium esse munus pœnas de impijs sumere.

Dominus iudicabit κύριος κρινεῖ. Id est, gubernabit, uti sæpe iam annotauimus positum iudicandi uerbum ex Hebræorũ idiotismo. Iam uerò si Deus præest Ecclesiæ suæ, proculdubiò seuerè puniet & hypocritas, & apostatas.

Est

Eſt enim officium hoc iudicis, bonos defendere ac ſubleuare, malos iuſtis ſupplicijs afficere. Aptè igitur ſcitatus eſt etiam hic locus, ut animos iſtorum ab apoſtaſia deterreat. A

Partim quidem dum & probris & oppreſsionibus in theatrum eſtis producti: partim uerò ſocij facti eſtis eorum quæ in eo ſtatu uerſabantur.

33 τοῦτο μὲν, ὀνειδισμοῖς τε καὶ θλίψεσι θεατριζόμενοι· τοῦτο δὲ, κοινωνοὶ τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων γενηθέντες.

Nam & de uinculis meis mecum doluiſtis, & direptionem facultatum ueſtrarum cum gaudio accepiſtis, ut qui ſciretis *uos* habere apud uos potiorem ſubſtantiam, *quæ eſt* in cælis & quæ permanet.

34 καὶ γὰρ τοῖς δεσμοῖς μου συνεπαθήσατε, καὶ τὴν ἁρπαγὴν τῶν ὑπαρχόντων ὑμῶν μετὰ χαρᾶς προσεδέξασθε, γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοῖς κρείττονα ὕπαρξιν ἐν οὐρανοῖς, καὶ μένουσαν.

Ne abieceritis igitur fiduciam ueſtram, quæ magnam habet præmij retributionem.

35 μὴ ἀποβάλητε οὖν τὴν παῤῥησίαν ὑμῶν, ἥτις ἔχει μισθαποδοσίαν μεγάλην.

Nam patientia uobis eſt opus, ut ubi uoluntatem Dei feceritis, reportetis promiſsionem.

36 ὑπομονῆς γὰρ ἔχετε χρείαν, ἵνα τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ποιήσαντες, κομίσησθε τὴν ἐπαγγελίαν.

Adhuc enim tantillum, tantillum *inquam*: & qui uenturus eſt, ueniet, neque tardabit. B

37 ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον, ὁ ἐρχόμενος ἥξει, καὶ οὐ χρονίσει.

Iuſtus autem ex fide uicturus eſt: at ſi *quis* ſe ſubduxerit, non probat eum animus meus.

38 ὁ δὲ δίκαιος ἐκ πίστεως ζήσεται· καὶ ἐὰν ὑποστείληται, οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ.

At nos non ij ſumus qui nos ſubducamus in perditionem: ſed qui credamus ad animæ ſalutem.

39 ἡμεῖς δὲ οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς εἰς ἀπώλειαν, ἀλλὰ πίστεως εἰς περιποίησιν ψυχῆς.

33 In theatrum eſtis producti: θεατριζόμενοι. i. θέατρον ἐγενήθητε, ut loquitur Paulus 1. Corinthior. 4. b. 9. quod & uerbo παραδειγματίζεσθαι declaratur. Dicitur enim hoc de ijs qui ignominiæ cauſa palàm in plenum theatrum producebantur. Vulgata, ſpectaculum facti. Eraſmus, ſpectaculo fuiſtis omnibus. Ita accipitur apud Saluſtium Oſtentui eſſe, & apud Tacitum oſtentui mittere. Socij facti eſtis κοινωνοὶ γενηθέντες. Id eſt eorum ærumnas uobiſcum communes eſſe duxiſtis. quod de Philippenſibus & Theſſalonicenſibus præſertim teſtatur Paulus.

Eorum qui in eo ſtatu uerſabantur τῶν οὕτως ἀναστρεφομένων. uel eorum qui ita agitabātur. ut ἀναστρέφεσθαι accipiatur pro ſurſum & deorſum uerti. Vulg. & Eraſm. ita conuerſantium, nimium obſcurè.

34 De uinculis meis τοῖς δεσμοῖς μου. Qui ex hoc loco colligunt hanc epiſtolam Paulo tribuendam eſſe, nituntur argumento admodum infirmo.

Cum gaudio μετὰ χαρᾶς. Id eſt, non modò æquis animis, ſed etiam lætis, ut Infrà Iacob. 1. a. 2.

Subſtantiam ὕπαρξιν. id eſt, bona ac facultates. Sic uſurpauit hoc uocabulum Quintilianus.

Quæ eſt in cœlis οὐρανοῖς. Sic Dominus Matth. 5. b. 12. Deeſt igitur articulus, nec redundat ἐν ἑαυτοῖς, id eſt apud uos, & quaſi intra uos. quum fide poſsideamus quod in cælis eſt. Nonnulli tamen codices legere maluerunt ἑαυτοῖς, id eſt uobiſipſis, ut ſit datiuus communis quem uocant Grammatici: alij ἑαυτοὺς, ut ita conuertas. γινώσκοντες ἔχειν ἑαυτοὺς, ut qui ſciatis uos habere. quam poſteriorem lectionem non improbo, quanuis duorum tantùm codicum authoritate nitatur. C

35 Ne abieceritis, &c. Μὴ ἀποβάλητε, &c. Hîc ego exiſtimarim initium ſequentis ſectionis faciendum fuiſſe. Nunc enim Apoſtolus ſuperiorem doctrinam incipit ad hæc capita accommodare. Primùm, quicquid propoſitum fuit Patribus ad obtinendam ſalutem, id omne in uno Chriſto poſitum fuiſſe. Alterum, illud omne fuiſſe ab ipſis ſola fide eaq; ad finem uſque conſtanti ac perpetua apprehenſum. Quorſum autem hæc? nempe ut quum plurimum tribuerent Patribus, eorum qui ueri erant Patres, germanos ſe filios eſſe oſtenderent.

37 Adhuc enim tantillum, tantillum *inquam*, ἔτι γὰρ μικρὸν ὅσον ὅσον. Plena locutio eſt, paululum admodũ temporis adhuc ſupereſt, dum ueniat, &c. Sic Elaiæ 10. f. 25 מְעַט מְזְעָר ponitur, & alibi ſæpe.

38 Iuſtus autem, &c. ὁ δὲ δίκαιος, &c. Vide Rom. 1. b. 17. At ſiquis ſe ſubduxerit, καὶ ἐὰν ὑποστείληται. Vulg. quòd ſi ſe ſubtraxerit. Eraſ. & ſi ſe ſubduxerit. Ego non dubito quin καὶ poſita ſit pro ἀλλά, ut ſæpe iam annotauimus. quod ex Propheta apparet, apud quem fidelis opponitur impio. Quod ad rem autem ipſam attinet, ita citat hunc locum Apoſtolus, ut membrorum collationem, ſeruata tamen eadem ſententia, inuerterit. Deinde unum Hebraicum uerbum עֻפְלָה Græci conuerterunt ἐὰν ὑποστείληται. ea ratione nimirum quòd illud propriè ſignificet ſeſe in arcem aliquam quaſi tutiorem locum recipere, aut in ea ſe tueri. quod uidetur facere quiſquis, deſerto Deo, alibi ſe tutiorem fore exiſtimat. Itaque quod ad ſententiam attinet, nihil hîc eſt uariatum.

Non probat eum animus meus. οὐκ εὐδοκεῖ ἡ ψυχή μου ἐν αὐτῷ. Hebr. לֹא יִשְׁרָה נַפְשִׁי בּוֹ quæ uerba ita explicarunt, ut prius affixum ad Deum retulerint, poſterius uerò ad impium: & quia Deum loquentem induxerunt, tertiam perſonam in primam mutarint. niſi malimus eos בִּמְשִׁי pro בְּמִשְׁי legiſſe, quaſi ad uerbum conuertas, non erit recta anima mea erga eum, id eſt, non conuenient animæ meæ cum eo. ſicuti ſolent inuerſa phraſi uulgò dicere Hebræi, non eſt rectum in oculis meis, pro, non eſt mihi gratum. Itaque ne hæc quidem uarietas in ſententia quicquam uariat. Nam ſi anima impij in ipſo recta non ſit, conſequitur illam Deo minimè gratam eſſe.

39 Non ij ſumus qui nos ſubducamus οὐκ ἐσμὲν ὑποστολῆς. Vulg ad uerbum, non ſumus ſubſtractionis. ſubaudiendum autem uidetur υἱοὶ, filij, ut ſit integer Hebraiſmus. quem utcunque expreſsit Eraſmus, adhibito modo potentiali quem uocant. Dicitur enim filius ſubductionis, qui quodam impetu in eam partem fertur. quum è cõtrario ſint filij Dei, quos efficax Dei gratia ad fidem adduxit. Illi igitur ad primum obiecti periculi terrorem ſtatim uacillare incipiunt, donec palàm deficiãt, unde certum exitium ſequitur: iſti contrà per media pericula ſeruata fide, ad certam immortalitatem contendunt. Ad animæ ſalutem εἰς περιποίησιν ψυχῆς. Vulg. & Eraſ. in acquiſitionem animæ: quod mihi uiſum eſt obſcurius, alioqui plana eſt ſententia ex antitheſi.

IN CA

ΚΕΦΑΛ ιά.

Ἔστι δὲ πίστις, ἐλπιζομένων ὑπόστασις, 1
πραγμάτων ἔλεγχος οὐ βλεπομένων.

ἐν ταύτῃ γὰρ ἐμαρτυρήθησαν οἱ πρεσβύτεροι. 2

πίστει νοοῦμεν κατηρτίσθαι τοὺς αἰῶνας ῥήματι θεοῦ, εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι.

πίστει πλείονα θυσίαν Ἄβελ προσήνεγκε τῷ θεῷ, δι' ἧς ἐμαρτυρήθη εἶναι δίκαιος, μαρτυροῦντος ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, καὶ δι' αὐτῆς ἀποθανὼν ἔτι λαλεῖται. 4

πίστει Ἐνὼχ μετετέθη τοῦ μὴ ἰδεῖν θάνατον, 5
καὶ οὐχ ηὑρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ θεός. πρὸ γὰρ τῆς μεταθέσεως αὐτοῦ μεμαρτύρηται εὐηρεστηκέναι τῷ θεῷ.

B χωρὶς δὲ πίστεως ἀδύνατον εὐαρεστῆσαι. πιστεῦσαι γὰρ δεῖ τὸν προσερχόμενον τῷ θεῷ, ὅτι ἔστι, καὶ τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν μισθαποδότης γίνεται.

πίστει χρηματισθεὶς Νῶε περὶ τῶν μηδέπω βλεπομένων, εὐλαβηθεὶς κατεσκεύασε κιβωτὸν εἰς σωτηρίαν τοῦ οἴκου αὐτοῦ, δι' ἧς κατέκρινε τὸν κόσμον, καὶ τῆς κατὰ πίστιν δικαιοσύνης ἐγένετο κληρονόμος.

CAPVT XI.

Est autem fides, illud quod facit ut extẽt quæ sperantur, & demonstrat quæ nó uidentur.

Ob eam enim testimonio sunt ornati maiores.

Per fidem intelligimus constructum fuisse mundum uerbo Dei, ita ut non sint ex apparentibus facta quæ cernimus. Gen 1.a.1 Iohan.1.a 1ò.

Per fidẽ amplius sacrificiũ Abel obtulit Deo q̃ Cain: p̱ quã testimoniũ obtinuit, p̱ esset iustus, testimoniũ perhibẽte deo dedonis eius: & per hanc mortuus adhuc loquit. Gen.4.a.4 Matth.23.d.35

Per fidem Enoch fuit translatus, ne uideret mortem: nec fuit inuentus, propterea p̱ transtulerat eum Deus. priusquã enim transferretur, testimonium obtinuerat quòd placuisset Deo. Gen.5.e.24 eccli.44.c.15 & 49.d.16.

Atqui sine fide fieri non potest ut quis illi placeat: nam qui accedit ad Deum, hunc credere oportet esse *Deum*, et esse p̱miȝlargitorem ijs qui exquirunt eum.

Per fidem Diuinitus admonitus Noe de ijs quæ nondum uidebantur, reuerentia ductus apparauit arcam ad salutem domus suæ: per quã arcã condemnauit mundũ, & eius quæ ex fide est iustitiæ factus est hæres. Gen.6.c.13. eccli.44.c.17.

IN CAPVT XI.

Illud quod facit ut extent, &c. ὑπόστασις, &c. In hunc locum multi uaria scripserunt. quorum multiplices sententias referre non placet. Tantum dicam Græcum scholiasten mihi paucis uideri rem omnem fœliciſsimè exposuisse. Sunt autem hæc ipsius uerba, λοιπὸν ἐπιφέρει τί ἐστι πίστις, καὶ φησι, Πίστις ἐστὶν αὐτὴ ἡ ὑπόστασις καὶ οὐσία τῶν ἐλπιζομένων πραγμάτων. ἐπειδὴ γὰρ τὰ οὐ βλεπόμενα ὑπάρχοντά ἐστιν, ὡς τέως μὴ παρόντα, ἡ πίστις οὐσία τις αὐτῶν καὶ ἡ ὑπόστασις γίνεται, εἶναι αὐτὰ καὶ παρεῖναι τρόπον τινὰ παρασκευάζουσα, διὰ τὸ πιστεύειν εἶναι. ἐστι δὲ ἡ πίστις ἔλεγχος καὶ ἀπόδειξις τῶν μὴ βλεπομένων. ἀποδείκνυσι δὲ ὁρατὰ τὰ ἀόρατα ἡ πίστις πῶς τῷ νῷ καὶ ταῖς ἐλπίσιν ὁρῶσα τὰ μὴ φαινόμενα. Id est, Deinde explicat quid sit Fides, atque, Fides est ipsa substantia & essentia rerum quæ sperantur. Quoniam enim quæ sunt in expectatione posita, essentiæ sunt expertia, utpote quæ nondum adsint, Fides est quædam ipsorum substantia & essentia. quod quadantenus efficiat, ut existant, atque adeò ut sint præsentia; eo quòd illa esse credat. Est etiam fides argumentum & demonstratio eorum quæ non cernuntur. Nã quæ inaspectabilia sunt, ea ut aspectabilia demõstrat Fides. quõ? Mentẽ ſ. & spe cernẽs quæ uideri nõ possunt. Hæc ille. cui p̱rsus assentiar, malui periphrasin quærere quam insignẽ hũc locum nimium obscurè interpretari. Neque enim mihi satisfecit substãtiæ & argumenti nomen, imò ne fulcimenti quidem aut basis, aut materiæ. Quidam subiectionem interpretatus est, quàm rectè ipse uiderit. certè nimium ambiguè. Sed hoc etiam addam, non ineptè fortasis, ea quæ non uidentur,
C ab ijs quæ sperantur, ita distingui posse, ut hæc quidem pertineant ad res futuras, ueluti ad futurũ Dei auxilium in omnibus aduersis, corporis resurrectionem, iudicium uenturum, uitam æternam, & si qua sunt alia eiusmodi: illa uero de rebus dicantur quæ superioribus temporibus gestæ sunt, & in genere quæ re ipsa extent. quamuis à nobis cerni non possint, ut de ijs quæ de natura Dei commemorant Sacræ literæ, de Angelis, de mundi creatione, de tota Christi historia, quam olim Patres quorum hic exempla proponuntur, futuram, nos peractam credimus, deq; cæteris eiusmodi rebus. Neque uero quum hoc dico, nudas res ipsas intelligo, sed quas ipsi nobis ad salutem pro diuersa illarum natura applicemus. 2 Maiores οἱ πρεσβύτεροι. Heb. הקדמונים antecessores, id est ueteres illi patres à quibus scilicet orti sumus, & quorum authoritate ac exemplo nos plurimum commoueri par est. Vulg. senes: nimiũ dilutè. Eras. seniores, quod nomen consueuimus alia significatione in his libris usurpare.

3 Mundum αἰῶνας. Vide supra 1.a.2. Vulg. & Eras. secula: ego seculum dicere maluissem. Ita ut non sint ex apparentibus, facta quæ cernimus. εἰς τὸ μὴ ἐκ φαινομένων τὰ βλεπόμενα γεγονέναι. Id est, ita ut mundus iste quem cernimus, non sit ex aliqua apparente ac subsistente materia, sed ex nihilo conditus. Hoc est uerò quod nullis unquam philosophis uenire potuit in mentem, in ijs quidem qui mundum à Deo conditum scripserunt. itaque totum hoc fidei est, quum alioquin naturæ ipsius testimonio liceat conditum esse mundum cognoscere, imò uero qui hoc non credit, uix dignus sit qui homo appelletur. Vulg. ut ex inuisibilibus fierent uisibilia: perperã ac falso etiam, nisi quis commoda interpretatione leniat. Ideo maluit Eras. interpretari, ut ex his quæ non apparebant, ea quæ uiderentur fierent: in eo certè peccans cum Vetere interprete, quod perinde conuertit, ac si scriptum esset ὥστε ἐκ μὴ φαινομένων, quod multum detrahit de sententiæ pondere.

5 Ne uideret mortẽ: μὴ ἰδεῖν θάνατον: Id est, de moreretur. fuit enim hic raptus, extraordinaria quædam ac repẽtina immutatio in Enocho & Elia, cuiusmodi nimirum fuit illa quæ commemoratur 1.Cor.15.g.51. & 1.Thes. 4.d.15. aut etiam alterius generis. Est enim temerarium de his statuere, & curiosum inuestigare. Vide Ioh. 8.f 51.

6 Præmij largitorem μισθαποδότης. Mutuam relationem inter μισθὸν & ἐπαγγελίαν, id est præmium & ultroneam promissionem, non autem inter mercedem & merita, significari hoc nomine, apertius docet Apostolus Rom. 4.a.4 & 5 idque in ipso credentium patre, quàm ut merito quisquam possit de eo dubitare. Ideo malui præmij largitorem, quàm remuneratorem dicere: quanquam hoc quoq; uocabulum meritis repugnat. Neque enim munus di-

Per fidem uocatus Abraham, auſcultauit 8 πίστει καλούμενος Ἀβραὰμ ὑπήκουσεν ἐξελ A
Deo, ut abiret in locum quẽ accepturus erat θεῖν εἰς τὸν τόπον ὃν ἤμελλε λαμβάνειν, εἰς
pro hæreditate: & exiuit, neſciens quò eſſet κληρονομίαν, καὶ ἐξῆλθε, μὴ ἐπιστάμενος ποῦ
uenturus. ἔρχεται.

Per fidem commoratus eſt in terra pro- 9 πίστει παῴκησεν εἰς τὴν γῆν τῆς ἐπαγγε
miſsionis ut aliena, ut qui habitarit in taber λίας, ὡς ἀλλοτρίαν, ἐν σκηναῖς κατοικήσας
naculis cum Iſaac & Iacob cohæredibus e- μετὰ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακὼβ τῶν συγκληρονόμων τῆς
iuſdem promiſsionis: ἐπαγγελίας τῆς αὐτῆς.

Expectabat enim habentem fundamenta 10 ἐξεδέχετο γὰρ τὰς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν,
ciuitatẽ, cuius artifex & conditor eſt Deus. *Ciuitas Dei.* οὗ τεχνίτης καὶ δημιουργὸς ὁ θεός.

Per fidem & ipſa Sarra uim ad concipien- 11 πίστει καὶ αὐτὴ Σάῤῥα δύναμιν εἰς καταβο-
dum ſemen accepit: ac præter ætatis ratione λὴν σπέρματος ἔλαβε, καὶ παρὰ καιρὸν ἡλι-
peperit, quòd fidelem iudicarit eum qui pro- κίας ἔτεκεν, ἐπεὶ πιστὸν ἡγήσατο τὸν ἐπαγ-
miſerat. γειλάμενον.

Quapropter & ex uno, eoq; iã emortuo, 12 διὸ καὶ ἀφ' ἑνὸς ἐγεννήθησαν, καὶ ταῦτα
nati ſunt *poſteri*, quanta eſt aſtrorũ cæli mul- νενεκρωμένου, καθὼς τὰ ἄστρα τοῦ οὐρανοῦ τῷ πλή
titudo, & quaſi arena illa innumerabilis quę θει, καὶ ὡσεὶ ἄμμος ἡ παρὰ τὸ χεῖλος τῆς θα-
eſt ad oram maris. λάσσης ἀνάριθμος.

Secũdum fidem mortui ſunt iſti omnes. 13 κατὰ πίστιν ἀπέθανον οὗτοι πάντες, μὴ λα
quum non eſſent adepti promiſſa, ſed emi- βόντες τὰς ἐπαγγελίας, ἀλλὰ πόῤῥωθεν αὐ-
nus ea uidiſſent, & credidiſſent, ac cum gra τὰς ἰδόντες, καὶ πεισθέντες, καὶ ἀσπασάμε- B
tiarum actione excepiſſent, profeſsiq; fuiſ- νοι, καὶ ὁμολογήσαντες ὅτι ξένοι καὶ παρεπί
ſent ſe hoſpites & aduenas eſſe in terra. δημοί εἰσιν ἐπὶ τῆς γῆς,

Nam hæc qui dicunt, palàm oſtendunt ſe 14 οἱ γὰρ τοιαῦτα λέγοντες ἐμφανίζουσιν ὅτι πα
patriam inquirere. τρίδα ἐπιζητοῦσι.

Quòd ſi illius memores fuiſſent ex qua 15 καὶ εἰ μὲν ἐκείνης ἐμνημόνευον ἀφ' ἧς ἐξῆλ-
exierant, habebant opportunitatem reuer θον, εἶχον ἂν καιρὸν ἀνακάμψαι.
tendi:

ci poteſt quod debiti nomine perſoluitur, ſed quod gratuito donatur. Iis qui exquirunt eum. τοῖς ἐκζητοῦσιν αὐτὸν.
Vt Deum uerè quærere dicamur, hæc requiruntur, Primũ ut minimè ſit fucatus animus: ſed uero Dei amore ſeriò in-
flammatus. Deinde ut non quæratur extra uiam, ſed in Chriſto, Chriſtus autem in uerbo. Poſtremò ut fidem aſſera-
mus, id eſt certam, quoad eius fieri poterit, perſuaſionem de gratuita ipſius in nos in Chriſto reconciliatione. Hæc
uero nemo niſi uiua Dei gratia fretus afferet. At enim, dices, hoc eorum non eſt qui quærunt, ſed qui iam inuenerũt.
Reſpondeo, prius oportere nos à Deo inueniri quàm ipſum quæramus. deinde in illis quos deſcripſi gradibus, cer-
tos quotidie fieri progreſſus, donec eum uideamus qualis eſt in regno ſuo. nam tum demum uerè inuenerimus quẽ
quotidie magis ac magis inueſtigamus.

9 Commoratus eſt παῴκησεν Eraſ. commigrauit, id eſt μετῴκησεν. Vide Mat. 2. d. 23

10 Habentem fundamenta ciuitatem, τὴν τοὺς θεμελίους ἔχουσαν πόλιν. Videntur adhibiti articuli, ut ſciamus de
certa ciuitate certisque fundamentis agi. Deinde comparatur hac ratione ciuitas cum tabernaculis, quod hæc funda
mentis nitantur. Itaque τὰς σκηνὰς Vetus interpres non ſatis expreſſe caſulas eſt interpretatus.

11 Sarra Σάῤῥα Vetus interpres addit, ſterilis: & in Complutenti editione, ac alio quodam exemplari, additum C
inuenimus στεῖρα οὖσα, ſterilis quum eſſet. Ad concipiendum ſemen εἰς καταβολὴν σπέρματος Vel, ad emittendum.
neque enim deſunt qui ex matris etiam ſemine uelint fœtus concipi. Sed meo iudicio, præſtat ex antecedente intelli-
gere conſequens, ſicuti ſolent Hebræi: ut καταβολὴ ad uirum referatur. Eraſ. ad concipiendum ac retinendum ſemen.

12 Emortuo. νενεκρωμένου Eraſ. annis effœto: rectè quidem, ſed non ſeruata Græci uocabuli emphaſi, quo non
temere uſus eſt Apoſtolus, ut etiam Paulus Rom. 4. d. 19. Ita enim ſignificatur nõ ſimpliciter effœrum fuiſſe corpus,
ſed non magis ad generandum habile, quàm ſi prorſus mortuum fuiſſet. Atqui poſtea ex alia uxore Abraham pluri-
mos filios ſuſtulit. Hæc igitur cauſſa eſt cur nonnulli uelint Abrahamum uxoris reſpectu effœtum dici, quod mihi
planè coactum eſſe uidetur, & Apoſtoli ſententiam eneruare. Malo igitur exiſtimare in promiſsionis apprehenſæ ita
fuiſſe confirmatam Abrahami ſenectutem, ut Sarra etiam mortua, non modo utcunque habilis ad generandum, ſed
etiam ualde fœcundus fuerit. 13 Secundum fidem Κατὰ πίστιν Ideſt fide quam uiui habuerãt, eos ad ſepulchrũ
uſque comitante. Iſti omnes οὗτοι πάντες Conuenit quidem hoc omnibus quos commemorauit, quod fides eorũ
ad extremum perdurarit: ſed tamen de Abrahamo, Iſaaco & Iacobo propriè hoc eſſe intelligendum, apparet ex uerſ.
15. & 16.

Quum non eſſent adepti promiſſa μὴ λαβόντες τὰς ἐπαγγελίας uocat metonymicè rem ipſam promiſſam. idque
multitudinis numero, propter crebro repetitam pollicitationem. Sed quodnam illud promiſſum ſuit? Side Chriſto
accipias, quem certum eſt illos tanquam ſcopum ſibi propoſuiſſe, dicendum erit eos non eſſe Chriſtum adeptos, præ-
terea quod ſcilicet dilatus eſt in noſtra tempora ipſius aduentus, quanuis ex fidei deſcriptione, quæ tradita eſt ſu-
perà uerſ. 1. fuerit illis uiſibilis: ac proinde per eum non aliter ex hac uita migrantes ſint adepti immortalem hære-
ditatem, quàm nos qui ipſius aduentum ſumus cõſecuti: ut multis iam locis eſt explicatum. Nam limborum, quos
uocant, ſomnium iis relinquimus qui ſupra uerbum Dei ſapere uolunt. Poſſumus tamen, ut mihi uiderur, minus coa
ctè hoc referre ad Teræ Chanaan promiſsiones, qua nunquam ipſi potiti ſunt. Erat autem illis hæc regio paternæ
Dei beneuolentiæ, cæleſtisq; hæreditatis, naſcituræ denique ex ipſis Eccleſiæ typus ac figura. ut inuictam eorum fi-
dem eſſe oportuerit, qui de rebus ipſis non dubitarint, quarum tamen promiſſa pignora nunquam ſint adepti. Quid

igitur

A νυνὶ δὲ κρείττονος ὀρέγονται, τοῦτ' ἔστιν ἐπουρανίου. διὸ οὐκ ἐπαισχύνεται αὐτοὺς ὁ θεὸς, θεὸς ἐπικαλεῖσθαι αὐτῶν. ἡτοίμασε γὰρ αὐτοῖς πόλιν.

16 Nunc aũt meliorem expetũt, hoc eſt cœleſtem. quapropter nõ erubeſcit ipſe Deus, uocari Deus eorum, parauerat enim eis ciuitatem.

πίστει προσενήνοχεν Ἀβραὰμ τὸν Ἰσαὰκ πειραζόμενος, καὶ τὸν μονογενῆ προσέφερεν ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος

17 Per fidem Abraham quum tẽtaretur, obtulit Iſaacum, unigenitum inquam illum obtulit, is qui promiſsiones exceperat,

Gen. 12. b. 10 eccl. 44. d. 15.

(πρὸς ὃν ἐλαλήθη ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεταί σοι σπέρμα,)

18 Ad quem dictum fuerat, in Iſaac uocabitur tibi ſemen.

Gen. 21 b. 12 rom. 9. b. 7.

λογισάμενος ὅτι καὶ ἐκ νεκρῶν ἐγεῖραι δυνατὸς ὁ θεὸς, ὅθεν αὐτὸν καὶ ἐν παραβολῇ ἐκομίσατο.

19 Quum illud ſecum perpendiſſet, Deum uel à mortuis excitare poſſe: unde illum etiam ſimilitudine quadam recepit.

πίστει περὶ μελλόντων εὐλόγησεν Ἰσαὰκ τὸν Ἰακὼβ καὶ τὸν Ἠσαῦ.

20 Per fidem de futuris benedixit Iſaac *filio* Iacob & Eſau.

Gene. 27. d. 27 & f. 36.

πίστει Ἰακὼβ ἀποθνήσκων ἕκαστον τῶν υἱῶν Ἰωσὴφ εὐλόγησε, καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ.

21 Per fidem Iacob moriens ſingulis filijs Ioſeph benedixit: & adorauit baculo innixus.

Gen. 41. c. 13 Geneſ. 47. g. 31

22

πίστει Ἰωσὴφ τελευτῶν περὶ τῆς ἐξόδου τῶν υἱῶν Ἰσραὴλ ἐμνημόνευσε, καὶ περὶ τῶν ὀστέων αὐτοῦ ἐνετείλατο.

Per fidem Ioſeph moriens, de egreſsione filiorum Iſrael meminit: deq; oſsibus ſuis mandauit.

Gen 10. d. 24

B tur illis fiet qui, poſtquã Deus omnia illa quæ Abrahamo promiſerat, imò infinitis partibus plura, Chriſtumq; adeò ipſum exhibuit: tamen uel credere recuſant, uel infide non perſeuerant? Vulg. non acceptis repromiſsionibus. Eraſ. quum non accepiſſent promiſsiones: uterq; nimium ambiguè. Nam ſi promiſsiones non acceperant, dicere poſsit aliquis, quomodo crediderunt? Ac cum gratiarum actione excepiſſent καὶ ἀσπασάμενοι uel amplexi fuiſſent. Vulg. ſalutantes. Eraſ. ſalutaſſent. Sed ego uti circunlocutione malui. ac ſi ſcriptum ſit Hebraicè השתחוה. Nã hoc uocabulo deſignari puto quod plurimis locis commemoratur apud Moſen, Patriarchas uidelicet acceptis a Domino promiſsionibus mox adoraſſe, & aras etiam ſæpe extruxiſſe. quibus nimirum ſignis uiuam ſuam fidem mũdo etiam ſunt teſtati: & Chriſtum, quem eminus fide cernebant uenturum, quaſi iam præſentem adorarunt.

16 Nunc aũt Νυνὶ δὲ Nunc hoc in loco non eſt Tẽporis aduerbiũ, ſed coniunctio συνακτική, ut alibi ſæpe diximus. Vtitur autem præſenti tempore, hiſtoricorum more. 17 Quum tentaretur, πειραζόμενος, id eſt, quumexploraret eum Dominus: minimè id quidem quaſi ſibi incognitum: ſed ut uirtus Dei, quem ille fide apprehenderat, cum illi ipſi, tum uenturis etiam ſeculis melius eſſet perſpecta. Vnigenitus autem dicitur Iſaac, quòd Iſmael non cenſeretur in familia. Is qui promiſsiones exceperat, ὁ τὰς ἐπαγγελίας ἀναδεξάμενος. Quam multa dicit uno uerbo? Obtulit filium Pater: ubi paternus ille affectus? obtulit unigenitum illum, quo amiſſo uidebatur omnis ſpes promiſsionis amiſſa. obtulit non is qui ex aliorum ſermone, ſed qui ſuis auribus promittentem Dominum audiſſet. obtulit is ipſe ad quem promiſſa pertinebant: obtulit qui non modò audierat, ſed etiam audita per fidem exceperat. Audiebat ex eodem ore interficiendi mandatum, ex quo naſcendi promiſsionem acceperat. In ſpem igitur contra ſpem credidiſſe oportuit, qui res mutuo ſeſe collidentes, i. uitam eiuſdem hominis ac mortem ſimul conciliari poſſe non dubitarit: quia Deus erat qui loquebatur. Vulg. in quo ſuſcepetat promiſsiones, repugnante Græcorum codicum fide, & eneruata Apoſtoli ſententia. 19 Vnde ὅθεν Id eſt ex qua morte. Neque enim idem declarat atque διότι, id eſt quãobrẽ, ſed refertur ad ἐκ νεκρῶν, à mortuis. quod multos interpretes feſellit, ac præſertim Græcos, à quibus ſanè infeliciter explicatus eſt hic locus. Similitudine quadam κατ' παραβολήν. Id eſt quodammodo, ſiue ſpecie tenus. quod tamẽ non pertinet ad uerbum ἐκομίσατο, (eum enim re uera recepit) ſed ad ὅθεν. Neque enim recepit eum ex uera morte, quum non ſit interfectus: ſed tamen quum Dei mandato iam neci addictus, incolumis ſit patri reſtitutus, uidetur ipſius liberatio, quædã reſurrectionis ſpecies. quo mõ ẽt dicũtur reuixiſſe qui ex certiſsimo aliquo periculo præter omC nem ſpem ſunt ſeruati. Hanc huius loci germanam ſentẽtiam doctiſsimus interpres, primus, ut opinor, pateſecit: cui prorſus aſſentior. Nam quæ de ariete & Chriſti typo commemorari ſolent in hunc locum, ut uera ſint, tamen nõ uidẽtur huc pertinere. Vulg. Vnde eum & in parabolam accepit. Eraſ. unde illum etiam *reſurrectionis* typo reduxit. id eſt, ut inquit in annotationibus, in typo Chriſti immolandi. 20 De futuris περὶ μελλόντων. Hic uerò uiuum habemus exemplar illius hypoſtaſis quæ ſuprà eſt commemorata uerſ. 1. ſiquidem Iacob hoſpes in Aegypto moriens nõ aliter ſuis diſtribuit Chananæorum regna, quàm ſi pacificus in Hieruſalem regnũ ſuum inter duodecim liberos partiret. Quàm aũt uera ac ſolida fuerit hęc hypoſtaſis, uel ex eo apparet quòd tã multis poſt annis, re tota ſorti cõmiſſa, qua nihil magis fortuitum uidetur exitus teſtamentum Iacobi confirmauit. Quid enim eſt uerbo Dei certius?

21 Et adorauit baculo innixus καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ. Quo plures exercuit hic locus, eò magis ſtudui perſpicuè illum explicare. Sic igitur Vetus interpres conuertit, & adorauit faſtigium uirgæ eius, quaſi otioſa ſit præpoſitio ἐπὶ. quem errorem annotauit quidem Eraſmus, ſed neque in contextu mutauit, neque in annotationibus rectè emendauit, ut qui putarit ἐπὶ τὸ ἄκρον ſignificare ad ſummum, quum potiùs oportuerit totum hũc locum ita ad uerbum interpretari, Et adorauit ſuper extremo baculi ſui. Ex hoc errore alij poſtea promanarunt, primum quod putarunt Ioſephum à Iacobo fuiſſe adoratum: deinde quod faſtigij nomine exiſtimarunt eminentem Ioſephi dignitatem ſignificari. quem errorem auxit etiam tertius, quod uirgam meminerant pro regio ſceptro interdũ uſurpari, & tale etiam quiddam referatur Eſther. 5. a. 2. In ſumma igitur cenſuerunt his uerbis ſignificari, Ioſephum ut principem fuiſſe à Iacobo adoratum. de quo ut nemo iam poſſet dubitare, auſus etiam eſt quidam nuper hunc locum ita interpretari, Et Ioſephi uirgæ caput ueneratus eſt. Atqui primùm omnium, ut demus Ioſephum hoc paſſurũ fuiſſe (qui tamen è contrario commemoratur in proximè ſequenti capite, 1. Gen. 48. b. 12. patrem humi prouolutus adoraſſe) quorſum hoc ad prædicandam Iacobi fidem? Deinde quo iure debet excludi præpoſitio ἐπὶ? Nam quod ad ראש attinet, fateor ambiguum nomen eſſe, ut etiam τὸ ἄκρον quo uſus eſt Græcus interpres. Ergo hæc ſententia cõſiſtere non poteſt, quod multo etiam magis ex Hebræis ipſis intelligitur: quæ ſic habent וישתחו על ראש המטה Id eſt, & adorauit ad caput lecti, ut nunc in libris Hebraicis legitur. Hic uero nulla dignitatis Ioſephi mentio: nec dubium quin Iacob certus ex filij iureiurando, fore ut cum maioribus ſuis ſepeliretur, memor promiſsionum, oculos

ad Deum sustulisset,&,ut imbecilli erat corpusculo,gestu ad sulcrum lecti conuersus, Deo gratias egisse istis uerbis significetur. At ista,inquies Græcis non respondent. Ego uerò fateor Græcos unum idemq; uocabulũ alijs punctis uocalibus expressisse,ut pote qui מטתה MATTHE legerint non MITTHA,uti scriptum habemus. Sed quod ad rem attinet,dico nullum esse in ipsa sententia discrimen,nec minus quadrare eam lectionem quam secuti sunt Græci. nam utrobique dicitur Iacob adorare,Deum scilicet,uti postulat sententia,quum neque in Hebræis,neque in Græcis quicquam subijciatur, unde aliud elici possit. Deinde pro על uerterunt ἐπὶ pro ראש τὸ ἄκρον,in quibus nihil est quod possit reprehendi. Sed in eo decepti sunt ueteres plerique interpretes Latini. quòd ἐπὶ præterm iserũt. Eras. uerò in eo quòd ἐπὶ τὸ ἄκρον in annotationibus uertit ad summum: & Hieronymus contrà, summitatem: quum ἐπὶ nihil aliud hic declaret quàm Super,ut sit hic sensus,Iacobum adorasse super extremo baculo,id est baculo innixũ. quod unus ex ueteribus Augustinus uidit: ut si in uernaculo sermone nostro dicas, *sur le bout de son baston*. Nam quod ad relatiuum αὐτῷ attinet,nemo ignorat quàm sæpe soleat etiam cum spiritu tenui pro reciproco,usurpari. ῥάβδος autem pro baculo quo innitamur,id est pro scipione, qui uere senibus conuenit,nihil etiam impedit quominus potius hoc in loco accipiamus quàm pro sceptro. Neque uero minus conuenit hæc sententia quam altera. ac uidetur & nescio quomodo melius ita exprimi imbecilli senis gestus. Ad hæc diligenter consideranti mihi totam historiam,nõ minus probabile uidetur Iacobum tũ nondũ decubuisse,sed aliquãto post. quamobrem etiam repente ad Iosephum accurrit nuntius,qui patrem illi ægrotare cœpisse significaret. Denique sufficiat ostendisse causam nõ esse cur hoc loco Hieronymus Græcos interpretes exagitaret: atque etiam multo minus cur putetur Apostolus communi errori aliquid dedisse, qui certè à Spiritu sancto impulsus,& ad Hebræos scribens,sicut initio huius epistolæ diximus,nunquam hoc commisisset.

πίστει μωσῆς γεννηθεὶς ἐκρύβη τρίμηνον ὑπὸ τῶν πατέρων αὐτοῦ, διότι εἶδον ἀστεῖον τὸ παιδίον, καὶ οὐκ ἐφοβήθησαν τὸ διάταγμα τοῦ βασιλέως. B

Per fidem Moses iam grandis renuit uocari filius filiæ Pharaonis: 24

πίστει μωσῆς μέγας γενόμενος ἠρνήσατο λέγεσθαι υἱὸς θυγατρὸς φαραώ,

Potius eligens simul malis affici cum populo Dei,quàm temporarijs cómodis peccati frui: 25

μᾶλλον ἑλόμενος συγκακουχεῖσθαι τῷ λαῷ τοῦ θεοῦ, ἢ πρόσκαιρον ἔχειν ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν,

Maiores arbitratus diuitias,probrũ Christi,quàm Aegyptiorum thesauros: intuebatur enim in præmij largitionem. 26

μείζονα πλοῦτον ἡγησάμενος τῶν ἐν αἰγύπτῳ θησαυρῶν τὸν ὀνειδισμὸν τοῦ χριστοῦ. ἀπέβλεπε γὰρ εἰς τὴν μισθαποδοσίαν.

Per fidem reliquit Aegyptũ, nihil timẽs iram Regis. nam ut qui uidisset eum qui est inuisibilis,*ita* forti animo fuit. 27

πίστει κατέλιπεν αἴγυπτον, μὴ φοβηθεὶς τὸν θυμὸν τοῦ βασιλέως· τὸν γὰρ ἀόρατον ὡς ὁρῶν ἐκαρτέρησε.

Per fidem peregit pascha & effusionem illam sanguinis: ne is qui perimebat primogenita,tangeret ipsos. 28

πίστει πεποίηκε τὸ πάσχα καὶ τὴν πρόσχυσιν τοῦ αἵματος, ἵνα μὴ ὁ ὀλοθρεύων τὰ πρωτότοκα θίγῃ αὐτῶν.

Per fidem transierunt Rubrum mare ueluti per siccam *terram:* cuius facto periculo Aegyptij absorpti sunt. 29

πίστει διέβησαν τὴν ἐρυθρὰν θάλασσαν ὡς διὰ ξηρᾶς, ἧς πεῖραν λαβόντες οἱ αἰγύπτιοι κατεπόθησαν.

Per fidem mœnia Iericho conciderũt circũdata ad dies septem. 30

πίστει τὰ τείχη ἰερειχὼ ἔπεσε, κυκλωθέντα ἐπὶ ἡμέρας ἑπτά.

Per fidem Rahab meretrix illa non perijt unà cum iis qui non obedierant, quum excepisset hospitio exploratores pacifice. 31

πίστει ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐ συναπώλετο τοῖς C ἀπειθήσασι, δεξαμένη τοὺς κατασκόπους μετ' εἰρήνης.

Et quid præterea loquor? deficiet enim me tempus,commemorantem de Gedeone,de Barac,& Sampsone,& Iephte,nec nó Dauid & Samuele ac prophetis: 32

καὶ τί ἔτι λέγω; ἐπιλείψει γάρ με διηγούμενον ὁ χρόνος περὶ γεδεών, βαρὰκ τε, καὶ σαμψών, καὶ ἰεφθάε, δαβίδ τε, καὶ σαμουὴλ, καὶ τῶν προφητῶν,

Qui per fidem expugnauerunt regna,exercuerunt iustitiam,assequuti sunt promissiones,occluserunt ora leonum. 33

οἳ διὰ πίστεως κατηγωνίσαντο βασιλείας, εἰργάσαντο δικαιοσύνην, ἐπέτυχον ἐπαγγελιῶν, ἔφραξαν στόματα λεόντων,

Extinxerunt uim ignis, effugerunt acies gladij,ualidi facti sunt ex imbecillitate,effecti sunt robusti in bello,exercitus exterorũ in fugam uerterunt. 34

ἔσβεσαν δύναμιν πυρός, ἔφυγον στόματα μαχαίρας, ἐνεδυναμώθησαν ἀπὸ ἀσθενείας, ἐγενήθησαν ἰσχυροὶ ἐν πολέμῳ, παρεμβολὰς ἔκλιναν ἀλλοτρίων.

23 Nec timuerunt *διὰ τὸ μὴ ἐφοβήθησαν* Sub. magnopere uel, ita ut uererentur alere. Nam hoc certè quanuis simplici. er dictum, tamen intelligendum est *κατά τι*, ut alia multa passim annotauimus, ueluti quũ dicitur Iohannes uenisse nec edens nec bibens. 25 Commodis peccati *ἁμαρτίας ἀπόλαυσιν*. Id est commoda quib. frui non poterat quin iram Dei in se prouocaret. 27 Vt qui uidisset. *ὡς ὁρῶν*. Vulg. tanquã uidisset. Eras. perinde quasi uidisset. Neuter sensum est assecutus. Respondet enim *ὡς* כמו אשר quod uocant Hebræi, de quo diximus 2. Cor. 2. d. 17.

Me-

A 31 Meretrix illa, ἡ πόρνη. Heb. הזונה etiam ה præpoſito, ut ſciamus nobile ſcortum fuiſſe, quod unũ tamẽ ex illa urbe ſeruarit Dominus, cuius inſcrutabilis eſt bonitas. Hebræi à זנה deriuant, & hoſpitam interpretantur, i. quæ in diuerſorio ſoleret hoſpites excipere. Sed propriam eſſe ſignificationem illam minimè dubiũ eſt. Pacifice. μετ' εἰρήνης Id eſt benignè, & beneuole, ita ut non modò nihil eos læſerit, ſed etiam tutos præſtiterit. 33 Promiſſionis ἐπαγγελιῶν. Id eſt promiſſionũ fructum. 34 Exercitus παρεμβολὰς. Vel caſtra. Hæc enim eſt propria huius nominis ſignificatio. Eraſ. impreſsiones. In fugam uerterunt. ἐκλιναν. uel, ut Vulg. eleganter uertit, caſtra uerterunt. Hoc enim eſt quod Græci elegantius ſignificãt uerbo τρέπειν.

ἔλαβον γυναῖκες ἐξ ἀναστάσεως τοὺς νεκροὺς 35
ἀυτῶν· ἄλλοι δὲ ἐτυμπανίσθησαν, οὐ προσδεξάμενοι τὴν ἀπολύτρωσιν, ἵνα κρείττονος ἀναστάσεως τύχωσιν.

ἕτεροι δὲ ἐμπαιγμῶν καὶ μαστίγων πεῖραν 36
ἔλαβον· ἔτι δὲ δεσμῶν καὶ φυλακῆς.

ἐλιθάσθησαν, ἐπρίσθησαν, ἐπειράσθησαν, ἐν 37
φόνῳ μαχαίρας ἀπέθανον· περιῆλθον ἐν μηλωταῖς, ἐν αἰγείοις δέρμασιν, ὑστερούμενοι, θλιβόμενοι, κακουχούμενοι,

ὧν οὐκ ἦν ἄξιος ὁ κόσμος, ἐν ἐρημίαις πλα- 38
νώμενοι, καὶ ὄρεσι, καὶ σπηλαίοις, καὶ ταῖς ὀπαῖς τῆς γῆς.

καὶ οὗτοι πάντες μαρτυρηθέντες διὰ τῆς πί- 39
στεως οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν,

τοῦ θεοῦ περὶ ἡμῶν κρεῖττόν τι προβλεψαμέ- 40
B νου, ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσι.

ΚΕΦΑΛ. ιβ.

Τοιγαροῦν καὶ ἡμεῖς τοσοῦτον ἔχοντες νε- 1
φος μαρτύρων, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα καὶ τὴν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν, διὰ ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα,

ἀφορῶντες εἰς τὸν τῆς πίστεως ἀρχηγὸν καὶ τε- 2
λειωτὴν Ἰησοῦν, ὃς ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς ὑπέμεινε σταυρὸν, αἰσχύνης καταφρονήσας, ἐν δεξιᾷ τε τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ ἐκάθισεν.

ἀναλογίσασθε γὰρ τὸν τοιαύτην ὑπομεμε- 3
νηκότα ὑπὸ τῶν ἁμαρτωλῶν εἰς αὐτὸν ἀντιλογίαν, ἵνα μὴ κάμητε, ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν ἐκλυόμενοι.

Mulieres acceperũt ex reſurrectione mortuos ſuos: alij uerò diſtenti ſunt. neglecta liberatione, ut potiorem reſurrectionem nanſciſcerentur.

Alij rurſus ludibria & flagella ſunt experti, inſuper & uincula & carcerem:

Lapidati ſunt, diſſecti ſunt, tẽtati ſunt, gladio cæſi occubuerũt, oberrauerunt cum ouillis & caprinis pellibus deſtituti, oppreſſi, malè habiti.

Quibus indignus erat mundus: in deſertis errantes, & montibus ac ſpeluncis, & cauernis terræ.

Atque omnes hi teſtimonium adepti per fidem, non obtinuerunt promiſſum:

Quòd Deus de nobis melius quiddam prouiderat, ne abſq; nobis cõſecrarentur.

CAP. XII.

PRoinde nos quoque, quum tanta nos circunſtet nubes teſtium, abiecto omni pondere, & peccato ad nos circuncingendos procliui conſtanter propoſitum nobis ſtadium curramus:

Intuentes in fidei ducem ac perfectorem Ieſum, qui uice ſibi propoſiti gaudij pertulit crucem, ignominia contempta, & ad dexteram throni Dei conſedit.

Enimuero reputate quis ille ſit qui talem ſuſtinuit à peccatoribus aduerſus ſe cõtradictionem: ne animis deficientes, fatiſcatis.

35 Mulieres γυναῖκες. Videtur hiſtoriam innuere Sareptanæ illius cuius filium Elias ſuſcitauit. & Sunamitidis cuius item filium Eliſæus matri reſtituit. Diſtenti ſunt, ἐτυμπανίσθησαν. Quidam interpretantur. διὰ ῥοπάλων ἀπέθανον, fuſtibus contuſi ſunt. Alij ad uerbera referunt, alijs de ijs hoc dici putant quibus corium diripiatur. Mihi uiſa eſt ſimpliciſsima expoſitio Veteris interpretis. Non dubium eſt autem quin eam deſignet perſecutionem quam Antiochus exercuit. 37 Tentati ſunt, ἐπειράσθησαν. Ita in omnibus Græcis exemplaribus noſtris ſcriptum erat, nec tamen poſſum aliter ſtatuere quàm ex margine irrepſiſſe in contextũ, ubi quiſpiã pro ἐπρίσθησαν, perperã annotarit ἐπειράσθησαν. uel legendũ ἐπάρθησαν, id eſt transfixi ſunt. uel uerubus infixi, a uerbo πείρω, cuius participio paſsiuo utitur Hom. Cum ouillis pellibus σὺν μηλωταῖς. Vulg. in mellotis. nempe quòd non intelligeret quid hoc ſibi uelit, quod multis ẽt poſtea impoſuit Græcæ linguæ imperitis. Significatur autẽ his uilib. & aſperis amictibus, ſanctos ad extremam inopiam redactos, penè ſerarum inſtar coactos in aſperrimis locis uiuere. Sic Iohannes Baptiſta narratur pro ueſte exuuias cameli geſtaſſe, pellicea zona cinctum.

39 Non obtinuerunt promiſſum, οὐκ ἐκομίσαντο τὴν ἐπαγγελίαν. Fructũ quidẽ promiſsionũ obtinuerunt, ut dictũ eſt ſuprà uerſu 33. ſed tamen eminus tantum uiderunt uenturum Chriſtum, qui nobis ſingulari beneficio fuit exhibitus: ut & nos & illi unà ſanctificaremur. Vide ſuprà uerſu. 13. 40 Melius quiddam κρεῖττόν τι. Id eſt præſtanti us quiddam. Nam certè eo excellimus quòd nobis re ipſa exhibitus eſt Chriſtus, & longè plenius quàm unquam antea nobis patefacta ſunt Dei arcana. Hoc igitur ad præſentis uitæ conditionem refert in genere, cuius reſpectu multò ſanè maioribus beneficijs cumulari ſumus quàm illi Ne abſque nobis ſanctificarentur. ἵνα μὴ χωρὶς ἡμῶν τελειωθῶσιν. Quid ergo: non ſunt illi uiui per fidẽ ſanctificati, & poſt mortẽ adepti quod ſperamus? Certe ſunt: ſed ita tamẽ ut ab eo qđ noſtris demũ tẽporibus exhibendũ ac præſtandũ erat, ſalus ipſorũ pẽderet. & ſanè crediderim, Chriſto in cælũ recepto, quũ iã re ipſa Caput priorũ animis adiunctũ eſſet, aliquẽ ẽt gradũ illorũ beatitati acceſsiſſe. quò pertinet aliquatenus illud Pauli, apparuiſſe Chriſtũ ut pacificaret omnia, tú quæ in cælis tũ quæ in terra Eph. 1. b 10. & Coloſſ. 1. c. 16. & 20. De uerbo τελειοῦσθαι diximus ſuprà 2. c. 10. IN CAPTT XII.

1. Abiecto omni pondere, ὄγκον ἀποθέμενοι πάντα. Tota hæc oratio trãslatitia eſt: quaſi nobis in ſtadionõ ſine magnis difficultatib. ſit currẽdũ. qua trãslatione ſæpe ẽt gaudet Paulus. In primis igit monet ut ὄγκον abijciam⁹. quo uocabulo craſſa omnis & tarda moles ſignificat Erat enim athletis certa in primis neceſsitas quædã ciborũ & exercitationũ, ut inquit Fabius lib 10. cap. 5. ut firmo, agili, bene cõpacto corpore eſſent, pro uariis certaminũ ſpecibus. Curſorib. aut ſcimus in primis nihil æquè atq; craſſam corporis habitudinẽ obſtare. Hoc ẽ igit qđ Paulus ὄγκον uocat: ego cũ uetere interprete pondus. Eraſ. onus interpretatur: opes nimirũ, curas, cæteraq; id genus impedimẽta quib. retar-

damur. Denique hoc est quod ait Dñs, Qui uolet meus esse discipulus, abneget semetipsum, & tollat crucē suā, & se quatur me. Et peccato ad nos circūcingendos procliui καὶ τὸν εὐπερίστατον ἁμαρτίαν. ἁμαρτίαν non dubium est quin naturæ nostræ prauitatem uocet, & quidē addito perelegānti epitheto. εὐπερίστατον enim ab effectu dici credo quo nihil æquè aptū sit ad nos circunsistendos, ac proinde ad cursum nostrum impediendum. Neque enim satis est agili esse corpore, sed ēt mēbra expedita & in procinctu habere cursorē oportet: quū nos interim illa prauitas quasi cocluſos & irretitos teneat. Vulg. & circunstās nos peccatū, nō expressa Apostoli sentētia. Eras. & tenaciter inhærente peccato qua significatione nusquā memini legere τὸ περίστατον. Constanter δι' ὑπομονῆς. Periphrasin aduerbij esse apparet. itaque sic malui conuertere, ut perspicuitati studerem, q̄ Per tolerantiā, uel per patientia. Propositum nobis certamē. Eras. stadium curramus. τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα. Vulg. ad uerbū, curramus propositū nobis certamē. Eras. curramus in proposito nobis certamine, quasi scilicet subaudiatur κατά. quum potius ἀγὼν hic locum ipsum declaret in quo curritur, qui alio nomine stadium à Græcis uocatur. 2 Intuentes ἀφορῶντες. Intuentes s. tanquam propositam metam. Vulg. aspicientes. Eras. respicientes.

Nondum usque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum decertantes. 4 οὔπω μέχρις αἵματος ἀντικατέστητε πρὸς τὴν ἁμαρτίαν ἀνταγωνιζόμενοι,

Et obliti estis exhortationis quæ uobis tā quam filiis loquitur, Fili mi, ne neglexeris castigationem Domini, neque deficias animo, quum ab eo argueris. 5 καὶ ἐκλέλησθε τῆς παρακλήσεως, ἥτις ὑμῖν ὡς υἱοῖς διαλέγεται. υἱέ μου, μὴ ὀλιγώρει παιδείας κυρίου, μηδὲ ἐκλύου, ὑπ' αὐτοῦ ἐλεγχόμενος.

Quem enim diligit Dominus castigat, & flagellat omnem filium quem recipit. 6 ὃν γὰρ ἀγαπᾷ κύριος, παιδεύει· μαστιγοῖ δὲ πάντα υἱὸν ὃν παραδέχεται.

Si castigationem sustinetis, ut filiis *ita* uobis offert se Deus: quis enim est filiis quem non castiget pater? 7 εἰ παιδείαν ὑπομένετε, ὡς υἱοῖς ὑμῖν προσφέρεται ὁ θεός. τίς γάρ ἐστιν υἱὸς, ὃν οὐ παιδεύει πατήρ;

Quòd si estis absque castigatione, cuius participes sunt omnes, nempe spurij estis, & non filij. 8 εἰ δὲ χωρίς ἐστε παιδείας, ἧς μέτοχοι γεγόνασι πάντες, ἄρα νόθοι ἐστὲ, καὶ οὐχ υἱοί. B

Deinde corporū nostrorū patres habuimus castigatores, ac reueriti sumus: annon multo magis subijciemur Patri spirituum, & uiuemus? 9 εἶτα τοὺς μὲν τῆς σαρκὸς ἡμῶν πατέρας εἴχομεν παιδευτὰς, καὶ ἐνετρεπόμεθα· οὐ πολλῷ μᾶλλον ὑποταγησόμεθα τῷ πατρὶ τῶν πνευμάτων, καὶ ζήσομεν;

Nam illi ad paucos dies, prout ipsis uidebatur, nos castigabant: hic autem ad commodum nostrū: ad hoc ut participes simus sanctimoniæ ipsius. 10 οἱ μὲν γὰρ πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, ἐπαίδευον· ὁ δὲ ἐπὶ τὸ συμφέρον, εἰς τὸ μεταλαβεῖν τῆς ἁγιότητος αὐτοῦ.

Omnis autem castigatio in præsens quidem non uidetur esse gaudij, sed tristitiæ: at postea fructum tranquillum iustitiæ reddit ijs qui per illam fuerint exercitati. 11 πᾶσα δὲ παιδεία πρὸς μὲν τὸ παρὸν οὐ δοκεῖ χαρᾶς εἶναι, ἀλλὰ λύπης. ὕστερον δὲ καρπὸν εἰρηνικὸν τοῖς δι' αὐτῆς γεγυμνασμένοις ἀποδίδωσι δικαιοσύνης.

Quapropter manus remissas & genua soluta surrigite: 12 διὸ τὰς παρειμένας χεῖρας καὶ τὰ παραλελυμένα γόνατα ἀνορθώσατε,

Et rectas orbitas facite pedib. uestrisne, quod claudū est abducatur à uia, sed sanetur potius. 13 καὶ τροχιὰς ὀρθὰς ποιήσατε τοῖς ποσὶν ὑμῶν, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, ἰαθῇ δὲ μᾶλλον. C

Pacē sectemini cū omnib. & sanctimoniam, sine qua nemo uidebit Dominum: 14 εἰρήνην διώκετε μετὰ πάντων, καὶ τὸν ἁγιασμὸν, οὗ χωρὶς οὐδεὶς ὄψεται τὸν κύριον,

Prospiciētes ne quis deficiat à gratia Dei: ne qua radix amara suppullulans obturbet, & per hanc inquinentur multi. 15 ἐπισκοποῦντες μή τις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ θεοῦ, μή τις ῥίζα πικρίας ἀναφύουσα ἐνοχλῇ, καὶ διὰ ταύτης μιανθῶσι πολλοί.

Nequis scortator aut ,pfanus, uelut Esau, q unico edulio uēdidit suū ius primogeniti. 16 μή τις πόρνος ἢ βέβηλος: ὡς Ἠσαῦ, ὃς ἀντὶ βρώσεως μιᾶς ἀπέδοτο τὰ πρωτοτόκια αὐτοῦ.

Vice sibi propositi gaudij ἀντὶ τῆς προκειμένης αὐτῷ χαρᾶς. Id est, qui quū omne beatitatis genus in manuac protestate haberet. 7 Si castigationem sustinetis, εἰ παιδείαν ὑπομένετε, Vulg. In disciplina perseuerate. Neq; enim legit εἰ & ὑπομένετε, putauit positū imperandi modo. sed repugnāte Græcorū codicū fide, nec satis ēt cohærentibus quæ sequuntur. 12 Manus remissas παρειμένας χεῖρας. Descriptio hominis inertis, & despondentis animū. 13 Rectas orbitas. τροχιὰς ὀρθὰς. Id est rectū cursum tenete, & ita quidē ut honestæ uitæ uestræ uestigia appareant, quæ nimirū alij ingrediantur. Hæc enim uis esse uidetur istius periphrasis. Vulg. gressus rectos facite. Eras. facite ut recti sint gressus. Ne quod claudū est, abducatur à uia, ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ. Claudicatio partim declarat tarditatē, partim ēt inconstantiā in doctrina. quod nōnihil adhuc propenderēt in Circuncisionē uel negligētia uel metu. Detur igitur, inquit, opera ne si quis claudus ē in uia Domini, prorsus ab ea deflectat, sed ut potius sanetur. 15 Ne quis deficiat à gratia Dei: μήτις ὑστερῶν ἀπὸ τῆς χάριτος τοῦ Θεοῦ. Vulg. nequis desit gratiæ Dei: rectè, nisi præpositio ἀπὸ, & ēt quæ sequūtur, ostenderēt ὑστερεῖν positū esse αὐτῆς ἀφιγμένοι. Radix amara ῥίζα πικρίας Hoc noīe intelligit hæreses uel apostasias, cæteraue offendicula quæ cursum doctrinæ impediūt, alludēs ad Mosis uerba Deu. 29. c. 18.

A ἴστε γὰρ ὅτι καὶ μετέπειτα θέλων κληρονομῆσαι τὴν εὐλογίαν, ἀπεδοκιμάσθη· μετανοίας γὰρ τόπον οὐχ εὗρε, καίπερ μετὰ δακρύων ἐκζητήσας αὐτήν.

17 Scitis enim quòd & poſtea, quum uellet hæreditario iure benedictionem aſſequi, reprobatus ſit. non enim reperit pœnitentiæ locum, quanuis cum lachrymis *benedictionẽ* illam exquiſiſſet.

οὐ γὰρ προσεληλύθατε ψηλαφωμένῳ ὄρει, καὶ κεκαυμένῳ πυρὶ, καὶ γνόφῳ, καὶ σκότῳ, καὶ θυέλλῃ,

18 Non enim acceſsiſtis ad tractabilem montem, & incenſum ignem, ac turbinem & caliginem & procellam.

καὶ σάλπιγγος ἤχῳ, καὶ φωνῇ ῥημάτων, ἧς οἱ ἀκούσαντες παρῃτήσαντο μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον.

19 Tubæq; ſonitum & uocem uerborum: quam qui audierant, deprecati ſunt ne amplius ſibi fieret ſermo:

(οὐκ ἔφερον γὰρ τὸ διαστελλόμενον· κἂν θηρίον θίγῃ τοῦ ὄρους, λιθοβοληθήσεται, ἢ βολίδι κατατοξευθήσεται.

20 (Non enim ferebant quod imperabatur, Si uel beſtia tetigerit montem, lapidabitur, aut iaculo configetur.

καὶ οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον, Μωσῆς ἔκφοβός εἰμι καὶ ἔντρομος.)

21 Et Moſes, adeo terribile erat uiſum quod apparebat, dixit, Expauefactus ſum actremebundus)

B ἀλλὰ προσεληλύθατε Σιὼν ὄρει, καὶ πόλει θεοῦ ζῶντος, Ἱερουσαλὴμ ἐπουρανίῳ, καὶ μυριάσιν ἀγγέλων πανηγύρει,

22 Sed acceſsiſtis ad montem Sion, & ciuitatem Dei uiui, Hieruſalem cæleſtẽ, & innumerabilium Angelorum conuentum,

καὶ ἐκκλησίᾳ πρωτοτόκων τῶν ἀπογεγραμμένων ἐν οὐρανοῖς, καὶ κριτῇ θεῷ πάντων, καὶ πνεύμασι δικαίων τετελειωμένων,

23 Et concionem primogenitorum qui conſcripti ſunt in cælis, & iudicem uniuerſorũ Deum, & ſpiritus iuſtorum perfectorum:

17 Scitis *ἴστε*. Vulg. Scitote. quod rectè emendauit Eraſmus. Reprobatus ſit *ἀπεδοκιμάσθη*. Heb. נִמְאַס id eſt reiectus, repulſus denique repulſam tulit. Neque enim benedictionem obtinuit, ſed Iacob. Sunt autẽ ridiculi qui ex hoc loco æternã Dei prædeſtinationem eludũt: quaſi ſcilicet tum demũ fuerit reprobatus Eſau, quũ tam multo ante tempore dixiſſet Dominus. Maior ſeruiet minori: & ea quidem ſeruitute quæ cum odio eſt cõiuncta, ut exponit Paulus Rom. 9, ex Malachia, Diſtinguẽdum igitur decretum quod æternum eſt, ab executione, quæ ſuo tempore exitum ſortitur: & eum quidem per cauſas intercedentes & in ipſis reprobis hærentes, ut tota exitij reproborum culpa penes ipſos reſideat. Exempli cauſa, Si quæras cur Deus ab æterno decreuerit Eſau reprobare, reſpõdebo, cum Paulo, quia illi libuit hoc uas iræ condere in cuius iuſta condemnatione iuſtitiam ac potentiam ſuam patefaceret. Sin uerò quæras quamobrem ſit reprobatus, reſpondebo, quia profanus quum eſſet, pluris fecit oſſiculam, quàm Dei promiſsionẽ. Vehementer enim falluntur qui hoc ius primogeniti putant nihil ad ſalutem pertinuiſſe. Non enim reperit pœnitentiæ locum *μετανοίας γὰρ οὐχ εὗρε τόπον*. Id eſt, nullus locus relictus eſt ipſius pœnitentiæ: ſiue, ſerò pœnitendo, nihil profecit, ut qui clamabunt, Domine Domine aperi nobis, clauſo iam oſtio. Itaq; *μετανοίας* hoc in loco accipitur *ἀντὶ τῆς μεταμελείας*, id eſt pro dolore quem aliquis ex re præterita concipit, non autem pro reſipiſcentia. Vellent enim ſceleratiſsimi quique, quum ad iudicium uentum eſt, infecta eſſe flagitia quæ patrarunt, ſed pœnè horrore adacti, non autem Dei aut iuſtitiæ amore. Filios uerò Dei ita pœnitet anteactæ uitæ, ut ſimul reſipiſcant, quia datur illis Spiritus ſanctus à quo impulſi in uiam redeunt. Qualis porrò fuerit hæc pœnitentia Eſau, ſatis declarauit, quum mentiretur ſibi per fraudem præreptum fuiſſe ius primogeniti: & ex Patris conſpectu diſcedens fratri mortem minaretur, Gen. 27. e. 36, & f. 41. *Benedictionem* illam exquiſiſſet *ἐπιζητήσας αὐτήν*. Quia nonnullos uideo hallucinatos fuiſſe in eo quòd *αὐτὴν* putarint ad *μετάνοιαν* referri, quaſi Eſau cum lachrymis requiſierit locum ſibi dari reſipiſcentiæ, ideo antecedens ipſum expreſsit. Illud uerò præterquam quod abſurdum eſt, falſum etiam eſſe conuincitur ex ipſius Eſau uerbis quæ paulo antè citaui. quum etiam teſtaretur ibidem Moſes eum cum eiulatu petiiſſe benedictionem à patre. Gen. 17. e. 34, ut minimè dubium ſit ueram hanc eſſe huius loci explicationem.

18 Non enim *ἀ γὰρ*. Nunc ad eandem adhortationem accommodat Propheticum Chriſti officium: & quanta ſit Euangelicæ doctrinæ maieſtas ſupra Legem, ex circunſtantijs eorum oſtendit quæ in Legis promulgatione apparuerunt: ut tandem hoc argumentum nectat, Si tanta fuit Legis maieſtas, quantam eſſe putatis Euangelij? quòd ſi infinitis partibus & omnibus modis excellit Euangelium, quanto minus euadent qui Euangelium erunt aſpernati quàm qui Legem uiolarunt? Tractabilem *ψηλαφωμένῳ* Participia iſta, ex Hebræorum more, ponuntur participialiũ nominum loco, ut diximus Galat. 2. c. 11. Montem igitur *ψηλαφώμενον*, id eſt qui manibus palpari poſsit, craſſę uidelicet ac terrenæ materiæ, cæleſti ac Spirituali monti Sion opponit, ut rectè annotauit doctiſsimus interpres. Eraſ. igitur quod bene ac Latinè conuerſum erat, non ſatis conſideratè mutauit. Qua enim ratione contactus mons dicetur, quem tangere non licebat? aut uerbum *ψηλαφᾶσθαι* quomodo accommodabitur tantæ tempeſtati?

19 Ne amplius ſibi fieret ſermo *μὴ προστεθῆναι αὐτοῖς λόγον*. Sic ſæpe inuenias in Sacris literis ex Hebræorũ more dictum, Et adiecit loqui, pro, præterea etiam dixit. Ita igitur Iſraelitæ quum maieſtatem Dei loquentis non amplius poſſent ſuſtinere, rogarunt ne amplius ille loqueretur, ſed ut per Moſen interpretem ageret omnia, ut ſcribitur Deut. 5. d. 25. ad quem locum alluſit Apoſtolus. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres, ne eis fieret uerbum: omiſſa præpoſitione *πρὸς*. Eraſmus autem ſententiam manifeſtè deprauauit, quum interpretaretur, ne his adiungeretur oratio.

21 Et Moſes, &c Καὶ &c. Hæc uerba *οὕτω φοβερὸν ἦν τὸ φανταζόμενον*, utrinque includenda ſunt diſtinctione. quod quia nonnullos fefellit, nomen Moſis ſtatim ſubieci copulæ, ut nemo iam falli poſsit. Sed unde hæc petita ſunt? Certè nuſquam illa legimus. ſicut etiam Iannes & Mambres nuſquam legitur. Neque tamen idcirco repudiatur authoritas alterius ad Timotheum epiſtolæ. Simili igitur ratione explicetur hic nodus. Vide 2. Timoth. 3. b. 8. Viſum quod apparebat *τὸ φανταζόμενον*. Id eſt, oblata ſpecies & imago, minimè quidẽ fictitia, ſed uera: nequis *φανταζεσθαι* putet dici duntaxat de uanis ſimulachris rerum quæ nuſquam ſunt.

Et ad Noui teſtamenti mediatorẽ Ieſum: & ad ſanguinem aſperſionis præſtantiora lo quentem quàm loqueretur ſanguis Abel.

24 καὶ διαθήκης νέας μεσίτῃ Ἰησοῦ, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ λρείττονα λαλοῦντι παρὰ τὸν Ἄβελ. A

Videte ne aſpernemini eum qui loquitur. nam ſi illi non effugerunt qui auerſabantur eum qui loquebatur in terra: multo magis nos ſi eum qui de cælis eſt auerſemur.

25 Βλέπετε μὴ παραιτήσησθε τὸν λαλοῦντα· εἰ γὰρ ἐκεῖνοι οὐκ ἐφυγον, τὸν ἐπὶ γῆς παραιτησάμενοι χρηματίζοντα, πολλῷ μᾶλλον ἡμεῖς οἱ τὸν ἀπ' οὐρανῶν ἀποστρεφόμενοι,

Cuius uox concuſsit terram: at nunc denũciauit, dicens, Adhuc ſemel ego concutiam non ſolùm terram, ſed etiam cælum.

26 οὗ ἡ φωνὴ τὴν γῆν ἐσάλευσε τότε, νῦν δὲ ἐπήγγελται, λέγων· ἔτι ἅπαξ ἐγὼ σείω οὐ μόνον τὴν γῆν, ἀλλὰ καὶ τὸν οὐρανόν.

Porrò illud Adhuc ſemel, declarat inſtabiliumrerũ, utputa factitiarum, amotionem: ut maneant quæ ſunt ſtabilia.

27 τὸ δέ, ἔτι ἅπαξ, δηλοῖ τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, ἵνα μείνῃ τὰ μὴ σαλευόμενα.

Quapropter regnum aſſumentes quod concuti non poſsit, teneamus gratiã, perquã ita ſeruiamus Deo, ut ei placeamus cum reuerentia & religione.

28 διὸ βασιλείαν ἀσάλευτον παραλαμβάνοντες, ἔχωμεν χάριν, δι' ἧς λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ θεῷ μετὰ αἰδοῦς καὶ εὐλαβείας·

Etenim Deus noſter, cõſumens ignis eſt.

29 καὶ γὰρ ὁ θεὸς ἡμῶν πῦρ καταναλίσκων.

CAP. XIII.

ΚΕΦΑΛ. ιγ.

Fraterna charitas maneat.

1 Ἡ φιλαδελφία μενέτω.

Hoſpitalitatis ne ſitis immemores. per hanc enim quidam inſcij exceperunt angelos hoſpitio.

2 τῆς φιλοξενίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· διὰ ταύτης γὰρ ἔλαθόν τινες ξενίσαντες ἀγγέλους. B

25 Videte, &c. βλέπετε. Nunc cum Prophetio munere regium illud aut potius αὐτοκρατορικὸν munus cõiungi.

25 Adhuc ſemel ἔτι ἅπαξ. Hebræa ſic habent עוד אחת מעט חיא Id eſt, adhuc una uice, quod breui futurũ eſt, ego concutio, &c. Nam poſt אחת ſuppleo מעט, & מעט accipio pro במעט quæ eclipſes minimè ſunt uiolentæ aut inuſitatæ. Hoc autem de regno Chriſti prædici, uel ex eo apparet quod de Gentium uocatione ſubijcit Propheta. Deinde quod Græci interpretes præterierunt ובועט חיא id eſt, quod breui futurum eſt, non facit ut hic noſter propterea uideri poſsit hunc locum non ſatis aptè citaſſe: quum ex ijs quæ adducit, uerum ac firmum elicíat argumentum, nempe ex ἔτι adhuc, quod indicat inſtabilem rerum mutandarum conditionem· & ἅπαξ ſemel, quo firmus quidam ſtatus futurus promittitur. Porrò cæli & terræ ſuccuſsio, futurum illud perenne regnum declarat, quod etiam uocat Eſaias cælum nouum & terram nouam. & incredibili deſiderio ab ipſa rerũ machina expectari ſignificat. Paulus Ro. 8. d. 19, & deinceps. 2. Pet. 3. c. 10, & deinceps. Deinde etiam ἀλληγορικῶς terrę quidem commotio totius orbis homines per Euangelium in ſpem futuri illius ſeculi innouandos. cælorum autem concuſsio, tum profanas idololatrias, tum ipſius fœderis cæremonias abrogandas ſignificat. ut hac quoque ratione mundus inſtauretur. quam allegoriã Apoſtolus, Prophetæ ueſtigia ſequutus, ad ſcopum ſuum aptè prorſus & appoſitè accommodat. Neque enim dubiũ eſt quin ad hanc allegoricam expoſitionem pertineat quod illic Propheta de omnium populorum concurſu & poſterioris domus gloria ſubijcit: poſterioris inquam, id eſt illius quę concuſsionem illam cæli ſuit conſecutura: quã futuram prædixerat, non uerò qui in fines ſeculorum deuenimus, oculis noſtris præſentem cernimus.

27 Inſtabilium rerum, ut puta factitiarum, amotionem: τῶν σαλευομένων τὴν μετάθεσιν, ὡς πεποιημένων, Τὰ σαλευόμενα uocat (ex Hebræorum more, quem expoſuimus Gal 2. b. 11) ea quę ſicuti concutienda ſunt, ita etiã reipſa ſint inſtabili quadam naturę conditione, utpote πεποιημένα, id eſt factitia. Reſpicit enim tabernaculum χειροποίητον, & cętera id genus, de quibus copioſe ſuprà diſſeruit. Deinde μετάθεσιν non interpretor translationem, ſed amotionem & depoſitionem, id eſt ἀθέτησιν. quod nomen uſurpatum eſt ſuprà 7. c. 18. Sed de hac re uide plura 7. b. 12. Vulg. mobilium translationem, tanquam factorum: quæ interpretatio multo ſanè uerior eſt quàm hæc Eraſ. C eorum quæ concutiuntur translationem, ut eorum quæ facta ſunt.

28 Teneamus ἔχωμεν, Vulgata habemus, ἔχομεν, quod in duobus codicibus ſcriptum inuenimus. Sed præterquam quod in pleriſque codicibus legitur ἔχωμεν, longè melius conueniet proximus uerſiculum, ſi hæc legas hortandi modo.

Seruiamus λατρεύωμεν. In Complutenſi editione & ueteribus aliquot libris legitur λατρεύομεν ſeruimus, eadem manente ſententiã. Diximus autem de uerbo λατρεύειν. Matth. 4. b. 10. quod & uetus interpres & Eraſmus ſeruire conuertunt, infrà 13. b. 10.

Cum reuerentia μετὰ αἰδοῦς Vulgata, cum metu: impropriè, ſignificat enim αἰδὼς hoc in loco pudorem illum honeſtum qui homines in officio continet. Hom. Iliad α, Αἰδέσθαι θ' ἱερῆα. Et religione: καὶ εὐλαβείας. Id eſt religioſo metu. Vide ſuprà quinto c. ſeptimo.

IN CAPVT XIII.

2 Inſcij hoſpitio exceperunt Angelos ἔλαθόν ξενίσαντες ἀγγέλους. Vulgata, latuerunt quidam Angelis hoſpitio exceptis. Neque enim uidetur uetus interpres Græcam phraſin, ſatis alioqui frequentem, cognouiſſe, quã etiam alicubi ſeruat Tertullianus. Quod autem in nonnullis ueteris editionis codicibus legitur, placuerunt, ineptius eſt quàm ut refutatione indigeat.

3 Ac ſi ipſi quoque corpore *afflicti* eſſetis. ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. Apparet, opinor, ex præcedentis membri collatione ſimpliciſsimam hanc eſſe huius loci explicationem. Sicut enim monuit ut fratrum captiuitate non aliter commoueamur quàm ſi ipſi cum illis unà captiui teneremur, ita nũc in genere poſtulat ut ſiquis fratrum aliquid mali ſuſtineat, nos perinde afficiamur acſi nos ipſos illa calamitas attingeret.

Neque enim ſatis ſerio tangemur aliorum malis, quandiu aliena eſſe cogitabimus. Itaque ἐν σώματι prorſus uidetur illud declarare quod in uernaculo ſermone dicimus *en perſone*. quo modo etiam ſolet à iuriſconſultis accipi corporis nomen, ac ſi Hebraicè ſcriptum eſſet את עצמם.

Vulg

A Vulg. tanquam & ipſi in corpore morantes. id eſt, ut qui ſitis & ipſi iiſdem calamitatibus obnoxii, quum eiuſdem conditionis corpus habeatis. Eraſmus, ueluti ipſi quoque uerſantes in corpore. Valla ſubaudiendum putat pronomen Ipſorum, ut ſit ſenſus, ac ſi in corpore afflictorũ ſitis. Doctiſsimus interpres ad Eccleſiæ corpus refert, ut ſit ſenſus, Quandoquidem eſtis eiuſdem corporis membra, communiter uos aſſici decet alios aliorum malis. Eam uerò interpretationem minimè repudio, utpote quæ maximè conueniat, & uniuerſæ huius doctrinæ fontem aperiat. Illa uerò quam ſum ſequutus, non alio fundamento nititur: uiſa autem eſt mihi ſimpliciſsima, propter ſuperioris membri collationem: & quia nullus eſt additus articulus.

μιμνήσκεσθε τῶν δεσμίων, ὡς συνδεδεμένοι· τῶν κακουχουμένων, ὡς καὶ αὐτοὶ ὄντες ἐν σώματι. 3

Memores eſtote uinctorum, tãquam unà cum illis uincti: eorum qui affligũtur, acſi ipſi quoq; corpore afflicti eſſetis.

τίμιος ὁ γάμος ἐν πᾶσι, καὶ ἡ κοίτη ἀμίαντος· πόρνους δὲ καὶ μοιχοὺς κρινεῖ ὁ θεός. 4

Honorabile eſt inter quoſuis coniugium, & cubile impollutum: ſcortatores autem & adulteros damnabit Deus.

ἀφιλάργυρος ὁ τρόπος· ἀρκούμενοι τοῖς παροῦσιν. αὐτὸς γὰρ εἴρηκεν· οὐ μή σε ἀνῶ, οὐδ' οὐ μή σε ἐγκαταλίπω. 5

Sint mores alieni ab auaritia: *ſitis* contenti præſentibus. dixit enim ipſe, Non te deſeram, neq; te derelinquam.

ὥστε θαῤῥοῦντας ἡμᾶς λέγειν· κύριος ἐμοὶ βοηθός, καὶ οὐ φοβηθήσομαι τί ποιήσει μοι ἄνθρωπος. 6

Adeo ut confidenti animo dicamus, Dominus mihi auxiliator: nec timebo quid faciat mihi homo.

B μνημονεύετε τῶν ἡγουμένων ὑμῶν, οἵτινες ἐλάλησαν ὑμῖν τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, ὧν ἀναθεωροῦντες τὴν ἔκβασιν τῆς ἀναστροφῆς, μιμεῖσθε τὴν πίστιν. 7

Memores eſtote ducum ueſtrorum, qui locuti ſunt uobis ſermonem Dei: quorũ imitamini fidem, conſiderantes qui fuerit exitus conuerſationis ipſorum.

Ἰησοῦς Χριστὸς χθὲς καὶ σήμερον ὁ αὐτὸς, καὶ εἰς τοὺς αἰῶνας. 8

Ieſus Chriſtus heri & hodie, idem eſt etiã in ſecula.

διδαχαῖς ποικίλαις καὶ ξέναις μὴ περιφέρεσθε. καλὸν γὰρ χάριτι βεβαιοῦσθαι τὴν καρδίαν, οὐ βρώμασιν οἷς οὐκ ὠφελήθησαν οἱ περιπατήσαντες. 9

Doctrinis uarijs & peregrinis ne circumferamini. bonum eſt enim gratia conſtabiliri cor, non cibis, *quibus* non ſunt adiuti qui in ipſis uerſati ſunt.

ἔχομεν θυσιαστήριον, ἐξ οὗ φαγεῖν οὐκ ἔχουσιν 10 ἐξουσίαν οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες.

Habemus altare, ex quo non habent ius edendi qui Tabernaculo deſeruiunt.

4 Honorabile eſt coniugium Τίμιος ὁ γάμος. Eraſ. in annotationibus magis placet ſubaudire ἔστω, ſit, quaſi moneat Apoſtolus maritos & uxores ut ſanctè uiuant. Atqui non conueniet ſequens membrum niſi δὲ pro γὰρ accipiãs. Deinde res ipſa oſtendit. Apoſtolum, ut Hebræos deterreret ab omni ſcortatione & adulterio, de matrimonio præfari, tanquam ſcilicet honeſto ac ſancto aduerſus ſcortationis ac adulterij turpitudinẽ remedio. tacitè etiam monens ut matrimonium maiore religione colant. Notum enim eſt quæ fuerit apud eos in diuortijs licentia. Porrò quũ diſertè Apoſtolus coniugium honoratum eſſe dicat, quid ſentiendum eſt de illa Hieronymi ſententia, qui matrimonium non inter bona, ſed inter minus mala numerat? Omitto horrendam illam blaſphemiam inter iuris Canonici ſtercora repoſitam, quæ matrimonium uocat Carnis immunditiem, in qua nullus Deo placere poteſt. Eant nunc igitur, & negent iſti, ut ſe uocant, Catholici, ſe comprehendi in eorũ numero de quibus egit Paulus 1 Tim. 4. Inter quoſuis ἐν πᾶσι. Id eſt, inter cuiuſuis ordinis homines. Nam ſicut communis eſt morbus ijs omnibus quibus non datum C eſt ut ſe poſsint cotinere, ita commune remedium eſſe par eſt. Alij aliter explicant, nempe omnibus modis, omnibus ætatibus, omni tempore. Sed facile eſt uidere quid magis conueniat: & quocunque ſe uertant iſti, nunquam hunc locum ita poterunt torquere, ut non appareat legis cælibatus, diabolica tyrannis. Quanquam hoc ſanè ſubit mirari, quo iure audeant iſta proſtibula Sodomitica de uirginitate diſſerere.

5 Ipſe αὐτός. Ipſe ſcilicet Dominus. Cur enim Chriſtianis non liceat quod Pythagoreis omnes conceſſerunt? Sed nuſquam tamen alibi in Nouo teſtamento hanc formulam inueni.

6 Homo ἄνθρωπος Antitheſis Dei & hominis ſeruanda eſt.

9 Ne circunferamini: μὴ περιφέρεσθε. Vulg. nolite abduci. μὴ παραφέρεσθε. quod & ipſum non male conuenit: quanquã illudtamẽ malo, ut opponatur τῷ βεβαιοῦσθαι. Non cibis, βρώμασι. Ex una ſpecie, id eſt mũdorũ & immundorum ciborum diſcrimine, σωματικὸς intellige omnem illum cæremonialem cultum, qui quidem gratiæ, i. Spirituali cultui & regenerationi, opponitur. Itaque perabſurdè mihi uidetur quidam χάριτι interpretatus gratiarum actione. Qui in ipſis ſunt uerſati, &c. οἱ περιπατήσαντες, Verſati in cibis dicuntur qui eorum diſcrimen ſuperſtitioſè retinuerunt. 10 Altare θυσιαστήριον. Altare ponit pro oblationibus ſicut & alibi quum dicitur Ex altari uiuere qui altari ſeruit. Eſt autem hæc allegoria inſtituta ad euertendum legale ciborum & dierum diſcrimen: ut planè impudentes eſſe oporteat qui, quum iſta dicantur tam perſpicuè, tamen non deſinunt traditiones illas urgere, quaſi in his poſita ſit religionis ſumma, quum Euangelicæ doctrinæ repugnent ex diametro. Atqui, inquiunt, aduerſus Moſaicos ritus iſta dicta ſunt, utpote Chriſti aduentu abolitos. Egregiè ſanè: quaſi uerò hæc argumenta ab ipſa Euangelici cultus natura deſumpta, non multo maiorem etiam uim habeant ad euertẽda quæcunque homines ſunt commenti. Nam cui tandem ſano homini perſuadebunt, idcirco nobis ademptum Moſis iugum, ut iſti multo iniquius aliud noſtris ceruicibus imponerent? Neque uerò cauſa eſt cur nos calumnientur pro uentre contendere, quem illis ſanè totũ libenter relinquimus. De Chriſti officio diſſeritur, quod iſti funditus euertunt, dum Chriſti ſanguini ſuas ἐθελοθρησκείας adiungunt. Hęc eſt caro, hic ſanguis, de quo aduerſus illos contendimus. Corporales exercitationes & uera ieiunia quàm non damnemus, & ſcriptis & factis, Dei beneficio, ſi non quantum decet, certè quantum licet declaramus. Qui tabernaculo deſeruiunt οἱ τῇ σκηνῇ λατρεύοντες. Id eſt, cuius participes eſſe non poſſunt qui Legis ritus obſtinatè retinent. Quid ergo illis fiet q ſuas ἐθελοθρησκείας innocentũ hominũ carnificina uindicat?

11 Quorum

Quorum enim animaliũ ſanguis infertur pro peccato in Sacrarium per Põtificem, horum corpora exuruntur extra caſtra.

11 ὧν γὰρ εἰσφέρεται ζώων τὸ αἷμα περὶ ἁμαρτίας εἰς τὰ ἅγια διὰ τοῦ ἀρχιερέως, τούτων τὰ σώματα κατακαίεται ἔξω τῆς παρεμβολῆς· A

Quapropter & Ieſus, ut ſanctificaret per proprium ſanguinem populum, extra portã paſſus eſt.

12 διὸ καὶ ἰησοῦς, ἵνα ἁγιάσῃ διὰ τοῦ ἰδίου αἵματος τὸν λαὸν, ἔξω τῆς πύλης ἔπαθε.

Afflictiones. Exeamus igitur ad eũ extra caſtra, opprobrium eius portantes.

13 τοίνυν ἐξερχώμεθα πρὸς αὐτὸν ἔξω τῆς παρεμβολῆς, τὸν ὀνειδισμὸν αὐτοῦ φέροντες·

Non enim habemus hic manentem ciuitatem, ſed futuram inquirimus.

14 οὐ γὰρ ἔχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν·

Hoſtia laudis fructus labiorũ. Per ipſum igitur aſsiduè offeramus Deo ſacrificium laudis, hoc eſt fructum labiorũ confitentium nomini eius.

15 δι' αὐτοῦ οὖν ἀναφέρωμεν θυσίαν αἰνέσεως διαπαντὸς τῷ θεῷ, τουτέστι καρπὸν χειλέων ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ.

Hoſtiæ Deo placent. Beneficentiæ uerò & communicationis ne obliuiſcamini: talibus enim uictimis delectatur Deus.

16 τῆς δὲ ποιΐας καὶ κοινωνίας μὴ ἐπιλανθάνεσθε· τοιαύταις γὰρ θυσίαις εὐαρεστεῖται ὁ θεός.

Obedite ijs qui præſunt uobis, & obſecũdate: uigilãt enim ipſi pro animabus ueſtris, tanquam rationem reddituri: ut cum gaudio hoc faciant, & non gementes: nam id eſt uobis inutile.

17 πείθεσθε τοῖς ἡγουμένοις ὑμῶν, καὶ ὑπείκετε· αὐτοὶ γὰρ ἀγρυπνοῦσιν ὑπὲρ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς λόγον ἀποδώσοντες· ἵνα μετὰ χαρᾶς τοῦτο ποιῶσι, καὶ μὴ στενάζοντες· ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο. B

Oratio. Orate pro nobis: confidimus enim quòd bonam habemus conſcientiam, in omnibus cupientes honeſtè conuerſari.

18 προσεύχεσθε περὶ ἡμῶν· πειθόμεθα γὰρ, ὅτι καλὴν συνείδησιν ἔχομεν, ἐν πᾶσι καλῶς θέλοντες ἀναστρέφεσθαι·

Amplius autem obſecro uos ut id faciatis, ut cælerius reſtituar uobis.

19 περισσοτέρως δὲ παρακαλῶ τοῦτο ποιῆσαι, ἵνα τάχιον ἀποκατασταθῶ ὑμῖν.

Deus uerò pacis *author*, qui magnum illũ ouium per ſanguinem fœderis æterni paſtorem Dominum noſtrum Ieſum à mortuis reduxit,

20 ὁ δὲ θεὸς τῆς εἰρήνης ὁ ἀναγαγὼν τὸν ποιμένα τῶν προβάτων τὸν μέγαν, ἐν αἵματι διαθήκης αἰωνίου, τὸν κύριον ἡμῶν ἰησοῦν,

Abſolutos uos reddat in omni opere bono, ad faciendum uoluntatem ipſius,

21 καταρτίσαι ὑμᾶς ἐν παντὶ ἔργῳ ἀγαθῷ, εἰς τὸ ποιῆσαι τὸ θέλημα αὐτοῦ·

11 Quorum enim, &c. ὧν γάρ, &c. De hoc ritu uide Leuit. 4. c. 11. Item 6. d. 30. Item 16. f. 27. Eſt autem hæc anagoge, Quorum animalium ſanguis pro peccato inferebatur in Sacrarium per Pontificem, eorum corpora extra caſtra penitus exurebantur, ut ne tantillum quidem Sacerdotibus cederet. Ita Chriſtus, uictima illa unica expiatrix, extra portam paſſus eſt: cuius corporis particeps eſſe non poſsit quiſquis adhuc uetus ſacerdotium retinet. Retinet autem quiſquis diſcrimina dierum, ciborum, purificationum, cæteraſque id genus umbras ſectatur, quæ ſolis exortu præterierunt.

15 Sacrificium laudis, &c. θυσίαν αἰνέσεως, &c. Duo genera ſacrificiorum nobis inquit eſſe relicta, nempe gratiarum actionis & beneficentiæ. Vbi igitur oblatio illa ἀναίμακτος, ubi illa applicatoria? Confitentiũ nomini eius ὁμολογούντων τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, id eſt concelebrantium ipſius nomen. ut alibi expoſuimus. C

16 Delectatur συνάρεστεται. Vulg. promeretur: primùm barbara, deinde etiam falſa interpretatione. Quis enim non uideat ita euerti quicquid in ſuperioribus capitibus de unici noſtri Pontificis unica oblatione ſemel facta & nũquam repetenda commemoratum eſt? Sic igitur ſtatuendum eſt, Deum iſtis ſanctorum ſacrificijs, nempe gratiarum actione ac beneficentia, delectari, utpote qui ueros ac germanos fructus ſui Chriſti in nobis per fidem habitantis agnoſcat. Exempli cauſa, bonis Adami ante lapſum operibus Deus συνήρεστο. Quis enim hoc poſsit inficiari, quũ bonæ arboris boni fructus eſſent? Item non dubium eſt quin fideles uere ſint uoluntatem Dei facturi quando capiti ſuo coniuncti in cælis regnabunt. Deus ergo uicisſim illorum laudibus totaq; adeò conditione συναρεσθήσεται. Quis tamen ita ſit ineptus, ut hac ratione dixerit Adamum Deo reconciliatum quem nondum offenderat? aut fideles uitã æternam promereri, cuius hæreditatem crederent? Itaque tantum abeſt ut hac ratione iuſtificemur, ut contrà, niſi prius ſimus gratis in Chriſto per fidem iuſtificari, non poſsint iſta ſacrificia à nobis proficiſci: qualia quidem illa eſſe oportet ut Deo ſint σύνάρεστα, id eſt grata & accepta. Stat enim illud quod ſcriptum eſt Heb. 11. a. 6, impoſsibile eſſe abſq; fide σὐνάρεστησαι, id eſt placere Deo. At enim (inquiũt nõnulli) nõ tollimus fidem, ſed bona opera adiũgimus. Reſpondeo, ne nos quidem fidem docere bonorum operum expertem, imò hac ratione ueram fidem à falſa diſtinguere: ſed quum agitur quo iure uitam æternam adipiſcamur, tum demum nos uni Dei gratiæ per unam Chriſti oblationẽ fide à nobis apprehenſam, omnia in ſolidum uti par eſt tribuere. Bona enim opera (quod Auguſtinus inquit) non præcedunt iuſtificandum, ſed iuſtificatum ſequuntur.

20 Per ſanguinem, &c. σὺν αἵματι, &c. Oſtendit quo iure Chriſtus dicatur magnus ille ouium paſtor: quia nimirũ ſanguine ſuo eas acquiſiuit in æternum, Act. 20. e. 28, & animam ſuam poſuit pro ouibus ſuis, Iohan, 10. b. 11. itaque hæc uerba non pertinent ad participium ἀναγαγὼν, qui reduxit à mortuis. quod in Græcis perſpicuum eſt propter articulos, in Latinis uerò non item. Itaque ut hoc planius fierer, non dubitaui uerborum collocationem mutare.

21 Abſolutos uos reddat Καταρτίσαι ὑμᾶς, &c. Vel, aptos & idoneos uos reddat.

Efficien

A ποιῶν ἐν ὑμῖν τὸ εὐάρεστον ἐνώπιον αὐτοῦ, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

efficiens in uobis quod acceptum sit in conspectu suo per Iesum Christum, cui *sit* gloria in secula seculorum. Amen.

παρακαλῶ δὲ ὑμᾶς ἀδελφοί, ἀνέχεσθε τοῦ λόγου τῆς παρακλήσεως· καὶ γὰρ διὰ βραχέων ἐπέστειλα ὑμῖν. 22

Precor autem uos, fratres, sufferte sermonem exhortationis: etenim breuibus scripsi uobis.

γινώσκετε τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν Τιμόθεον ἀπολελυμένον, μεθ' οὗ ἐὰν ταχέως ἔρχηται, ὄψομαι ὑμᾶς. 23

Noštis fratrem *nostrum* Timotheum solutum esse: cum quo (si celerius uenerit) uisam uos.

ἀσπάσασθε πάντας τοὺς ἡγουμένους ὑμῶν, καὶ πάντας τοὺς ἁγίους· ἀσπάζονται ὑμᾶς οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. 24

Salutate omnes duces uestros, & omnes sanctos. Salutant uos Itali:

ἡ χάρις μετὰ πάντων ὑμῶν· ἀμήν. 25

Gratia sit cum omnibus uobis, Amen.

πρὸς Ἑβραίους ἐγράφη ἀπὸ τῆς Ἰταλίας, διὰ Τιμοθέου. 26

Ad Hebræos scripta est ex Italia per Timotheũ.

Efficiens in uobis quod acceptum sit ποιῶν ἐν ὑμῖν, &c. Hinc illa Patrum sententia, Deum in nobis coronare opera sua. Ipse enim est qui gratuito præstat nobis ut & uelimus, & efficiamus. Philipp. 2. b. 13. Eras. efficiens ut quod agitis acceptum sit, &c. non expressa Apostoli sententia.

22 Breuibus διὰ βραχέων. De exhortatione loquitur, quam scilicet paucis absoluit. Nam penè totam epistolam in docendo & argumentando consumpsit.

23 Noštis Γινώσκετε. Vel, Scitote. Quisnam autem fuerit hic Timotheus, non possimus certò affirmare. Mihi
B sit probabile, hunc ipsum esse perpetuum Pauli comitem. Et hic rursum apparet ex pluribus probabilibus argumentis hanc epistolam Pauli non esse. Nam quo tempore uinctus erat Romæ Paulus, liquet ex epistolis Romæ scriptis, Timotheum partim Ephesi fuisse, partim Romæ cum ipso Apostolo. neque tamen usquam fit mentio uinculorum ipsius. quod ille certè nunquam prætermisisset, quin Ecclesijs nominatim significaret. Deinde quæ de Timothei liberatione hoc in loco referũtur, ita scripta sunt quasi alibi uinctus fuerit quàm unde hic noster scribebat: siquidẽ mentionẽ facit ipsius aduentus. Postremò φ addit, ὄψομαι ὑμᾶς, uisam uos, nulla addita exceptione, ostendit eũ q hãc epistolã scripsit, tũ minimè fuisse in uinculis: & quæ supra 10. g. 34, de captiuitate sua cõmemorauit, ad aliud tẽpus esse referenda. 24 Itali. οἱ ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Si hic Paulus est, cur nõ potius Romanos uocat? captiuus enim erat Romæ. Et quæ commemorantur de ipsius liberatione ac peregrinatione repetita, probari non possunt, imò etiam probabiliter ex ipsius epistolis & temporum serie refutari. Liquet igitur etiam ex hoc argumento hanc epistolam à quopiam egregio ac germano Apostolorum discipulo, post Pauli obitum, & plerisque etiam Apostolis uel morte sublatis, uel ab urbe Hierosolymorum absentibus, scriptam esse ex Italia, cujus regionis Ecclesias peragrabat. Non dubitauimus tamen passim eum Apostolum uocare, quòd Spiritu uerè Apostolico præditus fuerit. 26 Ex Italia ἀπὸ τῆς Ἰταλίας. Primùm suspecta est mihi fides huius subscriptionis, quia subijci solet epistolis, non ex qua regione, sed ex qua urbe potius scriptæ sint. Deinde quod adijcitur, missam fuisse per Timotheũ, omni fide caret: nisi duos faciamus Timotheos. Nam quæso cur illis significaret eius liberationem per quem ipse scriberet? Præterea, Si uenerit, inquit, celerius, uisam uos. Atqui si per hunc scribebat, dicendum potius fuerat, si celerius redierit. aut Si celerius eum remiseritis. Puto igitur hanc subscriptionem non satis consideratè adscriptam fuisse à quopiam, qui occasionem ex eo arripuerit quòd Timothei & Italorum mentio facta fuerat.

EPISTOLA CATHOLICA Iacobi Apostoli.

C

Ιακώβου ἐπιστολὴ καθολική.

Catholica καθολική, Id est uniuersalis, ꝙ uidelicet uni alicui uel homini, uel ciuitati, uel regioni non sit inscripta. Eadem est ratio sequentiũ epistolarũ Petri, & primæ Iohan. & illius quæ Iudæ inscribitur, quaobrem cõmuni nomine Catholicæ dicunt, ut rectè annotauit Græcus scholiastes. Itaq; errore factũ puto ut Canonicę dicerent. Nam si hoc epitheto dicamus distinctas esse ab alijs quarũ legitima nõ esset authoritas, causã nõ uideo cur Pauli epistolas min⁹ oportuerit eo nomine cõprehẽdi. Deinde nusquã à Græcis ita inscribunt. Postremò quũ de ist⁹ quæ Iac. tribuit, atq; etiã de posteriorꝭ à Pet. scriptæ authoritate diu à Latinis præsertim sit dubitatũ, nõ est ꝓbabile Canonicas peculiari appellatione dictas fuisse.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

ΚΕΦΑΛ. α.

CAPVT I.

Ἰάκωβος θεοῦ καὶ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ δοῦλος, ταῖς δώδεκα φυλαῖς ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ, χαίρειν. 1

IAcobus Dei ac Domini Iesu Christi seruus, duodecim tribubus dispersis salutem.

Πᾶσαν χαρὰν ἡγήσασθε, ἀδελφοί μου, ὅταν πειρασμοῖς ποικίλοις περιπέσητε, 2

Pro summo gaudio ducite, fratres mei, quoties ĩ tẽtatiões icideritis uarias:

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Dispersis ταῖς ἐν τῇ διασπορᾷ. Id est fidelibus omnibus Iudæis, cuiuscunque tribus sint, per orbem terrarum dispersis, Non autem est ex historijs prima illa decem tribuum, deinde reliquarum etiam duarum multiplex dispersio. Quum igitur Apostoli, quocunque loco essent, Iudæos omnium primos compellarent, non immeritò Iacobus communem duodecim tribubus epistolam inscribit.

2 Pro summo, &c. πᾶσαν χαρὰν. &c. Rectè hinc auspicatur, quum & dispersos & fideles, id est tum ab exteris cum

Tentationes. *Illud* ſcientes, quòd probatio fidei ueſtræ parit patientiam. 3 γινώσκοντες ὅτι τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως κατεργάζεται ὑπομονήν· A

Cæterùm patientia opus perfectum habeat, ut ſitis perfecti & integri, ita ut nihil *uobis* deſit. 4 ἡ δὲ ὑπομονὴ ἔργον τέλειον ἐχέτω, ἵνα ἦτε τέλειοι καὶ ὁλόκληροι ἐν μηδενὶ λειπόμενοι.

Quòd ſi cui ueſtrum deeſt ſapientia, poſtulet ab eo qui dat, *nempe* Deo, *qui dat inquam* omnibus benignè, nec exprobrat: ac dabitur ei. 5 εἰ δέ τις ὑμῶν λείπεται σοφίας, αἰτείτω παρὰ τοῦ διδόντος θεοῦ πᾶσιν ἁπλῶς, καὶ μὴ ὀνειδίζοντος· καὶ δοθήσεται αὐτῷ.

Sed poſtulet cum fide, nihil diſceptans. nam qui diſceptat, ſimilis eſt fluctui maris, qui uentis agitur, & iactatur. 6 αἰτείτω δὲ ἐν πίστει, μηδὲν διακρινόμενος· ὁ γὰρ διακρινόμενος ἔοικε κλύδωνι θαλάσσης ἀνεμιζομένῳ καὶ ῥιπιζομένῳ.

Nequeenim exiſtimet homo ille, ſe quicquam accepturum à Domino. 7 μὴ γὰρ οἰέσθω ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὅτι λήψεταί τι παρὰ τοῦ κυρίου·

Vir animo duplici, inconſtans *eſt* cum omnibus uijs ſuis. 8 ἀνὴρ δίψυχος, ἀκατάστατος ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ,

Porrò frater qui eſt abiectus, glorietur in ſublimitate ſua: 9 καυχάσθω δὲ ὁ ἀδελφὸς ὁ ταπεινὸς ἐν τῷ ὕψει αὐτοῦ· B

Diues. Cótrà, qui diues eſt, in abiectione ſui: quoniam ueluti flos herbæ præteribit. 10 ὁ δὲ πλούσιος ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ, ὅτι ὡς ἄνθος χόρτου παρελεύσεται·

Nam *ueluti quum* exortus eſt ſol cum æſtu, tum exaruit herba, & flos illius decidit, & ſpectabilis decor ipſius perijt: ita & diues cũ uijs ſuis marceſcet· 11 ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος σὺν τῷ καύσωνι, καὶ ἐξήρανε τὸν χόρτον, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε, καὶ ἡ εὐπρέπεια τοῦ προσώπου αὐτοῦ ἀπώλετο· οὕτω καὶ ὁ πλούσιος ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ μαρανθήσεται.

Tentatio. Beatus uir qui tolerat tentationem: quoniam quum probatus erit, accipiet coronã uitæ, quam promiſit Dominus ijs à quibus diligitur. 12 μακάριος ἀνὴρ ὃς ὑπομένει πειρασμόν, ὅτι δόκιμος γενόμενος λήψεται τὸν στέφανον τῆς ζωῆς, ὃν ἐπηγγείλατο ὁ κύριος τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν.

Nemo, quum tentatur, dicat ſe à Deo tentari: nam Deus malis tentari non poteſt, nec quenquam tentat. 13 μηδεὶς πειραζόμενος λεγέτω, ὅτι ἀπὸ τοῦ θεοῦ πειράζομαι· ὁ γὰρ θεὸς ἀπείραστός ἐστι κακῶν, πειράζει δὲ αὐτὸς οὐδένα.

Sed unuſquiſq; tentatur, dũ à propria cupiditate abſtrahitur & inescatur. 14 ἕκαστος δὲ πειράζεται, ὑπὸ τῆς ἰδίας ἐπιθυμίας ἐξελκόμενος καὶ δελεαζόμενος·

cum à ſuis uexatos alloquatur Deinde obſeruandum eſt quôd non modò æquo animo ferenda docet quæ Chriſti nomine uulnera imponuntur, ſed etiam teſtatur incredibilis cuiuſdam uoluptatis argumentum ab illis ſuppeditari Itaque gaudio affici non aliud declarat quam infrà uerſ. 9. Rom. 5. a. 3, τὸ καυχᾶσθαι, id eſt gloriari.

3 Probatio τὸ δοκίμιον id eſt illud quo exploratur fides ueſtra, nempe multiplex illa tentatio. Ita enim accipitur tentationis nomen hoc in loco, & infrà uerſ. 12. Diſtingue igitur τὸν δοκιμὸν & τὸ δοκίμιον, ut effectum à cauſa. ſicut diximus Rom. 5. a. 4. 4 Opus perfectum habeat ἔργον τέλειον ἐχέτω. Crux, ueluti inſtrumentum eſt quo nos Deus expolit. Opus igitur & effectus afflictionum eſt noſtri in Chriſto conſummatio. C

5 Sapientia σοφίαν. Sapientiam uocat doctrinæ illius cuius mentio facta facta eſt cognitionem, nẽpe quorſum affligamur à Deo, & quis fructus ex afflictione ſit capiendus, quam afflictionem non modò non docet, ſed etiam oppugnat caro: ut neceſſario ſit à Deo petenda, Cognitionem autem intelligo quam conſequatur etiam res ipſa, quum opus fuerit. Benigne ἁπλῶς Vide. 2. Corinth. 8. a. 2. Vulg. affluenter πλουσίως. Eraſ. ſimpliciter.

6 Nihil diſceptans μηδὲν διακρινόμενος. Si hoc ita eſt, quorſum alij mediatores ſubordinantur? aut cur Fidẽ uolunt nonnulli cum dubitatione conciliare? Vide Matth. 21. b. 21.

8 In omnibus uijs ſuis ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו, id eſt cogitatis & factis ſuis omnibus. Virũ autem δίψυχον uocat eum qui de doctrina aut Dei uoluntate ambigit, id eſt Academicum ſeu Bellianum.

9 Qui eſt abiectus ὁ ταπεινός. Id eſt qui affligitur, ut paupertate, contemptu, ullo denique calamitatis genere. Cui opponitur ὁ πλούσιος diues. id eſt cui omnia quæ ad hanc uitam tranſigendam pertinent, fœliciter ſuccedunt. Eſt enim hæc humilitas & abundantia ad id de quo agitur accommodanda. Ideo abiectum quàm humilẽ dicere malui.

11 Nam *ueluti quum* exortus eſt ſol, &c. ἀνέτειλε γὰρ ὁ ἥλιος, &c. Suppleuimus quod explendæ ſententiæ deerat. Sunt autẽ eiuſmodi eclipſes petitæ è medio, quales alibi annotauimus, ut Matth, 25. a. 14, & Marc. 13. d. 34. Cum uijs ſuis ἐν ταῖς πορείαις αὐτοῦ. Heb. בכל דרכיו. i. ita ut diues eſt ac iudicio ſuo beatus, marceſcet cum ſuo illo ſplendore. quo Hebraiſmo nihil frequentius occurrit. ut uiæ nomine ſignificetur quicquid aliquis uel animo deſignat, uel facit. Eraſ. ſuſpicatur legendum potius πορίαις, id eſt (inquit) in abundantia. Ego neque uſquam inueni ita ſcriptũ, neque memini Græcum illud uocabulum uſquã legere. Dicunt enim Græci potiſ σὺν πορίαν, cui opponitur ἀπορία.

12 Tentationem πειρασμὸν. Id eſt afflictionem, per quam exploratur à Domino, ut ſuprà uerſ. 2.

13 Quum tentatur, πειραζόμενος. Id eſt ad male agendum ſolicitatur. Nam de alio tentationis genere differit. neque quum id facit, à ſcopo aberrat. Ea enim eſt naturæ noſtræ prauitas, ut per id potiſſimum ad male agendum ſeipſam ſoliciter, unde confirmationem petere debuerat: nempe ex afflictionibus, quibus irritata caro non deſinit nos ad deſperandũ inſtigare: quaſi certa ſint odij Dei teſtimonia: nẽpe contrariũ prorſus afflictionũ finẽ ſibi proponens. quippe quum hæ ſint confirmandæ in nobis fidei ac gignendæ patientiæ inſtrumenta, ut dictum eſt ſuprà, & Ro. 5.

A ἔπειτα ἡ ὡσὶν θυμία συλλαβοῦσα τίκτει ἁμαρτίαν, ἡ δὲ ἁμαρτία ἀποτελεσθεῖσα ἀποκύει θάνατον. 15 Deinde cupiditas, posteaquam concepit, parit peccatum: peccatum uerò peractũ progignit mortem.

μὴ πλανᾶσθε, ἀδελφοί μου ἀγαπητοί· 16 Ne erretis fratres mei dilecti.

πᾶσα δόσις ἀγαθὴ, καὶ πᾶν δώρημα τέλειον ἄνωθέν ἐστι, καταβαῖνον ἀπὸ τοῦ πατρὸς τῶν φώτων, παρ' ᾧ οὐκ ἔνι παραλλαγὴ, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. 17 Omnis donatio bona & omne donũ perfectum supernè est, descendens à Patre luminum, apud quem non est transmutatio, aut conuersionis obumbratio.

βουληθεὶς ἀπεκύησεν ἡμᾶς λόγῳ ἀληθείας, εἰς τὸ εἶναί ἡμᾶς ἀπαρχήν τινα τῶν αὐτοῦ κτισμάτων, 18 *Is* quia uoluit progenuit nos sermone ueritatis, ut essemus primitiæ quædam suarum creaturarum.

ὥστε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, ἔστω πᾶς ἄνθρωπος ταχὺς εἰς τὸ ἀκοῦσαι, βραδὺς εἰς τὸ λαλῆσαι, βραδὺς εἰς ὀργήν. 19 Itaq; fratres mei dilecti, sit omnis homo uelox ad audiendum, tardus ad loquẽdum, tardus ad iram.

ὀργὴ γὰρ ἀνδρὸς δικαιοσύνην θεοῦ οὐκ ἐργάζεται. 20 Nam ira uiri, iustitiam Dei nó exequitur.

διὸ ἀποθέμενοι πᾶσαν ῥυπαρίαν καὶ περισσείαν κακίας, ἐν πραΰτητι δέξασθε τὸν ἔμφυτον λόγον, τὸν δυνάμενον σῶσαι τὰς ψυχὰς ὑμῶν. 21 Quapropter abiecta omni sorditie, & excremento malitiæ, cum lenitate admittite insitum sermonem, qui possit seruare animas uestras.

B γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου, καὶ μὴ μόνον ἀκροαταὶ, παραλογιζόμενοι ἑαυτούς· 21 Re ipsa uerò prestate sermonem. nec sitis auditores solùm, fallentes uosmetipsos.

ὅτι εἴ τις ἀκροατὴς λόγου ἐστὶ, καὶ οὐ ποιητὴς, οὗτος ἔοικεν ἀνδρὶ κατανοοῦντι τὸ πρόσωπον τῆς γενέσεως αὐτοῦ ἐν ἐσόπτρῳ. 22 Nam si quis audiat sermonẽ, nec eum prestet, is similis est uiro cõsideranti faciem suã natiuam in speculo.

κατενόησε γὰρ ἑαυτὸν, καὶ ἀπελήλυθε, καὶ 23 εὐθέως ἐπελάθετο ὁποῖος ἦν. Considerauit enim seipsum, & abijt, & statim oblitus est qualis esset.

ὁ δὲ παρακύψας εἰς νόμον τέλειον τὸν τῆς ἐλευθερίας, καὶ παραμείνας, οὐκ ἀκροατὴς ἐπιλησμονῆς γενόμενος, ἀλλὰ ποιητὴς ἔργου, οὗτος μακάριος ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ ἔσται. 24 At qui introspexerit in perfectã illam Legem libertatis, & permanserit *in ea*, *is*, quum non sit auditor obliuiosus, sed effector operis, beatus erit in opere suo.

εἴ τις δοκεῖ θρησκὸς εἶναι ἐν ὑμῖν, μὴ χαλινα- 25 Siquis uidet religiosus esse inter uos, qui

15 Peccatum ἁμαρτίαν. Peccatum intellige quod actuale uocant, quod quum â radice. i. à cupiditate, prodeat necesse sit aũt fructũ & arborẽ eiusdẽ esse indolis ac naturæ, consequitur & ipsos primos motus, peccati nomine generalius accepto censeri, sicut copiosè expositum est Rom. capite quinto, & alijs multis locis.

17 Omnis donatio, &c. πᾶσα δόσις, &c. Δόσις & δώρημα idem declarãt. Est igitur repetitio synonymi emphaseos causa, uti apud Heb. sæpe. A Patre luminum ἄνωθεν τοῦ πατρὸς τῶν φώτων. Id est, ab eo qui fons est & author omnium bonorum. Sic enim Patris nomen Hebræi generaliter accipiunt interdum pro authore. ut Gen. 4. c. 20, & alibi
C sæpe. & Luminis appellatione, omnis bonorum species in Sacris literis intelligitur: sicut contrà tenebræ calamitates designant. Aut conuersionis obumbratio, ἢ τροπῆς ἀποσκίασμα. Pergit in metaphora. Sol quippe pro uaria ac multiplici conuersione, nunc apparet, nunc disparet: nunc clarus & limpidus collucet, nunc obscurus ueluti delitescit: nunc accedit, nunc recedit. Inde uariæ non tantùm mensium, sed etiam dierum ac horarum intemperies. At Dei beneficentia semper sui similis est, & quòd quædam nobis in malum cedant, non Dei sed nostro sit uitio.

18 Quia uoluit βουληθεὶς Hoc est quod Paulus solet εὐδοκίαν dicere, id est gratuitam beneuolentiam. hic igitur fons est nostræ salutis, Nunc autem incipit de officio Christiani hominis differere, ad hunc scopum omnia referens, ut ad uerbi Dei præscriptum, per quod regenerati sumus, omnem nostram uitam accommodemus. Progenuit ἀπεκύησεν. Alludit ad nostram adoptionem, cuius facti sumus per fidem participes, ut Iohan. 1. b. 12 & 13. Fides autẽ ex auditu uerbi, Rom. 10. c. 17. Ideo etiam dicuntur Ministri filios gignere, sed quatenus Dei instrumenta, ut 1. Cor. 4. c. 15, & Gal. 4. c. 19. & Philem. b. 10. Primitiæ quædam, &c. ἀπαρχήν τινα, &c. Id est sacræ cuiusdam oblationis instar, ex reliquorum hominum aceruo selectæ. Alludit igitur ad Legis ritum. 19 Itaque ὥστε. Vulg, Scitis. Legit enim ἴστε. sed mendosè. 20 Iustitiam Dei δικαιοσύνην Θεοῦ. Id est, quod præscribit Deus. Alioqui sæpe apud Paulũ iustitia Dei longè alia significatione accipitur, ut diximus Ro. 1. b. 17. 21 Et excremento καὶ περισσείαν. Vulg. & abundantiam, non expressa Iacobi sententia. Eras. redũdantiam, ne sic quidem satis expresse. Insitum ἔμφυτον. Id est qui inseritur & plantatur, Ministrorum scilicet opera. Similis metaphora occurrit 1. Cor. 3. b. 6. Lenitatem uerò appellat modestiam, & quicquid ferociæ altisque illis spiritibus opponitur, ut Esa, 57. c. 15. Sic Paulus ille ferox Pharisæus humi prosternitur, ac demum cicuratus respondet, Quis es Domine? Cæterùm quo instrumento récipitur Sermo? nempe fide: cui indiuidio uinculo connexus est amor Dei ac proximi, ut tota Scriptura docet. Hęc igitur unà cõnectit Apostolus in sequenti disputatione. 22 Re ipsa uerò præstate sermonem Γίνεσθε δὲ ποιηταὶ λόγου. Vulg. Estote autem factores uerbi. Eras. sitis autem effectores sermonis. Ego studui magis perspicue loqui. Solum μόνον. Hoc non legit Eras. ego in omnibus nostris uetustis libris inueni.

23 Natiuam τῆς γενέσεως αὐτοῦ. Hoc additum puto ut intelligamus sumptam esse translationem ab ijs qui externam suam faciem in speculis contemplantur.

25 Introspexerit ὁ παρακύψας. Translatio sumpta est ab ijs qui non obiter aliquid aspiciunt, sed prono etiã

corpore oculos admouent, ut rem omnem propius cognoscant. Vulg. perspexerit. Eras. prospexerit. Vide Luc. 24. b. 12. In perfectam illam Legem libertatis, *εἰς νόμον τέλειον τῆς ἐλευθερίας*. Legem coniungit cum regenerationis gratia, qua demùm ratione dicitur Lex libertatis ac fiduciæ, non autem seruitutis ac terroris. Lex, inquam, perfecta, id est perfectionis iter nobis efficaciter ostendens: quum hanc uiam tenere oporteat quotquot ad cælestè regnum contendunt. Iam uerò quum sanctificemur unius Dei gratia, in Christo per fidem apprehenso, quis non uidet fidem coniunctim, cum operibus, ut arborem cum fructibus considerari? Sed & simpliciter in sese dicti potest Lex Dei, Lex libertatis, quod nihil seruile præscribat, imò uerò ea omnia in quibus posita est præstantia hominis, omnia Diuina, perfecta excellentia. ut quo magis quisquam est illi addictus, eo sit liberior. Nam, ut quidam rectè dixit, Seruire Deo, regnare est. In opere suo. *ἐν τῇ ποιήσει αὐτοῦ* id est, ita se gerens. Nam ex effectis demum agnoscitur fides, ut arbor ex fructibus. Arguunt igitur fidem opera: fides una Christum apprehendit: unus Christus factus est nobis sapientia, iustitia, sanctificatio, & redemptio à Patre, qui nos gratis in ipso elegit ab æterno. A

non frænet linguam suam, sed cor suũ seducat, huius uana est religio.

Religio pura & immaculata apud Deum 27
& Patrem, hæc est, inuisere orphanos & uiduas in afflictione sua: & immaculatum seipsum seruare à mundo.

Leuit. 19. c. 15. deut. 1 c. 17, & 16. d. 19

Respectus personarum non habẽdus.

CAP. II.

FRatres mei, ne cum respectu personarũ 1
habeatis fidem Domini nostri Iesu Christi glorioſi.

Nam si ingrediatur in cœtum uestrum uir 2
aureum gestans annulum, uestè splendida, ingrediatur autem & pauper cum sordida uestè:

Et respexeritis ad eum qui uestem gestat 3
splendidam, & dixeritis ei, Tu sede hic pulchrè: Et pauperi dicatis, Tu sta illic, aut sede hic subter scabellum meum:

Nonne discrimen feciſtis apud uos, & 4
facti estis iudices peruerse deliberantes,

γωγὴν γλῶσσαν αὐτοῦ, ἀλλ' ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ, τούτου μάταιος ἡ θρησκεία.

θρησκεία καθαρὰ καὶ ἀμίαντος παρὰ τῷ θεῷ καὶ πατρί, αὕτη ἐστίν, ἐπισκέπτεσθαι ὀρφανοὺς καὶ χήρας ἐν τῇ θλίψει αὐτῶν, ἄσπιλον ἑαυτὸν τηρεῖν ἀπὸ τοῦ κόσμου. 27

ΚΕΦΑΛ. β.

Ἀδελφοί μου, μὴ ἐν προσωποληψίαις ἔχετε τὴν πίστιν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τῆς δόξης. 1

ἐὰν γὰρ εἰσέλθῃ εἰς τὴν συναγωγὴν ὑμῶν ἀνὴρ χρυσοδακτύλιος ἐν ἐσθῆτι λαμπρᾷ, εἰσέλθῃ δὲ καὶ πτωχὸς ἐν ῥυπαρᾷ ἐσθῆτι, 2

B

καὶ ἐπιβλέψητε ἐπὶ τὸν φοροῦντα τὴν ἐσθῆτα τὴν λαμπρὰν, καὶ εἴπητε αὐτῷ, σὺ κάθου ὧδε καλῶς· καὶ τῷ πτωχῷ εἴπητε, σὺ στῆθι ἐκεῖ, ἢ κάθου ὧδε ὑπὸ τὸ ὑποπόδιόν μου· 3

καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἐγένεσθε κριταὶ διαλογισμῶν πονηρῶν; 4

26 Cor suum seducat *ἀπατῶν καρδίαν αὐτοῦ*. Garrulitatis, maledicentiæ, petulantiæ, ac cæterorum uitiorum in loquendo fons est, seipsum non nosse. Itaque deceptionem sui ipsius uocat siniſtrum de se iudicium eorum qui *φιλαυτίᾳ* laborant. Eras. aberrare sinit cor suum, non expressa Apostoli sententia.

27 Religio *Θρησκεία*. Non enumerat omnia ueræ & synceræ charitatis officia, sed duo tantùm commemorat in quibus refulget gratuita liberalitas: quia scilicet ab afflictis nulla expectatur merces. Quid si uerò Iacobus hodie illos cerneret qui ementito ipsius nomine Iacobipetæ uocãtur? Non eos procul à se ad familias suas alendas, ad pupillos, ad uiduas ablegaret? Apud deum & patrem *παρὰ τῷ Θεῷ καὶ πατρί*. Id est, apud Deũ, qui & Pater noster est. Inuisere, *ἐπισκέπτεσθαι*. Id est, curare & pro uirili subleuare. Ita enim accipitur uerbum פקד apud hebræos.

IN CAPVT II.

1 Cum respectu personarum *ἐν προσωποληψίαις*. Quid uocetur *προσωποληψία* & quatenus damnetur, dixi mus Marc. 12. b. 14. Fidem Domini *τὴν πίστιν τοῦ Κυρίου*. Id est, ne fidem quæ Christo Iesu habetur, putetis cum personarum respectu posse conciliari. Sunt enim hæc prorsus repugnantia. Quorsum ergo cathedram Petri, sine Petri Spiritu? Glorioſi *τῆς δόξης*. Hoc coniungit cum *Κυρίου*. neque uerò temere hoc est additum. Vnde enim ille personarum respectus? nempe quia non cogitamus quæ sit Christi gloria. Neminem enim aspernaremur, imo uenaremur omnes eos in quibus Christus habitat: nec nos sineremus stultis carnis iudicijs transuersos rapi. Vulgata ad uerbum, gloriæ, seruato Hebraismo. Eras. ex opinione. quod non uideo qui possit Græcis conuenire: quanuis *δόξαν* fateat interdum pro opinione poni. C

3 Pulchrè *καλῶς*. Id est, honesto & honorifico loco.

4 Nonne discrimen, &c, *Καὶ οὐ διεκρίθητε ἐν ἑαυτοῖς*. Id est, Nonne, quod minimè oportuit, hoc modo apud uos unum alteri præferendum iudicastis? hoc enim declarat *τὸ διακρίνεσθαι*, & *καὶ* coniunctio ex Hebræorum idiotismo redundat. Vulg. Nonne iudicastis apud uosmetipsos? multo sane rectius quam Eras. qui conuertit, Et non diiudicati estis in uobis ipsis. Quid si uerò accipias *τὸ διακρίνεσθαι* pro *κατακρίνεσθαι*. i. damnari? ut sit sententia, Istos sua ipsorum conscientia damnari? Ad me quidem quod attinet, *τὸ διακρίνεσθαι* in ea significatione nunquam legi, & nostrum interpretationem eo etiam confirmari puto, quod infrà tertio d. decimo septimo, cælestem sapientiam *ἀδιάκριτον* uocat.

Peruerse deliberantes *διαλογισμῶν πονηρῶν*. Ante reprehẽderat quòd unum alteri prætulissent. Atqui hoc per se non uidetur uitiosum. neque sane uitiosum est, quum Deus ita gradus distinxerit ut satis appareat non parem esse omnium dignitatem. Ideo proposuit hypothesin in qua prorsus eluceat quænam *προσωποληψία* damnetur, ea scilicet quæ fallum pro uero discrimen sequatur, deinde in quo non seruetur modus, postremò cuius nò sit rectus finis. Verbi gratia, si diuitem, quia diues est, pauperi aliquis anteponat, peruersum est in eo iudiciũ quòd diuitias accipiat pro discriminis canone, qui planè falsus est. Neque enim ex diuitijs æstimandum est quis cui sit anteponendus.

Quòd si etiam ita præponatur diues ille pauperi, ut pauper à me ignominiosè tractetur, tam error altero errore cumulatur. Hæc uerò peccata satis ostendunt quò tandem spectent omnia: nempe ut ineatur diuitis gratia. Interim tacet pauper quantumuis pius, doctus, egens: diues, impius, indoctus, omnibus copijs redundans splendidè accipitur. Itaque à peruersæ cogitationis iudice peruersum fit iudicium. Ergo, ut ad rem redeam,

A diam, iudex peruersarum cogitationum, ex Hebræorum idiotismo, significat iudicem nō rectè affectum, sed qui iniqua moliatur. quem Hebraismum quanuis ambiguum Vetus interpres & Erasmus seruarunt.

ἀκούσατε ἀδελφοί μου ἀγαπητοί, οὐχ ὁ θεὸς ἐξελέξατο τοὺς πτωχοὺς τῷ κόσμῳ τούτῳ, πλουσίους ἐν πίστει, καὶ κληρονόμους τῆς βασιλείας, ἧς ἐπηγγείλατο τοῖς ἀγαπῶσιν αὐτόν;

Audite, fratres mei dilecti, nonne Deus elegit pauperes mundi huius, *ut fierent* diuites fide, & hæredes regni quod promisit ijs à quibus diligitur?

ὑμεῖς δὲ ἠτιμάσατε τὸν πτωχόν. οὐχ οἱ πλούσιοι καταδυναστεύουσιν ὑμῶν, καὶ αὐτοὶ ἕλκουσιν ὑμᾶς εἰς κριτήρια;

At uos contumelia affecistis pauperem. Nónne diuites per tyrannidem opprimunt uos, & trahunt uos ad tribunalia?

οὐκ αὐτοὶ βλασφημοῦσι τὸ καλὸν ὄνομα τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς;

Nónne blasphemant præclarũ illud nomen à quo estis cognominati?

εἰ μέντοι νόμον τελεῖτε βασιλικὸν, κατὰ τὴν γραφήν, ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν, καλῶς ποιεῖτε·

Attamen si Legem regiam præstatis secũdum Scripturam, Diliges proximum tuum ut teipsum, bene facitis:

εἰ δὲ προσωπολημπτεῖτε, ἁμαρτίαν ἐργάζεσθε, ἐλεγχόμενοι ὑπὸ τοῦ νόμου ὡς παραβάται.

Sin uerò personam respicitis, peccatum committitis, & redarguimini à Lege ueluti transgressores.

B ὅστις γὰρ ὅλον τὸν νόμον τηρήσει, πταίσει δὲ ἐν ἑνί, γέγονε πάντων ἔνοχος.

Quisquis enim totam Legem seruauerit, offenderit autem in uno, omnibus tenetur.

ὁ γὰρ εἰπὼν, μὴ μοιχεύσῃς· εἶπε καί, μὴ φονεύσῃς. εἰ δὲ οὐ μοιχεύσεις, φονεύσεις δέ, γέγονας παραβάτης νόμου.

Nam qui dixit, Ne mœcheris: dixit etiam, Ne occidas. Quòd si non fueris mœchatus, occideris autem, factus es transgressor Legis.

οὕτω λαλεῖτε, καὶ οὕτω ποιεῖτε, ὡς διὰ νόμου ἐλευθερίας μέλλοντες κρίνεσθαι.

Ita loquamini & ita faciatis, ut per Legem libertatis iudicandi.

ἡ γὰρ κρίσις ἀνίλεως τῷ μὴ ποιήσαντι ἔλεος· κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως.

Nam damnatio absq; misericordia erit ei qui non præstiterit misericordiam: & gloriatur misericordia aduersus damnationem.

5 Pauperes mundi huius τοὺς πτωχοὺς τῆ κόσμου τούτου. Id est, tenues, inopes, &, si mundi iudicium spectes, omnium hominum abiectissimos. Ita ostenditur iudicij illius peruersitas. *ut fierent* diuites πλουσίους. Sub. לִהְיוֹת id est τῆ εἶναι, uel τῆ γενέσθαι. Rectè uerò præposuit dilectioni fidem, & fidei electionem.

6 Per tyrannidem oppr. κατὰδυναστεύουσιν. Vide Act. 10. f. 38. Ostendit autem Apostolus his uerbis, omni quoque iudicio carere qui suos carnifices tanto in pretio habeant, ut præ ijs pauperes Domini etiam despiciant.

7 A quo estis cogn. τὸ ἐπικληθὲν ἐφ' ὑμᾶς: Vulg. & Erasmus ad uerbum, quod inuocatum est super uos: Est autem Hebraica prorsus dicendi formula. ut quum dicitur Patris nomen super filios inuocari, Gen. 48. c. 16, & mariti super uxorem, ut Esa. 4. a. 1.

8 Attamen si εἰ μέντοι. Vlcus attingit. poterant enim isti prætexere se hoc officij præstare quantumuis indigC nis. Atqui, inquit Iacobus, Lex est regia. i. sine ullis diuerticulis, & quasi uiæ regiæ instar omnibus patens, omnes proximi nomine comprehendens quos officio tuo iuuare possis. Qui fit etgo ut diuitem ita excipias, pauperem asperneris? Nam hic certe meliore etiam ratione possit proximus uideri, nedum ut illi diuitem anteponas. Hoccine usrò est uia regia incedere? Assentior igitur doctissimo interpreti, qui Legem regiam perinde ac uiam regiam dici existimat, prouerbiali quadã loquendi formula. Viam autem regiam dicit Moses. Num. 21. c. 22. דרך המלך quam uulgo etiam uocamus *le grand chemin*, quæ obliquis uiarum diuerticulis opponitur.

10 Omnibus πάντων. Quid igitur? an peccata paria sunt, aut æquè reus est qui unum caput uiolauit, atque is qui singula? Minimè uerò: sed etiamsi unum apicem Legis transgrediaris, reus es uiolatæ Legis totius, in genere, uiolata scilicet Legislatoris maiestate. quanuis non pari crimine teneantur omnes qui Legem uiolant. Vbi igitur partialis illa iustitia quam stabilire uolunt sophistæ? Sed quorsum hæc Iacobus? nempe ut istorum detegat hypocrisin, qui ex Legis præceptis seligebant quod libuisset, & præclarè sibi uidebantur hoc modo Legem præstare. ut si iudex ex tribus conuictis adulterij duos puniens, unũ absoluens, aut adulterum quidem puniens, sed homicidæ parcens, putaret se officio suo egregiè defunctum. 12 Per Legem liber. διὰ νόμου ἐλευθερίας. De lege libertatis diximus suprà 1. d. 25. Additum autem est hoc epitheton admodum appositè. Quum enim per filium liberati simus, multo meliore iure à nobis requiret Dominus iustitiæ fructus quàm ab ijs qui sub Legis ac peccati tyrannide manserunt. quanuis & isti meritò per Legem damnabuntur, ut dictum est Rom. 2. b. 12. Id autem ita futurum apparet etiam ex iudicij formula quæ perscripta est Matth. 25, & ex eo quod sæpe repetitur. fore ut unusquisque ex operibus suis iudicetur. minimè id quidẽ quasi bonis sanctorũ operib. salus rependat, quæ uni in Christo gratiæ per fidẽ apprehensæ accepta fertur: sed quia ex fide adiudicabit salus, de fide iudicabit ex ipsius effectis. Itaq; ex causa est cur nũc Iacobus in hac disputationẽ ingrediat ut uerã fidem à falsa distinguat. 13 Misericordiam ἔλεος. Id est, qui durus & asper aduersus proximum fuerit, aut etiam qui non eum iuuerit, is durũ quoque ac præfractum iudicem Deum experietur, ut Matth. 25. d. 42, & deinceps. Item 6. b. 15. Et gloriatur misericordia aduersus damnationem κατακαυχᾶται ἔλεος κρίσεως. Poscit, opinor, oppositio superioris membri, ut misericordiam hic quoque consideremus. Sicut ergo dixit fore ut absque misericordia damnentur qui misericordes non fuerint, ita nunc dicit misericordes non modò non reformidaturos damnationem, sed etiam illi quodammodo insultaturos.

Quinam id uerò? quia nimirum erga miſericordes erit Deus miſericors, ut Matth. 5. a. 7, & 25. c. 37. Id autem etiam oſtendit ipſa antitheſis. nam ſi abſq; miſericordia damnabuntur non miſericordes, ex miſericordia abſoluentur miſericordes. Hinc conſequitur non aduerſus ipſum iudicē habituros miſericordes de quo glorientur, ſed de quo gratias agant, ut Matth. 25. c. 37. Rom. 4. a. 2. uerùm aduerſus mortem, peccatū: diabolum. Hæc enim eſt damnatio cui inſultabunt ij quorum fides ex charitatis officijs coram Deo emicabit, ut Rom. 8. f. 31. 35. 34, & 1. Cor. 15. g. 55. A

Quæ utilitas, fratres mei, ſi fidem dicat aliquis habere ſe, opera uerò non habeat? num poteſt fides illa eum ſeruare?

14 τί τὸ ὄφελος, ἀδελφοί μου, ἐὰν πίστιν λέγῃ τις ἔχειν, ἔργα δὲ μὴ ἔχῃ; μὴ δύναται ἡ πίστις σῶσαι αὐτόν;

14 Quæ utilitas Τί τὸ ὄφελος, Quia non alium locum fortius urgent ſophiſtæ, ut gratiam Dei euertant, adeò quidem ut à nonnullis ob eam cauſam hæc epiſtola prorſus repudietur, tāquam ſanæ doctrinæ repugnet: conabor & ego paucis hunc locum illuſtrare, ut eum neque pro ſophiſtis facere, neque quicquam à ſana ac uera gratuitæ iuſtificationis doctrina alienum continere liquidò appareat. Spectandus eſt igitur in primis Apoſtoli ſcopus. Differuerat aduerſus eos qui uideri uolunt ſancte uiuere, quum tamen ſint προσωποληπται & falſam ſanctimoniæ laruam ijs detraxit. Nunc aliud hominum genus aggreditur, eorum nimirum qui notitiam doctrinæ Euangelicæ induentes, fidei nomine, ita in ea re acquieſcunt acſi propterea eſſent omnium hominum iuſtiſsimi: quum interim tota ipſorum uita ſceleribus ſcateat, nedum ut charitatem exerceant. Hunc inquam eſſe Apoſtoli ſcopum ita manifeſtum eſt ut ne ſophiſtas quidem ipſos hoc inficiaturos exiſtimem. Nunc conſideremus quomodo aduerſus iſtiuſmodi homines ſuè rit diſputandum. Paulus ad Romanos præſertim & ad Galatas ſcribens, in eo totius eſt ut nos doceat fide abſq; operibus, ſiue in Chriſto, gratis iuſtificari. Quamobrem? quia nimirum cum ijs contendebat, qui merita ſua uel pro gratia ſubſtituebant, uel cum gratia coniungebant. Oportuit ergo in primis diſputare de iuſtificationis ratione, quum ipſi falſas cauſas pro uera ſubſtituerent. Aduerſus iſtos autem ſicut contraria prorſus eſt controuerſia, ita etiam contrario prorſus ordine diſputandum fuiſſe res ipſa oſtendit. Nam illi operum iuſtificationē ſtabiliebant, iſti non operum modò iuſtificationem, ſed ipſa etiam opera tollebant. Sicut ergo aduerſus illos ita defenditur gratuita iuſtificatio ex fide, ut opera ipſa bona non tollantur, ſed iuſtificandi uis illis detrahatur: ita hoc in loco quis non uidet cōtraria prorſus ratione opera ita ſtabilienda fuiſſe, non ut iuſtificandi uis illis tribueretur, ſed ut uera iuſtificatio ex illis tanquam effectis colligeretur? Dicam planius. Illic de cauſa quæſtio eſt, hic uerò de effectis. Illic a cauſis ad effecta deſcenditur, hic ab effectis aſcēditur ad cauſam. Illic quæritur quomodo iuſtificemur, hic quomodo iuſtificati ſuiſſe intelligamur. Illic excluduntur opera, tanquam iuſtificationis cauſa, hic ſtabiliuntur tanquam iuſtificationis effecta. Illic negantur opera præcedere iuſtificandos, hic dicuntur iuſtificatos conſequi. Quorſum enim aduerſum iſtos probares nos non iuſtificari operibus, qui opera ne ut teſtimonia quidem iuſtitiæ requirebāt, nedum ut plus illis quàm par eſſet tribuerent? Quæ quum ita ſe habeant, quis non uidet quàm miſerè hallucinentur ſophiſtæ, quū perinde Iacobum conantur cum Paulo conciliare acſi uterque de cauſis iuſtificationis quæreret? Hinc peruerſa illa diſtinctio operum moralium & cæremonialium: quaſi hæc duntaxat excludantur apud Paulum. quam tamen explicationem Auguſtinus diſerte refutauit. Hinc ergo ad aliam diſtinctionem peruentum eſt, operum præcedentium fidem. & conſequentium, quaſi illa tantùm excludat Paulus, & quidem non ſimpliciter, ſed certo duntaxat reſpectu, quum & ipſa ſint (ut aiūt) præparatoria merita ex congruo. Hinc deformis illa diſtinctio fidei formatæ & informis. in quo etiam produnt quam acuti ſint dialectici, qui qualitatem faciant alterius qualitatis formam. Hinc illa non modò falſa, ſed etiam ridicula explicatio uerbi iuſtificari, quaſi fide iuſtificari ſine operibus, idem declarat atque fide abſque operū præcedentium meritis, aptum fieri ad merendum uitam æternam, ex gratiæ & liberi arbitrij concurſu. Neque uerò id mirum eſt accidiſſe. quum diſputationis ſcopum non tenerent. Hactenus igitur de ſcopo: nunc de tractatione dicamus. in qua & ipſi non minus fœliciter ſunt uerſati. Ac primùm quidem ipſorum errores indicabimus, deinde germanam explicationem aperiemus. Poſſunt autem hi errores ad tria præcipua capita reuocari. Nam neque quid ſit fides hoc in loco, neque quid ſit iuſtificari, neque etiam quomodo æſtimandum ſit operum nomen intelligunt: quia quid illud ſit de quo quæritur ignorant. Fidem igitur utrobique, id eſt tum apud Paulum tum apud Iacobum, putant eandem deſignari, nempe qua credimus Deum eſſe, addo etiam, Chriſtum eſſe Dei filium, & uera eſſe quæ in utroque ſcripta ſunt præſcripta. Atqui ſi hoc illud eſt quod Paulus fidem uocat, quid impedit quominus diabolus poſsit fidelis dici? Neque enim poteſt fidelis nomen illi detrahi qui fidem habeat, præſertim quum iſti affirment fidē ſine charitate eſſe poſſe. B

Quid uerò? quo iure infideles dicentur quicunque hanc fidem habuerint, etiamſi omnibus ſceleribus ſint coopertī? Præterea fidem eſſe Spiritus ſancti donum aduentitium an audebunt inficiari? Tribuatur ergo Spiritus ſancti gratia ipſis etiam diabolis: aut quum iſta falſiſsima ſint ac blaſphema, multo aliam eſſe fidem fateamur, à qua ſoli filij Dei fideles nominantur (quam ſuprà 1, a. 6 requiri dixit idem noſter Iacobus in ijs qui rite precantur, & cui uni Paulus iuſtificationem ac ſanctificationem, ut inſtrumentali cauſæ, tribuit) ab ea quæ mox ipſis etiam Diabolis cōceditur. Venio ad alterum errorem. Iuſtificari putant idem declarare atque inhærente qualitate aliqua iuſtum fieri ideoque iuſtificationem uolunt ab operibus manare. Atqui nos paulo antè manifeſtis argumentis probauimus non quæri hoc in loco quomodo iuſtificemur, (hoc enim non Iacobus tractat, ſed Paulus) ſed quis uerè ſe poſsit iuſtificatum dicere, iſne qui nudam illam fidē iactat, an uerò qui ex operibus fidem ſuam poteſt demonſtrare. Deinde ut de imputata iuſtitia dicamus hoc loco, quis unquam exiſtimaſſet ita poſſe ineptire homines, ut dicerent bonos fructus efficere ut bona ſit arbor, ac non potius bonam prius arborem fieri oportere quàm bonos fructus edat? Hoc enim certè non minus abſurdum eſt ac ineptum, quàm ſiquis cauſam ab effectis gigni exiſtimaret. Supereſt tertius error in operum uocabulo explicando, qui quidem eſt ex primò procreatus. Nam quia fidem illam de qua Paulus diſſerit, putarūt hoc in loco comparari cum operibus, huc etiam ſunt impulſi, ut opera per ſe conſiderari exiſtimarent. Atqui ſi ita eſſet, id eſt ſi fides illa quæ iuſtificamur, poſſet à charitate ſeparari, nemo non uidet quàm infirmum eſſet argumentum à fide ad charitatem probandam, uel à regnante peccato adtollendam fidem ſumptum, quum tamen hoc utroq; nihil frequentius paſsim occurrat. Stat enim illud firmum, Mendacem eſſe eum qui dicat ſe Deum noſſe, nec ſeruat ipſius præcepta, 1. Iohan. 2. a. 4. Deinde refutato primo errore, cōcidat etiam iſte neceſſe eſt. Quòd ſi neque quid ſit in hoc argumento fides, neque quid ſit iuſtificari, neque quomodo conſiderentur opera iſti norūt. quomodo, quæſo de re tota iudicabunt qui nullam ipſius partem tenent? Age igitur tandem ad germanam huius loci explicationem ueniamus quam quidem nos perſpicuitatis cauſa παραφραστικῶς explicabimus. Nitebantur iſti falſa illa fidei ſpecie, id eſt notitia Dei. C

Hanc illis oportuit oſtendi ueram fidem non eſſe, ſed mortuum ſimulachrum. Sed illam tamen Iacobus per cōceſsionem (ne de uerbis litigare uideretur) fidem uocat.

Eſto, inquit, fidem illam habeatis, quam uos habere dicitis: quid aliud hoc eſt quàm res inutilis? Hoc illuſtrat adhibita comparatione, Siquis famelico dixerit, Satur eſto: nec interim quicquam illi ſuppeditarit: quis ueram eſſe hanc liberalitatem dixerit?

A Iti ſi Dei notitiam uos habere gloriemini (quam fidem uocatis) nec interim eam ad uſum accommodetis, nō erit hæc fides propriè, ſed fidei ſimulachrum: ut ſi corpus inanime hominem dicas. Quid ergo? nempe fides ea demū eſt quam ex operibus poſsis oſtendere. Deinde ad argumenta accedit. Si illud quod fidem uocas, fides eſſet, quid impediret Diabolum quominus & ipſe fidelis eſſet? Atqui credit Diabolus quod tu credis, illud habet quod tu fidem uocas: nec tamen confidit, ſed contremiſcit. Ergo fides quam iactas, uera fides non eſt, nec qua ſecurè niti poſsis. Vis autem hoc amplius etiam cognoſcere? Confer fidem illam quam iactas cum Abrahami exemplari. Neque enim dubium eſt quin hic ueram fidem habuerit. Quid igitur ille? nonne Iſaacum obtulit? Itaque non habuit fidem quam opera non conſequerentur: ſed illum uerè per fidem iuſtificatum fuiſſe res ipſa oſtendit: quum opus ederet iuſtitiæ. Ex eo igitur quòd factis oſtendit fidem, liquidò apparuit non mortuam, ſed uiuam & ſuis numeris abſolutam fidem ipſius fuiſſe. Tumque plenè patefactum eſt quàm meritò ſcriptum eſſet de eo, quòd Deo credidiſſet, idque ei imputatum eſſet ad iuſtitiam. Inde efficitur, uere iuſtificatum eſſe non eum qui fidem illam habeat quam iactatis, ſed eam quæ ex effectis oſtendi poſsit. Aliud exemplum queritis? nam iſtud fortaſſe uos deterret. Sumamus meretricem illam Rhaab, qui uos pudebit impares fieri. Illa nonne re ipſa oſtendit ſe longè aliam fidem habere, quàm mortuam illam, cum Diabolis ipſis communem? Nam Dei gloriam & proximi charitatem uitæ ſuæ anteposuit, ſeruatis & emiſsis Dei ſpeculatoribus.

Concludamus igitur fidem illam ueſtram quaſi cadaueris inſtar eſſe: itaque non eſſe quòd uos illius titulo ſuperbiatis, quaſi per eam iuſtificati. Viua enim eſt, non mortua fides illa quæ in iuſtificatorum factis elucet. Hæc eſt, amice lector, huius loci minimè coacta, ut uides, ſed ſyncera, & cum reliquis Prophetarum & Apoſtolorum ſcriptis conſentiens explicatio. Arbor bona, inquit Dominus, fructus bonos facit. Qui filij Dei ſunt, inquit Paulus, Spiritu Dei aguntur. Iuſtus eſt qui facit iuſtitiam, inquit Iohannes. Item, Ex hoc cognoſcimus quòd eum nouimus, ſi iuſſa illius obſeruamus. Item, Qui dicit ſe in luce eſſe, & fratrem odit, in tenebris eſtuſque adhuc. Ex his aũ efficitur, fidem, aduerſus quam contendit Iacobus, per conceſsionem duntaxat hoc nomine ueſtiri, utpote quæ Diabolis etiam ſit communis. Item iuſtificari, non ſignificare iuſtum fieri, ſed iuſtificatum declarari. de qua ſignificatione diximus Ro. 3. a. 4, &c. 20, & 1. Timoth. 3. d. decimo ſexto. Poſtremò, opera non conſiderari per ſe, ſed cum uera illa fide coniuncta, ex qua tanquam bonæ arboris boni fructus exoriuntur. Quamobrem tantum abeſt ut hac epiſtola Pauli doctrinæ repugnet, ut contrà nec meliore nec certiore argumento poſsit confirmari.

15 ἐὰν ᾖ ἀδελφὸς ἢ ἀδελφὴ γυμνοὶ ὑπάρχωσι, καὶ λειπόμενοι ὦσι τῆς ἐφημέρου τροφῆς,

Quòd ſi frater aut ſoror nudi fuerint, & egentes quotidiano uictu:

B 16 εἴπῃ δέ τις αὐτοῖς ἐξ ὑμῶν, ὑπάγετε ἐν εἰρήνῃ, θερμαίνεσθε, καὶ χορτάζεσθε· μὴ δῶτε δὲ αὐτοῖς τὰ ἐπιτήδεια τοῦ σώματος, τί τὸ ὄφελος;

Dicat autem eis aliquis ueſtrum, Abite cum pace, caleſcite & ſaturamini: non tamē dederitis eis quæ ſunt apta corpori: quę *erit* utilitas?

17 οὕτω καὶ ἡ πίστις, ἐὰν μὴ ἔργα ἔχῃ, νεκρά ἐστι καθ' ἑαυτήν.

Ita quoq; fides, ſi opera non habeat, mortua eſt perſe.

18 ἀλλ' ἐρεῖ τις· σὺ πίστιν ἔχεις, κἀγὼ ἔργα ἔχω. δεῖξόν μοι τὴν πίστιν σου ἐκ τῶν ἔργων σου, κἀγώ σοι δείξω ἐκ τῶν ἔργων μου τὴν πίστιν μου.

Quinimodicet aliquis, Tu fidem habes, & ego operahabeo: oſtende mihi fidem tuam ex operibus tuis, & ego oſtendam tibi ex operibus meis fidem meam.

19 σὺ πιστεύεις ὅτι ὁ θεὸς εἷς ἐστι; καλῶς ποιεῖς· καὶ τὰ δαιμόνια πιστεύουσι, καὶ φρίσσουσι.

Tu credis quòd Deus unus eſt: rectè facis: & dæmonia credunt, & horreſcunt.

20 θέλεις δὲ γνῶναι, ὦ ἄνθρωπε κενέ, ὅτι ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστιν;

Vis uerò noſſe, ô tu inanis, quòd fides illa *quæ eſt* abſque operibus, mortua ſit?

C 21 Ἀβραὰμ ὁ πατὴρ ἡμῶν οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ἀνενέγκας Ἰσαὰκ τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον;

Abraham pater ille noſter nónne ex operibus iuſtificatus eſt, quum obtuliſſet Iſaac filium ſuum ſuper altare?

18 Quinimo dicet aliquis Ἀλλ' ἐρεῖ τις. Id eſt, Imò etiam ſic cuiuis licebit tuam arrogantiam retundere. Deinde quod ſequitur, Σὺ πίστιν ἔχεις, Tu fidem habes, ironicè dictum eſt. neque enim fidei nomen huic notitiæ niſi per conceſsionem tribuitur. Vulgata, Sed dicet quis. Eraſmus, Sed dicet aliquis: quaſi uidelicet quædam ſit obiectio. ſed hoc non poteſt quadrare.

Oſtende δεῖξον. Vides conſiderari opera cum fide coniuncta, non autem ſeorſim comparari? Opera, inquam, cum uera fide coniuncta, illi cadaueri uiuæ fidei opponi?

19 Quid Deus unus eſt ὅτι ὁ Θεὸς εἷς ἐστι. Quid amplius credit qui uerè eſt fidelis? Vide Rom. 1. b. 17.

20 Fides illa ἡ πίστις: Articulus uim habet αὐτοφορικὴν, quæ omnino eſt exprimenda. Declarat enim non agi de ea fide quæ poſsit ex operibus oſtendi, ſed de illa quam ſuperiore uerſiculo definiit. Itaque planior erit locus ſi ſubaudias ἡ, ut alibi ſæpe ſuppletur. quanquam eadem manet ſententia etiamſi non ſuppleueris.

21 Iuſtificatus eſt, ἐδικαιώθη. Id eſt, compertus eſt fuiſſe iuſtificatus, ut Rom. 3. a. 4, & c. 20, & 1. Timoth. 3. d, 16. copioſius expoſuimus. Semper enim tenendus eſt ille ſcopus, non hic quæri de iuſtificationis cauſis, ſed ex quib. effectis rectè poſsit colligi. id eſt quinam intelligi poſsint uerè fuiſſe iuſtificati, non autem qua ratione ſint iuſtificati. Idque ita eſſe apparet etiam tum ex hiſtoriæ ſerie, tum ex ipſis Angeli uerbis.

Fidem enim Abrahamo imputatam fuiſſe ad iuſtitiam, triginta minimum annis antequam offerretur Iſaac, diſertè commemoratur Geneſ. decimoquinto. a. ſexto. Quum autem Iſaacum obtuliſſet, quid inquit Dominus? num eum ita eſſe iuſtificatum? Minimè, quum triginta antè annis eſſet, iuſtificatus, idque ex imputatione, non ex operibus, ex quibus non iuſtificabitur ullus uiuens. ſed, inquit Angelus Domini, Iam cognoui quòd

tu timeas Deum, quia non pepercisti filio tuo unigenito propter me. Sic ergo liquet hoc opus non fuisse iustificationis Abrahami causam, sed testimonium ac declarationem. A

Vides quòd fides administra fuerit operum ipsius, & ex operibus fides perfecta fuerit?

22 Βλέπεις ὅτι ἡ πίστις συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ, καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη;

Et impleta est Scriptura quæ dicit. Credidit Abraham Deo, & imputatum est ei ad iustitiam, & amicus Dei uocatus est.

καὶ ἐπληρώθη ἡ γραφὴ ἡ λέγουσα· ἐπίστευσε δὲ Ἀβραὰμ τῷ θεῷ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, καὶ φίλος θεοῦ ἐκλήθη.

Videtis igitur quod ex operibus iustificetur homo, & non ex fide tantùm?

24 ὁρᾶτε τοίνυν, ὅτι ἐξ ἔργων δικαιοῦται ἄνθρωπος, καὶ οὐκ ἐκ πίστεως μόνον;

Similiter autem & Rahab illa meretrix annon ex operibus iustificata est, quum excepisset nuntios, & alia uia emisisset?

24 ὁμοίως δὲ καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη οὐκ ἐξ ἔργων ἐδικαιώθη, ὑποδεξαμένη τοὺς ἀγγέλους, καὶ ἑτέρᾳ ὁδῷ ἐκβαλοῦσα;

Nam ueluti corpus absq; spiritu mortuum est, ita & fides illa, *quæ est* absq; operib. mortua est.

25 ὥσπερ γὰρ τὸ σῶμα χωρὶς πνεύματος νεκρόν ἐστιν, οὕτω καὶ ἡ πίστις χωρὶς τῶν ἔργων νεκρά ἐστι.

CAP. III.

Linguæ uitium describitur.

NE sitis multi magistri, fratres mei, scientes quòd grauius iudicium auferemus. 1

CAPVT III. B

1 Μὴ πολλοὶ διδάσκαλοι γίνεσθε, ἀδελφοί μου, εἰδότες ὅτι μεῖζον κρῖμα λημψόμεθα.

In multis enim labimur omnes: si quis in sermone nõ labitur, hic perfectus est uir, qui possit fræno moderari totum etiam corpus. 2

2 πολλὰ γὰρ πταίομεν ἅπαντες. εἴ τις ἐν λόγῳ οὐ πταίει, οὗτος τέλειος ἀνήρ, δυνατὸς χαλιναγωγῆσαι καὶ ὅλον τὸ σῶμα.

Ecce, equis fræna in ora immittimus, ut obediant nobis, & totum corpus eorum circumagimus: 3

3 ἰδοὺ τῶν ἵππων τοὺς χαλινοὺς εἰς τὰ στόματα βάλλομεν πρὸς τὸ πείθεσθαι αὐτοὺς ἡμῖν, καὶ ὅλον τὸ σῶμα αὐτῶν μετάγομεν.

Ecce, naues quoq;, quũ tantæ sint, & à uẽ 4

4 ἰδοὺ καὶ τὰ πλοῖα τηλικαῦτα ὄντα, καὶ

22 Administra fuerit operum ipsius, συνήργει τοῖς ἔργοις αὐτοῦ. Id est, efficax & fœcunda fuerit bonorum operum. Vnde enim illa tanta obedientia nisi ex fide? Heb. 11. d. 17. Vulgata, cooperabatur operibus illius. Erasmus. adiumento fuerit factis illius: nimium obscurè.

Et ex operibus fides perfecta fuerit καὶ ἐκ τῶν ἔργων ἡ πίστις ἐτελειώθη. Hic uerò triumphant sophistæ. Videtis enim, inquiunt, fidem ab operibus perfici? Itaque iustificatio, aliqua etiam ex parte ab operibus fidem consequentibus dependet. Atqui, boni uiri, si hoc uerum est, quomodo tam multis antè annis pronuntiatus fuerit iustus Abrahã non ex mercede, sed ex imputatione? Nempe dicetis, Sicut fides erat imperfecta, ita fuit illa iustificatio imperfecta. Sed quid Paulo facietis, qui iustificationem illam Abrahami pro perfecto iustificationis exemplari proponit? Quid quòd etiam disertè adscribit, Si Abraham ex operibus iustificatus est, eum habere de quo glorietur apud homines, at non apud Deum, Rom. 4. a. 2? Quid quòd non in eo se iustificatum dicit quòd nullius sibi sit cõscius, 1. Corintht. 4. a. 4. ut alios penè innumerabiles locos omittam. Quid ergo? nempe si perfectam fidem intelligas, cui nihil defit, eam sanè nusquam inuenias. Quandiu enim uixit Abraham, circuntulit carnem, ac proinde indiguit illa oratione, Domine adauge mihi fidem. Hoc igitur ad declarationem quoque pertinet. Fides enim eo perfectior dicitur, quo plenius perspecta est ac cognita. & quo efficacius uires suas exerit, quæ prius non ita apparebant: ut si dicatur alicuius arboris bonitas tum fuisse perfecta quum optimum aliquem fructum edidit. Nam quia de causa iudicamus ex effectis. uidetur quodammodo causæ uis uel minui uel augeri ex effectorum proportione. Sed hoc quidem ex effectis intelligitur & æstimatur, non autem emanat. C

23 Et impleta est Καὶ ἐπληρώθη. Imò uerò impleta est eo ipso momento quo credidit in præputio, ut disertè colligit Paulus Rom. 4. b. 10. Quid igitur? an secum dissidet Spiritus sanctus? Absit: imò (ut antè pluribus ostendi,) de re ipsa & illius causis agit Paulus: de rei declaratione & approbatione Iacobus. Tum ergo dicitur impleta Scriptura, quum planè perspectum est quàm uerè illud fuerit de Abrahamo scriptum.

24 Iustificetur δικαιοῦται. Id est iustus esse comprobetur. Vide suprà uers. 21. Ex fide ἐκ πίστεως. Ex illa scilicet mortua & euanida, quam uos iactatis.

25 Illa meretrix ἡ πόρνη. Vide Heb. 11. f. 31. Iustificata est, ἐδικαιώθη. Vide suprà uers. 21,

26 Fides illa ἡ πίστις. Vide suprà uers. 20.

IN CAPVT III.

1 Multi magistri πολλοὶ διδάσκαλοι, Id est multi censores. Reprehendit enim uitium illud inter homines nimium peruulgatum, quô fit ut quisque seuerè alios condemnet, sibi uerò indulgeat.

Grauius iudicium auferemus. μεῖζον κρῖμα λημψόμεθα. Sub. nisi ab ista censoria & arrogantiæ plena reprehensione aliorum desitierimus. tanto enim grauius puniemur, quanto seueriores & arrogantiores censores fuerimus, Matthei septimo. a. secundo. Quod autem sese inter illos recenset qui hoc uitio laborant, facit docentium more, ne uideatur illis legem indicere cui non sit ipse obstrictus. Nam etiam quis est ab hoc uitio prorsus immunis? Vulg. maius iudicium sumiris. Legit enim λαμβάνετε, contra nostrorum omnium codicum fidem. Erasmus, maius iudicium sumpturi simus. Vide Matth. 23. b, 14.

3 Ecce ἰδὲ. Vulgata, Si autem, εἰ δὲ, mendosè pro ἴδε.

4 Libido

A ὑπὸ σκληρῶν ἀνέμων ἐλαυνόμεθα, μετάγεται ὑπὸ ἐλαχίστου πηδαλίου ὅπου ἂν ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος βούληται.

ὅτως καὶ ἡ γλῶσσα μικρὸν μέλος ἐστὶ, καὶ μεγαλαυχεῖ. ἰδοὺ ὀλίγον πῦρ ἡλίκην ὕλην ἀνάπτει.

καὶ ἡ γλῶσσα πῦρ, ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας. οὕτως ἡ γλῶσσα καθίσταται ἐν τοῖς μέλεσιν ἡμῶν, ἡ σπιλοῦσα ὅλον τὸ σῶμα, καὶ φλογίζουσα τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως, καὶ φλογιζομένη ὑπὸ τῆς γεέννης.

πᾶσα γὰρ φύσις θηρίων τε καὶ πετεινῶν, ἑρπετῶν τε καὶ ἐναλίων δαμάζεται καὶ δεδάμασται τῇ φύσει τῇ ἀνθρωπίνῃ.

τὴν δὲ γλῶσσαν οὐδεὶς δύναται ἀνθρώπων δαμάσαι, ἀκατάσχετον κακόν, μεστὴ ἰοῦ θανατηφόρου.

B ἐν αὐτῇ εὐλογοῦμεν τὸν θεὸν καὶ πατέρα, καὶ ἐν αὐτῇ καταρώμεθα τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καθ' ὁμοίωσιν θεοῦ γεγονότας.

ἐκ τοῦ αὐτοῦ στόματος ἐξέρχεται εὐλογία καὶ κατάρα. οὐ χρή, ἀδελφοί μου, ταῦτα οὕτως γίνεσθαι.

μήτι ἡ πηγὴ ἐκ τῆς αὐτῆς ὀπῆς βρύει τὸ γλυκὺ καὶ τὸ πικρόν;

μὴ δύναται, ἀδελφοί μου, συκῆ ἐλαίας ποιῆσαι, ἢ ἄμπελος σῦκα; οὕτως οὐδεμία πηγὴ ἁλυκὸν καὶ γλυκὺ ποιῆσαι ὕδωρ.

τίς σοφὸς καὶ ἐπιστήμων ἐν ὑμῖν; δειξάτω ἐκ τῆς καλῆς ἀναστροφῆς τὰ ἔργα αὐτοῦ ἐν πραΰτητι σοφίας.

εἰ δὲ ζῆλον πικρὸν ἔχετε καὶ ἐριθείαν ἐν τῇ καρδίᾳ ὑμῶν, μὴ κατακαυχᾶσθε καὶ ψεύδεσθε κατὰ τῆς ἀληθείας.

οὐκ ἔστιν αὕτη ἡ σοφία ἄνωθεν κατερχομένη, ἀλλ' ἐπίγειος, ψυχική, δαιμονιώδης.

ὅπου γὰρ ζῆλος καὶ ἐριθεία, ἐκεῖ ἀκαταστασία καὶ πᾶν φαῦλον πρᾶγμα.

C ἡ δὲ ἄνωθεν σοφία πρῶτον μὲν ἁγνή ἐστιν, ἔπειτα εἰρηνική, ἐπιεικὴς, εὐπειθὴς, μεστὴ ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν, ἀδιάκριτος καὶ ἀνυπόκριτος.

tis fæuis agantur, circumaguntur à minimo gubernaculo, quocunque libido gubernatoris uoluerit:

Ita & lingua pusillum membrum est, & magna iactat: ecce, exiguus ignis quantam materiam incendit.

Lingua etiam flamma est, & mundus iniquitatis: ita *inquam* lingua cōstituta est inter membra nostra, maculans totum corpus, inflammans orbem conditum, & inflammatū à gehenna.

Omnis enim natura & ferarū & uolucrū, serpentiumq; & marinorum domatur & domita est à natura humana:

Linguam autem nullus hominum domare potest, malum quod coercere non possis, plena *est* ueneno mortifero.

Per ipsam benedicimus Deo & Patri, & per ipsam maledicimus hominibus qui ad similitudinem Dei conditi sunt.

Ex eodē ore procedit benedictio & maledictio, non oportet fratres mei, hæc ita fieri.

Nūquid fons ex eodem foramine manat dulcem & amaram *aquam*?

Nunquid potest, fratres mei, ficus oleas edere, aut uitis ficus? ita nullus fons salsam ac dulcem aquam potest edere.

Quis sapiens & scientia præditus *est* inter uos? iudicet ex bona conuersatione opera sua cum mansuetudine sapientiæ.

Æmulationes & contentiones uitandæ.

Quòd si inuidiam amaram habetis, & irritationem in corde uestro, nolite gloriari, & mendaces esse aduersus ueritatem.

Non est *enim* ista sapientia supernè descendens, sed terrena, animalis, dæmoniaca.

Vbi enim inuidia *est* & irritatio, ibi seditio & omne opus prauum.

Quę autem superne *est* sapientia, primum quidem casta est, deinde pacifica, moderata, tractabilis, plena misericordia & fructibus bonis, absque diiudicatione, sine simulatione.

4 Libido gubernatoris ἡ ὁρμὴ τοῦ εὐθύνοντος. Vulg. & Eras. impetus dirigētis: quod nō ita proprie uidetur. 6 Mundus iniquitatis: ὁ κόσμος τῆς ἀδικίας, id est congeries & cumulus quidam omnium scelerum. Græcus scholiastes alias etiam interpretationes affert sed prorsus uiolentas Orbem conditū, τὸν τροχὸν τῆς γενέσεως Vulg. & Eras. rotā natiuitatis. Accipiūt autē rotā pro reuolutione, & γένεσιν pro uita: quā interpretationē si liberet sequi, mallem τρόχον, id est curriculum legere. Sed mihi uidetur minus dura explicatio si τὸν τροχὸν accipiamus ἀντὶ τοῦ κύκλου, & τῆς γενέσεως pro τῆς κτίσεως, ut significetur linguam posse uel totum orbem conditum accendere, & quidem quasi tartareo igne inflammatam: sicut fingunt furias poetæ accensis ex Phlegethonte facibus orbem terrarum inflammare 13 Et scientia præditus καὶ ἐπιστήμων Vulg. & disciplinatus: barbare. Quidam codices pro τίς σοφὸς, legunt εἴτις σοφός, si quis sapiens. Cum mansuetudine sapiētiæ. ἐν πραότητι σοφίας. Hoc opponit arrogantibus illis & temerarijs iudicijs. 15 Animalis ψυχική. Vide 1. Cor. d. 14.

16 Inuidia ζῆλος id est φθόνος: Vulg. zelus: nimium obscurē. Eras. æmulatio: non satis expresse. Seditio ἀκαταστασία id est ἀταξία tumultus. Vulg. inconstantia: non satis appositē. 17 Misericordia & fructibus bonis. ἐλέους καὶ καρπῶν ἀγαθῶν. Misericordiam opponit inhumano & fero ingenio Fructus autem bonos tribuit cælesti sapientiæ: quòd qui ea sit imbutus, omnia referat ad Dei gloriā & proximi cōmodū, qui uere sunt boni fructus. Absque diiudicatione, ἀδιάκριτος. Reprehendit προσωποληψίαν, de qua diximus supra 2. a. 4 Alioqui discernendi sunt Spiritus 1. Cor. 12. b. 10. & sensus habere nos oportet ad boni & mali discrimē exercitatos, Heb. 5. d. 14 Sed & Ministros in primis oportet sermonem Dei ὀρθοτομεῖν: quod sine discretionis Spiritu fieri non potest.

Fructus autem iuſtitiæ cum pace ſeritur pacificis. 18 καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης, ἐν εἰρήνῃ σπείρεται τοῖς ποιοῦσιν εἰρήνην. A

CAP. IIII.

VNde bella & lites inter uos? nónne hinc, 1 *nimirum* ex uoluptatibus ueſtris, quę militant in membris ueſtris?

ΚΕΦΑΛ Δ.

Πόθεν πόλεμοι & μάχαι ἐν ὑμῖν; οὐκ ἐντεῦθεν, ἐκ τῶν ἡδονῶν ὑμῶν τῶν στρατευομένων ἐν τοῖς μέλεσιν ὑμῶν;

Concupiſcitis, & non habetis: inuidetis & ſtudioſe affectatis, nec poteſtis aſſequi: pugnatis & bellatis, non tamen obtinetis, propterea quòd non petitis. 2 ἐπιθυμεῖτε, καὶ οὐκ ἔχετε· φονεύετε καὶ ζηλοῦτε, καὶ οὐ δύνασθε ἐπιτυχεῖν· μάχεσθε καὶ πολεμεῖτε, οὐκ ἔχετε διὰ τὸ μὴ αἰτεῖσθαι ὑμᾶς.

Petitis, & non accipitis, eo quòd male petatis, ut in uoluptates ueſtras inſumatis. 3 αἰτεῖτε, καὶ οὐ λαμβάνετε, διότι κακῶς αἰτεῖσθε, ἵνα ἐν ταῖς ἡδοναῖς ὑμῶν δαπανήσητε.

Adulteri & adulteræ, neſcitis quòd amicitia mundi, inimicitia eſt cum Deo? Quicũque ergo uoluerit amicus eſſe mundi, inimicus Dei conſtituitur. 4 μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες, οὐκ οἴδατε, ὅτι ἡ φιλία τοῦ κόσμου ἔχθρα τοῦ θεοῦ ἐστιν; ὃς ἂν οὖν βουληθῇ φίλος εἶναι τοῦ κόσμου, ἐχθρὸς τοῦ θεοῦ καθίσταται.

An putatis quòd inaniter Scriptura dicat, An inuidiam fertur ſpiritus qui habitat in nobis? 5 ἢ δοκεῖτε, ὅτι κενῶς ἡ γραφὴ λέγει, πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ τὸ πνεῦμα ὃ κατῴκισεν ἐν ἡμῖν;

Sed maiorem offert gratiam *in eo* quod dicit, Deus ſuperbis reſiſtit, modeſtis autẽ dat gratiam. 6 μείζονα δὲ δίδωσι χάριν. διὸ λέγει· ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. B

Subijcite uos Deo, reſiſtite diabolo, & fugiet à uobis. 7 ὑποτάγητε οὖν τῷ θεῷ, ἀντίστητε δὲ τῷ διαβόλῳ, καὶ φεύξεται ἀφ' ὑμῶν.

Appropinquate Deo, & appropinquabit uobis: emundate manus, ò peccatores: et purificate corda, duplices animo. 8 ἐγγίσατε τῷ θεῷ, καὶ ἐγγιεῖ ὑμῖν. καθαρίσατε χεῖρας ἁμαρτωλοί, & ἁγνίσατε καρδίας δίψυχοι.

Affligimini, & lugete, & flete: riſus ueſter in luctum conuertatur, & gaudium in mœrorem. 9 ταλαιπωρήσατε, καὶ πενθήσατε, καὶ κλαύσατε· ὁ γέλως ὑμῶν εἰς πένθος μετατραφήτω, καὶ ἡ χαρὰ εἰς κατήφειαν.

Summitite uos in cõſpectu Domini, & eriget uos. 10 ταπεινώθητε ἐνώπιον τοῦ κυρίου, & ὑψώσει ὑμᾶς.

18 Fructus autem iuſtitiæ Καρπὸς δὲ τῆς δικαιοσύνης. Hoc ego exiſtimo accipiendum ut promiſsionem, qua omnes ad cæleſtem illam ſapientiam pacis ac ædificationis genitricem ac gubernatricem exhortetur. Illos enim, dum pacem colunt, ſerere ſibijpſis fructum iuſtitiæ, id eſt ſyncera ac honeſta uita dignum: quem cum pace, id eſt felices ac beati, metant. Matth. 5. a. 9.

IN CAPVT IIII.

1 Militãt τῶν στρατευομένων Rectè. perpetua enim eſt pugna legis membrorũ aduerſus legem mentis, Rom. 7. d. 23. tum etiam cupiditates animi acerrimas inter ſe pugnas cient. Quàm latè uerò pateat membrorum appellatio, diximus Rom. 6 c. 13. C

2 Inuidetis. φθονεῖτε Scio in Græcis codicibus legi φονεύετε, ſed ſanè non uideo qui hoc conueniat, ne ſi ad animum quidem referas: quia nimium decreſceret oratio. Græcus ſcholiaſtes legit φονᾶτε, quod ego exiſtimo depraua tè ſcriptum fuiſſe a librarijs pro φθονεῖτε. cuius loco ſcriptum eſt φονεύετε, quod illud non ſit uſitatum.

Et ſtudioſe affectatis καὶ ζηλοῦτε. ζηλοῦν declarat hoc in loco aliquid amplius quàm inuidere, nempe ambitioſam affectationem rei expetitæ. Vulg. zelatis. Eraſ. æmulamini.

4 Adulteri & adulteræ, Μοιχοὶ καὶ μοιχαλίδες Græca ſcholia hoc attexunt præcedenti uerſiculo, idque rectè, ut opinor. Vtcunque ſit autem, adulteros intelligit, Scripturæ more, quicunque Dei amori mundum & ſuas uoluptates anteponunt.

5 Ad inuidiam fertur πρὸς φθόνον ἐπιποθεῖ. Hunc locum ſimpliciter conuerti ut in Græcis habetur. Nam ἐπιποθεῖν non aliud declarat quàm ὀρμᾶσθαι hoc in loco & in uno contextu iſta leguntur, ita ut hæc non ſint Apoſtoli uerba, ſed teſtimonium ex Scripturis ſumptum. Reſpicit autem (ut mihi uidetur) quod ſcriptum eſt Gen. 8. d. 21 nempe יצר לב האדם רע Id eſt imaginatio cordis humani mala. Verſatur enim in eo ut cauſſam oſtendat cur inter Deum & mundum, id eſt homines non regeneratos, nunquam conueniat, quia nimirum toto animi impetu ferunt homines ad malum. Sed peculiariter memmit inuidiæ Apoſtolus, ad ſcopum ſuum reſpiciens. Deinde pro corde hominis, dixit cor quod habitat in nobis: nimirum ut minus ſit acerba reprehenſio, quum ſeſe in eodem albo recenſeat. Græcus ſcholiaſtes nouam diſtinctionem oſtendit, ſed mendoſam, ut mihi quidem uidetur.

6 Sed maiorem offert gratiam *in eo* quòd dicit, Μείζονα δὲ δίδωσι χάριν διὸ λέγει. Hanc, inquit, humani ingenij conditionem non fruſtra dicit Scriptura: ſed uicißim maioris cuiuſdam boni nobis ſpem facit, quum inquit ſcilicet, Deum ſuperbis quidem reſiſtere, modeſtis autem gratia ſua opitulari. Frobenius hæc omnia non excudit, διὸ λέγει, ὁ Θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν. in eo quod dicit, Deus ſuperbis reſiſtit: modeſtis autem dat gratiam. Sed omnino addenda ſunt, & in omnibus Græcis exemplaribus noſtris inueniuntur.

Mode-

Ne alij aduersus alios loquamini,fratres. qui loquitur contra fratrem, quiq; damnat fratrem suum, loquitur contra Legem, & damnat Legem: quod si damnas Legem, nō es obseruator Legis, sed iudex.

11 μὴ καταλαλεῖτε ἀλλήλων, ἀδελφοί. ὁ καταλαλῶν ἀδελφοῦ, καὶ κρίνων τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, καταλαλεῖ νόμου, καὶ κρίνει νόμον· εἰ δὲ νόμον κρίνεις, οὐκ εἶ ποιητὴς νόμου, ἀλλὰ κριτής.

Vnus est Legislator qui potest seruare & perdere. Tu quis es qui iudicas alium?

12 εἷς ἐστιν ὁ νομοθέτης ὁ δυνάμενος σῶσαι καὶ ἀπολέσαι. σὺ τίς εἶ, ὃς κρίνεις τὸν ἕτερον;

Age nunc qui dicitis, Hodie uel cras ibimus in illam urbem, & transigemus ibi annū unum, & mercabimur, & lucrabimur.

13 ἄγε νῦν οἱ λέγοντες· σήμερον καὶ αὔριον πορευσόμεθα εἰς τήνδε τὴν πόλιν. καὶ ποιήσωμεν ἐκεῖ ἐνιαυτὸν ἕνα, καὶ ἐμπορευσόμεθα, καὶ κερδήσωμεν.

(Qui ignoratis quid *futurum sit* postero die. quæ est enim uita uestra? uapor enim est qui ad exiguum *tempus* apparet, & deinde euanescit)

14 (οἵτινες οὐκ ἐπίστασθε τὸ τῆς αὔριον. ποία γὰρ ἡ ζωὴ ὑμῶν; ἀτμὶς γάρ ἐστιν ἡ πρὸς ὀλίγον φαινομένη, ἔπειτα δὲ ἀφανιζομένη.)

Pro eo quod dicere debueritis, Si Dominus uoluerit, & uiuamus, faciemus hoc aut illud.

15 ἀντὶ τοῦ λέγειν ὑμᾶς· ἐὰν ὁ κύριος θελήσῃ, καὶ ζήσωμεν, καὶ ποιήσωμεν τοῦτο ἢ ἐκεῖνο.

B Nunc autem gloriamini de arrogantiaue stra. omnis eiusmodi gloriatio, mala est.

16 νῦν δὲ καυχᾶσθε ἐν ταῖς ἀλαζονείαις ὑμῶν. πᾶσα καύχησις τοιαύτη πονηρά ἐστιν.

Igitur qui nouerit recte facere, nec facit: hic peccato tenetur.

17 εἰδότι οὖν καλὸν ποιεῖν, καὶ μὴ ποιοῦντι, ἁμαρτία αὐτῷ ἐστιν.

CAP. V.

ΚΕΦΑΛ. ε.

Agite nunc diuites, flete, ululantes super miserijs uestris quæ superuenient.

1 Ἄγε νῦν οἱ πλούσιοι, κλαύσατε ὀλολύζοντες ἐπὶ ταῖς ταλαιπωρίαις ὑμῶν ταῖς ἐπερχομέναις.

Diuitiæ uestræ putrefactæ sunt, uestimenta uestra tineis obnoxia facta sunt:

2 ὁ πλοῦτος ὑμῶν σέσηπε, καὶ τὰ ἱμάτια ὑμῶν σητόβρωτα γέγονεν·

Aurum & argentum uestrum ærugine uitiatum est, & ærugo eorum testabitur aduersum uos, & exedet carnes uestras uelut ignis. Thesaurum congessistis ultimis diebus.

3 ὁ χρυσὸς ὑμῶν καὶ ὁ ἄργυρος κατίωται, καὶ ὁ ἰὸς αὐτῶν εἰς μαρτύριον ὑμῖν ἔσται, καὶ φάγεται τὰς σάρκας ὑμῶν ὡς πῦρ. ἐθησαυρίσατε ἐν ἐσχάταις ἡμέραις.

Ecce, merces operariorum qui messuerunt regiones uestras, à uobis intercepta, clamat: & clamores eorum qui messuerant, in aures Domini Sabaoth introierunt.

C 4 ἰδοὺ ὁ μισθὸς τῶν ἐργατῶν τῶν ἀμησάντων τὰς χώρας ὑμῶν, ὁ ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν, κράζει· καὶ αἱ βοαὶ τῶν θερισάντων εἰς τὰ ὦτα κυρίου σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν.

Modestis, ταπεινοῖς Heb. עניים id est calamitosis, pro quo uidentur legisse Græci עניים quanquam hæc inter se non multum differunt quum superbia ferè sit diuitiarum comes, calamitas uerò spiritus illos altos frangat. Vulg.& Eras. humilibus. Ergo modestos dicere malui, propter antithesin.

9 In mœrorem εἰς κατήφειαν Hoc uocabulo declarant Græci tristitiam cum pudore quodam coniūctam, quæ in uultu demisso & humi quasi affixo apparet.

12 Legisla.or ὁ νομοθέτης. In quatuor ueteribus libris additum inuenimus καὶ κριτὴς & iudex, ut etiam legit Vetus interpres

13 Vel cras ἢ αὔριον Ita legit Vetus interpres, idque rectius, ut opinor quàm si legas καὶ αὔριον, & cras. Itaque sic restituimus, consentientibus cum uetere interprete duobus ueteribus Græcis exemplaribus. Ibimus πορεύσομεθα Hic quoque ueterem interpretem & unius uetusti exemplaris fidem sequuti illa omnia potius indicatiuo modo quam subiunctiuo legimus. quòd ita uidetur ipsa sententia postulare.

15 Faciemus καὶ ποιήσομεν Puto additam esse copulam ab ijs qui ποιήσωμεν scripserunt. Sed hic quoque Vetus interpres germanam lectionem est sequutus, quicum consentiebat unum ex uetustis nostris exemplaribus.

IN CAPVT V.

3 Velut ignis ὡς πῦρ. Hæc in quibusdam codicibus cōnectuntur cum sequenti uerbo ἐθησαυρίσατε, hoc modo, Recondidistis uobis uelut ignem in ultimos dies.

4 A uobis intercepta, ἀπεστερημένος ἀφ' ὑμῶν. Ἀπὸ pro ὑπὸ, ut diximus Matth. 11. c 19. Vulg. quæ fraudata est à uobis. Eras. quæ fraude non reddita est à uobis.

In aures Domini Sabaoth introierunt, εἰς τὰ ὦτα Κυρίου Σαβαὼθ εἰσεληλύθασιν. Id est exauditi sunt à Domino, multo etiam potentiore quàm uos sitis Sic enim loquuntur Hebræi, apud quos etiā Deus dicitur Deus צבאות id est exercituum, ad infinitas ipsius uires ac copias explicandas, quod epitheton Hebræum retinuerunt Iudæi inter Græcos degentes. A Iudæis uerò ad exteros transijt, quum in idem Ecclesiæ corpus coaluissent, & à Græcis demum ad Latinos, ut alia nonnulla.

5 Enutristis

In delicijs uixistis super terram, & lasciui stis: enutristis corda uestra, ut in die mactationis.

5 ἐτρυφήσατε ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ἐσπαταλήσατε· ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς,

Condemnastis & occidistis iustum, *qui* non resistit uobis.

6 κατεδικάσατε, ἐφονεύσατε τὸν δίκαιον· οὐκ ἀντιτάσσεται ὑμῖν.

Patientes igitur estote fratres usque ad aduentum Domini. Ecce, agricola expectat pretiosum fructum terræ, patienter expectans eum dum accipiat pluuiam matutinam & serotinam.

7 μακροθυμήσατε οὖν, ἀδελφοί, ἕως τῆς παρουσίας τοῦ κυρίου. ἰδοὺ ὁ γεωργὸς ἐκδέχεται τὸν τίμιον καρπὸν τῆς γῆς, μακροθυμῶν ἐπ' αὐτῷ, ἕως ἂν λάβῃ ὑετὸν πρώϊμον καὶ ὄψιμον.

Patientes igitur estote & uos, & confirmate corda uestra: quoniam aduentus Domini appropinquat.

8 μακροθυμήσατε καὶ ὑμεῖς, στηρίξατε τὰς καρδίας ὑμῶν, ὅτι ἡ παρουσία τοῦ κυρίου ἤγγικε.

Ne ingemiscatis alius aduersus alium, fratres: ut ne condemnemini: ecce, iudex ante ianuam adstat.

9 μὴ στενάζετε κατ' ἀλλήλων, ἀδελφοί, ἵνα μὴ κατακριθῆτε· ἰδοὺ ὁ κριτὴς πρὸ τῶν θυρῶν ἕστηκεν.

Sumite, fratres mei, pro exemplari afflictionis ac patientiæ, Prophetas, qui loquuti sunt in nomine Domini.

10 ὑπόδειγμα λάβετε τῆς κακοπαθείας, ἀδελφοί μου, καὶ τῆς μακροθυμίας, τοὺς προφήτας, οἳ ἐλάλησαν τῷ ὀνόματι κυρίου.

Ecce, beatos ducimus eos qui *afflictionem* sustinent. Tolerantiam Iob audistis, & finem Domini uidistis. nam ualde misericors est Dominus ac commiserans.

11 ἰδοὺ μακαρίζομεν τοὺς ὑπομείναντας. τὴν ὑπομονὴν Ἰὼβ ἠκούσατε, καὶ τὸ τέλος κυρίου εἴδετε, ὅτι πολύσπλαγχνός ἐστιν ὁ κύριος, καὶ οἰκτίρμων.

Ante omnia autem fratres mei, ne iuretis neque per cælum, neque per terram, neque aliud ullum iusiurandum: sit autem uestrum est, est, & non, non: ut ne in condemnationem incidatis.

12 πρὸ πάντων δέ, ἀδελφοί μου, μὴ ὀμνύετε μήτε τὸν οὐρανὸν, μήτε τὴν γῆν, μήτε ἄλλον τινὰ ὅρκον. ἤτω δὲ ὑμῶν τὸ ναὶ ναί, καὶ τὸ οὒ οὔ, ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε.

Affligitur aliquis inter uos? oret. Aequo animo est aliquis? psallat.

κακοπαθεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσευχέσθω. εὐθυμεῖ τις; ψαλλέτω.

Infirmatur quis inter uos? accersat presbyteros ecclesiæ, & orent pro eo, ungentes eum oleo in nomine Domini:

ἀσθενεῖ τις ἐν ὑμῖν; προσκαλεσάσθω τοὺς πρεσβυτέρους τῆς ἐκκλησίας, καὶ προσευξάσθωσαν ἐπ' αὐτὸν, ἀλείψαντες αὐτὸν ἐλαίῳ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ κυρίου.

5 Enutristis corda uestra ἐθρέψατε τὰς καρδίας ὑμῶν Id est indulsistis uobis. Vt in die mactationis ὡς ἐν ἡμέρᾳ σφαγῆς Diem דבח id est sacrificij uel conuiuij uocant Hebræi, diem solenni epulo destinatum. Vetus interpres, non legit ὡς, & sane uidetur expungi debere. 6 Condemnastis κατεδικάσατε. Vulg. addixistis, fortasis respiciens ad creditorum sæuitiem, quibus addicebantur debitorum corpora qui soluendo non essent. *Qui* non resistit οὐκ ἀντιτάσσεται Subaudi אשר ex Hebræorum idiotismo.

7 Matutinam & serotinam πρώϊμον καὶ ὄψιμον Heb. יורה ומלקוש ex quibus epithetis, prius declarat pluuiam quæ paulo post sementem decidit: posterius eamqua maturescant mox metendæ segetes. Puto enim totum illud tẽpus quo in sinu terræ continentur semina, uni diei comparari, cuius ueluti aurora sit ipse seminum exortus: uespera uerò, messis, quum scilicet in horrea reconduntur. 9 Ne ingemiscatis μὴ στενάζετε. Gemitum uocat intestinam quandam querimoniam, quæ impatientiam declarat: 11 Finem Domini τὸ τέλος κυρίου Id est quem exitũ dederit Dominus.

12 Sit autem uestrum est. est: ἤτω ὑμῶν τὸ ναὶ ναί. Id est, quod affirmandum fuerit, simpliciter & sine iureiurãdo affirmate: quod negandum, simpliciter negate. Alij huc referunt, quasi iubeat Iacobus ut ueri & constantes simus tum in affirmando, tum in negando. Sed hoc mihi quidem uidetur à Iacobi scopo alienum, ut diximus copiosius Matih. 5. f. 37. Prome facit Basilius Concione in Ps. 14. ut numerant Græci: ita scribens, ἐγένετο τὸ πρᾶγμα· ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν ἐκπέσητε. γέγονε τὸ πρᾶγμα, συγκατάθεσις βεβαία τοῦτο, χωρὶς τοῦ πρὸς ἕτερον ἐπιορκεῖν, αὐτὸ καθ' ἑαυτὸ ἀρκοῦν πρὸς τὴν ἀλήθειαν παρίστησι, φιλαῖς τοῖς διαβεβαιώσεσι μὴ χρώμενος. Vt ne in condemnationem incidatis. ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit Vetus interpres, consentiente uno ex uetustioribus Græcis nostris codicibus. ne que dubitare possum quin ea sit germana lectio. sicut suprà uers. 9. dixit, ἵνα μὴ ὑπὸ κρίσιν πέσητε. Ita legit Vetus Interpres, consentiente uno ex uetustioribus Græcis nostris codicibus. neque dubitare possum quin ea sit germana lectio, sicut suprà uers. 9. dixit, ἵνα μὴ κατακριθῆτε, ut ne condemnemini. ut interim taceam Iacobum manifestè alludere ad uerba illa Domini, Exod. 20. b. 7, fore ut Dominus non habeat pro innocente, id est fore ut condemnet eum qui temere ipsius nomen usurparit. Suspicor autem inde ortum errorem, quod quum scripsisset aliquis mendose ὑπόκρισιν, usum est addendam εἰς præpositionem, ne hiaret constructio. Hinc factum ut in plerisque exemplaribus legatur ἵνα μὴ εἰς ὑπόκρισιν πέσητε, ne in simulationem incidatis, ut Erasmus cõuertit. Fateor tamen hãc quoque ueram sententiam esse, quum nulli magis fallant quàm qui temere iurare consueueruut: sed spectandum tamẽ quod magis appositè dicat. 14 Pro eo ἐπ' αὐτὸν, Heb. עליו, p ὑπὲρ αὐτοῦ. nisi fortasis respexit ad ritũ impositionis manuũ, qui in sanãdo ẽt adhibebatur, ut Mar. 16. d. 18. Oleo ἐλαίῳ. Fuit hoc symbolũ doni sanationis. Quorsum igitẽ symbolũ, si nusquã extat donũ? In noĩe Domini ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Κυρίου. Id est, inuocato noĩe Dũi

A καὶ ἡ εὐχὴ τῆς πίστεως σώσει τὸν κάμνοντα, καὶ ἐγερεῖ αὐτὸν ὁ κύριος· κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς, ἀφεθήσεται αὐτῷ.

15 Et oratio fidei seruabit laborantem, erigetq; eum Dominus. quod si peccata commiserit, remittentur ei.

ἐξομολογεῖσθε ἀλλήλοις τὰ παραπτώματα, καὶ εὔχεσθε ὑπὲρ ἀλλήλων, ὅπως ἰαθῆτε. πολὺ ἰσχύει δέησις δικαίου ἐνεργουμένη.

16 Confitemini alius alij offensas, & orate alij pro alijs, ut sani sitis: multum enim ualet deprecatio iusti efficax.

ἦλίας ἄνθρωπος ἦν ὁμοιοπαθὴς ἡμῖν, καὶ προσευχῇ προσηύξατο τοῦ μὴ βρέξαι· καὶ οὐκ ἔβρεξεν ἐπὶ τῆς γῆς ἐνιαυτοὺς τρεῖς καὶ μῆνας ἕξ.

17 Elias homo erat ijsdem quibus nos obnoxius: & precatione precatus est ne plueret: & non pluit super terram annos tres & menses sex. 3. Reg. 17. a. 1 & 18. g. 45 luc. 4. d. 25

καὶ πάλιν προσηύξατο, καὶ ὁ οὐρανὸς ὑετὸν ἔδωκε, καὶ ἡ γῆ ἐβλάστησε τὸν καρπὸν αὐτῆς.

18 Et rursum orauit, & cælum dedit pluuiã. & terra protulit fructum suum.

ἀδελφοί, ἐάν τις ἐν ὑμῖν πλανηθῇ ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καὶ ἐπιστρέψῃ τις αὐτόν,

19 Fratres, si quis inter uos aberrarit à ueritate, & conuerterit eum quispiam, Matth. 18. b. 15

γινωσκέτω ὅτι ὁ ἐπιστρέψας ἁμαρτωλὸν ἐκ πλάνης ὁδοῦ αὐτοῦ, σώσει ψυχὴν ἐκ θανάτου, καὶ καλύψει πλῆθος ἁμαρτιῶν.

20 Sciat quòd qui auerterit peccatorem ab errore uiæ suæ, seruabit animam à morte, & obteget multitudinem peccatorum.

15 Quod si peccata commiserit, κἂν ἁμαρτίας ᾖ πεποιηκώς, Rectè meminit peccatorum, propter quæ nimirum plerunque immittuntur morbi. ut Matth. 9. a. 6. quanuis hoc non sit perpetuum, ut liquet Ioh. 9. a. 2. Ideo addita est coniunctio ἐάν, Si.

16 Alius alij, ἀλλήλοις Vulg. alterutrum. id est, Sacerdoti enumerate peccata uestra quæ nihil ad eum pertinent. dignum certè commentum illorum cerebrò à quibus est excogitatum. Et orate καὶ εὔχεσθε Papæ, nulla Sacerdotalis
B absolutionis mentio est. Imò oportuerit laicum atque adeò mulierculam uicissim orare pro Sacerdote.

17 Precatione precatus est, προσευχῇ προσηύξατο Repetitio Hebraica, cuiusmodi multãs alias annotauimus: ac si diceret religiosè precatus est. 19 Conuerterit, ἐπιστρέψῃ. Id est in uiam reuocarit. Hinc apud Hebræos pœnitentia uocatur תשובה, id est conuersio.

EPISTOLA CATHOLICA
Petri Apostoli prior.

Πέτρου ἀποστόλου καθολικὴ ἐπιστολὴ πρώτη.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

ΚΕΦΑΛ. α.

CAPVT I.

C ΠΕΤΡΟΣ ἀπόστολος Ἰησοῦ χριστοῦ, ἐκλεκτοῖς παρεπιδήμοις διασπορᾶς Πόντου, Γαλατίας, Καππαδοκίας, Ἀσίας, καὶ Βιθυνίας,

1 Petrus Apostolus Iesu Christi, aduenis dispersis per Pontũ, Galatiam, Cappadociam, Asiam, & Bithyniam:

κατὰ πρόγνωσιν θεοῦ πατρὸς ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, εἰς ὑπακοὴν καὶ ῥαντισμὸν αἵματος Ἰησοῦ χριστοῦ. χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη.

2 Delectis ex prænotione Dei Patris ad sanctificationem Spiritus, per obedientiam et aspersionem sanguinis Iesu Christi: gratia uobis & pax multiplicetur.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

Pontum, Galatiam, Πόντος Γαλατίας, Has duas regiones perperam coniunxit Theodoritus in Græco argumento huius epistolæ, quod illi tribuitur. Sunt enim duæ distinctæ regiones, quum Ponti regio maritima fuerit, Galatiæ & Cappadociæ mediterraneis incumbens, ut ex Strabone liquet. 2 Ex prænotione Dei, κατὰ πρόγνωσιν Θεοῦ, ex proposito Dei: nihil uariante sententia.

Ad sanctificationem Spiritus, ἐν ἁγιασμῷ πνεύματος, Id est εἰς ἁγιασμόν, nimirum ut Spiritu segregati, Deo cõsecrarentur, ut Ephes. 1. a. 5. Est enim hic electionis finis, quod ad ipsos quidem attinet, non tamen ultimus. Nã hæc sanctificatio ad uitam æternam eos deducit, ut omnia in Dei gloriam redundent: ut Eph. 1. b. 12. Eras. per sanctificationem Spiritus. non satis appositè. Per obedientiam, εἰς ὑπακοὴν, Id est ἐπὶ ὑπακοῇ, &c. Nam hæc omnia declarat ב Hebræorum, cuius loco usurpatur אל id est, εἰς. Vulg., & Eras. in obedientiam & aspersionẽ, &c. ita scilicet ut sanctificatio, id est segregatio illa & consecratio generaliter accepta, in duas partes distribuatur, nempe in regenerationẽ, & peccatorum remissionem. Ego malo designari nostræ sanctificationis materiam, nempe Christum Iesum qui Patri fuit obediens ad mortem usque, mortem autem crucis, ut Rom. 5. d. 19. & 3. c. 24. & d. 25. Ita complexus fuerit Petrus omnes proprias salutis nostræ causas, quæ scilicet à Deo manant, nempe Efficientem causam, Dei prænotionem: Formalem, uocationem efficacem, quam electionis nomine intelligit: (nam, ut alibi diximus. tum demum re ipsa eligimur, quum Deus æternum suum decretum in nobis per uocationem exequitur) Finem, sanctificationem electorum. Materiam, Christi obedientiam.

Et

Et aſperſionem ſanguinis *καὶ ῥαντισμὸν αἵματος* Explicat quæ illa fit obedientia Chriſti, & quomodo à nobis conſideranda. nempe nō ſimpliciter & per ſe, ſed noſtri reſpectu, nempe ut aſperſio. ſimulq; ad illam ſanguinis aſperſionem reſpicit quæ ſub Lege uſurpabatur, de qua copioſe, Heb. 9 e 18. & deinceps. quamobrem etiam ſanctificationem Spiritus commemorauit, non carnis.

Benedictus Deus & pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui ex multa ſua miſericordia regenuit nos in ſpem uiuam per reſurrectionem Ieſu Chriſti ex mortuis, 3

Id eſt, in hæreditatem quæ nec perire pōt, nec contaminari, nec marceſcere, *nempe* in cælis ſeruatam nobis, 4

Qui uirtute Dei cuſtodimur per fidē ad ſalutem, quæ parata eſt patefieri tempore ultimo. 5

Qua in re exultatis, triſtitia paululū nunc (ſi opus eſt) per uarias tentationes affecti: 6

Vt exploratio fidei ueſtræ multo pretioſior *exploratione* auri quod perit, & tamē per ignem exploratur, comperiatur *uobis eſſe* laudi & gloriæ & honori, quum patefiet Ieſus Chriſtus. 7

Quem quum non uideritis, diligitis: quē quum nunc non cernatis, *ei* tamen credentes exultatis gaudio ineffabili & glorioſo: 8

Reportantes mercedem fidei ueſtræ, ſalutem animarum. 9

De qua ſalute inquiſierunt & *quam* ſcruta- 10
ti ſunt Prophetæ, qui de *uentura* in uos gratia prophetarunt:

Scrutantes in quem aut cuiuſmodi tem- 11
poris articulum prænuntius ille qui in ipſis *erat* Spiritus Chriſti, declararet *uenturas* in Chriſtum perpeſsiones, & gloriam illas cōſecuturam.

Εὐλογητὸς ὁ θεὸς καὶ πατὴρ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ κατὰ τὸ πολὺ αὐτοῦ ἔλεος ἀναγεννήσας ἡμᾶς εἰς ἐλπίδα ζῶσαν δι' ἀναστάσεως ἰησοῦ χριστοῦ ἐκ νεκρῶν,

εἰς κληρονομίαν ἄφθαρτον καὶ ἀμίαντον καὶ ἀμάραντον, τετηρημένην ἐν οὐρανοῖς εἰς ὑμᾶς.

τοὺς ἐν δυνάμει θεοῦ φρουρουμένους διὰ πίστεως, εἰς σωτηρίαν ἑτοίμην ἀποκαλυφθῆναι ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ,

ἐν ᾧ ἀγαλλιᾶσθε ὀλίγον ἄρτι, εἰ δέον ἐστὶ, λυπηθέντες ἐν ποικίλοις πειρασμοῖς,

ἵνα τὸ δοκίμιον ὑμῶν τῆς πίστεως πολὺ τιμιώτερον χρυσίου τοῦ ἀπολλυμένου, διὰ πυρὸς δὲ δοκιμαζομένου, εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον καὶ τιμὴν καὶ δόξαν, ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ χριστοῦ. B

ὃν οὐκ ἰδόντες ἀγαπᾶτε, εἰς ὃν ἄρτι μὴ ὁρῶντες, πιστεύοντες δὲ ἀγαλλιᾶσθε χαρᾷ ἀνεκλαλήτῳ καὶ δεδοξασμένῃ.

κομιζόμενοι τὸ τέλος τῆς πίστεως ὑμῶν, σωτηρίαν ψυχῶν.

περὶ ἧς σωτηρίας ἐξεζήτησαν καὶ ἐξηραύνησαν προφῆται οἱ περὶ τῆς εἰς ὑμᾶς χάριτος προφητεύσαντες,

ἐραυνῶντες εἰς τίνα ἢ ποῖον καιρὸν ἐδήλου τὸ ἐν αὐτοῖς πνεῦμα χριστοῦ, προμαρτυρόμενον τὰ εἰς χριστὸν παθήματα, καὶ τὰς μετὰ ταῦτα δόξας.

3 Deus & pater *ὁ Θεὸς καὶ πατὴρ* Vide 1. Cor. 15. c. 24. In ſpem uiuam, *εἰς ἐλπίδα ζῶσαν* Id eſt perennem, ſicut explicat proximo uerſiculo. Spem enim accipio *μετωνυμικῶς* pro re ſperata, ut Ro. 8 d. 24. & alibi ſæpe.

4 In cælis *ἐν οὐρανοῖς* Tacitè reprehendit craſſas Iudæorum opiniones de Meſsia. Nobis *εἰς ὑμᾶς*. Id eſt *ὑμῖν*. reſpondet enim *εἰς* literæ Hebræorum ל, quæ tertio caſui præponitur, ut ſæpe annotauimus. Vulg. in uobis. Eraſ. erga uos nimium obſcurè, ut taceam melius multo conuenire *ἡμᾶς* nos, quàm *ὑμᾶς* uos. C

5 Tempore ultimo *ἐν καιρῷ ἐσχάτῳ*. Hoc eſt quod Daniel קֵץ id eſt, tempus finis uocat, quo ſcilicet futura eſt ſumma illa inſtauratio, quam rerum uniuerſitas expectat, Rom. 8. d. 19. & deinceps.

6 Qua in re *Ἐν ᾧ*. Hoc ego refero ad totum ſuperioris orationis complexum, ut *ᾧ* neutrius ſit generis. poſsit tamen aliquis etiam *Θεὸν* repetere *ἀπὸ τῆς κοινῆς*, ut ſignificetur fideles in Deo exultare, quantumuis uariæ ac multiplices tentationes urgeant, ut paulò poſt uerſ. 8.

7 Exploratio *τὸ δοκίμιον*. Vide Iac. 1. a. 3. *Exploratione* auri *χρυσίου*. Vel, quàm auri, ſcilicet exploratio. Omnino enim ſubaudiendus eſt articulus *τῷ*, cuius eclipſis ſimile prorſus exemplum annotauimus Joh. 5. f. 36. Poſcit enim ratio antitheſis, ut exploratio cum exploratione id eſt afflictiones cum igne: & res ipſæ id eſt fides cum auro, comparētur. Comperiantur *uobis eſſe* laudi *εὑρεθῇ εἰς ἔπαινον*. Vulg. inueniatur in laudem. Eraſ. reperiatur in laudem. Ego non nihil ſuppleui, non modò ut obſcurum Hebraiſmum illuſtrarem, ſed etiam ut oſtenderem hic agi de ipſorum electorum laude & honore & gloria: quibus nimirum ſynonymis uoluit Petrus tentationum dedecus & ignominiam obtegere. Sic tribuuntur eadem electis æternam uitam adeptis Rom. 2. a. 7. Quum patefiet *ἐν ἀποκαλύψει*. De ſecundo Chriſti aduentu loquitur.

9 Mercedem *τὸ τέλος*. Heb. אחרית quod declarat & finem & mercedem, eo quòd merces ſit operis finis. Vulg. & Eraſ. finem: quod non uidetur ſatis quadrare uerbo *κομίζεσθαι*.

Salutem anim. *σωτηρίαν ψυχῶν*. Id eſt ueſtram. Ponitur enim anima pro homine *συνεκδοχικῶς*, &, quocunq; modo interpreteris ſubauditur pronomen ueſtrarum, ac ſi uernaculo noſtro ſermone dicas, *de uos perſonnes*, ut 2. Cor. 12 c. 15.

11 Prænuntius *προμαρτυρόμενος* participium ex Hebræorum idiotiſmo, pro nomine uerbali quod uocant. Vulg. prænuntians. Eraſ. qui priuſquam acciderent teſtabatur. Sed in eo grauiter peccarum puto ab interpretibus & hoc participium coniunxerint cum *παθήματα*, hiante prorſus conſtructione uerbi *ἐδήλου*, & *εἰς* præpoſitionis illiſub iūctæ. quod incommodum ut in Latino ſermone uitarem, neceſſe fuit uerborum collocationem nonnihil immutare. Gloriam *δόξας*. Vſus eſt plurali numero, emphaſeos cauſa, ex Hebræorum more.

A οἷς ἀπεκαλύφθη, ὅτι ἑαυτοῖς, ὑμῖν δὲ διη-
κόνουν αὐτά, ἃ νυνὶ ἀνηγγέλη ὑμῖν διὰ τῶν εὐαγ-
γελισαμένων ὑμᾶς τῷ πνεύματι ἁγίῳ ἀπεσταλ-
μένῳ ἀπ' οὐρανοῦ, εἰς ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι πα-
ρακύψαι.

διὸ ἀναζωσάμενοι τὰς ὀσφύας τῆς διανοίας
ὑμῶν, νήφοντες, τελείως ἐλπίσατε ἐπὶ τὴν φε-
ρομένην ὑμῖν χάριν ἐν ἀποκαλύψει ἰησοῦ χρι-
στοῦ,

ὡς τέκνα ὑπακοῆς, μὴ συσχηματιζόμενοι
ταῖς πρότερον ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν ἐπιθυμίαις,

ἀλλὰ κατὰ τὸν καλέσαντα ὑμᾶς ἅγιον, καὶ αὐ-
τοὶ ἅγιοι ἐν πάσῃ ἀναστροφῇ γένησθε.

διότι γέγραπται· ἅγιοι γένεσθε, ὅτι ἐγὼ ἅ-
γιός εἰμι.

B καὶ εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε τὸν ἀπροσωπο-
λήπτως κρίνοντα κατὰ τὸ ἑκάστου ἔργον, ἐν φόβῳ
τὸν τῆς παροικίας ὑμῶν χρόνον ἀναστράφητε,

εἰδότες ὅτι οὐ φθαρτοῖς ἀργυρίῳ ἢ χρυσίῳ ἐλυ-
τρώθητε ἐκ τῆς ματαίας ὑμῶν ἀναστροφῆς
πατροπαραδότου,

ἀλλὰ τιμίῳ αἵματι ὡς ἀμνοῦ ἀμώμου καὶ ἀ-
σπίλου χριστοῦ,

προεγνωσμένου μὲν πρὸ καταβολῆς κόσ-
μου, φανερωθέντος δὲ ἐπ' ἐσχάτου τῶν χρόνων
δι' ὑμᾶς

τοὺς δι' αὐτοῦ πιστεύοντας εἰς θεὸν τὸν ἐγείραν-
C τα αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ δόξαν αὐτῷ δόντα, ὥστε
τὴν πίστιν ὑμῶν καὶ ἐλπίδα εἶναι εἰς θεόν.

τὰς ψυχὰς ὑμῶν ἡγνικότες ἐν τῇ ὑπακοῇ
τῆς ἀληθείας διὰ πνεύματος εἰς φιλαδελφίαν
ἀνυπόκριτον, ἐκ καθαρᾶς καρδίας ἀλλήλους ἀ-
γαπήσατε ἐκτενῶς.

12 Quibus & *illud* reuelatum est quòd non sibi, sed nobis ea administrarent quæ nunc annũtiata sunt uobis per eos qui uobis prędicarunt: Euangelium per emissum è cœlo Spiritum sanctum in quæ desiderant Angeli introspicere.

13 Quapropter præcincti lumbis mẽtis uestræ, sobrij: perfectè sperate in eam quæ ad uos defertur gratiam, dum patefiat Iesus Christus:

14 Tanquam filij obedientes, qui non conformetis uos pristinis in ignorantia uestra cupiditatibus:

15 Sed sicut is qui uos uocauit, sanctus est, ipsi quoque sancti in omni conuersatione reddamini.

16 Propterea scriptum est, Sãcti estote, nam ego sanctus sum.

17 Et, si patrem cognominatis eum qui citra personarum respectum, iudicat ex cuiusq; opere, uidete ut cum timore incedentes, cómorationis uestræ tempus trãsigatis:

18 Quum sciatis uos nó caducis *rebus* argẽto aut auro fuisse redemptos ex uana uestra cõuersatione, ex Patrũ traditionib. accepta.

19 Sed pretioso sanguine, utpote agni immaculati & incontaminati, *nempe* Christi:

20 Præordinati quidẽ ante iacta mundi fundamenta, patefacti uerò ultimis temporib. propter uos:

21 Qui per eum creditis Deo, qui excitauit eum à mortuis, & gloriam ei dedit, ut fides ac spes uestra in Deo esset.

22 Animabus uestris purificatis obediẽdo ueritati per Spiritum, cum charitate fraterna simulationis experte, ex puro corde alij alios diligite impensé:

12 Non sibi ἐχ ἑαυτοῖς Quomodo hoc intelligẽdum sit diximus Hebr. 11. c. 13. f. 33. g. 39. Cæterùm qui uidere uoleт quàm diligens interdum fuerit interpres Hieronymus, à quo nonnulli nefas esse putant dissentire, conferat hunc locum cum Græcis, ita ut ab eo conuersus est quum librum secundum Didymi de Spiritu S. interpretaretur.

Per Spiritum sanctum ἐν πνεύματι ἁγίῳ. Alludit ad prophetiam Ioelis in Apostolis rãquam Spiritus S. primitijs exhibita die Pentecostes, quam idẽ noster Petrus explicat Act. 2. c. 6, & deinceps. Introspicere. παρακύψαι Vul. & Eras. prospicere. Vide Iac. 1. d. 25 13 Præcincti, &c. ἀναζωσάμενοι, &c. Redit ad id quod dixerat ipsem nostram esse in cœlis repositam. Eò igitur docet esse nobis per puram & sanctam uitam, quasi iter aliquod, peruenièndum. Sumpta est autem translatio ex uetusto more quum enim prælongis uestibus uterentur, non poterant nisi succincti iter facere. Hinc illud Christi dictum, Sint lumbi uestri præcincti, Luc. 12. e. 35. sed Petrus metaphoram duplicat, quũ lumbos menti tribuit. Iubet igitur, sublatis omnibus impedimentis, præparatos esse animos ad hoc iter ingrediendum. Ideo requirit in primis sobrietatem, ne uidelicet uel cibo & potui reliquisue carnis illecebris. uel mundi curis, uel falsis & uanis opinionibus sint ebrij. Nam in eiusmodi hominibus, nec manus, nec pes, ut inquit ille, officium facit: imò ne animus quidem. Dum patefiat, &c. ἐν ἀποκαλύψει: &c. εἰς ἀποκάλυψιν. Sic enim solet secundum aduentum Christi significare, ut suprà uers. 5. & 7, quo demum exhibebitur nobis gratia quæ nũc nobis offertur. Vulg. in reuelatione Iesu Christi. Eras. dum nobis patefit Iesus Christus. Putauit enim hoc ad Euangelij prædicationẽ pertinere. quod & ipsum non malè quadrat. 14 In ignorantia uestra ἐν τῇ ἀγνοίᾳ ὑμῶν. Ignorantiam uocat cæcitatem illam Iudæorum, cuius fit mentio Iohan. 9. g. 39, & deinceps. Nam extrà Christum, nihil præter densissimam caliginem. 17 Si patrem cognominatis εἰ πατέρα ἐπικαλεῖσθε. i. si eius patris filij uultis nũcupari. Vide Iac. 2. b. 7. Commorationis τῆς παροικίας. Vulg. & Erasm. incolatus. Vide Matt. 2. d. 23, & 2. Cor 5. a. 6.

18 Fuisse redemptos ὅτι ἐλυτρώθητε. Illa ipsa igitur in quibus, ante Christũ cognitũ, collocabant salutis suæ summam, non modò Deum non placabant, sed etiam mortifera erãt peccata: quæ unius Christi sanguine expiari potuerunt. Quid illis igitur fiet qui Patrum traditionibus nituntur? Ex Patrũ trad. πατροπαραδότου. De ijs patribus loquitur quorum sit mentio Ezech. 20. c. 18, & alibi sæpe. 19 Vtpote ὡς. Vulg quasi. Eras. uelut. Neuter satis expresse. neque enim ὡς similitudinem sed ueritatem declarat, ut diximus 2. Cor. 2. d. 17. Alludit autem his epithetis ad mandatum illud de Agno Paschæ seligendo, Exod. 12. a. 5. 20 Præordinati προεγνωσμένου. i. προορισθέντος, ut Act. 10. g. 42, & 17. g. 31. Inepti sunt igitur qui prouidentiã à decreto separant. Quomodo uerò & quo gradu præ-

Renasci. Renati non ex semine mortali, sed ex immortali, per sermonem Dei uiui, & manentis in æternum.

23 ἀναγεγεννημένοι οὐκ ἐκ σπορᾶς φθαρτῆς, ἀλλὰ ἀφθάρτου, διὰ λόγου ζῶντος θεοῦ καὶ μένοντος εἰς τὸν αἰῶνα. A

Caro. Nam omnis caro *est* ut gramen, & omnis gloria hominis ut flos graminis. exaruit gramen, & flos eius decidit:

24 διότι πᾶσα σὰρξ ὡς χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. ἐξηράνθη ὁ χόρτος, καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε.

Verbum Dei. At uerbum Domini manet in æternum. hoc autem est uerbum illud quod euangelizatum est uobis.

25 τὸ δὲ ῥῆμα κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. τοῦτο δέ ἐστι τὸ ῥῆμα τὸ εὐαγγελισθὲν εἰς ὑμᾶς,

CAPVT II.

ΚΕΦΑΛ. β.

Opera. PRoinde deposita omni malitia & omni dolo & simulationibus, & inuidentijs, & omnibus obtrectationibus,

1 Ἀποθέμενοι οὖν πᾶσαν κακίαν, καὶ πάντα δόλον, καὶ ὑποκρίσεις, καὶ φθόνους, καὶ πάσας καταλαλιάς,

Infantes. Vt modò nati infantes, lac illud sermonis syncerum expetite, ut per illud adolescatis.

2 ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη, τὸ λογικὸν, ἄδολον γάλα ἐπιποθήσατε, ἵνα ἐν αὐτῷ αὐξηθῆτε,

Siquidē gustastis quòd benignus sit Dominus.

3 εἰ ἐγεύσασθε, ὅτι χρηστὸς ὁ κύριος.

Lapis uiuus. Ad quem accedentes, qui est lapis uiuus, ab hominibus quidem reprobatus, apud Deum uerò electus, *ac* pretiosus,

4 πρὸς ὃν προσερχόμενοι, λίθον ζῶντα, ὑπὸ μὲν ἀνθρώπων ἀποδεδοκιμασμένον, παρὰ δὲ θεῷ ἐκλεκτὸν, ἔντιμον, B

Ipsi quoque, ueluti uiui lapides, ædificemini, domus spiritualis, sacerdotium sanctum, ad offerēdum spirituales hostias, acceptas Deo per Iesum Christum.

Hostiæ.

5 καὶ αὐτοὶ ὡς λίθοι ζῶντες οἰκοδομεῖσθε, οἶκος πνευματικὸς, ἱεράτευμα ἅγιον, ἀνενέγκαι πνευματικὰς θυσίας, εὐπροσδέκτους θεῷ διὰ Ἰησοῦ χριστοῦ.

Quapropter etiam cōtinetur in Scriptura, Ecce pono in Sion lapidem in imo ponēdum angulo, electum, pretiosum: cui qui credit, non pudefiet.

6 διὸ καὶ περιέχει ἐν τῇ γραφῇ· ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον ἀκρογωνιαῖον, ἐκλεκτὸν, ἔντιμον· καὶ ὁ πιστεύων ἐπ' αὐτῷ, οὐ μὴ καταισχυνθῇ.

ordinatus sit Christus diximus Ephes.1.a.5 Ante iacta, &c. πρὸ καταβολῆς, &c.1.ab æterno. Tempus enim cum mundo cœpit. sed hoc non impedit quominus, causarū ordine, remedij ordinatio lapsui.i morbo, subordinetur, ac primo creādi proposito, ut exposuimus Ephes.1.a.5. Propter uos: διὰ ὑμᾶς. Vide Heb.11.g.40. Per Spir διὰ πνεύματος. Hoc non legit Vetus interp. quod tñ minimè redundat, & in Græcis exemplaribus legitur summo consensu.

24 Omnis caro πᾶσα σαρξ. Carnis nomen imbecillitatē naturæ declarat, quæquidem in animo præcipuè cōsideranda est.

IN CAPVT II.

2 Vt modò nati infantes, ὡς ἀρτιγέννητα βρέφη. i'ut noui homines facti, & nouum uitæ genus ingressi.

Lac illud sermonis syncerum τὸ λογικὸν ἄδολον γάλα. Pergit in metaphora. illud igitur quo tanquam lacte nutritur nouus homo ut adolescat, nimirum est Sermo ille uitę, qui simili prorsus ratione, panis, cibus, aqua, mel, passim uocatur. Dicimur enim pro regenerationis incremēto adolescere in Christo, illud autem ipsum per quod cœpta est regeneratio, nimirum Sermo Dei. i. uerbum Dei annuntiatum, illam quoq; perficiat oportet. Additur deinde aliud epitheton, quo significatur lactis qualitas, sicut priore declarata est eius substantia. Dicitur enim ἄδολον. i. syncerum, non modò quòd Euangelium sit res omnium purissima, sed multò magis, ut uerum lac ab adulterino distinguatur. Multi enim sunt qui uerbum Dei cauponentur, ut 2.Cor.2.d.17, & huic alioqui purissimo lacti uenenum misceant: quos totis uiribus fugere nos oportet, nedum ut alimentū eiusmodi expetamus. Hæc est, opinor, huius loci germana & simplicissima expositio, quæq; cum superioribus optimè cohæreat. Vulgata, rationabile, pro rationali. Nam quod in quibusdam codicibus legitur rationabiles, eorum culpa factum est, qui quum Græca nō nossent, hunc locū corruperunt: quum in ueteribus codicibus integra lectio manserit. Hāc uerò interpretationem minimè reijcio, ut sit hæc sententia, Oportere quidem nos esse pueros, sed malitia non sensibus: & lacte quidem nos nutriri, sed recta intelligentia condito: ita tamen ut omnis dolus & uafricies procul absit, sed temperata sit simplici prudentia, Matthæi 10.c.5. ut pereruditè tradit doctissimus interpres. Erasmus putauit lac dici λογικὸν, ut à corporeo lacte discernatur. Ideo conuertit, lac non corporis, sed animi, quod dolum nescit. quæ explicatio mihi quidē non probatur. Superest ut admoneam, Paulum pueritiæ & lactis mentionem facere diuerso sensu, nempe 1. Corinth. 3. a. 1, & Ephes. 4. c. 13. Infantiam enim opponit adultæ ætati, ideoq; lactis nomine prima Christianæ religionis tyrocinia significat. Hic uerò Petrus infantiam priori illi corruptissimæ uitæ opponit, & perpetuum lactis, id est uerę ac syncerę doctrinæ Euāgelicæ usum cōmendat. 3 Gustastis ἐγεύσασθε Alludit ad Psal. 34. b. 9. 4 Qui est lapis uiuus, λίθον ζῶντα Ecclesiam templo cōparat, cuius lapides sint singuli fideles. Alludit ergo ad ueteris templi structuram. quo etiā pertinet quod de sacerdotibus sanctis & spiritualibus hostijs cōmemorat. Hic enim uiua & spiritualia sunt omnia: illic mortua & carnalia, simodò signa à rei ueritate separaris, sicuti facere necesse est quoties seorsim considerantur.

6 Continētur περιέχει. i. περιέχεται, passiuè. nisi malimus legere ἡ γραφὴ, scriptura, sicut legit Vetus interpres, consentiente uno ex uetustis nostris codicibus: uel Dei nomen repetere ἀπὸ τοῦ Θεοῦ, ut sit sententia, Deum cōplecti in Scriptura, Ecce pono in Sion, &c. Aliæ duæ expositiones mihi non placent. Quidma enim repetunt Christi nomen, qui dicatur in Scripturis περιέχειν. i. cōtinere, totum scilicet ædificium: uel περιέχειν. i. excellere in Scripturis, hoc scilicet Scripturæ testimonio. In imo ponendum angulo. ἀκρογωνιαῖον. Vulg. summum angularē. Eras. in summo ponendū angulo. Vide Ephes. 2. d. 20. Cæterùm ita citat Petrus hunc locum, ut uerba non annumeret, & unum etiam uocabulum transpositum sit. Ita enim plenè citatus fuisset hic Esaiæ locus, ἰδοὺ τίθημι ἐν Σιὼν λίθον, λίθον ἐκλεκτὸν, ἀκρογωνιαῖον, ἔντιμον. Deinde sequitur מוסד מוסד i. θεμέλιον στερεὸν, fundamentū solidū. quæ uerba Petrus non attigit. Quinetiam quod ἀκρογωνιαῖον scriptum est, respicit potius Dauidis dictum Psal. 118. c. 27, quū

in

A ὑμῖν οὖν ἡ τιμὴ τοῖς πιστεύουσιν· ἀπειθοῦσι δὲ, λίθος ὃν ἀπεδοκίμασαν οἱ οἰκοδομοῦντες, οὗτος ἐγενήθη εἰς κεφαλὴν γωνίας,

8 καὶ λίθος προσκόμματος, καὶ πέτρα σκανδάλου. οἳ προσκόπτουσι τῷ λόγῳ, ἀπειθοῦντες εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν·

9 ὑμεῖς δὲ γένος ἐκλεκτὸν, βασίλειον ἱεράτευμα, ἔθνος ἅγιον, λαὸς εἰς περιποίησιν, ὅπως τὰς ἀρετὰς ἐξαγγείλητε τοῦ ἐκ σκότους ὑμᾶς καλέσαντος εἰς τὸ θαυμαστὸν αὐτοῦ φῶς·

10 οἵ ποτε οὐ λαὸς, νῦν δὲ λαὸς θεοῦ· οἱ οὐκ ἠλεη-

7 Vobis igitur honor est, qui creditis: immorigerisuerò, lapis quem reprobauerunt ædificantes, hic factus est caput anguli:

8 Et lapis offendiculi, & petra offentionis, *nempe* ijs qui offendunt ad sermonem, immorigeri, ad quod etiam conditi fuerunt.

9 Vos autem genus electum, regale sacerdotium, gēs sancta, populus quem *sibi Deus* ut proprium uindicat: ut uirtutes prædicetis illius qui è tenebris uos uocauit in admirabilem suam lucem.

10 Qui quondam eratis non populus, nunc *estis* populus Dei: qui quondam non conse

in Esaia duutaxat legatur פנת יקרת, id est angulum præciosum. Sed hæc uarietas nihil immutat, nec sententiæ quic quam detrahit. Non pudefiet *οὐ μὴ καταισχυνθῇ*. Vide Rom. 10. b. 11.

8 Immorigeri, ad quod etiam conditi fuerunt *εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν*. Id est *ἐξηγόρθησαν*, ut Rom. 9. d. 17, uel *κατηρτίσθησαν*, ut Rom 9. d. 22. nisi malimus constitutos, id est ordinatos, dicere, ut idem uerbum sumus interpretati Iohan. 15. c. 16, Act. 13. g. 47, & alijs locis. Sed à quo tandem positi, uel excitati, uel coagmentati seu efficti, uel denique constituti & ordinati sunt? num à seipsis? Hoc uerò absurdius est quàm ut refutatione indigeat, ut diximus Ro 9. d. 22. & nullum dubitationi locum relinquit aliorum locorum collatio. Ego, inquit, excitaui te ut ostendam in te potentiam meam, Rom. 9. d. 17. Deus, inquit Solomon, fecit omnia propter se, etiam impium ad diem malum, Prou: 16. a. 4. Iste (inquit Symeon Luc. 2. f. 34) *κεῖται* positus est in ruinam & resurrectionem multorū. Cedò uero à quo positus? Ab eo scilicet qui de hac ipsa re loquens, Rom. 9. g. 33, Ego pono in Sion, inquit, lapidē offendiculi, &c. neq; n. melior erit Esaiæ interpres quærendus quàm sit Paulus, qui pro eo quod dixerat Esaias, Et erit, scripsit, *ἰδοὺ τίθημι*, ecce pono. Quo modo etiā Esaias, 49. b. 6, posui te, inquit, pro luce Gentiū. ut iam nopossimus dubitare quin uerbum *τιθέναι*, siue electos siue reprobos consideres, Dei conditoris consilium respiciat. Ecce enim Iohan. 15. c. 16, quum dixisset *ἐγὼ ἐξελεξάμην ὑμᾶς* ego elegi uos, statim subjecit, *καὶ ἔθηκα ὑμᾶς* & posui uos. Hæc ergo est huius loci sententia, Duo esse Iudæorum genera: (Iudæis enim scribit Petrus) unum eorum qui Christum sunt amplexi, quibus Christus est honori: alterum eorum qui sunt immorigeri, quibus Christus est offendiculum. prout etiam ad hoc ipsum à Deo sunt conditi. Ergo, dices, crudelis est Deus. Imò infinitè misericors qui uel unum seruet. quis uero illū adhibuerit ad seruandos omnes? Imo iustissimus qui nullos condemnet nisi in quibus causam ipsam codemnationis hærentem inuenerit. Nam (ut sæpe dixi) inter decretum Dei & ipsius decreti executionem, causa damnationis intercedit, eorum scilicet improbitas qui iusto Dei iudicio damnantur, ita ut nullos nisi seipsos possint accusare. Sed ad rem redeo. Nonulli conari sunt huius loci testimonium eludere noua quadam eclipsi, perinde nimirum acsi scriptū esset, *ἀπειθοῦντες εἰς ἐκεῖνο εἰς ὃ καὶ ἐτέθησαν* sic enim uertit Erasmus, neque credunt in id ad quod & instituti fuerāt. Atqui non est scriptum *ἀπιστοῦντες*, sed *ἀπειθοῦντες*. & utrouis modo legas, absurda fuerit ista constructio. neque *ἐτέθησαν* significare potest, instituti fuerant. Itaque nouus quidā interpres maluit conuertere, ei diffidētes ad quod erant destinati. quam interpretationem prorsus reijcio. Primùm enim ostendimus, eam causam quæ istos adduxit ut uellent hunc locum emollire, nempe ne Deum uiderentur crudelem facere, nullius est momenti, quasi scilicet corruitura sit Dei iustitia, nisi nostro patrocinio fulciatur: aut quasi nimium durè & impropriè loquutus sit Spiritus sanctus. Deinde hoc dico, Petrum non loqui de Iudæis in genere, sed de ijs, qui monenti Deo parere pro sua perpetua contumacia noluerunt. ut iam nullus hic locus pateat illi subterfugio, Gentem Iudæorum in genere dici saluti destinatam. Tertia ratio hæc est, Non modò nouam & insolentem esse hanc eclipsin, sed etiam absurdum sensum gignere. Nam si de Christo, si de Euangelio, si de fide exponas, quid illud erit, positum esse ad Christum, ad Euangelium, ad fidem? Sin uerò de salute interpreteris, quid significabit, morem non gerere saluti ad quam conditus fueris? Et quæso, quis non uidet Petrū planius ac magis perspicue fuisse scripturum, si quippiā eiusmodi significare uoluisset sicut infrà 3. a. 1, *τὸν λόγον* expressit? Præterea particula *καὶ* adiuncta, & quod mox subijcit, Vos autem genus electū, nónne manifestam antithesin ostendit electorum & eorum qui ad contumaciam conditi sunt: sicut credentes & immorigeros antè opposuerat? Quinto, quid illic fiet ubi nullus locus est ijsmodi ecclipsi? ueluti 1. Thess. 5. b. 9, ubi in simili prorsus argumēto Paulus electos opponēs reprobis, Deus, inquit, *οὐκ ἔθετο ἡμᾶς εἰς ὀργὴν, ἀλλ' εἰς περιποίησιν σωτηρίας*. Id est, non condidit nos ad iram, sed ad salutis consequutionem per Dominum nostrum Iesum Christum. Nam certè si nullos Deus ad iram condidit, frustrà hoc dictum erit. Quid uerò Iudas uersū 4, de his ipsis loquens de quibus Petrus, ijs scilicet qui Euangelij cursum impediebant? Subierunt quidam homines, inquit, *οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα*, iam olim ad hanc condemnationem descripti, &c. Ex quorum testimoniorum comparatione satis puto omnibus liquere quo modo hic locus sit explicandus, etiam si nulla alia ratio afferatur. Postremò peto ab ijs qui hac ratione putant sese Dei iustitiæ optimè patrocinari, ut etiam atque etiam considerent uter Dei naturæ maiorem blasphemiam inurat, ipse qui dicit Deum gloriæ suæ consulentē, ex occulta & inscrutabili, sed iusta tamen sua uoluntate ac proposito, certos homines quos ipse solus perfectè nouit iustæ condemnationi ab æterno destinasse: an uerò is qui dicat Deum omnes quidem ac singulos saluti destinasse sed incerta & instabili conditione, utpote quæ ab hominum uoluntate pendeat: uel singulos quidē saluti destinasse, & saluos fieri uelle, sed homines sua perfidia efficere ut Deus uel quod cogitauit perficere non possit, uel consilium postea commuter. Illud prius ego ingenuè affirmo, sine quo nec gratiæ nec iustificationis, nec consolationis nostræ basin stare posse dico. Istud posterius, ut planè impium ac blasphemū, execrari me profiteor. & tamē non uideo quo modo ex eorū placitis necessariò non consequatur, qui singulos uolunt saluari esse destinatos. Non ita Christus, qui quum sciret sese certis hominibus ad salutem destinatum, Non pro mundo rogo, inquit, sed pro ijs quos dedisti mihi, quia tui sunt. Iohan. decimoseptimo capite, b. 9.

9 Regale sacerdotium, *βασίλειον ἱεράτευμα*. Venusta est inuersio uerborum Mosis, Exod. 19. a. 6. Et hoc rursus indicat, promissiones, quanuis indemnitè offerantur quibusuis, ad solos tamen electos pertinere. Neque tamen Deus quenquam ludificatur. Vitium enim in ipsis reprobis hæret, quoipsi oblatam gratiam sponte repudiantes, iusto Dei iudicio aditum patefaciunt.

Quem *sibi Deus* ut proprium uindicat *εἰς περιποίησιν*. Id est *περιποιητὸς*. ita uerò coactus sui longo ambitu explicare uocabulum *περιποιήσεως*. Iam hoc illud est pro quo Hebræi dicunt סגלה, Græci interpretes *περιούσιον* interpretantur. Vide Ephes. 1. c. 14, & Tit. 2. d. 34. Possis tamen etiam simpliciter interpretari, ad acquisitionem, scilicet salutis, ut scribit Paulus 1. Thess 5. b. 9. Sed illam interpretationem malo, quia Petrus manifestè alludit ad Exod. a. 5 Vulgata, populus acquisitionis. Erasmus, populus qui in lucrum accesit.

quuti misericordiam, nunc estis misericordiam consequuti.

μᾶλλον, νῦν δὲ ἐλεηθέντες. A

Dilecti, obsecro, tanquam aduenæ ac peregrini, abstinete à carnis cupiditatibus, quæ militant aduersus animam:

11 ἀγαπητοί, παρακαλῶ ὡς παροίκους καὶ παρεπιδήμους, ἀπέχεσθαι τῶν σαρκικῶν ἐπιθυμιῶν, αἵτινες στρατεύονται κατὰ τῆς ψυχῆς,

Et conuersationẽ uestram habete honestam inter Gentes: ut in eo quod loquuntur aduersum uos uelut maleficos, ex bonis operibus *quæ* spectarint, glorificét Deum, in die quo uisitabuntur.

12 τὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν ἐν τοῖς ἔθνεσιν ἔχοντες καλήν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, ἐκ τῶν καλῶν ἔργων ἐποπτεύοντες δοξάσωσι τὸν θεὸν ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς.

Proinde subiecti estote cuiuis humanæ ordinationi propter Dominum: siue Regi, ut qui præsit:

13 ὑποτάγητε οὖν πάσῃ ἀνθρωπίνῃ κτίσει, διὰ τὸν κύριον, εἴτε βασιλεῖ, ὡς ὑπερέχοντι·

Siue Præsidibus, ut qui per eum mittantur tum ad ultionem maleficorum, tum ad laudem rectè agentium.

14 εἴτε ἡγεμόσιν, ὡς δι' αὐτοῦ πεμπομένοις εἰς ἐκδίκησιν μὲν κακοποιῶν, ἔπαινον δὲ ἀγαθοποιῶν.

Quoniam ita est uoluntas Dei, ut bene agendo, capistretis amentium hominum ignorantiam:

15 ὅτι οὕτως ἐστὶ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, ἀγαθοποιοῦντας φιμοῦν τὴν τῶν ἀφρόνων ἀνθρώπων ἀγνωσίαν·

Vt liberi, ac non ueluti uelamen habentes malitiæ, libertatem, sed ut serui Dei. B

16 ὡς ἐλεύθεροι, καὶ μὴ ὡς ἐπικάλυμμα ἔχοντες τῆς κακίας τὴν ἐλευθερίαν, ἀλλ' ὡς δοῦλοι θεοῦ.

Omnes honorate. Fraternitatem diligite. Deum timete. Regem honorate.

17 πάντας τιμήσατε. τὴν ἀδελφότητα ἀγαπᾶτε. τὸν θεὸν φοβεῖσθε. τὸν βασιλέα τιμᾶτε.

Famuli subditi sint cum omni timore dominis, non solùm bonis ac humanis, sed etiam iniquis.

18 οἱ οἰκέται, ὑποτασσόμενοι ἐν παντὶ φόβῳ τοῖς δεσπόταις, οὐ μόνον τοῖς ἀγαθοῖς καὶ ἐπιεικέσιν, ἀλλὰ καὶ τοῖς σκολιοῖς·

Hoc enim gratum est, siquis propter cõscientiam Dei, suffert molestias, immeritò afflictus.

19 τοῦτο γὰρ χάρις εἰ διά συνείδησιν θεοῦ ὑποφέρει τις λύπας, πάσχων ἀδίκως·

Quæ enim est laus, si quum peccantes colaphis cædimini, toleratis? sed si quum benefacitis, tamen afflicti toleratis, hoc est gratum apud Deum.

20 ποῖον γὰρ κλέος, εἰ ἁμαρτάνοντες καὶ κολαφιζόμενοι ὑπομενεῖτε; ἀλλ' εἰ ἀγαθοποιοῦντες καὶ πάσχοντες ὑπομενεῖτε, τοῦτο χάρις παρὰ θεῷ·

Nam ad hoc uocati estis, quoniam & Christus passus est pro nobis: relinquens nobis præscriptum, ut insequeremini uestigia ipsius. C

21 εἰς τοῦτο γὰρ ἐκλήθητε, ὅτι καὶ χριστὸς ἔπαθεν ὑπὲρ ἡμῶν, ἡμῖν ὑπολιμπάνων ὑπογραμμόν, ἵνα ἐπακολουθήσητε τοῖς ἴχνεσιν αὐτοῦ,

Qui peccatum non fecerat, nec inuẽtus est dolus in ore ipsius:

22 ὃς ἁμαρτίαν οὐκ ἐποίησεν, οὐδὲ εὑρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ·

Qui conuitijs affectus, non uicissim conuitiabatur. quum malis afficeretur, non minabatur: sed commisit uindictam ei qui iudicat iustè.

23 ὃς λοιδορούμενος οὐκ ἀντελοιδόρει, πάσχων οὐκ ἠπείλει, παρεδίδου δὲ τῷ κρίνοντι δικαίως·

Viuere iustitiæ.

Qui peccata nostra pertulit in corpore suo super lignum: ut peccatis mortui, iustitiæ uiueremus: cuius uibice sanati fuistis.

ὃς τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνήνεγκεν ἐν τῷ σώματι αὐτοῦ ἐπὶ τὸ ξύλον, ἵνα ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι, τῇ δικαιοσύνῃ ζήσωμεν· οὗ τῷ μώλωπι ἰάθητε.

11 Quæ militant αἵτινες στρατεύονται. Vide Iac. 4. a. 1. 12 In die quo uisitabuntur. ἐν ἡμέρᾳ ἐπισκοπῆς. Id est, quando illorum quoq; Deus miserebitur. Vide Luc. 19. g. 44. 13 Ordinationi κτίσει. i. τάξει καὶ πολιτείᾳ. Neq; enim aliud declarat ἡ κτίσις hoc in loco quam illam ciuilis gubernationis dispositionem, ut rectè exponit Græcus scholiastes. humanam aut uocat non quòd humanitus sit excogitata, (est enim hæc quoq; donum Dei præclarũ, ut Demosthenes etiam ipse testatur) sed q̃ hominum sit propria: ut rectè obseruat doctissimus interpres. Vulg. omni humanæ creaturæ. Etasmus: cuiuis humanæ creaturæ. 17 Honorate τιμήσατε. Id est charitate & officijs prosequamini. Latè enim patet honoris uocabulum, ex Hebræorum idiotismo, ut alibi obseruauimus.

Fraternitatem τὴν ἀδελφότητα. Hebr. אחוה pro fratrum cœtu, & coniunctione, ut Zach. 11. d. 14.

18 Intquis, σκολιοῖς. i. asperis & sæuis. Nam si quid imperent quod a nobis bona conscientia non possit præstari, ualere sine exceptione debet illud, Præstat obedire Deo quàm hominibus. Vulg. dyscolis: sententia quidem rectè expressa, sed altero Græco uocabulo. Eras. prauis. 19 Hoc enim gratum est τοῦτο γὰρ χάρις. Vulg. & Eras. Hæc enim est gratia. Mihi uidetur χάρις p̃ χάριν, Hebr. more posita, ut diximus 2. Cor 3. c. 9. & 7. d. 14. Propter conscientiam Dei, διὰ συνείδησιν θεοῦ. i. q̃ ei sit religio Deum offendere, cuius uoluntate intelligit hoc onus sibi imponi.

A ἅπαξ γὰρ ὡς πρόβατα πλανώμενοι, ἀλλ' ἐπεστράφητε νῦν ἐπὶ τὸν ποιμένα καὶ ἐπίσκοπον τῶν ψυχῶν ὑμῶν.

Nam'eratis uelut oues errantes: sed conuersi estis nunc ad pastorem & curatorem animarum uestrarum.

ΚΕΦ. γ.

CAP. III.

Ὁμοίως αἱ γυναῖκες, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν, ἵνα καὶ εἴ τινες ἀπειθοῦσι τῷ λόγῳ, διὰ τῆς τῶν γυναικῶν ἀναστροφῆς ἄνευ λόγου κερδηθήσονται,

Similiter uxores subiectæ sint suis uiris: ut etiam si qui non obediunt sermoni, per uxorum conuersationem, absq; sermone lucrifiant:

ἐποπτεύσαντες τὴν ἐν φόβῳ ἁγνὴν ἀναστροφὴν ὑμῶν.

Vbi spectarint cum reuerẽtia *coniunctam* castam conuersationem uestram.

ὧν ἔστω οὐχ ὁ ἔξωθεν ἐμπλοκῆς τριχῶν, καὶ περιθέσεως χρυσίων, ἢ ἐνδύσεως ἱματίων κόσμος,

Quarum ornatus non sit externus ille in nodis capillorum, & circũpositio auro, uel palliorum amictu:

ἀλλ' ὁ κρυπτὸς τῆς καρδίας ἄνθρωπος, ἐν τῷ ἀφθάρτῳ τοῦ πραέος καὶ ἡσυχίου πνεύματος, ὅ ἐστιν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ πολυτελές.

Sed occultus ille, *id est* cordis homo, *situs* in incorrupto *ornatu* lenis ac quieti Spiritꝰ, qui est coram Deo pretiosus.

οὕτω γάρ ποτε καὶ αἱ ἅγιαι γυναῖκες αἱ ἐλπίζουσαι εἰς τὸν θεὸν, ἐκόσμουν ἑαυτὰς, ὑποτασσόμεναι τοῖς ἰδίοις ἀνδράσιν,

Ita enim olim & sanctæ illæ mulieres spe rantes in Deo, ornabant sese, subiectæ suis uiris.

B ὡς Σάρρα ὑπήκουσε τῷ Ἀβραάμ, κύριον αὐτὸν καλοῦσα, ἧς ἐγενήθητε τέκνα, ἀγαθοποιοῦσαι, καὶ μὴ φοβούμεναι μηδεμίαν πτόησιν.

Sicut Sara obediuit Abrahæ, dominum eum uocans: cuius factæ estis filiæ, dum benefacitis, etiam quum non terremini ullo pauore.

οἱ ἄνδρες ὁμοίως, συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν, ὡς ἀσθενεστέρῳ σκεύει τῷ γυναικείῳ ἀπονέμοντες τιμὴν, ὡς καὶ συγκληρονόμοις

Viri similiter unà uersẽt, ut scientes decet, uasi muliebri ut infirmiori tribuentes honorem, utpote quum unà etiam hęredes

24 Peccatis mortui *ταῖς ἁμαρτίαις ἀπογενόμενοι*. Id est *ἀποθανόντες*. Vide Rom. 6. a. 2. Ambrosius uertit separati, quod & ipsum rectè conuenit. Videtur enim *ἀπογίνεσθαι* nihil aliud declarare, quàm extra fieri, id est seũctum ac separatum esse. Liuore *μώλωπι*. Hebr: חברה intelligitur autem ex consequente antecedens, nempe contusio ac uerbera. Deinde redundat *αὐτῆ* eius. pro quo Erasmus conuertit eiusdem, ex Hebræorum consuetudine, ut Rom. 16. d. 27, & Ephes. 3. d. 21. 25 Animarum uestrarum. *τῶν ψυχῶν ὑμῶν*. Vide suprà 1. b. 9.

IN CAPVT III.

1 Absque sermone. De animi præparatione loquitur ad audiendum Dei uerbum, à quo quum profani, acerbi, superstitiosi homines abhorreant, morum honestate conuicti, paulatim cicurantur.

C 3 In nodis capillorum, & circumposito auro. Vetus interpres totum hunc locum obscurissimè conuertit, neglecto articulo qui est ante *ἐξωθεν*. Erasmus, qui sit in plicatura capillorum & additione auri.

4 Occultus ille, &c. *κρυπτὸς*, id est occultum, uocat qui in mente sedem fixam habeat: quum alioqui externis etiam signis sese conspiciendum præbeat. Opponitur ergo hic occultus homo externo corporis ornatui. *Situs* in incorrupto *ornatu* *ἐν ἀφθάρτῳ*. Sub. *ὢν*. *τὸ ἄφθαρτον* uerò, quod uno uerbo non potuimus exprimere, id est spiritus uim illam & præstantiam quæ minimè fluxæ, sed perennis & constantis est naturę, opponit capillis, auro, uestibus, ceteris deniq; fluxis & caducis rebus. Huc pertinet egregium illud Cratetis dictum, *κόσμος ἐστὶ τὸ κοσμοῦν. κοσμεῖ δὲ τὸ κοσμιωτέραν γυναῖκα ποιοῦν· ποιεῖ δὲ τοιαύτην ὅτε χρυσὸς, ὅτε σμάραγδος, ὅτε πόπανος, ἀλλ' ὅταν σεμνότητος, σὺν δικαιοσύνῃ, καὶ λόγοις ἐμφασιν τοιαύτην παρίστηται*. Hæc ille, rectè omnino, si uerum istarum uirtutum canona tenuisset. Erasmus uerò longo, nec satis etiam commodo uerborum ambitu ita hunc locum conuertit, Verùm occultus qui est in corde homo, si is careat omni corruptela, ita ut spiritus sit placidus ac quietus.

Qui est coram Deo pretiosus. Id est uerè pretiosus, & quidem ipsius Dei iudicio. Possumus autem hoc ad totum etiam orationis complexum referre: ut conuertamus, quod est, coram Deo pretiosum. acsi diceret, Requiritis rarum ac magni pretij ornatum? en uobis illum quem Deus ipse maximi faciat.

6 Etiam quum non terremini ullo pauore. Coniunctim legenda sunt duo participia, ita ut unà res significetur, non duæ: sicuti adhuc explicatus est hic locus. Quorsum enim Petrus uellet mulieribus natiuum illum metũ eximere, in quo potius illas contineri oportuit, tanquam optimo pudoris magistro? Nam certè si quid hìc peccatur, in alteram partem potius peccatur. Deinde addit Petrus *μηδεμίαν*, uniuersè negantem particulam, cui nullus hìc locus fuerit satis opportunus, si mulieres dixerimus ad animi præsidentiam à Petro institui. Quid ergo? Nempe ostendit Petrus, uere pias mulieres & Saræ filias etiam, quum nullus illas metus constringit, i. sponte & ultrò officium facere. Differt enim de domestico uxoris officio, sicuti à seruis requiritur alibi: non ut præsentes oculos Domini reueriti, sed ut uero timore Dei præditi officium faciant. Vulgata, & non pertimentes ullam perturbationem. Erasmus, Et non terremini ullo pauore. ac certum quidẽ est *φοβούμενοι* passiuum esse, sed quod commodius hoc in loco actiue explicetur 7 Vnà uersentur ut scientes decet, *συνοικοῦντες κατὰ γνῶσιν*. Sub. *ἑαυτῶν*. quæ eclipsis ad sequẽtes etiam uersiculos porrigitur. Notum est autem, nomine *τῆς συνοικεσίου*, id est contubernij, omnia matrimonij officia significari. Deinde *κατὰ γνῶσιν* nolui ad uerbum interpretari, secundum scientiam: neque etiam aduerbio, scienter illud enim fuisset nonnihil obscurius quàm in Græco sermone, istud uerò minimè expressisset Apostoli sententiam. Neque enim monet duntaxat ut in contubernio peritè se ac dextrè gerat maritus. sed hoc requirit ut cogitet maritus, quo excellentiore præditus est intelligendi facultate, quo maiore rerum bonarum cognitione & usu pollet, eo magis oportere ut circunspectè, considerate, constanter se gerat in perferendis plurimis incommodis, quibus imbecillitas muliebris & sibi & marito sæpenumero molesta est. Vulgata, cohabitantes secũdum scientiam. Erasm. cohabitent secundum scientiam.

Vasi muliebri *σκεύει τῷ γυναικείῳ*. Alibi diximus apud Hebræos בלי latissimè patere, adeò ut de quibus-

uis dicatur quorum opera utamur. Est igitur fœmina uas, id est comes & adiutrix uiro ad fideliter coram Deo transigendam uitam adiuncta. Alludit enim ad Mosis uerba Gen. 2. c. 18, ubi dicitur quòd non expediret hominem relinqui solùm. Vt infirmiori *ὡς ἀσθενεστέρῳ*. Mirificum argumentum. Nam quæ nos proximè attingunt, quo infirmiora sunt, eo maiore cura dignamur, tacito quodam naturæ instinctu, 1. Cor. 12. c. 23. Itaq; si uxorem putamus nostrum uas esse, imò corpus nostrum esse, infirmitas illa non modo non efficiet ut contemnamus, sed etiam in causa erit cur multò maiorem illius rationem habeamus. Tribuentes honorem, *ἀπονέμοντες τιμὴν*. Id est honestam curam ac solicitudinem. Hoc enim declarat honoris nomen ex Hebræorũ idiotismo, ut sæpe iam annotauimus. & nominatim hoc in loco obseruandum est, ne quis, quoties hoc uocabulum occurrerit, existimet eam reuerẽtiam significari quam inferior quispiam superiori dignitate debeat. Stat enim illud, oportere subiectas esse uxores uiro, quum uir sit mulieris caput, & uxor natura sit imbecilliore. Sed uir cogitet uicissim hoc suũ uas esse, nec ut infirmius aspernetur, sed honestè tueatur. Quod autem ista Hieronymus ad congressum refert à quo iubeantur uiri abstinere, tanè est eiusmodi ut etiam commemorare pudeat. Sanctè quidem & temperanter, fateor, matrimonium coli debet. sed absit ut in legitimo thoro talem inquinationem hærere existimemus qualem ille non in uno loco somniauit.

Vtpote quum etiam, &c. Triplex quodammodo hîc latet argumentum, unum in *καὶ*, alterum in *συὺ*, tertiũ in re ipsa. Etiamsi, inquit, cum uxoribus communem duntaxat haberetis præsentis uitæ usum, uel id unũ uos debet huc adducere, ut magnam illarum curam habeatis: sed aliquid etiam longè maius superest. Nam quum in huius uitæ societate uxor secundas ferat, tanquam uas infirmius, aliud quiddam est multò præstantius in quo pares sunt uir & uxor, nempe in ea gratia per quam Deus hæreditatem æternæ uitæ tum masculis tum fœminis communicauit. Quomodo igitur uxorẽ uir aspernet, quã Deus pari fœlicitatis æternæ munere sit dignatus? Imo potius coniunctis animis ambo ad cõmunem hæreditatẽ contendãt. Vetus interpres legit *συγκληρονόμοις*, cohæredib. eadem manẽte sententia.

sitis gratiæ uitæ, ne interrumpantur preces uestræ.

χάριτος ζωῆς, εἰς τὸ μὴ ἐκκόπτεσθαι τὰς προσευχὰς ὑμῶν.

Denique omnes *sitis* concordes, Quiq; mutuo molestiarum sensu tãgamini, Fraterna prædi|ti charitate, Misericordes, Comes: 8

τὸ δὲ τέλος πάντες ὁμόφρονες, συμπαθεῖς, φιλάδελφοι, εὔσπλαγχνοι, φιλόφρονες,

Non reddentes malum pro malo, aut cõuitium pro conuitio, sed contrà, benedicentes: ut q; sciatis uos ad hoc uocatos esse, ut benedictionem hæraditate possideatis. 9

μὴ ἀποδιδόντες κακὸν ἀντὶ κακοῦ, ἢ λοιδορίαν ἀντὶ λοιδορίας· τοὐναντίον δὲ, εὐλογοῦντες, εἰδότες ὅτι εἰς τοῦτο ἐκλήθητε, ἵνα εὐλογίαν κληρονομήσητε.

Nam qui uult uitam diligere, & uidere dies bonos, coerceat linguam suam à malo, & labia sua, ne loquantur dolum. 10

ὁ γὰρ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν, καὶ ἰδεῖν ἡμέρας ἀγαθὰς, παυσάτω τὴν γλῶσσαν αὐτοῦ ἀπὸ κακοῦ, καὶ χείλη αὐτοῦ τοῦ μὴ λαλῆσαι δόλον.

Declinet à malo, & faciat bonum, Quærat pacem, & persequatur eam. 11

ἐκκλινάτω ἀπὸ κακοῦ, καὶ ποιησάτω ἀγαθόν· ζητησάτω εἰρήνην, καὶ διωξάτω αὐτήν.

Nam oculi Domini *sunt intenti* in iustos, & aures eius in deprecationẽ illorum: uultus uerò Domini aduersum eos qui faciunt mala. 12

ὅτι οἱ ὀφθαλμοὶ κυρίου ἐπὶ δικαίους, καὶ ὦτα αὐτοῦ εἰς δέησιν αὐτῶν· πρόσωπον δὲ κυρίου ἐπὶ ποιοῦντας κακά.

Gratiæ uitæ *χαρίτος ζωῆς*. Id est gratuiti illius beneficij quo donatur uita, nimirum æterna, *κατ' ἐξοχήν*. Hæc est, opinor, uera lectio. Alioquin nonnulli codices uariant. Nam in quibusdam legitur *χάριτος ζώσης*. uiuę gratiæ: in quibusdam *ποικίλης χάριτος ζωῆς*, multiplicis gratiæ uitæ. Alicubi etiã *χάριτος ποικίλης καὶ ζωῆς*, multiplicis gratiæ & uitæ. Ne interrumpantur. Vel hæc una ratio omnia iurgia ac odia debet componere. iunt enim uir & uxor coniuncti ut mutuò sese ad hanc uitam sanctè ac piè transigendam iuuent. Consistit autem hæc sanctitas potissimũ in pura inuocatione, cui inter iurgia & odia nullus est locus. Itaque hunc locum interpretatus est etiam Lyranus, immeritò quidem propterea exagitatus ab Erasmo.

8 Denique *τὸ δὲ τέλος*. Vulg. ad uerbum, in fine autem. nam librariorum errore plusquam manifesto factũ est ut in quibusdam codicibus legeretur, in fide: quod multos Græcæ linguæ prorsus imperitos fefellit. Erasmus, in summa, *τὸ κεφάλαιον*. Sunt autem ista quæ sequuntur, omnibus hominum ordinibus scripta.

Quique mutuò molestiarum sensu tangamini, *συμπαθεῖς*. Hoc non potuit paucioribus uerbis satis commodè explicare Vulgata, compatientes. Erasmus, similiter affecti. Comes. *φιλόφρονες*. Vulgata, modesti, humiles. neutrum rectè, sed alterum tamen ex margine irrepsit in contextum. Erasmus, affabiles.

9 Benedicentes *εὐλογοῦντες*. Id est bene precantes, & pro uiribus benefacientes ijs à quibus lædimini. Vult enim pater cœlestis ut offensas uere condonemus. Vos ad hoc uocatos esse, &c. *ὅτι*, &c. Infinita quædam uis est huius argumenti ad mitigandam omnem odij acerbitatem. Memineritis, inquit, uos (quosnam? Dei scilicet & hostes & inimicos capitales) uocatos esse, id est sponte & gratis, ab eo quem toties & tam multis modis in uos prouocastis, quem contemnebatis, quem totis uiribus fugiebatis, adsciros quorsum? ut inaudita & inexplicabili prorsus benignitate uobiscum infinitas illas hæreditatis æternæ diuitias communicaret. Et nos ita erimus feroces ut iniurias nobis illatas non condonemus, ita inquam ad ulciscendum præcipites, ut tantum bonũ ultrò malimus abijcere, quàm iniurias nostras non persequi? Pendet autem hoc à propria significatione uerbi קרא id est uocauit, & ברכה id est benedictio tanti est momenti quod à plurimis contemnitur, nempe Grammatica uocabulorum explicatio.

10 Qui uult uitam diligere, *ὁ θέλων ζωὴν ἀγαπᾶν*. Hebræa ueritas habet מי האהב חיים id est, quis cupidus est uitæ? Deinde sequitur אוהב ימים id est qui amicus est dierum. Itaque participium אוהב Græcus interpres cum præcedentibus coniunxit, mutauitque in uerbum infiniti modi sed eadem manet sententia. Vitam autem expetere, declarat uitam cupere diuturnam. Pendent enim omnia tum præsentis tum futuræ uitæ beneficia à Domini timore. Atenim dices, plerique Dei timentes contraria omnia experiũtur. Imo iustus semper habet quantum satis est, si tentationis exitum spectes, & in medijs afflictionibus fœlix ac beatus exultat, Iacob. 1. a. 2. Cõtrà uerò qui stolidus est, nihil sentit: qui uerò mala conscientia torquetur, nihil inuenit in quo possit acquiescere.

Et uidere dies bonos *καὶ ἰδεῖν ἡμέρας*, &c. i. beatam ac fœlicem uitã transigere: sicut contrà dies malos uocant Hebræi asperam & calamitosam uitam, Genes. 47. b. 9. Cæterum Hebræa ueritas habet ורואות טוב ימים id est dies ut uide at bonum: sed hoc quoque nihil immutat in sententia. 12 Vultus *πρόσωπον*. Hebr. פנים id est facies, idq; plurali tantùm numero. Accipitur autem hîc Hebræorum more pro ira.

13 Et

A καὶ τίς ὁ κακώσων ὑμᾶς, ἐὰν τοῦ ἀγαθοῦ μιμηταὶ γένησθε;

13 Et quis est qui affligat uos, si bonitatis æmulatores fueritis?

ἀλλ' εἰ καὶ πάσχοιτε διὰ δικαιοσύνην, μακάριοι. τὸν δὲ φόβον αὐτῶν μὴ φοβηθῆτε, μηδὲ ταραχθῆτε·

14 Sed & si quid perpetiamini propter iustitiam, beati *tamen estis*: cæterùm terrore illorum ne terreamini, neque turbemini:

κύριον δὲ τὸν θεὸν ἁγιάσατε ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. ἕτοιμοι ἀεὶ πρὸς ἀπολογίαν παντὶ τῷ αἰτοῦντι ὑμᾶς λόγον περὶ ἐν ὑμῖν ἐλπίδος,

15 Sed Dominum Deum sanctificate in cordibus uestris. Sitis autem parati semper ad respondendum cuilibet petenti rationem eius spei quæ in uobis est,

μετὰ πραΰτητος καὶ φόβου, συνείδησιν ἔχοντες ἀγαθήν, ἵνα ἐν ᾧ καταλαλοῦσιν ὑμῶν ὡς κακοποιῶν, καταισχυνθῶσιν οἱ ἐπηρεάζοντες ὑμῶν τὴν ἀγαθὴν ἐν χριστῷ ἀναστροφήν.

16 Cum lenitate & reuerentia, cõscientiam habentes bonam: ut in eo quod loquuntur aduersum uos tanquam maleficos, pudefiant qui incessunt uestram bonam in Christo conuersationem.

κρεῖττον γὰρ ἀγαθοποιοῦντας, εἰ θέλοι τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, πάσχειν, ἢ κακοποιοῦντας.

17 Melius enim *est* ut bene agentes, si ita uelit Dei uolũtas, malis afficiamini, quàm malefacientes.

ὅτι καὶ χριστὸς ἅπαξ περὶ ἁμαρτιῶν ἔπαθε,
B δίκαιος ὑπὲρ ἀδίκων, ἵνα ὑμᾶς προσαγάγῃ τῷ θεῷ, θανατωθεὶς μὲν σαρκὶ, ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι.

18 Nam & Christus semel pro peccatis passus fuit, iustus pro iniustis: ut nos adduceret Deo, mortificatus quidem carne, uiuificatus autem Spiritu.

ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι πορευθεὶς ἐκήρυξεν,

19 Per quem etiam spiritibus qui *sunt* in carcere profectus prædicauit,

13 Et quis, &c. *καί τις*, &c. Particula *καὶ* nihil connectit hoc in loco, sed ita usurpari solet in subiectione. Virgil. Et quisquam numen Iunonis adoret Præterea? 15 Sanctificate *ἁγιάσατε*. Id est omnem ei laudem & gloriam tribuite, & ab ipso solo pendete. Monet enim ut omnibus terriculamentis opponamus Dei promissiones: cui tum demum gloriam iustam tribuimus quum in illum ut fidelem, sanctum, omnipotentem, recumbimus per fidem, Iohan. 3. d. 33, Rom. 4. d. 20. Sunt autem hæc petita ex Esaia, 8. c. 12. & 13. Rationem spei *λόγον περὶ ἐλπίδος*. *περὶ ἐλπίδος* nouè dictum pro *ἐλπίδος*, quam formulam loquendi inuenies ter tepetitam, Iohan. 16. a. 8. Erasm. ut loquamini de spe. 18 Mortificatus quidem carne, Id est quod ad carnem quidem attinet, interfectus. Carnis autem appellatione totum hominem, id est corpus & animum declarat, synecdoche Hebræis perusitata, ut Rom. 1. a. 3. & 1. Tim. 3. d. 16. & infrà 4 a. 1. Quid ergo, dicet aliquis, animam dicis interfectam? Minimè uerò, sed dolores mortis communes fuisse dico & corpori & animæ, adeò quidem ut anima etiam propriè perpessa dicatur, sicut corpus propriè mortuum dicitur, anima ex ipso egressa. Viuificatus autem Spiritu. *ζωοποιηθεὶς δὲ πνεύματι*. Id est per
C diuinitatem in ipso corporaliter habitantem, uitæ restitutus. Potestatem enim habuit à semetipso deponendi animã, & rursus sumendi eam, Iohan. 10. d. 18. Spiritus autem nomine in Christo significari diuinæ naturæ homini coniunctæ potentiam, quando carni, id est alteri naturæ imbecillæ opponitur, ostendimus Rom. 1. a. 3. & totum hunc locum quasi ex professo ita explicat Paulus 2. Corinth. 13. a. 4, his uerbis, *ἐσταυρώθη ἐξ ἀσθενείας, ἀλλὰ ζῇ ἐκ δυνάμεως θεοῦ*, Id est crucifixus est ex infirmitate, sed uiuit ex Dei potentia. Itaque hunc locum fœde quidam nuper corrupit quum sic eum interpretaretur, Corpore necatus, animo in uitam reuocatus.

19 Per quem etiam, &c. *ἐν ᾧ καὶ τοῖς ἐν φυλακῇ*. In uno codice scriptũ erat *τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασιν ἀπειθήσασι ποτὲ ἀπεκδεχομένου τοῦ θεοῦ μακροθυμίαν ἐν ἡμέραις Νῶε κατασκευαζομένης κιβωτοῦ*, in carcere inclusis. Cæterùm quia non alius locus in Nouo testamento obscurior habetur, conabor & ego illum, pro uirili illustrare. Sic igitur Vetus interpres, In quo & iis qui in carcere *erant* spiritibus ueniens prædicauit. Qui increduli fuerant aliquando. Sic autem Erasmus, In quo etiam abijt, & spiritibus qui *erant* in carcere prædicauit. Qui inobedientes fuerant quondam. Nunc ad uarias interpretationes accedamus, quarum tamen aliquot commemorasse cõtentus ero. Primum igitur qui ex hoc testimonio Lymbum quem uocant, constituunt, quasi ad Patrum Spiritus illic tanquam in carcere quodã inclusos peruenerit Christi anima ut eos liberaret, & Christi ad inferos descensum ita explicant, manifestis rationibus possunt refelli. Sit ista opinio quantumlibet uetus, & maximorum utrorum authoritate nitatur: tamen non posse huc applicari quod hîc commemorat Petrus, illis argumentis ostendo.
Primum, nulla hîc mentio fit animæ Christi, sed Spiritus, id est diuinæ potentiæ. Neque enim per Spiritum intelligere possis animam Christi, quin simul dicas eum per animam fuisse reuocatum in uitam. Atqui quantuis non aliter fuerit uita restitutus quàm anima rursus corpori cõiuncta, tamen ipsam animam non minus ineptè dixeris illum ad uitam reuocasse, quàm si Lazari corpus dicas per animam fuisse in uitam reuocatam. Neque uerò melior quærendus interpres quàm Paulus, qui quod hîc Petrus Spiritum uocat, uirtutem Dei appellat, 2. Corin. 13. a. 4. Secundo, tantum abest ut de piorum animis hoc possit intelligi, ut contrà non nisi de iis agatur qui immorigeri fuerunt.
Tertiò, non dicitur Christus in Spiritu istos liberasse, sed illis prædicasse, & rursus infrà 4. b. 6, dicitur Euangelium prædicatum fuisse mortuis. Aliud autem est prædicare & Euangelizare, quàm simpliciter dicere, Adsum quem expectabatis. Denique ut hoc non sit satis firmum, tamen hoc constat, nullam factam hîc esse liberationis mentionẽ, nec fieri etiam potuisse, quum tantùm dicatur prædicatum fuisse *τοῖς πνεύμασιν ἀπειθήσασι* spiritibus qui prædicationi non sunt obsequuti. Quartò, ostendant quo iure interpretentur *τοῖς ἐν φυλακῇ*, iis qui *erant* in carcere, potius quã iis qui *sunt* in carcere: & *πορευθεὶς* profectus, e corpore uel ex hoc mundo, repugnante uetere interprete qui ueniens interpretatur, & quidem non ineptè ut suo loco dicemus. Quinto, proferatur testimonium aliquod ex Scripturis ex cuius collatione intelligamus carceris nomine locum aliquem designari, in quo beati Spiritus conclusi fuerint. Hoc certe nusquam inuenietur, sed è contrario, fideles ex hac uita demigrantes, fide idipsum adeptos quod nos speramus, ut exposuimus Ephes. 1. b. 10.
Secunda expositio est eorum qui hoc accipiunt de Apostolorum prædicatione, qui per Spiritus instinctum prædicarint spiritibus in carcere, id est peccati uinculo constrictis, & antea immorigeris hominibus qui & mortui dicuntur. quam interpretationem meritò reiecit his argumentis doctissimus interpres. Primò: cur uiuis hominibus

ſpirituum nomen tribueret? Nam certè noua & inaudita eſt iſta ſynecdoche, præſertim quũ de ijs agitur qui non ſunt regenerati. Neque enim Spiritum, ſed animam ſolent Hebræi σωνεκδοχικῶς pro eo accipere quod Perſonam in uernaculo noſtro ſermone uocamus, ut infrà uerſ. 20, octo animæ, pro octo hominibus. Secundò, quũ mortuos aperte non nominet, coactam eſſe allegoricam iſtam interpretationem apparet. Tertio, qua de cauſa tam repentè Petrus ad dies Noe a temporibus Apoſtolorum regrederetur? Quartum argumentum addo, quòd hæc interpretatio ad ſcopum Apoſtoli nihil prorſus pertineat. Tertia explicatio quorundam eſt fanaticorum, qui putant animabus incredulorum ante Chriſti aduentum mortuorum, oportuiſſe prædicari Euangelium, ut & ipſæ, ſi uellent illud amplecti, ſaluæ fierent. Hoc uerò delirium nulla refutatione indiget, quum tota Scriptura clamet, ſtatim à morte conſequi iudicium. Deinde quorſum hoc commemoraret Apoſtolus? quorſum etiam ad Noe tempora reſtringeret? Quarta ſententia eorum eſt qui de quibuſdam agi putant, quitempore Noe diu quidem fuerint increduli, ſed tamen paulò ante diluuium reſipuerint. Illos igitur pœnas quidẽ corpore dediſſe, ſed ſeruatos fuiſſe illorũ ſpiritus, ex beneficio Chriſti, cuius mortis uirtus ad eos emanarit. His uerò aliter ita ſit reſponſum. Primùm, multa dici in hac expoſitione quæ nuſquam apparent in contextu. Secundò, Spiritus nomine nõ poſſe ſignificari mortis Chriſti efficaciam, quin ſimul dicatur eadem efficatia uiuificatus. Neque enim aliter uſurpari poteſt Spiritus nomen in hoc uerſiculo quàm in ſuperiore. Illud uerò dicere nimium fuerit abſurdum. Tertiò, pugnare etiam hanc ſententiam cum ipſo cõtextu, quum apertè dicantur iſti Spiritus infideles periiſſe, & ſolæ octo animæ ſeruatæ. Quartò, ne hoc quidem ad Apoſtoli ſcopũ pertinere. Tandem uerò dicam & ipſe quid mihi uideatur, ita tamen ut doctorum interpretum ſententijs minime uelim præiudicium afferre, &, ſi quis rectiora docuerit, non inuitus de ſententia mea ſim deceſſurus. Spectandum puto in primis Apoſtoli ſcopum. is autem eſt, ut fideles ad ſanctè & iuſtè uiuendum hortetur. Ingreſſus enim eſt hoc argumentum à uerſu 8. Iam uerò quia nullis alijs maiores imminent ærumnæ, fuerunt afferendæ rationes quibus aduerſus omnes calamitates confirmentur, ne ſtudium iuſtitiæ remittant. Hæc cauſa eſt cur à uerſu 14 uſque ad finem huius capitis hanc partem tractet, & rurſus à ſequentis capitis uerſ. duodecimo, ad quintum uſq; caput. quod ſpero mihi conceſſuros quicunq; ſeriem orationis propius conſiderarint. Iam uerò uideamus quæ adhibeat argumenta. Primum ſumptum eſt à prouidentia Dei ſuos reſpicientis, & omnibus impijs iratis, ut Dauid teſtatur. Monet igitur ut hãc Dei omnipotentis prouidentiam omnibus terriculamentis opponentes, fortiter perſeueremus, adeò ut ij ipſi à quibus oppugnamur, non ſine rubore ſuæ impietatis conuincantur. Secundũ argumẽtum eſt à Dei uoluntate ſumptũ, qui hac uia conſtituerit ſuos ad uitam æternam adducere. Eſt autem duplex hoc argumentum, quia oſtẽdit afflictiones pro iuſtitia non temerè, nec Deo nos deſerente, ſed contrà Deo ita conſtituente, & regnum ſuum moderante nobis euenire: deinde propoſito fœliciſsimo omnium ærumnarum exitu, nos ſolatur. Sed hoc fuit probandum: Cui enim facile perſuaſeris, Deum illos uoluiſſe affligi quos chariſsimos habeat? Hoc illud eſt igitur in quo nunc uerſatur, ac in ipſa quidem fronte primum omnium nobis Chriſtum proponit, perfectiſsimum nimirum exemplar in quo conſilium Dei intueamur. Eandem enim par eſt membrorum & capitis naturam ac conditionem eſſe. Preterea indicandum etiam fuit in primis, non modò quod exemplum nobis proponeremus: ſed etiam ex quo fonte uires illas infractas hauiremus, quibus fulciri nos oporteat. Chriſtum igitur proponit, qui iuſtiſsimus quum eſſet, pro nobis eò uſque afflictus eſt, ut mortem crudelitatis & ignominiæ plenam ultrò ſubierit. ſed hoc, inquit, quod ad carnem attinet, illi contigit: nam mox diuina uirtute victor euaſit. Et quorſum hoc Chriſtus? Nempe ut nos per eandem uiã ad Deum adduceret. Quid eſt igitur tam aſperum quod reformidemus, tam arduum quod non ſperemus? Hæc igitur Petrus in uerſiculo ſuperiore. Nunc uero quia uno tantùm uerbo nobiliſsimi huius exẽpli uſum attigerat, oportuit copioſius explicari quænam ſit Eccleſiæ cum Chriſto capite tum in afflictionibus tum in gloria conjunctio: deinde etiam quænam nunc ſit illa capitis noſtri gloria, cuius & uirtute confirmemur, & ſpe ſuſtentemur. Deligit autẽ exemplum, quo nullum certe magis expreſſum potuit inueniri: primùm ſcilicet antiquiſsimã, ut & perpetuam hanc fuiſſe Eccleſiæ conditionem, & Chriſti capitis noſtri uirtutem iam tum eluxiſſe nouerimus: deinde in quo non unus aliquis, ſed totum Eccleſiæ corpus: non leuis aliqua calamitas, ſed mors ipſa potius quàm mortis periculum: non uulgare aliquod aduerſus impios iudicium, ſed quo nullum unquam magis inſigne editũ fuerit: no ſimplex aliqua, ſed miraculi plena liberatio ſpectanda proponatur: quod denique inſigne etiamnum noſtræ ſalutis antitypum complectatur. Hoc ergo ujdemus quomodo explicet. Chriſtus, inquit, quem dixi uirtute uiuificatum, iam olim in diebus Noe, quum appararetur arca, profectus ſiue aduenies, è cœlo uidelicet, ne nunc primum putemus illum Eccleſiæ curam & adminiſtrationem ſuſcepiſſe, aduenies inquam, non corpore quod nondum aſſumpſerat, ſed ea ipſa uirtute per quam poſtea reſurrexit, prædicauit ſpiritibus illis qui nunc in carcere meritas dant pœnas, utpote qui recta monenti Noe, & arcam ſuam conſtruenti parere olim recuſarint, in qua etiam octo duntaxat animæ ſeruatæ ſunt. Hæc eſt, opinor, plana & ſimplex huius loci explicatio, cum præcedentibus & ſequentibus optimè cohærens, & ita quidem ut neque ulli uerbo uis fiat, neque quicquam adijciatur, uel detrahatur, quod ex iſta contextus declaratione planius etiam intelligetur.

Per quem ὃν ᾧ. Sub. πνεύματι, per quem Spiritum, i. per quam uirtutem, eam ipſam ſcilicet qua fuit uiuificatus: ut nemouel mortis corporalem præſentiam, uel animam Chriſti, uel efficaciam poſſit intelligere: quum non poſſit aliter in hoc uerſiculo explicari Spiritus quàm in ſuperiore. Vulg. & Eraſ. in quo, paulò obſcurius, quanuis poſſit hoc quidem tolerari, ut idem declaret atque πνεῦμα ὃ, cuius ſcilicet Spiritus reſpectu.

Spiritibus qui *ſunt* in carcere, τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι. Sub. οὖσι, quod participium propriè temporis eſt præſentis: illis autem impoſuit qui per præteritum imperfectum interpretati ſunt τοῖς ὄυσι, qui erant, quaſi ſcilicet prædicationis tempore iam eſſent in carcere, quum Petrus minimè tempus illud reſpiciat quo prædicatum eſt illis, id eſt, tempus Noe, per quem Spiritus Chriſti totos centum & uiginti annos tam diligenter illis prædicauit reſipiſcentiam: ſed ſuum ſeculum conſideret, quo illorum incredulorum cadauera pridem quidem computruerant, ſpiritus uerò in carcere incluſi, ultimam nimirum iudicis ſententiam cum fletu & ſtridore dentium expectantes, in tenebris illis extererioribus tenebantur, ubi & nunc tenentur. Neque uerò quicquam in hac interpretatione detorſimus, ſiue formulam ipſam loquẽdi, ſiue ſingula uerba ſpectes. Ita enim ſæpiſsimè fit, ut tum loquendo, tum ſcribendo conſideremus quid noſtris temporibus conueniat, non autem illis de quibus agimus. quam figuram προλήψιν uocant: cuius infinita paſsim apud omnes ſcriptores exempla occurrunt. Participium autem ὄντι, ut antè monui, magis etiã proprie de tempore præſenti dicitur, quàm de præterito imperfecto. πνεῦμα paſsim de altera hominis parte dicitur. φυλακή, ſi paucos locos excipias in quibus quartam noctis partem declarat, pro carcere ubiq; accipitur, & commodiſsime ita poteſt explicari ut nos ſecimus, eadem ratione qua dicũtur catenis tenebrarum uincti diaboli ſeruari ad iudicium, 2 Petr. 2. a. 4. & ἐν φυλακῇ, id eſt in carcere poſitus dicitur Satan, Apoc. 20. c. 7.

Profectus πορευθεὶς. Vel ueniens, ut rectè conuertit Vetus interpres, ſicuti mox dicemus. Eraſmus, abijt, multò obſcurius. Cæterùm illud conſtat, apud Hebræos ſæpe eiuſmodi participia redundare: ut ſi dicat, ſurgens abijt, reſpondens dixit, & ſimilia. Sed mihi tamen uidetur magnum eſſe huius participij pondus hoc loco, quòd nimirum teſtetur Chriſtum iam tum per Spiritum ſuum in difficillimis illis temporibus Eccleſiæ præfuiſſe, à quo etiamnum hodie gubernamur. Eſt autem hæc conſuetudo Scripturæ, ut quo melius ſumma illa Dei prouidentia declaretur, è cœlis ipſis dicatur Deus deſcendere. quod & aliquoties factum eſt, Chriſto uiſibili aliqua ſpecie apparente, ut ex 18. cap. Geneſis manifeſtè liquet: ubi diſertè dicit ſe deſcendiſſe is ipſe qui יהוה proprio ſcilicet Dei nomine dicitur. Item Exod. 3, ubi is qui in rubo apparet Moſi, Chriſtus proculdubio unicus hominum & Dei mediator, ſe deſcendiſſe, inquit: ac de nomine interrogatus, proprium illud nomen ſibi uendicat, quod certum eſt nullum

Angelum

A ἀπειθήσασί ποτε, ὅτε ἅπαξ ἐξεδέχετο ἡ τοῦ θεοῦ μακροθυμία, ἐν ἡμέραις Νῶε κατασκευαζομένης κιβωτοῦ, εἰς ἣν ὀλίγαι, τοῦτέστιν ὀκτὼ ψυχαὶ διεσώθησαν δι' ὕδατος.

20 Olim immorigeris, quum semel expectabat Dei patiētia, in diebus Noe, quum appararetur arca: in qua paucæ, hoc est octo, animæ seruatæ sunt in aqua.

ὃ καὶ ἡμᾶς ἀντίτυπον νῦν σώζει βάπτισμα, (οὐ σαρκὸς ἀπόθεσις ῥύπου, ἀλλὰ συνειδήσεως ἀγαθῆς ἐπερώτημα εἰς θεόν,) δι' ἀναστάσεως Ἰησοῦ χριστοῦ,

21 Cui nunc correspondēs exemplar Baptismi nos quoq; seruat: nō quo carnis sordes abiiciuntur, sed quo fit ut bona conscientia Deum interroget per resurrectionem Iesu Christi.

ὃς ἐστιν ἐν δεξιᾷ τοῦ θεοῦ, πορευθεὶς εἰς οὐρανόν, ὑποταγέντων αὐτῷ ἀγγέλων καὶ ἐξουσιῶν καὶ δυνάμεων.

22 Qui est ad dexterā Dei, profectus in cœlum, subiectis ipsi Angelis & potestatibus ac uirtutibus.

Angelum sibi sine sacrilegio usurpaturū fuisse. Quid igitur? Nempe quum de Spiritu, i. diuina illa uirtute Filij Dei agatur, non possum dubitare quin hoc participio per anthropopathiam declaretur illius præsentia qua Noe & Ecclesiam suam seruauit: impios uerò funditus perdidit, Noe inquam præconem iustitiæ, per cuius os, sicut per reliquos etiam prophetas, orbem terrarum ad resipiscentiam inuitauit, ut Ierem. 7. c. 24. & Zachar. 7. d. 12. scribitur. Itaq; προσνθεὶς nec durè nec insolenter explicamus, profectus, e cœlis uidelicet, ubi Scriptura collocat beatam diuinæ illius uirtutis sedem: non autem è corpore uel è mundo, quod planè coactum esse ostēdimus, & ab Apostoli scopo alienum. sed & προσνθεὶς possumus interpretari παρελθών, aduenies, ex Hebræorum consuetudine, quam exposuimus Matthæi 4. a 5, Mar. 8. b. 11, & alijs multis locis quum præterum ita prorsus usurpetur hoc idē participium Luc. 14. b. 10.

Prædicauit ἐκήρυξεν. Hoc quoque confirmat nostram interpretationem. neque enim dubitari potest quin hoc co
B hæreat cum ijs quæ sequuntur. i. ad illud tēpus quo Spiritus per os Noe arcam construentis, iram Dei imminentem prædicabat. Nam cui fuerunt immorigeri? Certe illi qui prædicabat. Non potest ergo prædicatio ista ad posterius aliquod tempus referri. Sed de hoc mox etiam dicemus, 4 b. 6.

20 Olim immorigeris ἀπειθήσασι ποτὲ Hoc ita cohæret cum τοῖς πνεύμασι, ut non magis diuelli possit quā adiectiuum à substantiuo quod uocant, nec ulla prorsus alia ratione explicari potest. Deinde aduerbium ποτὲ tempus illius prædicationis indicat, ac proinde per anthitheſin ostendit ita explicandum esse τοῖς ἐν φυλακῇ πνεύμασι, ut nos fecimus: perinde scilicet acsi scriptum esset τοῖς νῦν ἐν φυλακῇ πνεύμασι, ut ποτὲ & νῦν, i. olim & nunc, opponantur. Sed non fuit necesse ut νῦν adderetur: propterea quòd ἐστι ex communi usu subauditum, præsentis est temporis. Contrarius autem error in hoc participio inoleuit quàm in superiore. Nam illud conuerterūt per imperfectum, qui erant, pro qui sunt: hoc uerò per plusquamperfectum, qui fuerant increduli, id est ἀπιστήσασι. Et Eras. qui inobedientes fuerant, pro quo dicendum erat, qui inobedientes fuerunt, seruata propria Aoristi significatione.

Semel ἅπαξ Hoc aduerbio declaratur tempus ultimò præfixum ac definitum fuisse. quo elapso nulla reliqua spes supereſſet: quod & historia & exitus ipse rei declarauit. Vetus interpres. pro ἅπαξ ἐδέχετο legit ἀπεξεδέχετο, sed mendosè, ut mihi uidetur: quanuis ita legerimus in Complutensi editione & uetustis codicibus quatuor.

Expectabat Dei patientia in diebus Noe, &c. ἐξεδέχετο, &c. Ita rectè legit Augustinus epist. 99. Et sanè cogor hoc in loco maiorem in Erasmo attentionem desiderare, qui quum hunc Augustini locum legisset, non dubitauit tamen cōuertere, expectabatur Dei lenitas. Nam inquit, „τὸ ἐνδέχεσθαι uerbum est medium. Hoc uerò cui unquam in mentem uenit ut diceret? Deinde à quo tandem expectabatur Dei lenitas hoc tempore? Num à Noe? expectabat is certè Dei misericordiam, sed de patientia illa differitur qua Deus usus fuerat quum 120. annos mundo constituisset
C ad resipiscendum. Noe igitur arcam ædificans, non Dei lenitatem, sed Dei iudicium imminens expectabat. Quid uerò impij? nempe Dei lenitatem non modò non expectabant, sed etiam deridebant. Sed Deus is est qui patienter expectabat tantisper dum præteriret tempus illud 120 annorum constitutum, & arca esset extructa. Vulg. quando expectabant Dei patientiam. Paucæ ὀλίγαι Vulg. pauci, ὀλίγοι, eodem sensu. quam lectionem inuenimus in duobus uetustis libris. Octo animæ ὀκτὼ ψυχαὶ. i. octo homines, Hebraica synecdoche. In aqua δι' ὕδατος. i. ἐν ὕδατι, ut Rom. 4. b. 11. Hoc enim est quod in uernaculo sermone dicimus *parmi l'eaue*. Vulg. & Eras. per aquam. quod planum fuisset si additum esset epitheton, ut si per medias aquas scriptum esset. Neq; enim διὰ uidetur pro causa instrumentali accipi posse, quum aqua non seruarit Noe, sed ex aqua sit seruatus: sicut in Baptismo, illa emersio ex aqua declarat emersionem ex morte in nouam uitam.

21 Cui ὅ. Ita restitue ex Complutensi codice: nam mendosè in alijs legitur ὃ. Correspondens exemplar ἀντίτυπον. τύπος in his libris passim dici solet illud in quo tanquam exemplari quippiam nobis repræsentatur, ut 1. Cor. 10. b. 8, & c. 11, & Heb. 6. b. 5. Comparantur autem typi interdum cum ueritate ipsa, cuius sunt exēplaria, ut Heb 9. f. 24, sacrarium Tabernaculi dicitur cœlorum ἀντίτυπον. Interdum uerò cum alijs secundarijs eiusdem rei. exemplaribus conferuntur: ut hoc in loco Baptismus dicitur ἀντίτυπον eius liberationis quæ contigit Ecclesiæ in diluuio. Nam & hæc liberatio & Baptismus adumbrant Ecclesiæ sanctificationē & emersionem à peccati & mortis gurgite. Sunt igitur duo typi: sed liberationis è diluuio præcedens typus sequētem Baptismi typum i. li correspondentē adumbrauit. qua ratione etiam potest Baptismus & nubi & traiectioni maris rubri tanquam ἀντίτυπον opponi.

Quo fit, &c. συνειδήσεως, &c. Vel, Deum interpeller, aut inquirat, aut consulat. Nam ἐπερώτημα uocat τὴν ὑπόστασιν siue αἴτησιν postulationem & interpellationem, quæ ab Hebræis שְׁאֵלָה dicitur. Additur autem εἰς θεόν. i, apud Deum, ex ratione constructionis apud Hebræos usitatæ. Sic enim dicunt שׁאל באלהים i postulauit apud Deū, pro postulauit à Deo, siue, quæsiuit ex Deo. In summa igitur Petrus Baptismum illum salutis nostræ typum efficacem describit à sanctificationis effectu. quo fit nimirū ut sanctificata cōscientia ab uno Deo pendeat, illum inuocet, nihil nisi eo consultò, ut loquuntur Hebræi, ore ipsius interrogato, aggrediatur. Vulg. conscientiæ bonæ interrogatio in Deum: nimium obscure profectò, sed tamen ad uerbum. Erasmus uerò mihi uidetur sententiam non expressisse, quū interpretaretur, Quo fit ut bona cōscientia bene respondeat apud Deum. Nam ἐπερώτημα pro respondere & testificari uix putem usurpari satis commodè posse. alioqui simile quiddam uidetur Paulus describere Rom. 2 c. 15.

22 Ad dexteram Dei ἐν δεξιᾷ θεοῦ. Vide Heb. 1. b. 3. Cæterùm quod addit Vetus interpres, nusquam in codicibus Græcis inuenimus, quanuis minimè urdeatur otiosum. addit autem hæc, deglutiens mortem, ut uitæ æternæ hæredes efficeremur. Profectus, &c. πορευθεὶς, &c. Hanc Christi in cœlū profectionem opponit duplici aduentui: uni per Spiritus sui uirtutem, qui in illa Ecclesiæ liberatione insignis apparuit: alteri qua re uera manifestatus est in carne. Dicit autem ad dexteram Dei sedere, subiectis illi omnibus, ut quum eius uirtute multò etiam magis quam antea nos regi & gubernari nouerimus, nullo periculo deijciamur, sed bona illa conscientia ipsum inuocemus: deinde ut tantæ istius gloriæ, cuius participes sumus, assidua contemplatione nos consolemur. Ascendit enim per crucem, ut per crucem nos ad Deum adduceret, ad cuius dextram sedet.

IN CA-

CAP. IIII.

QVũ igitur Christus passus sit pro nobis carne, uos quoque eadem cogitatione armemini, *nempe* quòd qui passus est in carne, desitit à peccato:

Ad hoc ut nó amplius cupiditatibus hominum, sed uoluntati Dei, quod reliquum est temporis in carne uiuat.

Sat enim est nobis quòd anteacto uitæ tempore libidinem Gétium patrauerimus, quum incederemus in proteruijs, cupiditatibus, uinolentijs, comessationibus, copotationib. & nefarijs simulachrorũ cultibus.

Quamobrem *illi* non có currentibus uobis ad eandem luxus profusionem, peregrinari sibi uidentur, blasphemantes:

Qui reddituri sunt rationem ei qui paratus est ad iudicandum uiuos & mortuos.

Nam idcirco mortuis quoque prædica-

ΚΕΦ. Δ.

A

1 Χριστοῦ οὖν παθόντος ὑπὲρ ἡμῶν σαρκὶ, καὶ ὑμεῖς τὴν αὐτὴν ἔννοιαν ὁπλίσασθε, ὅτι ὁ παθὼν σὰρκὶ, πέπαυται ἁμαρτίας,

2 εἰς τὸ μηκέτι ἀνθρώπων ἐπιθυμίαις, ἀλλὰ θελήματι θεοῦ τὸν ἐπίλοιπον ἐν σαρκὶ βιῶσαι χρόνον·

3 ἀρκετὸς γὰρ ἡμῖν ὁ παρεληλυθὼς χρόνος τὸ βούλημα τῶν ἐθνῶν κατεργάσασθαι, πεπορευμένους ἐν ἀσελγείαις, ἐπιθυμίαις, οἰνοφλυγίαις, κώμοις, πότοις, καὶ ἀθεμίτοις εἰδώλων λατρείαις·

4 ἐν ᾧ ξενίζονται, μὴ συντρεχόντων ὑμῶν εἰς τὴν αὐτὴν τῆς ἀσωτίας ἀνάχυσιν, βλασφημοῦντες,

5 οἳ ἀποδώσουσι λόγον τῷ ἑτοίμως ἔχοντι κρῖναι ζῶντας καὶ νεκρούς·

B

6 εἰς τοῦτο γὰρ καὶ νεκροῖς εὐηγγελίσθη,

IN CAPVT IIII.

1 Quum, &c. Nunc redit ad exhortationẽ ut sanctè uitã instituamus, & nostræ sanctificationis fontẽ aperit, nempe, Christi mortẽ, cuius ui nos morimur peccato: sicut eiusdẽ resurrectione in nouã & perennẽ uitã resurgimus, ut plurib. expositum cap. 6. epist. ad Rom. ab initio capitis usq; ad uers. 12. Aptissimè uerò cohærent ista, quũ in Baptismo peculiare quoddã habeamus nostræ tũ mortificationis tũ uiuificationis exẽplar, ut illic quoq; Paulus luculẽter exponit. *Nempe* quòd, &c. Id est, quòd is demum in ueteri homine, (id est, ut loquitur Paulus, Rom. 6. b. 7.) carni ac peccato, mortuus est, Christi exẽplo, ac uirtute, in quo peccatũ amplius no uiget. Hæc. n. est sanctificationis nostræ definitio, quæ partem illius utranq; cõplectitur, si sequentẽ uersiculũ adiunxeris. Sed pro ὁ ἀποθανὼν, qui mortuus est, maluit dicere ὁ παθὼν σὰρκὶ, qui passus est in carne, ut nos ad Christum, nostrũ scilicet Archetypũ, reuocaret. qua rone etiã dicitur uetus homo in nobis esse crucifixus, & caro crucifixa cũ cupiditatib. suis, & mundus nobis crucifixus, ac nos uicissim in crucifixi mundo, apud Paulũ. Erasm. igitur manifestè deprauauit Pauli sententiã, quũ ὁ παθὼν σὰρκὶ interpretaretur, qui patiebatur in carne: quasi de Christo ipso hæc dicantur: quum ex ijs quæ subijciuntur, satis appareat Christo capiti non conuenire, sed mẽbris in eo sanctificatis. Carnis igitur nomen, ubi de Christo agitur, humanam naturam, eamq; integram & omni labe carentem, hoc autem posteriore loco, qualem illam habemus, id est uitiosã ac corruptã, declarat. ut passio in carne nihil aliud quàm nostræ uitiositatis abolitionẽ declaret.

2 Quod reliquum &c. Id est, quod præsenti uitæ in hoc corpore transigẽdæ supereſt. Caro igitur tertia etiam significatione hic accipitur, nempe pro præsentis & infirmæ huius uitæ conditione, ut Heb. 5. c. 7. Gal. 2. d. 20.

3 Libidinem &c. Id est profanè ac libidinosè, Gentium mitar, uixerimus. Comparat enim flagitiosos Iudæos cum Gentibus, id est cum profanis populis & à cognitione Dei alienis, qua ratione etiam Dauid impios suos aduersarios Gentes uocat, Psal. 59. b. 7. & Propheta Iudæos populum Sodomæ & Gomorrhæ, Esa. 1. c. 10.

4 Peregrinari &c. Hoc est quod in uernaculo sermone dicimus, *ils se trouuent estranges, ou ils se trouuent tous nouueaux & comme en un autre monde.* Vulg. peregrinantur, Latinè profectò, sed paulo obscurius. Cic. pro Rabirio perduell. reo, Adeòne es ignarus disciplinæ cõsuetudinisq; nostræ, ut hæc nescias? ut peregrinari in aliena ciuitate, non in tua magistratum gerere uidearis? Idem Acad. Nos in nostra urbe peregrinantes, errantesq;, tanquam hospites, libri tui domum deduxerunt. Sic etiamnũ hodie quasi in lucem reuocato Euangelio, quid aliud clamitant homines, quàm hæreticis istis nouum mundum esse fabricandum? Atqui non oportuit mundum, sed hominum ingenium mutari: quibus uetus esse debuerat quod nouum est, & e contrario nouum esse quod nimium est uetus. Erasmus, atque id absurdum illis uiderur non satis expresse

C

6 Nam idcirco εἰς τοῦτο γάρ Dictum est fore ut Christus iudicet uiuos & mortuos. hîc uerò nemo fuit qui existimaret fore ut coram Dei tribunali aliqui mortui comparerent· sed omnes ante mortuos dici, qui quum ante diem Domini sint mortui, postea fuscitabuntur, nemo ignorauit. Non possum igitur satis mirari qui factum sit ut interpretes aliquid eiusmodi in hoc quoque dicto non obseruauerint, quod præsertim illius rationem complectitur. Nam certe non minus, imò etiã magis absurdum est dicere, Dominum prædicare mortuis, quàm mortuos iudicare. In eo tãtùm est discrimen, quòd quũ dicitur Deus iudicaturus mortuos, intelligimus eos qui mortui fuerint, & esse definitum: quũ uerò dicimus prædicatũ esse mortuis, intelligimus eos qui tũ quidem uiui erant, nunc uerò sunt mortui. Alioqui, si de animabus hoc accipias, quænã erit hæc interpretatio, mortuis, id est mortuorũ hominũ spiritibus? si de corporibus, quorsum annuntietur putrefactis cadaueribus Euangeliũ? Et tamen sola proprie cadauera, mortua dicuntur. Iam uerò si dicas, euangelizatũ est, idem declarare atque patefacta est mortis Christi efficacia, primùm ualde coacta fuerit interpretatio, deinde semper huc redeũdũ erit, quinam sint isti mortui quibus illa patefacta dicatur. Deniq; sufficiat hæc una ratio pro omnibus: quũ hoc attexatur superiori dicto, nõ posse mortuorũ nomẽ aliter hîc accipi quàm in superiore uersiculo, ubi dixit, Deum iudicaturum uiuos ac mortuos, homines scilicet, non autẽ spiritus corporibus exutos: neque corpora spiritibus spoliata. Nõnulli tamen mortuos interpretãtur infideles, & mortuos in peccato. Sed ut taceam quod modò dixi, redundaret etiam particula καί. Eos omitto qui lymbum nobis fabricant, item qui mortuis infidelibus relictũ fuisse putant aliquod pœnitentiæ spatiũ, ac proinde prædicatũ illis fuisse Euangelium. Sunt enim ista nimium absurda, quanuis nõnullos magni nominis interpretes in aliquid eiusmodi nescio quis impetus abripuerit. Quid igitur? Nempe quũ dicit Petrus euangelizatum fuisse mortuis, nũquã illi uenit in mentem ut putaret spiritibus mortuorũ prædicatũ fuisse Euangeliũ. sed sui temporis respectu mortuos uocauit quibus uiuis prædicatum est Euangelium. ac si diceret, non esse nouam hanc doctrinam, sed superiorum etiam temporum hominibus pridem mortuis fuisse anunnciatam, nec frustra ab illis contẽptam. Id autem ita esse, præter iam commemoratas rationes, liquidò etiam apparet tum ex Apostoli scopo tum ex iis quæ sequuntur. Minatus est infidelibus qui suis ludibriis & contumelijs non desinunt sanctos uexare, fore ut reddant rationem iusto iudici, qui, inquit, iudicaturus est uiuos & mortuos. Quorsum hoc? Nempe utscirent excipiendum neminem. Sed responderi poterat,

A poterat, patres illos qui mortui fuerunt ante Christi aduentū (considerādum enim quo tēpore & ad quos scripserit Petrus) idoneam aliquam excusationem habituros. Hoc negat Petrus. Nam, inquit, mortuis quoque idem hoc Euangelium annuntiatum est, quod etiam docetur 1. Corinth. 10, & integro capite undecimo epistolæ ad Hebræos. Et Dominus, Vidit, inquit, Abraham diem meum, & gauisus est. Denique nulla unquam fuit extra Christū Ecclesia: ex quo etiam consequitur, idem Euangelium, quanuis non pari dispensatione, tamen ab initio mundi semper patribus annūntiatum. Non habebunt igitur filiorum sceleſtorum (Iudæis autem Petrus scribit) sceleſti patres quod prętexant, quo minus & ipsi ad iusti iudicis tribunal sistantur, secundum Euangelium iudicandi. Deinde si libuerit, ad consolationem sanctorum posſis hoc quoq; pijs patribus per fidem Euangelium Christi uenturi amplexis applicare. Sequentia uerò sic explico.

ἵνα κριθῶσι μὲν κατὰ ἀνθρώπους σαρκὶ, ζῶσι δὲ κατὰ θεὸν πνεύματι,

tum est Euangelium, ut damnaretur quidē secūdum homines, *id est* carne: uiuerent autem secundum Deum, *id est* Spiritu.

7 Πάντων δὲ τὸ τέλος ἤγγικε. σωφρονήσατε οὖν, καὶ νήψατε εἰς τὰς προσευχάς,

7 Omnium autem finis imminet. Sitis igitur sobrij & uigilantes ad orandum.

8 πρὸ πάντων τὴν εἰς ἑαυτοὺς ἀγάπην ἐκτενῆ ἔχοντες, ὅτι ἀγάπη καλύπτει πλῆθος ἁμαρτιῶν·

8 Ante omnia uerò charitatem alij in alios propensam habentes: nam charitas operiet multitudinem peccatorum.

9 φιλόξενοι εἰς ἀλλήλους, ἄνευ γογγυσμοῦ.

9 Hospitales estote alij erga alios, sine murmurationibus.

10 ἕκαστος καθὼς ἔλαβε χάρισμα, εἰς ἑαυτοὺς αὐτὸ διακονοῦντες, ὡς καλοὶ οἰκονόμοι ποικίλης χάριτος θεοῦ.

10 Vt quisq; accepit donū, *ita* alius in alium illud administrantes, ut boni dispensatores uariæ gratiæ Dei.

B 11 εἴ τις λαλεῖ, ὡς λόγια θεοῦ· εἴ τις διακονεῖ, ὡς ἐξ ἰσχύος ἧς χορηγεῖ ὁ θεός, ἵνα ἐν πᾶσι δοξάζηται ὁ θεὸς διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἐστὶν ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων·

11 Si quis loquitur, *loquatur* ut eloquia Dei: si quis ministrat, *ministret* tanquā ex uiribus quas suppeditat Deus: ut in oībus glorificetur Deus per Iesum Christum, cui est gloria & imperium in secula seculorum. Amen.

12 ἀγαπητοί, μὴ ξενίζεσθε τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ, ὡς ξένου ὑμῖν συμβαίνοντος,

12 Charissimi, ne tanquam hospites, exploratione illa perignē quæ fit in uobis ad uestri experimentum, percellamini, ut si peregrinum aliquid uobis accideret.

13 ἀλλὰ καθὸ κοινωνεῖτε τοῖς τοῦ Χριστοῦ παθήμασι, χαίρετε, ἵνα καὶ ἐν τῇ ἀποκαλύψει τῆς δόξης αὐτοῦ χαρᾶτε ἀγαλλιώμενοι.

13 Imò in hoc quòd cōsortes estis afflictionum Christi, gaudete: ut & quum patefiet eius gloria, gaudeatis exultantes.

C 14 εἰ ὀνειδίζεσθε ἐν ὀνόματι Χριστοῦ, μακάριοι, ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, κατὰ μὲν αὐτοὺς βλασφημεῖται,

14 Si probris afficimini in nomine Christi, beati *estis*: quoniam & glorię & Dei Spiritus super uos requiescit: *qui* quod ad illos quidē

Vt damnarētur, &c. ἵνα κριθῶσι, Quum de re præterita Petrum differere modò ostenderimus, & suprà etiam 3.d.19, simul liquet seruandam esse aoristi significationem: ac proinde nec ueterem interpretem rectè conuertisse, iudicentur, nec Erasmum, damnentur, id est κρίνωνται. quanuis sequatur ζῶσι. Sed & puto satis esse responsum iis qui hæc accipiunt de Euangelio uel apud Lymbum, uel alibi post Christi mortem spiritibus mortuorum annuntiato. dicam igitur quomodo planè hunc locum explicari posse putem. Non contentus dixisse Petrus Euangelium etiam superioribus seculis fuisse annuntiatum, uoluit quoque ostendere eius Euangelij summam, partim ut unum & idem Euangelium semper fuisse doceret, partim ut ad institutum redeat. Nam quæ de iudicandis uiuis & mortuis dixit, nō temerè quidem nec parùm appositè. sed tamen παρέργως dixit, quum in impiorum mentionem incidisset. Cœperat autem de sanctificatione differere: cuius duas partes esse dixerat, nempe passum esse in carne, seu mori peccato, & uoluntati Dei uiuere. Hoc ipsum est igitur quod nunc dicit fuisse superioribus etiam seculis annuntiatum. Nam damnari catne, pati in carne, mortuum esse peccato, non esse in carne, idem declarant. Dicitur enim damnatus in carne is in cuius carne damnatum id est abolitum & extinctum est peccatum. quæ pars est prior sanctificationis, ut diserte loquitur Paulus Rom. 8. a. 3. adeo quidem ut hæc uerba Petri ἵνα κριθῶσι σαρκὶ, non possint planius explicari quàm ex prima ad Corinthios capite secundo b. uersiculo quinto. εἰς ὄλεθρον τῆς σαρκός, ad interitum carnis. Idque ita esse præterea etiam apparet ex antithesi. Nam damnari & uiuere contraria non erunt, nisi damnari pro interire & mori accipias: sicut mortificatio & uiuificatio mutuò inter se respondent. Sed quum dixisset Petrus κατὰ ἀνθρώπους, secūdum homines, declarans nimirum huius uitij quod in nobis extinguendum est, fontem ac originem in ipsa hominum natura hærere, addidit σαρκὶ per epexegesin, ut alterum altero explicaretur.

Viuerent autem, &c. ζῶσι δὲ, &c. Alteram partem sanctificationis explicat priori cohærentem. Idcirco enim morimur carne, ut uiuamus Spiritu: sicut copiosè expositum est sexto & nono capitibus epistolę ad Romanos. quāobrem etiam duo ista ubique solent connecti. Quemadmodum autem quum dixisset, κατὰ ἀνθρώπους, addidit σαρκὶ, ita etiam post κατὰ θεὸν secundum Deum, addidit πνεύματι Spiritu: ut uicissim ostenderet unde uis ista integræ & sanctæ, atque adeo perennis uitæ, quæ in nobis inchoata est, emanaret: nempe à Dei Spiritu. unde etiam factum ut Spiritus diceretur.

8 Alij in alios εἰς ἑαυτούς Vulg. in uosmetipsos, quæ interpretatio multis imposuit, qui non considerarunt, Apostolum non singulos sed multos coniunctim alloqui, quos uelit mutuo charitatis uinculo esse coniunctos, Vide Ephes. 4. g. 32. 12 Ne, tanquam hospites, percellamini μὴ ξενίζεσθε Id est, ne perinde sitis attoniti ut qui in rem aliquam nouam incidunt, & de qua nunquam cogitarint. Vide supra uersu 4. Vulgata, nolite peregrinari. Erasmus, ne miremini. Exploratione illa per ignem quæ fit in uobis ad uestri experimentum τῇ ἐν ὑμῖν πυρώσει πρὸς πειρασμὸν ὑμῖν γινομένῃ. Vulg. in feruore qui ad tentationem uobis fit. Eraſm. dum per ignem exploramini, quæ res ad experimentum uestri fit. Sententia ipsa per se plana est.

attinet, blasphematur: quod ad uos autem, glorificatur.

Enimuerò ne quis uestrum affligatur ut homicida, aut fur, aut maleficus, aut alienarum rerum inspector.

Sed si ut Christianus, ne pudefiat, imò glorificet Deum hac in parte.

Nam tempus est quo incipiat iudicium à domo Dei. quòd si primùm *incipit* à nobis, quis erit finis eorum qui non parent Dei Euangelio?

Et, si iustus uix seruatur, impius & peccator ubi comparebit?

Itaque qui affliguntur ex uoluntate Dei, tanquam fideli conditori commédent animas suas benefaciendo.

ἐφ' ὑμᾶς δοξάζεται. A

15 μὴ γάρ τις ὑμῶν πασχέτω ὡς φονεὺς, ἢ κλέπτης, ἢ κακοποιὸς, ἢ ὡς ἀλλοτριοεπίσκοπος·

16 εἰ δὲ ὡς χριστιανὸς, μὴ αἰσχυνέσθω, δοξαζέτω δὲ τὸν θεὸν ἐν τῷ μέρει τούτῳ,

17 ὅτι ὁ καιρὸς τοῦ ἄρξασθαι τὸ κρῖμα ἀπὸ τοῦ οἴκου τοῦ θεοῦ. εἰ δὲ πρῶτον ἀφ' ἡμῶν, τί τὸ τέλος τῶν ἀπειθούντων τῷ τοῦ θεοῦ εὐαγγελίῳ;

18 καὶ εἰ ὁ δίκαιος μόλις σώζεται, ὁ ἀσεβὴς καὶ ἁμαρτωλὸς ποῦ φανεῖται;

19 ὥστε καὶ οἱ πάσχοντες κατὰ τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, πιστῷ κτίστῃ παρατιθέσθωσαν τὰς ψυχὰς ἐν ἀγαθοποιΐᾳ.

CAP. V.

PResbyteros qui inter uos sunt, precor qui sum & ipse presbyter, ac testis afflictionum Christi, atque idem gloriæ patefaciendæ consors,

Pascite gregem qui penes uos est, curam illius agentes non coactè, sed libenter: non turpiter affectantes lucrũ, sed prompto aïo.

Neque ut dominantes cleris, sed ut quisitis exemplaria gregis.

Et quum apparuerit ille Pastorum princeps, reportabitis immarcesibilem illam gloriæ coronam.

ΚΕΦ. ε. B

ΠΡεσβυτέρους οὖν ἐν ὑμῖν παρακαλῶ ὁ συμπρεσβύτερος καὶ μάρτυς τῶν τοῦ χριστοῦ παθημάτων, ὁ καὶ τῆς μελλούσης ἀποκαλύπτεσθαι δόξης κοινωνός,

2 ποιμάνατε τὸ ἐν ὑμῖν ποίμνιον τοῦ θεοῦ, ἐπισκοποῦντες μὴ ἀναγκαστῶς, ἀλλ' ἑκουσίως· μηδὲ αἰσχροκερδῶς, ἀλλὰ προθύμως·

3 μηδ' ὡς κατακυριεύοντες τῶν κλήρων, ἀλλὰ τύποι γινόμενοι τοῦ ποιμνίου·

4 καὶ φανερωθέντος τοῦ ἀρχιποίμενος, κομιεῖσθε τὸν ἀμαράντινον τῆς δόξης στέφανον.

14 Quoniam & gloriæ & Dei Spiritus super uos requiescit ὅτι τὸ τῆς δόξης καὶ τὸ τοῦ θεοῦ πνεῦμα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται. Illa ut in Græcis quidem omnibus codicibus leguntur, necesse est ut ex duobus diuersis spiritibus accipiamus, quia duo adscribuntur articuli. Itaque Spiritus appellatione non ipsum spiritum sanctum, qui unus est, sed ex Scripturæ more, quem alibi exposuimus, illius dona, quæ diuersa sunt, intelligo. Spiritum igitur gloriæ uocat Petrus gloriam qua Spiritus sanctus fideles exornat, sicut Spiritus intelligentiæ, consilij, fortitudinis, & alij quoq; cõmemorantur, Esa. 11. a. 2. Ad quem locum uidetur Paulus alludere. Spiritum autẽ Dei in genere pro Spiritu adoptionis accipio, qui in nobis per eas afflictiones obsignatur quibus conformes imagini fratris nostri primogeniti reddimur. Cæterum uulgatæ editionis codices in hoc loco non consentiunt. plerique enim legunt, Quoniã quod est honoris, gloriæ, & uirtutis Dei, & qui est eius Spiritus, super uos requiescet. quæ interpretatio prorsus à Græcis dissentit. Veteres autem codices emẽdatiores habent, Quoniam gloria & Spiritus Dei in uobis requiescit. quasi pro τὸ τῆς δόξης scriptum sit ἡ δόξη. Suspicor enim nonnullos, qui de ipso Spiritu sancto istud dictum acciperẽt, non autem de ipsius effectis, gemino articulo fuisse offensos: deinde etiam quædam ex margine in contextum irrepsisse: unde illa uarietas lectionis orta est. Nam Cyprianus lib. 4. epist. 6, ut Eras. obseruauit, aliam etiam lectionem prorsus diuersam affert, hanc scilicet, quia maiestatis & uirtutis Domini nomen super uos requiescit. quasi scilicet scriptum sit ὅτε τὸ τῆς δόξης καὶ δυνάμεως τοῦ θεοῦ ὄνομα ἐφ' ὑμᾶς ἀναπαύεται, quam lectionem nusquam inuenio. Erasmus, quoniam gloria & Spiritus Dei, &c. desciscens & ipse à Græcis.

Qui quod ad illos quidem attinet, &c. κατὰ μὲν αὐτοὺς, &c. Supplendum est אשר, id est ὅ, ex Hebræorum idiotismo. Vetus autem interpres totum hoc membrum non habet, sed statim subiicit, nemo autem uestrum, &c. Legitur tamen in omnibus Græcis nostris codicibus.

IN CAPVT V.

1 Presbyteros πρεσβυτέρους Generale nomen est presbyteri, eos omnes comprehendens qui sunt ex Ecclesiastico, ut ita loquar, Senatu. Vulg. Seniores: quod mirum ni Sophistæ ad ætatem detorqueant, quòd hic locus manifestè primatum illum Petri euertat: cuius obtentu quid tandem filio illi perditionis in templo Dei sedenti non licuit? Atqui si Petri successor est, cur ex professo hanc Petri doctrinam oppugnat?

2 Pascite ποιμάνατε Non dicit, offerte pro uiuis & mortuis, & peregrina lingua centones male cõsutos canillate, deinde pingues & obesi uosipsos pascite. Instruit enim non Antichristi sed Christi presbyteros.

Qui penes uos est τὸ ἐν ὑμῖν. Vel, qui à uobis pendet, uti apud Sophoclẽ, ἐν σοὶ ἐσμὲν, pro, abs te pendemus. In summa, proponit illis eius gregis curam qui illorum fidei est commissus. Vulg: ad uerbum quidem sed fideliter conuertit, qui in uobis est. Eras. quantum in uobis est: non modò nõ expressa sed etiam eneruata Apostoli sententia: quasi scriptum sit τὸ παθ' ὑμᾶς & τὸ non pertineat ad ποιμνίου.

3 Neque ut dominantes cleris, μηδ' ὡς κατακυριεύοντες κλήρων Non regnũ, sed curam presbyteris cõmissam. esse docet, Clerum autem sortem & hæreditatem Domini, id est Ecclesiam, uocat: sicut apud Hebræos נחלת dicitur Israeliticus populus. Sed & quia hoc corpus uarijs ijsq; dispersis membris constat, & Christus in solidum singularũ partium caput est, ideo singulis etiam partibus nihil obstat quominus idem nomen atq; toti ipsi corpori tribuatur. Veteres patres cleri nomen postea ad collegium Ecclesiasticorum ministrorum transtulerunt, parùm certè auspicatò, ut euentus ostendit. Cæterùm si Pastoribus non licet regum more gregi dominari, ubi tandem Patrimonium Petri, unde duplex ille gladius? ubi illa potestas trahendi omnes ad inferos impune?

ὁμοίως νεώτεροι ὑποτάγητε πρεσβυτέροις 5
πάντες δὲ ἀλλήλοις ὑποτασσόμενοι, τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε, ὅτι ὁ θεὸς ὑπερηφάνοις ἀντιτάσσεται, ταπεινοῖς δὲ δίδωσι χάριν.

ταπεινώθητε οὖν ὑπὸ τὴν κραταιὰν χεῖρα 6
τοῦ θεοῦ, ἵνα ὑμᾶς ὑψώσῃ ἐν καιρῷ.

πᾶσαν τὴν μέριμναν ὑμῶν ἐπιῤῥίψαντες 7
ἐπ' αὐτόν, ὅτι αὐτῷ μέλει περὶ ὑμῶν.

νήψατε, γρηγορήσατε, ὅτι ὁ ἀντίδικος ὑ- 8
μῶν διάβολος, ὡς λέων ὠρυόμενος περιπατεῖ, ζητῶν τινα καταπίειν.

ᾧ ἀντίστητε στερεοὶ τῇ πίστει, εἰδότες τὰ αὐ- 9
τὰ τῶν παθημάτων τῇ ἐν κόσμῳ ὑμῶν ἀδελφότητι ἐπιτελεῖσθαι.

ὁ δὲ θεὸς πάσης χάριτος, ὁ καλέσας ὑμᾶς εἰς 10
τὴν αἰώνιον αὐτοῦ δόξαν ἐν χριστῷ ἰησοῦ, ὀλίγον παθόντας, αὐτὸς καταρτίσαι ὑμᾶς, στηρίξει, σθενώσει, θεμελιώσει.

B αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας 11
τῶν αἰώνων· ἀμήν.

διὰ σιλουανοῦ ὑμῖν τοῦ πιστοῦ ἀδελφοῦ, ὡς λο- 12
γίζομαι, δι' ὀλίγων ἔγραψα, παρακαλῶν καὶ ἐπιμαρτυρῶν ταύτην εἶναι ἀληθῆ χάριν τοῦ θεοῦ, εἰς ἣν ἕστητε.

ἀσπάζεται ὑμᾶς ἡ ἐν Βαβυλῶνι συνεκλε- 13
κτή, καὶ μᾶρκος ὁ υἱός μου.

ἀσπάσασθε ἀλλήλους ἐν φιλήματι ἀγά- 14
πης. εἰρήνη ὑμῖν πᾶσι τοῖς ἐν χριστῷ ἰησοῦ· ἀμήν.

Similiter iuniores subiecti estote ita senioribus ut oēs alius alij uicissim subijciamini. Iacob. 4.b.6
Modestia sitis intus ornati. nam Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiā.
Submittamini igitur sub potenti manu Dei, ut uos in tempore extollat: Iacob 4.c. 10
Omni cura uestra coniecta in illum: nam illi cura est de uobis. Psal. 55.d.23 sap.12.b 13
Sobrij estote, uigilate: nā aduersarius uester diabolus, tanquam leo rugiēs, obambulat, quærens quem deuoret. matth. 6.c. 23 luc.13.c.24. Luc.21.d 11
Cui resistite firmi per fidem: scientes easdem afflictiones, à uestra quæ in mundo est fraternitate impleri.
Sed Deus omnis gratiæ *author*, qui uocauit nos ad æternam suam gloriam in Christo Iesu, paulisper afflictos, is *inquam* absolutos uos reddat, stabiliat, roboret, fundet.
Ipsi gloria & imperium in secula seculorum: Amen.
Per Syluanū uobis fidelem fratrem, ut arbitror, paucis scripsi, adhortans *uos*, & testificans hāc esse ueram gratiam Dei in qua statis.
Salutat uos ea qua est Babylone uobiscū electa Ecclesia, & Marcus filius meus. Rom.16.c.16 1.Cor.16 d.20 2.Cor.13.d.18
Salutate alij alios, charitatis osculo. Pax uobis omnibus qui estis in Christo Iesu. Amen.

5 Senioribus πρεσβυτέροις Hic poscit ratio antithesis ut hoc nomen de ætate accipiamus, non de dignitate quā uis hoc quoque certum sit. iuniores non temere ad functiones illas Ecclesiasticas fuisse accitos. Modestia sitis intus ornati: τὴν ταπεινοφροσύνην ἐγκομβώσασθε Complur. codex legit ἐγκομπώσασθαι, eadem sententia. nam & κόμβωμα inuenio dici τὸν κόσμον, ornatum, & κομβώσασθαι Hesychius interpretatur κοσμήσασθαι. quæ significatio pulchre conuenit ijs quæ sequuntur Vulg. omnes autem inuicem humilitatem insinuate. Neque enim legit ὑποτασσόμενοι. sed præterea multis modis mendosa est ista interpretatio. Eras. Humilitatem animi uobis infixam habete. Sentit enim (inquit) humilitatē in animo arctè retinendā, ueluti nodis illigatā. Nā ἐγκομβώσασθε uertit innodate: quæ significatio translatitia est. neque huic loco conuenit. In tempore ἐν καιρῷ Vetus interpres addit uisitationis, ἐπισκοπῆς, quod & in duobus Græcis codicibus inuenimus, sed irrepsisse puto ex cap. 2. c. 12.

C 9 Fraternitate ἀδελφότητι Id est fratrum cœtui per orbem terrarum dispersō. Vide suprà 2. c. 17
Impleri ἐπιτελεῖσθαι Vtitur Paulus uerbo ἀνταναπληροῦν eodem sensu, Coloss. 1. c. 24.

10 Qui uocauit ὁ καλέσας Vide Gal. 1. a. 6. Paulisper ὀλίγον Vulg. suo more, modicum. Eras. parum. Ego malo ad tempus referre, ut idem hoc sit atque illud quod scripsit Paulus 2. Cor. 4. d. 17. Is *in tantum* αὐτὸς. Eras. idē, idest, ὁ αὐτὸς. Abundat autem, ex Hebræorum consuetudine, sed ita ut sit tamen magna eius emphasis hoc in loco.
Absolutos uos reddat καταρτίσαι. Vulg. perficiet. legit enim καταρτίσει, στηρίξει, θεμελιώσει. sed omnes nostri codices, tribus tantum exceptis, scriptum habebant, καταρτίσαι στηρίξαι, &c. non modo infinito (ut mirum est Erasmum scribere potuisse) sed tertia persona optatiui modi, ut uel ipsi pueri norunt. Idem conuertit, instauret: nō satis appositè, ut mihi uidetur. Vide Matth. 21. b. 16. Roboret σθενώσαι Hoc nō legit Vetus interpres. nisi uelimus legisse στερεώσει, quod interpretetur, solidabit. atque ita fiet ut sequens uerbum θεμελιώσαι non legerit.

13 Babylone ἐν βαβυλῶνι Babylona proprie accipio pro celebri illa Assyriæ urbe, in qua tum esset Petrus Circuncisionis Apostolus. Cur enim Romæ non subticeret? Et quod traditum est de X X V illis annis quibus Petrus Romæ sederit, partim ex Pauli epistolis Roma scriptis probabiliter refellitur, partim etiam necessarijs argumentis demonstratur ex temporum supputatione, sicut diximus Act. 12. c. 17.

EPISTOLA CATHOLICA Petri posterior.

ἐπιστολὴ Πέτρου ἀποστόλου καθολικὴ δευτέρα.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

SImeon Petrus, seruus & Apostolus Iesu Christi, ijs qui æquè pretiosam nobiscum sortiti sunt fidem per iustitiã Dei nostri & seruatoris Iesu Christi: 1

Gratia uobis & pax multiplicetur per agnitionem Dei, & Iesu Domini nostri: 2

Vtpote quum Diuina uis ipsius omnia nobis donarit quæ ad uitam & pietatẽ *pertinent* per agnitionẽ illius qui uocauit nos in gloriam ac uirtutem: 3

Ex eo quòd maxima nobis ac pretiosa promissa donata sint, ut per hæc efficeremini Diuinæ consortes naturæ elapsi ex corruptione quæ est in mundo per cupiditatem. 4

ΣΥΜΕΩΝ Πέτρος δοῦλος καὶ ἀπόστολος Ἰησοῦ χριστοῦ, τοῖς ἰσότιμον ἡμῖν λαχοῦσι πίστιν ἐν δικαιοσύνῃ τοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ χριστοῦ. 1

χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη πληθυνθείη ἐν ἐπιγνώσει τοῦ θεοῦ, καὶ Ἰησοῦ τοῦ κυρίου ἡμῶν, 2

ὡς πάντα ἡμῖν τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ τὰ πρὸς ζωὴν καὶ εὐσέβειαν δεδωρημένης, διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς, 3

δι' ὧν τὰ μέγιστα ἡμῖν καὶ τίμια ἐπαγγέλματα δεδώρηται, ἵνα διὰ τούτων γένησθε θείας B κοινωνοὶ φύσεως, ἀποφυγόντες τὴν ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίᾳ φθορᾶς. 4

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Simeon Συμεὼν Complutensis codex & tres alij legunt Σίμων. Vide Act. 15. c. 14. Per iustitiam *ἐν δικαιοσύνῃ*. Id est ex eo quòd Deus, ut staret promissis, fidelem sese ac proinde iustum nobis exhibuit. Consideratur enim hic ea iustitia ex qua in nos promanauit fidei donum. ut Rom. 3. d. 25 & 26. Dei nostri & seruatoris, &c. *τοῦ θεοῦ ἡμῶν καὶ σωτῆρος*, &c. Ista necesse est coniunctim legamus, quia unicus est articulus, ut copiosius diximus Tit. 2. d. 13. Itaq; continet etiam hic locus manifestum Diuinitatis Christi testimonium.

3 Vtpote quum, &c. *Ως*, &c. Vulg. & Eras. sicut. Itaque perinde hoc accipiunt ac si pro *δεδωρημένης* scriptum esset *δεδώρηται*: quanuis quod ad sensum attinet, non multum interfit, si Erasmi interpretationem sequamur, modo nouerimus particulam *ὡς* non inchoare nouam periodum, sed à superioribus pendere. Diuina uis ipsius *τῆς θείας δυνάμεως αὐτοῦ* De Christo loquitur, quem rursus Deum facit, & quidem seruatorem unicum. Vulg. omnia nobis Diuinæ uirtutis suæ quæ ad uitam & pietatem donata est: prorsus absurdè, quod & ipsa constructio tota declarat, quum *πάντα* id est omnia, necessario regatur à *δεδωρημένης*, secundo casu absolutè posito. Itaque ut hoc uitium emendaretur, scriptum est in nonnullis codicibus, quomodo omnia nobis Diuinæ uirtutis suæ quæ ad uitam & pietatem donata sunt: ut sit hæc sententia, quicquid est in Christi Diuina uirtute pertinens ad uitam ac pietatem, nobis esse donatum. Sed neque tota distinctio huius loci ut est in Græcis, neque etiam participium *δεδωρημένης* istam interpretationem ferre ullo modo possunt. Quæ ad uitam *τὰ πρὸς ζωὴν* Id est quæ ad salutem. Ergo Christus sua ui Diuina gratuito nobis dat uitam æternam. Et pietatem *καὶ εὐσέβειαν* Hoc iter est per quod Christus ad uitam nos deducit, quia s. per Spiritum suum gratis donatum nos ad ueram religionem format. Per agnitionem illius qui uocauit nos, *διὰ τῆς ἐπιγνώσεως τοῦ καλέσαντος ἡμᾶς* Hæc est summa & uitæ & religionis quarum mentio facta est, nempe ut à Christo manu ducamur ad Patrem qui nos in filio uocat, Ioh 17. a. 3. ut neque breuius neque diuinius potuerit Christi officium, omnisque nostra salus per partes explicati. Vetus interpres pro agnitione dixit, cognitionem: non satis expresse, quanuis hoc discrimen non semper obseruetur. Nam cognoscunt etiam impij multi, atque adeo cognitum etiam Deum utcunque gustant: sed soli fideles Deum Patrem suum agnoscunt in Christo. Est enim agnitio Dei nos uocantis, nobilissimus fidei effectus. Iã uerò si hæc in nobis efficit Diuina uis Christi, & quidem ex mera liberalitate, ubi liberum arbitrium? & quo iure ab alijs hunc Spiritum flagitamus quàm ab eo in quo uno sunt omnes thesauri, & de cuius beneuolentia quisquis dubitat, indignus est qui accipiat? Iac. 1. a 6. & c. 17. In gloriam ac uirtutem, *διὰ δόξης καὶ ἀρετῆς*. Vulg. propria gloria & uirtute, *ἰδίᾳ δόξῃ καὶ ἀρετῇ*, quæ lectio in paucis admodum codicibus, ijsq; dubiæ fidei, à nobis est inuenta, neque mihi sane probari potest. Neque enim usquam (quod sciam) dicitur Deus nos uocasse sua gloria, sed in suam gloriam, Ro. 9. e. 23. & 15. b. 7. & 1. Corinth. 2. b. 7. & 1. Thes. 2. e. 12. & alibi sæpe. nisi malimus gloriæ nomine intelligere Christum ipsum *μετωνυμικῶς*. Patris scilicet gloriam, uel Euangelium, quod & ipsum gloria Dei dicitur Rom. 1. b. 16. & 1. Tim. 1. b. 11. Sed utraque hæc interpretatio est uiolenta, quum nihil adijciatur ex quo id possit intelligi. Deinde *τῆς ἀρετῆς*, id est uirtutis nomen, nemo non uidet quanto melius conueniat hominibus quàm Deo cui potius tribuitur *δυνάμις* id est potentia seu potestas, uel *κράτος* 1. robur: quanuis idem noster Petrus in superiore epistola 2. b. 9. Deo *τὰς ἀρετὰς* 1. uirtutes ttibuerit. Sed nomen *ἀρετῆς* de nobis potius quàm de Deo dici, liquet etiam ex ijs quæ sequuntur uers. 5. Itaque quum tota hæc formula loquẽdi noua sit, ut dicatur Deus nos uocare gloria & uirtute, siue (ut conuertit Erasm.) per gloriam & uirtutem: sit autẽ hæc persitata qua dicitur Deus nos ad gloriam & iustitiam, seu sanctimoniam uocare: mihi quidem multo probabilius uidetur *διὰ* præpositionem pro *εἰς* usurpatã, sicut ẽt annotauimus Rom. 6. a. 4. & *ἀρετὴν* idem atque *ἁγιασμὸν* declarare, quo potius utitur Paulus, ut Rom. 6. d. 22. & 1. Thess. 4. b. 7. & alibi sæpe. Pulchre aũt ista cum superioribus cohærebunt: respondebit enim uitæ, gloria: pietati seu ueræ religioni, uirtus. Quorsum enim ad uitam æternã ducimur? ut illic gloria Dei in nobis eluceat. quorsum omnis pietatis cognitione imbuimur? ut in sanctitate & iustitia Deo seruiamus. Sed cur illic uitam, hic uerò gloriam priore loco commemorauit? Quia quanuis nondum apparuerit uita nostra & gloria, tamen ex illa emanant pietas ac uirtus. Prius enim oportet nos filios Dei fieri quàm Spiritu

A ritu Dei agamur, ut ab adoptione necesse sit auspicari. Iam uerò qui adoptatus est, æternæ uitæ gloriam est nactus, quanuis nondum apparuerit quod erimus, 1. Iohan. 3. a. 2. 4 Ex eo quod διὰ ὧν Ad uerbum, per id quod ut si uernaculo nostro sermone dicas. *Parceque* incipit enim Apostoli superiora duo, 1. quæ ad uitã & gloriam, itẽ quæ ad pietatem & uirtutem nostram pertinent, explicare, quo modo, per quem, & quorsum nobis sint data: estque phrasis illa apud Græcos satis usitata, sicut etiam αὐθ' ὧν, ἀφ' ὧν, ἐξ ὧν, ἐν οἷς frequẽter usurpant, ut copiosè docet Budæus in Commentarijs. Itaque causa nulla erat cur nonnulli pro δι' ὧν scriberent διὸ ὃν propter quem Vulg. & Erat. Per quæ prorsus absurdè, ut mihi quidem uidetur. Sed Erasmum nimirum abduxit Græcus scholiastes qui totum hunc contextum lacerat, nec tamen sese potuit expedire. Diuinæ naturæ θείας φύσεως. Naturam non uocat ipsam οὐσίαν, sed certas, ut ità loquar, qualitates quas Dei uirtus in nobis efficit, ut hactenus Dei imago simus: ueluti quum nos cælesti sapientia, boni amore, uitij odio, & ueris uirtutibus imbuit. Nam & hoc ipsum postea indicat, quum definit naturæ Diuinæ participem fieri, idem esse atque mundi corruptionem effugisse, siue (ut loquitur Paulus) mortuum esse paccato, nec amplius esse in carne. Itaque non modo impij, sed planè etiam ridiculi sunt qui ex hoc loco Diuinæ essentiæ in nos transfusionem imaginantur: ut impius ille Seruetus præfracte ad mortem usque defendit. Et tamen sunt qui magnam bono uiro scilicet iniuriam factam putent. in mundo ἐν κόσμῳ, id est in hominibus: nam de his agitur. Per cupiditatem. ἐν ἐπιθυμίᾳ. Sedes igitur corruptionis mundi in uisceribus nostris collocata. Nisi animum purget Deus per gratiam in Christo, quocunque ueneris, mundum tecum circumfers, etiamsi in penitissimum Thebaidos desertum te contuleris. Vetus interpres legit τῆς ἐν κόσμῳ ἐπιθυμίας φθορᾶς, eius quæ in mundo est concupiscentiæ corruptionem eodem manente sensu. & sanè τὸ ἀποφυγεῖν usitatius est quarto casui coniungere.

Ad hoc ipsum uerò *uos* omni præterea collato studio adijcite cum fide uestra uirtutem, cum uirtute uerò scientiam, 5 καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ σπουδὴν πᾶσαν παρεισενέγκαντες, ἐπιχορηγήσατε ἐν τῇ πίστει ὑμῶν τὴν ἀρετήν, ἐν δὲ τῇ ἀρετῇ τὴν γνῶσιν,

Cum scientia uerò temperantiam, cum temperantia uerò tolerantiam, rursus cum B tolerantia pietatem: 6 ἐν δὲ τῇ γνώσει τὴν ἐγκράτειαν, ἐν δὲ τῇ ἐγκρατείᾳ τὴν ὑπομονήν, ἐν δὲ τῇ ὑπομονῇ τὴν εὐσέβειαν,

Cum pietate uerò animum in fratres propensum, cum animo uerò in fratres propenso charitatem. ἐν δὲ τῇ εὐσεβείᾳ τὴν φιλαδελφίαν, ἐν δὲ τῇ φιλαδελφίᾳ τὴν ἀγάπην.

Hæc enim quum uobis adsint & exuberent, haud otiosos, nec infructuosos efficiũt ad Domini nostri Iesu Christi cognitionem. 8 ταῦτα γὰρ ὑμῖν ὑπάρχοντα, καὶ πλεονάζοντα οὐκ ἀργοὺς, οὐδὲ ἀκάρπους καθίστησιν εἰς τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐπίγνωσιν.

Nam cui non adsunt hæc, is cęcus est, qui eminus nihil cernat, oblitus sese à ueteribus peccatis suis fuisse purgatum. 9 ᾧ γὰρ μὴ πάρεστι ταῦτα, τυφλός ἐστι, μυωπάζων, λήθην λαβὼν τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πάλαι αὐτοῦ ἁμαρτιῶν.

Quapropter, fratres, potius studete uocationem & electionem uestrã firmam efficere: hæc enim si feceritis, nõ labemini unquã. 10 διὸ μᾶλλον, ἀδελφοί, σπουδάσατε βεβαίαν ὑμῶν τὴν κλῆσιν καὶ ἐκλογὴν ποιεῖσθαι. ταῦτα γὰρ ποιοῦντες, οὐ μὴ πταίσητέ ποτε.

Siquidem ad hunc modum copiosè subministrabitur uobis introitus in æternũ regnũ Domini nostri & seruatoris Iesu Christi. 11 οὕτω γὰρ πλουσίως ἐπιχορηγηθήσεται ὑμῖν ἡ εἴσοδος εἰς τὴν αἰώνιον βασιλείαν τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ.

5 Ad hoc ipsum nerò *uos* Καὶ αὐτὸ τοῦτο δὲ, Aut supplenda est præpositio εἰς uel κατὰ quæ tamen eclipsis planè dura est: aut potius legendum Καθ' αὐτὸ τοῦτο δὲ. Cæterum sententia ipsa plana est. monet enim Petrus ne Dei gratię desimus, neque enim truncі aut stipites sumus, sed oportet nos uicissim omnem diligentiam afferre, & nos inquam qui liberum, id est, à seruitute peccati per gratiam manumissum arbitrium habemus: Nam alioqui ad malum præcipites ferimur, ad bonum uerò non modo tardi & imbecilli, ut tradunt sophistæ Semipelagiani, sed omni etiam bonæ uoluntatis principio prorsus destituti sumus. Quid enim habes (inquit Apostolus, de gratia, non de natura loquẽs) quod nõ acceperis? Sic ergo accipiendum est τὸ παρεισφέρειν, nõquasi de nostro aliquid afferamus, nisi prius effecerit Deus in nobis ut & uelimus & faciamus, idq; etiam ita ut semper exclamare cogamur, Nõ facio bonũ quod uolo, & facio malum quod nolo. ac proinde ne tantillum quidem nostra iustitia, sed Christo prorsus innitamur.

Adijcite ἐπιχορηγήσατε, id est præterea sufficite & suggerite. Vulg. ministrate. Erasmus subministrate: nimium obscurè, neque expressa præpositione ἐπί. Virtutem, τὴν ἀρετὴν, Id est sanctos & honestos mores, quorum fons est fides: sicut cum utrisque coheret, γνῶσις, id est uoluntatis Dei cognitio. nam ita in tota ista descriptione ἐν pro σὺν accipio: neque enim philosophicas sed Christianas uirtutes describit Apostolus. Vnde igitur fidei implicita: cõmentum nisi ex inferorum gurgitibus emersit? 6 Cum scientia uerò Ἐν δὲ τῇ γνώσει Mutuo uinculo cohærent cognitio & sanctificatio, adeo quidem ut mutuo se soueant, ac ueluti altera alteram in dies gignat. Ideo quum antea γνῶσιν subiecisset uirtuti, nunc priore loco constituit, & aliquot uirtutum species enumerat præcipuas.

7 Charitatem τὴν ἀγάπην. Latius patet Charitatis quàm τῆς φιλαδελφίας nomen. Deinde fortassis illo uocabulo significat animi affectum: isto uerò, officia quæ ex illo affectu proficiscuntur: is enim uerè diligit qui re ipsa iuuat quos diligit Luc. 1. c. 15. & 16. 9 Qui eminus nihil cernat μυωπάζων Non assentior Gellio qui μύωπα luscioſum interpretatur, quum luscioſus potius νυκτάλωψ dicatur. Sic enim Varro, Vesperi non uident quos appellãt luscioſos. quomodo νυκτάλωπας definit Aristot. author maximè idoneus. Idem uero, μυωπάζειν, φησὶ, λέγονται οἱ ἐν γενέσεως τὰ μὲν ἐγγὺς βλέποντες, τὰ δὲ ἐξ ἀποστάσεως οὐχ ὁρῶντες, i. Budæo interprete, Myopes dicuntur qui ab ortu primo proxima quidẽ uident, remota uerò non uidẽt. Hoc est igitur quod significat Petrus, eum in quo cognitio Dei nõ efficax est, hũc esse, quod ad regnũ Dei attinet, ut qui nõ cernat cælestia, rõgitus s. & extra mũdũ remota: sed terrestria dũtaxat. quæ proxima sunt: ut hac in parte planè sit μύωψ. Nã si cerneret, daret sese proculdubio in uiã qua in cælũ peruenit. Alioqui nulli magis se putãt perspicaces quã qui homiuũ cõsortia fugiunt, & sese contemplantes uocãt, ij scilicet quibus innumera illa somniorũ portẽta debemus. quũ uita Christiana in actione nũc quidẽ cõsistat. Vulg. & manu tentans. Eras. & manu uiam tentans: allata etiam quadam huius translationis ratione, quam ego planè absurdam iudico. Neque enim μύωπες à muribus dicti sunt: ut existimauit, sed παρὰ τὸ μύειν τοὺς ὤπας, quod perpetuò nictẽt

oculis. 10. Firmam efficere βεβαίαν ποιεῖσθαι. Atqui ea nititur Dei propositio, ut nunquam possit labascere. Firma est igitur in sese electio, sed in nobis quotidie cõfirmanda est. Confirmatur autem ex effectis fidei, id est Spiritus fructibus in nobis. Nam iustus est qui facit iustitiam. Qui iustificatus est, idem uocatus est: quum iustificatio sit per fidem, fides ex auditu. Qui porrò uocatus est, electus est ex Dei Proposito. Vides quomodo in nobis uocatio & uocationis basis, id est electio, quotidie magis ac magis confirmetur? quanuis uno Dei proposito: certo & æterno fulciatur? Inepti sunt igitur qui hoc loco abutuntur ad euertendam consolationis nostræ basin: & manifesti sycophantæ, quos non pudet dicere electionis æternæ doctrinam iter ad Epicureismum patefacere: quum individuo nexu cohæreant, propositum, electio, uocatio, sanctificatio & iustificatio. Ideò in nonnullis codicibus additum inuenimus, διὰ τῶν καλῶν ἔργων, per bona opera. A

Quapropter haud negligam uos semper commonere de his, tametsi periti & confirmati sitis in præsenti ueritate.

12 διὸ οὐκ ἀμελήσω ὑμᾶς ἀεὶ ὑπομιμνήσκειν περὶ τούτων, καίπερ εἰδότας, καὶ ἐστηριγμένους ἐν τῇ παρούσῃ ἀληθείᾳ.

Iustum enim arbitror, quandiu sum in hoc tabernaculo, excitare uos per commonitionem:

13 δίκαιον δὲ ἡγοῦμαι, ἐφ' ὅσον εἰμὶ ἐν τούτῳ τῷ σκηνώματι, διεγείρειν ὑμᾶς ἐν ὑπομνήσει,

Quum sciam breui futurum ut deponam hoc tabernaculum meum, sicut & Dominus noster Iesus Christus declarauit mihi.

14 εἰδὼς ὅτι ταχινή ἐστιν ἡ ἀπόθεσις τοῦ σκηνώματός μου, καθὼς καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἰησοῦς χριστὸς ἐδήλωσέ μοι.

Sed & studebo ut uos, post exitum meũ, horum mentionem facere possitis.

15 σπουδάσω δὲ καὶ ἑκάστοτε ἔχειν ὑμᾶς μετὰ τὴν ἐμὴν ἔξοδον, τοῦ τούτων μνήμην ποιεῖσθαι.

Non enim arte compositas fabulas sequuti, notam uobis fecimus Domini nostri Iesu Christi uirtutem & aduentum: sed qui oculis nostris aspeximus illius maiestatem.

16 οὐ γὰρ σεσοφισμένοις μύθοις ἐξακολουθήσαντες ἐγνωρίσαμεν ὑμῖν τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ δύναμιν καὶ παρουσίαν, ἀλλ' ἐπόπται γενηθέντες τῆς ἐκείνου μεγαλειότητος.

Acceperat enim à Deo patre honorem et gloriam, uoce ad eum delata huiusmodi à magnifica gloria, Hic est ille filius meus dilectus, in quo acquiesco. B

17 λαβὼν γὰρ παρὰ θεοῦ πατρὸς τιμὴν καὶ δόξαν, φωνῆς ἐνεχθείσης αὐτῷ τοιᾶσδε ὑπὸ τῆς μεγαλοπρεποῦς δόξης, οὗτός ἐστιν ὁ υἱός μου ὁ ἀγαπητός, εἰς ὃν ἐγὼ εὐδόκησα.

Et hanc uocem nos audiuimus è cœlo delatam, quum essemus unà cum eo in monte sancto.

18 καὶ ταύτην τὴν φωνὴν ἡμεῖς ἠκούσαμεν ἐξ οὐρανοῦ ἐνεχθεῖσαν, σὺν αὐτῷ ὄντες ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ.

Et habemus firmissimum sermonem Propheticum: cui rectè facitis quòd attendatis, uelut lucernæ splendenti in obscuro loco, usq; dum dies illucescat, & lucifer exoriatur in cordibus uestris.

19 καὶ ἔχομεν βεβαιότερον τὸν προφητικὸν λόγον, ᾧ καλῶς ποιεῖτε προσέχοντες, ὡς λύχνῳ φαίνοντι ἐν αὐχμηρῷ τόπῳ, ἕως οὗ ἡμέρα διαυγάσῃ, καὶ φωσφόρος ἀνατείλῃ ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν.

Si illud primum noueritis, quod nulla prophetia Scripturæ, sit proprij impulsus.

20 τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι πᾶσα προφητεία γραφῆς, ἰδίας ἐπιλύσεως οὐ γίνεται.

Non enim libidine hominis allata est olim Prophetia, sed acti à Spiritu sancto locuti sunt sancti Dei homines.

21 οὐ γὰρ θελήματι ἀνθρώπου ἠνέχθη ποτὲ προφητεία, ἀλλ' ὑπὸ πνεύματος ἁγίου φερόμενοι ἐλάλησαν οἱ ἅγιοι θεοῦ ἄνθρωποι.

12 Haud negligam οὐκ ἀμελήσω. Vulg. incipiam: prorsus absurdè. 13. Tabernaculo τῷ σκηνώματι. Id est corpore, ut 2. Cor. 5 a. 1. 18 Quum essemus in monte ὄντες σὺν τῷ ὄρει. Quum tres duntaxat in monte fuerint transformationis Domini testes, Iohannes, Iacobus Ioannis frater, & Petrus: Iacobus autem pridem esset interfectus ab Herode antequam hæc scriberentur Act. 11. a. 2. superest ut uel Iohanni uel Petro tribuatur hæc epistola: in qua certè nihil est quod Petri Apostolicam maiestatem non recipiat.

19 Firmissimũ βεβαιότερον. Cõparatiuus pro superlatiuo, ut diximus Act. 25, c. 10. Vulgata & Eras. firmiorẽ: quam esset in reprehensionẽ minimè repudio. Sic enim accipi potest, ut dicatur Petrus habuisse eorũ rationẽ ad quos scribebat, apud quos s. doctrina Prophetarum maior erat omni exceptione. Erasmo magis placet uocem ipsam Patris uocari Propheticum sermonem: quam explicationem ut coactam repudio, quum præsertim ex ijs quæ sequuntur apertè refellatur. Dies ἡμέρα. id est, plenior & apertior cognitio, quam sub Legis umbris fuerit. Lucifer φωσφόρος. id est clarior illa Euãgelij doctrina, ipso uidelicet lucifero iam exorto, quum antea ueluti in nocte delitescerẽt homines. C

20 Nulla Prophetia Scrip. πᾶσα προφητεία γραφῆς. Prophetiam in scriptura, i. Sacris libris, comprehensam, ab alijs pseudoprophetarum & profanorum uatum scriptis distinguit: de quibus proximo capite disseret. Ideo malui Prophetiam Scripturæ interpretari ad uerbum, quàm cum Erasmo, Propheticam Scripturã. Deinde πᾶσα δέ, omnis non, conuertere placuit per negantem nniuersalem particulam, nulla. qua de re diximus Matth. 24. b. 22. & Luc. 1. d. 37. Proprij imp. &c. ἰδίας ἐπ. &c. Id est, motus humani, qui fuerit αὐτόματος, ut ipse statim explicat. Significat enim, Prophetas non ex sese, sed Spiritu Domini animos ipsorum afflante & linguam ac calamum moderante, Prophetias suas edidisse. γίνεσθαι uerò idem declarat atq; ἐγὶ est, ut alibi annotauimus, uel ponitur pro ἐγένετο facta est Vulgata, propria interpretatione non sit. Eras. non sit priuatæ interpretationis, ut sit ἐπίλυσις quod ab ἐπιλύω deriuetur, quod significat nodos soluere & explicare. Ac uerum quidem est, eius demum Spiritus esse interpretari Scripturam à quo sit profecta, sed nimiũ sunt insulsi qui Spiritum sanctum successioni, mitris, pulpitis, cathedris, bullis, apertæ denique nundinationi suggerunt: ij inquam quos constat omnium hominum esse impurissimos, & ab eo

Spiritu

Spiritu alienissimos: & ita quidem ut isti nihil nisi ex Spiritu loqui possint. quod quàm falsum sit, & cælum & terra testantur. Deinde non in eo uersatur Petrus ut doceat quomodo instructos esse oporteat qui Scripturas uolunt interpretari, sed totam Ecclesiam ipsos q; adeo infimos discipulos alloquitur, docetq; quanta cum reuerentia debeant Prophetarum libros audire ac legere: nempe ne ut iudices accedant, sed ut Dei discipulos par est: quum non ipsi Prophetæ sed Deus per os Prophetarum loquatur. 21 Acti φερόμενοι. Dextrè hoc intelligendum est nequis Diuini Spiritus compositos & uerè Diuinos afflatus comparet cum profanorum uatum furoribus, quales describuntur in ipsis etiam Syllabarum libris, quos nonnulli libenter Prophetarum libris æquarent. Dei homines θεῦ ἄνθρωποι. Id est, diuini interpretes ac nuncij, ex Hebræorum more. Vide 1. Tim. 6. c. 11.

ΚΕΦΑΛ ϛ

1 Ἐγένοντο δὲ καὶ ψευδοπροφῆται ἐν τῷ λαῷ, ὡς καὶ ἐν ὑμῖν ἔσονται ψευδοδιδάσκαλοι, οἵτινες παρεισάξουσιν αἱρέσεις ἀπωλείας, καὶ τὸν ἀγοράσαντα αὐτοὺς δεσπότην ἀρνούμενοι, ἐπάγοντες ἑαυτοῖς ταχινὴν ἀπώλειαν,

2 καὶ πολλοὶ ἐξακολουθήσουσιν αὐτῶν ταῖς ἀπωλείαις, δι' οὓς ἡ ὁδὸς τῆς ἀληθείας βλασφημηθήσεται

3 καὶ ἐν πλεονεξίᾳ πλαστοῖς λόγοις ὑμᾶς ἐμπορεύσονται. οἷς τὸ κρῖμα ἔκπαλαι οὐκ ἀργεῖ, καὶ ἡ ἀπώλεια αὐτῶν οὐ νυστάζει.

B 4 εἰ γὰρ ὁ θεὸς ἀγγέλων ἁμαρτησάντων οὐκ ἐφείσατο, ἀλλὰ σειραῖς ζόφου ταρταρώσας παρέδωκεν εἰς κρίσιν τετηρημένους.

5 καὶ ἀρχαίου κόσμου οὐκ ἐφείσατο, ἀλλ' ὄγδοον Νῶε δικαιοσύνης κήρυκα ἐφύλαξε, κατακλυσμὸν κόσμῳ ἀσεβῶν ἐπάξας.

6 καὶ πόλεις Σοδόμων καὶ Γομόρρας τεφρώσας κατεστροφῇ κατέκρινεν, ὑπόδειγμα μελλόντων ἀσεβεῖν τεθεικώς.

7 καὶ δίκαιον Λὼτ καταπονούμενον ὑπὸ τῆς τῶν ἀθέσμων ἐν ἀσελγείᾳ ἀναστροφῆς, ἐρρύσατο.

8 Βλέμματι γὰρ καὶ ἀκοῇ ὁ δίκαιος ἐγκατοικῶν ἐν αὐτοῖς, ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ψυχὴν δικαίαν ἀνόμοις ἔργοις ἐβασάνιζεν.

CAP. II.

1 FVerunt autẽ & pseudoprophetæ in populo: ut etiam inter uos erunt falsi doctores, qui subintroducẽt hæreses exitiales, etiã Dominum qui illos mercatus est, abnegantes: accersentes sibi ipsis celerem interitum.

2 Et multi sequentur eorũ exitia: per quos uia ueritatis blasphemabitur.

3 Et per auaritiam fictis sermonibus uos negotiabuntur. quibus damnatio iam olim nõ tardat, & quorum exitium non dormitat.

4 Nam si Deus Angelis qui peccauerãt non pepercit: sed catenis caliginis in tartarũ detrusos, tradidit ad damnationem seruatos:

5 Et prisco mundo non pepercit, sed octauum Noe, iustitiæ præconem seruauit. diluuio in mundum impiorum inducto.

6 Et ciuitates Sodomorum ac Gomorrhæ in cinerem redactas, subuersione damnauit, fecitq; ut essent exemplar eorum qui impiè sunt uicturi:

7 Et iustum Lot libidinosa nefariorum conuersatione fatigatum eripuit.

8 (Iustus enim ille, quũ habitaret inter eos, quotidi r animam iustam iniquis *illorum* factis & u dendo & audiendo excruciabat.)

IN CAPVT II.

1 In populo ἐν τῷ λαῷ. Populum intelligit stante Israelis rep. & postea regno florentem, sub Lege.

C 2 Exitia ταῖς ἀπωλείαις. Vulgata, lasciuias, ἀσελγείαις. quæ lectio confirmatur Complutensis editionis & sex præterea codicum authoritate ac mihi quidem magis uidetur conuenire sequenti descriptioni.

3 Vos negotiabuntur ὑμᾶς ἐμπορεύσονται id est, uobis tanquam pecoribus ad nundinationem abutentur. quo modo dixit imperitos medicos Plinius animas negotiari. Quæso uerò an Simonis Petri successor est qui hac fraude non contentus regna in nassam suam illexisse, non aliunde etiamnum hodie quàm ex hac nundinatione uiuit? Et tamen hoc est patrimonium Petri, hæc Ecclesia quæ nunquã errauit, hic Spiritus sanctus longa temporis præscriptione cathedræ Petri fictitiæ deuinctus. 4 Angelis ἀγγέλων. Hic mirum quanto ludibrio Satan ipse homines habuerit, dum illos à negotio salutis auocatos in hac speculatione retinuit. At nos sobriè philosophari discamus, & hoc uno contenti simus quod nobis aperuit Spiritus sanctus. Reperio autem tribus omnino locis factam Angelorum lapsus mentionem. Ioh. 8. f. 44. Iud. 2. 6. & hoc loco. Sed generalis hæc ratio quibusuis non profanis ingenijs abunde sufficit, oportere necessario ut quicquid malum est, ab origine sua defecerit, quum à Deo nihil nisi bonum condi potuerit. Catenis caliginis σειραῖς ζόφου. id est, caligine quasi catenis constrinxit. Caliginem autem uocat miserrimam & terribilis, horroris plenam uitæ conditionem & translationem sumit à damnatis facinorosis, qui in carceris pedore retinentur constricti, dum ad ultimum supplicium pertrahantur. In tartarum detrusos ταρταρώσας. Sic uocarunt Græci infima terræ loca, quæ puniendis nocentium animis essent destinata. Itaque quod ad uocabulum ipsum attiner, non dubitauit Petrus illud tanquam uulgo tritũ usurpare. quo modo etiam Matthæus & Lucas ᾅδλυ uocarunt. Sed non est tamen quod aliquis idcirco putet poetarum deliria, nel quæ postea Theologi cõtemplantes quos uocãt de inferis differuerũt, à Petro comprobari. E cælo in infimas istas regiones detrusos esse diabolos res ipsa ostendit, quum nimium multi inter nos uersentur. Princeps aeris dicit Diabolus Ephes. 2. a. 2. Spiritualium malitiarum quæ sunt in sublimi, nostri scilicet respectu, mentio fit Ephes. 6. b. 12. Sed abyssum illis aliquam esse constitutam quam reformident, liquet ex Luc. 8. e. 31. Amplius de istis inquirere non expedit. Quæramus potius quomodo illius leonis rugientis ungues uitare & in cælum peruenire possumus.

5 Et prisco mundo νῦν ἀρχαίῳ κόσμῳ. Vulgata. Et originali mundo. Ergo mundus ille diluuium præcedens cõparatur cum eo in quo nunc sumus: non quasi nouam rerum uniuersitatem condiderit Dominus, sed quia suo diluuio tanta fuit rerum omnium euersio, ut sequens mundi instauratio ueluti pro noua quadam creatione habeatur. Sed quid si priscum mundum pro priscis illis primæ ætatis hominibus, cæterisq; animantibus subuersis accipias?

Octauum Noe, ὄγδοον Νῶε. Eras. octauum iustitiæ præconem Noe: ambigue posset enim uideri Noe dici octauus præco iustitiæ, quod inter Adami posteros octauus numeretur: quum longe aliud dicatur, nempe quod Noe octauus. 1. cum alijs septẽ, sit seruatus. Dicitur autem præco iustitiæ, propterea quòd totos illos annos 120 non desierit impios illos & dictis & factis commonefacere quanta illis ira Dei immineret. 8. Et uidendo & audiendo βλέμματι καὶ ἀκοῇ. Id est, quocunque uel oculos uel aures applicuisset, quicquid cerneret, uel audiret, hoc illum miserrimè

torquebat. Vulgata, Aſpectu enim & auditu iuſtus erat. quaſi poſt *δίκαιος* ſubaudiatur *ἦν*. Eraſ. Is enim oculis & auribus iuſtus, &c. Hæc enim coniunxerunt cũ *ὁ δίκαιος*, quaſi ſi dicatur Lot iuſtus fuiſſe & oculis & auribus, 1. (ut Eraſ. in annotationibus explicat) oculos & aures habuiſſe ab omni turpitudine abhorrentes. Sed ut taceam quod Vetus interpres conſtructionem neglexit, nec potuit ſubaudire *ἦν* propter articulum adiectũ, qui indicat *δίκαιος* rationẽ habere non prædicati, ſed ſubiecti, quos errores Eraſmus emendauit: ut inquam hæc omittam: primùm quæri poſſet cur non manuum quoque mentionem feciſſet deinde ipſa conſtructio hanc interpretationem aperte refellit, oſtenditque *βλέμμασι καὶ ἀκοῇ* cum uerbo *ἐβασάνιζον* ita conſtrui oportere ut nos fecimus, à doctiſsimo interprete admoniti. Omnino enim ſcribendum fuiſſet, *ὁ γὰρ βλέμμασι καὶ ἀκοῇ δίκαιος*, ut ſpero mihi conceſſuros quicunque uel mediocriter in Græcis literis ſunt uerſati. Excruciabat, *ἐβασάνιζεν*. Id eſt, anxiam ac doloribus confectam trahebat, non minus laborans quàm ſi equleo fuiſſet impoſitus. quomodo in uernaculo ſermone, ſi uelim extremum tædium ſignificare, dicam *te, ſuis en une gehenne*. Vetus interpres mendoſe legit *ἐβασάνιζον* excruciabant. A

Nouit Dominus pios è tentatione eripere: iniuſtos autem in diem iudicij puniendos ſeruare. 9 *οἶδε κύριος εὐσεβεῖς ἐκ πειρασμοῦ ῥύεσθαι, ἀδίκους δὲ εἰς ἡμέραν κρίσεως κολαζομένους τηρεῖν.*

Maximè uerò illos qui carnem ſequentes, in impura cupiditate incedunt, & dominatum deſpiciunt, *qui, inquam, ut ſunt* audaces & ſibi placentes, non horrent dignitates conuitijs inceſſere: 10 *μάλιστα δὲ τοὺς ὀπίσω σαρκὸς ἐν ἐπιθυμίᾳ μιασμοῦ πορευομένους, καὶ κυριότητος κατα φρονοῦντας. τολμηταὶ, αὐθάδεις, δόξας οὐ τρέμουσι βλασφημοῦντες.*

Quum ipſi Angeli qui ſunt robore ac poteſtate maiores, non ferant aduerſus eas apud Dominum maledicum iudicium. 11 *ὅπου ἄγγελοι ἰσχύϊ καὶ δυνάμει μείζονες ὄντες οὐ φέρουσι κατ' αὐτῶν παρὰ κυρίῳ βλάσφημον κρίσιν.*

At iſti, ueluti bruta animantia, quæ naturali impetu feruntur, facta ad eum finem ut capta intereant, ea uituperantes, quæ ignorant, ſua ipſorum corruptela interibunt: 12 *οὗτοι δέ, ὡς ἄλογα ζῶα φυσικὰ γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν, ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καὶ καταφθαρήσονται,* B

9 Nouit *Οἶδε* Heb. ידע, id eſt, longo uſu exercitatus in liberandis & eripiendis iuſtis. Eſt autem hæc concluſio inductionis. 10 Qui carnem ſequentes, *τοὺς ὀπίσω σαρκός*. Vulgata ad uerbum, qui poſt carnem, id eſt, præeunte carne: quem Hebraiſmũ alibi expoſuimus. Et dominatum deſpiciunt, *καὶ κυριότητος καταφρονοῦντας*. Id eſt, eos quorum poteſtati ſubiecti ſunt, aſpernantur. Nam *κυριότητα* uocat Senatorum aut aliorum Magiſtratuum collegium, ut paulò ante *ἀδελφότητα*, id eſt, fraternitatem dixit, pro fratrum cœtu, eadem prorſus ratione qua dicimus in uernaculo noſtro ſermone. *la ſeigneurie*. Quàm autem hoc conueniat clericis, quos nunc uocant, uel illud teſtatur quòd ſceleratiſsimus quiſque palàm hodie non erubeſcit clericalis, quam uocant, tonſuræ priuilegio, quorumuis magiſtratuum imperium aſpernari. Quod ſi quis reclamet, actum eſt de Eccleſia ſ. Et tamen hi omnes à Petri ſucceſſore pendent. *Quis inquam ut ſunt* audaces *τολμηταί*. Neceſſario ſupplendum fuit aliquid propter mutatam conſtructionem. Et ſibi placentes *αὐθάδεις*. Eraſmus, præfracti. Vide Tit. 1. b. 7. Dignitates *δόξας*. Id eſt principes, & quantumuis auguſta matteſtate præditus. Exemplo ſit Iulius quartus, Romanus quum hæc ſcriberem Pontifex, non modo cõuitijs, ſed etiam atrociſsimo bello uicinum Regem petens, & funeſtiſsimis cladibus orbem terrarum paululum iam reſpirantem, conturbans. Quidni enim id faciat Hildebrandi ſucceſſor, qui Cæſaris Henrici collum pede conculcans, hunc etiam uerbum Domini deorſque re palàm eſt auſus, ut hoc pacto ſeſe germanam Satanæ progeniem eſſe comprobaret? Super aſpidem, inquit, & baſiliſcum ambulabis. Et adhuc ambigunt homines an iſte ſit Petri ſucceſſor?

11 Aduerſus eas *κατ' αὐτῶν*. Aduerſus eas ſcilicet dignitates. Reuerenter enim Angeli ipſi *σύνταξίαν* à Domino conſtitutam, & regnis etiam impiorum cuſtodiendis tanquam miniſtri Dei præſunt, ut liquet ex Daniel. 10 & 11. neque in conſpectu Domini aduerſus Achab quantumuis impium Regem, conuitium ullum ab ipſis profertur, 1. Reg. 22. c. 20. ſed ſolus ille ſpiritus mendax reperitur qui ſeſe ſponte ad malas artes offerat, 1. Reg. 22. c. 21. quique ipſos etiam ſeruos Dei calumnietur, Iob. 1. c. 9 & 10. Similis eſt Prophetarum ratio qui quum Spiritu Dei regerentur, fortiter quidem & conſtanter munus reprehenſionis ſibi à Deo impoſitum obierunt, ſed Reges tamen ac principes quos arguebant, ſicuti par erat, in honore habuerunt. Cæterum Vetus interpres aliter prorſus hunc locum interpretatus eſt, perinde nimirum ac ſi diceretur Angelos ſuos Dominus nunquam execrari. ſic enim conuertit, non portant aduerſum ſe a Domino execrabile iudicium. Atqui ut nihil aliud obijciam, Græcis non reſpondet iſta interpretatio. Neque enim ſcriptum eſt *κατ' αὐτῶν* ſed *κατ' ἀυτῶν*, neque *παρὰ Κυρίῳ* ſed *παρὰ Κυρίου*. Eraſ. uerò ſic conuertit, non ferant aduerſus ſeſe apud Dominum maledicum conuitium, id eſt, mutuò ſibi non conuitientur apud Dominum, nec alij de alijs detrahant, ſed ſtationem ſuam quiſque conſeruet: quum alij alijs ſubſint, ut apparet ex Dan. 10. c. 13 & 12. a. 1, & Apoc. 12. b. 7. Hanc nerò interpretationem ſi amplectamur, uidebitur Petrus alluſiſſe ad Pſal. 103. d. 20. Nam etiam in uno exemplari ſcriptum erat *κατ' ἐαυτῶν*. 12. Bruta animantia, quæ naturali, &c. *ἄλογα ζῶα φυσικὰ*, &c. Vulgata, irrationabilia pecora, naturaliter in captionem, &c. in qua interpretatione nihil eſt quod profœdior eſt, nempe quòd *φυσικὰ* coniunxit cum ſequentibus: ideoque *γεγενημένα* quaſi redundans expunxit. In eodem hoc errore uerſatus eſt etiam Eraſmus, adeo ut putarit participium *γεγεννημένα* in margine irrepſiſſe in contextum. Nam, inquit, naturalia ad captionem dixit quemadmodum dicimus natus ad diſcendum, pro eo quod eſt natura compoſitus. At qui præterquam quod Græci codices ſummo conſenſu addunt *γεγενημένα*, unde tandem eſſet petitũ tam obſcurũ ramq; inuſitatũ dicendi genus? Quid igitur? nempe epitheto uoluit Petrus explicare qua in re iſti bruris animãtibus ſint ſimiles, in eo uidelicet quod nec cõſilio, nec ratione, nedũ Spiritu Dei, ſed cæco naturæ rationis expertis impetu ad beluinas cupiditates ferantur. Naturę enim nomine de brutis loquens, ſenſualitatẽ (quã uocãt) intelligit. Germanã autem eſſe hanc expoſitionẽ liquet etiam ex epiſtolæ Indæ uerſ. 10. ex quo loco *φυσικὰ* poſsis optimè interpretari *τὰ φθειρόμενα ἐν ὅσοις φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται*, i. eos qui in ijs ſeſe corrumpunt quæ brutorum inſtar naturaliter norunt. Facta ad eum finẽ ut capta intereant, *γεγεννημένα εἰς ἅλωσιν καὶ φθοράν*. Id eſt, idcirco condita ut alijs cedãt in prædã, à quibus conſumpta pereant. Ita enim iſti ſpõte ſeſe in Diaboli ac mortis laqueos induunt, uaſa nimirũ ad interitũ coagmẽtata, ut dicit Paulus Rom. 9. d. 22. & pridẽ ad hoc iudicium deſcripta Iudæ 4. Vulg. in captionẽ & in perniciẽ. quod nemo intelligat. Eraſ. genita in capturam & perniciẽ: nihilo melius. Fa uituperantes quæ ignorant, *ἐν οἷς ἀγνοοῦσι βλασφημοῦντες*. Heb. חגך בזיים באשר לא ידיעו. Nam uerbum זבל cum ב conſtructum, in malam partem accipitur. Vulg. in ijs quæ ignorant blaſphemantes. Eraſ. in ijs quæ non intelligunt maledicentes. C

Sunt

A κομιούμενοι μισθὸν ἀδικίας, ἡδονὴν ἡγούμενοι τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν, σπίλοι καὶ μῶμοι, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν, συνευωχούμενοι ὑμῖν,

13 Reportaturi mercedem iniustitiæ, ut qui pro uoluptate ducãt quotidianas delicias labes ac maculæ, qui fraudibus suis se oblectant dum uobiscum epulantur.

ὀφθαλμοὺς ἔχοντες μεστοὺς μοιχαλίδος, καὶ ἀκατασπάστους ἁμαρτίας, δελεάζοντες ψυχὰς ἀστηρίκτους, καρδίαν γεγυμνασμένην πλεονεξίας ἔχοντες, κατάρας τέκνα.

14 Oculos habentes plenos adulterij, & qui à peccando cessare nesciant, inescantes animas instabiles, cor habentes ad extorquendum exercitatũ, execrandi homines.

καταλιπόντες τὴν εὐθεῖαν ὁδὸν ἐπλανήθησαν, ἐξακολουθήσαντες τῇ ὁδῷ τοῦ Βαλαὰμ τοῦ Βοσὸρ, μισθὸν ἀδικίας ἠγάπησεν,

15 Qui relicta recta uia, aberrarunt, sequuti uiam Balaam, filij Bosor, qui mercedem iniquitatis amauit:

ἔλεγξιν δὲ ἔσχεν ἰδίας παρανομίας· ὑποζύγιον ἄφωνον, φωνῇ ἀνθρώπου φθεγξάμενον, ἐκώλυσε τὴν τοῦ προφήτου παραφρονίαν.

16 Sed redargutionem suæ transgressionis sustinuit: nam subiugis asina muta, humana uoce loquens, prohibuit Prophetæ dementiam.

οὗτοί εἰσι πηγαὶ ἄνυδροι, νεφέλαι ὑπὸ λαίλαπος ἐλαυνόμενοι, οἷς ὁ ζόφος τοῦ σκότους εἰς B αἰῶνα τετήρηται.

17 Isti sunt fontes aqua carentes, nebulæ à turbine agitatæ: quibus caligo tenebrarum in æternum seruata est.

Sua ipsorum corruptela interib. ἐν τῇ φθορᾷ αὐτῶν καταφθαρήσονται. Id est eo exitio peribunt quod ipsi sibi suis illis perditis & corruptis moribus accersunt. Vulg. in corruptione sua peribunt. Eras. in perditione sua peribunt. quas interpretationes miror à quoquam intelligi potuisse. non enim animaduerterunt φθορὰν paulò antè accipi pro interitu, ita ut respondeat uerbo καταφθαρήσονται, in accommodatione similitudinis: posteriore autem hoc loco poni pro morum corruptela, in quã quisquis sibi placet, planè omnem usum rationis ac iudicij amisit: ut qui sponte sua in mortem æternam præcipitet.

13 Reportaturi Κομιούμενοι. Vulg. & Eras. reportantes, Κομιζόμενοι. Quotidianas delicias. τὴν ἐν ἡμέρᾳ τρυφήν. Vulg. dici delicias. Eras. si in diem deliciis fruantur. Atqui ἐν ἡμέρᾳ non aliud declarat quàm Exo. 29. f. 36, pro καθ' ἡμέραν. Qui fraudibus suis, &c. ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀπάταις αὐτῶν συνευωχούμενοι ὑμῖν. Fœdè profectò corruptus fuit hic locus tum à Vetere interprete, tum etiam ab Erasmo, ut facilè cuiuis poterit liquere. Sic enim ille, Delicijs affluentes, in conuiuijs suis luxuriantes uobiscum: acsi scribendum sit, ἐντρυφῶντες ἐν ταῖς ἀγάπαις αὐτῶν, &c. Atqui falsa est ista distinctio, neq; ἀγάπαις legi potest sequente reciproco, quin istis impijs uendicetur quod erat totius Ecclesiæ. Neq; enim agapæ certorum hominum erant, sed Ecclesiæ totius. quod si considerasset Erasmus, non putasset hunc locum fuisse corruptum ab ijs qui ἀπάταις scripserunt, quum contrà sit ab ijs deprauatus qui pro ἀπάταις substituerunt ἀγάπαις. Præterea quid illud est, luxuriãtes uobiscum? ita enim reprehenderentur omnes tanquã eiusdem luxus socij: quod minimè existimandũ est, Erasmus uerò sic maluit hunc locum interpretari, qui conuiuantes in erroribus suis insultant uobis. in qua interpretatione multa cogor desiderare. Nam ἀπάτας pro erroribus nunquã certè memini legere, & ut ita accipi possit, detrahetur sanè multum de sentẽtiæ põdere, si ita interpreteris: quũ de ijs potius agatur qui per summam improbitatem alios illiciant, quàm de ijs qui aliorũ fraude decepti, in aliquo errore uersentur. Deinde nemo non uidet quàm dura sit traiectio si ὑμῖν connectas cum ἐντρυφῶντες. quum præsertim tam propinqua sit præpositio σύν. Itaq; hanc etiam interpretationem ut manifestè detortam repudio. Quomodo uerò sit explicandus hic locus, apertè liquet ex epistolæ Iudæ uers. 12. ubi ita scribit, οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν, σπιλάδες, συνευωχούμενοι. Hi sunt in uestris agapis quasi maculæ, dum uobiscum epulantur. Est ergo hæc sententia, istos in sacris Ecclesiæ conuiuijs uersantes, quum hoc pacto uideri uellent uera esse Ecclesiæ membra, nihil aliud esse quàm labes ac maculas Ecclesiæ, utpote quos etiam, inquit, non pudeat illic uobiscum epulantes & sacro conuiuio adhibitos, sese uobis fallendis uel fraudum suarum commemoratione suauiter oblectare, deniq; to C tam Ecclesiam ludibrio habere. Itaq; συνευωχούμενοι ὑμῖν hoc in loco, idem declarat atq; συνευωχούμενοι ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν apud Iudam. Quòd autem ἀγάπας nonnulli accipiunt non pro conuiuijs, sed pro collatis in pauperũ subsidium donis, ita ut συνευωχούμενοι ὑμῖν idem declaret atque uestris sumptibus eleemosynis sua conuiuia agitantes: mihi quoque non probatur. Nam uerum quidem est illa conuiuia sic uocata quòd ex collatis donis instruerentur: sed conuiuia fuisse Ecclesiastico cœtui communia, ex Actis Apostolorum, & 1 Cor. 11. Iustino, Tertulliano, & alijs ueteribus apparet. Itaque de conuiuijs ipsis præstat accipere, quàm de conuiuiorum dapibus

14 Oculos Ὀφθαλμοὺς. Rectè. Hic enim apparet potissimum libido. Oculi (inquit obscænus ille) sunt in amore duces. Adulterij. μοιχαλίδος. Eras. ad uerbum, adulteræ: quod est admodum obscurum. Sciendum est igitur ex Hebræorum idiotismo poni epitheton pro substantiuo quod uocant cuius enallages manifestum mihi exemplum uidetur extare Dan. 9. f. 24, ubi ponitur גבריא pro גבריאה quo etiam fortassis pertinet illud Deut. 29. c. decimo nono. לִבְרֹעַ הַסְּפוּחָה אֶת הַצְּמֵאָה i. ut addat ebriam sitienti: pro eo quod est, ut addat ebrietatem siti. Quidã hoc connectunt cum ἀμαρτίας, & pro ἀκαταπαύστους legunt ἀκαταπαύστους quod Græcis nõnullis placuisse apparet ex Scholiaste: ut & ille qui hunc locum conuertit his uerbis, Oculos habentes degeneris perpetuiq; peccati plenos. Sed præterquam quòd Græca exemplaria summo consensu legunt ἀκαταπαύστους, nusquam inuenio illud epitheton peccato attributum. Apparet igitur ita conaros fuisse hunc locum expedire nonnullos ex Græcis Hebraicæ linguæ imperitos. Execrandi hom, κατάρας τέκνα. Vulg. ad uerbum maledictionis filij Eras. execrabiles filij. Vide Ephes. 2. a. 2.

15 Mercedem iniquitatis μισθὸν ἀδικίας Id est, lucrum ex scelere quæsitum. Retinui autem Hebraismum, quia si uel mercedem iniquam, uel lucrum iniquum dixeris, quippiam multò minus significaris.

16 Subiugis asina ὑποζύγιον. Vulg. & Eras. subiugale, de quo diximus Matth. 21. a. 5. Est autem hoc exemplum ualde appositum ad id quòd antè dixit, quum istiusmodi homines cum bestijs compararet.

17 Fontes aqua caren. πηγαὶ ἄνυδροι. Id est, qui scientiam quidem iactant, sed intus nihil minus habent. Eosdem comparat nubibus à turbine agitatis: quòd nimirum spem aliquam faciant cælestis alicuius pluuiæ, sed solo uento turgeant: Caligo tenebrarum ὁ ζόφος τοῦ σκότους Id est, densissimæ tenebræ. Ex Hebræorum idiotismo: ut quum terram pulueris, cœnum luti dicunt.

Nam prætumidam uanitatem loquẽdo, 18 per carnis cupiditates & laſciuias, eos qui uerè aufugerant ab ijs qui in errore conuerſantur, ineſcant:

ὑπέρογκα γὰρ ματαιότητος φθεγγόμενοι δελεάζουσιν ἐν ἐπιθυμίαις σαρκὸς, ἀσελγείαις τοὺς ὀλίγως ἀναφυγόντας, τοὺς ἐν πλάνῃ ἀναστρεφομένους, A

Libertat. Iohan. 8. d. 34 rom. 2. d. 20.

Libertatem illis pollicendo, quum ipſi 19 ſerui ſint corruptionis, ſiquidẽ à quo quis ſuperatus eſt, huic etiam in ſeruitutem eſt abdictus.

ἐλευθερίαν αὐτοῖς ἐπαγγελλόμενοι, αὐτοὶ δοῦλοι ὑπάρχοντες τῆς φθορᾶς· ᾧ γάρ τις ἥττηται, τούτῳ καὶ δεδούλωται.

Enimuero ſi elapſi ab inquinamentis mũ 20 di, per agnitionem Domini & ſeruatoris leſu Chriſti, his rurſum implicati ſuperentur, facta eſt ultima eorum conditio deterior priore.

εἰ γὰρ ἀποφυγόντες τὰ μιάσματα τοῦ κόσμου ἐν ἐπιγνώσει τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, τούτοις δὲ πάλιν ἐμπλακέντες ἡττῶνται, γέγονεν αὐτοῖς τὰ ἔσχατα χείρονα τῶν πρώτων.

Satius enim fuiſſet illis, non cognouiſſe 21 uiã iuſtitię, quàm cognita *illa*, regredi à ſancta doctrina ipſis tradita.

κρεῖττον γὰρ ἦν αὐτοῖς μὴ ἐπεγνωκέναι τὴν ὁδὸν τῆς δικαιοσύνης, ἢ ἐπιγνοῦσιν ὑπιρῖφαι ἐκ τῆς παραδοθείσης αὐτοῖς ἁγίας ἐντολῆς.

Sed accidit eis quod uero prouerbio di 22 ci ſolet, Canis reuerſus eſt ad ſuum ipſius uomitum: &, Sus lota, ad uolutabrum cœni.

συμβέβηκε δὲ αὐτοῖς τὸ τῆς ἀληθοῦς παροιμίας, κύων ἐπιστρέψας ἐπὶ τὸ ἴδιον ἐξέραμα. καὶ, ὗς λουσαμένη εἰς κύλισμα βορβόρου.

CAP. III. ΚΕΦΑΛ. γ.

HAſce iã alteras uobis literas ſcribo, di 1 lecti, in quibus ſynceram mentẽ ueſtrã per commonefactionem excito.

Ταύτην ἤδη, ἀγαπητοί, δευτέραν ὑμῖν γράφω ἐπιστολήν, ἐν αἷς διεγείρω ὑμῶν ἐν ὑπομνήσει τὴν εἰλικρινῆ διάνοιαν, B

Vt memores ſitis uerborum quę prędicta 3 ſunt à ſanctis Prophetis, & doctrinæ noſtrę qui ſumus Apoſtoli Domini & Seruatoris.

μνησθῆναι τῶν προειρημένων ῥημάτων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν, καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ἡμῶν ἐντολῆς, τοῦ κυρίου καὶ σωτῆρος·

Illud primùm ſcientes, uéturosextremis 2 diebus irriſores, qui in ſuis ipſorum cupiditatibus incedant.

τοῦτο πρῶτον γινώσκοντες, ὅτι ἐλεύσονται ἐπ' ἐσχάτου τῶν ἡμερῶν ἐμπαῖκται ἐν ἐμπαιγμονῇ κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι,

18 Prætumidã uanit. ὑπέρογκα ματαιότητος. Sic infrà 3,a.3. ἔσχατον τῶν ἡμερῶν, pro ἔσχαται ἡμέραι. Vulg. ſuperba uanitatis. Eraſmus uehementer ſaltuoſa uanitatis uerba. Sententia ipſa plana eſt, iſtos uimirum uanis qui buſdam & inanibus uerborum ampullis incautos decipere. Et laſciuias, ἀσελγείαις. Deeſt copula, ex Hebræorum idiotiſmo, ut ſuprà uerſ. 10. πολεμῆσαι καὶ θάλασσαν pro καὶ θάλασσαν. quam eclipſin apud Paulum etiam ſæpe annotauimus. Vere ὄντως. Id eſt re ipſa, non autem ſimulate, ut illi. Complutenſis editio legit ὀλίγον, & in duobus alijs codicibus ſcriptum legimus ὀλίγως, id eſt penè uel propemodum. Vetus quoque interpres legit ὀλίγον paululum. Fuit autem hoc in loco nonnihil immutanda uerborum collocatio, ut uitaretur amphibolia, quæ nuſquam eſt in Græco ſermone.

Ineſcant δελεάζουσιν. Id eſt, quaſi piſces hamo captant. Sed aliud eſt captare, aliud capere. Nam qui uerè credũt, illos certum eſt uel nunquam uel ad tempus tantùm capi. Deinde certi ſunt ueræ id eſt non ſimulatæ cognitionis gradus. Vide Heb. 6. 1. 5. C

20 Vltima conditio τὰ ἔσχατα. Vide Matth. 12. d. 45.

21 Regredi ἐπιστρέψαι. Id eſt εἰς τὰ ὀπίσω ἀναπάμψαι. ut in uno uetuſto codice ſcriptum inuenimus. Vulg. retrorſum conuerti, ἐπιστρέψαι εἰς τὰ ὀπίσω. cõſentiente uno ex uetuſtis noſtris codicib. Eraſ. conuerti ab eo præcepto &c. gambiue, & nimium obſcure. Doctrina ἐντολῆς. Heb. מִצְוָה. Eraſ. præcepto. Vulgata, mandato. quo modo & nos ubique fere ſumus interpretati. Sed ſpectandum quid cui loco conueniat.

IN CAPVT III.

1 Haſce iam alteras Ταύτην ἤδη δευτέραν, Hic etiam locus, & quod ſtatim ſubijcitur de Apoſtolica functione, ſi coniungantur cum eo quod ſcriptum eſt ſuprà 1. d. 18, manifeſtè oſtendunt hanc epiſtolam nulli alij quàm Petro eſſe tribuendam. Alioquin obſecro cuius eſſet ſpiritus ita impudenter mentiri? Certè impium eſſe uidetur tale quicquam de eo ſuſpicari cuius tam pura tamque ſancta ſit doctrina: & quòd allatum à Hieronymo confirmat Eraſ. de ſtyli diſſimilitudine, ego nondum potui perſpicere. In quibus ἐν αἷς. Hoc pertinet ad utranque epiſtolam: alioqui dicendum fuiſſet ἐν ἧ.

2 Quæ prædicta ſunt à ſanctis Proph. τῶν προειρημένων ὑπὸ τῶν ἁγίων προφητῶν. Vulg. quæ prædixi à ſanctis Prophetis. quam interpretationem nemo nó uidet meritò eſſe ab Eraſmo reprehenſam.

Et doctrinæ noſtræ qui ſumus Apoſt. καὶ τῆς τῶν ἀποστόλων ὑμῶν ἐντολῆς. Ἐντολὴ rurſus interpretor doctrinam, ut ſuprà 2. d. 22. Rectè uerò Prophetis adiungit Apoſtolos, ut Paulus Epheſ. 2. d. 20. & utriſque demũ angularem illum lapidem ſubſternit. Quamobrem ualde etiam inſignis eſt locus, & artificioſę illi breuitati Petri cum ſumma quadam maieſtate coniunctæ mirè cõueniens. Vulg. & Apoſtolorum ueſtrorum præceptorum. Legit enim ὑμῶν quod non uidetur cum ijs quæ ſequuntur poſſe cohærere. Nam quod affert Græcus ſcholiaſtes de præpoſitione ὑπὸ repetenda ἀπὸ τῆς κοινῆς. quaſi ſcriptum ſit καὶ ὑπὸ τῆς Κυρίου, & à Domino, planè eſt abſurdum.

3 Irriſores, ἐμπαῖκται. Hos uocant Hebræi לֵצִים de quibus Dauid Pſalmo 1, monſtra hominum ſcilicet qui Dei contẽptu, & ſacrilega audacia uolunt ingenioſi apparere. Cætetum in Vulg. editione legitur, in deceptione illuſores.

cuius

A cuius rationem nullam inuenio. Nam quod in quibusdam uetustis Græcis codicibus legitur ἐμπαγμονῇ pro ἐμπαικτῇ, mendosè scriptum esse apparet. Qui in suis ipsi κατὰ τὰς ἰδίας αὐτῶν. Hoc uerò est iconice istos Epicureos depingeret quibus si Moses, si Prophetas, si Apostolos, si denique Filium ipsum Dei obijcias, solent cum Sardonio nescio quo risu quærere quinam illi fuerit. interim uerò ut germanam se prolem Epicuri esse ostendant, quicquid illis insana sua libido suggesserit, firmum, certum, constans esse uolunt. & quum omnes à se doceri posse putent, nihil magis reformidant, quam ne quicquam à quoquam didicisse uideantur. At tu Domine cæli & terræ, ueni, ueni tandem ut hæc monstra potenti illa tua uirtute confecta, & tibi & tuis iucundum iustitiæ tuæ spectaculum præbeant.

ποῦ ἐστιν ἡ ἐπαγγελία τῆς παρουσίας αὐτοῦ; ἀφ' οὗ γὰρ οἱ πατέρες ἐκοιμήθησαν, πάντα οὕτως διαμένει ἀπ' ἀρχῆς κτίσεως. 4

Et dicant, ubi est pollicitatio aduentus eius? Nam ex quo *die* Patres obdormierunt, omnia ita permanent ab initio creationis.

λανθάνει γὰρ αὐτοὺς τοῦτο θέλοντας, ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ· 5

Illud enim sponte ipsos latet, quòd cæli iam olim extiterint per Dei sermonem, & terra ex aqua & in aqua consistens,

δι' ὧν ὁ τότε κόσμος ὕδατι κατακλυσθεὶς ἀπώλετο· 6

Quamobrem is qui tum erat mundus, aqua inundatus perijt.

οἱ δὲ νῦν οὐρανοὶ καὶ ἡ γῆ αὐτῷ λόγῳ τεθησαυρισμένοι εἰσὶ, πυρὶ τηρούμενοι εἰς ἡμέραν κρίσεως καὶ ἀπωλείας τῶν ἀσεβῶν ἀνθρώπων. 7

Qui uerò nunc sunt cœli ac terra, eodem sermone repositi seruantur igni in diem damnationis & exitij impiorum hominum.

B ἓν δὲ τοῦτο μὴ λανθανέτω ὑμᾶς, ἀγαπητοὶ, ὅτι μία ἡμέρα παρὰ κυρίῳ ὡς χίλια ἔτη, καὶ χίλια ἔτη ὡς ἡμέρα μία. 8

Vnum autem hoc ne uos lateat, dilecti, quòd unus dies apud Dominum *perinde est* ut mille anni & mille anni ut dies unus.

4 Obdormierunt, ἐκοιμήθησαν. Iterum exprimitur hoc uerbo blasphema illorum derisio. acsi dicerent, iampridem oportuisse illos excitatos, quos non tam mortuos quàm in sepulchro quiescere uerè dicimus.

5 Sponte θέλοντας. Id est, qui à nescire uolunt. Quis enim est ita amens & insanus qui non fateri cogatur, si conscientiæ suæ iudicium sequi uelit, Deum omnia hæc condidisse? Sed alloquitur Apostolus homines religionem Christianam aliquando professos, qui à sana doctrina deficiunt. quorum utinam non esset hodie tanta, præsertim in aulis principum, multitudo. Et terra ex aqua, &c καὶ γῆ ἐξ ὕδατος συνεστῶσα. Participiũ συνεστῶσα. consistens. quod ad solam terram refertur, duo manifestè ostendit quæ plerosque interpretes fefellerunt: nempe quod de aqua commemoratur, nihil ad cælos pertinere: & hæc uerba, per Dei sermonem, coniungenda esse cum uerbo ἦσαν extiterint ita scilicet in cælum & terra dicantur per Dei sermonem iampridem extitisse, nempe ex quo esse cœperunt: terræ uerò addatur aliqua descriptio, propter iniectam diluuij mentionem. quod & ipsum diluuium cælos non attingit. Hinc uerò etiam liquet quid appellatione aquæ intelligatur: nempe non illud chaos, initio conditum, sed aquæ elementum, ex quo dicitur terra consistere: quòd ex aquis in unum locum collectis emergens cœperit tum demum apparere, & suo quodam uultu exornari, quum antea quodammodo nusquam esset. Deinde quod διὰ ὕδατος dicitur consistere, ad id refero quod scriptum est. Psal. 24. a. 2, Super maria fundauit eam, & super flumina firmauit eam: minimè id quidem quasi, ut nonnulli uidentur existimare, subterraneis quibusdam aquis terra sulciatur: (certum enim est Dauidem de mari & fluminibus illis quæ oculis cernimus, illic agere: & certis demonstrationibus constat aquarum molem supra terram omnium elementorum grauissimam & infimam eminere) sed partim quia Dominus ita digessit aquas, ut tamen, si littora duntaxat consideres, editior tellus & quodammodo aquis imposita uideatur, partim quòd Oceano circumsepta, & tot fluminibus passim scaturientibus irrigua, uerè in ipsis aquis fundata ac stabilita dicatur. Itaque διὰ ὕδατος impropriè conuerterunt per aquam, quum potius illud sit quod in uernaculo sermone dicimus, *eu l'eau ou parmi l'eau*. sicut etiam Noe dicitur seruatus διὰ ὕδατος. i. in aqua, siue per medias aquas, ut exponendum esse diximus prioris epistolæ 3. d. 20. Ita planus est hic locus, qui non satis à quibusdam expensus, fecit ut nonnullis huius epistolæ fides esset immeritò suspecta. Vulg. quòd cæli erant prius & terra, de aqua & per aquam cõsistens Dei uerbo. Ita enim solet mendose distingui: quum ita oportuerit interpungere, quòd cæli erant prius, & terra, de aqua & per aquam consistens Dei uerbo. Erasmus uerò & ipse perperam hunc locum in Græco etiam Frobenij
C exemplari distunxit, nempe hoc modo. ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι καὶ γῆ, ἐξ ὕδατος καὶ διὰ ὕδατος συνεστῶσα τῷ τοῦ θεοῦ λόγῳ. i. ut ipse quoque suam interpretationem distinxit, quòd cæli iam olim fuerint ac terra, ex aqua & per aquã consistens Dei sermone. Mendosam autem esse illam interpunctionem, quæ tam multos fefellit, partim res ipsa clamat (ut pluribus exposuimus) partim ex uetustis libris deprehendimus, in quibus summo consensu ita distinguitur hic locus ὅτι οὐρανοὶ ἦσαν ἔκπαλαι, καὶ γῆ ἐξ ὕδατος καὶ διὰ ὕδατος συνεστῶσα, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ i. quòd cæli extiterint iam pridem, & terra ex aqua, & in aqua consistens, per Dei sermonem. Itaque, ut nemo deinceps falli posset, τῷ τοῦ Θεοῦ λόγῳ, quòd ad utrunque membrum pertinet, medio loco constitui. Affert Eras. aliam ex Beda lectionem, cæli erant olim de aqua & per aquam constituti. quæ sanè lectio, inquit ille in annotationibus, congruit cum Græcis exemplaribus. Iudicet nunc lector an temere maiorem in Erasmo attentionem sæpe requisierim, cuius reprehensionem libenter sane defugerim. 6 Quamobrem διὰ ὧν. Id est διὸ, ut sensus ipse ostendit, & διὰ pro propter cum quarto etiam casu positum annotauimus Iohan. 6. f. 57, Rom. 3. d. 25, & alijs aliquot locis. Nazianz. διὰ ἡμῶν τὴν ἀνθρωποθῆ Θεὸς ὑπέστη, pro διὰ ἡμᾶς, ut contra accus. pro genit. Hes. Οὔτε διὰ βροτοὶ κῦδος ὀμῶς ἀφαυροῖτε φαυοῖτε. Sic apud Demost. διὰ τοὺς πολλοὺς, διὰ τῶν πολλῶν, ut Budæus annotauit. Itaque hæc particula multos interpretes frustrà hic torsit, neque à Vetere interprete & Erasmo rectè est expressa, ut qui conuerterint, per quæ manifesto certè errore, quũ mox sequatur ὕδατι. Cohærent igitur ista cum eo quod dixerat de terra, illam scilicet ex aqua & in aqua consistere: unde etiam factum, inquit, ut aquis obruta fuerit in Diluuio, antiquas nimirum sedes repetentibus, eo ipso mandante cuius imperio recesserantur.

Mundus ὁ κόσμος. Id est aspectabilis istæ terræ decor, & quæcunque animantia in terra degebant, ijs duntaxat exceptis quæ in arca erant inclusa. Neque enim aquæ in cælos redundarunt, imo ne ipsa quidem terræ substantia perijt. Sed futuræ conflagrationis longè alia erit ratio. ideò cælum & terram, id est rerum uniuersitatem, distinctè nominauit in proximo uersiculo.

7 Eodem sermone τῷ αὐτῷ λόγῳ. Ita lego partim ex ueteris interpretis, partim ex duorum uetustorum codicum authoritate. Multò enim uberior est lectio, quàm si legas αὐτῷ λόγῳ eius sermone. Erasmus.

eiusdem

Non tardat Dominus qui promisit (ut 9
nonnulli tarditatem *hanc esse* ducunt) sed patiens est erga nos, nolens ullos perire, sed omnes ad resipiscentiam tendere,

Veniet autem uoctu, sicut fur, dies ille 10
Domini: quo cœli cum stridore præteribunt, elementa uerò æstuantia soluentur, terraq; & quæ in ea sunt opera exurentur.

Quum igitur hæc omnia soluantur, qua- 11
les oportet esse uos in sanctis conuersationibus & pietatis officijs,

Expectantes & properantes ad aduen- 12
tum diei Dei, in quo cæli conflagrantes soluentur, & elementa æstuantia liquescent?

Sed cælos nouos ac terram nouam secun- 13
dum promissum expectamus, in quibus iustitia inhabitat.

Quapropter, dilecti, hæc expectantes, stu- 14
dete ut immaculati & incontaminati ab eo reperiamini cum pace:

Dominicq; nostri patientiam, salutem ar- 15
bitremini: sicut & charus frater noster Paulus pro sibi data sapientia scripsit uobis:

Vt qui in omnib. fere epistolis loquatur de 16

ὐβραδύνει ὁ κύριος τῆς ἐπαγγελίας, ὥς τινες βραδύτητα ἡγοῦνται. ἀλλὰ μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς, μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι, ἀλλὰ πάντας εἰς μετάνοιαν χωρῆσαι.

ἥξει δὲ ἡμέρα κυρίου ὡς κλέπτης ἐν νυκτί, ἐν ᾗ οἱ οὐρανοὶ ῥοιζηδὸν παρελεύσονται, στοιχεῖα δὲ καυσούμενα λυθήσονται, καὶ γῆ καὶ τὰ ἐν αὐτῇ ἔργα κατακαήσεται.

Τούτων οὖν πάντων λυομένων, ποταποὺς δεῖ ὑπάρχειν ὑμᾶς ἐν ἁγίαις ἀναστροφαῖς καὶ εὐσεβείαις,

προσδοκῶντας καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν τῆς τοῦ θεοῦ ἡμέρας, δι' ἣν οὐρανοὶ πυρούμενοι λυθήσονται, καὶ στοιχεῖα καυσούμενα τήκεται; καινοὺς δὲ οὐρανοὺς καὶ γῆν καινὴν κατὰ τὸ B
ἐπάγγελμα αὐτοῦ προσδοκῶμεν, ἐν οἷς δικαιοσύνη κατοικεῖ.

διὸ ἀγαπητοί, ταῦτα προσδοκῶντες, σπουδάσατε ἄσπιλοι καὶ ἀμώμητοι αὐτῷ εὑρεθῆναι ἐν εἰρήνῃ,

καὶ τὴν τοῦ κυρίου ἡμῶν μακροθυμίαν, σωτηρίαν ἡγεῖσθε, καθὼς καὶ ὁ ἀγαπητὸς ἡμῶν ἀδελφὸς παῦλος κατὰ τὴν αὐτῷ δοθεῖσαν σοφίαν ἔγραψεν ὑμῖν·

ὡς καὶ ἐν πάσαις ταῖς ἐπιστολαῖς, λαλῶν ἐν

eiusdem sermone, *τῆς αὐτῆς λόγῳ.* 9 Nolens ullos perite, &c. *μὴ βουλόμενός τινας ἀπολέσθαι*, &c. Hunc etiam locum nonnulli deprauant, ut æternæ electionis & reprobationis discrimen tollant: nec interim considerant sese in Charybdin incidere, dum Syllam uolunt effugere. Nam si ita res est, ut ipsi uolunt, certè inuito Deo perimus. adeo ut eum omnipotentem esse negent. Nam permissio otiosa & separata à decreto, Epicureorum est potius quam Christianorum. Mutari autem reuera Dei uoluntatem qui dixerit, magis etiam impie de Deo loquatur quam Epicurus. Quid igitur? nempe spectandum est quos alloquatur Apostolus. Dilecti, inquit (uel, ut in duobus ueteribus libris legimus, *ἀδελφοί*, fratres) hoc non lateat uos. Et paulo pòst. Non tardat, inquit, Dominus qui promisit, ut nō nulli existimant: sed patiens est erga nos. Quis uerò uon uideat Apostolum diserte his uerbis secernere electos ab istis irrisoribus quorum antè facta est mentio? neque impios dignatur responso, sed electos cōfirmat: quibus & ipse sese adiungit, quum inquit *μακροθυμεῖ εἰς ἡμᾶς* Patiens est erga nos. Perinde est igitur acsi diceret, Nōnulli misere falluntur, quibus cessare uidetur Dominus, & quasi redemptionem suorum negligere. Nam contrà idcirco aduentum suum differt, ut nullus ex suis electis pereat, sed omnes illos ad salutem aggreget. Tantisper igitur cunctatur dum qui uocàti sunt electi, uocanti respondeant: & qui uocandi supersunt, uocentur, id est, tantisper dū electorū numerus expleatur: tantū abest ut Ecclesiā suam despiciat. Hæc est, opinor, simplex & cum superioribus cōsentiens huius loci explicatio, ut diserte etiam liquet ex Matth. 24. c. 31, Mar. 13. d. 27, etiam apertius ex Apoc. 6. c. 11.

10 Cum stridore, *ῥοιζηδὸν*, *Ροῖζος* impetum ueluti sibilantis procellæ declarat: ideo Eras. conuertit in morem procellę. 11 Et pietatis officijs, *καὶ εὐσεβείαις*. Vsurpauit numerum multitudinis ex Hæbræorum more, ut pietas significetur omnibus suis numeris ac partibus constans, quam pro uiribus sectari nos oporteat. Vulgata, & Erasmus ad uerbum, & pietatibus.

12 Et properantes ad aduentum, *καὶ σπεύδοντας τὴν παρουσίαν*. Sic malo interpretari cum uetere interprete quàm cum Erasmo, accelerantes aduentum. Vsitatum enim est Græcis in hoc dicendi genere supplere præpositionē *πρὸς* uel *εἰς*, ut apud Thucydidem aliquoties inuenitur. In summa, postulat à nobis Apostolus patientiam, in qua minimè torpeamus, sed excubemus potius, diem illum nostræ redemptionis felicem ac beatum auidè expectantes.

13 In quibus, *ἐν οἷς* In quibus, scilicet cælis nouis & terra noua, habitat iustitia, quum hic mundus instauratione expectans, omni scelerum specie sit inquinatus. uel, in quibus habitat iustitia. id est, qui iustorum domicilium existunt: ut explicat Dauid Psalmo decimoquinto. uel denique supplendum est *ἡμεῖς*, ut ita conuertas, Sed cælos nouos & terram nouam expectamus nos in quibus habitet iustitia, nimirum Christi, ut explicat Paulus Philipp. tertio b. nono.

14 Cum pace *ἐν εἰρήνῃ*, Id est uestro bono, clementem illum scilicet ac pacificum experturi. Nisi malimus coniungere cum participio *προσδοκῶντες*, ut iubeat Apostolus à nobis iustificatis & sanctificatis placida ac tranquilla conscientia diem Domini expectari.

15 Vobis *ὑμῶν*. Rectè. Quamuis enim certis Ecclesijs inscriptæ sint Pauli epistolæ, uniuersalem tamen doctrinam complectuntur. Fit autem istorum mentio præcipuè, Rom. 8. d. 19, & deinceps, 1. Cor. 15. capite integro, 1 Thes. 4. c. 13. & deinceps ad finem usque capitis. Item 2. Thess. 2. capite penè integro. Pseudoprophetas uerò passim depingit non aliter quam Petrus hoc in loco.

16 Inter quæ *ἐν οἷς*. Relatiuum *οἷς*, ut rectè obseruat doctissimus interpres, non cohæret cum *ἐπιστολαῖς*, sed cum *τούτῳ*. Itaque non satis appositè citatus est hic locus, perinde acsi Pauli epistolas difficiles & obscuras esse significaret Petrus. Neque enim de Pauli epistolarum obscuritate mentionem ullam facit: non inquam, disputat, perspicuè an obscurè, scripserit Paulus: sed in ijs de quibus tum Paulus, tum ipse in utraque epistola disseruit, quædam esse dicit quæ non ita facilè possint à quibusuis comprehendi, ac proinde à quibusdam torqueantur ad suum ipsorum exitium: sicut etiam inquit, cæteras scripturas ad suum ipsorum exitium detorquent.

Α καὶ τοῖς λοιποῖς τῶν γραφῶν, πρὸς τὴν ἰδίαν αὐτῶν ἀπώλειαν.

17 ὑμεῖς οὖν, ἀγαπητοί, προγινώσκοντες φυλάσσεσθε, ἵνα μὴ τῇ τῶν ἀθέσμων πλάνῃ συναπαχθέντες ἐκπέσητε τοῦ ἰδίου στηριγμοῦ·

18 αὐξάνετε δὲ ἐν χάριτι καὶ γνώσει τοῦ κυρίου ἡμῶν καὶ σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ. αὐτῷ ἡ δόξα καὶ νῦν καὶ εἰς ἡμέραν αἰῶνος, ἀμήν.

istis, inter quæ sunt nonnulla difficilia intellectu, quæ indocti parumq; stabiles detorquent, ut reliquas Scripturas ad suum ipsorum exitium.

17 Vos igitur dilecti qui *hæc* præscitis, cauete ne illorum nefariorum errore abducti, excidatis à propria stabilitate.

18 Sed crescite in gratia & agnitione Domini nostri & seruatoris Iesu Christi. cui gloria & nunc & ad tempus sempiternum. Amen.

Ex his uerò ista consequuntur: Primùm de ipso Pauli charactere, imò ne de epistolis quidem propriè, sed de rebus ipsis hæc dici, quæ tum à Paulo tum ab alijs Sacris scriptoribus explicantur. Deinde ita istarum rerum obscuritatem minime proponi ut ab illarum cognitione absterreamur: quas necesse est ut ad salutem requiri fateamur, nisi Apostolos malimus (quod absit) existimare in curiosis quibusdam speculationibus explicandis operam posuisse: sed idcirco potius ut ista quę non in rebus ipsis, sed in nostris ingenijs difficultas inest, nostram diligentiam exacuat, quo possimus à pseudoprophetarum imposturis cauere. Id aũt itaque accipiendum, liquet ex ipsis Petri uerbis. Primùm enim, non dicit ulla esse eiusmodi ut cognosci uel non possint uel non debeant, sed quædam inquit esse ἀνυόητα, id est quæ non quibusuis pateant. Quamobrem id uerò? Quia scilicet caro & sanguis ista non reuelat: nostrumque adeò ingenium non modò obtusum est & hebes, sed etiã ab istis abhorret quæ maxime nos consectari oportuerat. Sed quæ tandem ideo solis claritatem reprehendemus, uel occludẽdos omnium oculos putabimus, quòd illius fulgorem non possimus sustinere? Sed nihil tamen hic dici potest eiusmodi. nam quæcunque præcipua sunt, & sine quibus nullum nobis iter ad cætera patebat, illa ita planè ac perspicuè tradita sunt, ut ijs unis sint obscura qui quod norunt, uolunt tamen ignorare, ut paulo antè dixit Petrus, & apertè testatur Paulus, 1. Cor. 4. a. 3. Ad cætera uerò quod attinet, sunt
Β quidem ἀνυόητα, sed modò lux illa cælestis nobis præeat (præit autem omnibus qui Spiritu Dei aguntur) quid tandem erit in illis tam obscurum ut nobis non sit perspicuum? Accepistis enim (inquit Paulus 1. Cor. 2. c. 10) Spiritum qui omnia scrutatur, etiam profunditates Dei. Sed has profunditates primùm meminerimus non nostro, quicunque tandem simus, sed Dei Spiritu præeunte concipi: quo fit ut illa piscator Petrus, & humilis Paulus, non autem uel Plato ille, quem diuinum profani homines appellant, uel acutus Aristoteles cognouerint. Deinde non segnes, non pigros, non præfidentes nos à Dei Spiritu, sed ad inuocãdum solicitos, ad arripiendam oblatam gratiam promptos, ad retinendam fortes ac constantes effici: eiusmodi denique qui Spiritum sanctum in nobis habitantem noua & assidua alacritate quodammodo recreemus. Denique meminerimus istarum profunditatum limites uerbo Dei circunscribi, ut quicunque hos fines fuerit transgressus, illum nouerimus, quo longius progreditur, eo magis à scopo aberrare. Impius ergo & apertè blasphemus est optimus ille uir scilicet, quem haud ita pridem scribere nõ puduit, Verbũ Dei ita esse obscurum ut, quocunque modo illud accipias, controuersijs religionis decidendis non sufficiat. impius est inquam & blasphemus qui Paulum apertè scripsit, sola religionis Christianæ rudimenta in epistolis suis tradidisse ac multo perfectiora quædam suos quosdam perfectos auditores docuisse. Neque uerò quisquamme calumniari putet: litem meam non ago, quæ mihi cum quoquam nulla est: extant scripta quæ utinam scripta nunquam essent. Det illi Dominus ut resipiscat, & nostri in dies magis ac magis misereatur.

Vt & reliquas, &c. ὡς καὶ τὰς λοιπάς, &c. Vides hominum esse, non Scripturarum uitium?

17 Cauete φυλάσσεσθε Non dicit, ab istis obscuris scriptis abstinete, quædam tantùm capita seligite, reliqua doctioribus uel magis curiosis relinquite, nouas reuelationes expectate, & sinite interim crescere zizania: quis enim es qui iudicas? non denique dicit, fide implicita matris nostræ Ecclesiæ contenti estote, hæc inquam non dicit, sed Quum ista nunc præsciatis, cauete inquit, ne uos illi secum abripiant. Illæ igitur sunt Antichristianorum uoces. Nos Apostoli Christi uocem audiamus, & à fide primùm omnium inchoemus, id est à ueræ doctrinæ firma, solida, integra, quoad eius fieri potest, cognitione inchoemus. Qui fidem se habere dicit, neque charitatem habet, illum ut mendacem execremur: sed uicissim quicunque falsam doctrinam edit, etiamsi, Eliæ instar, cælum claudat & aperiat, pro falso & impio pseudopropheta habeamus. Cedò prius arborem, deinde fructus.

C 18 In gratia & agnitione ἐν χάριτι καὶ γνώσει. Vides iterum ista coniungi? Anathema sit igitur qui separat quæ Deus uere individuo uinculo coniunxit. Neque enim nos sensibus, sed malitia pueros esse oportet.

Ad tempus sempiternum εἰς ἡμέραν αἰῶνος Diem pro tempore, & appellatiua quæ uocant, pro adiectiuis Hebræorum more usurpari, sæpissime est à nobis annotatum.

EPISTOLA CATHOLICA Iohannis prima.

Επισολὴ Ιωαννου ἀποσόλου καθολικὴ πρώτη:

Prima πρώτη. Ita quidem legimus in omnibus uetuſtis codicibus, ſed perinde hoc accipiendum eſt, acſi ſcriptum eſſet, Iohannis epiſtola prima, quæ quidem catholica eſt. Vel mẽdoſa eſt inſcriptio, quum reliquæ duæ, etiamſi Iohannis eſſe conceſſerimus, tamen Catholicę non ſunt, ſed una quidem Gaio, altera Electæ cuidam ſit inſcripta. Poteſt tamen ita etiam ratione utcunque excuſari inſcriptio, quòd reliquæ duæ ſint in unum ueluti corpus cum Catholicis epiſtolis coniunctæ nempe quia breuiores erant, quàmut ſeorſim peculiarem haberent inſcriptionem.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I.

ΚΕΦΑΛ. α.

QVOD Erat à principio, quod audiuimus, quod uidimus oculis noſtris, quod ſpectauimus, & manus noſtræ contrectarunt, de Sermone uitæ. 1

Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς, ὃ ἀκηκόαμεν, ὃ ἑωράκαμεν τοῖς ὀφθαλμοῖς ἡμῶν, ὃ ἐθεασάμεθα, καὶ αἱ χεῖρες ἡμῶν ἐψηλάφησαν περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς.

(Nam uita patefacta eſt, & uidimus, & teſtamur, & annuntiamus uobis uitam illam æternam quæ erat apud patrem, & patefacta eſt nobis.) 2

(Καὶ ἡ ζωὴ ἐφανερώθη· καὶ ἑωράκαμεν, καὶ μαρτυροῦμεν, καὶ ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον, ἥτις ἦν πρὸς τὸν πατέρα, καὶ ἐφανερώθη ἡμῖν·)

Quod *inquam* uidimus, & audiuimus id annuntiamus uobis: ut & uos communionem habeatis nobiſcum: & communio noſtra ſit cum Patre & cum Filio eius Ieſu Chriſto. 3

Ὃ ἑωράκαμεν καὶ ἀκηκόαμεν, ἀπαγγέλλομεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ὑμεῖς κοινωνίαν ἔχητε μεθ' ἡμῶν, καὶ ἡ κοινωνία δὲ ἡ ἡμετέρα μετὰ τοῦ πατρὸς καὶ μετὰ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Et hæc ſcribimus uobis, ut gaudium ueſtrum ſit plenum. 4

καὶ ταῦτα γράφομεν ὑμῖν, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.

Hoc eſt igitur nuntium quod audiuimus ex ipſo, & renuntiamus uobis, Deum lucem eſſe, nec tenebras in eo eſſe ullas. 5

Lux Deus. Ibhan. 8. b. 12.

καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία, ἣν ἀκηκόαμεν ἀπ' αὐτοῦ, καὶ ἀναγγέλλομεν ὑμῖν, ὅτι ὁ θεὸς φῶς ἐστὶ, καὶ σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

IN CAPVT I.

1 Quod erat à principio, Ὃ ἦν ἀπ' ἀρχῆς. Incipit primum omniũ à Chriſti perſonæ deſcriptione, id eſt à Chriſtianæ doctrinæ baſi, ut etiam in Euangelio fecit, & Paulus initio epiſtolæ ad Romanos. Hunc igitur primùm omniũ proponit ut Deum, ut qui ſit æternus. Nam quum dicit, Erat à principio, ſignificat iamextitiſſe ante quàm rerum creatarum ullum eſſet initium, ut expoſuimus Ioh. 1. a. 1. Non rectè igitur conuertit Vetus interpres. Quod fuit ab initio Quod audiuimus ὃ ἀκηκόαμεν. Iam ut hominem proponit eum ipſum de quo dixit quòd ab initio erat. ita ex duabus non confuſis ſed coniunctis naturis una Chriſti perſona ſtatuitur. Verbum autem ἀκήκοα nõ ſignificat hoc in loco ex aliorum narratione aliquid accipere, ſed ſuis auribus aliquid audire. Audiui, inquit, loquentem, uidi ipſe meis oculis, contrectaui meis manibus, uerum Deum uerum hominem factum: nec ego ſolus, ſed alij prętereaqui mecum fuerunt. Quorſum hæc autem Iohannes? nempe iam inſurrexerant tum qui naturam Diuinam, tum qui naturam humanam Chriſti negarent. Non eſt igitur quod miremur hodie exiſtere qui uel hæc ipſa, uel alia eiuſmodi errorũ portenta audeant reuehere, quum adhuc ſuperſtite eo ipſo qui præſens omnia ſpectarat, ea fuerit quorundam impudentia, ut quod ſuperſtitibus oculatis teſtibus probari poterat, auderent tamen inficiari. Quod ſpectauimus ὃ ἐθεασάμεθα. Nõ eſt ταυτολογία, ſed amplius aliquid ſignificat τὸ θεᾶσθαι, id eſt ſpectare, quàm uidere: acſi diceret: Quod ego his oculis uidi, idque non ſemel neque obiter, ſed quod ego uerè & penitus ſum contemplatus: ne præſtigias aliquas fuiſſe exiſtimetis. De Sermone uitæ, περὶ τοῦ λόγου τῆς ζωῆς. Id eſt, ipſum illum Sermonem æternum per quem omnia facta ſunt, & in quouno eſt uita, ut Ioh. 1. a. 2.

2 Nam uita Καὶ ἡ ζωὴ. Καὶ pro γὰρ accipio, ſicut apud Hebræos גם pro כי ſæpe uſurpatur. Fuit enim explicandum uitæ nomen, & Chriſti officium, quod facit quaſi ad tacitam obiectionem reſpondens, quo modo ſcilicet uideri æterna illa & intuſibilis uita potuerit, Itaque hunc uerſiculum includo parentheſi, ut magis perſpicua ſit oratio.

3 Quod *inquam* uidimus Ὃ ἑωράκαμεν. Propter interiectum ſecundum uerſiculum, quũ adhuc ſententia penderet, aliquot uerba ex initio periodi repetit per epanalepſin: quam qui non conſiderant, multum & quidem fruſtrà in iſtis connectendis laborant, ut ex Eraſmi annotationibus facilè perſpici poteſt.

Annuntiamus ἀπαγγέλλομεν. Nempe ut ab eo miſſi. rectè autem dixit annuntiamus: nam fides eſt ex auditu. Itaque Euangelium dicitur hæc doctrina, quòd nullus ne ſuſpicari quidem de ea poſſit, niſi cui fuerit prædicata.

Vt &

A ἐὰν εἴπωμεν ὅτι κοινωνίαν ἔχομεν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐν τῷ σκότει περιπατῶμεν, ψευδόμεθα, καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν·

6 Si dixerimus nos societatem habere cum eo, et in tenebris incedimus, mentimur, nec syncerè agimus.

ἐὰν δὲ ἐν τῷ φωτὶ περιπατῶμεν, ὡς αὐτός ἐστιν ἐν τῷ φωτί, κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων, καὶ τὸ αἷμα Ἰησοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καθαρίζει ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἁμαρτίας.

7 Quòd si in luce incedimus, sicut ipse est in luce, communionem habemus cum illo mutuã, & sanguis Iesu Christi filij eius purgat nos ab omni peccato.

ἐὰν εἴπωμεν ὅτι ἁμαρτίαν οὐκ ἔχομεν, ἑαυτοὺς πλανῶμεν, καὶ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν·

8 Si dixerimus nos peccatum non habere: nosipsos fallimus, & ueritas in nobis non est.

ἐὰν ὁμολογῶμεν τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος, ἵνα ἀφῇ ἡμῖν τὰς ἁμαρτίας, καὶ καθαρίσῃ ἡμᾶς ἀπὸ πάσης ἀδικίας·

9 Si confiteamur peccata nostra, fidelis est & iustus, ut remittat nobis peccata nostra, & purget nos ab omni iniquitate.

ἐὰν εἴπωμεν ὅτι οὐχ ἡμαρτήκαμεν, ψεύστην ποιοῦμεν αὐτόν, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν.

01 Si dixerimus nos non peccasse: mendacem facimus eum, & sermo eius non est in nobis.

ΚΕΦΑΛ. β.

CAP. II.

B Τεκνία μου, ταῦτα γράφω ὑμῖν, ἵνα μὴ ἁμάρτητε· καὶ ἐάν τις ἁμάρτῃ, παράκλητον ἔχομεν πρὸς τὸν πατέρα, Ἰησοῦν χριστὸν δίκαιον·

1 Filioli mei, hæc scribo uobis, ut ne peccetis. Quòd si quis peccarit, aduocatum apud Patrem habemus, Iesum Christũ iustum.

Vt & uos ἵνα καὶ ὑμεῖς. Scopus Euangelij, ut omnes unà coniuncti in Christo per fidem, filij Dei simus, Ioh. 1. b. 12. 4 Et hæc Καὶ ταῦτα. Conclusio procemij. 5 Hoc est igitur Καὶ αὕτη ἐστίν. Καὶ pro ὅτι, ut alibi sæpe ex Hebræorũ idiotismo. Hinc enim inchoat argumenti tractationem, cuius hæc summa est, Quum Deus sit ipsa puritas, mendaces ac blasphemos esse qui se dicunt cum Deo cõmune aliquid habere: quum interim in densissimis peccatorum tenebris uersentur. Auspicatur ergo à fidei fructibus, ut ab effectis ad causam ascendat. Nuntium ἡ ἐπαγγελία. Vel, ut Vulg. annuntiatio. Eras. promissio: quæ declaratio non conuenit huic loco. Lucem φῶς. Hoc est ἐμφατικώτερον quàm si lucidum, purum, syncerum dixisset. Nec tenebras καὶ σκοτία. Repetitio Hebraica, de qua diximus Ioh. 1. c. 20. Est autem Iohanni ualde familiare hoc dicendi genus, ut, quod affirmauit, contraria negatione illustret.

6 Nec syncerè agimus. καὶ οὐ ποιοῦμεν τὴν ἀλήθειαν. Vulg. & Eras. & ueritatem non facimus: seruato Hebraismo. Vide Iohan. 3. c. 21.

7 Communionem hab. &c. κοινωνίαν ἔχομεν μετ' ἀλλήλων. Vulg. societatem habemus ad inuicem. Eras. societatem habemus inter nos mutuam. Ego primùm omnium malui κοινωνίαν communionem dicere quàm societatem, quòd κοινωνία uideatur pleniorem & arctiorem quandam coniunctionem declarare, qualis nimirum est Patris & filiorum. Deinde μετ' ἀλλήλων interpretor cum illo mutuam. Agitur enim nunc de communione non sanctorum inter se, sed Dei & sanctorum. Rectè autem omnino colligit Apostolus. nam sicut nulla est luci cum tenebris coniunctio, ita luci cum luce optimè conuenit. Sed meminerimus oportere prius nostras pelli tenebras, neque causam nostræ cum Deo cõmunionis, sed consequens ita explicari. Deinde de nobis non dici quòd lux simus, uel in luce simus, sed nos in luce incedere. quanuis interdum etiam lucis nomen sanctis tribuatur, sed ex participatione. hic
C autem dicitur Deus lux esse ex sua natura, atque in luce esse. i. in æterna illa & infinita beatitate: nos uerò in luce incedere, quatenus scilicet nobis ipsius radii prælucent in uerbo, ad illam ipsius lucem ac beatitatem contendentibus.

Et sanguis καὶ τὸ αἷμα. Viden' quo uinculo coaluerit nostra illa communio? nempe quòd in Christo simus qui nos suo sanguine gratis purgatos etiam sanctificauit. 8 Si dixerimus, &c. Ἐὰν εἴπωμεν, &c. Consideremus quis loquatur, nempe fidelis ille & Christo præ cæteris charus Apostolus, & quidem iam ueteranus. neque dicit, Si dixerimus nos non habuisse peccatum (quod ipsum tamen mox subijciet) sed, si dixerimus nos non habere. Itaque nostra iustitia arguit nos cum Deo communionem habere. Sed ὦ nos miseros, si uel tãtillum nostra salus basi tam infirma nitetur. Quid igitur illis fiet quos non pudet de ipsa quoque perfectione atq; adeo supererogatione gloriari? Et ueritas, &c. καὶ ἡ ἀλήθεια, &c. Non igitur modestiæ causa docemur ita loqui, sed quia ita se res habet.

9 Si confiteamur, &c. Ἐὰν ὁμολογῶμεν, &c. Id est, si nos seriò & palàm non pudeat coram Deo nos miseros peccatores agnoscere, ut Matth. 3. b. 6. Nimium enim sunt ridiculi qui ex istiusmodi testimonijs nituntur suam illam auricularem carnificinam, quam confessionem uocant, stabilire. Fidelis est ac iustus, πιστός ἐστι καὶ δίκαιος. Pendet ergo salus nostra à gratuita Dei promissione, quæ quidem fallere nos non potest, quum idem sit summè fidelis & iustus, id est re ipsa præstans quod promisit. Vt remittat ἵνα ἀφῇ. Hæc uerò nostra est fœlicitas, ut definit Dauid Psal. 32. a. 1. & 2. Vbi igitur merita quæ coram Deo afferamus? quasi uerò ad illum accedamus tanquam aliquid daturi, ac non potius tanquam accepturi.

Et purget καὶ καθαρίσῃ. Hoc alterum est beneficium Christi, ut qui filij Dei sunt facti, Spiritu Dei agantur. Sed alibi tamen spem nostram esse collocandam meminerimus cum Paulo Philipp. 3. b. 9.

10 Mendacem, &c. Ψεύστην, &c. Non modò, inquit, seipsos fallunt, & mentiuntur, sed etiam in Deum sunt blasphemi, qui sibi puritatem arrogant: contrà uerò Dei ueritatem obsignat quisquis Dei misericordiam in Christo oblatam, fide amplectitur, Iohan. 3. d. 33. Et sermo, &c. καὶ ὁ λόγος, &c. id est, doctrina eius nullum in nobis locum habet. Neque enim qui sani sunt, opus habent medico. Bene autem dixit, οὐκ ἔστιν ἐν ἡμῖν, in nobis. Neq; enim in labris uult sedere Dei uerbum, sed ut nobis sit frugiferum, oportet ut in cordis penetralibus radices agat.

IN CAPVT II.

1 Aduocatum παράκλητον. Christum quum nominat, cæteros omnes excludit. Quid igitur illis fiet qui sanctissimæ Virgini hanc faciunt iniuriam, ut Christi spolijs uelint illam exornari, imò etiam contentissima uoce Christum illi tanquam matri infantulum subijciunt? Cæterùm quum aduocatum esse Christum audimus, statim ad unicam illam oblationem respiciamus. Nam qui deprecandi munus à Sacerdotio diuellunt, ii planè nesciunt neque quis sit Deus, neque quid Christus: denique nihil minus quam seipsos norunt. Ideò statim subijcitur, Christum esse

propitiationem noſtram, ut intelligamus non alium nos aduocatum quàm eum ipſum habere qui ſolus noſter eſt Pontifex. Apud Patrem *πρὸς τὸν πατέρα*. Recte. Nam qui Deum pro Patre ſuo non agnoſcit, extra Chriſtum eſt ideoque nec deprecatorem nec pacificatorem habet. A

Et ipſe eſt propitiatio pro peccatis noſtris: nec pro noſtris ſolùm, ſed etiã pro totius mundi *peccatis*,

2 καὶ αὐτὸς ἱλασμός ἐστι περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν· οὐ περὶ τῶν ἡμετέρων δὲ μόνον, ἀλλὰ καὶ περὶ ὅλου τοῦ κόσμου.

Et per hoc ſcimus quòd cognouimus eũ, ſi mandata ipſius obſeruamus.

3 καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐγνώκαμεν αὐτόν, ἐὰν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

Qui dicit, noui eum, & mandata eius nõ ſeruat, mendax eſt, & in eo ueritas non eſt:

4 ὁ λέγων, ἔγνωκα αὐτόν, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ μὴ τηρῶν, ψεύστης ἐστί, καὶ ἐν τούτῳ ἡ ἀλήθεια οὐκ ἔστιν·

Qui autem ſeruat ſermonem eius, uerè in hoc charitas Dei expleta eſt, per hoc ſcimus quòd in ipſo ſumus.

5 ὃς δ' ἂν τηρῇ αὐτοῦ τὸν λόγον, ἀληθῶς ἐν τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ τετελείωται. ἐν τούτῳ γινώσκομεν ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν.

Qui dicit ſe in eo habitare, debet, ſicut ille ambulauit, *ita* & ipſe ambulare.

6 ὁ λέγων ἐν αὐτῷ μένειν, ὀφείλει, καθὼς ἐκεῖνος περιεπάτησε, καὶ αὐτὸς οὕτως περιπατεῖν.

Fratres, nouam doctrinam non ſcribo uobis, ſed doctrinam ueterem, quam, *ſcilicet* habuiſtis *iam inde* à principio. Vetus hæc doctrina, ſermo ille eſt quẽ audiſtis *iam inde* à principio.

8 ἀδελφοί, οὐκ ἐντολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ἀλλ' ἐντολὴν παλαιὰν ἣν εἴχετε ἀπ' ἀρχῆς· ἡ ἐντολὴ ἡ παλαιά ἐστιν ὁ λόγος ὃν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς. B

2 Pro totius mundi *peccatis*. *περὶ ὅλου τοῦ κόσμου*. Subauditur articulus *τῶν*, ut legas, *περὶ τῶν*, &c. pro *ὑπὲρ τῶν*, &c. quæ eclipſis etiam extat Ioh. 5. f. 36. Mundi uerò appellatione omnes omnium ætatum, ordinum, locorum fideles intelliguntur: ut nouerimus nuſquam eſſe ſalutem extra Chriſtũ, & ſancti illius ſacrificij pretioſus odor quàm late porrigatur. Nam quum *ἡμετέρων* diceret, ſolos Iudæos uidebatur ſignificaſſe, niſi hoc addidiſſet. Iudæis enim ipſum peculiariter ſcribere, quamuis uniuerſalis ſit hęc doctrina, liquet ex uerſ. 7. Cęterùm qui ex hoc etiam loco uolunt ætęrnæ electionis & reprobationis diſcrimen tollere, ſi non ex fidelibus uerbi Dei interpretibus, ſaltem ex Chriſti ipſius ore diſcant quomodo hic accipiendum ſit mundi nomen. Neque enim quæ ſit Patris uoluntas, quòd ue Filij officium melius quàm ex ipſius Filij ſolenni illa oratione intellexerint, qua, tanquam æternus Pontifex, uſus eſt quum ad unicam illam oblationem properaret, Iohan. 17. b. 9, & c. 20.

3 Quòd cognouimus *ὅτι ἐγνώκαμεν*. De fidei cognitione loquitur, quod alijs etiam ſequentibus locis obſeruandum eſt. Neque enim ex tribulis aliquis petat ficus. & ubi fides non eſt, non eſt uerà cognitio, ſed mortuum dumtaxat illius ſimulachrum. Deinde non dicit, per hoc ſumus in eo, uel eum agnoſcimus, ſed per hoc ſcimus nos illum agnouiſſe. Bona igitur opera nos non inſerunt Deo, ſed inſitos & per hoc gratis iuſtificatos conſequuntur.

Si mandata ipſius, &c. *ἐὰν τὰς ἐντολὰς*, &c. Hæc eſt regula omnium bonorum operum. Quòd ſi nos iſta non ſeruant, ſed ſalutem in Chriſto iam adeptos conſequuntur, quis tandem locus erit omnibus quantumuis ſpecioſis hominum *ἐθελοθρησκείαις*? Nempe ad illam Dei uocem omnes iſti fumi euaneſcent, Quis hæc requiſiuit à manibus ueſtris? 4 Qui dicit, *ὁ λέγων*. Gratuita igitur iuſtificatio ex una fide in Chriſto, non excludit bona opera, ut Sophiſtæ Euangelicam doctrinam calumniari non ceſſant (quibus tamen cum bonis operibus nihil eſt commune:) ſed fontem bonorum operum, id eſt ueram Dei cognitionem, aperit. Imo uerò ex ſuis illis ſpeculationibus, quæſtionibus, diſtinctionibus, realitatibus, quidditatibus oſtendant quomodo tandem homines apti & idonei ad bene agendum reddantur.

5 Charitas Dei *ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ*. Id eſt, charitas qua Deus diligitur. In eo uerſatur ut doceat quis uerè dicatur Deum noſſe, is nimirum qui Deum amat. Ecquis autem uerè amat? is qui mandata ipſius obſeruat. Ergo hæc neceſſariò cohærent, Deum noſſe, Deum amare, Dei mandata ſeruare: quibus totidem contraria opponuntur. C

Expleta eſt *τετελείωται*. Vulgata, & Eraſmus, perfecta eſt. Atqui, ut mihi uidetur, non quæritur hoc in loco quis perfectè Deum diligat, ſed quiſnam uerè illum diligat. id eſt, quis non uerbo tantùm, ſed re ipſa dici poſſit illũ diligere. is nimirum qui obſeruat eius mandata. Itaque *τελειοῦν* hoc in loco non declarat perfectè aliquid præſtare, ſed mendacio & ſimulationi, inani, denique ſpeciei opponitur: ut hoc planè ſit quod dicimus in uulgato ſermone, *mettre en execution*. Sed hoc quoque notandum eſt, Iohannem non ſcripſſe *οὗτος τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ ἐτελείωσεν*, hic uere charitatem Dei præſtitit, neque *τούτῳ ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ τετελείωται*, charitas Dei ab iſto præſtita eſt: minimè id quidem quaſi ſtipites ſimus aut trunci, ſed quia Deus is eſt qui pro gratuita ſua beneuolentia efficit in nobis ut uelimus & poſſimus. Hoc neglexit ille qui hunc locum ita conuertit, Qui uerò eius dictis paret, iſuerè Dei amore perfecto præditus eſt. in qua interpretatione quàm multa ſint manifeſta errata licet intelligere ex ijs quæ attigimus.

Quòd in ipſo ſumus *ὅτι ἐν αὐτῷ ἐσμεν*. Nulla eſt *ταυτολογία*, eo tãtùm excepto quòd familiare eſt Iohanni, ut ſupra admonui 1. a. 5. ex Hebrçorum conſuetudine, quod ſemel dictum eſt amplificare ex contrarij collatione. ut ſiquis ſuperiorem uerſiculum cum priore huius parte comparet, & infrà uerſ. 9. 10 & 11. Verùm hæc appẽdix minimè eſt otioſa. Aſſurgit enim uno gradu altius: nempe ad noſtram in Chriſtum inſitionem.

6 Habitare, *μένειν*. Id eſt *διατριβῆν*. Ita enim accipitur *τὸ μένειν* hoc in loco uti apud Hebræos ישב, quomodo etiam Iohan. 6. f. 56. interpretandum eſt. ut in Chriſto eſſe & in Chriſto habitare, idem declarent. niſi ſubtilius malimus diſtinguere, quod alicubi faciendum eſt. Multi enim ſpecie tenus inſiti dicuntur, qui poſtea reſecãtur, quia fructum non ferunt, ut Iohan. 15. a. 2. quibus diximus 1. Tim. 4. a. 1.

8 Nouam doctrinam *ἐντολὴν καινήν*. Vel, mandatum nouum. ſed doctrinam malo interpretari, ſicut ab Hebræis quoque accipitur מצוה pro omni eo quod ab aliquo exigitur. Sed quorſum in hunc ſermonem ingreditur Apoſtolus & quodnam iſtud doctrinæ ſeu mandati genus eſt, quod & uetus & nouum eſſe dicit? Nempe quòd dixerat oportere eos inſtar Chriſti ambulare qui ſe in Chriſto habitare dicerent, id in cauſa fuit cur hac præfatione uteretur, antequam apertè explicaret quænam illa ſint Chriſti ueſtigia quæ nos conſectari oporteat. At quænam illa eſt doctrina? iſta ſcilicet, ut fratrem amemus.

Han

A Hanc igitur negat per se nouam esse, quum hoc iam inde à Legis initio præscriptum fuerit. Sed nouam pō stea, quasi sese reuocans, appellat. idque (quod sine cuiusquam præiudicio dictū sit) duplici respectu. Primùm enim in Lege scriptum fuit, DILIGES PROXIMVM TVVM SICVT TEIPSVM. in Euangelio uerò Dominus; hac ipsa de re loquens, Iohan. 13. d. 34, Præceptum nouum, inquit, do uobis, VT DILIGATIS VOS MVTVO. Hic uerò quid tandem est noui? Nihil profecto. Sed audiamus cur nouum uocarit, SICVT DILEXI VOS, VT ET VOS DILIGATIS VOS MVTVO. Hic igitur non ipsam præcepti naturam, sed formam uidemus immutatam. siquidē longè rectior ac certior charitatis canon nobis hic proponitur quàm antea. Sed nunquid Euāgelium noua quædam Lex est? minimè. quum ad ipsius exortum una pars Legis disparuerit, ab alterius uerò execratione simus per illud liberati: ne dum ut Legis uinculum adstrinxerit. Quid igitur? consideremus noui fœderis formulam, sicut describitur Ierem. 31. f. 53. Legem meam, inquit, ipsorum cordi inscribam. Hæc igitur est altera illa ratio cur nouum hoc præceptum dicatur. quòd nimirum non in tabulis lapideis; ut antea sub Legis tenebris; sed in corde sit inscriptū, cui uetus ille sol il luxerit. Itaque nihil mirum est perfectiora nunc ab ijs qui in Christo habitant, non dico exigi, sed re ipsa præstari, quàm ab iis qui olim sub Lege uixerunt, exigua quadam. Spiritus particula prę nobis donati. Meritò igitur hoc man datum & uetus per se, & aliquatenus etiam nouum Iohannes uocauit, ueluti dictum illud Domini nostri explicans quod paulo ante citaui; ut mihi quidem uidetur. Nam diuersis interpretationibus nullum præiudicium afferre uelim. Huc etiam spectat, opinor, exacta illa Decalogi explicatio quæ commemoratur Matthei. quinto & sexto capitibus.

Iam inde à principio. ἀπ' ἀρχῆς. Addidi iam inde, nequis in principij uocabulo philosopharetur: quod aliquōties factum est admodum intempestiuè. Sermo ille ὁ λόγος. Exprimendi fuerunt articuli, ab Erasmo & Vetere interprete neglecti. Explicat autem Apostolus apertius quid illud sit quod dixerat, ἣν ἔχετε ἀπ' ἀρχῆς. quam habui iam inde à principio. Itaque principij nomen omnino uidetur utrobique simili ratione explicandum, ita scilicet ut tempus datæ Legis respiciat. At enim cur tempus illud uocauit principium? nempe quia tum demum Israel cę pit esse populus ab alijs distinctus, qui suis Legibus regeretur: quum antea uel unica tantùm esset familia, uti sub Abrahamo, Isaaco, & Iacobo: uel gens, ut quum inter Aegyptios, tanquam inquilini & mercenarij degerent. Iudæis autem peculiariter scribit. quanuis uniuersalis sit hæc doctrina, ut etiam liquet ex uers. 5.

8 πάλιν γὴ τολὴν καινὴν γράφω ὑμῖν, ὅ ἐστιν ἀληθὲς γὴ αὐτῷ, καὶ γὴ ὑμῖν, ὅτι ἡ σκοτία παράγεται, καὶ τὸ φῶς τὸ ἀληθινὸν ἤδη φαίνει.

B

9 ὁ λέγων γὴ τῷ φωτὶ εἶναι, καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ μισῶν, γὴ τῇ σκοτίᾳ ἐστὶν ἕως ἄρτι.

10 ὁ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, γὴ τῷ φωτὶ μένει, καὶ σκάνδαλον γὴ αὐτῷ ἐκ ἔστιν.

11 ὁ δὲ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, γὴ τῇ σκοτίᾳ ἐστὶ, καὶ ἐν τῇ σκοτίᾳ περιπατεῖ, καὶ οὐκ οἶδε ποῦ ὑπάγει, ὅτι ἡ σκοτία ἐτύφλωσε τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ.

12 γράφω ὑμῖν, τεκνία, ὅτι ἀφέωνται ὑμῖν αἱ ἁμαρτίαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ.

13 γράφω ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. γράφω ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι νενικήκατε τὸν πονηρόν.

E contrario doctrinam nouam scribo uobis, quod uerum est in ipso, & in uobis: quia tenebræ prætereūt, & uera illa lux iam lucet.

Qui dicit se in luce esse, & fratrem suum odit, in tenebris est usque adhuc:

Qui diligit fratrem suum, in luce manet, & offendiculum in eo non est.

Qui autē odit fratrem suum, in tenebris est, & in tenebris ambulat: & nescit quòcat, quia tenebræ obcæcarunt oculos ipsius.

Scribo uobis, filioli, quoniā remissa sunt uobis peccata propter nomen eius.

Scribo uobis, patres, quoniam nostis eū qui à principio est. Scribo uobis, adolescētes, quoniam Malum illum uicistis.

8 E contrario πάλιν. Vel rursum, ut Erasmus. Sed illud est planius. Vulgata. Iterum, quod non conuenit. C Est enim hic non repetitio, sed contra ij declaratio.

Quod uerum est in ipso & in uobis ὃ ἐστιν ἀληθὲς ἐν αὐτῷ καὶ ἐν ὑμῖν. Id est, quæ res, nempe nouam esse doctrinam quam uobis scribo, uera est in illo & in uobis. Vel, *id scilicet* quod uerum est in ipso & in uobis. ut sit appositio, huic Apostolo in primis, tum in Euangelio, tum in hac epistola ualde familiaris. Vtrouis autē modo interpretemur, hæc doctrina illius primùm respectu noua est, qui est Ecclesiæ caput & canon: deinde etiam nostri, qui Spiritu ipsius regimur. Eras. quod uerum est in ipso, *idem uerum est* & in nobis, perinde nimirum ac si noua hæc esset periodus: repugnante omnium Græcorum codicum fide.

Quia tenebræ, &c. ὅτι ἡ σκοτία, &c. Ὅτι accipiendum est αἰτιολογικῶς. Aperit enim fontem istius nouitatis non in ipsa, ut modò dixi, substantia, sed forma præcepti positæ: quia nimirum nobis nunc plena lux solis resplendet, ut supra copiosius exposuimus. Quidā perabsurdè cōuertit, tuidelicet tenebras præterire, quasi ὅτι ponatur εἰδικῶς.

9 Qui dicit, &c. Ὁ λέγων, &c. Nunc, absoluta præfatione, ad secundā tabulam descendit, id est ad proximi charitatem: & simili ratione ab hoc effecto ad causam argumentatur. Coniuncta enim hæc esse, Deum nosse, siue in luce esse & habitare, & fratrem diligere.

12 Scribo uobis, filioli, Γράφω ὑμῖν, Τεκνία. Meritò, superiori de charitate tractationi subijcit ipsius basin, nostri nimirum cum Deo reconciliationem. ac primùm quidem in genere fideles omnes compellat filiorum nomine, tanquam spiritualis illorum Pater: deinde in tres ætatum classes multitudinem diuidit. quarum singulis tribuit quod illis maximè proprium est ac peculiare. senibus enim scientia & cognitio rerum maximarum, ætatis uigentis hominibus uires conueniunt. inferiori demum ætati hoc quadrat ut eos agnoscant ac reuereantur à quibus tenera ipsorum ætas regitur.

Quod igitur inquit γράφω, ad præsentem epistolam est accommodandum, ut apparet ex uers. 26 acsi diceret, Hæc uobis scribo, filioli: quia estis ex eorum numero quos Deus sibi reconciliauit, & sic deinceps in ijs quæ sequuntur. Τεκνίων autem appellatio blandior est, quàm si Τέκνα eos uocasset. qua ratione etiam mox παιδία maluit quam παῖδας uocare eos qui sunt infra adolescentiā. Sed in eo post alios nonnullos deceptus est Erasmus, quod Τεκνία & παιδία non distinxerit: quod illud ad totam Ecclesiam, cuius ipse sit ueluti communis pater: istud uerò ad infimæ ætatis fideles referatur: ut rectè omnino obseruauit Vetus interpres.

Remissa sunt ἀφέωνται. Vulg. & Eras. remittuntur: non satis rectè. est enim hoc in loco magna præteriti temporis energia. Vide Marc. 1. 2. 5. Propter nomen eius. Διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Id est, propter eum, ex Hebræorum idiotismo. Christum autem nominans, cæteros omnes excludit, siue in cælo sint, siue in terra, ut Act. 4. b. 12. A

Scribo uobis, pueruli, quoniam nostis Patrem. Scripsi uobis, patres, quoniam nostis eum qui est à principio. Scripsi uobis, adolescentes, quia fortes estis, & uerbum Dei habitat in uobis, & illum Malum uicistis.

14 γράφω ὑμῖν παιδία, ὅτι ἐγνώκατε τὸν πατέρα· ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες, ὅτι ἐγνώκατε τὸν ἀπ' ἀρχῆς. ἔγραψα ὑμῖν, νεανίσκοι, ὅτι ἰσχυροί ἐστε, καὶ ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐν ὑμῖν μένει, καὶ νενικήκατε τὸν πονηρόν.

Ne diligatis mundũ, neq; ea quæ in mundo sunt. si quis diligit mundum, non est charitas Patris in eo.

15 μὴ ἀγαπᾶτε τὸν κόσμον, μηδὲ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ. ἐάν τις ἀγαπᾷ τὸν κόσμον, οὐκ ἔστιν ἡ ἀγάπη τοῦ πατρὸς ἐν αὐτῷ·

Quoniam omne quod est in mundo, cupiditas carnis, & libido oculorũ, & fastus uitæ, non est ex Patre, sed ex mundo est.

16 ὅτι πᾶν τὸ ἐν τῷ κόσμῳ, ἡ ἐπιθυμία τῆς σαρκὸς, καὶ ἡ ἐπιθυμία τῶν ὀφθαλμῶν, καὶ ἡ ἀλαζονεία τοῦ βίου οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἐκ τοῦ κόσμου ἐστί.

Porrò mundus præterit, & cupiditas ipsius. qui uerò facit uolũtatem Dei, manet in æternum.

17 καὶ ὁ κόσμος παράγεται, καὶ ἡ ἐπιθυμία αὐτοῦ· ὁ δὲ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ, μένει εἰς τὸν αἰῶνα.

Pueruli, ultimum tempus adest: & sicut audistis quòd antichristus uenturus sit, etiã nunc antichristi multi cœperunt esse: unde scimus ultimum tempus adesse. B

18 παιδία, ἐσχάτη ὥρα ἐστί· καὶ καθὼς ἠκούσατε, ὅτι ὁ ἀντίχριστος ἔρχεται, καὶ νῦν ἀντίχριστοι πολλοὶ γεγόνασιν, ὅθεν γινώσκομεν ὅτι ἐσχάτη ὥρα ἐστίν.

E nobis egressi sunt: sed non erant ex nobis. nam si fuissent ex nobis, permansissent utiq; nobiscum. sed *hoc factum est* ut patefieret quòd non sint omnes ex nobis.

19 ἐξ ἡμῶν ἐξῆλθον, ἀλλ' οὐκ ἦσαν ἐξ ἡμῶν· εἰ γὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν, μεμενήκεισαν ἂν μεθ' ἡμῶν· ἀλλ' ἵνα φανερωθῶσιν, ὅτι οὐκ εἰσὶ πάντες ἐξ ἡμῶν.

At uos unctionem habetis à Sancto illo *profectam*: & nostis omnia.

20 καὶ ὑμεῖς χρίσμα ἔχετε ἀπὸ τοῦ ἁγίου, καὶ οἴδατε πάντα.

14 Scripsi uobis, patres, ἔγραψα ὑμῖν, πατέρες. Vide infrà uers. 21. Cæterùm uideri quidem potest superuacanea ista repetitio, sed tamen duæ causæ faciunt ut minimè putem redundare. Vna, quòd in omnibus nostris codicibus uetustis inuenitur: altera, quòd causam non uideo cur potius repetenda fuerint illa quę sequuntur. Vetus tamen interpres non legit hoc membrum, nec habet Complutensis editio. Atenim quorsum hæc repeteret, dices? Afferam quod conijcio, nec tamen uelim affirmare. Sicut Christi beneficiũ singulis ætatib. applicauit, ita nunc cõstituit singulis proprias exhortationes applicare. Quia igitur interiecta fuerat apostrophe ad pueros, id est adolescentib. inferiores, redit ad id quod de senibus & adolescentibus dixerat, aliquid etiam adijciens quod ad adolescentes attinet. Deinde subijcit exhortationem & adolescentibus & adolescentum patribus propriam, à uers. 15, usque ad initiũ uersiculi 18. Nam si diligenter consideremus quænam ista sit adhortatio, comperiemus illarum ætatum hominibus multo magis quàm inferiori ætati esse accõmodatam: quanuis doctrinæ ipsius usum non negem omnibus ætatibus nõ utilem modò, sed etiam necessarium esse.

15 Ne diligatis Μὴ ἀγαπᾶτε. Mundum considerat quatenus cum Dei uoluntate nõ consentit, & eum amorem damnat qui nos à Deo abducit: alioquin dicitur Deus ipse mundum infinito quodam amore dilexisse, Iohan. 3. b. 16, id est eos quos ex mundo elegit. Charitas Patris ἡ ἀγάπη τοῦ πατρός. Patrem intelligit cælestem κατ' ἐξοχὴν, addito articulo, ut in superiore uersiculo. & charitas Patris dicitur, qua diligitur Pater, ut diximus supra uers. 5. Qui enim potest Deum diligere qui Dei aduersarium amplectitur? C

18 Pueruli, παιδία. Nunc pueros quoque seorsim compellat, sicut antea adolescẽtes & illorum patres fuerat exhortatus: utiturque diminutiuo nomine, ut antè dixi, non quasi infantulos alloquatur, sed blandioris appellationis causa. Est autem rursus obseruandũ q̃ diximus uers. 14, nempe quanuis omnibus omniũ ætatum hominibus necessaria sit hæc doctrina, tamen admonitionem istam ijs potissimũ conuenire qui adhuc in catechismo instituuntur. Nam alios iam firmiore cognitione instructos, oportuit ista religionis rudimenta prorsus tenere. Rudimenta autem appello non quòd uulgarem aliquam & puerilem doctrinam contineãt, quum hæc sint eiusmodi re ipsa ut quoquę cælorum altitudinem superent: sed quia hæc prima sunt religionis Christianę fundamenta. Qui enim Christi officiũ. intelligas nisi prius quis sit Christus cognoueris? Itaque non sine pudore ueteris Ecclesiæ tandiu de iis disputatum est quæ Christianorum pueros penè unà cum lacte sugere oportuerat. Sed uicissim nunquam satis poterit cõmendari inuicta bonorum patrum pietas ac constantia, qui ne tantillum quidem cesserunt hæreticorum impudentiæ, ijs in rebus quibus uel minima ex parte labefactatis, necesse sit totum ædificium corruere. Quid igitur illis fiet quos hodie non pudet partim eosdem illos errores reuocare, partim etiam ista ut curiosa & inutilia reijcere?

Vltimum tempus adest: ἐσχάτη ὥρα ἐστί. Quàm bene hoc pueris præcipuè conuenit? Scimus enim huic ætati præ cæteris familiarem esse socordiam, quasi nondum maturuerint, & satis adhuc illis ad discendum temporis superfit. Audistis ἠκούσατε. Non alloquitur prorsus rudes, sed qui iam Patrem cognouissent, ut dixit suprà uers. 14, & repetet uers. 21, denique qui confirmatione potius egerent quàm doctrina. Erant enim tum in hoc ordine plerique etiam proculdubio iam adulti & firmioris iudicii homines: sed pudoris causa quasi sola παιδία compellauit. 19 Si fuissent ex nobis, εἰγὰρ ἦσαν ἐξ ἡμῶν. Quomodo nectent hoc argumentum, qui dicunt electos posse à fide excidere?

20 At uos Καὶ ὑμεῖς. Id est ἀλλὰ ὑμεῖς. Ponitur enim καὶ pro aduersatiua cõiunctione, ut Act. 10. d. 28, & alibi sæpe. ex Hebræorum idiotismo. Vnctionem χρίσμα. Id est, gratiam Spiritus sancti. translatione sumpta à consuetudine unctionum quę in Lege usurpabantur, quod monere uolui ne quis ineptus impurum illum adipem pseudepiscoporum hoc loco significari putet.

A sancto

A A ſancto illo *profectam*, ἀπὸ τοῦ ἁγίου. Id eſt à Chriſto, qui Sanctus peculiariter dicitur, ut Luc. 1. d. 35. imo uerò peculiariter Sanctus ſanctorum, id eſt Sanctus ſanctiſsimus, Dan. 9. g. 24. Sed & Deo Patri hoc tribui poteſt, qui nos ungat in Filio: & peculiariter etiam dicitur ab Hebræis קדוש. uel etiam Spiritui ſancto, qui ſanctus propriè dicitur ab hoc effectu. Eſt enim Dei uirtus eſſentialis, ut qui & ipſe ſit Patri ac Filio ὁμοούσιος & æqualis per omnia, qua nos Pater ungit in Filio.

οὐκ ἔγραψα ὑμῖν, ὅτι οὐκ οἴδατε τὴν ἀλήθειαν 21
ἀλλ' ὅτι οἴδατε αὐτήν, καὶ ὅτι πᾶν ψεῦδος ἐκ τῆς
ἀληθείας οὐκ ἔστι.

τίς ἐστιν ὁ ψεύστης, εἰ μὴ ὁ ἀρνούμενος, ὅτι Ἰησοῦς 22
οὐκ ἔστιν ὁ χριστός; οὗτός ἐστιν ὁ ἀντίχριστος, ὁ ἀρνού-
μενος τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν.

πᾶς ὁ ἀρνούμενος τὸν υἱόν, οὐδὲ τὸν πατέρα ἔχει· 23

ὑμεῖς οὖν ὃ ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἐν ὑμῖν μενέ- 24
τω· ἐὰν ἐν ὑμῖν μείνῃ ὃ ἀπ' ἀρχῆς ἠκούσατε, καὶ
ὑμεῖς ἐν τῷ υἱῷ καὶ ἐν τῷ πατρὶ μενεῖτε.

καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐπαγγελία, ἣν αὐτὸς ἐπηγ- 25
γείλατο ἡμῖν, τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον.

ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν περὶ τῶν πλανώντων ὑμᾶς· 26

καὶ ὑμεῖς τὸ χρίσμα ὃ ἐλάβετε ἀπ' αὐτοῦ, ἐν 27
ὑμῖν μένει. καὶ οὐ χρείαν ἔχετε ἵνα τις διδάσκῃ
ὑμᾶς· ἀλλ' ὡς τὸ αὐτὸ χρίσμα διδάσκει ὑμᾶς
περὶ πάντων, καὶ ἀληθές ἐστι, καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος.
καὶ καθὼς ἐδίδαξεν ὑμᾶς, μενεῖτε ἐν αὐτῷ·

Non ſcripſi uobis *idcirco* quòd ueritatẽ ignoretis: ſed quia eam noſtis, quod cũ nullum mendacium ex ueritate ſit.

Qui eſt mẽdax, niſi is qui negat Ieſum eſſe Chriſtum? hic eſt Antichriſtus, negãs Patrem & Filium.

Quiſquis negat Filium, is ne Patrem quidem habet.

Quod igitur audiſtis *iam inde* à principio, *id* in uobis maneat: ſi in uobis mãſerit quod audiſtis *iam inde* à principio, uos quoque in Filio & Patre manebitis.

Hæc autem illa eſt promiſsio quam ipſe pollicitus eſt nobis, *nempe* uita illa æterna.

Hæc ſcripſi uobis de ijs qui abducunt uos.

Sed unctio quam *uos* accepiſtis ab eo, manet in uobis: nec neceſſe habetis ut quiſquam doceat uos: uerùm ſicut eadem unctio docet uos de omnibus, *quæ* & uerax eſt, & non mendax: & ſicut docuit uos, manebitis in eo.

Noſtis omnia. οἴδατε πάντα. Sic uerſ. 14. dixit eos Patrem noſſe. Nam qui Patrem nouit, omnia certè nouit, quum Pater in filio agnoſcatur, in quo ſunt omnes abſconditi theſauri. Sed ſi norunt omnia, quorſum eos docet? Quærere ſponſum 2. Pet. 1. c. 12, & deinceps.

21 Scripſi ἔγραψα. Loquitur de hac ipſa epiſtola, imò de hoc ipſo quod ſcribit: ſed utitur præterito tempore quòd rationem habeat eius temporis quo epiſtola perlegetur: quem morem etiam Latini ſeruant, ut ſi dicas. Has literas ad te dedi, uel ad te ſcribere non dubitaui, minimè id quidem quod te exiſtimarem mea cohortatione indigere, ſed ut meam in te beneuolentiam agnoſceres. Sic inquit Paulus. Non ſcripſi uobis idcirco quòd ueritatem ignoretis, ſed contrà idcirco ſcripſi quòd eam nouerius, & ita quidem ut à mendatio noueritis diſtinguere. Sed quorſum hoc? Nempe ut commemoratione præclaræ huius opinionis quam de ipſis conceperat, non modò ad perſeuerandum in ijs quæ didicerant, ſed etiam ad proficiendum, ipſorum animos accendat. Eſt autem operæpretium cõſiderare etiam atque etiam, quouſque ſeſe fidelis Apoſtolus Domini demittat, & quàm paternè infimis etiam docendis ſeſe accommodet. Hoc tamen certum eſt, ad totam Eccleſiam pertinere hanc doctrinam quæ uel præcipua erat. ſed non temerè eſt quòd quaſi infimos compellans, hæc omnia commemoret: nempe ne ſe putent illa ſuſpicione grauari. deinde ut illos pudeat ea ignorare, uel de ijs dubitare quæ infimis etiam ipſis abundè nota eſſe oporteat.

C 22 Chriſtum? Χριστόν. Id eſt uerum illum Meſsiam. Negat autem Ieſum eſſe Meſsiam, qui uel alteram illi naturam uel penitus uel aliqua ex parte adimit, uel naturas confundit aut ſeparat, qui Filij hypoſtaſin non diſtinguit, qui in eo uno per unicam eius oblationem ſemel factam non confidit, ſeſe à Deo Patre gratis per fidem iuſtificatum, ac proinde corpore & animo tandem glorificandum.

23 Quiſquis, &c. Πᾶς, &c. Falluntur ergo, & alios etiam fallunt qui Turcas alioſue infideles tradunt eundẽ illum Deum adorare quem adoramus.

24 Audiſtis ἠκούσατε. Iterum audiendi uerbum conuenit diſcipulis, ſed qui multũ iam promouerint. Ideò addit ἀπ' ἀρχῆς *iam inde* à principio, id eſt ex quo inſtitui cœpiſtis in primis Chriſtianæ religionis rudimentis.

25 *Nempe* uita illa æterna. τὴν ζωὴν τὴν αἰώνιον. Repetitio articuli magnum addit pondus orationi, ideoque omitti non debuit. Poſitum eſt autem antecedens in relatiui caſu, Hebræorum more: de quo alibi diximus.

26 Hæc ſcripſi ταῦτα ἔγραψα. Nequis miretur tam ſolicitè hoc inculcari ab Apoſtolo, & quidem infimos allocuente, obſeruet quod antè dixi, totam Eccleſiam in infimorum perſona, ſancta quadam calliditate compellari.

27 Vnctio τὸ χρίσμα. Id eſt, Spiritus quem à Chriſto accepiſtis, quique uos in omnem ueritatem induxit. Nec neceſſe habetis καὶ οὐ χρείαν ἔχετε. Ego, inquit, ſpero uos ita in his rebus eſſe fœliciter ac ſanctè inſtitutos ut doctore non egeatis. Quid igitur (dicet aliquis) cur tu illos doces? Reſpondeo, uel ſummos doctores poſſe ac debere etiam quotidie aliquid in Domini ſchola diſcere. quum omnes ex parte cognoſcamus, nedum ut hi quos Apoſtolus alloquitur nullo præceptore indigerent. Deinde hoc eſſe dextrè accipiendum, hactenus ſcilicet ut ſignificentur harum rerum minimè rudes eſſe quas illis non tanquam ignotas proponat, ſed tanquam cognitas inculcet. Præterea cauſam etiam aliam fuiſſe arbitror cur hoc adderet Apoſtolus. nempe ut oſtenderet ſeſe minimè proponere diuerſam doctrinam ab ea quam ex ſuis doctoribus iam antea non audiſſent modò, ſed etiam didiciſſent. Ita enim fit ut & doctrinã ſuam, & illorum diligentiam laudet, quo magis ac magis confirmentur. Eadem unctio τὸ αὐτὸ χρίσμα. Non potuit luculentiore teſtimonio paſtores & doctores ornare à quibus iſti inſtituti fuerant, & quotidie adhuc inſtituebãtur, quàm quum ipſos diceret ab ipſo Spiritu ſancto doceri, & iam antea eſſe edoctos: idque nihilominus ita facit artificioſe, ut ſimul & doctrinam ipſam, ut cœleſtem, & doctorum diligentiam, pietatem, fidem, auditorum denique alacritatem ſine ulla adulationis ſuſpicione, non minus uerè quàm magnificè prædicet.

Et non mendax, *καὶ οὐκ ἔστι ψεῦδος*. Eiusmodi repetitiones à contrarijs sũptas sæpe iam admonuimus Iohanni præcipuè esse familiares. Non contentus igitur dixisse unctionem illam ueracem esse, addit mendacem non esse. Nam *ψεῦδος* pro *ψευδὲς* ponitur: cuius enallages exempla passim annotauimus, ut 2. Cor. 3. c. 9, & 7. d. Sed & Homerus Iliad. 6, hoc ipsum nomen similiter prorsus usurpauit in his uersiculis. *Γρεῖν Αργος δ' ἰέναι, πρὶν καὶ Διὸς αἰγιόχοιο. Γνώμονα, εἴτε ψεῦδος ὑπόσχεσις, εἴτ' καὶ οὐκί.* Non satis rectè igitur conuertit Vetus interpres. Et non est mendacium quem tamen sequutus est Erasmus. Manebitis *μενεῖτε*. Vulg, & Eras. manete. Sæpe enim apud Hebræos futura indicatiui pro imperandi modo usurpantur. Sed mihi quidem hic uidetur omnino seruanda futuri propria significatio, ut sit bene ominantis, & ista prorsus cohæreant cum eo quod dixerat, ipsos nullo iam in his rebus alio doctore indigere. In eo. *ἐν αὐτῷ*. In eo scilicet Christo, siue in Filio. de eo enim agitur. Et unctionem distinxit ab eo a quo illam acceperant: in quo etiam uult ut per eandem unctionem maneant. Eras. in ea scilicet unctione. A

Nunc igitur filioli, manete in eo: ut quũ patefactus fuerit, habeamus fiduciam, neque pudefiamus coram eo in ipsius aduentu. 28 *νῦν, τεκνία, μένετε ἐν αὐτῷ, ἵνα ὅταν φανερωθῇ, ἔχωμεν παῤῥησίαν, καὶ μὴ αἰσχυνθῶμεν ἀπ' αὐτοῦ, ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ.*

Si scitis quòd iustus est, nostis quòd quis quis exercet iustitiam, ex ipso natus est. 29 *ἐὰν εἰδῆτε ὅτι δίκαιός ἐστι, γινώσκετε ὅτι πᾶς ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, ἐξ αὐτοῦ γεγέννηται.*

CAP. III. ΚΕΦΑΛ. γ.

VIdete qualem charitatem dedit nobis Pater, *nempe* ut filij Dei uocemur: propterea mundus non nouit nos, quianõ nouit eum. 1 *Ἴδετε ποταπὴν ἀγάπην δέδωκεν ἡμῖν ὁ πατὴρ, ἵνα τέκνα θεοῦ κληθῶμεν· διὰ τοῦτο ὁ κόσμος οὐ γινώσκει ἡμᾶς, ὅτι οὐκ ἔγνω αὐτόν.*

Charissimi, nunc filij Dei sumus, sed nõdum apparuit quod erimus: scimus autem quòd quum *ipse* patefactus fuerit, similes ei erimus: quoniam uidebimus eum sicuti est. 2 *ἀγαπητοί, νῦν τέκνα θεοῦ ἐσμεν, καὶ οὔπω ἐφανερώθη τί ἐσόμεθα. οἴδαμεν δέ, ὅτι ἐὰν φανερωθῇ, ὅμοιοι αὐτῷ ἐσόμεθα, ὅτι ὀψόμεθα αὐτὸν καθώς ἐστι.* B

Et quisquis habet hanc spem in eo *sitam* purificat se, sicut & ille purus est. 3 *καὶ πᾶς ὁ ἔχων τὴν ἐλπίδα ταύτην ἐπ' αὐτῷ, ἁγνίζει ἑαυτὸν, καθὼς ἐκεῖνος ἁγνός ἐστι.*

Quisquis committit peccatum, etiã Legem transgreditur: nam peccatum est Legis transgressio. 4 *πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ· καὶ ἡ ἁμαρτία ἐστὶν ἡ ἀνομία.*

28 Nunc igitur filioli, *Καὶ νῦν, τεκνία*. Iam manifestè uidemus ad uniuersalem illam exhortationem regredi Apostolum. Itaque *καὶ* pro *εὖ* iterum ponitur ut suprà 1. a. 5. Et *τεκνίων*, id est filiorum appellatio toti Ecclesiæ cõmunis est, ut suprà exposuimus, uers. 12. Corã eo: *ἀπ' αὐτοῦ*. Sic loquũtur Hebræi, apud quos pudefieri nõ ab aliquo, sed ex aliquod dicitur qui pudoris occasione ex conspectu alicuius arripiat, quẽ sustinere non possit. Distinguenda sunt igitur *ἀπ' αὐτοῦ* & *ὑπ' αὐτοῦ*, Pudor enim hic à nobis, non à Deo manat. Neque rectè Vetus interpres & Eras. conuerterunt, ab eo. Et quod addidit Erasmus sensum esse posse, ut illum non pudeat nostri: ualde est absurdum.

29 Nostis *γινώσκετε*. Vulgata & Eras. scitote: quòd non admodum quadrat. Vbique enim solet Apostolus ita temperare doctrinam quasi non doceat imperitos. Tantum igitur ostendit quæ sint connexa, nempe Patris & Filij natura. Ergo quos Deus iustus genuit ex Filio suo iusto, necesse etiam est ut iusti sint. Inde ingreditur descriptionem eius similitudinis quæ est inter caput & membra.

IN CAPVT III.

2 Qualem charitatem *ποταπὴν ἀγάπην*. Id est, cuius charitatis munus. Malui autem hoc exprimere ad uerbum, quàm quicquam immutare: quòd nescio quomodo uideatur illud magis expressum, quasi charitatem ipsam, eamque summam nobis largitus sit Dominus. Cæterum de capitis ac membrorum conuenientia dicturus Apostolus, contrario prorsus ordine quam antea, id est non ab effectis ad causam ascensurus, sed à causa descensurus ad effecta, meritò ab ipso fonte auspicatur, nempe à Dei charitate, quam solet, Paulus *σύνεσιν* uocare. Scopus autem huius charitatis est, ut filij Dei simus in Christo. Hinc demum descendit Apostolus ad filiorum Dei qualitates considerandas, ut germanos filios à spurijs distinguamus. Sed in primis nequis hãc dignitatem, carnis iudicio metiatur, duo uoluit præfari. Vnum, eiusmodi esse hanc prærogatiuam, ut tamen à mundo cognosci non possit. quomodo enim no stram cum Deo conuenientiam cognosceret qui Deum ipsum non nouit? Alterum, nondum etiam in nobis patefactam esse illius dignitatis gloriam, quanuis iam simus filij Dei: sed in eius aduentum differri, quo nos ille redimet in quo filij Dei sumus. Sed, inquit, certa est ista expectatio. His uerò præpositis, tum demum incipit quæ sit illa nostri cũ Christo conuenientia explicare. in eo scilicet quòd puri sumus, sicut & ille purus est. Vocemur *κληθῶμεν*. Id est simus, & ita quidem ut tales nos esse constet. neque apud Hebræos duntaxat ita accipitur uerbũ קרא, sed & apud Græcos uerbum *καλεῖσθαι*. Hom. Iliad *δ, καὶ ὄνειαρ σὺ παρὰ πρύμνῃσι Κέκλημαι*. Vbi Eustathius, diligentissimus interpres, *τὸ πέκλημαι, φησὶ, δὴ οἱ δουλοπρεπὲς, ἀλλ' αὐτὶ τοῦ εἶμι πεῖται, ἵνα λέγῃ ὡς ὢν ὑπόδουλος εἶναι σὴ, ἀλλ' ὑπὸ παύτῳ ἔτω καλοῦμαι*. Vulg. nominemur & simus: non inepte profectè, si sensum spectes.

2 Sed nondũ *καὶ οὔπω*. *Καὶ* pro *ἀλλὰ*, ut suprà 2. c. 20, & d. 27. Quum *ipse* patefactus fuerit, *ἐὰν φανερωθῇ*. Εαὐ pro *ἐπειδὴ* ponitur, sicut *εἰ* sæpe pro *ἐπειδὴ*. 1. si pro quia. Deinde supplendum est relatiuũ *αὐτὸς* ipse, scilicet Christus: ut ex eo apparet quod statim subijcitur, & ex Coloss. 3. a. 3. sicut rectè omnino annotauit doctissimus interpres. Similis atque adeò multo durior est eclipsis Psal. 87. a. 1. Similes *ὅμοιοι*. Similes intellige, non pares, ut describitur 1. Cor. 15. f. 42 & 43, & Philip. 3. d. 21 Nam inter caput & membra semper erit discrimen: atque utinam hic potius studeamus uiam tenere qua ad gloriam illam peruenitur, quàm curiosè de eo inuestigemus quod omnem captum nostrũ, qualis quidem nunc est, exuperat. Sicuti est. *καθώς ἐστι*. Nunc igitur etiam illũ uidemus, sed per ænigma, in fide & spe: qua de re 1. Cor. 13. d. 12. 3 Sicut *καθώς*. Similitudinem iterum significat, non autem paritatem. Quis enim ita purus est ut Deus, in cuius conspectu ipsi etiam Angeli sordent si cum ipso cõparentur? Iob. 4. d. 18. Ideo non dicit *ἁγνὸν* purificauit, sed *ἁγνίζει* purificat: ut puritatis studium, non autem perfectam aliquam puritatis *ἕξιν* significari intelligamus: ad quam tamen totis uiribus contendere nos oportet, tum demum metam adepturos quum Deus erit omnino in omnibus. 4 Quisquis

A 4 Quisquis committit pecc. Πᾶς ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν Committere peccatum & purificare se, opponuntur. itaque non dicitur committere peccatum quisquis labitur, sed quisquis sanctitati non studet, id est in quo regnat peccatum: idque ita esse, non modò liquet ex antithesi, sed etiam ex eo quod suprà commemorauit 1.d.8. & 2.a.1. ex tota denique Scriptura & rei experientia perpetua. Itaque non homines, sed monstra hominum sunt Pelagiani, Cathari, Cœlestiani, Donatistæ, Anabaptistæ, Libertini, qui ex hoc loco perfectionem illam somniant à qua absunt ipsi omnium hominum longissimè. Quorsum autem hoc? an ut studium sanctimoniæ damnemus? an ut homines doceamus quotidie non progredi? Minimè profectò, quum perpetuum sanctificationis progressum, doceamus certum ac perpetuum esse fidei effectum. Quorsum ergo? Nempe ne Satan nobis hanc consolationem nostram eripiat. Nam si tũ demum nos in Christo esse colligemus quum non amplius indigebimus illa precatione ET REMITTE NOBIS DEBITA NOSTRA, quis non uidet, quis non sentit, quis non millies quotidie experitur, frustra nobis hanc consolationem proponi? Etiam legem transgreditur: καὶ τὴν ἀνομίαν ποιεῖ. Vulgata, & iniquitatem facit. uterque nimium obscurè. Definit autem Apostolus peccatum, esse ἀνομίαν, id est Legis transgressionem: ex qua demum definitione intelligitur quàm horrendum sit & alienum à natura filiorum Dei, peccatorem esse, quum longè aliter soleat mundus iudicare. Nam peccatum καὶ ἡ ἁμαρτία. Καὶ pro γὰρ ex Hebræorum idiotismo.

καὶ οἴδατε ὅτι ἐκεῖνος ἐφανερώθη, ἵνα τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν ἄρῃ, καὶ ἁμαρτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστι. 5

Et scitis quòd ille patefactus est ut peccata nostra tolleret, & peccatum in eo nõ est. Esa. 53.b.6.c.9 d.11. 1.petr.2.d.22. 24

πᾶς ὁ ἐν αὐτῷ μένων, οὐχ ἁμαρτάνει, πᾶς ὁ ἁμαρτάνων, οὐχ ἑώρακεν αὐτὸν, οὐδὲ ἔγνωκεν αὐτόν. 6

Quisquis in eo manet, non peccat: quisquis peccat, non uidit eum, nec nouit eum.

τεκνία, μηδεὶς πλανάτω ὑμᾶς. ὁ ποιῶν τὴν δικαιοσύνην, δίκαιός ἐστι, καθὼς ἐκεῖνος δίκαιός ἐστιν. 7

Filioli, nemo uos seducat: qui exercet iustitiam, iustus est, sicut ille iustus est.

ὁ ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν, ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν, ὅτι ἀπ' ἀρχῆς ὁ διάβολος ἁμαρτάνει. εἰς τοῦτο ἐφανερώθη ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, ἵνα λύσῃ τὰ ἔργα τοῦ διαβόλου. 8

Qui committit peccatum, ex Diabolo ẽ: quoniam *iam inde* à principio Diabolus peccat. ad hoc patefactus est filius Dei, ut dissoluat opera Diaboli. *Filij Diaboli.* Iohan.8.f.44

B πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ, ἁμαρτίαν οὐ ποιεῖ, ὅτι σπέρμα αὐτοῦ ἐν αὐτῷ μένει. καὶ οὐ δύναται ἁμαρτάνειν, ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται. 9

Quisquis natus est ex Deo, peccatum nõ committit: quoniam semen ipsius in eo manet, nec potest peccare, eo quòd ex Deo natus est. *Filij Dei.*

ἐν τούτῳ φανερά ἐστι τὰ τέκνα τοῦ θεοῦ, καὶ τὰ τέκνα τοῦ διαβόλου. πᾶς ὁ μὴ ποιῶν δικαιοσύνην, οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ. 10

Per hoc manifesti sunt filij Dei & filij Diaboli: quisquis non exercet iustitiam, non ẽ ex Deo, & qui non diligit fratrem suum.

ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ ἀγγελία ἣν ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους· 11

Quoniam hoc est nũtium quod audistis *iam inde* à principio, ut diligamus alij alios. Ioha.13.d.34 & 15.b.12.

οὐ καθὼς Κάϊν ἐκ τοῦ πονηροῦ ἦν, καὶ ἔσφαξε τὸν C ἀδελφὸν αὐτοῦ. καὶ χάριν τίνος ἔσφαξεν αὐτόν; ὅτι τὰ ἔργα αὐτοῦ πονηρὰ ἦν, τὰ δὲ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ δίκαια. 12

Non sicut Cain *qui* ex illo Malo erat, & occidit fratrem suum, cuius autem rei gratia occidit eum? quia opera eius mala erant, fratris autem eius iusta. Gen.4.b.8

μὴ θαυμάζετε, ἀδελφοί μου, εἰ μισεῖ ὑμᾶς ὁ κόσμος. 13

Ne miremini, fratres mei, si odit uos mundus.

5 Et scitis Καὶ οἴδατε. Reuocat filios ad archetypon illius ex quo sunt geniti, siue in quo sunt adoptati.

6 Non peccat: οὐχ ἁμαρτάνει. Conclusio ex contrarij collatione (uti facere solet) amplificata. Quid sit autem nõ peccare, diximus uers. 4. nempe non purificare se.

7 Qui exercet, &c. ὁ ποιῶν, &c. Nulla est ταυτολογία, sed definit quid sit non peccare, nempe non modo abstinere à peccato, sed etiam exercere iustitiam.

8 Qui committit pecc. Ο ποιῶν τὴν ἁμαρτίαν. Vide suprà uers. 4. Aperit autem fontem collationum quæ sequũtur, Christi & Diaboli, filiorum Dei & filiorum Satanæ: ex qua dissidentia oritur mundi odium perpetuum aduersus Dei filios. Ex Diabolo est: ἐκ τοῦ διαβόλου ἐστίν. Id est, Diabolum refert ut filius patrem, & eius spiritu regitur: non aũt quasi ex traduce Diaboli gignantur qui ipsius filij dicantur, ut somniarunt Manichæi. *Iam inde* à principio ἀπ' ἀρχῆς Id est, iam inde à conditi mundi initio, ut in Adamo declarabit. Vide Ioh.8 f. 44. Peccat ἁμαρτάνει. Non dicit, peccauit, sed, peccat. Nam in eo assiduè perseuerat, sicut & ipsius filij. Huic opponitur qui non modò non peccat, sed etiã uenit ut peccata dissolueret.

9 Semen ipsius σπέρμα αὐτοῦ Sic uocatur Spiritus sanctus ab effectu, quòd eius uirtute, tanquam ex semine quodam, noui homines efficiamur, id est corruptæ nostræ qualitates instaurentur per Christum, cui per fidem sumus cõiuncti, ut peccato mortui, uiuamus Deo. Itaque hic quoque mire se ridiculos præbent fanatici illi qui Diuinæ essentiæ traducem imaginantur. Quid sit autem peccare, diximus suprà uers. 4.

10 Et qui non diligit καὶ ὁ μὴ ἀγαπῶν. Nunc quoque ut antea in superiore tractatione quũ ab effectis ad causam argumentaretur, 2.b.9. à prima tabula ad secundam descendit.

11 *Iam inde* à principio ἀπ' ἀρχῆς. Vide suprà 2.a.7

12 Non sicut Cain ὐ Καθὼς Κάϊν Exemplum & antiquissimum & aptissimum proponit, in quo contemplemur tũ filiorum Dei, tum filiorum Diaboli naturam: quæ nos maneat conditio in hoc mundo, & quis demum sit utrorunq; futurus exitus. Subaudimus autem אשר ex Hebræorum more.

Nos ſcimus quòd translati ſumus ex mor 14
te ad uitam, quia diligimus fratres: qui non
diligit fratrem, manet in morte.

Suprà 2.b.19. leuit.19. d.17 Quiſquis odit fratrem ſuum, homicida ē: 15
& noſtis quòd omnis homicida non habet
uitam æternam in ſe manentem.

Iohan.15.b.13 ephes 5.a.2. Per hoc cognouimus charitatem, quòd 16
ille animam ſuam pro nobis poſuit: nos igi-
tur debemus pro fratribus animas ponere.

Luc.3.c.11 Qui uerò habuerit mundanas facultates, 17
& uiderit fratrem ſuum egentem, & clauſe-
rit uiſcera ſua coram eo, quomodo charitas
Dei manet in eo?

Filioli mei, ne diligamus uerbo neque lin 18
gua *ſolum*, ſed opere & ueritate:

Et per hoc cognoſcimus quòd ex uerita- 19
te ſumus, & corā ipſo ſecura reddemus cor-
da noſtra.

Nam ſi condemnet nos cor noſtrum, po- 20
tentior eſt Deus corde noſtro, & nouit om
nia.

Chariſſimi, ſi cor noſtrum non condem- 21
net, nos fiduciam habemus apud Deum.

Et quicqd petierimus, accipimus ab eo, 22
Matth.21.b 22 Ioh.15.b.7 & 16.c.23. infrā 5.c.24 infrā 5.c.24 Iohan.6.c. 29 & 17.a.5 quoniam præcepta eius cuſtodimus: & ea
quæ ſunt placita coram eo, facimus.

Hæc eſt igitur doctrina eius, ut credamus 23
nomini filij eius Ieſu Chriſti, & diligamus a-
lij alios ſicut mandauit nobis.

Ioh.13. d.34. & 15.d.34. Nam qui ſeruat præcepta eius, in eo habi 24
tat, & ipſe in eo: & per hos nouimus quòd
habitat in nobis, *nempe* ex Spiritu quem no-
bis dedit.

ἡμεῖς οἴδαμεν, ὅτι μεταβεβήκαμεν ἐκ τ͂ θα A
νάτου εἰς τὴν ζωήν, ὅτι ἀγαπῶμεν τοὺς ἀδελφούς.
ὁ μὴ ἀγαπῶν τὸν ἀδελφὸν, μένει ἐν τῷ θανάτῳ.

πᾶς ὁ μισῶν τὸν ἀδελφὸν αὐτ͂, ἀνθρωποκτόνος ἐστί. καὶ οἴδατε ὅτι πᾶς ἀνθρωποκτόνος οὐκ ἔχει ζωὴν αἰώνιον ἐν ἑαυτῷ μένουσαν.

ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν τὴν ἀγάπην. ὅτι ἐκεῖνος ὑπὲρ ἡμῶν τὴν ψυχὴν αὐτ͂ ἔθηκε. καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ὑπὲρ τῶν ἀδελφῶν τὰς ψυχὰς θεῖναι.

ὃς δ' ἂν ἔχῃ τὸν βίον τ͂ κόσμου, καὶ θεωρῇ τὸν ἀδελφὸν αὐτ͂ χρείαν ἔχοντα, καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτ͂ ἀπ' αὐτ͂, πῶς ἡ ἀγάπη τ͂ θεοῦ μένει ἐν αὐτῷ.

τεκνία μου, μὴ ἀγαπῶμεν λόγῳ, μηδὲ γλώσσῃ, ἀλλ' ἔργῳ καὶ ἀληθείᾳ.

καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐκ τ͂ ἀληθείας ἐσμέν, καὶ ἔμπροσθεν αὐτοῦ πείσομεν τὰς καρδίας ἡμῶν.

ὅτι ἐὰν καταγινώσκῃ ἡμῶν ἡ καρδία, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ θεὸς τ͂ καρδίας ἡμῶν, καὶ γινώσκει πάντα. B

ἀγαπητοί, ἐὰν ἡ καρδία ἡμῶν μὴ καταγινώσκῃ ἡμῶν, παῤῥησίαν ἔχομεν πρὸς τὸν θεόν.

καὶ ὃ ἐὰν αἰτῶμεν, λαμβάνομεν παῤ αὐτ͂, ὅτι τὰς ἐντολὰς αὐτ͂ τηροῦμεν, καὶ τὰ ἀρεστὰ ἐνώπιον αὐτ͂ ποιοῦμεν.

καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ ἐντολὴ αὐτ͂, ἵνα πιστεύσωμεν τῷ ὀνόματι τ͂ υἱοῦ αὐτ͂ Ἰησοῦ χριστοῦ, καὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, καθὼς ἔδωκεν ἐντολὴν ὑμῖν.

καὶ ὁ τηρῶν τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν αὐτῷ, καὶ ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι μένει ἐν ἡμῖν ἐκ τ͂ πνεύματος οὗ ἡμῖν ἔδωκεν.

14 Scimus *οἴδαμεν*. Hæc uerò conſolatio noſtra eſt certiſsima, cuius præſidio in quibuſuis calamitatibus tantum abeſt ut deſpondeamus animum, ut contrà etiam exultemus. Sinamus mundum opinari nos eſſe miſeros: nos uerò diſcamus ex eo ipſo nos non modo non miſeros, ſed etiam immortalitati beatitate donatos, ex quo illi nos calamitoſos eſſe iudicant. Deinde obſeruemus Apoſtolum hoc non dicere, nos per id quòd fratres diligimus, translatos eſſe ex morte aduitā, (eſt enim uita æterna donū Dei per Chriſtum, Rom.6.d.23.) ſed nos ex eo qnòd fratres diligamus, ſcire nos eſſe ex morte translatos ad uitam. Prius enim uiuere nos oportet, quàm uitæ fructus edamus, ex quibus demum uita noſtra tum à nobis tum ab alijs perſpiciatur. Charitas igitur ſignum eſt, non cauſa. C

16 Per hoc cogn. &c. Ἐν τούτῳ ἐγνώκαμεν, &c. Nunc ueræ charitatis deſcriptionem aggreditur ab effectis, id eſt ex officijs quæ ab ea ducuntur. ac primum quidem omnium abſolutiſsimum eius exemplar nobis in Chriſto proponit, ut in primis ſtatuatur qualem intus animum eſſe oporteat: deinde ab animo ad manus deſcendet.

17 Mundanas facultates, *τὸν βίον τ͂ κόσμου*. Heb חיית עולם הזה. ideſt, unde hæc uita ſuſtentatur. Vulg. & Eraſ. ſubſtantiam mundi: nimium profectò obſcurè. Nos in uernaculo ſermone dicimus, *Des biens de ce monde*. Et clauſerit uiſcera ſua coram eo, *καὶ κλείσῃ τὰ σπλάγχνα αὐτ͂ ἀπ' αὐτ͂*. Id eſt, non aperuerit illi ueluti ſuum pectus, nec pro animo illi ſuccurrerit. Huic formulæ dicendi uidetur affinis Terentiana illa, Nuncubi meam benignitatem ſenſiſti in te claudier?

18 Neque lingua *ſolum*, *μηδὲ γλώσσῃ*. Sub *μόνον*, quod nos expreſsimus. Vide Rom.2.d.28.

19 Ex ueritate *ἐκ τ͂ ἀληθείας*. Id eſt, uerè Dei filij. Loquitur autem de ſigno, non de cauſa. Secura red. *πείσομεν*. Vulg. ſuadebimus corda noſtra. Eraſ. ſuadebimus cordibus noſtris. Neuter intellexit quid ſibi uelit Apoſtolus. neq; enim de ſuaſione, ſed de perſuaſione animi loquitur, id eſt de *πληροφορίᾳ* illa quæ facit ut nos filios Dei eſſe in Chriſto gratis per fidem apprehenſo, certo ſtatuamus: ut *πείθειν* illud planè ſit quod Hebræi declarant uerbo חבטיח. Neque uerò charitas fidem illam gignit: ſed contrà, ex illa gignitur, per quam tamen illa magis ac magis confirmatur, præterea quòd ex effectis cauſam colligimus. Vide 2. Pet.1.b.10.

20 Potentior *μείζων*. Μέγας, id eſt magnum uocat qui ab Hebræis רב dicitur. Eſt enim hic ſenſus, Si nos coarguat mala conſcientia, multo magis ualere ad nos condemnandos Dei iudicium, qui melius etiam corda noſtra nouit quàm nos ipſi.

23 Nomini *ὀνόματι*. Nomen ad prædicationem uerbi reſpicit. Nam fides ex uerbi auditu, Rom. 10.b.8.& c.17.

24 Nam qui ſeruat *καὶ ὁ τηρῶν*. Iterum *καὶ* pro *γάρ*, ut apud Hebræos ו pro כי. Habitat, *μένει*. Vide ſuprà 2.a.6. Ex ſpiritu *ἐκ τ͂ πνεύματος*. Spiritum ſanctificationis intelligit, id eſt quo regenerati uiuimus Deo.

ΚΕΦΑΛ Δ.

Αγαπητοὶ, μὴ παντὶ πνεύματι πιστεύετε, ἀλλὰ δοκιμάζετε τὰ πνεύματα, εἰ ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν. ὅτι πολλοὶ ψευδοπροφῆται ἐξεληλύθασιν εἰς τὸν κόσμον.

ἐν τούτῳ γινώσκετε τὸ πνεῦμα τοῦ θεοῦ. πᾶν πνεῦμα ὃ ὁμολογεῖ ἰησοῦν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι.

καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν ἰησοῦν χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα, ἐκ τοῦ θεοῦ οὐκ ἔστι. καὶ τοῦτό ἐστι τὸ τοῦ ἀντιχρίστου, ὃ ἀκηκόατε ὅτι ἔρχεται, καὶ νῦν ἐν τῷ κόσμῳ ἤδη ἐστίν.

ὑμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστε, τεκνία, καὶ νενικήκατε αὐτούς, ὅτι μείζων ἐστὶν ὁ ἐν ὑμῖν, ἢ ὁ ἐν τῷ κόσμῳ.

αὐτοὶ ἐκ τοῦ κόσμου εἰσί, διὰ τοῦτο ἐκ τοῦ κόσμου λαλοῦσι, καὶ ὁ κόσμος αὐτῶν ἀκούει.

B

ἡμεῖς ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμέν· ὁ γινώσκων τὸν θεὸν, ἀκούει ἡμῶν, ὃς οὐκ ἔστιν ἐκ τοῦ θεοῦ, οὐκ ἀκούει ἡμῶν. ἐκ τούτου γινώσκομεν τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸ πνεῦμα τῆς πλάνης.

ἀγαπητοὶ ἀγαπῶμεν ἀλλήλους, ὅτι ἡ ἀγάπη ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστι, καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν, ἐκ τοῦ θεοῦ γεγέννηται, καὶ γινώσκει τὸν θεόν.

ὁ μὴ ἀγαπῶν, οὐκ ἔγνω τὸν θεόν, ὅτι ὁ θεὸς ἀγάπη ἐστίν.

ἐν τούτῳ ἐφανερώθη ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ ἐν ἡμῖν, ὅτι τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν μονογενῆ ἀπέσταλκεν ὁ θεὸς εἰς τὸν κόσμον, ἵνα ζήσωμεν δι' αὐτοῦ.

ἐν τούτῳ ἐστὶν ἡ ἀγάπη, οὐχ ὅτι ἡμεῖς ἠγαπήσαμεν τὸν θεόν, ἀλλ' ὅτι αὐτὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἀπέστειλε τὸν υἱὸν αὐτοῦ ἱλασμὸν περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν.

C

ἀγαπητοί, εἰ οὕτως ὁ θεὸς ἠγάπησεν ἡμᾶς, καὶ ἡμεῖς ὀφείλομεν ἀλλήλους ἀγαπᾶν.

CAP. IIII.

Dilecti, ne cuiuis spiritui credatis: sed probate spiritus an ex Deo sint: nam multi pseudoprophetæ exierunt in mundum.

Per hoc cognoscite Spiritum Dei: omnis spiritus qui confitetur Iesum Christũ in carnem uenisse, ex Deo est:

At quicunque spiritus non confitetur Iesum Christum in carnem uenisse, *is* ex Deo non est, sed hic est ille *spiritus* Antichristi, de quo audistis quòd uenturus sit, & *qui* iã nũc in mundo est.

Vos ex Deo estis, filioli, & uicistis eos: quoniam potentior est qui in uobis est, quàm qui in mundo.

Ipsi è mundo sunt, ideò mundana loquũtur, & mundus eos audit.

Nos ex Deo sumus: qui nouit Deum, audit nos: qui non est ex Deo, non audit nos. ex hoc cognoscimus spiritum ueritatis & spiritum erroris.

Dilecti diligamus alij alios: nam charitas ex Deo est: quisquis diligit, ex Deo natus est, & cognouit Deum.

Qui non diligit, non nouit Deum: nam Deus est charitas.

Per hoc patefacta est charitas Dei in nobis, quòd Filium illum suum unigenitum misit Deus in mundum, ut uiuamus per eum.

In hoc est charitas, non quòd nos dilexerimus Deum, sed quòd ipse dilexerit nos, & miserit Filium suum ut esset propitiatio pro peccatis nostris.

Dilecti, si nos ita Deus dilexit, debemus et nos alij alios diligere.

IN CAPVT IIII.

1 Spiritui πνεύματι. Spiritum accipio μεϑωνυμικῶς cum doctissimo interprete, pro eo qui Spiritus dono se præditũ dicat ad obeundũ Prophetæ munus. Redit aũt Apostol. ad id quod attigerat de pseudo prophetis, secundo cap.

2 Qui confitetur, &c. ὁ ὁμολογεῖ, &c. De doctrina simpliciter loquitur, non de persona. Nam fieri potest ut quis syncere doceat qui tñ ipsius doctrinæ non est particeps cuius est nuntius. Antea docuit quomodo homines probarentur: nunc de doctrina disserit, quanuis mox ad charitatem regredietur, nempe à uers. 7. Iesum Christum Ιησοῦν Χριστόν. Ergo Messiam, & redemptorem unicum, eumq; unum, non duplicem. In carnem ἐν σαρκί. Ergo uerum hominem. hoc enim designat carnis nomen, ut diximus Rom. 1. a. 3. Venisse, ἐληλυθότα. Ergo uerum Deum, qui nimirũ à Patre exierit, apud quẽm erat in principio.

3 Qui non confitebitur Iesum Christum in carnem uenisse ὃ μὴ ὁμολογεῖ τὸν Ιησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Sic legitur in omnibus Græcis exemplaribus quæ quidem mihi inspicere licuit: & familiaris est hæc formula Iohanni, ut (quod sæpe iam annotauimus) eandem sententiam ex collatione contrariorum amplificet. Vetus tamen interpres habet, Et omnis Spiritus qui soluit Iesum, ex Deo non est, Καὶ πᾶν πνεῦμα ὃ λύει τὸν Ιησοῦν Χριστὸν, &c. quam lectionem confirmat Socrates in Ecclesiastica historia. Ego tamen alteram anteposuerim, Satis enim intelligitur una ca persona ex eo quòd unum Iesum Christum nominat qui in carnẽ uenerit. Ille *spiritus* Antichristi, τὸ τοῦ ἀντιχρίστου Vulg. Antichristus, ἀντίχριστος, repugnante Græcorum codicum fide. Oportet autem tritum in Ecclesia fuisse de Antichristi regno sermonem eum s. qui à Paulo explicatur 2. Thess. 2. a. 3. & deinceps. 4 Potentior μείζων. Vulg. & Eras. maior. Vide suprà. 3. d. 20.

5 Mundana ἐκ τοῦ κόσμου Vulg. & Eras. ad uerbum, è mundo. Similis est formula, Iohan. 3. d. 31 & 6. d. 32.

6 Spiritum ueritatis, &c. τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, &c. Id est ueridicos Propheras: quibus opponuntur spiritus erroris, id est errantes, & alios in errorem abducentes. Neque uero ἐκ τούτου ex hoc, ad proximam tantum sententiam refero, sed ad ea omnia quæ iam inde à capitis initio dixit. Videtur enim esse repetitio propositionis, sicuti in conclusionibus facere necesse est.

8 Deus est charitas. ὁ Θεὸς ἀγάπη ἐστίν. Multo ἐμφατικώτερον loquitur quàm si Deum diceret summopere atque adeò infinitè nos amare, quum Deum dicit erga nos ipsam charitatem esse, cuius certissimum τεκμήριον profert.

12 Exple-

Deum nemo ſpectauit unquam. ſi diligamus 12
alij alios, Deus in uobis habitat, & charitas
eius expleta eſt in nobis.

Per hoc cognoſcimus in eo nos habitare, 13
& ipſum in nobis, quòd de Spiritu ſuo dedit
nobis.

Nos uerò ſpectauimus & teſtamur quòd 14
Pater miſit filium ut eſſet ſeruator mundi.

Quiſquis confeſſus fuerit quòd. eſus eſt 15
Filius Dei, Deus in eo habitat, & ipſe in Deo.

Et nos cognouimus & credidimus chari 16
tatem quam habet Deus in nobis. Deus cha
ritas eſt: & qui manet in charitate, in Deo ma
net, & Deus in eo.

Per hoc expleta eſt charitas in nobis, ut fi 17
duciam habeamus in die iudicij, quòd qua-
lis ille eſt, *tales* & nos ſumus in hoc mundo.

Timor non eſt in charitate: expleta chari 18
tas foras eijcit timorem: quoniã timor cru-
ciatum habet. qui autem timet, non eſt abſo
lutus in charitate.

Nos diligimus eum, quoniam ipſe prior 19
dilexit nos.

Si quis dixerit, Diligo Deum: & fratrem ſu 20
um oderit, mendax eſt. qui enim non diligit
fratrem ſuum quem uidit, Deum quem non
uidit, quomodo poteſt diligere?

Et hoc mandatum habemus ab eo, ut qui 21
diligit Deum, diligat & fratrem ſuum.

CAPVT V.

QVi ſquis credit Ieſum eſſe Chriſtum, ex 1
Deo natus eſt: & quiſquis diligit geni
torem, diligit etiam eum qui ex eo genitus
eſt.

Per hoc cognoſcimus quòd diligamus fi- 2
lios Dei, quum Deum diligimus, & manda
ta eius ſeruamus.

θεὸν οὐδεὶς πώποτε τεθέαται. ἐὰν ἀγαπῶ A
μὲν ἀλλήλους, ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν μένει, καὶ ἡ ἀγάπη
αὐτοῦ τετελειωμένη ἐστὶν ἐν ἡμῖν.

ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἐν αὐτῷ μένομεν,
καὶ αὐτὸς ἐν ἡμῖν, ὅτι ἐκ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ
δέδωκεν ἡμῖν.

καὶ ἡμεῖς τεθεάμεθα, καὶ μαρτυροῦμεν, ὅτι ὁ πα
τὴρ ἀπέσταλκε τὸν υἱὸν σωτῆρα τοῦ κόσμου.

ὃς ἂν ὁμολογήσῃ, ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ,
ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ μένει, καὶ αὐτὸς ἐν τῷ θεῷ.

καὶ ἡμεῖς ἐγνώκαμεν καὶ πεπιστεύκαμεν τὴν
ἀγάπην, ἣν ἔχει ὁ θεὸς ἐν ἡμῖν. ὁ θεὸς ἀγάπη
ἐστί, καὶ ὁ μένων ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἐν τῷ θεῷ μένει,
καὶ ὁ θεὸς ἐν αὐτῷ.

ἐν τούτῳ τετελείωται ἡ ἀγάπη μεθ' ἡμῶν, ἵνα παῤ
ῥησίαν ἔχωμεν ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῆς κρίσεως, ὅτι κα-
θὼς ἐκεῖνός ἐστι, καὶ ἡμεῖς ἐσμεν ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ.

φόβος οὐκ ἔστιν ἐν τῇ ἀγάπῃ, ἀλλ' ἡ τελεία ἀ B
γάπη ἔξω βάλλει τὸν φόβον, ὅτι ὁ φόβος κόλα-
σιν ἔχει. ὁ δὲ φοβούμενος οὐ τετελείωται ἐν τῇ ἀ-
γάπῃ.

ἡμεῖς ἀγαπῶμεν αὐτόν, ὅτι αὐτὸς πρῶτος
ἠγάπησεν ἡμᾶς.

ἐάν τις εἴπῃ, ὅτι ἀγαπῶ τὸν θεόν, καὶ τὸν ἀδελ
φὸν αὐτοῦ μισῇ, ψεύστης ἐστίν· ὁ γὰρ μὴ ἀγαπῶν
τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ, ὃν ἑώρακε, τὸν θεὸν ὃν οὐχ
ἑώρακε, πῶς δύναται ἀγαπᾶν;

καὶ ταύτην τὴν ἐντολὴν ἔχομεν ἀπ' αὐτοῦ, ἵνα ὁ
ἀγαπῶν τὸν θεὸν, ἀγαπᾷ καὶ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ.

ΚΕΦΑΛ. ε'.

Πᾶς ὁ πιστεύων, ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ χριστός, ἐκ 1 C
τοῦ θεοῦ γεγέννηται. καὶ πᾶς ὁ ἀγαπῶν τὸν
γεννήσαντα, ἀγαπᾷ καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐ-
τοῦ.

ἐν τούτῳ γινώσκομεν, ὅτι ἀγαπῶμεν τὰ τέκ 2
να τοῦ θεοῦ, ὅταν τὸν θεὸν ἀγαπῶμεν, καὶ τὰς ἐν-
τολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν.

12 Expleta eſt τετελειωμένη ἐστίν. Id eſt uerè ac reipſa comprobata. Vulg. & Eraſ. perfecta eſt. Vide ſuprà 2. a. 5.

15 Confeſſus fuerit ὁμολογήσῃ. Confeſsionẽ intellige ex uera fide manantem, & quam charitas conſequatur, ut omnia cohæreant. Nam alioqui hoc etiam uociferantur Diaboli, ſed contremiſcunt: nos aũt in ea una re cõfidimus.

17 Expleta eſt τετελείωται. Vide ſuprà uerſ. 12. Qualis ille eſt, καθὼς ἐκεῖνός ἐστι. Similitudinem, non paritatem intellige. quæ ſit autem hæc ſimilitudo expoſuit ſuprà 3. a. 3. 18 Timor non eſt, &c. Φόβος οὐκ ἔστιν. &c. Si ex charitate intelligimus nos eſſe in Deo, & Deum in nobis, nos filios eſſe, nos Deum noſſe, uitam æternã eſſe in nobis, rectè colligit pacem ac tranquillitatem animi neceſſario conſequi charitatem. Quid enim reformidet qui Deum habet à ſuis partibus? Ro 8 f. 31. & deinceps. Doctrina igitur illa ſophiſtarũ de dubitatione, Chriſtianiſmũ à fundamẽtis cõuellit.

19 Nos diligimus, &c. ἡμεῖς ἀγαπῶμεν, &c. Vides ut ad fontem recurrat? nempe nequis pacem illam de qua diſſerebat, exiſtimaret charitate noſtra tanquam cauſa promanare.

IN CAPVT V.

1 Chriſtus ὁ Χριστός Id eſt uerus Meſsias, ut expoſuimus ſuprà 2. d. 22. Ex Deo natus ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται. Idcirco igitur credimus quia adoptati ſumus: ex quo conſequitur, fidem gratuitum Dei donum eſſe, & quidem ſolis filijs peculiare. Quod enim credunt etiam Diaboli, & ex impijs nõnulli, fides nõ eſt, niſi per catachreſin, ut ex hoc locoma niſeſtiſsimè liquet. Poſtremò ſi natus eſt ex Deo quiſquis credit, quomodo conciliabitur dubitatio cum fide? Pretioſus eſt ergo hic locus, qui uel unus ad euertendam omnem falſam religionem ſufficit. Quid autem ſit ex Deo natum eſſe, diximus alibi, nempe per fidem coniunctum eſſe cum Chriſto, uero Dei filio, in quo etiam gratis habemur pro filijs eiuſdem regni cohæredibus. Etiam eum qui ex eo genitus eſt καὶ τὸν γεγεννημένον ἐξ αὐτοῦ. Id eſt fratres ſuos q buſcum ſcilicet communem parentem habet. Nam quod ſingulari numero uſus eſt, totam fidelium ueluti ſpeciem reputat in unum corpus coniunctam: aut etiam docet, non ſatis eſſe ſi in genere diligamus Eccleſiam, ſed ueram charitatem ſingula membra complecti.

2 Per hoc, &c. ἐν τούτῳ. Notandus hic locus diligenter, aduerſus eos qui charitatis obtentu quaſuis hæreſes obtrudunt: quum charitas nulla ſit, ubi ſana doctrina non extat. Itaque nihil eſt illis ineptius qui ſalutem nolunt à Charitate auſpicari, quoties quidem de cauſarum ſalutis ordine diſſeritur. Nam alioquin effecta cum cauſis coniuncta eſſe confitemur.

3 Hæc

A αὕτη γάρ ἐστιν ἡ ἀγάπη τοῦ θεοῦ, ἵνα τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τηρῶμεν. Καὶ αἱ ἐντολαὶ αὐτοῦ βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Ὅτι πᾶν τὸ γεγεννημένον ἐκ τοῦ θεοῦ, νικᾷ τὸν κόσμον· καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ νίκη ἡ νικήσασα τὸν κόσμον, ἡ πίστις ἡμῶν.

Τίς ἐστιν ὁ νικῶν τὸν κόσμον, εἰ μὴ ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ.

Οὗτός ἐστιν ὁ ἐλθὼν δι' ὕδατος καὶ αἵματος, Ἰησοῦς ὁ Χριστός, οὐκ ἐν τῷ ὕδατι μόνον, ἀλλ' ἐν τῷ ὕδατι καὶ τῷ αἵματι. Καὶ τὸ πνεῦμά ἐστι τὸ μαρτυροῦν, ὅτι τὸ πνεῦμά ἐστιν ἡ ἀλήθεια.

Hęc eſt enim charitas Dei, ut mãdata eius ſeruemus: & mandata eius grauia non ſunt.

Quoniam omne quod natum eſt ex Deo, uincit mũdum: & hæc eſt uictoria quæ uicit mundum *nempe* fides noſtra.

Quis eſt qui uincit mundum, niſi qui credit quòd Ieſus eſt filius Dei?

Hic ille eſt qui uenit per aquam & ſanguinem, *nempe* Ieſus Chriſtus: non per aquam ſolum, ſed per aquam & ſanguinem. & ſpiritus is eſt q teſtificatur quód Spiritus ē ueritas.

Hæc eſt enim, &c. Αὕτη γάρ. Id eſt, Is enim demum Deum diligit qui mãdatis ipſius paret. Grauia non ſunt. Βαρεῖαι οὐκ εἰσίν. Lex per ſe conſiderata, nec grauis nec leuis dici poteſt, ſed comparatè duntaxat pro uaria eorum conditione quorum reſpectus habetur. Grauis eſt igitur eorum reſpectu qui in carne ſunt. Sunt autem in carne omnes homines qui non ſunt renati ex Spiritu: adeò quidem ut eos non modò nihil alleuet, ſed etiam opprimat Legis pondus, non ſuo tamen, ſed illorum uitio, ut declaratum eſt copioſe, ſeptimo epiſtolæ ad Romanos capite. E contrario uerò leuis eſt illis qui nouas uires cælitus acceperunt, qui Spiritu Dei aguntur, quia filij Dei ſunt: qui denique peccato mortui ſunt. adeò quidem ut nulla re æquè ac Lege Dei delectentur: nedum ut illis ſit grauis & oneroſa. Supereſt tamen, fateor, difficillimum & aſperrimum certamen Spiritus tum carne: ſed ne hac quidē ratione ullum Legis pondus ſentiunt, tum quia Spiritus tandem uictor euadit: tum uerò quia quicunque credit, liberatus eſt ab illo longè grauiſſimo Legis pondere, id eſt ab eius execratione. Hanc germanam eſſe huius loci explicationem apparet ex ijs quæ præcedũt ac ſequuntur. Itaque ſtupidam eſſe oportet eorum conſcientiã, & ualde ineptum iudicium, qui hunc locum citant ut liberum (quod uocant) arbitrium ſtatuant, ut & illi qui perfectionem aliquam putant fidelibus in hac uita contingere. Eos uerò meminiſſe oportuerat quid ſcriptum ſit Rom. 7. d. 22. & deinceps, Phil. 3. b. 9. & ſuprà 1. d. 8. denique ſaltem conſcientiam ſuam diligenter ſcrutari, niſi iampridem illius ſenſum amiſiſſent.

4 Mundum τὸν κόσμον. Vides aduentitias eſſe uires, nimirum à gratuita adoptione profectas, ex quibus mundus expugnatur, i. quicquid uel in nobis uel extra nos, à Dei Lege nos abducit? Quæ uicit ἡ νικήσασα. Antea uſus eſt præſenti tempore, nunc uſurpat præteritum: quia certatur quidem adhuc, ſed tam certa eſt uictoria quàm ſi bellum iam eſſet confectum. Fides noſtra. ἡ πίστις ἡμῶν. Inſtrumentum cauſam nominat, id eſt uiuam Chriſti apprehenſionem. Nam alioqui fides hoc non præſtat, ſed is quē fide apprehendimus; nimirum Ieſus Chriſtus, in quo omnia poſſumus, Philip. 4. c. 13. Ideò mox ſubijcit fidei definitionem à materiali cauſa ſumptam.

6 Hic ille eſt, &c. Οὗτός ἐστι, &c. Hunc locum ſic explico: Quia fidei miram præſtantiam eſſe dixerat, cuius obiectũ atque adeò materia eſſet Chriſtus, meritò ad aſſerendā Chriſti dignitatē tranſit. Eius igitur tres teſtes laudat omni exceptione maiores: deinde tandē in nobis profert teſtimonia, quæ omnia in eo conſentiant quòd ab uno Chriſto per fidem apprehenſo ſalus ſit expectanda. Hæc autem omnia, id eſt tres illos teſtes cæleſtes, & totidem in nobis teſtimonia, comprehendit uerſ. 6. deinde ſeorſim de illis agit uerſ. 7. de iſtis uerſ. 8. poſtea quod ſit iſtorum pondus declarat. Itaque in uerbo uenit, Pater includitur à quo miſſus eſt qui uenit: Chriſtus ipſe nominatur, itemque Spiritus: ita tres illos teſtes cæleſtes habemus. Sed & aqua, & ſanguis, & ſpiritus qui in nobis eſt, tres alij teſtes in terra diſertè exprimuntur, quæ poſtea dilucidius etiam explicat. Dicamus igitur primum de cæleſtibus tribus teſtibus. Pater quàm ſępe & quàm apertè & uoce & factis Chriſtum Filium ſuum eſſe teſtatus eſt? & (ne uetera repetamus) non id quotidie in Eccleſiæ, id eſt regni Filij tam mirifica conſeruatione teſtatur? De Chriſto quid aliud ipſe clamat & operibus confirmat in Euangelio, & quid aliud in Eccleſia ſua pateſacit quotidie? At Spiritus ſanctus nonne apertè tum ante illius mortem, tum poſt eiuſdem reſurrectionem apparuit, ut Ieſum Chriſtum uerum eſſe Meſsiam teſtaretur? Quantulum denique abfuit quominus Pater quoque & Spiritus humanam carnem & ipſi aſſumerent, ut uiſibili & aſpectabili modo teſtimonium nobis de Chriſto perhiberent? Sed illa, dicet aliquis, obſcuriora ſunt, nec ita facilia ut cognoſci, nec ita omnibus nota ut de illis ambigi non poſsit. Veniamus ergo ad ea teſtimonia quæ nobis ſunt magis familiaria, atque adeò intra noſipſos inſculpta, ſi modò filij Dei ſumus: hæc ſunt, Aqua, Sanguis, & Spiritus. Poſtulat aũt argumenti ſeries, ipſaq; adeò horum teſtimoniorum deſcriptio, nempe quòd in terra atque adeo in unoquoque ſanctorum eſſe dicuntur, ut ad hæc capita reuocemus omnia Chriſti in nobis habitantis effecta: quæ expoſitio non minus cohærens quàm plana ac perſpicua fuerit. Audiamus ergo Paulum cum Iohanne prorſus conſentientem. Factus eſt, inquit, nobis Chriſtus Ieſus, ſapientia à Deo, iuſtitia, ſanctificatio. & redemptio. Hæc dico pro luculentiſsimo huius loci commentario à nobis accipi iure poſſe. Duo tamen interſunt, unum quod Paulus quartũ addidit, quod adhuc expectamus, plenam ſcilicet redemptionem ex hac corruptione ut Deum uideamus ſicuti eſt, Luc. 21. f. 18. Rom. 8. e. 23. Epheſ. 4. g. 30. alterum, quòd à ſapientia auſpicatus, in ſanctificatione deſinit. Iohannes uerò contrarium prſus ordinem tenet, ſuo nimirum more, ab inferioribus ad ſumma contendens. Aquæ igitur appellatione ſanctificationem noſtram, id eſt regenerationē, intelligo: cuius ſymbola erant purificationes illæ ſub Lege uſurpatæ: & cuius quoque peculiaris nunc eſt teſſera Baptiſmus, ſicut copioſe explicatur capitibus epiſtolæ ad Romanos ſexto & octauo. quanquam mihi idem uidetur quod doctiſsimo interpreti, Iohannem ſcilicet ad Legis purificationes potius quàm ad Baptiſmum reſpexiſſe, quum aquæ nomine ſanctificationem ſignificaret. Nam alioqui ſanguinis nomen ſimili ratione ad cœnam Domini applicandum eſſet: quod planè fuerit uiolentum. Veniamus ad ſecundum teſtimonium, nēpe ad Iuſtitiam. Ea in duabus partibus conſiſtit, nempe peccatorum expiatione, & obedientiæ Chriſti imputatione. Illa facit ut peccata noſtra nobis non imputentur: iſta, ut iuſti etiam habeamur. Vtraque uerò in unicum illud ſacrificium reſpicit. ideoque ſanguinis appellatione optimè ſignificatur, habito ſcilicet ueterum ſacrificiorum ac præſertim aſperſionis illius ſolennis reſpectu, cuius ſit mentio capite epiſtolæ ad Hebræos nono. Supereſt tertium quod à Paulo Sapientia, à Iohanne Spiritus dicitur. Spiritum igitur uocat Iohannes animum noſtrum quem cæleſti illa ſapientia Spiritus ſanctus imbuit, ut Chriſtum uerum eſſe Meſsiam in quo ipſe ſit adoptatus, certò ſciat: cuius etiam effectorum ſibi eſt conſcius, iuſtitiæ ſ. ac ſanctificationis, de quibus modo diximus. quæ omnia quum inter ſe prorſus conſentiant, & ad unum Chriſtum tanquam ſcopum ferantur, uidemus nimirum quàm firma ſit doctrina quæ ſalutem iubet ab uno Chriſto cum ſumma fiducia ſperare. Per aquam & ſanguinem. Διὰ ὕδατος καὶ αἵματος. In tribus codicibus additum erat καὶ πνεύματος, & Spiritus: quo modo etiam uidetur legiſſe Græcus ſcholiaſtes. Mihi tamē nullo modo probatur hæc lectio, quia ſuo loco poſt aquam & ſanguinem ſit Spiritus mentio.

Et ſanguinem, καὶ τῷ αἵματι. Rectè prorſus aquam & ſanguinem, id eſt ſanctificationem & iuſtitiam, monet

ut seorsim cõsideremus. Neque enim illa nitimur, quum sit in nobis duntaxat inchoata: & salutis nostræ signum sit, non causa. Ista uero quum perfecta sit, utpote quæ Christi sit, & tamen nostra per imputationem: pacis nostræ materia est & argumentum. Rursus autem quod in duobus codicibus additur *καὶ ἐν τῷ πνεύματι* & in Spiritu, mihi nõ placet, ob eam causam quam dixi in superiore annotatione. Et spiritus, &c. *καὶ τὸ πνεῦμα*, &c. Quinetiam, inquit, spiritus noster, tertius testis, nobis testificatur Spiritum sanctum esse ueritatem, id est, uerum esse quod hic nobis dictat nempe nos esse filios Dei. Quis enim docet? Vnctio illa scilicet quæ in nobis est. Quem docet? Spiritum illum quem regenerauit in nobis Pater. Quid autem nobis dictat spiritus iste noster à Spiritu sancto unctus, id est edoctus? Nempe uerùm esse quod à Spiritu sancto didicit, nos scilicet factos esse filios Dei. Mirè igitur duo isti spiritus consentiunt. Hoc enim est quod ait Paulus Rom. 8. c. 16, de Spiritu adoptionis loquens, id est per quem noster spiritus sit nostræ adoptionis certior, ut nos rursum à nostro spiritu. Ipse, inquit, Spiritus unà cum spiritu nostro testatur quòd filij Dei simus. Ex his autem consequitur coniunctioni *ὅτι* positam esse *εἰδικῶς*, non autem *αἰτιολογικῶς*, nec rectè explicatam esse per quoniam à Vetere interprete & Erasmo. A

Nam tres sunt qui testificantur in cælo, 7
Pater, Sermo, & Spiritus sanctus: & hi tres unum sunt.

ὅτι τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῷ οὐρανῷ, ὁ πατὴρ, ὁ λόγος, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ οὗτοι οἱ τρεῖς ἓν εἰσι.

Et tres sunt qui testificantur in terra, Spi 8
ritus, & aqua, & sanguis: & hi tres in unum consentiunt.

καὶ τρεῖς εἰσιν οἱ μαρτυροῦντες ἐν τῇ γῇ, τὸ πνεῦμα, καὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸ αἷμα· καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἕν εἰσι.

Si testimonium hominum accipimus, te 9
stimoniũ Dei maius est: nã hoc est testimonium Dei quod testificatus est de Filio suo.

εἰ τὴν μαρτυρίαν τῶν ἀνθρώπων λαμβάνομεν, ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ μείζων ὅτι· αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία τοῦ θεοῦ, ὅτι μεμαρτύρηκε περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Qui credit in filium Dei, habet testimo- 10
nium in seipso. qui non credit Deo, mendacem fecit eum: quia non credidit testimonio quod testificatus est Deus de filio suo. B

ὁ πιστεύων εἰς τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, ἔχει τὴν μαρτυρίαν ἐν ἑαυτῷ· ὁ μὴ πιστεύων τῷ θεῷ, ψεύστην πεποίηκεν αὐτόν, ὅτι οὐ πεπίστευκεν εἰς τὴν μαρτυρίαν, ἣν μεμαρτύρηκεν ὁ θεὸς περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ.

Est autem hoc testimonium, *nempe* quòd 11
uitam æternam dedit nobis Deus: & hęc uita, in Filio eius est.

καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία, ὅτι ζωὴν αἰώνιον ἔδωκεν ἡμῖν ὁ θεὸς, καὶ αὕτη ἡ ζωὴ ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ ἐστιν. ὁ ἔχων τὸν υἱὸν, ἔχει τὴν ζωήν· ὁ μὴ ἔχων τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, τὴν ζωὴν οὐκ ἔχει.

Qui habet Filium, habet uitam: qui non 12
habet filium Dei, uitam non habet.

Hæc scripsi uobis qui creditis in nomen 13
filij Dei: ut sciatis quòd uitam habetis æternam, & ut credatis in nomen filij Dei.

ταῦτα ἔγραψα ὑμῖν τοῖς πιστεύουσιν εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἵνα εἰδῆτε ὅτι ζωὴν ἔχετε αἰώνιον, καὶ ἵνα πιστεύητε εἰς τὸ ὄνομα τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ.

Et hæc est fiducia quam habemus apud 14
Deum, quòd siquid petierimus secundum uoluntatem eius, audit nos.

καὶ αὕτη ἐστὶν ἡ παῤῥησία ἣν ἔχομεν πρὸς αὐτὸν, ὅτι ἐάν τι αἰτώμεθα κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, ἀκούει ἡμῶν.

7 Nam tres sunt, &c. *ὅτι τρεῖς εἰσιν*, &c. Hic uersiculus omnino mihi retinendus uidetur. Explicat enim manifestè quod de sex testibus dixerat, tres seorsim cælo, tres terræ tribuens. Non legit tamen Vetus interpres, nec Cyrillus, nec Augustinus, nec Beda sed legit Hieronymus, legit Erasmus in Britannico codice, & in Complutensi editione. Legimus & nos in nonnullis Roberti nostri ueteribus libris. Non conuenit tamen in omnibus inter istos codices. Nam Britannicus legit sine articulis *πατὴρ, λόγος, καὶ πνεῦμα*. In nostris uerò legebantur articuli, & præterea etiam additum erat Sancti epitheton Spiritui, ut ab eo distingueretur cuius sit mentio in sequenti uersiculo, quique in terra collocatur. In cælo *ἐν τῷ οὐρανῷ*. Hoc deerat in septem uetustis codicibus, sed tamen omnino uidetur retinendum. C

Sermo, *ὁ λόγος*. Cur Filius Dei dicatur *λόγος* exposuimus Iohan. 1. a. 1. Atenim, dices, nemo in sua causa idoneus est testis. Hunc nodum ipse explicat Iohan. 8. b. 13, & deinceps, qui locus istum mirè illustrat, ut & alij multi apud hũc nostrum Euangelistam, in quibus sæpe fit istius testificationis mentio.

Et hi tres unum sunt, *καὶ οἱ τρεῖς ἓν εἰσι*. Id est ita prorsus consentiunt acsi unus testis essent, uti re uera unum sunt si *οὐσίαν* spectes: sed de illa (ut mihi quidem uidetur) non agitur hoc in loco, quod & Glossa ipsa interlinearis quam uocant agnoscit. Sed & Complutensis editio legit *εἰς τὸ ἓν εἰσι*, ad unum sunt. id est in unum conueniunt, uti legitur in sequenti membro.

8 Et hi tres in unum consentiunt *καὶ οἱ τρεῖς εἰς τὸ ἓν εἰσιν*. Cõplutensis editio hæc non legit hoc in loco: quæ tamen mihi uidentur prorsus retinenda, ut intelligamus hæc omnia testimonia penitus consentire.

9 Si testimonium, &c. *εἰ τὴν μαρτυρίαν*, &c. Argumentum à comparatis sumptum. Refertur autem hoc ad uersiculum septimum.

Nam hoc est testimonium, &c. *ὅτι αὕτη ἐστὶν ἡ μαρτυρία*, &c. Merito (inquit Apostolus) ita colligo: nam illud testimonium quod dixi in cælo perhiberi, à Deo manat, Filium suum ornante.

10 Qui credit, &c. *Ὁ πιστεύων*, &c. Sicut superior uersiculus cum septimo, ita iste cum octauo cohæret. Triũ, inquit, illorum testimonium quod dixi in terra esse, unum est testimonium quod penes se atque adeo intus habet unusquisque qui credit. itaque mutuò inter se consentiunt cæli & terræ testes.

11 Est autem hoc, &c. *Καὶ αὕτη ἐστὶν*, &c. Tandem explicat hoc testimonium quod & Deus è cælo & fidelibus sua conscientia à Spiritu sancto edocta, iustificata, & sanctificata dictat, nempe datam esse nobis uitam æternam à Deo in Filio suo.

13 In nomen, &c. *εἰς τὸ ὄνομα*, Vide suprà 3. d 23.

A καὶ ἐὰν οἴδαμεν ὅτι ἀκούει ἡμῶν, ὃ ἂν αἰτώμεθα οἴδαμεν ὅτι ἔχομεν τὰ αἰτήματα ἃ ᾐτήκαμεν ἀπ' αὐτοῦ.

15 Et si scimus quòd audit nos, quicquid petierimus: scimus quòd habemus petitiones quas petijmus ab eo.

ἐάν τις ἴδῃ τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα ἁμαρτίαν μὴ πρὸς θάνατον,

16 Si quis uiderit fratrem suum peccare peccato *quod* non *est* ad mortem:

15. Peccato, &c. Si uolent Sophistæ uenialia quæ uocant peccata à mortalibus ex hoc loco distinguere, simul concedant oportet, extra omnem ueniæ spem esse quotquot mortali peccato sunt obnoxii. quum pro illis preces concipi nolit Apostolus. id uerò quum nimium sit absurdum, consequitur eam doctrinam & falsam & ineptam esse. Res igitur ita se habet: Peccata omnia hactenus paria sunt ut uel minima minimi peccati cogitatio mortem æternam utiles mereatur. quod ita esse non modò ex innumerabilibus Scripturæ locis apparet, sed ipsa etiam tum diuinæ naturæ tum peccati consideratio aperte conuincit. Dei infinitam maiestatem quomodo tandem uiolabis, quin infinitæ pœnæ sis obstrictus? Dei infinita illa puritas quomodo tandem uel minimam in peccatore labeculam feret? Peccata sane alia aliis sunt grauiora: sed fallitur qui coram Deo ullum esse existimat quod æternæ iræ pondus secum nō trahat. Hoc qui non cogitant Deum illum uerum non cogitant, sed idolum imaginantur quod illos eludit.

Hinc fit ut illis persuaderi non possit originalis peccati grauitas, utpote quam ipsi uelint leuicula aquæ aspersione ablui, ex opere operato, quod aiunt. Hinc inuectæ satisfactiones, quasi Deus puerulorum instar, pomis ac nucibus placari possit. Hinc uidentur crudeles qui totam hominis non regenerati naturam iam inde à primo conceptu ream æternæ mortis peragunt: crudeles qui pro minimis, ut uocant, peccatis commouentur. quum potius mirari oportuerit tantam esse Dei bonitatem, ut uel ob unum unius peccatum, totum orbem terrarum funditus millies non perdiderit. Misericors est, fateor: imò ipsa clemētia, bonitas, misericordia. alioquin quid nobis fieret? Sed quis quis putat Deum ita esse misericordem ut possit ueniaIiter, ut aiunt, offendi, ita inquam esse misericordem ut iustitiæ suæ ad ultimum usque quadrantem satisfieri nolit, idolum amplectitur pro Deo.

Patet, fateor, nobis ad Dei gratiam aditus, siquando peccauimus, sed per Christum. Huius sanguinem & plenam satisfactionem, plenam iustitiam, plenam sanctitatem, plenam obedientiam qui non attulerit, frustrà ueniam sperarit. Vbi igitur misericordia, dices? Respice te, miser: tum intelliges quomodo summè seuerus & sum
B mè misericors sit Deus. Quòd nonnisi pleno sacrificio placatur, nonnisi plena obedientia delectatur, in eo uerè diuinam naturam agnoscis ab omni impuritate summè, sicuti par est abhorrētem: quòd tibi Christus & tu Christo ab æterno destinatus: quòd gratis uocatus, gratis donatus fide, gratis illa Christi unigeniti filij puritate imputata, pro puro: gratis unica illius oblatione imputata, pro expiato: gratis imputata illius iustitia, pro iusto sis habitus: gratis deinum illi insitus: mortificatus quidem peccato, iustitiæ uerò sis uiuificatus. quod denique peccata suapte natura lethalia non modò tibi non noceant, sed etiam tuo commodo cedant, in his planè stupidus es, si summam, immēsam, infinitam, incomprehensibilem Dei bonitatem non agnoscis. Ergo sic statuamus: omnia per se lethalia esse peccata, adeò quidem ut nonnisi unius Christi pretiosa oblatione elui possint, elui autēm in ijs omnibus qui per fidem Christum apprehendunt. Ex hoc cōsequitur, nullà electis mortalia, nulla reprobis uenialia esse peccata: ac proinde pro reproborum peccatis minimè concipiendas esse preces. At quomodo reprobos ab electis dignoscam? Videamus quàm considerate & circumspectè nobis sit agendum. Multa sunt peccata electis & reprobis communia: imò uerò, si unum duntaxat excipias, nullum est cui non sint utrique, quanuis non simili ratione, obnoxij. Ex his igitur non uult iudicium fieri Apostolus, sed monet in genere ut pro quouis fratre solicitè rogemus. Nostrum hoc officium est: Deo arcana sua relinquamus. Sed additur exceptio, ex qua scilicet intelligimus aliquod esse peccati genus ita lethiferum ut sine ulla ueniæ spe mors æterna illud consequatur. illud scilicet quod in Spiritum sanctum committitur, quod neq; in præsenti neque in futuro seculo remittatur. At quodnam illud est? Hîc uerò non pigebit, quod multis locis feci, doctissimi interpretis sententiam, plenam & doctrinæ & consolationis, paulò plenius explicare. Primum omnium igitur hoc statuamus, Spiritus sancti nomine non intelligi ipsam Spiritus personam. Neq; enim maior est Spiritus sanC cti dignitas, quàm uel Patris uel Filij, quum in Deo nihil impar aut inæquale concipi debeat: neque etiam offendi una Trinitatis persona possit, quin peccati iniuria in diuinitatem ipsam redundet. Quid igitur? nempe quia Spiritus sanctus, is est qui peculiariter nos illuminat & in ueritatis lucem introducit, is est qui & Patrem & Filium & seipsum nobis patefacit: ideo qui ab eo hactenus illuminatus est, ut Dei ueritatem ignorare ne si uelit quidem possit, & tamē destinata malitia sciens ac prudens Deo ipsi bellum indicit, is in Spiritum sanctum peccare dicitur: pro quo preces concipi non oporteat. Exempli causa, Diabolus à Dei cōditoris uirtute, quæ Spiritus sanctus est, hoc adeptus ut insigni quadam intelligendi facultate præditus esset, Iesum nouit uerum illum esse Messiam, à quo tādem etiam sit iudicandus. Id enim ipse passim in Euangelio nō dicit modo, sed etiam uociferatur: & in ijs locis in quibus solebat miseros homines suis oraculis eludere, sæpe hoc est conquestus: ut passim apud idoneos scriptores legitur. Nouit etiam fideles Dei seruos, ut testatur Actor. 16. d 17. & 19 c. 15, & tamen à condito mundo non destitit Dei maiestatem & regnum tot is uiribus sciens ac prudens oppugnare. In hominibus diuersum est nonnihil. Nam in ijs magna semper est cæcitas, sed ita tamen ut in ijs de quibus hîc agimus, improbitas supra cæcitatem emineat. Exempli causa, sumantur illi ipsi aduersum quos Dominus de hoc peccati genere disseruit, Matth. 12. Mar. 3, & Luc. 12. Illi certè Christū norant nō modò esse à Deo, ut Iohan. 3. a. 2, sed etiam quis esset, Iohan. 7. d. 28: & tñ, quod illis exprobrat Stephanus Act. 7. f. 51, non desinebant scientes ac prudentes, repugnante conscientia, operibus illius diuinis detrahere, insidiari, ueritatem obscurare, donec illum ex proditore mercati, per inuidiam subornatis testibus, reluctante ipso iudice, crucifixum, corruptis pecunia militibus non resurrexisse mentirētur. De certis hominibus loquor, quorum nomina nō edit Scriptura. nam multos ex illis alia simpliciore ignorantia peccasse ostendit ipsorum conuersio, Act. 3. c. 17, & 1. Timoth, 1. c. 13. Hîc igitur tanquam in speculo licet horrendam huius peccati ueluti faciem spectare. quod tamen rursum per partes explicabimus, ut in re tanti momenti securæ sint sanctorum conscientiæ. Ex ijs igitur quæ posuimus, ista consequuntur. Primùm in eos solos cadere hoc peccatum quibus Spiritus sancti lux ita affulserit, ut bonum Dei donum gustarint, sicut diximus Hebr. 6 Ideo condonata est Paulo blasphemia, prima ad Timotheum capite primo c. uersiculo decimo tertio. Deinde, non secundam sed primam tabulam directè respicere hoc peccatum: quamobrem etiam blasphemia in Spiritum sanctū uocatur. Tertiò, non esse particularem lapsum, aduersus primam tabulam, cuiusmodi sunt etiam, dubitatio aliqua de Deo, de ueritate Scripturę, de Christo, deque alijs ad Dei cultum propriè pertinentibus. Supersunt enim eorum uitiorum semina etiam in tegeneratis. adeò ut interdū horrificos fructus edant in ipso tentationis æstu. sicut in Iobo, in Mose, Aarone: in Dauide denique, qui tamen erat secundum cor Domini, ut ex Psalmo septuagesimo tertio, itemque ex centesimo & decimo sexto b. 11. liquidò apparet.

Quartò, peccatum hoc uniuersalem esse apostasiam, id est defectionem à Deo: qua Dei ipsius maiestas ex certa ac destinata malitia petitur, cuiusmodi in illis exemplis apparet quæ citauimus. Itaque Petri abnegatio non fuit peccatum in Spiritum sanctum. Quanuis enim ore negaret, & quidem cum execratione, addo etiam, quanuis intus æstuaret ipsius conscientia, dum Christum ita abiectum cerneret, tamen non consentiebat mentis iudicium cum lingua: sed hoc expresit partim illa præcipitatio, quæ Petro erat ueluti familiaris in utranque partem (ut solēt uitia sub uirtutis specie blandiri (partim uerò periculi circunstantis horror. Interim tamen Spiritus ille ex quo didicerat Christū esse Filium Dei uiui, & ita quidem ut, sicuti paulo pòst patefecit, nihil haberet præcepto suo charius: is, inquam, Spi-

ritus in corde manens, linguam reprehendebat: fides illa pro qua rogarat Dominus ut non deficeret, intus æstuabat. A
Alioquin sese adiunxisset Iudæis, & sese ab illo diu deceptum conquestus foret, denique se ostendisset non Petrum, sed Simonem illum esse Ionæ filium. quum è contrario flens sese foras præripuerit, & nulli magis quàm sibi hoc fa cinus displicuisse, re ipsa sit omnibus modis testatus. Nequeuerò hæc à me dicuntur ut Petri peccatum eleuem, quod sanè mortem æternam mille modis merebatur: sed ut si qui, Petri exemplo, ex infirmitate peccarint, (nihil aucem ui detur, uno excepto Spiritus sancti peccato, grauius committi à quoquam posse) animum tamen non abijciant, sed ad lectos huic peccato non esse obnoxios. Quum enimnũquam remittatur, non possit autem irritum esse Dei consiliũ, efficitur ita prospicere Dei gratiam electis suis, ut nunquam eousque illos deserat ut in id præcipitium abripiantur. Itaque quisquis certum electionis testimonium in sese sentit, (dictum est autem suprà de tribus testibus quos in sese habent quicunque uerè credunt) non est quod unquam desperet. Interim uerò num hoc prætextu sese ad quidus au dendum accendet? Minimè uerò id facturus est quicunque Dei Spiritum habet, sed magis ac magis nitetur bonis ope ribus in semetipso uocationem & electionem suam confirmare, sicuti Petrus monet: quòd si in certamine uulnus ali quod acceperit, tamen non despondebit animum, neque cum aduersario fœdus feriet: sed sui ipsius ita eum pudebit, ut uirtutis illius conscius quàm à Domino accepit, eo alterius in hostem feratur. Sextò, hoc peccatum non extare necessari ò in omnibus reprobis, quum uel ipsum solum peccatũ origi.is illis meritò cõdemnandis sufficiat. Omnia enim (ut antè dixi) peccata reprobis lethalia sunt: ipsaque adeo natura illos reddit æternæ iræ Dei obnoxios: sicuti è contrario, in electis omnia, sine ulla prorsus exceptione, per Christi sanguinem eluuntur. Vacant enim eo quod unũ est insanabile, ut modò dixi. Septimò, quũ uera resipiscentia manet à Dei Spiritu. Spiritũ aũt Dei in uno Christo per fidem gratis apprehenso nanciscamur: nunquam posse resipiscere qui in Spiritum sanctum peccarint, ac proinde nun quam remitti hoc peccatum. Nam si resipiscerent, certè ueniam cõsequerentur, quum Deus eum qui seriò resipiscit, non magis possit quàm Spiritum suum despicere. Non est ergo causa cur accusetur Deus tanquam crudelis quòd pec catum hoc non remittat: sed, ut reliquas rationes præteream, profani sunt qui a Deo petunt ut tam execrandum scelus etiam non resipiscentibus condonet. Postremò hoc quoque adijcimus: quũ id peccatum magis intus lateat quàm foris se prodat, nihil æquè nobis cauendum atque hoc unum, ne de quoquam temere hac in parte iudicemus. Olim quidem quum eximia illa Spiritus sancti dona, quibus confirmari nascentem Ecclesiam oportuit, in nonnullis uige rent, peculiaris quædam reuelatio uidetur id patefecisse: sed rarò tamen, ut Galat. 5. b. 12, 2. Timoth. 4. c. 14. quum i psi Simoni Mago non omnis spes præripiatur, Act. 8. d. 21. & 22. Nunc uerò multo etiam quàm antea confidentius B
est nobis incedendum. Vitia quidem ipsa acerrimè damnanda sunt: peccatores uerò pro ingenij & ipsa peccatorum circunstantia tractandi. Quo propius uidebitur ab extremo periculo quispiam abesse, eo magis solicitè conemur o mnibus modis illum in uiam reuocare, ac præsertim precibus illum Domino commendemus. Siquem tamen Domi nus tanquam digito nobis commonstrarit ad mortem peccare (quod tamen sibi plerunque integrum seruare con suescit) quid nobis faciendum sit aperte docet Apostolus. & significauit etiam Dominus Samueli cum graui reprehen sione, 1. Samuel. 16. a. 1.

petet, & dabit ei uitam: peccantibus *dico* nõ ad mortem. Est peccatum ad mortem: non pro illo dico ut roges.

Omnis iniquitas peccatũ est: sed est pec 17
catum *quod* non *est* ad mortem.

Scimus quòd quisquis natus est ex Deo, 18
non peccat: sed qui genitus est ex Deo, cõseruat seipsum, & Malus ille nõ tangit eum.

Scimus quòd ex Deo sumus, & mundus 19
totus in malo iacet.

Sed scimus quòd Filius Dei uenit, & de- 20
dit nobis mentẽ ut cognoscamus illum qui uerax est: & sumus in uerace illo, *id est* in Filio eius Iesu Christo.

αἰτήσει, καὶ δώσει αὐτῷ ζωὴν, τοῖς ἁμαρτάνουσιν μὴ πρὸς θάνατον. ἔστιν ἁμαρτία πρὸς θάνατον, οὐ περὶ ἐκείνης λέγω, ἵνα ἐρωτήσῃ,

πᾶσα ἀδικία ἁμαρτία ἐστίν, καὶ ἔστιν ἁμαρτία οὐ πρὸς θάνατον.

οἴδαμεν ὅτι πᾶς ὁ γεγεννημένος ἐκ τοῦ θεοῦ, οὐχ ἁμαρτάνει· ἀλλ' ὁ γεννηθεὶς ἐκ τοῦ θεοῦ, τηρεῖ ἑαυτὸν, καὶ ὁ πονηρὸς οὐχ ἅπτεται αὐτοῦ.

οἴδαμεν ὅτι ἐκ τοῦ θεοῦ ἐσμὲν, καὶ ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται.

οἴδαμεν δὲ ὅτι ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἥκει, καὶ δέδωκεν ἡμῖν διανοίαν, ἵνα γινώσκωμεν τὸν ἀληθινόν, καὶ ἐσμὲν ἐν τῷ ἀληθινῷ, ἐν τῷ υἱῷ αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστῷ. C

Petet, *αἰτήσει*. Præcisum dicendi genus. Perinde enim est acsi diceret, petet à Domino ut illi condonet: qui roga tus dabit illi uitam. Neque enim, nisi coacta interpretatione, uerbum *δώσει* potest ad aliũ quàm ad ipsum Deum re ferri. Deinde notandum est quòd non dixit, dabit ei ueniam, sed dabit ei uitam. Ita enim intelligimus, quòd peccatũ aliquod non sit mortiferum, id non ex ipsa peccati natura (alioqui enim admodum improprie loquutus esset Apo stolus) sed ex Domini benignitate proficisci qui date uitam dicitur, quum gratis remittit peccata, quæ mortem per se afferunt. Stipendium enim peccati, mors: Donum autem Dei, uita æterna per Christum, Rom. 6. d. 23.

17 Sed est *καὶ ἔστιν*. *Καὶ* pro *ἀλλὰ*, ut aliquoties in hac epistola annotauimus. Vide annotationẽ superiorem.

18 Non peccat: *οὐχ ἁμαρτάνει*. Non peccat, scilicet ad mortem, ac proinde pro eo rogandum est. Conseruat se ipsum, *τηρεῖ ἑαυτὸν*. Id est cauet sibi à peccato. Neque enim utitur uerbo *σώζειν*, sed *τηρεῖν* quæ non minus differunt apud Græcos quàm apud Galros *se garder & se sauuer*. Inepti sunt igitur ac etiam ridiculi qui hunc locum citant quasi à libero arbitrio & bonis operibus salus, tanquam à causa, pendeat. Sed demus scriptum esse *σώζει* (quia sic loquitur Paulus 1. Timoth. 4. d. 16) dico seruare seipsum, & purificare seipsum, esse prorsus coniuncta, ut suprà 3. a. 3. Purifica re autem seipsum dicitur qui Deum & fratrem diligit. At Deum diligimus & fratres, quia Deus prior nos dilexit, suprà 4. d. 19. Iustificati sunt autem in quibus Deus amorem suum patefecit in Christo. Ergo ista purificatio iustificatum se quitur non autem præcedit iustificandum: estque hæc sanctificatio non causa salutis, sed inter quod sequuntur qui iã ex morte translati sunt ad uitam, suprà 3. c. 14. Agimus tamen, fateor, sed quia filij sumus: agimus, inquam, non natu rali arbitrio quod adiuuet Gratia, sed arbitrio quod gratia ex peccati corruptione, cui totum seruiebat, manumissum, cœpit ex malo bonum facere, ac quotidie magis ac magis perficit.

Non tangit *οὐχ ἅπτεται*. Non tangit scilicet uulnere lethali intus enim per fidem habet eum qui Mundum, Mor tem, Peccatum, Satanam uicit.

19 Mundus totus in malo iacet. *ὁ κόσμος ὅλος ἐν τῷ πονηρῷ κεῖται*. Id est, omnes homines in genere: quales sunt in sese, iacent in malo ueluti sepulti. Nisi *ἐν τῷ πονηρῷ* interpretemur, penes Malum, id est in Satanæ potestate positus est. uti paulò antè *τὸν πονηρὸν* illum uocauit, addito articulo.

Αὕτός ἐστιν ὁ ἀληθινὸς θεὸς, καὶ ζωὴ αἰώνιος. hic est uerus Deus, & uita æterna.
τεκνία φυλάξατε ἑαυτοὺς ἀπὸ τῶν εἰδώλων. ἀμήν. 21 Filioli, cauete uobis ab idolis. Amen.

20 Hic οὗτος. Postulat pronominis istius propria significatio, ut ad Christum hoc referatur. Deinde peculiare ubique est Iohanni per uitam æternam Christum significare μετωνυμικῶς. Continet igitur etiam hic locus expressum Diuinitatis Christi testimonium. 21 Ab Idolis, ἀπὸ τῶν εἰδώλων Id est à simulachris, ut Vetus interpres & Erasmus rectè conuerterunt. ut ipsis etiam pueris in Græca lingua uel minimum uersat is abunde notum est. Non desunt tamen etiamnum hodie qui idolorum nomine ea duntaxat simulachra significari putent quæ Pagani suis fictitijs dijs statuerunt: quasi uerò simulachra quæ nonnulli hodie tam pertinaciter defendunt, non ea etiam ratione magis sint execranda, quòd Dei nomen & Sanctorum honorem multo manifestius polluant: quasi denique non & ipsi fictitios suos sanctos habeant. Sed age, quando ipsis semel decretum est reijcere quicquid à nobis dicitur, audiat saltem Hieronymum, cui se tantum tribuere gloriantur. Is enim Epiphanii illius acerrimi hæreticorum hostis epistolam ad Iohannem episcopum Hierosolymitanum scriptam tanti fecit, ut è Græco etiam in Latinum conuerterit: in qua hæc scripta sunt totidem uerbis, Quum uenissem ad uillam quæ Anablatha dicitur, uidissemque ibi præteriens lucernam ardentem, & interrogassem quis locus esset, didicissemque esse Ecclesiam, & intrassem ut orarem: inueni ibi uelum pendens in foribus eius Ecclesiæ tinctum atque depictum, habens imaginem QVASI CHRISTI, VEL SANCTI CVIVSDAM. Non enim satis memini cuius imago fuerit. Quum ergo hoc uidissem, IN ECCLESIA CHRISTI, CONTRA AVTHORITATEM SCRIPTVRARVM, hominis pendere imaginem, scidi illud, & magis dedi consilium custodibus eiusdem loci, ut pauperem mortuum eo obuoluerent, & efferrent. Et paulo pòst addit, Precor ut iubeas presbyteros eiusdē loci deinceps præcipere, in Ecclesia Christi istiusmodi uela, quæ contra religionem nostrā ueniunt, non appendi. Hæc scripsit Epiphanius, ita cōprobauit Hieronymus. Citatur authoritas Scripturarū, profert consuetudo Ecclesiæ. Quo igit iure hęretici illi appellent qui cū Iohan. monent cauendū à simulachris.

B

EPISTOLA IOHANNIS secunda.

Ἐπιστολὴ Ἰωάννου Δευτέρα.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

ΚΕΦΑΛ. α.

Πρεσβύτερος ἐκλεκτῇ κυρίᾳ, καὶ τοῖς τέκνοις αὐτῆς, οὓς ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ, καὶ οὐκ ἐγὼ μόνος, ἀλλὰ καὶ πάντες οἱ ἐγνωκότες τὴν ἀλήθειαν 1
διὰ τὴν ἀλήθειαν τὴν μένουσαν ἐν ἡμῖν, καὶ μεθ' 2
ἡμῶν ἔσται εἰς τὸν αἰῶνα.

ἔσται μεθ' ἡμῶν χάρις, ἔλεος, εἰρήνη παρὰ θεοῦ 3
πατρὸς, καὶ παρὰ κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ τοῦ πατρὸς, ἐν ἀληθείᾳ καὶ ἀγάπῃ.

Ἐχάρην λίαν, ὅτι εὕρηκα ἐκ τῶν τέκνων σου 4
περιπατοῦντας ἐν ἀληθείᾳ, καθὼς ἐντολὴν ἐλάβομεν παρὰ τοῦ πατρός.

CAPVT I.

PResbyter electę dominę & liberis eius, quos ego uerè diligo, nec ego solus, sed & omnes qui cognouerunt ueritatem:

Propter ueritatem quæ permanet in nobis, & nobiscum erit in æternum.

Sit uobiscum gratia, misericordia, pax à Deo patre, & à Domino Iesu Christo filio Patris cum ueritate & charitate.

Gauisus sum ualde quòd inuenerim ex filiis tuis qui incedant in ueritate, sicut mandatum accepimus à Patre.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Presbyter. Ὁ πρεσβύτερος. Vulg. & Eras. Senior. Ego officij nomen esse putarim. cur autem nomen non adscripserit non facilè dixerim: nisi quod uidetur hoc fuisse Iohanni familiare, cuius etiam prima epistola sit ἀνεπίγραφος. Sunt tamen qui putent hoc nomine alium quendam Iohannem significari qui presbyter fuerit uulgo cognominatus, a quo etiam nonnulli editam Apocalypsin putant: ut narrat Eusebius lib. Ecclesiasticæ hystoriæ 3. cap. 39. Ego putarim familiarem esse epistolam ab Apostolo ipso Iohanne scriptam. Nam quod ad doctrinam ipsam attinet, ualde pia & sancta est, atque adeò cum superiore prorsus consentiens. Phrasis autem Hebraismis scatet, & germanum Iohannis stilum prorsus refert, quantumquidem possum iudicare. Electæ dominæ ἐκλεκτῇ κυρίᾳ. Nonnulli electæ nomen proprium esse uolunt: quod non probo. Dicendum enim fuisset κυρίᾳ ἐκλεκτῇ Dominæ electæ. Alij hoc nomine uoluunt Ecclesiam Christianam in genere significari. quibus repugnat primùm quòd hoc dicēdi genus sit prorsus inusitatum, deinde quòd in extremis duobus uersiculis diserte pollicetur se ad eam & filios ipsius uenturum: additque filiorum sororis salutem: quam & ipsam electam uocat. Puto igitur inscriptam esse epistolam præstanti alicui fœminæ, quales nonnullæ Ecclesias suis opibus passim sustentabant: & electam quidem illam uocari, id est חגבחרת eximiam, addita dominæ appellatione, ex Hebræorum more, apud quos etiam mulier גבירת præstantis alicuius dignitatis ratione dicitur. quo modo & nos hodie in uernaculo sermone loquimur. ut Gen. 16. a. 4. b. 8, & c. 9. sicuc Lucas Theophilum, & Paulus Festum, κράτιστον, id est potentissimum uel præstantissimum, compellant. Neque enim ab eiusmodi honestis titulis Christiana religio abhorret, quatenus quidem iustūac fas est. Perinde est igitur acsi scriptū esset, Eximiæ ac præstanti dignitate fœminæ. At enim cur nomen proprium non addidit? nempe satis inter se noti ac familiares erant: quamobrem etiam ne nomen quidem suum exprimendum putauit. Quos οὓς. Hoc pertinet tum ad matrem tum ad liberos. Habita est autem ratio sententiæ potius quam uerborum. perinde nimirum acsi præcessisset τοῖς υἱοῖς. Sic apud Græcos interdum reperias τέκνον φίλε. Item apud Anacreontem, ἔρεφος, φέρουσα τόξον. ubi tamen Henricus Stephanus noster legendum notat ἔρεφος, φέρουν ἰὸν τόξου. Cui facilè assentior: quod præcedat μου. Hebręis autem æquè familiare est relatiua ad sensum quàm ad uerba ipsa referre. Verè οὐκ ἐπ' ἀληθείᾳ. Heb באמת Vulg. & Eras. ad uerbum, in ueritate. Veritatem: τὴν ἀλήθειαν Id est Christum, uel Euangelium. quæ phrasis sæpe apud Iohannem præsertim occurrit. idem etiam eiusmodi unius uerbi geminatione gaudet, ficut singulis penè paginis licet obseruare tum in Euangelio tum in epistola superiore.

3 Sit uobiſcum. ἔϛαι μεθ' ὑμῶν. Sic legit Vetus interpres, & ita etiam in Græcorum ſcholiorum contextu legi A
tur. Fateor tamen Græcos codices habere ἔϛαι μεθ' ὑμῶν, Erit uobiſcum. ſed nouum eſt certe hoc ſalutationis genus
& potuit etiam erroris occaſionem librario præbere ſuperior uerſiculus. Ponitur autem ἔϛαι pro ἔϛω, ex Hebræorũ
more. Miſericordia ἔλεος, Vide 1. Tim. 1. a. 2. Cum ueritate, &c. ὀν ἀληθείᾳ. Ideſt, cum uera cognitione quam charitas
comitetur. ἀλήθειαν igitur uocat quam Paulus ſæpe ἐπίγνωσιν, Id eſt agnitionem, appellat.

Et nunc rogo te domina, non ut manda 5 νῦν ἐρωτῶ σε κυρία, οὐχ ὡς γράφων σοι καινὴν,
tum nouum ſcribens tibi, ſed quod habui- ἀλλὰ ἣν εἴχομεν ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἀγαπῶμεν ἀλλήλους.
mus *iam inde* à principio, ut diligamus alij a-
lios.

Hæc autem eſt charitas, ut incedamus ſe 6 καὶ αὕτη ἐϛὶν ἡ ἀγάπη, ἵνα περιπατῶμεν κατὰ
cundum doctrinam eius. Hęc eſt doctrina, τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ. αὕτη ἐϛὶν ἡ ἐντολὴ, καθὼς
ut ſicut *iam inde* à principio, *ita* in eo ambu- ἠκούσατε ἀπ' ἀρχῆς, ἵνα ἐν αὐτῇ περιπατῆτε,
letis.

Nam multi impoſtores ingreſsi ſunt in 7 ὅτι πολλοὶ πλάνοι ἐξῆλθον εἰς τὸν κόσμον, οἱ
mundum, qui non confitentur leſum Chri- μὴ ὁμολογοῦντες Ἰησοῦν Χριϛὸν ἐρχόμενον ἐν σαρκί,
ſtum ueniſſe in carne. Qui eſt eiuſmodi, im οὗτός ἐϛιν ὁ πλάνος καὶ ὁ ἀντίχριϛος.
poſtor eſt & Antichriſtus.

Antichriſtus. Attendite uobiſipſis, ne perdamus quæ 8 βλέπετε ἑαυτοὺς μὴ ἀπολέσωμεν ἃ εἰργασάμεθα, ἀλλὰ μισθὸν πλήρη ἀπολάβωμεν.
operati ſumus, ſed ut mercedem plenam re
cipiamus.

Quiſquis tranſgreditur, nec manet indo 9 πᾶς ὁ προάγων καὶ μὴ μένων ἐν τῇ διδαχῇ
ctrina Chriſti, Deum non habet: qui manet τοῦ Χριϛοῦ, θεὸν οὐκ ἔχει. ὁ μένων ἐν τῇ διδαχῇ B
in doctrina Chriſti, hic & Patrem & Filium τοῦ Χριϛοῦ, οὗτος καὶ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἔχει.
habet.

Siquis uenit ad uos, & hanc doctrinam 10 εἴ τις ἔρχεται πρὸς ὑμᾶς, καὶ ταύτην τὴν διδαχὴν οὐ φέρει, μὴ λαμβάνετε αὐτὸν εἰς οἰκίαν, καὶ χαίρειν αὐτῷ μὴ λέγετε.
non affert, ne recipiatis eum domum, nec
Aue ei dixeritis.

Qui enim dicit illi Aue, cómunicat ope 11 ὁ γὰρ λέγων χαίρειν, κοινωνεῖ τοῖς ἔργοις αὐτοῦ τοῖς πονηροῖς.
ribus eius malis.

Quum multa haberem uobis ſcribenda, 12 πολλὰ ἔχων ὑμῖν γράφειν, οὐκ ἠβουλήθην διὰ χάρτου καὶ μέλανος· ἀλλὰ ἐλπίζω ἐλθεῖν πρὸς ὑμᾶς, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλῆσαι, ἵνα ἡ χαρὰ ἡμῶν ᾖ πεπληρωμένη.
nolui per chartam & atramentum: ſed ſpe-
ro *me* uenturum ad uos, & præſentem præ-
ſentibùs loquuturum: ut gaudium noſtrũ
ſit completum.

Salutát te filij ſororis tuæ electæ. Amen. 13 ἀσπάζεταί σε τὰ τέκνα τῆς ἀδελφῆς σου τῆς ἐκλεκτῆς. ἀμήν.

5 Scribens γράφων. Sic lego, conſentientibus cum Vetere interprete tribus codicibus uetuſtis, & Græcis etiã ſchoiijs. Eraſ. ſcribo γράφω. *Iam inde* à principio ἄνω' ἀρχῆς. Vide 1. Iohan. 2. a. 7 & 8, ubi habetur hæc eadem ſentẽtia.

6 *Iam inde* à principio ἀπ' ἀρχῆς. Vide 1. Iohan. 2. d. 24, ubi hæc quoque ſcripta ſunt. Cur autem hęc exſcripſiſ C
ſet aliquis alius? nempe ut Iohannis nomen ementiretur. At quorſum hoc in tam breui epiſtolio, unde nulla amplitu
do nominis poſsit accedere, & ubi nihil eſt ſanè quòd pium ac ſanctum non ſit? Eſt aũt traiectio particulæ ἵνα, quam
rectè uitauit Vetus interpres, Græcis codicibus tribus conſentientibus. Deinde ex Hebræorum more omiſſa eſt par-
ticula ὅτως ita, in ſimilitudinis ἀφομοίωσιν. 7 Nam ὅτι. Non eſt hæc particula κατηγορικὴ propriè: ſed occurrit ta-
citæ obiectionis: acſi diceret, Hoc autem nõ temerè à uobis poſtulo. Nam multi impoſtores, &c. Vide 1. Iohan. 2. d. 22.
& 4. a. 3. Qui eſt eiuſmodi ὁ τοιοῦτος. Heb. זה pro τοιοῦτος. Eſt autem in mutatione numeri aliqua etiam emphaſis, ac ſi
diceret, quicunque hoc negat, is planè impoſtor eſt ac Antichriſtus. Veniſſe ἐρχόμενον. Sic rectè Vetus interpres.
Eſt enim hoc participium non modò τοῦ ἐνεστῶτος, ſed etiam τοῦ παρακειμένου, qui quidem infinitis locis pro aoriſto
uſurpatur. Sic in proxima epiſtola, a. 3. ἔρχομένων pro ἐλθόντων ponitur. Eraſ. uenturum. ita ſcilicet ut ad futurum
iudicium referatur. quam formulam dicendi non puto uſquam extare. quum potius dicatur uenturus ἐν δόξῃ, 1. cum
gloria. 8 Attendite βλέπετε. Heb. התבוננו pro προσέχετε, circunſpicite & conſiderate diligenter. Perdamus
ἀπωλέσωμεν. Sic Paulus Gal. 3. a 4, Quidam codices hæc legunt in ſecunda perſona plurali, eadem manente ſenten-
tia. 9 Nec manet καὶ μὴ μένων. Duo diuerſæ conſtructionis uerba coniuncta, Hebræorum more. Qui manet
ὁ μένων Explicatio ſuperioris dicti, ex contrarij collatione, quod dicendi genus ſingulis penè uerſiculis apud Io
hannem recurrit.

13 Præſentem præſentibus στόμα πρὸς στόμα. Vulg. ad uerbum, os ad os. Paulus 1. Cor. 13. d. 12, πρόσωπον πρὸς
πρόσωπον dixit, id eſt, ut Hebræi dicunt, פה אל פה.

14 Electæ. ἐκλεκτῆς. Id eſt eximiæ, ut diximus ſuprà uerſ. 1.

A

EPISTOLA CATHOLICA Iohannis tertia.

Επιστολὴ Ιωάννου ἀποστόλου καθολικὴ τρίτη:

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

ΚΕΦΑΛ. α.

CAPVT I.

Πρεσβύτερος Γαΐῳ τῷ ἀγαπητῷ, ὃν ἐγὼ ἀγαπῶ ἐν ἀληθείᾳ. 1

ἀγαπητέ, περὶ πάντων εὐχομαί σε εὐοδοῦσθαι καὶ ὑγιαίνειν, καθὼς εὐοδοῦταί σου ἡ ψυχή. 2

ἐχάρην γὰρ λίαν ἐρχομένων ἀδελφῶν, καὶ μαρτυρούντων σου τῇ ἀληθείᾳ, καθὼς σὺ ἐν ἀληθείᾳ περιπατεῖς. 3

B μειζοτέραν τούτων οὐκ ἔχω χαράν, ἵνα ἀκούω τὰ ἐμὰ τέκνα ἐν ἀληθείᾳ περιπατοῦντα. 4

ἀγαπητέ, πιστὸν ποιεῖς, ὃ ἐὰν ἐργάσῃ εἰς τοὺς ἀδελφοὺς καὶ εἰς τοὺς ξένους, 5

οἳ ἐμαρτύρησάν σου τῇ ἀγάπῃ ἐνώπιον ἐκκλησίας· οὓς καλῶς ποιήσεις, προπέμψας ἀξίως τοῦ θεοῦ, 6

ὑπὲρ γὰρ τοῦ ὀνόματος ἐξῆλθον, μηδὲν λαμβάνοντες ἀπὸ τῶν ἐθνῶν. 7

ἡμεῖς οὖν ὀφείλομεν ἀπολαμβάνειν τοὺς τοιούτους, ἵνα συνεργοὶ γινώμεθα τῇ ἀληθείᾳ. 8

ἔγραψα τῇ ἐκκλησίᾳ· ἀλλ' ὁ φιλοπρωτεύων 9

αὐτῶν Διοτρεφὴς οὐκ ἐπιδέχεται ἡμᾶς·

C διὰ τοῦτο ἐὰν ἔλθω, ὑπομνήσω αὐτοῦ τὰ ἔργα ἃ ποιεῖ, λόγοις πονηροῖς φλυαρῶν ἡμᾶς· καὶ μὴ ἀρκούμενος ἐπὶ τούτοις, οὔτε αὐτὸς ἐπιδέχεται τοὺς ἀδελφούς, καὶ τοὺς βουλομένους κωλύει, καὶ ἐκ τῆς ἐκκλησίας ἐκβάλλει. 10

SEnior Gaio dilecto, quẽ ego uerè diligo.

Dilecte, in primis opto ut prosperè agas & ualeas, sicut prosperè agit anima tua.

Gauisus sum enim ualde quum uenissent fratres, & testimonio suo ornassent integritatem tuam prout tu integrè incedis.

Maius istis gaudium non habeo, quũ *scilicet* audio filios meos integrè incedere.

Dilectè, fideliter agis quicquid facis erga fratres & erga peregrinos:

Qui testimonio suo ornarũt charitatem tuam in conspectu Ecclesiæ: quos rectè facies si prosecutus fueris ut Deo dignũ est.

Nam pro nomine eius profecti sunt, nihil accipientes à Gentibus.

Nos ergo debemus recipere huiusmodi, ut administri simus ueritati.

Scripsi Ecclesiæ: sed qui primatum inter eos ambit Diotrephes, non recipit nos.

Propterea, si uenero, suggeram ipsius facinora quæ facit, uerbis improbis garriens in nos: quiq; etiam his non contentus, neq; ipse recipit fratres, & qui uolũt recipere prohibet, & ex Ecclesia eijcit.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

2 In primis *περὶ πάντων*. Ad uerbum, supra omnia. Ponitur enim *πρὸ* pro *ὑπέρ*, ut in illo Homeri uersu, *Αλλ' ὅλ' ἀνὴρ ἐθέλει περὶ παύτων ἔμμεναι ἄλλων*. Sensus est igitur, Opto in primis ut sicut animo rectè habes, ita etiam prosperè agas & ualeas. Erasmus, de omnibus opto ut prosperè agant & rectè ualeant: omisso pronomine *σε*, & deprauata Apostoli sententia. Nam in hac quoque epistola nihil agnosco quod Iohanni Apostolo familiariter ad amicum scribenti non optimè conueniat. De uerbo *εὐοδοῦσθαι* diximus 1. Cor. 16. a. 2.

3 Quum uenissent *ἐρχομένων*. i. *ἐλθόντων*, ut in superiore epistola, uersu 7, *ἐρχόμενον* pro *ἐλθόντα*.

Integritatem tuam, Vulg. & Eras. ueritati tuæ. Ego malui planius. Certum enim est Veritatis nomine, Hebræorum more, significari interdum uitam integram, & (ut inquit ille) sceleris puram: sicut docuimus Iohan. 3. c. 21. neque quisquam est ex Euangelicis scriptoribus qui Veritatis uocabulo æquè delectetur ac Iohãnes, passim illud multiplici significatione inculcans. 4 Istis. Iuis scilicet gaudijs. Vtitur enim plurali numero, emphaseos causa, ex Hebræorum more. Sunt tamen qui legant *ταύτης*, isto. Quum *scilicet* audio Vel hæc una phrasis Iohanni Apostolo hanc epistolam uendicat. Est enim illi peculiare *ἵνα* usurpare pro *ὅτε*, ex Hebræorum idiotismo, ut annotauimus Iohan. 15. b. 8, & 13. similiter etiam præcedente comparatiuo *μείζονα*. Item apud eũdem, 16. a. 2, & d. 32. Vulg. & Eras. quàm ut. 5 Fideliter agis *πιστὸν ποιεῖν*. i. agis ut fidelem decet. Altera interpretatio quam affert Erasmus, quasi *πιστὸν ποιεῖν* significet tutum reddere, siue in tuto collocare, certè est perabsurda. Erga peregrinos. Ad uerbum, erga hospites: sed illud planius est. Gaium enim commendat ut *φιλόξενον*, sine personarum respectu. Vetus interpres, *καὶ τοῦτο εἰς τοὺς ξένους*, idque erga peregrinos. Hoc enim addit magnum pondus sententiæ.

Si prosequutus fueris. Vulg. deducens. Erasm. si deduxeris. quod mihi non uidetur satis expressum. Commendat autem Gaio uel eos ipsos quos iam antè exceperat, rursum ad eum redeuntes ad procuranda Ecclesiæ negotia: uel alios quorum eadem erat conditio. Vt Deo dignum est. Rectè. nam (inquit Dominus) qui uos excipit, me excipit. Vulgata & Erasmus ad uerbum, dignè Deo.

8 Vt administri simus ueritati, Id est, ut & ipsi aliquid conferamus ad ueritatis prædicationem.

9 Scripsi *ἔγραψα*. Vulg. scripsissem forsitan *ἔγραψα ἄν*. In uno uerò codice scriptum inuenimus *ἔγραψέ τι τῇ ἐκκλησίᾳ*, Scripsi nonnihil Ecclesiæ.

Dilecte, ne imiteris quod malum est, sed quod bonum est: qui benefacit, ex Deo est: qui autem malefacit, non uidit Deum.

11 ἀγαπητέ, μὴ μιμοῦ τὸ κακόν, ἀλλὰ τὸ ἀγαθόν. ὁ ἀγαθοποιῶν ἐκ τοῦ θεοῦ ἐστιν· ὁ δὲ κακοποιῶν οὐχ ἑώρακε τὸν θεόν. A

Demetrio testimonium redditum est ab omnibus, & ab ipsa ueritate: sed & nos testimonium perhibemus: & nostis quòd testimonium nostrum uerum est.

12 Δημητρίῳ μεμαρτύρηται ὑπὸ πάντων, καὶ ὑπ' αὐτῆς δὲ τῆς ἀληθείας· καὶ ἡμεῖς δὲ μαρτυροῦμεν, καὶ οἶδας ὅτι ἡ μαρτυρία ἡμῶν ἀληθής ἐστι.

Multa habebam quæ scriberem, sed nolo per atramentum & calamum tibi scribere.

13 πολλὰ εἶχον γράφειν, ἀλλ' οὐ θέλω διὰ μέλανος καὶ καλάμου σοι γράψαι·

Spero autem fore ut statim te uideam, utque coràm loquamur.

14 ἐλπίζω δὲ εὐθέως ἰδεῖν σε, καὶ στόμα πρὸς στόμα λαλήσομεν.

Pax tibi. Salutant te amici. Saluta amicos nominatim.

15 εἰρήνη σοι. ἀσπάζονταί σε οἱ φίλοι. ἀσπάζου τοὺς φίλους κατ' ὄνομα. B

11 Qui autem malefacit ὁ δὲ κακοποιῶν. Hæc est phrasis quam sæpe iam annotauimus passim apud Paulum occurrere. Non uidit οὐχ ἑώρακε. Id est non nouit.

14 Coram στόμα πρὸς στόμα. Vide superioris epistolæ uersum decimum tertium.

EPISTOLA CATHOLICA
Iudæ Apostoli.

ἐπιστολὴ τοῦ ἁγίου καθολικὴ

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

CAPVT I. ΚΕΦΑΛ. α.

IVdas Iesu Christi seruus, frater autẽ Iacobi, uocatis, qui à Deo Patre sanctificati sunt, & Iesu Christo reseruati:

1 ΙΟΥΔΑΣ ἰησοῦ χριστοῦ δοῦλος, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου, τοῖς ἐν θεῷ πατρὶ ἡγιασμένοις, καὶ ἰησοῦ χριστῷ τετηρημένοις κλητοῖς.

Misericordia uobis & pax, & charitas multiplicetur.

2 ἔλεος ὑμῖν καὶ εἰρήνη καὶ ἀγάπη πληθυνθείη.

Dilecti, quum omne studium adhibeam

3 ἀγαπητοί, πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος γρα- C

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Frater autem Iacobi, ἀδελφὸς δὲ ἰακώβου. Constat sic appellatum fuisse hunc Iudam, ut ab altero illo Iuda Iscariote distingueretur: idque non tantùm uiuo illo proditore, ut passim in Euangelio: sed etiam illo iam sublato, ut Act. 1. c. 13 uel quia iam inualuerat consuetudo ut sic uocaretur (sicut & ipsi Apostoli, nondum electo in locum proditoris Matthia, duodecim uocantur, 1. Cor. 15. a. 5:) uel ut nomen illud proditoris memoria infame factum, aliquo modo leniret. Magis tñ in illam sententiam quàm in istã inclino. Sed & illud obseruandũ est, quũ Iacobi meminerit simpliciter, nulloq; addito epitheto, omnino eum intelligi, cuius nomẽ celeberrimũ tum erat inter Iudæos præsertim, illum scilicet Alphæi filium, qui & frater, id est cognatus, Domini dicitur: & in Hierosolymitana Ecclesia eminebat, ut apparet ex celebri illius synodi actione, quæ descripta est Act. 13, itemq; ex Act. 21. c 18, contrà quã tradiderunt Veteres qui tres fecerunt Iacobos. Neque uerò quanuis reliquis hinc & inde peregrinantibus ipse Hierosolymis maneret, idcirco Apostolus esse desinebat. Satis enim constat, ea tempestate solitos fuisse ex toto terrarum orbe in eam ciuitatem cõuenire innumerabiles Iudæos, ac nonnullos etiam ex profanis gentibus religiosos homines, Act. 2 a 5, & 8. e. 27, adeò ut omnino oportuerit aliquem illic ex Apostolis permanere, qui ex una urbe Iudæos per uniuersum orbem terrarum dispersos doceret. Nam illis etiam idcirco noster hic Iacobus epistolam inscribit, idque nullo usquam addito discriminis epitheto: quod tamen faciendum fuisse uidebatur, si plures tum erant Iacobi, quorum insignis esset inter Apostolos authoritas. Quanquam de his quidem nolim ego cum quoquam contendere.

A Deo Patre ἐν θεῷ πατρὶ. Id est per Deum Patrem. Vulg. & Erasm. in Deo Patre. Mihi uidetur magis usitatum esse in Scriptura, ut dicantur fideles à Deo Patre in Filio per Spiritum sanctum sanctificari.

Sanctificati sunt, ἡγιασμένοις. Vulg. dilectis. quæ loquutio mihi uidetur inusitata, quum potius dicamur à Patre diligi in Filio. Itaque siue ἡγιασμένοις legas, siue ἠγαπημένοις, ut in duobus Græcis codicibus scriptum inuenimus, ἐν θεῷ πατρὶ dictum erat pro ὑπὸ θεοῦ πατρός. Reseruati τετηρημένοι. Id est sepositi æterno Dei consilio, qui Christo traderentur custodiendi, ut Iohan. 17. b. 6, & c. 12, & d. 24. Est autem fateor uni huic epistolæ peculiaris hæc salutatio, si uerba ipsa spectes: sed eximiæ consolationis plena, & quæ spiritum Apostolicum plenè testetur. Vulg. cõseruatus. Erasm. seructis: ambiguè.

3 Quum omne studium adhibeam πᾶσαν σπουδὴν ποιούμενος. Vulgata, omnem solicitudinem faciens, barbarè. Erasm. tantum mihi studium fuit: eneruata Apostoli sententia, ut mox dicemus.

De

A φαν ὑμῖν περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας, ἀνάγκην ἔσχον γράψαι ὑμῖν, παρακαλῶν ἐπαγωνίζεσθαι τῇ ἅπαξ παραδοθείσῃ τοῖς ἁγίοις πίστει.

ut scribam ad uos de communi salute, necesse habui uobis scribere, ad uos hortandos ut decertetis pro fide quæ semel tradita est sanctis.

παρεισέδυσαν γάρ τινες ἄνθρωποι οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα, ἀσεβεῖς, τὴν τοῦ θεοῦ ἡμῶν χάριν μετατιθέντες εἰς ἀσέλγειαν, καὶ τὸν μόνον δεσπότην θεὸν, καὶ κύριον ἡμῶν ἰησοῦν χριστὸν ἀρνούμενοι.

4 Nam subrepserunt quidam homines, prius iam olim descripti ad hãc damnationem, impij, qui Dei nostri gratiam transferunt ad lasciuiam, ac Deum, qui solus est herus, ac Dominum nostrum Iesum Christum, negant.

ὑπομνῆσαι δὲ ὑμᾶς βούλομαι, εἰδότας ὑμᾶς ἅπαξ τοῦτο, ὅτι κύριος λαὸν ἐκ γῆς αἰγύπτου σώσας, τὸ δεύτερον τοὺς μὴ πιστεύσαντας ἀπώλεσεν.

5 Volo autem uos *illorum* commonefacere, ut qui semel hoc sciatis, Dominũ *scilicet*, quũ populum ex Aegypto liberasset, rursus eos qui non credebant perdidisse.

De communi salute περὶ τῆς κοινῆς σωτηρίας. Id est de ijs quæ ad nostram omnium salutem spectãt. Est enim in his uerbis κοινωνία quam Rhetores uocãt, id est communicatio. ueluti si dux aliquis suos milites, commilitones uocet. quæ res loquenti solet magnam beneuolentiam conciliare. Nolim igitur pronomen ὑμῶν, id est uestra, addere, ut legit Vetus interpres, quanuis id quoque in uetustis duobus codicibus inuenerimus, sed mendose, ni fallor, pro ἡμῶν nostra, ut in alijs itidem uetustis duobus scriptum legimus.

B Necesse habui uobis scribere. Sic rectè conuertit Vetus interpres, pro quo tamen Erasmus substituit, ut nõ potuerim nõ scribere uobis: primùm repugnãtibus Græcis, deinde eneruata Apostoli sententia, ut rectè obseruauit doctissimus interpres. Neque enim is dicit se ad scribendũ eò esse adductum, quòd sedulò id facere soleat, sed potius, quum alioqui ad salutem illorum frequentibus literis procurandam sit propensus, tese nunc ipsa necessitate ad ductum ut ad eos scriberet. quam explicationem quum annotarit Erasmus, mitor illum maluisse eam amplecti quæ à Græcis discedit, & multùm detrahit de sententiæ pondere.

Ad uos hortandos, παρακαλῶν. Vulgata, deprecans, Erasmus, obsecrans. Neuter, ut opinor, satis commode. Vt decertetis pro fide ἐπαγωνίσασθαι τῇ πίστει, id est ἐπαμύνασθαι. id est pro uiribus tueamini fidem. nam ἐπὶ hoc declarat. Vulgata, supercertare, barbarè. Erasmus, ut uestris laboribus adumento sitis fidei, periphrasi minimè necessaria. Cæterũ Fidei appellatione suam doctrinã intelligi res ipsa satis ostẽdit, ut 1. Tim. 4. a. 1, & alibi sæpe. & quum certare ipsos iubet Apostolus, minimè intelligit ut gladijs & ensibus rem gerant (neque enim magistratum qui tum impius erat, sed Ecclesiam alloquitur) sed ut sana doctrina & honestæ uitæ exemplis, ea denique panoplia quam Paulus describit Ephes. 6. c. 13, hæreticis obsistant. quanuis nisi suam hãc etiam operam cuilis magistratus accommodet, minimè officium faciat, ut diximus 1. Tim. 2. a. 2. Erasmus in Annotationibus τοῖς ἁγίοις refert ad ἐπαγωνίσασθαι ac si diceret Apostolus se scribere ut per fidem semel datam sint sanctis auxilio. quæ interpretatio mihi prorsus uidetur coacta. Quanuis enim fide certandum sit, tamen apparet Apostolum potius hoc in loco declarare pro quo certare debeant, nempe pro sana doctrina.

Semel ἅπαξ. Magna est emphasis huius aduerbij, ut alibi sæpe annotauimus. Semel enim traditam esse doctrinam dicit, quæ nunquam sit posthac immutanda, & qua semel amissa, non sit quod aliunde salutem expectent.

C 4 Prius iam olim descripti ad hanc damnationem, οἱ πάλαι προγεγραμμένοι εἰς τοῦτο τὸ κρῖμα. Vulgata, qui olim præscripti sunt ad hoc iudicium. Erasmus, qui prius descripti fuerunt ad hoc iudicium, neglecta particula πάλαι, quæ tamen minimè est otiosa. Cæterùm non dubium est quin hoc addiderit Apostolus ut aduersus apostasiæ offendiculum animos sanctorum confirmaret: quum scilicet intelligerent nihil hîc temerè, sed æterno ac certo Dei consilio euenire. Nam ex eo consequitur istos nunquam fuisse ex sanctorum grege, licet pietatem ad tempus simularint: ac proinde causam non esse cur illorum importunitatem stupefiamus, imò uerò potius quòd Deo gratias agamus, qui nos alio Spiritu donarit, & istorum simulatum animum patefecerit. Deinde optimum esse istarum tentationum exitum nobis expectandum, quum Dei nostri consilio ac sapientia futurum sciamus ut omnia ista Ecclesiæ commodo cedant. Hoc, inquam, est consilium Spiritus sancti hoc in loco, sicut & alibi sæpe, ueluti Exodi capite septimo a. uersiculo tertio. item secunda ad Timotheum capite secundo c. uersiculo decimonono. Item prima Iohannis capite secundo c. uersiculo decimo nono & uigesimo. Sunt tamen qui ad nudam præscientiam hoc referant, quasi dicatur Deus hoc futurum cognouisse ab æterno: quod sanè uerum est. sed si nuda hæc fuerit præscientia rerũ futurarũ, quam tandẽ consolationẽ inde cõcipiemus? Leue profectò ac frigidum erit hoc argumentum. Deinde etiã propius considerandum est quomodo loquatur Apostolus, ut illam interpretationem prorsus absurdam esse intelligamus. Qui descriptos esse dicit, num uidetur inanem præscientiam statuere? Quorsum uerò non tantùm descriptos, sed antè & quidem iam olim descriptos esse narrat? num ut æternam esse præscientiam Dei significet? Atqui nemo de hoc dubitare possit, ne Epicurus quidem. Quorsum igitur? Nempe ut ab æterno hæc esse decreta intelligamus: de quo semper dubitarunt qui ad hæc scrutanda Dei mysteria, non discipulorũ, sed iudicum animũ attulerunt. aduersum quos nominatim disserit Apostolus ad Romanos capite nono d. uersiculo decimonono & uigesimo. Sed & illud obseruandum est, non dixisse Apostolum in illo æternorum Dei consiliorum libro descriptam, id est decretam ac sancitam esse illorum condemnationem (quod tamen uerum est) sed illos ad hanc dãnationem esse descriptos, id est æterno Dei consilio huic damnationi destinatos: nempe ut sciamus hoc æternum Dei decretum nõ modò euentum rerum (ut nonnulli uolunt) sed ipsas in primis personas comprehendere. Aeternum autem quum dico, non tempore duntaxat æternum intelligo, de qua re (ut antè dixi) nemo unquam cõmuni sensu præditus dubitauit: sed quod omnes causas ordine antegrediatur. Nam alioqui si peccatorum præscientia, ordine causarum præcedit decretum, quid necesse erat Paulum ita assurgere, quum uno uerbo posset omnia explicare? Vt alia plane absurda atque adeò impia omittam, quæ necessariò ex illa doctrina consequi pluribus expoluimus 1. Tim. 2. a. 4, & alijs locis. In summa, exitij causam nusquam alibi quàm in homine hærere uniuersa scriptura declarat. æterno autem decreto Dei, quo gloriam suam patefacere certò & irreuocabiliter decreuit, tum in seruandis per misericordiam nonnullis, tum in damnãdis iusto iudicio quoscunque libuerit, nihil neque tempore antiquius, neq; ordine prius inuenio, neque inueniri posse dico, quin Deus diuinitate sua spolietur.

Negant ἀρνούμενοι. Hoc totidem uerbis scriptum est 2. Pet. 2, ut tota ferè hac epistola neq; tamen idonea hęc causa est cur eam tanquam fictitiam repudiemus: quum passim etiam posteriores Prophetæ ex prioribus multa penè ad uerbum describant: proinde nihil prohibeat, Iudam qui Petro superuixerit, ad eosdẽ illos nefarios homines graphicè describendos, ex Petri epistola descripsisse quæ apposituissima uidebantur.

Et angelos qui non seruarant suam origi-
nem sed reliquerant suum domicilium, ad
iudicium magni illius diei uinculis æternis
sub caligine reseruasse,

Sicut Sodoma & Gomorrha, & his finiti-
mæ ciuitates, simili modo atque illæ scor-
tatæ, & carnem alienam sectatæ, propositæ
sunt exemplo ignis æterni pœnã sustinẽtes.

Similiter tamẽ & isti sopiti, carnem qui-
dem polluunt: dominatum uerò reijciunt,
& dignitates conuitijs incessunt.

At Michael Archangelus, quum aduer-
sus Diabolum certãs, disceptaret de corpo
re Mosis, nõ ausus est illi impingere notam
maledicti, sed dixit, Increpet te Dominus.

At isti quæ non nouerunt, ea conuicijs
incessunt: quæ uerò naturaliter, ut animan-
tia rationis expertia, sciũt, in ijs corrũpunt.

Væ ipsis: nam uiam Cain ingressi sunt, &
deceptione mercedis, qua deceptus fuit Ba
laam, effusi sunt, & contradictione Core pe
rierunt.

Hi sunt maculárum instar in agapis ue-
stris, dum uobiscum conuiuantur, absque
ullius metu seipsos pascẽtes, nubes aqua ca
rentes, uentis circumactæ, arbores emarci-
dæ, infrugiferæ, bis emortuæ & eradicatæ:

Vnde efferæ maris, despumantes sua ipso
rum dedecora: stellæ erraticæ: quibus cali-
go tenebrarum in æternum seruata est.

6 ἀγγέλους τε τοὺς μὴ τηρήσαντας τὴν ἑαυτῶν A
ἀρχὴν, ἀλλὰ ἀπολιπόντας τὸ ἴδιον οἰκητήριον,
εἰς κρίσιν μεγάλης ἡμέρας, δεσμοῖς ἀϊδίοις ὑ-
πὸ ζόφον τετήρηκεν·

7 ὡς Σόδομα καὶ Γόμορρα, καὶ αἱ περὶ αὐτὰς πό-
λεις τὸν ὅμοιον τούτοις τρόπον ἐκπορνεύσασαι, καὶ
ἀπελθοῦσαι ὀπίσω σαρκὸς ἑτέρας, πρόκεινται
δεῖγμα, πυρὸς αἰωνίου δίκην ὑπέχουσαι.

8 ὁμοίως μέντοι καὶ οὗτοι ἐνυπνιαζόμενοι σάρ
κα μὲν μιαίνουσι, κυριότητα δὲ ἀθετοῦσι, δόξας δὲ
βλασφημοῦσιν.

9 ὁ δὲ Μιχαὴλ ὁ ἀρχάγγελος ὅτε τῷ διαβόλῳ
διακρινόμενος διελέγετο περὶ τοῦ Μωσέως σώ
ματος, οὐκ ἐτόλμησε κρίσιν ἐπενεγκεῖν βλασ
φημίας, ἀλλ' εἶπεν· ἐπιτιμήσαι σοι Κύριος.

10 οὗτοι δὲ ὅσα μὲν οὐκ οἴδασι, βλασφημοῦσιν· ὅσα B
δὲ φυσικῶς ὡς τὰ ἄλογα ζῶα ἐπίστανται, ἐν τού
τοις φθείρονται.

11 οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι τῇ ὁδῷ τοῦ Κάϊν ἐπορεύθησαν,
καὶ τῇ πλάνῃ τοῦ Βαλαὰμ μισθοῦ ἐξεχύθησαν, καὶ
τῇ ἀντιλογίᾳ τοῦ Κορὲ ἀπώλοντο.

12 οὗτοί εἰσιν ἐν ταῖς ἀγάπαις ὑμῶν σπιλάδες,
συνευωχούμενοι, ἀφόβως ἑαυτοὺς ποιμαί
νοντες· νεφέλαι ἄνυδροι, ὑπὸ ἀνέμων περιφε-
ρόμεναι, δένδρα φθινοπωρινὰ, ἄκαρπα, δὶς ἀ-
ποθανόντα, ἐκριζωθέντα·

13 κύματα ἄγρια θαλάσσης, ἐπαφρίζοντα τὰς
ἑαυτῶν αἰσχύνας, ἀστέρες πλανῆται, οἷς ὁ ζόφος τοῦ
σκότους εἰς τὸν αἰῶνα τετήρηται.

7 Simili modo atque illæ Id est, Sodomæ & Gomorrhæ uestigia sequutæ. Neque nos offendere debet nu meri mutatio. Vrbium enim nomine incolas comprehendit.

Carnem alienam sectatæ Sic adumbrat prodigiosas libidines, de quibus Paulus ad Romanos 1. d. 26. & 27. Vulgata, & abeuntes post carnem: seruato Hebraismo. 8 Tamen μέντοι. Vulgata hanc particulam omisit. Er. i. fane: non satis appositè. Sopiti ἐνυπνιαζόμενοι. Id est perinde stolidi & rationis expertes acsi altissimo ueterno sensus oẽs haberent sopitos. hinc ille רוח תרדמה i. dest spiritus soporis, aut ueterni potius, cuius fit mentio Esa. 29. c. 10. & alibi sæpe. Vetus interpres hoc non legit, aut certè prætermisit, quum in Græcis omnibus legatur. Erasmus, delusos insomnijs: non satis appositè interpretatur. Dominatum κυριότητα. Maior est istius dicti emphasis quàm si Dominus dixisset. Potest enim dominum suum, eum qui sit in magistratu, aspernari, qui tamen ipsum munus magistratus approbet. At isti ordinem ipsum à Deo constitutum conuicijs incessebant: ut hodie faciunt anabaptistæ, Libertini, Dauidistæ, Academici, & cæteræ id genus pestes. C

9 De corpore Mosis. Hoc exemplum proculdubiò hausit Iudas uel ex aliquo libro qui nunc interciderit, uel ex traditione: ut illud quod refert de Ianne & Mambre Paulus 2. Tim. 3. b. 8. Itaque nõ magis ob eam causam potest hæc Iudæ epistola quàm illa Pauli repudiari, quum nihil hic à ueritate absonum narretur. Neq; enim temerè est quòd differè commemoratur Dominus sepelisse Mosen, nec uoluisse Israelitas intelligere ubinam esset eius sepulchrum: nempe ne illis contingeret quòd nobis, qui ex Martyrum corporibus (demus enim Martyrum esse corpora) abominanda idola fecimus. Quid mirum est igitur Satanam contrà laborasse ut in apertum proferretur, cui sese Michael Archangelus Domini opposuerit? Et hunc quidem librũ unde hæc petierit Iudas citat Origen. lib. περὶ ἀρχῶν 3. capite 2. sub titulo Ascensionis Mosis. Qui uerò ex hoc loco & aliquot alijs effici uolunt, quod nunc extat uerbum Dei scriptum, non sufficere decidendis religionis controuersijs: item qui sub traditionũ nomine quæuis errorum portenta uolunt in Ecclesiam inuehere: ij magis ineptè, ne dicam impiè, argumẽtantur quàm ut refutatione indigeant. Increpet ἐπιτιμήσαι. Hæc eadem scripta sunt Zachar. 3. a. 2, sed in uisione quadam, in qua non Michael, sed Iehoua ipse ita loquitur.

11 οὐαὶ αὐτοῖς Id est, maledictio ipsis imminet. Neque enim tam imprecatur, quàm prædicit quid illis impendeat. In agapis uestris. Vulgata, in epulis suis: mendosè, & meritò repugnantibus Græcis codicibus. Neque enim agapæ priuatæ erant, sed fraterna Ecclesiastici cœtus conuiuia, quæ pulchrè describit Tertullianus in Apologetico, cap. 39. Seruauimus autem Græcum nomen quod Latini etiam Theologi, ut peculiariter fraternis istis Ecclesiarum cõuiuijs dicatum, retinuerunt. Erasmus, inter charitates uestras, uide 2. Petr. 2. c. c. 13, ubi hunc locum expo suimus. Absque ullius metu. Id est impudenter, & absque ulla uel Dei uel Ecclesiæ reuerentia. Quid enim is metuat cui summæ perfectionis gradus est, nihil ducere pro peccato?

Seipsos pascentes ἑαυτοὺς ποιμαίνοντες, id est luxui & ingurgitationi pro arbitrio suo uacantes. pro quo dixit Petrus ἐν τρυφῇσιν. Eras. suo ductu & arbitrio uiuentes. Emarcidæ, φθινοπωρινά. Id est qui nullum fructum nisi marcidum ferant, ut ex ijs nulla decerpi possit utilitas, sicut mox subijcit. Vulg. ad uerbum, autũnales. Sed puto Apostolum potius ad etymologiam huius epitheti quàm ad Autumnũ respexisse. φθινοπωρινὰ igitur uocauit παρὰ τὸ φθινεσθαι τὰς αὐτῶν ὠφελείας, quod nihil nisi corruptum & marcidum edant. Bis ἀποθανόντα. Numerus certus pro incerto, emphaseos causa. Caligo tenebrarum, i. densissimæ tenebræ, ut diximus 2. Pet. 2. d. 17. Sic apud Aeschylũ alicubi inuenias χθονὸς πέδον, σκάφη νεὼν, συμφορὰ πάθους, & similia.

14 Enoch

προεφήτευε δὲ καὶ τούτοις ἑβδόμῳ ἀπὸ Ἀδὰμ 14
Ἐνὼχ, λέγων. ἰδοὺ ἦλθε κύριος ἐν ἁγίαις μυριάσιν αὐτοῦ,

ποιῆσαι κρίσιν κατὰ πάντων, καὶ ἐξελέγξαι 15
πάντας τοὺς ἀσεβεῖς ἐαυτῶν περὶ πάντων τῶν ἔργων ἀσεβείας αὐτῶν, ὧν ἠσέβησαν, καὶ περὶ πάντων τῶν σκληρῶν, ὧν ἐλάλησαν κατ' αὐτοῦ ἁμαρτωλοὶ ἀσεβεῖς.

Οὗτοί εἰσι γογγυσταί, μεμψίμοιροι, κατὰ τὰς 16
ἐπιθυμίας ἑαυτῶν πορευόμενοι, καὶ τὸ στόμα αὐτῶν λαλεῖ ὑπερογκα, θαυμάζοντες πρόσωπα, ὠφελείας χάριν.

Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοί, μνήσθητε τῶν ῥημάτων τῶν 17
προειρημένων ὑπὸ τῶν ἀποστόλων τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

ὅτι ἔλεγον ὑμῖν, ὅτι ἐπ' ἐσχάτου χρόνου ἔσονται 18
B ἐμπαῖκται, κατὰ τὰς ἑαυτῶν ἐπιθυμίας πορευόμενοι τῶν ἀσεβειῶν.

Οὗτοί εἰσιν οἱ ἀποδιορίζοντες ψυχικοί, πνεῦ- 19
μα μὴ ἔχοντες.

Ὑμεῖς δὲ ἀγαπητοί, τῇ ἁγιωτάτῃ ὑμῶν πί- 20
στει ἐποικοδομοῦντες ἑαυτοὺς ἐν πνεύματι ἁγίῳ προσευχόμενοι,

ἑαυτοὺς ἐν ἀγάπῃ θεοῦ τηρήσατε, προσδεχόμενοι τὸ ἔλεος τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, εἰς ζωὴν αἰώνιον.

καὶ οὓς μὲν ἐλεᾶτε διακρινόμενοι, 22

οὓς δὲ ἐν φόβῳ σώζετε, ἐκ πυρὸς ἁρπάζοντες, 23
μισοῦντες καὶ τὸν ἀπὸ τῆς σαρκὸς ἐσπιλωμένον χιτῶνα.

Τῷ δὲ δυναμένῳ φυλάξαι αὐτοὺς ἀπταίστους, 24
καὶ στῆσαι κατενώπιον τῆς δόξης αὐτοῦ ἀμώμους ἐν ἀγαλλιάσει,

Prophetauit autem etiã de iſtis ſeptimus ab Adam Enoch, dicens, Ecce uenit Dominus cum ſanctis millibus ſuis,

Vt ferat iudicium aduerſus omnes, & redarguat quicunque ex ipſis ſunt impij, de factis omnibus quæ impiè patrarint, deq; omnibus duris quæ loquuti fuerint aduerſus ipſum peccatores impij.

Hi ſunt murmuratores, queruli, in cupiditatibus ſuis incedentes: & quorum os loquitur prætumida, admirantes perſonas utilitatis gratia.

Vos autem, dilecti, memores eſtote uerborum quæ prædicta fuerunt ab Apoſtolis Domini noſtri Ieſu Chriſti.

Quòd *ſcilicet* dixerunt uobis, in extremo tempore futuros irriſores qui in impijs ſuis cupiditatibus incedant.

Hi ſunt qui ſeipſos ſegregãt, animales, Spiritum non habentes.

Vos autem, dilecti, ſanctiſsimæ ueſtræ fidei ſuperſtruentes uoſipſos, per Spiritũ ſanctum orantes,

Alij alios in charitate Dei conſeruate, expectantes miſericordiam Domini noſtri Ieſu Chriſti in uitam æternam.

Et alios quidem habito delectu commiſeramini:

Alios uero terrore ſeruate, ex flamma rapientes: odio habentes uel eam tunicam quæ à carnis contactu ſit maculata.

Cæterum ei qui poteſt uos ſeruare à peccato immunes, & ſtatuere in conſpectu gloriæ ſuæ inculpatos cum exultatione,

14 Enoch, Ἐνώχ. Mihi quidẽ ſit uerisimile hoc Enochi dictũ uel ἄγραφον fuiſſe, & tñ apud oẽs poſteros celebre: uel in aliquo libro de Enocho cõmemoratũ. utcũq; ſi t, uera & perpulchra ẽ ſententia. & Enochum inter cæteros pietate excelluiſſe res ipſa oſtẽdit. Multos aũt ſacros libros intercidiſſe nemini dubiũ eſſepõt q Vetus teſtamẽtum legerit,
C quales iſti ſunt: Liber bellorũ Dñi, quẽ citat Moſes Num. cap. 21. c. 14. Liber Iuſti Ioſ. 10. c. 13. Lib. Nath. Liber Gad, Li. Semeiæ, Liber Haddo, Liber Ahiæ, Liber Iehu filij Hannani, q in Paralippomenon libris citãtur. Sed hoc quidẽ certũ ẽ, eos q ſuperſunt libros, & in Canone recitantur, ſine cõtrouerſia fuiſſe ab Eccleſia receptos. & qd' ad ſtabiliendã uetam religionẽ attinet, nihil eſſe q qcquã amplius deſideremus. Venit ἦλθον. Præteritũ pro futuro, Prophetarũ more.

17 Ab Apoſtolis ὑπὸ τῶν ἀποστόλων. Ne hinc quidem conſequitur hunc Iudam ex Apoſtolorum numero non fuiſſe, ſed colligitur ſerò fuiſſe ſcriptam hanc epiſtolam, pleriſque iam mortuis Apoſtolis, quorum ſcripta terebantur in Eccleſia. quamobrem etiam uidemus Petrum in altera epiſtola meminiſſe ſcriptorum Pauli.

19 Qui ſeipſos ſegregant, οἱ ἀποδιορίζοντες ἑαυτούς. Addidimus ἑαυτούς ex Veteris interpretis & trium uetuſtorũ codicum fide. quanquam etiam poſſimus non inepte hoc referre ad alios quos iſti à ueræ Eccleſiæ cœtu abducant. Hi ſunt nimirum quos Paulus ἑτεροδιδασκαλοῦντας & αἱρετικὸν uocat, id eſt qui peculiarem doctrinam docent, & ſectas inſtituunt. Animales ψυχικοί. Vide 1. Cor. 2. d. 14.

22 Alios quidem habito, &c ὃς μὲν ἐλεᾶτε διακρινόμενοι. Hæc expoſitio plana eſt, & cum Græcis conſentiens. Duo enim facit Apoſtolus fratrum genera qui ſanari poſſint, quorum unum ab altero diſcerni oporteat. Alios enim lenius tractandos & commiſeratione, alios, qui iam in ipſa ueluti flamma uerſẽtur, periculi denuntiatione in uiam eſſe reuocandos. Eraſmus maluit interpretari διακρινόμενοι dum iudicamni, quod merito diſplicuit doctiſsimo interpreti. Vulg. hos quidem argute dijudicandos, ὃς μὲν ἐλέγχετε διακρινομένους, quam lectionem inuenimus in tribus Græcis codicibus. quæ tamen mihi non ita probatur.

23 Terrore ἐν φόβῳ, id eſt abſterrentes illos & ſancta ſeueritate reuocantes. Vetus interpres hoc non legit: neque etiam inuenimus in illis Græcis codicibus quos modò commemoraui. Vel eam tunicam καὶ τὸν χιτῶνα. Hyperbole ab interdictis pollutionum Legalium ſumpta. acſi diceret, uolo, quod ad illos ſceleratos attinet, uos ab illorum cõgreſſu abſtinere, imò quodammodo quicquid illi uel contigerunt, tanquam pollutum execrari. Ideò ἀπὸ σαρκὸς conuerti, à carnis contactu. Vulg. odientes & eam quæ carnalis eſt maculatam tunicam. Eraſ. odio proſequentes & eã quæ in carne eſt maculatam tunicam. 24 Vos ὑμᾶς. Ita lego ex Veteris Interpretis & quatuor ueterum codicum authoritate. Quod ſi malimus legere αὐτούς, dicemus pro ἑαυτούς poſitũ, ita ut eodẽ recidat ſententia Neque enim uidetur ſatis commodè accipi poſſe pro ipſos uel eos, ut conuertit Eraſmus. Gloriæ ſuæ τῆς δόξης αὐτοῦ. Id eſt ſuo. ut gloria Dei pro Deo ipſo paſſim uſurpatur, minimé tamen otioſa periphraſi.

25 Ser

Id est soli sapienti Deo, Seruatori nostro, gloria & magnificentia & imperium & potestas, & nunc & in omnia secula. Amen.

μόνῳ σοφῷ θεῷ σωτῆρι ἡμῶν, δόξα & μεγαλωσύνη, κράτος & ἐξουσία, νῦν & εἰς πάντας τοὺς αἰῶνας. Αμήν.

25 Seruatori nostro, σωτῆρι ἡμῶν. In duobus codicibus additur διὰ Κυρίου ἡμῶν Ιησοῦ Χριστοῦ, per Iesum Christum Dominum nostrum, ut legit Vetus interpres. Et potestas, καὶ ἐξουσία Vetus Interpres addit, ante omne seculum, πρὸ παντὸς αἰῶνος: quam lectionem in duobus quoque uetustis codicibus Græcis comperimus.

APOCALYPSIS IOHANnis Theologi.

Ἀποκάλυψις Ἰωάννου τοῦ θεολόγου.

PROLEGOMENA.

QVIA de huius libri authoritate iampridem nonnulli dubitarunt, paucis diluam argumenta quæ in hanc partem afferri solent: deinde quid mihi uidetur exponam. Argumenta uerò citabo uti sunt ab Erasmo studiosè ac diligẽter collecta. cuius quidem adeo uarium mihi uidetur in hoc argumento (ut in multis alijs) iudicium fuisse, ut quid statuerit, non facile iudicare possis: nisi quod eò tandem uidetur inclinare, ut existimet aliquam esse quidem huius libri authoritatem, sed non ea tamẽ quæ sit reliquorum qui sine controuersia sunt recepti. Audiamus ergo quid dicat. Testatur, inquit Diuus Hieron. Apocalypsin ætate sua non fuisse receptam à Græcis. Dorotheus Tyri episcopus ac martyr, in compendio uitarũ tradit Iohannẽ in Patmo insula Euangeliũ suũ scripsisse, huius aũt libri nõ meminit. Athanasius Græcus in suo catalogo nõ affirmat hoc opus esse Iohanis. Dion. Alexan. cuiusuerba citat Eusebius lib. 7. Ecclesiasticæ historiæ, librũ existimat ab alio quopiã Iohanne uiro sancto scriptũ. Eusebius ipse ita citat hunc librũ ali quot locis ut Iohanni non sine exceptione tribuat. Idẽ Caiũ quendã orthodoxum citat libro tertio, qui à Cerintho B
hæretico scriptum dicat. Hoc sit primum argumentum: ad quod ita respondeo, Si spectetur quibus rationibus permoti sint nonnulli ad hunc librum repudiandum, tum demum facile appariturum quàm immerito hoc fecerint. Deinde sicut à quibusdam fuit repudiatus, ita fuisse à plerisque receptum, adeo quidem ut Epiphanius illos à quibus reijciebatur, aperte inter hæreticos recensuerit. ut interim omittam antiquissimos scriptores, Iustinum philosophum, & Irenæum Lugdunensem episcopum, martyrem utrunque, non modò illum comprobasse, sed etiam commentarijs illustrasse. De Dorotheo quod affertur, nihil habet momenti, qui suo tantum silentio hũc librum uideatur reiecisse. De Athanasio, suspectum esse titulum Erasmus ipse annotauit. De Dionysio mox uiderimus, quũ ipsius rationem expendemus. Caium (quicunque tandem is fuerit) uel ipsius Dionysii uerbis refuto, quæ scripta sunt libro Ecclesiasticæ historiæ tertio. Eusebium autem sane nihil moror, in quo docti omnes iudicium requirunt. Nunc ad alterum argumentum ueniamus. Scribit, inquit, Hieronymus quosdam eruditissimos uiros totum hoc argumentum multis conuicijs fuisse infectatos, quasi nihil haberet Apostolicæ grauitatis, sed uulgatam tantum rerum historiam, figurarum inuolucris adumbratam. Deinde nec in sententijs esse quicquam Apostolica grauitate dignum. Ad hoc ita respõdeo, Quicunque tandem isti eruditissimi uiri fuerint, magnam eos reprehensionem mereri in eo quòd conuicijs aussi sint eum librum exagitare qui sanè sit breuissimus si ea demas quæ ad uerbum ex Prophetis exscripserit. Longè aliter Basilius, Gregorius, Cyrillus, Epiphanius, Irenæus, Hippolytus, ut Arethas testatur, qui hunc librum non modò ut Dionysius Alexandrinus, putarunt à sancto uiro scriptum esse, sed apertè etiam Iohanni Apostolo uendicarunt. nunquam id certè facturi, si Apostolicæ grauitatis nulla in eo uestigia animaduertissent. Vtros uerò pro eruditionis habebimus, an istos quorum & singularis pietas & summa eruditio testata est plurimis ipsorum monimẽtis: an illos potius quorum ne nomina quidem apparent: argumenta uerò satis indicant quàm merito eruditissimi appellentur? Negant in hoc scriptore ullam apparere grauitatem, quum tamen penè omnia ex Prophetis ad uerbum descripserit. Dicunt eum complecti uulgatam rerum historiam. Id uerò qui potest in eo uerum esse qui (si admodum pauca excipias) res præteritas non narret, sed futuras prænuntiet? Ista igitur non modo uera non sunt, sed ne uerisimilia quidẽ. Ad tertium argumentum accedamus. Hic inquit, solicitè suum nomen inculcat, perinde quasi syngrapham scriberet, non librum. idque non solum præter morem Apostolorum, uerum multo magis præter suum morem, qui in Euangelio multo modestiora narrans, non exprimit tamen usquam suum uocabulum, sed notulis indicat. Discipulus ille C
quem diligebat Iesus. Et Paulus coactus referre de uisionibus suis, rem sub alterius exponit persona. At hic tam arcana cum Angelis colloquia describens, quot locis inculcat, Ego Iohannes? Hæc est ratio quæ Dionysium Alexandrinum impulit ut ab alio aliquo Ioanne scriptum hunc librum arbitraretur. at Deus bone, quàm infirma & imbecilla? Non animaduerterũt, boni uiri aliud esse historiam, aliud Prophetiam scribere. Nam historiæ ueritas aliunde pendet quàm à scriptore pendeat in Prophetia, quia res futuræ prædicuntur, nulla nisi reuelantis & annũtiantis authoritate innixæ, quis non uidet hoc requiri in primis, ut unde tandem illarum prædictio emanet, quis patefecerit, quis scripserit intelligamus? Ideo uidemus nõ modo in primis Prophetiarũ initijs, sed ẽt in singulis penè uisis, nihil æquè sollicitè adscribi atque Dei dictantis & Prophetæ scribentis nomen. Exemplo sit uel unus Ieremias, qui minimũ Centies uicies nomen suum inculcat. Ita enim omnino faciendum erat ne latebras quærere uideretur, ut pseudoprophetæ solẽt. Quid uerò apud Danielem à capite septimo non pene singulis uersiculis repetitur אנכי דניאל, Ego Daniel? Esaias autem quoties, Esaiã filiũ Amos inculcat? Atqui Iohannes hoc non consueuit. Fateor: nam historia scribebat in qua illi accidit quod nulli ex alijs discipulis, ut ipse de se multa dicere cogeretur. At Paulus etiam ipse hoc non fecit. Certè non fecit eo in loco in quo suas uisiones ex professo non tractabat: sed quoties sui muneris præstantiam asserit, q̃ altè, q̃ magnifice sese Paulum illũ esse dicit nõ ab hominib. neque per homines, sed à Iesu Christo designatũ Apostolũ? Quid quũ sua illa certamina prædicat, personã alienã assumit? Sed aliquid ẽt amplius consideremus, quoniam sæpenumerò præiudicata opinio homines abripiat. Si centies inculcatũ esset in hoc opere Ego Iohannes, nõ poterat hoc reprehendi quòd in Esaia, Ieremia, Daniele, nemini unquam pio in mentem uenit ut reprehenderet. Atqui Iohannis nomen in toto hoc opere, nisi me calculus fefellit, quinquies tantum repetitur: & illud Ego Iohannes, tribus tantũ locis, nẽpe cap. 1. b. 9. addita tñ explicatione quæ una ad omnẽ amoliendã arrogãtiæ suspicionẽ satis superq; sufficit. Itẽ 21. a. 2. & 22. b. 8: quibus locis simpliciter tantũ cõmemorat quid uiderit, ut de uisionis fide dubitari non possit. Ergo ut pauci, hoc argumentũ absoluã, hæc ratio nõ mõ futilis est, sed ẽt imperitiã arguit, atq; adeõ plenã ẽ calumniæ imò uerò (quod ingenuè & sine ulla maleuolẽtia à me dici Deus testis ẽ) nimiũ incõsiderata est uox ista, hunc scriptorẽ perinde suũ illud Ego Iohannes inculcare, ac si syngraphã, nõ librũ scriberet. Accedo ad quartũ argumentũ. In Græcis, inquit, quos uiderim exemplarib. non erat titulus Iohannis Euangelistæ, sed Iohannis Theologi. Atqui uel hic titulus eã Iohanni Euangelistæ uendicat, quẽ nemo ignorat κατ' ἐξοχὴν fuisse Theologũ à ueteribus appellatum, quòd de Christi Diuinitate nemo unquã hominũ apertius aut Diuinius scripserit. Alter aũt ille Iohannes quem ego sanè supposititicium esse suspicor, non Theologus (quo cognomento nihil dici potest augustius) sed presbyter dicebatur. Venio tandem ad stili dissimilitudinem, quam Dionysius ille Alexandrinus tribus argumẽ

A tis confirmat,ut refert Nicephorus Eccleſiaſt.hiſtoriæ lib.6.cap.23. Primum tota orationis indole ac ductu. Deinde quòd quum Euangelio & epiſtolæ Iohannis catholicæ multa ſint communia,hic liberne ſyllabam quidam ullam habeat cum eis communem. Poſtremò,quòd quum ſermonis etiam dono excelluerit Iohannes,alicubi hic noſter ruſticis barbariſimis & ſolœciſimis utatur. At ego primum omnium reſpondeo, iſtam ſtyli diſſimilitudinem,minimè eſſe admirandam in tam diſſimili argumento. Nam in Euangelij hiſtoria,& in epiſtolis,quanuis impulſu Spiritus ſancti, tamen ex ſuo ſenſu loquitur:hic audita & dictata excipit. Illic partim narrat rem geſtam,partim docet:hic de rebus futuris agit,& quidem præſcriptis uerbis,de miramur eum non iiſdem uti ſententijs?imo quis unquam hanc legem cui quam ſcriptori præſcripſit?Quid quòd pleraq; ipſis ſuperiorum Prophetarum,puta Ezechielis,Danielis,Zachariæ, Eſaiæ.& aliorum uerbis illi dictantur,ab eodem illo Spiritu nimirum qui quondam per illos hæc eadem erat loquutus?Itaque mirum nemini uideri debet quòd non ita culto ſermone utatur,ut qui a Prophetarum,qui Hebraice ſcripſerunt, ne uerbis quidem nedum charactere diſcedere uoluerit. quo minus ſanè ſuſpicari par eſt quicquam hic commentitium Eccleſiæ obtrudi. Supereſt ultimum argumentum,quòd uideatur Chiliaſtarũ hæreſi fauere:quo nomine nonnulli adducti ſunt ut hoc opus à Cerintho editum ſub Apoſtoli nomine putarint. Egò uerò,ut concedã Chiliaſtas nonnullis ex hoc libro teſtimonijs eſſe abuſos,idcirco tamen hæretico tam impuro hunc librum eſſe tribuendum abſit ut concedam,niſi locos illos aliter accipi commode non poſſe quiſpiam oſtenderit: alioquin quem tandem librum admittemus?Aliter autem accipiendos eſſe doctiſsimi uiri iampridem indicarunt: ut huic libro idẽ plane acciderit atque epiſtolæ ad Hebræos,quam nonnulli pertinaciſsimè repudiarunt,quòd facere pro Nouatianis uideretur,quum ipſi potius ſuam ignorantiam debuerint accuſare. Deinde,obſecro,quum alia præterea fuerint Cerinthi deliria, ut qui Deum mundi eſſe conditorem negarit,Chriſtum ex Maria ac Ioſepho cæterorum hominũ more genitum docuerit: Chriſtum & Ieſum ut diſtinctas perſonas ſeparârit:cur non ẽt hæc ſua dogmata huic libro aſpergetet?Atqui tantũ abeſt ut hoc faciat,ut contrario aduerſus illos errores certa ex hoc libro teſtimonia peti poſsint, ut à Cerintho iſta proficiſci non potuiſſe,uel ex una iſta ratione ſatis appareat. Quid uerò quod ubi de mille annis loquitur,nihil eorum narrat de quibus Cerinthus tam impiè garriebat?ubi enim luxus ille?ubi cibus & potus?ubi nuptiæ & ioci?ubi ſacrificia & dies feſti Hieroſolymis celebrandi?Ergo uanum etiam ac futile eſt hoc argumentũ. Quæ quum ita ſe habeant,quanuis non cenſuerim quidem ego pertinacius de ſcriptoris nomine litigandum,tamẽ Iohanni Apoſtolo potius quàm cuiquam alij hunc librum tribuerim. Nam præterquam quòd ueruſtiſsimum eſſe conſtat, & ex ueteribus doctiſsimi & religioſiſsimi quique,Iohannis Apoſtoli eſſe non dubitarint,his etiam coniecturis ducor,quòd illis temporibus non uideam cui tandem alij tantæ maieſtatis plenæ Prophetiæ,tamque auguſtum Theologi nomen tribui potuerint:deinde,quòd planè Apoſtolicæ ſit dignitatis non uni alicui Eccleſiæ, ſed Aſiaticis Eccleſiis ſcribere:poſtremo,quòd quæ de inſula Patmo commemorat,cum ijs prorſus conueniat quæ de Iohannis exilio ueteres ſummo conſenſu tradunt. Quòd ſi tamen liceret ex ſtylo coniecturam facere, nemini certè potius quàm Marco tribuerim,qui & ipſe Iohannes dictus eſt:adeò non in uerbis tantum,ſed etiam in formulis dicendi pleriſque ſimilis ac penè idem eſt Euangelij Marci & huius libri character. Ad ipſum autem librum quod attinet,quanuis eum eſſe me agnoſcam cui hæc myſteria ualde adhuc obſcura uideantur,tamen quum ubique uideam Spiritus Prophetici numen eminere,& ueterum Prophetarum non tantum ueſtigia,ſed ſententias ipſaque adeo uerba in hoc libro agnoſcam:quum manifeſta & magnificentiſsima ubique tũ diuinitatis Chriſti,tum noſtræ redemptionis teſtimonia in eo extare uideam:quum denique ex ijs quæ prædicta ſunt,nonnulla manifeſtè iam apparuerint,ueluti quæ de Aſiaticarum Eccleſiarum excidijs,& ſorti illius ſeptem montibus inſidentis regno prædixit:uenio in eam ſententiam ut exiſtimem Spiritum ſanctum in hunc pretioſiſsimum librum congerere uoluiſſe quæ ex ſuperiorum Prophetarũ prædictionibus implenda poſt Chriſti aduentum ſupererant:ac nonnulla etiam addidiſſe,quatenus noſtra intereſſe cognouit. Obſcuritas in his,fateor,magna eſt:ſed ea minimè noua in Prophetarum,ac præſertim Ezechielis,ſcriptis.
Deinde noſtrum hoc uitium eſt,qui ſingula diligentius non annotamus,& quotidiana illa Dei prouidentiæ iudicia in Eccleſiæ ſuæ adminiſtratione,rebus noſtris priuatis intenti,non conſideramus. Poſtremo,nouit Dominus quid quatenus noſſe expediat,ideoque Prophetiarum lucem pro ſua infinita ſapientia non aliter iam olim temperauit q̃ Eccleſiæ utile fore præſciuit. Supereſt igitur ut hæc myſteria ſancti Dei homines cum timore ac religione, quatenus fas & utile eſt,ſcrutentur:omnes uerò,ſiue quæ nouerint,ſiue quæ non nouerint,in hoc libro comprehenſa Dei myſteria uenerentur potius quàm (nonnullorum more) uel derideant,uel fanaticis ſuis commentis polluant.

NOVA EX GRAECO TRANSLATIO.

ΚΕΦΑΛ. α.

B Ἀποκάλυψις Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἣν ἔδωκεν αὐτῷ ὁ θεὸς, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει, καὶ ἐσήμανεν ἀποστείλας διὰ τοῦ ἀγγέλου αὐτοῦ, τῷ δούλῳ αὐτοῦ Ἰωάννῃ.

CAPVT I.

C Apocalypſis Ieſu Chriſti, quam dedit ipſi Deus, ut indicaret ſeruis ſuis quæ oporteat fieri cito: is uerò miſſam per Angelum ſuũ ſeruo ſuo Iohanni ſignificauit.

ANNOTATIONES IN QVIBVS RATIO INTERPRETATIONIS REDDITVR.

1 Apocalypſis Ἀποκάλυψις Græcũ nomẽ ſeruaui tãquã ipſi ẽt uulgo magis uſitarũ in hoc quidẽ libro deſignando. Significat aũt rerũ ante occultarũ patefactionẽ: & quãuis ſingulari numero ponat,uniuerſalis tñ ẽ totius libri inſcriptio ex Prophetarũ more. Ieſu Chriſti Ἰησοῦ χριστοῦ. Hãc doctrinã intellige Apocalypſin dici:nõ,quaſi occultũ aliqd fuerit Chriſto ad dextra Patris ſedẽti,qđ illi patefecerit Pater:ſed noſtri,reſpectu,nẽpe q̃ Filius illã ex ſinu Patris nõ ut alienã,ſed ut ſuã acceptã,Iohanni per Augelorũ miniſteriũ patefecerit,ad Eccleſiæ ædificationẽ. Habemus ergo ex hoc loco inſignẽ graduũ deſcriptionẽ qui in Prophetijs tradẽdis obſeruatus ẽ à Deo. Primum enim collocatur Pater,deinde Filius,iiq; nõ ut inæquales,ſed ut unus Deus:neq; ſeparati,ſed ut diſtincti,& ita quidẽ ut Filius tanquã mediator Eccleſiæ perpetuus & æternus cõſideret:in quo uno uidelicet Pater ſeſe Eccleſiæ ſuæ patefaciat. Vſus ẽ aũt Filius tũ antequã caro fieret, tũ ex quo ſeſe in cælũ recepit, Angelorũ miniſterio, ſicuti & hodie:ſed agẽte ac moderãte oia Spiritu ſancto,q & Patris & Filij uirtus ẽ eſſentialis, & à Patre ac Filio ſeparari nec debet nec poteſt. Angeli igiũ, ut nobilia Dei inſtrumẽta, Prophetis ſignificarũt quæ in mãdatis habebãt,& quidẽ multis modis, put Dño uiſum ẽ. Homines demũ q̃ Spiritus ſancti afflatu ex Angelis pceperat,tũ uoce tũ ſcriptis annũtiarũt, put idẽ Spiritus illorum animis,linguæ, calamo denique eſt moderatus. Seruis ſuis τοῖς δούλοις αὐτοῦ. Vides aſſeri Diuinitatẽ Filij,q dũs ſit Eccleſiæ & Angelis ut miniſtris utatur? Nã αὐτοῦ referendũ ẽ ad Chriſtũ: ſuitq; hoc explicandũ, nequis putaret Patrẽ Filio ut inferiori hæc tradidiſſe:quũ iſta traditio nihil aliud q̃ Chriſti officiũ declaret, quatenus ſ. Dei & hominũ eſt mediator, in quo uno acquieſcit Pater. Quæ oporteat fieri cito: ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει. Dio. Alex. hæc uerba citãs apud Nicephorũ Eccleſiaſticæ hiſtoriæ lib.6.cap.22. legit δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἐν τάχει, ut citò patefaceret ſeruis ſuis. Suſpicor aũt particulã illã ἃ δεῖ γενέσθαι q̃ oportet fieri ab aliquo expunctã eſſe, cui mirũ uideretur iſta citò faciẽda dici, q̃ tã multo poſt tẽpore facta nõ fuerint. Sed facile ad hoc reſpõderi põt. ex ijs q̃ ſcribũtur 2. Pet. 3. b. 8 & 9. Deinde quũ perpetuã uenturorũ ſeculorũ hiſtoriã deſcribat Iohannes, ſignificat nimirũ fore ut eorũ quæ hic patefiunt, executio ſtatim inchoetur,nõ aũt ut uno momẽto omnia perficiãtur. Poſtremo hæc formula dicẽdi nõ huic tantũ libro, ſed omnib. quoq; Prophetis & Euãgeliſtis ẽ uſitata,tũ ẽt quũ de ſupremo illo die differũt quem adhuc expectamus.

Qui teſtificatus eſt ſermonem Dei,& teſtimonium Ieſu Chriſti, & quæcunque uidit.

2 ὃς ἐμαρτύρησε τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν μαρτυρίαν ἰησοῦ χριστοῦ, ὅσα τε εἶδε. A

Beatus qui legit,& *beati* qui audiunt uerba Prophetiæ huius,& ſeruant ea quæ in ea ſcripta ſunt.tempus enim prope eſt.

3 μακάριος ὁ ἀναγινώσκων, καὶ οἱ ἀκούοντες τοὺς λόγους τῆς προφητείας, καὶ τηροῦντες τὰ ἐν αὐτῇ γεγραμμένα· ὁ γὰρ καιρὸς ἐγγύς.

Iohãnes ſeptem Eccleſijs quæ ſunt in Aſia. Gratia *ſit* uobis & pax ab eo qui Eſt, & qui Erat,& qui Venturus eſt: & à ſeptẽ ſpiritibus qui in conſpectu Throni eius ſunt:

4 Ἰωάννης ταῖς ἑπτὰ ἐκκλησίαις ταῖς ἐν τῇ ἀσίᾳ· χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος· καὶ ἀπὸ τῶν ἑπτὰ πνευμάτων, ἃ ἐνώπιον τοῦ θρόνου αὐτοῦ·

Et à Ieſu Chriſto,*qui eſt* fidus ille teſtis primogenitus ille ex mortuis, ac princeps Regum terræ: Ei qui dilexit nos, & lauit nos à peccatis noſtris per ſanguinem ſuum,

5 καὶ ἀπὸ ἰησοῦ χριστοῦ, ὁ μάρτυς ὁ πιστός, ὁ πρωτότοκος ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ ὁ ἄρχων τῶν βασιλέων τῆς γῆς· τῷ ἀγαπήσαντι ἡμᾶς, καὶ λύσαντι ἡμᾶς ἀπὸ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν ἐν τῷ αἵματι αὐτοῦ.

Quique fecit nos Reges & Sacerdotes Deo & Patri ſuo: ei *inquam* gloria & robur in ſecula ſeculorum. Amen.

6 καὶ ἐποίησεν ἡμᾶς βασιλείαν ἱερεῖς τῷ θεῷ καὶ πατρὶ αὐτοῦ, αὐτῷ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, ἀμήν. B

Ecce uenit cum nubibus,& uidebit eum omnis oculus, etiam qui eum tranſfixerũt: & plangent coram eo omnes tribus terræ, etiam,Amen.

7 ἰδοὺ ἔρχεται μετὰ τῶν νεφελῶν, καὶ ὄψεται αὐτὸν πᾶς ὀφθαλμὸς, καὶ οἵτινες αὐτὸν ἐξεκέντησαν. καὶ κόψονται πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, ναὶ, ἀμήν.

2 Teſtimonium Ieſu Chriſti. Vides iterum eundem ordinem graduum ſeruari? Loquitur enim de Filio,ſed ita ut ſuo loco diximus.Filius per Angelos teſtificatur. Videt Iohannes quæ demonſtrant Angeli,& uiſa deſcribit.

Et quæcunque uidit *ὅσα τε εἶδε.* In quibuſdam eodicibus teſtatur Arethas hæc addi,*λέγει ὅσα ἤκουσε, καὶ ἅτινα ἐστὶ, καὶ ἅτινα δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.*& quæcunque uidit,tum ea quæ ſunt,tum ea quæ poſthac futura ſunt. Sed hęc ſuſpicor irrepſiſſe ex uerſu 19. 3 Et *beati* qui audiunt. Mutatio numeri ex Hebræorum idiotiſmo.

4 Ab eo qui eſt,&c. *ἀπὸ τοῦ ὁ ὢν,*&c. Ne quis miretur non reſpondere conſtructionem, ſciendum eſt Apoſtolum ita uoluiſſe exprimere quod ſcriptum eſt Exod.3.e.14, ubi loquens Dominus Moſi ipſius nomen percontanti,Dic,inquit,Iſraelitis אהיה שלחני אליכם id eſt,ſum,fui,& ero miſit me ad uos. Tradunt enim doctiſsimi Hebræorum ipſique adeo Thalmudiſtæ uerbum ה י ה tria tempora complecti, præſens, præteritum, & futurum: eoque perfectam & omnibus numeris abſolutam Dei ſtabilitatem ſignificari. Hoc uerò quî tandem potuit unico uocabulo exprimi? Sed nondum uidetur expeditus nodus. Cur enim non dixit,*τοῦ ὄντος*? Reſpondeo,uoluiſſe Iohannem ſacrũ illud nomen יהוה explicare,cuius etymologia eſt in illo Exodi loco tradita.quòd ſi *Ὢν* & *Ἐρχόμενος* uſus eſſet tanquam participijs.& uerbo *ὤν* tanquam uerbo,nomen illud certè non expreſsiſſet,ſed eius notationem duntaxat:nempe ſi dixiſſet,*τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ ἐρχομένου.* Itaque *ὢν, ἦν* & *ἐρχόμενος*, non ut participia,ſed ut propria nomina accipienda ſunt.quaſi dicas ad uerbum, Gratia uobis & pax ab ens,& Erat,& Venturus. quod ut in Græco ſermone intelligeretur, neceſſe fuit addi articulum præpoſitiuum, & quidem maſculinum, ipſi etiam uerbo *ὢν*, quaſi *ὢν* ſit nomen proprium ac ſi dicas *ὁ Ἰωάννης* uel *ὁ Πέτρος*, ex quo etiam intelligitur quod antè dixi, nempe articulum *ὁ* in *ὢν* & *ὁ ἐρχόμενος* non tanquam participijs, neque tanquam nominibus *ἰδιοκτήτως* ſiue materialiter acceptis.ſed tãquam propriis nominibus eſſe adiunctum. Supereſt adhuc unus ſcrupulus. nam quum propria etiam nomina inflectantur, cur non dixit,*τοῦ ὄντος, καὶ τοῦ Ἦν, καὶ τοῦ ἐρχομένου*? Nempe huc quoque reſpexit Iohannes, quod apud Hebræos nomen illud יהוה ſemper eſt uniforme, quamuis ſubiecta puncta mutentur, quæ nimirum non ſunt ipſius nominis propria,ſed aliunde adſcita. ideoq; ne articulũ quidẽ uoluit inflectere, quaſi & ipſe ſit proprij nominis pars. Nam ſi *τοῦ ὄντος* uel *τοῦ ἐρχομένου* dixiſſet,uiſa eſſent participia non nomina. quòd ſi *τοῦ ἦν* ſcripſiſſet, uiſus eſſet articulus,neutrius generis, quaſi *τὸ ἦν* materialiter quod aiunt, acciperetur. Supereſt ut *ὁ ἦν* annotemus melius conuerti Erat quàm Fuit, ut perpetuitas declaretur cum æternitate coniuncta.i.quæ principium non habuerit,& ſit aliena ab omni intermiſsione, ſicut diximus Iohan.1.a.1. Et qui uenturus eſt. Cur non potius *ὁ ἐσόμενος* ſicut *ὁ ἦν*? nempe duas ob cauſas: Primùm quia uideretur quodammodo nouum aliquod principium eſſentiæ introducere: Deinde quia Deum ut iudicẽ ubique ſtatuit nobis proponere. Scimus aũt fore ut Pater in Filio mundũ iudicet, Act.17. g.31.

4 A ſeptem ſpiritibus. Dei manifeſtati adiungit ſuos ſtipatores, non quaſi illos ulla in parte uel Deo exæquet uel cum Chriſto conferat: ſicut etiam Paulus teſtes unà citat Deum, Chriſtum,& Angelos,1.Timoth.5.d.21. Nam quòd ſeptem hos ſpiritus nonnulli pro ſpiritu ſancto acceperunt, cuius ſeptiformis,ut loquuntur,ſit gratia, manifeſtè refelli poteſt uel ex eo quòd ſcribitur infrà 5.b.6. Ac ne quis hoc loco offendatur,quaſi ad iſtos Spiritus aliquid tranſferatur quod ad diuinitatem tantùm pertineat,uel quaſi Chriſtus iſtis ſpiritibus ſubijciatur, conſiderentur diuina elogia quæ paulo poſt tribuuntur Chriſto. Vnius enim Dei eſt, & quidem qui homo ſit factus, ſanguine ſuo abluere mundi peccata. neque uſquam Angelis gloria & robur æternum tribuitur,ſed hoc ipſum eſt quod Angeli Deo acclamant. Chriſtus ergo ut Deus hîc deſcribitur, ſeptem autem iſti Spiritus ut miniſtri ante thronum collocantur. ergo etiam coram Chriſto,ut qui Deo patri aſſideat. Denique ut nemo de hoc poſsit ambigere, iidem iſti ſeptem Spiritus infrà 5.b.6, Agni cornua & oculi, id eſt miniſtri dicuntur. 5 *Qui eſt* fidus ille teſtis *ὁ μάρτυς ὁ πιστός*. Sub.*ὃς ἐστιν*, uti apud Hebræos ſubintelligi ſolet אשר. 6 *Quique*; ſecit. Iterum ſubaudit *ὅς*, ex eodem Hebræorum idiotiſmo.

7 Omnis oculus. Id eſt omnes homines, ſiue omnium oculi eum uidebunt.

Etiam qui eum tranſfixerunt. *καὶ* non eſt copula hoc in loco. quos enim homines copularet, qui omnes homines ſemel dixit? ſed reſpondet particulæ Hebræorũ גם, ac ſi in uernaculo ſermone dicas *meſmement, ou uoire meſmes ceux qui l'ont perſé*. Deinde *τὲ ἐπικόψονται* reſpondet Hebræo uerbo דקר, Zachar.12.c.10, quod non ſignificat duntaxat pungere aut compungere, ſed per perfodere ac tranſfigere.. Vulgata.& qui eum pupugerunt. Eraſ.& qui compunxerunt eum. Coram eo. Hebr. עליו, ut Pſal.9.d.20.uel, propter eum, quia ſcilicet tum demum agnoſcent quem autè contempſerint,& crudeliſsimè fuerint perſequuti. Vulg.& Eraſ. ſuper eum. Tribus terræ. De uniuerſa terra hoc accipio.de qua tamen loquitur tanquam de terra Chanaan: quòd ſingulis Gentibus Dominus ſuam ſortem diſtribuerit. Etiam Amen. Sic apud Dauidem & alios, Amen,amen, emphaſeos cauſa. Quid ſi uerò Græcè unum, Hebraicè alterum expreſsit, ut tum Iudæos tum Græcos confirmaret illi iudicio fore obnoxios?

A ἐγώ εἰμι τὸ α. & τὸ. ω. ἀρχὴ & τέλος, λέγει 8
ὁ κύριος. ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος ὁ παντο-
κράτωρ.

ἐγὼ ἰωάννης ὁ καὶ ἀδελφὸς ὑμῶν καὶ συγκοι 9
νωνὸς ἐν τῇ θλίψει καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ καὶ ὑπο-
μονῇ Ιησοῦ Χριστοῦ, ἐγενόμην ἐν τῇ νήσῳ τῇ κα-
λουμένῃ Πάτμῳ διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ καὶ τὴν μαρτυρί
αν Ιησοῦ Χριστοῦ.

ἐγενόμην ἐν πνεύματι ἐν τῇ κυριακῇ ἡμέ 10
ρᾳ, & ἤκουσα ὀπίσω μου φωνὴν μεγάλην ὡς
σάλπιγγος,

λεγούσης· Ἐγώ εἰμι τὸ. α, καὶ τὸ. ω, ὁ πρῶτος 11
καὶ ὁ ἔσχατος, καὶ ὃ βλέπεις γράψον εἰς βιβλίον,
καὶ πέμψον ταῖς ἐκκλησίαις, ταῖς οὔσαις ἐν τῇ Ἀσίᾳ, εἰς
Ἔφεσον, καὶ εἰς Σμύρνην, καὶ εἰς Πέργαμον, & εἰς
Θυάτειρα, & εἰς Σάρδεις, καὶ εἰς Φιλαδελφί-
αν, τὴν εἰς Λαοδίκειαν,

B καὶ ἐπέστρεψα βλέπειν τὴν φωνὴν, ἥτις ἐ 12
λάλησε μετ' ἐμοῦ· καὶ ἐπιστρέψας εἶδον ἑπτὰ
λυχνίας χρυσᾶς.

καὶ ἐν μέσῳ τῶν λυχνιῶν ὅμοιον υἱὸν ἀνθρώπου, 13
ἐνδεδυμένον ποδήρη, & περιεζωσμένον πρὸς
τοῖς μαστοῖς ζώνην χρυσᾶν.

ἡ δὲ κεφαλὴ αὐτοῦ, καὶ αἱ τρίχες λευκαὶ, ὡσεὶ 14
ἔριον λευκὸν, ὡς χιών, & οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς
φλὸξ πυρός.

καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ, ὡς 15
ἐν καμίνῳ πεπυρωμένοι. καὶ ἡ φωνὴ αὐτοῦ ὡς
φωνὴ ὑδάτων πολλῶν.

& ἔχων ἐν τῇ δεξιᾷ αὐτοῦ χειρὶ ἀστέρας ἑπτὰ, καὶ 16
ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ῥομφαία δίστομος ὀξεῖα
ἐκπορευομένη. & ἡ ὄψις αὐτοῦ, ὡς ὁ ἥλιος φαί
νει ἐν δυνάμει αὐτοῦ.

καὶ ὅτε εἶδον αὐτὸν, ἔπεσα πρὸς τοὺς πόδας 17
αὐτοῦ, ὡς νεκρός. καὶ ἐπέθηκεν τὴν δεξιὰν αὐτοῦ
χεῖρα ἐπ' ἐμὲ, λέγων μοι, μὴ φοβοῦ, ἐγώ εἰμι ὁ

Ego sum A & Ω, *id est* principium & finis, dicit Dominus, Qui est, & Qui erat, & Qui uenturus est, ille inquam omnipotens.

Ego Iohannes, *qui* & frater uester *sum* & socius in afflictione & regno & tolerãtia Christi Iesu, fui in insula quæ uocatur Patmos, propter sermonem Dei & testimonium Iesu Christi.

Fui autem correptus Spiritu die Dominico, & audiui à tergo uocẽ magnam tanquã tubæ.

Dicentis, Ego sum A & Ω, primus ille & ultimus. &, quid uides scribe in Libro, & mitte septem Ecclesiis quæ sunt in Asia, Ephesi & Smyrnæ, & Pergami, & Thyatiræ, & Sardibus, & Philadelphiæ, & Laodiceæ.

Conuersus sum igitur ut uiderem uocem quæ loquuta erat mecum. Conuersus autem uidi septem candelabra aurea.

Et in medio septem cãdelabrorum aureorum *quendam* similẽ Filio hominis, indutũ talari *ueste*, & præcĩctũ ad mamillas zona aurea.

Caput autem eius & capilli *erant* candidi, ut lana alba, tanquam nix: & oculi eius ut flamma ignis.

Pedes autem eius similes chalcolibano, ueluti in fornace ardentes. & uox illius tanquam uox aquarum multarum.

Habebat autem in dextra sua stellas septẽ: & ex ore eius anceps gladius prodibat: & facies eius qualis sol in suo uigore lucet.

Quum autem uidissem eum, cecidi ad pedes eius ueluti mortuus. tum imposuit mihi dexteram suam, dicens mihi, Ne timeas,

C 8 A & Ω; A καὶ Ω. Hoc quidem Latinè explicari non potest. quid autem significet fortasis non est omnibus notum. Nam quod refert Erasmus eum qui in re quapiam sit primus. id est præstantissimus, Græco prouerbio dici Alpha (ut scurra ille Martialis Alpha penulatorum quendam uocauit) Christo quidem optime conuenit, ut qui nomen acceperit quod est supra omne nomen: sed quomodo quadrabit alterum? Nam si Alpha dicitur qui cæteris ante it, Omega sanè dicetur qui omnium est postremus. ut illud quidem summæ sit dignitatis, istud uero eius conditionis quod nulla sit inferior Christum igitur sciendum est hic loqui ut eum qui Deus est æternus. ac si diceret, Ego is sum ante quem nihil est, imò per quem factum est quicquid factum est, quique ut omnia intereant, superstes illis omnibus maneam. Denique sicut Alpha sese uocat quod omnium rerum principio sit antiquior, ita accipiemus Omega pro eo qui sit omni fine posterior, ut uerè sua illi constet æternitas. *Id est* principium & finis, ἀρχὴ καὶ τέλος. Hoc non legit Complutensis editio, neque etiam Arethas. Legitur tamen sine controuersia, infra 21 lib. 6. & 22. c. 13.

10 Fui autem correptus Spiritu Ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Ita significai sanctum illum ἐνθουσιασμὸν, quo Prophetæ correpti, extra mundum peregrinabantur cum Domino: minimè id quidem ut insani illi uates, sed ab ea maiestate ad tempus absorpti quam capere huius corporis angustiæ non poterant, ut mentem quodammodo à corpore abduci oporteret. ita sæpe scribit Ezechiel se translatum fuisse à Domini Spiritu, & Spiritũ Domini in se incidisse. Eadem locutione utitur Marcus 1. c. 23. & 5. a. 2. sed de impuro Spiritu loquens. Die Dominico ἐν τῇ Κυριακῇ ἡμέρᾳ. Loci & diei circunstantia pertinent etiam ad fidem narrationi faciendam. itaque diligenter ista solent Prophetæ explicare, ac præsertim Ezechiel: ut 1. a 1. & 8. a. 1. & alijs locis Diem autem Dominicum uocat qui à Paulo dicitur μία σαββάτων. 1. Cor. 11. a. 2. Act. 20. b, 7. quo die apparet iam tum solitos fuisse Sanctos conuenire.

11 Ego sum A & Ω primus ille & ultimus & ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, καὶ, &c. Hæc non legit Arethas, neque in Cõplutensi editione extant, neque etiã in alio quodam Vetusto codice ex nostris: ut nihil mirum sit à uetere interprete non fuisse conuersa. Mihi tamen ista repetitio uidetur iohannis stylo conuenire. 12 Vt uiderem uocem, βλέπειν τὴν φωνὴν. Vocem appellat eum quẽ nondũ uiderat, sed duntaxat loquentem audierat ac si diceret, conuersus sum ut eum uiderem cuius uocem audieram. 13 Filio hominis υἱῷ ἀνθρώπου. id est homini, siue qui hominem referebat: ex Hebræorum idiotismo, quem alibi exposuimus. Quanuis enim hic Christus erat, tamen in genere hoc accipiendũ esse de hominis figura, uel ex eo apparet quòd non additur articulus: itẽ ex Dan. 10. a. 5, ubi simile prorsus uisum describitur. 15 Chalcolibano, χαλκολιβάνῳ. Vulg. orichalco: rectè, ut ego conijcio. Nam orichalcum

ego sum primus & ultimus,

Et qui uiuo, sed fui mortuus, & ecce ui- 18
uo in secula seculorum: Amen. & habeo cla-

Scribe quæ ui- (ues inferorum & mortis. 19
disti & quę sunt, & quę post hęc sunt futura.

Mysteriū septē stellarū quas uidisti in de- 20
xtra mea, & septē cādelabra aurea. Septē stel
læ, Angeli sunt septē Ecclesiarū: & candela
bra septem quæ uidisti, septē Ecclesiæ sunt.

CAP. II.

ANgelo Ephesinæ Ecclesiæ scribe Hæc 1
dicit qui tenet septem stellas in dextra
sua, qui ambulat inter septē candelabra aurea:

Noui opera tua, & laborem & toleranti- 2
am tuam, & quòd non possis ferre malos: &
exploraris eos qui se dicunt Apostolos esse,
nec sunt, & comperies eos *esse* mendaces.

Et onere pressum fuisse, sed tolerare: & pro 3
pter nomen meum laborasse, neque labori
succubuisse.

Sed habeo *aliquid* aduersum te, quòd cha- 4
ritatem tuam primam omiseris.

Memor esto itaque unde excideris, & resi
pisce, & priora opera facito: sin minus, ueni
am aduersum te citò, & mouebo cādelabrū
tuum è loco suo, nisi resipueris.

Sed hoc habes, quòd odisti facta Nicolai 6
tarum, quæ & ego odi.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus di 7
cat Ecclesiis, Victori dabo edere ex arbore
uitæ quæ est in medio paradisi Dei.

Angelo uerò Smyrnæorum Ecclesiæ scri 8
be, Hæc dicit primus ille & ultimus, qui fuit
mortuus & uiuit.

Noui opera tua & afflictionē & pauperta 9
tē, (sed diues es) & blasphemiā eorū q se di-
cunt Iudęos esse, nec sunt, sed *sunt* synagoga
Satanæ.

Nihil *horum* timeas quæ passurus es: ecce 10
futurum est ut mittat Diabolus aliquos ex
uobis in carcerem, ut exploremini: & habe-
bitis afflictionem dierum decem. esto fidelis
usque ad mortem, & dabo tibi coronā uitę.

Qui habet aurē, audiat quid Spiritus dicat 11
Ecclesijs, Victor nō lędetur à morte secūda.

πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος,

καὶ ὁ ζῶν, καὶ ἐγενόμην νεκρός, καὶ ἰδοὺ ζῶν εἰμὶ εἰς 18
τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ ἔχω τὰς κλεῖς τοῦ ᾅδου, καὶ
θανάτου,

γράψον ἃ εἶδες, καὶ ἃ εἰσὶν, καὶ ἃ (μέλλει γίνεσθαι μετὰ ταῦτα. 19

τὸ μυστήριον τῶν ἑπτὰ ἀστέρων, οὓς εἶδες ἐπὶ τῆς δε 20
ξιᾶς μου, καὶ τὰς ἑπτὰ λυχνίας τὰς χρυσᾶς. οἱ ἑπτὰ
ἀστέρες, ἄγγελοι τῶν ἑπτὰ ἐκκλησιῶν εἰσί. καὶ ἑπτὰ
λυχνίαι ἃς εἶδες, ἑπτὰ ἐκκλησίαι εἰσί.

ΚΕΦΑΛ. β.

Τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐφεσίνης ἐκκλησίας γράψον. 1
Τάδε λέγει ὁ κρατῶν τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας ἐν τῇ δε
ξιᾷ αὐτοῦ, ὁ περιπατῶν ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν τῶν
οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ τὸν κόπον σου, καὶ τὴν (ὑπομονήν σου. 2
καὶ ὅτι οὐ δύνῃ βαστάσαι κακούς, καὶ ἐπει
ράσω τοὺς φάσκοντας ἑαυτοὺς ἀποστόλους, καὶ οὐκ εἰ
σί, καὶ εὗρες αὐτοὺς ψευδεῖς.

καὶ ὑπομονὴν ἔχεις, καὶ ἐβάστασας, καὶ διὰ τὸ ὄνο 3
μά μου κεκοπίακας, καὶ οὐ κέκμηκας.

ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ, ὅτι τὴν ἀγάπην σου τὴν πρώ 4
την ἀφῆκας.

μνημόνευε οὖν πόθεν ἐκπέπτωκας, καὶ μετανόησον, καὶ τὰ πρῶτα ἔργα ποίησον. εἰ δὲ μή, ἔρχο 5
μαί σοι τάχει, καὶ κινήσω τὴν λυχνίαν σου ἐκ τοῦ τό
που αὐτῆς, ἐὰν μὴ μετανοήσῃς.

ἀλλὰ τοῦτο ἔχεις, ὅτι μισεῖς τὰ ἔργα τῶν νικο 6
λαϊτῶν, ἃ κἀγὼ μισῶ.

ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς 7
ἐκκλησίαις. τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἐκ τοῦ
ξύλου τῆς ζωῆς, ὅ ἐστιν ἐν μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ θεοῦ.

καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας σμυρναίων γρά 8
ψον τάδε λέγει ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος, ὃς ἐγένε
το νεκρὸς, καὶ ἔζησεν.

οἶδά σου τὰ ἔργα, καὶ τὴν θλῖψιν, καὶ τὴν πτωχεί 9
αν, (πλούσιος δὲ εἶ) καὶ τὴν βλασφημίαν τῶν λεγόν
των ἰουδαίους εἶναι ἑαυτοὺς, καὶ οὐκ εἰσὶν, ἀλλὰ συναγω
γὴ τοῦ σατανᾶ.

μηδὲν φόβου ἃ μέλλεις πάσχειν (ἰδοὺ μέλλει βα- C
λεῖν ὁ διάβολος ἐξ ὑμῶν εἰς φυλακὴν, ἵνα πειρα
σθῆτε. καὶ ἕξετε θλῖψιν ἡμερῶν δέκα.) γίνου πιστὸς
ἄχρι θανάτου, καὶ δώσω σοι τὸν στέφανον τῆς ζωῆς.

ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς
ἐκκλησίαις. ὁ νικῶν οὐ μὴ ἀδικηθῇ ἐκ τοῦ θανάτου
τοῦ δευτέρου.

uocarūt ueteres præstantissimū æris fossilis genus quod ob præcipuā bonitatē, inquit Plinius, admirationē diu obtinuit: nec reperitur longo iā tēpore effœta tellure. Apparet igitur ὀρείχαλκον uocarum fuisse παρὰ τὸ ἐν ὄρεσι μεταλλεύεσθαι, ut admodum imperite à nonnullis aurichalcum scribatur, quasi ex auro & ære mistum. Valde quidem fulgidum fuisse uel ex Hesiodo apparet, qui φαεινὸν uocat in Herculis scuto: atque adeò speciem quandam fulgentis auri habuisse liquet ēt ex quoda Cic. loco, libro Off. 3. Denique hoc est quod Dan 10. a 6 & Eze. 1. b. 7. חשמל dicitur, id est re fulgens, à consequenti s. quū propriè politū ac tersum declaret. Sed qua tandem ratione Chalcolibanum uocauit? an (ut Arethas existimat) quòd in Libano effoderetur? Ego uerò nusquā legi in Libano fuisse æris fodinas, sed potius in montibus quæ Palæstinā ab Arabia Petræa dirimunt. Nihil tamen aptius inuenio quod dicā. Nam quod ex Suida refert Eras. quoddā fuisse electri genus, & quod cōmemorat ēt Arethas, ſignificari posse quasi thuris genus quod æris speciē referret: harū rerū pertioribus æstimandū relinquo. Mihi quidē ex Danielis collatione omnino uidetur orichalcū ſignificari: quanuis Græcam uocē integrā relinquere, malu erim, q̄ cuiquā præiudiciū afferre. IN CAP. II.

4 Habeo *inquit* aduersum te ἔχω κατὰ σοῦ. Sub. τι. ac si dicat, habeo de quo tecum expostulē. Vide Mar. 6. c 19.

7 Ex arbore ἐκ τοῦ ξύλου Duplex Hebraismus, tum quòd lignum pro arbore, tum quòd arborem pro fructu arbos dixit. Vitæ τῆς ζωῆς, id est uitali ex Hebræorum idiotismo sæpe iam à nobis annotato.

A In medio paradisi Dei, οὐ μέσῳ τοῦ παραδείσου τοῦ Θεοῦ. Arethas & quidam ex uetustis nostris libris habent ἐν παρα-
δείσῳ τοῦ Θεοῦ μου, in paradiso Dei mei, ut uertit Vetus interpres. Neque est quod quisquam hac locutione offendat,
quum post resurrectionem etiam sic loquatur Dominus, tanquam mediator scilicet, Iohan. 20. d. 17.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Περγάμῳ ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ ἔχων τὴν ῥομφαίαν τὴν δίστομον τὴν ὀξεῖαν. 12 Angelo uerò Pergamensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit qui habet rhomphæam illam utrinque acutam:

Οἶδα τὰ ἔργα σου, καὶ ποῦ κατοικεῖς, ὅπου ὁ θρόνος τοῦ σατανᾶ, καὶ κρατεῖς τὸ ὄνομά μου, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὴν πίστιν μου, καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις, ἐν αἷς Ἀντίπας ὁ μάρτυς μου ὁ πιστός, ὃς ἀπεκτάνθη παρ' ὑμῖν, ὅπου κατοικεῖ ὁ Σατανᾶς. 13 Noui opera tua, & ubi habites, *nempe* ubi thronus est Satanæ, & *quod* teneas nomẽ meum, neque negasti fidem meam, etiam ijs diebus quibus Antipas martyr ille meus fidelis, trucidatus est apud uos, ubi Satanas habitat.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἔχεις ἐκεῖ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν Βαλαάμ, ὃς ἐδίδασκεν τῷ Βαλὰκ βαλεῖν σκάνδαλον ἐνώπιον τῶν υἱῶν Ἰσραήλ, φαγεῖν εἰδωλόθυτα, καὶ πορνεῦσαι. 14 Sed habeo aduersum te pauca, quòd habeas istic qui teneant doctrinam Balaã, qui docebat Balac obijcere offendiculum corã filijs Israel, ut ederent ex ijs quæ simulachris immolantur, & scortarentur.

Οὕτως ἔχεις καὶ σὺ κρατοῦντας τὴν διδαχὴν τῶν Νικολαϊτῶν, ὁμοίως. 15 Ita habes etiam qui teneant doctrinam Nicolaitarum, quod odi.

B Μετανόησον· εἰ δὲ μή, ἔρχομαί σοι ταχύ, καὶ πολεμήσω μετ' αὐτῶν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ τοῦ στόματός μου. 16 Resipisce: sin minus, ueniam aduersum te citò, & pugnabo cũ illis gladio oris mei.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις· τῷ νικῶντι δώσω αὐτῷ φαγεῖν ἀπὸ τοῦ μάννα τοῦ κεκρυμμένου, καὶ δώσω αὐτῷ ψῆφον λευκήν, καὶ ἐπὶ τὴν ψῆφον ὄνομα καινὸν γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν εἰ μὴ ὁ λαμβάνων. 17 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs, Victori dabo edere ex Manna illo abscondito: & dabo illi calculũ albũ, & in calculo nomen nouum scriptum, quod nemo nouit nisi qui accipit.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Θυατείροις ἐκκλησίας γράψον· τάδε λέγει ὁ υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ ἔχων τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ ὡς φλόγα πυρός, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὅμοιοι χαλκολιβάνῳ· 18 Angelo uerò Thyatirensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit filius Dei qui habet oculos tãquam flammam ignis, & cuius pedes *sunt* similes chalcolibano:

Οἶδά σου τὰ ἔργα, καὶ τὴν ἀγάπην, καὶ τὴν διακονίαν, καὶ τὴν πίστιν, καὶ τὴν ὑπομονήν σου, καὶ τὰ ἔργα σου, καὶ τὰ ἔσχατα πλείονα τῶν πρώτων. 19 Noui opera tua & charitatem, & submini strationem, & fidem, & tolerantiam tuam, et opera tua, & ultima plura prioribus.

Ἀλλ' ἔχω κατὰ σοῦ ὀλίγα, ὅτι ἀφεῖς τὴν γυναῖκα 20 Sed habeo aduersus te pauca: quòd per-

C Ἰεζάβελ τὴν λέγουσαν ἑαυτὴν προφῆτιν, διδάσκειν καὶ πλανᾶσθαι τοὺς ἐμοὺς δούλους, πορνεῦσαι, καὶ εἰδωλόθυτα φαγεῖν. mittis mulierẽ Iezabel, quæ se dicit prophetissam, docere, & seducere seruos meos, ut scortẽtur & edãt ex ijs quæ simulachris im-

Καὶ ἔδωκα αὐτῇ χρόνον, ἵνα μετανοήσῃ ἐκ τῆς πορνείας αὐτῆς, καὶ οὐ μετενόησεν. 21 Et dedi illi tẽpus ut resipisceret (molant. à scortatione sua: nec resipuit.

Ἰδοὺ ἐγὼ βάλλω αὐτὴν εἰς κλίνην, καὶ τοὺς μοιχεύοντας μετ' αὐτῆς, εἰς θλῖψιν μεγάλην ἐὰν μὴ μετανοήσωσιν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν. 22 Ecce ego abijciam eam in lectum: & eos qui adulterium cõmittunt cum ea, in afflictionẽ maximã, nisi resipuerint ab operibus suis:

Καὶ τὰ τέκνα αὐτῆς ἀποκτενῶ ἐν θανάτῳ, καὶ γνώσονται πᾶσαι αἱ ἐκκλησίαι, ὅτι ἐγώ εἰμι ὁ ἐρευνῶν νεφροὺς καὶ καρδίας· καὶ δώσω ὑμῖν ἑκάστῳ κατὰ τὰ ἔργα ὑμῶν. 23 Et filios eius interficiam morte: scient q̃ omnes Ecclesię quòd ego is sim qui scrutor renes & corda: & dabo unicuique uestrum secundum opera sua.

13 Etiam ijs diebus quibus Antipas, &c. καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐν αἷς Ἀντίπας Καὶ iterum respondet particulæ גַּם, id est etiã. Amplificatur enim Pergamensium fides, quòd in ipso persecutionis æstu constantes fuerint. Vetus interpres omisit relatiuum, quod tamen necessario fuit exprimendum. Eras. & in diebus meis Antipas, &c. repugnante omnium emendatorum codicum fide, ipsaque adeò sententia. Mendosum enim est quod excudit Frobenius ἐμαῖς pro ἐν αἷς, quod illic etiam est ad marginem annotatum. Trucidatus ast ἀπεκτάνθη. Vulg. & Eras. qui occisus est. Atquire dundat prouocabulum ὃς eo pleonasmo quem exposuimus Rom. 15. d, 27.

4 Balac τὸν Βαλάκ. Sic legit Arethas, quem sequitur Complutensis editio, & alius uetustus codex, & Vetus etiã interpres. Alij codices legunt ἐν τῷ Βαλάκ, i. in Balac, ut conuertit Eras. quod mihi non probatur. Quod autem de idolothytis hic refertur, ad eam speciem accommodandum est de qua pluribus agit Paulus 1. Cor. 17 Manna illo abscondito, ἀπὸ τοῦ Μάννα τοῦ πεκρυμμένου. Alludit opinor ad concionem illam Domini quæ scripta est Iohan. sexto capite. Item ad locum Dauidis Psal. 105. d. 40. Calculum album, ψῆφον λευκήν. Eiusmodi calculũ refert Arethas consueuisse dari athletis in Theatro decertantibus. 19 Subministrationem, διακονίαν. Sic uocat officia sanctis præstita, ut Paulus passim usurpat. Vulg. & Eras. ministerium.

21 Qui adulterium committunt, τὲς μοιχεύοντας. Vsitatum esse Prophetis omnes norunt adulterii nomine A
idolo latriam significare, in ijs qui uerò Deo fuerunt quasi coniugij fœdere coniuncti. 23 Interficiam morte, ἀπο
κτενῶ ἐν θανάτῳ. Hebraicus pleonasmus: cuius tamen ma xima est emphasis, ac si diceret, internecione delebo.

ὑμῖν δὲ λέγω, καὶ λοιποῖς τοῖς ἐν Θυατείροις, 24
ὅσοι οὐκ ἔχουσι τὴν διδαχὴν ταύτην, οἵτινες
οὐκ ἔγνωσαν τὰ βάθη τοῦ Σατανᾶ, ὡς λέγουσιν.
οὐ βάλλω ἐφ' ὑμᾶς ἄλλο βάρος,

πλὴν ὃ ἔχετε, κρατήσατε ἄχρις οὗ ἂν ἥξω. 25

καὶ ὁ νικῶν καὶ ὁ τηρῶν ἄχρι τέλους τὰ ἔργα 26
μου, δώσω αὐτῷ ἐξουσίαν ἐπὶ τῶν ἐθνῶν,

καὶ ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ, ὡς τὰ 27
σκεύη τὰ κεραμικὰ συντρίβεται,
ὡς κἀγὼ εἴληφα παρὰ τοῦ πατρός μου, καὶ δώ 28
σω αὐτῷ τὸν ἀστέρα τὸν πρωϊνόν.
ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς 29
ἐκκλησίαις.

ΚΕΦΑΛ. γ.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Σάρδεσιν ἐκκλησίας 1
γράψον· τάδε λέγει ὁ ἔχων τὰ πνεύματα
τοῦ θεοῦ, καὶ τοὺς ἑπτὰ ἀστέρας· οἶδά σου τὰ ἔργα,
ὅτι ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς, καὶ νεκρὸς εἶ.
γίνου γρηγορῶν, καὶ στήριξον τὰ λοιπά, ἃ μέλ- 2
λει ἀποθανεῖν· οὐ γὰρ εὕρηκά σου τὰ ἔργα πεπλη
ρωμένα ἐνώπιον τοῦ θεοῦ.
μνημόνευε οὖν πῶς εἴληφας καὶ ἤκουσας, καὶ 3
τήρει, καὶ μετανόησον· ἐὰν οὖν μὴ γρηγορήσῃς,
ἥξω ἐπί σε ὡς κλέπτης, καὶ οὐ μὴ γνῷς, ποίαν ὥραν
ἥξω ἐπί σε,
ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα καὶ ἐν Σάρδεσιν, ἃ οὐκ 4
ἐμόλυναν τὰ ἱμάτια αὐτῶν, καὶ περιπατήσουσι μετ' ἐμοῦ ἐν λευκοῖς, ὅτι ἄξιοί εἰσιν.

ὁ νικῶν οὗτος περιβαλεῖται ἐν ἱματίοις λευ- 5
κοῖς, καὶ οὐ μὴ ἐξαλείψω τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐκ τῆς βί-
βλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐξομολογήσομαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ
ἐνώπιον τοῦ πατρός μου, καὶ ἐνώπιον τῶν ἀγγέ
λων αὐτοῦ.

Vobis autem dico reliquis Thyatirensibus, Quicunque non habent doctrinã hãc, neque cognouerunt profunditates Satanæ, quemadmodum dicunt: non imponam uobis aliud onus.

Tamẽ id quod habetis, tenete, usque quo ueniam.

Nam si quis uicerit, & custodierit ad finẽ usque opera mea, dabo illi potestatẽ super Gentes:

Et reget eas uirga ferrea: & tanquam uasa fictilia conterentur:

Sicut & ego accepi à Patre meo: & dabo illi stellam matutinam.

Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

CAP. III.

ANgelo autem Ecclesiæ quæ est Sardib. scribe, Hæc dicit qui habet septem spiritus Dei, & septem stellas, Noui opera tua, B
nempe quòd dicaris uiuere, sed mortuus sis.

Esto uigilans, & confirma reliqua moribũ da: non enim inueni opera tua plena coram Deo.

Memento igitur quæ acceperis & audieris, obserua igitur & resipisce. Quòd si non uigilaueris, ueniam ad te tanquã fur, neque intelliges qua hora ueniam ad te.

Habes *tamen* aliquot nomina etiam Sardibus quæ non inquinarunt uestimenta sua, ideoq; incedent mecũ albati: digni emi sunt.

Qui uicerit, is amicietur uestimentis albis: neque delebo nomen eius de libro uitæ, sed profitebor nomen eius coram Patre meo & coram Angelis eius.

C

24 Vobis autem dico reliquis Thyatirensibus. ὑμῖν δὲ λέγω τοῖς λοιποῖς ἐν Θυατείροις. Sic lego non tantum ex ueteris interpretis, sed etiam ex Complutensis editionis & duorum aliorum codicum authoritate, quum in alijs legatur καὶ τοῖς λοιποῖς, & reliquis. Neque enim uideo quis locus esse possit copulæ, nisi per epexegesin explicetur.

Profunditates τὰ βάθη. Sic nimirum illi sua portenta solebant uocare, quasi summam ac profundissimam rerum Diuinarum cognitionem complecterentur: uti hodie faciunt præ cæteris Libertini & Anabaptistæ, Spiritum perpetuò in ore habentes: & is qui nuper scripsit, Pauli epistolas nihil nisi quædam rudimenta continere. Sic inquam illos non pudebat sua illa portenta appellare. Sed Iohannes addit Satanæ nomen, agnoscens quidem illa pro abstrusissima quadam scientia, sed quæ ex imis tenebrarum abyssis hausta esset. Itaque illud ὡς λέγουσι, ut loquuntur, refero non ad Satanæ nomen sed ad βάθη. ita ut ad Iezabelis illius sectatores pertineat. Sunt tamen qui ad reliquos Thyatirenses referant, qui nimirum dicerent se esse impares istis uersutijs Satanæ cognoscendis, quibus proinde Dominus hoc onus nõ imponat aduersus illos disputandi: sed hoctantũ præcipiat ut in sana doctrina perseuerẽt. Sed hoc mihi uidetur uiolentũ, necsatis etiam conueniens cum uers. 20. Nam si succensẽt Dominus Thyatirẽsibus quòd sinant Iezabelẽ docere, requirit ab illis ꝓculdubio ut eam omnibus modis compescant. Aliud onus. ἄλλο βάρος. Id est, aduersum uos nihil grauius denuntiabo, contentus uidelicet uobis significasse quid in uobis requiram. Vitatum enim est Prophetis, quoties calamitatem aliquam prædicebant משא, id est onus, id uocare. quod quum frequenter Prophetæ facerent, cœpit prophanus populus omnes Prophetas inuidioso oneris uocabulo appellare, ut grauissimè expostulat Dominus Ierem. 23. f. 33. & deinceps.

IN CAPVT III.

1 Quod dicaris uiuere, ὅτι ζῇς ὄνομα ἔχεις ὅτι ζῇς. Id est, quòd celebreris quidem quasi uiuas, quũ re uera sis mortuus. Viuere autem dicitur Ecclesia, quum bonæ arboris instar bonos fructus edit. Vulg. & Eras. quia nomen habes quod uiuas. 2 Reliqua moribunda, τὰ λοιπὰ ἃ μέλλει ἀποθανεῖν. Id est cætera, quorũ ea est conditio ut ita laborent, mox nisi confirmentur, intereritura. Similis occurrit locutio Luc. 7. a. 2. Complutensis codex & alij duo scriptum habent ἃ ἤμελλες ἀποβάλλειν, quæ futurum erat ut amitteres, nisi te scilicet commonefeciſlem.

3 Quæ πῶς, Id est ποῖα. Terent. Ita est homo, pro talis est.

4 Habes *tamen* aliquot nomina Αλλ' ἔχεις ὀλίγα ὀνόματα. Sic legit Arethas, & Vetus interpres. Consentiunt

A ὁ ἐχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐν Φιλαδελφείᾳ ἐκκλησίας γράψον. τάδε λέγει ὁ ἅγιος, ὁ ἀληθινός, ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀνοίγων, καὶ οὐδεὶς κλείει· καὶ κλείων οὐδεὶς ἀνοίγει.

Οἶδά σου τὰ ἔργα. ἰδοὺ δέδωκα ἐνώπιόν σου θύραν ἀνεῳγμένην, καὶ οὐδεὶς δύναται κλεῖσαι αὐτήν. ὅτι μικρὰν ἔχεις δύναμιν, καὶ ἐτήρησάς μου τὸν λόγον, καὶ οὐκ ἠρνήσω τὸ ὄνομά μου.

Ἰδοὺ δίδωμι ἐκ τῆς συναγωγῆς τοῦ Σατανᾶ τῶν λεγόντων ἑαυτοὺς Ἰουδαίους εἶναι, καὶ οὐκ εἰσίν, ἀλλὰ ψεύδονται. ἰδοὺ ποιήσω αὐτοὺς, ἵνα ἥξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιον τῶν ποδῶν σου, καὶ γνῶσιν ὅτι ἐγὼ ἠγάπησά σε,

ὅτι ἐτήρησας τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, κἀγώ σε τηρήσω ἐκ τῆς ὥρας τοῦ πειρασμοῦ τῆς μελλούσης ἔρχεσθαι ἐπὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, πειράσαι τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς.

Ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ· κράτει ὃ ἔχεις, ἵνα μηδεὶς λάβῃ τὸν στέφανόν σου.

Ὁ νικῶν ποιήσω αὐτὸν στῦλον ἐν τῷ ναῷ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ ἔξω οὐ μὴ ἐξέλθῃ ἔτι, καὶ γράψω ἐπ' αὐτὸν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομα τῆς πόλεως τοῦ Θεοῦ μου τῆς καινῆς Ἱερουσαλήμ, ἡ καταβαίνουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ μου, καὶ τὸ ὄνομά μου τὸ καινόν.

Ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

Καὶ τῷ ἀγγέλῳ τῆς ἐκκλησίας Λαοδικέων γράψον. τάδε λέγει ὁ Ἀμήν, ὁ μάρτυς ὁ πιστὸς καὶ ἀληθινός, ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ.

Οἶδά σου τὰ ἔργα, ὅτι οὔτε ψυχρὸς εἶ, οὔτε ζεστός. ὄφελον ψυχρὸς ἦς, ἢ ζεστός.

C Οὕτως ὅτι χλιαρὸς εἶ, καὶ οὔτε ψυχρὸς, οὔτε ζεστός, μέλλω σε ἐμέσαι ἐκ τοῦ στόματός μου.

Ὅτι λέγεις, ὅτι πλούσιός εἰμι, καὶ πεπλούτηκα, καὶ οὐδενὸς χρείαν ἔχω. καὶ οὐκ οἶδας, ὅτι σὺ εἶ ὁ ταλαίπωρος, καὶ ἐλεεινὸς, καὶ πτωχὸς, καὶ τυφλὸς, καὶ γυμνός.

6 Qui habet aurem, audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs,

7 Angelo uero Philadelphiensis Ecclesiæ scribe, Hæc dicit Sanctus & Verax ille, qui habet clauem Dauidis, qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.

8 Noui opera tua: ecce, proposui tibi ostiũ apertũ: nec quisquã pót claudere illud: quia nonnullam habes uirtutem, & seruasti sermonem meum: neque abnegasti nomen meum.

9 Ecce, præbebo eos qui sunt ex synagoga Satanæ, *id est* eorum qui dicunt se Iudæos esse, nec sunt, sed mẽtiuntur: ecce *unquam* adigam eos ut ueniant, & adorent ante pedes

10 tuos, & sciant quòd ego dilexi te.

Quoniam seruasti sermonem tolerantiæ meæ. ego quoque te liberabo ex tempore tẽtationis, quod uenturum est in orbem uniuersum, ad explorandum incolas terræ.

11 Ecce, uenio citò: tene quod habes, ut nemo accipiat coronam tuam.

12 Si quis uicerit, faciam ut sit columna in tẽplo Dei mei: nec foras egredietur amplius: & scribam ei nomen Dei mei & nomen Ciuitatis Dei mei, *id est* nouæ Hierusalem, quæ descendit è cælo à Deo meo: & nomen meũ nouum.

13 Qui habet aurem audiat quid Spiritus dicat Ecclesijs.

14 Angelo uerò Laodicensium Ecclesiæ scribe. Hæc dicit Amen, testis ille fidelis & uerax, principium opificij Dei.

15 Noui opera tua, *nempe* quòd neque frigidus sis, neq; feruidus. utinam frigidus esses, aut feruidus.

16 Itaq; qm̃ tepidus es, nec frigidus nec feruidus, futurum est ut te euomã exore meo.

17 Nam dicis, Diues sum & ditatus sum, & nullius egeo. neque nosti te esse ærumnosum, & miserabilem, & pauperem, & cæcũ, & nudum.

Complutensis editio & alij codices duo. In aliis deest aduersatiua particula: quæ tamen ex Hebraicæ linguæ usu interdum suppletur, ut diximus Matth. 9. a. 6. & Ioh. 9. f. 30. Nomina autem dixit pro capitibus, ut diximus Act. 1. c. 15. qd̃ tamen ab usu Græcæ linguæ alienum esse docet Arethas. Albati ζὺν λευκοῖς. Vide Ioh. 20. c. 12. Est autem hoc dictum ex Hebræorum consuetudine, qui & substantiua & adiectiua interdum subtricent: quòd ex loci circunstantia nemo sit qui non facilè possit ea intelligere. Digni enim sunt, ὅτι ἄξιοί εἰσιν. Dignos, id est idoneos, intellige, quia in Christo iustificati fuerunt, sicut re ipsa comprobarunt. Iustus enim est qui iustitiam facit, sed ita ut arbor fructum gignat, non fructus arborem. Vide Rom. 8. d. 18. 7 Qui habet clauem Dauidis ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα τοῦ Δαβίδ. Suspicor legendum ὁ ἔχων τὴν κλεῖδα οἴκου Δαβίδ qui habet clauem domus Dauid, ut scriptum est Es. 22. f. 22. qui locus non dubium est quin allegoricè explicetur hoc in loco. Est autem domus Dauid Ecclesia, cuius omnis potestas est penes unum Christũ Regem sempiternũ, Luc. 1. c. 31. & 32. ut quos uelit uel admittat uel excludat. 9 Præbebo δίδωμι, i. δώσω, ut paulo post ποιήσω. quanquam etiam aliqua est emphasis in hac temporis enallage, quæ passim apud Prophetas occurrit. Accipitur aũt τὸ δεδόναι hoc in loco, pro redigere in eũ statũ & conditionẽ, ut hoc uel illud faciant sicut apud Hebræos accipitur uerbum נתן. & supplendus est articulus τὸν potius quàm τινὰς. 10 Sermonem tolerantiæ meæ, τὸν λόγον τῆς ὑπομονῆς μου, Id est, quia patientiam illam ac constantiam præstitisti quam à meis requiro. 12 Dei mei, τοῦ Θεοῦ μου, Vide supra 2. b. 7. 14 Amen ὁ Ἀμήν. Hebraisinus, quem mox explicat. Nam אמן Hebræis significat uere siue ueritatem ipsam. Principium opificij Dei. ἡ ἀρχὴ τῆς κτίσεως τοῦ Θεοῦ. Id est à quo principiũ

Cósulo tibi emere à me aurũ igni exploratũ, ut diues fias: et ueſtimẽta alba, ut induaris, nec appareat dedecus nuditatis tuæ: & collyrio inungas oculos tuos, ut uideas.

18 συμβουλεύω σοι ἀγοράσαι παρ' ἐμοῦ χρυσίον πεπυρωμένον ἐκ πυρός, ἵνα πλουτήσῃς. καὶ ἱμάτια λευκά, ἵνα περιβάλῃ, καὶ μὴ φανερωθῇ ἡ αἰσχύνη τῆς γυμνότητός σου. καὶ κολλύριον ἐγχρίσον τοὺς ὀφθαλμούς σου, ἵνα βλέπῃς. A

Ego quoſcunque amo, arguo & caſtigo: æmulare igitur ac reſipiſce.

19 ἐγὼ ὅσους ἐὰν φιλῶ, ἐλέγχω καὶ παιδεύω· ζήλωσον οὖν, καὶ μετανόησον.

Ecce, ſto ad oſtiũ, & pulſo: ſiquis audierit uocẽ meã, & aperuerit oſtiũ, ingrediar ad eũ, & cœnabo cũ eo, & ipſe mecũ.

20 ἰδοὺ ἕστηκα ἐπὶ τὴν θύραν, καὶ κρούω· ἐάν τις ἀκούσῃ τῆς φωνῆς μου, καὶ ἀνοίξῃ τὴν θύραν, εἰσελεύσομαι πρὸς αὐτόν, καὶ δειπνήσω μετ' αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς μετ' ἐμοῦ.

Si quis uicerit, dabo ei ſedere mecũ in Throno meo, ut & ego uici, & ſedeo cum Patre meo, in Throno eius.

21 ὁ νικῶν δώσω αὐτῷ καθίσαι μετ' ἐμοῦ ἐν τῷ θρόνῳ μου, ὡς κἀγὼ ἐνίκησα, καὶ ἐκάθισα μετὰ τοῦ πατρός μου ἐν τῷ θρόνῳ αὐτοῦ.

Qui habet aurẽ, audiat q̃d Spiritus dicat Eccleſiis.

22 ὁ ἔχων οὖς, ἀκουσάτω τί τὸ πνεῦμα λέγει ταῖς ἐκκλησίαις.

CAP. IIII.

ΚΕΦΑΛ. Δ.

POſt hæc uidi, & ecce, oſtium apertum in cœlo: & uox prima quam audiui tanquã tubæ loquentis mecũ, dicebat, Aſcende huc, & oſtendam tibi quæ oporteat fieri poſt hæc.

1 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ θύρα ἠνεῳγμένη ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἡ φωνὴ ἡ πρώτη ἣν ἤκουσα, ὡς σάλπιγγος λαλούσης μετ' ἐμοῦ, λέγουσα· ἀνάβα ὧδε, καὶ δείξω σοι ἃ δεῖ γενέσθαι μετὰ ταῦτα.

Statim igitur fui correptus à Spiritu: & ecce, Thronus poſitus erat in cælo: & Throno *quidam* inſidebat.

2 εὐθέως ἐγενόμην ἐν πνεύματι. καὶ ἰδοὺ θρόνος ἔκειτο ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τὸν θρόνον καθήμενος. B

Porrò q̃ ſedebat, aſpectu ſimilis erat lapidi iaſpidi & ſardio: & circuitu Throni erat iris aſpectu ſimilis ſmaragdo.

3 καὶ ὁ καθήμενος ὅμοιος ὁράσει λίθῳ ἰάσπιδι, καὶ σαρδίνῳ· καὶ ἶρις κυκλόθεν τοῦ θρόνου ὅμοιος ὁράσει σμαραγδίνῳ.

Et in circuitu ſedis, ſedilia uiginti quatuor: & ſup ſedilia uidi uiginti quatuor Senes ſedẽtes, amictos ueſtib. albis: & habẽtes ſup capita ſua coronas aureas.

4 καὶ κυκλόθεν τοῦ θρόνου θρόνοι εἴκοσι καὶ τέσσαρες. καὶ ἐπὶ τοὺς θρόνους εἶδον τοὺς εἴκοσι καὶ τέσσαρας πρεσβυτέρους καθημένους, περιβεβλημένους ἐν ἱματίοις λευκοῖς· καὶ ἐχόν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν στεφάνους χρυσοῦς.

Prodibant autem è Throno fulgura & tonitrua & uoces: & ſeptem lampades igneæ ardentes ante Thronum, quæ ſunt ſeptẽ ſpiritus Dei.

5 ἐκ τοῦ θρόνου ἐκπορεύονται ἀστραπαὶ καὶ βρονταὶ καὶ φωναί· καὶ ἑπτὰ λαμπάδες πυρὸς καιόμεναι ἐνώπιον τοῦ θρόνου, αἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ.

Erat ẽt ante Thronũ mare uitreũ ſimile cryſtallo: & in medio Throni, quatuor animalia plena oculis antè & retro.

6 καὶ ἐνώπιον τοῦ θρόνου θάλασσα ὑαλίνη, ὁμοία κρυστάλλῳ. καὶ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου, καὶ κύκλῳ τοῦ θρόνου, τέσσαρα ζῶα γέμοντα ὀφθαλμῶν ἔμπροσθεν καὶ ὄπισθεν.

Animal aũt primũ erat ſimile leoni: & ſecundum animal ſimile uitulo, & tertiũ aĩal habẽs faciem uelut homo: & quartum animal ſimile aquilæ uolanti.

7 καὶ τὸ ζῶον τὸ πρῶτον ὅμοιον λέοντι, καὶ τὸ δεύτερον ζῶον ὅμοιον μόσχῳ, καὶ τὸ τρίτον ζῶον ἔχον τὸ πρόσωπον ὡς ἄνθρωπος, καὶ τὸ τέταρτον ζῶον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ. C

Et quatuor aĩalia ſingula per ſe habebãt alas ſenas in circuitu, & intus plena erant oculis, die ac nocte ſine intermiſſiõe dicẽtia, Sãct⁹, ſanct⁹, ſanct⁹ Dñs Deus omnipotẽs, Erat, Eſt, Vẽturus ẽ.

8 τέσσαρα ζῶα, ἓν καθ' ἑαυτὸ εἶχον ἀνὰ πτέρυγας ἑξ κυκλόθεν, καὶ ἔσωθεν γέμοντα ὀφθαλμῶν. καὶ ἀνάπαυσιν οὐκ ἔχουσιν ἡμέρας καὶ νυκτός, λέγοντα· ἅγιος, ἅγιος, ἅγιος κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ἦν καὶ ὁ ὢν καὶ ὁ ἐρχόμενος.

Eſt quũ tribuebãt illa aĩlia gloriã & honorẽ & gratiarũ actiõnẽ ei q̃ Throno ſidebat, illi *in quã* uiuẽtiũ ſecula ſeculorũ,

9 ὅταν δώσουσι τὰ ζῶα δόξαν καὶ τιμὴν καὶ εὐχαριστίαν τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου, τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων,

ducunt omnes res conditæ. Omnia enim à Deo per ipſum facta ſunt, ut expoſitum eſt Iohann. 1. a. 3. Vide Col. 1. b. 15. & deinceps. 18 Exploratũ igni, πεπυρωμένον ἐκ πυρός. Vulg. aurũ ignitũ probatũ. Eraſ. ignitũ ex igni. Atqui certum eſt τὸ πυροῦσθαι paſsim in editione Græca reſpondere Hebræo uerbo צרף quod ſignificat per ignẽ explorare. Additũ eſt autem πρὸς ex pleonaſmo Hebræis familiari, pro διὰ πυρὸς ſiue ἐν πυρὶ, ut mirer Eraſmũ hoc loco hæſitaſſe. 19 Aemulare ζήλωσον. Huic opponitur quòd ante dixerat, nec frigidum, nec feruidum eſſe.

IN CAPVT IIII.

2 Fui correptus à Spiritu ἐγενόμην ἐν πνεύματι. Vide ſuprà 1. c. 10.

A 3 Smaragdo. σμαραγδίνῳ. Sub. λίθῳ. Itaque causa non erat cur Erasmus conuerteret, aspectu smaragdino.
4 Et habentes καὶ ἐσχον. Sub. οἱ, ut sit οἱ ἔσχον pro ἔχοντας. Vide suprà 1.a.6.

προσκυνῆσαι τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, καὶ βάλλουσι τοὺς στεφάνους αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

Procidebant uigintiquatuor Senes ante illum insidentem Throno, & adorabant illū uiuentem in secula seculorum, & abijciebāt coronas suas ante Thronum, dicentes,

ἄξιος εἶ κύριε λαβεῖν τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν καὶ τὴν δύναμιν, ὅτι σὺ ἔκτισας τὰ πάντα, καὶ διὰ τὸ θέλημά σου εἰσὶ, καὶ ἐκτίσθησαν.

11 Dignus es Dómine qui accipias gloriam & honorem & uirtutem: quia tu creasti omnia, & propter uoluntaté tuā sunt, & creata sūt.

ΚΕΦΑΛ. ε.

CAP. V.

Καὶ εἶδον ἐπὶ τὴν δεξιὰν τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου βιβλίον γεγραμμένον ἔσωθεν καὶ ὄπισθεν, κατεσφραγισμένον σφραγῖσιν ἑπτά.

1 Deinde uidi ad dextram eius qui insidebat Throno, librum scriptum intus & in tergo, obsignatum sigillis septem.

καὶ εἶδον ἄγγελον ἰσχυρὸν κηρύσσοντα φωνῇ μεγάλῃ· τίς ἐστὶν ἄξιος ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ;

2 Et uidi Angelum fortem, prædicātem uoce magna, Quis est dignus qui aperiat Librū, & soluat eius sigilla?

καὶ οὐδεὶς ἐδύνατο ἐν τῷ οὐρανῷ, οὐδὲ ἐπὶ τῆς γῆς, οὐδὲ ὑποκάτω τῆς γῆς, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, οὐδὲ βλέπειν αὐτό.

3 Nemo autem poterat neq; in cælo, neq; in terra, neq; subter terram aperire Librum, neq; eum inspicere.

καὶ ἐγὼ ἔκλαιον πολλὰ, ὅτι οὐδεὶς ἄξιος εὑρέθη ἀνοῖξαι καὶ ἀναγνῶναι τὸ βιβλίον, οὔτε βλέπειν αὐτό.

4 Flebam igitur ego multū, quòd nemo dignus inuētus esset qui aperiret & legeret Librum, nec qui eum inspiceret.

B καὶ εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων λέγει μοι, μὴ κλαῖε· ἰδοὺ ἐνίκησεν ὁ λέων ὁ ὢν ἐκ φυλῆς Ἰούδα, ἡ ῥίζα Δαβὶδ, ἀνοῖξαι τὸ βιβλίον, καὶ λῦσαι τὰς ἑπτὰ σφραγῖδας αὐτοῦ.

5 Tum unus ex Senib. dicit mihi, Ne fleas: ecce obtinuit Leo ille ex tribu Iuda, stirps Dauidis, ut aperiat Librum, & soluat septem eius sigilla.

καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἐν μέσῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἐν μέσῳ τῶν πρεσβυτέρων, ἀρνίον ἑστηκὸς ὡς ἐσφαγμένον, ἔχον κέρατα ἑπτὰ, καὶ ὀφθαλμοὺς ἑπτὰ, οἵ εἰσι τὰ ἑπτὰ πνεύματα τοῦ θεοῦ ἀπεσταλμένα εἰς πᾶσαν τὴν γῆν.

6 Aspexi igitur, & ecce iter Thronū & quatuor animalia, & inter Senes, Agnus stans tā quam mactatus, habēs cornua septem, & oculos septem, qui sunt septem Spiritus Dei missi in omnem terram.

καὶ ἦλθε, καὶ εἴληφε τὸ βιβλίον ἐκ τῆς δεξιᾶς τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου.

7 Is uenit & accepit Librum ex dextera eius qui Throno insidet.

καὶ ὅτε ἔλαβε τὸ βιβλίον, τὰ τέσσαρα ζῶα καὶ οἱ εἴκοσι πρεσβύτεροι ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, ἔχοντες ἕκαστος κιθάρας, καὶ φιάλας χρυσᾶς γεμούσας θυμιαμάτων, αἵ εἰσιν αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων.

8 Quumq; accepisset Librum, quatuor illa animalia, & uiginti quatuor illi senescecidérunt coram Agno: habētes singuli citharas, & phialas aureas, plenas suffitu ū, quę sūt preces sanctorum.

C καὶ ᾄδουσιν ᾠδὴν καινὴν, λέγοντες· ἄξιος εἶ λαβεῖν τὸ βιβλίον, καὶ ἀνοῖξαι τὰς σφραγῖδας αὐτοῦ, ὅτι ἐσφάγης, καὶ ἠγόρασας τῷ θεῷ ἡμᾶς ἐν τῷ αἵματί σου, ἐκ πάσης φυλῆς καὶ γλώσσης καὶ λαοῦ καὶ ἔθνους·

9 Et cecinerunt canticum nouū, dicentes, Dignus es quia accipias Librum, & aperias eius sigilla: quoniam mactatus es, & redemisti nos Deo per sanguinem tuū, ex omni tribu, & lingua, & populo, & natione.

καὶ ἐποίησας ἡμᾶς τῷ θεῷ ἡμῶν βασιλεῖς καὶ ἱερεῖς, καὶ βασιλεύσομεν ἐπὶ τῆς γῆς.

10 Et feciſti nos Deo nostro Reges & Sacerdotes: & regnabimus super terram.

καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα, φωνὴν ἀγγέλων πολλῶν κυκλόθεν τοῦ θρόνου καὶ τῶν ζώων καὶ τῶν πρεσβυτέρων· καὶ χιλιάδες χιλιάδων,

11 Tū aspexi, & audiui ī circuitu Throni & animaliū & Senū, uocē Angelorū multorūnumero millies cēties mille, & decies cēties mille:

8 Erat, Est, & Venturus ὁ ἦν. Vide suprà 1.a.4. Vulg. & Eras. qui erat, qui est, & qui uenturus est. quam interpretationem coactus sum alicubi amplecti, ut nouitatem fugerem. Alioqui satis liquet ἦν, ἐστὶν, & ὁ ἐρχόμενος poni proprij Dei nominis loco. 11 Domine, Κύριε. Arethas addit, καὶ ὁ Θεὸς ἡμῶν ὁ ἅγιος, & sancte Deus noster. Consentit Complutensis editio, cum duobus alijs codicibus.

IN CAPVT V,

5 Obtinuit ἐνίκησεν. uel, ut Vulg. & Eras. uicit: nimiū obscurè. Stirps ῥίζα, Heb. שרש pro quo solet Homerus ὄζον, id est ramum, dicere. Vulg. & Eras. ad uerbum, radix: nimium id quoque obscurè. 8 Preces sanctorum αἱ προσευχαὶ τῶν ἁγίων. Quomodo hoc sit accipiendum, discе ex Act. 10. a. 4, & e. 31. Vide infra 8. a. 3. 9 Nouum καινόν. Heb. חדש id est non uulgare, nec triuiale, sed eximium. 10 Nos ἡμᾶς. In Complutensi codice & alio quodam legimus αὐτοὺς, ipsos, scilicet sanctos qui adhuc sunt in terris. Item pro βασιλεύσομεν regnabimus, ibidem legitur βασιλεύσουσιν, regnabunt.

Dicentes uoce magna, Dignus est Agnus ille mactatus qui accipiat uirtutem, & diuitias, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem.

12 λέγοντες φωνῇ μεγάλῃ· ἄξιόν ἐστιν τὸ ἀρνίον A
τὸ ἐσφαγμένον λαβεῖν τὴν δύναμιν καὶ πλοῦτον
καὶ σοφίαν καὶ ἰσχὺν καὶ τιμὴν καὶ δόξαν καὶ
εὐλογίαν.

Sed & omnem creaturam quę in cęlo est, & quæ super terram & sub terra & in mari, & quæ in eis sunt omnia, audiui dicẽtia, Sessori Throni & Agno benedictio, & honor, & gloria, & robur, in secula seculorum:

13 καὶ πᾶν κτίσμα, ὃ ἐστιν ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ
τῆς γῆς, καὶ ὑποκάτω τῆς γῆς, καὶ ἐπὶ τῆς θαλάσσης
ἃ ἐστὶ, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς πάντα, ἤκουσα λέγοντας·
τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῷ θρόνῳ, καὶ τῷ ἀρνίῳ, ἡ εὐ
λογία καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δόξα καὶ τὸ κράτος εἰς
τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Quatuor autẽ animalia dicebant, Amen: & uigintiquatuor Senes ceciderũt in facies suas, & adorarunt eum qui uiuit in secula seculorum.

14 Καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα ἔλεγον· ἀμήν. καὶ οἱ εἴκο
σι τέσσαρες πρεσβύτεροι ἔπεσαν, καὶ προσε-
κύνησαν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

CAP. VI.

ΚΕΦΑΛ. ϛ.

POstea aspexi, quũ aperuisset Agnus primum ex sigillis, & audiui unum ex quatuor animalibus, dicens, tanquã uocem tonitrui, Veni, & uide.

1 Καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὸ ἀρνίον μίαν ἐκ τῶν
σφραγίδων, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἐκ τῶν τεσσά
ρων ζώων λέγοντος, ὡς φωνῆς βροντῆς· ἔρχου, καὶ
βλέπε.

Aspexi igitur, & ecce *aderat* equus albus: & qui insidebat ei, habebat arcum: & data est ei corona, & prodijt uincens, & ut uinceret.

2 καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθή
μενος ἐπ' αὐτῷ, ἔχων τόξον, καὶ ἐδόθη αὐτῷ στέ
φανος, καὶ ἐξῆλθε νικῶν, καὶ ἵνα νικήσῃ. B

Quumq; aperuisset sigillum secundum, audiui secundum animal dicens, Veni, & uide.

3 Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν δευτέραν σφραγῖδα, ἤ-
κουσα τοῦ δευτέρου ζῴου λέγοντος· ἔρχου, καὶ βλέ-
πε.

Et prodijt alius equus rufus: & ei qui insidebat super eum, datum est ut tollat pacem è terra, ut alij alios mactent: datúsque est ei gladius magnus.

4 καὶ ἐξῆλθεν ἄλλος ἵππος πυρρός, καὶ τῷ κα
θημένῳ ἐπ' αὐτῷ ἐδόθη αὐτῷ λαβεῖν τὴν εἰρή
νην ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ ἵνα ἀλλήλους σφάξωσι, καὶ ἐδό
θη αὐτῷ μάχαιρα μεγάλη.

Et quum aperuisset sigillum tertium, audiui tertiũ animal dicens, Veni, & uide. Aspexi igitur, & ecce equus niger *aderat*: & qui insidebat ei, habebat stateram in manu sua.

5 καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν τρίτην σφραγῖδα, ἤκου
σα τοῦ τρίτου ζῴου λέγοντος· ἔρχου, καὶ βλέπε. καὶ ἐδού,
ἰδοὺ ἵππος μέλας, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτῷ,
ἔχων ζυγὸν ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ,

Et audiui uocẽ in medio quatuor animalium, dicentẽ, Chœnix tritici denario, & tres chœnices hordei denario: & uinum & oleũ ne læseris.

6 καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐν μέσῳ τῶν τεσσάρων ζώων
λέγουσαν· χοῖνιξ σίτου δηναρίου, καὶ τρεῖς χοίνικες
κριθῆς δηναρίου· καὶ τὸ ἔλαιον καὶ τὸν οἶνον μὴ C
ἀδικήσῃς.

Quumq; aperuisset sigillum quartum, audiui uocem quarti animalis, dicẽtem, Veni, & uide.

7 καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν τετάρτην,
ἤκουσα φωνὴν τοῦ τετάρτου ζῴου λέγουσαν. ἔρχου,
καὶ βλέπε.

Tum aspexi, & ecce *aderat* equus pallidus: & eius quæ insidebat super eum, nomẽ erat Mors: & Infernus sequebatur eã: dataq; est eis in quadrantẽ terræ potestas trucidandi gladio, & fame, & morte, perq; terrestres feras.

8 καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἵππος χλωρός, καὶ ὁ κα-
θήμενος ἐπάνω αὐτοῦ, ὄνομα αὐτῷ ὁ θάνατος
καὶ ὁ ἅδης ἀκολουθεῖ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐδόθη αὐτοῖς
ἐξουσία ἀποκτεῖναι ἐπὶ τὸ τέταρτον τῆς γῆς, ἐν
ῥομφαίᾳ καὶ ἐν λιμῷ καὶ ἐν θανάτῳ, καὶ ὑπὸ τῶν θη
ρίων τῆς γῆς.

11 Numero milliescenties mille & decies centies mille, καὶ ἦν ὁ ἀριθμὸς αὐτῶν μυριάδες μυριάδων, καὶ χι-
λιάδες χιλιάδων. Ita lego ex Aretha, Complutensi editione, & alijs duobus uetustis codicibus. Melius enim ista respondent ijs quæ scribuntur Dan. 7 d. 10, ubi hæc eadẽ descriptio inuenitur. 12 Dicentes, λέγοντες. Heb. לאמרים uidetur autem dicendum fuisse λεγόντων, uel λέγουσαι. Sed aliquoties annotauimus apud Paulum & alios hæc participia, apud idoneos etiam scriptores interdum non cohærere cum præcedentibus, nec aliter accipi quàm gerundi modum apud Latinos. Qui accipiat λαβεῖν. Id est, cui deferatur laus omnis, tanquam potentissimo, ditissimo, sapientissimo, &c.

IN CAPVT VI.

1 Primum μίαν. Id est πρώτην, ex hebræorum more. Vulg. & Erasmus, unum. 4 Datum est ἐδόθη αὐτῷ.

Redundat

A καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν πέμπτην σφραγῖδα, 9 Quumuerò aperuiſſet ſigillum quintum,
εἶδον ὑποκάτω τοῦ θυσιαστηρίου τὰς ψυχὰς τῶν uidi ſubter altare animas eorũ qui mactati
ἐσφαγμένων διὰ τὸν λόγον τοῦ θεοῦ, καὶ διὰ τὴν fuerant propter uerbum Dei & propter te-
μαρτυρίαν ἣν εἶχον·
καὶ ἔκραζον φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες· ἕως 10 Clamabant autẽ uoce magna, dicentes,
πότε ὁ δεσπότης ὁ ἅγιος καὶ ὁ ἀληθινός, οὐ κρί- Vſquequo Domine, qui ſanctus es & uerax,
νεις καὶ ἐκδικεῖς τὸ αἷμα ἡμῶν, ἀπὸ τῶν κατοικούν- non iudicas ac uindicas ſanguinem noſtrũ
των ἐπὶ τῆς γῆς; de ijs qui habitant in terra?
καὶ ἐδόθησαν ἑκάστοις στολὰς λευκὰς, καὶ ἐρ- 11 Tum datæ ſunt ſingulis ſtolæ albæ, & di-
ρέθη αὐτοῖς, ἵνα ἀναπαύσωνται ἔτι χρόνον μι- ctum eſt eis ut requieſcerent adhuc paulu-
κρὸν, ἕως οὗ πληρώσωνται καὶ οἱ σύνδουλοι αὐ- lum temporis, uſq; quo compleãtur etiam
τῶν, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῶν, οἱ μέλλοντες ἀπο- conſerui eorum & fratres eorum qui truci
κτέννεσθαι ὡς καὶ αὐτοί. dandi ſunt ſicut & ipſi.
καὶ εἶδον ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἕ- 12 Deinde aſpexi quum aperuiſſet ſigillum
κτην, καὶ ἰδοὺ σεισμὸς μέγας ἐγένετο, καὶ ὁ ἥ- ſextum, & ecce terræmotus magnus factus
λιος ἐγένετο μέλας ὡς σάκκος τρίχινος, καὶ ἡ eſt: & ſol factus eſt niger tanquam ſaccus
σελήνη ἐγένετο ὡς αἷμα, cilicinus, & luna tota facta eſt ſicut ſan-
guis.
Καὶ οἱ ἀστέρες τοῦ οὐρανοῦ ἔπεσαν εἰς τὴν γῆν, ὡς 13 Et ſtellæ è cælo ceciderunt in terram: ſi-
συκῆ βάλλει τοὺς ὀλύνθους αὐτῆς, ὑπὸ μεγάλου cut ficus abijcit groſſos ſuos quum à uẽto
B ἀνέμου σειομένη· magno concutitur.
Καὶ ὁ οὐρανὸς ἀπεχωρίσθη ὡς βιβλίον ἑλισσόμε- 14 Et cælum receſſit ſicut liber qui conuol
νον, καὶ πᾶν ὄρος καὶ νῆσος ἐκ τῶν τόπων αὐτῶν uitur: & omnis mons & inſulæ è ſuis locis
ἐκινήθησαν, translatæ ſunt.
καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ οἱ μεγιστᾶνες, 15 Et reges terræ, proceres, & diuites, & tri
καὶ οἱ πλούσιοι, καὶ οἱ χιλίαρχοι, καὶ οἱ δυνατοὶ, buni, & potentes, omneſq; tũ ſerui tum in-
καὶ πᾶς δοῦλος, καὶ πᾶς ἐλεύθερος ἔκρυ- genui abſconderunt ſe in ſpeluncis & in pe
ψαν ἑαυτοὺς εἰς τὰ σπήλαια, καὶ εἰς τὰς πέτρας tris montium:
τῶν ὀρέων,
καὶ λέγουσι τοῖς ὄρεσι καὶ ταῖς πέτραις· 16 Et dixerunt montibus & petris, Cadite
πέσετε ἐφ' ἡμᾶς, καὶ κρύψατε ἡμᾶς ἀπὸ προ- ſuper nos, abſconditenos à conſpectu eius
σώπου τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ θρόνου, καὶ ἀπὸ τῆς qui inſidet Throno, & ab ira Agni:
ὀργῆς τοῦ ἀρνίου,
ὅτι ἦλθεν ἡ ἡμέρα ἡ μεγάλη τῆς ὀργῆς αὐτῶν· 17 Nam uenit dies ille magnus iræ illius: &
καὶ τίς δύναται σταθῆναι; quis poterit ſtare?

ΚΕΦΑΛ ζ. CAP. VII.

C Καὶ μετὰ τοῦτο εἶδον τέσσαρας ἀγγέλους 1 Poſtea uidi quatuor Angelos ſtantes ſu
ἑστῶτας ἐπὶ τὰς τέσσαρας γωνίας τῆς γῆς, per quatuor angulos terræ, tenentes
κρατοῦντας τοὺς τέσσαρας ἀνέμους τῆς γῆς, ἵνα quatuor uentos terræ, ne flaret uentus ſu-
μὴ πνέῃ ἄνεμος ἐπὶ τῆς γῆς, μήτε ἐπὶ τῆς θαλάσ- per terram, neq; ſuper mare, neq; in ullam
σης, μήτε ἐπὶ πᾶν δένδρον. arborem.
καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἀναβαίνοντα ἀπὸ ἀνατολῆς 2 Et uidi alterum Angelum aſcendentem
ἡλίου, ἔχοντα σφραγῖδα θεοῦ ζῶντος· καὶ ἔκραξε ab ortu ſolis, habentem ſigillum Dei uiui:
φωνῇ μεγάλῃ τοῖς τέσσαρσιν ἀγγέλοις, οἷς ἐδόθη qui clamauit uoce magna quatuor Ange-
αὐτοῖς ἀδικῆσαι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, lis quibus datum eſt nocere terræ & mari,

Redundat αὐτῷ ex Hebræorum idiotiſmo. 8 Quæ inſidebat ὁ καθήμενος. Hoc dicendi genus, quod iam aliquo ties occurrit, prorſus inuſitatum eſt in Græca & Latina lingua, quum dicendum fuerit καὶ τῷ καθημένῳ ne hiaret cõ ſtructio. Quod autem genus maſculinum fœmineo expreſsimus, coacti fecimus, eo quod Græcis ὁ θάνατος, generis eſt maſculini, Mors uerò fœminei apud Latinos. Infernus ὁ ἅδης. Heb. שאול id eſt ſepulchrum. Nolui tamen quicquam immutare. 9 Quod tuebantur λὺν εἶχον. Hoc eſt quod in uernaculo ſermone dicimus. *qu'il maintenoyent*. Vulg. & Eraſ. quod habebant. Cõplutenſis editio legit. καὶ διὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἀρνίου, & propter teſtimonium Agni. 10 De ijs qui habitant, &c. ἀπὸ τῶν κατοικούντων, &c. Cic. pro Deiotato, Præſertim quum is unus eſſet qui poſſet de abſente ſe uindicare.

11 Compleantur etiam conſerui πληρώσονται καὶ οἱ σύνδουλοι. Id eſt uſque dum compleatur numerus eorum qui. &c. Malim autem legere πληρωθῶσι, ut habet editio Complutenſis.

IN CAPVT VII.

1 Angulos γωνίας. Heb מארת id eſt extrema quæ plagas & cardines uocamus.

Dicens, Ne noceatis terræ, neq; mari, neq; arbotibus, quoadusq; obsignemus seruos Dei nostri in frontibus suis.

3 μὴ ἀδικήσητε τὴν γῆν, μήτε τὴν θάλασσαν, μήτε τὰ δένδρα, ἄχρις οὗ σφραγίσωμεν τοὺς δούλους τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

Et audiui numerum obsignatorum: centum quadraginta quatuormillia *erant* obsignata ex omnibus tribubus filiorum Israel.

4 Καὶ ἤκουσα τὸν ἀριθμὸν τῶν ἐσφραγισμένων, ἑκατὸν τεσσαρακοντατέσσαρες χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ πάσης φυλῆς υἱῶν Ἰσραήλ.

Ex tribu Iuda, duodecies mille obsignata. Ex tribu Ruben, duodecies mille obsignata. Ex tribu Gad duodecies mille obsignata.

5 ἐκ φυλῆς Ἰούδα δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Ῥουβὴν δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Γὰδ δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι,

Ex tribu Aser, duodecies mille obsignata. Ex tribu Nephthali, duodecies mille obsignata. Ex tribu Manasse, duodecies mille obsignata.

6 ἐκ φυλῆς Ἀσὴρ δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Νεφθαλεὶμ δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Μανασσῆ δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι,

Ex tribu Simeon, duodecies mille obsignata. Ex tribu Leui, duodecies mille obsignata. Ex tribu Issachar duodecies mille obsignata.

7 ἐκ φυλῆς Συμεὼν δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Λευὶ δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Ἰσσαχὰρ δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι,

Ex tribu Zabulon, duodecies mille obsignata. Ex tribu Ioseph, duodecies mille obsignata. Ex tribu Beniamin, duodecies mille obsignata.

8 ἐκ φυλῆς Ζαβουλὼν δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Ἰωσὴφ δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι, ἐκ φυλῆς Βενιαμὶν, δώδεκα χιλιάδες ἐσφραγισμένοι.

Postea aspexi, & ecce *aderat* turba multa, quam numerare nemo posset, ex omnibus gentibus & tribubus & populis & linguis: stabant que ante Thronum & in conspectu agni, amicti stolis albis, & palmæ in manibus eorum.

9 Μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ, ὄχλος πολὺς, ὃν ἀριθμῆσαι αὐτὸν οὐδεὶς ἠδύνατο, ἐκ παντὸς ἔθνους καὶ φυλῶν καὶ λαῶν καὶ γλωσσῶν. ἑστῶτες ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου, περιβεβλημένοι στολὰς λευκὰς, καὶ φοίνικες ἐν ταῖς χερσὶν αὐτῶν,

Et clamabant uoce magna, dicentes, Salus à Deo nostro *est*, qui sedes super Thronũ & *ab* Agno.

10 κράζοντες φωνῇ μεγάλῃ, λέγοντες· ἡ σωτηρία τῷ καθημένῳ ἐπὶ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ τῷ ἀρνίῳ.

Omnes autem Angeli stabant in circuitu Throni & Senum & quatuor animalium: & procubuerunt in cóspectu Throni in facies suas, & adorarunt Deum,

11 καὶ πάντες οἱ ἄγγελοι ἑστήκεισαν κύκλῳ τοῦ θρόνου καὶ τῶν πρεσβυτέρων καὶ τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ ἔπεσον ἐνώπιον τοῦ θρόνου ἐπὶ πρόσωπον αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ.

Dicentes, Amen: benedictio, & gloria, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & uirtus, & robur Deo nostro in secula seculorũ. Amen.

12 λέγοντες, ἀμήν· ἡ εὐλογία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ σοφία καὶ ἡ εὐχαριστία καὶ ἡ τιμὴ, καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ ἰσχὺς τῷ θεῷ ἡμῶν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων· ἀμήν.

Tum *me* compellauit unus ex Senibus, dicens mihi, Isti qui amicti sunt stolis albis, quinam sunt, & unde uenerunt?

13 Καὶ ἀπεκρίθη εἷς ἐκ τῶν πρεσβυτέρων, λέγων μοι· οὗτοι οἱ περιβεβλημένοι τὰς στολὰς τὰς λευκὰς, τίνες εἰσὶ, καὶ πόθεν ἦλθον;

Et dixi ei, Domine, tu nosti. Et dixit mihi, Hi sunt qui uenerunt ex afflictione magna: & lauerunt stolas suas, ac dealbarunt in sanguine Agni.

14 Καὶ εἴρηκα αὐτῷ· κύριε, σὺ οἶδας. Καὶ εἶπέ μοι· οὗτοί εἰσιν οἱ ἐρχόμενοι ἐκ τῆς θλίψεως τῆς μεγάλης, καὶ ἔπλυναν τὰς στολὰς αὐτῶν, καὶ ἐλεύκαναν στολὰς αὐτῶν ἐν τῷ αἵματι τοῦ ἀρνίου.

7 Ex tribu Leui, ἐκ φυλῆς Λευὶ Omisit Dan, & recenset Leui 8 Ioseph. Ἰωσήφ. Intellige tribum Ephraim, alterius ex filijs Ioseph. 10 Salus à Deo nostro ἐστὶ ἡ σωτηρία τῷ θεῷ ἡμῶν. Sic legit Arethas, sic quoque Vetus interpres & Complutensis editio, consentiente etiam uno ex ueteribus nostris codicibus. Addidi autem præpositionẽ à, ne cui scrupulus obiiciatur quasi salutem Deo precentur, qui è contrario illum unum agnoscunt salutis quam cósecuti sunt authorem. Sic autem usurpatur hoc in loco tertius casus, uti apud Hebræos cum ל possessiuo, ut Psal. 3. b. 9. ליהוה הישועה Domino ipsa salus, id est Dominus propriè salutis author. sicut ubique מזמור לדוד Psal. Dauidi, id est cuius author est Dauid. Super thronum ἐπὶ τὸν θρόνον in plerisque codicibus. Græcis, non ijs tamen quos modò citaui, legitur. ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, super thronum Dei nostri mendosè, ut mihi uidetur. 13 Compellauit *me* ἀπεκρίθη. Sic apud Euangelistas sæpenumero dicitur ἀποκρίνεσθαι qui sermonem inchoat, ut alibi annotauimus, Vulg. & Eras. Et respondit. 14 Lauerunt ἔπλυναν Erasmus mendosè legit, ἐπλάτυναν dilatarunt.

15 Die

A διὰ τοῦτό εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ, 15
καὶ λατρεύουσιν αὐτῷ ἡμέρας καὶ νυκτὸς ἐν τῷ
ναῷ αὐτοῦ, καὶ ὁ καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου, σκηνώ-
σει ἐπ' αὐτούς.

οὐ πεινάσουσιν ἔτι, οὐδὲ διψήσουσιν ἔτι, 16
οὐδὲ μὴ πέσῃ ἐπ' αὐτοὺς ὁ ἥλιος, οὐδὲ πᾶν καῦ-
μα·

ὅτι τὸ ἀρνίον τὸ ἀνὰ μέσον τοῦ θρόνου ποιμανεῖ 17
αὐτούς, καὶ ὁδηγήσει αὐτοὺς ἐπὶ ζώσας πηγὰς
ὑδάτων· καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον
ἐκ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν.

Ideo sunt ante Thronum Dei, & seruiunt ei die ac nocte in templo eius: & qui insidet Throno, habitabit cum eis.

Non esurient amplius, neque sitient amplius, nec in eos incidet sol, neque ullus æstus.

Quoniã Agnus qui in medio Throni est, pascet eos, & deducet ad uiuos fontes aquarum: & absterſurus est Deus omnem lachrymam ab oculis eorum.

ΚΕΦΑΛ ἡ.

Καὶ ὅτε ἤνοιξε τὴν σφραγῖδα τὴν ἑβδόμην 1
ἐγένετο σιγὴ ἐν τῷ οὐρανῷ ὡς ἡμιώριον.

καὶ εἶδον τοὺς ἑπτὰ ἀγγέλους. οἱ ἐνώπιον τοῦ 2
θεοῦ ἑστήκασι, καὶ ἐδόθησαν αὐτοῖς ἑπτὰ σάλ-
πιγγες.

καὶ ἄλλος ἄγγελος ἦλθε, καὶ ἐστάθη ἐπὶ 3
τὸ θυσιαστήριον, ἔχων λιβανωτὸν χρυσοῦν, καὶ
ἐδόθη αὐτῷ θυμιάματα πολλά, ἵνα δώσει
B ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων πάντων ἐπὶ τὸ θυ-
σιαστήριον τὸ χρυσοῦν τὸ ἐνώπιον τοῦ θρόνου.

καὶ ἀνέβη ὁ καπνὸς τῶν θυμιαμάτων ταῖς 4
προσευχαῖς τῶν ἁγίων. ἐκ χειρὸς τοῦ ἀγγέλου,
ἐνώπιον τοῦ θεοῦ,

καὶ ἔλαβεν ὁ ἄγγελος τὸν λιβανωτόν, καὶ 5
ἐγέμισεν αὐτὸν ἐκ τοῦ πυρὸς τοῦ θυσιαστηρίου, καὶ
ἔβαλεν εἰς τὴν γῆν· καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρον-
ταὶ καὶ ἀστραπαὶ καὶ σεισμός.

καὶ οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι ἔχοντες τὰς ἑπτὰ σάλ- 6
πιγγας, ἡτοίμασαν ἑαυτοὺς, ἵνα σαλπίσωσι.

καὶ ὁ πρῶτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένε- 7
το χάλαζα καὶ πῦρ μεμιγμένα αἵματι, καὶ

CAP. VIII.

POrrò quum aperuisset sigillum septimum, factum est silentium in cælo, media ferme hora.

Et uidi septem illos Angelos qui adstant coram Deo, quibus datę sunt septem tubæ.

Tum alius Angelus uenit, & stetit ante aram, habens thuribulum aureũ: & dati sunt ei suffitus multi, ut offerret cum precibus Sãctorum omnium superaltare aureum, quod est ante Thronum.

Ascendit autem fumus suffituũ, cum precibus Sanctorum, è manu Angeli ad conspectum Dei.

Deinde accepit Angelus thuribulum, & impleuit illud igne altaris, abiecitq; in terrã: & facta sunt tonitrua & uoces & fulgura & terræ motus.

Et septem Angeli qui habebãt septem tubas, præparauerunt se ut clangerent.

Primus igit Angelus clãxit, & facta est grando & ignis mista sanguine: proiectaq; sũt in

15 Die ac nocte ἡμέρας καὶ νυκτός. Alludit ad diurnę ac nocturna Leuitarum ministeria, alioqui nulla nox est in cælo. Cum eis. ἐπ' αὐτούς. Heb. עליהם ita ut על pro עם ponatur: nisi malimus accipere, habitabit super eos, pro, præsent ipsis.

IN CAPVT VIII.

C 2 Qui adstant οἱ ἑστήκασι. Id est qui coram eo apparent, ut ministri uidelicet. Hæc enim uis est uerbi עמד.

3 Thuribulũ λιβανώτορ. Rectè, ut apparet ex uers. 5. Alioquihoc uocabulo non thuribulũ, sed thus ipsum declaratur. Cum precibus sanctorum ταῖς προσευχαῖς τῶν ἁγίων. Quinã sunt hi sancti? an qui in cælis sunt? at illi in toto hoc libro nihil aliud quàm gratias agunt, & Deum extollunt, eo tantùm loco excepto ubi sanguinis sui uindicatione flagitat Martyres. Deinde quorsum Angelus preces ipsorum offerret? Certè magna illi fieret iniuria quã non satis est nonnullis pluſquã seruiliter colere, & reginam misericordiæ, dominam Angelorum, refugium miserorum, spem, uitam, paradisi portam uocare, nisi etiam flagitent ut matris iure, (prob execrandam blasphemiam) Filio suo imperet. Magna, inquam, illi & omnibus triumphantis Ecclesiæ factis fit iniuria, si Angeli alicuius ministerio illic etiamnum indigent, qui ipsorum preces Deo offerat. Sed age absurda ista semel omittamus. Scimus Angelorum ministeriũ Sanctis in hac uita degentib. esse destinatũ, Heb. 2. d. 14. idq; nõur pro dijs colant, sed cõtra ut probona Dei uolũtate suo ministerio nos adiuuẽt, ad Deũ cõtendentes, sicut ex uarijs Scripturæ exẽplis licet intelligere. Hæc causa est cur Iohãnes hac uisione (quæ Leuiticorũ Sacerdotũ consuetudine adũbratur, ut pleræque etiam aliæ antiquorũ Prophetarum) didicerit Sanctorum orationes, in hoc mundo scilicet pura illa precum & beneficentię sacrificia Deo quotidie offerentium, per Angelorum ministerium Deo offerri. Qui subtilius hic uolent contemplari, mirum nisi etiam Angelicam nobis aliquam Missam in cælo fabricent. Quorsum etiam aram absque sacrificio? Sed ut ad rem redeam, Vetus interpres simpliciter conuertit, ut daret de orationibus Sanctorum omnium super altare aureum, &c. quæ interpretatio non modò est ambigua, sed prorsus etiam absurda. Erasmus, ut daret de precationibus omnium Sanctorum, &c. quod mihi magis etiam absurdum uidetur, uel ob eam causam quòd in Græcis nullam præpositionem supplere possis quæ isti interpretationi conueniat. Itaque suppleui præpositionem σὺν, cuius eclipsis nõ modò dura non est, sed etiam elegans. Deinde manifeste uidemus Angelũ seorsim dici multa illa thymiamata accipere quę cum precibus Sanctorum offerat. Vnum igitur ab altero non separandum quidem, sed distinguendum est. Quorsum enim nostræ preces, quorsum quicquid à nobis potest proficisci, nisi adsit in primis unicæ illius oblationis uerè gratus odor? nisi, inquam, ptius in Filio per fidem iustificati placeamus? Sed de his non constituimus hoc in loco copiosius disserere.

7 Et

terram: & tertia pars arborum exusta est, & omne fœnum uiride exustum.

Deinde secundus Angelus clanxit, & 8 quasi mons magnus igne ardens, proiectus est in mare: factaq; est tertia pars maris, sanguis.

Et mortua est tertia pars creaturarũ quæ 9 erant in mari, animãtia *dico*, & tertia pars nauium perierunt.

Tũ Angelus tertius clanxit, & cecidit è cæ 10 lo stella magna, ardens uelut fax, ceciditq; in tertiam partem fluminum, & in fontes aquarum.

Nomen autem stellæ dicitur Absinthiũ: 11 uersa est igitur tertia pars aquarum in absinthium: & multi homines mortui sunt ex aquis, quòd amaræ factæ essent.

Deinde quartus Angelus clanxit, & per- 12 cussa est tertia pars solis, & tertia pars lunæ, & tertia pars stellarum: ita ut obscuraretur tertia pars eorũ, & diei non luceret pars tertia, & noctis similiter.

Et uidi, & audiui Angelum uolantem per 13 medium cæli, dicẽtem uoce magna, Væ, uę, uæ incolis terræ, à reliquis sonis tubæ trium illorum Angelorum qui clangent,

ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν· καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων A
κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς κατεκάη.

καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ
ὡς ὄρος μέγα πυρὶ καιόμενον ἐβλήθη εἰς τὴν θά
λασσαν· καὶ ἐγένετο τὸ τρίτον τῆς θαλάσσης αἷ-
μα,

καὶ ἀπέθανε τὸ τρίτον τῶν κτισμάτων τῶν ἐν
τῇ θαλάσσῃ, τὰ ἔχοντα ψυχάς, καὶ τὸ τρίτον τῶν
πλοίων διεφθάρη.

Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἔπεσεν
ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀστὴρ μέγας, καιόμενος ὡς λαμ-
πὰς, καὶ ἔπεσεν ἐπὶ τὸ τρίτον τῶν ποταμῶν, καὶ
ἐπὶ τὰς πηγὰς ὑδάτων·

καὶ τὸ ὄνομα τοῦ ἀστέρος λέγεται ἄψινθος· 11
καὶ γίνεται τὸ τρίτον εἰς ἄψινθον, καὶ πολλοὶ
ἀνθρώπων ἀπέθανον ἐκ τῶν ὑδάτων, ὅτι ἐπικρά-
νθησαν.

καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐπλή- 12
γη τὸ τρίτον τοῦ ἡλίου, καὶ τὸ τρίτον τῆς σελήνης, B
καὶ τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων, ἵνα σκοτισθῇ τὸ τρίτ)
αὐτῶν, καὶ ἡ ἡμέρα μὴ φαίνῃ τὸ τρίτον αὐτῆς, καὶ ἡ
νὺξ ὁμοίως.

καὶ εἶδον, καὶ ἤκουσα ἑνὸς ἀγγέλου πετομένου
ἐν μεσουρανήματι, λέγοντος φωνῇ μεγάλῃ· οὐαὶ
οὐαὶ οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ἐκ τῶν λοι-
πῶν φωνῶν τῆς σάλπιγγος τῶν τριῶν ἀγγέλων
τῶν μελλόντων σαλπίζειν.

CAP. IX.

TVm quintus Angelus clanxit, & uidi 1 stellam è cælo cecidisse in terrã: cui data est clauis putei abysi.

ΚΕΦΑΛ θ.

Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ εἶ 1
δον ἀστέρα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ πεπτωκότα εἰς
τὴν γῆν, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἡ κλεὶς τοῦ φρέατος
τῆς ἀβύσσου,

Aperuit igitur puteum abysi: & ascẽdit 2 fumus putei, ut fumus fornacis magnæ: & obscuratus est sol & aer à fumo putei.

καὶ ἤνοιξε τὸ φρέαρ τῆς ἀβύσσου, καὶ ἀνέβη 2
καπνὸς ἐκ τοῦ φρέατος, ὡς καπνὸς καμίνου με- C
γάλης, καὶ ἐσκοτίσθη ὁ ἥλιος, καὶ ὁ ἀὴρ ἐκ τοῦ κα-
πνοῦ τοῦ φρέατος.

Ex fumo autem exierunt locustę in terrã: 3 datáq; est illis potestas qualem habent potestatem terrestres scorpij.

καὶ ἐκ τοῦ καπνοῦ ἐξῆλθον ἀκρίδες εἰς τὴν γῆν,
καὶ ἐδόθη αὐταῖς ἐξουσία, ὡς ἔχουσιν ἐξουσίαν οἱ
σκορπίοι τῆς γῆς·

Et ipsis est interdictum ne læderent gra- 4 men terræ, neq; uiride quicquam, neq; ullã arborem: sed tantùm homines qui non habent signum Dei in frontibus suis.

καὶ ἐρρέθη αὐταῖς, ἵνα μὴ ἀδικήσωσι τὸν
χόρτον τῆς γῆς, οὐδὲ πᾶν χλωρόν, οὐδὲ πᾶν δέν
δρον, εἰ μὴ τοὺς ἀνθρώπους μόνους, οἵτινες οὐκ ἔχε
σι τὴν σφραγῖδα τοῦ θεοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτ·

Datum aũt est eis, non ut occidant eos, 5 sed ut crucientur *illi* menses quinq;, *sit* que cruciatus eorum ut cruciatus scorpij quum percusserit hominem:

καὶ ἐδόθη αὐταῖς, ἵνα μὴ ἀποκτείνωσιν αὐτούς,
ἀλλ' ἵνα βασανισθῶσι μῆνας πέντε· καὶ ὁ βα-
σανισμὸς αὐτῶν ὡς βασανισμὸς σκορπίου, ὅταν
πατάξῃ ἄνθρωπον.

7 Et tertia pars arborum, &c. καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων, &c. Arethas, quem sequitur uetus interpres legit, καὶ τὸ τρίτον τῆς γῆς κατεκάη, καὶ τὸ τρίτον τῶν δένδρων κατεκάη, καὶ πᾶς χόρτος χλωρὸς, κατεκάη, id est, & tertia pars terræ exusta est, & tertia pars arborum, &c. 11 Tertia pars aquarum τὸ τρίτον τῶν ὑδάτων. Erasmus non legit τῶν ὑδάτων, quod ego addidi ex Arethæ, Cõplutensis editionis, unius uetusti codicis, Veteris denique interpretis authoritate. 13 Angelum ἑνὸς Ἀγγέλου. Arethas legit ἑνὸς ἀετοῦ, id est (ut suppleuit Vetus interpres) sonum unius aquilæ. Complutensis codex hic quoque cum Aretha consentit.

IN CAPVT IX.

1 Putei abysi. τοῦ φρέατος ἀβύσσου. Abyssum uocat profundissimi tartari tenebras, de quibus Luc. 8. d. 31, & 1. Pet. 2. a. 4. 4 Sed ἐὰν μὴ. Notandus est usus harum particularũ pro ἀλλὰ, ut etiã infrà 21. d. 27, aduersus ineptos quosdam

A καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις ζητήσουσιν οἱ 6
ἄνθρωποι τὸν θάνατον, καὶ οὐχ εὑρήσουσιν αὐτόν·
καὶ ἐπιθυμήσουσιν ἀποθανεῖν. καὶ φεύξεται ὁ θά-
νατος ἀπ' αὐτῶν.

καὶ τὰ ὁμοιώματα τῶν ἀκρίδων ὅμοια ἵπποις 7
ἡτοιμασμένοις εἰς πόλεμον, καὶ ἐπὶ τὰς κεφα-
λὰς αὐτῶν ὡς στέφανοι ὅμοιοι χρυσῷ, καὶ τὰ πρό-
σωπα αὐτῶν ὡς πρόσωπα ἀνθρώπων,

καὶ εἶχον τρίχας ὡς τρίχας γυναικῶν, καὶ οἱ ὀ- 8
δόντες αὐτῶν ὡς λεόντων ἦσαν,

καὶ εἶχον θώρακας ὡς θώρακας σιδη- 9
ροῦς, καὶ φωνὴ τῶν πτερύγων αὐτῶν ὡς φω
νὴ ἁρμάτων ἵππων πολλῶν τρεχόντων εἰς
πόλεμον,

καὶ ἔχουσιν οὐρὰς ὁμοίας σκορπίοις, καὶ κέντρα 10
ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν· καὶ ἡ ἐξουσία αὐτῶν, ἀδικῆ-
σαι τοὺς ἀνθρώπους μῆνας πέντε.

B

καὶ ἔχουσιν ἐπ' αὐτῶν βασιλέα τὸν ἄγγε- 11
λον τῆς ἀβύσσου, ὄνομα αὐτῷ ἑβραϊστὶ Ἀβαδ-
δών, καὶ ἐν τῇ ἑλληνικῇ ὄνομα ἔχει Ἀπολλύων.

ἡ οὐαὶ ἡ μία ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἔρχονται ἔτι δύο 12
οὐαὶ μετὰ ταῦτα.

καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἤκουσα 13
φωνὴν μίαν ἐκ τῶν τεσσάρων κεράτων τοῦ θυ-
σιαστηρίου τοῦ χρυσοῦ τοῦ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ,

λέγουσαν τῷ ἕκτῳ ἀγγέλῳ, ὃς ἔχει τὴν σάλ- 14
πιγγα· λῦσον τοὺς τέσσαρας ἀγγέλους τοὺς δε-
δεμένους ἐπὶ τῷ ποταμῷ τῷ μεγάλῳ Εὐφρά
τῃ.

καὶ ἐλύθησαν οἱ τέσσαρες ἄγγελοι οἱ ἡτοιμα- 15
σμένοι εἰς τὴν ὥραν καὶ ἡμέραν καὶ μῆνα καὶ ἐνι-
αυτόν, ἵνα ἀποκτείνωσι τὸ τρίτον τῶν ἀνθρώ-
πων.

καὶ ὁ ἀριθμὸς στρατευμάτων τοῦ ἱππικοῦ, 16
δύο μυριάδες μυριάδων· καὶ ἤκουσα τὸν ἀ-
ριθμὸν αὐτῶν.

C καὶ οὕτως εἶδον τοὺς ἵππους ἐν τῇ ὁράσει, καὶ 17
τοὺς καθημένους ἐπ' αὐτῶν, ἔχοντας θώρακας
πυρίνους καὶ ὑακινθίνους καὶ θειώδεις· καὶ αἱ
κεφαλαὶ τῶν ἵππων ὡς κεφαλαὶ λεόντων, καὶ ἐκ
τοῦ στόματος αὐτῶν ἐκπορεύεται πῦρ καὶ κα-
πνὸς καὶ θεῖον.

ὑπὸ τῶν τριῶν τούτων ἀπεκτάνθη τὸ 18
τρίτον τῶν ἀνθρώπων, ἐκ τοῦ πυρὸς καὶ ἐκ τοῦ
καπνοῦ καὶ ἐκ τοῦ θείου, τοῦ ἐκπορευομένου ἐκ
τοῦ στόματος αὐτῶν.

6 Itaq; per eos dies quærent homines mortem, sed non inuenient eam: & desiderabũt mori, sed fugiet mors ab eis.

7 Figuræ autem locustarum similes *erant* equis paratis ad prælium: erantq; super capita earum tanquã coronæ similes auro, & facies earum ut facies eios hominum.

8 Et habebant capillos ut capillos mulierũ: & dentes earum, ut leonum erant:

9 Habebant etiã loricas ut loricas ferreas: & sonitus alarũ ipsarum ut sonitus curruũ, equis multis currentibus ad bellum.

10 Sed & habebant caudas similes scorpionum, erantq; aculei in caudis earum: & earũ potestas *erat* nocere hominib. menses quinque.

11 Habent autem sibi impositum regem, Angelum abyssi, cui nomen Hebraicè Abaddõ, Græcè autem Apollyon, *id est perdens*.

12 Væ unũ abijt, & ecce ueniunt adhuc duo uæ postea.

13 Tum sextus Angelus clãxit, & audiui uocem unã ex quatuor cornibus altaris aurei, quod est ante oculos Dei,

14 Dicentem sexto Angelo qui habebat tubam, Solue quatuor illos Angelos uinctos ad magnum Euphratis flumen.

15 Soluti sunt igitur quatuor illi Angeli, parati ad horam & diem & mensem & annum, ut occidant tertiam partem hominum.

16 Eratq; numerus equestris exercitus bis millies cẽtena millia: nam audiui numerum eorum.

17 Itemq; uidi equos per uisionem: & ipsorũ sessores habentes thoraces igneos & hyacinthinos & sulphureos: erant autem capita equorum, ut capita leonum: & ex ore ipsorum prodibat ignis, & fumus, & sulphur.

18 Ab his tribus occisa est tertia pars hominum, *nempe* ab igne, & fumo & sulphure, quę prodibant ex ore ipsorum.

quosdam qui quasi Aiacis clypeum opponunt gratuitæ per unam fidem iustificationi excerptam Pauli sententiam ex Galat. 2. c. 16. quasi tradat Apostolus non iustificari hominem ex operibus Legis nisi per fidem. Ita enim illi non tantum imperiti, sed etiam summè impudentes, locum illum detorquent, & quidem quasi meras demonstrationes affectant, quum ne grammaticam quidem uocum declarationem norint, nedum ut ipsum argumentum possint explicare.

13 Cornibus *κεράτων*. Rursus alludit ad aram suffitus. collocatam in atrio Sacerdotum e regione Arcæ fœderis, interposito tamen uelo. Exod. 30. a. 6.

16 Bis millies centena millia *δύο μυριάδες μυριάδων*. Vel, si recentiorum more libeat numerare, ducenties millena millia. Vulgata, & Erasmus, uicies millies dena millia, quo modo nemo neque ex priscis neque ex recentioribus loquitur,

Poteſtas enim eorum in ore eorum eſt,& in 19
caudis earum:nam caudæ eorum ſimiles ſunt
ſerpentib. habentes capita, per quæ nocent.

Porrò reliqui homines qui non ſunt occiſi 20
his plagis, non reſipuerunt ab operibus ma-
nuum ſuarum, ut ne adorarent dæmonia & ſi
mulachraaurea & argentea & ærea & lapidea
& lignea,quæ neque uidere poſſunt, neq; au-
dire,neq; ambulare:

Neq; reſipuerunt ab homicidijs ſuis,neq; à 21
ueneficijs ſuis, neq; à ſcortatione ſua, neque à
furtis ſuis.

CAP. X.

TVm uidi alium Angelum fortem deſcen 1
dentem de cælo,amictum nube,in cuius
capite erat iris:facies autem eius erat ut ſol, &
pedes eius ut columnæ ignex.

Habebatq; in manu ſua libellum apertum: 2
& poſuit pedem ſuum dextrum ſuper mare,ſi
niſtrum autem ſuper terram.

Clamauitq; uoce magna, ſicut leo rugit:& 3
quum clamaſſet,locuta ſunt ſeptem tonitrua
uoces ſuas.

Et quum locuta fuiſſent ſeptem tonitrua 4
uoces ſuas,ego ſcripturus eram:ſed audiui uo
cem de cælo,dicentem mihi, Obſigna quæ lo
cuta ſunt ſeptem tonitrua,& ne ea ſcribas.

Et Angelus quem uidi ſtantem ſuper ma- 5
re & ſuper terram, ſuſtulit manum ſuam ad
cælum.

Et iurauit per eum qui uiuit in ſecula ſecu- 6
lorum, qui creauit cęlum & ea quę ſunt in eo,
& terram & ea quæ in ea ſunt, & mare & ea
quæ in eo ſunt,tempus non fore amplius.

Sed in diebus uocis ſeptimi Angeli, quum 7
cœperit clangere, conſummandum eſſe my-
ſterium Dei,ſicut annuntiauit ſeruis ſuis Pro-
phetis.

Et uox quam audieram è cælo,rurſum lo 8
cuta eſt mecum,& dixit, Abi, & accipe libel-
lum illum apertum *qui eſt* in manu Angeli ſtã
tis ſuper mare & ſuper terram.

ἀι γὰρ ἐξουσίαι αὐτῶν ἐν τῇ στόματι αὐτῶν εἰσιν· A
αἱ γὰρ οὐραὶ αὐτῶν ὅμοιαι ὄφεσιν, ἔχουσαι κεφα
λὰς, καὶ ἐν αὐταῖς ἀδικοῦσι.

καὶ οἱ λοιποὶ τῶν ἀνθρώπων, οἳ οὐκ ἀπεκτάν
θησαν ἐν ταῖς πληγαῖς ταύταις, οὐ μετενό
ησαν ἐκ τῶν ἔργων τῶν χειρῶν αὐτῶν, ἵνα μὴ
προσκυνήσωσι τὰ δαιμόνια, καὶ εἴδωλα τὰ
χρυσᾶ καὶ τὰ ἀργυρᾶ καὶ τὰ χαλκᾶ καὶ τὰ λίθι
να καὶ τὰ ξύλινα, ἃ οὔτε βλέπειν δύναται, οὔτε
ἀκούειν, οὔτε περιπατεῖν,

καὶ οὐ μετενόησαν ἐκ τῶν φόνων αὐτῶν, οὔ-
τε ἐκ τῶν φαρμακειῶν αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῆς πορ-
νείας αὐτῶν, οὔτε ἐκ τῶν κλεμμάτων αὐτῶν.

ΚΕΦΑΛ. ι.

ΚΑὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον ἰσχυρὸν καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, περιβεβλημένον
νεφέλην, καὶ ἶρις ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ τὸ πρό-
σωπον αὐτοῦ ὡς ὁ ἥλιος, καὶ οἱ πόδες αὐτοῦ ὡς
στῦλοι πυρὸς, B

καὶ ἔχων ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ βιβλαρίδιον ἠνεῳ
γμένον, καὶ ἔθηκε τὸν πόδα αὐτοῦ τὸν δεξιὸν
ἐπὶ τῆς θαλάσσαν, τὸν δὲ εὐώνυμον ἐπὶ τῆς
γῆς,

καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, ὡσπερεὶ λέων μυκᾶ
ται· καὶ ὅτε ἔκραξεν, ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρον-
ταὶ τὰς ἑαυτῶν φωνάς.

καὶ ὅτε ἐλάλησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ τὰς φω-
νὰς ἑαυτῶν, ἔμελλον γράφειν. καὶ ἤκουσα φωνῆς
ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσάν μοι· σφράγισον ἃ ἐλά-
λησαν αἱ ἑπτὰ βρονταὶ, καὶ μὴ ταῦτα γρά-
ψῃς.

καὶ ὁ ἄγγελος ὃν εἶδον ἑστῶτα ἐπὶ τῆς θα- 5
λάσσης καὶ ἐπὶ τῆς γῆς, ἦρε τὴν χεῖρα αὐτοῦ εἰς
τὸν οὐρανὸν,

καὶ ὤμοσεν ἐν τῷ ζῶντι εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν 6
αἰώνων, ὃς ἔκτισε τὸν οὐρανὸν καὶ τὰ ἐν αὐτῷ, C
καὶ τὴν γῆν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ τὴν θάλασ-
σαν καὶ τὰ ἐν αὐτῇ. ὅτι χρόνος οὐκ ἔσται ἔτι,

ἀλλὰ ἐν ταῖς ἡμέραις τῆς φωνῆς τοῦ ἑβδό- 7
μου ἀγγέλου, ὅταν μέλλῃ σαλπίζειν, καὶ τελεσθῇ
τὸ μυστήριον τοῦ θεοῦ, ὡς εὐηγγέλισε τοῖς ἑαυτοῦ
δούλοις τοῖς προφήταις.

καὶ ἡ φωνὴ ἣν ἤκουσα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, πάλιν λαλοῦσα μετ' ἐμοῦ, καὶ λέγουσα. ὕπαγε, 8
λάβε τὸ βιβλαρίδιον τὸ ἠνεῳγμένον ἐν τῇ χει
ρὶ ἀγγέλου τοῦ ἑστῶτος ἐπὶ τῆς θαλάσσης καὶ ἐπὶ
τῆς γῆς.

1 Et in caudis earum: *καὶ ἐν ταῖς οὐραῖς αὐτῶν.* Hoc in pleriſque codicibus deeſt, legitur tamen apud Arethã, & in Vetere editione, quibuſcum conſentiunt Complutenſis codex & alij duo ex noſtris.

IN CAPVT X.

5 Suſtulit manum *ἦρε τὴν χεῖρα.* Hic erat geſtus iurantium, ut etiamnum hodie. 7 Seruis ſuis,&c. *τοῖς ἑαυ τοῦ δούλοις,* &c. Vulg. per ſeruos ſuos, perinde nimirum acſi cauſa inſtrumentalis ſignificetur. Hoc etiam fit mihi neri ſimilius quàm quod annotat Eraſmus, nempe additam fuiſſe particulam Per, quum ſcripſiſſet Vetus interpres, euan gelizauit per ſeruos ſuos. Legit enim Complutenſis editio *τοῖς ἑαυτοῦ δούλοις.*

8 Et uox,&c. *Καὶ ἡ φωνὴ,* &c. Vulg. Et audiui uocem è cælo iterum loquentem mecum, & dicentem mihi, *Καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐξ οὐρανοῦ πάλιν λαλοῦσαν μετ' ἐμοῦ καὶ λέγουσαν.* Hoc ego uerò nuſquam inuenio, quanquam quod ad ſenſum attinet, nihil intereſt.

11 Coram

A καὶ ἀπῆλθον πρὸς τὸν ἄγγελον, λέγων αὐτῷ δοὺς μοι τὸ βιβλαρίδιον. καὶ λέγει μοι· λάβε, καὶ κατάφαγε αὐτό· καὶ πικρανεῖ σου τὴν κοιλίαν, ἀλλ' ἐν τῷ στόματί σου ἔσται γλυκὺ ὡς μέλι. 9

καὶ ἔλαβον τὸ βιβλαρίδιον ἐκ τῆς χειρὸς τοῦ ἀγγέλου, καὶ κατέφαγον αὐτό· καὶ ἦν ἐν τῷ στόματί μου ὡς μέλι γλυκύ, καὶ ὅτε ἔφαγον αὐτὸ ἐπικράνθη ἡ κοιλία μου. 10

καὶ λέγει μοι· δεῖ σε πάλιν προφητεῦσαι ἐπὶ λαοῖς καὶ ἔθνεσι καὶ γλώσσαις καὶ βασιλεῦσι πολλοῖς. 11

ΚΕΦΑΛ ια.

Καὶ ἐδόθη μοι κάλαμος ὅμοιος ῥάβδῳ, λέγων· ἔγειραι, καὶ μέτρησον τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ θυσιαστήριον, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας ἐν αὐτῷ· 1

καὶ τὴν αὐλὴν τὴν ἔξωθεν τοῦ ναοῦ ἔκβαλε ἔξω, καὶ μὴ αὐτὴν μετρήσῃς, ὅτι ἐδόθη τοῖς ἔθνεσι. καὶ τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν πατήσουσι μῆνας 2
B τεσσαράκοντα δύο·

καὶ δώσω τοῖς δυσὶ μάρτυσί μου, καὶ προφητεύσουσιν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα, περιβεβλημένοι σάκκους· 3

οὗτοί εἰσιν αἱ δύο ἐλαῖαι καὶ αἱ δύο λυχνίαι, αἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ τῆς γῆς ἑστῶσαι· 4

καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, πῦρ ἐκπορεύεται ἐκ τοῦ στόματος αὐτῶν, καὶ κατεσθίει τοὺς ἐχθροὺς αὐτῶν· καὶ εἴ τις αὐτοὺς θέλῃ ἀδικῆσαι, οὕτω δεῖ αὐτὸν ἀποκτανθῆναι. 5

οὗτοι ἔχουσιν τὴν ἐξουσίαν κλεῖσαι τὸν οὐρανόν, ἵνα ὑετὸς μὴ βρέχῃ τὰς ἡμέρας τῆς προφητείας αὐτῶν, καὶ ἐξουσίαν ἔχουσιν ἐπὶ τῶν ὑδάτων, στρέφειν αὐτὰ εἰς αἷμα, καὶ πατάξαι τὴν γῆν πάσῃ πληγῇ, ὁσάκις ἐὰν θελήσωσι,

καὶ ὅταν τελέσωσι τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν, 7
C τὸ θηρίον τὸ ἀναβαῖνον ἐκ τῆς ἀβύσσου, ποιήσει πόλεμον μετ' αὐτῶν, καὶ νικήσει αὐτοὺς, καὶ ἀποκτενεῖ αὐτούς,

καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν ἐπὶ τῆς πλατείας τῆς πόλεως 8
τῆς μεγάλης, ἥτις καλεῖται πνευματικῶς Σόδομα καὶ Αἴγυπτος, ὅπου καὶ ὁ κύριος ἡμῶν ἐσταυρώθη.

Abij igitur ad Angelum, dicens ei ut daret mihi libellum. Et dixit mihi, Accipe, & deuora eum: & amaritudinem afferet uētri tuo: ſed in ore tuo erit dulcis tanquam mel. 9

Accepi igitur libellum è manu Angeli, & deuoraui eum: eratq; in ore meo dulcis tanquam mel. ſed quum deuoraſſem eum, amaruit uenter meus. 10

Tum dixit mihi, Oportet te iterum prophetare coram populis, Gentibus, & linguis, & Regibus multis. 11

CAPVT XI.

DAtus eſt autem mihi calamus ſimilis uirgæ, adſtititq; Angelus, dicens, Surge, & metire templum Dei & altare, & eos qui adorant in eo. 1

Sed atrium quod extra templum eſt eijce foras, & ne metiaris illud: nam datum eſt Gētibus: & Vrbem ſanctam calcabunt menſib. quadraginta duobus. 2

Sed dabo illā duobus teſtibus meis, qui prophetabunt diebus mille ducentis ſexaginta, amicti ſaccis. 3

Hi ſunt duæ illæ oleæ & duo candelabra in conſpectu Domini terræ poſita. 4

Quod ſiquis uelit eis nocere, ignis prodit ex ore ipſorum qui deuorat inimicos eorū: nam ſiquis uelit eis nocere, ita oportet eum occidi. 5

Hi habent poteſtatem claudendi cælum, ne pluat diebus Prophetiæ ipſorum: & poteſtatem habent ſuper aquas, conuertendi eas in ſanguinem. & percutiendi terram omni plaga quotieſcunque uoluerint. 6

Porrò quum finierint ſuum teſtimoniū, beſtia aſcendens ex abyſſo, geret aduerſus eos bellum, & uincet eos, & occidet eos. 7

Et cadauera eorum iacebunt in plateis urbis magnæ, quæ uocatur ſpiritualiter Sodoma & Aegyptus, ubi & Dominus noſter crucifixus eſt. 8

11 Coram populis, &c. ἐπὶ λαοῖς,, &c. Sic uſurpatur præpoſitio ἐπὶ, Matth. 28. c. 14, & 1. Tim. 6. c. 13.

INCAPVT XXI.

1 Adſtititque Angelus, dicens καὶ ὁ ἄγγελος ἐστήκει, λέγων. Ita reſtituo hunc locum ex Complutenſi codice, quum in reliquis ſcribatur duntaxat λέγων dicens, quaſi calamus ipſe hoc ſit loquutus. quod mihi nimium uidetur abſurdum uel per uiſionem cogitare. Vetus interpres legit, καὶ ἐλέχθη μοι, & dictum eſt mihi, eadem manente ſententia. Sed etiamſi ſimpliciter ponatur λέγων, reſpondebit Hebræo infinito לאמור, dicendo, & ad eum referetur à à quo datus eſt calamus. 2 Quod extra templum eſt τὸ ἔξωθεν τοῦ ναοῦ. Hæc eſt uera lectio quæ extat apud Aretham, & in Complutenſi codice. Loquitur enim de atrio illo exteriore, quod Atrium populi dicebatur, quoniam omnibus patebat. Eijce foras ἔκβαλε ἔξω. Atqui intus non erat. Fateor id quidem aliquatenus. Nam Sancta & Sancta ſanctorum ab hoc atrio erant ſeiuncta, ſed tamen totum ipſum ædificium Templi nomine ſignificabatur. Nunc uerò quodammodo foras eijci dicitur quod tanquam profanum negligatur in metiendo Templo. Hoc qui nō conſiderarunt, putarunt legendum τὴν αὐλὴν τὴν ἔσωθεν τοῦ ναοῦ, atrium quod intra templum eſt: mendoſe id quidem. quorſum enim hoc adderetur?

7 Suum teſtimonium τὴν μαρτυρίαν αὐτῶν. i. quū legationē ſuā obierint.

Et uidebunt *homines* ex tribubus,& popu 9
lis,& linguis,& gentibus cadauera eorũ per
tres dies & dimidium, & cadauera eorũ nõ
ſinent poni in monumentis.

Et incolæ terræ gaudebunt ſuper illis, & 10
lætabuntur: & munera mittent alij alijs: q
hi duo Prophetæ cruciarunt terræ incolas.

Sed poſt dies tres & dimidium, ſpiritus
uitæ à Deo, *prodiens* ingredietur in illos: ſta- 11
buntque *erecti* in pedes ſuos, & timor ma-
gnus cadet ſuper eos qui ipſos ſpecta-
runt.

Deinde audierunt uocem magnam de cę 12
lo, dicentem ipſis, Aſcendite huc. Aſcende-
runtq; in cælum per nubem: & uiderunt il-
los inimici eorum.

Factuſq; eſt in illa hora terræmotus ma- 13
gnus: & decima pars Vrbis cecidit, & occiſa
ſunt in terræmotu nomina hominũ ſepties
mille: & reliqui territi ſunt, & dederunt glo
riam Deo cæli.

Væ ſecundum abijt, & ecce uæ tertiũ ue- 14
niet cito.

Septimus igitur Angelus clanxit, & factę 15
ſunt uoces magnæ in cælo, dicentes, Facta
ſunt regna mũdi, facta ſunt *regna* Domini no
ſtri, & Chriſti eius, qui regnabit in ſecula ſe-
culorum.

Tum uigintiquatuor illi Senes qui in con 16
ſpectu Dei ſedent in ſedilibus ſuis, ceciderũt
in facies ſuas, & adorarunt Deum,

Dicentes, Gratias agimus tibi Domine 17
Deus omnipotẽs: Qui es, & Qui eras, & qui
uenturus es: quia adeptus es poteſtatem tuã
magnam, & regnum iniuiſti.

Et iratæ ſunt Gentes, & aduenit ira tua, & 18
tempus mortuorum ut iudicentur, & des
præmium ſeruis tuis Prophetis & Sanctis,
& timentibus nomen tuũ, paruis & magnis
& perdas eos qui perdunt terram.

Tunc apertum eſt templum Dei in cælo, 19
& uiſa eſt Arca fœderis eius in templo eius:
& facta ſunt fulgura & uoces, & tonitrua, &
terræmotus, & grando magna.

CAP. XII.

VIſum eſt autem ſignum magnum in cæ 1
lo. Mulier amicta ſole, ſub cuius pedi-
bus erat luna, & in capite corona ſtellarum
duodecim:

καὶ βλέψουσιν ἐκ τῶν λαῶν καὶ φυλῶν καὶ γλωσσῶν καὶ ἐθνῶν τὰ πτώματα αὐτῶν ἡμέρας τρεῖς καὶ ἥμισυ, καὶ τὰ πτώματα αὐτῶν οὐκ ἀφήσουσι τεθῆναι εἰς μνήματα. A

καὶ οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς χαροῦσιν ἐπ' αὐτοῖς, καὶ εὐφρανθήσονται, καὶ δῶρα πέμψουσιν ἀλλήλοις, ὅτι οὗτοι οἱ δύο προφῆται ἐβασάνισαν τοὺς καθημένους ἐπὶ τῆς γῆς.

καὶ μετὰ τὰς τρεῖς ἡμέρας καὶ ἥμισυ, πνεῦμα ζωῆς ἐκ τοῦ θεοῦ εἰσῆλθεν ἐπ' αὐτούς, καὶ ἔστησαν ἐπὶ τοὺς πόδας αὐτῶν, καὶ φόβος μέγας ἐπέπεσεν ἐπὶ τοὺς θεωροῦντας αὐτούς.

καὶ ἤκουσαν φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λέγουσαν αὐτοῖς· ἀνάβητε ὧδε, καὶ ἀνέβησαν εἰς τὸν οὐρανὸν ἐν τῇ νεφέλῃ καὶ ἐθεώρησαν αὐτοὺς οἱ ἐχθροὶ αὐτῶν.

Καὶ ἐν ἐκείνῃ τῇ ὥρᾳ ἐγένετο σεισμὸς μέγας, καὶ τὸ δέκατον τῆς πόλεως ἔπεσε, καὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῷ σεισμῷ ὀνόματα ἀνθρώπων χιλιάδες ἑπτά, καὶ οἱ λοιποὶ ἔμφοβοι ἐγένοντο, καὶ ἔδωκαν δόξαν τῷ θεῷ τοῦ οὐρανοῦ. B

ἡ οὐαὶ ἡ δευτέρα ἀπῆλθεν, ἰδοὺ ἡ οὐαὶ ἡ τρίτη ἔρχεται ταχύ.

καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐσάλπισε, καὶ ἐγένοντο φωναὶ μεγάλαι ἐν τῷ οὐρανῷ, λέγουσαι· ἐγένοντο αἱ βασιλεῖαι τοῦ κόσμου τοῦ κυρίου ἡμῶν, καὶ τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ βασιλεύσει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

καὶ οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες πρεσβύτεροι οἱ ἐνώπιον τοῦ θεοῦ καθήμενοι ἐπὶ τοὺς θρόνους αὐτῶν, ἔπεσαν ἐπὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ,

λέγοντες· εὐχαριστοῦμέν σοι, κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν καὶ ὁ ἐρχόμενος, ὅτι εἴληφας τὴν δύναμίν σου τὴν μεγάλην, καὶ ἐβασίλευσας.

καὶ τὰ ἔθνη ὠργίσθησαν, καὶ ἦλθεν ἡ ὀργή σου, καὶ ὁ καιρὸς τῶν νεκρῶν κριθῆναι, καὶ δοῦναι τὸν μισθὸν τοῖς δούλοις σου τοῖς προφήταις καὶ τοῖς ἁγίοις καὶ τοῖς φοβουμένοις τὸ ὄνομά σου, τοῖς μικροῖς καὶ τοῖς μεγάλοις καὶ διαφθεῖραι τοὺς διαφθείροντας τὴν γῆν. C

καὶ ἠνοίγη ὁ ναὸς τοῦ θεοῦ ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ὤφθη ἡ κιβωτὸς τῆς διαθήκης αὐτοῦ ἐν τῷ ναῷ αὐτοῦ, καὶ ἐγένοντο ἀστραπαὶ καὶ φωναὶ καὶ βρονταὶ, καὶ σεισμὸς καὶ χάλαζα μεγάλη.

ΚΕΦΑΛ. ιβ.

Καὶ σημεῖον μέγα ὤφθη ἐν τῷ οὐρανῷ, γυνὴ περιβεβλημένη τὸν ἥλιον, καὶ ἡ σελήνη ὑποκάτω τῶν ποδῶν αὐτῆς, καὶ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτῆς στέφανος ἀστέρων δώδεκα,

11 Spiritus uitæ πνεῦμα ζωῆς. Heb. רוּחַ חַיִּים pro anima uitali. 13 Dederunt gloriam Deo ἔδωκαν δόξαν τῷ θεῷ Vide Iohan. 9. d. 24.

IN CA-

A καὶ ἐν γαστρὶ ἔχουσα ἔκραζεν ὠδίνουσα καὶ βασανιζομένη τεκεῖν,
2 Verum ferens, clamabat parturiens, & cruciabatur ut pareret.

καὶ ὤφθη ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἰδοὺ δράκων μέγας πυρρός, ἔχων κεφαλὰς ἑπτὰ, καὶ κέρατα δέκα· καὶ ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ διαδήματα ἑπτά,
3 Visum est autem aliud signum in cęlo, & ecce, *affuit* draco magnus rufus, habens capita septem & cornua decem: & in capitibus suis diademata septem.

καὶ ἡ οὐρὰ αὐτοῦ σύρει τὸ τρίτον τῶν ἀστέρων τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἔβαλεν αὐτοὺς εἰς τὴν γῆν· καὶ ὁ δράκων ἕστηκεν ἐνώπιον τῆς γυναικὸς τῆς μελλούσης τεκεῖν, ἵνα ὅταν τέκῃ τὸ τέκνον αὐτῆς, κατα φάγῃ.
4 Cuius cauda trahebat tertiã partem stellarum cæli, quas abiecit in terram. stetit autem is draco ante mulierem quæ erat paritura: ut quum peperisset, filium eius deuoraret.

καὶ ἔτεκεν υἱὸν ἄρρενα, ὃς μέλλει ποιμαίνειν πάντα τὰ ἔθνη ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ· καὶ ἡρπάσθη τὸ τέκνον αὐτῆς πρὸς τὸν θεόν, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ,
Peperit autem filium masculum, qui recturus erat omnes Gentes in uirga ferrea: & raptus est Filius eius ad Deũ & ad Thronum eius.

καὶ ἡ γυνὴ ἔφυγεν εἰς τὴν ἔρημον, ὅπου ἔχει ὁ τόπον ἡτοιμασμένον ἀπὸ τοῦ θεοῦ, ἵνα ἐκεῖ τρέφωσιν αὐτὴν ἡμέρας χιλίας διακοσίας ἑξήκοντα,
Mulier uerò fugit in solitudinem, ubi habet locum paratum à Deo: ut illic pascant eam diebus mille ducentis sexaginta.

καὶ ἐγένετο πόλεμος ἐν τῷ οὐρανῷ· ὁ μιχαὴλ καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ ἐπολέμησαν μετὰ τοῦ δρά
B κοντος, καὶ ὁ δράκων ἐπολέμησε, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ·
7 Et factum est prælium in cælo: Michael & angeli eius præliabãtur cum dracone, & draco pugnabat & angeli eius:

καὶ οὐκ ἰσχυσαν, οὐδὲ τόπος εὑρέθη αὐτοῖς ἔτι ἐν τῷ οὐρανῷ·
8 Sed non obtinuerunt, neq; locus eorum amplius inuentus est in cælo.

καὶ ἐβλήθη ὁ δράκων ὁ μέγας, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, ὁ καλούμενος διάβολος καὶ ὁ σατανᾶς, ὁ πλανῶν τὴν οἰκουμένην ὅλην, ἐβλήθη εἰς τὴν γῆν, καὶ οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ μετ' αὐτοῦ ἐβλήθησαν.
9 Et proiectus est draco ille magnus, serpens ille antiquus, qui uocatur Diabolus & Satanas, qui seducit totum terrarum orbem. proiectus *inquam* est in terram, & Angeli eius cum eo proiecti sunt.

καὶ ἤκουσα φωνὴν μεγάλην λέγουσαν· ἐν τῷ
10 Et audiui uocem magnã dicentem in cælo, Nunc facta est salus, & uirtus, & regnum Dei nostri, & potestas Christi eius: quia deiectus est accusator fratrum nostrorũ, qui accusabat eos ante conspectum Dei nostri die ac nocte.

οὐρανῷ ἄρτι ἐγένετο ἡ σωτηρία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ ἡμῶν, καὶ ἡ ἐξουσία τοῦ χριστοῦ αὐτοῦ, ὅτι κατεβλήθη ὁ κατήγορος τῶν ἀδελφῶν ἡμῶν, ὁ κατηγορῶν αὐτῶν ἐνώπιον τοῦ θεοῦ ἡμῶν ἡμέρας καὶ νυκτός.

καὶ αὐτοὶ ἐνίκησαν αὐτὸν διὰ τὸ αἷμα τοῦ ἀρ
11 Sed ipsi uicerunt eum propter sanguinem Agni, & propter sermonem testimonij sui, & animæ suæ prodigi fuerunt usque ad mortem.

C νίου, καὶ διὰ τὸν λόγον τῆς μαρτυρίας αὐτῶν, καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν ἄχρι θανάτου.

διὰ τοῦτο εὐφραίνεσθε οἱ οὐρανοὶ, καὶ οἱ ἐν αὐτοῖς
12 Propterea lætamini cæli, & qui habitatis in eis. Væ incolis terræ & maris: nam descendit Diabolus ad uos, iræ magnæ plenus, ut qui sciat se paululum temporis habere,

σκηνοῦντες. οὐαὶ τοῖς κατοικοῦσι τὴν γῆν καὶ τὴν θάλασσαν, ὅτι κατέβη ὁ διάβολος πρὸς ὑμᾶς, ἔχων θυμὸν μέγαν, εἰδὼς ὅτι ὀλίγον καιρὸν ἔχει.

καὶ ὅτε εἶδεν ὁ δράκων, ὅτι ἐβλήθη εἰς τὴν
13 Quum igitur uidisset draco quòd proiectus esset in terram, persequutus est mulierem quæ pepererat masculum.

γῆν, ἐδίωξε τὴν γυναῖκα, ἥτις ἔτεκε τὸν ἄρρενα.

IN CAPVT XII.

8 Obtinuerunt ἴσχυσαν. Sic accipitur apud Hebræos uerbum יכול. Neque locus eorum amplius inuẽtus est ἔτι τόπος εὑρέθη αὐτῶν ἔτι. Id est, eiecti sunt, ita ut nusquam postea apparuerint in cælo. Sic loquitur Daniel. 2. c. 35.

11 Animæ suæ prodigi fuerunt καὶ οὐκ ἠγάπησαν τὴν ψυχὴν αὐτῶν. Vulg. & Eras. ad uerbum, & non dilexerũt animam suam. Est autem in hac formula loquendi liptote quam uocãt, Hebræis familiaris, quũ minus dicitur quàm intelligatur. Is enim dicitur animam, id est uitam, diligere, qui nihil habet hac uita charius: & è contrario, non diligere animam suam, qui non dubitat illam periculis exponere, quoties ita facto opus est.

Sed datæ ſunt mulieri alæ duæ, aquilę magnæ, ut uolet à conſpectu ſerpentis in deſertum in locum ſuum, ubi alitur per tempus & tempora, & dimidium temporis à facie ſerpentis.

Eiecit autem ſerpens ex ore ſuo poſt mulierem, aquam tanquam flumen: ut eam faceret rapi à flumine:

Sed ſuccurrit terra mulieri, aperuitq; terra os ſuum, & abſorbuit flumẽ quod euecerat draco ex ore ſuo.

Iratus eſt igitur draco aduerſus mulierem: & abijt ut gereret bellũ cum reliquis ex ſemine eius, cuſtodientibus mandata Dei, & habentibus teſtimonium IESV Chriſti.

Stetitq; ſuper arenam maris.

CAP. XIII.

VIdi beſtiam è mari aſcendentẽ, quæ habebat capita ſeptem & cornua decem: & ſuper cornua eius *erant* decem diademata: & ſupercapita eius nomen blaſphemiæ.

Eratq; hæc beſtia quam uidi, ſimilis pardo, & pedes eius ut *pedes* urſi, & os eius ut os leonis: dedit autem ei draco uirtutem ſuam, & Thronum ſuum, & poteſtatem magnam.

Et uidi unum ex capitibus eius quaſi lethaliter cæſum: ſed ipſius plaga lethalis curata eſt: & admirans uniuerſa terra, ſequuta eſt beſtiam.

Et adorarunt draconem qui dedit poteſtatem beſtiæ: & adorarunt beſtiam, dicentes, Quis ſimilis beſtiæ? quis poterit pugnare cum ea?

Datumq; eſt ei os loquens magna & blaſphemias: & data eſt ei poteſtas agendi menſes quadraginta duos.

Aperuit igitur os ſuum ad blaſphemiam aduerſus Deum, ut conuicijs afficeret nomen eius, & tabernaculum eius, & eos qui in cælo habitant.

Sed & datum eſt ei bellũ gerere cum Sanctis, & uincere eos: & data eſt ei poteſtas in omnem tribum, & linguam, & gentem.

Itaq; adorabunt eam omnes incolæ terræ, quorum non ſunt ſcripta nomina in Libro uitæ Agni illius mactati *iam inde* à iactis mundi fundamentis.

14 καὶ ἐδόθησαν τῇ γυναικὶ δύο πτέρυγες τοῦ A
ἀετοῦ τοῦ μεγάλου, ἵνα πέτηται εἰς τὴν ἔρημον,
εἰς τὸν τόπον αὐτῆς, ὅπου τρέφεται ἐκεῖ καιρὸν
καὶ καιροὺς καὶ ἥμισυ καιροῦ, ἀπὸ προσώπου τοῦ
ὄφεως.

15 Καὶ ἔβαλεν ὁ ὄφις ὀπίσω τῆς γυναικὸς, ἐκ τοῦ
στόματος αὐτοῦ ὕδωρ ὡς ποταμὸν, ἵνα αὐτὴν
ποταμοφόρητον ποιήσῃ.

16 Καὶ ἐβοήθησεν ἡ γῆ τῇ γυναικὶ, καὶ ἤνοιξεν ἡ γῆ
τὸ στόμα αὐτῆς, καὶ κατέπιε τὸν ποταμὸν, ὃν ἔβαλεν
ὁ δράκων ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ.

17 καὶ ὠργίσθη ὁ δράκων ἐπὶ τῇ γυναικὶ, καὶ ἀ-
πῆλθε ποιῆσαι πόλεμον μετὰ τῶν λοιπῶν τοῦ
σπέρματος αὐτῆς, τῶν τηρούντων τὰς ἐντολὰς
τοῦ θεοῦ, καὶ ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν τοῦ ἰησοῦ
χριστοῦ.

18 Καὶ ἐστάθη ἐπὶ τὴν ἄμμον τῆς θαλάσσης.

ΚΕΦΑΛ. ιγ.

ΚΑὶ εἶδον ἐκ τῆς θαλάσσης θηρίον ἀναβαῖνον, 1 B
ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ, καὶ κέρατα δέκα, καὶ
ἐπὶ τῶν κεράτων αὐτοῦ δέκα διαδήματα, καὶ ἐπὶ
τὰς κεφαλὰς αὐτοῦ ὄνομα βλασφημίας.

2 Καὶ τὸ θηρίον ὃ εἶδον, ἦν ὅμοιον πάρδαλει, καὶ οἱ
πόδες αὐτοῦ ὡς ἄρκτου, καὶ τὸ στόμα αὐτοῦ ὡς στό-
μα λέοντος. Καὶ ἔδωκεν αὐτῷ ὁ δράκων τὴν δύνα
μιν αὐτοῦ, καὶ τὸν θρόνον αὐτοῦ, καὶ ἐξουσίαν μεγά
λην.

3 καὶ ἓν τῶν κεφαλῶν αὐτοῦ ὡς ἐσφαγμέ-
νην εἰς θάνατον· καὶ ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ ἐθε
ραπεύθη, καὶ ἐθαυμάσθη ὅλη ἡ γῆ ὀπίσω τοῦ
θηρίου,

4 καὶ προσεκύνησαν τὸν δράκοντα, ὅς ἔδωκεν
ἐξουσίαν τῷ θηρίῳ, καὶ προσεκύνησαν τὸ θηρίον,
λέγοντες· τίς ὅμοιος τῷ θηρίῳ; τίς δύναται πο-
λεμῆσαι μετ' αὐτοῦ;

5 καὶ ἐδόθη αὐτῷ στόμα λαλοῦν μεγάλα καὶ βλασ
φημίας, καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ποιῆσαι μῆνας C
τεσσαράκοντα δύο.

6 καὶ ἤνοιξε τὸ στόμα αὐτοῦ εἰς βλασφημίαν πρὸς
τὸν θεὸν, βλασφημῆσαι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ τὴν
σκηνὴν αὐτοῦ, καὶ τοὺς ἐν τῷ οὐρανῷ σκηνοῦν-
τας.

7 καὶ ἐδόθη αὐτῷ πόλεμον ποιῆσαι μετὰ τῶν ἁγίων,
καὶ νικῆσαι αὐτούς· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία ἐπὶ πᾶ
σαν φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ ἔθνος,

8 καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες οἱ κατοι-
κοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, οὗ οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα
ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου τοῦ ἐσφαγμένου, ἀπὸ
καταβολῆς κόσμου.

14 In locum ſuum, *εἰς τὸν τόπον αὐτῆς*. Id eſt in eum locum qui eſt ipſi à Domino deſtinatus, ut Act. 1. d. 25, quanuis in ſpecie prorſus diſsimili.

IN CAPVT XIII.

3 Plaga lethalis *ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου*. Vulg. & Eraſ. ad uerbum, plaga mortis, ſeruato Hebraiſmo.

A ἔτις ἔχει οὖς, ἀκουσάτω. εἴ τις αἰχμαλωσίαν σὺν αἰχμαλωσίαν ὑπάγει, εἰς αἰχμαλωσίαν ὑπάγει.

ἔτις ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι, δεῖ αὐτὸν ἐν μαχαίρᾳ ἀποκτανθῆναι. ὧδε ἐστὶν ἡ ὑπομονὴ καὶ ἡ πίστις τῶν ἁγίων.

9 Si quis habet aurem, audiat.

Siquis in captiuitatem ducit, in captiuitatem abibit: siquis gladio occiderit, oportet eum gladio occidi, hic est patientia & fides Sanctorum.

Καὶ εἶδον ἄλλο θηρίον ἀναβαῖνον ἐκ τῆς γῆς, καὶ εἶχε κέρατα δύο ὅμοια ἀρνίῳ, καὶ ἐλάλει ὡς δράκων,

11 Deinde uidi aliam bestiam ascendentem è terra, quæ habebat cornua duo similia Agni, sed loquebatur ut draco.

καὶ τὴν ἐξουσίαν τοῦ πρώτου θηρίου πᾶσαν ποιεῖ ἐνώπιον αὐτοῦ, καὶ ποιεῖ τὴν γῆν, καὶ τοὺς κατοικοῦντας ἐν αὐτῇ, ἵνα προσκυνήσωσιν τὸ θηρίον τὸ πρῶτον, οὗ ἐθεραπεύθη ἡ πληγὴ τοῦ θανάτου αὐτοῦ.

12 *Ea* uerò potestatẽ prioris bestiæ omnem exercet in conspectu eius, & facit ut terra & ipsius incolæ adorent bestiam illam primã, cuius curata fuerat plaga lethalis.

καὶ ποιεῖ σημεῖα μεγάλα, ἵνα καὶ πῦρ ποιῇ καταβαίνειν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ εἰς τὴν γῆν, ἐνώπιον τῶν ἀνθρώπων,

13 Editq; signa magna, adeo ut etiam ignem faciat è cælo descendere in terram in conspectu hominum.

καὶ πλανᾷ τοὺς κατοικοῦντας ἐπὶ τῆς γῆς, διὰ τὰ σημεῖα ἃ ἐδόθη αὐτῷ ποιῆσαι ἐνώπιον τοῦ θηρίου, λέγων τοῖς κατοικοῦσιν ἐπὶ τῆς γῆς, ποιῆσαι εἰκόνα τῷ θηρίῳ, ὃ ἔχει τὴν πληγὴν τῆς μαχαίρας, καὶ ἔζησε.

14 Et seducit incolas terræ, ppter signa quæ datum est ei ut faciat in cõspectu bestiæ, dicens incolis terræ ut faciant imaginem bestiæ quæ gladio uulnerata fuit, sed reuixit.

καὶ ἐδόθη αὐτῷ δοῦναι πνεῦμα τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα καὶ λαλήσῃ ἡ εἰκὼν τοῦ θηρίου, καὶ ποιήσῃ, ὅσοι ἂν μὴ προσκυνήσωσι τῇ εἰκόνι τοῦ θηρίου, ἵνα ἀποκτανθῶσι.

15 Datumq; est ei ut animaret imaginem bestiæ, ut etiam loquatur imago bestiæ: & faciat ut quicunque nõ adorarint imaginem bestiæ, occidantur.

καὶ ποιεῖ πάντας, τοὺς μικροὺς καὶ τοὺς μεγάλους καὶ τοὺς πλουσίους καὶ τοὺς πτωχοὺς, καὶ τοὺς ἐλευθέρους καὶ τοὺς δούλους, ἵνα δῶσιν αὐτοῖς χάραγμα ἐπὶ τῆς χειρὸς αὐτῶν τῆς δεξιᾶς, ἢ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν,

16 Sed & facit ut omnes, parui & magni, diuites & pauperes, liberi & serui accipiant characterem in manu sua dextra, aut in frontibus suis.

καὶ ἵνα μή τις δύνηται ἀγοράσαι ἢ πωλῆσαι, εἰ μὴ ὁ ἔχων τὸ χάραγμα, ἢ τὸ ὄνομα τοῦ θηρίου, ἢ τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

17 Et nequis possit emere aut uendere, nisi q̃ habeat characterem aut nomen bestiæ, aut numerum nominis eius.

ὧδε ἡ σοφία ἐστίν. ὁ ἔχων τὸν νοῦν, ψηφισάτω τὸν ἀριθμὸν τοῦ θηρίου. ἀριθμὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐστὶ, καὶ ὁ ἀριθμὸς αὐτοῦ χξς.

18 Hic sapientia est. Qui intelligentia præditus est, computet numerum bestiæ: numerus enim hominis est. & numerus eius, sexcenta sexagintasex.

ΚΕΦΑΛ. ιδ.

CAP. XIIII.

C Καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἀρνίον ἑστηκὸς ἐπὶ τὸ ὄρος Σιὼν, καὶ μετ' αὐτοῦ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες, ἔχουσαι τὸ ὄνομα τοῦ πατρὸς αὐτοῦ γεγραμμένον ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

1 TVm aspexi, & ecce *aderat* Agnus stans super montem Sion, & cum eo centum quadraginta quatuor millia, habentia nomẽ 2 Patris eius scriptum in frontibus suis.

καὶ ἤκουσα φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βροντῆς μεγάλης. καὶ φωνὴ ἣν ἤκουσα κιθαρῳδῶν κιθαριζόντων ταῖς κιθάραις αὐτῶν.

Et audiui uocem è cælo tanquam uocem aquarum multarum, & tanquam sonum tonitrui magni: & uocem audiui citharœdorum pulsantium citharas suas,

13 Adeò ut ἵνα. ἵνα pro ὥς τε, quod & alibi semel annotauimus. Complutensis tamen editio legit, consentiente Aretha & duobus ex nostris ueteribus libris, καὶ πῦρ, ἵνα καταβαίνῃ, & ut ignis descendat. Ita enim hoc explicandũ puto per traiectionem, cuius meminimus Rom. 11. d. 31. & alia passim exempla occurrunt ut 1. Cor. 9. c. 15. & Gal. 2. b. 10. 14 Reuixit. ἔζησε. Hoc dicit, quia plaga per se lethalis erat, ex qua quum illa conualuerit, consequitur illampe nes se habere uitam, ac proinde tanquam Deum adorandam.

15 Vt animaret δῶναι πνεῦμα. Id est uitam inderet, nempe sicut Iannes & Mambres Mosis prodigia imitabantur. Vulg. & Eras. ad uerbum, ut daret spiritum.

IN CAPVT XIIII.

1 Et canentium καὶ ᾀδόντων. Plena constructio est, καὶ οἱ ᾄδοντες, & qui canebant, ut diximus suprà.

Et canentium quasi canticum nouum ante thronum, & ante quatuor animalia, & Senes: neq; quisquã poterat discere canticũ illud nisi illa cẽtum quadragintaquatuor millia, ij *scilicet* qui empti sunt de terra: 3

Hi sunt qui cum mulieribus non sunt inquinati: uirgines enim sunt, hi sequuntur Agnum quocunque ierit: hi empti sunt ex hominibus, primitiæ Deo & Agno *sacræ*. 4

Et in quorum ore non est inuentus dolus: sunt enim inculpati ante thronum Dei. 5

Deinde uidi alium Angelum uolãtem per medium cęli, habentem Euãgelium ęternũ, ut euangelizaret incolis terræ, & omni genti, & tribui, & linguæ, & populo: 6

Dicẽtem magna uoce, Timete Deum, & ei tribuite gloriam. nam uenit hora iudicij eius: & adorate eum qui fecit cælum & terram & mare & fontes aquarum. 7

Et alius Angelus sequutus est, dicens, Cecidit Babyló urbs illa magna, quia uinum irę scortationis suæ potandum præbuit omnibus gentibus. 8

Et tertius Angelus sequutus est illos, dicens uoce magna, Siquis adorauerit bestiam & imaginem eius & acceperit characterem in fronte sua aut in manu sua, 9

Bibet hic quoque ex uino iræ Dei, ex mero *inquam* infuso in poculũ iræ ipsius: & cruciabitur igne & sulphure in conspe&u Angelorũ sanctorum, & ante conspectũ Agni. 10

Et fumus cruciatus eorũ ascẽdet in secula seculorum: nec habebunt requiem die nec nocte, qui adorant bestiam & imaginẽ eius, & siquis acceperit characterem nominis eius. 11

Hic tolerantia Sanctorum est: hic qui obseruant mandata Dei, & fidem Iesu. 12

Tunc audiui uocem è cælo, dicentem mihi, Scribe, Beati posthac mortui, ij *inquam* qui Domini causa moriuntur. Etiam dicit Spiritus quoniam requiescunt à laboribus suis: & opera eorum sequuntur eos. 13

Aspexi autem, & ecce *aderat* nubes candida: & super nubem sedebat *quidam* similis homini, habens in capite suo coronam aureã, & in manu sua falcem acutam. 14

Et alius Angelus prodijt è templo clamãs uoce magna ad eum qui insidebat nubi, Mitte falcem tuam, & mete: quia uenit tibi hora ut metas: nam aruit messis terræ. 15

καὶ ᾄδουσιν ὡς ᾠδὴν καινὴν ἐνώπιον τοῦ θρόνου καὶ ἐνώπιον τῶν τεσσάρων ζώων, καὶ τῶν πρεσβυτέρων. καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο μαθεῖν τὴν ᾠδὴν, εἰ μὴ αἱ ἑκατὸν τεσσαράκοντα τέσσαρες χιλιάδες, οἱ ἠγορασμένοι ἀπὸ τῆς γῆς. A

οὗτοί εἰσιν οἱ μετὰ γυναικῶν οὐκ ἐμολύνθησαν. παρθένοι γάρ εἰσιν. οὗτοί εἰσιν οἱ ἀκολουθοῦντες τῷ ἀρνίῳ, ὅπου ἂν ὑπάγῃ. οὗτοι ἠγοράσθησαν ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων, ἀπαρχὴ τῷ θεῷ καὶ τῷ ἀρνίῳ,

καὶ ἐν τῷ στόματι αὐτῶν οὐχ εὑρέθη δόλος· ἄμωμοι γάρ εἰσιν ἐνώπιον τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ.

καὶ εἶδον ἄλλον ἄγγελον πετόμενον ἐν μεσουρανήματι, ἔχοντα εὐαγγέλιον αἰώνιον, εὐαγγελίσαι ἐπὶ τοὺς καθημένους ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ πᾶν ἔθνος καὶ φυλὴν καὶ γλῶσσαν καὶ λαόν,

λέγοντα ἐν φωνῇ μεγάλῃ· φοβήθητε τὸν θεὸν, καὶ δότε αὐτῷ δόξαν, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τῆς κρίσεως αὐτοῦ· καὶ προσκυνήσατε τῷ ποιήσαντι τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν καὶ θάλασσαν καὶ πηγὰς ὑδάτων. B

καὶ ἄλλος ἄγγελος ἠκολούθησε, λέγων· ἔπεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πεπότικε πάντα τὰ ἔθνη.

καὶ τρίτος ἄγγελος ἠκολούθησεν αὐτοῖς, λέγων ἐν φωνῇ μεγάλῃ· εἴ τις προσκυνεῖ τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ λαμβάνει χάραγμα ἐπὶ τοῦ μετώπου αὐτοῦ, ἢ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

καὶ αὐτὸς πίεται ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ κεκερασμένου ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ, καὶ βασανισθήσεται ἐν πυρὶ καὶ θείῳ ἐνώπιον τῶν ἁγίων ἀγγέλων, καὶ ἐνώπιον τοῦ ἀρνίου,

καὶ ὁ καπνὸς τοῦ βασανισμοῦ αὐτῶν ἀναβαίνει εἰς αἰῶνας αἰώνων, καὶ οὐκ ἔχουσιν ἀνάπαυσιν ἡμέρας καὶ νυκτὸς οἱ προσκυνοῦντες τὸ θηρίον καὶ τὴν εἰκόνα C
αὐτοῦ, καὶ εἴ τις λαμβάνει τὸ χάραγμα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ.

ὧδε ὑπομονὴ τῶν ἁγίων ἐστίν· ὧδε οἱ τηροῦντες τὰς ἐντολὰς τοῦ θεοῦ, καὶ τὴν πίστιν Ἰησοῦ.

καὶ ἤκουσα φωνῆς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, λεγούσης μοι· γράψον, Μακάριοι οἱ νεκροὶ οἱ ἐν κυρίῳ ἀποθνήσκοντες ἀπάρτι. ναὶ, λέγει τὸ πνεῦμα, ἵνα ἀναπαύσωνται ἐκ τῶν κόπων αὐτῶν· τὰ δὲ ἔργα αὐτῶν ἀκολουθεῖ μετ' αὐτῶν.

καὶ εἶδον, καὶ ἰδοὺ νεφέλη λευκὴ, καὶ ἐπὶ τὴν νεφέλην καθήμενον ὅμοιον υἱὸν ἀνθρώπου, ἔχων ἐπὶ τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ στέφανον χρυσοῦν, καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ δρέπανον ὀξύ.

καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ, κράζων ἐν μεγάλῃ φωνῇ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῆς νεφέλης· πέμψον τὸ δρέπανόν σου, καὶ θέρισον, ὅτι ἦλθεν ἡ ὥρα τοῦ θερίσαι, ὅτι ἐξηράνθη ὁ θερισμὸς τῆς γῆς

8 Iræ scortationis suæ *Τῆς θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς* id est scortationis suæ qua Deus ad iram est inflammatus. uel uinum iræ scortationis uocat, quòd iram Dei in sé prouocent quicunque sese illius scortatione quasi uino inebriant.

10 Ex meto *inquam* infuso in poculum &c. *Τῆς πεπερασμένης ἀκράτου ἐν τῷ ποτηρίῳ* Vulg. quod mistum est mero in calice, &c. quæ interpretatio prorsus eneruat sententiam. Dicitur aũt Græcis *κεράννυσθαι* quod infunditur bibituro, etiãsi nõ diluat aqua aut alio potus genere, sicut rectè ob seruauit Eras. Et ita etiã apud Heb. מסך pro ערב usurpat.

καὶ ἐβαλεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τὴν νεφέλην τὸ 16
δρέπανον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ ἐθερίσθη ἡ γῆ.

καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ναοῦ τοῦ ἐν τῷ 17
οὐρανῷ, ἔχων καὶ αὐτὸς δρέπανον ὀξύ.

καὶ ἄλλος ἄγγελος ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ θυσιαστη- 18
ρίου, ἔχων ἐξουσίαν ἐπὶ τοῦ πυρός, καὶ ἐφώνησε
κραυγῇ μεγάλῃ τῷ ἔχοντι τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ,
λέγων· πέμψον σου τὸ δρέπανον τὸ ὀξύ, καὶ τρύ
γησον τοὺς βότρυας τῆς γῆς, ὅτι ἤκμασαν αἱ σα
φυλαὶ αὐτῆς.

καὶ ἔβαλεν ὁ ἄγγελος τὸ δρέπανον αὐτοῦ εἰς τὴν 19
γῆν, καὶ ἐτρύγησε τὴν ἄμπελον τῆς γῆς, καὶ ἔβαλεν
εἰς τὸν ληνὸν τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ τὸν μεγάλον,

καὶ ἐπατήθη ὁ ληνὸς ἔξω τῆς πόλεως, καὶ ἐξῆλ- 20
θεν αἷμα ἐκ τοῦ ληνοῦ ἄχρι τῶν χαλινῶν τῶν ἵππων
ἀπὸ σταδίων χιλίων ἑξακοσίων.

ΚΕΦΑΛ. ιέ.

Καὶ εἶδον ἄλλο σημεῖον ἐν τῷ οὐρανῷ μέγα 1
καὶ θαυμαστόν, ἀγγέλους ἑπτὰ ἔχοντας πληγὰς
ἑπτὰ τὰς ἐσχάτας, ὅτι ἐν αὐταῖς ἐτελέσθη ὁ θυ
μὸς τοῦ θεοῦ.

καὶ εἶδον ὡς θάλασσαν ὑαλίνην μεμιγμένην 2
πυρί, καὶ τοὺς νικῶντας ἐκ τοῦ θηρίου καὶ ἐκ τῆς εἰκό
νος αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ χαράγματος αὐτοῦ, καὶ ἐκ τοῦ ἀρι-
θμοῦ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἑστῶτας ἐπὶ τὴν θάλ
ασσαν τὴν ὑαλίνην, ἔχοντας κιθάρας τοῦ θεοῦ,

καὶ ᾄδουσι τὴν ᾠδὴν μωσέως τοῦ δούλου τοῦ θεοῦ, 3
καὶ τὴν ᾠδὴν τοῦ ἀρνίου, λέγοντες. μεγάλα καὶ
θαυμαστὰ τὰ ἔργα σου, κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκρά
τωρ, δίκαιαι καὶ ἀληθιναὶ αἱ ὁδοί σου, ὁ βασι-
λεὺς τῶν ἁγίων.

τίς οὐ μὴ φοβηθῇ σε, κύριε, καὶ δοξάσῃ τὸ ὄνο 4
μά σου; ὅτι μόνος ὅσιος, ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἥ
ξουσι, καὶ προσκυνήσουσιν ἐνώπιόν σου, ὅτι τὰ
δικαιώματά σου ἐφανερώθησαν.

καὶ μετὰ ταῦτα εἶδον, καὶ ἰδοὺ ἠνοίγη ὁ ναὸς 5
τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ἐν τῷ οὐρανῷ,

καὶ ἐξῆλθον οἱ ἑπτὰ ἄγγελοι, ἔχοντες τὰς ἑπτὰ 6
τὰς πληγὰς, ἐκ τοῦ ναοῦ, ἐνδεδυμένοι λίνον κα-
θαρὸν καὶ λαμπρὸν, καὶ περιεζωσμένοι περὶ τὰ
στήθη ζώνας χρυσᾶς.

καὶ ἓν ἐκ τῶν τεσσάρων ζώων ἔδωκε τοῖς ἑπτὰ 7
ἀγγέλοις ἑπτὰ φιάλας χρυσᾶς, γεμούσας τοῦ
θυμοῦ τοῦ θεοῦ τοῦ ζῶντος εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

Misit igitur is qui insidebat nubi falcem
suam in terram, & demessa est terra.

Tum alius Angelus prodijt è tẽplo quod
est in cælo, habens & ipse falcem acutam.

Et alius Angelus prodijt ab altari, qui ha-
bebat potestatem supra ignem, & clamauit
uoce magna ad eum qui habebat falcẽ acu
tam, dicens, Mitte falcem tuam acutã, & uin
demia botros uineæ Terræ: nã maturæ sunt
uuæ eius.

Misit igitur Angelus falcem suam acutam
in terram, & uindemiauit uineã terræ, & mi-
sit in lacum iræ Dei magnum.

Et calcatus est lacus extra ciuitatem: exi-
uitq; sanguis è lacu usque ad frẽnos equorũ,
per stadia mille sexcenta.

CAP. XV.

DEinde uidi aliud signum in cælo magnũ
& admirabile, Angelos septẽ habentes
plagas septem ultimas, quoniam per illas ex
pleta est ira Dei.

Et uidi tanquam mare uitreum mixtum
igni: & eos qui uictoriam reportarant ex be
stia & imagine eius & charactere eius, & nu-
mero nominis eius, stantes apud mare uitre
um, & habentes citharas Dei.

Qui etiam cantabant canticum Mosis ser
ui Dei. & canticum Agni, dicentes, Magna
& mirabilia sunt opera tua Domine Deꝰ om
nipotens: iustæ & ueræ sunt uiæ tuæ, Rex San
ctorum.

Quis non timebit te Domine, & glorifica
bit nomen tuum? nam solus sanctus es. Nam
omnes gentes uenient, & adorabunt corã
te. nam iudicia tua patefacta sunt.

Et post hæc aspexi, & ecce, apertum est tẽ
plum Tabernaculi testimonij in cælo:

Et prodierunt septem Angeli habentes se
ptem plagas, è templo, induti lino puro & cã
dido, & præcincti circa pectora zonis au-
reis.

Et unum ex quatuor animalibus dedit se-
ptem phialas aureas, plenas iræ Dei uiuentis
in secula seculorum.

13 Domini causa ἐν Κυρίῳ. Heb. ביהוה, id est propter Dominum. Hoc enim est quod alibi dicitur propter iusti-
tiam. Vulg. & Erasm. ad uerbum in Domino: admodum obscure. Quoniam requiescunt ἵνα ἀναπαύσωνται uel, ut
requiescant, si referamus ad participium ἀποθνήσκοντες. Sed (ut opinor) præstat ἵνα accipere αἰτιολογικῶς, ex He-
bræorum idiotismo, apud quos בי accipitur tum pro אשר id est ἵνα, tum pro לפיש id est διότι, unde factum ut ἵνα
pro διότι uel ἐπειδὴ acciperetur. quæ enallage à quibusdam annotatur etiam in Græcorum Epigrammaton libro.
Et opera τὰ δὲ ἔργα Vel, opera enim, ut Vetus interpres conuertit: ita ut δὲ pro γὰρ accipiatur. quod sæpe annota
uimus. Sin minus, copulatiuam esse oportet. Nam pro aduersatiua non uidetur satis commode posse explicari. ἔργα
uerò i. opera, uocat præmium quod bona ipsa opera consequitur, Hebræorũ more. 14 Homini, ὑῶ ἀνθρώπου Hũc
Hebraismum alibi exposuimus. Nolui autem filium hominis ad uerbum interpretari, quòd, hoc uno loco excepto,
nusquam in his libris quisquam filius hominis nisi unus Christus dicatur: hic uerò Christum ipsum non significari,
sed Angeli speciem ac formam, liquet ex proximo uersiculo. Itaque uitanda fuit amphibolia. 18 Botros uineæ
terræ τοὺς βότρυας τῆς ἀμπέλου τῆς γῆς Sic legunt Arethas, Cõplutẽsis codex, cũ alijs duobus ex nostris, ac Vetere ẽt
interprete, ac ita certe melius cohæret quod sequitur.

IN CAP. XV.

3 Serui Dei, δοῦλος τοῦ Θεοῦ. Sic uocatur Moses κατ' ἐξοχὴν. sicut describitur Deut. 34 c. 10. Viæ ἰδιῶται. Id est gesta
tua, ex idiotismo Hebræorum.

Et impletum est templum fumo *prodeunte* 8
à maiestate Dei,& à uirtute eius:necquisquã
poterat ingredi in templum, donec explerẽ
tur septem plagæ septem Angelorum:

CAP. XVI.

TVnc audiui uocem magnam è templo, 1
dicentem septem Angelis,Ite, effundi-
te septem phialas iræ Dei in terram.

Abijt igitur primus *Angelus*,& effudit phia 2
lam suam in terram,factumq; est uulnus ma-
lum ac noxiũ in homines qui habebant cha
racterem bestiæ,& in eos qui adorabant ima
ginem eius.

Deinde secundus Angelus effudit phialã 3
suam in mare,factumq; est quasi sanguis ca-
daueris, & quodcunque animal uiuebat in
mari,mortuum est.

Tum tertius Angelus effudit phialam su- 4
am in flumina,& in fontes aquarum,& factę
sunt sanguis.

Et audiui Angelum aquarum dicentem, 5
Iustus es Domine,Qui es,& Qui eras,& san-
ctus,quia hæc iudicasti?

Quia *inquam* sanguinem Sanctorũ & Pro- 6
phetarum effuderunt,& sanguinem eis dedi
sti ad bibendum:digni enim sunt.

Et audiui alium è Sanctuario dicentem, 7
Etiã Domine Deus omnipotens,uera & iu-
sta iudicia tua.

Postea quartus Angelus effudit phialam 8
suam in solem, & datum est ei æstu affligere
homines per ignem.

Et æstuaueruut homines æstu magno, & 9
& blasphemarunt nomen Dei habentis po-
testatem in has plagas:neque resipuerunt ut
darent ei gloriam.

Tum quintus Angelus effuditphialam su 10
am super Thronum bestiæ, & factum est re-
gnũ eiustenebrosum,& mandebant linguas
suas præ dolore:

Et blasphemarunt Deum cæli præ dolori 11
bus suis,& ulceribus suis, nec resipuerũt ab
operibus suis.

Tum sextus Angelus effudit phialam su 12
am in flumen illud magnum,*nempe* Euphra-
tem,& siccata est aqua eius,ut pararetur uia
Regum ab Ortu solis *aduentantium*.

Et uidi ex ore draconis & ex ore bestiæ,& 13
ex ore pseudoprophetæ illius tres impuros
spiritus similes ranis prodeuntes.

καὶ ἐγεμίσθη ὁ ναὸς καπνοῦ ἐκ τῆς δόξης τοῦ A
θεοῦ, καὶ ἐκ τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ οὐδεὶς ἠδύνατο
εἰσελθεῖν εἰς τὸν ναὸν, ἄχρι τελεσθῶσιν αἱ ἑπτὰ
πληγαὶ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων.

ΚΕΦΑΛ. ιϛ.

Καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ ναοῦ, λε-
γούσης τοῖς ἑπτὰ ἀγγέλοις· ὑπάγετε, καὶ
ἐκχέατε τὰς φιάλας τοῦ θυμοῦ τοῦ θεοῦ εἰς τὴν γῆν.

Καὶ ἀπελθὼν ὁ πρῶτος, καὶ ἐξέχεε τὴν φιάλην
αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν. Καὶ ἐγένετο ἕλκος κακὸν καὶ
πονηρὸν εἰς τοὺς ἀνθρώπους τοὺς ἔχοντας τὸ χάρα
γμα τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς τῇ εἰκόνι αὐτοῦ προσκυ-
νοῦντας.

Καὶ ὁ δεύτερος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην
αὐτοῦ εἰς τὴν θάλασσαν· καὶ ἐγένετο αἷμα ὡς νε
κροῦ, καὶ πᾶσα ψυχὴ ζωῆς ἀπέθανεν τὰ ἐν τῇ θα-
λάσσῃ.

Καὶ ὁ τρίτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐ
τοῦ εἰς τοὺς ποταμοὺς καὶ εἰς τὰς πηγὰς τῶν ὑδά-
των· καὶ ἐγένετο αἷμα.

καὶ ἤκουσα τοῦ ἀγγέλου τῶν ὑδάτων λέγοντος.
δίκαιος, κύριε, εἶ, ὁ ὢν καὶ ὁ ἦν, καὶ ὅσιος, ὅτι B
ταῦτα ἔκρινας.

ὅτι αἷμα ἁγίων καὶ προφητῶν ἐξέχεαν, καὶ αἷ
μα αὐτοῖς ἔδωκας πιεῖν· ἄξιοι γάρ εἰσι.

καὶ ἤκουσα ἄλλου ἐκ τοῦ θυσιαστηρίου λέγον-
τος· ναὶ κύριε ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ, ἀληθιναὶ
καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις σου.

Καὶ ὁ τέταρτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην
αὐτοῦ ἐπὶ τὸν ἥλιον. καὶ ἐδόθη αὐτῷ καυματίσαι
τοὺς ἀνθρώπους ἐν πυρί.

καὶ ἐκαυματίσθησαν οἱ ἄνθρωποι καῦμα
μέγα, καὶ ἐβλασφήμησαν τὸ ὄνομα τοῦ θεοῦ τοῦ
ἔχοντος ἐξουσίαν ἐπὶ τὰς πληγὰς ταύτας, καὶ
οὐ μετενόησαν δοῦναι αὐτῷ δόξαν.

Καὶ ὁ πέμπτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην
αὐτοῦ ἐπὶ τὸν θρόνον τοῦ θηρίου· καὶ ἐγένετο ἡ βα
σιλεία αὐτοῦ ἐσκοτωμένη, καὶ ἐμασῶντο τὰς C
γλώσσας αὐτῶν ἐκ τοῦ πόνου,

καὶ ἐβλασφήμησαν τὸν θεὸν τοῦ οὐρανοῦ ἐκ τῶν
πόνων αὐτῶν, καὶ ἐκ τῶν ἑλκῶν αὐτῶν, καὶ οὐ με-
τενόησαν ἐκ τῶν ἔργων αὐτῶν.

Καὶ ὁ ἕκτος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐ-
τοῦ ἐπὶ τὸν ποταμὸν τὸν μέγαν τὸν Εὐφράτην· καὶ ἐξη
ράνθη τὸ ὕδωρ αὐτοῦ, ἵνα ἑτοιμασθῇ ἡ ὁδὸς τῶν
βασιλέων τῶν ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου.

καὶ εἶδον ἐκ τοῦ στόματος τοῦ δράκοντος, καὶ
ἐκ τοῦ στόματος τοῦ θηρίου, καὶ ἐκ τοῦ στόματος τοῦ
ψευδοπροφήτου πνεύματα τρία ἀκάθαρτα,
ὅμοια βατράχοις.

IN CAPVT XVI.

3 Factumque est *καὶ ἐγένετο*. Id est uersum est in sanguinem,& eum quidem putrem ac sanioſum,qualis est in ca
daueribus mortuorum. Quodcunque animal *πᾶσα ψυχή*. Heb. בלגבש Id est omnis anima, pro omni amante. qui
Hebraismns hoc in loco mihi uisus est obscurior. 9 Vt darent,&c. *δοῦναι*,&c. Vide suprà 11.c.13.
14 Quique abeunt *ἃ ἐκπορεύεται*. Sic legit Arethas,Complutensis codex,cum alijs duobus ex nostris: & le-
gendum esse res ipsa ostendit. Erasm. ut procedant, *ἐκπορεύεσθαι*.

A ἐστὶν γὰρ πνεύματα δαιμόνων ποιοῦντα σημεῖα ἐκπορεύεται ἐπὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ τῆς οἰκουμένης ὅλης, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον τῆς ἡμέρας ἐκείνης τῆς μεγάλης τοῦ θεοῦ τοῦ παντοκράτορος.

14 Sunt enim ſpiritus dæmoniorum ij qui edunt ſigna, quiq; abeunt ad Reges terræ & totius mundi, ut congregent eos ad prælium magni illius diei Dei omnipotentis.

ἰδοὺ ἔρχομαι ὡς κλέπτης, μακάριος ὁ γρηγορῶν καὶ τηρῶν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἵνα μὴ γυμνὸς περιπατῇ, καὶ βλέπωσι τὴν ἀσχημοσύνην αὐτοῦ.

15 Ecce uenio ut fur. Beatus qui uigilat & cuſtodit ueſtimenta ſua, ne nudus ambulet, & uideantur uerenda ipſius.

καὶ συνήγαγεν αὐτοὺς εἰς τὸν τόπον τὸν καλούμενον ἑβραϊστὶ ἁρμαγεδών.

16 Congregarunt igitur eos in locum quiuocatur Hebraicè Arma-gedon.

Καὶ ὁ ἕβδομος ἄγγελος ἐξέχεε τὴν φιάλην αὐτοῦ εἰς τὸν ἀέρα. καὶ ἐξῆλθε φωνὴ μεγάλη ἀπὸ τοῦ ναοῦ τοῦ οὐρανοῦ, ἀπὸ τοῦ θρόνου, λέγουσα· γέγονε.

17 Tum ſeptimus Angelus effudit phialam ſuam in aërem: & prodijt uox magna è templo cæli à throno, dicens, Factum eſt.

καὶ ἐγένοντο φωναὶ καὶ βρονταὶ καὶ ἀστραπαὶ, καὶ σεισμὸς ἐγένετο μέγας, οἷος οὐκ ἐγένετο ἀφ' οὗ οἱ ἄνθρωποι ἐγένοντο ἐπὶ τῆς γῆς, τηλικοῦτος σεισμὸς οὕτω μέγας.

18 Factiq; ſunt ſonitus, & fulgura, & tonitrua & terræmotus factus eſt magnus, qualis nunquam fuit ex quo homines fuerunt ſuper terram, terræmotus *inquam* adeo magnus.

B Καὶ ἐγένετο ἡ πόλις ἡ μεγάλη εἰς τρία μέρη, καὶ αἱ πόλεις τῶν ἐθνῶν ἔπεσον· καὶ Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἐμνήσθη ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, δοῦναι αὐτῇ τὸ ποτήριον τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς ὀργῆς αὐτοῦ.

19 Et dirupta eſt urbs illa magna in tres partes, & ciuitates Gentium ceciderunt, & Babylon magna uenit in memoriã ante Deũ, ut p̃beret ei poculũ uini indignationis iræ ſuæ.

καὶ πᾶσα νῆσος ἔφυγε, καὶ ὄρη οὐχ εὑρέθησαν.

20 Et oĩs inſula fugit, & mõtes nõ ſunt inuẽti.

καὶ χάλαζα μεγάλη ὡς ταλαντιαία καταβαίνει ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἐπὶ τοὺς ἀνθρώπους· καὶ ἐβλασφήμησαν οἱ ἄνθρωποι τὸν θεὸν ἐκ τῆς πληγῆς τῆς χαλάζης, ὅτι μεγάλη ἐστὶν ἡ πληγὴ αὐτῆς σφόδρα.

21 Et grando magna, quaſi talentaria, deſcẽdit è cælo in homines: & blaſphemarunt Deum homines: propter plagam grandinis: quoniã magna fuit plaga eius uehementer.

ΚΕΦΑΛ. ιζ.

Καὶ ἦλθεν εἷς ἐκ τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων μοι· δεῦρο, δείξω σοι τὸ κρῖμα τῆς πόρνης τῆς μεγάλης, τῆς καθημένης ἐπὶ τῶν ὑδάτων τῶν πολλῶν,

CAP. XVII.

1 ב VNus uenit unus ex ſeptem Angelis, qui habebant ſeptem phialas, & loquutus eſt mecum, dicens mihi, Heus tu, oſtendam tibi damnationem meretricis magnæ, quę ſedet ſuper aquas multas:

μεθ' ἧς ἐπόρνευσαν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ ἐμεθύσθησαν οἱ κατοικοῦντες τὴν γῆν ἐκ τοῦ οἴνου τῆς πορνείας αὐτῆς.

C 2 Cum qua ſcortati ſunt Reges terræ, & cuius ſcortationis uino inebriati ſunt incolæ terræ.

15 Ecce uenio, &c. ἰδοὺ ἔρχομαι, Hic ingenue fateor uidere me nõ poſſe qui cõueniat totus hic uerſiculus huic loco. Etſi enim in Prophetis interdũ ſoleãt nõ prſus diſſimilia occurrere, mõ i. Propheta, mõ Deo ipſo interloquẽte, tñ nihil eiuſmodi in hoc libro occurrit, niſi addita præfatione. Deinde nuſquam adhuc introductus eſt loquens Chriſtus ipſe, ad quẽ tñ omnino iſta referẽda ſunt: niſi in prima illa uiſione quæ ſeptẽ epiſtolas cõtinet. Poſtremò, ſi uerſiculũ ,pximũ, i. 16. cõiunxeris cũ ſuperiore nẽpe cũ 14. uidebis perpetuã eſſe narrationẽ, quæ interiectione iſtius abrũpatur. Abſit tñ ut ego quicquã hic audeã ex nuda cõiectura. Tantum dico, mihi omnino uideri hunc uerſiculũ inſerendũ capiti tertio poſt uerſiculũ 18. q uerò ſit factũ ut in hũc locũ irrepſerit, cõiicere nõdum potui. Sed & ſimilem alterã trãſpoſitionẽ obſeruauimus infrà 18. e. 14. 16 Arma-gedon Αρμαγεδών. Heb. ארמה גערון pro quo corrupte legitur Αρμαγεδλών, & apud Arethan Ερμαγεδών. Dici enim nõ põt q̃ corruptè ſcripta ſint Hebræa pleraque uocabula in Græcis exẽplaribus: ut in hoc quidẽ explicando mihi planè diuinandũ fuerit. Eſt igitur, ut opinor, ita legendum ut nos ſcripſimus. quod ẽt indicat Arethæ interpretatio: ſed admodũ obſcurè, ab ערמה qđ aſtutiã declarat, & גדדון facto nomine à גדע quod excidere ſignificat, quaſi aſtutiam excidij dicas, fraude ſ. dæmonũ Regib. & principibus ad eũ locũ adductis, ubi futurũ eſt ut excidio pereãt, uti explicatur infrà 19. d. 21. Vſitatũ enim ẽ Hebræis ab eiuſmodi euentibus locos cognominare. & quod attinet ad γεδλών quod Hebraicè diximus ſcribi גדעין, conſtat Græcos nõ poſſe ulla ſua litera exprimere gutturalẽ ע quã idcirco prætermiſerũt, ſola nominis terminatione ſeruata, ſicut à חשבון ſit חשבן. 19 Et dirupta eſt καὶ ἐγένετο. Heb. ויהי & facta eſt, ut Vetus interpres & Eraſmus conuerterunt ad uerbum. Nam חרה uerbũ Græci ſolẽt exprimere per γίνομαι. ſed ſpectandũ quid cui loco conueniat. In dignationis iræ τῷ θυμῷ τῆς ὀργῆς Hebraica geminatio quàm alias ſæpe annotauimus. 20 Non ſunt inuenti οὐχ εὑρέθησαν i. diſparuerint. Sic enim Græci ſolent explicare formulã illam Hebræis familiarem ואינם i. & non ipſi, ut Gen. 5. c. 4. 21 Quaſi talentaria, ὡς ταλαντιαία. Id eſt, quaſi talenti pondo, uti apud Suidam ταλαντιαῖοι λίθοι uocant lapides talenti pondo. & Nonius ex Siſenna baliſtas talentarias uocat, quæ nimirum lapides talenti pondo iacularentur. Duplex enim erat talentum, unum nummarium, alterum ponderale, de quo hic agimus: utrunque ſexaginta minarum, id eſt ſexcentarum drachmarum pondo: ut oſtendit harum rerũ, meo quidem iudicio, peritiſsimus ac eruditiſsimus ſcripror Georgius Agricola. quanquã hoc in loco minimè uidentur iſta exquiſitè expendenda: quũ ingens duntaxat & in auditum grandinis pondus ſignificetur. Sed apud Hebræos כבר interdum declarat talentum. interdum uero quod in uernaculo ſermone dicimus *une miche de pain*. ut fortaſsis ταλαντιαία grando dicatur non à pondere, ſed à magnitudine, quæ ſolidum panem æquaret.

IN CAPVT XVII.

Quumq; me per ſpiritum in deſertum trā ſtuliſſet.uidi mulierem inſidentē beſtiæ coccinæ. plenæ nominibus blaſphemię,habenti capita ſeptem,& cornua decem. 3

Erat autem mulier illa amicta purpura & cocco,& inaurata auro & lapidibus pretioſis & margaritis, habens poculū aureum in manu ſua plenum abominationibus & immunditia ſcortationis ſuæ. 4

Et in fronte ſuo nomen ſcriptum,Myſterium,Babylon magna,mater ſcortationum & abominationum terræ. 5

Et uidi mulierem illam ebriam ſanguine Sanctorum & ſanguine martyrū Ieſu:& miratus ſum,quum uiderem illam, admiratione magna. 6

Tunc dixit mihi Angelus,Quare miraris? ego dicam tibi myſterium mulieris,& beſtię quæ portat eam,quæ habet capita ſeptem & cornua decem. 7

Beſtia quam uidiſti,fuit,& non eſt: & aſcēſura eſt ex abyſſo,& in exitiū abitura:& mirabuntur incolæ terræ,(quorum nomina ſcripta non ſunt in Libro uitæ à iactis mundi fundamentis)uidentes beſtiam quæ erat,& non eſt,& tamen eſt. 8

Hic eſt mens quæ habet ſapientiam, Septem capitā, ſeptem montes ſunt ſuper quos mulier ſedet,& Reges ſeptem ſunt. 9

Quinq; ceciderunt:unus eſt, & alius nō dum uenit: & quum uenerit,oportet illum breue tempus manere. 10

Beſtia autem quæ erat,& non eſt, is octauus eſt,& è ſeptem eſt,& in exitium abit: 11

Decem autem cornua quæ uidiſti,decem Reges ſunt,qui regnum nondum acceperūt, ſed poteſtatem tāquam Reges una horaaccipient cum beſtia. 12

Hi unum conſilium habent,& uires ac poteſtatem ſuam beſtiæ tradent. 13

Hi cum Agno pugnabunt,& Agnus uincet eos: quoniam Dominus dominorū eſt, & Rex regum:& qui cum eo ſunt, uocati, & electi,& fideles. 14

καὶ ἀπήνεγκέν με εἰς ἔρημον ἐν πνεύματι· καὶ A
εἶδον γυναῖκα καθημένην ἐπὶ θηρίον κόκκινον,
γέμον ὀνομάτων βλασφημίας ἔχον κεφαλὰς ἑπτὰ,
καὶ κέρατα δέκα.

καὶ ἡ γυνὴ ἦν περιβεβλημένη πορφύρᾳ καὶ κοκκίνῳ, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ μαργαρίταις, ἔχουσα χρυσοῦν ποτήριον ἐν τῇ χειρὶ αὐτῆς, γέμον βδελυγμάτων καὶ ἀκαθάρτητος πορνείας αὐτῆς.

καὶ ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῆς ὄνομα γεγραμμένον. μυστήριον, Βαβυλὼν ἡ μεγάλη ἡ μήτηρ τῶν πορνῶν καὶ τῶν βδελυγμάτων τῆς γῆς.

καὶ εἶδον τὴν γυναῖκα μεθύουσαν ἐκ τοῦ αἵματος τῶν ἁγίων, καὶ ἐκ τοῦ αἵματος τῶν μαρτύρων Ἰησοῦ. καὶ ἐθαύμασα ἰδὼν αὐτὴν θαῦμα μέγα.

καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος, διατί ἐθαύμασας; ἐγώ σοι ἐρῶ τὸ μυστήριον τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ θηρίου τοῦ βαστάζοντος αὐτὴν, τοῦ ἔχοντος τὰς ἑπτὰ κεφαλὰς καὶ τὰ δέκα κέρατα. B

Θηρίον ὃ εἶδες, ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ μέλλει ἀναβαίνειν ἐκ τῆς ἀβύσσου, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγειν· καὶ θαυμάζονται οἱ κατοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς, (ὧν οὐ γέγραπται τὰ ὀνόματα ἐπὶ τὸ βιβλίον τῆς ζωῆς, ἀπὸ καταβολῆς κόσμου,) βλεπόντων τὸ θηρίον, ὅτι ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καίπερ ἐστίν.

ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν. αἱ ἑπτὰ κεφαλαί, ὄρη εἰσὶν ἑπτὰ, ὅπου ἡ γυνὴ κάθηται ἐπ' αὐτῶν, καὶ βασιλεῖς ἑπτά εἰσιν.

οἱ πέντε ἔπεσαν, καὶ ὁ εἷς ἐστιν, ὁ ἄλλος οὔπω ἦλθε· καὶ ὅταν ἔλθῃ, ὀλίγον αὐτὸν δεῖ μεῖναι.

καὶ τὸ θηρίον ὃ ἦν, καὶ οὐκ ἔστι, καὶ αὐτὸς ὄγδοός ἐστι, καὶ ἐκ τῶν ἑπτά ἐστι, καὶ εἰς ἀπώλειαν ὑπάγει. C

καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες, δέκα βασιλεῖς εἰσιν, οἵτινες βασιλείαν οὔπω ἔλαβον, ἀλλ' ἐξουσίαν ὡς βασιλεῖς μίαν ὥραν λαμβάνουσι μετὰ τοῦ θηρίου.

οὗτοι μίαν γνώμην ἔχουσι, καὶ τὴν δύναμιν, καὶ τὴν ἐξουσίαν ἑαυτῶν τῷ θηρίῳ διδόασιν.

οὗτοι μετὰ τοῦ ἀρνίου πολεμήσουσι, καὶ τὸ ἀρνίον νικήσει αὐτούς, ὅτι κύριος κυρίων ἐστὶ, καὶ βασιλεὺς βασιλέων, καὶ οἱ μετ' αὐτοῦ κλητοὶ καὶ ἐκλεκτοὶ καὶ πιστοί.

3 Coccinnæ *κόκκινον*. Id eſt coccino colore. Nec temerè ſanè factum eſt ut hic potiſsimum color Romanæ curiæ placuerit: qua de re non pigebit etiam noſtrum quoddam epigramma ſubnectere.

Semiuiros quicunque Patres radiante galero
Conſpicis,& rubræ ſyrmata longa togæ:
Crede mihi,nullo ſaturatas murice ueſtes,
Diuite nec cocco pallia tincta uides.
Sed quæ rubra uides,ſanctorum cæde uirorum,
Et merſa inſonti tota cruore madent.
Aut memor iſtorum quæ celet crimina ueſtis
Pro dominis iuſto tacta pudore rubet.

8 Et tamen eſt. *καὶ πάρεστι*. Hanc lectionem maximè probo. Vetus tamen interpres hoc non legit. Arethas uerō, Complutenſis codex,& alij duo uetuſti ſcriptum habent *καὶ παρέσται*,& aderit.

Septem

A Καὶ λέγει μοι· τὰ ὕδατα ἃ εἶδες, οὗ ἡ πόρνη 15
κάθηται, λαοί καὶ ὄχλοι εἰσὶ, καὶ ἔθνη καὶ γλῶσ-
σαι,

καὶ τὰ δέκα κέρατα ἃ εἶδες ἐπὶ τὸ θηρίον, οὗ- 16
τοι μισήσουσι τὴν πόρνην, καὶ ἠρημωμένην ποι
ήσουσιν αὐτὴν, καὶ γυμνὴν, καὶ τὰς σάρκας αὐτῆς
φάγονται, καὶ αὐτὴν κατακαύσουσιν ἐν πυρί.

ὁ γὰρ θεὸς ἔδωκεν εἰς τὰς καρδίας αὐτῶν ποιῆ- 17
σαι τὴν γνώμην αὐτοῦ, καὶ ποιῆσαι μίαν γνώμην,
καὶ δοῦναι τὴν βασιλείαν αὐτῶν τῷ θηρίῳ, ἄχρι
τελεσθῶσι τὰ ῥήματα τοῦ θεοῦ.

καὶ ἡ γυνὴ ἣν εἶδες, ἔστιν ἡ πόλις ἡ μεγάλη 18
ἡ ἔχουσα βασιλείαν ἐπὶ τῶν βασιλέων τῆς γῆς.

ΚΕΦΑΛ. ιη.

ΚΑὶ μετὰ ταῦτα εἶδον ἄγγελον καταβαί- 1
νοντα ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ἔχοντα ἐξουσίαν μεγά-
λην, καὶ ἡ γῆ ἐφωτίσθη ἐκ τῆς δόξης αὐτοῦ,

καὶ ἔκραξεν ἐν ἰσχύϊ, φωνῇ μεγάλῃ λέγων· ἔ- 2
πεσεν ἔπεσε Βαβυλὼν ἡ μεγάλη, καὶ ἐγένετο
B κατοικητήριον δαιμόνων, καὶ φυλακὴ παντὸς
πνεύματος ἀκαθάρτου, καὶ φυλακὴ παντὸς ὀρ-
νέου ἀκαθάρτου καὶ μεμισημένου.

ὅτι ἐκ τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ τῆς πορνείας αὐτῆς πέ- 3
πωκε πάντα τὰ ἔθνη, καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς μετ'
αὐτῆς ἐπόρνευσαν. καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς ἐκ τῆς
δυνάμεως τοῦ στρήνους αὐτῆς ἐπλούτησαν.

καὶ ἤκουσα ἄλλην φωνὴν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγου- 4
σαν· ἐξέλθετε ἐξ αὐτῆς ὁ λαός μου, ἵνα μὴ συγκοι
νωνήσητε ταῖς ἁμαρτίαις αὐτῆς, καὶ ἵνα μὴ λάβητε
ἐκ τῶν πληγῶν αὐτῆς,

ὅτι ἐκολλήθησαν αὐτῆς αἱ ἁμαρτίαι ἄχρι τοῦ οὐ- 5
ρανοῦ, καὶ ἐμνημόνευσεν ὁ θεὸς τὰ ἀδικήματα
αὐτῆς.

ἀπόδοτε αὐτῇ ὡς καὶ αὐτὴ ἀπέδωκεν ὑμῖν, 6
C καὶ διπλώσατε αὐτῇ διπλᾶ κατὰ τὰ ἔργα αὐτῆς·
ἐν τῷ ποτηρίῳ ᾧ ἐκέρασε, κεράσατε αὐτῇ δι-
πλοῦν.

ὅσα ἐδόξασεν ἑαυτὴν, καὶ ἐστρηνίασε, τοσοῦτον 7
δότε αὐτῇ βασανισμὸν καὶ πένθος· ὅτι ἐν τῇ
καρδίᾳ αὐτῆς λέγει· κάθημαι βασίλισσα, καὶ χήρα
οὐκ εἰμὶ, καὶ πένθος οὐ μὴ ἴδω,

Deinde dixit mihi, Aquæ quas uidisti, ubi meretrix sedet, populi sunt, & turbæ, & gentes, & linguæ.

Et decem cornua quæ uidisti in bestia, hi odio persequentur meretricem, & solã reddent illam & nudam, & carnes eius comedent, & ipsam igne exurent.

Deus enim dedit in corda eorum ut faciant quod placitũ est ei, & ut consentiant, dentq; regnum suum bestiæ, donec cõpleãtur uerba Dei.

Et mulier quam uidisti, est urbs illa magna quæ habet regnum super Reges terræ.

CAP. XVIII.

ET posthæc uidi alium Angelum descẽdentem è cælo, habentem potestatem magnam: adeòut terra resplenduerit gloria eius.

Exclamauit autem uehemẽteruoce magna, dicens, Cecidit, cecidit Babylon illa magna, & facta est domicilium dæmoniorum, & custodia omnis spiritus impuri, & custodia omnis uolucris immundæ & inuisæ:

Quia ex uino iræ scortationis eius biberunt omnes gentes, & Reges terræ cum ea scortati sunt: & mercatores terræ opibus deliciarum eius diuites facti sunt.

Et audiui aliam uocem è cælo dicẽtem, Exite ex ea populemi, ne participes sitis peccatorum eius, & de plagis eius ne participetis.

Nam accumulata peccata eius pertigerant usq; in cælum: & recordatus est Deus scelerum eius.

Reddite ei sicut & ipsa reddidit uobis: & duplicate ei duplum secundum opera eius: in poculo quod propinauit, propinate ei duplum.

Quantum glorificauit sese & luxuriata est, tantum date ei cruciatum & luctũ: quia in corde suo dicit, Sedeo regina, nec sum uidua, nec luctum uidebo.

9 Septem montes ἑπτὰ ὄρη. Notum est etiam pueris de qua urbe scripserit Vergilius, Septemque una sibi muro circundedit arces. Illa scilicet quæ quum hæc scriberet Iohannes, habebat regnum super Reges terræ: erat & non est, & tamen adhuc est, sed ad exitium tendit.

IN CAPVT XVIII.

2 Vehementer ἐν ἰσχύϊ. Heb. בחוסח ut nos in uernaculo dicimus *de force*. Vulg. in fortitudine. Erasmus nihilo melius, per fortitudinem.

3 Vino iræ, &c. ἐκ τοῦ οἴνου, &c. Vide suprà 14. b. 7. Operibus ἐκ τῆς δυνάμεως. Siue opulentia. δύναμις enim hoc in loco idem declarat atque חיל apud Hebræos.

5 Accumulata pertigerunt ἐκολλήθησαν. Vulgata, & Erasmus peruenerunt: non satis expresse. Vsus enim est uerbo ἀκολουθεῖν quo significatur peccata mutuò sese consequentia, & alia nascentia ex alijs, in eum tandem cumulũ excreuisse, ut ad cœlum usque pertigerint.

7 In corde suo ἐν τῇ καρδίᾳ αὐτῆς Heb. בלבה. pro secum, siue apud se. Nec sum uidua, καὶ χήρα οὐκ εἰμί. i. populosa sum ac potens. Est enim liptote Hebræis familiaris, ut diximus suprà 12. c. 11. Videbo ἴδω μὴ ἴδω. i. sentiam & experiar, ut alibi exposuimus ex Hebræorum idiotismo.

Ideo una die uenient plagæ eius, mors & luctus, & fames: & igne exuretur: quia ualidus est Dominus Deus, qui damnabit eam.

8 διὰ τοῦτο ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ἥξουσιν αἱ πληγαὶ αὐ- A
τῆς, θάνατος καὶ πένθος καὶ λιμός, καὶ ἐν πυρὶ
κατακαυθήσεται, ὅτι ἰσχυρὸς κύριος ὁ θεὸς ὁ κρί-
νων αὐτήν.

Tum flebunt eam & plangent super ea Reges terræ, qui cum illa scortati & luxuriati sunt, quum uiderint fumum incendij eius,

9 καὶ κλαύσονται αὐτὴν καὶ κόψονται ἐπ' αὐ-
τὴν οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς οἱ μετ' αὐτῆς πορνεύσαν-
τες καὶ στρηνιάσαντες, ὅταν βλέπωσιν τὸν καπνὸν
τῆς πυρώσεως αὐτῆς,

Eminus stantes propter timorem cruciatus eius & dicentes, Vah, uah, Magna illa urbs Babylon, urbs illa ualida cuius una hora uenit iudicium.

10 ἀπὸ μακρόθεν ἑστηκότες διὰ τὸν φόβον τοῦ βασα-
νισμοῦ αὐτῆς, λέγοντες· οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη
Βαβυλών, ἡ πόλις ἡ ἰσχυρά, ὅτι ἐν μιᾷ ὥρᾳ ἦλθεν
ἡ κρίσις σου.

Sed & mercatores terræ flebunt & lugebunt super ea: quoniam merces eorum nemo emit amplius.

11 καὶ οἱ ἔμποροι τῆς γῆς κλαίουσιν καὶ πενθοῦσιν
ἐπ' αὐτῇ, ὅτι τὸν γόμον αὐτῶν οὐδεὶς ἀγοράζει οὐκ
ἔτι.

Merces auri, & argenti, & lapidis pretiosi, margaritarum, byssi, purpuræ, serici & cocci, & omne lignum thyinũ, & omne uas eburneum, & omne uas ex ligno pretiosissimo, & ære, & ferro, & marmore:

γόμον χρυσοῦ καὶ ἀργύρου καὶ λίθου τιμίου, καὶ
μαργαρίτου καὶ βύσσου καὶ πορφύρας καὶ σηρικοῦ
καὶ κοκκίνου καὶ πᾶν ξύλον θύινον, καὶ πᾶν σκεῦος B
ἐλεφάντινον, καὶ πᾶν σκεῦος ἐκ ξύλου τιμιωτάτου
καὶ χαλκοῦ καὶ σιδήρου καὶ μαρμάρου,

Et cinnamomum, & suffitus, & unguentum, & thus: & uinum, & oleum, & similã, & triticum, & iumenta, & oues, & equorũ *merces*, & rhedarum, & mãcipiorum, & animas hominum.

καὶ κινάμωμον καὶ θυμιάματα καὶ μύρον καὶ λί-
βανον καὶ οἶνον καὶ ἔλαιον καὶ σεμίδαλιν καὶ σῖτον
καὶ κτήνη καὶ πρόβατα, καὶ ἵππων καὶ ῥεδῶν, καὶ
σωμάτων, καὶ ψυχὰς ἀνθρώπων.

Et fructus desiderij animæ tuæ abierunt à te: & omnia pinguia & præclara abierunt à te: nec amplius ea inuenies.

14 καὶ ἡ ὀπώρα τῆς ἐπιθυμίας τῆς ψυχῆς σου ἀπῆλ-
θεν ἀπὸ σοῦ, καὶ πάντα τὰ λιπαρὰ καὶ τὰ λαμπρὰ
ἀπῆλθεν ἀπὸ σοῦ. καὶ οὐκέτι οὐ μὴ εὑρήσουσιν αὐτά.

Harum *inquam* rerum mercatores diuites facti, procul ab ea stabunt, propter timorẽ cruciatus eius, flentes ac lugentes,

15 οἱ ἔμποροι τούτων οἱ πλουτήσαντες ἀπ' αὐ-
τῆς ἀπὸ μακρόθεν στήσονται διὰ τὸν φόβον τοῦ βα-
σανισμοῦ αὐτῆς, κλαίοντες καὶ πενθοῦντες,

Et dicentes, Vah, uah, Ciuitas illa magna, quæ amicta erat byssо, & purpura, & cocco, & deaurata erat auro, & lapidibus pretiosis, & margaritis:

16 καὶ λέγοντες· οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη ἥτις
περιβεβλημένη βύσσινον καὶ πορφυροῦν καὶ κόκκι-
νον, καὶ κεχρυσωμένη χρυσῷ καὶ λίθῳ τιμίῳ καὶ
μαργαρίταις,

Quînam una hora destitutæ sunt tantæ diuitiæ? Sed & omnes gubernatores, & omnis in nauibus uersantium turba, & nautæ, & quotquot ex mari quæstum faciunt, longè stabunt:

17 ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη ὁ τοσοῦτος πλοῦτος. C
καὶ πᾶς κυβερνήτης, καὶ πᾶς ὁ τὸν τόπον πλοίων ὁ ὅμι-
λος, καὶ ναῦται, καὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζον-
ται, ἀπὸ μακρόθεν ἔστησαν,

8 Vna die ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ. Id est breui, & uno eodemque tempore.

12 Thyinum, θύϊνον. Ita Vulgata editio conuertit lignum quod ab Hebræis אלמגים uocatur, 1. Reg. 10. b. 11. ex Græca interpretatione, ut opinor. quanuis ea quæ nũc extat sub septuaginta interpretum nomine, non θύϊνα, sed ἀπελέκητα, id est non dolata, conuerterit. Dioscorides thyini ligni meminit libro primo: sed quid illud sit, planè ignoro. 13 Rhedarum, ῥεδῶν. Id est lecticarum, quibus Romæ etiamnum hodie uehuntur nobilia præsertim scorta. Est autem Gallicum uocabulum, quod postea usurpatum est à Romanis, & tandem ad Græcos etiam transijt, ut alia pleraque à nobis annotata Math. 5. d. 26. Animas hominum. ψυχὰς ἀνθρώπων. Hæc uerò est apud illos uilissimi pretij merces, quam tamen Filius Dei suo sanguine redimendam putauit. Vide 2. Pet. 2. a. 3.

14 Et fructus Καὶ ἡ ὀπώρα. Id est fructus illi suauissimi quos toto animo expetebas. Cæterùm idem hic accidisse puto, quod suprà 16. c. 15, ut transpositus sit iste uersiculus. Nam prorsus cohæret uersiculus proximus. id est 15 cum superioribus, adeò ut prorsus sit interruptanarratio. Quòd si hunc uersiculum subieceris uersiculo 23. tum demum uidebis quàm bene omnia cohærebunt: nempe hoc modo, Et fructus desiderij animæ tuæ, &c. & amplius illa non inuenies. Sed in ea sanguis Prophetarum & Sanctorum inuentus est, &c. Mihi tamen religio fuit quicquam mutare, ex nuda coniectura. Hoc quidem certum est, ualde negligenter habitum hunc librum à plerisque, quòd de eius authoritate dubitarent, astutia nimirum Satanæ singulari, ne hæc mysteria suo tempore patefierent.

15 Harum *inquam* rerum mercatores Οἱ ἔμποροι τούτων Manifesta est epanalepsis, propter longum interiectum catalogum.

17 Qui

A καὶ ἔκραζον, ὁρῶντες τὸν καπνὸν τῆς πυρώσεως αὐτῆς, λέγοντες· τίς ὁμοία τῇ πόλει τῇ μεγάλῃ; 18

καὶ ἔβαλον χοῦν ἐπὶ τὰς κεφαλὰς αὐτῶν, καὶ ἔκραζον κλαίοντες καὶ πενθοῦντες, λέγοντες· οὐαὶ οὐαὶ ἡ πόλις ἡ μεγάλη, ἐν ᾗ ἐπλούτησαν πάντες οἱ ἔχοντες πλοῖα ἐν τῇ θαλάσσῃ, ἐκ τῆς τιμιότητος αὐτῆς, ὅτι μιᾷ ὥρᾳ ἠρημώθη. 19

εὐφραίνου ἐπ' αὐτῇ οὐρανὲ, καὶ οἱ ἅγιοι ἀπόστολοι, καὶ οἱ προφῆται, ὅτι ἔκρινεν ὁ θεὸς τὸ κρῖμα ὑμῶν ἐξ αὐτῆς. 20

καὶ ἦρεν εἷς ἄγγελος ἰσχυρὸς λίθον ὡς μύλον μέγαν, καὶ ἔβαλεν εἰς τὴν θάλασσαν, λέγων· οὕτως ὁρμήματι βληθήσεται Βαβυλὼν ἡ μεγάλη πόλις, καὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι· 21

καὶ φωνὴ κιθαρῳδῶν καὶ μουσικῶν καὶ αὐλητῶν καὶ
B σαλπιστῶν οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ πᾶς τεχνίτης πάσης τέχνης οὐ μὴ εὑρεθῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ μύλου οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· 22

καὶ φῶς λύχνου οὐ μὴ φανῇ ἐν σοὶ ἔτι· καὶ φωνὴ νυμφίου καὶ νύμφης οὐ μὴ ἀκουσθῇ ἐν σοὶ ἔτι· ὅτι οἱ ἔμποροί σου ἦσαν οἱ μεγιστᾶνες τῆς γῆς, ὅτι ἐν τῇ φαρμακείᾳ σου ἐπλανήθησαν πάντα τὰ ἔθνη, 23

καὶ ἐν αὐτῇ αἷμα προφητῶν καὶ ἁγίων εὑρέθη, καὶ πάντων τῶν ἐσφαγμένων ἐπὶ τῆς γῆς. 24

Et clamabunt, uidentes fumum incẽdij eius,& dicent, Quæ similis *erat* urbi isti magnæ?

Et iniecto capitibus puluere, clamabũt flentes ac lugentes, & dicentes, Vah, uah, urbs illa magna,in qua diuites facti sunt omnes qui habebãt naues in mari, pretijs eius,quæ una hora desolata est.

Exulta super eam cælum,& sancti Apostoli & Prophetæ,quoniamsumpsit pœnas Deus,uestræ ultionis causa,de illa.

Tum sustulit quidam Angelus fortis lapidẽ instar molæ magnæ,& proiecit in mare,dicens,Ita cum impetu proijcieturBabyló urbs illa magna,nec amplius inuenietur.

Et uox citharœdorum & musicorum & tibicinum & tubarum non audietur in te amplius: nec ullus artifex cuiuscunq; artis inuenietur in te amplius:& sonitꝰ molæ nó audietur in te amplius:

Et lux lucernæ nó lucebit in te amplius, & uoxsponsi & sponsæ non audietur amplius in te, cuius mercatores erant proceres terræ, & cuius ueneficijs seductæ sunt omnes gentes.

Sed in ea sanguis Prophetarum & Sanctorum inuentus est,& omnium qui macta ti sunt in terra.

ΚΕΦΑΛ. ιθ.

Καὶ μετὰ ταῦτα ἤκουσα φωνὴν ὄχλου πολλοῦ μεγάλην ἐν τῷ οὐρανῷ, λεγόντων· ἀλληλουϊά· ἡ σωτηρία καὶ ἡ δόξα καὶ ἡ τιμὴ καὶ ἡ δύναμις κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν, 1

ὅτι ἀληθιναὶ καὶ δίκαιαι αἱ κρίσεις αὐτοῦ, ὅτι
C ἔκρινε τὴν πόρνην τὴν μεγάλην, ἥτις ἔφθειρε τὴν γῆν ἐν τῇ πορνείᾳ αὐτῆς, καὶ ἐξεδίκησε τὸ αἷμα τῶν δούλων αὐτοῦ ἐκ χειρὸς αὐτῆς. 2

καὶ δεύτερον εἴρηκαν· ἀλληλουϊά. καὶ ὁ καπνὸς αὐτῆς ἀναβαίνει εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. 3

καὶ ἔπεσαν οἱ πρεσβύτεροι οἱ εἴκοσι καὶ τέσσαρες, καὶ τὰ τέσσαρα ζῶα, καὶ προσεκύνησαν τῷ θεῷ τῷ καθημένῳ ἐπὶ τῷ θρόνῳ, λέγοντες· ἀμήν· ἀλληλουϊά. 4

CAP. XIX.

POst hæc audiui uocem magnam turbæ multæ in cælo dicentis Halleluia: salus,& honor, & gloria, & uirtus Domino Deo nostro *est*:

Quia uera & iusta iudicia eius, & meretricem illam magnam quæcorrupit terram scortatione sua,damnauit, & uindicauit sanguinem seruorum suorum ex manu eius.

Deinde secundodixerunt, Halleluia: & fumus eius ascendit in secula seculorum.

Et prociderunt uigintiquatuor Senes & quatuor animalia, & adorauerũt Deum insidentem Throno,dicentes, Amen,Halleluia.

17 Qui ex mari quæstũ faciunt, *λαὶ ὅσοι τὴν θάλασσαν ἐργάζονται*. Ἐργάζεσθαι accipiunt Græci pro eo quod Latini dicunt,facere,ut præconium facere,Argentariam facere, Medicinam facere,& similia. Stabunt, *ἔγνωσαν*. Præteritum pro futuro,Prophetarum more.

20 Sumpsit pœnas uestræ ultionis causa, *ἔκρινεν τὸ κρῖμα ὑμῶν*. Vulg.& Eras.ad uerbum,iudicauit uestrum iudicium,seruato Hebraismo.

21 Nec amplius inuenietur, *λαὶ οὐ μὴ εὑρεθῇ ἔτι*, Id est disparebit. Vide suprà 12.b.8.

23 Omnes gentes,&c. *πάντα τὰ ἔθνη* &c. Vide suprà uers.14.

IN CAPVT XIX.

1 Halleluia: Αλληλούια. Id est Laudate Dominum. Est autem hoc quoque unum ex ijs quæ ab ijs qui ex Circumcisione crediderant,ad Græcos manarunt, & à Græcis demum ad Latinos, ut alia nonnulla. Salus *ἡ σωτηρία* Vide suprà 7. c. 10.

3 Et fumus eius,&c. *λαὶ ὁ λαπνὸς αὐτῆς*,&c. Mihi uidetur hæc particula superiori uersiculo commodius posse attexi, post *ἐκ χειρὸς αὐτῆς*, ex manu eius.

Tum uox è Throno prodijt, dicens, Laudate Deum noſtrũ omnes ſerui eius, & qui timetis eum parui & magni.

5 καὶ φωνὴ ἐκ τοῦ θρόνου ἐξῆλθε, λέγουσα· αἰνεῖτε τὸν θεὸν ἡμῶν, πάντες οἱ δοῦλοι αὐτοῦ, καὶ οἱ φοβούμενοι αὐτόν, καὶ οἱ μικροὶ καὶ οἱ μεγάλοι. A

Et audiui tanquam ſonitum turbæ multæ, & tanquam ſonitum aquarum multarũ, & tanquam ſonitum tonitruorum magnorum, dicentium, Halleluia: quoniam regnauit Dominus Deus ille noſter omnipotẽs,

6 Καὶ ἤκουσα ὡς φωνὴν ὄχλου πολλοῦ, καὶ ὡς φωνὴν ὑδάτων πολλῶν, καὶ ὡς φωνὴν βρονταῖ ἰσχυρῶν, λεγόντων· ἀλληλουϊα, ὅτι ἐβασίλευσε κύριος ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ.

Gaudeamus, & exultemus, & demus gloriam ei: quia uenerũt nuptiæ Agni, & uxor eius parauit ſe.

7 χαίρωμεν καὶ ἀγαλλιῶμεθα, καὶ δῶμεν τὴν δόξαν αὐτῷ, ὅτι ἦλθεν ὁ γάμος τοῦ ἀρνίου, καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ἡτοίμασεν ἑαυτήν·

Et datum eſt ei ut amiciatur byſſo puro, & ſplendido: byſſus enim iuſtificationes ſunt Sanctorum.

8 καὶ ἐδόθη αὐτῇ, ἵνα περιβάληται βύσσινον καθαρὸν καὶ λαμπρόν· τὸ γὰρ βύσσινον τὰ δικαιώματα τῶν ἁγίων.

Tum dixit mihi, Scribe, Beati qui ad cœnam nuptiarum uocati ſunt. Et dixit mihi, Hæc uerba Dei uera ſunt.

καὶ λέγει μοι· γράψον, Μακάριοι οἱ εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ γάμου τοῦ ἀρνίου κεκλημένοι. καὶ λέγει μοι· οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοί εἰσι τοῦ θεοῦ,

Et cecidi ante pedes eius, ut adorarem eum. ſed dixit mihi, Vide ne feceris: conſeruus tuus ſum *unus* ex fratribus tuis qui habẽt teſtimonium Ieſu. Deum adora: teſtimoniũ enim Ieſu eſt Spiritus prophetiæ.

9 καὶ ἔπεσον ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν αὐτοῦ, προσκυνῆσαι αὐτῷ. καὶ λέγει μοι· ὅρα μή· σύνδουλός σου εἰμὶ, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν ἐχόντων τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ· τῷ θεῷ προσκύνησον· ἡ γὰρ μαρτυρία τοῦ Ἰησοῦ ἐστὶν τὸ πνεῦμα τῆς προφητείας. B

Deinde uidi cælum apertum, & ecce *aſſuit* equus albus: & qui ſedebat ſuper eum, uocabatur Fidelis & uerax, & *qui* iuſtè iudicat & pugnat.

10 Καὶ εἶδον τὸν οὐρανὸν ἠνεῳγμένον, καὶ ἰδοὺ ἵππος λευκός, καὶ ὁ καθήμενος ἐπ' αὐτὸν, καλούμενος πιστὸς καὶ ἀληθινός, καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει καὶ πολεμεῖ.

Oculi autem eius *erant* tanquam flamma ignis: & in capite eius diademata multa: *habebát* que nomen ſcriptũ quod nemo nouit niſi ipſe.

11 οἱ δὲ ὀφθαλμοὶ αὐτοῦ ὡς φλὸξ πυρὸς, καὶ ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ διαδήματα πολλά· ἔχων ὄνομα γεγραμμένον, ὃ οὐδεὶς οἶδεν, εἰ μὴ αὐτός.

Et amictus erat ueſte tincta ſanguine: uocaturq; nomen eius Sermo Dei.

12 καὶ περιβεβλημένος ἱμάτιον βεβαμμένον αἵματι· καὶ καλεῖται τὸ ὄνομα αὐτοῦ, ὁ λόγος τοῦ θεοῦ.

Exercitus autem qui ſunt in cælo, ſequebantur eum equis albis, ueſtiti byſſo albo & puro.

13 Καὶ τὰ στρατεύματα τὰ ἐν τῷ οὐρανῷ ἠκολούθει αὐτῷ ἐφ' ἵπποις λευκοῖς, ἐνδεδυμένοι βύσσινον λευκὸν καὶ καθαρόν.

Et ex ore eius prodibat gladius acutus, ut eo percutiat gentes. ipſe enim reget eas uirga ferrea, ipſe enim eſt qui calcat lacum uini furoris & iræ Dei omnipotentis.

14 Καὶ ἐκ τοῦ στόματος αὐτοῦ ἐκπορεύεται ῥομφαία ὀξεῖα, ἵνα ἐν αὐτῇ πατάξῃ τὰ ἔθνη· καὶ αὐτὸς ποιμανεῖ αὐτοὺς ἐν ῥάβδῳ σιδηρᾷ. καὶ αὐτὸς πατεῖ τὴν ληνὸν τοῦ οἴνου τοῦ θυμοῦ καὶ τῆς ὀργῆς τοῦ θεοῦ τοῦ παντοκράτορος· C

Habebatq; in ueſtimento & in femore ſuo nomen ſcriptum, Rex regum, & Dominus dominantium.

15 καὶ ἔχει ἐπὶ τὸ ἱμάτιον καὶ ἐπὶ τὸν μηρὸν αὐτοῦ τὸ ὄνομα γεγραμμένον, Βασιλεὺς βασιλέων, καὶ κύριος κυρίων.

Tũc uidi *quendam* Angelũ ſtantẽ in ſole q; clamauit uoce magna, dicens ómnib. auib.

16 Καὶ εἶδον ἕνα ἄγγελον ἑστῶτα ἐν τῷ ἡλίῳ. καὶ ἔκραξε φωνῇ μεγάλῃ, λέγων πᾶσι τοῖς ὀρνέοις

8 Iuſtificationes τὰ δικαιώματα. Id eſt bona illa opera, quæ ſunt uitæ fidei teſtimonia. 9 Tum dixit mihi καὶ λέγει μοι. Dixit mihi, ſcilicet Angelus ille cuius mẽtio facta eſt ſuperiore capite. Redit enim ad narrationem quæ intermiſſa fuerat ab huius capitis initio. 10 Teſtimonium Ieſu τὴν μαρτυρίαν τοῦ Ἰησοῦ. Id eſt quibus mandatum eſt ut de Ieſu teſtificentur, ſicut paulo pòſt explicat. Significat enim ſe ex eorum numero eſſe quibus utatur Deus ad ſignificanda Prophetis arcana Dei, quæ ipſi deinde cæteris hominibus explicent, ut diximus ſuprà 1.a.1. Teſtimoniũ enim Ieſu ἡ γὰρ μαρτυρία Ἰησοῦ. Rectè omnino. huc enim tanquã ad unũ eumque certiſsimum ſcopum feruntur omnes Prophetiæ. ex quo efficitur, eũ demũ eſſe uerũ Spiritũ Prophetiæ, & à nobis audiendũ, qui ad Ieſum nos adducit.

11 Et qui iuſtè iudicat καὶ ἐν δικαιοσύνῃ κρίνει. Subaudio particulcm אשר ut hoc quoque ad nomen uel potius ad nominis explicationem pertineat.

15 Ipſe enim, &c. καὶ αὐτὸς, &c. Id eſt αὐτὸς γάρ. Nam mirè uarius eſt uſus particulæ καὶ in hoc ſcripto, nimirũ ex Hebræorum conſuetudine, qui ſuum illud ו pro omnibus penè particulis uſurpant.

IN CA-

A τοῖς πετωμένοις ἐν μεσουρανήματι· δεῦτε, καὶ
συνάχθητε εἰς τὸ δεῖπνον τοῦ μεγάλου θεοῦ,
ἵνα φάγητε σάρκας βασιλέων, καὶ σάρκας χι 18
λιάρχων, καὶ σάρκας ἰσχυρῶν, καὶ σάρκας ἵππων
καὶ τῶν καθημένων ἐπ' αὐτοῖς, καὶ σάρκας πάντων
ἐλευθέρων καὶ δούλων, καὶ μικρῶν καὶ μεγάλων.

καὶ εἶδον τὸ θηρίον, καὶ τοὺς βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ 19
τὰ στρατεύματα αὐτῶν συνηγμένα ποιῆσαι πό
λεμον μετὰ τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, καὶ μετὰ τοῦ
στρατεύματος αὐτοῦ.

καὶ ἐπιάσθη τὸ θηρίον, καὶ μετὰ τούτου ὁ ψευ 20
δοπροφήτης ὁ ποιήσας τὰ σημεῖα ἐνώπιον αὐ
τοῦ, ἐν οἷς ἐπλάνησε τοὺς λαβόντας τὸ χάραγμα
τοῦ θηρίου, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας τῇ εἰκόνι αὐτοῦ·
ζῶντες ἐβλήθησαν οἱ δύο εἰς τὴν λίμνην τοῦ πυ
ρὸς τὴν καιομένην ἐν θείῳ·

B καὶ οἱ λοιποὶ ἀπεκτάνθησαν ἐν τῇ ῥομφαίᾳ 21
τοῦ καθημένου ἐπὶ τοῦ ἵππου, τῇ ἐκπορευομένῃ ἐκ τοῦ
στόματος αὐτοῦ· καὶ πάντα τὰ ὄρνεα ἐχορτάσθη
σαν ἐκ τῶν σαρκῶν αὐτῶν.

KEΦAΛ. κ.

Καὶ εἶδον ἄγγελον καταβαίνοντα ἐκ τοῦ οὐρα 1
νοῦ, ἔχοντα τὴν κλεῖδα τῆς ἀβύσσου, καὶ ἅλυ
σιν μεγάλην ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐτοῦ.

καὶ ἐκράτησε τὸν δράκοντα, ὁ ὄφις ὁ ἀρχαῖος, 2
ὅς ἐστι διάβολος καὶ Σατανᾶς· καὶ ἔδησεν αὐτὸν
χίλια ἔτη,

καὶ ἔβαλεν αὐτὸν εἰς τὴν ἄβυσσον, καὶ ἔκλεισεν 3
αὐτὸν, καὶ ἐσφράγισεν ἐπάνω αὐτοῦ, ἵνα μὴ πλα
νήσῃ τὰ ἔθνη ἔτι, ἄχρι τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη· καὶ
μετὰ ταῦτα δεῖ αὐτὸν λυθῆναι μικρὸν χρόνον.

καὶ εἶδον θρόνους, καὶ ἐκάθισαν ἐπ' αὐτούς, καὶ 4
κρῖμα ἐδόθη αὐτοῖς· καὶ τὰς ψυχὰς τῶν πεπε
κισμένων διὰ τὴν μαρτυρίαν Ἰησοῦ, καὶ διὰ τὸν λό
γον τοῦ θεοῦ, καὶ οἵτινες οὐ προσεκύνησαν τῷ θη-
C ρίῳ, οὐδὲ τὴν εἰκόνα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἔλαβον τὸ χάραγ
μα ἐπὶ τὸ μέτωπον αὐτῶν, καὶ ἐπὶ τὴν χεῖρα αὐ-
τῶν· καὶ ἔζησαν, καὶ ἐβασίλευσαν μετὰ Χριστοῦ τὰ
χίλια ἔτη.

quæ uolabant per medium cæli; Adeste & congregamini ad cœnam magni Dei:

Vt edatis carnes Regum, & carnes tribunorum, & carnes fortium, & carnes equorum, & eorum qui ipsis insident, & carnes omnium liberorum ac seruorum, paruorũ ac magnorum.

Deinde uidi bestiam illam, & reges terræ, & exercitus eorum congregatos ad gerendum bellũ cum eo qui insidebat equo, & cum exercitu eius;

Sed apprehẽsa est bestia, & cum ea pseudoprophetaille qui ediderat signa coram ea, quibus seduxit eos qui acceperunt characterem bestiæ, & qui adorarunt imaginẽ eius. Viuiconiecti sunt hi duo instagnum ignis, ardens sulphure:

Et reliqui occisi sunt gladio eius qui insidet equo, prodeunte ex ore ipsius: & omnes aues saturatæ sunt carnibus eorum.

CAP. XX.

DEinde uidi Angelum descendentemè cælo, qui habebat clauẽ abysi, & catenam magnam in manu sua.

Et apprehenditdraconem, serpentem in quam illum antiquum, qui est Diabolus & Satanas, & uinxit eum ad annos mille.

Coniecitq; eum in abyssum, & clausit eũ, & obsignauit super eum, ut nõ seducat amplius gentes, donec compleantur anni mille: nampostea oportet eum solui *ad* exiguũ tempus.

Deinde uidi sedes, & sederunt super eas, & iudicium datum est eis: & animas eorũ qui securi percussi sunt propter testimonium IESV, & propter sermonem Dei, quiq; non adorarunt bestiam, neq; imaginem eius, nec acceperunt characterem eius in frontibus suis, aut in manib. suis, uiuẽtq; & regnabunt cum Christo mille annis.

IN CAPVT XX.

3 Super eum, ἐπ' αὐτόν. Heb. בעדו sicut in uernaculo sermone dicimus, *il ferma l'huys sur luy*, ut Gen. 7. c. 16. Ad annos mille χίλια ἔτη. Ad uerbum, annis mille, uel per annos mille, ut in sequenti uersiculo, μικρὸν χρόνον, i. exiguo tempore, ponitur pro ad exiguum tempus. quæ formula loquendi petita est e medio.

4 Et animas καὶ τὰς ψυχὰς &c. Hi sunt nimirum quibus positæ sunt illæ sedes, & quibus datum est iudiciũ. quatenus scilicet membra capiti coniuncta sunt, non autem quasi Christi officium ad eos transferatur. Posita sunt igitur relatiua αὐτοὺς & αὐτοῖς ante expressum antecedẽs, Hebræorum more. acsi scriptum esset, Deinde uidi animas eorum qui securi percusi sunt propter testimonium Christi & propter sermonem Dei; quiq; non adorarunt bestiam neque imaginem eius, nec acceperunt eius characterem in frontibus suis & manibus suis: & *uidi* sedes quibus insederunt, datumq; est eis iudicium, & uiuent ac regnabunt id est ut uiuant & regnent, cum Christo mille annis. Est tamen, fateor, hic Hebraismus à Græcæ & Latinæ linguæ more remotissimus, sed in Hebraicis scriptis frequentior quàm ut de eo ambigi possit. ueluti Prou. 13. a. 15. Num. 24. c. 17, & alibi passim. Nolui tamen quicquam mutare, ne audaculus uiderer.

Viuentq; καὶ ἔζησαν. Connectitur hoc uerbum non cum proximo uerbo ἔλαβον acceperunt, sed cum ἐκάθισαν sederunt, & ἐδόθη datum est, sicut paulo ante dictum fuit. Deinde obseruandum est, etiam positum esse præteritum pro futuro, ex Prophetarum more: quod ex uersiculo sexto liquet.

Reliqui uerò ex mortuis nõ reuiuiſcent, donec expleti fuerint mille anni. Hęc eſt reſurrectio prima.

5 οἱ δὲ λοιποὶ τ̃ νεκρῶν οὐκ ἀνέζησαν, ἕως τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη. αὕτη ἡ ἀνάστασις ἡ πρώτη. A

Beatus & ſanctus qui habet partem in reſurrectione prima: in hos *enim* ſecũda mors non habet poteſtatem: ſed erunt Sacerdotes Dei & Chriſti, & regnabunt cum eo mille annis.

6 μακάριος καὶ ἅγιος ὁ ἔχων μέρος ἐν τῇ ἀναστάσει τῇ πρώτῃ· ἐπὶ τούτων ὁ θάνατος ὁ δεύτερος οὐκ ἔχει ἐξουσίαν, ἀλλ' ἔσονται ἱερεῖς τοῦ θεοῦ, καὶ τ̃ χριστοῦ, καὶ βασιλεύσουσι μετ' αὐτοῦ χίλια ἔτη.

Quum uerò expleti fuerint mille anni, ſoluetur Satanas è carcere ſuo.

7 καὶ ὅταν τελεσθῇ τὰ χίλια ἔτη, λυθήσεται ὁ Σατανᾶς ἐκ τ̃ φυλακῆς αὐτ̃,

Et exibit ut ſeducat gentes quæ ſunt in quatuor angulis terræ, Gog & Magog, ut congreget eos in prælium: quorum numerus eſt ſicut arena maris.

8 καὶ ἐξελεύσεται πλανῆσαι τὰ ἔθνη τὰ ἐν ταῖς τέσσαρσι γωνίαις τ̃ γῆς, τὸν Γὼγ καὶ τὸν Μαγώγ, συναγαγεῖν αὐτοὺς εἰς πόλεμον, ὧν ὁ ἀριθμὸς ὡς ἡ ἄμμος τ̃ θαλάσσης.

Aſcenderunt igitur ſuper latitudinẽ terræ, & circumierunt caſtra Sanctorum, & urbem dilectam: ſed deſcendit ignis à Deo è cælo, qui deuorauit eos.

9 καὶ ἀνέβησαν ἐπὶ τὸ πλάτος τ̃ γῆς, καὶ ἐκύκλωσαν τὴν παρεμβολὴν τ̃ ἁγίων, καὶ τ̃ πόλιν τὴν ἠγαπημένην· καὶ κατέβη πῦρ ἀπὸ τ̃ θεοῦ ἐκ τ̃ οὐρανοῦ, καὶ κατέφαγεν αὐτούς. B

Et Diabolus qui ſeducebat eos, cõiectus eſt in ſtagnum ignis & ſulphuris, ubi & beſtia & pſeudopropheta cruciabuntur die ac nocte in ſecula ſeculorum.

10 καὶ ὁ διάβολος ὁ πλανῶν αὐτούς, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τ̃ πυρὸς καὶ θείου, ὅπου καὶ τὸ θηρίον καὶ ὁ ψευδοπροφήτης, καὶ βασανισθήσονται ἡμέρας καὶ νυκτὸς εἰς τοὺς αἰῶνας τ̃ αἰώνων.

Tum uidi Thronum magnum candidũ, & quendam ei inſidentem, à cuius conſpectu fugit terra & cælum, quorum locus nõ eſt inuentus.

11 καὶ εἶδον θρόνον λευκὸν μέγαν, καὶ τ̃ καθήμενον ἐπ' αὐτ̃, οὗ ἀπὸ προσώπου ἔφυγεν ἡ γῆ καὶ ὁ οὐρανός, καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς.

Et uidi mortuos magnos & puſillos ſtantes in conſpectu Dei: & libri aperti ſunt: & alius Liber apertus eſt, qui eſt *liber* uitę: iudicatiq; ſunt mortui ex ijs quæ ſcripta erant in libris, ſecundum opera ipſorum.

12 καὶ εἶδον τοὺς νεκροὺς μικροὺς, καὶ μεγάλους ἑστῶτας ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, καὶ βιβλία καὶ βιβλίον ἄλλο ἠνεῴχθη, ὅ ἐστι τ̃ ζωῆς, καὶ ἐκρίθησαν οἱ νεκροὶ ἐκ τῶν γεγραμμένων ἐν τοῖς βιβλίοις, κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Et reddidit mare mortuos quos habebat: Mors quoq; & Infernus reddiderunt mortuos quos habebãt: & iudicatum eſt de ſingulis ſecundum opera ipſorum.

13 καὶ ἔδωκεν ἡ θάλασσα τοὺς ἐν αὐτῇ νεκρούς, καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἔδωκαν τοὺς ἐν αὐτοῖς· καὶ ἐκρίθησαν ἕκαστος κατὰ τὰ ἔργα αὐτῶν.

Infernus autem ac mors coniecti ſunt in ſtagnum ignis: quæ eſt mors ſecunda. C

14 καὶ ὁ θάνατος καὶ ὁ ᾅδης ἐβλήθησαν εἰς τὴν λίμνην τ̃ πυρός. (οὗτος ἐστιν ὁ δεύτερος θάνατος.)

Et qui nõ inuentus eſt in Libro uitæ ſcriptus, coniectus eſt in ſtagnum ignis.

15 καὶ εἴ τις οὐχ εὑρέθη ἐν τῇ βίβλῳ τ̃ ζωῆς γεγραμμένος, ἐβλήθη εἰς τὴν λίμνην τ̃ πυρός.

CAP. XXI.

ΚΕΦΑΛ. κά.

DEinde uidi cælum nouum & terram nouam: primum enim cælum & prima terra abierat: & mare non amplius extabat.

1 Καὶ εἶδον οὐρανὸν καινὸν, καὶ γῆν καινήν· (ὁ γὰρ πρῶτος οὐρανὸς καὶ ἡ πρώτη γῆ ἀπῆλθε) καὶ ἡ θάλασσα οὐκ ἔστιν ἔτι.

Et ego Iohannes uidi ſanctam urbem Ieruſalem nouam, deſcendentem è cælo, à Deo paratam, ut ſponſam ornatam uiro ſuo.

2 Καὶ ἐγὼ ἰωάννης εἶδον τὴν πόλιν τὴν ἁγίαν ἱερουσαλὴμ καινὴν, καταβαίνουσαν ἀπὸ τ̃ θεοῦ ἐκ τ̃ οὐρανοῦ, ἡτοιμασμένην ὡς νύμφην κεκοσμημένην τῷ ἀνδρὶ αὐτ̃.

8 Angulis γωνίαις, Id eſt plagis & cardinibus. Vide ſuprà 7.a.1.

9 Latitudinem terræ τὸ πλάτος τ̃ γῆς. Heb. רוחב הארץ acſi diceret, ita ut terræ ſuperficiem quantacunque eſt compleuerint.

11 Quorum locus, &c. καὶ τόπος οὐχ εὑρέθη αὐτοῖς. Id eſt, ita ut diſparuerint. Vide ſuprà 12.b.8.

IN CAPVT XXI.

8 Execra-

καὶ ἤκουσα φωνῆς μεγάλης ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λεγούσης, ἰδοὺ ἡ σκηνὴ τοῦ θεοῦ, μετὰ τῶν ἀνθρώπων, καὶ σκηνώσει μετ' αὐτῶν, καὶ αὐτοὶ λαοὶ αὐτοῦ ἔσονται καὶ αὐτὸς ὁ θεὸς ἔσται μετ' αὐτῶν θεὸς αὐτῶν,

καὶ ἐξαλείψει ὁ θεὸς πᾶν δάκρυον ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν αὐτῶν, καὶ ὁ θάνατος οὐκ ἔσται ἔτι, οὔτε πένθος, οὔτε κραυγὴ, οὔτε πόνος οὐκ ἔσται ἔτι, ὅτι τὰ πρῶτα ἀπῆλθον.

καὶ εἶπεν ὁ καθήμενος ἐπὶ τῷ θρόνῳ, ἰδοὺ καινὰ ποιῶ πάντα. καὶ λέγει μοι, γράψον, ὅτι οὗτοι οἱ λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοί εἰσι.

καὶ εἶπέ μοι, γέγονε. ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος. ἐγὼ τῷ διψῶντι δώσω ἐκ τῆς πηγῆς τοῦ ὕδατος τῆς ζωῆς δωρεάν.

ὁ νικῶν κληρονομήσει πάντα, καὶ ἔσομαι αὐτῷ θεὸς, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι υἱός.

τοῖς δὲ καὶ ἀπίστοις καὶ ἐβδελυγμένοις καὶ φονεῦσι καὶ πόρνοις καὶ φαρμακοῦσι καὶ εἰδωλολάτραις καὶ πᾶσι τοῖς ψευδέσι, τὸ μέρος αὐτῶν ἐν τῇ λίμνῃ τῇ καιομένῃ πυρὶ καὶ θείῳ, ὅ ἐστι θάνατος.

καὶ ἦλθε πρός με εἷς τῶν ἑπτὰ ἀγγέλων τῶν ἐχόντων τὰς ἑπτὰ φιάλας τὰς γεμούσας τῶν ἑπτὰ πληγῶν τῶν ὑστάτων, καὶ ἐλάλησε μετ' ἐμοῦ, λέγων. δεῦρο, δείξω σοι τὴν νύμφην τὴν γυναῖκα.

καὶ ἀπήνεγκέ με ἐν πνεύματι ἐπ' ὄρος μέγα καὶ ὑψηλόν. καὶ ἔδειξέ μοι τὴν πόλιν τὴν μεγάλην τὴν ἁγίαν Ἱερουσαλὴμ καταβαίνουσαν ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ,

ἔχουσαν τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ. καὶ ὁ φωστὴρ αὐτῆς ὅμοιος λίθῳ τιμιωτάτῳ ὡς λίθῳ ἰάσπιδι κρυσταλίζοντι.

ἔχουσά τε τεῖχος μέγα καὶ ὑψηλόν, ἔχουσαν πυλῶνας δώδεκα καὶ ἐπὶ τοῖς πυλῶσιν ἀγγέλους δώδεκα, καὶ ὀνόματα ἐπιγεγραμμένα, ἅ ἐστι τῶν δώδεκα φυλῶν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ.

ἀπὸ ἀνατολῆς πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ βορρᾶ πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ νότου πυλῶνες τρεῖς, ἀπὸ δυσμῶν πυλῶνες τρεῖς.

καὶ τὸ τεῖχος τῆς πόλεως ἔχον θεμελίους δώδεκα, καὶ ἐπ' αὐτοῖς ὀνόματα τῶν δώδεκα ἀποστόλων τοῦ ἀρνίου.

καὶ ὁ λαλῶν μετ' ἐμοῦ, εἶχε κάλαμον χρυσοῦν, ἵνα μετρήσῃ τὴν πόλιν καὶ τοὺς πυλῶνας αὐτῆς, καὶ τὸ τεῖχος αὐτῆς.

καὶ ἡ πόλις τετράγωνος κεῖται, καὶ τὸ μῆκος αὐτῆς τοσοῦτόν ἐστιν, ὅσον καὶ τὸ πλάτος. καὶ ἐμέτρησε τὴν πόλιν ἐπὶ καλάμου ἐπὶ σταδίων δώδεκα χιλιάδων. τὸ μῆκος καὶ τὸ πλάτος καὶ τὸ ὕψος αὐτῆς ἴσα ἐστί.

3 Et audiui uocem magnam è cælo, dicentem, Ecce tabernaculum Dei *est* cum hominibus, & habitabit cũ eis: & ipsi populi eius erunt, & ipse Deus cũ eis erit eorum Deus.

4 Et absterſurus est Deus omnem lachrymã ab oculis eorum: & mors amplius non extabit: neque luctus, neque clamor, neque dolor extabit amplius: quia prima abierunt. Suprà. 7. d. 17. Isai. 25. c. 8

1 Et dixit is qui insidebat Throno, Ecce noua facio omnia. Et dixit mihi, Scribe: nã hæc uerba fidelia sunt & uera. Isai. 43. c. 19. 2. cor. 5. d. 17.

6 Et dixit mihi, Actum est: ego sum A & Ω, initium & finis. Ego sitienti dabo ex fonte aquæ uiuæ gratis. Suprà. 1. b. 8. infrà. 22. a. 13.

7 Qui uicerit, possidebit omnia: & ero ei Deus, & ipse erit mihi filius.

8 Timidis autem, & incredulis, & execrabilibus, & homicidis, & scortatoribus, & ueneficis, & idololatris, & omnibus mendacib. pars *assignata* est in stagno ardenti igne & sulphure: quod est mors secunda.

9 Tum uenit ad me unus ex septemillis Angelis qui habuerant septem illas phialas plenas septem plagis nouissimis: & loquutus ẽ mecum, dicens, Veni, ostendam tibi spósam uxorem Agni.

10 Et sustulit me per spiritum in montem magnum & sublimem, & ostendit mihi Vrbem magnam, sanctam inquam illam Hierusalẽ, descendentem è cælo à Deo:

11 Habentem gloriam Dei: & cuius lumen *erat* simile lapidi pretiosissimo, tanquam lapidi iaspidi crystallizanti.

12 Habebat autem murum magnum & sublimem, habentẽ portas duodecim, & in portis Angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorum Israel.

13 Ab Oriẽte *erant* portæ tres: ab Aquilone, portæ tres: ab Austro, portæ tres: ab Occasu, portæ tres.

14 Et murus urbis habebat fundamenta duodecim: in quib. *erant* duodecim nomina Apostolorum Agni.

15 Porrò is qui loquebatur mecum, habebat calamum aureum, ut metiretur urbem, & portas eius, & murum eius.

16 Vrbs ipsa uerò quadrangularis est: cuius longitudo tanta est quanta & latitudo. mensus est urbem calamo, ad stadiorum duodecim millia: suntq; lõgitudo & latitudo & altitudo eius æquales.

8 Execrabilibus ἐβδελυγμένοις. Vulg. & Eras. ad uerbum, execratis. Vide Gal. 2. c. 11. Pars τὸ μέρος. Heb. חלק, id est ors & tanquam hæreditas. Redundat autem relatiuum αὐτοῖς, ex Hebræorum idiotismo.

11 Crystallizanti κρυσταλλίζοντι. Id est, crystalli fulgorem referenti.

Et mensus est murum eius, centum quadra- 17
ginta quatuor cubitorum, mẽsura hominis,
quæ est Angeli.

Erat autem structura muri eius ex iaspide: 18
ipsa uerò urbs aurum purum, & similis ui-
tro puro.

Et fundamenta muri urbis omni lapide 19
pretioso ornata: fundamentum primum, erat
iaspis: secundum, sapphirus: tertium, chalce
donius: quartum smaragdus:

Quintum, sardonyx: sextum, sardius: septi 20
mum, chrysolithus: octauum, beryllus: no-
num, topazius: decimum, chrysoprasus: un-
decimum, hyacinthus: duodecimum, ame-
thystus.

Duodecim autem portæ, duodecim mar 21
garitæ sunt: & singulæ portæ ex singulis mar
garitis sunt: & forum urbis, aurum purum,
tanquam uitrum perlucidum.

Nec Templum uidi in ea: Dominus enim 22
Deus omnipotens Templum illius est, id est
Agnus.

Esa.60. d 19. Neque urbs ista eget sole uel luna, ut lu- 23
ceant in ea: nam gloria Dei illustrauit eam,
& lucerna eius est Agnus.

Esa.60.a.3. Et gentes quæ seruatæ fuerunt, ambula- 24
bunt ad lucem eius: & Reges terræ gloriam
Esa.60.c.11. suam & honorem ad eam afferent.

Nec portæ eius claudentur interdiu: nox 25
enim non erit illic.

Et afferetur gloria & honor Gentium ad 26
eam.

Non intrabit in eam quicquam quod in- 27
quinat, aut abominãdum quippiam patrat,
uel mendacium *loquitur*: sed qui scripti sunt
in Libro uitæ Agni.

CAP. XXII.

Phil.4.a.3 suprà 3.a.5 & 20.d.12. DEinde ostẽdit mihi purum fluuium a- 1
quæ uiuæ, splendidum tanquam cry-
stallum, procedentem ex Throno Dei & A-
gni.

In medio *autem* foro eius, & ex utraq; par 2
te fluminis, erat arbor uitæ afferens fructus
duodecim, per menses singulos edens fructũ
suum, & folia sua, ad sanitatem Gentium.

A

καὶ ἐμέτρησε τὸ τεῖχος αὐτῆς ἑκατὸν τεσσα-
ράκοντα τεσσάρων πήχεων μέτρον ἀνθρώπου,
ὅ ἐστιν ἀγγέλου.

καὶ ἡ ἐνδόμησις τοῦ τείχους αὐτῆς ἴασπις, καὶ
ἡ πόλις χρυσίον καθαρὸν, ὁμοία ὑάλῳ καθαρῷ.

καὶ οἱ θεμέλιοι τοῦ τείχους τῆς πόλεως παντὶ
λίθῳ τιμίῳ κεκοσμημένοι. ὁ θεμέλιος ὁ πρῶ-
τος, ἴασπις· ὁ δεύτερος, σάπφειρος· ὁ τρίτος,
χαλκηδών· ὁ τέταρτος, σμάραγδος·

ὁ πέμπτος, σαρδόνυξ· ὁ ἕκτος, σάρδιος· ὁ
ἕβδομος, χρυσόλιθος· ὁ ὄγδοος, βήρυλλος· ὁ
ἔνατος, τοπάζιον· ὁ δέκατος, χρυσόπρασος·
ὁ ἑνδέκατος, ὑάκινθος· ὁ δωδέκατος, ἀμέθυ
στος.

καὶ οἱ δώδεκα πυλῶνες, δώδεκα μαργαρῖ-
ται, ἀνὰ εἷς ἕκαστος τῶν πυλώνων ἦν ἐξ ἑνὸς μαρ-
γαρίτου. καὶ ἡ πλατεῖα τῆς πόλεως χρυσίον κα-
θαρὸν, ὡς ὕαλος διαφανής.

ναὸν οὐκ εἶδον ἐν αὐτῇ, ὁ γὰρ κύριος ὁ θεὸς B 3
ὁ παντοκράτωρ, ναὸς αὐτῆς ἐστι, καὶ τὸ ἀρνίον.

ἡ πόλις οὐ χρείαν ἔχει τοῦ ἡλίου, οὐδὲ τῆς σελή-
νης, ἵνα φαίνωσιν ἐν αὐτῇ· ἡ γὰρ δόξα τοῦ θεοῦ ἐ-
φώτισεν αὐτήν, καὶ ὁ λύχνος αὐτῆς τὸ ἀρνίον.

καὶ τὰ ἔθνη τῶν σωζομένων ἐν τῷ φωτὶ αὐτῆς
περιπατήσουσι· καὶ οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς φέρουσι
τὴν δόξαν καὶ τιμὴν αὐτῶν εἰς αὐτήν.

(καὶ οἱ πυλῶνες αὐτῆς οὐ μὴ κλεισθῶσιν ἡμέ
ρας· νὺξ γὰρ οὐκ ἔσται ἐκεῖ)

καὶ οἴσουσι τὴν δόξαν καὶ τὴν τιμὴν τῶν ἐθνῶν
εἰς αὐτήν.

καὶ οὐ μὴ εἰσέλθῃ εἰς αὐτὴν πᾶν κοινὸν καὶ πο-
οῦν βδέλυγμα καὶ ψεῦδος, εἰ μὴ οἱ γεγραμ-
μένοι ἐν τῷ βιβλίῳ τῆς ζωῆς τοῦ ἀρνίου.

CAP. XXII. ΚΕΦΑΛ. κβ. C

καὶ ἔδειξέ μοι καθαρὸν ποταμὸν ὕδατος
ζωῆς, λαμπρὸν ὡς κρύσταλλον, ἐκπορευό
μενον ἐκ τοῦ θρόνου τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου.

ἐν μέσῳ τῆς πλατείας αὐτῆς καὶ τοῦ ποταμοῦ ἐν
τοῦθεν καὶ ἐντεῦθεν ξύλον ζωῆς, ποιοῦν καρπὸς
δώδεκα, κατὰ μῆνα ἕνα ἕκαστον ἀποδιδοῦν τὸν
καρπὸν αὐτοῦ· καὶ τὰ φύλλα τοῦ ξύλου εἰς θεραπεί
αν τῶν ἐθνῶν.

17 Quæ est Angeli ὃ ἐστιν ἀγγέλου. Hoc addidit, propterea quòd Angelus iste hominis speciem referebat.

21. Forum ἡ πλατεῖα. Sic uocat urbis locum magis patentem, qui à Græcis ἀγορὰ, à Latinis forum dicitur, ut ap paret infrà 22.a 2. Vulg. & Eras. platea, quod uocabulum latius patet.

27 Sed εἰ μή. Id est ἀλλά. Vide suprà 9.a.4.

IN CAPVT XXII.

2 In medio *autem* foro Ἐν μέσῳ τῆς πλατείας. Vide suprà 21.f.21. Deinde lignum pro arbore positum ẽ Hebræo rum more.

3 Erit amplius: ἔσται ἔτι. ἐν αὐτῇ in ea repetendum est ex posteriore membro, ex Hebræorum idiotismo.

9 Vide

A καὶ πᾶν κατάθεμα οὐκ ἔσται ἔτι. καὶ ὁ θρόνος τοῦ θεοῦ καὶ τοῦ ἀρνίου ἐν αὐτῇ ἔσται, καὶ οἱ δοῦλοι αὐτοῦ λατρεύσουσιν αὐτῷ,

καὶ ὄψονται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ ἐπὶ τῶν μετώπων αὐτῶν.

καὶ νὺξ οὐκ ἔσται ἐκεῖ, καὶ χρείαν οὐκ ἔχουσι λύχνου καὶ φωτὸς ἡλίου, ὅτι κύριος ὁ θεὸς φωτίζει αὐτούς, καὶ βασιλεύσουσιν εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.

καὶ εἶπέ μοι· οὗτοι οἱ λόγοι πιστοὶ καὶ ἀληθινοί. καὶ κύριος ὁ θεὸς τῶν ἁγίων προφητῶν ἀπέστειλε τὸν ἄγγελον αὐτοῦ, δεῖξαι τοῖς δούλοις αὐτοῦ ἃ δεῖ γενέσθαι ἐν τάχει.

ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ. μακάριος ὁ τηρῶν τοὺς λόγους τῆς προφητείας βιβλίου τούτου.

κἀγὼ ἰωάννης, ὁ βλέπων ταῦτα, καὶ ἀκούων. καὶ ὅτε ἤκουσα καὶ ἔβλεψα, ἔπεσα προσκυνῆσαι ἔμπροσθεν τῶν ποδῶν τοῦ ἀγγέλου τοῦ δεικνύοντός μοι ταῦτα.

καὶ λέγει μοι· ὅρα μή· σύνδουλός σού εἰμι, καὶ τῶν ἀδελφῶν σου τῶν προφητῶν, καὶ τῶν τηρούντων τοὺς λόγους τοῦ βιβλίου τούτου· τῷ θεῷ προσκύνησον.

καὶ λέγει μοι. μὴ σφραγίσῃς τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ὁ καιρὸς ἐγγύς ἐστιν.

ὁ ἀδικῶν ἀδικησάτω ἔτι, καὶ ὁ ῥυπῶν ῥυπωσάτω ἔτι. καὶ ὁ δίκαιος δικαιωθήτω ἔτι, καὶ ὁ ἅγιος ἁγιασθήτω ἔτι.

καὶ ἰδοὺ ἔρχομαι ταχύ, καὶ ὁ μισθός μου μετ' ἐμοῦ ἀποδοῦναι ἑκάστῳ, ὡς τὸ ἔργον αὐτοῦ ἔσται.

ἐγώ εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἀρχὴ καὶ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.

μακάριοι οἱ ποιοῦντες τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ, ἵνα ἔσται ἡ ἐξουσία αὐτῶν ἐπὶ τῷ ξύλῳ τῆς ζωῆς. καὶ τοῖς πυλῶσιν εἰσέλθωσιν εἰς τὴν πόλιν.

ἔξω οἱ κύνες καὶ οἱ φαρμακοὶ καὶ οἱ πόρνοι καὶ οἱ φονεῖς καὶ οἱ εἰδωλολάτραι, καὶ πᾶς ὁ φιλῶν καὶ ποιῶν ψεῦδος.

ἐγὼ Ἰησοῦς ἔπεμψα τὸν ἄγγελόν μου μαρτυρῆσαι ὑμῖν ταῦτα ἐπὶ ταῖς ἐκκλησίαις. ἐγώ εἰμι C ἡ ῥίζα καὶ τὸ γένος τοῦ Δαβίδ, ὁ ἀστὴρ ὁ λαμπρὸς καὶ ὀρθρινός.

καὶ τὸ πνεῦμα καὶ ἡ νύμφη λέγουσιν· ἐλθέ. καὶ ὁ ἀκούων εἰπάτω· ἐλθέ. καὶ ὁ διψῶν ἐλθέτω, καὶ ὁ θέλων λαμβανέτω τὸ ὕδωρ ζωῆς δωρεάν.

συμμαρτυρῶ ἐγὼ παντὶ ἀκούοντι τοὺς λόγους τῆς προφητείας τοῦ βιβλίου τούτου, ἐάν τις ἐπιτιθῇ πρὸς ταῦτα, ἐπιθήσει ὁ θεὸς ἐπ' αὐτὸν τὰς πληγὰς τὰς γεγραμμένας ἐν βιβλίῳ τούτῳ.

καὶ ἐάν τις ἀφαιρῇ ἀπὸ τῶν λόγων βίβλου τῆς προφητείας ταύτης, ἀφαιρήσει ὁ θεὸς τὸ μέρος αὐτοῦ ἀπὸ βίβλου τῆς ζωῆς, καὶ ἐκ τῆς πόλεως τῆς ἁγίας, καὶ τῶν γεγραμμένων ἐν βιβλίῳ τούτῳ.

Nec ullum maledictum erit amplius: ſed ſedes Dei & Agni in ea erit, & ſerui eius ſerui ent ei.

Et uidebunt faciem eius, & nomen eius in frontibus ipſorum erit.

Et nox illic non erit, neque opus eſt eis lumine lucernæ, neq; lumine ſolis: qm̃ Dn̄s Deꝰ illuſtrat eos: & regnabũt in ſecula ſeculorũ.

Tum dixit mihi, Hæc uerba fidelia ſunt & uera: & Dominus Deus ſanctorum Prophetarum miſit Angelum ſuum ut indicet ſeruis ſuis quæ oporteat fieri citó.

Ecce uenio citó. beatus qui obſeruat uerba Prophetiæ libri huius.

Ego uerò Iohannes *is ſum* qui audiui & uidi hæc. Et quum audiſſem & uidiſſem, cecidi ut adorarem ante pedes Angeli, qui mihi hæc oſtendebat.

Is uerò dixit mihi, Vide ne: conſeruus eim̃ tuus ſum, & fratrũ tuorũ Prophetarũ, & eorũ qui ſeruant uerba libri huius: Deum adora.

Deinde dixit mihi, Ne obſignes uerba Prophetiæ libri huius: tempus enim propè eſt.

Qui nocet, noceat adhuc: & qui ſordidus eſt, ſordeſcat adhuc: & qui iuſtus eſt, iuſtificetur adhuc: & ſanctus ſanctificetur adhuc.

Ecce uenio citò: & merces mea mecũ eſt, ut reddam uni cuique prout opus ipſius erit.

Ego ſum A & Ω, principiũ & finis, primus & ultimus.

Beati qui ſeruant mandata eius: ut ſit eis ius in arbore uitæ, & per portas ingrediantur in Vrbem.

Foris autẽ *erunt* canes, & uenefici, & ſcortatores, & homicidæ & idololatræ, & quiſquis amat ac committit mendacium.

Ego Ieſus miſi Angelum meũ, ut teſtificaretur uobis hæc in Eccleſiis. Ego ſum ſtirps & progenies illa Dauidis, ſtella ſplendida & matutina.

Et Spirirus & Sponſa dicunt, Veni. & qui audit, dicat, Veni. & qui ſitit, ueniat: & qui uult, accipiat aquam uitæ gratis.

Enimuero conteſtor cuiuis audienti uerba Prophetiæ libri huius, ſi quis adiecerit ad hęc, imponet ei Deus plagas ſcriptas in libro iſto.

Et ſiquis abſtulerit *aliquid* ex uerbis libri Prophetiæ huius, auferet Deus partem eius è libro uitę, & ex urbe ſancta, & ex ijs quę ſcripta ſunt in libro iſto.

9 Vide ne: ὅρα μή. Apoſiopeſis, quam ego ut maximè conuenientem retinui. Vulg. & Eraſ. uide ne feceris.

10 Deinde dixit mihi, Καὶ λέγει μοι. Eiuſmodi formala non utuntur Græci aut Latini in mediis cõcionibus, ſed in exordijs duntaxat. Reperies autem in Deuteronomio præſertim plurima eiuſmodi exempla & apud Prophetas, perinde ac ſi diuerſæ eſſent conciones: quum ſæpenumero unica tantum recitetur. Sed & inter Euangeliſtas apud

Dicit qui teſtatur ita: etiam uenio cito. 20 Amen. Etiam ueni Domine Ieſu.

Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti cũ om 21 nibus uobis. Amen.

λέγει ὁ μαρτυρῶν ταῦτα. ναὶ ἔρχομαι ταχύ. ἀ- A
μήν, ναὶ ἔρχου κύριε ἰησοῦ.

ἡ χάρις τοῦ κυρίου ἡμῶν ἰησοῦ χριστοῦ μετὰ παν-
των ὑμῶν. ἀμήν.

Marcum penè unum hoc inuenias: cui præ cæteris ẽt familiaris eſt multiplex ille uſus particulæ καὶ, & enallage illa tẽporum à conſuetudine Græci & Latini ſermonis aliena. Denique, ſi quid in rebus mihi iudicij eſt, perſimilis eſt huius libri & Euangelij Marci character. Marcus autem & ipſe dictus eſt Iohannes, adeò ut niſi me conſenſus doctorũ & rationes illæ quas antè ſuo loco adduxi, aliò pertraherent, nulli potius quam Iohanni Marco fuerim hoc ſcriptum uendicaturus.

FINIS.

Pagina 682. linea tertia addo.

Nam ſi de moderata grauitate accipias, non eſt ueriſimile inſignes iſtos Apoſtolos unquam fuiſſe ſui muneris oblitos. Quòd ſi quando ſeſe ad infima quæq;, ipſius Chriſti exemplo, ſummiſerunt, aliter ſanè facere ipſis nõ licuit pro muneris ſui ratione, quæ poſtulabat, ut omnia ad ædificationem Eccleſiæ referrent. Sin uerò de immoderata grauitate, id eſt arrogantia Phariſaica accipias, abſit, ut illam exiſtimemus Apoſtolis Chriſti uſurpare unquã licuiſſe. Cautè uerò quæ affertur, ut ἐν βάρει ſumatur pro pondere & authoritate, non ita magni eſt momenti, quia ſcilicet inſuperiore uerſiculò dixerunt ſe non ambiuiſſe hominum gloriam: & ſequitur, fuimus placidi. Nam priore loco mentionem fecit non tantum ambitionis, ſed etiam auaritiæ: Id autem quod ſequitur, ad utrunq; referri commodè poteſt. Itaq; ἐν βάρει huc refero, quod quũ ſuo iure potuiſſent, ſicut in epiſtola utraque ad Corinthios Paulus teſtatur Eccleſiarum ſumptu uiuere, tamen ſuis manibus uictum quæſiſſent, manifeſto ſanè argumento, ſe ab omni tum auaritia, B
tum ambitione maximè eſſe alienos. Placidi ἤπιοι. Id eſt minimè aſperis moribus, ſed faciles ac benigni, qua uirtute nihil magis eſt repugnans tum auaritiæ, tũ ambitioſæ arrogantiæ. Sed optimè quadrat ſimilitudo. Nam neque tãi mole, neque tam ſordidum quicquam eſt. quod nutrix aut mater infantis cauſa nõ ſubeat: neque ad iſtas deuorandas moleſtias ac ſordes ulla ſpe lucri, ſed materno tantum affectu ducitur. Quidã ex ueteribus legunt paruuli, id eſt νήπιοι lubrico librariorum lapſu: aut potius alicuius argutia, quia nutricis & liberorum fit mẽtio, tenerorum ſcilicet quos illa foueat. Sed quiſquis ille fuit, qui hoc cõmentus eſt primus, conſiderare debuit Paulum cum ſuis hoc in loco nõ nutricis perſonam ſuſtinere, niſi dicat ſe tum infantibus quaſi infantem fuiſſe.

2 Ac ærumnæ καὶ τὸν μόχθον. μόχθος aliquid etiã grauius ſignificat, quàm κόπος. ac ut in uernaculo noſtro ſermone hæc tria, *labour, peine trauail* gradus quoſdam laboris ſignificant, ſic & apud Græcos, πόνος, κόπος, μόχθος. ideo uetus interpres fatigationem conuertit.

INDEX RERUM ET SERIEM

INDEX RERVM ET SENTENTIARVM NOVI TESTAMENTI, PRAECIPVE TAMEN, EARVM QVAE IN HAC Editione ad marginem libri adnotatæ ſunt.

Abnegatio ſui & crux 64.23
Abraham 305.52
Abraham fidei exemplum 454.3
Abraham pater credentiũ 456.12
Abraham vidit diem Chriſti 306.56
Abrahæ filii 99 & 304.37 & 624.21
Abrahæ filii à Deo 192.8
abſciſio manus & pedis 146.43
accipere 409.35
accipere miſſum a Chriſto 319.20
accumbẽdum quo loco in nuptiis 234.8
acetum 105.48
Adam duplex 563.45
Adam ſecundus 462.14
adaquare aſinum in ſabbatho 232.15
adiurare 100.63
adoptati in filios Dei per Chriſtũ 622.5
adoptio filiorum 480.23
adorare 12.10 & 195.7 & 309.38
adoratio vera 284.21
aduentus Chriſti in iudicium 159.26
aduerſarius in via 231.58
adulterium 18.27
aedificatio Dei 520.9
aedificaturus turrim 235.28
aemulationes & contentiones vitandæ 776.18
Aeneas paralyticus ſanatur 373.33
aeterna vita 229.31 & 388.46
afflictio 38.16 & 389.5
afflictiones 227.11 & 317.33 & 371.16 & 578.8 & 766.13
afflictiones euangeliſantium 325.1
afflictiones in prędicando Euangelio 326.20
afflictiones Pauli 408,22
afflictiones propter Chriſtum 324.18
afflicti propter Chriſtum 203.22
afflictis propter Chriſtum merces 15.10
Agabus 410.10
Agar 625.25
agnus Dei Chriſtus 274.29
agni 218.3
agricolæ 313.1 & 79 34
agricultura 520.8
Alexander 406.33
amare vel odio habere animã ſuã 316.25
ambulare in carne 595.4
amici 227.4
amici Chriſti 324.14
amici de mammona iniquitatis 239.9
amor in Chriſtum paſtori Euãgelico neceſſarius 338.15
amor parentum 40.37
Ananias 371.10
Ananias timet ſibi à Paulo 371.13
Ananias 413.12
Ananias cum vxore moritur propter mẽdacium 356
Ananias iubet percuti Paulum 414.2
Andreas 275.40
Andreæ vocatio 13.18
angelus 106.2 & 316.29 & 370.28 & 381.15 & 382.23 & 428.24
angelus alloquitur mulieres 170.5
angelus aperit ianuas 358.20
angelus apparet Moſi in rubo 364.30
angelus Petrum liberat 381.7
angelus ſalutat Mariam 177.29
angeli 12.11 & 68.10 & 90.31 & 236.10 & 335.12
angeli Dei miniſtri 729.13
angelorum canticum 187.14
anguſta porta 233.24
anima 687,23
animã perdere 40.39 & 64.25 & 142.35
Anna prophetiſſa 191.36
annuntiare miſericordiam Dei 124.19
an pauci ſaluandi 233.23
Antiochia 390.25
Antiochia Piſidiæ 385.14
Antiochenſibus annuntiatur Chriſtus 380.20
anus 705.2
anus quid facere debeant 721.3
Aperire cor 395
aperire oculos 424.18
apparet Chriſtus in Emaunta euntibus 170.12
apparet Chriſtus Mariæ Magdalenæ 170.9
Apollo 566.12
apoſtoli 328.6
apoſtoli audiendi 229.16
APOSTOLI cæſos ſe gaudent propterIeſum 359.41
docentes comprehenduntur 358.26
ebrii exiſtimantur accepto ſpiritus ſancto 346.5
fugiunt 164.50
iactantur fluctibus 56.24
incarcerantur 357.17
increduli 171.14
ignorant reſurrectionem 335.9
in Galilæa Chriſtum adorant 107.17
ingreſſi domum 37.11
in Ieruſalem expectant ſpiritum ſanctũ 342.12
illotis manibus comedentes reprehendũtur 133.1
mittuntur ad prædicandum euangelium 37.5 & 108.117.13 & 127.7 & 213.1
mittuntur vt parent paſcha. 95.16
mundi 319.10
non credunt Chriſtũ reſurrexiſſe 266.37
odio habiti à mundo 328.14
ad quid conſtituti 645
reprehenduntur quòd manus non lauẽt 57.1
reuerſi à prædicatione 130.131
ſal & lux mundi 15.13
ſcandalizati 97.31 & 162.27
teſtes 267.48
teſtes Chriſti 341,8
apoſtolorum de Chriſto confeſſio 140. 29.297.69
fundamentum Chriſtus 640.20
ieiunia 201.34
infidelitas reprehenditur 66.17
literæ 393.23
oratio 344.24 & 355.24
pericula in prædicando Euangelio 524.8
apoſtolis contrarius vẽtus in mari 132.4
data cognitio Euangelii 209.10
datur gratia ſanitatum 36.1
datur ſpiritus ſanctus & claues 336.21
ſatan ſubiectus 219
apoſtolos Chriſtus docet orare 221.1
præmonet Chriſtus paſſionis ſuæ 145.31
aqua 10.11
aqua viua 283.10
ex aqua & ſpiritu ſancto naſci 279.6
aquam in nomine Chriſti dare 146.41
aquam in vinũ conuertit Chriſtus 276.1
Aquila & Priſcilla 406.2
Aquila & Priſcilla morantur Epheſi 402.19
arabia 609.17
arbor bona aut mala 47.33
arbor & fructus 28.17
arbor ex fructu nota 204.43
Archippus 679.17
argentum 351.6
arida ficus 152,19
arida manus ſanatur ſabbatho 458.201.6
Ariſtarchus 406 & 425.2 & 679.10
armatura Dei 653.13
aſcenſio Chriſti in cælum 342.9
aſcendens in cælum 280.13
aſſumptio Chriſti 171.19
aſinum adaquare in ſabbatho 232.15
auaritia 227.15 & 709.10
audiendus Chriſtus 143.8
audiendus Moſes & Prophetæ 240.19
audiendi Apoſtoli 219.16
audire 488.14
Auguſtus Cæſar cenſet populum 186.1
auricula amputatur Malcho 164.47 & 99.51
aurum 351.6
aurum & argentum 37.9

B

Baptiſma 230.50
baptiſmus 149.38 & 171.16 & 350.38 & 396.33 & 466.3 & 514.6
baptiſmus Ioannis 9.6 & 78.25 & 109.9 & 153.30 & 250.4 & 403
baptiſmus ſpiritus ſancti 341.5
baptizare ſpiritu ſancto 193.16 & 379.16
baptizatur Chriſtus 193.21
Bariesu Magus cæcus efficitur 384.11
Barnabas 356.36
Barnabas hortatur Antiochenſes ad fidẽ 380.23
Barnabas 166.7
Barrabam petunt Iudæi ſibi dimitti 103.20 & 331.39
beatitudo 455.6
beatus 207.23 & 220.23
beati 223.27
benedictio 632.3
benedictio per eleemoſynam 593.5
benedicti 93.34
benedicere 203.26 & 555.16
benefacere licet ſabbatho 45.232.14. 234.3
beneficia Dei narranda 211.39
Bethſaida 43.21
blaſphemia 35.34 & 46.24 & 47.31 & 118.22 & 222.15 & 227.10 & 298.20
blaſphemia in Chriſtum 305.49
blaſphemiæ in Chriſtum 104.39
blaſphemia in ſpiritum ſanctum 119.29
bonus Deus 72.17 & 147.18
bonum opus 161.6

C

Caecitas raelis & eius ſuſceptio 492.25
cæcus interrogatur a Phariſæis 307.12
cæcus à Chriſto doctus credit in ipſum 308.35
cæcus natus ad gloriam Dei 307.4
cæcus viſum recipit 139.22 & 150.46 & 246.35
cæco nato reſtituitur viſus 307.1
cæci 309,40
cæci cæcos ducentes 58.14

cæci duo 76.30
cæci duo fide in Christum sanãtur 35.28
cæditur Christus 165.65
Cæsari reddendum tributum 165.13
Caiaphas 330.14
Caiaphas interrogat Christum 330.19
Caiaphas prophetat Christum moriturum 314.49
calix 76.22 & 149.38
canes 60.27 & 134.27
canticum angelorum 187.14
canticum Mariæ 181.47
canticum Simeonis 190.29
canticum Zachariæ 183.68
Capharnaum 43.13 & 219.15
Capharnaũ Christus cum matre & discipulis descendit 277.12
capilli 39.30
caput Christi vngitur à muliere 160.3
caput ecclesiæ 636.22
caput Ioannis amputatum datur saltatrici 129.25
caput quare vir non velet 544.4
caput viri 543.3
carnales 520.1
carnalis spiritualem persequitur 627.29
caro 98.41 & 163.38 & 296.63 & 782.24
carnis opera 629.20
caro Christi 295.50
carnem Christi mãducare & bibere eius sanguinem 296.54
catalogus maiorum Christi 193.13
cauendum à fermento Pharisæorum 139.15
centurionis fides 29.5 & 169.39
censetur vniuersus populus a Cęsare Augusto 186.1
chananæa orat pro Dæmoniaca filia 134.14
chananeæ filia sanatur 59.22
charitas 88.12 & 225.42 & 551.1 & 553.13 & 566.14 & 684.12 & 683.3 & 724.5 & 813.7. 459.5
Chorozaim 219.13
Christiani in Lydda & Sarona 373.35
Christiani primi 380.26
Christianorum regula 631.16
Christianis iniuriæ & damna ferenda 523.7
Christus abscondit se 317.37
aceto potatur 169.36
à Deo datus nobis in salutem 347.22
adest de se colloquentibus 265.17
aduocatus noster 505.1
ad pœnitentiam hortatur & conuersionem 231.2
à Galilæis suscipitur 285.45
à Ioseph sepelitur 169.43
annuntiatur variè 656.15
apostolos mittit ad prædicandum 117.13
apostolos præmonet passionis suæ 145.31
apparet in Emaunta euntibus 170.12
apparet Mariæ Magdalenæ 170.9
ascendit in cœlum 367.50
ascensurus ad patrem 327.28
asinæ insidens ingreditur Ierusalem 76.1
audiendus 143.8 & 353.23
baptizatus 11.13 & 193.21
bibit vinum 208.34
caput 646.15
cæditur 165.65
cœnat apud Martham cum Lazaro 315.1
cognitus dæmonibus 112.34
conspicitur ab apostolis 336.19
conspicitur a mulieribus 107.6
coram Caiapha 164.35
coram Pilato 166.1 & 331.28
coronatur spinis, illuditur & conspuitur 103.29
corripit patrem incredulum Dęmoniaci 144.19
cum suis 322.18
cum matre & discipulis Capharnaum descendit 277.12
crucifigendus 303.28 & 317.37
crucifigendus traditur Iudæis 332.16
crucifigitur 104.34 & 167.23
Deus 302.23 & 337.27 & 408.28
dilectus audiendus 65.5
docet 298.14
docet apostolos orare 221.1
docet de naui 198.1
docet in synagogis 111.21
docet populum in templo 301.2
docet regnum Dei 209.1
docet sabbathis 197.31
donatus nobis 481.51
est pontifex 733.17
& Iohannes 42.18
exprobrat ciuitatibus infidelibus 43.20
filius Dauid 156.35 & 252.41
filius Dei 72.16 & 287.17
filius dilectus 11.17
flens prædicit destructionem Ierusalem 249.41
flagellatur & coronatur spinis 332.1
Galilæis prædicat Euangelium, & infirmos sanat 14.23
Ierusalem ingreditur 150.1
Herodem vulpem vocat 233.32
illotus manducat cum Pharisæo 223.36
imperat ventis 122.35
impleuit promissiones Iudæis factas 505.8
in Galilæa adoratur ab apostolis 107.17
in horto 163.32 & 329.1
in Iudæa 281.22
in templo 151.11
interpretatur scripturas 266.27
interrogatur de potentia sua 78.23
irridetur 167.19
iudex 64.27 & 377.42
inuitat ad se 44.28
lachrimatur 313.35
lapis reprobatus à Iudæis 154.10 & 250.17
lassus potum petit à Samaritana 283.7
lauat pedes apostolorum 318.1
legem adimplet 16.17
liberat à maledictione 616.13
loquitur Apostolis de ascensione ad patrem 326.17
lux 301.12
magister & Dominus 319.13
manducat cum Simone Pharisæo 208.36
matrem commendat Ioanni 333.26
mediator & saluator 698.5
minister noster & redemptor 75.28
missus Iudæis 59.24
mortem suam apostolis prædicit 63.21 & 149.30.245.31
nascitur 187.7
natus nunciatur pastoribus 187.8
non suscipitur à Nazaræis 54.13
nouit cogitationes 201.8
omnia patri tribuit 287.19
orat 112.35
orat in deserto 199.16
orat in monte 56.23
orat pro Apostolis 328.9
orat pro nobis 481.34
osculo traditur 163.43
panis verus 294.33
passionem suam prędicit apostolis 74.18
patri omnia tribuit 298.16
pauper 590.9
peccata remittit 200.24
p... atus aceto moritur 333.29
prædicat 40.1 & 110.13 & 112.39
prędicat pœnitentiã & se aduenisse 13.12
prędicãs in patria sua nõ suscipitur 126.1
præmonet apostolos de passione sua 140.31
primus resurrexit, & omnes per ipsum resurgent 558.13
pro nobis mortuus 752.28
puer 191.40
pulsatus quid responderit 330.22
quales vocauerit 516.25
quare in parabolis loquutus 50.11
quare odio habitus 297.7
redemptor 150.45
redemptor noster secundum promissiones venit 722.11
remittit peccata 114.5
resurrexit 107.6 & 336.18
rex 331.37
rex Iudæorum 166.2 & 331.33
ruina & resurrectio 190 34
salus 63.11
salus obedientibus 741.9
saluator 217.56 & 358.31 & 688.24 & 696.15
sanat infirmos 45.15 & 112.32
sepelitur 334.40
sponte se tradit pro ouibus 310.18
spinis coronatur 167.17
super ceruical dormit 123.38
suscipitur à Martha 221.38
tacet 165.61.166.4
tentatus 11.1 & 110.13.194.1
tentatur à Pharisæis 153.27
tẽtatur à Pharisæis de cẽsu Cæsaris 81.16
tributum soluit 67.24
tristis 97.38
ventis imperat 210.22
vnus dominus 536.6
Christi aduentũ præcedẽtia signa 690.2
de Christi aduentu 884.159.26
Christi affines infideles 297.5
ascensio in cœlum 342.9
assumptio 171.19
caput vngitur 160.3
carnem manducare & bibere eius sanguinem 296.54
corpus ecclesia 550.27
diuinitas 320.1
gaudium 328.13
gloria 177.12
ira 116.5
iugum 44.29
latus lancea aperitur 334.33
maiorum catalogus 193.23
mater, soror & frater 119.35
natiuitas 2.18
oratio 163.36 & 314.42 & 316.27
oratio ad patrem 327.1
passio 230.50
paupertas 31.20
sepultura 105.57
tactu sanantur infirmi 117.10
tempus 231 54
testimonium de Iohanne 207.24
transfiguratio 142.3
verba quæ dedit apostolis 328.8
vestimenta diuiduntur 333.22
vestimenti tactu infirmi sanantur 132.53
de Christo confessio apostolorum 140.29
Christo ministrare 316.26
de Christo opinio populi 140.27
Christo pedes vnguntur a muliere 94.6
paruuli offeruntur 147.13
Christum agnoscens dæmon 123.6
audiunt peccatores 236.1
confitentur dæmones 196.41
confiteri 227.8
erubescere 142.38
induere 500.14 & 621.27
iudæi constituere volunt regem 292.22
negat Petrus 165.66
nolunt suscipere Samaritani 217.52
quærunt Iudæi vt faturentur 293.26
Saducæi de resurrectione interrogant 82.23

ſequi 141.34
ſequens Euangeliſta omnia relinquit 217.59
ſequens propter diuitias 217.57
ſequentes relictis omnibus 245.28
ſpernens 318.48
vult mater alloqui 49.46
cibus Chriſti 284.32
cibo dignus operarius 218.7
de cibis 501.2 & 542.23.674.16
circunciſio 362.8 & 446.25 & 456 & 532. 18 & 527.2 & 631.12 & 663 3
circunciſionem neceſſariam Chriſtiano docent falſi fratres 391.1
circunciditur Ieſus 189.21
ciuitas 15.14
ciuitas Dei 758.11
ciuitatem ingreſſi diſcipuli 219.10
claudere regnum cœlorum 85.13
claudus ſanatur in nomine Chriſti 351.1
claudus ſanatur 389.8
claues 63.29
clauis ſcientiæ 225.52
clauſum oſtium 233.25
de cœna domini 545.17
coinquinantia hominem 135.15
cogitationes nouit Chriſtus 201.8
cohæredes 479.17
collectæ in pauperes ſanctos 564.1
comedentes domos viduarum 85.14
commiſſura 201 36
communicatio 350.40
concilium Phariſæorum contra Chriſtũ 314.47
concipit Elizabeth ſterilis 177.24
concordia 658.1
concupiſcentia 540.5
concupiſcentiæ 121.19
condonandum fratri 24.14
confeſſio 109.5 & 404.18
confeſſio apoſtolorum 297.69
confeſſio apoſtolorum de Chriſto 140.29
confeſſio fidei 755.23
confeſſio peccatorum 9.6
confidentes in pecuniis 148.23
confidentes in ſua iuſtitia 244.9
confirmatio 570.21
confiteri Chriſtum 39.32 & 227.8
congreſſurus rex cum hoſte 236.31
coniugum officia 530.1
coniuratio contra Paulum 415.12
cor aperire 395
Corinthii, epiſtola Chriſti erant 573.3
Corinthii cõtriſtati ad pœnitentiã 587.8
Corinthi Paulus docet Ieſum eſſe Chriſtum 400.2
Cornelius iuſſu Dei accerſit Petrũ 374.5
Cornelii centurionis integritas 374.2
coronatur Chriſt' ſpinis 103.29 & 167.17
Chorozain 43.21
corpus Chriſti ſoluendũ à Iudæis 278.19
corpus ſpirituale 580.1
corpus vnum Chriſtiani 495.4
correptio 63.15 & 6.29.1
correptionis modus 524 14
corripit patrem dæmoniaci incredulum Chriſtus 144.19
corui 228.24
conſilium contra Chriſtum 116.6
conſilium Dei 408.27
conſilium ſacerdotum contra Chriſtum 94.3 & 160.1
conſolator Deus in tribulationib' 567.4
conſolatur Paulum Deus 415.11
conſpuitur Chriſtus 165.65 & 167.19
conſtitutiones humanæ 674.16
cooperator Deus 172.20
contemptores 388.41
contriſtari ad pœnitentiam 587.8
conuerſio 237.17 & 424.18
conuitia in Chriſtum 168.29
creatura 479.19
credentes 397.4
credentes ob Lazarum ſuſcitatum 316.17
credentem ſcandalizare 146.42
credere in Chriſtum 294.35
credunt Chriſto multi propter miracula 278.23
credunt multi 312.42
credunt multi de turba 299.31
credunt Iudæi aliquot 304.30
Criſpus 401.8
crudelitas Pilati 231.1
crucifigi cum Chriſto 613.19
crux 40.38 & 141.34 & 235.27 & 315.18
crucis Chriſti titulus 333.19
cuſtos carceris Chriſto credit cum tota familia 395.28

D

Dæmon agnoſcens Chriſtum 123.6
dæmones 117.11
dæmones confitentur Chriſtum 198.414
dæmones in porcos abeunt 32.32.124.13
dæmonibus cognitus Chriſtus 112.34
dæmonium eiicitur 222.14
dæmonia eiiciens in nomine Chriſti 146.38
dæmoniacus ſanatur 46.22 & 111.23 & 123.1 & 197.31 211.27
dæmoniaci Gergeſeni ſanantur 32.28
Damaris 400.34
damnatio 475.1
dare 409.35
dare in nomine Chriſti aquam 146.41
Dauid 115.25 & 201.3 & 349.29 & 387.36
debitores duo 208.41
decima rutæ 225.42
decimare mentham 86.16
Demetrius 405.24
deponenda ſolicitudo 228.22
deſtructio Ieruſalem prædicitur 158.1. 159.15
Deus bonus 147.18
charitas eſt 813.8
& diuitiæ 25.24
lux 804.5
nos ſibi reconciliauit 583.18
pater Chriſti 303.27
qualis, & quomodo adorandus 399.24
ſua tolerantia ad pœnitentiam inuitat 444.5
viuentium 83.32
vnus 536.4
Dei decreto Iudæi Chriſtum occiderunt 355.18
digitus 222.18
dilectio erga nos propter Chriſtum 431.35
dilectio 156.30 & 220.27
donum vita æterna 148.26
fides 152.22
filius 180.35
ira aduerſus peccata 439.19
miſericordiam annunciare 124.19
regnum 229.31 & 233.28
regnum paruulorum 147.14
ſapientia 225.49
ſermonem ſeruare 306.51
verbum 160.31
virtus 515.18
voluntas 294.39
voluntatem qui faciant 79.2
Dii qui 311.358
Deo omnia bona accepta ferenda 523.7
paſſeres curæ 227.6
placere 581.10
ſeruiendum 195.8
Diabolum Ieſus ſcripturis cõuincit 12.3
Diaconi conſtituuntur qui viduis miniſtrent dum apoſtoli prædicant 360.1
Diaconi quales eſſe debeant 701.8
Diana 405.24
dies 405.24
dies Chriſti 242.24
dies domini 686.2
digitus Dei 222.18
dilectio 208.47 & 280.16 & 320.34 & 322. 15. & 324.12 & 327. 27 & 499.8 & 628. 14 & 635.16 & 648.2 & 685.9
dilectio Chriſti erga nos 324.9
dilectio Dei 83.37 & 156 30 & 220.27 & 291.42
dilectio Dei & proximi præponitur ſacrificiis 156.33
dilectio Dei erga nos propter Chriſtum 481.35
dilectionis Dei vim oſtendit Paulus 482.39
dilectio proximi 83.39 & 156.31
diligendi inimici 203.17
diligendi inimici & quare 21.43
diligere 148.22
diligere mundum 808.15
diluuium 90 39 & 242.26
dimittenda vxor ob ſolam fornicationẽ 147.1
Dionyſius Areopagita 400.34
diſcipulus 38.24
diſcipuli 70.218.1
diſcipuli Chriſti vnde cognoſcuntur 324.37
diſcipuli dormientes 98.40
diſcipuli ingreſſi ciuitatem 219.10
diſcipuli ſcandalizati recedũt à Chriſto 297.66
diſcipuli ſpicas vellunt 44.1.201.1
diſcipuli vento agitati in mari 292.17
diſpenſator fidelis 230.42
diſpenſator delatus ad dominum 238.1
diſputat Ieſus cum doctoribus 191.46
diſſenſio in turba ob Chriſtum 300.41
diſſenſio propter Chriſtum 310.19
diſſidia 40.35
diſſidia ob verbum Euangelii 231.51
diues 245.24 & 721.23 & 768.10
diues in Deo 228.21
diues in inferno 240.19
diuites 148.22 & 203.24
diuinare 395.17
diuitiæ 51.22 & 121.19 & 210
diuortium 18.31
doceri à Deo 295
docet Chriſtus apoſtolos orare 221.1
docet Chriſtus de naui 198.1
docet Chriſtus ſabbathis 197.31
docet turbas in deſerto 130.34
doctores ad quid conſtituti 645.11
doctrina 350.40
doctrina hominum de lotionibus 133.1
doctrina noua 111.27
à doctrina Phariſęorum cauendum 139.15
doctus in regno cœlorum 54.52
dona 493.29
donum Dei pecunia non poſſidetur 368. 20
donum & gratia Dei 463.15
domeſtici fidei 631.10
Domini 653.9
Domini pax 218.5
Dominis duobus ſeruire 239.13
domus orationis 152.17 & 278.16
domus terreſtris 580.1
domus viduarum 158.40
dormire 35.24 & 126.29 & 212.52
dormit Chriſtus ſuper ceruical 123.38
drachma perdita 236.8

E

Ebrietas 650.18
eccleſia Dei non contentioſa 545. 16
eccleſia orat pro Petro 381.5
eccleſiæ caput 636 22 & 646.16
eccleſiæ fundamentum 521.11

ecclesiam suam mundat Christus 651.26
egens nullus inter primos Christianos 356.34
eiictens dæmonia in nomine Christi 146.38
eiicitur dæmonium 222.14
electio 324.16 & 632.4
electi Iudæi saluati 490.7
eleemosyna 22.2 & 229.33 & 374.4
eleemosyna benedictio nominatur 593.5
eleemosynam conferre Paulus hortatur Corinthios 588.1 & 592
eleemosynæ 573.36
elementa mundi 621.3
Elias 42.14
Elias ad viduam missus 197.25
ELIAS venturus, id est Ioannes Baptista 69.10
de Elia & Ioanne Baptista 143.12
Elisabeth 174.5
Elizabeth sterilis concipit 177.24
Elymas cæcus efficitur 384.11
ementes & vendentes eiiciuntur 152.15
Ephesiorũ presbyteros Paulus hortatur 408.18
episcopi 408.28
episcopi quales esse debeant 700.1
Ephrem 314.54
erubescere Christum 142.38
erutio oculi 146.47
esca 536.8
escæ 193.11
esurientes 15.6
euangelista Christum sequens omnia relinquit 217.59
euangelistæ ad quid constituti 645.11
euangelium 36.35 & 432.1 & 511.9 & 574.9
enangelium à Paulo prædicatum 557.1
euangelium cognitum paruulis 43.25
euangelium prædicandum omnibus gentibus 158.10
euangelium quare quibusdam incognitũ 577.3
euangelium reiicientes 37.14
euangelium verbum veritatis 635.13
euangelii cognitio à Deo 577.6
euangelii cognitio donum Dei 120.11
euangelii predicatio 88.14
euangelii simplicitas custodienda 595.1
euangelizare 515.17
euãgelizare in Asia vetatur Paulus à Spiritu 394.6
euangelizat Paulus mulieribus 394.13
euntibus in Emaunta apparet Christus 170.12
eunuchus baptizatur 370.38
eunuchi fides 370.37
eunuchi 71.12
Eutychus suscitatur 407.10
excommunicatio 69.18 & 525.2
excommunicantur qui Christo credunt 308.22
excussio pulueris 128.11
exhortatio ad opera 584.1
exorcistæ Iudæi à diabolo cæduntur 404.13
expectantibus dominum similes 229.36
extremum iudicium quale 93.30

F

FAbri filius & Mariæ 127.3
fabulæ 695.4
falsi Christi 242.23
falsi Christi cauendi 89.24
falsi fratres docentes circuncisionem necessariam Christiano 391.1
falsi prædicatores 28.15
falsi testes 99.60
falsi testes contra Stephanum 361.12
falsum testimonium in Christum 164.56
falsorum prophetarum ad seducendos electos miracula 159.21
fames 380.28
felicis benevolentia erga Paulum 419.22
fermentum 233.21
fermentum pro doctrina 62.12
fermentum Pharisæorum 61.6 & 226.1
fermenti parabola 52.33
à fermento Pharisæorum cauendum 139.15
festa 674.16
ficus arefacta 78.19 & 152.19
ficus infructuosa maledicitur 152.13
ficus succisa, quòd non ferat fructum 231.6
fidelis dispensator 230.42
fidelis in dispensandis diuitiis 239.10
fidendum Deo 568.9
fides 56.27.60.28.86.25.123.40.125.34 126.37.132.50.144.23.150.49.171 16.200 20.209.50.241.5.244.8.246.42.353.4. 286.50.289.24.290.38.291.44.295.47. 296.63.313.25.300.38 302.24.314.40.317. 35.322.12.327.27.352.16.387.39.389.9.390 22.394.5.400.30.408.21.428.25.455.5. 458.1.511.26.566.13.581.7.613.617.14. 620.23.635.15.688.3.724.5
FIDES à Deo 62.17 & 270.13 & 294.39
Centurionis 169.39
Dei 152.22
& confessio Marthæ 313.27
in Christum 280.17
in Christum à patre est 294.44
in Christum opus Dei 293.28
in oratione 78.22 & 152.24
inverbum Dei 736.2
Nathanaelis 276.49
purgat 323.4
purificans corda 392.9
saluat 150.52 & 212.48
fidei virtus 66.20
iustitia 456.13
lætitia 370.39
ostium Gentibus apertum 391.27
fidem habere in Christũ est nasci ex Deo 814.1
fidem requirit Christus 212.50
ex fide iustitia non ex lege 628.5
filia Iairi sanatur 125.12
filius 304.35
filius Abrahæ 247.9
filius Dei 180.35
filius fabri & Marię 127.3
filius hæres occiditur 250.13
filius prodigus 236.11
filius occisus ab agricolis 79.38
filius reguli sanatur 285.46
filiis 26.67.25
filii Abrahę 9.9 & 615.7
filii Dei qui Christo credunt 270.121
filii diaboli 811.8
filii promissionis 484.9
filiorum panes 134.27
filioli 320.33
figura gentium 237.13
figura Iudęorum 237.25
figulus 485.21
fimbria vestimenti 57.36
fimbrię 84.5
fletus in mortuis 212.52
fœnum 26.30
fornicarius excommunicatur 515.1
fornicatio 304.41 & 540.8
fractio panis 350.40
frater 49.50
frater in fratrem 38.21
fratri peccata remittenda 153.25
fratres 84.8
fratrum onera portanda 630.2
fructus 324.8
fuga 38.23
fugit Paulus Lystram 389.6
fugiunt Apostoli 164.50
fundamentum Apostolorum Christus 640.20
fur in nocte 90.43 & 230.39
furari 647.28

G

GAbriel 176.19
Gaius 406
Galatę filioli Pauli 624.19
Galatę per Christũ reuocati ab idololatria 622.8
Galatarum affectus erga Paulum 623.15
gallina 87.37
Gallio 401.12
Gamaliel præceptor Pauli 412.3
Gamalielis consilium 359.34
gaudere 219.20
gaudere in Deo 553.1
gaudium 323.28.324.11.367.8
gaudium in cœlo ob peccatorem conuersum 236.7
gentes 375.300
gentes à Deo electæ 391.7
gentes Christo crediturę 310.16
gentes compulsę accedunt ad fidẽ Christi 235.23
gentes domestici Dei 640.19
gentes fide in Christum purificatas esse Petro ostenditur 374.9
gentes mundę per Christum 375.29
gentes mundi 229.30
gentes nec gloriẽtur aduersus Iudæos, sed timeant 492.18
gentes præordinatæ credunt 388.48
gentium figura 237.13
gentium spes Christus 46.21
gentium vocatio 30.11.81.9
gentibus etiam benefecit Deus ante conuersionem 390.17
gentibus facta misericordia 505.9
gentibus factam esse misericordiam Petrus ostendit 379.2
gentibus missus Christus 431.28
gentibus prædicat Paulus 388.46
gentiles volunt Christum videre 316.20
Geraseni Christum reiiciunt 211.27
gladius 39.24
gladio perituri 99.52
gloria 479.20
gloria ab hominibus 291.44
gloria Christi 277.11
gloria Dei 314.40
gloria hominum 318.43
gloria in afflictionibus 459.2
gloria inanis 629.26
gloriandum in Deo 598.17
gloriari in Deo 460.11
gloriatio excluditur 452.27
glorificatio 481.30
Gręcia 407.2
granum sinapis 122.31.233.19
grani sinapis parabola 52.31
granum frumenti 316.24
gratia 272.16.388.44.392.11.469.15.490.8.614.21
gratia per Christum 512.1
gratiarum actio 61.36.55.19.131.43. 138.6.162.26.429.35.567.3.635.16.643.21
gratiarum actio in corde 650.20
grex 408.28

H

HAereditas diuidenda 227.14
hęres infans 621.1
hęredes 479.17
hęreticus reiiciendus 723.10
Herodes consumitur à vermibus 382.21
Herodes incarcerat Ioannem 193.20

Hero-

Herodes metuit Ioannem 129.20
Herodes pueros occidit 7.16
Herodis iudicium de Christo 54.1.128.14
Herodem vocat Christus vulpem 233.32
Herodias 129.19
hœdi 93 32
homo externus & internus 579.16
homo peregre proficiscens seruis talenta tradit 92.14
homo primus & secundus 563.47
homo nouus 647.22
homo vetus 467.6
hominem coinquinantia 135.15
hominem nouit Christus 278.25
hominum doctrina de lotionibus 133
hominũ 4000. satiantur 7. panibus 137.1
honor Deo 382.23
honorificare Christum 289.23
hora 299.30.302.20
horæ diei duodecim 312.9
hostia accepta 667.19
hostia Deo placens 495.1
hostia laudis fructus labiorum 766.15
hostiæ 782.5
hostiæ Deo placentes 766.16
humilitas 244.14.408.19.67.4
humanitas Barbarorũ erga Paulũ 430.2
hydropicus sanatur 234.2
hypocritæ 91.51.134.6

I

Iacobus 609.19
Iacobus & Ioannes 110
Iacobi oratio ad Apostolos 392.13
Iacobi vocatio 13.18.199.5
Iairi filia sanatur 125.22
idololatria fugienda 541.14
idololatriæ 540.7
idololatræ fugiendi 585.14
idololatræ Iudæi 365.40
idola vana 390.15
idolis immolata 535.1
ieiunium 24.16.383.2
ieiunium & oratio 66.21
ieiunia 33.14
ieiunia & afflictiones Apostolorum post ascensionem 201.34
ieiunaturos & afflictiones passuros Apostolos post ascensionem suam prædicit Christus 115.19
Ierusalem 625.25
Ierusalem destructio 234.34
Ierusalem destructio à Christo prædicitur 249.41
IESVS ad Caiapham ducitur 99.57
asinæ insidens ingreditur Ierusalẽ 315.13
baptizatur 109.9
circunciditur 189.21
conspuitur & alapis cæditur 100.69
cum doctoribus disputat 191.46
docet turbas in deserto 130.34
est Christus 349.34.337.31
Iesus est Messias ille promissus saluator patribus 1.1
fatetur se esse Christum 100.64.162.62
fugit Iudæos 314.54
fugit Iudæos homicidas 297.1
in desertis 55.13
ingreditur Ierusalem 245.29
interrogatur an sit Christus 311.24
Magdalenam alloquitur 336.17
passionem suam prædicit 66.22
IESVS Pharisæos interrogat de Messia 83.42
Pilato vinctus traditur 101.1
Iesus se esse Messiã fatetur Samaritanis 284.27
ignis 230.49.521.13
ignorantes Iudæi 352.17
illotis manibus comedentes Apostoli reprehenduntur 133.1
imitandum se proponit Paulus 665.17
imitari Deum 543.1
imitatores 524.16
imitatores Dei 648.1
imperat ventis Christus 122.35
impositio manuum 147.16 360.6
imprudens 135.18
impurum reddentia hominem 59.18
incredulitas Nazarenorum 127.6
incredulus Zacharias mutus efficitur 176.18
incredulum patrem dæmoniaci corripit Christus 144.19
increduli 404.9.494
increduli Apostoli 171.14
increduli Pharisæi 307.19
indurare 485.18
infantes 782.2
infidelitas 170.11
infidelitas Apostolorum reprehenditur 66.17
infidelitas repræhenditur 265.25
infirmitas ad gloriam Dei 312.4
infirmitas corporis ob peccata 287.14
de infirmis in cibis & dierum ratione 500.1
infirmi 36.35
infirmi ferendi 504.1
infirmi sanantur vestimenti Christi tactu 132.53
infirmi sanantur 198.40
ingreditur Christus Ierusalem 150.1
inimici Christi interficiuntur 248.27
inimici diligendi 203.17
inimici diligendi & quare 21.43
iniquitas 88.12.224.39
iniuriæ & damna Christianis ferenda 528.7
innuptæ 531.8
in nuptiis aquam in vinũ conuertit Christus 276.1
in nuptiis quo loco accumbendum 234.8
inuidia 166.10
inuitandi pauperes ad conuiuium 235.12
inuitati ad cœnam venire renuunt 235.15
inuocare 488.13
inuocare Christum 512.2
Iohannes 339.20
Iohannes baptizat 281.23
docebat Christum venisse 275.30
docet discipulos suos se non esse Christũ 282.27
hortatur ad resipiscentiam 192.2
incarceratur 193.20
lucerna 290.35
mittit discipulos ad Christum 40.2
non bibit vinum 208.33
promittitur Zachariæ 175.12
quare coniectus in carcerem 54.3.129.18
qualis futurus 175.15
sepelitur 55.12.130.29
testatur lucem Christum venisse 269.6
testatur se non esse Christum 273.20
vnde cognouerit Iesum esse Christum 275.33
Iohannis baptismus 153.30
caput amputatum datur saltatrici 129.15
discipuli sequuntur Christum 275.37
officium 185.76
testimonium de Christo 272.193 15
vestitus & victus 109.6
victus 9.4
Iohanni baptistæ caput amputatur 55.10
Iohannem metuit Herodes 129.20
De Iohanne baptista & Elia 143.12
Iohannis vocatio 13.18.199.5
Iohanni Christus matrem commendat 333.26
Ioannes Marcus 382.25.385.13
Ionas signum resurrectionis 48.40
Ioseph 362.9
Ioseph ab Arimathea 334.38
Ioseph Christum sepelit 105.57.169.43
Ioseph fugit cum Iesu & Maria in Aegyptum 6.14
Ira 116.5.460.9
ira Dei aduersus peccata 439.18
irasci 647.26
Israelis cæcitas, & eius susceptio 492.25
Israelitæ 37.6
Iudæi 446.25.515.22
Iudæi aliquot credunt 304.30
contradicunt Paulo 388.45
electi saluati 490.7
Iudæi & Gentes aliquot conuersi ad Christum 389.1
idololatræ 365.40
infideles 79.32
Iudæi infideles volunt Paulum occidere 347.5
non omnes reiecti 489.1
obcæcati 575.14
persecutores Christi & prophetarum & Pauli 678.15
petunt Christum crucifigi 332.6
præceptis Dei præferunt humana 134.6
quare non credunt 311.25.317.38
quidam credunt Christo 314.45
reiecti & assumptæ Gentes 80.42
renuunt venire ad Christum 235.15
signa petunt 223.29
Iudæi signa quærunt 138.12
Iudæi vt saturentur quærunt Christum 293.26
Iudæorum destructio 87.1 & 88
& Gentium salus 314.52
figura 637.25
pater Deus 304.42
pater diabolus 305.44
reiectio 30.12
rex, Christus 66.2
Iudæis reiectis gentes susceptæ 489
Iudas Galilæus 359.37
Iudas 359.18
Iudas adit Pharisæos 320.31
diabolus 297.70
osculo Christum prodit 98.47
periit 328.12
proditor 162.18
prodit Christum 161.10.319.3
suspendit seipsum 101.5
suspensus 543.18
vendit Christum 95.14
Iudæ auaritia 315.5
peccatum 332.11
Iudam proditorem suum Christus indicat 319.21
iudex Christus 377.42
iudicare 299.24 302.15 523.3
iudicari à domino 547.32
non iudicandum de proximo 26.1
iudicium 86.23.225.42.281.19.288.22.316 31.325.8.400.30
iudicium Christi 289.28.309.39
iudicium Herodis de Christo 128.14
iudicium populi de Christo 298.12
de iudiciis forensibus 527.1
Iugum Christi 44.29
iugum legis 392.10
iuramento promisit Deus salutem 742. 13
non iurandum 19.33
iurare per templum 86
iustificare 460.9
iustificare Deum 207.29
iustificare se coram hominibus 239.15
iustificare seipsum 220.29
iustificatio 481.30
iustitia 229.31.325.8
iustitia duplex 487.5
iustitia ex fide 615.8
iustitia fidei 487.6
iustitiæ viuere 784.24

iuſtus 401.7
iuſti 115.17.20.32
iuuenes 705.1

L

Lac 520.2
lachrymę 408.19
Lætitia per fidem 396.33
lapidare 311.33
lapis angularis 80.42
reprobatus à Iudæis, Chriſtus 154.19
reprobatus 354.11
viuus 782.4
latro 309.1 & 310.11
latrones 168.27.309.8
latrones crucifixi cum Ieſu 104.38
latronibus crura franguntur 334.31
lauare pedes 208.44.319.14
laus 634.6
laus Deo 246.43.352.8
Lazarus ægrotans 312.1
Lazarus ſuſcitatur 314.34
Lazarum occidere conſultant Iudæi 315.11
lectio legis & prophetarum 385.15
legio 124.9
legisperitus 225.45
Leproſus Naaman 197.27
leproſus ſanatur 29.2.112.40.199.12
leproſi decem ſanantur 241.12
lex 239.17.456.13.469.15.574.613.19.619.19
Lex & Prophetæ 42.13.239.16
lex Moſi ſabbathis lecta 392.21
lex pædagogus 620.24
legis iugum 392.10
legis opera 615.6
legis & prophetarum lectio 385.15
legem adimplet Chriſtus 16.17
per legem cognitio peccati 472.8
lege liberati ſeruiunt Deo in ſpiritu 470.4
libellus repudii 147.4
liberi iuſtitiæ 469.20
libertas 475.2.610.4.628.13.800.19
libri impii combuſti 404.19
ligare 63.19
lilia 25.28.229.27
linguæ vitium deſcribitur 774.1
litera 574.7
loqui 38.19
loqui lingua 553.2
Loth & eius vxor 243
lucerna 16.5.121.21.210.16.223.33
lucernæ 229.35
lucerna, Iohannes 290.35
lugentes 15.4
lumbi 229.35
lumen 317.35.424.23
lunaticus ſanatur 66.15
lupi 218.3.409.29
Lux 269.5.281.19.318.46.424.18.649.8
lux Chriſtus 270.9.301.12
Deus 804.3
mundi 15.13
Lydia baptizatur 394.14
Lyſtrenſes volunt Paulo & Barnabæ ſacrificare 389.12

M

Macedonia 407
Magi primitiæ gentium Chriſtum adorant 4.1
Magiſter 38.24.85.10.280.10
magiſtratibus obediendum 498.1
maior inter Apoſtolos quis 145.32
maiorum Chriſti catalogus 193.23
Malcho amputatur auricula 164.47. 329.10
maledicitur ficus infructuoſa 152.13
maledictionem tollit Chriſtus 616.13
maledicti 93.41
malus ſeruus 91.48.230.45
mandatum maximum 83.36
mandata & doctrinæ hominum 17.3
mandata ſeruanda 72.17
mandatorum Dei impletio 16.19
manducatio Paſchæ 162.22
manere in Deo 806.6
manna 293.31
manus abſciſsio 17.30
manus ad aratrum 218.62
manus arida ſanatur 116.1.201.6
de manu & pede abſcindēdo 67.8.146.43
manibus illotis comedentes Apoſtoli reprehendūtur 133.1
manibus non laborantes 693.9
manuum impoſitio 147.16
manuum impoſitio cum oratione 71.13
Marcus 679.10
margaritę parabola 53.45
Maria 342.14
Maria viſitat Eliſabeth 180.39
Mariæ canticum 181.47
Mariæ & fabri filius 127.3
Mariæ puerperæ purgatio 189.22
Maria Magdalena plorat ad ſepulchrū 335.11
Maria Magdalena venit ad ſepulchrum 335.1
Maria ſoror Marthæ 312.2
audit verbum Dei 221.40
vngit pedes Ieſu 315.3
currit ad Chriſtum 313.28
queritur apud Chriſtum 313 32
mariti 650.25
Martha ſuſcipit Chriſtum 221.38
Marthæ fides & confeſsio 313.27
Marthę querimonia apud Chriſtum 313.21
mater & fratres Chriſti 210.19
Matthæus vocatur 33.9.114.14
Matthias 344.26
maxilla percuſſa 203.29
maximus in regno cœlorum 67.1
mediator Chriſtus 698.5
membra 468.13
membra Chriſti 529.15
membra ſeruiant Deo 469.19
membra varia in vno corpore 549.12
Menander 561.33
mendacium 305.44.647.25
mentiti 357.5
mercenarius 310.12
merces 203.23
meretrices 79.31
Meſsias venit 276.41
Meſsiam ſe Ieſus fatetur eſſe 165.62
de Meſsia Ieſus Phariſæos interrogat 83.42
meſſis 36.37.218.285.35
metere 285.38
metuit Iohannem Herodes 129.20
miles Dei 713.3
milites 193.14
miniſterium Pauli 408.24
miniſter 150.43.85.11
miniſter Gentium Paulus 506.15
miniſter noſter & redemptor Chriſtus 75.28
miniſtri 520.5 & 523.1
miniſtri euangelii alendi 630.5
miniſtris Enangelii victus & veſtitus debetur 537.1
miniſtri ſacerdotum cōuerſi ad Chriſtū 300.45
miniſtrare Chriſto 316.26
miracula 171.17.356.31.357.12,404.9
miracula euangelii teſtimonia 389.3
miracula falſorum prophetarū ad ſeducendos electos 159.21
miracula quid faciant 292.13
miraculorum gratia, multi Chriſto credunt 278.23
miraculorum vſus 172.20

MIRACVLA NOVI TESTAMENTI.

Aegrotus qui annos 38 in infirmitate egerat
à Chriſto ſanatur 286.5
Aeneas paralyticus ſanatur 373.33
Ananias & Saphira ob mendacium moriuntur 356.1
apoſtoli dæmonia eiiciunt, & Deo vngunt infirmos ac ſanant 128.13
è carcere liberantur 358.20
ſigna & prodigia edunt 389 E
ſigna & prodigia multa edunt in populo 357.12
aquam in vinum conuertit Chriſtus in nuptiis 266.1
arida manus ſanatur 116.1.45.10.201,6
aſcenſio Chriſti in cœlos 342.9
cæcus ſanatur 139.22.150.46.246.35
cæci duo fide in Chriſtum ſanantur 35.28.76.30
cæco nato reſtituitur viſus 307.1
centurionis ſeruus ſanatur 29.5
claudus Lyſtris ſanatur 5 9.8
claudus ſanatur in nomine Chriſti 351.1
chananææ filia dæmoniaca ſanatur 56. 22.134.24
Chriſtus ambulat ſupra mare & tempeſtatem ſedat 132.47
Chriſtus 40 dies ieiunat 11.2
Chriſtus ventis imperat 210.22
Chriſtus adeſt poſt mortem 265.17
conſpicitur poſt reſurrectionem à Magdalena 336.17
ab apoſtolis 336.19
à piſcatoribus Petro & aliis 357.2
cohors quæ veniebat ad Chriſtum capiē dum cadit humi 329.6
dæmoniacus ſanatur 46.22.111.23.123. 1.211.27.197.31
dæmoniaci duo ſanantur 32.28
dæmoniaci multi & omnes malè affecti ſanantur 30.16
dæmonium eiicitur 222.14
Elymas cæcus efficitur 384.11
Eutychus à Paulo ſuſcitatur 407.10
ficus arefacta 78.19
filius reguli ſanatur 285.46
hydropicus ſanatur 234.2
Iairi filia ſanatur 125.22.212.41
Ieſus ambulat ſuper mare 56 26.292.19
infirmi multi à Chriſto ſanantur 45.15. 60.30.70.2.112.32.198.40
infirmi ſanantur tactu veſtimēti Chriſti 133.56
infirmi, tactu Chriſti ſanantur 117.10
Lazarus ſuſcitatur 314.39
leproſus ſanatur 29.2.112.40.199.12
leproſi decem ſanantur 241.12
lunaticus ſanatur 66.15
manus arida ſanatur in ſabbatho 45.10. 201.6
morbi & languores à Chriſto ſanantur 14.23
mortui egreſſi è monumentis 105.52
mulier à fluxu ſanguinis ſanatur 34 21. 125.25.212.43
mulier inclinata ſanatur in ſabbatho 232.11
mutus & dęmoniacus ſanatur 35 32
panibus quinque ſatiantur quinque millia virorum 213.10
panibus quinque & duobus piſcibus ſaturantur 5000 homines 131.36.291.1.55.19
panibus ſeptem ſatiantur quatuor mille homines 137.1.60.33
paralyticus ſanatur 32.2.113 3.200 18
Paulus miracula non vulgaria fecit 404
Pauli conuerſio 370
petræ ſciſſæ 105.51
Petrus ab Angelo liberatur è carcere 381.7

Petri socrus sanatur 30.14.111.29.198.38
piscium multitudo à Petro & aliis capta 337.6
principis filia suscitatur 34.18
Publii pater à febribus sanatur 430.8
Pythonis spiritum habens puella sanatur 395.16
resurrectio Christi 106.336
sanguis & aqua è latere Christi exeunt 334.34
Spiritus sanctus descēdit quasi columba super Christum 11.16
Spiritus sanctus missus in apostolos 345.2
Spiritum mutum habens sanatur 143.14
surdus mutus sanatur 137.32
Tabitha suscitatur à mortuis 373.36
tangentes fimbriam vestimenti sanantur 57.36
tempestas in mare sedatur 31.24
tempestas quiescit 56.32
tenebræ Christo pendente in cruce 104.45
terræmotu carcer aperitur, ac vincula Pauli ac Silæ remittuntur 395.25
transfiguratio Christi 65.1.142.3
velum templi fissum 105.51
ventis imperat Christus 123.39
vipera non nocet Paulo 430.3
vox è cœlo 11.16.316 28
misereri 485.18
misericordia 33.13.45.7.85.23.221.37
misericordia Dei 484.15
misericordia Dei erga peccatores conuersos 237.20
misericordiam Dei annuntiare 124.19
mites 15.5
mittuntur Apostoli 127.7
Moloch 365.43
monere cum lachrymis 409.31
moriendum semel 752.27
mori 502.8
mori peccato 467.7
mors 306.51.& 469.21.564.55
mors Christi 94 1 & 458.25.& 460.10
mortem suā prænuntiat discipulis Christus 149.30
mortui 240.31.& 289.25
mortificatio Christi 578.10
motus in mari 31.24
Moses accusator Iudæorum 291.46
Moses & prophetæ audiendi 240.19
Moses velatus 575.13
Mosi apparet Angelus in rubo 364.30
Mosis de Christo prophetia 353.22
Mosis discipuli 308.28
mulier à fluxu sanguinis sanatur 34.20. 125.25
mulier inclinata sanatur Sabbatho 232. 11
mulier pariens 326.21
mulier mortuo marito libera à lege viri 470.2
mulier velata 544.5
mulieri in adulterio deprehensæ condonantur peccata 301.3
mulieres accedunt ad sepulchrum 169.1. 106.1
mulieres Angeli alloquuntur 170.5
mulieres credentes 397.4
mulieres ministrantes Christo de facultatibus suis 209.2.105.55.169.40
mulierum officia 689
mulieribus euangelizat Paulus 394.13
mundantes calices 86.25
mundare seipsum & sanctificationē perficere 586.1
mundus 302.23
mundi corde 15.7
mundæ Gentes 229.30
mundi omnes Iudæi & Gentes per Christum 375.28
murmurare 541.10
murmuratio 661.14
mutus Zacharias efficitur 176.18
mutus & dæmoniacus sanatur 35.32
mutus surdus sanatur 137.32
mutum spiritum habens sanatur 143.14
mysterium Dei reuelatum sanctis 672.26

N

NAaman leprosus 197.27
nascitur Christus 187.7
nasci denuo 279.3
nasci ex aqua & spiritu sancto 276.6
nasci ex Deo 814.1
Nathanael 276.45
naufragium 429.41
Nazaræi scandalizantur in Christo 196. 22
Nazaræorum incredulitas 127.6
Nicodemus 300.50 & 334.39
Nicodemus noctu accedit ad Christū vt doceatur 279.1
Niniuitæ 48.41 & 223.32
noctis vigiliæ quatuor 160.35
Noe 242.26
Noe tempora 90.37
nomina scripta in cœlis 219.20
nouissima tempora qualia futura sint 715.1
nouitas vitæ 466.4
nouus homo 639.15 & 647.24
nouum testamentum 162.24
nouum vinum 201.38
nuptiarum parabola 80.1

O

OBedientia 510.19
obedire Deo 358.30
oblatio Christi sola pro peccatis 754.14
occidere quid 17.21
oculus nequam 74 15
oculus simplex 223.34
oculi erutio 18.29.68.9.146.47
odio habere parentes propter Christum 235.26
odor vitæ & mortis 572.14
offendiculum 543.52
offeruntur paruuli Christo 147.13
officium Ioannis 183.76
oleum 128.13
oleo vngere caput 208.46
Onesimus doctus à Paulo Christum 724.10
onera grauia 84.4
onera populi 225.46
opera 281.20.322.12.373.36.424.20.490. 8.613.643.1.712.9.782.1
opera à Deo 323.4
bona 16.16
carnis 629.20
Christi 290.36
Christi ostendebant eum esse Deum 312
legis 615.6
misericordiæ 35
nulla bona sine fide 323.6
resipiscentium 192.8
tenebrarum 649.11
operarii 36.38.218.2
operarii conducuntur in vineam 73.1
operarius dignus cibo 218.7
operari 307.4
operari cibum 293.27
opinio populi de Christo 62.13.140.27
opus bonum 161.6
opus Christi 327.3
opus Dei, fides in Christum 293.28
oratio 22.5.98.41.360.6.367.15.371.12 373.40.374.4.409.36.383.3.766.18
oratio Apostolorum 344 24
Christi 97.39
oratio Christi in horto 127.163.36. 316.27
Christi in cruce 105
Christi ad patrem 327.1
Christi pro nobis 328.20
oratio & ieiunium 66.21.145.29
oratio in littore 410.6.6
orationis domus 77.13.152.17.278.16
orationes 568.11
orandum 160.33
orandum pro persequentibus 21.44
orandum semper 243.1
orantes resipiscēti gratiam fratri 69.19
orare 163.38.480.26
orare Christus apostolos docet 221.1
orat Chananea pro filia dæmoniaca 134.24
orat Ecclesia pro Petro 381.5
osculum 208.45.510 16
osculum Iudæ 98.48
osculo Christus traditur 163.43
oscula 409.37
ostium 309.1 & 7
ostium clausum 233.25
ostium fidei Gentibus apertum 391.27
ouis 45.11
ouis perdita 236.4
oues 93.32
oues Christi 311.27
ouile 309.1

P

PAcifici pædagogus 524.15
palea 10.12
palmes 383.2
panis 541.16
panis filiorum 134.27
panis verus Christus 294.33
panis vitæ 395.48
panes propositionis 116.26
panibus quinque & duobus piscibus saturantur 5000 homines 131.35.291.1
panibus septem 4000 hominum satiātur 60.32.137.1
pannus 34.16
pannus impolitus 115.21
parabolæ 120.12
in parabolis quare Christus loquutus 50.11 & 52

PARABOLAE.

AEdificaturi turrim 235.28
decem virginum 91.1
drachmæ perditæ 236.8
dispensatoris iniqui 238.1
diuitis epulonis 240.19
fermenti 52.33.233.21
ficus 90.32
filii prodigi 236.11
grani sinapis 52.31.112.31.233.19
hominis diuitis qui cogitabat dedilatandis horreis suis 228.16
hominis peregre proficiscētis qui seruis talenta tradit 92 & 14
hominis profecti ad accipiendum sibi regnum 247.11
hominis qui fecit cœnam magnā 235.16
hominis qui in latrones incidit 220.30
iniqui iudicis 243.2
Margaritæ 53.45
nuptiarum 80.1
operariorum conductorum in vineam 73.1
ouis perditæ 236.4
regis congressuri cum hoste 236.31
regis qui voluit conferre rationem cum seruis suis 69.23
sagenę missæ in mare 53.47
sementis iactæ in terram 122.26
seminantis 49.1.120.4.209.5
serui boni & mali 230.42
serui fidelis 90.45

thesauri absconsi in agro 53.44
vineæ 79.33
vincæ locatę agricolis 250.9.153.1
zizaniorum 51.24
parabolę seminantis expositio 51.18
parabolæ 120.14
paralyticus sanatur 32.2.113.3.200.18
parentes 134.10
paries dealbatus 414.3
paruulus 552.11
paruuli 67.3.71.14.219.21
paruuli Christo offeruntur 147.13
paruuli in Christo 520.1
paruulorum regnum Dei 147.14
pascha comedit Christus 96.21
paschæ manducatio 162.22
paschæ præparatio 161.12
passeres Deo curæ 227.6
passeres duo 39.29
passio Christi 230.50
passionem suam prædicit apostolis Christus 74.18
pastor 309.2
pastori euangelico amor in Christum necessarius 338.15
pastores ad quid constituti 645.11
pater 85.9
pater familias 38.25
pati pro Christo, donum Dei 658.29
patres 652.4.524.15
Paulus accusatur coram Gallione 401.12
ad concordiam inuitat 658.1
cæditur 413.24
comprehenditur 411.27
confert suam doctrinam cum Apostolis 614.1
contendit se Romanũ non debere cædi 414.25
coram festo causam dicit 420.6
Corinthi docet Iesum esse Christum 400.2
cum Sila cæditur virgis & incarceratur 515.19
cum Sila laudat Deum in carcere 395.25
defendit se 414.1
dicit causam pro se contra Tertullum 417.10
disputat cum gentibus 372.29
docet Ephesi 403.1
edoctus à Deo euangelium 609.15
Paulus & Barnabas segregantur in prædicationem 383.1
fugit Lystram 389.6
Gentium Apostolus 413.21
Gentium doctor 611.8
gloriatur in afflictionibus propter Christum 631.14
gratis euangelizauit ne oneri esset Christianis 538.15
hortatur ad fidem in promissum à Deo auxilium 428.22
hortatur ad opera 643.1
hortatur Corinthios ad conferendam eleemosynam 588.1
hortatur naufragium passuros 429.34
hortatur presbyteros Ephesiorũ 408.18
insanus iudicatur 424.24
insectatur sectas 520.3
Iudęis exponit quare Romam perductus sit 431.17
laborat manibus 409.34.524.12
lapidatur 390.19
ligatus Christi 583.20
libens patitur propter Christum 410.13
minister Gentium 506.15
narrat Iudęis quomodo conuersus sit ad Christum 412.1
non creditur esse Christi discipulus 372.26
non vtitur eloquẽtia in prędicando 516.1
optat videre Romanos 437.11
orat pro Iudęis 487.1
orat pro Philippensibus 655.4
orat videre Thessalonicenses 684.10
paulus orat vt Ephesii confirmentur in fide 423.10
persequutor ante conuersionem 423.10
perducitur ad Felicem pręsidem 416.23
Pharisęus 414.7 422.5
prędicat 385.16
Paulus prædicat Christum omnibus accedentibus 432.31
prędicat Iesum esse Christum 372.20
prędicat sapientiam Dei 517.6
purificat se more Iudaico 410.20
quare vinctus 713.9
raptus in tertium cœlum 602.4
Romam proficiscitur 425.1
Romanum se iactat in tempore 396.37
se imitandum proponit 665.17
seruus 539.20
testis electus 413.15
totam noctem docet quòd Iesus sit Christus 407.7
vas electum 371.15
Pauli accusatio 417.2
afflictiones 408.22
ministerium 408.24
opus 537.2
præceptor 412.3
potestas in ædificationẽ ecclesiæ 596.8
stimulus carnis 603.7
syncerita s in prædicando euangelio 569.13
visio vt Macedonibus euangelizaret 394.9
Paulo & Barnabæ volunt Lystrenses sacrificare 389.12
insidiæ tenduntur 372.23
occurrunt fratres 431.15
periculosam nauigationem præmonenti non creditur 426.9
vipera non nocet 430.3
visus Christus 558.8
Paulum Deus consolatur 415.11
pauper Christus 590.9
pauperes 95.11.161.7.202.22
pauperes ad conuiuium inuitandi 235.12
pauperes Spiritu 15.3
pauperibus subueniendum 24.20
pax 373.31.458.1.37.13.39.34.248.38
pax Christi 322.26
pax domini 218.5
pax in Christo 327.32
peccator 307.17
peccatores 33.10.115.17 200.32.308.31
peccatores audiunt Christum 236.1
peccatores saluati per misericordiã Dei non ex operibus 723.4
peccantes quomodo corripiendi 629.1
peccanti in nos fratri remittendum 241.3
peccatrix rigat pedes Iesu 208.37
peccatum 47.31.325.8.564.56
peccatum non regnet 468.12
peccatum pœna peccati 441.24
peccati cognitio per legem 472.8
peccati seruus 304.34
peccato mori 467.7
peccato non seruiendum 465.1
peccata remittenda fratri 153.25
peccata remittit Christus 200.24
peccatorum remissio 200.21
pecuniis fidentes 148.23
pedum abscissio 146.43
Pentecoste 408.16
percussa maxilla 203.29
perdere animam 142.35
perdita drachma 236.8
perdita ouis 236.4
perfectio 21.48
perfectus 72.21
persecutio 149.30
persecutio à Iudæis 388.49
persecutiones 158.9
persecutiones sequẽtibus Christũ 716.12
perseuerandum in oratione 221.5
perseuerantia 38.22.88.13
personarũ respectus non habendus 770.1
petendum in Christi nomine 322.13.323.7.326.23
petentibus datur spiritus bonus 222.13
petere 324.16
petra 63.18.540.3
petræ scissæ 305.1
Petrus 609.18
ab Angelo liberatur 381.7
à Paulo corripitur 611.11
apud coriarium habitat 374.43
correptus ab Apostolis quòd Gentibus Christum annuntiasset, ostendit factã esse gentibus misericordiam 379.2
cum Ioanne incarceratur 353.1
descendit ad Cornelium 375.17
& Ioannes currunt ad monumentum 335.3
Iesum sequitur 99.58
infidelis periclitatur in mari 56.29
Petrus Iohannem sequitur ad domũ Caiaphæ 330.15
Iudæorum Apostolus 611.9
prædicat Christum 376.34
Petrus narrat se liberatum de manu Herodis 381.17
negat Christum 100.67.165.66.330.24
non vult sibi flecti genua 375.26
Petrus non vult sibi lauari pedes à Christo 318.6
sequuturus Christũ & negaturus 320.38
Petri mors prædicitur 338.18
negatio 97.34
oratio ad Apostolos 391.7
oratio ad Apostolos vt pro Iuda substitueretur aliquis 343.15
socrus sanatur 30.14.111.29.198.38
vmbra 357.15
vocatio 13.18 & 199.55
Petro & aliis apparet Christus 337.2
& Iohanni inhibetur ne Iesum prędicent 354.15
ostendit Gentes fide in Christum purificatas esse 374.9
prædicante conuersi ad Christum multi 346.12
phantasma 131.49
Pharao 485.17
Pharisaica superbia 308.34
Pharisæi oratio 244.11
Pharisæi 9.7.415.9
Pharisæi Christum de potestate interrogant 250.1
Pharisæi incredulí 307.19
Pharisæorum concilium contra Christũ 314.47
Pharisæorum fermentum 226.1
à Pharisæorum fermento cauendũ 139.15
Pharisæorum supercilium 300.48
à Pharisæis cauendum 157.38
Pharisæos Iesus interrogat de Messia 83.42
Philippus annuntiat Christum eunucho Candaces reginæ 368.26
Philippus euangelista 410.8
Philippus diaconus prædicat Christum Samaritanis 367.5
Philippi vocatio 276.43
phylacteria 84.5
Pilatus Christum tradit Iudæis crucifigendum 166.9
Pilatus lauat manus tanquam innocens 103.24
timens interrogat Christum 332.8

Pilati crudelitas 231.1
vxor 103.19
Pilato Christus vinctus traditur 101.1
Pilato fatetur se esse regẽ Christus 102.11
piscatores Petrus cum sociis Iacobo & Ioanne vocantur 199.5
piscina in Ierusalem 286.2
piscium multitudo 199.6 337.7
piscibus duobus & quinque panibus 5000 homines saturantur 131.35
placere Deo 684.1
placere homini 608.10
planctus in morte Stephani 367.2
plantatio quæ eradicatur 58.13
pœnitentia 128.12 237.17.350.38 352.19 & 353.26 358.31 367.47 400.30 408.21 424 20
pœnitentia & conuersio gentibus data 380.19
pœnitentiæ fructus 9.8
ad pœnitentiam inuitat Deus sua tolerãtia 444.5
pontifex Christus 733.17
pontificis officium 247.3
populi onera 255.46
populi opinio de Christo 140.27 213
porta angusta 233.24
Portius Felici succedit 419.27
potatur Christus aceto 169.36
potestas a Deo 332.11
præceptum primum 156.28
præcepta hominum dei præceptis præferunt Iudæi 134.6
prædestinatio 481.29 635.11
prædicare Christum 577.5
prædicandum purè 714.15
prædicans Christus in patria sua non suscipitur 126.1
prædicantes propter ventrem 510.18
prædicatoribus euangelii victus & vestitus debetur 537.1 & 630.5
prædicitur Ierusalem destructio 158.1 159.15
præmium propositum 539.25
præmonet Christus Apostolos passionis suæ 145.31
præputium 532.18
presbyteri prædicãtes euangeliũ 707.17
primum præceptum 156.28
principis filia suscitatur 34.18
principes credentes timent excommunicari 318.318.42
promissio 456.13
promissiones Iudæis factę, à Christo impletæ 505.8
promissiones patribus factæ impletæ 387.32
propheta 127.4 197.24
prophetam recipere 40.41
prophetæ 306.52 377.43
prophetæ audiendi 249.19
prophetæ & iusti 51.17
prophetæ & lex 239.16
prophetæ occisi à Iudæis 87.34
prophetarum sepulchra ædificare 87.29
prophetia 553.1
prophetissa Anna 191.36
proselytus 86
prouidentia Dei 39.29
proximus quis 220.30
proximi dilectio 156.31
proximo placendum 504.2
prudens 38.16
prudentes 219.21
psalmi secundi locus exponitur 355.25
pseudapostoli cauendi 595.1
pseudoChristi 89.24
publicani 79.31 193.12
publicani oratio 244.13
puluis 219.11
puluis pedum 213
pulueris excussio 37.14 128.11
puerperæ Mariæ purgatio 189.22
puer Christus 191.40
pueri 68.10
pueri prospera Christo optantes 77.15
puerorum est regnum cœlorum 244.15
purificatio 281.25
Pythonis spiritum habens puella sanatur 395.16

Q

Quæstiones stultę 723.9
Quatuor noctis vigiliæ 460.35
quinque panibus & duobus piscibus saturantur 5000.homines 55. 19.131.36.291.1
quis timendus 227.5

R

Rabbi 84.7
rapina 224.39
raptus Pauli in tertium cœlum 602.4
reconciliatio sacrificiis præfertur 17.23
reconciliauit nos sibi Deus 583.18
redemptio 634.7
redemptio corporis 480.23
redemptor Christus 150.45
reiectio Iudæorum 30.12 489
regina Saba 48.42 223.31
regiones albæ ob messim 285.35
regnare 464.17
regnum Christi 331.36
regnum cœlorum claudere 85.13
regnum Dei 46.29 229 31.233.28 504.17
regnum Dei & eius iustitia 63.32
regnum Dei intra nos 242.21
regnum Dei paruulorum 147.14
regnum Dei quando venturum 242.20
regnum diuisum 46.25 119.24
reguli filius sanatur 285.46
relinquentes omnia propter Euãgelium 148.27
relinquere omnia & Christũ sequi 73 27
remissio peccatorum 33.5 97.29 200 21. 208.47 350.38 258.31 367.47 387.38 424. 18 634.7 707.12
remissio peccatorum per fidem 377.43
remittenda peccata fratri 153.25
renasci 782.23
renunciare omnibus quæ possidemus 236.33
reprehenduntur Apostoli comedentes il lotis manibus 133.1
repudii libellus 717.147.4
resipiscenti fratri parcendum 69.20
resipiscentium opera 192.8
respicere retrò 218.62
resurrectio 105.52 155.18 313.24 348.23 356.34 387.34 423.9 458.25 466.4
resurrectio quomodo fiat 562.36
resurrectio vitæ 290 30
resurrectionis testes 332.16
resurrectionis signum Ionas 48.40
de resurrectione Christum Sadducęi interrogant 22.23 253.27
resurgunt mortui 251
resurrexisse Christum Iudęi non credunt 107.11
resurrexit Christus 336.18
rex Christus 331.37
rex Iudęorum Christus 166.2
regem se esse Christus fatetur 102.11
regem constituere volunt Iudęi Christũ 292.22
rex congressurus cum hoste 236.31
Rhode 381.13
ridentes 203.25
Romam Paulus proficiscitur 425.1
Romanum se iactat Paulus in tempore 356.37
Romani 314.48
ruina & resurrectio, Christus 190.34
rutæ decima 225.42

S

Saba regina 223.42
sabbathum 45.8 116.28 287.10 307.17
sabbatho discipuli vellunt spicas 115.23 201
sabbatho licet benefacere 45.12 & 232. 14 & 234.201.9 & 298.22
sabbatho sanat infirmum Christus 286.5
sabbatho sanatur mulier inclinata 232.11
sabbathis docet Christus 197.31
sabbathis lex Mosis lecta 392.21
saccus 218.4
sacerdotes iubent Christũ comprehendi 315.57
sacerdotes obediunt fidei 360.7
sacerdotes quærunt Christum occidere 250.19
sacerdotum consilium contra Christum 94.3 160.1
sacerdotum ministri conuersi ad Christũ 300.45
sacrificium 45.7
sacrificiis pręponitur dilectio Dei & proximi 156.33
Sadducæi Christum interrogant de resurrectione 82.23 251.27
Sadducæi quid credant 415.8
sagenæ missæ in mare parabola 53.47
sal 15.13 146.50 236.34
salamin 383.5
saltare 129.22
saltatrici datur amputatum Ioannis caput 129.25
saluat fides 150.52
saluator 187.11 237.56
saluator Christus 217.56 358.31
salus 247.9 280.17 347.21 392.11
salus à Deo 73.26 245.27
salus ante tempora æterna 712.19
salus Dei 192.6
salus ex Iudæis 284.22
salus Iudæorum & Gentium 314.52
salutem Deus iuramento promisit vt simus certi 742.13
salutatio 144.15 180.41 218.4
salutatio Angelica 177.28
salutationes 84.7 225.43
Samaritana nunciat suis Christũ venisse 284.28
Samaritanæ mulieris colloquium cum Christo 62.83.9
Samaritanus sanatus gratias agit Deo 241.15
Samaritani baptizantur 367.14
Samaritani Christo credunt 285.39
Samaritani nolunt Christum suscipere 217.52
sanctificare 328.17
sanctificare se 314.55
sanctificatio 512.2
sanctificationẽ perficere & seipsum mundare 582
sanctitas Christi, nostra 328.19
sancti 373.32 567.16.2.4
sanguis 162.24
sanguis Christi 895.7
sani 200.31
sapere 495.3
sapiens 522.18
sapientia 516.30
sapientia Dei 225.49 515.21
sapientiam Dei Paulus prædicat 517.6
Satanas 118.23 141.33 320.27
Satan alligans homines 232.16
Satan subiectus apostolis 219.18
saturati 203.25
Saulus persequitur Christianos 367.3 370.1
Saulus qui & Paulus 334.9
Saulum conuertit Christus ad se 370.3
scandalum 58.13 296.61 504.31

ſcandala 67.7
ſcandala in cibis 536.9
ſcandalizare 67.6 127.3
ſcandalizantur Iudæi in Chriſto 294.41
ſcandalizantur Nazaræi in Chriſto 196.22
ſcandalizati Apoſtoli 162.27
Scenopegia 297.2
ſcientiæ clauis 226.52
ſcortatio fugienda 529.13
ſcriba Chriſtum ſequitur 31.19
Scribæ & Phariſæi docentes populum legem Moſi quales 84.1
Scribæ quales 252.46
ſcripturæ laus 716.16
ſcripturæ 290.39
ſcripturæ implendæ 99.54
ſcripturæ impletæ 352.18
ſcripturarum vſus 505.4
ſcripturas impletas prædicat Paulus 424.22
ſcripturas ſcrutantur Theſſalonicenſes 397.11
ſcripturis conuincitur diabolus 12.3
ſectas inſectatur Paulus 520.3
ſecundum carnem non viuendum 478.11
ſecuris 9.10.192.9
ſeductores & falſi Chriſti 253.8
ſemen Abrahæ 621.9
ſementis iacta in terram 122.26
ſeminare 285.38
ſeminantis parabola 49.1
ſeminantis parabola, & eius expoſitio 120
ſenes 705 1
ſenum officia 721.2
ſepelitur Chriſtus à Ioſepho 169.43
ſepelitur Ioannes 130.29
ſeptem panibus ſatiantur 4000 hominũ 137.1
ſepulchrũ Chriſti cuſtoditur à militibus 106.61
ſepulchra dealbata 86.27
ſepultura Chriſti 105.57 334.40
ſequens Chriſtũ propter diuitias 217.57
ſequi Chriſtum 141.34
Sergius Paulus credit Chriſto 385.12
ſermo 525.19 679.6
ſermo vitioſus 647.29
ſermonem Dei ſeruare 306.51
ſerpens in deſerto 280.14
ſerpentes 87.33
ſeruiendum Deo 195.8
ſeruire Deo 408.19
ſeruire duobus dominis 239.15
ſeruitus 610.4
ſeruus 319.16
ſeruus cognoſcens voluntatem domini 230.47
ſeruus fidelis 90.45
ſeruus malus 230.45
ſeruus nequam 93.24
ſeruus peccati 304.34
ſerui 469.21
ſerui inutiles ſumus 241.10
ſerui iuſtitiæ 469.18
ſerui peccati 469.17
ſerui quid facere debeant 72.9
Sidon 219.13
ſignum de cœlo 61.1
ſigna conſummationis ſeculi 89.29
ſigna quærunt Iudæi 48.38
ſigna præcedentia aduentum Chriſti 158.5 253.7
Simeon ſuſcipit Chriſtum 190.28
Simon & Andreas vocantur 110
Simon Cephas 276.42
Simon magus qualis 367.9
ſimplex 38.16
Sina 625.25
ſinapis granum 122.31 233.19
ſocrus Petri ſanatur à febre 198.38
Sodoma 43.23 219.12
ſolicitudo 51.22 240
ſolicitudo de veſtitu & victu deponenda 25.25 228.22
ſolidus cibus 741 14
ſoluere 63.19
ſoror 49.50
ſors 344.26
Soſthenes percutitur 401.17
ſpes 431.21 459.5 480.24
ſpinæ 121.18
ſpirituales 520.1
ſpiritus 98.41 163.38.279.8 296.63 574.7 687.23
ſpiritus bonus datur petentibus 222.13
ſpiritus Dei 46.28
ſpiritus Dei doctor noſter 518.10
ſpiritus & carnis colluctatio 580.4
ſpiritus fructus 629.22
ſpiritus non habet carnem 266.39
ſpiritum mutum habens ſanatur 143.14
ſpiritu ambulandum 629.16
ſpiritus ſanctus 10.11 38.20 159.12.300.39 325.26. 356.31 350.32 367. 49 367.15 369. 29 392.403.2 522. 16 547.3 614. 3 622. 6 635 14 650
ſpiritus ſanctus conſolator 321.17
doctor 326.23 322.27
in filiis Dei 478.14
miſſus in apoſtolos 345.3
ſuper Gentes 377.44
ex ſpiritu ſancto & aqua naſci 279.6
ſpiritu ſancto baptizare 193.16
ſponſus 115.19 201.35 282.29
Stephanus 360.5
Stephani concio & reſpõſio aduerſus falſos teſtes 361
Stephani ſapientia & ſpiritus 361.10
Stephanæ familia 566.15
ſterilis Elizabeth concipit 177.24
ſtultitia 515.18
ſtultus 522.18
ſuperbia Phariſaica 308.34
ſurdus mutus ſanatur 137.32
ſuſcitare & viuificare mortuos 288.20
ſynceritas Pauli in prædicando euangelio 569.13

T

TAbernacula duo 748.1
Tabitha ſuſcitatur 373.36
tacet Chriſtus 165.61 166.4
tactu veſtimenti Chriſti infirmi ſanãtur 132.53
talionis lex 20.38
templum Dei 522.16 640.21
templum ſpiritus ſancti 529.19
templum ſiue corpus Chriſti ſoluendum à Iudæis 270.19
tempus 341.7
tempus Chriſti 231.54
tempora Noe 90.37
tẽpora nouiſſima qualia futura ſint 715.1
tenebræ 104.45 168.33.281.19 317.35 312 46 424.18 649.8
tentare Deum 12.87.541.9
tentatur Chriſtus 11.1
tentatur Chriſtus à Phariſæis 153.27
tentatio 209.13 241.13
tentatio toleranda 768.12
tentationes 408.12 768.3
terræ motus 395.26
terra ſancta 364.33
Tertulli oratoris oratio contra Paulum 417.2
teſtamentum 351.16
teſtes 377.39
teſtimonium 302.13
teſtimonium Chriſti de Ioanne 41.7
teſtimonium Ioannis de Chriſto 193.15
teſtimonium patris de Chriſto 290.32
Theodas 359.36
theſaurus 72.21 229.33
theſauri 24.19
theſauri abſconſi in agro parabola 53. 44
Theſſalonicenſes ſcripturas ſcrutantur 397.11
Theſſalonicenſibus annuntiat Paulus Ieſum eſſe Chriſtum 396.1
Thomas 313.16 336.24
Thomas corripitur à Chriſto 337.27
tibicines 35.23
timendus quis 227 5
timor 39.28 292.19
timor Dei 373.31
Timotheus qualis 662.19 & 686.1
Titus 572.13
Titus gentilis quare non circunciſus 60.3
Titus ſuſceptus à Corinthiis 588.13
tonitru 316.29
tranſfiguratio Chriſti 65.1.142.3
tribulatio 390.479.17
tributum 499.7
tributum Cæſari reddẽdum 155.13 251.21
triſtitia 325.5
triſtis Chriſtus 97.38
Trophimus 411.29
tunica 193.11
turbas docet Chriſtus in deſerto 130.34
turrim ædificaturus 235.28
Tyrus 21.193

V

VAlentes & iuſti 53.12
vas 485.21
vaſa in honorem aut contumeliam 714 20
velamen Moſis 575.13
velle & perficere dat Deus 661.13
velum templi fiſſum 105.51
vendentes eiiciuntur ex templo 249.45 278.14.152.15
vendentes in templo 77.12
vendere omnia 148.22
vendete omnia & dare pauperibus 245.22
vendere poſſeſſiones 72.21.356.35
venire ad Chriſtum 294.34
ventilabrum 10.12
ventus contrarius Apoſtolis in mari 152.47
ventis imperat Chriſtus 122.35
verbum Dei 160.31.382.24.782.25
verbum Dei adulterare 573.17
verbum Dei audire 305.47
verba bona aut mala 48,35
verba qualia 648.3
verba vitæ 297.68.258.21
verbis elegantibus ne abducamur à fide 672.4
veritas 321.6 331.38
veritas liberat 304.32
vermis 146.44
veſtimenti Chriſti tactu infirmi ſanãtur 132.53
veſtis nuptialis, fides 81.11
veſtitus 709.8
vetus homo 467.6 647.22
via 321.6
via lata & arcta 27.13
victoria 564.57
victus 709.8
vidua quadrantem mittens in Gazophylacium 157.42.252.1
viduæ 531.8.705.3
viduarum domus 157.40
vigilandum 90.42.92.13.160.33
vigilantibus paſtoribus nuntiatur Chriſtus natus 187.8
vigilare 163.38.229.37.409.31.566.13
vigilia 98.41

vigiliæ noctis quatuor 160.35
vindictæ 217.54
vindicta electorum Dei 244.7
vinea Dei Iudæi, qui tamen Christum occiderunt 79.33
vinea locata agricolis Iudeis, qui Christum occiderunt 153.1
vineę parabola 250.9
vinum nouum 34.17.115.22.201.38
vipera Paulo non nocet 430.3
viperę 47.34.87.33.192.7
vir 552.11
virga 127.8
virgo Christi 598.2
virgines 532.25
virgines expectantes sponsum 91.1
virgines prophetantes 410.9
virtus siue potentia 525.19
visitationis tempus 249.44
visio Pauli vt Macedonibus euangelizaret 394.9
visum recipit cęcus 150.46
vita 269.4 294.40.395.47.310.10.313.25. 321.6 460.10
vita ęterna Dei donum 148.26
vita ęterna à quibus possidetur 245.19
vita ęterna 229.31.280.15.289.24.318.50. 337.31 388.46.469.23
vita ęterna per Christum 321.3
vita ęterna quomodo possideatur 147. 17.2.220.25
vitam ęternam vnde quis consequatur 327.3
vita in verbo Dei 195.4
vita per Christum 711.1
vitę nouitas 466.4
vitis 323.1
vitium linguę describitur 774.1
viuere 502.8
viuere Deo 467.10
viuere in fide 613.20
viuere iustitię 784.24
vmbra Petri 357.15
vnanimitas 350.46
vnctio 570.21.808.20
vnctio Spiritus sancti docet Christianos 809.27
vngitur caput Christi 160.3
vocatio 31.22.200.27 480.28 493.29 532. 17 685.7 712.9
vocatio Gentium 30.11
vocatio Matthęi 114.14
vocatio Petri & Andreę, Ioānis & Iacobi 13.18
volatilia 25.26
voluntas 290.30
voluntas Dei 204.39 684.3 634.9
voluptates 210
votum 411.23
vsus miraculorum 172.20
vulpem vocat Christus Herodem 233. 32
vxor 18.31.239.18
vxor ob solam fornicationem dimittenda 70.3
vxores 650.21
vxores diaconorum 701.11

Z

Zacchęus 24.16
Zacchęi pœnitentia 52.36
Zacharias 174.5
Zacharias incredulus, mutus efficitur 176.18
Zacharię canticum 183.68
Zacharię filius promittitur 175.12
Zebedęi filii petũt sedere à dextris Christi 149.35
Zebedęi filii 75.20
zizaniorum parabola 51.24
zizaniorum parabola exponitur 51.24

FINIS.

INDEX RERVM ET SENTENTIARVM PRAECIPVARVM QVAE in annotationibus explicantur.

ABdiæ Babylonii editio reprehenditur 372.28
Abire in pace quid significet 126.34
Ablegare plus quàm emittere significat 113.43
Abrahæ filium esse quid sit 247.9
abrahæ posteritas duplex 615.8
abrahamum quandam cum Deo similitudinis speciem habere 458
Abstemii 708.23
Academiæ Pharisæorum nostri temporis 309.39
academicus 768.8
academici nostri temporis 697.2
Accaronitarum idolum Beelzebul 38.25
Accolæ qui dicantur 183.65
Acta dicuntur rerum publicè gestarum commentarii, publicæ memoriæ causa conscripti 339
Adami cum Christo collatio 461
Ad pro apud ponitur 124.11
Adiurare quid sit 110.63
adiurare per Deum quid sit 123.7
Adiuuatur is cui vires nõ sufficiunt 120.9
Adoptio nostra vnde pendeat 258
Adramyttium ciuitas Mysiæ 425.2
Adriatici maris initium 428.27
Aduersa quæ Christi nomine imponuntur, incredibilis consolationis argumentum suppeditant 768
Adulteræ mulieris historia videtur esse supposititia 301
Aedificandi verbo significantur omnia officia quæ proximo debemus 504.19
Aequabilitas qua in re posita sit 591
Aerumna quid sit 502.27
Aes 37.9
æs, pecunia ex quocunque metallo 157.41
Affectionum nomen apud Paulum latius patet quàm apud Philosophos 421.5
Afflictionum vsus 768.13
afflictionibus ministerii dignitas amplificatur 578
Agapæ 350.42
agapæ non erant certorum hominũ, sed totius ecclasiæ 799.13
agapæ non erant priuatæ 824.11
Agnitio Dei est nobilissimus fidei effectus 794.3
Ab particula cui rei conueniat 111.24
Alabastra vasa vnguentaria vnde dicta sint 94.7
Altare pro oblationibus 765.10
Amandare pro valedicere vsurpatur 132.46
Ambitu nihil magis horrendum est in ecclesia 700.1
Ambulare & viuere in peccatis differunt 677.7
Amen dictionis vsus 16.18 & 555.16
Amicitia cuius præcepta tradunt Philosophi quid differat a Christiana coniunctione 643.3
amicitiæ genus quo fiebat vt amico mortuo, qui superstes manebat sibi mortẽ conscisceret 586.3
Authoritas ministrorum verbi 75.25
Anabaptistæ nomen spiritus perpetuò in ore habent 832.24
Anathema 482.3
Angariare 20.41
Angeli non sunt inuocandi 675.18
angeli regnis etiam impiorum custodiẽdis præsunt 798.11
angeli vocantur filii Dei 727.5
angelorum copiæ exercitus cœlestes 187.13
angelorum lapsus mentio vbi fiat 797.4
angelorum malorum nomina sumpta ab eorum effectibus 653.10
angelorum nomen Latinis theologis nõ nisi beatos spiritus significat 727.7
angelorum vitis ecclesia primo tempore assueuit 381.15
Anima, facultas in qua resident affectus 738.12
animæ functiones 688
animam inuenire quid sit 40.39
animam seruare 64.25
animantia quadrupedia 374.12
animi partes cor & ἧπαρ 666.7
animi præparatio ad audiendum verbũ Dei, 785.1
Antichristus 690
antichristi indicia 703
Antiochæna ecclesia noua quædam gentium Ierusalem fuit 380.20
Antiochia Pisidiæ 716.11
Antitheses aliquot elegantes 580
Antonius Ceuallerius 384
Apocalypsin repudiãtes Epiphanius inter hæreticos numerat 826
Apollinaris 271.14
Apostolum se ex successione profiteri tyrannicum est 645
apostoli an inter se prouincias mundi distribuerint 391.7
apostoli cum fidelibus in vnam domum initiò conueniebant 351
apostoli fuerunt ecclesiæ Dei architecti non autem fundamentum 640.20
apostoli fuerũt episcopis superiores 433
apostoli in quá nam domo fuerint cõgregati post Christi ascensionem 343
apostoli post acceptum Spiritum sanctum quomodo fuerint ἀνεμπόδιστοι 612.13
apostoli qui nam dicantur 432.1
apostoli quomodo se cæremoniis legis accommodarint 351.1
apostoli vulgo dicebãtur οἱ ἀπόστολοι 558.5
apostoli vxores habuerunt 537.5
apostolorum nomen generatim accipitur aliquando pro iis qui Christi nomine funguntur legatione 510
apostolorum sermonem fuisse à Spiritu sancto 377.46
apostolos cur absque viatico & sarcinis Christus emiserit 37.9
apostolica functio temporaria in ecclesia, & quænam illi successerit 433.1
apostolici muneris finis 719.2
Appellatio Spiritus naturæ diuinæ in vniuersum tribuitur 284.24
Appii forum vbi situm fuerit 430.14
Aqua lustralis 750.13
aqua viua quid significet allegoricè 283.10
Ara ignoti Dei 399.23
Arbitrii nostri vires 795.5
Arca per metonymiã dicitur gloria Domini 483.4
arcæ præsentia apud Israelitas quid adumbrarit 585.16
Archelaus Herodis filius 7.22
Architriclini officium 277.8
Ardor Pauli ad prædicandum 401.5
Areopagus, curiæ nomen 398.19
Arma-gedon 851.16
Arrabo quid proprie dicatur 571.22
Arrius refellitur 659.6. & 669.15. & 327.3. & 349.36
Ascendere pro proficisci 18.46
ascenderunt preces id est exauditæ sunt 374.4
Ascensionis Mosis liber 824.9
Asinaria mola 67.6
Assarius dimidia pars assis senuncialis 39.29
Assumi est in consortium adiungi 340.2
Assos 407.3
Athenis plures aræ & festa quàm alibi fuerunt 398.16
Attalia vrbs Pamphiliæ 390.25
Auaritia cur dicatur esse species idololatriæ 649
auaritia radix malorum 709.10
Azymorũ dies quomodo obseruati sint 95.17

B

BAal 489.4
Babylonia pars Mesopotamiæ 361.2
Balista talentaria 851.21
Baltheus 653.14
in Baptismo sint ne pueri mergendi 10.11
baptismatis vocabulum triplici significatione vsurpatur 403.2
baptismum resipiscentiæ quomodo prædicarit Ioannes 109.4
baptizandi verbum mutantes reprehenduntur 9.6
baptizandi verbum quàm varias significationes habeat 403.2
baptizari pro mortuis 560.29
Barnabas & Paulus nullam in ecclesia tyrannidem exercuerunt 390.23
Barnabæ nomẽ vnde deriuatũ sit 356.36
Batos quid sit 238.6
Beelzebul Accaronitarum idolum 38.25
Belial 585.15
Belliani 768.8
Benedicere quid sit 55.19
benedicere accipitur pro gratias agere & Deum inuocare 131.41
benedictio pro gratuita ex fœdere adoptione 615.8
benedictiones præsentis vitæ 632.3
Benefaciendum quonammodo 590.14
beneficia præsentis & futuræ vitæ à Domini timore pendent 786.10
Beneficentiæ commẽdatio 224.41.225.41
Benignitas quanuis liberalitatem nõ significat 569
Bestiæ vocabulum latè patet 430.4
Bethleem duæ fuerunt 41
Blasphemare est impiè loqui 32.3
Bolis nauticum perpendiculum 428.28
Bonum pro commodo 330.1
bona externa Christus aliena nominat 239.11
bona opera nos non inserunt Deo 806.3
bona opera quomodo Deo placeant 766.16
Brabeutæ 675.18
Brachium pro robore 817.38

C

CAElibatus legis diabolica tyrannis 765.4

Caiani & Gnostici 603
Caligo pro miserrima & horroris plena vitæ conditione 797.4
Cantes non Cananæus appellatur Simõ Apostolus 36.4
Canonici iuris stercora 765.4
Canon missæ 753.18
Cantica quæ dicantur 678.16
Capillum ex capite cadere, prouerbium 429.34
Capiendi vocabulum studium & conatũ significat 291.44
Caput vulnerare quid sit 154.4
Cardinalium coccinæ vestes 852.3
Carnalis pro neophyto 520.1
Caro Christi 434.4
caro est totus homo 279.6 & 787.18
caro & secundum carnem 475.1
caro per synechdochen totam hominis naturam declarat 63.13 & 434.4
caro pro hominis natura non corrupta 349.30
carnis nomen quid significet cũ de Christõ agitur 790.1
carnem Christi non esse à diuinitate absorptam 583.16
Carpocratianorum successores 469.15
Catechismi capita 741.1
Catholicæ epistolæ vnde nominatæ sint 767
Cauponari 573.17
Caupones & mangones infames semper habiti 573.17
Cedron torrens vnde dictus 329.1
Census pro tributõ 82.17
Cæremoniæ legis dupliciter considerandæ 750.10
cæremoniæ legis quid sint si per se considerentur 674.14
cæremoniæ fuerunt sacrificiorum appendices 753.5
cæremoniis legis apostoli se accommodarunt 351.1
Centurionis historia quæ à Matthæo 8. cap. narratur, diuersa est ab ea quàm Lucas 7. cap. describit 296
Cerinthus 391.1
cerinthi errores 827
Certamina sacra Græcorum 539.25
Chananæa terra typus fuit ecclesiæ 758.13.
Charitas Christi 582.14
charitas duplex est 225.42
charitas & fides, siue veræ doctrinæ cognitio, coniunctæ 803.17
charitas filii Dei incomprehẽsibilis 138.12.
charitas non est iustificationis συμπαντος 528.6
charitas nulla vbi sana doctrina non exstat 814.2
charitas Pauli 662
charitatis basis 807.12
charitatis Christianæ proprium 509.2
Chloe 514.2
Christiana religio ab honestis titulis nõ abhorret 819.1
christiana religio non est instar Eleusiniorum sacrorum 603
christiana vita in actione nunc consistit 795.9
christianæ religionis fundamenta 808.18
christiani arbores fructiferæ dicuntur 466.5
christiani hominis officium 769.18
christiani omnes possunt dici serui Iesu Christi 432.1
à Christianismo qui deficiunt communi sensu priuantur 690.2
Christus 2
christus angularis lapis 640.20
an aliquomodo possit à nobis sacrificari 753.1
an sit creatura 659 15
cur apostolos absque viatico & sarcinis emiserit 37.9
christus Domini, appellatio omnibus regibus apud Hebræos coõmunis 189.26
christus est cœlestis sapientia 634.8
ex quo natus est quodammodo cœpit vitam suam pro nobis ponere 310.17
filius Dei etiam diuinitatis ratione 622
filius Dei quomodo sit 727.5
genitus hodie à patre quomodo dicatur 727.5
ingressus mundum 753.5
iubet nos labore victum quærere 25.25
leges politicas non præscribit 68.17
ὑιὸς quomodo dicatur 267.1
malis nostris quomodo afficiatur 738.15
mediator Gentium & Iudæorum, tum vtrorumque & Dei 639.15
christus non habet corpus ἀνθρωπινον 644
non post tres dies, sed ipso die tertio resurrexit 140.31
quotidie agnoscendus 636.17
Christus pascha primùm comedit, deinde accubuit cum suis discipulis 318.2
patrem in terris non habuit, ac proinde ne matrem quidem consueto more cæterorum hominum 743.3
peccato mortuus quomodo dicatur 468.
primogenitus 278.6
propria quadam ratione se filium Dei dicit 287.18
quando comederit pascha 95.17
quare seruus nominetur 45.& 46.18
quare viti, & virgulto comparetur 466.5
quomodo consignatus à Patre 293.27
quomodo dicatur legis perfectio 487.4
quomodo è cœlis descenderit 280.13
quomodo germen aut oriens ex alto dicatur 185.78
quomodo imago Dei dicatur 577.4
quomodo imminutus 732
quomodo in cœna percipiatur 96.26
quomodo neminem iudicet 302.15
quomodo nihil ex se possit 287.19
quomodo non condemnet 285
quomodo non venerit vt faceret voluntatem suam 289
quomodo primogenitus dicatur inter multos fratres 65.4
quomodo regnet & Deo sit subiectus 539.24
quomodo verè maledictus 616.13
quomodo vniuerso mũdo offeratur 400.31
seruus quare dicatur 719.1
solus aduocatus 805.1
vini copiam magnam suppeditauit in nuptiis 277.6
vnica est salutis nostræ materia 633.5
vocatur Rabboni 150.51
Christi aduentus duplex 789.22
beneficium cur χαρισμα & διχόμυθα apostolus nominet 463.15
carnalis manducatio cum verbo Dei pugnat 336.17
caro post resurrectionem demum plenè diuinæ gloriæ particeps est facta 670
christi carnem non esse à diuinitate absorptam 583.46
corpus glorificatum quale 264.16
corpus in cœlis 271.14
descensus ad inferos 348.27
dicta quæ scripta non sunt totidem verbis 649.14
dignitatis testes 811.6
discessus à suis quomodo accipiendus 321.2
diuinitas 722.13
diuinitas asseritur 827.1
& Melchisedeci collatio 743.1
& Mosis collatio 734.1 & 5.
& pontificis Leuitici collatio 738.14
fratres 298.8
hostes 644.5
in ecclesiam amor 637.23
luctantis angustia 259.44
mandata quomodo leuia sint 44.29
meritum 310.17
naturarum distinctio quædam improbata 271.14
perpessiones 567.5
christi pauor seu timor vnde fuerit 740.470
persona & officium 726.2
de christi persona quid sentiẽdum 433.5 673.9
christi persona ex duabus coniunctis naturis statuitur 804.1
sanguinis virtus 751.14
christo conformem fieri 664.12
in christo inueniri 664.9
christo omnia subiecta quomodo sint 731.8
christum assumpsisse naturam peccato obnoxiam 476.3
Deum esse 659.6
induere 621.27
non fugisse Herodem 13
quinam denuò crucifigant 742.6
quinam sequantur 40.38
quomodo tangere liceat 336.17
sedere ad dextram Patris quid sit 636.20
veteres ἀυθρωπους & ἀνθρωπους cur nominarint 433.3
vulneratum cur Ioannes tam diligenter commemoret 334.35
Chrysostomus quædam philosophica sacris permiscuit 377.46
chrysostomi commentarii in epistolam ad Hebræos non sunt Chrysostomi 739.7
chrysostomi expositio reprehenditur 289.27
Cibus quomodo sanctificetur 214.16
Cinere & puluere etiam gentes in luctu natur se conspergebant 21
Circũcisio carnis non simpliciter damnat ab apostolo 447.29
circumcisio duplex 366
circũcisio maledictionis legis tessera 616
circumcisio spiritus siue cordis 447
Cistophori pondus & pretium 405.19
Ciun idóli nomen 365.42
Clauda insula 427.16
Claues quid metaphoricè significent 63.19
Clerus 792.3
Clichtoueus sophista 303.25
Cœlibatum an parentes possint à suis liberis exigere 535.37
Cœlorum potestates pro ipsis cœlis potentibus 89.29
Cœnaculum quid sit 161.15
Cœna Domini est symbolum & obsignatio communionis nostræ cum Christo 651.30
cœnæ Domini celebrandæ ritus apud veteres 555.16
cœnæ Domini & baptismi vnus scopus 549.13
in cœna Domini in vnum cum Christo corpus coalescimus 542.20
cœnæ paschalis ritus 256.20
cœnæ verba tropica sunt 256.20
Cœnobia degenerarunt in superstitionũ & vitiorum lustra 351
Cognati qui dicantur 118.21
Cognitio 768.5
cognitio & sanctificatio mutuo vinculo cohærent

cohærent 795.6
cognitionis veræ certi ſũt gradus 800.18
Collecta 564.1
collegia varia fuiſſe Hieroſolymis 361.9
Coloſſenſes qui fuerint 668.2
Collybiſtæ qui ſint 278.15
Comam veteres Romani raſerunt 545.13
Comedo,qui bona ſua abliguriit 42.19
Commune quid dicatur 58.11
Communicatio idiomatum eſt ſynecdoche 280.13
Communio noſtra cum Chriſto 652
communio plus eſt quàm participatio 541.16
Compita quænam dicantur 81.9
Concio legitima 406.38
Condemnandi verbum interdum non actionem,ſed materiam & cauſam damnationis ſignificat 281.17
condemnari & habere vitam æternã contraria ſunt 289.24
Condolere & condoleſcere quomodo vſurpantur in ſacris literis 116.5
Confeſsio peccatorum ſolennis 753.1
confeſsio quid ſit 39.32
Coniugium à rerum diuinarum cogitatione non excludit, ſed cogitationes diſtrahit 534.33
coniugium tranſlatè à iugo dictum 71.6
coniugii moleſtiæ 533.28
Conquirere pro altercari aliquando ponitur 111,27
Conſcientia opus ſua natura medium bonum vel malum facit 536.7
Conſignare 293.27
Conſiſtere & cadere opponuntur 255.36
Conſolationis noſtræ in aduerſis fons 689.5
Conuiuia fidelium ſancta ſunt 704.5
Cophinus menſuræ genus 56.20
Corban propriè declarat donum 253.4
corbana templi ærarium 101.6
Cor lapideum & carneum 573.3
cordis dilatatio 585.11
Corinthiis priorem epiſtolam Paulus Epheſi ſcripſit 572.12
Cornu pro vi & robore vſurpatur 184.69
Coros quid ſit 238.7
Corporalis præſentia Chriſti impugnatur 342.18
Corpus animale& ſpirituale 562.44
corpus Chriſti cur templum nominetur 278.21
corpus Chriſti glorificatum quale ſit 264.16
corpus Chriſti non eſt ἀπροσδιόριστον ἀμέτρητον 337.26
corpus Domini diſcernere 547.28
corpus peccati 467.6
Creatura noua ſumus in Chriſto 683.17
Credentium conditio luci comparatur 500.12
Credere Deo & credere Deum 104.42
credere & facere ſunt contraria 616.12
credere & guſtum fidei habere inter ſe differunt 741.5
credere in Deum,& credereDeo quid ſit 438.11
Crepuſculi partes 263.1
Crucifigendi ritus 616.3
crux eſt illud quo fides exploratur 623.14
crux inſtrumentum quo Deus nos expolit 768.4
crux pro euangelica doctrina 628.11
Cura rei domeſticę prohibetur a Chriſto 25.25
Cybæa nauis onerariæ genus 645.14
Cypri ſitus 425.4
Cyrenius quis fuerit 186.2
Cyricius papa 251.34

D

DAre cognitionem quid ſit 185.77
Dauid per Spiritum ſanctum quomodo ſit loquutus 157.36
Debitor Syriacè dicitur is qui peccat 36.16
Decapolis regiuncula qualis 137.31
Decretum Dei ab executione diſtinguendum eſt 763.17
decretum Dei à cauſis mediis diſtinguẽdum 257.22
decretũ Dei in ordine cauſas omnes præcedit 823.4
Dæmones,id eſt,diaboli 542.20
dæmones pro hominibus à diabolo impulſis 704
Demiſſus pro humili 67.4
Depoſitum ſeruare 710.20
Deſcenſus Chriſti ad inferos 348.27
Deſcribendi vocabulo quæ ſignificentur apud Latinos 186.1
Deus ab æterno feciſſe dicitur quod ſuo demum tempore nobis patefit 719.2
an velit aliquos perire 802.9
facere Deum quod ipſius miniſtri faciũt 181.45
deus fidelis,forma iuſiurandi 570.18
deus filius quatenus à patre diſtinguatur 268.1
deus huius ſeculi quis 577.4
deus impios excœcat, indurat, ſeducit, tradit in reprobum ſenſum 441.24
in carne Chriſti conſpicuus factus eſt 669.15
in carne manifeſtatus ſpeculum nominatur à Paulo 576.18
non eſt crudelis etiamſi non omnes ſeruat 783.8
non poteſt cõſiderari à nobis in ſalutem niſi quatenus eſt pater Chriſti 668.3
quomodo dicatur cum aliquo eſſe 279.2
quomodo dicatur è cœlo deſcendere 788
quomodo in tentationem inducat 23.13
quomodo velit omnes homines ſaluari 698
deus Sabaoth 777.4
deus ſolum fidelium pater dicitur 669.15
ſupplicium in impios ſæpe diu differt 244.7
voluntatem ſuam perpetuam diuerſis modis declarat 726
dei æternam potentiam & diuinitatem quomodo cognoſcamus 440
dei χειροτονία 377.41
dei conſilium & decretum à præſcientia nunquam ſeparãdum eſt:& tamen omnis ſcelerum culpa in ſecundis cauſis conſtituenda 355.28
notitia quam ex lege & quam ex euangelio habemus inter ſe conferuntur 576.18
dei plenitudo 643
deum inter & ſanctos mutua eſt depoſiti obligatio 712.12
deum noſſe, Deum amare, Dei mandata ſeruare neceſſariò inter ſe cohærent 806.4
deum patrem quomodo contemplari poſſimus 726.3
tentare quid ſit 61.1
vere quærere quid ſit 758.6
Diabolus homicida & mendacii pater 305.44
diaboli filium eſſe quid ſit 811.8
Diaconi etiam docebant quoties neceſſe fuiſſet 701.9
Diana epheſia à quo fabricata ſit 406.35
Dicere pro iubere 577.6
Didrachma eſt dimidium ſicli ſanctuarii 67.24
Dies azymorum quando obſeruati ſint 95.17
dies domini 306.56
dies & hora diſtinguenda 160.32
dies filii hominis, de primo & ſecũdo aduentu Chriſti dicitur 242.22
dies ſacrificii 778.5
dies pro iudicio 525.3
dies pro pleniori cognitione quàm ſub legis vmbris 796.19
Digami qui dicantur 706.9
Digitus Dei quid ſit 222.20
Dignitas ſacrarum literarum 716
dignitatis Chriſti teſtes 815.6
Dimittere pro diſcendi poteſtatem facere 190.29
Dionyſius Corinthiorum epiſcopus de cœleſti Hierarchia 522.15
Dionyſius qui de cœleſtiHierarchia ſcripſit reprehenditur 675.18
Diſſidium triplex in homine 459.1
Diſſipandi verbum quid declaret 182.51
Diuinæ naturæ participem fieri quid ſit 795.4
Diuinitas Chriſti 722.13
diuinitas tota in vna Patris perſona ponitur 327.3
Diuortium & repudium quid differant 3
diuortia quænam Paulus reprehendat 531.11
Doceri à Deo quid ſit 349.28
Doctores contemplantes 468.11
doctoris munus 645.11
Doctrina falſa gangrænæ comparatur 714.17
doctrinam eccleſiæ paſtores non aliunde quàm ex ſacris literis petant 716
doctrina ſemel tradita ab apoſtolis nunquam immutanda 823
Dogma gratiæ vniuerſalis non poteſt cõſiſtere 661.13
Domeſtica exempla multum valent 304 38
Domini appellatio ab adulatoribus orta 422.26
dominico die Chriſtianos conuentus ſolennes egiſſe 407.7
domini ſermo qnomodo creſcat 383.24
Domus Dauid 833.7
domus veterum ita fabricatæ fuerunt vt in ſummo ambulare poſſent 39.27
DonumDei eſt viua flamma in cordibus noſtris 712.6
donum linguarum quale fuerit 378
dona Dei quæ Deo conſecrantur 252.4
Dorotheus Tyri epiſcopus 826
Didymi regula de ſpiritu ſancto non eſt perpetua 279.8

E

EBion 433.3
Eccleſia Antiochena noua quædam gentium Ieruſalem fuit 380.20
eccleſia filios Dei gignit & educat 701.15
non poteſt expugnari 608.13
plenitudo nominatur 670.19
quomodo ſit columna & ſtabilimentum veritatis 701.15
quomodo ſit ſine ruga & macula 651.27
vera quænam ſit 702
Eccleſiaſtica diſciplina non abolenda vbi Chriſtianus eſt magiſtratus 727.39
eccleſiaſtica Hierarchia 675.8
eccleſiaſticarum functionum duo genera 496.9
ad eccleſiaſticas functiones non temerè iuniores acciti 793.5
eccleſiaſticorum & laicorum diſtinctio 527.3.555.16
eccleſiaſticus ordo 360.2
eccleſiæ ordo 636.22
membra qui dicantur 120.11
nomen pro ſenatu eccleſiaſtico 68.17

nomen quid significet 63.18
pacem & tranquilitatem mundus & satã perturbare non possunt 254
partium distributio 654.1
quando viuere dicatur 832.1
Edere panem quid significet 133.2
Electio ad vitam æternam aut temporaria munera 632.4
electio ministrorum fuit penes ecclesiam 360.6
electioni Dei gratuitæ omnia debentur 25.36
electionis & reprobationis discrimen 802.9
electionis finis 779.2
electionis testimonium vbi quærendum 752.28
electio præscientiam & prædestinationẽ comprehendit 481.29
electio & prædestinatio quid differant 633.5
electio quomodo in nobis confirmetur 796.10
electi sæpe ex intimis vitiorum gurgitibus vocantur 442.28
electis omnia peccata sũt venialia 817.16
Eleemosynæ conferendæ ritus apud veteres 565
eleemosynæ nomen quid significet 21.1
Eliæ falsò tribuitur vaticinium de mundi duratione 686
Emanuel Tremellius 255.20
Enecæniorum festum 310.22
Ephesina ecclesia cur Paulo adeò curæ fuerit 695
Epicureorum descriptio 801
Epicureorum prouerbia 561.32
Epimenides cur propheta nominetur 720.12
Episcopi dicuntur quicunque verbo & gubernationi ecclesiæ præerant 654.1
episcoporũ, qui & pastores, munus 645.11
episcoporũ tyrannidis fundamenta 655.1
Epistola ad Hebræos non est Hebraicè scripta 751.16
epistola ad Hebræos non est Pauli 726 729.767.23
epistolã ad Hebræos vetustissimi Paulo nõ tribuerunt 694.2
epistola ad Laodicenses, ementita 680
epistola ad Timotheum omnibus Asiaticis ecclesiis est scripta 689.7
epistola prior ad Corinthios Ephesi data 572.12
epistola ad Thessalonicenses prima è Corintho missa est 608.29
epistolarũ Pauli ἀπροσωπολήπτως non leuiter prætereundæ 711.1
epistolæ ad Corinthios florido dicendi genere conscriptæ 573.2
epistolæ ad Hebræos argumentum 726
epistolæ ad Romanos status 438.17
epistolæ catholicæ vnde nominatæ sint 767
Erasmus de iureiurando nõ bene scripsit 19.34
erasmus reprehenditur 377.46 & alibi sæpe
erasmus testimonia diuinitatis Christi nobis extorquere conatur 722.13
Er, pro enim accipitur 181.47
Ethnici qui dicantur 68.17
Euangelicæ doctrinæ maiestas supra legem 763.18
Euangelicum ministerium oppositum ministerio Mosis 447
Euangelii finis 571.24
ministeriũ est clauis regni cœlorũ 63.19
prædicationis efficacis signa 680.5
prædicatio vino comparatur 736.2
euangelio cur mundus tam pertinaciter resistat 244.14

EVANGELIVM

non est noua lex 807.7
præputii 611.7
quare dicatur lex fidei 452.27
quare spiritus dicatur 574.6
quomodo mundum arguat de peccato 439.18
quare dicatur doctrina Christi 804.3
Euangelistæ nonnunquam Hebraissant 141.31
euangelistarum munus 645.11
Euergetæ 257.23
Eunuchus nomen generis quid comprehendat 71.12
in Eusebio docti omnes iudicium requirunt 826
Excubandi verbo quid significetur 187.8
Exempla domestica multum valent in vtranque partem 304.38
Excommunicationis scopus 693.14
Exercitus cæli 365.42
Exhortationes quare necessariæ 687.19
Exire pro ex aliquo loco proficisci vel venire 333.16
Expiationis ritus 103.24

F

FAbulæ ac genealogiæ quænam sint in sacris 695.4
Fabulari de omni sermone dicitur 264.14
Facere pro eligere & designare ponitur 117.10
facere pro iubere 139.25
Facies, externa species 61.3
Factum pro dicto 375.15
Felicis præsidis Iudeæ, res gestæ 417.2
Feræ pro bestiis ponuntur 110.13
Festa, conuiuia gentium 542.21
festa Iudæorum an initiò fuerint obseruata in ecclesia 565.8
Fidelis sermo 720.9
FIDELES cur moriuntur quibus peccatum non imputatur 462.13
dicuntur templum Domini 640.21
inter Neronis domesticos 667.22
omnes, sunt vnus Christus 618 & 619.621
πιστοὶ 26.30
quomodo mortem non videant 306.51
victimæ à Paulo appellantur 661.17
Fidelium arma 584.6
duplex liberatio 635.14
vita quomodo aliis præluceat 661.16
Fidelibus quare lucis nomen tribuatur 649.8
Fides diaboli & impiorum per catachresin fides nominatur 814.1
fides est firma nostræ in Christo electionis persuasio 703.1
& charitas coniunctæ 803.17
à confidentia distinguenda 488.11
pro cognitione Dei in Christo cum donis spiritus sancti 495.3
pro doctrina euangelica 360.7
quid sit 439.17
quomodo perficiatur ex operibus 774.22
quomodo separetur à charitate 551.2
temporaria 703.1
viua & mortua 528.6
signorum 548.9
Fidei communicatio dicuntur officia benignitatis in sanctos 724.6
gradus 439
hypostaseos exemplum 759.20
nomen aliter à Paulo & aliter à Iacobo vsurpatur 772
fidem habere quid sit 504.21
fidem qualẽ habuerint patres ante Christi aduentum 619.19
fide nos iustificari 612.16
fide viuimus 58.7
filius Dei mundũ quomodo sit ingressus 753.5
filius est efficiens causa cum Patre in creando & conseruando 536.6
filius hominis pro homine 31.20
filius pacis quis vocetur 218.6
filius perditionis 328.6
filius quomodo dicatur λόγος 267.1
filium Abrahæ esse quid sit 247.9
huius æui 251.34
seculi 239.8
filiilucis qui sint 239.8
resurrectionis 251.36
regni 30.12
thalami 34
filiorum Dei & diaboli exemplum 812.12
filiorum nomine qui cõprehendantur 1.1
Flere deriuatur à Græco κλαίειν 7.18
Fœdus vnum vetus & nouum quod ad rẽ ipsam 751.15
fœderis noui ratio 753
fœdera pro tabulis fœderis 483.4
Fœnum non nisi de herbis resectis dicitur 55.19
Formula qua adigebatur quis ad culpã coram Deo agnoscendam 308.24
Fractio panis 350.42
fractio panis vsitata Iudæis 266.35
Franciscꝰ, Papistarũ Iesus typicus 676.23
Fratres Christi 298.8
fratrũ duo genera quî sanari possit 825.22
Fraternitas, fratrum cœtus & cõiunctio 784.17
Fretum esse aliquo 733.13
Fructus pro liberis 470.4
Funccii chronographi laus 362.6
Funda genus retis 53.47
Furiæ 541.10
Furiosi & mente capti ad suos gẽtiles & agnatos sunt deducendi 118.24

G

GAdara oppidum Decapolitanæ regionis 212.39
Gaii duo Derbæus & Corinthius 511.23
Galilæa gentium vnde dicta 13.5
Gaudium & pax tyrannico terrori opponitur 511.24
gaudium & timor ac tremor & crux quomodo conueniant 666.4
gaudium quid Paulo 687.16
gaudium fructus εὐθυμίας 666.4
Gaza vetus & noua 368.26
Generatio 1.1 & 2.18
Gentes circuncisæ vt Aegyptii, Colchi, quomodo incircũcisæ dicantur 639.11
gentes generali Græcorum nomine comprehensæ 136.26
gentes quomodo festa conuiuia celebrarint 542.21
gentiũ Ierusalem Antiochia fuit 380.20
gentium vocatio quomodo olim patribus patefacta fuerit 642.5
Georgius Agricola 851.21
Germinare transitiuè vsurpatum 90.32
Gloria domini 483.4
Gloriari quomodo & quãdo liceat 630.4
glorificare quid 16.16
glorificare Deum vt Deum quid sit 440.21
Grabbathum quid vocent Latini 114.4
Græcorum nomine quoties opponuntur Iudæis, omnes Gentiles à Paulo comprehenduntur 438.16
Græci sermonis Paulus peritus fuit 378.47
Gratia & meritum contraria immediata 616.12
gratia & misericordia qd differant 694.2
gratia, gratuita Dei beneuolentia 436.7
gratia præueniens 490.6
gratia pro μετωνυμικῶς dono 599.12

gra-

gratiam habere pro gratum & acceptum esse 351.47
gratiæ effecta fides & charitas 696.14
gratiæ omnia tribuit apostolus 654.19
gratiæ vniuersalis ad omnes homines pertinentis doctrina refellitur 693
Gregorius in dialogis multas aniles fabulas commemorat 211.31
gregorius Papa quid senserit de igne purgatorio 521.10
Gymnasiarchæ 675.18

H

HAbitare & commorari differũt 8.21
Hæreditas dicitur Hebræis quicquid alicui gratis cedit in possessionem 457
Hæresis & schisma quid differant 513.10
Hæreseos nomẽ non semper infame fuit 418.14
Hæreticus quis sit 357.17
hæretici an sint puniendi 724.10
Hebræorum pleonasmi 8.21
HEBRAISMI INSIGNIORES
adiectiuorum loco vtuntur genitiuis appellatiuorum 188.14
anima pro homine 498.1 & 116.4
antecedens repetitur loco relatiui 118.16
antitheses vsurpantur in affirmando 289.24
appellatiuum pro adiectiuo 482.33.270.6
benedicere pro beneprecari 21.6
brachium pro robore 317.38
cadere in faciẽ, id est, pronũ adorare 65.6
carbones ignis 498.20
caro pro homine 63.89.22
casus tertius & quartus cõfundũtur 356.3
casus tertius pro secundo 529.13
conuerti pro resipiscere 67.1
contrarium eius quod negant fortissimè asseuerant 458.19
cornu pro vi & robore 184.69
cum viis suis 768.11
Deum esse cum aliquo 279.2
dies alicuius 306.56
dies sacrificii vel conuiuii 778.5
distributionis carent 127.715
ἐν abundat 145.29
ἐν idem valet quod διὰ 146.38
ἐν pro per 27.6
exire & introire pro versari in aliquo loco & officium suum facere 310.9 & 344.21 & 122.27
exire pro ex aliquo loco proficisci vel pro venire 333.16.34
facere veritatẽ, id est, sincerè agere 281.21
facies pro ira 786.12
fel amaritudinis 168.23
filius hominis pro homine 31
filius subductionis 756.39
filii huius æui 251.34
filii regni, thalami, perditionis 39
filii resurrectionis 251.36
fructus pro liberis 470.4
futurum indicatiui pro imperãdi modo 50.14 & 85.11 & 66
futurum pro præsenti 12.b
gaudio gaudere 282.29
impotentia legis, id est, lex impotens 476.3
in eo, pro eum 39.32
ingredi in gaudium alicuius 92.21
in, iurantis aduerbium 19
iniquitatem operantes 285
interrogatio sæpe omittitur 253.6
per interrogationẽ enuntiant quod omnino volunt pro vero haberi 156.24
interrogationes affirmationem augent 28.22
in transitionibus personarum sæpe vsurpantur copulatiuæ cõiunctiones 99.53
in vobis, pro vobis 385.15
ira Dei, pro effectis ex quibus iratus esse Deus intelligitur 449
iureiurando iurare 349.30
iustitia pro beneficentia 21
λόγος pro re & sermone ponitur 113.45
malus oculus 25.135.22
manus Domini 385.11
manus pro instrumento 365.35
mare pro lacu 13.5
morte mori 134.10
mutant numeros 828.3
nomen cognatæ significationis omnibus intranhtiuis verbis subauditur 373.34
non est rectum in oculis meis 756.38
non habere partem cum aliquo 319.8
non omnis, pro nulla 89.22
os pro sermone & locutione 68.16
edere panem, idem est, quod cibum capere 133.2
participium præsens pro verbo 460.11
participia loco nominum 128.14
participium pro verbo 424.20
pater pro authore 769.17
pax 185.79
personarum mutationes frequẽtes 181.45
φαγεῖν 118.20
poculum, pro ira Dei 98
poculum, pro pœna 75.22
ponere verba in ore 583.19
preces ascenderunt, id est, exauditę sunt 374.4
præpositiones sæpe abundant 126
pro distributiuis vti solẽt vocabulis geminatis 131.20
relatiua tàm ad sensum quàm ad verba ipsa referuntur 819.1
repetitio per antithesin 728.9
resurrectio vitæ 290 29
sanguis vester super caput vestrum 401.6
sæpe inter duo incisa deest copula 310.16
sedere, pro habitare 13.c
simplex verbum pro composito 487.5
substantiua & adiectiua interdum subticent 833
surgere pro proficisci 147.1
particula tamen aliquoties omittitur 440
tempora frequenter permutantur 118.19 263.46
tenebrarũ appellatione, calamitates intelligunt 185.79
transeunt à tertia persona ad secundam 478.15
vas pro quouis instrumento 47.29
venire, pro redundare 87.35
verbo includitur verbale nomen 74.12
verbo vno posito intelligitur consequẽs 12.5 & 138.11
via, quod quis animo designat vel facit 768.11 & 192.7
viri nominis, id est, celebres 636.21
vmbra mortis, pro vmbrosa morte 13.c
vna, pro prima 106.1
Heluidianorum error refellitur 4.25
hem particula cui rei conueniat 111.24
Herodiadis filiæ nomen quod fuerit 129.22
Herodiani quinam fuerint 81.16
Herodes Agrippa 380.1
Herodes tetrarcha vulgò rex dicebatur 285.46
Herodis fermẽtum, & cur vulpes dicatur 82
hiatus siue χάσμα quid sit 240.26
hierarchia ecclesiastica 675.18
Hieronymus prodit se Origenis discipulum 377.46
Hieronymus refellitur 530.1
Hieronymi intolerãda in multis locis audacia in detorquẽdis scripturis 414.3
Hierosolyma varia fuisse collegia 361.9
Hildebrandus Henrici Cæsaris collum pede conculcauit 798.10
Historia mulieris adulteræ videtur esse supposititia 301
Holocautomata & holocausta quale sacrificiorũ genus apud Græcos sint 156.33
Homicida diabolus 305.44
Homo animalis 519.4
Dei 716.17
interior & nouus 474.22
nouus & vetus 647.24
quomodo creatus ad imaginẽ Dei 647.24
totus per peccata mortuus est quod adnaturam attinet 637.3
vetus & animalis pro vniuersa hominis natura 467.6
vnus & idem diuerso respectu spiritus & caro dicitur 279.6
Hominis distinctio 646.17
diuisio philosophica 474.22
miseria & sublimitas 730.6
non regenerati, vires 574.4
Homines beneplaciti qui dicãtur 188.14
cœcorum instar non nisi palpãdo potuisse Deum inuestigare 359.27
inter Deos referendi consuetudo vnde orta 583.16
singuli impietatis & iniustitiæ à Paulo accusantur 439.38
hominum more loqui 469.19
honesti qui dicantur 59.26.169.48
Honor pro reuerentia 499.7
honoris nomine quid intelligatur 57.4
Hora multa & dies multus qua significatione accipiantur 131.35
hora tertia quæ sit dicta 167.25
Hosanna quid significet 77.9
Humanum quod hominum vires non superat 496.12
Hymni, solas laudes continent 678.16
Hypocritarum nomẽ vnde sit desumptũ 22.2
Hyssopus an arborescat 105.48

I

IAcobus frater Domini fuit Apostolus 522.1
Idiomatum communicatio est synecdoche 280.13
Idololatræ turbinis instar abripiuntur 54.72
idolum 536.4
Idiotæ qui dicantur 555.16
idiotæ vnde dicantur 354.13
Ieiunare monachis significat ita saturũ fieri vt biduo non esurias 667
Ierusalem Gentiũ Antiochia fuit 380.20
Iesus cur dictus Nazarenus & Galilæus 109.9
Iesu nomen non detorquendum ad nomen Iehouah 737.8
Iesum esse Messiam, qui negent 809.12
Iesuitæ 676.23
Igitur, sermonis ingressum quãdoque declarat 281.25
ignoti dei ara 309.23
Imago Dei ad quã cõditus homo 647.24
Immortalitas dãnatorũ nõ est vita 637.1
Imprecatione an Paulus vsus sit 414.3
Impietatis & iniustitiæ singuli homines à Paulo accusantur 439.18
impietatis reus Athenis Paulus 398.19
Impii aliqui Deum cognoscunt 794.3
Implere pro præstare 4.22
Impotẽtia animi quibus tribuatur 528.7
Impositio manuum 360.6
Indui Christo 500.14
Incredulitas hominum an possit efficere vt Deus fidem non seruet 448.4
Inculpatum esse quid sit 523.8
Inebriari quid significet Hebræis 667
Inferi pro sepulchro 348.27

Inferorum locus 797.4
inferorum portæ 63.18
Infideles quicquid habent per rapinam & sacrilegium vsurpant 731.8
Innocens qui nihil nocet 38.16
Innouationis nostræ tres partes 466.3
In pro A D 112.38
In pro INTER ponitur 114.15
Indicare à Græco ἐνδείκνυσθαι 128
Insaniæ nomen quid 709.4
Insitionis metaphora 769.21
Inuenire & reperire an differant 454
Inuenire pro parare & acquirere 64.25
Ioachinus Camerarius 95.15
Ioannes euangelista κατ' ἐξοχὴν fuit theologus appellatus 826
Ioannes Euangelista veritatis vocabulo singulariter delectatur 821.3
Ioannes Baptista quomodo Christū non cognouerit 275.31
Ioannes Ribbitus 745.19
Iosephus an suspicatus sit Mariam adulterii ream esse 3
Ira pro calamitatibus quæ ab irato Deo immittuntur 254.23
Israelitæ filii regni dicuntur 30.12
Ita est, pro talis est 71.10
Iubilæus Papisticus 690.4
Iudas frater Iacobi fratris Domini 822.1
Iudas quare filius perditionis dicatur 328.12
Iudæ mors 343.18
Iudæi Palestinæ Hebræi dicebantur, pro uinciales, ἐπιχωρίως 726
Iudæi Messiæ diuinitatem quando in dubium vocarint 268
Iudæi quomodo dicūtur filii pacti 353.25
Iudæi Rabinos patrum nomine salutabant 85.9
Iudæorum totaphot & thephilin 84.5
Iudæorum gens etiam hodie frequens & numerosa 493
Iudex peruersarum cogitationum 770.4
iudicatus dicitur is de quo iudicatum est 265.2
Iudicare aliquis dicitur eum, cuius vitia suæ virtutis exemplo coarguit 46.27
Iudicis officium 756
Iudicium pro iure aliquid constituendi 309.39
Iudicium quotuplex sit 225.42
Iudicii futuri tēpus nemo elicere potest ex scripturis 160.32
Iulianus apostata 697.2
Iudiciorum genera apud Hebræos 17.22
Iulius quartus Romanus Pōtifex 798.10
Iuniores non temerè ad functiones eccle siasticas acciti 793.10
Iurandi per cœlum formula familiaris fuit gentibus 19.34
Iurantium gestus 843.5
Ius Canonicum 765.4
Iusiurandum quodnam à Christo reprehendatur 20.2
Iustificandi nomen quomodo vsurpatur 772
Iustificandi verbum multiplices habet significationes 448.4
Iustificare 42.19
Iustificare Deum, est illū iustum, bonū ac fidelē & misericordē laudare 207.29
Iustificare seipsum quid sit 220
Iustificari, debita iustitiæ laude affici 702.16
Iustificari fide quid sit 451
Iustificatio gratuita ex fide non excludit bona opera 806.4
Iustificationis materia 465
Iusti in afflictionibus fœlices exultant 786.10
Iusti sumus in Christo corā Deo etiā ex illa absolutissima legis formula 477.4
Iustitia Dei quę sit, & vnde dicatur 438,17
Dei pro eo quod præscribit Deus 769.20
imputatiua qualis sit 460.12
Inhærens est imputatæ iusticiæ soboles ac propago 656.11
nostra cur epithetis ornetur 671.22
operum reiicitur 444.6
qua nitimur qualis sit 451
Iustitiæ nomen pro beneficentia 21.51
iustitiæ Dei præpostori vindices 257.22
iustitiæ via 79.32
Iustus & pius quid differant 720.8

L

LAc & solidus cibus qd differant 520.1
Lactis nomine quid significetur sacris sctiptoribus. 782.2
Lapidare quid sit 154.3
Largiendum quomodo 590.14
Latrina à lauando seu latendo dicitur 59.17
Lex Christi quæ sit 630.2
Lex dilectionis quare noua dicatur 807.7
Libertatis 770.25 & 771.12
naturæ 440.18
etiam damnat cupiditates prauas 472.7
pauli de velādo capite est politica 544.5
regia, id est, sine vllis diuerticulis 77.8
omnis doctrina seu scripta seu non scripta quæ aliquid iubet, aut interdicit 450.20
tota doctrina sacra 325.25
& fides, contraria ἀμέσως 616.12
& euangeliū quomodo opponātur 574.6
coniūgitur cū regenerationis gratia 770
cur litera nominetur 446.27.574.6
extra Christum considerata 447
cur dicitur mortua 470.4
nō ꝓpriè abolita fuit sed impleta 639.16
quomodo abolita 575.11
quomodo in nobis efficax fiat 453.31
quomodo grauis aut leuis 515.3
iusto non posita 695.9
legis diuisio 483.4
finis 487.4
impotentia, id est, lex impotens 476.3
œconomia qualis 621.3
tabulæ lapideæ humani ingenii duritiē adumbrabant 573.14
Lege mori 813
legi mori & viuere Deo, sunt relatiua 813.17
sub lege non esse 468.14
Lenitas quid 769.21
Lentuli epistola ficta de Christo 821
Lepræ iudicium penes quos antiquitus fuerit 113.44
Leuitici pontificis & Christi collatio 752
Libri sacri multi interciderunt 825
Literæ vitæ 666.3
Liberum arbitrium quid sit 668
Liberi fidelium sancti 532.14
Libertas à lege 576.17
libertatis lex 771.12
libertati opponitur seruitus cùm corruptionem significat 660.7
Liberatio fidelium duplex 635.14
Libertini spiritū perpetuò in ore habent 832.24
libertini sūt in Sadducęorū hęresi 415.8
Lini liber de passione Petri 339.19
Linguæ nouæ quæ dicantur 172.17
linguarum donum non tantùm semel atque iterum ecclesiæ primæ datum est, sed in ea viguit 34.68
Linguarum donum quale fuerit 378
Locustæ 9
Loqui secundum hominem 449
loqui ꝓ polliceri vsurpatur 182.35.184.10
Litera & spiritus 574.6
literæ vocabulum quid Paulo significet 446.27
Liturgiæ nomine veteres mutuā charitatis officia appellarunt 733.18
Lucas pleonasmis Hebraicis delectatur 107.9
Lux, cognitio glorię Dei 557.6
Lucis nomine quid significetur 185.79
lucis nomen quomodo sanctis tribuatur 805.7
lucis nomen quare fidelibus tribuatur 649.8
lucis aliquid cur à Deo in homine relictum 440
Lugendi mos apud veteres 100.65
Lunatici qui sint 66.15
Lustralis aqua 750.13
Luscus dicitur qui altero captus est oculo 68.9
Lutherus 386
Lymbus patrum refellitur 787.19

M

MAgistratibus obedientia & honor debetur 798.11
magistratum posse coërcere hæreticos 697.2
magistratuum ius & varii gradus à Deo sunt 498.1
Magi qui fuerint 4.1
Magnificare quid significet 181.49
Magnifica quomodo Deus facere dicatur 181.49
malis nostris quomodo Christus afficiatur 738.15
Malus oculus pro inuido 74.15
malus oculus pro quauis cupiditate vitiosa 25.23.
Mammon quid 25.24
mammon iniquus 239.9
Mandata Christi quomodo sint leuia 44.29
Manna an sit panis verè cœlestis 293.31
manna quomodo fuerit esca spiritualis 540.3
Manci qui dicantur 60.30
Manus abluebantur expiationis causa apud veteres 103.24
manus Dei nomine qd intelligatur 183.66
manus Hebręis dicitur quicquid est vice instrumēti ad aliquid agendum 365.35
manuum impositio 360.6
Maranatha 566.22
Marcus euangelista an fuerit author apocalypseos 862. & 827
Maria desponsa quare vocetur 181.48
Martialis, scurra 829.8
Martinus Lutherus 386.20
Marcion 245.19 433.3 476.3
Martyres qui dicantur 413.20
Martyrum corpora 824.9
Matrimonium Hieronymus inter minus mala numerat 765.4
matrimonium non esse malum aut vitiosum 530.1
matrimoniū non esse sacramentū 652.32
Melchisedeciani 743.1
Melchisedeci & Christi collatio 743.1
Melitæ duæ 429.1
Mendacij pater diabolus 305.44
Mendicus à paupere distinguitur 590.9
Mens pro intelligentia διάνοια 721.15
Merces ministrorum 37.10
Meritum damnatur 15.5
meritum Christi 310.17
Messias omniū cōspectui expositus 242.21
messias germen appellatur 185.78
messię diuinitatem quando Iudęi in dubium primùm vocarint 268.1
Methodius 686
Metu mortis cum ira Dei coniuncto nihil miserius 733.15
Ministeria varia in ecclesia 645.11
Ministri accipiunt spiritus dona pro ar-

rhabone ſuę vocationis 571.22
miniſtri alendi 630
miniſtri eccleſię inſtar oris per quod Dominus efflat verbum ſuum 691.8
miniſtri pij ſunt calũniis obnoxii 707.19
miniſtri quomodo alios ſeruent 705.16
miniſtrorũ electio penes quos olim fuerit 360.6 & 708.22
miniſtrorum fidelium virtus vnde 578.10
miniſtrorum merces 37.10
miniſtrorum verbi officium 122
miniſtrorum verbi authoritas 71.25
Miracula non ſeparanda a verbo 213.2
miracula quare dicãtur ſigna, prodigia, virtutes & miraculorum finis 730.4
Miſeria hominis 730.6
Miſericordia & gratia qd differãt 694.2
miſericordiæ Dei non ſunt certi fines præſcribendi 442.28
Miſſæ canon 753.18
miſſæ ſacrificium refellitur 743.1
Mola aſinaria 67.6
Moleſtia à triſtitia quomodo differat 148.22
Monachorum deſcriptio 715.6
monachorum ieiunium eſt ſaturum fieri vt biduo non eſurias 667.12
monachi 693.10
Monetarum veterum prędia 405.19
Morbi cur in ſcriptura ſacra flagella dicantur 117.10
Mori & reſurgere cum Chriſto, cohęrẽt 677.1
mori peccato quid ſit 466.2
Mors, pœna peccati 462.13
morte mori quis dicatur 134.10
mortem non videre quid ſit 189.26
mortẽ quomodo fideles nõ videãt 306.51
Mortificare quid ſit 677.5
mortificationis noſtrę materia, cauſa efficiens, inſtrumentalis 467.5
mortificatio pro miſera conditione fidelium 578.10
Mortis dolores 348.24
mortis metu cum ira Dei coniunctæ nihil miſerius 733.15
mortui legi qui ſint 613.17
mortuum eſſe in peccatis & mori peccato differunt 637.1
mortuus veteri homini 790.1
Moſes cur poſuerit velum ſuper faciem ſuam 575.13
Moſis corpus 824.9
moſis & Chriſti collatio 73[illegible].1
Mos lugendi, veterum 100.65
Moueri ſynagoga 308.22
Mulieres à maritis cognominãtur 333.25
mulieres multæ Romę Moſaicam legem amplexæ ſunt 388.50
mulieres ad ſepulchrum Domini accedentes quo tẽpore eò venerint 170.42
mulieris adulteræ hiſtoria videtur eſſe ſuppoſititia 301.53
mulierum officia 689.11
mulierum verus ornatus 785.4
Mundus pro aſpectabili terræ decore & ijs quæ in terra degunt 801.6
mundus pro ijs quæ nobis hic viuentibus vtenda conceduntur 534.31
mundi vocabulum πολισμος 316.17
mundũ amare quomodo dãnetur 807.15
Myopes qui dicantur 795.9
Myra Lyciæ vrbs 406.5
Myſterium ſalutis abſconditum à ſæculis 672.26

N.

NArdi variæ ſpecies 160.3
Narrationes hiſtoricæ Hebræorũ & latinorum quid differant 4.2
Negantur ſæpe multa quæ non ponuntur 294.38
Negatiuæ particulę plures, negandę vni rei, adhibentur à Græcis 121.22
Neſtorij erroris occaſio 271.14
Nicephorus reprehenditur 95.17 & 96.18
Nicodemus pro excellenti doctore habitus ab Iſraelitis 280.10
Niſi particula quam vim habeat 288.19
Nomen Dei aut Chriſti quare pro ipſo Deo aut Chriſto ponitur 352.16
nomen pro fama, exiſtimatione & dignitate 435.5
nomina pro capitibus 343.15 & 833.4
nomine meo, id eſt, mea cauſa 145.17
Non poſſe pro nolle ponitur 127.5
Notiones communes Satan delere non potuit 443.2
Noua creatura 583.17
noui fœderis ratio 753.5
Nox nulla eſt in cœlo 837.15
Numella ligneæ machinæ genus in quã pedes & collum immittebant vincti 395.24
Nuptiæ peccati & carnis 470.4

OBedientia fidei 435.5
Obiurgare 31.26
Obſcuritas ſacrarum literarum 803.16
Opſonij appellatione quid intelligatur 193.14
Oculus malus pro inuido 74.15
Odor mortis & vitæ 74.15
Offendi in aliquo 41.6
offenſa quid ſignificet 24.14
Officium & perſona Chriſti 726.2
officium hominis Chriſtiani 769.18
Oleum fuit ſymbolum doni ſanationum 778.14 & 128.13
Omne pro perfecto & cumulato 506.13
Opera à cauſis ſalutis quæ & quomodo excludantur 723.5
opera bona in ſolidum gratiæ debentur nec iuſtificandum præcedunt 638.10
opera dei dicuntur ea quæ Deus exigit à nobis 293.28
opera legis non iuſtificant 613.16
opera legis 450.20
opera non iuſtificare 772.13
opera præparatoria reijciuntur 376.35
opera pro præmio quod bona opera conſequitur 849.13
opera quomodo perficiant fidem 774.22
operari ſalutem 568.6
opera tenebrarum 500.12
operæpretium, res vtilis & digna in qua aliquis operam ponat 657.23
Oppidula quæ dicantur 112.38
Opus habere 23.8
Orandum non eſſe pro ijs qui planè Dei ac Chriſti odio à veritate deficiunt 697.2
Ordo eccleſiaſticus 360.2
Orichalcum 829.15
Origenes reprehenditur 72.19 377.46 432.1 433 & ſæpe alibi in annotationibus in epiſtolam ad Romanos.
Originis peccatũ, reatum & corruptionem complectitur 461.12
originalis peccati grauitas 817.16
Ornatus mulierum 785.4
Oſculationis ritus in ſalutando & in cœna Domini 566.20
Oſculis Iudæi & reliquæ etiam gentes Oriẽtis ſe ſalutabant 606.12
Os pro voce & teſtimonio 78.16

P

PAnis appellatione quid ſignificetur 138.4
panis fractio 350.42
panis fractio etiam hodie Iudæis in vſu eſt 266.35
Panoplia fidelium 653.14
Papiſtarũ Ieſus typicus, Frãciſcus 676.23
Parabola ac prouerbium idem declarãt 197.23
parabola in Euãgelio quî dicatur 153.1
Paradiſus 602.4
Parentes an poſſint cœlibatum à ſuis liberis exigere 535.37
Parœciarum nomen vnde ortum 351.46
Parœmiæ aliquæ Epicureis familiares 561.32
Paropſis 86.25
Partes pro regione 59.21
Paſcha quando Chriſtus comederit 95.17
paſchalis cœnę ceręmonia qua Iudæi vtuntur 256.20
Paſtores eccleſiæ doctrinam ſuam non aliũde quã ex ſacris literis petãt 716.8
paſtorum ſiue epiſcoporum munus 645.11
paſtorum vocabula ſæpe ad eccleſiaſticã adminiſtrationẽ tranſferuntur 343.20
paſtoribus non licet dominari 792.3
Pater luminum 769.17
pater mendacii diabolus 305.44
patrũ ſcripta quomodo recipienda 522.15
Pati non vſurpatur abſolutè pro ſupplicio affici 340.3
pati pro Chriſto beneficium eſt 655.7
Paulus an in ſuis epiſtolis rudimenta dũtaxat ſcripſerit 603
ἀφοσιωσις ſibi tribuit ex aduerſariorum iudicio 582.13
docuit in Arabia 372.28
epiſtolę ad Hebręos non eſt author 726. & 729.3
& Barnabas nullam in eccleſia tyrannidem exercuerunt 390.23
impietatis reus Athenis 398.19
in vtráque epiſtola ad Corinthios floridum dicendi genus ſectatus eſt 573.2
non niſi conſtituta eccleſia aut additis mandatis Troade diſceſſit 572.13
non ſcatet hyperbatis 437.13
qualem dicendi vim habuerit 515.17
quando cum beſtijs depugnarit 561.32
quãdo & quoties Corinthũ venerit 605.1
vnde hoc nomen habuerit 384.9
quomodo perfectus & nõ perfectus 665.15
non fuit imperitus loquendi 599.6
Pauli & Antichriſti antitheſis 524.11
ardor ad prædicandum 401.5
character 803.16
charitas 662.17
epiſtolę vniuerſalem doctrinam complectuntur 802.15
tres profectiones in Macedoniam 624.3
zelus 398.17
Paulũ Græci ſermonis peritũ eſſe 378.46
inter iudices ſediſſe 423.10
non eſſe barbarum 675.19
non habuiſſe vxorem 666.3
Pauoris Chriſti cauſę 740.7
Pauper à mendico diſtinguitur 590.9
Pauperies & mendicitas differunt 72.21
Paupertas ſpiritualis quæ ſit 196.18
Pax 436.7
pax triplex 459.1
pacis nomen pro δικαιοσυνη 458.1
pacis nomine quid intelligatur 185.79
Peccatum quomodo abolitum 752.26
quomodo nõ dominetur fidelibus 468.14
committere quid ſit 811.4
fel & venenum appellatur 368.23
originis 461.12
peccatũ nullũ eſt tam leue quod nõ damnet nos niſi p Chriſtũ remittatur 16.19
mortuum, quid 472.8
in ſpiritum ſanctũ quodnam ſit 817. & 818
peccatorũ publica & ſolennis confeſſio 753.1
peccata quatenus paria 817.16
omnia per ſe lęthalia 817.16
peccati originalis grauitas 817.16

peccati minimi vel minima cogitatio mortem æternam meretur 817.16
peccati diuisio in veniale & mortale refelitur 817.16
peccata alia antè manifesta, alia subsequuntur 708.24
peccator qui peccandi velut artem facitat 308.24
peccati & carnis nuptiæ 470.4
peccati mors 468.10
peccato mori 466.2
peccata an post mortẽ remittantur 47.32
peccata multa electis & reprobis communia 817.16
peccata non esse paria 771.10
peccatorũ motus nõ orti sũt à lege 471.5
peccatores nascimur 638.3
Pecuaria piscina 286.2
Pecuniarum appellatione bona non nisi mouentia appellantur 148.23
Perfectio nostra qualis sit 665.15
Perfluere opponitur τῷ συρρεῖν 729.1
Permissio 441.24
Peierare quid sit 19.33
Permissio otiosa Epicurẽorũ non Christianorum 802.9
Persona Christi 726.2
personæ appellatione quid intelligatur 155.14
personarum respectus qualis damnetur 770.4
Petra è qua effluxit aqua an sit secuta Israelitas 540.4
Petrus an crucifixus 339.19
an fuerit Romanus episcopus 382.17
distinguẽdus à petra Christo 63.38
cur primus ponatur in catalogo apostolorum 36.42
cur ter confessus se Christũ amare 338.17
non inuitus passus est 338.18
vbinam Christum abnegarit 330.13
petri primatus 640.20
petri temeritas à Christo corripitur 14.3
Petrus Martyr 537.5
Pharisaismum Paulus non laudat 422.5
Pharisæorum nostri temporis Academię 309.39
Philosophia non simpliciter damnatur à Paulo sed 673.8
philosophica sacris permiscuit Chrysostomus 377.46
Phtiriasis 382.23
Phylacteria 84.5
Pigror 373.38
Pileus libertinæ cõditionis insigne 544.10
piscina pecuaria 286.2
Pius & iustus quid differant 720.8
Platea pro foro accipitur 133.56
Pleonasmi Hebræorum 8.21
Pluralis numerus pro singulari sæpe ponitur 111.22
Poculum pro ira Dei 98.39
Pœnitentia piorum & impiorũ quid differat 763.17
pœnitentiæ secundum Deum, & mundi pœnitentiæ extrema 587.9
pœnitere quid sit 8.2
Politicas leges non præscribit Christus 68.17
Polliceri & promittere differunt 350.39
Polygamia semper vsitata in oriente totaque Græcia 700.2
Populi Israelis quare dicantur 355.27
Pontificis Leuit. & Christi collatio 750.11
Porphyrij calumnia refellitur 609.16
Portę interorum 63.18
portarum nomine vrbes munitas aliquãdo intelligimus 63.18
Postæ veteribus Angari dicebãtur 20.41
Postellus omnium hæreseon consarcinator Iesuita 743.1
postellus impurus 269.4
Possessio rerum à Christo non prohibetur 37.9
Preces lõgę non dãnantur à Christo 23.7
Precum species 697.1
Prędestinatio & electio qd differãt 633.5
prædestinationis gradus 609.15
Præcingendi metaphora vnde desumpta sit 781.3
Prędicatio Euãgelii vino cõparatur 736.2
Proconsul Achaiæ totius Gręcię est proconsul 401.12
Præputiari 532.18
Præscientia & prædestinatio 481.29
præscientia futurorum operum non nititur nostra salus 484.11
præscientia Dei nunquam ab eius decreto seperanda 388.48
Presbyterorum nomen non tam ætatis quàm dignitatis est 63.21
presbyteri nomẽ quos cõprehẽdat 792.1
presbyterium 705.14
Præputium pro incircuncisio, & pro Gentilismo 446.26
Præparatoria opera reiiciuntur 276.35
Primogenitus Christus 278.6
Principes vocantur filii Dei 727.5
principes sacerdotũ quinam fuerint 5.4
Principii significatio ad id semper accommodanda est de quo agitur 325.44
Prodigi quinam laudentur 239.8.
Pronomina reciproca loco simplicium à Græcis vsurpantur 319.22
Promissiones sub lege quales fuerit 621.3
Promissiones Dei verę sunt ac certę 149.30
promissiones vniuersales ad solos electos restringendæ sunt 752.28
Profanum quid sit 58.11.
Prophetia 687.20
prophetiæ nomen quid significet 496.9
propheta cur nominetur Epimenides
prophetare 42.13
prophetarum enthusiasmus 829.10
prophetarum munus 645.11
prophetarum oracula in prima ecclesia vigebant 696.18
prophetæ, reges etiam eos quos arguebant in honore habuerunt 798.11
prophetiæ nituntur reuelantis & annuntiantis authoritate 826
prophetæ cur toties nomen suum inculcent 826
prophetarum nomine intelliguntur ipsorum libri præcipuè in minoribus prophetis 108.2
prophetæ propter certitudinem de re futura tanquã præsenti loquuntur 108.2 & 273
prophetię oneris inuidioso vocabulo appellabantur 832.24
Propinqui pro gentilibus & agnatis accipiuntur 118.21
Prorsum pro ante 98.42
Proselyti dicuntur quasi aduentitij 86.
Prouidentia Dei etiam minima quęque complectitur 538.9
prouidentię diuinę exemplum 411.32
Prouincias mundi an apostoli inter se distribuerint 391.1.
Prouidentia Dei nunquam est diuellenda ab eius definito consilio 348.23
Psalmus primus olim non habitus pro psalmo, sed pro præfatione, aut vnus cum secundo 387.33
psalmi quid sint 678.16
psalere non est simpliciter canere, sed ad Musicum instrumentum 555.15
Pseudocyrillus 302.15 & 305.44.306
Pseudorigenes 272
Puer, & filium & seruum significat 29.6
Puluere etiam gentes in luctu se conspergebant 43.21
Purgare vias 385.
Purgatorius ignis 521.10
Purè quis vescatur 224.41
Pauperibus quid sit largiendum 224.41
Purificatio animi vera quę sit 224.41
purificationis duę partes 751.14
Puritatis perfectam ἕξιν quando habituri simus 811.4
Prouerbium, non sum dignus qui soleas illi portem, vnde deductum sit 10.11

Q

Qvadrans quid sit 157.42
quadrupedia animantia 74.12
Quatenus pro quandoquidem 247.9
Quędam, particula respondet articulo Græco 4.23
Quæstio discipulorum Christi de eius resurrectione 148.10.
Quomodo, admirationẽ declarat 62.11.
Quirinus quis fuerit 186.2

R

Resurgere verè qui cẽseantur 252.36
Rabbi & Rabboni an differãt 336.16
rabbi quid significet & Rabinorum genera 84.7
Rabini seniores patrum nomine salutabantur 85.9
Rahab nobile scortum fuit 761.31
Ratio in homine carnis nomine comprehenditur 67.21
Regeneratio & eius incrementa 782.2
regenerationis finis & materia 677.10
regenerationis gratia & lex iunguntur 770.25
regenerationis opus, in solidum gratiæ Dei tribuendum 583.17
regeneratione fit homo nouus qualitate non substantia 613.20
Regina Sabęorum quænam fuerit 48.42.
Regnis custodiendis etiam impiorũ, angeli præsunt. 758.11
regnum cœlorum 8.2
regnum Dei quod vocetur 142.1
regnum Dei pro ecclesia 279.3
Remanere est alio recedente retrò manere 694.3
Remissio peccatorum quid sit 185.77
Remetiri idem quod iterum metiri 26.2
non renati dicuntur mortui 637.1
Repudium & diuortiũ quid differãt 3.19
Resipiscere 8.2
Respicere pro diligere à Latinis vsurpatur 181.48
Respõdere aliquid non ad aliquem 195.4
respondere pro verba facere 156.35
Res vox, à Latinis pro qua re vsurpetur 188.15
Resurrectio Christi quomodo diuinam eius naturam probet 435.4
resurrectio pro liberatione ex periculis 579.14
resurrectio vitæ 290.29
resurrectionis Christi [illegible] 340.3
resurrectionis dominicę declaratio quibus partibus constet 171.14
Reponere in cor quid sit 183.66
Reprobatio 783.8
reprobationis & electionis discrimẽ 802.9
Reprobus pro eo quẽ experientia ostendit non talem esse qualem esse oportebat 539.27
reprobi non possunt velle credere 317.39
reprobi quomodo ab electis dignoscantur 87.16
reprobi sibi suę perniciei ac exitij sunt instrumenta 817.16
Ribittus 745.15
Roman' episcopus an Petr' fuerit 382.17

romanæ curię cur placuerit coccinus color 852.3
romanum pontificem esse Antichristum 690.4 & 691.6

S.

Sabbatismus 737.9
sabbathi initiũ & finis apud Hebræos 106.1
sabbathorum duæ fuerunt species 201.1
Sabellius refellitur 659.6
Sabeorum regina que fuerit 48.42
Sacerdotum principes qui fuerint 5.4
Sacramenta veteris fœderis a nostris reipsa non distinguenda 456.11
sacramẽta dupliciter considerãtur 750.10
sacramentorum præcipuus finis 652.32
sacramentorum communis ratio 456.11
Sacrificare Christũ an aliquo modo possimus 713.18
sacrificatę carnes venales ꝓstabãt 542.25
sacrificium missæ confutatur 698.6
sacrificij nomine veteres mutua charitatis officia appellarunt 753.18
sacrificiorum nostrorum cum veteribus comparatio 495.1
Sacri libri multi interciderunt 825.14
sacrarum literarum dignitas 716.8
sacrarum literarum obscuritas 803.16
Sadducæorum hæresis 415.8
Sagena genus retis 53.47
Salus nostra in nobis à Deo efficitur 586
salutis nostræ causæ 779.2 & 633.5
salutis nostræ certitudo 805.9
salutis nostræ summa suis gradibus descripta 328.6
salutẽ nostrã quomodo operemur 568.6
Salmonium promontorium Cretæ 426.7
Samariæ vrbs 367.2
Samosatenus 298.27
Sanctum quid 651.26
Sancti nomen Christo peculiariter tribuitur 809.20
Sancti,non sunt nostri aduocati 805.1
Sanctificare 23.9
sanctificandi vocabulum 328.17
sanctificatio & cognitio mutuo vinculo cohærent 795.6
sanctificatio hominis integra qualis sit 688.23
sanctificationis nostræ ratio 512.2
sanctificationis materia 779.2
sanctificationis nostræ definitio 790.1
Sandalia quid sint 128.9
Sanguinis Christi virtus vnde sit 751.14
sanguinis nomine cum cædes tum verò omne exitii genus intelligitur 401.6
Sapientia pro doctrinę cognitione 708.5
sapientiæ cælestis fructus 775.17
sapientiæ & reuelationis nomen quid significet 636.17
Sortiendi variæ formæ 344.26
Satan quare dicatur Deus huius seculi 577.4
satanæ nomen quid significet 64.23
satanæ tradere quid sit 50.26
Sat qualis mensura fuerit 52.33
Saturare & inebriari quid significet Hebræis 667.12
scenopegia 297.2
Sceleratissim⁹ homo scelus dicitur 159.19
Schisma quid propriè sit 513.10
Scholasticæ theologiæ vanitas 709.5
Schuencfeldius errorem Apollinaris & aliorũ hæreticorum renouauit 280.13
Scribere nõ alia quã quæ leguntur 569.13
Scribæ qui fuerint 5.4
Scripturæ aliquando tribuitur id quod Dei est 485.17
scripturæ à quo interpretandæ 796.20
Scripturæ loci aliquot deprauati 563.16
Secundum hominem loqui quid significet 449
Seculum pro hominum vita 607.4
Secundæ nuptiæ 706.9
secundæ nuptiæ non prohibitæ 700.2
Secta quid sit 357.17
Sedere idem valet quòd habitare 147.1
Semen pro posteritate accipitur 182.55
feminis nomine quid intelligatur 433.3
feminis nomen non significat vnũ Christum per se, sed cum ecclesia coniunctum 618 & 619.19
Semipelagiani confutantur 613.795.5. & aliis multis in locis
Sepulchrum = σῆμα conuerterunt Græci interpretes 348.27
Sermo fidelis 720.9
sermo domini quomodo crescat 383.24
sermo Domini diuiditur in duas species 19.37
sermo pro intelligentia diuinarum rerũ 513.5
sermo κατ' ἐξοχὴν vocatur euangelica doctrina 656.14
sermonem apostolicum è spiritu sancto esse,& qualis sit 377.& 378.46
Seruare animam 64.25
Seruus quare dicatur Christus 719.1
seruus nõ semper opponitur libero 432.1
Seruitus cùm corruptionem significat libertati opponitur 660.7
Seruetus 269.4.& 433.3.& 795.4
seruetus Samosateni errorem renouauit 267.1
seruети dogma refellitur 669.15
Serotinum Latinis tardũ declarat 151.11
Si particula,adhibetur imprecationis loco 365.42
Signa a rei veritate separata 782.4
signis semper cõiungẽda doctrina 172.20
Simon Cannæus, vel Cannites non Cananæus 36.2
Simpliciter dicta aliquando intelligenda sunt κατὰ τι 760.23
Simulachri nomen quid significet 536.4
Sindonis vocabulũ quid significet 169.46
Sollicitudinis definitio 250.25
Sophista Clichtoueus 303.25
sophistæ vnde dicti 515.17
sophistarum doctrina de dubitatione, christianismum à fundamentis conuellit 814.18
Spes pro eo quod speratur 528.5
Speculum appellat Paulus Deum in carne manifestatum 576.18
Spermologi qui dicantur 298.18
Spiritus 475.1
fidei 579.13
gloriæ 792.14
hominis 518.11
mundi 518.12
soporis 490.8
timiditatis 712.7
veritatis & erroris 813.6
vitæ,pro anima vitali 844.15
spiritus nomen πολύσημον 279.8
spiritus vocabulo quomodo vtantur Hebræi 217.55
spiritus appellatio naturę diuinę in vniuersum tribuitur 284.24
appellatione ipsa Dei θεία intelligitur 434.4
appellatione,spiritus sancti dona significantur 189.25
in genere pro omnibus effectis spiritus sancti 614.2
significat varios afflatus virtutis Dei 490.8
quomodo in electis nunquam extinguatur 687.19
a verbo quod prędicarunt apostoli non separatur 519.14
spiritus nomine quid in Christo significetur 787.18
spiritus,totus homo spiritualis 279.6
spiritus τὸ ἡγεμονικὸν 738.12
pro ipsa legis substantia 447.27
pro nouo fœdere siue euangelio quatenus illud legi opponitur 617.14
spiritus & noui hominis nuptiæ 470.4
spiritu viuere 629.25
spiritus sanctus an sit in omnibus 643.6
cur πνεῦμα δουλείας nominetur 478.5
pro visibilib⁹ donis spiritus sancti 300.39
semen ab effectu nominatur 811.9
spiritus sancti missio ttanslatitiè vocatur baptismus 341.5
mutus & surdus ab effectu vocatur 144.25
Spira pro militum multitudine 103.27
Speculatores olim qui fuerint 130.27
Sponsalia & nuptię differunt 2.18
Stare in Domino, est in fide perseuerare 684.8
Stater qualis nummus fuerit 67.27
Stigmata 631.17
Stola idẽ valet quòd vestis in genere 157.38
Studere Latinis quid sit 154.12
Sublimitas hominis 730.6
Substantię nomen pro persona 727.3
Succingendi metaphora vnde desumpta sit 781.3
Sudaria & semicincta quid sint 604.12
Suffocatũ an Apostoli ꝓhibuerit 392.20

T.

Talionis lex 20.39
Talentarium 851.21
Tardare absolutè vsurpatum 91.48
Tartara 797.4
Telonium publicanorũ mensa, item scrinium 33.9
Templa argẽtea,id est, nummi in quibus templum repręsentabatur 405.24
Temporarius 51.21
Tempus redimere,& finere tempus elabi sunt contraria 650.16
tempus suum quid Christus dicat 460.6
tempora secularia 712.9
Tenebrarum nomine quid intelligatur 185.79
Tẽtatio dicitur quicquid sollicitare nos potest 541.13
tentatio, probatio qua exploratur fides 768.3
tentare quomodo Deus dicatur & quomodo satan 61.1
Terrę appellatione frequẽter terra Chanaan intelligitur 468.33
Testamentum vetus ab Hebręis in tres ordines diuiditur 294.45
testamentum vetus quomodo citetur a noui testamenti scriptoribus 101 9
Testimonium dare quid sit 196.22
Testis in animam 591.23
Theodas alius in Actis quàm à Iosepho commemoratur 359.36
Theologi contemplantes 797.4
Theophilacti interpretatio repræhendi tur 284.23
Thephilin Iudęorum 84.5
Thoracis forma 653.14
Timor pro obedientia 499.7
Timor religiosum Dei cultum significat 492.20
Timoris Christi causę 740
Timotheus fuit euangelista 694.3
Timotheus cur circũcisus & non item Titus 610.5
Tituli honesti non alieni sunt a christiana religione 819.1
Totaphot Iudęorum 84.5
Traditiones 543.2.692.15
traditiones ceręmoniis legis coniunctę

676.20
traditiones papisticæ taxantur 765.10
traditionis vocabulum quid significet 57.3
Traiectionum exempla 340.2
Transire pro præterire 97.39
Translationes ab ędificatione sumptæ familiares sunt sacris scriptoribus 69. 80.42
translationes à plantis sumptæ 466.5
Tres tabernæ 431.15
triumphari est ignominiæ causa in triumpho duci 572.14
Tristitia secundum Deum & tristitia mũdi 587.9
Troas vrbs 394.11
in Troade an Paulus ecclesiam constituerit 572.13
Tropus in verbis cœnæ 256.20
Trucidare maius quidpiam est quàm occidere 39.28
Typhon 427.14
Tyri & Sidonis confinia quæ sint 136.24

V

VAh & væ particulæ tam maledicendi quàm irridendi vsum habent 168.29
Valentinus 433.13
Vas pro quouis instrumento 47.29
vasis nomen latè patet apud Hebræos 785.7
Velle & amare quomodo conueniant 157.38
Venire pro adesse 109.5
Venus Phidiæ 721.5
Verbum Dei an obscurum 803.16
verbum Dei nullo modo torquere, aut eo abuti licet 530.1
verbum Dei quàm religiosè tractandum sit 743.1
verbum Dei scriptis interpretari licet 687.20
verbi Dei scripti doctrinam non esse incertam 552.9
verbi Dei vis quæ sit 129.20
verbum pro nutu, voluntate & ordinatione Dei 757
verbum per quod purgamur 651.26
verba multa in aduerbia degenerant 111. 24.
Veritas pro bona vita & absque fraude 281.21
veritatis vis quanta sit 129.20
veritatis nomen pro luce quæ in homine relicta est 440.18
veritatis vocabulo Ioannes euangelista singulariter delectatur 821.3
Vestibulum qualis sit locus 165.68
Vestis, gloria immortalitatis 580.2
Veteres inscitia Hebræi idiomatis sæpe turpissimè lapsi sunt 63.13
veteru domus quomodo fabricatæ 39.27
veterum lugendi mos 100.65
vetus homo 467.6
Via accipitur pro vico 147.17
via gentium quid sit 37.5
via iustitiæ 79.32
viam purgare quid sit 274.23
Victimæ nomine sæpe Paulus fideles significat 661
Videre aliquid quot modis dicamur 190. 30
videre minus est quàm cernere 50.14
Virtutes, seueræ iudicii Dei executiones 548.10
Viscera Hebræi vocant omnes teneros & veluti maternos affectus 656.8
viscera misericordiæ quid sint 185.78
Vita duplex 47.32
vita Christi iugis quædam mors fuit quã pro peccatis nostris subiit 710.17
vita fidelium quomodo aliis præluceat 661.16
vitæ resurrectio 290.29
vitam ęternam habere & condemnari cõtraria sunt 289.24
Vitiorum & omnium calamitatum mundi origo 441.24
vitiorum in loquendo fons 770.26
Viua aqua quid significet allegoricè 283. 10
Viuere in carne 613.20
viuere secundum carnem, & viuere in carne differunt 657.22
Vnctio pro gratia spiritus sancti 808.20
Vngere 377.38
Vniuersalis particula pro indefinita 374. 12 697.1
Vocatio pro eo ad quod quis vocatus est 689.11
vocatio Gentium opus fuit maius creatione mundi 702.16
vocatio gẽtium quomodo olim patribus patefacta fuerit 642.5
vocationis nomen quid significet 383.2
vocatus 436.6
vocandi verbum quid significet 532.17
vocare 458
vocari & congregari quid differant 432.1
Vocum nouitas vitiosa est 710.20
Voluntas Dei non mutatur 802.9
voluntatem suam Deus perpetuãm diuersis modis declarat 726
voluntas nostra nõ adiuuatur àDeo, sed ex mala fit bona 661.13
voluntatum in Christo separatio, non distinctio repræhenditur 287.19
Vrbanitatem non omnem Paulus dánat, & vrbanitatis exempla 548.4
Vti aliquõ, pro commercium habere 283.9
Vulgata interpretatio non semper sequẽda 182.13
Vultus pro ira 786.12
vultus totam faciem significat 61.3
Vxorem non habuisse Paulum 666.3
Vuolfgángus Musculus 489.4

Z

ZElotypia duplex 623.17
Zelus varias habet significationes 278.17
zelus Pauli 398.17

FINIS.

E b 2347.

Bb
2347